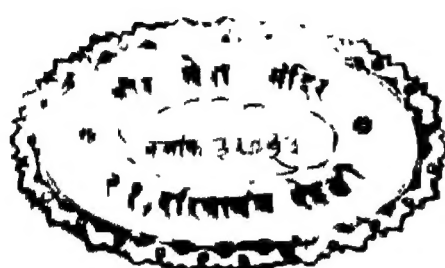

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

क्रम संख्या ७०६
काल नं० ०३०८ खरि
पान ५

गमोत्थु गं समणस्स भगवओ महावीरस्स ।

वादिवृन्दवन्दितचरणारविन्द-सुविहितसूरिशकचक्रचूडामणि-श्रीसौधर्मबृहत्तपो-
गच्छावतंसकाऽऽबालब्रह्मचारि-जैनशासनस्फारशृङ्गारहार-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-
कलिकालसर्वज्ञकल्प-जङ्गमयुगप्रधान-जगत्पूज्य-परमयोगिराज-
गुरुदेव-प्रजुश्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-विरचितः-

अभिधानराजेन्द्रः ।

(प्राकृत-मागधी-संस्कृत-शब्दकोषः)

तस्य मकारादिशब्दसङ्कलने षष्ठो जागः ।

स च-

श्रीसर्वज्ञप्ररूपितगणधरनिर्वर्तितायऽऽश्वीनोपसज्यमानाशेषसूत्रतन्त्रियुक्ति-
जाड्य-चूर्णि-वृत्त्यादिनिहितसकलदार्शनिकसिद्धान्तैतिहास-
शिष्टप-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थानां
युक्ताऽयुक्तत्व-निर्णायकः ।

उपाध्याय-श्री श्री १००० श्रीमन्मोहनविजयोपदेशतः-
आचार्य-श्रीमद्भूपेन्द्रसूरिजि-रूपाध्याय-श्रीयतीन्द्रविजयैश्च संशोधितः,
श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-जैनश्वेताम्बर-श्रीसङ्केत

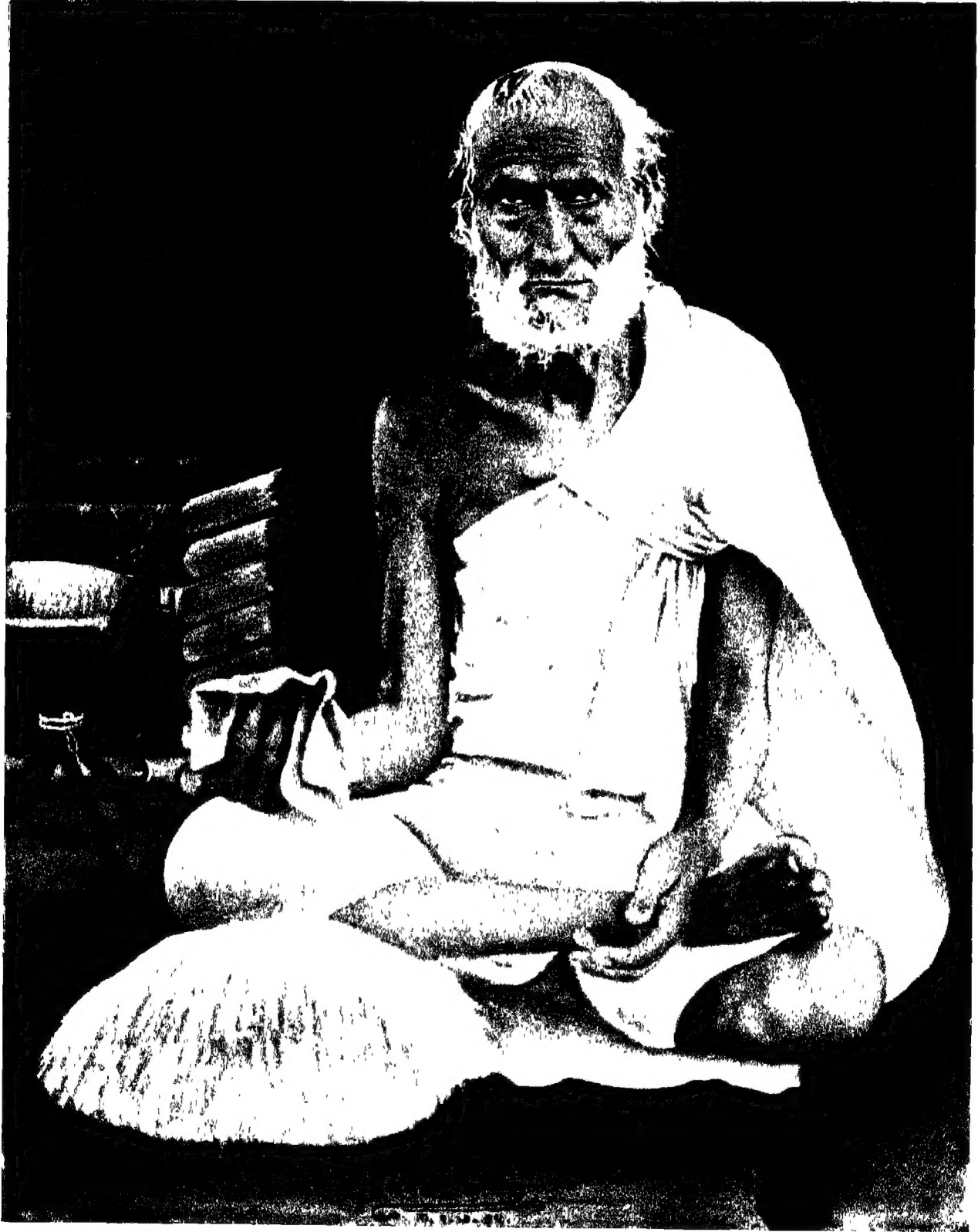
रतलामस्थे स्वीये श्रीजैनप्रज्ञाकर-यन्त्रालये
सम्पुष्ट प्रकाशितश्च ।

श्रीवीर निर्वाण संवत् २४६१ }
श्रीराजेन्द्रसूरि संवत् २८ }

पुनर्मुद्रित
मूल्यम्-३८) ६०

{ श्रीविक्रमानन्द १९६१
ख्रिस्ताब्दे १९३४

सुनिहितमरिअकचक्रदामणि कालिकालसवजकल्प-परमयोगिराज-
जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद-विजयराजेन्द्रमूर्तिश्ररजी महाराज ।

रममाणान्तिपश्चदन्तिदमने पञ्चाननशामणी-राजेन्द्राभिचक्राजमंग्रणयनाम्यन्दप्रजेतवत-
महाम्योपकृतिश्रयोमकाणे निवृत्त कवी तादशः को न्यः मरिपदाद्वितो विजयराजेन्द्रापरः पणवान् ।

जन्म	मरतपुर	पन्यामणद	उदयपुर	कियोडार	तामरा
मिश्रा	उदयपुर	प्रापुन्यदयी	मणोर	मनवाण	राजमह

आभार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुलतिलकायमान-सकलजैनागमपाण्डुश्च आबालब्रह्मचारी-जङ्गमयुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-किं शुरुच्युपकारक-श्री सौधर्मबुद्धतपोगच्छीय-सितपटाचार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-महाराज श्री १००८ प्रभु श्रीमद् विजयगजेन्द्रसूरीश्वरजी महाराजने श्रीअजिधानराजेन्द्र' प्राकृत-मागधी महाकोश का सकलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीनियामा नगर में संवत् १९४६ के आश्विनशुक्लछितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया। इस महान् संकलनकार्य में समय समय पर कोशार्ता के मुख्य पट्टधर शिष्य-श्रीमद् धनचन्द्रसूरिजी महाराजने भी आपको बहुत सहायता दी। इस प्रकार करीब साठ चौदह वर्ष के अविश्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह प्राकृत बृहत्कोष संवत् १९६० चैत्र-शुक्ला १३ बुधवार के दिन श्रीसूर्यपुर (सुरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (तैयार) हुआ।

गवालियर-रियासत के राजगढ़ (मालवा) में गुमनिशीखोरनव के दर-मियान संवत् १९६३ पौष-शुक्ला १३ के दिन महातपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी, मुनिश्रीदीपविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य मुनिमहाराजाओं की अध्यक्षता में मालवदेशीय-छोटे बड़े प्रा.।-नगरों के प्रतिष्ठित-सद्गृहस्थों की सामाजिक-मिटिंग में सर्वानुमति से यह प्रस्ताव पास हुआ कि-महंम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अजिधानराजेन्द्र' प्राकृत मागधी महा-कोश का जैन और जैनेतर समानरूप से साज प्राप्त कर सकें, इसलिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतलाम (मालवा) में सेठ जसुजी चतुर्जुजजीत्-मिथ्रीमलजी मथुरालालजी, रूपचंदजी रखवदासजीत्-जागरथजी, बीसाजी जवरचंदजीत्-प्यारचंदजी और गोमाजी गंधीरचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सद्गृहस्थों की देख-रेख में श्रीअजिधानराजेन्द्र-कार्यालय और 'श्रीजैनप्रज्ञाकरप्रिन्टिंगप्रेस' स्वतन्त्र खोलना चाहिये। कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-भार महंम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य-मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
छिजयनूपेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । बस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदी ५ के दिन उक्त कोश को
छपाने के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रेस खोला गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिगजों की देख-रेख से कोश क्रमशः छपना शुरू हुआ,
जो सं० १९८१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण छप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमदजजनकेसरी-
कलिकालसिद्धान्तशिरोमणी-प्रातःस्मरणीय-आचार्य-श्रीमद्धनचन्दसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्री-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवाहेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्कियावान्-महानपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज;
साहित्यविशारद-विद्यानूपण-श्रीमछिजयनूपेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महानपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-दर्पविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरों ने अपने अपने विहार
के दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन,
मन और धन से पूर्ण सहायता पहुँचाई, और स्वयं भी अनेक
जाँति परिश्रम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आजारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृद्धतपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् कोषाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाक्षरी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृद्धतपोगच्छीय श्रीसंघ-मालवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-वाँगरोद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

” जावरा ।

” वारोदा-बड़ा ।

” भावुवा ।

श्रीसंघ-बहुनगर ।

„ ग्वाचरोद ।
 „ मन्दमोर ।
 „ सीतामऊ ।
 „ निम्बाहेड़ा ।
 „ इन्दौर ।
 „ उज्जैन ।
 „ महेंद्रपुर ।
 „ नयागाम ।
 „ नीमच-सिटी ।
 „ संजीन ।
 „ नारायणगढ़ ।
 „ धरड़ावदा ।

श्रीसंघ-मरसी ।

„ मुंजाखेड़ी ।
 „ खरमोद-बड़ी ।
 „ चीरोला-बड़ा ।
 „ मकरावन ।
 „ बरड़िया ।
 „ (भाट)पचलाना ।
 „ पटलाचदिया ।
 „ पिपनोदा ।
 „ ठशाई ।
 „ बड़ी-कड़ोद ।
 „ धामणदा ।
 „ राजोद ।

श्रीसंघ-भकणावदा ।

„ कूकमी ।
 „ आलीराजपुर ।
 „ रींगनोद ।
 „ राणापुर ।
 „ पारां ।
 „ टांडा ।
 „ बाग ।
 „ खवासामा ।
 „ रंभापुर ।
 „ अमला ।
 „ बोरी ।
 „ नानपुर ।

श्रीसौधर्मवृद्धतपोगच्छीयसंघ-गुजरात—

श्रीसंघ-अहमदाबाद ।

„ वीरमगाम ।
 „ सुरत ।
 „ साणंद ।
 „ बम्बई ।
 „ पालनपुर ।

श्रीसंघ-धिरपुर (थराद) ।

„ वाव ।
 „ भोरोल ।
 „ धानेरा ।
 „ धोराजी ।
 „ हुवा ।

श्रीसंघ-हीमा ।

„ दृधवा ।
 „ वान्धम ।
 „ वामण ।
 „ जामनगर ।
 „ खंभात ।

श्रीसौधर्मवृद्धतपोगच्छीय-संघ-मारवाड़—

श्रीसंघ-जोधपुर ।

„ आहोर ।
 „ जालोर ।
 „ भंसवाड़ा ।
 „ रमणिया ।
 „ मांकलेसर ।
 „ देवावम ।
 „ विशनगढ़ ।
 „ मांडवला ।

श्रीसंघ-भीनमाल ।

„ साचोर ।
 „ बागरा ।
 „ धानपुर ।
 „ आकोली ।
 „ माथू ।
 „ मियाणा ।
 „ काणोदर ।
 „ देलंदर ।

श्रीसंघ-शिवगंज ।

„ कोरटा ।
 „ फतापुरा ।
 „ जोगापुरा ।
 „ भाकंदा ।
 „ पोमावा ।
 „ बीजापुर ।
 „ घाली ।
 „ ग्विमेल ।

श्रीसंघ-गोल ।

„ माहेला ।
„ आलामण ।
„ रेनतडा ।
„ धाणसा ।
„ बाकरा ।
„ मोदरा ।
„ थलवाड़ ।
„ भेंगलवा ।
„ सूरणा ।
„ दाधाल ।
„ धनारी ।

श्रीसंघ-मंडवारिया ।

„ बलदट ।
„ जावाल ।
„ मिरोही ।
„ सिरोड़ी ।
„ हरजी ।
„ गुडाबालोनरा ।
„ भूत ।
„ तखतगढ ।
„ सेदरिया ।
„ गोवाडा ।
„ भावरी ।

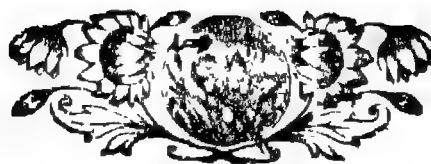
श्रीसंघ-साँढेराव ।

„ खुडाला ।
„ राणी ।
„ ग्विमाड़ा ।
„ कोशीलाव ।
„ पावा ।
„ एंदला का गुड़ा ।
„ चँणोद ।
„ हूडमी ।
„ धाँवला ।
„ जोयला ।
„ काचोली ।

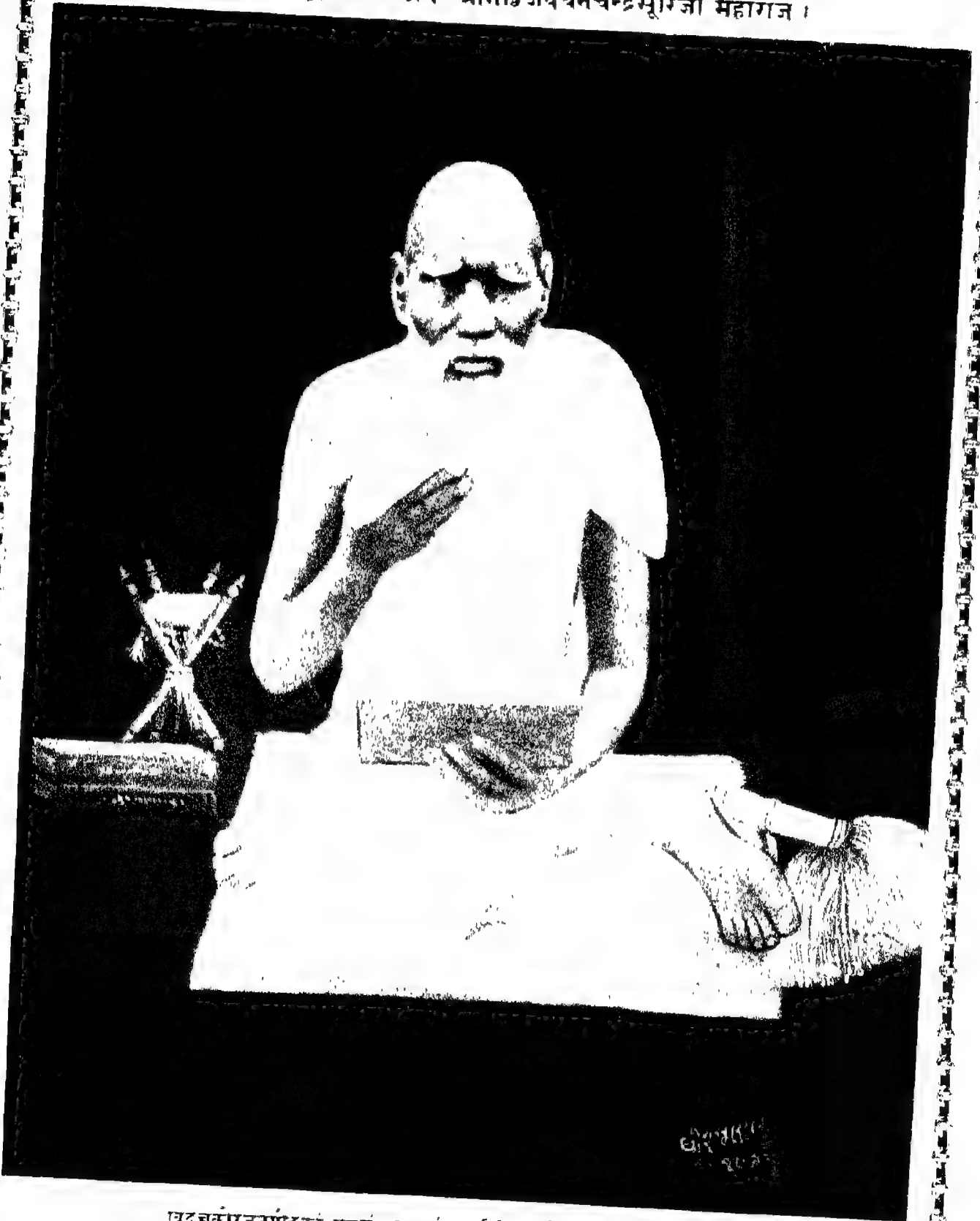
इनके सिवाय हमारे भी कई गाँवों के संघों के तर्फ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी हैं ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतलाम (मालवा)

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसुगंधपट्टभाकर-चर्चाचक्रवर्ति-आगमग्रहस्पष्टी-शून्यश्रवणमान्य-
श्रीमौढर्मबृहत्तपोगच्छाय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रमूर्तिजी महाराज ।

विद्वच्चक्रोत्तमोदकरं प्रमथं, शुभ्रवर्तं मुकुटिकेयवमादित्यामम ।

हृदयान्तनाशकणो प्रमथ्यतापं, वन्दे कलानिधिमम धनचन्द्रमस्मि ॥ १ ॥

जन्म - किसनगढ़ - दीक्षोपसंवत् - जागर - मणिपद - नागर
पतिदीक्षा - धानेरा - रमायायपद - ग्यालगाड - स्वर्गागेह - यामरा

॥ श्री वीतरागो जयति ॥

श्रीअभिधानराजेन्द्रः ।

सिखिबद्धमाणसामिं, नमिऊण जिणागमस्स गहिऊण ।
सारं छुट्टे भागे, भवियजणसुहावहं वोच्छं ॥ १ ॥

म

महदंसण

मकारः

म-म-पुं० । मा-कः । यमे, समये, मधुसूदने, वाच० । मन्त्रे,
मन्दिरे, माने, सूर्ये, चन्द्रे, शिवे, विधौ, मायाविनि. वृथा-
मन्त्रे, मारणे, प्रतिदाने, एका० । स्त्रीकरणे, वहौ, सत्यवादे,
जडे, कष्टे, सन्मार्त्तिणि, मदे, कपिलवर्णे, पिङ्गलवर्णे, बन्धने
च । एका० । मौली, मोघवृत्ता, नपुंसकजने च । न० । एका० ।
मअ-मद-पुं० । अहङ्कारे, " अवलेओहङ्कारो, मओ
मरहो मरफरो वृपो । " (८६) पाह० ना० ५५ गाथा ।
मअई-देशो-शिरामालायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११५ गाथा ।
मइ-मति स्त्री० । मन्-क्लिन् । मनने मतिः । ज्ञाने, अवधिमनः-
पर्यायकेवलजातिस्मरणभेदाच्चतुर्था । आचा० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । ज्ञा० । न० । मनने मतिरवबोधः । सा च मतिज्ञाना-
ऽऽदि पञ्चधेति । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० ।
सूत्र० । मनने मतिः । पदार्थाचिन्ताऽऽत्मके मानसे व्या-
पारे, आचा० १ श्रु० ५ अ० ६ उ० । कथाश्चार्थपरिच्छिन्नावपि
स्वमधर्माऽऽलोचनरूपायां बुद्धौ, न० । विशेष० । बुद्धौ, स०
११ अङ्ग । आचा० । स्था० । सूत्र० । अवबोधशक्ती, विशेष० ।
अभिनिवेशे, दश० ६ अ० २ उ० । मनसि च । सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । इच्छायाम्, स्मृती, क्लिब । शाकभेदे च । वाच० ।
अभिनिबोधिकज्ञाने, स्था० ६ ठा० । आ० ७० । प्रव० । (त-
द्वक्त्रयता 'आभिनिबोधियणाण' शब्दे द्वितीयभागे २५५ पृष्ठे
गता) बुद्धौ, " मेहा मई मनीसा, विज्जाने धो चिई बुद्धी । " (५२)
पाह० ना० ३१ गाथा । मतिः स्मृतिः संज्ञा चिन्ताऽभि-
निबोध इत्यनर्थान्तरम् । सम्म० २ काण्ड । आचा० ।

चउच्चिहा मई परणत्ता । तं जहा-उग्गहमई, ईहामई, अ-
वायमई, धारणामई । अहवा-चउच्चिहा मई परणत्ता । तं
जहा-अरंजरोदगसमाणा, वियरोदगसमाणा, सरोदगस-
माणा, सागरोदगसमाणा ॥ ३६४ ॥

मनने मतिः तत्र सामान्यार्थस्याशेषविशेषनिर्णयस्थानि-
हेतुस्य रूपाऽऽदरेव इति प्रथमतो ग्रहणे परिच्छेदमव-
ग्रहः, स एव मतिरवग्रहमतिः, एवं सर्वत्र, नवरं तदर्थविशे-
षाऽऽलोचनमीहा, प्रकान्तार्थविशेषनिश्चयोऽवायः, अवग-
तार्थविशेषधरणं धारणेति । उक्तं च- " सामान्या-
वग्रह-लपोगहो भेद्यमग्रहणमिहेहा । तस्मापगमोऽवा

आ अविच्छुदे धारणा तस्म ॥ १ ॥ " इति । तथा अग्रजम् ।
उदकुम्भोऽलङ्कारमिति यत्प्रसिद्धं तत्रोदकं यत्तत्समाना प्रभु-
तार्थग्रहणोत्प्रेक्षणधरणसामर्थ्याभावेनाल्पत्वाद्स्थिरत्वाच्च ,
अग्रजरोदकं हि संक्षिप्तं शीघ्रं निष्ठितं चेति । विदगे-नदीपु-
लिनाऽऽदी जलार्थो गर्तः, तत्र यदुदकं तत्समानाऽल्पत्वाद्प-
रापगार्थोहनमात्रमर्थत्वाद् भ्रगित्यनिष्ठितत्वाच्च, तदुदकं,
छल्पं तथाऽपरापरमल्पमल्प स्यन्दते, अत एव क्षिप्रम-
निष्ठितञ्चेति, सरउदकसमाना तु विपुलत्वात् बहुजनाप-
कागित्वार्दानिष्ठितत्वाच्च प्रायः सरोजलस्याप्येषभूतत्वा-
दिति, सागरोदकसमाना पुनः सकलपदार्थविषयत्वेनात्य-
न्तविपुलत्वाद्क्षयत्वादलब्धमध्यत्वाच्च, सागरजलस्यापि
होवभूतत्वादिति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । " सच्छुद्धबुद्धि-
महिविगमिपयं । " तत्रावग्रहे बुद्धिः, अपायधारणे मतिः । न० ।
मनुते-अवगच्छति जगन्त्रयं कालत्रयोपेतं यथा सा तथा ।
सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । लोकालोकान्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्र-
कृष्टानीनानागतवर्त्तमानपदार्थाऽऽविर्भावके केवलज्ञाने च ।
सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । आचा० । प्रातिभवाध, आचा०
१ श्रु० ५ अ० ६ उ० । अध्यवसाये, आचा० १ श्रु० ८ अ०
८ उ० । मतिरचायो, निश्चय इत्यर्थः । स० ५ अङ्ग । पर्या-
युपन्यस्तसाधनस्यापूर्वापूर्वदृशोहाऽऽत्मके ज्ञानविशेषे, वृ०
५ उ० । मनने मतिः । यद्वा-मन्यते इन्द्रियमनोद्वारेण नियते
वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति मतिः । योग्यदेशावस्थितवस्तुवि-
षये इन्द्रियमनोनिमित्तावगमविशेषे, कर्म० ४ कर्म० । प्रव० ।
मइअ-देशी-भत्सिते, दे० ना० ६ वर्ग १४ गाथा ।

मइअन्नाण-मन्यज्ञान-न० । मिथ्यादृष्टमतिज्ञाने, " मिच्छु-
हिदुस्म मई महअन्नाण । " आ० ७० १ अ० ।

मइअन्नाणस्म एं भंते । केवइए विसए परणत्ते ? गोयमा!
से समासओ चउच्चिहा परणत्ते । तं जहा-दव्वओ, खेतओ,
कालओ, भावओ । दव्वओ एं मइअन्नाणी मइअन्नाण-
परिगयाई दव्वाई जाणइ, पासइ, एवं जाव भावओ मइ-
अन्नाणी मइअन्नाणपरिगए भावे जाणइ, पासइ ।

(मइअन्नाणस्सेत्यादि) (मइ अन्नाणपरिगयाईति) मन्य-
ज्ञानेन मिथ्यादर्शनसंवलितेनावग्रहाऽऽदिनौर्णान्नक्यादिना
च परिगतानि-विषयीकृतानि द्रव्याणि यानि तानि तथा,
जानात्यवायाऽऽदिना पश्यत्यवग्रहादिना । म० ८ श० २ उ० ।

मइओगह-मन्यवग्रह-पुं० । भावावग्रहभेदे, आचा० २ श्रु० २
अ० ७ अ० १ उ० ।

महद-मृगन्द-पुं० । मृगेषु इन्द्र इव सिन्धे, वाच० । न० ।

मइगुण-मतिगुण-पुं० । बुद्धिपर्याये, स० २ अङ्ग ।

महदमण-मतिदर्शन-न० । मनेषुर्दमत्या वा दर्शने प्रमेय-

स्य परिच्छेदने मतिदर्शनम् । बुद्धेः परिच्छेदने, बुद्ध्या प्रमेयस्य परिच्छेदने च । भ० १७ श० ।

मइनाण-मतिज्ञान-न० । ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञानं मतिरूपं ज्ञानं मतिज्ञानम् । विशेषः । आभिनिवोधिकज्ञाने, आ० च० १ अ० । प्र० । कर्म० । पं० सं० । न० । विशेषः । द्रव्यभावेन्द्रियाऽऽलो-कमतिज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमाऽऽदिस्वामयीप्रभवरूपाऽऽदि-विषयग्रहणपरिणतिश्चावग्रहाऽऽदिरूपा मतिज्ञानशब्दवाच्य-तामश्नुते । सम्प्र० २ काण्ड ।

मइनाणविउ-मतिज्ञानवित्-त्रि० । मतिज्ञानेन वेत्तीति म-तिज्ञानवित् । मतिज्ञानेन वेदितरि, विशेषः ।

मइनाणावरण-मतिज्ञानाऽऽवरण-न० । मतिज्ञानमाधियते ये-न तत् मतिज्ञानाऽऽवरणम् । ज्ञानाऽऽवरणीयकर्मभेदे, पं० सं० ४ द्वार ।

मइनाणि(न)-मतिज्ञानिन्-पुं० । आभिनिवोधिकज्ञानिनि, विशेषः ।

मइपत्तिया-मतिप्राप्तिका-स्त्री० । आचार्य्येणोद्दिष्टानि निर्गत-स्योद्दिष्टगणस्य चतसृषु शाखासु स्वनामख्यातायां तृतीयशा-खायाम्, कल्प० २ आधि० ८ जग ।

मइभंग-मतिभङ्ग-पुं० । मतेवुजेभङ्गे विनाशो मतिभङ्गः । बुद्धे-र्विस्मृतौ, स्था० १० ठा० ।

मइभंगदोम-मतिभङ्गदोष-पुं० । मतेवुजेभङ्गे विनाशो विस्मृ-त्यादिलक्षणा दोषो मतिभङ्गदोषः । दोषभेदे, स्था० १० ठा० ।

मइमंत-मतिमत्-पुं० । मनने मतिः सर्वपदार्थज्ञानम्, तद्वि-द्यने यस्यासीत् तथा । केर्वालनि, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । आच० । सूत्र० । ज्ञानान्विते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । मतिर-स्यास्तीति मतिमान् । विदुषि, आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । पञ्चा० । ध० । मतिमान् श्रुतसंस्कृतबुद्धिः । आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० । विधेकति, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० । आचा० । बुद्धिमति, दर्श० १ तत्त्व । मनने मतिः । सा शोभना यस्यासीत् मतिमान् । प्रशंसायां मनुष । शोभनम-तियुक्ते, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मइमोहणी-दर्शो-सुगयाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मइय-मतिक-न० । उमरीजाऽऽच्छादनमाधने काष्ठमेव वस्तु विशेषे, मतिकमुमरीजाऽऽच्छादनम् । दश० ७ अ० । मतिकं येन कृष्टा क्षत्रं सृजते । प्रश्न० १ सम्प्र० द्वार ।

मइरा-मदिग-स्त्री० । मद्-किरण । " माध्वार्क पानसं द्राक्षे, खार्जूरं तालमैक्षवम् । मैत्र्यं मार्जिकं टाडं, मधुकं नारिके-लजम् ॥ १ ॥ मुख्यमध्वार्ककारोन्धे, मद्यानि द्वादशैव तु । " इत्युक्ते मद्यसामान्ये, वाच० । वारुणायाम्, ग० १ आधि० । " कायवरी पयगणा, हाला तह वारुणी मइरा । " पाद० ना० ६४ गाथा । मन्त्रवृजने च । रत्नवर्दि, पु० । वाच० ।

मइरय-मैरय-न० । वारुणायाम्, " मइरयं महुवारो, साह्म-स्यश्रो मइ अवक्कसो (१०७) " पाद० ना० ६४ गाथा ।

मइल-मलिन-त्रि० । मल-अस्त्वर्थे इत्यच् । मलीमसे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । " मलो जस्म विज्जइ ते मइले । " नि० च० १ उ० । न० । मलिनः शरीरेण वस्त्रेण मलीमसः । सु० १

उ० २ प्रक० । " मलमइल पंकमइला, प्लीमइला न ते नरा मइला । जे पाचकम्ममइला, ते मइला जीदलोयस्मि ॥ १ ॥ " ध० २० १ आधि० १० गुण । दृष्टिने, केशे च । अन्धकारे, " काले मइल जे पि य, वियाण ते अधियारं ति । " सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अस्वच्छे, " मइले मलीमसे (६०१) " पाद० ना० २५६ गाथा । कलकल-गनतेजसोः, दे० ना० ६ वर्ग १४२ गाथा ।

मइलण-मलिनन-न० । मालिन्यकरणे, " पग्दार्, गच्छति त्ति मइलि ति । " प्रश्न० २ आश्र० द्वार । स्था० ।

मइलणा मलिनना स्त्री० । प्रतिभवायाम्, प्रतिसेवनाया एकाधिकान्यधिकृत्य- " पडिसेवणा मइलणा । " श्रोध० ।

मइलारंभिण्-मलिनाऽऽरम्भन्-पुं० । गृहस्थे, ' करंति मलि-नाऽऽरम्भी । " ध० २ आधि० ।

मइलिय-मलिनित-त्रि० । शरीराऽऽदिमलेन क्लेदिते, पि० । कठिनमलयुक्ते च । भ० ६ श० ३ उ० ।

मइल्लिया-मतल्लिका-स्त्री० । तैतलिपुत्रस्थकनकशतपतेरमा-त्यस्य तैतलिपुत्रस्य पोष्टिलायां भार्यायामुत्पन्नायां स्वनाम-ख्यातायां दारिकायाम्, ब्रा० १ श्रु० १४ अ० । (वक्रव्यता ' तैतलि ' शब्दे चतुर्थभागं २३५३ पृष्ठं गता ।)

मइविगप्पणाविगप्प-मतिविकल्पनाविकल्प-पुं० । मतिबुद्धि-स्तस्या विकल्पना विकल्पः क्लृप्तिभेदस्तथा । बुद्धेः क्लृप्तिभे-दे, आ० ।

मइविहल-मतिविहल-पुं० । जयपुरनगरस्थस्य विक्रमसेनज-पतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, दर्श० ३ तत्त्व ।

मइसंघटणा-मतिसंघटना स्त्री० । मतेः-मतिज्ञानस्य संघ-टना रचना, मन्या बुद्ध्या वा संघटना रचना तथा । ज्ञानस्य रचनायाम्, बुद्ध्या रचनायां च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । मइसंपया-मतिमंपद्-स्त्री० । संपदभेदे, दशा० ४ अ० । ध० २० । स्था० । प्र० । (मतिमंपदेवा ' गणिमंपया ' शब्दे तृतीयभागं २२६ पृष्ठं गता ।)

मइगहिय मतिमहित-त्रि० । मत्यनुगते, " मतिमहितं ति घा, मतिअगुगतं ति वा एगट्ट । " आ० च० १ अ० ।

मइमार मतिमार पुं० । जम्बूद्वीपाऽऽर्गवेदहपुष्करविजयच-म्पानगरीस्थस्य सुरासिद्धनृपतेः स्वनामख्याते मन्त्रिणि, ' इहेव जम्बूद्वीवे दीवे अवर्गवेदेह पुष्करविजण्, चपाण् गयरीण् सुरा-सिद्धो नाम गया, मइमारो नाम मंती दृत्था । " ती० ६ कल्प । मइसूयग मतिसूयक पुं० । पापे, " रहस च अणरहस्से कोरइ मइसूयगो पुगिस्सो । " पं० भा० ४ कल्प । पं० च० ।

मइहर-दर्शो-ग्रामप्रधाने, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मइ-दर्शो-भश्रे, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मउ-मृदु-त्रि० । मृ-दुः । कोमले, अनु० । कर्म० । ज्यो० । कल्प० ।

मउद-मुकुन्द-पुं० । बलदेवे, " मउदमहेद वा । " रा० । वाद्य-विशेषे च । " महामउदमेठान्तेठिण् । " भ० २ श० ८ उ० । पञ्चा० । आचा० ।

मउअ-देशी-दीने, वे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मउईया-मृद्रीका-आ० । मृदु-ईकन् । द्राक्षायाम्, वाच० ।
आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

मउड-मुकुट-न० । पुं० । "उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्" ॥ २११०७ ॥
इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेरुकारस्यात् । प्रा० १ पाद । किरी-
ट-ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । सूत्र० । प्रव० । आ० । मस्तकाऽऽभ-
ग्नयिष्ये च । ग० । प्रश्न० । आ० म० । मुकुटं सुवर्णाऽऽ-
दिमयशेखरक इति । आ० । सूत्र० । विपा० । मुकुटाध्वतुराः
शेखरविशेषाः, किरीटास्त एव शिखरत्रययुक्ताः । आ० ।
प्रज्ञा० । जी० । कल्प० । आ० च० । आ० म० । म० । अ-
ञ्जलिमुकुलिते उच्यते बाहुद्वये च । अञ्जलिमुकुलितं बाहु-
द्वयमुच्छ्रितं मुकुट उच्यते, स च हस्तद्वयप्रमाणः । यदाह
बृहद्वाक्यकृत्-"मउडो उण दोरयणी-पमाणो हार हु
मुणयव्वो ।" बृ० ४ उ० । (ओडेलकोश-गुजराती) "कवरी
कुंतलहारो, धम्मिल्लो केसहत्थओ मउडो (६३)" पाइ०
ता० ४७ गाथा । किरीटे, "मउली मउडो किरीटो य"
(२४९) पाइ० ना० ११६ गाथा ।

मउडहुण-मुकुटस्थान-न० । मस्तकप्रदेशे च । म० ३४ सम० ।

मउडदित्तिभिर-मुकुटदीप्तशिरस-पुं० । मुकुटेन दीप्तं शिरो य-
स्य सः । तस्मिन्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मउडी-देशी-जुट, वे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मउडीकड-मुकुटी(मौली)कृत-पुं० । अबद्धपरिधानकच्छे, म०
११ सम० । उपा० । परिधानवासोऽञ्जलद्वयं कटीप्रदेशेनाऽ-
बलम्भयान्, अत्र पृष्ठे चोन्मुक्तकच्छो भवति । दशा० ६ अ० ।
मउण-मौन-त० । मुनेर्भावः । मुनि-अण । "अउः पौराऽऽवौ
च" ॥ २११६२ ॥ इति प्राकृतसूत्रेणौकारस्य अउगादेशः ।
प्रा० १ पाद । वाग्यपापरहित्ये, वाच० । मौनं वाक्संयमः ।
आ० म० १ अ० । आचा० । व्य० । प्रति० । आव० । सूत्र० । स्था० ।
"सूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादि-
कर्मं पूजां च, प्रकुर्यात्पञ्च मौनवान् ॥ १ ॥" ध० २ अधि० ।
मुनेरिदं मौनं, मुनेर्भावो वा मौनम् । आचा० १ श्रु० ४
अ० ४ उ० । संयमे, आचा० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । सूत्र० ।
उत्त० । संयमानुष्ठानं, आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० । मौन-
मोक्षसाधनानुष्ठानवर्जनम् । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।
"सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकैन्द्रियवपि । पुद्गलप्रवृत्तिस्तु,
योगनां मौनमुत्तमम् ।" अष्ट० १८ अष्ट० । मुनीनामाचारः,
उत्त० १४ अ० । साधुधर्मं, उत्त० १४ अ० । सम्यक्त्वं, ध०
१ अधि० । प्रति० । मुनेः कर्म मौनम् । तच्च सम्यक्चारि-
श्रमिति । उत्त० १४ अ० ।

जं मोणं तं सम्मं, जं सम्मं तमिह होइ मोणं नि ।

निच्छयओ इयरस्स उ, सम्मं सम्मत्तेहउ वि ॥ ६१ ॥

मन्यन्ते जगत्त्रिकालावस्थामिति मुनिस्तपस्वी, तद्भावो
मौनमविकलं मुनिवृत्ताप्रत्यर्थः । यन्मौनं तन् सम्यक् सम्य-
क्त्वं यत् सम्यक्त्वं तदिह भवति मौनमिति । उक्तं
चाऽऽचार्येण-"जं मोणं ति पासहा, तं सम्मं ति पासहा,
जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा ।" इत्यादि । नि-
श्चयतः परमार्थेन निश्चयजन्यतन्त्रेण पतदेकमिति-"जो

जह वायं न कुणइ, मिच्छहिद्वो तओ हु को अओ ? । वड्डेइ
य मिच्छत्तं, परस्स संकं जंमोणो ॥ १ ॥" इत्यादिवचन-
प्रामाण्यात् । इतरस्य तु व्यवहारनयस्य सम्यक्त्वं, सम्यक्त्व-
हेतुरप्यहंरुद्धाशनप्रीत्यादि, कारणे कार्योपचागात् । आ० ।

तथा—

जं सम्मं ति पासहा, तं मोणं ति पासहा, जं मोणं ति
पासहा, तं सम्मं ति पासहा ॥

(सम्मं ति पासहा इत्यादि) सम्यगिति सम्यग्ज्ञानं, स-
म्यक्त्वं वा तत्सहचरितम्, अनयोः सह भावादिकप्रहणे द्विती-
यप्रहणं न्याय्यं यदिदं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वं धन्येतत्पश्यत तन्
मुनेर्भावो मौनं संयमानुष्ठानमित्येतत्पश्यत; यच्च मौनमि-
त्येतत्पश्यत तन् सम्यग्ज्ञानं नैश्चयिकसम्यक्त्वं वा पश्यत,
ज्ञानस्य विरतिफलत्वात् । सम्यक्त्वस्य चाभिव्यक्तिकार-
णत्वात्सम्यक्त्वज्ञानचरणानामेकताऽध्यवसंयोजनं भावार्थः ।
सर्वज्ञोक्तं प्रवचनं च । आचा० १ श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

मउणचर्य-मौनचरक-पुं० । मौनं मौनघटं तेन चरति मौ-
नचरकः । स्था० ४ ठा० १ उ० । परित्राजकभेदे, आ० ।

मउणपय-मौनपद-न० । मुनीनामिदं मौनम् । तच्च तत्पदं
च मौनपदम् । संयमे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउणिंद-मौनीन्द्र-पुं० । वीतरागे, वीतरागप्रवचने च । न० ।
छा० ८ छा० ।

मउणिंदपय-मौनीन्द्रपद-न० । संयमे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २
उ० । सर्वज्ञप्रणीतं मार्गं च । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

मउय-मृदुक-त्रि० । कामले, आचा० १ श्रु० ४ अ० ६
उ० । आ० । व्य० । म० । ग० । आव० । उत्त० । जी० ।
मृदुकं मार्दवगुणोपेतमकर्कशम् । जं २ वल० । तं० । आ० ।
मृदुनेष्टस्वरेण यद्गीयं तन्मृदुकम् । अनु० । मधुरस्वरेण गेय-
भेदं च । स्था० ७ ठा० । "कामलं सुहृदं, सोमलं पेलवं
मउयं (१४६)" पाइ० ना० ८८ गाथा ।

मउयत्तया-मृदुत्व-न० । "त्वादेः सः" ॥ ८ । २ । १७२ ॥
इति प्राकृतसूत्रेण क्त्वान्तात्तल । मार्दवे, प्रा० २ पाद ।

मउयफामणाम-मृदुकस्पर्शनामन्-न० । नामकर्मभेदे, यद्-
व्याजजन्तुशरीरं हंसरुताऽदिवन्मृदु भवति तन्मृदुस्पर्शनाम् ।
कर्म० १ कर्म० ।

मउयफामपरिणय-मृदुकस्पर्शपरिणत-त्रि० । हंसरुताऽदिव-
त्स्पर्शपरिणतभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मउयगिभियपयमंचार-मृदुकरिभितपदमंचार-न० । मृदु मृदु-
ना स्वरेण युक्तं न निष्ठुरेण तथा यत्र स्वराक्षरं घ्रा-
लनास्वरविशेषेषु संचरणं रागे तीव्रता प्रतिभासते स पदसं-
चारो गिभित उच्यते मृदुगिभितः पदेषु गेयनियमेषु
संचारो यत्र गेये तन् मृदुगिभितपदसंचारम् । गेयभेदे,
जो० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० ।

मउयहियय-मृदुकहृदय-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थकुण्डलपर्व-
तस्थे स्वनामकान्ते रागकुमारे जो० ।

मउर-मुकुल-पुं० । न० । "उतो मुकुलाऽऽदिष्वत्" ॥८॥१६७॥
इति प्राकृतसूत्रेणाऽदेवकारस्याऽस्त्वम् । प्रा० १ पाद । कुड-
मले, कलिकायाम्, औ० । " कुचल-कुपल-कोर्य-
छार्य-कलिआ उ मउलं ति (८८) " पाइ० ना० ५४
गाथा । ग० । देहे, आत्मनि च । वाच० । अपामार्गे, दे० ना०
६ वर्ग १६८ गाथा ।

मउल-मुकुल-पुं० । न० । 'मउर' शब्दार्थे, प्रा० १ पाद ।

मउलि-मौली-पुं० । स्त्री० । मूलस्यादृग्भवः इम । घडा,
याम्, किरीटे, " अउ. पौराऽऽदौ च " ॥८॥१६७॥ इति
प्राकृतसूत्रेणाकारस्याऽउरदेशः । प्रा० १ पाद । मौलिः शंखर
इति । स्या० ८ ठा० । मौलिर्मुकुटविशेषः । उपा० २
अ० । मौलिः शिरोधेयविशेषः । ध० २ अधि० । संयतकं
शेषु च । अशोकवृत्ते, पुं० । भूमौ, स्त्री० । डीप । वाच० ।

मउलि (ग)-मुकुलिन् पुं० । मुकुलं फणाविरहयोग्या शरी-
रावयवविंशताऽऽकृतिः, सा विद्यते यस्य स मुकुली । फणा,
कण्ठशक्तिविकले आहंभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । किरीटे,
" मउलो मउडो किरीडो य (२५१) " पाइ० ना० १६५ गाथा ।

सं किं तं मउलिणो ? । मउलिणो अणेगविहा पणत्ता । तं
जहा- दिव्वागा, गोणमा, कयाहीया, वइउला, चित्तलिणो,
मंडलिणो, मालिणो, अही, अहिमलागा, वासपडागा, जे
यावणणे तहप्पगागा, सेत्तं मउलिणो ॥

एतेऽपि लोकतोऽवसेयाः । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मउलिय-मुकुलित-त्रि० । मुकुलं-कुडमलम-कालिका संजाता
अभ्येति मुकुलितः । कलिकोपेतं, ग० । आव० । जे० । मुकुला-
ऽऽकृतीकृते च । औ० । " अंजलिमउलियहत्था " आ० म० १
अ० । " संवलिअं मउलिअं " पाइ० ना० १८२ गाथा ।

मउली-देशी-हृदयसोच्छलने, दे० ना० ६ वर्ग १६५ गाथा ।

मउ-देशी-पर्वते, दे० ना० ६ वर्ग १६३ गाथा ।

मउर मयूर-पुं० । मी-उरन । लोमपर्त्तभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
पा० । मयूराः स्वकलापवर्जिता इति । प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । प्रा० । ग० । स्था० । " मोरं केकाङ्गणं " अनु० । मो-
रग्रीवाइ वा । ग० । प्रज्ञा० । जे० । स्त्रियां डीप । विद्याभेदे
च । सा हि मयूरीरूपेण प्रतिवादिप्रयुक्ता वादिनमुपमर्ग
यतीति । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । आ० क० । अनु० । जी० ।

मऊरंग-मयूराङ्ग-पुं० । निर्धस्थापके स्थनामख्याते राजनि,
नि० ख० १३ उ० ।

मऊरंगचूलिया-मयूराङ्गचूलिका-स्त्री० । 'आभरणविशेषे,
व्य० ३ उ० ।

मऊरंग-मयूरक-न० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र कुण्डपु-
गाङ्गनाथ भगवान् महावीरो गतः । स्था० १० ठा० । कुण्ड-
ले, वृ० ४ उ० । मयूरपिच्छनिष्पन्नं संस्तरकाऽऽदौ च । त्रि० ।
आचा० २ भु० १ वृ० २ अ० ३ उ० ।

मऊरचंद्रगागर-मयूरचन्द्रकाऽऽकार-त्रि० । मयूरचन्द्रकस-

ट्टे, "मयूरचन्द्रकाऽऽकारं, नीललोहितभासुरम् । प्रपश्य-
न्ति प्रदीपाऽऽदे-मंगडले मन्दचक्षुषः ॥ १ ॥ " पा० ५ विव० ।

मऊरपिच्छ-मयूरपिच्छ-न० । मयूरपुच्छे, " मारुपिच्छकयमु-
द्धयं " कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मऊरमिहा-मयूरशिखा-स्त्री० । मयूरस्येव शिखाऽस्याः । स्व-
नामख्याते महापार्थभेदे, ती० ६ कल्प । मयूरचूडाऽऽदयोऽ-
प्यत्र । वाच० ।

मऊह-मयूख-पुं० । माङ्ग-उख मयाऽऽदेशः । " न वा मयूख-लव-
ण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-मुकुमार-कुतूहलो-
दुखलो-लुखले " ॥८॥१६७॥ इति प्राकृतसूत्रेणाऽऽदेः स्वरस्य
पराणं सम्बन्धयन्नेन सह आठ्ठा । प्रा० २ पाद । तिथिपि,
किरणं, शिखायाम्, शोभायां च । वाच० । " अस्मू रस्मी
पाया, करा मऊहा गभन्धिणो किग्गा । " (७३) पाइ० ना०
४७ गाथा ।

मे-मा-अव्य० । " एवं-परं-समं-ध्रुवं मा-मनाक एव पर स-
माणं ध्रुवं मं मणाउं " ॥८॥१६७॥ इति प्राकृतसूत्रेणापभ्रंश
मा इत्यस्य म इत्यदेशः । प्रा० ४ पाद । निषेधे, वाच० ।

मंकारअणुआग-मकारानुयोग-पुं० । अनुस्वारेऽलाक्षागिकां
मकार इत्यर्थः, तस्यानुयोगो मकारानुयोगः । शुद्धवागनुयो-
गभेदे, मकारानुयोगो यथा- " समणं वा महाणं व त्ति । "
सूत्रे माशब्दो निषेधे । अथवा- ' जगामेव समणे भगवं
महावीरं नेणामेवेति । " अत्र सूत्रे आगामिक एव, येनैक-य-
नेनैव चित्रितप्रतीतिः । स्था० १० ठा० ।

मंकुणहन्धि (ग)-मत्कुणहमित्तन्-पुं० । गण्डीपदजन्तुभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

मंख-मदख-पुं० । चित्रफलव्यग्रकरे भिक्षुकाविशेषे, भ० १५
श० । मङ्गलार्थवृत्तफलकदस्ता भिक्षुका गौरीपुत्र इति प्रसि-
द्धा । कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अनु० । ज्ञा० । प्रश्न० । जे० ।
ग० । औ० । आ० म० । आ० च० । वृ० । स्था० । मङ्खः
केदारको यः पीठमुपवर्त्य लोकमावर्जयति । पि० । अगडे,
दे० ना० ६ वर्ग १६२ गाथा ।

मंखत-प्रत्तन्-त्रि० । प्रत्तणं कुर्यति, नि० ख० १७ उ० ।

मंखपक्खा-मङ्खप्रेक्षा-स्त्री० । ये चित्रपट्टिकाऽऽदिहस्ता
भिक्षां चरन्ति ते मङ्खाः, तेषां प्रेक्षा मङ्खप्रेक्षा । मङ्खप्रेक्षणं,
जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

मंखलि मङ्खलि-पुं० । गोशालार्कापतरि, मङ्खल्यभिधाने
मङ्खल्ये, स्था० १० ठा० । " गोशालस्म मंखलिपुत्तस्म
मंखलिणामे मंखे पिथा होत्था । " भ० १५ श० । कल्प० ।
आ० ख० । आ० म० । संथा । भ० ।

मंखलिपुत्त-मङ्खलिपुत्र-पुं० । मङ्खल्यभिधानमङ्खल्यपुत्रे
गोशालके, संथा० । भ० ।

मंखमिप्प-मदखशिल्प-पुं० । मङ्खकलायाम्, " मंखमिप्प अ-
दिजिअं । " आ० म० १ अ० ।

मंखावंत-प्रत्तयत्-त्रि० । प्रत्तणं कारयति, नि० ख० १७ उ० ।

मंग-मङ्ग-पुं० । मङ्ग्यते-प्राप्यते स्वर्गोऽपवर्गो वाऽनेनेति मङ्गः । “ पुत्रास्त्रिघः ” ॥ ५ । ३ । १३० ॥ इति (सूत्रेण) करणे घञ् । धर्म, आ० म० १ अ० । विशेष० । दर्श० ।

मंगरिया-मङ्गरिका स्त्री० । घाघभेद, अप्रशन्तं मङ्गरिकाणाम्, अप्रशन्तं मङ्गरिकावादकानाम् । ग० ।

मंगल-मङ्गल पुं० । मङ्गि अलञ् । स्वनामख्याते अङ्कारके ग्रहे, स्था० ६ ठा० । वाञ्छित्वावामौ, कल्प० १ अधि० १ क्षण । कल्याण, पञ्चा० ८ चिच० । मङ्गलं श्रेयः कल्याणमिति । पा० । सदेश, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा । प्रशसावाक्य, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । गानविशेष, पञ्चा० ८ चिच० । भ० । ज्ञा० । विघ्नक्षय, मङ्गलं विघ्नक्षयस्तथागान्मङ्गलम् । स्था० ३ ठा० १ उ० । दुर्गितोपशमहेतोः स्वस्तिकाऽऽदिकं, औ० । नि० । पञ्चा० । भ० । दशा० । ग० । प्रश्न० । च० प्र० । सिद्धार्थदध्यक्षतदूर्वाङ्गुऽऽदिके, औ० । नि० । भ० । विषा० । ग० । ज्ञा० । मङ्गलानि च सुवर्णचन्दनदध्यक्षतदूर्वासिद्धार्थकाऽऽदर्शस्पर्शनाऽऽदीनि । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । पञ्चा० ।

मियकमलकलममुत्थिय-नंदावत्तवरमल्लदामाणं ।

तेमि पि मंगलाणं, मंथारो मंगलं अहियं ॥ १५ ॥

शितः-शुभ्रः कलशो विवाहाऽऽदायुःसंघे यो मङ्ग्यते तस्यैव माङ्गलिक्यत्वाद् ग्रहणं, शितकलशश्च कमले च स्वस्तिकश्च नन्दावर्त्तश्च परमात्यदामश्च स्मितकलशकमलस्वास्तिकनन्दावर्त्तपरमात्यदामानि तेषाम्, एतानि च लोके माङ्गल्यतया कृताः नि तथापि तेषामपि मङ्गलानां मध्ये संस्कारकोऽधिकं मङ्गलमिति भावः । संथा० ।

तह मंगलाइ मोन्थिय-सुवर्णमिद्धन्थगाईणि ॥ २१६ ॥

मङ्गलानि नाम-स्वस्तिकसुवर्णसिद्धार्थकाऽऽदीनि पूर्वं देवर्भगवतो मङ्गलबुद्ध्या प्रयुक्तानि ततो लोकेऽपि तथा प्रयुक्तानि । आ० म० १ अ० । दशा० । मा भूद गलो विघ्नो गालो वा नाशः शास्त्रस्येति मङ्गलम् । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । वृ० । दर्श० । ग्रन्थाऽऽरम्भाऽऽदी विघ्नोपशमाय कर्त्तव्ये इष्टदेवतानमस्कारे । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । पञ्चा० ।

मङ्गलशब्दप्ररूपणामाह—

नामं ठवणा दविए, भावमि य मंगलं भवे चउहा ।

एमेव होइ नंदी, तेमि तु परुवणा इणिमा ॥ ५ ॥

मङ्गलं चतुर्धा-चतुःप्रकारं भवति । तद्यथा-नाममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलम्, द्रव्यमङ्गलं, भावमङ्गलं च । एवमेव नामाऽऽदिभेदेन चतुःप्रकारं भवति नन्दः । तेषां च-नाममङ्गलाऽऽदीनामियं वक्ष्यमाणस्वरूपा प्ररूपणा ।

नाममाऽऽह—

एगमि अगेगेमु य, जीवहवे य तविवक्खे वा ।

मंगलमन्ना नियता, तं मन्नामंगलं होइ ॥ ६ ॥

एकस्मिन् जीवद्रव्ये तद्विपक्षे वा अजीवद्रव्ये, अनेकेषु वा जीवद्रव्येष्वजीवद्रव्येषु वा या मङ्गलमिति संज्ञा नियता-नियमिता तत् “ नामनामधनोर्भेदोपचारात् ” । संज्ञामङ्गलं-नाममङ्गलं भवति । उक्तं नाममङ्गलम् ।

स्थापनामङ्गलमाह—

जा मंगल नि ठवणा, विहिता मन्भावतो व असतो वा ।

तत्थ पुण असम्भावे, मंगल ठवणागतो अक्खो ॥ ७ ॥

जे चित्तभित्तिविहिया, उ घडादी ते य हुंति सम्भावे ।

तत्थ पुण आवकहिया, हवंति जे देवलोगेसु ॥ ८ ॥

या मङ्गलमिति स्थापना सद्भावतो वा सद्भूताऽऽकारनिवेशनेन, असतो वा सद्भूताऽऽकारस्याऽभावतो विहिता सा स्थापनामङ्गलम् । तत्र पुनरसद्भावे स्थापनामङ्गलं स्थापनागतोऽक्षः । उपलक्षणमेतत् वगटकाऽऽदि वा । इयमत्र भावना-अक्षवगटकाऽऽदिषु या मङ्गलमिति स्थापना विहिता न तत्र कश्चित् मङ्गलानुगत आकार इत्यसद्भावतः स्थापनामङ्गलम् । ये तु चित्तभित्तौ चित्तबुद्धे विहिता घटाऽऽदयः, आदिशब्दान् स्थालाऽऽदिपरिग्रहः, ते सद्भावे सद्भावतः स्थापनामङ्गलानि भवन्ति । तत्र ये देवलोकेषु चित्तभित्तौ विहिता घटाऽऽदयः, स्ते स्थापनामङ्गलानि यावत्कथिकानि भवन्ति, अर्थादापन्नानि मनुष्यलोके तानीत्येव यावत्कथिकानि नाम शश्वतिकानि, इत्येवगण्यशाश्वतानि ।

द्रव्यमङ्गलमाह—

उत्तरगुणनिप्पन्ना, मलक्खणा जे उ होति कुंभाई ।

तं दव्वमंगलं खलु, जह लोए अट्ट मंगलगा ॥ ६ ॥

इह उत्तरगुणनिप्पन्ना मूलगुणनिप्पन्नापेक्षया, ततः प्रथमतः तद्भावते । मूलो नाम-पृथिवीकायाऽऽदिजीवस्तस्य गुणान्-प्रयोगान् पुद्गलानां द्रव्याऽऽदित्वेन व्यापारगणान् निष्पन्नं मूलगुणनिप्पन्नं द्रव्याऽऽदि, तस्मादुत्तरगुणेन परापरप्रयोगेण चक्रदण्डसूत्रादकाऽऽदिपुरुषप्रधानेत्यर्थः । ये निप्पन्नाः सलक्षण-लक्षणसम्पन्ना अचलुद्धा-अवगडा वागिपरिपूर्णाः पञ्चात्पलप्रतिचलुद्धा इत्यादिलक्षणोपेतः कुम्भाऽऽदयः, आदिशब्दान्-स्थालाऽऽदिपरिग्रहः । तत् द्रव्यमङ्गलं भवति, यथा लोके अष्टौ मङ्गलानि ।

गुगंतियं अणिचं, नियं च दव्वे उ मंगलं होइ ।

तविवरीयं भावे, तं पिव नंदी भगवती उ ॥ १० ॥

तत्पुनरनन्तरं क्लृप्तद्रव्यमङ्गलमनैकान्तिकमनान्तिकं च भवति । तथाहि-न पूर्णकलश एकान्तेन सर्वेषां मङ्गलाय, चौरस्य कर्षकस्य च शकुनतया रिक्तं घटं प्रशंसति शकुनविदा, गृहप्रवेशे पुनः पूर्णम् । उक्तं च-“ चौरस्म करिस्मगस्म य, रिक्तं कुडिये जणे पसेंसइ । गृहपवेशे भञ्जइ, पुत्रो कुंभो पसःथो उ ॥ १ ॥ ” तत् एवमनैकान्तिकम् । नाप्यात्यन्तिकं, यथा कोऽपि शा भनैर्द्रव्यमङ्गलैर्विनिर्गतस्तेन चाग्रे किञ्चिदशाभनं हृष्टं, येन तानि सर्वाण्यपि प्राकृतानि प्रतिहतानि, तत् एवमनान्तिकमिति । उक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अधुना भावमङ्गलमाह-तद्विपरीतमैकान्तिकमात्यन्तिकं च भावे भावविषयं मङ्गलम् । तथा हि-न तत् भावमङ्गलं कस्यचिद्भवति, कस्यचिन्न भवति-किं तु-सर्वस्याऽविशेषेण भवतीत्यैकान्तिकम् । न च केनाप्यन्येन प्रतिहत्यते, इत्यात्यान्तिकं, तच्च भावमङ्गलं भगवान् नन्दिर्यमाणोऽवगन्तव्यः । गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात्, वृ० १ उ० १ प्रक० । आ० म० । आघ० । आ० वृ० । दशा० । प्रश्ना० । विघ्नविनायकोपशान्तये शिष्याणां मङ्ग-

मंगल

अभिधानराजेन्द्रः ।

लघुसिपरिग्रहाय स्वतो मङ्गलभूतस्याप्यस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गलमभिधानव्यम्. आदिमङ्गले ऋविधनेन शास्त्रपारग-
मनाथेऽस्य, मध्यमङ्गलम्—अवगृहानशास्त्रस्थितिकरणार्थम्-
अन्तमङ्गलम्—शिष्यप्रशिष्यपरम्परया शास्त्रस्याऽव्यवच्छेद-
नार्थम् ।

उक्तञ्च (भाष्यकारैः)—

“ न मंगलमार्ष्टव, मङ्गलं पञ्जतय य सन्धस्स ।
पहमे सन्धस्थायि- र्गपारगप्रणाय निदिद्वे ॥ १ ॥ (१३)
तस्सेव य धेज्जन्ध, मज्झिमये अंतिमे पि तस्सेव ।
अव्वोच्छित्तिनिमित्ते, सिस्सपसिस्साइवसस्स ॥ २ ॥ (१४)”
प्रश्ना ० १ पद ।

तत्र परः प्रश्नयति—किमर्थं मङ्गलप्रहणमित्याह—

विघोवसमो मद्वा, आपर उवयोग निज्जगऽधिगमो ।

भक्ती पभावणा वि य, निवनिहि विज्जाइ आहरणा ॥ २ ॥

मङ्गले प्रकृते सति रोगाऽऽदिविघ्नोपशमो भवति, तदुप-
शमं च प्रतिबन्धकाभावात् महता प्रतिबन्धनाऽऽचार्येणा-
नुयोगः प्रारभ्यते, तथाऽनुयोगप्रारम्भे च शिष्यस्य शास्त्रप्र-
हणे महती श्रद्धा उपजायते, श्रद्धावतश्च शास्त्रावधारणे म-
हानादरः, कृताऽऽदरस्य शास्त्रविषयेऽनवरतमुपयोगो, यदा
यदा चोपयोगस्तदा सस्यगज्ञानत्वात् महती ज्ञानाऽऽवरणी-
यस्य कर्मणा निर्जरा, ज्ञानाऽऽवरणकर्मनिर्जराणाञ्च स्फुटः स्फु-
टतरः शास्त्रस्याऽधिगमः, अधिगतशास्त्रस्य च गुरोः शास्त्रे प्र-
चवने च निष्कृतिमा भक्तिरुल्लसति, ततः प्रभावना तां दृष्टाऽ-
न्येयमपि तथा श्रद्धाऽऽदीनां करणात्, यदि पुनर्न क्रियते मङ्गले
तत एषां विघ्नोपशमाऽऽदिभावानाम् अप्रार्थितः अप्रोदाहर-
णानि दृष्टान्ता नृपनिधि विद्याऽऽदयः । आदिशब्दाद्योगो, मन्त्रा-
श्च परिगृह्यन्ते । तत्रयं नृपदृष्टान्तस्य भावना—यथा कोऽपि पुरु-
षः कार्यार्थी राजानमधिगन्तुकामो मङ्गलभूतानि पुष्पाऽऽदी-
न्यादाय तत्समीपमुपगच्छति । उक्तं च—“ पुष्कपुडियाए जेपह,
गोरसप्रदश्रो कोइ कजाइ । मणिबंधमि पर्यालित, सानुऽगह
होति सव्वगहा ॥ १ ॥ ” उपर्य चाज्जलिं करोति, पादयो-
श्च प्रणिपतति, ततो राजा तुष्यति, तुष्टे च तस्मिन् य-
स्तदधीनोऽर्थः स सिद्ध्यति । अर्थवभूषणं न करोति,
तदा न तुष्यति, नोपाभावे च तदधीनस्याऽप्रार्थितः, एवं
निधिमन्त्रानितुकामो विद्यां मन्त्रं वा साधयितुकामो यदि
द्रव्यक्षेत्रकालभावयुक्तमुपचारं करोति, तद्यथा—द्रव्यतः—पुष्पा-
ऽऽदिषु, क्षेत्रतः—श्मशानाऽऽदिषु, कालतः—कृष्णपक्षतुह्यया
विषु, भावतः—प्रतिलोमानुलोमापसर्गसहिते, तदा निधि वि-
द्यां मन्त्रं वा साधयति । द्रव्याऽऽयुपचारभावे ते निध्यादयो
न सिद्ध्यन्ति, तस्माद्यो यत्रोपचारः स तत्र कर्तव्यः ।

एतदेवाऽऽह—

जो जेण विणा अन्था, न मिज्झई तस्म तच्चिहं करणं ।

विचरीय अभाविण य, न मिज्झई मिज्झई इहरा ॥ २ ॥

योऽर्थो येन विना न सिद्ध्यति तस्य निष्पत्तये तादृशं करणं
मवश्यमुपादानव्यम् । यथा घटे साधयितुकामेन चक्रदण्डमु-
त्पिण्डाऽऽदिकम् । यतो विपरीते करणे, सर्वथा करणाना-
मभावेन च, साऽर्थाकृतेऽर्थो न सिद्ध्यति यथा घटे साधयितु-

कामस्य, विपरीते तुरविमाऽऽयुपकरणोपादाने, सर्वथा
चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽदीनामुपकरणानामभावे वा घटः ;
इतरथा—अविपरीतोपकरणसद्भावे सिद्ध्यति, यथा घटे
साधयितुकामस्य यथावस्थितानां चक्रदण्डसूत्रोदकाऽऽ-
दीनामुपादाने घटे, न सिद्ध्यन्ति च मङ्गलमन्तरेण
विघ्नोपशमाऽऽदयो भावा इति मङ्गलोपादानम् । पुनरप्या-
ह—यदि शास्त्रस्याऽऽदिमध्यावसानेषु मङ्गले ततः सा-
मर्थ्यादिदमायातमपान्तगलहयाऽमङ्गलमिति ।

अत्राऽऽह—

जइवि य तिठ्ठारुकयं, तह वि हु दोमां न वाहए इयगो ।

तिममुवभवदिद्विता, समं पि हु मंगलं होइ ॥ २२ ॥

यद्यपि त्रिषु स्थानेष्वदिमध्यावसानरूपेषु कृते मङ्गले तथाऽ-
पि इतरोऽपान्तगलहयो मङ्गलत्व(त्व)/लक्षणा दोषो न बाधते,
तस्यैवाभावान् । कथमभाव इति चेदत आह—(तिसमुभवे-
न्यावि) त्रिषु गुहसमितिपृतेभ्यः समुद्भवं यस्य स मो-
दकः, तददृष्टान्तात्, शेषमपि (हु) निश्चितं मङ्गले भवति । इय-
मत्र भावना—मोदक इव सकले शास्त्रे द्विधा विभज्यते,
तत्राऽऽदिमां भाग आदिमङ्गलेन मङ्गलीकृतो, मध्यमां मध्यम-
ङ्गलेनान्तिमोऽन्तिममङ्गलेन, ततः कृतोऽपान्तगलहयाऽमङ्ग-
लत्वप्रसङ्गः । स्यादेतन्, यदिदं शास्त्रमागच्छेत्तदादिमध्याव-
सानेषु सर्वाऽऽत्मना मङ्गले, ततो यद्यन्यतस्य मङ्गलमुपादी-
यते तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः । कृतेऽपि मङ्गले पुनरन्यतमे मङ्ग-
लमुपादये, विशेषाभावात्तत्राप्यन्यदित्येवं मङ्गलाऽऽनन्यप्रस-
ङ्गः । अथ नन्दी मङ्गले शास्त्रं पुनरमङ्गले कथं न तन्नया मङ्ग-
लीक्रियते, नन्वेवं तर्हि यदा नन्दीव्याख्यानमकृत्वा शास्त्रं
व्याख्यातुमारभ्यते तदा शास्त्रम् अमङ्गलत्वाच्च न ज्ञाने, ज्ञा-
नाभावाच्च न कर्तव्यस्तस्यामुपयोग इति ।

अत्राऽऽह—

न वि य हु होयऽणवन्था, न वि य हु मंगलममंगलं होइ ।

अप्पपगभिच्चतिया, लोणुणहपदीवमादि व्व ॥ २३ ॥

नार्थं च (हु) निश्चितं भवत्यनवस्था, यतो नन्दी शास्त्रादन्-
थोन्तरभूता, शास्त्रे च स्वतः समस्तमङ्गले, न च तस्य मङ्ग-
लकृतस्य सतोऽन्यत् मङ्गलमुपादीयते, ततो नानवस्था-
प्रसङ्गः । यदाऽपि नन्दा व्याख्यानमकृत्वा शास्त्रमारभ्यते, त-
दाऽपि तच्छास्त्रं मङ्गलीकृतं तदमङ्गले न भवति । एवं ता-
वन्नन्दा अनर्थान्तरतायाममङ्गलत्वमनवस्था च परिहृता ।
सम्प्रत्यर्थान्तरत्वमधिकृत्य परिहृतं—यद्यपि शास्त्रार्थान्तर-
भूता नन्दी तथाऽप्यमङ्गलत्वमनवस्था च न भवति । कथमि-
त्याह—(अप्पपगन्त्यादि) तस्या आत्मनाऽपि मङ्गलशास्त्र-
मपि च मङ्गलीकरोति । शास्त्रमप्यात्मनाऽपि मङ्गले नन्दी-
मां च मङ्गलीकरोति । एवमात्मपराभिर्व्याकृता द्वयोरपि
मङ्गलयोर्गीभूतयोः सुन्दुतरो मङ्गलभावो भवति । कथमि-
वेत्यत आह—“ लोणुणहपदीवमादि व्व । ” यथा द्वयोरपि
णयोरगीभूतयोः सुन्दुतरो लवणभावो, द्वयोर्वा उष्णयो-
रेकत्वमित्ययोः सुन्दुतरभावो, यथा च द्वयोः प्रदीपयोः
समीचीनतरः प्रकाशभावः, आदिशब्दान्—मधुरशीतलस्नेहा-
ऽऽदिद्रव्याणां परिग्रहः । एवमपि पञ्चजलनवस्था, सु-
न्दुतरो मङ्गलभावः । स्यादेतन् । एवमपि पञ्चजलनवस्था, सु-

नीयाऽऽदिमङ्गलोपादाने सुष्ठुतरमङ्गलभावोपपत्तेः, न प्रसज-
ति, प्रयोजनाभावात्तथालोकव्यवहारदर्शनात् । तथाहि-लोके
कस्यचिदातुरस्य शर्करापलङ्घयमौषधे कनाऽपि भिषग्वरेणा-
पादिशि, तत्र यद्यपि तृतीयाऽऽदिशर्करापलङ्घने विंश-
ष्टनमो मधुग्भावो भवति, तथाऽपि तत्र प्रसिध्यते, प्रयोज-
नाभावात्, एवमिहाप्यन्यस्तृतीयाऽऽदिकं मङ्गले नोपादीयते-
प्रयोजनाभावादिति । सू० १ उ० १ प्र० ० ।

अथ तृतीयं मङ्गलद्वारमधिकृत्याऽऽह—

बहुविघ्नाहं सयाहं, तेन कयमंगलोचयोरहिं ।

घेत्वाहं सो सुमहा-निहिं च जह वा महाविज्रा ॥१२॥

“धेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।” इति वच-
नाद् येन बहुविघ्नानि धेयांसि भवन्ति, तेन कारणेन परमधे-
योरुपपत्त्यात् कृतमङ्गलोपचारैरेव स आवश्यकानुयोगो प्र-
हीतव्यः । किञ्च ? इत्याह-शोभनमहारत्नाऽऽदिनिधिवद्
महाविघ्नावद् वा । इति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

कथं पुनस्तन्मङ्गलं शास्त्रस्येयम् ? इत्याह—

तं मंगलमार्हणं, मङ्गलं पञ्जतं य मन्थम् ।

पदमं मन्थन्थाऽवि-ग्धपारगमणाय निहिदं ॥१३॥

तद् मङ्गलं शास्त्रस्याऽऽदौ क्रियते, तथा मध्ये, पर्यन्ते चेति ।
अथैकैकस्य करणफलमाह—प्रथममङ्गलं तावच्छास्त्रार्थ-
स्याऽविघ्नेन पारगमनाय निर्विघ्नम् । इति गाथाऽर्थः ॥ १३ ॥

तस्मैव य धेज्जन्थं, मज्जिमयं अंतिमं पि तस्मैव ।

अन्वाच्छिन्निनिमित्तं, मिस्मपमिस्माह्वमस्म ॥ १४ ॥

तस्यैव शास्त्रस्य प्रथममङ्गलकरणाऽनुभावावविघ्नेन पर-
मपगमुपागतस्य स्थैर्यार्थं-स्थिरताऽऽपादनार्थं मध्यमं मङ्ग-
लम् । निर्विघ्नमिति वक्षते, ‘अन्तिमं पारित’ अन्त्यमपि मङ्ग-
लं तस्यैव शास्त्रार्थस्य मध्यममङ्गलसामर्थ्येन स्थिरीभूतस्या
ऽव्यवच्छिन्निनिमित्तम्, करणं, योऽसौ शास्त्रार्थः ? इत्याह-
शिष्यप्रशिक्ष्याऽऽदिवंशगतस्येत्यर्थः । शिष्यप्रशिक्ष्याऽऽदिवंश
शास्त्रार्थस्याऽव्यवच्छिन्ननिमित्तं चरममङ्गलमिति भावः । इति
गाथाऽर्थः ॥ १४ ॥

अत्राऽऽह—

मंगलकरणा मन्थं न मंगलं अह च मंगलस्मावि ।

मंगलमन्त्राऽणवन्था, न मंगलममंगलना वा ॥ १५ ॥

प्रेरकः प्राह—भो आचार्य ! त्वदीयं शास्त्रं न मङ्गलं प्रा-
प्नोति । कुतः ? इत्याह—मङ्गलकरणान् अमङ्गलं हि मङ्गल-
मुपादीयते, यत् स्वयमेव मङ्गलं तत्र किं मङ्गलविधानेन ? न
हि शुक्लीक्रियते, नापि स्निग्धं स्नेह्यते : तस्मान् तन्मङ्ग-
लोपादानान्यथाऽनुपपत्तेः शास्त्रं न मङ्गलम् । अथ मङ्गलं
शास्त्रम्, मङ्गलस्याऽपि सतस्तस्याऽन्यद् मङ्गलं क्रियते इत्य-
भ्युपगम्यते : अत एव सति तर्ह्येवस्था-मङ्गलानामवस्थानं
न कथञ्चित् प्राप्नोति । तथाहि-यथा मङ्गलस्याऽपि सतः शा-
स्त्रस्याऽन्यद् मङ्गलमुपादीयते, तथा मङ्गलस्याऽपि तद्वत्स्य
सतोऽन्यद् मङ्गलमुपादेयम्, तस्याऽप्यन्यत्, अपरस्याप्यन्य-
त्, इत्येवमवस्था आपतन्ती केन वर्तते ? अथ शास्त्रे यदुपात्त-

मङ्गलं तस्यान्यमङ्गलकरणाभावेन इयं नेष्यते । तत्र दुषणमाह-
(न मंगलमिति) शास्त्रमङ्गलीकरणाधमुपात्तमङ्गलस्याऽ-
नवस्थाभवेनाऽन्यमङ्गलाकरणेन तद् मङ्गलं न स्यात्,
अन्यमङ्गलाभावात्, शास्त्रवत् । इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति-
यदि मङ्गलस्याऽपरमङ्गलविधानाभावेनाऽनवस्था नेष्यते त-
र्हि यथा मङ्गलमपि शास्त्रमन्यमङ्गलेऽकृते मङ्गलं न भ-
वति, तथा मङ्गलमप्यन्यमङ्गलेऽविहिते मङ्गलं न भवेत्,
न्यायस्य समानत्वात् । तथा च किमनिष्टं स्यात् ? इत्याह-अ-
मङ्गलता मङ्गलाभावः-शास्त्रे यद् मङ्गलमुपात्तं तदन्य,
मङ्गलशून्यत्वाद् न मङ्गलम्, तस्य च मङ्गलत्वाभावे शा-
स्त्रमपि न मङ्गलम्, इति व्यक्त एव मङ्गलाभाव इति भावः ।
वाशब्दः पलान्तरम्बूचकः, अनवस्था, मङ्गलाभावा धेत्यर्थः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १५ ॥

अत्रोत्तरमाह—

मन्थन्तन्तरभूय-स्मि मंगलं होज्ज कप्पणा एसा ।

मन्थस्मि मंगले किं, अमंगलं काऽणवन्था वा ? ॥१६॥

शास्त्राऽऽवाच्यश्रुत्याऽऽदेरर्थान्तरभूते भेदवति मङ्गले उपा-
दीयमाने भेद-घटने परंण विधायमाना ‘मंगलकरणा मन्थं
न मंगलं’ इत्यादिका कल्पना-दोषोपेक्षात्तात्तत्वात्, शास्त्रे व्या-
वश्रुत्याऽऽदिके परममङ्गलस्वरूपेऽभ्युपगम्यमाने तद्वन्तं म-
ङ्गले चाऽनुपादीयमाने हन्त ! किममङ्गलम्, का वाऽनव-
स्था त्वया प्रयेते ? तस्मादाकाशेगमन्थमेव परस्य दोषोद्भा-
यनमिति भावः । आह-यदि शास्त्रं स्वयमेव मङ्गलम्, तर्हि
‘न मंगलमार्हणं (१३)’ इत्यादि(भाष्य)वचनान् मङ्गलं तत्र कि-
मिन्नुपादीयते ? सत्यम्, किन्तु ‘सीसमहमंगलपरिग्राहार्थमेतत्
तदाभिहाणं’ इत्यादिना वक्ष्यते सर्वमत्रोत्तरम्, मा त्वारिष्टा ।
इति गाथाऽर्थः ॥ १६ ॥

अथ समर्थवादितयाऽर्थान्तरभूतत्वमपि

मङ्गलस्याऽभ्युपगम्य समर्थयन्नाह—

अन्थन्ते वि मडं मं गलमि नामंगलाऽणवन्थाओ ।

मपगणुगहकारिं, पईव इव मंगलं जम्हा ॥ १७ ॥

शास्त्रार्थान्तरं भेदवत्यपि मङ्गलेऽभ्युपगम्यमाने सति नाऽ
मङ्गलता शास्त्रस्य, नाप्यनवस्था । कुतः ? इत्याह-यस्मान् स्व-
पगनुग्रहकारि मङ्गलम्, प्रदीपवत्, यथाहि प्रदीप आत्मानं-
प्रकाशयानः स्वस्याऽनुग्राहको भवति, गृहोदग्धर्तनस्तु
घटपटाऽऽद्यर्थानाविष्कृताणः परंपरामनुग्राहकः संपद्यते, न तु
स्वप्रकाशे प्रदीपान्तरमपेक्षते, यथा च-लवणे रसवत्यामात्मनि
च सलवणतामुपदर्शयत् स्वपगनुग्राहकं भवति, न त्वान्मतः
सलवणतायां लवणान्तरमपेक्षते । एवमर्थान्तरभूतं मङ्गलम्-
पि निजसामर्थ्याच्छास्त्रे स्याऽऽस्मिन् च मङ्गलता व्यवस्थाप-
यन्स्वपगनुग्राहकं भवति । ततो मङ्गलाद् मङ्गलरूपताप्राप्तौ
शास्त्रस्य तावद् नाऽमङ्गलता । यदा च मङ्गलमात्मनो
मङ्गलरूपतायां मङ्गलान्तरं नाऽपेक्षते, तदाऽनवस्थाऽपि
दृगेत्सार्गितैव । इति गाथाऽर्थः ॥ १७ ॥

पुनरन्यथा परः प्रयति—

मंगलतिपंतगलं, न मंगलमिहन्थयो पगरो ते ।

जइ रा मन्वं तन्थं, पंगलपिह हि तियगहसं ॥१८॥

इह मङ्गलावधारप्रक्रमे, अर्थतोऽर्थापत्त्या एतन् (ते) तव आचार्य ! प्रसङ्ग-प्राप्तम् । किं तत् ? इत्याह—मङ्गलाना-
मादिमध्यावसानलक्षणं त्रिकं मङ्गलत्रिकं तस्याऽन्तराल-
लयलक्षणमपान्तगालं न मङ्गलमिति । यदाहि—‘त मङ्गलमाहे-
ए मञ्जु पञ्जोतय सन्धस्म ।’ इत्यादिवचनादादिमध्याव-
सानलक्षणेषु त्रिवेषु नियतस्थानेषु मङ्गलमुपादीयते, तदा
तदव्याप्तमन्तराललयमर्थापर्ययाऽमङ्गले प्राप्नोतीति भावः ।
ए एवाऽऽह—यदि वा—निदान्तवादिन ! एवं व्रयास्यं यदुन-
सर्वमेव शास्त्रं मङ्गलमिति प्रागेवोक्तम् । अतः किमेव प्रये-
ते ? हन्त तर्हि ‘ते मङ्गलमाहे’ इत्यादिना किमिह म-
ङ्गलत्रिकग्रहणे कुतम् ? न हि सर्वोस्मर्त्तापि शास्त्रे मङ्गले
‘आदौ मध्येऽवसाने च मङ्गलम्’ इत्युच्यमानं युक्तियुक्त-
त्वमनुभवति । तस्मादपान्तगाललयस्याऽमङ्गलत्वं वा प्राप्ति-
पथस्य, मङ्गलत्रयग्रहणे वा मा कृथा इति भावः । इति गा-
थार्थः ॥ १८ ॥

आचार्यः प्राऽऽह—

मत्थे तिहा विहते, तदन्तरालपरिकल्पणं कृतो ? ।

मत्थं च निजगन्थं, सत्थमथोऽमङ्गलमजुचं ॥ १९ ॥

बुद्ध्या शास्त्रे त्रिधा विभक्तं तस्य शास्त्रस्यान्तरालं तद-
न्तरालं तस्य परिकल्पनं कुतः संभवति ?—न कुतश्चाद-
त्यर्थः । यथा हि—संपूर्णे मोदकाऽऽदिवस्तुनि त्रिखण्डे विक-
ल्पितेऽन्तराले न संभवति, तथाऽत्रापि, इति कस्याऽम-
ङ्गलता स्यात् ? इति । यदि नाम शास्त्रे त्रिधा विभक्तम्, त-
त्रापि कथं तस्य सर्वस्यापि मङ्गलता ? इत्याह—सर्वं चाऽऽ-
वश्यकं ऽऽदि शास्त्रं निजगन्थं कर्माणगमरूपा निजगन्थं अर्थ-
प्रयोजनमस्येति निजगन्थम्, तथा च सति तपोवनं स्वय-
मेव मङ्गलाभिधमिति सामध्यादवगम्यते । यदि नाम निज-
गन्थत्वात् तपोवनं स्वयमेवाऽऽवश्यकं ऽऽदिशास्त्रं मङ्गलग-
ततः किम् ? इत्याह—अतोऽमङ्गलमयुक्तम् । यतः सर्वमेव
शास्त्रं मङ्गलम्, अतो मङ्गलाऽऽर्त्तानि तास्मात्त्रिधा विभक्ते य-
दुच्यन्ते—अपान्तगाललयममङ्गलम्, तदयुक्तमित्यर्थः । यदि
हि शास्त्रं स्वयं मङ्गलं न भवेत् तदाऽन्यमङ्गलाऽव्याप्तत्वा-
त् कर्थापि तदमङ्गलं भवेत् । यदा तु सर्वमपि स्वयमेव त-
द् मङ्गलम्, तदा कर्थापि तस्याऽमङ्गलता न युक्तेति भावः ।
इति गाथार्थः ॥ १९ ॥

अथ प्रेरकः प्राऽऽह—

जह मङ्गलं मयं चिय, मत्थं तो किमिह मङ्गलग्रहणं ? ।

मीमसमङ्गलपरि-ग्राह्यं मत्थं तदभिहारं ॥ २० ॥

यदि हि स्वयमेव शास्त्रं मङ्गलमिष्यते तदा ‘ते मङ्गलमाहे’
मञ्जु इत्यादि वचनात् किमिह मङ्गलग्रहणं क्रियते ? स्वत एव
मङ्गलं मङ्गलाधिधानस्याऽनर्थकत्वाविति भावः । इति परं
प्रेरिते गुरुगह—‘सीते’ इत्यादि, शिष्यस्य मतिः शिष्यमतिस्त-
स्या मङ्गलपरिग्रहः सोऽर्थः—प्रयोजनमस्य तत् तथा तदर्थमेव
शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहार्थमात्रे तदभिधानं मङ्गलाभिधान-
मित्यर्थः । इदमुक्तं भवति—शास्त्रादन्तर्धानभूतमेव मङ्गलमु-
पादीयते, नाऽऽन्तरगमिति प्रागेवोक्तम् । नन्दिहि मङ्गलत्वे-
नाऽभिधास्यते, सा च पञ्चज्ञानाऽऽत्मिका, ततः शास्त्राण्यव-
श्यकाऽर्त्तानि स्वर्गिण्यापि श्रुतज्ञानरूपतया तन्त्यन्तर्गतान्येव,

नन्दिपि श्रुतरूपत्वेनाऽऽवश्यकं ऽऽर्त्तानि शास्त्रान्तर्गतैव । तस्माद्
नन्दिमङ्गलत्वेनाऽभिधाने शास्त्रान्तर्गतमेव मङ्गलमभिहितं
भवति । तत्रापि नाऽमङ्गलस्य सतः शास्त्रस्य मङ्गलता-
ऽऽपादनार्थं तदभिधानम्, किन्तु—शिष्यमतिमङ्गलपरिग्र-
हार्थम्, शिष्यो हि तस्मिन्मतिरहितं ‘मङ्गलमेतच्छास्त्रम्’
इत्येवं स्वमतो तन्मङ्गलतापरिग्रहं करोतीति भावः । इति
गाथार्थः ॥ २० ॥

आह किं मङ्गलमपि मङ्गलबुद्ध्या गृहीतमेव स्वकार्यं क-
रोति, नान्यथा ? एवमेतत्, इत्याह—

इह मङ्गलं पि मङ्गल-बुद्धीणं मङ्गलं जहा साहु ।

मङ्गलतिथिबुद्धिपरि-ग्राहं वि नणु कारणं भणिञ्च ॥ २१ ॥

इह लोकं, मङ्गलमपि सद् वस्तु मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणम-
भिनन्दमानं वा मङ्गलं भवति । यथा साधुः, साधुर्हि स्व-
यं मङ्गलभूतोऽपि तद्बुद्ध्या गृह्यमाण एव प्रशस्तत्वेनोच-
त्तैर्भवस्य मङ्गलकार्यं करोति, अमङ्गलबुद्ध्या तु गृह्यमाणं
मङ्गलमपि तत्कार्यं न करोति, यथा स एव साधुः का-
लप्योपहनत्वेनोच्यते भवस्य । अत्राऽऽह कश्चित्-तन्त्येव स-
त्यमङ्गलमप्यसाध्यादिकं मङ्गलबुद्ध्या गृह्यमाणं तत्कार्यं
कारिष्यति, न्यायस्य समानत्वात् । तदयुक्तम्, असाधुः स्व-
तो मङ्गलरूपताया अभावात्, सत्यमणिर्हि सत्यमणितया गृ-
ह्यमाणो ग्रहीतुर्गोचरमापादयति, न त्वसत्यमणिः सत्यमणि-
तया, इत्यले प्रसङ्गेन । आह—यद्येवम्, तर्ह्येकमेव मङ्गल-
मस्तु, तेनापि हि शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहः संस्यति,
किं मङ्गलत्रयकरणेन ? इत्याह—‘मङ्गलतिथि’ इत्यादि,
मङ्गलत्रयं हि कृते शिष्यस्य बुद्धौ तत्परिग्रहो भवति । ते-
नाऽपि किमिति चेत् ? इत्याह—तनु तत्रापि ‘पदमं सन्ध-
त्वाविशेषाण्यगमणाय निर्दिष्टे’ इत्यादिना कारण-निर्माणे प्रा-
गेव भणितं किमिति विस्मयेते ? न च यत्कथमेकमेव म-
ङ्गलेन तत् कारणत्रयं संस्यति, यतो यथैव शास्त्रं मङ्गल-
मपि सद् मङ्गलबुद्धिपरिग्रहमन्तरेण मङ्गले न भवति साधु-
वत्, तथा शास्त्रस्याऽर्त्त-मध्या-ऽवसानानि मङ्गलरू-
पाण्यपि मङ्गलबुद्धिपरिग्रहं विना न मङ्गलकार्यं कुर्वन्ति,
इति मङ्गलत्रयाभिधानम् । इति गाथार्थः ॥ २१ ॥

तदेवं मङ्गलाभिधानोप-पत्तिर्निर्वयवस्थाप्य मङ्गलशब्दार्थ-
निरूपयितुमाह—

मङ्गिज्जणऽधिगममड, जेण हिअं तेण मङ्गलं होइ ।

अहवा मङ्गो धम्मो, तं लाइ तयं समादत्ते ॥ २२ ॥

‘आग-गण-लगि-वाग-मणि’ इत्यादौ मङ्गिज्जणार्थो धा-
तुः, अतस्तस्याऽलक्षप्रययान्तस्य मङ्गिज्जणेऽधिगम्यते सा-
ध्यते यतो हितमनेन तेन कारणेन मङ्गलं भवति । अथ-
वा—मङ्ग इति धर्मस्याऽऽर्त्ता ‘ता’ आदाने धातुः, ततश्च
मङ्गं लाति समादत्ते इति मङ्गले धर्मोपादानं तुल्यमर्थः ।
इति गाथार्थः ॥ २२ ॥

अहवा निवायणाओ, मङ्गलमिदुत्थपगडपन्चयओ ।

मत्थं मिदं जे जह, तयं जहाजोगमाओज्जं ॥ २३ ॥

अथवा तिपातनाद् मङ्गलमिति साध्यते । कथम् ? इ-
त्याह—इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययतः, तत्रेष्टे विपक्षितोऽर्थो यास्मा

ता इष्टार्थाः प्रकृतयः । तद्यथा—'मरि मण्डने', 'मन ज्ञाने' 'म-
दी हरे' 'मुद-मोद-स्वप्न-गतिषु' 'मह पूजायाम्' इत्येव-
मादि, प्रत्ययस्त्वेतासां प्रकृतीनां सर्वत्र 'अलच्' एव वि-
धीयते, ततो मङ्गलमिति रूपे निपात्यते । व्युत्पत्तिस्त्वेवम्
मङ्गल्यतेऽनर्थाक्यते शास्त्रमनेनेति मङ्गलम्, तथा मन्यते
ज्ञायते निर्धायते विघ्नाभावाऽनेन, तथा माद्यन्ति हृष्यन्ति
मदमनुभवन्ति, मोदन्ते, शान्ते विघ्नाभावेन निष्प्रकम्पतया
सुप्ता इव जायन्ते, शास्त्रस्य पारं गच्छन्त्यनेनेति, तथा मन्त्र-
स्ते पूज्यन्तेऽनेनेति मङ्गलमिति । एवमादि व्याकरणशास्त्रे
यद् यथा निपातनं निजम्, तद् यथायोगं यथासम्बन्ध-
मत्र स्वाधियाऽऽयोज्यं लक्षणैः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

मं गालयद् भवाओ, मंगलमिहैवमाद् नेरुता ।

भासंति सत्यवसओ, नामाद् चउव्विहं तं च ॥ २४ ॥

अथवा—मां गालयति भवादिनि मङ्गलं संसागदपनय-
तीत्यर्थः । इह मङ्गलविचारे एवमादि नैरुक्ताः शब्दावदः शास्त्र-
घशता व्याकरणानुसारेण भाषन्ते-मङ्गलशब्दार्थं व्याचक्ष-
ते । आदिशब्दान्-शास्त्रस्य मा भूद् गलो-विघ्नोऽस्मादिति
मङ्गलम्, अथवा-शास्त्रस्य मा भूद् गलो-नाशोऽस्मिन्निति
मङ्गलम्, सम्यग्दर्शनाऽऽधिमार्गगत्यनाद् वा मङ्गलमित्यादि
द्रष्टव्यम्, इत्यने विस्तरण । इह तत्त्व-पर्याय-भेदेव्याख्या,
तत्र तत्त्व-शब्दार्थरूपम्, तत्तावद् निर्णीतम् । पर्यायास्तु मङ्ग-
लम्, शान्तिः, विघ्नविद्रावणमित्यादयः स्वयमेव द्रष्टव्याः ।
भेदोऽस्तु स्वयमेव निरूपयितुमाह—'नामाद् चउव्विहं तं च' इति
तत्र मङ्गलं नामाऽऽदिभेदतदनुविधिं भवति । तद्यथा—ना-
ममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलम्, द्रव्यमङ्गलम्, भावमङ्गलं च ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥ विशेषः ।

आह विनयः-ननु सामान्येन द्रव्यलक्षणमवगतम्,

परं द्रव्यमङ्गलं किमभिधायते ? इति

प्रस्तुतं नियताम्, इत्याह—

आगमओऽणुउत्तो, मंगलमहाणुवासिओ वत्ता ।

नब्राणलद्विहियो, मि नेवउत्तोत्ति तो दव्वं ॥ २६ ॥

इह द्रव्यमङ्गलं तावद् द्विधा भवति-आगमनः-आगममाश्रि-
त्य, नोआगमनश्च-नो आगममाश्रित्य, तत्राऽऽगमो मङ्गल
शब्दार्थज्ञानस्वरूपोऽत्राऽभिप्रेतः, तमाश्रित्य 'द्रव्यं' द्रव्यम-
ङ्गलमिति पयनं सम्बन्धः । काऽस्मा ? इत्याह—वक्ता मङ्ग-
लशब्दार्थप्ररूपकः । किं सर्वोऽपि ? न, इत्याह—अनुपयुक्तः
तदुपयोगश्च । किं विशेषः ? इत्याह—मङ्गलशब्दानुवा-
सितः, मङ्गलशब्दार्थज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमसंस्कारानुर्गन्त-
मनाः तज्ज्ञानलब्धिर्मानिति यावत् । ननु यद् तज्ज्ञानलब्धि-
मांस्तर्हि किमिति द्रव्यम् ? इत्याह—'तज्ज्ञाने' त्यादि, तज्ज्ञान-
लब्धिसहितोऽपि मङ्गलशब्दार्थज्ञानाऽऽवरणक्षयोपशमवान-
पि, नोपयुक्तस्तत्र मङ्गलशब्दार्थे यस्मादस्मौ, 'तोत्ति' त-
स्माद् द्रव्यमङ्गलम् । इदमुक्तं भवति—'अनुपयोगो द्रव्यम्'
इति वचनाद् मङ्गलशब्दार्थं जानन्नपि तत्रानुपयुक्तस्तत् प्ररूपय-
स्तज्ज्ञानलब्धिसहितोऽप्यागमतो द्रव्यमङ्गलमेव । इति
गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

अत्राऽऽह कश्चित्-ननु कोऽयमागमो यमाश्रित्य
द्रव्यमङ्गलमिति द्रव्यमङ्गलमभिधायते ? । अत्रोच्यते-म-
ङ्गलशब्दार्थज्ञानमत्राऽऽगमः । तर्हि प्र-
यते, किम् ? इत्याह—

जइ नाणमागमो तो, कह दव्वं दव्वमागमो कह णु ? ।

आगमकारणमाया, देहा सहे यतो दव्वं ॥ ३० ॥

यदि मङ्गलशब्दार्थज्ञानमागमः, तर्हि तद्वक्ता अस्मौ कथं
द्रव्यमङ्गलम् ? आगमस्य भावमङ्गलत्वेन द्रव्यमङ्गलत्वानुप-
पत्तेः । अथ द्रव्यं द्रव्यमङ्गलमस्मौ तर्हि आगमः कथम् ? यना
ऽऽगमतः-आगममाश्रित्यन्युच्यते द्रव्यं आगमस्याऽभावात्,
भावे वा भावमङ्गलत्वप्रसङ्गात् । तस्मादागमतो द्रव्यमङ्गल-
मिति दूरविरुद्धमिदम् । इति पण्णोक्ते आचार्यः प्राह—'आग-
मे'त्यादि, इदमुक्तं भवति-आगमत इत्युक्तेनेन भावता बोद्ध-
व्यं यदुत-न साक्षादेवाऽऽगमोऽत्रास्ति किं तर्हि ? आग-
मस्य मङ्गलशब्दार्थज्ञानलक्षणस्य यत् कारणं-निमित्तं तदेवह
विद्यत इत्यवगन्तव्यम् । किं पुनस्तदागमस्य कारणमिहाऽ-
वमेयम् ? इत्याह—अनुपयुक्तस्य वक्तुः सम्बन्धो आत्मा जावो
देहः शब्दश्च, जीवशरीरं हि तावदागमस्य कारणम्, तदा-
धार्मावर्गगतस्याऽऽगमस्याऽसम्भवात् । शब्दोऽपि प्रत्याख्य-
शिष्यगताऽऽगमस्य कारणमेव, तन्मन्त्रेण तस्याऽभावात् ।
यच्च कारणम् तद् द्रव्यं भवत्येव "भूतस्य भाविनो वा, भाव-
स्य हि कारणं तु यत्तोके, तद् द्रव्यम्" इत्यादिवचनात्,
इत्याह—'तोत्ति' यत् एवम्, तस्माद् द्रव्यं द्रव्यमङ्गलमिव-
मित्यर्थः । यदागमकारणमेवह विद्यते, तर्हि कथमिदमागमो
यनाऽऽगमतो द्रव्यमङ्गलं स्यात् ? इति चेत् । उच्यते—आग-
मस्य कारणभूता आत्माऽऽदयोऽपि कारणे कार्योपचारादा-
गमत्वेनोच्यन्ते, भवति च कारणे कार्यव्यपदेशः, यथा 'तन्नु-
लान् वर्णान् पजेन्यः' । तस्मादागमतो द्रव्यमङ्गलं न विरु-
ध्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३० ॥

अथ "नयि नयेहि विहणं, गुरुत्तं अथो य जिणमणं किञ्चि ।

आसज्ज उ सोयारं, नयेण य विसारओ ब्या ॥१॥" इति

वचनाज्जिनमते सर्वेऽपि पदार्था नयविचार-

णीयाः, इत्यतो द्रव्यमङ्गलमपि नयवि-

चारयन्नाह—

एगो मंगलमंगं, णगा रेगाइं णगमनयस्म ।

मंगहनयस्म एक्कं, सव्वं चिय मंगलं लेण ॥ ३१ ॥

वक्ष्यमाणशब्दार्थस्य नेगमनयस्य मनेनेकोऽनुपयुक्तो मङ्गलश-
ब्दार्थप्ररूपक एक द्रव्यमङ्गलम्, अनेके त्वनुपयुक्तास्तत्प्ररूपका
अनेकानि द्रव्यमङ्गलानि । अर्थे हि नयः सामान्यं विशेषांश्चाऽ-
भ्युपगच्छत्येव, तत्र विशेषवादिप्रपत्ते एकोऽनुपयुक्त एक द-
्रव्यमङ्गलम्, अनेके त्वनुपयुक्ता अनेकानि द्रव्यमङ्गलानीत्युप-
पद्यत एव, विशेषाणां पृथगभिन्नत्वादिति । संग्रहनयस्य तु वक्ष्य-
माणस्वरूपस्य केवलसामान्यत्वादितो मनेन सर्वास्मिन्नापि लोके
एकमेव द्रव्यमङ्गलम्, सर्वेषां द्रव्यमङ्गलत्वसामान्यादव्यति-
रिक्तत्वात् व्यतिरेके चाऽद्रव्यमङ्गलत्वप्राप्तेः, सामान्यस्य च
त्रिभुवनेऽप्येकत्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३१ ॥

एतदेवाऽऽह—

एक्कं निच्चं निगवय-वमकियं मव्वगं च सामसं ।

निष्पामन्नचाओ, नन्थि विसेसो खपुष्कं व ॥ ३२ ॥

एकम्-आठ्ठतीयत्वादेकसङ्ख्यापेन सामान्यम् । एकमपि ज-
गिकं स्यात्, तत्राऽऽह-नित्यमनपायि । नित्यमन्याकाशवत्
सावयवं स्यात्, तन्निरवयवत्वं सधितुर्व्याऽन्तमनाऽ-
यांगत्, इत्यत्राऽऽह-निरवयवमनंशं, पूर्वापरकोटिशून्यत्वा-
दिति । निरवयवमपि परमाणुवत् सक्रियं स्यात्, अत
आह-अक्रियं क्रियार्हद्वयम्, परिस्पन्दविनिर्मुक्तत्वादिति ।
अक्रियमपि दिगादिवत् सर्वगतं न स्यात्, अत्राऽऽह-सर्वगं
च सकललोकाऽवाप्तसत्ताकम् । इदमित्थं भूतं सामान्यमे
वाऽस्ति, न तु विशेषः कश्चनाऽपि विद्यते । कुत इत्याह-
निःसामान्यत्वात्-सामान्यविग्रहितत्वात्, खपुष्पवत्, यच्चा-
ऽस्ति तत् सामान्यविग्रहितं न भवति, यथा घटः । तस्मा-
देकस्माद् द्रव्यमङ्गलसामान्यादव्यातिरिक्तत्वाद् तद्व्यातिरेके
चाऽद्रव्यमङ्गलताप्रसङ्गात् सामान्यस्य च विभुयंसेत्ये-
कत्वादेकमेव संप्रहृत्यमते द्रव्यमङ्गलम्, इति स्थितम् ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ३२ ॥

अत्र विशेषवादिनयमतस्थितः कश्चिदाह-ननु कथमेत-
कानि द्रव्यमङ्गलानि न सम्भवन्ति ? यथा हि वनस्पति-
रित्युक्तं वृक्ष-गुल्म-लता-वीरुदादयो विशेषा एव प्रतीयन्तेः
न पुनस्तदतिरिक्तः कश्चिद् वनस्पतिः, एवमिहाऽपि द्रव्य-
मङ्गलमित्युक्तेऽनुपयुक्तत्वरूपकलक्षणं विशेषा एवाऽवग-
म्यन्ते, न तु तदधिकं किञ्चित् सामान्यम् । अतः किं श-
न्य इवाऽस्मिन् जगत्त्रयमभिधीयते-‘निष्पामन्नचाओ, न-
न्थि विसेसो खपुष्कं व ।’ इति ? इति विशेषवादिना प्रोक्ते
सामान्यवादि संप्रहः प्राऽऽह-ननु यत् एव वनस्पतिरित्युक्ते
वृक्षाऽऽदयः प्रतीयन्ते, अत एव ते तदनर्थान्तरभूताः, हस्त-
स्यवाऽङ्गुलयः, इह यस्मिन्नुच्यमाने यत् प्रतीयते, तत् ततो
व्यातिरिक्तं न भवति, यथा हस्त इत्युक्तेऽङ्गुल्यादयः प्रती-
यमाना हस्ताद् न व्यातिरिक्ताः, प्रतीयन्ते च वनस्पतिरि-
त्युक्ते वृक्षाऽऽदयः, इत्यमी न वनस्पतिव्यातिरिक्ताः, ततो न
सामान्यादतिरिक्तः कोऽपि विशेषः समास्ति, इत्येकमेव
सर्वत्र द्रव्यमङ्गलमिति । अथोपपत्त्यन्तरेणाऽपि सामान्य-
वाद्येव वृक्षाऽऽदीनां सर्वेषामपि वनस्पतिसामान्यरूपतां सम-
र्थयन्नाह-

चूओ वणम्मइ च्चिय, मूलाइगुणो च्चि तस्समूहो व्व ।

गुम्मादओ वि एवं, सव्वे न वणम्मइविसिद्धे ॥ ३३ ॥

वृत्तः-आओ वनस्पतिरेव वनस्पतिसामान्यं न व्यभि-
चरतीत्यर्थः, इति प्रतिज्ञा, मूल-कन्द-स्कन्ध-त्वक्-शाखा
प्रवाल-पत्र-पुष्प-फल-बीजाऽऽदिगुणत्वादिति हेतुः, वृत्तस-
मूहवादिति दृष्टान्तः, इह यो यो मूलाऽऽदिगुणः स स वनस्प-
तिसामान्यरूप एव, यथा वृत्तसमूहः, मूलाऽऽदिगुणश्च वृत्तः,
तस्माद् वनस्पतिसामान्यरूप एव, गुल्माऽऽदयोऽप्येव वाच्याः,
तथाहि-विशेषवादिना विशेषतयाऽभ्युपगम्यमानो गुल्मो-
ऽपि वनस्पतिसामान्यरूप एव, मूलादिगुणत्वाद् गुल्मसमू-
हवत्, इति । एवमन्येषामपि लताऽऽदिविशेषाणां वनस्पति-
सामान्यादव्यातिरिक्तत्वं साधनीयम् । तद्व्यातिरेके सर्वत्र मृ-
क्ष्यन्त्वाऽऽदिप्रसङ्गो ब्राह्मकं प्रमाणम् । तस्मात् सामान्यमेवा-
ऽस्ति, न विशेषः । इति गाथाऽर्थः ॥ ३३ ॥

किञ्च-

सामन्नाउ विसेसो, अन्नोऽण्णो व होज्ज जह् अण्णो ।
सो नन्थि खपुष्कं पिवऽ-ण्णो सामन्नमेव तयं ॥ ३४ ॥

भो विशेषवादिन ! सामान्याद् विशेषोऽन्यो वा स्यात्,
अनन्यो वा ? इति विकल्पद्वयम् । यद्याद्यो विकल्पः, तर्हि
नास्त्येव विशेषः, निःसामान्यत्वात्, खपुष्पवत्-इह यद्
यत् सामान्यविनिर्मुक्तं तत् तद् नास्ति, यथा गगनारविन्दम्,
सामान्यविग्रहितश्च विशेषवादिना विशेषोऽभ्युपगम्यते, त-
स्माद् नास्त्येवाऽयमिति । अथाऽनन्य इति द्वितीयः पक्षः
कक्षीक्रियते हन्त ! तर्हि सामान्यमेवाऽसौः तदनन्यत्वात्,
सामान्याऽऽत्मवद् यद्-यस्मादनन्यत्वं तत् तदेव, यथा सामा-
न्यस्यैवाऽऽत्माः अनन्यश्च सामान्याद् विशेषः, इति सामान्य-
मेवाऽयमिति । यदि च-आतपन्नपार्ततया सामान्येऽपि वि-
शेषोपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् क्वाचन जतिः, न ह्यप-
चांगोच्यमानो भेदस्तान्विकमेकत्वं बाधितुमलम्, तस्मात्
सामान्यमेवाऽस्ति न विशेषः । इति संप्रहृत्यमतेन सर्वत्रैक-
मेव द्रव्यमङ्गलम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३४ ॥

तदेवं संप्रहृत्य स्वार्थमेतं सामान्यं प्रतिष्ठितं विशेष-
वादिना नैगमव्यवहारावाहृतुः-

न विसेमन्थं तरभू-अमन्थि सामम्ममाह ववहारो ।

उवलंभव्ववहारा-भावाओ खरविमारां व ॥ ३५ ॥

ननु भोः सामान्यवादिन ! भवताऽपि वनस्पतिसामान्यं
बकुलाऽशोक-चम्पक-नाग-पुत्रागा-ऽऽम्र-सर्ज-ऽजुनाऽऽ-
दिविशेषेभ्योऽर्थान्तरं वाऽभ्युपगम्यते, अन्तर्धानं वा ? ।
यद्यर्थान्तरम्, तर्हि नास्त्येव तद् विशेषव्यातिरेकेण, उपल-
ब्धिज्ञानप्राप्तस्य तस्योपलभ्यव्यवहारभावाद्, खरविपाण-
वत् । क एवमाह ? , व्यवहारनयः, उपलक्षणत्वाद् वि-
शेषवादी नैगमश्च । एतां हि लोकव्यवहारानुयायिनां, तद्-
व्यवहारश्च प्रायो विशेषनिष्ठ एव, इति विशेषान्न स-
मर्थयत इति भावः । अथानुपलब्धिलक्षणज्ञानं तदभ्यु-
पगम्यते, तथाऽपि नास्ति, विशेषेभ्यः सर्वथाऽन्यत्वात्,
गगनकुसुमवादिति । अथ विशेषेभ्योऽर्थान्तरं तादृति द्विती-
यपक्षः, तर्हि विशेषा एव तत्, तेभ्योऽन्तर्धानं भूतत्वात्,
विशेषाणामात्मस्वरूपवादिति । यदि च-विशेषेष्वपि सामा-
न्योपचारः क्रियते, तर्हि न काचित् जतिः, न ह्योपचा-
रिकमेकत्वं तात्विकमेकत्वं बाधते । इति गाथाऽर्थः ॥ ३५ ॥

एतदेव समर्थयते-

चूयाईण्हितां, को सो अण्णो वणम्मइ नाम ? ।

नन्थि विसेमन्थं तर-भावाओ सो खपुष्कं व ॥ ३६ ॥

वृत्ताऽऽदिभ्यो विशेषेभ्योऽन्यः को नाम वनस्पतिः, यो
वण-पिण्डो-पादलेपाऽऽदिकं लोकव्यवहार उपयुज्यते ? , न
कोऽपीत्यर्थः । तस्मान् समस्तलोकसंव्यवहारानुपयोगि-
त्वाद् नास्ति सामान्यम्, खपुष्पवत् इति पूर्वोक्तमेवार्थं
निगमनद्वारेणाऽऽह-‘नन्थि विसेमन्थं तर-’ तस्माद् नास्त्यसौ सा-
मान्यवादिनाऽभ्युपगम्यमानो वनस्पतिः सङ्क्षेपेभ्यो विशे-
षेभ्योऽर्थान्तरभावात् ; खपुष्पवत् सङ्क्षेपेभ्यो हि विशेष-

भ्योऽथान्तरं भवत् असद्वपमेव भवति तथाभूतं च नास्त्येव खपुष्पवत् । इति गाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

किं पुनः कारणं येन नैगमव्यवहारौ विशेषान् समर्थ-
यतः ? , इत्याह—

जं नैगमव्यवहारा, लोअव्यवहारतप्परा सो य ।

पाएण विसेममओ, तो ते तग्गाहिणो दो वि ॥ ३७ ॥

यद्-यस्माद् नैगमव्यवहारौ लोकव्यवहारतत्परौ , स च लोकव्यवहारस्त्यागाऽऽदानाऽऽदिकः प्रायेण विशेषमयो-वि-
शेषनिष्ठ एव दृश्यते, सामान्यस्य घणपिण्ड्यादौ लोकेऽनुप-
योगात् । ' वने ' ' सेना ' इत्यादौ क्वाचित् कश्चित् कथ-
ञ्चित् सामान्यस्याऽपि दृश्यते उपयोगः , इति प्रायोगह-
रणम् । यत् एवम् , तस्मात् तां नैगमव्यवहारौ ऋषिपि
तद्ग्राहिणौ विशेषाभ्युपगमपरा । इति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥

अत्र परः प्राऽऽह—

तेमि तुल्लमयत्ते , को णु विसेमोऽभिहाणओ अओ ?

तुल्लते वि इहं ने-गमस्स वन्थत्ते भओ ॥ ३८ ॥

तयोर्नैगमव्यवहारयोस्तुल्यमतत्वे उक्त्यायेन विंशत्वा-
दितया सदृशाभिप्रायत्वे सति ' णु ' चित्के , अभि-
धाने नाम ततोऽन्यस्तद वर्जयित्वाऽपरः को विंशत् ? ,
न कश्चिदित्यर्थः । एको नैगमः , अपरस्मिन् व्यवहार इत्ये-
वमनयोर्नामैव भिद्यते न त्वभिप्राय इति भावः । आ-
चार्य आह—' तुल्लते ' इत्यादि , इह विंशपाऽभ्युपगमे य-
द्यपि नैगमस्य व्यवहारं सह तुल्यत्वं सदृशाभिप्रायत्वम् ,
तथाऽपि तस्मिन् सत्यपि वस्त्वन्तरे सामान्याऽऽदिकं भेदा
नानात्वमन्येव । इति गाथाऽर्थः ॥ ३८ ॥

अथवा नैगमव्यवहारयोरेन तुल्यमतत्वाऽऽप्यपेक्षेन

सामान्यविशेषग्राहकस्य नैगमस्य संग्रहव्यवहारनय-

हयेऽन्तर्भावः सूचितो द्रष्टव्य इति दर्शयन्नाह—

जा सामम्मगाही, म नैगमो संगहं गओ अहवा ।

इयरो व्यवहारमिओ, जा तेण ममाणनिहमो ॥ ३९ ॥

अथवेति प्रकारान्तरेण समाधानमुच्यते इत्यर्थः । तत्र नै-
गमत्तावत् सामान्यं मन्यते विंशत्पञ्च । ततो यः सामान्यग्रा-
ही नैगमः स संग्रहं गतः प्राप्तोऽन्तर्भवति इति यावत् , इतर-
स्मिन् विशेषग्राही स व्यवहारनयमितः प्राप्तोऽन्तर्गतो यो नैग-
मनयस्तेन सह व्यवहारनयस्याऽयं समाननिर्देशः ' जं नैग-
मव्यवहारो' (३७) इत्यादिना तुल्यनिर्देशः , ततश्च ' तेमि तुल्ल-
मयत्ते को णु विसेमो' (३८) इत्यादिना यदेकत्वे परेण प्रेरितं
तवस्माकं न क्षतिमावहति, नैगमस्य संग्रहव्यवहारनयहयेऽ-
न्तर्भावस्येष्टत्वेन सिद्धसाधनादिति भावः । यद्येवं नैगमः
सङ्ख्यायास्तुत्याति, तथा च सति पड्येय नयाः प्रसजन्तीति
चेत् । मा औत्सुक्यं भजस्व, सर्वमत्रार्थं पुरस्ताद्वच्यमः ।
इति गाथाऽर्थः ॥ ३९ ॥

अथ ऋजुसूत्रनयमतेन द्रव्यमङ्गलं विचारयितुमाह—

उज्जुमुअस्स सयं सं-पयं च जं मंगलं तयं एकं ।

नार्तीतमणुप्पन्नं, मंगलमिदं परकं व ॥ ४० ॥

ऋजु अतीताऽनागतपरिहारेण परकीयपरिहारेण वाऽ-
कुटिलं यस्तु सूत्रगतीति ऋजुसूत्रो न्यस्तस्य स्वकमात्मनो

मेव, तथा साध्यतं च वर्त्तमानक्षणभाव्येव यद् द्रव्यमङ्गलं
तदेकैकमभिमतम् । अर्नाभिमतप्रतिषेधमाह-नातातम् , अति-
क्रान्तसमयभावि, नाऽप्यनुत्पन्नं भविष्यत्समयभावि द्रव्यम-
ङ्गलम् , अस्त्येष्टम् । ' परकं च ' परकीयं वा यद् द्रव्यमङ्गलं
तदप्यस्य नेष्टम् , विवक्षितैकप्रज्ञापकस्याऽऽत्मानं विहाय यत्
परस्मिन् वर्तते तदपि द्रव्यमङ्गलमसौ नेच्छतीत्यर्थः । मन्दम-
तिशिक्षाऽवबोधार्थं आऽनभिमतप्रतिषेधः , अन्यथा ह्यभिमेते
कथितेऽनभिमतमर्थोपसितो गम्यत एव । इति गाथाऽर्थः ।
॥ ४० ॥

अमुमेवार्थे प्रयोगोपदर्शनद्वारेण समर्थयन्नाह—

नार्तीतमणुप्पन्नं, परकीयं वा पओअणाभावा ।

दिदुंता खरभिगं, पग्धणमहवा जहा विफलं ॥ ४१ ॥

अतीतमनुत्पन्नं यस्तु नास्तीति प्रतिज्ञा, प्रयोजनस्य विव-
क्षितफलस्य तत्राऽभावात् सर्वप्रयोजनाऽकरणादित्यर्थे इ-
त्यर्थं हेतुः, दृष्टान्तस्तु खरशृङ्गम् । असत्त्वं चानीतानागतयोर्द्र-
व्यमङ्गलता दृग्गन्तार्गित्वं, धर्मिसत्त्व एव धर्माणामुपपद्यमा-
नत्वादिति । द्वितीयप्रयोगः क्रियते—परकीयमपि यद्वदत्तस-
स्वव्याप्य वस्तु देवदत्तापेक्षया नास्त्येव, प्रयोजनाऽकरणात्
स्वविषाणवर्धितं हेतुदृष्टान्तौ तायेव, अथवा—यथा परस्य य-
द्वदत्तस्य धनं देवदत्तापेक्षया विफलं प्रयोजनाऽसाधकं सदना-
स्ति, तथा सर्वमपि परकीयं नास्तीति द्वितीयो दृष्टान्तः । इति
कुतः परकीयस्याऽपि द्रव्यमङ्गलत्वम् ? इति गाथाऽर्थः ॥ ४१ ॥

शब्द-समभिरूढै-वम्भूतास्तु विशुद्धनयन्वालागमनो

द्रव्यमङ्गलं नेच्छन्त्येव कस्मात् ? , इत्याह—

जाणं नाणुवउत्ताऽ-णुवउत्तो वा न याणई जम्हा ।

जाणतोऽणुवउत्तो, ति विंति मदादयोऽवन्धुं ॥ ४२ ॥

(जम्हा) इति यस्मात् जानन्नयवुध्यमानो, ' मङ्गलं ' इति ग-
म्यते, नानुपयुक्तो न तज्ज्ञानोपयोगशून्यो भवति, ज्ञायकस्य
ज्ञानोपयोगनान्तर्गोयकत्वात् । अनुपयुक्तो वा तत्र न तज्जा-
नीते न तस्य ज्ञायकोऽसौ व्यर्पादश्यतेः अज्ञायकत्वाभिमत-
वत् काष्ठाऽऽदिवत् वेत्यर्थः । तस्माज्जानन्ननुपयुक्तश्चेति एतद-
प्यवस्तु असदभाव इति यावत् , एतद् ब्रुवते शब्दाऽऽदयः
शब्द-समभिरूढैवम्भूतनयाः । इति गाथाऽर्थः ॥ ४२ ॥

अत्राऽर्थे उपपत्तिमाह—

हेऊ विरुद्धधम्म-त्तणा हि जीवो व्व चेअणारहिओ ।

न य मां मंगलमिदं, तयत्थसुओ ति पावं व ॥ ४३ ॥

जानन्ननुपयुक्तश्चेत्येतदवस्तु इत्यस्यामनन्तरातिक्रान्तगा-
थापर्यन्तकृतप्रतिज्ञायामर्थं हेतुः । कः ? , इत्याह—' वि-
रुद्धधम्मत्तणा हि जि ' विरुद्धौ धर्मी यत्र तत् तथा
तद्वावस्तस्माद् विरुद्धधर्मत्वादिति । दृष्टान्तमाह—यथा जी-
वश्चेतनारहितः । इदमुक्तं भवति—यथा जीवश्चेतनारहि-
तश्च माता च बन्ध्या चेत्यादि विरुद्धधर्मोऽध्यासादवस्तु, एवं
ज्ञायकश्चाऽनुपयुक्तश्चेत्येतदप्यवस्त्वेव । भवतु वा ज्ञायकोऽ-
नुपयुक्तश्च तथाऽपि नास्माकमसौ मङ्गलत्वेनेष्टः , तदर्थशून्य-
त्वाद्-मङ्गलार्थशून्यत्वात्, पापवादिति । भावमङ्गलग्राहिणो
ह्यमी कथं द्रव्यमङ्गलमिच्छन्ति ? , इति भावः । इति गाथा
ऽर्थः ॥ ४३ ॥

तदेवं विचारितं नयेद्रव्यमङ्गलम् तथा च सति समर्थि-
तमागमतो द्रव्यमङ्गलम् । अथ नो आगमतस्त-
भिधीयते । तच्च ज्ञशरीरद्रव्यशरीरतद्रव्य-
तिरिक्तेभेदान् विधा । तत्र ज्ञशरीर-
द्रव्यशरीरलक्षणभेदद्वयमाह—

मंगलपयत्नजाणय-देहो भवस्म वा मजीवो ति ।

नोआगमश्चो द्रव्यं, आगमगहिश्चो ति जं भणिश्च ॥४४॥

'नोआगमश्चो द्रव्यं' ति 'नो आगमतो ज्ञशरीरं द्रव्यमङ्ग-
लमित्यर्थः । कः ? इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य देहः । इदमुक्तं
भवति—इह मङ्गलपदार्थः पूर्वं येन स्वयं सम्यग विज्ञातः,
परिध्यश्च प्ररूपितः, तस्य सम्बन्धी जीवविप्रमुक्तः निष्ठशिला-
तताऽऽदिगतो देहोऽतीतकालनयानुवृत्त्याऽतीतमङ्गलपदार्थ-
ज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआगमतो द्रव्यमङ्गलमुच्यते । नोश-
ब्दस्येह सर्वनिषेधवचनत्वात्, आगमस्य च सर्वथाऽत्राऽ-
भावाद् नोआगमता द्रव्या, अतीतमङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणा-
ऽऽगमपर्यायकारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथाऽतीतघृताऽऽ-
धारपर्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटतेति । 'भवस्म
व ति' वाशब्दो द्वितीयपक्षसमुच्चये, भव्यस्य च मङ्गलप-
दार्थज्ञानयोग्यस्य सम्बन्धी 'देहः' इति वचने, स जीवः स-
चेतनो नोआगमतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमित्यर्थः । इदमत्र
हृदयम्—य इदानीं मङ्गलपदार्थं न जानीते, भविष्यति तु
काले ज्ञास्यात्, तस्य सम्बन्धी सचेतनो देहो भविष्यत काल-
नयाऽनुवृत्त्या भविष्यन्मङ्गलपदार्थज्ञानाऽऽधारत्वाद् नोआग-
मतो भव्यशरीरद्रव्यमङ्गलमिति । अत्राऽपि नोशब्दस्य सर्व-
निषेधपरत्वात्, आगमस्य चेदानीमभावाद् नोआगमता
समवेतया । भविष्यत्काले मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणस्याऽऽगम-
स्य कारणत्वात् तु द्रव्यमङ्गलता, यथा भविष्यद्घृताऽऽधार-
पर्यायकारणत्वाद् रिक्तघृतकुम्भे घृतघटता । नोआगमत इत्ये-
तद् विवृण्वन्नाह—'आगमगहिश्चो' इत्यादि, नोशब्दस्य स-
र्वनिषेधवचनत्वाद् नोआगमत इत्यनेनैतदुक्तं भवति, किम् ?
इत्याह—मङ्गलपदार्थज्ञस्य भव्यस्य च सम्बन्धी सचेतनः स-
चेतनश्च देहो चतुर्विधकाले सर्वथाऽऽगममाहृतः । इति
गाथाऽर्थः ॥ ४४ ॥

तदेवं सर्वनिषेधवचनत्वे नोशब्दस्योपगृह्यमाणमुपपत्ति-
तम्, यदि वा—देशनिषेधपरंऽपि नोशब्द एतत् स-
म्बध्यत एवेति दर्शयन्नाह—

अहवा नो देसम्मी, नोआगमश्चो नदेगंदेगाश्चो ।

भूयस्म भाविणो वा ऽऽगमस्म जं कारणं देहो ॥४५॥

अथवा 'नो' इति नोशब्दः 'देसम्मी' ति 'देशनिषेधवच-
नो' इत्यर्थः । ततश्च नोआगमत इति कोऽर्थः ?
इत्याह—तदेकदेशादागमकदेशादागमकदेशमात्रस्य द्रव्यम-
ङ्गलमित्यर्थः । किं पुनस्तत् ? इति चेत् । मङ्गलपदार्थज्ञस्याऽ-
चेतनः, भव्यस्य तु सचेतनो देह इत्यनुवर्तमानं सम्बध्यते ।
कः पुनरिहाऽऽगमस्येकदेशो यमाश्रित्य नोमागमतो द्रव्यम-
ङ्गलमिदं स्यात् ? इति । अत्रोच्यते—यथाक्लो ज्ञभव्यशरीररूपो
देह एवाऽत्राऽऽगमकदेशः । ननु जडस्य देहस्य कथमागमे-
कदेशता ? इति । अत्राऽऽह—'भूयस्मे' इत्यादि, यद्-यस्माद्-

चेतनो देहो भूतस्याऽतीतस्य मङ्गलपदार्थज्ञानलक्षणस्याऽऽ-
गमस्य कारणं हेतुः, सचेतनस्तु भव्यदेहो भाविनो यथाक्लस्या-
ऽऽगमस्य कारणम्, तस्माद् निजकार्यस्याऽऽगमस्येकदेशे-
चनेत एव, कारणं हि कार्यस्येकदेशं वर्तते एव, यथा मृत्ति-
का घटस्य । अत्रेद एव घट-मृत्तिकयागिति चेत् ।
नैवम्, भेदयोगेव जैनरिष्टत्वात्, यद्वच्यते सम्मतं—'नस्थि
पुर्व्वविभिन्ने, घटो ति जं तेण जुज्जइ अगण्णो । जं
पुण घटो ति पुर्व्वं नामी पुहवी तश्चो अगण्णो ॥ ४२ ॥'
आह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानस्य परिणामिकारणं जीव एव,
ततस्तस्य स्वकार्येकदेशे वृत्तिरस्तु, यथा मृत्तिकायाः,
शरीरे त्वागमस्य परिणामिकारणं न भवति, अतः कथं त-
स्य तदेकदेशवृत्तिता ? सत्यम्, किन्तु—'अगण्णणाणु-
गयाणं, इमं च तं च ति विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणिना-
णं' इत्यादिवचनान् संसारिणा जीवस्य शरीरेण सहाऽ-
भेद एव व्यवहियते, अतो जीवस्य परिणामिकारणत्वे श-
रीरस्याऽपि तद् विवक्ष्यते, इत्यस्याऽऽगमकदेशता न विरुध्य-
ते । भवत्येवम्, तथाऽऽगमतो द्रव्यमङ्गलम् प्राग यदुक्तं ते-
न सहाऽस्य को भेदः ? तत्राऽपि हि—'आगमकारणमाया
देहो सहो य' इति वचनाच्चरीरमेव द्रव्यमङ्गलममुक्तम्,
अत्राऽपि च तदेव इति कथं नैकत्वम् ? सत्यम्, किन्तु—प्रा-
गुपयोगरूप एवाऽऽगमो नास्ति, लाघवतस्तु विद्यत एव, अ-
त्र तत्रयस्वरूपाऽपि नास्ति, कारणमात्रस्यैव सत्त्वान् । इ-
ति गाथाऽर्थः ॥ ४५ ॥

तदेवं दर्शितं ज्ञशरीर-द्रव्यशरीरलक्षणं नोआगमतो

द्रव्यमङ्गलभेदद्वयम् । सांप्रतं ज्ञशरीर-द्रव्यश-

रीरव्यतिरिक्तस्वरूप तत्तायमेव दर्शयन्नाह—

जाणय-भव्वगरीरऽ इति निह द्रव्यमंगलं देह ।

जा मंगल्ला फिरिया, तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥४६॥

इह तावद् भावत—प्रमाथनो मङ्गल उर्ध्वधर्म—जि-
नप्रणीत आगमः, तत्प्रणीता मङ्गलया प्रत्युपेक्षणाऽऽ-
दिक्रिया च । इतश्च पूर्वमागमतो नोआगमतश्च यद्
द्रव्यमङ्गलमुक्तं तत्सर्वमागममङ्गलापेक्षमेव, ज्ञशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्तं तु द्रव्यमङ्गलं मङ्गल्यक्रियामेवाऽऽधि-
त्य भाविष्यत इति परिभाषनोपम । अथ गाथायर्थो व्या-
ख्यायते—तत्र ज्ञशरीर-भव्यशरीरभ्यां व्यतिरिक्तमिह द्र-
व्यमङ्गलं भवति । कः ? इत्याह—अनूपयुक्तं तां कुर्वा-
णो या । किम् ? इत्याह—या प्रत्युपेक्षण-प्रमाथनाऽऽदिका
मङ्गल्य क्रिया । इदमुक्तं भवति—योऽनूपयुक्तो जिनप्रणीतां
मङ्गलरूपां प्रत्युपेक्षणाऽऽदिक्रियां करोति, स नोआ-
गमतो ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम्, उपयो-
गरूपोऽत्राऽऽगमो नास्तीति नोआगमता । ज्ञशरीर-भव्य-
शरीरयोर्ज्ञानापेक्षा द्रव्यमङ्गलता, अत्र तु क्रियापेक्षा, अ-
तस्तदव्यतिरिक्तत्वम्, अनूपयुक्तस्य क्रियाकरणान् तु द्र-
व्यमङ्गलत्व भावनीयम्, उपयुक्तस्य तु क्रिया यदि गृ-
ह्यते तदा भावमङ्गलत्व स्यादिति भावः । इति गाथा-
ऽर्थः ॥ ४६ ॥

अथ प्रकाशान्तरेणाऽपि प्रस्तुतमङ्गलमाह—

जं भूयभावमङ्गल परिणामं तस्म वा जयं जोगं ।

जं वा महावसोहणं वच्चाङ्गुणं सुवम्माह ॥ ४७ ॥
तं पि यं ह्युभावमंगलं कारणञ्चो मंगलं ति निदिद्धं ।
नोआगमञ्चो दच्चं, नोमहो सच्चपडिभेह ॥ ४८ ॥

नोआगमतो ज्ञशरीर-भयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यं द्रव्य-
मङ्गलमित्यर्थ इति द्वितीयगाथात्तरार्थे संवन्धः । किं
नम् ? इत्याह-यद् भूतभावमङ्गलपरिणामम् । इह भाव-
मङ्गलशब्देन चरुणकरुणिकयाकलापोऽभिप्रेतः । तस्य परि-
णमने परिणतिः प्रवृत्तिर्भावमङ्गलपरिणामः । भूतः पूर्वं सं-
जातो भावमङ्गलपरिणामो यस्य तद् भूतभावमङ्गलपरि-
णामम् । सांप्रतं तु तच्छून्यम् । तत्पुनः कस्यापि शरीरं
जीवद्रव्यं वा । तद् नोआगमतो ज्ञशरीर-भयशरीर-
व्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलं योज्यम् । 'तस्मात् वा जयं जोगं
ति' अथवा-तस्य-यथोक्तस्य भावमङ्गलपरिणामस्य यद्
योग्यमहं शरीरं जीवद्रव्यं वा । तद् नोआगमतो ज्ञश-
रीरभयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । अथवा-यत् स्व-
भावत एव शोभनवर्णाऽऽदिगुणं सुवर्णाऽऽदिकं वस्तु । आदि-
शब्दाद् रत्नं दध्य-ऽलत-कुरुम-मङ्गलकलशाऽऽदिपरिग्रहः ।
तदेतज्ज्ञ-भयशरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यमङ्गलम् । ननु कथं तद्
मङ्गलम् ? इत्याह- 'ते पी' त्यादं । ह्येस्मादर्थे । यस्मात्
तदापि-सुवर्णाऽऽदिकं कस्यापि भावमङ्गलकारणत्वाद् मङ्ग-
लं निर्विण्म् । यच्च कारणं तद् 'भूतस्य भावितो वा । भा-
वस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यम्' इत्यादिव-
चनात् द्रव्यतयाऽपि व्यपदिश्यते अतो द्रव्यमङ्गलं भवति ।
नोशब्दः सर्वप्रतिषेधः । आगमश्चेत् स्वार्थेवाऽभावादिति ।
पूर्वं ज्ञ-भयशरीरयोः केवलमागमाभावात्तं द्रव्यमङ्गलं कथं
मुक्तम् । अत्र तु क्रियाऽभावमाश्रित्य इति भावनेयम् । इति
गाथाऽर्थः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

तदेव प्रतिपादितमागमतो नोआगमः । अथ
यत् भावमङ्गलमुच्यते, तस्य च लक्षणामस्थापना-द्रव्या-
णांमिव भाष्यकृता कर्तापि कारणेन नोक्तम् । तच्चैश्वर्यमव-
स्तव्यम्—

"भावो विवर्जितक्रिया-ऽनु भूतियुक्तो हि ये समारूपातः ।
सर्वैर्क्षारब्धादिव-दिहन्वनाऽऽदिक्रियाऽनुभवान् ॥१॥" इति ।
अत्राऽयमर्थः—भवने विवर्जितरूपेण परिणमने भावः । अ-
थवा-भवति विवर्जितरूपेण संपद्यत इति भावः । कः पु-
नरयम् ? इत्याह-वक्रविवाजिता इन्दु-ज्वलन-जीवनाऽऽदि-
का या क्रिया तस्या अनुभूतिरनुभवने तथा युक्तो विवर्जित-
क्रियाऽनुभूतियुक्तः । सर्वैः समारूपातः । क इव ? इत्याह-
इन्द्राऽऽदिवत्-स्वर्गाधिपाऽऽदिवत् । आदिशब्दाद्-ज्वलन-
जीवनाऽऽदिपरिग्रहः । सोऽपि कथं भावः ? इत्याह-इन्द्रादि-
क्रियाऽनुभवान् इति । आदिशब्देन ज्वलन-जीवनाऽऽदिक्रि-
यास्वीकारः । विवर्जितेन्दुनाऽऽदिक्रियाऽन्वितो लोके प्राप्तिदः
परमार्थिकपदार्थो भाव उच्यते । भावश्चासौ मङ्गलं च
भावमङ्गलम् । भावतो वा परमार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति
प्रस्तुतयोजना ।

एतदपि द्विविधम्-आगमनश्च, नोआगमनश्च ।

तत्राऽऽगमनस्नावदाह—

मंगलमुपउवउत्तो, आगमञ्चो भवमंगलं होइ ।

नोआगमञ्चो भावो, सुविसुद्धो स्वाह्याईञ्चो ॥ ४९ ॥

मङ्गलं च तच्छुतं च मङ्गलश्रुतं; मङ्गलशब्दार्थज्ञानमित्यर्थः ।
तस्मिन्नुपयुक्तो 'वक्ता' इति गम्यते, आगमतो भा-
वमङ्गले भवति । अत्राऽऽह—ननु मङ्गलपदार्थज्ञानोपयो-
गमात्रेण कथं सर्वोऽपि वक्ता भावमङ्गलमुच्यते ? तदुपयो-
गमात्रस्यैव तदपताया युक्तिरङ्गनत्वात्, न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो
माणवकोऽग्निर्गव भवितुमर्हति, तदाह-पाकाऽऽदिक्रियाकर-
णप्रसङ्गादिति । अत्रोच्यते-उपयोगः, ज्ञानं, संवेदनं, प्र-
त्यय इति तावदनर्थान्तरम् । अर्थाऽभिधानप्रत्ययाश्च
लोके सर्वत्र तुल्यनामधेयाः । बाह्यं पृथुवृक्षोदराऽऽकारो
ऽर्थोऽपि घट उच्यते, तदात्रकर्माभिधानमपि घटोऽभिधीय-
ते, तज्ज्ञानरूपः प्रत्ययोऽपि घटो व्यपदिश्यत इत्यर्थः । त-
थाहि लोके वक्तागो भवन्ति—किमिदं पुनो दृश्यते ?
घटः । किमसौ वक्ता ? घटसः । किमस्य चेतसि स्फुरति ? घटः ।
एवं च सति यद् घट इति ज्ञानं तदव्याप्ताङ्गो ज्ञाता
तल्लक्षणा गृह्यते । अन्यथा यदि ज्ञानज्ञानिनोऽव्यतिरेको
न स्यात् तदा ज्ञाने गत्यपि ज्ञानी नोपलभत वस्तुनिवहम् ।
अतस्त्वय-वान्, प्रतीपरस्ताऽन्वयत, पुरुषान्तरस्येव वा । न
चाऽनाकारं तज्ज्ञानम्, पदार्थान्तरस्येव विद्योत्तपदार्थस्या
ऽव्यपत्तिरुत्प्रेषणम् । अपि च-घटोऽऽदिक्रियाज्ञानोऽव्य-
तिरेके द्रव्याऽऽव्यावः प्राप्नोति, तथा हि ज्ञानाऽज्ञान-
सुखादुक्ताऽऽदिपरिणामस्याऽन्यथे आकाशस्य वस्याऽऽव-
यो न भवन्ति, एवं जीवस्याऽपि न भवेयुर्गति भावः ॥
आतः व्याध तदोपयोगानन्वयाद् देवदत्तोऽपि घटः, अ-
ग्न्युपयोगानन्वयाच्च माणवकोऽपि गतः, तर्हि जलाऽऽहर्ण-
दाह-पाकाऽऽद्यधीक्रियाप्रसङ्गः । तद्वत्कृतं, न हि सर्वोऽ-
पि घटो जलाऽऽहर्णे कर्तते, नापि समस्तोऽप्यग्निर्दाह-
पाकाऽऽद्यधीक्रियां साधयति, कोणेऽवात्पृथ्वीकृतघटेन स
स्मरुदुष्यद्वता च व्यभिचागत । न चाऽसौ न घटः,
नाग्निर्वा, लोकप्रतीतिव्याघाप्रसङ्गात् । तस्माद् मङ्गलपदार्थ-
ज्ञानोपयोगाऽनन्यत्वाद् आगमतस्तदुपयुक्तो भावमङ्गलमिति
स्थितम् ॥ नोआगमतस्तु आगमस्य सर्वानेपेक्षमाश्रित्य
सुविशुद्धः प्रशस्तः । जायिकलायोपशमिताऽऽदिको भावो
भावमङ्गलम् । भाव एव मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा ।
उपलक्षणव्याख्यानादागमवर्जमानचतुष्टय-दशत-चारिघाणि
च नोआगमतो भावमङ्गलतया वाच्यानि, भावनः पर-
मार्थतो मङ्गलं भावमङ्गलमिति कृत्वा । इति गाथाऽ-
र्थः ॥ ४९ ॥

प्रकारान्तरेणाऽपि नोआगमतो भावमङ्गलमाह—

अहवा गस्महंमणं नागचरितोदञ्चोपपरिणामो ।

नोआगमञ्चो भावो, नोमहो मिस्यभावमि ॥ ५० ॥

अथवा-प्रतिक्रमण-प्रत्युपलक्षणाऽऽदिक्रियां कर्तारस्य यो
ज्ञान-दर्शन-चारित्र्योपयोगपरिणामः, स नोआगमतो भा-
वो भावमङ्गलं भवति । नोशब्दश्चात्र मिश्रवचनात्, य-
स्माद् नाऽसौ ज्ञान-दर्शन-चारित्र्योपयोगपरिणामः केवल
पराऽऽगमः, चारित्र्याऽऽदगपि सदावान्, नाऽयनागम एव,
ज्ञानस्याऽपि नानुमानत्वात्, इति मिश्रता । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ५० ॥

अथाऽन्येन प्रकारेणाऽऽह—

अहवेह नमुकारो—इनाणकिरिआविमिस्मपरिणामो ।

नोआगमओ। भम्मइ, जम्हा मे आगमो देमे ॥ ५१ ॥

अथैवह नोआगमतो भावमङ्गलाधिकारे नमस्करणं न-
मस्कारोऽहंदादिप्रवृत्तिरित्यर्थः, स आदित्येषां स्तोत्राऽऽदीनां
ने नमस्काराऽऽद्यस्तेषु ज्ञानोपयोगो नमस्काराऽऽदिज्ञानम्,
क्रिया शिगमि करकमलमुकुलविधानाऽऽदिका, नमस्कारा-
ऽऽदिज्ञानं च क्रिया च नमस्काराऽऽदिज्ञानक्रिये ताभ्यां वि-
मिश्रश्चासौ परिणामश्च । स किम् ? , इत्याह—'नो' इत्यादि,
चैत्यवन्दनाऽऽद्यवस्थायां यो नमस्काराऽऽदिज्ञान-क्रियाभि-
श्रितपरिणामः स नोआगमतो भावमङ्गलं भवत्यत इत्य-
र्थः । कुतः ? , इत्याह—यस्मात् (से) तस्यैव भावतः परिणा-
मस्याऽऽगमो नमस्काराऽऽदिज्ञानोपयोगलक्षणो देशे एक-
देशेऽप्येव वर्तते, नोशब्दश्चेहैकदेशवचनः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ ५१ ॥

तदेवमुपदर्शितं नाम-स्थापना-द्रव्य-भावभेदतत्त्वतुर्विधं म-
ङ्गलम् । एतेषु च नामाऽऽदिमङ्गलेष्वाद्यत्रयस्याऽन्योऽन्यम-
भेदं पश्यन् परः प्रेत्यति—

अभिधानां द्रव्यत्वं, तत्त्वमुन्नतत्वं च तुल्लाहं ।

को भाववज्जिआणं, नामाईणं, पइविमो ? ॥ ५२ ॥

भाववर्जितानां भावमेकं वर्जयित्वा शेषाणां-नामाऽऽदीनां
नाम-स्थापना-द्रव्याणामित्यर्थः, क. प्रतिविशेषः ? , न कश्चि-
दित्यर्थः । कुतः ? इति चेत् । उच्यते—यत एतानि त्रिष्वपि
तुल्यानि । कानि पुनस्तानि ? , इत्याह—अभिधानं तावद्
नाम त्रिष्वपि तुल्यम्, नामवति पदार्थे, स्थापनायां, द्रव्ये च
मङ्गलाभिधानमात्रस्य सर्वत्र भावात् । तथा द्रव्यत्वमपि
त्रिष्वपि तुल्यम्, यतः—'जस्स गं जीवस्स वा अजीवस्स
वा मंगलं ति नाम कीरड ।' इत्यादि वचनाद् नामानि तावद्
द्रव्यमेवाऽभिन्नवर्धते, स्थापनायामपि " यत् स्थाप्यते " इति
वचनाद् द्रव्यमेवाऽऽप्यन्यते, द्रव्ये तु द्रव्यत्वं विद्यत-
एव, इति त्रिष्वपि द्रव्यत्वस्य तुल्यता । तथा तदर्थशून्यत्वं
च भावार्थशून्यत्वं च त्रिष्वपि समानम्, नाम-स्थापना-
द्रव्येषु भावमङ्गलस्याऽभावात् । तस्मादभिधान-द्रव्यत्व-भा-
वार्थशून्यत्वानां समानत्वाद् नाम-स्थापना-द्रव्याणां परस्पर-
मभेदः, भावे तु तदर्थशून्यत्वं नास्ति इत्येतावताऽसौ ना-
माऽऽदिभ्यो विशिष्यत इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५२ ॥

परैरेवमविशेषे प्रेरिते यो विशेषः,

तमभिधित्तुः मृगिरह—

आगारोऽभिप्पाओ, बुद्धी किरिया फलं च पाएण ।

जह दीमइ ठवण्णिदे, न तहा नामे न दव्विंद ॥ ५३ ॥

यथा स्थापनेन्द्रे आकारो लोचनसदृश-कुण्डल-किरीट-
शचीर्षनिधान-करकुलिशधारण-सिंहासनाऽध्यासनाऽऽदि-
जनितातिशयो दृढसौन्दर्यभावा दृश्यते, तथा स्थापनाकर्तुश्च
यथा सद्गतेन्द्राभिप्रायो विलोक्यते, तथा द्रष्टुश्च यथा
तदाकारवर्शनादिन्द्रबुद्धिरूपजायते, यथा चैनमुपसवमानानं
तद्वक्त्रिपरिणतबुद्धीनां नमस्करणाऽऽदिका क्रिया संवीक्ष्यते,

फलं च यथा प्रायेणोपलभ्यते पुत्रोत्पत्त्यादिकम्, न तथा
नामन्द्रेः नाऽपि द्रव्येन्द्रे । ततो नाम-द्रव्याभ्यां तावद् व्यक्त-
एव भेदः स्थापनाया इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५३ ॥

तदेवं स्पष्टतया लक्ष्यमाणत्वादादायैव नाम-द्रव्या-

भ्यां स्थापनाया भेदमभिधाय नाम-स्थाप-

नाभ्यां द्रव्यस्य भेदमभिधित्तुराह—

भावस्स कारणं जह, दव्वं भावो अ तस्म पज्जाओ ।

उवओगपरिणइमओ, न तहा नामं न वा ठवणा ॥ ५४ ॥

यथाऽनुपयुक्तवक्त्रभृतिकं साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिकं वा द्रव्यं
भावस्योपयोगरूपस्य भावन्द्रपरिणतिरूपस्य वा यथासं-
ख्येन कारणं निमित्तं भवति, यथा च—'उवओगपरिणइ-
मओ' ति उपयोगमयो भावन्द्रपरिणतिमयश्च भावो यथासं-
ख्येन तस्याऽनुपयुक्तवक्त्रभृतिकस्य साधुद्रव्येन्द्राऽऽदिक-
स्य वा द्रव्यस्य पर्यायो धर्मो भवति, न तथा नाम, नाऽपि
स्थापनंति । इदमुक्तं भवति—यथाऽनुपयुक्तो वक्त्रा द्रव्यं कदा-
चिदुपयुक्तत्वकाले तस्योपयोगलक्षणस्य भावस्य कारणं
भवति, सोऽपि वापयोगलक्षणो भावस्तस्याऽनुपयुक्तवक्त्र-
रूपस्य द्रव्यस्य पर्यायो भवति, यथा वा साधुजीवो द्रव्येन्द्रः
सन् भावन्द्ररूपायाः परिणतः कारण भवति, सोऽपि वा भाव-
न्द्रपरिणतिरूपो भावस्तस्य साधुजीवद्रव्येन्द्रस्य पर्यायो भव-
ति, न तथा नाम-स्थापने । अतस्ताभ्यां द्रव्यस्य भेदः, नास्ति
स्थापना-द्रव्याभ्यां भेदः सामर्थ्यादवाऽवगम्यत इति । तदेवं
यद्यपि परंपरितप्रकारेण नाम-स्थापनाद्रव्याणामभेदः, तथा-
प्युक्तरूपेण प्रकारान्तरेण भेदः सिद्ध एव, नाह दुग्धतत्राऽऽ-
दीनां श्वतत्वा-दिनाभेद-पि साधुर्याऽदिनाऽपि न भेदः, अन-
न्तधर्मोऽध्यासितत्वाद् वस्तुन इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ५४ ॥
तदेवं भेदव्याख्यापत्ते समर्थिते भूयोऽप्ययं प्रकार-
णाऽऽह परः—

इह भावो च्चिय वण्णुं, तत्त्वमुन्नतत्वं किं व मेमहिं ? ।

नामादओ वि भावा, जं ते वि हु वण्णुपज्जाया ॥ ५५ ॥

इह नामाऽऽदिचिचारे प्रक्रान्ते भाव एव वस्तु, विवर्जितता-
र्थक्रियासाधकत्वात्, उभयसम्मतवस्तुत्वम् ; न हि भावन्द्र-
वद् विवर्जितार्थसाधनममर्था गोपालहारकाऽऽद्या नामन्द्रा-
ऽऽद्यः, अतः किमत्र शेषभावाधैर्यन्येनामाऽऽदिभिः ? , न कि-
ञ्चिदित्यर्थः । अत्रोत्तरमाह—'नामादओ' इत्यादि । इदमुक्तं
भवति—यदि सामान्येनैव भावो वस्तुत्वेनाऽभ्युपगम्यते,
तदा सिद्धमाह्वयता यतो नामाऽऽदयोऽपि, आदिशब्दान्
स्थापना—द्रव्यपरिग्रहः, भावाः भावविशेषा इत्यर्थः । कु-
तः ? , इत्याह—यद्-यस्मात् तेऽपि-नामाऽऽदयो वस्तुनः पर्या-
या धर्मो, तथाहि—अविशिष्टे इन्द्रवस्तुन्युच्चारिते नामाऽऽदि-
कं भेदवस्तुप्रमाणं प्रतीयते—किमेतन् नामन्द्रो विवर्जितः
आहोस्वन् स्थापनेन्द्रः, द्रव्येन्द्रः, भावोन्द्रो वा ? , इति । ततः
सामान्यस्यन्द्रवस्तुनश्चत्वारोऽप्यमी पर्यायाः, इति नामाऽऽद-
यो भावविशेषा ज्व, इति भावस्य वस्तुन्यसाधने न किञ्चिद्,
नः क्ष्यते पर्यायाः, भेदः, भाव इत्यनर्थान्तरत्वात् । अथ वि-
शिष्टार्थक्रियासाधकं भावन्द्राऽऽदिकं भावमाश्रित्य वस्तुत्वं
साध्यते, तथापि न काचित् क्षतिः, यतो भावन्द्राऽऽदिभावस्य
विशिष्टार्थक्रियानिर्वर्तकत्वे नामन्द्राऽऽदिपर्यायाणामपि तद्

द्रष्टव्यमेव, द्रव्यरूपतया पर्यायाणां परस्परमभेदात् । इति गाथाऽर्थः ॥ ५४ ॥

अथवा-भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वात् नामाऽऽदीन्यपि

भावमङ्गलाऽऽदिरूपाण्येव, इति दर्शयन्नाह—

अहवा नाम-ठवणा-दन्वाइं भावमंगलंजगाइं ।

पाएण भावमंगल परिणामनिमित्तभावाओ ॥ ५६ ॥

अथवा नाम-स्थापना-द्रव्याणि भावमङ्गलस्यैवाऽङ्गानि कारणानि । कुतः?, इत्याह—‘पाएण इत्यादि’ भावमङ्गलपरिणामो भावमङ्गलोपयोगो भावमङ्गलसाध्वादिपरिणानिरूपो वा, तन्निमित्तभावात् तत्कारणत्वादित्यर्थः । यच्च यस्य कारणं तत् तद्रूपपदेशं लभत एव, यथा ‘आयुर्धृतम्’ ‘रूपको भोजनम्’ इत्यादि । क्लृप्तकर्मणां केषाञ्चिद् नामाऽऽदीनि भावमङ्गलकारणानि न भवन्त्यपि, इति प्रायोप्रहरणम् । मङ्गलविचारश्चेह प्रकान्तः, तेन भावमङ्गलकारणानि नामाऽऽदीन्यङ्गानि, यावता भावेन्द्राऽऽदेरपि तानि कारणत्वेन द्रष्टव्यान्त्येव । तस्माद् भावमङ्गलाऽऽदिकारणत्वाद् नामाऽऽदीन्यपि तद्रूपाण्येव, इति भावस्य वस्तुत्वसाधने नामाऽऽदीनामपि तत्कारणत्वात् तद् न क्षयते । इति गाथाऽर्थः ॥ ५६ ॥

अथ नामाऽऽदीनां भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणान्याह—

जह मंगलाभिहाणं, भिद्धं विजयं जिशिंदनामं च ।

सोऊण पेच्छिऊण य, जिणपडिमालकवणाईणि ॥ ५७ ॥

परिनिव्वयमुशिंदहं, भव्वजइजनं सुवन्नमल्लई ।

दइण भावमङ्गल-परिणामो हाइ पाएण ॥ ५८ ॥

यथेन्द्राहणोपदर्शनार्थः, तद्यथेत्यर्थः । मङ्गलमिति शब्दरूपमाभिधानम्, तथा ‘सिद्धं’ सिद्धाऽभिधानम्, विजयाऽभिधानम्, जिनन्द्राऽऽदिनामं च केनचिदुच्चरितं श्रुत्वा कस्यचित् प्रायेण सम्यग्दर्शनाऽऽदिको भावमङ्गलपरिणामो भवति, इति नाम्ना भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । तथा प्रेक्ष्य चाऽयनोक्त्य जिनप्रतिमालक्षणाऽऽदीनि जिनप्रतिमाम्बुस्तिकाऽऽदीनीत्यर्थः, आदिशब्दादनगारपदाऽऽदिपरिग्रहः भावमङ्गलपरिणामो भवतीत्यत्राऽपि संबध्यते । एतच्च स्थापनाया भावमङ्गलकारणत्वे उदाहरणम् । अथ द्रव्यस्य तत्कारणत्वे दृष्टान्तमाह—परिनिव्वतो मुक्किं गतो योऽसौ मुनिस्तदहम्, तथा भव्ययतिर्भोवप्यद्यतिपर्यायो योऽसौ जनस्तम्, तथा सुवर्णमाल्याऽऽदि च दृष्ट्वा प्रायेण सम्यग्दर्शनाऽऽदिभावमङ्गलपरिणामो भवतीति । अतस्तत्कारणत्वाद् नामाऽऽदीन्यपि भावमङ्गलानि, इति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ननु नामाऽऽदीन्यपि यदि भावमङ्गलानि, तर्हि किं तान्यपि तीर्थकराऽऽदिवत् पूज्यानि?, इत्याशङ्क्याऽऽह—

किं पुण तमणंगंतिय-मच्चन्तं च न जओऽभिहाणाई ।

तविवरीअं भावे, तेण विमयेण तं पुजं ॥ ५९ ॥

नामाऽऽदीन्यप्युक्त्युक्त्या भावमङ्गलानि । किं पुनः?, यां विशेषः स उच्यते—तर्हिमाधानाऽऽदित्रयमनैकान्तिकम् सप्रोहितफलसाधने निश्चयाऽभावात्, तथाऽऽत्यन्तिकं च यतो न भवति, आत्यन्तिकप्रकर्षप्राप्ततथाविधविशिष्टफलसाधकत्वाभावात् । भावे-भावेविषयं तु मङ्गलमुक्त्वपि-

रीतस्वरूपम्, तेन विशेषतो यथा तत् पूज्यम्, त्वमि-तराणि । इति गाथाऽर्थः ॥ ५९ ॥

तदेवं भिन्नवस्तुषु विशेषतश्चिन्त्यमानानां नामाऽऽदीनां प्रधानतरभावो दर्शितः, सामान्यतः पुनर्विचिन्त्यमानानां सर्ववस्तुषु प्रत्येकंचतुर्णामप्यमीषां सद्भावः प्राप्यत एव, इति दर्शयन्नाह—

अहवा वत्थुभिहाणं, नामं ठवणा थ जो तदागारो ।

कारणया से दव्वं, कज्जावन्नं तयं भावो ॥ ६० ॥

अथवा सर्वस्याऽपि घट-पटाऽऽदिवस्तुनो यथाऽऽत्मीयमाभेधानं तद् नाम, यथोर्ध्वकुरङ्गलेष्वायतवृक्षप्रीवो घटः, आतामवितानीभूततन्तुमस्तानः पट इत्यादि । स्थापना पुनर्यस्तस्यैव सर्वस्य वस्तुनो निज आकारः । भाविकपालाऽऽदिकार्यापेक्षया तु या (से) तस्य सर्वस्याऽपि वस्तुनः कारणता-हेतुता तद् द्रव्यम्, “भूतस्य भाविनो वाऽभावस्य हि कारणं तु यल्लोके । तद् द्रव्यम्” इति वचनात् । मृत्पिण्डाऽऽदिवस्तुनस्तु कार्याऽपेक्षं जन्यत्वाऽऽपेक्षं तदेव घटाऽऽदिकं सर्वं वस्तु भावोऽभिधीयते; भवने भाव इति कृत्वा । इत्थं सर्वं वस्तु चतुरूपं विनाभूतं दृष्टम्, एवमेव सम्यग्दर्शनव्यवस्थानात्, सर्वेनयसङ्गताऽऽत्मकत्वाज्जितमतस्य । तदेवं सर्वस्याऽपि वस्तुनश्चतुरूपत्वायां किमुच्यते ‘इह भावो विद्यमानः, तद्यत्थमुच्छेदिकं व तस्य हि’ इत्यादि?, न होकस्मिन्नेव वस्तुन्येककालं विद्यमानानां पर्यायाणां मध्ये ‘अयं वस्तु’ ‘अपरस्त्ववस्तु’, इति वक्तुं शक्यते, द्रव्यरूपतया सर्वेषामपि तेषामेकत्वादिति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ ६० ॥ विशेषः ।

तदेवमवसितं प्रामादिकम् । प्रकृतमुच्यते, तद्धृदय-पूर्वं नो आगमतो भावमङ्गलं नोऽशब्दस्य सर्वान्तरध्वनन्त्वं विशुद्धं क्षाणिकाऽऽदिर्भाव उक्तः, मिश्रवचनत्वे तस्य ज्ञानदर्शनवारित्रोपयोगः, एकदेशवचने पुनस्तस्याऽऽज्ञमस्काराऽऽदिज्ञानक्रियाविमिश्रपरिणामः प्रोक्तः । साम्प्रतं नोऽशब्दस्यैकदेशवचनत्वं नो आगमतो भावमङ्गलं ज्ञानपञ्चकरूपा नन्वाप भवतीति दर्शयन्नाह—

मंगलमहवा नन्दी, चउव्विहा मंगलं च सा नेया ।

दव्वं तूरममुदओ, भावम्मि य पंच नाणाई ॥ ७० ॥

सूत्रस्य सूचकत्वाद् नो आगमतो भावमङ्गलस्यैव च वस्तुत्वाद् मङ्गलशब्देन नो आगमतो भावमङ्गलमिति द्रष्टव्यम् । अथवाशब्दस्तु पूर्वोक्तपक्षव्यापत्तया विकल्पार्थः, तत्र आशयः—यदि वा नो आगमतो भावमङ्गलमन्यद् द्रष्टव्यम् । किं तत्?, इत्याह—‘नन्दी, नन्दनं नन्दी, नन्दन्ति समृद्धिमवानुवर्ति भव्यप्राणिनां जनयेति वा नन्दी, इयं च सूत्रे सामान्याज्ञावपि व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिह ज्ञानपञ्चकरूपा गृह्यते । सामान्यरूपेण तु चिन्त्यमानाऽसौ मङ्गलवद् नामाऽऽदिचतुर्विधा भवति । एतदेवाऽऽह—‘चउव्विहेत्यादि’ तत्र नन्दी, इति यत् कस्यचित् नाम क्रियते सा नामनन्दी । अत्राऽऽदिषु स्थापिता स्थापनानन्दी । द्रव्यनन्दी तु द्विविधा—आगमनः, नो आगमनश्च । तत्राऽऽगमनो नन्दीपदार्थोऽनुपपुङ्गः, नो आगमनस्तु ह भव्यशरीरोभयव्यतिरिक्ता द्रव्यनन्दा द्वादशप्रकारस्तृणसमुदयः । तद्यथा—‘मेभा-मुगुन्द-मदल, कडं-भल्लरि-हुदुक्क-कंगाला । काहल-तलिमावसा, संखो पणवो य वारम्मो’ ॥ १ ॥ इह च ‘दव्वं तूरसमुदओ’ इत्यनेन ह भव्यशरीरव्यतिरिक्ता द्रव्यनन्दी सूत्रेऽपि दर्शिता, नामनन्दादिवस्वरूपं तु पूर्वो-

मंगल

कृनाममङ्गलाऽऽद्यनुसारेण सुज्ञेयत्वाद् नोक्तमिति । भावनन्ध-
पि द्विधा—आगमतः, नोआगमतश्च । आगमतो नन्विपदार्थ-
ज्ञानत्रोपपुङ्गुः । नोआगमतस्त्वाह—' भावस्मि यत्पार्थ ' भावे भावनन्धां विचार्यमाणायाम् पुनः ' नोआगमतो भाव-
नन्दी ' इति शेषः । का पुनरियम् ? इत्याह—पञ्च ज्ञानानि
आगमस्य ज्ञानपञ्चकैकदेशत्वान् नोशब्दस्य चेदाप्येकदेश-
षान्तिव्यविति भावः । इयमेव चेह नोआगमतो भावमङ्गल-
त्वेन प्रस्तुतगाथाऽऽद्यै निर्दिष्टा । इति गाथायः ॥७॥ विश० ।
म० । आ० म० । आचा० । आ० सू० । दशा० । प्रव० । प० व० ।
जी० । म० । जीत० । सम्म० । ज० । ग० । प० स० । क० प्र० ।
सू० । दर्श० । ध० र० । म्या० । उत्त० । (' निव्ययं भगवते ' इति
आवश्यकस्य मध्यमङ्गलप्रस्तावः ' सामादय ' शब्दे
द्रष्टव्यः) मङ्गले द्विधा—नतिरूपे, स्तुतिरूपे च । तदप्य-
कैकं त्रिधा—कार्यिकं, वाचिकं, मानसिकं च । दशा० १
अ० । अर्हदादीनां नमस्कारं, महा० ३ अ० । पञ्चा०
अर्हदादिकं च । आव० ।

चत्वारि मंगला-अरिहंता मंगलं, मिद्धा मंगलं, साहु
मंगलं, केवलपञ्चतो धम्मो मंगलं ।

चत्वारः पदार्था मङ्गलमिति, के पन्ते चत्वारः ? तानुपदर्श-
यन्नाह—' अरिहंता मंगलं मित्यादि, अशोकाऽऽद्यष्टमहाप्रानि
हाराऽऽदिरूपां पञ्चमहेन्तीत्यहेन्तस्ते ऽहेन्तो मङ्गल मितं, ध्मा-
तं येषां ते भिक्षास्ते च भिक्षा मङ्गलं, निर्घोणत्वाधकान् गोगान्
स्वाधयन्ति इति साधवस्ते च मङ्गले, साधुग्रहणादाचार्योणा
ध्याया गृहीता एव द्रष्टव्या, यतो न हि ते न साधवः, धार-
यन्तीति धर्मः । केवलमेयां विद्यत इति केवलिनः, केर्तालभ-
सर्वज्ञः प्रज्ञप्तः प्ररूपितः, केवलप्रज्ञप्तः, कोऽसौ ? धर्मः श्रुतध-
र्मश्चार्थधर्मश्च मङ्गलम्, अनेन कपिलाऽऽदिप्रज्ञाधर्मव्यवच्छे-
दमाह । अर्हदादीनां च मङ्गलता तेभ्य एव हितमङ्गलात्सुख-
प्राप्तः । आव० ४ अ० । " अर्हेन्तो मङ्गलं मे स्युः, भिक्षाश्च
मम मङ्गलम् । साधवो मङ्गले सम्यग, जेतो धम्मोऽस्तु
मङ्गलम् ॥१॥ " न० । पा० । " मंगलजयसहकयालोप । श्री० ।
म० । पञ्चा० ।

मंगलकेउ मङ्गलकेतु पुं० । विदेहमङ्गलावर्तीविजयस्यमङ्गला-
लयाया नगर्याः स्वनामख्याते नृपे, " इहेव विदेहे मंगला-
वर्धविजय मंगलालयाण नगर्या मंगलकेउ नरवर्ध । " दर्श०
१ तत्त्व ।

मंगलगा-मङ्गलक- न० । न्यास्तिकाऽऽदिके, " अट्टुट्टु मंगलगा
पगगन्ता । तंजहा—सार्थ्यास्त्रिवच्छुर्गादियावत्तवजमानयम
हासगकलममच्छुट्टपगगा । " ग० ।

मंगलचेइय मङ्गलचेइय न० । गृहहारदेशाऽऽदिनैर्कृतितप्र-
तिमाऽऽदिके, जीत० ।

मंगलजयसहकयालोप- मङ्गलजयशब्दकृताऽऽलोक- पुं० ।
यस्य दर्शने लोकाजयजयशब्दः । त्रयमाणाऽस्तीति जयम् ।
नमिम्न, कल्प० १ आधि० ३ क्षण ।

मंगलहु-मङ्गलार्थ- त्रि० । मङ्गलनाध्वने शान्तु साध्विनुमि-
ष्यते इति मङ्गलार्थः । अथवा—अव्यये गम्यते साध्यते इत्यर्थः,
मङ्गलस्यार्थो मङ्गलार्थः । मङ्गलस्यार्थः, विश० ।

मंगलदीव-मङ्गलदीप-पुं० । माङ्गल्यदीपे, पञ्चा० ८ विव० ।
मंगलपडिमरण-मङ्गलप्रतिमरण-न० । मङ्गलकङ्कणं, ध० ३
आधि० । पञ्चा० ।

मंगलपाटिया-मङ्गलपाटिका-स्त्री० । वेंतालिक्यां धीणायास,
" वेंयालिण वीणाण । " प्रातः सन्ध्यायां देवतायाः पुरतो या
वाद्नायापस्थाप्यते सा किल मङ्गलपाटिका तालाभावे च
वाद्यत इति विताले तालाभावे भवतीति वेंतालिकी । जी०
३ प्रति० ४ आधि० ।

मंगलपायच्छिन-मङ्गलप्रायश्चित्त-न० । मङ्गलं दध्यक्षतच-
न्दनाऽऽदि तदेव प्रायश्चित्तमिव प्रायश्चित्तम् । दुःस्वप्नाऽऽदि
प्रतिघातकत्वेनावश्यकत्वं व्यति । दुःस्वप्नाऽऽदिप्रतिघाता-
याऽऽवश्यकत्वे दध्यक्षतचन्दनाऽऽदिके, श्री० । विपा० ।

मंगलपुर-मङ्गलपुर-न० । मालवदेशस्थ स्वनामख्याते पुरे,
ती० ३१ कल्प ।

मंगलमत्तिचित्र-मङ्गलमत्तिचित्र-त्रि० । अष्टानां मङ्गलानां
मङ्गल्या चित्रवृत्त्या चित्रमालेखो यस्य । मङ्गलचित्रवृत्त्या ले-
खित, जी० ३ प्रति० ४ आधि० ।

मंगलमह-मङ्गलशब्द-पुं० । मङ्गलमित्येवमेषो मङ्गलभूतो
धा विजयमित्येवमेषो मङ्गलशब्दः । मङ्गलमित्याकारके
शब्दे मङ्गलभूते विजयमित्येवमेषो मङ्गलशब्दः, मङ्गलध्वनौ च ।
" मोउं मङ्गलमह, मउगाभि जहा उ दहृतिवि ति । " पञ्चा०
८ विव० ।

मंगला-मङ्गला-स्त्री० । दुर्गायाम, हरिद्रायाम, दुर्वायाम,
पतिव्रतायाम, वाच० । सुमार्ताजनस्य जनस्यां च । प्रव० ११
हार । आव० । म० । ने० ।

मंगलालया-मङ्गलालया-स्त्री० । मङ्गलावर्तीविजयक्षेत्रस्था-
यां स्वनामख्यातायां नगर्यां, " इहेव विदेहे मंगलावर्धवि-
जय मंगलालयाण नगर्या मंगलकेउ नरवर्ध । " दर्श० १ तत्त्व ।
" धार्गस्येइ दीव पुव्वविदेहे मंगलालयाण नगर्या मंगला-
वर्धविजय गीदिगामा सेनियरो । " आ० च० १ अ० ।
दर्श० ।

मंगलावर्ध-मङ्गलावर्ता-स्त्री० । जम्बूद्वीपविदेहपुष्कलावर्ती-
विजयपुण्डरीकाङ्गीनगरानृपतेवेज्जमेनस्य धारगयपरनाम-
धेयायां स्वनामख्यातायाम अग्रमहिषायाम, आ० च० १ अ० ।
आ० म० । दशार्णपुननगरनृपतेर्दशार्णभट्टस्य स्वनामख्या-
तायामग्रमहिषायाम, आ० च० १ अ० ।

दो मंगलावर्ध । म्या० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावर्धकट-मङ्गलावर्तीकट-न० । जम्बूद्वीपसोमनमवक्षस्का-
रपर्वतस्थ स्वनामख्याते कूटे, मङ्गलावर्तीविजयक्षेत्रस्य मङ्ग-
लावर्ती कूटोमां । ज० ४ वक्ष० । म्या० ।

मंगलावर्धविजय मङ्गलावर्तीविजय पुं० । जम्बूद्वीपसोमन-
मवक्षस्कारपर्वतमङ्गलावर्तीकूटस्थ स्वनामख्याते देवे,
स्था० ३ ठा० । स्वनामख्याते चप्रवर्तीविजयक्षेत्रे च । न० ।

"मंगलार्घविजय रयणसेखया रायहाणी । जं० ४ वत्त० ।
"धातकीखेडे दीवे पुव्वविदेहे मंगलार्घविजय खेदिग्गामो ।"
आ० म० १ अ० । आ० वृ० । "इहव विदेहे मंगलार्घविजय
मंगलालयाए लयरीए ।" दर्श० १ तत्त्व । स्था० । जम्बुमन्दर-
पूर्वस्यां शीताया महानद्या वक्षिणस्यामुत्तरस्यां च मङ्गलाव-
तीविजयं नाम चक्रवर्तिविजयमिति । स्था० ८ ठा० ।

मंगलावत्त-मङ्गलाऽऽवर्त्त-पुं० । स्वनामख्याते विजये, स्था० ।

दा मंगलावत्ता । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंगलावत्तविजय-मङ्गलाऽऽवर्त्तविजय-न० । विजयक्षेत्रे, जं० ।

कहि णं भंते ! महाविदेहे वामे मंगलावत्ते शामं वि-
जए पप्पत्ते ? । गोयमा ! णीलवंतस्म दक्षिणेशेण सीताए
उत्तरेशेण णलिणकूडस्म पुगच्छिमेण पंकावईए पच्चच्छि-
मेण एत्थ णं मंगलावत्ते शामं विजए पप्पत्ते । जहा
कच्छस्म विजए तहा एसा वि भाणिअव्वो जाव मंग
लावत्ते अ इत्थ देवे परिमइ, से एएणऽट्टेणं । जं० ४
वत्त० ।

मङ्गल-मङ्गल्य त्रि० । मङ्गले साधुमङ्गल्यः । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । अनर्थप्रतिघातके मङ्गलकारिणि, भ० १ श० ५
उ० । मङ्गल्यं दुरितनाशमसाधु । भ० २ श० १ उ० ।
ज्ञा० । मङ्गलाय हितं यत् । रुचिरे च । चन्द्रे, मङ्गला-
गुरुणि, स्वर्णे, सिन्दूरे, वार्धन च । ' सर्वमङ्गलमङ्गल्यं ' इति
चण्डी । अश्वत्थे, विल्वे, जीर्णके, मसूरके, नारिकेलं, क-
पिशे, रीठाकरञ्जे च । पु० । वाच० ।

माङ्गल्य-न० । मङ्गलमेव मङ्गलाय हितं प्यत्र । मङ्गले, मङ्ग-
लसाधने च । वाच० । दुरितक्षये, साधुमङ्गल्यः । स्था० ६
ठा० । अनर्थप्रतिघातके, त्रि० । भ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

मङ्गी-मङ्गी-स्त्री० । षट्जग्रामस्य सप्तसु मूर्च्छेनासु प्रथम-
मूर्च्छेनायाम्, स्था० ७ ठा० ।

मङ्गु-मङ्गु-पुं० । स्वनामख्याते आचार्य्ये, आ० क० ।

तत्कथा चैवम्-

"मथुरामागमन्मङ्गु-गन्धार्थः श्रुतपारगः ।
धर्मोपदेशवान् लब्ध्या, भविकप्रतिबोधकः ॥ १ ॥
समृद्धाः श्रावका भक्त्या, भोज्यानि सरसानि च ।
सुखेनार्वास्थितिस्तत्र, तस्याऽभूत्सर्वकालिकी ॥ २ ॥
अद्विष्टससानरूपं, ततोऽभूद्गौर्वत्रयम् ।
नित्यवासी स तत्राऽऽसी-दतो लौल्याद्विशेषतः ॥ ३ ॥
आयुःक्षये स मृत्वाऽभू-द्यतो निर्धमनं पुरः ।
ज्ञात्वाऽवधेः खं शिष्यान् स्यान्, संज्ञाभूमिमुपागतान् ॥ ४ ॥
दृष्ट्वा प्रासादयहीर्षां, जिह्वां बोधयितुं सुधीः ।
तेष्वेकः सान्त्विकः साधु-रूचे त्वं कोऽस्मि गृह्यक ! ॥ ५ ॥
स ऊचे वो गुरुमृत्वा, लौल्यादीदृक् सुरोऽभवम् ।
नित्यवासं ततो यूयं, परित्यज्य हृतोद्यमाः ॥ ६ ॥
विहरध्वं क्रियानिष्ठाः, लभध्वं मा स्म दुर्गतिम् ।
भ्रुत्वा गुरुवत्तोऽदृष्ट-प्रत्यया गौर्वेषु ते ॥ ७ ॥

तत्रैवाऽऽवेष भव्यानां, व्यहृषुस्त्यक्तगौरवाः ।" आ० क० ४ अ० ।
आर्य्यसमुद्रस्य शिष्ये स्वनामख्याते आचार्य्ये, आर्य-
समुद्रस्याऽपि शिष्यमार्य्यमङ्गु चन्द्रे, किंभूतमित्याह-
भरणं करगं करगं, पभावगं शाणदंसणगुणाणं ।

वंदामि अज्जमङ्गुं, सुयसागरपारगं धीरं ॥ ३ ॥ नं० ।

(व्याख्या ' अज्जमङ्गु ' शब्दे प्रथमभागे २११ पृष्ठे गता ।)

मङ्गुल-मङ्गुल-त्रि० । असुन्दरे, दर्श० ३ तत्त्व । आ० म० ।
व्य० । उपा० । "इय मङ्गुल आयणि, मङ्गुलसीसे मुण्यव्वे ।"
स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मङ्गुवायग-मङ्गुवादक-पुं० । मङ्गुवादनकारके, आ० वृ० १ अ० ।

मङ्गुम-मङ्गुस पुं० । भुजपरिस्पर्शभेदे, प्रज्ञा० १ पद । मृत्र० ।

मंच-मञ्च-पुं० । ' मन्त्रि ' उच्छ्रयं, घञ । खट्वायाम्, स्तम्भ-
न्यस्तफलकमये (ज्ञा० १ श्रु० १ अ०) वंशनिर्मिते उच्चा-
ऽऽसने, मञ्चः स्थणानामुपरि स्थापितवंशकटकाऽऽदिमयो
लोकप्रसिद्धः । वृ० २ उ० । आचा० । " अकुट्टो होइ मंचो ।"
स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० । प्रज्ञाकट्टदृजनोपदेशननिमित्तं
मालकं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । औ० । दश० । मञ्चो मञ्चस-
दृशः । योगभेदे, स० प्र० १२ पादु० । स्वाधे कन् । तत्रैव, वाच० ।

मंचाहमंच-मञ्चातिमञ्च-पुं० । मञ्चो महोत्सवधिलोकनज-
नानामुपवेशननिमित्तमालकः, अतिमञ्चस्तस्थोपरि मालकः ।
मालकापरिवर्तिनि मालकं, " मंचाहमंचकलिण । " कल्प०
१ अधि० ५ तण । औ० । दशा० । ज्ञा० । मञ्चान् व्यवहार-
प्रसिद्धान् द्वित्राऽऽदिभूमिकाभावतोऽतिशया मञ्चो मञ्चा-
तिमञ्चस्तत्सदृशो योगोऽपि मञ्चातिमञ्चः । चन्द्रमूर्ययोगं
क्षत्रयोगं जायमानेषु वृषभानुजाताऽऽदिकेषु वृषसु योगेषु
स्वनामख्याते चतुर्थे योगे, स० प्र० १२ पादु० ।

मंचिया-मञ्जिका स्त्री० । आसनभेदे, " निवेशयात्र तन्वङ्गि,
तन्वरं वरमञ्जिके । " आ० क० १ अ० ।

मंजरी मञ्जरी स्त्री० । मञ्जु अच्छति । जीष । अभिनवाङ्ग-
तायां सुकुमारायां पल्लवाङ्कुररूपायां वल्लर्याम्, वाच० ।
औ० । आचा० । जीयन्तस्तु तत्र । मुक्तायाम्, तिलकल-
तायाम्, तुलस्यां च । वाच० ।

मंजरीगुंडी-मञ्जरीगुण्डी स्त्री० । वल्लभेदे, " (३४५) ते-
मंजरीगुंडी य मंजरीगुंडी " पाद० ना० १३६ गाथा ।

मंजार-मार्जार-पुं० । मृज-आरन् । " वक्राऽऽवाचन्तः ॥ ८१ ॥
२६ ॥ इति प्राकृतमूषेणानुस्वारः । प्रा० १ पाव । विडालं,
गृक्षचित्रकं, खट्वासे च । ततः संज्ञायां कन् । मयूरं, वाच० ।

मंजिदुदोणी-माञ्जिदुदोणी-स्त्री० । मंजिदुरागभाजनं, भ०
८ श० ६ उ० ।

मंजिया-मञ्जिका-स्त्री० । मध्यवर्तिनि भागे, आ० म० १ अ० ।

मंजु मञ्जु त्रि० । मनोहरे, वाच० । प्रिये, जी० ३ प्रांत० ४
अधि० । ग० । जं० । कामले, भ० ६ श० ३३ उ० । कल्प० ।
अतिकामले, " मंजुमंजुणा घामेणं पडिबुद्धमाणे । " भ० ६
श० ३३ उ० । कल्प० । औ० । सुन्दरे, पाद० ना० ८ गाथा ।

मंजुघोम-मञ्जुघोष-त्रि० । मञ्जु प्रियो घोषो यस्य सः । ग० ।
कर्णमनःसुखदायिघोषोपेतं, जं० १ वक्ष० । जी० ।

मंजुल-मञ्जुल-त्रि० । मञ्जु उल्लव । मनोहरे, वाच० । कोम-
ले, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । विषा० । स० । नि० । प्रश्न० । भ० ।
"अदु मंजुलाई भासंति ।" मञ्जुलानि-पेशलानीति । सूत्र० १
ध्रु० ४ अ० १ उ० । मञ्जुला सुललितवर्णमनोहरा इति ।
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । पाठ० ना० ।

मंजुलप्ललाव-मञ्जुलप्रलाप-त्रि० । मञ्जुलो मधुरः प्रलापो
जल्पो यस्य सः । मधुरजल्पं, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

मंजुस्वर-मञ्जुस्वर-त्रि० । मञ्जुः प्रियः स्वरो यस्य । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । तं० । ग० । कर्णमनःसुखदायिस्वरोपे-
तं, जं० १ वक्ष० ।

मंजुमा मञ्जुपा स्त्री० । मनज-उपन । पेटिकायाम्, वाच० ।
"धारमदीहा मंजुसमंतिथा जागहवाइ मुह ।" स्था० ६ ठा० ।
आव० । जम्भमन्दर्पर्वस्यां शीलाया महानद्या उत्तरस्यां
स्वनामख्यातायां राजधान्याम्, स्था० ८ ठा० । जं० । मञ्जू
शायाम्, वाच० ।

दो मंजुमा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मंडग-मण्डक पुं० । मण्डि-गवुल । पिष्टकभेदे, वाच० । मण्ड-
काः सूकाणिकामयाः । वृ० १ उ० २ प्रक० । समितिमायाम्,
वृ० १ उ० २ प्रक० । दक्षिणापथे कुडचारंमात्रया महाप्रमाणे
मण्डकं क्रियते स हेमन्तकाले श्रुणादयवेलायायर्गाष्टि-
कायां पक्त्वा धलीजङ्गाय दीयते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । इत्यु-
क्लक्षणे पदार्थे, वाच० ।

मंडण-मण्डन-पुं० । मण्डयति मण्डि ल्युट् । अलङ्कारके, वाच० ।
शोभाकारिणि, स० । भावे ल्युट् । भूषायाम्, न० ।
वाच० । मण्डनं कङ्कणाऽऽदिभिर्गति । अनु० । उत्त० ।

मंडणधार् मण्डनधान्त्री-स्त्री० । मण्डिकायाम्, तद्रूप धा-
त्रीभेदे च । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । नि० च० ।

मंडय (ग) मण्डप (क)-पुं० । न० । मण्डि घञ् । मण्डं भू-
पां पति रक्षति । पा-कः । मण्डि कपन् वा । जनवि-
श्रामस्थानं, देवाऽऽदिगृहे, वाच० । औ० । यक्षाऽऽदिमण्डपे,
प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । नागवल्लीश्राव्ताऽऽदिभिर्वीष्टे स्थाने,
उत्त० १८ अ० । औ० । जी० । छायाद्यर्थे पटादिमये आश्रय-
विशेषे, जी० ।

तस्मिन् णं वणमंडस्म तन्थ तन्थ देमे तहिं तहिं बह
वे जाइमंडवगा जूहियामंडवगा मल्लियामंडवगा शवमा-
लियामंडवगा वामंतीमंडवगा दहियामुपामंडवगा सुरिछि-
मंडवगा तंबोलीमंडवगा मुहियामंडवगा शागलयामंडवगा
अतिपुत्तमंडवगा अफ्फांयामंडवगा अमत्तामंडवगा मालु-
यामंडवगा सामलियामंडवगा निच्चं कुगुमिया निच्चं जाव
पडिरूवा । जी० ३ प्रांत० ४ अधि० । प्रश्न० । स्था० ।

मण्डोरपत्तं माण्डवः । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च । स्था० ७ ठा० ।

जे मंडवा ते मत्तविहा पमाना । तं जहा ते मंडवा
ते आगिद्धा ते मंयुत्ता ते हेरा ते एलावक्का ते कं-
डिल्ला ते खारायणा । स्था० ७ ठा० ।

मण्डपानकं तं, त्रि० । निष्पादयाम्, श कश्चिभेदे, स्त्री० ।

वाच० । अग्नेगव्युत्तृतीयान्तर्धामान्तरहिते ग्रामे, न० ।
ग० । स्वार्थे कन् । तत्रैव, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० ।

मंडविय-माण्डपिक-पुं० । मण्डपाधिपे, औ० ।

मंडव्यायण-माण्डव्यायन-पुं० । गोत्रभेदे, तद्रोत्रापत्ये च ।
चं० प्र० १० पाहु० १६ पाहु० पाहु० । स० प्र० । जं० ।

मंडल-मण्डल न० । मण्डि कलष । चक्रवाले, स्था० ३ ठा० ४
उ० । चक्राऽऽकारेण वेष्टने, मण्डलाऽऽकारेण विहिते पदार्थे,
द्वादशनृपचक्रे, गोले, वाच० । मण्डले वृत्तमिति । ज्ञा० १
ध्रु० ६ अ० । देशे, स्था० ४ ठा० ३ उ० । "मण्डलं नि
विसयमंडलं ।" आव० ४ अ० । मण्डलमिहितं क्षेत्रम् । स्था०
७ ठा० । समुदाये, स० ३४ सम्प्र० । यत्र द्वावपि पादौ समौ
दक्षिणवामतोऽपसार्य ऊरु प्रसारयति यथा मध्ये मण्डले
भवति अन्तरं चत्वारः पादास्तन्मण्डलम् इत्युक्लक्षणे यो-
धानां स्थानभेदे, व्य० १ उ० । आ० म० । आ० च० । नि०
च० । उत्त० । मण्डले सर्वतो वृत्तिः इत्युक्लक्षणे सैन्यव्यूह-
भेदे, कृत्रिमरेखासंघिनं रचितं पदार्थं, यथा ग्रहमण्डलं
सर्वतोभद्रमण्डलमिति । विम्बे, वाच० । सूर्याऽऽदीनां म-
ण्डले, स० प्र० ।

अथ मण्डलनिष्पत्तिस्वरूपमाह—

रविदुग्भमणवमाश्रौ, निष्फज्जइ मंडलं इहं एगं ।

तं पुण मंडलमग्गिं, ति मंडलं वुच्चइ तहा हि ॥ १३ ॥

रवित्त्रिकभ्रमणवशास्त्रिपद्यते मण्डलम् इति एकं, त-
त्पुनर्वृत्ताऽऽकारतया मण्डलमदृशमिति हेतोर्व्यवहारेण
मण्डलमुच्यते । सूर्याऽऽदीनां मार्गं, मण्ड० । स्था० ।
सूर्याऽऽदीनां मण्डलचिष्कम्भे, मण्डलशब्देन मण्डल-
चिष्कम्भ उच्यते । परिमाणे परिमाणवत् उपचा-
रान् । स० प्र० १० पाहु० ११ पाहु० पाहु० । मण्डलप-
रिभ्रमणे, स० प्र० १ पाहु० ६ पाहु० पाहु० । वृत्ताऽऽकार
हृदयशेषरूपे कृष्टरोगभेदे, पि० । "संसारं मे न अ-
च्छइ मंडलं ।" मण्डले चातुर्गतिकसंसारं । उत्त० ३१ अ० ।
आदर्शे च । वाच० । "अंकामया मंडला ।" मण्डलानि यत्र
प्रतिविम्बसम्भूतिः । ग० । कुक्कुरं, दश० ४ अ० १ उ० ।
सर्पभेदे च । पु० । स्त्रियां गौरा० ङीष् । गण्डदुर्वायाम्,
वाच० । शुनि, " (६२) साणा भसणा इंदमहकामुआ मंडला
कावला " पाठ० ना० ४१ गाथा ।

मंडलग-पुं० । न० । मण्डलाग्र-न० । खड्गे, (५४) "खगो
अस्मी क्रियाणं, कर्वाले मंडलग च ।" पा० ६० ना० ३७
गाथा । "जह णाम मंडलगेण ।" सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४
उ० । खड्गविशेषे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

मंडलजभयण-मण्डलाध्ययन-न० । बन्धदशानां पञ्चमेऽध्य-
यने, स्था० १० ठा० ।

मंडलपगरण मण्डलप्रकरण न० । विनयकुशलविरचिते च-
न्द्राऽऽदिमण्डलाऽऽदिचिचारप्रतिपादके ग्रन्थे, मण्ड० ।

पणमिअ वीरजिणंदं, भवमंडलभमणदुक्खपरिमुक्कं ।

चंदाइमंडलाई-विआगलवमुदुग्गिस्सामि ॥ १ ॥ मण्ड० ।

तवगणगयणदिनेसर-सूरीसरविजयसेण सुपसाया ।

नरखित्तचारिचंदा-इयाण मंडलगमार्हणं ॥ ६८ ॥

एसो विआरलसो, जीवाभिगमाहआगमेहितो ।

विणयकुसलेण लिहिओ, सरणत्थं सपरगाहाहि ॥ ६९ ॥

स्वकृतपङ्कतगाथाभिः स्मृत्यर्थं लिखितो विचारलेशः न नूतनो विहितः, किं तु श्रीमुनिचन्द्रसूरिकृतमण्डलकमेव प्रति-
संस्कृतं जीवाभिगमाऽऽदिगाथाभिः कतिभिः नूतनाभिश्च,
शेष स्पष्टम् ॥ ६९ ॥ मण्ड० ।

मंडलपय-मण्डलपद-पुं० । मण्डलरूपं पयं मण्डलपयम् । सूर्योऽऽदिमण्डलस्थाने, सू० प्र० १ पादु० ७ पादु० पादु० ।

मंडलपवेश-मण्डलप्रवेश-पुं० । अङ्गखलकप्रविष्टस्यैकस्य म-
ल्लस्य यल्लभ्यं भूखण्डं तन्मण्डलं, तत्र वर्त्तमानस्य प्रति-
द्विन्द्वो मल्लस्य निपाताय यः प्रवेशः स मण्डलप्रवेशः ।
स्वमण्डले वर्त्तमानस्य मल्लस्य निपाताय प्रतिद्विन्द्वो
मल्लस्य तन्मण्डलप्रवेशः, पि० । यत्राऽध्ययनं चन्द्रस्य
सूर्यस्य दक्षिणेषु उत्तरेषु च मण्डलेषु च सञ्चरतो यथा
मण्डलान्मण्डलं प्रवेशो भवति तथा व्यावर्त्यते तदध्ययनं
मण्डलप्रवेशः । उत्कर्षकध्रुवभेदः, न० । पा० ।

मंडलमज्झस्थ-मण्डलमध्यस्थ-वि० । मण्डलमध्यभागवर्ति-
नि, ज्यो० १५ पादु० ।

मंडलरोग-मण्डलरोग-पुं० । वटुस्थानव्यापके रोगे, जं० २
वत्त० । जी० ।

मंडलवह-मण्डलपति-स्त्री० । देशकार्यनिधुके, जं० ३ वत्त० ।

मंडलवत्त-मण्डलवत्त-न० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमस्या-
स्तीति मण्डलवत्तं । चन्द्राऽऽदिविमाने, सू० प्र० १ पादु० ७
पादु० पादु० ।

मंडलवत्ता-मण्डलवत्ता-स्त्री० । मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणम-
स्यास्तीति मण्डलवत्ताऽऽदिविमानम्, तद्भावो मण्डलव-
त्ता । चन्द्राऽऽदिविमाने, तत्राभेदोपचारात् चन्द्राऽऽदिविमा-
नान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते । सू० प्र० १ पादु० ७ पादु०
पादु० ।

मंडलवरभट्ट-मण्डलवरभट्ट-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे देवे, सू०
प्र० १६ पादु० ।

मंडलवरमहाभट्ट-मण्डलवरमहाभट्ट-पुं० । कुण्डलवरद्वीपस्थे
देवे, सू० प्र० १६ पादु० ।

मंडलसंक्रमण-मण्डलसंक्रमण-न० । सूर्याऽऽदीनां मण्ड-
लान्मण्डलान्तरसंक्रमणं, च० प्र० ।

ता कहं ते मंडलाओ मंडलं संक्रममाणे संक्रममाणे सूरिण
चारं चरति आहिता ति वदेआ । तत्थ खलु इमाओ दु-
वे पडिवत्तीओ पप्पत्ताओ, तत्थगे एवमाहंसु-ता मंडलातो
मंडलं संक्रममाणे संक्रममाणे सूरिण भेदघातेणं संक्रामति
एगे एवमाहंसु । एगे पुण एवमाहंसु-ता मंडलातो मंडलं
संक्रममाणे संक्रममाणे सूरिण कप्पकलं णिव्वेदेह, तत्थ जे

ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संक्रममाणे संक्रममाणे
सूरिण भेयघाएणं संक्रमइ, तेसि णं अयं दोसे, ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संक्रममाणे संक्रममाणे सूरिण भ-
दघाएणं संक्रमति, एवतियं च णं अद्धं पुरतो ण गच्छति,
पुरतो अगच्छमाणे मंडलकालं परिहवेह, तेसि णं अयं दो-
से, तत्थ जे ते एवमाहंसु, ता मंडलातो मंडलं संक्रममाणे
सूरिण कप्पकलं णिव्वेदेति, तेसि णं अयं विसेसे-ता जेऽ-
णंतरेणं मंडलातो मंडलं संक्रममाणे सूरिण कप्पकलं निव्वे-
देति, एवतियं च णं अद्धं पुरतो गच्छति, पुरतो गच्छमा-
णे मंडलकालं ण परिहवेति, तेसि णं अयं विसेसे, तत्थ
जे ते एवमाहंसु-मंडलातो मंडलं संक्रममाणे सूरिण कप्पकलं
निव्वेदेति, एएणं णएणं णेयव्वं णां चव णं इतरेणं णे-
तव्वं । (सूत्रम्-२२)

(ता कहमित्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! मण्ड-
लात् मण्डले मङ्गलामन् सूर्यश्चार् चरति, चारं चरन् आख्या-
त इति वदत । किमुक्तं भवति ?-कथं जगद्वेष सूर्यश्चार् चरन्
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् आख्यात इति । अत्र हि मण्डलान्म-
ण्डलान्तरसंक्रमणमेव वक्रव्यमनस्तवेव प्रधानीकृत्य वाक्य-
स्य भावार्थो भावनीयः । एवमुक्तं भगवानाह-(तत्थ खलु इत्या-
दि) तत्र मण्डलान्मण्डलान्तरसंक्रमणविषयं खल्विमं हे
प्रतिपत्ती प्रक्षेपे । तद्यथा-तत्रैकं एवमाहुः-'ता' इति
पूर्ववत् स्वयं भावनीयं, मण्डलादपरमण्डलं संक्रामन्-संक्र-
मितुच्छिन्न सूर्यो भेदघातेन संक्रामति, भेदो मण्डलस्य म-
ण्डलस्यापान्तरालं तत्र घातो गमनम्, एतच्च प्राग्वोक्तं, तेन
संक्रामति, किमुक्तं भवति ?-विवाचिते मण्डले सूर्येणाऽऽप-
रिते सति तदन्तरमपान्तरालगमनेन द्वितीयं मण्डलं संक्राम-
ति, संक्रम्य च तस्मिन्मण्डले चारं चरतीति । अत्रापसं-
हारः-(एगे एवमाहंसु) एकं पुनरेवमाहुः 'ता' इति
पूर्ववत्, मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् संक्रामितुच्छिन्न सूर्य-
स्तदधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणादूर्ध्वमारभ्य कर्णकलं निर्वेष्टयति
मुञ्चति, इयमत्र भावना-भारत पराघातो वा सूर्यः स्वस्थ-
ान उद्गतः सन्नपरमण्डलगतं कर्णं प्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यी-
कृत्य शनैः शनैर्गधिकृतं मण्डलं तथा कयाचनापि कलया
मुञ्चन् चारं चरति, येन तस्मिन्मण्डलेऽतिशान्ते सति अ-
पगानन्तरमण्डलस्याऽऽदौ वर्त्तते इति, कर्णकलामिति च कि-
याविशेषणं द्रष्टव्यम् । तद्वैवं भावनीयम्-कर्णमपरमण्डल-
गतप्रथमकोटिभागरूपं लक्ष्यीकृत्याधिकृतमण्डलं प्रथमक्षणा-
दूर्ध्वं क्षणे क्षणे कलयाऽतिशान्ते यथा भवति तथा निर्वेष्ट-
यतीति, तदेवं प्रतिपत्तिद्वयमुपन्यस्य यद्वस्तुतस्त्वं तदुपदर्श-
यति-(तत्थेत्यादि) तत्र तेषां द्वयानां मध्ये ये एवमाहुः-
मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् भेदघातेन संक्रामति तेषामयम् अ-
नन्तरमुच्यमानो दोषः, तमेवाऽऽह-येन याघता कालेन अन्त-
रेण अपान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः भेदघातेन
संक्रामतीत्युच्यते, एतावतामद्वां पुरतो द्वितीयं मण्डलं न
गच्छति । किमुक्तं भवति ?-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् या-
घता कालेनापान्तरालं गच्छति तावत्कालानन्तरं पार-

अमिन्मिष्टं द्वितीयमण्डलसन्काहोरात्रमध्यात् शुभ्यति. ततो द्वितीयं मण्डलं परिभ्रमन् पर्यन्ते तावन्तं कालं न परिभ्रमेत्, तद्गतोरात्रस्य परिपूर्णभूतत्वात्, एवमपि को दोष इत्याह-पुरतो द्वितीयमण्डलपर्यन्ते अगच्छन् मण्डलकालं परिभ्रवति, यावता कालेन मण्डलं परिपूर्णं परिभ्रम्यते, तस्य हानिरुपजायते, तथा च सति सकलजगद्विदितप्रतिनियतविद्यसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः । [तेसि णमयं दोमे ति] तेषामयं दोषः (तत्थ इत्यादि) तत्र ये ते यादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृत-मण्डलं कर्णकले निर्वेष्टयति मुञ्चति तेषामयं विशेषो गुण-स्त्वमेवाऽऽह-(जेणेत्यादि) येन यावता कालेनापान्तरालेन मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्यः कर्णकलमधिकृतं मण्डलं निर्वेष्टयति, एतावतीमद्धां पुरतोऽपि द्वितीयमण्डलपर्यन्तेऽपि गच्छति । इयमत्र भावना-अधिकृतं मण्डलं किल कर्णकले निर्वेष्टितमतोऽपान्तरालगमनकालोऽधिकृतमण्डलसन्काहोरात्रेऽन्तर्भूतस्तथा च सति द्वितीयं मण्डलं संक्रान्तः सन् तद्गतकालस्य मनागप्यहीनत्वात् यावता कालेनाऽपान्तरालं गम्यते तावता कालेन पुरतो गच्छति, ततः किमित्याह-पुरतो गच्छन् मण्डलकालं न परिभ्रवति, यावता कालेन प्रसिद्धेन तत् मण्डलं परिभ्रम्यते तावता कालेन तन्मण्डलं परिपूर्णं समापयति, न पुनर्मनागपि मण्डलकालपरिह्राणिस्ततो न काश्चित्सकलजगत्प्रसिद्धप्रतिनियतदिवसरात्रिपरिमाणव्याघातप्रसङ्गः, एष तेषामयं यादिनां विशेषो गुणः, तत इदमेव मनं समीचीनं नेतव्यमित्याह- (तत्थेत्यादि) तत्र ये ते यादिन एवमाहुः-मण्डलान्मण्डलं संक्रामन् सूर्योऽधिकृतं मण्डलं कर्णकले निर्वेष्टयति, एतेन नयेनाभिप्रायेणामस्त्वन्तेऽपि मण्डलान्मण्डलान्तरक्रमणं ज्ञातव्यं, न चैवम् इतरेण नयेन, तत्र दोषस्याह-त्यात् । सं० प्र० २ पाहु० २ पाहु० पाहु० । सू० प्र० ।

मंडलसंठिह-मण्डलमंस्थिति-त्रि०। मण्डलमंस्थाने, सू० प्र० ।

ता कहं ते मंडलसंठिती आहिता ति वेदजा ।। तत्थ खलु इमातो अट्टुपडिवत्तीआं पप्पत्ताओ, तत्थेगे एवमाहंसु- ता सव्वा वि मंडलवता समचउरंसंठाणसंठिता पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु १, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि शं मंडलवता विसमचउरंसंठाणसंठिता पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु २, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वा वि शं मंडलवता समचउकोणसंठिता पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ३, एगे पुण एवमाहंसु-सव्वावि मंडलवता विसमचउकोणसंठिया पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ४, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता समचक्कवालसंठिया पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ५, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता विसमचक्कवालसंठिया पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ६, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता चक्कऽब्बवालसंठिया पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ७, एगे पुण एवमाहंसु-ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताऽऽगारसंठिया पप्पत्ता, एगे एवमाहंसु ८,

तत्थ जे ते एवमाहंसु ता सव्वा वि मंडलवता छत्ताकारसंठिता पप्पत्ता, एतेणं शाएणं शायव्वं शो चेव शं इतेरिहं, पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ । (सूत्र-१६)

(ता कहं ते मंडलसंठिह इत्यादि) 'ता' इति पूर्ववत्, कथं भगवन् ! 'ते' त्वया मण्डलसंस्थितिराख्याता इति भगवान् वदेत्, एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सत्यतद्विषयपरतीर्थिकप्रतिपत्तीनां मिथ्याभावापदर्शनार्थं प्रथमतस्तत्ता एवोपदर्शयति-(तत्थ खलु इत्यादि) तत्र तस्यां मण्डलसंस्थितौ विषये खल्विमा वक्ष्यमाणस्वरूपा अष्टौ प्रतिपत्तयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तत्र तेषामष्टानां परतीर्थिकानां मध्ये एकं प्रथमं तीर्थान्तरीया एवमाहुः, 'ता' इति तेषामेव तीर्थान्तरीयाणामनेकवक्त्रव्युत्पत्तौ प्रथमं क्रमोपदर्शनार्थः, (सव्वा वि मंडलवय ति) मण्डलं मण्डलपरिभ्रमणमेषामस्तीति मण्डलवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि तद्वायो मण्डलवत्ता, तत्राऽभेदोपचारात् यानि चन्द्राऽऽदिविमानानि तान्येव मण्डलवत्ता इत्युच्यन्ते, तथा चाऽऽह-सर्वा अपि समस्ता मण्डलवत्ता मण्डलपरिभ्रमणवन्ति चन्द्राऽऽदिविमानानि, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः । अत्रोपसंहारः-(एगे एवमाहंसु) एवं सर्वाण्युपसंहारवाक्यानि भावनीयानि॥१॥ एकं पुनर्द्वितीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुरस्रसंस्थानसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ २ ॥ तृतीया एवमाहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचतुरकोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ३ ॥ चतुर्थी आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचतुरकोणसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ४ ॥ पञ्चमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताः समचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ५ ॥ षष्ठा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ता विषमचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ६ ॥ सप्तमा आहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्राब्जचक्रवालसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः ॥ ७ ॥ अष्टमाः पुनराहुः-सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ताः-उत्तानीकृतच्छत्राऽऽकारसंस्थिताः ॥ ८ ॥ एवमष्टावपि परप्रतिपत्तीरुपदर्श्य मप्रति स्वमतमुपदिदर्शयिषुगाह-(तत्थ इत्यादि) तत्र तेषामष्टानां तीर्थान्तरीयाणां मध्ये ये एवमाहुः सर्वा अपि मण्डलवत्ताश्चक्राऽऽकारसंस्थिताः प्रज्ञप्ता इति, एतेन नयेन, नयो नाम प्रतिनियतैकवस्त्वंशविषयोऽभिप्रायविशेषो, यदाहुः समन्तभद्राऽऽवयो-नयो ज्ञानुर्गभिप्रायः । इति । तत एतेन नयेन-एतेनाभिप्रायविशेषेण सर्वमपि चन्द्राऽऽदिविमानज्ञानं ज्ञातव्यं, सर्वेषामप्युत्तानीकृतकपित्थार्द्धसंस्थानसंस्थितत्वाच्च नैव इतरेः शयनेयः तथावस्तुतत्त्वाभावान् (पाहुडगाहाओ भाणियव्वाओ ति) अत्रापि अधिकृतप्राभृतप्राभृताश्रयप्रतिपादिकाः काश्चन गाथा यस्मिन्ते, ततो यथासंप्रदायं भणितव्या इति । सं० प्र० १ पाहु० ७ पाहु० पाहु० ।

मंडलि (श्)-मण्डलिन-पुं० । मण्डलं कुण्डलमस्यस्य इति । सव्ये, विडाले, वटवृक्षे च । वाच० । अहीनामन्तर्गते मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । कौत्सगोत्रान्तर्गते गोत्रभेदे, स्था० ७ ठा० ।

मंडलिअणुवजीवेत मण्डल्यनुपजीवेत्-पुं० । कारणतो मण्डल्यमोक्षरि साधौ, पं० व० २ द्वार ।

मंडलिउवजीवन्त-मण्डलन्युपजीवन्त-पुं० । मण्डलीभोक्तर सा-
धो, "कुविहो य हाई साह, मंडलिउवजीवन्तो य इयरो य ।"
पृ० ब० २ द्वार ।

मंडलितकि (ग)-मण्डलितकिन्-पुं० । मण्डलन्युपजीवकं,
बृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंडलिबन्ध-मण्डलिबन्ध-पुं० । मण्डलमिहितं क्षेत्रम्, तत्र
बन्धो नाऽस्मात्प्रदेशाद् गन्तव्यमित्येवंबन्धनलक्षणं पुरुषम-
ण्डलपरिचारणलक्षणं वा मण्डलिबन्धः । वण्डनीतिभेदे,
"मण्डलिबन्धमि होइ वियाओ ।" स्था० ७ ठा० ।
आ० म० । आच० ।

मंडलिय-मण्डलिक-पुं० । स्वमण्डलमात्राधिपतौ, आ०
म० १ अ० । राजानश्चक्रवर्तिवासुदेवाः मण्डलिकाः,
शेषा राजानः । स्था० ३ ठा० १ उ० । मण्डलिकः
सामान्यराजा अत्यधिकः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।
महाराजे, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । मण्डलं चक्रवालं
तदस्त्यस्य स मण्डलिकः । प्राकारवलयवदवस्थितं, स्था०
३ ठा० ४ उ० ।

मंडलियवधावार-मण्डलिकम्कन्धावार-पुं० । सामान्यनृप-
तेप्रामाणिवेशः, प्रज्ञा० १ पद ।

मंडलियपर्वय-मण्डलिकपर्वत-पुं० । मण्डलं चक्रवालं
तद्वस्ति येषां ते मण्डलिकाः प्राकारवलयवदवस्थिताः, ते
च ते पर्वताश्च मण्डलिकपर्वताः । मण्डलेन व्यवस्थितेषु
मानुषोत्तमऽऽदिषु पर्वतेषु, स० ८५ सम० ।

तत्रो मंडलियपर्वया पम्पता । तं जहा-माणुमुत्तरे, कुंड-
लवरे, रुयगवरे । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

मंडलिया-मण्डलिका-स्त्री० । धातुल्याम, उत्त० ३६ अ० ।
जी० । आच० ।

मंडलियावाय-मण्डलिकावात पुं० । वातोलीरूपे बाद्रवा-
युकायभेदे, आच० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० । भ० । उत्त० ।
मण्डलिकावातो मण्डलिकाभिर्मूलत आरभ्य प्रचुरतर्गभिः
संमिश्रो वातः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मंडली-मण्डली-स्त्री० । आवलिकाविशेषः, या विच्छिन्ना
एकान्ते भवति मण्डली साऽऽवलीका, या पुनः स्वस्थान
पुनः सा मण्डली । व्य० ।

अधुना मण्डलीमधिकृत्याह—

एमेव मंडलीं वि पुञ्चाहियनह धम्मकहि वादी ।

अहवा पइएणम सुण, अहेअमाणे बहुसुंतवि ॥१०३॥
यथा अत्रस्तादवलिकायामुक्त्वा, एवमेव मण्डल्यामपि
द्रष्टव्यम् । सा मण्डली क्व भवतीतिचक्षुष्यते-पूर्वाधानं नष्ट
उज्ज्वाल्यमानं, धर्मकथायां धर्मकथाशास्त्रेषु, वाद वादशा-
स्त्रेषु उज्ज्वाल्यमानेष्वधीयमानेषु वा, अथवा-प्रकीर्णकथ्यते
अत्रापमानं बहुश्रुतऽपि बहुश्रुतावश्यंऽपि मण्डली भवति ।
तत्राप्याभाव्यमावलीकायामिवः अथ कथमावलीकायामिव
मण्डल्यामपि द्रष्टव्यमिति । व्य० ४ उ० । (१०४ गा०) अस्याः
व्याख्या, 'केस' शब्दे तृतीयभागे ९६७ पृष्ठे गता ।)

मंडलीवेसण-मण्डलविशान-न० । मण्डलीप्रवेशने, ध० ३
अधि० ।

मंडावण-मण्डापक-पुं० । मण्डनकर्त्तरि, 'मण्डाऽऽदणा मंडे
ति जे ते मण्डापकाः ।' नि० बृ० ६ उ० ।

मंडावण-मण्डापन-न० । मण्डनकरणे, आच० २ ध्रु० ३ बृ० ।

मंडावणधार्-मण्डापनधात्री-स्त्री० । धात्रीभेदे, आच० २
ध्रु० ३ बृ० ।

मंडिय-मण्डित-त्रि० । मण्डि-कः । भूषितः, औ० । भ० । अ-
लङ्कितः, आच० २ ध्रु० २ बृ० ४ अ० । औ० । स्वनामख्याते,
चौरः, उत्त० । तत्कथा चैवम्—

विष्णुगणयदे नयरे मंडितो नाम तुण्णातो परव्वहरणपसत्तो
आसी, सो य दृढुगंडां मि सि जणे पणामेतो जाणुदसेण
णिच्चमेव अह्यालवजित्तण रायमणे तुण्णागस्स सिण्णमुय-
जीवति, चक्रमतोऽपि य दंडधरिणं पाणण कलित्तमेतो
कहि वि चंक्रमति, गमि च खचं खणिऊण व्वजायं घेक्खण
णगरसंनिहिण उज्जाणगेस्स भूमिघरे, तथ्थ णिक्खिवति,
तथ्थ य से भगिणी कखगा विट्ठति, तस्स भूमिघरस्स
मज्जेक्खो, जेच सो चोरे व्वेण पलोभेउं सहाये दइव-
घोद्वारं आणेति ते सा से भगिणी अगइस्समीचे पुव्वण्णथा-
सणे णिवेस्सउं पायसेयलक्खेण पाण गिणिहऊण तस्मि क्वे
पक्खिवइ, ततो सो तथेव विवज्जइ, एवं कालो वप्पति,
नयरे मुत्तंसस्स चोरग्गाहा ते ग सक्किंति गिणिहउं, तत्रो
नयरे उयगतो जातो । तथ्थ मूलदेवो गया, सो कहे गया
संबुत्ता ?—उज्जणीण नयरीण भव्वगणियापणाणा देवद-
त्ता नाम गणिया, तीण सक्कि अयतो नाम वाणियदाग्गो
विभवसेपणो मूलदेवो य संयसइ, तीण मूलदेवो इट्ठो,
गणियामाऊण अयलो, सा भगति—पुत्ति ! किमण्ण जू
इकारेण ति ? देवदत्ताण भगणति—अस्सो ! एस पणिहो
तोण भगणइ—कि एस अस्स अस्समहिं विगणणं जाणति,
अयलो यादत्तकि जापडिओ एव, तीण भगणति—वच्च !
अयले भण—देवदत्ताण उच्छुं स्वाइउं सज्जा, तीण गंतुण
भगितो, तेण विनियं-कओ गु ताइ अइ देवदत्ताण पण-
तितो, तेण सणइ भोऊण उच्छुयलट्ठिण उवणायं, ताण
भगणति—किमहे हत्थिणी ? , तोण भाणयं-वच्च मूलदेव
भण-देवदत्ता उच्छुं स्वाइउं अहिक्खति, तीण गंतुण से
कहिंये, तेण य कइ उच्छु वट्ठिओ छुहेउं गेइतोतो काउ
चाउजायगादिमु वासियाओ काउं पणियाओ, तीण भ-
गणति—पिच्छ विगणणं ति, सा तुण्हइ उया, मूलदेवस्स
पओसमावण्णा अउं भगति—अइं तहा केमि जहा मू-
लदेवो गिणिहस्स ति, तेण अट्ठमयं दीणागण तीण भाडि-
णिमंसे दिसे, तीण गंतुं देवदत्ता भगति—अज अयलो तुमे
समं वसिही, हम दीणागा दत्ता, अवण्हवेलाण गंतुं
भगति—अयलस्स कज्जे तुगियं जायं तेण गामं गतो ति, देव-
दत्ताण मृतं ववस्स पेसियं, आगतो भूलदेवो, तीण समाणे
अच्छुइ, गणिया माऊण अयलो य अपाहितो, अत्रोओ
पविट्ठो बहुपुग्गिससमगो वेडिउं सभगिह मूलदेवो अइ-
संभेण सयणीयस्स हिट्ठा णिमुक्को, तेण लक्खितो,
देवदत्ताण दासवेदीओ संबुत्ताओ अयलस्स सर्गइऽधेगादि

ये तु उग्रद्विग, सो य तमि चेय सयणीर डिगनेनत्रो
भणइ-इत्थ चेव सयणीए डिगं अब्भेगहि, ताओ भण्णति-
विण्णानिज्जइ सयणीयं, सो भणइ-अहं एत्तो उक्कट्टुनरे दा-
हामो, मया एवं सुविणो दिट्ठो, सयणीयऽब्भेगणउव्वलण
एदाणादि कायव्वं, ताहिं नया कय, ताहं गदाणणोत्तो मू-
लंदवो अयत्तेन चालेनु गदाय काट्टतो, मलत्तो यऽण्ण-वच्च
मुक्कोऽसि, इयरहा ते अज्ज अहं जीवियस्स विवसांमि, जाइ
मया जाइस्सो हाज्जाहि ता एवं मुच्चंज्जाहि (सि, अयत्ताऽ-
भिहितो तओ मूलंदवो अवमाणितो लज्जाए निग्गओ उजे
णीए, पत्थयणविगट्ठितां चेअयडं जतो पत्थितो, एगो भं
पुत्तिओ भित्तिता, मूलंदवण पुत्तिट्ठतो—रुद्धं जासि !, तेण
भण्णति—विण्णाय नडमि, मूलंदवण भण्णति—इंऽवि समं
वच्चामो सि, तेण भंजत्तं-एवं भवउ सि, दोऽवि पाट्टिया, अंत-
रा य अडयो, तस्स पुत्तिस्स संवलं अयि, मूलंदवो शिचं
तेइ—एत्तो मम संवलण संविभागे केहिं सि, हाइ सुं प-
वे ताए आभाए वच्चति, ए भे किंवि दइ, तइयडिनें डि-
एणा अडयो, मूलंदवण पुत्तिट्ठतो—आत्थ एत्थ अब्भाने गा-
मो ?, तेण भण्णति—एन गाइदो पंथम्म गांमो, मूलंदवण
भण्णितो—तुमं कत्थ वससि ?, तेण भण्णति—अमुगत्थ गांमं,
मूलंदवण भण्णितो—तो साइ अहं एयं गांमं वच्चामि, तेण मे
पंथो उवाट्टो, गओ नं गांमं मूलंदवो, तत्थऽण्ण भिक्खं हिं
इतेण कुम्मासा लडा, पवणो य का नो वड्ढि, सो य गांमा-
तो निग्गच्छइ, साहं य मासम्मणपायणएण भिक्खानिमित्तं
पविस्सति, तेण य संवेगमाघाणेण पणप भर्ताए तेहिं कुम्मा
साइ सो साधं पडिनामितो, भणियं चऽण्णं-धआणं खु न-
राणं, कोम्मासा हुति साहुपरणणं । ववयाए अट्टानादिया
ए भण्णति—पुत्त ! एतीए गाहाए पड्डुइ जे मग्गास तें देमि,
' गाणयं च दवइत्तं, दंतिसहस्सं च रज्जे च ॥ १ ॥ ' दवया-
ए भण्णति—आच्छेण भविस्सति सि, ततो गतो मूलंदवो ब-
आयडं, तत्थ खत्तं खणेतो गाहतो, वज्झाए नंणिज्जइ, तत्थ
पण अणुत्तो राया मओ, आसो अहिथानिओ, मूलंदवसगास-
मागतो, पट्टिदायणं रज्जे अहिन्निओ राया जाओ, सो पुत्तिओ
सहाविओ, सो अणेण भणितो-तुमं कणियाए आसांति आग-
तो अहं, इहरहा अहं अंतगले चवाववत्तंते, तेण तुमं एन म-
या गांमं दत्तो, माय मम मगांमं एज्जनुत्ति, पड्डा उज्जणीए-
ण गणा साद्धि पीति संजोएति, दाणमाणसंपूतियं च काउदेव-
दत्त अणेण मग्गितो, तेण पच्चुवगारसंधिण दिग्गणा, मूलंदव-
ण अंतरेण लडा, ताए समं भागं भुजति । अथवा अयत्तो पोयव-
हणेण तत्थाऽऽगतो, सुक्कं विज्जेत मंडं जाति पाए दव्वणुग्गा-
णि ठाणणि ताणि जाणमाणेण मूलंदवण सो गिगहावितां, तुमं
दव्वं गुमियं ति पुत्तिमेहि वड्डिऊण रायमयासमुवणीतो,
मूलंदवेण भण्णति—तुमं मम जाणामि ? । सो भण्णति—तुमं
राया, को तुमं न ताणइ ?, तेण भण्णइ—अहं मूलंदवो, सका-
रिउं विसज्जितो, पय मूलंदवो राया जातो । ताइ सो अण-
णगऽऽगिक्खयं ठवति, सो ऽवि न सक्को चोरं गिगिडउं, ताहं
मूलंदवो सयं शीलपडं पाउणिऊण रत्ति निग्गतो, मूलंदवो
अणज्जंतो एगाए सभाए निव्विगणे अरुत्ति, जाय सो मंडि-
यचोरो आगंतूण भण्णति—को इत्थ अरुत्ति ?, मूलंदवेण भ-
णियं—अहं कप्पांडतो, तण भण्णइ—पाइ मणुत्तं करोमि, मू-

लदेवो उट्टितो, एगमि ईसग्घो खत्तं खयं, सुगुं दव्वजायं
णीणैऊण मूलंदवस्स उवरि चडाविउं पाट्टिया नयरयादोग्गं,
जातो मूलंदवो पुगतो, चोरो आसणा कडिणणं पिट्टओ एइ,
संपता भूमिघरं, चोरो ते दव्वं गिहिणिउमाग्गो, भणिया
अणेण भण्णितो—एयस्स पाहणयस्स पायनाये दाहं, ताए क्व-
तड नाआयडु आसणे सोणोमेवतो, ताए पायसायलक्खेण पा-
आ गादओ क्वे लुद्धामि सि, जाय अतीव सुकुमारा पाया ता-
ए नायं-जोव कोइ भूयपुग्गरजा विहतियगो, तीए अणुक्कं-
पा जया, तओ ताए पायतले सज्जितं गम्भसि, मा मारिजि-
हिंति सि, ततो पड्डा सो पतातो, ताए यो तो कतो—णट्टो एट्टो
सि, सो आलं कडिऊण मग्गतो लग्गो, मूलंदवो राययं अइ-
सांविक्कं णाऊण चच्चरसिंवतगितो ठिता, चोरो तं सिचत्तिगं
एल पुराओ सि काउं कंकमणेण आसिणा दुहा काऊण पडिनि-
यत्तो, गतो भूमिघरं, तत्थ वसिऊण पहायाए रयणीए त-
ओ निग्गतूण गतो वीहिं, अंतरायणं तुण्णगलं करोत, रा-
यणा पुत्तिओ सहवितां, तेण धितियं-जहा सो पुत्तिओ गूणं
न मात्तिओ, अवहलं च सो एल राया भविस्सइ सि, तेहिं
पुत्तिमेहि आणितो, रायणा अमुग्गणेण पहतो, आसणे
णिवसावितां, स वहुं च पिं अत्तात्तिउं संजत्तो—मम
भण्णितो देहिं सि, तेण दिआ विवादिआ, रायणा भोगा य
भं संपदत्ता, कइसु चि दिग्गंतु गण्णु रायणा मंडिओ भ-
णिओ—दव्वेण कज्जे ति, तेण सुगुं दव्वजायं दिग्गं, रा-
यणा संपुत्तो, अणया पुणो मग्गितो, पुणोऽवि दिग्गं, त-
स्स य चोरस्स अतीव सक्कारसम्माणं पउजति, एणए प-
गांण सव्वं दव्वं दवावितां, भण्णितो मे पुत्तिनि, ताए भण्ण-
ति—इत्थियं धिते, तआ पुग्गांधयलक्खणुसारेण सव्वं
दवावेऊण मडितो मूताए आगेवितां । " उत्त० पाइ० ४ अ० ।
वाराणनीनगय्यां तिन्दुक्कनस्य स्वनामक्यान्ते यत्ते, उत्त०
१२ अ० । (तत्कथा ' हांकेसीयल ' शब्दे वच्यते)
स्वनामक्यान्ते महावीरस्य पष्ठे गणधरं च । कल्प० २
अधि० ८ क्षण । स० । " मगहाजणवण मोरियसएणवेसे
मडिय-मोरिया दो भायणे । " आ० च० १ अ० । विशेष० ।

अथ पउन गधरवक्यतां विमणिपुगह—

ते पवइए सोउं, मंडिओ आगच्छइ जिणमयासं ।

वच्चमि ण वंदामी, वंदिता पजुगासामि ॥ १८०२ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, तवरं मण्डिको नाम यष्टो द्विजोपाध्यायः
धीर्माजिनसकाशमागच्छतीति ॥ १८०२ ॥

ततः किमित्याह—

आभट्टो य जिणेषं, जाइ-जरामरणपिप्पुकेण ।

नामण य गोत्तेण य, मव्वएणु सव्वदरिसी थं ॥ १८०३ ॥

' आभट्टो य ' इत्यादि, व्याख्या पूर्ववत् ॥ १८०३ ॥ इति
नामगोत्राभ्यामाभाष्य पृष्ठे भगवान् महावीरो बन्धमोक्षौ
व्यवस्थाप्य बन्धमोक्षयोर्भाषाभावशेषं मण्डिकस्य निग-
हृतवान् । विशेष० ।

तदेवं भगवता विप्रस्तस्य संशयस्ततः किमित्याह—

च्छिबम्मि संसएम्मी, जिणेषं जरमरणविप्पुकेण ।

सो समणो पवइअं, अदुडिहि सह खंडियसएहि । १८६३ ।
व्याख्या पूर्ववत्, नगरम् अद्वयतुर्थे । शिष्यश्रुतेः सह प्रव
जितोऽप्यपेति । विशेषः । आ० म० ।

मंडियकुच्छि-मण्डितकुच्छि-न० । राजगृहे नगराद् गतिः क्रां
डाय मण्डितकुच्छिने, उत्त० २० अ० ।

मंडियपुत्त-मण्डिकुत्त-पुं० । मण्डिकापरनामधेये महावी
रस्य पंथे गणधरे, भ० ३ श० २ उ० । “ धरे मंडियपुत्ते
ण अदुडार मण्डनपदे याएइ । ” कल्प० २ आधे० ८
क्षण । स० । आ० म० । (एतद्व्यक्त्यन्ता ‘ वधमोक्षमिद्धि ’
शब्दे पञ्चमभागे १२४० पृष्ठे गता ।)

मंडी-मण्डी-स्त्री० । अत्रकृते, आय० ४ अ० ।

मंडीपाहुडिया-मण्डीप्राभृतिका-स्त्री० । “ मंडीपाहुडिया सा
हुमि आगए अगनरुमडी य । अजमि आयणमि, का-
उं तो देइ पाहुडि ॥ १ ॥ ” इत्युक्तत्वेण दस्तुति, आय०
४ अ० ।

मंडु-मण्डु-पुं० । स्वनामख्याते मुनी, स्था० ७ टा० ।

मंडुक-मण्डुक-पुं० । मण्डयति घर्षासमयम् । मडि-उक ।
तैत्ति० ५५ ॥ २ । १८ ॥ इति प्राकृतसूत्रेण द्वित्वम् । प्रा०
२ पाद । भके जलजन्तुभेदे, प्रश्न० १ आश्व० द्वार । आ० म० ।
मण्डुकः शालूक इति । व्य० ७ उ० । राजगृहनगरस्थो नन्दो
माणिकारः श्रेष्ठो मृत्वा मण्डुको भूत्वा ततः सौधमंकल्पस्थ-
वर्द्धावतंसकविमानस्थवर्द्धावतंसो जानकस्थो वृद्धवर्द्धो यथा
ज्ञातस्तथा ज्ञाताधयनानां प्रयोदशेऽध्ययने । आ० १ श्रु० १२
अ० । (दर्दुरकथा ‘ ददुर ’ शब्दे पञ्चमभागे २४४१ पृष्ठे
गता)

मंडुकजहआर्माविम मण्डुकजात्याशीविष-पुं० । जात्याशो
विषभेदे, स्था० ४ टा० ४ उ० । आ० म० । (वक्रव्यता
‘ आर्माविम ’ शब्दे द्वितीयभागे ४८६ पृष्ठे गता)

मंडुकज्झण-मण्डुकाध्ययन-न० । ज्ञाताध्ययनानां प्रयो-
दशेऽध्ययने, तत्र राजगृहनगरस्थो नन्दो माणिकारः श्रेष्ठो मृ-
त्वा मण्डुको भूत्वा वृद्धवर्द्धो जान हाने (आ० १ श्रु० १ अ०
प्रश्न० । स० । आय० । आ० चू० ।) उक्तम् ‘ ददुर ’ शब्दे
चतुर्थभागे २४४१ पृष्ठे)

मंडुककुडि-मण्डुकप्लुति-स्त्री० । मण्डुकवदुप्लुत्य गमने, आ
व० ४ अ० । “ मंडुकगइमसो खलु, आदिगारो होइ सुम-
स्त ” मण्डुक शालूकः स यथोप्लुत्य गच्छति । व्य० ७ उ० ।

मंडुककुत्त-मण्डुकप्लुत्य-पुं० । मण्डुकप्लुत्या यो जातो यो-
गः स मण्डुकप्लुत्यः । प्रहणां नञ्चयोगेन जायमाने वृषभा-
नुजाताऽऽदिपुंशसु योगेषु दशमे योगे, स तु ग्रहेण सह ये-
दिनस्य, अन्यस्य मण्डुकप्लुतगमना सम्भवात् । उक्तं च-सु-
यचन्द्रनक्षत्राणि प्रतिनियतगतानि ग्रहास्त्वानियतगतस्य इति ।
सू० प्र० १२ पादु० ।

मंडुकियासाग-मण्डुकिशाक-पुं० । शाकभेदे, उपा० २ अ० ।

मंडुकी-मण्डुकी-स्त्री० । मण्डुकाख्य पण्यमस्त्यस्य अच् ।
गारा० उ० । मण्डिकाख्यम्, अतिस्वल्पकायम्, डाक्षायाय,
मण्डुकायाय कायाय, मण्डुकायैयिणि वाच० । हारितयन-
स्मृत्येव, प्रश्न० १ प० । मण्डुकायैयिणि च । मी० ६ कल्प ।
मंडुग-मंडुक-पुं० । स्वनामख्याते आधके, भ० १८ श० ७ उ० ।
(कथा ‘ मंडुग ’ शब्दे वक्ष्यते)

मंत-मन्त्र-पुं० । मन्त्रि-अश्व । गुप्तभाषणे, रहसि कसंख्या-
वधारणार्थयुक्तो, वाच० । “ गृहस्मियं वा मंतं मंतंति । ” आ०
चा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । राजाऽऽदिपुंश्याऽऽलोचने, घ० २
आधि० । आ० । भूताऽऽदिनिग्रहकारके, ध० २ आधि० । अंका-
राऽऽदिस्वाहापठ्यन्ते द्वौकाराऽऽदिवर्णविन्यासाऽन्तर्के शब्द-
भेदे वाच० । उत्त० १२ अ० । मन्त्राः प्रणवप्रभृतिका अ-
क्षाप्रहृतयः । ए० । मन्त्रो देवाध्विष्टोऽसाधना याऽस्त-
रचनाविशेषः । पञ्चा० १३ विव० । आ० । प्रय० । ए० ।
व्य० । ग० । दर्श० । ग० । पाठपात्रभिः पुरुषाधिष्ठानो
वा मन्त्रः । ध० ३ आधि० । “ मंतो पुण होइ पडियमिद्धा । ”
पं० भा० १ कल्प । पं० चू० । पं० व० । नि० सू० ।

विद्यामन्त्रयोः स्वरूपं प्रतिपादयताह—

इत्थी विजाऽभिहिया, पुग्मो मंतो नि तडिपिमो य ।

विजा समहणा वा, माहणरहितो भंर मंतो ॥

स्त्री विद्या अभिहता, पुग्मो मन्त्र इति अयं तादृशेण वि-
द्यामन्त्रयोर्विशेषः । इयमत्र भावना—यत्र मन्त्रदेवता स्या सा
विद्या (विद्यास्वरूपम् ‘ सुयंदव्या ’ शब्दे वक्ष्यते) यत्र
पुग्मो देवता स मन्त्र इति । अथवा—साधनमहिता विद्या,
साधनरहितो मन्त्रः । शाखाऽऽदिमन्त्रचत् इति तद्विशेषः ।
आ० म० १ अ० । प्रणवनम पूर्वके स्वाहान्ते तत्तन्नामरूपे
जिनाऽऽदिमन्त्रे । आ० ।

मन्त्रन्यासेऽर्हन्तो न स्या, स्वाहान्तः प्रणवाऽऽदिकः (१४)
तथाऽर्हन्तोऽदिकृतस्य तस्मा मध्यगंतन प्रणवाऽऽदिकः
स्वाहान्तश्च मन्त्रन्यासो विधीयते, मननप्राणहतुर्वेनास्यैव प
रममन्त्रत्वात् । आ० ४ टा० ।

यदाह—

मन्त्रन्यासश्च तथा, प्रणवनमः पूर्वकं च तन्नाम ।

मन्त्रः परमो ज्ञेयो, मननप्राणे हतो नियमात् ॥ ११ ॥

मन्त्रन्यासश्च तथा जितविन्दे कारयितव्यतयाऽभिहिते
मन्त्रस्य न्यासो विधेयः, क. पुनः स्वरूपेण मन्त्र इत्या-
ह-प्रणवनम पूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो ज्ञेयः, प्रणवः
अंकारो नमः शब्दश्च तौ, पुर्यावातौ गस्य तत्प्रणवनम पु-
र्वकं, तस्य विवक्षितस्य ऋषभाऽऽर्त्तनाम तन्नाममन्त्रः परमः
प्रधानो ज्ञेयो विदितव्यः । किमन्याह-मननप्राणे हतो नि-
यमात् । द्विस्तादृश प्रणवनम पूर्वकात्तन्नामः सकाशात् ज्ञा-
तरत्वेण नियमात् भवत इति कृत्वा मन्त्र उच्यते, तन्नामै-
वेति ॥ ११ ॥ पा० ७ विव० । घ० । “ वाउकुमारहो
आह्वयं एण्यणिशदे मंनोह । ” तेजानिजे-स्वकोयम्बकोय ।
मन्त्रः प्रणवनमः पूर्वकस्वाहान्ततन्नामरूपः । पञ्चा० १
विष० । स्थाणां चतुष्पष्टिकलाऽन्तराते कलाभेदे, कल्प० १
आधि० ७ क्षण । प्रश्न० । आ० । जीवाश्चरणगृहाऽऽ

विमन्त्रशास्त्राऽन्मके पापश्रुतभेदे, स्था० १ डा० । " एते मन्त्रे अहिज्जन्ति, पापभूयर्थिर्हडिणो । " एके केचन पापव्यामन्त्रानामिचारकानाधर्वणानिति । सूत्र० १ श्रु० = अ० । आचा० ।

मंतजंभग-मन्त्रजुम्भक-पुं० । जुम्भकदेवभेदे, ध० १४ श० = उ० ।

मंतगण-मन्त्रगण-न० । गुप्तभाषणे, विचारणे च । आचा० २ श्रु० १ च० २ अ० ३ उ० ।

मंतमास-मन्त्रन्यास-पुं० । मन्त्राणामङ्गेषु न्यासे, ध० २ अधि० ।

मंतदोम-मन्त्रदोष-पुं० । उत्पादनादोषभेदे, यथा काम्मर्गे माहृतं यन्त्रं मन्त्रं साधयित्वा कृत्वा दत्त्वा आहाराऽऽदिकं गृह्णाति तदा मन्त्रदोषश्चोदशः । उक्त० २४ अ० ।

मंतपय-मन्त्रपद-न० । विद्याप्रमार्जनविधौ, राजाऽऽदिगुप्तभाषणे, " गुणित्वे मंतपयणं गोयं । " न राजाऽऽदिना सार्जं जन्तुजीविनां पमर्दकं मन्त्रं कुर्यात् । सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

मंतपिंड-मन्त्रपिण्ड-पुं० । मन्त्रेणावाप्तः पिण्डो मन्त्रपिण्डः । उत्पादनादोषभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । ध० । पञ्चा० । जीत० । पिं० । (उदाहरणाऽऽदि मन्त्रपिण्डभोजने प्रायश्चित्तं च ' विज्जामंतपिण्ड ' शब्दे वच्यते)

संप्रति मन्त्रविषये मुरुगङ्गाजोपलक्षितपादलिप्तोदाहरणमाह—

जह जह पण्मिणो जा-गुगमि पालिनओ भमडेइ ।

तह तह मीमे धियणा, पणम्मइ मुकंडगयम्म ॥४६८॥

प्रतिष्ठानपुरे मुहुरंशो नाम राजा, पादलिप्ता नाम मन्त्रः, अन्यदा च मुरुगङ्गाजस्य धर्मुयातिशयेन शिरोधेः ना, न केनाऽपि विद्यामन्त्राऽऽदिभिरुपशमयितुं शक्यते, तत आकारिता राजा पादलिप्ताः सूर्यः, कृतास्तेषामागतानां मन्त्राणि प्रतिपत्तिः, कथितं चाऽऽकारणकारणं शिरोधेःनायाः, ततो यथा लोको न जानीति तथा मन्त्रं व्यायङ्गिः प्रावरणमध्ये निजदर्शितजानुशिर्गमि पार्श्वतो निजदर्शितहस्तप्रवेशिनो यथा यथा भ्राम्यन्ते तथा तथा गच्छ शिरोधेःना अपगच्छति, ततः क्रमेणापगता सकलाऽपि शिरोधेःना, जानोऽतिगयेन सूर्याणामुपासकः, ततो विपुलमङ्गलानाऽऽदिकं तेभ्यो वसुधान ।

अत्र दोषानाह—

पडिमंतथंभगाई, सो वा अत्रो व मे करिजादि ।

पावीजीवियमाई, कम्मणगारी मंवे बीयं ॥४६९॥

इह कथानके न कोऽपि दोषो जातः, पादलिप्तसूर्याणां मुरुगङ्गाजं प्रत्युपकारित्वाम्, केवलं प्रागुक्तविद्याकथानक इव मन्त्रेऽपि प्रयुज्यमाने सम्भ्रान्त्यन्ते दोषाः ततस्तदुपदर्शनं क्रियते, तत्रैव गाथा प्रागिव व्याख्येया, नवरं ' मंवे बीयं ति ' पुष्टमालागनमाधिकृत्य द्वितीयम्-अपवा-

दपदं भवेत्, सङ्घाऽऽदिप्रयोजने मन्त्रोऽपि प्रयोक्तव्य इति भावार्थः । पिं० ।

मंतपहाण-मन्त्रप्रधान-पुं० । मन्त्रेण प्रधानः उत्तमः, मन्त्रो वा प्रधानमुत्तमं यस्य सः । मन्त्रेणोत्तमे उत्तममन्त्रोपेतं च । रा० । मन्त्राश्च हस्तिगोमेष्यादिमन्त्राः । औ० ।

मंतवाय-मन्त्रवाद-पुं० । द्वांसप्ततिकलाऽन्तर्गते कलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मंतगय मन्त्रगज-पुं० । प्रधाने मन्त्रे, गो० = विष० ।

मंतमन्थ मन्त्रशास्त्र-न० । जीवोदग्गङ्गारुडाऽऽदिकं पापश्रुतभेदे, स्था० ६ डा० । सूत्र० ।

मंतमाला-मन्त्रशाला-स्त्री० । मन्त्रगृहे, नि० कृ० = उ० ।

मंतभिद्ध मन्त्रभिद्ध-पुं० । सिद्धभेदे, आ० कृ० १ अ० ।

साध्यते मन्त्रभिद्धं मन्त्रिदर्शनमुपदर्शयति—

माहीणमन्त्रमंतो, बहुमंतो, वा पहाणमंतो वा ।

नेओ म मंतभिद्धो, त्वंमाऽऽगमिओ व सातिसओ ॥

स्वार्थान्सर्वमन्त्रो बहुमन्त्रो वा प्रयानैरुपमन्त्रो वा ज्ञेयः स मन्त्रसिद्धः, क इव स्तम्भाऽऽकृत्य इय सातिसयः । एष गाथाऽक्षरार्थः । आ० म० १ अ० ।

लदजोपुं पुं तस्मिन्, र्थाविलासो नराधिपः ।

शब्दाऽऽदिविषयाऽऽसक्तः, सततं विललास यः ॥ १ ॥

दृष्टा तेनान्यदा साध्वी, रूपातिशयशालिनी ।

नागरज्जन्यत्र रज्ज्माऽऽद्या, यल्लावण्ययोजिता इव ॥ २ ॥

तद्रूपदर्शनाऽऽजितं श्वित्तेषान्त्त-पुं स ताम् ।

तदैव मितितः सङ्घः, शास्त्रितुं तं महीपतिम् ॥ ३ ॥

राज्ञः सौधार्हणे तस्य, महास्वरभ्रमणतोद्धतः ।

सुधम्यायाः प्रतिकलन्दो, मण्डपः सौधमण्डनम् ॥ ४ ॥

साधुर्धैको मन्त्रसिद्धः, सङ्घमध्येऽऽस्ति शक्तिमान् ।

आचक्यं स तान्स्त्वभान, मन्त्रशक्या समण्डपान् ॥ ५ ॥

उत्पेतुर्व्योम्नि सपे ते, स्तम्भाः सौधगतास्ततः ।

गन्तुकामा इव तदा, जायन्ते स्म चलाचलाः ॥ ६ ॥

कान्तिशोकस्तदा राजा, समागत्य कृताञ्जलिः ।

साध्वी तामर्पयामास, सङ्घं चाक्षमयन् मुहुः ॥ ७ ॥ आ० क० १ अ० ।

मंतमाय-मन्त्रशीघ्र-न० । विद्याशीऽऽचान्मके शौचभेदे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

मंताद्विहाण-मन्त्राऽऽदिविधान-न० । मन्त्राऽऽदीनां-मन्त्र-विद्याप्रभृतीनां प्रतिवृत्तस्वरूपाणां विधानं-साधनविधिः । मन्त्राऽऽदिमाधनविधौ, पञ्चा० ३ विष० ।

मंताद्विरण-मन्त्राऽऽदिविरण-न० । मन्त्रविद्याऽऽविष्याने, पञ्चा० ४ विष० ।

मंताउं मन्त्रा-अव्य० । अवधार्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

मंताजोग-मन्त्रयोग-पुं० । मन्त्राणां योगो व्यापारो मन्त्रयो-
गः । मन्त्रव्यापारे, मन्त्रश्च योगश्च तथाविधद्रव्यसंयोगो
मन्त्रयोगः । मन्त्रसहिते द्रव्यसंयोगे च । “ मंताजोगं
काउं ।” ग० २ अधि० ।

मंताणुओग-मन्त्रानुयोग-पुं० । चेटकाऽऽदिमन्त्रसाधनाभि-
धायकं पापशास्त्रे, स० २६ सम० ।

मंताहिराय-मन्त्राधिराज-पुं० । हिमाचलस्थे जायापार्श्वे,
हिमाचले जायापार्श्वे मन्त्राधिराजः श्रीस्फुल्लः । ती०
४३ कल्प ।

मंति (ग)-मन्त्रिण-पुं० । मन्त्रयते णिनिः । राज्याधि-
ष्टायकं अमात्ये, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । आ० म० । औ० ।
रा० । “ अप्रवृत्तगतं भूपं, छन्दोवृत्त्या स्तुवन्ति ये । लक्ष्मीह-
तिकृतोपायाः, शत्रवस्तं न मन्त्रिणः ॥१॥ ” सङ्ख्या० १ अधि०
१ प्रस्ता० ।

मंतिपरिसा-मन्त्रिपरिषद् स्त्री० । राज्ञो राहस्यकायां परिधि,
बृ० १ उ० १ प्रक० । (‘परिसा’ शब्दे पञ्चमभागे ६५१ पृष्ठ
विवृतिः)

मंतिथ-मान्त्रिक-पुं० । मन्त्रज्ञातृ, उक्त० १ अ० ।

मंतु-मन्तु पुं० । मन-कु-तुद च । अपराधे, मनुष्ये, प्रजापतौ,
वाच० । कोधे च । “ किं पुण मंतुपहरणेसु । ” मंतुपहरणा
कोहपहरणा ऋषयः । नि० बृ० २ उ० ।

मंथ मन्थ-पुं० । मन्थ-करणे घञ । द्रव्यतो दधिमन्थनदण्डे,
भावतः कोकुचिकाऽऽदिकं कल्पपरिमन्थो, स्था० । इह
च मन्थो द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । यत आह—“ द-
व्वस्मि मंथवो खलु, तेणा मंथजण जहा दहियं । द-
हितुल्लो खलु कप्पो, मंथिज्ज कुकुराहं ॥१॥ ” स्था०
६ टा० । मन्थ इव मन्थः, केवलिना समुद्रातसमये दक्षिणो-
त्तरदिग्द्वयप्रसारणान् लोकान्तप्रापिणि, मन्थवन् क्रियमा-
णं जीवप्रदेशमङ्गघाते च । स्था० ६ टा० । आ० म० । सकृभिः
सार्पिषाभ्यर्क्षः, शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छां नानिमान्दश्च,
मन्थ इत्यभिधीयते ॥१॥ ” इत्युक्ते पयभेदे, सूर्ये, अर्कवृत्ते, न-
त्रमले; किरणे च । भावे घञ । आलाडनाऽऽदी, वाच० ।

मंथणिया-मन्थनिका-स्त्री० । लघुमन्थनदण्डे, सूत्र० १ ध्रु० १
अ० १ उ० ।

मंथर-मन्थर-त० । मन्थ-करञ्च । कोपे, फले, वाधे,
मन्थानदण्डे च । पुं० । यक्रं, नीचे, जडे, मन्दे, वाच० ।
‘विलंघते’ विलम्बितो दीर्घकालभावी । पञ्चा० ६ विव० । कै-
केय्या दास्याम्, स्त्री० । वाच० ।

मंथु-मन्थु-पुं० । वर्णं, आचा० २ ध्रु० १ बृ० १ अ० २ उ० ।
वदराऽऽदिवर्णं, दश० ४ अ० १ उ० । प्रश्न० । उक्त० । आचा० ।
दधनः सम्बन्धिन्यवयवविशेषे, तदपे चिकृतिभेदे च । दधनं स-
म्बन्धी यो मन्थुः इति नाम्ना प्रसिद्धोऽवयवः स चिकृतिरिति ।
बृ० १ उ० २ प्रक० ।

मंथुजाय-मन्थुजात-त० । वर्णमात्रे, “ से जं पुण मंथुजायं
जाणेज्जा । तं जहा—उंवरमंथुं वा, लङ्गोहमंथुं वा, पिलावुमं-

थुं वा आसोत्थमंथुं वा अण्णयं वा तहप्पगारं मंथुजायं । ”
आचा० २ ध्रु० १ बृ० १ अ० २ उ० ।

मंद-मन्द-त्रि० । मदि-अच् । जडे, मूर्खे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ०
१ उ० । ग० । “ तस्य मंदा विसीयन्ति । ” सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०
१ उ० । उक्त० । अज्ञे, सद्बुद्धिरहिते, मन्दः सदसद्विवेकापटुः ।
सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । दश० । आचा० । ग० । मन्दा ज्ञा-
नाऽऽवरणीयेनावष्टम्भा इति । सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । अ-
लसे, बृ० १ उ० ३ प्रक० । पा० । अशक्तं, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०
१ उ० । अल्पसत्त्वं, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । “ मन्दा जडा
लघुप्रकृतयः । ” सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । अल्पे, उक्त० १८
अ० । पं० च० । मृदौ, अमाग्रे, गोगिणि, स्वतन्त्रे, खले, वा-
च० । मन्द इव मन्दः । मिथ्यान्वमहारोगग्रस्ते च । उक्त०
२ अ० ।

सो खलु सोच्चे मंदो, मंदो पुण दन्वभावेण । (बृ०) ।

अथ मन्द इति कोऽर्थः ? इत्याह—मन्दः पुनर्द्रव्यभावेन
द्रव्यतो भावतश्च मन्दो भवतीत्यर्थः ।

एकैकं पुण उवचए, अवचयम्मि भावे उ अवचए पगतं ।

तलिना बुद्धी सेट्ठा, उभयमओ केह इच्छंति ॥ ७०६ ॥

द्रव्यमन्दो, भावमन्दश्च । एकैकः पुनर्द्विधा—उपचये, अपच-
ये च । अत्रोपचयद्रव्यमन्दो नाम—य, परिस्थृगतरशीरगतया
गमनाऽऽदिव्यापारं कर्तुं न शक्नोति, अपचयद्रव्यमन्दस्तु
यः रुशशीरगतया कमपि प्रयासं न कर्तुमाप्नोते, उ-
पचयभावमन्दः पुनर्यो बुद्धेरुपचयेन यतस्ततः कर्तुं नोत्स-
हते । अपचयभावमन्दस्तु यो निजसहजबुद्धेरभावेनान्यदी-
याया बुद्धेरनुपजीवनेन हितप्रवृत्तिनिवृत्तिं न कर्तुमीशः स
बुद्धेरुपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दः । अत्र चाऽ
नेनैव भावतोऽपचयमन्देन प्रकृते, शेषास्तु शिष्यमतिविका-
शनार्थं प्ररूपिताः । अथवा—तलिना—सूक्ष्मा—कुशाग्रीया बु-
द्धिः श्रेष्ठा ततः सा सूक्ष्मतन्तुव्यूतपटीवदन्तःसारवत्त्वेनो-
पचिरेति कृत्वा यः कुशाग्रीयमतिः स उपचयभावमन्दः, य-
स्तु परिस्थृगमतिः स बुद्धेः स्थूलसूत्रतया स्थूलशाटिका-
या इव अन्तर्निःसारतालक्षणमपचयमधिकृत्याऽपचयभावम-
न्दः, इत्यतः केचिदाचार्या उभयमपचयमन्दमिच्छन्ति ।
प्रथमव्याख्यानाऽपेक्षया निबुद्धिकं, द्वितीयव्याख्यानपक्षे
तु परिस्थृगबुद्धिकमपचयभावमन्दमत्र प्रस्तावे गृह्यन्तीति
भावः । बृ० १ उ० १ प्रक० । तृतीयायां दशायाम्,
स्त्री० । स्था० । उक्तं च—“ तदयं च दसं पत्ता, आ-
णुपुव्वोणं जो नरो । समन्थो भुजिउं भोगे, जहं से
अन्थि घरे धुव ॥ १ ॥ ” इति भोगोपाजने तु मन्द इति
भावना । स्था० १० टा० ।

मान्द्य-त० । मन्स्य भावः प्यञ्ज । रोगे, मन्दतायां च । सूत्र०
१ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

मंदकुमारय-मन्दकुमारक-पुं० । उत्तानशये बालकं, प्रज्ञा० उ-
त्तानशय्यायां बालिकायाम्, स्त्री० । “ मंदकुमारं वा मंदकुमा-
रियां वा । ” मन्दकुमारक उत्ताशयो बालको, मन्दकुमारि-
का उत्तानशया बालिका । प्रज्ञा० ११ वद ।

मंदकव

मंदकव-मन्दक-न० । मन्द-संकुचितमक्षि यस्मात् अच् ।

लज्जायाम्, याच० । वृ० ४ उ० ।

मंदग-मन्दक-न० । गयभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मंदगह-मन्दगति-स्त्री० । मन्दगमने, मन्दगमनोपेतं, त्रि० ।

सू० प्र० १ पाहु० १ पाहु०पाहु० ।

मंदगिगकहिय-मन्दागिगकथित-त्रि० । मन्दमग्निना कथाथिते, अत्यग्निना कथायितं हि विग्मं विगन्धाऽऽदि च भवतीति मन्दागिगकथितं गन्धेन विशिष्यते । विश० ।

मंदधम्म-मन्दधर्म-पुं० । धर्मे मन्दो मन्दधर्मः । राजवन्ताऽऽदिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परनिपातः । संयमशिथिले, व्य० ३ उ० । आ० वृ० । (' दुव्वलचरिय ' शब्दे चतुर्थभागे २५६३ पृष्ठे एष उदाहृतः)

मंदधी-मन्दधी-पुं० । स्त्री० । मन्दबुद्धौ, पो० ६ विव० ।

मंदपरिणाम-मन्दपरिणाम-पुं० । मन्दः परिणामः परिणतिरस्य । ईषल्लक्ष्यमाणस्वरूपे, आच्चा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

मंदपुष्प मन्दपुष्प-त्रि० । न्यूनभाग्ये, आ० म० १ अ० । प्र-
श्न० । उक्त० ।मंदबुद्धि-मन्दबुद्धि-पुं० । मन्दबुद्धिकले, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
पञ्चा० । आ० म० । अल्पमनो, पं० च० १ ङार । मन्दबुद्धि-
श्च मिथ्यात्वोदयात् । प्रश्न० १ आश्च० ङार ।मंदभाग-मन्दभाग-त्रि० । न्यूनभाग्ये, आच० ४ अ० । उ-
क्त० ।

मंदमह-मन्दमति-त्रि० । अल्पमनो, सूत्र० । " ये मय्यवशां व्यधुर्गिद्धाधा, जानन्ति ते किञ्चन तानपास्य । मत्तोऽपि यो मन्दमतिस्तथाऽर्थी, तस्मैपकागय ममैप यन्नः ॥३॥इहा-
पसदसेसागन्तर्गतेनाऽमुमताऽवाप्याऽतिदुर्गमे मनुजत्वं सुकुलोत्पत्तिसमप्रेन्द्रियसमाध्यावृत्तेनाऽहेदुदर्शनमशेषकर्मो-
च्छिन्नं यतितव्यम्, कर्मोच्छेदश्च सम्यग्विवेकसम्यपेक्षोऽ-
सावप्याप्तोपदेशमन्तरेण न भवति, आप्तश्चाऽऽत्यन्तिकाहा-
पक्ष्यात्, स चाहंशेव, अतस्तत्प्रणीताऽऽगमपरिज्ञाने यत्नो विधेयः, आगमश्च द्वादशाङ्गाऽऽदिरूपः, साऽप्यार्यगतिमिश्र-
रैर्द्व्युगीतपुरुषानुग्रहबुद्ध्या चरणकरणद्रव्यधर्मकथागणिता-
नुयोगभेदाच्चतुर्धा व्यवस्थापितः, तथाऽऽचाराङ्गं चरणक-
रणप्राधान्येन व्याख्यातम् : अधुनाऽऽवसगऽऽयातं द्रव्यप्रा-
धान्येन सूत्रकृताऽऽख्यं द्वितीयमङ्गं व्याख्यातुमारभ्यते इति ।
मनु चार्थस्य शासनाच्छास्त्रमिदं, शास्त्रस्य चाशेषः यदेषा-
न्त्यर्थमादिमङ्गलं तथा स्थिरपरिचयार्थं मध्यमङ्गलं शिष्याप्र-
शिष्याचिच्छेदार्थं चान्त्यमङ्गलमुपादेयं तच्चह नोपलभ्यते । स-
त्यमेव न, मङ्गलं हीष्टदेवतानमस्काराऽऽदिरूपम्, अस्य च प्र-
णता सर्वज्ञः, तस्य चापरनमस्कार्योभावाद् मङ्गलकरणं प्रयो-
जनाभावाच्च न मङ्गलाभिधानम्, गणधराणामपि तीर्थरुद्रकानु-
यादित्वान्मङ्गलाकरणम्, अस्मदाद्यपक्ष्या तु सर्वमेव शा-
स्त्रं मङ्गलम् ।

अथवा-निर्युक्तिकार एवात्र भावमङ्गलमभिधातुकाम आह-
तिथ्यग्रे य जिह्वे, मुनिके गणहरे य णमिऊणं ।

मृगगडम् भगवन्मो, शिज्जुति किञ्चिस्मामि ॥ १ ॥

गाथापूर्वोद्धेनह भावमङ्गलमभिहितं, पश्चाद्धेन तु पक्षा-
पूर्वकारिप्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनाऽऽदिप्रयमिति । तदुक्तम्— " उ-
क्तायं ज्ञातसम्बन्धं, धोतुं धोता प्रवर्त्तते । शास्त्राऽऽ-
दा तेन वक्तव्यः, सम्बन्धः स प्रयोजनः ॥ १ ॥ " तत्र सूत्र-
कृतस्येत्याभिधेयपदम्, निर्युक्तिं कीर्त्तयिष्ये इति प्रयोजन-
पदम्, प्रयोजनप्रयोजने तु मोक्षावाप्तिः । सम्बन्धस्तु प्रयो-
जनपदानुमेय इति पृथक् नोक्तः । तदुक्तम्— " शास्त्रं प्रयोजनं
चेति, संबन्धस्याऽऽश्रयावुभौ । तदुक्त्यन्तर्गतस्तस्माद्वि-
धो नोक्तः प्रयोजनात् ॥ १ ॥ " ज्ञान समुदायाथ । अ-
धुनाऽवयवार्थः कथ्यते—तत्र तीर्थं द्रव्यभावभेदाद्
द्विधा, तत्रापि द्रव्यतीर्थं नद्यादेः समुत्तरणमार्गः,
भावतीर्थं तु सम्यग्दर्शनज्ञानचार्ित्राणि, संसाराण्यवदुत्ता-
रकत्वात्, तत्राधारो वा, सङ्घः प्रथमगणधरो वा, त-
त्करणशीलास्तीर्थेकुरास्मान् नन्वेति क्रिया । तत्राऽन्यथामपि
तीर्थेकुरास्त्वममं तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—जितवानिति ग-
णधरोमोहजितो जिताः, ण्यम्भूताश्च सामान्यकेवलिनोऽपि
भवन्ति, तद्रव्यवच्छेदार्थमाह—वराः प्रधानाश्चतुर्विंश-
तिशयममन्विनन्वेन, तान्त्विति, एतेषां च नमस्कारक-
रणमागमाधोपदेष्टृत्वेनोपकारित्वान्, विशिष्टविशेषणोपादानं
च शास्त्रस्य गौरवाऽऽधानार्थं, शास्तुः प्राधान्येन हि शा-
स्त्रस्यापि प्राधान्यं भवतीति भावः । अथाम्य सूत्रनाम्नं
तत्करणशीलाः सूत्रकारास्तं च स्वयंबुद्धाऽऽदयोऽपि भव-
न्तीत्यत्र आह—गणधरा, तान्त्विति, सामान्याऽऽचार्याणां
गणधरत्वेऽपि तीर्थकरणमस्कारानन्तरापादानाज्ञानमाऽऽदय
एवेह विवर्त्तताः । प्रथमश्चकार, सिद्धाऽऽनुपपत्तगार्थः, द्वि-
तायः समुच्चिताः । क्वाप्रत्ययस्य क्रियान्तरसव्यपदावात्ता-
माह—स्वपरमयसुचने कृतमनेनाति सूत्रकृतस्तस्य, म-
हाधेयत्वाङ्गवास्तस्य, अनेन च सर्वज्ञप्रणित्यमावेदि-
तं भवति । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मंदमण-मन्दमनस्-त्रि० । मन्दं मन्दस्येव वा मनो यस्य सः
नात्यन्तधीरो मन्दमनः । मीरो, हस्तिभेदे, पुरुषभेदे च । पुं० ।
स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मंदया-मन्दता-स्त्री० । मन्दस्य भावः तल् । कायजडता-
याम्, अलसतायाम्, पा० ।

मंदर-मन्दर-पुं० । मरी, नि० वृ० १ उ० । प्रज्ञा० । नि० ।
स० । नि० । प्रश्न० । ज० । ग० । " दो मंदरा । " स्था० २
ठा० ३ उ० । मरी, ज० ।

सम्प्रति महाविदेहवर्षस्य पूर्वापरविभागकारिणं मेरुं पृ-
च्छन्नाह-

कहि णं भंते ! जंबुदीपे दीवि महाविदेहे वासे मं-
दरे णामं पव्वणं पससे ? । गोयमा ! उत्तरकुराए द-
क्खिणं देवकुराए उत्तरेणं पुव्वविदेहस्स वासस्स
पच्छिमं अवविदेहस्स वासस्स पुरच्छिमं जंबु-
दीपस्स दीवस्स बहुमज्जेदमभाए एत्थं णं जंबुदीपे दीवि
मंदरे णामं पव्वणं पससे ।

(कहि णमित्यादि) प्रश्नः प्राग्वत् । उत्तरसूत्रे गौ-

तम ! उत्तरकुरुणां दक्षिणस्यां देवकुरुणामुत्तरस्यां पूर्व-
विदेहस्य वर्षस्य पश्चिमायां पश्चिममहाविदेहस्य वर्षस्य
पूर्वस्यां जम्बूद्वीपस्य द्वीपस्य बहुमध्यदेशभागे अत्रान्तरं
जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरो नाम पर्वतः प्रसन्नः ।

ऊर्द्धमुष्णत्वम्—

एवमिति जोअणसहस्साइं उर्द्धं उच्चतेणं एगं जोअण-
सहस्सं उव्वेहेणं ।

नवनवतियोजनसहस्राणि ऊर्द्धोच्चत्वेन एकं योजनमह-
स्रमुद्धेधनं सर्वाधेण पूर्णं लक्षमित्यर्थः, घट्यमाणवृत्तास-
त्कानि चत्वारिंशद्योजनानि त्वधिकानि, उच्छ्रयचतुर्थांशो
भूम्यवगाहस्तु मेरुवर्जपर्वतेषु क्षेत्रे इति ।

उद्धेधविष्कम्भौ—

मूले दसजोयणसहस्माइं एवमं च जोअणसहस्सं दस
य एगारसभाए जोअणसहस्सं विक्खंभेणं धरणिअले
दराजेअणसहस्सइं विक्खंभेणं तयणंतरं च णं मायाए
मायाए परिहायमाणं परिहायमाणं उवरितले एगं जोअण-
सहस्सं विक्खंभेणं ।

मूल-कन्दं दश योजनसहस्राणि नयति च योजनानि दश
चैकादश भागान् योजनस्य विष्कम्भेन १००६० अंशाः १०,
एकादशरूपेण छेदेन क्रमादुपर्वीयमानां विष्कम्भोऽस्मां धर-
णीतले समं भागे दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेन मूल-
तो योजनसहस्रमूर्द्ध्वगमने मूलगतानि नवतियोज-
नानि दश च एकादश भागा योजनस्य तुष्टुगि-
त्यर्थः, तदनन्तरं मात्रया मात्रया ऊर्द्धगमने उच्चस्त्वस्य यो-
जनैकादशांशवृद्ध्या विष्कम्भस्य योजनैकादशांशानिस्तथा-
ध्वंकादशयोजनवृद्ध्या विष्कम्भैकयोजनहानिः, एवमेका-
दशयोजनशतवृद्ध्या योजनशतहानिः, तथा एकादशयोजनम-
हस्रवृद्ध्या योजनसहस्रहानिर्गत्येव रूपेण परिमाणेन परिही-
यमाणः परिहीयमाणः उपरितले शिगेभागे यत्र चालि-
काया उद्धवस्तत्र एकं योजनसहस्रं विष्कम्भेण, समभूतल-
तो नवनवतियोजनसहस्राण्यूर्द्ध्वगमने पृथुत्वगतनवयो-
जनसहस्राणि तुष्टुगित्यर्थः ।

अथाम्य परिधिः—

मूले एकतीसं जोअणसहस्माइं एव य दसुत्तरं जोअण-
सहस्सं तिणि अ एगारसभाए जोअणसहस्सं परिक्वेवेणं ध-
रणिअले एकतीसं जोअणसहस्साइं छच्च तेवीमं जोअण-
सहस्सं परिक्वेवेणं उवरितले तिणि जोअणसहस्साइं
एगं च वावट्ठं जोअणसहस्सं किंचिविसेसाहिअं परिक्वेवेणं
मूले विन्थिण्णे मज्जे संक्खित्तं उवरिं तरुणं गोपुच्छ-
संठाणमंठिए सव्वरयणाए अच्छे सव्वहे ति ।

मूलं एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि नव च शतानि दशो-
त्तराणि त्रींशैकादशभागान् योजनस्य परिक्षेपेण, धर-
णीतले एकत्रिंशद्योजनसहस्राणि षट् च त्रयोविंशत्यधि-
कानि योजनशतानि परिक्षेपेण उपरितले त्रीणि योजनस-
हस्राणि एकं च द्वायष्ट्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विंशत्याधिकं

परिक्षेपेण, अथाऽऽद्यपरिधिगणितं मूलं विष्कम्भस्य स-
च्छेदवत्त्वाद्विषममिति दर्शयते—मूलं च विष्कम्भो दशयोजनसह-
स्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्य १००६०-
११ तत्र योजनराशौ चैकादशभागकर्णार्थमेकादशभिर्गुणिते
उपरितनदशभागक्षेपे च जाता एकादश भागा लक्षमे-
कमेकादश च सहस्राणि १११००० ततोऽस्य राशेर्वर्गकर्णे
जातम्—एकको द्विकलिको द्विकः एककः षट् च श-
न्यानि १२३२१००००००० ततोऽस्य दशभिर्गुणिते जातानि सप्त-
शून्यानि १२३२१०००००००० अथाऽस्य वर्गमूलाऽऽनयेन ल-
ब्धत्त्विकः पञ्चक एककः शून्यमेकको द्विकः ३४१०१२, अ-
थास्य योजनकर्णार्थं ११ भागः लब्धं योजनं ३४६१०,
अंश २, शेषम् ४७४=४६ । ७०२०२४, अर्द्धाभ्याधिकत्वाद्द्वेपद-
त्ते अंशाः ३, समभूतलगतपरिधायार्थं ३४६२२, योजनानि अ-
वशिष्टाशानामर्द्धाभ्याधिकत्वाद्द्वेपदत्ते त्रयोविंशतियोजनानि,
शिखरपरिधौ चार्द्धतो न्यूनत्वाद्दशानां सत्र किञ्चिदधिकत्वं
न्यवेदि, अत एव मूलं विष्कम्भं मध्ये संक्षिप्तः उपरि तनुकः
ऊर्द्धं मेखलाद्वयाविवक्षया उदस्तगोपुच्छाऽऽकारेण संस्थितः
सर्वोऽऽत्मना रत्नमयः, इदं च प्रायोवचनम्, अन्यथा—काण्ड-
त्रयविवेचने आद्यकाण्डस्य पृथ्व्युपतश केरायज्जमयत्वं तृती-
यकाण्डे जास्वूनदमयत्वं च भागिष्यमाणं विरुणादि, शेषे
प्राग्वत् ।

अथात्र पञ्चवरवेदिकाऽऽद्याह—

से णं एगाए पउमवरवेइअए एगेण य वणमंडेणं म-
व्वअं समता संपरिक्वित्तं वप्पअं ति ।

(से णं एगाए) इत्यादि व्यक्रमः, अत्र चाऽऽग्रेहोऽवग्रेहे
च इष्टस्थाने विस्ताराऽऽदिफरणाति सूत्रेऽनुक्रान्त्यपि उत्तर-
ग्रन्थे बहुपयोगानीति दर्शयते—तत्र कदादाग्रेहं करणमिदम्
ऊर्द्धं गतस्य यत्र योजनाऽऽदौ विस्ताराजिज्ञासा तस्मिन् यो-
जनाऽऽदिके एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तस्मिन् कन्दविस्तारा-
दपनीते यदवशिष्टं स तत्र प्रदेशं मेरुव्यासः । तथाहि—कन्दा-
द्योजनलक्षमूर्द्धं गतस्ततो योजनलक्षं धियते तस्मिन्नेकादश-
भिर्भक्ते लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि योजनानां द-
श चैकादश भागा योजनस्य अस्मिन् कन्दव्यासान् दश यो-
जनसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादशभागा योजनस्ये-
त्यत्र परिमणादपनीयते शेषं योजनसहस्रम्, एतावानत्र प्र-
देशं मेरुपरितले व्यासः, अथवा—योजनसहस्रमाहस्ततो
योजनसहस्रं एकादशभिर्भक्ते लब्धानि नवतियोजनानि
दश च एकादश भागा योजनस्य अस्मिन् पूर्वोक्तान् कन्द-
व्यासाच्छोर्ध्वते शेषं दश योजनसहस्राणि, एवमन्यत्रापि भा-
व्यम् । अथ शिखरादवग्रेहे करणं, यथा मेरुशिखरादवपत्य
यत्र योजनाऽऽदौ विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन् योजनाऽऽदिके
एकादशभिर्भक्ते यल्लब्धं तन्महतिं तत्र प्रदेशं मेरुव्यासमानं, य-
था शिखराद्योजनलक्षमवनीतस्ततो लक्षे एकादशभिर्भक्ते
लब्धानि नवतिशतानि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागाः
अस्मिन् योजनसहस्रप्रक्षेपे जातानि १००६०-११ इयान् क-
न्दे व्यासः । अथवा—शिखराध्वनयतियोजनसहस्राण्य-
वतीर्णस्ततस्तेषामेकादशभिर्भागं हृते लब्धानि नवसहस्रा-
णि तानि सहस्रसद्वितानि जातानि दशसहस्राणि एतावान्

धरणीतले विस्तारः, एवमन्यत्रापि, अथ मेरौ मूलादारोहे मौलितोऽवरोहे च विष्कम्भविषयकहानिवृद्धिज्ञानार्थं करणमिदम्—उपरितनाधस्तनयोर्विस्तारयोर्विशेषे कृते तयोर्मध्यवर्तिना पर्वतोच्छ्रयेण भक्ते यल्लब्धं सा हानिवृद्धिश्च । तथाहि उपरितने विस्तारे योजनलहस्रम् अधस्तनाद्योजन १००६० इत्येवंरूपाच्छ्रोत्रिते शेषं ६०६०—११ सवर्णनार्थं योजनराशिमैकादशगुणीकृत्य अधस्तना दश भागाः प्रक्षेप्या जातम् १००००० अस्य च भजनार्थं मध्यवर्तिनि पर्वतोच्छ्रये १००००० इत्येवंरूपे एकादशगुणीकृते जाते ११ इत्युच्यते । अथ छेदराशेरैकादशगुणाद्वाद्वागाप्राप्तौ उभयोर्लक्षे—शून्य ५ एतावत्ते कृते जातम् ११ । इयती प्रतियोजनं हानिवृद्धिश्च, तथा इदमेव लब्धमर्द्धीकार्यम् एककस्यार्द्धांशं भवात् छेद एव द्विगुणीक्रियते जातम् २२ इयं मेरुरैकास्मिन् पार्श्वे वृद्धिर्हानिश्चेति । अथोच्चत्वपरिज्ञानाय करणमिदम्—मेरुर्यत्र-भूतलाऽऽदौ प्रवेशे यो यावान् विस्तारः तस्मिन् मूलविस्ताराच्छ्रोत्रितं यच्छेषं तदैकादशभिर्गुणितं सन् यावद्भवति तावत्प्रमाणं उन्नेधः । तथाहि—शिखरव्यासो योजनसहस्रं तस्मिन् कन्दव्यासात्पूर्वोक्ताच्छ्रोत्रिते शेषं नवतिसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्येत्येतदात्मकं योजनराशिरैकादशांशं गुण्यते जातम् ६६६६० ये च दशैकादशभागस्तेऽपि एकादशभिर्गुण्यन्ते जातम् ११० तस्यैकादशांशं भवेत्ते लब्धानि दश योजनानि पूर्वराशौ प्रक्षेप्यन्ते जाते योजनानां लक्षम्, एतावदधोविस्तारापरितनविस्तारयोगन्तरं उच्चत्वम्, एवं मध्यभागाऽऽद्यावन्त्युच्चत्वपरिमाणं भावनीयमिति । नन्विह कस्मादेकादशलक्षणः छेदः कस्माद्वा तेन शेषं गुण्यते ? उच्यते—एकादशानां योजनानामन्ते एकं योजनम् एकादशानां योजनशतानामन्ते एकं योजनशतम् एकादशानां योजनसहस्राणामन्ते एकं योजनसहस्रं वृत्त्यति, तत एकादशलक्षणः छेदः, तेनोच्चत्वपरिज्ञानाय विस्तारशेषं गुण्यते, अन्यथा—योजनानां दशसहस्राणि नवत्यधिकानि दश चैकादश भागा योजनस्येत्येवं विस्तारात्कन्दादारोहेण धरणीतले नवतियोजनानि दश चैकादशभागाः कथं वृत्त्युत्पत्तिः, ननु मेखलाद्वये प्रत्येक पणितः पञ्चयोजनशतविस्तारयोनन्दनसोमनसवनयोः सद्भावात् प्रत्येकं योजनसहस्रस्य युगपत् वृष्टिः, ततः किमित्येकादशभागपरिहाणि ? उच्यते—कर्णगत्या समाधेयमिति । का च कर्णगतिरिति चेदुच्यते—कन्दादारभ्य शिखरं यावदेकान्तशृङ्गुरुपायां दवरिकायां दस्तायां यदपान्तगले वज्राऽपि कियदाकाशतस्तत्त्वं कर्णगत्या मेरुगभाव्यमिति मेरुतया परिकल्प्य गणितज्ञा सर्वैकादशभागपरिहाणि परिचलीयन्ति । अयं चार्थः श्रीजिनभद्रगणितमाध्रमणपूज्यैर्गण विशेणवत्यां लवणोदधिघनगणितनिरूपणावसरं दृष्टान्तद्वारेण ज्ञापितं प्रयेति ।

सम्प्रत्येतद्वतवनवक्त्रव्यतामाह—

मंदरे णं भंते ! पच्ये कइ वणा पम्पत्ता ? । गोअमा ! चत्तारि वणा पम्पत्ता । तं जहा—भद्रसालवणे १, शंदणवणे २, सोमणसवणे ३, पंडगवणे ४ ।

(मंदर णमित्यादि) प्रश्नसूत्रं व्यक्तम्, उत्तरसूत्रे चत्वारि वनानि प्रक्षतानि । तद्यथा—भद्राः सद्रमिजातत्वेन सरलाः

शालाः शाला वा—तरुशाखा यस्मिन् तत् भद्रशालं भद्रशालं वा, अथवा—भद्राः शाला वृक्षा यत्र तद् भद्रशालम् । नन्दयति आनन्दयति देवाऽऽशीर्णानि नन्दनम् । सुमनसां देवानामिदं सौमनसं देवोपभोग्यभूमिकाऽऽसनाऽऽदिमत्त्वात् । पण्डिते—गच्छति जिनजन्माभिषेकस्थानत्वेन सर्ववनेष्वनिशाथिनामिति एकप्रत्यये पण्डकम्, इमानि चत्वार्यपि स्वस्थाने मेरुं परिलक्ष्य स्थितानि । जं० ४ वस्तु । (नन्दनवनाऽऽदिवक्त्रव्यता नन्दनवनाऽऽदिशब्देपूजा ।)

अथ मेरौ काण्डसंख्याजिज्ञासुर्गौतमः पृच्छति—

मंदरस्स णं भंते ! पच्येस्स कइ कंडा पम्पत्ता ? । गोअमा ! तओ कंडा पम्पत्ता । तं जहा—हेट्टिल्ले कंडे, मज्झिमिल्ले कंडे, उवरिल्ले कंडे । मंदरस्स णं भंते ! पच्येस्स हिट्टिल्ले कंडे कतिविहे पम्पत्ते ? । गोअमा ! चउव्विहे पम्पत्ते । तं जहा—पुढवी १, उवले २, वड्ढे ३, सक्करा ४ । मज्झिमिल्ले णं भंते ! कंडे कतिविहे पम्पत्ते ? । गोअमा ! चउव्विहे पम्पत्ते । तं जहा—अंके १, फल्लिहे २, जायरूवे ३, रयए ४, उवरिल्ले कंडे कतिविहे पम्पत्ते ? । गोअमा ! एगागारे पम्पत्ते मव्वज्जवृणयामए । मंदरस्स णं भंते ! पच्येस्स हेट्टिल्ले कंडे केवइयं बाहल्लेणं पम्पत्ते ? । गोअमा ! एगं जोअणसहस्सं बाहल्लेणं पम्पत्ते । मज्झिमिल्ले कंडे पुच्छा ? । गोअमा ! तेवट्ठिं जोअणसहस्साइं बाहल्लेणं पम्पत्ते । उवरिल्ले पुच्छा ? । गोअमा ! छत्तीसं जेअणसहस्साइं बाहल्लेणं पम्पत्ताइं । एवामेव सपुव्वावरणं मंदरे पच्ये एगं जेअणसहस्सं सव्वज्जगेणं पम्पत्ते । (सूत्र-१०८)

(मंदरस्स णमित्यादि) मेरुर्भेदन्त ! पर्वतस्य कति काण्डानि प्रक्षतानि ? । काण्डं नाम—विंशष्टपरिणामानुगतो विच्छेदः पर्वतक्षेत्रविभाग इति यावत् । गौतम ! अत्रिणि काण्डानि प्रक्षतानि । तद्यथा—अधस्तनं काण्डं, मध्यमं काण्डम्, उपरितनं काण्डम् । अथ प्रथमं काण्डं कतिप्रकारमिति पृच्छति—(मंदरस्स इत्यादि) प्रश्नः प्रतीतः । निर्वचनसूत्रे पृथ्वी—सृत्तिकाः, उपलाः—पाषाणाः, वज्राणि—हीराकाः, शर्कराः—कर्कराकाः, एतन्मयः कन्दो मन्दरस्य । एतदेव हि प्रथमं काण्डं सहस्रयोजनप्रमाणं, ननु प्रथमकाण्डस्य चतुर्प्रकारत्वात् तदीययोजनसहस्रस्य चतुर्विभजने एकैकप्रकारस्य योजनसहस्रचतुर्थीशप्रमाणक्षेत्रता स्यात् तथा च सति विंशष्टपरिणामानुगतविच्छेदरूपत्वात् त एव काण्डसंख्यां कथं न वर्द्धयन्तीति ? उच्यते—कर्वाचिपृथिव्यावहुलं कर्वाचिदुपलवहुलं कर्वाचिद्वज्रवहुलं कर्वाचिच्छर्करावहुलम् । इदमुक्तमभवति—उक्तचतुष्टयमन्तरंगान्यन्तिकमन्यङ्करन्नाऽऽदिकं न तदारम्भकमिति अतो नैयत्येन पृथिव्यादिरूपाधिभागाभावाच्च काण्डसंख्यावर्द्धनावकाश इति । मध्यकाण्डगतवस्तुपृच्छार्थमाह—(मज्झिमिल्ले इत्यादि) अङ्गुलानि—स्फटिकरत्नानि, जातरूपं सुवर्णं, रजतं रूप्यम् । अन्नापीयं भावना—क्वचिदङ्गुलमित्यादि । अथ तृतीयं काण्डम् (उवरिल्ले इत्यादि) प्रश्नाव्यक्तः । उत्तरसूत्रे एकाऽऽकारं भेदवर्हितं सर्वाऽऽत्मना

जम्बूनवं रक्तसुवर्णं तन्मयमिति । काण्डपरिमाणद्वारा मेरुपरिमाणमाह—(मंदरस्त एमित्यादि) भगवन् ! मन्दरस्याऽधस्तनं काण्डं कियद्बाहल्येन—उच्चत्वेन प्रकृतम् ? । गौतम ! एकं योजनसहस्रं बाहल्येन प्रकृतम् । मध्यमकारणं पृच्छा प्रश्नपद्धतिर्वाच्या, सा च—“ मंदरस्त एं भंते ! पञ्चयस्त मज्जमिह कंडे केवइयं बाहल्येणं पणत्ते ? । ” इत्यादिरूपा स्वयमभ्यूह्या । गौतम ! त्रिषष्टिं योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रकृतम्, अनेन भद्रशालवने नन्दनवने सौमनसवने द्वे अन्तरे चतत् सर्वं मध्यमकारणं अन्तर्भूतमिति, यत्तु समवायाङ्गे अष्टत्रिंशत्तमे समवाये द्वितीयकाण्डविभागोऽष्टत्रिंशत्सहस्रयोजनान्युच्चत्वेन भवतीत्युक्तं तन्मतान्तरेणेति । एवमुपरितने काण्डं पृच्छा ज्ञेया, पदत्रिंशद्योजनसहस्राणि बाहल्येन प्रकृतम्, एवमुक्तं गीत्या “ सपुष्पावरेणं ” पूर्वापरमीलेनेन मन्दरपर्वतः एकं योजनशतसहस्रं सर्वांगेण सर्वसङ्ख्यया प्रकृतः । ननु चत्वारिंशद्योजनप्रमाणा शिरस्था चूलिका मेरुप्रमाणमध्ये कथं न कथिता ?, उच्यते—सप्तचलात्वेन तस्या अगणनात्, पुरुषोच्छ्रयगणेने शिरोगतकेशाशान्येवेति, इयं च सूत्रत्रयी एकाग्रप्रतिबद्धत्वेन समुद्दिता—वाऽलखि । जं० ४ वक्त० । स० । सू० प्र० । चं० प्र० । जी० । समयक्षेत्रे पञ्च मन्दराः प्रकृताः । स० ३६ सम० । (अस्य षोडश नामानि ‘ मेरु ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

धायइखंडगणं मंदरा दसजोयणमयाइ उव्वेहेणं धरणिताले दसणाइ दसजोयणसहस्रमाइ विक्खंभेणं उवरिं दसजोयणसयइ विक्खंभेणं पणत्ता । पुक्खरवरदीवड्ढगणं मंदरा दसजोयणा एवं चव ।

(मंदरं त्ति) पूर्वापरौ मेरू, तत्स्वरूपं सूत्रतः सिद्धं, विशेषत उच्यते—

“ धायइखंडे मेरू, चुलमीहसहस्रमज्जमिया दो वि ।

आगाढा य सहस्सं, हौंति य सिंहस्सं वित्थिआ ॥ १ ॥

मूलं पणनउइत्थया, चउणवइत्थया य हुंति धरणियलं ॥ इति ।

स्था० १० ठा० । (मन्दरादन्येषामन्तरम् ‘ अन्तर ’ शब्दे प्रथम-

भागे ७३ पृष्ठ उक्तम् ।) (अथाथा ‘ अवाहा ’ शब्दे प्रथम-

भागे ६२ पृष्ठ गता ।) मन्दरवृक्षव्यताप्रतिषेदे दीर्घदशानाम-

ष्टमऽध्ययने, स्था० १० ठा० । मन्दरपर्वतदेवे, जं० ४ वक्त० ।

त्रयोदशजिनस्य प्रथमशिष्ये, स० ।

मंदरकूटः मन्दरकूट—पुं० । न० । जम्बूमन्दरपर्वतस्थनन्दनवन-

स्थ कूटे, स्था० ६ ठा० । जम्बूमन्दरपश्चिमदिशि रुचकवरप-

र्वतस्थ स्वनामख्याते कूटे, स्था० ८ ठा० ।

मंदरचूलिया—मन्दरचूलिका—स्त्री० । मन्दरे—मेरौ चूलिका ।

मेरुः पण्डकवनमध्यग शिखरविशेष, स्था० ।

दो मंदरचूलियाओ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

चूलिका क्वेत्याह—

पंडगवणस्स बहुमज्जदेसभाए एत्थं णं मंदरचूलिआणामं चूलिआं पणत्ता, चत्तालीसं जोअणाइ उहुं उच्चत्तेणं मूले वारस जोअणाइ विक्खंभेणं मज्जे अहुं जोअणाइ विक्खंभेणं उप्पि चत्तारि जोअणाइ विक्खंभेणं मूले साइरेगाइ सत्तलीसं जोअणाइ परिकखेवेणं मज्जे साइरेगाइ प-

णवीसं जोअणाइ परिकखेवेणं उप्पि साइरेगाइ वारस जोअणाइ परिकखेवेणं मूले वित्थिआ मज्जे संखित्ता उप्पि तणुआ गोपुच्छसंठाणसंठिआ सव्वेरुलिआमइ अच्छा सा णं एगाए पउमवरवेइयाए ० जाव संपरिकखित्ता इति उप्पि बहुसमरमणिजे भूमिभागे ० जाव सिद्धाय—यणं बहुमज्जदेसभाए कोसं आयामेणं अद्दकोसं विक्खंभेणं देखणं कोसं उहुं उच्चत्तेणं अणेगखंभसय ० जाव धूवकडुच्छुगा ।

(पंडगवणे त्ति) पण्डकवनस्य मध्ये द्वयोः चक्रवालविष्वम्भयोर्विचाले अत्रान्तरे मन्दरस्य—मेरौचूलिका शिखा इव मन्दरचूलिका नाम चूलिका प्रकृता, चत्वारिंशत्तं योजनान्युद्धोच्चत्वेन मूले द्वादश योजनानीत्यादिसूत्रं प्राग्वत् । केवलं सर्वाऽऽत्मना चंद्रयमया नालवर्णत्वात्, सांप्रतं सूत्रेऽनुक्तेऽपि वाचयितृणामपूर्वांथजिज्ञासार्थयथा चूलिकाया इष्टस्थाने विष्कम्भपरिज्ञानाय प्रसङ्गगत्योपायो लिख्यते, यथा—तत्राधोमुखगमने करणमिदं चूलिकायाम्सर्वोपरितनभागादवपत्य यत्र योजनाऽऽदावतिक्रान्ते विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन्नतिक्रान्ते योजनाऽऽदिके पञ्चभिर्भेदं लब्धराशिश्चतुर्भिर्युतस्तत्र व्यासः स्यात्, तत्र उपरितलाद् विशतियोजनान्यवतीर्णस्ततो विशतिः ध्रियते तस्याः पञ्चभिर्भागे लब्धाश्चत्वारः ते चतुर्भिः सहिताः अष्टौ एतावानुपरितलाद् विशतियोजनानतिक्रमे विष्कम्भः, एवमन्यत्रापि भावनीयम्, यथा तूर्वमुखगत्या विष्कम्भजिज्ञासा तदाऽयमुपायः चूलिकाया मूलादुत्पत्य यत्र योजनाऽऽदौ विष्कम्भजिज्ञासा तस्मिन्नतिक्रान्तयोजनाऽऽदिकं पञ्चभिर्भेदं यल्लब्धं तावत्प्रमाणे मूलविष्कम्भादवतीर्णते अर्वाष्टिं तत्र विष्कम्भः । तथाहि—मूलान्तिकल विशतियोजनान्युद्धं गतस्ततो विशतिध्रियते तस्याः पञ्चभिर्भागे (हतं) लब्धानि चत्वारि योजनानि तानि मूलविष्कम्भाद् द्वादशयोजनप्रमाणादवतीर्णते, शेषाण्यष्टौ, एतावान् मूलादुद्धं विशतियोजनानतिक्रमे विष्कम्भः, एवमन्यत्रापि भावनीयम् । यथा मेरौ एकादशभिर्भेदं शैर्कोऽशः एकादशभिर्भेदं योजनं व्यासस्य चीयतेऽपचीयते तथाऽस्यां पञ्चभिर्भेदं शैर्कोऽशः पञ्चभिर्भेदं योजनं व्यासस्येति तात्पर्यार्थः । अत्र दीजम्—द्वादशयोजनप्रमाणाच्चूलाव्यासादारोहे चत्वारिंशद्योजनेषु गतेषु अष्टौ योजनानि श्रुत्यान्ति, अवरोहे च तान्येव वर्ज्यन्ते, ततस्त्रैराशिकस्थापना—४० । ८ । १ । मध्यराशावन्यराशिना गुणिने एकेन गुणिने तव्य भवतीति जाता अष्टौ अस्य राशेश्चत्वारिंशता भजने भागाऽप्राप्तौ द्वयो राशयोर्द्विभगवर्ते जातम् । १ । अथास्या वर्णकसूत्रम्—“ सा णं एगाए पउमवर ० जाव ” इत्यादि प्राग्वत् । अथास्यां बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णने सिद्धायतनवर्णने चातिवेशेनाऽऽह—(उप्पि बहुसम इत्यादि) अस्याश्चूलिकाया उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभाग प्रकृतः । स च यावत्पक्वकरणात् “ से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा ” इत्यादिको प्राज्ञः, तथा तस्य बहुमध्यदेशभागे निज्जायतनं वाच्यं, क्रोशमाया—मेनाद्धक्रोश विष्कम्भेन देशोने क्रोशमुखत्वेन अनकस्तम्भशतमेनिविर्हमित्यादिकः सिद्धायतनवर्णको वाच्यो, याव-

द्रूपकडुल्लुकानामष्टोत्तरं शतमिति । ज० ४ वक्ष० । स्या० । नि० ४० । स० । “ मंदरचलियाय सिद्धरम्मि । ” आ० म० १ अ० ।

मंदराय-मन्दराज-पुं० । राजभेदे, अक्षत्रिये कुलविशेषप्रवर्तक, आ० म० १ अ० ।

मंदलेस्मा-मन्दलेश्या-स्त्री० । ईषदुष्णग्रामौ , सू० प्र० १६ पाहु० । ज० ।

मंदवाय-मन्दवात-पुं० । अमहावातेषु, मन्दाः शनैः संचारिणो वाताः । म० ५ श० २ उ० ।

मंदा-मन्द्रा-स्त्री० । वर्षशताऽऽयुक्तस्य पुरुषस्य तृतीयदशायाम् , तं० । दश० । (सा च 'वसा' शब्दे चतुर्थभागे २४८४ पृष्ठे दर्शिता)

मंदाह्य-मन्दायित-न० । मध्यभागे मूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेततया मन्दमन्दघोलनाऽऽत्मके गेयभेदे, ज० १ वक्ष० ।

मंदाय-मन्द-न० । शनैः शब्दार्थे, “मंदाय मंदायं पवइयाण” शनैः शनैः प्रवजितायाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । मंदायं मंदायमतिमन्दकम् । आ० म० १ अ० । मन्दकमध्यभागे सकलमूर्च्छनाऽऽदिगुणोपेतं मन्दं मन्दं संचरन् । अथवा-मन्दम्-अयतं गच्छति परिघोलनाऽऽत्मकत्वान्मन्दायम् । गेयभेदे, ज० १ वक्ष० । आ० म० १ ग० ।

मंदार-मन्दार-पुं० । कल्पवृक्षे, “ मंदारदामरमाणजभूयं । ” कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मंदारमंजरी-मन्दारमञ्जरी-स्त्री० । पुष्करद्वीपादौ मङ्गलावतीविजये तमाललताया नगव्या राक्षः समगनन्दनस्याग्रमहिष्याम् , वरी० ३ तत्त्व ।

मंदारसिंह-मंदारशिख-पुं० । भगवत्परीयचोलदेशवृत्तिकञ्चनस्थलनगरस्थे स्वनामख्यातं सार्थवाहे, दर्श० ३ तत्त्व ।

मंदावन्ध-मन्दावस्थ-त्रि० । विपाकदारुणे, पं० ४० ४ द्वार ।

मंदिय-मन्दिक् -पुं० । धर्मक्रियायामलसे, उत्त० ८ अ० । धर्मकार्यप्रत्युद्यते , उत्त० ८ अ० ।

मंदिर-मन्दिर-न० । गृहे , प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । आ० म० । द्वी० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, “ मंदिरं सन्निवेशे आगिभूती णाम माहणे । ” आ० ४० १ अ० । उत्त० । वेश्मनि, उत्त० ६ अ० । प्रज्ञा० ।

मंदिरपुर-मन्दिरपुर-न० । शान्तिनाथस्य तीर्थकरस्य प्रथमभिक्षालाभस्थाने, आ० म० १ अ० ।

मंदिरमउड-मन्दिरमुकुट-न० । चन्द्रावत्यां प्रतिष्ठिते श्रीचन्द्रप्रभे, ती० ४३ कल्प ।

मंदुरक्क-न० । देशीयचनम । मन्दु-मुखे तेन रक्तं वृषभाऽऽदिशब्दकरणं मन्दुरक्कम् । देवताऽऽदिपुरतो वृषभगर्जिताऽऽदिकरणे, उपा० १ अ० ।

मंदाअरी-मन्दादरी-स्त्री० । लङ्केश्वररावणभार्यायाम् , ती० ५० कल्प ।

मंदादन-मन्धादन-पुं० । मेघे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

मंस-मांस-न० । पलले, प्रश्न० ६ आश्र० द्वार । तं । ध० ।

तृतीये धातौ , तं० । शरीरावयवे , स० । पिशिते , उत्त० ५ अ० । प्रश्न० ।

धावकेण त्रिविधं मांसं त्याज्यम्—

मांसं च त्रिधा-जलचरस्थलचरखेचरजन्तुद्रवभेदाच्चर्मरुधिरमांसभेदाद्वा , तद्भक्षणमपि महापापमूलत्वाद्भर्ज्यम् , यवाहुः—

“ पचिदिय वहभूअं, मंसं दुग्गंधमसुखीभउछं ।

रक्खपरितुलिअभक्खग—मामयजण्यं कुगइमूलं ॥ १ ॥

आमासु अ पक्कासु अ, विपच्चमाणासु मसपेसीसु ।

सययं चिअ उववाओ, भणिओ अ निगोअजीवाणं ॥ २ ॥”

योगशास्त्रेऽपि—

“ सद्यः संमूर्च्छितानन्त-जन्तुसन्तानदूषितम् ।

नरकाध्वानि पाथेयं, कोऽस्त्रायात्पिशितं सुधीः ? ॥ १ ॥”

सद्यो जन्तुविशसनकाल एव संमूर्च्छिता उत्पन्ना अनन्ता निगोदरूपा ये जन्तवस्तेषां सन्तानः पुनः पुनर्भवन् तेन दूषितमिति तद्वृत्तिः । मांसभक्षकस्य च घातकत्वमेव ।

यतः—

“ हन्ता पलस्य विक्रेता, संस्कर्त्ता भक्षकस्तथा ।

क्रेताऽनुमन्ता दाता च, घातका एव यन्मनुः ॥ १ ॥”

तथा भक्षकस्यैवान्यपरिहारेण बधकत्वं यथा—

“ ये भक्षयन्त्यन्यपलं, स्वकीयपलपुष्टये ।

स एव घातको यन्न, बधका भक्षकं विना ॥ १ ॥” ध० २

अधि० । चं० प्र० । स्या० । प्रव० । मांसं विकृतिः—“ जल-

थलखहयरमंसं, चर्मं वस सोगियं तिहेयं पि । आइल्ल तिअि चलचल, आगाहिमगे च विगईआ ॥ ५ ॥” आदिमानि

त्रीणि चलचलेत्येवं पक्वानि विकृतिरित्यर्थः । स्या० ४ ठा० १

उ० । पं० व० । मांसं निर्दोषमिति बौद्धाः—मांसं कल्किकमि-

त्युपदिश्य संज्ञान्तरसमाश्रयणाभिर्दोषं मन्यन्ते, बुद्धसंघाऽऽ-

दिनिमित्तं चाऽऽरम्भं निर्दोषमिति । तदुक्तम्—“मंसनिवर्त्ति का

उं, सेवइदे ककिं गं ति धाणभया । इय चइऊणाऽऽरम्भं, परव-

वपसा कुणइ बालो ॥ १ ॥” न चैतावता तन्निर्दोषता । न हि लू-

ताऽऽदिकं शीतलिकाऽऽद्याभिधानान्तरमात्रेणान्यथात्वं भज-

ते, विषं वा मधुरकाभिधानेनेति । (‘हिंसामूलममेध्यम्’ इत्यादि

श्लोकः ‘अहगकुमार’ शब्दे प्रथमभागे ५५७ पृष्ठे गतः) मांसं

न भक्षणीयम्, शास्त्रनिषिद्धत्वात्, “न मांसभक्षणे दोष” इति

मतस्त्वगङ्गनम्—धर्मवादादुपदर्शयता सृणिणा यथा हिंसाऽऽ-

दीनि तत्तन्त्रव्यपेक्षया युज्यन्ते यथा विचारितमथ मांसभ-

क्षणाऽऽदिकं हिंसाऽऽदिनिवृत्तैरपि कुनीर्थकैरदोषतयाऽभ्यु-

पगतं तत्तत्तन्त्रव्यपेक्षया धर्मवादादुपदर्शनार्थमेव विचारयि-

तुमुपकमते । तत्र मांसभक्षणमधिकृत्य तावदाह—

भक्षणीयं मता मांसं, प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना ।

ओदनाऽऽदिवदित्येवं, कश्चिदाहातिताकिंकः ॥ १ ॥

भक्षणीयं भोक्तव्यं सता विदुषा मांसं पिशितमिति प्रति-

ज्ञा, केन हेतुनेत्याह—प्राण्यङ्गत्वेन हेतुना जीवावयवत्वाद्धेतोः,

ओदनाऽऽदिवदिति भक्षप्रभृतिकं यथा, इत्यन्यदृष्टान्तः, इति-

शब्दः प्रयोगार्थसमाप्तौ, प्रयोगश्चेवम्—यद्यप्राण्यङ्गं तत्तद्भक्ष्यं

इष्टमोदनवत्, प्राण्यङ्गं च मांसमिति, मांसस्य च प्राण्यङ्गतया

प्रत्यक्षसिद्धत्वाच्चासिद्धो हेतुः, ओदनस्य चैकस्मिन्प्राण्यङ्गत्वे-

न प्रतीतत्वात् हेतुविकलो दृष्टान्तः । एषामित्यनन्तरोक्तप्रकारेण कश्चित्कोऽपि, सौगत इत्यर्थः । अतिशयवांस्तार्किक इत्युपहासवचनं, प्रायः शुष्कतर्कप्रधानत्वात्तस्य, अधिकृतप्रमाणस्य वा प्रमाणाऽऽभासत्वादिति ॥ १ ॥

शुष्कतार्किकतां चाऽस्य पूर्वपक्षदूषणत आह—

भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्थेह—शास्त्रलोकनिबन्धना ।

सर्वेव भावतो यस्मात्, तस्मादेतदसम्प्रतम् ॥ २ ॥

ननु भक्षणीयं मांसं प्राण्यङ्गत्वादित्येनम् स्वतन्त्रसाधनं, प्रसङ्गसाधनं वा ? स्वतन्त्रसाधनपक्षे श्रोदनाविषयित्वं साधनविकलो दृष्टान्तः, वनस्पत्याद्येकेन्द्रियाणां बौद्धस्य प्राणित्वेनासिद्धत्वात्, ततश्च दृष्टान्ते प्राण्यङ्गत्वलक्षणसाधनस्य भक्ष्यत्वलक्षणसाधनेन व्याप्यत्वासिद्धेरासिद्धान्त्याऽभिमानोऽनैकान्तिको हेतुः । प्रसङ्गसाधनपक्षे त्विदमुच्यते—भक्ष्यं भक्षणीयमोदनाऽऽदि, अभक्ष्यं मधुमांसपलाण्डादि तयोर्व्यवस्था मर्यादा भक्ष्याभक्ष्यव्यवस्था, उपलक्षणत्वादस्य पेयाप्यगम्यगम्याऽऽविपरिग्रहः । इहाऽस्मिन् लोके, शास्त्रमात्रवचनं लोको लोकव्यवहारः, तौ निबन्धनं हेतुर्यस्याः सा तथा, न तु प्राण्यङ्गतरमात्रनिबन्धना, सर्वेव निरवशेषैव, न तु काचिदेव, भावतः पारमार्थ्येन, यस्मात्कारणात्तस्मादेतदनन्तरोक्तं “भक्षणीयं सता मांसम्” इत्यादि साधनमसम्प्रतमयुक्तमिति ॥२॥

असम्प्रतत्वमेव हेतोरनैकान्तिकतोपदर्शन—

तो भावयन्माह—

तत्र प्राण्यङ्गमप्येकं, भक्ष्यमन्यतु नो तथा ।

सिद्धं गत्रादिसत्त्वीर—रुधिराऽऽदौ तथेक्षणात् ॥३॥

तत्रेति तयोः शास्त्रलोकयोर्वाक्योपक्षेपमात्रार्थो वा तत्र शब्दः प्राण्यङ्गमपि जीवावयवोऽपि, आस्तामप्राण्यङ्गमपि, एकं किञ्चित्त्रिद्वयं भोज्यम् अन्यतु परं पुनर्नो तथा तेन प्रकारेण, अभक्ष्यमित्यर्थः । सिद्धं प्रतिष्ठितम् । कुतः सिद्धमित्याह—गवादीनाम्, आदिशब्दात् मातृप्रभृतीनां, सच्छाभनं अभिनवप्रसवेधनुस्तत्कादन्यत्, क्षीरं च, पयो रूधिरं च लोहितमादिर्यस्य तत्तथा, तत्र गवादिसत्त्वीररुधिराऽऽदौ विषये, आदिशब्दात् गवादिमूत्रमांसाऽऽदौ च, तथा तेन भक्ष्याभक्ष्याऽऽदिप्रकारेण, ईक्षणादवलोकनात् । तथाहि—गवां क्षीरं मूत्रं वा पेयतया शास्त्रे लोके च न निषिध्यते, रुधिरमांसं तु नानुमन्येते, ततश्च प्राण्यङ्गं सद्रूपं चोपलब्धमतः सपक्षविपक्षवृत्तित्वादनैकान्तिको हेतुरिति ॥३॥

किं च—प्रसङ्गसाधनं हि पराभ्युपगमानुसारेण भवति, न चाऽस्माकं प्राण्यङ्गमिति कृत्वा मांस-

मभक्ष्यमित्यभ्युपगमः, किं तु तदुत्थ-

जीवापेक्षयेति दर्शयितुमाह—

प्राण्यङ्गत्वेन न च नोऽभक्षणीयं त्विदं मतम् ।

किं त्वन्यजीवभावेन, तथा शास्त्रप्रसिद्धितः ॥४॥

प्राण्यङ्गत्वेन जीवावयवतया हेतुना, न च नैव नोऽस्माकम्, अभक्षणीयमभोज्यमिदं मांसं, मतं सम्मतं, किं तु किं पुनः अन्यजीवभावेन मांसस्वामिभ्यनिरिक्तप्राणिसमुत्पादेन हेतुना, अभक्षणीयमिदं मतमित्यायत्तते । अन्यजीवभाव एव कुतः सिद्धः ? इत्याद्याऽऽह—तथा तेन प्रकारेण जीवसंसर्गलक्ष-

णेन, शास्त्रप्रसिद्धितः आत्माऽऽगमप्रतिष्ठितः, प्रसिद्धं ह्यागमे मांसस्य जीवसंसर्गनिमित्तत्वम् । यदाह—“आमासु य पक्कासु य, विपच्चमाणासु मंसपेसीसु । आर्यतियमुववाओ, भणिओ य निगोयजीवाणं ॥ १ ॥” एतेन च श्लोकेन परस्परमतानभिन्नताऽऽपादनोऽधिकृतप्रमाणस्य प्रसङ्गसाधना निराकृतेति ॥ ४ ॥

अथाऽधिकृतहेतोरैवानिष्टार्थसाधकतां दर्शयन्माह—

मिधुमांसनिषेधोऽपि, नचैवं युज्यते क्वचित् ।

अस्थ्याद्यपि च भक्ष्यं स्यात्, प्राण्यङ्गत्वाविशेषतः ॥ ५ ॥

भिक्षोर्बौद्धविशेषस्य मांसं पिशितं तस्य निषेधो वर्जनं मिधुमांसनिषेधः, स किल भवन्मतेन भिक्षोरतिपूज्यत्वादवश्यं युक्तो भवति, सोऽपि, आस्तां गवादिमांसनिषेधः, न च नैव, एवं प्राण्यङ्गत्वेन मांसभक्षणाभ्युपगमे सति, युज्यते घटते, क्वचित् कुत्रचित् देशान्तरे कालान्तरे पुरुषान्तरे वा । अस्यैवाभ्युपगमाह—अस्थिकीकसमादिर्यस्य तत्तथा, तदपि च न केवलं मिधुमांसाऽऽदि यत्किल भक्षयितुमशक्यमस्थिशृङ्गखुराऽऽदि तदपि च भक्ष्यं भक्षणीयं स्याद्भवेत् । कुतः ? इत्याह—प्राण्यङ्गत्वस्य जीवावयवत्वस्य हेतोरविशेषस्तुल्यत्वं मांसं अस्थ्यादौ चेति प्राण्यङ्गत्वाविशेषस्तस्मादतोऽभक्ष्यस्य भक्ष्यत्वाऽऽपादनेन विरुद्धो हेतुरिति ॥ ५ ॥

अथैव दूषणान्तरमाह—

एतावन्मात्रसाम्येन, प्रवृत्तिर्यदि चेष्ट्यते ।

जायायां स्वजनन्यां च, स्त्रीत्वात् तुल्यैव माऽस्तु ते ॥६॥

एतदेव एतत्परिमाणमेव एतावन्मात्रं, तेन साम्यं सादृश्यम् एतावन्मात्रसाम्यं तेन, प्राण्यङ्गत्वमात्रसादृश्येनेत्यर्थः । प्रवृत्तिर्मांसभक्षणाऽऽदौ प्रवर्त्तनं, यदीत्यभ्युपगमे, चशब्दः पुनरर्थः, इष्यते भवताऽभिमन्यते, तदा किमस्त्वित्याह—जायायां भार्यायां, स्वजनन्यां चाऽऽत्मीयमातरि च स्त्रीत्वादङ्गनात्वेन हेतुना, तुल्यैव समानैवाभिगमरूपा पूज्यारूपा वा सा प्रवृत्तिरस्तु भवतु, ते तव, स्त्रीत्वाविशेषाद् द्वयोरपि, यथा प्राण्यङ्गत्वाविशेषान्मांसौदनयोरिति ॥ ६ ॥

प्रकरणार्थनिगमनायाऽऽह—

तस्माच्छास्त्रं च लोकं च, समाश्रित्य वदेद् बुधः ।

सर्वत्रैवं बुधत्वं स्या—दन्यथोन्मत्ततुल्यता ॥ ७ ॥

यस्माद्भवदुक्तसाधनमनन्तरोक्तन्यायेन बहुदोषदुष्टं तस्मात्कारणाच्छास्त्रं चाऽऽप्तवचनं, लोकं च विशिष्टजनं, समाश्रित्याङ्गीकृत्य, वदेत् बुधात्, कोऽसौ ? बुधः परिणतः, क्व विषये ? इत्याह—सर्वत्र न मांसभक्षणाविषये एवाऽपि तु सर्वस्मिन्नापि विषये, अन्यथा हि भुवाणस्य लोकरूढिनिराकृताऽऽदयः पक्षदोषाः प्रासङ्गेयः, एवं भुवाणस्य को गुण इत्याह—एवमनेन प्रकारेण लोकशास्त्रसमाश्रयणपूर्वकवदनलक्षणेन, बुधत्वं परिणतत्वं, स्याद्भवेत् । विषयेये किं स्यादित्याह—अन्यथा अन्येन प्रकारेण लोकशास्त्रानपेक्षतावदनलक्षणेन, उन्मत्ततुल्यता प्रहृष्टहोतसमानता, स्यादिति गम्यते । आह च—“सतां पथा प्रवृत्तस्य, तेजोवृद्धी रवेरिव । यदृच्छया प्रवृत्तस्य, रूपनाशोऽस्ति वायुवम् ॥१॥” इति ॥७॥

इति बौद्धाभ्युपगताऽऽसन्नचननिषिद्धत्वं मांसभक्षणस्य
दर्शयन्नुपसंहारार्थमाह—

शास्त्रे चाऽऽप्तेन वाऽप्येत-निषिद्धं यन्नतो ननु ।

लङ्काऽवतारमूत्राऽऽदौ, ततोऽनेन न किञ्चन ॥ ५ ॥

न केवलं लोके, अस्मच्छास्त्रे चेदं निषिद्धं, शास्त्रे चाऽऽप-
मे चाऽऽप्तन स्त्रीणरागाऽऽदिदोषेण सुगतेन वाऽपि युष्माक-
मपि न केवलमस्माकमेव, एतन्मांसभक्षणं निषिद्धं निवारितं,
यन्नत आदरेण, नन्विन्न्यक्तमायां, क्व शास्त्रं निषिद्धमित्याह-
लङ्काऽवतारसूत्राऽऽदौ निशाचरविनयनाय लङ्कायामवतारः,
सूच्यते तथागतस्य यत्र तल्लङ्काऽवतारसूत्रं, तदादौ, तत्र कि-
लोकम्—“न प्राण्यङ्गसमुत्थं, मोहादाप शङ्खचूर्णमश्रीयात् ।”
आदिशब्दाच्छ्रुत्वाऽऽपि तदाऽऽदिपारंग्रहः। “तत इति” यस्मादेवं त-
स्मादेन मांसभक्षणसमर्थनेन, न किञ्चन नास्ति किञ्चन,
भवताऽपि प्रयोजनमिति शेष इति ॥ ८ ॥ हा० १७ अष्ट० ।

तदयं मांसं न भक्षणीयं, लोकशास्त्राविरोधार्थादिति धर्मवा-
दता व्यवस्थापिते यः कश्चिदसहमान आह—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति तन्मतप्रस्तावनायाऽऽह—

अन्योऽविमृश्य शब्दार्थं, न्याय्यं स्त्रयपुदीरितम् ।

पूर्वापरविरुद्धार्थ-मेवमाहात्र वस्तुनि ॥ १ ॥

अन्यः—पूर्वपक्षीकृतयौद्धादपरे द्विज इत्यर्थः, अविमृ-
श्यापर्यालोच्य, शब्दार्थं मांसमित्यस्य ध्वनेर्गर्भधयम् । आह
इति संबन्धः, किभूतं शब्दार्थमित्याह—न्याय्यं न्यायादनपे-
त्, तथा स्वयमान्मना उदीरितं प्रतिपादितं “मांसं भक्षयिता”
इत्यादिना श्रुतिर्भूतं । कथमाहेत्याह पूर्वस्य पूर्वोक्तस्य “मांसं भ-
क्षयिता” इत्यादेर्मांसभक्षणनिषेधार्थस्य, अपरं अपरंग्रहेन “न
मांसभक्षणे दोषः” इत्यनेन “प्राक्षितं भक्षयेन्मांसम्” इत्यादि-
ना वा । अथवा—“न मांसभक्षणे दोषः” इत्यस्य पूर्वस्य नि-
वृत्तिस्तु महाफलत्वेनेनापरेण सह विरुद्धो विसंवाद्यर्थोऽभि-
धेयो यत्र तत् पूर्वापरविरुद्धार्थं क्रियाविशेषणं चेदम्, एव-
मिति वक्ष्यमाणप्रकारम् । आह—प्रवर्ति, अत्र मांसभक्षणे,
वस्तुन पदार्थ इति ॥ १ ॥

यदाह तदेव दर्शयति—

न मांसभक्षणे दोषो, न मद्ये नच मैथुने ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ २ ॥

(न) नैव मांसभक्षणे पिशिताशनं दोष इति दूषणं कर्म-
बन्धलक्षणं, अस्यैव चाऽऽद्यपदार्थस्य पूर्वश्लोकन प्रस्ता-
यना कृता तन्प्रसङ्गेन च शेषं पदत्रयं श्लोकस्याधीनमिति
तस्य व्याख्या—तथा (न) नैव मद्ये मैथुनि, पीयमाने इति
गम्यते, (न) नैव, चशब्दः समुच्चयार्थः । मैथुने अश्वत्थ-
चये, क्रियमाणे इति गम्यते । कुत एतदेवमित्याह—यतः प्रवृत्तिः
स्वभावः, एषा मांसभक्षणाऽऽदिकाऽनन्तगोक्ता, भूतानां प्राणि-
नां, निवृत्तिविमर्शे पुनर्मांसभक्षणाऽऽदिभ्य इति गम्यते । महत्
वृहत् फले साध्यमभ्युदयाऽऽदिकं यस्याः सा महाफलेति ॥ २ ॥

योऽसौ स्वयमुदीरितो मांसशब्दार्थस्तमाह—

मांसं भक्षयिताऽमुत्र, यस्य मांसमिहादम्यहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वं, प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ३ ॥

मांसमिति भक्षक आत्मानं निर्दिशति, स इति भक्ष्यमाणा जीवः,

भक्षयितेति स्वस्तनीप्रथमपुरुषैकवचननिर्देशः, ततो भक्षयि-
ष्यत इत्यर्थः । तन् वाऽयं शीलार्थिकः । अमुत्र जन्मान्तरे किं वि-
धेय इत्याह—यस्य पश्वादेर्मांसं पिशितमिहास्मिन् जन्मानि अ-
स्मि भक्षयामि अहमित्यात्मानं भक्षकां निर्दिशति, एतदनन्तरा-
दितं भक्षणलक्षणं, मांसस्य पिशितस्य, मांसत्वं मांसशब्दव्यु-
त्पत्तिनिमित्तं, निरुक्तमित्यर्थः । प्रवदन्ति प्रतिपादयन्ति, मनी-
षिणो निरुक्तविधिकुशला इति ॥ ३ ॥

एतेन च मांसभक्षणापायप्राप्तिप्रतिपादनेन मांसभक्षणे दो-
षोऽस्तीति व्यक्रमेवाक्रमतः कथमुक्तम् “न मांसभक्षणे दो-
षः” इत्येतदेवाऽऽह—

इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र, न शास्त्राद् बाह्यभक्षणम् ।

प्रतीत्यैष निषेधश्च, न्याय्यो वाक्यान्तराद्वतः ॥ ४ ॥

इत्थमेनेन प्रकारेण भक्षकस्य भक्षितेन भक्षणीयत्वप्राप्तिलक्ष-
णेन यज्जन्म उत्पत्तिस्तदेव, किमपरं दोषगवेषणं, दोषो दूषणम-
नर्थार्थामित्यर्थः, अत्र मांसभक्षणे, ततः कथमुक्तम्—“न मांस-
भक्षणे दोषः” इति हृदयम् । अत्र किल परः प्राह—(न) नैव य-
ज्जन्मस्य भक्षणीयत्वप्राप्तेर्मांसभक्षणे दोष इति । कुत इत्याह—
यतः शास्त्रादागमाद्, बाह्यभक्षणं बहिर्भूतमांसादने, मनीत्याऽऽ-
श्रित्य एषोऽनन्तरंगोक्त इत्थं जन्मलक्षणे दोषो, न पुनः शास्त्रीय-
मांसभक्षणे, तथा निषेधश्च मांसभक्षणप्रतिषेधोऽपि, “मांसं भक्ष-
यितेत्यादिनिरुक्तवलप्रापितशास्त्राद्वाह्यभक्षणमेव प्रतीत्य न्या-
य्य उपपन्नः, कथं ! वाक्यान्तरान् “मांसं भक्षयिता” इत्यादिवा-
क्यापेक्षया यदन्यद्वाक्यं तद्वाक्यान्तरं, तस्माद्वतः परिच्छिन्ने
मांसभक्षणस्येति गम्यम् । अथवा—“इत्थं जन्मैव दोषोऽत्र इत्येकं
तावद् दूषणं, तथा अपरं (न) नैव शास्त्राद् बाह्यभक्षणं प्रतीत्यैषो
ऽनन्तरंगोक्तो “न मांसभक्षणे दोषः” इत्येकलक्षणे निषेधो मांसभ-
क्षणलक्षणे दोषप्रतिषेधः, चशब्दो दूषणान्तरसमुच्चयार्थः, या-
य्यः सङ्गतः वक्ष्यमाणप्राप्तिताऽऽदिवशेषमांसादन एव दोष-
निषेधो न्याय्यः, शास्त्रोक्तत्वादेव न पुनः सामान्येनेति भावः ।
कुत एतदिति चेदित्यत आह—वाक्यान्तराद्वत इति “न मांस-
भक्षणे दोषः” इत्येकविधात् सामान्यत एव मांसादनदोषाभाव-
प्रतिपादनपराद् वाक्याद्यदन्यत् प्राक्षितं भक्षयेदित्यादि वक्ष्य-
माणं वाक्यं तद्वाक्यान्तरं तस्माद् गते, परिच्छिन्ने शास्त्रो-
क्तत्वेन मांसादनविशेषस्य निर्दोषतयाऽवगमादित्यर्थः ॥ ४ ॥

एतदेव वाक्यान्तरमाह—

प्राक्षितं भक्षयेन्मांसं, ब्राह्मणानां च काम्यया ।

यथावेधि निषुक्तस्तु, प्राणानामेव वाऽत्यये ॥ ५ ॥

प्राक्षितं वैदिकमन्त्राभ्युक्तिं, भक्षयेदशनीयान्, मांसं पिशितं,
ब्राह्मणानां द्विजानां, चशब्दो विशेषणसमुच्चये, काम्यया इ-
च्छया द्विजभुक्तावशेषं प्रति तदनुज्ञया, विधिन्यायो या यत्र
यागश्राद्धप्राधुर्णकाऽऽदौ प्राक्षेत्, तस्यानतिक्रमेण यथाविधि,
तत्र यागविधिः पशुमेधाऽधमेधाऽऽदिविधायकः, श्राद्धविधिः
श्राद्धशास्त्रविहितः, शास्त्रविधिस्तु मांसविशेषोपेक्षोऽयम्—

“आग्नेयेण चतुरः, शाकुनेन तु पञ्च वै ।

यगमासान् क्षागमांसेन, पार्षतीयेन रुत वै ॥ १ ॥

दशमासांस्तु तृयन्ने, यगहमहिषाऽऽमिषं ।

कर्मशशकमांसेन, मासानेकादशेव तु ॥ २ ॥

संवत्सरे तु तृयन्ति, ययसा पायसेन तु ॥ ”

प्राधूर्ण्यकविधिस्तु याज्ञवल्क्योक्तोऽयम् “ महोक्तं वा महाजं वा, श्रोत्रियाय प्रकल्पयेत् । ” इति । तथा नियुक्तस्तु गुरुभिर्यापारित एव, नियुक्तशब्दस्य वा यथाविधीति विशेषणं, तुशब्द एवकारार्थः, तथा प्राणानामेकेन्द्रियाऽऽदीनामेव न तु द्रव्याऽऽदीनां, वाशब्दः पक्षान्तरद्योतकः, अन्ये विनाशे, उपस्थिते इति शेषः । मांसं भक्षयेदित्यनुवर्त्तते । आत्मा हि-रक्षणीयः । यदाह—“ सर्वत्र एवाऽऽत्मानं गोपयेत् । ” इति । ॥ परोक्षमेवार्थमनुवादद्वारेणाऽऽशङ्क्य दृश्यन्नाह—द्वितीयव्याख्यापेक्षया पुनरुक्तश्लोकस्यैव पातना-भवदापादित एव शास्त्रोक्तमांसभक्षणे दोषाभावोऽस्माभिर्गर्भायते, न सामान्येनेति परमतमाङ्क्य दृश्यन्नाह—

अत्रैवासावदोषश्चे- निवृत्तिर्नाऽस्य मज्यते ।

अन्यदा भक्षणादत्रा-भक्षणे दोषकीर्त्तनात् ॥ ६ ॥

अत्रैव-अनन्तराभिहित एव प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणमांसभक्षणे अन्यत्र नु दोष एव, असौ यो ‘न मांसभक्षणे दोषः’ इत्यनेन घञ्माऽभ्युपगतोऽदोषो दोषाभावाच्चक्षेवं मन्यसे, तदिति शेषः । किं दूषणमित्याह—निवृत्तिर्विरतिः (न) नैवास्य मांसभक्षणस्य, सज्यते प्राप्नोति । कुत इत्याह—अन्यदाऽन्यस्मिन् प्रोक्षिताऽऽदिमांसविशेषणाभावकाले, अभक्षणादनभ्यवहरणात्, उक्तविधिव्यतिरेकेण हि मांसं न भक्ष्यते, अतो मांसभक्षणस्याप्राप्तः निवृत्तिर्नास्य प्रसज्यते दृश्यते, प्राप्तिपूर्वको हि निषेधः सफलं भवतीति । अथ प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणसद्भावे निवृत्तिर्भाव्यतीति । ‘निवृत्तिस्तु महाफला’ इति वचः सफलीभाव्यतीत्यत्राऽऽह—अत्र प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणसद्भावेऽभक्षणेऽनशने मांसस्य दोषकीर्त्तनाद् दूषणाभिधानाभिवृत्तेर्नास्य प्रसज्यते इति प्रकृतमिति ॥ ६ ॥

दोषकीर्त्तनमेव दर्शयन्नाह—

यथाविधि नियुक्तस्तु, यो मांसं नास्ति वै द्विजः ।

स प्रेत्य पशुतां याति, संभवानेकविंशतिम् ॥ ७ ॥

योग्यो विधिः शास्त्रीयन्यायो यथाविधि तेन नियुक्तो युक्तो व्यापारितो वा गुरुभिर्यथाविधि नियुक्तः, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः, तस्य चैवं प्रयोगः—विधिना मांसमस्वादनं निर्दोष एव यथा-विधि नियुक्तः पुनर्योऽनिर्दिष्टनामा मांसं पिशितं (न) नैव अस्ति भुङ्क्ते, वै इति निपातो वाक्यालङ्कारार्थः, द्विजो विप्रः, स इति द्विजः, प्रेत्य परलोके, पशुतां तिर्यग्भावं याति प्राप्नोति, कियतो भवान् यावदित्याह—संभवानि संभवा जन्मानि, तान् सम्भवान्, एकेनाधिका विंशतिस्तर्तिमिति ॥ ७ ॥

प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणाभावे मांसस्य भक्षणे प्रवृत्त्यभावेन निवृत्तिरफलत्वात् प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणस्य च तस्या-

ऽभक्षणे दोषकीर्त्तनात् ; “ निवृत्तिर्नाऽस्य

सज्यते ” इति युक्तं तत्र परकीयं—

परिहारमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

पारिव्रज्यं निवृत्तिश्चे घस्तदप्रतिपत्तिः ।

फलाभावः स एवाऽस्य, दोषो निर्दोषतैव न ॥ ८ ॥

परिव्राजो भवः पारिव्राज्यं मस्कृत्त्वं, गृहस्थभाव-त्याग इत्यर्थः । तदेव निवृत्तिनिवन्धनत्वात् निवृत्तिर्मा-

सभक्षणीपरतिः, चेद्येवं मन्यसेऽयमभिप्रायः—गृहस्थतायां प्रोक्षिताऽऽदिविशेषणं मांसं भक्षणीयमेव, तस्माच्च पारिव्राज्यप्रतिपत्तिद्वारेण निवर्त्तते इत्येवं प्राप्तिपूर्विका निवृत्तिर्मांसभक्षणस्य स्यात्, सा च महाफलेति, अतो ‘निवृत्तिर्नाऽस्य सज्यते’ इत्याचार्यवचने परेण दूषितम् । अत्र दूषणमाह—यः कोऽपि तदप्रतिपत्तिः पारिव्राज्याप्रतिपत्तिर्माश्रित्य फलाभावः अभ्युदयाऽऽदिप्रयोजनाप्राप्तिः, स एव किमपरदोषगवेषणेन, अस्य मांसभक्षणस्य दोषो दूषणम् । ततः किमित्याह—निर्होषता निर्दूषणता, एवशब्दस्यान्यत्र संबन्धाच्चैव नास्त्येवातः कथमुच्यते—“ न मांसभक्षणे दोषः ” इति । तथा—“ निवृत्तिस्तु महाफला ” इत्यत्र विशेषणं किञ्चिदुच्यते—ननु निवृत्तिर्निरवद्या, वस्तुनो विधीयमाना महाफला, सावद्या वा ? । यदि निरवद्या तदा यस्याश्रमाऽऽदेरपि निवृत्तिरङ्गीक-र्यता; तस्य निरवद्यत्वाच्च चैतदुच्यते । अथ द्वितीयः पक्षस्त-दा मांसभक्षणस्य सावद्यत्वेन सदापताप्राप्तिरिति ॥ ८ ॥ हा० १८ अष्ट० ।

तथा स्मार्त्तो अपि—

“ न मांसभक्षणे दोषो, न मद्यं न च मैथुनं ।

प्रवृत्तिरेषा भूतानां, निवृत्तिस्तु महाफला ॥ १ ॥ ”

इति श्लोकं पठन्ति । अस्य च यथाश्रुतार्थव्याख्यानेऽसंबन्ध-प्रलाप एव, यस्मिन् हि अनुष्ठीयमानं दोषो नास्त्येवः तस्माच्च-वृत्तिः कथमिव महाफला भाविष्यति ?, इत्याऽध्ययनदानाऽऽदेरपि निवृत्तिप्रसङ्गात् । तस्मादन्यदेदम्पर्यमस्य श्लोकस्य । तथाहि—“ न मांसभक्षणे कृते अदोषः ” अपि तु दोष एव, ए-वं मद्यमैथुनयोरपि । कथं नाऽदोषः ? इत्याह—यतः प्रवृत्तिरे-षा भूतानां—प्रवर्त्तन्ते उत्पद्यन्तेऽस्याप्राप्तिं प्रवृत्तिरूपतिस्था-नं, भूतानां जीवानां, तत्तज्जीवसंसाहंनुरित्यर्थः । प्रसिद्धं च मांसमद्यमैथुनानां जीवसंसाहमूलकारणत्वमागमं—

“ आमासु य पक्कासु य, विपच्चमाणासु मंसपेसासु ।

आयंतिअमुववाओ, भणिओ उ निगोयजीवाणं ॥ १ ॥

मज्जे महम्मि मंसम्मि, नवणीयम्मि चउत्थए ।

उप्पज्जंति अणता, तच्चवणा तत्थ जंतुणां ॥ २ ॥

मेहुणसस्माऽऽरुदो, नवलकख हण्ह सुहुमजीवाण ।

केवलिणा पञ्चत्ता, सहहियव्वा सया कालं ॥ ३ ॥ ”

तथाहि—

“ इत्थीजोणीए सं-भवंति वेहंदिआ उ जे जीवा ।

इको व दो व तिअि व, लफखपुहुनं च उकोसं ॥ ४ ॥

पुरिसेण सह गयाए, तेभि जीवाण होइ उद्वणं ।

धणुगदिद्वंतेणं, तत्तायसलागनाएणं ॥ ५ ॥ ”

संसक्तायां योनौ द्वीन्द्रिया एते, शुक्रशोणितसंभवास्तु ग-र्भजपञ्चेन्द्रिया इमे—

“ पचिदिआ मणुस्मा, एगनरभुसुनारिगधम्मि ।

उकोसं नवलकखा, जायंति एगवेलण ॥ ६ ॥

नवलकखाणं मज्जे, जायइ इक्कस्स दुगह व समत्ती ।

सेसा पुण एमेव य, विलयं वच्चंति तत्थव ॥ ७ ॥ ”

तदेवं जीवोपमर्द्देहेतुत्वाच्च मांसभक्षणाऽऽदिकमदुष्टमिति प्र-योगः । अथवा—भूतानां पिशाचप्रायाणामेषा प्रवृत्तिः न ए-वात्र मांसभक्षणाऽदो प्रवर्त्तन्ते, न पुनर्वैवाकिन इति भावः । त-देवं मांसभक्षणाऽदुष्टदुष्टतां स्पष्टीकृत्य प्रदुषेदुष्ट्यं तदाह—“ नि-

वृत्तिस्तु महाफला ।" तुरेवकारार्थः, "तुः स्याद्भेदेऽवधारणे" इति वचनात् । ततश्चैतेभ्यो मांसभक्षणाऽऽदिभ्यो निवृत्तिरेव महाफला स्वर्गापवर्गफलप्रदाः न पुनः प्रवृत्तिरपीत्यर्थः । अत एव स्थानात्मने पठितम्—

" वषे वषेऽभ्यमेधेन, यो यजेत शतं समाः ।

मांसानि च न खादेद्य-स्तयोस्तुल्यं भवेत् फलम् ॥ १ ॥

एकग्राशेषिनस्यापि, या गतिर्ब्रह्मचारिणः ।

न सा क्रतुमहत्वेन, प्राप्नुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥ २ ॥

मद्यपाने तु कृतं सूत्रानुवादेः, नस्य सर्वविगर्हितत्वात् । तानेवप्रकाशनार्थं कथामिव बुधाऽऽभासास्तोत्रिका वेदितुमर्हन्ति इति कृतमतिप्रसङ्गः । स्यात् ।

मांसार्थं गच्छन्—

सं भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे से जं पुण जाणे-
जा-मंसं वा मच्छं वा भजिजमाणं पेहाए तेधूपयं वा आ-
एमाए उवक्खडिजमाणं पेहाए णो खदं खदं उवसंक-
मित्तु आभासेज्जा, णमत्थ गिलाणणीसाए ॥ ५१ ॥

स पुनः साधुर्येति पुनरेवं जानीयान्, तद्यथा-मांसं वा मत्स्यं वा, भज्यमानमिति पच्यमानं तैलप्रधानं वा पूयं, तच्च किमर्थं क्रियते इति दर्शयति-यस्मिन्नायाने कर्मण्याविश्यते पार-
जनः स आदेशः, प्राधूर्णकस्तदर्थं संस्क्रियमाणमाहारं प्रैक्ष्य लोलुपतया (नो) नैव (खदं खदं ति) शीघ्रं, शीघ्रं, द्विवचनमाव-
रक्योपनार्थम् उपसक्रम्याधभायेत् याचेत, अन्यत्र ग्लानाऽदि-
कार्यादिति । आचा० २ भु० १ वृ० १ अ० १ उ० ।

मांसार्थं मांसस्थानं गच्छति—

जे भिक्षू वा भिक्षुणी वा मंसादियं वा मच्छादियं वा
मंसखलं वा मच्छखलं वा आहेणं वा पहेणं वा स-
मेलं वा हिंगोलं वा अणणयरं वा तहप्पगारं विरूवरूवं वा
हीरमाणं पेहाए मीए असाए ताए पिवासाए तं रयणि
अणणत्थ उवाइणावेइ, उवायणावंतं वा साइअइ ॥ १८६ ॥

जम्मि पगरणे मंसं आसादीए विज्जति पच्छा ओदणादि
तं मंसादी भणन्ति । मंसाणं वा मच्छं वा आशेषेव पकरणे
करेति, तं च मंसादिप आणीएसु या मंसेसु आदावेष जण-
धयस्स मंसपगरणं करेति, पच्छा सयं परिभुंजति, तं वा
मंसादी भणन्ति । एवं मच्छादियं पि वत्तव्वं । मंसखलं जन्थ
मंसाणि सोज्जति, एवं मच्छखलं पि । जमन्नगिहातो आगि-
ज्जति तं आहेणं, जमन्नं गिहं गिज्जति तं पहेणं । अहवा-
जं बहुधरातो धरगिहं गिज्जति तं पहेणं मव्याणमादिया-
णं जं हिज्जति गिज्जति त्ति तं हिंगोलं, दुज्जति वा तं हिं-
गोलं । अहवा—जं मतभसं वा करुणादियं हिंगोलं, वीवाह-
भसं संमेलो गोदृए वा भसं संमेलं भणन्ति । अहवा-
कमाऽऽरम्भे सुणहसिता जे ते संमेलो, तेसि जं भसं तं सं-
मेलं गिहातो उज्जानादिसु हीरंतं नीयमानमित्यर्थः, पेहा प्र-
क्ष्य तं लययामीत्यसौ, अहवा—ओदनाऽदि असितुमिच्छा, नरा-
णि द्राक्षापानकाऽऽदि पातुमिच्छा पिपासा । अहवा—ताए प-
देसाए प्रतिप्रयायेत्यर्थः जो ति साह तम्मि निणं पगरणं भ

विस्तति तस्स आरतो जा रयणी, तं जो अत्थ प्रतिभयं,
उवातिणावेति, नयनीत्यर्थः, अन्नं वा नयंतं सादिज्जति,
तस्स चउगुहं, आणादिणो य दोसा, आयसंजमविराहणा
उक्कसूत्रार्थः । इयार्णि निज्जुत्ती, सा य पायसो गतायैव ॥

गाथा—

मंसाइपगरणा खलु, जेतियमेत्ता उ आहिया सुत्ते ।

सेजायेरतराण व, जे तत्था सागते भिक्खू ॥ १८६ ॥

तं पगरणं सेज्जातरस्स सेज्जातरेतस्स जे भिक्खू तत्थ
आसा तत्थासा ते अणं वसहि आगते आणाऽऽवयो दोसा
भवन्ति ।

गाथा—

तं रयणि अम्पलो, उवातिणा एतरे तु तत्थेव ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १८७ ॥

मंसाण व मच्छाण व, गच्छता पारियम्मि वयगादी ।

स आणेति संखाडिं पुण, खलगा वा जहि य सोसिति १८८

सेज्जायरभसो सेज्जायरपिंडो अकप्पिओ काउं अन्नवस-
हि गच्छन्ति, इयरे तु तत्थ गंतुं वसन्ति, परिषयद्वा मंसाण
व गंधो गच्छमाणा संखाडिं करेति, कप्पियमासादि
अमंसभक्षणवते गहिते तम्मि पुत्ते मंसादिपगरणं काउं धि-
ज्जातियाण दाउं पच्छा सयं पारेति । अहवा—मंसाविभ-
क्खणविरतिव्यतं धेत्तुं तस्स रक्खणद्वा आदिप संखाडिं क-
रेति, आणाण वा मंसे संखाडिं करेति, खलगं । जन्थ । मंसं-
सोसिति ।

गाथा—

आहेणं दारगइ-त्तगाण व धुइत्तगास व पहेणं ।

वरइत्तादि बहूणं, पहेणं गिंति अम्पत्थ ॥ १८८ ॥

संमेलो य घरातो, जं वा अत्थाग्गास पकरेति ।

हिंगोलं जे भिज्जति, सिवटुं व मिवाइकरडुं वा (?) २००

हीरंतं गिज्जंतं, कीरंतं वा वि दिस्स तु तदासा ।

अम्पत्थ वसति गंतुं, उवस्सओ होसिओ एसो ॥ २०१ ॥

सेजायरस्स पिंडो, गाहिति तण अणणहिं वसति ।

इतरेसु परिजयद्वा, अणागयं वसति गंतूण ॥ २०२ ॥

गतायां, तत्थ गच्छमाणस्स अनरा छक्कायविराहणा, कटं
गोवसमादिपहिं वा आयविराहणा ।

इमं य दोसा तत्थ—

दुप्पि य दोप्पि णिविद्वा, मम्मसा य तत्थ इत्थीओ ।

दट्टुं भुत्ता कोउय-सरणे इयराण गमणादी ॥ २०३ ॥

दुप्पाउयं दुप्पियच्छं वा दुप्पीतं अ आउडा दुप्पिण्यिद्वा
धिम्भला णिम्भरा मत्ता मदक्खरिं सि संवेयणा स्विकारं च
ट्टकारी उम्पसा भुत्तभोगिणो ताओ वदट्टुं सति करणं, इ-
यराण कोउयं ततो पडिगमणाऽऽदि करेज्ज जम्हा एते दो-
सा मग्हा तत्थ गंतव्वं ।

चितियपदेण वा गच्छेज्जा—

असिवे ओमोपरिए, रायहुहे मए व गेलसे ।

अद्वाण रोहए वा, अप्परिखामेसु जयणाए ॥ २०४ ॥

असिवाऽऽविषु सत्तकारणेसु जति गीयत्था ततो पणगप-
रिहालीय वसधिद्विता वैव गिरहंति ।

जतो भवति—

परिणामेसु य अच्छति, आउलछम्मेल जाइ इतरेसु ।

जे दोसा पुव्वुत्ता, सा इतरे कारणे जयणा ॥ २०५ ॥

अगीयत्था वि जति परिणामगा तो अच्छंति, अह अगीतो
अपरिणामी य तो सेज्जायरसंखडीने आयरितो भलति—
एत्थ कल्लं जणाउलं भविस्सइ, तो निग्गच्छामो, अन्नवस-
हीए ठामो अ, सेज्जायरसंखडीए पुण संवासमइया भवि-
स्संति काउं अन्नवसहीए वि वसेज्जा । नि० बू० ११ उ० ।

बहुस्थिकं मांसं न प्राप्यम्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण जाणैज्जा—बहु-
अद्वियं मंसं वा मच्छं वा बहुकंटकं अस्सिं खलु पडि-
गाहितंति अप्पे सिया मोयणजाए बहुउज्झिकयधम्मिए
तहप्पगारं बहुअद्वियं वा मंसं वा मच्छं वा बहुकंटकं
लामे संते० जाव णो पडिगाहेज्जा । से भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा० जाव समाणे सिया णं परो बहुअद्वियं मंसं
वा मच्छं वा उवणिमंतेज्जा—आउसंतो समणा ! अभिक्क-
खसि बहुअद्वियं मंसं पडिगाहितं ? , एय्यगारं णिग्घोसं
सोच्चा णिसम्म से पुव्वामेव आलोएज्जा—आउसो ति वा
भइणि ति वा णो खलु मे कप्पइ बहुअद्वियं मंसं प-
डिगाहेत्तए, अभिक्कखसि से दाउं ० जावइयं तावइयं पो-
गलं दलयाहि, मा य अद्वियाइं मे सेवं वदंतस्स परो अ-
भिहइ अंतो पडिगाहंति बहुअद्वियं मंसं परिभाएत्ता
णिहइ दलएज्जा, तहप्पगारं पडिगाहं परद्वंस्सि वा
परपायंसि वा अफासुयं अणेसखिज्जं ० लामे संते ० जाव
णो पडिगाहेज्जा । से अद्वियं पडिगाहिए सिया तं णो हिज्जि
वएज्जा णो अद्विहिं ति वएज्जा, से तमायाय एगंतमवक-
मंज्ज २, अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अप्पडे
० जाव संताणए मंसयं मच्छं मोच्चा अद्वियाइं कंटए
गहाय से तममाय एगंतमपकमेज्जा २, अहे कामयंदि-
लंसि वा ० जाव पमजिय पमजिय परिद्वेज्जा ।

एवं मांससूत्रमपि नेयम् अस्य खोपादानं क्वचिद्भूताऽऽपुप-
शमनार्थं सङ्घोपवेशतो बाह्यपरिभोगेन स्वेदादिना कालाऽऽ-
पुपकारत्वात् कलवद् दृष्टं, भुजिञ्चात्र बहिःपरिभोगार्थं,
नाभ्यवहाराय, पदातिभोगवदिति । एवं गृहस्थाऽऽम-
न्त्राऽऽविषिधुपुल्लसूत्रमपि सुगममिति तदेवमादिना छे-
दसूत्राऽभिप्रायेण ग्रहणे सत्यपि कण्टकाऽऽविप्रतिष्ठापनवि-
धिरपि सुगम इति । आन्ना० २ भु० १ बू० १ अ० १ उ० ।

साधोर्मांसमक्षणाधिकारः—

बहुअद्वियं पुगलं, अणिमिसं वा बहुकंटयं । (७३)

बहुस्थिकं पुगलं—मांसम् अणिमिसं वा मत्स्यं वा बहु-
कण्टकम्, अयं किल कालाऽऽपेक्षया ग्रहणे प्रतिषेधः ।
अन्ये त्वभिदधति—वनस्पत्यधिकारास्तथाविधफलाभिधानम्
एते इति । दश० ५ अ० १ उ० । (अमज्जमंसात्ती
सिया) अमघमांसाऽशी भवेविति योगः, अमघपोऽमांसाऽ-
शी च स्यात्, एते च मघमांसी लोकाऽऽगमप्रतीते
एव, ततश्च यत्केचनाभिदधति—आरनालारिष्टाऽऽद्यपि सं-
धानाद् ओवनाऽऽद्यपि प्राण्यक्तत्वास्याज्यमिति । तदसत्,
अमीषां मघमांसत्वायोगात्, लोकशास्त्रयोरप्रसिद्धत्वात्,
सन्धानप्राण्यक्तत्वतुल्यत्वादिना त्वसाध्वी, अतिप्रसक्तवोषा-
त्, द्रवत्वत्वीत्यनुल्यतया मूत्रपानमातृगमनाऽऽदिप्रसक्ता-
त् । इत्यलं प्रसङ्गं, अक्षरगमनिकामात्रप्रकमान् । दश०
२ बू० " पिसिअं खुल्लं मंसं । " पाइ० ना० ११३ गाथा ।
" हिंसेवाले मुस्तावाई, माइल्ले पिसुणे सदे । भुज्जमाने सुई
मंसं, सेयमेयं ति मअइ ॥ १॥ " उत्त० २ अ० । (धन्वन्तरि-
रातुगार्थं मांसमुपविशति इति ' उववत्स ' शब्दे द्वितीयभागे
६८४ पृष्ठे उक्तम्) क्वचिच्छ्रमणा मांसप्रसक्ताः " कम्म य
विसए णज्जति समणा भगवन्तो जहा मंसं न ज्ञायं ति,
कमिह वि पुण एस मंसमक्खाभक्खवियार एव णत्थि । "
नि० बू० १ उ० । गोक्षीरपाण्डुरमांसं शोणितमिति तृती-
योऽतिशयस्मीर्यकृतः । स० १ सम० । औ० । फलानां वि-
भागे, प्रज्ञा० १ पद ।

मंसकच्छम—मांसकच्छप—पुं० । मांसबहुले कच्छपभेदे, प्रज्ञा०
१ पद ।मंसखल—मांसखल—न० । मांसशोषणस्थाने, नि० बू० १०
उ० । यत्र संखडीनिमित्तं मांसं क्षिप्त्वा क्षिप्त्वा शोष्यते,
शुष्कं वा पुञ्जीकृतं क्खल्यते । आचा० २ भु० १ बू० १ अ०
४ उ० ।मंसखायग—मांसखादक—पुं० । मांसभक्षके पारध्यादौ, नि०
बू० १ उ० ।

मंसग—मांस—न० । पलले, उत्त० २ अ० ।

मंसगदिय—मांसग्रथित—त्रि० । मांसानुरागतन्तुभिः सम्बन्धितं,
उत्त० ५ अ० ।मंसचक्खु—मांसचक्षुष्—पुं० । वृक्षस्थे ज्ञानचक्षुर्गदिते, दश०
४ अ० ।मंसपेसिया—मांसपेशिका—स्त्री० । मांसखण्डे, दश० १०
अ० । नि० बू० । आ० म० ।मंसवुट्ठि—मांसवृष्टि—स्त्री० । पललवर्षणे, यत्र वृष्टौ मांसख-
ण्डानि पतन्ति । मांसवृष्टिर्यस्मिन् शास्त्रे चिन्त्यते तस्मिन् ।
सूत्र० २ भु० २ अ० । प्रथ० ।

मंसमक्खल—मांसमक्षल—न० । पिशिताशने, डा० १८ अ० ।

मंसल—मांसल—त्रि० । " मांसाऽऽदेर्वा " ॥ ८ । १ । २६ ॥ इ-
त्यनुस्वारस्य वा लुग । मांसोपचिते, प्रा० १ पाद । " मंस-

मंसल

लऽगगहत्थी । " मांसलाघप्रहस्तौ वाऽप्रभागवर्तिनौ हस्तौ यासां ता मांसलाप्रहस्ताः । जी० १ प्रति० । कल्प० । " मांसलसंठियपसत्थयिउलहणुयं । " मांसल उपचितमांसः संस्थितो घिशिष्टसंस्थानः प्रशस्तः शुभः शार्दूलस्येव विपुलो विस्तीर्णो हनुश्चक्रं यस्य स तथा । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । औ० । " (१२६) रुद्रा पीणा थूला, य मंसला पीवरा थोरा । " पा० ना० ७३ गाथा ।

मंससुहा-मांससुखा-स्त्री० । मांससुखकारितया संबाधनायाम्, ध० १ अधि० ।

मंससोन्ल-मांसशूल्य-न० । शूलं पच्यन्त इति शल्याति, मांसस्य शूल्यानि मांसशूल्यानि । मांसखण्डेषु, उपा० ३ अ० ।

मंसाह्या-मांसादिका-स्त्री० । मांसमादौ प्रधानं यस्यां सा मांसाऽऽदिका, तां मांसनिवृत्तिं कर्तुकामैः पूर्णायां वा निवृत्तौ, मांसप्रचुरायां संखडौ कृतायाम्, आचा० २ श्रु० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । नि० श्रु० । जम्मि पगरणे मंसं आसादीए दिज्जति पच्छा आदणादि तं मंसादी भणति, मंसाण वा मच्छं वा आदावेव पकरणे कर्णेति तं च मंसादिण आणीएसु वा मंसेसु आदावेव जणवयस्स मंसपगरणं कर्णेति पच्छा सयं परिभुजति, तं वा मंसादी भणति । नि० श्रु० १० उ० ।

मंसाणुणारि (ण)-मांसानुसारिन्-पुं० । मांसान्तधातु-व्यापककिञ्चिच्छाणितानुसारिणि त्रणे, स्था० ६ ठा० ।

मंमाय-मांसाद-पुं० । मांसान्येवाग्निना प्रताप्य भक्षके नारके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

मंमासि (ण)-मांसाशिन्-पुं० । मांसत्वादके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

मंसु-श्मश्रु-न० । " वक्राऽऽदायन्तः " ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति सूत्रणानुस्वाराऽऽगमः । प्रा० १ पाद । कूर्चगेमणि, स्था० ३ ठा० ४ उ० । तं० । प्रश्न० । जी० । औ० । ज्ञा० । उक्त० । " (२३७) मंसु खुई च मासुरी कुच्चं । " पा० ना० ११२ गाथा ।

मंसुल्ल-मांसवत्-पुं० । उपचितमांसवति, " आल्विषोऽल्लाल-यन्त-मन्तस्तेर-मणा-मनोः " ॥ ८ । २ । ४१ ॥ इति मनुव उल्लाऽऽदेशः । प्रा० २ पाद ।

मकरंडग-मकराण्डक-पुं० । रा० । जलचरविशेषाण्डके, जं० १ यत्न० ।

मकरकंड-मकरकंटु-पुं० । " कगचज०- " ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इत्यादिस्त्रेण पेशाच्यां कलोपनिषधः । मकरध्वजे, प्रा० १ पाद ।

मकरिआ-मकरिका-स्त्री० । मकराऽऽकारे आभरणविशेषे, जं० २ यत्न० । मकरजलजन्तुभार्यायाम्, आ० श्रु० १ अ० ।

मकाई-मकायिन्-पुं० । राजगृहवासिनि स्थनामख्याते गृहपता, अन्त० ।

पढमस्म शं भेंत ! अज्भयणस्स के अट्टे पञ्चत्ते ? । एवं

खलु जंबू तिणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे नगरे गुणसिलेणं वेतिते, सेणिए राया, तत्थं मकाई नामं गाहावती प-रिवसइ अट्टे० जाव अपरिभूते । तेणं कालेणं तेणं समणं स-मणे भगवं महावीरे आदिगरे गुणसिलेण० जाव विहरति, परिसा निग्गया तते शं से मकाई गाहावती इमीसे कहाते ल-द्धट्टे समाणे जहा पसत्तीए गंगदत्ते बहवे इमी वि जेड्डपुत्तं कुटुंवे ठवेत्ता पुरिससहस्सवाहणीए सीयाए निक्खंते० जाव अणगारे जाते इरियासमिते०, तते शं से मकाई अणगारे समणस्स भगवओ महावीरस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामाइयमाइयाई एकारस अंगाई अहिज्जति, मेसं जहा खंदग-स्स, गुणरयणं तवोकम्मं सोलसवासाई परियाओ पाउणेत्ता तेहव विपुले सिद्धे ॥ ६ ॥ अन्त० १ श्रु० ६ वर्ग ।

मकुंद-मकुन्द-पुं० । मुरजं वाद्यविशेष, आ० म० १ अ० १ रा० ।

मकडकरण-मर्कटकरण-न० । मर्कटमुद्दिश्य यत्किञ्चित् क्रिय-ते तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ श्रु० ३ अ० ।

मकडग-मर्कटक-पुं० । सूक्ष्मजीवविशेष, आचा० १ श्रु० १ श्रु० १ अ० १ उ० । कोलिके, श्रु० ४ उ० । चानेर च । श्रु० ४ उ० ।

मकडतंतुचारण-मर्कटतन्तुचारण-पुं० । कुब्जवृत्तान्तगालभा-घिनभःप्रदेशेषु, कुब्जवृत्ताऽऽदिसंबन्धमर्कटतन्तुवाऽऽलम्भ-नपादोच्चरणा निक्षेपावदाता मर्कटतन्तुं छिन्दतो यान्तो म-र्कटतन्तुचारणाः । चारणभेदेषु, रा० २ अधि० ।

मकडबंध-मर्कटबन्ध-पुं० । नाराचसंहनिनः शरीराययवबन्ध-प्रकारं, स्था० ६ ठा० ।

मकडमंताण-मर्कटमन्तान-पुं० । मर्कटः कोलिकस्तस्य स-न्तानं जालकम् । लूतातन्तुजाले, ध० २ अधि० । आचा० । कोलिकाजाले, आव० ४ अ० । आ० श्रु० । आचा० ।

मकन-मार्गण-पुं० । " वलिकार्पशाधिकं तृतीयतुर्ययोराद्य-द्वितीयौ " ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति गस्थाने कः, तस्य नः । वारं, प्रा० ४ पाद ।

मकार-मस्करिन्-पुं० । मस्करो ज्ञानं गतिर्वाऽऽस्यस्य इति, मा कर्तुं कर्म निषेजुं शीलमस्य इति । " मस्कर-मस्करिणौ वंशु परिम्राजक्याः " ॥ ६ । १ । १७४ ॥ इति इतिः । परिम्राजके, विधा-नेन स्वकर्मपरित्याजके, चन्द्रे च । वाच० ।

माकार-पुं० । तृतीयचतुर्थकुलकर्काले महन्त्यपराधं दानव्यं दण्डं, स्था० ७ ठा० । कल्प० । नि० । आ० म० । जं० ।

मक्कुण-मत्कुण-पुं० । स्वदेजे, 'माकण' 'खटमल' इतिख्याते जन्तुभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । उक्त० ।

मक्कोडय-मत्कोटक-पुं० । कृष्णवर्णं, 'मक्कोडा' ' चोटा ' इतिख्याते जन्तुविशेषे, नि० श्रु० १ उ० । स्था० । आ० म० ।

मक्खण-अन्नण-न० । नवनीते, स्था० ४ ठा० १ उ० । आचा० । श्रु० । नि० । तैलाऽऽदिता गात्रस्य स्निग्धताऽऽपादने, नि०

च० ३ उ० । पर्युषितेन तैलाऽऽदिना न प्रक्षणीयम् । च० ५ उ० । "मंखेज वा भिलिगेज वा ।" आचा० २ शु० २ च० ६ अ० । मंखेति अम्भंगेति एकस्मि मक्खे मक्खेति, पुणो पु-
णो अम्भंगणं । अहवा-धोवेण अम्भंगणं बहुणा मक्खणं ति
अभ्यंजनप्रक्षणयोर्भेदः । नि० च० ३ उ० ।

मक्खालि(ण्)-मस्करिन्-पुं० । "सपोः संयोगे सोऽप्री
प्ते" ॥ ८ । ४ । २८६ ॥ इति मागध्यां स्क्रस्य वा सः । परि-
माजके, प्रा० ४ पाद ।

मक्खिअ-प्रक्षित-त्रि० । जेहमर्दिते, "मक्खिअं तुप्यं ।"
(७५२) पाद० ना० २३३ गाथा ।

मक्खिय-प्रक्षित-त्रि० । स्नेहिते, ध० २ अधि० । (प्रक्ष-
णविषयं सूत्रम् 'अम्भंगण' शब्दे प्रथमभागे ६८६ पृष्ठ
गतम्) पृथग्यादिनाऽवगुण्ठिते, प्रब० ६७ द्वार । पि० ।
आचा० । पणया द्वितीयो क्षलितो दोषः । स द्विविधः-
संचितेन खरगिटत आहारोऽचिन्तेन खरगिटतश्चाऽऽहारो
भवति, तदा क्षलितदोष उक्तः । उक्त० २४ अ० । स्था० च० ।
पं० च० । आचा० । आ० च० । पि० । मक्खियं तुप्यं" (७५२)
पाद० ना० २३३ गाथा । क्षलिते अविकृतिप्रार्थाश्चितम् । जीत० ।
(क्षलितद्वारम् 'एसणा' शब्दे तृतीयभागे ५५ पृष्ठ गतम्)
माक्षिक-न० । मक्षिकासंचितमधुनि, स्था० ६ ठा० । जीत० ।

मगदुमईजहाँ-पारसीकः शब्दः । दौलताबादसुलतानजन-
न्याम्, ती० ५८ कल्प ।

मगर-मकर पुं० । जलचरविशेषे, प्रश्न० ४ आध० द्वार ।
ग० । सू० प्र० । औ० । प्रज्ञा० । महामन्त्र्ये, उक्त० ३६
अ० । आ० म० । स० । तं । विपा० च० प्र० । ज्ञा० । आवा० ।
सूत्र० । प्रज्ञा० ।

से किं तं मगरा ? मगरा दुविहा पम्पता । तं जहा-सौड-
मगरा, मच्छमगरा य । सेत्तं मगरा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

मकरा इव मकरा जलविहारित्यात् धीवरेषु, प्रश्न० २
आध० द्वार ।

मगरंद-मकरन्द-पुं० । पुष्परसे, द्वा० ८ द्वा० ।

मगरज्झय-मकरध्वज पुं० । कामधेव, ज० २ वस्त० ।

मगरमच्छ-मकरमत्स्य-पुं० । मन्त्र्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मगरमुह-मकरमुख-न० । पादाऽऽभरणविशेषे, औ० ।

मगरासण-मकराऽऽसन-न० । आसनभेदे, येषामधो लिखि-
ता मकरा भवन्ति । ग० ।

मगह-मगध-पुं० । राजगृहनगरप्रतिषेधे आर्यजनपदे, प्रज्ञा०
१ पद । सूत्र० । स्था० ।

मगहपुर-मगधपुर-न० । राजगृहे, आ० च० १ अ० ।

मगहसिरी-मगधश्री-स्त्री० । राजगृहराजस्य जगसन्धस्य
स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आवा० ४ अ० । आ० च० ।

मगहसुंदरी-मगधसुन्दरी-स्त्री० । राजगृहराजस्य जगसन्ध-
स्य स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आवा० ४ अ० । आ० च० ।

मगहसेना-मगधसेना-स्त्री० । राजगृहे स्वनामख्यातायां ग-
१०

णिकायाम्, आचा० । राजगृहे नगरे मगधसेना गणिका,
तत्र कर्वाचिद्धनः सार्धवाहो महता प्रव्यनिचयन समन्वितः
प्रविष्टः, तद्रूपयौवनगुणगणद्रव्यसंपदाक्षिप्तया मगधसेनयाऽ-
सावभिसरितः, तेन चाऽऽयव्ययाऽऽक्षिप्तमानसेनासौ नावलो-
किताऽपि, अस्याश्चाऽऽत्मीयरूपयौवनसौभाग्यावलेपान्मह-
ती वृत्तासिकाऽभूत्, ततश्च तां परिम्लानवदनामयलोक्ष्य
जरासन्धनाभ्यधायि-किं भवत्या दुःखासिकाकारणम् ?, केन
वा सार्द्धमुपितेति । सा स्वयादीत्-अमरेणेति । कथमसावम-
र इत्युक्ते तथा सद्भावः कथितो निरूपितो यावन्तथैवाद्याप्यास्त
इत्यतो भागार्थिनोऽर्थे प्रसक्ता अजरामरवत् क्रियासु प्रवर्तन्ते
इति । आचा० १ शु० २ अ० ५ उ० ।

मगहाहिब-मगधाधिप-पुं० । मगधानां देशानामधिपे, "से-
णिओ मगहाहिवा ।" उक्त० २० अ० ।

मंगुसा-मङ्गुसा-स्त्री० । भुजपरिसर्पविशेषे, 'खाडदिल्ल' स्ति
संभाव्यते । "मंगुसपुच्छं व सं मंसु ।" उपा० २ अ० ।

मगुक-मदगुक-पुं० । जलपाक्षिभेदे, सूत्र० १ शु० ११ अ० ।

मग-मग्-धा० । सपेणे, "शकाऽऽदीनां द्वित्वम्" ॥ ८५२३० ॥
इत्यन्त्यस्य द्वित्वम् । मग्ग । मङ्गति । प्रा० ४ पाद । पश्चात् ।
३० ना० ६ वर्गे १११ गाथा ।

मार्ग-पुं० । मृजु शुद्धौ, मृजन्ति शुद्धीभवत्यनेनार्तीचारक-
ल्पप्रक्षालनादिति मार्गः । "व्यज्जनाद् प्रज" ॥ ५१३१३२ ॥ इति
घञप्रत्ययः । आगमे । व्य० १ उ० । प्रवचने, विशेषः ।

मार्गशब्दार्थमाह—

मज्झिअ सोहिअइ, जेणं तो पवयणं ततो मग्गो ।

अहवा संवस्स मग्गो, मग्गणमकेसणं पंथो ॥ १३८१ ॥

ततस्तस्मात्प्रवचने मार्ग उच्यते । येन, किम् ?, इत्याह-मृजु
शुद्धौ, मृज्यते शाध्यतेऽनेन कर्म मलिन आत्मा, तस्माद्धेतोः ।
अथवा-मार्गेण मार्गोऽन्वेषणं पन्थाः शिष्यस्यन्ति ॥ १३८१ ॥
(विशेषः) इति व्युत्पत्तेः । ध० १० । आ० म० । म० ।

मार्गस्वरूपमाह—

मार्गः प्रवर्तकं मानं, शब्दो भगवतोदितः ।

मंविप्राशठगीतार्थाऽऽ-चरणं चेति स द्विधा ॥ १ ॥

मार्गे इति-प्रवर्तकं स्वजनकेच्छाजनकमानजननद्वारा प्रवृ-
त्तिजनकं, मानं प्रमाणं, स च भगवता स्वज्ञेनादितो विधि-
रूपः शब्दः, संविप्राः संवेगवन्तः, अगठा अभ्रान्ताः, गीतार्थाः
स्थभ्यस्तसुप्रार्थाः, तेषामाचरणं चेति द्विधा विधेरिव शि-
ष्टाऽऽचारम्यापि प्रवर्तकत्वात् । तद्विदमाह धर्मरत्नप्रकरण-
कुत्—"मग्गो आगमणीदे, अहवा संविग्गबहुजणाएणं ।"
इति ॥ १ ॥

द्वितीयाऽनादरे हन्त, प्रथमस्याप्यनादरः ।

जीतस्यापि प्रधानत्वं, साम्प्रतं श्रूयते यतः ॥ २ ॥

द्वितीयेति-द्वितीयस्य शिष्टाऽऽचरणस्य अनादरे प्रवर्तक-
त्वेनानभ्युपगमे, हन्त प्रथमस्यापि भगवद्वचनस्यापि अ-
नादरे एव । यतो जीतस्यापि साम्प्रतं प्रधानत्वं व्यवहारप्र-
तिपादकशास्त्रप्रसिद्धं श्रूयते । तथा च जीतप्राधान्याऽनादरे
तत्प्रतिपादकशास्त्रानादरादयत्नमेव नास्ति कत्वमिति भा-
वः ॥ २ ॥

अनुमाय सतामुक्ताऽऽचरेणाऽऽगममूलताम् ।

पथि प्रवर्तमानानां, शब्दक्या नान्धपरम्परा ॥ ३ ॥

अनुमायेति—उक्ताऽऽचारेण संविग्नाऽऽशङ्गीतार्थाऽऽचारेण, आगममूलतामनुमाय, सतां मार्गानुसारिणां, पथि महाज-
नामुपातमार्गे, प्रवर्तमानानामन्धपरम्परा न शङ्कनीया । इत्थं
आत्राऽऽगमबोधितेष्टोपायताकत्वमेवानुमेयम्, आगमग्रहणं
आन्धपरम्पराशङ्काव्युदासायेति नाऽऽगमकल्पनोत्तरं विध्य-
र्थबोधकल्पनाद्वारव्यवधानेन प्रवर्तकतायाः शब्दसाधारण्य-
क्षतिः, अप्रत्यक्षेणाऽऽगमेन प्रकृतार्थस्य बोधयितुमशक्यत्वा-
त्, व्यवस्थितस्य चानुपस्थितेः सामान्यत एव तदनुमा-
नात् । तदिवमुक्तम्—“आयराणां विदुः आणत्ति ।” वस्तुतः
उपपत्तिकेन शिष्टाऽऽचारेणैव विध्यर्थसिद्धावागमानुमानं
भगवद्बुद्धानद्वारा समापत्तिसिद्धये इति द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

सूत्रे सद्धेतुनोत्सृष्टमपि क्वचिदपोद्यते ।

हितदेऽप्यनिषिद्धेऽर्थे, किं पुनर्नास्त्य मानता ॥ ४ ॥

सूत्र इति—सूत्रे आगमे, उत्सृष्टमपि उत्सर्गविषयीकृत-
मपि, सद्धेतुना पुष्टेनाऽऽलम्बनेन, क्वचिदपोद्यते अपवाद-
विषयीक्रियते, हितदेऽपीष्टसाधनेऽपि, अनिषिद्धे सूत्रावा-
रिते, किं पुनरस्य शिष्टाऽऽचारस्य न मानता न प्रमाणा-
ता ॥ ४ ॥

उदासीनेऽर्थे भवत्वस्य मानता, चारित्रं तु कारणसहस्रे-
णापि परावर्तयितुमशक्यमित्यत आह—

निषेधः सर्वथा नास्ति, विधिर्वा सर्वथाऽऽगमे ।

आयं व्ययं च तुल्ये—ल्लामाऽऽकाङ्क्षी वणिग्यथा ॥५॥

निषेध इति—सूत्रे विधिनिषेधौ हि गौणमुख्यभावेन मिथः—
संवलितत्वेन प्रतिपाद्यते, अन्यथानेकान्तमर्यादाऽतिक्रमप्र-
सङ्गादिति भावः ॥ ५ ॥

प्रवाहधारापतितं, निषिद्धं यन्न दृश्यते ।

अत एव न तन्मत्या, दूषयन्ति विपश्चितः ॥ ६ ॥

प्रवाहोत—शिष्टसम्मतत्वसन्देहेऽपि तद्वृषणमन्याय्यं, किं
पुनस्तन्निश्चय इति भावः । तद्विदमाह—“जं च विहिमं ए
सुत्ते, एय पडिसिद्धं जणमि चिररूढं । स महविगण्णियदो-
सा, तं पि ए वृंसंति गीयत्था ॥ १ ॥” ॥ ६ ॥

संविग्नाऽऽचरणं सम्प-कल्पप्रावरणाऽऽदिकम् ।

विपर्यस्तं पुनः श्राद्ध-ममत्वप्रभृति स्मृतम् ॥ ७ ॥

संविग्नेति—संविग्नानामाचरणं सम्यक् साधुनीत्या कल्पप्रा-
वरणाऽऽदिकम् । तदाह—

“अहं मणियं पि सुप, किञ्ची कालाहकारणाविफलं ।

आहममहं चिय, वीसह संविग्गीयहि ॥ १ ॥

कप्पाणं पावरणं, अगोअरणाओ भोसिआभिकखा ।

उवग्गाहियकडाहय-तुंययमुहदाणदोराह ॥ २ ॥” इत्यादि ।

विपर्यस्तमसंविग्नाऽऽचरणं पुनः श्राद्धममत्वप्रभृति स्मृत-
म् । तदाह—

“अहं सहेसु ममसं, रादाह असुअउवहिमत्ताह ।

विहिदुवसहितुली-मसुरगारण परिओणे ॥ १ ॥” इति ॥ ७ ॥

आयं ज्ञानात्परं मोहा-द्विशेषो विशदोऽनयोः ।

एकत्वं नानयोर्युक्तं, काचमाणिक्ययोरिव ॥ ८ ॥

आयमिति—ज्ञानं तत्त्वज्ञानम्, मोहो गारवमगता ॥ ८ ॥

दर्शयन्निः कुलाऽऽचार-लोपादासुष्मिकं भयम् ।

वारवाङ्मिः स्वगच्छीय-गृहिणः साधुसङ्गतिम् ॥ ९ ॥

वर्शयन्निः-आमुष्मिकं प्रेत्य प्रत्यक्षायविपाकफलम् ॥ ९ ॥

द्रव्यस्तत्र यतीनाम्-प्यनुपरयन्तिरुत्तमम् ।

विवेकविकलं दानं, स्थापयन्तिर्यथा तथा ॥ १० ॥

द्रव्यस्तत्रमिति—अपिना आगमे यतीनां तन्निषेधो द्योत्यते,
अनुपरयन्तिरुत्तममनैः ॥ १० ॥

अपुष्टाऽऽलम्बनोत्सिक्तै-र्गुणमीनेषु मैत्रिकैः ।

इत्थं दोषादसंविग्नै-र्हहा विश्वं विडम्बितम् ॥ ११ ॥

अपुष्टेति व्यक्तः ॥ ११ ॥

अप्येष शिथिलोप्रापो, न श्राव्यो गृहमेधिनाम् ।

मूदमोऽर्थ इत्यदोऽयुक्तं, सूत्रे तद्वर्णनानात् ॥ १२ ॥

अपानिति—मृषाऽपि शिथिलानाम्, उक्तापः यदुत न श्राव्यो
गृहमेधिनाम् सूत्रमोऽर्थः, इत्यदो वचनमयुक्तम्, सूत्र-मगव-
त्यादौ तेषां गृहमेधिनामपि केषाञ्चिद्गुणवर्णनात्, “लज्जुद्वा
गहिअद्वा” इत्यादिना साधुसङ्गतिमाध्यापयितुमशक्यमिति
पादनात्, सम्यक्त्वप्रकरणप्राप्त्योऽयमर्थः ॥ १२ ॥

तेषां निन्दाऽल्पसाधूनां, बह्वाचरणमानिनाम् ।

प्रवृत्ताऽङ्गीकृताऽत्यागे, मिथ्यादृग्गुणदर्शिनी ॥ १३ ॥

तेषामिति—तेषामसंविग्नानाम्, अल्पसाधूनां विरलानां
यतीनां, बह्वाचरितमानिनां “बहुभिराचारं खलु वयमाच-
रामः, स्तोकाः पुनरेते संविग्नत्वाभिमानिनो दाग्मकाः”
इत्यभिमानवताम्, निन्दा अङ्गीकृतस्य मिथ्याभूतस्याऽपि
बह्वाचीर्गस्याऽत्यागेऽभ्युपगम्यमाने मिथ्यादृशां गुणदर्शि-
नां प्रवृत्ताः, सम्यग्गुणपक्षया मिथ्यादृशमेव बहुत्वात् । तदा
ह—“बहुजणपविसिम्मिच्छं, इच्छं (त्थं) तेण इहलोअओ चेव ।
धम्मो न उज्झियव्वो, जेण तहि बहुजणपविसिं ॥ १ ॥” ॥ १३ ॥

इदं कलिरजः पर्व-मस्म भस्मग्रहोदयः ।

खेलनं तदसंविग्न-राजस्यैवाधुनोचितम् ॥ १४ ॥

इदमिति व्यक्तः ॥ १४ ॥

समुदाये मनाग्दोष-भीतैः स्वेच्छाविहारिभिः ।

संविग्नैरप्यगीतार्थैः, परेभ्यो नातिरिच्यते ॥ १५ ॥

समुदाये इति—समुदाये मनाग्दोषेभ्य इष्टकलहाऽऽदिकूपे-
भ्यो भीतैः, स्वेच्छाविहारिभिः स्वेच्छन्वचारिभिः, संविग्नै-
रपि बाह्याऽऽचारप्रधानैरपि, अगीतार्थैः, परेभ्योऽसंविग्नै-
भ्यो, नातिरिच्यते नाधिकीभूयते ॥ १५ ॥

वदन्ति गृहिणां मध्ये, पार्श्वस्थानामवन्धताम् ।

यथाञ्छन्दतयाऽऽत्मान-मवन्धं जानते न ते ॥ १६ ॥

वदन्तीति—परदोषं पश्यन्ति, स्वदोषं च न पश्यन्तीति
महतीयं तेषां कथ्येनेति भावः ॥ १६ ॥

गीतार्थपारतन्त्र्येण, ज्ञानमज्ञानिनां मतम् ।

विना चक्षुष्मदाधार-मन्धः पथि कथं प्रजेत् ? ॥ १७ ॥

गीतार्थेति-मुख्यं ज्ञानं गीतार्थानामेव तत्पारतन्त्र्यलक्षणं
गीतमेव तद्वगीतार्थानामिति भावः ॥ १७ ॥

तस्यागेनाफलं तेषां, शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यहो ।

विपरीतं फलं वा स्या-बौभङ्ग इव वारिधौ ॥ १८ ॥

तद्विति-तस्यागेन गीतार्थपारतन्त्र्यपरिहारेण, तेषां संवि-
ग्नाऽऽभासानां शुद्धोच्छ्वाऽऽदिकमप्यफलं विपरीतफलं वा
स्यात्, वारिधाविधौ बौभङ्गः ॥ १८ ॥

यदि नास्मिन्नेषां नास्ति ज्ञानं, कथं तर्हि मासक्षपणाऽऽवि-
दुष्करतपोऽनुष्ठानत्वमित्यत आह—

अभिन्नग्रन्थयः प्रायः, कुर्वन्तोऽप्यतिदुष्करम् ।

बाह्या इवाव्रता मूढाः, ध्वाङ्गज्ञातेन दर्शिताः ॥ १९ ॥

अभिन्नंति—अभिन्नग्रन्थयोऽकृतग्रन्थभेदाः, प्रायः कुर्वन्तो-
ऽप्यतिदुष्करं मासक्षपणाऽऽदिकं बाह्या इवाव्रताः स्वाभावि-
कमनपारेणामरहिताः, मूढा अज्ञानाऽऽविष्टाः, ध्वाङ्गज्ञातेन
वायसहस्रान्तेन दर्शिताः । यथा हि केचन वायसा निर्म-
लसलिलपूषंसरित्परिसरं परित्यज्य मरुमरीचिकासु जल-
त्वभ्रान्तिमाजस्ताः प्रति प्रस्थिताः, तेभ्यः केचनान्यैर्नि-
षिद्धाः प्रत्यायाताः सुखिनो बभूवुः, ये च नाऽऽयातास्ते
मध्याह्नार्कतापतरलिताः पिपासिता एव मृताः, एवं समु-
दायादपि मनाद्दोषभीत्या ये स्वमत्या विजिहीर्षवो गीता-
र्थनिवारिताः प्रत्यावर्तन्ते, तेऽपि ज्ञानाऽऽविम्वपद्भाजनं भव-
न्ति, अपरे तु ज्ञानाऽविगुणेभ्योऽपि अश्रयन्तीति । तद्विद-
माह—“ प्रायं अभिन्नगंठी, तवाह तह दुष्करं पि कुर्वता ।
बज्ज्म एव ए ते साह्यः धंखाऽऽहरेण विधेया ॥ १ ॥ ” आ-
गमेऽप्युक्तम्—“ नममाणा वेगे जीविषं विष्परिणामंति । ”
द्रव्यतो नमन्तोऽप्येके संयमजीवितं विपरिणामयन्ति, ना-
शयन्तीत्यतदर्थः । इति ॥ १९ ॥

वदन्तः प्रत्युदासीनान्, परुषं परुषाऽऽशयाः ।

विश्वासादाकृतेरेते, महापापस्य भाजनम् ॥ २० ॥

वदन्त इति—उदासीनान् मध्यस्थान् शिक्षापरायणान् प्र-
ति, परुषं “ भवन्त एव सम्यक् क्रियां न कुर्वन्त को-
ऽयमस्मान् प्रत्युपदेशः ” इत्यादिरूपं वचनं, वदन्तः,
परुषाऽज्ञानाऽवेशादाशयो येषां ते तथा, एते आकृतेराका-
रस्य, विश्वासान्महापापस्य परप्रसारणलक्षणस्य भाजनं भ-
वन्ति, पापराणां गुणाऽऽभासमात्रेणैव स्खलनसंभवात् ॥ २० ॥

ये तु स्वकर्मदोषेण, प्रमाद्यन्तोऽपि धार्मिकाः ।

संविग्नपाक्षिकास्तेऽपि, मार्गान्वाचयशालिनः ॥ २१ ॥

ये स्थिति—ये तु स्वकर्मदोषेण वीर्यान्तरायोदयलक्षणेन,
प्रमाद्यन्तोऽपि क्रियासु अवस्थादन्तोऽपि, धार्मिका धर्म-
निरताः, संविग्नपाक्षिका- संविग्नपक्षीकृतः, तेऽपि, मार्गस्या-
न्वाचयो भावसाध्यपेक्षया पृष्ठलग्नतालक्षणः तेन शालन्त इ-
त्येवंशीलाः । तदुक्तम्—“ लम्बिहस्ति तेण पदं ति ” ॥ २१ ॥

शुद्धप्ररूपयैतेषां, मूलमुत्तरसंपदः ।

सुसाधुग्लानिमैषज्य-प्रदानाम्यर्चनाऽऽदिकाः ॥ २२ ॥

शुद्धेति—एतेषां संविग्नपाक्षिकाणां, शुद्धप्ररूपणेषु मूलं-
संवर्गुणानामाद्यमुत्पत्तिस्थानं, तदपेक्षयतनाया एव तेषां नि-
जराहेतुत्वात् । तदुक्तम्—“ हीणस्स वि सुद्धपरु-वगस्स संवि-
ग्गपक्खवाइस्स । जा जा इविज्ज जयणा, सा सा से निजरा
हाइ ॥ १ ॥ ” इच्छायोगसंभवाद्वाऽत्र नेतराङ्गवेकल्येऽपि फल-
वेकल्यं, सम्यग्दर्शनस्यैवात्र सहकारित्वात् । शास्त्रयोग एव
सम्यग्दर्शनवारिधयोद्विगोस्तुल्यववपेक्षणात् । तद्विदुक्तम्—
“ वंसणपक्खो सावय, चरिसभट्टे य मंदधम्मो य । वंसणचरि-
त्तपक्खो, समणे परलोगकस्मि ॥ १ ॥ ” उत्तरसंपद उत्कृष्टसं-
पदश्च सुसाधूनां ग्लानेरपनायकं यन्नेषज्य तत्प्रदानं चाभ्यर्चनं
च तत्रादिकाः ॥ २२ ॥

आत्माऽर्थ दीक्षणं तेषां, निषिद्धं श्रूयते श्रुते ।

ज्ञानाऽऽद्यर्थाऽन्यदीक्षा च, स्वोपसंपन्न नाहिता ॥ २३ ॥

आत्माऽर्थमिति—आत्माऽर्थ स्वधेयावृत्त्याद्यर्थं, तेषां संविग्नपा-
क्षिकाणां दीक्षणं श्रुते निषिद्धं श्रूयते । “ असद्वा न विदिरक्ख-
इ ” इति वचनात् । ज्ञानाऽऽद्यर्थाऽन्येषां भावचरपरिणामव-
त्पृष्ठभाषनामपुनर्वन्धकाऽऽदीनां दाक्षा च तदर्थं तेषां स्वोप-
संपन्न नाहिता नाहितकारिणी, असद्वापरित्यागाद्यर्थमपुनर्व-
न्धकाऽऽदीनामपि दीक्षणाधिकारात् । तदुक्तम्—“ सइअपुण-
वंधगाणं, कुग्गहविरहं लहुं कुणइ ” इति तात्त्विकानां तु
तात्त्विकैः सह योजनमप्यस्याऽऽचारः । तदुक्तम्—“ वेइ सु-
साहण बोहेउं ति ” ॥ २३ ॥

नाऽऽवरयकाऽऽदिवैयर्थ्यं, तेषां शक्यं प्रकुर्वताम् ।

अनुमत्यादिसाम्राज्या-ज्ञावाऽऽवेशाच्च चेतसः ॥ २४ ॥

नेति—आवरयकाऽऽदिवैयर्थ्यं च तेषां, स्वार्थानुसारेण शक्यं
स्वाचारं प्रकुर्वतां न भवति । तत्करण एवाऽऽचारप्रतीत्येच्छा-
योगनिर्वाहात् । तथाऽनुमत्यादीनामनुमोदनाऽऽदानां साम्रा-
ज्यात् स्वार्थाऽभङ्गान् । चेतसश्चित्तस्य भावाऽऽवेशादर्थोऽऽ-
द्युपयोगाच्च अज्ञामेधाऽऽद्युपपत्तेः ॥ २४ ॥

द्रव्यत्वेऽपि प्रधानत्वा-तथाकन्यात्तदक्षतम् ।

यतो मार्गप्रवेशाय, मतं मिथ्यादृशामपि ॥ २५ ॥

द्रव्यत्वेऽपीति—तदावश्यकस्य भावसाध्यपेक्षया द्रव्यत्वेऽपि
प्रधानत्वाविरुद्धाऽऽद्यतिशयेन भावकारणत्वाद् द्रव्यपक्षस्य
कचिद्व्यप्रधानार्थकत्वेन कचिच्च कारणार्थकत्वेनानुयोगाद्वा-
रवृत्तौ व्यवस्थापनात् तथाकल्पात् तथाऽऽचारात्, तदाव-
श्यकं तेषामक्षतं, यतो मार्गप्रवेशाय मिथ्यादृशामपि तदाव-
श्यकं मतं गीतार्थैरङ्गीकृतम्, अभ्यासरूपत्वात्, अस्खलित-
त्वाऽऽदिगुणगर्भतया द्रव्यत्वोपवर्णनस्यैतदर्थद्योतकत्वा-
च्च ॥ २५ ॥

मार्गमेदस्तु यः कश्चि-भिजमत्या विकल्प्यते ।

स तु सुन्दरबुद्ध्याऽपि, क्रियमाणो न सुन्दरः ॥ २६ ॥

मार्गेति—व्यक्तः ॥ २६ ॥

निवर्तमाना अप्येके, वदन्त्याचारगोचरम् ।

आख्याता मार्गमप्येको, नोच्छ्रजीवीति च श्रुतिः ॥ २७ ॥

निवर्तमाना इति—एके संयमाश्रितवर्तमाना अपि, आचार-
गोचरं यथावस्थितं वदन्ति, “ वयमेव कर्तुमसमिच्छामः ।

मार्गः पुनरित्यभूत एवेति । ” यदाचारसूत्रम्—“निषह-
माना वेगे आचारगोचरमाह्वयंति । ” अत्र संयमाजि-
ज्ञाया निवर्त्तमानाः, वाशब्दादनिवर्त्तमानाश्च लभ्यन्ते । उ-
भयथाऽप्यवसीदन्त एव योजिता यथास्थिताऽऽचारोक्त्या
हि तेषामेकैकबालता भवति आचारहीनतया न तु द्वितीया
ऽपि । ये तु हीना अपि वदन्ति—“एवमभूत एवाऽऽचारोऽ-
स्ति योऽस्माभिरनुष्ठायते, साम्प्रतं दुःपमानुभावेन बलाऽऽद्य-
पगमान्मध्यभूतैव वर्तनी श्रेयसी, नोत्सर्गावसर इति । ”
तेषां तु द्वितीयाऽपि बालता बलादापतति, गुणवदोषानु-
वादात् । यदागमः—“सीलमन्ता उवसन्ता, संस्थाप रीयमा-
णा असीला । अगुणवयमाणस्स वि-तिआमन्दस्स बालया ॥
॥ १ ॥ ” तथा मार्गमक आख्याता न चोच्छृज्यतीत्यपि श्रुति-
रस्ति । तदुक्तं स्थानाङ्के—“आघात्ता शमं एगे, यो उच्छृजी-
वी ” इति ॥ २७ ॥

असंयते संयतत्वे, मन्यमाने च पापता ।

भणिता तेन मार्गोऽयं, तृतीयोऽप्यवशिष्यते ॥ २८ ॥

असंयत इति-असंयते संयतत्वं मन्यमाने च पापता भणिता,
“असंजय संजयलप्पमाणे पावसमणु त्ति बुद्धिः ” इति पापश्र-
मणीयाप्ययनपाठात् । असंयते यथास्थितवक्त्ररि पापत्वानुक्तं ।
तेन कारणेनायं संविग्नपक्षरूपस्तृतीयोऽपि मार्गोऽवशिष्य-
ते । साधुआद्ययोरिव संविग्नपाक्षिकस्याप्याचारेणाविसंघा-
दिप्रवृत्तिसम्भवात् । तदुक्तम्—“साधजजोगपरिव-ज्जणाः स-
व्वुत्तमो अ जइधम्मो । बीओ सावगधम्मो, तइओ संविग्नप-
क्खपहो ॥ १ ॥ ” योगाऽऽख्यो मार्गः संविग्नपाक्षिकाणां नासम्भ-
वी मैत्र्यादिसमन्वितवृत्ताऽऽदिमत्त्वेनाध्यात्माऽऽदि प्रवृत्त्यवा-
द्यात् अविकल्पतथाकाराविषयत्वेन नैतद्धर्मो मार्गः “कप्पाक-
प्पे परिनि-इड्ढअस्स ठाणेसु पंचसु ठिअस्स । संजमतववहृगस्स
उ, अविगप्पणं तहक्कारो ॥ १ ॥ ” इति वचनात् । साधुवचन
एवाविकल्पेन तथाकारश्रवणादित् चैर्ज्ञतवचनबलादन्यत्र
लभ्यमानस्य विकल्पस्य व्यवस्थितत्वेन व्याख्यानात् । व्यव-
स्था चेयं संविग्नपाक्षिकस्य वचनेऽविकल्पेनैव तथाकारोऽ-
न्यस्य तु विकल्पेनेवेति । विवेचनं चेदं सामाचारीप्रकरणे-
ऽस्माभिः ॥ २८ ॥

साधुः श्राद्धश्च संविग्न-पक्षी शिवपथास्त्रयः ।

शेषा भवपथा गेहि-द्रव्यलिङ्गिकुलिङ्गिनः ॥ २९ ॥

साधुरिति-व्यक्तः ॥ २९ ॥

गुणी च गुणरागी च, गुणद्वेषी च साधुषु ।

श्रूयन्ते व्यक्तप्रवृत्त-मध्यमाधमबुद्धयः ॥ ३० ॥

गुणीति-व्यक्तः ॥ ३० ॥

ते च चारित्रसम्यक्त्व-मिध्यादर्शनभूमयः ॥

अतो द्वयोः प्रकृत्यैव, वर्तितव्यं यथाबलम् ॥ ३१ ॥

ते चेति-व्यक्तः ॥ ३१ ॥

इत्थं मार्गस्थिताऽऽचार-मनुसृत्य प्रवृत्तया ।

मार्गद्वयं लभ्यन्ते, परमाऽऽनन्दसम्पदः ॥ ३२ ॥

इत्थमिति-व्यक्तः ॥ ३२ ॥ द्वा० ३ द्वा० ।

भावत्थयदव्यवस्थ-रूपो सिवपथस्तत्त्वकाहेण ।

सव्वणुणा पक्खिओ, दुविहो मग्गो सिवपुरस्स ॥ ३३ ॥

तत्र भावः शुभपरिणामः प्रधानं यत्र स्तव्यं स भावस्तवः ।
यद्वा-भावेनाऽऽन्तरापीत्या तथाविधकर्मक्षयोपशमापेक्षया
सर्वविरतिदेशविरतिप्रतिपत्तिस्वभावेन स्तव्यो भावस्तवः, द्र-
व्येण वा विस्तव्येन जिनभवनविशेषपूजाऽऽदिकरणरूपः स्त-
व्यो द्रव्यस्तवः, भावस्तवश्च द्रव्यस्तवश्च भावस्तवद्रव्य-
स्तवौ तयो रूपं स्वभावः स्तवरूपः शिवो मोक्षः पारमार्थिक-
निरूपद्रव्यस्थानं तस्य पन्था मार्गः शिवपथस्तस्य सार्थवाह
इव सार्थवाहस्तेन मोक्षपथनायकेनेत्यर्थः । तस्याऽपि लोक-
रुद्ध्या नानात्वे विशेषयितुमाह—सर्वज्ञेन सर्वविदा प्रणीतः
प्ररूपितः, तदन्यकथने हि विसंवाद्दर्शनात्, द्विविधो द्विप्र-
कारो मार्गः पन्थाः, कस्येत्याह—शिव एव पुरं शिवनगरं तस्य
अयमाशयः । यो हि प्रयोजननिष्पत्तौ भवमेवावलम्ब्य बहिर्द्व-
व्यव्यतिरेकेण प्रवर्त्तते, भगवती मरुदेवी स्वामिनी यतयश्च
स्वभावेन माधुशुद्धाप्यवसायेन सम्यगविदिततत्त्वा अविदि-
तस्यो वा वैरस्वामिमाणा(त्रा)दिषत्सदनुष्ठाने प्रवर्त्तते स द्विवि-
धोऽपि भावस्वरूपो मोक्षमार्ग इति । दर्श० ४ तत्त्व । मोक्षपुर-
प्रापकत्वान्मार्गः । आवश्यकं, विशेष० । आ० ७० । अनु० ।
जनैः पदभ्यां कुण्ठं पथि, आचा० २ श्रु० १ च० ३
अ० १ उ० । स० । सूत्र० । द्वा० । अष्ट० । दर्श० । मो-
क्षपथं, आचा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० । उत्त० । सम्यग्-
दर्शनाऽऽदिकं, सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । पञ्चा० । सम्यगदर्शनप्र-
शमाऽऽदिकं, ध० ३ अधि० । दर्श० । आ० ७० । आव० ।
मोक्षे, उत्त० २१ अ० । नरकतियेद्धमनुष्यगमनपद्धतां, आ-
चा० १ श्रु० ५ अ० २ उ० ।

प्रशस्तो ज्ञानाऽऽदिको भावमार्गस्तदाचरणं चात्राभिधेय-

मिति, नामनिष्पन्नं तु निक्षेपं मार्गं इत्यस्याध्ययन-

स्य नाम, तन्निक्षेपार्थं नियुक्तिरुदाह—

शामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तहंवे भावे य ।

एसो खलु मग्गस्स य, शिवस्सेवो अविहो हंइ ॥ १०७ ॥

फलगलयंदोलणवि-तरज्जुदवणविलपासमग्गं य ।

खीलगअयपक्खिपहे, अत्तजलाकासदव्वम्मि ॥ १०८ ॥

खेत्तम्मि जम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं हवइ जं उ ।

भावम्मि होति दुविहो, पसत्थ तह अप्पसत्थां य ॥ १०९ ॥

दुविहम्मि वि तिगभेदो, णेओ तस्स उ विणिच्छओ दुविहो

सुगतिफलदुग्गतिफलो, पगयं सुगतीफलेखित्थं ॥ ११० ॥

दुग्गइफलवादीणं, तिन्नि तिसट्ठा सताइ वादीणं ।

खेमे य खेमरूवे, चउकगं मग्गपादीसु ॥ १११ ॥

नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदान्मार्गस्य षोढा निक्षेपः, त-
त्र नामस्थापनं सुगमत्वाद्वादादित्य क्षारीयभवनशरीरव्यतिरि-
क्तं द्रव्यमार्गमधिकृत्याऽऽह—फलकैर्मार्गः फलकमार्गः यत्र कर्तृ-
माऽऽदिभयात् फलकैर्गम्यते, लतामार्गस्तु यत्र लताऽवलम्बेन
गम्यते, अन्धालनमार्गोऽपि यत्राऽन्धालनं दुर्गमतिलङ्घ्यते,
वेत्रमार्गो यत्र वेत्रलतोपट्टमेन जलाऽऽदी गम्यते इति, तद्य-
था—चारुदत्तो वेत्रलतोपट्टमेन वेत्रवती नदीमुत्तीर्य चरक-

सं गतः, एज्जुमार्गस्तु यत्र एज्ज्वा किञ्चिदतिदुर्गममितलक्ष्य-
ते, 'दधनेति' यानं तन्मार्गो दधनमार्गः, यिलमार्गो यत्र तु गु-
हाऽऽद्याकारेण बिलेन गम्यते, पाशप्रधानो मार्गः पाशमार्गः
पाशकुटबागुरान्वितो मार्ग इत्यर्थः, कीलकमार्गो यत्र बालु-
कोत्कटे मरुकाऽऽदिष्विषये कीलकाभिज्ञानेन गम्यते, अजमार्गो
यत्र अजेन-यस्त्येन गम्यते, तत् यथा सुवर्णभूम्यां चारु-
सो गत इति, पल्लिमार्गो यत्र भारुहाऽऽदिपल्लिभिर्देशान्तरम-
वाप्यते, छत्रमार्गो यत्र छत्रमन्तरेण गन्तुं न शक्यते, जलमार्गो
यत्र नावादिना गम्यते, आकाशमार्गो विद्याधराऽऽदीनाम्, अ-
यं सर्वोऽपि फलकाऽऽदिको 'द्रव्ये' द्रव्यविषयेऽवगन्तव्य इ-
ति । क्षेत्राऽऽदिमार्गप्रतिपादनायाऽऽह-क्षेत्रमार्गो पर्यालोच्य
मानं यस्मिन् क्षेत्रे 'ग्रामनगराऽऽदी प्रवेशे वा शालिक्षेत्राऽऽदि-
के वा क्षेत्रे यो याति मार्गं यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याख्यायते स क्षेत्र-
मार्गः, एवं कालेऽप्यायोज्यम् । भावे त्वालोच्यमाने द्विविधो
भवति मार्गः, तद्यथा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्चेति । प्रशस्ताप्रशस्त-
भेदप्रतिपादनायाऽऽह-द्विविधेऽपि प्रशस्ताप्रशस्तरूपे भाव-
मार्गं प्रत्येकं द्विविधो भेदो भवति, तत्राप्रशस्तो मिध्यात्वम-
विरतिरज्ञानं चेति, प्रशस्तस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यरूप इ-
ति, 'तस्य' प्रशस्ताप्रशस्तरूपस्य भावमार्गस्य 'विनिश्चयो'
निरणयः फलं कार्यं निष्ठा द्वेधा । तद्यथा-प्रशस्तः सुगतिफलः,
अप्रशस्तश्च दुर्गतिफल इति । इह तु पुनः 'प्रस्तावः' अधि-
कारः 'सुगतिफलेन' प्रशस्तमार्गेणेत । तत्राप्रशस्तं दुर्गति
फलं मार्गं प्रतिपिपादयिषुस्तत्कर्तृभिर्दिदिष्टुमात्र-दुर्गतिः फ-
लं यस्य स दुर्गतिफलस्तद्वदनशीला दुर्गतिफलवादिनस्तेषां
प्रायादुकामां त्रीणि त्रिषष्ट्याधिकानि शतानि भवन्ति, दुर्गति-
फलमार्गोपेक्ष्य च तेषां मिध्यात्वोपहतदृष्टितया विपरी-
तजीवाऽऽदितत्त्वाभ्युपगमान्, तत्संख्या चैवमवगन्तव्या,
तद्यथा-''असियमयं किरियाणं, अकिरियवाहणं होह
शुलसीह । अगणाणिय सत्तदी, वेणायाणं च बत्ती-
सं ॥ १ ॥'' तेषां च स्वरूपं समवसग्गाध्ययनं व
द्वयत इति । साम्प्रतं मार्गं भङ्गद्वारेण निरूपयितुमाह,
तद्यथा-एकः क्षेमो मार्गस्तस्करसिंहव्याघ्राऽऽद्युपद्रवर-
हितत्वात् तथा क्षेमरूपश्च समत्वात्तथा छायापुष्पफलवद्वृ-
त्तापेनजलाऽऽश्रयाऽऽकुलत्वाच्च १, तथा परः क्षेमो निर्धारः
किं त्वक्षेमरूप उपलक्षकलाऽऽकुलगिरिनदीकण्टकगताश-
नाऽऽकुलत्वेन विपमत्वात्, तथाऽपरोऽक्षेमस्तस्कराऽऽदिभ-
योपेतत्वात्क्षेमरूपक्षेपलक्षकलाऽऽद्यभायतया समत्वात्, त-
थाऽन्यो न क्षेमो नापि क्षेमरूपः सिंहव्याघ्रतस्कराऽऽदिदो-
षदुष्टत्वात्तथा गर्त्तापाषाणनिस्त्राजताऽऽदिदोषदुष्टत्वाच्चति,
एवं भावमार्गोऽप्यायोज्यः, तद्यथा-ज्ञानाऽऽदिसमन्वितो द्र-
व्यलिङ्गोपेतश्च साधुः क्षेमः क्षेमरूपश्च, तथा क्षेमोऽक्षेमरूपस्तु
स एव भावसाधुः काराणिकद्रव्यलिङ्गरहितः, तृतीयभङ्गकगता
निहन्ता, पर तीर्थिका गृहस्थाश्चरमभङ्गकवर्तिनो द्रष्टव्याः । एव-
मन्तरोक्त्या प्रक्रियया 'वनुष्ककं' भङ्गकचतुष्टयं मार्गादिष्व-
योज्यम्, आदिग्रहणादन्यत्रापि समाध्यादावायोज्यमिति ।

सम्यग्मिध्यात्वमार्गयोः स्वरूपनिरूपणायऽऽह-

सम्मप्यणिओ मग्गो, णाणे तह दंसणे चरित्ते य ।

चरगपरिव्वायादी-चिण्णो मिच्छन्तमग्गो उ ॥ ११२ ॥

इड्डिरससायगुरुया, छज्जीवनिकायघायनिरया य ।

जे उव्वदिसंति मग्गं, कुमग्गमग्गस्सिता ते उ ॥ ११३ ॥
तवसंजमप्पहाणा, गुणधारी जे वयंति सम्भावं ।

सच्चजगज्जीवहियं, तमाहु सम्मप्यणीयमिणं ॥ ११४ ॥

पंथो मग्गो णाओ, विही धिती सुगती हिंयं तह सुहं च ।

पत्थं सेयं शिण्वुह, शिण्वारणं सिवकरं चेव ॥ ११५ ॥

सम्यग्ज्ञाने दर्शनं चारित्र्यं चेत्ययं त्रिविधोऽपि भावमा-
र्गः 'सम्यग्दृष्टिभिः' तीर्थकरणधराऽऽदिभिः सम्यग्वा-य-
थावस्थितवस्तुतत्त्वनिरूपणया प्रणीतस्तेष्वेव च सम्य-
गाचीर्णे इति, चरकपरिमाजकाऽऽदिभिस्तु 'आचीर्णे' आ-
सेवितो मार्गो मिध्यात्वमार्गोऽप्रशस्तमार्गो भवतीति । तु-
शब्दोऽस्य दुर्गतिफलनिबन्धनत्वेन विशेषणार्थ इति । स्व-
यूच्यानामपि पार्श्वस्थाऽऽदीनां पञ्चजीवनिकायोपमर्दकारि-
णां कुमारोऽऽश्रितत्वं दर्शयितुमाह-ये केचन अपुष्टधर्माणः
शीतलविहारिणः श्रुद्धिरससातगारवेषणं 'गुरुकाः' गुरुक-
माणं आधाकर्माऽऽद्युपभोगाभ्युपगमेन पञ्चजीवनिकायव्या-
पादनरताश्च अपरेभ्यः 'मार्गं' मोक्षमार्गमात्मानुचीर्णमुपदि-
शन्ति । तथाहि-शरीरप्रदमाद्यं धर्मसाधनमिति मत्वा काल-
सहननाऽऽदिज्ञानेभ्योऽऽधाकर्माऽऽद्युपभोगोऽपि न दोषाये-
त्येवं प्रतिपादयन्ति, ते चैवं प्रतिपादयन्तः कुम्भितमार्गा-
स्तीर्थिकास्तन्मार्गोऽऽश्रिता भवन्ति । तुशब्दादेनोऽपि स्वयू-
च्या एतदुपदिशन्तः कुमारोऽश्रिता भवन्तीति किंपुनस्तीर्थि-
का इति । प्रशस्तशालप्रणयनेन सम्मार्गोऽऽविष्करणायऽऽ
ह-तपः सबाह्याभ्यन्तरं द्वादशप्रकारं, तथा संयमः सप्तदश-
भेदः पञ्चाऽऽश्रवविमग्गाऽऽदिलक्षणस्ताभ्यां प्रधानास्तपः सं-
यमप्रधानाः, तथाऽष्टादशशीलाऽऽसहस्राणि गुणास्तद्धारिणो
गुणधारिणो ये सन्साधवस्त एवभूता ये 'सद्भाव' परमार्थं
जीवाजीवाऽऽदिलक्षणं 'वदन्ति' प्रतिपादयन्ति, किंभूतं-? स-
र्वस्मिन् जगति तं जीवास्तेभ्यो दिते-पथ्यं तद्रक्षणतस्तेषां
मदुपदेशदानतो वा तं सम्मार्गं सम्यग्मार्गज्ञाः 'सम्यग्' अ-
विवरीतत्वेन प्रणीतम् 'आहुः' उक्त्वन्त इति । साम्प्रतं
सम्मार्गस्यैकार्थिकान् दर्शयितुमाह-देशाद्विवाक्षितदेशान्त-
रप्रामिलक्षणः पन्थाः, स चेह भावमार्गाधिकारं स-
म्यक्त्वावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः १, तथा-'मार्ग' इति
पूर्वस्माद्विशुद्धया विशिष्टतरो मार्गः, स चेह सम्यग्-
ज्ञानावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः २, तथा 'न्याय' इति
निश्चयेनायनं-विशिष्टस्थानप्रामिलक्षणं यस्मिन् सति स न्या-
यः, स चेह सम्यक्चारित्र्यावाप्तिरूपोऽवगन्तव्यः, सत्पुरुषा-
णामयं न्याय एव यदुत अयासयोः सम्यग्दर्शनज्ञानयोस्तत्फ-
लभूतेन सम्यक्चारित्र्येण योगो भवतीत्यतो न्यायशब्देनात्र
चारित्र्ययोगोऽभिधीयत इति ३, तथा विधिरिति विद्या-
नं विधिः सम्यग्ज्ञानादर्शनयोर्योगपरोनावाप्तिः ४, तथा धृ-
तिरिति धरणं धृतिः सम्यग्दर्शने सति चारित्र्यावस्थानं मा-
धतुषाऽऽदाविव विशिष्टज्ञानाभावाच्चिदयैवमुच्यते ५, त-
था सुगतिरिति शोभना गतिरस्मान् ज्ञानाचारित्र्याच्चेति
सुगतिः 'ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः' इति न्यायान्सुगतिशब्देन ज्ञा-
नक्रिये अभिधीयेते, दर्शनस्य तु ज्ञानविशेषत्वाद्भैवान्तर्भा-
वोऽवगन्तव्यः ६, तथा हितमिति परमार्थतो मुक्त्यवाप्तिस्त-
त्कारणं वा दितं तच्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्या-व्यमवगन्तव्य-

मिति ७, अत्र च संपूर्णानां सम्यग्दर्शनाऽऽदीनां मोक्षमार्गत्वे सति यद्व्यस्तसमस्तानां मोक्षमार्गत्वेनोपन्यासः स प्रधानोप-
सर्जनविषयः न दोषायोति । तथा सुखमिति सुखहेतुत्वा-
त्सुखम्—उपशमश्रेण्यामुपशमकं प्रत्यपूर्वकरणानिवृत्तिबाध-
स्वप्नसंपरायरूपा गुणत्रयावस्था ८, तथा पथ्यमिति बाध-
मोक्षमार्गे हितं पथ्यं, तच्छ क्षपकश्रेण्यां पूर्वोक्तं गुणत्रयं ९,
तथा श्रेय इत्युपशमश्रेणिमस्तकावस्था, उपशान्तसर्वमोहा-
वस्थेत्यर्थः १० तथा निवृत्तिहेतुत्वाभिप्रायः क्षोणमोहावस्थे-
त्यर्थः मोहनीयविनाशेऽवश्यं निवृत्तिसद्भावादिति भावः
११, तथा निर्वाणमिति घनघातिकर्मचतुष्टयक्षयेण केवल-
ज्ञानावाप्तिः १२, तथा 'शिवं' मोक्षपदं तत्करणशीलं शैलेश्य-
वस्थागमनमिति १३, एवमेतानि मोक्षमार्गत्वेन किञ्चिद्भेदा-
दभेदेन व्याख्यातान्यभिधानानि, यदि वंते पर्यायशब्दा एका-
र्थिका मोक्षमार्गस्येति । यतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सूत्र० १
भु० ११ अ० । उत्त० । दृश्य० । भ० । इह मार्गः चेतसोऽवक-
गमनं, भुजङ्गमर्नलकायामनुल्यो विशिष्टगुणस्थानव्यतिप्रगु-
णः स्वरसबाही क्षयोपशमविशेषः हेतुस्वरूपफलशुद्धा सुखेत्य-
र्थः, नास्मिन्नन्तरं ५ सति यथोदितगुणस्थानव्यतिप्रगुणविषम-
तया चेतःस्वल्पेन प्रतिबन्धोपपत्तेः सानुबन्धक्षयोपशमतो
यथोदितगुणस्थानावाप्तिः, अन्यथा तदयोगात् क्लिष्टदुःखस्य
तत्र तत्त्वतो बाधकत्वात्, सानुबन्धं क्लिष्टमेतदिति त-
न्त्रगर्भः, तद्वाधितस्यास्य त्यागमनाभावात्, भूयस्तदनुभ-
वोपपत्तेः, न चानौ तथाऽतिसंक्लिष्टस्तत्प्राप्तविति प्रवचनप-
रमगुणम्, न त्वलु भिन्नप्रत्येभूयस्तद्वन्ध इति तन्त्रयुक्त्युपपत्तेः ।
एवमन्यनिवृत्तिगमननास्य भेदः, सिद्धं चैतःप्रवृत्त्यादिशब्द-
वाच्यतया योगाचार्याणां प्रवृत्तिपराक्रमउपयानन्दश्चतुर्भवेदः
कर्मयोग इत्यादिविचित्रवचनधावणादिति, न चेदं यथोचित-
जगर्भावे, स चोक्तवद्गवश्च इति । (सूत्र १७) ल० । यो०
वि० । रा० । ध० । द्रा० । पं० भा० ।

तदनन्तरं सूत्रानुगमे अस्खलिताऽऽदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-
यितव्यं, तच्छेदम्—

कयरे मग्गं अक्खण, माहणेणं मईमता ।

जं मग्गं उज्जु पावित्ता, ओहं तरति दुत्तरं ॥ १ ॥

तं मग्गं एत्तरं सुद्धं, सव्वदुक्खविमोक्खणं ।

जाणासि णं जहा भिक्खु !, तं णो बूहि महामुणी । २ ।

जह् णो केइ पुच्छिजा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिं तु कयरे मग्गं, आइक्खेज्ज कहाहि णो ॥ ३ ॥

जह् वो केइ पुच्छिजा, देवा अदुव माणुसा ।

तेसिमं पडिमाहिजा, मग्गसारं सुणेह मे ॥ ४ ॥

विचित्रत्यात् त्रिकालविषयत्वाच्च सूत्रस्याऽऽगामुकं प्रच्छकमा-
श्रित्य सूत्रमिदं प्रवृत्तम् अतो जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनमिद-
माह, तद्यथा—'कतरः' किंभूतो 'मार्गः' अपवर्गावासि तमयोऽ-
स्यां त्रिलोक्याम् आख्यातः प्रतिपादितो भगवता त्रैलोक्योद्धार-
णसमर्थेनैकान्तहितैषिणा मा हनत्येवमुपदेशप्रवृत्तिर्यस्या-
ऽसौ माह्नः—तीर्थरुक्तेन, तमेव विशिनष्टे—मतिः लोकालोका-

न्तर्गतसूक्ष्मव्यवहितविप्रकृष्टातीतानामतवर्तमानवदार्थाऽऽदि-
र्भाषिका केवलज्ञानाऽऽख्या यस्यास्त्यसौ मतिमांसेन, यं प्रश-
स्तं भावमार्गे मोक्षगमनं प्रति 'अरुं' प्रगुणं यथावस्थितपदार्थ-
स्वरूपनिरूपणद्वारेणावकं सामान्यविशेषनित्यानित्याऽऽदि-
स्याद्वादसमाश्रयणात्, तदेवंभूतं मार्गे ज्ञानदर्शनतपधारिणाऽऽ-
त्मकं 'प्राप्य' लब्ध्वा संसारोदरविधरवर्ती प्राणी समग्रसामग्री-
कः श्रेयमिति भवौघं संसारसमुद्रं तरत्यत्यन्तदुस्तरं, तदुत्त-
रणसामग्र्या एव दुष्पापत्वात् । तदुक्तम्—'मालुस्सखेस जाई-
कुलरूवाऽऽरोगमाउयं बुद्धो । सवणांगह सद्धा सं—जमो य-
लायम्मि दुलहाइ ॥ १ ॥' इत्यादि । स एव प्रच्छकः पुनरप्या-
ह—योऽसौ मार्गः सस्वाहिताय सर्वज्ञानोपदिष्टो शेषैकान्तकौटि-
ल्यवक्तारहितस्तं मार्गं, नास्योत्तरः—प्रधानोऽस्तोत्यनुत्त-
रस्तं गुह्यः—अवज्ञातो निर्दोषः पूर्वापरव्यावृत्तिदोषापगमात्सा-
वधानुष्ठानोपदेशमावाप्ता तमिति, तथा सर्वाणि श्रेण्याणि
बहुमिर्भवेरुपचितानि दुःखकारणत्वाद् दुःखानि—कर्मणि
तेभ्यो विमोक्षणे—विमोक्षकं तमेवंभूतं मार्गमनुत्तरं नि-
र्दोषं सर्वदुःखक्षयकारणं हे भिक्षो ! यथा त्वं जानीषे 'जं'
इति वाक्यालङ्कारे तथा तं मार्गं सर्वप्रणीतं 'नः' अस्मा-
कं हे महामुने ! 'बूहि' कथयेति ॥ २ ॥ यद्यप्यस्माकमसा-
धारणगुणोपलब्धेर्युष्मत्प्रत्ययेनैव प्रवृत्तिः स्यात् तथाप्यन्ये-
षां मार्गः किंभूतो मयाऽऽख्येय इत्यभिप्रायवानाह—यदा क-
दाचित् 'नः' अस्मान् 'केचन' सुलभबोधयः संसारोद्विष्टाः
सम्यग मार्गं पृच्छेयुः, के ते ?—'देवाः' चतुर्निकायाः, तथा म-
नुष्याः—प्रतीताः, बाहुल्येन तयोरेव प्रशंसद्भावात्तदुपादानं,
तेषां पृच्छतां कतरं मार्गमहम् 'आख्यास्यं' कथयिष्ये, तदेत-
दस्माकं त्वं जानानः कथयेति ॥ ३ ॥ एवं पृष्टः सुधर्मस्वाम्या-
ह—यदि कदाचित् 'वः' युष्मान् केचन देवा मनुष्या वा सं-
सारज्जान्तिपराभगनाः सम्यगमार्गं पृच्छेयुस्तेषां पृच्छताम्
इममिति वक्ष्यमाणलक्षणं एव जीविकायप्रतिपादनगर्भं
तद्वक्ष्यप्रवचं मार्गं 'पडिमाहिजेति' प्रतिकथयेत्, 'मार्ग-
सारम्' मार्गपरमार्थं यं भवन्तोऽन्येषां प्रतिपादयिष्यन्ति त-
त् 'मे' मम कथयतः शृणुत यूयमिति, पाठान्तरं वा "तेसिं
तु इमं मग्गं, आइक्खेज्ज सुणेह मे" इति उत्तरानर्थम् ॥ ४ ॥

पुनरपि मार्गाभिप्रायं कुर्वन् सुधर्मस्वाम्याह—

अणुपुब्बेण महाघोरं, कासवेण पवेइयं ।

जमादाय इओ पुव्वं, समुद्धं ववहारिणो ॥ ५ ॥

अतरिंसु तरंतगे, तरिस्संति अणागया ।

तं सोच्चा पडिक्खामि, जंतवो तं सुणेह मे ॥ ६ ॥

पुढवीजीवा पुढो सत्ता, आउजीवा तहाआणी ।

वाउजीवा पुढो सत्ता, तणरुक्खा सबीयगा ॥ ७ ॥

अहावरा तसा पाणा, एवं छकाय आहिया ।

एतावए जीवकाए, एतावे कोइ विज्झई ॥ ८ ॥

यथाऽहम् 'अनुपूर्वेण' अनुपरिपाट्या कथयामि तथा शृणुत,
यदि वा—यथा चानुपूर्व्या सामग्र्या या मार्गोऽवाप्यते तच्छ-
णुत, तद्यथा—'पदमिल्लुगाण उव्वए' इत्यादि तावदाद्यम् "बार-
सावेइ कसाए, खावि उवसामि एव जागेहि । लब्धं चरित्त-

संभो ।" इत्यादि, तथा 'चत्वारि परमगणीत्यादि ।' किंभूतं मार्गं ? तमेव विशिनष्टि—कापुरुषैः संग्रामप्रवेशवत् दुरध्य-
चलेयत्वात् 'महाघोरे' महाभयानकं 'काश्यपो' महावीरव-
र्धमानस्वामी तेन 'प्रवेदितं' प्रणीतं मार्गं कथयिष्यामीति ।
अनेन स्वमनीषिकापरिहारमाह—यं शुद्धं मार्गम् 'उपाश्रय'
गृहीत्वा (इत इति) सम्मार्गोपाश्रयानात् 'पूर्वम्' आश्रयेवानु-
ष्ठितत्वाद् दुस्तरं संसारं महापुरुषास्तरन्ति, अस्मिन्नेवायं
दृष्टान्तमाह—व्यवहारः—पण्यकपाविक्रयलक्षणो विद्यते येषां
ते व्यवहारेणः सांयात्रिकाः, यथा ते विंशष्टाभाष्येनः क-
ञ्चिन्नगरं गियासघो यानपात्रेण दुस्तरमाप समुद्रं तरन्ति, ए-
वं साधवोऽप्यात्यान्तकैकान्तिकाबाधसुखेणः सम्यग्दर्शना-
ऽऽदिना मार्गेण मोक्षं जिगमिषवो दुस्तरं भवोद्यं तरन्तीति॥५॥
मार्गविशेषणायामह—यं मार्गं पूर्वं महापुरुषाचोणमव्यभिचारि-
णमाश्रित्य पूर्वस्मिन्ननादेके काले बहवोऽनन्ताः सत्त्वा अश-
कर्मकचक्रविप्रमुक्ता भवोद्यं-संसारम् 'अतापुः' तीर्णवन्तः,
साम्प्रतमप्येके समप्रसामग्रीकाः सन्धेयाः सत्त्वास्तरन्ति, महा
विदेहाऽऽदौ सर्वदा सिद्धिसद्भावाद्भर्तमानत्वं न विरुध्यते, त-
था अनागतं च काले अपर्यवसानाऽऽत्मकेऽनन्ता एव जीवा-
स्तग्नयन्ति । तदेवं कालत्रयेऽपि संसारसमुद्रोत्सारकं मोक्ष-
गमनैककारणं प्रशस्तं भावमार्गमुत्पन्नदिव्यज्ञानैस्तीर्थकुञ्ज-
रुपदिष्टं, ते चाहं सम्यक् श्रुत्वाऽवधार्य च युष्माकं शु-
भ्रपूणां 'प्रतिबद्धयामि' प्रतिपादयिष्यामि, सुधर्मस्वामी
जम्बूस्वामिनं निर्धाकृत्यान्तेपामाप जन्तूनां कथयतोत्यत-
दर्शयितुमाह—हे जन्तवोऽभिमुखीभूय, तं चारित्रमार्गं मम
कथयतः शृणुत यूयं, परमार्थकथनेऽत्यन्तमादरोत्पादनार्थ-
मेवमुपन्यास इति ॥ ६ ॥ चारित्रमार्गस्य प्राणातिपातवि-
रमणमूलत्वान्नस्य च तत्परिज्ञानपूर्वकत्वादतो जीवस्वरू-
पानिरूपणार्थमाह—पृथिव्येव पृथिव्याश्रिता वा जावाः पृ-
थ्वीजीवाः, ते च प्रत्येकशरीरत्वात् 'पृथक्' प्रत्येकं
सत्त्वा जन्तवोऽवगन्तव्याः, तथा आपश्च जीवाः, एव-
मग्निकायाश्च, तथाऽपरे वायुजीवाः, तदेवं चतुर्मेधाभूत-
समाश्रिताः पृथक् सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणोऽवगन्तव्याः, एत
एव पृथिव्यन्तेजावायुसमाश्रिताः सत्त्वाः प्रत्येकशरीरिणः,
वक्ष्यमाणवनस्पतेस्तु साधारणशरीरत्वेनापृथक्त्वमप्यस्ती-
त्यस्यार्थस्य दर्शनाय पुनः पृथक् सत्त्वग्रहणमिति । वनस्प-
तिकायस्तु यः सूक्ष्मः स सर्वोऽपि निगोदरूपः साधार-
णो, वादरस्तु साधारणोऽसाधारणश्चेति, तत्र प्रत्येकश-
रीरिणोऽसाधारणस्य कतिचिद्भेदाभिर्दिविचुराह—तत्र तृणा-
नि-वर्मेवीरणाऽऽदीनि वृक्षाः—वृताशोकाऽऽदयः सह बीजैः-
शालिगोधूमाऽऽदिभिर्वर्तन्ते इति सञ्जीवकाः, एते सर्वेऽपि
वनस्पतिकायाः सत्त्वा अवगन्तव्याः, अनेन च बीजाऽऽ-
दिमतनिगसः कृतोऽवगन्तव्य इति । एतेषां च पृथिव्या-
दीनां जीवानां जीवत्वेन प्रसिद्धिस्वरूपनिरूपणमाचारं प्र-
थमाध्यायते "शस्त्रपरिज्ञाऽऽद्ये" न्यक्षेण प्रतिपादितमिति
नेह प्रन्यते ॥ ७ ॥ पञ्चजीविकायमतिपादनायाऽऽह—तत्र
पृथिव्यन्तेजावायुवनस्पतय एकैन्द्रियाः सूक्ष्मवादरपर्याप्ताप-
र्याप्तकमेव प्रत्येकं चतुर्विधाः, 'अथ' अनन्तरम् 'अ-
परे' अन्ये असन्तीति त्रसाः—द्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियाः क-
मिपिर्पालिकाभ्रमरमनुष्याऽऽदयः, तत्र द्वित्रिचतुर्निन्द्रियाः प्र-

त्येकं पर्याप्तकाऽपर्याप्तकभेदात्पञ्चिधाः, पञ्चेन्द्रियास्तु संव्य-
संक्षिपर्याप्तकापर्याप्तकभेदाच्चतुर्विधाः । तदेवमनन्तरोक्त्या
नीत्या चतुर्देशभूतग्रामाऽऽत्मकतया षड्जावनीकाया व्या-
ख्यातास्तीर्थकरगणधराऽऽदिभिः, 'एतावान्' एतद्भेदाऽऽ-
त्मक एव संशेषतो 'जीवनिकायो' जीवराशिर्भवति, अ-
एकजोद्विजसंस्वेवजाऽऽदेरत्रैवान्तर्भावाभापरो जीवराशिर्वि-
द्यते कश्चिदिति ॥ ८ ॥

तदेवं षड्जीवनिकायं प्रदर्श्य यस्तत्र विवेकं तद्दर्शयितुमाह—

सन्वाहिं अणुजुत्तीहि*, मतिमं पडिलेहिया ।

सन्वे अस्कंतदुक्खा य, अतो सन्वे न हिंसया ॥ ९ ॥

एयं खु शाणिणो सारं, जं न हिंसति कंचण ।

अहिंसा समयं चेव, एतावंतं विजाणिया ॥ १० ॥

उहुं अहे य निरियं, जे केइ तसथावरा ।

सन्वत्थ विरतिं विजा, संति निव्वाणमाहियं ॥ ११ ॥

पभू दासे निराकिच्चा, ण विरुज्जेज्ज केणई ।

मणसा वयसा चेव, कायसा चेव अंतसां ॥ १२ ॥

सर्वा याः काश्चनानुरूपाः—पृथिव्यादिजीवनिकायसाधन-
त्वनानुकूला युक्तयः—साधनानि, यदि वा—अतिद्विजज्ञानै-
कान्तिकर्पागहारेण पदधर्मत्वसपक्षसत्त्वविपक्षव्यावृत्तिरूप-
तया युक्तसंगता युक्तयः अनुयुक्तयस्ताभिर्गुणाक्रभिः मति-
मान् 'सहिंसेकी' पृथिव्यादिजीवनिकायान् 'प्रत्युपेक्ष्य' पर्या-
लोच्य जीवत्वेन प्रसाध्य तथा सर्वेऽपि प्राणिनः 'अ-
कान्तदुःखा' दुःखद्विषः सुखलिप्सवश्च मन्वानो मतिमान्
सर्वानपि प्राणिनो न हिंस्यादिति । युक्तयश्च तत्प्रसाधिकाः
संशेषेणेमा इति—सात्मिका पृथिवी, तदात्मनां विदुमलव-
णोपलाऽऽदीनां समानजातीयाङ्कुरसद्भावाद्, अशोविकागङ्-
कुरवत् । तथा संचेतनमम्भः, भूमिम्बननादविकृतस्यभावसंभ-
वाद्, द्दुरवत् । तथा साऽऽत्मकं तेजः, तद्योग्याहाऽऽरवृक्षा
वृद्धगुपलब्धेः, बालकवत् । तथा साऽऽत्मको वायुः, अपराप्रेरि-
तनियततिरग्नीनगतिमत्त्वात्, गोवत् । तथा संचेतना वनस्पत-
यः, जन्मजगमरणरोगाऽदीनां समुदिनानां सद्भावात्, स्त्रीवत्,
तथा क्षतसंगेहणाऽहागेपादानादौ हृदसद्भावरूपसंकोचसा-
याहस्वापप्रबोधाऽऽभयोपसर्पणाऽऽदिभ्यो हेतुभ्यो वनस्पते-
भ्येतन्यासिद्धिः । इन्द्रियाऽऽदीनां तु पुनः कम्पादीनां स्पष्टमे-
व चैतन्यं, तद्वदनाधोपक्रमिकाः स्वाभाधिकाश्च समुपलभ्य
मनोवाक्यायैः कृतकारितानुमतिभिश्च नवकेन भेदेन तत्प्रीडा-
कारिण उपमर्दोन्निवर्तितव्यमिति ॥ ९ ॥ एतदेव समर्थयन्ना-
ह—खुशन्दो वाक्यालङ्कारेऽवधारणे वा, 'एतदेव' अनन्तरो-
क्तं प्राणातिपातनिवर्तनं 'ज्ञानिनो' जीवस्वरूपतद्वधकर्मव-
न्धोविनः 'सारं' परमाद्यतः प्रधानं, पुनरप्यादरख्यापनार्थम-
तद्वधाऽऽह—यत्कञ्चन प्राणिनमनिष्टदुःखं सुखेणैव न हिनस्ति,
प्रभूतवेदिनोऽपि ज्ञानिन एतदेव सारतरं ज्ञानं यत्प्राणातिपा-
तनिवर्तनमिति, ज्ञानमपि तद्वध परमार्थतो यत्परपीडातो नि-
वर्तनं, तथा श्लोकम्—“किं तापं पटियाप पयकोडीण पला-
लभूयाण । जात्यास्यं ण शायं, परस्स पीडा न कायव्हा ॥१॥”

तदेवमहिंसाप्रधानः समयः—आगमः संकेतो बोधेश्वररूपस्त-
मेवमृतमहिंसामयमेतावन्तमेव विज्ञाय किमन्येन बहुना
परिज्ञानेन ? , एतावतैव परिज्ञानेन मुमुक्षोर्विवाक्षितकारि-
मांसेतो न हि स्यात्कञ्चनेति ॥ १० ॥ साम्प्रतं क्षेत्रप्राणानिपा-
तमधिकृत्याऽऽह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यक् च ये केचन त्रसाः—तेजो-
बाधुर्वाग्निद्वयाऽऽद्यः तथा स्थावराः—पृथिव्यादयः, किं बहुनो
क्तेन ? , 'सर्वत्र' प्राणिनि त्रसस्थावरमूढमयाद्वरेभेदभिन्ने 'विरति'
प्राणानिपातनिवृत्ति 'विजानीयात्' कुर्यात्, परमार्थेन एव-
मेवामी ज्ञाता भवति यदि सम्यक् क्रियत इति, एषेव च प्रा-
णानिपातनिवृत्तिः परेषामान्मनश्च शान्तिहेतुत्वाच्छान्तिवर्त-
ते, यतो विरतिमतो नान्ये केचन विभ्यति, नाप्यसौ भ-
वान्तरेऽपिऽकुतश्चिद्विभेति, अपि च—निर्वाणप्रधानैककारण-
न्याग्निवीरुमपि प्राणानिपातनिवृत्तिरेव, यदि वा—शान्तिः—
उपशान्तता. निवृत्तिः—निर्वाणं विरतिमांश्चाऽऽतैरौद्व्याना-
भावादुपशान्तिरूपो निवृत्तिभूतश्च भवति ॥ ११ ॥ किञ्चा—
न्यत्—इन्द्रियाणां प्रभवतीति प्रभुर्वश्येन्द्रिय इत्यर्थः, यदि
वा—संयमाऽऽवारकाणि कर्माण्यभिभूय मोक्षमार्गे पालयि-
तव्ये प्रभुः—समर्थः, स एवभूतः प्रभुः वृषयन्तीति दोषा
मिष्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगास्तान् 'निराकृत्य' अ-
पनीय केनापि प्राणिना सार्धं 'न विरुध्येत' न केन-
चित्सह विरोधं कुर्यात्, त्रिविधनापि योगेनेति मनसा
वाचा कायेन चैवान्तरो-यावज्जीवं, परापकारक्रियया न
विरोधं कुर्यादिति ॥ १२ ॥

उत्तरगुणानधिकृत्याऽऽह—

संवृडे मे महापद्मे, धीरे दत्तमणं चरे ।

एमणामपि गिबं, वज्रयते अग्रेमणं ॥ १३ ॥

भूयाइं च समारंभ, तमुद्दिम्मा य जं कडं ।

तारिसं तु ग गिण्हेजा, अन्नपाणं सुसंजए ॥ १४ ॥

पईकम्मं न सेविजा, एम धम्मं वुसीमओ ।

जं किंचि अभिकंखेजा, मव्वसो तं न कप्पए ॥ १५ ॥

हणंतं णाणुजाणंजा, आयगुत्ते जिहंदिए ।

ठाणाइं संति सङ्कीणं, गामेसु नगरेसु वा ॥ १६ ॥

आश्रवद्वाराणां रोधेनन्द्रियनिरोधेन च संवृतः स भिक्षुर्मह-
ती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञो—विपुलवृद्धिर्गित्यर्थः, तदनेन जीवा
जीवाऽऽदिपदार्थाभिज्ञताऽऽवेदिता भवति, 'धीरः' अलोभ्यः,
कुत्पिपासाऽऽदिपरीपहेनं क्षोभ्यते, तदेव दर्शयति—आहारोप-
विशय्याऽऽदिके स्वस्वामिना तत्संदिष्टेन वा वस्ते सत्येपणां च-
रति एषणीयं गृह्णातीत्यर्थः, एषणाया एषणायां वा गवेषणप्र-
हणश्रासरूपायां त्रिविधायामपि सम्यगितः समितः, स सा-
धुर्नित्यमेपणासमितः सन्नतेपणां वर्जयन्, परित्यजन्संयमप्र-
नुपालयेत्, उपलक्षणार्थत्वादस्य शेषाभिरपीयांसमित्यादिभिः
समितो द्रष्टव्य इति ॥ १३ ॥ अनेपणीयपरिहारमधिकृत्याऽऽह—
अभूचन्, भवन्ति, अधिष्यन्ति च प्राणिनस्तान् भूतानि प्राणि-
नः 'समारभ्य' संरम्भसमारम्भाऽऽरम्भरूपतायित्वा तं साधु
म्'उद्दिश्य' साध्वर्थं यत्कृते तदपकल्पितमाहारोपकरणं
कं 'तादृशम्' आधाकर्मदोषदुष्टं सुसंयतः सुतपस्वी तदन्नं पा-
नकं वा न भुञ्जीत, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्वाध्याभ्यवहेद्,
एवं तेन मार्गाऽनुपालितो भवति ॥ १४ ॥ किञ्चा—आधाक-

र्माऽऽद्यविशुद्धकोट्यवयवेनापि संपृक्तं पूतिकर्म, तदेवमभूतमा-
हाराऽऽदिकं 'न सेवेत' नोपभुञ्जीत, एषः अनन्तरोक्तो धर्मः क-
ल्पः स्वभावः 'वुसीमओ' सति 'सम्यक्संयमवतोऽयमेवानुष्ठान-
कल्पो यदुताशुद्धमाहाराऽऽदिकं परिहरतीति. किञ्चा—यद्व्य-
शुद्धत्वेनाभिकाङ्क्षेत् शुद्धमन्यशुद्धत्वेनाभिशाङ्केत किञ्चिदप्या-
हाराऽऽदिकं तत्, 'सर्वशः' सर्वप्रकारमप्याहारोपकरणपूतिक-
र्मभोक्तुं न कल्पत इति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्—धर्मश्चदावतां आ-
मेषु नगरेषु वा खेटकबेटाऽऽदिषु वा 'स्थानानि' आश्रयाः 'स-
न्ति' विद्यन्ते, तत्र तत्स्थानाऽऽश्रितः कश्चिदमोपदेशेन किल
धर्मश्चदानुनया प्राणयुपमर्दकारिणीं धर्मदुष्टया कूपतडागख-
ननप्रपासत्राऽऽदिकां क्रियां कुर्यात् तेन च तथाभूतक्रियायाः
कर्त्रा किमत्र धर्मोऽस्ति नास्तीत्येवं पृष्ठोऽपृष्ठो वा तदुपरो-
धात्प्रयाद्वा तं प्राणिनां मन्तं नानुजानीयात्, किंभूतः ? सन्-
?—'आत्मना' मनोवाक्कायरूपेण गुप्त आत्मगुप्तः तथा 'जिते-
न्द्रियो' वश्येन्द्रियः सावधानुष्ठानं नानुमन्येत ॥ १३ ॥

सावधानुष्ठानानुमतिं परिहर्तुकाम आह—

तहा गिरं समारंभ, अत्थि पुण्णं ति गो वए ।

अहवा णत्थि पुण्णं ति, एवमेयं महम्मयं ॥ १७ ॥

दाणऽद्वया य जे पाणा, हम्मंती तसथावरा ।

तेमिं सारक्खणद्वाए, तम्हा अत्थि ति गो वए ॥ १८ ॥

जेमिं तं उवकप्पंति, अन्नपाणं तहाविहं ।

तेमिं लाभंतरायं ति, तम्हा णत्थि ति गो वए ॥ १९ ॥

जे य दाणं पसंमंति, वहमिच्छंति पाणिणं ।

जे य णं पडिंसंति, विनिच्छेयं कंरंति ते ॥ २० ॥

केनाच्चद्राजाऽऽदिना कूपखननसत्रदानाऽऽदिप्रवृत्तेन पृष्ठः
साधुः—किमस्मदनुष्ठाने अस्ति पुण्यमाहोस्विन्नास्तीति ? , ए-
वंभूतां गिरं 'समारभ्य' निशम्याऽऽश्रित्य अस्ति पुण्यं नास्ति
धेत्येवमुभययाऽपि महाभयमिति मत्वा दोषहेतुत्वेन नानुम-
न्येत ॥ १७ ॥ किमर्थं नानुमन्येत ? , इत्याह—अन्नपानदानार्थमा-
हारमुदकं च पचनपाचनाऽऽदिकया क्रियया कूपखननाऽऽ-
दिकया चापकल्पयन्, तत्र यस्माद् 'हन्यन्ते' व्यापाद्यन्ते
त्रसाः स्थावराश्च जन्तवः तस्मात्तेषां 'रक्षणार्थं' र-
क्षामिसं साधुरात्मगुप्तो जितेन्द्रियोऽत्र भवदीयानुष्ठाने
पुण्यमित्येवं नो वदंति ॥ १८ ॥ यद्येवं नास्ति पुण्य-
मिति व्रयान्, तदेतदपि व्रयादित्याह—'येषां जन्तू-
नां कृते' तद् 'अन्नपानाऽऽदिकं किल धर्मदुष्टया 'उपक-
ल्पयन्ति' तथाविधे प्राणयुपमर्ददोषदुष्टे निष्पादयन्ति, त-
न्निषेधे च यस्मान् 'तेषाम्' आहारपानार्थिनां ततः
'लाभान्तरायां' विप्रो भवेत्, तदभावेन तु ते पाञ्चग-
तस्मात्कूपखननसत्राऽऽदिके कर्मणि नास्ति पुण्यमित्ये-
तदपि नो वदंति ॥ १९ ॥ एवमेवार्थं पुनरपि समासतः
स्पष्टतरं विभार्गपुगह—ये केचन प्रपासत्राऽऽदिकं दानं
वह्नां जन्तूनामुपकारीति कृत्वा 'प्रशंसन्ति' श्लाघन्ते ? , ते
परमाधीनभिज्ञाः प्रभूततरप्राणिनां तत्प्रशंसाद्वारेण 'वधं'
प्राणानिपातमिच्छन्ति, तद्दानस्य प्राणानिपातमन्तरेणानु-
पपन्नः येऽपि च किल सूताधियो धर्मात्म्येवं मन्यमाना

आगमसद्भायानभिज्ञाः 'प्रतिषेधन्ति' निषेधयन्ति तेऽप्यगो-
तार्याः प्राणिनां 'वृत्तिच्छेदं' वर्तनोपायविघ्नं कुर्वन्तीति ॥२०॥

तदेवं राक्षा अन्येन येश्वरेण कूपतडागयागसत्रा-
नाऽऽद्युद्यतेन पुण्यसद्भावं पृष्टमुमुक्षुर्भय-
द्विधेयं तद्दर्शयन्तुमाह—

दुहञ्चो वि ते ण भासन्ति, अत्थि वा नत्थि वा एणो ।
आयं रयस्स हेवा खं, निब्बाणं पाउण्णंति ते ॥ २१ ॥
निब्बाणं परमं बुद्धा, णक्खत्ताणं व चंदिमा ।
तम्हा सदा जए दंते, निब्बाणं संधए मुणी ॥ २२ ॥
बुद्धमाणीणं पाणाणं, किञ्चंतास्स सकम्मुणा ।
आघाति साहु तं दीवं, पतिट्ठेमा पवुच्चई ॥ २३ ॥
आयगुत्ते सया दंते, छिन्नसोए अणामवे ।

जे धम्मं सुद्धमस्सवाति, पडिपुब्बमणेलिसं ॥ २४ ॥

यद्यस्तं पुण्यमित्येवमूचुस्ततोऽनन्तानां सत्त्वानां सूक्ष्मावरा-
णां स्वदेवा प्राणत्याग एव स्यात्, प्रीणनमात्रं तु पुनः स्वल्पानां
स्वल्पकालोपमनोऽस्तीति न यत्कथं नास्ति पुण्यमित्येव
प्रतिषेधोऽपि तदर्थिनामन्तरायः स्यादित्यन्ता 'द्विधाऽपि'
आस्ति नास्ति वा पुण्यमित्येव 'ते' मुमुक्षवः साधवः
बुद्धेर्भाषन्ते, किं तु पृष्टे रुद्धिर्माने समाधयणीयं, निर्वन्धे
त्वस्माकं द्विचत्वारिंशदोषवर्जित आहारः कल्पते, एवंवि-
धविषये मुमुक्षुणामधिकार एव नास्तीति । उक्तं च—

"सत्यं वप्रेषु शीतं शशिकरधवलं वारि पीया प्रकामं,
द्व्युच्छिन्नशेषतृष्णाः प्रमुदितमनसः प्राणिसार्था भयन्ति ।
शोषं नीतं जलौघं दिनकरकिरणैर्यन्त्यनन्ता बिनाशं,

तेनोदासीनभावं व्रजति मुनिगणः कूपवप्राऽऽदिकार्ये ॥१॥"

तदेवमुभयथाऽपि भाषितं रजसः कर्मण आयो लाभो भव-
तीत्यतस्तमायं रजसा मौननानवद्यभाषणेन वा 'हित्वा' त्य-
क्त्वा 'ते' अनवद्यभाषिणो 'निर्वाण' मोक्षं प्राप्नुवन्तीति ॥२॥
अपि च—निर्वृतिनिर्वाणं तत्परमं प्रधानं येषां परलोकाधिनां
बुद्धानां ते तथा तानेव बुद्धान् निर्वाणवादिभ्येन प्रधाना-
नित्यतद् दृष्टान्तेन दर्शयति—यथा 'नक्षत्राणाम्' अश्वि-
न्यादीनां सौम्यत्वप्रमाणप्रकाशकत्वेरधिकक्षान्द्रमाः, एवं प-
रलोकाधिनां बुद्धानां मध्ये ये स्वर्गचक्रवर्तिसंपादितानप-
रित्यागेनाशेषकर्मस्वरूपं निर्वाणमेवाभिसंधाय प्रवृत्तास्त
एव प्रधाना नापर इति, यदि वा—यथा नक्षत्राणां चन्द्रमा-
प्रधानभावमनुभवति एवं लोकस्य निर्वाणे परमं प्रधानं
मित्येवं 'बुद्धा' अवगततत्त्वाः प्रतिपादयन्तीति, यस्माच्च
निर्वाणे प्रधानं तस्मात्कारणान् 'सदा' सर्वकालं
'यतः' प्रयतः प्रयत्नवान् इन्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन वा-
न्तो 'मुनिः' साधुः 'निर्वाणमोभसधेयत्' नि-
र्वाणार्थं सर्वाः क्रियाः कुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ कि-
ञ्चान्यत्—संसारसागरस्त्रातोभमिदृशान्वकषायप्रमादाऽऽदि-
कैः, 'उत्तमानानां' तदाभिमुखं नायमानानां तथा स्वकर्मो-
दयेन निरुह्यमानानामशरणानामसुमतां पराहेतकरतोऽका-
रणवत्सलस्तीर्थकृद्न्यो वा गणधराऽऽद्याऽऽदिकस्तेषां
माध्यासभूतं 'साधु' शासनं द्वोपमाख्याति, यथा समुद्रा-
न्तःपतितस्य जन्तोर्जेतकज्जालाऽऽकृजतस्य मुमूर्शोरतिधा-
स्तस्य विश्रामहेतुं द्वोपं काष्ठं साधुर्वत्सलतया समाख्याति,

एवं ते तथाभूतं 'द्वोपं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं संसारभ्रमण-
विश्रामहेतुं परतीर्थिकरनाख्यातपूर्वमाख्याति, एवं च कृत्वा
प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठा—संसारभ्रमणविरतिलक्षणेया सम्यग्दर्शना
ऽऽद्यधातिसाध्या मोक्षप्राप्तिः प्रकर्षेण तत्त्वज्ञेयच्यते प्रोच्यते
इति ॥ २३ ॥ किंभूतोऽसावाश्वासतोपो भवति?, कोदाश्वधे-
न वाऽसावाख्यायत इत्येतदाह—(आयगुत्ते इत्यादि) मनोवा-
कायरात्मा गुप्तो यस्य स आत्मगुप्तस्तथा सदा सर्वकालमि-
न्द्रियनोऽन्द्रियदमनेन दान्तो वश्योन्द्रियो धमेध्यानध्यायो व-
त्यर्थः । तथा छिन्नानि त्रोटितानि संसारस्त्रातांसं येन स तथा-
एतदेव स्पष्टतरमाह—निर्गत आश्रयः प्राणातिपाताऽऽदिकः
कर्मप्रवेशद्वाररूपो यस्मात्स निर्गम्यो य एवंभूतः स शुद्धं स-
मस्तदोषाऽपेतं धर्ममाख्याति । किंभूतं धर्मं?—प्रतिपूर्णं निर-
वयवतया सर्वविरत्याख्यं मोक्षगमनकहेतुमनोदृष्टमनन्यसह-
शमद्वितीयमिति यावत् ॥ २४ ॥

एवंभूतधर्मव्यतिरेकिणां दोषाभिधत्सयाऽऽह—

तेमेव अधिजाणंता, अबुद्धा बुद्धमाणिणो ।

बुद्धा मो चि य मभंता, अंत एते ममाहिण ॥ २५ ॥

ते य बीओदगं चेव, तमुद्दिस्सा य जं कडं ॥

भोचा भाणं भियायंति, अखेयसाऽसमाहिया ॥ २६ ॥

(तमेवेत्यादि) तमेवंभूतं शुद्धं परिपूर्णमनीदृशं धर्ममजानाना
अप्रबुद्धा अधिवोक्तनः परिदृष्टमानिनो वयमेव प्रतिबुद्धा धर्मे
तत्त्वमित्येवं मन्यमाना भावसमाधेः सम्यग्दर्शनाख्यादन्ते प-
र्यन्तेऽतिदूरं वर्तन्ते इति, ते च सर्वेऽपि परतीर्थिका द्रष्टव्या इ-
ति ॥२५॥ किमिति ते तीर्थिकाभावमार्गरूपात्मसाधेहेतुं वर्त-
न्ते इत्याशङ्क्याऽऽह—(ते य बीओदगमित्यादि, ते च शाक्याऽ
ऽद्या जीवाजीवानभिमतया बीजानि शालिगोधूमाऽऽदीनि,
तथा शीतोदकमप्राशु (सु)कोदकं तांश्चोदित्य तद्भूतैर्दाहारा-
दिकं कृते निष्पादितं तत्सर्वमधिचकितया ते शाक्याऽऽद्या
भुक्त्वाऽभ्यवहृत्य पुनः स्नातद्विरसगीरवाऽऽसकमनसः स-
ङ्घमङ्गऽऽदिक्रियया तदवतिष्ठते आतं ध्याने ध्यायन्ति । न-
ल्लोहिकसुखणिणां दासीदासधनधान्याऽऽदिपरिग्रहवतां धर्म-
ध्याने भवतीति । तथा चोक्तम्—

"ग्रामक्षेत्रगृहाऽऽदीनां, गवां प्रेयजनस्य च ।

यस्मिन्परिग्रहो दृष्टो, ध्याने तत्र कुतः शुभम् ? ॥१॥" इति ।

तथा—

"मोहस्याऽऽयतनं धृतेरपचयः शान्तेः प्रतीपो विधि—

व्याज्ञेयस्य सुहृन्मदस्य भवनं पापस्य वासो निजः ।

दुःखस्य प्रभवः सुखस्य निधनं ध्यानस्य कष्टो रिपुः ।

प्राज्ञस्यापि परिग्रहो ग्रह इव क्रूराय नाशाय च ॥ १ ॥"

तदेवं पवनपाचनाऽऽदिक्रियाप्रवृत्तानां तदेवं चानुप्रेक्षमा-
णानां कुतः शुभध्यानस्य संभव इति । अपि च—ते तीर्थिका
धर्मोद्यमविषये कतये अखेदज्ञा अनिपुणाः । तथाहि—शाक्या
मनोक्षाऽऽहारवसानेशयऽऽसनाऽऽदिकं गणकारणमपि शु-
भध्याननिमित्तत्वेनाध्यवस्यन्ति । तथा चोक्तम्—'मणुरणं भो-
यणं भुधा' इत्यादि । तथा मांसं कोकिलं मांस्युपादिश्य सन्नान्तर-
समाश्रयणानि शेषं मन्यन्ते, बुद्धवत्तद्वाऽऽदानेमिदं चारम्भ
निर्दोषमिति । तदुक्तम्—'मंसानि वास काउं, सयइ दंतिक्कं ति ध-
णि भेया । इय चरुक्काऽऽरंभे, पाववरणा कुणइ वालो ॥१॥" न
चैतावता तावदोषता । न हि लुनाऽऽदिकं शीतलिकाऽऽद्यभि-

धानान्नमग्नाभेणान्यथात्वं भजते, विषं वा मधुरकाभिधानेने-
ति । एवमन्येयामपि कापिलाऽऽदीनामाविर्भावतिरोभावाभि-
धवाभ्यां विनाशोत्पादावभिधत्तामनैपुण्यमायिष्करणीयम्,
तदेवं ते धराकाः शाक्याऽऽद्यो मनोहाहिष्टभोजिनः सपरि-
ग्रहतयाऽऽर्थायिनोऽसमाहिता मोक्षमार्गाऽऽख्यान् भाव-
समाधेरसंभृततया कुरेण वर्तन्त इत्यर्थः ॥ २६ ॥

यथा चैते रत्नसामागौरवतयाऽऽर्थायिनो भवन्ति तथा
दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—

जहा ढंका य कंका य, कुलला मग्गुका सिही ।

मच्छेसणं भियायंति, भाणं ते कलुसाधमं ॥ २७ ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

विसएसणं भियायंति, कंका वा कलुसाहमा ॥ २८ ॥

यथेयुदाहरणोपन्यासायः 'यथा' येन प्रकारेण 'द-
ह्यादयः' पक्षिविशेषा जलाऽऽशयाऽऽश्रया आश्रित-
जीविनो मत्स्यप्रांसि ध्यायन्ति, एवंभूतं च ध्यानमार्त-
रौद्रध्यानरूपतयाऽत्यन्तकलुषमधमं च भवतीति ॥ २७ ॥
दार्ष्टान्तिकं दर्शयितुमाह—एवमिति यथा ढंकाऽऽद्यो म-
त्स्यान्वेषणपरं ध्यानं ध्यायन्ति तदध्यायिनश्च कलुषाधमा
भवन्ति एवमेव मिथ्यादृष्टयः धमणाः 'एके' शाक्याऽऽ-
द्योऽनार्यकर्मकारित्वात्सारम्भपारग्रहतया अनार्याः सन्तो
विषयाणां-शब्दाऽऽदीनां प्राप्तिं ध्यायन्ति तदध्यायिनश्च कंका
इव कलुषाधमा भवन्तीति ॥ २८ ॥

किञ्च—

सुद्धं मग्नं विराहिता, इहमेगे उ दुम्पती ।

उम्मग्गता दुक्खं, वायमंसंति तं तहा ॥ २९ ॥

जहा आसाविणि नावं, जाइअंधो दुरूहिया ।

इच्छई पारमागतुं, अंतरा य विसीयति ॥ ३० ॥

एवं तु समणा एगे, मिच्छदिट्ठी अणारिया ।

सोयं कसिणमावभा, आगंतारो महम्मयं ॥ ३१ ॥

इमं च धम्ममादाय, कासवेण पवेदितं ।

तरे सोयं महाधोरं, अनत्ताए परिव्वए ॥ ३२ ॥

'शुद्धम्' अवदानं निर्दोषं 'मग्नं' सम्यग्दर्शनाऽऽदिकं-
मोक्षमार्गं कुमार्गप्ररूपणया 'विराध्य' दूषयन्त्या 'इह'
अस्मिन्संसारे मोक्षमार्गप्ररूपणाप्रस्तावे वा 'एके' शाक्या
ऽऽद्यः स्वदर्शनानुरागण महामोहाऽऽकुलितान्तराऽऽत्मा
नो दुष्टा पापोंपादानतया मतिर्येषां ते दुष्टमतयः सन्त उन्मा-
गैण—संसारवतरणरूपेण गताः-प्रवृत्ता उन्मार्गगता दुःख
यतीति दुःखम्-अप्रकारं कर्माऽन्तान्तराद्यरूपं वा तद्दुः-
खं घात चान्तशस्ते तथा-सन्मार्गविग्राधनया उन्मार्गग-
मने च 'एषन्ते' अन्वेषयन्ति, दुःखमरणे शतशः प्रा-
प्यन्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ शाक्याऽऽदीनां चापायं दिदर्शयितुमाह—
यद् दृष्टान्तमाह-यथा जात्यन्धः 'आसाविणी' शतच्छिद्रां
नावमाकण्य पारमागन्तुमिच्छति, न चासौ सच्छिद्रतया
पारगामी भवति, किं तर्हि?, अन्तराल एव—जलमध्य
एव विषीदति-निमज्जतीत्यर्थः ॥ ३० ॥ दार्ष्टान्तिकमाह—
एवमेव धमणा 'एके' शाक्याऽऽद्यो मिथ्यादृष्टयोऽनार्याः

भावज्ञोतः-कर्माऽऽश्रवरूपं 'कृत्स्नं' संपूर्णमापन्नाः सन्तस्ते
'महाभयं' पीनःपुन्येन संसारपर्यटनया नारकाऽऽदिस्वभा-
वं दुःखम् 'आगन्तारः' आगमनशोला भवन्ति, न तेषां
संसारोद्धारोत्साविणी नावं व्यवस्थितानामिवोत्तरणं भव-
तीति भावः ॥ ३१ ॥ यतः शाक्याऽऽद्यः धमणाः मिथ्यादृ-
ष्टयोऽनार्याः कृत्स्नं ज्ञोतः समापन्नाः महाभयमागन्तारो भव-
न्ति तत इवमुपविश्यते इममिति प्रत्यक्षाऽऽसन्नवाचित्वावि-
वमनन्तरं वक्ष्यमाणलक्षणं सर्वलोकप्रकटं च तुरगतिनिषे-
धेन शोभनगतिधारणात् 'धर्म' श्रुतचारित्र्याऽऽख्यं, अश-
ष्टः पुनःशब्दार्थे, स च पूर्वस्माद्व्यतिरेकं दर्शयति, य-
स्माच्छ्रौद्धोदानिप्रखीतधर्मस्याऽऽवातारो महाभयं गन्तारो
भवन्ति, इमं पुनर्धर्मम् 'आदाय' गृहीत्वा 'काश्यपेन'
धीवर्धमानस्वामिना 'प्रवेदितं' प्रणीतं 'तरेत्' लङ्घये-
द्भावज्ञोतः संसारपर्यटनस्वभावं, तदेव विशिनष्टि-
'महाधोरं' दुरुत्तरत्वान्महाभयानकं, तथाहि-तद्वन्तर्बर्तिनो
जन्तवो गर्भाग्रमे जन्मतो जन्म मरणान्मरणं दुःखाद् दुः-
खमित्येवमव्यवृष्टीन्यायेनानुभवन्तोऽनन्तमपि कालमासने ।
तदेव काश्यपप्रणीतधर्माऽऽदानेन सता आत्मनस्त्राणं-नर-
काऽऽदिरक्षा तस्मै आत्मज्जाणाय परिः-समन्तान् (व्रजेत्) प-
रिब्रजेत्यर्थमानुष्यायी भवेदित्यर्थः, कश्चित्पश्चादध्यायन्यथा
पाठः-'कुज्जा भिक्षू गिलाणस्स, अगिलाए समाहिण ।'
'भिक्षुः' साधुः ग्लानस्य धैर्यादुत्थम् 'अग्लानः' अप-
रिभ्रान्तः कुर्यात्सम्यक्समाधिना ग्लानस्य वा समाधिमु-
त्पादयाम्बति ॥ ३२ ॥

कथं संयमानुष्ठाने परिब्रजेदित्याह—

विरए गामधम्मैहिं, जे केई जगई जगा ।

तेसि अनुवमायाए, थामं कुव्वं परिव्वए ॥ ३३ ॥

अइमाणं च मायं च, तं परिआय पंडिए ।

सव्वमेयं गिराकिञ्चा, शिव्वाणं संधए मुणी ॥ ३४ ॥

संधए साहुधम्मं च, पावधम्मं गिराकरं ।

उवहाणवीरिए भिक्षू, कोहं माणं ण पन्थए ॥ ३५ ॥

जे य बुद्धा अतिकंता, जे य बुद्धा अणागया ।

संति तेसि पइट्ठाणं, भूयाणं जगती जहा ॥ ३६ ॥

ग्रामधर्माः-शब्दाऽऽद्यो विषयास्तेभ्यो विगता मनोज्ञत-
रेष्वरुहहिष्टाः सन्त्येके केचन 'जगति' पृथिव्यां संसारो-
दरे 'जगा' इति जन्तवो जीवितार्थिनस्तथा दुःखविषा-
मात्मोपमया दुःखमनुत्पादयन् तद्रक्षणे सामर्थ्यं कुर्यात्, तत्
कुर्वन् संयमानुष्ठाने परिब्रजेदिति ॥ ३३ ॥ संयमविघ्नका-
गिणामपनयनार्थमाह—अनीव मानाऽतिमानश्चारिभ्रमति-
क्रम्य यो वर्तते, चकारादेतद्देश्यः क्रोधोऽपि परिगृह्यते,
एवमतिमायां, अशब्दादतिलोभं च, तमेवंभूतं कषायघातं
संयमपरिपन्थिनं 'पण्डितो' विवेकी पण्डिताय सर्वमेवं सं-
सारकाग्यभूतं कषायसमूहं निराकृत्य निर्वाणमनुसन्धयेत्,
सति च कषायकवम्बके न सम्यक् संयमः सफलतां प्रति-
पद्यते । तदुक्तम्—"सामरणमणुचरन्त-स्स कसाया जरस्स उक्क-
डा होति । मण्णाणि उक्कुपुण्णं, निण्णकं तस्स सामवणं ॥ १ ॥

तस्मिन्फलत्वे च न मोक्षसंभवः, तथा चोक्तम्—

“ संसारावपलायनप्रतिभुवो रागाऽऽदयो मे स्थिता-

स्तृणावधनवध्यमानमखिलं किं वेत्ति मेवं जगत् ? ।

मृत्यो ! मुञ्च जराकरेण परुषं केशेषु मा मा ग्रही-

रेहित्यादरमन्तरेण भवतः किं नागऽऽमिष्याम्यहम् ? ॥१॥”

इत्यादि । तदेवमेवंभूतकषायपरित्यागादक्लिष्टप्रशस्तभा-

चानुसंधनया निर्वाणानुसंधानमेव धेय इति ॥ ३४ ॥

किञ्च—साधुनां धर्मः ज्ञान्यादिको वशविधः सम्यग्दर्-

शनज्ञानचारित्र्याऽऽख्यो वा तम् ‘ अनुसन्धयेत् ’ वृ-

द्धिमापादयेत्, तद्यथा—प्रतिक्षणमपुत्रज्ञानग्रहणेन ज्ञानं

तथा शङ्काऽऽदिदोषपरिहारेण सम्यग्ज्ञोवाऽऽदिपदार्थाधि-

गमेन च सम्यग्दर्शनम् अस्खलितमूलोत्तरगुणसंपूर्णपाल-

नेन प्रत्यहमपूर्वाभिग्रहग्रहणेन (च) चारित्रं (च) वृद्धि-

मापादयेदिति, पाठान्तरं वा—‘ सङ्गं साधुधर्मं च ’ पूर्वो-

क्तविशेषणविशिष्टं साधुधर्मं मोक्षमार्गत्वेन ग्रहणीत निःश-

ङ्कतया गृहीयान्, चशब्दात्सम्पन्नगुणपालयेच्च, तथा पापं-

पापानादानकारणं धर्मं प्राण्युपमर्देन प्रवृत्त निराकुर्यात्,

तथापधानं—तपस्तत्र यथाशक्त्या धीर्यं यस्य स भवत्यु-

पधानवीर्यः, तदेवंभूतो भिजुः कोधं मानं च न प्रार्थयेत् न

वर्धयेदिति ॥ ३५ ॥ अथैवंभूतं भावमार्गं किं वर्धमानस्या-

भ्यवोपदिष्टवान् उतान्येऽपीत्येतदाशङ्क्याऽऽह—ये बुद्धाः-

तीर्थकृतोऽतीतऽनादिके कालेऽनन्ताः समातकान्ताः ते सर्वेऽ-

प्येवंभूतं भावमार्गमुपन्यस्तवन्तः, तथा ये चानागता भवि-

ष्यन्तकालभाविनोऽनन्ता एव तेऽप्येवमेवोपन्यस्तित्यन्ति,

चशब्दाद्वर्तमानकालभाविनश्च संख्येया इति । न केवलमु-

पन्यस्तवन्तोऽनुष्ठितवन्तश्चेत्येतद्वर्णयति—शमनं शान्तिः

भावमार्गस्तेषामनीतानागतवर्तमानकालभाविनां बुद्धानां प्र-

तिष्ठानम्—आधारे बुद्धव्यस्यान्यथानुपपत्तेः, यदि वा—शा-

न्तिः—मोक्षः स तेषां प्रतिष्ठानम्—आधारः, ततस्तद्वत्ता-

मिध भावमार्गमन्तरं न भवतीत्यतस्ते सर्वेऽप्येनं भाव-

मार्गमुपगच्छन्तोऽनुष्ठितवन्तश्च [इति] गम्यते । शान्तिप्रति-

ष्ठानत्वे दृष्टान्तमाह—‘ भूतानां ’ स्थावरजङ्गमानां यथा ‘ जगती ’

विलोकी प्रतिष्ठानम्, एवं ते सर्वेऽपि बुद्धाः शान्तिप्रतिष्ठाना

इति ॥ ३६ ॥

प्रतिपन्नभावमार्गेण च यद्विधेयं तद्वर्णयितुमाह—

अहं शं वयमावर्जं, फासा उच्चावया फुमे ।

एतेषु विणिहसेज्जा, वाएण व महागिरी ॥ ३७ ॥

संबुडे से महापन्ने, धीरे दत्तेसणं चरे ।

निव्वुडे कालमाकंखी, एवं (यं) केवलिणो मयं ॥३८॥

‘अथ’ भावमार्गप्रतिपत्त्यनन्तरं साधुं प्रतिपन्नव्रतं सन्तं

स्पर्शाः—परिग्रहोपसर्गरूपाः ‘ उच्चावया ’ गुरुलघवा नानारू-

पा वा ‘ स्पृशेयुः ’ अभिप्रेषेयुः, स च साधुस्तरभिर्व्रतं सं-

सारस्वभावमपेक्षमाणः कर्मनिर्जरां च न तैरनुकूलप्रतिकूलै-

र्विहन्त्यान्, नेव संयमानुष्ठानान्मनागपि विचलेत्, किमिव ?

महाव्रतनेव महागिरिः—मेरुगिरि । परिग्रहोपसर्गजयश्चाभ्या-

सक्रमेण विधेयः, अभ्यासवशेन हि दुष्करमपि सुकरं भवति ।

अत्र च दृष्टान्तः, तद्यथा—कश्चिद्गोपस्तद्वहर्जातं नर्षकमुत्ति-

व्य गवाभितकं नयत्यानयति च, ततोऽसावनेनैव गवाभितकं

प्रत्यहं प्रवर्द्धमानमपि वत्समुत्तिपन्नभ्यासवशाद् द्विहायनं त्रि-

हायणमप्युत्तिपति, एवं साधुरप्यभ्यासात् शनैः शनैः परी-

ग्रहोपसर्गजयं विधत्त इति ॥ ३७ ॥ साम्प्रतमभ्ययनार्थमुप-

सर्जिहीर्षुर्लक्षणेभ्यमधिकृत्याऽह—स साधुः एवं संवृताऽऽश्व-

हारतया संक्रमसंवृतो महती प्रज्ञा यस्यासौ महाप्रज्ञः—सम्यग्

ज्ञानज्ञानवान्, तथा धीः—बुद्धिस्तया राजत इति धीरः परी-

ग्रहोपसर्गाक्षोभ्यो वा ह्येवंभूतः सन् परेण व्रते सत्याहारा-

विके एषणां चरेत् विविधयाऽप्येवमपि युक्तः सन् संयममनु-

पालयेत्, तथा निवृत्त इव निवृत्तः कषायापशमाच्छीतोभूतः

‘ कालं ’ मृत्युकालं ‘ यावदमिकाङ्कत् ’ एतत् यत् मया प्राक्

प्रतिपादितं तत् ‘ केवलिनः ’ सर्वज्ञस्त्वन्तीर्हृतेन मतम् ।

एतच्छब्दजम्बूस्वामिनमुद्दिश्य सुधर्मस्वाम्याह । तत्रैतद्व्यव-

साधनं स्वस्वरूपं प्रश्नितं तन्मया न स्वमनोविक्रया कथितं, किं

तर्हि ? केवलिनो मतमेतदित्येवं भवता ग्राह्यम् ॥३८॥ सूत्र० १

श्रु० ११ अ० (अन्ययूधिकानां मार्गं प्रवक्ष्यामीत्युक्तम् ‘अण-

उत्थिप’ शब्दे प्रथमभागे ४७२ पृष्ठे) (श्रृज्वादिमार्गदृष्टान्तेन

पुरुषचातुर्विध्यम् ‘ पुंसिजाय ’ शब्दे पञ्चमभागे १०२२ पृष्ठे

उक्तम्) । आकाशे, अ० ७ श० २ उ० । गौणानु-

वायाम्, न० ।

मग्न—त्रि० । वृद्धिते, अष्ट० ।

तत्र नामस्थापने सुगमे, द्रव्येण धनमदिगपानाऽऽ-

दिना मग्नः द्रव्यान् धनकाञ्चनात् मग्नः द्रव्ये शरी-

राऽऽदौ मग्नः । अथवा—द्रव्यरूपो मग्नो द्विधा—आ-

गमतः मग्नपदार्थज्ञाता अनुपयुक्ताः, नोआगमतो वश-

रीरभ्रव्यशरीरे पूर्ववत्, तद्व्यतिरिक्तस्तु मूढः शून्यः जडः ।

भावमग्नो द्विविधः—अशुद्धः, शुद्धश्चेति । तत्र अशुद्धः क्रो-

धाऽऽदिमग्नः विभावभाविताऽऽत्मा । शुद्धः द्विविधः—साधकः,

मिद्धश्च । तत्र साधकः वस्तुस्वरूपाभिमुखः आद्यनयच-

तुष्टये तु निरनुष्ठानदग्धाऽऽदिगोपवर्जितविध्युपेतद्रव्यसाधन-

प्रवृत्तिपरिणतवस्तुस्वरूपसाधनरुचिषतः भवति । शब्दाऽऽ-

दिनयमग्नस्तु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽद्यात्मसमाधिमग्नः

संपूर्णवस्तुस्वरूपे निरावरणे मग्नः निष्पन्नः । अत्र हि गुण-

स्थानाऽऽदिचिशुद्धस्वरूपाऽऽनन्दमग्नत्वमीदृश्यते—तत्र मग्न-

लक्षणं गदग्राह—

प्रत्याहृत्येन्द्रियव्यूहं, समाधाय मनो निजम् ।

दधच्चिन्मात्रविश्रान्तिर्मग्न इत्याभिधीयते ॥ १ ॥

प्रत्याहृत्येन्द्रिय इति । इन्द्रियाणां स्पर्शनरसन-

घ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणां, यो व्यूहः समूहस्तं प्रत्याहृत्य प्र-

त्याहारं कृत्वा, विषयसंसारतो निवार्य, “ प्रत्याहारस्वी-

न्द्रियाणां विषयभ्यः समाहृतिः ” इति वचनात् । निजं स्वी-

यं मनः, चेतनादीर्यैकत्वविकल्परूपं समाधाय समाधौ

स्थापयित्वा विषयनितोद्यम् आत्मद्रव्यैकाग्रतारूपं कृत्वा, “ स-

माधिस्तु तदेवार्थमात्रमासनपूर्वकम् । ” आत्मस्वरूपभासने

कत्वरूपसमाधिः, तत्र मनः कृत्वा, चिन्मात्रे ज्ञानमात्रे आ-

त्मनि, मुख्यतः दर्शनज्ञानमय एव आत्मा, “ उज्जसो ना-

गन्दसणगुणेहि ” इति वाक्यान् । ज्ञानस्वरूपे स्वद्रव्यं वि-

श्रान्तिं दधत् मग्न इति अभिधीयते कथ्यते, इत्यनेन अ-

नावितः अयं जीविः पुद्गलस्कन्धजवर्णगन्धरसस्पर्शरसाऽऽदिषु

मनोक्तेषु स्वजनाऽऽदिषु च भ्रमन् विकल्पकोटिकोटे प्राप्त इष्टान् विषयाभिच्छन् अनिष्टान् विषयान् अनिच्छन् चा-
तोऽतस्तुष्टकपलाशवत् भ्रमति । कदाचित् स्वपरविषेक-
रूपं भेदज्ञानं प्राप्य अनन्तज्ञानदर्शनाऽऽनन्दमयं स्थायं मायं
स्वत्वतया निर्धार्य इदं विषयसङ्गाऽऽदिकं न मम नाहम् अ-
स्य भोक्ता उपाधिरेव पश्य, न हि मम कर्तृत्वं भोक्तृत्वं प्रा-
हकत्वं च, परस्वरूपा मया हि स्वरूपभेदेनैव विहितं,
साम्प्रतं जिनाऽऽगमाञ्जनेन जानस्यपरविषेकेन तेषु रमणाऽऽ
स्वादनं न युक्तम् इति विचार्य स्वरूपानन्तस्वभावगुणपर्याय-
स्याद्यादानन्ताऽऽत्मानि विभ्रान्तिं प्राप्य, आत्मानन्ताऽऽनन्त-
सम्पन्नमयं ज्ञात्वा, परमात्मसत्तास्वरूपे मग्नः भवति, स मग्नः
अभिधीयते इति ॥ १ ॥

य आत्मानुभवमग्नः स कीदृश भवति ?, तदाह—

यस्य ज्ञानसुधासिन्धौ, परब्रह्मणि मग्नता ।

विषयान्तरसंचार—स्तस्य हालाहलोपमः ॥ २ ॥

यस्येति—यस्य जीवस्य अनादिविभावविरतस्य ज्ञान-
सुधासिन्धौ परब्रह्मणि ज्ञानासृजसमुद्ररूपे परमात्मसमा-
धौ मग्नस्य तस्य जीवस्य विषयान्तरे वर्णगन्धाऽऽदी संचारः
प्रवर्तनं हालाहलोपमः—महाविषभक्षणतुल्यः । यो हि अमृ-
तस्वादमग्नः स विषमविषं भोक्तुं कथं प्रवर्तते ?, मालती-
भोगमग्नः मधुकरः करीराऽऽदिषु न वसति, एवं शुद्धनिःस-
ङ्गनिरामयनिर्द्वन्द्वस्वीयाऽऽत्मन्योतिर्मग्नः अनन्तजीवेषु
स्वयम् अनन्तवारभुक्तमुक्तुषु, वस्तुतः अभोग्येषु स्वगुणा-
ऽऽवरणहेतुभूतेषु विषयेषु, तस्य मनः न संचरति न प्रवर्तते
इति तत्त्वम् ॥ २ ॥

पुनस्तदेव द्योतयति—

स्वभावसुखमग्नस्य, जगत्तत्वावलोकितः ।

कर्तृत्वं नान्यभावानां, साक्षित्वमवशिष्यते ॥ ३ ॥

“स्वभावसुख इति । ” ‘स्वभाव’ सहजं सुखं सहजाऽऽत्य-
न्तिकैकान्ताऽऽनन्दं तत्र ‘मग्नस्य’ तन्मयस्य, ‘जगत्’ लोकः
तस्य तत्त्वं तद्वर्त्म, यथार्थतया विलोकितः दर्शनशीलस्य
पुरुषस्य, अन्यभावानां परभावानां रागाऽऽदिविभावानां ज्ञाना-
ऽवरणाऽऽदिकर्मणां बाह्यस्कन्धादाननिक्षेपाणां कर्तृत्वं न किं
तु ज्ञायकस्वभावत्वात्, साक्षित्वमेव, तत्र कर्तृत्वम् एकाधि-
पत्ये क्रियाकारित्वं, तत्, जीवे जीवगुणानामेव, चेतनवी-
र्योपकरणकारकचक्रोपकरणेन । यतो हि एकाधिपत्यक्रि-
याशून्यत्वेन धर्माऽऽदिद्रव्येषु न कर्तृत्वं, जीवस्यापि कर्तृ-
त्वं स्वकार्यस्य । न हि जीवः कोऽपि जगत्कर्ता, किं तु स्व-
कीयपरिणामिकगुणपर्यायप्रवृत्तेरेव कर्ता न, परभावानां तु
कर्तृत्वे असद्वारोपसिध्यभावाऽऽद्यो दोषाः, ज्ञाना लोकालो-
कस्य, अत एव नायं परभावानां कर्ता, किं तु स्वभावमूढोऽशु-
द्धपरिणतिपरिणतः । अशुद्धनिश्चयेन रागाऽऽदिविभावस्य, अ-
शुद्धव्यवहारेण ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदिकर्मणां कर्ता जातेऽपि स
एव सहजसुखचरितनन्ताविनाशिस्वरूपसुखमयमात्मानं ज्ञा-
त्वा, आत्मीयपरमाऽऽनन्दभोगी, न परभावानां कर्ता भवति, किं
तु ज्ञापक एव । अत्र प्रस्तावना, अयं हि आत्मा स्वानिःस्प न-

ज्ञाकृतया स्वीयविशेषस्वभावानां सुगुणकरणेन संप्रवृत्तिम-
तामपि स्वगुणकरणाऽवरणेन ज्ञानखेतनाबीबीऽऽदिकथोपश-
मानां च परानुयायिनां तत्सहकारेण कर्तृत्वाऽऽदिपरिणामानां
परकर्तृत्वाऽदिविभावपरिणामनेन परकर्तृत्वे जातेऽपि तथामे-
व गुणानां स्वभावसंमुखोभवेन कर्तृत्वाऽऽदीनां परावृत्तिः, तेन
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणतेः स्वरूपसाधनकर्तृत्वाऽऽदि
कुर्वन्, गुणकरणैः पूर्णैः साधनकर्तृत्वं विधाय गुणप्रवृत्तिरूपं
शुद्धं कर्तृत्वाऽऽदिकं करोति, अत एव साधकानां सम्मुखीनां
स्वरूपसंमुखानां न परभावकर्तृत्वम् इति, किं तु ज्ञायकत्वमेव
अत्र पक्षः, तर्हि मुनानां परभावाकर्तृत्वे उक्ते हेतुद्वयजन्यक-
र्मकर्तृता कुतः?, तत्राऽऽह—स्वस्वभावमग्नानां साधकमुनीनाम्
अनभितं धिजरीर्येनदनुगतचेतनता कर्मबन्धकर्तृत्वमस्ति, त-
थापि स्वाऽयसाभिगुणप्रवृत्तीनां स्वभावानुगतत्वात् अकर्तृ-
त्वम्, अथवा—एवंभूतसिद्धत्वाऽऽस्वादाऽऽनन्दमग्नानां तु न
परभावकर्तृता । अथवा—सम्यग्दर्शनाऽदिगुणाप्राप्तौ वस्तुस्व-
रूपविवरणेन स्वरूपानुगतस्वशक्तिव्येन आत्मनः परभावक-
र्तृत्वं नास्त्येव, ज्ञायकत्वमेवेति । अतः स्वरूपसिद्धिमां स-
र्वभावज्ञापकत्वं कर्तृत्वं स्वपरिणामिकभावस्य, अतः स्वाऽऽ
त्मानम् एकान्ते निवेश्य, अनादिभ्रान्तिजं परभावकर्तृत्वभोक्तृ-
त्वं ग्राहकत्वाऽऽदिकं निवारणीयं स्वरूपखण्डाऽऽनन्दकर्तृ-
त्वाऽऽदिकं करणीयम् । इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

परब्रह्मणि मग्नस्य, श्रुत्या पौद्गलिकी कथा ।

स्वामी चामीकरोन्मादाः, स्फारा दाराऽऽदराः क्व च । ४ ।

परब्रह्मणीति—परब्रह्मणि परमाऽऽत्मानि मग्नस्य तन्मयस्य
स्वरूपावलोकनरमणरक्तस्य, पौद्गलिकी पुद्गलसंबन्धिनी क-
था नाम घात्ता, ‘श्रुत्या’ शिथिला इत्यर्थः । परत्वेन अप्रा-
प्तत्वेन अभास्यत्वेन निर्धारात् यस्य कथाऽपि श्रुत्या तस्य प्र-
हः कुतो भवति?, अत एव अभी चामीकरोन्मादाः तस्य क्व
शुद्धाऽऽत्मगुणसंपद्वतां चामीकरप्रह एव नः परत्वात्; पाप-
स्थानहेतुत्वात् कुत उन्मादः?, च पुनः स्फारा देदीप्यमानाः
दाराः वनिता तस्या आदराः क्व? इति कुतः, नैवति । स्व-
भावसुखभोगिनां पौद्गलिकभोग एव न तर्हि मोघा कुगगप-
टी अशुद्धविभावनटी दाराकटी तत्राऽऽदरः कथं भवति?, नै-
वति । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

तेजोलेश्याविवृद्धिर्या, साधोः पर्यायवृद्धितः ।

भाषिता भगवन्पादैः, सेत्थंभूतस्य युज्यते ॥ ५ ॥

तेजोलेश्या, इति—तेजोलेश्या चित्तमुखलाभलक्षणं ज्ञानाऽऽ-
नन्दाऽऽस्वादाऽऽश्लेषरूपा तस्याः विवृद्धिः विशेषतः वर्द्धना,
साधोः निग्रन्थस्य, पर्यायवृद्धितः चारित्रपर्यायविवृद्धितः, भव
वन्पादैः भाषिता उक्ता, भगवन्पादौ पञ्चमाङ्के सा निर्मलसुखा-
ऽऽस्वादरूपा, इत्थंभूतस्य, आत्मज्ञानमग्नस्य रत्नत्रयैकत्वली-
लामयस्य वाच्यमस्य युज्यते—घटतेनान्यस्य मन्दसंवेगिनः ।
अत्र प्रस्तावना, तत्र प्रथमं संयमस्वरूपमुच्यते—आत्मनि चा-
रित्रनामगुणः अनन्तपर्यायैरपेनानन्ताविभागरूपः अस्ति । त-
था च विंशपाञ्चशयके दानाविलिधिपञ्चकं चारित्रं सिद्धस्या-
पोच्छन्ति, तदावरणस्य तत्राप्यभावात्, आवरणाभावे च त-
दसत्त्वं क्षीणमोहाऽदिविषयि तदसत्त्वप्रसङ्गात् ततस्तन्मते चा-
रित्राऽऽदीनां सिद्धावस्थायां सद्भावः । चारित्रं च चारित्रभो-

हावृत्तं तच्च तत्त्वश्च द्वाः सस्यग्नानपूर्णाऽऽनन्देद्वाऽऽविर्भावपञ्चा-
त्तापाऽऽक्षिप्तयोपशमावस्थागतं च चारित्रमोहपुद्गलेषु उदय
प्राप्तपु भुक्तेषु अनुदितेषु विष्कम्भितेषु केषाञ्चित् प्रवेशभोगितां
नीतिषु चारित्रगुणविभागानाम् आविर्भावो भवति, तत्र सर्व-
जघन्यसंयमस्थाने सर्वाऽऽकाशप्रदेशानन्तगुणतुल्यचारित्रप-
र्यायप्राग्भावं प्रथमे संयमस्थानम् । "ते तिस्रिया पणसा, सख्या
ऽऽसासस्स मग्गणा होइ । ते तिस्रिया पणसा, आविभागाओ अ-
नन्तगुणाः ।" प्रथमे संयमस्थाने सर्वोत्कृष्टदेशविरतिवशुद्धस्था-
नतः अनन्तगुणविशुद्धं द्वितीयं संयमस्थानं प्रथमस्थानात् अ-
नन्ततमे भागे यावन्तः आविभागाः तावन्तः आविभागवृद्धौ भ-
वन्ति, एवं तृतीयम्, एवं चतुर्थम् एवमनन्तभागवृद्ध्या अङ्गुल-
मात्राऽऽकाशक्षेत्रस्य अङ्गुलासंख्यभागाऽऽकाशप्रदेशप्रमाण-
समानि स्थानानि भवन्ति, एवं प्रथमे कण्डकम् । ततः परम् अ-
संख्यातभागवृद्धिरूपं द्वितीयं कण्डकम् । प्रथमे संयमस्थाने
प्रथमे कण्डकं, चरमसंयमस्थाने तावन्तो विभागाः, तेषाम् असं-
ख्यानतमे भागे यावन्तः आविभागास्तावन्तोऽधिकाः क्षयोपश-
मा भवन्ति, तद् द्वितीयं कण्डकं प्रथमे संयमस्थाने, ततः अ-
संख्येयानि स्थानानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्यभागप्र-
देशराशिप्रमाणानि द्वितीयं कण्डकम् । ततः परम् एकम् असं-
ख्यातभागवृद्धिरूपं पुनः असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपा-
णि तृतीयं कण्डकं, तत एकम् असंख्यातवृद्धिरूपम् एवम् अन-
न्तभागान्तरिताङ्गुलासंख्येयभागमात्रम् असंख्यभागवृद्धिरूप-
म् अङ्गुलासंख्येयभागकण्डकमानस्थानरूपं द्वितीयं स्थानम् ।
ततः संख्यातभागवृद्धिरूपं प्रथमे संयमस्थानम् । ततः पुनः
अनन्तभागवृद्धिरूपाणि असंख्येयानि, ततः पुनः एकम्
असंख्यभागवृद्धिरूपं, ततः असंख्येयानि अनन्तभागवृ-
द्धिरूपाणि, एवम् अङ्गुलमात्रक्षेत्रासंख्यभागप्रदेशमानक-
ण्डकेषु गतेषु एकं संख्यातभागवृद्धिरूपं स्थानम्, एवं
मङ्गुलासंख्येयभागतुल्यानि संख्येयभागवृद्धिस्थानानि गता-
नि, एवं संख्यातगुणवृद्धयसंख्यातगुणवृद्धयनन्तगुण-
वृद्धिरूपाणि असंख्येयानि संयमस्थानानि भवन्ति । ततः
परं स्थानमसंख्येयगुणसंयमस्थानमान भवति एकान्तरं
तानि असंख्येयानि अनन्तभागवृद्धिरूपाणि संयमस्थानानि
भवन्ति । सर्वसंयमस्थानसंख्यालोकसमानाः अलोक असंख्ये-
याऽलोकाऽऽकाशाः कल्प्यन्ते, तावत्प्रदेशराशितुल्यानि संय-
मस्थानानि भवन्ति उत्तरोत्तरनिर्मलानि । आदितः अनुक-
मसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् शिवपदे लभते प्रथमम् एव
उत्कृष्टमध्यमसंयमस्थानाऽऽरोही नियमात् पतति । एवं प्रथ-
मस्थानतः अनुक्रमेण संयमक्षयोपशमी तस्य चारित्रपर्या-
यनिर्मलत्वेन चारित्रमुखस्वरूपं भगवतीवाक्यम् । आलापश्च
भगवत्याम्— "ज इमे अज्जसाए समणा निग्गंथा विहरंति
एएण कस्स तेऊलेसं वीतीवयंति ? । गोयमा ! मासपरियाए
समणे निग्गंथे घाणमेतगाणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति ।
दुमासपरिआए समणे णिग्गंथे असुरिंदवज्जिआणं भवणवा-
सीणं तेऊलेसं वीतीवयंति । एएलं अभिलांघणं तिमासपरि-
आए समणे णिग्गंथे असुरकुमाराणं देवाणं तेऊलेसं वीतीव-
यंति । चउमासपरिआए गहगणणफक्खत्तागरूवाणं जोइसि-
आणं तेऊलेसं वीतीवयंति । पंचमासपरिआए चंदिमभूरिया-
णं जोइसियाणं तेऊलेसं वीतीवयंति । छम्मासपरिआए सो-
हम्मीसाणाणं तेऊले । सत्तमासपरिआए सणकुमारमाहि-

दाणं तेऊले । अट्टमासपरिआए बंभलोगाणं लतगाणं ते-
ऊलेसं वीतीवयंति । णवमासपरिआए महासुकसहस्सा-
गाणं देवाणं तेऊ । दसमासपरिआए आणय-पाणयआरण-
क्कुयाणं देवाणं तेऊ । इकारसमासपरिआए गावज्जिविमाणा-
णं देवाणं तेऊ । बारसमासपरिआए समणे निग्गंथे अणुसरो-
ववायाणं देवाणं तेऊलेसं वीतीवयंति, तेण परं सुक्कं सुक्का-
भिजाए भवइ । तओ पच्छा सिज्झति । जाव अन्ते कंरति,
संव भंते ! " अस्य टीकायां लेश्याप्रक्रमादिदमाह— "ज इमे "
इत्यादि । ये इमे प्रत्यक्षाः "अज्जसाए सि " आर्यतया-
पापकर्मबहिर्भूततया, अद्यतया अधुनातनतया, वर्त्तमा-
नकालतया इत्यर्थः । 'तेऊलेसंति' तेजालेश्या सुखा-
सिका, तेजालेश्या हि प्रशस्तलेश्योपलक्षणं, सा च—
सुखासिकादंतुगिति कारणे कार्योपचारात् तेजालेश्याश-
प्तेन सुखासिका विवक्ष्यते, 'वीतीवयंति' व्यतिवर्जान्ति
व्यतिक्रामन्ति । 'असुरिंदवज्जियाणं ति' चमरबलिधर्जिता-
नां 'तेण परं' ततः परं, ततः संवत्सरात्परतः, 'सुक्कंति' शुक्ला
नामाभिज्जवृत्ताऽमन्सरी, कृतज्ञः, सदागम्भी, हितानुबन्धी, निर-
तिचारश्चरण इत्यन्यं, "सुक्काभिजानि सि" शुक्लाभिजायं पर-
मशुक्लमित्यर्थः, अत एवोक्तम् आकिञ्चन्यं, मुख्यं ब्रह्मार्तिपरं,
सदागमे विशुद्धं सर्वशुक्लमिदं खलु नियमात्, संवत्सरादूर्ध्वम्
एतच्च धर्मणाविशेषमेवाऽऽश्रित्योच्यते, न पुनः सर्वं पर्वविधा
भवति, अत्र मासपर्यायेति संयमश्रेणिगतसंयमस्थानानां मा-
साऽऽदिपर्यायगतसंयमभावोद्भूतनेन तत्प्रमाणासंयमस्थानो-
द्भूती मुनिर्ग्राह्य इति । अत्र परम्परासंप्रदायः—जघन्यतः
उत्कृष्टं यायत असंख्येयलोकाऽऽकाशप्रमाणेषु संयमस्थानेषु
क्रमाक्रमवर्तिनधर्म्येषु मासतः द्वादशमाससंयमप्रमाणसं-
यमस्थानोद्भूतनापरितन वर्त्तमानः साधुर्गृहगदेवतानुल्यं सु-
खम् अतिक्रम्य वर्त्तते इति ज्ञेयम् । उक्तं च— "मासाऽऽदिपर्याय
वृद्ध्या, द्वादशाभिः परं तेजः । प्राप्नोति तत्र चारित्रा, सर्वदेवभ्य
उत्तमम् ॥ १ ॥ " धर्मविदस्तेजश्चामुखलाभक्षणं वृत्तां
इत्येवम् आत्मसुखवृद्धिः आत्मज्ञानमग्नस्य भवति ॥ ५ ॥

ज्ञानमग्नस्य यच्छर्म, तद्वक्तुं नैव शक्यते ।

नोपमेयं प्रियाऽऽश्रयं—नापि तच्चन्दनद्रवैः ॥ ६ ॥

ज्ञानमग्नस्येति—ज्ञानमग्नस्य आत्मसुखापलब्धियुक्तस्य, यत्
शर्म सुखं स्पर्शज्ञानानुभवाऽऽनन्दं तम् यच्छर्म नैव शक्यते,
अतीन्द्रियत्वात् वागगोचरत्वात्, तद् अध्यात्मसुखं प्रिया
मनोक्षेपवनिता तस्या—आश्रयः, आलङ्कनः, तथा चन्द-
नद्रवैः चन्दनविलेपनैर्नोपमीयते । यतः स्मृच्चन्दनाऽऽदिज
सुखं वस्तुतः न सुखम्, आत्मसुखभ्रष्टं सुखवृद्ध्या आरोगितं,
लोके पुद्गलसंयोगजम् आरोगसुखं, जात्या दुःखमेव । उक्तं
च विशेषाऽऽवश्यकं—

" जप्तां चित्तं पचचक्खं, सोम्म ! सुहं नात्थ दुक्खमेवदं ।
तप्पाडियारविभत्तं, तो पुणलफलंति दुक्खं ति ॥ २००४ ॥
विमयसुहं दुक्खं चित्तं, दुक्खपपाडियारउ त्तिगच्छि व्व ।
ते सुंदरमुवयारओ, न उवयारो विणा तच्च ॥ २००६ ॥ (विशे०)
सायाऽनायं दुक्खं, तच्चिरहम्मि य सुहं जओ तेण ।
देहंदिपसु दुक्खं, सुक्खं देहिदियाभावा ॥ २००९ ॥

(पतासां गायानां व्याख्या ' लिङ्वाण ' शब्दे चतुर्थभागे २१२४ पृष्ठे गता)

उक्तं च—

" आत्सुक्यमात्रमवसादयति प्रतिष्ठा,

क्लिष्टाति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।

नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय,

राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमियाऽऽतपत्रम् ॥ १ ॥ " इति ।

तस्मान् संसारः सर्वदुःखस्वरूप एव, स्वामाविकाऽऽनन्द एव सुखं, यावत् इन्द्रियसुखं सुखबुद्धिः तावत् सम्यग्दर्शनज्ञाने न मग्नः, इति तत्त्वार्थवृत्ता, अतः अध्यात्मसुखं पुत्रलाऽऽश्लेषजसुखेन नोपमीयते ॥ ६ ॥

शमशैत्यपुषो यस्य, विप्रुषोऽपि महाकथा ।

किं स्तुमो ज्ञानपीयूषे, तत्र सर्वाङ्गमग्नता ? ॥ ७ ॥

शमशैत्यपुष इति—शम उपशमः रागद्वेषभावः, तत्त्वाऽऽस्वादकत्वम् आत्मनि निर्धार्य इष्टानिष्टे वस्तुनि रागाऽऽदीनां शान्तिः, न हि रागाऽऽदयो वस्तुपरिणामाः, किन्तु विभावजा अशुद्धा भ्रान्तिपरिणतिः, न हि पुत्रलाऽऽदीनां शुभाशुभपरिणतिः कस्यापि जीवस्य निमित्ता, किन्तु पूर्णगलनपरिणामिकत्वेन, अथवा—वर्णाऽदिकर्मविपाकाद्वा । तत्र रागद्वेषकृता तु भ्रान्तिरेव । उक्तं च—“ कण्ठो लोहो न मण्ण, रागो दोसो कुण्ठो मज्झ तुमं । नियतत्तविलुत्ताणं, एस अण्णार्ह अपरिणामो ॥ १ ॥ ” स्वरूपस्य स्वाऽऽयकत्वात् स्वभोग्यत्वान् परवस्तुसंयोगवियोगाभ्यामिष्टानिष्टतोपाधिः । एवं शमस्य शैत्यं शीतलत्वम् अतमत्वं, तस्य ' पुषः ' पोषकस्य यस्य पुरुषस्य शमशैत्यपुषः विप्रुषः विन्दुमात्रस्यापि महाकथा महावाक्ता, शमशैत्यविन्दुगपि दुर्लभः, यस्य ज्ञानपीयूषं तत्त्वज्ञानासृते सर्वाङ्गमग्नता तत्र तस्मिन् स्थाने किं स्तुमः किं वर्णयामः?, तस्य वर्णनं कर्तुम् असमर्था, धर्यमिति । यो हि स्वरूपज्ञानानुभवः सः अतिप्रशस्यः । उक्तं च—

“ लब्धं सुगन्धमिच्छं, लब्धं बहुअन्नं न संदेहो ।

इहो नवरि न लब्धं, जिगिष्वरदंसिओ धम्मो ॥ १ ॥

धम्मो पवित्तिरुवो, लब्धं कइया वि निरयदुक्खमया ।

जो नियवत्थुसहावो, सो धम्मो दुल्लहो लोण ॥ २ ॥

निअयत्थुधम्मसवणं, दुल्लहं बुल्लं जिगिषिआण सुहं ।

तप्फासणमेगत्तं, हुति हु कत्ति च धीराणं ॥ ३ ॥ ”

अतः वस्तुस्वरूपधर्मस्पर्शनेन परमशीर्तीभूतानां परमपूज्यत्वमेव ॥ ७ ॥

यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः, गिरः शमसुधाकिरः ।

तस्मै नमः शुभज्ञान—ध्यानमग्नताय योगिने ॥ ८ ॥

' वस्येति ' तस्मै शुभज्ञानध्यानमग्नताय योगिने नमः, शुभं नाम शुद्धं यथार्थपरिच्छेदने, भेदज्ञानविभक्तस्वपरत्वेन स्वस्वरूपैकत्वानुभवः, तन्मयत्वं ध्यानं तत्र मग्नताय, तस्मै योगिने मनोवाक्कायरोधकाय, रत्नत्रयाभ्यासशुद्धसाध्यसंसाधकाय नमः । कस्य ?, यस्य दृष्टिः कृपावृष्टिः परमकरुणावर्षिणी, यस्य गिरः वाचां समूहः शमसुधाकिरः क्रोधाऽऽदिपरित्यागः शमः, स एव सुधा अमृतं, तस्याः किरः किरणं सेचनं (यस्य) तच्छीला दृष्टिः कृपामयी वाक् शमताऽमृतमयी, तस्मै योगिने नम इति । अत्र भावना—अनाविमिश्रत्वासंयमकषाययोगचापल्यविध्वस्ताऽऽमलमा-

वानाम्, इष्टानिष्टपरभावप्रहणाप्रहणरसिकत्वेन तत्प्राप्त्यप्राप्तौ तत्परत्यशुद्धाप्यवसायमग्नानां जीवानां कुतः स्वरूपमग्नता ?, अतः शङ्काऽऽद्यतिचारवियुक्तावाप्तदर्शनो हि जीवः शुद्धाऽऽशयः, त्रिभुवनमप्युपहतमोहमोहन्धनज्वालितकर्मदहनकषध्यमानमशरणमवलोक्य गुणाऽऽवरणाद् बुद्धोद्भिन्नः निर्धारिततत्त्वज्ञानः आश्रयनिवृत्तिसंवरेकत्वप्रतिज्ञामारुह्य दृढीकरणार्थं पञ्चविंशतिभावनाभावितान्तरात्मा द्वादशानुप्रेक्षास्थिरीकृताध्यवसायः, पूर्वकर्मनिर्जराभिनवाप्रहणाऽऽविर्भावभूतस्वरूपसंफलानुभवमग्नताः सुखिनः, अत एवाऽऽमग्नप्रवर्णाविभावधिरतितत्त्वावलोकनतत्त्वैकाग्रताऽऽमुपायैः स्वरूपानुभवमग्नत्वम् एव कार्यं, संसारे कर्मकेशनतत्त्वमवगम्य संसारोद्भिन्नेन विरागमार्गानुगमवर्तिना आत्मस्वरूपाऽविर्भावहेतुषु सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येषु वर्तितव्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥ अष्ट० २ अष्ट० ।

मगगओ—मार्गतम्—अव्य० । पश्चादित्यर्थे, “ मगगओ पच्छा ” (६६४) पाठ० ना० २७४ गाथा । “ अनो डो विसर्गस्य ” ॥ ८ ॥ ३७ ॥ इति विसर्गस्य डो इत्यादेशः । प्रा० १ पाठ । पृष्ठतः इत्यर्थे, म० ६ श० ५ उ० । आ० ४० ।

मगगओपडिवद्ध—मार्गतःप्रतिबद्ध—त्रि० । स्था० ३ डा० २ उ० । (अर्थस्तु ' पव्वज्जा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३० पृष्ठ गतः)

मगगंतराय—मार्गान्तराय—पुं० । मोक्षाध्वप्रवृत्ततद्विघ्नकरणे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

मगगामि(ण)—मार्गगामिन्—पुं० । कल्याणप्राप्तकथयार्थिनि, उक्त० २५ अ० । यो० वि० । द्वा० ।

मगगज्झयण—मार्गाध्ययन—न० । भावमार्गप्रतिपादके सूत्रकृताङ्गस्यैकादशेऽध्ययने, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । आ० ४० ।

मगगण—मार्गण—न० । मार्ग्येतेऽनेनति मार्गणम् । अन्वयधर्मपर्यालोचनतोऽन्वेषणे, द्वा० १ ध्रु० २ अ० । आभोगनं मार्गणं मोषणमिति हेकार्थाः । उक्तं च—“ आभोगणं ति वा मगगणं ति वा मोम्मणं ति वा एगट्टं ” व्य० २ उ० । औ० आ० ४० । मार्गणमन्वयधर्माऽऽलोचनं, यथा—स्थानौ निश्चेतव्ये इह बल्ल्युत्सर्षणाऽऽदयः स्थानधर्मा घटन्त इति । औ० प्रश्न० सद्गतार्थविशेषाभिमुख्ये तदुर्ध्वमन्वयवर्तितेऽधर्मान्वेषणे, तं । “ तन्थ विद्यालणं ति वा मगगणं ति वा ईहणं ति वा एगट्टं ” आ० ४० १ अ० । म० । “ कण्ठा सिलीमुहो म—गणो इमू सायओ सरो विसिहो (५१) ” पाठ० ना० ३६ गाथा ।

मगगण्टाण—मार्गस्थास्थान—न० । जीवाऽऽदीनां पदार्थानामन्वेषणं मार्गणा, तस्याः स्थानान्याश्रया मार्गणास्थानानि । गत्यादिषु, प्रब० २२४ द्वार ।

अत्र चयं मार्गणास्थानप्रतिपादिका बृहद्वन्धस्थामित्वगाथा—
' गइदिण य काण, जोण वेण कसार्ह नाणे य ।

संजम दंसण लेसा, भव संये सन्नि आहारे ॥ १ ॥ ”

तत्र गतिश्चतुर्धा—नरकगतिस्तिर्यग्गतिर्मनुष्यगतिर्देवगतिरिति । इन्द्रियं स्पर्शनगसनप्राणचक्षुःश्रोत्रभेदात्पञ्चधा, इन्द्रियप्रहरेण च तदुपलक्षिता एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रिया गृह्यन्ते । कायः षोढा—पृथिव्येमज्जावायुवनस्पतित्रसकायभेदान् । योगः पञ्चदशधा—सत्यमनोयोगः, असत्यमनो

योगः, सत्यासत्यमनोयोगः, असत्यामृषामनोयोगः, सत्यवाग्यो-
गः, असत्यवाग्योगः, सत्यामत्यवाग्योगः, असत्यामृषावाग्यो-
गः, वैक्रियकाययोगः, आहारककाययोगः, औदारिककाययो-
गः, वैक्रियमिश्रकाययोगः, आहारकमिश्रकाययोगः, औदारि-
कमिश्रकाययोगः, कर्मणकाययोग इति । वेदस्मिधा-स्त्रोवेदः,
पुरुषवेदो, नपुंसकवेदश्च । कषायाः क्राधमानमायालोभाः । ज्ञा-
नं पञ्चधा-मतिज्ञानं, श्रुतज्ञान-मवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, के-
वलज्ञानं च । ज्ञानप्रहणेन चाज्ञानमपि तत्प्रतिपक्षभूतमुपलब्ध-
ते, तद्वच त्रिविधम्-मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभक्तज्ञानं चेति । ज्ञा-
नमार्गणास्थानमष्टधा । संयमप्रश्नारिचं तत्पञ्चधा-सामायिकं
क्षेत्रोपस्थापनं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातं च
संयमप्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतो देशसंयमोऽसंयमश्च सूच्यत
इति संयमः सप्तधा । दर्शनं चतुर्विधम् चक्षुर्दर्शनमन्वक्षुर्दर्श-
नमवधिदर्शनं केवलदर्शनं च । लक्ष्या षोढा-कृष्णलक्ष्या
नीललक्ष्या कापोललक्ष्या तेजोलक्ष्या पद्मलक्ष्या शुक्ललक्ष्या ।
भक्ष्यः तथाविधानादपारिणात्मिकभावात् सिद्धिगमनयोग्यो,
भक्ष्यप्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतोऽभक्ष्योऽपि गृह्यते । सम्य-
कत्वं त्रिधा-क्षायोपशमिकमौपशमिकं क्षायिकं च, सम्य-
कत्वप्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतं मिथ्यात्वं सासादनं मिश्रं च
परिगृह्यते । संज्ञो विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानसहिते-
न्द्रियपञ्चकसमन्वितः, तत्प्रतिपक्षभूतः सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽ-
दिरसंज्ञी, सोऽपि संज्ञिप्रहणेन सूचितो द्रष्टव्यः । आहारग-
ति ओजोलोमप्रक्षेपाऽऽहारणामन्यतममाहारमत्याहारकः ।
ननु ज्ञानाऽऽदिषु किमर्थमज्ञानाऽऽदिप्रतिपक्षप्रहणं कृतम् ? ,
उच्यते-चतुर्दशस्वर्गप मार्गणास्थानेषु प्रत्येकं सर्वसांसारिक-
सत्त्वसङ्घट्टार्थमिति । कर्म० ३ कर्म० ।

उत्तरभेदानाह—

सुरनरतिरिगिरिपर्यगई, इगवियतियचउपरिणिदि छकाया ।

भृजलजलणानिलवण-तसा य मणवयणतणुजोगा ॥१०॥

इह गतिशब्दः प्रत्येकं संबध्यते । ततः सुरगतिः, नरगतिः,
तिर्यग्गतिः, नरकगतिः । (कर्म०) इहापीन्द्रियशब्दस्य प्रत्ये-
कं संबन्धात् एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियपञ्चेन्द्रि-
या इति । षट्कायाः-भूः पृथ्वी, जलमापः, ज्वलनं-तेजः, अनिलो
वायुः (वणं सि) वनस्पर्तिः, त्रसा-द्वीन्द्रियाऽऽद्यः, ततः प्रत्ये-
कं कायशब्दस्य योगान् पृथिव्येव कायः शरीरं यस्य सः
पृथ्वीकायः, एधमकायः, तेजस्कायः, वायुकायः वनस्प-
तिकायः, त्रमकाय इति । चः समुच्चये । योगशब्दस्य प्रत्ये-
कं सम्बन्धात् त्रयो योगाः । तथाहि-मनोयोगः, वचनयोगः,
तनुयोगः । कर्म० ४ कर्म० ।

वेयनरिन्थिनपुंसा, कसाय कोहमयमायलोभ सि ।

मइसुयवहिमणकेवल-विहंगमइसुअनाणसागारा ॥११॥

षेदशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् त्रयो वेदाः, नरवेदः, स्त्रोवेदः, नपुंस-
कवेदः । (कर्म०) मानकषायः, मायाकषायः, लोभकषायः, इति श-
ब्दः कषायाणामनन्तानुबन्ध्यादिबहुभेदसूचनार्थः, सूत्रे च “मा-
यालोभ सि” इत्येवं प्राकृतत्वात् “मइसुयवहीत्यादि” इहाव-
धीत्यत्र अकारलोपात् ज्ञानशब्दस्य च प्रत्येकं संबन्धात् एवं प्र-
योगः-मतिज्ञानं, श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं, के-
वलज्ञानं, तथा विभक्तमन्यज्ञानश्रुताज्ञानानि, एतानि पञ्च ज्ञानानि

त्रीत्यज्ञानानि साकाराणि वसन्त इति वाक्यार्थः । कर्म० ४
कर्म० । (सञ्ज्ञि सि) विशिष्टस्मरणाऽऽदिरूपमनोविज्ञानभाष्य-
संज्ञी, इतरोऽसंज्ञी सर्वोऽप्येकेन्द्रियाऽऽदिः ॥ १३ ॥

आहारेय भेया, सुरनरयविभंगमइसुओहिदुगे ।

सम्पत्तिगे पम्हा—सुकासणीसु सन्निदुगं ॥ १४ ॥

ओजो लोमप्रक्षेपाऽऽहारणामन्यतममाहारमाहारयतीत्या-
हारकः, इतरोऽनाहारको विप्रहृत्यादिगतः । (भेयं सि) चतुर्दश-
मौलमार्गणास्थानानामिमेवाऽन्तराश्चतुर्षाऽऽदिसंख्या भेदा भव-
न्तीति शेषः, सर्वेऽपि द्विषष्टिभेदाः । तथाहि-गतिश्चतुर्धा, इन्द्रियं
पञ्चधा, कायः षोढा, योगस्त्रिधा, वेदस्त्रिधा, कषायश्चतुर्धा, ज्ञान-
पञ्चकमज्ञानत्रिकमिति, ज्ञानमष्टधा, संयमपञ्चकं देशसंयमासं-
यमसहितं सप्तधा, दर्शनं चतुर्धा, लक्ष्या षोढा, भक्ष्योऽमव्य-
ध्यति भक्ष्यमार्गणास्थानं द्विधा, सम्यकत्वत्रयमिध्यात्वमिध-
सासादनभेदात्सम्यकत्वमार्गणास्थानं षोढा, संज्ञिमार्गणास्था-
नं सप्ततिपक्षं द्वेधा, आहारकमार्गणास्थानं सप्ततिपक्षं द्वेधा, स-
र्वेऽप्येते एकत्र मील्यन्ते तत उत्तरभेदाः द्वाषष्टिरिति । अत्र
गाथा—“ चउ १ पण २ छ ३ तिय ४ तिय ५ चउ ६, अउ ७
सग ८ चउ ९ छ १० वु ११ छग १२ वो १३ दुभि
१४ । गइयाइमगणाले, इय उत्तरभेय वासट्ठा ॥ १ ॥ ”
इत्येवमुक्ता गत्यादिमार्गणास्थानानामवान्तरभेदाः । कर्म०
४ कर्म० । पं० सं० । दर्श० । प्रब० । साम्प्रतमेतेष्वेव

जीवस्थानानि चिन्तयन्नाह—“ सुरनरयविभंग ” इत्या-
दि, सुरगतौ नरकगतौ च संज्ञिद्विकं पर्याप्तपर्याप्तलक्षणं भ-
वति । अपर्याप्तभेद कणापर्याप्तो गृह्यते, न लक्ष्यपर्याप्तः, त-
स्य देवनरकगत्योरुत्पादाभावात् । तथा विभङ्गे-विभक्तज्ञाने,
मनौ मतिज्ञाने, ध्रुते श्रुतज्ञाने, (ओहिदुगि सि) अवधि-
द्विके-अवधिज्ञानाऽवधिदर्शनलक्षणे, सम्यकत्वत्रिके क्षायो-
पशमिकक्षायिकौपशमिकलक्षणे, पद्मलक्ष्यायां, शुक्ललक्ष्यायां,
मेक्षिनि च, संज्ञिद्विकमपर्याप्तपर्याप्तलक्षणं भवति, न शे-
वाणि जीवस्थानानि तेषु मिथ्यात्वाऽऽदिकारणतो मतिज्ञा-
नाऽऽदीनामसम्भवात् । अत एव च हेतोरिहापर्याप्तकः क-
रणपर्याप्तको गृह्यते, न लक्ष्यपर्याप्तकः, तस्य मिथ्यादृष्टि-
त्वादशुभलक्ष्याकत्वाच्चेति । आह-क्षायिकक्षायोपशमि-
कौपशमिकेषु कथं संज्ञी अपर्याप्तको लभ्यते ? , उच्यते-
इह यः कश्चित्पूर्वबद्धाऽऽयुक्तः क्षपकश्रेणिमारभ्यानन्तानुष-
न्ध्याविसप्तकक्षयं कृत्वा क्षायिकसम्यकत्वमुत्पाद्य गतिश्चतुष्ट-
यस्यान्यतरस्यां गताबुत्पद्यते तदा सोऽपर्याप्तः क्षायिकस-
म्यकत्वे प्राप्यते, क्षायोपशमिकसम्यकत्वयुक्तश्च देवाऽऽदिभवे-
भ्योऽनन्तरमिहोत्पद्यमानस्तीर्थकराऽऽदिरपर्याप्तकः सुप्रतीत
एव । औपशमिकसम्यकत्वं पुनरपर्याप्तावस्थायामनुत्तरसु-
रस्य द्रष्टव्यम् । इहापशमिकसम्यकत्वमपर्याप्तस्य केचिन्ने-
च्छन्ति, तथा च ते प्राऽऽहुः “ न तावदस्यामेवापर्याप्ताव-
स्थायामिदं सम्यकत्वमुपजायते, तदानीं तस्य तथाविध-
विशुद्ध्यभावात् । अथैनत्तदानीं मोत्पादि, यस्तु पारमार्थिकं
तद् भवतु, केन विनिवार्यत इति मन्येथाः, तदपि न युक्ति-
युक्तमुत्पश्यामः, यतो यो मिथ्यादृष्टिस्तत्प्रथमतया सम्यकत्व-
मौपशमिकमवाप्तानि स तावत्तद्वावमापन्नः सन् कालं न क-
रोत्येव । यदुक्तमागमे—“ अणुबंधोदयमाउग—बंधं कालं च

सासणो कुण्ण । उवसमसम्मदिट्ठी, चउण्हमिक्कं पि ना कुण्ण ॥ १ ॥ ” उपशमभेणेमुत्वाऽनुत्तरसुरेष्वप्यस्यापर्याप्तकस्यैतन्नभ्यत इति चेन्नन्वेतदपि न बहु मन्यामहे, तस्य प्रथमसमय एव सम्यक्त्वपुद्गलोदयात् क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वं भवति न त्थापशमिकम् । उक्तं च शतकवृत्तचूर्णै-
“ जो उवसमसम्मदिट्ठो उवसमसेट्ठीए कालं करेइ सो प-
ढमसमए चेव सम्मत्तपुजं उदयावलियाए छोट्टण स-
म्मत्तपुग्गले वेएइ, तेण न उवसमसम्मदिट्ठी अपज्जसगो लम्भइ । ” इत्यादि । तस्मात्पर्याप्तसंज्ञिलक्षणमेकमेव जीव-
स्थानकमत्र प्राप्यते इति स्थितम् । अपरे पुनराहुः—“ भवत्ये-
वापर्याप्तावस्थायामपर्याप्तशमिकं सम्यक्त्वं, सप्ततिचूर्णार्था-
षु तथाऽभिधानात् । सप्ततिचूर्णं हि गुणस्थानकेषु ना-
मकर्मणी बन्धोदयाऽऽदिमार्गणाऽवसरे अविरतसम्यगदृष्ट-
व्यस्थानचिन्तायां पञ्चविंशत्युदयः सप्तविंशत्युदयश्च देव-
नरकानाधिकृत्याहुः, तत्र नारकाः क्षायिकधेयकसम्यगदृष्ट्या,
देवास्तु त्रिविधसम्यगदृष्टयोऽपि । तथा च तद्-
ग्रन्थः—“ पणवीससत्तधीसो—दया देवनेरए पडुच्च
नेरइगो । लयगवेयगसम्मदिट्ठी, देवो तिबहसम्मदि-
ट्ठी वि ॥ १ ॥ ” पञ्चविंशत्युदयश्च शरीरपर्याप्तिं
निर्वर्तयतः । तथाहि—निर्माणस्थिरास्थिरगुरुलघुशुभाशुभ-
तैजसकामेगवर्णगन्धरसस्पर्शकचतुष्कदेवगतिदेवानुपूर्वीप-
ञ्चन्द्रियजातित्रसबादरपर्याप्तकं शुभगदुर्भगयोरैकतरमादेया-
नादेययोरैकतरं यशःकीर्त्ययशकीर्त्योरैकतरमिदमेकविंशतिः,
ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिर्गपर्याप्तस्य वै-
क्रियद्विकोपघातप्रत्येकसमचतुरलक्षणप्रकृतिपञ्चकक्षेपे दे-
वाऽनुपूर्वपनयने च पञ्चविंशतिर्भवति । ततः शरीरपर्या-
प्त्या पर्याप्तस्य शेषपर्याप्तिभिः पुनरपर्याप्तस्य पराघातप्रश-
स्तविहायोगतिक्षेपे सप्तविंशतिर्भवति । ततोऽपर्याप्तावस्था-
यामपीह देवस्योपशमिकं सम्यक्त्वमुक्तम् । तथा पञ्चसं-
प्रहोऽपि मार्गणास्थानकेषु जीवस्थानकचिन्तायामोपशमिकस-
म्यक्त्वं “उवसमसम्मदिट्ठो सो सत्तो” इत्यनेन ग्रन्थेन संज्ञितिक-
मुक्तम् । ततः सप्ततिचूर्णप्रमाणेन पञ्चसंप्रहामिप्रमाणेन चा-
स्माभिरपि औपशमिकसम्यक्त्वं संज्ञितिकमुक्तं, तस्य तु के-
वलिनो विशिष्टबहुश्रुता वा विद्वन्तीति ॥ १५ ॥

तमसन्निअपज्जजुयं, नरं मवायर अपज्ज तेऊए ।

थायर इगिंदि पढमा, चउ बार असन्नि दु दु विगले ॥ १५ ॥

तत्पूर्वोक्तं संज्ञितिकमपर्याप्ताऽसंज्ञियुतं नरं-नरेषु लभ्यते-
जातावकवचनम् । अयमर्थः—इह त्वं मनुष्याः—गर्भेऽनुत्का-
न्तिकाः, सम्मूर्च्छिमाश्च । तत्र ये गर्भेऽनुत्कान्तिकास्तेषु य-
थोक्तं संज्ञितिकं लभ्यते, ये तु वान्तपिप्साऽऽदिषु सम्मूर्च्छ-
न्ति तेऽन्तर्मुहूर्त्ताऽऽयुषोऽसंज्ञिनो लब्धपर्याप्तकाश्च द्रष्टव्याः ।
यदाहुः श्रीमदार्यश्यामपादाः प्रहापनायाम्—“कहिं सो भंते !
संमूर्च्छिमणुस्सा संमूर्च्छति ? । गोयमा ! अतो मणुस्स-
वत्तस्स पणयालोसाए जायणमयसहस्सेसु अह्माइजसु दी-
वसमुहेसु पजरससु कम्मभुमीसु तीसाए अकम्मभुमीसु
छापणाए अंतरदीवसु गम्भवक्कंनियमणुस्साणी चेव उच्चो-
सु वा पासवलेसु वा व्वलेसु वा सिघाणसु वा वंतेसु वा
पिंतेसु वा मुक्केसु वा सोणिएसु वा मुक्कपुग्गलपरिखांड

सु वा विगयजावकलेबरेसु वा धीपुरिससंजोगसु वा नगर-
निद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असुरइणसु इत्थ ए संमु-
च्छिमणुस्सा संमूर्च्छति अंगुलस्स असंखभागमिप्ताए
ओगाइणाए असणी मिच्छहिट्ठो अजाणी सव्वाहिं पज्ज-
त्तीहिं अपज्जत्ता अंतोमुहुत्ताउया चेव कालं करंति स्ति । ”
तान् सम्मूर्च्छिममनुष्यानाधित्य तृतीयमप्यसंशयपर्याप्त-
लक्षणं जीवस्थानं प्राप्यत इति । “ सवायरअपज्जत्ताउए ”
इति तदेवेत्यनुवर्तते, तदेव पूर्वोक्तं सांज्ञाद्विकं सद् वा-
रापर्याप्तं वर्तत इति सबावरापर्याप्तं तेजोलेश्यायां ल-
भ्यते । एतदुक्तं भवति—तेजोलेश्यायां त्रीणि जीवस्थानकानि
भवन्ति, संशयपर्याप्तं, संज्ञिपर्याप्तं, बादरैकेन्द्रियापर्याप्तम् ।
बादरेऽपर्याप्तः कथमवाप्यत इति चेत् ? उच्यते—इह भवन-
पतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधमेशानदेवाः पृथिवीजलवनस्पतिषु
मध्यं उत्पद्यन्ते । यदाह दुःषमान्धकारनिमग्नजिनप्रवचनप्र-
दीपो भगवान् जिनभद्रगणितमाश्रमणः—

“ पुढवीआउवणस्सइ—गम्भे पज्जत्त संखजीवसु ।

सग्गच्छुयाण वामो, सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥ १ ॥ ”

ते च तेजोलेश्यावन्तः, यद्भाषि—

“ किण्हा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणधंतरिया ।

जोइसरभोहम्मीसा—ए तेउलेसा मुणयव्वा ॥ १ ॥ ”

यज्ञेयश्च म्रियते तज्ज्ञेय एव अग्रेऽपि समुत्पद्यते ।

“ यज्ञसे मग्ग तज्ज्ञेसे उववज्जइ ” इति यचनात् ।

अतो बादरापर्याप्तावस्थायां कियत्कालं तेजोलेश्याऽवाप्यत
इति मिद्धं जीवस्थानकत्रयं, तेजोलेश्यायामिति कायद्वारं
स्थावरेषु पृथिव्येतजोवायुवनस्पतिलक्षणेषुः इन्द्रियद्वारे
एकेन्द्रिये च प्रथमानि चत्वारि जीवस्थानानि सूक्ष्म-
केन्द्रियापर्याप्तसूक्ष्मकेन्द्रियपर्याप्तबादरैकेन्द्रियाऽपर्याप्तबाद-
रैकेन्द्रियपर्याप्तलक्षणानि भवन्ति । असंज्ञिनि संज्ञिव्य-
तिरिक्ते कालिकनलिकन्यायेन प्रथमशब्दस्य सम्बन्धप्रथमा-
नि आदिमानि द्वादश जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मबाद-
रैकेन्द्रियद्वित्रिचतुरसंज्ञिपञ्चान्द्रियलक्षणानि भवन्ति । सर्वे-
षामपि विशिष्टप्रमेनाविकलनया संज्ञिप्रतिपक्षत्वाविशेषात्,
संज्ञिप्रतिपक्षस्य चाऽसंज्ञित्वेन व्यवहारात् । “दु दु विगलस्ति”
विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्गिन्द्रियेषु द्वे द्वे जीवस्थानके
भवतः । तत्र द्वीन्द्रियेषु द्वीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे,
त्रीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे, चतुर्गिन्द्रियेषु
चतुर्गिन्द्रियोऽपर्याप्तः पर्याप्त इति द्वे ॥ १५ ॥

दम चरम तसे अजया—हारगतिरितगुक्कमायदुअनाणे ।

पढमतिलेसाभवियर—अचक्खुनपुमिन्धि सव्वे वि । १६ ।

असे अमकाये चरमाणयन्तिमानि पर्याप्तापर्याप्ताद्वित्रिचतुरसं-
ज्ञिसंज्ञिपञ्चान्द्रियलक्षणानि दश जीवस्थानानि भवन्ति, द्वी-
न्द्रियाऽऽदीनामेव असन्त्यात् । अयं अविरते सर्वोपर्याप्त जीव-
स्थानानि भवन्ति । तथा आहारके (तिरि स्ति) तिर्यग्गतां,
तनुयोगं काययोगं कयायचतुष्टये, त्रयोऽज्ञानयामत्यज्ञानशु-
नाज्ञानरूपयोः प्रथमत्रिलेश्यासु कृष्णनीलेश्याकापोनलेश्या-
लक्षणासु, भव्यं, इतरस्मिन् अभव्यं, (अचक्खु स्ति) अच-
कुर्दशेन (नपु स्ति) तपुमकवेत्ते (मिच्छ स्ति) मिथ्याये सया-
एयपि चतुर्दशापि जीवस्थानकानि भवन्ति, सर्वजीवस्थान-

कल्यापकत्वाद्यताऽऽवीनामिति ॥ १६ ॥

पञ्चसत्री केवलदुगे, संजयमणनान्देसमणमीसे ।

पण चरम पञ्च वयसे, तिय छ व पजियर चक्खुम्भि ॥ १७ ॥

(पञ्चसत्री ति) पर्याप्तसंज्ञितलक्षणमेव जीवस्थानं भवति ।
कथेत्याह—केवलद्विके केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणे, संयमेषु
सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसम्प्राप्य-
याख्यातरूपपञ्चप्रकारसंयमवस्तु (मणनसि) मनःपर्याय-
ज्ञाने, (देस ति) देशयत्ते देशविरते, भावके इत्यर्थः, (मण
ति) मनोयोगे (मीस ति) मिथे सम्यग्मिध्यादष्टौ । तत्र
केवलद्विके संयमेषु मनःपर्यायज्ञाने, देशविरते च संज्ञि-
पर्याप्तलक्षणं जीवस्थानकं विना नान्यजीवस्थानकं संभव-
ति, तत्र सर्वविरतिदेशविरत्यारम्भात् । मनोयोगेऽ-
प्येतदन्तरेणान्यजीवस्थानकं न घटते, तत्र मनःसद्भा-
वाऽयोगात् । मिथे पुनः पर्याप्तसंज्ञिव्यतिरेकेण शेषं जीव-
स्थानकं तथाविधपरिणामाभावादेव न सम्भवतीति । तथा
पञ्च जीवस्थानानि चरमाण्यन्तिमानि पर्याप्तानि पर्याप्त-
हीन्द्रियपर्याप्तत्रीन्द्रियपर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रि-
यपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि (वयसे ति) वचनयोगे वा-
ग्योगे भवन्ति, न शेषाणि, तेषु वाग्योगासम्भवात् । (तिय छ
व पजियर चक्खुम्भि ति) चक्षुर्दर्शने त्रीणि जीवस्था-
नानि पर्याप्तचतुरिन्द्रियपर्याप्तासंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तसंज्ञिप-
ञ्चेन्द्रियरूपाणि, नान्यानि, तेषु चक्षुष एवाभावात् । अत्रैव
मतान्तरेण विकल्पमाह—पद वा जीवस्थानानि चक्षुर्दर्शने
भवन्ति । कथमित्याह—(पजियर ति) पूर्वप्रदर्शि-
तपर्याप्तत्रिकं सेतुगमपर्याप्तसहितं पदं भवन्ति । इद-
मुक्तं भवति—अपर्याप्तपर्याप्तचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियसं-
ज्ञिपञ्चेन्द्रियरूपाणि पद जीवस्थानानि चक्षुर्दर्शने भव-
न्ति, चतुरिन्द्रियाऽऽवीनामिन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तानां शेषप-
र्याप्त्यपेक्षया अपर्याप्तानामपि आचार्यान्तरं चक्षुर्दर्शनाभ्युपग-
मात् । यदुक्तं पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ करणपर्याप्तेषु च-
तुरिन्द्रियाऽऽदिषु इन्द्रियपर्याप्ता सत्यां चक्षुर्दर्शने भवति । ”
इति ॥ १७ ॥

थीनरपणिदि चरमा, चउ अणहारं दु सन्नि छ अपञ्जा ।

ते सुहुम अपञ्ज विणा, सामणि इत्तो गुणे वुच्छं ॥ १८ ॥

स्त्रीवेदे नरवेदे पञ्चेन्द्रिये च चरमाण्यन्तिमानि पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तासंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि चत्वारि जीवस्थानानि
भवन्ति । यद्यपि च सिद्धान्ते असंज्ञिपर्याप्तोऽपर्याप्तो वा
सर्वथा नपुंसक एवोक्तः । तथा चोक्तं श्रीभगवत्या—“ तेषां
भेद ! अस्मिन्निर्वाण्यतिरिक्त्वजोणिषा किं इत्थिवेयगा, पु-
रिस्वेयगा, नपुंसगवेयगा ? । गोयमा ! नो इत्थिवेयगा, नो
पुरिस्वेयगा, नपुंसगवेयग ति । ” तथाऽपीह स्त्रीपुंसलिङ्गा-
ऽऽकारमात्रमङ्गीकृत्य स्त्रीवेदे नरवेदे चासंज्ञी निर्दिष्ट इत्युक्ते-
षु । उक्तं च पञ्चसंग्रहमूलटीकायाम्—“ यद्यपि चासंज्ञिपर्या-
प्तापर्याप्तौ नपुंसकौ तथापि स्त्रीपुंसलिङ्गाऽऽकारमात्रमङ्गी-
कृत्य स्त्रीपुंसाबुक्ताविति । ” अपर्याप्तकश्चेह करणपर्याप्तको
गृह्यते, न लब्धपर्याप्तकः, लब्धपर्याप्तकस्य सर्वस्य नपुंसक-
त्वात् । अनाहारकं—“ दुस्मिन्नं छ अपञ्ज ति । ” द्विविधः संज्ञी
१४

पर्याप्तापर्याप्तलक्षणः, पद अपर्याप्ताश्चेत्यष्टौ जीवस्थानानि
भवन्ति । अयमर्थः—अपर्याप्तसूक्ष्मबाधरैकेन्द्रियद्विविचक्षुर-
संज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियलक्षणानि सप्त जीवस्थानानि, अनाहारके
विभ्रगतावेकं द्वौ त्रीन्वा सम्भवात् बाधद्वयसम्भवात् संभ-
वन्ति “ विग्नहृद्यमावका, केवलिणो समुहया अजोगी अ ।
सिद्धा व अस्माद्वारा, सेसा आहारगा जीवा ॥ १ ॥ ” इति-
वचनात् । संज्ञिपर्याप्तलक्षणं जीवस्थानकमनाहारके केवलि-
समुदातावस्थायां तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु लभ्यते । उक्तं
च—“ कार्मेणशरीरयोगी, तृतीयके पञ्चमे चतुर्थे च । समयत्रय
व तस्मिन्, भवत्यनाहारको नियमात् ॥ १ ॥ ” (ते सुहुम-
अपञ्ज विणा मासाणि ति) सास्वादेन सम्यक्त्वे तान्येव
पूर्वोक्तानि पद अपर्याप्तपर्याप्तसंज्ञिद्विकलक्षणान्यष्टौ जीव-
स्थानानि सूक्ष्मापर्याप्तं विना सप्त भवन्ति । एतदुक्तं भवति-
अपर्याप्तबाधरैकेन्द्रियहीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चे-
न्द्रियसंज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तलक्षणानि सप्त जीवस्थान-
कानि सास्वादेन सम्यक्त्वे भवन्तीति । यत्तु सूक्ष्मैकेन्द्रिया-
पर्याप्तलक्षणं जीवस्थानं तत् सास्वादेन सम्यक्त्वे न घटा-
मियति । सास्वादनसम्यक्त्वस्य मनाक शुभपरिणामरूप-
त्वात् । महासंज्ञिपञ्चपरिणामस्य च सूक्ष्मैकेन्द्रियमध्ये उत्पादा-
भिधानात् । सूत्रे च सर्वत्र लिङ्गव्यत्ययः प्राकृतत्वात्, प्राकृतं
हि लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृतलक्षणं—
“ लिङ्गं व्यभिचार्यपीति । ” उक्तानि मार्गणास्थानकेषु
जीवस्थानकानि । कर्म० ४ कर्म० । गुणस्थानकानि
‘ गुणद्वारा ’ शब्दे तृतीयभागे ६२४ पृष्ठे गतानि ।)
अधुना मार्गणास्थानेष्वेव योगानाभिधानुः प्रथमं तावद्यो-
गानेष्वेव स्वरूपं तद्वाह—

मन्थेर मीम अस-चमोम मण वह विउव्वियाऽऽहाग ।

उरलं मीमा कम्मण, इय जोगा कम्ममणहारं ॥ २४ ॥

कर्म० ४ कर्म० । (योगव्याख्या ‘ जोग ’ शब्दे चतुर्थभागे
१६१३ पृष्ठे गता)

साम्प्रतमनानेव मार्गणास्थानेषु निरूपयन्माह—(कम्म-
मणहार ति) व्यवच्छेदफलं हि वाक्यमतोऽवश्य-
मवधारयितव्यम् । तच्चावधारणमिदं यम्—कार्मेणमवैकम-
नाहारके न शेषयोगा असम्भवादिति । न पुनरेवं कार्मेण-
मनाहारकेष्वेवेति, आहारकेष्वपि उत्पत्तिप्रथमसमये कार्मेण-
योगसम्भवात् । “ जोणण कम्मणं, आहारं ई अणनं जीवो । ”
इति परममुनिवचनप्रामाण्यात् । नापि कार्मेणमनाहारकेषु
भवत्येवेत्यवधारणमाधेयम् । अयोगिकेवल्यवस्थायामनाहा-
रकस्याऽपि कार्मेणकाययोगाभावात् “ गयजोगो उ अजो-
गी ” इति वचनात् । एवमन्यत्रापि यथासम्भवमवधारण-
विधिरनुसरणीय इति ॥ २४ ॥

नरगइ पणिदि तम तणु, अचक्खु नर नपु कसाय सम्मदुगे ।

सन्नि छलसाहारग, भव मइसुआहिदुगे मव्वे ॥ २५ ॥

नरगतौ मनुष्यगतौ, पञ्चेन्द्रिये, ब्रह्म प्रसक्तौ, तनुयोगे,
अचक्षुर्दर्शने, नर नरवेदे पुंवेदे इत्यर्थः, (नपु ति) नपुंस-
कवेदे कषायेषु क्रोधमानमायालोभेषु, सम्यक्त्वद्विके क्षाया-
पशमिकक्षायिकलक्षणे, संज्ञिनि मनोविज्ञानभाजि, पदस्वपि
लक्ष्यासु, आहारके भव्ये, मतौ मतिज्ञाने, धुने धृतज्ञाने,

अवधिद्विके अवधिद्विधावधिद्विधाप्रकारे, सर्वे वक्ष्यन्ते योगा भवन्ति । एतेषु सर्वेष्वपि भागंशाख्यानेषु यथासंभवं सर्व-योगप्रोक्तः । यत्तु कश्चपि—“जोगा अकस्मगाऽऽहारगेह” इति पदं दृश्यते, तत्र सम्यग्बोधयते । यत्तु श्रुतगता विप्रवृत्तौ चोत्पत्तिप्रथमसमये—“जोषण कर्मरूपं, आहारेण अणुतरं जीवो । तेण परं मोक्षेण जाव सरिरस्स निष्कत्तो ॥ १ ॥” इति सकलधुतधरप्रवरपरममुनिवचनप्रामाण्याद्विहारकस्यापि सतः कर्मणकाययोगोऽस्त्येव । अयोच्येत—गृह्यमाणं गृहीतमिति निश्चयनयवशात्प्रथमसमये अप्यौदारिकपुत्रला गृह्यमाणं गृहीता एव, ततो द्वितीयाऽऽविसमयेष्विव तदानीमप्यौदारिकमिश्रकाययोग इति । तदेतद्युक्तं, सम्यग्बन्तु-तरवापरिज्ञानात् । यतो यद्यपि तदानीमौदारिकाऽऽविपुत्रला गृह्यमाणं गृहीता एव तथाऽपि न तेषां गृह्यमाणानां स्व-प्रवृत्तिकां प्रति करणरूपता, येन तन्निष्पन्नो योगः परि-कल्प्यते, किं तु कर्मरूपतैव, निष्पन्नरूपस्य सत उत्तरकालं करणभावदर्शनात् । न हि घटः स्वनिष्पादनक्रियां प्रति कर्मरूपतां करणरूपतां च प्रतिपद्यमानो दृश्यते । द्वितीयाऽऽविसमयेषु पुनर्लेषामपि प्रथमसमयगृहीतानामन्यपुत्रलोपा-दानं प्रति करणभावो न विरुध्यते निष्पन्नत्वात्, अतस्तदानीमौदारिकमिश्रकाययोग उपपद्यत एव । अत एवोक्तम्—“तेण परं मोक्षेण ति ।” तस्मादाहारकस्याप्युत्पत्तिप्रथम-समये कर्मणकाययोग इति । अतः—“जोगा अकस्मगाऽऽहारगेह” इति पदं चिन्त्यमस्तीति ॥ २५ ॥

तिरिच्छि अजय सासण, अनाण उपसम अभव भिच्छेसु ।
तेराऽऽहारदुगूणा, ते उरलदुगूण सुरनरण ॥ २६ ॥

(तिरि च्छि) तिर्यग्गती, स्त्रियां स्त्रीविधे, अ-यते विरतिहीने सास्वादनसम्यक्त्वे (अनाण ति) अज्ञानविके मत्यज्ञानश्रुताऽज्ञानविभङ्गलक्षणे, उपशमे औ-पशमिकसम्यक्त्वे, अभव्येषु सिद्धिगमनानुचितेषु, मि-थ्यात्वे मिथ्यादृष्टिषु, त्रयोदश योगा भवन्ति । के इत्याह—आहारकद्विकेन आहारकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना आहारकद्विकोनाः । अयमत्राऽऽशयः—मनोयोगश्चतुष्टयवाग्यो-गश्चतुष्टयौदारिकौदारिकमिश्रवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणलक्षणा-योगा भवन्ति, तत्र कर्मणमपान्तरालगतौ उत्पत्तिप्रथ-मसमय एव, औदारिकमिश्रमपर्याप्तावस्थायाम्, पर्याप्तावस्था-यामौदारिकं मनोवाग्ययोगश्चतुष्टयं च । तथा तिरश्चापि के-षाञ्चिद्वैक्रियलब्धियोगतो वैक्रियमिश्रं वैक्रियं च घटत एव । यत्तु आहारकद्विकमाहारकाऽऽहारकमिश्रलक्षणं तत्र स-म्भवत्येव तिरश्चां, तत्र सर्वविरत्यसम्भवात्, सर्वविरतस्य हि चतुर्दशपूर्ववेदिन आहारकद्विकं संभवति, “आहारं च-उदसपुत्रिणी” इत्यादिबचनप्रामाण्यादिति । तथा इह स्त्रीविधौ द्रव्यरूपो द्रष्टव्यो, न तु तथारूपाप्यवसायलक्षणो भावरूपः, तथा विषयक्षणात् । एवमुपयोगमार्गणायाम-पि द्रष्टव्यम् । प्राक् च गुणस्थानकमार्गणायां सर्वोऽपि वेदो भावस्वरूपो गृहीतः, तथाविवक्षणादेव, अन्यथा तेषु प्रोक्तगुणस्थानकसङ्ख्यायोगात्, सयोमिकेवदयादावपि द्रव्यवेदस्य भावात् । द्रव्यवेदश्च बाह्यमाकारमात्रम् । ततः स्त्रीषु त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति, न पुनरा-

हारकद्विकमपि, यत्त आहारकद्विकं चतुर्दशपूर्ववेदि एव भवति “आहारगुणं जायह उदसपुत्रिणी” इति व-चनात् । न च स्त्रीणां चतुर्दशपूर्वाधिगमोऽस्ति, स्त्रीणामा-गमे दृष्टिवादाप्ययनप्रतिषेधात् । यदाह भाष्यसुधासुधांशः—“तुच्छा गारवबहुला, चलिदिया बुद्धला चिदिए य ।

इय असेसज्जयणा, भूयावावो य नो यीणं ॥ १ ॥” इति । भूतवावो दृष्टिवाद्, तथा अयते सास्वदने अज्ञान-विके च त्रयोदश योगा आहारकद्विकोना भवन्ति । आ-हारकद्विकं पुनरेतेष्वज्ञानत्वादेव दूरापास्तम् । तथा—औ-पशमिकसम्यक्त्वे आहारकद्विकोनास्त्रयोदश योगाः, आ-हारकं त्वत्रापि न घटामियति, यत्त औपशमिकसम्यक्त्वं प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले उपशमभेद्यारोहे वा भवति । न च प्रथमसम्यक्त्वोत्पादकाले चतुर्दशपूर्वाधिगमसंभवस्त-मावाच्य कथमाहारकद्विकभावः प्रादुर्भावपदवीमियति?, उ-पशमभेद्यारुदस्थाहारकद्विकं नाऽऽरभत एव, तस्याप्रमत्त-त्वात् । आहारकाऽऽरम्भकस्य तु लब्धुपजीवनेनौत्पद्य-भावतः प्रमादबहुलत्वात् । उक्तं च—“आहारकं पमत्तो, उप्पापई न अप्पमत्तु ति ।” आहारकस्थितोपशमभेदि नारभत एव, तथास्वभावत्वादिति । तथा—अमव्ये मि-थ्याये च चतुर्दशपूर्वाधिगमामावादेव आहारकद्विकवर्जा-स्त्रयोदश योगाः । त एव पूर्वोक्तास्त्रयोदश योगा औदारि-कद्विकेनौदारिकौदारिकमिश्रलक्षणेन ऊना हीना एकादश योगाः सुरे सुरगतौ नरके नरकगतौ भवन्ति । तथाहि-मनोवाग्योगश्चतुष्टयवैक्रियवैक्रियमिश्रकर्मणलक्षणा एकाद-श योगाः सुरेषु नारकेषु च घटन्ते । तत्र कर्मणमपा-न्तरालगताऽप्युत्पत्तिप्रथमसमय एव, वैक्रियमिश्रमपर्याप्ताव-स्थायां, पर्याप्तावस्थायां तु वैक्रियं मनोवाग्योगश्चतुष्टयं च । यत्पुनरौदारिकद्विकं तद्भवप्रत्ययादेव देवनारकाणां न सं-भवति, आहारकद्विकं तु सुरनारकाणां भवस्वभावतया विरत्यभावेन सर्वविरतिप्रत्ययश्चतुर्दशपूर्वाधिगमासम्भवादे-व दूरापास्तमिति ॥ २६ ॥

कम्मुरलदुगं थावरि, ते सविउच्चिदुग पंच इगि पवखे ।

अस्सभिवरमवइजुय, विउच्चिदुगूण चउ विगले ॥ २७ ॥

कर्मणमौदारिकद्विकम् औदारिकौदारिकमिश्रलक्षणमिति त्रयो योगाः । कथेत्याह—(थावरि ति) स्थावरकाये पृथिव्यमेजोव-स्पतिकायरूपे वायुकायिकस्य पृथग् भणित्यमानत्वात् । अयम-त्र भावः—स्थावरश्चतुष्टके कर्मणौदारिकद्विकरूपास्त्रयो योगा भ-वन्ति । तत्र कर्मणमपान्तरालगताऽप्युत्पत्तिप्रथमसमये वा । औ-दारिकमिश्रं त्वपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायां पुनरौदारिक-मिति । ते पूर्वोक्तास्त्रयो योगाः सर्वक्रियद्विकाः सह वैक्रियद्विके-न वैक्रियवैक्रियमिश्रलक्षणेन वर्तन्ते इति सर्वैक्रियद्विकाः सन्तः पञ्च भवन्ति । केत्याह—(इति ति) सामान्यन एकेन्द्रियपवने, वा-युकाये च । तत्र कर्मणौदारिकद्विकलक्षणयोगत्रयभावना । प्रा-ग्बन्तु वैक्रियद्विकभावना त्वेवम्—इह किल चतुर्विधा वायवो वा-न्ति । तद्यथा—सूत्रमा अपर्याप्ताः, सूत्रमाः पर्याप्ताः, बादरा अपर्या-प्ताः, बादराः पर्याप्ताश्च । तत्र बादरपर्याप्तानां केषाञ्चिद्वैक्रियल-ब्धिसम्भवोऽस्ति तानधिकृत्य वैक्रियं वैक्रियविभं च लभ्य-ते । ननु कथमुच्यते केषाञ्चिद्वैक्रियलब्धिसम्भवोऽस्ति?, या-वता सर्वेऽपि बादरपर्याप्तावयवः सर्वैक्रिया एव, अवैक्रिया-

क्षां वेद्यां वा यथाप्रवृत्तेः । उक्तं च—“ केह भवन्ति सर्वे वेद-
विद्या वाया वाप्येति, अवेदविद्यां विद्वा वेद्यं न पश्यत-
इति । ” तद्वक्तुं सम्यक्सिद्धान्ताऽपरिहानात्, अवैकि-
याणामपि तेषां स्वभावात् एव वेद्योपपत्तेः । यथाह भगवान्
र्याद्विभक्त्युत्तरिनुयोगद्वारटीकायाम्—“ वाउक्ताह्या अउवि-
हा सुमुमा पञ्जसा अपञ्जसा वापरा पञ्जसा अपञ्जसा, तस्य
तिष्ठि रासी पश्येयं अवेदजलोगप्यमाणप्यसरासिपमाण
मिना, जे पुण वापरा पञ्जसा ते पवरा संखेज्जभागमिना,
तस्य ताव तिहं रासीणं वेदविद्यलक्ष्मी वेद्यं नतिथि वापरप-
ञ्जसाणं पि असंखिज्जभागमिनाणं अतिथि जेसि पि लक्ष्मी
अतिथि तजो वि पत्तिजोबमासंखेज्जभागसमयमिना संपयं पु-
ण्ड्यासमप वेदविद्यवसिणो, तथा-जेण सवेसु वेद्यं उद्धलो-
गास्तु वत्थ वायवो विजन्ति तद्धा अवेदविद्या वि वाया
वाप्येति ति विलब्धं समावेण तेसि वाहयव्वं ति । ” वातावायु-
रिति कृत्वा (तिहं रासीणं ति) त्रयाणां राशीनां पर्याप्ताऽ-
पर्याप्तसूत्राऽपर्याप्तवायुकायिकानाम् । तथा त एव पूर्वो-
क्ताः पञ्च कर्मणौदारिकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणयोगाभ्रमा
चतुर्थः असत्यामृषारूपा वाग् वचनयोगभ्रमवाग्तया
युक्ताः षड् योगा भवन्ति । क्वेत्याह—असंखिनि संखिव्यतिरि-
क्त जीवे । तत्र कर्मणमपान्तरालगतानुत्पत्तिप्रथमसमये च
औदारिकमिभ्रमपर्याप्तावस्थायां, पर्याप्तावस्थायामौदारिकम्
वाद्रपर्याप्तकायिकायिकानां वैक्रियद्विकं, चरमभागा शब्दाऽऽ-
विद्वान्द्रियाऽऽदीनामिति ते एव पूर्वोक्ताः षड् योगा वैक्रिय-
द्विकेन वैक्रियवैक्रियमिभ्रमलक्षणैरेना होनाभ्रत्वारो भवन्ति ।
क्वेत्याह—विकलेषु द्रान्द्रियमौन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु । कोऽर्थः ?
तत्र कर्मणौदारिकद्विकभावना प्राग्वत् । चरमभागा च अ-
सत्यामृषारूपा शब्दाऽऽदीनां भवान्, शेषास्तु भागा न भव-
न्त्येव, “ विगतेसु असंखमोस सि ” वचनादिति ॥ २७ ॥

कम्पूरलमीस विष्णु मण, वृह समग्र्य छेय चकसुमणनाणे ।

उरलदुगकम्म पदमं—तिम-मणवह केवलदुगम्मि ॥ २८ ॥

कर्मणमौदारिकमिभ्रं विना शेषास्त्रयोदश योगा भव-
न्ति, क्वेत्याह—मनोयोगे, वाग्योगे, सामायिकसंयमे, छेदो-
पस्थापनसंयमे, चतुर्दशेने, मनःपर्यायज्ञाने च । भावना सु-
करैव । यौ तु कर्मणौदारिकमिभ्रौ तौ तेषु सर्वथा न
संभवत एव, तयोरपर्याप्तावस्थायां भावात्, मनोयोगवाग्यो-
गसामायिकछेदोपस्थापनचतुर्दशेनमनःपर्यायज्ञानानां च
तस्यामवस्थायामसम्भवात् । तथा (उरलदुगं चि) औदा-
रिकद्विकमौदारिकौदारिकमिभ्रकर्मणकाययोगौ सयो-
ग्यवस्थायामेव समुदातगतस्य वेदितव्यौ “ मिथौवा-
रिकयोक्ता, सप्तमषष्ठद्वितीयेषु । कर्मणशरीरयोगी, चतुर्थ-
के पञ्चमे तृतीये च ॥ १ ॥ ” इति । प्रथमाभितममनोयोगी तु
अविकलसकलविमलकेवलज्ञानकेवलदर्शनबलाबलोकितनि-
खिललोकालोकस्य भगवतो, मनःपर्यायज्ञानिभिरनुत्तरसु-
राऽऽदिभिर्वा मनसा पृष्ठस्य सतो मनसैव देशनात्, ते हि
भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानेनावधिज्ञानेन
वा पश्यन्ति, इष्टा च ते विवक्षितवस्तुलोचनाऽऽकाराण्य-
थाऽनुगपरया लोकस्वरूपाऽऽदिक बाह्यमर्थं पृष्ठमवगच्छन्ति,
प्रथमाभितमवाग्योगी तु देशनाऽऽदिषु व्यापृतस्य तस्यैव
भगवतो द्रष्टव्यव्यति ॥ २८ ॥

मणवहउरल परिहा—री सुहुमि नव ते उ मीसि सविउक्वा
देसे सविउक्विदुगा, सकम्पूरलमिस्त अहखाए ॥ २६ ॥

परिहारविशुद्धिकं स्वस्मसम्पराये च नव योगाः । के ते इत्या-
ह—मनोयोगचतुर्धा वाग्योगचतुर्धा औदारिकं चेति ।
वत्साहारकद्विकं वैक्रियद्विकं कर्मणमौदारिकमिभ्रं च तत्र
सम्भवत्येव । तथाहि—आहारकद्विकं चतुर्दशपूर्ववेदिन
एव भवति, “ आहारं चउदसपुविणो ” इति वचनात् ।
परिहारविशुद्धिकसंयमप्रतिपत्तिः पुनस्तत्कथंताऽप्यर्थातकि-
ञ्चिन्मूनदशपूर्वस्यैव तथैव सिद्धान्ते भयानुज्ञानात् तत्कथं
परिहारविशुद्धिकस्याहारकद्विकसम्भवः ? , नाऽपि तस्य
वैक्रियद्विकसम्भवः, तस्यामवस्थायां तत्करणानुज्ञानाञ्चि-
नकल्पिकस्यैव तस्याप्यत्यन्तविशुद्धाप्रमादमूलसंयमधोरा-
नुज्ञानपरायणत्वात्, वैक्रियाऽऽरम्भे च लक्ष्यपुपजीवनेनौत्सु-
क्यभावात् प्रमादसम्भवात्, अत एव स्वस्मसम्परायसंयमेऽ-
प्याहारकद्विकवैक्रियद्विकलक्षणानां चतुर्णां योगानामसंभ-
वः । स्वस्मसम्परायसंयमोपेतस्याप्यत्यन्तविशुद्धतया विस्तर-
क्रमहोदधिकल्पत्वेन वैक्रियाऽऽविप्रारम्भासम्भवात्, कर्मण-
मौदारिकमिभ्रं आपर्याप्ताऽऽचवस्थायामेवेति संयमद्वयेऽपि
तस्याभावः । ते पुनः पूर्वोक्ता नव योगाः सर्ववैक्रियाः सह
वैक्रियैव वर्तन्ते इति सर्ववैक्रिया वैक्रियसहिताः सन्तो द-
श योगा मिश्रे सम्यग्मिथ्यादृष्टौ भवन्ति । वैक्रियं
वैद्यनारकापेक्षया, यत्तु वैक्रियमिभ्रं तजैवाप्यते, तस्यापर्या-
प्तावस्थाभावितात्, मिभ्रभावस्य च “ न सम्ममिच्छो कुह
कालं । ” इति वचनप्रामाण्यादपर्याप्तावस्थायामसम्भवा-
त् । स्यादेतद्वैक्रियलब्धिमतं मनुष्यतिरिक्तां सम्यग्मि-
थ्यादृशां सतां वैक्रियाऽऽरम्भसंभवेन कथं वैक्रियमिभ्रं
भावाप्यते ? , इति, उच्यते—तेषां वैक्रियाऽऽरम्भासम्भवा-
त्, अन्यतो वा कुतश्चित्कारणापूर्वाऽऽचार्यैरेतन्नाभ्युपग-
म्यत इति न सम्यगवगच्छामस्तथाविधसम्प्रदायाभावा-
त्, अतोऽस्माभिरपि तज्ज्ञेयमिति । देशे-देशविरते त एव
नव पूर्वोक्ता सर्ववैक्रियाद्विकाः वैक्रियतन्मिभ्रसहिताः सन्त
एकादश योगा भवन्ति, देशविरतानामभ्रद्विद्वानां वैक्रिय-
लब्धिमतं वैक्रियद्विकसम्भवात् । तथा त एव नव पूर्वोक्ताः
सकर्मणौदारिकमिभ्रः सह कर्मणौदारिकमिभ्रभ्यां वसं-
न्ते इति सकर्मणौदारिकमिभ्रः सन्त एकादश योगा यथा-
ख्यातसंयमे भवन्ति । अयमर्थः—मनोयोगचतुष्टयवाग्यो-
गचतुष्टयकर्मणौदारिकद्विकलक्षणा एकादश योगा यथा-
ख्याते भवन्ति । तत्र मनोवाग्यचतुष्कौदारिकयोगाः सुहा-
ता एव, कर्मणमौदारिकमिभ्रं तु यथाख्यातसंयमभ्राकुल-
शृङ्खलस्य भगवतः केवलिनः सम्भवति, तस्य हि समुदात-
गतस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु कर्मणं “ कर्मणशरीरयोगी,
चतुर्थे पञ्चमे तृतीये च ॥ ” इति वचनात्, द्वितीयषष्ठसप्तमसम-
येष्वौदारिकमिभ्रम् “ मिथौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ”
इति वचनादवाप्यत इति यथाख्यातसंयमे द्वयोरपि सम्भ-
वात् । कर्म० ४ कर्म० । अभाहता मार्गलास्थानेषु योगाः ।

साम्प्रतमेतेष्वेवोपयोगस्वरूपनिरूपणपूर्वक-

मुपयोगानभिधित्सुराह—

तिभ्रनाण नाण पण चउ, दंसणबार जिय लक्खणुवओगा ।

विष्णु मणनाण दुकवेल, नव सुरतिरिनिरयअजएसु।३०।

त्रीण्यज्ञानानि मत्यज्ञानधृताज्ञानविभङ्गरूपाणि, ज्ञानानि मतिज्ञानधृताज्ञानाऽवधिज्ञानमनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानलक्षणानि पञ्च । (कर्म०) चत्वारि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनरूपाणि, इत्येवं द्वादश उपयोगाः । (कर्म०) (जियलक्खणं सि) प्राकृतत्वादिभङ्गलोपः, जीवस्याऽऽत्मनो लक्षणं लक्ष्यते ज्ञायते तदव्यवच्छेदेनेति लक्षणमसाधारणस्वरूपम् । (कर्म०) (विष्णु मणनाणेत्यादि) विना मनःपर्यायज्ञानं केवलद्विकं च केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणं शेषा नवोपयोगा भवन्ति, सुरे-सुरगतौ, (तिरि सि) तिर्यगतौ, नरके नरकगतौ, अयते विरतिर्हाने । एतेषु सर्वेष्वपि हि सर्वविरत्यसंभवेन मनःपर्यायज्ञानकेवलद्विकासंभवाविति ॥ ३० ॥

तस जोय वेय मुक्का-हार नर परिदि साभि भवि सव्वे ।

नयसेयर पण लेसा, कसायि दस केवलदुगुणा ॥३१॥

त्रसेषु योगेषु मनोवाक्यरूपेषु, धेवेषु द्रव्यवेदरूपस्त्रीपुन-कुसकलक्षणेषु, शुक्ललेश्यायाम्, आहारकेषु, नरगतौ, पञ्च-न्द्रियेषु, संक्षिप्तु (भवि सि) भव्येषु च सर्वे द्वादशाऽप्युप-योगाः संभवन्ति, एतेषु सर्वेष्वपि सम्यक्त्वदेशविरतिसर्व-विरत्यादीनां सम्भवात्, (नयणं ति) चक्षुर्दर्शनं, (इयर सि) अक्षक्षुर्दर्शनं, पञ्चसु लेश्यासु कृष्णानोलकापोततेजः-पद्मलेश्यासु, कषायेषु क्रोधमानमायालोभेषु दशोपयोगा भव-न्ति । के इत्याह-केवलद्विकेनोना हीना ज्ञानचतुष्टयाज्ञानत्रि-कदर्शनत्रिकरूपाः, न तु केवलद्विकं चक्षुर्दर्शनाऽऽदिमद्भावे अनुत्पादात्तस्य ॥ ३१ ॥

चउरिंदियसभि दुअ-नाणदंसणइग विति थावरि अचक्खु।

ति अनाणं दंसणदुगं, अनाणतिग अभवि मिच्छदुगं।३२।

चतुरिन्द्रिये अर्माज्ञानि चत्वार उपयोगा भवन्ति । के त इत्याह-द्रव्यज्ञानदर्शनं द्वे अज्ञानं मत्यज्ञानधृताज्ञानरूपं, द्वे दर्शने चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणे इत्यर्थः । तथा-त एव पूर्वोक्ताश्चत्वार उपयोगाः (अचक्खु सि) अचक्षुषश्चक्षुर्दर्शनरहिताः सन्तत्त्वयो भवन्ति । कश्चित्याह-(इग सि) सामान्यत एकैन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु त्रीन्द्रियेषु स्थावरं पृथि-व्यम्भुतं जीवायुधनरूपतिषु । कोऽर्थः ?-एकद्वित्रीन्द्रियस्थाव-रेषु मत्यज्ञानधृताऽज्ञानाऽचक्षुर्दर्शनरूपास्तस्य उपयोगा भव-न्तीत्यर्थः, न शेषाः, यतः सम्यक्त्वाभावान्मतिधृतज्ञानाऽ-सम्भवाः, सर्वविरत्यभावाच्च मनःपर्यायज्ञानकेवलज्ञानकेव-लदर्शनाऽभावः । यन्पुनरवधिविकं विभङ्गज्ञानं च तद्वय प्रत्ययं गुणप्रत्ययं वेति । न चाऽनयोरन्यतरोऽपि प्रत्ययः सं-भवति, चक्षुर्दर्शनोपयोगाभावस्तु चक्षुर्गिन्द्रियाभावादेव सिद्धः । तथा-त्रयाणामज्ञानानां समाहारस्थानमज्ञान-त्रयं मत्यज्ञानधृताज्ञानविभङ्गरूपं, दर्शनद्विकम्-चक्षुर्दर्शना-चक्षुर्दर्शनलक्षणमित्येते पञ्चोपयोगा भवन्ति । क्वेत्याह-अ-ज्ञानत्रिके मत्यज्ञानधृताज्ञानविभङ्गरूपे । यत्त्वज्ञानत्रिके अ-वधिदर्शने पूर्वाऽऽचार्यैः कुतश्चित्कारणाप्रेष्यते, तच्च सम्यग-वगच्छामस्तथाविधसंप्रदायाभावात् । अथ च सिद्धान्ते प्र-तिपाद्यते, तथा च प्रहसिसूत्रं पूर्वदर्शनमेव, तदभिप्रायान्

स्याभिरपि नोक्तमिति । अभवे अमव्ये, मिथ्यात्वद्विके मि-थ्यात्वे सास्वादने च पञ्चोपयोगा अज्ञानत्रिकदर्शनद्विकरूपा न शेषाः, अवदातसम्यक्त्वविरत्यभावाविति ॥ ३२ ॥

केवलदुगे नियदुगं, नव तिअनाण विराण् खइयअहखाए ।

दंसणनाणतिगं दे-सि मीसि अआण मीसं तं ॥ ३३ ॥

केवलद्विकं केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणं निजद्विकं केवल-ज्ञाने केवलदर्शनरूपमुपयोगद्विकं भवति, न शेषा एव । ज्ञानदर्शनव्यवच्छेदेनैव केवलयुगलस्य सद्भावात्, “ न-टुम्म उ छाउमथिय नाणे ” इति वचनात् । तथा-ज्ञायिके सम्यक्त्वे यथाक्याते च संयमे नवोपयोगा भवन्ति । के त इत्याह-अज्ञानत्रिकं मतिधृताज्ञानविभङ्गज्ञानलक्षणं विना । यतः ज्ञायिकयथाक्यातयोरज्ञानत्रिकं न भवत्येव, तस्य मि-थ्यात्वनिवन्धनत्वात्, निर्मूलतो मिथ्यात्वक्षयेणोपशमेन च ज्ञायिकसम्यक्त्वयथाक्यातात्पावात्, अत एव तयोर्नवोप-योगा भवन्ति । तथा देशे देशविरते च उपयोगा भवन्ति । कथ-मित्याह-दर्शनज्ञानत्रिकं, त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः, दर्शन-त्रिकं चक्षुर्दर्शनावक्षुर्दर्शनावधिदर्शनरूपं, ज्ञानत्रिकं मतिधृ-तावधिज्ञानरूपमिति, न शेषाः, मिथ्यात्वसर्वविरत्यभावान् । मिथे तदेव दर्शनज्ञानत्रिकमज्ञानमिथं द्रष्टव्यं, मतिज्ञानं म-त्यज्ञानमिथं धृतज्ञानं धृताऽज्ञानमिथं, अवधिज्ञानं विभ-ङ्गज्ञानमिथं, दर्शनत्रिकं चेति मिथंऽपि पञ्चोपयोगाः सिद्धा भवन्ति । इह चावधिदर्शनमागमाभिप्रायेणोच्यते, अस्यथा एतेष्वेव मार्गणास्थानकेषु गुणस्थानकमार्गणायाम्-“ अज-याह नव मइसुआहिदुगे । ” इत्युक्तमिति ॥ ३३ ॥

मणनाणचक्खुवज्जा, अणहारि तिभि दंसण चउ नाणा ।

चउनाणमंजमोवस-मवेयगे आहिदंसं य ॥ ३४ ॥

मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनवज्जाः शेषा दशोपयोगा अना-हारके भवन्ति । यस्तु मनःपर्यवज्ञानचक्षुर्दर्शनं तच्चाऽना-हारके न संभवति, यतोऽनाहारको धिप्रहगतौ केवलसमु-द्घातावस्थायां च, न च तदानीं मनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दर्शनस-म्भव इति । तथा त्रीणि दर्शनानि चक्षुर्दर्शनावक्षुर्दर्शनावधि-दर्शनरूपाणि, चत्वारि ज्ञानानि मतिधृतावधिमनःपर्यायल-क्षणानीत्येवं सप्तोपयोगा भवन्ति । क्वेत्याह-चतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धाच्चतुर्षु ज्ञानेषु मतिज्ञानधृतज्ञानावधिज्ञानम-नःपर्यायज्ञानेषु । तथा-चतुर्षु संयमेषु सामायिकच्छुद्रोप-स्थापनपरिहारविशुद्धिकम्पमसंपरायेषु, औपशमिके सम्य-क्त्वे, वेदके ज्ञायोपशमिकापरपराये, अवधिद्विके अवधिज्ञा-नावधिदर्शनरूपे, ‘च’ समुच्चये । न शेषास्तत्सद्भावे मत्य-ज्ञानाऽऽदीनामसम्भवात् । इहाप्यवधिदर्शने मत्यज्ञानाऽऽद्युप-योगप्रतिषेधो बहुधृताऽऽचार्याभिप्रायापेक्षया द्रष्टव्योऽन्यथा हि मत्यज्ञानाऽऽदिमतामपि सूत्रे साक्षादवधिदर्शनं प्रतिपा-दितमेव, प्रहसिसूत्रं च प्रागेवोक्तमिति ॥ ३४ ॥ उक्ता मार्गणा-स्थानेषूपयोगाः ।

अथ योगेषु जीवगुणस्थानकयोगो-

पयोगानधिकृत्य मतान्तरमाह-

दो तेर तेर बारस, मणे कमा अट्ट दु चउ चउ वयणे ।

चउ दु पण तिभि काए, जियगुणजोगोवआगंभे ॥ ३५ ॥

अन्ये तु आचार्याः (मणि सि) मनोयोगे द्वे जीवस्थानके त्रयोदश गुणस्थानकानि, त्रयोदश योगाः, द्वादशोपयोगा इति इत्थं क्रमेण यथासंख्यमित्यर्थः । अत्रायमभिप्रायः प्राग्योगान्तरसहितोऽसहितो वा स्वरूपमात्रेणैव काययोगाऽऽविर्बिम्बितस्तेन तत्र यथोक्तगुणस्थानकाऽऽविषकृत्यता सर्वाऽऽध्युपपद्यते । इह तु काययोगाऽऽविर्योगान्तरविर्गहित एव विषयते । यथा मनोयोगाद्योगाविरहितः काययोगः, मनोयोगाविरहितो वाग्योगः । ततो मनोयोगे द्वे अस्तित्वे जीवस्थानके, अयोगिकेवलविर्जितानि त्रयोदश गुणस्थानानि, कार्मणौदारिकमिश्रविर्जितानि त्रयोदश योगाः, कार्मणौदारिकमिश्रौ हि काययोगाद्यपर्याप्तावस्थायां केवलसमुदात्तावस्थायां वा । न च तदानीं मनोयोगः, अपर्याप्तावस्थायां मनस एवाभावात्, केवलसमुदात्तावस्थायां तु प्रयोजनाभावात् । उक्तं च—“ मनोवच्छसी तु तदा सर्वथा न व्यापारयति, प्रयोजनाभावात् ” तथा—वचने मनोयोगाविरहिते वाग्योगे क्रमादप्यौ जीवस्थानानि पर्याप्तापर्याप्तद्विन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंक्षिपञ्चन्द्रियरूपाणि, द्वे गुणस्थाने मिथ्यात्वस्वादानलक्षणैः, चत्वारो योगाः कार्मणौदारिकमिश्रौदारिकामत्यामृतावाग्योगरूपाः चत्वार उपयोगा मत्यज्ञानधृताऽज्ञानचक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनलक्षणाः । वाग्योगो हि मनोयोगाविरहितस्वभावा द्वीन्द्रियाऽऽदिष्वेवाऽसंक्षिपञ्चन्द्रियपर्यन्तेषु सम्भवति नान्येषु । ततो यथोक्तान्येष जीवस्थानकाऽऽदीनि तत्र सम्भवन्ति न ऊनाधिकानि । तथा केवलकाययोगे चत्वारि पर्याप्तापर्याप्तसूक्ष्मादौर्केन्द्रियलक्षणानि जीवस्थानकानि, द्वे आद्ये गुणस्थानके मिथ्यादृष्टिस्वादानलक्षणे, पञ्च योगा वैक्रियद्विर्कारिकद्विकर्मणरूपाः, त्रय उपयोगा मत्यज्ञानधृताज्ञानाचक्षुर्दर्शनस्वरूपाः । केवलकाययोगो हि एकैन्द्रियेष्वेवाप्यन्ते, तत्र जीवस्थानकाऽऽदीनि यथोक्तान्येव घटन्ति इति ॥ ३५ अभिहितं योगेष्वेकायमतम् ।

साम्प्रतं मार्गणास्थानेषु लेश्या अभिधत्सुगह—

छमु लेमासु सठाणं, एगिदि असनिभूदगवणेसु ।

पदमा चउगं तिभि उ, नारयविगलग्गि पवणेसु ॥३६॥

षड्लेश्यासु स्वस्थानम् स्वाः स्वाः लेश्या भवन्ति, यथा कृष्णलेश्यायां कृष्णलेश्या इत्यादि । सामान्यत एकेन्द्रियेषु असंक्षिभूदकवनेषु पृथिव्यम्बुवनस्पतिषु प्रथमाः कृष्णनीलकापोतजालेश्याश्चतस्रो भवन्ति, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधमेशानंदेवा हि स्वस्वभवच्युता एतेषु मध्ये समुत्पद्यन्ते, ते च तेजोतश्यावन्तः, जीवश्च यल्लेश्य एव स्त्रियं अप्रेऽपि तल्लेश्य एवात्पद्यते, “ जल्लेसे मरइ तल्लेसे उववज्जइ । ” इति वचनात् । तत एतेषामपर्याप्तावस्थायां कियत्काले तेजालेश्या भवन्ति, नारकेषु विकलेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियेषु, अग्निषु तेजस्कायेषु, पवनेषु वायुकायेषु, प्रथमस्तिष्ठः कृष्णनीलकापोतलेश्या भवन्ति नान्याः, प्रायोऽमीषामप्रशस्ताच्यवनायस्थानोपेतत्वात् ॥ ३६ ॥

अहखायसुहुमकेवल दुगि मुका छावि सेसठाणेसु ।

नरनिरयदेवतिरिया, थोवा दु असंखऽण्णतगुणा ॥३७॥

यथाख्यातसंयमे, सूक्ष्मसम्परायसंयमे च, केवलद्विके-केवलज्ञानकेवलदर्शनरूप शुक्ललेश्यैव न शेषलेश्याः, यथाख्यातसंयमाऽऽदावेकान्तविशुद्धपरिणामभावात् तस्य च शुक्ललेश्याऽविनाभूतत्वात् । शेषस्थानेषु सुरगतौ तिर्यग्गतौ पञ्चेन्द्रियत्रयसकाययोगत्रयवेदत्रयकपायचतुष्टयमतिज्ञानधृतज्ञानार्वाधज्ञानमनःपर्यायज्ञानमत्यज्ञानधृताज्ञानविभङ्गज्ञानसामाधिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकेदशविरताविरतचक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनभव्याभव्यक्षायिकक्षायोपशमिकोपशमिकसास्वादनामिधमिथ्यात्वसंस्याहारकाऽनाहारकलक्षणैकचत्वारिंशत्सु शेषमार्गणास्थानकेषु षडपि लेश्याः । उक्ता मार्गणास्थानेषु लेश्याः । कर्म० ४ कर्म० । (अल्पबहुत्वाविषयः ‘ अण्पाबहुय ’ शब्दे प्रथमभागे ६३६ पृष्ठे गतः ।)

मरगणा-मार्गणा-स्त्री० । ‘ मृग ’ अन्वेषणे । अशेषसत्त्वापीड्याऽन्वेषणे, ओघ० । पि० । निपुणबुद्ध्याऽन्वेषणे, पि० । मार्गणं जीयाऽऽदीनां पदार्थानामन्वेषणं सैव मार्गणा । प्रव० २२४ द्वार । अन्वयधर्मान्वेषणे, न० । आ०म० । “ चउव्विधा मरगणा, तीण इमो दिट्ठतो ताव भरणानि-चउव्विहं पुण मरगणं भणितं, तत्थ विट्ठतो घडो, णो घडो, अघडो, संपुण्णो घडो । तस्सच वेस्सो णो घडो घडवतिरिस्सं दव्वं, अघडो णो अघडो घडवेस्सो न व्यतिरिक्क च अरणं दव्वं, एवं णमोक्कारस्स वि चनुव्विधा मरगणा । ” आ० च० १ अ० । विशेष० । न० । याचने, आय० ४ अ० ।

मरगणाम-मार्गनाश-पुं० । ज्ञानाऽऽदेर्मोक्षमार्गस्य नाशः, व-शं० ३ तत्त्व ।

मरगणुमारि-मार्गानुसारिन् पुं० । ज्ञानाऽऽदित्रयानुसारिणि, पञ्चा० ११ विव० । ण० ।

मरगत्य-मार्गस्थ-पुं० । सद्भिर्गन्तीणामार्गव्यवस्थिते, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मरगद(य)-मार्गद-पुं० । मार्गो विशिष्टगुणस्थानावामिप्रवणस्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तं ददतीति मार्गदः । रा० । इह मार्गो भुजङ्गमनलिकाऽऽयामनुत्थो विशिष्टगुणस्थानावामिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषः, हेतुस्वरूपफलशुद्धा सुखस्यन्ते, आसन्नसति न यथीचतगुणस्थानावामिः, मार्गविषमनया चेतःस्वलनेन प्रतिबन्धोपपत्तः, मार्गश्च भगवद्भ्य एवेति, मार्गं ददतीति मार्गदाः । घ० २ अधि० ।

मार्गदय-पुं० । मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याऽऽत्मकं परमपदपुरपथं दयत इति मार्गदयः । स० १ सम० । य० । औ० । जी० । मोक्षमार्गस्य दायके जिने, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मरगदमग-मार्गदूषक-पुं० । ज्ञानाऽऽदिमार्गाविराधके, प० व० ।

मार्गदूषकमाह—

णाणाहिविविहमगं, दसइ जो जे अ मरगपडिवोमे ।

अबुहो जाइए खलु, मम्मइ सो मरगदुमो ति ॥१६५॥

ज्ञानाऽऽदित्रिविधमार्गं पारमार्थिकं दूषयति यः कश्चिन् ये च मार्गप्रतिपन्नाः साधवस्तांश्च दूषयति अबुधः-अविज्ञानजात्यैव परमार्थेन भण्यते, स चैवंभूते मार्गदूषकः पाप इति । प० व० ४ द्वार ।

अथ मार्गदृष्टणामाह—

नाख्याऽऽदिति विहमगं, दूयय जे य मगपडिवञ्चा ।

अबुहो पंडियमाणी, समुद्धितो तस्म घायाए ॥

ज्ञानाऽऽदिकं त्रिविधं पारमार्थिकमार्गं स्वमनीषाकल्पितैर्ज्ञानिदृष्टयैर्दृश्यन्ति, ये च तस्मिन् मार्गे प्रतिपन्नाः साध्यादयस्तानपि वृथयति अबुधस्तु ज्ञानविकलः। परिहृतमानी दुर्धिवग्धः, समुत्थित उच्यते, तस्य पारमार्थिकमार्गस्य घाताय—निलोठनायेन । एषा मार्गदृष्टणा । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

मगगदूमग—मार्गदूपण—न० । भावमार्गस्य तन्प्रतिपन्नसाध्यादीनां च दृष्टणे, ध० ३ अधि० ।

मगगदेसणा—मार्गदेशना—स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्र्यलक्षणस्य मुक्तिपथस्य देशने, कर्म० १ कर्म० । पं० वृ० ।

मगगपडिवत्तिहेउ—मार्गप्रतिपत्तिहेतु—पुं० । शिवपथाऽऽश्रयकारणे, पञ्चा० १६ विष० ।

मगगमंग—मार्गमङ्ग—पुं० । पदवीलोपे, जी० १ प्रति० ।

मगगवडिय—मार्गपतित—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रगमनभुजङ्गनलिकाऽऽयामनुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषस्तत्र प्रविष्टो मार्गपतितः । भक्ष्ये, विशेष० । ल० । यो०घ० । ध० । द्वा० ।

मगगविउ—मार्गवित्—पुं० । मार्गज्ञे, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मगगविप्पडिवत्ति—मार्गविप्रतिपत्ति—स्त्री० । उन्मार्गप्रतिपत्तौ, वृ० ।

मार्गविप्रतिपत्तिमाह—

जो पुण तमेव मगं, दूमेउमपंडिओ मतकाए ।

उम्मगं पडिवज्जह, अकोविअप्पा जमालि व्य ॥५२६॥

पुनस्तमेव पारमार्थिकं मार्गम् अन्तर्द्विदृश्यित्वा अपरिहृतः सद्बुद्धिगठितः सन् स्वतर्क्याभ्यकीयमिध्यात्वात्रकल्पेन देशत उन्मार्गं प्रतिपद्यते अकोविदात्मा सम्यक्शास्त्रार्थपिज्ञानविकलो, जमालिवत्, यथाऽसौ भगवद्वचने क्रियमाणं कृतमिति दृश्यित्वा कृतमेव कृतमिति प्रतिपन्नवान्, एषा मार्गविप्रतिपत्तिः । वृ० १ उ० २ प्रक० । पं०घ० । ध० । (जमालः शास्त्रार्थविषयः ' जमालि ' शब्दे चतुर्यभागे १४०८ पृष्ठे गतः ।)

मगगसार—मार्गसार—पुं० । मार्गपरमार्थे, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

मगगसिर—मार्गशीर्ष—पुं० । मृगशिरोनक्षत्रयुक्तपौर्णमासीघटिते मासभेदे, स्था० ३ डा० ४ उ० । आ०म० । आन्वा० ।

मगगमिरकीड—मार्गशीर्षकीट—पुं० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

मगगसिरी—मार्गशीर्षी—स्त्री० । मृगशिरसि भवाऽमावास्या पूर्णिमा वा । मार्गशीर्षमासमाविन्यां पूर्णिमायाम्, अमायां च । च० प्र० १० पाहु० ४ पाहु०पाहु० ।

मगगइकंत—मार्गातिक्रान्त—न० । अर्द्धयोजनमतिक्रान्ते, भ० ।

जे खं शिगंथो वा शिगंथी वा ० जाव साइमं पडिग्गा-

हिता परं अद्वजोयणमेराए वीइकमावइत्ता आहारमाहा-
रेइ, एस गं गोयमा ! मग्गाऽइकंते पाणमोयणे । म० ७
श० १ उ० ।

मग्गाऽणुसारिणी—मार्गानुसारिणी—स्त्री० । आगमनीत्या वीणाऽऽद्यनुमागिर्यां क्रियायाम्, ध० २० ।

मग्गो आगमनीई, अहवा संविग्गबहुजणाऽऽइअं ।

उभयाणुसारिणी जा, सा मग्गऽणुसारिणी किरिया । ८० ।

सृज्यतेऽन्विष्यतेऽभिमतस्थानावाप्तये पुरुषैर्यः स मार्गः स च द्रव्यभावभेदाद् द्वेधा—द्रव्यमार्गो ग्रामाऽऽदेः भावभागो मुक्तिपुरस्य, सध्यगज्ञानदर्शनचारित्र्यरूपः क्षायोपशमिकभाव-रूपा वा, तेनहाविकारः, स पुनः कारणे कार्योपचारादागमनीतिः सिद्धान्तभणिताऽऽचारः । अथवा—संविग्नबहुजनाऽऽचीर्णमिति द्विरूपोऽवगन्तव्य इति । ध० २० ३ अधि० १ लक्ष० ।

मग्गाणुसारित्त—मार्गानुसारित्व—न० । आमपारतन्त्र्ये, पं० घ० २ द्वार । प्रति० । सर्वत्र दक्षिणवर्तितायाम्, पं०घ० ४ द्वार । सिद्धिपथमुत्कलवृत्तिचारित्र्ये, पञ्चा० ११ विष० । ज्ञानाऽऽदिप्रयानुसारितायाम्, यो० १ विष० ।

मग्गाणुसारिया—मार्गानुसारिता—स्त्री० । ल० । अस्वप्रहविजयेन तत्त्वानुसारितायाम्, ध० २ अधि० । मोक्षमार्गानुसरणे, पञ्चा० ४ विष० ।

मग्गाणुसारियाभाव—मार्गानुसारिताभाव—पुं० । सिद्धिपथानुकूलाध्ययसाये, पञ्चा० १६ विष० ।

मग्गाभिमुख—मार्गाभिमुख—पुं० । मार्गश्चेतसोऽवक्रगमनं भुजङ्गनलिकाऽऽयामनुल्यो विशिष्टगुणस्थानावाप्तिप्रवणः स्वरसवाही क्षयोपशमविशेषहेतुस्वरूपफलशुद्ध्याभिमुख इत्यर्थः, तदभिमुखभावाऽऽपन्नो मार्गाभिमुखः । ध० १ अधि० । यो० वि० । मार्गप्रवेशयोग्यभावाऽऽपन्न, डा० १४ डा० ।

मग्गिउण—मार्गयित्वा—अव्य० । अन्विष्येत्यर्थे, नि० वृ० २ उ० ।

मग्गु—ददग्गु—पुं० । "क-न-ट-ड-न-द-प-श-ष-स-ऌ-क-ऌ-पा-मूर्द्धं लुक्" ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति दलुक् । लोपे गस्य द्वित्वम् । प्रा० २ पाद । जलवायसे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

मग्गुग—मद्गुक्—पुं० । जलवायसे, ज० २ वक्ष० ।

मघ—मघ—पुं० । महामेघे, प्रज्ञा० २ पद । आ० म० ।

मघमघंत—मघमघायमान—त्रि० । अतिशयेन सुरमौ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । च० प्र० । आ०म० । रा० । बहुलगन्धे, स० । बहुलसौगन्धे, स० ३४ सम० । औ० ।

मघवं—मघवत्—पुं० । मघाः—महामेघास्तेऽस्य वंशे सन्त्यसौ मघवान् । भ० ३ श० २ उ० । जी० । इन्द्रे, कल्प० १ अधि० १ लक्ष० । आ०म० । भारते वर्तमानाऽवन्मर्षिणीवृत्तीयचक्रवर्तिनि, ति० । स० ।

चइत्ता मारहं वामं, चकवड्डी महिक्किए ।

पव्वज्जमब्भुवगओ, मघवं नाम महायसो ॥ ३६ ॥

पुनर्मघवानामा तृतीयचक्रवर्ती प्रवज्यां कीदृशम् अभ्यु-
पगतः चारित्रं प्राप्तः, कीदृशो मघवाः, महर्दिकः चतुर्वशर
मनवनिधानधारको वैक्रियद्विधारी वा, पुनः कीदृशो ?
महायशः चिस्तीर्णकीर्तिः । अत्र मघवाऽऽस्यस्य सक्रिणः
दृष्टान्तः—इहैव भरतक्षेत्रे भावस्यां मगयां समुद्रविजयस्य
गङ्गा भद्रादेव्याः, कुक्षौ चतुर्वशमहास्वप्नसूचितो मघवा-
नामा समुत्पन्नः स च यौवनस्थो जनकेन वितीर्णराज्यः क्रमे-
ण प्रमादितभरतक्षेत्रस्तृतीयचक्रवर्ती जातः, सुचिरं राज्यम-
नुभवतस्तस्य अन्यदा भवविरक्तता जाता, स एवं भावयि
तु प्रवृत्तः—येऽत्र प्रतिबन्धहेतवो रमणीयाः पदार्थाः ते अ-
स्थिराः । उक्तं च—

“द्वियश्चिच्छया उ वागा, सुभ्रा विणीया मणोरमा भोगा ।

विउला लच्छी देहो, निगममो दीहजीवितं ॥ १ ॥

भवपडिबन्धनिमित्तं, एगावत्थु नवरस व्वं पि ।

कवयदिणावसारो, सुमिणो भोगु व्व न हि किंवि ॥ २ ॥”

ततोऽहं धर्मकर्मणि उद्यमे करोमि, धर्म एव भवान्तरा-
नुगामी, एवमादिकं परिभाष्य पुत्रनिहितराज्यो मघवा च-
क्रो परिव्रजन् कालक्रमेण विविधतपश्चरणेन कालं कृत्वा
सनत्कुमारे कल्पे गत इति । उक्तं १८ अ० । क्वचिदन्यत्रा-
ऽपि नस्य मः । “भवद्भगवतोः” ॥ ८ । २६५ ॥ इति सूत्रप्राप्त-
मित्यर्थः, “मघवं पागसासरो” प्रा० ४ पाद ।

मघा-मघा-ली० । गिरुदेवके नक्षत्रे, सू० प्र० १० पादु० ५
पादु० पादु० । जं० । षष्ठनरकपृथ्व्याम्, स्था० ७ डा० । न-
मिच्छतया षष्ठनरकपृथ्वीतुल्यत्वात् कृष्णराजौ, भ० ६
श० ४ उ० ।

मघोण-मघवन्-पुं० । मघा महामेघास्तेऽस्य वशे सन्त्यसौ
मघवान् । उक्तं २ अ० । गोणाऽऽदिन्वाद् रूपभिज्ञः । इन्द्रं,
प्रा० २ पाद । तृतीयचक्रवर्तिनि, प्रव० २०८ द्वार ।

मघ-मद-धा० । हर्णे, “व्रजमृतमदां चः” ॥ ८ । ४ । २२५ ॥
इत्यन्त्यस्य द्विरुद्धः (च) । मघइ । माद्यति । प्रा० ४ पाद ।

मच्चिय-मर्त्य-पुं० । मनुष्ये मरणधार्मिणि, आचा० १ ध्रु० ३ अ०
२ उ० । मर्त्येषु भवे, त्रि० । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । “मणुआ
नरा मणुस्साः मघा तह माणवा पुरिसा ।” (१००) पा१०
ना० ६० गाथा ।

मच्छु-मृत्यु-पुं० । व्याधिकल्पे, पं० सू० २ सूत्र । यमराक्षसे,
ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । उक्तं । मरणे, आचा० १ ध्रु० ३ अ० १
उ० । प्रश्न० । उक्तं ।

मच्छुंजय-मृत्युञ्जय-पुं० । परमेष्ठिनि, शिवे च । यो० वि० ।
मच्छुगध-मृत्युघ्न-पुं० । मृत्युञ्जयजपोपेते चित्रतपसि, यो० वि० ।

अथ तत्तपः प्राऽऽह—

तपोऽपि च यथाशक्ति, कर्त्तव्यं पापतापनम् ।

तच्च चान्द्रायणं कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं पापसूदनम् ॥ १३१ ॥

तपोऽपि च, किं पुनः प्रागुक्तमनुष्ठानम् । यथाशक्ति यस्य
यावती शक्तिस्तया कर्त्तव्यं विधेयम् । कीदृशमित्याह—पा-
पतापनं स्मृत्यादिप्रसिद्धं तथाविधापराधवशमुत्पन्नाऽशु-
भकर्मतापकारि, तच्च तत्पुनश्चान्द्रायणं, कृच्छ्रं, मृत्युघ्नं,
पापसूदनम् इति चतुष्पकारम् ॥ १३१ ॥ यो० वि० ।

मासोपवासमित्याहु-मृत्युघ्नं तु तपोधनाः ।

मृत्युञ्जयजपोपेतं, परिशुद्धं विधानतः ॥ १३४ ॥

मासं यावदुपवासो यत्र तत्तथा, इत्येतदाहुः—उक्तवन्तो मृ-
त्युघ्नं तु मृत्युघ्ननामकं पुनस्तपः, तपोधनास्तपःप्रधानमु-
नया, मृत्युञ्जयजपोपेतं पञ्चपरमेष्ठिनमस्काराऽऽविरूपमृत्यु-
ञ्जयसंज्ञमन्त्रस्मरणसमन्वितम्, परिशुद्धमिहलाकाऽऽशंसा-
ऽऽविपरिहारेण विधानतः कपायनिरोधब्रह्मचर्यदेवपूजाऽऽ-
दिरूपाद्विधानात् ॥ १३४ ॥ यो० वि० ।

मच्छुभय-मृत्युभय-न० । मरणभीतौ, औ० ।

मच्छुसुह-मृत्युसुह-न० । मृत्युवदने, “खाणागमो मच्छुसुहस्त
अन्थि ।” आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । (अत्र व्याख्या
'चम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६७ पृष्ठे गता ।)

मच्छ-मत्स्य-पुं० । पृथुरोमणि, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।
मौने, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

तिविहा मच्छा पप्सता । तं जहा-अंडया, पोयया, संमु-
च्छिमा । अंडया मच्छा तिविहा पण्यता । तं जहा-इत्थी,
पुरिसा, शपुंसगा । पोयया मच्छा तिविहा पण्यता । तं
जहा-इत्थी, पुरिसा, शपुंसगा । (सूत्र १२६)

अण्डाज्जाता अण्डजाः, पोतं वस्त्रं तद्वज्जरायुर्वर्जितत्वा-
ज्जाताः, पोतादिषु वा बोहिथाज्जाताः पोतजाः, संमूर्च्छिमा
अगर्भजा इत्यर्थः, संमूर्च्छिमानां स्यादिभेदो नास्ति. नपुं-
सकत्वात्तेषामिति, स सूत्रे न दर्शित इति । स्था० ३ डा०
१ उ० । सूत्र० । ग० । जं० । उक्तं । “सउला सहरा मीणा,
निमी भस्ता अणिमिसा मच्छा । (६०)” पा१० ना० ४० गाथा ।
मकरे, भ० १२ श० ६ उ० । चं० प्र० ।

से किं तं मच्छा ? मच्छा अणोगविहा पप्सता । तं जहा-
सणहमच्छा खवल्लमच्छा जुंगमच्छा विज्जडियमच्छा
हलिमच्छा मगरिमच्छा रोहियमच्छा हलीसागरा गा-
गरा वडा वडगरा गम्भया उसगारा तिभित्तिमिगिला
शक्का तंडुलमच्छा कणिकामच्छा सालिसत्थियामच्छा
लंभणमच्छा पडागा पडागाइपडागा, जे यावन्ने तहपगारा
सेत्तं मच्छा । प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

महामत्स्यभूतपक्षस्य तन्दुलमत्स्यस्य गर्भस्थितिगन्त-
मुद्गतिफ्यायुःस्थितिरप्यान्तमुद्गतिंकी, तत्कथं मिलतीति
प्रश्ने, उत्तरम्—महामत्स्यभूतपक्षमत्स्यस्य गर्भस्थितिरायुः-
स्थितिभेदकस्मिन्नवान्तमुद्गते भवति, परं गर्भस्थितेरन्त-
मुद्गत्स्य लघुत्वाच्च किमप्यनुपपन्नम् । किं च—नव-
समयादारभ्य घटिकाद्वयं यावदन्तमुद्गत्तं, तस्यासंख्येयभेद-
त्वाच्चतुर्व्यमिति ॥ १५० प्र० ॥ सेन० २ उल्ला० । स-
मुद्रमध्ये मत्स्यो जातिस्मरणेन कृत्वा सम्यक्त्वं देशविरति
च प्राप्नोति, ते प्राप्य पञ्चासत्कालमनशनं करोति किं वा
कियत्कालं सम्यक्त्वदेशविरती आराधयतीति प्रश्ने, उत्तर-
म्—कश्चित्कालमनशनमुच्चरति, कश्चिच्च कालान्तरेणो-
च्चरतीति ज्ञायते, निश्चयादज्ञाणि तु न दृष्टानीति । ५ प्र० ।

सेन० ४ उक्ता० ।

मस्त(क)-न० । मस्तके, कल्प० १ आधि० १ क्षण ।

मच्छङ्ग-मत्स्याऽण्डक-पुं० । मीनारण्डे, आ० म० १ अ० ।

मच्छङ्गि-मत्स्याण्डिका-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वक्ष० । प्रश्न० । जी० । अनु० । प्रज्ञा० ।

मच्छङ्गी-मत्स्याण्डी-स्त्री० । खण्डशर्करायाम्, जं० २ वक्ष० । जी० ।

मच्छङ्घ-मत्स्यबन्ध-पुं० । कैवर्त्ते, व्य० ३ उ० । स्था० । विपा० ।

मच्छखल-मत्स्यखल-न० । यत्र संखडीनिमित्तं मत्स्यं छित्त्वा छित्त्वा शोष्यते शुष्को वा पुञ्जीकृत आस्ते । तदृशे स्थाने, आचा० २ भु० १ वृ० १ अ० ४ उ० । नि० वृ० ।

मच्छखाय-मत्स्यखाद-पुं० । नदीह्रदसमुदेषु वसतां मत्स्यानां खादके, नि० वृ० ६ उ० ।

मच्छमगर-मत्स्यमकर-पुं० । मकरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मच्छर-मत्सर-पुं० । असहनयुक्ताहङ्कारे, अष्ट० २२ अप० । परसम्पदसहिष्णुतायाम्, प्रब० ४१ द्वार । मत्सरः कोपः यथा साधुभिर्योचितः कोपं करोति, सदापि मार्गितं न वदति । अथवा-अनेन तावद्द्वेष्टेण योचितेन वृत्तं, किमहं ततो न्यूनः, ? इति मात्सर्यादवाति 'अत्र परोऽतिवैमनस्यं मात्सर्यं, यदुक्तमनेकार्थसंग्रहे श्रीहेमस्वरिभिः—' मत्सरः परसंपत्त्य-समायां तद्वति कुपि ।' इति तृतीयः ३ । (५८ श्लोक) ध० २ अधि० । स्था० । सूत्र० । कोपे, प्रब० ६ द्वार ।

मच्छरसिय-मत्सरसित-त्रि० । मत्सरसंसृष्टे, विपा० १ भु० ८ अ० ।

मच्छरित-मत्सरित्व-न० । परगुणानामसहने, प्रश्न० ३ संघ० द्वार । परप्रशंसाऽसाहिष्णुत्वे, शो० ४ विघ० ।

मच्छरिय-मात्सर्य-न० । परगुणाऽसाहिष्णुत्वे, आव० ६ अ० ।

मच्छरिया-मत्सरिकता-स्त्री० । मत्सरोऽसहने साधुभिर्योचितस्य कोपनं, तेन रङ्गेण योचितेन वृत्तमहं तु किं ततोऽपि हीन इत्यादिबिकल्पो वा, सोऽस्यास्तीति मत्सरिकस्तद्भावा मत्सरिकता । पञ्चा० १ विघ० । आ० वृ० । मत्सरः कोपः, स विद्यते यस्येति मत्सरिकस्तस्य भावो मत्सरिकता, तथा वदति चरति वनम्, कोऽभिप्रायः, ? , मार्गितः सन्न कुप्यति, सदापि वस्तु न वदतीति । अथवा-अनेन तावद् द्रमकेण मार्गितेन वृत्तं मुनिभ्यः, किमहं ततोऽपि निष्कृष्ट इति मात्सर्यात् परगुणासहनलक्षणाददतोऽतिचारश्चतुर्थः । तथा-कालस्य साधूनामुचितमिहासमयस्यातीतमतिक्रमः, अद्वित्वयाऽजागतभाजनपञ्चाङ्गाजनाहारणोल्लङ्घने कालातीतम् । अयं भावः—उचितो यो भिक्षाकालः साधूनां, तं लक्षयित्वा प्रथमं वा भुञ्जानस्य गृहीतार्तिथिसंविभागनियमस्यातिचारः पञ्चमः । एते दोषा अतिथिविभागेऽतिथिसंविभागघ्नं इति । प्रब० ६ द्वार । परगुणाऽसाहिष्णुतायाम्, स्था० ४ डा० ४ उ० । अपरेणैवं वृत्तं किमहं तस्मादपि कृपणो हीनो वाऽतोऽहमपि वदामीत्येवं दानप्रवर्त्तकविकल्पे, उपा० १ अ० ।

मच्छल-मत्सर-पुं० । "इत्थात् द्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले" ॥ ८ । २१ ॥ इति ह्रस्वस्य चङः । रस्य लः । मच्छलः । पर-

गुणाऽसहने, प्रा० २ पाद ।

मच्छसंपुल-मत्स्यसंपुल-पुं० । वधिवाहनस्य कच्छुकिनि, नि० वृ० १ उ० ।

मच्छिय-माक्षिक-न० । मधुनि, आव० ६ अ० । विशेष० ।

मात्स्यक-पुं० । मत्स्याः पण्यमस्येति मत्स्यैश्चरति वा । कैवर्त्ते, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

मच्छियमल्ल-माक्षिकमल्ल-पुं० । अहनमल्लस्य सोपारकनगरे युद्धे पराजितरि स्वनामक्याते मल्ले, उत्त० ४ अ० । तं० । आ० वृ० । ज्ञा० । आव० ।

मच्छिया-माक्षिका-स्त्री० । "छोऽद्यादौ" ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति दास्य चङः । प्रा० २ पाद । सतुरिन्विषयजीवभेदे, उत्त० २ अ० । नि० वृ० । "मच्छियाचङ्गरपहकरणं ।" मत्तिकानां प्रसिद्धानां चटकरप्रधानो विस्तरवान् प्रसरकः समूहः तथा । अथवा-यद्वा-मत्तिकानां चटकराणां तद्वृन्दानां यः प्रहरकः स तथा । विपा० १ भु० १ अ० ।

मच्छुवत्त-मत्स्योद्भूत-न० । वन्दनकदोषभेदे, वृ० ।

अष्टमं दोषमाह—

उद्धृत शिवेसंतो, उव्वत्तति मच्छउ व्व जलमज्जे ।

वेदिउकामो वऽमं, भूमो व्व परियत्तती तुरियं ॥

उत्तिष्ठन्निविशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवावर्त्तते उद्धृत्यति यत्र तन्मत्स्योद्धृतम् । अथवा-एकमाचार्याऽऽदिकं वन्दित्वा तत्समीप एवापरं वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छं तत्समीपं जिगमिषुरूपविष्ट एव भव इव त्वरितमङ्गं परावृत्त्य यत्र गच्छति तद्वा मत्स्योद्धृतम् । वृ० ३ उ० । आव० । आ० वृ० । मच्छेमणा-मत्स्येपणा-स्त्री० । मत्स्यप्राप्तौ, "मच्छेमणे किं यायंति, भाणं ते कलुसाधमं ।" सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

मज्ज-मद्य-न० । "द्य-र्य-यो जः" ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति संयुक्तस्य द्यस्य जः । प्रा० २ पाद । गुडधानकीप्रभवं (उपा० ८ अ०) मधुनि, ज्ञा० १ भु० १६ अ० । सुराऽऽद्या, स्था० ६ डा० । मदिगयाम्, ध० २ अधि० । "मज्जं पुण कट्ठापट्टणि-प्लव्णं ।" स्था० ४ डा० १ उ० । मद्यं द्विभेदं कार्ष्णपट्टनिष्पत्त्येन । प्रब० ४ द्वार । पं० व० । आ० । प्रश्न० । "चित्तञ्चा-न्निजायंते मद्यपाना-चित्तञ्चान्तेः पापचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं याप्ति मूढा-स्तस्मान्मद्यं नैव पर्य न वेयम् । १ ॥" स्था० ४ डा० १ उ० । डा० ।

मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं, तथा मच्चित्तनाशनम् ।

संधानदोषवत्तत्र, न दोष इति साहमम् ॥ १ ॥

मद्ययतीति मद्यं मीधु, पुनःशब्दः पूर्ववाक्यार्थोपेतयोत्तरवाक्यार्थस्य विशेष्योतनार्थः । तथाहि—मांसं जीवसंस्क्रि-निमित्तं, मद्यं पुनः प्रमादाङ्गं प्रमदनं प्रमादोऽशुभजीवप-रिणामविशेषस्तस्याङ्गं कारणम् । अथवा-प्रमादो मद्याऽऽदिः यदाह—"मज्जं विसय कसाया, निहा विगहा य पंचमी भणिथा । एण पंच पमाया, जीवं पाडेंति संसारं ॥ १ ॥" तस्याङ्गमवयवः पञ्चावयवरूपत्वात्तस्य, तथापि विशेष-पणममुच्यते, पच्छुभं योचितं मनः, तन्नाशयति प्रध्वंसयतीति

सन्धिसनाशनम्, तथा सन्धाने जलमिभित्तबहुद्रव्यसंस्थापने
ये दोषा जीवसंसक्त्यावयस्ते विद्यन्ते यत्र तत्संस्थानदोष-
वत्, यथेष्टविधं मद्यं, तत्र मद्ये (न) नास्ति दोषो दूषणं क-
र्मबन्धादित्येवं वदत इति गम्यते । साहसं धार्यम् । अथवा-
तत्र मद्ये शुद्धधातव्यादिसंस्थानरूपं न दोषोऽस्ति पापप्राप्ति-
लक्षणः । क इत्येवाह-सन्धानदोषवत् काञ्चिकाऽऽविसन्धान-
दोषवत् । अथमभिप्रायः, यथा-आरनालाऽऽवौ सन्धानवति
पीयमाने कर्मबन्धलक्षणो दोषो नास्त्येवं मद्येऽपि दोषो ना-
स्तीति पतद्भूतस्तस्य च साहसत्वं, चित्तधमनिबन्धनाना-
मतिबहुना मद्यपानदोषाणां प्रत्यक्षत एवोपलभ्यमानत्वात् ।

यथोक्तम्—

" वैरूप्यं व्याधिपिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातां,
विज्ञेयो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सङ्गः ।
पारुष्यं मीचसेवा कुलबलतुलना धर्मकामार्थहानिः,
कष्टं भोः षोडशेते निरुपचयकरा मद्यपानस्य दोषाः । ११ " इति ।

अथवा कियन्तस्ते वर्ययिष्यन्त इत्याह—

किं चेह बहुनाङ्गेन, प्रत्यक्षैरेव दृश्यते ।

दोषोऽस्व वर्तमानेऽपि, तथा भगडनलक्षणः ॥ २ ॥

किमिति प्रतिषेधे, ततश्च न किञ्चित्प्रयोजनमित्यर्थः स्यात्, वा-
शब्दोऽयथाार्थः । इह मद्यपानदूषणविषये, बहुना-प्रभूतेन, उक्तेन
भगिनेन, 'मद्यं पुनः प्रमादाङ्गम्' (१) इत्यादिना यतः प्रत्यक्षैरेव,
यथशब्दस्यार्थान्तरार्थवाच्यत्वात्प्रमाणेनापि, न केवलमनुमा-
नाऽऽदिना, दृश्यते उपलभ्यते, दोषो दूषणम् अस्य मद्यपानस्य,
वर्तमानेऽपि काले, न केवलमतीतकाले द्वारकावतीदाहाऽऽ-
दि भूयते, तथा तत्प्रकारं सवर्णसमञ्जसवचनप्रसरमुपपत्त-
भूतप्रहरणप्रहारमुपरममाणनरविसरं यद्गण्डनं संग्रामस्त-
द्वैलक्षणं रूपं यस्य स तथेति ॥ २ ॥

न केवलं प्रत्यक्षगोचरं मद्यपानस्य दोषाः, भूतगोचरा अ-
र्थात्यंतदृश्यायतुमाह—

भूयते च ऋषिर्मधात्, प्राप्तज्योतिर्महातपाः ।

स्वर्गाङ्गनाभिराक्षिप्तो, पूर्ववन्निधनं गतः ॥ ६ ॥

भूयते च पुराणकथासु आकर्ष्यते च, न केवलं भगडनमेष
दृश्यते । कोऽसौ भूयते? इत्याह-ऋषिर्मुनिर्विसम्बिम्बह(?) वि-
शेषलक्षणान्मधात्-सीधुनः सकाशात्प्रिधनं गत इति संब-
न्धः । किञ्चिदष्टोऽसावित्याह-प्राप्तमवाप्तं ज्योतिस्तंजो
ज्ञानरूपमष्टविधमहर्द्विरूपं या येन स प्राप्तज्यानिः कथ-
मित्याह-यतो महानपाः । पुनः किम्भूतः?, सञ्चित्याह-स्व-
र्गाङ्गनाभिः नाकिनितम्बिनीभिराक्षिप्त आर्वाङ्गितः सन् मूर्ख-
वद् बालिश इव, निधनं विनाशं गतः प्राप्त इति ॥ ३ ॥

एतद्वच दर्शयन् श्लोकपञ्चकमाह—

कश्चिद् ऋषिस्तपस्तेपे, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।

सोभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ ४ ॥

विनयेन समाराध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।

जगुर्मद्यं तथा हिंसां, सेवस्वाऽग्रज वेच्छया ॥ ५ ॥

स एवं गदितस्ताभि-र्द्वयानरकहेतुताम् ।

आलोच्य मद्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ६ ॥

मद्यं प्रपद्य तद्भोगा-अष्टधर्मस्थितिर्मदात् ।

विदंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ७ ॥

ततश्च अष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।

इत्थं दोषाऽऽकरो मद्यं, विज्ञेयं धर्मचारिभिः ॥ ८ ॥

एषां गमनिका-कश्चित् कोऽप्यनिर्दिष्टनामा ऋषिर्बालतप-
स्वी किल महाटभ्यां वसन तपः-अनशनाऽऽदिकम् अतिघोरं
तपस्तेपे तप्यते स्म दिव्यं वर्षसहस्रं यावत्, ततो भीषतो मह-
त्तपोऽनेन कृतं मासितो नाकिनिकायनायकपद्मात् पातयिष्य-
तीति भावनया भयमुपगत इन्द्रः शतप्रसन्नः, ततः सुरस्त्रियः
नाकिनितम्बिनीस्तिलोत्तमाप्रमुखाः सोभाय सोमलनिमित्तं
तस्येत्येत्येह संबन्धात्तस्य-ऋषेः प्रेषयामास स्वर्गाङ्गनाटभ्यां
प्रेषितवान् । ताश्च तसेजसा तद्वनप्रवेशं कर्तुमशक्नुव-
न्त्यो वनाद्विहस्तवभिमुखहतविकसितकुसुमप्रकारा मस्तक-
न्यस्तहस्तकमलसंपुटमतिप्रसन्नं तद्गतगुणगानप्रधाननृत्य-
प्रबन्धं विवधुः । ततोऽसौ तदाक्षिप्तान्नःकरणश्चित्रलिखित
इव बभूव । तलस्तत्समीपमुपजग्मुः । आगत्य स च समीपां-
भूय च ताः सुरस्त्रियः तकम्-ऋषिम् ॥ ४ ॥ विनयेन विधिधवाद्-
वचनाञ्जलिकरणपादपतनाऽऽदिना समाराध्य प्रसन्नमानसं
विधाय वरस्याभिलषितार्थस्य दानं वरदानं तस्य अभिमुख-
स्त्वं स्थितं सञ्जातं जगुर्नानाविधशपथदानपुरस्सरमुकृत्यो,
यदुत मद्यं मधु, तथेति समुच्चये, हिंसां प्राणिघथं, सेवस्व
भजस्व, अग्रज वा मैथुनं वा घाशब्दो विकल्पार्थः, इच्छया
इष्ट्या यदेते तदित्यर्थः ॥ ५ ॥ स ऋषिरेवमनेन प्रकारेण गदि-
तोऽभिहितस्ताभिः सुरस्त्रीभिर्द्वयोर्हिंसाऽऽग्रजसोर्नरकहेतुतां
निरवबन्धनताम् आलोच्य स्वशास्त्रानुसारेण निश्चित्य, तथा
मद्यरूपं मदिगास्वभावं, चशब्द आलोच्येति क्रियाऽनुकर्षणा-
र्थः । किञ्चिद्विधमित्याह-शुद्धानि निर्दोषाणि कारणाणि निमित्तानि
शुद्धधानकीजलप्रभृतीनि, पूर्वं मद्यावस्थायाः प्राकृते यस्य त-
त्तथा ॥ ६ ॥ ततो मद्यं मदिगां प्रपद्य तत्पास्यामीत्यङ्गीकृत्य, तस्य
विचित्रचित्रमणिकण्डमण्डिततपनीयभाजनन्यस्तस्य सौर-
भ्यातिशयसमाकृष्टपदपटलावनद्गगनमण्डलस्य करण-
पदचरणचक्रलाम्पटप्रकृष्टताकारकस्य ताभिः ससम्भ्रममु-
पनीतस्य मद्यस्य भोग आसेवनं तद्भोगस्तस्मान् नष्टा धर्मस्य
कुशलानुष्ठानलक्षणस्य स्थितिर्व्यवस्था यस्य स तथाः ततश्च
मवाक्षिप्तविच्युतिलक्षणाद्विदंशार्थं मद्यपानोपदशार्थमजं क्लृप्तं
हत्वा विनाश्य सर्वमेव निरवशेषमपि यत्ताभिरभिहितमनभि-
हितं च पापमजपिशितपचननिमित्तमिन्धनार्थमागध्यदेवता-
दारुमयप्रतिमास्फोटनऽऽदि तत्तत्कार कृतवान् स इत्यसा-
वृषिः ॥ ७ ॥ ततश्च मद्याऽऽसेवनानन्तरं पुनर्द्विष्टसागध्यो निहतत-
पोर्चीर्यः स ऋषिर्मृत्वा प्राणान् परित्यज्य दुर्गतिं नरकरुपां ग-
तः प्राप्त इति दृष्टान्तः । अथ प्रकृतयोजनायाऽऽह-इत्थमने-
नोक्तप्रकारेण दोषाऽऽकरो दूषणोत्पत्तिभूमिर्मद्यं मदिगा विज्ञेयं
ज्ञातव्यं धर्मचारिभिः कुशलानुष्ठानसेवाशीलैरिति ॥ ८ ॥ हा०
१६ अष्ट० ।

मद्येऽपि प्रकटो दोषः, श्रीद्गनाशाऽऽदिरहितः ।

सन्धानजीवमिश्रत्वा-न्महानामृष्मिकोऽपि च ॥ १७ ॥

मद्येऽपीति-मद्येऽपि मन्धुन्याः प्रकटो दोषः, श्रीलक्ष्मीः, हा-
लज्जा आदिना विवेकाऽऽविग्रहः, तज्ज्ञाशादेरहित इहैव विपा-
कप्रदर्शकः तथाऽऽमृष्मिकोऽपि पद्मव विपाकप्रदर्शकोऽपि,

मञ्ज

महान् दोषः, सन्धानेन जलमिश्रितबहुद्रव्यसंस्थापनेन जी-
वमिश्रितत्वाजीवसंसक्तिमत्त्वात्, सन्धानव्यत्ययारनासाऽऽ-
दाविव नात्र दोष इति चेन्न, शास्त्रेणैतदुद्धृतवो धनान् । त-
वाऽऽह—“ मयं पुनः प्रमादात्, तथा सन्धितनाशमम् । सं-
धानदोषवत्तत्र न दोष इति साहसम् ॥ १ ॥ ” मयस्याति-
दुष्टत्वं च पुराणकथास्वपि श्रूयते ।

तथाहि—

“ कश्चिद् अश्विस्तपस्तेषु, भीत इन्द्रः सुरस्त्रियः ।
क्षोभाय प्रेषयामास, तस्याऽऽगत्य च तास्तकम् ॥ १ ॥
विनयेन समाराध्य, वरदाभिमुखं स्थितम् ।
जगुर्मयं तथा हिसां, सेवस्वाम्यस्य वेच्छया ॥ २ ॥
स एवं गदितस्ताभि—द्वयोर्नरकहेतुताम् ।
आलोक्य मय्यरूपं च, शुद्धकारणपूर्वकम् ॥ ३ ॥
मयं प्रपद्य तद्भोगा—अधर्मस्थितिर्मवात् ।
विद्वंशार्थमजं हत्वा, सर्वमेव चकार सः ॥ ४ ॥
ततश्च भ्रष्टसामर्थ्यः, स मृत्वा दुर्गतिं गतः ।
इत्थं दोषाकरो मयं, विवेकं धर्मचारिभिः ॥ ५ ॥ ”
इति ॥ १७ ॥ ब्रा० ७ ब्रा० । वश० ।

प्रतिषेधान्तरमाह—

सुरं वा मेरुं वाऽ वि, अन्नं वा मज्जं रसं ।
तसक्खं न पिबे भिक्खु, जसं सारक्खमप्पणो ॥ ३६ ॥
सुरां वा—पिष्टाऽऽविनिष्पन्नां, मेरुं वापि प्रसन्नाऽऽख्यां, सु-
राप्रायोग्यद्रव्यनिष्पन्नमन्यं वा माद्यं रसं स्तीष्वादिरूपं, स-
त्त्वार्थिकं सदा परित्यागसाक्षि केवलप्रतिषिद्धं, न पिबेद्विष्णुः,
अनेनाऽऽत्यन्तिक एव तन्प्रतिषेधः, सदास्मात्प्रभावात् । कि-
मिति न पिबेदित्याह—यशः संरक्षन्नात्मनो, यशःशब्देन
संयमोऽभिधीयते, अन्ये तु—ग्लानापवाद्बिषयमेतत्सूत्रम-
ल्पसागारिकविधानेन व्याचक्षते इति सूचार्थः ।

अत्रैव दोषमाह—

पियं एममो तेणो, न मे कोह वियाणइ ।
तस्स पस्सह दोसाहं, नियडिं च सुणेह मे ॥ ३७ ॥
पिबत्येको धर्मसहायविप्रमुक्तः अल्पसागारिकस्वितो वा,
स्तेनश्चैरोऽसौ भगवद्ब्रह्मप्रहणात् अन्यापदेशयाचनाद्वा, न
मां कश्चिज्जानातीति भावयन्, तस्येत्यंभूतस्य, पश्यत दोषा-
नैहिकान्, पारलौकिकौश्च, निहृतिं च भाषारूपां, शृणुत
ममेति सूचार्थः ।

वड्डई सुंडिया तस्स, माया मोसं च भिक्खुसो ।

अयसो य अनिच्चाणां, मययं च असाहुया ॥ ३८ ॥

वर्ज्यते शौण्डिकं तद्व्यन्ताभिष्वङ्गरूपा तस्य माया मृषावा-
चेत्येकवद्भावः प्रत्युपलब्धापलापेन वर्ज्यते तस्य भित्तोः । इदं
च भयपरम्पराहेतुः, अनुबन्धदोषान् । तथा अयशश्च स्वपक्षप-
रपक्षयोः, तथा अनिर्वाणं, तद्वलाभे सततं चाऽसाधुता लोके
व्यवहारतः, चरणपरिणामबाधनेन परमार्थत इति सूचार्थः ।

किञ्च—

निच्चुव्विगो जहा तेणो, अत्तकम्मेहिं दुम्मई ।

तारिसो मरणंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ३९ ॥

स इत्थंभूतो नित्योद्विग्नः सदाऽप्रशान्तः यथा स्तेनश्चौरः
आत्मकर्मभिः खडुश्चरितैः दुर्ममनिर्बुद्धिभिः तादृशः क्लिष्ट-

सत्त्वो भरताऽन्तेऽपि—चरमकालेऽपि नाऽऽराधयति संवरं-
चरित्रं, सर्वैवाकुशलबुद्ध्या तन्वीजाभावादिति सूचार्थः ।

तथा—

आथरिए नाराहेइ, समखे याऽवि तारिसो ।

गिहत्था वि शं गरिहंति, जेख जाणंति तारिसं ॥ ४० ॥

आचार्य्यांजाऽऽराधयति, अशुद्धभावत्वात्, अमणांभायिता
दृशान् नाऽऽराधयत्यशुभभाषत्वादेव, गृहस्था अप्येनं बुद्ध-
शीलं गार्हन्ते क्लृप्तमिति, किमिति ? येन जानन्ति तादृशं बुद्ध-
शीलमिति गाथार्थः ।

एवं तु अगुणपेही, गुणाखं च विवज्जओ ।

तारिसो मरणंते वि, न आराहेइ संवरं ॥ ४१ ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण, अगुणपेही अगुणान् प्रमादाऽऽवीन्
प्रेक्षते तच्छीलश्च य इत्यर्थः, तथा गुणानां चाप्रमादाऽऽवीनां
स्वगतानामनासेवनेन परगतानां च प्रवेष्टेण विवर्जकः त्या-
गी, तादृशः क्लृप्तचित्तो, मरणान्तेऽपि नाऽऽराधयति सं-
वरं—चारित्र्यमिति गाथार्थः । वश० ५ अ० २ उ० ।
(मयस्य कल्पिकाप्रतिसेवना ‘ मूलगुणपडिसेवया ’ शब्दे
वक्ष्यते) (‘ कस्तहि ’ शब्दे वसंतौ सुराकर्म्म इति प्र-
स्तावे मयप्रतिसेवा)

निसवु—धा० । उपवेशने, “ नेः सवो मज्जः ” ॥ ८ । ४ । १२३ ॥

इति निपूर्वस्य संदर्भज इत्यादेशः । निषद्यते । “ अत्ता
एत्थ सिमज्जइ । ” प्रा० ४ पाद । “ मूजेरुत्तुसलुत्तुपुत्तुपुत्तु-
कुत्तुपुत्तुसलुत्तुल्लोसाणाः ” ॥ ८ । ४ । १०५ ॥ मूजेरेते
नवाऽऽदेशा भवन्ति । उगुत्तुइ । पत्ते—मज्जइ । माट्ठि । प्रा०
४ पाद । “ मज्जेराउगुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तुपुत्तु-
मज्जेतेरेते आदेशा भवन्ति । आउत्तुइ । णिउत्तुइ । बुत्तुइ ।
गुत्तुइ । पत्ते—मज्जइ । मज्जति । प्रा० ४ पाद ।

मज्जइत्ता—मज्जयित्वा—अन्य० । स्नपयित्वेत्यर्थः, स्था० ३ डा०
१ उ० । ब्रा० ।मज्जगरस—माधरस—पुं० । स्तीष्वादिरूपे मयजे रसे, वश०
५ अ० २ उ० ।

मज्जण—मज्जन—न० । स्नाने ‘ ध० २ अधि० । व्य० । प्रव० ।
नि० वृ० । मज्जने वसन्ताऽऽविपर्वणि । अन्यत्र वा स्त्रीणां
जलकीडायां सामान्यतो मलवाहाप्यमवार्थं स्नानं वा । वृ०
१ उ० ३ प्रक० । जं० । उपा० (‘ आणंद ’ शब्दे द्वितीय-
भागे १०६ पृष्ठे सूच्यम्)

मज्जणग—मज्जनक—न० । स्नाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मज्जणगमहोच्छव—मज्जनकमहोत्सव—पुं० । कन्यानां स्नान-
महोत्सवे, स्था० ७ डा० ।

मज्जणगय—मज्जनगत—त्रि० । स्नानं कुर्वन्ति, वृ० ४ उ० ।

मज्जणधरग—मज्जनगृहक—न० । स्नानगेहे, मज्जनगृहाणि
स्वेच्छया यत्र मज्जनं कुर्वन्ति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
रा० । वश० । ब्रा० ।

मज्जणधार्—मज्जनधात्री—स्त्री० । स्नापिकायाम्, ब्रा० १
धु० १ अ० । नि० वृ० । आचा० ।

मज्जणविहि—मज्जनविधि—पुं० । मज्जनं स्नानं तस्य विधिः

प्रकारस्तैलाभ्यङ्गनाऽऽदिप्रक्रियापुरस्कारं स्नातम् । ६० १ उ०
२ प्रक० । स्नानयोग्यप्रक्रियायाम्, ६० १ उ० ३ प्रक० ।

मज्झपमाय-मध्यप्रमाद-पुं० । प्रमदं प्रमादः । प्रमत्ते, तादृ-
शसदुपयोगाभाव इत्यर्थः । मध्यं सुराऽऽदिस्तदेव प्रमादकार-
णत्वात् प्रमादः । मध्यप्रमादभेदे, स्था० ६ टा० ।

मज्जर-मार्जार-पुं० । “मार्जारस्य मज्जर-वज्जर” ॥ ८ । २
१३२ ॥ इति मार्जारस्य मज्जर वज्जर इत्यादेशौ वा भवतः ।
मज्जरो । वज्जरो । पक्षे-मार्जारः । विडाले, प्रा० २ पाद ।

मज्जव-मध्यप-पुं० । वासुपूज्यजिनपुराणे, ति० । ती० । पीतप्रये, वि-
पा० १ ध्रु० ६ अ० । “सोऽहं मज्जवं” (८३५) पा० ना० २४ गाथा ।

मज्जा-मज्जा-स्त्री० । बहुशुक्लरे पक्षे चातौ, तं० । “अज्जो-
कवोदाणो, हरिगत तह तंपुलेज्जगतणे य । मत्थुलपोर-
गमज्जा-रपोरवली य पालका ॥ १ ॥ ” (!) तं० ।

मज्जाया-मर्यादा-स्त्री० । “य-य-यो जः” ॥ ८ । २४ ॥ इ-
तिसंयुक्तस्य जः । प्रा० २ पाद । साधूनां व्यवस्थायाम्, आ०
म० १ अ० । नि० ६० । प्रश्न० । “गच्छधरमेव धरेती, जम्हा-
जसेण होति मर्यादा ।” पं० भा० ५ कल्प । दशम्यां गौ-
णानुवायाम्, नं० । पं० ६० ३ कल्प ।

मज्जायामूलीय-मर्यादामूलीय-पुं० । मर्यादा साधूनां व्यव-
स्था, तस्या यन्मूलं तत्र भवो मर्यादामूलीयः । मर्यादामूल-
भूतं इच्छकारे, आ० म० १ अ० ।

मज्जार-मार्जार-पुं० । विडाले, प्रा० १ ध्रु० १७ अ० । विशेष० ।
प्रश्न० । विरालिकाभिधानं वनस्पतिविशेषं, प्रश्ना० १ पद ।
मज्जारकडय-मार्जारकृतक-न० । विडालनिर्वर्तिते, “मज्जा-
रकडय कुकुडमंस ॥ ३० १ श० ६ उ० । केचिद्यथाश्रुतमर्थ-

माहुः, अन्वे त्याहुर्माजरो वायुविशेषस्तदुपशमनाय कृतं-सं-
स्कृतं मार्जारकृतम् । अपरे त्याहुः-मार्जारो विरालिकाभिधा-
नो वनस्पतिविशेषः, तेन कृतं भावितम् । ३० १५ श० १ प्रश्ना० ।

मज्जारखड्यमंसा-मार्जारखादितमांसा-स्त्री० । मार्जारं खा-
दितं भक्षितं मांसं यस्यास्ता । विडालभक्षितमांसायाम्, पि० ।

मज्जारपाइया-मार्जारपादिका-स्त्री० । वलयवनस्पतिभेदे,
आचा० १ ध्रु० १ अ० ५ उ० ।

मज्जाररटिय-मार्जाररटित-न० । विडालशब्दे, मार्जाररटि-
तप्ररूपणायाम्, यथा हि मार्जारः पूर्वं महता शब्देनाऽऽरटि-
ति पश्चादेवं शनैः शनैरारटति तथा प्ररूपणा मार्जाररटितक-
ल्पा । व्य० ३ उ० ।

मज्जारी-मार्जारी-स्त्री० । विडालायाम्, “मज्जरीओ विडाली-
ओ ।” पा० ना० १५ गाथा ।

मज्जावग-मज्जक-पुं० । मज्जयन्ति ये ते मज्जकाः । स्नापके-
षु, नि० ६० ६ उ० ।

मज्जावेत्ता-मज्जयित्वा-अव्य० । स्नापयित्वेत्यर्थे, स्था० ३
टा० १ उ० ।

मज्जिअ-मार्जित-त्रि० । शुद्धे, “मज्जिअं एहायं” (७८२)
पा० ना० २३ गाथा ।

मज्जिआ-मार्जिता-स्त्री० । सुगन्धवस्तुभिधिते दुग्धे, “मज्जि-
आ रसाला उ ।” (७७२) पा० ना० २३ गाथा ।

मज्जिलय-मज्जिलक-पुं० । परस्परस्पर्शोत्पन्नोद्भूतः, ६० ३ उ० ।

मज्ज-मध्य-न० । “द्वितीय-तुर्वयोरुपरि पूर्वः” ॥ ८ । २ ।

६० ॥ इति चतुर्थस्योपरि तृतीयः । पूर्वान्तयोरन्तरे, अनु० ।
सूत्र० । “मध्यग्रहणे आद्यन्तयोर्ग्रहणम्” इति न्यायात् ।

विशेष० । मध्यं द्विधा-सद्भावमध्यम्, असद्भावमध्यं च । ६०
१ उ० ३ प्रक० । नि० ६० । उदरदेशे, जी० “अंतो मज्जे ।”

(६६२) पा० ना० २७ गाथा । मध्यभागे, म० । “मज्ज-
तियमुहुत्तं मूले च वृत्ते य वीसंति स्ति ॥” मध्यो मध्यमो-

ऽन्तो विभागो गगनस्य दिवसस्य वा मध्यान्तः स यस्य
मुहूर्तस्यास्ति स मध्यान्तिकः, स चासौ मुहूर्तश्चेति मध्य-
न्तिकमुहूर्तस्तत्र मूले च आसन्नदेशे द्रष्टव्यानापेक्षया दु-

रे च व्यवहितदेशे द्रष्टव्यतीत्यपेक्षया सूर्यो व्रज्यते, द्रष्टा हि
मध्याह्ने उदयास्तमनदर्शनापेक्षयाऽऽसन्नं रविं व्रज्यति योजनश-

तादृकेनैव तदा तस्य व्यवहितत्वात्, मन्यते पुनरुदयास्तम-
यप्रतीत्यपेक्षया व्यवहितमिति । म० ८ श० ८ उ० । प्रश्न० ।

रागद्वेषयोरन्तराले, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । “मे मइ मम मइ म-
हं मज्ज मज्जं अमहं अमहं ऊसा” ॥ ८ । ३ । ११३ ॥ असदो ऊसा

षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य पते नवाऽऽदेशा भवन्ति । मज्ज ।
मम । प्रा० ३ पाद । “ते णो मज्ज अमहं अमहं अमहं अमहो

अमहाण ममाण महण ममहाण आमा” ॥ ८ । ३ । ११४ ॥
अस्मद् आमा सहितस्यैते एकादशाऽऽदेशा भवन्ति । ‘मे मइ

मज्ज’ इत्यादि । अस्माकम् । प्रा० ३ पाद । “साध्वसध्य-
ह्यां उक्तः” ॥ ८ । ४ । २६ ॥ साध्वसे संयुक्तस्य व्यह्ययोश्च उक्तो

भवति । मज्जमं । प्रा० ४ पाद । “ऊक्त्स्स्योहं” ॥ ८ । ४ । ३५ ॥
अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानाकाम्नः परयोक्त्स्स ऊक्त्स्स इत्येतयोर्हं

इत्यादेशो भवति । ‘मज्जमे’ । प्रा० ४ पाद ।

मज्जगय-मध्यगत-न० । आनुगामिकावधिज्ञानभेदे, नं० ।

से किं तं मज्जगयं ? मज्जगयं से जहानामए केइ पुरिसे
उकं वा चडुलियं वा अलातं वा मणिं वा पईवं वा जोइं
वा मत्थए काउं समुव्वहमाणे समुव्वहमाणे गच्छिजा, से
तं मज्जगयं ॥ १० ॥

(मध्यगतं चेति) इह मध्यं प्रसिद्धं दृष्ट्वाऽऽदिमध्यवत्,
ततो मध्ये गतं मध्यगतम्, इदमपि त्रिधा व्याख्येयम्, आ-

त्मप्रवेशानां मध्ये मध्यवर्तिष्वान्मप्रवेशेषु गतं स्थितं मध्यग-
तम् । इदं च स्पर्धकरूपमवधिज्ञानं सर्वदिगुपलम्भकारणं म-

ध्यवर्तिनामात्मप्रवेशानामवसेयम् । अथवा-सर्वेषामप्यात्मप्र-
वेशानां क्षयोपशमभावेऽप्यौदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धि-

स्तन्मध्ये गतं मध्यगतम् । उक्तं श्रीर्षी-“ओरालियसरीरमज्जे
फड्गविसुखीओ सव्वायप्पपसधिसुखीओ वा सव्वदिसोवलं-

मत्तणओ मज्जगउ स्ति मज्जति ।” अथवा-तेनावधिज्ञानेन
यदुद्योतितं क्षेत्रं सर्वोत्तु दिक्षु तस्य मध्ये मध्यभागे गतं स्थि-

तं मध्यगतम्, अवधिज्ञानिवः तदुद्योतितक्षेत्रमध्यवर्तितात् ।
आह च श्रीर्षी-“अहवा-उवलज्जिखेत्तस्स अबहिपुरसो

मज्जगउ स्ति अंतो वा मज्जगओ ओही मज्जि ।” नं० ।
मज्जगार-मध्यकार-पुं० । मध्य एव मध्यकारः, कारश-

ब्दस्य स्वार्थिकत्वात् । प्रा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० । अनु० ।
मज्जजिओ-मध्यजिह्वा-स्त्री० । जिह्वाया मध्यभागे, स्था०
८ टा० ।

मज्जएह-मध्याह्न-पुं० । “मध्याह्ने ह” ॥ ८ । २ । ८५ ॥ इति मध्याह्ने

हस्य लुग्व । 'मज्झमसुद्धि' । 'विनमस्ये' । प्रा० २ पाद ।
स्था० । आ० म० । " रविस्स गतिपरिणमस्स मज्झे दग्गि-
सणे सो मज्झमसुद्धि कालो भवति । " आ० च० १ अ० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यस्थ-पुं० । मध्ये रागद्वेषयोरेतन्तराले तिष्ठतीति
मध्यस्थः । सर्वत्रारक्तद्विष्टे, व्य० १ उ० । पं० व० । रागद्वेष-
त्यर्थात् । प्रव० २३६ द्वार । वृ० । आव० । सर्वेषु सत्त्वेषु
समचित्ते, प्रव० ६४ द्वार । रागद्वेषरहिते, ध० १ अधि० ।
आचा० । दुःखमानुभावेन बलाऽऽद्यपगमान्मध्यभूतैव वर्त्तन्ती
श्रेयसी नास्तीति वसर इति । उक्तं हि- " नात्यायतं न शिथिलं,
यथा युञ्जीत सारथिः । यथा भद्रं वहत्यत्र, योगः सर्वत्र
पूजितः ॥ १ ॥ " आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । मध्यस्थः
समः य आत्मानमेव परं पश्यति । आ० म० १ अ० । अत्युत्क-
टरागद्वेषविकलतया समचेतसो मध्यस्थाः । दर्श० ५ तत्त्व ।

स्थीयतामनुपालम्भं, मध्यस्थेनान्तराऽऽत्मना ।

कुतर्ककर्कशैः-स्त्यज्यतां बालचापलम् ॥ १ ॥

मनोवत्सो युक्तिगवीं, मध्यस्थस्यानुधावति ।

तामाकर्षति पुच्छेन, तुच्छाऽऽग्रहमनः कपिः ॥ २ ॥

नयेषु स्वार्थमत्येषु, मांघेषु परचालने ।

ममशीलं मनो यस्य, स मध्यस्थो महापुनिः ॥ ३ ॥

स्वस्वकर्मकृताऽऽवेशाः, स्वस्वकर्मभूजा नराः ।

न रागं नापि च द्वेषं, मध्यस्थेभ्यो गच्छति ॥ ४ ॥

मनः स्याद् व्यापृतं यावन्परदोषगुणग्रहे ।

कार्ये व्यग्रं वरं तावन्मध्यस्थेनाऽऽत्मभावेन ॥ ५ ॥

विभिन्ना अपि पन्थानः, समुद्रं मग्नितामिव ।

मध्यस्थानां परं ब्रह्म, प्राप्नुवन्त्येकमक्षयम् ॥ ६ ॥

स्वाऽऽगमं रागमात्रं, द्वेषमात्रान्तराऽऽगमम् ।

न श्रयामस्यजामो वा, किं तु मध्यस्थया दृशा ॥ ७ ॥

मध्यस्थया दृशा सर्वे-स्वपुनर्वन्धकाऽऽदिपु ।

चारिमजीविनीचार-न्यायादाशास्महे हितम् ॥ ८ ॥ अष्ट०

१६ अष्ट० ।

मानशीलं, दर्श० ५ तत्त्व । मध्यस्थो मौनशीलः
स्वप्रतीतानपि कस्यापि दोषान्न गृह्णाति, तद्ग्रहणाच्च
अभुतलाकचिरोभितया धर्मज्ञानिसम्भवान् ; अथवाऽतिनी
वरागद्वेषमांघोपशमतया यथावस्थितवस्तुस्वरूपपर्यालो-
चकं मध्यस्थस्तदन्यदृशाश्च न दृशाः सम्प्रयच्छति । यत उक्तम्-
" रत्तां दुट्ठं मूढं, पुट्ठि कुग्गाहिओ य चन्नारि । उचपस्सस्स
अग्गारिहा, अग्गिहा पुण्णं मज्झमसुद्धि ॥ १ ॥ " दर्श०
० तत्त्व । सर्वशिल्पेषु समचित्ते, ग० १ अधि० ।
विश० । ध० २० । सर्वत्र तुल्याचित्ते, तथाहि- " उचसम-
सारविशारा, धादिज्जइ नेव रागदोसेहि । मज्झमसुद्धि
यकाजी, असग्गहे सच्चहा चयइ ॥ ७३ ॥ " ध० २० २ अधि०
६ लक्ष० । " घटमौलीसुवर्णापी, नाशान्पान्तिस्थितिव्ययम् ।
शोकप्रमोदमाध्यस्थं, जतो याति सहेतुकम् ॥ १ ॥ " आव०
४ अ० । आससारमशुमतां मध्येऽन्तर्भवतीति मध्यस्थो लो-
मः । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । यो० वि० ।

मज्झमसुद्धि-माध्यस्थभावना-स्त्री० । प्रकर्षवशप्रवृत्तशु-
क्लध्याने, जीवा० १ अधि० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यस्थभावभूत-त्रि० । मध्यस्थभावं प्रा-
प्ते, स्था० ८ ठा० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यस्थवचनता-स्त्री० । अनिश्चितवच-
नतायाम्, स्था० ८ ठा० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यस्थसौम्यदृष्टि-पुं० । एकादशगुणं
प्राप्ते भावके, ध० २० ।

सम्प्रति मध्यस्थसौम्यदृष्टिलक्षणमेकादशं
गुणमभिधित्सुगह-

मज्झमसुद्धि, धम्मवियारं जहाद्विषं मृणइ ।

कुणइ गुणसंपञ्चगं, दोसे दूरं परिचयइ ॥ १ ॥

मध्यस्था क्वचिद्दर्शने पक्षपातविकला, सौम्या च प्रह-
षाभावाद् दृष्टिर्दर्शनं यस्य स मध्यस्थसौम्यदृष्टिः । सर्वत्रारक्त-
द्विष्ट इत्यर्थः । धर्मविचारं नानापाषण्डमण्डलीमण्डपोपनि-
हितधर्मपण्यस्वरूपं यथावस्थितं सगुणनिगुणाल्पबहुगुण-
ना व्यवस्थितं कनकपर्णीक्षान्निपुणविशिष्टकनकाधिपुरुषव-
त् 'मृणति' बुध्यते, अत एव करोति विदधानि गुणसंप्रया-
गं गुणज्ञानाऽऽदिभिः सह संबन्धोपादानं गुणप्राप्तपक्षभूतान-
(दूरं ति) दूरेण परित्यजति, परिहरति सोमवसुब्राह्मणय-
त् । ध० २० १ अधि० ११ गुण ।

मज्झमसुद्धि-मध्यदेश-पुं० । वक्षिणभरताद्धं मध्यभागं, ति० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यदेशमात्र-पुं० । मध्यक्षान्तां देशभागश्च
देशावयवो मध्यदेशभागः । देशमध्याऽवयव, स्था० ४ ठा०
२ उ० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यम-त्रि० । अन्तरालवार्त्तिनि, चत्वारिंशद्विषय-
परं यावत् समतिरेकेन वर्षेणाना तावन्मध्यमे वयः । व्य० ३
उ० । ठा० ।

मज्झमसुद्धि-मध्यमबुद्धि-पुं० । मध्यमविषयकस्मरणे, यो० १
वि० ।

मध्यमबुद्धिचरितं पुनरवयम-

" अम्यत्र भरतक्षेत्रे, पुरं क्षितिप्राप्तापुनम् ।
तत्र कर्मविलासाऽऽख्या, राजा वीर्यानिधानभूः ॥ १ ॥

तस्य प्रणयिनी ज्येष्ठा, यथायां शुभमुन्दरी ।

अन्याऽकुशलमालाऽऽख्या, शालेय सकलाऽऽपदाम् ॥ २ ॥

नयोर्मनीषिणालाऽऽख्या, पुत्रो प्रेमपरी मिथः ।

स्वदेहोपादानमन्येयु-स्तौ गर्ता जीहितुं मुदा ॥ ३ ॥

ताभ्यामदृशि तत्रकः, पुमानुदबन्धतत्परः ।

बालः पारामपास्याऽथ, पप्रच्छोद्धन्धकारणम् ॥ ४ ॥

अमुना प्रश्रितेनाल-मित्युक्त्वोद्धन्धयन् पुनः ।

निवार्य सादरं पृष्टो, बालेनैव स ऊचिवाच ॥ ५ ॥

स्पर्शनाऽऽख्यास्य मे भद्र !, भवजन्तुरभूत्सखा ।

समं सदागमेनोद्धः, स मन्त्रामन्यदाऽवरोत् ॥ ६ ॥

ततः प्रभृति जज्ञेऽसौ, वृक्षान्प्रेमा ममोपरि ।
ललनानुलिकात्यागी, सुदुस्तपनपोरतः ॥ ७ ॥
अङ्गीकृतयहुक्लेशः, केशलुञ्जनलालसः ।
भूकाप्रशयशायनः, प्रान्तरुक्षाशनो भृशम् ॥ ८ ॥ युग्मम् ।
स्फुजदृजस्वलध्यानो, ज्ञानोत्सार्द्धतभावनः ।
मां मुक्त्वा मदगम्यायां, स ययौ निवृत्तां पुरि ॥ ९ ॥
ततो मित्रवियुक्तेन, मयेदं भोश्चकीर्षितम् ।
श्रुत्वा तद् दृढप्रेमा, प्रीतो बालोऽभ्यधादिति ॥ १० ॥
मित्रयात्मन्ययुक्तानां, दृढसाहादशालिनाम् ।
परोपकारशीलानां, युक्तेनद्ववात्शाम् ॥ ११ ॥

यतः—

मित्रस्य विरहे स्थातुं, क्षणमप्युचितं न हि ।
मनस्यनार्मनीवाशु, दिवसेनास्ति मीयते ॥ १२ ॥
अहो ते मित्र ! वात्सल्य-महो ते स्थिरगतिना ।
अहो तव कृतज्ञत्व-महो ते साहसं दृढम् ॥ १३ ॥
भवजन्तोः पुनरहो, क्षणरक्तविरक्तता ।
अहो हृदयकार्ठिन्य-महो मांक्ष्यमनुत्तमम् ॥ १४ ॥
तर्थापि धीर ! धीरत्वं, कृत्वा हित्वा तथा शुचम् ।
स्वारथ्यं धेहि मुदं देहि, मम मित्रे भवाऽधुना ॥ १५ ॥
स्पर्शेनोऽप्याख्यादित्यस्तु, भवजन्तुर्गवासि म ।
ततस्तेन व्यधान्मेत्री, बालः प्रीतान्तराऽऽत्मना ॥ १६ ॥
सदागमन्याजितत्वा-न्नुनं नैष शुभाऽऽशयः ।
मनोर्षणोति विदधे, बहिर्वृत्त्या न्यसौ सखा ॥ १७ ॥
तो तं वृत्तान्तमाख्यातां, मातार्पित्रोर्यथार्थस्थितम् ।
ततो राजा भवद् भूरि-हर्षदृग्भावहङ्गम् ॥ १८ ॥
उवाचाऽवशला हृष्टा, साधु साध्वसि पुत्रक ।
यन्वया सर्वसौख्यानां, नानिरेष सखा कृतः ॥ १९ ॥

अथ युग्मम्—

नृपार इव पद्मस्य, स्वर्भानुरिय शीतगो ।
स्पर्शेनोऽय सखा सौख्य-कारणं मे सुतस्य न ॥ २० ॥
एवं विपारिविवणा-न्विनन्तयन्तुभसुन्दरी ।
किं तु नानाकार्थिकाश्चद्, गार्भ्यायोस्वमुत प्रीति ॥ २१ ॥
स्पर्शेनमूलशुद्धि-पथे, पेर्याव मनीषणा ।
आह्वय रक्षां प्रोक्ते, बोधे नामाङ्गरक्तकः ॥ २२ ॥
भद्रास्य मूलशुद्धि मे, शोध ज्ञात्वा निवेदय ।
यदाब्रापयति स्वामी—त्युक्त्वाऽसौ निरगत ततः ॥ २३ ॥
तेनाऽऽत्मीयः प्रभानाऽऽख्यः, प्रोष प्रार्णधिपूरुषः ।
प्रस्तुतार्थाय सोऽन्येद्यु-र्यात्वाऽगाद् बोधसाक्षिणो ॥ २४ ॥
ततः कृतायनामोऽसौ, बोधनाप्रच्छिन्न सादरम् ।
प्रभाव ! कथयाऽऽत्मीये, वृत्तान्तं सोऽप्यथाऽऽख्यत ॥ २५ ॥
इतस्तदा हि निर्गत्य, बाह्यदेशेषु वंश्रमम् ।
मया न चाऽपि गन्धोऽपि, प्रस्तुतार्थस्य तेवथ ॥ २६ ॥
आगामाऽन्तरदेशेषु, तत्र चापश्यमुल्लवणम् ।
पुरं राजसचित्ताऽऽख्यं, समन्तात् तमसाऽऽन्वितम् ॥ २७ ॥
पुरं तस्मिन्नेदं यावत्, प्रज्ञा राजकुलाऽन्तिकम् ।
तावदुक्षांसतोऽकाण्ड, एव कोलाहलध्वनिः ॥ २८ ॥

अथ त्रिभिर्विशेषकम्—

धन्वागडभागदसंख्यापि, स्फुजदृघणघणारवाः ।
लौक्याऽऽदिभूपारिषुणानां, मिथ्यामानाऽऽदयो रथाः ॥ २९ ॥

गर्जितर्जितजीमूताः, ममत्वाद्या मतङ्गजाः ।
हेपाऽऽपूरितदिकृचक्राः, अज्ञानाऽऽद्यास्तुङ्गमाः ॥ ३० ॥
अन्ये करणसङ्घट्ट-प्रोदनिर्वृद्धसाहसाः ।
चेलुर्गृहीतनानाम्ना-श्चापलाऽऽद्याः पदातयः ॥ ३१ ॥
प्रासपेदपेकन्दर्प-पटहोदोपणा क्षणात् ।
प्राचलीदचलस्थामा, परमप्यमिने बलम् ॥ ३२ ॥
पृष्टो मयाऽथ विषया-ऽभिलाषस्यैव पूरुषः ।
विपाकाऽऽख्यः समाचर्या, राक्षः प्रस्थानकारणम् ॥ ३३ ॥
भो भद्राऽत्राऽस्ति वैग्भि-कुम्भनिर्भेदकेसरी ।
मुख्यश्चरत्तचक्रस्य, नरन्दो गगकेसरी ॥ ३४ ॥
तस्याऽस्ति मन्त्री विषया-ऽभिलाषो नाम विभ्रुतः ।
चगडमार्त्तगडवत् प्रोदः, प्रतापाऽऽक्रान्ताविष्टः ॥ ३५ ॥
गगकेसरेदेवेन, स मन्त्रांशोऽन्यदा मुदा ।
जगदं जगदन्तम्, वश्यं कुरु विशारदः ॥ ३६ ॥
आमिन्युक्त्वा महामन्त्री, विश्वगश्रयत्वहेतवे ।
स्पर्शेनाऽऽदीनि पञ्च स्व-मानुषाणि समाऽऽदिशत् ॥ ३७ ॥
मन्त्रिणोच्येऽन्यदा देव ! देवशासनतो मया ।
स्वमानुषाणि प्रयन्त, जगत्साधनहेतवे ॥ ३८ ॥
तैः सार्धतं जगत्प्राया, ग्राहित देवशासनम् ।
केवल श्रयते कश्चि-मस्यानार्मातिसङ्घवत् ॥ ३९ ॥
तेषामुपद्रवकरः, स्फुटोद्धटपराक्रमः ।
सन्तोषनामा चरत्, कूटः कपटपाटवः ॥ ४० ॥
भूयो भूयो पराभूय, तानि तेन कियान् जनः ।
देवभुङ्क्तेर्वाह-स्थायां, प्रक्षिप्तो निवृत्तां पुरि ॥ ४१ ॥
तन्मन्त्रिवचनं श्रुत्वा, कोपाऽऽटोपारुणक्षणाः ।
तस्योपरि स्वयं देवः, प्रतस्थे गणकर्मणे ॥ ४२ ॥
इतश्चास्मादि देवेन, तातपादाभिवन्दनम् ।
तरङ्गेणव पाथोधे-यवले च क्षणान्ततः ॥ ४३ ॥
विपाकोऽथ मया नाथ !, सस्त्रमोदभ्रान्तचक्षुषा ।
पृष्टः कोऽस्य नेरुद्रस्य, पिताम मम कथ्यताम् ॥ ४४ ॥
रिपिद्विहस्य स प्रोचे, ननु माहो महातपः ।
त्रिलोकीख्यातमाहिमा, दध्यो वृद्धोऽन्येदति सः ॥ ४५ ॥
पार्थस्थितोऽपि योगेण, क्षमोऽहं गच्छितुं जगतः ।
तेनाधुना प्रयच्छामि, साध्राज्यं निजसूनवे ॥ ४६ ॥
राज्यं देवाय दत्त्वाऽथ, शेते मोहो निराकूलः ।
तथाऽपीदं जगतस्य, प्रभावेणैव यत्नेन ॥ ४७ ॥
तदं मोहगजस्ते, कथं प्रष्टव्यतां गतः ।
व्याहारि हारि वचन, ततस्तं प्रत्यशो मया ॥ ४८ ॥
भवता भद्र ! पापोऽहं, साधु साधु प्रबोधितः ।
परं निवेद्यतामग्रे, किमभूत्साऽन्यथायदत्त ॥ ४९ ॥
गत्वा सागपरीवार-युक्ता देवः, पितुः क्रमा ।
ननामेनं च वृत्तान्तं, मूलतोऽपि व्यजिज्ञपत् ॥ ५० ॥
मोहोऽवोचत हे वन्म !, यन्मदङ्गस्य बाध्यते ।
पामात्याममयस्यैव, तस्मात् किल सस्त्राति ॥ ५१ ॥
तस्वं तिष्ठ निज राज्य, सुचिरे प्रतिपालय ।
सन्तोषशुभातार्थ-मह यास्यामि सङ्कर ॥ ५२ ॥
देवः श्रुतो पित्रायाऽऽख्य-दाः ! शान्ते पातकं ह्यदः ।
अनन्तकालसेव्याय, तानीय भवताहपु ॥ ५३ ॥

देवेन वार्यमाणोऽपि, मोहः सर्वाभिसारतः ।
 स्वयं चञ्चल भद्रद, राज्ञः प्रस्थानकारणम् ॥ ५४ ॥
 इत्युक्त्वा स ययौ तृणं, चित्ते दध्यायहं पुनः ।
 अये ! स्पर्शनसंशुद्धि-लब्धये सकला मया ॥ ५५ ॥
 किं त्विदं घटते नाथं, यत्सन्तोषात्पराभवम् ।
 स्पर्शनस्याऽऽह स पुन—स्तमाचख्यौ सदागमात् ॥ ५६ ॥
 तत्तस्यानुचरः कोऽपि, सन्तोषो भवता ह्ययम् ।
 एवं वितर्कयन्नागात्, प्रणामं स्वाम्यतः परम् ॥ ५७ ॥
 बोधनाभिर्बोधे साधु, प्रभावानुष्ठितं त्वया ।
 तेनैव साहते बोधो, ययौ पार्श्वे मनीषिणाः ॥ ५८ ॥
 कृता नति कुमाराय, तं वृत्तान्तं न्यवीविदत् ।
 प्रभावं पूजयामास, प्रीताऽऽत्मा नृपनन्दनः ॥ ५९ ॥
 मनीषिणाऽन्यदा प्रोच, स्पर्शनाऽऽख्याहि किं तव ।
 चक्रे सदागमेनैव, मित्रेण विरहो ननु ॥ ६० ॥
 तत्राऽऽसीत्किमुतान्योऽपि, स स्माहाऽऽसीत्परं सखे ! ।
 कृतं तत्कथया यन्मां, स कदर्थयते भृशम् ॥ ६१ ॥
 कर्ता हि सैव सर्वस्यो-पदेष्टेव सदागम ।
 भूयः किं तस्य नास्ति, तं पप्रच्छ नृपात्मजः ॥ ६२ ॥
 भयविह्वल ऊचऽसौ, तस्याहं कर्कमणः ।
 नामाऽप्युच्चरितं नेश-स्ततोऽयादीद् नरेन्द्रसः ॥ ६३ ॥
 त्वया नैवास्मदभ्यर्णे, भीतिः कार्या मनागाप ।
 भद्र ! न ह्यग्निन्युक्ते, मुखदाहः प्रजायते ॥ ६४ ॥
 अथ ग्रान्वाऽतिनिबन्धे, स्पर्शनः स्माह दैन्यभाक् ।
 सन्तोष इति दुर्नाम, तस्य पापशङ्कामणेः ॥ ६५ ॥
 नरेन्द्रनन्दनोदध्या-गियता सकलोऽप्यहो ।
 प्रभावानीतवृत्तान्तो, घटाकोटिमटीकत ॥ ६६ ॥
 अन्यदा स्पर्शनः सिद्ध-योगिवचनपुंरऽविशत ।
 बालोऽतीव वर्षाभूतो, मनीषी तु तथा न हि ॥ ६७ ॥
 ताभ्यां सर्वः प्रबन्धोऽयं, स्वस्वमात्रोर्निवेदित ।
 उवाचाऽकुशला बालं, वत्सेदं साधु साध्वभूत् ॥ ६८ ॥
 स्यसुत म्मुख्य-वर्माणे शुभमुन्दरी ।
 नत्सास्य पापामत्रस्व, सम्बन्धस्तं न मुन्दरः ॥ ६९ ॥
 सोऽभ्यदाद्वैतमवत-न्मातः ! किं क्रियते परम् ? ।
 प्रतिपन्नमकाले हि, सतां हातुं न युज्यते ॥ ७० ॥
 शुभमुन्दर्यथावोच-दहो ते वत्स ! सन्मतिः ।
 अहो ते नतवान्मल्य-महो ते नोतिनैपुणम् ॥ ७१ ॥

तथाहि—

नाकाण्ड एव मुञ्चन्ति, सदापमपि सज्जनाः ।
 प्रतिपन्नं गृहं स्थायी, तत्रोदाहरणे जिनः ॥ ७२ ॥
 यस्तु मूढतया कालं, प्रोक्तंऽपि न परिगृह्यते ।
 सदा न लभते तस्मा—त्संज्ञयं नात्र नश्यः ॥ ७३ ॥
 कर्मविलासराजोऽपि, तज्जान्वा दयितामुखात् ।
 तुष्टा मनीषिणो गाहं, रुष्टा बालस्य चोपरि ॥ ७४ ॥
 अभूत्यक्लान्यकर्त्तव्यो, बालः स्पर्शनदोषतः ।
 विलग्नमृदुपस्मारो-त्साग्मागितचेतनः ॥ ७५ ॥
 तन्मूलशुद्धिमाख्याय, बालः प्रोक्तो मनीषिणा ।
 स्पर्शनेऽत्र गिणो भ्रातः ! मा विश्रम्भे कथा क्वचित् ॥ ७६ ॥
 बालो जजल्प ह्ययन्धो, निःशेषमुखदायकः ।
 अये वरवयस्यो मे, कथं शत्रुस्त्वयोदितः ? ॥ ७७ ॥
 दध्यौ मनीषी बालो—ऽयमुपदेशश्चैतर्गप ।

अकार्यकरणोद्युक्तो, निषेजुं पार्यते न हि ॥ ७८ ॥
 अकार्यं दुर्विनीतपु, प्रवृत्तेषु ततः सदा ।
 न किञ्चिदुपदेष्टव्यं, सता कार्याऽवधीरणा ॥ ७९ ॥
 इत्यालोच्य स्वयं चित्ते, हित्वा बालस्य शिक्षणम् ।
 स्वकार्यकरणोद्युक्तो, मनीषी मौनमाश्रितः ॥ ८० ॥
 अथ सामान्यरूपाऽऽख्या, प्रिया तस्यैव भूपतेः ।
 अस्ति मध्यमबुध्याख्य-स्तस्याश्च तनयो नयी ॥ ८१ ॥
 तदा देशान्तगादागा-त्स दृष्ट्वा स्पर्शनं मुदा ।
 बालं पप्रच्छ कोऽयं ना, स ऊच तस्य वलितम् ॥ ८२ ॥
 ततो बालस्य वचना—त्स्पर्शनो मध्यमाङ्गक ।
 प्राविशन्तेन जज्ञेऽसौ, बालवार्द्धहलाशयः ॥ ८३ ॥
 मनीषी तत्तु विज्ञाय, मध्यमाय न्यवेदयत् ।
 मूलात्स्पर्शनसंशुद्धि, स दध्यौ संशयाऽऽकुलः ॥ ८४ ॥
 एकतः स्पर्शमत्सौख्य-मन्यतो भ्रातृवारणम् ।
 न हि जानाम्यहं सम्यक्, किं विधानु ममोचितम् ? ॥ ८५ ॥
 तत्पृच्छामि सदा सौख्य-जननी जननीमिति ।
 ध्यात्वा निवेद्य वृत्तं स्वं, कृत्यं पप्रच्छ तां ततः ॥ ८६ ॥
 जगाद् साऽपि माध्यस्थ्य-मधुना र्धाहि नन्दन ! ।
 कालान्तरे तु वलितं, पत्नं निर्दोषमाश्रये ॥ ८७ ॥

यतः—

संशयाऽऽपन्नचित्तेन, भिक्षे कार्यद्वये सता ।
 कार्यं कालविलम्बोऽत्र, दृष्टान्तो मिथुनद्वयम् ॥ ८८ ॥

तथाहि—

पुरं कस्मिन् ऋजोः राज्ञः, प्रगुणा नाम पत्न्यभूत् ।
 तस्याश्च तनयो मुग्धो, वधूश्चाऽकुटिलाभिधा ॥ ८९ ॥
 पुण्योच्चयकृतऽन्यथु—स्ते मुग्धाऽकुटिले मर्धा ।
 स्वगहोपवनंऽयातां, गृहीत्वा हेमशर्पिकं ॥ ९० ॥
 कः पूर्वं पुर्येच्छर्प-मित्याशयपरं मिथः ।
 दूरं दूरतरं जातो, चिन्वानो कसुमोच्चयम् ॥ ९१ ॥
 इतश्च व्यन्तरयुगं, तत्रागात्कलिलालमम ।
 देवी विचक्षणा नाम, देवः कालप्रसन्नितः ॥ ९२ ॥
 देवो देवानुभावेना-नुरक्तोऽकुटिलां प्रात ।
 मुग्धं प्रात पुनर्देवी, देवोऽयादीत् प्रियामथ ॥ ९३ ॥
 प्रिये ! गच्छ पुरं याव-रूपालोपवनादितः ।
 पुण्यगयादाय पूजार्थे-मेव आयासि सत्वरम् ॥ ९४ ॥
 संकेतं च तयोशात्वा, विभङ्गेन सुर-जगताम् ।
 विधाय मुग्धरूपे स्वे, पुष्पैर्मृत्वा च शर्पिकाम् ॥ ९५ ॥
 आगादकुटिलापार्थे, जिताऽसि त्वे प्रिये ! भरणम् ।
 विपश्नां तां च सभाय, निनाय कदलीगृहं ॥ ९६ ॥
 एवं विचक्षणाऽप्याश्व-कुटिलारूपधार्मिणी ।
 प्रतार्य मुग्धकं निन्ये, तदैव कदलीगृहं ॥ ९७ ॥
 तद्विचक्ष मुग्धधीमुग्धो, वितर्कोकुलितोऽजान ।
 यभव विस्मयस्मेरा-ऽकुटिलाऽकुटिलाशया ॥ ९८ ॥
 दध्यौ देवाङ्गना केयं, द्वितीया हुं मम प्रिया ।
 तत्पुष्पाङ्कनाऽऽसङ्गं, हन्यते पुरुषाऽधमम् ॥ ९९ ॥
 स्वमिणीं दयितां चिमां, पीडयामि दृढं तथा ।
 अस्मा यथा नरेऽन्यत्र, विद्यते न मतोऽपि हि ॥ १०० ॥
 यद्वा स्वयं सदाचार-अष्टस्य मम नोचितम् ।
 कर्तुमेतादृशं कर्म, तद्वरं कालयापना ॥ १०१ ॥
 ध्यात्वा विचक्षणाऽप्येवं, कालक्षेपराऽभवत् ।

क्षणं प्रकीड्य तत्रागा-स्त्वगेहे तच्चतुष्टयम् ॥ १०२ ॥
तं दृष्ट्वा सप्रियो राजा, प्रीत आख्यादहा सुतः ।
वधुश्च मे द्विगुणिता, वनदेव्या प्रसन्नया ॥ १०३ ॥
सकलेऽपि पुरं हर्षा-न्महान्सवमचीकरत् ।
तेषां चतुर्णामप्येवं, ययो कालः कियानपि ॥ १०४ ॥
अथ तत्र पुरं मोह-विलयाऽऽख्ये सुकानने ।
सृग्निः प्रबोधको नाम, ज्ञानवान् समधामरम् ॥ १०५ ॥
अथ लोका नरेन्द्राऽऽद्या, चन्दनार्थं मुनीशितुः ।
निर्ययुर्भगवांस्तंभ्य, इति चक्रे सुदेशनाम् ॥ १०६ ॥
शल्ये कामाः चिप्रे कामाः, कामा आशीविषोपमाः ।
कामार्थनापरा जीवा, अकामा यान्ति दुर्गतिम् ॥ १०७ ॥
तच्छृण्वतोऽगुणोर्वीक्यं, तयोर्देवीमुपवर्णाः ।
मोहजाले प्रविध्यस्ते, जाता सम्यक्त्ववासना ॥ १०८ ॥
अत्रान्तरे तयोर्देहात्, कृष्णरक्षाऽगुमश्चर्यः ।
निर्गतैर्भीषणाऽऽकारा, घटितैका नितम्बिनी ॥ १०९ ॥
सा च भागवतं तेजो-ऽमहन्ती पण्डितो बहिः ।
गन्वा परामुद्बोभयाऽ-वनस्थे तस्थिताऽऽशया ॥ ११० ॥
अथोन्मायावदद् देवः, सप्रियो भगवन्नहम् ।
कथमस्मान्महापापा-न्मुच्ये प्राचे मुनीश्वरः ॥ १११ ॥
नाथ भो भवतोद्वेगः, किं त्वस्याः पापयोषितः ।
काऽसाविर्ति गुरुः प्रष्टुं, प्राहामृतकिरा गिरा ॥ ११२ ॥
भद्रौ ! विषयवृत्तौल्लेखं, दृज्या त्रिदशैर्गप ।
रजनय तमिन्नस्य, सर्वदोषतनः पदम् ॥ ११३ ॥
शुद्धस्फटिकमङ्गाशौ, स्वरूपेण युवां पुनः ।
एषैव सर्वदोषाणां, कारणत्वेन संस्थिता ॥ ११४ ॥
इह स्यात्प्रमशङ्कितं, दृग्मया स्थिताऽधुना ।
भवन्तो मन्समीपाश्च, निर्गच्छन्तो प्रतीक्षते ॥ ११५ ॥
तौ प्राचतुः कदा स्वात्मिन !, मोक्षो नो भविताऽनया ।
गुरुं प्राऽऽह भवे ताव, परं भावी भवान्तरं ॥ ११६ ॥
किन्तु सम्यक्त्वमाहात्म्या-ध्यात्यन्त नो विधाधिका ।
प्रतिपन्नं ततस्ताभ्यां, सम्यक्त्वं मोक्षमौघ्यदम् ॥ ११७ ॥
ऋजुराट् प्रगुणा देवी, स मृगयाऽकुटिला तथा ।
अथो विज्ञापयामासु-र्गुरुं स्वस्वविदम्बनाम् ॥ ११८ ॥
अत्रान्तरे तदङ्गेभ्यां, निर्गते, परमाणुभिः ।
घटितं वर्णतः श्वेतं, डिम्बमेकमदम्बकम् ॥ ११९ ॥
रक्षितानि मया ययं, युवाणामिति चाश्चक्रेः ।
पश्यदगुरुर्मुखाभोजं, सर्वेषां पुरतः स्थितम् ॥ १२० ॥ युग्मम् ।
द्वितीयं कृष्णवर्णाभं, डिम्बं तदनु निर्यया ।
ततो जानं महाकृष्णं, डिम्बरूपं तृतीयकम् ॥ १२१ ॥
आहत्य तच्च शुक्लेन, वर्द्धमानं निवारितम् ।
ततो ह्येव तं कृष्णं, निर्गतं गुरुपण्डितः ॥ १२२ ॥
गुरुः प्राचाच भो भद्राः !, न दोषो वोऽत्र कश्चन ।
अज्ञानपापामिधयोः, किं त्वसौ कृष्णडिम्बयोः ॥ १२३ ॥
तथाहि—
यत्र चेदिदमज्ञानं, शुभं देहाहनिर्गतम् ।
एतदेव समस्तस्य, दोषवृन्दस्य कारणम् ॥ १२४ ॥
अनेन वर्द्धमानेन, शरीरे जन्तवो यतः ।
कार्याकार्यं न जानन्ति, गम्यागम्याऽऽदिकं तथा ॥ १२५ ॥
ततः पापं निबध्नन्ति, दुःखदन्दोलिदायकम् ।
यत्तु पूर्वं सिनं डिम्बं, तदार्जवमुदाहृतम् ॥ १२६ ॥

अज्ञानाद् वर्द्धमानं हि, पापं वोऽवार्ज्यताऽमुना ।
रक्षितानि मया ययं-मन एवदमाख्यत ॥ १२७ ॥
यतः—
धन्यानामाजयं, येषामेतच्चैतसि वर्द्धते ।
अज्ञानादाचरन्तोऽपि, पापं ते स्वल्पपातकाः ॥ १२८ ॥
तदेवाविधभायानां, भद्राणां युज्यतेऽधुना ।
अज्ञानपापे निर्द्वयं, सम्यग धर्मनिषेचणम् ॥ १२९ ॥
उपादेयो हि संसारे, धर्म एव बुधैः सदा ।
विशुद्धो मुक्तये सर्व्वं, यतोऽन्यद् दुःखकारणम् ॥ १३० ॥
अनित्यः प्रियसंयोगः, ईर्ष्याशोकाऽऽदिमङ्गलः ।
अनित्य यावन् जापि, कुन्सिताऽऽचरणाऽऽस्पदम् ॥ १३१ ॥
अनित्यं सर्वमेवेह, भवे वाङ्मिदं तद्वत् ।
अतो वदत किं युक्ता, क्वचिदास्था विवेकिनाम् ॥ १३२ ॥
श्रुन्वन्ति राज्ये संस्थाप्य, शुभाऽऽचाराभिधं सुतम् ।
प्रायाजीहनुभूपालो, जायापुत्रवधुयुतः ॥ १३३ ॥
ततस्ते कृष्णरूपं ह्ये, डिम्बं तूर्णं पलायिते ।
शुक्लरूपं पुनर्दिम्बं, प्रविष्टं तनुपु क्षणात् ॥ १३४ ॥
कालेन ततश्चैते, सभायैर्ण विचिन्तितम् ।
पश्याहो धन्यताऽमीषां, ये प्राप्ते वतमाहेतम् ॥ १३५ ॥
ययं तु देवभावेन, व्यर्थं केनाऽऽत्र वाञ्छिताः ।
यहा सम्यक्त्वसंप्राप्त्या, सुधन्या वयमप्यहो ॥ १३६ ॥
सहसाचथ तौ सुरैः, प्रणम्य चरणद्वयम् ।
तनानुशिष्टोऽस्यस्थानं, प्रापतां देवदम्पती ॥ १३७ ॥
इव पुत्र ! मया तुभ्यं, कथितं मिथुनद्वयम् ।
संदिग्धेऽर्थे हि तत् काल-विलम्बो गुणभाजनम् ॥ १३८ ॥
यदादृशति मामम्बा, कर्त्ताऽहं तत्तथैव हि ।
इति जल्पन्मुदा मध्यं, प्रपेदे जननीवचः ॥ १३९ ॥
बालोऽप्यथ स्वमित्रेण, मात्राऽकुशलमालया ।
अभिष्टितोऽभवद्वाढ-महत्त्यकरणाऽऽहतः ॥ १४० ॥
कुचिन्दुस्त्वमातङ्ग-जातीयास्वपि तदृशः ।
अतिलौल्येन नारीषु, प्रावर्त्तत निरन्तरम् ॥ १४१ ॥
ततश्च गतलज्जोऽयं, पापिष्ठः कुलदूषणः ।
एवं स निन्द्यतं लोके-र्न च पापान्नवर्त्तते ॥ १४२ ॥
अथ निन्दापरे लोके, स्नेहचिज्ज्वलमानसः ।
लोकापवादभीरुस्तं, मध्यवृद्धिर्भाषत ॥ १४३ ॥
भ्रातनो युज्यते कर्त्तुं, तव लोकाविरुद्धकम् ।
अगम्यागमनं निन्द्यं, सपाप कुलदूषणम् ॥ १४४ ॥
स प्राऽऽह विप्रलब्धोऽसि, नूनं वन्धा ! मर्त्तापिणा ।
नार्होऽयमुपदेशानां, मौन्यभूदिति मध्यमः ॥ १४५ ॥
अपरेऽधुर्मर्था बालः, समं मध्यमवुद्धिना ।
ययौ लीलावरोद्यान-संस्थितं कामधामनि ॥ १४६ ॥
तत्र चेत्तिष्ठ पार्श्वस्थे, गुप्तस्थानव्यवस्थितम् ।
कामस्य वासभवनं, मन्दमन्दप्रकाशकम् ॥ १४७ ॥
कुनृहलवशेनाथ द्वारे संस्थाप्य मध्यमम् ।
मध्यं प्रविष्टः सहसा, स बालस्तस्य सञ्जनः ॥ १४८ ॥
तत्र कामस्य शयनं, कामलामलतूलिके ।
मित्रास्वादोपतो बालः, शनैः स्म गतपुण्यकः ॥ १४९ ॥
इतश्च तत्रैव पुरं, बहिरङ्गनैरिशितुः ।
शशुमर्दननाम्नाऽभूत्, प्रिया मदनकन्दली ॥ १५० ॥
साऽऽगत्य तत्र कामाऽयं, शय्यास्थ इति भक्तिः ।
सृशन्ती सर्वगात्रेषु, न बालकमपूपुत्रम् ॥ १५१ ॥

ययौ स्वमन्दिरे राज्ञी, प्रपूज्य च रत्नीश्वरम् ।
 बालस्तु तस्याः संस्पर्श-वश्योऽभूच्छ्रुतेनः ॥ १४२ ॥
 मया कथं नु लभ्येय-मिति चिन्तापरायणः ।
 अल्पोदके मीन इव, तत्रास्थाश्च स दुःस्थितः ॥ १४३ ॥
 बालः किं चिरयत्येष, इति मध्यमबुद्धिकः ।
 प्राविशत् कामधामान्त-स्तदवस्थं ददर्श नम् ॥ १४४ ॥
 उत्थापितस्ततोऽनन, यावदाह न किञ्चन ।
 बालस्तावच्च तत्रत्य-व्यन्तरेण न्यबध्यत ॥ १४५ ॥
 अपात्यत मर्हापीठे, सर्वाङ्गीणमपात्यत ।
 बहिरस्तेऽपि लोकेश्य-स्तद् वृत्तं च न्यवेद्यत ॥ १४६ ॥
 ततो गाढतरं प्रार्थ्य, व्यन्तरान्मध्यबुद्धिना ।
 लोकेश्च माचिन्तो बालो, निन्ये च निजमन्दिरे ॥ १४७ ॥
 मध्यबुद्धिमयो बालो-ऽप्राप्तिद् बन्धो ! किमु त्वया ।
 व्युदैक्षि वामभवता-क्षिर्यान्ती काऽपि नायिका ॥ १४८ ॥
 स प्राहाऽवशि यद्येवं, हे भ्रातस्तर्हि कस्य सा ? ।
 स स्माहाऽत्रैव भूपस्य, देवो मदनकन्दली ॥ १४९ ॥
 तदाकर्ण्यवदत् बालः, कथं सा मादृशामिति ।
 मध्यमेन तदाकृतं, बातमुक्त्वं च तं प्रति ॥ १५० ॥
 भ्रातः ! कथमविद्या ते, यद्व त्वयस्मे किमु ? ।
 त्वयाऽधुनैव व्यस्मरि, यत् कृच्छ्रेणासि माचितः ॥ १५१ ॥
 तच्छ्रुत्वा बालको जङ्गे, कञ्जलश्यामलाऽऽनन ।
 अयोग्योऽयमिति ज्ञात्वा, मध्यमो मौनमाश्रयत् ॥ १५२ ॥
 इतश्चास्तमिते सूर्ये, निःसृत्य निजमन्दिगन् ।
 गन्तुं प्रवृत्तं बालो-ऽभिमुखं नृपवश्मनः ॥ १५३ ॥
 भ्रातृस्तेहविमूढाऽऽत्मा, मध्यस्तपृष्टतोऽलगत् ।
 केनाऽपि पुरोणाऽथ, बालोऽबध्यत निश्चलम् ॥ १५४ ॥
 प्रक्षिप्त आरटन व्याप्ति, ततो मध्यस्तमन्वगात् ।
 रं रे क्व यासि यासीति, प्राप्तः प्राप्त इति ब्रुवन् ॥ १५५ ॥
 पृष्टीतबालः स पुमान्, क्षणेनाभूददर्शनः ।
 भ्रातृप्राप्त्याशया मध्य-स्तथापि च बलेन हि ॥ १५६ ॥
 बंध्रमन् सममे चाहि, पुरं प्राऽऽप कुशस्थलम् ।
 नोदन्तमात्रमप्याप, स्थानुजस्य परं क्वचित् ॥ १५७ ॥
 ततो भ्रातृवियोगाऽऽर्त्तः, कण्ठप्रद्वारिणो वट ।
 पतन नन्दनसंज्ञेन, राजपुत्रेण वारितः ॥ १५८ ॥
 पृष्टश्च नन्दनायाऽऽख्यत्, तं वृत्तान्तमशेषतः ।
 स ऊचे भद्र ! यद्येवं, तर्हिष्टं सिद्धवत् तव ॥ १५९ ॥

तथाहि—

हरिश्चन्द्रो नृपोऽत्रास्ति, स चारिभिरभिद्रतः ।
 स्वचरं रतिकल्याऽऽख्य, मित्रं प्राचे कृताञ्जलिः ॥ १७० ॥
 सखे ! कुरु तथा शत्रु-विघातं स्याद्यथा मम ।
 ततो नृपाय स ददौ, विद्यां शत्रुविघातिनीम् ॥ १७१ ॥
 ततः पागमामिकी राजा, पूर्वं सेवामर्चाकरम् ।
 अधुना वर्त्तते भद्र !, साधनावसरः खनु ॥ १७२ ॥
 ततो होमार्थमानीत, आकाशे रतिकेलिना ।
 इतोऽष्टमे दिने कोऽपि, पुमान् लज्जालक्षितः ॥ १७३ ॥
 पोषं पोषं तदङ्गास्तु—पललैस्तर्पणापरः ।
 विद्यां प्रसाद्य गद चक्र, पश्चात्सेवां दिनाष्टकम् ॥ १७४ ॥
 राज्ञाऽधुना तु रत्नार्थ-मर्पितोऽस्ति ममैव सः ।
 मध्यमः प्राऽऽह यद्येवं, तर्हि ते दर्शयाऽऽशु मे ॥ १७५ ॥
 ज्ञानायदर्शि चर्मास्थि—शेषाङ्गमुपलभ्य तम् ।

मध्योऽयाचत कारुण्यात्, सोऽपि चास्मै समर्पयत् ॥ १७६ ॥
 उक्तश्च मध्यमस्तेन, राजद्वीहामिदं ननु ।
 इतोऽपसर शीघ्रं भो, आन्मानं रक्षिताऽस्म्यहम् ॥ १७७ ॥
 महप्रासाद इत्युक्त्वा, बालमादाय स्वीजसा ।
 भीतभीतोऽपचक्राम, क्रमान् प्राऽऽप स्वयत्तनम् ॥ १७८ ॥
 कथं कथमपि प्राऽऽप, बलितां बालकस्ततः ।
 आस्यन्नन्दनधनमध्य-बुद्धेः स्वं वृत्तमुच्चकैः ॥ १७९ ॥
 मनीष्यपि तदा तत्रा—ऽऽगमल्लोकानुवृत्तितः ।
 तत्कुण्ड्यान्तरिगतोऽश्रौषी—त्वमेवं बालविचष्टितम् ॥ १८० ॥
 ततस्तमाह हे भ्रातः !, कथितं ते मया पुरा ।
 यदेष स्पर्शतः पापः, सर्वदोषनिकेतनम् ॥ १८१ ॥
 बालोऽप्यजल्पदद्यापि, यदि तामायतेक्षणात् ।
 प्राप्नुयां कोमलस्पर्शां, तन्मे दुःखं न किञ्चन ॥ १८२ ॥
 दध्यौ मनीषी तच्छ्रुत्वा, ही (हि) बालोऽयं घराककः ।
 नैवोपदेशमन्त्राणां, कालदष्ट इवोचितः ॥ १८३ ॥

किं च—

एकं हि चतुरमलं सहजो विवेक—
 स्तद्वद्विरेव सह संवसति द्वितीयम् ।
 एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्ध—
 स्तस्याप्यमार्गचलेने खनु कोऽपरधः ? ॥ १८४ ॥

मध्यबुद्धिरधोन्थाप्य, प्रोक्तस्तेन वचस्विना ।
 किं त्वयाऽपि विनष्टव्यं, विलगनेनास्य पृष्ठतः ॥ १८५ ॥
 मनीषिणमसौ प्रोचे, पद्मकोशीकृताञ्जलिः ।
 अद्यप्रभृति बालस्यः सङ्गोऽत्याजि मयाऽनघ ॥ १८६ ॥
 इदानीमाश्रयिष्यामि, वृद्धमार्गानुगामिताम् ।
 जलाञ्जलिमले दास्ये, सकलकलशसंहते ॥ १८७ ॥
 वृद्धानुगोऽभविष्यं चे-त्वामिवाहं पुराऽपि हि ।
 अस्मद्विष्ये तदा भ्रात-नैव कलशवशां दशाम् ॥ १८८ ॥
 ते धन्याः पुण्यभाजस्ते, यं हि वृद्धानुगाः सदा ।
 यथा वृद्धानुगामित्वं, स्वयं सिद्धं धनं सताम् ॥ १८९ ॥
 विषयुष्मं स्थयं पद्मनुविधेयं च महतां,
 प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मलिनमसुभङ्गेऽप्यसुकरम् ।
 असन्तो नाभ्यर्थाः सुहृदापि न याच्यस्तनुधनः,
 सतां केनोद्दिष्टं विषममभिधारावर्तमिदम् ? ॥ १९० ॥
 परं ममापि धन्यत्वं, किञ्चनाद्यापि विद्यते ।
 यदहं त्वामिवाभुवं, वृद्धमार्गानुगामुकः ॥ १९१ ॥

किं च—

गगाऽऽदिभिः समं याति, शान्ति स्मरद्वृताऽशनः ।
 धत्ते प्रसन्नतां स्वान्तं, भुवं वृद्धानुगामिताम् ॥ १९२ ॥
 अहो मानव हितकृद्, दीपिकेवार्थदर्शिनी ।
 विनत्री गुरुवाणीय, पुसां वृद्धानुगामिता ॥ १९३ ॥
 मानाऽपि विकृतिं यायात्, कदाचिद्वययोगतः ।
 न पुनर्वृद्धसंशयं, कदापि विहिता मती ॥ १९४ ॥
 वृद्धवाक्यामृतस्यन्द—सुन्दरे तस्य मानसे ।
 ज्ञानराजमगलीयं, सुस्थिरं स्थितमश्नुताम् ॥ १९५ ॥
 यो वृद्धमण्डली मन्दोऽ-नुपास्येव समाहृतः ।
 तत्त्वं विज्ञातुमन्युच्यैः, स इच्छेद्भ्रमं करैः ॥ १९६ ॥
 वृद्धोपदेशातग्माशुं, प्राप्य यस्य मनोऽभुजम् ।
 न प्राबोधि कथं तत्र, गुणलक्ष्मीः समाश्रयेत् ? ॥ १९७ ॥

कथं तस्य घराकस्य, पापपङ्कः प्रहीयताम् ।
 वृद्धवाग्वाग्भिर्न, नाऽऽत्मा प्राज्ञालि कर्हिचित् ॥ १६८ ॥
 वृद्धोपजीविनां पुंसां, करस्या एव संपदः ।
 किं कदापि विधीदन्ति, फलैः कल्पद्रुमाजिनः ॥ १६९ ॥
 वृद्धोपदेशबोहितैः, सत्काष्ठैर्गुणयन्त्रितैः ।
 तीर्थेन वृष्टिरोऽप्येष, भविकै रारासागरः ॥ १७० ॥
 मिथ्यात्वाऽदिनभोजन-शृङ्गभङ्गाय कल्पते ।
 देहिनां वृद्धसंघान्ध-विषककुलिशो ह्ययम् ॥ १७१ ॥
 नृणां तमिन्धमध्यान्तं, स्वीयन्तं क्षणमात्रतः ।
 वृद्धानुसंघया नूनं, प्रभयेय प्रभापतेः ॥ १७२ ॥
 एकैव वृद्धसंसेवा, स्वातिवृष्टिर्निपेतुषी ।
 स्वान्तशुक्तिषु जन्तूनां, प्रसूतं मौक्तिकं फलम् ॥ १७३ ॥
 विश्वविद्यासु चानुर्यै, धिनयस्वतिकौशलम् ।
 कलरान्ति गतफलेश, वृद्धसंघापरं नराः ॥ १७४ ॥
 शरीराऽऽहारसंसार-कामभोगेष्वपि स्फुटम् ।
 विरज्यति नरः क्षिप्रं, वृद्धैस्तत्त्वे प्रबोधितः ॥ १७५ ॥
 ज्ञानध्यानाऽऽदिशून्याऽपि, वृद्धान् र्याद महीयते ।
 विलङ्घ्य भवकान्तारं, तदा र्याति महोदयम् ॥ १७६ ॥
 कुर्वन्नापि तपस्तीव्रं, विद्वन्पयस्विले श्रुतम् ।
 नाऽऽसादर्यान् कल्याणं, चेद् वृद्धानवमन्यते ॥ १७७ ॥
 न तल्लोकं परं धाम, न तत्सौख्यमस्वर्गद्विजितम् ।
 यत् वृद्धवर्गिण्याह-आऽऽनेति पुरुषः क्षणम् ॥ १७८ ॥
 यामाप्य जायते नृणां, स्वप्नेऽपि न हि दुर्गतिः ।
 चिरं विजयतां संघा, वृद्धपादानुगामिता ॥ १७९ ॥
 एव तस्य वचः श्रुत्वा, मनीषी मोदमेदुरः ।
 स्वं धामाऽगमदेयाऽपि, धर्मकर्मरताऽभवन् ॥ १८० ॥
 बालस्त्ववाक्कुमित्राभ्यां, प्रथमाणो मुहुर्मुहुः ।
 शत्रुमदनरादसीधं, प्रवोपेऽगाद् दुर्गशयः ॥ १८१ ॥
 तदा मण्डनशालायां, देवी मदनकन्दली ।
 आत्मानं मण्डयन्त्यासीद्, विविधैर्वर्णकैः ॥ १८२ ॥
 स गापा देवयोगेना-विशङ्कासंगृहे द्रुतम् ।
 अस्वात्मान्पश्याथा-महो स्पर्श इति मुवन् ॥ १८३ ॥
 इतश्च नृपमायान्तं, दृष्ट्वा बालो भयाऽऽकुलः ।
 शय्यातो न्यपतद् भूमां, ज्ञातश्चासी महीभुजा ॥ १८४ ॥
 क्रुद्धो राट् स्वन्नं प्राञ्च, रे रे एष नराऽधमः ।
 सौधेऽत्रैव कदर्थो हि, सर्वामपि तमम्बिनीम् ॥ १८५ ॥
 ततस्तेन निबद्धोऽसौ, स्तम्भे दम्भोलिकगटके ।
 उन्मिषन्तस्तैश्च, कशाभिरतिनाडिनः ॥ १८६ ॥
 अङ्गुल्यग्रेषु विक्षिप्ता-स्तस्याऽऽयस्यशलाकिकाः ।
 क्रान्ताऽस्य घराकस्य, सा यस्या सकला निशा ॥ १८७ ॥
 प्रातः क्रुद्धनृपाऽऽदृशात्, तस्याऽऽरक्तकपूरयाः ।
 आरापयन् खरऽकलैः, शृङ्गैरिक्कपुङ्गुकम् ॥ १८८ ॥
 शिरोधृतकलिञ्चं च, निम्बपत्रसजाश्रितम् ।
 कश्चित् केशेषु दधेऽथ, भल्लकामिव लुब्धकः ॥ १८९ ॥
 जघानाऽन्यश्चपेटाभि-भूताऽर्तमिव मान्त्रिकः ।
 यष्ट्याम्योऽताडयद् गेह-प्रविष्टमिव कुक्कुरम् ॥ १९० ॥
 एवं विदम्बनापूर्य, धामयित्वाऽखिले पुरं ।
 पादेषु सायमुहन्त्य, पुराऽऽरक्तोऽविशन् पुरम् ॥ १९१ ॥
 अथो देवप्रियागेन, श्रुतस्तस्मै पाशकः ।
 पतितश्च क्षितौ बालः, क्षणान् संप्रापचेतनः ॥ १९२ ॥

स्वमन्दिरे शनैरागात्, प्रकृष्टस्तस्थिवान् सदा ।
 गाढभीत्या नरेन्द्रस्य, न निर्याति स्म कुत्रचित् ॥ १९३ ॥
 इतश्च तत्पुत्रोद्याने, स्वधिलासाऽऽह्वये घरे ।
 प्रयोधनरतिर्नाम, मुनीन्द्रः समवासरम् ॥ १९४ ॥
 उद्यानपालकमुखात्, श्रुत्वा गुर्वोगमं मुदा ।
 आर्धाष्टतः स्वया मात्रा, मनाप्याह्लास्तं मध्यमम् ॥ १९५ ॥
 सोऽपि बालं हठेनाऽपि, समाहूय त्रयोऽप्यथ ।
 तत्रोद्यानघरे जग्मु-भंगिकौतुकसङ्कुलं ॥ १९६ ॥
 प्रमोदशेखराऽभिरुच्ये, चेत्ये तत्र जिनेशितुः ।
 विश्वं युगाऽऽदिदेवस्य, नतो मध्यमनीपरी ॥ १९७ ॥
 देवदक्षिणभागस्थं, तौ नत्वा तं मुनीश्वरम् ।
 शुद्धं शुद्धवतुर्धर्म, कर्ममर्मप्रदर्शनम् ॥ १९८ ॥
 अथा कुमित्रदोषेण, स बालः शून्यमानसः ।
 गुरो प्राप्य इवान्वा, आत्राः पार्श्वमुपाविशत् ॥ १९९ ॥
 इतश्च जिनसङ्क्र-सुषुप्तिर्वाचिर्वर्तितः ।
 समं मदनकन्दल्या, चेत्ये तत्राऽऽगमन्मूषः ॥ २०० ॥
 नत्वा जिने गुरुं चापि, राजाऽऽर्थापात् मुदशनाम् ।
 सुषुप्तिस्तु जिनाधीशं, स्तोतुमिच्छं प्रचक्रमे ॥ २०१ ॥
 जय देवाधिदेवाऽऽभि व्याधिधुर्धुर्यनाशन ! ।
 सर्वदा सर्वदाविद्रव्य-मुद्राधिद्रव्यवर्णनम् ॥ २०२ ॥
 अगण्यपुण्यकारुण्य-पण्याऽऽपण्यपुण्यज ! ।
 जय सन्देशमन्वोह-शैलदम्भोलिसन्निभ ! ॥ २०३ ॥
 स्फुरत्कषायमन्ताप-संपातशमनामृत ! ।
 जय संसारकान्तार-दाचपावक पावन ॥ २०४ ॥
 सदा सदागमाम्भोज-विधाधर्नादनप्रभुम् ।
 नत्वा नत्वा भवं भावि, भविनः पतने खलु ॥ २०५ ॥
 ये देवदेव गंभीर-नाभे ! नाभे ! भविभिः ।
 त्वद्गुणैः स्वं नियच्छन्ति, ते मुक्ताः स्युर्महाद्भुतम् ॥ २०६ ॥
 देव ! त्वन्नामसन्मन्त्रो, येषां चित्ते चकालि न ।
 मोहसर्पावपे तेषां, कथं यानु जयं क्षणात् ? ॥ २०७ ॥
 परिस्पृशन्ति ये नित्यं, त्वदीयं पदपङ्कजम् ।
 तेषां तीर्थेश्वरत्वाऽऽदि-पदवी न दद्यायसी ॥ २०८ ॥
 नमः सहशंनन्नात-वीर्याऽऽनन्दमयाय ते ।
 अनन्तजन्तुसन्तान-प्राणप्रवणचतस ॥ २०९ ॥
 एवं युगाऽऽदितीर्थेशं, ये स्तुर्वान्त सदा नरा ।
 वेवेन्दुवन्दवन्द्यास्तं, प्राप्नुवन्ति महोदयम् ॥ २१० ॥
 इति तीर्थपतिं स्तुत्वा, सन्निवेशः प्रमोदभाक् ।
 नत्वा च सूरिपादाब्ज-मश्रुर्पादशेनानिमित्ति ॥ २११ ॥
 यथा नरास्त्रिधा ज्ञया, जपन्त्या मध्यमात्तमाः ।
 तेषु च प्रथमे रक्षाः, स्पर्शने दुःखदायके ॥ २१२ ॥
 समतावर्त्तिनो मध्याः, सदा तद्विष्ट उक्तमाः ।
 क्रमेण नरकस्वर्ग-शिवाऽऽख्यगतिगामिनः ॥ २१३ ॥
 मनीषिमघराजाऽऽद्या-स्तन श्रुत्वा भाविता भ्रमम् ।
 बालस्त्वकमनास्तस्थौ, पश्यन् मदनकन्दलीम् ॥ २१४ ॥
 मित्राभ्यामप्राणदा देव्याः, समुखं संप्रधावितः ।
 अथ स एव बालोऽय-मित्युच्ये कुपितो नृप ॥ २१५ ॥
 ततो राजभयाक्षयः, कामाऽऽवेशः स बालकः ।
 नश्यन् भग्नगतिभूमां, न्यपतद्गतचेतन ॥ २१६ ॥
 अथ राजा गुरुः पृष्ट्वा, किं पुमानेव ईदृशः ।
 प्रौढस्पर्शनदोषेण-त्यूचं सूरिर्गपि स्फुटम् ॥ २१७ ॥

धराभांशः पुनः प्राञ्च, भाव्यस्य किमतः परम् ? ।
 गुरुः प्राऽऽह सगणैश्च, कुरुक्षेत्रं प्राप्स्यति चेत्तनाम् ॥ २४८ ॥
 इतो नश्यन् कर्मपूरा-प्राप्ताऽऽसन्नसर्वोत्तरं ।
 धर्माविश्रमार्गश्च, स्नानार्थेन निमग्नयति ॥ २४९ ॥
 तत्र स्नानकृते पूर्व-मयतीर्णा स्वर्गाकामम् ।
 स्पृशन्नैव वागेन, जगद्भूतं हानयति ॥ २५० ॥
 नरकषु ततो गन्ता, तनास्त्यक्षयन्तशः ।
 भूयाऽपि नरकष्वेवं, अभिष्यत्येष मसृता ॥ २५१ ॥
 ध्रुत्वानि मान्त्रणं प्राञ्च, नृपातिः काष्ठदुष्टम् ।
 भो भो निर्वासय क्षिप्र, मंदशान् स्पृशने ह्यमुम् ॥ २५२ ॥
 व्याघ्रुत्थ यदि वा गच्छेत्, तदा लोहविनिर्मितम् ।
 यन्त्रं क्षिप्य तदा पिप्या दद्यात् भस्मसाक्षयेन् ॥ २५३ ॥
 अथ स्पृष्टमभाषिष्ट, सूरिभो मनुजार्थम् ! ।
 नाभ्यर्हजन्ध्वमे, बाह्योपायः प्रवर्तते ॥ २५४ ॥
 यमां भूपतिभूयो, भर्तृकृतेन गुरुं प्रति ।
 स्वामिन्नुपायः कस्तर्हि, प्राञ्चऽनुचानपुङ्गवः ॥ २५५ ॥
 शानदर्शनचार्त्त-तपःसन्तोषलक्षणम् ।
 सुयन्त्रप्रमादाऽऽप्ये, साधवो वाहयन्ति यन् ॥ २५६ ॥
 तद्वाऽऽन्तरवैरीभ-ध्वसे पञ्चाननायेन ।
 अष्टपारमंसार-वाञ्छेः प्रवहणायते ॥ २५७ ॥
 यतिधर्मक्रियासक्तौ, तन् ध्रुत्वा नृपमध्यमौ ।
 मध्यममूलमनघं, गृहधर्मं समाश्रितौ ॥ २५८ ॥
 गाढं विज्ञपयामास, मनीषी तु मुनीश्वरम् ।
 भगवन् ! देहि मे शीघ्रां, भवाभ्यानिधिमन्थिनीम् ॥ २५९ ॥
 वन्स ! मा स्म प्रमादीस्व-मेवमुक्ते च सूरिणा ।
 ततो मनीषिणं प्राञ्च, राजा विस्मितमानसः ॥ २६० ॥
 प्रसीद मद्गृहं होहि, मुदे देहि क्षणं च मे ।
 येनाहं ते महाभाग !, कुर्वे निष्कर्मणोत्सवम् ॥ २६१ ॥
 ततो राजाऽनुवृत्त्यैव, ययौ नृपतिर्केतनम् ।
 ददानो राज्ञ आनन्द, तत्रास्थान समवासरीम् ॥ २६२ ॥
 अथ पञ्चभिः कुलकम्—
 दिनास्ततोऽष्टमे चाद्वि, कृतज्ञानविलेपनः ।
 आमुक्तान्तालङ्कारः, सदृशांशुकशोभितः ॥ २६३ ॥
 प्रधानस्यन्दनाऽऽरूढः, सारथीभूतभूपतिः ।
 जङ्गमः कल्पशास्त्राव, ददहानमनुत्तरम् ॥ २६४ ॥
 वीज्यमाश्चामगभ्यां, श्वेतच्छत्रेण राजितः ।
 वेतालिकैः स्तूयमान—निविडमनसंस्तवः ॥ २६५ ॥
 अत्यद्भुतगुणप्राप्तं गमणीयकरजितम् ।
 तद्वापागतैर्देवैः, स्तूयमानः सुरेन्द्रवत् ॥ २६६ ॥
 निषादिस्वादिपादाति-रथकामात्यमध्यमेः ।
 अन्वीयमानः स प्राणस्थानं सूरिषां विव्रितम् ॥ २६७ ॥
 ततो रथान् समुत्तीर्य, मनीषी पातकादिषु ।
 प्रमोदंशस्वाऽऽभ्यस्य-चेत्यद्वारे स्थितः क्षणम् ॥ २६८ ॥
 अत्रान्तरे नृपस्यापि, मनीषिविरतिं मुदा ।
 परिभाषयतः सम्यक्, निर्मलेनान्तःगाऽऽत्मना ॥ २६९ ॥
 चार्त्तपरिणामोऽभून्, कर्मकर्मवधारिदः ।
 अतो वृजानुगामित्वे, देहिनां सर्वकामधुक् ॥ २७० ॥ (युग्मम्)
 ततः सुबुद्धयमात्याय, देव्यै मध्यमबुद्धये ।
 सामन्तैश्च भूनाथां, निर्जामिप्रायमाचयत ॥ २७१ ॥

अचिन्त्यत्वाच्च महतां, संनिधेः सुनिर्धगिव ।
 सर्वेऽपि ज्ञानचार्त्त-परिणामास्तमूखिरे ॥ २७२ ॥
 साधु साधु हितं देव !, युक्तमेतद्वाहशाम् ।
 मसार् ह्यत्र निःसारे, नान्यथा च विवर्किनाम् ॥ २७३ ॥
 वयमप्येतदेवेह, कर्तुमीहामहे प्रभो ! ।
 तन् ध्रुत्वा मुमुदे राजा, कर्कषाम्भोधरभ्वनिम् ॥ २७४ ॥
 राजचिह्नार्पणाद्राज्ये, कृत्वा पुत्रं सुलोचनम् ।
 ततो नृपानुगाः सर्वे, प्राविशन् जिहर्माभ्वरे ॥ २७५ ॥
 जिनं संपूज्य सूरिभ्यः, कथितं तैः स्वचिन्तितम् ।
 साधु साधु महाभागाः !, इति प्रोवाच तान् गुरुः ॥ २७६ ॥
 ततः प्रवचनोक्तेन, विधिना सूरिणा स्वयम् ।
 ते सर्वे दीक्षिता एवं, चाम्यशिष्यत सादरम् ॥ २७७ ॥

तथाहि—

चत्वारि परमाङ्गानि, दुर्लभानीह जन्मिनाम् ।
 मानुषत्वं धृतिः श्रद्धा, संयमे वीर्यमुत्तमम् ॥ २७८ ॥
 एतां समग्रसामग्रीं, संप्राप्य कथमप्यहो ।
 भवार्द्धने हि कर्तव्यः, प्रमादोऽत्र मनागपि ॥ २७९ ॥
 ततस्तैः प्रणतैः सर्वै-जजले सूरिसेमुखम् ।
 एवमेतर्दानीच्छामः, कुर्मः पूज्यानुशासनम् ॥ २८० ॥
 प्रहृष्टः स्थविर्गर्भ्य-स्त सर्वेऽप्यथ सूरिभिः ।
 अपिना आर्थिकाभ्यस्तु साध्वो मदनकन्दली ॥ २८१ ॥
 कालं विहृत्य भूयांस-प्रागमोक्तेन वर्त्मना ।
 पर्यन्तकाले संप्राप्तं, विधायाऽऽराधनार्वाविधम् ॥ २८२ ॥
 सर्वेऽपि विमलध्यानाः, प्रतनुभूतकर्मकाः ।
 मध्यमाऽऽद्या गताः स्वर्गं, मनीषी तु शिवं ययौ ॥ २८३ ॥
 बालस्य तु यदादिष्टं, भदन्तैर्भावि चेष्टितम् ।
 तत्तथैवाकलं जज्ञे, नान्यथा मुनिभाषितम् ॥ २८४ ॥
 " एवं वृजानुगत्वप्रगुणगुणजुषो मध्यबुद्धेर्विशुद्धं,
 शोकं कुन्देन्दुशुभं त्रिविधशिवफलं धर्मकर्माऽऽद्यवेत् ।
 भो भव्याः ! दुःखकलसयदवदहने पुण्यकन्दास्तुदाभं,
 संपत्संपात्तर्षाजं सकलगुणकरं धत्त यन्नं तदत्र ॥ २८५ ॥ "

मञ्जुमा-मध्यमा-स्त्री० । वीरजनेन्द्रस्य केवलोन्यसिस्थाने
 मध्यमपापायाम्, आ० म० १ अ० ।

मञ्जुलोग-मध्यलोक-पुं० । लोकस्य मध्यः, अस्य सकललो-
 कमध्यवर्तित्वात् । म०, जं० ४ वक्ता० । म० ।

मञ्जुमध्यगणचउक्त-मध्यमंहननचतुष्क-न० । मध्यानि म-
 ध्यमानि प्रथमानिभवर्जानि, संहननानि अस्थानिचयाऽऽत्म-
 कानि तेषां चतुष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमसंहननच-
 तुष्कं, तानि चत्वारि—श्रवणनाराचसंहनन नागाचसंहनन-
 मर्दननाराचसंहनन, कालिकासंहननमिति । कर्म० २ कर्म० ।

मञ्जुगिरि-मध्याऽऽकृति-स्त्री० । मध्यमसंस्थाने, कर्म० ३ कर्म० ।
 मञ्जुगिरिचउक्त-मध्याऽऽकृतिचतुष्क-न० । मध्या मध्यमा-
 आद्यन्तर्धर्मा आकृतयः संस्थानानि मध्याऽऽकृतयस्तासां चतु-
 ष्कं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमानां संस्थानानां चतुष्कं, तानि
 चत्वारि—न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थानं, मादिसंस्थानं, वामन-
 संस्थानं, कुञ्जसंस्थानमिति । कर्म० २ कर्म० ।

मञ्जुम-मध्यम-दि० । मध्यभाविनि, उक्त० ५ अ० । म-
 ध्यमवस्था, सू० १ अ० ३ अ० । मध्ये कायस्य भवो

मध्यमः । “ वायुः समुत्थितो नाभे-हरो हृदि समाहृतः । नाभिं प्राप्नो महानादो, मध्यमत्वं समञ्जते ॥ १ ॥ ” इत्युक्त-लक्षणं स्वरभेदः, स्था० ७ ठा० । अनु० ।

मज्झिमउवरिमग-मध्यमोपरितन-पुं० । प्रैवेयकदेवभेदे, स्था० ७ ठा० ।

मज्झिमग-मध्यमक-त्रि० । अन्तरालभवे, “पुरिमपच्छिमवज्जा मज्झिमगा धावीसं अरहंता भगवंता चाउज्जामं धम्मं पमाविति । ” स्था० ३ ठा० १ उ० ।

मज्झिमगजिण-मध्यमजिन-पुं० । अजिताऽदिषु जिननरेन्द्रेषु, तं० ।

मज्झिमपावा-मध्यमपाषा-स्त्री० । वीरजिनेन्द्रस्य केवलो-त्पत्तिस्थाने, आ० बृ० १ अ० । आ० म० ।

मज्झिमपुगिस-मध्यमपुरुष-पुं० । वासुदेवेषु, तेषां तीर्थकर-चक्रिणां प्रतिवासुदेवानां च बलाऽऽद्यपेक्षया मध्यमवर्तिनत्वात् । स० । स्था० । (मध्यमपुरुषाः ‘ इत्थी ’ शब्दे द्वितीयभागे ६१६ पृष्ठ गताः)

मज्झिमबुद्धि-मध्यमबुद्धि-पुं० । (कथा ‘ मज्झिमबुद्धि ’ शब्दऽस्मिन्ध्व भागे ६४ पृष्ठ गता)

मज्झिममज्झिमगेविज्जग-मध्यममध्यमप्रैवेयक-पुं० । प्रैवेयकदेवभेदे, स्था० ६ ठा० ।

मज्झिमवय-मध्यमवयम्-पुं० । परिपक्वबुद्धिके, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ३ उ० ।

मज्झिमसंघयण-मध्यमसंहनन-न० । अयभनाराचनाराच-मध्यनाराचकीलकारूपेषु आद्यन्तर्गतेषु संहननेषु, कर्म० ३ कर्म० ।

मज्झिमहंठिमगेविज्जय-मध्यमाघस्तनप्रैवेयक-पुं० । प्रैवेयकदेवभेदे, आ० बृ० १ अ० ।

मज्झिमिय-माध्यमिक-पुं० । शून्यवादप्रतिपादकं बौद्धभेदे, सम्म० ।

मज्झिमिल्ल-मध्यम-पुं० । मध्यवर्तिनि, “चउरुत्तरमज्झिमिल्लाउ लि । ” आत्माऽङ्गुलेन चतुरुत्तरमङ्गुलशतं मध्यमाः पुरुषाः । अनु० ।

मज्झिमिल्ला-मध्यमा-स्त्री० । सुस्थितसुप्रतिबुद्धाभ्यां निर्गतस्य कोटिगणस्य चतुर्थ्यां शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मट्टिआ-मृत्तिका-स्त्री० । “ वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकर्तृथिते टः ॥ ८ । २ । २६ ॥ एषु संयुक्तस्य टो भवति । प्रा० २ पाद । मृत्स्तायाम्, औ० । मृत्तिकाभयपात्रभेदे, स्था० ।

मट्टिआवलित-मृत्तिकोपलिप्त-न० । मृत्तिकयाऽवलिते आहारं, आचा० २ ध्रु० १ अ० ७ उ० ।

मट्टिया-मृत्तिका-स्त्री० । पृथिवीकाये, प्रश्न० ३ सम्ब० द्वार । विपा० । आ० बृ० । रा० । आत्र० । आचा० । स्था० । उत्त० । कर्दमे, दश० ४ अ० १ उ० ।

मट्टियापाणय-मृत्तिकापानक-न० । कुम्भकारसम्बन्धिनि मृत्तिकाभिर्भूते पानके, भ० ३ श० २ उ० ।

मट्टियापाय-मृत्तिकापात्र-न० । शरावधटिकाऽऽदिके मृगम-

ये पात्रे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । नि० बृ० । आचा० (मृत्तिका-पात्रविषयः ‘ पत्त ’ शब्दे पञ्चमभागे ३६६ पृष्ठ गतः)

मट्टियाभक्खण-मृत्तिकाभक्षण-न० । मृद्भक्षणं, मृद्भक्षणं भाषकेण त्याज्यम् । तथा मृज्जातिः सर्वाऽपि मृत्तिका वर्तु-राऽऽदिपञ्चेन्द्रियप्राणयुत्पत्तिर्नामिसत्त्वाऽऽदिना मरणाऽऽद्यनर्थकारित्वात् त्याज्या, जातिग्रहणं खटिकाऽऽदिमृत्तकं, तद्भक्षणस्याऽऽमाश्रयाऽऽदिशेषजनकत्वात् मृद्ग्रहणं शोषलक्षणं, तेन सुधाऽऽद्यपि वर्जनीयं, तद्भक्षणस्यान्वशाटाऽऽद्यनर्थसम्भवात्, मृद्भक्षणं वासङ्ख्येयपृथिवीकायजीवानां विराधनाऽऽद्यपि लवणप्रत्यसङ्ख्यपृथिवीकायाऽऽद्यमकमिति सत्त्वि-त्वं त्याज्यं, प्राशुकं प्राशं, प्राशुकत्वं चाग्न्यादिप्रलशस्त्रयोगेनैव, नान्यथा, तत्र पृथिवीकायजीवानामसङ्ख्ययत्वेनात्यन्तसूक्ष्मत्वात् । तथा च पञ्चमाङ्गे १६ शतकतृतीयदेशके निर्दिष्टोऽयमर्थः— ‘ वज्रमय्यां शिलायां स्वल्पपृथिवीकायस्य वज्रलोष्टकेनैकविंशतिवारान् पेषणे मय्येकं केचन जीवा ये स्पृष्टा अपि नन्ति । घ० २ अधि० ।

मट्ट-मृष्ट-त्रि० । शृङ्गे, औ० । मसृण, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । मसृणीकृतं, सू० प्र० २० पादु० । ज्ञा० । तैलोदकाऽऽदिना येषां शरीरं केशा वा मृष्टास्तेषु, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । अनु० । न० प्र० । मृष्ट० । लेपनिकाऽऽदिना समीकृतं, आचा० २ ध्रु० १ बृ० २ अ० १ उ० । मृष्ट इव मसृणीकृत इव मृष्टः सुकुमारशालया पायाणप्रतिमाद्यन् प्रमार्जनिकया शोधितं, आ० म० १ अ० । औ० । जी० । प्रज्ञा० । रा० । ज० । स्था० । घृष्टा सुकुमालीकृतं, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

मट्टकसेज-मृष्टकर्णय-न० । चित्रितकरणाऽऽभरणं, उपा० १ अ० ।

मट्टगंड-मृष्टगण्ड-न० । मृष्टौ-मृष्टीकृतौ गण्डौ यैस्तानि । उल्लिखितकपोलेषु, औ० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । “ मट्टगंडतले ” मृष्ट गण्डतले कर्णपीठके कर्णाऽऽभरणविशेषो यस्य सः । भ० १४ श० ।

मट्ट-मृत-त्रि० । जीवविमुक्तं, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

मट्टअ मृतक-त्रि० । “ प्रत्यादौ डः ” ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति तस्य डः । मडओ । जीवविमुक्तं, प्रा० १ पाद ।

मट्टब-मडम्ब-न० । अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तप्रामान्तर्गते आवासे, प्रज्ञा० १ पद । सर्वतो दूर्वाभिसंनिवेशान्तरे, भ० १ श० १ उ० । जी० । दशा० । “ जोअणमज्झंतरे जस्स गोउलाऽऽदीणि ताऽन्थि तं मडंबं । ” नि० बृ० ४ उ० । औ० । प्रश्न० । ग० । अर्द्धतृतीयगव्यूतान्तप्रामरहितानि प्रामपञ्चशान्युपजीव्यानि वा मडम्बानि । ज० २ वक्त० । प्रामैर्युक्तं मडम्बम् । सूत्र० २ ध्रु० २ अ । यत्र प्रामाऽऽदि योजनाभ्यन्तरे सर्वदिक्षु नास्ति तन्मडम्बम् । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० । आचा० । मडम्बं नाम-यन्तर्वतः सर्वासु दिक्षु क्षिप्रमर्द्धतृतीयगव्यूतिमर्यादायामविद्यमानप्रामाऽऽदिकम् । बृ० १ उ० २ प्रक० । यस्य पार्श्वेन आसन्नमपरं प्रामनगराऽऽदिकं नास्ति तत्सर्वतश्क्षिप्रजनाऽऽश्रयविशेषरूपं मडम्बमुच्यते । अनु० । आचा० । जी० । स्था० ।

मडगगिह-मृतकगृह-न० । म्लेच्छानां गृहाभ्यन्तरे मृतकपणिष्ठापनस्थाने, “ मडगगिहं णाम मेच्छाणं धरम्भंतरे मडंबं छोदुं विज्जनि न दृज्जनि तं मडगगिहं । ” नि० बृ० ३ उ० ।

मडगच्छार-मृतकदार-पुं० । अभिनवदग्धे पुञ्जीकृते मृतके,
नि० वृ० ३ उ० ।

मडगलेण-मृतकलयन-न० । मृतकस्योपरि देवकुले, " मड-
अस्स उवरि जं देवकुलं तं लेणं भण्णति । " नि० वृ० ३ उ० ।

मडगवच्च-मृतकवर्चस्-न० । मृतककवधितभागे, नि० वृ० ३ उ० ।

मडभ-मडभ-पुं० । कुञ्जे, व्य० ३ उ० । न्यूनाधिकप्रमाणे,
स्था० ६ ठा० ।

मडभकोट्ट-मडभकोष्ठ-न० । वामनसंस्थाने, स्था० ६ ठा० ।

मडय-मृतक-न० । मृतकदंढे, आ० म० १ अ० । आचा० । (मृत-
कं मरुदेव्याः प्रथमसिद्ध इति देवैः पूजितं ततो लोकेऽपि मृ-
तकपूजा प्रवृत्तेत्युक्तम् 'उसह' शब्दे द्वितीयभागे ११२७ पृष्ठे)

मडयचेहय-मृतकचैत्य-न० । मृतकाऽऽलये, यत्र मृतकानां
प्रतिमाः स्थाप्यन्ते । आचा० २ ध्रु० २ वृ० ३ अ० ।

मडयधुभिया-मृतकस्तूपिका-स्त्री० । दग्धमृतकोपरि कृतायां
सचत्वरयां स्तूपिकायाम् । आचा० २ ध्रु० २ वृ० ३ अ० ।

मडयदाह-मृतकदाह-पुं० । श्मशानाऽदौ, यत्र मृतकां दहन्ते ।
आचा० २ ध्रु० २ वृ० ३ अ० ।

मडाइ-मृताऽदिन-त्रि० । मृतं जीववियुक्तमस्तीति । आ० १ ध्रु०
१२ अ० । प्रासुकभोजिनि, भ० २ श० १ उ० । मृताऽदिनि, भ० ।

मृताऽदिनिर्ग्रन्थवत्कथ्यता—

मडाई णं भंते ! नियंटे नो निरुद्धभवे, नो नि-
रुद्धभवपवंचं, णो पहीणसंसारे, णो पहीणसंसारवेय-
णिजे, णो वोच्छिन्नसंसारे, णो वोच्छिन्नसंसारवेय-
णिजं, नो निर्द्वियऽद्वे, नो निर्द्वियऽद्वकरणिजं, पुणरवि इ-
त्थत्तं हव्वमागच्छति ? । हंता ! गोयमा ! मडाई णं
नियंटे ०जाव पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छइ । (सूत्र-
८७) से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
पाणेति वत्तव्वं सिया, भूतेति वत्तव्वं सिया, जीवेति वत्त-
व्वं सिया, सत्तेति वत्तव्वं सिया, विन्नू ति वत्तव्वं सिया,
वेदेति वत्तव्वं सिया, पाणे भूए जीवे सत्ते विन्नू वेए
ति वत्तव्वं सिया । से केणऽद्वेणं भंते ! पाणेति व-
त्तव्वं सिया ०जाव वेदेति वत्तव्वं सिया ? । गोयमा !
जम्हा आणेति पाणेति वा उमसंति वा नीममंति
वा तम्हा पाणेति वत्तव्वं सिया, जम्हा भूत भव-
ति भविस्मति य तम्हा भूए ति वत्तव्वं सिया ।
जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्म उवजी-
वइ तम्हा जीवेति वत्तव्वं सिया, जम्हा सत्ते मु-
हाऽसुहेहिं कम्महिं तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया, ज-
म्हा तित्तकइयकसायअंबिलमहुरे रसे जाणइ तम्हा वि-
न्नू ति वत्तव्वं सिया, वेदेइ य सुहदुक्खं तम्हा वेदे-
ति वत्तव्वं सिया, से तेणऽद्वेणं ०जाव पाणे ति वत्तव्वं
सिया ०जाव वेदेति वत्तव्वं सिया । (सूत्र ८८)

मडाई णं भंते ! नियंटे निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचं ०जाव
निर्द्वियकरणिजे णो पुणरवि इत्थत्तं हव्वमागच्छति ? ।
हंता ! गोयमा ! मडाई णं नियंटे ०जाव नो पुणरवि
इत्थत्तं हव्वमागच्छति, से णं भंते ! किं ति वत्तव्वं सि-
या ? । गोयमा ! सिद्धे ति वत्तव्वं सिया, बुद्धे ति व-
त्तव्वं सिया, मुत्ते ति वत्तव्वं सिया, पारगए ति वत्तव्वं
सिया, सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्ख-
प्पहीणे ति वत्तव्वं सिया, सेवं भंते ! भंते ! नि भगवं गो-
यमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता
संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सूत्र-८६)

('मडाई णं भंते ! नियंटे' इत्यादि) मृताऽदी-प्रासुकभो-
जी, उपलक्षणत्वादेशणीयाऽदी चेति दृश्यं, निर्ग्रन्थः साधुरि-
त्यर्थः 'हव्वं' शीघ्रमागच्छतीति योगः । किंविधः सन ? इ-
त्याह—'नो निरुद्धभवे' ति 'अनिरुद्धाऽग्रतनजन्मा, च-
रमभवाऽप्राप्त इत्यर्थः, अयं च भवद्वयप्राप्तव्यमोक्षोऽपि
स्यादित्याह—'नो निरुद्धभवपवंचं' ति 'प्राप्तव्यभवावस्तार
इत्यर्थः । अयं च देवमनुष्यभवप्रपञ्चापेक्षयाऽपि स्यादित्यत
आह—'णो पहीणसंसारे' ति 'अप्रहीणचतुर्गतिग-
मन इत्यर्थः, यत एवमत एव 'नो पहीणसंसारवेय-
यणिजं' ति 'अप्रहीणसंसारवेयकम्मो, अयं च सहृच्च-
दुर्गतिगमनतोऽपि स्यादित्यत आह—'नो वोच्छिन्नसंसारं
ति' अत्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्ध इत्यर्थः, अत एव 'नो वो-
च्छिन्नसंसारवेययणिजं' ति 'नो' नैव व्यच्छिन्नम—अ-
नुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनबंधं कर्म यस्य स तथा,
अत एव 'नो निर्द्वियं' ति 'अनिष्ठितप्रयोजनः, अत एव
'नो निर्द्वियद्वकरणिजं' ति 'नो' नैव निर्दिष्टार्थानामव-
कर्णीयानि-कृत्यानि यस्य स तथा, यत एवविधोऽस्मावनः
पुनरपीति, अनादीं संसारे पूर्व प्राप्तमिदानी पुनर्विशुद्धचर-
णावामेः सकाशादसम्भावनीयम् 'इत्थत्थे' ति 'इत्यर्थम्,
एतमर्थम्—अनेकशक्तिर्यदुत्तरनाकिनारकर्गतिगमनलक्षण
(इत्थत्त इति) पाठान्तरम्, तत्रानेन प्रकारेणेत्यं तदभावे
इत्थत्वम्, मनुष्याऽऽदित्वमिति भावः । अनुस्यारलोपश्च
प्राकृतत्वान्, (हव्वं ति) शीघ्रम् । (आगच्छइ ति) प्राप्नोति ।
अभिधीयत च-कपायोदयात्पतिपतितचरणानां चार्गत्रवतां
संसारसागरपरिभ्रमणम्, यदाह—'जइ उवसेनकम्माओ,
लहइ अणेतं पुणो वि पाडिवायं' इति । स च संसारचक्रगतो
मुनिजीवः प्राणाऽऽदिना नामभेदेन कालभेदेन युगपच्च वा-
च्यः स्यादिति विभागेषुः प्रश्नयन्नाह—'से णं' इत्या-
दि, तत्र 'सः' निर्ग्रन्थजीवः, किशब्दः प्रश्ने, सा-
मान्यवाचित्वाच्च नपुनकलिङ्गन निर्दिष्ट इति, एवमन्व-
र्थयुक्ततेत्यर्थः, वक्तव्यः स्यात्, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे नपु-
मकलिङ्गताऽस्येति, अन्वर्थयुक्तशब्दैरुच्यमानः किमस्मा
वक्तव्यः स्यात् ? इति भावः । अत्रान्तरम्—'पाणेति
वत्तव्वं' इत्यादि, तत्र प्राण इत्येतत्तं प्रति वक्तव्यं स्यात्
यदोच्छ्वासाऽऽदिमन्वमात्रमाश्रित्य तस्य निर्देशः क्रियते, एवं
भवनाऽऽदिधर्मावयवज्ञाया भूताऽऽदिशब्दपञ्चकावयवता त-
स्य कालभेदेन व्यक्त्यया, यदा तूच्छ्वासाऽऽदिधर्मैर्युगपदसौ
विवक्ष्यते तदा प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो बिम्बो यद्यपि-

तेन्येतत् प्रति वाच्यं स्यात्, अथवा—निगमनवाक्यमेवेद-
मतो न युगपत्पक्षव्याख्या कार्येति । ' जम्हा जीव ' इ-
त्यादि, यस्मान् ' जीवः ' आत्माऽसौ ' जीवति ' प्रा-
णाश्च धारयति ' तथा ' जीवन्वम् ' उपयोगलक्षणम् आ-
युक्तं च कर्म ' उपजीवति ' अनुभवति तस्माज्जीव इति
वक्तव्यं स्यादिति । ' जम्हा सत्ते सुभाऽसुभोहि कम्मेहि '
सङ्कः—असङ्कः, शङ्को वा—समर्थः, सुन्दरासुन्दरासु
चेष्टासु, अथवा सङ्कः—संयुक्तः शुभाशुभैः कर्मभिरिति ।
अनन्तरगेहस्यैवार्थस्य विपर्ययमाह—' पारगणं सि ' पार-
गतः संसारसागरस्य भाविनि भूतवदित्युपचारादिति
' परंपरागणं सि ' परम्परया—मिथ्यादृष्ट्यादिगुणस्था-
नकानां मनुष्याऽऽदिसुगतीनां वा पारम्पर्येण गतो भवाऽम्भो-
धिपारं प्राप्तः परम्परगतः । इहानन्तरं संयतस्य संसा-
रवृत्तिहानी उक्ते सिद्धत्वं चेति । भ० १ श० १ उ० ।

मडामय-मृताऽऽश्रय-पुं० । मृतानामाश्रयः । श्मशाने, मृत-
शोकस्थानं च । नि० च० ३ उ० ।

महिम्नं भदित-त्रि० । " सम्मर्द-चित्ति-विच्छेद-छर्दि-
कपद-मर्दिते दस्य " ॥ ८।२।३६ ॥ इति दस्य डः । महिम्नो ।
संयुते, प्रा० २ पाठः ।

महदुक्-महदुक्-पुं० । गजगृहवास्तव्ये स्वनामख्याते भगवतो
महार्वागजनस्य श्रावके. भ० ।

तत्थं गं गयसिंहं नयं महदुक् गामं समणोवामणं परि-
यमह, अहं ० जाव अपरिभूण अभिगय ० जाव विहरइ ।
तए गं समणं भगवं महावीरं अरणया कयाइ पुव्वा-
णुपुव्वि चरमाणे ० जाव समामहे परिणा ० जाव प
उज्जुवामइ । तए गं महदुक् समणोवामणं इमां कयाए
लद्धंहे समणे हट्ठुंहे ० जाव द्वियए एहाए ० जाव
मरीं मयाओ शिहाओ पडिगिक्खमइ, पडिगिक्खमइ-
त्ता पायविहारचारणं गयसिंहं नयं ० जाव गिग्गच्छ-
इ, गिग्गच्छइत्ता तमि आमउत्थियाणं अदूरमामंत-
णं वीइवयति । तए गं मे अरणउत्थिया महदुयं सम-
णोवामणं अदूरमामंतं वीइवयमाणं पामइ, पामइत्ता
आममाणं महावेत्ति, महावेत्ता एवं वयामी-एवं
खलु देवाणुप्पिया ! अहं इमा कया अविउप्पकडा इमं
च गं महदुक् समणोवामणं अहं अदूरमामंतं वीइवय-
ति, तं मेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं महदुयं सम-
णोवामणं एयमदं पुच्छित्तए त्ति कहु आममाणस्स अ-
नियं एयमदं पुडिसुणेत्ति, पडिसुणेत्ता जेणव महदुक् स-
मणोवामणं तेणव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता महदुयं
समणोवामणं एवं वयामी-एवं खलु महदुया ! तव
धम्मयायणि धम्मोवेदमणं गायपुत्ते पंचत्थिकाए पण्ण
वेइ जहा सत्तममणं अरणउत्थियउहेमणं ० जाव मे
कहमेयं महदुया ! एतं ? । तए गं मे महदुक् समणो-
वामणं ते अरणउत्थिए एवं वयामी-जइ कजं कजइ

जाणामो पासामो, अहं कजं ए कजइ ए जाणामो ए
पासामो । तए गं अरणउत्थिया महदुयं समणोवामणं
एवं वयामी-केसं गं तुमं महदुया ! समणोवासगा गं
भवसि, जेणं तुमं एयमदं ए जाणइ, ए पासइ । तए गं
मे महदुक् समणोवामणं ते अरणउत्थिए एवं वयामी-अ-
न्थि गं आउसो ! वाउयाए वाति ? । हंता महदुया !
वाति । तुम्भे गं आउसो ! वाउयस्स वायमाणस्स रूवं
पामह ? । गो इणंहे ममदं । अन्थि गं आउसो ! घाण-
सहगया पोग्गला ? । हंता अन्थि । तुम्भे गं आउसो !
घाणसहगयाणं पोग्गलाणं रूवं पामह ? । गो इणंहे ममदं
अन्थि गं आउसो ! अरणसहगणं अगणिकाए ? । हंता
अन्थि तुम्भे गं आउसो ! अरणसहगयस्स अगणिका-
यस्स रूवं पामह ? । गो इणंहे ममदं । अन्थि गं आउ-
सो ! समुहस्स पारगयाइं रुवाइं ? । हंता अन्थि । तुम्भे
गं आउसो ! समुहस्स पारगयाइं रुवाइं पामह ? । गो
इणंहे ममदं । अन्थि गं आउसो ! देवलागगयाइं रु-
वाइं ? । हंता अन्थि । तुम्भे गं आउसो ! देवलागगयाइं
रुवाइं पामह ? । गो इणंहे ममदं । एवामव आउसो !
अहं वा तुम्भे वा अणो वा लउमन्थो ए जाणइ, ए पा-
सइ, तं भव्वं ए भवामि, एवं मे सुवदं लोए ए भवित्त-
तीति कहु ते अणउत्थिए एवं पडिहणति, एवं पडिह-
णेत्ता जेणव गुणमिलए वेइए जेणव समणं भगवं महार्वा-
गं तेणव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महार्वा-
गं पंचविहणं अभिगमणं अभि० जाव पज्जुवामइ । महदुया
समणे भगवं महार्वागे महदुयं समणोवामणं एवं वयामी-
सुदु गं महदुया ! तुमं ते अरणउत्थिए एवं वयामी-माहु
गं महदुया ! तुमं ते अरणउत्थिए एवं वयामी-जे गं म-
हदुया ! अहं वा हेउं वा पमिणं वा वागगणं ए अरणायं
अदिहं असुअं अमंतं अविण्णतं बहुजणमज्जे आघवेइ,
पाणवेइ ० जाव उवदंमेइ, मे गं अहिंताणं आमादणयाए
वइइ, अहिंतपणत्तस्स धम्मस्स आमादणयाए वइइ,
केवली गं आमादणयाए वइइ, केवलपणत्तस्स धम्मस्स
आमादणयाए वइइ, तं सुदु गं तुमं महदुया ! ते अ-
णउत्थिए एवं वयामी-माहु गं तुमं महदुया ! ० जाव
एवं वयामी । तए गं महदुक् समणोवामणं समणं भग-
वया महार्वागं एवं वृत्तं समणे हट्ठुंहे समणे भगवं म-
हार्वागे महदुयस्स समणोवामणस्स तमि य ० जाव परि-
मा पडिगया । तए गं महदुक् समणोवामणं समणस्स
भगवओ महार्वागस्स ० जाव गिग्गच्छं पमिणं
पुच्छइ, पुच्छइत्ता अट्ठां परिणत्ति, परिणत्ता उट्ठाए उट्ठि-

त्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ ० जाव पडिगए भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, णमंसइ, वंदइत्ता णमंसित्ता एवं वयामी पभू णं भंते ! महदुए समणोवासए देवाणुप्पियाणं अंतियं ० जाव प-
व्वइत्तए ? । णो इणुत्ते समइ । एवं जंहेव मंखे तंहेव अ-
रुणाभे ० जाव अंतं करइति ।

“ एवं जहा सत्तमे सए । ” इत्यादिना यन्मन्त्रितं तस्या
ऽर्थलेशो दर्श्यते—कालोदायिसेलोदायिसेवालोदायिप्रभृतिका-
नामन्ययुथिकानामेकत्र संहितानां मिथः कथासंलापः समु-
त्पन्नो, यदुत महावीरः पञ्चास्तिकायान धर्मास्तिकायाऽऽ-
दीन् प्रज्ञापयति । तत्र च धर्माधर्माऽऽकाशपुद्गलास्तिकाया-
नचेतनान् जीवास्तिकायं च सचेतनं तथा धर्माधर्माऽऽकाश-
जीवास्तिकायानरूपिणः पुद्गलास्तिकायं च रूपिणं प्रज्ञाप-
यतीति । “ से कइमयं मणेण एवं ति । ” अथ कथंमत्तद्धर्मास्ति-
कायाऽऽदिवस्तु, मन्ये चित्कर्तृः, एवं सचेतनाचेतनाऽऽदिना
रूपेणादृश्यमानत्वेनात्मभवस्तस्येति हृदयम् । “ अवि उप्पकंडं
त्ति । ” अपिशब्दः सम्भावनार्थं उन्-प्रावत्येन प्रस्तुता प्रकटा वा-
त्प्रकृतात्प्रकटा वाः अथवा, अविद्वद्भिर्जानद्भिः प्रकृता प्रस्तुता
वा अविद्वत्प्रकृता । “ जइ कज्जं कज्जं जाणामो, पासा-
मो त्ति । ” यदि तैर्जमास्तिकायाऽऽदिभिः कार्यं स्वकीयं क्रि-
यते, तदा तेन कार्येण तान् जानीमः पश्यामश्चावगच्छाम-
इत्यर्थः । धमेनाग्निमिव, अथ कार्यं तेन क्रियते तदा न
जानीमो न पश्यामश्च, अयमभिप्रायः कार्योऽदिलिङ्गवर्णवा
वागदशामतीन्द्रियपदार्थावगमो भवति, न च धर्मास्ति-
कायाऽऽदीनामस्मत्प्रतीते किञ्चित्कार्योऽदिलिङ्गं दृश्यते इति
तद्भावात्तान् जानीम एवं वयमिति । अथ महदुकं धर्मा-
स्तिकायाऽऽद्यपरिज्ञानाभ्युपगमवन्तमुपालम्भयितुं यत्ने प्राहु-
स्तदाह—‘ केस णे ’ इत्यादि । क एष त्वं महदुक ! धमणोपा-
सकानां मध्ये भवसि, यस्त्वंमत्तमर्थं धमणोपासकत्वेन ध-
र्मास्तिकायाऽऽद्यस्तित्वलक्षणं न जानासि न पश्यसि, न क-
श्चिदित्यर्थः । अथैवमुपालब्धः सन्नसौ यत्नरदृश्यमान-
त्वेन धर्मास्तिकायाऽऽद्यसम्भव इत्युक्तं, तद्विघटनेन तान् प्र-
तिहन्तुमदमाह—‘ अत्थि णे ’ इत्यादि । ‘ घाणसहगतं त्ति । ’ घा-
यत इति घ्राणो गन्धगुणस्तेन सहगतास्तत्सहचरिता—
स्तद्वन्तो घ्राणसहगताः ‘ अरणिस्सहगतं त्ति । ’ अरणिगन्धस्य
निर्मन्थनीयकाष्ठं तेन सहगतो यस्मि तथा । ‘ तं सुदु णे महदु-
या तुमं ति । ’ सुदु त्वं हे महदुक ! येन त्वयाऽस्तिकायान् जा-
नता न जानीम इत्युक्तमन्यथाऽजानन्नपि यदि जानीम इत्य-
भिणीष्यस्तदाऽहंदादीनामाशातनाकारकोऽभविष्यस्त्वमिति ।
पूर्वं महदुकधमणोपासकोऽरुणाभे विमाने देवत्वेनोत्पत्स्यत
इत्युक्तम् । भ० १८ श० ७ उ० ।

मइ मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मह-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-
मह-पञ्चाडाः ” ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ मृदनातेरेने सप्ताऽऽदेशा
भवन्ति । मृदनाति । प्रा० ४ पाद० ।

मह-मठ-पुं० । “ ठो ढः ” ॥ ८ । १२६६ ॥ “ स्वगन्धगन्ध्याऽ-
संयुक्तस्यानादेष्टस्य ढो भवति । इति ठस्य ढः । वनिनामा-
श्रय, प्रा० १ पाद ।

मृद-धा० । मर्दने, “ मृदो मल-मह-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मइ-
पञ्चाडाः ” ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ मृदनातेरेने सप्ताऽऽदेशा भवन्ति ।
मृदधातोर्महाऽऽदेशः । महइ । प्रा० ४ पाद ।

मण मण-न० । सार्द्धशतगद्याणनिष्पन्नं मानभेदे, तं० ।

“ पदसर्षपैर्यवस्त्वेको, गुञ्जैकावयवैस्त्रिभिः ।

गुञ्जाश्चेण वल्लः स्याद्, गद्याणस्ते च षोडश ॥ १ ॥

एतं च दशगद्याणै-स्तेषां सार्द्धशतंमणम् । “ तं० । कल्प०
१ अधि० १ क्षण ।

मनम्-न० । ‘मन’ ज्ञाने इत्यस्य धातोर्मुचप्रत्ययान्तस्य म-
नः । अन्तःकरणे, दश० १ अ० । आच्चा० । सूत्र० । आव० ।
आ० । स्था० । सकृत्पद्यापागवति, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
उत्त० । आव० । चित्तं मनो विज्ञानमिति पर्यायाः । अनु० ।

अत्र मनःकरणव्याख्यानायाऽऽह—

मण्णं व मन्ना वाऽ-णण मणो तेण दव्वओ तं च ।
तज्जोग्गपोग्गलमयं, भावमणो भएण मंता ॥ ३५२५ ॥

‘मन ज्ञानं’ मनु बोधने ‘वा मननम्’, मन्यते वाऽनेनेति
मनस्तेन मन उच्यते—तच्च द्रव्यतो द्रव्यमनस्तद्योग्यपुद्ग-
लमयं द्रव्यम् । भावमनस्तु मन्ता जीवो भग्यते । इदमु-
क्तं भवति—मनो द्विविधम्—द्रव्यमनः, भावमनश्च । तत्र
यत् तद्योग्यमननयोग्यमनोवर्गणाभ्यां गृहीतैरनन्तैः पुद्गलै-
र्निर्वृत्तं तद् द्रव्यमनो भग्यते । यत् तु तज्जन्यं मननं चिन्त-
नं तद् भावमनोऽभिधीयते । इह तु तद्द्रव्यतिरिक्तत्वाद्
मन्ता जीवो भावमनस्त्वेनोक्त इति ॥ ३५२५ ॥ विशेष० ।
आ० म० । आ० च० । न० ।

तिविहे मणे पप्पत्ते । तं जहा-तंमणे, तयन्नमणे, णो
अमणे । तिविहे अमणे पप्पत्ते । तं जहा-णो तं-
मणे, णो तयन्नमणे, अमणे । (सूत्र-१७५) स्था० ३
ठा० ३ उ० । (‘ वयण ’ शब्दे व्याख्या)

आत्मा मनः, अन्यद् वा मनः ?—

आता भंते ! मणे अमे मणे ? । गोयमा ! णो आता
मणे, अमे मणे, जहा भामा तहा मणे वि० जाव णो
अजीवाणं मणे । पुत्वि भंते ! मणे मणिज्जमाणे म-
णे ? । एवं जंहेव भामा पुत्वि भंते ! मणे भिज्जइ,
मणिज्जमाणे मणे भिज्जइ, मणमयवीहकंते मणे भिज्जइ ? ।
एवं जंहेव भामा । कइविहे णं भंते ! मणे पप्पत्ते !
गोयमा ! चउव्विहे मणे पप्पत्ते । तं जहा—मच्च ० जाव
अमच्चांमोमे । (सूत्र-४६४)

(आया भंते ! मणे इत्यादि) एतत्सूत्राणि च भाषाम्-
ब्रवीत्येति । केवलांमह मनोद्रव्यसमुद्भयो मनोपकारि म-
नःपर्याप्तनामकमोक्षयसम्पाद्या, भेदश्च तेषां विदलनमात्र-
मिति । (अनन्तरं मनो निरूपितं, तच्च कार्यं सत्यं भव-
तीति कार्यनिरूपणायाऽऽह—(आया भंते ! कार्येत्यादि)

आत्मा कायः कायेन कृतस्यानुभवनात्, न हान्येन कृतमन्यो-
ऽनुभवत्यकृताऽऽगमप्रसङ्गात्, अथान्यः आत्मनः कायः कायै-
कदेशच्छेदेऽपि संवेदनस्य सम्पूर्णत्वेनाभ्युपगमादिति प्र-
श्नः, उत्तरम्—आत्माऽऽपि कायः कर्थाश्चैतदव्यतिरेकान्दीर-
नीरवत् अन्यथापिण्डवत्, काञ्चनोपलवद्वा, अत एव
कायरूपेण सत्यात्मनः संवेदने भवति, अत एव च कायेन
कृतमात्मना भवान्तरं वेद्यतेऽत्यन्तभेदं च अकृताऽऽगमप्र-
सङ्ग इति ।) म० १३ श० ७ उ० ।

अत्थाणंतरचारि य, नियतं चित्तं ति कालविसयं तु ।

अर्थे शब्दाऽऽदाविन्द्रियव्यापारादनन्तरं चरति व्याप्रियत
इत्येवंशीलमर्थानन्तरचारि, इन्द्रियैः प्रथमं व्यावृत्ते पश्चाद् म-
नो व्याप्रियते इति भावः । नियतं नियतार्थविषयं नैककालमेव
कविषयमित्यर्थः, चित्तं मनः । पुनः कथम्भूतमित्याह—अत्र का-
लविषयं त्रिविधं कालेषु यथायोग्यं विषयो यस्य तत्तथा ।
बृ० १ उ० १ प्र० ।

मनसोऽप्राप्यकारिता—

गंतुं नेण मणो, संबज्जह्ज जग्गओ व मिमिणे वा ।

सिद्धमिदं लोयम्मि वि, अमुगन्धगओ मणो मेत्ति ॥२१३॥

'गंतुं' देहाद् निर्गत्य ज्ञेयेन मेरुशिखरस्थजिनप्रतिमाऽऽदिना
सम्बन्धेन संश्लिष्यते मनः । कस्यामवस्थायाम्?, इत्याह—
जायते, स्वप्ने वा । अनुभवासिद्धं चैतद्, न च ममेव
किन्तु सिद्धमिदं लोकेऽपि, यतस्तथाऽप्येवं वक्तारो भवन्ति-
अमुत्र मे मनो गतामिति । अतः प्राप्यकारि मनः । इति
प्रसङ्गात् ॥ २१३ ॥

अत्रोत्तरमाह—

नाऽगुग्गहोवघाया—भावाओ लोयणं व मो इहग ।

तोय—जलणाच्चित्तण काले जुज्जअ दोहि पि ॥२१४॥

न 'ज्ञेयेन सह संपृच्यते मनः' इति गम्यते । कुतः?,
इत्याह—'अगुग्गहो-वघायाभावात् सि' ज्ञेयकृतानुग्रहो—
पशानाभावात्, लाचनवत् । यदि तस्य ज्ञेयेन सह संपर्कः
स्यात् तदा किं स्यात्?, इत्याह—'सो इहग सि' तद् मन
इतरथा-ज्ञेयसंपर्केऽभ्युपगम्यमाने, तोय-ज्वलनाऽऽदिविषय
चिन्तनकाले हाभ्यामभ्यनुग्रहोपशानाभ्यां युज्यते-तोय-
चन्दनाऽऽविचिन्तनकाले शैत्याऽऽद्यनुभवेन स्पर्शनवदनृ-
हाने, दहन-विष-शब्दाऽऽदिचिन्तनसमये तु तद्वदेषोपहन्ये-
तेति भावः, न चैवम् । तस्मात्लाचनवदप्राप्यकार्येव मनः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २१४ ॥

किञ्च-मनसः प्राप्यकारिताधादिनः

प्रष्टव्याः । किम्?, इत्याह—

दव्वं भावमणो वा, वणअ जीवो य होइ भावमणो ।

देहव्वावित्तणओ, न देहवाहिं तओ जुत्तो ॥२१५॥

इह मनस्तावद् द्विधा-द्रव्यमनः, भावमनश्चेति । अतः
सृष्टिः परं पृच्छति—'दव्वं ति' द्रव्यमनः, भावमनो वा,
अजद् गच्छेद् 'मर्वादिविषयसन्निधौ' इति गम्यते । कि-
मनेन पृष्टेन? इति चेत् । उभयथाऽपि दोषः । तथाहि-भाव-
मनसश्चिन्ताज्ञानपरिणामरूपत्वात्, तस्य च जीवाद्रव्य-
तिरिक्तत्वाजीव एव भावमनो भवति । जीवश्चेति चकारः

'तओ' इत्यस्याऽनन्तरं संबन्धनीयः । ततोऽयमर्थः—सकश्च
स च भावमनोरूपो जीवो देहमात्रव्यापित्वाद् देहाद् न
वाहिर्निःसरन् युक्तः, इह ये देहमात्रवृत्तयः, न तेषां बहिर्निः-
सरणमुपपद्यत, यथा तद्वतरूपाऽऽदीनाम, देहमात्रवृत्तिश्च
जीवः । इति गाथाऽर्थः ॥ २१५ ॥

देहमात्रव्यापित्वस्याऽग्निरिदं मन्यमानस्य परस्य

मतमाशङ्कमानः सृष्टिगह—

मव्वगउ त्ति च बुद्धी, कत्ताभावाइदोसओ तम्म ।

मव्वामव्वगहण—प्पमंगदोसाइओ वा वि ॥ २१६ ॥

अथ स्याद् बुद्धिः परस्य—सर्वगत आत्मा, न तु देहमात्र-
व्यापी, अमृतत्वात्, आकाशवदिति । अत्र गुरुवाह—तदेतन्न ।
कुतः?, इत्याह—भावप्रधानत्वादिदेशस्य कर्तृत्वाभावाऽऽ-
दिदेशत इति—सर्वगतत्वे सत्यात्मनः कर्तृत्वाऽऽदयो गोपा-
ङ्गनाऽऽदिप्रतीता अपि धर्मा न प्रदोर्गम्यते भावः । तथाहि-
न कताऽऽत्मा, सर्वगतत्वात्, आकाशवत् । आदिशब्दा-
दभोक्ता, असंस्मर्य, अज्ञः, न सुखी, न दुःखी आत्मा, तत
एव इतोः, तद्वद्व, इत्याद्यपि दृष्टव्यम् । आह परः—नव्या-
त्मनो निष्क्रियत्वात् कर्तृत्वाऽऽद्यभावः साङ्ख्यानां न बाधार्थं
कल्पते । तथा च तैत्तिरीयम्—'अकर्ता निर्गुणो भोक्ताऽऽ-
त्मा' इत्यादि । एतदप्ययुक्तम्, तस्य निष्क्रियत्वं प्रत्यक्षाऽऽ-
दिप्रमाणोपलब्धभोक्तृत्वाऽऽदिक्रियाविरोधप्रसङ्गात् । प्रकृ-
तेरव भोगाऽऽदिकरणक्रिया, न पुरुषस्य, आदर्शप्रतिबिम्बो-
दयन्यायेनैव तत्र क्रियाणामिष्टत्वादिति चेत् । एतदप्यस-
ङ्गतम्, प्रकृतेरचेतनत्वात् । "चेतन्यं पुरुषस्य स्वरूपम् ।"
इति ध्वनान् अचेतनस्य च भोगाऽऽदिक्रियाऽप्येतात्, अ-
न्यथा घटाऽऽदीनामपि तत्प्रसङ्गादिति । न केवलं कर्तृत्वा-
ऽऽद्यभावनः सर्वगतत्वमात्मनो न युक्तम्, किन्तु सर्वाऽऽ-
सर्वप्रहणप्रसङ्गतोऽपि च तदसङ्गतम् । इदमुक्तं भवति-
आत्मनः समग्रविभूवनगतत्वे प्राप्यकारित्वेनाभ्युपगतस्य
तदव्यतिरिक्तस्य भावमनसोऽपि सर्वगतत्वात् सर्वार्थप्राप्तेः
सर्वप्रहणप्रसङ्गः, तथा च सर्वस्य सर्वज्ञत्वप्रसङ्गः । अथाङ्गन्या-
येन प्राप्तानपि सर्वार्थानामहितदोषभयात् न गृह्णातीत्युच्य-
ते । तर्हि सर्वार्थप्रहणप्रसङ्गः—प्राप्तत्वेनष्टानप्यर्थान् मा प्रहीद्
भावमनः, प्राप्तत्वाविशेषात्, अप्राप्तत्वेनष्टार्थवदिति भावः ।
अथ प्राप्तत्वाविशिष्टत्वेऽपि कांश्चिदर्थानेतद् गृह्णाति, कां-
श्चिद् नैत्युच्यते । तर्हि व्यक्तीश्वरचेष्टितम्, न चैतद् यु-
क्तिविचारं क्वचिदप्युपयुज्यते इति । आदिशब्दान्—सर्वग-
तत्वे आत्मनोऽन्यदपि दूषणमभ्युक्तम् । तथाहि—यथाऽङ्गुष्ठा-
ऽऽदौ दहनदाहाऽदिवेदनायां मस्तकादिष्वप्यस्माद्यनुभूयते,
तथा सर्वत्रापि तत्प्रसङ्गः, न च भवति—तथाऽनुभवाभावा-
त्, अननुभूयमानाया अपि भावाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गात् ।
किञ्च—सर्वगतत्वे पुरुषस्य, नानादेशगतस्त्वकचन्दनाऽङ्गना-
ऽदिसंस्पर्शेऽनवरतसुखामिकाप्रसङ्गः, वाह-शब्द-जलादि-
सम्बन्धे तु निरन्तरदाह—पाटन—हृदनाऽऽदिप्रसङ्गश्च ।
यत्रैव शरीरं तत्रैव सर्वमिदं भवति, नाऽन्यत्रेति चेत् । कु-
तः?, इति वक्तव्यम् । आज्ञाभावादेषात् चेत् । न, तस्येहा-
विषयत्वात् । सहकारिभावेन तस्य तदपेक्षणीयमिति चेत् ।
न, नित्यस्य सहकार्येपक्षाऽप्येतात् । तथाहि—अपेक्ष्यमाणो-
न सहकारिणा तस्य कश्चिद् विशेषः क्रियते, न वा ? ।
यदि क्रियते, स किमर्थान्तरभूतः, अनर्थान्तरभूतो वा ? ।

यद्याद्यः पक्षः, तर्हि तस्य न किञ्चित् कृतं स्यात् । अथापरः, तर्हि तत्करणे तद्व्यतिरिक्तस्याऽऽत्मनोऽपि करणप्रसङ्गात्, कृतस्य चाऽनित्यत्वात् तस्याऽनित्यत्वप्रसङ्गः । अथ मा भू-
देष दोष इति 'न क्रियते' इत्यभ्युपगम्यते । हन्त ! न तर्हि स तस्य सहकारी, विशेषाकरणात् । अथ विशेषम-
कुर्वन्नपि सहकारीष्यते, तर्हि सकलत्रैलोक्यस्याऽपि सह-
कारिताप्राप्तिः, विशेषाऽकरणस्य तुल्यत्वात्, इति वृथा शरीरमात्रापेक्षा, इत्याद्यत्र बहु वक्तव्यम्, तन् नोच्यते, ग्रन्थ-
गहनताप्रसङ्गात् । तस्माच्छरीरमात्रवृत्तिरेवाऽऽत्मा, न सर्व-
गत इति । अतस्तद्व्यतिरिक्तस्य भावमनसो न शरीराद् बहि-
र्निःसरणमुपपद्यत इति स्थितम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २१६ ॥

अथ द्रव्यमनोविषयदेशं व्रजतीति श्रूयान्, तथाऽप्याह—

द्वयमणो विष्पाया, न होइ संतुं च किं तत्रो कुणउ ? ।

अहं करणभावो त-स्म तेण जीवो विपाणंजा । ॥ २१७ ॥

काययोगसहायजीवगृहीतचिन्ताप्रवर्तकमनोवर्गणाऽन्तः—
पानिद्रव्यसमूहाऽऽत्मकं द्रव्यमनः स्वयं विज्ञातं न भवत्येव,
अचतनत्वात्, उपलक्षकत्वात्, इत्येतां गत्याऽपि मेवादिवि-
षयदेशं किं तद् वराकं करोतु ? तत्र गतादपि तस्मादथो-
धगमाभावादिति भावः । पराभिप्रायमाशङ्कते—'अहं कर-
णत्वादि' अथ मन्यते यद्यापि द्रव्यमनः स्वयं न किञ्चित् जा-
नति, तथाऽपि करणभावः, करणत्वं तस्य द्रव्यमनसः प्र-
दीपाऽऽदिव वस्तुन प्रकाशयितव्यं समस्ति । ततो जीवः क-
नो तेन द्रव्यमनसा करणभूतन विज्ञानोयादवबुध्यते मेवा-
दिकं चिन्तयति । अत्र प्रयोग—वर्हिर्निर्गतेन द्रव्यमनसा
प्राप्य विषयं जानाति जीवः, करणत्वात्, प्रदीप—मणि—
चन्द्र—सूर्याऽऽदिप्रभेयः । इति गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

करणत्तणञ्चो तणुमं-टिण्ण जाणिञ्ज फरिमणं व ।

एत्तो चिय हेउञ्चो, न नीइ वाहिं फरिमणं व ॥ २१८ ॥

को वै न मन्यते, यदुत अथपरिच्छेदे कर्तव्ये आत्मनो द्रव्य-
मनः करणम् ? किन्तु करणं द्विधा भवति—शरीरगतमन्तः-
करणम्, तद्वहिर्भूतं बाह्यकरणं च । तत्रैवं द्रव्यमनोऽन्तःकरण-
मेवाऽऽत्मनः । ततश्च 'करणत्तणउत्ति' सूत्रस्य सूत्राभावा-
त्वात्, एकदेशेन समुदायस्य गम्यमानत्वाच्चान्तःकरणत्वा-
दित्यर्थः, तनुर्भाष्यतेन शरीराद् बहिर्निर्गतेन जीवस्तेन
ज्ञानीयाद् मेवादिविषयम्, स्पर्शेनन्त्रियेणाव कर्मलनालाऽऽद-
स्पर्शम् । प्रयोगः—यदन्तःकरणं तेन शरीरस्थेनैव विषय-
जीवो गृह्णाति, यथा स्पर्शेन, अन्तःकरणं च द्रव्यमनः ।
प्रदीप—मणि—चन्द्र—सूर्यप्रभाऽऽदिकं तु बाह्यकरणमात्मन इ-
ति साधनविकृतः पराकृतश्चान्तः । आह—ननु शरीरस्थमपि
तत् पश्चनालतन्तुस्यापि बहिर्द्रव्यमनः किं न निःसरति ?
इत्याह—'एत्तो चियन्यादि' इति एवान्तःकरणत्वलक्षणो-
त्तरवर्तिनं निर्गच्छति द्रव्यमनः, स्पष्टं त्वम् । प्रयोगः—यदन्तः-
करणं तच्छरीराद् बहिर्निर्गच्छति, यथा 'पशेनम् । इ-
ति गाथाऽर्थः ॥ २१८ ॥

नदेवं भावमनसो द्रव्यमनसश्च बहिर्गच्छति ताऽऽवभावादप्रा-
प्यकार्येव मन इत्युक्तम् । संप्रति 'नागुगुहोवपायाभावाप्रो-
लोचये' इत्यादिना मनसोऽप्राप्यकारणतायाम्, अनुग्रहो-

पघाताभावात् इति यः पूर्व हेतुर्लक्षः, तस्य परोऽस्मिद्धिं समु-
द्भावयन्नाह—

नअइ उवघाओ से, दोव्वहो-रक्खयाहिलिगेहि ।

जमणुगुहो य हरिसा-इएहि तो सो उभयधम्मो । ॥ २१९ ॥

इह मृतनष्टाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतः, अत्यार्त-गोद्व्या-
नप्रवृत्तस्य च 'से' तस्य मनस उपघातो ज्ञायतेऽनुमीयते ।
कैः?, इत्याह हाँवेल्योरः क्षताऽऽदिलिङ्गैः दौर्बल्यं देहापचयरू-
पम्, उरः क्षतमुगोविघातः, हृदयबाधेति यावत् । आदिशब्दा-
द् घातप्रकोपवैकल्याऽऽदिपरिग्रहः । अनुग्रहश्च यद्यस्मात् त-
स्यैष्टसंगम-विभवलाभाऽऽदिकं वस्तु चिन्तयतो हर्षाऽऽदि-
भिरनुमीयते । तत्र वदनविकाश-गोमाञ्जोद्गमाऽऽदिचिह्न-
गम्यो मानसः प्रीतिविशेषो हर्षः, आदिशब्दाद् देहापचयो-
त्सहाऽऽदिग्रहः । तत् तस्मात्कारणान् तदमन उपघाताऽनु-
ग्रहलक्षणोभयधर्मकमेव । अयमत्र भावार्थः—यः शोकाऽऽद्य-
तिशयाद् देहापचयरूपः, आर्ताऽऽदिध्यानान्तिशयाद् हृदग-
गाऽऽदिस्वरूपोपघातः, यश्च पुत्रजन्माऽऽद्यभीष्टप्राप्तिचि-
न्तासमुद्भूतहर्षाऽऽदिनुग्रहः, स जीवस्य भवन्नापि चिन्त्य-
मानविषयाव मनसः किञ्च परो मन्यते, तस्य जीवान् कथ-
ञ्चिद्व्यतिरिक्तत्वात् । ततश्चैवं मनसोऽनुग्रहोपघातद्वयत्वात्
तच्छून्यत्वलक्षणो हेतुर्गमिह' इति गाथाऽर्थः ॥ २१९ ॥

तदेतत् सर्वं परस्याऽसंबद्धभाषितमेवेति दर्शयन्नाह—

जइ दव्वमणोऽतिवली, पीलिञ्जा हिदिनिरुद्धवाउ व्व ।

तयणुगुहण हरिमा-दउ व्व नेयम्म किं तन्थ ? ॥ २२० ॥

यदिनाम द्रव्यमनो मनस्त्वपरिणतानिष्टपुद्गलसमूहस्वरूपम्
तिशयवर्तिष्टमिति कृत्वा शोकाऽऽदिसमुद्भूतपीडया जीव-
कर्मताऽऽपन्न देहादौर्बल्याऽऽद्यापादनेन पीडयत्, हाँवेल्यो-
युवन हृदयदेशाऽऽदिशर्तानिचिह्नमरुद्रान्धर्वादिन्यथ यदि च
तस्यैव द्रव्यमनसो मनस्त्वपरिणतानिष्टपुद्गलसमातस्वरूपस्या-
ऽनुग्रहेण जावस्य हर्षाऽऽद्यो भवेयुः, तर्हि ज्ञेयस्य चिन्तनो
यमेवादमेतस्योऽनुग्रहोपघातकरणं किमायातम् ? इदमत्र
हृदयस-मनस्त्वपरिणतानिष्टपुद्गलान्त्यरूपं द्रव्यमनोऽन्त-
र्गच्छन्ताप्रयतेनेन जीवस्य देहादौर्बल्याऽऽद्यापत्या हाँवेल्यो-
वायुवदुपघातं जनयति, तदेव च शुभपुद्गलपिण्डरूपं
तस्याऽऽमुकलाञ्छिन्नाजनकत्वेन हर्षाऽऽद्यभिर्निवृत्त्या भेष-
जवदनुग्रहं विधत्त इति । अतो जीवस्येतावनुग्रहो-
पघातो द्रव्यमनः करोति, न तु मन्यमानमेवादिकं ज्ञेय म-
नसः किमप्युपकल्पयति । अतो द्रव्यमनस स्वकाशादा-
त्मन एवानुग्रहोपघातसङ्गावान् मनसस्तु ज्ञेयान् तदन्ध-
स्याऽप्यभावाद मन्यकाऽऽघातविह्वलाभनेनेवाऽसंबद्धभाषि-
णा परेण हेतुर्गमिहिरुद्धाविता । इति गाथाऽर्थः ॥ २२० ॥

आह—नन्वलोकिकामिदं, यद्-द्रव्यमनसा जावस्य

देहापचयदौर्बल्याऽऽदिरूपावनुग्रहोपघातो

क्रियते, तथा प्रतितरेवाभावात्,

इत्याशङ्क्याऽऽह—

इहाऽगिद्धाऽऽहारमभव हाँव हौति पुट्टि हाणीओ ।

जह तह मणसो ताओ, पोग्गलगुणउत्ति को दोमो । ॥ २२१ ॥

ननु किमिहाऽलौकिकम् ? यतो भवतो लोकस्य च स-

आत्मशरीरालस्य नाशप्रतीतिमिदं यदुत—इषो मनोऽभि-
चिन्तो य आहारस्तस्याऽभ्यवहारं जन्तूनां शरीरस्य पु-
ष्टिर्भवति, यस्त्वनिष्टोऽनभिमत आहारस्तस्याऽभ्यवहारं
हानिर्भवतीति । ततश्च ' जहृत्ति ' यथा इष्टाऽनिष्टाऽऽ-
हाराभ्यवहारं तत्पुद्गलानुभावात् पुष्टिहानी भवतः, ' तह
त्ति ' तथा यदि द्रव्यमनोलक्षणात् मनसोऽपि सकाशम्
" ताडत्ति " ते पुष्टिहानी पुद्गलगुणतः पुद्गलानुभावाद्
भवतः, तदिह को दोषः?, न कश्चिदित्यर्थः । यथाऽऽहार
इष्टाऽनिष्टपुद्गलमयत्वात् तदनुभावाज्जन्तुशरीराणां पुष्टि-
हानी जनयति, तथा द्रव्यमनोऽपि तन्मयत्वाद् यदि तेषां
ने निर्वर्तयति, तदा किं क्षयते, येन पुद्गलमयत्वं समाने-
ऽपि भवतोऽत्रैवाऽक्षमा?, इति भावः । तथा चोक्तम्—“ चि-
न्तया वत्स ! ते जानं शरीरकामिदं कृशम् । ” इति । चिन्तय
नहिं कार्याऽऽद्युपघाताऽऽदिर्जनकेति चेत् । न, तस्या अपि
द्रव्यमन-प्रभवत्वात्, अन्यथा चिन्ताया ज्ञानरूपत्वात्,
ज्ञानस्य चाऽऽमूर्तत्वात्, अमूर्तस्य च नभस इवोपघाताऽऽ-
दिहेतुत्वायोगात्, ' जमणुगगहो—वघाया, जीवाणं पोग्गले-
हिता । ' इति वक्तव्यमाणात्वाच्च । इति गाथाऽर्थः ॥ २२१ ॥

अथोपसंहारगर्भे प्रस्तुतार्थविषये स्या-
भिप्रायपरमार्थे दर्शयन्नाह—

नीउं आगमिउं वा, न नेयमालंबहृत्ति नियमोऽयं ।

तमेयकया जेऽणु—गगहोवघाया य ते नऽस्थि ॥ २२२ ॥

इह न शरीराद् 'निगन्तुं' (निगन्तुं) द्रव्यमनो मेवादिर्लक्ष्यम-
शमालम्ब्यते शङ्काति, नापि तच्छरीरस्थमेव ' आगमिउं ति '
आक्रन्दम् (आक्रन्द) इष्टान् समाह्वयऽऽत्मनः समी-
पमानीय ज्ञेयमालम्बत इति, अयं नियमोऽस्माभिर्भुजमु-
त्तिग्य चिन्तयते—प्राप्यकारीदे न भवतीति नियम्यत इति
तान्पर्यम् । ' तमेयकया जेऽणुगगहो—वघाया ' ति यौ च त-
ज्ज्ञेयकृतौ तच्च तज्ज्ञेयं च तज्ज्ञेयं तत्कृतौ, मनसोऽनु-
ग्रहापघातः परिगिरेत, तौ तस्य न स्त एवाति च निय-
म्यते । इति गाथाऽर्थः ॥ २२२ ॥

किं पुनर्न नियम्यते?, इत्याह—

सो पुण मयमुवघायण—मणुगगहं वा करंज को दोसो ?।

जमणुगगहोवघाया, जीवाणं पोग्गलेहिता ॥ २२३ ॥

' स ' इति प्राकृतत्वात् पुंलिङ्गनिर्देशः, एवं पूर्वमुत्तरा-
ऽपि च यथासम्भवं द्रष्टव्यम् । तद् द्रव्यमनः पुनः स्वयमा-
त्मना शुभाऽशुभकर्मवशात् इष्टाऽनिष्टपुद्गलसंघातघाटनत्वा-
दनुग्रहोपघातौ मन्तुः कुर्यात्, को दोषः?—न वयं तत्र
निपेक्षारः, ज्ञेयकृतयोरेव तस्य तयोर्गस्माभिर्निपेक्ष्यमान-
त्वादिति भावः । जीवस्याऽपि तौ द्रव्यमन-कृतौ किमिति
न निपेक्ष्यते?, इत्याह—' जमणुगगहो इत्यादि ' यद्य-
स्मात्कारणादनुग्रहोपघातौ जीवानां पुद्गलेभ्य इति शु-
क्रमेव, इष्टाऽनिष्टशब्द—रूप—रस—गन्ध—स्पर्शोपभोगाऽऽ-
दिषु तथादर्शनेनाऽस्याऽर्थस्य निपेक्षुमशक्यत्वादित्यर्थः ।
आह—ननु शब्दाऽऽदय इष्टाऽनिष्टपुद्गलाऽऽत्मका इति
प्रत्यक्षाऽऽदिप्रमाणसिद्धत्वात् प्रतीतिः, द्रव्यमनस्तु यदिदं कि-
मपि भवद्भूदुद्घुष्यते तादृशानिष्टपुद्गलमयमस्तीति कथं
अद्वयम्? इति । अप्रोच्यते—योगतन्त्रार्थाददे प्रत्यक्षत एव

पश्यन्ति; अर्वाग्दर्शिनस्त्वनुमानात् । तथाहि—यदन्तरेण
यद् नोपपद्यते तद्दर्शनात् तदस्तीति प्रतिपत्तव्यम्, यथा
स्फोटदर्शनाद् वह्नस्य दाहिका शक्तिः, नोपपद्यते चेष्टाऽ-
निष्टपुद्गलसंघाताऽऽत्मकद्रव्यमनोव्यतिरेकेण जन्तूनामिष्टाऽ-
निष्टवस्तुचिन्तने समुपलब्धौ वदनप्रसन्नता—देहदौर्बल्याऽऽद्य
नुग्रहोपघातौ, ततस्तदन्यथाऽनुपपत्तेरस्ति यथाऽक्रूरं द्र-
व्यमनः । चिन्तनीयवस्तुकृतावेतौ भविष्यत इति चेत् । न, ज-
ल—ज्वलनोदनाऽऽदिचिन्तने क्रूद—दाह—बुभुक्षोपशमाऽऽदिप्र-
सङ्गादिति । " चिन्तया वत्स ! ते जानं, शरीरकामिदं कृशम् "
इत्यादि लोकोक्ताश्चिन्ताज्ञानकृतौ ताविति चेत् । तदप्यनु-
क्रमः, तस्याऽमूर्तत्वात्, अमूर्तस्य च कर्तृत्वायोगात्,
आकाशवद्, इत्युक्तत्वात्, " चिन्तया वत्स ! " इत्यादि-
लोकोक्ताश्च कार्ये कारणशक्यध्यारोपेक्षापचारिकत्वात् ।
खेदाऽऽदेस्तदुद्भूतिरिति चेत् । कोऽयं नाम खेदऽऽदिः? किं
तान्येष मनोद्रव्याणि, चिन्ताऽऽदिज्ञानं वा? । आनन्दे, सि-
द्धसाध्यता । द्वितीयपक्षस्तु विहितोत्तर एव । न च निहे-
तुकोवेतौ, सर्वदा भवनाऽभवतप्रसङ्गाद्, " नित्यं सत्त्वम-
सत्त्वं वा, हेतोरन्यानपेक्षणात् । अपेक्षानो हि भावनां, का-
दाचित्कत्वसंभवः ॥ १ ॥ " इति । न च जीवाऽऽदिक एवाऽ-
न्यः कोऽपि तयोर्हेतुः, तस्य सदाऽवस्थितत्वेन तत एव स-
र्वदा भवनाऽभवतप्रसङ्गात् । एवमयदपि सुधिया स्वबु-
द्ध्या समाधानमिह वाच्यम्, इत्यलमतिविस्तरेण । तस्मा-
दुक्तयुक्तिसिद्धं पुद्गलमयं द्रव्यमनो मन्तुः स्वयं कुर्यादनुग्र-
होपघातौ, ज्ञेयकृतौ तु तौ मनसो न स्त एव, इति । न त-
त्प्राप्त्यकारि । इति गाथाऽर्थः ॥ २२३ ॥

आह—ननु जाग्रदवस्थायां मा भूद् मनसो विषयप्राप्तिः,
स्वापावस्थायां तु भवत्वसौ, अनुभवसिद्ध्यन्तः, तथाहि—
' अमुत्र मेरुशिखराऽऽदिगतजिताऽऽयतनाऽऽदौ मदायं मनो-
गतम् ' इति सुप्तैः स्वप्नेऽनुभूयत एव । तथा च—' गन्तुं ने-
रण मणो, संवत्स्रं जगन्नामं वस्मिन्निणं वा । ' इति मया प्रा-
गेवाक्रमः, इत्याशङ्क्य स्वप्नेऽपि मनसः प्राप्यकारितामया—
कर्तुमाह—

मिमिणो न तहास्वो, वभिचाराओ अलायत्तं व ।

वभिचारे य मदमण—मुवघायाणुगगहाभावा ॥ २२४ ॥

इह ' मदीयं मनोऽमुत्र गतम् ' इत्यादिरूपो यः सुप्तरूप-
लभ्यते स्वप्नः, स यथोपलभ्यते न तथारूप एव ' स्वप्नोप-
लब्धमादकस्तथाविधपरमाऽऽचार्यैरेव परेन सत्य एव मन्त-
व्य इत्यर्थः । कुतः?, इत्याह—व्याभिचारात्—अन्यथात्वदर्-
शनात् । किंवद्—यथा न सत्यम्? : इत्याह—अलायत्तक-
मिव—अलायमुल्मुकं तद्वृत्ताऽऽकारतया आशु भ्रम्यमाणं
आन्तिवशादचक्रमपि चक्रतया प्रतिभासमानं यथा न स-
त्यम्, अचक्ररूपताया एव तत्राऽचित्तत्वात्, भ्रमणो-
परमे स्वभावस्थस्य तथैव दर्शनात् : एवं स्वप्नोऽपि न स-
त्यः, तदुपलब्धस्य मनोमरुगमनाऽऽदिकस्याऽर्थस्याऽसत्य-
त्वात् । तदसत्यं च च प्रवृत्तस्य स्वप्नोपरमे तदभावात् । तद-
भावश्च तत्रवस्थायां वहस्थस्यैव मनसोऽनुभूयमानत्वादिति ।
आह—ननु स्वप्नावस्थायां मेवादे गत्या जाग्रदवस्थायां निवृत्तं
तद् भविष्यति, इति व्याभिचारात् इत्यसिद्धो हतुः, इत्याश-

इयाऽऽह- 'व्यभिचारो येत्यादि' यो मया व्यभिचारो हेतुत्व-
भाक्कः, स चेत्थं सिद्धः । कथम्? इत्याह- 'सदेसणमिति' विभक्ति-
व्यत्ययात् स्वदर्शनादित्यर्थः, स्वस्याऽऽत्मनो मर्वाविस्थित-
जिनपृष्ठाऽऽदिगतस्य दर्शने स्वदर्शने तस्मादिदं, एतदुक्तं
भवति—यथा कदाचिदात्मीयं मनः स्वप्ने मर्वादां गते क-
श्चित् पश्यति, तथा कोऽपि शरीरमात्मानमपि नन्दन-
नरकुसुमावचयाऽऽदि कुर्वन्ते तद्वत् पश्यति, न च तत् त-
थैव, इहस्थितैः सुप्तस्य तस्याऽत्रैव दर्शनात्, इत्योऽस्याऽऽ-
त्मनोरसम्भवात्, कुसुमपरिमलाऽऽद्यध्वजनिनपरिश्रमा-
ऽऽद्यनुमहोपघाताभावाच्च । इति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥

एतदेव भावयन्नाह—

इह पासुतो पेच्छइ, सदेहमन्नत्थ न य तओ तत्थ ।

न य तग्गयोवघाया—णुग्गहरूवं विबुद्धस्स ॥ २२५ ॥

इह जगति प्रसुतः कश्चित् स्वदेहमन्यत्र नन्दनवनाऽऽदौ
गतं स्वप्ने पश्यति । न च तस्मात्सौ देहस्तत्र नन्दनवना-
ऽऽदावुपपद्यते, इहस्थितैरन्यैस्तस्याऽत्रैवोपलम्भात्, इत्याद्य-
मन्तराक्तयुक्तः । न च विबुद्धस्य सतस्मात्तत्तयोन्यत्र ग-
मनगतयोरन्यत्र गमनविषयोरनुमहोपघातयो रूपं कुसुमप-
रिमल-मार्गपरिश्रमाऽऽदिकं स्वरूपमुपलभ्यते । तस्मात् स्वा-
पावस्थायामपि नाऽन्यत्र मनसो गमनम्, देहगमनदर्शनेन
व्यभिचारात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥

अत्र विबुद्धस्य सतस्मात्तानुमहोपघातानुपलम्भादित्य-
स्य हेतोरगमनतोद्भावनार्थं परः प्राऽऽह—

दीमंति कामइ फुडं, हरिमविमादाऽऽदयो विबुद्धस्स ।

सिमिणणुभूयसुखदुःखगगदोसाइलिगाइ ॥ २२६ ॥

इह कस्यचित् पुरुषस्य स्वप्नेोपलम्भानन्तरं विबुद्धस्य
सतः स्फुटं व्यक्तं दृश्यन्ते हर्षविषादाऽऽदयः, आदिशब्दा-
दुन्माद-माध्यस्थ्याऽऽदिपरिग्रहः । कथंभूता ये हर्ष-विषा-
दाऽऽदयः? इत्याह- 'सिमिणेत्यादि' स्वप्ने जिनस्नात्रदर्श-
नाऽऽदौ यदनुभूतं सुखं, समीहिताऽर्थाऽलाभादौ यदनुभूतं
दुःखं, तयोर्विषयं यथासंख्यं यौ राग-द्वेषो तयोर्लिङ्गानि
चिह्नानि हर्षः—स्वप्नानुभूतसुखं रागस्य लिङ्गं, विषादस्तु त-
दनुभूतदुःखद्वयस्य लिङ्गमिति भावः ।

तत्र—

"स्वप्ने दृष्टो मयाऽद्य त्रिभुवनमहितः पार्श्वेनाथः शिशुत्वे,
हात्रिशिद्धिः सुरेन्द्रैरहमहमिकिया स्नाप्यमानः सुमंगौ ।
तस्माद् मत्तोऽपि धन्यं नयनयुगमिदं येन साक्षात् म दृष्टो,
दृष्टव्यो यो महीयान परिहरति भयं देहिनां संस्मृतोऽपि ॥१॥"
इत्यादिकः स्वप्नानुभूतसुखरागलिङ्गं हर्षः ।

तथा—

"प्राकारत्रयनुत्तरोत्तरमणिप्रेक्ष्यप्रभाव्याहता-
नष्टाः क्वापि रवेः करा द्रतनरं यस्यां प्रचण्डा अपि ।
तां त्रैलोक्यगुणेः सुरेश्वरवतीमास्थानिकामिदिनीं,
हा ! यावत् प्रविशामि तावदधमा निद्रा क्षयं मे गता ॥ १ ॥"
इत्यादिकः स्वप्नानुभूतदुःखद्वेषलिङ्गं विषादः, अत्यन्तकामो-
द्रेकाऽऽदिलिङ्गमुन्मादः, पुनस्तु माध्यस्थ्यम्, इति "विबु-
द्धस्याऽनुमहोपघातानुपलम्भात्" इत्यभिधानो हेतुः । इति गा-
थाऽर्थः ॥ २२६ ॥

अत्रोत्तरमाह—

न सिमिणविणणाओ, हरिमविसायादयो विरुज्झंति ।

किरियाफलं तु तिसी—मदवहर्बधाऽऽदयो नत्थि । २२७ ॥

स्वप्ने सुखानुभवाऽऽदिविषयं विज्ञानं स्वप्नविज्ञानं तस्मा-
दुत्पद्यमाना हर्ष-विषादाऽऽदयो न विरुज्झन्ते—न तान् वधे
निवारयामः जाग्रदवस्थाविज्ञानहर्षोऽऽदिवत्, तथाहि—दृश्य-
न्ते जाग्रदवस्थायां केचित् स्वमुत्प्रेक्षितसुखानुभवादिज्ञानाद्
हृष्यन्तः, द्विषन्तो वा । ततश्च दृष्टस्य निषेद्धमशक्यत्वात्
स्वप्नविज्ञानादपि नैतन्निषेधं ब्रूमः । तर्हि किमुच्यते भव-
द्भिः? इत्याह— 'किरियेत्यादि' क्रिया भोजनाऽऽदिका त-
स्याः फलं तृप्त्यादिकं तत् पुनः स्वप्नविज्ञानाद् नास्त्येव,
इति ब्रूमः । तदेव क्रियाफलं दर्शयति— 'तिसी' इत्यादि । तत्र
समिबुद्धाऽऽद्युपरमलक्षणा, मदः सुरापानाऽऽदिजनितवि-
क्रियारूपः, वधः शिरश्छेदाऽऽदिसमुद्भूतपीडास्वरूपः, बन्धो
निगडाऽऽदिनियन्त्रणस्वभावः, आदिशब्दाज्जलज्वलनाऽऽ-
दिप्रवेशात् क्रुद्धाहाऽऽदिपरिग्रहः । यत्र ह्येतत् तृप्त्यादिकं
भोजनाऽऽदिक्रियाफलं स्वप्नविज्ञानाद् भवेद् तदा विषय-
प्राप्तिरूपा प्राप्यकारिता मनसो युज्येत, न चैतदस्ति, तयो-
पलम्भस्यैवाभावात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २२७ ॥

अथ स्वप्नानुभूतक्रियाफलं जाग्रदवस्थायामपि परो
दर्शयन्नाह—

सिमिणे वि सुरयसंगम—किरियासंजणियवज्जणविसग्गो ।

पडिबुद्धस्म वि कस्मइ, दीसइ सिमिणणुभूयफलं । २२८ ॥

स्वप्नेऽपि सुरतार्थोयाऽसौ कामिनः कामिनीजनेन, कामि-
न्या वा कामिजनेन सह सङ्गमक्रिया तन्मंजनिता व्यञ्जन-
स्य—शुक्रपुद्गलसंघातस्य विसर्गो निसर्गः स्वप्नानुभूतसुरतस-
ङ्गमक्रियाफलरूपः प्रतिबुद्धस्यापि कस्यचित् प्रत्यक्ष एव द-
श्यते, तद्दर्शनाच्च स्वप्ने योषित्सङ्गमक्रियाऽनुमीयते, तथाहि
यत्र व्यञ्जनविसर्गस्तत्र योषित्सङ्गमेतर्था भवितव्यम्, यथा
वासभवनाऽऽदौ, तथा च स्वप्ने, ततोऽत्रापि योषित्प्राप्त्या
भवितव्यम्, इति कथं न प्राप्तकारिता मनसः? इति भावः इति
गाथाऽर्थः ॥ २२८ ॥

अथ योषित्सङ्गमे साध्ये व्यञ्जनविसर्गहेतोरनैका-
निकतामुपदर्शयन्नाह—

मो अज्झवसाणकओ, जागरओ वि जह तिक्वमोहस्स ।

तिक्वज्झवसाणाओ, होइ विसग्गो तहा सुमिणे । २२९ ॥

स्वप्ने योऽसौ व्यञ्जनविसर्गः स तत्प्राप्तिमन्तरेणाऽपि तां
कामिनीमहं परिप्राप्ति इत्यादिस्वमन्युत्प्रेक्षिततीव्राध्यवसा-
यकृतो वेदितव्यः । कस्येव? इत्याह—जाग्रतोऽपि तीव्रमोह-
स्य प्रबलवेदोक्तयुक्तस्य कामिनीं स्मरतांश्चन्तयतो दृढं ध्या-
यतः प्रत्यक्षाभिध पश्यतो बुद्ध्या परिप्राप्तः परिभुक्तामिव
मन्यमानस्य यत् तीव्राध्यवसानं तस्माद् यथा व्यञ्जनविस-
र्गो भवति, तथा स्वप्नेऽपि नितम्बिनीप्राप्तिमन्तरेणाऽपि स्व-
यमुत्प्रेक्षिततीव्राध्यवसानादसौ मन्तव्यः, अन्यथा तत्क्षण ए-
व प्रबुद्धः सन्निहितां प्रियतमामुपलभेत्, तत्क्षणानि च स्व-
प्नोपलब्धानि तत्र-दन्त-पदाऽऽदीनि पश्येत्, न चैवम् ;
तस्मादनैकान्तिकता हेतोः । इति गाथाऽर्थः ॥ २२९ ॥

किञ्च—

सुरयपडिवत्तिरइमुह—गम्भाहाणाइ इहरहा होजा ।

सुमिणममागमजुवहण, न य जओ ताई तो विफला । २३० ॥

इतरथा स्वप्ने सुरतक्रिया योऽसौ व्यञ्जनविसर्गः स याद

योषित्प्राप्त्यव्यभिचारी स्यात्, तदा सुरतोपभुक्तयुक्तेरपि 'सुरतक्रियाऽमुं कन सह मयाऽनुभूता' इत्येवंप्रकाशं सुरत-
प्रतिपत्तिः स्यात्, तथा रतिसुखं गर्भाऽऽधानाऽऽदिकं च भ-
वेत्, आदिशब्दादुत्तरवृत्ति-दोहद-पुत्रजन्माऽऽदिपरिग्रहः ।
यत्तच्च नैतानि तस्याः समुपलभ्यन्ते, अतो विफलैव सा स्व-
प्नसुरतक्रिया, विशिष्टस्य परिशुक्लकामिनीगर्भाऽऽधानाऽऽदि-
फलस्याऽभावात् । इदमुक्तं भवति-न स्वप्ने योषित्प्राप्तिपूर्विका
विशिष्टा सुरतक्रिया, नापि विशिष्टं गर्भाऽऽधानाऽऽदिकं तत्फ-
लं, या तु तीक्ष्णवेदोदयाऽऽदिभूताऽध्यवसायमात्रकृता निधुव-
नक्रिया सा व्यञ्जनयिसर्गमात्ररूपणैव फलेन फलवती न वि-
शिष्टेन, इति तदपेक्षया सा 'विफला' इत्युच्यते । अतो य-
थोक्तविशिष्टफलाभावात् फलमात्राद् योषित्प्राप्त्यसिद्धेः न
प्राप्यकारिता मनस इति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३० ॥

पुनरप्याह परः—

ननु मिमिषामो वि कांई, सच फलो फलइ जो जहा दिहो ।

ननु मिमिषामि निसिद्धं, किरिया किरिया फलाइं च ॥ २३१ ॥

ननु स्वप्नाऽपि कश्चित् सत्यं फलं यस्याऽसौ सत्यफला
दृश्यते । क. ? , इत्याह—यो यथा येन प्रकारेण राज्यलाभाऽऽ-
दिना दृष्टेनैव फलति—राज्याऽऽदिफलदायका भवती-
त्यर्थः, ननु किमिति स्वप्नोपलब्धे मनसो मेरुगमनाऽऽदि-
कं सत्यतया नश्यते ? , इति भावः । अत्रोक्तगमाह—नन्वित्या-
दि, 'नन्वयुक्तापालम्भोऽयम्, सर्वथा स्वप्नसत्यत्वस्याऽस्मा-
भिरनिर्निषेधमानत्वात् । तर्हि किं निषिध्यते ? , इत्याह-
स्वप्ने क्रिया मेरुगमनाऽऽदिका, अप्वधमकुसुमपरिमलाऽऽ-
दीनि क्रियाफलानि च, इत्येतद् द्वयमस्माभिः प्रागुक्तयु-
क्तं सत्यतया निर्णयम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३१ ॥

तर्हि किं तत्, यत् स्वप्ने भवद्भिर्न निर्णय्यते ? , इत्याह—

जं पुण विण्णणं त-एफलं च मिमिषं विवृद्धं मेत्तम्म ।

सिमिषयनिमित्तभावं, फलं च तं को निवांइ ? ॥ २३२ ॥

यत्पुनः स्वप्ने जिन जाग्रदशीनाऽऽदिकं विज्ञानं, यच्च स्व-
प्ने विवृद्धमात्रस्य च ह. ? :ऽऽदिकं तत्फलं, तदनुभवाऽऽदिसि-
द्धान्ताको निवारयति ? , तथा यो भविष्यत्फलापेक्षया
स्वप्नस्य निमित्तभावः स्वप्ननिमित्तभावस्तं च को वा नि-
वारयति ? , यच्च तस्मात् स्वप्ननिमित्तावश्यकभावि भ-
विष्यत्फलं तदपि को निवारयति ? । यदेव हि मेरुगमन-
क्रियाऽऽदिकं युक्त्या नोपपद्यते तदेव निषिद्यते, न त्वेता-
नि विज्ञानाऽऽदीनि, युक्त्युपपन्नत्वात् । न चैतैरभ्युपगतेरपि
मनसः प्राप्यकारिता काचित् सिध्यतीति भावः । इति
गाथाऽर्थः ॥ २३२ ॥

किमिति पुनः स्वप्नस्य निमित्तभावो न निवार्यते ? , इ-
त्याशङ्क्याऽऽह—

देहपुरुषं महसो-इयं च सिमिषो य काइयाईणि ।

मगयाइं निमित्ताइं, सुभाऽमुभफलं निवेणंति ॥ २३३ ॥

स्वस्मिन्नात्मनि गतानि स्थितानि स्वगतानि निमित्तानि,
पतानि शास्त्रे, लोकेऽपि च प्रसिद्धानि भविष्यच्छुभा-
शुभफलं निवेदयन्ति । कानि पुनस्तानि ? , इत्याह—का-
यिकम्, आदिशब्दाद् वाचिकम्, मानसं च । एताव्येव-
क्रमेण दर्शयति—कायिकं वाङ्मयं देहस्फुरणं भविष्यच्छु-

भाऽशुभफलं निवेदयति, वाचिकं तु सहसोदितं सहसा-
ऽकस्मादेवोदितं सहसोदितं सहसैव तत् किमपि वदत
आगच्छति यत्, भविष्यच्छुभा-ऽशुभफलमावेदयति, मा-
नसं तु निमित्तं स्वप्ने, इत्येतानि को निवारयति ? ,
लोक-शास्त्रप्रसिद्धस्य, युक्त्युपपन्नस्य च निषेद्धमशक्य-
त्वात् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३३ ॥

आह—ननु स्यान्निर्दिष्टोदये वर्तमानस्य द्विरुदन्तोत्पा-
टनाऽऽदिप्रवृत्तस्य स्वप्ने मनसः प्राप्यकारिता तत्पूर्वको व्य-
ञ्जनावग्रहश्च सिध्यति । तथाहि—स तस्यामवस्थायां 'द्वि-
रुदन्तोत्पाटनाऽऽदिकं सर्वमिदमहं स्वप्ने पश्यामि इति म-
न्यते, इत्ययं स्वप्नः मनोधिकल्पपूर्विकां च दृशनाऽऽद्युत्पाट-
नक्रियामसौ करोति । इति मनसः प्राप्यकारिता, तत्पूर्वकश्च
मनसो व्यञ्जनावग्रहो भवत्येव, इत्याशङ्क्याऽऽह—

सिमिषामिव मममाण-स्स थीणदिद्विस्स वंजणोग्गहया ।

होज्ज व न उ सा मणसो, सा खलु सोइंदियाईणि ॥ २३४ ॥

'होज्ज व' इत्यत्र वाशब्दः पुनरर्थः, तस्य च व्यवहि-
तः सम्बन्धः कार्यः । तद्यथा—अनन्तराकृत्युक्तिभ्यः स्वप्ना-
वस्थायां अपि विषयप्राप्त्यभावाद् मनसो व्यञ्जनावग्रहो ना-
स्ति, स्यान्निर्दिष्टः पुनः स्यान्निर्दिष्टोदये पुनर्वर्तमानस्य
जन्तारित्यर्थः, मांसभक्षण-दृशनात्पाटनाऽऽदि कुर्वतो गार्हान-
द्रोदयवशीभूतत्वेन स्वप्नमिदं मन्यमानस्य भवत् व्यञ्जना-
वग्रहता-स्याद् व्यञ्जनावग्रह इत्यर्थः न वयं तत्र निषेद्धारः ।
सिद्धं तर्हि परस्य समीहितम् । सिध्यन्, यदि सा व्य-
ञ्जनावग्रहता मनसो भवेत्, न पुनः सा तस्य । कस्य
तर्हि सा ? , इत्याह—सा खलु प्राप्यकारिणां धोत्राऽऽदी-
न्द्रियाणां ध्वण-स्वन-घ्राण-स्पर्शानामित्यर्थः, इदमुक्तं
भवति—स्यान्निर्दिष्टोदये प्रेक्षणकरभूम्यादां गीताऽऽ-
दिकं श्रवणतः धोत्रन्द्रियस्य व्यञ्जनावग्रहो भवति, कर्पूरा-
ऽऽदिकं जिघ्रतो घ्राणन्द्रियस्य, आमिष-मांसाऽऽदिकं भ-
क्षयतो रसनेन्द्रियस्य, कामिनीतनुलताऽऽदि स्पृशतः स्पर्शेन-
द्रियस्य व्यञ्जनावग्रहः संपद्यते । न तु नयन-मनसो, बहि-
र्लुङ्गिकाऽऽदि विषयकृतदाह-पाटनाऽऽदिप्रसङ्गेन तयोर्विष-
यप्राप्त्यभावात्, तामन्तरेण च व्यञ्जनावग्रहासम्भवादिति
भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३४ ॥

आह—ननु स्यान्निर्दिष्टोदये स्वप्नमिदं मन्यमानः किं को-
ऽपि चेष्टां कारञ्चत् करोति, येन तत्कारणे व्यञ्जनावग्रहः
स्यात् ? , इत्याशङ्क्य स्यान्निर्दिष्टोदयोदाहरणान्याह—
पोग्गलमोयगदन्ते, फरुमगवडसालभंजणे चैव ।

थीणद्विस्स एण, आहरणा होति नायव्वा ॥ २३५ ॥

स्यान्निर्दिष्टोदयवर्तिन एतानि पौद्गलाऽऽदीन् युदाहरणानि
ज्ञातव्यानि भवन्ति । तद्यथा—'पोग्गलेत्यादि' । तत्र समयपरि-
भाषया पौद्गलं मांसमुच्यते, तदुदाहरणं यथा—एकस्मिन्
ग्रामे कुटुम्बिकः कोऽप्यासीत्, स च मांसयुद्ध आमानि,
एकधानं, तलितानि, कवलानि, तीमनाऽऽदिमध्यप्रक्षिप्तानि
च मांसानि भक्षयति । अन्यथा च गुणानि शायिभिः स्थ-
गिरैः कैश्चित् प्रतिबोधितो दांष्ट्रां कक्षाकृतवान् । तेन
च ग्रामाऽनुग्रामं विहरता कदाचित् क्वाचित् प्रवेशे मां-
सलुब्धैः कैश्चित् विहृत्यमानो महिषः समीक्षाञ्चके । तं

च संवीक्ष्य तदामिषभक्षणे तस्याऽप्यभिलाषः समजायत । स चाऽभिलाषोऽस्य भुञ्जानस्य निचारभूमिं गतस्य चरमां सूत्रपौरुषीं, प्रतिक्रमणक्रियां, प्रादोपिकपौरुषीं च कुर्वतो न निवृत्तः, किं बहुना ? तदभिलाषवन्त्येव प्रसुप्तोऽसौ । ततः स्त्यानर्दिनिद्रोदयो जातः । तदुदये चांश्याय ग्रामाद् बहिर्महियमण्डलमध्ये गत्वाऽन्यं महिषमेकं विनिहत्य तदामिषं भक्षितवान् । तदुद्धारितशेषं च समानीयोपाश्रयोपरि लिप्त्वा प्रसुप्तः । समुत्थितश्च प्रत्युपसि स 'मयेत्यभूतः स्वप्नो दृष्टः' इत्येवं गुर्थान्तक आलोचयामास । साधुभिश्चोपाश्रयोपरि तदामिषमदृश्यत । ततः स्त्यानर्दिनिद्रोदयोऽस्याऽस्ति इति ज्ञातम् । तथा च सङ्गुन लिङ्गमपहत्य विसर्जितोऽसौ ॥ इति स्त्यानर्दिनिद्रोदये प्रथममुदाहरणमिति ॥ १ ॥ अथ द्वितीयं मोदकोदाहरणमुच्यते—यथा एकः कोऽपि साधुभिर्ज्ञां पर्यटनं कञ्चिद् गृहं पटलकाऽदिव्यवस्थापितानतिप्रचुरान् सुगन्धिस्निग्धमधुरमनोज्ञान् मोदकानद्राक्षीत् । तेन चाध्वस्थितेन ते सुचिरमुद्धीक्षिता । न च किमपि तन्मध्याह्नधम् । ततः सोऽप्यधिच्छिन्नतदभिलाष एव सुखाप । स्त्यानर्दिनिद्रोदये च रजत्या तद्गृहं गत्वा स्फोटयित्वा कपाटानि, मोदकान् खेच्छित्वा भक्षित्वा, उद्धृष्टास्तु पतदग्रहके क्षिप्तोपाश्रयमागत्य पतदग्रहके स्थाने मुक्त्वा प्रसुप्तः । उत्थितेन च तथैवाऽऽलोचितं गुरुणाम् । ततः प्रत्युपज्जनासमये भाजनाऽऽदिप्रत्युपेक्षमाणेन साधुना पतदग्रहके दृष्टास्ते मोदकाः । ततो गुर्वोर्दिभ्रान्तोऽस्य स्त्यानर्दिनिद्रोदयः । तथैव च सङ्गुन लिङ्गपागाञ्चिकं वस्त्राऽयमपि विसर्जितः ॥ २ ॥ दन्तोदाहरणं तृतीयमुच्यते, यथा—एकः साधुर्देवा द्विरदेन खादितः कथमपि पलाय्योपाश्रयमागतः । तं च दन्तिनं प्रत्यविच्छिन्नकोप एव निशि प्रसुप्तः स्त्यानर्दिनिद्रोदयश्च जातः, तदुदये च वज्रभृशभनाराचसंहननवतः केशवाधैबलसंपन्नता समये निगद्यते । अतो नगरकपाटानि भङ्गक्या मध्ये गत्वा तं हस्तिनं व्यापाद्य दन्तद्वयमुत्पाद्य स्वापाश्रयद्वारे लिप्त्वा सुप्तः । प्रवृद्धेन च 'स्वप्नोऽयम्' इत्यालोचितम् । दन्तदर्शने च ज्ञातः स्त्यानर्दिनिद्रोदयः । तथैव च लिङ्गं गृह्णात्वा संघेन विसर्जितः ॥ ३ ॥ 'फरसग' शब्देन समयप्रसिद्धता कुम्भकारोऽभिधीयते, तदुदाहरणं चतुर्थमुच्यते—एकः कुम्भकारो महति गच्छु प्रवर्जितः । अन्यदा च सुप्तस्याऽस्य स्त्यानर्दिनिद्रोदयो जातः । ततोऽसौ पूर्वं यथा मूर्त्तिकारिणोऽनप्राप्तयत्, तथा तदभ्यासादेव साधुना शिरांसि त्राटयित्वा कवचैः सहैवैकान्ते उज्ज्वाञ्चकार । ततः शेषाः केचन साधवोऽपसृताः । प्रभाते च ज्ञात सस्यगैव सर्वे तेषां प्रथमतः । सङ्गुन तथैव विसर्जितः ॥ ४ ॥ अथ वटशालाभञ्जनोदाहरणं पञ्चममुच्यते, यथा—कोऽपि साधुग्रामान्तगाद् गोचरचर्या विधाय प्रतानवृत्तः । स चीरणयाऽभिहतो भूतभाजनस्तृपितो बुभुक्षितशब्दायार्थी मार्गस्थो वटवृक्षस्याऽधस्तादागच्छन्नतिनोच्यतिन्या तच्छाखया मन्त्रके घट्टितः गाढे च परितापितः, अवयवच्छिन्नकोपश्च प्रसुप्तः । स्त्यानर्दिनिद्रोदये गर्थां गत्वा वटशाखां भङ्गवोपाश्रयद्वारे लिप्त्वा पुनः प्रसुप्तः । 'स्वप्नो दृष्टः' इत्यालोचिते स्त्यानर्दिनिद्रोदये च ज्ञातं लिङ्गापनयनतः संघेन विसर्जित इति ॥ ५ ॥ एतान्युदाहरणानि विशेषतो । निश्चायादुपेक्षयानि । इति गाथाऽर्थः ॥ २३४ ॥

तदेवं 'गुणैर्नेष्टव्यं मणो, संवत्स्रह जगन्मोहं च मिमिषे वा' इत्यादिपृथक्पक्षगाथायाः प्रथमार्धमपाकृतम् । सांप्रतं 'सिद्धिमये लोयस्मि वि, अमुगन्धगमो मणो मे स्ति ।' एतदुत्तरार्द्धमपाकुरुवन्नाह—

जह देहन्त्यं चक्रवृत्तं, जं पद् चंदं गयं ति न य सचं ।

रूढं मणसो वि तहा, न य रूढी सच्चिया सच्चा ॥ २३६ ॥

यथा देहस्थं देहादनिर्गतमपि चक्षुः 'चन्द्रं गतम्' इति जल्पति लोकः, न च तत् सत्यम्, चक्षुषो बह्व्यादिदर्शनेन तत्कृतदाहाऽऽदिप्रसङ्गान् : तथा तेनैव प्रकारेण मनसोऽपि निर्निबन्धनं रूढमिदं यदुत—'अमुत्र गते मे मनः' इति । रूढिर्गपि सत्या भविष्यति, इत्याह न च रूढः सर्वोऽपि सत्या, "वटं वटं वैश्रवणं-आचरं चत्वरं शिवः । पर्वते पर्वते गमः, सर्वगो गधुसदनः ॥ १ ॥" इत्यादिकाया अमन्याया अपि दर्शनान् । इति गाथाऽर्थः ॥ २३६ ॥

तदेवं विषयप्राप्तौ निषिद्धायां मनसोऽसदग्रहममुञ्चन् परः प्रकागन्तरेणाऽपि तस्य व्यञ्जनावग्रहं प्रातपाद्यन्नाह—

विमयमसंपत्तस्म वि, संविज्जइ वंजणोग्गहो मणसो ।

जममंखेजसमइत्थो, उवत्थोगो जं च मवेवमु ॥ २३७ ॥

ममणसु मणोदच्चा—इ गिरहणं वंजणं च दच्चाइ ।

भणियं मेवंधो वा, तेण तयं जुज्जणं मणसो ॥ २३८ ॥

विषयं मेरुशिखरंऽऽदिकं, जलाऽनलाऽऽदिकं वा, असंप्राप्तमपि अप्राप्य गृह्णतोऽपीत्यर्थः । किम् ? इत्याह—संचिद्यते युज्यते व्यञ्जनावग्रहो मनसः । कुतः ? इत्याह—'जम-संखेजसमइत्थो उवत्थोगो' यद् यस्मान् कारणान् "व्यवमानो न जानाति" इत्यादिवचनात् सर्वोऽपि लुप्तस्थोपयोगोऽसङ्ख्येयैः समर्थनिर्दिष्टः सिद्धान्तः, न त्वेक-द्वयादिभिः । 'जं च मवेवमु समयेसु मणोदच्चाइ गिरहणं चि ।' यस्मान्च तेषुपयोगसम्बन्धव्यवसङ्ख्येयेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकमनन्तानि मनोव्यव्याणि मनोचरणाभ्यां गृह्णाति जीवः, व्यव्याणि च, तत्सम्बन्धो वा प्रागत्रैव भवति, व्यञ्जनमु-क्तम्, तेन कारणेन तत् तादृशं द्रव्यं, तत्सम्बन्धो वा व्यञ्जन व्यञ्जनावग्रह इति हृदयम्, युज्यते गटते मनसः । यथा हि श्रोत्राऽऽदीन्द्रियेणाऽसङ्ख्येयान् समयान् यावद् गृह्यमाणानि शब्दाऽऽदिपरिणतद्रव्याणि, तत्सम्बन्धो वा व्यञ्जनाद्यग्रहः, तथाऽत्राऽप्यसङ्ख्येयसमयान् यावद् गृह्यमाणानां मनोव्यव्याणां, तत्सम्बन्धस्य वा किमिति पक्षपाते परिण्यत्य मध्यस्थेभूत्वाऽसौ नेयते ? इति किल परम्याऽभिप्रायः । इति गाथाऽर्थः ॥ २३७ ॥ २३८ ॥

तदेवं विषयान्प्राप्तावपि भङ्गप्रतरेण मनसो व्यञ्जनावग्रहः किल परेण समर्थितः । सांप्रतं विषयमस्या—

प्याऽपि तस्य तं समर्थयन्नाह—

देहादगिगयस्स वि, सकावहिययाइयं विचित्तयत्थो ।

नेयस्स वि मेवंध, वंजणमेवं पि मे जुत्तं ॥ २३९ ॥

देहाच्छरीरादनिर्गतस्याऽपि मेवाद्यर्थमगतस्याऽपि स्वस्था-निश्चितस्यापीत्यर्थः, स्वकाये, स्वकायस्य, वा हृदयाऽऽदिकं मतीवसन्नित्तत्वादातिसेवज्जं विचिन्तयतो मनसो योऽसौ ज्ञानं स्वकायस्थितं हृदयाऽऽदिना स्वस्थस्थितप्राप्तं तत्क्षणम्

स्मिन्नपि ज्ञेयसंबन्धे, न केवलं ' विसयमसंपत्तस्म वि सं-
विज्जह' इत्याद्यनन्तरसमर्थितन्यायेन, इत्यपिशब्दार्थः ।
किम् ? इत्याह व्यञ्जने व्यञ्जनावग्रहः ' मे ' तस्य मनसो
युक्तं घटमानकम्, एवमयनयाऽपि प्राप्यकारित्वभङ्ग्या ।
इति गाथाऽर्थः ॥ २३६ ॥

तदेवं प्रकारद्वयेन मनसः परेण व्यञ्जनावग्रहे समर्थिते,

आचार्यः प्रथमपक्षे तावत् प्रतिविधानमाह—

गिज्जहस्स वंजणाणं, जं गहणं वंजणोग्गहो स ममो ।

गहणं मणो न गिज्जहं, को भागो वंजणे तस्स ? ॥ २४० ॥

इह—' विसयमसंपत्तस्म वि संविज्जह' इत्यादि यत्परिणो-
क्तम्, तद् निज्जाऽसत्पत्त-परकीयसत्पत्तविषयप्रसर्पन्महा-
गग-क्षेपग्रहस्तत्वेतोर्विह्वलतासूचकमेवावगन्तव्यम्, अ-
संशङ्कत्वात् । तथाहि-श्रोत्र-घ्राण-रसन-स्पर्शनेन्द्रिय-
तुष्ट्यग्राह्यस्य शब्दगन्धाऽऽदिष्वप्यस्य संशन्धिना व्यञ्जनानां
तद्व्यपरीक्षणद्रव्याणां यदग्रहणमुपादानं स व्यञ्जनावग्रहो-
ऽस्माकं संमत इति परेऽपि जानात्येव, प्रागसकृन्प्रतिपा-
दितत्वादिति । मनोद्रव्यागपि तर्हि मनसो ग्राह्याणि भ-
विष्यन्ति, ननस्तस्याऽपि श्रोत्राऽऽदीन् व्यञ्जनावग्रहो भवि-
ष्यति; अतः किमसंबद्धम् ? इत्याह—' गहणं मणो न गि-
ज्जहं' इति ' चिन्ताद्रव्यरूपं मनो न ग्राह्यम्, किन्तु ग्रहणं गृ-
ह्यतेऽवगम्यते शब्दाऽऽदिद्रव्येऽनेनेति ग्रहणम्-अर्थपरिच्छेदे
करणमित्यर्थः । ग्राह्यं तु मेरुशिखराऽऽदिकं मनसः सुप्रती-
तमेव । अतः को भागः-कोऽयमस्तस्य करणभूतस्य मनो-
द्रव्यराशेर्व्यञ्जने व्यञ्जनावग्रहोऽधिकृतः ? न कोऽपीत्यर्थः ।
ग्राह्यवस्तुग्रहणं हि व्यञ्जनावग्रहो भवति । न च मनोद्र-
व्याणि ग्राह्यरूपतया गृह्यन्ते, किन्तु करणरूपतया, इत्य-
संबद्धमेव परेऽहम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २४० ॥

या च ' दहादागमयस्म वि, सकार्याहिययायं' इत्या-
दिना मनसः प्राप्यकारिता ग्राह्या, साऽपि न युक्ता, स्व-
कायहृदयाऽऽदिको हि मनसः स्वदेश एव, यच्च यस्मिन् देशे-
ऽर्थावगते, तत् तेन संबद्धमेव भवति, कस्तत्र विवादः ?
किं हि नाम तद् वस्तुमस्ति, यदात्मदेशेनाऽसंबद्धम् ? । एवं
हि प्राप्यकारितायामित्यमाणायां सर्वत्रापि ज्ञाने प्राप्यकार्येय-
सर्वस्याऽपि तस्य जीवन संबद्धत्वात् । तस्मात् पारिशेष्याद्
बाह्यार्थापेक्षैव प्राप्यकारित्वाऽप्राप्यकारित्वाभ्यन्ता युक्ता
स च मनसोऽप्राप्ते एव गृह्यते, इति न तत्र व्यभिचारः ।
भवतु वा मनसः स्वकीयहृदयाऽऽदिचिन्तायां प्राप्यकारिता,
तथाऽपि न तस्य व्यञ्जनावग्रहसंभव इति दशयन्माह—

तदेसचित्तेण होअ वंजणं जह तसो न समयम्मि ।

पढं चैव तमन्थं, गेहंज न वंजणं तम्हा ॥ २४१ ॥

स चासौ स्वकीयहृदयाऽऽदिदेशश्च तस्य चिन्तने तस्मिन्
सति स्याद् मनसो व्यञ्जने व्यञ्जनावग्रहः । यदि किम् ?
इत्याह—' जह तसो न समयम्मि । पढं चैव तमन्थं गेहंज
सि ।' यदि तद् मनः प्रथम एव समयं तं स्वकीयहृदयाऽऽदि-
कमर्थं न गृहीयाद्-नावगच्छेदिति । एतच्च नास्ति, यस्माद्
मनसः प्रथमसमय एवार्थोऽवग्रहः समुत्पद्यते, न तु श्रोत्रा-
ऽऽदीन्द्रियस्यैव प्रथमं व्यञ्जनावग्रहः तस्य हि क्षयापशमा-
पाटयन प्रथममर्थानुपलब्धिकालसंभवाद् युक्तो व्यञ्जना-
वग्रहः, मनसस्तु पटुक्षयोपशमत्वाच्चतुर्गिन्द्रियस्यैवाऽर्थानु-
पलब्धिकालस्यासंभवेन प्रथममेवार्थोऽवग्रह एवोपजायते ।

अत्र प्रयोगः—इह यस्य ज्ञेयसंबन्धे सत्यप्यनुपलब्धिकालो ना-
स्ति न तस्य व्यञ्जनावग्रहो दृष्टः, यथा चक्षुषः नास्ति सार्थ-
संबन्धे सत्यनुपलब्धिकालो मनसः, तस्माद् न तस्य व्यञ्ज-
नावग्रहः, यत्र त्वयमभ्युपगम्यते न तस्य ज्ञेयसंबन्धे सत्यनु-
पलब्धिकालासंभवः, यथा श्रोत्रस्येति व्यातिरेकः । त-
देवं परेऽहम्पक्षेऽपि मनसो व्यञ्जनावग्रहं निराकृत्यापसं-
हरति—' न वंजणं तम्हा सि' तस्मादुक्तप्रकारेण मनसो न व्य-
ञ्जनावग्रहसंभवः । इति गाथाऽर्थः ॥ २४१ ॥

कस्माद् न मनसो व्यञ्जनावग्रह इत्याशङ्क्याऽत्रार्थे विंश-
धतीमुपपत्तिमाह—

समए समए गिणहइ, दव्वाइ जेण मुणह य तमन्थं ।

जं चिदिआपआंगं, वि वंजणावगंहेऽतीति ॥ २४२ ॥

होह मणोवावारे, पढमाओ चैव तेण समयआओ ।

होह तदन्थगहणं, तदमहा न प्यवत्तेजा ॥ २४३ ॥

' समए समए सि' प्रतिसमयमित्यर्थः, इदमुक्तं भवति—
मनोद्रव्यग्रहणशक्तिसंपन्नो जीवः कस्यचिदर्थस्य चिन्ताव-
सरे प्रतिसमयं मनोद्रव्याणि गृह्णाति, तं च चिन्तनीयम-
र्थं प्रतिसमयं ' मुणह सि' जानाति येन कारणेन, तेन
प्रथमसमयादेव भवति तस्य चिन्तनीयार्थस्य ग्रहणमि-
ति द्वितीयगाथायां संबन्धः, प्रथमसमयादेवाऽर्थोऽवग्रहः
प्रवर्तते इत्यर्थः, अर्थानुपलब्धिकालस्वेकोऽपि समया ना-
स्ति, अतो न मनसो व्यञ्जनावग्रहसंभव इति भावः ॥
आह नन्वपवर्गाऽऽदिव्यवस्थितो यदेन्द्रियव्यापारग्रहितः
केवलेन मनसोऽर्थान् पर्यालोचयति तदा मा भूद् मनसो व्य-
ञ्जनावग्रहः, यस्तु श्रोत्राऽऽदीन्द्रियव्यापारे मनसोऽपि व्या-
पारस्तत्र प्रथममनुपलब्धिकालस्य भवद्विरपीष्यमाणत्वात्
किमिति व्यञ्जनाद् मनसो व्यञ्जनावग्रहो नेष्यते ? इत्याश-
ङ्क्याऽह—' जं चिदिआपआंगं, वि वंजणावगंहेऽतीति । होह
मणोवावारे सि ।' यच्च यस्माच्च कारणादिन्द्रियस्य श्रो-
त्राऽऽदीन्द्रिययोगेऽपि-शब्दाऽऽद्यर्थग्रहणकालेऽपीत्यर्थः । कि-
म् ? इत्याह—व्यञ्जनावग्रहोऽतीति सति मनसो व्यापारे भ-
वति । इदमुक्तं भवति—न केवलं मनसः केवलावस्थायां प्रथ-
ममर्थोऽवग्रह एव व्यापारः, किन्तु श्रोत्राऽऽदीन्द्रियापयोगका-
लेऽपि तथैव । तथाहि-श्रोत्राऽऽदीन्द्रियापयोगकाले व्यापार्यते
मनः केवलमर्थोऽवग्रहादेवाऽऽरभ्य न तु व्यञ्जनावग्रहकाले ।
अर्थाऽनवबोधस्वरूपो हि व्यञ्जनावग्रहः, तद्व्यबोधकारणमा-
त्रत्वात् तस्य, मनस्त्वर्थोऽवग्रहोऽवग्रहमेव, मनुतेऽर्थान् मन्यन्ते-
ऽर्था अनेनेति वा मन इति सान्वर्थाभिधानाभिधेयत्वात् ।
किञ्च—यदि व्यञ्जनावग्रहकाले मनसो व्यापारः स्यात् तदा
तस्यापि व्यञ्जनावग्रहसङ्गावादादष्टाविंशतिभेदाभिन्नता मनोर्धि-
शील्येत । तस्मात् प्रथमसमयादेव तस्यार्थग्रहणमेष्टव्यम् । अ-
न्यथा किमत्र बाधकम् ? इत्याह—' तदमहा न प्यवत्तेजा-
सि ।' यदि हि प्रथमसमयादेव मनसोऽर्थग्रहणं नेष्यते तदा
तस्य मनस्त्वेन प्रवृत्तिरेव न स्यादनुत्पत्तिर्गव स्यादित्यर्थः ।
यथा हि-स्वाभिधेयानर्थान् भाषमाणैव भाषा भवति, नान्यथा
यथा च-स्वविषयभूतानर्थानवबुध्यमानानेवाऽवध्यादिज्ञाना-
न्यात्मलाभ लभन्ते, अन्यथा तेषामप्रवृत्तिरेव स्यादिति । एवं
स्वविषयभूतानर्थान् प्रथमसमयादरभ्य मन्यमानमेव मनो
भवति, अन्यथा-वध्यादिवत् तस्य प्रवृत्तिरेव न स्यात् । तस्मात्
तस्याऽनुपलब्धिकालो नास्ति, तथा च न व्यञ्जनावग्रह इति-

स्थितम् । न चैतन् स्वमनीषिकया युक्तिप्राप्तमुच्यते, आग-
मेऽपि व्यञ्जनावग्रहेऽतीत एवेन्द्रियोपयोगे मनसो व्यापारा-
भिधानात् । तथा चोक्तं कल्पभाष्ये—“ अन्त्यान्तराचारी, चि-
त्तं नियमं तिकालविसयं ति । अन्धे उ पदुपपण्णे, विणिञ्चोणं
इदियं लहइ ॥१॥ ” अत्र व्याख्या—अर्थे-शब्दाऽऽद्यां श्रोत्राऽऽ
दीन्द्रियव्यञ्जनावग्रहेण गृहीतेऽन्तरमर्थव्यग्रहादारभ्य चर-
नि प्रवर्तते, इत्यर्थान्तराचारि मनः, न तु व्यञ्जनावग्रह-
काले तस्य प्रवृत्तिरिति भावः, प्रकालविषयं चित्तं, सांप्र-
तकालविषयं त्विन्द्रियम् । इत्यलं विस्तरण ॥ इति गाथा-
ऽर्थः ॥ २४२ ॥ २४३ ॥

अभुमेव मनसोऽनुपलब्धिकालासंभवं सयुक्तिकं भावयन्नाह-
नेयाउ चिय जं सो, लहइ सरुवं पईव सइ व्व ।

तेणजुत्तं तस्माऽ-संकल्पियवज्जणगहणं ॥ २४४ ॥

प्रतिममयं मनोद्रव्योपादानं ज्ञेयार्थवगमश्च मनसो भवत्येव,
न पुनस्तस्यानुपलब्धिकालः संभवति । कुतः ? इत्याह—यद-
यस्मात् कारणात् 'सो' इति प्राकृतशैल्या नपुंसकमपि मनः
सम्बध्यते, ज्ञायते इति ज्ञेयम् । चिन्तनीयम्, वस्तु तस्मादेव
स्वरूपमात्मसत्तास्यभावं लभत, नाऽन्यतः । ततो यदि
तदेव ज्ञेयं नावगच्छेत्, तर्हि तस्मादुत्पत्तिरप्यस्य कथं
स्यात् ? । इदमुक्तं भवति—सान्त्वर्थक्रियावाचकशब्दाभि-
धेया हि मनःप्रभृतयः, तद्यथा—मनुते मन्यते वा मनः,
प्रदीपयतीति प्रदीपः, शब्दयति भाषत इति शब्दः, दहती-
ति दहनः, तपतीति तपनः । एतानि च विशिष्टाक्रियाकर्तृ-
त्वप्रधानानि मनःप्रभृतिवस्तूनि यदि तामेवाऽर्थमननप्रदीप-
नभाषणाऽऽदिकामर्थक्रियां न कुर्युः तदा तेषां स्वरूपहानिरेव
स्यात् । तस्मात् यथा प्रदीपनीय-शब्दनीयवस्त्वपेक्षया प्र-
दीप-शब्दाभिधानप्रवृत्तेः, प्रदीप-शब्दयोरर्थयोरप्रदीपनमश-
ब्दनं चायुक्तम्, तथा मनसोऽपि मननीयवस्तुमननादेव मनो-
भिधानप्रवृत्तस्तदमननं न युक्तम्, ततः किम् ? , इत्याह-
येनैवम्, तेनाऽसंकल्पितान्यनालोचितानि, अनवगतानी
ति यावत्, असंकल्पितानि च तानि शब्दाऽऽदिविषयभा-
वेन परिणतद्रव्यरूपाणि व्यञ्जनानि च तेषां ग्रहणमसं-
कल्पितव्यञ्जनग्रहणं तस्य मनसोऽयुक्तम्, किन्तु-संकल्प-
नानामेवाऽर्थवग्रहणद्वाराणाऽवगतानामयं तेषां शब्दाऽऽदि-
द्रव्याणां ग्रहणं युक्तम् । तस्माद् न मनसोऽनुपलब्धिका-
लाऽस्ति, तथा च न व्यञ्जनावग्रहसंभव इति स्थितम् ।
इति गाथार्थः ॥ २४४ ॥ विश० । उक्त० । ('इन्द्रिय' शब्दे द्विती-
यभागे ४४७ पृष्ठे तयनमनसोरप्यप्राप्यकारितोक्ता) (युग-
पद् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गमिति 'दोकिगिय' शब्दे
चतुर्थभागे २६३६ पृष्ठे व्याख्यातम्) अथ " युगपत् ज्ञानानु-
त्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् " इति वचनादात्मैन्द्रियविषयसंज्ञिधा-
नेऽपि यतो युगपत् ज्ञानानि नोपजायन्ते ततोऽवसीयते अस्ति
मत्कारणं, यतस्तथा तदनुत्पत्तिरिति तत्कारणं मनः सिद्धम् ।
ननु तदनुत्पत्तिर्मनःप्रतिषेधा कुतः सिद्धा, यतस्तस्यास्तद-
नुमीयते । अथाऽऽत्मनः सर्वगतस्य सर्वार्थैः संबन्धात् पञ्च-
भिर्धान्द्रियैरात्मसंयुजं स्वविषयसंबन्धे एकदा किमिति यु-
गपत् ज्ञानानि नोत्पद्यन्ते । यद्यणु मनो नेन्द्रियैः संबन्धमनुभ-
वेत् तत्सद्भावि तु यदैकोनेन्द्रियैरेकदा मत्संबध्यते न तदाऽ-
मरेण, तस्य सूक्ष्मत्वादिति सिद्धा युगपत् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनो-

निमित्तेति नन्वेवं तस्याऽऽत्मसंयोगसमये श्रोत्रसंज्ञकेन नभ-
साऽपि संयोगात् संयुक्तसमवायाधिषोषात्सुखाऽऽदिवत्-
शब्दोपलब्धिरपि तदैव स्यात्, निमित्तस्य समानत्वेऽपि युग-
पत् ज्ञानानुत्पत्तावपरं निमित्तान्तरमभ्युपगन्तव्यमिति नातो
मनःसिद्धिः । न च कर्णशङ्कुल्यवच्छिन्नाऽऽकाशदेशस्य श्रो-
त्रत्वात्तेन च तदैव मनसः संबन्धाभावाभावात् दोषो, निर्गन्तस्य
नभसः प्रदेशाभावात् । न च संयोगस्याव्याप्यवृत्तित्वं, तस्य
प्रदेशव्यपदेशनिमित्तमुपचरितस्य व्यपदेशमात्रानबन्धनम्या-
र्थक्रियायामुपयोगाभावात् । न ह्युपचरितामित्रं माणवकः
पाकानिवर्त्तनसमर्थो दृष्टो, न च कर्णशङ्कुल्यवच्छिन्नभोभागस्य
तथाविधस्यापि शब्दोपलब्धिहेतुत्वमुपलभ्यत एवेति वाच्यं
तदुपलब्धेरन्यनिमित्तत्वात्, किं च-चक्षुराद्यन्यदमेन्द्रियसंब-
न्धात् रूपाऽऽदिज्ञानोत्पत्तिकाले मनसः सम्बन्धसंबन्धात् मान-
सज्ञानं किं न भवेत् ? । न च तथाविधादृष्टाभावादित्युत्तरम् अह-
एनिमित्तयुगपज्ज्ञानानुत्पत्तिप्रसङ्गिनो मनसोऽनिमित्तताभा-
वात् । अश्वधिकल्पसमये गादृशानानुभवात् युगपज्ज्ञानानुत्प-
त्तिश्चासिद्धा कथं मनोऽनुमापिका ? । न चाश्वविकल्पगादृशन-
योर्युगपदनुभवंऽपि क्रमोत्पत्तिकल्पना, अध्यक्षाविरोधात् न चो-
त्पत्तपत्रशतव्यतिभेदवदाशुवृत्तेः क्रमेऽपि यौगपद्यानुभवाभि-
मानः । अध्यक्षासिद्धस्य दृष्टान्तमात्रेणान्यथा कर्तुमशक्तेः, अ-
न्यथा शुक्लशङ्खाऽऽदी पीताविभ्रमदर्शनात् स्वर्णेऽपि तद्भा-
न्तिभेदेत् । मूर्त्तस्य शून्यप्रस्योत्तरार्धव्यवस्थितमुत्पत्तपत्र-
शतं युगपद् व्याप्तुमशक्तेः, क्रमभेदेऽप्याशुवृत्तस्तत्र यौग-
पद्याभिमान इति युक्तम् । आत्मनस्तु ज्ञेयोपशमसन्त्यपेक्षस्य
युगपत् स्वप्रकाशनस्वभावस्य स्वयममूर्त्तस्याप्राप्ताध्यादि-
णो युगपत् स्वविषयग्रहणं न काश्चिद् विरोध इति किं न युगपद्
ज्ञानोत्पत्तिः । न च मनोऽपि शून्यप्रवृत्तसोमन्द्रियाणि तूत्प-
त्तपत्रवत् परस्परपरिहारस्थितस्वरूपाणि न युगपद् व्याप्तुं
समर्थमिति न युगपज्ज्ञानोत्पत्तिः, तथाभूतस्यैवासिद्धेः । त-
थाहि-सिद्धे तद्विधमे मनःसिद्धिः, तत्त्वज्ञो च युगपज्ज्ञानो-
त्पत्तिविभ्रमसिद्धिर्गतीतेरेतत्तत्तद्व्यवस्था न मनःसिद्धिः । स-
म्भ०२काण्ड । (विंशपञ्च 'माण' शब्दे चतुर्थभागे १६३८ पृष्ठे)
सर्वविषयमन्तःकरणं युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिलिङ्गं मनः, तदपि द्र-
व्यमनः पौर्णालिकमजीवग्रहणेन गृहीतं, भावमनस्वात्मगुण-
त्वात् जीवग्रहणेनेति सूत्र० १२३० ॥ " एगे जीवा गे मणे "
स्था० । मननं मनः औदारिकाऽऽदिदर्शनीव्यापाराऽऽहृतमनो
द्रव्यसमूहसाचिव्याज्जीवव्यापारे मनोयोग इति भावः । मन्यते
वा अनेनानि मनो मनोद्रव्यमात्रमेवाति, तच्च सत्याऽऽदिभेदाद्-
नेकमपि संज्ञिनां वा असंख्यातत्वाद्भेदमन्यते भेदमन्येकं म-
ननलक्षणत्वेन सर्वमनसामेकत्वादिति । स्था० १ ठा० ।
" एगे मणे देवासुरमणुआणं तंस तंसि समयंसि । " तत्र
मन इति मनोयोगः, तच्च यस्मिन् यस्मिन् समये विचार्यते
तस्मिन् तस्मिन् समये कालविशेष एकमेव, वीक्षानिर्देशेन
न क्वचनपि समये तत् द्यादिसंख्यं सम्भवतीत्याह—एक-
त्वं च तस्यैकोपयोगत्वात् जीवानां स्यादतत् नैकोपयोगो
जीवो युगपज्ज्ञानोत्पत्तिविषयमेवेदं दर्शनात्, तथा-
विधमिन्द्रियोपयोगपुरुषद्वयवत् । अत्रोच्यते—यदिदं शी-
तोष्णोपयोगद्वयं तत्स्वरूपेण भिन्नकालमपि समयमन-
स्यगतिमूढमतया युगपदिव प्रतीयते, न पुनस्तद्युगपदेवेति ।
आह च—“ समयानिसुष्ठुमयाआ, मत्रसि जुगवं च भिन्न

काले पि । उष्णतद्वलसयवेदं , च जह त्व तमलायतनं ति ॥ १॥ ” यदि पुनरेकशेषयुक्तं मनोऽयान्तरमपि संवेदयति तदा किमन्यत्र गतचेताः पुनरेवस्थितं हस्तिनमपि न विषयीकरोतीति । आह च—“अभयिणि उत्तमं, विणिओ-गं लहइ जह मणो तेणं । इत्थि पि त्रियं पुरओ, किमन्न-चिसो न लक्खेइ ॥ १॥ ” इति । इह च वत्, चक्रव्यमस्ति तत्तु स्थानान्तगादवसेयमिति । अथवा-सत्यासत्योभयस्वभावा-नुभयरूपाणां चतुर्णां मनोयोगानामन्यतर एव भवत्वेकदा-द्यादीनां विरोधेनासम्भवादिनि, केषामित्याह—(देवासुरम-शुयाण नि) तत्र दीव्यन्तीति देवा धर्मानकज्योतिष्काः । ते च न सुग असुग भवनपतिव्यन्तरास्ते च मनोजाता म-नुजा मनुष्यास्ते च देवासुरमनुजास्तेषाम् । स्था० १ टा० । मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणामितानि वस्तुप्रवर्तकानि द्रव्याणि मनोसीन्युच्यन्ते । अनु० । क्रमे० । संशयप्रतिभा-स्वप्नानोद्भासमुखाऽऽदिक्षमेच्छाऽदयश्च मनसो लिङ्गानि । मम्म० २ काण्ड । “ इक्षिताऽकारितैर्ज्ञैः, क्रियाभिर्भाषि-तन च । नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १॥ ” अ-नु० । आ० क० । “ शुभाशुभानि सर्वाणि, निमित्तानि स्युरक्तः । एकतस्तु मनो यानि, तद्विशुद्धं जयावहम् ॥ १॥ ” ज्ञा० १ अ० १६ अ० । २० प० । मनःपर्यायज्ञाने, मनो जीव इति बौद्धमतनिगमः यथा—“ मणं च मणजी विया वयंति सि । ” न केवलं पञ्चैव स्कन्धान् मनश्च मन-स्कारं रूपाऽऽदिज्ञानलक्षणानामुपादानकारणभूतो यमाश्रि-त्य परलोकोऽभ्युपगम्यते बौद्धः, मन एव जीवा येषां मते-न ते मनोजीवाः, ते एव मनोजीविकाः । अलीकग्राहिता चेषां सर्वथाऽननुगामिनि मनोमात्ररूपे जीवे कल्पितेऽपि प-रलोकार्थिभेदे, तदसिद्धिश्चावस्थितस्यैकस्याऽऽत्मनोऽसत्या-त् मनोमात्राऽऽत्मनः क्षणान्तरस्यैवान्यादनात् अकृताभ्याग-माऽऽदिदोषप्रगङ्गात् कथञ्चिदनुगामिनि तु मनोऽन जीवत्वा-भ्युपगमः सम्यक् पक्ष एवेति । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । कल्प० ।

मणइच्छिय-मनईप्सित-त्रि० । मनसंपि, “ मणइच्छियचि-त्तन्धो, नायच्चा होइ इत्तरिओ । ” (११) मनसि ईप्सित इ-ष्टचित्तोऽनेकप्रकारोऽर्थः स्वर्गोपवर्गाऽऽदिस्तेजोलेष्याऽदिर्धा-यस्मात्तन्मनईप्सितचित्रार्थम्, इत्यधिकं प्रक्रमानुशनाऽऽख्यं तपो ज्ञातव्यम् । उक्त० ३० अ० ।

मनएगत्तीकरण-मनएकवीकरण-न० । चित्तस्य नानाव्या-पारविकल्पमालाऽऽकुलस्यैकाग्रताऽऽपादेन, दश० १ तत्त्व ।

मणंसि-मनस्विन्-त्रि० । “अतः समृद्धयादौ वा ” ॥ ८१॥ । १४॥ समृद्धिर्ह्येषमादिषु आदंरकारस्य दीर्घो भवति । माणंसी । मणंसी ॥ स्वमनोऽनुगे, प्रा० १ पाद ।

मणग-मनक-पुं० । दशवैकालिककर्तृशय्यम्भवस्य पुत्रे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । अयं च गर्भगत एवाऽऽसीद्यदाऽस्य पिता शय्यम्भवः प्रवर्षाज, पश्चादष्टवर्षोऽयमपि त-दन्तिके प्रवर्षाजतः, परमासाऽवशेषाऽऽयुषं तं ज्ञात्वा तदर्थसकलश्रुतनिस्त्यन्वभूतं दशवैकालिकनामाभ्ययनं नू-

नं रचयित्वा पाठयामास पिता, ततः स काले स्वर्गतः । जै० १० ।

मणगपियर-मनकपितृ-पुं० । मनकाऽऽख्यापत्यजनके, दश० १ अ० । श्रीशय्यंभवसूरै, “ मणगपियरं एमंसांमि । ” कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मणगुत्त-मनोगुप्त-त्रि० । मनोनियन्त्रणया संवृते, मनोगु-प्त्या गुप्तः । उक्त० १२ अ० ।

मणगुत्तया-मनोगुप्ता-स्त्री० । मनसोऽशुभपदार्थाद् गोपने, उक्त० ।

मणगुत्तयाए गं भंते ! जीवे किं जणयइ ॥ मणगुत्तयाए गं जीवे एगज्जं जणयइ, एगज्जचित्ते गं जीवे मणगुत्ते संजमाऽऽराहए भवइ ॥ ५३ ॥

हे भदन्त ! मनोगुप्ततया जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह-हे शिष्य ! मनोगुप्ततया जीव एकान्तं धर्मे एकान्तत्वम् उपा-जयति एकान्तचित्तो जीवो गुप्तमनः सन् संयमस्याऽऽराध-कः पालको भवति । उक्त० २६ अ० ।

मणगुत्ति-मनोगुप्ति-स्त्री० । मनोनियन्त्रणायाम्, उक्त० । मनो-गुप्तिरिच्छा-आतर्गप्रध्यानानुबन्धकल्पमाजालवियोगः प्र-थमा १, शास्त्रानुसारिणी परलोकसार्थका धर्मध्यानानुबन्धि-नी माध्यस्थ्यपारणतिद्वितीया २, कुशलाकुशलमनोवृत्तिनि-रोधनयोगनिरोधावस्थाभाविन्यात्मागमता तृतीया ३ । तदुक्तं विशेषणत्रयेण योगशास्त्रं—“ विमुक्तकल्पनाजालं समत्वे उप-र्तिष्ठतम्, आत्मारामं मनस्तज्ज्ञ—मनोगुप्तिरुदाहृता ॥ १॥ ” एवंविधा मनोगुप्तिरित्यर्थः । ध० ३ अधि० । नि० वृ० । द्वा० ।

सच्चा तहेव मोसा य, सच्चापोसा तहेव य ।

चउत्थी असच्चमोसाओ, मणगुत्ती चउत्विहा ॥ २० ॥

मनोगुप्तिश्चतुर्विधा-प्रथमा सत्या मनोगुप्तिः, तथा द्विती-या असत्या मनोगुप्तिः, तथैव तृतीया सत्यामृषा मनो-गुप्तिः । तथा चतुर्थी असत्यामृषामनोगुप्तिः । यत्सत्यं वस्तु मनसि चिन्त्यते जगति जीवतश्च विद्यते इत्यादिचिन्तनस्य योगस्तद्रूपा गुप्तिः सत्यामनोगुप्तिः प्रथमा १, यत् असत्यं वस्तु मनसि चिन्त्यते जीवो नास्ति इत्यादि चिन्तनस्य योगस्तद्रूपा गुप्तिः असत्यामनोगुप्तिः द्वितीया २, बहूनां नानाजातीयानाम् आम्नाऽऽदिवृत्ताणां वने दृष्टा आम्ना-णांमेव वनम् एतत् वर्तते स तत्सत्यं पुनर्मृषायुक्तम्—एव इत्यादिचिन्तनयोगस्तद्रूपा गुप्तिः सत्यामृषामनोगु-प्तिस्तृतीया ३, यतोऽत्र काचित् सत्या चिन्तना काचित् मृषा चिन्तना केचित् तत्र वने आम्नाः सन्ति तेन सत्या, केचित् तत्र वने धवखदिरपलाशाऽऽदयो वृक्षा अपि स-न्ति तेन मृषाऽप्यस्ति चतुर्थी ४, असत्यामृषा या चिन्तना सत्याऽपि नास्ति यत आदेशनिर्देशाऽऽदिष्वचने मनसि चि-न्त्यते हे देवदत्त ! घटम् आनय, अमुकं वस्तु मह्यम् आ-नीय दीयताम्, इत्यादि चिन्तना व्यवहाररूपा तद्रूपा गुप्तिः असत्यामृषामनोगुप्तिश्चतुर्थी यत एषा चिन्तना सत्याऽपि नास्ति मृषाऽपि नास्ति व्यवहारचिन्तना इत्यर्थः । उक्त० २४ अ० । मनोगुप्ति, आ० क० ।

“ धावको जिनदासाऽऽख्यः, प्रतिमां सर्वगत्रिकीम् ।
प्रपञ्चो यानशालायां, दुःशीला नस्य च प्रिया ॥ १ ॥
लोहकीलकयुकपादं, गृहीत्वा तल्पमायया ।
अज्ञानात्तत्र पत्युहो, लोहपार्श्वं निवेश्य सा ॥ २ ॥
अनाचारं प्रकुर्वन्ना—ऽविध्यकीलेन तल्पदम् ।
वेदनां सोऽधिसेहे तां, न दुर्ध्यानं मनोऽप्यगात् ॥ ३ ॥ ”
आ० क० ४ अ० ।

मणगुलिया—मनोगुटिका—स्त्री० । पीठिकायाम्, मनोगुलि-
का नाम पीठिकेति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ग० ।

मणजीविय—मनोजीविक—पु० । मन एव जीवो येषां ते मनो-
जीवास्त एव मनोजीविकाः । मनस आत्मत्ववादिषु, प्रश्न० २
आध्वद्वार । (ते च ‘मण’ शब्देऽनुपदेमश्च प्रतिक्षिताः)

मणजोग—मनोयोग—पुं० । मनसा सहकारिकारणभूतेन योगो
मनोयोगः विशेषः । मनोविषयो वा योगो मनोयोगः । कर्म०
४ कर्म० । दृष्टे० । औदारिकव्यापाराद् वृत्तमनोद्रव्यसमूहसा-
चिव्याजीवव्यापारे, “ तद् तत्पुत्रावाग्राहिय—मणद्वयसमूह-
जीववावरो । सो मणजोगो भगणह, मणह नये जओ तेण । ॥ ”
न० । औ० । कर्म० । स्या० । “ हितं मितं प्रियं तथ्य—मनवचाव-
मुष्य च । यन्मुनिर्वक्ति वाग्योगः, शेषतद्वागवर्जनम् ॥ १ ॥ ”
मनोयोगः पुनरयं, मनसः कुशलस्य यत् । “ जीत० । मनःसम्ब-
न्ध, द्वा० २४ द्वा० । कर्म० । स्या० । तत्र मनोयोगश्चतुर्धा, तद्यथा-
सत्यमनोयोगः १, असत्यमनोयोगः २, सत्याऽसत्यमनोयोगः ३,
असत्यामृषामनोयोगः ४, तत्र सन्तो मुनयः पदार्था वा तेषु यथा-
सत्यं मुक्तिप्रापकत्वेन यथावस्थिततत्त्वचिन्तनेन च हितः
सत्यः यथा अस्ति जीवः सदसदपः कायप्रमाण इत्यादिरूपतया
यथावस्थिततत्त्वस्तुविकल्पनपर इत्यर्थः, सत्यश्चासौ मनोयोगश्च
सत्यमनोयोगः । तथा सत्यविपरिणतोऽसत्योः यथा—नास्ति
जीव एकान्तसद्गतो विश्वव्यापीत्यादिकुर्विकल्पिचिन्तनप-
रः । असत्यश्चासौ मनोयोगश्च असत्यमनोयोगः २, तथा
मिश्रः सत्याऽसत्यमनोयोगः । यथा इह धवर्षाद्वर्षला-
शाऽऽदिर्मिश्रेषु बहुष्वशोकवृत्तेषु अशोकवनमवेदमित
यदा विकल्पयति तदा तत्राशोकवृत्ताणां सद्भावात्सत्या-
ऽसत्यार्थाप धवर्षाद्वर्षलाशाऽऽदीनां तत्र सद्भावादसत्य इ-
ति सत्याऽसत्यमनोयोग इति, व्यवहारनयमनाऽपेक्षया चै-
वमुच्यते, परमार्थतः पुनरयमसत्य एव यथाविकल्पिता-
र्थायोगात् । न विद्यते सत्यं यत्र सोऽसत्यः, न विद्यते मृषा
यत्र सोऽमृषः, असत्यश्चासावमृषश्च ते नयाऽऽदिर्मिश्रिणि
कर्मधारयः । असत्यामृषश्चासौ मनोयोगश्च असत्यामृषमनो-
योगः । इह विप्रतिपत्ती सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाऽऽशया सर्व-
ज्ञानानुसारं किञ्चित्कल्पते यथाऽस्मि जीवः सदसदरूप
इत्यादि, तात्कल सत्यं परिभाषितमात्राधक्यात्, यत्तु वि-
प्रतिपत्ती—सत्यं वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञमनोत्तारं किञ्चिद्
विकल्पते यथा नास्ति जीव एकान्तनिन्या वेत्या-
दि तदसत्यमिति परिभाषितं, विगधक्यात्, यत्पुनर्व-
स्तुप्रतिष्ठाशामन्तेरेण स्वरूपमात्रप्रातपादनपर व्यवहार-
प्रातं किञ्चित्कल्पते—यथा हे देवदत्त ! घटमानय, गां
दाह मण्णमित्यादि, तदेतत्स्वरूपमात्रप्रतिपादने व्यावहारि-
कं विकल्पज्ञानं न यथाकलज्ञं सत्यं नापि मृष्य-

सत्यामृषमनोयोग इति व्याख्यातश्चतुर्धा मनोयोगः । कर्म०
४ कर्म० ।

मणजोगि (ग)—मनोयोगिन्—पुं० । समनस्कं जीवे, स्या०
४ ठा० ४ उ० ।

मणण—मनन—न० । चिन्तने, विंश० । सर्वपदार्थपरिज्ञाने,
आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । सम्यक् परिच्छिन्नो, सूत्र०
१ श्रु० १४ अ० ।

मणणाणि—मनोज्ञानिन्—पुं० । मनःपर्यायज्ञानिनि, प्रथ० १
द्वार ।

मणणाणिलाहि—मनोज्ञानिलाधि—त्रि० । मनोज्ञानिनो मन-
पर्यायज्ञानिनो लाधिः । मनःपर्यायज्ञानरूपं लाधिभेदे, तच्च म-
नःपर्यायज्ञानं विमलमतिरूपमिह गृह्यते, श्रुजुमतः पृथक् ल-
धिरूपत्वात् । आ० म० १ अ० ।

मणणिव्वत्ति—मनोनिर्वृत्ति—स्त्री० । निर्वृत्तिभेदे, म० ।

कइविहा णं भंते ! मणणिव्वत्ती पप्पत्ता ! । गो-
यमा ! चउव्विहा मणणिव्वत्ती पप्पत्ता । ते जहा—सच्च-
मणणिव्वत्ती ० जाव असस्सामांसमणणिव्वत्ती । एवं
एगिदियवजं विगल्लिदियवजं ० जाव वेमाणियाणं । भ० १६
श० ८ उ० ।

मणणिव्वत्तिकर—मनोनिर्वृत्तिकर—त्रि० । मनसः निर्वृत्तिकरः
सुखोत्पादके, ग० ।

मणदव्व—मनोद्रव्य—न० । मनोवर्गेणागते मनस्त्वेन प-
रिणामिते द्रव्ये, विशेषः । “ मणदव्वणि गाम—जाणि मण-
पात्राग्गाणि दव्वणि गहिताणि ताणि मणदव्वणि भगण-
ति । ” आ० वृ० १ अ० । मनाश्चिन्ताप्रवर्त्तके द्रव्ये, विशेषः ।

मणतुट्टिजणण—मनस्तुष्टिजनन—न० । चित्ततोपविधाने, प-
ञ्चा० ६ विव० ।

मणदंड—मनोदण्ड—पुं० । दण्डभेदे, स्या० ३ ठा० १ उ० । (व्याख्या
‘दंड’ शब्दे चतुर्थभागं २४०१ पृष्ठे) मन एव दण्डो मनोदण्डः
वा दुष्पयुक्ताऽऽत्मदण्डो दण्डेन मनोदण्ड एव । म० ३ सम० ।
मनसा “ तथ्य मणदंड उदाहरणं—कौकण ए पणो खंतो सो
उड्डाणु अहंमिणे विमतो अर्थात् साधुणो अहं खंतो
मुभज्जालोवगतो ति वेदति, चिरेण संलावे हेतुमारुद्धो ।
साहहि पुच्छितो भणति । खरो यानो वायति जदि तेहि
अम पुत्ता संपसं वल्लगणि पलीवज्जा ताए तेमि धरि—
सागलि सरिसाप भूर्माए सुवदुसालिसंपदा भवेज्ज ति ।
एतं चित्तियं मे आर्यागणं धारितो ठितो, एवमादी जे अ-
मुभं मणो चित्तिणि सो मणदंडो । ” आ० वृ० ४ अ० ।

मणदुक्कड—मनोदुक्कृत—त्रि० । दुक्कृतनिमित्ते, आव० ३
अ० । ध० ।

मणदुष्पणिहाण—मणदुष्प्रणिधान—न० । मनसा दुष्टं प्राण-
धानं प्रयोगो दुष्प्रणिधानम् । कृतस्वामाधिकस्य गृहे कर्त्त-
व्यतां कथयतां स्वरुदुष्कृतपरिचिन्तने, उपा० १ अ० ।
आचा० ।

सामादयं तु काउं, परिचितं जो य चितण मड्डो ।

अद्वयमद्वैतगग्नो, निरर्थकं तस्स सामर्थ्यं ॥ ३१३ ॥

सामायिकमित्येवं कृत्वा आत्मानं संयम्य परचिन्तां संसा-
र इतिकर्तव्यताविषयां यस्तु चिन्तयति श्रावक आर्सेवशा-
नश्च स उपगतश्चेति समासः आर्सेध्यानसामर्थ्येनाऽऽर्सेः,
उप-सामीप्येन गतो भवत्येति भावार्थः । निरर्थकं तस्य
सामायिकमनात्मचिन्तायतः निष्फले सामायिकमित्यर्थः ।
आत्मचिन्ता च सदध्यानरूपेति ॥ ३१३ ॥ आ० । पञ्चा० ।

मणपञ्जति- मनःपर्याप्ति-आ० । पर्याप्तिभेदः, यथा पुनर्मनोयो-
ग्यवर्गणादलिकमादाय मनस्त्वेन परिणामरथाऽऽलम्ब्य च मु-
ञ्चति सा मनःपर्याप्तिः । कर्म० ६ कर्म० । प्रव० । प्रज्ञा० । पं० सं० ।

मणपञ्जवणाण- मनःपर्यवज्ञान-न० । मनसो मन्यमानमनो
द्रव्याणां पर्यवः-परिच्छेदो मनःपर्यवः, स एष ज्ञानं, मनःपर्या-
याणां वा तदवस्थाविशेषाणां ज्ञानं मनःपर्यवज्ञानम् । म० ८ श०
२ उ० । कर्म० । बृ० । ध० । पं० सं० । आ० । सूत्र० । आ० म० ।

मणपञ्जवणाणं दुविहे पञ्चे । तं जहा-उज्जुमई चैव,
विउचमई चैव ।

आ० २ उ० १ उ० । पा० । प्रज्ञा० । ज्ञानभेदे, विशेष० ।

अथ मनःपर्यायज्ञानविषयां व्युत्पत्तिमाह—

पञ्जवणं पञ्जयणं, पञ्जाओ वा मणम्मि मणसो वा ।

तस्मि व पञ्जायादि-आणं मणपञ्जवं नारणं ॥ ८३ ॥

(पञ्जवणं ति) 'अव'गत्यादिप्यतिवचनादयनं गमनं वेद-
नमित्ययः, परिः-सर्वतोभावे, पर्ययने समन्तात् परिच्छेदने
पर्ययः । क्वयमित्याह—(मणम्मि मणसो व ति) मनसि
मनोद्रव्यसमुदाये ग्राह्ये, मनसो वा ग्राह्यस्य सबन्धी पर्ययः
मनःपर्ययः, स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । अथवा-
(पञ्जयणं ति) 'अय वय मय' इत्यादि दण्डकधातुः, अयने
गमने वेदनामित्ययः, परिः सर्वतोभावे, पर्ययने सर्वतः, परि-
च्छेदने पर्ययः । क्व पुनरसौ ?, इत्याह—(मणम्मि मणसो व
ति) मनसि ग्राह्ये, मनसो वा ग्राह्यस्य सबन्धी पर्ययो
मनःपर्ययः, स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानम् । (पञ्जाओ
व ति) अथवा—इण गतो, अयनम् आयः, लाभः प्राप्तिसिर्गति
पर्यायाः, परिस्तर्येव, समन्तादायः पर्यायः । क्व ?, इत्याह—
(मणम्मि मणसो व ति) मनसि ग्राह्ये, मनसो वा ग्राह्यस्य
पर्यायो मनःपर्यायः । स चासौ ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानम् । एवं
तावज्ज्ञानशब्देन सह सामानाधिकरण्यमङ्गीकृत्याक्रमः । अ-
थ व्याधिकरण्यमङ्गीकृत्याऽऽह—(तस्मि वत्यादि) वाणशब्दः
पक्षान्तरसञ्चकः, तस्येति-मनसः, पर्याया, पर्यवाः, पर्यया
धर्मो इत्यनर्थान्तरम् इति । आदिशब्दान्तर्यवपर्ययपरिग्रहः ।
ततश्चाऽयमर्थः, अथवा-तस्य मनसो ग्राह्यस्य संयन्धिना वा-
ह्यवस्तुचिन्तनानुगुणा ये पर्यायाः, पर्यवाः, पर्ययास्तेषां तेषु
वा इदमित्यभूतमननं चिन्तितम् इत्येयरूपं ज्ञानं मनःपर्यवज्ञा-
नं, मनःपर्यवज्ञानं, मनःपर्यायज्ञानं चेति ज्ञानशब्देन सह व्याधि-
करणः समासः । अत एव "पाये च नागमहो, नामसमाणाहिगर-
णोऽयं ।" इत्यत्र प्रायोग्रहणं करिष्यतीति गाथाऽर्थः । विशेष० ।

अथ ज्ञानपञ्चकभणनकमाऽऽयातस्य मनःपर्यायज्ञानस्य

प्रस्तावनां कर्तुमाह—

ओहिविभागे भणियं, पि लद्धिमामन्नओ मणोणाणं ।

विमयाइविभागत्थं, भणई नाणकमाऽऽयातं ॥ ८०६ ॥

प्रकटार्थेव ॥ ८०६ ॥

तदेवं प्रतिज्ञातं मनःपर्यायज्ञानमाह—

मणपञ्जवणाणं पुण, जणमणपरिचितियऽन्थपागडणं ।

माणुसखेत्तनिवद्धं, गुणपञ्चइयं चरित्तवओ ॥ ८१० ॥

मनःपर्यायज्ञानं प्रागनिरूपितशब्दार्थम् । पुनःशब्दोऽवधि-
ज्ञानादस्य विशेषघातनार्थः । इदं हि रूपद्रव्यानबन्धनत्वत्ता-
यापशमिकत्वप्रत्यक्षत्वाऽऽदिस्मास्यऽपि सत्यवधिज्ञानात्स्या-
म्यादिभेदेन विशिष्टमिति । तत्र विषयमाश्रित्य स्वरूपत इदं
प्रतिपादयति-जायन्त इति जनास्तेषां मनांसि जनमनांसि नैः
परिचिन्तितो जनमनःपरिचिन्तितः स चासावर्थश्च तं प्र-
कटयति—प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनम् ।
मानुषक्षेत्रमर्द्धतृतीयर्द्धापममुद्रपरिमाणं तन्निबद्धं, न खलु
तद्वहिर्भूतप्राणमनांस्यवगच्छतीति भावः । गुणा विशिष्ट-
दिप्राप्तितान्त्यादयस्त एव प्रत्ययाः कारणानि यस्य तद्गु-
णप्रत्ययम् । चारित्रमस्यास्तीति चारित्र्योस्तस्य चारित्र-
यत एवमेव भवति, तस्याप्यप्रमत्तदिप्राप्तत्वाऽऽदिस्ममयोक्त-
विशेषविशिष्टस्यैव । इति निर्युक्तागाथाऽर्थः ॥ ८१० ॥

अथ भाष्यं तत्र पुनःशब्दार्थं तावदाह—

पुणमहो उ विसेसे, रुविनिबंधाई तुल्लभावे वि ।

उदमोहिआणाओ, मामिविसमाइणा भिन्नं ॥ ८११ ॥

गतार्थेव ॥ ८११ ॥

अथ कस्य तद्वदति ?, कियन्तेप्रविषयं चेत्याह—

तं मंजयस्मि सव्व-प्पमायरहियस्म विविहरिद्धिमओ ।

ममयस्से तंभितर-सन्निमणोगयपरिमाणं ॥ ८१२ ॥

प्रकटाऽर्थः ॥ ८१२ ॥ विशेष० ।

जाणइय पिहुजणो वि हु, विफुडमागारहि माणसं भावं ।

एमेव य तस्सुवमा, मणदव्वपगामिण् अन्थे ॥ ३६ ॥

पृथग्जनोऽपि लोको, ह निर्धनमाकारैर्मानसं भावं जा-
नति, एवमेव तस्याऽपि मनःपर्यायज्ञानिनो मनोद्रव्यप्रका-
शितेऽर्थे उपमा द्रष्टव्या । किमुक्तं भवति?—यथा प्राकृतो लोकः
स्फुटमाकारैर्मानसं भावं जानाति, तथा मनःपर्यवज्ञान्यापि
मनोद्रव्यगतानाकारानवलोक्य तं तं मानसं भावं जानाति ।
बृ० १ उ० १ प्रक० ।

मे किं तं मणपञ्जवणाणं ? मणपञ्जवणाणं शं भंत ! किं
मणुस्माणं उपपज्जइ, अमणुस्माणं ? । गायमा ! मणुस्माणं,
नोअमणुस्माणं । जइ मणुस्माणं किं संसुच्छिममणुस्माणं,
गब्भवकंतियमणुस्माणं ? । गायमा ! नो संसुच्छिममणु-
स्माणं उपपज्जइ, गब्भवकंतियमणुस्माणं । जइ गब्भवकंति-
यमणुस्माणं किं कम्मभूमियगब्भवकंतियमणुस्माणं, अ-
कम्मभूमियगब्भवकंतियमणुस्माणं, अंतरदीवगगब्भवकं-
तियमणुस्माणं ? । गायमा ! कम्मभूमियगब्भवकंति-
यमणुस्माणं नो अकम्मभूमियगब्भवकंतियमणुस्माणं
नो अंतरदीवगगब्भवकंतियमणुस्माणं । जइ कम्मभूमियग

भवकंतिमणुस्साणं किं संखिजवासाऽऽयकम्मभूमियग-
 भवकंतिमणुस्साणं असंखिजवामाउयकम्मभूमियगभ-
 वकंतिमणुस्साणं ? । गोयमा ! संखिजवासाउयक-
 भूमियगभवकंतिमणुस्साणं , नोअसंखिजवासाउयक-
 म्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं । जइ संखिजवासाउयक-
 म्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं किं पज्जत्तगसंखिज-
 वासाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं, अपज्जत्तगसं-
 खिजवासाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं ? । गो-
 यमा ! पज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिम-
 णुस्साणं, नो अपज्जत्तगसंखिजवासाउयकम्मभूमियगभ-
 वकंतिमणुस्साणं । जइ पज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमि-
 यगभवकंतिमणुस्साणं किं सम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवा-
 साउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं, भिच्छादिट्ठिपज्जत्त-
 गसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं, स-
 म्मामिच्छादिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभव-
 कंतिमणुस्साणं ? । गोयमा ! सम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिज-
 वासाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं नो भिच्छा-
 दिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवासाउयकम्मभूमियगभवकंतिम-
 णुस्साणं नो सम्मामिच्छादिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउ-
 यकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं । जइ सम्महिट्ठि-
 पज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं
 किं मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमिय-
 गभवकंतिमणुस्साणं अमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिज-
 वामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं मंजयाऽमंजय-
 सम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिम-
 णुस्साणं ? । गोयमा ! मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवा-
 साउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं, नो अमंजयम-
 म्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंति-
 मणुस्साणं, नो मंजयाऽमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसं-
 खिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं । जइ
 मंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवासाउयकम्मभूमियगभ-
 वकंतिमणुस्साणं, किं पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तग-
 संखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं अ-
 पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमि-
 यगभवकंतिमणुस्साणं ? । गोयमा ! अपमत्तमं-
 जयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवासाउयकम्मभूमियगभवकं-
 तिमणुस्साणं, नो पमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखि-
 जवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं । जइ
 अपमत्तमंजयमम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमि-

यगभवकंतिमणुस्साणं किं इड्डीपत्तअपमत्तसंजयस-
 म्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिम-
 णुस्साणं अणिड्डीपत्तअपमत्तसंजयसम्महिट्ठिपज्जत्तगसं-
 खिजवामाउयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं ? गोय-
 मा ! इड्डीपत्तअपमत्तसंजयसम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवा-
 साऽऽयकम्मभूमियगभवकंतिमणुस्साणं नो अणिड्डी-
 पत्तअपमत्तसंजयसम्महिट्ठिपज्जत्तगसंखिजवामाउयकम्मभू-
 मियगभवकंतिमणुस्साणं मणपज्जवणाणं समुपजइ ।
 (सूत्र—१७)

अथ किं तत् मनःपर्यायज्ञानम् ? एवं शिष्येण प्रश्ने कृते
 सति ये गौतमप्रश्नभगवन्निर्वचनरूपा मनःपर्यायज्ञानो-
 त्पत्तिविषयस्वामिमार्गणाद्वारेण पूर्वसूत्राऽऽलापकास्तान्
 वितथप्ररूपणाशङ्काव्युदासाय प्रवचनबहुमानिविनेयजनश्र-
 द्धाऽभिवृद्धये च तदवस्थानेनैव देववाचकः पठति—‘ जावइया-
 तिसमयाहारगस्स ’ इत्यादि निर्युक्तागाथामूत्रमिव, ‘ मण-
 पञ्चवणाणं भंते !, इत्यादि मनःपर्यायज्ञानं ‘ प्राग्निरूपित-
 शब्दार्थम् ‘ णं ’ इति वाक्यालङ्कारे, ‘ भंते सि ’ गुर्वाम-
 न्त्रणे, ‘ किमिति ’ परप्रश्ने, मनुष्याणामुत्पद्यते इति प्रकटा-
 र्थममनुष्याणामुत्पद्यते इति, ‘ अमनुष्याः ’ देवाऽऽदयः तेषा-
 मुत्पद्यते ? , एवं भगवता गौतमेन प्रश्ने कृते सति पर-
 मार्हन्यमहिम्ना विराजमानस्त्रितोकीर्णतभगवान् वर्द्धमान-
 स्वामी निर्वचनमभिधत्ते—‘ गोयमा ! मणुस्साणं ’ इत्यादि ।
 हे गौतम ! सूत्रे दीर्घत्वं ‘ भेलोपः संवाधेन ह्रस्वो वेति ’ (डो-
 दीर्घो वा ॥८॥३॥३॥॥) इति प्राकृतलक्षणसूत्रे वाशब्दस्य लब्धा-
 नुसारेण दीर्घत्वसूचनान् अवसेयं, यथा—‘ भो वयस्मा ! ’ इत्या-
 दी, मनुष्याणामुत्पद्यते नाममनुष्याणां, तेषां विशिष्टत्वादिप्रति-
 पत्त्यसम्भवान् । अत्राऽऽह—ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः
 सर्वोत्तरमन्निपाती संभिन्नधोताः सकलप्रज्ञापनीयभावपरि-
 ज्ञानकृशः प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञदेशीय एव । उक्तं च—
 “ संज्ञातीनेऽपि भवे, साहइ जं वा पगे उ पुच्छंजा । न
 य ण अणाइसेसी, वियाणइ एस छुउमथो ॥ १ ॥ ”
 ततः किमर्थं पृच्छति ? , उच्यते—शिष्यसंप्रत्ययार्थं, तथा-
 हि—तमर्थं स्वशिष्यभ्यः प्ररूप्यं तेषां संप्रत्ययार्थं तत्समस्तं
 भूयाऽपि भगवन्ने पृच्छति, अथवा—इत्थमेव सूत्ररचनाकल्पः,
 ततो न कश्चिदोप इति । पुनरपि गौतम आह—यदि
 मनुष्याणामुत्पद्यते तर्हि किं संमूर्च्छिममनुष्याणामुत्पद्यते,
 किं वा—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते ? । तत्र ‘ मू-
 र्च्छा ’ मोहसमुच्छ्रययोः । संमूर्च्छनं संमूर्च्छा भावे घञप्रत्य-
 यः, तेन निवृत्ताः संमूर्च्छिमाः, ते च वान्ताऽऽदिस्मृद्वाः,
 तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्—“ कहि णं भंते ! संमूर्च्छिम-
 मणुस्सा संमुच्छंति ? । गोयमा ! अंतामणुस्सस्से ते पणया-
 लोसाप जोयणसयसहस्सेसु अहाइजेसु दोवसमुहेसु पन्न-
 रस्ससु कम्मभूमासु तीसाण अकम्मभूमासु छप्पणाण अतर-
 दावसु गम्भवकंतिमणुस्साणं चेव उअरेसु वा पासवणेसु
 वा खेलेसु वा सिघणेसु वा वंतेसु वा पित्तसु वा सुक्केसु वा
 मोणिणसु वा सुक्कपोगलपरिसाडेसु वा विगयकते—

धरेषु वा धीपुरिसंज्ञेषु वा गामनिष्ठमणेषु वा नगरनिष्ठमणेषु वा सत्त्वेषु चैव असुरद्वारेषु एतत्तु संमु-
च्छिममणुस्मा संमुच्छंति अंगुलस्म असंख्यजभागमेताप्य
अंगहृत्ताप्य असंख्यी मिच्छाविही अणुणी सत्त्वाहि पञ्ज-
सीहि अपञ्जसगा अतोमहुत्ताउत्रा चैव कालं करेति ।
इति । तथा गर्भे व्युत्क्रान्तिरूपस्तिर्येषां ते गर्भव्युत्क्रा-
न्तिकाः, अथवा-गर्भाद् व्युत्क्रान्तिः—व्युत्क्रमणं निष्क्रमणं
येषां ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, उभयत्रापि गर्भजा इत्य-
र्थः । भगवानाह—नो समूर्च्छिममनुप्याणामुत्पद्यते, ते-
षां विशिष्टचारित्र्यप्रतिपत्त्यसम्भवात्, किं तु-गर्भव्युत्क्रान्ति-
क्रमनुप्याणाम्, एवं सर्वेषामपि प्रश्ननिर्वचनसूत्राणां भावा-
धौ भावनीयः, नवरं कृषिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानाऽऽ-
दिकर्मप्रधाना भूमयः कर्मभूमयो भरतपञ्चकैरवतपञ्चक-
महाविदेहपञ्चकलक्षणाः पञ्चदश तासु जाताः कर्मभूमि-
जाः, कृष्यादिकर्मरहिताः कल्पपादपफलोपभोगप्रधानाः
भूमयो हैमवतपञ्चकहरिवर्षपञ्चकदेवकुरुपञ्चकोत्तरकुरुप-
ञ्चकरम्यकपञ्चकैरवतपञ्चकरूपार्त्विशदकर्मभूमयः ता-
सु जाता अकर्मभूमिजाः, तथा अन्तरे-लवणसमुद्रस्य मध्ये
द्वीपाः अन्तरद्वीपाः एकोरुकाऽऽदयः षट्पञ्चाशत् तेषु जाता
अन्तरद्वीपजाः (न०) (अथ लवणसमुद्रस्य मध्ये षट्प-
ञ्चाशदनन्तरद्वीपा वर्तन्ते किं प्रमाणा वा ते किं स्व-
रूपा वा इति 'अन्तरदीव' शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठे
गतम्) 'संख्यजवासाउय सि' सहस्रव्येयवर्णायुषः
पूर्वकाट्यादिजीविनः असहस्रव्येयवर्णायुषः—पल्योपमादिजी-
विनः 'तथा 'पञ्जसगसि' पर्याप्तिः—आहारादिपुद्गलग्रहण-
परिणमनहेतुगन्तव्यः शक्तिविशेषः, स च पुद्गलोपचयान्,
किमुक्तं भवति?—उत्पत्तिदेशमागतेन येन गृहीता आहारा-
दिपुद्गलास्तेषां तथा अन्येषां च प्रतिममयं गृह्यमाणानां त-
न्मस्पर्कतः तद्वपतया जातानामुपपद्यन्ते यः शक्तिविशेषो जी-
वस्याऽऽहारऽऽदिपुद्गलानां खलरमादिरूपतया परिणमनहे-
तुर्यथोदगन्तगतानां पुद्गलविशेषाणामवपद्यन्तेनाऽऽहारपुद्गल-
खलरसरूपतापादनहेतुः शक्तिविशेषः सा पर्याप्तिः, पर्याप्तयो
विद्यन्ते येषां ते पर्याप्ताः 'अध्यादिभ्यः' ॥३१॥४६॥ इति मत्व-
र्थीयोऽप्रत्ययः । ये पुनः स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकलाः
ते अपर्याप्ताः, ते च द्विविधा—लब्ध्या, करणैश्च, तत्र येऽपर्या-
प्तका एव सन्तो ध्रियन्ते न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि
समर्थयन्ते ते लब्धपर्याप्तकाः, तेऽपि नियमादाहारशरीर-
न्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव ध्रियन्ते, नार्वाक, यस्मादागामि
भवायुर्वद्धा ध्रियन्ते सर्वे एव देहिनः, तच्चाहारशरीरन्द्रि-
यपर्याप्तिपर्याप्तानामेव वध्यत इति, ये पुनः करणानि शरी-
रेन्द्रियादीनि न तार्वाकवर्त्तयन्ति अथ चावश्यं निर्वर्त्तयि-
ष्यन्ति ते करणापर्याप्तकाः, इहोभयपामप्यपर्याप्तानां प्रति-
षेधः, उभयपामपि विशिष्टचारित्र्यप्रतिपत्त्यसम्भवात्, तथा
'सम्माहिद्वि' ति 'सम्यक्—अविपरीता दृष्टिः—जिनप्रणी-
तवस्तुप्रतिपत्तिर्येषां ते सम्यगदृष्टयः, मिथ्या—विपरीता दृ-
ष्टिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयः, सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्येषां ते
सम्यगमिथ्यादृष्टयः येषामेकस्मिन्नपि च वस्तुनि तत्पर्याये
वा मतिद्वैर्बलयादिना एकान्तेन सम्यक्परिज्ञानमिथ्याज्ञाना-
भावतो न सम्यक् श्रद्धानं नाप्येकान्ततो विप्रतिपत्तिः ते स-
म्यगमिथ्यादृष्टयः, उक्तं च शतकवृहन्धूणी—'जहा नालि-

केरदीववासिस्स खुहाइयस्सवि एतत्तु समागयस्स ओयणा-
इए अणंगविदेहो इए तस्स उवारिं न रुहे न य निदा, जओ
तेण सो ओयणाइओ आहागे न कयाह दिदो नावि सुओ,
एवं सम्मामेच्छाहिद्विस्स वि जोवाइपयत्थाणं उवारिं न य
रुहे नावि निद' ति, तथा 'संजय' ति 'यम' उपगमे,
संयच्छन्ति स्म सर्वसावधयोगेभ्यस्सम्यगुपरमन्ते स्मेति
संयताः, "गन्तव्यकर्मण्याधारे" ति कर्त्तरि क्तप्रत्ययः, सं-
यताः—सकलचारित्र्येणः असंयताः—आवरतसम्यगदृष्टयः—
संयतासंयताः—देशाविरतिमन्तः, तथा 'पमत्त' ति प्रमा-
द्यान्ति स्म मोहनोयादिकर्मोदयप्रभावतः सञ्ज्वलनकषा-
यान्द्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः संयमयोगेषु सोदन्ति स्मेति
प्रमत्ताः, पूर्ववत् कर्त्तरि क्तप्रत्ययः, ते च प्रायो गच्छवांसिनः
तेषां कश्चिदनुपयोगसम्भवात्, तादृशगता अप्रमत्ताः, ते च
प्रायो जिनकाल्पकपाणिहारविशुद्धिकयथालन्दकाल्पकप्रति-
माप्रतिपत्ता, तेषां सततोपयोगसम्भवाद्, इह तु ये गच्छवा-
सिनः तन्निर्गता वा प्रमादरहिताः तेऽप्रमत्ता दृष्टव्याः, तथा
'इहपत्तस्से' त्यादि, ऋद्धीः—आमर्षोपध्यादिलक्षणाः प्रा-
प्ता ऋद्धिप्राप्ताः । (न०) तथा आमर्षोपध्यादीनामन्य-
तमामृष्टिमवधृष्टि वा प्राप्तस्य मनःपर्यायज्ञानमुत्पद्यते,
नानृद्धिप्राप्तस्य, अन्ये त्ववधृष्टिप्राप्तमर्थवेति नियममा-
चक्षन्, तदयुक्तं, सिद्धप्राभृताऽऽदाववधिमन्तरेणापि मनःपर्या-
यज्ञानस्यानकशोऽभिधानात् । अत्राऽऽह—मनुप्याणामुत्पद्यते
इत्युक्ते सामर्थ्यादमनुप्याणां नात्पद्यते इत्यनुमीयते, ततः क-
थमुच्यते—'नो अमणुस्माणं उपपज्जइ' इत्यादि, निरर्थकत्वात् ।
उच्यते—इह त्रिधा विनेयाः । तद्यथा—उद्घटितज्ञा, मध्य-
बुद्धयः, प्रणिञ्चितज्ञाश्च । तत्र ये उद्घटितज्ञाः, मध्यबुद्धयो
वा ते यथाक्लमामर्थ्यावगमकुशलास्ते प्रपञ्चितमेवावगन्तुमी-
शते, ततस्तथा मनुग्रहाय सामर्थ्यलभ्यम्याऽपि विपत्तानिष-
धस्याऽभिधानं, महीयांसो हि परमकरुणापरीतत्वात् अ-
विशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्त्तन्ते, ततो न कश्चिद् दोषः ।

द्रव्यतः तत्रतस्तदाह—

तं च दुविहं उपपज्जइ, । तं जहा—उज्जुमई य, वि-
उलमई य । तं समासओ, चउच्चिहं पप्पत्तं । तं जहा-
दब्बओ, खत्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दब्बओ
णं उज्जुमई णं अणंतं अणंतपएसिए खंधे जाणइ,
पासइ, तं चैव विउलमई अब्भहियतराए विउलतराए
विमुद्धतगए वित्तिमिरतराए जाणइ, पासइ, खत्तओ णं
उज्जुमई अ जहअणं अंगुलस्म असंख्यजभागं उक्कोमेणं
अहं ० जाव इमीमि रयणप्पभाए पुढवीए उवारि-
महद्विप्पे खुड्गपयरे उड्ढं ० जाव जोइमस्स उवारिमत्तं
तिरियं ० जाव अतोमणुस्सखित्ते अट्ठाइजेसु दीवस-
मुदेसु पवरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छ-
प्पभाए अंतरदीवगेसु सन्निपिंदियाणं अपज्जत्तयाणं
मणोगए भावे जाणइ, पासइ, तं चैव विउलमई अट्ठाइ
जेहिमंगुलेहिं अब्भहियतरं विउलतरं विमुद्धतरं

वितिमिरतगगं खत्तं जाणइ, पासइ, कालओ गं उज्जुमई जहन्नगं पलिओवमस्स असंखिजइभागं उक्कोमेणं- वि पलिओवमस्स असंखिजइभागं अतीयमणागयं वा- कालं जाणइ, पासइ, तं चव विउलमई अब्भहियतरागं विउलतगगं विसुद्धतरागं वितिमिरतगगं जाणइ, पा- मइ, भावओ गं उज्जुमई अणंतं भावे जाणइ, पासइ, मच्चभावाणं अणंतभागं जाणइ, पासइ, तं चव विउलमई अब्भहियतरागं विउलतगगं विसुद्धतरागं वितिमिरतरा- गं जाणइ, पासइ- "मणपञ्जवर्णाणं पुण, जणमणपरिचिति- अत्थपागइणं । माणुमखित्तनिवद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ ५७ ॥" मत्तं मणपञ्जवर्णाणं । [सूत्र- १ =]

तत्र मनःपर्यायज्ञानमृद्धिप्राप्तानाम् अप्रमत्तसंयतानाम् उत्प- दमानं द्विधा उत्पद्यते, तद्यथा-ऋजुमतिश्च, विपुलमतिश्च, तत्र मननं मतिः, संवेदनमित्यर्थः । ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी म- तिः ऋजुमतिः, घटोऽनेन चिन्तित इत्यादिसामान्याऽकाराध्य- वसायनिबन्धनभूता कतिपयपर्यायविशिष्टमनोद्रव्यपरिच्छि- त्तारित्यर्थः । उक्तं च भाष्यकृता- "रिजुसामन्नं सम्मं जगाहिणी रिजुमई मणोणाणं । पायं विसंसाविमुहं, घटमिच्छं चित्तियं मुणइ ॥ १ ॥" ऋणिकृदप्याह- "उज्जु गं विसंसाविमुहं उवलहई, नाईय बहुविसंसाविमिट्टं अत्थं उवलभइ त्ति भणियं होई घडोऽण्ण चित्तिउ त्ति जाणइ त्ति ।" चशब्दः स्वगतानेकद्रव्यत्वेऽत्रा- वि- भेदसूचकः । तथा विपुला-विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः, घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः पाटलिपुत्रकः अद्यतनो म- हान् अपथरकास्थितः फलपिहित इत्याद्यध्यधसायहेतुभूता प्र- भर्तृविशिष्टमनोद्रव्यपरिच्छित्तारित्यर्थः । आह च भाष्यकृत्- "विपुलं वत्थुविसेसण-नाणंतग्गाहिणी मई विपुला । चित्तिय- मणुसरइ घटं, पसंगओ पञ्जवसणइ ॥ १ ॥" ऋणिकृदप्याह- "वि- पुला मई विपुलमई बहुविसंसाग्राहिणीति भणियं होइ, दिट्ठतो जहाऽण्ण घडो चित्तिओ तं च देसकालाहअण्णपञ्जायवि- सेसाविसिट्टं जाणइ ।" इति । चशब्दः पूर्ववत्, अस्यां च व्यु- त्पत्तौ स्वतन्त्रमेव ज्ञानमभिधेयं, यद्वा- पुनस्तद्वानभिधेयो वि- वक्ष्यते तदेवं व्युत्पत्तिः-ऋज्वी-सामान्यग्राहिणी मतिरगम्य स ऋजुमतिः, तथा विपुला-विशेषग्राहिणी मतिरगम्य स विपु- लमतिः । तन्मनःपर्यायज्ञानं द्विविधमपि समासतः 'संक्षेपण चतुर्विधं प्रज्ञमं, तद्यथा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतः, भावतश्च । तत्र द्रव्यतो गमिन्ति वाक्यालङ्कारे, ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदे- शिकान् अनन्तपरिमाणवात्मकान् स्कन्धान् विशिष्टैकपरिणा- मपरिणतान् अर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्तिपर्याप्तसज्जिपञ्च- न्द्रियैर्मनस्त्वेन परिणामितान् पुट्टलान् पुट्टलसमूहानित्यर्थः, जानाति स्यात्तात्कारेणा वगच्छति, 'पासइ त्ति इह मनस्वप रिगतैः स्कन्धैरालोचितं बाह्यमयं घटा दिलक्षणं स्यात्तादध्य- क्षतो मनःपर्यायज्ञानो न जानाति किन्तु- मनोद्रव्याणामेव त- थारूपपरिणामान्यथानुपपत्तितोऽनुमानतः, आह च भाष्य- कृत्- 'जाणइ वज्झं गुमाणेणं ।' इत्थं चेतद्वर्त्तिकर्त्तव्यं, यतो मूले- द्रव्यालम्बनमेवैवं मनःपर्यायज्ञानमिष्यते, मन्तारस्त्वमूर्त्तमाप धर्मास्तिकायाऽदिकं मन्यन्ते ततो नुमानत एव चिन्तितमथ प्रत्यक्ष्यन्ते, तान्यर्थानि प्रतिपन्नव्यप- तितस्तर्माधिकृत्य पश्यती

त्युच्यते, तत्र मनोनिमित्तस्याचक्षुर्दर्शनस्य सम्भवात् । आह च ऋणिकृत्- "मुणित्थं पुण पच्चक्खओ न पेक्खइ जेण मणो दव्वालेवणे मुत्तममुत्तं वा, सो य छुउमत्थो तं अणुमाणओ पेक्खइ" अतो पासण्या भणिया "इति । अथवा-सामान्यत ए- करूपेऽपि ज्ञाने क्षयोपशमस्य तत्तद्द्रव्याऽऽद्यपेक्षैर्विचित्र्यस- म्भवात् अनेकविध उपयोगः सम्भवति" यथा चैव ऋजुमति- विपुलमतिरूपः ततो विशिष्टतरमनोद्रव्याऽऽकारपरिच्छेदाप- क्षया जानातीत्युच्यते, सामान्यमनोरूपद्रव्याऽऽकारपरिच्छेदा- पेक्षया तु पश्यतीति । तथा चाऽऽह ऋणिकृत्- "अहवा छुउम- त्थस्स एगधिहसओवसमलंभे वि विविहोवओगसंभवा भवइ, जहा एत्थं व उज्जुमईविपुलमईणमुवओगो अओ विसंसासम- अत्थेसु उवजुजइ जाणइ पासइ त्ति भणियं न दोसो" इति । अत्र 'एगधिहसओवसमलंभे वि त्ति' सामान्यत एकरूपेऽपि क्षयोप- शमलम्भेऽपान्तराले द्रव्याऽऽद्यपेक्षया क्षयोपशमस्य विशेषम- सम्भवाद् विविधोपयोगसम्भवा भवतीति, तदेव विशिष्टतरमनो- द्रव्याऽऽकारपरिच्छेदापेक्षया सामान्यरूपमनोद्रव्याकारपरि- च्छेदो व्यवहारतो दर्शनरूप उक्तः, परमार्थतः पुनः सोऽपि ज्ञान- मेव, यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याऽऽकारप्रतिनियतमेव प- श्यति, प्रतिनियतविशेषग्रहणा-त्मकं च ज्ञानं न दर्शनम्, अत ए- व सूत्रेऽपि दर्शनं चतुर्विधमेवोक्तं, न पञ्चविधमपि, मनःपर्यायद- र्शनस्य परमार्थतोऽसम्भवोदिति । तथा तानि च मनस्त्वेन परि- णामितान् स्कन्धान् विपुलमतिः अभ्यधिकतरान्-अर्द्धतृती- याङ्गुलप्रमाणभूमिस्तत्रवर्त्तिभिः स्कन्धैरधिकतरान्, सा चाधि- कतरतादेशतोऽपि भवति, ततः सर्वासु दिक्षु अधिकतरताप्र- तिपादनार्थमाह-विपुलतरकान् प्रभूतरकान्, तथा विशुद्धत- रान्, निर्मलतरान्, ऋजुमत्यपेक्षया तीव्रस्फुटतरप्रकाशानित्य- र्थः । स च स्फुटः प्रतिभासो ध्रान्तोऽपि सम्भवति, यथा-द्वि- चन्द्रप्रतिभासस्ततो ध्रान्तताः शङ्काव्युदासाय विशेषणान्तर- माह-विर्तामरतरकान् विगतं निर्मरं निर्मरसंपाद्यो भ्रमो य- पुन विर्तामिरास्ततो द्रव्याः । प्रकृष्टतरप ॥ ३ । ४ ॥ इति त- रप्रत्ययः । ततः प्राकृतलक्षणान्स्वार्थं क प्रत्ययः, एवं पूर्वेष्वपि पदेषु यथायोगं व्युत्पत्तिर्द्रव्या, विर्तामरतरकान्-सर्वथा भ्रमरहितान्, अथवा-अभ्यधिकतरकान् विपुलतरकानिनि- द्वावपिशब्दावेकार्थी, विशुद्धतरकान् विर्तामरतरकानेता- वप्येकार्थी, नानादेशजा हि विनेया भवन्ति, ततः कोऽपि कस्याऽपि प्रसिद्धो भवति तेषामनुग्रहायैव एकाधिकप- दोपन्यासः । तथा क्षेत्रतो, गमिन्ति वाक्यालङ्कारे, ऋजुम- तिरधो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः उपरिगताधस्त- नान् जुल्लकप्रतरान् । अथ किमिदं जुल्लकप्रतर इति ? उ- च्यते-इह लोकाऽऽकाशप्रदेशा उपरिगताधस्तनप्रदेशादित- तथा विवर्त्तिता मण्डुकाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतरामत्यु- च्यन्ते, तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वोऽपेक्षयाऽष्टादशयोजन- शतप्रमाणस्य मध्यभागो हो लघुजुल्लकप्रतरः, तयोर्मध्यभा- गो जम्बुद्वीप रत्नप्रभाया बहुसम भूमिभागं मरुमध्यऽष्ट- प्रोदेशिको रुचकस्तत्र गास्तनाऽऽकाराध्वन्वार उपरितताः प्र- देशाध्वन्वारश्चाधस्तनाः, एष एव च रुचकः, सर्वासां दिशां विदिशां वा प्रवर्त्तकः, एतदेव च सकर्त्तव्यैरलोकमध्यं, तौ च हो सर्वलघु प्रतरावङ्गुलाऽसङ्ख्येयभागवाहत्यायलोकस- चर्त्तिताऽऽजुप्रमाणौ । तत एतयोरुपर्यन्येऽन्ये प्रतराः ति- र्यग अङ्गुलामङ्गुलैर्यथाभागवृद्ध्या वर्द्धमानास्तावद् द्रव्या

यावदूर्ध्वलोकमध्यमः, तत्र पञ्चरज्जुप्रमाणः प्रतरः, तत उ-
पर्यन्येऽन्ये प्रतरास्तिर्यग्गङ्गुलासङ्ख्येयभागदान्या हीयमा-
नास्तावदवसेया यावन्नोक्तान्ते रज्जुप्रमाणः प्रतरः, इह
ऊर्ध्वलोकमध्यवर्तिनः सर्वोत्कृष्टं पञ्चरज्जुप्रमाणं प्रतरमव-
धोक्त्याऽन्ये उपरितना अधस्तनाश्च क्रमेण हीयमानाः ही-
यमानाः सर्वेऽपि तुल्यप्रतरा इति व्यवाहयन्ते यावन्नोक्ता-
न्त तिर्यग्लोके च रज्जुप्रमाणप्रतर इति, तथा तिर्यग्लो-
कमध्यवर्तिसर्वलघुतुल्यप्रतरस्याधस्तिर्यग्गङ्गुलाऽसङ्ख्येय-
भागवृद्ध्या वर्द्धमानाः वर्द्धमानाः प्रतरास्तावद्वक्तव्या
यावदधोलाकाऽन्ते सर्वोत्कृष्टं समरज्जुप्रमाणः प्रतरः,
त न न—समरज्जुप्रमाणम् प्रतरमपेक्षयाऽन्ये—उपरितनाः
सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः तुल्यप्रतरा अभिधीयन्ते
यावत्तिर्यग्लोकमध्यवर्त्ती सर्वलघुः तुल्यप्रतरः, यथा तुल्य-
प्रतरप्ररूपणा । तत्र तिर्यग्लोकमध्यवर्त्तिनः सर्वलघुरज्जुप्र-
माणान् तुल्यप्रतरादारभ्य यावदधो नवयोजनशतानि ताव-
दस्यां रज्जुप्रमायां पृथिव्यां ये प्रतराः ते उपरितनतुल्यप्रतरा
भग्यन्ते, तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतरा यावदधोलौकिकप्रामेषु
सर्वान्तिमः प्रतरः ते अधस्तनतुल्यप्रतरा, तान यावदधो क्षेत्र-
तः शतमूर्तिः पश्यति, अथवा—अधोलौकस्य उपरितनभागवर्त्तिनः
तुल्यप्रतरा उपरितना उच्यन्ते, ते चाधोलौकिकग्रामवर्त्तिप्र-
तरादारभ्य तावदवसेया यावत्तिर्यग्लोकस्यान्तिमो अधस्तन-
प्रतरः, तथा तिर्यग्लोकस्य मध्यभागादारभ्याऽधोवर्त्तिनः तु-
ल्यप्रतरा अधस्तना उच्यन्ते, तत उपरितनाश्चाधस्तनाश्च उ-
परितनाधस्तनाः तान उपरितनाधस्तनान यावत् शतमूर्तिः
पश्यति । अन्ये त्वाहुः—अधोलोकस्यापरिवर्त्तिनः उपरितना, ते
न सर्वोत्तमलोकवर्त्तिनो, याद वा—तिर्यग्लोकस्याधो नवयोज-
नशतवर्त्तिनो द्रष्टव्याः, ततस्तेषामवोपरितनाना तुल्यप्रतरा-
णां सर्वान्धनो ये सर्वान्तिमाधस्तना तुल्यप्रतरा, तान याव-
त्पश्यति, अस्मिन् व्याख्यानं तिर्यग्लोकं यावत् पश्यतीत्यापद्य-
ते, तच्च न युक्तम्, अधोलौकिकग्रामवर्त्तिनोऽपि चन्द्रियमनोद-
व्यापरिच्छेदप्रसक्तान् । अथवा—अधोलौकिकग्रामवर्त्तिप संज्ञि-
पञ्चन्द्रियमनाद्रव्याणि परिच्छिन्नानि । यत उक्तम्—“इहाधोलौ-
किकप्रामान, तिर्यग्लोकविवर्त्तिनः । मनोगतांस्त्वसौ भावान्,
वर्त्ति तद्वर्त्तिनार्माप॥२॥” तथा उद्धे जावेत्यादि तथा ऊर्ध्वं यावत्
उप्यतिश्चकस्यापरितनस्तिर्यग् यावदन्तोमनुयत्त्रे—मनुय-
लाकपयन्त इत्यर्थः । एतदेव व्याचष्टे—अधेतृतीयेषु द्वेषेषु पञ्च-
दशसु कर्मभूमिषु त्रिंशति चाऽकर्मभूमिषु पदपञ्चाशत्स-
ङ्ख्येषु चान्तरर्द्धेषु सञ्चिन्ना, ते चापान्तगलगतावपि तदा
युष्कसंवेदनाप्रधीयन्ते तच्च तैरिहाधिकारस्तनो विशेषणमा-
ह पञ्चन्द्रियाणां, पञ्चन्द्रियाश्चापपातक्षत्रमागता इन्द्रिययो-
मिपरिस्मार्ता मनःपर्याप्त्या अपर्याप्ता अपि भवन्ति । न च ते
प्रयोजनमनो विशेषणान्तरमाह—पर्याप्तानाम् अथवा—संज्ञिनो
हेतुवादोपदेशेन विकलेन्द्रिया अपि भग्यन्ते, ततस्तद्व्यवच्छेदा-
र्थं पञ्चन्द्रियग्रहणं, ते चापर्याप्तका अपि भवन्ति ततस्तद्व्य-
वच्छेदार्थं पर्याप्तग्रहणं, तेषां मनोगतान् भाषाम् जानाति
पश्यति, तदेव मनोलब्धसमान्वतजीवाऽऽधारक्षेत्रं वि-
पुलमन्तरजं तृतीयं येषु तानि अजेतृतायानि अङ्गुलानि,
तानि च जानाधिकारादुच्छ्रयाङ्गुलानि द्रष्टव्यानि । यत उ-
क्तं चणिकृता—“अहोहज्जऽगुलमगहणमुस्सेहऽगुलमागओ
नाणविमपल्लगओ य न दसम ति ।” तेन हेतुतायैङ्गुल-
२३

भ्याधिकतरं तच्छेकदशमपि भवति, तत आह—विपुलतरं वि-
स्तोलेतरम् । अथवा—आयाम्वाकम्भाभ्यामभ्याधिकतरं याद-
त्यमाश्रित्य विपुलतरम् आधिकतरम्, अतिशुद्धतरं विर्तिमि-
तरमिति च प्राग्वत्, जानाति पश्यति तानुस्थितान् तद्व्यापदंश इ-
ति तावत् क्षेत्रगतानि मनोद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यर्थः । (का-
लश्चोर्गमित्यादि । मुगमं, यावदुक्तस्वरूपमनःपर्यायज्ञानप्रति-
पादिका गथा । तस्या व्याख्या—मनःपर्यायज्ञानं प्राप्तिरूपितश-
ब्दाथे, पुनः शब्दा विशेषणार्थः । स च रूपविषयत्वज्ञानापरि-
मिकत्वप्रत्यक्षत्वाऽदिस्माभ्येपर्यायज्ञानादिदे मनःपर्यायज्ञानं
स्वाभ्यादिभेदाद्विश्रमिति विशेषयन्ते । तथाहि—अवधि-
ज्ञानमविरतस्मयगतत्वेऽपि भवति द्रव्यतोऽपि रूपद्रव्य-
विषये, क्षेत्रतो लोकविषये कल्पविषयलोकप्रमाणक्षेत्रापर्या-
अलोकविषये च, कालतो जीतानागततासङ्ख्येयोन्यसि-
त्यवस्थापिणीविवय, भावतो देशेषु रूपद्रव्येषु प्रतिद्रव्य-
मसंख्येयपर्यायविषये मनःपर्यायज्ञानं पुनः संयतस्याऽप्रमत्त-
स्यामर्षीषध्यालयन्यतमर्दिप्राप्तस्य द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविष-
ये, क्षेत्रतो मनुयत्क्षेत्रगोचरम्, कालतो जीतानागतपल्यापमा-
संख्येयभागाविषये, भावतो मनोद्रव्यगानानन्तपर्यायात्म्येन, त-
तोऽवधिज्ञानाद्विश्रम, एतदेव लेखनः सूत्रकृदाह—जनमनःपरि-
चिन्तिनार्थप्रकटनं जायन्ते इति जनाः तेषां मनोऽस जन-
मनसि ते, परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचि-
न्तितार्थस्ते प्रकटयति प्रकाशयति जनमनःपरिचिन्तिनार्थप्र-
कटनं, तथा मनुयत्क्षेत्रनिबद्धं न तद्विहाव्यवस्थितप्राणिद्रव्यम-
नोविषयमित्यर्थः, तथा गुणा—ज्ञानादयः, ते प्रत्यय-कारणं
यस्य तद् गुणप्रत्यये, चास्मिन् क्षेत्रतोऽप्रमत्तसंयतस्य । ते ।
तदेवं क्षेत्रतस्तद्विषय उक्तः, अथ द्रव्यतः, कालतः, भा-
वतश्च तद्विषयमाह—

मुगड मणाद्व्याडं, नरलोणं यो मणिज्जमाणाडं ।

कालं भूय-भविस्से, पलिया ज्येभित्रभाराम्मि ॥८२॥

द्रव्यमणापञ्जाणं, जाणड पायड य नग्गणंते ।

तेणावभाराम्मि उणं, जाणड वज्जं, णुमाणंणं ॥८३॥

स मनःपर्यायज्ञानी मुगनि—अवगच्छति । कानि, इत्याह-
मनाश्चिन्ताप्रवर्तकानि द्रव्याणि मनोद्रव्याणि । तानि कि-
मनोयोग्यान्व्याकाशस्थानं जानाति ? । न, इत्याह—नर-
लोके तिर्यग्लोके मन्यमानानि संज्ञिभिर्जीवैः काय-मनो-
योगेन गृहीत्वा मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणामितानीत्यर्थः ।
तदयं द्रव्यतो विषय उक्तः । अथ कालतो भावतश्च तमाह—
“कालं” इत्यादि, भावतस्तावज्जानानि पश्यति च । कानं,
इत्याह—चिन्तानुगुणान् सर्वपर्यायगणयन्तन्तभागरूपानन्ता-
न रुपाऽऽदीन् पर्यायान् । कस्य सर्वान्धनः ?, इत्याह—मन-
स्वपरिणतानन्तस्कन्धसमूहमयस्य द्रव्यमनसः, न तु भा-
वमनसः, तस्य ज्ञानरूपत्वात्, ज्ञानस्य चामूर्तत्वात् ।
अस्थस्य चामूर्तविषयाऽयोगादिति । तांश्च श्रुतानन्तं मनो-
द्रव्यमित्यतानेव जानाति न पुनश्चिन्तनीयतात्त्विकमन्तर्वचस्तु-
गनान्तिता भाषाः । न च यद्व्यवस्थेन मनोवच्यमनोवच्य-
पय न भवन्ति किमन्तर्गत्यवच्छेदपरिण नद्वयग्रहणं ?, इ-
ति, मनोद्रव्याणि दृष्ट्वा पश्चादनमानेन ते शायन्ते, इत्ये-
तावता मनोद्रव्येणापि सह संबन्धमात्रस्य विद्यमानत्वात् ।
एतदेवाऽऽह—न द्रव्यमणाऽप्रमत्तं तावत् प्रकाशितान् अ-

ह्याश्चिन्तनीयघटाऽऽदीननुमानेन जानाति, यत एव तत्परि-
णतान्येतानि मनोद्रव्याणि, तस्मादेषां विधेनेह चिन्तनीय-
वस्तुना भाव्यम् इत्येवं चिन्तनीयवस्तूनि जानाति न
साक्षादित्यर्थः । चिन्तको हि मूर्तममूर्तं च वस्तु चिन्त-
येत् । न च लुब्धस्योऽमूर्तं साक्षात् पश्यति, ततो ज्ञायते
अनुमानादेव चिन्तनीयं वस्तुवयगच्छति । कियति कस्मिं-
श्च काले मनोद्रव्यपर्यायानसौ जानाति ? , इत्याह-
‘ काले भूयत्यादि ’ भूतेऽतीते, भविष्यति चाऽनागते प-
र्यायपदमासद्व्येयभागरूपे काले ये तेषां मनोद्रव्याणां भूता
व्यतीताः, भविष्यन्त्याऽनागताश्चिन्तानुगुणाः पर्यायास्तान-
जानातीति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

अत्र चान्तेर “ त समासश्चो च उच्यते पञ्चत्वं, तं जहा-
द्व्यश्चो, स्वत्वंश्चो, कानश्चो, भावश्चो । द्व्यश्चो गं उजु-
मद अणोते अणोतपण्णिण खंधे जाणइ पामइ । ”
इत्यादि नान्दिसूत्रेऽभिहितम् । तत्र मनःपर्यायज्ञानं पदुक्तयो,
पञ्चमप्रभवत्वाद् विशेषमेव गृह्यतु पद्यते, न सामान्यम्, अ-
तो ज्ञानरूपमेवेदम्, न पुनरिह दर्शनमस्ति, सति च त-
स्मिन् पश्यतीत्युपपद्यते, इति कथमिहोक्तं ‘ पामइ ’ इति ? ,
इति चेत्तस्मिन् संप्रधाय प्राऽऽह—

सो य किं अचक्खुदं मणेण पामइ जहा सुयत्ताणी ।

जुत्तं सुणं परोक्खं, पञ्चक्खं न उ मणोनाणे ? ॥ ८५ ॥

स च मनःपर्यायज्ञानी किलाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यति, यथा
श्रुतज्ञानी कार्पाश्चदं मतेनाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीति प्रागुक्तम् ।
तथा च पूर्वर्थाभिहितम्—‘ उचउत्तो सुयत्ताणी, सज्जं दव्वाहं
जाणइ जहन्थ । पामइ य केइ सो पुण, तमचक्खुदं मणेण
ति ॥ १ ॥ ’ इत्यादि, इदमत्र हृदयम्—पश्य घटाऽऽदिकमर्थं
चिन्तयत साक्षादेव मनःपर्यायज्ञानी मनोद्रव्याणि तावजा-
नाति, तान्येव च मानसेनाऽचक्षुर्दर्शनेन विकल्पयति, अत-
स्तदपेक्षया ‘ पश्यति ’ इतीत्युच्यते । ततश्चैकस्यैव मनःप-
र्यायज्ञानिनः प्रमातृमनःपर्यायज्ञानादनन्तरमेव मानसमच-
क्षुर्दर्शनमुपपद्यते, इत्यन्वायक एव प्रमाता मनःपर्यायज्ञानेन म-
नोद्रव्याणि जानाति, तान्येव चाऽचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीत्यभिधी-
यत इति । अत्र काश्चन प्रक. प्राह—‘ जुत्तमित्यादि ’ ‘ मतिश्रुते
परोक्षम् ’ इति वचनान् परोक्षार्थविषयं श्रुतज्ञानम्, अचक्षुर्दर्श-
नमपि मतिभेदत्वात् परोक्षार्थविषयमेव, इत्यतो युक्तं घटमानकं
श्रुतज्ञानविषयमेतं मत्त-स्वर्गाऽऽदिकं परोक्षेऽर्थेऽचक्षुर्दर्शनम्
तस्याऽपि तदालम्बनत्वेन समानाविषयत्वात् । किं पुनस्तर्हि न-
युक्तम् ? , इत्याह—‘ न उ इत्यादि ’ ‘ अर्वाध-मन पर्याय-
केवलानि प्रत्यक्षम् । ’ इति वचनान् पुनः प्रत्यक्षार्थविषयं म-
न पर्यायज्ञानम् । अतः परोक्षार्थविषयस्याऽचक्षुर्दर्शनस्य क-
थं तत्र प्रवृत्तिरभ्युपगम्यते, मिश्राविषयत्वात् ? ॥ ८५ ॥

अत्र सूरिगह—

जइ जुज्जाणं परोक्खं, पञ्चक्खं नणु विममओ घडइ ।

नाणं जइ पञ्चक्खं, न दंमणं तम्म को दोमो ? ॥ ८६ ॥

यदि परोक्षेऽर्थेऽचक्षुर्दर्शनस्य प्रवृत्तिरभ्युपगम्यते, तर्हि प्रत्य-
क्षं भुतगमरयमङ्गीकर्तव्या, विशेषणं तस्य तदनुप्राहकत्वा-
त्, अतः प्रत्यक्षोपलब्धघटाऽऽदिकं पश्यति, आऽऽह—को वे न

मन्यते, यत प्रत्यक्षोऽर्थः सुतरामचक्षुर्दर्शनस्याऽनुप्राहक-
इति ? , केवलं प्रत्यक्षमनोद्रव्यार्थप्राहकत्वादित्यं मनःपर्या-
यज्ञानस्य प्रत्यक्षता युज्यते, न, पुनरचक्षुर्दर्शनस्य, म-
तिभेदत्वेन तस्य परोक्षार्थप्राहकत्वात् । ततः प्रत्यक्षज्ञानि-
त्वं मनःपर्यायज्ञानिनो विरुध्यते, इत्याशङ्क्याऽह—‘ नाणं जइ ’
इत्यादि । यदि मनःपर्यायज्ञानलक्षणं ज्ञानं प्रत्यक्षार्थप्राह-
कत्वात् प्रत्यक्षम्, न त्वचक्षुर्दर्शनलक्षणं दर्शनं प्रत्यक्षम्, प-
रोक्षार्थप्राहकत्वेन परोक्षार्थत्वात्, तर्हि हन्त ! तस्य मनःप-
र्यायज्ञानिनः प्रत्यक्षज्ञानितायां को दोषः, को विरोधः ? , न क-
श्चिन्, मिश्राविषयत्वात्, अर्वाधज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शन-
वर्तिनः । न ह्यर्वाधज्ञानिनश्चक्षुर्चक्षुर्दर्शनाभ्यां परोक्षमर्थं प-
श्यतः, प्रत्यक्षज्ञानितायाः कोऽपि विरोधः समापद्यते, तर्हि दिहा-
ऽपि । तस्माद् मनःपर्यायज्ञानी स्वज्ञानेन मनोद्रव्यपर्यायान्
जानाति, मानसेन त्वचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीति स्थितम् ॥ ८६ ॥

अन्ये तु ‘ पश्यति ’ इत्यन्यथा समर्थयन्ति, इति दर्शयति—

अन्ने ज्वहिदंमणओ, वयंति न य तम्म तं सुणं भाणियं ।

न य मणपञ्जवदंमणं—मन्त्रं च चउपयाराओ ॥ ८७ ॥

अन्यं न्यवधिदर्शनेनाऽसौ मनःपर्यायज्ञानी पश्यति, मन-
पर्यायज्ञानेन तु जानातीति वदन्ति । एतच्चाऽयुक्तमेव, इत्या-
ह—न च—नैव तस्य मनःपर्यायज्ञानिनस्तदवधिदर्शनं श्रुतं-
भिहितम् । न हि मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञान—दर्शनाभ्या-
मवश्यमेव भिन्नव्यम्, अर्वाधमन्तरणाऽपि मति-श्रुत-मनः-
पर्यायलक्षणज्ञानत्रयस्याऽऽगमं प्रतिपादितत्वात् । तथा चाह—
‘ मणपञ्जवनाणलब्धोया गं भेते ! जीवा किं नाणी, अन्ना-
णी ? , गोयमा ! नाणी, नो अन्नाणी । अन्धेगइया तिन्ना-
णी, अन्धेगइया चउनाणी । जे तिन्नाणी ते आभिणिबोहियसु-
य—मणपञ्जवनाणी, जे चउनाणी ते आभिणिबोहियसुय—ओ-
हिमणपञ्जवनाणी । ’ तद्वं मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिनियम-
स्याऽभावान् कथमवधिदर्शनेनाऽसौ पश्यतीत्युपपद्यते ? ।
अथ ये मन्यन्ते—किमेतैर्बुद्धिभिः प्रलपितं !, यथा—अवधिदर्शनम्,
तथा मनःपर्यायस्याऽपि तद् भाविष्यति, ततस्तेनाऽसौ प-
श्यति, इत्युपपत्स्यत एव इत्याशङ्क्याऽह—‘ न य मणे ’ न्यादि,
न च—नैव चतुष्पकाराक्षुर्गदिदर्शनादन्यत् पञ्चमं मनःप-
र्यायदर्शनं श्रुतं भाणितम्, यत पश्यतीत्युपपत्स्यते । तथा चा-
ऽह—‘ कइविहं गं भेते ! दंमणे पणणत्ते ? , गोयमा ! चउज्वि-
हं पणणत्ते । ते जहा—चक्खुदंमणे, अचक्खुदंमणे, ओहिदंमणे
केवलदंमणे । ’ इति । तस्मान् पञ्चमस्य मनःपर्यायदर्शनस्या-
नुक्तत्वात् तेन पश्यति ’ इत्येतदपि नोपपद्यत इति ॥ ८७ ॥

अभिप्रायान्तरमाशङ्कमान आह—

अहवा मणपञ्जवदं—मणस्स मयमोहिदंसणं मणा ।

विब्भंगदंमणस्स व, नणु भाणियमिदं सुयाइयं ॥ ८८ ॥

अथवा—काश्चदं मन्यते—यथा विभङ्गदर्शनमवधिदर्शनमवो-
च्यते, तथा मनःपर्यायदर्शनस्याऽन्यवधिदर्शनामिति सक्ताऽ-
भिमतो भाविष्यति । इदमुक्तं भवति—चक्षुर्गदिदर्शनचतुष्टया-
ऽऽधिक्येनाऽनुक्तमपि यथाऽवधिदर्शनेऽन्तर्भूतं विभङ्गदर्श-
नामप्यते, तथा मनःपर्यायदर्शनमपि भाविष्यति । ततः तेन
मनःपर्यायज्ञानी पश्यति इत्युपपत्स्यत एवेति । अत्र सूरिगह-
नचैतन् श्रुतार्थमागमविषयमेव त्वथा भाणितम् ॥ ८८ ॥

कुतः ? इत्याह—

जेण मणोनाणविओ, दो तिम्मि व दंमणाइं भणियाइं ।

जइ आहिदंमणं हो-अ होअ नियंमण तो तिम्मि ॥८१॥

यस्माद्-भगवत्यामाशीविषोदशके मनःपर्यायज्ञाने—चक्षु-
रचक्षुर्दशनलक्षणं द्वे दर्शने, चक्षु-रचक्षु-रवधिदर्शनलक्ष-
णानि त्रीणि वा दर्शनानि प्रोक्तानि—या मति-श्रुत-मनः-
पर्यायज्ञानात्रयवांस्तस्य द्वे दर्शने, यस्मि मति-श्रुत-अवधि-
मनःपर्यायज्ञानचतुष्टयवांस्तस्य त्रीणि दर्शनानीति भावः ।
तस्मादुत्पन्न मनःपर्यायज्ञानवतोऽर्थाधदर्शनमस्तिदर्शनाऽ-
भिधानम् । यदि पुनरित्ये स्यात्, तदा मति-श्रुत-मनः-
पर्यायज्ञानत्रयवतोऽपि दर्शनानि नियमान् त्रीण्येव स्युः, न
तु क्वापि द्वे, तस्मात् श्रुतानीतिमिदमिति ॥ ८१॥

अन्ये त्वाहुः, किम् ? इत्याह—

अन्ने उ मणोनाणी, जाणइ पामइ य जोऽवहिममग्गो ।

इयगे य जाणइ चिय, संभवमेत्तं सुणंभिहिं ॥८२॥

अन्ये तु मन्यन्ते—याऽवधिज्ञानयुक्तो मनःपर्यायज्ञानी चतु-
र्ज्ञानात्यर्थः, अस्मै मनःपर्यायज्ञानेन जानाति, अर्थाधदर्श-
नेन तु पश्यति । यस्त्वर्थाधर्गहितस्त्रिज्ञानां स मनःपर्या-
यज्ञानेन जानात्येव, न तु पश्यति, तस्याऽर्थाधदर्शनाभा-
वान् । अतो मनःपर्यायज्ञानमात्रमाश्रित्य संभवमात्रतो जा-
नाति, पश्यति चेति नन्दिमुत्रेऽभिहितमिति ॥ ८२॥

अन्ये तु ' जानाति, पश्यति ' इत्य—

न्यथा भवमर्थयन्ति, इत्याह—

अन्ने जं माऽऽगारं, तो तं नाणं न दंमणं तस्मि ।

जम्हा पुण पच्चक्खं, पेच्छइ तो तेण तज्जाणी ॥ ८३॥

अन्ये त्वाहुः—यद्-यस्मात् पदुत्तयोपशमप्रभवत्वाद् मनः-
पर्यायज्ञाने साकारमेवापद्यते, ' तो त्ति ' ततस्तज्ज्ञान-
मेव, तेन जानात्येवेत्यर्थः, न पुनस्तत्र मनःपर्यायज्ञानेऽ-
र्थाध-केवलयोगि च दर्शनमस्ति । तर्हि ' पश्यति ' इति
कथम्, इत्याह—यस्मात् पुनः, प्रत्यक्षे मनःपर्यायज्ञाने,
' तो त्ति ' ततः प्रत्यक्षत्वात् तेनैव मनःपर्यायज्ञानेन पश्य-
त्यस्मै तज्ज्ञानी—स चास्मां ज्ञानी च तज्ज्ञानी, मनःपर्या-
यज्ञानीत्यर्थः । इदमुक्तं भवति—' दृशिर् प्रक्षेण ' प्रकृष्टे च
क्षणे प्रत्यक्षस्यैवोपपद्यते, प्रत्यक्षे च मनःपर्यायज्ञानम्, अ-
तस्तेन पश्यतीति घटत एव । साकारत्वेन तु तस्य ज्ञान-
त्वात् ' तेन जानाति ' इति निर्विवादमेव सिद्धम् । त-
स्माद् दर्शनाभावेऽपि यथोक्तन्यायात् ' मनःपर्यायज्ञानी जा-
नाति, पश्यति ' इत्युपपद्यत एवेति । एतदपि मूलटीका-
कृता दुर्गपतेरिव, तद्यथा—ननु मनःपर्यायज्ञाने साकारत्वेन
ज्ञानत्वाद् दर्शने नास्ति, अथ च ' प्रत्यक्षत्वेन दृश्यतेऽनेन
वस्तु इति विरुद्धमेव वाचोयुक्तिः, साकारत्वेन निषिद्ध-
स्यापीदं दर्शनस्य ' दृश्यतेऽनेनेति दर्शनम् ' इति व्युत्प-
त्त्या सामाध्यादापत्तेः । किञ्च, ' जानाति ' इत्यनेनाऽत्र
साकारत्वं स्थापितम्, ' पश्यति ' इत्यनेन च दर्शनरूपेण
शब्देनाऽनाकारत्वं व्यवस्थाप्यते, अतो विरुद्धोभयधर्मप्रा-
प्त्याऽपि न किञ्चिदेतदिति ॥ ८३॥

आह—यद्यपि सर्वेऽपि पूर्वोक्ता अन्यथाभवाऽभिप्रायाः, स-

दोषाश्च केऽपि कर्थाश्च, तर्ह्योच्यते कोऽभिप्रायः ?
इत्याशङ्क्याऽऽह—

भम्मइ पञ्चवर्णाण, मणपञ्जवर्णाणपामणा भणिया ।

तो एव पासए सो, संदहो हेउणा केण ? ॥ ८४॥

भगवन् स्थितः पक्षोऽत्र । कः ? इत्याह—प्रज्ञापनायां त्रि-
शतमपदे मनःपर्यायज्ञानस्य प्रकृष्टक्षणाक्षणा साकारोपयो-
गविशेषरूपा पश्यता प्रोक्ता, तथैवास्मै ' मनःपर्यायज्ञाना
पश्यति ' इति व्यर्थादप्ययम् । तन् केन किल हेतुनाऽभिप्रा-
यान्तरत्वादिनां सन्देहोऽत्र, येनाऽपराऽपरात् निर्जानजाऽभि-
प्रायानत्र प्रकटयान् ? , तस्यैव प्रकारस्याऽऽगमोक्तत्वेन
निर्दोषत्वादिति भावः । प्रक्षेपगाथा चेयं लक्ष्यते, चिरन्त
नटीकाद्वयेऽप्यगृहीतत्वात्, केचिच्चिद् भाष्यपुस्तकेष्वदर्श-
नाच्च केवलं केचिच्चिद् भाष्यपुस्तकेषु दर्शनान्, किञ्चित्साऽभि-
प्रायत्वाच्चाऽस्माभिर्गृहीता । इति द्वादशगाथाऽर्थः । सत्प-
दप्ररूपणताऽऽदयोऽस्यापि * अर्थाधवद् वाच्या, केवलमप्र-
मत्तसंयतोऽस्योत्पादस्वामी, तदनुसारणं सर्वत्र नानात्वं स्व-
यमभ्युद्गमम् ॥ ८४॥ विशेषः । आ० ४० । भ० । आ० म० ।
प्रज्ञा० । नम्म० । रा० । ' मनःपर्यायज्ञानस्यार्थः ।

मणपञ्जवर्णाणजिण मनःपर्यवज्ञानजिन-पुं० । गगडेप्पमो-
हान जयतीति जिनस्तत्र मनःपर्यवज्ञानप्रधानो जिनो मनः-
पर्यवज्ञानजिनः । तादृशे जिते, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

मणपञ्जवर्णाणावरण-मनःपर्यायज्ञानाऽऽवरण-न० । मनसः
पर्याया बाह्यवस्त्वालोचनप्रकारः धर्मा मनःपर्यायास्तपु ते-
षां वा सम्यग्बुद्धिज्ञाने मनःपर्यायज्ञानम्, तस्याऽऽवरणे मनः-
पर्यायज्ञानाऽऽवरणम् । ज्ञानाऽऽवरणकर्मभेदे, कर्म० ६ कर्म० ।
मणपडिचारग-मनःपरिचारक-पुं० । मनस्येवोपास्थितानां स्त्री
णामुपभोक्तारि, स्था० ।

दो इंदा मणपरियारगा पणत्ता । तं जहा-पाणए चेव,
अच्चुए चेव ।

अनन्ताऽऽदिषु चतुर्षु कल्पेषु मनःपरिचारका देवा भवन्ती-
ति । स्था० २ ठा० ४ उ० । प्रज्ञा० ।

मणपडिमेलीण-मनःप्रतिमेलीन-पुं० । कुशलमनोर्दारणे-
नाकुशलमनोनिरोधेन च मनःप्रतिमेलीने यस्य सः, मनसा
वा प्रतिमेलीनो मनःप्रतिमेलीनः । प्रतिमेलीनभेदे, स्था० ४
ठा० २ उ० ।

मणपदद्वन्द्वण-मनःप्रद्विष्टवन्दन-न० । केनचिद् गुणेन हीनस्य
वन्द्यस्य तथैव मनसोऽकृत्य साऽस्य वन्दन, आ० ४०३ अ० ।

नवममाह—

अप्पपरपत्तिणं, मणप्पदोसो अण्णोउट्ठाणो ।

मनःप्रद्वेषः अनेकोत्थानोऽनेकानिमित्तो भवति । स च सर्वो-
ऽप्यात्मप्रत्ययेन, परप्रत्ययेन वा स्यात् । तत्राऽऽत्मप्रत्य-
येन यदा शिष्य एव गुरुणा किञ्चित्संगोपमाभिहितो भवति ।
परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव शिष्यस्य संबन्धिनः सुहृदादयः
समुत्सवं मूर्तिणा किमप्यप्रियमुक्तं भवतीत्येवंप्रकारेणात्यैरपि
स्वपदप्रत्यये, कारणान्तरैर्मनसः प्रद्वेषो भवतीति यत्र
तन्मनसा प्रद्विष्टमुच्यते । वृ० ३ उ० । आ० ४० । प्रव० ।

मणपल्हायजण मनःप्रह्लादजनन-न० । अन्तःकरगृहर्षी-
त्पादके, उत्त० १६ अ० ।

मणपवणजइवेग-मनःपवनजयिवेग त्रि० । मनःपवनजयी
वेगो यस्य तत्तथा । शीघ्रवेगे, आ० । उपा० ।

मणपमिणविज्ञा-मनःप्रश्नविद्या-स्त्री० । मनःप्रश्नितार्थोक्त-
रक्षायिन्यां विद्यायाम्, स० १० अ० ।

मणप्पओगपरिणय-मनःप्रयोगपरिणत-त्रि० । मनस्तथा प-
रिणत, भ० ८ श० १ उ० ।

मणप्पओम मनःप्रदोष-पुं० । मनोजाते द्वेषे, " पुर्वि च ऽ-
गिह च अणागय च, मणप्पओमो उण मेऽन्धि को ई । जक्खा
हु वेयावडियं करेति, तम्हा हु ण्ण गिहया कुमारा ॥ १ ॥ "
उत्त० ११ अ० । सूत्र० ।

मणपं-मनाकु-अव्य० । "मनाको न वा डयं डियं च" ॥ ८॥ २।
१८६ ॥ मनाकशब्दस्यार्थे डयम् डियम् च प्रत्ययौ वा भवतः ।
'मणय' । 'मणियं' । 'मणा' । ईषदर्थे, मन्दे च । प्रा० २ पाद । "मण-
ये ईसि" (७७७) पाद० ना० २३८ गाथा ।

मणवडकायमुमंभुड-मनोवाक्कायमुमंभुत-त्रि० । निसृभिर्गु-
त्तिभिर्गुम्भे, दश० १० अ० ।

मणवगणा-मनोवर्गणा-स्त्री० । मनोरूपतया वर्गणमय्याऽऽ-
लम्ब्य च निसृष्टेषु मनःप्रायोग्यद्वयेषु, पं० सं० ५ द्वार । (ता-
श्च 'वगणा' शब्दे वक्ष्यन्ते)

मणवण-मनोवन न० । चिन्तोद्याने, अष्ट० १७ अष्ट० ।

मणविणय-मनोविनय-पुं० । मनसो विनयाऽर्हे कुशलप्रवृत्त्या-
द्यो, स्था० ७ दा० । ('विणय' शब्दे भेदः)

मणाविप्पगियामिया-मनोविपर्यामिका स्त्री० । अप्रशस्तस्य
मनसो चिन्तने, "मणाविप्पगियामिया । " यदप्रशस्तमनसा
चिन्तितम् " केइ पुण आउलमाउलाए । " आ० च० ४ अ० ।

मणविगिय मनोवीर्य न० । अकुशलमनोनिरोधे, कुशलमनस-
श्च प्रवर्त्तने, मनसो वा एकत्वीभावकरणे, सूत्र० १ श्रु० ८
अ० । ('वीर्य' शब्दे द्वे व्याख्यास्यते)

मणमंक्लेश मनःमंक्लेश पुं० । अर्गतर्गतगगङ्गेलक्षण
मनास, मनसो वा संक्लेश, स्था० १० दा० ।

मणमंजम-मनःमंजम-पुं० । मनसो द्रोहप्याभिमानाऽऽदिभ्यो
निवृत्ता, धर्मभ्यानाऽऽदिषु च प्रवृत्ता, प्रथ० ६६ द्वार ।

मणमच्च-मनःसत्य न० । मनसः सत्यं मनःसत्यम् । मनःसत्य-
म्, पा० ।

मणमच्चिउ-मनःसत्यविद्वम्-पुं० । मनसः सत्यं मनःसत्यम्,
स चाकुशलस्य मनसो निगद्यः कुशलमनःप्रवर्त्तनलक्षणस्ते
र्वति सम्यगासेवनतो जानाताति मनःसत्याविद्वान् । मन-
स्यते, पा० ।

मणममाहरणया-मनःसमन्वाहरणता-स्त्री० । मनसः स-
मर्मात् सम्यक्, अनु इति-स्वानस्थानुरूपेण आर्द्धति
मर्माद्या, आगमाभिहितभावमिच्छाया वा हृद्य-संज्ञाया

मनःसमन्वाहरणं, तदेव मनःसमन्वाहरणता । मनसः स्थि-
रत्वाऽऽपादने, भ० १७ श० ३ उ० ।

मणममाहरणा-मनःसमाधारणा-स्त्री० । मनसः शुभस्था-
ने स्थिरत्वेन स्थापने, उत्त० ।

मणममाहरणघाणं भंते ! जीवि किं जणयइ ? मणस-
माहारणयाए णं एमंज्जं जणयइ, एमंज्जं जणइत्ता नाणप-
ज्जे जणयइ, नाणपज्जे जणइत्ता मम्मत्तं विमोहइ, भिच्छत्तं
च निज्जेइ ॥ ५६ ॥

हे भवन्त ! मनःसमाधारणया जीवः किं जनयति ?, मन-
सः सम्यक्प्रकारेण आ-मर्माद्या मिद्धान्तोक्तमार्गम् अभि-
व्याप्य वा धारणा स्थापने मनःसमाधारणा तथा जीवः किं
फलमुत्पादयति ? तदा गुरुगद्गद-देशिय ! मनःसमाधारणया
मनसो मर्माद्या रक्षणेन एकाग्रयं धर्मे स्थिरं जनयति, ध-
मे एकाग्रयमुत्पाद्य ज्ञानपर्यचान् जनयति विशिष्टान् मति-
ज्ञानश्रुतज्ञानाऽऽदीनां पर्यायान् तत्त्वावबोधरूपान् विशि-
ष्टान् जनयति पुनः सम्यक्त्वविशुद्धिं जनयति, मिथ्यात्वं च
निज्जेयति निवारयति ॥ ५६ ॥ उत्त० २६ अ० ।

मणममिह-मनःसमिति-स्त्री० । मनसः कुशलतायां समि-
तिः मनःसमितिः । समितिर्भेदे, स्था० ८ दा० ।

मणममिय-मनःसमिति-त्रि० । मनसः सम्यक् प्रवर्त्तके, कल्प०
१ आ० ६ द्वार । सूत्र० ।

मणमिला-मनःशिला-स्त्री० । "वक्काऽऽदावन्तः" ॥ ८॥ १८६ ॥
प्रथमादेः स्वरस्यान्त आगमरूपोऽनुस्वारः । " मणमिला "
क्वाचित्त-मणमिला । प्रा० १ पाद । पृथ्वीविकागवेशे,
प्रा० १ पाद ।

मणमिला-मनःशिला-स्त्री० । "मणमिला" शब्दार्थे, प्रा०
१ पाद ।

मणम्मि-मनस्मिन्-त्रि० । स्वमनस्तन्त्रे, "आ आमन्त्र्य सौ वे-
नो नः" ॥ ८॥ १८३ ॥ शौरसेन्याम् इतो नकारस्याऽऽमन्त्र्य
सौ पर आकारो वा भवति । सो मणस्मिया । प्रा० ४
पाद ।

मणहर मनोहर त्रि० । मनोसि श्रोतॄणां हस्त्यान्मवश नय-
तीति मनोहरः, लिहाऽऽदेराकृतिगणत्वाच्चप्रत्ययः । ग० ।
ज० । "ओतो ऽहो ऽन्यो ऽन्यप्रकोष्टा ऽनोत्पाशगंवेदनामनोहर-
सरोरुहे होश्च वः" ॥ ८॥ ११७६ ॥ इत्येतोऽन्वे वा तस्य-
स्त्रियोगे तु यथासंभवे वकारवकारयोर्धोऽऽदेशः । मणहरः ।
अणोत्तरं । प्रा० १ पाद । मनोनिवृत्तिकरे, ग० ।

मणा मनाक अव्य० । ईषदर्थे, " एव परेण " ॥ ८॥ ४१८६ ॥
इत्यादिस्वरेण मनाको । मणाडे । " निहावि ण्णहट्ट वकुल-
उत्तिर्जाह जणसागन्नु । किं पि मणाडे महुपिअहा, मांस
अणुहरइ न अन्नु ॥ १ ॥ " प्रा० ४ पाद ।

मणालुकला मनोऽनुकला स्त्री० । पतिमनोऽनुकूलवृत्तिकाया
य, सं० १० श० १ उ० । " प्रणालुकलादि पादित्वाद्यो " ।

मनोऽनुकृताश्च ता दृश्येनैव ताश्चेति कर्मधार्यः । भ० ६ श० ३३ उ० ।

मणाम-मनोऽम्-त्रि० । मनसाऽभ्यन्ते गम्यन्ते सौभाग्यतो अनुस्मर्यन्ते इति मनोऽम् । स्था० ८ ठा० । झा० । प्रभा० । आव० । मनसाऽभ्यन्ते-प्राप्यन्ते पुनः पुनः संस्मर्यन्तो यत्त-
मनोऽम् । आ० । विपा० । रा० । कल्प० । दशा० ।

मनआप-त्रि० । निर्गन्धवशात् मन आपः सदैव भोज्यतया जन्तूनां मनांस्यान्नाति । जी० १ प्रति० । प्रच० । पुनः पुनः सुन्दरत्वातिशयान्मनोरमे, भ० ६ श० ३३ उ० । स० । मनः-
प्रिया । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मणामतर-मनआपतर-त्रि० । द्रष्टव्यां मनांस्यान्नुचन्या-
न्मवशतां नयन्तीति मनआपास्ततः प्रकरोषिवत्तायां तस्य-
प्रत्ययः, प्राकृतत्वाच्च एकारस्य मकारे मणामतराः । अ-
तिर्गात्रमनआपेषु, आ० म० १ अ० । स्था० । ती० । रा० ।
आ० । जे० ।

मणामता-मनआपता-स्त्री० । मन आप्नुवन्ति मनसि सदा
रमन्ते इति मनआपः, तद्भावस्तत्ता । स्मृहर्णाथता-
याम्, प्रभा० ३४ पद ।

मणाल-मृणाल-न० । पञ्चकन्दोपरिघलिन्यां लतायाम्
आचा० २ ध्रु० १ च० १ अ० ८ उ० ।

मणि-मणि-पु० । स्त्री० । रत्नयुद्धयेर्नालाऽऽदिके, आचा० १
ध्रु० २ अ० ३ उ० । स० । चन्द्रकान्ताऽऽदिस्त्वविशेषे, स० ।
आ० १ प्र० । जी० । झा० । जात्यरन्ते, दश० ६ अ० ।
भ० । नि० च० । प्रघ्न० । रा० । कर्कतनाऽऽदिके, रा० ।
यथा मेवकमणिनगरसिंहाऽऽद्याः । विश० । प्रा० । च० प्र० ।
अनु० । इन्द्रनीलवद्वेषणशरणाऽऽदिके, सच० २ ध्रु० १ अ० ।
पृथिवीकायविकारेषु, भ० १२ श० ८ उ० । उत्त० । (मण-
यः सुगन्धयुक्ता भवन्तीति 'मणह' शब्दे पञ्चमभागे १३०४
पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम्)

मणिअंग-मणयङ्ग-पुं० । मणीनां-मणिप्रधानानामाभरणानां
कारणत्वात् मणयङ्गाः । प्रच० १५३ डार । मणयो वाऽङ्गान्य-
वयवा अस्यान्ते । स्था० ७ ठा० । आभरणदायिनि सुप-
समुपमाजाते कल्पवृक्षे, स० १० सम० । ति० । स्था० ।
" मणयङ्गकन्तेषु आहणेणसु । " स्था० १० ठा० ।

मणिअड-मणीयक-पु० । मालावयवे मणो, " प्राडव मणिहं
चि भतडीति मणिअडा गणति । अखह निगमर परमपड, अज
चि लउ न लहति ॥ १ ॥ " प्रा० ४ पाठ ।

मणिकंचणकूड-मणिकाञ्चनकूट-न० । रत्नमवर्णधरपर्वत-
स्याऽष्टमं कूटं, स्था० ६ ठा० । ज० ।

दा मणिकंचणकूडा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मणिकंचणरूपयाम-मणिकाञ्चनरूपवर्णे-त्रि० । मणिकाञ्चन-
रूपयामामिव वर्णशब्दाया येषां ते । रत्नकाञ्चनरूपयङ्गा-
येषु, पं० च० २ डार ।

मणिकणग-मणिकनक-न० । मणिकनकमये, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । " मणिकणगधूमियारा । " मणिकनकानां
२४

सम्बन्धिनी स्तूपिका शिखरं यस्य तन्मणिकनकस्तूपिका
कम् । ख० प्र० १६ पाठु० । जी० । सू० प्र० । स० ।

मणिकमिया-मणिकणिका-स्त्री० । काश्यां गङ्गातटे स्वनाम-
ख्याते लौकिककर्तार्ये, यत्र कमठतापसः पारश्वस्वामिना परा-
स्तीकृतः । ती० ३७ कल्प ।

मणिकम्म-मणिकर्मन्-न० । मणिषु निष्पादितस्वस्तिका-
ऽऽदिचित्रकर्मन्तु, आचा० २ ध्रु० २ च० ४ अ० । कल्प० ।

मणिकूड-मणिकूट-न० । कचकवरपर्वतपश्चिमदिक्कूटे, डी० ।

मणिकोट्टिमतल-मणिकुट्टिमतल-न० । मणिषु भूमितले,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणिकुण्डिय-मणिकुण्डिय-पु० । रत्नपरीक्षकं, महा०
२ चाल० ।

मणिचूड-मणिचूड-पुं० । गन्धारदेशीयगन्धवाहपुरगजे विद्या-
धरे, उत्त० ६ अ० । ('मणि' शब्दे चतुर्थभागे १०८० पृष्ठे कथोक्ता)

मणिनाग-मणिनाग-पु० । राजगृहे नगरे महानपस्तर-
प्रभनतां प्रसवणे पुज्यमाने स्वनामख्याते नागे विश० ।
आ० म० । आ० च० । स्था० । आ० क० ।

मणिजाल-मणिजाल-न० । मणिमये वामसमूहे, जे० १
वत्त० । रा० ।

मणितारणा-मणितारणा-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पुष्कलावनीवि-
जये स्वनामख्याते पुराभेदे, उत्त० ६ अ० ।

मणिदत्त-मणिदत्त-पु० । भारते वर्षे मोहितकनगरे स्वनाम-
ख्याते यज्ञे, नि० १ ध्रु० ४ घ० १ अ० ।

मणिपट्टिमा-मणिप्रतिमा-स्त्री० । मणिभयगन्धर्वात्प्रतिमायाम्,
व्य० ६ उ० ।

मणिपट्टिया-मणिपीठिका-स्त्री० । मणिमयपीठिकायाम्, यत्र
जिनमूर्तयः स्थाप्यन्ते ता मणिपीठिकाः । रा० । जी० । जे० ।
स्था० । भ० ।

मणिप्रभ-मणिप्रभ-पुं० । गन्धारनाम्न देशे गन्धवाहनगरे
स्वनामख्याते विद्याधरेन्द्रे, उत्त० ६ अ० । अर्धान्तरा-
जपालकमुतराष्ट्रबर्द्धनपुरे कौशास्वर्गाज, आ० क० ४ अ० ।
(तत्कथा अगणायथा शब्दे प्रथमभागे ४६४ पृष्ठे दर्शिता)
मणिप्रभो नाम राजा । आच० ४ अ० । आ० च० । अयोध्या-
राजस्य हर्गश्चन्द्रस्य परीक्षके स्वनामकदेवे, ती० ३७ कल्प ।

मणिवंध-मणिवन्ध-पु० । मणिवन्धयेत यत्र । बन्ध घञ ।
प्रकोष्ठपाणयोर्मध्यस्थे कश्चिन्धौ, सन्धवलघणाऽऽकरे पर्वतभेदे
च । प्रभा० २ पद । याच० ।

मणिमय-मणिमय-त्रि० । मणिप्रचुरं, मणिचकारं च । रा० ।

मणिमहला-मणिमंखला-स्त्री० । रत्नकाञ्चयाम् शा० १
ध्रु० २ अ० ।

मणियार-मणिकार-पु० । राजगृहे नगरे स्वनामख्याते धे-
र्षिनि, आच० ६ अ० । आ० च० ।

मणिग्यग-मणिगन्-न० । " गन्ने निगद्यते तज्जाता जाता
यदुत्कृष्टम् । " इति वचनान्मणिजात्युत्कृष्टस्था० ७ ठा । स० ।
आ० च० । " मणिग्यर्णावभन्ति चित्ता । " मणयश्चन्द्रका-
न्ताऽऽद्याः गन्तान् कर्केतनाऽऽदीनि तेषां भक्तिभिर्विचि-
त्तिभिश्चिन्ता नानारूपा आश्चर्यघन्ता वा । जी० ३ प्रति०
४ अधि० । ग० । प्रश्न० । बुद्धगच्छीयसोमशुभमृगशिष्ये, ग०
३ अधि० ।

मगिरह-मगिरथ-पुं०। मालयदेशीयसुदर्शनपुरगंज मदनगंगा
ज्येष्ठे, उत्त०६ अ०॥ 'गाम' शब्दे चतुर्थभाग १८७ पृष्ठे कथाज्ञा)

मणिलक्ष्मण-मणिलक्षण न० । रत्नपरीक्षाग्रन्थोक्तकाकपद-
मार्जिकापदकशराहृत्यशंकरतास्वस्ववर्णोचितफलदायित्वा -
५ अदमणिलगुणदोषावधानं, जे २ वक्षः । औ० । स० । मृ० ।

मणिवंशग-मणिवंशक. न० । मणयो मणिमया वेशा येषां
तानि मणिवंशकानि । मणिमयवेशयुक्तेषु, ज० १ वक्त० । जी० ।

मणिवद्रुग-मणिवृत्तक-न० । मणिप्रधान भोजनजलोपयोग-
गिघृताऽऽदिपात्रे, ज० २ वच० ।

मक्षिवया-मक्षिपदा-स्त्री० । पुरीभेदे, "मक्षिवया लक्ष्मी-
त्ता गया, संभूर्तावजये अलगागे पंडिताभिण० जात्र भिन्दे ।"
विषा० २ अ० ६ अ० ।

मणिवियया-मणिविजया-स्त्री० । भारतवर्षेऽतिप्राचीनायां
स्वनाभिकायां नगर्याम्, यत्र पूर्णभद्रस्य देवस्य पृथजन्मा-
ऽऽसीत् । नि० १ अ० ३ वर्ग ४ अ० ।

मणिमल्लाग--मणिशलाका-अधि० । मणिशलाकेय मणि-
शलाका । मयभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । नं० ।

मणिहियय-मणिहृदय-पु० । शङ्खवरग्य परस्तात् स्थितस्य
हृदिपशेदस्य देवे, हृदि० ।

मणीमा-मनीषा-त्वि० । वुद्धो, अनु० । " मेहा मर्ष मणी-
 सा, विज्ञाणं धीं विई वुद्धी । (४२) " पाइ०ना० ३१
 गाथा ।

मनु-मनु-पु० । मनुष्याणां परममूलपुरुषे, यदपत्यानि म-
नुष्या उच्यन्ते । आ० म० १ अ० । मनुना प्रणीतं ग्रन्थं च ।
विशे० । मनुष्ये, मनुगति मनुष्यस्य संज्ञा । वाच० ।

मणुश्च-मनुज-पुं० । नरं, "मणुश्चा नरा मणुस्मा, मन्वा
नह माणवा पुंसिन्वा ।" (१००) पाठ० न० ६० गथा ।

मणुज-मनोज्ञ-वि० । सुन्दरे, " रुद्रं राहं रम्मे, अहिरामं
 यंचुग मणुजं च । लट्टं कंतं सुहयं, मणोरम्मे चारु रम-
 गिज्जं । " (१४) पाइ० ना० १५ गाथा ।

मगुणम-मनोज्ञ-वि० । मनसा ज्ञायन्-उपादीयत इति मनो-
ज्ञम् । त० । मनसाऽन्तःसंवेदनेन शोभनतया ज्ञायत इति
मनोज्ञः, विपा० २ श्रु० १ अ० । मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया
यत्तन्मनोज्ञम् । भाष्यतः सुन्दरं, भ० ६ शृ० ३३ उ० । औ०
औ० । स्वरूपतः शोभन्ते, स्या० ३ टा० १ उ० । मनोज्ञाः
मनसो मता वल्लभाः सर्वस्याप्युपभोक्तुः सर्वशः च शोभ-
नत्वप्रकाशेन निरुक्तविधिना । स्या० २ टा० ३ उ० ।
ज्ञा० । मनोज्ञा मनसा सस्यगुणादेयतया ज्ञातव्यान् । ग०

विष्णुकेऽपि सुखजनकतया मनसः प्रह्लादहेतुत्वात् । जो०
१ प्रति० । मनसा रुक्तित्वात् । नि० च० २ उ० । वृ० । आ०
म० । जि० । पं० व० । प्रह्ला० । रा० । जं० । विशेष० ।
मनोरमेत्वात् १ ध्रु० २ अ० । आय० । इष्टे , आव० ४
अ० । प्र० । अ० । “ मरुगाणां भोग्यं भोग्या , मरुगाणां
संयत्नः ५५ स्मृत्युत्तमः । मरुगाणां नि अगारं नि, मरुगाणां, मारुग
मुगा ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । अभिलष-
णायां , म्या० ६ डा० । सूत्र० । शुभम्यरूपे , स्था० ६ डा० ।
सूत्र० । मनोविनोदकारिणि , कल्प० १ अधि० ३ ण । सं-
भोगिके , व्य० १ उ० ।

मणुस्मृत-मनोज्ञतर-त्रि० । मनोज्ञशब्दात्प्रकर्षविवक्षायां तर्ह
 प । अतिमनोऽनुकूलं, ग० । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मगुणामप्ययोगसंपत्त-मतोऽज्ञसम्प्रयोगसम्प्रयुक्त-न० । मनो-
 हस्य भना ऽऽदेः सम्प्रयोगां-योगस्तेन सप्रयुक्तो यः स तथा ।
 आर्जुनध्यानभेद- ग० १ आश्रम० ।

मणुष्यमर्या-मनोज्ञस्वरता-स्त्री० । उष्यन्भावोऽपि, स्वाऽऽ-
लम्ब्यनर्पितजनको मनोम्रः स्वरः यस्य स. मनोज्ञस्वर-
स्तद्भावस्तत्ता । मनोज्ञस्वरवत्त्वं, प्रज्ञा० २३ पद ।

मणुतिग्याणुपुन्वी-मनुजतिथेगानुपुन्वी श्री० । मनुजानुपु
द्व्याम् , तियगानुपुन्वी च । कर्म० २ कर्म० ।

मणुदुग् मनुजद्विक-ज० । मनुजगतिमनुजानुपूर्व्यारूपे मनु
जापलक्षिते द्वये, कर्म० ५ कर्म० ।

मणुपुत्रवर्ग-मनुपूर्वक-पुं० । वैताद्वयपर्वते मनुविद्याप्रधानं
विद्याधरे, आ० च० १ अ ।

मणुय-मनुज-पुं० । मनोजातो मनुजः । मनुष्ये , स्था० १
डा० । उत्त० । सूत्र० । नरे , सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।
तं० । मनुष्याश्चतुर्भेदाः । तद्यथा-समृच्छेनजाः, कर्मभूमिजाः,
अकर्मभूमिजाः, अन्तरभूमिजाश्चेति । आत्मा० १ ध्रु० १
अ० १ उ० । स्था० । भ० । आ० । मर्त्ये , स्था० १ डा० ।
श्रीधेयांसम्य मनुजो यजो, वताऽन्तरंगेश्वरे धवलवर्णस्त्रि-
नेशो वृषभवाहनश्चतुर्भुजो, मातुलिङ्गमदायुक्कदलितगण-
द्वयो नकुलकान्तिमृत्रयुक्चामर्षाणिहयश्च । प्रच० २६ द्वा० । स० ।

मणुयगइ-मनुजगति-स्त्री० । मनुयाया गतिः मनुष्यत्वम्-
पादिका या गतिः । गतिभेदे, स्था० ४ श्लो ३ उ० ।

मणुयगडमहगया--मनुजगतिमहयता-श्री०। मनुयगत्या स्त
ह यास्मामुत्रयस्मा मनुजगतिमहगताः । तथात्रिधास्तु क
र्मप्रकृतिषु, कर्म० ६ कर्म० ११

मणुयतिग-मनुजत्रिक न० । मनुजगतिमनुजानुपूर्वमनुजा-
ऽऽयुर्लक्षणे मनुयोपलक्षिते त्रिके, कर्म० २ कर्म० ।

मनुष्यानि मनुज्यानि - श्री० । मनस्यजानानामुपासस्थाने,
प्रश्न० २ आश्रवद्वाग ।

मनुष्य-मनुष्य-पुं० । मनुषिणि मनुष्यस्य स्त्री । मनोग-
न्यानि मनुष्याः । जातिशब्देऽयं गजन्त्याऽऽविशब्दवत् । जी०
१ प्रति० । नि० अ० । नं०, प्रश्न० २ सख्य० द्वार । मनुज-
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । सूत्र० । उत्स० ।

मनुष्यभेदाः—

से किं तं मणुस्मा ?। मणुस्मा दुविहा पप्मत्ता । तं जहा-
संमुच्छिममणुस्मा य, गन्भवकंतियमणुस्मा य । मे किं
तं संमुच्छिममणुस्मा ?। कहि शं भंतं ! संमुच्छिममणुस्मा
संमुच्छति ?। गोयमा ! अंतो मणुस्मखेत्तं पणयाली-
माण जेयणमयमहस्सेसु अङ्गाइजेसु दीवममुदेसु पप्मरससु
कम्मभूमिसु तीमाण अकम्मभूमिसु छप्पञ्चाण अंतरदीवणसु
गन्भवकंतियमणुस्माणं चैव उच्चारेसु वा पामवणेसु वा खे-
लेसु वा सिंघाणएसु वा वंतसु वा पित्तसु वा पूणसु वा मो-
णिणसु वा मुक्केसु वा मुक्कपोगलपरिमाडेसु वा विगय-
जीवकलेवरेसु वा थीपुग्गिमसंजोणसु वा नगरनिद्धमणेसु
वा मव्वेसु चैव अमुद्दहाणेसु , एत्थं गं संमुच्छिममणु-
स्मा संमुच्छति, अंगुलस्म अमंखेज्जइभागोत्ताण आगा-
हणाण असन्नी मिच्छदिट्ठी अन्नाणी मव्वाहिं पज्जतीहिं
अपज्जत्ता अंतोमुहत्ताउया चैव कालं करोति । मेतं
संमुच्छिममणुस्मा । मे किं तं गन्भवकंतियमणुस्मा ?। ग-
न्भवकंतियमणुस्मा तिविहा पप्मत्ता । तं जहा-कम्मभू-
मा, अकम्मभूमगा, अंतरदीवगा ।

(से किं तमित्यादि) अथापि सम्मुच्छिममनुष्यविषये
प्रवचनबहुमानतः शिष्याणामपि च साक्षाद्गवतेदमुक्त-
मिति बहुमानोत्पादनाथं मङ्गलान्तर्गतमालापकं पठन्ति-
“ कहि शं भंतं !” इत्यादि सुगमं, नवरं सव्यं चैव
अमुद्दहाणसु चि । अन्यान्यपि गतिं कारिचत्त मनुष्य-
संसर्गवशादशुचिभूतानि स्थानानि तेषु मव्वंप्पति । उक्ताः
संमुच्छिममनुष्याः । अधुना गमेव्युत्क्रान्तिकमनुष्यप्रतिपा-
दनाथमाह— (से किं तमित्यादि) ‘कम्मभूमिगा’ इति—कर्म-
वर्णयार्णज्याऽऽदि मोत्तानुष्ठानं वा, कर्मप्रधाना भूमियेषां ते
कर्मभूमा, आर्षत्वात् समासन्तोऽप्रत्ययः, कर्मभूमा एव कर्म-
भूमकाः, एवमकर्मा—यथा कर्मविकल्पा भूमियेषां ते अकर्म-
भूमास्ते पत्ताऽकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दे मध्यवाचीः अन्तरे
तद्वगस्तमुद्रस्य मध्य ङीषा अन्तरङ्गीषाः तद्वता अन्तरङ्गीष-
गाः “अस्मि पश्चादनुपयी” इति न्यायव्यापनार्थम् । प्रश्ना०१ पत्र।
अनु० । आत्मा० । (कर्मभूमिकमनुष्याणां व्याख्या कम्मभूमम-
शब्दं तृतीयभागे ३३१ पृष्ठं गता) (अकर्मभूमिकमनुष्याणां
वक्तव्यता अकर्मभूमम शब्दं प्रथमभागे १२० पृष्ठं गता)
(अन्तरङ्गीषमनुष्यवक्तव्यता ‘अन्तरदीव’ शब्दं प्रथम-
भागे ८१ पृष्ठं गता) (आर्षमनुष्यव्याख्या ‘आ (य) गिय’
शब्दं द्वितीयभागे ३३६ पृष्ठं गता) (स्लेच्छिममनुष्याणां
व्याख्या ‘मिलक्खु’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्यते)

मे किं तं मणुस्मा ?। मणुस्मा दुविहा पप्मत्ता । तं
जहा संमुच्छिममणुस्मा य, गन्भवकंतियमणुस्मा य । कहि
शं भंतं ! संमुच्छिममणुस्मा संमुच्छति ?। गोयमा ! अंतो
मणुस्मखेत्तं जाव करोति । तेसि शं भंतं ! जीवाणं कति

सरीग्गा पप्मत्ता ?। गोयमा ! तिस्सि सरीग्गा पप्मत्ता । तं
जहा-आगलिण, तेयण, कम्मण । सेत्तं संमुच्छिममणुस्मा ।
मे किं तं गन्भवकंतियमणुस्मा ?। गन्भवकंतियमणुस्मा
तिविहा पप्मत्ता । तं जहा-कम्मभूमया, अकम्मभूमया,
अंतरदीवजा, एवं मणुस्मभेदा भाणियव्वां जहा
पप्मवणाण तहा निग्वसेमं भाणियव्वं जाव छउमन्था
य, केवली य । ते ममामतो दुविहा पप्मत्ता । तं जहा-प-
ज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तेसि शं भंतं ! जीवाणं क-
ति सरीग्गा पप्मत्ता ?। गोयमा ! पंच सरीरया पप्मत्ता । तं
जहा-आगलिण जाव कम्मण । सरीरोगाहणा जहमेणं
अंगुलस्म अमंखेज्जइभागा, उक्कोमेणं तिस्सि गाउयाइं
छच्चेव मंघयणा छस्मंठाणा । ते शं भंतं ! जीवा किं
कोहकसायी जाव लोभकसायी, अकसायी ?। गोयमा !
मव्वं वि । ते शं भंतं ! जीवा किं आहारमन्नोवउत्ता,
लोभमन्नोवउत्ता, नामन्नोवउत्ता ?। गोयमा ! मव्वं वि ।
ते शं भंतं ! जीवा किं कण्हलस्मा य जाव अ-
लेस्मा ?। गोयमा ! मव्वं वि । मोइदियोवउत्ता जाव
नोइंदिओवउत्ता वि, मव्वं मग्गघाया पप्मत्ता । तं जहा-व-
यणासग्गघाते जाव केवलिसग्गघाते, मन्नो वि, नोमन्नी,
असन्नी वि, इत्थिवेदा वि जाव अवेदा वि, पंच प-
ज्जत्ती, तिविहा दिट्ठी, चत्तारे दंसणा, ग्गाणी वि,
आप्पाणी वि, जे ग्गाणी ते अन्थेगतिया दुम्माणी, अ-
न्थेगतिया तिन्नाणी, अन्थेगतिया चउनाणी, अन्थे-
गतिया एगणाणी । जे दुम्माणी ते नियमा आभिणिबोहि-
याणाणी, सुयणाणी य । जे तिन्नाणी ते आभिणिबोहिय-
णाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी य । अहवा-आभिणिबो-
हियणाणी, सुतणाणी, मणपज्जवणाणी य । जे चउणाणी ते
णियमा आभिणिबोहियणाणी, सुयणाणी, ओहिणाणी,
मणपज्जवणाणी य । जे एगणाणी ते नियमा केवलणाणी,
एव अप्पाणी वि, दुअप्पाणी, तिअप्पाणी, मणजोणी वि, वइ-
कायजोणी वि, अजोणी वि, दुविहउवओणं, आहारो
छदिसिं । उववातो नेग्गएहिं ओं सत्तमवजेहिं तिरिक्ख-
जोणिणहितो, उववाओ अमंखेज्जवामाऽऽउअवजेहिं मणु-
एहिं अकम्मभूमगाअंतरदीवगाअमंखेज्जवामाउयवजेहिं, देव-
हिं मव्वेहिं, ठिती जहमेणं अंतोमुहत्तं, उक्कोमेणं तिस्सि
पलिओवमाइं, दुविहा वि मरंति, उव्वाटित्ता नेग्गयादिसु
जाव अणुत्तराववाइणसु अन्थेगतिया मिज्झंति जाव
अंतं करोति । ते शं भंतं ! जीवा कति गइया, कति आगति-
या पप्मत्ता ?। गोयमा ! पंचगतिया, चउआगतिया, परित्ता
संखेज्जा पप्मत्ता । मेतं मणुस्मा । (सूत्र ४१)

अथ के ते मनुष्याः ?। सृष्टिगृह-मनुष्या द्विविधाः प्रज्ञताः । तद्यथा-संमूर्च्छिममनुष्याश्च, गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याश्च, चशब्दां स्वगतानकभदस्त्वकी, तत्र संमूर्च्छिममनुष्यप्रतिपादना-र्थमाह-‘काहं गे भेते !’ इत्यादि । क्व भदन्त ! संमूर्च्छिममनुष्याः संमूर्च्छन्ति ?। भगवानाह-‘गोतम !’ अतो मणुस्मखेत्तं जाव करेति इति । (जी०) (तर्जनीं गे भेते ! इत्यादि) शरीराणि त्रीणि आदार्गफतेजसकात्मनानि, अवगाहना जघन्यत उत्कर्षतश्चाङ्गुलासङ्ख्ययभागप्रमाणा, संहननसंस्थान-कषायलेप्याद्याणां यथा ह्रीन्द्रियाणाम् । इन्द्रियद्वारं पञ्च-न्द्रियाणि, संज्ञिद्वारवेदद्वारं अपि ह्रीन्द्रियवत्, पर्याप्तद्वारं अ-पर्याप्तयः पञ्च दृष्टिदर्शनज्ञानयोगोपयोगद्वारानि (यथा) पृ-थिवीकार्याकानाम्, आहारो यथा ह्रीन्द्रियाणाम्, उपपातो नैर्गयिकइवेतेजावायवऽमेख्यातवर्षाऽऽयुष्कवर्ज्येभ्यः स्थिति-जघन्यत, उत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, नयनं जघन्यपदा-दृष्टिप्रमधिकं वेदितव्यं, माखणान्तिकममुदघातेन समवहता अपि चिन्तन्ते, अस्मभवहताश्च, अन्तरमुद्गत्य नैर्गयिकव-वासंख्ययवर्षायुष्कवर्जेषु शेषेषु स्थानेषुपपद्यन्ते, अत एव गत्यागतिद्वारं द्वयागतिका द्विगतिकास्तैर्यङ्मनुष्यगत्यपे-क्षया, परीक्षाः प्रत्येकशरीरिणोऽमेख्यया, प्रज्ञताः । हे श्रम-ण ! हे आयुष्मन् !। उपसंहारमाह-(सन्ते संमूर्च्छिममणुस्मा) उक्ता, संमूर्च्छिममनुष्याः । अधुना गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याना-ह-अथ के ते गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याः ?। सृष्टिगृह-गर्भव्युत्क्रा-न्तिकमनुष्यास्त्रिविधाः प्रज्ञताः, तद्यथा-कर्मभूमकाः, अकर्म-भूमकाः, अन्तरर्द्धापजाः । तत्र कर्म-कृषिवाणिज्यादि मोक्षानु-ष्ठानं वा, कर्मप्रधाना भूमियेषां ते कर्मभूमा, आपन्वान् समा-प्तान्तोऽप्रत्ययः । कर्मभूमा एव कर्मभूमका, एवमकर्मा यथो-क्तकर्मविकला भूमियेषां ते अकर्मभूमस्त एवाकर्मभूमकाः, अन्तरशब्दो मध्यवाचा, अन्ते-लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपा अ-न्तरर्द्धीपास्तद्गता अन्तरर्द्धापजाः । (एवं मणुस्मभश्चो भाष्य-व्याख्या जहा पणवणान् इति) एवम्-उक्तं प्रकारेण मनुष्यभेदो भविष्यति यथा प्रज्ञापनायां, स चार्तिवदुग्रस्थ इति तत एव परिभाषनीयः । (ते समाप्तो इत्यादि) पर्याप्तपर्याप्तसूत्र-पार्श्वसङ्के, शरीराऽऽदिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारं पञ्च-शरीराणि । तद्यथा-आदार्गिकं वैक्यमाहारकं तजसं का-र्मणं च, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात्, अवगाहनाद्वारं जघ-न्यतोऽवगाहनाऽङ्गुलाऽमेख्ययभागमाया, उत्कर्षतश्चाङ्गु-लाख्यतानि । संहननद्वारं पञ्च संहननानि, संस्थानद्वारं-षडपि संस्थानानि, कषायद्वारं कषायकषायिणोऽपि मानक-षायिणोऽपि मायाकषायिणोऽपि लोभकषायिणोऽपि अकषा-यिणोऽपि, वीतरागमनुष्याणामकषायित्वान्, संज्ञाद्वारं-आहारसंज्ञोपयुक्ता भयसंज्ञोपयुक्ता मैथुनसंज्ञोपयुक्ता लोभ-संज्ञोपयुक्ताः, नासंज्ञोपयुक्ताश्च निश्चयतो वीतरागमनुष्याः, व्यवहारतः सर्वे एव त्रिभिर्गो, लोकोत्तरचित्तलाभात् तस्य संज्ञाद्वारेणोऽपि विप्रयुक्तवान् । उक्तं च-“ निवो-गसाधकं सर्वं, ज्ञेयं लोकोत्तराऽऽश्रयम् । संज्ञालोकाऽऽ-श्रया सर्वा, भवाङ्कुरजलं पम् ॥ १ ॥ ” लेश्याद्वारं-कृष्ण-लेश्या मीललेश्याः कापोतलेश्यास्नेजोलेश्याः पद्मलेश्याः शुक्ललेश्या अल्लेश्याश्च, तत्रालेश्याः पम्पशुक्ललेश्याथनोऽ-योगिकेवलिनः । इन्द्रियद्वारं-आवेन्द्रियापयुक्ताः यावत्पश-वेन्द्रियापयुक्ता लोद्विन्द्रियापयुक्ताश्च, तत्र नावेन्द्रियाप-

युक्ताः केवलिनः, समुदघातद्वारं-सप्ताऽपि समुदघा-ताः, मनुष्येषु सर्वभावसम्भवात् । समुदघातसंग्राहिका चेमा-गाथा-“ वेयणकसायमरणे-ति ए य वेउज्वि ए य आहारं । केवलियसमुदघाए, सप्त समुदघा इमे भविष्या ॥ १ ॥ ” संज्ञिद्वारं-संज्ञिनोऽपि नासंज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि, तत्र नासंज्ञिनः असंज्ञिनः केवलिनः । वेदद्वारं-वैद्वेदा अपि पुरुषवेदा अपि नपुंसकवे-दा अपि अवेदः सूक्ष्मसंपर्यायाऽऽद्यः, पर्याप्तद्वारं-पञ्च पर्या-प्तयः पञ्च अपर्याप्तयः, भाषामन, पर्याप्तयोरेकत्वेन विवक्षणात् दृष्टिद्वारं-त्रिविधदृष्टयोऽपि । तद्यथा-केचिन् मिथ्यादृष्टयः के-चित् सम्यग्दृष्टयः, केचित् सम्यग्मिथ्यादृष्टयः । दर्शनद्वारं-चतुर्विधदर्शनाः, तद्यथा-चक्षुर्दर्शना अचक्षुर्दर्शना अर्वाधि-दर्शनाः केवलदर्शनाश्च, ज्ञानद्वारं-ज्ञानिनोऽज्ञानिनश्च, तत्र मिथ्यादृष्टयोऽज्ञानिनः, सम्यग्दृष्टयो ज्ञानिनः, (नाणाणि पञ्च निर्गण अगणानि भयणाण इति) ज्ञाना-नि पञ्च मतिज्ञानाऽऽदौ, अज्ञानानि त्रीणि मत्यज्ञानाऽदौ नि, तानि भजनया वक्रव्यानि, सा च भजना एवं-कानि चिद्विज्ञानिनः केचित् त्रिज्ञानिनः केचित्चतुर्ज्ञानिनः, केचिद-कज्ञानिनः, तत्र ये द्विज्ञानिनस्ते नियमादाभिनिबोधिकाज्ञा-निनः श्रुतज्ञानिनश्च, ये त्रिज्ञानिनस्ते मतिज्ञानिनः श्रुतज्ञानि-नोऽवधिज्ञानिनश्च, अथवा-आभिनिबोधिकाज्ञानिनः श्रुत-ज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिश्च, अर्वाधिज्ञानमन्तरेणाऽपि मनः पर्यवज्ञानस्य सम्भवात् । सिद्धप्राभृताऽऽदौ तथाऽनेक-शोऽभिधानात्, ये चतुर्ज्ञानिनस्ते आभिनिबोधिकाज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनो मनःपर्यवज्ञानिनश्च, ये एकज्ञा-निनस्ते केवलज्ञानिनः, केवलज्ञानसङ्गाधे शेषज्ञानापगमात्, “ तद्विष्म उ ह्याउमन्थि ए नाणे ” इति वचनात्, ननु केवल-ज्ञानप्रादुर्भावे कथं शेषज्ञानापगमः ? यावता यानि शेषाणि मत्यादीनि ज्ञानानि स्वस्वाऽऽवरणक्षयोपशमेन जायन्ते ततो निर्मूलस्वस्वाऽऽवरणावलेयं तानि सुतरां भवेयुश्चाश्च-परिणामवत् । उक्तं च-“ आवरणदेमविगमे, जाई विजं-ति मइसुयाऽऽईणि । आवरणसत्त्वविगमे, कह नाई न हौनि जीवस्म ? ॥ १ ॥ ” उच्यते-इह यथा जात्यस्य मरकताऽऽ-दिमणेरुलोपदिग्धस्य यावन्नाद्याऽपि समूलमलापगमस्तायत् यथा यथा देशतो मलविलयस्तथा तथा देशतोऽभिव्याक्रर-पजायते, सा च क्वचित् कदाचित् कथाश्चिद्वर्तत्येकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालकलापायलाम्बित्वलपदार्थसा-र्थपरिच्छेदकगणैकपरमार्थिकस्वरूपस्याऽपि आवरणमलपट-लतिरोद्धनस्य यावन्नाद्याऽपि निम्बलकर्ममलापगमस्तावद्यथा यथा देशतः कर्ममलोच्छेदस्तथा तथा तस्य विज्ञप्तिरज्ज-मभन्ते, सा च कदाचित्-कदाचित् कथाश्चिद्वर्तत्येकप्रकारा । उक्तं च-“ मलविज्जमणेर्यक्कि-यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविज्जामवि-ज्ञप्ति स्तथाऽनेकप्रकारतः ॥ १ ॥ ” सा चाऽनेकप्रकाराता मतिश्रुताऽऽविभेदेनाऽवश्येया । ततो यथा मरकतादिमणेशेषमलापग-मसंभवे समस्तमण्यवशेन्याक्कत्यन्तेदेन परिस्फुटरूपका-भिव्याक्रिरुपजायते तद्वदान्मनोऽपि ज्ञानदर्शनव्यावृत्तप्रभा-नो निःशेषाऽऽवरणप्रहाणावशेषवशज्ञानव्यवच्छेदेन एकरूपा-मतिपरिस्फुटं सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चसाक्षात्कारिणी विज्ञप्तिरु-ल्लसति, उक्तं च-“ यथा जात्यस्य मरकस्य निःशेषमलहानि-स्फुटरूपेणऽभिव्याक्रि विज्ञप्तिस्तद्वदान्मनः ? इति अज्ञानि-

नस्तु द्वयज्ञानिनः, इयज्ञानिनो वा, तत्र ये द्वयज्ञानिनस्ते मत्य-
ज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च, च इयज्ञानिनस्ते मत्यज्ञानिनः, श्रुता-
ज्ञानिनो विमृष्टज्ञानिनश्च, यो ज्ञेयज्ञानि-ममोर्ध्वमनो, वागयोगिनः,
काययत्सर्गज्ञोऽयोरगनश्च, तथाऽयोरननः शैलेशमयस्थां प्र-
तिपन्नाः, उपयोगद्वारमाहारद्वारं च द्विन्द्रियवत्, उपपात एत-
त्पथः सममनश्चऽऽदिर्वर्जश्च । उक्ते च—“ सत्तममहिनेन-
या, तेऊ वाऊ अगोतकृच्छ्रः । न वि पांच माणुस्मं, तदेव-
मन्वाउया सव्वे ॥ १ ॥ ” इति । स्थितिद्वारं-जघन्यतः स्थिति-
रन्तर्भुङ्क्तमुत्कर्षतर्कगणि पत्न्योपमानं, समुदातमधिकृत्य-
मरणाचिन्तायां समघटना अवि प्रियन्ते, असमवहता अपि ।
नयनवद्वारं-अन्तरमद्वय सव्वे नैगयिकेषु सव्वेषु च ति-
यग्योनिषु सव्वेषु मनुष्येषु सव्वेषु देशेष्वनुत्तरोपपातिकपर्य-
यमानेषु गच्छन्ति “ अन्तर्गतिया सिञ्जति ० जाव अंत करे-
ति ” इति । अस्मरेति तिपातोऽत्र बहुवचनार्थः, सन्त्येकका ये
निष्ठितार्था भवन्ति । यावत्करणान्—“ वुञ्जति, मुञ्चति, परि-
निव्याति, सव्वदुक्कवाणमेतं करोति । ” इति द्रष्टव्यम् । तत्र
आणमाऽऽद्येभ्योऽऽप्या तथाविधमनुष्यकृत्यापेत्या निर्दिष्ट-
ताया इति अन्तर्विधेऽपि कैश्चिन् निज्जा ह्यन्ते, ततो मा-
भूदेतेषु संप्रत्यय इति तत्पोहायाऽऽह-बुध्यन्ते निगच्छन्त्या
तु केषुलवशेभ्यः समस्त वस्तुजातम्, एतं चाविज्जा अपि
भवत्सर्वकृत्वाति पवम्भुता वचन्ते, तत्र मा भूदेतेष्वेव प्रती-
तिरि याह—“ मुख्यन्ते ” पुण्यपुण्यरूपेण कृच्छ्रं कर्मणा
एतेऽप्य आपि निवृत्ता एव पराग्न्यन्ते-मुक्तिपदे प्राप्ता अपि-
तीर्थानकारदर्शनाऽऽदिता गच्छन्ति, इति वचनात्, ततो भू-
त्ताचरा अन्तर्मर्तानां धारित्याह—“ परिनिवृत्तिं विध्यातस-
मस्तकर्मवृत्तवहपरमाण्वो भवन्ति इति । किमुक्तं भवति ?-
सर्वदुःखानां शरीरमानसंभेदानामन्ते-विनाशं कर्षन्ति, अत-
एव गत्यागतिद्वारे-चतुरागतिका पञ्चगातिकाः, सिद्धिगता-
र्वापि गमनात्, परीक्षाः प्रत्येकशरीरिणा सङ्ख्येया सं-
ख्येयकोटिप्रमाणत्वात् प्रसन्नाः “ हे अमण ! हे आयुष्मान ! उप-
संहारमाह—“ भन्ते मणुस्मा । ” जी० १ प्रात० । आचा० ।
स्था० । सूत्र० । प० सं० । ति० । (दण्डकप्रतिवृत्ता अधि-
कारा अन्तर्क्रियाऽऽदयोऽन्तर्क्रियाऽऽदिशब्देषु)

हरिवर्षोऽऽदिषु त्रिपष्टिगत्रिन्दवे योवनम्—

हरिवर्षमस्मयवासिगु गं मणुस्मा तेवद्विगं राइदिगहि
संपत्तजोवणा भवति । (म० ६३ मम०) देवकुउत्तर
कुगसु गं मणुया एगणपन्नं राइदिगहि संपत्तजोवणा
भवति । म० ४६ मम० ।

सम्प्रात मनुष्यस्य सचिन्ताऽऽदिभेदान् त्रिविधस्या-
युपयोगमाह—

सच्चित्ते पञ्चावण, पंधुवणमे य भिक्खवाणाऽऽह ।

मीमऽद्विग अच्चित्ते, मीमऽद्विगकवपहपुच्छा ॥ ५१ ॥

सच्चित्ते इति-पट्टीसमर्थार्थं प्रत्यभेदान् सचिन्तास्य मनुष्यस्य
प्रयोजने पथिगृहे उपदेशः कथनं, तथा भिक्षाऽऽदानम्, आदि-
शब्दादिसत्यादिदानं चोपयोगः, (आचिन्ते) अचिन्तास्य शि-
रसो ग्रन्थः, तादृ लिङ्गे व्याख्याशेषापोदाय धारित्या द्योतेत-

यदा-कदाचित्काश्चिर्पारुष्टो राजाऽऽदिः साधुनां विनाशाय
कृतोद्यमो भवेत् । ततस्ते साधवः शिरोऽस्थिकमादाय कापा-
लिकधेयं नष्टा वेशान्तं सजितुमिच्छन्तीति तेन प्रयो-
जने, तथा मिश्रस्य मनुष्यस्यापयोगः, (अद्विगकवस्य चित्ति)
अस्थिभगभरणकल्पेभूषितस्य सरजस्यस्य सरक्षाकस्य
वा भस्मावर्गुणैतवपुष्पस्येत्यर्थः, कापालिकस्य पाश्वे-
यत् पार्थ विषये प्रच्छन्नम् । पि० । (अग्रतर्तविषयस्तु
‘ वाउकाइय ’ शब्दे वक्ष्यते) “ ननु पुनरिदमिति दुर्लभ-
मगाधसंसारजलार्थावश्रष्टम् । मानुष्यं स्वगातक—ताडि-
त्ताविलसितप्रतिमम् ॥ १ ॥ ” सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।
“ मानुष्यकात्परिभ्रष्टं-लभ्यते न मनुष्यता । ” आ० क० १
अ० । (मनुष्यत्वस्य दौर्लभ्यम् ‘ चउरंग ’ शब्दे तृती-
यभागे १०४१ पृष्ठे उक्तम्) (मनुष्यशरीराणां जघन्यावृष्टपदे
संख्या ‘ सरिग ’ शब्दे)

छविहा मणुस्मगा पप्पत्ता । तं जहा-जंवूदीवगा, धा-
यडंडदीवपुर, छिमद्वगा, धायडंडदीवपच्चिखिमद्वगा,
पुक्खवग्गदीवद्वपुर, छिमद्वगा, पुक्खवग्गदीवद्वपच्चिखि-
मद्वगा, अंतरदीवगा । अहवा छविहा मणुस्मा पप्पत्ता ।
तं जहा-संमुच्छिममणुस्मा ति० ३ कम्मभूमगा १, अकम्म-
भूमगा २, अंतरदीवगा ३ । गम्भवक्कंतिअमणुस्मा ति० ३-
कम्मभूमिगा १, अकम्मभूमिगा २, अंतरदीवगा ३ ।
(सूत्र ४६०) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

‘ वागस मुहृत्तगव्वे, इअं चउवीस विगह उक्कोसां । ’ ए-
तद्विगहकालं सम्मूर्छजमनुयाणां कियता कालेन भव-
तीति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—इह मनुष्या त्रिविधाः—सम्मूर्छ-
जाः, गर्भजाश्च । तदाऽऽद्याः कदाचित्तं भवन्त्येव, जघन्य-
तः समयस्यावृष्टतस्तु चतुर्विंशतिमुहूर्तान्तर्गकालस्य प्र-
तिपादितत्वात्, उत्पन्नानां तु जघन्यत उत्पद्यन्तश्चान्तर्मु-
हूर्तस्थितिकत्वेन परतः सव्वेषा निलेपकत्वसम्भवात्,
यदा तु भवन्ति तदा जघन्यत एको ह्यो त्रयो वा, उ-
त्पद्यन्तस्तु असङ्ख्याताः, इतरं तु सङ्ख्येया भवन्तीत्य-
नुयोगद्वारवृत्ता । व्रतत्वं—व्रसन्त्येनोर्पात्तः, सततमनवगतं,
जघन्यत एकं समयमुत्कर्षत आचलिकाऽसङ्ख्येयभागं कालं,
परतोऽवश्यमन्तरम् । आप च—आस्तां सामान्येन व्रस-
त्वम्, किन्तु—ह्यिन्द्रियाभ्यान्द्रियाश्चतुर्विंशत्यास्तयैकपञ्च-
न्द्रिया सम्मूर्छजमनुया अग्रतिष्ठान्तर्गकावासन्तर्गकव-
र्जः, शेषाः प्रत्येकं नागका अनुत्तरमुग्वज्जाः, शेषाः
प्रत्येकं देवाश्च निरन्तरमुत्पद्यमाना जघन्यत एकं समय-
मुत्पद्यन्त आचलिकाया असङ्ख्येयभागं कालम्, इति पञ्च-
संग्रहवृत्ता ४४ पत्रे एतदन्तरानुसारेणोत्पद्यन्तः कदाचि-
दाचलिकाया असङ्ख्येयभागकालानन्तरं सम्मूर्छजमनुया-
णां चतुर्विंशतिमुहूर्तविगहकालं सम्भवतीति । ४४ प्र० ।
सन० ३ उक्ताः ।

मणुस्मकचित्तं मनुष्येत्तेव न० । मानुषोत्तरपर्वतमीमांके मनु-
ष्याणां त्रेत्रे जी० ३ प्रात० ४ अधि० । (मनुष्येत्तेव द्वो स-
मुद्रौ इति ‘ समुद्र ’ शब्दे द्रष्टव्यम्)

समयमेतं एं भेत् ! क्वचित् यं आयामविक्रमं भणं क्वचित-

यं परिक्रमेवणं पात ? गोयमा ! पणयालीमं ज्ञायणमत-
महस्माहं आयामविक्रमंभणं एगा ज्ञायणकाडी० जाव अ-
न्धितरपुक्खरऽद्धपरिग्रो मे भाणियच्चो० जाव अउणपप्पे ।

(समयवेत्तं गांमत्यादि) मनुष्यक्षेत्रं भदन्त ! कियदायाम-
रिष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण प्रक्षमम. भगवानाह-गौतम ! पञ्च-
चत्वारिंशद् योजनशतसहस्राणि आयामविक्रमंभेन, एका यो-
जनकाटी द्वाचत्वारिंशत्शतसहस्राणि त्रिशत सहस्राणि द्वे
योजनशते एकानपञ्चाशे किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण
प्रक्षमम् ।

सम्पति नामनिमित्तमभिधित्सुगह—

मे केणऽद्धणं भंत ! एवं वुच्चति—माणुस्मवेत्ते, मा-
णुस्मवेत्ते ? गोयमा ! माणुस्मवेत्ते गं तिविहा मणु-
स्मा परिवसन्ति । ते जहा-कम्मभूमगा, अकम्मभूमगा, अं-
तरदीवगा । मे तेणऽद्धणं गोयमा ! एवं वुच्चति—माणुस्मवेत्ते
माणुस्मवेत्ते ।

(मे केणऽद्धणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमु-
च्यते-मनुष्यक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमिति ? भगवानाह-गौतम ! मनु-
ष्यक्षेत्रं त्रिविधाः मनुष्याः परिवसन्ति । तद्यथा-कम्मभूमिका
अकम्मभूमिका अन्तरद्वापकाश्च । अन्यच्च मनुष्याणां जन्म-
मरणं चात्रैव क्षेत्रे न तद्वदिति, तथाहि-मनुष्या मनुष्यक्षेत्र-
स्य बहिर्जन्मतो न भूता न भवन्ति न भविष्यन्ति च । त-
था यदि नाम केनचित् देवेन दानयेन विद्याधरेण वा पू-
र्यानुयद्धैरनिर्योतनार्थमेवंप्रकारं बुद्धिः क्रियते यथाऽयं मनु-
ष्योऽस्मान् स्थानादुत्पाद्य मनुष्यक्षेत्रस्य बहिः प्रालम्ब्यतां,
येनोद्धृष्टोपे शृण्यति, त्रियते वा इति तथाऽपि लोकाऽनुभावा-
देव सा काचन्नाप बुद्धिर्भूय, एगावत्तं, तथा संहरणमेव
न भवति, भङ्ग्य वा भूयः समानयति, तेन संहरणतो
ऽपि मनुष्यक्षेत्राद् बहिर्मनुष्याणां मरणमाधृत्य न भूता
न भवन्ति न भविष्यन्ति च । येऽपि जहान्चार्गणां विद्याचा-
रिणां वा नन्दोऽथवाऽऽदीनाप यावद् गच्छन्ति तेऽपि तत्र ग-
ता न मरणमणुवन्ते, किं तु मनुष्यक्षेत्रमागता एव, तेन
माणुस्मवेत्तपर्यन्तमात्रं मनुष्याणां सन्धि क्षेत्रे मनुष्यक्षे-
त्रमिति । जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० ।

सम्पति मनुष्यक्षेत्रगतमस्तचन्द्राऽऽदिस्मृत्त्यापरि-
माणमाह—

माणुस्मवेत्ते गं भंत ! कइ चंदा पभासेगु वा, पभासेति
वा, पभामिस्मंति वा ? कइ सृगा तवईगु वा, तवईति वा,
तवडस्मंति वा ? गोयमा !—

“ वनीमं चंदमये, वनीमं चव सूरियाण मयं ।

मयले मणुस्मलोपं, चरंति एम पभासेता ॥ १ ॥

एकारम य महस्मा, छप्पि य मोला महग्गहाणं तु ।

छव मया छप्पउया, शक्खत्ता तिप्पि य महस्मा ॥ २ ॥

अडमीइ मतमहस्मा, चत्तालीम महम्म मणुयलोगम्मि ।

सत्त य सत्ता अरूणा, ताराणकोऽपिकोऽदीणं ॥ ३ ॥ ”

मोमं मोभेसु वा, मोभं मोभन्ति वा, मोभं मोभस्संति वा ।

“ एमो तारापिंडो, सव्वममामेण मणुयलोगम्मि ।

बहिया पुण ताराआ, जिणेहिं भणिया असंखेजा ॥ १ ॥

एवइयं तारगं, जं मणियं माणुमम्मि लोगम्मि ।

चारं कलंबुयापु—प्फमंठियं जोइमं चरइ ॥ २ ॥

रविसिगहनक्खत्ता, एवइया आहिया मणुयलोण ।

जेसिं नामागोचं, न पागया पण्णवोहेति ॥ ३ ॥

छावट्टी पिडगाहं, चंदाइच्चा मणुयलोगम्मि ॥

दो चंदा दो सृगा, इवंति एक्कए पिडण ॥ ४ ॥

छावट्टी पिडगाहं, नक्खत्ताणं तु मणुयलोगम्मि ।

छप्पन्नं नक्खत्ता, य इति इक्किए पिडण ॥ ५ ॥

छावट्टी पिडगाहं, महग्गहाणं तु मणुयलोगम्मि ।

छावत्तरं गहमयं, च होइ एक्कए पिडण ॥ ६ ॥

चचारि य पंतीओ, चंदाइच्चाण मणुयलोगम्मि ।

छावट्टिय छावट्टिय, होइ एक्किया पंती ॥ ७ ॥

छप्पमं पंतीओ, शक्खत्ताणं तु मणुयलोगम्मि ।

छावट्टी छावट्टी, होइ य एक्किया पंती ॥ ८ ॥

छावत्तरं गहाणं, पंतिमयं होइ मणुयलोगम्मि ।

छावट्टी छावट्टी, य होति एक्किया पंती ॥ ९ ॥

ते मेरु पडियडंता, पयाहिणाऽऽवत्तमंडला मच्चे ।

अण्णवट्टियजोगेहि, चंदा सृगा महग्गणा य ॥ १० ॥

शक्खत्ततारगाणं, अवट्टिता मंडला मणुयव्वा ।

ते वि य पदाहिणाव—त्तमेव मेरुं अणुयरेति ॥ ११ ॥

म्यणियरदिणयराणं, उड्डे य अहं य संकमो नत्थि ।

मंडलसंकमणं पुण, अन्धितरवाहिरं तिग्गि ॥ १२ ॥

म्यणियरदिणयराणं, शक्खत्ताणं महग्गहाणं च ।

चारविमेषेण भवं, मुहदुक्खविही मणुस्माणं ॥ १३ ॥

तेभिं पविमंताणं, नावक्खत्तं तु वड्ढंति शियमा ।

तेणव कंमण पुणा, परिहायति निक्खमंताणं ॥ १४ ॥

तेभिं कलंबुयापु—प्फमंठिता होति नावक्खत्तपट्टा ।

अंतो य संकुया वा—हि वित्थडा चंदसृगाणं ॥ १५ ॥

केणं वड्ढति चंदो, परिहाणी केण होति चंदम्म ।

कान्णो वा जोएडा वा, केणऽणुभावेण चंदम्म ? ॥ १६ ॥

किएहं गहुविमाणं, शिञ्चं चंदण होइ आविगहिणं ।

चउग्गुलमप्यत्तं, हेट्टा चंदम्म तं चरति ॥ १७ ॥

वावाट्टि वावाट्टि, दिवसे दिवसे तु मुक्कपक्खम्म ।

जं परिवड्ड चंदो, खवति तं चव कालेण ॥ १८ ॥

पण्णरमइभागेण य, चंदं पण्णरममेव तं वरइ ।

पणासइभागेण य, पुणो वि तं चवऽतिकमति ॥ १९ ॥

एवं वड्ढति चंदो, परिहाणी एव होति चंदम्म ।

कालो वा जण्डा वा, तेणऽणुभावेण चंदस्म ॥ २० ॥
 अंता मणुस्मवेत्त, हवंति चारोवगा य उत्रवणा ।
 पंचविहा जातिमिया, चंदा सूर गहगणा य ॥ २१ ॥
 तेण परं जे ससा, चंदाइवगहतागणकवत्ता ।
 गन्धि गती गवि चारो, अगहिता ते मुण्यवत्ता ॥ २२ ॥
 दो चंदा इह दीव, चत्तारि य मायं लवणतोये ।
 धायइमंड दीव, बाग्म चंदा य सूर य ॥ २३ ॥
 दो दो जंबुदीव, समिसुरा दुगुणिया भवे लवणे ।
 लावणिगा य तिगुणिगा, समिसुरा धायइमंडे ॥ २४ ॥
 धायइमंडपभिई, उदिद्विगुणिगा भवे चंदा ।
 आइल्लचंदसहिता, अणंतराणंतरं खंते ॥ २५ ॥
 रिक्खगहताग्मां, दीवसपुहे जहिच्छमे गाउं ।
 तस्म तसीहिं गुणितं, रिक्खगहताग्माणं तु ॥ २६ ॥
 चंदातो सूरस्म य, सूर चंदस्म अंतरं होति ।
 पणगासमहस्माई, तु जायणाणं अणुणाई ॥ २७ ॥
 सूरस्म य सूरस्म य, मणिगां मणिगां य अंतरं होति ।
 माणुमनगस्म वहिया, उ जायणाणं सयमहस्मं ॥ २८ ॥
 सरंतगिया चंदा, चंदनगिया य दिगयरा दित्ता ।
 चित्तनरलेमागा, सुहलेसा मंदलेपा य ॥ २९ ॥
 अट्टापीई च गहा, अट्टावीमं च होति गक्खवा ।
 एगममीपरिवारो, एत्तो तारागण वोच्छामि ॥ ३० ॥
 छावट्टिसहस्माई, गव चैव मयाऽपंचमयराई ।
 एगममीपरिवारो, तारागणकोटिकोटीणं ॥ ३१ ॥
 माणुमनगस्म वहिया, तु चंदसूराणज्जटिता जागा ।
 चंदा अभिंजुता, सूर पुण होति पूसहिं ॥ ३२ ॥
 (सूत्र-१७७) जी० ३ प्रति० ।

(आसां व्याख्या ' जेहांमय ' शब्दे १७६२ पृष्ठ गता)

माणुम्यता-मनुष्यता स्त्री० । मनुष्यभावे, स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं जीया मणुम्यताए कम्मं परेति । तं जहा—पगइमहयाण, पगतिविणीययाए, साणुकोययाए, अमच्छरियाए । (सूत्र-३७३)

प्रकृत्या स्वभावेन भट्टकता पणानुपतापिता या सा प्रकृतिभट्टकता तया सानुक्रोशतया-सदयतया मत्सरिकता-पणगुणसहितपुता तत्प्रतिपेधाऽमत्सरिकता तयेति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

माणुम्यलोच-मनुष्यलोक पुं० । मनुष्यक्षेत्रे यावदयं मानुषोत्तरं पर्वतस्तावदास्मल्लोक इति । अथ मनुष्यलोक इति । जी० ३ प्रति० ४ आध० । सू० प्र० ।

तिहिं ठाणेहिं देविंदा माणुमं लोगं हव्वमागच्छंति । तं जहा—अगिहंतेहिं जायमाणेहिं, अगिहंतेहिं पचव

माणेहिं, अगिहंतेहिं साणुणायमिमासु । एवं मामाणि-या नायत्तीमगा लोगपाला देवा अगमहिमीआं देवी-आं परिमाववन्नगा देवा अणीयाहिइहे देवा आयर-कवा देवा माणुमं लोगं हव्वमागच्छंति । (सूत्र-१३४) । स्था० ३ ठा० १ उ० । चउहिं ठा-णेहिं देविंदा माणुमं लोगं हव्वमागच्छंति एवं जहा निठाणे ० जाव लोगंतिता देवा माणुमं लोगं हव्वमागच्छंज्जा । तं जहा अगिहंतेहिं जायमाणेहिं ० जाव अगिहंतासं परिणिव्वाणमहिमसु । (सूत्र-३२४) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

माणुस्सवग्गुग-मनुष्यवाग्गुग-स्त्री० । मृगवन्धने, विषा० २ थु० २ अ० ।

माणुस्समेणियापरिकम्म-मनुष्यश्रेणिकापरिकम्म-न० । इ-ष्टिवादस्य परिकर्मसूत्रभेदः, स्व० २ अ० ।

माणुमिद-मनुष्यन्द पुं० । मनुष्येषु परमेश्वरत्वात् राज-नि, आ० । ग० । " सणकुमारो मणुस्सदेव, चक्रगृहो म-णिदिआ । पुत्रं गजे उवेऊण, सो वि गया तव चरे ॥ १ ॥ " उत्त० १२ अ० । स्था० ।

माणुमी मनुषी स्त्री० । मनुष्यास्त्रयाम, जी० ३ प्रति० ४ आध० । स्था० (उत्तरकुलमनुजीनां वर्णक ' उत्तरकुल ' शब्दे छित्तियभागे ७४= पृष्ठ गतः)

माणु-मनु स्त्री० । मनुष्यकाणां वेताह्यविद्याधराणां वि-द्यायाम, आ० स्व० १ अ० ।

माणुम-मनुष्य-पुं० । " कगच्चज० " ॥ २॥ १३ ७७॥ इति यत्तोपः । " लुम-य-र-क-श-प-सां, श-प-सां दीर्घः " ॥ २॥ १॥ ४३ ॥ इति यत्तोप उतो दाक्क । प्रा० १ पाद । मनुज, उत्त० १० अ० ।

माणुमज्जस्व-मनुष्ययत्त-पुं० । यत्तमेह, प्रज्ञा० १ पद ।

माणु-माणु-अन्वय० । " मणे विमशे " ॥ २॥ २॥ ७॥ ७॥ " मणे " इति विमशे प्रयोक्तव्यम् । मणे शूरः । प्रा० २ पाद ।

माणुगय-मनोगत-वि० । मनस्येव यो गतो, न बहिर्वचने-न, अप्रकाशनात् । भ० २ श० १ उ० । कल्प० । ग० । मनसि चेतसि गते तथने मनोगतम् । उत्त० १ अ० । मनसि स्थित, उत्त० १ अ० । अगिहं प्रकाशिते, भ० १ श० ३ उ० । मनोविकारे, नि० १ थु० ३ वगे ४ अ० । विषा० । आ० । " मणोगण वेकापे मणुपान्तिता " । विषा० १ थु० १ अ० । मनोगतो मनसि व्यतास्थतो नाद्यापि वक्षसा प्रकाशितस्वरूप इत्यर्थः । आ० म० १ अ० । विषा० ।

माणुज्ज-मनोज्ज-वि० । " जो अः " ॥ २॥ २॥ ३॥ इति ज्ञ. स-म्बन्धिनो अस्य लुक्वा भवति । मणोज्जम् । मणोगण । प्रा० २ पाद । मनोऽनुकृत सुन्दर, प्रज्ञा० १ पद ।

माणुऽणुकूल-मनोऽनुकूल-न० । मनसोऽभिप्रायते, वृ० ३ उ० ।

माणुदुहिया-माणुदुहिया स्त्री० । मनसा मनसा वा दुः-

मणोदुष्टिषा

अभिधानराजेन्द्रः ।

मण्डली

विषा दुष्टिषा ३ दुष्टिषास्य मनादुष्टिषा । मान-
दुष्टिषा, स्था० ७ डा० ।

मणोवन्धन-मनोवन्धन त्रि० । मनस्य आकर्षितौ, " मणो-
वन्धनेति गोहा । " मनोवन्धनानं मञ्जुनाऽऽलापस्त्रिधा-
वलोकनाङ्गप्रकटनाऽऽदीनि । यथा— " गाह ! पिय ! कत !
स्वामिय !, दडय ! जयाश्रो तुम मह एओ नि । जीण जी-
याम अह , पऽवाभ त म सगीस्स ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु०
४ अ० १ उ० ।

मणोऽभिराम-मनोऽभिराम त्रि० । मनोऽभिविधित्वा बहुका-
लं यावद्वर्षात् मनाऽभिरामम् । मनसश्चिरकाले, श्रौ० ।

मणोमाणिय मनोमानसिक त्रि० । मनोमानसिकार्थात् मन-
स्येव न बाह्यवन्धनाऽऽदिभिः प्रकाशितत्वाद् यन्मानसिकं
दुःखम् । प्र० १५ श० । मनस्येव वर्त्तमाने वचसाऽप्रकटिते
दुःखे, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । डा० । रा० ।

मणोरम मनोरम त्रि० । मनोऽन्तःकरणे रमयतीति म-
नोरमः । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । मनो रमयति दशानन्तरम्-
नुचिन्त्यमानमाह्लादयति मनोरमम् । उक्त० १६ अ० । म-
नोऽहं, उक्त० ६ अ० । स्था० । मनोऽहं देवानामप्यतिमुख-
पतया रमयतीति मनोरमः । मरुपर्वत, सू० प्र० ५ पाद० ।
च० प्र० । ज० । म० । मनश्चित्तं रमते धर्तृमवाप्नोति यस्मिं
स्त्वन्मनोरमम् । मनोरमाऽभिधाने मिथिलोचने, " मिथि-
लाए चेए वच्छे, सीयच्छाए, मणोरमे । " इति मृत्तम् ।
उक्त० ६ अ० । पुष्पितालार्भाधनगरे स्वाभिधानके आ-
गाम उक्त० १३ अ० । महोरगभेदे, प्रज्ञा० १ पद । कि-
न्नरभेदे, प्रज्ञा० १ पद । रुचकनामकर्षणपदे, सू० प्र०
१६ पाद० । इति० । तृतीयप्रेषयकविमाने, त० । प्रव० १६४
हार । अष्टमदेवलोकेन्द्रस्य पाश्यानिर्गते विमाने, ज० ५
वर्त० । अ० । पतस्य द्वितीयादिवसे, कल्प० १ अधि०
६ जग । स्था० । च० प्र० । दक्षिणपूर्वस्य रतिकरपर्व-
तस्यान्तरस्यां दिशि शक्राऽयमदिप्या अम्बिकाया राजधा-
न्याम्, जा० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । अष्टमदेवस्य
निष्क्रमणाश्विहायाम्, स० । " तेषां देवानां अष्टमामेते
द्विष्टा ताऽऽगताऽऽ जाय मणोरमाऽऽ उत्तरेऽदिव्याद् रु-
चादे उधरेऽमणे उधरेऽमणे उधरेऽदुति । " मनः स्वस्वो
पमोऽप्येवमर्थान् रमयन्ति प्रतिक्षणधुत्तरेऽन्तरानुगतसं-
पृक्तं जनयतीति मनोरमाणि । प्रज्ञा० ३४ पद ।

मणोरह-मणोरह पु० । कथमिदं प्राप्येत्येव मनोऽभिलाषे,
तथा० । श्रौ० । ना तन्हासमीपे स्वनामख्यातं श्यातं, यच्च ना
तन्दीपमपश्यत् समस्ता प्रमत्तव । सूत्र० २ श्रु० ७ डा० । श्रा०
म० । अर्द्धी शूरे प्रथमभागे २५५ पृष्ठ उत्तमगतं गताम्
मापवाहने, श्रा० च० १ अ० । आन्ता० । " मणोरहमपत्ति-
जाया । " कल्प० १ अधि० ५ जग ।

मणोरु-मनोरुचि त्रि० । मनस्य आकर्षितेत्येव यस्य स म-
नोऽर्चिः । निमेषांचने, " मणोरुचि कृष्णमयम् । " मन-
स्य आकर्षितेत्येव यस्य स मनोरुचिः । निमेषांचने । अथवा-म-
नस्य मणोश्चित्तस्य रुचिः यस्य स मनोऽर्चिः । उक्त० ५ अ० ।

मणोलय-मनारथ पु० । मनः कायनार्थम्, " हो हा । व-

दूपकस्य " ॥ २ । ४ । २२५ ॥ " हो हा संपन्ना मे, मणोलया
पियवयस्सस्स । " प्रा० ४ पाद ।

मणोभिलय-मनःशिलक-पुं० । उदकसीमावाप्सिनि घेलस्य-
रनागगजे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० ।

मणोभिल-मनःशिला-स्त्री० । पृथ्वीविकारभेदे, उक्त० ३६
अ० । प्रज्ञा० । आन्ता० सूत्र० । मनःशिलस्य घेलस्यरना-
गगजस्याऽऽवासपर्वते उदकसीमनामके स्थितायां राज-
धान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणोमिलायमुग्ग-मनःशिलासमुद्रक-पुं० । मनःशिलाऽऽ-
धारविशेषे, जा० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मणोसुहया-मनःशुभता-स्त्री० । मनस्य शुभता मनःशुभता,
साऽपि स्वाताऽनुभावमारणस्यात्स्वतानुभाव उच्यते इति ।
स्वातन्त्र्यदनीयकमणोऽनुभावे, स्था० ७ डा० ।

मणोसुहिया-मनःसुखिता-स्त्री० । मनसि सुखं यस्याऽऽता-
मनःसुखस्तस्य भावा मनःसुखिता । सुखितमनसि, प्रज्ञा०
२३ पद ।

मणोहर-मनोहर पु० । मनश्चित्तं हरति दृष्टमात्रमात्रिणित्वा
मनाहरम् । उक्त० १६ अ० । ज० । नि० च० । जा० । स्था० ।
मनो हरतीति मनोहरम् । " लिहाऽऽदिभ्यः " ॥ ५ । १ । ५० ॥
उत्पन्नप्रत्ययः । ने० । आ० म० । रा० । उक्त० । मनोनिर्मुक्ति-
करत्वात्ताऽऽह्लादके, कल्प० ३ अधि० १ जग । प्रज्ञा० । आ-
म० । लोकोत्तरगीत्या तृतीयादिवसे, च० प्र० १० पाद० १४
पाद० पाद० । कल्प० । ज० ।

मणोहरी-मनोहरी-स्त्री० । अपरमिदं सलिलावर्तीवर्तये
वीतशोकानगरीराजजितशोभायां तत्रत्यवलेदेवमानसि,
आ० च० १ अ० । " एणसि चउर्वामाण तिन्धकराणे
चउर्वास सीयाश्रो होत्था । " तावत्का मनोहरी । स० ।

मणोह्रुआम मनोह्रुताश-पुं० । मनस्य दुःखकारणत्वाद् दु-
ताशा मनोह्रुताशः । चित्तान्ता, आव० ४ अ० ।

मणोत मन्यमान-त्रि० । जानाति, त० ।

मणोत-देशी-शठ, बन्ध इति केचित् । दे० ना० ६ वर्ग १११
गाथा ।

मणुल-देशी शुनि, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मणुली मणुली स्त्री० । अनेकाविधमणुल्याम्, सेन० ।

"सुजे अन्धे भोअण , काले आवस्सण अ सऽभाण ।

मथाण चि अ तहा, सत्तया हुंति मणुलिओ ॥ १ ॥ "

एतादृशाक्रान्तमणुलीसत्यापनस्थानकानि कानि भवन्ती-
ति प्रश्ने, उत्तरं स प्रातः स्वाध्यायकरणे सूत्रमणुली १, व्या-
ख्यानमर्थपेक्षया वा श्रममणुली २, भोक्तृमणुली ३, का-
लप्रवेदने कालमणुली ४, उभयकालप्रतिक्रमणमावश्यकमणु-
ली ५, स्वाध्यायप्रस्थापने स्वाध्यायमणुली ६, संस्कारकपिधि-
भगने संस्कारकमणुली ७ जायते ७ किं च-तृतीयप्रहरप्रतिक्र-
मणुली ८, प्रहोत्तरसमयवचनमावश्यकमणु-
ली ९, अन्तर्भूतानां पाठ्यम् । इति प्र० । मन० ३ इति ० ।

मण्डी-वेशी-पिधानिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा ।
मममाण-मन्यमान-त्रि० । जानति, अध्यवस्यति, सूत्र० १
श्रु० १ अ० ३ उ० । आचा० ।

मप्पा-मति-स्त्री० । मननं, स्था० । सूत्र० ।

एगा मभा ।

प्राकृतत्वाद् मननं मतिः, कथाञ्चिदर्थपरिच्छिन्नायपि सूत्रमध-
र्माऽऽलोचनरूपा अस्तिरिति यावत् । आलोचनमिति केचित् ।
अथवा-‘मभा मन्त्रियव्यं ।’ अभ्युपगम इत्यर्थः । सूत्रद्वये
सामान्यत एकत्वम् । स्था० १ ठा० । सूत्र० ।

ममिय-मानित त्रि० । पूजितं, जी० १ प्रति० ।

ममं-मन्यं-अव्य० । वितर्कं, नि० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

“ किं मण्ये कञ्जः ? ” मन्ये निपातो वितर्कार्थः । क्रियते भ-
वतीत्यर्थः । स्था० ४ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । कल्प० ।

मण्हा-मृत्स्ना-स्त्री० । मृत्तिकायाम्, अष्ट० ७ अष्ट० ।

मदन-मदन-पुं० । “ तदोस्तः ” ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥ पैशाच्यां-
तकारदकारयोस्तो भवति । मदन इति । प्रा० ४ पाद । “ च-
लिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोगाद्यद्वितीयौ ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥
इति दस्य तः । मदनः । मदनः । कामदेव, प्रा० ४ पाद ।

मतिमं मतिमत्-पुं० । मनुतेऽवगच्छति जगत्त्रयं कालत्रयो-
पेतं यथा सा केवलज्ञानाऽऽख्या मतिः, साऽस्यास्तीति मति-
मान् । केवलमिति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

मनुय-वेशी । मन्वर्थीय, उक्तं च—“ मनुयन्थस्मि मुणैज्जह,
आलहल्लं मणं च मनुयं च । ” आच० ४ अ० ।

मत्त-मत्त-त्रि० । सुराऽऽदिमदधति, उपा० ८ अ० । आचा० ।

मदकलितं, जी० ३ प्रति० १ अधि० १ उ० । पीतमदिराऽऽदी,
पि० । मदिरामदभाविते, वृ० १ उ० ३ प्रक० । ज्ञा० । हेम,
उत्त० ४ अ० । औ० ।

अमत्र-न० । भाजनविशेषे, भ० ८ श० ६ उ० ।

मात्र-न० । कांस्यभाजनाऽऽपकरणमात्राया आधार्गविशेषे
अनु० । भाजने, आचा० २ श्रु० १ च० १ अ० ७ उ० । सूत्र० ।
भाजनोपकरणे, स्था० ३ ठा० १ उ० । कांस्यभाजने, भ० ४
अ० ७ उ० । मदनं, स्था० १० ठा० । “ मत्तंमहामिव गुलगु-
लितं । ” उपा० २ अ० ।

मत्तंगय मत्ताङ्गक-पुं० । मत्तं-मदस्तस्य कारणत्वाभ्यमिह
मत्तशब्देनोच्यते, तस्याङ्गभूताः-कारणभूताः तदेव अवयवो
येषां ते मत्ताङ्गकाः । मुखपेयमद्यदयिषु कल्पवृक्षेषु, स्था० ७
ठा० । जं० । रा० । स० ।

मत्ताङ्गद-पुं० । मत्तं मदस्तस्याङ्गं-कारणं मदिरा, तद्दार्ता-
ति मत्ताङ्गदः । प्रच० १७१ द्वार । स्था० । “ मत्तंगणसु मज्जं । ”
ते० । तत्र मत्ताङ्गदानां फलानि विशिष्टानि विशिष्टबलवर्ध-
कारिहेतुविसृष्टापीरणतरससुर्गान्धविविधपरिपाकाऽऽ-
गतहृद्यमद्यपरिपूर्णानि स्फुटित्वा स्फुटित्वा मद्यं मुञ्चन्तीति
ने च वृक्षा धिमलवाहनकुलकरकाले व्युच्छिन्नाः । आ० म०
१ अ० ।

मत्तङ्ग-मार्त्तङ्ग-पुं० । सूर्यं, प्रति० । दे० ना० ।

मत्तग-मत्तक-पुं० । भागिनेयं, वृ० ४ उ० । ‘ मत्तं वा । ’ आचा०
२ श्रु० १ च० १ अ० ६ उ० ।

मात्रक-न० । उच्चारणऽऽदिसत्त्वे लुलभाजने, व्य० ८ उ० । पं० व० ।

परः प्रेरयति—ननु तीर्थकरस्तावन्मात्रकं नानुज्ञातं,

कथमिति ? चेत्, उच्यते—

दन्वे एगं पायं, भणिञ्चं तरुणो य एगपातो उ ।

अप्पोवही पसन्थो, चोएइ न मत्तओ तम्हा ॥ ३७५ ॥

उपकरणद्वयावमौदृगिकायामेकं पात्रमुक्तम् । तथा चाऽऽग-
मः—“ एगे वत्थे एगे पाए विवत्तौवगरणे साञ्ज्जइ । ” तथा
यो भिक्षुस्तरेण युगवान् स एकपात्रो भवेत् । तथा चाऽऽ
चारसूत्रम्—“ जे भिक्षू तरुणे जुगवं बलवं से एगं पायं
धारेज्जा । ” अल्पोपाधिश्च प्रशस्तः । तथा च दशवैकालिक-
सूत्रम्—“ अप्पोवही कलहविषज्जणा य, विहारचरिया हसि-
णं पसन्था । ” यत एवमतो न मात्रकं प्रतीतव्यं, गाथा-
यां पुनस्त्वं प्राकृत्यादिनि परः प्रेरयति ।

अथ मृगिगह—

जिणकप्पे यं सुत्तं, सपडिग्गहकस्स तस्स तं एगं ।

नियमा थराण पुणं, वित्तज्जओ मत्तओ होइ ॥ ३७६ ॥

हे नादक ! यदेकपात्राऽऽदिप्रतिपादकं सूत्रं तज्जिमकल्प-
विषयं मन्तव्यम् । तथाह-यः सप्रतिग्रहो जिनकल्पिकः त-
स्य तत्प्रतिग्रहलक्षणमेकं पात्रं भवति, स्थावराणां पुनर्नि-
यमान् द्वितीयं मात्रकं भवति “ एक पायं जिणक—पि-
याण थराण मत्तओ बीओ । ” इति ध्वनान् ।

नणु दन्वे मोयगिया, तरुणाइविमेसओ दुमत्तो वि ।

अप्पोवही दुपत्तो, जेणं तिप्पभिति बहुमहो ॥ ३७७ ॥

यच्च द्रव्यावमौदृगिकायामेकं पात्रमुक्तं तत्र द्वयोः
पात्रयोर्द्वारणं, ननु द्रव्यावमौदृगिका किं न भव-
ति ? । त्रिप्रभृतीनामग्रहणान् भयत्येवंति भावः । य-
च्चाभिहितम्—“ जे भिक्षू तरुणे ” इत्यादि । तत्र
यदि सर्वेष्वपि साधुनैकमेव पात्रकं धारयितव्यम्, ततः
किं तरुणाऽऽदिभिविशेषणैर्गर्भितैः ? अतो ज्ञायते तरुणाऽऽ-
दिविशेषणतोऽभिधानाद् मात्रकमपि सामर्थ्यादनुज्ञातम् । यद-
पि “ अप्पोवही ” इत्यादि अभिहितं, तत्र च द्विपात्रः पा-
त्रद्वयोपेतः अल्पोपाधिर्गव भवति, यतस्त्रिप्रभृतिष्वेव पदा-
धेषु बहुशब्दो वर्तते, अतो प्रतीतव्यं मात्रकम् ।

अथ न गृह्णाति तत् इमे दोषाः—

अग्रहणे वारत्तग, पमाणहीणं वि मोहि अववाए ।

परिभोगगहणविति यपयलक्खणाइ मुहं जाव ॥ ३७८ ॥

मात्रकस्याग्रहणे दोषा वक्ष्यन्ते, वारत्तगहणान्तश्चात्र भव-
ति, प्रमाणहीनाधिकप्रमाणे च दोषाः शोधिर्मात्रकपरिभोगे प्रा-
यश्चित्तम्, अपवादो हीनार्थिकधारणलक्षणः, परिभोगः कारणं
मात्रकस्य यथाऽभिधीयते । ग्रहणाद्वितीयपदलक्षणाऽऽदीनि
मुखं यावन् यानि प्रतिग्रहद्वाराण्यभिहितानि तदेतत्सर्वं व-
क्ष्यमिति द्वारगाथासङ्क्षेपार्थः ।

अधेनामव विवरीपुगह—

मत्तं अणएहणं गुरगा, भिच्छत्त अप्पपरपरिच्चाओ ।

मंसत्तगहणम्मी, संजमदोमा मविन्धारा ॥ ३७६ ॥

मात्रकं यदि न गृह्णाति ततश्चतुर्गुणाः, ये अभिनवधाडा-
स्ते तेनैव प्रतिग्रहेण भोजने पुनर्निलेपने च कुर्वाण दृष्टा दु-
र्दृष्टमीणांऽर्थाति मिथ्यान्वं गच्छेयुः । यदि प्रतिग्रहे आचा-
र्योऽऽदीनामर्थाय गृह्णाति, ततश्चाऽऽत्मपरित्यागः, अथाऽऽ-
त्मनो गृह्णाति ततः परंपरामाचार्याऽऽदीनां परित्यागः कृतो भ-
वति । संमक्रं भक्रं पानं वा प्रयुज्यते ततः यदि प्रतिग्रहे गृह्णा-
ति । ततः संयमदोषाः सविस्तराः " छक्काय चउसु लहुगा "
इत्यादि विस्तरस्महिता धक्कायाः ।

अथ वारत्तगहणान्तमाह—

वारत्तग पव्यञ्जा, पुत्तो तप्पडिम देव बलि माहू ।

परिग्रहेणपडिग्गह, आतमणुच्चावलाणा छेओ ॥३८०॥

" वारत्तगपुरं नगरं, तन्थ अभयसेणो राया, तस्म अभयश्चो
वारत्तगो नाम, सो पसेणवुडो, घरसारं पुत्तस्स दाउ निसि-
रिय पव्वइओ, तस्म पुत्तेण पिउभत्तीए देवकुलं कारित्ता
रयहरणमुहोपान्तियपडिमा ठविया, तन्थ य सत्तागारे पव-
त्तिओ, तन्थ य पयो माहू एगपडिग्गहधारी पडिग्गहए भि-
क्खं घेतुं तं भोसुं तन्थेव पडिग्गह पुणो पाणयं घेतुं सन्नं
वोसग्गिउं तेणव पाडयारओ दिट्ठो, तेहि निच्छुटो, तस्म अ-
क्षेप्पि च साहणे वोच्छेओ तन्थ जाओ । " अथ गाथाऽन्तरा-
धो-वारत्तकेण प्रव्रज्याया गृहीतायां पुत्रस्तस्य वारत्तकस्य प्र-
तिमां देवकुलेऽर्चीकरत् । तत्र च बली प्रवर्तिता, साधुश्च-
क्रेत प्रतिग्रहेण भिक्षार्थमायात्, प्रतिचरणं च कुर्वाणस्तेनैव
प्रतिग्रहेणाचमनं निलेपनं कुर्वाण दृष्टा तस्योद्दालना-निष्का-
शना कृता, तस्यान्वेषां च साधूनां व्यवच्छेदः कृतः । एवं मा-
त्रकस्याऽग्रहेण उद्वाहो भवेत् ।

अथ प्रमाणद्वारमाह—

जो मागहओ पन्थो, मविमसरं तु मत्तगपमाणं ।

दोसु विदव्वगहणं, वामावामासु अहिगारे ॥३८१॥

यो मागधदेशोद्भवः प्रस्थः "दो अमईओ पमई, दो पमईओ
य भइया होइ, चउमईयाहि पन्थो ।" इति क्रमनिष्पन्नतो
मागधप्रस्थान् सविशेषतरं मात्रकप्रमाणं भवति । तेन च मा-
त्रकेण द्वयोरपि अतुवद्वर्षाधानयोग्यगुणलानाऽऽदियोग्यभ-
क्षपानद्रव्यस्य ग्रहणं क्रियते । अन्ये तु ढावकते (दोसु वि-
नि) प्रतिग्रहे भक्रं, मात्रकं पानकं गृह्णाते । वर्षावासं तु विशेष-
पतो मात्रकेणाधिकारः, यतो वर्षासु प्रथममेव यत्र धर्मला-
भयति तत्र पानकं गृह्णाति । यतः कदाचित् वर्षं नि-
पतेत्, येन गृहाद् गृहे चरितुं न शक्येत, ततः पानकेन
विना प्रतिग्रहो लेपकृतो भवति । अथवा—वर्षावासे
भक्रं पानं संसज्यते इति कृत्वा मात्रकेण तस्य शोधनं
कार्यम् ।

प्रकारान्तरं मात्रकप्रमाणमाह—

मुक्कुल्लओदणस्म, दुगाउअद्वारणमागओ माहू ।

भुंजति एगद्वारणे, एवं खलु मत्तगपमाणं ॥ ३८२ ॥

शुक्रौदनस्यान्यभाजनगृहीतेन विमनेनाद्रस्य भृतं यदक-
स्थाने एकवारं द्विगव्यतमात्राद्धवन आगतः साधुर्भुङ्क्ते,
पतन् खलु मात्रकप्रमाणं भन्तव्यम् ।

यदि वा—

भक्षस्म व पाणस्म व, एगतगगस्स जो भवे भग्गिओ ।
पञ्जतो साहुस्स उ,वितियं पि य मत्तयपमाणं ॥३८३॥
भक्षस्य वा पानस्य वा अनयोरकतरस्य यद् भृतं सदेकस्य
साधोः पर्याप्तं भवति, एतत् द्वितीयमपि मात्रकप्रमाणमवग-
न्तव्यम् ।

अथ हीनद्वारमाह—

उहरस्सेमे दोमा, ओभायणे सिंसणा गलंते य ।

छमं विराहणा भा-णभेदो जं वा गिलाणस्स ॥३८४॥

उहरस्य-यथोक्तप्रमाणाह्वयुतस्य मात्रकस्येमे दोषाः । तथ-
था—अपभ्रजना तल्लघुतरं मात्रकमतीव श्रियमाणं दृष्टा
लोको ध्यात्—अहो अमी बुभुक्षादुःखभग्नाः प्रवर्जन्ति ।
अथवा—भक्षपानं परिगलद्विलोक्य अहो अमी च सन्तुष्टा एवं
सिच्यमाना अपि न गणयन्तीति विस्मां कुर्यात् । अतिभूते
च गलति पदकायानां विराधना, अथ परिगलनभयात्तत्र-
योपयोगं नृदति ततः स्थाप्याऽऽदौ प्रखलनस्य भाजनभेदो
भवेत् । यद्वा—गलनस्योपलक्षणत्वाद् बालवृद्धाऽऽदीनां च तेन
उहरमात्रकेणापर्याप्तं भवति, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तथा—

पडणं अपावते मे, पुढवीतमपाणतरुगणादीणं ।

आणिज्जेतं गारमं-तराउ गलणे य छक्काया ॥ ३८५ ॥

उहरमात्रके आकण्डभूते लेपकृतीकारणतयाऽपावते उ-
द्घाटिते पृथिवीरजस्त्रस्यप्राणितरुगणाऽऽदीनां पतने भवेत् ।
अथवा—ग्रामान्तरगदतिप्रभूते तस्मिन्प्राणीयमाने परिगलति प-
दाया विराध्यन्ते ।

अथाऽधिकद्वारमाह—

अहियस्म इमे दोमा, एगयग्गमोग्गहस्मि भग्गिस्मि ।

सहसा मत्तगभरणे, भागदिविगिचिणियमादी ॥३८६॥

प्रमाणार्थकस्य मात्रकस्य इमे दोषाः—एकतरस्य भक्ष-
स्य वा पानकस्य वा प्रतिग्रहे भूते मति पश्चान्मात्रकं
ग्रहणं कुर्यात्, सहसा वा तस्य मात्रस्य भरणे कृते भार्गव
स्थानुकण्टकाऽऽदीनि न प्रेक्षते, तत्राऽऽत्माधराधना । इयं-
या अशोधने संयमविगधना । अन्यच्च—द्वयोरपि प्रतिग्रहमा-
त्रकयोर्भूतयोर्विवचनं च परिगृह्यते भवेत् । तत्र पदकार्याविग-
धना । अथ न परिगृह्यते, ततोऽतिप्रचुरेण भक्षतेन ग्ला-
नत्वं भवेत्, यत एवमादयो दोषा अतः प्रमाणयुक्तं प्र-
हीतव्यम् ।

अथ शोधिद्वारमाह—

जह भोयणमावहती, दिवसेणं तत्तिया चउम्मामा ।

दिवसे दिवसे तस्म उ,विति एसाऽऽगेवणा भणिया ॥३८७॥

यति—यावतो वागन् एकदिवसेन मात्रके भोजने भक्षपा-
नमात्मनो योग्यमावहति, आनयतीत्यर्थः । तावन्ति चतुर्ल-
घूनि । अथ दिवसे दिवसे मात्रकं परिभुङ्क्ते, ततो द्वितीयप्राय-
श्चित्तेनाऽऽगेपणा भणिता । किमुक्तं भवति ?—द्वितीये दिवसे
मात्रकं यावतो वागन् परिभुङ्क्ते, तावन्ति चतुर्गुणाणि, एवं
तृतीये पङ्कलघु, चतुर्थे पङ्कगुरु, पञ्चमे छेदः, षष्ठे मूलं, स-
प्तमे अनवस्थाप्यम्, अष्टमे पागाच्चिकम् । गते शोधिद्वारम् ।

अथाऽपवादद्वारमाह—

अत्पाणे गारवे लुद्धे, असंपत्तीर्षे जाणए ।

लहुगो लहुगा गुरुगा, चउत्थो सुद्धो उ जाणओ ॥३८८॥

इयं यथा प्रतिग्रहे तथा मात्रकेऽपि वक्तव्या ।

परिभागद्वारमाह—

वाले बुद्धे मेहे, आयरियगिलाणवभगपाहुणए ।

दुल्लभममत्तअसं-धरंतअद्दाणकप्पम्मि ॥ ३८९ ॥

बालस्य वृद्धस्य शैलस्य आचार्यस्य ग्लानस्य क्षपकस्य प्राधूर्लकस्य च प्रायोग्यं मात्रके गृह्यते । यद्वा-बाल-वृद्धाऽऽवयः प्रतिग्रहे हिण्डापयितुं न शक्नुवन्ति, अतस्ते मात्रके भक्तमानयेयुः, भुञ्जीरन् वा, गच्छन्साधारण वा दुर्लभद्रव्यं घृताऽऽदिकं मात्रके गृहीयान् । यत्र वा भक्तपानं संसृज्यते तत्र मात्रके गृह्यते, तच्च संसृज्ये मात्रके शोधयित्वा प्रतिग्रहे प्रक्षिप्यते । अवमराजङ्घपाऽऽदिषु चासंस्तरणे प्रतिग्रहे भूते अन्यास्मिन् लभ्यमानं मात्रके गृह्यते । अध्वनि कल्पेऽध्वकल्पः, कल्पग्रहणं कारणं विधिना अध्वप्राप्तपक्ष इति ख्यापनार्थं, तत्रासंस्तरणे प्रतिग्रहे भूते सति मात्रकेऽपि गृह्यते । अथ ग्रहणद्वितीयपदद्वाराह्वयनं ग्रहणं नाम को मात्रकं गृह्णाति, तत्र निर्वचनं यथाप्राप्तग्रहे द्वितीयपदं पुनर्गतिवाऽऽदिभिः कारणैर्यथाकृतमात्रकस्य यत्र संभवस्तत्र गन्तुमशक्तः स्वस्थानं एवाऽऽलप्यार्गकर्मशुपरिगम्य गृहीतव्यं, लक्षणाऽऽदीनि द्वाराणि प्रातिग्रहे इव मन्तव्यानि ।

अल्पपार्गकर्माणं सर्पागर्कर्मणि च पात्रं लेपप्रदानं संभवति, अतस्तद्विषये विधिमाह—

हरिणं वीणं बले जुम्भं, वन्थं भाणजतट्टिए ।

पुढवीसंपातिमामामा, महोवाणं महियामिने ॥ ३९० ॥

पुव्वएहे लेवदाणं, लेवगगहणं तु मंवरं काउं ।

लेवस्म आणणा लिं पणा य जतणा य कायव्वा ॥३९१॥

गाथाद्वयमपि पाठिकायां सप्रपञ्चं व्याख्यातमिति । वृ० ३ उ० । औ० । विशेष० । सूत्र० । व्य० । नि० च० । आ० म० । कल्प० ।

मत्तगय-मत्तगज-पुं० । उन्मत्तमतङ्गजे, तं० । “मत्तगयमहमु-
हार्गइसमाणा ।” मत्तो यो गजस्तस्य महर्दानविशाले य-
न्मुखं तस्याऽऽकृतिगकारस्तत्समानास्तत्सदृशाः । जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

मात्रगत-त्रि० । पात्रगतं, भाजनस्थितं, पञ्चा० १३ विव० ।

मत्तजला-मत्तजला-स्त्री० । जम्बुद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे शी-
ताया महानद्या दक्षिणकूले घन्साधनीविजयेऽन्तर्नद्याम्,
ज० ४ वक्ष० ।

दो मत्तजला । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मत्तली-देशी-बलात्कारे, दे० ना० ६ वर्ग ११३ गाथा ।

मत्ता-मात्रा-स्त्री० । मर्यादायाम्, उक्त० ६ अ० । अंशे,
विशे० । व्यवच्छेदे, आव० ४ अ० । परिच्छेदे, स्था० ३
ठा० १ उ० । नि० च० । अल्पे, पा० ना० १६४ गाथा ।

मत्ता-अव्य० । ज्ञान्वेत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
“एवं मत्ता अगुत्तरं धम्ममिणं ।” सूत्र० १ श्रु० २ अ०
२ उ० ।

मत्तिया-मृत्तिका-स्त्री० । पृथ्वीकाये, प्रज्ञा० १ पद० । दश० ।

मत्तियावई-मृत्तिकावती-स्त्री० । दशार्णदेशराजधान्याम्, प्र-
ज्ञा० १ पद० ।

मत्तुआ-देशी-लज्जायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मत्थगोवहाण-मस्तकोपधान-न० । शोषोपवर्हणे, जी०
१ प्रति० ।

मत्थय मस्तकं न० । शिर्षमि, नं० । आ० म० १ अ० ।

मत्थयसूल-मस्तकशूल-न० । मूर्धेशूलं, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

मत्थुलिंग-मस्तुलिंग-न० । मस्तकस्नेहे, तं० । “मत्थुलिंगे-
ति ।” मस्तकभञ्जकम् । अन्ये व्याहुः—मत्तः पिप्पिस्ताऽऽदि
मस्तुलङ्गमिति । तं० । प्रश्न० । भ० । म्या० ।

मद-मद-पुं० । मानं, आव० ४ अ० । मनस उन्मादे, अष्ट०
२६ अष्ट० । हर्षमात्रे, भ० १२ श० ४ उ० । अव-
लेपं, नं० । मदाव्यादात्मोत्कर्षपरिणामे, आ० च० ४
अ० । स० ।

मदणमलागा-मदनशलाका-स्त्री० । सारिकायाम्, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

मदणा-मदना-स्त्री० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य स्वनामख्यातायाम-
ग्रमहिष्याम्, स्था० १ ठा० । सोमाग्रमहिष्याम्, भ० १० श०
४ उ० । यत्नेर्वरोचनेन्द्रस्याग्रमहिष्या च । स्था० ४ ठा० १
उ० । भ० ।

मदणिज-मदनीय-त्रि० । मदनोदयकारिणि, स्था० ६ ठा० ।

मदण-मर्दन-न० । परिमन्थनं, विशेष० । औ० । नि० च० ।
स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र लुब्धसर्वाविहारेण विहरन् वीरजिनो
यत्नेदेवाऽऽयतनं प्रतिमया स्थिता गोशालकश्च कदर्थितः ।
आ० म० १ अ० । आ० च० ।

मदल मर्दल-पुं० । मुरजे, रा० । गृदके, रा० । आ० म० १
अ० । जी० । मर्दले, स्था० ७ ठा० । महाप्रमाणे मुरजे, आ०
म० १ अ० । औ० । नं० । आ० च० ।

मदव-मर्दव-न० । मृदुरस्तब्धस्तस्य भावः कर्म वा मर्द-
धम् । नीचवृत्ता अनुत्प्रेकं, प्रव० ६६ द्वार । मानपरिगत्यां,
आव० ४ अ० । स्था० । जात्यादिभावेऽपि मानत्यागं, दश० १०
अ० । स्था० । ज० । पा० । मानपरिहारे, उक्त० २६ अ० ।
रा० । मानोदयनिरोधे, औ० । मानाभावे, कल्प० १ अधि० ६
क्षणे, स्था० । आव० । प्रश्न० । अनङ्गविजये, भ० १ श० ६
उ० । माननिग्रहे, ज्ञा० १ अ० १ अ० । औ० । आ० च० ।
स० । मानस्तब्धतापरिगत्यां, आज्ञा० १ श्रु० ६ अ० २
उ० । स० ।

मदवजुत्तया-मर्दवजुत्तया-स्त्री० । मृदुस्पर्शत्वे, वृ० ३ उ० ।

मदवया-स्त्री० । मर्दव-न० । मानपरिहारे, उक्त० २६ अ० ।

मार्दवफलं प्रश्नपूर्वकमाह—मार्दवं हि मानत्यागरूपं,
तच्च विनयस्य कारणं, धर्मं हि विनयस्य प्राधान्यम्—

महवयाए शं भते ! जीवे किं जगयइ ? । महवयाए शं
जीवे अणुस्मियत्तं जगयइ, अणुस्मियत्तं जीवे मिउ -
महवसंपंअं अट्ट मयट्ठाणाइ निट्ठवइ ॥ ४६ ॥

हे स्वामीन् ! मार्दवेन कामलपरिणामेन जीवः किं जन-
यति ? । गुरुमाह—हे शिष्य ! मार्दवेन मानपरिहारेण जीवः
अनुत्सृज्यमानं अहङ्कारित्वम् अहङ्काराभावं जनयति,
अनुत्सृज्यमानं—अहङ्काराभावेन जीवा मृदुः कामलः स-
कलभवनजनमनःसन्तोषहनुत्वात्, द्रव्यतो भावतश्च स-
लोऽवनमनशीलः, मृदुभावा मार्दवं, मृदुगुणमार्दवगुणयो-
रयं भेदः—अवसरं अवनमनं—मृदुगुणः, यत्सर्वदा कामल-
त्वमभवन तन् मार्दवम् । यथा—कायन मानत्यागो मृदुगुणः,
मनसा मानपरिहारो मार्दवं, ताभ्यां सम्पन्नो भवति संयु-
क्तो भवति, तादृशः सन् अष्टौ मत्स्थानानि निष्ठापर्याप्तं क्षप-
यति ॥ ४६ ॥ उक्तं २६ अ० ।

महवसंपप-मार्दवसम्पन्न-त्रि० । अन्तःकरणतोऽपि कामल-
तायुक्ते, उक्तं २६ अ० ।

महविय-मार्दव-न० । मृदुभावे, सर्वत्र प्रभयवत्त्वे, विनम्रता-
याम्, सूत्रं २ श्रु० १ अ० ।

मार्दविक-पुं० । मार्दवमस्तब्धता तद् विद्यते यस्य स मार्दवि-
कः । वृ० १ उ० २ प्रक० । स्तब्धताधिक्ये, वृ० ४ उ० । अ-
मार्निनि, पं० भा० १ कल्प । पं० वृ० ।

मार्दवित-त्रि० । संज्ञातं मार्दवमस्येति तारकादिदर्शनाऽऽ-
दितत्प्रत्ययः । मार्दवोपेते, व्य० १ उ० ।

महविया-मार्दविता-स्त्री० । संज्ञातमार्दवतायाम्, व्य० ४ उ० ।

महिअ-मर्दित-त्रि० । निर्दलिते, पा१० ना० २०१ गाथा० ।

मदी-माद्री-स्त्री० । वसुदेवस्यानुजायां भगिन्याम्, अन्न० १
श्रु० १ वर्ग० १ अ० । शिशुपालमातरि, सूत्रं १ श्रु० ३ अ०
उ० ।

मद्गु-मद्गु-पुं० । जलवायसे, भ० ७ श० ६ उ० । प्राहभेदे,
जी० १ प्रात० ।

मधु-मधु-मधे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । प्रश्ना० ।

मधुपुर-मधुपुर-न० । स्वनामख्याते पुरं, मधुगयां चित्रकर-
पुरा कथां कथयितुमारंभे—मधुपुरं वरुणध्रेष्टी एककरप्रमाणं
वैवकुलमकारयत् । उक्तं ६ अ० ।

मधुमई-मधुमती-स्त्री० । पुरीभेदे, ती० १ कल्प ।

मधुर-मधुर-त्रि० । रसनासुखावहे, नि० वृ० १ उ० । श्रवण-
सुखकरं, स० ।

मधुरगतणफल-मधुरकतृणफल-न० । मधुरकतृणगडले, “च-
त्तारि मधुरगतणफलाणि ।” ज्यो० २ पाद० ।

मधुरेदग-मधुरेदक-न० । मधुरपानके, नि० वृ० १ उ० ।

मधूला मधूला-स्त्री० । पादगण्डे, वृ० ३ उ० । नि० वृ० ।

मन्तु-मन्तु-पुं० । “मन्तो न्तो वा” ॥ २॥ ४४ ॥ मन्तुशब्दे संयु-
क्तस्य न्तो वा भवन्ति । मन्तू । मन्तू । क्रोधे, प्रा० २ पाद ।

मन्थर-देशी-बहुकुसुम्भकुटिलेषु, दे० ना० ६ वर्ग १४५
गाथा ।

मन्धाअ-आधे, देशी-दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मन्धेली-देशी-सारिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

मन्ध-मन्ध-धा० । गत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ वृ० ३ अ० १ उ० ।

मन्धीमा-मा भैपीः-क्रियापदम् । मा भैपीरित्यस्य मन्धीमेति
स्त्रीलिङ्गम् । “सन्धावत्थहं आलवणु, म्हावुवि लोउ करेइ ।

आदभहं मन्धीसडी, जो सज्जणु सो देइ । १ ॥” प्रा० ४ पाद ।

मम-अस्मद्-पञ्चम्यैकवचनम् । “म मम मम मह मह मज्झं
मज्झं अम्ह अम्ह ऊमा” ॥ २॥ ३॥ ११३ ॥ इति ऊसा सहि-
तस्यास्मदो ममाऽऽदेशः । प्रा० ३ पाद ।

ममए-अस्मद्-तृतीयैकवचनम् । “मि मे मम ममए ममाइ मइ
मए मयाइ ए टा” ॥ ३॥ १०६ ॥ इति टासहितस्यास्मद्-‘ममए’
इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

ममं-अस्मद्-द्वितीयैकवचनम् । “णे णे मि अम्हि अम्ह मम्ह
मं ममं मियं अहं अमा” ॥ २॥ ३॥ १०७ ॥ अस्मद्-अमा-
सहेते दश आदेशा भवन्ति । ममं । माम् । प्रा० ३
पाद । अहोरात्रस्य त्रिशत् मुहूर्ताः तेषु पञ्चविंशतितमो
ममः । ज० ७ वक्त० ।

ममकार-ममकार-पुं० । ममेत्यस्य कारणं ममकारः । पञ्चा०
१० विष । वस्त्रपात्रोपाध्याऽऽदिषु ममताकरणे, ग० २
अधि० । स्वपदार्थभिन्नेषु पुद्गलजीवाऽऽदिषु इदं ममेति परि-
णामे, अष्ट० ४ अष्ट० ।

ममज-ममज-न० । ममेतदित्येवंरूपे भावे, आनु० । नि० वृ० ।
मूर्च्छायाम्, संधा० । आचा० ।

“पुत्रा मे आता मे, स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे ।

इति कृतमेमेशब्दं, पशुमिष मृत्युर्जनं हरति ॥ १ ॥

पुत्रकलत्रपरिग्रह—ममत्वदीर्घनेरो प्रजति नाशम् ।

हमिक इव कोशकारः, परिग्रहाद् दुःखमाप्नोति ॥ २ ॥”

आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । “ममाहमिति चेप यावदभिमा
नदाहज्यर, कृतान्तमुखमेव तावदिति न प्रशान्त्युत्तरः” सूत्रं
१ श्रु० १ अ० १ उ० । आच० । “न सा महं नो वि अहं पि

तीसे, इधेव ताओ विणइज्ज रागे” (न सा महं नो वि अहं
पि तीसे त्ति) पन्थ उदाहरणे—एगो वाणिज्यदारगो, सो जायं
उज्झिता पव्वइओ, सो य उदाणुपेहीओ इमं च धोमति-
“ण सा महं नो वि अहं वि तीसे” । सो चित्तेइ-सावि ममं

अहं तीसे सा ममाणुत्ता । कहमहं ते छेइहामि त्ति काउं
गहियायाग्भंडगणेवत्थो चव संपट्ठिओ । गओ य तं गामं,
जन्थ सा, सोहणिठावाणतडं संपत्तो, तन्थ य सा पुव्वजाया
पाणिमस्स आगना, सा य साविथा जाया, पव्वइउकामा
य, ताण सो नाओ, इयरो, तं ख याणति, तेण सा पुच्छिया-
अमुगध्या किं मत्ता, जीवइ वा ?, सा चित्तेइ जइ सास-
घरातो उपपव्वथाम, इतरहा न । ताण गानं, जहा-एस प-
व्वज्जं पर्याहउकामो, तो दावि संसारं भमिस्सामि त्ति ।

अणिप च ताण-सा अग्रस्व दिशा, तस्यो सो चिनिउमागडो, सच्च भगवतेहि साहहि अहं पादिओ, जहा- " ग सा महं गो वि अह पि तीसे " परमसेवेगमावगणो, भणिये च गेण-पाडि गण्यत्तामि । तोए वेग्गपाडिओ चि शाऊण अणुसासिओ-अणिच्चं जावये, काममोगा इत्तगिया । एवं तस्म केव-तिपञ्चत्तं धम्म पाणकंदाह, अणुसट्ठो जाणायिओ य, पाडि-नओ आयगियसगास, पञ्चजाण थिगीभूओ, एवं अण्णा सा-हाय्यस्यो जहा तेणे " इति सूत्रार्थः । दश० २ अ० ।

ममत्तरहित-ममत्वरहित-त्रि० । निस्मद्, पञ्चा० २ विव० । "भाविज्जणवयणाणे, ममत्तरहितयाण न पत्थि ह्नु विम्वेसो । अण्णाणास्म परास्म य, तो वज्जे पाडिमुभओ वि ॥१॥ " इति । आच० ६ अ० ।

ममाह अस्मद्-तृतीयैकवचनम् । " मि मे ममं प्रमण ममाह मह मए मयाइ ने टा " ॥ = । ३ । १०६ ॥ इत्यस्मद् टासहि तस्य ' ममाह ' इत्यादेशः । प्रा० ३ पाद ।

ममायिन्-त्रि० । ममदमदस्य स्वामीत्येवमध्यवसायिनि, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

ममाडयमड-ममायिमति-त्रि० । ममायितं मामकम्, तत्र म विम्वेसायितमति । परिग्रहाध्यवसायकलुपितं, "जे ममायितम ति जहाति । " आच० १ श्रु० २ अ० ६ उ० ।

ममाण-अस्मद् " गे गो मडक्क " ॥=३१२४॥ इत्यादिमुत्र-णाऽऽप्ता संहितस्यास्मदो ममाणऽऽदेशः । पृष्ठीयवचने, प्रा० ३ पाद ।

ममायं-ममायम्-मामकं पुं० । ममायमति ममकारं कुर्वति, ति० च० ।

जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा ममायं वंदइ, वंदेतं वा सा-इज्जइ ॥५५॥ जे भिक्खु वा भिक्खुणी वा ममायं पमंमइ, पमंमेतं वा साइज्जइ ॥५६॥

सुद्धं सुवे ममाकारं करेते ममाओ ।

गाहा-

आहार उवाहि देहं, वीयार विहार वसति कुल गांम ।

पडिमहं व ममत्तं, जे कुणती भासओ सो उ ॥ ६६ ॥

उपकरणेऽऽदिषु जहासेभ । पाडिवेह करेति-मा मम उपकरणे कोइ वेगहतु, एवं अण गमु चि रियार-भूमिमारिण्णु प विस्सेहे समच्छपगमच्छयाण वा करेति, आचाराऽऽदिषु वेव सयेसु मम ति करेति भावपाडिवये, एवं करेतो माम ओ भवति, विविधेदमगुणेह पाडवडो मामओ इमा ।

गाहा-

अह जागिमओ देसो, जे य गुणा पत्थ मम्मगोणादी ।

मुंदरअभिजातजणो, ममाह णिकारण वदेतो ॥१००॥

अह ति य जागिमो देसो रुक्खवाचिमरतडागेवसा-भितो एरिसो अण्णा गत्थि सुहाविहारो, सुनमयसाहभसो यकरणदिशा य बहुगुणा, सो भिक्खुमादिया य बहु स रसा णिगज्जति य, गोमहिस्सपउत्तणतो य पउरगोरसं, स-रीरण वत्थादिणहि सुंदरो जणो अभिजायत्तणतो य क-लीणो, ग साहुमवदयकारो, पमादिणाह गुणेहि भावप-
२७

डिवडो णिकारणओ वादयति, प्रससनात्यर्थः । ति० च० १३ उ० ।

ममायमाण-ममायमान-त्रि० । ममीकरोति ममदमित्येव व्यवस्थापयति ममायमानः । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० । ममदाम-त्याचरति, आच० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । ममत्वेनाऽऽचरति । आच० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । ममाकुर्वति स्वीकुर्वति, आ-च० १ श्रु० ६ अ० २ उ० । ममायमिति स्नेहं कुर्वति, ४-श० २ श्रु० ।

ममासुन्तो-अस्मद्-पञ्चमीवहुवचने, " ममास्मो भ्यसि " ॥ = । ३ । ११२ ॥ अस्मदो भ्यसि एतावादेगो स्मो, भ्यसस्तु य-थाप्राप्तम् । प्रा० ३ पाद ।

ममाहिन्तो-अस्मद् ' ममासुन्तो ' इत्यस्यार्थः, प्रा० ३ पाद ।

ममेसुन्तो-अस्मद् ' ममासुन्तो ' इत्यस्यार्थः, प्रा० ३ पाद ।

मम्म-पुं०-मर्मन्-न० । त्रियन्तेनेन राजा-द्विविक्केनोच्चाभि-नेनेति मर्म । उच० १ अ० । स्नेहदाम-शिर-नभः " ॥=३१३०॥ इति प्राकृते वा पुंस्यम् । मम्मो । प्रा० १ पाद । मरणहेतो, " एगो गहंदो, सो एगेण केडण आहंदो निदुदुम मम्मपंद-स लग्गकेडपदारेण पाडितो । " आ० म० १ अ० । शङ्का-णिकाऽऽदिके शरीरवयवे, त० । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । प्रश्न० । उच० ।

मम्मका-देशी-उत्कण्ठायाम, दे० ना० ६ वर्ग १४३ गाथा ।

मम्मग-मर्मग-मर्मक न० । ममं गच्छन्तीति ममंगाः । मर्मस्पर्शे निःसूत्र० १ श्रु० ६ अ० । " न लेवज्ज पुट्टो सावज्जं न तिरट्ठं न मम्मयं । " न आलोपेत सावयं, न च मर्मक मर्मरूपं साधुने वृथान्, त्रियतेनेनेति मर्म, लोकराजविहडाऽऽदिकम् अ-थवा-मर्मणि गच्छतीति मर्मगं, यस्मिन् कर्मणि प्रकटाभूतं सति मनुष्यस्य मरणमेव स्यात् तदपि वाक्यमात्मार्थं वा, अथवा-परार्थं वा, अथवा-उभयार्थम्, अथवा-अन्तेरण प्रयोजनं विनाऽपि च न वदेत् । उच० १ अ० ।

मामिक-पुं० । कुशलिभेद सूत्र० १ श्रु० । ४ अ० १ उ० ।

मम्मड-मम्मट पुं० । काव्यप्रकाशकार, प्रति० ।

मम्मण-मम्मन त्रि० । अव्यक्ते, ति० १ श्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

अव्यक्ताव्य, प्रश्न० २ आथ० द्वार । मम्मनामि मम्मनं चो-रुक्ते, प्रश्न० १ आथ० द्वार । आच० । मम्मन, पुनर्भाषमा-णोऽन्तराऽन्तरा स्वर्त्तति, पाडि वा-तस्य भाषमाणस्य वाक-त्रिणेण निर्गच्छति । व्य० १० उ० । अर्थोपाजेनप्रसिद्धे वर्णि-जि, त० । मदन-रोपयो, दे० ना० ६ वर्ग १४६ गाथा ।

मम्मणकथा चयम्-

" पुरं गजगृहं नाम, श्रेणिकस्तत्र भूयति ।

सुनन्दाचिल्लणे गाथा-वचयोऽमान्यपुत्रकः ॥ १ ॥

मम्मणो भुद् वर्णिक, तत्र, तेन क्लेशन भुयसा ।

प्रभुतमजिते द्वये, किञ्चल व्ययिते पुनः ॥ २ ॥

मेलं मेलं होटिशस्त-चित्रसंधिशिरोग्रह ।

एकं निर्मापयामास, स्मरणत्वमयं वृषम् ॥ ३ ॥

द्वितीयः किञ्चिदुक्तो रित, तच्छ्रुत्वा चिन्तया ॥ पुनः ।

अत्रान्तरावहणं, नयां पुरं समायाचत् ॥ ४ ॥

सकौपीनांशुकः काष्ठा-धिरुदः काष्ठमञ्जयम् ।
 तत्पुंसं नदीपूरा—द्वयं लयाच्छर्करं सः ॥ ४ ॥
 तदा राजा मगधकी, वातायनगतोऽभयत् ।
 राक्षी दृष्टा तथास्थं ते, सामर्थ्यं नृपमध्यधात् ॥ ६ ॥
 सत्यं श्रूयत एव, स्मरिदधनिदर्शनेन राजानः ।
 भर्गतानि भर्गन्त दद्रे, रिक्ते दृष्टाऽपि नेतन्ते ॥ ७ ॥
 राजोक्ते किमिदं वक्ति, तयोक्तं देव ! वीक्ष्यताम् ।
 रङ्गक, क्रिश्यन्नये नद्या—मुहूर्तमवबुध्यते ॥ ८ ॥
 स राजाऽऽह्वयितः प्रातः, पृष्टः क्लेशस्य कारणम् ।
 नेनोक्तं देव ! मेऽद्याऽपि, वृष्युगं न पूर्यते ॥ ९ ॥
 ऊच राजा गृहाण त्व, भद्र ! भद्रशतं मम ।
 स उवाच न तैः कार्यं, पूर्याग्रिममेव मे ॥ १० ॥
 कोदशमंऽस्ति भूयं स, गृहे नीत्वा तमेक्षयत् ।
 राजाऽवदन्न मे भद्र !, कोशेनाप्येष पूर्यते ॥ ११ ॥
 साऽवग नापूर्ययं याव—तावद् देव ! न मे सुखम् ।
 स्वर्धे भिक्षुभागदानि, प्रैष्यन्त प्रकृता ह्रापः ॥ १२ ॥
 प्रारभ्यते वृषाश्वेभ—दास्यादे पाषण मया ।
 राजाऽभगयत तर्ह्ये, क्रिश्यमेऽल्पकृतं कथम् ॥ १३ ॥
 सोऽवक क्लेशमहं मेऽहं, व्यापारेऽन्योऽस्ति नाधुना ।
 ययोस्वेधोमहाधेव, तदर्थेऽहं करोम्यदः ॥ १४ ॥
 नृणांऽधाक्षीन्महाभाग !, पूर्यतां ते मनोरथः ।
 त्वमेवास्य समर्थोऽसि, पूरणार्थमहं न तु ॥ १५ ॥
 कृतमाङ्गलिकं तेन, स्वसौधेऽथागमन्नुपः ।
 कालिनऽऽपूरे तेनासा—वर्थासिद्धोऽयमोदशः ॥ १६ ॥
 आ० क० १ अ० ।

मम्मणमृग—मन्मनमृक—पुं० । यस्यानुवदत स्वयमानमिव व-
 ननं स्वलोते स मन्मनमृकः । मूकभेदः, घ० ३ अधि० ग० । आव० ।
 मम्मह—मन्मथ—पुं० । कामदेव, पाद० ना० ७ गाथा ।
 मम्मण—मम्मण—पुं० । स्वनामग्याते शैले यत्स्वप्यु-
 र्नेवोर्जोडः शत्रुञ्जये संवत् १०८ वर्षे प्रतिमामकारयत् ।
 ना० १ कल्प ।
 मम्मी—देशी—स्त्री० । मातुलान्याम, दे० ना० ६ वर्ग १२ गाथा ।
 मम्ह—अम्मद्—“गे गे, मि अम्मि अम्ह मम्ह मे ममे मिमे अह
 अमा” ॥ ८ । ३ । १०७ ॥ इत्यम्मदोऽमा सह मम्हाऽऽदेशः ।
 नृणां शकवचने, प्रा० ३ पाद ।
 मय—मत—न० । समान एवाऽऽगमे आचार्याणामभिप्राये, भ० १
 श० ३ उ० । निजेऽभिप्राये, विशेष० । सूत्र० । अभिप्रेते, सूत्र०
 १ अ० १५ अ० । अनुमते, त्रि० । आ० । इष्टे, दश० ४ अ० ।
 अभिप्राये, “ (=०१) समग्रो मयं ” पाद० ना० २४२ गाथा ।
 मद्—पुं० । अहङ्कार, दर्श० ४ तन्त्र । कुलवन्ध्वैश्चर्याविशा-
 रुपाऽऽदिभिर्हृद्गारकणे, परप्रथमनिबन्धने वा । घ० १ अ
 धि० । सुगपानाऽऽदिजनितविक्रयायाम्, विशेष० । गर्भे, द-
 श० १ तन्त्र । आ० म० । प्रव० । म० । आनु० ।

मदयजनार्थमाह—

न बाहिरं परिभवे, अलागं न समुक्ते ।

मुअलभे ग मज्जिजा, जक्वा तवस्मिषुद्धिम् ॥ ३६ ॥

न बाह्यमात्मनोऽन्यं परिभवेत्, तथा आत्मानं न समुक्ते-
 ब्येव, सामान्येभ्यः भूतानां दर्शयति, भूतत्वाभावात् न सत्यतः प-

रिडतो लब्धिमान अहमित्येव तथा जात्या तापस्येन बुद्ध्या
 वा, न माद्येनात्त वर्तते, उन्नतिसफस्तपस्या बुद्धिमानह-
 मित्येवम्, उपलक्षणं चेतकुलबलरूपाणां, कुलसंपन्नोऽहं बल-
 संपन्नोऽहं, रूपसंपन्नोऽहमित्येव न माद्येत । इति सूत्रार्थः ।
 दश० ८ अ० २ उ० ।

मृत—पुं० । त्यक्तप्राणे, जी० ।

अहिमडेति वा गोमडेति वा सुलगमडेति वा मज्जारमडे-
 ति वा मण्डुस्समडेति वा माहिसमडेति वा भूमगमडेति वा
 आममडेति वा हन्थिमडेति वा सीहमडेति वा वग्गमडेति
 वा विगमडेति वा दीवियमडेति वा मयकुहियचिगविगह-
 कुसिमव्वमदुब्भिमंघे ।

‘अहिमृत इति वा, अहिमृतो नाम मृताऽहिर्देहः’, एवं सवेत्र
 भावनीये, गोमृत इति वा अश्वगृत्त इति वा माज्जारमृत इति
 वा हस्तिमृत इति वा सिंहमृत इति वा आग्रमृत इति वा,
 डीपः—चित्रकः, सर्वत्र अहिश्चासौ मृतश्च अहिमृत इत्यर्थं
 विशेषणसमासः, इह मृतकं मयः संपन्नं न विगन्थि भवति,
 नत आह—‘मयकुहियचिगहृक्काणमवायणं बुब्भिमंघे ।’
 इत्यादि । मृतः मन् कुथितः । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

मयंग—मतङ्ग—पुं० । धीवीरजिनस्य शासनयजे, मतङ्गः यज्ञः
 श्यामवर्णः गजसाहनो द्विभुजा नकुलगुतदक्षिणभुजो धाम-
 करभूतवीजपूरकश्चानि । पत्र० २६ द्वार ।

मयंगतीरदह मृतगङ्गातीरदह—पुं० । मृतगङ्गा यत्र गङ्गादेशे
 जले व्यदमासीदिति तर्कोर दहः । वागाणस्यां स्थिरजलहं

“वागाणसीण नय्यीण उत्तरपूरच्छिमुमादेमिभाण गगाण म-
 हाणरूपं मयंगतीरदहनामं देहं होन्था” ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० ।

मयंतर मतान्तर—न० । एकस्याऽऽचार्यस्य मताद् विरुद्धे मते,

“मयंतरेहि कंखा मोहणं कम्मं येज्जइ” भ० । मत

समान एवाऽऽगमे आचार्याणामभिप्रायः तत्र च सिद्धमेत-
 दिवाकरो मन्यते—केवलिनो युगपज्ज्ञानं दर्शने च, अन्यथा

तदायरणक्षयस्य निरर्थकता स्यात्, जिनभद्रगणगतामश्रमण

स्तु भिन्नसमयं ज्ञानदर्शनं, जीवस्वरूपत्वात्, तथा तदायरणक्ष-
 योपशमं समानेऽपि क्रमणैव मतिभूतोपयोगो, न चैकतंगप-

योगे इतरक्षयोपशमाभावः, तत्क्षयोपशमस्योत्कृष्टतः षडपि

सागरोपमप्रमाणत्वादन, किं तत्त्वमिति ? इह च समाधिः—

यदेव मतमागमाऽनुपाति तदेव सत्यमिति मन्तव्यमितरपु-

नरूपेक्षणीयम्, अथ चावदुभूतेन नैतदवसानं शक्यं तदेव

भावनीयम्—आचार्याणां सम्प्रदायाऽऽदिदोषादयं मतभेदो,

जिनानां तु मतमेकमेवाविरुद्धं च, रागाऽऽदिवर्गहृतत्वात् ।

आह च—“अलुयकयपरागुत्तमह—एवायणा जे जिणा जुगप्पय-

ग । जियरादोसमोहा, यऽणन्नहावाइणो तेण ॥ १ ॥” भ० १

श० ३ उ० ।

मयंग—मृतक—पुं० । शव, आ० म० २ अ० ।

मयंगगा मृतगङ्गा स्त्री० । व्यदजलदेशावच्छिन्नायां गङ्गाया-

म्, ज्ञा० १ श्रु० ३ अ० । “समुदं जले मयंगं पविमह, तत्थ

वर्गमे यममे अणोणमे मयंगं वहइ, वीणं यंगा मयंगं

भम्भइ” आ० म० १ अ० । आ० ३० ।

मयंगल मृदकल—त्रि० । मृदमाभ्युत्थाने, “गडं दे मयंगल-

सालनगयनिक्कमे” जं० प्र० १ पादु० १ पादु० पादु० । ह-

स्तिान. "पील गम्भो मयगलो मायगो सिधुगो कंणु व। दो-
घटो दंती वा-रणो करी कुंजरो हन्थी ॥६॥" पा३० ना० ६
गाथा ।

मयगुम्भिय-मदगुल्लित-त्रि०। मयधूर्गितचतने, वृ० ६३० २ प्रक०।

मयद्वारा-मदस्थान-न० । मदभेदेषु, मदो-मानस्तस्य स्था-
नान पर्यायेभ्यो मदस्थानानि ॥ आ० ५ अ० ।

अदु मयद्वारा पक्षता । तं जहा-जानदे, कुलमदे, वल्लभदे
रुवमदे, तवमदे, सुयमदे, लाममदे, ईमरियमदे, ॥ सूत्र-६०६)

मदस्थानानि मदभेदाः । इह च दोषो जात्यादिमदोन्मत्त-
पिशाचवद्भवति कृत्स्नः । इह जात्यादिर्हानापरिभवे च
निःसंशयं लभते इति । स्था० = डा० । सूत्र० । आ० ।
आ० ७० । यतोऽनादौ संसारं पर्यटनः सुखनाऽदृष्टाऽऽ-
यत्तान्यमकृद्भाववानि स्थानान्यनुभूतानि तस्मात्कथाश्चि-
दुच्चावचाऽऽदिकं मदस्थानमवाप्य पण्डितो हेयोपादेयतत्त्व-
ज्ञा न हृष्येत्-न हर्षं विदध्यात् । उक्तं च—

" सर्वसुखान्यपि बहुशः प्रामाण्यतया मया तु संसारं ।
उच्चैः स्थानानि तथा, तेन न मे विस्मयस्तेषु ॥ १ ॥

(सूत्रज्ञानां)—

जह सोऽपि गिज्जरमश्रो पडिमिद्धो अट्टमाणमहणेहि ।

अवसेस मयद्वारा, परिहरियव्वा पयत्तणं ॥ ४४ ॥

नाप्यवर्तमानस्थानावाप्तो वैमनस्यं विदध्यात् । आह च—"गो
कुलो ।" अदृष्टशान्ताभूतलोकामंभते जातिकूलरूपयत्न-
लाभाऽऽदिकमयममख्याय न कुर्येत-न कोप कुर्यात् कनरं
कीलस्थाने शब्दादिकं वा दःस्व मथा नानुभूतमित्येवमवगम्य
कोद्वेगवशात् न माध्यमं, उक्तं च—

" अवमानत्परिभ्रंश-वृषध्वन्यधनक्षयान् ।

प्रप्ता रोगाश्च शोकाश्च जात्यन्तरशतंश्चाप ॥ १ ॥

स ते य अविस्मदुते, अस्मोऽदे वाऽउण्ण य अमने ।

सक्ता हृ दुमो वसियहि-अण्ण हियये धरंणेण ॥ २ ॥

होऽण्ण अक्खवही, पुहइयती विमलपेडुरच्छतो ।

सो चव नाम भुजो अणाहमालाओ होइ ॥ ३ ॥

यस्मिन्वा जन्मति नानाभूतावस्था उच्चावचाः कर्म-
वशगोऽनुभवति । आ० १ अ० २ अ० ३ उ० ।

साध्यते परनिन्दादोषमधिकृत्याह—

जो परिभवइ परं जणं, मेमारे परिचउडे महं ।

अदु इंसिणिया उ पाविया, इति मेखाय मूणी ण भज्जई । २।

निर्युक्तिरुदाह—

जइ ताव निज्जरमश्रो, पडिमिद्धो अट्टमाणमहणेहि ।

अविसेसमयद्वारा, परिहरियव्वा पयत्तणं ॥ ४४ ॥

"अप्रमानमभयैः अहेहिः अवशेषाणि तु 'यदस्थानानि'
जात्यादीनि 'प्रयत्नेन' सुतरां परिहर्तव्यानि ॥ ४४ ॥ 'जो परि'
इत्यादि, यः कश्चिदविचकी 'परिभवति' अवक्षयति 'परं जनम्'
अन्यं लोकम् आत्मव्यतिरिक्तं स्वतः कुलेन कर्मणा संसारं चतु-
र्गतिमक्षणे भवेदधावगच्छदृष्टान्यायनं परिचरते' अमति, म-
हत् 'अन्यर्थे महान्तं वा कालं, कथांश्च 'चिग्म्' इति पाठ ।

'अदु ति' अथशब्दो निपातः, निपातानामनेकार्थत्वात् अथ
इत्यस्यार्थं वर्तते, यतः परपरिभवादप्यनित्यः संसारः
अतः 'इंसिणिया' परनिन्दा, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्

'पाणि कैव' दोषवत्येव, अथवा-स्वस्थानादधमस्थानं पा-
निका, तत्रैव जन्मति सुखेन दृष्टान्तः, पालोकोऽपि पुराहि-
तस्याऽपि एवाऽऽदिष्टपूर्वात्परिति, इत्येवं 'सख्याय' परनिन्दां
दोषवती ज्ञान्या मुनिर्जात्यादिभिः यथाऽहं विशिष्टकुलो-
द्भवः धृतवान् तपस्यो, भवास्तु मत्तो ह्येन शान्ते न माघति
॥ २ ॥ सूत्र १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

मयण-मदन-पुं । कामं, अभिलाषमात्रे च । स्था० ५
डा० १ उ० । प्रा० १० । "आणा जस्य निश्चया, सानं
सर्व्वेहि" हरिहरेर्हि पि । सो वि तुह भाणजलण, मयणो
मयण पिव विलाणां ॥ १ ॥ "पञ्चा० ४ धिव० । "मयणमरापूरग ।"
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । मधुनो विवर्तनरूपेऽवयवं, पं०
व० २ द्वार । विध्वपुगे धरणेन्द्रगजपुत्रमित्रं श्रेष्ठपुत्रं ग० ७
अधि० । (स्पर्शनन्द्रियविषयविपाके कथा) मीनं, "(५२३)
स्मिन्थय मयणं" पा३० ना० २२= गाथा । कामदेव, पा३०
ना० ३ गाथा ।

मयणकंचणा-मदनकाञ्चना-स्त्री० । पुष्कलावर्तविजयप-
रिभेदः, दर्श० १ तत्त्व ।

मयणकंदली-मदनकन्दली स्त्री० । हस्तिनापुरराजस्य जि-
तशराभाययाम दर्श० १ तत्त्व ।

मयणजकव-मदनयत्त पुं० । स्वनामख्यातं यत्नं, यमाराधय
हिमुखाजपको वनमाला मदनमञ्जरी सुपुत्र । उक्त० १ अ० ।

मयणपरवसा-मदनपरवशा-स्त्री० । मन्मथविह्वलायाम, तं० ।

मयणवह्मव-मदनवह्मव-न० । भगवत्तात्पर्यपरित्याज-
गर्व्याध्वरक्षणा स्वनामख्यातं तमरे, दर्श० १ तत्त्व ।

मयणमंजरी-मदनमंजरी स्त्री० । कार्मस्थयराजहिमुखपत्न्यां
चण्डप्रयातस्यावन्तागजस्य भार्यायाम, उक्त० १ अ० ।

मयणगरहा-मदनगरहा-स्त्री० । मालवमण्डलमगहनसुदर्शन
पुरगजमार्गगथस्य भानुयुगबाहुभार्यायाम, नाममहाराज
मातरि, उक्त० १ अ० १ ती० । ('गामि' शब्दे चतुर्थभागे १८०८
पृष्ठे कथाक्ता) सिंहपुरगजस्य रत्नभारस्य भार्यायाम,
सङ्ख्या० १ अधि० १ प्रप्ता० ।

मयणवल्लह-मदनवल्लभ-पुं० । स्वनामख्यातं चारित्रप्रधाने
मृगे दर्श० ३ तत्त्व ।

मयणवाञ्छा-मदनवाञ्छा स्त्री० । कामाभिलाषे, "मुगडं शि-
रोवदन्मेतदतिष्ठगन्धिः, भक्ताऽनेन भरणं वदन्तेऽन्यथा । गात्र
मलेन मलिनं गतसर्वशोभं, चित्रं तथाऽपि मनसो मदनेऽ-
स्ति वाञ्छा ॥ १ ॥" सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

मयणवारागर्मी-मदनवारागर्मी-स्त्री० । वारागस्या स्वना-
मख्यातं भागं 'मदनपुत्र' इति प्रसिद्धे, ती० ३५ कल्प ।

मयणमरापूरग-मदनशराऽऽपूरक-पुं० । मदनवाण्मूर्तिर, "म-
यणमरापूरगं पि च चंदा ।" मदनस्य कामस्य शरापूरगमिव,
तृणीरगमिव । अथमर्थः, यथा धनुर्द्वयस्तृणीरं प्राप्य मुदिता नि-
शङ्कं मृगाऽऽदिकं शरं विधत्ति, एवं मदनोऽपि चन्द्रोदयं प्राप्य
निःशङ्कं जनान् वारंवारं कुलीकरोति । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मयणमलागा-मदनशलाका-स्त्री० । मारिकापान्तजाता, ज०
१ वक्ष० । रा० । आ० ५० । जी० । दे० ना० ।

मयणमाला-मदनशाला-स्त्री० । स्मार्तिकाविशेष, प्रश्न० १
प्राश्न० द्वार । औ० । आ० ४० ।

मयणा-मदना-स्त्री० । पातिकाविशेष आच० १ अ० ।

मयणावली-मदनावली स्त्री० । दक्षिणागपुरराजपदोत्तर-
पुष्पमण्डपस्य भाग्यशाला, ती० २० कण ।

मयणाहि-मृगनाभि-स्त्री० । कस्तूर्याम्, " (३७६) मयणा-
ही कस्तूरी " ए० ना० १४७ गाथा ।

मयणिज-मदनीय-न० । " कद्वहुलम् " ॥ इति हेमच-
न्द्राक्तर्तृनीयः प्रत्ययः । मदनीयानि मदनीयम् । मन्मथज-
नन, जी० २ प्रान्त० । मन्मथवर्जन, औ० ।

मयणिवाम-देशी-काम, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मयपतित्रा-मृतपतिका-स्त्री० । विधवायाम्, औ० ।

मयपिंडिलिवेयण-मृतपिण्डनिवेदन-न० । मृतभ्यः श्मशाने
मृतीयनवमाऽऽदिषु दिनेषु पिण्डनिवेदने, जी० ३ प्रान्त० ४
अधि० ।

मयरंक-मकराङ्क-न० । मकरचिह्न, औ० ।

मयरद्वय-मकरध्वज-पुं० । कामदेवे, पा० ना० ७ गाथा ।

मयरद्विप-मदरहित-त्रि० । मदरहितो विशष्टजातिलाभकुले
प्रवर्त्यतरूपपथश्रुताऽऽदिमस्मत्समान्वतार्थापि निरुद्धाग्रे,
कर्म० १, कर्म० ।

मयरसण-मकराऽऽमन-न० । येषामासनानामधोभागे मकर
व्यवस्थितास्तेषु, जा० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मयसमाण-मृतसमान-पुं० । शयकले, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

मयहर-महत्तर-पुं० । गच्छमहति, " जे केड आयरिण्ड वा
मयहरण्ड वा अर्गायन्वेड वा आयरियगुणकणिण्ड वा
मयहरगुणकणिण्ड वा भविस्मायरिण्ड वा भविस्समयहर-
ण्ड वा " मता० ४ अ० ।

मयहरिया-महत्तरिका-स्त्री० । मुख्यसाध्याम्, तां विना
अमर्त्यो न तपुन्तांति । ग० ३ अधि० ।

मयाइ-अस्मद-मि मे मम ममण ममाइ मइ मण मयाइ ने
" ॥ ३१०॥ इत्यस्मदः टासांहतस्य 'मयाइ' इत्यादेशः ।
प्रा० ३ पाद ।

मयाणुमा-मतानुज्ञा स्त्री० । निग्रहस्थाने, सत्र० २ श्रु०
६ अ० ।

मयालिकुमार-मयालिकुमार-पुं० । श्रेणिकस्य धारणयां जाते
व्यनामस्थाने मृतं यथास्तिके प्रप्रश्य पादश द्वाणि प्रप्रश्यां
पालयिवा चजयन्ते कले उषपत महाविदेहे संत्सर्पति ।
जापु० १ वर्ग २ अ० । जाणस्य अकिमणीसंभवेपुत्र, स स्मार्तिने
मरणतके प्रप्रश्य शत्रुजये । मन्त्रः । अन्त० १ श्रु० ४ वर्ग
२ अ० ।

मयाली-देशी-निद्राकर्तृताविशेष, दे० ना० ६ वर्ग
२० गाथा ।

मयप-मय-न० । " ज-य-यां य " ॥ २१४॥ २६२ ॥ मागध्यां
ज-य-यां यो भवतांति यस्थाने य । सुरायाम्
प्रा० २ पाद ।

मर-मृ धा० । प्राणव्यागे, " अचूर्णस्याऽरः " ॥ २१४॥ २३४ ॥

धातोरन्त्यस्य अचूर्णस्याऽरऽऽदेशो भवति । मरश्च । प्रियते ।
प्रा० ४ पाद । " तृतीयस्य मिः " ॥ २३१॥ १४१ ॥ बहुलाधिकागद्
मिपस्थानीयस्य मरिक्कारलोपश्च । ' न मरं ' न प्रिये इत्यर्थे ।
प्रा० ३ पाद ।

मर-पुं० । मरणं मरः, स्वगन्तव्यादप्रत्ययः । प्राणव्यागे,
मरणे । आत्मा० ।

मरगत्र-मरकत-न० । " मरकत-मदकले गः कन्दुकं त्वादेः " ॥ २११॥ १२२ ॥ इति कस्य गः । मरगत्रं । प्रा० १ पाद ।

" उग्र गिञ्चलानिपदा, भिमिणीपत्ताम् गेहद वलाग्रा ।
गिम्मलमागग्रभाग्रण-परिद्विषा संखमुत्ति ॥ १॥ " नीलर-
त्ने, ध० २ अधि० । जा० । उत्त० । रानाविशेष, जी० ३ प्रति०
४ अधि० । मूत्र० । औ० ।

मरडु-देशी-गर्वे, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मरण-मरण-न० । प्रतिनियताऽयु पृथगभवने, जा० १४ जा० ।

आयुःक्षयं, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । दशविधप्राणवि-
प्रयोगरूपे (आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० । आचा० । ल० । म०
प्र० । मृत्यां, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आचा० । न० ।

एते मरणे अंतिमसारीरियाणि ।

एके मरणे मृत्युगन्तिमशार्गिकाणां चरमदेहतां,
मरणैकता च सिद्धत्वे पुनर्मरणाभावाविति । स्था० १
डा० । आच० । त्रियङ्मनुष्ययोगयुक्तस्य, मूत्र० १
ध० १२ अ० । सर्वथा क्षयं, तं० । पञ्चत्वे, तं० ।

बाहुधं मरणमात यदुक्तं तत्र नामस्थापने प्रतीति प-
वेत्यनाहत्य शेषचतुष्टयमाह । अन्ये च नामाऽऽदिपदाविध-
निक्षेपोद्देशाभिधायिनीमांष गाथाभधीयते, तत्र नामस्था-
पने प्राग्वत्, द्विधाऽऽदिचतुष्टयाभिव्यञ्जनाथमाह—

द्वयमरणं कुलुभाऽऽहसु भावि आउक्त्वया मुणेत्येव ।

अहि भवतवमयिण, मणुस्यभविण्ण अहिगारा ॥ २०॥ ॥

द्वयस्य मरणं द्वयमरणं, कुलुभाऽऽदिषु, आदिगणा-
दृष्टाऽऽदिदर्शग्रह, यस्यस्य स्वकार्यमाधने प्रति समर्थ रूपे
तत्तस्य जीवन्तमिति रुदे, तदभावस्तु मरणं, तत्रश्च कुलु-
भाऽऽहसु अनाऽऽदिस्वकार्यमाधये जीयते, तदभावस्तु मरणं,
तथा च लोक मृते कुलुम्भकमरजके, मृतमग्नमव्यञ्जना-
त्वाप्यविद्यते, क्षेममरणं तु यास्मिन् क्षेम मरणम्—बाहु-
नीमगाऽऽदि वर्धते क्रियते वा यथा वा तस्य शस्याऽऽयु-
त्पात्तिलेभ्यमुपहृत्यते तदा तत्र क्षेममरणं, कालमरणं य-
स्मिन् काले मरणमुपपद्यते क्रियते वा, कालस्य वा प्र-
क्षेपमगाऽऽदिना वृष्ट्यादस्वकार्यकारणम्, एवं च मुणम-
त्वात्तस्यतो द्वयमरणाभिधवाच्च निर्युक्तिरुक्ता पृथग गो-
क्र, यत्तु निक्षेपगायाया पार्थिव इति वचनात् अनयोर्भेद-
नाभिधानं तद्विधत्तवस्तुमशेषदशके, न हि ताभ्यां
विना निषतदशत्वाऽऽदिक वस्तुतो वैशिष्ट्यमाख्याते शक्य-
माते, ' भावि ' भावविषये निक्षेप आयुषो—जीवितस्य
क्षेमो-क्षेमः आयुक्षेमो ' मुणितव्यो ' ज्ञानव्यो, मरण-
मित्युपस्थात्, तदपि च अविधम—' अहिं क्षि ' औघमरण-
व्यापान्धत संवर्गाणिनां प्राणपरित्यागाऽऽत्मके भवति, भव-
मरणे-यत्राऽऽहसु भावि आउक्त्वया मुणेत्येव । त-
द्विधं नि निद्रावकमरणे यस्मिन्नेव मनुष्यभावाऽदी मृतः पु-

नस्तस्मिन्नेवोपय र्यान्त्रयते इति व्याख्यानिकाऽभिप्रायः, वृद्धास्तु व्याचक्षते—' तं भावमरणं दूर्वाहं-आधमरणं, त-
न्भवमरणं च ।' तथा तद्भवमरणस्वरूपं च—' जो जस्मि
भवमरणे मरइ ।' तत्र च 'ओहि तन्भवमरणे' इति
पाठा लक्ष्यते । इह चैषां येनाधिकारस्तमाह—' मणुस्म-
भाषणं ति ' मनुष्यभवभाविना भवमरणान्तर्वर्तिना म-
नुष्यभधिकमरणेनाधिकारः प्रकृतम् । इति गाथाऽर्थः ॥ २०६ ॥

(१) सम्प्रति विस्तरतो मरणवक्रव्यताविषयं

द्वारगाथाद्वयमाह—

मरणविभक्तिप्ररूपण, अणुभावो चैव तह पणमणं ।

कइ मरइ पणमणं ? कइवुत्तो वावि इक्किं ॥ २१० ॥

मरणमि इक्किं, कइभागो मरइ मव्वजीवाणं ? ।

अणुमणय संतरं वा, इक्किं किञ्चिं कालं ॥ २११ ॥

तत्र मरणस्य विभक्तिः—विभागः, तस्य प्ररूपणा—प्रदश-
ना मरणविभक्तिप्ररूपणा, कार्येति शेषः । अनुभागश्च—सः,
स न तद्विषयस्याऽऽयुःकर्मणः, तत्रैव तन्मस्मभवात्, मर-
णे हि तदभावाऽऽत्मनि कथं तन्मस्मभव इति भावनीयम्, ग-
वेति पुरणे, तथा प्रदशानां—तद्विषयाऽऽयुःकर्मपुद्गलाऽऽत्म-
कानाम्, अग्रे—परिमाणं प्रदशाग्रे, वाच्यार्थमिति गम्यते । ' क-
ति ' कियन्ति मरणानि, अङ्गीकृत्य इति शेषः । ध्रियेत-
प्राणास्त्यजति, जन्तुर्गति गम्यते । ' पणमणं ति । ' सु-
व्यत्ययात् एकस्मिन् समये ' कइवुत्ता ति ' कति-
न्व कियतो वागन्, ' वा ' समुच्चये, आर्ष पूरणे, ' एक्किं
ति ' एकैकस्मिन् वक्ष्यमाणभेदे, मरणे ध्रियेत इति योज्य-
म्, ' मरणं ' वक्ष्यमाणभेदे एवैकैकस्मिन् ' कतिभागो चि '
कतिस्वकस्यो भागो ध्रियेत, ' सर्वजीवानाम् ' अशेषजी-
वानाम् ' अणुमणय ति ' प्रतिसमये निरन्तरमिति याच-
न् । अन्तरं—व्यवधानं सदान्तरं वर्तते इति सान्तरं, वा
विकले, किमुक्तं भवति ?—एषु कतराश्चिन्तर सान्तरं वा ?
तथैकैकं ' कियच्चिं ' कियत्परिमाणं काले सम्भवतीति
गाथाद्वयाक्षरार्थः ॥ २१०—२११ ॥ उक्तं पाई० ५ अ० ।

(२) त्रिविधमरणम्—

तिवि हे मरणं पणत्ते । तं जहा-बालमरणं, पंडिय-
मरणं, बालपंडियमरणं । बालमरणं तिविहे पणत्ते । तं
जहा ठिअलंसे, संकिलिडुलेसे, पज्जवजातलेसे । पंडि-
यमरणं तिविहे पणत्ते । तं जहा-ठितलेसे, अमंकिलिडुले-
से, पज्जवजातलेसे । बालपंडियमरणं तिविहे पणत्ते । तं जहा-
ठिअलंसे, अमंकिलिडुलेसे, अपज्जवजातलेसे । (सूत्र-२२२)

बालोऽक्षस्तद्वत्ता वर्तते विरतिमाधकविधकविकलत्वात् स
यातो संयतस्तस्य मरणं बालमरणम्, पर्वामतरं कवलं-पंडि-
यानेतित्यर्थत्वेन ज्ञानार्थत्वाद्द्विर्गतिफलत्वेन फलवर्द्धिज्ञानसंयु-
क्तत्वात् पण्डिता-बुद्धतन्त्रं संयत इत्यर्थः । तथा अवि-
रतत्वेन बालत्वात् विरतत्वेन च पण्डितावाद्बालपण्डितः
संयतासंयत इति । स्थिता-अवस्थिता अविशुद्धयन्त्यस-
ङ्गक्रियमाना च लेश्या कृष्णाऽऽदिर्यस्मिन् तत् स्थितलेश्यः,
सङ्क्रिया-सङ्क्रियमाना सङ्क्रियमाणच्युन्तीत्यर्थः, सलेश्या य-

स्मिन् तत्तथा तथा, पर्यवाः—पारिशेष्याद्विशुद्धिविशेषाः प्र-
तिसमयं जाता यस्यां सा तथा, विशुद्ध्या वर्तमानेत्यर्थः ।
सालेश्या यस्मिन्स्थित्यति, अत्र प्रथमं कृष्णाऽऽदिलेश्यः स-
न यदा कृष्णाऽऽदिलेश्येष्वेष नाङ्काऽदिवृत्त्यते तदा प्रथमं
भवति, यदा तु नीलाऽऽदिलेश्यः सन् कृष्णाऽऽदिलेश्य-
पृत्त्यते तदा द्वितीयं, यदा पुनः कृष्णलेश्याऽऽदिः सन् नी-
लकाणेतलेश्येष्वपृत्त्यते तदा तृतीयम् । उक्तं चान्त्यद्वयसंवा-
दि भगवत्यां यदुत—' से शृणुं भंते ! कणहलेसे, नीललेसे
० जाव सुकलेसे भविता काउलेसेसु नेरइणसु उववज्जइ ? ।
इता गोयमा ! सेकणंदुणं भंते ! एवं बुद्धइ ? । गोयमा ! ल-
साठाणसु संकिलस्समाणसु वा विसुद्धमाणसु वा काउले-
स्से परिणमइ, परिणमिता काउलेसेसु नेरइणसु उववज्जइ
त्ति ।' एतदनुसारेणान्तरसूत्रयोरपि स्थितलेश्या—दिविभागो
नेय इति पण्डितमरणे सङ्क्रियमानता लेश्याया नास्ति सं-
यतत्वादेवत्ययं बालमरणाद्विशेषः, बालपण्डितमरणे तु सं-
किलिद्यमानता विशुद्धयमानता च लेश्यायाः नास्ति, मि-
थत्वादेवत्ययं विशेष इति । एवं च पण्डितमरणं यन्तु-
तो द्विविधमेव, संकिलिद्यमानलेश्यानिषेध-अवस्थितवर्द्धमान-
लेश्यत्वात्तस्य इति, विविधत्वे तु व्यपदेशमात्रत्वादेव, बालप-
ण्डितमरणं त्वैकविधमेव, संकिलिद्यमानपर्यवजातलेश्यानि-
षेध-अवस्थितलेश्यत्वात्तस्येति, त्रैविध्यं त्वस्यतरव्यावृत्ति-
ते व्यपदेशत्रयप्रवृत्तेरिति । स्था० ३ डा० ४ उ० । प्रय० । स० ।

(३) सप्तदशविधमरणानि—

आवीचि ओहि अंतिय, बलायमरणं वमइमरणं च ।

अंतोमल्लं तन्भव, बालं तह पंडियं मीमं ॥ २१२ ॥

छउमन्थमरणं केवलि, वेहाणमं गिद्धपिडुमरणं च ।

मरणं भत्तपरिमा, इंगिणि पाओवगमणं च ॥ २१३ ॥

इह च मरणशब्दस्य प्रत्येकमभिसंबन्धान् आवीचिम-
मरणम् १, अवाधिमरणम् २, ' अंतियत्ति ' आपत्त्वाद-
न्यन्तमरणम् ३, ' बलायमरणंति ' तत् एव बलन्मरणम् ।
४, वशातमरणं च ५, अन्तःशल्यमरणम् ६, तद्भवम-
रणम् ७, बालमरणम् ८, तथा—पण्डितमरणम् ९, मिथम-
रणम् १०, छुअस्थमरणम् ११, केवलिमरणम् १२, ' वेहा-
णमं ति ' तत् एव वेहायसमरणम् १३, गृध्रपृष्ठमरणं च
१४, ' मरणं भत्तिपरिमाणं ति ' भक्तपरिज्ञामरणम् १५, इङ्कली-
मरणम् १६, पादपोषणमनमरणं च १७ । इति गाथाद्वयार्थः
॥ २१२—२१३ ॥ उक्तं पाई० ५ अ० ।

(४) अप्रशस्तमरणानि—

दो मरणाइं समणं भगवथा महावीरं ममणाणं शि-
ग्गंथाणं शो शिच्चं वाम्पियाइं, शो शिच्चं किच्चियाइं
शो शिच्चं पृइयाइं, शो शिच्चं पमत्थाइं, शो शिच्चं
अब्भणुआयाइं भवन्ति । तं जहा-बलायमरणं चैव, वम-
इमरणं चैव १, एवं शिगाणमरणं चैव, तद्भवमरणं चैव २,
गिरिपडणं चैव, तरुपडणं चैव ३, जलपपवेसे चैव, जलगपपवेसे
चैव ४, विसभक्खणं चैव, मत्थोवाडणं चैव ५ । दो मरणाइं
० जाव शो शिच्चं अब्भणुआयाइं भवन्ति, कारणेण पुण
अप्पडिक्कुइइं । तं जहा वेहाणमे चैव, गिद्धपिडु चैव ६ ।

(दा मरणादं इत्यादि) कण्ठ्या चैयम्, नवरं च मरणं भ्रमणेन भगवता महावीरणं ध्याम्यन्ति—तपस्यन्तीति भ्रमणास्तेषां, ते च शाक्याऽऽदयोऽपि स्युः । यथाक्रम—“गिरिगोथ १ मरु २ तावस ३, गुरुय ४ आर्जव ५ पंचहा समणा ।” इति । तद्व्यवच्छेदाथमाह—निर्गता प्रन्थाद्—बाह्याभ्यन्तगादि—ति निर्ग्रन्थाः—साधवस्तेषां नो ‘नित्यं’ सदा ‘वर्णिनः’ तांस्तयोः प्रवर्त्तयितुमुपादेयफलतया नाभिहिते कीर्त्तिने—नामन संशब्दिते उपादेयधिया (बुद्ध्या इति) व्यक्ताचोक्ते उपादेयस्वरूपतः, पाठान्तरेण—“पूजिते वा” नत्कारिपूजनतः ‘प्रशस्ते’ ‘प्रशंसिते’ ‘श्रायिते’ ‘शंसु’ स्तुतौ इतिवचनान् । अभ्यनुज्ञानं ‘अनुमते’ यथा कुरुते—ति । (बलायमरणं ति) बलतां—संयमार्जितबलमानानां पत्नीपहाऽऽदिवाचितव्याप्त मरणे बलन्मरणम्, (वसहमरणं ति) इन्द्रियाणां वशमधीनता मृतानां—गतानां स्निग्धदीपकलिकावलोकनाऽऽकुलितपतङ्गाऽऽदीनामिव मरणं वशात्समरणांमात । आह च—“संजमजोगावसन्ना, मरंति जे तं बलायमरणं ते । इदिविचयवसगया, मरंति जे तं वसहं तु ॥ १ ॥” इति । (एव नियमोत्थाद) एवमिति ‘जे’ मरणादं समरणेण ‘इत्यादिभलापस्थानरमृत्वेष्वपि सूचनार्थः, आर्जवमगाऽदिप्रार्थना निदाने तत्पूर्वक मरणं निवानमरणं, यस्मिन् भव वसते अन्तस्त्वद्भवयोग्यमेवाऽऽयुर्वदध्वा पुनर्जि-यमाणस्य मरणं तद्भवमरणम् । एतच्च सङ्ख्यातायुक्तनर-तिग्रधामिव, तेषामेव हि तद्भवयुर्वन्धो भवतीति । उक्तं च—“मातुं अकम्मभूमग-नर्तारिणं सुरगणे य नरहण । संसारे जीवाणे, तप्यवमरणं तु केमिचि ॥ ६ ॥” इति (सन्धोवाडणे ति) श्लेषेण क्षुरिकाऽऽदिना अवपाटने—विदारणं मशरीरस्य यस्मिन्तच्छ्रवणपाटनम् ॥ ५ ॥ (कारणेण पुणत्यादि) शीलमङ्गलक्षणाऽऽदी पाठान्तरं तु—कारणेन ‘अप-तिकुष्टे’ अनियोगिते भगवता, वृत्तशास्त्राऽऽदाबुद्धत्वाद् वि-हायसि—नभसि भवे वैहायसं प्राकृतत्वेन—‘तु वह्मणम’ इ-त्युक्तमिति, गृध्रेः स्पृष्ट—स्पर्शने यस्मिन् तत् स्पृष्टस्पृष्टे, यदि वा—गृध्राणां भव्यं पृष्ठमुपलक्षणात्वादुक्ताऽऽदि च तद्भव्य-कारिभारमाऽदिशरीरानुप्रवेशन महासत्यस्य मुमूर्षोर्यास्मिन्त-त गृध्रस्पृष्टमिति । गाथाऽत्र—“गङ्गाऽऽदिभक्तवर्णं ग—ऊप-द्रुमुद्यधलाऽऽदिवेहामं । एतं वेदंतिऽवि मरणा, कारण—जाण अगुञ्जाया ॥ १ ॥” इति ।

(५) अप्रशस्तमरणानन्तरं तत् प्रशस्ते भव्यानां भवतीति । नदाह—

दा मरणादं भ्रमणेण भगवता महावीरिणं मम-गाणं निर्गन्धारं शिञ्चं वसिण्यादं० जाव अग्म-शुभ्रायादं भवति । तं जहा—पाञ्चवगमणे चैव, भूतप-ञ्चकस्वाणे चैव ७ । पाञ्चवगमणे दुविहं पणते । तं जहा-शीहारिमं चैव, अणीहारिमं चैव, गिरिमं अप्पडिकमे ८ । भूतपञ्चकस्वाणे दुविहं पणते । तं जहा—शीहारिमं चैव, ८, अणीहारिमं चैव, गिरिमं मपडिकमे ६ । (सूत्र—१०२)

(दा मरणादं इत्यादि) पादपा वृक्षस्तस्यैव वृक्षपातितस्याप-गमनमभ्यन्तनिष्पन्नताऽवस्थानं यस्मिन्तन् पादपोपगमने भक्तं—भोजनं तस्यैव न चेषाया आप पादपोपगमनं इव

प्रत्याख्यानं—वर्जने यस्मिन्तत् भक्तप्रत्याख्यानमिति । (नी-हारिमं ति) यद्वस्तेरेकदेशे विधीयते तन्नतः शरी-रस्य निर्हरणाद्विस्तरणाद्विहरिमं, यत् पुनर्गिरिकम्प-राऽऽदी तद् निर्हरणादनिर्हारिमम् (गिरिमं ति) विभक्ति-परिणामाधियमात्रप्रतिकर्मे—शरीरप्रतिक्रियावर्जं पादपो-पगमनमिति । भवति चात्र गाथा—“सीहाऽऽदिमु अभिभू-आ, पायवगमणे करेह धिगचिसे । आर्जिमं बहुपणं, वियाणिउं नवरि गीयन्था ॥ १ ॥” इति । इदमस्य व्याघा-तयदुस्यते, निर्वयोधानं तु यत् सूत्रार्थनिष्ठत उन्सर्गताऽऽदश समाः(मासाः)कृतपरिकर्मा मन काल एव करोतीति ।

तद्विधायम्—

“चत्तारि विचिच्चाइ, विगटं निज्जुहियाइ चत्तारि । संवच्छरे य दुच्चि उ, एगंरियं च आयामं ॥ १ ॥
नार्त्तिगट्टो य तयो, छम्मासं पंगिमियं च आयामं ।
अस्सेऽवि य छम्मासे, हेइ विगट्ट तयोक्कम् ॥ २ ॥
वासं कोटीमहिय, आयामं काउ आयुपुञ्जाण ।
संघयणावगुरुवं, एत्तो अज्जाइ नियमं ॥ ३ ॥”

यतः—

“देहमि असेल्लिहण, सहसा धाऊहि विज्जमाणेहि ।
जायइ अट्टभाणे, सर्गिणिो चग्मकालमि ॥ ४ ॥”

किञ्च—

“मायमवि सेलिहेइ, जिणप्पणीएण भाणजोगं ।
भूयन्तभावणाहि य, पंगियद्वे वेहमम्लाइ ॥ ५ ॥
भावेइ भावियप्पा, विसेसआ नवरं तस्मि कल्लमि ।
पयंणं निग्गुणत्ते, संसत्तमहात्तमुहस्स ॥ ६ ॥
जम्मज्जामरणजलो, अणाइमं वसणमावयाइओ ।
जीवाणं दुक्खहेऊ, कट्ठे रोहो भयसमुदो ॥ ७ ॥
धम्मोऽहे जण मए, अणागपारमि नवरंमयमि ।
भवसयसहस्सदुलहं, लड्डं सड्डम्मजाणे ति ॥ ८ ॥
एयस्स पभावेणं, पालिज्जतस्स सह एयत्तेण ।
जम्मं जतरे वि जीवा, पावेति न दुक्खदोगखं ॥ ९ ॥
चित्तमणी अउवो, एम अपुज्जो य कण्णकम्भो ति ।
एयं परमो मतो, एयं परमाऽऽमयं एयं ॥ १० ॥
एयं वेयावडियं, गुरुमार्हणं महाऽऽशुभावाणे ।
जेसि पभावेणयं, एत्ते तह पालियं चैव ॥ ११ ॥
तेसि तमो तेसि नमो, भावेण पुणो वि तेसि चैव नमो ।
अणुवकयपरिहायगया, जे एये दिंति जीवाणे ॥ १२ ॥” इत्यादि ।
“सेलिह्ज्जणप्पाणे, एयं पञ्चाप्पणेषु फलगाइ ।
गुरुमाइए य मम्मं, खमाविडे भायमुद्धण ॥ १३ ॥
उववृह्ज्जणं मेमं, पाडियद्वे तस्मि तह विसेसणं ।
धम्मं उज्जमियखं, संजोगा इदं विज्जोगता ॥ १४ ॥
अहं वेदिज्जणं देव, जहाविहिं मेसए य गुरुमाइ ।
पञ्चकस्वाइनु तत्रो, तयेनिण सच्चमाहारं ॥ १५ ॥
समभावार्थमि दियप्पा, मम्मं निज्जंतभणियमरणेण ।
गिरिकंदर्गमि गंतुं, पायवगमणे अहं करेह ॥ १६ ॥
सच्चत्थार्पाडिबडो, देवाययमाइ ठाणमिह ठाउं ।
जावज्जीवं चिदुइ, निज्जेद्वेइ वायवसमाणो ॥ १७ ॥
पदीमहयसंघयण, महाराशुभावा करोति एयमिणं ।
पायं सुहभावाच्चिय, एण्णवत्तपयकारणं परमं ॥ १८ ॥
भत्तपरिच्छाऽणमण, चउडिबडोऽऽवाचयानिक्कं ।

मपडिकम्मे नियमा, जहा समाही विणिहिदं ॥ १६ ॥" इति ।
इतिमरणं त्विह नोक्तं, द्विस्थानकानुगोचान्, तल्लक्षणं
षेदम— " इतिपदेस्मिन् सयं, चउव्विहाऽऽहारचायनि-
पफ्फं । उव्वत्तणाइजुत्तं, नऽगण्ण उ इतिगण्णमरणं ॥ १ ॥" इति ।
स्था ० २ टा ० ४ उ ० ।

(६) पञ्चविधमरणानि—

कइविहेणं भंते ! मरणं पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे
मरणं पप्पत्ते । तं जहा—आवीचियमरणं, ओहिमरणं, आ-
दितियमरणं, बालमरणं, पंडियमरणं । आवीचियमरणं णं
भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहाद-
व्वाऽऽवीचियमरणं, खेत्तावीचियमरणं, कालावीचियमरणं,
भवावीचियमरणं, भावावीचियमरणं । दव्वावीचियमरणं णं
भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं
जहा—गेरइयदव्वावीचियमरणं, तिग्गिक्खजोणियदव्वावी-
चियमरणं, मणुस्मदव्वावीचियमरणं, देवदव्वावीचियमरणं ।
मे केणऽड्डुणं भंते ! एवं वुच्चइ गेरइयदव्वावीचियमरणं
गेरइयदव्वावीचियमरणं ? गोयमा ! जण्णं गेरइया गेरइ-
एदव्वे वड्डमाणा जाइं दव्वाइं गेरइयाउयत्ताए गहि-
याइं वड्डाइं पुट्टाइं कडाइं पट्टवियाइं निविट्टाइं अभि-
णिविट्टाइं अभिममरणाययाइं भवंति, ताइं दव्वाइं आवीची
अणुममयं गिरंतं मरंतीतिकइ, मे तेणऽड्डुणं गोयमा !
एवं वुच्चइ गेरइयदव्वावीचियमरणं, एवं ० जाव देवद-
व्वावीचियमरणं । खेत्तावीचियमरणं णं भंते ! कइ-
विहे पप्पत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते, तं जहा—गेरइ-
यखेत्तावीचियमरणं ० जाव देवखेत्तावीचियमरणं । मे के-
णऽड्डुणं भंते ! एवं वुच्चइ—गेरइयखेत्तावीचियमरणं गे-
रइयखेत्तावीचियमरणं ? गोयमा ! जण्णं गेरइया गेरइय-
खेत्तं वड्डमाणा जाइं दव्वाइं गेरइयाउयत्ताए, एवं जेहव
दव्वावीचियमरणं, तहेव खेत्तावीचियमरणेऽवि, एवं ०
जाव भावावीचियमरणं । ओहिमरणं णं भंते ! कइविहे
पप्पत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहा—दव्वोहिमरणं,
खेत्तोहिमरणं ० जाव भावोहिमरणं । दव्वोहिमरणं णं भंते !
कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा—गे-
रइयदव्वोहिमरणं ० जाव देवदव्वोहिमरणं । मे केणऽड्डुणं
भंते ! एवं वुच्चइ—गेरइयदव्वोहिमरणं गेरइयदव्वोहिमरणं ?
गोयमा ! जण्णं गेरइया गेरइयदव्वे वड्डमाणा जाइं द-
व्वाइं संपयं मरंति जण्णं गेरइया ताइं दव्वाइं अणा-
गए काले पुणो वि मरिस्संति, मे तेणऽड्डुणं गोयमा ! जाव
दव्वोहिमरणं, एवं तिग्गिक्खजोणिय ० मणुस्म ० देवदव्वो-
हिमरणं वि । एवं एण्णं गमएणं खेत्तोहिमरणं वि कालो-
हिमरणं वि भवोहिमरणं वि भावोहिमरणं वि । आदितिय-
मरणं णं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! पंचविहे पप्पत्ते । तं जहा—

दव्वाऽऽदितियमरणं खेत्तादितियमरणं ० जाव भावादिति-
यमरणं । दव्वादितियमरणं णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ?
गोयमा ! चउव्विहे पप्पत्ते । तं जहा—गेरइयदव्वाइंति-
यमरणं ० जाव देवदव्वाइंति-यमरणं । मे केणऽड्डुणं भंते !
एवं वुच्चइ—गेरइयदव्वाइंति-यमरणं गेरइयदव्वाइंति-
यमरणं ? गोयमा ! जण्णं गेरइया गेरइयदव्वे वड्डमाणा
जाइं दव्वाइं संपयं मरंति, जेणं गेरइया ताइं दव्वाइं अ-
णागए काले पुणो वि मरिस्संति, मे तेणऽड्डुणं ० जाव मर-
णं, एवं तिग्गिक्ख ० मणुस्म ० देवादितियमरणं, एवं खेत्ताइंति-
यमरणं वि । एवं ० जाव भावादितियमरणं वि । बाल-
मरणं णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! दुवालमविहे
पप्पत्ते । तं जहा—बलयमरणं जहा खंदए ० जाव गिद्धपिट्ठे ।
पंडियमरणं णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! दुविहे
पप्पत्ते । तं जहा—पाअवगमणं य, भत्तपच्चक्खाणं य ।
पाअवगमणं णं भंते ! कइविहे पप्पत्ते ? गोयमा ! दुविहे
पप्पत्ते । तं जहा—गीहारिमे य, अर्णाहारिमे य ० जाव गि-
यमा अपडिकमे । भत्तपच्चक्खाणं णं भंते ! कइविहे
पप्पत्ते ? एवं तं चव खवरं गियमं मपडिकमे । मेवं भंते ।
भंते ! नि । [सूत्र—४८६] भ० १३ श० ७ उ० ।

सम्प्रत्यतिषट्भेददर्शनात्मा भूत कस्यचिदश्र-

ज्ञानार्मानि सम्प्रदायसंनिगमनमाह—

मत्तर्ममविहाणाइं, मरणं गुरुणा भणंति गुणकलिआ ।

तेमि नामविभक्तिं, वुच्छामि आहारुपुव्वीए ॥ २१४ ॥

सप्तदश—सप्तदशसंज्ञक्यानि चिधीयन्ते—विशेषाभिव्यक्तये
क्रियन्ते इति विधानानि—भेदाः, 'मरणं' मरणविषयाणि
'गुरुः' पृथ्यान्ताथरुद्रणभृतादयो 'भणन्ति' प्रतिपाद-
यन्ति, गुणे—सप्तदशतन्त्राणाऽऽदिभिः कलिता—युक्ता गुणक-
लिताः, न तु वयमेव इत्याकृत, वक्ष्यमाणग्रन्थसम्बन्धना-
र्थमाह—'तेषां' मरणानां नाम्नाम्—अभिधानानामनन्तर-
मुपदर्शितानां विभक्ति—अर्थतो विभागो नामविभक्तितां
'वक्ष्य' अभिधास्य, 'अथ' इत्यनन्तरमेव, आनुपूर्व्या—क-
र्मेणेति नात्राऽर्थः ॥ २१४ ॥

यथाप्रतिज्ञातमाह—

अणुममयनिरंतरमवी-इसक्रियं तं भणंति पंचविहं ।

दव्वे खित्ते काले, भवे य भावे य संमार ॥ २१५ ॥

'अणुममयं' समयमाश्रित्य, इदं च व्यवहितसमयाऽऽश्र-
यणतोऽपीति मा भूद आन्तरित आह—निरन्तरं, न सान्तर-
रम, अन्तरालाऽसम्भवात्, किं तदविवक्षितम् ?—'अर्थाह-
सेनियं ति' प्राकृतत्वाद्—आसमन्ताद्भीचय इव वाच्यः प्रति-
समयमनुभूयमानाऽऽयुषोऽपराऽयुर्दलिकोदयान् पूर्वपूर्वा-
युर्दलिकविच्युतिलक्षणाऽवस्था यस्मिन्स्त्वाऽऽवीचि, ततश्चा-
र्थाचीति संज्ञा सज्ञाता अस्मिन्स्तरकाऽऽदिधान्—तदस्य स-
ज्ञानम्—'तारकाऽऽदिभ्य इतश्च,' (गा० ५-२-५६). इत्यन्ते-

न्यावीचिसंज्ञितम्, अथवा-वीचि-विच्छेदस्तदभावाद्यवीचि-
नन्वसंज्ञितम्, उभयत्र प्रक्रमान्तरम्, यद्वा-संज्ञितशब्दः प्रत्ये-
कमात्मस्वार्थे, ततश्च अनुसमयसंज्ञित-निर्न्तरसंज्ञितम्
अवीचिसंज्ञितमिति एकार्थिकान्येनानि, 'तद्' इत्यावीचि-
मरणं 'भवेति' प्रतिपादयन्ति 'पञ्चविधं' पञ्चप्रकारं,
गणधराऽऽद्य इति गम्यते । अनेन च पारतन्त्र्यं द्योतयति,
तदेवाऽऽह- 'द्वे' 'त्ति' द्रव्याऽऽवीचिमरणं 'वेत्ति' 'त्ति' क्षेत्रा-
ऽऽवीचिमरणं 'कालं' 'त्ति' कालाऽऽवीचिमरणं 'भवेत्ति' 'त्ति'
भवाऽऽवीचिमरणं च, 'भावे' 'त्ति' भावाऽऽवीचिमरणं च, सं-
सार इत्याधारनिर्देश, तत्रैव मरणस्य सम्भवात्, तत्र द्रव्याऽ-
ऽवीचिमरणं नाम यस्मात्कतिर्यन्तगमराणामुत्पत्तिसमयात्
प्रभृति निजनिजाऽऽयुः कर्मदलिकानामनुसमयमनुभवनादि-
चटने, तच्च नारकाऽऽदिभेदाच्चतुर्विधम्, एवं नारकाऽऽदिग-
तिचातुर्विधपक्षेण ताद्विषयं क्षेत्रमापि चतुर्देव, ततस्तत्प्रा-
धान्यापक्षेण क्षेत्राऽऽवीचिमरणमापि चतुर्देव, 'कालं' 'त्ति' य-
थाऽऽयुष्कालो गृह्यते, न त्वद्वाकालं, तस्य देवाऽऽदिष्व-
सम्भवात्, न च देवाऽऽयुष्कालाऽऽदिभेदाच्चतुर्विधं, तत-
स्तत्प्राधान्यापक्षेण कालाऽऽवीचिमरणमापि चतुर्विधम्, एवं-
नारकाऽऽदिचतुर्विधभवापक्षेण भवाऽऽवीचिमरणमापि चतु-
र्देव, तेषामेव च नारकाऽऽदीनां चतुर्विधमायुः क्षयलक्षणं भाव-
प्राधान्येन पक्षेण भवाऽऽवीचिमरणमापि चतुर्देव वाच्यमिति
गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अधुना अवधिमरणमाह—

एमेव आहिमरणां, जाणि मज्जां ताणि चैव मरइ पुणो ।
'एवमेव' यथाऽऽवीचिमरणं द्रव्यक्षेत्रकालभवाभावभे-
दतः पञ्चविधं, तथा अवधिमरणमपीत्यर्थः । तन्स्वरूपमाह—
यानि मृताः, सम्प्रतीति शेषं, तानि चैव 'मरइ पुणो' 'त्ति'
आपित्वात्तिद्रव्यत्ययेन मरिष्यति पुनः । 'किमुक्तं भवति?'—अ-
वाधः—मर्यादा, ततश्च यानि नारकाऽऽदिभवनिरन्धनतयाऽऽ-
युः कर्मदलिकान्यनुभूय स्त्रियते, याद पुनस्तान्येवानुभूय म-
रिष्यति तदा तद्द्रव्यावधिमरणं, सम्भवाति हि गृहीताऽऽभि-
तानामपि कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणम्, परिणामवैचित्र्याद्,
एव क्षेत्राऽऽदिष्वपि भावनीयम् ।

पश्चाज्ज्ञेनाऽऽत्यन्तिकमरणमाह—

एमेव आदित्य-मरणं न वि मरइ ताह पुणो ॥२१६॥
'एवमेव' अवधिमरणवदात्यन्तिकमरणमापि द्रव्याऽऽदि-
भेदतः पञ्चविधं, विशेषस्वरूपम्—'ए' 'वि मरइ ताह पुणो' 'त्ति'
अपिशब्दस्यैवकार्थत्वाद् नैव तानि द्रव्याऽऽदीनि पुनस्त्रियते,
इदयुक्तं भवति—यानि नारकाऽऽद्यायुक्ततया कर्मदलिकान्य-
नुभूय स्त्रियते, मृता वा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यति, एवं
क्षेत्राऽऽदिष्वपि वाच्ये, प्रागप्यपि चात्मन्यावाच्यवधान्यात्यन्तिक-
मरणानि प्रत्येकं पञ्चानां द्रव्याऽऽदीनां नारकाऽऽदिगतिभेदे-
न चतुर्विधत्वाद् विरतिभेदानांति गाथाऽर्थः ॥ २१६ ॥

साम्प्रते बलन्मरणमाह—

संजमजोगविमजा, मरंति जे तं वलायमरणं तु ।
इंदियविसयवमगया, मरंति जे तं वमई तु ॥ २१७ ॥
संयमयोगाः—संयमव्यापारास्तेषु वा विषयणा संयम-
योगविषयणा अतिदुश्चरं तपश्चरणमाचारानुमत्तमाः वने च
मोक्षमशक्नुवन्तः कथञ्चिदस्माकमिदं मुक्तिर्गच्छति वि-

चिन्तयन्तो प्रियन्ते यत्तद्वलतां—संयमाश्विर्वर्तमानानां म-
रणं बलन्मरणं, तुर्विशेषणं, भगवत्परिणतीना वति-
नामेवेतादिति विशेषार्थः, अन्येषां हि संयमयोगानामेवा-
सम्भवान् कथं तद्विषयः ? तदभावे च तादिति । पश्चा-
ज्ज्ञेन वशाज्ज्ञेमाह—इन्द्रियाणां—चक्षुर्गादीनां विषया मनो-
रूपाऽऽद्य इन्द्रियविषयास्तद्वशी गता—प्राप्ता इन्द्रियविष-
यवशगताः स्निग्धदीपकलिकाऽवलोकनाऽऽकुलितपतङ्गवन्
प्रियन्ते यत्तद्वशाज्ज्ञेमरणं, कथञ्चिद् द्रव्यपर्याययोगभेदादिवमु-
च्यते, एवं पूर्वत्रापि भावनीयं, तुशब्द एषामप्यध्यवसानभे-
दतो वैचित्र्यख्यापनाऽर्थे इति गाथाऽर्थः ॥ २१७ ॥

अन्तःशल्यमरणमाह—

लज्जाहगारं वण य, बहुस्मयमरण वाऽवि दुश्चरिं ।
जे न कहंति गुरुणं, न हु ते आराहगा हुंति ॥२१८॥
गारवर्षकनिवृद्धा, अद्वयारं जे परम्य न कहंति ।
दंसगनाणचरिते, समन्तमरणं हवइ तेभिं ॥२१९॥

तत्र 'लज्जया' अनुचितानुष्ठानमवगणाऽऽत्मिकया गौरवेण
च 'सातर्द्धिसगौरवात्मकेन, मा भून्ममाऽऽलोचनाहेमाचार्य-
मुपसर्पतस्तद्वन्नाऽऽदिना तदुक्ततपोऽनुष्ठानाऽऽसंबन्धेन च
आदिगमनाभावसम्भव इति, बहुश्रुतमदेन वा-यद्-
धृतोऽहं तत्कथमल्पश्रुतोऽयं मम शल्यमुद्धरिष्यति ? , कथं
चाहमस्मै वन्दनाऽऽदिकं वार्यामि ? अपधाजना हि इयं
मम इत्यभिमानेन, अपिः पुरणे, 'ये गुरुकम्पाणा' न कथय-
न्ति' नाऽऽलोचयन्ति, केषाम्—'गुरुणाम' आलोचनाद्वारा-
माचार्याऽऽदीनां, किं तद् ? 'दुश्चरितं—दुर्गुणितम्, इति सम्ब-
न्धः, 'न हु' नैव 'ते' अनन्तरमुक्तरूपा आराधयन्ति—अविक-
लतया निष्पादयन्ति सम्यग्दर्शनाऽऽदीनि इत्याराधका भव-
न्ति, ततः किमित्याह—गौरवपङ्क इव कालुष्यहेतुतया तस्मिन्
'निवृद्धा'—इति प्राकृतत्वाभिप्रेत्याह इव निमग्नाः तत्कोडीकृतत-
या, लज्जामदयोगां प्रागुपादाने यदिह गौरवस्यैवापादा-
ने तदस्यैवातिदुष्टताख्यापनार्थम्, 'अतिचारम्' अपरा-
धे ये 'परम्य' आचार्याऽऽदिः न कथयन्ति, किंविषयम् ? ,
इत्याह—दर्शनज्ञानचारित्र्यं—दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयं, तत्र दर्श-
नाविषय शब्दाऽऽदि, ज्ञानाविषयं कालातिक्रमा अदि, चारित्र्याविष-
यं सामान्यनृपालनाऽऽदि, शल्यमिव शल्य कालान्तरेऽप्यानि-
ष्टफलाविधान प्रत्यक्षन्धतया, सह तेन सशल्यं, तच्च त-
न्मरणं च सशल्यमरणम्—अन्तःशल्यमरणं भवति, 'ते-
षां' गौरवपङ्कनिमग्नानामिति गाथाद्वयार्थः ॥२१८-२१९॥

अस्यैवान्यन्तर्गह्यार्थतां ख्यापयनं फलमाह—

एयं समल्लमरणं, मरिउण महब्भां दुर्तंमि ।

मुइरं भमंति जीवा, दीहि संसारकंतां ॥ २२० ॥

'एतद्' उल्लेखरूपं सशल्यमरणं यथा भवति तथेयु-
पस्कारः, मुख्ययाद्वा एतेन सशल्यमरणेन 'मृत्वा'
त्यक्त्वा प्राणान्, के ?—जीवा इति सम्बन्धः । किम् ?—
'मुचिरे' भ्रमन्ति 'यद्वाकालं पर्यटन्ति, क्व ?—संसारः का-
न्तार्गमयानिगहनतया संसारकान्ताः, तस्मिन्निति सगट-
ङ्कः । कीदृश ?—महद्दुःखं यस्मिन् तन्महाभयं तस्मिन् तथा
दुःखेनान्तं पर्यन्ता यस्य तद् दुर्गन्तं तस्मिन्, तथा 'दीहि'

अनादौ केषांश्चिदपर्यवसिते चेति तत् सर्वथा परिहृतं न्य-
मेवेति भावः । इति गाथाऽर्थः ॥ २२० ॥

तद्भवमरणमाह—

मोक्षं अकम्भभूमि-नरतिगि-सुरगणे अ नेरहण ।

सेमाणं जीमाणं, तद्भवमरणं तु केमिं चि ॥ २२१ ॥

'मुक्त्वा' अपहाय, कान् ?—'अकम्भभूमिनरतिगि-
ति' सृष्टत्वात् अकम्भभूमिजाश्च ते देवकुरुत्तरकुर्वोदिप-
क्षतया नरतिर्यञ्च अकम्भभूमिजनरतिर्यञ्चस्तान्, तेषां
हि तद्भवानन्तरं देवेष्वेवात्पादः, तथा 'सुरगणांश्च'
सुरनिकायान्, किमुक्तं भवति ?—चतुर्निकायवर्तिनोऽपि दे-
वान्, तिरयो-नरकः तस्मिन् भवा नरतिर्यकाः, इहापि च-
शब्दानुवृत्तेश्चांश्च मुक्त्वेति सम्बन्धः, तेषां देवानां च तद्भ-
वानन्तरं तिर्यग्मनुष्येष्वेवात्पत्तेः, 'शेषाणाम्' एतदुद्दिष्टानां
कर्मभूमिजनरतिर्यक्षां 'जीवानां' प्राणिनां तद्भवमरणं, ते-
षामेव पुनस्तत्रोत्पत्तेः, तद्धि यस्मिन् भवे वर्त्तते जन्तुस्तद्भ-
वयोग्यमेवाऽऽयुर्वद्वा पुनस्तत्क्षयेण द्वियमाणस्य भवति, तु-
शब्दस्तेषामपि सङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषामेवेति विशेषव्यापकः,
असङ्ख्येयवर्षाऽऽयुषां हि युगलधार्मिकत्वादकर्मभूमिजा-
नामिव देवेष्वेवात्पादः, तेषामपि न सर्वेषां, किन्तु 'केषा-
ंश्चिन्' तद्भवोत्पादानुरूपमेवाऽऽयुःकर्मोपाचिन्वतामिति
गाथाऽर्थः ॥ २२१ ॥

अत्रान्तरे प्रत्यन्तरेषु मोक्षेण अहिमरणे इत्यादिगाथा दृश्ये-
न चास्या भावार्थः सगणभववृत्त्ये, नापि चार्णवृत्ताऽसौ व्या-
ख्यातेति उपेक्ष्यते । सम्प्रति बालपण्डितमिश्रमरणस्य रूपमाह-
अधिरमरणं बालं, मरणं विग्याण पंडियं विनि ।

जाणाहि बालपंडिय-मरणं पुण देवविम्याणं ॥ २२२ ॥

विमरणं विगते-हिंसाऽनृताऽऽपराधमरणं न विद्यते तदेषां
नेऽस्मी अविगताः तेषां - मृतसमयेऽपि देशविगतिमप्रतिप-
द्यमानानां मिथ्यादृशां सम्यग्दृशां वा मरणमविगतमरणं
नालमरणामिति वृत्त इति सम्बन्धः । तथा विगतानां सर्वमा-
द्यानुवृत्तिमभ्युपगतानां मरणं 'पण्डितं' मिति प्रकृत्यापण्ड-
ितमरणम्, 'विनि' इति वृत्ते तीर्थकर्मणधराऽऽदयः, जाणाहि
'बालपण्डितमरणांमिति' मिश्रमरणं, पुनः शब्द-पूर्वापेक्षया
विशेषं द्योतयति, देशान् सर्वोपपत्त्याऽपेक्षया स्थूलप्राणिव्यप-
नेपणाऽऽदिगता देशविगतास्तत्प्राणिनि गाथाऽर्थः ॥ २२२ ॥

एवं चरणद्वारेण बालाऽऽदिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण
छद्मस्थमरण-केवालिमरणं प्रतिपादयितुमाह—

मरणपञ्जोहिनाणी, मुअमइनाणी मरंति जे ममणा ।

छुअमथमरणमयं, केवालिमरणं तु केवालिणी ॥ २२३ ॥

मनःपर्यवर्तानिनोऽवधिर्ज्ञानिनश्च, ज्ञानिशब्दस्य प्रत्येक-
मभिगम्यन्धत्वात्, श्रुतज्ञानिनो मतिज्ञानिनश्च 'अयन्ते' प्रा-
णास्त्यजन्ति ये' श्रमणाः 'तर्पिष्यन्तः' छादयन्तीति छद्मानि-
ज्ञानाऽऽवरणाऽऽदीनां तेषु तिष्ठन्तीति छद्मस्थाः तेषां मरणं
छद्मस्थमरणमेतत्, इह च प्रथमतो मनःपर्यायनिर्देशो वि-
शुद्धिकृतप्राधान्यमङ्गोक्त्य चार्णव्रिण एव तदुपजायत इ-
ति स्वामिकृतप्रधान्यापेक्षो वा, एवमवध्यादिष्वपि यथा-
योगं स्वाध्यायैव हेतुरभिधेयः केवालिमरणं तु ये केवलिनः—उ-
त्पन्नकृपलाः सकलकर्मपुद्गलप्राप्तादतो अयन्ते तज्ज्ञेयमि-

ति शेषः, उभयत्राभेदानिर्देशः प्राग्वदिति गाथाऽर्थः ॥ २२३ ॥

साम्प्रतं वैहायसगृध्रपृष्ठ (स्पृष्ट) मरणं अभिधानुमाह—

गिद्धाहभक्खणं गि-द्धपिद्ध उब्बंधणाह वेहामं ।

एण दुब्बिवि मरणा, कारणजाण अणुत्पाया ॥ २२४ ॥

'गृद्धाः' प्रतीतास्ते आदिर्येषां शकुनिकाशिवाऽऽदीनां
तैर्भक्षणे गम्यमानत्वादात्मनः तदनिवारणाऽऽदना तद्भ-
क्ष्यकर्मिकभाऽऽदिशरीरानुप्रवेशेन च गृध्राऽऽदिभक्षणे,
तत् किमुच्यत इत्याह—'गिद्धापिद्ध' इति 'गृध्रेः स्पृष्ट-
स्पर्शने यस्मिन्तद्गृध्रस्पृष्टम्, यदिवा—गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठ
मुपलक्षणेत्वादुदगाऽऽदि च मर्त्ययस्मिन्तद् गृध्रपृष्ठम्, सहल-
रूपकृष्णिकापुटप्रदानेनाप्यात्मानं गृध्राऽऽदिभिः पृष्ठाऽऽदी भ-
क्षयतांति, पश्चाद्विदिएस्यापि चास्य प्रथमतः प्रतिपादन-
मन्यन्तमहात्मस्त्वविषयतया कर्मनिर्जरां प्रति प्राधान्यव्या-
पनार्थम्, 'उब्बंधणाह वेहामं' इति 'उत्-ऊर्ध्वं वृत्तशाखा-
ऽऽदी बन्धनमुद्बन्धने तदादिर्यस्य तदुत्तरीयभृगुप्रपाताऽऽदेगा-
न्मर्जनस्य मरणस्य तदुद्बन्धनाऽऽदि वेहामं' इति प्राकृत-
त्वाद्यलोपे वैहायसम्, उद्बन्धस्य हि विहायस्येव भवनमिति
तन्प्राधान्यविवक्षेत्यमुक्तम् । आह—एवं गृध्रपृष्ठस्याप्या-
न्मघातरूपत्वाद्देहायसिकेऽन्तर्भावः, सत्यमेतत्, केवलम-
ल्पसत्त्वरूपयस्मानुमशक्यताख्यापनार्थस्य भेदोक्त्यासः,
ननु—'भाविशजिण्वयणाणं, मयत्तरहियाण गन्धि हु वि-
सेसो । अनाणांमि परमा य, तो वज्जे पीडमुभय वि ॥१॥'
इत्यायमः, एते चातन्तरेऽहं भरणे आत्मविघातकारिणी, तथा
चाऽऽन्मपीडाहेतुरिति कथं नाऽऽगमविरोधः ? , अत एव
च भङ्गपरिज्ञानाऽऽदिषु पीडापरिहाय 'चत्तारि विचिच्छाहं,
विगहं गि-जु ॥ १८५ ॥ इत्यादिस्मृत्यन्तर्वाधः पानकाऽऽदि-
विधिश्च तत्र तत्राऽभिहितः, दर्शनमालिन्यं चाभयत्रत्या-
शङ्कयाऽऽह—'एते' अनन्तरेऽहं 'हे अपि' गृध्रपृष्ठवैहा-
यसाऽऽख्ये मरणे 'कारणजाते' कारणप्रकारे दर्शनमालिन्य-
परिहायाऽऽदिके उदागिनृपानुमृततथाविधाऽऽचार्यवत् अनु-
ज्ञाने तीर्थकृद्गृध्रपाऽऽदिभिर्गति, अनेन च सम्प्रदायानुभा-
सितां दर्शयन्त्यथाकर्षणं भूताऽऽज्ञाननाया अतिदुर्गन्तत्वमा-
ह । इति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥ उत्त० पादो ४ अ० ।

(७) साम्प्रतमेतदेव मरणं सपराक्रमेतरभेदाद्

द्विधमिति दर्शयितुमाह—

सपरिक्रमे य अपरि-कक्रम य वाधाय आणुपुर्वीण ।

मुत्तत्थजाणणं, समाहिमरणं तु कायव्वं ॥ २२४ ॥

'पराक्रमः' सामर्थ्यं सह पराक्रमेण वर्त्तते इति सपराक्रम-
स्तस्मिन् मरणं स्यात्, तद्विपर्यये चापराक्रमे-जह्वावन्परि-
क्षां तद्भङ्गपरिज्ञानमरणपादोपगमनेभेदात् त्रिविधमपि
मरणं सपराक्रमेतरभेदात् प्रत्येकं द्विविधमनुभवति, तदापि
व्याघातिमेतरभेदान् द्विधा भवेत्, तत्र व्याघातः मिहव्याघ्रा-
ऽऽदिकृताऽऽव्याघातस्तु प्रत्ययासृत्रार्थप्रद्वानाऽऽदिकयाऽऽनुप-
र्व्या विपक्षाग्निसमायुक्तजयमनुभवतो यो भवति सोऽव्याघात
इहाऽनुपूर्वीत्यङ्गं, तत्र परमार्थोपेक्षेणोपसंहरति व्याघातना-
ऽनुपूर्व्या वा सपराक्रमस्याऽपराक्रमस्य वा मरणं समुपस्थिते
सति सूत्रार्थेन कालज्ञतया समाधिमरणमेव कर्तव्यं, भङ्गप-
रिज्ञानमरणपादोपगमनानामन्यतरद् यथागममाधि विध्यं,
न चेहानन्ताऽऽदिकं बालमरणं कर्त्तव्यमिति गाथाऽर्थः ॥ २२४ ॥

तत्र सपराक्रममरणं दृष्टान्तद्वारेण दर्शयितुमाह—
सपराक्रममाणसो, जह मरणं होइ अजवद्वाराणं ।

पायवगमणं च तहा, एयं सपराक्रमं मरणं ॥ २६५ ॥

सह पराक्रमेण वृत्तं इति सपराक्रमं, किं तत् ?—मरणम्, आ-
दिश्यते—इत्यादेशः आचार्यपारम्पर्यश्रुत्यायातो वृद्धवादा यम-
निष्पन्नाश्चान्तः, स आदेशः 'यथा' इत्युदाहरणोपन्यासाथः, यथे-
तत्तथाऽन्यदप्यनया दिशा द्रष्टव्यम्, 'आर्यवरा' वैरस्वा-
मिनो यथा तेषां मरणमभूत् तथा पादपोषणमनं च, एतच्च
भगवत्कर्म मरणमन्यत्राऽप्यायोज्यमिति गाथाऽर्थः ॥ २६५ ॥
भावाथस्तु कथानकादवसेयः, तच्च प्रतिजमेव, यथाऽऽर्यवै-
रैर्वैष्णवकर्मोद्देशेन शृङ्गवैरः प्रमादादवगताऽऽसन्नमृत्युभिः
सपराक्रमैरेव तथाऽऽवर्त्तितस्वर्गिणि पादपोषणमनमकारीति ।

साम्प्रतमपराक्रमं दर्शयितुमाह—

अपराक्रममाणसो, जह मरणं होइ उद्विनामाणं ।

पात्रोवगमं वि तहा, एयं अपराक्रमं मरणं ॥ २६६ ॥

न विद्यते पराक्रमः—सामर्थ्यमस्मिन्नत्यपराक्रमं, किं तत् ?—
मरणं, तच्च यथा जङ्घावलपरिक्तीणानामुद्विनाम्नाम-
आर्यसमुद्राणां मरणमभूद्, अयमादेशो—दृष्टान्तो वृद्धवादा-
ऽऽयात इति, पादपोषणमनंऽपि तथैवाऽऽदेशो जानीयाद्
यथा पादपोषणमनं तेषां मरणमभूदिति, एतद—अपराक्रमं
मरणं यदार्यसमुद्राणां सञ्ज्ञातमेव मन्यत्राप्यायोज्यमिति गा-
थाऽन्तरार्थः । भावाथस्तु कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—आ-
र्यसमुद्रा आचार्याः प्रकृतिकृशा एवाऽऽसन्, पश्चाच्च तैज-
कुघायलपरिक्तीणैः शरीराभिमनोपेक्ष्य तत्तत्तत्तुर्भागवत्तु-
स्थैर्यवानशने विधाय प्रतिध्वयकदेशे निर्हाग्निं पादपोष-
णमनमकारि ॥ २६६ ॥

साम्प्रतं व्याघातममाह—

वाघाड्यमाणसो, अवरद्धो हुज्ज अन्नमरणं ।

तोसलि महिर्माइ हय्यो, एयं वाघाड्यं मरणं ॥ २६७ ॥

विशेषणाऽऽघातो व्याघातः—निहाऽऽदिकृतः शरीरविनाश-
स्तेन निवृत्तं तत्र वा भव व्याघातमं, कश्चात्निहाऽऽन्यतर-
णापरजो भवद्—तेन यन्मरणं तद्व्याघातमं, तत्र वृद्धवादाऽऽ-
यात आदेशो दृष्टान्तः, यथा—तोसलितनामाऽऽचार्यो महिष्या
ऽऽरब्धश्चतुर्विधाऽऽहारपरिण्यागेन मरणमभ्युपगतवान् एतद्
व्याघातमं मरणमिति गाथाऽन्तरार्थः । भावाथस्तु कथानका-
दवसेयः, तच्चेदम्—तोसलितनामाऽऽचार्योऽग्नयमहिषीभिः
प्रारब्धः, तोसलिदेशे वा बह्व्यो महिष्यः सम्भवन्ति, ताभिः
श्च कदाचिदेकः साधुगृह्यन्तर्वन्योऽरब्धः, स च ताभिः
क्षुद्यमानोऽनर्वाहमवगम्य चतुर्विधाऽऽहार प्रत्याख्यातवानि-
ति । आचार्यो १, श्रुत्वा २, अत्र ३, उक्तं ।

साम्प्रतमन्यमरणत्रयमाह—

भक्तपरिष्ठा इंगिणि, पात्रोवगमं च तिमि मरणाइ ।

कलममज्झिमज्झो, धिइमंघरणेण उ धिमिद्धा ॥ २६८ ॥

भक्ते—भोजने तस्य परिष्ठा—क्षपणक्षयाऽनकधेदमस्माभि-
भुक्षुपूर्वमेतदेतुकं चाऽवद्यमिति परिज्ञानं, प्रत्याख्यातपरिष्ठा-
या च " सव्यं च अमणपणं, चउज्जहं जा य बाहिरा
उवदी । आचमतरं च उर्यादं, जावज्जीवं च बोसिरे ॥ १ ॥ "

इत्यागमवचनाच्चतुर्विधाऽऽहारस्य वा यावज्जीवमपि परि-
त्यागाऽऽत्मकं प्रत्याख्याने भक्तपरिष्ठाच्यते, इद्वयते—प्रति-
नियतप्रदेश एव चेष्ट्यते अस्यामनशनक्रियायामिति इङ्गिनी,
पादेः—अधःप्रसर्पिभूलाऽऽत्मकः पिबति पादपोषणं, उप-
शब्दश्चापमेतिवत्सादृश्येऽपि दृश्यते, ततश्च पादपमुपग-
च्छति—सादृश्येन प्राप्नोतीति पादपोषणमं, किमुक्तं भवति !—
यथैव पादपः क्वचित् कथाञ्चिन्नपितः सममसममि-
ति चाविभावयन्निश्चलमेवाऽऽस्ते, तथाऽयमपि भगवा-
न् यद् यथा समविषमदेशेष्वङ्गमुपाङ्गं वा प्रथमतः पति-
त न तत्तद्व्यलर्याति । तथा च प्रकीर्णकम्—

" लिच्छलं लिप्पाडिकम्मो, लिक्खिणवप जं जहिं जहा अंगं ।

एवं पादोवगमं, गीहगिं वा अणीहगिं ॥ १ ॥

पात्रोवगमं भणियं, सेमं विसमं पायवो जहा पडितो ।

एवर परप्पओगा, कंप्पज्ज जहा चलतरु व्व ॥ ४५४ ॥

चः समुच्चयं । इह चैवाविधानशानोपलक्षितानि मरणान्यप्ये-
वमुक्तानि, अत एवाऽह—त्रीणि मरणानि, एतत्स्वरूपं च यथे-
दं विधये यद्यात्र सपरिकर्म अपरािकर्म च इत्यादिकं सूत्र-
कार एवात्तरत्र तपोमार्गनाम्नि त्रिंशत्तमाध्ययनेऽभिधास्यत-
इति नियुक्ताकृता नोक्तम् । आगनिदेशोच्चावश्यं किञ्चिद्वाच्य-
मिति मत्वेदमाह—'कण्ठसं चि' सूत्रेणात कनिष्ठं—लघु ज-
घन्यमिति यावत्, मध्यमे—लघुज्येष्ठयोर्मध्ये भावि, ज्ये-
ष्ठम्—अतिशयवृद्धमुत्तुष्टमित्यर्थः, एषा द्वन्द्वः तत एतानि,
धृतिः—संयमं प्राति चित्तस्वास्थ्यं संहननं—शरीरसामर्थ्य-
हेतुः वज्रकृपभनारात्राऽऽपि ताभ्यां, प्राकृतव्याघ्रकवचननि-
देशः, समाहाराऽऽश्रयणाद्वा, तुशब्दात्सपरिकर्माऽपरिकर्म-
ताऽऽदिभिः । विशेषणं विंशतिप्रति—विशेषवन्ति, इदमुक्तं भवति—
यद्यपि चित्तयमन्येतत्—

" धीरिणोऽपि मरियव्वं, कापुग्गिसेण यि अवस्स मरियव्व ।

तम्हा अवस्समरणं, वरं खु धीरत्तणे मरिउ ॥ १ ॥

सेसागरंगमज्झे, धीवलमेनद्धवज्जकच्छातो ।

ततण मोहमज्झे, दग्गांम आगहणपडाण ॥ २ ॥

जह पच्छिममिमि काले, पच्छिमतिथयरेदंभियमुयारं ।

पच्छा निच्छयपत्थं, उवमि अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३ ॥ "

इति शुभाऽऽशयवानेव प्रतिपद्यते, फलमपि च विमानिकता—
मार्गलक्षणं त्रयस्याऽपि समानं, तथा चोक्तम्—" एयं पञ्च-
कवाणं, अणुपालेऊण सुविहिओ सम्म । वेमाणिओ व देवो,
हवेज्ज अहवाऽपि सिज्झजा ॥ १ ॥ " तथापि विंशतिवि-
शिष्टतरविंशतिप्रतिमभूतिमतामेव तत्प्राप्तिरिति कनिष्ठः पादोऽऽ-
दिस्तद्विशेष उच्यते, तथाहि—भक्तपरिष्ठाभरणमार्यिकाऽऽदी-
नामप्यस्ति, यत उक्तम्—" सव्याव य अज्झयो, सव्वेऽपि
य पढमसंघरणवज्जा । सव्वेऽपि देसविण्या, पच्छकवाणण
उ मरंति ॥ १ ॥ " अत्र हि प्रत्याख्यातशब्देन भक्तपरिष्ठा-
क्ता, तत्र प्राक् पादपोषणमनाऽऽदृश्यथाऽभिधानात्, इङ्गि-
नीमरणं तु विंशतिप्रतिमभूतिमतामेव संहननवनामेव सम्भवतीत्या-
र्थिकाऽऽदिनेष्वेत एवाऽवसीयते, पादपोषणमने तु नामैव
विंशतिप्रतिमभूतिमतामेव युक्तप्राये, ततश्च वज्रकृपभना-
रात्रसंहनननामोक्तं, उक्तं हि—" पढममि य संघरणे,
वद्धेनं सेलकुडुसामाणे । तसि पि य वोच्छेओ चोहमपु-

वर्षाण वोच्छ्रेण ॥ ५५० ॥" कथं चान्यथैवंविधविशिष्टभृतिसं-
हननाभावे—

" पुण्ड्रभविष्यवरेण, वेवो साहरह कोऽपि पायाले ।
मा सो चरिमसर्गरेण वेयणे किं पि पावेज्जा ॥ १ ॥ "

तथा—

" वेवो नेहेण नयह, देवारणं व इदभवणं वा ।
जहिये इहा केता, सव्वसुहा हुंति अणुभावा ॥ २ ॥

उप्पणणे उवसणे, दिव्वे माणुस्सए निरिक्खे य ।
सव्वे पराजिणत्ता, पाओवगया परिहरंति ॥ ३ ॥

पुव्वावरउत्तंगहे, दाहिणवाएहि आवडंतेहि ।

जह न वि कं पेइ मेरु, तह भ्राणातो न वि चलंति ॥ ४ ॥

इति मरणविभक्तिरुद्धं महासामर्थ्यं सम्भवि, किञ्च—
तीर्थकरमेवितत्वाच्च पादपोषगमनस्य ज्येष्ठत्वं, इतरयोश्चा-
विशिष्टमाधुसेवितत्वादन्यथान्वं, तथा चाऽऽदि—

" सव्वे सव्वऽङ्गाए, सव्वणू सव्वकम्मभूमीसु ।

सव्वगुरु सव्वहया, सव्वे मेरुसु अहिसिन्ता ॥ १ ॥

सव्वहि लज्जीहि, सव्वेऽपि परीसहे पराजिन्ता ।

सव्वेऽपि य तित्थयगा, पातोवगया उ सिङ्गिया ॥ २ ॥

अवससा अणगारा, तीयपहुपणऽणागया सव्वे ।

केतो पातोवगया, पञ्चक्खाणिगिणि केतो ॥ ३ ॥ "

इति कृत प्रसङ्गेनति गाथाऽर्थः ॥ २२५ ॥

इत्थं प्रतिद्वारगाथाद्वयवर्णनान् मूलद्वारगाथायां मरणवि-
भक्तिप्ररूपणाद्वारमनुवर्णितम्, अधुनाऽनुभावप्रदेशाग्रहा-
रव्यमाह—

मोवकरो अ निरुव-करो अ दुविहोऽणुभावमरणम्मि ।

आउगकम्मपणम-गणंतणंता पणमेहि ॥ २२ ॥

सहोपक्रमेण—अपवर्त्तनकरणाऽऽख्येन वर्त्तन इति सोपक्र-
मश्च, निर्गत उपक्रमाच्चरूपक्रमश्च द्विविधोऽद्विविध चोक्रमे-
देनैव, कोऽऽतो ?—अनुभाग, क्व ?—मरणे इत्यर्थान् मरणाविष-
याऽऽयुपि, तत्र हि समाविष्टमिर्वाऽऽकपेगवामिव मरुपु जल-
गण्डपग्रहणरूपेयं पुद्गलापादान तदनुभागोऽतिदृढ इत्यपवर्त्त-
यितुमशक्यतया निरुपक्रममुच्यते, यन्तु पङ्क्तिः पञ्चमिश्चतु-
मिर्वा आगृहीते—दलिकं तदपवर्त्तनाकरणेनोपक्रम्यते इति
सोपक्रमे, न चैतदुभयमप्यायु जयाऽऽत्मानि मरणे सम्भ-
वति, तथा एति यति च इत्यायुस्तन्निबन्धनं कर्म आ-
युःकर्म तस्य विमक्तुमशक्यतया प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा-
स्तपामग्रे-परिमाणमायुःकर्मप्रदेशाग्रम, अनन्तानन्ताः—
अनन्तानन्तसद्व्यापारमिता मरणप्रक्रमेऽप्यथादायुःपुद्ग-
लास्तद्विषयत्वाच्च मरणस्यैवमुपन्यासः, किमेतावन्तः क-
त्स्नेऽप्यात्मनि ? अत आह—' पणमेहि ति' प्रक्रमान् सुख्य-
त्ययाद्याऽऽत्मप्रदेशेषु, आत्मप्रदेशो ह्यैकैकस्तत्प्रदेशेनन्ता-
नन्तैर्गोचरितः संवेष्टितः, तथा च वृद्धव्याख्या—' इदानीं
पदेऽग्रे—अणताणंता आउगकम्मपणमला जेहि पणमेगो
जीवपणसो आर्वोदय परिचिहितो । " इति गाथाऽर्थः ॥ २२६ ॥

[=] सम्प्रति कति क्षियन्ते एकसमयेनति द्वारमाह—

दुब्बि व तिब्बि व चत्ता पि पंचमरणाइ अरीइमरणम्मि ।

कइ मरह एणमयं-सि विभासाविन्थरं जाणे ॥ २२७ ॥

सव्वे भवन्थजीवा, मरंति आवीइअं मया मरणं ।

ओहि च आइअंतिय, दुब्बि वि एयाइ मयणाए ॥ २२८ ॥

ओहि च आइअंतिय, बालं तह पंडिअं च मीमं च ।

छउमं केवलमरणं, अन्नुभणं विरुज्झंति ॥ २२९ ॥

इ वा श्रीणि वा, वाशब्दस्योत्तरानुवृत्ते, चत्वारि वा
पञ्च वा मरणानि वक्ष्यमाणविवक्षातः प्रक्रमोदकास्मिन् स-
मये सम्भवन्ति, आर्वोचिमरणं सतीति शेषः, अनेन
चास्य सततावस्थितत्वमेतदविवक्षया च तद्व्यादिभेदप-
रिक्लपेनत्याह—कति क्षियन्ते एकसमये ? , इति चतुर्थ-
द्वारस्य विशेषण भाषणं विभाषणं विभाषा—व्याख्या वि-
विधैर्वा प्रकारैर्भाषणं विभाषा—भेदाभिधानं तथा विस्तरः—
प्रपञ्चस्त विस्तरं जानीहि जानीयाहा, निगमनमेतत्, प्र-
स्तुतमेवार्थं प्रकटयितुमाह—'सव्वे' निगवशाः, तत् किं
मुक्ताभाजोऽपीत्याह—' भवन्थजीवाः' भवन्त्यास्मिन् कर्मव-
शवर्तिना जन्तव इति भवः, तत्र तिष्ठन्ति भवस्थाः, ते च
ते जीवाश्चेति विशेषणसमासः, क्षियन्ते, आर्वोचिकम-
वोचिकं वा मरणमाश्रित्येति शेषः, यद्वा—विभक्तिव्यन्या-
दावोचिकेन मरणेन क्षियन्ते । ' सदा ' सर्वकालं, ' ओ
हि च ति ' अर्वाधमरण, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततश्च
' आइयंतिय ति ' आन्यन्तिकमरणं च, ' ह ' अयंत ' भ-
जनया ' विकल्पनया, किमुक्तां भवति ?—यद्यप्यार्वाचि-
मरणवन् अवध्यात्यन्तिकमरणं अपि चतसृष्वपि गतिषु
सम्भवतः तथाऽप्यायु जयसमये एव तयोः सम्भवाच्च स
दाभावः, अत आर्वोचिकमरणमेव सदैर्युक्तम्, अनेना
वोचिमरणस्य सदाभावेन लोकं मरणत्वेनाप्रसिद्धिः अवि-
वक्षायां हतुरुक्त इति भावनीयम् । सम्प्रति ' दोब्बि वि '
इत्यादि व्यक्तीकरणेति—' ओहि च आइयंतिय ति, ' च-
शब्दो भिन्नक्रमः, ततोऽर्वाधमरणमात्यन्तिकमरणं च,
' बालं ' बालमरणं च, तथेयुत्तरभेदापेक्षया समुच्चये,
' पण्डितं च ' पण्डितमरणं, मिथ च बालपण्डितमरणं च,
चशब्दाद् वैहायसगृध्रपृष्ठमरणे, भक्रपण्डितिनी पादपोष-
मनानं च, अन्यान्येन परस्परं विरुध्यन्ते, युग-
पदसम्भवात्, तत्र चाविरतस्यावध्यात्यन्तिकमरणयोः अ-
न्यतरद्वालमरणं चेति हे, तद्व्यमरणेन सह श्रीणि, वशातेन
चत्वारि, कथञ्चिदात्मघाते च वैहायसगृध्रपृष्ठयोगन्यतरेण
पञ्च । आह—बलन्मरणान्तःशल्यमरणे अपि बालमरणभेदा-
पेय, यत आगमः—' बालमरणे दुबालसर्विह पल्ले । ते
जहा-बलायमरणे, वसट्टमरणे, अतासल्लमरणे, तच्चभवमरणे-
गारिपडणे, तरुपडणे, जलपडणे, जलणपडणे, विसभक्ख-
णे, सत्थोवहणणे, वेहाणपे, गिडपट्टं ति । " एतेषु च यद्यपि
गिरिपतनाऽऽदिपट्टकस्य वैहायस एवान्तर्भावः तथापि बल-
न्मरणान्तःशल्यमरणयोः प्रक्षेप कथं नोक्तमद्वयविरोधः !,
उच्यते, इहाविरतस्यैव बालमरणं विवक्षितम् । उक्तं हि—
' अविरतमरणं बालमरणं ' अनयोस्त्वेकत्र संयमस्थानेभ्यो
निवर्तनम्, अन्यत्र मालिन्यमात्रं विवक्षितं, न तु सर्वथा वि-
स्तरभाव एवति कथं बालमरणं सम्भवः ? , तथा वृद्धस्थ-
मरणमपि विरतानामेव रूढमिति चेत्कस्यद्वयविरोधः, ए-
वं देशविरतस्याऽपि व्यादिभङ्गभावना कार्या, नवरं बाल-
मरणस्थानं बालपण्डितमरणं वाच्यं, विरतस्य त्ववध्या-
त्यन्तिकमरणयोगन्यतर्गन् पण्डितमरणं चेति हे, वृद्धस्थ-
केवलमरणयोश्चान्यतरगतिर्न श्रीणि भक्रपण्डितिनीपाव

पोषगमनानामन्यतरेण सह चत्वारि, कार्गिकस्य तु वैदायसगृध्रपृष्ठोऽथान्यतरेण सह पञ्च, रुद्रसंयमं प्रत्येवमु-
क्ताम्, शिथिलसंयमस्य त्ववध्यात्यन्तिकमग्न्यायान्यतरत्, कुतश्चिन्कारणाद्वैदायसगृध्रपृष्ठोऽथान्यतर्गदिति द्वे कथ-
श्चिच्छ्रुत्यसम्भवे चान्तःशल्पमरणेन सह चारिण, बलन्मर-
णेन सह चत्वारि, ह्यवस्थमरणेन तु पञ्च, पाण्डितमर-
णस्य यथोक्तभक्तपरिज्ञानाऽऽदीनां वा विशुद्धभयमत्वादस्याऽ-
भाव एवेति । आह—विगतस्यावस्थाद्वयार्थं तद्भवमरण-
प्रक्षेपे कथं न पष्ठमरणसम्भवे ? , उच्यते—विगतस्य देवे-
ष्वेवात्पाद् इति तयोऽप्यभावात् तद्भवमरणसम्भवे इति
गाथात्रयाऽर्थः ॥ २२७ । २२८ । २२९ ॥ गते कति ध्रियन्ते
एकसमय इति द्वारम् ।

इदानीं कति कृत्यो ध्रियन्ते एकैकस्मिन् ? इति द्वारमाह—
संखममंखमणता, कपो उ इक्किगमि अपसन्थे ।

मत्तद्वग अणुवंधो, पमन्थए केयलिमि मई ॥ २३० ॥

'संखममंखंति' आपेत्वात् सङ्ख्या-सङ्ख्याताः अ-
सङ्ख्या-अविद्यमानसङ्ख्या अनन्ता—अपर्यवसिताः, वा-
रा इति प्रक्रमः । 'कपो उ ति' क्रमः—पाण्डाटी, तुशब्दश्च
कार्यास्थितेरूपवहुत्वाऽपेक्षयाऽयं द्वय इति विशेषवातकः ।
'इक्किगमि ति' एकैकस्मिन् 'अप्रशस्ते' बालमरणाऽऽ-
दौ निरूप्यमाणे, तत्र सामान्येन पञ्चेन्द्रियाविरतदेशविरतौ
च सङ्ख्याताः, शेषाः पृथिव्युदकाग्निवायुहोन्द्रियत्रीन्द्रि-
यचतुर्गन्धियाः असङ्ख्याताः, वनस्पतयोऽनन्ताः, एतं हि
कार्यास्थित्यपेक्षया यथाक्रमे बहुवहुतरवहुतमस्थितिभाज
इति कृत्या । प्रशस्ते कति वारा ध्रियन्ते ? इत्याह—'मत्तद्वग
ति' सप्त वाऽष्ट वा समाष्टान्ते परिमाणमर्थ्यति समा-
ष्टकः, काऽसौ ?—अनुबन्धः 'सातयेन भवन्ते तन्मर-
णानामिति, ततोऽयमर्थः—सप्त वा अष्ट वा वारा ध्रियन्ते,
कथं ?—प्रशस्तकं 'सर्वविरागितस्त्वन्धिनि पाण्डितमरणे, इह
च चारिणस्य निरन्तरमवाप्यसम्भवान् नहत एव च प्र-
शस्तमरणभावादर्थोद्वयवधानमपि देवमदेगार्थायते, 'के-
यलिनि' यथाख्यातचारित्र्यवति समुपपन्नकेवले, 'मई ति'
सकृद् एकमेव मरणमिति गाथाऽर्थः ॥ २३० ॥ उक्ते कति कृत्यो
ध्रियन्ते एकैकस्मिन् इति द्वारम् ।

[६] सम्प्रति कतिभाग एकैकस्मिन्मरणे ध्रियन्ते इति द्वारमाह—
मरणे अणंतभागो, इक्कि मरइ आइमं मोरुं ।

अणुसमयाऽऽई नेयं, पढमचरिमंतरं नन्थि ॥ २३१ ॥

'मरणे' प्रागुक्तरूपे अनन्तभाग एकैकस्मिन् ध्रियन्ते, किं
सर्वस्मिन्नापि ? नेत्याह—'आदिमम' आर्याचिमरणं, त-
स्यैवाऽऽप्रवात्, 'मुक्त्वा' अपहाय, इयमत्र भावना—शेष
मरणस्वामिनो हि सर्वजीवापेक्षया अनन्तभाग एवेति ने-
प्यनन्तो भागो ध्रियन्ते इत्युच्यते, आर्याचिमरणस्यामि-
न्तु सिद्धविराहेनाः सर्व एव जीवाः, ते चानन्ता इति
कृत्याऽनन्तभागहीनाः सर्वे जीवा ध्रियन्ते इत्युच्यते । उक्ते
कतिभागो ध्रियन्ते एकैकस्मिन् इति द्वारम् ॥ अनुभाऽनुस-
मयद्वारमाह 'अणुसमय ति' समयं समाधत्तु अनुसमयं
धाप्ता तामवधायिभावः, ततश्चानुसमये-सततम्, 'आदि'
प्रथमआर्याचिमरणं 'ज्ञयम' अवबोधव्यम्, याचदायुस्तस्य

प्रतिपादनात्, शेषाणां त्वायुषोऽन्यसमय एवैकत्र भावादनु-
समयतानभिधानं, बहुसमयविषयत्वादनुसमयनायाः । तथा
च वृद्ध्याख्या—'पढेम जाव आउ धरइ सेसाण एगस-
मयं जहि मरइ' 'न च मासे पायोवगया' इत्यागमेन विरोधः,
तत्र पादपोषगमनशब्देन निश्चेष्टताया पचाभिधानात्, मरण-
स्य तु तत्राप्यायुस्तुष्टिसमय एव सङ्गतात्, तुः पूर्णे । गतम-
नुसमयद्वारम् ॥ इदानीं सान्तरद्वारमाह—तत्र प्रथमचरमयोर-
न्तरे-व्यवधानं 'नास्ति' न विद्यते, प्रथमस्यार्याचिमरणस्य
सदा सम्भवात्, चरमस्य भवापेक्षया केवलमरणस्य पु-
नर्मरणाभावादिति भाव इति गाथाऽर्थः ॥ २३१ ॥

शेषाणामपि किमेवमित्याह—

सेसाणं मरणाणं, नेआं संतरनिरंतरो उ गमो ।

साई मपज्जवमिया, मेमा पढमिल्लुगमणाई ॥ २३२ ॥

शेषाणां मरणानाम्—अर्वाधमरणाऽऽदीनां पञ्चदशानां क्षेत्रं,
सहान्तरेण—व्यवधानेन वर्तते इति सान्तरः, निष्क्रान्तो-
ऽन्तराचिरन्तरश्च, तुशब्दस्य समुच्चयार्थत्वात् । उक्ते
हि—'तुशब्दो विशेषणपादपर्यावधानात्समुच्चयेषु, 'को-
ऽसौ ?—गम्यते अनेन वस्तुस्वरूपमिति गमः—प्ररूपणा,
इदमुक्ते भवति—यदाऽन्यतरद्वारमरणाऽऽदिकं प्राप्य ध्रियन्ते
मृत्वा च भवान्तरे मरणान्तरमनुभूय पुनस्तदेवाऽऽप्नोति तद-
सान्तरमिति प्ररूपणा, यदा तु बालमरणाऽऽदिकमवाप्य पु-
नस्तदेवाव्यवहितमाप्नोति तदा निरन्तरं भवति, तत्प्ररूप-
कत्वाच्चेह गमोऽपि सान्तरे निरन्तरश्चेत्युक्तः ॥ सम्प्रति
गाथापश्चाधेन कालद्वारमाह सादीनि च सपर्यवसितानि
च सादिसपर्यवसितानि 'शेषाणि' षोडश वक्ष्यमाणोप-
क्षया अर्वाधमरणाऽऽदीनि, एकस्मादधिकतयास्तंषामभिहि-
तत्वात्, प्रवाहापेक्षया तु शेषभङ्गापलक्षणमेतत्, प्रवाह-
तोऽपि भङ्गव्यपत्तितानि शेषमरणाणि सम्भवन्ति । तथा
च वृद्धाः—'बालमरणाणि अणाइयाणि वा अपज्जवमि-
याणि वा, अणादियाणि वा सपज्जवमियाणि वा, पंडिय-
मरणाणि पुण साइयाणि सपज्जवमियाणि ।' मुख्यवानौ
तदुच्छ्रितिसम्भवादिति भावः । 'पढमिल्लुगे ति' प्रथम-
क्रम-आर्याचिमरणम् 'अनादि' आदिर्गतेन प्रवाहापल-
यति भावः, प्रतिनियताऽऽयुःपुत्रलाऽपेक्षया तु सार्थापि सम्भ-
वति, उपलक्षणत्वाच्चास्याप्येवमित्यनेन च अभव्यानां, भ-
व्यानां पुनः सपर्यवसितमिति गाथाऽर्थः ॥ २३२ ॥

सम्प्रत्यतिगर्भागतामागमस्य दर्शयन्त्यामौल्यपरिहारा-
याऽह भगवान् निर्मुक्तिकारः—

सच्चे एए दाग, मरणविभर्त्ताइ वाणिआ कमसो ।

मगलणिउणं पयन्थे, जिणचउदमपुवि भासंति ॥ २३३ ॥

'सर्वाणि' अशेषाणि 'पतानि' अनन्तरमुपदर्शितानि
'द्वागाणि' अर्थप्रतिपादनमुखानि 'मरणविभक्ते' मरण-
विभक्त्यपरनाम्नोऽस्येवाध्ययनस्य 'वर्णितानि' प्ररूपिता-
नि, मर्थानि शेषः । 'कमसो ति' प्राग्वत् क्रमतः, आह—
एव सकलाऽपि मरणवक्रव्यतोक्ता, उत नेत्याह—सकलाश्च
समरणा निपुणाश्च अशेषाविशेषकालिताः सकलानिपुणाः ता-
न पदार्थान् इह प्रशस्तमरणाऽऽदीन् जिनाश्च केवलान्, च-
तुर्दर्शपूर्विणश्च—प्रभवोऽऽदयो जिनचतुर्दर्शपूर्विणो 'भापन्ते'

व्यङ्ग्यमभिधत्ति, अहं तु मन्दमनित्वाच्च तथा वर्णयितुं क्षम इत्यभिप्रायः । स्वयं चतुर्वेदपुर्वित्वेऽपि यच्चतुर्वेदपुर्व्युपादानं तत्तेषामपि पदस्थानपतितत्वेन शेषमहात्म्य-स्थापनपरब्रह्मदृष्टम् । आप्यगाथा वा द्वारगाथाद्वयादारभ्य लक्ष्यन्त इति प्रेर्याऽनवकाश एव । इति गाथार्थः ॥ २३३ ॥

(१०) इहैव प्रशस्तान्प्रशस्तमरणविभागमाह—

यगंतपसस्था सि-सि इत्थ मरणा जिणेहिं पणत्ता ।

असपण्णि इतिणि, पाउवगमणं च कमजिट्ठं ॥ २३४ ॥

एकान्तेन-नियमेन प्रशस्तानि-श्लाघ्यानि, ' श्रीणि ' त्रि-सङ्ख्यानि, ' अत्र ' एतत्स्वनन्तराभिहितेषु, मरणेषु मरणा-नि, ' जिने ' केवललिभिः, ' प्रशस्तानि ' प्रकृतानि । तान्येया-ऽऽह-अङ्गपरिष्ठा, इङ्गिनी, ' पायवगमणं च ' इति । पादपोषण-मनं च । इवमपि त्रयं किमेकरूपम् ? इत्याह-क्रमेण-परि-पात्त्वा ज्येष्ठम्—अतिशयप्रशस्त्वं क्रमज्येष्ठं, यद्योत्तरं प्रधान-मिति भावः । शेषमरणान्यापि यानि प्रशस्तानि तेषामत्रैवा-न्तर्भावः । इतराणि कानिचित् कथञ्चित् प्रशस्तानि, अप-राणि तु सर्वेयेवाऽप्रशस्तानि । इति गाथार्थः ॥ २३४ ॥

इह च येनाऽधिकारस्तदाह—

इत्थं पुण अहिगारे, गायव्वो होइ मणुअमरणेणं ।

सुं अकाममरणं, सकाममरणेण मरियव्वं ॥ २३५ ॥

' अत्र ' एतेषु मरणेषु पुनः शब्दो वाक्योपन्यासार्थः, अधि-कारो, ज्ञातव्यो भवति मनुजमरणेन । किमुक्तं भवति ?—मनुष्य-भयसम्भावना पण्डितमरणाऽऽदिना, तान्येव प्रत्युपदेशप्रवृ-त्तेः । सम्प्रत्युक्तार्थसंक्षेपवृत्तरेणोपदेशसर्वस्वमाह-मुक्त्वा अ-काममरणं बालमरणाऽऽद्यमप्रशस्तम्, ' सकाममरणेण ' अङ्गपरिष्ठाऽऽदिना प्रशस्तेन, मर्त्यव्यम्, इति गाथार्थः ॥ २३५ ॥

गता नामानिपपद्यन्तिषेपः ।

सम्प्राप्तं सूत्रानुगमं सूत्रमुच्चारणीयं, तच्चदम्—

आपवंसि महाहंमि, एगे तरह् दुरुत्तरं ।

तत्थ एगे महापप्मे, इमं पणहमुदाहरे ॥ १ ॥

अणो-जलं विद्यते यत्रासाद्यणवः, "अणो लोपश्च" (पा० ५-२-१०६ चार्त्तिकम्) इति वस्त्ययः सकारलोपश्च, स च द्र-व्यतः जलधिः, भावनश्च-संसारः, एतस्मिन्, कीदृशि ?—'महा-हंसि सि' महानोद्य-प्रवाहो द्रव्यतो-जलसम्पन्धी, भावन-स्तु-भयपरम्पराऽऽत्मकः, प्राणिनामन्यन्तमाकुलीकरणहतः खरकाऽऽदिमतसमूहो वा यस्मिन् स महोद्यः तस्मिन्, महत्त्वं च-उभयत्राऽगाधतया अदृष्टपरिपाततया च मन्तव्यम् । तत्र किम् ? इत्याह-'एक' इति । असहायो रागद्वेषाऽऽदिमहा-धावगृहीतो, गोमतमाऽदिरित्यर्थः । 'तर्गति' परं परमाप्नोति, त-त्कालापक्षया वर्त्तमाननिर्देशः । 'दुरुत्तरं' तं विभाङ्गव्यत्ययाद् दुरुत्तरं दुःखनोत्तरितुं शक्यं, दुरुत्तरमिति क्रियाविशेषणं वा, न हि यथाऽस्मै तर्गति तथाऽपरिगृह्यकर्मभिः सुखेनैव तीर्यते, अत एव 'एक' इति सङ्ख्यावचनो वा, एक एव-जिनमतप्रति-पन्ना, न तु खरकाऽऽदिमताऽकुलितचेतसोऽन्ये तथा तर्गितुं शक्नुवन्ति । 'तत्रेति' गौतमाऽऽदौ तरणप्रवृत्तेः, 'एक' इति तथाविधतीर्थेकनामकमोदयात्रनुसरावाप्तविभूतिगर्हितीयः । किमुक्तं भवति ?—तीर्थेकः, स एक एव भवेत् सम्भवती-

ति । ' महापणं सि ' महती-निगवरणतया अपरिमाणा प्र-क्षा केवलज्ञानाऽत्मिका संवित् अस्त्येति महाप्रज्ञः । स किम् ? , इत्याह—' इमम् ' अनन्तरवक्ष्यमाणं इति विपरिवर्तमानतया प्रत्यक्षं प्रकृमात्तरणोपायम्, ' पणं ति ' रूपद्वय-असन्दिग्ध-म् । पण्यते च-' पणं ति ' पृच्छयत इति-प्रश्नम्, प्रष्टव्यार्थ-रूपम् 'उदाहरे सि' भूते लिट्, तत् उदाहरेत्-उदाहृतवान् । पण्यते च-' अणवंसि महाधंसि, एगे तिणे दुरुत्तरं ' इति । अत्र सुख्यत्यये विशेषः, ततश्च-अणवाद् महाधाद् दुरुत्तरात् तीर्णे इव तीर्णेः—तीरप्राप्त इति योगः, एको धातिकर्मसा-हित्यगृहीतः, 'तत्रेति' संवेदमनुजायां परिषदि, एकः—अ-द्वितीयः, स च तीर्थेकदेव, शयं प्राग्वत् । इति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

यदुदाहृतवान्स्तेदयाऽऽह—

सन्ति मेण दुवे ठाणा, अक्खाया मार्गंतिया ।

अकाममरणं चैव, सकाममरणं तथा ॥ २ ॥

सन्तीति प्राकृतत्वात् वचनव्यत्ययेन स्त-विद्यते, ' इमे ' प्रत्यक्षेः चः पुरेण, पण्यते च—' सन्ति मेण सि ' स्त एते, मकारोऽलाक्षणिकः, एवमन्यत्राऽपि यत्र नोच्यते तत्र भा-वनीयम् । ' इ ' द्विसङ्ख्येः तिष्ठन्त्यनयोजेनश्च इति स्थाने ' आख्याते ' पुरातनतीर्थेकद्विर्गण कथिते, अनेन तीर्थेकतां परम्परा वचनाऽव्याहृतिरुपदिशति । ते च कीदृशे ?—' मार्गं तिण सि ' मरणमेव अन्तो-निजनिजाऽऽयुषः पर्यन्तो मरणा-न्तः तास्मिन् भवे मार्गान्तिके, न एव नामत उपदर्शयति—' अकाममरणम् ' उक्तरूपे, अनन्तरवक्ष्यमाणरूप च, वक्ष्य माणापक्षया चः समुच्चयं, एवेति पुरेण, ' सकाममरणम् ' उक्तरूप वक्ष्यमाणस्वरूपं च तथा । इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

केयां पुनरिवं कियत्कालं च ? इत्यत आह—

बालाणं अकामं तु, मरणं असति भवे ।

पंडियाणं सकामं तु, उक्कोसेण सति भवे ॥ ३ ॥

बाला इव बालाः सदस्माद्वेकविकलतया तेषाम् 'अकामं तु' सि । तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात् अकाममेव मरणम्, असङ्क-यारंवारं भवेत्, ते हि विषयाभिष्वङ्गतो मरणमनिच्छन्त एव त्रियन्त, तत् एव च भवाऽऽदीमर्दान्ति । ' परिडितानां चारित्र्यवतां ' सह कामेन-अभिलाषेण वर्तते इति सकामं सकाममिव सकामं मरणं प्रति असंश्रुततया, तथात्वं चोत्स-वभूतत्वात् तादृशां मरणस्य । तथा च वाचकः—' सञ्ज-ततपोधनानां, नित्यं मर्तानयमसंयमरतानाम् । उत्सवभूतं मन्ये, मरणमनपराधवृत्तीनाम् ॥ १ ॥ " न तु परमार्थतः तेषां सकामं सकामत्वं, मरणाभिलाषस्याऽपि निषिद्धत्वात् । उक्तं हि—' मा मा हु विजितेज्जा, जीवामि चिरं मरा-मि य लहुं ति । जइ इच्छसि तरिउं जे, संसारमहोदहिम-पारं ॥ १ ॥ " इति । तुः पूर्वापक्षया विशेषघातकः, तच्च ' उत्कर्षेण ' उत्कर्षोपलक्षितं, केवलिसम्बन्धीत्यर्थः । अ-केवलिनो हि संयमजीविने दीर्घमिच्छयुरपि, मुक्त्यवा-सितः स्यादिति । केवलिनस्तु तदपि नेच्छन्ति, आ-स्तां भवजीवितमिति । तन्मरणस्योत्कर्षेण सकामता, स-ङ्कद् ' एकवारमेव भवेद्, जघन्येन तु शेषवारिणिणः स-ताऽष्ट वा शतान् भवेदित्याऽऽकृतम् । इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

यदुक्तं- स्त इमे द्वे स्थाने 'तत्राऽऽद्य नात्यदाह-

तत्थिमं पदमं ठाणं, महावीरणं देमियं ।

कामगिद्धे जहा बाले, भिमं कूरुणि कुव्वति ॥ ४ ॥

'तत्रेति' तयोः काममरणसकाममरणोऽऽख्ययोः स्थानयो-
र्मध्ये, 'इदम्' अनन्तरमभिधायमानरूपः, 'प्रथमम्' आद्यं
स्थानम्, 'महावीरणेति' नरमतीर्थकृता, 'तत्रैको महाप्र-
भः' इति मुकुलितोत्तरेणैवकल्प्यतेमेतत्, 'देशितं' प्रह-
पितम् । किं तत् ? इत्याह- 'कामेषु-' इच्छामदनाऽऽत्मकेषु
'गृह'- 'अभिरुक्तावान कामगृहो, 'यथा' इत्युपप्रदर्श-
नार्थः, 'बालः' इत्युक्तरूपो, 'भ्रशम्' अत्यर्थे, 'कुराणि' रीडा-
णि, कर्मयोग इति गम्यते । तानि च प्राणव्यपरोपणाऽऽदी-
नि, 'कुव्वति' ति' करोति-क्रिययाऽभिमानवर्तयति । शक्ता-
वशक्तावपि कृतया तन्दुलमस्यवन्मनसा कृत्वा च प्रक-
मादकाम एव स्त्रियते । इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

इदमेव ग्रहणकवाक्यं प्रपञ्चयितुमाह-

जे गिद्धे कामभोगेसु, एगे कूडाय गच्छइ ।

न मे दिद्धे परं लोए, चक्खुहेट्ठा इमा रती ॥ ५ ॥

'य' इति-अनिर्दिष्टस्वरूपा, गृह, काम्यन्त इति कामाः भु-
ज्यन्त इति भोगाः, ततश्च, कामाश्च ते भोगाश्च कामभोगाः, ते
षु-अभिधायणीयशब्दाऽऽदिषु, यद्वा-कामौ च शब्दरूपाऽऽख्या-
भागाश्च स्पर्शस्वगन्धाऽऽख्याः कामभोगाः तेषु । उक्तं हि-
'कामा दुविहा पणत्ता-सहा, रुवा य ।' (कामानामनेकाविध-
त्वम् 'काम' शब्दे तृतीयभागे ४३१ पृष्ठे गतम्) 'भोगा' त्रिविहा
पणत्ता । ते जहा-गंधा, रसा, कासा य ।' इति (किं स्वरूपा-
भागा इति 'भोग' शब्दे पञ्चमभागे १६१० पृष्ठे उक्तम्) (काम-
भागाः कतिविधा इति 'कामभोग' शब्दे तृतीयभागे ४३२ पृ-
ष्ठे विस्तरः) 'एकः' कश्चित् करकमां तन्मध्यात कूटामय
कूट प्रभृतप्रार्णलो यातनाहेतुत्वाच्चरक इत्यर्थः । यथैव हि
कूटांतगतितो मृगो व्याधेर्गन्तकथा हन्यते, एवं नरकपातितोऽ-
पि जन्तुः परमाधार्मिकोऽपि, तस्मै कूटाय, "गन्त्यथेकमेणि
इतोयाचतुर्थी" (पा० २-३-१२ इत्यादना चतुर्थी, गच्छ-
ति याति । यद्वा-यो गृहः 'कामभोगोऽपि' कामेषु आसक्त-
ेषु भोगेषु धृपनविलेपनाऽऽदिषु स'एकः' सुहृदादस्मादन्तर-
हितः कूटाय गच्छति, अथवा-कटे द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र
द्रव्यतो मृगाऽऽदिबन्धनम्, भावतस्तु-मिथ्याभाषणाऽऽदि
तस्मै गच्छतीत्यनेकार्थत्वात् प्रवर्तते, स हि मांसाऽऽदिलो-
भुवतया मृगाऽऽदिबन्धनान्तरभवेत्, मिथ्याभाषणाऽऽदीनि
चाऽऽस्यते इति, प्रसृतश्च कौश्वर्यदति- न मे शत । न मया
'दृष्ट' अर्थलोकिता, कोऽसौ- 'परलोको' भूतभाविजन्माऽऽ-
त्मकः, कदाचिद्वपयाभार्तित्येवार्थव स्यात् ?-अत आह-
चक्षुषा लोचनेन दृष्टा-प्रतीता चक्षुदृष्टा 'इयम्' इति तामेव प-
त्यतां निर्देशति-रम्यतेऽस्यामिति रतिः स्पर्शनाऽऽदिबन्धो-
गजानना च तप्रह्लातः । तस्यायनाशयः-कथं दृष्टपरित्याग-
ता दृष्टपरिकल्पनयाऽऽत्मानं विप्रलम्भयम् । इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

पुनस्तदशयमेवाभिव्यज्जयितुमाह-

इत्थाऽऽया इमे कामा, कालिया जे अणागया ।

को जाणइ परं लोए, अन्थि वा नऽऽन्थि वा पुणो । ६ ।
इहाम्ने जनाऽऽवृत्त्य मुग्ध ज्ञाने वा यात्यमनेनानि इस्तस्मन्

आगताः-प्राप्ताः हस्ताऽऽगताः, उपमाथोऽत्र गम्यते, ततो
हस्ताऽऽगताः इव स्वाधीनतया क पते ?- 'इमे' प्रत्यक्षोपल-
भ्यमानाः काम्यन्त इति कामाः-शब्दाऽऽद्यः, कदाचिदाया-
मिनोऽप्येवविधा एव स्मृरित्याह-काले सम्भवन्तीति क-
लिकाः-अनिश्चितकालान्तरप्राप्तयो ये 'अनागताः' भावि-
जन्मसम्बन्धिनः, कथं पुनरमी अनिश्चितप्राप्तय इत्याह-
'को जाणइ ति' उत्तरस्य पुनःशब्दस्यैव सम्बन्धनात् कः
पुनर्जानाति ? नैव कश्चिन्, यथा-परलोकोऽस्ति नास्ति
वेति । अयं चास्याऽऽशयः-परलोकस्य सुकृताऽऽदिकर्मणां
वाऽस्तित्वनिश्चयेऽपि- 'को हि हस्तगतं द्रव्यं, पादगामिं करि-
ष्यति' इति न्यायतः क इव हस्ताऽऽगताः कामानपहाय का-
लिककामाऽर्थं यतेन, तत्त्वतस्तु परलोकाविश्वे एव न सम-
स्ति, तत्र प्रत्यक्षस्याऽप्रवृत्तेः । अनुमानस्य तु प्रवृत्तावपि
गोपालघटिकाऽदिधूमादग्न्यनुमानवदन्यथाऽप्युपलम्भनात्रि-
धायकत्वासम्भवाच्च ततस्तदस्तित्वनिश्चयो, नास्ति त्वनि-
श्चयो वा, किन्तु-सन्देह एव । न त्वयमेव विवेचयति-यथाऽ
घाता अपि कामा दुरन्ततया त्यक्तमुचितक, दुरन्तत्वं च तेषां
शल्याविषाऽऽदिभिरुदाहरणैः प्रतीत्यमेव । तथा न वक्ष्यति-
"सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसोधिमाश्रमा । कामे
पन्थमाणा, अकामा जंति दुरगति ॥ १ ॥" न हि चित्ताऽऽदीनि
मुखमधुरगयप्यायनिविस्मयतया विवेकमिन हीयन्ते । यदापि
परलोकसन्देहाऽभिधानं, तदपि न पापकारहातापदेशं प्रति
बाधकं, पापानुष्ठानस्यैवैव चौराद्वारगताऽऽदिषु महाऽनर्थ
हेतुतया दर्शनात् । परलोकनास्तित्याऽनर्थस्य च-तत्राऽपि
तथाऽनर्थहेतुतया सम्भाव्यमानत्वाद्दर्शककरप्रवेशनाऽऽदि
यत् प्रज्ञावादि परिहर्तुं मुनिनन्वान्, न च परलोकास्तित्वं प्र-
ति सन्देहः । तन्निश्चायकाऽनुमानस्य त्वहजोतयालकस्तना
भिलायाऽर्थात्कृत्वलोत्पन्नस्य तथाविधाध्यक्षपदव्यभिचार-
त्वेन तत्र तत्र समर्थित वार्तित्यलं प्राप्तं ज्ञानं । इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

अन्यस्तु कथाञ्जलुपादनप्रत्ययोऽपि कामान

परिहनुमशक्नुवन्नदमाह-

जंणण सद्धि हाक्खामि, इति बाले पगम्मइ ।

कामभोगाऽणुगणेणं, कमं मेपडिवज्जइ ॥ ७ ॥

जायत इति जनो-लोकः, तेन 'सार्धं' सह भविष्यामि,
किमुक्तं भवति ?-बहुजनो भोगाऽऽसक्ती तदहमपि तद्वति
गमिष्यामि, यद्वा- 'हाक्खामि' ति' भोक्ष्यामि-पालयि-
ष्यामि, यथा शयं जनः कलात्राऽऽदिक पालयति तथाऽहम-
पि, न हीयान जनोऽत्र इति, बालः-अश्वः 'प्रगल्भते'
धाष्ट्येवमवलम्बते, अलीकवाचालतया च स्नय नष्टः पर-
नपि नाशयति, न विवेचयति यथा- 'किमुन्मार्गप्रस्थिते
नाविवेकजनेन वदुनाऽपि ? मम विवेकिनः प्रमार्गाकृते
न ?, स्वकृतकर्मफलभुजा हि जन्तवः, स चैव कामभो-
गेषु-उक्तलेखेषु अनुगमः-अभिष्वङ्कः कामभोगानुगमः-तेन
'कृणम्' इह परत्र च विविधधायाऽऽत्मकं, सम्प्राप्तपद्यते'
प्राप्नोति । इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

यथा च कामभागाऽनुगमगणकृशं संप्राप्तपद्यते तथा वक्तुमाह-

तत्रो दंतं ममारभति, तमेमुं आवेसु य ।

अट्ठाण य अणट्ठाण, भूयगामे विहीणइ ॥ ८ ॥

'तत' इति कामभोगानुगमात् 'मे' इति) स घाट्ये-

वान् दण्डयते संयमसर्वस्वापहरणेनाऽऽत्मा अनेनेति दण्डः । मनोवण्डाऽऽदम्भे 'समागमते' प्रवर्तते इति, कपु ?—अस्य-
न्ति-तापाऽऽद्युपतप्ता ल्यायाऽऽदिक प्रत्याभसर्पन्तीति असाः
छोन्दिन्याऽऽद्यस्त्वपु, तथा शीताऽऽतपाऽऽद्युपहता अपि स्था-
नान्तरं प्रत्यनाभसर्पितया स्थानशीलाः स्थावरास्तेषु च, अर्थ-
प्रयोजनं विज्ञायाप्याऽऽदिः तदर्थमर्थाय, चस्य व्यर्थहित-
सम्बन्धवात् अनर्थाय च-यदात्मनः सुहृदादयो नोपयु-
ज्यते, ननु किमनर्थमपि कश्चिद्वह्ने समागमते, एवमेतत्
तथाविधपशुपालवत् । तत्र सम्प्रदायः-यथैकः पशुपालः
प्रतिदिनं मध्याह्नेन रथा अजासु महाम्यप्रोधतस्मात् समा-
श्रितासु, "तन्धुत्तागतो विविगणो वेणुविदलेण अजोहीण-
कोलास्थिभिः तस्य वटस्य पत्राणि छिद्राकुर्वन् तिष्ठति",
एवं तेन स वटपात्रः प्रायसश्चिद्रूपश्चकृतः, अत्रया तन्धु-
गो रात्र्यपुत्ता दातियथाऽतो तच्छायमसमास्मते पच्छुप-
य तस्मै बहस्म सर्वाणि पत्राणि छिद्रितानि, तो तेण
सा पशुपालतो पुच्छिता-कणयाणि पत्राणि छिद्रिकयाणि ?
तेन भगण-मया, एयाणि कौडापुर्वं छिद्रितानि, तेण
सो बहूणां वृक्षजाणाम् विलोभेन भगणानि-सङ्गमि जस्मादे
भगणानि तस्मै अचञ्चालि छिद्रिते ? तेण भगणानि-बुद्धे अ-
वसासथा होउ तो सङ्गमि । तेण लयरे नीतो, रात्र्यमगम-
शिबेद्वे घरे उचितो, तस्मै रात्र्यपुत्तस्य भाया राया, सो
तेण मग्गेण अस्मैवाहणयाण्णि ज्जई, भगणानि-म-
यस्मै अचञ्चालि पाडिहंति, तेण य गोलीयधगुणत्ता
तस्मै गिग्गाचञ्चालिस्मै दो वि अचञ्चालि पाडिहयाणि, प-
च्छा सो रात्र्यपुत्ता राया जानो, तेण य सो पशुपालो
भगणानि-आदि यं, किं ते प्रयच्छामि ? तेण भगणानि-
नउक्क तमेव गामे देहि जन्थ अचञ्चालि तेण सो दिग्गो,
पच्छा तेण तास्मै पच्छतगामे उच्छरोगावओ तुंवीतो य,
निष्फलेण तुंवीताणि गुलं सिद्धिउं ते गुडतुंयये भुक्त्वा २
गायातं स - 'अहमहं च सिक्खिजा, सिक्खि-यं गं गिरत्थये ।
अहमहं सापण, भुज्जं गुडतुंयये ॥ १ ॥ " तेण ताणि बड-
पत्ताणि अणट्ठाणि छिद्रियाणि, अचञ्चालि पुण अट्ठाणि पाडि-
याणि । " दण्डमारभते इत्युक्तं, तत्किमसाधारम्भमात्रं पत्राव-
तिष्ठत इत्याह - 'भूयग्गामंति' भूता-प्राणिनस्तेषां प्रा-
मः-समूहस्ते विविधैः प्रकारैर्हिनास्ति-व्यापादयति, अनेन
च वगड्वयव्यापार उक्तः । इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

किमसौ कामभोगानुरागेणैतावदेव कुरुते, उतान्यद-

पीत्याह-

हिंमे बाले सुमावाइ, माइल्ले पिमुणे मदे ।

भुजमाणे सुरं मेमे, मेयमेयंति मन्नेइ ॥ २ ॥

हिंसनशीलो हिंस्रः अनन्तरोक्तनीत्या, तथैवविभ्रश्च सन्नसौ
'बालः' उक्तः रूपो 'सुमावादीति' अलीकभाषणशीलः,
'माइल्ले' ति भाषा-परवञ्चनापायचिन्ता तद्वान्, 'पिमुणः'
परिपूर्वाद्भाटक, 'शठः' तन्मन्त्रेयध्यादिकगताऽन्यथाभूत-
मानमानमन्त्रया दर्शयति, मणिङ्कचौघवत् । (तच्छ्रुतारोपण-
कथा मोदय' शब्दस्मिन्नेव भागे २१ प्रश्ने गता) अत एव
च भुज्जानः 'गुतां' मयं 'मांसं' पिशितं श्रेयः प्रशस्यतर-
मेतादीति मन्यते, उपलक्षणव्यात् भाषते च- 'न मांसधक्षणे

दोषो, न मये न च मेथुने । " इत्यादि, तदनेन मनसा वचसा
कायेन चासत्यत्वमस्यैकम् । इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

पुनस्तद्वक्तव्यतामेवाऽऽह-

कायसा वयसा मत्ते, वित्ते गिद्धे य इत्थिसु ।

दुहन्तां मलं भंचिणइ, सिमुनागु व्व मट्ठियं ॥ १० ॥

'कायसंति' सूत्रत्वात्, कायेन-शरीरेण, वचसा-वाचा
उपलक्षणत्वात् मनसा च 'मत्तो' दत्तः, तत्र कायमत्तो मदा-
स्वगजवत् यतस्ततः प्रवृत्तिमान्, यथा द्रो अहं बलवान् रूप-
वान् वा, इतीत्यन्तयन् वचसा स्वगुणान् रथापयन्, अहो अहं
सुस्वर इत्यादि वा चिन्तयन्, मनसा च मदाऽऽहमात्मानम्-
अहो अहमवधारणाशक्तिमानिति वा मन्यानां 'वित्ते' द्रव्येण,
'गृद्धो' गृद्धिमान्, चशब्दो भिन्नक्रमः, ततः स्त्रीषु च
गृद्धः, तत्र वित्ते गृद्ध इति अदत्ताऽऽदानपरिग्रहोपलक्षणं, त-
द्भावभाव्यासयोः स्त्रीषु गृद्ध इत्यनेन मेथुनाऽऽमेवित्त्वमुक्तं,
स हि स्त्रियः संसारसर्वस्वभूता इति मन्यते, तथा च तद्व-
चः-"सत्यं वदिमं हितं वदिमं, सारं वदिमं पुनः पुनः ।
अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारकलोचनाः ॥ १ ॥ " तदीभ-
रतिमांश्च मेथुनाऽऽमेवैव भवति, स एवैवैव 'किम्' इत्याह-
'दुहन्तांति' द्विधा-द्रव्या रगत्येवात्मकाभ्यां परिहरन्त-
प्रवृत्त्यात्मकाभ्यां वा प्रकाराभ्यां, सूत्रत्वाद् द्विविधं वा इहलो-
कपरलोकेवर्तनीयतया पुण्यपापात्मकतया वा, 'मलम्' अप-
प्रकारं कर्म 'भंचिणोति' यश्नोति, क इव किमित्याह-
'शिमुनागो' गण्डपदोऽलम् उच्यते, स इव मृत्तिका, स हि
स्निग्धतनुतया पटो रेणुभिरवगुण्डयेन, ताभेव चाश्नोति,
इति वर्तिरन्तश्च द्विधाऽपि मनमुपश्चिनोति, तथाऽयमपि, एत-
द्दृष्टान्ताभिधानं त्वयमभिप्राया-यथाऽसौ परिहरन्तश्चोपाय-
तमलं स्वतर्गत्वाकरकानिकरसंस्पृशेनः शुष्याग्रहं च क्षिप्य-
ति चिनाशं चाप्नोति, तथाऽयमप्युपचितमल-आशुकारिकम्
वशत इहैव जन्मनि क्षिप्यति चिन्तयति च । इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह-

तस्यो पुट्ठा आयंक्कण, गिलाणो पणितप्पति ।

पर्माओ परलोगस्म, कम्माणुप्पेही अप्पणो ॥ ११ ॥

'तस्यो' ति तस्य, तस्यो वा दण्डाऽऽस्मैगणावृत्तिमलत्तं,
स्पृष्टं, कन ?- 'आनेदून' आशुधातना श्लक्ष्णशिक्षाऽऽदि
रोगेण तत्तदुत्थादयाऽऽमेकत वा 'ग्लान' इति मन्दोपग-
हयो वा, पणित-सर्वप्रकारं तप्यते । किमहं भवति ?-वाः
रन्तश्च विद्यते, 'प्रभीत' इति प्रकरणेन अस्ति, कृतः ?
'परलोगस्म' ति 'परलोकात्' मुच्यत्ययेन गच्छत्यर्थे पत्रा,
किमिति ?-क्रियत इति कर्म-क्रिया तदनुपपन्न इत्येवशील-
कमोनुपपत्ती, यत इति गम्यते, कस्य ?-आत्मानः, स हि द-
साऽलीकभाषणावकामात्मन्नेषां चिन्तयन् न किञ्चिन्मया
भमाचरते, किन्तु-सर्वैवाजगत्प्रवृत्तिमिति चिन्तयश्चेत-
स्याऽऽनन्दतश्च तनावीप विद्यते, भवति हि विषयाकृतित्वे
तसोऽपि प्रायः प्राणोपरमसमयऽनुतापः । तथा चाऽऽह-

"भावित्री भूतानां परिणतिमनालोच्य नियतां,

पुरा यथात्किञ्चिद्विहितमशुभं यैवतमदाम् ।

पुनः प्रत्यासन्ने मज्जति परलोके हगमने,

तदेवैकं गुणं व्यथयति तत्पत्रोणवपुषाम् ॥ १२ ॥ " इति

सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

अमुमेवार्थं व्यक्तीकर्तुमाह—

सुया मे मरणं ठाणा, असीलानं च जा गती ।

बालाणं कूरकम्माणं, पगादा जन्थ वेयणा ॥ १२ ॥

'सुया' इति श्रुतानि—आकर्णितानि 'मे' इति । मया 'न-
रेके' सीमन्तकारिणां, कारिणः—'ठाणा' इति लि-
ख्यत्वेनोपनिस्थानानि घटिकाऽऽनयाऽऽदीनि येष्वतिम-
र्यादिताङ्गा—दुःखमाकुप्यमाणः । यद्विनिष्कामन्ति जन्त-
यः, यद्वा-नरेके—रत्नप्रभादिनरकपृथिव्यात्मकं स्थानानि
सीमन्तकारिण्युद्धानि कूर्मवैतरण्यादीनि वा, अथवा-
स्थानानि-सागरोपमाऽऽदिस्थित्यात्मकारिणः, तत्किमप्ययाऽ
पि परिचित्यते इत्यत्र आह—'असीलानाम्' अविद्यमान-
सदाचारिणा वा गतिनेरवाऽऽत्मिका सा च श्रुतेति सम्ब-
न्धः, कीदृशानाम्?—'बालानाम्' अज्ञानां 'कूरकमेणां'
हिंस्रमृषाभाषकाऽदीनाम्, कीदृशी गतिरित्याह—पगादा ना-
म अत्युत्कटतया निरन्तरतया च प्रकर्षवत्या, 'यत्र' यस्यां
गतौ, वेद्यन्त इति वेदनाः—शीतोष्णशाल्मल्याश्लेषणादयः,
तद्वयमस्याशयः—ममैवविधानुष्ठानस्येदृश्येव गतिः । इति सू-
त्रार्थः ॥ १२ ॥

तथा—

तत्थोववाहयं ठाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

आहाकम्महिं गच्छन्तो, सो पच्छा परितप्पति ॥ १३ ॥

'तत्रेति' नरेकेषु उपपाने भवमापपातिकं 'स्थान'
स्थितिः 'यथा' येन प्रकारेण, भवतीति शेषः, 'मे' म-
या तद्वित्यनन्तरोक्तपरागमशे 'अनुश्रुतम्' अवधारिते, गु-
ह्यमिच्छमानमिति शेषः, औपपातिकमिति च युक्तोऽस्या-
यदाशयः—याद् गर्भजत्वं भवेत् भवेदपि तद्वस्थायां छे-
दभेदादिनारकदुःखान्तरम्, औपपातिकत्वे न्यूनमुर्ध्वान-
न्तरमेव तथाविधचेदनादय इति कुतस्तदन्तरसम्भवः?,
तथा च—'आहाकम्महिं' इति 'आधानमाधाकरणम्',
आत्मनेति गम्यते, तदुपलक्षितानि कर्माणि, आधाकर्माणि तैः
आधाकर्मभिः—स्वकृतकर्माभ्यः, यद्वा आपत्त्यात्, 'आहं' इति आ-
धाय कृत्वा, कर्माणीति गम्यते, ततस्तेरेव कम्मभिः, 'ग-
च्छन्' यावत्, प्रक्रमाश्रयकं, यद्वा—'यथा कर्मभिः' गर्भ-
प्यमाणशतानुरूपः तीव्रताश्रयतनुभावाच्चित्तैर्गच्छन्तदु-
पमेव स्थाने, 'स' इति बालः, 'पछाद्' इत्यायुषि हीयमाने
'परितप्पते' यथा धिउमामसदनुष्ठायिते, किमिदानीं
मन्दभाग्यः कर्माणि?, इत्यादि शोचते । इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

असमेवार्थं दृष्टान्तद्वारेण दृढयन्माह—

जहा सागडिओ जाणं, मंमं हिच्चा महापहं ।

विममं मरगमेतिमो, अक्खभग्गम्मि सोयह ॥ १४ ॥

'यथा' इत्युदाहरणोपन्यासायः । शक्नोति शक्यते या
धान्यादिकर्मनेन यादुर्मति शक्यतेन चरति शकटिकः
गन्त्रीवाहकः 'जाणं' इति जाणयत्युच्यमानः 'ममम्' उ-
पजातिरहितं 'हिच्चा' त्यक्त्वा, कम?—ममोश्चामी वि-
रुणीयतया प्राधान्येन च पन्थाश्च महापथः, "कृक्कपूरधु-
पथमानसे" (पाठ ७-४-७४) इत्यकारः समासान्तः, 'मे'
'विषमम्' उपलाऽऽदिभङ्गः 'सागपन्थानम्' द्योतिगणोति

अवतीर्णः—गन्तुमुपक्रान्तः, पश्यते च—'ओगाढो' इति
तत्र वाऽवगाढ आरूढः प्रपन्नः इति चैकोऽर्थः, अशनीते न-
चनीतार्थादकमित्यसौ—धुः तस्य भङ्गो—विनाशः अक्षभङ्गः त
स्मिन्, पाठान्तरतश्चाऽसौ भग्नः, शोचते यथा—धिक्क मम परि-
ज्ञानं यज्ज्ञानवर्षीत्यमणायमवाप्तवान् । इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

सम्प्रत्युपनयमाह—

एवं धम्मं विउक्कम्म, अहम्मं पडिविजिया ।

बाले मच्चुमुहं पत्ते, अक्खं भग्गे व सोयह ॥ १५ ॥

'एव' इति 'शाकटिकयत्' 'धम्मं' सान्त्यादिकं यति-
धर्मे सदाचारात्मकं वा 'विउक्कम्म' इति 'व्युत्क्रम्य वि-
शेषणोक्तस्य न धम्मोऽधर्मः, नञाविपक्षेऽपि वर्तते इति
धर्मप्रतिपक्षः, तं-हिंसाऽऽदिकं 'प्रतिपक्ष' अभ्युपगम्य 'बा-
लः' अभिहितरूपः । मरणं-मृत्युस्तस्य मुखमिव मुखं
मृत्युमुखं—मरणगोचरं 'प्राप्तो' गतः, किमन्याह—अक्षे
भग्न इव शोचति, किमुक्तं भवति?—यथा—अक्षभङ्गे शा-
कटिकः शोचति, तथाऽयमपि स्वकृतकर्मणांमिहैव मारणा-
न्तिकवेदनात्मकं फलमनुभवन्नात्मानमनुशोचति, यथा हा
किमेतज्ज्ञानताऽपि मयैवमनुष्ठितम् । इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

शोचनानन्तरं च किमस्मीं करोतांत्याह—

तस्मा मे मरणं तम्मि, बाले संतम्महं भया ।

अकाममरणं मरहं, धुत्ते वा कलिणा जिण ॥ १६ ॥

'तत' इति आतङ्कोत्पत्तौ यच्छोचनमुक्तं तदन्तरं 'से' इति स
मरणमेवान्तो मरणान्तस्तस्मिन्, उपस्थित इति शेषः, 'बालो'
गगाद्याऽकुलितचित्तः 'संप्रत्ययति' समुद्रिजते विभेतीति याव-
त्, कुतः?—'भयान्' नरकगतिगमनसाध्यमाह, अनन्ताकाम-
त्वमुक्तं, स च किमवविधान् मरणाद्विमुच्यते? उत नन्याह—
अकामस्य-अनिच्छतो मरणमकाममरणं तेन, मृशे चा-
पेत्वाद् द्वितीया, 'म्रियते' प्राणास्त्यजति, क इव कीदृशः
मन्?—'धृते' इव 'घृतकार' इव, याशब्दस्योपमाधेत्या-
त्, 'कलिना' पकेन, प्रक्रमात् दायन, जितः सज्जानानं
शोचति, यथा हयमेकेन दायनं जितः सज्जानानं शोचति
तथाऽसावपीवर्गविपाककटुभिः सङ्कषेणशबहुलेमनुजभो-
गोर्विष्यसुखं हासितः शोचन्नेव म्रियते । इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

प्रस्तुतमेवार्थं निगमयितुमाह—

एयं अकाममरणं, बालाणं तु पवेहयं ।

इत्तो सकाममरणं, पंडियाणं मुणेह मे ॥ १७ ॥

'एतद्' अनन्तरमेव कुरुकृतकर्माणां परलोकाद्विभ्यतां
यन्मरणमुक्तं तदकाममरणं, बालानामेव, तुशब्दस्यैवार्थ-
त्वान्, 'पवेहयते' प्रकर्षेण प्रातिपादिते, तीर्थकुल्लगधराऽऽ-
दिभिर्मिति गम्यते । परिणतमरणप्रस्तावनाधर्माह—'इत्तो'
इति—अकाममरणादनन्तरं सकाममरणं परिणतानां स-
म्बन्धि 'शृणुत' आकर्णयत 'मे' मम, कथयत इत्युप-
स्कारः । इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥

यथाप्रतिज्ञानमाह—

मस्सं पि सपुजाणं, जहा मे तमणुस्सुयं ।

विप्पसणमग्गधायां, संजयाणं वुत्तीमओ ॥ १८ ॥

मरणमपि आस्तां जीवितमित्यपिशब्दार्थः, 'पुण' कर्मणि शुभे, इत्यस्मादातोः 'उणादयो बहुलम्' (पा० ३-३-१) इति बहुलवचनसङ्गात् कर्षापि पुण्यम्, उक्तं हि—
"पुण कर्मणि निर्दिष्टः, शुभविशेषप्रकाशको धातुर्गम्य । भावप्रत्यययोगा-द्विर्भाक्निर्देशमिज्जमेतद्रूपम् ॥ १ ॥" सह तेन वर्तन्ते इति सपुण्यास्तेषां न त्वन्येषामपण्यवतां, किं सर्वमपि?, नत्याह— यथा 'येन प्रकारेण' 'म' मम, कथयत इति गम्यते, तदित्युपलक्षः, तत्रोपात्तम् 'अनुश्रुतम्' अवधारितं, भवद्भिर्गति शेषः, सुष्ठु—प्रसन्नं मरणसमयेऽप्यकलुषं कषायकालुष्यापगमान्, मनः—चतो येषां ते सुप्रसन्नमनसः महामुनयस्तेषां ग्याते स्वमेवेदनतः प्रसिद्धं सुप्रसन्नमनःग्यातम्, यद्वा—'सुप्रसन्नं हि अकषाय' अत्र च सुष्ठु प्रसन्नैः पापपद्मापगमनेनात्यन्तनिर्मलीभूतैः, शेषतीर्थकृद्भिर्गति गम्यते, आख्यातम् । पश्यते च—'विषमगणमणाघायं' ति 'तत्र च विशेषेण विधिधर्मा-भावनाः, ऽऽदिभिः प्रकारैः प्रसन्ना-मरणेऽप्यपहतमोहरेणुतया ऽनाकुलचित्तसो विप्रसन्नाः, तत्समर्थान्ध मरणमयुपचारगद्भि-प्रसन्नं, न विद्यते आघातः तथाविधयतनयाऽन्यप्राणिनामात्मनश्च विधिधत्तं संलिखितशरीरतया यस्मिन्स्तदनाघातं, केषां पुनर्गदम्?, उच्यते—'मयनाना' 'सामिति—सम्यगयनानां—पापोपगतानां, चारित्रिणामित्यर्थः । 'वृत्तीमनो' ति 'आपन्त्याहश्यवतां वश्य इत्यायत्तः, स चेहा ऽऽत्मा इन्द्रियाणि वा वश्यानि विद्यन्ते येषां ते प्रमा वश्यचन्तः तेषाम्, अयमपर सम्प्रदायाभिः—'वर्तते वा साहसुर्गाह वृत्तेभ्यः, अत्र वा वृत्तीमा—संविगता तेभि ति एतच्चार्यान्, पाण्डितमरणमेव, ततोऽयमर्थः—यथेतत् संयनानां धश्यवतां विप्रसन्नमनाघातं च सम्भवति, न तथाऽपुण्यप्राणिनाम् । "अन्ते समाधिगमनं अभ्यवर्जिता ग पान्ति ति' वक्ष्यताम्, विशिष्टयोग्यताभाजामेव तत्राभि सम्भवान् । इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

यथा चेतदर्थं तथा दर्शयितुमाह—

न . से मच्चसु भिक्षुसु, ग इमं मच्चसु गारिगु ।

नान मीला य गारन्था, विमममीला य भिक्षुगुणा ॥ १९ ॥

'न' इत्यवधारणफलत्वाद्वाक्यस्य नैव 'इदम्' इति पण्डितमरणं, 'मच्चसु भिक्षुसु' ति 'मृत्त्वान् सर्वेषां भिक्षुणां परदत्तोपजीविनां धर्तनार्थमिति यावत्, किन्तु-कषाञ्चिदेव परोपचितपुण्यानुभाववतां भावाभिक्षुणां, तथा च-गृहस्थानां दूरापास्तमेव, अत एवाऽऽह—'नदे पण्डितमरणं' 'मच्चसु गारिगु' ति 'सर्वेषामगारिणा गृहिणां, चारित्रिणामेव तत्सम्भवात्, तथात्वे च-तेषामपि तत्त्वतो र्यातत्वाद्, उभयत्र विषयसत्त्वस्तत्ताया वा नेयमयथा चेतदर्थं तथापपत्ति आह—'नाना अनैकविधे शीले ज्ञते स्वभावो वा येषां ते नानाशीलाः, 'अगारस्था' गृहस्थाः, तेषां हि नैकरूपमेव शीले किन्त्वेनैकभङ्गसम्भवादनैकविधे, देशावगतिरूपस्य तस्यानैक्याभिधानात्, स धर्तवित्तरूपस्य च तेष्वसम्भवात्, 'विषमम्' अतिदुर्लक्षतयाऽतिगहनं विमदृशं वा शीलेषां विषमशीलाः, के न?—भिजवः, न हि सर्वेऽर्थनिर्दानिनोऽधिकफलचर्यागिणो

वा तत्कालं धियस्ते जिनमतप्रतिपक्षा अपि, तीर्थान्तरीयास्तु दुर्गेत्सर्गिता एव, तेषु हि गृहिणस्तावदन्यन्ते नानाशीला एव, यतः—केचिद् गृहाऽऽश्रमप्रतिपालनमेव महाव्रतमिति प्रतिपन्नाः, अन्ये तु-सप्तशिक्षापदशतानि गृहिणां व्रतानि त्याघनेकधैव भवन्ते, भिक्षुवाऽप्यत्यन्तं विषमशीला गय, यतस्तेषु कषाञ्चिदप्यमनियमाऽऽत्मके व्रतार्थात् दर्शनम्, अपरेषां तु कन्दमूलफलाशितैव इति, अन्येषामात्मतत्त्वपरिज्ञानमेवेति विसदृशशीलता, न च तेषु क्वचिदधिकलक्षार-वसम्भव इति सर्वत्र पाण्डितमरणाभावः । इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

(१९) विषमशीलतामेव भिक्षुणां समर्थयितुमाह—

संति एगेहि भिक्षुहि, गारन्था मंजमुत्तर ।

गारन्थहि य मच्चहि, माहवो मंजमुत्तर ॥ २० ॥

'सन्ति' विद्यन्ते 'एकेभ्यः' कुप्रवचनभ्यो भिक्षुभ्यः 'गारन्थ' ति 'सूत्रत्वादगारस्थाः, संयमेन-देशाविरत्यात्मकेनोत्तरः—प्रधानाः संयमोत्तराः, कुप्रवचनभिक्षुवा हि जीवाद्यास्तिक्यादपि बहिर्कृता, सर्वथाऽचारिगिणश्चानि कथं न सम्यगदृशो देशचारिगिणो गृहिणस्तेभ्यः संयमोत्तराः सन्ति, एवं सत्यगारस्थेष्वेव तदस्त्वित्यत आह—'अगारस्थेभ्यश्च सर्वेभ्यः' इति अनुमानवर्जसर्वोत्तमदेशाविरतिप्राप्तेभ्योऽपि साधवः संयमोत्तराः, परिपूर्णसंयमत्वात्तेषाम् । तथा च वृद्धसम्प्रदायः—'एगो सावगो साहु पुरुक्षति-सावगान् साहृणं किमतरं?, साहृणा भगणति—परिसवमदगतर, ततो सो आउलाहृशो पुणो पुरुक्षति-कुलिगीण सावगान् य किमतरं?, तेषां भगणति—तदय सर्गसवमदग ति, ततो समा-सार्सितो, ततो भर्षिय—'देसकूदेसविद्या, समरण सा-तगा मुविहियाणं । जनि परपासेडा, सईमात्र कले न अरुर्धति ॥ १ ॥' तदेन तेषां चारित्राभावदर्शनेन पण्डितमरणाभाव एव समर्थितः । इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

(२०) ननु कुप्रवचनभिक्षुवाऽपि विचित्रलिङ्गधारिण एवेति कथं तेभ्योऽगारस्थाः संयमोत्तराः?—अत आह—

चीराजिणं निर्गणिणं, जडीमधाडिमुटिणं ।

एयाइ पि न तायंति, दुर्मालं परियागनं ॥ २१ ॥

चीराणि च-चीवराणि आजिने च-मृगादिचर्म चीराऽजिने, 'निर्गणिणं' ति 'मृत्त्वान्नाग्न्यं' जडि ति भावप्रधानत्वादिदेशस्य जटित्वं, मृगाटी-वस्त्रसंहतिजनिना 'मुटिणं' ति 'यत्र शिक्षाऽपि स्वसमयताश्छिद्यते तत्र प्राग्वत्, मुण्डित्वम्, 'एतान्यपीति' निजनिजप्रक्रियाविर्भावतयाति-वेपरूपाणि लिङ्गान्यपि, किं पुनर्गर्हस्थ्यामित्यपिशब्दार्थः । किमन्याह—'नैव आयन्ते भवाद् दुष्कृतकर्मणा वेति गम्यते, कीदृशम्?—दुर्शीले' दुर्गचारम्, 'परियागय' ति 'पर्यायाऽगते-प्रव्रज्यापर्यायप्राप्तम्, आपन्त्याच्च याकारस्यैकस्य लोपः, यद्वा—'दुर्माले परियागयं' ति 'मकारोऽलाक्षाणिक, ततो दुर्शीलेमेव दुष्टशीलाऽत्मकः पर्यायस्तमागते दुर्शीलपर्यायाऽऽगतः, न हि कषायकलुषचेतसो बहिर्वकशृत्तरितिकण्डेदुर्गपरिकाऽऽदिदुर्गार्तनिवारणायाऽले, ततो न लिङ्गधारिणाऽऽदि-विशिष्टेतुः । इति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

(२१) आह—कथं गृहाद्यभावेऽप्यमीणां दुर्गनिर्गतिः, उच्यते—
पिंडोलं व दुर्मालो, नरगायो न पुच्छः ।

भिक्षाण वा गिहस्थे वा, मुञ्चण कमति दिवं ॥२२॥

' पिंडालेण च त्ति ' वाशब्दोऽप्यशब्दार्थः, ततश्च ' पिंडिम-
हाने ' पिण्डयते तत्तद्गृहेभ्य आदाय सङ्ग्राह्यत इति पि-
ण्डः तमवलगति—सर्वेते पिण्डायल्लो, यः स्वयमाहागभा-
यतः परदत्तोपजीवा सोऽपि, आस्तां गृहादिमानित्यर्थः ।
दु शील, प्राग्वत, ' नरकात् ' स्वकर्म्मोपस्थापितान् सीम-
न्तकोटिर्न मुच्यते, अत्र चेदाहरणं तथाविधद्रमकः, तत्र च
सम्प्रदायः—' रायगिहं रायं एवो पिंडेस्त्वयो उज्जालियाणे
विणिग्गण जणे भिक्षुं हिड्ड, ग य तस्म केणहि किंचि दि-
गणं, सो तेसि वेभारपव्यकडगमन्निविट्ठण पव्वतोवर्गि च-
डिऊण महति महालयं सिले चालेह, एणसि उवर्णि पाडेमि
त्ति गहंभाहि विच्छुट्ठिऊण ततो सिलातो निर्वाडतो
सिलातले संचुगणयसव्वकातो य मरिऊण अप्पह-
ट्ठणे राण्ण समुप्पन्ना । " तर्हि किमत्र तत्त्वतः ।
मुगतिहेतुगित्याह—' भिक्षाण च त्ति ' भिक्षामति अकति
वा भिक्षादा भिक्षाको, वा विकल्पे, अनेन र्यातकः । गृह
विष्टति गृहस्थः स वा, शोभने निरतिचार्तया सम्यग्भा-
धानुगततया च प्रते-शीले परिपालनात्मकमस्येति सुव्रतः,
' कामति ' गच्छति ' दिवं ' देवलोकं, मुख्यतो मुक्तिहेतु-
त्वेऽपि व्रतपरिपालनस्य दिवं कामतीत्यभिधानं जयन्यतो-
ऽपि देवलोकप्राप्तिर्गति स्थापनार्थम्, उक्तं हि—' अविग-
हियस्मागण-स्म साहुणा सावगस्म य जहगणा । उववा-
तो सोहम्म, भणितो तेलोक्कदसोहि ॥ १ ॥ " अनेन व्रतपरि-
पालनमेव तत्त्वतः, मुगतिहेतुगित्युक्तम् । इति सूत्रार्थः ॥२२॥

(१४) यद्व्रतयोगाद्गृहस्थोऽपि दिवे कामति तद्वक्तुमाह—

अगारिसामाडयंगाई, मड्डी काण्ण फामण् ।

पोसहं दुहअं पक्खं, एगगाई न हावण् ॥ २३ ॥

अगारिणा-गृहिनः, सामार्थिक-सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिरूप
तस्याङ्गानि-निःशङ्कताकालाध्ययनानुव्रताऽऽदिरूपाणि अ-
गारिसामार्थिकाङ्गानि, ' माहि त्ति ' सूत्रत्वात् श्रद्धा-रक्षकस्या
ऽस्तीति श्रद्धवान्, ' कायेनेत्थपल्लणत्वात्मनसा वाचा च
' फामहि त्ति ' स्पृशति सर्वतः, पोषणं पोषः, स चेह धर्म-
स्य ते धत्त इति पोषधः—आहारपोषधाऽऽदिः, तं ' दुहतो
पक्खति ' तत एव द्वयोरपि स्तितरूपयोः पल्लयोश्चतु-
र्वैशीपुर्णिमास्यादिषु तिथिषु ' एगगाई ' ति अपेक्ष्यमान-
त्वादङ्गाग्रमपि, उपलक्षणत्वाच्चैकदिनमपि, ' न हावण् त्ति '
न हापयति-न हानि प्रापयति, रात्रिग्रहणं च दिवा व्याकु-
लतया कर्तुमशक्नुयन् रात्रावापि पोषधं कुर्यात्, इह च
सामार्थिकाङ्गत्वेनैव सिद्धः, यदस्य भेदोपादानं तदाङ्गस्या-
पनार्थमष्टमेव, यद्वा-यत एवं गृहस्थोऽपि सुव्रतो दिवं
कामति अताऽगारि सामार्थिकाङ्गानि स्पृशेत् पोषधं च न
हापयदित्युपदेशपरतया व्याख्येयम् । इति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

प्रस्तुतमेवार्थमुपसंहर्तुमाह—

एवं भिक्षासमायन्तां, गिहवासंऽपि मुञ्चन्त्या ।

मुञ्चति छवि पव्वाअं, गच्छे जक्ख-मल्लोगयं ॥ २४ ॥

' एवम् ' अमुनाङ्गन्यायेन, शिक्त्या-व्रतासेवनात्मिकया
समापन्ना-युक्तं शिक्त्यामपन्ना, गृहवासंऽपि आस्तां प्रव-
ज्यापर्याय इत्यप्यशब्दार्थः, ' सुव्रतः ' शोभनव्रता, मुच्यते—

कुतः ?—छविः—त्वक् पर्वणि च—जानुकुपराऽऽदीनि छविपर्व
तयोगादादार्किकशरीरमपि छविपर्व ततः, तदनन्तरं च ' ग-
च्छेद् ' यायात् यक्षाः—देवाः समाना लोकोऽस्येति सलोक-
स्तद्भावः सलोकता यक्षः सलोकता यक्षसलोकता ताम्,
इयं च देवगतावेव भवतीत्यर्थादेवगतिर्मात, अनेन च प-
ण्डितमरणावसरेऽपि प्रसङ्गतो बालपण्डितमरणमुक्तम् ।
इति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

(१५) साम्प्रतं प्रस्तुतमेव पण्डितमरणं फलापदर्शनद्वारेणाह—

अहं जे संवुडे भिक्षु-दुहमेगयं मिया ।

मव्वदुक्खप्पहीणं वा, देवं वावि महिङ्गिण्ण ॥ २५ ॥

' अथ ' इत्युपप्रदर्शनं, ' य ' इत्यनुद्दिष्टनिर्देशः, ' संवृत ' इति
पिहितसमस्ताऽऽश्रवद्धारः, ' भिक्षु ' गति भावभिक्षुः, स च
द्वयोरन्यतरः—एकतरः, ' म्यात् ' भवेद्, ययोर्द्वयोरन्यतरः
स्यात् तावाह-सर्वोणि-अशेषाणि यानि दुःखानि-क्षुत्पि-
पासंष्टवियोगानिष्टमयोगादीनि तैः प्रकर्षेण-पुनरनुत्पत्त्या-
त्मकेन हीनो-गृहितः सर्वदुःखप्रहीणः, स्यादिति सम्बन्धः ।
यद्वा-सर्वदुःखानि प्रहीणान्यस्येति सर्वदुःखप्रहीणः, आ-
हिताग्यादङ्गाकृतिगणत्वात् निष्ठान्तस्य परनिपातः, स च
सिद्ध एव, ततः स वा देवो वा, अपिः सम्भावने, सम्भवति
हि संहननादिवैकल्पतो मुक्त्यनवाप्तौ देवोऽपि स्यादिति ।
कीदृग ?—महती श्रद्धाः—सुखादिसम्पदस्येति महर्षिकः ।
इति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

(१६) आह गृह्णीमो देवो वा स्यादिति यत्र चासौ

देवो भवति तत्र कीदृशा आवासाः ? की-

दृशाश्च देवा ? इत्याह—

उत्तराई विमोहाई, जुहमंताणुपुव्वसा ।

ममाइमाइ जक्खेहिं, आवासो जमंभिरा ॥ २६ ॥

दीहाउया इड्ढिमंता, ममिद्धा कामरुविणो ।

अहुणोववन्नमकामा, भुज्जो अच्चिमालिप्पभा ॥ २७ ॥

' उत्तग ' उपरिवर्तिनोऽनुत्तरविमानाऽऽख्याः सर्वोपर-
वर्तित्वानेषां, विमोहा इव अल्पवेदाऽऽदिमोहनीयोदयतया
विमोहाः, अथवा-मोहा द्विधा—द्रव्यता, भावतश्च ।
द्रव्यतोऽन्धकारो, भावतश्च मिथ्यादर्शनादिः, स हिाव-
धोऽपि सततग्नोद्योतितत्वेन सम्यग्दर्शनस्यैव च तत्र
सम्भवेन विगतो येषु ते विमोहाः, युतिः—दीप्तिरन्याति-
शायिनी विद्यते येषु ते युतिमन्तः, ' अणुपुव्वसो त्ति '
प्राग्वदनुपूर्वेन क्रमेण विमोहादिविशेषणविशेषाः, सौध-
मोदिषु ह्यनुत्तरविमानावसानेषु पूर्वपूर्वोपेतया प्रकर्षव-
न्त्येव विमोहत्वाऽऽदीनि, ' समाकीर्णाः ' व्याप्ताः, ' यक्षः '
देवः, आ—समन्ताद्वसन्ति तेष्वित्यावासाः, प्राकृतत्वाच्च
सर्वत्र नपुंसकतया निर्देशः, ' देवास्तु तत्र ' यशस्विनः '
श्लाघान्विताः, ' दीप्ति '—सागरोपमपरिमिततया आयुरेपा-
मिति दीर्घायुषः, ' अड्ढिमन्तो ' रत्नादिसम्पदुपेताः, ' स-
मिद्धा ' अतिदीप्ता, ' कामरुणिणः ' कामः—अभिलाष-
स्तेन रूपाणि कामरूपाणि तद्वन्तः, ' विविधवैक्रियशक्त्य-
न्विता इत्यर्थः । न चेतदनुत्तरेण्यनुपपन्नं विशेषणमिति वा-
च्यम् ?, विकरणशङ्कस्तत्रापि सत्त्वात् । ' अधुनापपन्नमङ्गा-

शाः ' प्रथमोत्पन्नदेधतुल्याः, अनृत्तेषु हि वर्णवृत्त्यादि यावदायुस्तुल्यमेव भवति । ' भूयोऽर्चिमर्माप्रभा ' इति, भूयःशब्दः प्राचुर्ये, ततः प्रभृताऽऽदित्यदीमयो, न श्लोक-स्थैषाऽऽदित्यस्य तादृशी द्युतिरस्तीति भूयोग्रहणम् । इति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

(१७) उपसंहर्तुमाह—

ताणि टाणाँ गच्छन्ति, मिक्खित्ता संजमं तवं ।

भिक्षाण वा गिहत्थे वा, जे संति पग्गिनिव्वुडा ॥२८॥

' तानि ' अभिहितरूपाणि तिष्ठन्त्येषु, सुकृतिना जन्तव इति स्थानानि—आवासाऽऽत्मकानि, ' गच्छन्ति ' यान्ति, उपलक्षणत्वाद्गता गमिष्यन्ति च, उपलक्षणं चैतत् साध-र्माऽऽदिगमनस्य, तथाऽपि तेषां केषाञ्चिद्गमनसम्भवान् । ' शि-लित्वा ' अभ्यस्य, ' संयमं ' सप्तदशभेदं, ' तपो ' द्वादश-भेदं, क इत्याह—' भिक्षाण वा गिहत्थे वा नि ' प्रा-कृतत्वाद्वचनव्यत्ययेन भिक्षाको वा, गृहस्था वा भावतो यत्न एवात यावत्, अत एवाह—' जे ' इति ये, शा-न्त्या—उपशमेन पग्गिनिवृत्ताः—शीतोभृता विध्यानकषा-या नत्ताः शान्तपग्गिनिवृत्ताः, यद्वा—ये केचन ' सन्ति ' विद्यन्ते पग्गिनिवृत्ताः, अत्र च देवो वा स्यादित्येकवच-नप्रक्रमेऽपि यद्बहुवचनाभिधाने तद्व्याख्यर्थे, ततो न य एक एवैवगच्छन्तुगृहीतः स एव सम्यग्दर्शनाऽऽदिमानपि दिवं कामति किन्तु सर्वोऽपि इत्युक्तं भवति । इति सूत्र-ार्थः ॥ २८ ॥

एतच्चाऽऽकर्ण्य मरणेऽपि यथाभूता महात्मानां भवन्ति तथाऽऽह—

तेमि मुच्चा मपुज्जाणं, संजयाणं वुमीमओ ।

ण संतमंति मरणंते, मीलवता बहुमुआ ॥ २९ ॥

' तेषाम् ' अनन्तराभिहितस्वरूपाणां भार्याच्छृणां, ' श्रु-त्वा ' आकर्ण्य, उक्तरूपस्थानाचारिमिति शेषः । कीदृशाम् ? । ' सन्पुज्यानां ' सतां पूजाहोणां, सती वा पूजा येषां ते सन्पुजास्तेषां, ' संयतानां ' संयमवतां, ' वुमीमओ ति ' प्राग्वत्, ' न संव्रस्यन्ति ' नोद्विजन्ते, कदा ?—मरणे मर-णेन वाऽन्तो मरणान्तस्तस्मिन् आवीचीमरणाऽपेक्षया वाऽ-न्त्यमरणे, प्राकृतत्वाच्च पग्गिपातः । समुपस्थित इति शेषः । ' शीलवन्तः ' चारित्रिणा, ' बहुश्रुता ' विविधाऽऽग-मश्रवणावदातीकृतमतयः, इदमुक्तं भवति—य एवाविदि-तधार्मिकगतयोऽनुपार्जितधर्माणश्च न एव मरणादुद्विज-न्ते, यथा—कदाऽस्माभिर्मृत्वा गन्तव्यमिति, उपार्जितध-र्माणस्तु धर्मफलमयगच्छन्तो न कुतोऽप्युद्विजन्ते, यथा-कदाऽस्माभिर्मृत्वा गन्तव्यम् । यदुक्तम्—' चरितो निरुपकिल-ष्टा, धर्मो हि संयेति निर्वृतः स्वस्थः । मरणादपि नोद्विजते, कृतकृत्योऽस्मीति धर्माऽऽत्मा ॥ १ ॥ ' इति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

इत्थं सकामाऽकाममरणस्वरूपमभिधाय

शिर्यापदेशमाह—

तुलिया विमेषमायाय, दयाधम्मस्स खंतिए ।

विप्पसीइज्ज मेधावी, तहाभूएण अप्पणा ॥ ३० ॥

' तोलयित्वा पण्डितात्मानं, धूर्ततारुण्याऽऽदिगुणान्धितमि-

ति गम्यते । ' विशेषं ' प्रक्रमार्हकपरिज्ञाऽऽदिकं मरणभेदं ' आदाय ' बुद्ध्या गृहीत्वाऽभ्युपगम्यति यावत्, दयाप्र-धानो धर्म्मो दयाधर्म्मो—दशविधयतिधर्म्मरूपः, तस्य सम्ब-न्धिनी या ज्ञानिस्तया, उपलक्षणत्वात्—मार्दवाऽऽदिभिश्च । ' विप्रसीदन् ' विशेषेण प्रसन्ना भवेत्, न तु मरणादुद्वि-जेतति भावः । ' मेधावी ' मर्यादावर्त्सी, ' तथाभूतेन ' उपशान्तमोहोदयेन, यदिवा—यथैव मरणकालात्प्रागनाकु-लचेता अभूत्, मरणकालेऽपि तथैवावास्थितेन तथाभूतेनाऽऽ-त्मना स्वयमयमपरकल्पोऽपि विप्रसीदन्, कषायपद्मापग-मतः स्वच्छतां भजेत्, न तु कृतद्वादशवर्षसंलखनतथाविधत-पस्विर्वाञ्छाङ्गुलीमङ्गाऽविना कषायितामवलम्बेन मेधावी । किं कृत्वा ?—तोलयित्वा बालमरणपरिद्वितमरणे, ततश्च ' विशेषं ' बालमरणान् परिद्वितमरणस्य विशिष्टत्वलक्षणम्, ' आदाय ' गृहीत्वा, तथा दयाधर्म्मस्येति चशब्दस्य गम्यमा-नत्वात् दयाधर्म्मस्य च—यतधर्म्मस्य विशेषं—शेषधर्म्मा-तिशायित्वलक्षणमादायेति सम्बन्धः । ' कदा विप्रसीदन् ?—' ज्ञान्त्या, तथाभूतेनेति निष्कर्षायेणाऽऽत्मनोपलक्षितः । इति सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

विप्रसन्नश्च यत् कुर्यात्तदाह—

तत्रो काले अभिप्पेण, सङ्गी तालिममंतिए ।

विणएज्ज लोमहरिस्स, भेयं देहस्स कंखण ॥ ३१ ॥

' तत ' इति कषायोपशमानन्तरं, ' काले ' मरणकाले, ' अलिपेते ' अभिरुचिन्ते, कदा च मरणमभिप्रेतम् ? यदा-योगा नोत्सर्पन्ति । ' सङ्गी ति ' प्राग्वत्, श्रद्धावान्, ता-दृशमिति भयोत्थम्, ' अन्तिके ' समीपे गुरुणां मरणस्य वा, ' चिनयेद् ' विनाशयेत्, कम् ?—तुनाति लीयन्ते वा तेषु गृका इति लोमानि तेषां हर्षो लोमहर्षस्ते—रोमाञ्च, हा ! मम मरणं भविष्यतीति भयाभिप्रायसम्प्राप्यं, किं च—' भेदं ' विनाशं, ' देहस्य ' शरीरस्य, काङ्क्षेदिव काङ्क्षे-त्, त्यक्ततत्परिकर्म्मत्वात् । अथवा—' तालिसन्ति ' सुख्य-त्ययान् तादृशो यादृशः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकाले संलखना-काले वा अन्तकालेऽपि तादृशः श्रद्धावान् सन्, उक्तं हि—' जाए सङ्गाए णिक्खन्ते, पग्गियायट्ठाणमुत्तमं त-मेव अणुपालेज्ज ति । ' इदंश्च पग्गिहोपमग्गज लोम-हर्षं चिनर्यादिति सम्बन्धः । इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥

(१८) निगमयितुमाह—

अह कालम्मि मंपत्ते, आघायाय ममुच्छयं ।

मकाममरणं मरति, तिहमन्नयं मुणी ॥ ३२ ॥

' अथेति ' मरणाभिप्रायानन्तरं, ' काले ' इति मरणकाले, संप्राप्तं ' णिष्काहया य मीसा ' इत्यादिना क्रमेण समा-यान्ते, ' आघायाय ति ' आर्षत्वात् आघातयन्, संलखना-दिभिर्गुणक्रमणकारणैः समन्ताद् घातयन्—विनाशयन्, कं ? समुच्छयम्—अन्तः कामणशरीरं ' धहिरौदारिक् ' यद्वा—' समुस्सन्ति ति ' सुख्यत्ययात्समुच्छयस्याऽऽघाताय—विना-शाय, काले सम्प्राप्त इति सम्बन्धनीयम् । किमित्याह—स-कामस्य—उक्तान्त्या साभिलाषस्य मरणं सकाममरणं, तेन म्रियते, त्रयाणां—भक्तपरिज्ञानिर्नापादपोषगमनानामन्यतरणं, सूत्रत्वान् सर्वत्र विभक्तव्यत्ययः । ' मुनिः ' तपस्वी । इति सूत्रार्थः ॥ ३२ ॥ उत्तर ५ अ० ।

(११)स्वाप्नतमुपसंहरति-एवमुक्तंतीत्या तेषामेकान्तवादिनां न स्वाख्यातो धर्मो भवति, नापि शास्त्रप्रणयनेन सुप्रज्ञापितो भवति । किं स्वमनीषिकया भवतेदमभिधीयते ? नत्याह-यदिवा-किम्भूतस्तर्हि सुप्रज्ञापितो धर्मो भवतीत्याह—

से जंहयं भगवया पवेइयं, आमुपन्नं जाणया, पासया, अदुवा-गुत्ती वओगोयग्मम ति बेमि । मव्वत्थ संमयं पावं, तमेव उवाडक्कम्म एम महं विवेगे विया-हिए । गामे वा, अदुवा रम्म, नेव गामे, नेव ररणे, धम्ममाऽऽयाणह । पवेइयं माहणेण मइमया । जामा तिन्नि उदाहिया । जेसु इमे आयरिया मंवुज्झमाणा मपुट्टिया जे शिव्वुया पावेहिं कम्मेहिं अणियाणा ते वियाहिया । (सूत्र-२००)

तद्यथा-‘इदं’ स्याद्वादरूपं चन्तुनो लक्षणं समस्तव्यवहाराऽनुपायि क्वचिदयप्रतिहतं, ‘भगवता’ श्रीवर्द्धमानस्वामिना, प्रवेदितम् । एतद्वा-अनन्तरं भगवता प्रवेदितमिति ? किम्भूतेनानि दर्शयति-आशुप्रज्ञेन निगवरणत्वात् मनतोपयुक्तेनेत्यर्थः । किं यौगपद्येन ? नेति दर्शयति-‘जानता’ ज्ञानोपयुक्तेन, तथा—‘पश्यता’ दर्शनोपयुक्तेनेत्यर्थेदितं । यथा-नैपामैकान्तवादिना धर्मः स्वाख्यातो भवति । अथवा-गुप्तिर्वाग्वाच्यस्य-भाषासमिति, कार्येत्येतत्प्रवेदितं भगवता । यदिया-आस्तितान्तिध्रुवाध्रुवाऽऽदिवादिनां वादायोन्थितानां त्रयाणां त्रिपष्टयभिकानां प्रावादुकशतानां वादलाब्धिमतां प्रतिज्ञाहेतुदृष्टान्तोपन्यासद्वारेण तदुपन्यस्तदुपणोपन्यासेन च तत्पराजयाऽपादनतस्मस्यगुत्तरं देयम् । अथवा गुप्तिर्वाग्वाच्यस्य विधयेत्येतदहं प्रवीमि । वक्ष्यमाणं चत्याह-तान वादिनां वादायोन्थितानेव ब्रूयाद्-यथा भवतां सर्वेषामपि पृथिव्यभेजोवायुवनस्पत्यारम्भः कृतकारितानुमतिभिरनुज्ञातोऽतः सर्वत्र ‘सम्मतम्’ आभिप्रेतमप्रतिपिद्धं, ‘पाप’ पापानुष्ठानं, ‘मम’ तु नैतत्सम्मतमित्येतद्वर्णयितुमाह-‘तदेव’ एतत्पापानुष्ठानमुपसामीप्येनाऽऽह-अतिलङ्घ्ययतोऽह व्यर्वास्थतोऽत एव मम विवेको व्यख्यातः । तत्कथमहं सर्वा प्रतिपिद्धा-‘अवधारं’ संभाषणमापकारये ? आस्ता नावद्वाद इत्येवमसमनोभाव-धेकं करोतीति । अत्राऽह चोदकः-कथं तीर्थिकाः सम्मतपापा अज्ञानिनो मिथ्यादृष्टयोऽचरित्रिणोऽतर्पास्वनो धेति ? तथा हि-तेऽप्यरुष्टमिवनवासिनो मूलकन्दाऽऽहारा वृक्षाऽऽदिनिवासिनश्चेति । अत्राऽहाऽऽचार्य-‘नारगयवासाऽऽदिना धर्मः, अपितु-जीताजीवपरिज्ञानान् तत्पूर्वकानुष्ठानाश्च, तच्च तेषां नास्तीत्यतोऽसमनोभावेति इति । किं च सदसद्विवेकनो हि धर्मः, सख-ग्रामे वा स्यात् अथवा-अरण्ये, नैवाधारे ग्रामो, नैवाण्यं धर्मोऽस्मिन्, यतो भगवता न वागमितरहाऽऽश्रित्य धर्मः प्रवेदितः, अपितु जीवादिनन्वपरिज्ञानान् सम्यगनुष्ठानाच्च, अतस्तं धर्ममाजानीत । ‘प्रवेदितं’ कार्यतः, ‘माहणेण’ त्ति-भगवता, किम्भूतेन ? मतिमता मनने सर्वपदार्थपरिज्ञाने मतिस्तद्वता मतिमता, केवलित्यर्थः । किम्भूतो धर्मः, प्रवेदित इत्याह-‘यामा’ अतविशेषाः, अथ उदाहृताः । तद्यथा-प्राणातिपातो मृगावादः परिग्रहधेति, अदत्ताऽऽदानमैथुनयोः परिग्रह एवान्तर्भावान् अथग्रहणं ; यदिया-यामा-वयोविशेषाः,

तद्यथा-अण्वर्षादात्रिशतः प्रथमः, तत ऊर्ध्वमाष्टौः द्वितीयः, ततः ऊर्ध्वं तृतीय इति अतिबालबुद्धयोर्व्युदासः । यदिया-यस्यते उपरम्यते संसारभ्रमणोदेभिर्गति यामाः ज्ञानदर्शनचारित्र्याणीति, ते ‘उदाहृता’ व्याख्याताः । यदि नामैव ततः किम् ? इत्याह-‘येषु’ अवस्थाविशेषेषु ज्ञानाऽऽदिषु वा, ‘इमे’ देशार्या’ अपाकृतहेयधर्मा वा, सम्बुध्यमानाः सन्तः समुत्थिताः, के ?—ये ‘निष्ठिताः’ क्रोधाऽऽद्यपणमेन शीतोभृताः पापेषु कर्मसु ‘अनिदाना’ निदानरहिताः, ते व्याख्याताः प्रति पादिता इति ।

(२०) क्व च पुनः पापकर्मस्वनिदाना इत्यत आह—

उज्झं अहं तिरियं दिमामु सव्वओ मव्वावंति च गं पाडियकं जीवेहिं कम्मममारंभेणं तं परिचाय, महावी नेव मयं एएहिं काएहिं दंडं समारंभिज्जा, नेवओ एएहिं काएहिं दंडं समारंभाविज्जा, नेवओ एएहिं काएहिं दंडं समारंभंतेऽवि समणुजाणेज्जा, जे वऽअ एएहिं काएहिं दंडं समारंभंति, तमिं पि वयं लज्जा मो, तं परिचाय महावी, तं वा दंडं अन्नं वा नो दंडमी दंडं समारंभिज्जामि ति वोम । (सूत्र-२०१) विमोक्षाध्ययनोद्देशकः ८-१ ।

ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्दिक्षु ‘सर्वतः’ सर्वैः प्रकारैः, सर्वा याः काश्चन दिशः, चण्डादनुदिशश्च, ‘गे’ इति वाक्यालङ्कारे, ‘प्रत्येकं जीवेषु’ एकेन्द्रियसूक्ष्मेतद्गऽऽदिकेषु, यः कर्मसमारम्भः जीवानुद्दिश्य य उपमदरूप, ब्रियासमारम्भः, ‘गे’ इति वाक्यालङ्कारे, तं कर्मसमारम्भं, ज-परिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याप्यातपरिज्ञया प्रत्याचक्षीत । कोऽस्मी ?—‘मेधावी’ मर्यादाव्यवस्थित इति, कथं प्रत्याचक्षीत ?—इत्याह-‘नेव’ स्वयमात्मना, ‘एतेषु’ चतुर्दशभूतग्रामा-र्वास्थितेषु, ‘कांयेषु’ पृथिवीकायाऽऽदिषु, ‘दण्डम’ उपम-दं, समारंभत, न चापरेण समारम्भेन, नैवान्यान् समा-रभमाणान् समनुजानीयान्, ये चान्ये दण्ड समारंभन्तः, सुख्यन्ययेन तृतीयाधे पृष्टी । तैरपि वयं लज्जाम इत्ये-वं कृताव्यवसायः सन्, तज्जीवेषु कर्मसमारम्भं महतिऽनर्थाय, परिज्ञाय, ज्ञात्वा, ‘मेधावी’ मर्यादावान्, तथा पूर्वोक्तं दण्डम, अन्यद्वा-मृगावादाऽऽदिकं दण्डाद्विभर्तान् दण्डभीः सन्, नो दण्डं प्राण्युपमर्दाऽऽदिकं, समारंभेया, फ-रणत्रिकयोगात्रिकेण परिहरंति । इतिरधिकारपरिस्मारां प्रवीमि । इति पूर्ववत् । विमोक्षाध्ययनं प्रथमोद्देशक इति ।

(२१) मास्मत्तं द्वितीय आरभ्यते, अस्य चायमभिमुख्यन्धः-इद्वानन्तरं देशकेऽनधस्यमप्रतिपालनाय कुशालपरित्यागो-ऽभिहितः, स चैतावनाऽकल्पनीयपरित्यागमुते न सम्पूर्ण-तामियाद् अतोऽकल्पनीयपरित्यागार्थमिदमुपकथ्यते इत्ये-नेन सम्बन्धेनाऽऽयानस्येतस्याहशकस्याऽऽदिमूत्रम्—

मे भिक्खुं परिकमिज्ज वा, चिंहुज्ज वा, निमीइज्ज वा, तुयट्टिज्ज वा, सुमाणंमि वा, सुन्नागारंमि वा, गिग्गु-हंमि वा, रुक्कम्लंमि वा, कुंभागययणंमि वा, हुर-त्था वा कट्ठिचि विहरमाणं, तं भिक्खुं उवमं कमितु,

गाहावई ब्रूया-आउसंतो ! समणा ! अहं खलु तव अट्टाए असणं वा पाणं वा खाहमं वा माहमं वा वत्थं वा पडिगहं वा कंवलं वा पायपुच्छणं वा पाणाई भूयाई जीवाई सत्ताई समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिजं अणिसिद्धं अभिहडं आहट्टु चेएमि, आवमहं वा समुस्मिणामि, से भुंजह वमह, आउसंतो ! समणा ! भिक्खु ! तं गाहावई समणसं सवयसं पडियाहस्से । आउसंतो गाहावई ! नो खलु ते वयणं आढामि, नो खलु ते वयणं परिजाणामि, जो तुमं मम अट्टाए असणं वा, पा० ४ वत्थं वा, प० ४ पाणाई भू० ४ वा समारब्भ समुद्दिस्स कीयं पामिच्चं अच्छिजं अणिसिद्धं अभिहडं आहट्टु चेएमि, आवमहं वा समुस्मिणामि, मे विग्गो आउसो ! गाहावई ! एयस्स अकरणयाए । (सूत्र-२०२)

स-कृतस्मात्प्रायिकः सर्वसाधारणकरणतया प्रतिज्ञासन्दर्भा-
रुद्धो, भित्तणशीलो भिक्षुः, भित्तार्थमन्यकार्याय वा, 'पराक्रमे-
तं' विहरन्, तिष्ठेद्वा ध्यानव्यग्रो, निर्वादेद्वा अध्ययनाध्याप-
नश्रवणधावणाऽऽहृतः, तथा-श्रान्तः क्वाचिदध्वनाऽऽदौ
त्यग्यत्सेन वा विदध्यात् । क्वेनानि विदध्यादीनि दर्शयति-
'श्मशाने वा' शवानां शयन श्मशाने पितृवने तस्मिन् वा
तत्र च स्ववर्त्तने न स्वभवत्यतो यथासम्भवं पराक्रमणाद्या-
योज्यम् । तथाहि-गच्छुर्वाग्मिनस्तत्र स्थानाऽऽदिकं न कल्प-
ते, प्रमादस्पर्शालताऽऽदौ व्यन्तराद्युपद्रवान् । तथा जिनक-
ल्पार्थं सन्ध्याभावनां भावयतोऽपि न पितृवनमध्ये निवासोऽ-
नुज्ञातः, प्रतिमाप्रतिपन्नस्य तु यत्रैव मृत्योऽस्तमुपयानि तत्रै-
व स्थानम् । जिनकल्पिकस्य वा तदपक्षया श्मशानसूत्रम् ;
एवमन्यत्रापि यथासम्भवमायोज्यम् । शून्यागारे वा, गिरिगु-
हायां वा, 'दुग्न्थाव' न्ति अन्यत्र वा ग्रामादेर्बोद्धः, तं भिक्षुं
क्वाचिद्विहरन्ते, गृहपतिरुपसंक्रम्य विनयदेशं गत्वा, 'ब्रूयाद्'
वेदेदिति । यच्च ब्रूयात्तद्दर्शयितुमाह-साधुं श्मशानाऽऽदिपु-
रिष्कमणाऽदिकां क्रियां कुर्याणमुपसंक्रम्य-उपेत्य, पूर्वस्थितो
वा गृहस्थः प्रकृतिभद्रकोऽभ्युपेतसम्यक्त्वो वा साध्याचाराः
काविदः साधुमुद्दिश्येत्तद् ब्रूयात्-यथैते लब्धापलब्धभोजिनः
त्यक्तास्माः सानुक्राशाः सत्यशुचय एतेषु निक्षिप्तममृतामृत्य-
तोऽहमेतेभ्यो दास्यामीत्याभिसेधाय साधुमुपनिष्ठते, वार्त्तक-
आयुष्मन् ! भोः श्रमण ! अहं संसाराणिवं समुत्तिनीषु, 'ख-
लु' वाक्यालङ्कारे, 'तत्रार्थाय' गुप्ताभिहितं, अशने वा पाने
वा खादमे वा स्वादमे वा तथा वस्त्रे वा पतद्ग्रह वा कम्ब-
ले वा पादपुच्छने वा समुद्दिश्य-आश्रित्य, किं कुर्यादिति दर्-
शयति-('पाणाई' इति चतुष्पदीव्याख्या स्व स्व शब्दे ।) तान्
प्राणाऽऽदीन् समारब्भ उपमर्य, तथाहि-अशनाऽऽद्यारब्भे
प्राणयुपमर्दोऽवश्यंभावी, एतच्च समस्त व्यस्ते वा कश्चिद्व्याप्त-
पद्येत इयं चार्वाकशुद्धिकोटिगृहीता, सा चेमा-"आहाकम्मु-
होसिय-मीसज्जा वायरा य पाहुडिया । पूहअ-अज्झोयरगां,
उग्गमको-डी अ लुभेअ ॥ १ ॥ " विशुद्धिकोटिं दर्श-
यति-"जीतं" मूल्येन गृहीतं, 'पामिच्चति' अपरस्मादु-
च्छिजमुद्यतकं गृहीतं, बलात्कारितया वा न्यस्मादाच्छिद्य रा-

जोपसृष्टो वा अन्येभ्यो गृहिभ्यः साधोर्दास्यामीत्याच्छिन्धा-
त् । तथा-"अनिस्सुष्टं" परकीयं यत्तदन्तिके तिष्ठति न
च परेण तस्य निस्सुष्टं-इत्तं तदनिस्सुष्टं, तदेवंभूतमपि
साधोर्दानाय प्रतिपद्यते । तथा-स्वगृहादाहृत्य 'चेएमि'
न्ति, ददामि तुभ्यं वितर्गामि, एवमशनाऽऽदिकमुद्दिश्य ब्रू-
यात् । तथा-"आवसथं वा" गुप्ताध्यायं, समुच्छृणोमि-
आदेगारभ्याऽपूर्वं करोमि, संस्कारं वा करोमि, इत्येवं प्राञ्ज-
लिरवनतोत्तमाङ्गः सन् अशनाऽऽदिना निमन्त्रयेत् । यथा भु-
ङ्क्त्वाशनाऽऽदिकं, मन्संस्कृताऽऽवसथं घम इत्यादि । छिन्न-
नखदुवचनेन अप्यायेज्ये । साधुना तु-सूत्रार्थावशादेनादी-
नमनस्कं प्रतिपद्यितव्यमित्याह-आयुष्मन् ! श्रमण ! भि-
क्षो ! तं गृहपतिं समनसं-सवयसमन्यथाभूतं वा प्रत्या-
चक्षीत । कथमिति चेद्दर्शयति-यथा आयुष्मन् ! भो गृ-
हपते ! न खलु तवैवम्भूतं वचनमहर्मादये, खलुशब्दो-
ऽपिशब्दार्थे, स च समुच्छ्वये, नापि तद्वत्तद्वचने 'परि-
जानामि' आसवनपरिज्ञानेन परिचिद्वेऽहमित्यर्थः । य-
स्त्वं मम कृतेऽशनाऽऽदिप्राणयुपमर्देन विदधामि, यावदावस-
थसमुच्छ्वयं विदधामि, भो आयुष्मन् ! गृहपते ! विरतः-
अहमेवम्भूतादनुष्ठानान् । कथम्-एतस्य-भवदुपन्यस्तस्या-
करणतयत्यतो भवदीयमभ्युपगमे न जानेऽहमिति ।

(२०२) तदेवं प्रसह्याशनाऽऽदिस्संस्कारप्रतिपद्यं प्रतिपादितो
यदि पुनः कश्चाद्विदितसाध्वभिप्रायः प्रच्छुल्लमेव विदध्या-
त्तदपि कुर्ताश्चतुर्गलभ्य प्रतिपद्येदित्याह-

स भिक्खुं परिक्रमिज वा ० जाव दुग्न्था वा कहिंची विहर-
माणं तं भिक्खुं उवसंक्रमित्तु गाहावई आयगयाए पेहाए,
असणं वा पा० ४, वत्थं प० वा ४, ० जाव आहट्टु चेएह । आव-
महं वा समुस्मिणाह, भिक्खुं परिघामेत्तं, तं च भिक्खुं जाणि-
जा महसम्मइयाए परवागग्गणेण अन्नेमि वा सुच्चा अयं खलु
गाहावई मम अट्टाए असणं वा पा० ४, वत्थं वा प० ४, ० जाव
आवमहं वा समुस्मिणाई, तं च भिक्खुं पडिलेहाए आग-
मित्ता आणविज्जा अणामेवणाए ति वेमि । (सूत्र-२०३)

तं भिक्षुं क्वाचित् श्मशानाऽऽदौ विहरन्तमुपसंक्रम्य प्रा-
ञ्जालिर्वन्दिन्वा गृहपतिः प्रकृतिभद्रकोऽदिकः कश्चित्, आत्म-
गतया प्रेक्षयाऽनाविष्टताभिप्रायः, केनचिदलक्ष्यमाणा यथा-
अहमस्य दास्यामीत्यशनाऽऽदिकं प्राणयुपमर्देनाऽऽरभेत ।
किमर्थमिति चेद्दर्शयति-तदशनाऽदिकं भिक्षुं 'परिघाम-
यितुं' भोजयितुं, साधुभोजनार्थमित्यर्थः । आवसथं च
साधुभिर्गन्धवासयितुमिति, तदशनाऽदिकं साध्वर्थे नि-
ष्पादितं भिक्षुः 'जानीयात्' परिच्छिन्धात् । कथमित्याह-स्य-
सन्मत्या परक्याकरणेन वा तीर्थकरोपदिष्टोपायेन वा, अन्य-
भ्यो वा तत्परिजनाऽद्विभ्यः धृत्वा, जानीयादिति वर्त्तते,
यथा अये खलु गृहपतिर्मर्द्धमशनाऽदिकं प्राणयुपमर्देन वि-
धाय सत्तं दद्यान्वावसथं च समुच्छृणोति, तद्विक्षुं सम्यक्
'प्रत्युपस्य' पर्यालोच्य, अवगम्य च ज्ञात्वा, 'ज्ञापयन्' तं गृ-
हपतिम्, अनासेयनया यथा-अनेन विधानेनोपकल्पितमाहा-
राऽदिकं नाहं-भुञ्जे, एवं तस्य ज्ञापनं कुर्यात्, यद्यस्मां धा-
वकस्ततो लेशतः पिण्डनिर्युक्तिं कथयेद्, अन्यस्य च प्र-

कृतिभद्रकस्योद्गमाऽऽदिदोषानाविर्भावयेत, प्रामुक्तदानफलं च प्ररूपयेत्, यथाशक्ति धर्मकथा च कुर्यात् । तथा— (काले देशे क०, दाने सत्पुरुषे०, दुःखसमुद्रे प्रा०, अत्रत्येया श्रेयकत्रयी 'दाणे' शब्दे ४ भागे २४६० पृष्ठेऽस्मिन्) इत्यादि, ईतर्गधिकारपरिममाप्ता, ब्रवीमीत्येतत्पूर्वोक्तम् ।

वक्ष्यमाणं चेत्याह—

भिक्षुं च खलु पुट्टा वा, अपुट्टा वा, जे इमे आहच्य गं-
था वा फुमंति । मे हंता, हणह, खणह, छिदह, दहह, पयह,
आलुपह, विलुपह, सहमाकरह, विप्पगामुमह, ते फोम
धीगं पुट्टो अहियासए । अदुवा—आयागोयग्माहस्वे त-
क्रियाणमणेत्तिमं । अदुवा—वहगुत्तीए गोयग्म अणुपुच्छेण
सम्मं पडिलेहए, आयतगुत्तं बुद्धिहं एयं पवइयं । (सूत्र-२०४)

'च.' समुच्चयं, 'खलु.' वाक्यालङ्कारे, भिक्षणशीलो भिक्षुस्तं
भिक्षुं, पुट्टा कश्चित्, यथा भो भिक्षो ! भवदर्धमशनाऽऽदिकमाव-
सथं वा संस्करिष्येऽननुज्ञातोऽपि तेनाऽसौ तत्करोत्यवश्यम-
यं चादुर्भवेलात्कारेण वा ग्राहयिष्यते । अपरस्त्वापन्माध्या-
चारविधिज्ञाऽतोऽपृष्टं क्षुब्धना ग्राहयिष्यामीत्यभिसन्धायाऽ-
शनाऽदिकं विदध्यात् । स च तदपारिभोगे श्रद्धाभङ्गान् चादृश-
ताग्रहणाच्च गेषाऽऽवशात्प्रसुखदुःखतया लोकज्ञा इत्यनुश-
याच्च राजानुसृष्टतया च न्यक्कारभावनातः प्रहृष्टमुपगतो
हनताऽऽदिकमपि कुर्यादिति दर्शयति—एकाधिकारं बह्वतिद-
शाद्ये इमे प्रश्नपूर्वकमप्रश्नपूर्वकं वा आहाराऽऽदिकं 'ग्रन्थान्'
महतो द्रव्यव्ययाद्, आहत्य दौर्गत्या, आहतग्रन्था वा, व्ययी-
कृतद्रव्या वा, तदपारिभोगे 'स्पृशन्ति' उपतापयन्ति, कथ-
मिति चेद्दर्शयति—'स ईश्वराऽऽदि. प्रहिष्ट' सन्, हन्ता स्वतो-
ऽपराधं हनताऽऽदौ चोदयति । तथा—हतेन साधुं दण्डाऽऽ-
दिभिः 'क्षुण्ण' व्यापादयत क्षुब्धहस्तपादाऽऽदिकं, दहत
अग्न्यादिना, पचत उरुमांसाऽऽदिकं, आलुम्पत वस्त्राऽऽ-
दिकं, विलुम्पत सर्वस्यापहारणं, सहसा कायत—आशु
पञ्चत्वं नयत, तथा—विविधं परासृशत नानापीडाकर-
णैर्वाधयत, 'तान' चैवम्भूतान् 'स्पर्शान्' दुःखविशेषान्,
'धारः' अक्षोभ्यः, तैः स्पर्शः 'स्पृष्टः' सन्, अधिसंहत । तथा—
अपरैः क्षुत्पिपासापरीपहैः स्पृष्टः स आधिसंहत । न तु पुनरु-
पमर्गैः परीपहैर्वा तर्जितो विह्वलतामापन्नस्तदुद्देशिकाऽऽदि-
कमभ्युपयान् । अनुकूलैर्वा सान्त्वय्यादाऽदभिरुपमर्गितो ना-
ऽऽदद्यात् । अपि तु—सति सामर्थ्ये जिनकल्पिकादन्य आचार-
गोचरमाचक्षतेत्याह—नानाविधोपसर्गजनितान् स्पर्शान्-
धिसंहत । 'अथवा' साधुनामाचारगोचरम्—आचारानुष्ठा-
नविषयः मूलोत्तरगुणभेदभिन्नमाचक्षते । न पुनर्नयद्रव्य-
विचारम् । तत्रापि मूलगुणस्थैर्याथमुत्तरगुणान् तत्रापि पि-
गडैषणाविशुद्धिमाचक्षते । अत्र च पिगडैषणासूत्राणि प-
ठितव्यानि । अपि च—'यस्वयमदुःसितं स्या—अ च
परदुःखे निमित्तभुत्तमपि । केवलमुपग्रहकरं, धर्मकृते त-
द्भवेद्वयम् ॥ ६ ॥ ' किं सर्वस्य सर्वं कथयेत् ?' नेति दर्श-
यति—'तर्क्षयित्वा' पर्यालोच्य पुरुषं, तद्यथा—कोऽयं पुरुषः
कञ्चनतोऽभिगृहीतोऽनभिगृहीतो मध्यम्यः प्रकृतिभद्रको

वेत्येवमुपयुज्य यथाह—यथाशक्ति चाऽऽवेदयेत् । सत्यां च
शक्नो पञ्चावयवेनान्यथा वा वाक्येन 'अनीदृशम्' अनन्यस-
दृशं, स्वपरपक्षस्थापनाव्युदासद्वारेणाऽऽवेदयेदिति । अथ सा
मर्थ्याविकलः स्यात् कुर्यात् वा कथ्यमानेऽसावनुकूलप्रत्य-
नीकस्ततो वाग्गुप्तिर्विधेयेत्याह—सति सामर्थ्ये शृण्वति
वा दातारि आचारगोचरमाचक्षते । 'अथवा' इत्यन्यथाभा-
वे तु—'वाग्गुप्त्या' व्यवास्थितः सन्नात्महितमाचरन् 'गो-
चरस्य' पिगडविशुद्ध्यादेराचारगोचरस्य 'आनुपूर्व्या'
उद्गमप्रश्नाऽऽदिरूपया, सम्यगं शुद्धिः, प्रत्युपेक्षते । किम्भूतः ?
आत्मगुतः सन्, सततोपयुक्त इत्यर्थः । नतन्मयोच्यत इ-
त्याह—'बुद्धेः' कल्प्याकल्प्याविधिज्ञे, 'एतन्' पूर्वोक्तं,
प्रवेदितम् । (अत्रेतन् सव्याख्यं सूत्रद्वयम्—'दाणे' शब्दे ४
भागे २४६२ पृष्ठे, 'मज्झिमेणे' ति 'सूत्रे च—'धम्म' शब्दे
४ भागे २६७५—२६७६ पृष्ठे गतम्)

(२३) केचित्तु मध्यमवर्गस्य समुत्थिता अपि परीपहन्दिन्द्रियै-
र्ग्लानतां नीयन्त इति दर्शयितुमाह—

आहारोवचया देहा, परीमहपभंगुरा पामह एगे सत्विदि-
एहि परिगिलायमाणंहि । (सूत्र-२०८)

आहारोपचयो येषां ते आहारोपचयाः, के ते ?—दिह्यन्त
इति देहाः, तदभावे तु ग्लायन्ते म्रियन्ते वा, तथा—'परीप-
हप्रभञ्जितं, परीपहैः सद्भिर्भङ्गुरा देहा भवन्ति, ततश्चाऽऽहा-
रोपचित्ते देहा अपि प्राप्तपरीपहा यान्ताऽऽदित्तोभेण वा पश्यत
यूयम्, 'एके' क्लीबाः, सर्वैर्गिन्द्रियैर्ग्लायमाने, क्लीयतामीयुः ।
तथाह—क्षुत्पीडितो न पश्यति, न शृणोति, न जिघ्रसीत्यादि ।
तत्र केवलिनोऽप्याहारमन्तरंगं शरीरं ग्लानभावं यायाद्,
आस्तां तावदपरः प्रकृतिभङ्गुराशरीर इति । स्यान्मतम्—
अकेवल्यकृतार्थत्वात् क्षुत्तदनीयसद्भावाद्याऽऽहारयति, इया-
ऽऽदीनि व्रतान्यनुपालयति । केवली तु नियमान् सन्त्यनीत्य
तः किमर्थं शरीरं धारयति ?—तद्गणार्थं चाऽऽहारयतीति ?,
अत्रोच्यते—तस्याऽपि क्षुत्कर्मसद्भावात्प्रकान्तन कृतार्थता,
तन्कृते शरीरं विभृयान्, तद्गणं च नाऽऽहारमन्तरंगं क्षु-
त्तदनीयसद्भावाद्येति । तथाह—वेदनीयसद्भावात्तन्कृता
एकादशाऽपि परीपहाः केवलिनो व्यस्तसमस्ता, प्रादुर्ष्यान्त,
इत्यत आहारयत्येव केवलीति स्थितम् । अत आहारमृतं
ग्लानतान्द्रियाणामिति प्रतिपादितम् ।

(२४) विदितं चेद्यश्च परीपहपीडितोऽपि किं कुर्यादित्याह—

ओए दयं दयह, जे मंनिहाणमन्थस्मं खयन्ने मं भिक्षु
कालेने बलन्ने मायन्ने खणन्ने विणयन्ने ममयन्ने परिग्गहं
अममायमाणे कालेणुट्टाह अपडिन्ने दुहओं छित्ता नियाहं ।
(सूत्र-२०६)

'ओजः, एको रागाऽऽदिग्रहितः सन्, सत्यपि क्षुत्पिपासाऽ
दिपरीपहे' दयामेव दयते 'कृपां' पालयति, न परीपहेस्त-
र्जितो दयां खण्डयतीत्यर्थः । कः पुनर्दयां पालयतीत्याह—यो हि
लघुकर्मा सम्यग्ज्ञानधीयते नास्काऽद्विगतपु येन तन्माधिधा-
नं कर्म, तस्य स्वरूपानिरूपकं शास्त्रं तस्य, खेदक्षो-निपुणो,
यदि वा—साधधानस्य-कर्मणः, शस्त्र-संयमः साधधानश-
स्त्रं तस्य, खेदक्ष-सम्पक् संयमस्य वेत्ता, यश्च संयमाधिधक्षः

स भिक्षुः कालज्ञः उचिताऽनुचिताऽवमरणः, एतानि च सूत्राणि लोकविजयपञ्चमोद्देशकव्याख्यानुसारेण नेतव्यानीति । तथा—यल्लो मात्रज्ञः क्षणज्ञो विनयज्ञः समयज्ञः परिग्रहममन्त्येन अचरन् कालनोत्थायी अप्रतिज्ञः उभयतः छुत्ता, स चैवम्भूतः संयमानुष्ठाने निश्चयेन याति निर्यातीति । (अग्रे-तने सव्याख्यं सूत्रम्—'सीयफासपरीसह' शब्द—चतुर्थोद्देशकस्य चत्वारि सव्याख्यानि सूत्राणि च 'वन्ध' शब्दे षट्यन्ते)

(२५) यः पुनरल्पमत्त्वतया भगवदुपादिष्टं नैव सम्यग्जानीयात्स एतदध्यवसायी स्यादित्याह—

जस्म शं भिक्खुस्स एवं भवइ-पुट्ठो खलु अहमंमि नालमहमंमि सीयफासं अहियामित्तण, मे वसुमं सव्व-ममन्नागपपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणायाए आउट्टे तवस्मिणो हू तं सयं जमेगे विहमाइए तत्थाऽवि तस्म कालपरियाण, मेऽवि तत्थ विअंतिकारण, इच्चयं विमोहाऽऽयतणं हियं सुहं खमं निस्ससं आणुगामियं ति चमि । (सूत्र-२१५)

'णम्' इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोर्मन्दसंहननतया एवम्भूतोऽध्यवसायो भवति । तद्यथा—स्पृष्टः खल्वहमस्मि रोगाऽऽतङ्कः शीतस्पर्शाऽऽदिभिर्वा स्याद्युपसर्गैर्या, ततो ममास्मिन्नवसरे शरीरविमलं कर्तुं श्रेयो, 'नालं' न समर्थोऽहमस्मि, 'शीतस्पर्श' शीताऽऽर्पादितं दुःखविशेषं, भावशीतस्पर्श वा स्याद्युपसर्गम् 'अध्यासयितुम्' अधिगोदुम्, इत्येतां भक्तपरिज्ज्ञितमरणपावपोषगमनमुत्सर्गं कर्तुं युक्तम् । न च तस्य ममाऽस्मिन्नवसरेऽवसरे यतो मे कालक्षणाऽसहिष्णुरूपसर्गो समुत्थितो रोगवेदनां वा चिराय सोदु नालमतो वेदानसं गार्हपृष्ठं वा आपवादिक् मरणमत्र साम्प्रतम् । न पुनरुपसर्गितस्मन्दवाभ्युपेयादित्याह—'स' साधु, वसु-द्रव्यं स चात्र संयमः स विद्यते यस्याऽस्मां वसुमान्, 'मवेस' मन्यागतप्रज्ञानेनाऽऽत्मना कश्चित् 'अर्धकटाक्षनिर्गच्छणादु-पसर्गसम्भवं मन्यपि तदकरणतया आ-समन्तादृत्ता-व्यवस्थित आवृत्तः, यादृवा-शीतस्पर्श-वाताऽऽदिजनितं दुःखविशेषमसहिष्णुस्तत्त्विकित्साया अकरणतया वसुमान्, सर्वसमन्यागतप्रज्ञानेनाऽऽत्मना आवृत्तो-व्यवस्थित इति । स चापसर्गितो वाताऽऽदिवेदनां वाऽर्साहण्युः किं कुर्यादित्याह-हुहंतां, यस्माश्चिराय वाताऽऽदिवेदनां सोदुमसहिष्णुः, यद्वि-या—यस्मात् सीमान्तनी उपसर्गयितुमुपस्थिता विषमज्ञाणा-द्व्यधनाद्युपन्यासनाऽपि न मुञ्चति, ततः 'तर्पस्वनः' प्रभूत-तरकालनानाविधोपायोपाज्जिततपोधनस्य, तदेव श्रेयो यद्वा 'एकः' कश्चित्, निजैः सपत्नीकोऽपवर्गकं प्रवेशितः, आरूढ-प्रणयप्रयसीप्रार्थितस्ताश्रमोपायमलभमान आत्मोद्वन्धना-य विहायोगमनं तद्वाऽऽद्यात्, विषं वा भजयेत्, पतनं वा कुर्याद्, दीर्घकालं वा शीतस्पर्शाऽऽदिकमसहिष्णुः सुदर्शन-यन् प्राणान् जह्यात् । (सुदर्शनकथाम् 'सुदर्शन' शब्दे बद्ध्याम) ननु च वेदानसाऽऽदिकं बालमरणमुक्तं, तच्चाऽ-नर्थाय, तत्कथं तस्याऽभ्युपगमः ?, तथा चाऽऽगमः—'इच्छ-पणं बालमरणेण मरमाणं जीवे अण्णेहि नेरइयभवग्ग-

हणेहि अप्पाणं संजोएइ ० जाव अणाइयं च णं अणव-यग्गं चाउरंतं संसारकंतरं भुज्जो भुज्जो परियट्टइ सि । " अत्रोच्यते—नैव दोषोऽत्रास्माकमाहंतानां, नैकान्ततः किञ्चित्प्रतिषिद्धमभ्युपगतं वा मैथुनमेकं विहाय । अपि तु द्रव्यक्षेत्रकालभाषानाश्रित्य तदेव प्रतिषिध्यते, तदेव चाभ्युपगम्यते, उत्सर्गोऽप्यगुणायाऽपवादाऽपि गुणाय काल-ज्ञस्य साधोरिति । एतदर्थयितुमाह—दीर्घकालं समयमप्रति-पालनं विधाय, संलेखनार्वाधना कालपर्यायेण भक्तपरिज्ञाऽऽ-दिमरणं गुणायति । एवाविधं त्ववसरे 'तत्राऽपि' वेदानस-गार्हपृष्ठंऽऽदिमरणंऽपि कालपर्याय एव, यद्वत्कालपर्याय-मरणं गुणाय, एवं वेदानसाऽऽदिकमपीत्यर्थः । बहुनाऽपि कालपर्यायेण यावन्मात्रं कर्माऽस्मां क्षपयति, तद्वत्सावलेना-ऽपि कालेन कर्मक्षयमवाप्नोतीति दर्शयति—'सोऽपि' वेदा-नसाऽऽदिविधाता, न केवलमानुपूर्व्या भक्तपरिज्ञाऽऽदेः कर्त्त-व्यपिशब्दार्थः 'तत्र' तस्मिन् वेदानसाऽऽदिमरणे 'विश्रं-तिकारणं सि' विशेषणान्तिर्व्यन्तिः—अन्तिक्रिया तस्याः कारको व्यन्तिकारकः, तस्य हि तस्मिन्नवसरे तद्वेदानसा-ऽऽदिकमौत्सर्गिकमेव मरणं, यतोऽनेनाप्यापवादिकेन मर-णेनानन्ताः सिद्धाः, सत्यन्ति च, उपसर्गाद्विहायुगाह—'इत्ये-तत्' पूर्वोक्तं वेदानसादिमरणं, विगतमोहानां—'आयतनम्' आश्रयः कर्मव्यवस्था, तथा—'हितम्' अपायपरिहारतया, त-था—'सुखं' जन्मान्तरेऽपि सुखहेतुत्वात्, तथा—'समं' युक्त-प्राप्तकालत्वात् । तथा—निश्चयसं कर्मक्षयहेतुत्वात्, तथा—'आनुगामिकं' तदज्जित-पुण्याऽनुगमनान्, इति-ब्रवीमि-शब्दो पदवद् । विमोक्षाध्ययनस्य चतुर्थोद्देशकः समाप्तः । आचा० १. ३७० = अ० ४ उ० । (भक्तपरिज्ञा 'भक्तपञ्चखाण' शब्दे पञ्चमभागे १३५८ पृष्ठे गता)

(२६) तस्य च भिक्षोर्भिग्रहाविशेषान् सपात्रमेकं यत्नं

धारयतः, परिकर्म्मितमतेल्लघुकर्मतया एकत्वभाव-

नाऽध्यवसायः स्यादिति दर्शयितुमाह—

जस्म शं भिक्खुस्स एवं भवइ । एगे अहमंमि, न मे अ-न्थि कोइ, न याऽहमवि कस्म वि, एवं मे एगाणिणमेव अ-प्पाणं ममभिजाणिज्जा । लाघवियं आगममाणे तवे से अ-भिमममाणे भवइ ० जाव समभिजाणिया । (सूत्र-२१६)

'णम्' इति वाक्यालङ्कारे, यस्य भिक्षोः, 'एवं' इति व-च्यमाणे भवति, तद्यथा—एकोऽहमस्मि संसारं पर्यटतो न मे पारमार्थिक उपकारकर्तृत्वेन द्वितीयोऽस्ति, न चाहम-न्यस्य दुःखापनयनतः कस्यचिद् द्वितीय इति, स्वकृतकर्मफ-लेश्वरत्वात्प्राणिनाम् । एवमस्मां साधुरेकार्कानमेवाऽऽत्मान-मन्तरात्मानं सम्यग्भिजानीयान् । नास्याऽऽत्मनो तर्काऽऽ-दिदुःखत्राणतया शरण्यो द्वितीयोऽस्तीत्येवं सन्दधानो यद्य-द्रेगाऽऽदिकमुपतापकारणमापद्यते, तत्तदपराशरणानप-क्षां मयैवेतच्छते, मयैव सोढव्यमित्येतदध्यवसायी सम्यग्-धिसहते । कुत एतदधिसहते ? इत्यत आह—'लाघ-वियं' इत्यादि चतुर्थोद्देशकवद्गतार्थम् । यावत् 'समस्त-मेव समभिजाणियं सि' । इह द्वितीयोद्देशक उद्गमोत्पादन-प्रातिपादितः । तद्यथा—'आउमंता ! समणा ! अहं खलु तव अट्ठाण अस्सणं वा पाणं वा खाहं वा साहं वा वन्ध-

वा पडिगहं वा कम्बलं वा पायपुञ्जं वा पाणां भूयां जीवां सत्तां समारम्भ समुद्दिस्स कायं पामिच्चं अच्चे-
ज्जं अणिमिद्धं आहट्टं चेपमि ।" इत्यादिना ग्रन्थेनेति । त-
था-अनन्तरोदेशके ग्रहणैषणा प्रतिपादिता । " सिया यं स
एवं वयंतस्स वि परे अभिहडं असणं वा पाणं वा खा-
मं वा साइमं वा आहट्टं वलपज्जा ।" इत्यादिना ग्रन्थेन ।
(ततो प्रासैषणा ऽवशिष्यते, अतस्तत्प्रतिपादकं सूत्रम् 'भो-
यण' शब्दे पञ्चमभागे १६२७ पृष्ठं सव्याख्यमुक्तम्)

(२७) तस्य चान्तप्रान्ताशितया ऽर्पाचितमांसशोणितस्य
जरदास्थिसन्ततः क्रिया ऽवसीदत्कायचेष्टस्य
शरीरपार्श्वत्यागबुद्धिः स्यादित्याह—

जस्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ, से गिलामि च ख-
लु अहं, इमंति ममए इमं सरीरगं अणुपुव्वेण परिव-
हितए से अणुपुव्वेण आहारं संवट्टिज्जा । अणुपुव्वेण
आहारं संवट्टिता—कसाए पयणुए किच्चा—समाहित्यच्च
फलगावयट्ठी उट्ठाप भिक्खू अभिनिवुडच्चे । (सूत्र-२२१)

'णम्' इति वाक्यालङ्कारः, यस्यैकत्वभावनाभाविनस्य
भिक्षोराहारोपकरणलाघवं गतस्य, 'एव' इति वच्य-
माणा ऽभिप्राया, भवति । 'स' इति तच्छब्दार्थः, तच्छ-
ब्दोऽपि वाक्योपन्यासार्थः, 'चः' शब्दः समुच्चये, 'खलुः'
अवधारणे, अहं चाऽस्मिन् 'समये' अवसरे समयमावसरे,
'ग्लायामि' ग्लानिमेव गतो रूक्षाऽऽहारतया तत्समु-
त्पन्नं वा रोगेण पीडितोऽतो न शक्नोमि रूक्षतपोभि-
रभिनिष्ठ, 'शरीरकमा-नुपूर्व्या' यथेष्टकालाऽऽवश्यकक्रि-
यारूपया, 'परिघोडुं' नालमहं क्रियासु ध्यापारयितुम्, अ-
स्मिन्नवसरे इदं प्रतिक्षणं शौर्यमाणत्वाच्छरीरकमिति मत्वा,
'स' भिक्षुः, आनुपूर्व्या चतुर्थपक्षाऽऽच्चास्त्वाऽऽदिकया आ-
हारं संवर्त्तयेत् सतिपेत्, न पुनर्द्वादशसंवेत्सरसंलेखनाऽऽ-
नुपूर्वीह गृह्यते, ग्लानस्य तावन्मात्रकालस्थितेरभावाद् । अ-
तस्तत्कालयोग्ययाऽऽनुपूर्व्या द्रव्यसंलेखनार्थमाहारं नि-
रुन्ध्यादिति । द्रव्यसंलेखनया संलिख्य च यदपरं कु-
र्यात्तदाह—षष्ठाष्टमदशमद्वादशाऽऽदिकयाऽऽनुपूर्व्याऽऽहारं,
संवर्त्य—कपायान् प्रतनूनं कृत्वा—सर्वकालं हि कपायमानव
विधेयं, विशेषतस्तु संलेखनावसरे इत्यतस्तान् प्रतनूनं कृ-
त्वा सम्यगाहिता—व्यवस्थापिता अर्चा शरीरं येन स समाहि-
ताः, नियमितकायव्यापार इत्यर्थः । र्यात्वा—अर्चा—लेख्या
सम्यगाहिता—ज्ञानता लेख्या येन स समाहिताः, अतिविशु-
द्धाध्यवसाय इत्यर्थः । यदिवा—अर्चा क्रोधाध्यवसायाऽऽत्मि-
का ज्वाला समाहिता—उपसमिता अर्चा येन स तथा, 'फलं'
कर्मस्वरूपं, तत्रैव फलकं तेनाऽऽपदि—संसारभ्रमणरूपा-
यामर्थः—प्रयोजने फलकापदार्थः स विद्यते यस्याऽस्मां फलका
ऽऽपदर्थी, यदिवा—फलकवद्वास्यादिभिरुभयतो बाह्यतोऽभ्यन्त-
गतश्चावकृष्टः फलकावकृष्ट इत्येवं विशुद्धाऽऽर्पन्त्यात् 'फलगा-
वयट्ठी' इत्युक्तं, यदिवा—तस्यमाणोऽपि द्वेषजनधास्यादिभि-
कपायाभाघतया फलकयदवतिष्ठते तच्छालश्चेति फलकाव-
स्थायी, वासीचन्दनकल्प इत्यर्थः । स एवम्भूतः प्रतिदिनं
साकारभक्तप्रत्याख्यायी बलवति रोगावगे उत्थाय अभ्युद्यत
मरणोद्यमं विधाया भिनिवृत्ताच्चः शरीरसन्तापगहितो धृति-

संहननाऽऽद्युपेतो महापुरुषाऽऽजीर्णमार्गानुविधायीकृतं
मरणं कुर्यात् ।

कथं कुर्यादित्याह—

अणुपविसित्ता गामं वा णगरं वा खेडं वा कम्बडं वा
मडंबं वा पट्टणं वा दोणमुहं वा आगरं वा सन्निवेसं वा ने-
गमं वा रायहाणि वा तणां जाइज्जा, तणां जाइत्ता से
तमायाए एगंतमवक्कमिज्जा, एगंतमवक्कमित्ता—अप्पंडे अ-
प्पपाणे अप्पवीए अप्पहरिए अप्पोमे अप्पोदए अप्पुत्ति-
गणणगदगमद्वियमकडामंताणए पडिलेहिय प०(२)पमजि-
य प०(२) तणां संधरिज्जा, तणां संधरित्ता—इत्थवि समए
इत्तरियं कुज्जा, तं सच्चं सच्चवाई ओए तिच्चे छिन्नकहं-
कहे आईयट्ठे अणांए चिच्चाण भेउरं कायं संविहूय
विरुवरुवे परीमहोवसग्गे अस्मि विस्संभणयाए भेरवम-
णुचिच्चे तत्थावि तस्म कालपरियाए० जाव अणुगामियं
ति वमि । (सूत्र-२२२) विमोक्षाध्ययने षष्ठ उद्देशकः ।

('गामं' यावत् 'रायहाणि' इत्यादि शब्दाः स्वस्वशब्दे)
एतन्वैतानि वा प्रविश्य तृणानि याचेत्, ततः किमित्याह—सं-
स्तारकाय प्रासुक्तान् दर्भवीरणाऽऽदिकान् क्वाचिद्—ग्रामा
ऽऽदी, तृणस्वामिनमशुषिराणि तृणानि याचित्वा स तान्या-
दाय 'एकान्ते' गिरिगुहादी, अपक्रमद्—गच्छेत्, एकान्ते
गृहाऽपक्रम्य च प्रासुक्तं महास्थगिडलं प्रत्युपेतं । किम्भूतं
तदहंरयति—अल्पान्यगृहानि काटिकाऽऽदीनां यत्र तदल्पागृहं
तस्मिन्, अल्पशब्दोऽत्राभावे वर्तते, अगृहकर्गहित इत्यर्थः ।
तथा—अल्पाः प्राणिना—हीन्द्रियाऽऽदयो यस्मिन् तत्तथा,
तथा—अल्पानि बीजानि नोवारय्यामाकाऽऽदीनां यत्र तत्तथा
तथा—अल्पानि हरितानि—दूर्वाप्रवालाऽऽदीनि यत्र तत्तथा,
तथा—'अल्पावश्याय' अधस्तनोपरितनायश्यायविप्रद्वर्जि-
ते, तथा—'अल्पोदके' भौमान्तरिक्षोदकगृहिते, तथा—'उत्तिष्ठ-
पनकोदकमृत्तिका मर्कटसन्तानगृहिते' तत्रोत्तिष्ठ—पिपीलि-
कासन्तानकः, पनको—भूम्यादाबुल्लिचिशेषः, उदकमृत्तिका—
आचराकायाऽऽदीकृता मृत्तिका, मर्कटसन्तानको—लूता-
तन्तुजालं, तद्वम्भूतं महास्थगिडलं तृणानि संस्तेरन् । किं
कृत्वा ?—तत् स्थगिडलं चक्षुषा 'प्रत्युपेत्य' (२) वीप्सया
भृशभावमाह । एवं रजोहरणाऽऽदिना 'प्रसृत्य' (२) अत्रापि
वीप्सया भृशार्थेना सूचिता । संस्तीये च तृणान्युच्चारप्रस-
वणभूमिं च प्रत्युपेत्य पूर्वाभिमुखसंस्तारकगतं करतललला-
टस्पर्शिभूतं रजोहरणः कृतमिह नमस्कार आचर्त्तितपञ्चनम-
स्कारोऽत्रापि समये, आपिशब्दादन्यत्र वा समये, 'इत्यग्रम्'
इति, पादपोपगमनापेक्षया नियतदेशप्रचाराभ्युपगमादिकृत-
मरणमुच्यते; न तु पुनरित्वरं साकारं प्रत्याख्यानम् । साका-
रप्रत्याख्यानस्यान्यस्मिन्नपि काले जिनकल्पिकाऽऽदिसम्भ-
वान् । किं पुनर्यावन्तार्थिकभक्तप्रत्याख्यानावसर इति । इत्वरं
हि रोगाऽऽतुरः आचको विधेत् । तद्यथा—यद्यहमस्माद्रोगान्
पञ्चपरहोभिर्मुक्तः स्यां ततो भोदयं, तान्यथेत्यादि । तदर्थमन्व-
रम् इति मरणं, धृतिरसंहननाऽऽदिबलोपेतः स्थकृतत्वगव-
र्त्तनाऽऽदिप्रक्रिया यावज्जीवं चतुर्विधाऽऽहारनियमं कुर्यादिति ।

उक्तं च—

“ पञ्चकखह आहारं, चउव्विहं गियमओ गुरुसमीवे ।
 हांगियंदसम्मि तहा, चिट्ठ पि हु नियमओ कुणइ ॥ १ ॥
 उव्वत्तइ परिअत्तइ, काइकम्माई ऽवि अप्पणा कुणइ ।
 सव्वमिह अप्पणात्तव्वअ, ए अन्नजोगेण धित्तिलिओ ॥ २ ॥

नन्वेकितमरणं किम्भूतं किम्भूतश्च प्रतिपद्यत इत्याह—तद्-
 र्दङ्कितमरणं सद्भूतं हितं सत्यं, सुगतिगमनाविसेवादानात्
 सर्वज्ञापदेशाच्च सत्यं—तथ्यम्, तथा स्वतो ऽपि सत्यं वदितुं
 शीलमस्येति सत्यवादी, यावज्जीवं यथोक्तानुष्ठानाद्—यथा ऽऽ-
 रोपितप्रतिज्ञाभारतिर्नर्दहणादित्यर्थः, तथा ‘ओजः’ रागद्वेषरहित-
 तः, तथा ‘तीर्णः’ संसारसागरं, भाविनि भूतवदुपचागन्ती-
 र्णवत्तर्ण इत्यर्थः, तथा ‘छिन्ना’ अपनीता ‘कथं’ कथमपि
 या ‘कथा’ रागकथादिका विकथारूपा येन स छिन्नकथं-
 कथा, यदिवा—‘कथमहमिदं किम्भूतमरणप्रतिमां निर्वहामि’ इत्येवंरूपा
 या कथा सा छिन्ना येन स छिन्नकथं कथं, दुष्करानुष्ठानवि-
 धायी हि कथं कथा भवति, स तु पुनर्महापुरुषतया न व्याकुल-
 तामियार्दितिः तथा—आ—समन्तादतीत्येता—आता परिच्छिन्ना
 जीवादयो ऽर्था येन सो ऽयमतीतार्थः आदत्तार्थो वा, यदिवा-
 अतीताः—सामन्त्येनातिक्रान्ताः अर्थाः प्रयोजनानि यस्य स त-
 था, उपगतव्यापार इत्यर्थः, तथा—आ—समन्तादतीत्येता-
 गतो ऽनाद्यनन्तं संसार आतीतः न आतीतः अनातीतः, अ-
 नादत्तो वा संसारे येन स तथा, संसारार्णवपाशगामीत्यर्थः ।
 स एवम्भूत इदं किम्भूतमरणं प्रतिपद्यत, विधिना ‘त्यक्त्वा’ प्रो-
 उक्तं स्वयमेव भिद्यते इति भिदुरं प्रतिज्ञाविशारदः ‘कायं’
 कर्मवशाद् गृहीतमौदारिकं शरीरं त्यक्त्वा, तथा ‘संविध्य’
 परीपहोपभोगान् प्रमथ्य ‘विरूपरूपान्’ नानाप्रकारान् सो-
 द्धा ‘कस्मिन्’ सर्वज्ञप्रणीत आगमे विस्मयमग्नतया विध्यामा-
 स्पन्दं तदुक्ताधाविसेवादाध्यवसायेन भैरवं-भयानकमनुष्ठान-
 क्रीयैदुरध्यवसमिदं किम्भूतमरणस्य मनुर्चागवान् अनुष्ठितया-
 निति, तच्च तन यद्यपि रोगातुरतया व्यधाय तथापि तत्काल-
 पर्यायागततुल्यफलमिति दर्शयितुमाह—तत्रा ऽपि रोगपी-
 डाहितं किम्भूतमरणस्योपगमं ऽपि, न केवलं कालपर्यायगन्त्यापि-
 शब्दार्थः, ‘तस्य’ कालज्ञस्य भित्तोरसाविव कालपर्यायः, क-
 र्मन्तस्योभयत्र समानत्वादिति, आह च—‘सैव तत्थ वियं-
 तिकारण’ इत्यादि पूर्ववद्वतार्थम्, इति—ब्रवीमिशब्दावपि क्षु-
 ण्णार्थाविति विमोक्षाध्ययनस्य पाठोद्देशकः समाप्तः ।

(२८) साध्वन्तं सप्तमव्याख्या प्रतन्यते—अस्य चायमभि-
 सम्बन्धः—इहानन्तरं हेतुके एकत्वभावेनाभावितास्य धृति-
 संहननतात्पेतस्येदं किम्भूतमरणमभिहितम्, इह तु सैवैकत्व-
 भावेना प्रतिमाभिनिष्पाद्यते इति कृत्वा ऽतस्ताः प्रतिपाद्यन्ते,
 तथा विशिष्टरसंहननोपेतश्च पादोपगमनमपि विदध्याद-
 त्यन्तश्चत्यनेन सम्बन्धनायातस्यास्योद्देशकस्यादिसूत्रम्—

जे भिक्खु अंचले परिवुसिए तस्स णं भिक्खुस्स एवं भ-
 वइ—चाएमि अहं तणफामं अहियामित्तए सीयफामं अ-
 हियामित्तए तउफामं अहियामित्तए दंसमसगफामं अहि-
 यामित्तए एगयं अन्नयं विरुवरुवं फामे अहियामित्तए,
 हिरिपडिच्छायणं च ऽहं नो मंचाएमि अहियामित्तए, एवं
 से कप्पेइ कडिबंघणं धारित्तए । (सूत्र २२३)

यो भिक्षुः प्रतिमाप्रतिपन्नो ऽभिग्रहविशेषादंचलो—विश्रामाः
 पर्युपितः—संयमे व्यवस्थितो ‘णम्’ इति वाक्यालङ्कार ‘तस्य’
 भित्तोः ‘एव’ मिति—व्यवमाणो ऽभिप्रायो भवति, तथा—श-
 क्तो म्यहं तृणस्पर्शमपि सोढुं धृतिसंहननतात्पेतस्य वैराग्यभा-
 वनाभावितातः करणस्या ऽऽगमनं प्रत्यक्षीकृतनारकतिर्यग्भे-
 दना ऽनुभवस्य न मे तृणस्पर्शो महति फलविशेषे ऽभ्युद्यतस्य
 किञ्चित् प्रतिभासते, तथा—शीतोष्णदेशमशकस्पर्शमधिसो-
 दुमिति, तथा एकतरान् अन्यतरांश्चानुकूलप्रत्यनीकान् विरू-
 परूपान् ‘स्पर्शान्’ दुःखविशेषानध्यासयितुं—सोदुमिति, कि-
 त्वहं ही—लज्जा तथा गुप्तप्रदेशस्य प्रच्छादनं हीप्रच्छादनम्, त-
 द्वाहं त्यक्तुं न शक्नोमि, एतच्च प्रकृतिलज्जालु कतया साधनावि-
 कृतरूपतया वा स्यात्, एवमभिः कारणैः ‘स’ तस्य क-
 ल्पितं—युज्यते ‘कटिबन्धनं’ चालपट्टकं कर्तुम्, स च विस्त-
 रेण चतुरङ्गलाधिको हस्तो दैर्घ्येण कटिप्रमाण इति गणना-
 प्रमाणैकः । पुनरुक्तानि कारणानि न स्युः, ततो ऽंचल एव परा-
 क्रमेत ।

एतत्प्रतिपादयितुमाह—

अदुवा तत्थ परकमंतं भुज्जा अंचलं तणफामा फुमन्ति
 सीयफामा फुमन्ति तउफामा फुसन्ति दंसमसगफामा
 फुमन्ति एगयं अन्नयं विरुवरुवं फामे अहियामिह, अंचले
 लाघवियं आगममाणे ० जाव ममभिजाणिया ॥ (सूत्र-२२४)

स एवं कारणयुद्धाव सति वस्त्रं विभूयाद् । अथवा—नैवासी
 जिहेति ततो ऽंचल एव पराक्रमेन, त च तत्र संयमे ऽंचलं
 पराक्रममाणं भूयः—पुनस्तृणस्पर्शा स्पृशन्ति—उपतापयन्ति,
 तथा—शीतोष्णदेशमशकस्पर्शाः स्पृशन्तीति, तथैकतरानन्यत-
 रांश्च विरूपरूपान् स्पर्शानुदीर्णानधिग्रहते असावंचलो ऽंच-
 ललाघवमागमयन्नित्यादि गतार्थं याचन् ‘सम्भूतमेव सम-
 भिजाणिय ति’ ।

(२९) किं च—प्रतिमाप्रतिपन्न एव विशिष्टमभिग्रहं गृही-
 यात्, तथा—अहमन्येषां प्रतिमाप्रतिपन्नानामेव किञ्चिदास्या-
 मि, तेषां वा ग्रहीष्यामीत्येषमाकारं चतुर्भङ्गिकयाभिग्रहवि-
 शेषमाह—

जस्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अन्नमिं
 भिक्खुणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा
 आहइ दलइस्सामि आहइ च माइजिस्सामि । १ । जस्म
 णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अन्नमिं भिक्खुणं
 अमणं वा पा०४ आहइ दलइस्सामि आहइ च नो माइजि-
 स्सामि । २ । जस्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अ-
 मणं वा पा०४ आहइ नो दलइस्सामि आहइ च माइजि-
 स्सामि । ३ । जस्म णं भिक्खुस्स एवं भवइ—अहं च खलु अ-
 न्नमिं भिक्खुणं अमणं वा पा०४ आहइ नो दलइस्सामि
 आहइ च नो माइजिस्सामि । ४ । अहं च खलु तण अहाइ-
 रित्तण अहमणिजेण अहापरिग्गहिणं अमणं वा पा०४
 अभिक्खु माहम्मियस्स कुज्जा वेयावडियं करणाए, अहं
 वा ऽवि तण अहाइरित्तण अहमणिजेण अहापरिग्गहिणं

अमरणेण वा पाणेण वा० ४ अभिकंख माहम्मिण्हि की-
रमाणं वेयावडियं माइजिम्मामि लाघवियं आगममाणे०
जाव मम्मन्तमेव ममभिजाणिया (सूत्र-२२५)

एतच्च पर्व व्याख्यातमेव, केवलाभिह संस्तुतेनोच्यते । यस्य
भित्तोरवे भवान्-वक्ष्यमाणम् । तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्यो
भिक्षुभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं च स्वादिय-
प्यामीत्येको भङ्गकः १; तथा-यस्य भित्तोरवे भवति तद्य-
था-अहं च खल्वन्येभ्योऽशनादिकमाहृत्य दास्याम्यपराहृतं
च नो स्वादियप्यामीति द्वितीयः २; यस्य भित्तोरवे भवति
तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्योऽशनादिकमाहृत्य नो दास्या-
म्यपराहृतं च स्वादियप्यामीति तृतीयः ३; तथा-यस्य भि-
त्तोरवे भवति-तद्यथा-अहं च खल्वन्येभ्यो भिक्षुभ्योऽशना-
दिकमाहृत्य नो दास्याम्यपराहृतं च नो स्वादियप्यामीति
चतुर्थः ४। इत्येवं चतुर्णामभिग्रहाणामन्यतरमभिग्रहं गृहीया-
त् । अथवा-एतेषामेवाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामेकपदेनेव क-
श्चिदभिग्रहं गृहीयादिति दर्शयितुमाह-यस्य भित्तोरवेभू-
तोऽभिग्रहविशेषो भवति, तद्यथा-अहं च खलु तेन यथा-
ऽतिरिक्तेन-आत्मपरिभोगाधिकेन, यथेपणीयेन यत्तेषां प्रति-
माप्रतिपन्नानामेपणीयमुक्तम्-तद्यथा-पञ्चसु प्राभृतिकासु अ-
ग्रहः द्वयोरभिग्रहः, तथा यथापरिगृहीतेन-आत्मार्थं स्वीकृते-
नाशनादिना निजगर्भाभिकाङ्क्ष्य साधर्मिकस्य वेयावृत्त्यं
कुर्यादः यद्यपि ते प्रतिमाप्रतिपन्नत्वादिकत्र न भुञ्जेत तथाऽ-
यैकाभिग्रहापादितानुष्ठानत्वात् सांभोगिका भग्यन्ते, अत-
स्तस्य समनोजस्य कर्णाय उपकर्णार्थं वेयावृत्त्यं कुर्यामि-
त्यवभूतमभिग्रहं कश्चिद् गृह्णाति । तथाऽपरं दर्शयितुमाह-
वाशब्दः पूर्वस्मात् पक्षान्तरमाह-आपशब्दः पुनःशब्दार्थे, अहं
वा पुनस्तेन यथार्तिरिक्तेन यथेपणीयेन यथापरिगृहीतेनाश-
नेन पानेन स्वादिमेन स्वादिमेन निजगर्भाभिकाङ्क्ष्य साध-
र्मिकैः क्रियमाणं वेयावृत्त्यं स्वादियप्यामि-अभिलषिष्यामि
यो वाऽन्यः साधर्मिकोऽन्यस्य करोति ते चानुमोदयिष्या-
मि-यथा सुदृढ भवता कृतमेवं भूतया वाचा, तथा कायेन
च प्रसन्नदृष्टिमुखेन, तथा मनसा चेतिः किमित्येवं करोति ?-
'लाघविकम्' इत्यादि गतार्थम् ।

(३०) तदवमन्यतरमभिग्रहवान् भिक्षुरन्वेलः सचेलो वा
शरीरपीडाया सन्त्यामसन्त्या वा आयुःशेषतामवगम्योद्यतमर-
णे विदध्यादिति दर्शयितुमाह-

जम्म शं भिक्खुम्म एवं भवइ मे गिलामि खलु अहं
इमम्मि ममण् इमं मरीगं अणुपुव्वेणं पण्विहत्ताण्, मे अ-
णुपुव्वेणं आहारं मेवडिज्ज मेवडिज्जा कमाण् पयणण्
किच्चा ममाहिउच्चं फलगावयड्डी उट्ठाय भिक्खु अभिनिवु-
ड्छे अणुपविमत्ता गामं वा नगरं वा ० जाव गयहाणि
वा तणाइ जाइज्जा ० जाव मंथरिज्जा इत्थंवि ममण् कायं
च जोगं च ईरियं च पच्चक्खाइज्जा, तं मच्चं मच्चा-
वाइ ओए तिच्चे जिन्नकहंकेह आइयंहु अणाइण् चिच्चाणं
भउरं कायं मेविहुणिय विरूवस्वे परीमहोवमणं अस्मि
विस्मंभणाए भग्वमणुचिच्चे तन्थंवि तस्म कालपरियाए,

मेऽवि तन्थ विअन्तिकारण इत्थेयं विमोहाऽऽययणं हियं
मुहं खमं निम्मेमं आणुगामियं ति बेमि । (सूत्र-२२६)

एमिति वाक्यालङ्कारं, यस्य भित्तोरवेभूतो वक्ष्यमाणोऽ-
भिप्रायो भवति, तद्यथा-ग्लायामि खल्वहमित्यादि यावत्तु-
णानि संस्तरेतु, संस्तरीयं च तृणानि यदपरं कुर्यात्तदाह-अ-
त्रापि समये अवसरे न केवलमन्यत्रानुज्ञाप्य संस्तारकमा-
रुह्य सिद्धसमक्षं स्वत एव पञ्चमहाव्रतारोपणं करोति, तत्र-
चतुर्विधमन्याहारं प्रत्याचष्टे, ततः पादपोषगमनाय कार्यं
च-शरीरं प्रत्याचक्षीत, तद्योगं च-आकुञ्चनप्रसारणान्मर्पन-
मेपादिकम्, तथेगणमार्था तां च सूत्रमां कायवाग्गतां मनो-
गतां वाऽप्रशस्तां प्रत्याचक्षीत, तच्च सत्यं सत्यवादीत्याद्य-
नन्तरादेशकवक्ष्यम् । इति-ब्रवीमिशब्दावपि क्षुण्णार्थाविति
विमोक्षाध्ययनस्य सप्तमोद्देशकः समाप्तः । ७। उक्तः सप्तमो-
द्देशकः ।

(३१) साम्प्रतमष्टम आरभ्यते, अस्य चायमभिस्वन्ध-
इहानन्तरादेशकेषु रोगाऽऽदिस्तम्भे कालपर्यायागतं प-
रिज्ञेक्षितमरणपादपोषगमनाविधानमुक्तम्, इह तु तदवा-
नुपूर्वीविहागिणां कालपर्यायागतमुच्यते इत्यनेन सम्बन्धे-
नायातस्यास्योद्देशकस्यादिमुत्रमुच्यते-

अनण्डप-

अणुपुव्वेण विमोहाइ, जाइ धीग ममामज्ज ।

वसुमन्तो मइमन्तो, मच्चं नच्चा अणलियं ॥ १ ॥

दुविहं पि विडत्ताणं, बुद्धा धम्मस्म पाग्गा ।

अणुपुव्वीइ मंवाण, आरम्भाय तिउट्ठइ ॥ २ ॥

कमाण् पयण् किच्चा, अप्पाहारं तितिक्खण् ।

अह भिक्खु गिलाइज्जा, आहारस्मेव अंतियं ॥ ३ ॥

जीवियं नाभिकंखिज्जा, मरणं नाऽवि पत्थाण् ।

दुहआऽवि न मज्जिज्जा, जीविण् मरणे तहा ॥ ४ ॥

आनुपूर्वीक्रमः, तद्यथा-प्रव्रज्या-शिक्षा-मूत्रा-ऽथग्रहणपरि-
निष्ठितस्यैकाकिविहागित्वमित्यादि, यद्विवा-आनुपूर्वी-सं-
लेखनाक्रमश्चत्वारि विरुप्रानांत्यादि, तथा-आनुपूर्वी या-
न्यभिहितानि, कानि पुनस्तानि ?- 'विमोहानि' विगतो
मोहो येषु येषां वा येभ्यो वा तानि, तथा-भक्तपरिज्ञे-क्षितमर-
ण-पादपोषगमनानि यान्येवभूतानि यथाक्रममायातानि धी-
राः-अतोभ्याः समासाद्य-प्राप्य वसु-इत्यं सयमस्तद्वन्तां
वसुमन्तः, तथा मननं मतिं हेयोपादेयदानापादानाध्यवसा-
यस्तद्वन्तो मतिमन्तः, तथा सर्वं कृत्यमकृत्यं च ज्ञान्या यद्यस्य
वा भक्तपरिज्ञानादिकं मरणाविधानमुच्यते भूतिमेहनताद्यपे-
क्षयाऽनन्यमदृशम् अद्वितीयम्, सर्वं ज्ञान्या समाधिमनुपालये-
दिति॥१॥किं च-हे विधे प्रकारवस्थानं द्विविधं तपो बाह्यम-
भ्यन्तरं च, तद्विदित्वा-आसन्न्यः यद्विवा मोक्षाधिकारं विमो-
हव्यं द्विविधं, तदापि बाह्यं शरीरपकर्णणादि आन्तरं रागादि,
तद् हेयतया विदित्वा त्यक्त्वैत्यर्थः, हेयपरिग्राहकत्वान् ज्ञा-
नस्य, 'ण' मिति वाक्यालङ्कारं, के विदित्वा ? 'बुद्धा'
अवगततत्त्वाः धर्मस्य श्रुतचरित्राख्यस्य पाग्गाः सम्पद-
सागः, ते बुद्धा धर्मस्वरूपविदः, 'आनुपूर्वी' प्रव्रज्यादि-
क्रमेण संयममनुपाल्य मम जीवतः कश्चिद् गुणो नास्तीत्यतः

शरीरमोक्षाऽवसरः प्राप्तः, तथा-कस्मै मरणायालमहमित्येवं
ज्ञात्वा 'आरम्भणमारम्भः शरीरधारणायाऽप्यपानाद्यन्वय-
णाऽऽत्मकस्तस्मान् वृत्त्याति-अपगच्छतीत्यर्थः, सुष्यत्ययं न
पञ्चम्यर्थे चतुर्थी, पाठान्तरं वा 'कम्मुणाओ तिअट्ठि' कर्मा-
एवेदं तस्मान् वृत्त्यप्यतीति वृत्त्याति 'वर्त्तमानसामीप्ये
वर्त्तमानयद्वा' (पा०-३-३-१३१) इत्यनेन भविष्यत्कालस्य
वर्त्तमानता ॥२॥ स चाभ्युद्यतमरणाय संलेखनां कुर्वन् प्रधा-
नभूतां भावसंलेखनां कुर्यादित्येतददर्शयितुमाह-कपः-संसार-
त्तस्याऽऽयाः-कपःऽऽयाः क्राधादयश्चत्वारस्तान् प्रतनून कृ-
त्वा ततो यत्किञ्चनाशनीयान् तदपि न प्रकाममिति दर्शयति-
'अल्पाहारः' स्तोकाशी, पष्ठाष्टमादिसंलेखनाक्रमायातं तपः
कुर्वन् यत्रापि पारयेत् तत्राप्यल्पामित्यर्थः । अल्पाहारतया च
क्रोधोद्भवः स्यादतस्तदुपशमो विधेय इति दर्शयति-तितित्त-
त-असहशजनादपि दुर्भाषितादि क्षमते, गंगातटं वा सम्य-
क सहत इति; तथा च संलेखनां कुर्वन्नाहारस्याल्पतया
'अथ' त्यागन्त्यर्थे 'भिक्षुः' 'मुमुक्षुः' ग्लोयेत् 'आहारणे विना
ग्लानतां व्रजेत्, क्षणे क्षणे मूच्छे-आहारस्यैवान्तिकं पर्यवसा-
न व्रजेदिति, चत्वारि विदुःप्राणीत्यादिसंलेखनाक्रमं विहाया-
शनं विदध्यादित्यर्थः, यदिवा-ग्लानतामुपगत, सन्नाहारस्या-
न्तिकं-समीपं न व्रजेत्, तथाहि-आहारग्यामि तावत्कान्ति-
न्निहानानि पुनः संलेखनाशेष विधास्येऽहमित्येवं नाहारान्ति-
कमियादिति ॥ ३ ॥ किं च-तत्र संलेखनायां व्यवस्थितं स-
वेदा या साधुजीविते-प्राणधारणलक्षणं नाभिकाङ्क्षन्, नापि
कुण्डेनापरीपह सहमानो मरणं प्रार्थयेद् । 'उभयतोऽपि' जी-
विते मरणे वा, न सङ्गं विदध्यात् ॥ ४ ॥

(३२) जीविते मरणं च तथा किं भूतस्ति हि स्यादित्याह-

मज्झन्थो निज्जगऽपेही, समाहिमणुपालण ।

अन्तो बहिं विउम्भिज्ज, अज्झं थं मुद्धमण ॥ ५ ॥

जं किंच वक्कमं जाणे, आउखेमस्समपण्ण ।

तस्मैव अन्तराण्, विप्पं मिक्खिज्ज परिण ॥ ६ ॥

गामे वा अदुवा ररणे, थंडिलं पडिलेहिया ।

अण्णपाणं तु विन्नाय, तणाइं संथेरं मुणी ॥ ७ ॥

अणाहारं तुयट्ठिज्जा, पुट्ठो तन्थऽहियासण ।

नाइवलं उवचं, माणुम्महि वि पुट्ठवं ॥ ८ ॥

रागद्वेषयोर्मध्य तिष्ठतात मध्यस्थ, यदिवा-जीवितमरण-
योर्निर्गकाङ्क्षतया मध्यस्थो निर्जगमपेक्षितु शीलमस्येति नि-
र्जगपेक्षी, स एवेभतः समाधि-मरणसमाधिमनुपालयेत्-
जीवितमरणाऽऽवशादित-कालपर्यायेण यद् मरणमापद्यते
तन् समाधिस्थोऽनुपालयेदिति भावः । अन्तः कपायान्
बहिर्गपि शरीरपेक्षणादिकं व्युत्सृज्य आन्मनि-आधि-अ-
ध्यात्मम्-अन्तःकरणं तच्छुद्धं सकर्मद्वन्द्वोपरमाद् विस्त्रात-
निकारहितमव्ययं-प्रार्थयेदिति ॥५॥ किं च-उपक्रमणमुप-
क्रमः उपायस्तं ये कञ्चन जानीत, कस्यापक्रमः ? 'आयुः-
क्षेमस्य' आयुषः क्षेमं सम्यक् पालनं तस्य, कस्य सम्ब-
न्धि तदायुः ?-आत्मनः, एतदुक्तं भवति-आत्मायुषो
यं क्षेमप्रतिपालनोपायं जानीत तं क्षिप्रमेव शिक्षन्-
व्यापारयेत् पाण्डितो-बुद्धिमान्, तस्यैव संलेखनाकालस्य

'अन्तराण्' इति अन्तरकालेऽहं संलिखित एव देहं देही
यदि कश्चित् वार्तादिज्ञात आतङ्कः आशुजीवितापहारी
स्यात्, ततः समाधिमरणमाभिकाङ्क्षन् तदुपशमोपायमपणी-
यविधानाऽभ्यक्तादिकं विदध्यात्, पुनरपि संलिखेत्, यदि-
वा-आत्मनः आयुःक्षेमस्य जीवितस्य यत्किमप्युपक्र-
मणम्-आयुःपुद्गलानां संवर्त्तने समुपस्थितं तज्जानीत,
ततस्तस्यैव संलेखनाकालस्य मध्येऽव्याकुलितमतिः
क्षिप्रमेव भक्तपरिज्ञानादिकं शिक्षेत्-आसेवेतं परिणतो-
बुद्धिमानिति ॥ ६ ॥ संलेखनाशुद्धकायश्च मरणकालं
समुपस्थितं ज्ञात्वा किं कुर्यादित्याह-ग्रामः प्रतीतो ग्राम-
शब्देन चात्र प्रतिश्रय उपलक्षितः, प्रतिश्रय एव स्थगिडलं
संस्तारकभुवं प्रत्युपेत्य, तथाऽग्नये वेत्यनेन चोपाश्रयाद् ब-
हिरित्येतदुपलक्षितम्, उद्याने गार्गगुहायामग्नये वा स्थ-
गिडलं प्रत्युपेत्य-विज्ञाय चाल्पप्राणं-प्राणिगर्हणं ग्रामादि-
याचितानि प्रासुकानि दर्भादिमयानि तृणानि संस्तेरन्
'मुनिः' यथोचितकालस्य वेत्ति ॥ ७ ॥ संस्तार्य च तृणा-
नि यत्कुर्यात्तदाह-न विद्यते आहाराऽस्येत्यनाहारः, तत्र
यथाशक्ति-यथासमाधानं च त्रिनिधं चतुर्विधं वाऽऽहारं
प्रत्याग्यायारोपितपञ्चमहायतः ज्ञान्तः-क्षामितसमस्तप्रा-
णिगणः समसुखदुःख आवर्जितपुण्यप्राग्भारतया मरणाद-
विभ्यन्तं संस्तारके त्वग्वर्त्तने कुर्यात्, तत्र च स्पष्टः परी-
पहोपसर्गस्त्यक्तदेहतया सम्यक् ज्ञानभ्यासयेद्-आधिसंज्ञं,
'तत्र' मानुष्यंरनुकूलप्रतिबुद्धिः परीपहोपसर्गः, 'मृष्टो' व्याप्तो,
नानिबलमुपचरेत्-न मर्यादाब्रह्मणं कुर्यात्, पुत्रकलत्रादि-
सम्बन्धाद् नान्तेध्यानवशतो भूयान्, प्रतिकूलंवा परीपहोपस-
र्गं क्रोधनिघ्नः स्यादिति ॥ ८ ॥

एतदेव दर्शयितुमाह-

मंसपणा य जे पाणा, जे य उड्डमहाचरा ।

भुज्जन्ति मंसमाणियं, न छणं न पमज्जण ॥ ९ ॥

पाणा दहं विहिमन्ति, ठाणाओ न वि उव्वमे ।

आमवेहिं विविनेहिं, तिप्पमाणोऽहियासण ॥ १० ॥

गन्थेहिं विविनेहिं, आउकालस्स पाण ।

पग्गहियतग्गं चेयं, दवियस्य वियाणओ ॥ ११ ॥

अयं स अवरं धम्मं, नायपुत्तेण साहिण ।

आयवज्जं पडीयारं, विजहिज्जा तिहा तिहा ॥ १२ ॥

संसर्पन्तीति संसर्पकाः-पिपीलिकाकोप्तादयो ये प्राणाः-
प्राणिनः, ये चोर्ध्वचरा-गृध्रादयः, ये चाधश्चराः विलवा-
स्त्रिवात सर्पादयस्त एवेभता नानाप्रकाराः 'भुज्जन्ते'
अभ्यवहरन्ति मांसं सिंहव्याघ्रादयः, तथा शोणितं म-
शकादयः, तांश्च प्राणिनः आहारार्थिनः समागतानव-
न्ति-सुकुमारवद्वस्ताऽऽदिभिर्न जगुयात्-न हन्यात्, न
च भक्ष्यमाणे शरीरावयवं रजोहरणादिना प्रमाजयेदिति
॥ ९ ॥ किंच-प्राणाः-प्राणिनो देहं मम हिमन्ति,
न तु पुनर्ज्ञानदर्शनेचाग्निप्राणीत्यतस्त्यक्तदेहाशिनस्तानन्तरा-
यभयाद् न निषधयेत्, तस्माच्च स्थानास्त्राप्यदभ्येत्-
मान्यत्र यायात् किंभूतः सन् ? आश्रयः-प्राणार्तिपातादि-
भिर्विषयकषायादिभिर्वा 'निर्विक्रं' पृथग्भूतेरपिद्यमानैः

शुभाऽध्यवसायी तैर्भक्ष्यमाणोऽप्यमृतादिना तप्यमाण इव सम्यक् तत्कृतां घटनां तस्तप्यमानो वाऽध्यासयेद्—अधिस-
हेत ॥ १० ॥ किं च—ग्रन्थैः सवाद्याभ्यन्तरैः शरीरगणादि-
भिः 'विचित्रैः' त्यक्तैः सद्भिर्ग्रन्थैर्वा अङ्गाऽनङ्गप्रविष्टैरामानं
भावयन् धर्मशुक्लध्यानान्यतरापेत. 'आयुःकालस्य' मृ-
त्युकालस्य 'पारगः' पारगामी स्यात्, यावदन्या उच्छ्वास-
निःश्वासास्तावत्सद्भिर्दध्याद्, एतन्मरणविधानकारी सिद्धिः
त्रिविष्टपं वा प्राप्नुयादिति गते भङ्गपरिज्ञामरणम् ॥ साम्प्रत-
मिङ्गितमरणं श्रेयार्थादिनोच्यते तद्यथा—'प्रगृहीततरकं
चेदम्' प्रकर्षेण गृहीततरं प्रगृहीततरं तदेव प्रगृहीततरकम्,
'इदमिति' वक्ष्यमाणमिङ्गितमरणम्, एतद्धि भङ्गप्रत्या-
ख्यानात् सकाशाद्विषयमनं चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानादीङ्गित-
प्रदेशसंस्तरकामात्रविहाराभ्युपगमाच्च विशिष्टतरधृति-
हननाद्युपेतनं प्रकर्षेण गृह्यत इति, कस्यैतद्धवति ?—द्रव्य-
संयमः स विद्यते यस्यासौ द्रविकस्तस्य 'विजानतो' गी-
तार्थस्य जघन्यतोऽपि नवपूर्वविशारदस्य भवात्, नाऽन्यस्य-
ति, अत्रापीङ्गितमरणं यत्संलेखना-तृणसंस्तरादिकर्मभि-
हितं नत्सर्वं वाच्यम् ॥ ११ ॥ अयमपरो विधिरित्याह—'अ-
यं स' इति सोऽयम् 'अपरः' अन्यो भङ्गप्रत्याख्यानादि-
भङ्गमिङ्गितमरणस्य 'धर्मो' विंशो 'ज्ञानपुत्रेण' वीरवर्द्ध-
मानस्वामिना सुपुत्राहितः—उपलब्धः स्याहितः, अस्य चानन्तरं
वक्ष्यमाणत्वात् प्रत्यक्षासन्नवाचिनंदमभिधानम्, अत्रापी-
ङ्गितमरणं प्रव्रज्यादिको विधि संलेखना च पूर्ववद् द्रष्टव्यः ।
तथापकरणार्थकं हित्वा स्थगिडलं प्रत्युपेक्ष्यालोचनप्रतिक्रान्तः
पञ्चमहाभूतारूढश्चतुर्विधमाहारं प्रत्याख्याय संस्तरकं
तिष्ठति, अयमत्र विंशे—आत्मवर्जं प्रतिचारम्—अङ्गव्यापारं
विंशेपणं जह्यान्—त्यजेत् 'त्रिविधं विधिं' न—मनोवाक्कायैः
कृतकारितानुमर्ताभिः स्वव्यापारव्यतिरेकेण परित्यजेत्,
स्वयमेव चोद्धर्त्तनपरिवर्तनं कायिकयोगादिकं विधत्ते ॥ १२ ॥

(३३) सर्वथा प्राणसंस्तरणं पौनःपुन्येन विधयामिति

दर्शयितुमाह—

हरिणसु न निवज्जिजा, थरिडलं मुणिया मए ।
विश्रोसिज्ज अणाहारो, पुट्ठो तन्थऽहियामए ॥ १३ ॥
इंदिएहिं गिलायन्तो, ममियं आहरे मुणी ।
तहा विंसे अगहिं, अचले जे समाहिण ॥ १४ ॥
अभिकमे पडिकमे, महकुचए पमारण ।
कायसाहारणऽट्ठाए, इत्थं वाऽवि अचेयणो ॥ १५ ॥
परिकमे परिफलन्ते, अट्ठावा चिट्ठे अहायण ।
ठाण्णं परिफलन्ते, निमीइजा य अंतयो ॥ १६ ॥

हरितानि—द्व्याङ्गुरादीनि तेषु न शयीत, स्थगिडलं मन्था श-
यीत, तथा—स वाद्याभ्यन्तरमुपार्थं व्युत्सृज्य त्यक्त्वाऽनाहारः
सन् स्पृष्टः परीपहोपसर्गः, 'तत्र' तस्मिन् संस्तरके व्यच-
स्थितः सन् सर्वमध्यासयेद् अभिसहेत ॥ १३ ॥ किं च—स
क्षनाहारतया मुनिर्लोपमान इन्द्रियैः शमिनो भावः शमि-
ता-समता तां साम्यं वा आत्मस्थाहारयेद्—व्यवस्थापयेत्-
नाऽऽर्चयानोपगतो भूयादिति यथासमाधानमासे, तद्यथा-

सङ्कोचननिर्विण्णो हस्तादिकं प्रसारयेत्, तेनापि निर्विण्ण उप-
विशेत्, यथोक्तदेशे सञ्चरेद्वा, तथाऽप्यसौ स्वकृतचेष्टवाद्-
गर्ह्य एव । किंभूत इति दर्शयति—अचलो यः समाहितः, यद्य-
प्यसाविङ्गितप्रदेशे स्वतः शरीरमात्रेण चलति तथाऽप्यभ्यु-
द्यतमरणाद् न चलतीत्यचलः, सम्यगाहितं व्यवस्थापितं ध-
र्मध्याने शुक्लध्याने वा मनो यन स समाहितः, भावाचलितश्च-
ङ्गितप्रदेशे चङ्क्रमणादिकर्मणि कुर्यादिति ॥ १४ ॥ एतद् दर्शयि-
तुमाह—प्रज्ञापकापेक्षयाऽभिमुखं क्रमणमभिक्रमणम्—संस्तर-
काद् गमनमित्यर्थः, तथा—प्रतीपं—पश्चादभिमुखं क्रमणं प्रतिक्र-
मणमागमनमित्यर्थः, नियतदेशं गमनागमनं कुर्यादिति यावत्,
तथा—निष्पन्नो निष्पन्नो वा यथासमाधानं भुजादिकं सङ्कोच-
येत् प्रसारयेद्वा, किमर्थमेतदिति चेद् दर्शयति—कायस्य शरी-
रस्य प्रकृतिपेलवस्य साधारणार्थं, कायसाधारणाश्च तत्पी-
डाकृतायुष्कोपक्रमपरिहारेण स्वायःस्थितित्तयाद् मरणं यथा
स्यात्, न पुनस्तेषां महासन्धतया शरीरपीडात्थापितत्रि-
सत्यान्यथाभावः स्यादिति भावः । ननु च निरुद्धसमस्त-
कायचेष्टस्य शुष्ककाष्ठवदचनतया पतितस्य प्रचुरतरपु-
ण्यप्राग्भागेऽभिहित इति, नायं नियमः, संविशुद्धाध्यवसा-
यतया यथाशक्त्याऽऽरोपितभारनिर्वाहणः तत्तुल्य एव कर्म-
क्षयः अत्राप्यस्मां, वाशब्दान् तत्र वा पादपोषणमनं चेतनव-
त्सक्रियोऽपि निष्क्रिय एव, यदि वा—अत्रापि इङ्गितमरणं
ऽचतनवच्छुष्ककाष्ठवत्सर्वक्रियारहितं यथा पादपोषण-
मने तथा सति सामर्थ्ये तिष्ठेद् ॥ १५ ॥ एतन्सामर्थ्याभावे
चेतत्कुर्यादित्याह—यदि निष्पन्नस्याऽनिष्पन्नस्य वा गात्रभङ्गः
स्यात् ततः परिक्रामेत् चङ्क्रम्याद्—यथा नियमितं देशेऽकुटि-
लया गत्या गताऽऽगतानि कुर्यात्, तेनापि श्रान्तं सन् अथ-
वोपविष्टस्तिष्ठेत्, 'यथा यतो' यथाप्राणहितगात्र इति,
यदा पुनः स्थानेनापि परिफलमभियात् तद् यथा—निष्पन्नो वा
पर्यङ्केण वा अर्द्धपर्यङ्केण वात्कुटुकासनो वा परिताप्यति तदा
निष्पन्नः स्यात्, तत्राप्युत्तानको वा पार्श्वशायी वा द्गडायतो
वा लगगडशायी वा यथासमाधानमवतिष्ठेत् ॥ १६ ॥

किं च—

आसीणाऽण्णलिमं मरणं, इंदियाणि ममीण ॥
कोलावामं ममामज्ज, वितहं पाउरे मए ॥ १७ ॥
जज्जो वज्जं ममुप्पजे, न तन्थ अवलम्बए ।
तउ उक्कमे अप्पाणं, फामे तन्थऽहियामए ॥ १८ ॥
अयं चा- (यतरे) ततरे मिया, जो एवमणुपालए ।
मव्वगायनिगेहेऽवि, ठाणाओ न वि उद्धमं ॥ १९ ॥
अयं मे उत्तमं धम्मं, पुव्वट्ठाणस्स पग्गं ॥
अचिरं पडिलेहिता, विहरे चिट्ठे माहणे ॥ २० ॥

'आसीनः'—आश्रितः, किं तत् ?—मरणम्, किंभू-
तम्,—'अनीदृशम्' अतन्यसदृशमितरजनदुरध्यवसा-
यम्, तथाभूतश्च किं कुर्यादिति दर्शयति—इन्द्रियाणां
शान्तिसृष्ट्यविषयस्य सकाशाद्वागद्वेषाकर्णगतया सम्यगीर-
येत्—प्रयेदिति, कोला-बुलकीटकास्तंयामावासः कोलावा-
सस्तमन्तर्धुपलतमुद्धिर्कारिचितं वा 'समासाद्य' ल-
ब्ध्वा तस्माद्विगतयम—आगन्तुकतनुत्थजन्तुर्हितमवष्टम्भ-

नाय प्रादुरेष्येत्-प्रकटं प्रत्युपेत्ययोग्यमशुपिरमन्वयेत् ॥१७॥ इक्षितमरणे चादनामभिधाय यक्षिपेध्यं तद्दर्शयितुमाह- 'जज्ञो गाहा' 'यतो' यस्मादनुष्ठानादवष्टम्भनादेवैवज्वलजं गुरुत्वात्कर्म, अथवा पापं वा तत्समुत्पद्येत प्रादु-ल्यात्, न तत्र घृणाक्षतकाष्टादाववलम्बेत् । नावष्टम्भनादिकां क्रियां कुर्यात्, तथा 'ततः' तस्मादनुष्ठेपणापक्षेपणादेः काययोगाद् दृष्टगिहितवारयोगानार्थेध्यानादि मनोयोगाच्चावयसमुत्प-त्तिहेतोरान्मानमुत्कषेद्-उत्प्राप्स्येत् । पापपादानादात्मानं निवर्तेत्येदं यावत् । तत्र च धृतिसंहननाद्युपेतोऽप्रतिकर्म-शरीरं प्रवर्द्धमानशुभाध्यवसायकण्डकोऽपूवापूर्वपरिणामा-रोही सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारं पदार्थस्वरूपनिरूपणाहितम-ति-अन्यादं शरीरं त्याज्यमित्येवं कृताध्यवसायः सर्वान् स्पर्शान् दुःखविशेषाननुकूलप्रतिकूलोपसर्गपरीषदापादि-तान्, तथा चार्त्तपितृशमदन्वतरप्रादभूतान् कर्मक्षयायो-द्यता मयैवैतदवद्यं कृतं मोहव्यं चेत्येतदध्यवसायी अध्याम-येद् अधिसंहत, यतो यन्मया त्यक्तं शरीरकमेतदेवोपट्टवन्ति-न पुनर्जिघृक्षित धर्माचरणमित्याकलय सर्वपाडास्महिष्णुभे-वेदिति ॥१८॥ गत इक्षितमरणधिकारः ॥ साम्प्रतं पादपोषग-मनमाश्रित्याह-(अयं गाहा) अनन्तरमभिधास्यमानत्वाद्योऽ-यं प्रत्यक्षो मरणविधिः स चाऽऽयतनरो न केवलं भूतपरिहा-याः, इक्षितमरणविधिरायतनरः, अयं च तस्मादायतनरः इति चशब्दार्थः । आयतनर इत्याहुर्भविष्यो साम्प्रत्येन यत-आयतः । अयमनयोरतिशयेनायत आयतनरः । यदिवा-अ-यमनयोरतिशयेनात्तो-गृहीत आयतनरः, यन्निनाध्यवसित इत्यर्थः । तद्वचमयं पादपोषगमनमरणविधिरायतनरो दृढतरः स्याद् भवेत् । अपि यदिक्षितमरणे प्रवृत्त्यासंलग्ननादिकमुक्तं तत्सर्वं द्रष्टव्यमिति । यद्यस्मादायतनरः ततः किमिति दर्शय-ति-यो भिक्षु, 'एवम' उक्तविधेनैव पादपोषगमनविधिमनुगा-लेयत् सर्वगात्रनिगोधेऽपि उत्तममानकायोऽपि मूर्च्छन्पि मरणममुडावगता वा भव्यमाणमासशोणितेऽपि काण्डगृ-होपरीलकारादिभिर्महापञ्चतयाऽऽशंसितमहाफलविशेषं सं-स्तस्मा-स्थानात् प्रदशान् द्रव्यतो भावतोऽपि शुभाध्यवसाय-स्थानान् व्युद्भवेत्-न स्थानान्तरं यायात् ॥ १९ ॥ कि-ञ्च-अयमित्यन्त-करणनिष्पन्नत्वात्प्रत्यक्तः 'उत्तमः' प्रधानो मरणविधिः सर्वोत्तरत्वाद्धर्मो-विशेषः पादपोषगमनरूपो मरणविशेष इति । उत्तमत्वे कारणे दर्शयति- 'पूर्वस्थानस्य प्रग्रह' इति पञ्चम्यर्थे पठ्या । पूर्वस्थानाद्भूतपरिज्ञेक्षितमरणरू-पात्प्रकारेण ग्रहोऽत्र पादपोषगमने प्रगृहीततर्गमेतदित्यर्थः । तथाहि-अत्र यदिक्षितमरणानुमते कायपरिस्पन्दनं तदपि निषेधयते अर्च्छुप्रमूलपादपवर्जिष्टे निष्क्रियो दह्यमानोऽष्ट-द्यमानो वा विषमपानितो वा तथैवास्ते न तस्मात्स्थानाच्च-लति, चित्तात्पुत्रवत् । एतदेव दर्शयति-अचिरं स्थानं, तच्च स्थगिष्ठं तत्पूर्वविधिना प्रत्युपेत्य तस्मिन् प्रत्युपेक्षिते स्थ-गिष्ठे विहरति । अत्र पादपोषगमनाधिकाराद् विहरणं तर्द्धाधालनमुक्तम् । तच्च स्थानात् स्थानान्तरसंक्रमणम् । ए-तदेव च दर्शयति-तिष्ठेत् सर्वगात्रनिगोधेऽपि स्थानान्तरसं-क्रमणं कुर्यादित्यर्थः । कोऽसौ ? 'माहणे' ति साधुः । स हि निषण्णो निषण्ण ऊर्ध्वस्थितो वा निष्प्रतिकर्मा यद्यथा निक्षि-तमद्भुतचतन इव न चालयेदिति यावत् ॥ २० ॥

एतदेव प्रकारान्तरेण दर्शयितुमाह-

अचित्तं तु समासज, ठावए तन्थ अप्पगं ।

वोसिरे मच्चसो कायं, न मे देहे परीसहा ॥ २१ ॥

न विद्यते चित्तमस्मिन्नित्यचित्तम्-अचित्तं जीवगृहितमि-त्यर्थः । तच्च स्थगिष्ठं फलकादि वा 'समासाद्य' लब्ध्वा फलकेऽपि समर्थः कश्चित्कोष्ठे वाऽवष्टभ्य तत्राऽऽत्मानं स्था-पयेत् । व्यवस्थाप्य च त्यक्तवतुर्विधाहारो मरुग्वि निष्प्रक-म्यः कृतालोचनादिपरिकर्मा गुरुभिरनुज्ञाता व्युत्सृजेत् । 'सर्वशः' 'सर्वात्मना' कायं 'देहम्' व्युत्सृष्टदेहस्य च याद-केचन परीषदोपसर्गाः स्युस्ततो भावयेत्- 'न मे देहं परीष-हाः' मत्सम्बन्धी देह एव न भवति, परित्यक्तत्वात्, तद-भावे कुतः परीषहाः ? यदिवा-न मम देहं परीषहाः । स-म्यक्करणेन सहमानस्य तत्कृतपीडयोऽङ्गाभावात्, अतः परीषहान् कर्मशुभ्रजयसहायार्त्तानि कृत्वाऽपरीषहान् एव मन्येत ॥ २१ ॥

ते पुनः कियन्ते कालं मोहव्या इत्याशङ्काव्युदासार्थमाह-

जावजीवं परिमहा, उवमग्गा इत्ति मखाय ।

मंहुं देहभयाए, इय पन्नेऽहियासए ॥ २२ ॥

'यावज्जीवं' यावत् प्राणधारणं तावत् परीषहा उपसर्गाश्च मोहव्या इत्येतत् 'मङ्गल्याय' ज्ञात्वा तान-ध्या-येदिति । यदिवा-न मे यावज्जीवं परीषदोपसर्गा इत्ये-तत् मङ्गल्याय-ज्ञात्वाऽभिसंहत । यदिवा-'यावज्जीवं' मिति । यावदेव जीवितं तावत् परीषदोपसर्गजनता पीडित, तत्पुनः कतिपयनिमेषाऽवस्थायि । एतद्वचस्य ममान्तमल्पमेव-न्यत एतत्सङ्ख्याय-ज्ञात्वा संवृता यथार्त्तान्तरित्यङ्गात्रो-देहभेदाय शरीरत्यागायोत्थित इति कृत्वा 'प्राज्ञः' उ-चितविधानवेदी, यद्यत्कायपीडाकायुर्पानुष्ठे तत्तत्सम्यग-धिसहेत् ॥ २२ ॥

एवम्भूते च साधुमुपलभ्य कश्चिद्राजादिभोगैरुपनिमन्त्रयेत् तन्प्रतिपादनार्थमाह-

भेउरंमु न रज्जिजा, कामसु बहुतेसु वि ।

इच्छालोभं न मेविजा, धुववन्नं संपहिय ॥ २३ ॥

भेदनशीला भिक्षुः शब्दादयः कामगुणास्तेषु प्रवृत्ततरेष्वपि 'न रज्येत' न रागे यायात् । पाठान्तरं वा-'कामसु बहुतेसु वि' इच्छामदनरूपेषु कामेषु बहुलेषु-अनल्पेष्वपीत्यर्थः । यद्यपि राजा राज्यकन्यादानादिनोपप्रलोभयेत् तथापि तत्र न गा-र्ध्यमियात् । तथा इच्छारूपो लोभ इच्छालोभः चक्रवर्ती-न्द्रत्वाद्यभिलाषादिको निदानविशेषस्तमसौ निर्जरापेक्षी न सेवेत, सुगुर्दिदर्शनमोहना ब्रह्मदत्तवर्जना न कुर्यादित्य-र्थः । (ब्रह्मदत्तकथा 'ब्रह्मदत्त' शब्दे पञ्चमभागे १२७६ पृष्ठे गता) तथा चागमः- 'इह लोकाऽऽसंसृज्योगे १ परलो-गासंसृज्योगे २ जीवितासंसृज्योगे ३ मरणासंसृज्योगे ४ कामभोगासंसृज्योगे ५' इत्यादि, 'वर्णः' संयमो मोक्षा वा स च मूढो दुर्ज्ञेयत्वात् पाठान्तरं वा 'धुववन्न' मि-त्यादि । ध्रुवः-अव्यभिचारी स चासौ वर्णश्च ध्रुववर्णस्ते संप-ह्य ध्रुवां वा शाश्वतां यशःकीर्तिं पर्यालोच्य कामच्छालोभ-विशेषं कुर्यादिति ॥ २३ ॥

किं च—

मासणहिं निप्रन्तिज्जा, दिव्वं मायं न महेहे ।

ते पडिवुज्झ माहणे, मव्वं नमं विहरिणिय ॥ २४ ॥

शाश्वता यावज्जीवम् अपरिणत्यान् प्रतिदिनदा—
नाद वाऽर्थोऽस्तेस्तथाभूतविभवः कश्चाज्जमन्त्रयेत् नत्प्र-
तिवुध्यस्व—यथा शरीराऽर्थं धने मृग्यते तदेव शरीर-
मशाश्वतामिति । तथा दिव्यां मायां न श्रद्धयति । नत्यथा—यदि
काश्चिदेवो मामांसया प्रत्यर्त्ताकतया वा भक्त्या वाऽन्यथा वा
कौतुकादिना नानाद्विद्वानतो निमन्त्रयेत्, तां च तत्कृतां
मायां न श्रद्धयति । तथा बुध्यस्व—यथा देवमायेया, अन्यथा
कृताऽयमाकास्मिकः पुरुषो दुर्लभमेतद् द्रव्यं प्रभूततर्गमेवभूते
क्षेत्रे काले मायं च दद्यात् ? एवं द्रव्यादिनिरूपणया देव-
मायां बुध्यस्व इति । तथा देवाऽज्ज्ञा वा यदि दिव्यं रूपं वि-
धाय प्रार्थयेत् तामपि बुध्यस्वेति । 'माहणे' ति साधुः
'सर्वम्' अंशेपं 'नमं' ति कर्म मायां वा तत् तां वा 'वि-
ध्य' अपनीय देवादिमायां बुध्यस्वेति क्रिया ॥ २४ ॥

किञ्च—

मव्वंहेहिं अमुच्छिण्ण, आउकालस्म पारण ।

तिनिकयं परमं नच्चा, विमोहन्नयं हिंयं ॥ २५ ॥ ति वेमि ।

सर्वे च तेऽर्थाश्च स्वार्थाः पञ्चप्रकाराः कामगुणास्तन्मग्ना-
दका ना द्रव्यान्त्रयास्तेनस्तेषु वा अमुच्छिन्नः—अनध्युपपन्नः ।
आयुःकालस्य यावन्मात्रं कालमायुः सतिष्ठते अतो आयुः-
कालस्तस्य पारम—आयुःकपुटज्ञानां ज्ञेयो—मरणं तद्भूलुतां
ति पारमः । यथोक्ताविधाना पादपोषणमनव्यवस्थितः प्रवृत्ते-
मानुशमाध्यवसायः स्यायुःकालान्तगः स्यादिति । तदेवं पाद-
पोषणमनव्यवस्थितं परिममापय्योपसहारद्वारेण त्रयाणामपि म-
रणाणां कालक्षेत्रपुरुषावस्थाधर्याणान् तुल्यकक्षतां पश्चात्तेन द-
शर्याति—तिनिज्जा—परिपहोपमर्गापारिदनुःस्वाधेशेपसहनं तत्
त्रयाणामपि परमं प्रधानमन्तीति ज्ञात्वा—अवधार्य 'विमो-
हान्यतरं हित' इति । विगतो मोहो येषु तानि विमोहानि ।
भक्तपरिज्ञे—ज्ञितमरण पादपोषणमनानि तेषामन्यतरत् काल-
क्षेत्रादिकमाश्रित्य तुल्यफलत्वाद्धितम् अभिप्रेतार्थमाधनादतो
यथाशक्ति त्रयाणामन्यतरत् तुल्यफलत्वाद् यथावसरं विधेयमा-
दितिः आधिकार्यार्थसमाप्ता, प्रतीतिरिति प्रवेद्यम् । नयविनारा-
धिकमनुगतं वक्ष्यमाणं च द्रष्टव्यमिति । आचारः ११४० = अ०
= ३७ । (भार्गवान्तिकसमुद्धानवक्रव्यता 'मारणांतियसमु-
द्याय' शब्दे) ('संशय' शब्दे 'संशय' शब्देऽपि च किञ्चिद्
वक्ष्यामि) ('अभुज्यमरण' शब्दे प्रथमभागे ३६३ पृष्ठे अभु-
ज्यतमरणवक्रव्यता)

यत एव तत किं कर्त्तव्यम् ? इति गुरुरूपदेशमाह—

तस्मा चंदगविज्झं, मकारणं उज्जुण्णं पुरिमंणं ।

जीवो अविहरियगुणो, कायवो मुक्खमरगम्मि ॥ ६८ ॥

'तस्मा' तस्मात्कारणान् चन्द्रकवध्य—यामदतिगावत्त-
अमदप्रवृत्ताऽऽयुःकमधो नगच्छद् द्वैतमुल्लसप्रयागतां सुस्थकु-
णिउकागततेलान्तःप्रतिविम्बितगगनस्थां यामुल्लपुल्लिकाया
मलोचनरूपश्चन्द्रकस्तद्वर्षे वध्यं गधावेध इत्यर्थः । साध्य-
मित्यध्याहारः । केन पुरुषेण । किमेतेन उद्युक्तेन-उद्यमयता
साधयानेत्यर्थः । कथं 'मकारणं स्वर्गापवर्गादिशीलाभेदतो

गित्यर्थः । यथा गधावेधः, मकारणं राज्यादिलाभकृते क-
र्त्ताप साध्यते एवं चन्द्रकवध्यमित्यवानशने मकारणं मोक्षा-
दिलाभकृते साधयानेत साधयितव्यमिति भावः । तस्माधनो-
पायश्चार्यमित्याह—'जीवो' जीव आत्मा अविरहितगुणोऽमु-
क्कृष्टानदर्शनचार्ित्रगुणः कर्त्तव्यः । क्व ? मोक्षमार्गज्ञानदर्शनचा-
रित्रतपोरूपे । तदव्यवस्थितो हि चन्द्रकवध्यस्मां प्रान्ताग-
धनां साधयतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ आनु० । ('अत्र विंशपः 'अण-
सण' शब्दे प्रथमभागे ३०२ पृष्ठे गतः) ।

(३४) अत्र मरणविधिर्जिनपतिप्रकीर्णकान्तर्गते दशमे

मरणविधिप्रकीर्णके उक्तस्तथा—

तिहुयणमरीरिवंदं, मप्पवयणरयणमंगलं नमिउं ।

ममणस्म उत्तमज्जे, मरणविहीमंगहं वुच्छं ॥ १ ॥

सुणहं सुयमारनिहमं, मममयपरममयवायनिम्मामं ।

मीसो ममणगुणं उट्ठं, परिपुच्छं वायगं कंचि ॥ २ ॥

अभिजाइमत्तविक्रमं सुयमीलविमुत्तिखंतिगुणकलियं ।

आयारविणयमहव—विज्जाचरणागरमुदारं ॥ ३ ॥

कित्तीगुणगव्वमहरं, जमव्वारिणं तवनिहिं सुयममिद्धं ।

मीलगुणनागदंमणं चरित्तयणं उज्जरं धारं ॥ ४ ॥

तिविहं तिकरणमुट्ठं, मयगहियं द्विहठान्णपुणरत्तं ।

विणयेण कमविमुट्ठं, चउस्मिं वारमावत्तं ॥ ५ ॥

दुअणयं अहाजायं, एयं काउणं तस्म किडकम्मं ।

भर्त्ताइमरियहियं, हरियवसुद्धिमन्नगेमंचो ॥ ६ ॥

उवदंमहेउकुमलं, तं पवयणरयणमिग्घरं भणइ ।

इच्छामि जाणिउं जे, मरणममाहिं ममामेणं ॥ ७ ॥

अव्वुज्जुयं विहारं, इच्छं जिणंदेमियंविउपमन्थं ।

नाउं महापुग्गिदे मियं तु अव्वुज्जुयं मरणं ॥ ८ ॥

तुज्झन्थ मामि सुअजलं—दिपाग्गा ममणमंघनिज्जवया ।

तुज्झं म्मु पायमूले, सामन्नं उज्जमिम्मामि ॥ ९ ॥

सो भरियमहुरजलहरं—गेभीरमरो निगन्नयं भणइ ।

सुण दाणि धम्मवच्छल्लं—मरणममाहिं ममामेणं ॥ १० ॥

सुण जह पच्छिमकालं, पच्छिमतिन्थयग्गंमियमुयारं ।

पच्छा निच्छिय पच्छं, उविंति अव्वुज्जुयं मरणं ॥ ११ ॥

पव्वज्जाइ मव्वं, काउणाऽऽलोअणं च सुविमुट्ठं ।

दंमणनागचरित्तं, निम्मल्लो विहरं चिरकालं ॥ १२ ॥

आउव्वयममत्ती, तिगिच्छणं जह विमारओ विजो ।

रोणाऽऽयंकाऽऽगहिओ, सो निरुयं आउरं कुणइ ॥ १३ ॥

एवं पवयणमुयमा—ग्पाग्गा सो चरित्तमुट्ठीण ।

पायच्छित्तं विहिन्नु, तं अणनारं विमोहइ ॥ १४ ॥

(सम्यक्त्वाऽऽगधकविपरिका अत्रत्याश्चतस्रो गाथाः 'आ-

राहणा' शब्दे द्वितीयभागे ३८५ पृष्ठे उक्ताः ।)

अहंतंभिदचेडयं गुरुमु सुयधम्मसाहुवग्गे य ।

आयस्यउवज्जाण, पव्वयणे मव्वमंघे य ॥ १६ ॥
 एणमु भत्तिजुत्ता, पूयंता अहरहं अणम्ममणा ।
 सम्मत्तमणुमरंता, परित्तमंमारिया हुंति ॥ २० ॥
 सुविहिय इमं पइमं, अमदहंतेहिं ऽण्णगर्जविहिं ।
 वालमरणाणि नीण, मयाइं काले अणंताइं ॥ २१ ॥
 एणं पंडियमरणं, मरिऊण पुणो बहूणि मरणाणि ।
 न मरंति अप्पमत्ता, चरित्तमाराहियं जेहिं ॥ २२ ॥
 दुविहम्मि अहक्खाण, मुमंनुडा पुव्वसंगओ मुक्का ।
 जे उ चयंति मरीरं, पंडियमरणं मयं तेहिं ॥ २३ ॥
 एयं पंडियमरणं, जे धीरा उवगया उवाणं ।
 तम्म उवाण उ इमा, परिकम्म विहीउ जेजीया ॥ २४ ॥
 जे कुम्म(केम)मंखताडण-मारुअजिअगगणपंकयतरुणं ।
 मरिक्कासुयकप्पिय-आहारविहारचिद्धाणा ॥ २५ ॥
 निच्चं तिदंडविरया, तिगुत्तिगुत्ता तिमल्लनिम्मल्ला ।
 निविहण अप्पमत्ता, जगजीवदयावरा ममणा ॥ २६ ॥
 (अत्रया घट्टयता 'आराहण' शब्दे द्वितीयभागे ३५३
 पृष्ठ उक्ता तत एवावसेया ।)
 फांमहिं ति चरित्तं, मव्वं मुहमीलयं पजहिऊणं ।
 धोरं परीसहचमुं, अहियागितो धिद्वलेणं ॥ ४५ ॥
 सहे रुवे गंधं, रमे य फांम य निग्घिणधिइणं ।
 मव्वेसु क्खाणसु य, निहंतु परमोमया होहि ॥ ४६ ॥
 चइऊण क्खाण इ-दिणं य मव्वं य गारं इतं ।
 तो मल्लियरागदोमो, करह आराहणासुद्धिं ॥ ४७ ॥
 दंसणनाणचरित्तं, पव्वज्जाइंसु जा अइयारो ।
 तं मव्वं आलायहिं, निरवमंमं पणिहियप्पा ॥ ४८ ॥
 जह केटण धिद्धो, मव्वं वेयणहिओ होइ ।
 तह चव उद्धियम्मि उ, नीमल्लो निव्वओ होइ ॥ ४९ ॥
 एउमणुद्धियदोमो, माइल्लो तेण दुक्खिओ होइ ।
 मो चय चत्तदोमो, सुविसुद्धो निव्वओ होइ ॥ ५० ॥
 रागदोमाउभइया, समल्लमरणं मरंति जे मूढा ।
 ते दुक्खमल्लवहुला, भमंति संमारकंतोरे ॥ ५१ ॥
 जे पुण तिगारवज्जहा, नीमल्ला दंसणे चरित्तं य ।
 विहरंति मुक्कमंगा, खवंति ते मव्वदुक्खाइं ५२ ॥
 मुचरमवि मंकिलिद्धं, विहरित्ते भाणसंवरविहीणं ।
 नाणी संवर जुत्ता, जिणइ अहारत्तमित्तणं ॥ ५३ ॥
 जे निजंइ कम्मं, अमंनुडो सुवहुणा वि कालेणं ।
 तं संवुडो तिगुत्तो, खवेइ ऊमासमित्तणं ॥ ५४ ॥
 सुवहुमुयाऽवि संता, जे मूढा मीलसंजमगुणेहिं ।
 न करंति भावसुद्धिं, ते दुक्खनिभेलणा हुंति ॥ ५५ ॥
 जे पुण सुयमंपत्ता, चरित्तदोमेहिं नावल्लिपंति ।

ते सुविसुद्धचरित्ता, करंति दुक्खक्खयं माह ॥ ५६ ॥
 पुव्वमकारियजोगो, समाहिकामोऽवि मरणकालम्मि ।
 न भवइ परीमहमहो, विसयमुहपराइओ जीवो ॥ ५७ ॥
 तं एवं जाणंतो, महंतरं लाहणं सुविहिणसु ।
 दंसणचरित्तमुद्धी, निम्मल्लो विहर तं धीर ! ॥ ५८ ॥
 हत्थ पुण भावणाओ, पंच इमा हुंति मंकिलिद्धाओ ।
 आराहितं सुविहिया, जा निच्चं वज्जिणिज्जाओ ॥ ५९ ॥
 कंदप्पा देवकिव्विम-अभिओगा आसुरी य संमोहा ।
 एयाओ मंकिलिद्धा, अमंकिलिद्धा हवइ लुद्धा ॥ ६० ॥
 कंदप्पा कोकुइया, दवसीलो निच्चं दासणकहाओ ।
 विम्हाविंता उ परं, कंदप्पं भावणं कुणइ ॥ ६१ ॥
 नाणम्म केवलीणं, धम्मायसियम्म मंधमाहणं ।
 माइ अवप्पवाई, किव्विमियं भावणं कुणइ ॥ ६२ ॥
 संताऽभिओगं कोउग, भूईकम्मं च जे जणे कुणइ ।
 सायरमइद्धिहेउं, अभिओगं भावणं कुणइ ॥ ६३ ॥
 अणुवद्वरेणमुग्गह-संपत्त तहा निमित्तपडिमेवा ।
 एण्हिं कारणेहिं, प्रासुरियं भावणं कुणइ ॥ ६४ ॥
 उम्मगदंसणा गा-ण दंसणा मग्गविप्पणाओ अ ।
 मोटण मोटयंतं-मि भावणं जाण संमोहं ॥ ६५ ॥
 एयाउ पंच वज्जिय, इणमो छुट्टुइं विहर तं धीर ! ।
 पंचममिओ तिगुत्तो, निम्मंगो मव्वसंगहिं ॥ ६६ ॥
 एयाणं भावणाण, विहरविशुद्धाह दीहकालम्मि ।
 काउण अंतमुद्धिं, दंसणनाणे चरित्तं य ॥ ६७ ॥
 पंचविहं जे मुद्धिं, पंचविहविंवगसंजुयमकाउं ।
 इह उवगमंति मरणं, ते उ समाहिं न पाविंति ॥ ६८ ॥
 पंचविहं जे मुद्धिं, पत्ता निखिलेण निच्छियमइया ।
 पंचविहं च विंवगं, ते हु समाहिं परं पत्ता ॥ ६९ ॥
 लहिऊणं संमार, मदुल्लहं कहं वि माणुमं जम्मं ।
 न लहंति मरणदुलहं, जीवा धम्मं जिणक्खायं ॥ ७० ॥
 किच्छाहि पावियम्मि वि, मामणे कम्ममत्तिओमत्ता ।
 सीयंति मायदुलहा, पंकासत्तो जहा नागो ॥ ७१ ॥
 जह कागर्णाइ हेउं, मणिरयणाणं तु हारणं कोडि ।
 तह मिद्धमुहपरुक्खा, अबुहा र(म)जंति कामसुं ॥ ७२ ॥
 चोरो रक्खमपहओ, अत्थऽत्थी हणइ पंथियं मूढो ।
 इय लिंगी मुहरक्खम पहाओ विसयाउरो धम्मं ॥ ७३ ॥
 तेसु वि अलद्धपमरा, अवियणहा दुक्खिया गयमइया ।
 समुविति मरणकाले, पगामभयभेरवं गारणं ॥ ७४ ॥
 धम्मा न कओ माह, न जेमिओ न नियमियं मणहं ।
 इण्हिं परंपगसु-त्ति य नेवय पत्ताइं मुक्खाइं ॥ ७५ ॥
 साहणं नावकयं, परलोअच्छेयमंजमो न कओ ।

दुहओ वि तओ विहलो, अह जम्मो धम्मरुक्खाणं ॥७६॥
 दिक्खं महलेमाणा, मोहमहावत्तमागराऽभिहया ।
 तस्स अपडिक्कमंता, मरंति ते बालमग्गाहं ॥ ७७ ॥
 इय अवि मोहपउत्ता, मोहं मुत्तूणं गुरुमगासम्मि ।
 आलोइय निस्मल्ला, मरिउं आराहगा तेऽवि ॥ ७८ ॥
 इत्थ विमंमो भम्मइ, छलणा अवि नाम हुज्ज जिणकप्पो ।
 किं पुण इयरमुणीणं, तेण विही देमिओ इणमो ॥७९॥
 अप्पविहीणा जाहे, धीरा सुयसारभ्रगियपरमन्था ।
 ते आयरियविदिन्नं, उर्वति अबुज्जयं मरणं ॥८०॥
 आलोयणाइ संलं-हणाइ खमणाइ काल उस्सग्गे ।
 उग्गामे संथारं, निमग्ग वेग्ग मुक्खाए ॥ ८१ ॥
 भाणविसेसो लेसा, सम्मत्तं पायगमणयं चव ।
 चउदसओ एस विही, पढमो मग्गम्मि नायव्वो ॥८२॥
 विणओवयारमाण-स्स भंजणा पूयणा गुरुजणस्स ।
 तिन्थयरण य आणा, सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥८३॥
 छत्तीसा ठाणेसु य, जे पवयणमारभ्रगियपरमन्था ।
 तेसि पामे मोही, पन्नत्ता धीरपुस्मिहिं ॥ ८४ ॥
 वयछक्कायछक्कं, वारमगं तह अकप्प गिहिभाणं ।
 पलियंक्क गिहिनिमिज्जा, समोभ पलिमज्जण मिणाणं ॥८५॥
 आयाग्वं च उवधा-ग्वं च ववहारविहिविहिन्नू य ।
 उव्वीलगा य धीरा, परूवणाए विहिण्णू य ॥ ८६ ॥
 तह य अवायविहिण्णू, निज्जवगा जिणमयम्मि गहियन्था
 अपरिस्माई य तहा, विस्सामरहस्सनिच्छिद्धा ॥ ८७ ॥
 पढमं अट्टारमगं, अट्ट य ठाणाणि एव भणियाणि ।
 इत्तो दम ठाणाणि य, जेसु उट्ठावणा भणिया ॥ ८८ ॥
 अणवट्ठतिगं पारं-चिगं च तिगमंय छहि गिहीभूया ।
 जाणंति जे उ एण-सुअरयणकण्डगा सरी ॥ ८९ ॥
 सम्महंसणचत्तं, जे य वियाणंति आगमविहिन्नू ।
 जाणंति चरित्ताओ, अनिग्गयं अपरिमंसाओ ॥ ९० ॥
 जो आरंभे वट्ठइ, चिअन्नकिच्चो अणणुतावी य ।
 मांगो य भवंदममो, जेसुवट्ठावणा भणिया ॥ ९१ ॥
 एणसु विहिविहण्णू, छत्तीसा ठाणणसु जे सरी ।
 ते पवयणसुहकेउ, छत्तीमग्गुणं नि नायव्वो ॥ ९२ ॥
 तेमिं मेरुमहोयहि मेयाणं-समि-सुर-सरिमकप्पाणां ।
 पायमूले य विमोही, करणिज्जा सुविहियजणेणं ॥९३॥
 काइयवाइयमाणसि-यमेवण दुप्पओगमंभूयं ।
 जो अहयारो कोई, ते आलोए अगूहिता ॥ ९४ ॥
 अमुगम्मि इउ काले, अमुगन्थं अमुगगामभावेणं ।
 जं जह निसेवियं खलु, जेण य सव्वं तहाऽऽलोए ॥९५॥
 मिच्छादंसणमल्लं, मायामल्लं नियाणमल्लं च ।

तं संखेवा दुविहं, दव्वे भावे य वोद्धव्वं ॥ ९६ ॥
 वि(ति)विहं तु भावसल्लं, दंसणनाणे चरित्तजोगे य ।
 सच्चित्ताऽचित्तेऽवि य, मीमए याऽवि दव्वम्मि ॥९७॥
 मुहुमं पि भावसल्लं, अणुद्धरित्ता उ जो कुणइ कालं ।
 लज्जाए गारवेण य, न हु सो आराहओ भणिओ ॥९८॥
 तिविहं पि भावमल्लं, ममुद्धरित्ता उ जो कुणइ कालं ।
 पव्वज्जाई सम्मं, म होइ आराहओ मरणे ॥ ९९ ॥
 तम्हा सुत्तरमूलं, अविकूलमविदुयं अणुव्विग्गो ।
 निम्मोहियमणिगूढं, सम्मं आलोअणं सव्वं ॥१००॥
 जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
 तं तह आलाइज्जा, मायामयविप्पमुक्का उ ॥ १०१ ॥
 कयपावोऽवि मणूसो, आलोइय निदिउं गुरुसगामे ।
 होइ अइरंगलहुओ, ओहरियभरु व्व भारवहो ॥१०२॥
 लज्जाए गारवेण य, जे नाऽऽलोयंति गुरुसगासम्मि ।
 धम्मं तं पि सुयममिद्धा, न हु ते आराहगा हुंति ॥१०३॥
 जह सुकुमलो वि वेज्जो, अन्नस्स कंहइ अन्नसो वाहिं ।
 तं तह आलोयव्वं, सुहुऽवि ववहारकुसलेणं ॥ १०४ ॥
 जं पुव्वं तं पुव्वं, जहाणुपुव्वं जहकमं सव्वं ।
 आलाइज्ज सुविहिओ, कमकालविहिं अभिदंतां ॥१०५॥
 अन्नंपरजोगेहि य, एवं ममुवट्ठिए पओगेहिं ।
 अमुगेहि य अमुगेहि य, अमुयगमंटाणकरणेहिं ॥१०६॥
 वप्पेहि य गेवेहि य, महपरिमग्गमरुवगंवेहिं ।
 पडिमंवरणा कया पज्जवेहि कया जेहि य जहिं च ॥१०७॥
 जो जोगओ अपरिणा-मओ-अ दंसणचरित्तअहयारो ।
 छट्ठाणवाहिरो वा, छट्ठाणउत्तमतरो वाऽवि ॥ १०८ ॥
 तं उज्जुभावपरिणउ, रागं दोमं च पयणु काऊणं ।
 तिविहेण उद्धरिज्जा, गुरुपामूले अगूहितां ॥१०९॥
 न वि तं मत्थं च विमं, च दुप्पउत्तु व्व कुणइ वेयालो ।
 जं तं व दुप्पउत्तं, सण्णु व्व पमाइणो कुट्ठा ॥ ११० ॥
 जं कुणइ भावमल्लं, अणुद्धियं उत्तमडुकालम्मि ।
 दुल्लहवोहीयत्तं, अणंतमंमारियत्तं च ॥ १११ ॥
 तो उद्धरंति गारव-गहिया मूलं पुणअभवलयाणं ।
 मिच्छादंसणमल्लं, मायामल्लं नियाणं च ॥ ११२ ॥
 रागेण व दोमेण व, भएण होमेण तह पमाएणं ।
 रागेणाऽऽयंकेण व, वत्तीइ पराभिओगेणं ॥ ११३ ॥
 गिहिविज्जापडिएण व, मपक्कवपरधम्मिओवमग्गेणं ।
 तिरियंजोणिगण्ण व, दिव्व मणूसान्वमग्गेणं ॥११४॥
 उवहीइ व नियडीइ व, तह मावयपिल्लिएण व परेणं ।
 अप्पाण भएण कयं, परस्म छंदाणुवत्तीए ॥ ११५ ॥
 महगकारमणाओ-गओ अ यं पवयणाऽहिगारेणं ।

सन्निकरणे विमोही, पुष्पागारो य पञ्चत्ता ॥ ११६ ॥
 उज्जुअमालोइत्ता, इत्तो अकरणपरिणामजोगपरिसुद्धो ।
 मो पयणुइपइकम्मं, सुग्गइमग्गं अभिमुहइ ॥ ११७ ॥
 उवहीनियडिपइट्ठो, मोहिं जो कुणइ मोगईकामो ।
 माई पालिकुंचंतो, केइ बुंदुंछियं मूढो ॥ ११८ ॥
 आलोयणाऽऽइदोमे, दम दोग्गइ बंधणे परिहरंतो ।
 तम्हा आलोइत्ता, मायं मुत्तुण निस्सेमं ॥ ११९ ॥
 जे मे जाणंति जिणा, अवगहा जेसु जेसु ठाणेसु ।
 ते तह आलोएमी, उवाट्ठिआं मच्चभावेणं ॥ १२० ॥
 एवं उवाट्ठियस्म वि, आलोएउं विमुद्धभावस्म ।
 जं किंचिऽवि विस्मरियं, महमाकोरण वा चुकं ॥ १२१ ॥
 आगहआं तह वि मो, गागवपरिकुंचणामयविहणो ।
 जिणदेमियस्म धीगे, महहगो मुत्तिमग्गस्म ॥ १२२ ॥
 आकंपण अणुमाणाण, जं दिट्ठं वायरं च सुहुमं च ।
 छन्नं महाउलंगं, बहुजणअव्वत्ततम्मवी ॥ १२३ ॥
 आलोयणाएँ दामे, दम दुग्गइवड्ढणा पमुत्तुणं ।
 आलोइत्ता सुविहिआं, गागवमायामयविहणो ॥ १२४ ॥
 तो परियागे च बलं, आगमकालं च कालकरणं च ।
 पुरिमं जीयं च तहा, ण्वनं पडिसेवणविहिं च ॥ १२५ ॥
 जागं पायच्छित्तं, तम्म य दाउण विंति आयरिया ।
 दंमणनाणचरित्तं, तेव य कुणमप्पमायंति ॥ १२६ ॥
 अणमणमूणायरिया, चित्तिच्छेयो रमस्म परिचाओ ।
 कायस्म परिकिलेमो, छट्ठा मंलीणया चव ॥ १२७ ॥
 विणए वेयावचे, पायच्छित्तं विवगमज्झाए ।
 अन्धितरं तवविहिं, छट्ठं भाणं वियाणाहि ॥ १२८ ॥
 वाग्म विहम्मि तवे, अन्धितरचाहिरे कुमलदिट्ठे ।
 नऽवि अत्थि नऽवि य होहि, मज्झायसमं तवोक्कमं ॥ १२९ ॥
 जे पयणुभत्तपाणा-मुयहेउ ते तवस्मिणो ममए ।
 जां अ तवो मुयहीणो, बाहिरयो मो लुहाहारो ॥ १३० ॥
 छट्ठऽडुमदममदुवा-लमेहिं अवहुस्मुयस्म जा मोही ।
 तत्तो बहुतरगुणिया, हविज्ज जिमियस्म नाणिस्म ॥ १३१ ॥
 कल्लं कल्लंऽपि वरं, आहारो परमिआं अ पंतो अ ।
 न य खमणां पागणए, बहु बहुतरां बहुविहो होइ ॥ १३२ ॥
 एगाऽहेण तवस्सी, हविज्ज नत्थित्थ संसआं कोऽई ।
 एगाऽहेण सुयहरां, न होइ धन्तं पि तुग्गमाणां ॥ १३३ ॥
 मां नाम अणमणतवो, जेण मणोऽमंगलं न चित्तेह ।
 जेण न इंदियहाणी, जेण य जोगा न हायंति ॥ १३४ ॥
 जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुयाहिं वामकोडीहि ।
 तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ उमामभित्तेणं ॥ १३५ ॥

नाणे आउत्ताणं, नाणीणं नाणजोगजुत्ताणं ।
 को ? निज्जरं तुलिआ, चरणं य परकमंताणं ॥ १३६ ॥
 नाणेण वज्जणिजं, वज्जिजइ किज्जइ य करणिजं ।
 नाणी जाणइ करणं, कज्जमकजं च वज्जेउं ॥ १३७ ॥
 नाणमहियं चरित्तं, नाणं संपायगं गुणमयाणं ।
 एमा जिणाण आणा, नऽत्थि चरित्तं विणा णाणं ॥ १३८ ॥
 नाणं सुमिक्खियव्वं, नरेण लद्धण दुल्लहं बोहिं ।
 जां इच्छइ नाउं जे, जीवस्स विसोहणामग्गं ॥ १३९ ॥
 नाणेण मच्चभावा, णज्जंती सच्चजीवलोअस्मि ।
 तम्हा नाणं कुमले-ण भिक्खियव्वं पयत्तेणं ॥ १४० ॥
 न हु सका नामउं, नाणं अग्रहंतभामियं लोए ।
 ते धन्ना ते पुरिमा, नाणी य चरित्तजुत्ता य ॥ १४१ ॥
 बंधं मुक्खं गइरा-गर्यं च जीवाण जीवलोअस्मि ।
 जाणंति मुयसमिद्धा, जिणमामणचेइयविहिणए ॥ १४२ ॥
 भटं सुबहुमुयाणं, मच्चपयत्थेसु पुच्छणिज्जजाणं ।
 नाणेण जावयां, मिद्धि पि गणसु मिद्धेसु ॥ १४३ ॥
 किं ? इत्तो लट्ठयरं, अच्छेयरं व मुंदगतरं वा ।
 चेदमिव मच्चलोणा, बहुस्मुयमुहं पलोएंति ॥ १४४ ॥
 चेदाउ नीइ जुणहा, बहुमुयमुहाउ नीइ जिणवयणं ।
 जं मोऊण गुविहिया, तरंति संमारकंतां ॥ १४५ ॥
 चउदमपुव्वधराणं, ओहीनानाणीण केवलीणं च ।
 लोगुत्तमपुरिमाणं, तेमि नाणं अविच्चाणं ॥ १४६ ॥
 नाणेण विणा करणं, न होइ नाणंऽपि करणहीणं तु ।
 नाणेण य करणेण य, दंहि वि दुक्खवक्खयं होइ ॥ १४७ ॥
 दढमूलमहाणंमि वि, वरमेणोऽवि मुयमीलसंपएणो ।
 माहु मुयमीलविगला, काहिमि माणं पवयणस्मि ॥ १४८ ॥
 तम्हा मुयंमि जागो, कायव्वो होइ अप्पमत्तेणं ।
 जेणऽऽप्पाण परंऽपि य, दुक्खममुहाउ तारेइ ॥ १४९ ॥
 परमत्थंमि सुदिट्ठं, अविणट्ठेसु तवमंजमगुणेसु ।
 लच्छइ गई विमुद्धा, मरीग्गार विणट्ठंमि ॥ १५० ॥
 अविगहिया जस्म मई, पंचहिं समिईहिं तिहिं विगुत्तीहिं ।
 न य कुणइ रागदोमे, तम्म चरित्तं हवइ सुद्धं ॥ १५१ ॥
 उक्कमचरित्तोऽवि य, परिवडई मिच्छभावणं कुणइ ।
 किं ? पुण मम्मदिट्ठी, मरागधम्मंमि वट्ठंतो ॥ १५२ ॥
 तम्हा घत्तह दोमु वि, काउं जे उज्जमं पयत्तेणं ।
 मम्मत्तंमि चरित्तं, करणंमि य मा पमाएह ॥ १५३ ॥
 जाव य मुई न नामइ, जाव य जोगा न ते पराहीणा ।
 मद्धा जाव न हाई, इंदियजोगा अपरिहीणा ॥ १५४ ॥
 जाव य खेममुभिक्षं, आयरिया जाव अत्थि निजवगा ।
 इही गागवरहिया, नाणचरणदंसाणंमि रया ॥ १५५ ॥

ताव खमं काउं जे, मरीरनिकेववणं विउपमत्थं ।
 ममयपडागाहरणं, सुविहियइहुं नियमजुत्तं ॥ १५६ ॥
 हंदि अणिच्चा मद्दा, मुई य जोगा य इंदियाइं च ।
 तम्हा एयं नाउं, विहरह तव मंजमुज्जुत्ता ॥ १५७ ॥
 ता एयं नाऊणं, ओवायं नागदंमणचरित्ते ।
 श्रीरपुग्गिमाऽणुचिम्मं, करिति मांहिं सुयसमिद्धा ॥ १५८ ॥
 अच्चित्ततराहिरयं, अहं ते काऊण अप्पणो सोहिं ।
 तिविहेण तिविहकरणं, तिविहे कालं वियडभावा ॥ १५९ ॥
 परिणामजोगमुद्दा, उवाहिविवेगं च गणविमग्गे य ।
 अज्जाइ य उवस्मय-वज्जणं च विगईविवेगं च ॥ १६० ॥
 उग्गम-उप्पायण ए-मणा विसुद्धिं च परिहरणसुद्धिं ।
 मन्निहि मन्निचयेमि य, तवेवयावच्चकरणे य ॥ १६१ ॥
 एवं करंतु मांहिं, नवमारयमलिलनहतलमभावा ।
 कमकालदव्वपज्जव अत्तं परजोगकरणे य ॥ १६२ ॥
 तो ते कयमाहीया, पच्छित्ते फासिण जहाथाम्मं ।
 पुप्फाऽवकिन्नगम्मि य, तवंमि जुत्ता महामत्ता ॥ १६३ ॥
 तो इंदियपरिकम्मं, करिति विसयमुहनिग्गहमत्था ।
 जयणाइ अप्पमत्ता, रागदोमे पयणुयंता ॥ १६४ ॥
 पुव्वमकागियजोगा, समाहिकामा वि मरणकालम्मि ।
 न भवंति परीमहमहा, विमयसुहपमोइया अप्पा ॥ १६५ ॥
 इंदियसुहमाउलओ, धोरपरीमहपराइयपरज्जो ।
 अकयपरिकम्मकीवो, मुज्झइ आगहणाकाले ॥ १६६ ॥
 वाहंति इंदियाइं, पुव्वि दुब्बि य मियप्पयाराइं ।
 अकयपरिकम्मकीवं, मरणेसु अमंपउत्तं पि ॥ १६७ ॥
 आगममयप्पभावि य इंदियसुहलोलुया पइट्ठस्स ।
 जइ वि मरणे समाही, हुज्ज न मा होइ बहुयाणं ॥ १६८ ॥
 अममत्तमुओ वि मुणी, पुव्वि मुकयपरिकम्मपरिहन्थो ।
 मंजमनियमपडब्बं, सुहमत्तहिओ ममाणइ ॥ १६९ ॥
 न चरंति किंचि काउं, पुव्वि मुकयपरिकम्मजोगम्म ।
 खेहं परीमहचमू धिइवल्लयराइया मरणे ॥ १७० ॥
 तो ते वि पुव्वचरणा, जयणाण जोगमंगहविहीहिं ।
 तो ते करेति दंमण-चरिचमइ भावणाहेउं ॥ १७१ ॥
 जा पुव्वभावि य किर, होइ मुई चरणदंमणे बहुहा ।
 मा होइ बीयभूया, कयपरिकम्मस्स मरणम्मि ॥ १७२ ॥
 तं फांमहिं चरित्तं, तुमं पि सुहयीलयं पमुत्तणं ।
 मव्वं परीमहचमुं, अहियासन्तो धिइवल्लणं ॥ १७३ ॥
 मइ रूवे गंधे, रंम य फांम य सुविहियजणेहिं ।
 मव्वेसु कमाणसु अ, निग्गह परमां मया होहि ॥ १७४ ॥
 मव्वं रंमे परीण, णिज्जू हेऊण पंतलुक्खेहिं ।

अप्पयोरणुवहाणं-ण मंलिहे अप्पगं कमसो ॥ १७५ ॥
 मंलेहणा य दुविहा, अच्चित्ततरिया य बाहिरा चेव ।
 अच्चित्ततरियकसाण, बाहिरिया होइ य सरीरे ॥ १७६ ॥
 उग्गमउप्पायण ए-मणा विसुद्धेण अप्पमाणेणं ।
 मियविरसलुक्खलूहेण, दुव्वलं कुणसु अप्पागं ॥ १७७ ॥
 उल्लीणाल्लीणेहि य, अहव न एगंतवद्धमाणेहिं ।
 मंलिह सरीरमेयं, आहारविहिं पयणुयंतो ॥ १७८ ॥
 ततो अणुपुव्वेणाऽऽ-हारं उवाहिं मुओवप्पेणं ।
 धिविहतवोक्कमेहि य, इंदियविकीलियाइंहिं ॥ १७९ ॥
 तिविहाहिं एमणाहि य, तिविहेहिं अभिग्गहेहिं उग्गेहिं ।
 मंजममविगहिंता, जहावलं मंलिहसरीरं ॥ १८० ॥
 विविहाहि व पडिमाहि य, बलवीरियजई य मंपहोइ सुहं ।
 ताओ वि न वाहिति, जहकमं मंलिहंतम्मि ॥ १८१ ॥
 छम्माभिया जहन्ना, उक्कोमा वारिसेव वरिमाइं ।
 आयंवल्लं महेसी, तत्थ य उक्कोसयं विति ॥ १८२ ॥
 छट्ठउट्ठमदसमदुवा-लमेहिं, भत्तेहिं चित्तकट्ठेहिं ।
 मियलहुकं आहारं, करेहिं आयंवल्लं विहिणा ॥ १८३ ॥
 परिवट्ठिओवहाणो, एहारविगवियवियडपासुलिकडीओ ।
 मंलिहियतणुमरीगे, अज्झप्पगओ मुणी निच्चं ॥ १८४ ॥
 एवं मरीरमंले हणाविहिं बहुविहं पि फासितो ।
 अज्झवमाणविसुद्धिं, खणं पि तो मा पमाइत्था ॥ १८५ ॥
 अज्झवमाणविसुद्धी, विवज्जिया जे तवं विगिट्ठमवि ।
 कुव्वंति वाल्लेमा, न होइ मा केवला सुद्धी ॥ १८६ ॥
 एयं सरागमंले-हणाविहिं जइ जइ ममायरई ।
 अज्झप्पमंजुयमई, मा पावइ केवलं सुद्धिं ॥ १८७ ॥
 निखिला फासेयव्वा, मरीरमंलेहणाविही एमा ।
 इत्तो कमायजोगा, अज्झप्पविहिं परम वुत्तं ॥ १८८ ॥
 कोहं खमाइ माणं, महवया अज्जवेण मायं च ।
 मंतोमेण व लोहं, निज्जिण चत्तारि वि कमाण ॥ १८९ ॥
 कोहम्म व माणम्म व, मायालोभेसु वा न एएमिं ।
 वज्जइ वमं खणं पिहु, दुग्गाइगइवड्ढणकगणं ॥ १९० ॥
 एवं तु कमायऽग्गि, मंतोमेणं तु विज्झवेयव्वो ।
 राग्गहोमपवत्तिं, वज्जेमाणम्म विज्झाइ ॥ १९१ ॥
 जावंति केइ ठाणा, उदीग्गा हुंति हु कमायाणं ।
 ते उ मया वज्जंतो, विमुत्तमंणो मुणी विहरे ॥ १९२ ॥
 मंतोवसंतधिइमं, परीमहविहिं च ममहियामंतो ।
 निम्मंगयाइ सुविहिय !, मंलिहमांहे कमाण य ॥ १९३ ॥
 इट्ठाणिट्ठेसु मया, मदफरिसरूवरमगंधहिं ।
 सुहदुक्खनिव्वसेमां, जियसंगपरीसहो विहरे ॥ १९४ ॥
 ममिईसु पंचमभिओ, जिणाहितं पंच इंदिय सुट्ठ ।

तिहिँ गारवेहिँ रहिओ, होह तिगुसो य दंडेहिँ ॥१६५॥
 मभासु आसवेमु अ, अहे रुहे अ तं विसुद्धप्पा ।
 रागदोमपवंचे, निज्जिण्णिं सव्वणोज्जुत्तो ॥१६६॥
 को दुक्खं पाविजा?, कस्स य दुक्खेहिँ विम्हओ हुआ ?।
 को व न लभिअ मुक्खं?, रागदोसा जइ न हुआ ॥१६७॥
 न वि तं कुणइ अमिच्चो, सुद्धु विय विराहिओ ममत्था वि ।
 जं दो वि अनिग्गहिया, करंति रागो य दोसो य ॥१६८॥
 तं सुयह रागदोसे, मेयं चित्तेह अप्पणो निब्बं ।
 जं तेहिँ इच्छह गुणं, तं बुक्कह बहुतरं पच्छा ॥१६९॥
 इह लोए आयासं, अयसं च करंति गुणविणासं च ।
 पसवंति य परलोए, मारीरमणोए दुक्खे ॥ २०० ॥
 धिद्धी अहो अकअं, जं जाणंतो वि रागदोसेहिँ ।
 फलमउलं कडुयरसं, तं चेव निमेवण जीवो ॥ २०१ ॥
 नं जइ इच्छमि गंतुं, तीरं भवसायरस्स घोरस्स ।
 तो तव मंजमभंडं, सुविहियगिणहाहि तूरंतो ॥ २०२ ॥
 बहुभयकरदोसाणं, सम्मत्तचरित्तगुणविणामाणं ।
 न हू वसमागतव्वं, रागदोसाण पावाणं ॥ २०३ ॥
 जं न लहइ सम्मत्तं, लङ्गण वि जं न एइ वेरगं ।
 विसयमुहसु य रजइ, सो दोसो रागदोसाणं ॥ २०४ ॥
 भवमयसहस्सदुल्लं, जाइजगमरणसागरुत्तारं ।
 जिणवयणंमि गुणागरं, खणमवि मा काहिमि पमायं २०५
 दव्वेहिँ पजवेहि य, ममत्तसंगेहिँ सुद्धु वि जियप्पा ।
 निप्पणयपेमरागो, जइ सम्मं नेइ मुक्खत्थं ॥२०६॥
 एवं कयमंलेहं, अन्भितरयाहिरंमि संलेहं ।
 मंमारमुक्खवुद्धी, अनियाणादाणि विहराहि ॥ २०७ ॥
 एवं कहियसमाहिय, तहविह संवगकरणगंभीरो ।
 आउरपच्चक्खाणं, पुणरवि सीहाऽवल्लोएणं ॥ २०८ ॥
 न हू मा पुणरुत्तविही, जा संवेगं करइ भयंती ।
 आउरपच्चक्खाणं, तेण कहा जाइया भुज्जा ॥ २०९ ॥
 एम करंमि पाणमं, तिथयराणं अणुत्तरगईणं ।
 सव्वेमि च जिणाणं, सिद्धाणं मंजयाणं च ॥ २१० ॥
 जं किचि वि दुच्चरियं, तमहं निंदामि सव्वभावेणं ।
 मामाहयं च तिविहं, तिविहेण कोमऽणागारं ॥ २११ ॥
 अन्भितरं च तह बा-हिरे च उवहिं सरीरमाहारं ।
 मणवययकायऽतिकरण-सुद्धाहं मित्ति पकरेमि ॥२१२॥
 बंधपआमं हरिमं, रइमरइ दीणयं भयं मागं ।
 रागदोसविमायं, उस्सुगभावं च पयहामि ॥ २१३ ॥
 रागेण व दोमेण व, अहवा अकयणुया पडिनिवेणं ।
 जां मे किंचिवि भणिआं, तमहं तिविहेण खामेमि ॥२१४॥
 सव्वेसु य दव्वेसु य, उवडिआ एस निम्ममत्ताए ।

आलंबणं च आया, दंसणनाणे चरित्ते य ॥ २१५ ॥
 आया पच्चक्खाणं, आया मे संजमे तव जोगो ।
 जिणवयणविहिविलग्गो, अबंससविहि तु दंमेहि ॥२१६॥
 मूलगुण उत्तरगुणा जे मे नाऽऽराहिआ पमाणं ।
 ते सव्वे निंदामि, पडिकमे आगमिस्साणं ॥ २१७ ॥
 एगो मयं कडाहं, आया मे नाणदंसणवलक्खा ।
 संजोगलक्खणा खलु, सेमा मे बाहिरा भावा ॥२१८॥
 पत्ताणि दुहमयाइ, मंजोगमसाणुएण जीवेणं ।
 तम्हा अणंतदुक्खं, चयामि संजोगसंबंधं ॥ २१९ ॥
 अस्मंजममत्ताणं, मिच्छत्तं सव्वओ ममत्तं च ।
 जीवेसु अजवेसु य, तं निंदं तं च गरिहामि ॥२२०॥
 परिजणे मिच्छत्तं, सव्वं अस्मंजमं अकिरियं च ।
 सव्वं चेव ममत्तं, चयामि सव्वं च खामेमि ॥ २२१ ॥
 जे मे जाणंति जिणा, अवगाहा जेसु जसु ठाणेसु ।
 ते तह आलोएमि, उवडिआ सव्वभावेणं ॥ २२२ ॥
 उप्पन्ना उप्पणुन्ना, माया अणुमग्गओ निहतव्वा ।
 आलोयणनिंदणगार-हणाहिँ न पुणां त्ति या विइयं २२३
 जह बालो जंपंतो, कजमकज्जं च उज्जुयं भणइ ।
 तं तह आलोयव्वं, मायं मुत्तण निम्ममं ॥ २२४ ॥
 सुबहुं पि भावमल्लं, आलोएऊण गुरुमगामम्मि ।
 निम्मल्लो मंथारं, उवइ आगहओ होइ ॥ २२५ ॥
 अप्पं पि भावमल्लं, जणालोयंति गुरुमगामम्मि ।
 धंतं पि सुयमसिद्धा, न हू ते आगहगा हंति ॥२२६॥
 न वि तं विमं च मत्थं, दुप्पउत्तो व कुणइ वेयालो ।
 जंतं व दुप्पउत्तं, मप्पु व्व पमायओ कुविओ ॥ २२७ ॥
 जं कुणइ भावमल्लं, अणुद्वियं उत्तमदुक्कालमि ।
 दुल्लहवोहीयत्तं, अणंतसंमागियत्तं च ॥ २२८ ॥
 तो उद्वरंति गारव रहिया मूलं पुणम्मवल्लणं ।
 मिच्छादंसणमल्लं, मायामल्लं नियाणं च ॥ २२९ ॥
 कयपावोऽवि मणुसो, आलोइय निंदिय गुरुमगामे ।
 होइ अइग्गलहुओ, ओहरियभरु व्व भारवहो ॥२३०॥
 तम्म य पायच्छित्तं-जं मग्गविऊ गुरु उवइम्मंति ।
 तं तह अणुचरियव्वं, अणवत्थपसंगभीणं ॥ २३१ ॥
 दमदोसविप्पमुक्कं, तम्हा सव्वं अमग्गमाणेणं ।
 जं किचि कयमकज्जं, आलोए तं जहावत्तं ॥ २३२ ॥
 सव्वं पाणारंभं, पच्चक्खामि त्ति अलियवयणं च ।
 सव्वं अदिअदाणं, अब्वंभपरिग्गहं चव ॥ २३३ ॥
 सव्वं च अमणपाणं, चउव्विहं जा य बाहिरा उवही ।
 अन्भितरं च उवहिं, जावज्जीवं वामिगामि ॥ २३४ ॥
 कंतारं दुब्भिक्खे, आयंके वा महया समुप्पन्ने ।

जं पालियं न भगं, तं जाणसु पालणासुद्धं ॥ २३५ ॥
 रागेण व दोमेण व, परिणामे वा न दमियं जं तु ।
 तं खलु पच्चक्खाणं, भावविसुद्धं सुणयच्चं ॥ २३६ ॥
 पीयं थणयच्छीरं, मागग्गमलिलाउ बहुयं हुज्जा ।
 संमारं संमरंतो, माऊणं अन्नमन्नाणं ॥ २३७ ॥
 नऽन्थि किर सो पएसो, लोणं वालऽग्गकोडिमित्तोऽवि ।
 संमारं संमरंतो, जन्थ न जाओ मन्थां वाऽवि ॥ २३८ ॥
 चुलमीहि किर लोणं, जोग्गीणं पमुहमयमहम्माहं ।
 इक्किम्मि य इत्तो, अणंतस्सुत्तो ममुप्पन्नो ॥ २३९ ॥
 उद्धमहे तिरियम्मि य, मयाणि बालमग्गणाणि ऽणंताणि ।
 तां ताणि संमरंतो; पंडियमग्गं मरीहामि ॥ २४० ॥
 माया मित्ति पिया म, भाया भज्जं ति पुत्तधया य ।
 एयाणि ऽचित्तयंतो, पंडियमग्गं मरीहामि ॥ २४१ ॥
 मायापिइवंधूहि, संमारन्थहि पूरिओ लोणां ।
 बहुजोणिनिवामीहि, न य ते ताणं च मग्गं च ॥ २४२ ॥
 इक्को जायड मग्ग, इक्को अणुहवड दुक्कयविवागं ।
 इक्को अणुमग्ग जीओ, जग्गमग्गचउग्गइगुविलं ॥ २४३ ॥
 उव्वेवणयं जम्मण-मग्गं नग्गमु वेयणाओ य ।
 मयाणि संमरंतो, पंडियमग्गं मरीहामि ॥ २४४ ॥
 इक्कं पंडियमग्गं, छिंदइ जाहिमयाणि बहुयाणि ।
 तं मग्गं मग्गिच्चं, जण मन्थां मुक्कओ हाइ ॥ २४५ ॥
 कइयाणु तं मुमग्गं, पंडियमग्गं जिणंहि पन्नत्तं ।
 मुद्धो उद्धियमल्लो, पाओवगमं मरीहामि ॥ २४६ ॥
 संमारचक्कवालं, मव्वं वि य पुग्गला मण्वहुसो ।
 आहागिया य परिणा-मिया य न य तेमु तिन्नो हं ॥ २४७ ॥
 आहागनिमित्तणं, मच्छावच्चंतिऽणुत्तरं नग्गं ।
 मच्चित्ताहारविहि, तेण उ मग्गमाऽवि निच्छामि ॥ २४८ ॥
 तणकंठेण व अग्गी, लवणममुद्धो नईमहम्महि ।
 न इमो जीवो मक्को, तिप्पेउं कामभोगेहि ॥ २४९ ॥
 लवणयमुहमामाणां, दुप्परो धग्गओ अपग्गिमिज्जां ।
 न हु मक्को तिप्पेउं, जीवो संमारियमुहंहि ॥ २५० ॥
 कप्पतरुमंभवेमु य, देवुत्तरकुरुवंसपसूणसुं ।
 परिभागेण न तिन्नो, ण य नग्गिज्जाहरमुग्गं ॥ २५१ ॥
 देविंदचक्कवट्ठि-त्तणाइं रज्जाइं उत्तमा भोगा ।
 पत्ता अणंतस्सुत्तो, नयहं तिप्पेउं गओ तेहि ॥ २५२ ॥
 पयस्वीरुच्छुरेसमु य, माऊसु महोदहीसु बहुसोऽवि ।
 उव्वओ न य तणहा, छिन्ना ते मीयलज्जेहि ॥ २५३ ॥
 निविहेण वि मुहमउलं, जम्हा कामग्गविसयमुक्खाणं ।
 बहुसो वि समणुभूयं, न य तुह तणहा परिच्छिन्ना ॥ २५४ ॥
 जा काइ पत्थणाओ, कया मण रागदोमवसणं ।

पडिबंभेण बहुविहा, तं निंदे तं च गरिहामि ॥ २५५ ॥
 हंतूण मोहजालं, छित्तूण य अट्ठकम्मसंकलियं ।
 जम्मणमग्गज्जहट्ठं, भित्तूण मवाण मुच्चिहिंसि ॥ २५६ ॥
 पंच य महव्वयाइं, तिविहं तिविहेण आरुहेऊणं ।
 मणवयणकायगुत्तो, मज्जो मग्गं पडिच्छिज्जा ॥ २५७ ॥
 कोहं माणं मायं, लोहं पिज्जं तंहव दोसं च ।
 चइऊण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २५८ ॥
 कलहं अब्भक्खाणं, पेसुअं पियपरम्म परिवार्यं ।
 परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २५९ ॥
 किएहं नीलं काउं, लेमं भाणाणि अप्पमत्थाणि ।
 परिवज्जंतो गुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६० ॥
 तेउ पम्हं सुक्कं, लेसा भाणाणि सुप्पसत्थाणि ।
 उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६१ ॥
 पंचिदियमंवरणं, पंचेव निरुंभिऊण कामगुणं ।
 अच्चामायणविग्गओ, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६२ ॥
 मत्तभयविप्पमुक्कां, चत्तारि निरुंभिऊण य कमाण ।
 अट्ठमयट्ठागज्जो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६३ ॥
 मग्गमा मग्गमच्चविउ, वायामच्चेण कग्गमच्चेण ।
 तिविहेण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६४ ॥
 एवं तिदंडविग्गओ, तिकग्गमुद्धो तिमल्लनिम्मल्लो ।
 तिविहेण अप्पमत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६५ ॥
 मम्मत्तं मभिइओ, गुत्तीओ भावणाओ नाणं च ।
 उवसंपन्नो जुत्तो, रक्खामि महव्वए पंच ॥ २६६ ॥
 संगं परिजाणामि, मल्लं पि य उद्धरामि तिविहेणं ।
 गुत्तीओ मभिइओ, मज्जं ताणं च मग्गं च ॥ २६७ ॥
 जह खुहियचक्कवालं, पायं ग्यणभग्गियं ममुद्धंमि ।
 निजामया धग्गिनी, कयग्गणा बुद्धिमंपन्ना ॥ २६८ ॥
 तवपोअं गुणभग्गियं, परीमहुस्सीहि धग्गियमाइद्धं ।
 तह आगाहंति तिउ, उवणमवलंवागा धीग ॥ २६९ ॥
 जइ ताव ते सुपुग्गिमा, आयागे वि य भग्ग निग्गयक्खा ।
 गिरिकुहरकंदग्गया, माहंति य अप्पणां अट्ठं ॥ २७० ॥
 जइ ताव सावयाकुल-गिरिकंदग्गियमदुग्गमग्गोसु ।
 धग्गियं धिइवद्धक्कच्छा, माहंति य उत्तमं अट्ठं ॥ २७१ ॥
 किं पुण अणगाग्गमा यंगण वेग्गमंगहव्वलेणं ।
 पग्गलोण ण मक्का, संमारमहोदहिं तरिउं ॥ २७२ ॥
 जिणवयणमप्पमेयं, महुरं कच्चाऽमयं सुणंताणं ।
 मक्का हु गाहमज्जा, माहउं अप्पणां अट्ठं ॥ २७३ ॥
 धीग्गुग्गिमपत्तं, मप्पुग्गिमनिमेविथं पग्गधोरं ।
 धग्गा मिनातलगया, माहंती अप्पणां अट्ठं ॥ २७४ ॥
 वाहेइ इन्दियाइं, पुव्वमक्काग्गिय पट्ठनाग्गिय ।

अकयपरिकम्मकीवं, मरणेसु अ संपउत्तम्मि ॥२७५॥
 पुच्चमकारियजोगो, समाहिकामो वि मरणकालम्मि ।
 न भवइ परीसहसहो, विसयसुहपराइओ जीवो ॥२७६॥
 पुच्चि कारियजोगो, समाहिकामो य मरणकालम्मि ।
 होइ उ परीसहसहो, विसयसुहनिवारिओ जीवो ॥२७७॥
 पुच्चि कारियजोगो, अनियाओ ईहिऊण सुहभावो ।
 तांहे मलियकसाओ, मज्जा मरणं पडिच्छिजा ॥२७८॥
 पावाणं पावाणं, कम्माणं अप्पणो मकम्माणं ।
 मक्का पलाइउं जे, तवेण मम्मं पउत्तेणं ॥ २७९ ॥
 इकं पंडियमरणं, पडिवज्जइ सुपुरिसो अमंभंतो ।
 विप्पं सां मरणाणं, काहिइ अंतं अणंताणं ॥ २८० ॥
 किं तं पंडियमरणं, काणि व आलंबणाणि भणियाणि ।
 एयाइं नाऊणं, किं आयरिया पसंमंति ॥२८१॥
 अणमणपाउवगमणं, आलंबणभाणभावणाओ अ ।
 एयाइं नाऊणं, पंडियमरणं पसंमंति ॥२८२॥
 इंदियसुहमाउलओ, घोग्गरीमहपराइयपरज्जो ।
 अकयपरिकम्मकीवं, सुज्झइ आराहणाकाले ॥२८३॥
 लज्जाएं गारवेणं, बहुसुयमएण वाऽवि दुच्चरियं ।
 जे न कहंति गुरूणं, न हु ते आराहणा हुंति ॥ २८४ ॥
 सुज्झइ दुक्ककारी, जाणइ मग्गं ति पावए कित्ति ।
 विणिगूहिन्तो निंदं, तम्हा आलोयणा मेया ॥ २८५ ॥
 अग्गिम्मि य उदयम्मि य, पाणसु य पाणवीयहरिणसु ।
 होइ मओ मंथारो, पडियज्जइ जो अमंभंतो ॥ २८६ ॥
 नऽवि कारणं तणमओ, मंथारो नऽवि य फासुया भूमी ।
 अप्पा खलु मंथारो, होइ विमुद्धो मरंतस्स ॥ २८७ ॥
 जिणवयणमणुगया मे, होउ मई भाणजोगमल्लीणा ।
 जह तम्मि देसकाले, अमूहसओ चए देहं ॥ २८८ ॥
 जाहे होइ पमत्तो, जिणवयणरहिओ अणायत्तो ।
 ताहे इंदियचोरा, करेति तवसंजमविलोमं ॥ २८९ ॥
 जिणवयणमणुगयमई, जं वेलं होइ संवरपविट्ठा ।
 अग्गी व वायसहिओ, समूलडालं डहइ कम्मं ॥ २९० ॥
 जह डहइ वायसहिओ, अग्गी हरिणऽवि रुक्खसंधाए ।
 तह पुरिमकारसहिओ, नाणी कम्मं खयं नेइ ॥ २९१ ॥
 जह अग्गिम्मि व पबले, खड्गपूलिय खिप्पमेव भामेइ ।
 तह नाणीऽवि मकम्मं, खंवइ ऊसासमित्तेणं ॥ २९२ ॥
 न हु मरणम्मि उवग्गे, सको वारसविहो सुयक्खंधो ।
 मव्वो अणुचित्तं, धंतं पि समत्थचित्तेणं ॥ २९३ ॥
 इक्कम्मिऽवि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।
 वच्चइ नरो अविग्गं, तं मरणं तेण मरितच्च ॥ २९४ ॥

इक्कम्मिऽवि जम्मि पए, संवेगं कुणइ वीयरामए ।
 सो तेण मोहजालं, छिंदइ अज्झप्पजोगेणं ॥ २९५ ॥
 जेण विरागो जायइ, तं तं सव्वाऽऽयरेण करणिजं ।
 तमवायरभूयहियं, पंथं निव्वाण मग्गस्स ॥ २९६ ॥
 समणोऽहं ति य पढमं, वीयं मव्वत्थ संजओऽम्हि ति ।
 मव्वं च वोसिरामी, जियेहिं जं जं पडिक्कुट्ठं ॥ २९७ ॥
 मणमाऽवि ऽचित्तिणिजं, सव्वं भामएऽभामणिजं च ।
 काएण य ऽकरणिजं, वोसिरि तिविहेण मावज्जं ॥२९८॥
 अस्संजमवोसिरणं, उवहि विवेगो तहा उवसमो अ ।
 पडिरूवजोगविहिओ, खंतो मुत्तो विवेगो य ॥ २९९ ॥
 एयं पच्चक्खाणं, आउरजणआवईसु भावेणं ।
 अमनरं पडिवज्जो, जंपंतो पावइ ममाहि ॥ ३०० ॥
 मम मंगलमरिहंता, मिद्धा माहु सुयं च धम्मो य ।
 तेमि सरणोवगओ, सावज्जं वोसिरामि ति ॥ ३०१ ॥
 मिद्धे उवसंपज्जो, अरिहंते केवली य भावेणं ।
 इत्तो एगत्तरेणऽवि, पण्ण आराहओ होइ ॥ ३०२ ॥
 समुइअवेयणो पुण, समणो हिययम्मि किं निवेमिजा ? ।
 आलंबणं च काउं, काऊण मुणी दुहं सहइ ॥ ३०३ ॥
 नरणसु ऽणुत्तंगसु अ, अणुत्तंग वेयणाओ पत्ताओ ।
 वडुंतण पमाए, ताओ वि अणंतमो पत्ता ॥ ३०४ ॥
 एयं मयं कयं मे, रिणं व कम्मं पुग अमायं तु ।
 तमहं एस धुणामि, मणम्मि सत्तं निवेमिजा ॥ ३०५ ॥
 नाणाविहदुक्खेहि य, समुइअहि उ मम्म महणिजं ।
 न य जीवो उ अजीवो, कयपुच्चो वेयणाइहिं ॥ ३०६ ॥
 अब्भुज्जयं विहारं, इत्थं जिणदेमियं विउपमत्थं ।
 नाउं महापुरिममे- वियं जं अब्भुज्जयं मरणं ॥३०७॥
 जह पच्छिमम्मि काले, पच्छिमतिन्थयरदेमियमुयारं ।
 पच्छा निच्छयपन्थं, उवइ अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३०८ ॥
 छत्तीममट्टियाहि य, कडजोगी मंगहवलेणं ।
 उज्जमिऊणं वारस-विहे य तवनियमठाणेणं ॥ ३०९ ॥
 संसारंगमज्जे, धिइवलसंनद्वद्वकच्छाओ ।
 हंतूण मोहमल्लं, हराहि आराहणपडारं ॥ ३१० ॥
 पोरणायं च कम्मं, खंवइ अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३११ ॥
 कम्मकलंकलवलिं, छिंदइ मंथारमारुढो ॥ ३१२ ॥
 धीरपुरिमहिं कहियं, मप्पुग्गिमनिसवियं परमघारं ।
 उत्तिमोऽम्हि हु गंगं, हरामि आराहणपडारं ॥ ३१३ ॥
 धीर ! पडागाहरणं, करेहि जह तंमि देसकालम्मि ।
 सुत्तन्थमणुगुणितो, धिइनिच्चलवद्वकच्छाओ ॥ ३१४ ॥
 चत्तारि कमाए ति-मि गारवे पंच इंदियग्गामे ।
 जिणिउं परीसहसहं, हराहि आराहणपडारं ॥ ३१५ ॥

न य मणमा चितिज्जा, जीवामि चिरं मरामि व लहुं ति ।
 जड इच्छामि तरिउं जे, मंमारमहोअहिमपारं ॥ ३१५ ॥
 जड इच्छामि नीमरिउं, मव्वेसिं चैव पावकम्माणं ।
 जिणवयणनानादंमण-चरित्तभावुज्जुओ जग्ग ॥ ३१६ ॥
 दंमणनानाचरित्तं, तव य आराहणा चउक्खंधा ।
 सा चैव होइ तिविहा, उक्कोमा मज्झिम जहम्मा ॥ ३१७ ॥
 आराहण विउ, उक्कोमागहणं चउक्खंधं ।
 कम्मरयविप्पमुकां तणव भवेण मिज्झिज्जा ॥ ३१८ ॥
 आराहण विउ, मज्झिमआराहणं चउक्खंधं ।
 उक्कोमण य चउगं, भवे उ गंतुण मिज्झिज्जा ॥ ३१९ ॥
 आराहण विउ, जहणमाराहणं चउक्खंधं ।
 सत्तड्ढभवग्गहणं, परिणामेउण मिज्झिज्जा ॥ ३२० ॥
 धीरण वि मरियव्वं, काउरिमेणऽवि अवस्म मरियव्वं ।
 तम्हा अवस्ममरणं, वरं खु धीरित्तणे मरिउं ॥ ३२१ ॥
 एयं पच्चक्खवाणं, अणुपालेउण सुविहिओ मम्मं ।
 वेमाणिओ व देवा, हेवज्ज अहवाऽवि मिज्झिज्जा ॥ ३२२ ॥
 एमो मवियारकओ, उवकमो उत्तमड्ढकालम्मि ।
 इत्तो उ पुणो वुच्छं, जो उ कमो होइ अवियारं ॥ ३२३ ॥
 माह कयमंलं हो, विजियपरीमहकमायमंताणं ।
 निज्जवण मग्गिज्जा, सुययणसहस्मनिम्माण ॥ ३२४ ॥
 पंचममिण तिगुत्ते, अणिम्मिण गगदोममयरहिण ।
 कडजोर्गी कालरण, नाणचरणदंमणसमिद्धे ॥ ३२५ ॥
 मरणममार्हाकुमलं, इंगियपन्थियमभाववत्तारं ।
 ववहारविहिद्विहण, अब्भुज्जयमरणमारहिणो ॥ ३२६ ॥
 उवणमंडउकारण-गुणनिसहा गायकारणविहण ।
 विप्पारणारणकरणा-वयारमुयधारणममन्थे ॥ ३२७ ॥
 एगंतगुणे रहिया, बुद्धीइ चउव्विहाई उव्वेया ।
 छंदरण पव्वइया, पच्चक्खवाणंमि य विहण ॥ ३२८ ॥
 दुएहं आयरियाणं, दो वेयावच्चकरणज्जुत्ता ।
 पाणगंवयावच्चं, तवस्मिणो वन्ति दो पत्ता ॥ ३२९ ॥
 उव्वत्तण परिवत्तण, उच्चारुस्सामकरणजोरोमुं ।
 दो वायग ति णज्जा, अ सुत्त करणे जहन्नं ॥ ३३० ॥
 अमहहवेयणाण, पायच्छित्तं पडिक्कमणा य ।
 जांगाऽऽयकहाजोरो, पच्चक्खवाणं य आयरिओ ॥ ३३१ ॥
 कप्पाऽकप्पविहण, दुवालमंगमुयमारही मव्वं ।
 छत्तीमगुणावेया, पच्छित्तवियारया धीरा ॥ ३३२ ॥
 एण ते निज्जवया, परिक्हिया अट्ट उत्तमड्ढमि ।
 जेमिं गुणमंगवाणं, न समन्था पायया वुत्तुं ॥ ३३३ ॥
 एरिसयाण मगासे, सरीणं पवयणप्पवाईणं ।
 पडिवाजिज्ज महन्थं, ममणां अब्भुज्जयं मरणं ॥ ३३४ ॥

आयरियउवज्झाए मीसे साहम्मिण कुलगणे य ।
 जे मे किया मकाया, मव्वे तिविहण खामेमि ॥ ३३५ ॥
 सव्वस्म मरणमंघ-स्स भावओ अंजलिं करे सीसे ।
 मव्वं स्वमावयित्ता, स्वमामि सव्वस्स अहयंमि ॥ ३३६ ॥
 गरहिता अप्पाणं, अपुणकारं पडिक्कमित्ताणं ।
 नाणम्मि दंमणम्मि अ, चरित्तजोगाऽहयारं य ॥ ३३७ ॥
 तो मीलगुणममग्गो, अणुवहयक्खो बलं च थामं च ।
 विहरिज्ज तवसमग्गो, अनियाणो आगममहाओ ॥ ३३८ ॥
 तवमोभियंगमग्गो, मंधिमिगजालपागडमरीरो ।
 किच्छाहियपरिहन्थो, परिहरइ कलंवरं जाह ॥ ३३९ ॥
 पच्चक्खवाइ य ताहं, अन्नन्नसमाहिपत्तियंमिती ।
 तिविहणाहारविहिं, दियसुग्गइकायपगईण ॥ ३४० ॥
 इहलोण परलोण, निरामओ जीविण अ मरणे य ।
 मायाऽणुभवे भोगे, जस्म य अवहट्ठणईण ॥ ३४१ ॥
 निम्ममो निरहंकारो, निरासयो ऽकिचणो अपडिक्कम्मो ।
 वामड्ढविमड्ढो, चत्तचियत्तण देहेणं ॥ ३४२ ॥
 तिविहणऽवि महमाणो, परिमहे दूमहे अ उमग्गो ।
 विहरिज्ज विसयतणहा-र्यमलमसुभं विहणमाणो ॥ ३४३ ॥
 णहक्खण व दीवो, जह स्वयमुवणेइ दीववाट्टिम्मि ।
 खीणाहारमिणेहो, मरीरवाट्टिं तह खवेइ ॥ ३४४ ॥
 एव परज्झा असई, परक्कमे पुव्वभणियसूरीणं ।
 पामम्मि उत्तमड्ढे, कुज्जा तो एम परिकम्मं ॥ ३४५ ॥
 आगममड्ढियं तह, अज्झुमिरवागतणपत्तकडण य ।
 कट्टमिलाफलंगंमि व, अणाभिज्जयं निप्पकप्पंमि ॥ ३४६ ॥
 निस्संधिणातणंमि व, मुहपडिलेहण जत्तिपमन्थेणं ।
 मंधारो कायव्वो, उत्तर-पुव्वस्मिणे वाऽवि ॥ ३४७ ॥
 दोमुन्थ अप्पमाणे, अंधकारं ममंमि अ णिमिट्ठ ।
 निरुवहयंमि गुणमणे, वणंमि गुत्ते य मंधारो ॥ ३४८ ॥
 जुत्ते पमाणरइओ, उभउकालपडिलेहणामुट्ठो ।
 विहिविहिओ मंधारो, आरुहियव्वो तिगुत्तेणं ॥ ३४९ ॥
 आरुहियचरित्तभरं, अन्नसु उ परमगुरुयगामम्मि ।
 दव्वमु पज्जवेसु य, ग्वित्ते कालं य मव्वम्मि ॥ ३५० ॥
 एणमु चैव ठाणेसु, चउसु मव्वो चउव्विहाऽऽहारं ।
 तवमंजमु त्ति किच्चा, वामिरियव्वो तिगुत्तेणं ॥ ३५१ ॥
 अहवा ममाहिहेउं, कायव्वो पाणगस्म आहारो ।
 तो पाणगं पि पच्छा, वामिरियव्वं जहाकालं ॥ ३५२ ॥
 निमिरित्ता अप्पाणं, सव्वगुणममन्नियम्मि निज्जवण ।
 मंधारमन्निविट्ठा, अनियाणो चैव विहरिज्जा ॥ ३५३ ॥
 इहलोण परलोण, अनियाणो जीविण य मरणे य ।
 वासीचंदणकप्पो, समो य माणाऽवमाणेसु ॥ ३५४ ॥

अह महुरं फुडवियडं, तहप्पसायकरणिज्जविमयकयं ।
 इज्ज कहं निज्जवओ, सुईममन्नाहरणहेउ ॥ ३५५ ॥
 इहलोए परलोए, नाणचरणदंमणम्मि य अवायं ।
 दंसेइ नियाणंमि य, मायाभिच्छत्तमल्लेणं ॥ ३५६ ॥
 बालमरणे अवायं, तह य उवायं अबालमरणम्मि ।
 उम्मासरज्जुवहा-णमे य तह गिद्धपट्टे य ॥ ३५७ ॥
 जह य अणुद्वियसल्लो, समल्लमरणेण केह मरिऊण ।
 दंसणनाणविहणा, मरंति अममाहिमरणेणं ॥ ३५८ ॥
 जह मायग्गे गिद्धा, इत्थि अहंकारपावसुयमत्ता ।
 आमन्नबालमरणा, भमंति ससारकतारं ॥ ३५९ ॥
 अह भिच्छत्तमसल्लो, मायामल्लेण जह ममल्लो य ।
 जह य नियाणसमल्लो, मरंति अममाहिमरणेणं ॥ ३६० ॥
 जह वेयणावमट्टा, मरंति जह केह इंदियवसट्टा ।
 जह य कसायवमट्टा, मरंति असमाहिमरणेणं ॥ ३६१ ॥
 जह सिद्धिमग्ग दुग्गह-मग्गग्गलमोडणाणि मरणाणि ।
 मरिऊण केह सिद्धिं, उचिति सुममाहिमरणेणं ॥ ३६२ ॥
 एवं बहुप्पयारं, तु अवायं उत्तमऽट्टकालम्मि ।
 दंसेति आवयण्ण, मल्लुद्वरणे सुविहियाणं ॥ ३६३ ॥
 दिति य मि उवएसं, गुरुणा नाणाविहंति हेऊहि ।
 जेण सुगई भयंता, संसारभयहूओ होइ ॥ ३६४ ॥
 न हुतेसु वेयणं खलु, अहो चिरम्मि त्ति दारुणं दुक्खं ।
 महणिज्जं देहणं, मणासा एवं विचित्तिज्जा ॥ ३६५ ॥
 मागरनरणत्थ मई, इयम्म पोयम्म जण धवं ।
 जो रज्जुमुक्खकालो, न मो विलंबं त्ति कायवो ॥ ३६६ ॥
 तिष्ठविहणा दीवो, न चिरं दिप्पह जगंमि पच्चक्खं ।
 न य जलगहिओ मच्छो, जिअइ चिरं नेव पउमाई ॥ ३६७ ॥
 अन्नं इमं मरीरं, अन्नोऽहं इय मणंमि ठाविज्जा ।
 जं सुचिरंणऽवि मोच्चं, देह को ? तत्थ पडिबंधो ॥ ३६८ ॥
 दूरत्थं पि विणासं, अवस्मभावं उवड्डियं जाण ।
 जो अह वड्डइ कालो, अणागओ इत्थ आसिण्हा ॥ ३६९ ॥
 जं सुचिरंण वि होहिइ, अणावसंतम्मि को ? मर्माकां ।
 देह निस्संदेहं, पिणऽवि सुयणत्तणं नऽत्थि ॥ ३७० ॥
 उवलद्धो भिद्धिपहो, न य अणुचिस्सो पमायदोसणं ।
 हा जीव ! अप्पवेरिय !, न हुते एयं न तिप्पिहिइ ॥ ३७१ ॥
 नऽत्थि य ते संघयणं, घोरा य परीसहा अहं निरया ।
 संसारो य असारो, अहप्पमाओ अ ते जीव ! ॥ ३७२ ॥
 कोहाऽऽहकसाया खलु, बीयं संसारभरवदुहाणं ।
 तेसु पमत्तेसु सया, कत्तो मुक्खो य मुक्खो वा ? ॥ ३७३ ॥
 जाओ परव्वेमणं, संसारो वेयणाओ घोराओ ।
 पत्ताओ नारगत्ते, अहुणा ताओ विचित्तिज्जा ॥ ३७४ ॥

इहिंह सयं वमिस्स उ, निरुवमसुक्खावसणमुहकड्डयं ।
 कल्लाणमोसहं पिव, परिणामसुहं न तं दुक्खं ॥ ३७५ ॥
 संबंधिवंधवेसु अ, न य अणुराओ खणं पि कायवो ।
 ते च्चिय हुंति अमित्ता, जह जगणी बंधदत्तम्म ॥ ३७६ ॥
 वमिऊण व मुहिमज्जे, वच्चह एगाणिओ इमो जीवो ।
 मुत्तूण सरीरघरं, जह कण्हो मरणकालम्मि ॥ ३७७ ॥
 इहिंह व मुहुत्तेणं, गोमे व मुए व अद्वरत्ते वा ।
 जस्म न णज्जइ वेला, कद्विमं ? गच्छई जीवो ॥ ३७८ ॥
 एवमणुचित्तयंता, भावणुभावानुरत्तमियलेमो ।
 तद्विममरिउकामो, व होइ भाणाम्मि उज्जुत्तो ॥ ३७९ ॥
 नग्ग-तिरिक्खवर्गसु य, माणुसदेवत्तणे वर्मतेणं ।
 जं सुहदुक्खं पत्तं, ते अणुचित्तज्ज संथारं ॥ ३८० ॥
 नग्गसु वेयणाओ, अणावसा सीयउणहेवराओ ।
 कायनिमित्तं पत्ता, अणंतगुत्तो बहुविहाओ ॥ ३८१ ॥
 देवत्ते माणुस्से, पराहिओगन्तणं उवगएणं ।
 दुक्खपरिकिलेमविही, अणंतगुत्तो ममणुभूया ॥ ३८२ ॥
 भिन्निदिय पंचिदिय-तिरिक्खकार्यंमिऽग्गगंठारो ।
 जम्मणमरणरहट्टं, अणंतगुत्तो गओ जीवो ॥ ३८३ ॥
 सुविहिय ! अईयकाले, अणंतकाएसु तेण जीवेणं ।
 जम्मणमरणमणंतं, बहुभवगहणं ममणुभूयं ॥ ३८४ ॥
 घोरम्मि गच्चवामं, कलमलजंवालअसुइवीभच्छं ।
 वमिओ अणंतगुत्ता, जीवो कम्मणुभावेणं ॥ ३८५ ॥
 जाणीमुहनिग्गच्छं-तेण संसारं इमेण जीवेणं ।
 रमियं अइवीभच्छं, कटीकडाहं जतरगएणं ॥ ३८६ ॥
 जं अमियं वीभच्छं, अमुई घोरम्मि गच्चवामम्मि ।
 ते चित्तऊण य मयं, मुक्खंमि मइ निवमिज्जा ॥ ३८७ ॥
 वमिऊण विमाणेसु य, जीवो पमरंतमणिमउहसु ।
 वमिओ पुणो वि मुच्चिय, जेणिमहम्मंऽधयारं ॥ ३८८ ॥
 वमिऊण देवलोए, निच्चुज्जाए मयंपभे जीवो ।
 वमइ जलवेगकलमल-विउलवलयामुहे घोरे ॥ ३८९ ॥
 वमिऊण सुनरीमर-चामीयर गिद्धिमणहरघंरसु ।
 वमिओ नग्गनिर्गतर-भयंभरवपंजरे जीवो ॥ ३९० ॥
 वमिऊण विचित्तसु अ, विमाणगणभवणमोभमिहंरसु ।
 वमइ निग्गिणसु गिरिगुह-विवरमहाकंदरदरीसु ॥ ३९१ ॥
 भुत्तूण वि भोगसुहं, सुनरगवयंसु पुण पमाणं ।
 पियइ नग्गसु भग्ग-कलंततउतंवपाणाइ ॥ ३९२ ॥
 मोऊण सुइयणरवइभवे, अ जयमइमंगलरवांधं ।
 मुणइ णग्गसु दुहपर-मकंदुहाममहाइ ॥ ३९३ ॥
 निहण हण गिणह दह पय-उत्तंवध पवंध वंध रुधाद्धाहिं ।
 फाले लाले पोले, थुरं ग्वोहिं मे गत्तं ॥ ३९४ ॥

बेयरशिखारकलिमल वेमल्लकुमलककयकुलेमुं ।
 वमिओ नरएसु जीओ, हण हण घणघोरमहेमुं ॥३६५॥
 तिरिणसु व भेरवमह पक्खणपरवक्खणच्छणसणसु ।
 वसिओ उव्वियमाणो, जीवो कुडिलम्मि संसारं ॥३६६॥
 मणुयत्तणेऽवि बहुविह-विशिवायमहम्मभेमणघणंमि ।
 भोगपिवासाणुगओ, वमिओ भयपंजर जीवो ॥३६७॥
 वसियं दरीसु वमियं, गिरीसु वमियं समुदमज्जेसु ।
 रुक्खऽग्गेसु य वमियं, संसारं संसरंतेण ॥३६८॥
 पीयं थणअच्छीरं, मागरमलिलाओ बहुयरं दुज्जा ।
 संसारंमि अणंतं, माईणं अत्तममाणं ॥ ३६९ ॥
 नयणोदगं पि तामिं, मागरमलिलाओ बहुयरं दुज्जा ।
 गलियं रुयमाणीणं, माईणं अत्तममाणं ॥४००॥
 नऽन्थि भयं मरणममं, जम्मणसग्गिं न विअए दुक्खं ।
 तम्हा जरमरणकरं, छिंद ममत्तं मरीगओ ॥ ४०१ ॥
 अन्नं इमं मरीरं, अपो जीवु त्ति निच्छियमईओ ।
 दुक्खपरिकिलेमकरं, छिंद ममत्तं मरीगओ ॥ ४०२ ॥
 जावइयं किंचि दुहं, मारीरं माणमं व संसारं ।
 पत्तो अणंतसुत्तो, कायम्म ममत्तदोमणं ॥ ४०३ ॥
 तम्हा मरीरमाई, अडिभतर बाहिरं निग्वसेमं ।
 छिंद ममत्तं सुविहिय !, जह इच्छमि मुच्चिउ दुहाणं ॥४०४॥
 सच्चं उवमग्गपरी-महे य तिविहेण निजिणाहि लहु ।
 एणसु निजिणसुं, होहिमि आराहओ मरणे ॥४०५॥
 मा ह्य मरीरमंता धिओ अ तं भाहि अट्टरुहाई ।
 मुड्डुवि रुवियलिंगं, वियडुरुहाणि रुवंति ॥४०६॥
 मित्तसुयबंधवाइसु, इड्डाणिड्डुसु इंदियज्जंथमुं ।
 रागो वा दोसो वा, ईमि मरणं न कायव्वो ॥४०७॥
 रोगाऽऽयंक्रमु पुणो, विउलामु य वेयणाम्हासु ।
 मम्मं अहियामंतो, इणमो हियण चित्तिजा ॥४०८॥
 बहु पलियमागराई, सड्डाणि मे नरयतिग्गिजाईमुं ।
 किं ? पुण सुहावमाणं, इणमो मारं नरदुहंति ॥ ४०९ ॥
 सोलम रंगाऽऽयंका, महिया जह चकिणा चउत्थणं ।
 वाममहस्सा सत्त उ, माममधरं उवगणं ॥ ४१० ॥
 तह उत्तमऽड्डुकाले, देहे निग्वक्खयं उवगणं ।
 निलल्लितलावगा इव, आयंका विमहियव्वो ॥४११॥
 पारियवायमभत्तो, राया पट्टीइ मेड्डिणो मूढो ।
 अच्चुएहं परमन्नं, दामी य सुकोवियमणुसा ॥४१२॥
 मा य मलिलुल्ललाहिय मंमवमापमिधिगलं धित्तं ।
 उप्पइया पट्टीओ, पाई जह रक्खमवहु व्व ॥४१३॥
 तेण य निव्वणं, निग्गंतुणं तु सुविहियममाणं ।

आरुहियचरित्तभरो, सीहो रसियं समारुढो ॥४१४॥
 तंमि य महिहरसिहरे, सिलायले शिम्मले महाभागो ।
 वामिगइ थिरपइओ, सच्चाहारं महतरु य ॥४१५॥
 तिविहोवसग्गसहिउं, पडिमं सो अट्टमामियं धीरो ।
 ठाइ य पुच्चाऽभिमुहो, उत्तमधिइसत्तमंजुत्तो ॥४१६॥
 सा य पगतंतलोहिय-मेयवसामंमल परीपट्टी ।
 खजइ खंगहिं दूमह, निसड्डचंचुप्पहारेहिं ॥४१७॥
 ममण्हिं मच्छियाहि य, कीडीहि वि मंससंपलग्गाहिं ।
 खजंतो वि न कंपइ, कम्मविवागं गणेमाणो ॥४१८॥
 रत्तिं च पयइ विहमिय, मियालियाहिं गिरणुकंपाहिं ।
 उवसग्गिजइ धीरो, नाणाविहरुवधाराहिं ॥४१९॥
 चित्तेइ य खक्खवय-असिपंजरखग्गपुग्गरपहाओ ।
 इणमो न हु कड्डयरं, दुक्खं निग्गऽग्गिदुक्खाओ ॥४२०॥
 एवं च गओ पक्खो, वीओ पक्खो य दाहिणदिमाण ।
 अवग्गऽवि पक्खो वि य, ममइकंतो महेमिम्म ॥४२१॥
 तह उत्तरं पक्खं, भगवं अविकंपमाणमो महइ ।
 पडिओ य दुमामंतं, नमो त्ति वुत्तुं जिणिंदाणं ॥४२२॥
 कंचणपुग्गंमि मिट्टी, जिणधम्मो नाम मावओ आमी ।
 तम्म इमं चरियपयं, तउ एयं किंत्तममुणिम्म ॥४२३॥
 जह तेण वितथ मुणिणा, उवमग्गा परमदूमहा महिया ।
 तह उपमग्गा सुविहिय !, महियव्वो उत्तमट्टंमि ॥४२४॥
 निप्फडियाणि दुमि वि, भीमाऽऽव्हंण जम्म अच्छीणि ।
 न य संजमाउ चलिओ, मअज्जो मंदरगिरि व्व ॥४२५॥
 जो कुंचगाऽवराहं, पाणिदया कुंचगं पि नाऽऽइक्खं ।
 जीवियमणुपेहंतं, मेयजग्गिं नमंमामि ॥४२६॥
 जो तिहिं पण्हिं धम्मं, ममइगओ संजमं समारुढो ।
 उवसमविवग्गसंवर, चिलाइपुत्तं नमंमामि ॥ ४२७ ॥
 माण्हिं अड्डयाओ, लाहियगंधण जम्म कीडीओ ।
 खायंति उत्तमंगं, तं दुक्ककारयं वंदे ॥४२८॥
 देहो पिपीलियाई, चिलाइपुत्तम्म चालणि व्व कओ ।
 तणुओऽवि मणपओमो, न य जाओ तम्म ताणुवीरं ॥४२९॥
 धीरो चिलाइपुत्तो, मइगलियाहिं चालणि व्व कओ ।
 न य धम्माओ चलिओ, तं दुक्ककारयं वंदे ॥४३०॥
 गयमुकुमालमहेमी, जह दड्डो पिहवणंमि ससुरेण ।
 न य धम्माओ चलिओ, तं दुक्ककारयं वंदे ॥४३१॥
 जह तेण सो ह्याओ, मम्मं अइंगदुमओ महिओ ।
 तह महियव्वो सुविहिय !, उवमग्गो देहदुक्खं च ॥४३२॥
 कमलामेलाऽऽहरणे, मागरचंदोमइहिं, नभमेणं ।
 आगंतण मुरत्ता, मंपइ मंपाणो वारे ॥ ४३३ ॥
 जायम्म खमा तइया, जो भायो जा य दुक्कगपडिमा ।

तं अणगागुणागर !, तुमं पि हियण्ण चित्तेहि ॥४३४॥
 सोऊण निमाममण, नलिणिविमाणम्म वप्पणं धीरे ।
 संभरियदेवल्लोओ, उओणि अवंतिसुकुमालो ॥ ४३५ ॥
 धित्तूण ममणदिक्खं, नियमुज्झिय सव्वदिव्वआहारो ।
 बाहिं वंसकुडंगो, पायवगमणं निवओ उ ॥ ४३६ ॥
 वंसट्टनिमट्टंगो, तहिं मो भुल्लुंकियाइव्वहओ उ ।
 मंदरगिगिनिक्कंपं, तं दुक्करकार्यं वंदं ॥ ४३७ ॥
 मरणंमि जम्म मुक्कं, सुकुसुमगंधोदयं च देवाहिं ।
 अज्ज वि गंधवई मा, तं च कुडंगी मरट्टाणं ॥ ४३८ ॥
 जह तेण तत्थ सुणिणा, सम्मं ममणण इंगिणी तिण्हा ।
 तह तूरह उत्तमट्टं, तं च मणे मंनिंवमह ॥ ४३९ ॥
 जो निच्छएण गिएहइ, देहच्चाएवि न अट्ठियं कुणइ ।
 मो मांहेइ मकजं, जह चंदवडिसओ गया ॥ ४४० ॥
 दीवाभिगगहधारी, दमह धणविणयनिच्चलनगिंदो ।
 जह मो तिन्नपइमो, तह तूरह तुमं पइअम्मि ॥४४१॥
 जह दमदंतमंहेमी, पंडयकोरवमुणी थुयगरहिओ ।
 आमि ममो दुएहं पि हू, एव ममा होह मव्वन्थ ॥४४२॥
 जह खंदगमीमंहिं, मुक्कमहाभाणमंसियमणेहिं ।
 न कओ मणप्पओमो, पीलिज्जेतमु जंतम्मि ॥ ४४३ ॥
 तह धम्मसालिभहा, अणगागो दो वि तवमहिट्ठीया ।
 वेभारगिग्गिमीवि, नालंदाए ममीवमि ॥४४४॥
 जुअलमिलामंधार, पायवगमणं उवगया जुगवं ।
 मामं अण्णगं ते, वामट्टनिमट्टमच्चंसा ॥ ४४५ ॥
 मीयायवऽऽभुडियंसा, लग्गुद्वियमंसणहारुणि विणट्टा ।
 टोऽवि अणुत्तरवामी, मंहेमिणो गिट्ठिमंपप्पा ॥ ४४६ ॥
 अन्नेरपं च लोण, ताण तहिं देवयाऽणुभावेण ।
 अज्जऽवि अट्ठिनिंवमं, पंकिव्व मनामगा हन्थी ॥४४७॥
 जह ते ममं सच्चम्मं, दुवलविलगंऽवि णो मयं चलिया ।
 तह अहियामयव्वं, नमणं धवंपिमं दुक्खं ॥ ४४८ ॥
 अयलगाम कुडुंबिय, सुरइयसयदेवममणयमुभहा ।
 सव्वं उ गया खमगं, गिरिगुहनिलयन्नियच्छीय ॥४४९॥
 तं तं तवोक्किलंतं, वीमामंऊण विणयपुव्वगं ।
 उवलद्धपुप्फपावा, फासुयमुभहं करमीह ॥ ४५० ॥
 मुगहियमावयधम्मा, जिणमहिमाणेसु जणियमोहग्गा ।
 जमहरमुणिणो पामे, निक्खंता तिक्खसंवगा ॥ ४५१ ॥
 सुगिहियाजिणवयणाऽमय परिपुट्टा सीलसुरहिगंधऽट्टा ।
 विहरिय गुरुस्मगामे, जिणवगवमुपुज्जतिन्थम्मि ॥४५२॥
 कणगाऽवलिमुत्तावलि-रयणावलिमीहकीलियक्कलंता ।
 काहीय समंवगा, आयाविल वट्टमाणं च ॥ ४५३ ॥

आसरिया य मणाहर-सिहरंतरसंचरंतपुक्खग्यं ।
 आइकरचलणपंकय-मिरमेवियमालहिमवंतं ॥ ४५४ ॥
 रमणिजहरयतकर-परहुअमिहिभमर महुयरिविलोले ।
 अमरगिगिविसयमणहर, जिणवयणसुकाणणुहंमो ॥४५५॥
 तम्मि मिलायलपुहवी, पंच वि देहट्ठिइसु मुणियन्था ।
 कालगया उववप्पा, पंच वि अपराजियविमाणं ॥४५६॥
 ताओ चइऊण इहं, भारहवामे असंसरिउदमणा ।
 पंडुनगाहिवतणया, जाया जयलच्छिभत्तारा ॥ ४५७ ॥
 ते कणहमरणदमह-दुक्खममुप्पअतिव्वसंवगा ।
 सुट्ठियंथरमगामे, निक्खंता स्वायकिनीया ॥ ४५८ ॥
 जिट्ठो चउदसपुव्वी, चउरा इक्कारमंऽ गवी आसी ।
 विहरिय गुरुस्मगामे, जसपडहभरंतजियलोया ॥४५९॥
 ते विहरिऊण विहिणा, नवरि सुरट्टं कमेण संपत्ता ।
 सोउं जिणनिव्वारणं भत्तपरिक्कं करमी य ॥ ४६० ॥
 धाराऽभिगगहधारी, भीमो कुंतऽग्गगहियभिकखाओ ।
 मनुंजयसेलमिहरे, पाओवगओ गयभवोघो ॥ ४६१ ॥
 पुव्वविगहियवंतर-उवमगमहम्ममारुनगिंदो ।
 आयकंपो आयि पुणी, भाईणं इक्कपामम्मि ॥ ४६२ ॥
 दो मासे संपुप्फा, मम्मं धिहधणियवद्धक्कच्छाओ ।
 ताव उवमगिओ मो, जाव उ परिगिन्नुओ भगवं ॥४६३॥
 ममा वि पंडुपुत्ता, पाओवगया उ निव्वुया मव्वं ।
 एवं धिइसंपप्पा, अणं वि दुहाओ मुजंति ॥ ४६४ ॥
 दंडो वि य अणगागं, आयावणभूमिमंठिओ वीरे ।
 महिऊण वाणघायं, मम्मं परिनिव्वुओ भगवं ॥४६५॥
 मेलम्मि चिन्नकडे, मुक्कोमलो सुट्ठिओ उ पडिमाए ।
 नियजणणीणं खइओ, वग्धीभावं उवगयाए ॥ ४६६ ॥
 पडिमायगओ अ मुणी, लेवेसु टिओ बहसु ठाणेसुं ।
 तह वि य अकलुसभावो, माहु खमा मव्वसाहणं ॥४६७॥
 पंच मया परिवुडया, वडरिमी पव्वए रहावत्ते ।
 मुत्तूण सुडुगं किर, अन्नं गिरिमस्मिओ सुजमो ॥४६८॥
 तत्थ य मो उवलतले, एगागी धीगिनिच्छयमइओ ।
 वामिगिऊण मरीरं, उएहम्मि टिओ वियप्पाणो ॥४६९॥
 ता मो अइसुकुमालो, दिणयरकिरणऽग्गितावियमरीरो ।
 हविपिंडु व्व विलीणो, उववणो देवल्लोयम्मि ॥ ४७० ॥
 तम्म य मरीरपूयं, कामीय रहेहि लोगपालाओ ।
 तेण रहावत्तगिरी, अज्ज वि मो विस्सुओ लोए ॥४७१॥
 भगवं पि वडरमामी, विइयगिगिदेवयाइकयपूओ ।
 संपूइओन्थ मरणे, कुंजरभरिण मक्कणं ॥ ४७२ ॥
 पूइयमुविहियदेहो, पयाहिणं कुंजरण तं मेलं ॥
 कासीय सुरवारिंदो, तम्हा सो कुंजरवत्ता ॥ ४७३ ॥

तत्तां य जोगसंगह—उवहाणक्खाणयाम्मि कोसंबी ।
 गेहगमवन्तिमेशो, रज्ज्वेह मणिप्पभा भामो ॥ ४७४ ॥
 धम्मगसुमीलनुयलं, धम्मजमे तत्थज्जमंदमम्मि ।
 भत्तं पच्चक्खाइय, सेलम्मि उ वच्छगार्तीरि ॥ ४७५ ॥
 निम्मम निरहंकारो, एगागी मेलकंदरसिलाए ।
 कामीय उत्तमज्जु, मो भावो मव्वमाहणं ॥ ४७६ ॥
 उएहम्मि सिलावट्टं, जह तं अरहण्ण सुकुमालं ।
 विग्घारियं मरीरं, अणुचितिज्जा तमुच्छाहं ॥ ४७७ ॥
 गुव्वर पाओवगओ, सुबुद्धिणा गिग्घिण्णं चाणको ।
 दट्ठा न य संचलियो, माह धिच्चित्तिज्जाओ ॥ ४७८ ॥
 जह मोऽविमप्पसी, वोसट्ठनिमिट्ठचत्तदेहो उ ।
 वंमीपत्तेहिं विनिग्गएहिं आगाममुक्खित्तो ॥ ४७९ ॥
 जह सा वत्तीसघडा, वोसट्ठनिमिट्ठचत्तदेहागा ।
 धीरा वाएण उ दी-वएण विगालिम्मि ओलइया ॥ ४८० ॥
 जंतेण करक्कण व, मत्थेहिं व मावएहिं विविहेहिं ।
 देह विद्धस्मंतं, ईमिं पि अक्कप्पणारुमणा ॥ ४८१ ॥
 पडणीययाह केमिं, चम्मंसं खीलएहि निहणित्ता ।
 महुघयमक्खियदेहं, पिवीलियाणं तु दिज्जाहिं ॥ ४८२ ॥
 जेण विरागो जायह, तं तं मव्वायरण करणिज्जं ।
 सुव्वहं हु ममंवंगो, इत्थं इलापुत्तदिट्ठतो ॥ ४८३ ॥
 ममूहम्मसु य सुविहिय !, धोरसु परीमहेसु महण्णं ।
 मो अन्थो मरणिज्जां, जोऽधीओ उत्तरज्जम्भयणे ॥ ४८४ ॥
 उज्जेणि हन्थिमित्तो, मत्थममग्गो वणम्मि कट्ठणं ।
 पायहरो मंवरण—चिल्लगाभक्खवावणमुंमुं ॥ ४८५ ॥
 तत्थेव य धणमित्तो, चिल्लगमरणं नईइ तएहाए ।
 निच्छिप्पेमुऽणज्जंत—विट्ठियविस्मारणं कामि ॥ ४८६ ॥
 मुणि चंदण विदिम्मम्म, रायगिहिपरिमहो महाघोरं ।
 जत्तो हरिवंसविट्ठं, मणस्म वृच्छं जिणिदम्म ॥ ४८७ ॥
 रायगिहनिग्गया खलु, पडिमापडिबन्नगा मुणी चउरो ।
 मीय विहय कंमणं, पहरं पहरं गया मिट्ठि ॥ ४८८ ॥
 उमिणे तगरहन्नग—चंपाममणसु मुमणभहरिमी ।
 नमममण अज्जरक्खिय, अचेल्लय यत्ते य उज्जणी ॥ ४८९ ॥
 अरई य जाइमूकरो, भव्वो अ दुलहबोहीओ ।
 कामंबीए कहिओ, इन्थीए थूलभहरिमी ॥ ४९० ॥
 कुल्लइरंमि य दत्तो, चरियाइपरीमहे ममक्खाओ ।
 मिट्ठिसुयतिगिच्छणणं, अंगुलदीवो य वामम्मि ॥ ४९१ ॥
 गयपुरकुट्तसुओ, निर्माहिया अडविंदमपडिमाण ।
 गाविकुविण्ण दट्ठां, गयसुकुमालो जहा भगवं ॥ ४९२ ॥
 तो अणगारा धिजा—इयाह कामंबिसोमदत्ताइ ।
 पाओयगयाणदिसें, मिज्जाए सागरं छुटा ॥ ४९३ ॥

महुराइमहुखमओ, अकोसपरीसहे उ सविसेसो ।
 वीओ रायगिहम्मि उ, अज्जुणमालारदिट्ठतो ॥ ४९४ ॥
 कुम्भारकडे नगरे, खंदगसीमाण जंतपीलणया ।
 एवंविहे कहिज्जइ, जह सहियं तस्स सीसेहिं ॥ ४९५ ॥
 तह भाणणाणवुत्तं, गीए मंपठियस्स समुयाणं ।
 तत्तां अलाभगम्मि उ, जह कोहं निजिणं कएहो ॥ ४९६ ॥
 किमिपाराभरदंढो, बीयं तु अलाभगे उदाहरणं ।
 कएहवलमहमन्नं, चइऊण खमाभिओ मिट्ठो ॥ ४९७ ॥
 महुरा जियमत्तुसुओ, अणगारो कालंवेमिओ रंगे ।
 मांगल्लमलमिहरे, खइओ किल मरसियालेणं ॥ ४९८ ॥
 मावत्थी जियमत्तु, तणवो निक्खमणपडिमतणफामे ।
 वीरिय पविय विकंचण, कुमलमणकड्डुणामहणं ॥ ४९९ ॥
 चंपासु गंदगं चिय, माहुदुगुच्छाइजल्लयउरंगे ।
 कामंबी जम्मनिक्खमण—वेयणं माहुपडिमाण ॥ ५०० ॥
 महुराइ इंदत्तो, मक्काग पायलेयणे सट्ठो ।
 पन्नाइ अज्जकालग, सागरखमणो य दिट्ठतो ॥ ५०१ ॥
 नाणे अमगडताओ, खंभगनिधि अणंहियामणे भट्टो ।
 दंसणपरीमहम्मि उ, आमाहभूइ उ आयरिया ॥ ५०२ ॥
 चरियाए मरणंमि उ, ममुइएणपरीमहो मुणीएवं ।
 भाविज्ज निउणजिणमय उवणममुइइअप्पाणं ॥ ५०३ ॥
 उम्मग्गमंपयायं, मणहन्थि विमयमुमरियमणंतं ।
 नाणंकुमण धीरा, धेरह दित्तंमि व गडदं ॥ ५०४ ॥
 एण उ अहाम्भगा, माहिट्ठिणको व भाणिउं मत्तो ? ।
 किं वातिमूवमाण, जिणगणधरथेगचरिणं ॥ ५०५ ॥
 किं चित्तं जइ नाणी, मम्महिट्ठी करंति उच्छाहं ।
 निरिण्हिवि दुरणुचरो, कहिवि अणुपालिओ धम्मो ५०६ ।
 अरुणमिहं दट्ठुणं, मच्छामणी महाममुंमि ।
 हाण गहिउ त्ति काले, भमत्ति मंवंगमावप्पो ॥ ५०७ ॥
 अप्पाणं निंदतो, उत्तरिऊणं—महन्नवजलाओ ।
 मावज्जजोगविओ, भत्तपरिणं करंमी य ॥ ५०८ ॥
 खगतुंडभिन्देहो, दूमहसूरग्गिगनावियमरीरो ।
 कालं काऊण सुरं, उववन्नो एव महणिज्जं ॥ ५०९ ॥
 मो वानरंजहवट्टे, कंतारे सुविहियाणुकंपाए ।
 भामुवरचुंदिधरो, देवो वेमाणिओ जाओ ॥ ५१० ॥
 तं मीहमेणगयवर—चरियं मोऊण दुक्करंजम्मे ।
 को दृ शु तंव पमायं, करंज जाओ मणुस्सेमुं ? ॥ ५११ ॥
 भुयगपुगेहियडको, राया मरिऊण मल्लइवणंमि ।
 सुपमत्थगंधहत्थी, बहुभयगयभलणो जाओ ॥ ५१२ ॥
 मो माहचंदमुणिवर पडिमापडिबोहिओ सुसंवंगो ।
 पाणवहाणलियचोरिय—अन्वभपरिग्गहनियत्ता ॥ ५१३ ॥

रागादोसनियतो, छट्कस्त्रमणस्म पारणे ताहे ।
 आमाभिऊणं पंडं, आयवतत्तं जलं पामी ॥ ५१४ ॥
 खमगतणं निम्मंमो, धवणिसिरो जालसंतयसरीरो ।
 विहरिय अप्पणाणो, मुणित्थं विसंति ॥ ५१५ ॥
 मो अन्नयाणिदाहे, पंकोमो वणं निरुत्थारो ।
 चिंवरिणं दिट्ठो, कुट्टमप्पणं घोरणं ॥ ५१६ ॥
 जिणवयणमणुगुणितो, ताहे मच्चं चउत्तवहाऽऽहारं ।
 वोमिण्डुणं गइदो, भावेण जिणं नमंमीय ॥ ५१७ ॥
 तथ य वणयगसुरवर, विम्वियकीरंतपूयमकारो ।
 मज्झत्थो आमी किर, कलहेसु य जज्जरिज्जंतो ॥ ५१८ ॥
 मम्मं माहेऊणं तत्तो, कालगत्तो सत्तमंमि कप्पंमि ।
 मिरितिलयंमि विमाणं, उक्कोमठिई सुरं जात्तो ॥ ५१९ ॥
 सुयदिट्ठिवायकहियं, एयं अक्खवाणं निसामित्ता ।
 पंडियमरणंमि मई, दंढं निवमिज्जभावेण ॥ ५२० ॥
 जिणवयणमणुम्मट्ठा, दोऽवि भुयंगा महाविसा घोरा ।
 कामीय कोमियामय, तरुसु भत्तं मुहंगाणं ॥ ५२१ ॥
 एगो विमाणवामी, जात्तो वरविज्जपंजमरीरो ।
 चीत्तो उ नंदणकुले, बलु त्ति जक्खो महिद्धीत्तो ॥ ५२२ ॥
 हिमचलमुरुप्पत्ती, भट्ठगमहिमी य थूलभट्ठो य ।
 वेगमवमंमं कहणा, सुग्भावे दंसणे खमणो ॥ ५२३ ॥
 बावीममाणुपुंवि, तिरिक्खमणुयावि भेमणट्ठाण ।
 विमयाऽणुकंपरक्खण, करज्ज देवा उ उवमणं ॥ ५२४ ॥
 संघयणधिईजुत्तो, नव दस पुव्वी सुएण अंगा वा ।
 इंगिणि पाओवगमं, पडिवज्जह एगिसो माह ॥ ५२५ ॥
 निच्चल निष्पाडकम्मो, निक्खिणं जं जहिं जहा अंगं ।
 एयं पाओवगमं, सनिहारिं वा अनीहारिं ॥ ५२६ ॥

(अत्रत्याः पादोपगमनावर्षयिका अष्ट गाथाः ' पाओवग-
 मण' शब्दे बृहत्कल्पोक्ताः सद्योऽप्या गतास्तत एवावगन्तव्याः)

देवानेहण एण, देवागमणं च इंदगमणं वा ।
 जहियं इट्ठी कंता, मच्चमुहा हुंति मुहभावा ॥ ५२७ ॥
 उवसणं तिहिंहेऽवि य, अणुकुले चैव तह य पडिकुले ।
 मम्मं अहियामंतो, कम्मक्खयकारओ हाह ॥ ५२८ ॥
 एयं पाओवगमं, इंगिणि पडिकम्मवमियं सुत्ते ।
 तित्थयगणहेगेह य, माहहि य मेवियमुयारं ॥ ५२९ ॥
 मच्चं मच्चऽट्ठाण, मच्चन्नू मच्चकम्मभूमीसु ।
 सच्चगुरू मच्चहिया, मच्च मेरुसु अहिसित्ता ॥ ५३० ॥
 मच्चहिऽवि लद्धीहिं, मच्चेऽवि परीसहे पराहत्ता ।
 मच्चेऽवि य तित्थयग, पाओवगया उ सिद्धिगया ॥ ५३१ ॥
 अत्रमेसा अणगारा, तीयपडुप्पन्नणागया मच्चं ।
 केई पाओवगया, पच्चक्खवाणिगिणि केई ॥ ५३२ ॥

मच्चोऽवि अ अज्जाओ, मच्चोऽवि य पदमसंघयणवज्जा ।
 मच्चं य देमविरया, पच्चक्खवाणेण य मरंति ॥ ५३३ ॥
 सच्चसुहप्पभवाओ, जीवियमाराओ मच्चजणिगाओ ।
 आहाराओ रयणं, न विज्जणं उत्तमं लोणं ॥ ५३४ ॥
 विग्गहगणं य मिद्धे, मुत्तुं लोणंमि जम्मिया जीवा ।
 मच्चं मच्चोऽवत्थं, आहारं हुंति आउत्ता ॥ ५३५ ॥
 तं तारिसणं रयणं, सारंजं मच्चलोययणाणं ।
 मच्चं परिचइत्ता, पाओवगया पविहरंति ॥ ५३६ ॥
 एयं पाओवगमं, निष्पाडकम्मं जिणेहिं पच्चत्तं ।
 नं सोऊणं खमओ, ववमायपरकमं कुणई ॥ ५३७ ॥
 धीरपुगिसपच्चत्ते, सप्पुरिमनिमेविणं परमग्गं ।
 धणणा मिलायलगाया, निगवयक्खा गिवज्जंति ॥ ५३८ ॥
 मुच्चंति य अणगारा, घोरासु भयाणियासु अडवीसुं ।
 गिरिकुहरकंदरासु य, विजणेसु य रुक्खहेट्ठमुं ॥ ५३९ ॥
 धीधणियवदुक्कच्छा, भीया जमरणजम्मणसयाणं ।
 मेलमिलामयणत्था, माहंति उ उत्तमट्ठाई ॥ ५४० ॥
 दीवादहिऽग्गंमु य, खयरा बहियासु पुणारवि य तामु ।
 कमलसिरीमहिलादिसु, भत्तपरिआ कया थीसु ॥ ५४१ ॥
 जड ताव मावयाकुल-गिरिकंदरविममकडगदुग्गासुं ।
 माहंति उत्तमट्ठं, धिइधणियमहायगा धीरा ॥ ५४२ ॥
 किं पुण अणगारमहा-यगेण अमच्चमंगहबलेणं ।
 परलोणं य न मक्का, माहंउं अप्पणो अट्ठं ॥ ५४३ ॥
 ममुहत्थेसु अ सुविहिय !, उवसग्गमहब्भयसु विविहेसुं ।
 हियणं चित्तिज्जं, रयणनिहां एस उवसग्गो ॥ ५४४ ॥
 किं जायं जह मरणं, अहं च एगागिओ इहं पाणी ।
 वमिओ हं तिरियत्ते, बहुसो एगागिओ ऽग्गं ॥ ५४५ ॥
 वमिऊणं वि जणमज्झं, वच्चइ एगागिओ इमो जीवो ।
 मुत्तुणं सरीग्घरं, मच्चुमुहाऽऽकट्ठिओ मंतो ॥ ५४६ ॥
 जह वीहंति अ जीवा, विविहाण विहासियाण एगागी ।
 तह संसारगण्हिं, जीवहिं विहेमिया अचे ॥ ५४७ ॥
 मावयभयाऽभिभूओ, बहुसु अडवीसु निर्गमरामासु ।
 सुरहिहरिणमहिमसयर-करवाडियरुक्खवज्जायासु ॥ ५४८ ॥
 गयगवयसग्गगंडय-वग्घतरच्छच्छभल्लचरियासु ।
 भल्लुकिक्कंदीविय, संचरसच्चमावकिप्पासुं ॥ ५४९ ॥
 मत्तगइंदनिवाडिय-भिल्लपुलिंदावकुंडियवणासुं ।
 वसिओऽहं तिरियत्ते, भीसणसंसारचारम्मि ॥ ५५० ॥
 कथं य मुद्धमिगत्ते, बहुसो अडवीसु पयहविममासु ।
 वग्घमुहाव डिएणं, रमियं अइभीयाहियणं ॥ ५५१ ॥
 कथंइ अइदुप्पिक्खो, भीसणविगारालघोरवयणोऽहं ।
 आभिमहं वि य विग्घो, रुमहिमवराहविहवओ ॥ ५५२ ॥

कथ्यइ दुब्बिहिएहिं, रक्खसंवयालभूयस्सुवहिं ।
 छलिआं वहिआं य अहं, मणुस्सजम्ममि निस्सारो ॥५६१॥
 पयइ कुडिलम्मि कथ्यइ, संसारं पाविऊण भूयत्तं ।
 बहुसो उच्चियमाणो, मए वि वीहाविया सत्ता ॥५६२॥
 विरमं आरममाणो, कथ्यइ रमं सुधाइओ अहं यं ।
 मावयगहणंमि वणं, भयभीरूखुभियचित्तोऽहं ॥५६३॥
 पत्तं विचित्तविरमं, दुक्खं संसारमागगणं ।
 रमियं च असरणं, कयं तदंतं तरगणं ॥५६४॥
 तइया कीम न हायइ, जीवो जइया सुमाणपारिविद्धं ।
 भल्लुंकिकं कवायस-सएमु ढांकिअए देहं ॥५६५॥
 ता तं गिज्जिण्णं, देहं मुत्तुण वच्चए जीवो ।
 सो जीवो अविणासी, भणिआं तल्लुक्कदंभीहिं ॥५६६॥
 तं जइ ताव न मुच्चइ, जीवो मरणस्स उच्चियंतांऽवि ।
 तम्हा मज्झन जुज्जइ, दाउण भयस्स अप्पाणं ॥५६७॥
 एवमणुचित्तयंता, सुविहिय ! जरमणभावियमइया ।
 पारंति कयपयत्ता, मरणममाहिं महाभागा ॥५६८॥
 एवं भावियचित्तो, मंधारवर्गमि सुविहिय ! मयाऽवि ।
 भावेहि भावणाओ, वारमजिणवयणदिट्ठाओ ॥५६९॥
 इह इत्तो चउरंगो, चउत्थमगं सुमाहुधम्मंमि ।
 वंअइ भावणाओ, वारमिमो वारमंगविऊ ॥५७०॥
 मरणेण मावणं य, जाओ निच्चं पि भावणिजाओ ।
 दहमंवगकरीओ, विममओ उत्तमदंमि ॥५७१॥
 पढमं अणिच्चभावं, अमरणं यं एगयं च अन्नत्तं ।
 संसारमसुभयाऽवि य, विविहं लोगम्महावं च ॥५७२॥
 कम्मस्स आसवं सं-वरं च निज्जणपुत्तं य गुणं ।
 जिणमासणंमि बोहिं, च दुल्लहं चित्तं महं ॥५७३॥
 सव्वट्ठाणाइ अमा-मयाइ इह चैव देवलोमं य ।
 मुरअमुरनगईणं, गिद्धिविमंसा सुहाइं वा ॥५७४॥
 मायापिईहिं महव-—द्विण्हिं भित्तेहिं पुत्तदार्गह ।
 एगयओ सहवामो, पीई पणओ णि अ अणिच्चो ॥५७५॥
 भवणेहिं व वणेहिं य, मयणाऽमगजाणवाहणाईहिं ।
 संजोगो वि अणिच्चो, तह परलोमंमि मइ तेहिं ॥५७६॥
 बलवीरियरूवजंअवणं, सामगिसुभगया वपुमांभा ।
 देहस्स य आरुगं, अमामयं जीवियं चैव ॥५७७॥
 जम्मजगमरणभये, अभिहुए विविहवाहिमंतत्ते ।
 लोगम्मि नऽत्थि मरणं, जिण्णदवरसामणं मुत्तं ॥५७८॥
 आसेहि य हत्थीहिं य, पव्वयमित्तेहिं निच्चमित्तेहिं ।
 मावणपहरणेहिं य, बलवयमत्तेहिं जोहिं ॥५७९॥
 महया भइचडगरपह-करणे अति चक्रवर्तिणा गच्छु ।

न य जियपुव्वो केणऽइ, नीइबलेणाऽवि लोगंमि ॥५८०॥
 विविहेहि मंगलंमि य, विज्जामंतोसहीपओगेहिं ।
 न वि मक्का तारेउं, मरणंऽवि रुम्मसोएहिं ॥५८१॥
 पुत्ता मित्ता य पिया, मयणो बंधवजणो अ अत्थो य ।
 न समत्था ताएउं, मरणा सिंदाऽवि देवगणा ॥५८२॥
 सयणस्स य मज्झगओ, गंगाभिहओ किलिस्सइ इहेगो ।
 सयणोऽवि य से गेगं, न विरिंचइ नेव नासेइ ॥५८३॥
 मज्झमि बंधवाणं, इकां मरइ कलुणरुयंताणं ।
 न य णं अत्तेति तओ, बंधुजणो नेव दाराइ ॥५८४॥
 इकां कोरइ कम्मं, फलमवि तस्सकओ समणुहवइ ।
 इकां जायइ मरइ य, परलोयं इक्कओ जाइ ॥५८५॥
 पत्तेयं पत्तेयं, नियगं कम्मफलमणुहवंताणं ।
 कोकम्म जए मयणो?, को कम्म व परजणो भाणिओ? ॥५८६॥
 को कण ममं जायइ, को कण ममं च परभवं जाइ ।
 को वा कोरइ किंची, कम्म व को कं नियत्तेइ? ॥५८७॥
 अणुमोअइ आमजणं, अन्नमवं तरगयं तु बालजणो ।
 न वि सोयइ अप्पाणं, किलिस्समाणं भवममुह ॥५८८॥
 अन्नं इमं मरीरं, अन्नोऽहं बंधवाऽविमं अन्नं ।
 एवं नाऊण खमं, कुमलस्स न तं खमं काउं ? ॥५८९॥
 हा ! जह मोहियमइणा, सुग्गाइमगं अजाणमाणेणं ।
 भीमं भवकंतारे, मुत्तिरं भमियं भयकरम्मि ॥५९०॥
 जोगिमयमहस्सेसु य, अमयं जायं मयं वऽणंगासु ।
 संजोगविप्पओणा, पत्ता दुक्खवाणि य बहूणि ॥५९१॥
 मग्गेसु य नरगेसु य, माणुस्से तह तिग्गिक्खजोणीसुं ।
 जायं मयं च बहुसो, संसारं संसरंतेणं ॥५९२॥
 निब्भत्थणाऽवमाणणं, वहबंधणरुंधणा धणविणामो ।
 ऽणंगा य गेगमांगा, पत्ता जाइमहस्सेसुं ॥५९३॥
 सो नऽत्थि इहाणा सो, लोणं बालऽग्गकोटिमित्तो वि ।
 जम्ममरणमरणाऽवाहा, अणंगमो जत्थ न य पत्ता ॥५९४॥
 मव्ववाणि मव्वलोणं, रूरीदव्ववाणि पत्तपुव्ववाणि ।
 देहोवक्खपरिभो गयाइ दुक्खेसु य बहूणुं ॥५९५॥
 संवंधिवंधवत्ते, मव्वे जीवा अणंगमो मज्झं ।
 विविहवहंवजणया, दामा मामी यं मे आमी ॥५९६॥
 लोगमहावो धी धी, जत्थ व मायामया हवइ भूया ।
 पुत्तोऽवि य होइ पिया, पियाऽवि पुत्तत्तणमुवइ ॥५९७॥
 जत्थ पियपुत्तगम्मऽवि, माया छाया भवंतरगयस्स ।
 तुट्ठा खायइ ममं, इत्तो किं कट्टयरमन्नं ? ॥५९८॥
 धी संसारोजहियं, जुवाणओ परमरूवगच्चियओ ।
 मरिऊण जायइ किमी, तत्थं व कलेवरं नियए ॥५९९॥
 बहुसो अणुभूयाइ, अद्वेयकालम्मि मव्वदुक्खाइ ।

पाविहिह पुणो दुक्खं, न करहिह जो जणो धम्मं ॥६००॥
 धम्मण विणा जिणंदे-मिएण नअत्थ अत्थि किंचि मुहं ।
 ठाणं वा कजं वा, मदेवमणुयाऽसुरं लेण ॥ ६०१ ॥
 धम्मं अत्थं कामं, जाणिय कजाणि तिन्नि मिच्छंति ।
 जं तन्थ धम्मकजं, तं मुभमियगणि असुभाणि ॥६०२॥
 आयासकिलेमाणं, वेराणं आगरे भयकरं य ।
 बहुदुक्खदुग्गइकरे, अत्थो मूलं अणन्थाण ॥ ६०३ ॥
 किच्छाहि पाविउं जे, पत्ता बहुभयकिलेसदासकरा ।
 तक्खणमुहा बहुदुहा, संसारविबद्धणा कामा ॥६०४॥
 नऽत्थि य इह संसारं, ठाणं किंचिऽवि निरुवहयं नाम ।
 समुगऽसुरं मु मणुणं, नरणं तिग्गिस्वजोणीसुं ॥६०५॥
 बहुदुक्खपीलियाणं, मइमूढाणं अणप्पवसमाणं ।
 तिगियाणं नऽत्थि मुहं, नेरइयाणं कओ ? चव ॥६०६॥
 हयगन्भवामजम्मण-वाहिजगमग्गरेगमोरेहि ।
 अभिभूण माणुस्मं, बहुदोमहि न मुहमत्थि ॥ ३०७ ॥
 मंसऽद्वियमंवाण, मुत्तपुग्गिभरियं नवच्छिदे ।
 अमुहं परिम्मवंतं, मुहं मरीग्गि किं ? अत्थि ॥६०८॥
 इहुजणविप्पओगां, चवणभयं चव देवलोगाओ ।
 एयारिमाणि सग्गे, देवाऽवि दुहाणि पाविति ॥६०९॥
 हेराविमायमकां हलोहदोमहि एवमाईहि ।
 देवाऽवि मसभिभूया, तसु वि य कहं? मुहं अत्थि ॥६१०॥
 एग्गिमयदोमपुणं, मुत्तो मंमारमायं जीवो ।
 जं अइचिरं किलिस्मइ, तं आभयंहेउअं गव्वं ॥६११॥
 रागदोमपमत्तो, इंदियवमओ केरु कम्महं ।
 आसवदोरेहि अवि गुहेहि तिर्विहेण करणं ॥६१२॥
 धिद्धी मोहो जणिह, हियकामो खलु सपावमायइ ।
 न हु पावं हवइ हियं, विमं जहा जीवियऽत्थिम्म ॥६१३॥
 रागस्म य दोमस्म य, धिरन्थु जं नाम महंतो वि ।
 पावंसु कुणइ भावं, आउरविज्ज व्व अहिणसुं ॥ ६१४ ॥
 लोभेण अहव धन्थो, कजं न गणइ आयअहियं पि ।
 अइलोहण विणस्मइ, मच्छु व्व जहा गलंगिलिओ ॥६१५॥
 धम्मं अत्थं कामं, तिप्पिऽवि वुद्धो जणो परिचयइ ।
 ताहं केरु जेहि उ, किलिस्मइ इहं परमेव य ॥६१६॥
 हुंति अजुत्तस्म विणा मगाणि पांचिदियाणि पुग्गिस्म ।
 उग्गा इव उग्गाविमा, रहिया मंतोमहि विणा ॥६१७॥
 आमवदोरेहि मया, हिमाईएहि कम्मसामवइ ।
 जह नावाडाविणामं, छिदेहि जलं उयहिमज्जे ॥६१८॥
 कम्माऽऽमवदाराइ, निरंभियव्वाइ ईदियाइ च ।
 हंतव्वा य कसाया, तिहिहं तिर्विहेण मुक्खन्थं ॥६१९॥
 निग्गहियकमाएहि, आमवा मूलओ हया हुंति ।

अहियाऽऽहोर मुक्के, रंगा इव आउरजगस्स ॥ ६२० ॥
 नाणेण य भाणेण य, तवोवलेण य बलानिरुभंति ।
 इंदियविमयकमाया, धरिया तुग्गा व रज्जहि ॥६२१॥
 हुंति गुणकाग्गाइ, सुयग्ज्जहि धरियं नियमियाइ ।
 नियगाणि इंदियाइ, जहणो तुग्गा इव सुदंता ॥६२२॥
 मणवयणकायजोगा, जे भणिया करणममिया तिप्पि ।
 ते जुत्तस्म गुणकरा, हुंति अजुत्तस्म दोमकरा ॥६२३॥
 जो सम्मं भूयाइ, पायइ भूण अ अप्पभूण य ।
 कम्ममलेण न लिप्पइ, मो संवरियासवदुवाणं ॥६२४॥
 धणणा मत्तहियाइ, मुणंति धणणा करंति मुणियाइ ।
 धम्मा सुग्गाइमग्गं, मरंति धणणा गया मिद्धि ॥६२५॥
 धणणा कलत्तनियलं हि विप्पमुका नुमत्तसंजुत्ता ।
 वारीओव गयवरा, धरवारीओऽवि निप्फिडिया ॥६२६॥
 धणणा उ करंति तवं, मंजमंजोरेहि कम्ममद्विहं ।
 तवमलिलेणं मुणिणो, धुणंति पाराणयं कम्मं ॥६२७॥
 नाणमयवायमहिओ, मीलुज्जलिओ तवोमओ अग्गी ।
 संसारकरणीयं, दहइ दवग्गी व तणगासिं ॥ ६२८ ॥
 इणमो सुगइगइपहो, सुंदमिउं उक्खवओ जिणवरहि ।
 ते धन्ना जे एयं पह-मणवज्जं पवजंति ॥ ६२९ ॥
 जाहे य पावियव्वं, इह-परलोण य होइ कल्लाणं ।
 ना एयं जिणकहियं, पडिवज्जइ भावओ धम्मं ॥६३०॥
 जह जह दोमोवरओ, जह जह विमणसु होइ वेग्गं ।
 तह तह वियाणयाहि, आसन्नं मे पयं परमं ॥६३१॥
 दुग्गा भवकंतो, भममाणोहि मुचिरं पणहुंति ।
 दिद्धो जिणोवइद्धो, मुग्गाइमग्गो कह वि लद्धो ॥६३२॥
 माणुस्मदंमकुलका-लजाइइंदियबलोवयाणं च ।
 विन्नाणं मद्धा दं-मणं च दुलहं सुमाहणं ॥ ६३३ ॥
 पत्तेसु वि एणसुं, मोहम्मदएण दुल्लहो सुपहो ।
 कुपहवदुयत्तेण य, विमयमुहणं च लोभेणं ॥६३४॥
 मो य पहो उवलद्धो, जम्म जण वाहिं जणो बहुओ ।
 संपत्तिच्चियं न चिरं, तम्हा न खमो पमाओ भे ॥६३५॥
 जह जह दहप्पइणो, ममणो वेग्गभावणं कुणइ ।
 तह तह अमुमं आयव-हयं व मीयं खयमुवइ ॥ ६३६ ॥
 एग्गअहोरत्तेणऽवि दइपरिणामा अणुत्तरं जंति ।
 कंडरिओ पुंडरिओ, अहरगइउड्डगमणेसुं ॥ ६३७ ॥
 बारमऽवि भावणाओ, एवं संखेवओ ममत्ताओ ।
 भावमाणो जीवो, जाओ समुवइ वेग्गं ॥ ६३८ ॥
 भाविज्ज भावणाओ, पालिज्ज वयाइ ग्यणमग्गियाइ ।
 पडिपुण्णपावखमणे, अहरा मिद्धि पि पावहिसि ॥६३९॥
 कन्थइ मुहं सुरसमं, कन्थइ निग्गओवमं हवइ दुक्खं ।

कथं इति गिरिमरिच्छं, माणुमज्झं बहुविचिता ॥६४०॥
 ददृणऽवि अप्पसुहं, माणुस्सं गेगदोममंजुत्तं ।
 सुदुऽवि हियमुवइदं, कज्जं न मुण्हं मूढजणो ॥ ६४१ ॥
 जह नाम पट्टणगओ, संते मुल्लमि मूढभावेणं ।
 न लहंति नरा लाहं, माणुमभावं तहा पत्ता ॥६४२॥
 संपत्ते बलविरिण, सन्भावपरिक्खणं अजानंता ।
 न लहंति बांहिलाभं, दुग्गहमगं च पावंति ॥ ६४३ ॥
 अम्मापियरो भाया, भज्जा पुत्ता सरीर अन्थो य ।
 भवसागरम्मि घोरे, न हुंति ताणं च सरणं च ॥६४४॥
 नऽवि माया नऽवि य पिया, न पुत्तदारा न चैव बंधुजणो ।
 न वि य धणं न वि धन्नं, दुक्खमुइन्नं उवममेति ॥६४५॥
 जइयासयणिज्जगओ, दुक्खत्तो मयणबंधुपरिहीणो ।
 उव्वत्तइ परियत्तइ, उरगो जह अग्गिमज्झम्मि ॥६४६॥
 अमुइ सरीरं रागा, जम्मणमयसाहणं छुहा तएहा ।
 उएहं सीयं बाओ-पहाभिघाया यऽणेगविहा ॥६४७॥
 सोगजरा मरणाइ, परिम्ममोदीणया य दागिहं ।
 तह य पियविप्पओगा, अप्पियजणसंपओगा य ॥६४८॥
 एयाणि य अएणाणि य, माणुस्सं बहुविहाणि दुक्खाणि ।
 पच्चक्खं पिक्खंतो, को न मरइ तं विचित्तो ? ॥६४९॥
 लब्धं वि माणुस्सं, सुदुल्लहं केइ कम्मदेसणं ।
 मायासुहमणुरत्ता, मरणममुदंऽवगार्हति ॥ ६५० ॥
 तेण उ इहलोगसुहं, मुत्तूणं माणसंनियमईओ ।
 विगतिक्खमणभीरु, लोगमुइकरणं दोगुंछी ॥ ६५१ ॥
 दागिहदुक्खवेंयण, बहुविहमीउएहगुप्पिवासणं ।
 अरइभयसोगमामिय-तकरदुन्निक्खमरणाइ ॥६५२॥
 एएसिं तु दहाणं जं पडिक्खं मुहंति तं लोए ।
 जं पुण अचंतसुहं, तम्म परक्खं सया लोया ॥६५३॥
 जम्म न छुहा न तएहा, न य सीउएहं न दुक्खमुकिदं ।
 न य असुइयं मरीरं, तम्मऽसणाईसु किं कज्जं ? ॥६५४॥
 जह निवदुमुप्पओ, कीडो कडुयंऽपि मअणं मडुरं ।
 तह मुक्खसुहपरक्खं, संमारदुहं मुहं ब्रिति ॥ ६५५ ॥
 जं कडुयदुमुप्पओ कीडा, वरक्कप्पपायवपरक्खं ।
 तमिं विमालवल्ली, विमं व सग्गो य मुक्खो य ॥६५६॥
 तह परतिनिथयकीडा, विसयविसंकुर्विमूढदिट्ठीया ।
 जिणमामणक्कप्पतरु वरपाक्खवरमा किलिस्संति ॥६५७॥
 तम्हा सुक्खमहातरु, सामयमिवफलमसुक्खमत्तेणं ।
 मुत्तूणं लोगसमं, पंडियमरणेण मरियव्वं ॥६५८॥
 जिणमयभाविअचित्तो, लोगसुइ मलविरयणं काउं ।
 धम्ममि तओभाणे, सुक्के य मइं निवसह ॥६५९॥
 सुणह-जह जिणवयणाम-य भावियहियएण भाणवावारो ।

करणिओ समणेणं, जं भाणं जेसु भायव्वं ॥ ६६० ॥
 एयं मरणविभक्तिं, मरणविसोहिं च नाम गुणरयणं ।
 मरणममाही तइयं, संलेहणमुयं चउत्थं च ॥ ६६१ ॥
 पंचम भत्तपरिग्मा, छट्ठं आउरपच्चक्खणं च ।
 सत्तम महपच्चक्खणं, अट्ठम आगहणपइसां ॥ ६६२ ॥
 इमाओ अट्ठ सुयाओ, भावा उ गहियंमिलेम अत्थाओ ।
 मरणविभत्तो रइयं, वियनाम मरणसमाहिं च ॥ ६६३ ॥
 इति सिगिमरणविभत्तोपइस्यं संमत्तं ॥ ८ ॥

द० प० १० प्रक० । (केन प्रकारेण चियमाणो जीवो वर्धते हापयति चेति ' खंदग ' शब्दे तृतीयभागे गतम्) । (न केचिदकाले चियन्ते, इति हिंसा न दोषावहेति ' हिंसा ' शब्दे निराकारिष्यते)

चादसरज्जूलोण, गोयम ! बालऽगकोडिमित्तं पि ।

तं नऽत्थि पणसं जत्थ, अणंतमरणे न संपत्ते ॥१॥

महा० ५ अ० ।

ण य संसारंमि सुहं, जाइजरा मरणदुक्खगहियस्स ।

जीवस्स अत्थि जम्हा, तम्हा मोक्खो उवाएउ ॥ १ ॥

महा० ६ अ० । (मरणभेदाः " मरणविभक्तिं " शब्दे)

मरणंत-मरणान्त-पुं० । मरणरूपोऽन्तो मरणान्तः । स्व० ३२ सम० । यावच्चरमोच्छ्वासः । घ० २ अधि० । चरमकाले, दश० ५ अ० २ उ० । " मरणंते धीति " (३६ गाथायाः व्याख्या ' मज्ज ' शब्दे गता)

मरणकाल-मरणकाल-पुं० । मरणेन विशिष्टः कालो मरण-कालः । अद्धाकाल एव, मरणमेव वा कालो, मरणस्य काल-पर्यायत्वात् मरणकालः । तृतीये कालभेदे, भ० ।

मे किं तं मरणकालं ? मरणकालं दुविहे पप्पत्ते । तं जहा-जीवो वा सरीराउ । सरीरं वा जीवाउ । सत्तं मरणकालं (सूत्र-२४४)

(जीवो वा सरीरेत्यादि) जीवो वा शरीरात्, शरीरं वा जीवात् विद्युज्यत इति शेषः । वाशब्दो शरीरजीवयोरप्यभिभाव्येच्छानुसारिता प्रतिपादनार्थोक्तिः । भ० ११ श० ११ उ० ।

मरणजयज्झवसिय-मरणजयाध्यवसित-न० । सुभटभावतु-ल्ये, मरणेन वा जयो वा प्राप्तव्य इति प्रवृत्तसुभटाध्यवसाय-सदृशः, (गाथा-४२०) पं० व० २ द्वार ।

मरणदुक्खपडिकूल-मरणदुःखप्रतिकूल-पुं० । मरणलक्षणस्य दुःखस्य, मरणदुःखयोर्वो प्रतिकूलाः प्रतिपत्त्यनः । मरणेच्छा-शक्तिपत्त्येषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मरणदेसकाल-मरणदेशकाल-पुं० । मरणप्रस्तात्रे, (गाथा-११) तं० । (व्याख्या ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे गता)

मरणभय-मरणभय-न० । मरणमायुष्कक्षयलक्षणं तदेव भयं मरणभयम् । भयस्थानभेदे, (सूत्र-७) स्व० ६ सम० । स्था० ।

मरणविभक्ति-मरणविभक्ति-स्त्री० । मरणानि-प्राणत्यागलक्षणानि । तानि च द्विधा-प्रशस्तानि अप्रशस्तानि च । तेषां विभजनं-पार्थक्येन स्वरूपप्रकटनं यस्यां ग्रन्थपद्धतौ सा मरणविभक्तिः । न० । आगमवाक्यान्कालिकद्वारिंशे भूतभेदे,

“मरणविभक्तिः” मरणानि-प्राणत्यागलक्षणानि अनुस-
मयादीनि वर्तन्ते यत्र-यथोक्तम्—

“आवीह १ आहि २ अंतय ३-वलायमरणं ४ वसट्मरणं च ५ ।
अन्तोसल्ल ६ तच्छब्द ७-बालं ८ तह पंडियं ९ मीसं १० ॥१॥
छुउमत्थमरण ११ केवलि १२-वेहाणस १३ गिद्धपट्टमरणं च १४ ।
मरणं भस्परिणाम १५-इक्किणि १६ पाओवगमणं च १७ ॥२॥”
तत्रा-वीचिमरणम् आ-समन्ताद्भीचय इव वीचयः प्रतिसमय
मनुभूयमानायुषोऽपराऽपरायुर्दलिकोदयात् पूर्वपूर्वायुर्दलि-
कविच्युतिलक्षणवस्था यस्मिन् तदावीचिमरणम् । अथवा-
वीचिविच्छेदस्तदभावादवीचिस्तल्लक्षणं मरणमवीचिमरण-
म् । “ओहि ति” अर्धाधमरणम्, अर्धाधर्मयोदा । ततश्च यानि
नारकादिभवननिबन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय ध्रियते,
यदि पुनः तान्येवानुभूय मरिष्यति तदा तदवधिमरणम् । सं-
भवति हि-गृहीताज्जिह्वतानामपि कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणं
परिणामवैचित्र्यादिति । “अंतिय ति” आत्यन्तिकमरणम-
यानि नारकाद्यायुक्ततया कर्मदलिकान्यनुभूय ध्रियते, मृता
चा न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यतीति ।

बलवन्मरण-वशात्समरणस्वरूपं यथा—

“संजमजोगविमन्ना, मरन्ति जे तं वलायमरणं तु ४ ।
इंदियाविमयवसगया, मरन्ति जे तं वसट् तु ५ ॥ ५ ॥”

अन्तःशल्यमरणस्वरूपं यथा—

“लज्जाए मरवेण य, बहुसुयमएण वावि दुच्चरिये ।
जे न कहन्ति गुरुणं, न हु ते आगहगा होन्ति ॥ १ ॥
गारवपड्ढनिबुद्धा, अइयारं जे परस्स न कहन्ति ।
दंस्सणनागच्छरिस्स, सत्तल्लमरणं हवइ तेमि ॥ २ ॥
एयं ससल्लमरणं, मरिउणं महाभए वुरंतमि ।
सुचिरं भमेति जीवा, दीहे संसारकंतारे ॥ ३ ॥ ६ ॥”

तद्भवमरणस्वरूपमिदम्—

“मोचुं अकम्मभूमग-जरतिरणं सुरणं य गेरइए ।
संसारं जीवाणं, तच्छभवमरणं तु केसिंच ॥ ७ ॥
तस्मिन्नेव भवे उत्पद्यमानानामिति भावना ।

अथ बालादिमरणसप्तकस्वरूपं यथा—

“अविग्यमरणं बालं ८, मरणं विरयाणं पण्डियं वेति ९ ।
जाणाहि बालपण्डियं, मरणं पुणं देसविरयाणं १० ॥ १ ॥
मरणपज्जवोहनाणी, सुयमइणाणी मरन्ति जे समणा ।
छुउमत्थमरणमेयं ११, केवलिमरणं तु केवलिणो १२ ।
गिद्धादिभक्कणं मि-इपट्ट १३ उच्चन्धणाइवहास् १४ ।
एए दुच्चि धि मरणा, कारणजाए अणुआया । ३ ॥” ।
पा० । (विशेषः स्वस्वस्थानादवगन्तव्यः)

मरणवसाण-मरणाऽवसान-न० । प्राणवियोगसमये, विपा०
१ ध्रु० १ अ० ।

मरणाऽऽसंस्पन्नांग मरणांशमाप्रयोग-पुं० । अपाधिममार-
णान्तिकसंलेखनाया अतिचारभेदे, उपा० १ अ० । आ० । आव० ।
कर्त्तव्यकर्मक्षेत्रे कृतानशनः प्रागुक्तपूजाधभावे क्षुधासौ वा
चिन्तयति, किमिति शीघ्रं न स्त्रियेऽहमिति मरणाऽऽसंस्पन्नांग-
गः । ध० २ अधि० । आव० (अत्र विशेषः “आसंस्पन्ना-
आंग” शब्दे)

मरणास-मरणाशा-स्त्री० । कस्यांविधवस्थायां मरणप्राप्ति-
संभावनायाम्, (सूत्र-४४६) अ० १२ श० ५ उ० ।

मरमाण-प्रियमाण-त्रि० । प्राणांस्त्यजति, अ० १२ श० ३ उ० ।
मरहट्ट-महाराष्ट्र-पुं० । “महाराष्ट्रे” ॥ ८ । १ । ६६ ॥ इति सू-
त्रान्महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्याह्वा भवति । मरहट्टे । मरहट्टे ।
प्रा० १ पाद । “महाराष्ट्रे हरोः” ॥ ८ । २ । ११६ ॥ महाराष्ट्र-
शब्दे हरोऽर्थव्ययो भवति । मरहट्ट । प्रा० २ पाद । तर्मेदायाः
दक्षिणे कावयोश्चात्तरे देशभेदे, स चानार्यदेशत्वेन परिग-
णितः (सूत्र-४) प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मराल-मराल-पुं० । हंसे, “कानी निमज्जति ज्ञाने, मराल इव
मानसे” श्लोक-(१) अष्ट ५ अष्ट० । आव० । जडे, “म-
सिणं सणिअं मट्टं, मंदं अलसे जडे मरालं च । खेले निहुअं
सहरं, वीसत्थं मंथरं थिमिअं ॥१५॥” पाइ० ना० १५ गाथा ।
हंसे, “धयरट्टा कायम्बहंसा धवलसउणा मराला य ”
पाइ० ना० ५६ गाथा ।

मरालि-मरालि-पुं० । ध्रियत इव शकटाऽऽश्रौ योजितो
राति च ददाति लतादि लीयते च भुवि पतनेनेति मरालिः ।
गाथा (सूत्र ४) दुष्टपशौ । गाव, अश्व च । उत्त० १ अ० ।
मराली-देशी-सारसी-दूती-स्वखीण, दे० ना० ६ वर्ग० १४२
गाथा ।

मरिउं-मृत्वा-अव्य० । मृतिम् आसेव्य इत्यर्थे, (गाथा-४२)
पञ्चा० १५ धिव० ।

मर्तुम्-अव्य० । मारणं कर्तुमित्यर्थे, तं० ।

मरिण्य-मर्त्य-न० । “तव्यस्य इएव उ ए वा” ॥६४४३॥
अपभ्रंशं तव्यप्रत्ययस्यैतं आदेशः स्युः । इति तव्यत एव-
ऽऽदेशः । कर्तव्यं प्राणत्यागं, “एउ गृहंणिणु धु मरं, जइ
प्रिउ उव्वारिजइ । महु कएएवउं किपि एवि, मरिण्यउं
परं देजइ । प्रा० ४ पाद ।

मरिस-मृष-धा० । मरणे, “वृषादीनामरिः” ॥ ८ । २३५ ॥
वृषाऽऽदीनां धानानामृवर्णस्याग्नित्वादेशं भवति । मरि-
सह । मृष्यत । प्रा० ४ पाद ।

मरीह-मरीचि-पुं० । किण्ठे, आ० म० १ अ० । ग० । औ० ।
स्था० । स० । आ० ध्रु० । सू० प्र० । जं० । जानमाओ मरीचिसु,
कृवानित्यतो मरीचिमान मरीचिः । अभेदोपचाराभ्युत्पत्त्या ला-
पोक्तिः । आ० म० १ अ० । मरीचिनामकं भगवत्कवर्तिपुत्रं,
कल्प० १ अधि० २ क्षण । अष्टमर्षोत्र, आ० म० १ अ० ।

अह मरुह नरवरिंदो, तायइ मीमि ति आहपरिसाए ।

अओऽवि कोऽवि होही, भरहे वाममि तित्थयरो ॥४२२॥

अथ भणति नरवेन्द्रो भगवतः । तान् ! अस्या एतावन्त्या
पर्वदो मध्यात् अन्याऽपि-एकतरोऽपि कश्चिद्भविष्यात् भारते
वर्षे तीर्थकरः ।

स्वाम्युक्ताह—

तत्थ मरीह नामं, आहपरिवायगो उसभनत्ता ।

सज्जायभाणजुत्तो, एगंति भायइमहप्पा ॥ ४२२ ॥

तं दाएइ जिगिंदा, एव नरिंदेण पुच्छिआं संतो ।

धम्मवरचक्कवट्ठी, अपच्छिमो वीरनामु ति ॥४२३॥

तत्र सम्यक्संस्कृतदेशं मरीचिनां आदिः प्रथमः परिवा-

जकः ऋषभस्य नमो-पात्रः स्वाध्यायध्यानयुक्तः एकान्तं ध्या-
र्यात् महात्मा तं दर्शयति जिनन्द्रः । एव नरन्द्रेण पृष्टः सन्
एष धर्मवचनक्रवर्ती अपात्रमो वीरनामा भविष्यतीति शेषः ।
आ० म० १ अ० ।

इदानीं प्रकृतां मरीचिवक्त्रव्यतां पृच्छतां कथयतीत्यादिना
प्रतिपादयति—

पुच्छंताण कंहई, उवाट्टिण देइ माहुणो सीमे ।

गेलभि अपडिअरण, कविला इत्थं पि इहयं पि ॥४३७॥

गमनिका—पृच्छतां कथयति । उपस्थितान् ददाति साधुभ्यः
शिष्यान् ग्लानत्वेऽप्रतिजागरणं कपिलः अत्राऽपि इहाऽपि ।
भावार्थः, स हि प्रागव्यावर्गितस्वरूपो मरीचिर्भगवति निवृ-
त्ते साधुभिः सह विहरन् पृच्छतां लोकानां कथयति—धर्म-
जिनप्रणीतमेव धर्माजित्तंश्च प्राणिन उपस्थितान् ददाति
साधुभ्यः शिष्यानि । अन्यदा स ग्लानः सवृत्तः साधवोऽ-
प्यसंयतत्वाच्च प्रतिजाग्रति । स चिन्तयति—निप्रतायाः ख-
ल्वेते । नाऽसंयतस्य कुर्वन्ति, नापि ममेतत् कारयितुं युज्यते ।
तस्मात्कञ्चन प्रतिजागरकं दीक्षयामाति (आ० म०) (अत्रा-
न्यद्वक्तव्यं ' कविल ' शब्दे तृतीयभाग ३८७ पृष्ठे गतम्)
मरीचिनाप्यनेन संसारेऽभिनिर्वृत्तितः ।

त्रिपदीकालं च नीचगोत्रकर्मबद्धमिति । अमुमेवार्थं
प्रतिपादयन्नाह—

दुर्भाभिण्ण इकेण, मरीई दुस्सवमायं पत्तो ।

भमिओ कोडाकोडिं, सागरमग्गिनामधेज्जाणं ॥४३८॥

दुर्भाषितेन एकैकोक्तलक्षणेन मरीचिदुःखसागरं प्राप्तः । आ-
न्तः कोटोनां कोटी कोटिकोटी ताम । केषामित्याह—(साग-
रमग्गिनामधेज्जाणं ति) सागरमदृशनामधेयानां सागरेपमा-
नामिति गाथाऽर्थः ।

तम्मूलं संसारो, नीआगांतं च कामि निवईमि ।

अपडिकंतो बंभे, कविलो अंतद्विओ कंहए ॥ ४३९ ॥

तम्मूलं—दुर्भाषितमूलं संसारः सञ्जातः । तथा स एव
नीचगोत्रं च कृतवान् निष्पादितवान्, त्रिपदां प्राग्य-
गितस्वरूपायामिति । (अपाडिकंतो बंभे ति) स मरी-
चिश्चतुरशीतिपूर्वशतसहस्राणि सव्यायुक्कमनुपाल्य तस्मान्
दुर्भाषिताद्—दुर्वाचा अप्रतिज्ञान्तोऽनिवृत्तः ब्रह्मलोके दशसा-
गरेपमस्थितिर्देवः सञ्जात इति । आ० म० १ अ० । (अत्र
कपिलविषयकं यक्तव्यं ' कविल ' शब्दे तृतीयभाग ३८७ पृष्ठे
गतम्)

इक्खंगमु मरीइ, चउरामीई अ बंभेलांगमि ।

कामिउ कुल्लांगमि, (गमुं) अमीइमाउं च संसारं ॥४४०॥

गमनिका—इदवाकुपु मरीचिरासीत् । चतुरशीति च पूर्व-
शतसहस्राणयायुष्कं पालयित्वा ' बंभेलायाम् ' ब्रह्मलोके
कल्पे देवः संवृत्तः । ततश्चायुष्कलयाच्चयुत्वा (कामिउको-
ल्लांगेसु ति) कोल्लाकस्त्रिवंसे कौशिको नाम ब्राह्मणो बभूव ।
(असीतिमाउं च संसारं ति) स च तत्राशीति पूर्वशतसह-
स्राणयायुष्कमनुपाल्य (संसारं ति) त्रियन्तरान्कामर-
भवानुर्भानलक्षणं पर्यटित इति गाथाऽर्थः ।

संसारे कियन्तमपि कालमटित्वा स्थूणायां नगर्यां जात
इति । अमुमेवार्थं ' शूणा ' इत्यादिना प्रतिपादयति—

धूणाइ पूममित्तो, आउं वावत्तिरि च मांहम्मे ॥

चइअ अग्गिओओ, चांवट्टीसाणकप्पमि ॥ ४४१ ॥

स्थूणायां नगर्यां पुष्पमित्रो नाम ब्राह्मणः संजातः (आउं-
वावत्तिरि च सोहमे ति) तस्यायुष्कं द्विसप्ततिः पूर्वशतस-
हस्राणयासीत् । परित्राजकदर्शने च प्रव्रज्यां गृहीत्वा तां पाल-
यित्वा कियन्तमपि कालं स्थित्वा सौधर्मे कल्पेऽजघन्या-
न्कृष्टस्थितिः समुत्पन्न इति । (' चेइअअग्गिओओ चांवट्टी-
साणकप्पमि ' ति) सौधर्मच्युतः चेत्यसंज्ञवेशे अग्नि-
घातो ब्राह्मणः सञ्जातः तत्र चतुःपरिपूर्वशतसहस्राणया-
युष्कमासीत् । परित्राट् च सञ्जातो मृत्वा च ईशाने देवोऽ-
जघन्यान्कृष्टस्थितिः संवृत्त इति गाथाऽर्थः ।

मंदिरे अग्गिभूइ, छप्पणा उ मणकुमारंगमि ।

मंअवि भारहाओ, चोआलीसं च माहिंदे ॥ ४४२ ॥

गमनिका—ईशानात् च्युतो(मंदिरे इति)मन्दिरसंज्ञवेशे अग्नि-
भूतिनामा ब्राह्मणो बभूव । तत्र पदपञ्चाशत्पूर्वशतसहस्रा-
णि जीवितमासीत् । परित्राजकश्च बभूव । मृत्वा (सगकुमार-
म्मि ति) सनत्कुमारं कल्पे विमध्यमस्थितिर्देवः समुत्पन्न इति
(मंअवि भारहाओ चोआलीसं च माहिंदे ति) सनत्कुमारा
च्युतः श्वेताभ्यां नगर्यां भारद्वाजो नाम ब्राह्मण उत्पन्न इति ।
तत्र च चतुश्चत्वारिंशत् पूर्वशतसहस्राणि जीवितमासीत् ।
परित्राजकश्चाभवत् । मृत्वा च माहेन्द्रे कल्पेऽजघन्यान्कृष्ट-
स्थितिर्देवो बभूवति गाथाऽर्थः ।

मंसरिअ थावरं रा-यगिहे चउतीम बंभेलांगमि ।

छम्मु वि पाग्गिज्जं, भमिओ तत्तो अ संसारं ॥ ४४३ ॥

गमनिका—माहेन्द्राच्चयुत्वा, संसृत्य कियन्तमपि कालं
संसारं, ततः स्थावरं नाम ब्राह्मणो राजगृहे समुत्पन्न
इति । तत्र च चतुर्विंशत् पूर्वशतसहस्राणयायुष्कं परि-
त्राजक आसीत् । मृत्वा च ब्रह्मलोकेऽजघन्यान्कृष्टस्थिति-
र्देवः संजातः । एवं पदस्यपि वारासु परित्राजकत्वमधि-
कृत्य दिवमवाप्तवान् (भमिओ तत्तो अ संसारं) ततः
ब्रह्मलोकाच्चयुत्वा आन्तः संसारं प्रभूतं कालमिति
गाथाऽर्थः ।

गयगिह विस्मनंदी, विमाहभूई अ तम्म जुवराया ।

जुवग्गो विस्मभूई, विमाहनेंदी अ इअग्गम्म ॥ ४४४ ॥

गयगिह विस्मभूई, विमाहभूइमुओ खत्तिण कोडी ।

वासमहम्मं दिक्खा, मंभूअजइम्म पासमि ॥ ४४५ ॥

भावार्थः खल्वस्य गाथाद्वयस्य कथानकादवसेयः । तच्चदम-
' गयगिहे नगरे विस्मनंदीराया । तस्स भाया विमाहभूता ।
सो य जुवराया । तस्स जुवग्गो धार्मिणी देवीण विस्मभू-
तीनाम पुत्तो जाओ । गगोऽवि पुत्तो विमाहनेंदि ति । तस्स
विस्मभूतिस्स वासकोडी आऊ । तत्थ पुष्ककरंडकं नाम
उज्जाणं । तत्तमो विस्मभूती अनेउग्गवगता सच्छेदसुहं पवि-
यरइ । ततो जा सा विमाहनेंदिस्स माया तीसे दासचेडीओ

पुष्पकरंडेण उज्जाले पत्ताणि पुष्पाणि य आगच्छन्ति । पेच्छन्ति य विस्मभूति कीडन्ते । तासि अमारसो जाश्रो । तां सा-
हन्ति जहा-एवं कुमारो ललह । किं अम्ह रज्जेण वा वलेण वा
जह विसानंदी न भुजह एवंविह भोण । अम्ह नामे चेव ।
रज्जे पुण जुयग्घो पुत्तस्स जस्सेरिस्स ललिये । सा तासि
अतिप सोउं देवी ईसाण कोवधरे पविट्ठा । जह ताव रायाण
जीवतए एसो अवन्था जाहे राया मतो भविस्सह तां
इत्थ अम्हे को गणेहि स्ति ? । राया गमह । सा पसायं न
गिरहइ किं मे रज्जेण तुमे वत्ति । पच्छा तेण अमच्चस्स
सिट्ठे । तां अमच्चो वि ते गमेति तह वि न ठाइ । तां
अमच्चो भणह—रायं ! मा देवीए वयणातिक्रमो करिउ ।
मा मोग्हइ अप्पाणे । राया भणति को उवाओ हाज्जा ।
ण य अम्हे बंसे अशस्मि अभिगते उज्जाले अणो अतीति ।
तन्थ वसंतमासे ठिओ । मासे जसु अच्छइ । अमच्चो
भणह—उवाओ कज्जह जहा अमुगो एत्तंतगाया उक्कटो अ-
णज्जेना पुरिसा कूडलेहे उरणंतु एवमेतेण कयणेण कूड-
लेहा रक्षा उवट्ठाविया । तां राया जत्ते गिरहइ । तं वि-
स्मभूतिणा सुयं । तां भणति । मए जीवमाणे तुम्भे किं
निग्गच्छह ? तां सो गओ । तां चेव हमा अइयओ । सो
गओ । तं एत्तंतं जाव न किं चि पेच्छइ अदुमं तं तां
आहिंडसा जाहे नत्थ कोइ अतिकमह । तां पुणएव
पुष्पकरंडेण उज्जालेमागओ । तन्थ दाग्वालादंडगहिअग्गह-
त्था भणति—मा अहं समी ! सो भणति । किं निर्मितं । एत्थ
विसाहनेदी कुमारो रमह । ततो एयं सोऊण कुविओ वि-
स्मभूह । तेण नायं केण अह निग्गच्छाविओ स्ति । तन्थ
कावट्टलता अणगतलभरसमोणया सा माट्टुपहारेण आ-
हया । तां तां कावट्टहि भूमी अथुया । ता भणति—एवं
अहं तुम्भे सीसाणि पाडितो । जह अहं महल्लापउणो गो-
रव न करेता । अहं मे छम्भेण नीणिओ । तम्हा अलाहि
भोगेहि । तओ निग्गओ भोगा अवमाणमूलं ति । अज्जमे-
भूयाणं थेगणं अतिप पवइओ । तं पवइये सोउं तां रा-
या मनेउरपरियणो जुवराया य निग्गओ । ते तं खमावेति ।
ण य तेसि सो आणानि गेहइ । ततो बहुहि छुट्टुमादिपहि
अप्पाणं भावेमाणो विहरति । एवं सो विहरमाणो महुरं न-
गरि गओ । इओ य विसाहनेदी कुमारो तन्थ महुरण पिउ-
च्छाए रओ अग्गमहिसीए धूया लंछल्लिया । तन्थ से रायमगे-
आवासो दिओ । सो य विस्मभूती अणगारे मासखमणपा-
रांग हिंडतो ते पणसमागंत जन्थ ठाण विसाहनेदी कुमारो अ-
त्थह । तां तस्स पुरिसेहि कुमारो भणह । सारि ! तुम्भे एयं न या-
णह ? सो भणति । न याणांमि । तेहि भणह । एस सो विस्मभूती
कुमारो । ततो तस्स तं दट्टण रोसो जाओ । एत्थंतेरं मुह्याण
गावीए पल्लिओ पाडिओ । तां तेहि उक्कट्टिकलयलो कओ ।
इमं च तेहि भणिये । तं वलं तुम्भे कविट्टपाडणं च काह गयं ?
तां तेण ततो पलोइये दिट्ठा य गण सो पावो । तां अमरिसे-
ण त गावि अग्गसिगेहि गहाय उहं स वहाति । सुवुव्वलस्स वि-
सिधस्स किं मियालेहि वले लोघज्जइ ? तां चेव नियसो हमा
दुग्गप्पा अज्जवि मम रोसे वइह । तां सो नियाणं करह । जइ
इमस्स तव नियमस्स बंभेचरस्स फलमत्थ तो आगंमसाणं अ-
परिमियवलो भवामि । तन्थ सो अणालोइयपाडिकेतो महासुक्क
उववण्णो । तन्थुकोसठितीओ देओ जातो । ततो चउउण पाय-

णपुरे एगरे पुसो पयावइस्स मिगावईए देवीए कुच्छिस्मि उव-
वण्णो । तस्स कहे पयावती नामं ? तस्स पुंवि रिउसक्कु ति नामं
होत्था । तस्स भहाए देवीए अन्नए अयले नामं कुमारो होत्था । त-
स्स य अयलस्स भगिणी मियावती नाम दारया अतीव रुव-
वती । सा य उम्मुक्कवालभाया सव्वालंकारविभूसिया पिउ-
पायवंदिगा गया । तेण सा उच्छुंगे निवसिया, सो तीसे रुवे
जोवणे य अगफासे य मुच्छिओ । तं विसज्जेता पउरजण-
वयं वाहरइ । तां भणह । जं एत्थ गयणं उपपज्जइ तं कस्स ? ।
ते भणति—तुम्भे एवं तिस्सि वारा साहिते सा चेडी उवट्ठाविया ।
तां लज्जिया निग्गया तेसि सव्वेसि कुच्चमाणं गंधवेण
विवाहेण सयंमव विवाहिया । उप्पाइयाणं भारिया । सा भ-
हापुत्तेण अयलेण समे दक्खिणापहे मोहोस्समि पुरि निवेसेइ,
महेतीए इस्सरीए कारिअ स्ति माहोस्समी अयले मायं ठवेऊण
पिउमूलमागओ । तां लोण पयावतीनामं कयं । पयाअणे-
ण पांडवण पयावति स्ति । वेदं पुक्कम् "प्रजापतिः स्वां
दुहितरमकामयत" । तां महासुक्काओ उइउण तीए मिया-
वतीए कुच्छिस्मि उववणो । सत्त सुविणा दिट्ठा सुमिणपाटगेहि
पढमवासुदेवो आइट्ठाकालेण जातो तिस्सि य से पिट्टकरंडग स्ति
निविट्ट नामं कयं । मायाए परिमक्खिओ उएहतेल्लेणां जो-
व्वगमरणुत्ता । इओ य महामंडलिओ आसग्गी राया । सो
निमित्तियं पुच्छइ । कतो मम भयं ति ? तेण भणिये जो चंडमेहं
हुअ आधरिसेहि स्ति । अवर्ते य महावलं मोग्हसिं ति । ततो
तं भयं ति । तेण सुयं जहा पयावतिपुत्ता महावलगा । तां
तन्थ वृथ पेसेइ, तन्थ अंते उपेच्छुणं वट्टइ तन्थ य हुतो पवि-
ट्ठा राया उट्टिओ । पेच्छुणं भगं कुमारो पेच्छुणं आक्खसा
भणति । को एस ? तेहि भणिये जहा आसग्गीवरणो हुओ । ते
भणति । जहे एस वच्चे जा तां कहजाह । सो राइणा पूणउण
विमज्जिओ । पधाविओ आपणो विसयस्स कहिये कुमारो-
ण । तेहि गंतुण अज्जपेह हओ । तस्स जं सहाया
ते सव्वे दिसो दिसि पलाया । गण्णा सुयं जहा आध-
रिसिओ हुओ, संभेतेण निपत्तिओ । तां गण्णा विउण
तिउण दाऊण मा हु ग्णो माहज्जमु जं कुमारोह कयं ।
तेण भणिये न सांहमि । तां जं ते पुरओ गया तेहि सिट्ठे
जहा आधरिसेओ हुओ । तां सो राया कुविओ । तेण दू-
एण नायं । जहा-रओ पुव्वं कहिपत्तयं । जहावत्तं सिट्ठे । ततो
आसग्गीवरण ओओ हुओ पामओ । पच्चपयावइ गंतुण भणा-
हि—मम सारि रक्खाहि भक्खिज्जमाणं । गतो हुओ । रक्षा
कुमारो उवलहा । किह अकालमच्छं खवलिओ । तेण अम्ह
आवाए चव जत्ता आणत्ता । राया पधाविओ । ते भणति—अ-
म्ह वच्चाओ । ते रुंभेता मइए गता । गंतुण खोत्तण भणति ।
किह अन्न रायाणां रक्खियाइया । ते भणति—आसग्गीवर-
णपुरिस्सपागारं काऊण केच्चिं जाव करिसेणं पविट्ठे । नि-
विट्ट भणति—कोणयाश्चिरमच्छइ ? मम ते पणं दारिस्सह । ते-
हि कहिये—एयाण गुहाए तां कुमारो गेहण तं गुहं पविट्ठा
लांगण दोहि वि पासेहि कलयलो कओ । सीहो वियंमेतो
निग्गओ । कुमारो चिंतेइ—एस पांदिहि अह गेहण । विस्-
रिसे जुहं आसक्खेइ गहत्थो गहाओ ओहओ । तां पुणो वि-
चित्ते—एस दाहाणवायुओ अहमसिखेइगेण । एवमि अ-

समंजसं । तं पि अणेण अस्मिन्नेडगं छुडियं । सीहस्स अमरिस्सो जाओ । एगं ताह रहेण गुहमतिगतो एगागी । वितियं भूमिं ओ इगणो, तनियं आयुहाणि विमुक्काणि । अज्जणं विणिवाणमि वयणेण न्ति—महया अवदालिपणं उकंदं काऊण संपत्तो । महया ताह कुमारेण एगेण हत्थेण उवरिल्लो ओटो एगेणं हेट्टिल्लो ग-हिओ । तओ तेण जुणणपडंगा विव दुहा काऊण मुक्का । ताह लोणेण उकट्टकलयला कओ । अहासाअहियाए देवयाए आ-भरणयथकुसुमवरिस्स वरिंसियं । ताह सीहो तेण अमरिस्सेण फुरफुरेत्तो अछुइ । एवं नाम अहं कुमारएण जुडण मारिओ त्ति । तं च किर कालं भगवओ गोयमसामी रहसागही आसी । तेण भणति—मा तुमं अमरिस्से वहाहि । एस नरसीहो तुमं मि-याधिवो । ता जति सीहो सीहेण मारिओ को एत्थ अवमा-णो । ताणि सो वयणाणि मधुमिव पिबति । सो मारिस्ता नरणसु उववणो । सो कुमारा ते चम्मं गहाय नगरस्स पहाविओ । त य गामल्लण भणइ—गच्छुइ भो ! तस्स घोडयगीवस्स कहंठ, जहा—अच्छुसु वीसन्थो । तहिं गंतूणं सिट्ठे । रुटो दूय विसज्जेइ । एए पुत्तं तुमं मम ओलगण पट्टुवाहि । तुमं महल्लो । जाहं पच्छा-मि, सक्कणिमि, रज्जाणि य दामि । तेण भणियं अच्छंतु कुमारा, मयं चव णं ओलगामि त्ति । ताह सो भणति—किं न पेसंसि ? अओ जुडसज्जो निगच्छति । सो दूओ तहिं गंतूणं सिट्ठे, रुटो दूय विसज्जेइ । तहिं आधगिसिन्ता धाडिओ । ताह सो आस-ग्गीधो सव्ववलेण उवाटिओ । इयं वि देसंतं ठिया । सुवहुं कालं जुज्झऊण हयगयरहनरादिक्कयं च पिच्छऊण कु-मारेण दूओ पोसओ । जहा—अहं च तुमं च दाओ वि जुडं संप-लगामो । किं वा बहुएण अकारिजणेण मारिणं ? एवं होउ त्ति । विडर्यावसे रहं हिं संपलगामो । जाहं आउहाणि खीणाणि ताहं चक्कं मुयइ तं ति विट्ठुस्स तुंशेण उरं पाडियं । तेणैव सीसं जिंशे, देवहिं च घुट्टुं, जहेस ति विट्ठु पढमा वासुदेवो उण-ओ त्ति । तो सव्वं रायाणो पणिवायमुवगया उयइयं अह-भरहं, कोडियमिला दंडवाहाहिं धारिया । एव गहावत्तपव्वय समीयं जुडमासी । एवं परिहायमाणे वले कहेण किर जाणुगाणि जाव किह वि पाधिया । ति विट्ठु चुलसीति या-ससयसहस्साइ सव्वाउयं पालइत्ता कालं काऊण सत्तमाण पुट्ठीए अप्पातट्ठाणं नरण तत्तीसं सागगेवमट्ठितिओ नरइ-ओ उववओ । ” अयमासां भावाथे ।

अज्ञगर्थस्वभिधीयते—राजगृहे नगरे विश्वनन्दिना-मा राजा अभूत् । विशाखभूतिश्च तस्य युवराजति । तस्य युवराजस्य धारिणीदेव्या विश्वभूति-नामा पुत्र आसीत् । विशाखनन्दिश्च तस्य राज्ञ इत्यर्थः । तत्रैतन्मार्थ-कृतां मरीचिजीवः (रायगिहं विस्सभूइ त्ति) राज-गृहे नगरं विश्वभूतिनामा विशाखभूतिमुतः जीवयोऽभवत् । तत्र च वर्षकोट्यायुष्कमासीत् । तस्मिंश्च भवे वर्षसहस्रं दीक्षा प्रयज्या कृता सम्प्रतयतः पार्श्वे । तत्रैव—

गोत्तामिउ महुराए, मनिआणो मामिण्ण भत्तेणं ।

महमुक्कं उववणो, तओ चुओ पओन्नपुरंमि ॥ ४४६ ॥

गमानका—पारणके प्रविष्टो गोत्रासितो मथुरायां निदानं स-कार । मृत्वा च सनिदानोऽनालोचिताप्रतिकान्तो मार्सिकन भङ्गेन महाशुके कल्पे उपपन्नः उत्कृष्टस्थितिर्देव इति । ततो महाशुकाच्च्युतः पौतनपुरं नगरं ॥

पुत्तो पयावइस्स, मिआवईदेविकुच्छिंसंभूओ ।

नामेण तिविट्ठु त्ति, आई आसी दसागणं ॥ ४४७ ॥

गमानका—पुत्रः प्रजापते राज्ञः सृगावतीदेवीकुक्षिसम्भूतो नाम्ना त्रिपुष्टुः “आदिः” प्रथम आसीत् दसागणं, तत्र वासुदे-वस्य च चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि पालयित्वाऽध.सप्तमन-रकपृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमास्थितिर्ना-रकः सञ्जात इति ।

अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह—

चुलमीईमप्पइट्ठे, सीहो नरणसु तिगियमणुणसु ।

पिअमित्तचक्कवट्ठी, मूआइ विदहि चुलसीइ ॥ ४४८ ॥

गमानका—चतुरशीतिवर्षशतसहस्राणि वासुदेवभवे खल्व-युष्कमासीत् । तदनुभूय अप्रतिष्ठाने नरके समुत्पन्नः तस्माद-प्युदवृत्य सिंहो बभूव । मृत्वा च पुनरपि नरक एवोत्पन्न इति । (तिगियमणुणसु त्ति) पुनः कतिचिद्भवप्रहरणानि तिर्यग्मनुष्ये-ष्वप्यथ (पियमित्तचक्कवट्ठीमूआइविदहि चुलसीइ त्ति) अप-रविंदहे मूकायां राजधान्यां धनञ्जयनृपतेऽङ्गराणीदेव्यां प्रिय मित्राभिधानश्चक्रवर्ती समुत्पन्नः । तत्र चतुरशीतिपूर्वशतस-हस्राण्यायुष्कमासीदिति गाथाऽर्थः ।

पुत्तो धणंजयस्स, पुट्टिल परिआउकोडि सव्वइ ।

गंदण छत्तग्गाए, पणवीसाउं मयसइस्सा ॥ ४४९ ॥

गमानका—तत्राऽसौ प्रियमित्रपुत्रो धनंजयस्य धारिणीदेव्या-श्च भूत्वा चक्रवर्तिनो भोगान् भुक्त्वा कथंचित् सञ्जातसंवेगः सन् (पुट्टिलो इति) प्राप्तिलाचार्यसमीपं प्रयजितः (परिआउ-कोडिसव्वइ त्ति) प्रयज्यापर्यायो वर्षकोटिर्बभूव । मृत्वा महाशुके कल्पे सर्वार्थविमाने सप्तदशसागरोपमास्थितिर्देवोऽ-भवत् । (गंदण छत्तग्गाए पणवीसाउं मयसइस्स त्ति) ततः सर्वार्थसिद्धाच्छ्रुत्वा छत्राग्रायां नगर्यां जितशत्रुनृपते-र्भद्रादेव्या नन्दनो नाम कुमार उत्पन्न इति । पञ्चविंशतिव-र्षशतसहस्राण्यायुष्कमासीदिति गाथाऽर्थः ।

तत्र च बाल एव राज्यं चकार । चतुर्विंशतिवर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा ततः—

पव्वज्ज पुट्टिले मय—महस्स मव्वत्थ मामभत्तेणं ।

पुप्फुत्तारि उववणो, तओ चुओ माहणकुलंमि ॥ ४५० ॥

गमानका—राज्यं विहाय प्रयज्यां कृतवान् (पोडिले त्ति) प्राप्तिलाचार्यान्तिके (मयसहस्सं त्ति) वर्षशतसहस्र या-वा इति । कथम् ? सर्वत्र मासभङ्गेन अनवरतमासोपवास-नेति भावार्थः । अस्मिन् भवे विशतिभिः कारणैर्मर्त्यार्थकरता-मगात्रं कर्म निकाचयित्वा मार्सिकया सलेखनयाऽऽत्मानं क्षणयित्वा पाण्डिभक्तानि विहाय आलोलितप्रतिकान्तो मृत्वा (पुप्फुत्तारि उववओ त्ति) प्राणेत कल्पे पुष्पोत्तमगवतंसके विमाने विशतिसागरोपमास्थितिर्देव उत्पन्न इति (तसो चुओ माहणकुलंमि त्ति) ततः पुष्पोत्तमान् च्युतो ब्राह्मणकु-लप्रभो नगरं ऋषभदत्तस्य ब्राह्मणस्य देवानन्दायाः पत्न्याः कुत्रो समुत्पन्न इति गाथाऽर्थः ।

कानि पुनर्विशतिकारणानि ? ये मर्त्यार्थकरतामगात्रं कर्म

तेनोपनिबर्त्तमत्यत आह—

अगिहंत मिट्ठ पवयण, गुरु थेरवहुस्सुण तवस्सीमुं ।

पच्छलया णणमि, अभिक्खनाणोवओणं य ॥ १७६ ॥

दंसणविणए आव-स्सए य मीलव्वए निग्इआरो ।
खणलवतवच्चियाए, वेयावच्चं समाही य ॥ १८० ॥
अपुव्वनाणगहणे, सुयभत्ती पवयणे पभावण्या ।
एएहिं कारणेहिं, तिथयरत्तं लहइ जीवो ॥ १८१ ॥
पुरिमेण पच्छिमेण य, एए मव्वेऽवि फामिया ठाणा ।
मज्झिमएहिं जिणेहिं, एकं दो तिमि मव्वे वा ॥ १८२ ॥

(आव०) टीका सुगमत्वाच्च गृहीता । ग्रन्थादेवावसेया ।

माहणकुंडगामे, कोडालमगुत्तमाहणो अन्धि ।

तस्म धर उववामो, देवाणंदाए कुच्छिमि ॥ ४५७ ॥

अस्या व्याख्या । पुष्पोत्तराच्छ्रुतां ब्राह्मणकुण्डग्रामे नगरे
कोडालमगोत्रब्राह्मणः शृणुभदत्ताभिधानोऽस्ति । तस्य गृहे
उत्पन्नः देवानन्दायाः कुलाविति गाथाऽर्थः । आव० १ अ० ।
आ० म० ।

मरीइकवय-मरीचिकवच-न० । किरणजालं, ग० । "मरीइकव-
यंविणस्मयमाणं" मरीचिकवचं किरणजालपरिप्लव्यं विनिर्मु-
ञ्चन् । ग० ।

मरीइया-मरीचिका-स्त्री० । मरीचिः किरणजालः सैव मरी-
चिका । आ० । मृगतृष्णायाम्, जलवद्वभासमानं किरणं,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । ग० ।

मरीय-मरीच पु० । स्वनामख्याते कटुफलवृक्षे, तत्फले च । न० ।
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । प्रज्ञा० । आ० म० ।

मरु-मरु-पुं० । निर्जलदेशे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । आ० ।
आ० म० । यत्रारूढैरधस्तलं न दृश्यते तावदुच्चैः पर्वते, नि०
चू० ११ उ० ।

मरुग-मरुक-पुं० । ब्राह्मणे, चू० १ ज० २ प्रक० । धिग्वर्गे, दशा०
६ अ० ४ उ० ।

मरुगाहरण मरुकाहरण-न० । ब्राह्मणोदाहरणे समयप्रसिद्धौ,
(गाथा-४६) पञ्चा० १४ विव० । (तदुत्तम द्वितीयभाग
४२६ पृष्ठ)

मरुता-मरुता-स्त्री० । स्वनामख्यातायां श्रेणिकमहाराजाग्रम-
हिष्याम, सा च वीरगान्तिके प्रव्रज्य विंशतिवर्षाणि आम-
ग्यं परिपाल्य सिद्धेति । अन्त० ७ वर्ग ४ अ० ।

मरुथल-मरुस्थल-न० । देशविशेषे, (सूत्र०-२११) कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

मरुदेव-मरुदेव-पुं० । अस्यामवसर्पिण्यां भरते जातानां पञ्च-
दशकुलकगणां मध्ये त्रयोदशे कुलकरे, (सूत्र-२८) ज० २ वत्त० ।
अवसर्पिण्यां भरतजेषु समकुलकरेषु पष्ठे कुलकरे, (सूत्र-
१४१) स० १५७ सम० । कल्प० । स्था० । आ० चू० । ति० ।
एवमेव वर्षे आगाम्यन्त्यामुन्सर्पिण्या भविष्यति एकोनविंशे
तीर्थकरे, (५६ सूत्र) स० १५६ सम० । प्रव० । शत्रुजयाख्ये-
नार्थे, शत्रुजयः सिद्धक्षेत्रे तीर्थराजो मरुदेवो भगीरथ इति प-
र्यायोक्तेः । ती० १ कल्प । मार्त्तजिनसमकालिके एवमतज ती-
र्थकरे, ति० ।

१ नोट—मोघिर्वात । आ० म० ।

मरुदेवजम्भयण-मरुदेवाध्ययन-न० । कल्पकिरणावल्यां मरु-
देव्यध्ययनं विभावयन् धीरः सिद्धिं गतः । तत्र मरुदेव्यध्ययनं
कथा रीत्या विभावितं तत्सम्यक् प्रमाद्यमिति प्रश्ने, उत्तरम-
कल्पमूत्रावचूणौ मरुदेव्यध्ययनं विभावयन्-प्ररूपयन्नित्येव
व्याख्यानमस्ति न तु विभावनरीतिः । २० प्र० । सेन० १ उल्ला० ।

मरुदेवा-मरुदेवा-स्त्री० । नाभिकुलकरपत्न्याम्, आ० म० १
अ० । आ० चू० । आ० । शृणुभदेवमातरि, ति० । आ० क०
स्था० । कल्प० । प्रव० । म० । आव० ।

मरुदेवी-मरुदेवी-स्त्री० । प्रथमतीर्थकरमातरि, (गाथा ६२४)
प० व० ३ द्वार ।

मरुपकंदण-मरुप्रस्कन्दन-न० । मरोर्धाविन्वा मरणार्थमधः
कंदनं नि० चू० ११ उ० ।

मरुपडण-मरुपतन-न० । मरोः (यत्र पर्वते आरूढैरधस्तलं
न दृश्यते) मरणबुद्ध्याऽधः पतने, नि० चू० ११ उ० ।

मरुपवाय-मरुप्रपात-पुं० । निर्जलदेशप्रपाते, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । आ० ।

मरुय-मरुक-पुं० । विप्रे, जीत० । आ० चू० । आ० म० । लि०
चू० । पा० । गन्धद्रव्ये गान्धिकप्रसिद्धे, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।
रा० । आनेनयापरनामकेषु लोकान्तिकदेवेषु, स्था० ।

मरुया देवा दुर्विहा पापता तं जहा—एगसरीरे चैव
विमरीरे चैव ।

मरुतो देवा लोकान्तिकदेवविशेषाः (स्था०) ते चैकशरीरिणो
विग्रहं कामेणशरीरगत्वान् तदनन्तरं वैक्रियभावात् । द्विशरी-
रिणः । द्वयोः शरीरयोः समाहारो द्विशरीरं तदस्ति येषां ते
तथा । (सूत्र-८०) स्था० २ ठा० २ उ० ।

मरुयग-मरुवक-पुं० । वक्रजातिविशेष, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

मरुयवमकल्प-मरुकवृषभकल्प-पुं० । देवनाथभूते, प्रश्न०
४ आध० द्वार ।

मरुजवृषभकल्प-पुं० । देशोत्पन्नगन्धभूते अङ्गीकृतकार्यनि-
वाहके, प्रश्न० ४ आध० द्वार ।

मरुल-देशी-भूते, प्रेते, दे० ना० ६ वर्ग ११४ गाथा ।

मरो-देशी-मशके, उल्लेके च । दे० ना० ६ वर्ग १४० गाथा ।

मल-मृद्-धा० । मर्दने, "मृदो मल-मढ-परिहृद-खड्ग-चड्-
मड्पञ्चाङ्गः" ८।५।१२६ इति मृदनान्तर्मलाऽऽदेशः । मलः ।
मढः । मृदनाति । प्रा० ४ पाद ।

मल-अस्त्री० । पापविट्किट्टेषु, इह मलाः प्रकमाश्चिसस्यैव
सम्बन्धिनः परिगृह्यन्ते, ते च रागादयो रागद्वेषमोहाः
जातिसंग्रहीताः । व्यक्रियेन भूयांसः । प० ३ विव० ।
स्वदे, दे० ना० ६ वर्ग १११ गाथा । द्रव्यमलः शरीरसंभवः,
भावमलः कर्मजनितः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । जावस्य
ज्ञानावरणादिकर्मश्लेषनिमित्तभावे, यो० वि० । पाप, आ०
म० १ अ० । 'कर्ममति वा खहेति वा घोरान्ति वा कलुषान्ति
वा घोच्छ्रुति वा घेगति वा पंको ति वा मलो ति वा एते
एगाट्ट्या' नि० चू० २० उ० । पृथक्कर्ममलम् । अथवा-निका-
चित्तं मलम्, अथवा-सांपरायिकं मलम् । ल० । आव० । घ० ।

मलस्तु योग्यता योग-कषायाख्यात्मनो मता ।

अन्यथाऽतिप्रसङ्गः स्या-जीवत्वस्याविशेषतः ॥ २७ ॥

मलस्तु योगकषायाख्यात्मनो योग्यता । तस्या एव बहुत्वा-
ल्पत्वाभ्यां दोषोत्कर्षोपकर्षोपपत्तेः, अन्यथा—जीवत्वस्यावि-
शेषतः सर्वत्र साधारणत्वादतिप्रसङ्गः, मुक्तेर्वापि बन्धापात्ति-
लक्षणः स्यात् ॥ २७ ॥ द्वा० १२ द्वा० । रयो मलोपक्रमप्या-
योगो रयोबद्धो मलो पुण्योवचिता मला आग । अहवा धो-
रयो वज्रमाणो मलो पुण्योवचिता मलो अवावद्धो रयो नि-
काइओ मलो । अहवा-इरियावहिते रयो मपगाइय मलो ”
आ० चू० २ अ० । अतिचार, अभ्यन्तरमललिप्तोऽपि देवा-
नामर्चने लोके करोति । बाह्यमललिप्तः पुनर्न करोति । व्य० ७
उ० । (‘अमज्जाइय’शब्दं प्रथमभागे ८३४ पृष्ठे प्रसङ्गतः किञ्चि-
दुक्तम्) बाह्याङ्गसमुत्थे स्वदेहवारिसम्पर्कात्काठिनीभूते रजसि,
आव० ४ अ० । आ० म० । द्वा० ।

मलत्र-देशी० । गिर्येकदेशे, पवने च । दे० ना० ६ वर्ग १४४ गा-
था । “ मलत्रो उज्जालो आगामो ” पाइ० ना० १३८ गाथा ।

मलपिअ-देशी-गर्विष्ठ, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मलन-मर्दन-न० । विनाशे, यो० वि० । अस्थिषु सुखत्वादि-
ना शरीरस्य संवाधने, स्था० ४ द्वा० २ उ । वृ० । फालने,
स० ११ अ० ।

मलपंकपुण्य-मलपङ्कपूर्वक-न० । शुकरेतोजनिने, उत्त० १
अ० । “ मलपंकपुण्यंति ” जीवशुद्धयपहारितया मलवन्मलः
स चासी “ पांच वज्र घेरे पंके पणय य त्ति ” वचनात्पङ्क-
कर्ममलपङ्कः । स पूर्व कायीत् प्रथमभावितया कारणमभ्य-
ति मलपङ्कपूर्वकम् । यद्वा—“ माओ य पिऊ सुकं ति ” वच-
नान् रक्तशुक्र एव मलपङ्कः, उत्त० १ अ० ।

मलपरिसह-मलपरीपह-पुं० । मलः प्रस्वेदजलसम्पर्कतः क-
ठिनीभूते रजः स एव परिग्रहो मलपरीपहः (६६१ गाथा)
प्रव० ८६ द्वार । जलपरीपहापरनामके परीपहभेदे, भ० ८
श० ८ उ० । “ मल त्ति ” स्वेदवारिसम्पर्कात्काठिनीभूते रजः
मलोऽभिधीयते । स वपुषि स्थिरतामिनो ग्रीष्मे संतापजनि-
तधर्मजलाद्रितां गतो दुर्गन्धमहान्तमुल्लेखमापादयति । तदप-
नयनाय कदाचिदभिषेकाभिलाषं कुर्यात् । आव० ४ अ० ।
मलो हि “ ग्रीष्माऽऽनापपरिक्लिन्नान्, सर्वाङ्गीणान्महामृतिः ।
नाद्विजेत न मिस्नास्ते-श्रोद्धर्तयेन् सहेत तु । ” ध० ३ अधि० ।

मलपरिमहविजय-मलपरीपहविजय पुं० । अप्कारिकादिज-
न्तुणीडापरिहागयामरणादस्नानयतधारिणः पटुरविकिरण-
प्रपातजनिप्रस्वेदवारिसम्पर्कलग्नपवनानीतपाशुनिचयस्य
मलापनयनासङ्कल्पितमनसः सज्जानदर्शनचार्ित्रविमलस-
लिलप्रक्षालनेन कर्ममलानिराकरणाय नित्यमुद्यतमनेर्मलपा-
डासहेन, पं० सं० ४ द्वार ।

मलय-मलय पुं । चन्दनद्रुमान्पत्तिप्रसिद्धे गिरौ, जं० ३
वज्र० । द्वा० । ग० । जी० । औ० । नि० । मलयाद्रय-
त्वान्मलयम् । श्रीखण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।
प्रजा० । भादिलपुर मलया (आर्यजेत्रम्) प्रव० २७५ द्वार ।
सूत्र० । नवके आन्तरणविशेषे, मलयदेशोत्पन्नवस्त्रविशेषे,
मलयोत्पन्नपट्टसूत्रे, अद्भु० । आचा० ।

मलयकेतु-मलयकेतु-पुं० । स्वनामख्याते सार्धवाहसुते, दर्श०
३ तत्त्व ।

मलयकेदु-मलयकेतु-पुं० । स्वनामख्याते राक्षसकुमारे ,
“ अय्य एशे कखु कुमाले मलयकेदु ” प्रा० ४ पाद ।

मलयगा(गा)म-मलयग्राम-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र
लुप्तस्थविहारणं विहरन् वीरस्वामी पिशाचादिरूपेणोपस-
र्गितः । आ० चू० १ अ० ।

मलयगिरि-मलयगिरि-पुं० । सप्ततिकाख्य-षष्ठकर्मग्रन्थकर्म-
प्रकृतिपञ्चसंग्रहज्यातिष्करणद्विप्रहापनाजीवाभिगमाद्यनकप्र-
न्धवृत्तिक्षेत्रसमासाद्यनकप्रकरणकारके स्वनामख्याते सूरौ,
कर्म० १ कर्म० ।

षष्ठकर्मग्रन्थस्याविमृत्तानि—

अशेषकर्मोशतमस्समूह-क्षयाय भास्वानिव दीप्तनेजाः ।
प्रकाशिताशेषजगत्स्वरूपः प्रभुः स जीयाज्जिनवर्द्धमानः ॥ १ ॥
जीयाज्जिनेशमिद्धान्तो, मुक्तिकामप्रदीपनः ॥
कुश्रुत्यातपतप्तानां, सान्द्रो मलयमारुतः ॥ २ ॥
चूर्णयो नावगम्यन्ते, सप्ततमेन्दुवृद्धिभिः ॥
ततः स्पष्टावबोधार्थं, तस्याष्टीकां करोम्यहम् ॥ ३ ॥
लहर्निशं चूर्णिष्विन्द्रायोगा-न्मन्दोऽपि शक्नो विवृतिं विधातुम् ।
निरन्तरं कुम्भनिकर्षयोगाद्ग्रामोऽपि कृपे समुपैत घर्षीम् ॥ ४ ॥
कर्म० ६ कर्म० ।

तथान्तिमवृत्तम्—

प्रकरणमेतद्विषये, सप्ततिकाख्यं विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ १ ॥
कर्म० ६ कर्म० ।
“ बह्वर्थमल्पशब्दं, प्रकरणमेतद्विवृण्वतामखिलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ ३ ॥
पं० सं० ५ द्वार ५ प्रक० ।
“ दूर्वोधातपकष्ट-व्यपगमलेष्वेव विमलकीर्तिभरः ।
टीकामिमामकार्षी-न्मलयगिरिः पेमलवचोभिः ॥ १ ॥
व्य० १० उ० ।

“ ज्यातिः करण्डकामिदं, गर्भीरार्थं विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ २ ॥
ज्या० २१ पादु० ।

जीवाजीवाभिगमे, विवृण्वताऽर्थापि मलयगिरिणह ।
कुशलं तेन लभन्तां, मुनयः सिद्धान्तसद्बोधम् ॥ ३ ॥
जी० १० प्रति० ।

एतामतिगर्भीरां, कर्मप्रकृतिं विवृण्वता कुशलम् ।
यदवापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनाश्नुतां लोकः ॥ ६ ॥
क० प्र० ।

नन्वा गुरुपदकमले, प्रभावतस्तस्य मन्त्रशक्तिर्गपि ।
आवश्यकानियुक्तिं, विवृणोमि यथागम स्पष्टम् ॥ ३ ॥ आ०
म० १ अ० । श्रीमलयगिरिगुणतः श्रीआवश्यकबृहदृत्तिप्रश-
मयण्डः समामः । आ० म० १ अ० १ खण्ड ।

नन्वध्ययने पूर्व, प्रकाशितं येन विषयभावार्थम् ।
तस्मै श्रीचूर्णिहने, नमोऽस्तु विदुषे परोपकृते ॥ १ ॥

मये समस्तभृषाहं, यशो यस्याऽभिवर्द्धने ।

तस्मै श्रीहार्गमद्राय, नमोऽष्टीकाविधायने ॥ २ ॥

वृत्तिनां चूर्णिनां, गम्यापि न मन्दमधस्तां योग्या ।

मलयगिरि

श्रमवदिह तेन तेना-मुपकृतये यन् एष कृतः ॥ ३ ॥
 यत्तर्धमल्पशब्दं, नन्त्यध्ययने विवृण्वता कुशलम् ।
 यद्वर्षापि मलयगिरिणा, भिद्वि तेनाश्नुतां लोकः ॥४॥ नं० ।
 कृत्वा प्रज्ञापनाटीकां, पृथग् यद्वर्षापि मलयगिरिन्वम् ।
 तेन समस्ताऽपि जनां, लभतां जिनवचनसद्बाधम् ॥ १ ॥
 जयति हग्निभद्रसूरि-शीकाकृद्विबुलविषमभावाऽर्थः ।
 यद्वचनवशाद्वर्मापि, जातो लेशेन विवृत्तिकरः ॥ २ ॥
 प्रज्ञा० ३६ पद ।

सूर्यप्रज्ञभिप्रमा-मतिगम्भीरां विवृण्वता कुशलम् ।
यद्वर्ष मलयगिणा, साधुजनस्तेन भवत् कर्ता ॥ ३ ॥
सू० प्र० २० पादु० ।

चन्द्रप्रक्षान्तममा-मतिगम्भीरां निवृण्वता कुशलम् ।
यद्वापि मलयगिरिणा, साधुजनस्तेन भवतु कृती ॥ ३३ ॥
मलयगिरिः समयो गुरुपरंपरादिकं च न ज्ञायते तथाऽपि-
रिभद्रमुर्ग्याकृतन इति ज्ञायते । च० प्र० २० पादु० ।

मलयापभमसूरि-मलयप्रभमसूरि- पुं० । चन्द्रगुह्याय-माननुक्त-
सूरिशिष्ये, अयं विक्रम-संवत्-१२६० विद्यमान आसीत्
अनन्य स्वगुरुकृते सिद्धजयत्युपरि टीका कृता । जे०३० ।

मलयय - मलयज - पुं० । मलयो नाम देशम्नत्संभवा मलयजः ।
मलयदेशोद्भवे चन्दने, स्था० ४ भा० ३ उ० । वृ० ।

मलयरुह-मलयरुह-न० । चन्दनं. (३७७) मलयरुहं च
 दनं च हर्कगं । पा० न० १४७ गाथा ।

मलयवद्वे मलयवती श्री० । काम्पल्यदुहितरि ब्रह्मदत्त-
व्यतिभार्यायाम्, उक्त० १२ अ० ।

मलयवृत्ति -दशी-रजस्वलायाम्, दे० ना०६, वर्ग १२० गाथा ।

मल्लवङ्गी वंशा—युवत्याम्, दे० ना० ६ वर्य ६२४ गाथा ।

मलहर देशी-—तुमुले, दे०ना० ६ वर्ग १२० गा. या ।

मलार मलार पृ० । मलमियाग प्राजनकधिभागो यम्यासां
मलारः । गलिगवे, सम्म० ३ काण्ड ।

मलावर्धमि मलापऽध्वंसिन्-त्रि०। मलवदन्यन्तमात्मनि लीन
तथा मलाऽप्यप्रकारं कर्म तदपध्वंसेन इत्येवं शीलो मलाऽप-
ध्वंसी । मलविनाशकृत् जीवितं वृहयित्वा लाभान्तेर लाभ-
यित्वेदेऽन्तर्बहिश्च मालाश्रयत्वान्मल औदारिकशरीरम् तद-
पध्वंसी । अपृक्स्मैलक्षणमलस्यापध्वंसको-निवारको मला-
पध्वंसी । उक्त० ४ अ० । औदारिकशरीरमाचकं उक्त० ४ अ० ।

मलित्र-दर्श-लघुलेत्रकुणयोः, दे० ना० ६ तर्ग १४४ गाथा ।
मलिण-मलिन-त्रि० । कलुषं, प्रश्ल० २ आश्र० द्वार । “ म-
लिणवन्ध ” मलिनानि वस्त्राणि यस्याऽसौ मलिनवस्त्रः ।
दर्श० ३ तत्त्व ।

मलिम्मय-मलिम्लुच-पुं० । तस्कर, अप्र० १४ अप्र० ।

मलिय-मलित-त्रि० । अधःकृत, संथा० । कृतमानभङ्ग, श्रौ० ।
 पुरुषाभिलषणीययोपिदङ्गमर्देन, न० । शा० १ अ० ६ अ० ।

मलियकण्टय-मलितकण्टक-न० । मालता मानभञ्जनावि-
न्ययं. कण्टकादयो यत्र राज्यं तन्मलितकण्टकम् । स्था० ६
डा० । मालिता उपद्रव्यं कुर्वणा मानम्लानिमापादिता.
३०

कण्टका यत्र तन्मलिनकण्टकम् । मलिनदायादे, रा० । सूत्र० ।
मलियशत्रु-मलितशत्रु-न० । मलितास्तद्वत्सैन्यत्रासापाद्
नता मानस्मानिमापादिताः शत्रवो यत्र तन्मलिनशत्रु ।
मलिताः कृतमानभङ्गाः शत्रवोऽगोत्रजा यत्र राज्ये तत् । अ-
गोत्रजशत्रुरहिते, सूत्र० २ अ० १ अ० । आ ।

मलीमम-मलीमम-त्रि० । मलिन, “ (६०२) मङ्गलं मलीम-
सं ” पाइ० ना० २४६ गाथा ।

मलुस्मर्ग-मलात्मर्ग-पुं० । पुरीयोत्सर्गे, "मूत्रात्सर्गे, मलात्सर्गे-मैथुने स्नानभोजनम् । सन्ध्यादिकर्मपूजां च कुर्याज्जापे च मोनवान् ॥१॥ ध० २ अध० । (अथ विंशयतो वक्रव्यं ' थेंडिल ' शब्दे चतुर्थभागे गतम्)

मल्ल-मल्ल-पुं० भुजयुद्धकारिणि, ज० २ वल० । विपा० । मौष्टि-
कयुद्धकारिणि, औ० । नि० चृ० । बलयुक्त, आ० म० । कुड्या
वष्टम्भस्थानां, बलहरणाश्रितं द्वित्रयगन्धारभूत ऊर्ध्वाऽऽ-
यनं वा काष्ठे, भ० ८ श० ६ उ० । कटिनीभूतं रजसि, औ० ।
संथा० । एकविंशतितमे भविष्यन्तीथकं नारदजीवे, ती० २०
कल्प ।

मान्य - "अधो-म-न-याम्"॥२॥७॥ इति यकारलोपः । त-
दनन्तरम्, अवशिष्टस्य - "अनादौ शेषादशयोऽङ्गित्वम्"॥२॥८॥
इति लकारस्य ङित्वम् । मान्यम् । मल्ले । प्रा० । जान्यादिकु-
म्, हा० १ श्रु० १ अ० । उत्त० । शशिनपुष्प, हा० १ श्रु० १६ अ० ।

चउन्निहे मल्ल पापत्त । तं जहा--गंधिमे बेदिमं पुरिमं सं-
घाट्टेम । (मय ३७४)

मालायां भाधु. माल्यं पुष्पम् । तद्वचनापि माल्यम् ग्रन्थः सं-
 दर्भः संश्रज्ज ग्रन्थने तेन निवृत्ते ग्रन्थिमे मालात् । वेष्टने वेष्टस्ते-
 न निवृत्तं वेष्टिम् मुकुटाद् , पुष्पेन-निवृत्तं पुष्पिम् मृत्स-
 यमनेकन्निद्रं वंशशलाकादिपञ्च वा यत् पुष्पः पूर्येत इति ।
 संघातेन निवृत्तं सङ्घातिमम् । यत्पगस्पग्नः पुष्पनालादिसं-
 घातेनोपजन्यत इति । म्था० ४ डा० ४ उ० । मृष० । पुष्पध्वजि,
 ध० २ अधि० । प्रश्न० । पुष्पदामनि, आ० म० १ अ० ।
 ग्रन्थतपुष्पमालायाम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पञ्चा० । औ० ।
 मालायाम् . (३५०) " मङ्गलं माला दामं " पाद० ना० १४०
 गाथा ।

मल्लङ्ग-मल्लकिन् पृ० । राजविशेष, श्रौ० । भ० । रा० ।

मल्लकिट्ट-मल्लकिट्ट न० । एकादशे देवलोकाधिमानभेदः, स०
२१ सम० ।

मल्लग्वंडु- मल्लचवडा खी० । मल्लकीडायाम्, दर्श० १ तत्त्व ।
मल्लग-मल्लक-पु० । न० । शगवे, ने० । झा० । नि०चू० । वि-
श० । खगडशगवे, भिक्षाभाजने झा० १ अ० १६ अ० ।

मल्लजुञ्ज-मल्लपुद्ग न० । मल्लयोद्देस्ताहस्तिगुह्ये, आ० । भा० ।
मल्लजाय-मान्ययोग पुं० । नवमालिकावकुलचम्पकपुष्पागा ५-
शोकमालतीविर्चकलादिषु अथनाहिकुमुमेषु, आचा० ६ अ०
१ अ० ४ उ० ।

मल्लदाम-माल्यदामन न० । मालायै हितानि माल्यानि पुण्या-

नोट-१. १५२१ (१९४०) - १९४१ : मंगलसूत्र १५ वर्षा १० महीने १५ दिवस १५ रात १५ मिनट ।

णि । तेषां माला इति । ज्ञा० १. ध्रु० । कुसुममालासु, प्रश्न० ३. आश्र० द्वार । पुष्पराजि, श्रौ० । आ० म० । भ० ।

मल्लदामकलाव-मान्यदामकलाप-पुं० । पुष्पमालासमूहे,

“ मल्लदायकलाव त्ति ” पुष्पमालासमूहा इति । जी० ३. प्रति० ४. अधि० । श्रौ० । रा० ।

मल्लदिम्-मल्लदत्त-पुं० । मल्लान्तीर्थकृदनुजे विदेहवरराजपुत्रे, स्था० ७. ठा० । ज्ञा० ।

मल्लपेहा-मल्लप्रेक्षा-मल्लानां प्रेक्षणके, जी० ३. प्रति० ४. अधि० ।

मल्लय-देशी-अपूपभेद-शराव-कुसुम्भरक्त-चषकषु, दे० ना० ६. वर्ग १४५. गाथा ।

मल्लराम-मल्लराम-पुं० । कस्मिंश्चित् परिवर्त्ते गोशालकजीवशरीरे, “ विष्पजहामित्ता मल्लरामस्त सर्गगं अणुपविस्मामि ” भ० १५. श० ।

मल्लवाङ्-गल्लवादिन्-पुं० । मल्लनामके जिनानन्दसुरिशिष्ये, वल्लभीपुरराजशिलादित्यसमक्षं स्वगुरुविजयतुषां आचार्यस्य विजयेन वादिर्विरुद्धमात्रे स्वनामख्याते आचार्ये, पञ्चत्रिंशत्-नामक रामायणमनेनैव रचितम् । विक्रमसंवत् ३१४. वर्षेऽयमासीत् । जै० ६० ।

मल्लाणि-देशी-श्रौ० । “ मातुलान्याम् (= ७०) मल्लाणी मामी ” पाद० ना० २४३. गाथा ।

मल्लाणी-देशी-श्रौ० । मातुलान्याम्, दे० ना० ६. वर्ग ११२. गाथा ।

मल्लि-मल्लि-श्रौ० । परापहादिमल्लजयाधिरुक्तान्मल्लि । तथा गर्भस्थे मातुः सुगमिकुसुममाल्यशयनीयदोहदो देवतया पूरित इति मल्लि । ध० २. अधि० । “ इयाणि मल्लि त्ति ” इह परिपहादिमल्लजयात् प्राकृतशैल्या छान्दसव्याच्च मल्लि । तन्थ सञ्चेहि पि पगीसहमल्ला रागदोसा य ' निहय त्ति ' सामक्षं । आ० चू० ।

विशेषस्त्वैवम्—

वरसुगहिमल्लमयगंमि, डोहलो तेण होड मल्लिजिणो (१०८६)

गम्भराण माऊण, सव्वोउगवरसुगभिकुसुममल्लसयणिजे दोहलो जातो । सो य देवताण पाडिसंमाणिओ दाहलो तेण स “ मल्लि ” त्ति णामं कत्ते । आ० २. अ० । अस्यामवसर्पिण्यां जाते भारतवर्षेकानविशन्ति तमे तीर्थकरे, अनु० । स्था० ।

मल्लिपूर्वप्रवः—

जंजु ! तेषां कालेण तेषां समणं इहेव जंजुदीवि दीवि महाविदेहे वामे वामे मंदरम्म पव्वयस्म पच्चच्छिमे णं निमहस्स वामहपव्वयस्म उत्तरेण मयियाण महारादीए दाणिण्णं मुहावहम्म वक्खवारपव्वतस्म पच्चच्छिमेण पच्चच्छिमलवणममुदम्म पुरच्छिमेण । एत्थ णं मलिलावती-नामं विजए पव्वत्ते । तन्थ णं मलिलावतीविजए वीय-साया नामं रायहाणी पसात्ता, नवजोयणविन्धिन्ना० जाव पच्चक्खं देवलागभूया । तीमे णं वीयमोगाण रायहाणीए उत्तरपुरच्छिमे दिमिभाए इंदकुंभे नामं उज्जाणे तन्थ णं

वीयमोगाण रायहाणीए बले नामं राया । तस्सेव धारिणी पामोक्खं देविसहस्सं उवरोधे होत्था । तते णं सा धारिणी देवी अन्नया कदाह सीहं सुमिणे पासित्ता णं पडि-बुद्धा० जाव महब्बले नामं दाणए जाए उम्मुक्क० जाव भोगसमत्थे । तते णं तं महब्बलं अम्मापियरो सरिसि-याणं कमलसिरीपामोक्खाणं पंचणहं रायवरकआमयाणं एगदिवमणं पाणिं गेणहावेति । पंच पासायसया पंचमतो दातो० जाव विहरति । थेरागमणं इंदकुंभे उज्जाणे समो-सडे परिमा निग्गया । बलो वि निग्गओ भम्मं सोच्चा णि-सम्म जं नवरं महब्बलं कुमारं रज्जे ठावेति० जाव एक्कार-संगवी बहुणि वासाणि सामम्मपरियायं पाउणिता जेणेव चारुपव्वए मामिएणं भत्तेणं मिद्धे, तते णं सा कमल-सिरी अन्नदा सीहं सुमिणे० जाव बलभदो कुमारो जाओ । जुवराया याऽवि होत्था । तस्म णं महब्बलस्स रआ इमे छप्पियवालवयंमगा रायाणो होत्था । तं जहा अयले १, धरणं २, पूरणं ३, वसु ४, वेममणं ५, अभिचंदे ६, महजा यया० जाव संहिच्चा ते णिन्थरियिव्वे त्ति कट्टु अन्नमन्न-स्मयमट्ठं पडिसुणेंति । तेषां कालेण तेषां समणं इंदकुंभे उज्जाणे थेरा समोसदा, परिमा णिग्गया मह-ब्बले णं धम्मं सोच्चा जं नवरं छप्पियवालवयंमए आपुच्छामि बलभदं च कुमारं रज्जे ठावेमि० जाव छप्पि-यवालवयंमए आपुच्छति । तते णं तं छप्पिय बालवयंमए महब्बलं रायं एवं वदामी-जति णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे पव्वयह, अम्हं के अन्ने आहारे वा० जाव पव्वयामो । तते णं मे महब्बले राया ते छप्पियवालवयंमए एवं वदामी-जति णं तुब्भे मए मद्धि० जाव पव्वयह तो णं गच्छह जंठे पुत्ते मण्हिं मण्हिं रज्जे ठावेह पुरिममहम्मवाहि-णीओ मीयाओ दुरूदा० जाव पाउब्भवंति । तते णं मे महब्बले राया छप्पियवालवयंमए पाउब्भते पामति पा-मित्ता हट्टु तुट्टे कोट्टुविपुग्गि मदावेह मदावेइत्ता बलभ-हस्स अभिमेओ, आपुच्छति । तते णं मे महब्बले० जाव महया इट्ठीए पव्वतिण एक्कारम अंगाई बह्णिं चउत्थ० जाव भावमाणे विहरति । तते णं तेमिं महब्बलपामो-क्खाणं सत्तएहं अणगागणं अन्नया कयाइ एगयओ म हियाणं इमेयारूवे मिहो कहाममुल्लावे ममुप्पजिन्था जएणं अम्हं देवाणुप्पिया ! एगं तवोक्कम्मं उवमंपजित्ता णं वि-हरति । तए णं अम्हंहिं सञ्चेहिं तवोक्कम्मं उवमंपजित्ता णं विहरित्तए त्ति कट्टु अम्ममस्सम एयमट्ठं पडिसुणें-ति पडिसुणिता बह्णिं चउत्थ० जाव विहरति । तते णं मे महब्बले अगगां इमेणं कारणेणं इन्थिणामगंयं

कम्मं निव्वत्तेसु जतिं गं ते महब्बलवज्जा छ अणगारा च-
उत्थं उवसंपजित्ता गं विहरंति । ततो से महब्बले अणगारे
छट्ठं उवसंपजित्ता गं विहरइ । जतिं गं ते महब्बलवज्जा अ-
णगारा छट्ठं उवसंपजित्ता गं विहरंति ततो से महब्बले
अणगारे अट्ठमं उवसंपजित्ता गं विहरति । एवं अट्ठमं तो
दसमं अह दसमं तो दुवालसं । इमहि यं गं वीमाएहिं य
कारणेहिं आसेवियच्चहलीकएहिं तिथ्यरनामगायं कम्मं
निव्वत्तिमु । तं जहा-

अरहंते मिद्धं पचयण, गुरुं थेरं बहुस्सुए तवस्सीमुं ।
वच्छल्लयां य तेमिं, अभिक्खणाणोवआणे य ॥ १ ॥
दंसण विणए आवस्मए य मीलव्वणं निरइयारं ।
खणलव तव चियाए, वेयावच्चं समाही य ॥ २ ॥
अपुव्वणाणगहणे, सुयभत्ती पचयण पभावणया ।
एणहिं कारणेहिं, तिथ्यरत्ते लहइ जीआ ॥ ३ ॥ ”

तए गं ते महब्बलपामोक्खा सत्त अणगारा मामियं भि-
क्खुपडिमं उवसंपजित्ता गं विहरंति० जाव एगाराइयं उव-
संपजित्ता गं विहरंति । तते गं ते महब्बलपामोक्खा सत्त
अणगारा खुट्ठागं सीहनिक्कीलियं तवाकम्मं उवसंपजि-
त्ता गं विहरंति (चुट्टकमिहानिक्कीडिततपस्स्वरूपम् ‘मि-
हनिक्कीलिय’ शब्दे वक्ष्यामि) तए गं ते महब्बलपामो-
क्खा सत्त अणगारा खुट्ठागं सीहनिक्कीलियं तवाकम्मं दाहिं
संवच्छंरहिं अट्ठावीसाए अहोत्तेहिं अहोमुत्तं ० जाव आणा
ए आराहेत्ता जेणव थेर भगवंते तेणव उवागच्छंति
उवागच्छत्ता थेर भगवंते वंदंति नमंमंति वंदित्ता नमंमि-
त्ता एवं वयामा-इच्छामां गं भंत ! महालयं सीहनिक्की-
लियं तहव जहा खुट्ठागं । नवरं चोत्तीम इमाओ नियत्त-
ए एगाए परिवाडीए कालो एगणं संवच्छंरणं छहिं मासे-
हिं अट्ठारमहिं य अहोत्तेहिं ममप्पेति (विस्तरतः महा-
मिहनिक्कीडितस्वरूपं ‘महामीहनिक्कीलिय’ शब्दे वक्ष्यामि)
सव्वं पि मीहनिक्कीलियं छहिं वामेहिं दाहिं य मामेहिं
वारमहिं य अहोत्तेहिं ममप्पेति । तए गं ते महब्बलपा-
मोक्खा सत्त अणगारा महालयं मीहनिक्कीलियं अहोमुत्तं
० जाव आराहेत्ता जेणव थेर भगवंते तेणव उवागच्छंति
उवागच्छत्ता थेर भगवंते वंदंति नमंमंति वंदित्ता नमं-
मित्ता बहुणि चउत्थं ० जाव विहरंति । तते गं ते महब्बल-
पामोक्खा सत्त अणगारा तेणं आगलेणं सुक्का अक्खा
जहा खंदआं नवरं थेर आपुच्छित्ता चारुपव्वयं दुरूहंति
दुरूहंतित्ता ० जाव दोसामियाए मंलेहणाए सब्बिं भत्तमयं
चतुग्गमीतिं वामसयमहम्मार्तिं मामणपरियागं पाउणंति
पाउणंतित्ता चुलमीतिं पुव्वमयसहम्मार्तिं मव्वाउयं पाल-
इत्ता जयंते विमाणे देवत्ताए उववन्ना । (सूत्र ० ६४)

तत्थ गं अत्थेगतियाणं देवाणं बत्तीसं सागरोवमाइं
ठिती । तत्थ गं महब्बलवज्जाणं छण्हं देवाणं देख-
णाइं बत्तीससागरोवमाइं ठिती । महब्बलम्म देवस्स प-
डिपुआइं बत्तीसं सागरोवमाइं ठिती । तते गं ते महब्बल-
वज्जा छप्पियदेवा ताओ देवलोगाओ आउक्खणं ठि-
इक्खणं भवक्खणं अणंतं चयं चइत्ता इहव जंबुदीवे दीवे
भारहे वासे विसुद्धपितिमातिवंसेसु रायकुलेसु पत्तयं पत्ते-
यं कुमारत्ताए पच्चायासी, तं जहा-पमिबुद्धा इक्खागु-
राया चंदच्छाए अंगराया संखे कामिराया रुप्पी कुणाला-
हिवती अदीणसत्त कुरुया जितमत्त पंचालाहिवई, तते
गं से महब्बले देव तिहिं गाणेहिं ममग्गे उच्चट्ठाणट्टिएसु
गहंसु सोमामु दिसामु वितिभिगामु विमुट्ठामु जइ तेसु मउ-
खेसु पयाहिणाणुकुलंमि भूमिस्सप्पिमि मारुतंमि पवायंमि
निप्फन्नमम्ममेइणीयंमि कालंमि पमुइयपक्कीलिएसु जणव-
एसु अट्ठरत्तकालसमयंमि अभिमणीणक्खत्तेणं जागमुवा
गणं जे से हेमंताणं चउत्थं मामे अट्ठमे पक्खे फग्गुणमुट्ठे
तस्स गं फग्गुणमुट्ठम्म चउत्थिपक्खेणं जयंताओ विमाणा
ओ बत्तीसं सागरोवमट्ठितीयाओ अणंतं चयं चइत्ता इहव
जंबुदीवे दीवे भारहे वामे मिहिलाए रायहाणीए कुंभगम्म
रत्ता पभावतीए देवीए कुच्छिमि आहारवक्कंतीए सरीरवक्कं-
तीए भववक्कंतीए गम्भत्ताए वक्कंते, तं रयणि च गं चाइमस-
हासुमिणा वक्कंता । भत्तारक्कहणं मुमिणपादगपुच्छा ० जाव
विहरति । तते गं तीमे पभावतीए देवीए तिण्हं मासाणं बहु-
पडिपुआणं इमेयारूव डोहले पाउब्भूतं धन्नाओ गं ताओ
अम्मयाओ जाओ गं जलथलयभामुरप्पभूणं दमदव-
न्नं मल्लेणं अत्थुयपच्चत्थुयंमि सयणिजंमि सन्निसच्चाओ
सम्पिवच्चाओ य विहरंति, एगं च महं मिग्गिदामगंडं पाड
लमल्लियचंपयअमोगपुन्नागनागमरुयगदमगगअणोअको
जयपउरं परममुहफासदग्गिणिजं महया गंधद्वारेणं सुयंतं
अग्घायमाणीओ डोहलं विणंति । तते गं तीमे पभावतीए
देवीए इमेयारूव डोहलं पाउब्भूतं पामित्ता अहासन्निहिया
वाणमंतरा देवा विप्पामेव जलथलय ० जाव दसऽट्ठवन्न-
मल्लं कुंभगमो य भारग्गमो य कुंभगम्म रत्ता भवणंसि
वा ० माहरंति । एगं च गं महं मिग्गिदामगंडं ० जाव सुयंतं
उवणंति । तए गं मा पभावती देवी जलथलय ० जाव
मल्लेणं डोहलं विणंति । तए गं सा पभावती देवी पमत्थ-
डोहला ० जाव विहरइ । तए गं मा पभावती देवी नवण्हं
मामाणं अट्ठट्ठमाणं य रत्तंदिवाणं जे से हेमंताणं पहंमे
मामे दोक्खे पक्खे मग्गभिरमुट्ठे तस्स गं ० एकारमीए पु-
व्वरत्तावरत्तकालसमयंमि अभिमणीणक्खत्तेणं उच्चट्ठा-

श० जाव पमुह्यपक्वालिणसु जणवणसु आगेयाऽऽगेयं
एकूणवामतिमं तिन्थयरं पयाया । (सूत्र-६५)

तेणं कालेणं तेणं ममणं अहालागवन्धवाओ अट्ट
दिमाकुमारीओ मयहरीयाओ जहा जंबुदीवपन्नत्तीण ज-
म्मणं मव्वं नवरं मिहिलाए कुंभयम्म पभावतीए अभि-
लाओ संजोएयव्वो० जाव नंदीसरवरं दीव महिमा । तया
शं कुंभए गया बहहिं भवणवनि० ४ तिन्थयर० जाव क-
म्मं० जाव नामकरणं, जम्हा शं अम्हे इमीए दारियाए
माउए मल्लमयणिजंमि डोहलेऽवि णंति तं होउ शं शांम-
णं मल्ली । जहा महाबले नाम० जाव परिवड्डिया ।

" मा वद्धती भगवती, दियलांयचुता अम्मोवममिगीया ।

दासीदामपरिवुडा, परिकिन्ना पाहमेहिं ॥ १ ॥

अमियमिग्या मुनयणा, बिंबोड्डी धवलदंतपंतीया ।

वरकमलकोमलंऽगी, फुल्लुप्पलगंधनीमामा ॥ २ ॥ "

(सूत्र-६६) । तए शं मा मल्ली विदेहवररायकआ उम्मु-

क्कवालभावा० जाव रूवेण जंज्वरणेण य लावन्नं य अ-
तीव अतीव उक्किडा उक्किट्टमरीग जाया याऽवि होन्था । तंत
शं मा मल्ली देसुणवाममयजाया ते छप्पि गयाणो विपु-
लेण ओहिणा आभाणमाणी आभाणमाणी विहरति, तं
जहा पडिबुद्धि० जाव जियसत्तुं पंचालाहिबई । तंत शं मा-
मल्ली कोडुंविपुगिमे महावेइ महावेइत्ता तुब्भे शं
देवाणुप्पिया ! असोणगणियाए एगं महं मोहणघरं करेह
अणेगखंभयमन्निविट्टं, तम्म शं मोहणघरम्म बहुम-
ज्झंदेमभाए छ गब्भघरणं करेह । तेमि शं गब्भ-
घरणं बहुमज्झंदेमभाए जालघरणं करेह । तम्म
शं जालघरणम्म बहुमज्झंदेमभाए मणिपेडियाए उवरिं अ-
प्पणां मरिमियं मरिचियं मरिक्खियं मरिमलावन्नजंज्वरा-
गुणोववेयं कणगमडं मन्थयच्छिड्डं पउमुप्पलपिहाणं पडिमं
करेति करेत्ता जं विपुलं अमणं पाणं स्वाइमं साइमं
आहारेति ततो मणुत्ताओ अमणपाणखाइमसाइमाओ
कल्लाकल्लं एगमेगं पिंडं गहाय तीमं कणगामतीण मन्थय-
च्छिड्डाए० जाव पडिमाए मन्थयंमि पक्खिवमणी पक्खि-
वमणी विहरति । तंत शं तीमं कणगमतीण० जाव मन्थ-
यच्छिड्डाए पडिमाए एगमेगंमि पिंडं पक्खिप्पमाणे पक्खि-
प्पमाणे ततो गंधे पाउब्भवति । से जहा नामए अडिमडे ति-
वा० जाव एत्तो अणिट्टतराए अमणामतराए । (सूत्र-६७)

तेणं कालेणं तेणं ममणं कोसलानाम जणवण, तन्थ
शं मागेए नाम नयेरे तम्म शं उत्तरपुरच्छिमं दिमीभाए,
एन्थ शं महं एगे शागघरणं होन्था । दिज्जे सचे सचाणाए

संनिहिअपाडिहेरे । तन्थ शं नगरे पडिबुद्धिनाम इक्खा-
गुराया परिवमति, पउमावती देवी, सुबुद्धी अमच्चं सामदं-
ड०, तंत शं पउमावतीए अन्नया कयाई नागजन्नए
याऽवि होन्था । तंत शं मा पउमावती नागजन्नमुवाट्टियं
जाणिता जेणव पडिबुद्धि० करयल० एवं वयासी-एवं
खलु सामी ! मम कल्लं नागजन्नए याऽवि भविस्सति तं
इच्छामि शं सामी ! तुब्भेहिं अब्भणुआया ममाणी नाग-
जन्नयं गमितए । तुब्भेऽवि शं सामी ! मम नागजन्नयंमि
समोमरह । तंत शं पडिबुद्धी पउमावतीए देवीए एयमड्डं
पडिसुणेति, तंत शं पउमावती पडिबुद्धिणा रत्ता अब्भणु-
आया हट्ट० कोडुंविपुगिमे महावेति कोडुंविपुगिमे म-
हावित्ता एवं वदामी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम कल्लं
न गजम्म भविस्सति तं तुब्भे मालागारं महावेह महा-
वेहत्ता एवं वदह-एवं खलु पउमावतीए देवीए कल्लं ना-
गजन्नए भविस्सइ, तं तुब्भे शं देवाणुप्पिया ! जलथलय०
दमऽद्ववन्नं मल्लं शागघरणंमि माहरह एगं च शं महं मि-
रिदामगंडं उवणेह । तंत शं जलथलय० दमऽद्ववन्नं मल्लेणं
शाणाधिहभत्तिसुविगइयं हंममियमउरकोचमारमचक्का-
यमयणमालकोइलकुलोववेयं ईहामिय ० जाव भत्तिचिन्तं
महग्घं महग्घं विपुलं पुप्फमंडवं विगएह । तम्म शं बहुम-
ज्झंदेमभाए एगं महं मिरिदामगंडं ० जाव गंधद्वणि मुयंतं
उल्लायंमि ओलंबेह ओलंबेहिन्ना पउमावतिं देवि पडिवाल-
माणा पडिवालमाणा चिट्ठह । तंत शं ते कोडुंविपया ० जाव
चिट्ठंति । तंत शं मा पउमावती देवी कल्लं कोडुंविपए एवं
वदामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मागेयं नगरं म-
न्भितरवाहियं आमितमम्मज्जितोवल्लिन्तं ० जाव पन्च-
प्पिणंति । तंत शं मा पउमावती दांच्चं पि कोडुंविप०
खिप्पामेव लहूकरणजुत्तं० जाव जुत्तामेव उवट्टवेह । तंत शं
तेऽवि तेहव उवट्टवेति । तंत शं मा पउमावती अंतो अं-
तेउरंमि एहाया० जाव धम्मियं जागं दुरुहा, तए शं मा
पउमावती नियगपरिवालमंपरिवुडा मागेयं नगरं मज्झं म-
ज्झंमि गिज्जति गिज्जिन्ना जेणव पुक्खवर्णी तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छिन्ना पुक्खवर्णि ओगाहइ ओगाहिन्ना जलम-
ज्जणं० जाव परममुड्भया उल्लपडमाडया जातिं तन्थ उप्प-
लानि ० जाव गणहति गणहत्ता जेणव नागघरणं तेणेव
पहारन्थ गमणाए । तंत शं पउमावतीए दासचेडीओ
बहओ पुप्फपडलगहन्थगयाओ धूवकडच्छुगहन्थगयाओ
पिट्ठना ममणुगच्छंति, तंत शं पउमावती सव्वट्ठिणं जे-
णव नागघरणं तेणेव उवागच्छति उवागच्छिन्ना नागघरणं
अणुपाविगति अणुपाविगिन्ना लोणहत्थं उवागच्छति० जाव

ध्रुवं डहति ध्रुवं डहिता पडिबुद्धिं , पडिबालेमाणी प-
डिबालेमाणी चिह्नुति । तत्ते शं पडिबुद्धी एहाण हन्थिखंध-
वर्गते मकरं ० जाव मयवरचामराहिं हयगयरहजोहमहया
भडगचडकरपहकरहिं साकेयनगरं मज्झं ० शिग्गच्छति शि-
ग्गच्छिता जेणेव नागधरं तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता
हन्थिखंधाआं शिग्गच्छति शिग्गच्छिता पञ्चोरुहति पञ्चो-
रुहिता आलोए पणामं करेइ करेता पुप्फमंडवं अणुपविमति
अणुपविमिता पासति तं एगं महं मिग्गिदामगंडं । तए
शं पडिबुद्धी तं मिग्गिदामगंडं सुदं कालं निरिक्खइ
निरिक्खिता तंमि मिग्गिदामगंडंमि जायविमहए सुबुद्धिं
अमच्च एवं वयामी-तुमं देवाणुप्पिया ! मम दोच्चं व-
हणि गामागर ० जाव सन्निवेसाइं आहिंइमि बहणि राय-
ईमर ० जाव गिहाति अणुपविममि तं अन्थि शं तुमं कहिं
चि एग्गिण मिग्गिदामगंडं दिट्ठपुव्वे जाग्गिण शं इमं
पउमावतीए देवीए मिग्गिदामगंडं ? , तत्ते शं सुबुद्धी पडि-
बुद्धिं रायं एवं वदामी-एवं खलु मामी ! अहं अन्नया
कयाइं तुमं दोच्चं मिहिलं रायहाणि गते । तन्थ शं मए
कुंभगम्म रत्तो धूयाए पउमावतीए देवीए अत्तयाए मल्लिण
मंचच्छरपडिल्लहणगंमि दिव्वे मिग्गिदामगंडं दिट्ठपुव्वे । तस्म
शं मिग्गिदामगंडस्म इमं पउमावतीए मिग्गिदामगंडं मयम-
हम्मतिमं कलं ग अग्गति, तत्ते शं पडिबुद्धी सुबुद्धिं अ-
मच्च एवं वदामी-केग्गिमिया शं देवाणुप्पिया ! मल्लि विदे-
हगायवरकन्ना जम्म शं मंचच्छरपडिल्लहणगंमि मिग्गिदाम-
गंडस्म पउमावतीए देवीए मिग्गिदामगंडं मयमहम्मतिमं पि
कलं न अग्गति ? , तत्ते शं सुबुद्धी पडिबुद्धिं इक्खागुगयं
एवं वदामी-विदेहगायवरकन्ना सुपडिट्ठियकुम्भन्नयचारुच-
ग्गा वन्नआं, तत्ते शं पडिबुद्धी सुबुद्धिस्म अमच्चस्म अंतिण
मयमडं मेत्ता शिमम्म मिग्गिदामगंडजगितहामं दयं महावेइ
महाविता एवं वयामी गच्छाहिं शं तुमं देवाणुप्पिया !
मिहिलं रायहाणि तन्थ शं कुंभगम्म रत्तो धूयं पमावती-
ए देवीए अत्तिर्य मल्लि विदेहगायवरकन्ना मम भाग्गित्ता-
ए वरेहि जति वि य शं सा मयं गज्जुम्मुका, तत्ते शं मे
दए पडिबुद्धिणा रत्ता एवं वुत्ते ममाणे हइ ० पडि
मुणेंति पडिमुणित्ता जेणेव मए गिहं जेणेव चाउग्घंटं
आमग्गे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता चाउग्घंटं
आमग्गे पडिकप्पावति पडिकप्पावित्ता दूस्से ० जाव हय-
गयमहया भडचडगेरं माण्याआं शिग्गच्छति शिग्गच्छि-
त्ता जेणेव विदेहजणवए जेणेव मिहिला रायहाणी
तेणेव पहारेन्थ गमणाए । (सुत्रं ६=) ज्ञा० १ श्रु० = अ० ।

(अत्र अरहन्नकवक्कयता 'अरहणय' शब्दे १ भागे व्या-
ख्याता तत्र एवावसेया)

तेणं कालं तेणं ममएणं कुणाला नाम जणवए होन्था ।
तन्थ शं मावन्थी नामं नगरी होन्था । तन्थ शं रुप्पी कुणा-
लाहिवई नामं राया होन्था । तस्म शं रुप्पिस्म धूया धारि-
णीए देवीए अत्तया सुवाहुनामं दारिया होन्था । सुकुमाल-
पाणिपाया स्वरण य जोच्चणेणं लावणेण य उक्किट्ठा उक्कि-
ट्ठमरीग जाया याऽवि होन्था । तीमं शं सुवाहुए दारियाए
अन्नदा चाउम्मासियमज्जणए जाए याऽवि होन्था । तत्ते शं
मे रुप्पी कुणालाऽहिवई सुवाहुए दारियाए चाउम्मासिय-
मज्जणं उवाट्ठियं जाणति, जाणित्ता कोइंबियपुरिसे सदा-
वेति सदावेत्ता एवं वयामी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! सु-
वाहुए दारियाए कलं चाउम्मासियमज्जणए भविस्सति, तं
कलं तुमं शं रायमग्गमोगाहंमि चउक्कंमि जलथलयद-
मऽद्धवन्नमल्लं माहेरह ० जाव मिग्गिदामगंडं आलहन्ति । तं
शं मे रुप्पी कुणालाहिवती सुवन्नगारमेणि सदावेति म-
हावेत्ता, एवं वयामी-स्वप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! राय-
मग्गमोगाहंमि पुप्फमंडवंमि राणाविहपंचवन्नेहि तंदुत्तेहिं
णगरं आलिहह, तस्म बहुमज्झेदमभाए पट्टयं रए रए -
इत्ता ० जाव पच्चप्पिणंति । तत्ते शं मे रुप्पी मे कुणालाहिवई
हन्थिखंधवर्गए चाउग्गिणंमि मणाए महया भड ० अंत-
उरपरियालमंपग्गिउडे सुवाहुं दारियं पुरत्ता कट्टे जेणेव
रायमग्गे जेणेव पुप्फमण्डवं तेणेव उवागच्छति उवाग-
च्छिता हन्थिखंधातो पञ्चोरुहति पञ्चोरुहिता पुप्फमंडवं
अणुपविमति अणुपविमिता मीहामगवरणए पुरन्थाभि
मुहं सन्निमन्ने । तत्ते शं ताआं अंतउरियाआं सुवाहुं दारि-
यं पट्टयंमि दूस्सेति दु०त्ता भयपीतणहि कलमंहि एहाणेति
२त्ता मन्वालेकारविभूमियं करेति २त्ता पिउणो पायं वंदिउं
उवणेति । तत्ते शं सुवाहुदारिया जेणेव रुप्पी राया तेणेव
उवाच्छति उवागच्छिता पायग्गहणं करेति । तत्ते शं मे
रुप्पी राया सुवाहुं दारियं अंके निवेमंति निवेमिता सुवा-
हुए दारियाए स्वरण य जोच्चणे ० जाव विमिहए वरिसधरं
महावेति महाविता एवं वयामी-तुमं शं देवाणुप्पिया !
मम दोच्चं बहणि गामागरनगरगिहाणि अणुपविमसि,
तं अन्थि याइं ते कस्मइ रन्नो वा ईमरम्म वा कहिं चि
एग्गिणमए मज्जणए दिट्ठपुव्वे जाग्गिण शं इमीमं सुवा-
हुदारियाए मज्जणए ? तत्ते शं मे वरिमधरे रुप्पि करयल ०
एवं वयामी एवं खलु मामी ! अहं अन्नया तुमं देवा
दोच्चं मिहिलं गए, तन्थ शं मए कुंभगम्म रत्तो धूयाए
पमावतीए देवीए अत्तयाए मल्लिण विदेहगायवरकन्नाए म-
ज्जणए दिट्ठे । तस्म शं मज्जणगम्म इमं सुवाहुए दा-
रियाए मज्जणए मयमहम्मत्तं पि कलं न अग्गति ।

तए शं मे रुपी गया वरिमधरस्म अंति एय-
मदं मोच्चा शिमम्म ममं तहव मज्झणजणितहामे
दयं महावेति महावेत्ता एवं वदामी जणेव मिहिला
नयरी तणेव पहागन्थगमणाए ३ । (सूत्र ७१)

तेणं कालेणं तेणं ममएणं कामी नाम जणवए होन्था,
तन्थ शं बाणाग्मी नाम नगरी होन्था । तन्थ शं मंखे
नामं कामीराया होन्था । तते शं तीसे मल्लीए विदेहराय-
वरकन्नाए अन्नया कयाई तस्म दिव्वस्म कुंडलजुयलस्म
मंधी विमंघडिण याऽवि होन्था । तते शं मे कुंभए राया
सुवन्नगरमेणि महावेति महावेत्ता एवं वदामी-तुब्भे शं
देवाऽणुप्पिया ! इमस्म दिव्वस्म कुंडलजुयलस्म मंधि मंघा-
डेह, तए शं मा सुवन्नगरमेणी एतमदं तह चि पडिसु-
णेति पडि०त्ता तं दिव्वं कुंडलजुयलं गेएहंति गेएहत्ता
जणेव सुवन्नगरभिमियाओ तणेव उवागच्छंति उवाग-
च्छित्ता सुवन्नगरभिमियासु शिवेसेति शिवेमिच्चा बहहिं
आएहि य ० जाव परिणाममाणा इच्छंति, तस्म दिव्वस्म
कुंडलजुयलस्म मंधि घडित्तए शो चव शं मंचाएति मंघ-
डित्तए, तते शं मा सुवन्नगरमेणी जणेव कुंभए तणेव उवा-
गच्छंति उवागच्छित्ता करयल० वदावेत्ता एवं वदामी ए-
वं खलु सामी ! अज तुब्भे अम्हे महावेह महावेत्ता० जाव
मंधि मंघाडित्ता एतमाणं पञ्चप्पिणह । तते शं अम्हे तं दिव्वं
कुंडलजुयलं गेएहामो जणेव सुवन्नगरभिमियाओ ० जाव
नो मंचाएमो मंघाडित्तए । तते शं अम्हे मामी ! एयस्म
दिव्वस्म कुंडलस्म अन्नं मरिमयं कुंडलजुयलं घडेमा ।
तते शं मे कुंभए गया तीसे सुवन्नगरमेणीए
अंति एयमदं मोच्चा निमम्म आमुत्तं तिवलियं
भिउडीं निडालं माहट्टु एवं वदामी-मे कणं तुब्भे
कलायाणं भवह ? जे शं तुब्भे इमस्म कुंडलजुयलस्म
नो मंचाएह मंधि मंघाडित्तए ? ते सुवन्नगर निव्विमए
आणवेत्ति, तते शं ते सुवन्नगरा कुंभेणं रणा निव्वि-
मया आणत्ता समाणा जणेव मातिं मातिं गिहाति तणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता मभंडमत्तावगरणमायाओ मि
हिलाए रायहाणीए मज्झं मज्झेणं निक्खामंति निक्ख-
मित्ता विदेहस्म जणवयस्म मज्झं मज्झेणं जणेव कामी
जणवए जणेव बाणाग्मीनयरी तणेव उवागच्छंति उवा-
गच्छित्ता अणुजाणंति सगडीयागडं मोएन्ति मोएइत्ता
महत्थं ० जाव पाहुडं गेएहंति गेएहत्ता बाणाग्मी-
नयरी मज्झं मज्झेणं जणेव संखे कामीराया तणेव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल० जाव एवं अम्हे
शं सामी ! मिहिलातो नयरीओ कुंभएणं रणा नि-

व्विमया आणत्ता समाणा इहं इव्वमागता तं इच्छामो
शं मामी ! तुब्भे बाहुच्छायापरिग्गहिया निव्विमया
निरुव्विगा सुहं सुहणं परिगसिउं । तते शं संखे कामी-
राया ते सुवन्नगरा एवं वदामी-किन्ने तुब्भे देवाणुप्पिया !
कुंभएणं रणा निव्विमया आणत्ता ?, तते शं ते सुव-
न्नगरा संखे एवं वदामी-एवं खलु सामी ! कुंभगस्स
रणा धूयाए पभावतीए देवीए अत्तयाए मल्लीए कुंडलजु-
यलस्स मंधी विमंघडिण, तते शं मे कुंभए सुवन्नगरसेणि
महावेति महावेत्ता० जाव निव्विसया आणत्ता, तं एए
शं कारणेणं सामी ! अम्हे कुंभएणं निव्विसया आणत्ता,
तते शं मे संखे सुवन्नगरा एवं वदामी केरिसिया शं दे-
वाणुप्पिया ! कुंभगस्स धूया पभावती देवी अत्तया मल्ली
वि० तते शं ते सुवन्नगरा संखरायं एवं वदामी-शो
खलु सामी ! अन्ना काई तारिमिया देवकन्ना वा गंधव्व-
कन्ना वा ० जाव जारिमिया शं मल्ली विदेहवरगयकन्ना ।
तते शं मे संखे कुंडलजुअलजणितहामे दत्तं महावेति०
जाव तहव पहागन्थ गमणाए । (सूत्र-७२)

तेणं कालेणं तेणं ममएणं कुरुजणवए होन्था । हन्थिणा-
उरं नगरं अदीणसत्तु नामं गया होन्था ० जाव विहरति ।
तन्थ शं मिहिलाए कुंभगस्स पुत्ते पभावतीए अत्तए मल्लीए
अणुजायए मल्लदिन्नं कुमारं ० जाव जुवगया याऽवि
होन्था । तते शं मल्लदिन्नं कुमारं अन्नया कांठुं बियपुग्गिमे
महावेति महावेत्ता ० गच्छह शं तुब्भे मम पमोदवसंमि
एणं महं चित्तमभं केरह अणंग ० जाव पञ्चप्पिणंति । तते
शं मे मल्लदिन्नं चित्तगरमेणि महावेति महावेत्ता एवं व
यामी-तुब्भे शं देवाणुप्पिया ! चित्तमभं हावभावधिला-
मविच्चोयकलिणहिं रूवेहिं चित्तह चित्तहित्ता ० जाव
पञ्चप्पिणह । तते शं मा चित्तगरमेणी तह चि पडिसुणेति
पडिसुणित्ता जणेव सयाई गिहाहं तणेव उवागच्छंति
उवागच्छित्ता तूलियाओ वन्नए य गेएहंति गेएहत्ता जे
णेव चित्तसभा तणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता अणुप
विमंति अणुपविमित्ता भूमिभागं विगंचंति विगंचित्ता भूमि
मज्जेति मज्जित्ता चित्तमभं हावभाव ० जाव चित्तेउं पयत्ता
याऽवि होन्था । तते शं एयस्म चित्तगरस्म इमयारूवा चि-
त्तगरलद्धी लद्धा पत्ता अभिमममागया, जस्म शं दुप-
यस्म वा चउपयस्म वा अपयस्म वा एगदेममधि
पामति तस्म शं देमाणुसारेण तथाणुरूवं निव्वत्तंति,
तए शं मे चित्तगरदारण मल्लीए जवणियंतरियाए जालं
तरेण पायंजुहुं पामति । तते शं तस्म शं चित्तगरस्म-
इमयारूवं ० जाव मेयं खलु ममं मल्लीए वि पायंजुहुण-

मारेण मरिमगं ० जाव गुणोववेयं रूवं निव्वत्तिच्च, एवं संपहेति संपहेत्ता भूमिभागं मज्जेति मज्जिता मल्लीएऽवि पायंऽगुट्ठाऽणुसारेण ० जाव निव्वत्तेति । तते रं सा चित्तगरमेणी चित्तमभं ० जाव हावभावे चित्तेति चित्तिच्चा जेणेव मल्लदिभे कुमारे तेणेव उवागच्छ ० जाव एतमाणत्तियं पञ्चप्पिणंति । तए रं मल्लदिभे चित्तगरमेणि सकारेइ सकारित्ता विपुलं जीविपाऽरिहं पीइदाणं दलेइ दलयित्ता पडिविमजेइ । तए रं मल्लदिभे अन्नया एहाइ अंतउरपरिया-लसंपरिवुडे अम्मधार्इ मद्धि जेणेव चित्तमभा तेणेव उवा-गच्छति उवागच्छित्ता चित्तमभं अणुपविसइ अणुपविसि-त्ता हावभावविलासविचोयकलियाइ रूवाइ पासमाणे पाम-माणे जेणेव मल्लीए विदेहवरगायकभाए तयाणुरूवे शिच्व-त्तिए तेणेव पहागन्थ गमणाए । तए रं मे मल्लदिन्ने कुमारे मल्लीए विदेहवरगायकन्नाए तयाणुरूवं निव्वत्तियं पामति पामित्ता इम्यारूवं अब्भन्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था-एम रं मल्ली विदेहवरगायकन्न ति कइ लज्जिए वीडिए विअड मणियं मणियं पञ्चामकइ । तए रं मल्लदिन्ने अम्मधार्इ पञ्चामकंतं पामित्ता एवं वदामी-किन्ने तुमं एत्ता ! लज्जिए वीडिए विअड मणियं मणियं पञ्चामकइ ? तते रं मे मल्लदिन्ने अम्मधार्ति एवं वदामी-जुत्तं रं अम्मो ! मम जेट्ठाए भगिणीए गुरुदेवयभूयाए लज्जणिज्जाए मम चि-त्तगरशिच्वत्तियं मभं अणुपविसित्तए ? तए रं अम्मधार्इ मल्लदिन्ने कुमारे व ० नो खलु पुत्ता ! एम मल्ली, एम रं मल्लीविदेह ० चित्तगरणं तयाणुरूवे शिच्वत्तिए । तते रं मल्लदिभे अम्मधार्इ एममट्टं सोच्चा आमुक्ते एवं वयासी-कम रं भो चित्तयए अपत्थियपत्थिए ० जाव परिवज्जिए जे रं मम जेट्ठाए भगिणीए गुरुदेवयभूयाए ० जाव नि-व्वत्तिए ति कइ तं चित्तगरं वज्जं आणवेइ । तए रं सा चित्तगरमेणी इमीम कहाए लद्धऽट्ठा समाणा जेणेव मल्ल-दिन्ने कुमारे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता करयलप-ग्गिहायं ० जाव वद्धावेइ वद्धावित्ता एवं वयासी-एवं खलु मामी ! तस्म चित्तगरस्म इम्यारूवा चित्तकरलद्धी लद्धा पुत्ता अभिममन्नागया, जस्म रं दुपयस्म वा ० जाव शिच्वत्तेति तं मा रं सामी ! तुब्भे तं चित्तगरं वज्जं आ-णवेइ । तं तुब्भे रं सामी ! तस्म चित्तगरस्म अन्नं तयाऽ-णुरूवं दंडं निव्वत्तेह । तए रं मे मल्लदिन्ने तस्म चि-त्तगरस्म मंडासगं छिदावेइ छिदावित्ता निव्विसयं आणवेइ । तए रं मे चित्तगरं मल्लदिन्ने रं शिच्विसयं आणत्ते समाणे सभंडमत्तोवगरणमायाए मिहिलाओ शय-रीओ शिक्खमइ शिक्खभित्ता विदेहं जणवयं मज्जं म-

ज्जेणं जेणेव हत्थिणाउरे नयरे जेणेव कुरुजणवए जेणेव अदीणसत्तू राया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मंड-णिक्खेवं करइ करित्ता चित्तफलगं मज्जेइ मज्जिता मल्लीए विदेह ० पायंऽगुट्ठाऽणुसारेण रूवं शिच्वत्तेइ शिच्वत्तिच्चा क-स्वंतरंमि छुब्भइ छुभित्ता महत्थं ३, ० जाव पाहुडं गे-एहइ गेणेहत्ता हत्थिणापुरं नयरं मज्जं मज्जेणं जेणेव अदीणसत्तू राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता तं कर-यल ० जाव वद्धावेइ वद्धावित्ता पाहुडं उवणेति उवणित्ता एवं खलु अहं सामी ! मिहिलाओ रायहाणाओ कुंभगस्स रओ पुत्तेणं पभावतीए देवीए अत्तएणं मल्लदिभेणं कुमा-रेणं निव्विसए आणत्ते समाणे इह हन्धमागए तं इच्छामि रं मामी ! तुब्भं बाहुच्छायापरिग्गहिण ० जाव परिवसि-त्तए । तते रं मे अदीणसत्तू राया तं चित्तगरदारयं एवं व-दासी-किन्नं तुमं देवाणुप्पिया ! मल्लदिभेणं निव्विसए आणत्ते ? तए रं मे चित्तयगदारए अदीणसत्तू रायं एवं वदामी-एवं खलु सामी ! मल्लदिभे कुमारे अमया कयाइ चित्तगरमणिं मदावेइ मदा(वे) वित्ता एवं वयासी-तुब्भे रं देवाणुप्पिया ! मम चित्तमभं तं चैव मव्वं भाणियच्चं ० जाव मम मंडासगं छिदावेइ छिदावित्ता निव्विसयं आण-वइ, तं एवं खलु मामी ! मल्लदिभेणं कुमारेणं निव्विसए आणत्ते । तते रं अदीणसत्तू राया तं चित्तगरं एवं वदा-मी-मे करिमए रं देवाणुप्पिया ! तुमं मल्लीए तदाणुरूवं रूवं निव्वत्तिए ? तते रं मे चित्तगं कस्वंतरंराओ चि-त्तफलयं शीणेति शीणित्ता अदीणसत्तुस्म उवणेइ ० ता एवं वयासी-एम रं सामी ! मल्लीएऽवि ० तयाणुरूवस्स रूवस्म केइ आगागभावपडायां निव्वत्तिए रं खलु मक्का केणइ देवेण वा ० जाव मल्लीए विदेहरायवरकाम-गाए तयाणुरूवं रूवं निव्वत्तिच्च । तते रं अदीणसत्तू पडिरूवजणितहामे दूयं मदावेति मदावित्ता एवं वदासी-तहव ० जाव पहागन्थ गमणाए । (सूत्र-७३)

तेणं कालंणं तेणं ममएणं पंचाले जणवए कंपिल्लपुरे न-यरं जियमत्तू नाम राया पंचालाऽहिर्वइ, तस्म रं जितम-त्तुस्म धारिणीपामोक्खं देविमहस्मं आगहे होत्था । तत्थ रं मिहिलाए चोक्खा नामं परिवाइया रिउव्वेद ० जाव प-रिणिट्ठिया याऽवि होत्था । तते रं सा चोक्खा परिवाइया-मिहिलाए बहूणं राईमर ० जाव सत्थवाहपभितीणं पुरतां दा-णधम्मं च नित्थाभिमयं च सोयधम्मं च आघवेमाणी पप्प-वेमाणी परूवेमाणी उवदंमेमाणी विहरति । तते रं सा चो-क्खा परिवाइया अन्नया कयाइ तिदंडं च कुंडियं च ० जाव घाउरत्ताओ योगएहइ गेणेहत्ता परिवाइयाऽऽवसहाओपडि-

निक्खमइ पडिनिक्खमिन्ना पविग्लपग्गिवाइया मड्ढि मंपरि-
वुडा मिहिलं रायहाणिं मज्झं मज्झेणं जेणव कुंभगस्म रञ्जो
भवणे जेणव कण्ठेउरं जेणव मल्लीविदेहं तेणव उवागच्छइ
उवागच्छिता उदयपरिफामियाणं दब्भोवरि पच्चथुयाणं
भिसियाणं निर्मायति निर्मायतिन्ना मल्लीणं विदेहं ० पुरतो
दाणधम्मं च ० जाव विहरति । तं गं मल्ली विदेहा चो-
क्खं परिवाइयं एवं वयामी-तुभं गं चोक्खं ! किं मूलणं
धम्मं पञ्चत्तं ? तं गं सा चोक्खा परिवाइया मल्लिं वि-
देहं एवं वयामी अम्हं गं देवाणुप्पिया ! मयमूलणं धम्मं
पञ्चत्तमि, जएणं अम्हं किंचि असुइ भवइ तम्हं उदएण य
मड्ढियाणं ० जाव अविग्गं सग्गं गच्छामो । तणं गं मल्ली
विदेहं ० चोक्खं परिवाइयं एवं वदामी-चोक्खा ! मे ज-
हानामए कई पुरिमे रुहिरकयं वत्थं रुहिरणं चव धोवजा
अन्थि गं चोक्खा ! तस्म रुहिरकयस्म वत्थस्म रुहिरणं
धोवमाणस्स कई सोही ? नो इण्ढे ममंढे एवामेव चो-
क्खा ! तुभं गं पाणाइवाणं ० जाव मिच्छादमणमल्लेणं
नऽन्थि कई सोही, जहा व तस्म रुहिरकयस्स वत्थस्म रु-
हिरणं चव धोवमाणस्स । तणं गं सा चोक्खा परिवाइया
मल्लीणं विदेहं ० एवं वुत्ता समाणा मंकिया कंखिया विह-
(ति) गिच्छिया भयममावप्पा जाया याऽवि होत्था । मल्लीणं
गो संचाएति किंचि वि पामोक्खमाइक्खित्तणं तुमिर्णाया
संचिद्धति । तं गं तं चोक्खं मल्लीणं बहुओ दासचंडीओ
हीलेंति निंदति खिमेति गरहंति अप्पगतिया हेरुयालंति
अप्पगइया मुहमकडिया करेति अप्पगइया वग्घाडीओ करे-
ति अप्पगइया तज्जमाणीओ निच्छुभंति । तणं गं सा चोक्खा
मल्लीणं विदेहं ० दासचंडियाहिं ० जाव गरहिजमाणी ही-
लिजमाणी आसुरुत्ता ० जाव भिभिमंभमाणी मल्लीणं विदेह-
गयवक्कमाए पओममावज्जति, भिमियं गेएहति गेएह-
त्ता कस्सेतउराओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमिन्ना मिहि-
लाओ निग्गच्छति निग्गच्छिता परिवाइया मंपरिवुडा
जेणव पंचालजणवणं जेणव कंपिल्लपुरं बहुणं राईमर-
० जाव परवमाणी विहरति । तणं गं मे जियमत्तु अन्न-
दा कदाई अंतउरपरियालमड्ढिं मंपरिवुडे एवं ० जाव
विहरति । तं गं सा चोक्खा परिवाइया मंपरिवुडा
जेणव जितसत्तुस्म रप्पो भवणे जेणव जितमत्तु तेणव उ-
वागच्छइ उवागच्छिता अणुपविसति अणुपविमिन्ना जि-
यमत्तुं जएणं विजएणं वद्धावति । तं गं मे जितमत्तु चो-
क्खं परि ० एजमाणं पामति पामिन्ना मीहामणाओ अ-
वुद्धति अवुद्धिता चोक्खं मक्कारिणि मक्कारिन्ना आसणेणं
उवणिमेति । तं गं सा चोक्खा उदगपरिफामियाणं ०

जाव भिसियाणं निविसइ, जियसत्तुं गयं रञ्ज य ० जाव
अंतउरं य कुसलोदंतं पुच्छइ । तं गं सा चोक्खा जिय-
सत्तुस्म रप्पो दाणधम्मं च ० जाव विहरति । तं गं मे
जियमत्तु अप्पणो ओरोहंति ० जाव विम्हिणं चोक्खं एवं
वदामी-तुमं गं देवाणुप्पिया ! बहुणि गामाऽऽगर ० जाव
अडह, बहुणं य रातीसरगिहाति अणुपविममि, तं अन्थि
याइं तं कस्म वि रप्पो वा ० जाव एरिमए ओरोहं दिद्ध-
पुव्वं जारिमए गं इमे मह उवरोहं ? तणं गं सा चो-
क्खा परिवाइया जियसत्तुं (एवं वदामी)-ईमिं अ-
वहसियं केइ करिन्ता एवं वयामी-एवं च मरिमए गं
तुमं देवाणुप्पिया ! तस्म अगडददुस्स ? , के गं दे-
वाणुप्पिया ! मे अगडददुस्स ? , जियमत्तु मे जहानामए
अगडददुस्स सिया । मे गं तत्थ जाए तत्थेव बुद्ध अम्मं
अगडं वा तलागं वा दहं वा मरं वा मागरं वा अपास-
माणं चवं मम्मइ अयं चव अगडे वा ० जाव मागे वा,
तणं गं तं कूवं अम्मं सामुहए ददुस्स हव्वमाणं । तणं गं मे
कूवददुस्स तं सामुहददुस्स एवं वदामी-मे केम गं तुमं देवा-
णुप्पिया ! कत्तो वा इह हव्वमाणं ? , तणं गं मे सामुहए
ददुस्स तं कूवददुस्स एव वयामी- एवं खलु देवाणुप्पिया !
अहं सामुहए ददुस्स, तणं गं मे कूवददुस्स तं सामुहयं ददुस्स
एवं वयामी-के महालए गं देवाणुप्पिया ! मे ममुं ? , तणं गं
मे सामुहए ददुस्स तं कूवददुस्स एवं वयामी महालए गं
देवाणुप्पिया ! ममुं । तणं गं मे ददुस्स पाएणं लीहं केइइ
कडिन्ना एवं वयामी ए महालए गं देवाणुप्पिया ! मे
ममुं ? , गो इण्ढे, ममंढे, महालए गं मे ममुं । तणं गं
मे कूवददुस्स पुरच्छिमिल्लाओ तीराओ उप्पडित्ता गं गच्छइ
गच्छिता एवं वयामी-ए महालए गं देवाणुप्पिया ! मे
ममुं ? , गो इण्ढे ममंढे । तंहव एवामेव तुमं पि जिय-
मत्तु अन्नेमिं बहुणं राईमर ० जाव मन्थवाहपभिइणं भजं
वा भमिर्णा वा धूयं वा सुएहं वा अपासमाणं जालेमि
जारिमए मम चव गं ओरोहं तारिमए गो अम्मस्म तं
एवं खलु जियमत्तु ! मिहिलाणं नयरीणं कुंभगस्म धृता
पभावतीणं अत्तिपा मल्ली नामं ति स्वण य जुव्वणेण ० जाव
नो खलु आणा कई देवकन्ना वा जारिमिया मल्ली । विदे-
हवग्गयक्कमाए छिम्मस्म वि पायंऽगुट्ठस्म इमे तवरोहं
मयमहस्मतिमं पि कलं न अग्घइ नि कहु जोमेव दिमं
पाउब्भया नामेव दिमं पडिगया । तं गं मे जितमत्तु
परिवाइयाजणितहामे दयं महावति महावित्ता ० जाव
पहारंथ गमणाए ६ । (सूत्र—७४)

तं गं तमिं जियमत्तुपामोक्खाणं अण्हं राईणं दया

जेणेव मिहिला तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तते थं छप्पि य दूतका जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलाए अग्गुज्जाणंसि पत्तेयं पत्तेयं खंधावारनिवेसं करेति करित्ता मिहिलं रायहाणिं अणुपविमंति अणुपविमिता जेणेव कुंभए तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता पत्तेयं पत्तेयं करयल० साणं साणं राईणं वयणाति निवेदंति—तते थं से कुंभए तेसि दूयाणं अंतिए एयमट्टं मोच्चा आसुरुत्ते ० जाव तिवलियं भिउडिं एवं वयासी—न देमि थं अहं तुब्भं मल्लि विंदहवग्गसं ति कट्ठु ते छप्पि दूते अमकारिय अमम्माणिय अवहारेणं शिच्छुभावेति । तते थं जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं दूया कुंभएणं गच्चा अमकारिया अमम्माणिया अवहारेणं शिच्छुभाविया समाणा जेणेव सगा सगा जाणवया जेणेव सयाति सयाति गगगाइं जेणेव सगा सगा रायाणो तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता करयलपरि० एवं वयासी—एवं खलु मामी ! अहं जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं दूया जमगसमगं चव जेणेव मिहिला ० जाव अवहारेणं निच्छुभावेति । तं थं देइ थं सामी ! कुंभए मल्ली विं, माणं साणं राईणं एयमट्टं निवेदंति । तते थं से जियसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो तेसि दूयाणं अंतिए एयमट्टं सोच्चा निभम्म आसुरुत्ता अम्ममस्स दूयमंपेसणं करेति करित्ता एवं वदासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं छएहं राईणं दूया जमगसमगं चव ० जाव निच्छुद्धा, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अहं कुंभगम्म जत्तं गेण्हत्तए ति कट्ठु अम्ममस्स एतमट्टं पडिसुणंति पडिसुणिचा एहाया सम्मद्धा हत्थिखंधवरगया सकारंटमल्लदामा ० जाव सेयवरचामराहिं० महया हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए सद्धि संपरिवुडा सच्चिद्धीए ० जाव खेणं सएहिं सएहिं नगरोहिंतो ० जाव निग्गच्छति निग्गच्छिता एगयओ मिलायंति २ ता जेणेव मिहिला तेणेव पहारेत्थ गमणाए । तते थं कुंभए राया इमीसे कहाए लद्धज्जे समाणं बलवाउयं सदावेति सदावित्ता एवं वदासी—खिप्पा—मेव भो देवाणुप्पिया ! हय ० जाव सेसं मन्नाहेह ० जाव पच्चप्पिणंति । तते थं कुंभए एहाते सम्मद्धे हत्थिखंधवरगए सकारंटवरदाममल्लए सेयवरचामरए महया ० मिहिलं मज्झं मज्जेणं शिजाति २ ता विदेहं जणवयं मज्झं मज्जेणं जेणेव देसअंते तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता खंधावारनिवेसं करेति करित्ता जियसत्तुपामोक्खा छप्पि य रायाणो पडिवालेमाणे जुज्झमज्जे पडिचिद्धति । तते थं ते जियसत्तुपामोक्खा छप्पि य रायाणो जेणेव कुंभए तेणेव

उवागच्छन्ति उवागच्छिता कुंभएणं रथा सद्धि संपलग्गा याज्वि होत्था । तते थं ते जियसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो कुंभयं रायं हयमहियपवरवीरघाहयनिवडियचिधद्वयप्पडागं किच्छप्पाणोवगयं दिसो दिसि पडिसेहिंति । तते थं से कुंभए जितसत्तुपामोक्खेहिं छहिं राईहिं हयमहित० जाव पडिसेहिं समाणे अथामे अचवले अवीरिए० जाव अधरिसणिजमिनि कट्ठु सिग्घं तुरियं० जाव वेइयं जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलं अणुपविसति अणुपविसिता मिहिलाए दुबाराति पिहेइ पिहेत्ता रोहसजे चिद्धति, तते थं ते जितसत्तुपामोक्खा छप्पि रायाणो जेणेव मिहिला तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता मिहिलं रायहाणिं शिस्संचारं शिरुच्चारं मच्चतो समंताओ रुंभित्ता थं चिद्धंति । तते थं मे कुंभए मिहिलं रायहाणिं रुद्धं जाणित्ता अम्भंतरियाए उवट्ठाणसालाए सीहासणवग्गाए तेसि जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं रातीणं छिद्दिणि य विवराणि य मम्मणि य अलभमाणे बहूहिं आएहि य उवाएहि य उप्पत्तियाहि य ० ४ बुद्धीहिं परिणामेमाणे परिणामेमाणे किंचि आयं वा उवायं वा अलभमाणे ओहतमणसंकप्पे० जाव क्रियायति । इमं च थं मल्ली विदेहरायवरकम्मगा एहाया० जाव बहूहिं खुजाहिं परिवुडा जेणेव कुंभए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता कुंभगस्स पायग्गहणं करेति । तते थं कुंभए मल्ली विदेहगय० थो आदाति नो परियाणाइ तुमिणीए संचिद्धति । तते थं मल्ली वि० कुंभयं एवं वयासी—तुब्भं थं ताओ ! अम्मदा ममं एज्जमाणं० जाव निवेसह । किमं तुब्भं अज्ज आहतमणसंकप्पा क्रियायह ? तते थं कुंभए मल्ली विदेह० एवं वयासी—एवं खलु पुत्ता ! तव कज्ज जितसत्तुपामोक्खेहिं छहिं रातीहिं दूया संपेमिया तेणं मए असकारिया० जाव निच्छुद्धा, तते थं ते जितसत्तुपामोक्खा तेसि दूयाणं अंतिए एयमट्टं सोच्चा परिकुविया समाणा मिहिलं रायहाणिं निस्संचारं० जाव चिद्धंति । तते थं अहं पुत्ता तेसि जितसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं अंतराणि अलभमाणे० जाव क्रियायामि । तते थं मा मल्ली विदेहरायवरकम्मगा कुंभयं रायं एवं वयासी—मा थं तुब्भे ताओ ! ओहयमणसंकप्पा० जाव क्रियायह । तुब्भे थं ताओ ! तेसि जियसत्तुपामोक्खाणं छएहं राईणं पत्तेयं पत्तेयं रहमियं दूयसंपेस करेह । एगमेगं एवं वहह—तव देमि मल्ली विदेहरायवरकणं ति कट्ठु संभाकालसमयंसि पविरलमरणंसि निमंतसि पडिनिस्तंसि पत्तेयं पत्तेयं मिहिलं रायहाणिं अणुप्पंमेह २ गम्भघरणसु अणुप्पंमेह मिहिलाए राय—

हाणीं दुवागइं पिधेह पिधेत्ता गेहमजे चिट्टह, तेते गं कुंभए
एवं वयासीं । ते चव० जल पवमेति गेहमजे चिट्टति । तेते गं
ते जितमत्तुपामोक्खा छपि य रायाणां कल्लं पाउब्भूया० जा
५ जालंउत्तरहि कणगमयं मत्थपाच्छिड्डं पउमुपलपिहाणं
पाडिमं पामति । एम गं मल्ली विदेहरायवरकण सि कट्ट
मल्लीए विदेह० स्वे य जेवणे य लावणं य मुच्छिया
गिद्धा० जाव अज्झोववापा अशिमिमाए दिट्ठीए पेहमाणा
पेहमाणा चिट्टति । तेते गं मा मल्ली विदेह० एहाया० जाव
पायच्छित्ता मव्वालंकार० बहहिं खुआहिं ० जाव परि-
क्खित्ता जेणव जालघरणे जेणव कणयपाडिमा तेणेव उ-
वागच्छइ उवागच्छित्ता तीमे कणगपाडिमाए मत्थपाओ
नं पउमं अयणेति । तेते गं गंधं गिद्धावति मे जहा-
नामए अहिमंति वा ० जाव अमुभतराणं चव । तेते गं
ते जियसत्तुपामोक्खा तेणं अमुभेणं गंधं अमिभूया
समाणा सण्हिं सण्हिं उत्तरिज्जहिं आमातिं पिहेति पि-
हित्ता परम्मुहा चिट्टति । तेते गं मा मल्ली विदेह० ते
जितमत्तुपामोक्खे एवं वयासीं किणं तुब्भे देवाणुप्पिया !
सण्हिं सण्हिं उत्तरिज्जहिं० जाव परम्मुहा चिट्टह ?
तेते गं ते जितमत्तुपामोक्खे मल्लि विदेह० एवं वयंति
एवं खलु देवाणुप्पिया ! । अम्हे इमेणं अमुभेणं गंधं
अमिभूया समाणा सण्हिं सण्हिं० जाव चिट्टामो । तेते
गं मल्ली विदेह० ते जितमत्तुपामोक्खे० जइ ता देवा-
णुप्पिया ! इमीं कणग० जाव पाडिमाए कल्लकल्लि
ताओ मणुस्साओ अमण पा० ४ एगमणे पिडे पक्खि-
प्पमाणे पक्खिप्पमाणे इमेयाक्खे अमुभे पांगालपरिणाम
इमस्म पुण अराणियसरास्म खलाऽऽसवस्म वेलाऽऽसव-
स्म पिताऽऽसवस्म मुक्खमंणिगयूयाऽऽसवस्म दूखउयाम-
नीयामस्म दूखमुत्तुनियपुगीमपुण्णस्म मडण ० जा-
व धम्मस्म केणिए परिणाम भविस्सति ? , ते मा गं तु-
ब्भे देवाणुप्पिया ! माणुस्मए सु कामभोगे सु मज्झह रज्जह
गिज्झह मुज्झह अज्झोववज्झह । एवं खलु देवाणुप्पिया !
तुम्हे अम्मे इमाओ तच्चे भयग्गहणे अवरोविदेहवामे मलि-
लावतिमि विजए वीययोगए रायहण्हिए मत्थवलपामो
क्खा मत्त वि य बालवयंसा रायाणां होत्था, सह जा
या ० जाव पवयतिता । तए गं अहं देवाणुप्पिया ! इमेण
कारणेणं इत्थं जामगेणं कम्मं तिप्पत्तेमि जइ गं तुब्भे
चान्थं उवसेपजित्ता गं विहरह । तेते गं अहं छड्डं उवसेप
जित्ता गं विहरमि, मेमं तहव मव्वं । तेते गं तुब्भे देवाणु-
प्पिया ! कल्लसांय कालं किवा जयेत विमाणं उवणा
तन्त्र गं तुब्भे देवणां वि वनीयानि यागरेणमाइं रिती, ते

ते गं तुब्भे ताओ देवलोयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव
जेवुदीवे दीवे ० जाव साइं साइं रज्जातिं उवसेपजित्ता
गं विहरह । तेते गं अहं देवाणुप्पिया ! ताओ देवलोया-
ओ आउक्खएणं ० जाव दारियत्ताए पच्चायाया ।

“ किं थ तयं पम्हुड्डं, जं थ तया भोजयंतपवरंमि ।

वत्था समयनिबद्धं, देवा ! तं संभरह जातिं ॥ १ ॥ ”

तेते गं तेसि जियसत्तुपामोक्खाणं छएहं रायाणं मल्लीए वि-
देह ० अंतिए एतमड्डं सोच्चा शिसम्म सुभेणं परिणामेणं पम-
त्थेणं अज्झवसाणेणं लसाहिं विमुज्झमाणीं तयावरणि-
आणं ० ईहावूह ० जाव मप्पि जाइस्ममरणे समुप्पन्ने । एयमड्डं
सम्मं अभिसमागच्छति । तए गं मल्ली अरहा जितसत्तुपा-
मोक्खे छपि रायाणां समुप्पन्नजाइस्ममरणे जाणिता गच्छ-
घराणं दाराइं विहाडावेति । तेते गं ते जितमत्तुपामोक्खा जे-
णव मल्ली अरहा तेणेव उवागच्छति उवगच्छित्ता तेते गं
महव्वलपामोक्खे मत्त वि य बालवयंसा एगपओ अभि-
ममस्सागया याऽवि होत्था । तेते गं मल्लीए अरहा ते जित-
सत्तुपामोक्खे छपि य रायाणां एवं वयासीं एवं खलु अहं
देवाणुप्पिया ! संसारभयउत्तिग्गा ० जाव पवयामि ते तुब्भे
गं कि करह कि ववमह ० जाव किं मे हियसामन्थे ? ,
लियमत्तु ० मड्डि अरहं एवं वयासीं जति गं तुब्भे देवाणुप्पि-
या ! संसार ० जाव पवयह अम्हे गं देवाणुप्पिया ! के अणे
आलंयणे वा आहार वा पडिबंथे वा नह चव गं देवाणुप्पि-
या ! तुब्भे अम्हे इमाओ तच्चे भयग्गहणे बहु सु कज्झ सु य
मेदीपमाणं ० जाव धम्मधुरा होत्था तथा चव गं देवाणु-
प्पिया ! ईहिं पि ० जाव भविस्सह, अम्हे वि य गं दे-
वाणुप्पिया ! संसारभयउत्तिग्गा ० जाव मीया जम्ममरणमा-
णं, देवाणुप्पियाणं साद्धं ० सुंदा भविता ० जाव पवयामो ।
तेते गं मल्ली अरहा ते जितमत्तुपामोक्खे एवं वयासीं जे-
गं तुब्भे संसार ० जाव मण साद्धि पवयह ते गच्छह
गं तुब्भे देवाणुप्पिया ! । सण्हिं सण्हिं रज्जाहिं जइ पुत्त
रजे ठावह ठावेत्ता पुग्गिमहस्मवाहिणीओ मीयाओ दु-
स्सह, दुरूढा समाणा मम अतियं पाउब्भवह । तेते गं
ते जितमत्तुपामोक्खा मल्लिस्म अरहाते एतमड्डं पडिमु-
येति । तेते गं मल्ली अरहा ते जितमत्तु ० गहाय जेणव
कुंभए तणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता कुंभगस्म पाणु
पाडति । तेते गं कुंभए ते जितमत्तु ० विपुलेणं अमण पा० ४
एण्णकथगंधमन्तान्कारणं सक्कारति ० जाव पाडविमजे
ति, तेते गं ते जितमत्तुपामोक्खा कुंभएणं गप्पा वि-
सज्जिया समाणा जेणव साइं साइं रज्जातिं जेणव न-
गरानि तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मगाइं रज्जातिं

उवसंपञ्जिता विहरंति । तते गं मल्ली अग्रहा संवच्छ-
राज्जसाणे निक्खमिस्सामि त्ति मणं पहारंति । (सूत्र-७५)

तेणं कालेणं तेणं समणं सकम्माज्जमणं चलति, तते गं
सकं देविंदे देवराया आमणं चलयं पासति पामित्ता अहिं
पउंजति पउंजिता मल्लि अग्रहं ओहिणा आभोणति आ-
भोहत्ता इमेयारूवे अज्झत्थिए ० जाव समुप्पजित्था-एवं
खलु जंबुदीवे दीवे भारहं वामे मिहिलाए कुंभगम्म ० मल्ली
अग्रहा निक्खमिस्सामि त्ति मणं पहारंति, तं जीयमेयं ज्जी-
यपच्चुप्पन्नमणागयाणं मक्काणं ० ३ अग्रहंताणं भगवंताणं
निक्खममाणाणं इमेयारूवे अन्थमंपयाणं दलित्तए, तं जहा-

“ तिप्पेय य कोडिमया, अट्ठासीदिं च होति कोडीओ ।

अमीतिं च मयमहस्मा, इंदा दलयंति अग्रहाणं ॥१॥ ”

एवं संपहेति संपहिता वेममणं देवं सदावेति सदावित्ता ०
एवं खलु देवाणुप्पिया ! जंबुदीहि दीवे भारहं वामे ० जाव
अमीतिं च मयमहस्माइं दलित्तए, तं गच्छह गं देवा-
णुप्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहं वामे कुंभगभवणंमि इमे-
यारूवे अन्थमंपयाणं माहरह माहरित्ता खिप्पांमव मम
एयमाणत्तियं पच्चप्पिणाहि । तते गं मे वेममणं देवं सकं
देविंदेणं एवं वुत्ते हट्ट करयल ० जाव पडिमुणइ पडिमु-
णिन्ना जंभणं देवं सदावेह सदावित्ता एवं वयामी गच्छह
गं तुम्भे गं देवाणुप्पिया ! जंबुदीवे दीवे भारहं वामे
मिहिलं गयहाणि कुंभगम्म रत्ता भवणंमि तिप्पेय य कोडि-
मया अट्ठासीयं च कोडीओ अमीयं च मयमहस्माइं अ-
यमयारूवे अन्थमंपयाणं माहरह माहरित्ता मम एयमाण-
त्तियं पच्चप्पिणाहि । तते गं मे जंभगा देवा वेममणं ० जाव
मुणेत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिमीभागं अवक्कमंति अवक्कमिन्ना ०
जाव उत्तरवेउच्चियाइं रूवाइं विउच्चवंति विउच्चित्ता ताए उ-
क्किट्ठाए ० जाव वीडियमाणा जेणव जंबुदीवे दीवे भारहं वामे
जेणव मिहिला गयहाणी जेणव कुंभगम्म रत्ता भवणं तेण-
व उवागच्छंति २ ता कुंभगम्म रत्ता भवणंमि तिप्पेय य कोडि-
मया ० जाव माहरंति माहरित्ता जेणव वेममणं देवं तेणव
उवागच्छंति उवागच्छित्ता करयल ० जाव पच्चप्पिणांति,
तते गं मे वेममणं देवं जेणव सकं देविंदे देवराया तेणव
उवागच्छइ उवागच्छित्ता करयल ० जाव पच्चप्पिणांति ।
तते गं मल्ली अग्रहा कल्लाकल्लि ० जाव मागहओ पायरामो
त्ति बहुणं मणाहाण य अणाहाण य पंथियाण य पहि-
याण य कगाडियाण य कप्पडियाण य एगमेगं हिरमा-
कोडि अट्ट य अण्णात्ति मयमहस्मात्ति इमेयारूवे अन्थ-
मंपयाणं दलयति, ताए गं मे कुंभण मिहिलाए गयहाणीए
तत्थ तत्थ ताहि ताहि देसे देसे बहुओ महाणमसालाओ

कंरति, तत्थ गं बहुव मणुया दिप्पभइमत्तवेयणा विपुलं अ-
सण ० ४ उवक्खंडेति उवक्खंडेत्ता जे जहा आगच्छंति तं ०
पंथिया वा पडिया वा कगाडिया वा कप्पडिया वा पाम-
डत्था वा गिहत्था वा तस्म य तहा आसत्थस्म वीमत्थ
स्स सुहासणवग्गतं ० तं विपुलं अमणं पा ० ४ परिभाणमाणा
परिवेसेमाणा विहरंति, तते गं मिहिलाए सिंघाडग ० जाव
बहुजणो अम्ममाणस्म एवमातिक्खति एवं खलु देवाणु
प्पिया ! कुंभगम्म रत्ता भवणंमि सच्चकामगुणियं किमि-
च्छियं विपुलं अमणं पाणं ० ४ बहुणं समणाण य ० जाव
परिवेसिज्जति,

“ वग्गरिया घांमिज्जति, किमिच्छियं दिज्जए बहुविहीयं ।

मुरअसुरंदेवदाणव-नरिंदमट्टियाण निक्खमणं ॥१॥ ”

तते गं मल्ली अग्रहा संवच्छरणं तिप्पि कोडिमया
अट्ठासीति च होति कोडीओ अमीतिं च मयमहस्माइं
इमेयारूवे अन्थमंपयाणं दलित्तए निक्खमामि त्ति मणं
पहारंति । (सूत्र-७६)

तेणं कालेणं तेणं समणं लोमंतिया देवा वंमलेण
कप्प रिद्धे विमाणपत्थडे मण्हि मण्हि विमाणेहि मण्हि
सण्हि पामायवडिमण्हि पत्तेय पत्तेयं चउहिं सामाणिय-
माहस्मीहिं तिहिं परिमाहिं सत्तहिं अणिण्हि मत्तहिं अ-
णियाहिर्वहीं मेलयहिं आयरक्खदेवसाहस्मीहिं अन्नेहि
य बहुहिं लोमंतिएहिं देवेहिं मट्ठिं मंपविट्ठा महया हय
नट्टीयवाइय ० जाव रंवरं भुजमाणा विहरइ, तं जहा
“ सारस्स य माइच्चा, वण्णी वरुणा य गहतोया य ।
तुमिया अच्चावाहा, अग्गिच्चा चव रिद्धा य ॥ १ ॥ ”
तते गं तेमि लोमंतियाणं देवाणं पत्तेयं पत्तेयं आमणांति
चलंति तेहव ० जाव अग्रहंताणं निक्खममाणाणं संबोहणं
करत्ता त्ति तं गच्छामो गं अमं वि मल्लिअ अग्रहंता
संबोहणं करमि त्ति कट्ट एवं संपहेति संपहिता उत्तरपुर
च्छिमं दिमीभायं ० वेउच्चियममुग्घाएणं ममोहणंति म
माहगिन्ना मंविजाइं जायणाइं एवं जहा जंभगा ० जाव
जेणव मिहिला गयहाणी जेणव कुंभगम्म रत्ता भवणं
जेणव मल्ली अग्रहा तेणव उवागच्छंति उवागच्छित्ता अं
तलिक्खपाडिवच्चा मखिग्विणियाइं ० जाव वत्थांति पवरप
रिहिया करयल ० ताहि इट्ठा ० एवं वयामी वुज्झाहि भगवं
लोमनाहा पवत्तहि धम्मनित्थं जीवाणं हियमुहनिस्सेयग
कं भविस्समि त्ति कट्ट दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयंति
वइन्ना मल्लि अग्रहं वेदंति नमंमंति वंदिता नमंमिन्ना जा
मेव टिमि पाउच्चूआ तांमेव टिमि पडिण्या । तते गं
मल्ली अग्रहा ताहि लोमंतिएहिं देवेहिं संबोहिण म

माणे जेणेव अम्मापिअरो तेणेव उवागच्छति उवाग-
च्छिता करयल० इच्छामि शं अम्मयाओ, तुम्हेहि
अब्भणुस्सते मुंडे भवित्ता ० जाव पव्वतित्तए, अहासुहं
देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह । तते शं कुंभए कोडुंवि-
यपुरिसे सदांवात सदावित्ता एवं वदामी-खिप्पामेव अट्ट-
सहस्सं सोवप्पियाणं ० जाव भोमेआणं ति, अत्थं च महत्थं०
जाव तित्थयराऽभिसेयं उवट्टवेह ० जाव उवट्टवेति । तेणं का-
लेणं तेणं समएणं चमरे अमुरिंदे ० जाव अच्चुयपज्जवसाणा
आगया, तते शं मके देविंदे देवराया आभिआंगिए देवे
सदावेति सदावित्ता एवं वदामी-खिप्पामेव अट्टसहस्सं सोव-
प्पियाणं ० जाव अत्थं च तं विउलं उवट्टवेह ० जाव उवट्टवेति,
ते वि कलमा ते चैव कलमे अणुपविट्ठा । तते शं से सके
देविंदे देवराया कुंभराया मल्लि अरहं सीहामणंमि पुगत्थाऽ-
भिमुहं निवेसेह अट्टमहस्सेणं सोवप्पियाणं ० जाव अभि-
मिंचंति । तते शं मल्लिस्म भगवओ अभिमेए वट्टमाणं अ-
प्पेगतिया देवा मिहिलं च मग्गिभनरं वाहिं जाव० सव्वतो म-
मंता परिधावंति, तए शं कुंभए राया दोच्चं पि उत्तराव-
कमणं ० जाव सव्वाऽलंकारविभूतियं करेति करित्ता कोडुंवि-
यपुत्तिने सदावेइ सदावित्ता एवं वदामी-खिप्पामेव मणोरमं
सीयं उवट्टवेह ते उवट्टवेति, तते शं सके देविंदे देवराया
आभिआंगिए० खिप्पामेव अणेगखंभ० जाव मणोरमं सीयं
उवट्टवेह ० जाव माऽवि सीया तं चैव सीयं अणुपविट्ठा । तते
शं मल्ली अरहा सीहासणाओ अब्भुट्टेति अब्भुट्टिता जेणेव
मणोरमा सीया तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता मणोरमं
सीयं अणुपयाहिणीकरेमाणा मणोरमं सीयं दुरूहति दुरू-
हित्ता सीहासणवरगए पुगत्थाभिमुहे मग्गिभं, तते शं कुं-
भए अट्टारसमणिप्पमेणीओ सदावेति सदावित्ता एवं व-
दामी-तुम्हे शं देवाणुप्पिया ! एहाया ० जाव मव्वालंकार-
विभूमिया मल्लिस्म सीयं परिहह ० जाव परिहंति । तते शं
सके देविंदे देवराया मणोरमाए दक्खिणिं उवरिं वाहं
गेहति, ईमाणे उवरिं उवरिं वाहं गेहति, चमरे
दाहिणिं हेट्टिं, वली उवरिं हेट्टिं अवमेसा देवा ज-
हारिं मणोरमं सीयं परिहंति ।

“पुंवि उक्खित्ता माणु-स्महितो हट्टरोमकूवेहि ।

पच्छा हवंति सीयं, अमुरिंदसुरिंदनागिदा ॥ १ ॥

जलचवलकुंडलधरा, मच्छंदविउव्वियाऽऽभरणधारी ।

देविंददाणविंदा, वंति सीयं जिणिंदस्स ॥ २ ॥ ”

तते शं मल्लिस्म अरहओ मणोरमं सीयं दुरूहस्म इमे अ-
ट्टमंगलगा पुगतो अहाणु० एवं निग्गमो जहा जमालिस्म ।
तते शं मल्लिस्म अरहतो निक्खममाणस्स अप्पेगइया देवा

मिहिलं आसिय० आभिभतरवासविहि गाहा० जाव पधावंति,
तते शं मल्ली अरहा जेणेव सहस्संववणे उज्जाणे जेणेव
असोगवरपायव तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता सीयाओ
पञ्चारुहति पञ्चारुहित्ता आभाणऽलंकारं पधावती पडि-
च्छति । तते शं मल्ली अरहा समयमेव पंचमुट्टियं लोयं क-
रेति, तते शं सके देविंदे देवराया मल्लिस्म केसे पडिच्छति,
खीरोदगममुहे पक्खिवइ । तते शं मल्ली अरहा शमोऽ-
त्थु शं सिद्धाणं ति कट्टु सामाइयचरित्तं पडिवज्जति, जं
समयं च शं मल्ली अरहा चरित्तं पडिवज्जति, तं समयं
च शं देवाणं माणुसाण य णिग्घासे तुरियनिणायणीय-
वातियनिग्घासे य सक्कस्स वयणसंदेसणं तिलुके याऽ-
वि होत्था । जं समयं च शं मल्ली अरहा सामातियं च-
रित्तं पडिवज्जं तं समयं च शं मल्लिस्म अरहतो माणु-
स्सधम्माओ उत्तरिए मणपज्जवनाणे समुप्पन्ने । मल्ली शं
अरहा जे से हेमंताणं दांवे मासं चउत्थे पक्खे पोमसुद्धे
तस्म शं पोमसुद्धस्स एकारसीपक्खेणं पुव्वऽएहकालस-
मयंमि अट्टपणं भत्तेणं अणणएणं अस्मिणीहिं नक्ख-
त्तेणं जोगमुवागएणं तिहिं इत्थीमएहिं अहिभतरियाए
परिसाए तिहिं पुगिसमएहिं वाहिरियाए परिसाए सद्धि
मुंडे भवित्ता पव्वइए, मल्लि अरहं इमे अट्ट रायकुमारा
अणुपव्वइसु; तं जहा—

“ शंदे य शंदिमित्ते, सुमित्तं बलमित्तं भाणुमित्ते य ।

अमरवति अमरसेणे, महसेणे चैव अट्टमए ॥ १ ॥ ”

तए शं से भवणवइ-वाणमंतग-जोहसिय-वेमाणिया
मल्लिस्म अरहतो निक्खमणमहिमं करेति करित्ता जेणेव
नंदीसरं० अट्टाहियं करेति करित्ता० जाव पडिगया । तते
शं मल्ली अरहा जं चैव दिवमं पव्वतिए तस्सेव दिवसस्म
पुव्वाऽ (पच्च) वरणहकालमयंमि असोगवरपायवस्स अहं
पुट्टविमिलावट्टयंमि सुहासणवरगयस्स सुहेणं परिणामेणं
पसन्थेहिं अज्झवसाणेहिं पसन्थाहिं लेसाहिं विसुज्झ-
माणीहिं तथा वरणकम्मरयविकरणकरं अपुव्वकरणं अ-
णुपविट्टस्म अणंते ० जाव केवलनाणदंमणं समुप्पन्ने ।
(सूत्र-७७)

तेणं कालेणं तेणं समएणं सव्वदेवाणं आसणातिं च-
लंति ममोमहा सुणेति अट्टाहियमहाम० नंदीसरं जांमव
दिमं पाउ ० कुंभए वि निगच्छति । तते शं ते जितसत्तु-
पायुक्खा छप्पि य० जट्टपुत्ते रजे ठावित्ता पुरिमसहम्मवा-
हिणीयाओ दुरूहा सव्विट्ठीए जेणेव मल्ली अर० जाव पज्जु-
वामंति, तते शं मल्ली अर० तीये महालियाए कुंभगस्म
तेसिं च जितसत्तुपायुक्खाणं धम्मं कहेति परिगा जांमव

दिमि पाउञ्चया तामेव दिमि पडिगया । कुंभए ममाण-
वामए जाते, पडिगए पभावनी य । तते गं जितमत्त-
छप्पि गयाणो धम्मं मोच्चा आलित्तए गं भेंत ! ० जाव पव्व-
इया, चोदसपुव्विणो अणंत केवले मिट्ठा । तते गं मल्ली
अरहा महसंवरणाओ निक्खमति निक्खमिच्चा वहिया
जणवयविहारं विहरइ, मल्लिस्म गं भिमगपामोक्खा अट्ठा-
वीमं गणा, अट्ठावीमं गणहरा होन्था । मल्लिस्म गं अरहआ
चत्तालीमं ममाणमाहस्मीओ उक्को ० बंधुमतिपामोक्खाओ
पणपणं अजियामाहस्मीओ उक्को ० सावयाणं एगामत-
माहस्मी चुलमीति महस्मा ० सावियाणं तिन्नि मय-
माहस्मीओ पणणट्ठि च महस्मा छम्मया चोदमपुव्वीणं वी-
मं मया ओहिनाणीणं वत्तीमं मया केवलणाणीणं पण्तीमं
मया वउव्वियाणं अट्ठ मया मणपज्जवनाणीणं चोदम मया
वाड्ढं वीमं मया अणुत्तरोववानियाणं । मल्लिस्म अरहओ
दुविहा अंतगडभूमी होन्था, तं जहा-जुयंतकरभूमी परिग-
यंतकरभूमी य ० जाव वीमतिमाओ पुग्गिजुगाओ जुयं
तकरभूमी, दुवालमपरियाए अंतमकामी । मल्ली गं अरहा
पणुवीमं धण्णतिमुट्ठं उच्चत्तेणं वरणेणं वियंगुमं ममचउ-
रंगमंठाणे वज्जग्गिभनारायमंधरणे मज्झदेमं गुहं गुहं
विहरित्ता जेगेव मम्मयपव्वए तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छित्ता मंमयमेलभिहर पाओवगमणुव्वरणे मल्लीण य एगं
वाममतं आगारवामं पणपणं वाममहस्माति ताममयउ-
णाति केवलिपरियाणं पाउणिच्चा पणपणं वाममहस्माइ
मव्वाउयं पालइत्ता जे मे गिम्हाणं पढमे मागे दोच्चे पक्खे
चित्तगुट्ठं तस्म गं चेतसुट्ठस्म चउत्थीए भरणेए एक्खत्तेणं
अद्रत्तकालममथमि पंचहिं अजियामएहि अन्धितगियाए
परिमाए पंचहिं अणगारमएहि वाहिरियाए परिमाए मामि
एणं भत्तेणं अपाणएणं वग्गारियाणी स्त्रीणे वेयसिज्जे आ-
उए नामगेओ मिट्ठे एवं परिनिव्वारणमहिमा भाणियव्वा ज-
हा जेवुहीवप्पनीए, नंदीमरे अट्ठाहियाओ पडिगयाओ । एवं
खलु जंबू ! समणेणं भगनया महावीरिणं अट्ठमस्म नायज्झ-
यणम्म अयमट्ठ पणत्ते त्ति वेमि । (सूत्र ७८) जा ० १ श्रु ० ८ अ ० ।

मल्ली गं अरहा पणवीमं धण्ण उट्ठं उच्चत्तेणं होन्था ।
(म ० २५ मम ० ।) मल्लिस्म गं अरहआ पणपञ्चवाम-
महस्माइ परमाउं पालइत्ता मिट्ठे बुद्ध ० जाव सव्वदुक्ख-
प्पहीणे । म ० ५४ मम ० ।

मल्लिधक्कव्यता प्रतिवद्धे अप्रमे ज्ञानाध्ययने, म ० १८ मम ० ।
आ ० चू ० । भगवणे भविष्यन्त्येकानविंशे तीर्थकरे, (समवा-
याङ्गं त्वयं विवादशब्देनोक्तः । प्रव ० ७ द्वार) प्रश्न ० । आ ० ।

मल्ली गं अरहा अप्पमत्तमे मुट्ठे भविच्चा अगाराओ
अणगारियं पव्वए, तं जहा मल्लिविदेहरायवरकएणा प-

डिबुद्धी इक्खागाराया नंदच्छाए अंगाराया रूप्पी कुणाला-
हिवइ मंखे कामीराया अदीणमत्त कुरुराया जियमत्त पंचाल-
गया । स्था ० ७ ठा ० ।

श्रीमल्लिजिनस्य द्वादशपर्यदामवस्थानिर्देशनादौ सर्वजिनव-
त्किंवा भिन्नत्वमिति प्रश्ने, उत्तरम्-देशनाकाले द्वादशपर्य-
दामवस्थानि तस्मै सर्वजिनसमाना वैयावृत्त्यं तु साध्यः कुर्व-
न्तीति । १५६ प्र ० । सेन ० ३ उल्ला ० ।

मल्लिक-मल्लिक-पारसीक-शब्दः । स्वामिन, ती ० ३६ कल्प ।
मल्लिजिन-मल्लिजिन-पुं ० । एकोनविंशे अवगर्पिणीतीर्थकरे,
प्रव ० २७ द्वार । आ ० चू ० ।

मल्लिज्जभयण-मल्ल्यध्ययन-न ० । श्रीज्ञानात्म्यं ५५ माध्ययने
अदीनशत्रुगजस्य मल्लीस्यरूपाऽवगर्माधिकारः, "तए गं से मल्ल-
दिशे कुमार तस्म चित्तगर्म्मसं सडासगं छिदावन्त, इत्यत्र सं-
दशकशब्देन किमुच्यते? तस्य किं छिदितम्? वृत्तौ व्याख्यातं न
दृश्यते । आवश्यकवृत्त्युपदेशमालादौ घटीवृत्तिश्चाद्विधि-
प्रमुखग्रन्थेषु सृगावर्तीत्यन्धे संदेशक एव लिखितोऽस्ति,
एवं संदशकस्यैवार्थः कः? तेन तस्यार्थः साक्षरे प्रसाद्य इति
प्रश्ने, उत्तरम्-संदशकशब्देनात्राङ्गुप्रदेशिन्योरप्रमुच्यते यतो
विंशरावश्यकवृत्तौ चित्रकरसम्बन्धाधिकारं निरपराधस्यैक-
चित्रकरस्याङ्गुप्रदेशिन्योरग्रं छिदितं शतार्त्ताकनरपति-
नेत्युक्तमस्तीति । १७१ प्र ० । सेन ० ३ उल्ला ० ।

मल्लियच्छ-मल्लिकात्त-त्रि ० । मल्लिका-विचकिलस्तद्वद्विज्ञो
यस्य स मल्लिकात्तः । शुक्लात्त, " हरिमेला मउलमल्लियच्छा-
ण " । आ ० ।

मल्लिया-मल्लिका-स्त्री ० । विचकिलपुण्ये, यल्लोके वेलीति प्राप्ति-
जम् । जं ० ३ वत्त ० । शा ० । आ ० । उत्त ० । स्नानमल्लिकावि-
शेष, आ ० म ० १ अ ० । कल्प ० । प्रज्ञा ० ।

मल्लियामंडव-मल्लिकामण्डप-पुं ० । मल्लिकामये मण्डपे, जी ०
३ प्रति ० ४ अधि ० ।

मल्लिणाय-मल्लिज्ञान-न ० । मल्ली एकोनविंशतितमजिनस्था-
नात्पत्रा तीर्थकरी संघ ज्ञानम् । ज्ञानाधर्मिकथाया अप्रमेऽध्य-
यने, ज्ञा ० १ श्रु ० १ अ ० ।

मल्लिमेण-मल्लिषण-पुं ० । नागेन्द्रगच्छीये उदयप्रभसृग्गिशिष्ये,
स च १२१४ शके वर्त्तमान आसीत् । स्याद्वादमञ्जरीम-अन्य-
योगव्यवच्छेदिका टीकां च व्यरीरचत् । जं ० ६० ।

मल्हरा-देशो-लीलायाम् . दे ० ना ० ६ वर्ग ० ११६ गाथा ।

मम-मप-पुं ० । चणकाकृतो शरीरेण्डे कृष्णवर्णे गोलमांसे,
अनु ० ।

ममग-मशक-पुं ० । चतुर्गिन्द्रियजन्तो, उत्त ० ३६ अ ० । आन्वा ० ।
विश ० । आ ० क ० । जं ० । प्रश्न ० । आ ० । ज्ञा ० ।

ममगधर-मशकगृह-न ० । स्वनामख्याते मशकनिवारणे पर्य-
ङ्गच्छादनवन्धे, ज्ञा ० १ श्रु ० १ अ ० ।

ममाण-श्मशान-न ० । " शांते श्मशानश्मशाने " । ८ । २ । ८६ ।
दत्तात्रेयक ' ममाणं । पा ० ८ पाद । पितृवने, दश ० १०

ममाण

अ० । शवस्थाने, स्था० १० टा० । आ० म० । प्रत्यये-
“पञ्चवर्गं पितृवर्गं ममाणं च” पाद० ना० १५ गाथा ।

ममाणपाल-श्मशानपाल-पुं० । शवदाहस्थानगतके, “उज्ज-
ति स्म श्मशानं सा, गृहकस्थलेर्वापृतम् । श्मशानपालो मात-
ङ्गः, प्रेत्य पन्न्यं तमर्पयन्” ॥१॥ आ० क० ४ अ० । आव० ।

ममाणपितृ-श्मशानपितृ-पुं० । स्वनामख्याते यत्ने, “मसा-
गमज्जे ममाणपितुनाम जङ्घो अण्णमिद्धो अन्थि” ।
दर्श० १ तत्त्व ।

ममाणमामन्त-श्मशानमामन्त-पुं० । श्मशानसमीपे, स्था०
१० टा० ।

ममार-ममार-पुं० । मसृणीकारके पापाणविशेषे, ज्ञा० १ श्रु०
१ अ० ।

ममारगल्ल-ममारगल्ल-पुं० । गन्तविशेषे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
उत्त० । सूत्र० । रा० । प्रज्ञा० । जं० । आ० म० । स्था० ।

ममारगल्लकाण्ड-ममारगल्लकाण्ड-न० । ममारगल्लप्रभे गन्तप्र-
भाया नरकपृथ्व्या काण्डे, स्था० १० टा० ।

ममि-मपि-(षी)-स्त्री० । कज्जले, भ० १५ शा० । जं० । मयी-
प्रधाने भाजने, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । मनुष्यापलक्षिते लेखन-
जीविनि, पु० । तं० ।

मसिगुलिया-मपीगुलिका-स्त्री० । घोलितकज्जलगुटिकायाम्,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

ममिण-मसृण “मसृण मृगाइ मसृण मृगघृष्टे वा” ॥२॥ १६३०॥
इति ऋत इडा । मसिणे । ममणे । प्रा० १ पाद । कामलत्व-
नि, रा० । सुकुमारस्पर्शे, वृ० ३ उ० । ओ० । अपरूपे, ओ० ।
नि० चू० ६ उ० । ऋदणे, स्था० ४ टा० २ उ० । विशेषे, दे०
ना० ६ वर्गे ११ गाथा । मन्त्रे, “मसिणं मणिंश्च मट्टं, मट्टं
अलसे जडे मगलं च । खेले निहन्ते महेरे, चीत्तये मेधरं
थिमिञ्च ॥२॥” पाद० ना० १५ गाथा । कामले, पाद० ना० ६१
गाथा ।

ममिणिञ्च-मसृणित-त्रि० । चिह्ने, “ममिणिञ्च मसृणितञ्च”
(६६४) पाद० ना० २२३ गाथा ।

ममीद-ममीति अयं पारसीकः शब्दः । अज्ञोपासनस्थाने
शवनानां देवालये, श्रावस्तुपालने चतुर्षष्टिमसीतयः का-
रिताः । दाक्षिणस्यां श्रावस्तं यावत् पश्चिमायां प्रभासे वा-
चम् उत्तरस्यां केदारं यावत् पूर्वस्यां वागणसी यावत् ।
ती० ४१ कल्प ।

ममीमूमा-मपीमूपा-स्त्री० । मयीप्रधाना मूपा । मयीप्रधाने
नाम्नादिधातुप्रतापनभाजने, मयी च मूपकश्चानि द्वन्द्वे । कज्ज-
लान्दुर्लभशेषयोः, पुं० । ज्ञा० १ श्रु० २ अ० ।

मसूर-मसूर-पुं० । स्वनामख्याते धान्यभेदे, आचा० १ श्रु० १
अ० ४ उ० । प्रथ० । प्रज्ञा० । भिलिङ्गे, अणिककायाम्, इत्यन्ये ।
(सूत्र २४६) ॥ भ० ६ शा० ७ उ० । मसूरे मालवादेशप्रसिद्धा
धान्यविशेषाः । जं० २ वक्त० । विशेष० । प्रज्ञा० । मसूरः अणकः ।
दशा० ६ अ० । “मसूरा चण्डयात्रा” स्था० ४ टा० ३ उ० ।
लोमयुक्ते पल्लिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

मसूरग-मसूरक-पुं० । न० । आत्मनाविशेषे, धान्यविशेषे च
दर्श० ४ तत्त्व । ज्ञा० । कल्प० । चर्मधृतं कृपादिपुण्यं धत्त्वलग-
दिकादिके, वृ० ३ उ० ।

मह-काड-धा० । गृह्ये, “काङ्कगाहाह लङ्गाह लङ्ख वञ्च-
वन्-मह मिह विलुम्पाः” ॥ २॥ १६२॥ इति काङ्कतेमहादेशः ।
महः । कवइ । प्रा० ४ पाद । “मे मह मम मह मह मज्जं मज्जं
अमह अमहं इसा” ॥ २॥ ३ । ११३ ॥ अस्मदो इसा षण्ठ्यक-
वन्नेन महादेशः । मह । मम । प्रा० ३ पाद ।

मह-महपूजायामान धातोः क्तिपि महः । गा० । आ० म० १
अ० । प्रतिनियतदिवसभाविन्युत्सवे, जं० २ वक्त० ।

महत्-त्रि० । विस्तीर्णे, चं० प्र० १७ पाहु० । सूत्र० । विशाले,
रा० । प्रथले, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । प्रधाने, आव० ४
अ० । उत्सवे, न० । “छरणं महं (२३२)” पाद० ना० २४ गाथा ।
महअर-देशी-गङ्गापती, दे० ना० ६ वर्गे १२३ गाथा ।

महइमहालय-महातिमहाल(ता-स्त्री०)य त्रि । महती चासा-
वतिमहती चेति महातिमहती तस्यै । आलप्रत्ययश्चह प्राकृ-
तप्रभवः । महान्तश्च तेऽतिमहालयाश्चेति महानिमहालयाः ।
अथवा-लय इत्येतस्य स्यार्थिकत्वान्महानिमहान्त इत्यर्थः ।
स्था० ३ टा० ४ उ० । रुहिवशादतिमहति, ध० ३ अधि० ।
“तण्णे ते थरा भगवन्तो तस्मि समणेवासयाणे तस्मि य
महइमहालियाण परिस्साण चाउज्जामं धम्मं पणिकहेति”
भ० २ शा० ४ उ० । रा० । स्था० । महामहान्त इति वक्तव्ये
समयभाषया “महइमहालया” इत्युक्तम् । स्था० ४ टा० २
उ० । विपा० (“महइमहालया” इति पदं ‘कुरा’
शब्दे तृतीयभागे ५८६ पृष्ठे विस्तरतः व्याख्यानम्)

दा कुराओ पणत्ताओ । देवकुरा चैव, उत्तरकुरा चैव ।
तत्थ गं दा महतिमहालता महइदुमा पणना । तं जहा-
कूडमालमली चैव, पउमरुक्खे चैव । (६३५) स्था० २
टा० ३ उ० ।

महानिमहालियं महती चासौ अतिमहालिका च गुर्वी महा-
तिमहालिका अत्यन्तगुरुका इत्यर्थः । विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

अतिमहत्त आह—

तत्रा महइमहालया पणना । तं जहा-जंबुद्वीवि मंदरं, मंदरं सु ।
मयं भुरमणे ममुहे, ममुहे सु । बंभलोण कण्ठे, कण्ठे सु । (२०५)
द्विरुच्चारणं च महच्छब्दस्य मन्दगादीनां सर्वगुरुत्वव्या-
पनार्थम् । अव्युत्पद्यो वा अयमतिमहदर्थे वर्तेत इति (मं-
दरेषु चि) मेरुणां मध्ये जम्बुद्वीपकस्य सातिरेकलक्ष्यो ज-
नप्रमाणव्याख्याणां चतुर्णां सातिरेकपञ्चाशीतियोजनस-
हस्रप्रमाणव्यादिति । स्वयं भुरमणे महान सुमेरोरारभ्य त-
स्य शेषसर्वद्वीपसमुद्रस्य समधिकप्रमाणव्यात् तेषां तस्य
च क्रमेण किञ्चिन्न्यूनाधिकरज्जुपादप्रमाणव्यादिति । ग्रहा-
लोकस्तु महान तत्प्रदेशे पञ्चरज्जुप्रमाणव्याल्लोकविस्तरस्य
तत्प्रमाणतया च विविक्षितत्वात् ब्रह्मलोकस्येति । स्था०
३ टा० ४ उ० ।

महर्षे महती-स्त्री० । वार्धविशेषे, रा० । प्रौढायाम्, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । महाविषयायाम्, प्रज्ञ० ४ आश्र० टा० ।

प्रशलायाम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० । भ० । सर्वधर्मानुष्ठानानां बृहत्याम्, प्रश्न० “ महति स्ति ” सर्वधर्मानुष्ठानानां बृहती, आह च—“ एकं चिञ्च पश्य वयं, निर्दिष्टं जित्पुर्वगृहं स्वेवेहि । पाणाऽतिवाययिरमण-भवसेमा तस्म रक्त्वा य ” ॥ १ ॥ प्रश्न० १ संघ० द्वार ।

महंगो-देशी—उष्टे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

महंत-महत् त्रि० । शीघ्रादन्वात्तरूपम् । प्रा० २ पाद । बृहत्तरं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । विस्तीर्णं, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । महाविस्तीर्णं, विशालं, गुरुकं, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । प्रश्नं, विपा० १ श्रु० ३ अ० । सूत्र० ।

तत्र महच्छब्दनिक्षेपार्थं नियुक्तिरुदाह—

णामं ठवणा दविण्, खेत्ते काले तहव भावे य ।

एमो खलु महंतस्मि, निखेवो द्विविहो होति ॥१४२॥

(णामं ठवणेत्यादि) नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावाऽऽत्मको महति पक्षिणो निक्षेपो भवति—तत्र नामस्थापने, सुज्ञाने । द्रव्यं महद्भागमते, नो आगमनश्च । आगमनो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नो आगमनस्तु-हृशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं सच्चित्ताच्चित्तमिश्रभेदात्प्रिया । तत्रापि सच्चित्तद्रव्यं महत्त आदार्कादिकं शरीरम्, तत्रौदार्किकं योजनमहत्क्षपरिमाणं मन्त्र्यशरीरम्, वैक्रियं तु योजनशतमहत्क्षपरिमाणम् नैजसकर्मणो तु लोकाऽऽकाशप्रमाणे, तदेतद्वादार्किकवैक्रियतैजसकर्मणरूपं चतुर्विधं द्रव्यं सच्चित्तमहद् । अचित्तमहत्-समस्तलोकव्याप्यचित्तमहत्स्कन्ध, मिथं तु तदेव मन्त्र्यादिशरीरम्, क्षेत्रमहत् लोकाकाशं, कालमहत् सर्वा-ङ्गा । भावमहदौदयिकादिभावरूपतया पोढा । तत्रौदयिको भावः सर्वसंसारिणु विद्यत इति कृत्या ब्रह्माश्रयत्वान्महान् भवति । कालतोऽप्यसौ त्रिविधः । तत्रथा-अनाद्यपर्यवसितोऽभ्ययानाम्, अन्यादिसपर्यवसितो भव्यानां, स्यादिसपर्यवसितो नारकादीनामिति जायिकस्तु कवलज्ञानदशनात्मकः साद्यपर्यवसितत्वान्, कालतो महान जायौपशमिकोऽप्याश्रयबहुत्वादिनाद्यपर्यवसितत्वाच्च महानिति । औपशमिकोऽपि दर्शनचारिप्रमोहनोयानुदयतया शुभभावत्वेन च महान् भवति । पारिणात्मिकस्तु समस्तजीवाजीवाश्रयत्वादाश्रये महत्त्वान्महानिति । सारिपारितकोऽप्याश्रयबहुत्वादिव महानिति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

महर्षिर्भाधत्सुगह—

णामं ठवणा दविण्, खेत्ते काले पहाणे पडभावे ।

एणमि महंताणं, पडिवक्खे खुड्डया होति ॥१७८॥

नाममहत्-महदिति नाम, स्थापनामहत्-महदिति स्थापना, द्रव्यमहान्-अचित्तमहत्स्कन्धः । दश० ३ अ० । तत्रागमनो ज्ञातानुपयुक्तो द्रव्यमहत्, नो आगमनो हृशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तम् द्रव्यमहत्, अचित्तमहत्स्कन्धः दण्डादिकरणेन यश्चतुर्भिः समर्थः सकललोकमापूरयति । (उक्त० पाद ६ अ०) क्षेत्रमहत्लोकाकाशम्, कालमहान्-अतीतादिभेदः सम्पूर्णः कालः । प्रधानमहत्-सच्चित्ताच्चित्तमिश्रभेदात्, सच्चित्तं त्रिविधम्, द्विपदचतुष्पदापदभेदात् । तत्र द्विपदानां तीर्थकरः प्रधानः, चतुष्पदानां हस्ती, अपदानां पनसः, अचित्तानां वैदूर्यगन्तम्, मिथ्याणां तीर्थकर एव वैदूर्यादिभि-

भूयितः प्रधानः इत्यत एव चैतेषां महत्त्वमिति प्रतीत्य महद् औपशमिकम्, तद्यथा-आमलकं प्रतीत्य महत् विल्वम्, विल्वं प्रतीत्य कपित्थमित्यादि । भावमहत्त्रिविधम्, प्राधान्यतः कालतः आश्रयतश्चेति । प्राधान्यतः जायिको महान् मुक्तिहेतुत्वेन तस्यैव प्रधानत्वान्, कालतः पारिणात्मिकः जीवत्वा-जीवत्वपरिणामस्यानाद्यपर्यवसितत्वाच्च कदाचिज्जीवा अजीवतया पारिणमन्ते अजीवाश्च जीवतयेति, आश्रयतस्त्वा-दयिकः प्रभूत (संसारि) सत्त्वाश्रयत्वात्, सर्वसंसारिणामेवासौ विद्यत इति । दश० ३ अ० । प्रभुत्वे, औ० । महायामे, औ० । महच्छब्दस्य बहवोऽर्थाः । तथाहि-महच्छब्दो बहुत्यं, यथा महाजन इति । अस्ति बृहत्त्वं, यथा महाघोषः । अस्तित्वर्थं, यथा महाभयमिति । अस्ति प्राधान्यं यथा महापुरुष इति तत्रैव प्राधान्यं वर्तमानो गृहीत इति ।

एताञ्चियुक्तिकारो दर्शयितुमाह—

पाहन्ते महसदो, दव्वे खेत्ते य कालभावे य ।

तत्र महावीरस्तव इत्यत्र यो महच्छब्दः स प्राधान्यं वर्तमानो गृहीतः, तच्च नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् पोढा । प्राधान्यं नामस्थापने कुण्ठं, द्रव्यप्राधान्यं हृशरीरभयशरीरव्यतिरिक्तं सच्चित्तचित्तमिश्रभेदात् प्रिया । सच्चित्तमपि द्विपदचतुष्पदापदभेदात् त्रिविधं । तत्र द्विपदेषु तीर्थकरचक्रवत्यादिकम्, चतुष्पदेषु हस्त्यश्वादिकम्, अपदेषु प्रधानं कल्पवृक्षादिकम्, यदिवा-इहैव ये प्रत्यक्षा रूपरसगन्धस्पर्शैरनुकृष्टाः गण्डर्वाकादयः पदार्थाः, अचित्तेषु-वैदूर्यादयो नानाप्रभावा मणयो, मिथेषु तीर्थकरो विभूयित इति । क्षेत्रतः प्रधाना-सिद्धिः, धर्मचरणश्रयणान्महार्थदेहं च, उपभागाङ्गीकरणेन तु देवकृत्वादिक क्षेत्रम्, कालतः प्रधानं त्वेकान्तमुपमादि, यो वा कालविशेषो धर्मचरणप्रतिपत्तियोग्य इति । भावप्रधानं तु जायिको भावः तीर्थकरशरीरपक्ष्यादयिको वा, तत्रैव द्वयं-नाप्यधिकार इति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आ० म० । दीर्घं, शा० १ श्रु० ८ अ० । महत्त्वे, सत्त्वरजस्तमोरुपात्र-धानान्महान्-बुद्धिर्गित्यर्थः । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । महत्त्वं मेरुगर्गं महत्तशरीरकरणसामर्थ्यम्, तथा प्राप्तिर्भूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शनसामर्थ्यमिति यागशास्त्रवृत्तौ—“ कफविप्रगमलामर्श—सर्वार्थमहद्भयः ” इत्यस्य व्याख्यानं प्रोक्तमस्ति परमत्रोत्कर्षतोऽप्युत्सेधाङ्गुलमानेन लक्षयोजनप्रमाणस्य वैक्रियशरीरस्य संभवान्मेरु-रपि महत्तशरीरकरणं, भूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शनं कथं घटते ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—यद्यपि “ शरीरमुत्सेहंऽङ्गुलेन तह स्ति ” उत्सेधाङ्गुलेन शरीरमानमुत्क्रमस्ति, तथापि तत्प्रायिकं संभाव्यते तेन न काप्यनुपपत्तिः । अन्यथा भूमिष्ठस्याङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादिस्पर्शासंभवात् । किं च-यद्येकान्ततः शरीरमुत्सेधाङ्गुलेनैव स्यात्, तदा प्रज्ञापनोपा-ङ्गादाबुद्धौ द्वादशयोजनप्रमाणशरीरोऽस्मादलकाजीवो महा-विदेहादिचक्रिणां प्रमाणाङ्गुलेन द्वादशयोजनप्रमाणस्य स्कन्धाधारस्य विनाशहेतुः कथं संभवति । कथं वा कृतलक्षयो-जनवैक्रियरूपेण सोधर्मदेवलोकं गतेन चमेरुन्द्रेण एकः पादः पञ्चदशदिक्कायां मुक्ताऽपरश्च सुधर्मासभायामित्यादिकं भगवत्यायुक्तं संभवतीति । ६ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

महंततर-महत्तर त्रि० । आयामतो महति, भ० १३ श० ३ उ० ।

महंतमलय-महामलय-पुं० । महौश्वासौ मलयश्च महामलयः ।

विन्ध्य, स्था० ६ ठा० ।

महंतर-महदन्तर-न० । विधेर, " एवं सञ्चामहन्तरं " महद-
न्तरं धर्मविशेषकर्मणो वा विधेरं ज्ञान्वा, यात्र वा-मनुष्यार्य-
क्षेत्रादिकमवसरं सवदनुष्ठानस्य ज्ञान्वा । सूत्र० १ श्रु० २
अ० २ उ० ।

महाविक्रम-महाविक्रम-त्रि० । महान विक्रमो विहारक्रमेण प्र-
भूतक्षेत्रव्याप्तिरूपो येषां ते तथा । प्रभूतं क्षेत्रं विहृतवत्सु, न० ।

महंशकार महान्धकार-पुं० । तमस्काय, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

महातमारुपत्वात्तस्य । भ० ६ श० ४ उ० ।

महक्वंधवर्गणा-महास्कन्धवर्गणा-स्त्री० । पुद्गलस्कन्धादि-
विस्त्रमा परिणामेन टङ्कुकटपर्वतादिसमाश्रितेषु पुद्गलेषु ।
पं० सं० ५ द्वार ।

महक्वया-महान्या-स्त्री० । एकत्र पट्टे समसमतिप्रतिमा-
प्रतिष्ठापयाम्, भ० २ अधि० ।

महगोव-महागोप-पुं० । अर्हति, विशे० ।

अडवीए देसयत्तं, तहेव शिजामया समुहम्मि ।

छक्रायरक्खण्डडा, महगोवा तेण वुत्तंति " ॥ २६५६ ॥

विशे० । (व्याख्यातैरा 'अर्हितं' शब्दं प्रथमभागं ७६-पृष्ठे)

महर्गहा-महाग्रह-पुं० । अङ्गारकादिषु भावकेतुपर्यवसानेषु
चन्द्रपरिवारभूतेषु ग्रहेषु, स० ।

एगमेगम्म शं चंदिमस्रगियम्म अट्टामीइ अट्टामीइ मह-
र्गहा परिवारे पापत्ता ।

एकैकस्यासंख्यातानामपि प्रत्येकमित्यर्थः । चन्द्रमाश्च सूर्य-
श्च चन्द्रमःसूर्यं तस्य, चन्द्रसूर्ययुगलस्य इत्यर्थः । अष्टाशीति
महाग्रहाः, एते च यद्यपि चन्द्रसूर्येव परिवारेऽन्यत्र श्रूयते
तथापि सूर्यस्यापीन्द्रत्वादेत एव परिवारतया अवसंया
इति । स० २२ सम० ।

संख्यातो महाग्रहानाह—

दो इंगालगा, दो वियालगा, दो लोहितक्वा, दो मणि-
क्षरा, दो आहुणिया, दो पाहुणिया, दो कणा, दो कणगा,
दो कणकणगा, दो कणगविनाणगा, दो कणगमंताणगा,
दो सोमा, दो सहिया, दो आसामणा, दो कजोपगा, दो
कव्वडगा, दो अयकरगा, दो दुंदुभगा, दो मंवा, दो मखं-
वन्ना, दो संखवन्नाभा, दो कंमा, दो कंमावन्ना, दो कंम-
न्नाभा, दो रुपी, दो रुप्याभामा, दो शीला, दो शीलाभामा,
दो भासा, दो भामगामी, दो तिला, दो तिलपुण्फवम्मा, दो
दगा, दो दगपंचवन्ना, दो काका, दो ककंधा, दो इंदगीवा,
दो धूमकेऊ, दो हरी, दो पिंगला, दो बुद्धा, दो मुक्का,
दो बहस्मती, दो राहु, दो अगन्थी, दो माणवगा, दो
कासा, दो फासा, दो धुरा, दो पमुहा, दो-वियडा, दो
विमंघी, दो नियला, दो पडला, दो जडिगाइलगा, दो अरुणा,

दो अग्निछा, दो काला, दो महाकालगा, दो सोत्थिया, दो
सोवत्थिया, दो वद्धमाणगा, दो पूममाणगा, दो अंकुसा,
दो पलम्बा, दो निञ्चालोंगा, दो शिच्चुजोता, दो सयंपभा,
दो आभासा, दो सयंकरा, दो खेमकरा, दो आभंकरा, दो
पभंकरा, दो अपराजिता, दो अरया, दो असोगा, दो
विगतसोगा, दो विमला, दो वितत्ता, दो वितत्था, दो
विसाला, दो साला, दो सुव्वता, दो अणियट्टा, दो एग-
जडी, दो दुजडी, दो करकरिगा, दो गयगला, दो पुण्फ-
केतू, दो भावकेऊ । (सूत्र ६०)

अङ्गारकादयोऽष्टाशीतिग्रहाः सूर्यास्त्रिः, केवलमम्मदृष्ट-
पुस्तकेषु केषुचिदेव यथोक्तसंख्या संवर्तन्तीति सूर्यग्रहण्य-
नुसारं गणात्साविह संवाधनीया । तथाहि, तन्सूत्रम्— " तन्थ खलु
इमे अट्टासीइ महर्गहा पपत्ता, तं जहा-इंगालण १ वियाल-
ण २ लोहितक्खे ३ मणिच्छरे ४ आहुणिण ५ पाहुणिण ६ क-
ण ७ कणण ८ कणकणण ९ कणविनाणण १० कणसंताण-
ण ११ सोमे १२ सहिण १३ अस्सासणे १४ कजोयण १५ क-
व्वडण १६ अयकरण १७ दुंदुभण १८ संखे १९ संखवणणे २०
संखवण्णाभे २१ कंसे २२ कंमवणणे २३ कंमवण्णाभे २४ शीले
२५ शीलाभामे २६ रुपी २७ रुप्याभामे २८ भामे २९ भाम-
गामी ३० तिले ३१ तिलपुण्फवणणे ३२ दगे ३३ दगपंचवणणे
३४ काण ३५ काकंधे ३६ इंदगी ३७ धूमकेऊ ३८ हरी ३९
पिंगले ४० बुद्धे ४१ सुक्के ४२ बहस्मई ४३ राहु ४४ अगन्थी ४५
माणवगे ४६ कामे ४७ फासे ४८ धुरे ४९ पमुहा ५० वियंड ५१
विमंघी ५२ नियले ५३ पडले ५४ जडिगाइलण ५५ अरुणे ५६
आग्गलण ५७ काले ५८ महाकाले ५९ सोत्थिण ६० सोवत्थि-
ण ६१ वद्धमाणगे ६२ पलंखे ६३ निञ्चालोण ६४ निच्चुजोण
६५ सयंपभे ६६ आभासे ६७ सयंकरे ६८ खेमकरे ६९ आभं-
करे ७० पभंकरे ७१ अपराजिण ७२ अरये ७३ असोणे ७४
विगतसोणे ७५ विमले ७६ वियंसे ७७ वितत्थे ७८ विसाले ७९
साले ८० सुव्वण ८१ अनियट्टा ८२ एगजडी ८३ दुजडी ८४
करकरिण ८५ गयगले ८६ पुण्फकेऊ ८७ भावकेऊ ८८ "
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

अङ्गारकोऽविकालकोऽलोहिताक्षऽशैश्वरः ४ आधुनिकः ५
प्राधुनिकः ६ कणः ७ कणकः ८ कणकणकः ९ कणावितानकः १० क-
णमन्तानकः ११ सोमः १२ सहितः १३ आश्वासनः १४ कार्यापगः
१५ कव्वेरकः १६ अयस्कारकः १७ दुंदुभकः १८ शङ्खः १९ शङ्ख-
नाभः २० शङ्खवर्णाभः २१ कंमः २२ कंमनाभः २३ कंमवर्णाभः २४
नीलः २५ नीलावभासः २६ रुपी २७ रुप्याभासः २८ भस्मः २९
भस्मराशिः ३० तिलः ३१ तिलपुण्फवर्णाः ३२ दकः ३३ दक-
वर्णाः ३४ कायः ३५ काकंधः ३६ इन्द्राग्निः ३७ धूमकेतुः ३८
हरीः ३९ पिङ्गलः ४० बुधः ४१ शुक्रः ४२ बृहस्पतिः ४३ राहुः
४४ अर्गास्तः ४५ माणवकः ४६ कामस्पर्शः ४७ धुरः ४८
प्रमुखः ४९ विकटः ५० विसन्धिकल्पः ५१ प्रकल्पः ५२
जटालः ५३ अरुणः ५४ अग्निः ५५ कालः ५६ महाकालः ५७
स्वस्तिकः ५८ सौर्यास्तिकः ५९ वर्धमानः ६० प्रलम्बः ६१
नित्यालोकाः ६२ नित्योन्नतः ६३ स्वयम्प्रभः ६४ अवभासः
६५ अयस्कारः ६६ क्षेमद्वारः ६७ आभङ्गः ६८ प्रभङ्गः ६९

अरजाः ७० विरजाः ७१ अशोकः ७२ चीतशोकः ७३ वित्तः
७४ विवस्त्रः ७५ विशालः ७६ शालः ७७ सुवतः ७८ अर्नि-
वृत्तिः ७९ एकजटी ८० द्विजटी ८१ करः ८२ करकः ८३
राजा ८४ अर्गलः ८५ पुष्पः ८६ भावः ८७ कतुः ८८ । कल्प०
१ अधि० ६ क्षण ।

इदं संग्रहणीयायाभिर्नियन्त्रितम्, तथाहि—

“ इंगाल ए वियाल ए, लोहियक्खे स्मिण्छुं चेष ।
आहुणि ए पाहुणि ए, कण्णसनामाउ पंचेव (१६) ॥ १ ॥
सोमे स्मिह ए, आसा-मणे य कज्जोवण य कव्वड ए ।
अयकरणं दुदुह ए, संखसनामाउ तिंसेव (२१) ॥ २ ॥
निंसेव कोसनामा, एलीला रूपी य होंति चत्तारि ।
भास तिलपुण्णवस्त्रे, (दगे य) दगपण (पंच) वरणे य कायका-
कंधे (३६) ॥ ३ ॥

इंदगि धूमकेऊ, हरि पिंगल ए बुंह य सुंके य ।
बहम्मइ राहु अगत्थी,माणवण काम फामे य (४८) ॥ ४ ॥
धुरे पमुहे वियडे, विसेंधि णियले तहा पयसे य ।
जांडयाइल ए अरुणे, अर्गिलकाले महाकाले (५५) ॥ ५ ॥
सोत्थिय सोवत्थिय व-ज्जमाणे तहा पलेवे य ।
निच्चालो ए णिच्च-जोए, संयंपेभे चेव ओभासे (६७) ॥ ६ ॥
संयंकर खेमंकर, आभेकर पभेकर य बोद्धवे ।
अरण विरण य तहा, असोण तह वीयसोणे य (७७) ॥ ७ ॥
विमल वित्त वित्तंथे, विमाल तह साल सुव्व ए चेष ।
अनियट्ठी एगजडी, य होइ विजडी य बोद्धवे (८४) ॥ ८ ॥
करकरण, रायगल, बोद्धवे पुण्ण भावकेऊ य (८८) ।
अट्ठासीइ गहा सत्तु, णयव्वा आणुपुव्वीए ॥ १ ॥ ”
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महर्गह महार्घं त्रि० । महामूल्ये, ज्ञा० १ ध्रु० १ अधि० आय० ।
उत्त० । “ महर्गहवर्गपट्टणुगयं ” महार्घो बहुमूल्या वरे प्रधानं
पत्तने वस्त्रगन्तान्पत्तिस्थाने उद्भूता निष्पन्ना भूतः कर्मधारय-
स्तम् । कल्प० । प्रश्न० । संथा० । दर्श० । बहुमूल्ये, विपा०
१ ध्रु० ३ उ० । सू० प्र० । कल्प० । आ० म० । भ० । महतां
योग्ये, भ० १५ श० । आ० म० ।

महर्गहय-महार्घक-त्रि० । महती अर्णो यस्य स महार्घः महार्घ-
य एव महार्घकः । बहुमूल्ये, उत्त० २० अधि० ।

महर्चंद-महाचन्द्र-पुं० । स्वनामख्याते शोभाजनीपुत्रीगजे,
विपा० १ ध्रु० ४ अधि० । जिनदार्सापतिरि, सौगन्धिकानगरीग-
जे, विपा० २ ध्रु० ६ अधि० ।

महर्च-महार्च-महार्च्य-माहृत्य-पुं० । महार्चो महार्च्यो वा मा-
हृत्य महर्च तद्योगात् माहृत्यः गुणगुणिनोरभेदोपचारात् ।
इश्वरे, स्था० ३ ठा० १ उ० । भ० ।

महर्चपरिमा-महार्चपरिषद्-स्त्री० । महार्चानां-मततपूज्या-
नां महार्चा वा परिषद् महार्चपरिषद् । प्रधानपरिषद्, पूज-
नीयानां परिषद् च । भ० १ श० १ उ० ।

महर्जुह्य-महाद्युतिक-त्रि० । महती द्युतिः शरीरगताऽऽभर-
णगता च येषामिति महाद्युतयः । प्रज्ञा० २ पद । महती द्यु-
तिस्तपोर्दामिजा लेश्या वा अस्येति महाद्युतिः । उत्त० १
अधि० । स्था० । जी० । आ० । आ० म० । ग० । ध्रु० प्र० । ज० ।

चं० प्र० । स्था० । ज्ञा० उत्त० । शरीरभरणाद्यपेक्षया अतिद्यु-
ता, तपोदीप्तिमुत्पन्नलेश्यायुक्ता च । भ० १ श० ७ उ० । स्था० ।
महर्जभयण-महर्जभयन-न० । महान्ति च तान्यध्ययनानि
च पूर्वश्रुतस्कन्धाध्ययनेभ्यो महत्त्वादेनेषामिति । सूत्र० २ ध्रु०
१ अधि० । आ० चू० । पुण्डरीकादिप्रभृतिषु सूत्रकृता द्वितीय-
स्कन्धस्य समस्वध्ययनेषु, वृ० ६ उ० । स्था० ।

महर्द्धि-महर्द्धि-स्त्री० । यावच्छ्रुतिलतायां परिचारादिका-
यामृद्धौ, ग० ।

महर्द्धिय-महर्द्धिक-त्रि० । महती अर्द्धिर्धिमानपरिवारादिका
यस्य स महर्द्धिकः । जी० ३ प्रात २ उ० । अनुत्तरधैर्मानिका-
दौ, दश० ६ अधि० ४ उ० । धिमानपरिवारादिकाया अर्द्धेर-
त्यद्भुतत्वात् । आ० म० १ अधि० । भ० । आ० । अर्द्धविकुर्व-
णतया स्मृते, उत्त० १ अधि० । आ० । धिमानपरिवारादिस-
म्पदुपेते, ज्ञा० १ ध्रु० १ अधि० । सू० प्र० । ज० । महती महाप्र-
माणा प्रशस्या वा अर्द्धिश्चक्रवर्तिनर्मणि योधैर्यदित्यादिका
विकरणशक्तिस्तृणाप्रादपि हिरण्यकोटिरित्वादिरूपा धा
समृद्धिरस्यति । उत्त० १ अधि० । संप्राप्तपदस्वरुडराज्ये, उत्त०
१ अधि० । महती अर्द्धिश्चक्रवर्तिराजचिह्नरूपा यस्य सः । क-
ल्प० १ अधि० १ क्षण । महती अर्द्धिरावासमरणादिका यस्य-
स महर्द्धिकः । स्था० २ ठा० ३ उ० । महती अर्द्धिः सुखादिस-
म्पदस्य स महर्द्धिकः । उत्त० ५ अधि० । बृहद्भिर्भूतिके, उत्त० १३
अधि० । ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षाकारिणि, वृ० ६ उ० । व्य० ।
महर्द्धरे, पञ्चा० ८ विव० । (लेश्यादिक्रमण यथास्तरं महर्द्धिक-
त्वं यथा अर्चार्गलपद्धिकत्वमिति ' लेम्मा ' शब्दे ध्वन्यते)

महर्ण-मथन-पुं० । मथने, धिनाशके, पितृगेहे, दे० ना० ६ वर्ग
११४ गाथा ।

महर्णदेवी-महर्णदेवी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां कान्यकुब्जे-
श्वरमुतायाम्, “ मा च जनका कुञ्जलिकापदे गुर्जरधरित्री-
मवाप्य तदाधिपत्यं मुक्त्वा सृता सती तत्रैव वेशाधिप्राप्ती
समर्जनि । ” ती० ४१ कल्प ।

महर्णमिह-महर्णमिह-पुं० । (विक्रमसंवत्-१२४३) अर्बुदतीर्थो-
द्धर्तुल्लस्य पितरि, ती० ७ कल्प । (अत्र विस्तरः ‘ अर्बुद-
शब्दे प्रथमभागे ६८६ पृष्ठ गतः ‘ तत्राऽऽद्यतीर्थस्योद्धर्ता ’
इत्यादि ४६ श्लोकेन)

महर्णगा(या)-महर्णिका-स्त्री० । कान्यकुब्जेश्वरमुतायाम्,
गुर्जरदेशाधिप्राप्त्यां देव्याम्, ती० २५ कल्प । (अत्रत्यवर्णनम्
‘ अर्द्धिणेमि ’ शब्दे प्रथमभागे ७६७ पृष्ठ कृतम् ।)

महर्णज-महर्णीय-त्रि० । पूज्ये, अर्चान्तिषु प्रसिद्धस्याभि-
मन्दनदेवस्य स्वनामख्याते स्वके, “ महर्णीयाभिख्या मे दुः-
स्वाकुलीयं भगवदुद्देशेन कृतवान् । ” ती० ३१ कल्प ।

महर्णव-महर्णव-पुं० । महामुदे, वृ० ४ उ० ।

महर्णवा-महर्णवा-स्त्री० । महर्णवा इव यावद्दृढकृत्वात्महा-
र्णवगामिन्यो वा यास्ना महर्णवाः । “ इमा पंच महर्णवा-
गंगा जमुणा सरजू परावर्द्ध वा कोसी मही । ” प्रति० । ग० ३
अधि० । स्था० । नि० चू० । (पञ्च महर्णवाः ‘ गणसंतार ’
शब्दे ‘ यास्यानाशतुर्षभागे १७३६ पृष्ठ ।)

महत्तर-महत्तर-त्रि० । अयं महान् अयं महान्यमनयोरतिश-
यन महान्महत्तरः "अतिशयने तरत्तमपायिति तरप" प्रव० ४
द्वार । पूज्य, स्था० ४ ठा० १ उ० । कञ्चुकिभिन्ने अन्तःपुर-
त्तके, आ० । ग्रामकूटे ग्राममहत्तरं, नि० चू० २ उ० ।

महत्तरकल्प-महत्तरकल्प-पुं० । पूज्यस्थानीय, औ० ।

महत्तरग-महत्तरक-पुं० । अन्तःपुरकार्यचिन्तके, प्र० ११ श०
११ उ० । "जे रगणो समीवं अनेपुरिया लयंति आणेंति वा
रिउगहायं वा कहेंति कुवियं वा पसादेंति कहेंति य रगणो
विदिते कारणे आगणतोऽवि य अगितो काउं वयंति ते महत्त-
रगा" अन्तःपुरत्तकं, औ० । ग्रामप्रधाने, व्य० ७ उ० । नदाधि-
नजनापक्षया उत्तमं, शा० १ श्रु० १ अ० । विपा० । जं० ।
युरतरत्वे, आ० म० १ अ० । राज्यकार्यकारके, व्य० ।

महत्तरकलक्षणमाह—

गंभीरो महवितो, कुसलो जाइविणपसंपन्नो ।

जुवरमाए सहितो, पच्छइ कजाई महत्तरआ ॥

यो गंभीरो लब्धबुद्धिमध्यभागो, मार्दवितो मार्दवो-
पेनः । संजातं मार्दवमस्येति तारकादिदर्शनादित्यप्रत्ययः ।
कुशलः सकलनीतिशास्त्रदत्तो जातिविनयसंपन्नो युवराजं स-
हितः सन् प्रज्ञाने कार्याणि राज्यकार्याणि स महत्तरक इति ।
व्य० १ उ० ।

महत्तरा-महत्तरा-स्त्री० । प्रवर्तिन्याम्, आच० ६ अ० ।

महत्तरागार-महत्तराकार-पुं० । प्रत्याख्यानपत्रादभेदं, पंचा० ४
विष० । प्रव० । आच० । पं० व० । (विशेषार्थः 'पुरिमह' शब्दे
पञ्चमभागे १०१० पृष्ठे गतः)

महत्तरिया-महत्तरिका-स्त्री० । प्रधानतमायाम्, स्था० ६ ठा० ।

महत्तरिका नाम दिशाकुमारिका । तुल्यविभववादिकुमारिका-
णामनतिक्रमणीयवचनार्थां दिक्कुमारिकायाम्, आ० म० १ अ० ।

महत्तो-अस्मद्-पञ्चम्येकवचनम् ऊर्त्तम् । "मह मम मह मज्जा
ऊर्त्तौ" ॥ ३१११॥ इति अस्मद्-पञ्चम्येकवचने महादेशः ।
उक्तेस्तु तौ आदेशः । प्र० ३ पादः ।

महत्त्व-महार्थ-त्रि० । महान् परिमितो द्रव्यपर्यायान्मकतयाऽ
थोऽभिधेयं यस्य तन्महार्थम् । उत्त० १३ अ० । महान्प्रभूतोऽ
र्थः-फलस्वरूपाद्यभिधेयं यस्य तन्महार्थम् । महागोचरे, पा० ।
महान् प्रधानो हेतुपादयप्रतिपादकत्वेनार्थो यस्मिन्तन्महार्थ-
म् । दश० २ अ० । महाप्रयोजने, शा० १ श्रु० १ अ० । बृहदभि-
धेयं, पञ्चा० ७ विष० । प्र० । विपा० । पं० सं० । कर्म० । नं० ।
पञ्चा० । चे० प्र० । सामायिके द्वादशाक्षरिण्डार्थत्वात् । आ०
म० १ अ० । अल्पाक्षरिण्डादशाक्षरं प्राहित्वात् । आ० म० १
अ० । महानर्थो-ज्ञानवैगर्थादिको यस्मान्महार्थः । मो-
क्षपथे, नं० । विशेषः । 'महत्त्व' इति 'महानर्थो यस्य स महा-
र्थः । आ० म० १ अ० ('सिद्धपथ' इति महार्थः १ इत्यादिगाथाः
'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २६१ पृष्ठे व्याख्याताः)

महत्त्वन्त-महार्थन्-न० । बृहदभिधेयतायाम्, औ० । स०
३४ सम० ।

महत्त्वरूपा-महार्थरूपा-स्त्री० । महान् द्रव्यपर्यायभेदसहि-
तो निश्चयव्यवहारसहितश्चाथो यस्य तन्महार्थं तादृशं रूपं

यस्याः सा महार्थरूपा । महार्थलक्षणायाम्, उत्त० १३ अ० ।

महत्त्वरूपा वयणप्यभूया,

गहाणुगीया नरमंधमज्जे ।

जं भित्तुखणो सीलगुणोववेया,

इह जयंते समणोऽमिह जाओ ॥ १२ ॥

उत्त० १३ अ० ।

महत्त्वार्-दशी-भाण्डे, भोजने, इति सातवाहनः । दे० ना० ६
वर्ग १२५ गाथा ।

महद्दह-महाद्दह-पुं० । वर्षधरपर्वतोपरितनेषु हृदेषु, स्था० २
ठा० ३ उ० । (अत्रत्या सर्वा चक्रव्यता 'दह' शब्दे च-
तुर्थभागे २४८६ पृष्ठे गता)

महद्दि-महाद्दि-स्त्री० । अर्हगतौ, याचने च इति वचनाद्वि-
र्योच्चा । महती ज्ञानोपष्टम्भादिकारणविकलत्वादपरिमाणा
अर्दिमेहाऽर्दिः । परिग्रहे, प्रश्न० ५ आध० द्वार ।

महद्दुम-महाद्दुम-पुं० । बलवैरोचनेन्द्रस्य पदात्यनीकाधि-
पता, स्था० ७ ठा० ।

महद्दुण-महाधन-त्रि० । महामूल्ये, वृ० ३ उ० । औ० । आचा० ।

महन्द-महान्तः-जसि विभक्ता रूपम् । अधः क्वचित् ॥ ८॥

२६१॥ इति शांसेन्यां तस्य दः । महन्दो । विशाले, प्रा० ४ पादः ।

महपंचभूय-महापञ्चभूत-न० । महान्ति च तानि सर्वलोकव्या-
पित्वाद् भूतानि महाभूतानि । पृथिव्येतजोवायवाकाशाख्य-
ेषु भूतेषु, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

महापाण-महापान-न० । अतिदीर्घकालिके ध्याने, नं० ।

महापानशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह—

पियइ त्ति व अत्थपण, मिणइ त्ति व दो वि अवि रुद्धा ॥ २५७॥
पिबतीति वा मिनातीति वेति द्वावपि शब्दावेतावविरुद्धौ
तत्त्वत एकार्थावित्यर्थः । तत एव व्युत्पत्तिः । पियति अर्थ-
पदानि यत्र स्थितस्तन् पानं, महत्त्वं तत्पानं च महापान-
मिति । व्य० ६ उ० ।

अथ महाप्राणध्याने कः कियन्तं कालमुत्कर्षतस्मिन्प्राणं

प्रतिपादनार्थमाह—

वारम वासा भग्गा-ऽहिवस्म छेवे वामुदेवाणं ।

तिमि य मंडलियस्म, छम्मासा पागयजगस्म ॥ २५६॥

महाप्राणध्यानमुत्कर्षतो भग्गाधिपस्य चक्रवर्तिनो द्वादश
वर्षाणि यावत्, वासुदेवानां षड्वेदानां च षड्वेदन्यर्थः । त्रीणि
वर्षाणि मण्डलिकस्य, पगमासान् यावत्प्राकृतजनस्य । व्य०
६ उ० । खनामख्याने प्रत्यलोकविमाने, उत्त० १८ अ० ।

महपूजा-महापूजा-स्त्री० । प्रभायनादिना बृहद्वन्द्वे, सर्वाङ्गाभ-
रणविशिष्टाङ्गप्रभङ्गावचनपुष्पग्रहकदलीगृहपुत्रिकाजलय-
न्त्रादिगचनानानागीतनृत्याद्युत्सवैर्महापूजा । ध० २ अधि० ।

महऽऽप-महान्मनु-पुं० । महाभिर्मलो निष्कणाय आत्मा यस्य
स महान्मा । अकणायिणि, उत्त० १२ अ० । सम्यगान्म-
भावपरिणते, अष्ट० ३२ अष्ट० । आचा० । दश० । महाना-
त्मा । यस्य स महान्मा । अनुग्रहपरायणतया महोदारे, ध० १
अधि० । स्था० । महानुभायतायाम्, शा० १ श्रु० १६ अ० ।

महानचिन्त्यशक्त्युपेत आत्मा-स्वभावो यस्य स महा-
न्मा । तीर्थकरं, न० । आ० म० १ अ० । महान्प्रशस्त्यो वि-
शिष्टवीर्योल्लसित आत्मा अस्यांत महात्मा । उक्त० १२ अ० ।
आ० म० ।

महत्पगन्ध-महाप्रगन्ध-पुं० । स्फोरं, प्रश्न० १ आध०
हार ।

महत्पवास-महाप्रवाम-पुं० । दीर्घनिद्रायाम्, आचा० १ श्रु०
२ अ० ४ उ० ।

महत्पभ-महाप्रभ-पुं० । १७वर्गदीपदेवे, सू० प्र० १६ पादु० ।
ही० ।

महत्पिय-महाप्रिय-त्रि० । अतिवल्लभे, दश० १ अ० ।

महत्बल-महाबल-पुं० । पर्वतादुत्पाटनसामर्थ्योपेतं, बा० १
श्रु० १ अ० । स्था० । विशिष्टशारीरप्राणे, औ० । कल्प० १
अधि० १ लण० । भ० । औ० । प्रज्ञा० । हस्तिनापुरराजस्य
बलस्य पुत्रे, भ० ।

तत्कथा चैवम्—

तेषां काले तेषां समएणं हत्थिणा (ग)पुरे शासं शयं होन्था,
वामओ, महमंवरणं शासं उजाणे, वामओ, तन्थ शं ह-
त्थिणा (ग)पुरे शासं शयं बलं शासं राया होन्था, वामओ, त-
स्स शं बलस्स गप्पो पभावईणामं देवी होन्था, मुकुमाल वाम-
ओ, ० जाव विहरइ । तए शं मा पभावई देवी अण्णया
कयाइ तंमि तारिमगंसि वामधरंसि अर्द्धभतरओ मच्चि-
कम्मं बाहिओ दूमियधट्टमट्टं विचिन्तउल्लंगचिन्तिलतले
मणिरयणपणामियंधकारं बहुममसुविभत्तं दमभाणं पंचवण-
सरमसुरभिमुकपुष्पपुंजावयारकलिए काला (गु) गरुपवरकुं-
दरुक्तुरुक्कभृवमघमघंतगंधुडयाभिगंसं मुगंधवरगंधिणं गंध-
वट्टिभूणं तंमि तारिमगंसि सयणिजंसि मालिंगणवट्टिणं उभ-
ओ भिव्वायणे दहओ उअणं मज्जेण य मंभीरं गंगापुलिण-
थालुयउट्टालमालिमणं आयविय म्मेमिय दुगुल्लपट्टपडिच्छ-
यणे सुविण्णययत्ताणे रत्तंसुयसंवुडे सरम्मं आईणगरुयवृ-
रणवणीयतुल्लफासं सुगंधवरकुमुपचुप्पमयणोवयारकलिए
अद्धरत्तकालसमयंसि मुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी
अयंमयारुवं उगलं कल्लाणं मिवं धम्मं मंगलं सस्मिरीयं म-
हासुविणं पामित्ता शं पमिबुद्धा, तं जहा—हारययस्वीरमाग-
रमसंककिरणदगरययमहासेलपंडुरतरोरुमणिजपिच्छणिजं
थिरलट्टपउट्टवट्टपीवरसुभिलिडुविसिडुतिकखदाहाविडं विय-
मुहं परिकम्मियजच्चकमलकोमलमाइयमोभंतलट्टउट्टं रत्तुप्पल
पत्तमउयमुकुमालतालुजीहं मूसागयपवरकणगतावियआव-
त्तायंतवट्टतडियविमलसरिसनयणं विमालपीवरोरुपडिप्प-
विउलखंधं मिउविमयमुहुमलक्खणपमन्थवित्थाम्भकमरा-
डोवमोभिं उमियमुनिम्मियमुजायअप्फोडियलांगूलं सेमं

मोमाकारं लीलायंतं जंभायंतं नहयलाओ उवयमाणं नि-
ययवयणपतिकंतं तं सीहं सुविणं पामित्ता शं पडिबुद्धा ।
तए शं सा पभावई देवी अयंमयारुवं ओगलं जाव सस्मि-
रीयं महासुविणं सुविणं पामित्ता शं पडिबुद्धा ममाणी हट्ट
तु जाव हियया धाराहयकलंवपुष्पगं पिव समुससियगे-
मकूवा तं सुविणं ओगिणहइ ओगिणहत्ता सयणिजओ
अब्भुट्टइ अब्भुट्टित्ता अतुरियमच्चलमसंभंताए अवि-
लंबियाए गयहंससरिसीए गईए जेणव बलस्स गप्पा
सयणिजे तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता बलं रायं
ताहि इट्टाहि कंताहि पियाहि मणुएणाहि मय्यामाहि
उगलाहि कल्लाणाहि मियाहि धम्महि मंगल्लाहि सस्मिरी-
याहि मिउमहुरमंजुलाहि गिराहि संलवमाणी संल० २ पडि-
वाहइ पडिवाहेत्ता बलेणं गप्पा अब्भणुएणाया ममाणी
णाणामणिरयणभत्तिचित्तंमि मिहामणंमि णिसीयइ णि-
सीयित्ता आसत्था वीमत्था मुहामणवरगया बलं रायं
ताहि इट्टाहि कंताहि जाव संलवमाणी सं० २ एवं वयामी-
एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज्ज तंमि तारिमगंसि सय-
णिजंसि मालिंगणं तं चैव जाव णियगवयणमतिवयंतं
सीहं सुविणं पामित्ता शं पडिबुद्धा, तं शं देवाणुप्पिया!
एयस्म ओगलस्स० जाव महासुमिणस्स कं मम्मं कल्लाणं
फलवित्तिविममे भविस्सइ? तए शं मे बलं राया पभाव-
ई देवीए अंतिए एयमट्टं मोच्चा णिमम्म हट्टतुट्टा० जाव
हियए धाराहयणीवमुरभिकुसुमच्चुमालइयतणुयउम-
मियगेमकूव तं सुमिणं ओगिणहइ ओगिणहत्ता इहं प-
विमइ पविमित्ता अप्पणो माभाविणं महपुच्चणं
बुद्धिविप्पारणं तस्म सुमिणस्स अन्धोगगहणं करंड
करत्ता पभावति देवि ताहि इट्टाहि जाव मंगलाहि
मिउमहुरसस्मिरीयाहि संलवमाणं संलवमाणं एवं
वयामी—ओगलेणं तुम्मे देवी! सुविणं दिट्ठं कल्ला-
णेणं तुम्मे देवी सुविणं दिट्ठं जाव सस्मिरीएणं तुम्हे
देवी! सुविणं दिट्ठं आरेगगतुट्टिदीहाउकल्लाणमंगलका-
रणं तुम्हे देवी! सुविणं दिट्ठं । अन्थलाभो देवाणु-
प्पिए! भांगलाभो देवाणुप्पिए! पुत्तलाभो देवाणुप्पिए!
रज्जलाभो देवाणुप्पिए! एवं खलु तुम्हे देवाणुप्पिए! श-
वणं मामाणं बहुपडिप्पमाणं अट्टट्टगहंदियाणं विइकं-
ताणं अम्मं कुलंकउं कुलदीवं कुलपन्वयं कुलवडिमयं
कुलतिलयं कुलकित्तिकं कुलनंदिकं कुलजमकं कुला-
धारं कुलपायवं कुलविवट्टणकं मुकुमालपाणिपायं अही-
णपडिप्पमपंचिदियमरीरं जाव समिमोमाकारं कंतं पियदं-
सणं मुरूवं देवकुमारसमप्पमं दारणं पयाहिसि । संवि य

शं दारण उम्मुकबालभावे विष्णायपरिणयमिते जोष्वणग-
मणुपपत्ते श्वरे वीरे विक्रते विथिष्यविपुलबलवाहणे रजवई
राया भविस्मई । तं उराले शं तुम्ह देवी ! सुविणे दिट्टे
० जाव आरोग्गुत्तुट्टि ० जाव मंगलकारणं तुम्ह देवी ! सुविणे
दिट्टे त्ति कट्टु पभावतीं देवीं ताहिं इट्टाहिं ० जाव वग्गुहिं ० जाव
दोच्चं पि तच्चं पि अणुवूहइ । तए शं मा पभावई देवी बल-
स्म रणो अंतिए एयमट्टं सोच्चा णिसम्म हट्टुत्तु करयल
० जाव एवं वयासी-एवमयं देवाणुप्पिया ! तहमयं देवा-
णुप्पिया ! अविताहमयं देवाणुप्पिया ! अमंदिट्टमयं दे-
वाणुप्पिया ! इच्छियमयं देवाणुप्पिया ! पडिच्छिय-
मयं देवाणुप्पिया ! इच्छियपडिच्छियमयं देवाणुप्पिया !
मे जहयं तुम्ह वदह त्ति कट्टु तं सुभिणं मम्मं प-
डिच्छइ पडिच्छित्ता बलेणं रग्गा अब्भणुण्णाया स-
माणी णाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दाऽऽमणाओ अ-
ब्भुट्टइ अब्भुट्टत्ता अतुरियमचवल ० जाव गहणं जेणव
सए मयणिज्जं तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मयणिज्जंमि
णिसीयति णिमीयित्ता एवं वयामी मा मे म उत्तमं पहाणे
मंगल्ले सुभिणे अम्महिं पावसुभिणेहिं पडिहम्मिस्मइ त्ति
कट्टु देवगुरुजणसंबद्धाहिं पमत्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं
कहाहिं सुविणजागरियं पडिजागरमाणी पडि ० २ विहरइ ।
तए शं मे बले राया कौंडुवियपुरिमे सदावेइ सदावेत्ता एवं
वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अज सविमं बाहिरियं
उवट्ठाणमालं गंधादयमित्तमुइयमंमज्झिओवलित्तं सुगंधप-
वरपंचवस्सपुष्पावयारकलियं कालागरुपवरकुंदरुक्क ० जाव
गंधवट्ठिभूयं करेह कारावेह करित्ता कारावित्ता य मीहा-
मणं रयावेइ मीहामणं रयावेइत्ता तंमते ० जाव पच्चप्पि-
णह । तए शं ते कौंडुवियपुरिमा ० जाव पडिसुणेत्ता
खिप्पामेव सविमेसं बाहिरियं उवट्ठाणमालं ० जाव प-
च्चप्पिणंति । तए शं मे बले राया पच्चूमकालसमयंसि म-
यणिज्जाओ अब्भुट्टइ मयणिज्जाओ अब्भुट्टत्ता पाय-
पीढाओ पच्चारुहइ पायपीढाओ पच्चारुहित्ता जेणव अट्ट-
णमाला तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता अट्टणमालं अणु-
प्पविसइ जहा उववाइए तहव अट्टणमाला तहव मज्झणघरं
० जाव ससि व्व पियदंमणे नरवई मज्झणघराओ पडिणिक्ख-
मइ पडिनिक्खमित्ता जेणव बाहिरिया उवट्ठाणमाला
तेणव उवागच्छइत्ता उवागच्छित्ता मीहामणवरांसि पुरन्था-
भिमुट्टे णिसीयइ णिसीयित्ता अप्पणो उत्तरपुरच्छिमे
दिसीभाए अट्ट भद्दामणाइं मेयवत्थपच्चुत्थयाइं सिद्धत्थग-
कयमंगलावयाराइं रयावेइ रयावेत्ता अप्पणो अदूग्गसामेन
णाणायणिरयणप्रंडियं ग्रहियेच्छणिज्जं पडिक्खवपड्डणुण्ण

यं सएहपट्टभत्तिसयचित्तत्ताणं ईहामियउसभ ० जाव भत्ति-
चित्तं अन्धितरियं जवाणियं अंछावेइ अंछावेत्ता णाणाम
णिरयणभत्तिचित्तं अन्धरयमिउमसूरगोच्छरां मेयवत्थपच्चु-
त्थं अंगमुहफामुयं सुमउयं पभावई देवीए भद्दासणं
रयावेइ रयावेत्ता कौंडुवियपुरिमे सदावेइ सदावेत्ता एवं
वयामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! अट्टंजमहानिमित्त-
सुत्तच्छधारण विविहसन्थकुसले सुविणलक्खणपादए सदा-
वेह । तए शं ते कौंडुवियपुरिमा ० जाव पडिसुणेत्ता बल-
स्म रणो अंतियाओ पडिणिक्खमंति पडिणिक्खमित्ता
सिग्गं तुरियं चवलं चंडं वेइयं हत्थिणापुरं णयरं मज्झं म-
ज्झेणं णिग्गच्छंति णिग्गच्छित्ता जेणव तेसिं सुविणल-
क्खणपादगाणं गिहाइं तेणव उवागच्छंति उवागच्छित्ता
ते सुविणलक्खणपादए सदावेति । तए शं ते सुविणलक्ख-
णपादगा बलस्म रणो कौंडुवियपुरिमेहिं सदाविद्या समा-
णा हट्टुत्तुट्टा एहाया कयवलिकम्मा ० जाव मरीरा मिद्ध-
न्थगहरियालिया कयमंगलमुट्ठाणा मएहिं मएहिं गिंहंति
णिग्गच्छंति णिग्गच्छित्ता हत्थिणापुरं णयरं मज्झं
मज्झेणं जेणव बलस्म रणो भवणवग्गडिसए ते-
णव उवागच्छंति उवागच्छित्ता भवणवग्गडिसए प-
डिदुवारंसि एगओ मिलंति एगओ मिलित्ता जेणव बा-
हिरिया उवट्ठाणमाला जेणव बले राया तेणव उवाग-
च्छंति उवागच्छित्ता करयल ० बलं गयं जणं वि-
जणं वट्ठावेति । तए शं ते सुविणलक्खणपादगा बलेणं
ग्गा वंदियपूइयमक्काणियसम्माणिया समाणा पत्तेयं पत्तेयं
पुत्तवन्थसु भद्दामणेसु णिमीयंति । तए शं मे बले राया
पभावई देवी जवाणियंतरियं टावेइ टावेत्ता पुष्पफलप-
डिपुमहन्थं परेणं विणएणं ते सुविणलक्खणपादए एवं
वयामी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! पभावई देवी अज तंमि
तारिमंमि कामघरंसि ० जाव मीहं सुविणे पामित्ता शं
पडिबुद्धा । तं गं देवाणुप्पिया ! एयम्म उगलस्म ० जाव
के मांम कल्लाणे फलवित्तिविमेमे भविस्मइ ? । तए शं ते
सुविणलक्खणपादगा बलस्म रणो अंतिए एयमट्टं सोच्चा
णिसम्म हट्टुत्तुट्टा तं सुविणं आगिएहंति तं इहं अणुपवि-
मंति अणुपविमित्ता तस्स सुविणस्स अन्थोग्गहणं करेति
करेत्ता ते आपमोपेणं गट्ठिं संचालेति संचालेत्ता तस्स
सुविणस्स लद्धंद्दा गहिगट्ठा पुस्सियट्ठा विणिच्छियट्ठा अ-
भिगयट्ठा बनस्स रग्गा पुग्गओ सुविणमन्थाइं उच्चारमाणे
उ०२ एवं वयामी एवं खलु देवाणुप्पिया ! अहं सुविण-
मन्थमि नायालीमं सुविणा, तंमिं महासुविणा, वावत्तरे
सत्तापुरिणा दिट्ठा, सन्थ गं देवाणुप्पिया ! निन्थगग्गामणे

वा चक्रवर्तिमायगे वा तित्थगरंमि वा चक्रवर्तिमि वा
गन्धं वक्त्रमायगेमि एतेसि तीमाए महामुविणाणं इमे
चउहस महामुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति । तं जहा-
“ गय उमभ सीहअभिंमय-दामससी दिणयरं भयं कुंभं ।
पउममरसागरविमा-णभवरणयणचुयमिहिं च ॥ १ ॥ ”
वासुदेवमायगे वा वासुदेवंमि गन्धं वक्त्रमायगेमि एणमि
चउहमएहं महामुविणाणं अण्यगे सत्त महामुविणे पासि-
त्ता णं पडिबुज्झन्ति । बलदेवमायगे वा बलदेवंमि
गन्धं वक्त्रमायगेमि एणमि चउहमएहं महामुविणाणं
अण्यगे चत्ताहि महामुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति ।
मंडलियमायगे वा मंडलियंमि गन्धं वक्त्रमायगेमि एणमि
चउहमएहं महामुविणाणं अण्यगे एणं महामुविणं पासित्ता
णं पडिबुज्झन्ति । इमं च णं देवाणुप्पिया ! पभावईए
देवीए एगे महामुविणे दिट्ठे तं ओराले णं देवाणुप्पिया !
पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे ० जाव आगेगगतुट्ठिदीहाउ-
कल्लाणमंगलकारणं देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सु-
विणे दिट्ठे, अन्थलाभा देवाणुप्पिया ! भोगलाभा देवाणु-
प्पिया ! पुत्तलाभा रज्जलाभा देवाणुप्पिया ! एवं खलु देवा-
णुप्पिया ! पभावई देवी गवरहं मामाणं बहुपडिपुण्णणं
० जाव वीइकंताणं तुब्भं कुल्लेकउं ० जाव दारगं पयाहि
मि । मे वि य णं दारण उम्मुक्कवालभावे ० जाव रज्जवई
गया भविस्सइ, अणगारे वा भावियऽऽप्पा । तं उराले णं
देवाणुप्पिया ! पभावईए देवीए सुविणे दिट्ठे ० जाव आ-
गेगगतुट्ठिदीहाउकल्लाण ० जाव दिट्ठे । तए णं मे बले
गया सुविणलक्खणपादगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णि
सम्म हट्ठ करयल ० जाव कट्ठे तं सुविणलक्खणपादगे एवं
वयासी-एवमेयं देवाणुप्पिया ! ० जाव मे जहेयं तुब्भे
वदह ति कट्ठे तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ पडिच्छि-
त्ता सुविणलक्खणपादए विउलेणं अमणप्राणखाइमसा-
इमपुप्फवत्थगंधमल्लाऽल्लकारणं सक्कारइ सम्माणइ सक्कार-
त्ता सम्माणत्ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ द-
लयइत्ता पडिविमज्झइ पडिविमज्झत्ता सीहासणाओ अण्णु-
ट्ठइ अण्णुट्ठित्ता जेणेव पभावई देवी तेणेव उवाग
च्छइ उवागच्छित्ता पभावति देवि ताहिं इट्ठाहिं ० जाव
मेलवमाणे मे ० २ एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिये !
सुविणसन्थंमि वायालीसं सुविणा तीमं महामुविणा वा-
वत्तरि मच्चसुविणा । तत्थ णं देवाणुप्पिए ! तित्थयरमा-
यगे वा चक्रवर्तिमायगे वा तं चव ० जाव अण्यगे
एणं महामुविणं पासित्ता णं पडिबुज्झन्ति । इमं णं तुम्हे
देवाणुप्पिए ! एगे महामुविणे दिट्ठे ० जाव रज्जवई गया

भविस्सइ अणगारे वा भावियऽऽप्पा, तं ओराले णं तुम्हे
देवी ! सुविणे दिट्ठे ० ति कट्ठे पभावति देवि ताहिं इट्ठाहिं
० जाव दोच्चं पि तच्चं पि अणुवृहइ । तए णं मा पभावई देवी
बलस्स रणो अंतिये एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ-
यल ० जाव एवं वयासी एवमेयं देवाणुप्पिया ! ० जाव
तं सुविणं सम्मं पडिच्छइ पडिच्छित्ता बलेणं रणणा अ-
ण्णुणणाया ममाणं णाणामणिरयणभत्ति ० जाव अण्णु-
ट्ठइ अतुगियमच्चल ० जाव गईए, जेणेव सए भवणे
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मयं भवणं अणुप्पविट्ठा ।
तए णं मा पभावई देवी एहाया कयवलिकम्मा ० जाव
मव्वाऽल्लकारविभूतिया तं गन्धं णाऽइमीतिहिं णाऽइउरंहेहिं
नाऽइतित्तिहिं णाऽइकट्ठएहिं णाऽइकमाएहिं णाऽइअंविहं
णाऽइमट्ठरंहे उउवभयमाणमुहंहे भोअणच्छादणगंधमल्लंहे
जं तस्म गन्धस्म हितं मितं पत्थं गन्धपोमणं तं देव य
काले य आहारमाहारमाणी विचित्तमउएहिं मयणासणेहिं
पतिरिक्कमुहाए मणाणुकूलाए विहारभूमीए पमन्थदोहला
भेणुमदोहला सम्माणियदोहला अवमाणियदोहला वे
च्छिण्णदोहला विणीयदोहला ववगयगेगमोगमाहमयप
रितामा तं गन्धं मुहं मुहेणं पगिवट्ठइ । तए णं मा पभावई
देवी गवरहं मामाणं बहुपडिपुण्णणं अण्णुट्ठमागगाट्ठि-
चारणं वीइकंताणं मुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुण्णपंथि-
दियमरीरं लक्खणवज्जणगुणोववेयं ० जाव ममिमोमाकारं
कंतं पियदंसणं मुरुवं दारगं पयाता । तए णं तीमं पभाव-
ईए देवीए अंगपडियारियाओ पभावति देवि पमयं जा-
णित्ता जेणेव बले गया तेणेव उवागच्छइ उवाग-
च्छित्ता करयल ० जाव बले गयं जणं विजणं वट्ठा-
वेंति जणं विजणं वट्ठावित्ता एवं वयासी-एवं खलु दे-
वाणुप्पिया ! पभावई देवी गवरहं मामाणं बहुप
डिपुण्णणं ० जाव दारगं पयाता, तं गयणं देवाणु-
प्पिया ! णं पियट्ठयाए पियं णिवंदेमा पियं मे भवउ ।
तए णं मे बले गया अंगपडियारियाणं अंतिए एयमट्ठं
सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ ० जाव धाराहयणीव ० जाव गेमत्तं
तामि अंगपडियारियाणं मउडवज्जं जहामालियओमायं
दलयइ दलयइत्ता मे तं रययमयं विमलमलिलपुण्णभिगारं
पडिगिएहइ पडिगिएहत्ता मन्थए धावइ मन्थए धावित्ता
विउलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयइ पीइदाणं दलयइत्ता
सक्कारइ सम्माणइ सम्माणइत्ता पडिविमज्झइ । (सुत्र ४२८)
तए णं मे बले गया कांडवियपुग्गिं महावइ महावित्ता एवं
वयासी-विप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! हन्थिणाउं गयं
चारगमेहणं करह चारग ० करत्ता माणुम्माणपमाणवट्ठणं

करं माणु० कर्त्ता हन्थिणाउरं शयनं मन्त्रितं बाहिरियं
अभियमम्भजिआवलितं० जाव करं हि य कारवेहि य
कर्त्ता य कारवेत्ता य ज्वमहस्मं वा चक्रमहस्मं वा पू-
यामहामहिममकारं वा ऊमवेह ऊमवेत्ता ममेयमाणत्तियं
पच्चप्पिणह । तण्णं मे कौडुवियपुग्गिमा बलेणं रम्भा एवं
वुत्ता गप्पाणा० जाव पच्चप्पिणंति । तण्णं मे बले
गया जणव उवद्वाणमाला तणेव उवागच्छद् उवागच्छिता
तं चव ० जाव मज्जणघराओ पडिणिक्कवमद् पडिणिक्कवमि-
त्ता उम्मुक्कं उकरं उक्किद्दं अदिज्जं अमेज्जं अभट्ठप्पवेमं अद-
डकादंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज्जकलियं अणगता-
लाचराणुचरियं अणुज्जयमुयंगं अमिलायमल्लदामं पमुदिय-
पक्कीलियं मपुरजणजाणवयं दमदिवमे ठिड्वडियं करेति ।
तण्णं मे बले गया दमदियाण् ठिड्वडियाण् वड्डमाण्णिण-
मत्तिण्णं माहम्मिण्णं य मयसाहम्मिण्णं य जाण्णं य दाण्णं य
भाण्णं य दलमाण्णं य दवावेमाण्णं य मत्तिण्णं य माहम्मिण्णं
य मयसाहम्मिण्णं य लंभे पडिच्छमाण्णं य पडिच्छावेमाण्णं
य एवं धिहरड । तण्णं तस्म दाग्गस्म अम्मापियरे
पढं दिवमे ठिड्वडियं करेति, तण्णं दिवमे चंदमूर्दंसाव-
णियं करेति, तण्णं दिवमे जागणियं करेति, एक्कारममे दिवमे
वीडकंते गिण्वत्ते असुड् जाडक्कमकरणे मंपत्ते वारमाड्ढ-
दिवमे विउलं अमणं पाणं ग्वाडमं माड्ढं उवक्कवडावेति
उवक्कवडावेत्ता जहा मियं ० जाव वत्तिण्णं य आमंतेह
अमंतेत्ता तथ्यं पच्छा एहाया कयवलिक० तं चव ० जाव
मकारेति मम्माणोत्ति०त्ता तस्म व भित्तणाड् ० जाव (ग-
ईण य) खन्धियाणं य पुरआ अज्जयपज्जयपिउपज्जयागयं
वहुपुग्गिमपरंपरप्परूढं कुलाऽणुरूढं कुलमग्गिं कुलमंताणंतं
तुविद्वगणकरं अयंमयारूढं गोणं- गुणनिप्पणं नामधेज्जं
करेति । जम्हाणं अमंतेहमे दाग्गं बलस्म रम्भा पुत्ते पभावेहण्
देवीण् अत्तण्णं ते होउणं अमंतेहमे दाग्गस्म नामधेज्जं
महबलं तण्णं तस्म दाग्गस्म अम्मापियरे नामधेज्जं
करेति महबल इति । तण्णं मे महबले दाग्गं पंचथाईप-
ग्गिण्हिण्णं । तं जहा-ग्गिण्धाई एवं जहा दहप्पइण्णं० जाव गि-
व्वायणिच्चाघायं ति मुहं मुहेणं परिवट्ठति । तण्णं तस्म
महबलस्म दाग्गस्म अम्मापियरे आणुपुव्वेणं ठिड्वडियं
च चंदमूर्दंमणावणियं वा जागणियं वा नामकरणं वा
परगामणं वा पयचंक्कामणं वा जेसावणं वा पिडवट्ठणं वा
पजंपावणं वा कम्पाडणं वा मेवच्छप्पडिलेहणं वा चो-
लेयणं वा उवणयणं च अम्माणि य बहुणि गम्भाऽच्चा-
णज्मणमादियाइं कौउयाइं करेति । तण्णं तं महबलं
कुमारं अम्मापिअरे साइरगट्ठवामं जाणिता सोभणंमि

तिहिकरणमुहुत्तंमि एवं जहा दहप्पइण्णं ० जाव अलं
भोगममन्थं जाण्णं याऽवि होत्था । तण्णं तं महबलं
कुमारं उम्मुक्कवालभावं अलं भोगममन्थं विजाणिता
अम्मापिअरे अट्ठ पामायवडेंमण्णं कारेति । अब्भुग्गयममि-
यपहमिण्णं इव वप्पआ, जहा रायप्पमण्णं इज्जं० जाव पडिरूवे, ते-
मिण्णं पामायवडेंमण्णं बहुमज्जदमभाण्णं एत्थं खं महणे
भवणं कारेति । अणेगखंभमयममिण्णं विट्ठं वप्पआ । जहा राय-
प्पमण्णं इज्जं, पेच्छाघरमंडवंमि० जाव पडिरूवे । (सूत्र-४२६)

तण्णं तं महबलं कुमारं अम्मापियरे आम्पया कयाइं सोभ-
णंमि तिहिकरणदिवमणक्कवत्तमुहुत्तंमि एहायं कयवलिक-
मं कयकोउयमंगलपायच्छित्तं मव्वालंकारविभूमियं पम-
क्कणं एहाणं गीयवाड्यपमोहणं गुणतिलगकंकणअविहयव-
हवणीयं मंगलं मुज्जणिण्हि य वरकोउयमंगलं वयारकयमं-
तिकम्मं मग्गिमाणं मग्गिथाणं मग्गिवायाणं मग्गिन्नायप्प-
रूवजोच्चगुणोववेयाणं विणीयाणं कयकोउयमंगलपाय-
च्छित्ताणं मग्गिण्हि रायकुलेहि आणिल्लियाणं अट्ठ-ट्ठ-
रायवरक्काणं एगदिवसेणं पाणि गिण्हाधिमु । तण्णं
तस्म महबलस्म कुमारस्म अम्मापियरे अयंमयारूढं पी-
तिदाणं दलयंति, तं जहा-अट्ठ हिरण्णकोडीओ अट्ठ
सुवण्णकोडीओ अट्ठ मउड मउडप्पवे अट्ठ कुंडलजाण्णं कुं-
डलजुयप्पवे अट्ठ हां हांप्पवे अट्ठ अट्ठहां अट्ठहांप्पवे
अट्ठ एगावलीओ एगावलिप्पवे अट्ठ एवं मुत्तावलीओ
एवं कणमावलीओ एवं ग्यणावलीओ अट्ठ कडगजाण्णं
कडगजायप्पवे एवं तुडियजाण्णं अट्ठ खोमजुवलाइं खोमजु-
वल्पवराइं एवं वडगजुवलाइं एवं पडुजुवलाइं एवं दुगु-
ल्लजुवलाइं अट्ठ मिरिओ अट्ठ हिरिओ एवं धिईओ किरी-
ओ बुद्धीओ लच्छीओ अट्ठ नंदीइं अट्ठ महां अट्ठ तले
तलप्पवे मव्वरयणामण्णं शियरावरमवणकेंउं अट्ठ भाण्णं
भयप्पवे अट्ठ वण्णं वयप्पवे (दम गोसाहम्मिण्णं वण्णं
मं) अट्ठ नाडगाइं नाडगप्पवे वन्तीमवट्ठणं नाडण्णं
अट्ठ आमं आमप्पवे मव्वरयणामण्णं मिरिघरपडिरूवण्णं
अट्ठ हन्थी हन्थिप्पवे मव्वरयणामण्णं मिरिघरपडिरूवण्णं
अट्ठ जाणाइं जाणप्पवे अट्ठ जुगाइं जुगप्पवे एवं
मिक्कियाओ एवं मंदमार्गीओ एवं गिल्लीओ थिल्लीओ
अट्ठ वियडजाणाइं वियडजाणप्पवे अट्ठ रंहे पारिजा-
णीण्णं अट्ठ रंहे मंग्गामिण्णं अट्ठ आमं आमप्पवे अट्ठ
हन्थी हन्थिप्पवे अट्ठ गामे गामप्पवे (दंसकुल-
साहम्मीण्णं गामे मं) अट्ठ दामे दामप्पवे, एवं दामी-

ओ एवं किंकर एवं कंचुइज एवं वरिमहेर एवं
महत्तरण अट्ट मोवमिण ओवलंबणदीवे अट्ट रूपमण ओ-
वलंबणदीवे अट्ट सुवप्परूपमण ओवलंबणदीवे अट्ट
मोवमिण उक्कंवरणदीवे एवं चैव तिमि वि अट्ट मोवमिण
पंजरदीवे एवं चैव तिमि वि, अट्ट मोवमिण थालं अट्ट
रूपमण थालं अट्ट मोवप्परूपमण थालं अट्ट मोवमियाओ
पत्तीओ ३ अट्ट मोवगियाइं थामि (घोमि) याइं ३ अट्ट
मोवमि याइं मंगल्लइं अट्ट मोवरिणयाओ तलियाओ ३ अट्ट
मोवमियाओ कवचियाओ ३ अट्ट मोवरणमण अपवडण
अट्ट मोवगियाओ अवकाओ ३ अट्ट मोवरिणण पा-
यपीठण ३ अट्ट मोवरिणयाओ भिमियाओ ३ अट्ट
मोवमियाओ कांडियाओ ३ अट्ट मोवरिणण पल्लंके ३
अट्ट मोवरिणयाओ पटिमेज्जाओ ३ अट्ट हंसाऽऽमणाइं अट्ट
कोचामणाइं एवं गरुडामणाइं उरणतामणाइं पणयाम-
णाइं दीहामणाइं भट्टामणाइं पक्कामणाइं मकरामणाइं
अट्ट पउमामणाइं अट्ट डिमामोवन्थियामणाइं अट्ट तेल्ल-
ममुग्गं जहा रायप्पमणइंज ० जाव अट्ट मरिमवममुग्गं
अट्ट मुज्जाओ जहा उववाइण ० जाव अट्ट पाग्गिमीओ अट्ट
छत्त अट्ट छत्तधारीओ चैडीओ अट्ट चामगओ अट्ट चा-
मधारीओ चैडीओ अट्ट तालियंटे अट्ट तालियंटेधारी-
ओ चैडीओ अट्ट करोडियधारीओ चैडीओ अट्ट वीर-
धईओ ० जाव अट्ट अकधईओ अट्ट अंगमदियाओ अट्ट
उम्मदियाओ अट्ट एहाधियाओ अट्ट पमादियाओ अट्ट
चंदणपसीओ अट्ट चुणणपसीओ अट्ट कोडाकरीओ
अट्ट दवकारीओ अट्ट नयन्थाणियाओ अट्ट नाडइजाओ
अट्ट कोइविणीओ अट्ट महारणिणीओ अट्ट भंडागारि-
णीओ अट्ट अब्भाधारिणीओ अट्ट पुण्णधारिणीओ अट्ट
पाणधारिणीओ अट्ट बलिकारियाओ अट्ट सेज्जाकारियाओ
अट्ट अदिमतरियाओ पटिहारीओ अट्ट बाहिरियाओ प-
डिहारीओ अट्ट मालाकारीओ अट्ट पेगणकारीओ अरण्यं
वा नुपदं हिण्णं वा सुवण्णं वा कंमं वा दमं वा
विउलधणकणग ० जाव संतमावेदेज्जं अलाहि ० जाव
आमत्तमाओ कुलवंमाओ पकामं दाउं पकामं परिभाउं प-
कामं परिभाउं । तण गं मे महबले कुमार एगमेगाण
भज्जाण एगमेगं हिण्णकोडिं दलयइ । एगमेगं सुवण्णको-
डिं दलयइ । एगमेगं मउडं मउडप्पवरं दलयइ । एवं
तं चैव सव्वं ० जाव एगमेगं पमणकारिं दलयइ । अरणं च
सुवहं हिण्णं वा सुवण्णं वा ० जाव परिभाउं । तण गं
मे महबले कुमार उप्पिं पामायवरणं जहा जमाली
विहरइ । (सु० ४३०) तण कालेणं तणं समणं विमलस्स

अरहओ पओप्पण धम्मघोमे शांमं अणगां जहमंपरणे
वरणओ, जहा केमिमामिस्स, ० जाव पंचहिं अणगारमणहिं
महिं मंपग्गिडे पुव्वाऽणुपुव्वि चरमाणं गामाऽणुगामे
दइअमाणे जेणव हन्थिणाउं गयं जेणव सहमंववणे
उज्जाणे तंणव उवागच्छइ उवागच्छिता अहापडिस्सं उग्गहं
उगिरहइ उगिरहत्ता मंजमणं तवमा अप्पाणं भावेमाणे
० जाव विहरइ । तण गं हन्थिणापुं गयं मिघाडगति-
य ० जाव परिमा पज्जुवामइ । तण गं तणं महबलस्स
कुमारस्स तं महया जणमहं वा जणवहं वा एवं जहंव ज-
माली तहंव वि(ह)त्तां तहंव कंचुइजपुग्गिमे महावेइ । कंचुइज-
पुग्गिमे तहंव अक्खाइ, गवरं धम्मवणस्स अणगारस्स
आगमणगहियविण्णच्छण करयल ० जाव गिग्गच्छइ । एवं
यल्लु देवाणुप्पिया ! विमलस्स अरहओ पउप्पण धम्म-
घोमे शांमं अणगां मेमं तं चैव ० जाव मोऽवि तहंव, रद-
वण्ण गिग्गच्छइ । धम्मकहा जहा केमिमामिस्स, मोऽवि
तहंव अम्मापियं आपुच्छइ । गवरं धम्मघोमस्स अण-
गारस्स अंतिणं मुंटे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्व-
इत्ता, तहंव वुत्तपडिवुत्तयाओ गवरं इमाओ ये ते जाया ! वि-
पुल्लगजकुलवालियाओ कला ० मंमं तं चैव ० जाव ताहं,
अकामाइं चैव महबले कुमार एगं वयागी तं इच्छामो ते
जाया ! एगादिवनमवि रज्जिमिं पामेमि, तण गं मे
महबले कुमार अम्मापिउवयणमणुवत्तमाणे तुग्गिणीणं
मंचिदुइ । तण गं मे बले गया कोइवियपुग्गिमे महावेइ ।
एवं जहा भिवभहस्स तहंव गयाभिमेओ भाणिअव्वो ०
जाव अभिमिंचइ, अभिमिंचइत्ता करयलपरि ० महबले कु-
मारं जणं विजणं वट्ठावेति जणं विजणं वट्ठावेत्ता
एवं ययामी भण जाया ! किं देमा किं पयच्छामो ?
मेमं जहा जमालिस्स तहंव ० जाव । तण गं मे महबले
अणगार धम्मघोमस्स अणगारस्स अंतिणं सामाइयमाइ-
याइं चउहमपुव्वाइं अहिज्जइ, अहिज्जिता वट्ठिं चउत्थं ०
जाव विचिंचिहं तवोक्कमेहि अप्पाणं भावेमाणे वट्ठपडि
पुणाइं दुवालयायाइं सामणपरियाणं पाउणइ, पाउणित्ता
माभियाणं भंलेहणाणं महिं भत्ताइं अणमणाणं आलोइ-
यपडिक्कं ममाहिपेने कालामां कालं किच्चा उट्ठं चंदि
मसुरिय ० जहा अम्मडे ० जाव वंभलेण कप्पं देवणाणं
उववणं, तत्थ गं अन्थेगइयाणं देवाणं दम मागगाइ-
माइं ठिई पणत्ता, तत्थ गं महबलस्स वि देवस्स दम
सागरोवमाइं ठिई पणत्ता, मे गं तुम्मं मुदंसणा ! वंभलेण
कप्पं दम सागरोवमाइं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणं वि-

महल्लउहः महाह-न० ऊहशतसहस्ररूपायां मरूत्यायाम्, ज्या०
२ पाहु० (स्पष्टतया 'काल' शब्दे तृतीयभागे ४७६पृष्ठे प्रोक्तम्)

महल्लउहंग-महोहाङ्ग-न० । महाऽष्टशतसहस्ररूपायां संख्या-
याम्, ज्यो० २ पा० ६० । ('काल' शब्दे ३ भागे स्फुटीभूतम्)
महल्लग-महत्-त्रि० । ज्येष्ठे, " महल्लगं वा वृद्धं वा " दश० ५
अ० ३ उ० । आ० म० । आचा० ।

महल्लियदुवारिया-महाद्वारिका-स्त्री० । वृद्धद्वारायां वसनौ,
आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० २ उ० ।

महल्लियाविमानपविमत्ति-महाविमानप्रविभक्ति-स्त्री० । महा
प्रन्थार्ये विमानप्रविभक्त्याख्ये प्रन्थे, स्था० १० ठा० । पा० ।

महल्लवय-महावत-न० । महान्ति-वृहन्ति च तानि वतानि च
नियमतो महावतानि । महत्त्वं तेषां सर्वजीवाविविधत्वेन
महाविषयत्वात् । पा० । सूत्र० । मं० । ध० । आच० । आचा० ।
महल्ल नद्वयं च महावतम्, महत्त्वं चास्य श्रावकसम्बन्ध-
गुणतापेक्षेति । सर्वथा हिमात्यागेषु, ध० ३ आ० । आचा० ।
प्राणानिपातदिनवृत्तिलक्षणेषु, आच० ४ अ० । प्रच० । स्था० ।

पंचं महल्लवया पमत्ता । तं जहा-मन्वाओ पाणाऽइवायाओ
वेरमणं, मन्वाओ मुसावायाओ वेरमणं० जाव मन्वाओ प-
रिग्गहाओ वेरमणं । (सूत्र-३८६)

(पंच महल्लवयेत्यादि) " पञ्चेति " संख्यान्तरव्यपक्षेदस्तेन
न चत्वारि प्रथमपञ्चमतीर्थयोः पञ्चानामेव भावान्, महान्ति
वृहन्ति तानि च तानि वतानि च-नियमा महावतानि । महत्त्वं
तेषां सर्वजीवाविविधत्वेन महाविषयत्वात् । उक्तं च- " पद-
मम्मि सव्वजीवा, बीण चरिंसे य मव्वद्ववाइ । सेमा महल्लवया
खलु, तदेहमेण दव्वानं " ॥१॥ इति । तेषां प्रव्याणमकदेशेने-
त्यर्थः । तथा-यावज्जीवं त्रिविधे त्रिविधेनानि प्रत्याख्यानरूप-
त्वाच्च तेषामिति । देशावरतापेक्षया महतो या गुणानां वतानि
महद्वतानीति, पुलिह्निनदेशेन प्राकृतन्यादिनि । प्रकृतानि-
नथाविधशिष्योपक्षया प्ररूपितानि महावीरेण आद्यती-
र्थकरणेन च न शीर्षाख्येन किंल मुधम्मस्वामी जम्बुस्थामिनं
प्रतिपादयामास । तथा-सर्वस्मात्-निर्वशेषात्-प्रसस्थाव-
रमुत्तमादरमेदभिन्नात् : कृतकारितानुमतिभेदाच्चत्यर्थः ।
अथवा-द्रव्यतः षड्जीवनिकार्याविषयात्, क्षेत्रतस्त्रिलोकस-
म्भवात्, कालतोऽतीतादे राज्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वे-
षसमुत्थाच्च न तु परिस्थूरादंधानि भावः । प्राणानामिन्द्रियो-
च्छ्वासायुरादीनामतिपातः प्राणैः सकाशाद्विभ्रंशः प्राणानि-
पातः, प्राणिप्राणवियोजनमित्यर्थः । तस्माद्विरमणम् सम्य-
ग्ज्ञानश्च ज्ञानपूर्वकं निवर्तनमिति । तथा सर्वस्मान् सद्भाषप्र-
तिपेक्षा १ ऽसद्भावोद्भावना २ ऽर्थान्तराङ्कि ३ गहोभवात् ४
कृतादिभेदाच्च । अथवा-द्रव्यतः सर्वधर्मास्तिकायादिद्रव्यवि-
षयात्, क्षेत्रतः सर्वलोकालोकगोचरात्, कालतोऽतीतादे राज्या
दिवर्तिना वा, भावतः कषायनोकषायादिप्रभवात् । सृष्टा अ-
लीकं वदनं वादो सृष्टावादस्तस्माद्विरमणं विरतिरिति, तथा
सर्वस्मान् कृतादिभेदात् । अथवा-द्रव्यतः सचेतनाचेतनद्रव्य-
विषयात्, क्षेत्रतो आमनगरारग्यादिसम्भवात्, कालतोऽती-
तादे राज्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेषमोहसमुत्थात् । अदन्तं
स्वार्थिना अवितीर्यं तस्याऽऽदानं ग्रहणमदत्ताऽऽदानं तस्माद्वि-
रमणमिति, तथा सर्वस्मात् कृतकारितानुमतिभेदात्, अथ

वा-द्रव्यतो दिव्यमानुषतैरश्चभेदात् रूप-रूपसहगतभेदाद्वा ।
तत्र रूपाणि निर्जीवानि प्रतिमा रूपाण्युच्यन्ते, रूपसहगतानि
तु सजीवानि । भूषणविकलानि वा रूपाणि, भूषणसहितानि
रूपसहगतानीति । क्षेत्रतस्त्रिलोकसम्भवात्, कालतोऽतीता-
दे राज्यादिसमुत्थाद्वा, भावतो रागद्वेषप्रभवात् । मिथुनं स्त्रीपुं-
सद्वन्धं तस्य कर्म मैथुनं तस्माद्विरमणमिति, तथा सर्वस्मान्
कृतादे । अथवा-द्रव्यतः सर्वद्रव्यविषयात्, क्षेत्रतः लोकस-
म्भवात्, कालतोऽतीतादे राज्यादिप्रभवाद्वा, भावतो रागद्वेष-
विषयात्, परिगृह्यते आदीयते परिग्रहणं वा परिग्रहस्तस्मा
द्विरमणमिति । स्था० ५ ठा० १ उ० । उक्त० । " पंच महल्ल-
याइं राइभोयणं वरमणं " । प्रच० ७२४ । (एतानि समाख्या-
नि 'पाणाइवाया' ऽऽदेशवद्भूतानि) आ० चू० । प्रच० । अङ्ग० ।
आच० । पञ्चा० । (अन्तर्गृहे महावतानि नाख्यातव्यानीत्यु-
क्तम् 'अंतरगिह' शब्दे प्रथमभागे ८८ पृष्ठे) (पाक्षिकप्र-
तिक्रमणविधिगतानि सूत्राणि 'पडिकमण' शब्दे पञ्चम-
भागे २६४ पृष्ठे उक्तानि) । केषां तीर्थे पञ्च केषां वा च-
त्वारि महावतानीति 'वय' शब्दे वच्यते) (सौगतानां दश
महावतानि इति 'पलं' शब्दे ५ भागे ७१५ पृष्ठे उक्तम्)

महावतानां फलानि-

वैरत्यागोऽन्तिकं तस्य, फलं चाऽकृतकर्मणः ।

रत्नोपस्थानमदीर्य-लाभो जनुरनुस्मृतिः ॥ ६ ॥

तस्याऽहिंसाभ्यासवतोऽन्तिकं संनिधौ वैरत्यागः सहज-
विगंधिनामप्याहनकुलादीनां हिंसात्यपरिहारः, तदुक्तम्-
(अहिंसाप्रतिष्ठायां- " तन्संनिधौ वैरत्यागः " पाद २
सू० ३५) सत्याभ्यासवतश्चाकृतकर्मणोऽधिहितानुष्ठानस्यापि
फलं तदर्थोपनतिलक्षणक्रियमाणा हि क्रिया यागादिकाः फलं
स्वर्गादिकं प्रयच्छन्ति । अस्य तु सत्यं तथा प्रकृत्यन्तं, यथा-
ऽकृत्यामपि क्रियायां योगी फलमाश्रयते तद्वचनाच्च यस्य
कर्माच्चत् क्रियामकुर्वतोऽपि फलं भवतीति । तदाह-(स-
त्यप्रतिष्ठायां- " क्रियाफलाश्रयत्वम् " पाद २ सू० ३६)
अस्तंयाभ्यासवतश्च रत्नोपस्थानं तत्प्रकर्षाच्चिरभिलाषस्यापि
सर्वतो द्विक्रानि रत्नान्युपनिष्ठन्त इत्यर्थः । ब्रह्मचर्याभ्यास-
वतश्च सतो निरतिशयस्य वीर्यस्य लाभः, वीर्यनिरोधो हि
ब्रह्मचर्यं, तस्य प्रकर्षाच्च वीर्यं शरीरान्द्रियमनस्सु प्रकर्षमाग-
च्छतीति (अपरिग्रहविषयिका ध्यास्या 'परिग्रह' शब्दे
५ भागे ५५६ पृष्ठे) । ठा० २१ ठा० । आ० चू० । दश० । (प्रथमं म-
हावतम् प्राणातिपातविरमणम् तच्च ' पडिकमण ' शब्दे
पञ्चमभागे २८५ पृष्ठे दर्शितम्) (द्वितीयं महावतं सृष्टावा-
दविरमणं तच्च ' मुसावायवेरमण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
दर्शयते) (तृतीयं महावतम् अदत्तादानविरमणं तच्च ' अ-
दत्तादानविरमण ' शब्दे प्रथमभागे ५४० पृष्ठे गतम्) (चतुर्थं
मैथुनविरमणं तच्च ' मैथुन ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२५
पृष्ठे उक्तम्) (पञ्चमं महावतं परिग्रहविरमणं तच्च ' परि-
ग्रहवेरमण ' शब्दे पञ्चमभागे ५५७ पृष्ठे गतम्) ।

इच्छेयाइं पंच महल्लवयाइं राइभोयणं वेरमणं वरमणं अचहि-
यऽट्ठाण उवमंपज्जिता णं विहरामि । (सूत्र-६) ।
(इच्छेयाइं इत्यादि) इत्येतान्यनन्तरादितानि पञ्च महा-

व्रतानि रात्रिभोजनविमरणपट्टानि । किमित्याह—आत्महिताय आत्महिता मोक्षस्तदर्थम्, अन्येनान्यार्थं तत्त्वतो व्रताभावमाह, तदाभिलाषानुमत्या हिंसादावनुमत्यादिभावान्, “उपसंपद्य” सामीप्येनाङ्गीकृत्य व्रतानि विद्वद्भिर्माधुविहारेण तदभावे चाङ्गीकृतानामपि व्रतानामभावान् । शेषाश्च हिंसादिकर्तृणाम् अत्यायुजिह्वाच्छेदद्वारादित्रयपण्डकदुःखितत्वादयो बाच्या इति । दश० ४ अ० ।

अत्रास्तरं समन्वयारिंशदधिकप्रत्याख्यानभङ्गकशनाऽधि-
कारः । तत्रये गाथा—

“सीयालं भंगसयं, पञ्चकवाणंमि जस्स उवलदं ।

सो पञ्चकवाणकुसलो, सेसा सवे अकुसला उ ॥ १ ॥”

दश० ४ अ० ।

समन्वयारिंशदधिकभङ्गकशने ध्वजमाणलक्षणं, प्रत्याख्यान-
प्रत्याख्यानविषयं, यस्यापलब्धं भवति स इत्थंभूतः प्रत्याख्या-
ने कुशलो—निपुणः, शेषाः सर्वे अकुशलाः—तदनभिज्ञा
इति गाथासमासार्थः ।

अवयवार्थस्तु भङ्गकयोजनाप्रधानः स चैवं द्रष्टव्यः—

“तिन्नि निया तिन्नि दुया, तिन्नि केका य होति जेणसु ।

ति दु एक्कं ति दु एक्कं, ति दु एक्कं चैव करणां ॥ १ ॥”

अवयवार्थः (३३३) त्रयो द्विकाः (२२२) त्रयश्चैककाः (१११)
भवन्ति । योगेषु—कायवाङ्मनोव्यापारलक्षणेपु त्रीणि द्व-
यमेकं त्रीणि त्रयमेकं त्रीणि त्रयमेकं चैव करणानि म-
नोवाङ्मयलक्षणानि इति पदघटना । भावार्थस्तु स्थापनया
निर्दिश्यते । सा चैवम्—

३३३-२२२-१११ काऽत्र भावना ? “न करेमि न कारवेमि क-
३२१-३२१-३२१ रते पि अन्नं न समणुजाणामि मणेण वा-
१३३-३३३-३३३ । याण काणं” एको भेदो । इयाणि वि-
निश्चो—ण करेइ न कारवेइ करंते पि अन्नं न समणुजाणइ
मणेण वायाण इको भेदो । तद्वा मणेण काणं विइश्चो भेदो ।
तद्वा वायाण काणं य तइश्चो भेदो । विइश्चो मूलभेदो
गश्चो । इयाणि तइश्चो—ण करेइ ण कारवेइ करंते पि अ-
न्नं न समणुजाणइ मणेण एको, वायाण विइश्चो, काणं
तइश्चो, गश्चो तनिश्चो मूलभेदो । इयाणि चउत्थो—ण
करेइ ण कारवेइ मणेण वायाण काणं इको, ण करेइ
करंते णाणुजाणइ विइश्चो, ण कारवेइ करंते णाणुजाणइ
तइश्चो, गश्चो चउत्थो मूलभेदो । इयाणि पंचमो—ण करेइ
ण कारवेइ मणेण वायाण एको, ण करेइ करंते णाणुजाणइ
विइश्चो, ण कारवेइ करंते णाणुजाणइ तइश्चो, एण तिन्नि
भेगा मणेण वायाण लद्धा, अन्नं वि तिन्नि मणेण काणं
य लब्धंति, तद्वा अचरे वि वायाण काणं य लब्धंति तिन्नि,
एवमेव सवेव एण णव, पंचमोऽप्युक्तो मूलभेदः । इयाणि छटो ण
करेइ ण कारवेइ मणेण एको, तद्वा ण करेइ करंते णाणुजाणइ
मणेण विइश्चो, ण कारवेइ करंते णाणुजाणइ मनसैव तृतीयः,
एवं वायाण काणं वि तिन्नि तिन्नि भेगा लब्धंति । एते वि
सवेव णव । उक्तः षष्ठो मूलभेदः । सप्तमोऽभिधीयते—ण करेइ
मणेण वायाण काणं एको, एवं ण कारवेइ मणादीहि
विनिश्चो, करंते णाणुजाणइ, तनिश्चो । सप्तमोऽप्युक्तो मू-
लभेदः । इदानीमष्टमः—ण करेइ मणेण वायाण एको, मणेण

काणं य विनिश्चो, तद्वा वायाण काणं य तइश्चो, एवं न
कारवेइ एत्थं पि तिन्नि भेगा, एवमेव करंते णाणुजाणइ ए-
त्थं पि तिन्नि भेगा, एण सवेव णव । उक्तोऽष्टमः । इदानीं
नवमः—ण करेइ मणेण इको, ण कारवेइ विनिश्चो, करंते
णाणुजाणइ तइश्चो, एवं वायाण विनियं, काणं वि होइ
तनियं, एयमेते सवेव वि मिलिया नव, नवमोऽप्युक्तः ।

आगनगुणनमिदानीं क्रियते—

“लङ्गफलमाणमेयं, भेगा उ हवंति (अ) ऊणपञ्चासं ।

तीयाणागयसंपति, गुणियं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥

सीयालं भंगसयं, कट्ट कालतिण्णं होति गुणणा उ ।

तीतस्स पण्डिकमणं, पच्चुण्णस्स संवरणं ॥ २ ॥

पञ्चकवाणं च तद्वा, होइ य एस्स एस्स गुणणा उ ।

कालतिण्णं भणियं, जिणगणधरवायएहि च ॥ ३ ॥”

इति गाथाधेः । दश० ४ अ० ।

साम्प्रते यतनाया अवसरस्तथा चाऽऽह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा संजयविषयपडिहयपच्च-
कवायपावकस्मे दिया वा राश्चो वा एगश्चो वा परिसाग-
श्चो वा मुत्ते वा जागरमाणे वा मे पुढविं वा भित्तिं वा
मिलं वा लेलुं वा मसरक्खं वा कायं समरक्खं वा वत्थं
हत्थेण वा पाणं वा कट्टेण वा किर्लिचेंण वा अंगुलि-
याण वा मिलागाण वा मिलागहत्थेण वा न आलि-
हेजा न विलिहेजा न घट्टेजा न भिदेजा अन्नं न आलिहा-
वेजा न विलिहावेजा न घट्टावेजा न भिदावेजा अन्नं आ-
लिहंतं वा विलिहंतं वा घट्टंतं वा भिदंतं वा न समणुजा-
णं जावर्जीवाणं तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाण काणं
न करेमि न कारवेमि करंते पि अन्नं न समणुजाणामि
तस्म भंते ! पडिकमाभि निदामि गरिहामि अप्पाणं वामि
गमि । (सूत्र-१०)

‘से’ इति निर्देशे स योऽसौ महाव्रतयुक्तं, भिक्षुर्वा भिक्षुकी
वा आरम्भपर्यागतागच्छमर्माकायपालनाय, भिक्षुणशीलो भिक्षुः
एवं भिक्षुक्यपि पुरुषोत्तमो धर्म इति भिक्षुर्विशेष्यते, तद्विश-
यणानि च भिक्षुक्या अपि द्रष्टव्यानीति, आह—संयतविगत-
प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्म्म—तत्र साम्प्रत्येन यतः संयतः
सप्तदशप्रकारसंयमोपेतः । विविधम्—अनेकधा द्वादशविधे
तपसि रतो विगतः । प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मेति—प्रतिहतं
स्थितिहासतो ग्रन्थिभेदेन प्रत्याख्यातं हन्वभावतः पुनर्वृत्त्य-
भावेन पापं कर्म ज्ञानावरणीयादि येन स तथाविधः । ‘दि-
वा वा रात्रौ वा एको वा परिपदगतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा,
रात्रौ सुप्तो दिवा जाग्रत्, कार्णिक एकः, शेषकालं परिपदतः,
इदं च वक्ष्यमाणं न कुर्यात् । (से पुढविं वा इत्यादि) तद्य-
था—पृथिवीं वा, भित्तिं वा, शिलां वा, लोष्ठं वा, तत्र पृथिवी-
लोष्ठादिगृहता, भित्तिः—नदीनदी, शिला—विशालः पाषाणः,
लोष्ठः—प्रसिद्धः । तथा सह रजसा—आरग्यपांशुलक्षणेन वर्जिते
इति सरजस्कस्मं सरजस्कं वा कार्यं कार्यामिति’ इह तथा स-
रजस्कं वा वस्त्रं जालपट्टादि “एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणम्”
इति पात्रादिपरिग्रहः, एतत्किमित्याह—हस्तेन वा पादेन वा

कोष्ठेन वा कलिञ्जेन वा-क्षुद्रकाष्टरूपेण अकुल्या वा शला-
कया वा अयःशलाकादिरूपया शलाकाहस्तेन वा शलाकात्म-
द्यानुरूपेण (गालिह्रिञ्जलि) नालिखेत् न विलिखेत् । न घट्ट-
येत् न भिन्द्यात् तत्र ईषत्सकृद्वा लेखने, नितरामनेकशो वा
विलेखने, घट्टने चालने, भेदे विदारणेन, एतत्स्वयं न कुर्यात्,
तथा अन्यमन्येन वा नालिखयेत् विलेखयेत् न घट्टयेत् न भेद-
येत् । तथा अन्यं स्वत एव आलिखन्तं वा विलिखन्तं वा घ-
ट्टयन्तं वा भिन्दन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि पूर्ववत् ।
दश० ४ अ० । (अधेतने सूत्रम् 'आउक्ताय' शब्दे द्वितीयभागे २७
पृष्ठे गते तद्द्वयाख्याऽपि किञ्चित्त्र) एतत् किमित्याह-
(नामुमेञ्ज लि) नामृयेत् न संस्पृशेत् नाऽऽपीडयेत् न प्रपी-
डयेत् नाऽऽस्फोटयेत् न प्रस्फोटयेत् नाऽऽतापयेत् न प्रता-
पयेत् । तत्र सकृदीपद्वा स्पर्शनमामर्षणम्, अतोऽन्यत् संस्पर्-
शनम् । एवं सकृदीपद्वा पीडनमापीडनमतोऽन्यत् प्रपीडनम्-
एवं सकृदीपद्वा स्फोटनमास्फोटनम्, अतोऽन्यत् प्रस्फोटनम्,
एवं सकृदीपद्वा तापनमातापनम् विपरीते प्रतापनम्, एत-
त्स्वयं न कुर्यात्, तथा अन्यमन्येन वा नामर्षयेत् न संस्पर्श-
येत् नापीडयेत् न प्रपीडयेत् नास्फोटयेत् न प्रस्फोटयेत्
नातापयेत् न प्रतापयेत्, तथा अन्यं स्वत एव आसृयन्तं वा
संस्पृशन्तं वा आपीडयन्तं वा प्रपीडयन्तं वा आस्फोटयन्तं
वा प्रस्फोटयन्तं वा आतापयन्तं वा प्रतापयन्तं वा न सम-
नुजानीयादित्यादि पूर्ववत् ।

स भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खा-
यपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमागओ वा
सुत्ते वा जागरमाणे वा से अगणि वा इंगालं वा
मुम्मुरं वा अच्चि वा जालं वा अलापं वा सुद्धागणि वा
उक्कं वा न उज्जिजा न घट्टिजा न उज्जालेजा न पज्जालेजा न
निव्वावेज्जा अन्नं न उज्जवेज्जा न घट्टवेज्जा न उज्जालवेज्जा
न पज्जालवेज्जा न निव्वावेज्जा अन्नं उज्जंते वा घट्टंते वा
उज्जालंते वा निव्वावंते वा न समणुजाणेज्जा जावज्जीवाए
तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काण्णं न करेमि न कार-
वेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते ! पडि-
कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । सूत्र-१२ ।

(जाव जागरमाणे व त्ति) पूर्ववदेव (से अगणि वत्यादि)
तद्यथा-अग्नि वा अङ्गारं वा मुम्मुरं वा अर्चिर्वा ज्वाला वा
अलाते वा शुद्धाग्नि वा उल्का वा इहाऽयःपिण्डानुगतोऽ-
ग्निः, ज्वालारहितोऽङ्गारः, विरलाग्निकणं भस्म मुम्मुरः, मूला-
ग्निरर्चिश्चिह्नश्च ज्वाला अर्चिः, प्रतिबद्धा ज्वाला, अलातमु-
त्सुकम्, निरिन्धनः शुद्धोऽग्निः, उल्का गगनाऽग्निः, एत-
त्किमित्याह—(न उज्जिजा) नात्तिञ्चेत् (न घट्टेज्जा) न घट्ट-
येत् न उज्ज्वालेयत् न निर्वापयेत् । तत्रोञ्जनमुत्सञ्चने, घट्टने
सजानीयादिना चालनम्, उज्ज्वालनं व्यजनादिभिर्वृद्ध्या-
पादनं, निर्वापणे विध्यापनम् । एतत्स्वयं न कुर्यात्, तथा
अन्यमन्येन वा नोत्सञ्चयेत् न घट्टयेत् नोज्ज्वालेयत् न निर्वा-
पयेत्, तथा अन्यं स्वत एव उत्तिञ्चयन्तं वा घट्टयन्तं वा
उज्ज्वालयन्तं वा निर्वापयन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि
पूर्ववत् ।

स भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खा-
यपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमागओ वा
सुत्ते वा जागरमाणे वा से सिएण वा विहुणेण वा तालिअं-
टेण वा पत्तेण वा पत्तभंगेण वा साहाए वा साहाभंगेण वा
पिहुणेण वा पिहुणहत्थेण वा चेलेण वा चेलकसेण वा
हत्थेण वा मुहेण वा अप्पणो वा कायं बाहिरं वाऽपि पु-
ग्गलं न फूमेज्जा न वीएज्जा अन्नं न फूमावेज्जा न वीया-
वेज्जा अन्नं फूमंतं वा वीयंतं वा न समणुजाणेज्जा । जाव-
ज्जीवाए तिविहं तिविहेणं, मणेणं वायाए काण्णं न करेमि
न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते !
पडिकमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥१३॥

(से भिक्खु वत्यादि-यावत्-जागरमाणे वा) इति पूर्ववदेव ।
(से सिएण वत्यादि) तद्यथा-सिंतेन वा विधवनेन वा ता-
लवृन्तेन वा पत्रेण वा शाखया वा शाखाभङ्गेन वा पेहुणंन
वा पेहुणहस्तेन वा चेलेन वा चेलकर्णेन वा हस्तेन वा मुख-
न वा । इह सिंते चामरं, विधवने-व्यजनं, तालवृन्तं तद्वय
मध्यग्रहणच्छिष्टं द्विपुटं, पत्रं पांशनीपत्रादि, शाखा वृत्तडालं
शाखाभङ्गं तदेकदेशः, पेहुणं मयूरादिपिच्छं, पेहुणहस्तकस्त-
त्समूहः, चेलं-वस्त्रं, चेलकर्णस्तदेकदेशः, हस्तमुखं प्रतीते,
एभिः किमित्याह-आत्मनो वा कार्यं स्वदेहमित्यर्थः, बाल्य वा
पुद्गलम् उष्णौदनादि, एतत्किमित्याह—(न फूमिज्जा इत्यादि) न
फूत्कुर्यात् न व्यजेत् । तत्र फूत्करणं मुखेन धमनं, व्यजनं चम-
रादिना दायुकरणम्, एतत्स्वयं न कुर्यात्, तथा अन्यमन्येन
वा न फूत्कारयेत् न व्याजयेत् । तथा अन्यं स्वत एव फूत्कु-
र्वन्तं वा व्यजन्तं वा न समनुजानीयादित्यादि पूर्ववदेव ।

स भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खा-
यपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिमागओ वा-
सुत्ते वा जागरमाणे वा से बीएणु वा बीयपइहेसु वा रू-
ढेसु वा रूढपइहेसु वा जाएसु वा जायपइहेसु वा हरिएसु वा
हरियपइहेसु वा छिन्नेसु वा छिन्नपइहेसु वा सच्चित्तसु
वा सच्चित्तकालपडिनिस्सिएसु वा न गच्छेज्जा न चिट्ठेज्जा
न निमीइज्जा न तुयइहेज्जा अन्नं न गच्छवेज्जा न चिट्ठा-
वेज्जा न निमीयावेज्जा न तुयइवेज्जा अन्नं गच्छंतं वा
चिट्ठंतं वा निमीयंतं वा तुयइतं वा न समणुजाणेज्जा जा-
वज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काण्णं न करे-
मि न कारवेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि तस्स भंते !
पडिकमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । १४ ।

(से भिक्खु वत्यादि-यावत्-जागरमाणे वा) पूर्ववदेव ।
(से बीएणु वत्यादि) तद्यथा-बीजेषु वा बीजप्रतिष्ठितेषु वा
रूढेषु वा रूढप्रतिष्ठितेषु वा जातेषु वा जातप्रतिष्ठितेषु वा
हरितेषु वा हरितप्रतिष्ठितेषु वा छिन्नेषु वा छिन्नप्रतिष्ठि-
तेषु वा सच्चित्तेषु सच्चित्तकालप्रतिष्ठितेषु वा, इह बीजं
शाल्यादि तत्प्रतिष्ठितम् आहारशयनार्थं गृह्यते । एवं सर्वत्र
वेदितव्यम् । रूढानि न्युद्दिनबीजानि, जानानि स्तम्भीभूतानि,

हरितानि वृषादीनि, छिन्नानि पशूनादिभिर्वृक्षात् पृथक् स्था-
पितानि, आर्द्राणि अपरिणतानि तदङ्गानि गृह्यन्ते, सचि-
त्तान्यगुणकादीनि, कोलो घृणः तत्प्रतिनिधितानि तदुपरिध-
र्त्तानि दार्वादीनि गृह्यन्ते । एतेषु किमित्याह—“न गच्छेज्जा”
न गच्छेत् न तिष्ठेत् न निषीदेत् न त्वग्धर्त्तेन । तत्र गमन-
मन्यतोऽन्यत्र, स्थानमेकत्रैव, निषीदनम् उपवेशनं, त्वग्धर्त्तनं
स्वपनम्, एतत्स्वयं न कुर्यात् । तथाऽन्येतेषु न गमयेत् न
स्थापयेत्, न निषीदेत्, न स्वापयेत् । तथाऽन्यं स्वत एव
गच्छन्तं वा तिष्ठन्तं वा निषीदन्तं वा स्वपन्तं वा न समनु-
जानीयादित्यादि पूर्ववत् ।

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा संजयविरयपडिहयपञ्चकला-
यपावकम्मे दिया वा गञ्जो वा एगञ्जो वा परिमाणञ्जो वा
मुत्ते वा जागरमाणे वा से कीडं वा पयंगं वा कुंथुं वा
पिपीलियं वा हत्थंमि वा पायंसि वा बाहुंमि वा ऊरुंमि वा
उदरंसि वा सीसंसि वा वत्थंसि वा पडिग्गहंसि वा कंब-
लंसि वा पायपुंछंमि वा रयहरणंसि वा गोच्छगंसि वा उं-
डगंसि वा दंडगंसि वा पीडगंसि वा फलगंसि वा मिजगंसि
वा संघारगंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारं उवगरणजाये
तञ्जो संजयामेव पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय
एगंतमवणंज्जा नो शं संघायमावज्जेज्जा ॥ सूत्र-१५ ॥

(से भिक्षु वा इत्यादि—यावत्-जागरमाणे व त्ति) पूर्वव-
देव (से कीडं वा इत्यादि) तद्यथा-कीटं वा पतङ्गं वा कुंथुं
वा पिपीलिकं वा, किमित्याह-हस्ते वा पादं वा बाहौ वा
ऊरुणि वा उदरे वा वत्थं वा रजोदरणे वा गोच्छङ्के वा उण्ड-
के वा दण्डके वा पीठे वा फलके वा शय्यायां वा संस्तारके
वा अन्यतस्मिन् वा तथाप्रकारे साधुक्रियोपयोगिनि उ-
पकरणजाते कीटादिरूपं त्वं कथंचिदापतितं सन्तं सेयत एव
अन्यत्रानेन वा प्रत्युपेक्ष्य-पौनःपुन्येन सम्यक् प्रमृज्य पौनः-
पुन्येनैव सम्यक्-किमित्याह-एकान्ते तस्याऽनुपघातके स्थाने
अपनयेत् परित्यजेत् नैनं त्वं संघातमापादयेत् नैनं त्वं
संघातं परस्परगात्रसंस्पर्शपीडारूपमापादयेत् प्रापयेत् । अ-
नेन परिनापनादिप्रतिषेध उक्तो वेदितव्यः—“एकग्रहणे तज्जा-
तीयग्रहणाद् ” अन्यकारणानुमानप्रतिषेधश्च, शेषमत्र प्रक-
टार्थमेव । नवरम्-उण्डकं-स्थिरण्डलं, शय्या-संस्तारिका व
स्मर्तव्येत्युक्ता यतना । दश० ४ अ० । (महाव्रतानां विषयः
'सामादय' शब्दे वक्ष्यते)

महमउणिपूअणारिपु-महाशकुनिपूतनारिपु-पुं० । कृष्णवासु-
देवे, कृष्णपितृवैरिण्या महाशकुनिपूतनाभिधानाया विद्याध-
र्योपितो विकुर्वितगन्त्रीरूपाया गन्त्रीसमागोपितधालावस्थ-
कृष्णया कृष्णपक्षपातिदेवतया विनिधानितत्वात् । प्रश्न० ४
आश्र० द्वार ।

महसिव-महाशिव-पुं० । षष्ठवलंबववासुदेवयोः पितरि,
आद्य० १ अ० । स० ।

महसेण-महासेन-पुं० । ऋषभपुत्राणां समन्वहारिशतमे
पुत्रे, कल्प० १ आधि० ७ क्षण । चन्द्रप्रभस्वामिजि-
नस्य पितरि, आद्य० १ अ० । प्रव० । ति० । बलभि-
लराजान् पूर्वानन्तरे अवन्तीराजे, “ बलमित्तभायुमिप्ता,

सद्वीचत्ता य होति महसेणा । गहभसयमेगं पुण, प-
डिबण्णो तोसगो राया ” ॥ ६१५ ॥ ति० ।

महसेणवण-महासेनवन-न० । स्वनामके उद्याने, यत्र उत्प-
न्नकेवलो वीरप्रभुः संप्रस्थितः । आ० म० १ अ० । “उत्पत्त-
म्मि अणंते, नट्टम्मि य द्वाउमत्थिण एणं । रातीण संपसां, म-
हसेणवणं तु उज्जाणं ॥१॥” आ० चू० १ अ० । महासेनवनो-
द्यानलक्षणं क्षेत्रम् । विशेष० । ति० ।

महा-मघा-स्त्री० । पितृवैद्ये नक्षत्रभेदे, “ दो महाऊ दो
फग्गुणीऊ । ” अनु० । स्था० । “ महानकल्लसे सस
तारे पणसे ” स० ७ सम० । स्था० ।

महाइमाइ-महातिशायिन्-त्रि० । अचिन्त्यशक्तौ, जी० १ प्रति० ।

महाकंदिय-महाक्रन्दित-पुं० । व्यन्तर्गदेवभेदे, प्रश्न० २
पद । स्त्री० ।

महाकच्छ-महाकच्छ-पुं० । ऋषभदेवसहप्रजिते भिक्षाऽ-
लाभात्तापसत्वं गते विनर्मापतरि कच्छभ्रातरि, आ० चू०
१ अ० । दर्श० । आ० क० । आ० म० । कल्प० । जम्बूद्वीप-
मन्दरस्य पूर्वे शीतोदाया उत्तरे चक्रवर्त्तिविजये, स्था० ८ टा० ।
दो महाकच्छा । स्था० २ टा० ।

कहि गां भंते ! महाविदेहे वामे महाकच्छे गामं विजये
पसत्ते ? गोअमा ! गीलवंतस्म वासहरपव्वयस्स दाहि
गोणं सीआए महाणइए उत्तरणं पम्हकूडस्म वक्खारपव्व-
यस्स पच्चत्थिमेणं गाहावईए महाणइए परत्थिमेणं एत्थ
णं महाविदेहे वामे महाकच्छे गामं विजए पसत्ते । मेसं
जहा कच्छविजयस्स गवरं अरिद्धा रायहाणी ० जाव
महाकच्छे इत्थ देवं महिद्धिए अट्ठो अ भाणिअव्वो ।

अथ तृतीयं विजयं प्रश्नयन्नाह—कहि गमित्यादि, स्पष्टं
नवरं यावत्पदात्—‘तत्थ गं आगिद्धाए रायहाणीए महाकच्छे
गामं राया समुप्पज्जाइ, महया हिमवंतं ० जाव सव्वं भग्गो
अवणं भाणिअव्वं । गिक्खमणवज्जे मेसं भाणिअव्वं ० जाव
भुंजइ माणुस्सए सुहे, महाकच्छगामधेजे’ इति ग्राह्यम्, ईदृश-
नाभिभाषेनार्थो महाकच्छशब्दस्य भाणितव्यः । ज० ४ वस्त० ।

महाकच्छा-महाकच्छा-स्त्री० । अतिफायस्य महारगेन्द्रस्या-
ऽप्रमद्विष्याम्, स्था० ४ टा० १ उ० । न० ।

महाकट्ट महाकट्ट-त्रि० । दुर्गुचरं, पौ० १ विय० ।

महाकडिल-महाकडिल्ल-न० । गहने, पंच० ४ द्वार ।

महाकण्ह-महाकृष्ण-पुं० । स्वनामख्याते महाकृष्णायाः कु-
मारे, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । स च धेरुणिकान्महा-
कृष्णायामनुपद्य वर्पेत्यपर्यायात्पक्षे लान्तककल्पे उपपद्य च-
तुर्दशमागरोपमाणयुक्कृष्टास्थितिकमायुरनुपाल्य ततश्च्युतो
महाविदेहे मेत्स्यतीति । नि० १ श्रु० १ वर्ग ६ अ० ।

महाकण्ठा-महाकृष्णा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां धेरुणिकमहा-
राजभार्यायाम्, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । अन्न० ।
सा च वीरान्तके प्रमज्य क्षुद्रं सर्वतो भद्रमुपसंपद्य सिद्धे-
ति । अन्न० १ श्रु० ३ वर्ग १ अ० ।

महाकल्प-महाकल्प-पु० । गोशालककल्पिते कालपरिमाण-
भेदे, अ० १५ श० ।

महाकल्पमुय-महाकल्पश्रुत-न० । स्थविरादिकल्पप्रतिपादके
कल्पश्रुतभेदे, न० । पा० । आ० म० ।

महाकमल-महाकमल-न० । चतुरशीतिकमलाङ्कशतसहस्ररू-
पे सख्याभेदे, ज्यो० २ पादु० । ('काल' शब्दे ३ भागे स्फुटितम्)

महाकम्म-महाकर्मन्-पु० । महान्ति गुरुणि स्थित्यादिभि-
स्तथाविधप्रमाणाद्यभिव्यङ्ग्यानि कर्माणि यस्य सः महा-
कर्मा । स्था० ४ डा० ३ उ० । स्थित्याद्यपेक्षयाऽलघुक-
र्मणि अ० ६ श० ३ उ० ।

महाकम्मतर-महाकर्मतर-त्रि० । अतिशयेन महत्कर्म ज्ञाना-
वर्णादिकं यस्य स तथा । अ० ७ श० १० उ० । अतिशयेन
महान्ति कर्माणि ज्ञानावर्णादीनि बन्धमाधित्य यस्य सः ।
प्रभूतकर्मबन्धके, अ० ४ श० ६ उ० ।

महाकल्लाण-महाकल्याण-न० । परमश्रेयसि, पञ्चा० ६ वि० ।

महाकहा-महाकथा-स्त्री० । प्रबन्धेन महाजनस्य तत्त्वदेशना-
याम्, अ० ७ श० १० उ० ।

महाकाय-महाकाय-त्रि० । महान्-प्रशस्तः कायो यस्य स
महाकायः । अ० १४ श० २ उ० । महाशरीरे, उपा० ७ अ० ।
बृहद्देहे, औ० । महान् कायो येषां महाकायाः, योजनलक्ष-
प्रमाणशरीरविकुर्वन्त । सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । औ-
त्तराहाणां महोरगाणामिन्द्रे, प्रज्ञा० २ पद । महोरगभेदे,
प्रज्ञा० १ पद । अ० । स० । स्था० ।

महाकाल-महाकाल-पु० । अतिशयामयले परमाधार्मिके देवे,
यो नारकाणां श्रृङ्गमांसानि ग्राहयित्वा स्वादयति वर्णतश्च
महाकालो भवति स महाकालः । अ० ३ श० ७ उ० । प्रश्न० ।
प्रय० । आव० । स० । आ० चू० ।

कल्पंति कागिणीमं-मगाणि छिदंति मीहपुच्छाणि ।

खावंति यं नरदण, महाकाला पावकम्मण् ॥ ७७ ॥

महाकालाख्या नरकपालाः पापकर्मनिरतान् नारकान् ना-
नारविधेरुपायैः कर्तव्यन्ति, तद्यथा—कार्काणीमासकानि
श्रृङ्गमांसखण्डानि कल्पयन्ति नारकान् कुर्वन्ति । तथा
(मीहपुच्छाणि त्ति) पृष्ठीवर्ध्वास्त्रांश्छिन्दन्ति, तथा ये प्राक्
मांसाशिनो नारका आसन् तान् स्वमांसानि त्यादयन्तीति ।
सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । निधिभेदे, जं० । आ० चू० ।
दशै० । ति० । प्रय० । स्था० । (निधयस्तु 'णिहि' शब्दे
४ भागे २१४१ पृष्ठ दर्शिताः) एकोनपष्टितमं महाग्रहे, स्था० ।

दो महाकाला । स्था० २ डा० ३ उ० । कल्प० । चं०
प्र० । सू० प्र० ।

केतुकस्य महापातालस्याधिपतौ देवे, स्था० ४ डा० २ उ० ।
प्रय० । औत्तराहाणां पिशाचानामिन्द्रे, प्रज्ञा० २ पद ।
स्था० । पष्ठ पिशाचनिकाये, प्रज्ञा० १ पद । सममनस्कपृथ-
व्यां स्वनामण्याते महानरके, प्रज्ञा० २ पद । सूत्र० । स्था० ।
जी० । स० । महारुद्रभेदे लौकिकदेवे, आव० ६ अ० । उज्ज-
यिनीशमशाने, अन्त० १ ध्रु० ३ वर्गे = अ० । तत्रस्थे महा-
देवलिङ्गे, संथा० ।

आ० म० । (तदुत्पत्तिः ' अणिस्सिआवहाण ' शब्दे
प्रथमभागे, ३३६ पृष्ठ) अष्टमदेवल्लोके स्वनामण्याते वि-
माने, स० १८ सम० । प्रभञ्जनस्य वायुकुमारन्द्रस्य वेल-
स्वस्य द्वीपकुमारन्द्रस्य च दक्षिणलोकपाले, स्था० ४ डा० १
उ० । महाकाल्या अयं महाकालः । श्रेणिकस्य गक्षो महाका-
ल्यामग्रमहिष्यां जाते पुत्रे, स च संप्राप्ते मृत्वा चतुर्थनरकपृ-
थिव्यामुत्पद्य महाविन्द्रे सत्स्यतीति । ति० १ ध्रु० १ वर्गे
१ अ० ।

महाकालंऽतर महाकालान्तर-न० । स्वनामण्याते स्थाने, यत्र
पातालचक्रयती पार्श्वनाथः । ति० ४३ कल्प ।

महाकाली-महाकाली-स्त्री० । श्रेणिकभार्यायां महाका-
लमातरि, सुमतिनीर्थकरस्य शासनदेव्याम्, ति० १ ध्रु० १
वर्गे १ अ० । (तद्वर्णनम् ' तिथ्यर ' शब्दे चतुर्थभागे २२६८
पृष्ठ गतम्)

महाकिण्हा-महाकृष्णा स्त्री० । रक्ताख्यमहानदीसङ्गते नदी-
भेदे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

महाकिरिय-महाक्रिय-त्रि० । महती क्रिया कार्यायादिका
कर्मबन्धहेतुर्यस्य स महाक्रियः । प्रभूतकार्यायादिक्रियाह-
ति, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

महाकिलेश-महाक्लेश-त्रि० । महान्क्लेशो यस्मिन् स म-
हाक्लेशः । अतिक्लेशसाध्ये, उत्त० २३ अ० ।

महाकुट्ट-महाकुष्ठ-न० । धात्वन्तःप्रवेशादसाध्यव्याच्य मह-
त्कुष्ठमिति । तथाविधकुष्ठरोगे, सम महाकुष्ठान्, तद्यथा—
अरुणावुत्तरनिश्याजिह्वाकापालकाकनादपाण्डुरीकदद्रुकुष्ठा—
नि । आच्चा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

महाकुमुद-महाकुमुद-न० । सममदेवल्लोकाविमानभेदे, स०
१७ सम० ।

महाकुमुय महाकुमुद-न० । संख्याभेदे, सा चैवम्-चतुरशीति
महाकुमुदाङ्कशतसहस्राण्येकं महाकुमुदम् । ज्यो० २ पादु० ।

महाकुमुयंग-महाकुमुदाङ्ग-न० । संख्याभेदे, सा चैवम्-चतु-
रशीतिकुमुदशतसहस्राण्येकं महाकुमुदाङ्गम् । (विशेषतः
'काल' शब्दे तृतीयभागे ४७८ पृष्ठ वर्णितम्) ज्यो० २ पादु० ।

महाकुल-महाकुल-पु० । महत्कुलामत्वाकवादिकमस्यति ।
इत्याकवादिकुलोत्पन्ने, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । महच्च-
तत्कुलमिति । इभ्यकुलादौ, न० । ति० चू० ८ उ० ।

महाखंदग महाखन्दक पु० । पष्ठ भूतनिकाये, प्रज्ञा० १ पद ।

महागंगा महागङ्गा स्त्री० । गोशालकपरिभाषिते सप्तगङ्गा-
त्मके मानभेदे, "सप्तगंगाश्च एषा महागंगा ।" अ० १५ श० ।

महागर-महाकर-पु० । बृहत्स्वनां, महाकरा ज्ञानादिभाव-
नापेक्षया । दश० ६ अ० १ उ० ।

महागह-महाग्रह पु० । ग्रहभेदे, महाग्रहाश्च मनुष्यातिरश्चामु-
पघातानुग्रहकारित्वान् । स्था० ।

अद्द महागहा पम्पत्ता । तं जहा-चंद १, सूर २, मुकेरे,
बुहे ४, बुद्धम्पडे ५, अंगाम् ६, मणिचंग ७, केउ, ८ ।

स्था० = टा० । (अत्र ' महागह ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विशेषतो वर्णितम्)

महागिरि-महागिरि-पुं० । गौतमगोत्रस्य स्थूलभद्रस्य शिष्ये ऐलापत्यगोत्रे स्थावरे, " शस्म गे अज्जथूलभद्रस्स गोथेम्मसुसस्स इमे वेथेग अतेवासी अहावणा अभिभाया होन्था । तं जहा—थेग अज्जमहागिरि एलावणस्सगोत्ते, थेगे अज्जसुहन्ती यासिद्धसुत्ते । " महागिरिर्विशुद्धी साधुः । कल्प० २ अधि० = क्षण । आब० । शि-
थ्यां ह्रीं स्थूलभद्रस्य, महागिरिसुहस्तिनी " आ० क० ४
अ० । आ० चू० । अश्वामित्र, यो हि महागिरिशिष्यस्य कौ-
डिन्याभिधानस्य शिष्यो मिथिलायां नगर्ष्यो लक्ष्मीगृहे च-
त्ये निद्रावो जातः । स्था० ७ टा० । विशेष० । आ० म० । आ०
चू० । उत्त० । ध० २० । उल्लुकातीरस्थे धनगुप्त-गुरौ, विशेष० ।
मेगौ, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । (अत्रत्यां विशेषः ' अज्जमहा-
गिरि ' शब्दे प्रथमभागे गतः ।)

महागिह-महागृह-न० । इभ्यगृहे, महाकुले च । गि० चू० = उ० ।

महागुण-महागुण-पुं० । महांश्चास्मां गुणश्च महागुणः । सक-
लगुणाऽऽधारत्वात् । महाव्रते, पा० ।

महागुरु-महागुरु-त्रि० । कापुरुषैर्दुर्यहे, आचा० २ ध्रु० ४ चू० ।

महागोष-महागोष-पुं० । गोषो गोरक्षकः, सचेतनगोरक्षकभ्यो

ऽतिविशिष्टत्वाद्महानिति महागोषः । उपा० ७ अ० । अतीव
गोरक्षणे कुशले, व्य० ३ उ० । आ० म० । आ० चू० । क० ।
(विशेषतो वर्णने ' गमोर्गह ' शब्दे चतुर्थभागे १८४२ पृष्ठ गतम्)

महाघोर-महाघोर-त्रि० । अतीवरींद्र, जी० १ प्रति० । महा
भयानके, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । स्था० ।

महाघोस-महाघोष-पुं० । आदीच्यानां स्तनितकुमाराणामि-
न्द्रे, स्था० ४ टा० १ उ० । भ० । स० । यस्तु भीतान् पलाय-
मानान् नारकान् पशुनिव घाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुण्डि
न् महाघोषः । पञ्चदशे परमाधार्मिकनिकाये, भ० ३ श० ७
उ० । प्रश्न० । स्था० । प्रय० । आब० । स० । आ० चू० ।

भीष् य पलायते, समन्ततो तत्थ ते शिरुंभेति ।

पसुणो जहा पसुवेहे, महघोसा तत्थ शेरइए ॥ ८४ ॥

(भीष् इत्यादि) महाघोषाभिधाना भयनपत्यसुगन्धमवि-
शेषाः परमाधार्मिका व्याधा इव परपीडोत्पादनेनैवाऽतुलं ह-
र्षमुद्वहन्तः क्रीडया नानाविधरूपार्यनारकान् कर्षयन्ति,
तांश्च भीतान् प्रपलायमानान् सृगानि च समन्ततः—सामन्त्येन
तत्रैव—पीडोत्पादनस्थाने निरुन्धन्ति—प्रतिबध्नुन्ति, पशु-
वस्तादिकान् यथा पशुबंधं समुपस्थिते जश्यतस्तद्वधकाः प्र-
तिबध्नुन्त्येवं तत्र नरकावासं नारकानि न । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ०
१ उ० । भारतवर्षेऽतीतायामुस्मर्षिण्यां जाते सप्तमकुलकरे,
स० । परवतवर्षे भविष्यति द्वाविंशे तीर्थकरे, स० । तृतीयदेव-
लोकाधिमानभेदे, न० । स० ६ सम० ।

महाचंद्र-महाचन्द्र-पुं० । परवते वर्षे भविष्यत्यष्टमे तीर्थकरे,
स० १४६ सम० । " स्मिरचंद्रं दृढकेतुं, महाचंद्रं य केवली । दीहे
पाने य अरहा, समाहिं पंडिदिसुत्तु मे । " ति० ।

महाचीण-महाची(न)ण-पुं० । चीनदेशमुख्यभागे, कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

महाजंत-महायन्त्र-न० । इक्ष्वादिपीडनयन्त्रे, उत्त० १६ अ० ।

महाजंबू-महाजम्बू-स्त्री० । जम्ब्याः सुवर्शानायाः शेषलघुज-
म्ब्वपेक्षया प्रधानजम्ब्वाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाजक्ख-महायक्ख-पुं० । अजितनाथस्य शासनयक्षे, प्रव० २६
हार । (तत्स्वरूपवर्णनम् ' जितजक्ख ' शब्दे चतुर्थभागे)

महाजण-महाजन-पुं० । विशिष्टपण्यदि, दश० १ अ० । सूत्र० ।

महाजय-महाजय-त्रि० । महाजयः कर्मशत्रुपराभवनलक्षणो
यस्मिन्नस्मां महाजयः । महतां कर्माऽरीणां विनाशके, उत्त०
१२ अ० ।

महाजस-महापशम्-पुं० । महद् विस्तीर्णं सर्वस्मिन्नपि जगति
विस्तृतत्वाद्यशः श्लाघाऽस्येति महायशः । खं० प्र० १७ पादु० ।
सू० प्र० । उत्त० । अपर्गमिनकीर्तौ, उत्त० १२ अ० । ज्ञा० ।
जं० । जी० । भुवनत्रयगतगत्यातित्वात् । आ० म० १ अ० । आ०
चू० । बृहत्प्रख्यातिके, भ० १ श० ७ उ० । धिष्यान्सद्गुणं,
दश० ६ अ० २ उ० । स्था० । दश० । स्था० । भगतपौत्रे आ-
दित्ययशसः पुंश्च, स्था० = टा० । आ० चू० । आ० म० ।
परवतवर्षे भविष्यच्चतुर्थे तीर्थकरे, स० ।

महाजाह-महाजाति-स्त्री० । गुल्मभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जं० ।

महाजाण-महायान-न० । यान्त्येनेन मोक्षमिति याने चारित्रम्,
तत्त्वानंकभयकाटिदुर्लभं, लब्धमपि प्रमाद्यतस्तथाविधक-
मांद्यान्स्वप्नाधार्मिनाधसमतामवान्नोत्पत्तो महच्छब्देन वि-
शेष्यते, महश्च तद् याने च महायानम् । मोक्षसाधके चारित्रे,
यदिवा-महयाने सम्यग्दर्शनचारित्रादित्रयं यस्य स महायानः
मोक्षः । मोक्षे, पुं० । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

महाजुद्ध-महायुद्ध-न० । परस्परं मार्यमाणमारकतया युद्धं,
जी० ३ प्रात० ४ अधि० २ उ० ।

महाजुम्म-महायुग्म-न० । महान्ति च तानि युग्मानि महायु-
ग्मानि । महाराशेषु, भ० ।

कहं ण भंते ! महाजुम्मा पम्पत्ता ?, गोयमा ! मोलस
महाजुम्मा पम्पत्ता, तं जहा—कडजुम्मकडजुम्मं १, कडजुम्म-
तेआंग २, कडजुम्मदावरजुम्मं ३, कडजुम्मकलिआंग ४,
तेआंगकडजुम्मं ५, तेआंगतेआंग ६, तेआंगदावरजुम्मं ७,
तेआंगकलिआंग ८, दावरजुम्मकडजुम्मं ९, दावरजुम्मतेआंग
१०, दावरजुम्मदावरजुम्मं ११, दावरजुम्मकलिआंग १२,
कलिआंगकडजुम्मं १३, कलिआंगतेआंग १४, कलिआंगदा-
वरजुम्मं १५, कलिआंगकलिआंग १६, मे केणऽद्वेणं भंते !
एवं वुच्चह—सोलस महाजुम्मा पम्पत्ता । तं जहा—कडजुम्मक-
डजुम्मं ० जाव कलिआंगकलिआंग १, गोयमा ! जे णं
रामीचउक्कणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज्जवमिए जे गं
तस्स रामिस्स अवहारममया तेऽवि कडजुम्मा से तं कडजु-
म्मकडजुम्मं, १, जे णं रामीचउक्कणं अवहारेणं अवहीरमाणे
तिपज्जवमिए, जे णं तस्स रामिस्स अवहारममया कडजुम्मा

से तं कडजुम्मतेओगे २, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा से तं कडजुम्मदावरजुम्मे ३, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कडजुम्मा से तं कडजुम्मकलिओगे ४, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओगे से तं तेओगकडजुम्मे ५, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगतेओगे ६ जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगदावरजुम्मे ७, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया तेओया से तं तेओगकलिओगे ८, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मकडजुम्मे ९, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मतेओगे १०, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मदावरजुम्मे ११, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया दावरजुम्मा से तं दावरजुम्मकलिओगे १२, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगकडजुम्मे १३, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगतेओगे १४, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगदावरजुम्मे १५, जे रं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपजवसिए, जे रं तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा से तं कलिओगकलिओगे १६, से तेणं ० जाव कलिओगकलिओगे । (सूत्र-८५५)

(कइ रं भंते ! इत्यादि) इह युग्मशब्देन राशिविशेषा उच्यन्ते, न च बुद्धाका अपि भवन्ति, यथा प्राक् प्ररूपिता अतस्तद्व्यवच्छेदाय विशेषणमुच्यते । महान्ति च तानि युग्मानि च महायुग्मानि, (कडजुम्मकडजुम्मे ति) यो राशिः सामानिकेन चतुष्कापहारेणापहियमाणश्चतुःपर्यवसि-

तो भवत्यपहारसमया अपि चतुष्कापहारेण चतुःपर्यवसिता एवाऽसौ राशिः कृतयुग्मा इत्यभिधीयते । अपहियमाणद्रव्यापेक्षया तत्समयापेक्षया चेति द्विधा कृतयुग्मत्वावयवमपि शब्दार्थो योजनीयः । स च किल जघन्यतः षोडशात्मकः, एषां हि चतुष्कापहारतश्चतुरग्रत्वात्समयानां च चतुःसंख्यत्वाविति १, (कडजुम्मतेओगे ति) यो राशिः प्रतिमयं चतुष्कापहारेणापहियमाणश्चतुःपर्यवसानो भवति तत्समयाश्चतुःपर्यवसिता एवासावपहियमाणपेक्षया त्र्योजः, अपहारसमयापेक्षया तु कृतयुग्म एवेति कृतयुग्मत्र्योज इत्युच्यते । तच्च जघन्यत एकोनविंशतिस्तत्र हि चतुष्कापहारेण त्रयोऽवशिष्यन्ते, तत्समयाश्चत्वार एवेति २, एवं राशिभेदसूत्राणि तद्विबरणसूत्रेभ्योऽवनेयानि । इह च सर्वत्राप्यपहारसमयापेक्षमाद्यं एवमपहियमाणद्रव्यापेक्षं तु द्वितीयमिति, इह च तृतीयादारभ्यादाहरणानि कृतयुग्मद्वारेण राशावष्टादशादयः । कृतयुग्मकल्योजे समदशादयः, त्र्योजकृतयुग्मे द्वादशादयः, एषां चतुष्कापहारे चतुरग्रत्वात्समयानां च त्रित्वाविति । त्र्योजत्र्योजराशौ तु पञ्चदशादयः, त्र्योजद्वारे तु चतुर्दशादयः, त्र्योजकल्योजे त्रयोदशादयः, द्वारकृतयुग्मेऽष्टादयः, द्वारत्र्योजराशावकादशादयो, द्वारद्वारे दशादयो, द्वारकल्योजे नवादयः, कल्योजकृतयुग्मे चतुर्दशदयः, कल्योजत्र्योजराशौ समादयः, कल्योजद्वारे पञ्चादयः, कल्योजकल्योजे तु पञ्चादय इति । भ० ३४ श० ।

महाठवणिया-महास्थापनिका-स्त्री० । शवपरिष्ठापनिकायाम्, भ० ३ अधि० ।

महाडड-महाडड-न० । चतुरशीतिलक्षगुणितेषु कुटितेषु, ज्यो० २ पाडु० । ('काल' शब्दे तृतीयभागे ५७८ पत्रं स्फुटितम्)

महाटका-महाटका-स्त्री० । भेरीवाद्ये, भ० ५ श० ४ उ० । जी० ।

महाण-अस्माकम्-त्रि० । "ते णो मज्झ अम्ह अम्ह अम्हे अम्हे । अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा" ॥८॥ ११४ ॥ इत्यस्मदः आमासहितस्य महाणाऽऽदेशः । प्रा० ३ पाद ।

महाणई-महानदी-स्त्री० । गुरुनिम्नगायाम्, स्था० ५ ठा० २ उ० । आ० म० । विस्तीर्णनयाम्, नि० चू० १२ उ० । महा० । ज० (कुत्र कति महानद्य इति 'जबूदीव' शब्दे चतुर्थभागे १३७६ पृष्ठं गतम्)

मन्दरदर्शणतः षट्, उत्तरतः षट् महानद्यः—

जंबूमंदरदाहिणेणं छमहाणईओ परणत्ताओ, तं जहा-गंगा सिंधू रोहिया रोहियंसा हरी हरिकंता । जंबूमंदरउत्तरंणं छमहाणईओ पम्पत्ताओ, तं जहा-शरकंता शारिकंता सुवम्पकूला रुप्पकूला रत्ता रत्तवई । स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जंबूमंदरदाहिणेणं चुल्लहिमवंताओ वासहरपव्वयाओ पउमदहाओ महादहाओ तओ महाणदीओ पवहंति । तं जहा-गंगा सिंधू रोहियंसा । जंबूमंदरस्म उत्तरंणं मिहरीओ वासहरपव्वयाओ पौडरीयदहाओ महादहाओ तओ महाणदी-

ओ पवहंति । तं जहा-सुवन्नकूला रत्ता रत्तावती । स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

(सिन्धुमहानद्या विस्तारपूर्वकवक्रव्यता 'गंगा' शब्दे तृ-
तीयभागे ७=४ पृष्ठे गता)

रत्तारत्तवतीओ शं महाणदीओ पवाहं मातिरेगे चउवीमं
कोमे विन्थारणं पम्पत्ताओ । म० २४ सम० ।

जंबूमंदरदाहिणेणं गंगामिधूओ महाणईओ दस महाणईओ
समप्पेति । तं जहा-जउणा १ सरउ २ आवी ३ कोसी ४
मही ५ सिंध ६ वितन्था ७ विभामा = एगवई ६ चंद-
भागा १० । जंबूमंदरउत्तेरणं रत्तारत्तवईओ महाणईओ
दस महाणईओ समप्पेति, तं जहा-किएहा महाकिएहा नीला
महानीला तारा महानारा इंदा० जाव महाभागा । स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

(गङ्गामहानदीवक्रव्यता 'गंगा' शब्दे तृतीयभागे ७=४ पृष्ठे गता)

जंबूमंदरस्स दाहिणेणं सिंधुमहानदीं पंच महाणईओ सम-
प्पेति । तं जहा-मतहू विभामा वितन्था एगवई चंदभागा २।
जंबूमंदरउत्तेरणं रत्ता महाणई पंच महाणईओ समप्पेति । तं
जहा-किएहा महाकिएहा नीला महानीला महातीग । जंबू-
मंदरस्स उत्तेरणं रत्तावई महाणई पंच महाणईओ समप्पेति
इंदा इंदमेणा सुमेणा वारिसेणा महाभागा ४। (सूत्र-४७०)
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

जंबुदीवे दीवे मत्त महाणदीओ पुरन्थाभिमुहीओ लवण-
समुद्दं समप्पेति । तं जहा-गंगा गेहिया हरी सीता शारकंता
सुवन्नकूला रत्ता । जंबुदीवे दीवे मत्त महानदीओ पच्च-
न्थाभिमुहीओ लवणसमुद्दं समप्पेति । तं जहा-मिधू गेहि-
यंमा हरिकंता सीतोदा शारिकंता रूपकूला रत्तवई । स्था०
७ ठा० ३ उ० ।

जंबुदीवे शं दीवे चउहम महानईओ पुन्नावेरेणं लवण-
समुद्दं समप्पेति । तं जहा-गंगा मिधू गेहिया गेहिअंमा हरी
हरिकंता सीया सीओदा नगकंता नागिकंता सुवन्नकूला
रूपकूला रत्ता रत्तवई । म० १४ सम० ।

सीआसीओयाणं महाणईओ मुहपूले दस दस जोअ-
णाई उव्वेहेणं पम्पत्ताओ । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

महाणदियावत्त-महानन्धावर्त्त-पुं । घोषन्य स्तमित-
कुमारस्योत्तरविक्रपाले, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । विमा-
नभेदे, न० । स० १७ सम० ।

महाणगर-महानगर-पुं० । प्रभूतलोकावासं नगरे, प्रभ० १
आश्र० द्वार । (महानगरपागारकवाडफलिहभूयंति) महा-
नगरमिध महानगरं विविधसुखहेतुत्वसाधर्म्याद्धर्मः तस्य
प्राकार इव कपाटमिव परिघमिव यत्तन्महानगरप्राकारक-
पाटपरिघभूतमिति । प्रभ० ४ स्व० द्वार ।

महाणगरी-महानगरी-स्त्री० । तीर्थभूते पुरीभंद, महानगर्या-
मुद्गण्डविहारे श्रीमदादिनाथे । ती० ४३ कल्प ।

महाणडो-देशी-रुद्र, व० ना० ६ वर्ग १२१ गाथा ।

महाणय-महानद-पुं० । ब्रह्मपुत्रादौ प्रभूतजलवाहिनि नदे,
“महानयसोयपडियं समुहमतिगयं तच्च मच्छमगंगेहि छिन्नं ।”
आ० म० १ अ० ।

महाणरग-महानरक-पुं० । बृहदायामविष्कम्भे निरये, जी० ।

मत्तमाए शं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया-
महाणरगा पम्पत्ता, तं जहा-काले महाकाले गेरुए महा-
गेरुए अपहट्टाणे । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

महाणरगसरिम-महानरकसदृश-त्रि० । गौरवावितुल्यं, दश०
१ चू० ।

महाणलिन-महानलिन-न० । चतुर्गतीतिनलिनाङ्गशनसह-
स्वरूपायां संख्यायाम्, ज्यो० २ पादु० । ('काल' शब्दे ३ भागे
४७= पत्रे स्फुटीभूतम्) सप्तमंदेलोकविमानभेदे, स० १=सम० ।

महाणम-महानम-पुं० । रसवत्याम्, आ० चू० १ अ० ।

महाणमिणी-महानमिनी-स्त्री० । रसवतीकारिकायाम्, भ०
१६ श० ११ उ० ।

महाणमिय-महानमिक-त्रि० । महानसे नियुक्ता महानमिकाः।
सूपकारेषु, आ० १ अ० ७ अ० । आय० ।

महाणाग-महानाग-पुं० । प्रधानसर्पे, आव० ४ अ० । उच्च० ।

स्था० । काश्चित्सपकः प्रभूतपाणकः सक्षुल्लकः समारब्धभि-
लार्थभ्रमणकः कथंचिन्मारितमगद्विकः क्षुल्लकप्रतिताऽप्र-
तिपन्नतद्वचनः पुनरावश्यकाले स्मारिततदर्थः समुत्पन्न-
कापः क्षुल्लकोपघातायाभ्युत्थितो वेगादागच्छन् स्तम्भ आ-
पतितो मृतो ज्योतिष्केषूपपन्नोऽनन्तरं च्युतो जातिस्सर-
दृष्टिविषसर्पतयोत्पन्नः । सर्पदृष्टमृतपुत्रेण च सर्पेषु कुपि-
तेन राक्षाऽऽदिष्टजनमार्यमाणेषु नागेषु नागविनाशकनरेण
केनाऽप्यार्यधिबलादारुण्यमाणा दृष्टकोपविषाकतया च
मदृष्टिविषेण मा घातकपुरुषविघातो भवन्ति भाव-
नया पुच्छतो निर्गच्छन् यथा निर्गमं च स्वगच्छमानः
कोपलक्षणभावापायं परिहृतवानिति । तथा स एवानन्तरं ना-
गदत्ताभिधानराजसुततयोत्पन्नो बालत्व एव प्रतिपन्नप्रव-
ज्योऽत्यन्तसंविप्रस्तिर्यग्भवाभ्यासाच्चात्यन्तक्षुधालुर्गादित्यो-
दयादस्तसमयं यावद्भोजनशीलोऽसाधारणगुणावर्जितदेव-
ताभिर्वान्वतोऽन एव तद्वच्छ्रगतमामादिक्षपकचतुष्टयस्येष्ट्या-
विषयीभूतो विनयार्थं तेषामुपदर्शितस्वार्थानीतभाजनः तैश्च
मन्सगाङ्गाजनमर्ध्यानिष्ठयर्तान्प्रीचनोऽत्यन्तोपशान्तचित्तवृ-
त्तितया संजातकेवलः पुनर्देवतावन्दितस्तेषामपि क्षपकाणां
संश्रयहेतुत्वं केवलज्ञानदर्शनस्वमृदिसंपादकः कोपरूपे भा-
वापायं परिजहांगति । अथवा-कोपादिलक्षणो भावापायो
भवति क्षपकस्येवेति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

महाणिञ्जर-महानिञ्जर-त्रि० । महती निञ्जरा कर्मक्षयलक्षणा
यस्य । बृहत्कर्मक्षयकारिणि, स्था० ३ ठा० ५ उ० ।

पंचहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जे महापज्जवसा-
णे भवइ, तं जहा-अगिलाए आयरियवेयावच्चं करमाणे १,
एवं उवज्जायवेयावच्चं करमाणे २, थेरवेयावच्चं करमा० ३,
तवस्मिंवेयावच्चं करे ४, गिलाएवेयावच्चं करमाणे ॥५॥
पंचहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जे महापज्जवसाणे
भवइ । तं जहा-अगिलाए मेहवेयावच्चं करमाणे १, अ-
गिलाए कुलवेयावच्चं करमाणे २, अगिलाए गणवेयावच्चं
करमाणे ३, अगिलाए संघवेयावच्चं करमाणे ४, अगि-
लाए माहम्मियवेयावच्चं करमाणे ॥ ५ ॥ (सूत्र ३६७)

महानिज्जे वृहत्कर्मलयकारी महानिज्जेत्वाच्च महत्वा-
त्यन्तिकं पुनरुद्भवाभावात् पर्यवसानमन्तो यस्य स तथा ।
(अगिलाए स्ति) अगलान्या अस्मिन्नतया बहुमानेने-
त्यर्थः, आचार्यः पञ्चप्रकारः । तद्यथा—प्रवाजनाचार्यो, दि-
गाचार्यः, सूत्रस्यादेशनाचार्यः, सूत्रस्य समुद्देशनाचार्यो,
वाचनाचार्यश्चेति । तस्य वैयावृत्त्यं व्यावृत्तस्य शुभव्यापारवतो
भावः कर्म वा वैयावृत्त्यं, भक्तादिभिः धर्मोपग्रहकारिवस्तु-
भिरुपग्रहकरणमाचार्यवैयावृत्यम्, तन् कुर्वणो विद्वद्भिर्वा, त-
त्त्वमत्तरपदेर्वापि, नवरमुपाध्यायः—सूत्रदाना । स्थविरः स्थि-
रीकरणात् । अथवा—ज्ञात्या पापैवार्षिकः, पर्यायेण विंशति-
वर्षपर्यायः । धृतेन समवायधारी, तपस्वी—मासक्षपकादिः ।
गलानः—अशक्तो व्याध्यादिभिर्गति । तथा (सेह स्ति) शैल-
काऽभिनवप्रवाजितः । साधर्मिकः समानधर्मा लिङ्गतः प्रव-
चनतश्चेति । कुलम्—चान्द्रादिकं साधुसमुदायविशेषरूपे प्र-
तीतम् । गणः—कुलसमुदायः । संघो गणसमुदाय इत्येवं सुवद-
येन दशविधं वैयावृत्त्यामाभ्यन्तरतपोभेदभूतं प्रतिपादित-
मिति । उक्तं च—“आयारिय उवज्जाए, थेर तवस्मां गिला-
णमेहाणे । साहम्मिय कुल गण सघ-संगये तामिह काय-
व्व ॥ १ ॥” इति । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

निहिं ठाणेहिं समणे निगंथे महानिज्जे महापज्जवसाणे
भवइ, तं जहा—कया णं अहं अप्पं वा बहुयं वा सुयं अहि-
ज्जिम्मामि, कया णमहमकल्लविहारपडिमं उवमंपज्जिता णं
विहरिम्मामि, कया णमहमपच्छिममारणंतियमंलेहणाभू-
सणाभूमिण भत्तपाणपडियाइक्खए पाओवगए कालमण-
वकंखमाणे विहरिम्मामि, एवं समणमा सवयमा मकायमा
पागडेमाणे (पहारमाणे) शिगंथे महानिज्जे महापज्जवसाणे
भवइ । तिहिं ठाणेहिं समणोवासंते महानिज्जे महापज्ज-
वसाणे भवति, तं जहा—कया णं अहमप्पं वा बहुअं वा
परिगहं परिचइम्मामि १, कया णं अहं मुंडे भवित्ता आ-
गागओ अणुगारियं पव्वयिम्मामि २, कयाणं अहं अ-
पच्छिममारणंतियमंलेहणाभूमणाभूमिण भत्तपाणपडि-
याइक्खए पाओवगए कालमणवकंखमाणे विहरिम्मामि ३,
एवं समणमा सवयमा मकायसा पागडेमाणे (जागरमाणे)
समणोवासाए महानिज्जे महापज्जवसाणे भवइ । (मू० २१०)

(निहीत्यादि) सुगमम् । नवरम्—महती निर्जरा कर्मल-
पणा यस्य स तथा । महत्—प्रशस्तमात्यन्तिकं वा, पर्यवसान-
म्—पर्यन्तं, समाधिमरणतो—ऽपुनर्मरणता वा जीवितस्य, यस्य
स तथा । अत्यन्तं शुभाशयत्वादिनि, (एवं स मणस स्ति)
एवमुक्तलक्षणत्रयं, स इति—साधु, (मणस स्ति) मनसा, इत्य-
त्वं प्राकृतत्वात्, एवं (सवयस स्ति) वचसा (सकायस स्ति)
कार्येनेत्यर्थः, सकारागमः प्राकृतत्वादिव, त्रिभर्ग्य कर्त्तृरि-
त्यर्थः । अथवा—स्वमनसस्त्यादि, प्रधान्यन—पर्यालोचयन्
कचित्सु “पागडेमाणे स्ति” पाठस्तत्र प्रकटयन् व्यक्तीकुर्व-
न्नित्यर्थः । यथा धर्मणस्य तथा धर्मणोपासकस्यापि त्रीणि
निर्जगादिकारणानतीति दर्शयन्नाह—“ तिहिं ” त्यादि, क-
रण्यम् । स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

महाणिज्जामग-महानियामक-पुं० । अहंति, भवसमुद्रपार-
गामित्वात् तेषाम् । आ० चू० १ अ० ।

महाणिहा-महानिद्रा-स्त्री० । मिथ्यात्वाज्ञानमय्यां निद्रायाम्,
आचा० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

महाणिमित्त-महानिमित्त-न० । शास्त्रविशेषं, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । “महाणिमित्तं जहा भोमुप्पानं सुविणं अंतलिक्खं अगं
सरं लक्खणं वंजणं ।” आ० चू० १ अ० ।

महाणिरय महानिरय-पुं० । वृहत्प्रमाणे नरकं, स्था० ।

अहोलोणे णं पंच अणुत्तरा महइमहालया महाणिरया पप्प-
त्ता, तं जहा कालं महाकालं रोस्स महारोरुए अप्पइट्ठाणे ।
(अहोलोणे स्ति) सममपृथिव्यामनुत्तराः—सर्वोत्कृष्टवदनादि-
त्वात्ततः परं नरकाभावाद्धा, महत्त्वं च चतुर्णां क्षेत्रतोऽप्यसं-
ख्यातयोजनत्वात् । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

महाणिल महानिल-पुं० । महाघाते, अष्ट० २२ अष्ट० ।

महाणिमीह-महानिशीथ-न० । निशीथप्रन्थाद् ग्रन्थार्थाभ्यां
महत्त्वं प्रन्थं, पा० । न० ।

सुयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं—इहं खलु छउ-
मत्थमंजमकिरियाए वट्टमाणे जे णं केइ साह वा माहुणी वा
से णं इमेणं परमत्थतत्तमारसब्भूयत्थपसाहगसुमहत्थाति-
सयपवरमहानिमीहसुयक्खंधसुयाऽणुसारणं ति विहं ति-
विहं णं मच्चभावंतरंतेरहि णं णीमेल्ले भवित्ता णं आयहि-
यऽट्ठाए अच्चंतघोरवीरुग्गा कट्टतवमंजमाऽणुट्ठाणेसु मच्च-
पमायालंबणविप्पमुक्कं । अणुसमयमहणिममणालसत्ताए
मययं अणुच्चिमे अणुसपरममद्दासंवेगवेरग्गमग्गए शि-
प्पियाणे अणिगूहियबलवीरियपुरिसकारपरक्कमे अगिलाणी-
ए वोसडुचत्तदेहे सुणिच्छिण एगग्गचित्तो अभिक्खणं अभि-
रमिज्जमाणो णं गगदोसमोहविसयकसायनाणालंबणा अ-
शेगप्पमायं इड्डिरसमायागारवरोहऽट्टज्झाणविगहमिच्छत्त-
विहइट्टुयांगअणायघणमेवणाकुमीलादिसंमग्गी पेसुणज्झ-
क्खमाणं कलहजात्यादिमयमच्छमग्गिममग्गीकारं अर्हंका

रादिअणंगंभयाभिमतामसभावकलुमिणं हियणं हिमा-
लियचोरिकमेहुणपरिगहाऽऽरंभमंकप्पादिगोयं अजभव-
मिणं धारपयंडमहागेहघणविकम्पपावकम्ममललेवखवलिण
अमंवुडाऽऽमवदारं एकं खणलवमुहुत्तणिमिसिणिमिमद्ध-
वमंतरंरगमविमल्ले विरत्तेजा । महा० १ अ० ।

महानिर्माहस्म चउत्थऽऽभयणं । अत्र चतुर्थाध्ययने बहवः
सैद्धान्तिकाः कोविदालापका न सम्यक् धृद्ध्यत्येवं तैरधृद्धा-
नैरस्माकमपि न सम्यक् धृद्धानम् । इत्याह हरिभद्रसूरिः—न
पुनः स्वमेवं चतुर्थाध्ययनम्, अन्यानि वा अध्ययनानि अ-
स्यैव कतिपयः परिमितैरालापकैरधृद्धानमित्यर्थः, यतः
स्थानसमवायजीर्वाभगमप्रक्षापनादिषु न कथञ्चिददमाचल्ये
यथा प्रतिपन्तापस्थलमस्ति, तद्गुहावाग्निनस्तु मनुजान्तेषु
च परमाधार्मिकाणां पुनः पुनः समाष्टारान् यावदुपपातः,
तथा च तैदीरुणवज्रशिलावरट्टमं पुट्टिर्गिलनानां परिपाड्यमा-
नानामपि संवत्सरं यावत्प्राणव्यापत्तिर्न भवतीति । वृद्धा-
दस्तु पुनर्यथा तावददमायं सूत्रं, विवृतिर्न तावदत्र, प्रतिष्ठा-
प्रभूताश्चात्र श्रुतस्कन्धा, अर्थाः सुपुतिशयेन स्मृतिशयाः
गणधरोक्तानि चह वचनानि । तदेवं स्थिते न किञ्चिदाशङ्क-
नीयम् । महा० ४ अ० ।

“ चत्वारि सहस्राङ्गं, पंच सयाओ तहव पन्नामं ।

चत्वारि सिलोगा वी, महानिर्माहमि पाण्णं ” प्रति० ।

(‘चइय’ शब्दे तृतीयभागं १२२६ पृष्ठ एतन्प्रामाण्यमुक्तम्)

महाणिहाण-महानिधान-न० । गतेषु कृपणानिहिते धने, कल्प०
१ अधि० ४ क्षण ।

महाणिहि-महानिधि-पुं० । चक्रवर्तिनां नैसर्गिकादिषु निधिषु,
स्था० = डा० । (नव महानिधयः ‘णिहि’ शब्दे चतुर्थभागे,
२१४१ पत्रे उक्ताः) स्था० ६ डा० । जं० । ति० ।

महाणील-महानील-पुं० । रत्नविशेष, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाणीलमरिम-महानीलमदृश-त्रि० । महानीले यन्किमपि
वस्तुजाते लोकप्राप्तदं तेन सदृशं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महाणीला-महानीला-स्त्री० । रत्नानदीसङ्गते महानदीभेदे,
स्था० ४ डा० ३ उ० ।

महाणुभाग-महानुभाग-पुं० । महाननुभागो विशिष्टवैक्रिया-
दिकरणाविषयाचिन्त्या शार्कर्यस्य । सं० प्र० २० पाहु० । महा-
माहात्म्यमहिते, उत्त० १२ अ० । व्य० । अचिन्त्यसामर्थ्यं,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । व्य० । शङ्कतशापानुग्रहाविषय-
सामर्थ्यसद्भावात् । आ० म० १ अ० । महाप्रताप,
प्रज्ञा० २ पत्र । भ० । ति० । महाप्रधानं, ग० १ अधि० । अचि-
न्त्यशक्तियुक्तं, औ० । आय० । आ० म० । स्था० । ज्ञा० । सं०
प्र० । अचिन्त्यातिशयं, उत्त० १२ अ० । स्था० ।

महाणुभाव-महानुभा(न)व-पुं० । महानतिशयी अनुभागः
स्वर्गपवर्गप्रदानादिलक्षणं यस्य सः । पा० । महाननुभावो म-
हिमा यस्य स तथा । कल्प० १ अधि० १ क्षण । सूत्र० । महा-
प्रभाववति, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । अचिन्त्यशक्तिके, पा० १

विव० । प्रज्ञा० । विशिष्टवैक्रियादिकरणाचिन्त्यसामर्थ्यं, भ०
१ श० ७ उ० । सू० प्र० । दर्श० । हा० ।

महातमप्पभा-महातमःप्रभा-स्त्री० । महातमसः प्रभा यस्यां
सा महातमःप्रभा । अतिशयकृष्णद्रव्योपलक्षितेत्यर्थः ।
अनु० । महातमसोऽतिशायितमसः प्रभा बाहुल्यं यत्र
सा महातमःप्रभा । सप्तमनस्कपृथिव्याम्, प्रब० १७२ द्वार ।

महातव-महातपस्-त्रि० । महत् प्रशस्तमाशंसादिदोषरहित-
त्वात् तपो यस्य स तथा । जं० १ वक्त० । सू० प्र० । प्रशस्ततप-
सि, विपा० । रा० । औ० । सं० प्र० । ज्ञा० ।

महातवस्मि-महातपस्विन्-पुं० । विशिष्टतपोघने, हा० ।

महातवावतीरप्पभव-महातपस्तीरप्रभव-न० । राजगृहस्य ब-
हिर्वैभारपर्वतस्यादरे उष्णजले प्रस्त्रवणे, भ० २ श० ४ उ० । स्था० ।
आ० म० । आ० चू० । विशे० । “ महातवावतीरप्पभवं ति ”
(व्याख्याऽस्य ‘अगणउत्थिय’ शब्दे प्रथमभागे ४४६ पृष्ठे गता)

महातीरा-महातीरा-स्त्री० । रक्ताख्यमहानदीसंगते नदीभेदे,
स्था० ३ डा० २ उ० । ध० ।

महाथंडिल-महास्थण्डिल-न० । शवपरिष्ठापनभूमौ, वृ० १ उ० ।
(क्षेत्रप्रत्युपेक्षणायां महास्थण्डिलप्ररूपणा ‘विहार’ शब्दे)

महाथल-महास्थल-न० । मथुरायां लौकिकतीर्थभूते स्वनाम-
के स्थले, ती० ।

महादाण-महादान-न० । उत्तमविभ्राणेन, पञ्चा० = विव० ।
दीनतपस्यादीं गुर्वनुज्ञया दाने, पञ्चा० २ विव० । हा० ।

प्रकर्षवतः पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य तीर्थकरणत्वं फलमुक्तं, तीर्थ-
करस्य च पुण्यप्रकरूपत्वेन जगद्गुरुत्वाद्दानेन महता भाव्यं,
संख्यावच्च तत्तस्य श्रूयत इति कथं तद्दानस्य महत्त्वमित्यधु-
नापदर्शयन्नाह—

जगद्गुरोर्महादानं, संख्यावच्चेत्यसंगतम् ।

शनानि त्रीणि कोटीनां, सूत्रमित्यादि चोदितम् ॥१॥

जगद्गुरोर्भुवनभर्तुर्जिनस्य, महादानम्-अतिशयिवितरणम्
वरवारिकारूपम्, संख्यावच्च परिगणितम्, चशब्दः समुच्चयः ।
इति एतदसंगतम्-विरुद्धम् । तथाहि-महादानं चत्त संख्या-
यन् कथं ? संख्यायन् महादानं कथमिति ? संख्यावच्च तस्य
कथं सिद्धमित्यारेकायामाह-यतः ‘शनेत्यादि’ इह च शनानि
त्रीणि कोटीनामित्यतः परमन्यादीति पदे द्रष्टव्यम्, ततश्च
शनानि त्रीणि कोटीनामित्याद्येव प्रभृति आदिशब्दाद्-“ अ-
ट्टासीइं च होति कोडीओ ” इत्यादेः परिग्रहः । सूत्रमर्थमुच्यते-
परं वचनं चादितम् । ‘संवच्छरे दिशं’ पाठान्तरेण शास्त्रे
इत्यादि चोदितमात्रं । तत्र शास्त्रे-आगमे, शयं तथैवेति
परवच इति ॥ १ ॥

एवं जिनस्य महादानविरुद्धतामभिधाय बुद्धस्य महादान-
साकृत्यमभिधातुं पर एवाऽऽह—

अन्यैस्त्वसंगमन्येषां, स्वतन्त्रेषूपवर्णयेते ।

तत्तदेवेह तद्युक्तं, महच्छब्दोपपत्तिः ॥ २ ॥

अन्यैस्त्वपरैः, पुनर्जिनापक्षया बाहुल्यं, असंख्यम्-अविद्यमानप-
रिमाणम्, अन्येषां जिनादपरायां बोधिसत्त्वानां, स्वतन्त्रेषु स्व-

कीयशास्त्रेषु, उपवर्ग्येते-प्रतिपाद्येते । तद्यथा-“एते द्वाष्टक-
शयः प्रवितताः शैलप्रतिस्पर्द्धिनो, रत्नानां निचयाः स्फुरन्ति
किरलैराक्रम्य भानोः प्रभाम् । हाराः पीवरमार्त्तिकौघर्गच-
नास्तारावलीभासुरा, यानादौ चिजहाय वस्त्रगृहतः स्वैरं
जनो गच्छन्ति ।” “तद्दिनं” तस्मात्तदेव बुद्धदानमसंख्यानमेव ।
इह दानविचारे तदिति ‘महादानं’ युक्तं-संगतम्, कुत इत्या-
ह- महच्छब्दोपपत्तिः ‘महाधनस्य तत्रैव बुद्धदान उपपद्य-
मानत्वान्, संख्यातदानोपपत्त्या असंख्यातदानस्यानुपचरि-
तमहत्त्वसिद्धिरिति ॥ २ ॥

ततः किमत आह—

ततो महानुभावत्वा-त्तेषामेवेह युक्तिमत् ।

जगद्गुरुत्वमखिलं, सर्वं हि महतां महत् ॥ ३ ॥

यतो बोधिसत्त्वानां महच्छब्दोपपत्तिः महादानं युक्तं तत-
स्तस्मान् महादानयोगात्, महानुभावत्वात्-अचिन्त्यशक्तियु-
क्तत्वात्, तेषामेव-बोधिसत्त्वानामेव न जिनस्य, इदामस्मिन् लो-
के युक्तिमत्-सोपपत्तिकम्, किं तदित्याह-जगद्गुरुत्वं भुवनभ-
र्तृत्वम्, किंभूतमित्याह-अविद्यमानं खिलं गुरुत्वाविषयो यत्र
जगद्गुरुत्वे तदखिलम्, सर्वव्यापकं संपूर्णमिति यावत्कुत
एतदेवमित्याह-सर्व-निर्वचशेषं दानादिकायाजालम्, हि य-
स्मात् महताम्-महासत्त्वानाम्, महत्-सार्तिशयं भवति । अतो
महादानयोगात् एव महानुभावा जगद्गुरुत्वञ्च भवन्ति नाप्य
इति । इह च तेषामिति धर्मी, जगद्गुरुत्वं साध्य, महानुभावव-
त्त्वं हेतुः, महतां महदिति च हेतुर्वासाद्धतापरिहार इति ॥३॥

पूर्वपक्षमुपसंहरन्नाह—

एवमाहेह सूत्रार्थे, न्यायतोऽनवधारयन् ।

काश्चिन्मोहात्ततस्तस्य, न्यायलेशोऽत्र दर्शयते ॥ ४ ॥

एवम्-अनन्तरं प्रकरणम्, आह-धृते पूर्वपक्षवादी, इह-प्र-
क्रमे सूत्रस्य (तिञ्चैव य कोडिस्य) इत्यादिरागमस्यार्थोऽ-
भिधेयः सूत्रार्थस्तमनवधारयन्निति योगः । किं सर्व्वथाऽ-
नवधारयन्नित्याह-न्यायतो-न्यायमार्थाश्रयार्थोपपत्तिगम्यम-
र्थमित्यर्थः । अनवधारयन् अनवबुध्यमानः, काश्चि-
दित्यसंबद्धभाषितत्वात् अनिर्दिश्यमानः भोगत इति भावः ।
महाद्-अज्ञानान् । यत एव ततस्तस्मात्कारणतस्य-मह-
वादनो, न्यायलेशो युक्तिमात्रा, अत्र-दानव्यतिकरे, दर्शय-
ते-अभिधीयते इति ।

तत् प्रतिपादनार्थेवाऽऽह—

महादानं हि संख्याव-दर्थ्यभावाज्जगद्गुरोः ।

मिद्धं वरवरिकात-स्तस्याः सूत्रे विधानतः ॥ ५ ॥

महादानम्-अतिशयविश्रान्तम्, हिशब्दो दानमहत्त्व-
भावनार्थः । यत् संख्यावद्-विद्यमानपरिमाणे, तद् अर्थ्यभा-
वान्-प्रयार्जाननामविद्यमानत्वात् पुनरौदार्याभावाद् द्रव्या-
भावाद्वा, जगद्गुरोः-भुवननायकस्य जिनस्य, कुत एतद्वग-
तामित्याह-सिद्धं-निर्णीतम्, ‘वर्गं वृणुत’ इत्येवमाख्यानं वर-
वरिका, तस्या वरवरिकानो हेतोः । न च तस्या अप्रयोजि-
तित्याह-तस्या वरवरिकायाः सूत्रे निर्युक्तिरूपे आगमे वि-
धानतो विहितत्वान्, तथाहि—

“ तिघाडगतिवत्तु उक्त्वा, च खरचउमुहमहापहपहंसु ।

दोरसु पुरवगणे, गन्धामुहमज्जकारेसु ।

वरवरिया घोसिज्जह, किमिच्छियं दिज्जप बहुविहीण ।

सुगअसुगदेवदाणव-नरिदमहिमाण निक्खमणे ॥ ५ ॥” इति ।

अथ वरवरिकया दीयमानमर्थ्यभावात्संख्यावदिति कुतः

सिद्धमित्यत्राऽऽह—

तथा सह कथं संख्या, युज्यते व्यभिचारतः ।

तस्मादयथादितार्थं तु, संख्याग्रहणमिष्यताम् ॥ ६ ॥

तथा-वरवरिकया, सह-साह, कथं-केन प्रकारेण न कथं
चिदित्यर्थः । संख्या-परिमाणं, युज्यते-संगच्छते कुत इत्याह-
व्यभिचारतो-विसंवादात् अर्थिसद्भावे गतीति गम्यम्,
तथा हि-अर्थिनः प्रभूता महेच्छाश्च दानं वरवरिकया दीयत
इति कथं तन्नियतसंख्यं भवितुमर्हति । यस्मादयं तस्माद्यथा-
दितार्थं तु अनन्तराऽऽमदुक्तप्रयोजनमेव, तथाविधार्थ्यभावप्र-
तिपादनार्थपरमेव संख्यासंग्रहणं ‘ तिञ्चैव य कोडिस्य ’
इत्याददानसंख्याविधानमित्यन्तामभ्युपगम्यतां न पुनरौदा-
र्याभावद्रव्याभावाभ्यामिति । ननु यदि तीर्थकरानुभावा-
दशयदेहिनां सन्तोषभावादर्थ्यभावः स्यात्तदा संख्या-
करणमप्ययुक्तम् ? अल्पस्यापि दानस्यासंभवादित्यत्रोच्यते-
देवताशेषाय इव संवत्सरमापेणाप्रभूतप्राणिग्राह्यत्वाद्युक्तमेव
संख्यायत्त्वमिति, अनेन महादानं संख्यायत्त्वसङ्गतमित्यत-
त्पर्य्यचो निरस्तमिति ॥ ६ ॥

अथ यदुक्तं ततो महानुभावत्वादित्यादि तदुपदर्शयन्नाह—

महानुभावताऽप्येषा, तद्भावे न यदर्थिनः ।

विशिष्टमुखयुक्तत्वात्, सन्ति प्रायेण देहिनः ॥ ७ ॥

महानुभावताऽपि-अतिशयप्रभावताऽपि न केवलं देहिनां
सन्तोषसंपत्तेरुपादेनेन संख्यापतमेव दानं महादानमित्यपिश-
ब्दार्थः । एषा-एवैव वक्ष्यमाणस्वरूपा न पुनर्देहिनामसंख्यात-
विचावनरणरूपा । तामेवाह-तद्भावे-जगद्गुरुसद्भावे (न)नैव
‘यदिति’ यदेतदर्थितस्तुच्छतया परमार्थनशीलाः सन्तीति सं-
बन्धः । कुत इत्याह-विशिष्टमुखयुक्तत्वादेतेषां सार्तिशयान-
न्दसंपदुपेतत्वान्, मुखं च सन्तोषो, यदाह-“सज्जानं परमं मि-
त्रं-महानं परमं रिपुः । सन्तोषः परमं सौख्यं-माकाङ्क्षादुःखमु-
त्तमम् ॥१॥” सन्ति-भवन्ति, प्रायेण-बाहुल्येन, अनेन च नि-
रुपक्रमकर्मजनितधनादानवाच्छास्तद्भावेऽप्यर्थिनः केचित्
संभवन्तीत्यावेदयति । भवति चैवम्, यतः-“जगत्प्रिये सुखं
च, शाश्वतो रश्मिमण्डले । सन्यस्यभोजिनीखण्ड, न विकारां
प्रपद्यते” ॥ १ ॥ अत एव संख्यातदानसंभवोऽन्यथा तद-
संभव एव स्यादिति । देहिनः-प्राणिनः, दृश्यन्ते च द्रव्याणां
प्रभावविशेषाः, यतः-“समुद्रच्छत्यस्मौ कोऽपि, हेतुर्गगनमण्ड-
ले । यस्मात्प्रमुदितप्राणि, जायते जगतीतलम् ॥ १ ॥” त-
देवमसंख्येयदानस्य महादानत्वाभावादसंख्येयदानदार्थिनां
महानुभावत्वासिद्धेरसिद्धो हेतुर्गर्त्याभिहितमिति ॥ ७ ॥

तथा—

धर्मोद्यताश्च तद्योगा-जे तदा तच्चदर्शिनः ।

महन्महत्त्वमस्यैव मयमेव जगद्गुरुः ॥ ८ ॥

धर्मोद्यताश्च-कुशलानुष्ठाननिरताश्च भवन्ति, न केवलमन-
र्थिन इति चशब्दार्थः । तद्योगाज्जगद्गुरुसंख्यात्, न-देहिनः,

तदा तस्मिन् जगद्गुरुकाले, तथा तत्त्वदर्शिनो भवन्ति । अथवा कृतस्ते धर्मोद्यता इत्याह—यतस्तत्त्वदर्शिनः, तत्त्वं च “क्लेशा-यासपराः प्रायः, प्राणिनां बाह्यसंपदः । एकान्तेन पगयसं, सुखसन्तोष इष्यते ॥ १ ॥” इत्यादिकम् । ततश्च किमित्याह—महद्-अतिशायि, महत्त्वं-माहात्म्यं महानुभावत्वम्, अथवा महद्भयो महतां वा महत्त्वं महन्महत्त्वम्, अस्य जिनस्यैव, व्यवच्छेदफलत्वाद्भवन्त्येति नान्येषां बोधिसत्त्वादीनाम् । एवमनन्तरोदितया नीत्या संख्यावद्दानतो महादानवार्थित्वेन महानुभावतेत्येवंरूपया अयमेव जिनपतिरेव न तु बोधिसत्त्वो जगद्गुरुर्भुवनभर्त्ता । अनेन च बोधिसत्त्वलक्षणे धर्मिणि महादानताख्यापनतो महानुभावत्वहंताः सिद्धताभिधानेन जिनस्य जगद्गुरुताका, अतो निरस्ते ततो महानुभावेत्यादि दुष्प्रमाणमिति ॥ ८ ॥ हा० २६ अष्ट० । न्यायात्तन्वत्त्वमपि हि भृत्यानुपरोधतो महादानं दीनतपस्व्यादौ गुर्वनुग्रहा दानम्, (अन्यत्तु 'दाण' शब्दे चतुर्थभागे २४८६ पत्रे व्याख्यातम्)

महादामहि-महादामास्थिन्-पुं० । ईशानेन्द्रस्य देवस्य वृषभा-नीकाधिपती, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

महादिमा-महादिशा-स्त्री० । पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदिक्षु, ताश्च मेरुपर्वते रुचकस्थाने गोमन्ताकागश्चतस्रो हि प्रदेशादयो द्रव्युत्तराः शकटाईसंस्थाना महादिशः पूर्वाद्याश्चतस्रः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । आ० म० । भ० ।

महाद्रुम-महाद्रुम-पुं० । जम्बादिषु, जम्बूद्वीपादिनामनिबन्ध-नेषु शाश्वतवृक्षेषु, स्था० । (अस्य वक्रव्यवस्था तृतीयभागे 'कुरा' शब्दे ४८६ पृष्ठे गता ।) अष्टमंदवलोकाविमान-भेदे, स० १८ सम० ।

महाद्रुमसेण-महाद्रुमसेन-पुं० । श्रेणिकस्य धारण्यां जाते पुत्रे, स च वीरगान्तिके प्रव्रज्य सर्वार्थसिद्ध उपपद्य महाविदेहे संन्यति । अणु० २ वर्गे ६ अ० ।

महादेव-महादेव-पुं० । लोकप्रसिद्धा शिवे, वीतरागव्ये, हा० । महादेवस्य च तात्त्विकं महत्त्वमखिलजनासुलभस्वभावेभ्योऽतिशयेभ्यः, ते चापायापगमभानवचनसुखप्रवृत्तयः । तत्र चापायापगमानिशयपूर्वकत्वाच्छ्रयाणाम्, तमेव तावत्तस्य भ्रा-कह्येनाऽऽह—

यस्य संक्लेशजननां, रागो नास्त्येव सर्वथा ।

न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु, शमन्धनदवाऽनलः ॥ ११ ॥

न च मोहोऽपि मज्झान-च्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।

त्रिलोकख्यातमहिमा, महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥

यस्य देवताविशेषस्य रागो नास्त्येव महादेवः स उच्यते इति संयन्धः तत्र यस्य कस्याप्यनिर्जीरताभिधानस्य पारगतसुगतद्विहरहिराण्यगर्भादिदेवस्येति सामान्यनिर्देशः, एतेन च माध्यस्थ्यमान्मनो दर्शितम्, आह च—“पक्षपातो न मे कीरे, न द्वेषः कपिलादिषु । युक्तिमद्वचने यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ११ ॥” माध्यस्थ्यदर्शनेन चाऽऽमीयवच्चमि श्रोतृ-णामुपादेयताबुद्धिरुपहिता, यस्मादनाग्रहादेव वक्रः सकाशा-

त्तत्त्वाधिगमो भवति । यदाह—“आग्रही वत मिनीपति युक्ति, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा । पक्षपातरहितस्य तु युक्ति-र्यत्र तत्र मतिरेति निवशम् ॥ १ ॥” रागस्याव्यभिचरितस्वरूपप्र-तिपादनायाऽऽह-समिति-सामस्त्येन क्लेशेन विधाधने क्लेशो विधाधन इति वचनात् । संक्लेशः-आत्मनः स्वाभाविकस्वा-स्थ्यवाधने, तं जनयति उत्पादयतीति संक्लेशजननः । अथ व्यभिचार एव विशेषणमर्थवद्भवति, न चासंक्लेशजननोऽपि रागोऽस्ति येनाऽसौ व्यभिच्छ्रुयते न चाधिकृतमहादेवस्य प्र-कारान्तरेणापि रागो विवक्ष्यते इति विशेषणमनर्थकम् ? नैवम-विदितस्वभावस्य स्वभावविधिविधानाय विशेषणस्याभिमतत्वा-त् । यथा परमाणुप्रदेश इति, कोऽस्तावित्याह-जीवस्वरूपोपर-जनाद्रागोऽभिष्वङ्गलक्षणः, नास्त्येव न विद्यत एव, इदं चावधारणे रागांशस्याप्यभावप्रतिपादनार्थम्, स चोपशान्तमाहाय-स्थायामुदयापक्षया, कदाचिद् रागभेदापक्षया वा स्यादतः स-त्ताद्यपक्षयाऽपि तद्व्यवच्छेदार्थमाह-सर्वथा सर्वैः प्रकर्तृबन्धो-द्यसत्तालक्षणैर्विषयरागस्नेहरागद्विगिरागरूपैर्द्रव्यक्षेत्रकाल-भावविषयैकस्वभावेवेति । तथा न च नैव द्वेषोऽप्यप्रीतिलक्षणे न केवलं रागो नास्त्येव द्वेषोऽपि नास्त्येव सर्वेभ्योऽप्यपशब्दार्थः । कल्पित्याह-सत्त्वेषु प्राणिषु सत्त्वब्रह्मे च प्रायः संख्यघटागर्ह-प्राणिनां प्राणविषयस्यैव बाधमानात्मकद्वेषस्य दर्शनात्, अ-प्राणिषु पुनरसौ महामोहविजृम्भितमेव । उक्तं च “ किं एसो कट्टपरं, मूढो जं थारुगंमि अक्कुडिओ । थारुस्स तस्स रुस्स, न अप्पणो दुप्पउत्तस्स ॥ १ ॥” अत एव रागस्य विषयविशेषानभिधानेनोपादानं कृतं, तस्य संख्यघटागर्ह-प्राणिनामपि जीवाजीवविषयतयोपलम्भात् । जीवाजीववि-षयत्वादेव महाविषयतया प्राधान्याद्रागस्यादावुपादानम् । न-न्वप्रीतिमात्रलक्षणस्य द्वेषस्यातिप्रस्पृशादिविषयव्यप्राणिष्वपि दर्शनाद्, देवताविशेषस्य च सर्वविषयस्य द्वेषाभावस्य विवक्षि-तत्वाच्च युक्तं सत्त्वग्रहणमिति ? नैवम्, अनेन हि प्रतिपत्तिरूप-प्राणिविषयद्वेषाभावप्रतिपादनेन निखिलजनविदितसफल-निपातनार्थफलद्वेषवतीनां पराभिमतदेवतानां महत्त्वाभावस्य यक्षमिष्टत्वाद् । यस्य च प्रतिपत्त्यप्रतिपत्तिर्यापि प्राणिष्वपि द्वेषा नाऽस्ति तस्याप्राणिषु सुतरामसौ न संभवतीति । किं-स्वरूपो द्वेष इत्याह-जम उपशमः क्षान्त्यादिभाषः स पंचेयधने दाष्टो दावीदि तस्य दहने दवानल इध, 'दवानलो-व-नाग्निः' शमेन्धनदवानलः । इदमपि स्वरूपाविशेषणं न तु व्य-वच्छेदकं सर्वस्यापि द्वेषस्यैवंरूपत्वादिति । तथा न च नैव मोहोऽपि मूढनाऽपि, न केवलं रागो द्वेषश्च नास्ति सर्वथा मो-होऽपि नास्त्येव सर्वथा यस्य स महादेवः, इति । प्रकृतं मो-हमेव स्वरूपतो विशेष्यग्राह-सम् शोभने यथावत् पदार्थ-परिच्छेदितया तस्य तन् ज्ञानं च बाधः सज्ज्ञानम् । सतां वा सद्भूतानामर्थानां ज्ञानं सज्ज्ञानं, तच्छादयितुमाधरीतुं शीलं धर्मो वा यस्य स तथा । सज्ज्ञानच्छादकत्वात्तत्र अशुद्धं कलमपकलङ्काङ्कितं वृत्तं वर्त्तने छापितं करोति शरीरिणां वि-दधानि यः सोऽशुद्धवृत्तकृत् । किम्भूतोऽसौ महादेव इत्याह-त्रया लोकाः समाहृतास्त्रिलोकं त्रिभुवने, तत्र ख्यातः प्र-सिद्धो महिमा महत्त्वं यस्य स त्रिलोकख्यातमहिमा । त्रि-लोकख्यातमहिमा च भवत्येव निखिलनगर्नकरनाकिनि-कायनायकलोककदर्थेनसमर्थरागादिगुणिकरतिगकरत्त-

मर्धसकलपुरुषचक्रचूडामणेः पुरुषविशेषस्य । यदाह—“राग-
द्वयमहामोहः, कथयितजगज्जनेः । नाभिभूतं मनो यस्य,
महिम्ना तस्य कः समः” दिव-क्रीडाविजिगीषाव्यवहारशु-
तिस्तुतिमोदमदकान्तिस्वप्नगानिधिति वचनादीव्यते स्तुयते
इति देवः स्तवनीयः । स च प्रेक्षावतामसाधारणगुणगण-
माणिक्यमकरनिकेतनायमानत्वेन महानव स्तवनीय इति ।
महाश्वासो देवश्चेति महादेवः । स—इति असावेवाच्यते अ-
भिधीयते, महादेवस्वरूपवेदिभिर्ने पुना रागादिगुणगणकृतप-
राक्रम इति । अथ सर्वप्राणिनां रागादिमत्त्वापलब्धेर्न स-
र्वथा तदभावः कस्यापि सम्भवतीति ? नेवं सर्वप्राणिनाम-
नुपलब्धेः प्रतिनियतप्राणयुपलब्धश्च व्यभिचारित्वात् । किं
च स्वात्मन्यापि क्वचिद्विषयविशेषं रागाद्यभावदर्शनात्,
कस्यापि सार्वदिकः सार्वत्रिकः सर्वथा च रागाद्यभावो भ-
यन्न विरुध्यते । आह च—“दृष्टो रागाद्यसद्भावः, क्वचिदर्थे
यथाऽऽत्मनः । तथा सर्वत्र कस्यापि, तद्भावे नास्ति बाधक-
म् ॥१॥” तथा रागादयो भावाः सम्भाव्यमानसर्वथाक्षयाः दे-
शतः क्षयोपलब्धेः, ये पौर्णालिकभावा अल्पबहुबहुतरादित्ये-
ण देशतः क्षयवन्तस्ते सर्वतः क्षयवन्तोऽपि दृष्टाः, यथा रवि-
करावारिका घनपङ्क्तयः देशतः क्षयवन्तश्च रागादयोऽतः
सम्भाव्यमानसर्वथाक्षया इति । आह च—“देशतो नाशिनो
भावा, दृष्टा निखिलनश्वराः । मेघपङ्क्त्यादयो यद्देवं रा-
गादयो मताः” ॥ १ ॥ अथ सम्भवत्यप्यात्यन्तिकरागाद्यभावो
तस्य चित्तवृत्तिरूपत्वेन दुर्विज्ञेयत्वात्कथं तद्भावं पुरुषवि-
शेषोऽवगन्तव्यः ? इति, अत्राच्यते—तस्य स्वरूपाश्चरितश्च ।
तथाहि—यस्य रूपमन्कामिनीकामनायुधमनक्षमालं चरितं च
शङ्कारादिस्वार्पारकर्मकान्तशान्तरसानुर्गतजयान्तरा-
रिजयवन्नासमञ्जसं च न एवासाविति प्रतिपत्तव्यम् ।

यदाह—

“रागोऽङ्गनासङ्गमनानुमेयो,

द्वयो द्विषद्द्वारणहेतिगम्य ।

मोहः कुवृत्तागमदोषसाध्या,

ना यस्य देवः स स चैवमर्हन् ॥ १ ॥

शृङ्गरादिरसाङ्गारैर्न दुर्न देहिनां हितम् ।

एकान्तसान्ततोपेत-मार्हेन वृत्तमद्भुतम् ॥ २ ॥”

देवतान्तराणां तु रागाद्यभायानुचितरूपचरितत्वं सुप्रसि-
द्धमेव । तथाहि—

ब्रह्मा लूनशिरा हरिर्दृशि सरकृ व्यालुप्तशिरो हरः,

सूर्याऽप्युल्लिखितोऽनलोऽप्यखिलभुक् सोमः कलङ्काङ्कितः ।

स्थनीयोऽपि विसंस्थुलः खलु वपुःसंस्थैरुपस्थैः कृतः,

सन्मार्गस्खलनाद्भवान् विपदः प्रायः प्रभूणामपि ॥ १ ॥

तथा—

“यद् ब्रह्मा चतुराननः समभवद्देवो हर्षिर्वात्मनः,

शक्रो गुह्यसहस्रमेकलतनुर्यश्च क्षीरो चन्द्रमाः ।

यज्जिह्वादलनामवापुरहयो राहुः शिरोमात्रतां,

तुण्ण ! देवि ! विडम्बनेयमखिला लोकस्य युष्मन्कृता ॥२॥”

तथा “ब्रह्मा लूनशिरा” इत्येतत्कथमत्रोच्यते—किलैकदा प्र-
यत्निशदेवकोट्यो मिलिताः, तत्र च ते परस्परं मातापितृव-
र्गने कुर्वन्ति स्म । तत्र च तैरुक्तमहो महेश्वरस्य न ज्ञायते
मातापितृगतिनि, न तावस्य बभूवतुर्नि च वेधवचनमुप-
धृत्य ब्रह्मणः पञ्चममुखेन गर्हभमुखाकारेण समन्तरमभिहि-

तम्, यदुत मर्यापि सर्वपदार्थज्ञातरि जीयति स्मिति क एवं ब्रु-
वते, यथा महेश्वरस्य पितरौ न ज्ञायते, यतोऽहं जानामि । ततः
स तस्य तौ वक्रमार्गेभे । ततो महेश्वरेणाप्रकाश्यप्रकाशनार-
म्भकुपितेन कनिष्ठिकानखशुक्रिकरघालव्यापारगणेन निखिल-
सुरसमूहसमक्षं भट्टितं निवृत्तं तद् ब्रह्मणो गर्हभशिर इत्येवं
ब्रह्मा लूनशिराः । अन्ये त्वादुः । किल—ब्रह्मयासुदेवयोगात्ममह-
स्वविषयो विवादः समजनि । विवदन्तौ च तौ महादेवमुपास्थ-
तौ । महादेवेन चाभिहितावलं भवतो विवादेन, य एव मदीय-
लिङ्गस्यान्तं लभते स एव युवयोर्महास्तदन्यस्त्वितर इति ।
ततो वासुदेवो लिङ्गस्यान्तोपलम्भनार्थमधस्ताद्गतवान्, स
च प्रभूतं यावन्महाविंगन गत्वाऽपि अप्राप्तनन्दः पातालव-
ज्जाग्निना च गन्तुमशक्नुस्तत्तन्तापादेव च कृष्णीभूतशरीरः
प्रतिनिरुत्य महादेवान्तिकमाजगाम, निवेदितवाञ्छं यथा ना-
स्ति भवलिङ्गस्यान्तं इति । ब्रह्मा तृपिष्टान्धं गतोऽप्राप्त-
नन्दश्च निर्विण्णो लिङ्गमस्तकाग्निपतन्तो मालामासादितवान् ।
तां चासौ पप्रच्छ, कुतो भवतीति । तयोर्कं महेश्वरलिङ्गमस्त-
कान् । क्रियाश्च ते कालः । ततः समागच्छन्त्या तयोर्कं पगमा-
साः । ततो ब्रह्मणोऽहं लिङ्गतोपलम्भाय प्रस्थितः किं तु भव-
त्या यो मार्गः पदभिर्मासैर्गतक्रान्तस्तस्यातिबहुत्याग्निविण्णा-
ऽहं निवर्त्तिष्ये । ततो महादेवपृष्ट्या त्वया साध्यं दातव्यम् ।
तयाऽपि प्रतिपन्नं ततस्तां गृहीत्वा शम्भुसमीपमाजगाम । स-
मागत्य चाक्रयान्, लब्धो मया लिङ्गान्तः । एया च संप्रत्ययाथे
ततो माला मयाऽऽनीता । ततः पृष्टाऽसौ, तयाऽप्युक्तमेवमतस्त-
तोऽनन्तमपि मल्लिङ्गं सान्ते ध्वजस्थापयत पतादित्यसद्भूतभा-
षणकुपितेन शम्भुना कनिष्ठिकानखकुटाङ्गेण ब्रह्मणो गर्हभशि-
रो लूनस, माला त्वस्पृश्यतया शापतेति । “हरिर्दृशि सरकृ,”
इत्येतदेवं श्रूयते । किल दुर्यासा महर्षिरुच्येतां कामितवान्, तथा
चासावुक्तः । यद्यपूर्वेण यानेन त्वं स्वर्गे समागच्छसि ततोऽहं
भवन्तोमच्छामि, तेन च प्रतिपन्नमेतत् । गतं वाञ्छासौ वासुदे-
वसमीपं, कृता च तेन तस्य प्रतिपत्तिः । पृष्टश्च तेनाऽऽगमनका-
रणम्, उक्तं च तेन स्वर्गेऽहं गन्तुमिच्छामि । ततो भवता स
भार्येण गोरूपधारिणा गथारूढोऽहं स्वर्गे नेतव्यो, न च ग-
च्छता पश्चाद्भागा निरुपणीयः । प्रतिपन्नं च तथा तद्भक्तिभ-
याभ्यां वासुदेवेन, नेतुं च प्रवृत्तः । ततः स्नान्वास्तथाविधगम-
नशक्तिविकलां लक्ष्मीं प्राजनकदण्डेन मुनिः पुनः पुनः प्रणुणो-
द्, तच्च स्नेहादसहमानेन वासुदेवेन तदभिमुखं निर्भालितं, तेन
च प्रतिपन्नवैतथ्यकारित्वात् कुपितेन वासुदेवो लोचने प्राज-
नकदण्डेन प्रणोदित इत्येवं हरिलोचने सरोगः संवृत्त इति ।
अन्ये त्वादुः—किलैकदा वासुदेवः सरिचटे मपस्यति स्म । तत्र
च तापसी काचिन् स्नानं स्म । तेन च तस्या निराचरणाया
अङ्गेषु सकामा दर्ष्टिर्निवेशिता । तयाऽपि च लक्षितोऽसौ, ततः
शापनं सरोगलोचनः कृत इति । “व्यालुप्तशिरो हरः” इत्येतत्पु-
नरेवं, किल—दारवनाभिधाने तपोधने तापसाः परिवर्त्तन्ति स्म ।
तदुदजेषु च भिक्षार्थं महेश्वरो गृहीतसमस्तस्वकीयालङ्कारं
घण्टाटङ्कारतुम्बुभङ्गारवमुखरितद्विकचक्रवालः समाग-
च्छति । तापसीश्च स्वदर्शनजनितकामाधिकाराः परिभुङ्क्ते स्म,
ततोऽन्यदा ऋषिभिर्विज्ञातम्, तथाविधव्यतिकरं कोपाति-
रेकाच्छापेन तल्लिङ्गस्य च्छेदः कृतः । तत्र च निखिलजनानां त-
च्छेदोऽभवत् प्रजानुत्पत्तिश्च । ततो देवैरकाल एव संहारो
मा भूदिति तापसाः प्रसादितास्ते चालङ्कं तथैव चक्रुः । उक्त-

वन्तश्चेदम्, 'पूर्वकाले सदा स्तब्धमासीदितस्तु भोगार्थिवे
एव स्तब्धाभिव्यक्तिर्नाति' ततो जना अपि लिङ्गवन्तो जाताः
प्रजोत्पत्तिश्चेति । " सूर्योऽप्युल्लिखित इति " एतदेवं, किल-
सूर्यस्य रत्नांशवीनामा भार्याऽऽसीत्तस्याश्च यमाभिधानः
पुत्रोऽभूत् । सा च आदित्यतापमसहमाना स्वकीयस्थाने
स्वप्रतिच्छायां व्यवस्थाप्य समुद्रतटे गत्वा वडवारूपेण
निष्ठति स्म । प्रतिच्छाया च शनैश्चरन्मद्राभिधाने अपत्ये ज-
नितवती । अन्यदा यमेन बहिस्तादागतं भोजनं याचना
प्रतिच्छाया, सा तु तत्र दत्तवती । ततः कोपासनं पाणिप्रहा-
रेण प्रहता, तथा च तत्पादः शोषेन क्षयीकृतः । तेन च पितु-
स्तत्रैवेदितम्, सोऽप्याचिन्तयत् । कथं स्वमातैवं करोति । ततो
नूने नयमस्य मातृत्यालाचयता दृष्ट्वा तन्माता वडवारूपा ।
ततः सूर्यस्तत्र गत्वा तामनिच्छन्तीमपि बलादेव बुभुजे ।
तत्र चार्धवर्णा देवी जाता । तथा च रोषारुणनयनाचलोके-
नाऽसौ कुप्रीकृतः । ततश्च सूर्यो निरुजार्थं धन्वन्तरिमुपतस्थौ ।
स चोवाच । न शरीरं लब्ध्वने विना तव प्रगुणताऽस्ति, ततः
सूर्येण तनुल्लम्बनार्थं देववर्द्धकिरभ्यर्थितः । स उवाच, सहि-
ष्णुना भवितव्यं, नो चस्यद्यार्थं न्याम्, तेनोक्तेमवमस्तु । ततो
मस्तकादारभ्य जानुनी यावदुल्लम्बनं कृतं गाढं पीडितेन सूर्येण
सीत्कारः कृतः । तत उल्लम्बनादसौ विरगमेति । एवमानच्छ-
द्योपिद्रोः गलक्षणात् पुरुषमार्गस्वलनादसौ विपदं प्राप्तवानि-
ति । अन्य पुनर्गन्धमाहुः । वडवारूपां स्वभार्यामुपभुज्य तपि-
तृणपालभं दत्तवान्, यथयेत्यद दुहिते मां विहायाऽन्यत्र ति-
ष्ठति । स उवाच । त्वच्छरीरतापमसहमाना किं करोत्वियं
वर्गा । ततो यद्यनया ते प्रयाजने ततः शरीरमुल्लम्बय, ततः
सूर्यो देववर्द्धकिमुपतस्थौ । शोषे तथैव । " अनतोऽप्याखलभु-
क्त्वावमुच्यते, किल-कश्चिदपि स्वकीयाटजायस्थतं वैश्वानरं
भक्तिभरणादुतिभिः पूजयति स्म । स चान्यदा मदीयभार्या
भवता रत्नगीयत्यभिधाय प्रयाजनेन बहिर्गतः । तत केन-
चिद्विपिणाऽऽगत्य वैश्वानरसमक्षमेव सोपभुक्ता, क्षणान्तरे स-
मागतोऽसौ, तेन चोद्धताकारेण पुणतया परपुरुषमावेति
लक्षिताऽसौ । पृष्ट्वा तेन वैश्वानरः, सा च, यथैह क. समागत
आसीत्तस्मात् न किञ्चिद्वचतुः । ज्ञानोपयोगेन च ज्ञातो
ऽसाधुपपत्तिर्जन, ततो रत्नगीयस्याक्षणात् पृच्छतश्चार्थिवे-
दनात् कुपितोऽसौ वैश्वानरं प्रति सूर्यभक्तो भवत्येवं शापे
च दत्तवान् । ततश्चाशुच्योदरण्यसो भक्षणस्यभानो जातो, यश्च
किल वैश्वानरो भुङ्क्ते तत् सर्वं देवानामुपतिष्ठति, मुखं ह्यसौ
देवानाम्, ततश्च देवशुच्योदरसास्वादनादुद्धिर्भवेन्नोपल-
ब्धशापव्यतिकरगत्य स मुनिः प्रसादायतुमार्गम् । न चासौ
प्रससाद्, तथापि देवानुवृत्त्या वैश्वानरस्य सप्त जिह्वा, कृताः ।
ततोऽसौ समाचिच्छिद्यते । तत्र द्वाभ्यामाहुर्निर्वाण्यो भुङ्क्ते
ताश्च देवानाममृतत्वेनोपतिष्ठति । पञ्चभिस्तु सर्वभक्षक
एवावस्थापित इति । ' सोमः कलङ्काद्वित इति ' तत्
पुनरेवं, किल-चन्द्रे । बृहस्पतिमर्षोपऽध्यतु गतो देवाचार्य-
त्वात्तस्य, तेन च तद्गृहेऽधीयमानेन तद्भार्यापभुक्ता, ज्ञा-
तं च तद् बृहस्पतिना, शापितश्चासौ तेन, यथा—र गुरुत-
ल्पग ! कलङ्किना काले भवितव्यमिति । स्वर्गोऽथो भगवत्सहस्र
संकुलतनुः पुनरेवं संवृत्तः । किल-गौतममुनेरहित्यानामा
भार्या बभूव, तद्रपाक्षिमेवता, सुरपतिस्तदुद्वेजे प्रविश्य तां
रेमे, बहिश्च समागतो मुनिः । सोऽपि तद्भयान्माजरूपं कृत्वा

तद्गृहाभिर्गत्य स्वर्गं गतवान् । मुनिस्तु नायं प्राकृतो विद्वा-
लः, ततः कोऽयमिति पर्यलोचयन्नन्द्रे ज्ञातवान् । ततः कोपाद-
साविन्द्रेदेहं भगवत्सहस्रं शापेन विहितवान्, स्वच्छात्रांश्च त-
दुपभोगाय प्रेषितवान् । मुनिस्तु न पर्या, देवेभ्यः सावृषिः प्र-
सादिनस्तेन च भगा लोचनीकृता इति । ' ब्रह्मा चतुर्मुखं ' एवं
जातः, किल-ब्रह्मा महोद्यानं तपस्यति, तत्क्षोभणार्थं च रूप-
स्य तिल तिलमावाय कृता तिलोत्तमा, अतस्मात् प्रेषयामास ।
अन्याश्च तस्य समाधिध्वंसनाय पूर्वाभिमुखस्थितस्या-
ग्रे गीतनृत्याद्युपचारं चक्रुः । तत्राक्षिप्तलोचनमानसं वीक्ष्य
दक्षिणतो गत्वा तथैव ताः चक्रुः । स च ध्वस्तसमाधिरपि ल-
ज्जामानाभ्यां तदभिमुखो भवितुमशक्नुवंस्ताः प्रति द्वितीयं
मुखं कृतवान्, एवमपरस्यां दिशि गतासु तृतीयमुत्तरतो ग-
तासु चतुर्थमुपरि च गतासु पञ्चमं गर्दभमुखम्, एवं पञ्च-
मुखः संजातः । शम्भुना च गर्दभशिर्गसं चिक्षे चतुर्मुख
इति । इरिस्तु वामेन एवं, किल-बलेदोनवस्य गन्धनार्थं वि-
ष्णुर्वामेनो भूत्वा मण्डिकानिमित्तं पदत्रयमात्रां भुवं तमेव या-
चितवान् । बलिना च प्रतिपक्षं तद्गानं पदत्रयेण त्रिलोकमा-
कस्य स्थानवर्जितं तं पाताले निहितवानिति । क्षयी चन्द्रमाः
कथमत्रोच्यते, किल-दक्षस्य समविंशतिर्दुहितरस्ताश्च चन्द्रे-
ण परिणीताः, तासु च मध्ये रोहिण्यामासङ्कोऽसौ शेषाभि-
स्त्वपमानिताभिः पितुर्निवेदितम्, तेन च कुपितेन शापात्क्षयी
कृतोऽसौ पुनर्देवैः प्रसादिनेन चानुग्रहादेकत्र पक्षे वृद्धिर्मानि-
ति । नागाः पुनरेवं द्विजिह्वाः, किल देवैः क्षीरसमुद्रमथनाद-
मृतमुत्पादितं, तस्य च कुण्डानि भूतानि दर्भैश्चाच्छादितानि ।
सर्पास्तद्रक्षणे नियुक्ताः, तत एकान्तमाकलय्य तैस्तत्पातुमा-
रब्धं, दर्भैश्च ताजिह्वा द्विधाकृताः । अन्ये त्वाहुः अमृतपानभृ-
तानां तेषामिन्द्रेण वज्रक्षेपात् जिह्वाभेदो विहित इति । ' रा-
होः शिरोमात्रता ' पुनरेवम, देवैः किलामृतस्य कुण्डानि भूता-
नि, विष्णुश्च तद्रक्षायां नियुक्तः । ततश्च कार्यान्तरव्याप्तिमस्य
तद्राहुणा पानुमारब्धं, विष्णुना च ते तथा वाच्य चक्रक्षेपेण
तच्छिरच्छेदः कृतः, पीतामृतत्वात्तच्छिरोऽजगामरं संवृत्ताम-
ति । व्याख्यातं ' ब्रह्मा लूनशिरो ' इत्यादि वृत्तद्वयमिति । तथा—

स एव भुवनत्रयप्रथितसंयमः शङ्करो,

विभर्त्ति वपुषाऽधुना विरहकानरः कार्मणीम् ।

अनेन किल निर्जिता वयमिति प्रियायाः करं,

करेण परिताड्यन् जयति जातहासः स्मरः ॥ १ ॥

तथा—

दिश्यामा यदि तत्किमस्य धनुषा शस्त्रस्य किं भस्मना ।
भस्माऽथाऽस्य किमङ्गना यदि च सा कामे पारङ्गेष्टि किम् ॥

इत्यन्योन्यविरुद्धैर्चाष्टिर्नामिदं पश्यन्नजस्वामिनो,
भृङ्गो सान्द्रशिखावनद्वपरुषं धत्तेऽस्मिंशोप वपुः ॥ २ ॥

एवमपायापगमातिशयद्वारेण महादेवत्वमुक्कमथगुणानि-
शयादिप्रतिपादनतस्तद्वाऽऽह—

यो वीतरागः सर्वज्ञः, यः शाश्वतसुखेश्वरः ।

किल एकमेकलानीतः, सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ३ ॥

यः पूज्यः सर्वदेवानां, यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।

यः सृष्टा सर्वनीतीनां, महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥

यो वीतरागः स महादेवः उच्यते क्रिया सर्वत्र योज्या । तत्र 'य' इति अनिर्दिष्टनामा, 'वि' इति विशेषेण इतो गतो ततो रागः प्रेम यस्य स वीतरागः । द्वेषस्तत्र एव च सति रागस्तयो भवतीति वीतद्वेष इत्यपि दृष्टव्यम् । तथा सर्वं समस्तं द्रव्यप्रदेश-पर्यायरूपं वस्तु जानाति विशेषप्रवृत्तः समस्तावरणक्षया-विभूतकेवलसंवेदनेनावबुध्यत इति सर्वज्ञः । सर्वज्ञत्वाव्यभि-चारितत्वात्सर्वदर्शिन्यस्येति सर्वदर्शीत्यपि दृश्यम् । ननु राग-द्वेषमोहाभावः प्राक् प्रतिपादित एव, तत्प्रतिपादनं च वीतरा-गत्यसर्वज्ञत्वे अवगते एव तत्स्वरूपत्वादेतयोरिति, किमिह वीतरागसर्वज्ञत्वापादानेन ? अत्रोच्यते-यत एव रागादयो न सन्त्यत एव वीतरागः सर्वज्ञश्च, यत इत्येवं हेतुफलभावेन म-लक्षयात् पीतवर्णप्रकर्षवत्कनकमित्यादिन्यायेन गुणातिशय-विबल्लावदोषः, एवंविधन्यायस्य वाक्येषु सङ्गिस्तत्र त-त्राऽऽश्रितस्य दर्शनाच्चति । अथवा—कश्चिद्वैराग्यज्ञानादयः प्राकृता इत्यन्ते, तं च केवल्यावस्थायां प्रकृतं विमुक्त्वा-द्विनिवर्त्तन्ते इति, तन्मत्यपोहार्थत्वादोषः । तथाहि—ज्ञा-नौ रागादयश्चैतन्यस्वभावाः, चैतन्यं चात्मनो रूपम्—“चैतन्यं परब्रह्मरूपम्” इति वचनादिति कथं तन्निवृत्तः अन्ये पुनराचार्याः—“यस्य संकलेशजनन” इत्यादि श्लोकद्वय-महच्छ्रुत्वावस्थामाश्रित्य व्याख्यान्ति । यतः संकलेशजन-नानि रागादिविशेषणानि तस्यामेवावस्थायां व्यवच्छेद-फलानि भवन्ति । तथाहि—यस्य संकलेशजनन एव रागा नास्ति, शमेन्धनदधानल एव च द्वेषः, सज्ज्ञानाच्छ्रुतानाशु-द्धवृत्तकारक एव च मोहा नास्ति, न पुनः सत्तागततत्क-र्मदालफरूपोऽपि स महादेव इति । “यो वीतरागः” इत्यादि तु भवत्कर्मफलिनमाश्रित्येति । ननु महत्त्वं लक्षणावस्थाया-मनुचितं ततो महत्तरावस्थान्तरस्य सद्भावात् ? नैवम्—एवं हि सिद्धत्वालक्षणस्य महत्समावस्थान्तरस्य सद्भावात्, कय-लिनाऽप्यमहत्त्वप्रसङ्ग इति । अन्यथा वा कथाचिदपीतर-कृत्यं भावनीयम् । इह च वीतरागप्रवृत्तेन रागादीनां म-हादेवत्वप्रतिषेध उक्तः । तत्र च भावना प्रागुपदर्शिता । स-र्वज्ञ इत्यनेन च कपिलस्य महादेवत्वमपाकृतं, तस्य च त-न्मतेनैव सर्वज्ञत्वासंभवात् । तथाहि—“बुद्धयध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते” इति तन्मतम् । बुद्धश्च प्रकृतिविकारतया के-वल्यावस्थायां प्रकृतिनिवृत्तौ, निवृत्तित्वात्पदार्थमात्रचेतना-ऽपि तस्य न स्यात्, किं पुनः सर्वज्ञत्वम् । न चैव पक्षो ज्या-यान्, चेतनात्मकपुरुषाभ्युपगमे हि चेतनाव्याघातकारि-प्रकृतिवियोगं पुरुषस्य सर्वज्ञत्वेनैवाभ्युपगन्तुं युक्तत्वादिति । तथा अनेनैव च बुद्धस्यापि महादेवत्वं किञ्चिज्ज्ञानत्वा-त्तन्निवारितम् । यदाहुस्तच्छिष्यकाः—सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्टमर्थं तु पश्यतु । कीदृशं ज्ञानपरिज्ञानं, तस्य नः कोपयु-ज्यते ॥ १ ॥ ” इति । किं च किञ्चिज्ज्ञत्वमपि तस्य न घटते, एकास्याप्यर्थस्य सकलस्वरूपपर्यायविशेषितस्यासर्वज्ञत्वेन ज्ञातुमशक्यत्वात् । यत आह—“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः । सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥ ” अथ सर्वज्ञो न संभवत्येव सत्तासाधकप्रमाणाप्राप्तत्वात्, तस्य शशविषा-णवत् । यदाह—“सर्वज्ञोऽसाधिति होत-सत्कालैरपि बाहुभिः । तज्ज्ञानं ज्ञेयविज्ञान-शून्यैर्ज्ञातुं न शक्यते ॥ १ ॥ ” इति ? नैवं सत्तासाधकप्रमाणाप्राप्तत्वात्सर्वज्ञत्वादाह च तथाहि—ये

अपचयधर्माणस्ते अत्यन्तक्षयिणोऽपि संभवन्ति यथा साम-प्रीविशेषाद्वृत्त्यन्तमात्रादयः, अपचयधर्मकाश्च ज्ञानावरणाव-योऽतः सर्वथा क्षयिणोऽपि संभवन्तीति, तेषां चात्यन्ताप-चयं सर्वज्ञत्वादयो भवन्त्येव । न च ज्ञानावरणादीनामपचय-धर्मत्वमसिद्धं स्वमन्तानेऽपि ज्ञानादेरुपचयविशेषानुभूत्या तदावरणापचयविशेषस्य सिद्धिरिति । उक्तं च—“दोषावर-णयोर्हानि-निःशेषास्त्यतिशयनात् । कचिद्यथा स्वेहेतुभ्यां, बहिरन्तर्मलादयः ॥ १ ॥ ” तथा-य एते बन्धमोक्षपरलो-कादयोऽनीन्द्रियभावास्ते कस्यापि प्रत्यक्षाः अनुमानगोचर-त्वाद्, यथाऽग्न्यादय इति । उक्तं च—“सूक्ष्मान्तरितदृगर्थाः, प्रत्यक्षाः कस्याचिद्यथा । अनुमेयत्वतोऽग्न्यादि-रिति सर्वज्ञसं-स्थितिः ॥ १ ॥ ” इति । एवं च तज्ज्ञानं ज्ञेयविज्ञानशून्यैरप्य-नुमानेनाऽवगम्यत असायचतुर्वेदिना चतुर्वेदीवेति । तथा 'यः शाश्वतसुखध्वजः' क्रिया पूर्ववत्, पुनर्यच्छब्दोपादान-मवस्थाविशेषोपदर्शकम् । अयमभिप्रायो, वीतरागत्वं सर्वज्ञत्वं च रागादित्यादाविभूतं भवत्कर्मवलाद्यवस्थायां महत्त्व-कारणं, शाश्वतसुखध्वजत्वाद तु विशेषणत्रयं भवतीता-वस्थायां महत्त्वकारणमिति । तत्र शर्वाश्रयं भवतीति शाश्व-तम्, तच्च तत्सुखं च निर्वाणजनितानन्दरूपम्, अयस्य शा-श्वतत्वानुपपत्तेरिति शाश्वतसुखम् । तस्येश्वरः स्वामी, स्वयं त-प्राप्तत्वाच्छाश्वतसुखेश्वरः । ननु सर्वस्यापि वस्तुनः क्षाण-वत्त्वात्कथं सुखस्य शाश्वतत्वम् ? अत्रोच्यते—न हि सर्वथा वस्तुनः क्षाणिकत्वमुपादयित्वा शाश्वतत्वरूपत्वात् । इह च बहु-वक्तव्यं तत्तु पञ्चदशाष्टकादवसेयमिति । न च तथाभूतसुख-स्यासंभव एव, सुखावरणस्यापचयदर्शनेनात्यन्तिकस्यापि तदपचयस्य संभाव्यमानत्वादिति च पूर्वमुक्तप्राथम्यमिति, अनेन च विशेषणैः प्रातिक्षणक्षयाप्रातवस्तुप्रादिपरिकल्पितदेवस्य न महत्त्वम्, तन्मतेन एवंविधसुखाद्यभावात्, तदभावं च महत्त्व-व्युदासः । तस्य कल्पनामात्रत्वादिति । तथा क्लिष्टाः क्लेश-स्वरूपभवेहेतुत्वेन कर्माशकाः, याः कर्मकलाः—ज्ञानावरणाद्य-ष्टप्रकारकर्मोपास्तभ्यांऽतीतोऽप्यतो यः स क्लिष्टकर्मकलानीतः । अनेन च ये मन्यन्ते—“ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्तारः परमं पदम् । गत्वा गच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥ १ ॥ ” इति । तत्संमतदेवस्य महत्त्वव्युदासः । क्लिष्टकर्मकलाभावे हि भवावनारासंभावाद् । आह च—“अज्ञानपांशुर्पिहितं, पुग-तनं कर्मबीजमविनाशि । तृणाजलाभिपिक्रं, मुञ्चति जन्मा-न्तरं जन्तोः” ॥ १ ॥ अशुभस्वरूपभाववतारिणश्च स्वकीयती-र्थनिकारासहिष्णोः प्राकृतस्यैव कीदृशं महत्त्वमिति । तथा सर्वथा सर्वैः प्रकारैः निष्कलः सर्वशरीरावयवधारितस्तद-भावे हि सुखसंभवो, यदाह—शरीरमनसोरभावं दुःखाभावः, शरीरत्वेन च दुःखसंभवे कीदृशं महत्त्वम् । अनेन च यच्छरी-रतोऽस्य महत्त्वं प्रतिपन्नाः “विश्वतश्चक्षुरत विश्वतो मुखो विश्वतो बाहुत विश्वतः” इत्येतस्य वाक्यस्य श्रूयमाणा-र्थाभ्युपगमासन्मतं व्युदस्तम्, एवंविधस्यासंभवात्, तद-संभवश्च विश्वस्य सर्वतश्चक्षुर्पेव व्याप्तत्वात्तदन्यथाभवय-यानामनाधारत्वेनाभावप्रसङ्गात्, तेरेव वाक्यान्तरंगान्यथा-विधस्य महत्त्वाभिधानेन स्वमतीवरोधाच्च । आह च—“अपा-णिपादो जवनो गृहीता, पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः । स र्वास्ति विश्वं न च तस्य वेत्ता, तमाहुर्दृश्यं पुरुष महान्तम्” ॥ १ ॥ अन्ये तु व्याख्यान्ति—“क्लिष्टकर्मकलानीतो” घातितघाति-

कर्मा भवस्थकेवली, सर्वथा निष्कलः क्षीणभवापग्राहिकर्मा सिद्धकेवलीति । तथेति विशेषणसमुच्चये । तथा यः पूज्योऽभ्यर्चनीयः सर्वदेवानां निःशेषभवनपत्यादीनाम्, वीतरागत्वादिगुणयुक्तो हि पूज्य एव देवादिभिः । तत्पूज्यत्वेनैव च तत्प्रतिमानामपि पूजनीयत्वम् । अथवा सर्वे अखिला हरिहरादयो, देवाः स्तुत्या, यथा-तद्दर्शनप्रतिपक्षानां समुहापेक्षया, ते सर्वदेवा योद्धादयस्तेषां यः पूज्यः यतः ते निजं निजं शास्तरं पूजयन्तोऽप्युक्तलक्षणं महादेवमेव पूजयन्ति । तथाहि-तत्पदे शास्त्रं स्वर्गापवर्गसंसर्गां ध्यायतीति मन्यमानास्तमर्षयन्ति । उपदेशश्चोपयाविमंवादी, तत्परिज्ञानं वीतरागद्वेषत्वे च सत्यं भवति नान्यथा । ततश्च सर्वज्ञत्वादिगुणमध्यारोप्य स्वशास्तरं पूजयन्तीत्यतः परमार्थतः स एव पूजितो भवतीति । ततः सुप्रसङ्गम्-“यः पूज्यः सर्वदेवानाम्” इति । तथा यो ध्येयो-ध्यातव्यः, सर्वयोगिनां-निःशेषाध्यात्मचिन्तकानाम् । योगिनोऽपि हि वीतरागत्वादिगुणगौरवोपगतमेव ध्यायन्ति, तथाविधश्चोक्तप्रकारेणाहंभवेति । तथा यः स्रष्टा-उत्पादकः प्रकाशनद्वारेण, सर्वनीतीनां-समस्तनैगमादिनयानां सामादानीनीनां वा । न च श्रुतभणाय सामादयो लोकव्यवहारार्थं नीतयः स्रष्टा इति स एव महादेवो न त्वजितादय इति वाच्यम् ? सर्वस्य आर्गिषपथस्य पूर्वगतधृतेः तैरप्युपदर्शितत्वात्तेऽपि नीतित्वेष्टार एवेति “महादेवः स उच्यते” इति व्याख्यातमेव । अथैतत्पूर्वमुक्तमपि पुनः कस्मादभिहितम् ? अत्रोच्यते सर्वभावानां त्रिविधं रूपं, व्यावहारिकं पारमार्थिकं चेति, तत्र पारमार्थिकमहादेवत्वव्यापनार्थमिदमुक्तमिति ॥ ४ ॥

आधिष्ठितमहादेवं लक्षणान्तरेण लक्षयितुमाह—

एवं सद्भूतयुक्तेन, येन शास्त्रमुदाहृतम् ।

शिववर्त्म परं ज्योतिःस्रिकोटीदोषवर्जितम् ॥ ५ ॥

एवमित्यनन्तरोग्रप्रकारं, यत्सद्भूतमर्निन्दितवर्त्तनं गगद्वेषक्षयकरणादिकं भवावस्थोचितं न पुनः शाश्वतसुखेश्वरत्वादि सिद्धावस्थोचितं सिद्धावस्थायां शास्त्रोदाहरणभावात्, तेन युक्तः संगतो योऽसावेवं सद्भूतयुक्तः, तेन देवताविशेषण । यत-अनिर्दिष्टनाम्ना, शिष्यन्ते पदार्था अनेनेति शास्त्रमागमः, उदाहृतं प्रणीतम्, किंभूतमित्याह-शिवस्य मोक्षस्य वर्त्मवर्त्म-पन्थाः शिववर्त्म । तथा परम्-अनन्यसाधारणं, ज्योतिर्ग्व ज्योतिः-प्रदीपो महामोहतमः पटलप्रतिहतिपद्मलत्वात्, तथा तिसृषु कोटीषु आदिमध्यान्तलक्षणशास्त्रविभागेषु ये दोषाः पूर्वापर-विरोधादयः । अथवा-तिसृषु कोटीषु शास्त्रद्वन्द्वः कषच्छेदता-परूपपरीक्षालक्षणासु ये दोषास्तदशुद्धयः तैर्वर्जितं विरहितं यत्तत्तथा, स महादेव उच्यते इति प्रक्रमः । इह च एवं सद्भूतयुक्तेनेत्यनेन कामुकाद्युचितासमञ्जसानुष्ठानवतां शास्त्राणां महादेवत्वस्य निषेध उक्तः । गगाविजन्यासमञ्जसचेष्टावतामपि महत्त्वकल्पने सर्वस्यापि तत्प्रसङ्गात् । आह च “कामानुष-क्तस्य रिपुप्रहारिणः, प्रपाञ्चोऽनुग्रहशपकारिणः । सामान्यपु-वर्गसमानधर्मिणो, महत्त्वकलुषां सकलस्य तद्भवेत् ॥१॥” शास्त्रमुदाहृतमेनेतत्पुनराहृतमपि ये शास्त्रमभ्युपगच्छन्ति तन्म-तमपास्तम्, यदन्ति च तद्वादिनः-तथा “तस्मिन् ध्यानममा-पन्ने, चिन्तारन्वदास्थिते । निस्मरन्ति यथा कामं, कुड्यादि-भ्योऽपि देशनाः ॥१॥” तन्निरासश्चैवम्-“ कुड्यादिनिःसृतानां तु, न स्यादाप्तोपदिष्टता । विश्वासश्च न तासु स्या-त्केनमा-

कीर्तिता इति ॥ १ ॥” किं च यद्यपि तस्य भगवतोऽचिन्त्यपु-ण्यसंभारतया अतिशयाः सन्ति तथापि वक्तृत्वविरोधनाऽ-स्तीति । किं वक्तृत्वव्याघातकारिणा कुड्यादिनिर्गन्तदेशनाक-ल्पोऽस्ति उदाहृतं शास्त्रं शिववर्त्मैत्यनेन पुरयानुदाहृतस्याप्रा-माण्यमाविष्करोति तस्यासंभवादेव, तदसंभवश्चैवम्-या या वचनरचना सा सा पौरुषेयी दृष्टा यथाकुमारसंभवादिः, वच-नरचना च वेद इति । तस्मात्पौरुषेयोऽसाधिति । विरुद्धं च वि-वक्षातात्वादिद्व्यापारपुरुषधर्मजन्यवचनम्भूतस्य वेदस्या-पौरुषेयत्वम् । यदाह-“ ताल्वादिजन्मा ननु वर्णवर्गो, वर्णा-त्मको वेद इति स्फुटं च । पुंसश्च ताल्वाविरतः कथं स्या-दपौरुषेयोऽयमिति प्रतीतिः ॥ १ ॥” शास्त्रं शिववर्त्मैत्यनेन तु ये शास्त्रस्याप्रामाण्यमाश्रितास्तन्मतमपास्तम् । ये हि म-न्यन्ते प्रत्यक्षगोचरेऽर्थे वचनस्य व्यभिचारदर्शनात् त-त्प्रमाणम्, न चैतद्युक्तं सुनिश्चितामप्रणीतस्यैव वचनस्य प्र-माणत्वाभ्युपगमात्, न चैतद्वचनस्य व्यभिचारमुपलभ्य स-र्ववचनानामप्रामाण्यं व्यवस्थापयितुं युक्तम्, इतरथा-मरीचि-कानिचयचुम्बजलावभासिप्रत्यक्षमसत्यमवलोकितमिति स-कलाध्यक्षाणामप्रामाण्यप्रसङ्गः । तदप्रामाण्यं चानुमानम-पि न प्रमाणं स्यात्, प्रत्यक्षपूर्वकत्वादानुमानस्य । तथा च द्वे एव प्रमाणे-प्रत्यक्षम्, अनुमानं चेति वचनं व्याहृति-मापद्येतेति । उक्तं चागमप्रामाण्यवादिभिः—

स्वर्गाद्यतीन्द्रियगतौ वच एव मानं,
येनान्यमानविषया न भवन्ति ते हि ।

किं चागमाभिहितमेव समर्थयन्ति,

नापूर्वमर्थमनुशासति साधनज्ञाः ॥ १ ॥

त्रिकोटीदोषवर्जितमनेन तु यत् परीक्षाक्षमं न भव-
ति न तच्छिववर्त्मैत्युक्तं भवति, अपरीक्षाक्षममपि धर्म-
शास्त्रं कैश्चिदभ्युपगतम्, यदाहुः—

पुण्यं मानवो धर्मः, साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् ।

आज्ञासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ इति ।

इहार्थेऽन्ये वदन्ति—

अस्ति वक्तव्यता काचि-त्तेनदं न विचार्यते ।

निर्दोषं काञ्चनं चेतस्या-त्परीक्षाया विभेति किम् ॥ १ ॥

आप्तशास्त्रिकैः पुनरावचनमेवमन्वयते—

निकषच्छेदतापाभ्यां, सुवर्णमिव परिहृतेः ।

परीक्ष्य भिक्षवो ! ग्राह्यं, मद्भक्तो न तु गौरवान् ॥ १ ॥

शास्त्रगतकषादिपरीक्षात्रयस्य च स्वरूपमिदम्, विधिप्र-
तिषेधः कथः । आह च—

पाणवहायार्हणं, पावट्टाणाण जो उ पडिसेहो ।

आणज्जयणार्हणं, जो य विही एस धम्मकसो ॥ १ ॥

विधिप्रतिषेधयोग्यवाधकस्य सम्यक् तत्पालनोपायभूतस्या-
नुष्ठानस्याङ्गिच्छेदः । यदाह—

वज्झाऽणुद्वारेणं, जेण न वाहिज्जणं तयं नियमा ।

संभवइ य परिमुद्धे, सो पुण धम्ममि छेओत्ति ॥ १ ॥

बन्धमोक्षादिसद्भावनिबन्धनात्मादिभाववाद्यस्तापः । उक्तं च-
जीवाश्भायवाओ, बन्धावपमाहगो इहं तावो ।

एण्हिं सुपरिसुद्धां, धम्मो धम्मत्तणमुवइ ॥ १ ॥

कषादिशुद्धयन्धेवम्—मनोवाक्कायकारणकारणानुमतिभि-
रर्थानर्थधयेणाजन्मसूक्ष्मबादराणां प्राणातिपानादीनां प्र-

तिषेधो रागादिनिग्रहप्रतिग्रहेतुभूतयोश्च ध्यानतपसोर्वि-
धिर्यत्र शास्त्रे तत्कथयिष्यते । आह च—

सुदुमो असेमविसमो, सायजे जय अति पडिसेहो ।

रागादिविउडणसहं, भाणाह य एस कससुडो ॥ १ ॥ ”

यत्र पुनरेवंविधौ प्रतिषेधविधाने भवतो, न तत् कथयिष्यते,
यथा—

प्राणी प्राणिज्ञानं, धानकचित्तं च तज्जना चेष्टा ।

प्राणीश्च विप्रयागः, पञ्चभिगपयते हिंसा ॥ १ ॥

नथा अनस्थां जन्तूनां सकटभरवंध एका हिंसा । य-
त्रैव विसेवादस्तेदेव चासत्यमित्यादि, अयं हि पापप्रतिषेधा
नान्यन्तिकः, यथा—

अष्टवर्गान्तिकं धीजं, कवर्गस्य च पूर्वकम् ।

ध्विनोपरिसंयुक्तं, गगनं विभूषितम् ॥ १ ॥

अर्हमित्यर्थः ।

एतदेव परं तत्त्वं, योऽभिजानाति तत्त्वतः ।

संसारबन्धनं छित्त्वा, स गच्छेत् परमां गतिम् ॥ १ ॥

इत्यादिस्वरूपश्च विधिर्न रागादिविकृष्टनसहः यतः—सुचि-
रमप्येतद्व्यानध्यायिनस्तदुत्तरकालं रागादयः स्वरूपस्था एव,
रागादीनां पुनरेकैकामुष्मिकापायजनकत्वचिन्तयितुस्तदुत्तर-
कालमपि ते प्रतनवो भवन्तः सर्वथा न भवन्त्यपीति रागा-
द्यपायध्यानं भेद्यो विधिः । अत एव ध्यानान्तरन्यायेन ध्यान
विधिरेवं सङ्कीर्णमधीयते—

रागहोमकसाया-सवाहकियासु वट्टमाणान् ।

इहपरलोकावाप, भाए भावज्ज परिवज्जी ॥ १ ॥

नथा छुदसुडं शास्त्रं यत्र सार्मतिगुण्यादिकमुक्तविधिप्रति-
षेधापायभूतं तदनुष्ठानमुपदर्शयते । आह च—

एण न वाहिज्जइ, संभवइ य तं दुगं पि नियमण ।

एयवयणं सुडो, ओ सो छेण सुडो ति ॥ १ ॥

तदशुद्धं, प्राणिमरक्षण—शुभध्यानकरणं यिशुद्धिपण्डप्रह-
णेषुपायभूतवन्धपात्राद्युपकरणप्रतिषेधप्रवणं बाटिकशास्त्र-
मिवाति । अथवा—देवताराधनाय साधूनां संगीतकरणाद्युपदे-
शप्रवणम् । आह च—

जह देवाणं संगीअ-याहकज्जम्मि उज्जमो जहणो ।

कंदप्पाईकरणं, असज्जवयणाभिहाणं च ॥ १ ॥

तापशुद्धं पुनः ।

आत्माऽस्ति सपरिणामी, बद्धः स तु कर्मणा विचित्रेण ।

मुक्तश्च तद्वियोगात्, हिंसाऽहिंसादित्यतः ।

इत्यादिभाववाद् प्रधानम्, एवंविधे ह्यात्मादिवस्तुनि स-
ति विधिप्रतिषेधादिकं सर्वमुक्तरूपमुपपद्यते, न पुनरन्य-
थाविध इति । तद्वन्वथाविधवस्तु प्रणयनप्रवणं तु शास्त्रं ता-
पाशुद्धमिति । तदेवं येनैवंविधे शास्त्रमुदाहृतं महादेवः स
उच्यते इति । एतमर्थं मुखवृत्त्या वदताऽनेन श्लोकेन गौणवृ-
त्त्या नानार्थवधोऽर्थ उक्त इति ॥ ५ ॥

ननु यो वीतरागः स कथमाराध्यते ? नतावत् स्तुत्यादिभि-
सरागन्वप्रसङ्गात्, नापि निन्दादिभिः स्तवादीनां वैयर्थ्यप्रस-
ङ्गात्, उपेक्षयाऽप्याराधनं न एष दोष इत्याशङ्क्याऽऽह—

यस्य चाराधनोपायः, मदाज्ञाभ्यास एव हि ।

यथाशक्तिविधानेन, नियमान्स फलप्रदः ॥ ६ ॥

न केवलम् येन शास्त्रमुदाहृतं स महादेव उच्यते यस्य च दे-
वविशेषस्याऽऽराधनोपाय आज्ञाभ्यास एव स महादेव उच्य-
ते, इति चशब्दार्थः, क्रियासंबन्धश्चेति । आराधनं—प्रसादनम्,
आराधनमिवाऽऽराधनं तत्फलप्रसाधकत्वात्, न पुनराराध-
नमेव सरागन्वप्रसङ्गात् । प्रसादाभावेऽपि च प्रसादफलसि-
द्धिर्वस्तुभावत्वाद् । आह च—

“वत्थुसभावो एसो, अचित्तचित्तामणी महाभागे ।

योऽउणे तित्थये, पाविज्जइ वंछिओ अत्थो ॥ १ ॥

तथा—

उद्यगाराभावंमि वि, पुज्जाणं पूयगस्स उवयारो ।

मेतासरणजलणाह, सवणे जह तंहेह पि ॥ २ ॥

तत्रोपाया हेतुगाराधनोपायः । मदा—सर्वस्मिन्नपि दुष्पमा-
दिकालेऽपि, अनन किल विशिष्टकाल एवाज्ञायाः कर्तुं शक्य-
त्वात्तदेव तदभ्यास आराधनोपायः । दुष्पमायां त्वनागामिक
प्रवृत्तिरप्युपायस्तत्राऽऽज्ञाया अभ्यासितुमशक्यत्वाविति यस्य
मतिः स्यात्तन्मतं प्रत्यस्तम् । यत आह—“समयपविर्त्ती
सव्वा, आणावज्जासि भवफला जेव । तित्थयहेसेण वि, न
तत्तओ मा तदुहेसा ॥१॥” आज्ञायन्ते अधिगम्यन्ते मर्या-
दया अभिविधिना वा अर्था यथा सा आज्ञा—आगमः, तस्या
अभ्यासो ग्रहण—भावना—पारतन्त्र्यलक्षण आज्ञाभ्यासः । स
एव न पुनस्तद्भक्तिर्नाऽपि तदाज्ञापेना प्रवृत्तिः, पूजादिकं तु त-
दाज्ञाभ्यास एव तस्य द्रव्यस्वरूपत्वात् । हिशब्दो वाक्या-
लङ्कार्थः । ननु यथोक्तस्याऽऽज्ञाभ्यासस्यातिदुष्करत्वात्,
कालसंहननादिदोषवतामनाराधनप्रसङ्ग इत्याशङ्क्यामाह—
यथा—शक्ति, शक्तिः—शरीरसामर्थ्यस्यानतिक्रमो यथाशक्ति, तेन
शक्तेरनुहहनेनाऽगोपायनेन चेत्यर्थः । एवं हि वीर्याचारः कृतो
भवति । आह च—“अणिगुहियबलविरिओ, परक्कमइ जो जहु-
त्तमाउतो । जुजइ य जहाथामं, नायवो वीरियायारो ॥५३॥”
(नि० चु० १ उ०) आज्ञाभ्यासस्यैव विशेषणार्थमाह—विधा-
नेन विधिना द्रव्यक्षेत्रकालभावानुवर्त्तनलक्षणेनाऽऽव्ययतु-
लनारूपेणाऽऽगमिकन्यायेनेति भावः । आह च—“तम्हा स-
व्वाणुओ, सव्वनिसेहो य पवयणं नत्थि । आयं वयं तुलज्जा,
लाहाकंस्स व्व वाणियओ ।” नत्थाऽऽज्ञाभ्यासेनाऽऽराधितो
यद्यसौ फलप्रदो,ऽनाराधितस्तर्हि न तथा आदित्येवं विष-
मवृत्तिरसौ स्यादित्यत आह—नियमाद्—अवश्यभावेन, ‘स’
इति स एव च आज्ञाभ्यासो—यस्य संबन्धी, फलप्रदोऽभिप्र-
तार्थसाधको महादेवः स उच्यते इति प्रकृतम् । अतस्तस्य-
फलाप्रदायित्वात्तदाज्ञाभ्यासस्यैव च फलप्रसाधकत्वात् कु-
तो विषमवृत्तित्वदोष इति ॥ ६ ॥

एतदेव दृष्टान्तेन समर्थयन्नाह—

सुवैद्यवचनाद्यह—द्वयाधेर्भवति संक्षयः ।

तद्वदेव हि तदाक्याद्, ध्रुवः संसारसंक्षयः ॥ ७ ॥

सुवैद्यवचनात्—भिषग्वरूपेण दशाद्, यद्वदेन प्रकारेण व्याधेः-
कुष्ठद्विरेगस्य, भवति—जायते, संक्षयः—सामर्थ्येनापुनर्भावि-
तया विनाशः, तद्वदेव—तेनैव प्रकारेण तथैवत्यर्थः । तस्य देव-
विशेषस्य वाक्यमुपदेशस्तदाक्यं तस्माद्, ध्रुवो—अवश्यभावी
संसारो संसारस्तस्य संक्षयोऽत्यन्तविनाशः संसारसंक्षयो
भवति । इह संसारशब्देन भनाद्वान्तरसंचरणमुच्यते,

तेन च परलोकमन्तावदिता । तत्र चेदं प्रमाणम्—“ कार्य-
कार्यान्तराज्जाते, कार्यत्वादन्त्यकार्यवत् । जन्मेदमपि कार्य-
त्वं, न व्यतिक्रम्य वर्तते । ” जन्म च ज्ञानसन्तानवि-
शेषरूपमनस्तद्रूपमेव तदुपादानकारणभूतं जन्मान्तरमनुमी-
यत न पित्रादिरूपम्, तस्योपादानकारणत्वे हि तद्ध-
र्मानुगमप्रसङ्ग इति ॥ ७ ॥

प्रकरणार्थमुपसहरन् विवेचित्रगुणमहादेवनमस्करणायाह-
एवंभूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।

महादेवाय मततं, सम्यग्भक्त्या नमो नमः ॥ ८ ॥

एवंभूताय-अनन्तराकरूपां गुणसंपदं प्राप्ताय न परपरि-
कल्पिताय, शान्ताय-रागद्वेषोपशमयन्ते, अनुवादरूपं चेदं
विशेषणमिति न पुनरुक्ताऽऽशङ्कनीया । तथा कृतानि-वि-
हितानि, न तु विधेयानि समाप्तप्रयोजनत्वात्कृत्यानि-का-
र्याणि, येन स कृतकृत्यस्तस्मै । तथा धीः-केवलज्ञानलक्षणा
बुद्धिर्यस्य स्ति स धीमान् तस्मै धीमते, एतदप्यनुवादपरमेष्वा
अन्यस्तु-धीमते सत्त्वयन्ते इति व्याख्यातम् । महादेवाय-
अनन्तरनिर्णीतस्वरूपाय सततमनवरतं, सम्यगिति प्रशंसा-
र्थो निपातः । सम्यक् चामौ भक्तिश्च-प्रीतिविशेषः सम्यग्भ-
क्तिस्तया सम्यग्भक्त्या, 'नमो नम इति' नमस्कारोऽस्तु । द्विवे-
चनेन तु भक्तिकृतं संभ्रममुपदर्शितवानिति ॥८॥ हा०१ अष्ट० ।
महादेवी महादेवी-स्त्री० । काङ्क्षतीयराजविशेषपुत्र्याम्, ती०
४६ कल्प ।

महादोम-महादोष-पुं० । महान्तश्च ते दोषाश्च महादोषाः ।
'दारुणदुःखहेतुत्वात्प्रकृष्टदुःखेषु, पा० ।

महाधनु-महाधनुष-पुं० । बलदिवस्य देवक्यां जाते स्वनाम-
क्याते पुत्रे, स चारिष्टेनमरन्तिके प्रव्रज्य देवलोकं उपपन्न
महाविदेह सेन्यतीति । नि० ५ वर्ग० ६ अ० ।

महाधम्मकहि(ण) महाधम्मकहिन्-पुं० । तीर्थकृति, उपा० ।

आगणं देवाणुप्पिया ! इहं महाधम्मकही ? , मे केणं
देवाणुप्पिया ! महाधम्मकही ? मरणं भगवं महावीरं म-
हाधम्मकही । से केणद्वणं समणं भगवं महावीरं महाध-
म्मकही ? एवं खलु देवाणुप्पिया समणे भगवं महावीरं
महइमहालयंमि संमारंमि बहव जीवि नम्ममाणे खज-
माणे खिजमाणे भिजमाणे लुप्पमाणे विलुप्पमाणे उ-
म्मग्गपडिवन्ने मप्पहविप्पणंदु भिच्छत्तवलाभिभूण अट्ट-
विहकम्ममपडलपडोच्छन्ने बहहि अट्टहि य ० जाव वा-
गरणेहि य चाउरंताओ संमारकन्ताराओ माहन्थि वि-
न्थारेड, से तेणद्वणं देवाणुप्पिया ! एवं वुच्चइ-समणं
भगवं महावीरं महाधम्मकही ॥ उपा० ७ अ० ।

महाधायईरुक्ख महाधातकीवृत्त-पुं० । धातकीखण्डनामनि-
बन्धनं शाश्वतवृत्तं, स्था० १० डा० ।

महापइट्ठा-महाप्रतिष्ठा-स्त्री० । जितविम्बप्रतिष्ठाभेदे, पा०
७ विव० ।

महापइण-महाप्रतिज्ञ-त्रि० । दृढव्रताभ्युपगतवति, उक्त०
२० अ० ।

महापइरिक्कतर-महाप्रतिरिक्कतर त्रि० । महत्प्रतिरिक्कं विजय-
मतिशयनं येषु ते तथा । अत्यन्तजनरहितेषु, भ० १३ श० ४ उ० ।
महापउम-महापञ्च-पुं० । जम्बुद्वीपे आगामिन्यामुत्सर्पित्यां
मविष्यति प्रथमतीर्थकरे, स० ।

महापञ्चतीर्थकृत्कथा चैवम्—

एसं णं अज्जो ! मेणिए राया भिभिसारे कालमासे
कालं किञ्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए सीमंतए नरए
चउरासीइवाससहस्मट्ठिइयंमि नरगंसि नेरइयत्ताए उवव-
अहिति, से णं तत्थ नेरइए भविस्सति । काले कालोभासे
० जाव परमकिण्ह वच्चेणं, से णं तत्थ वयणं वेदिहिति
उज्जलं ० जाव दुरहियासं, से णं तत्थो नरगाओ उव्वट्ठित्ता
आगभिस्साए उम्मप्पिणीए इहव जंबुद्वीवे दीवे भारेहे वासे
वेयड्ढिगिरिपायमूले पुंडेसु जणयंतसु मयदुवारे नयरे संमुइ-
यस्स कुलगस्स भदाए भारियाए कुच्छिमि प्रमत्ताए पञ्चाया-
हिति । तए णं सा भदा भारिया नवएहं मामाणं बहुपाडिपु-
आणं अट्टट्टमाणं य राइंदियाणं विइकंताणं सुकुमालपाणि-
पायं अहीणपडिपुअपंचिंदियमरीरं लक्खणवज्जणं ० जाव
मुरूवं दारगं पयाहिति, जं रयणिं च णं मे दारए पया-
हिति तं रयणिं च णं मयदुवारे नगरं मभिभतरवाहिणए
भारग्गमो य कुंभग्गमो य पउमवासं य रयणवासं य वा
मे वासिहिति । तए णं तस्म दारयस्म अम्मापियरो इक्कार-
संम दिवमं विइकंतं ० जाव वारिसाहं दिवमं अयंमयारुवं
गाणं गुणनिप्फळं नामाधिजं काहिति । जम्हा णं अम्हं इमं-
सि दारगंसि जातंमि समाणंसि मयदुवारं नगरं
मभिभतरवाहिणिए भारग्गमो य कुंभग्गमो य पउमवासं य
रयणवासं य वामं वुट्ठं तं होउ णं अम्हं इमस्म दारगस्म
नामधिजं महापउमे । तए णं तस्म दारगस्म अम्मापियरो
नामधिजं काहिति महापउमेत्ति । तए णं महापउमं दारगं
अम्मापियरो साइंगं अट्टवामजायगं जाणित्ता महता राया-
भिमंणं अभिमिचिहिति, मे णं तत्थ राया भविस्मइ ।
महया हिमवंतमहंतमलयमंदरगायवन्नओ ० जाव रजं पमा-
हेमाणं विहरिस्मइ । तए णं तस्म महापउमस्म ग्गो अ-
न्नया कयाइ दो देवा महिड्डिया ० जाव मंमसक्खा सेणा-
कम्मं काहिति । तं जहा-पुअभंइ य माणिभंइ य । तए णं
मयदुवारे नगरे बहव राइमरतलवग्गमाडंभियकोडुंभियइ-
च्चमेट्ठिमणावइसत्थवाहप्पभिइओ अन्नमन्नं मइविहिति ।
एवं वइस्मंति । जम्हा णं देवाणुप्पिया ! अम्हं महापउमस्म
ग्गो दो देवा महिड्डिया ० जाव मंमसक्खा सेणाकंमं का-
रिति, तं जहा-पुअभंइ य माणिभंइ य, तं होउ णं अम्हं
देवाणुप्पिया ! महापउमस्म ग्गो दूचे वि नामाधिजं देवाणं ।

तए णं तस्स महापउमस्स रओ दुब्बे वि नामधिञ्जे भवि-
स्सह देवसेणे सि देवसेणे सि ।

‘पस णं’ मित्यादि ‘जस्सालसमायारो’ इत्यादिगाथापर्यन्तं सू-
त्रं सुगमं चेतस्वरम्, एषोऽनन्तराहुः ‘आर्यो’ इति श्रमणामन्त्र-
णम् । (भिभि सि) दक्षा सा सारो यस्य स तथा । किल तेन कु-
मारत्वे प्रदोषनके जयदक्षा गेहाभिष्काशिता, ततः पित्रा भि-
भिस्सार उक्त इति । सीमन्तके नरकेन्द्रके प्रथमप्रसन्नवर्त्तिनि
चतुरशीतिवर्णसहस्रास्थितिषु नारकेषु मध्ये नारकत्वेनोत्पत्स्य-
ते, कालः स्वरूपेण, कालावभासः काल एवावभासने पश्यतां
यावत्करणान् (गम्भीरलोमहरिम्) गम्भीरां महान् लोमहर्षो
भयविकारो यस्य स तथा । भीमो विकरालः । (उत्तामणश्रो)
उद्देगजनकः । (परमकिण्ठे वंछणे ति) प्रतीतम्, स च तत्र
नरके वेदनां वेदयिष्यति, उज्ज्वलां विपत्तस्य लेशनाप्यकलङ्कि-
तां, यावत्करणान् त्रीणि मनोवाकायलक्षणानि उपरिमध्यमा-
धस्तनकायविभागत्वात्, तुल्यति—जयतीति, त्रितुला तां,
कर्त्तृविपुलामिति पाठः, तत्र विपुला—शरीरव्यापिनी ताम्,
तथा प्रगाढां प्रकर्षयती, कटुकां—कटुकस्मोत्पादिकाम्,
कर्कशां—कर्कशस्पर्शसंपादिकाम् । अथवा कटुकद्रव्यमिष
कटुकामतिष्ठाम्, एवं कर्कशामपि, चण्डां—वगवती भटि-
त्येव मूर्च्छोत्पादिकाम्, वेदना हि द्विधा, सुखा दुःखा चेति ।
सुखव्यवच्छेदार्थं दुःखमित्याह । दुर्गा—पर्यतादिदुर्गमिव क-
थमपि लब्धयितुमशक्यां, दिव्यां—देवनिर्मिताम्, किं बहुना
दुर्गमिहा—सोऽदुमशक्यामिति । इदं जम्बूद्वीपे नास्म्येय-
तम् । (पुमसा ए ति) पुंस्तया । (पञ्चायाह इ ति) प्रत्या-
जनिष्यते, (बहुर्पादपुत्राणे ति) अतिपरिपूर्णानाम्, अर्द्धम-
ष्टमं येषु तान्यर्द्धाष्टमानि तेषु । रात्रिन्द्रियेषु—अहोरात्रेषु व्य-
तिक्रान्तेषु, इह पृथी समस्यर्थे, सुकुमारा—कामलां पाणी च
पादा च यस्य स सुकुमारपाणिपादस्तम्, प्रतिपूर्णां स्वकी-
यस्वकीयप्रमाणतः, प्रतिपुण्यां वा पवित्राणां पञ्च इन्द्रिया-
णि—करणानि यस्मिन्स्तथा । अहीनस—अङ्गापाङ्गप्रमाणतः प्र-
तिपूर्णपञ्चेन्द्रियं प्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियं वा शरीरं यस्य सः
अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः, अहीनप्रतिपुण्यपञ्चेन्द्रियश-
रीरो वा तम, तथा—लक्षणं—पुरुषलक्षणं शास्त्राभिहितम्, ‘अ-
स्थिष्वर्थाः सुखं मांसं’ इत्यादि, मानोन्मानादिकं, व्यञ्जनं
मपतिलकादि, गुणाः—संभार्यादयः, अथवा लक्षणव्यञ्जनयोयं
गुणास्तरुपेता लक्षणव्यञ्जनगुणोपेतः, ‘उच्येव श्रोति ।’
तु प्राकृतत्वाद्गर्गागमतः, अथवा—उप—अपेत इति स्थितं
शकन्धादिदर्शनादकारलोप इत्युपपन्न इति, लक्षणव्यञ्ज-
नगुणोपपन्नस्तम् । (दशवैकालिकं चतुर्थाऽध्ययने) लक्षण-
व्यञ्जनस्वरूपमिदमुक्तम्—

माणुस्माणपमाणा—दिलक्षणे वंजणे तु मसगाई ।

सहजं च लक्षणे वं-जणे तु पच्छा समुपपन्नं ॥ ३६ ॥ इति ।

लक्षणमेवाधिकृत्य विशेषणान्तरमाह—‘माणुस्माणे’ त्यादि,
तत्र—मानं—जलद्रोणप्रमाणात्, सा होवं—जलभूतकुण्डे प्रमात-
व्यपुरुष उपवश्यते, ततो यज्जलं कुण्डाभिर्गच्छति तद्यदि
द्रोणप्रमाणं भवति तदा स पुरुषः मानोपपन्न इत्युच्यते, उ-
न्मानं—तुलारोपितस्यार्द्धभारप्रमाणात्, प्रमाणम्—आत्माकुले-
नाष्टोत्तरशताकुलोन्मूल्यता । उक्तं च—

जलद्रोणं मद्भारं, समुद्राहं समुत्सिञ्चो व जो नवउ ३ ।

माणुस्माणपमाणं, तिविहं खलु लक्षणे एयं ॥ ३७ ॥ इति ।
ततश्च मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णानि—सुष्ठु जानानि सर्वा-
ण्यङ्गानि—शिरःप्रभृतीनि यस्मिन्स्तत्, तथाविधं सुन्दरमङ्गं
शरीरं यस्य स तथा, तं मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुज्ञान-
सर्वोक्तसुन्दरमङ्गम्, तथा शशिवत्सौम्याकारं, कान्तं—कमनी-
यं, प्रियं—प्रेमावहं दर्शनं यस्य स शशिसौम्याकारकान्तप्रि-
यदर्शनस्तम् । अत एव सुरुपमिति दारकं प्रजनिष्यति भ-
द्रेति सम्बन्धः । (‘जे रयणि च’ ति) यस्यां च रज्यां
(तं रयणि च ति) तस्यां रज्यां, पुनरिति, अर्द्धरात्र
एव तीर्थकरोत्पत्तिरिति रजनीग्रहणम्, (से दारण पया-
दिह ति) दारकः प्रजनिष्यते उत्पत्स्यते इति, (सन्धि-
तर्वाहिरण ति) सहाभ्यन्तरेण बाष्पकन च नगरभागेन
यन्नगरं तत्र, सर्वत्र नगर इत्यर्थः । विशत्या पलशतंभोगे
भवति । अथवा—पुरुषोन्तेपणीयो भारो भारक इति, यः—
प्रसिद्धः, अग्रं—परिमाणं, ततो भार एवाग्रं भागग्रं तेन भा-
राग्रं, भाराग्रशो—भारपरिमाणतः, एवं कुम्भाग्रशो, न-
वरम्—कुम्भ—आढकपट्यादिप्रमाणतः, पञ्चवर्षश्च रत्नवर्षश्च
वर्षिष्यति भविष्यतीत्यर्थः, ‘जाव’ ति, करणात् ‘नि-
व्यसे’ असुइजाडकम्मकरणे संपन्नं’ ति, दृश्यं’ तत्र ‘नि-
वृत्ते’ निर्वसित इत्यर्थः । पाठान्तरतः ‘निवसे’ वा निवृत्ते-
उपरते, अशुचीनाममध्यानां, जातकर्मणां—प्रसवव्यापारा-
णां, कारणं—विधानं, सम्प्राप्ते—आगते, (वारसाहदिवसे
ति) द्वादशानां पूर्णो द्वादशः, स एवास्या यस्य स द्वाद-
शाख्यः, स चासौ दिवसश्चाति विग्रहः । अथवा—द्वादशं च
तदहश्च द्वादशाहस्तन्नामको दिवसो द्वादशाहदिवस इति,
(अयं ति) इदं वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षासन्नं (एयाखं ति) एत-
देव रूपं—स्वभावा यस्य न मात्रयाऽपि प्रकारान्तर्गपन्नमित्यर्थः
किं तन्नामधेयं—प्रशस्तं नाम, किंविधं गौणे न पारिभाषिकम्,
गौणमित्यमुच्यमपि स्यादित्याह—(गुणानिष्कणं ति) गुणा-
नाश्रित्य पञ्चवर्षादिनिष्पन्नं गुणानिष्पन्नमित्यक्षरघटना (म-
हापउमं ति) तन्निष्पन्नोः पर्यालोचनाभिलाषानुकरणम्,
(तए णं ति) पर्यालोचनानन्तरम्, (महापउम इति) महापञ्च इत्येवं रूपम् । (सारेणद्रुषासजायगं ति) सा-
न्तिरेकाणि साधिकान्यष्टौ वर्षाणि जातानि यस्य स
तथा तम्, (गायवणश्रोति) राजवर्णको यक्ष्ण्यः । स
चायम्—(महता हिमवेतमहेतमलयमंदरमहिदसारं) महता
गुणसमूहनान्तर्भूतभावप्रत्ययत्वाद्वा महत्तया हिमवांश्च वर्षं
धरपवतविशेषो महांश्चासौ मलयश्च विन्ध्य इति चूर्णिकारः,
महामलयः स च मन्दरश्च मेरुमहेन्द्रश्च शकादिस्त इव
सारः प्रधानो यः स तथा । (अश्चतविमुद्गदीहरायकुल-
वंसप्यमृण) अत्यन्तविशुद्धः सर्वथा निर्दोषः दीर्घश्च पुरुष-
परम्परपक्षया यो राज्ञां भूपालानां कुललक्षणो वशः सन्ता-
नस्तत्र प्रसूतो जातो यः स तथा । (निरन्तरायलक्ष-
णविराहयगुचंगो) निरन्तराय लक्ष-
णविराहयगुचंगो नैरन्तराय राजलक्षणश्चक्रस्वस्तिका-
दिभिर्विगाजितान्यङ्गानि शिरःप्रभृतीन्युपाङ्गानि च अङ्गुल्या-
नीन यस्य स तथा । (बहुजणबहुमाणपूण सच्चगुणसमि-
द्धे खसिण समुदिण ति) प्रतीतम् । (मुडाभिभित्ते) पितृ-
पितामहादिभिर्मज्जेन्यभिपक्ता यः स तथा । (माउपिउसु-
जाण) सुपुत्रो विनीतत्वादेनेत्यर्थः । (दयप्पसे) दया-
प्राप्तो, दयाकारीत्यर्थः । (सीमकरे) मर्यादाकारी । (सी-

मंघरे) मर्यादां पूर्वपुरुषकृतां धारयति नाऽऽत्मनाऽपि लो-
पयति यः स तथा (लंमंकरे) नोपद्रवकारी । (लंमं-
धरे) लंमं धारयन्त्यन्यकृतमिति यः स तथा । (माणुस्सि-
वे जणवयपिया) लोकापिता वत्सलत्वात् । (जणवयपुरो-
हिए) जनपदस्य पुरोधाः-पुरोहितः शान्तिकारित्यर्थः ।
(सेउकरे) सेतुं मार्गमापद्रतानां निस्तरणोपायं करो-
ति यः स तथा । (केउकरे) चिह्नकरः अद्भुतका-
गित्वादिति । (नरपवरे) नरैः प्रवरे नरा वा प्रवरा
यस्य स तथा । (पुरिसवरे स्ति) पुरुषप्रधानः । (पुरिस-
सीह) शौर्याधीकृतया । (पुरिआसीविसे) शापसम-
र्थत्वात् । (पुरिसपुण्ड्रिण) पूज्यत्वात्सेव्यत्वाच्च
(पुरिसवरगंधन्थी) शंखराजगजविजयित्वात्, (अह)
धनेश्वरत्वात्, (दिसे) दर्पत्वात्, (वित्ते) प्रसिद्धत्वात्, (व-
त्थिरणविपुलभरणसयणासणजाणवाहणाएणे) पूर्ववत् । (ब-
हुधरणबहुजायवरयए) (आओगपओगसंपउत्ते) आयोगप्र-
योगा द्रव्योपाजनोपायविशेषाः संप्रयुक्ताः प्रवर्तिता येन स
तथा । (विच्छुडियपउरभत्तपाणे) (बहुदासीदासगोमहि-
सगवेलगप्पभूए पडिपुण्णजंतकोसकोट्टागारायुहागारे) य-
न्त्राणि-जलयन्त्रादीनि, कोशः-श्रीगृहं, कोष्ठागारं-धान्यागारम्,
आयुधागारं-प्रहरणकोशः (बलवं) हस्त्यादिसैन्ययुक्तः (दुब्ब-
लपञ्चामिसे) अबलप्रातिवेशिकराजः । (ओहयकंटयं निहयकं-
टयं मलियकंटयं उडियकंटयं अकंटयं एवं ओहयसन्तु) उपहता
राज्यापहारात्, निहता-मारणान्, मलिता-मानभञ्जनाद्, उडु-
ता देशनिष्काशनात्कण्टका दयादा यत्र राज्यं तत्तथा, अतएव
अकण्टकम्, एवं शत्रवाऽपि, नवरं शत्रवस्तंभ्योऽन्ये (पगाइय-
सन्तु) विजयवन्त्यादिति (वधगयदुग्धिभक्षमारिभयविष्पमुकं
खेमं सिवं शुभिकवं पसंनडिबडमरे) डिम्बानि-विष्णा, उम-
राणि-कुमाराद्युत्थानादीनि । (रज्जं पसासेमाणे स्ति) पाल-
यन्, (बिहरिस्सइ स्ति) 'दो देवा महिहिंया' इत्यत्र यायत्कर-
णान् "महज्जुइया महानुभागा-महायसा महाबला" इति द-
श्यम् (सेणाकम्मं ति) सेनायाः सैन्यस्य कर्म व्यापारः शत्रुसा-
धनलक्षणः, सेनाविषयं वा कर्म इतिकर्तव्यतालक्षणं सेनाक-
र्म । पूर्णभद्रश्च वल्लिणयत्तनिकायेंद्रो, माणिभद्रश्चोत्तरयत्तनि-
कायेंद्रः, (बहवे राईसरत्त्यादि) राजा महामाण्डलिकः, ईश्वरो
युवराजो माण्डलिकोऽमान्यो वा । अन्ये तु व्याचक्षते-अणि-
माद्यप्रविधेश्वर्ययुक्त ईश्वर इति, तलवरः-परितुष्टनरपतिप्रद-
त्तपट्टबन्धभूषिता, माडाम्बिकाश्लुभ्रमडम्बाधिप, कौटुम्बिकः
कर्तृपयकुटुम्बप्रभुः, इभ्योऽर्थवान्, स च किल यदीयपुत्रीकृ-
तद्रव्यराशयन्तर्गता हस्त्यपि नोपलभ्यत इत्येतावताऽर्थेनति
भावः । धेष्ठी-श्रीदेवताभ्यासितसौवर्णपट्टभूषितासमाह्वः, पुर-
ज्येष्ठा वणिक् सेनापतिः नृपतिनिरूपितो हस्त्यश्वरथपदानि-
समुदायलक्षणायाः सेनायाः प्रभुरित्यर्थः, सार्धेवाहः-सार्धेना-
यकः, एतेषां ब्रह्मः, ततश्च राजादयः प्रभृतिर्गार्धेष्वां ते तथा,
(देवसेणे स्ति) देवावेष सेना यस्य, देवाधिष्ठिता वा सेना
यस्य देवसेन इति । (देवसेणसीहिस्ति) देवसेन इत्येवं रूपम् ।

तए शं तस्स देवसेणस्म रणो अन्नया क्कयाइ-सेयसंखत-
लविमलसन्निकामं चउदंते हत्थिरयणं समुप्पज्जिहति ।
तए शं मे देवसेणे राया तं मेयं संखतलविमलसन्निकामं
चउदंतहत्थिरयणं दुरूढे समाखे सयदुवारं नगरं मज्झं म-

ज्जेणं अभिक्खणं २ अतिआहि पणिआहि य, तए शं सय-
दुवारे नगरे बहवे राईसरतलवर ० जाव अबमभं सहावि-
हिति सदाविहिता एवं बहस्संति-जम्हा शं देवाणुप्पिया !
अम्हं देवसेणस्स रणो सेतसंखतलविमलसन्निकामे चउदंते
हत्थिरयणं समुप्पभं य, तं होउ शं अम्हं देवाणुप्पिया !
देवसेणस्स रणो तच्चे वि नामधिजे विमलवाहणे, तए शं
तस्स देवसेणस्स रणो तच्चे वि नामधिजे भविस्सइ विमल-
वाहणे । तए शं से विमलवाहणे राया तीसं वासाइ अ-
गारवासमज्जे वसित्ता अम्मापीईहिं देवत्तगएहिं गुरुमहत्त-
रेहिं अन्नणुप्पिया समणे उदुंमि मरणं मंभुद्धे अणुत्तरे मो-
क्खमग्गे, पुणरवि लोगंतिएहिं जीयकप्पिएहिं देवेहिं ता-
हिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुआहिं मणामाहिं ओरालाहिं
कल्लाणाहिं धन्नाहिं सिवाहिं मंगल्लाहिं सस्मिरीआहिं बग्गूहिं
अभिण्णंदिजमाणे अभिधुवमाणे य बहिया सुभूमिभागे उजा-
ण एणं देवदूसमादाय भुंढे भवित्ता अगाराआ अणगारियं प-
व्वयाहिति, तस्स शं भगवंतस्स साइरेगाइं दुवालसवासाइं
निच्चं वासइकाए वियत्तेदेहे जे केइ उवमग्गा उप्पज्जंति (तं
जहा-दिब्बा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिया वा) ते उप्प-
अ संमं सहिस्मइ खमिस्सइ तित्तिक्खिस्मइ अहियासिस्मइ,
तए शं से भगवं इरियासमिण भासासमिण ० जाव गुत्तबंभ-
यारी अममे अकिंचणे छिन्नगंथे निरुवलंवे कंसपाईव सु-
कतोए जहा भावणाए ० जाव सुहुयहुयासणेत्ति वा तेय-
सा जलंते ।

कमे मंसे जीवे, गगणे वाते य मारणं सलिले ।

पुक्खरपत्ते कुंम, विहगे खग्गे य भारं(कं)डे ॥ १ ॥

कुंजरवसेहे सीह, नगराया चव सागरमत्तांभे ।

चंदे सूर कणगे, वसुंधराचव सुहुयहु (य) ए ॥ २ ॥

नत्थि शं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंभे भवइ, से य प-
डिबंभे चउव्विंहे पप्पत्ते । तं जहा-अंडएइ वा पोयएइ वा उ-
ग्गंहेइ वा पग्गहिणइ वा, जं शं जं शं दिसं इच्छइ तं गं तं गं दि,
मं अपडिबंढे मुचिभूए लहुभूए अणुप्पगंथे मंजमेणं अप्पा-
णं भावेमाणे विहरिस्मइ । तस्स शं भगवंतस्स अणुत्तरेणं ना-
णेणं अणुत्तरेणं दंमणेणं अणुवचरिणं, एवं आलएखं वि-
हारेणं अज्जवं मद्दे लाघवे स्वंती मुत्ती गुत्ती सव्वमंजमत-
वगुणसुचरियमोवचियफलपरिनिव्वानमग्गेणं अप्पाणं भा-
वेमाणस्म भाणंतारियाए वड्डमाणस्स अणंते अणुत्तरे नि-
व्वाधाए ० जाव केवलवरनाणदंमणे समुप्पज्जिहति । तए शं
मे भगवं अग्गा जिणे भविस्मइ, केवली सव्वरणं मव्वदरिसी
मदेवमणुयामुरस्स लोगम्म परिमाणं जाणइ, पामइ-सव्व-
लोणं मव्वज्जीवाणं आगइ गतिं ठियं चयणं उववायं तं

मणोमाणसियं भुक्तं कडं परिमेवियं आवीकम्मं, र्होकम्मं अ-
रहा अरहस्स भागी तं तं कालं मणसवयसुकाइए जोगे व-
ड्डमाण्णं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावे जाणमाणे पा-
समाणं विहरइ । तए णं से भगवं तेणं अणुत्तरेणं केवल-
वरणाणदंमणेणं सदेवमणुयासुग्लोणं अभिसमिच्चा, स-
मणाणं निगंथाणं (जे केइ उवसग्गा उप्पजंति, तं जहा-
दिच्चा वा माणुमा वा तिरिक्खजोणिया वा ते उप्पन्ने सं-
मं सहिस्सइ, खमिस्सइ, तितिकिस्सइ, अहियासिस्सइ । तते
णं मे भगवं अणुगारे भविस्सति, इरियाममिते भासा० एवं
जहा-वड्डमाणसामी तं चेव निरवसेमं ० जाव अच्चावारवि-
उमजोगुत्ते, तस्स णं भगवंतस्स एतेणं विहारेणं विहरमा-
णस्स दुवासहिं संवच्छरेहिं वीतिकंतेहिं तेरसहि य पक्खं-
हिं तेरममस्स णं संवच्छरस्स अंतरा वड्डमाणस्स अ-
णुत्तरेणं णाणेणं जहा भावणाते केवलवरणाणदंमणे
समुप्पज्जिहिति, जिणे भविस्सति, केवली सव्वन्नू म-
व्वदरिमी स गेरइण० जाव) पंच महव्वयाइं सभावणाइं
छच्च जीवनिक्काए धम्मं देसमाणे विहरिस्सइ ।

(संतत्यादि) श्रेयान् अतिप्रशस्यः श्वेतो वा, कादृगि-
त्याह-शङ्खतलेन कम्बुरूपेण, चिमलेन-पट्टादिगृहतेन, सज्ज
काशः सङ्काशः सदृशः यः स शङ्खतलविमलसंनिकाशः ।
(दुरुद्धंति) आरुद्धः, (समणेति) मन अतियास्यति-प्र-
वर्त्यति, निर्वास्यति-निर्गम्यतीति काचिद्धर्मेमाननिर्देशो द-
श्यते, स च तत्कालोपेत इति । एवं सर्वत्र, (गुरुमहत्तरपहिं
ति) गुर्वीर्मातापित्रामहत्तराः पूज्याः । अथवा-गौरवार्हन्वेन
गुरवो महत्तराश्च वयसा वृद्धत्वात् ते गुरुमहत्तराः । (पुण-
गविंति) महत्तराभ्यनुज्ञातानन्तरं लोकान्ते लोकाप्रलक्ष-
णे सिद्धस्थाने भवा लौकान्तिकाः, भाविनि भूतवदुपचारन्या-
येन चैवं व्यपदेशः, अन्यथा-ते कृष्णागजोमध्यवामिनो लो-
कान्तभावित्वे च तेषामनन्तरं भव एव सिद्धिगमनार्हा इति ।
जीतकल्पः-आचरितकल्पो जिनप्रतिषेधनलक्षणे विद्यते
येषां ते जीतकल्पिकाः । आचरितमेव तेषामिदं न तु तैस्ती-
र्थकरः प्रतिषेधोऽयं स्वयं बुद्धत्वाद्भगवत इति । (ताहिंति)
ताभिर्विचक्षितनाभिः, (वग्गुहिंति) वार्गभर्यकारभगवन्
उत्पाद्यत इति भावः । इष्टाभिरिष्यन्ते स्म याः, कान्ताभिः
कमनीयाभिः, प्रियाभिः प्रेम्णापादिकाभिः, विरूपा अपि कार-
णवशात्प्रिया भवन्तीत्यत उच्यते-मनोहाराभिः शुभस्वरूपाभिः
मनोज्ञा अपि शब्दतोऽर्थतो न हृदयंगमा भवन्तीत्यत आह-
(मणामाहिंति) मनः अमन्ति गच्छन्ति यास्मास्तथा, ताभि-
रुदांगेणादाजेन स्वरेण प्रयुक्तत्वाद्धर्मेन वा युक्तत्वादुदागभिः,
कल्याणारोग्यम्, अणान्ति-शब्दवन्तीति कल्याणास्ताभिः,
शिवस्योपद्रवाभावस्य सूत्रकत्वात् शिवाभिः, धनं लभन्ते धने
या साध्या धन्यास्ताभिः, मङ्गले दुरितक्षये साध्या मङ्गल्या-
स्ताभिः, सह श्रिया वचनाशेषाभ्या यास्ताः सध्वीकास्ताभि-
र्घोषभिरिति संबन्धनीयम्, अभिनन्द्यमानः समुल्लास्यमानः, (व

हियंति) नगराद्विहस्तादिति, इतो वाचनान्तरमनुश्रित्य
लिख्यते । (सादरेगांति) । अद्वैतसप्तैर्मामैर्गादश वर्षाणां
यावत् ध्युत्सृष्टं काये परिकर्मवर्जननस्त्यक्तं देहे परिपहा-
दिसहनतः, तथा सहित्यति उत्पत्त्यमानेष्वपसर्गेषु, तथा भा-
वतः क्षमिष्यत्युत्पन्नेषु कथाभावतः, तितितित्तिर्यान् वैन्याभा-
वतः, अध्यासिष्यते अविचलतयेति, " जाव गुत्तंति " कर-
णादिदं दृश्यम्—" एसणास्मिण आयाणभंडमस्सनिक्खेव-
णास्मिण " । भारुडमात्राया आदाने निक्षेपे च स्मिन् इत्य-
र्थः । (उरुखाग्गासवणस्सलसिघाणजल्लपारिग्गावणास्मिण)
खलो-निष्ठीवनं, सिद्धघाणो नासिकाश्लेष्मा, जल्लो-मलः, (म-
णगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते) त्रिगुप्तत्वात्, गुप्तात्मे-
त्यर्थः । (गुत्तिदिण) स्वविषयस्य रागादिनेन्द्रियाणामप्रवृत्तेः,
(गुत्तवंचागी) गुप्ते नर्वाभ्रैश्चर्यगुप्तिभिः रक्षितं ब्रह्म
मैथुनविगमणं चरतीति विग्रहस्तथा- (अममे) अविद्यमान-
ममेत्यभिलाषो निर्गमिष्वक्त्यात् । (अकिचणे) । नास्ति
किञ्चनं द्रव्यं यस्य स तथा । (छिन्नगंधं) छिन्ने ग्रन्थो
धनधान्यादिसन्निविध्यो वा येन स तथा । कचिन् " कि-
अगंधं " इति पाठः । तत्र-कीर्णः क्षिप्तः । (निरुवलेवं) द्रव्य-
तो निर्मलदेहत्वाद्भावतो बन्धहृत्त्वभावात्निर्गत उपलेपो य-
स्मादिति निरुपलेपः, एतदेवोपमानैर्गभीधीयते । (कंसपातीच-
मुक्ताणं) । कांस्यपात्रीय कांस्यभाजनविशेष इव मुक्तं त्यक्तं
न लग्नमित्यर्थः तैर्यामिव बन्धहृत्तुत्वासायं स्नेहा येन स मुक्तः
तायः, यथा भावनायामाचाराद्वितीयश्रुतम्कन्धपञ्चदशा-
ध्ययन तथाऽयं वर्णको वाच्य इति भावः । कियइ दुरं यावदि-
त्याह- (जाव सुहुण इत्यादि) सुष्ठु दुरं क्षिप्तं घृतादीनि गम्यते,
यास्मिन् स सुहुतः स चासौ हुताशनश्च वाहिरिति सुहुतहुता-
शनस्तद्वत्तजसा ज्ञानरूपेण तपोरूपेण वा ज्वलन् दीप्यमानः ।

अतिदिष्टपदानां संग्रहं गाथाभ्यामाह— " कंस " गाथा ।
' कुंजर ' गाथा । (कंसंति) कंसपा इव (मुक्ततायं)
[संखेति] संख इव [निरंगणं] रङ्गणं रागाद्युपजने तस्या-
न्निर्गत इत्यर्थः । [जीवेति] जीव इव । [अपाडिहय-
गइं] संयमे गतिः प्रवृत्तिर्न हन्यतेऽस्य कथंचिदिति
भावः । [गगणेति] गगनमिव निगलस्वनो न
कुलग्रामाद्यालम्बन इति भावः । [वाये यंति] वायु
रिव [अपाडिहयं] ग्रामादिष्वेकग्राहादिश्लात । [सा-
यरसलिले वंति] सायरसलिले व मुद्धहियंते] अकल्प-
मनस्त्वात् । [पुक्खरपत्तेति] [पुक्खरपत्तेति] व निरुवलेवं
प्रतीतम् । [कुम्मा इव गुत्तिदिण] कच्छुपो हि कदा-
चिदवयवपञ्चकेन गुप्ते भवत्येवमसावर्णान्द्रयपञ्चकेनिति ।
(विहगेति) विहग इव । (विप्पमुक्ते) मुक्तापरिच्छुद-
त्वादनियतवासाञ्छति । (खगे यंति) (खर्गाविमाणं
व एगजाणं) खड्ग आटव्यो जीवाविशेषस्तस्य विषाणं
शृङ्गं तदेकमेव भवति, तद्वदेकजान एकभूतो रागादिस्-
हायवैकल्यादिति । (भारुडंति) भारुण्डपत्तीव । (आपम-
त्ते) भारुण्डपत्तिणोः किल एकं शरीरं पृथग्ग्रीवं वि-
पादं च भवति, तौ चान्यन्तमप्रमत्ततयेव निर्वाहं लभेते
इति । तेनोपमंति ॥ १ ॥ (कुंजरंति) कुंजर इव सो-
गडीरं हस्तीव शूरः कषायादिदिपूत प्राति । (वमहेति)
(वसभे इव जायथामं) गौरिघोषपन्नयलः प्रतिज्ञातवस्तु-

भर्तृर्वाहक इत्यर्थः । (सीहं चि) (सीहो इव दुर्द्धारिसे) प-
रीपहादिभिर्गर्भाभयनीय इत्यर्थः । (नगराया चैव चि मंदरो
इव अप्पकंप) मरिगवानुकुलाद्युपमर्गवर्चलितमस्यः ।
(सागरमलोहं चि) मकारोऽलाक्षिकः । सागरवदलो-
भः सागरलोभ इति । सूत्रमूला सूत्र च-सागरो इव गम्भी-
रे हर्षशोकादिभिर्लोभितत्वादिति । (चंदं चि) (चंद इव
सोमं लेसे) अनुपतापकारिपरिणामः । (मूरं चि) (मूर इव
दिस्तंतेप) शीतंजा द्रव्यतः शरीरदीप्त्या, भावतो ज्ञानेन ।
(कण्ठं चि) (जच्चकण्ठं पिव जायस्ये) जातं लब्धं
रूपं स्वरूपं रागादिदुःखव्यावृत्तयेन स तथा । [वसुंधरा-
चैव चि] । वसुंधरा इव । [सव्वफासविमं] स्पर्शाः
श्रोतृणादयोऽनुकूलतः । [सुहयहुय चि] । व्याख्यात-
मेवाति । [नर्थाय्यादि] नास्ति तस्य भगवतो महापश-
स्यायं पत्ता यदुत कुत्रापि प्रतिबन्धः स्नेहो भविष्यती-
ति । [अण्डे इव चि] । अण्डजो हंसार्दमेमायमित्युल्ले-
खेन वा प्रतिबन्धो भवति । अथवा—अण्डकं मर्यादी-
नार्मदे रमणकं मर्यादेः कारणीमिति प्रतिबन्धः स्यादिति ।
अथवा—अण्डजं पटुसूत्रजमिति वा, पोतजो—हस्त्यादि-
रयामिति वा प्रतिबन्धः स्यात् । अथवा—पोतको बालक
इति वा । अथवा—पोतकं वस्त्रमिति वा प्रतिबन्धः स्यात् ।
आहारेऽपि च विशुद्धे सगगसंयमयतः प्रतिबन्ध स्या-
दिति दर्शयति—[उग्गहिणं व चि] अवगृहीते परिचेप-
णार्थमुत्पादितं, प्रगृहीते भोजनार्थमुत्पादितमिति । अथवा-
अवग्रहिकमित्यवग्रहो स्यादिति । वसति-पीठफलादि, औ-
पग्रहिकं वा दण्डकार्दकमुपार्थजातम्, तथा—प्रकर्षेण प्र-
होऽस्येति प्रग्रहिकम्, औपग्रहिकमुपकरणे पात्रादीति । अथवा-
अण्डजे वा पोतजे वेत्यादि व्याख्येयम्—इकारस्वागमिक
इति । [जं जं चि] यां यां दिशो, गामिति वाक्यालङ्कारं,
तुशब्दो वाऽयं तदर्थे एव इच्छति तदा विहर्तुमिति शेषः,
तां तां दिशो विहरिष्यतीति सम्यन्धः, सप्तम्यर्थे ज्ञेयं द्वि-
तीया, तस्यां तस्यामित्यर्थः । शुचिभूतो भावशुद्धितो लघु-
भूतोऽनुपधिन्वेन गौरवत्यागेन च, [अणुपगधे चि]
अनुरूपतया औचित्येन विरतेन त्वपुण्योदयादणुपि वा
सुहृदोऽप्यल्पोऽपि प्रगतो ग्रन्थो धनादिर्यस्य यसाहोऽनाव-
नुप्रग्रन्थोऽप्यन्यन्तर्भूतत्वादणुप्रग्रन्थो वा । अथवा—[अणु-
पपत्ति] अतर्प्योऽनर्पणीयोऽहोर्कनीयः परंपरामाध्यात्मिक-
त्वात्, ग्रन्थवद् द्रव्यवत् ग्रन्थो ज्ञानादिर्यस्य सोऽनर्प्यग्रन्थ
इति । [भावमाणं चि] वासयामित्यर्थः । [अणुत्तरे-
णं चि] नास्त्युत्तरं प्रधानमस्मादिति अनुत्तरस्तन । (ए-
वमिति) [अणुत्तरेणं चि] विशेषणमुत्तरप्रापि संबन्धी-
यमित्यर्थः । आलेयेन वसत्या विहारणकराप्रदाना, आज्ञा-
वादयः क्रमेण मायामानगौरवक्रोधलोभनिग्रहा, शुक्तिमनः प्र-
भृतीनां, तथा सत्यं च द्वितीयं महाव्रतं, संयमश्च प्रथमं
तपोगुणाश्चानशनादयः सुचरितं सुप्रासेवितम् । [सोय-
धियं चि] प्राकृतत्वात्, शोचं च तृतीयं महाव्रतम्,
अथवा—[वियं चि] विच्छ विज्ञानमिति इन्द्रः, ततश्चैता-
न्येवेता एव वा । [फलं चि] फलप्रधानः परिनिर्वा-
णमार्गो निर्वृत्तिनगरीपथः सत्यादिपारिनिर्वाणमार्गस्तेन,
ध्यानयोः शुक्लध्यानद्वितीयतृतीयभद्रलक्षणयोरन्तरं मध्यं
ध्यानान्तरं तदेव ध्यानान्तरिका, तस्यां वर्तमानस्य शुक्लस्य

द्वितीयाद्देहादुत्तीर्णस्य तृतीयमप्राप्तस्येत्यर्थः । अनन्तमनन्त-
विषयत्वाद्, अनुत्तरं सर्वोत्तमत्वात्, निर्व्याघातं धरणीधरा-
दिभिर्प्रतिहतत्वात् निरावरणं सर्वावरणापगमात्, कृत्स्नं
सर्वार्थविषयत्वात्, प्रतिपूर्णं स्वरूपतः पौर्णमासीचन्द्रवत्, के-
वलममहायम्, अत एव वरं, ज्ञानदर्शनं प्रतीतम्, केवलवग्ज्ञा-
नदर्शनमिति । (अण्डं चि) अर्हन् अष्टविधमहाप्रातिहार्यरू-
पपूजायोगात्, जिनो रागादिजेतृत्वात्, केवली परिपूर्णज्ञाना-
दित्रययोगात्, सर्वज्ञः सर्वविशयार्थबोधान्, सर्वदर्शी सकल-
सामान्यार्थबोधात्ततश्च सह देवैश्च वैमानिकज्योतिष्कल-
क्षणैर्मन्यैश्च मनुजैरसुरैश्च भवनपतिव्यन्तरलक्षणैर्यः स, सद्-
धर्म्यासुरस्तस्य लोकः पञ्चास्तिकायान्मकस्तस्य । (परिग्या-
णं चि) जातावेकवचनमिति, पर्यायान् विचित्रपरिणामान् ।
(जाणं पासं चि) ज्ञास्यति द्रव्यति चेत्यर्थः । एतच्च
देवादिग्रहणं प्रधानापेक्ष्यमन्यथा सर्वजीवानां सर्वपर्यायान्
ज्ञास्यति, अत एवाह—(सव्वलोणं इत्यादि) (चयणं चि)
वैमानिकज्योतिष्कमरणम् । उपपातं नारकदेवानां जन्म, तर्कं
विमर्शं, मनश्चित्तं, मनसि भव मानसिकं, चिन्तितं वस्तु, भु-
क्कमोदनादि, कृतं घटादि, प्रतिशेषितम्—आसेवितं प्राणिच-
धादि, आधिष्कर्म-प्रकटाक्रियां, रहः कर्म-विजनव्यापारं, ज्ञा-
स्यतीत्यनुवर्त्तते । तथा—अण्डा, न विद्यते रहो विजने यस्य
सर्वज्ञत्वादस्मावगृहा, अत एव रहस्यस्य प्रच्छन्नस्याभावे
ऽण्डस्य तद्भूतं, इत्यण्डस्यभागी, तं तं कालमाश्रित्येति
शेषः । सप्तमां वयमतस्तस्मिन्स्मिन् काले इत्यर्थः, (मन-
सवयसकाहं चि) मानसश्च वाचसश्च कार्याश्च मानस-
वाचसकार्याकं तत्र, योग-व्यापारं, इत्येवं च प्राकृतत्वा-
दिति, वर्त्तमानानाम्-व्यवस्थितानां, सर्वभावान्-सर्वपरि-
णामान् जाननं पश्यान्वहरिष्यति । (अभिसंमच्च चि) अ-
भिसंमत्य अवगम्य । (सभावणां चि) सह भावनानिः
प्रतिघनं पञ्चभिर्ग्यासमित्यादिभिर्भानि तानि सभावनानि
तासां च स्वरूपमावश्यकान् मन्तव्यं पटु च जीवानां कान्
गन्तव्यतया, (धम्मं चि) एवंप्रकारं चारित्र्यात्मकं, सुगतं जी-
वस्य, धरणाद्रम्मं धृतधर्मं च देशयनं प्ररूपयामिति ।
अथ महापशस्यात्मनश्च सर्वज्ञत्वात्सर्वज्ञयोश्च मताभेदान्,
भेदे चैकस्याऽयथावस्तुदर्शनेनाऽसर्वज्ञताप्रसङ्गादियुभयोभे-
गवान् समां वस्तुप्ररूपणां दर्शयन्नाह—

मे जहानामणं अज्जो ! मणं ममणाणं निग्गंथाणं एणं
आग्गंभट्टाणं पणत्ते । एवामेव महापउमे वि अण्डा ममणा-
णं निग्गंथाणं एणं आग्गंभट्टाणं पणत्ते । मे जहाना-
मणं अज्जो ! मते ममणाणं निग्गंथाणं द्रविहे बंधणे पणत्ते ।
तं जहा—पञ्चबंधणे दोमबंधणे । एवामेव महापउमे वि
अण्डा ममणाणं निग्गंथाणं द्रविहे बंधणे पणत्ते । तं
जहा—पञ्चबंधणं च दोमबंधणं च, मे जहानामते अज्जो !
मते ममणाणं निग्गंथाणं तत्रो दंडा पणत्ता, तं जहा—मण-
दंडे वयदंडे कायदंडे, एवामेव महापउमे वि ममणाणं नि-
ग्गंथाणं तत्रो दंडे पणत्ते, तं जहा—मणोदंडे कायदंडे
वयदंडे, मे जहानामणं एणं अभिलावेणं चत्तारि कमाया
पणत्ता, तं जहा कोहकमाणं माणकमाणं मायाकराणं लो-

हकमाए । पंच कामगुणे पप्पत्ते, तं जहा-संदे गंधे रुवे रसे फासे । छ जीवनि काया पप्पत्ता, तं जहा-पुहवीकाइया ० जाव तमकाइया, एवामेव ० जाव तमकाइया । सेजहाणामए एण-खं अभिलावेणं सत्त भयट्ठाणा पणत्ता, एवामेव महापउ-मेवि अरहा ममणाणं निगंथाणं सत्त भयट्ठाणं पन्नवेहिंति । एवमट्ठ मयट्ठाणे, एव बंभचेरगुत्तीओ, दमविहे ममणधम्मं, एवं ० जाव तेत्तीसमासातणाओ त्ति, से जहानामए अ-ज्जो ! मए ममणाणं निगंथाणं नग्गभावं मुंडभावं अ-रहाणए अदंतवणे अच्चत्तए अणुवाहणए भूमिसेज्जा फलगमेज्जा कट्ठसेज्जा केसलोए बंभचेरवामे परघरप्प-वेसे ० जाव लद्धावलद्धवित्तीओ ० जाव पप्पत्ताओ । एवा-मेव महापउमे वि अरहा ममणाणं निगंथाणं नग्गभावे ० जाव लद्धावलद्धवित्तीओ ० जाव पन्नवेहिंति ।

(से जहेत्थादि) (अत्रत्या किञ्चिद्व्याख्या ' आरंभट्ठाण ' शब्दे द्वितीयभागे ३७२ पृष्ठे गता) इतः शेषमावश्यकं प्रायः प्रसिद्धमिति न लिखितम्, तथा फलकम्-प्रतलम्, आयत-काष्ठम्, स्थूलमायतमेव, लब्धानि च सम्मानादिना, अपल-ब्धानि च न्यक्तागपूर्वकतया, यानि भक्तादीनि तैवृत्तयो नि र्वाहा लब्धापलब्धवृत्तयः ।

मे जहाणामए अज्जो ! मए ममणाणं निगंथाणं आहाकम्मिण्ड वा उदमिण्ड वा मीसजाण्ड वा अ-उम्भोयरण्ड वा पूण कीण पामिच्च अच्चिज्जे अ-णिमट्ठ अभिहण्डे वा कंतारभत्तेड वा दुट्ठिभक्खभत्तेड वा गिलाणभत्तेड वा वहरियभत्तेड वा पाहुणगभत्तेड वा मूलभोयरण्ड वा कंदभोयरण्ड वा फलभोयरण्ड वा वी-यभोयरण्ड वा हरियभोयरण्ड वा पडिमिद्धे एवामेव म-हापउमे वि अरहा ममणाणं आहाकम्मियं वा ० जा-व हरियभोयरणं वा पडिमेहिम्सइ, से जहानामए अ-ज्जो ! मए ममणाणं पंचमहव्वइए सपडिकमणे अचेल-ए धम्मं पप्पत्ते, एवामेव महापउमे वि अरहा ममणाणं निगंथाणं पंचमहव्वइयं ० जाव अचेलगं धम्मं प-न्नवेहिंति, से जहानामए अज्जो ! मए पंचाणुव्वइए सत्त मिक्खावइए दुवालसविहे सावगधम्मं पप्पत्ते, एवा-मेव महापउमे वि अरहा पंचाणुव्वइयं ० जाव सावग-धम्मं वन्नविस्संति, से जहानामए अज्जो ! मए ममणाणं सिज्जायरपिंडे वा गयरपिंडे वा पडिसिद्धे, एवामेव महाप-उमे वि अरहा ममणाणं मिज्जायरपिंडे वा गयरपिंडे वा पडिमेहिंति । से जहानामए अज्जो ! मए नव गणा इक्का-रम गणहरा एवामेव महापउमस्स वि अरहाओ नव गणा इक्कारस गणहरा भविस्संति । से जहानामए अज्जो ! अहं तीसं वामाई अगारवाममज्जे वमित्ता मुंडं भवित्ता ० जाव

पव्वइए दुवालस संवच्छराई तेरस पक्खा छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, तेरसाई पक्खेहिं ऊणगाई तीसं वासाई केव-लिपरियागं पाउणित्ता, वायालीमं संवच्छराई सामन्न-परियागं पाउणित्ता, वावत्तरि वासाई सव्वाउयं पालइ-त्ता सिज्झिस्सं ० जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेस्सं । एवा-मेव महापउमे वि अरहा तीसं वासाई अगारवासमज्जे व-सित्ता ० जाव पव्वहित्ति, दुवालससंवच्छराई ० जाव वावत्तरि वामाई सव्वाउयं पालइत्ता सिज्झिहिंति ० जाव सव्वदु-क्खाणमंतं काहिंति ।

जस्सीलसमायारां, अरहा तित्थं करो महावीरो ।

तस्सीलसमायारां, हांइ उ अरहा महापउमे ॥ १ ॥

(सू०-६६३)

(आहाकम्मिण्ड त्ति) आधाय आश्रित्य साधून, कर्म संवतनस्याचेतनीकरणलक्षणा अचेतनस्य वा पाकलक्षणा क्रिया यत्र भक्तादौ तदाधाकर्म, तदेवाधाकर्मिकम् । उक्तं च-साध्विजं जमच्चित्तं, साहणट्ठाए कीरणं जं च ।

आचल्लमं पण्ड, आहाकम्मं तयं भणियं ॥ १ ॥ इति । उक्तं च इकारः सर्वत्रागमिकः, इतिशब्दो वाऽयमुपप्रदर्श-नार्थपरो, वा विकल्पाथः । (उदमसियं त्ति) अर्थिनः पार्श्वगडनः अमणाध्रिग्रन्थान् चोद्दिष्य दुर्भित्तान्ययादौ यद्भक्तं धित्तियंतं तदाईशिकमिति, उद्देशं भवमोईशिकम्, इति शब्दार्थः । यथा तथैव यद्भक्तं तं सहध्यादिभिर्विभिध्य दीयते, तापयित्वा वा तदापि तथैवात । इहाभिहितम्-

उदमसियं साहुमाई, आमच्चयभिकखविचरणं जं च ।

उद्धरिअं मीसेउं, ततियं उदमसियं तं तु ॥ १ ॥ इति ।

(मीसजाण व त्ति) गृही संयतार्थमुपस्कृततया मिश्रं जातमुत्पन्नं मिश्रजातम्, यदाह-" पदमं विय गिहि-संजय-मीसे उवक्खडइ मीसगं तंतु " इति । (अज्जो-यरण त्ति) स्वाधर्ममूलाद्ग्रहणे साध्याद्यर्थे कणप्रक्षेपणम-ध्यवपूरकः, आह च-" सट्ठामूलदहणे, अज्जोयर होइ पक्खवो " इति । (पूण त्ति) शुद्धमपि कर्मावयवैरपधि-वोक्तं पुतिकम् । उक्तं च-" कम्मावयवसमये संभाविज्जइ जयंतु तं पूइ " इति । (कीय त्ति) द्रव्येण भावेन वा कीते स्वीकृतं यत्तत् कीतिमिति । यतोऽभ्यधायि "द्व्याहर्णाह कि-रणे, साहणट्ठाइ कीयं तु " इति । (पामिच्च) प्रामित्यकं साध्वर्थमुच्चार्यगृहीते, यतोऽभिहितम्-" पामिच्चं साहणं, अट्ठाओ च्छिदिउ विया वइ " इति । आच्छेद्यं-बलान् भृत्यादि-मत्कमाच्छिद्य यत् स्वामी साधवे वदति । भणितं च-" अ-च्छिज्जे या च्छिदिउ, जं सामो मिच्चमहिणं " इति । अनिसृष्टं साधारणं बहूनामेकादिना अननुज्ञानं दीयमानम् । आह च-" अणिमट्ठ सामन्नं, गोत्थियमाईणं दयउ एगस्स " इति । अभ्याहृतं स्वग्रामादिभ्यः आहृत्य यद्वदति । यतोऽवाचि-" सग्गामपरग्गामा, जमाणियं अभिहण्डं तयं होइ " इति । एषां शब्दार्थः प्रायः प्रकट एवेति, कान्तारभक्तादय आधा-कर्मादिभेदा एव । तत्र कान्तारभट्ठा तत्र भक्ता भोजनं यत् साध्याद्यर्थं तत्तथा, एवं शेषाण्यपि नवरं ग्लानां रोगोपशान्-

न्तये यद्वाति ग्लानेभ्यो वा यद्वायते, तथा वर्धलिका-भेषा-
डभ्यरे, तत्र हि वृष्ट्या भिक्षाभ्रमणाक्षमो भिक्षुकलोको भव-
तीति गृहीतमर्थं विशेषतो भक्षं दानाय निरूपयतीति, प्राघू-
र्णका आगन्तुकभिक्षुका एव, तदर्थं यद्भक्षं तत्तथा, प्राघूर्णका
या गृही स यद्वापयति तदर्थं संस्कृत्य तत्तथा, मूलं पुनर्नवा-
दीनां तस्य भोजन तदेव वा भोजनं भुज्यत इति भोजनमिति
कृत्वा, कन्द-सूरणादि, फले-प्रचुर्यादि, बीजं-दाडिमादीनां,
हारितं-मधुरकृष्णादिषिशेषः, जीववर्धनमिषन्वाच्यैषां प्रति-
षेध इति । (पञ्चमहद्वहण इत्यादि) प्रथमपश्चिमती-
र्थकराणां हि पञ्च महाव्रतानि शेषाणां महाविदेहजानां च
सन्तवार्याति पञ्चमहाव्रतकः । एवं सह प्रतिक्रमणेन उभयसं-
ध्यमावश्यकं यः स तथा, अन्येषां तु कारणजात एव
प्रतिक्रमणमिति, उक्तं च—

“ सपडिक्रमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
मज्झिमयाण जिणानं, कारणजाप पडिक्रमणं ” ॥ १ ॥ इति ।
तथा अविद्यमानानि जिनकल्पिकविशेषापेक्षया अमस्वादेव,
स्वावरकल्पिकापेक्षया तु जीर्णमलिनवगिडितध्वेनारुणत्वा-
दिना, चेलानि-वस्त्राणि, यस्मिन् स तथा । धर्मधारित्रं,
न च सर्ति चेले अचेलता न लोके प्रतीता । यत उक्तम्—
“ जह जलमवगाहंते, बहुचेलो वि सिरंयेदियकीडलो ।
भञ्ज नरो अचेलो, तह मुणओ संतचेलो वि ॥ १ ॥ ”

अतः—

“ परिसुद्धजुञ्जकुच्छिय, धोवाऽनिययण-भोगभोगेहि ।
मुणओ मुच्छाराहिया, संतेहि अचेलया होति ॥ २ ॥ ”
अनियतैर्न्यभोगे च सति भोग्यैरित्यर्थः । न च वस्त्रं सं-
स्कारागादिनिमित्ततया चारित्रविघातायाऽऽध्यात्मशुद्धेः
शरीराहारादिवदिति । न हि शरीरात् यूकादिसेसक्तिर्न भव-
ति रागो वा नाप्यद्यते । उक्तं च—

“ अह कुणमि धुल्लवन्था-एप्पु मुच्छं धुवं सर्गरे वि ।
अकज दुल्लभनरे, काहिंस मुच्छं विसंसेणे ॥ १ ॥ ” इति ।
अक्रयणीय इत्यर्थः । अध्यात्मशुद्धयभावे अचेलकत्वमपि न
चारित्राय, यथोक्तम्—

“ अपरिग्गहावि परसे—तिप्पु मुच्छाकसायदोसेहि ।
अविणिग्गहायप्पाणो, कम्ममलमणं मज्जति ॥ १ ॥ ” इति ।
अथ जिनोदाहरणादचेलकत्वमव श्रेय इति न वक्तव्य-
मेतत्, यतोऽभ्यधायि—

“ न पगेवणसविसया, न य छुउमन्था पगेवणसे पि ।
देति न य सीसवग्गं, दिक्खेति जिणा जहा सव्वे ॥ १ ॥
तह संसेहि य सव्वं, कज्जे जह तेहि सव्वसाहम्मं ।
एवं च कओ तित्थ, न चेदचेल त्ति को गाहो ॥ २ ॥ ” इति ।
अपिच उचितचेलसद्भावे चारित्रधर्मो भवत्येव तदुप-
कारित्वाच्छरीराहारादिवदिति, अथ कथं चेलस्य चा-
रित्रोपकारितेति चेत् ? उच्यते—शीतादित्राणतो जीवसं-
सक्तिनिमित्तलक्षणपरिहारादिहेतुन्याद्, उक्तं च—

“ तण्णगहणानलसेया निवारणा धम्मसुक्कभाणट्ठा ।
दिट्ठं कप्पग्गहणं, गिलाणमरणट्ठया चेव ॥ १ ॥ ” इति ।
तथा (सेज्जापरं त्ति) शरते यस्यां साधवः सा शय्या, तथा
तरति भवसागरमिति शय्यातरणे-वसतिदाना, तस्य पिण्डो
भक्षादिः शय्यातरपिण्डः, स च अशनादिः ४ वस्त्रादिः ४

सूत्र्यादि ४ ध्येति । तद्ग्रहणे दोषास्त्यमी—

“ तित्थंकरपडिकुट्टो, अन्नाय उग्गमो वि य न सुज्जे ।
अविमुत्ति अलाघवया, दुल्लहमेज्जाविउच्छेओ ॥ १ ॥ ” इति ।
राक्षश्चक्रवर्तिवासुदेवादेः पिण्डो राजपिण्डः, इदानीमुभयो-
रपि जिनयोः समानतानिगमनार्थमाह—“ जस्सीलगाहा ”—यौ
शीलसमाचारौ स्वभावानुष्ठाने यस्य स यच्छीलसमाचार-
स्तावेष शीलसमाचारौ यस्य स तथेति । महापञ्चजिनो हि
महावीरवपुस्तरफाल्गुनीनक्षत्रजन्मादिव्यतिकर इति । स्था०
६ ठा० ३ उ० । ति० ।

अरहा णं महापउमे अट्ट रायाणो मुंडा भवित्ता अ-
गाराओ अणगारियं पव्वावेइस्सति । तं जहा-पउमं प-
उमगुम्मं नलिलं नलिनगुम्मं पउमद्वयं धणुद्वयं कण-
गरहं भरहं (सू०-६२५)

(अरहा णमित्यादि) मुगमं, नवरम् । (महापउमे त्ति)
महापञ्चो भविष्यदुत्सर्पिण्यां प्रथमतीर्थकरः अणिकराज-
जीव इति । इहेव नवस्थानके वक्ष्यमाणव्यतिकर इति (सं-
डा भवित्ता त्ति) मुगडान् भावयित्वेति । स्था० ८ ठा० ३
उ० । वीरमहापञ्चयोरन्तरम् ८५००७ वर्षाणि ५ मासाः ।
आव० १ अ० । नं० । पुष्कलावतीविजये पुण्डरीकिणीनगरी-
राजे पुण्डरीककण्डरीकयोः पितरि, आ० म० १ अ० । दर्श० ।
(‘ तेलिपुत्त ’ शब्दे चतुर्थभागं २३४२ पृष्ठकथा) निधिभेदे,
दर्श० । आ० चू० । “ वन्थाण य उपत्ती, लिप्फत्ती चव सव्वभ-
सीणं । रंगाण य धोव्वाण य, सव्वा एसा महापउमे ॥ ५ ॥ ”
आ० चू० १ अ० । जं० । प्रव० । स्था० । ति० । महापञ्चादयो
निधयः । आ० म० १ अ० । भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पि-
ण्यां भविष्यति नवमचक्रवर्तिनि, स० । अवसर्पिण्यां जाते
हास्तिनापुरराजे नवमचक्रवर्तिनि, स० ७७ सम० । आव० । प्रव० ।
स्था० । (अयमष्टमचक्रवर्तीति लक्ष्मीवल्लभः) उक्त० ।

चहत्ता भारहं वासं, चक्रवट्टी महिड्डिओ ।

चहत्ता उत्तमे भोए, महापउमो तवं चरे ॥ ४१ ॥

हे मुने ! महापञ्चोऽपि अष्टमचक्रो महर्षिकः तपोऽचरत् ।
किं कृत्वा-भारतं वासं त्यक्त्वा, पुनरुत्तमान् प्रधानान् भो-
गान् त्यक्त्वा ॥ ४१ ॥

अत्र महापञ्चचक्रवर्तिदृष्टान्तः—इहेव जम्बुद्वीपे भारते
वर्षे कुरुक्षेत्रे हास्तिनागपुरं नाम नगरम्, तत्र श्रीभृशमवंश-
प्रसूतः पशोसरो नाम राजा, तस्य ज्वाला नाम महादे-
वी, तस्याः सिंहस्वप्नमुचिनो विष्णुकुमारनामा प्रथमः
पुत्रो, द्वितीयश्चतुर्दशस्वप्नमुचिनो महापञ्चनामा, ऋषिपु-
त्रो गनौ, महापञ्चो युवराजः कृतः । इतश्च उज्जयिन्यां न-
गर्यां श्रीधर्मनामा राजा, तस्य नमुचिनामा मन्त्री, अन्य-
दा तत्र श्रीमुनिमुवत्तस्वामिशिष्यः सुव्रतो नाम सूरिः स-
मवसृतः । तद्वन्दनार्थं लोकः स्वविभूत्या निर्गतः, प्राप्तादो-
परिस्थितेन राज्ञा दृष्टः, पृष्टाश्च सेवकाः । अकान्तयात्रया
कायं लोको गच्छति ? ततो नमुचिमन्त्रिणा भणितम् । देव !
अत्र उद्याने धर्मणाः समागताः, तेषां यो भक्ता लोकः
स तद्वन्दनार्थं गच्छति, राजा भणितं वयमपि यास्यामः,
नमुचिना उक्तम्—तर्हि त्वया तत्र मध्यस्थेन भाष्यम्, य-
थाऽहं वादं कृत्वा तांश्चिरस्तरंगरोमि । राजा नमुचिसहि-

तस्तत्र गतः । नमुचिना भणितम् । भो धर्मणा ! यदि वयं धर्मतत्त्वं जानीथ तर्हि वदथ ? सर्वेऽपि मनयः क्षुद्रोऽयमिति कृत्वा मौनेन स्थिताः, ततो नमुचिर्भृश रुष्टः सूरिं प्रति भणति—एष वयस्यः किं जानाति ? ततः सूरिर्भर्भणितं, भणामः किमपि—यदि ते मुखं स्वर्जति इदं वचः श्रुत्वा अनेकशास्त्रविचक्षणोऽयं सुल्लक्ष्मिण्येन भणितम्, भगवन् ! अहमेवैनं निगकर्षयामि इत्युक्त्वा सुल्लक्ष्मेन स वादं निरुत्तरोक्तः । साधुनामुपरि हृष्ये गतः, रात्रौ च चरन्त्या एकाग्रयव मुनिवधार्थमागतो, देवतया स्तम्भितः, प्रभाते तदाध्ययं दृष्ट्वा राज्ञा लोकेन च स भृशं निरस्कृतो विलर्त्ताभूत् । गतो हस्तिनागपुरम्, महापद्मयुवराजस्य मन्त्री जातः । इतश्च पर्वतवासी सिंहबलो नाम राजा, स च कोट्याधिपतिर्गतिं महापद्मदेशं विनाश्य कोटिं प्रविशति, ततो रूपेण महापद्मेन नमुचिमन्त्री पृष्टः, सिंहयलगजप्रहणे किञ्चिदुपायं जानामि ? नमुचिनोक्तं सुष्ठु जानामि । ततो महापद्मप्रेरितोऽसौ सैन्यवृत्तां गतो निपुणोपायेन दुर्गं भङ्ग्युक्त्वा सिंहबलो बद्ध आनीतश्च महापद्मान्तिके, महापद्मनोक्तम्, नमुचे ! यत्त्वेष्टं तन्मार्गम् । नमुचिनोक्तम्, साम्प्रतं वरः कोशेऽस्तु, अवसरं मार्गयिष्यामि, एवं यौवराज्यं पालयतो महापद्मस्य कियान् कालो गतः । अन्यदा महापद्ममात्रा ज्वालादेव्या जिनरथः कारितः, अपरमात्रा च मिथ्यात्ववासितया जिनधर्मप्रत्यनीक्या लक्ष्मीनाम्न्या ब्रह्मरथः कारितो, भणितश्च पद्माक्षरो नाम राजा, यथा एष ब्रह्मरथः प्रथमं नगरमध्यं परिभ्रमतु, जिनरथः पश्चात्परिभ्रमतु, इदं च श्रुत्वा ज्वालादेव्या प्रतिज्ञा कृता । यदि जिनरथः प्रथमं न भ्रमिष्यति तदा परजन्मानि ममाहारः । ततो राजा जावपि रथौ निरुद्धौ, महापद्मेन स्वजनन्याः परमामभूतिं दृष्ट्वा नगराभिर्गतः कनार्पि न ज्ञातः, परदेशं गच्छन् महादव्यां प्रविष्टः । तत्र च परिभ्रमन् तापसाऽऽलये गतः, तापसैर्दत्तसन्मानस्तत्प्रतिष्ठति । इतश्च तापसां नगर्यां जनमेजयो राजा परिचरति । स च कालनेरेन्द्रोऽयं प्रातरुद्धः, ततो महान् संग्रामो बभूव जनमेजयो नष्टः । तस्यान्तःपुरमपीतस्ततो नष्टम्, जनमेजयस्य राज्ञो नागवतीनाम् भार्या, सा मदनावलीपुत्र्या समनष्टा आगता ते तापसाश्रमम् । समाशवासिता कुलपतिना तत्रैव स्थिता, कुमारमदनावल्याः परम्परमनुरागो जातः, कुलपतिना तन्मात्रा च तयोः परम्परमनुरागो जातः । कुलपतिना नागवत्या मात्रा च भणिता मदनावली, यथा पुत्र ! त्वं किं न स्मरसि नैर्मलिकवचनम् ? यथा चक्रवर्त्तिनस्त्वं प्रथमपत्नीं भविष्यामि, ततः कथं यत्र तत्रानुरागं करोषि, कुलपतिनाऽपि कुमारस्य विसर्जनार्थमुत्तमम्, कुमार ! त्वमितो गच्छ, तदानीं न्यार्गतमेव ततो निर्गतः कुमारः, एवं मनोरथं चकार । यथाऽहमेतस्याः सङ्गमेन भरताधिपो भूत्वा ग्रामाकरनगरादिषु सर्वत्र जिनभवनानि कारयिष्यामीति धमन् कुमारोऽयं प्राप्तः, सिन्धुनन्दनं नागमनगरम् । तत्रोद्यानिकामहोत्सवं नगराभिर्गता नगा नार्यश्च विविधक्रीडाभिः क्रीडन्ति । अस्मिन्नवसरे राज्ञः पट्टहस्ती आलानस्तम्भमुन्मूल्य गृहद्वारिभित्तभङ्गं कुर्वन् नगराद्विहिर्युवतीजनमध्ये समायातः । ताश्च ते तथाविधे दृष्ट्वा दृष्टं प्रधातुमुत्तमार्थोः तत्रैव स्थिताः । यावदसौ ता-

सामुपरि शुण्डापातं करोति तावता दूरदेशस्थितेन महापद्मेन करुणापूर्णहृदयेन हृदितोऽसौ करी, सोऽपि वेगेन चलितः कुमारार्थमुत्तमम्, तदानीं ताः सर्वा अपि भणन्ति । हा हाऽस्मद्वृत्तणार्थं प्रवृत्तोऽयं कारिणा हिंस्यते, एवं तासु प्रलपन्तीषु पश्यन्तीषु च तयोः कारिकुमारयोर्धोरः संग्रामो बभूव । सर्वेऽपि नागरजनास्तत्राऽऽयाताः । सामन्तभृत्यसहितो महामेनराजोऽपि तत्राऽऽयातः । भणितं च नेरेन्द्रोऽयं कुमार ! अनेन समं संग्रामं मा कुरु, कृतान्तं इव रूपोऽसौ तव विनाशं कारिष्यतीति । महापद्म उवाच । राजन् ! विश्वस्तो भय, पश्य मम कलामित्युक्त्वा क्षणं तं मत्तकारिणं स्वकलया वशीकृतवान् आरूढश्च तं मत्तगजं महापद्मं स्वस्थानं नीतवान्, साधुकारेण तं लोको पूजितवान् । यथा एष कोऽपि मङ्गपुरुषः प्रधानकुलममुद्भूतोऽस्ति, अन्यथा कथमीदृशं रूपविज्ञानं चास्य भवति । ततो राजा स्वगृहं नीत्वा कुमारस्य विविधापचारकरणपूर्वकं कन्याशतं दत्तम्, तेन समं विषयसुखमनुभवन्तस्तस्य महापद्मकुमारस्य दिवसास्तत्र भुञ्जेत यान्ति । तथाऽपि स तां मदनावलीं हृदयात् विस्मरयान्ति । अन्यदा रजन्यां शय्यातोऽसौ वेगवत्या विद्याधर्या पहतः, निद्राक्षये सा तेन दृष्टा, मुष्टिं दर्शयित्वा सा कुमारं भणिता, किं त्वमेवं मामपहरसि ? तथा भणितं कुमार ! शृणु वैतादृशं संग्रामनाम नगरमस्ति । तत्रेन्द्रधनुर्नाम विद्याधराधिपतिर्गतिः, तस्य भार्या श्रीकान्ता वर्त्तते, तस्याः पुत्री जयचन्द्रानाम्ना वर्त्तते । सा च पुरुषेणैषिणी नेच्छति कथमपि धर्मम् । ततो नरपत्याज्ञया मया सर्वत्र वरनरन्दा विनोक्त्य २ पट्टिकायां लिखिताः, सर्वेऽपि तस्या दर्शिता न कोऽपि रक्षितः । अन्यदा मया तस्यास्तव रूपं दर्शितम्, तद्दर्शनानन्तरमेव सा कामावस्थया गृहीता, भणितं च तया, यद्यपि भर्ता न भार्यायति तदाऽवश्यं मया मर्त्तव्यम् । अन्यपुरुषस्य मम यावज्जीवं निवृत्तिरेव, एष तस्या व्यतिकरो मया तन्मातृपितृवोर्ज्ञापितः । ताभ्यां त्वदानयनाय अहं प्रयुक्ता, अविश्वसन्त्यास्तस्या विश्वासाधि मया इयं प्रतिज्ञा कृता, यद्यहं ते न्यार्गतं नाऽन्यामि तदा ज्वालाकुले ज्वलेनं प्रविशामि । ततः कुमार ! यदि तव प्रसादेन मम मरणं न सम्पद्यते, यथा च मे प्रतिज्ञातिर्वाहो भवति तथा प्रसादं कुरु । ततस्तदाज्ञया तया महापद्मः सूर्योदये तत्र नीतः, स्वचराधिपतिर्मिलितः । तेन च समुहं तस्याः पाणिग्रहणं कारितः, पूजिता च वेगवती । इतश्च जयचन्द्राया मातुलभ्रातरौ गङ्गाधरमहीधरनामानौ विद्याधरावतिप्रचरन्तौ इमे व्यतिकरं ज्ञात्वा अनेकभट्सहितौ महापद्मेन समं संग्रामार्थमागतौ । महापद्मोऽपि तयोरागमनं श्रुत्वा सूर्योदयपुराद्विद्याधरभटपरिवृत्तो निर्गतः, संलग्नस्तयोः संग्रामः, तदानीं महापद्मेन स्यन्दनाः कुञ्जरा अश्वाः सुभटाः परचलसत्काः सर्वेऽपि वारिषिद्धाः । भग्नं स्वं बलं दृष्ट्वा गङ्गाधरमहीधरो स्वयमुन्मथितो, महापद्मेन उभावापि हतो । ततो लब्धजयः स महापद्मः, उपलब्धस्त्रीरन्वर्जसर्वरत्नः प्राप्तः नवानधिर्वात्रिशस्त्रहस्तमण्डलेश्वरैश्चितपादपद्मः परिशीलैः कोनचतुःपाष्टसहस्रान्तःपुरा हयगजपदादिकोशसंपन्नोऽष्टमश्चक्रवर्त्ती जातस्तथापि पट्टखण्डभरतगजस्य स मदनावल्या गहितं नीरसं मन्यते । अन्यदा तस्मिन्नाश्रमपदं गतस्य तस्य महापद्मचक्रणः तापसैर्महीनं सत्कारः कृतः, जनमेजयेनापि राजा मदनावलीं तस्मै दत्ता, तेन परिणीता

स्वीरुजं बभूव । ततो महापद्यश्चक्रवर्तिश्रुद्धिसमेतो हस्तिना-
गपुरं प्राप्तः, प्रणताम च जननीजनकपादान, ताभ्यामप्याधिक-
स्नेहेन प्रेक्षितः । अत्रान्तरे तत्रैव समवसृतो मुनिसुव्रतस्वा-
मिशिष्यो नागसूरिः, ततो निर्गतः सर्पारवारः पद्मोत्तरगाजः,
ते वन्दित्वा पुरं निपण्णः, गुरुणा च तत्पुत्रं भवविदेज-
ननी देशना कृता, तां श्रुत्वा वैराग्यमापन्नो राजा गुरुं प्रत्येव-
मुवाच । भगवन्नहं राज्यं स्वस्थं कृत्वा भवदन्तिकं प्रवर्जित्या-
मि । गुरुणा भणितम्, मा विलम्बं कुर्विति । गुरुं प्रणम्य नगरे
प्रविष्टो राजा, आकारिता मन्त्रिणः प्रधानपरिजना विष्णु-
कुमारश्च । सर्वेषामपि राज्ञा एवमुक्तम् । भो भो ! श्रुता भवद्भिः
समारासात्ता अहमेतावत्कालं वञ्चितः, यच्छामगमं नानुष्ठि-
तवान् । ततः साम्प्रतं विष्णुकुमारं निजराज्येऽभिषिच्य प्रव-
ज्यां गृह्णामि । ततो विष्णुकुमारेण विज्ञप्तम्, तात ! ममापि
किंकापमेर्भोगः, सृतम्, तव मार्गमेवानुसरिष्यामि । ततो
विष्णुकुमारस्य दीक्षानिश्चयं ज्ञात्वा पद्मोत्तरगाजेन महापद्य
आकारितो भणितश्च, पुत्र ! ममैदं राज्यं प्रतिपद्यस्य, विष्णु-
कुमारोऽहं च प्रवज्यां प्रतिपद्यावः । अथ विनीतेन महापद्येन च
भणितम्, तात ! निजराज्याभिषेकं विष्णुकुमारस्यैव कुरु, अहं
पुनरेतस्यैवाज्ञाप्रतीच्छुको भविष्यामि । राजा भणितम्, वत्स !
मयोक्ताऽयं राज्यं न प्रातिपद्यते । अवश्यमयं मया समं प्रव-
र्जिष्यामि । ततः शोभनदिवसे महापद्यस्य कृतो राज्याभिषेकः ।
विष्णुकुमारसहितः पद्मोत्तरगाजः सुव्रतसूरिसमीपे प्रवर्जितः ।
ततो महापद्यो विख्यातशासनश्चक्रवर्ती जातः । स्वमातु-
परमात्माकारितो नौ डावपि रथौ तथैव स्तः । महापद्यचक्रिणा
तु जननीस्वको जिनगथा नगरामध्ये भ्रातृमतः, जिनप्रवचनस्य
कृता उन्नतिः । तत्प्रभृति बहुलोको धर्मोद्यममतिजिनशासनं
प्रातिपद्य, तेन महापद्यचक्रिणा सर्वोत्तमप्रतिभर्तृत्वे प्रा-
माकनगरीयानादिषु कारितानि जिनायतनान्यककोटिल-
क्षप्रमाणानि । पद्मोत्तरमुनिगपि पालितानि फलद्रुश्रामगयः शु-
द्धाध्यवसायेन कर्मजाले क्षपयित्वा समुत्पन्नकेवलज्ञानः
संप्राप्तः सिद्धिमिति । विष्णुकुमारमुनेरपि उन्नतपोविहार-
निरतस्य वज्रमानज्ञानदर्शनचारित्रपरिणामस्य आकाशगम-
नादिवैक्रियलब्धस्य उत्पन्नाः । स कदाचिन्मरुचकुङ्कदहो
गगने व्रजति, कदाचिन्मदनवद् रूपवान् भवति । एवं
नानाविधलब्धिपात्रः स संजातः । इतश्च ते सुव्रताचार्याः बहु-
शिष्यपरिश्रुता वरीरात्रस्थित्यर्थं हस्तिनागपुरगद्धाने समा-
याताः, ज्ञाताश्च तेन विरुद्धेन नमुचिना, अवसरं ज्ञात्वा तेन
राज्ञं विज्ञप्तम्, यथा पूर्वप्रतिपक्षे मम वरं देहि । चक्रिणा
उक्तम्, यथेष्टं मार्गय । नमुचिना भणितम्, राजन ! अहं वेद-
भणितेन विधिना यज्ञं कर्तुमिच्छामि, अतो राज्यं मे देहि ।
चक्रिणा नमुचिं स्वराज्येऽभिषिक्तः, स्यात्सन्तःपुरं प्रविश्य
स्थितः । नमुचिर्यज्ञपा(वा)ट्टकमागम्य याजगमिसे दीक्षितो
बभूव । राज्येऽभिषेकस्य तस्य वरीरात्राश्च जैनयतीन वजे-
यित्वा सर्वेऽपि लिङ्गना लोकात् आयाताः । नमुचिना
सर्वलोकसमस्तमुक्तम्, सर्वेऽपि लोका मम वरार्थं समा-
याताः, जैनयतयः केऽपि नाऽऽयाता एव तु प्रकाश्य सु-
व्रताचार्या आकारिताः, आगताः नमुचिना भणिताः । भो
जैनाचार्या ! या यथा ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा राज्यं प्रा-
प्नोति स तस्य पापघट्यैतस्यैव पृथग्यः इयं लोकस्थि-
तिः, यतो राजराज्ञानि तपोधनानि यानि । ययं पुनः

स्तब्धाः सर्वे पाषाणद्वूपकाः निर्मयोदा मां निन्दथ । अ-
तो मदीये राज्यं मुक्त्वाऽन्यत्र यथासुखं व्रजत । यो युष्मा-
कं मध्ये कोऽपि नगरे भ्रमन् द्रष्टव्यं स मे वध्यो भवि-
ष्यति । सुव्रताचार्यैरुक्तम्, राजज्ञस्माकं राजवर्दीपनाचारेण
नास्ति, तेन वयं त्वद्वर्दीपनकृतं नाऽऽयाताः । न च वयं किं-
चिज्जिन्दासः, किं तु समभावान्तिष्ठामः । ततः स रुष्टः प्र-
तिभणति, यदि भ्रमणं सप्तदिनोपरि अहं द्रष्टव्यं तमह-
मवश्यं मारयिष्यामि, नात्र सन्देहः । एतन्नमुचिवाक्यं श्रु-
त्वा आचार्याः स्वस्थानमायाताः सर्वेऽपि साधवः गृष्टाः,
किमत्र कर्तव्यम् । ततः एकेन साधुना भणितं, यथा सदा
संविततपोविशेषो विष्णुकुमारनामा महामुनिः साम्प्रतं
मेरुपर्वतचूलास्थो वर्तते, स च महापद्यचक्रिणो भ्राता-
ऽस्ति, तत्तत्तद्वचनादयमुपशमिष्यति, आचार्यैरुक्तं तदा-
कारणात् यो विद्यालब्धिसम्पन्नः स तत्र व्रजतु । ततः प-
केन साधुना उक्तम्, अहं मेरुचूलां यावद्गगने गन्तुं श-
क्ताऽस्मि, पुनः प्रत्यागन्तुं न शक्ताऽस्मि । गुरुणा भणि-
तम्—विष्णुकुमार एव त्वामिहानेष्यति, तथेति प्रति-
पद्य स मुनिराकाशे उत्पतितः । क्षणमात्रेण मेरुचूलायां
प्राप्तः, तमाथान्तं दृष्ट्वा विष्णुकुमारेण चिन्तितम्, विश्व-
द् गुरुकं सङ्ग्रहकार्यं समुत्पन्नम्, यदयं मुनिर्वर्षाकालमध्येऽत्रा-
यातः । ततः स मुनिर्विष्णुकुमारं प्रणम्य आगमनप्रयो-
जन कथितवान्, विष्णुकुमारस्ते मुनिं गृहीत्वा स्तोक-
वेलया आकाशमार्गेण गजपुरे प्राप्तः । वान्दतास्तेन गुरवः,
गुरोश्चया साधुसहितो विष्णुकुमारमुनिर्नमुचिपर्यदि गतः,
सर्वैः सामन्तादभिर्विन्दत, नमुचिस्तु तथैव सिंहासने त-
स्थितवान्, न मनाक् विनयं चकार । विष्णुना धर्मकथनपूर्वं
नमुचरेवं भणितम्, वर्षाकालं यावन्मुनयोऽत्र तिष्ठन्ति । न-
मुचिना भणितम्, किमत्र पुनः पुनर्वचनप्रयासेन, पञ्च दिव-
सान् यावन्मुनयोऽत्र तिष्ठन्तु । विष्णुना भणितं तव उ-
द्याने मुनयस्तिष्ठन्तु । ततः संजातामर्षेण नमुचिना एवं
भणितम्, सर्वैः पापगडाधर्मैर्बर्द्धनं मद्राज्ये स्थेयम्, मद्राज्यं
त्वरितं त्यजत, यदि जीवितेन कार्यम् । ततः समुत्पन्नकोपा-
नलेन विष्णुना भणितम्, तथापि त्रयाणां पादानां स्थानं दे-
हि । ततो भणितं नमुचिना, दत्तं त्रिपदीस्थानं परं यं त्रि-
पद्या बहिर्द्रव्यामि तस्य शिखरेऽहं कर्षिष्यामि । ततः स
विष्णुकुमारः कृतनानाविधरूपो वृद्धिं गच्छन् ब्रमेण यो-
जनलक्षप्रमाणरूपो जातः । क्रमाभ्यां दहरे कुर्वन् ग्रामाक-
रनगरनागराकीर्णो भूमिमाकम्पयन् शिखरिणां शिखराणि
पातयति स्म । त्रिभुवने क्षोभं कुर्वन् स मुनिः शक्रेण
ज्ञातः । तस्य कोपोपशान्तये शक्रेण गायनद्वयः प्रेषिताः ।
ताश्चैव गायन्ति स्म—“सपरसतावश्रो, धम्मवण्णावश्रो,
दुग्गहगमणोऽहं । कोवो ताश्चावसमं, करेसु भयवै ति” ए-
वमादीनि गीतानि ता वारं वारं श्रावयन्ति स्म । स मुनि-
र्नमुचिं सिंहासनान्पातितवान्, दत्तपूर्वापरसमुद्रपादः
स सर्वजने भाषयति स्म । ज्ञातवृत्तान्तो महापद्यश्चक्री तत्रा-
ऽऽयात, तेन समस्तसङ्घेन गुरागुरैश्च शान्तिनिमित्ते वि-
विधोपचारैः स उपशान्तः । तत्प्रभृति विष्णुकुमारास्त्रवि-
क्रम इति ख्यातः । उपशान्तोपः स मुनिरालोचितः प्रति-
शान्तः शुद्धश्च । यत उक्तम्—

“आयसि गच्छंमि, कुलमणरंघे रा चेद्विनिर्वाणं ।

आलोयपडिक्कन्तो, सुद्धो जं निज्जग विउला ॥ १ ॥ ”

निष्कलङ्गं भ्रामण्यमनुपाल्य समुत्पन्नकेवलः स चि-
ष्णुकुमारः सिद्धिं गतः । महापञ्चकवर्त्यपि क्रमेण दीक्षां
गृहीत्वा सुगतिभागभूदिति महापञ्चदष्टान्तः । उक्त० १८
अ० । ती० । ति० । श्रौणिकपुत्रसुकालस्यात्मजे, नि० ।
एवं सुकालसत्कमहापञ्चद्वयाः पुत्रस्य महापञ्चस्यापी-
यमव वक्तव्यता । भगवत्समीपे गृहीतव्रतः पञ्चवर्ष-
व्रतपर्यायपालनपरः एकादशाङ्गधारी चतुर्थपञ्चाष्टमादि
बहु तपःकर्म कृत्वा ईशानकल्पे देवः समुत्पन्नो
हिंसागरोपमस्थितिकः । सोऽपि नतश्च्युतो महाविन्देहे मे-
त्स्यति ॥ नि० १ श्रु० १ वर्ग २ अ० । विन्ध्यगिरि-
पादमूले पुण्ड्रेषु जनपदेषु शतद्वारे नगरे सुमेते राज्ञो भ-
द्रायं भाष्योयामुत्पत्स्यमान गोशालकजीव, भ० १४ श० ६
उ० । (' गोशालग ' शब्दे तृतीयभाग १०३१ पृष्ठादारभ्य
कथा गता) सप्तमं दयलोकविमानं भेदे, नपुं० । स० १७ सम० ।
महाहिमवदुपरि हृदे, स० ।

महापउममहापुंडरीयदहाणं दो दो जोपणसहस्साइं आ-
धामेणं पप्पत्ता । (सूत्र-११५)

महापञ्चमहापुण्डरीकहृदौ महाहिमवद्विषमवर्षधरयोरुप-
रिचर्त्तितौ हीधुज्जिदेव्यानिवासभूताविति । स० ११५
सम० । स्था० । पाटलिपुत्रनगरराजे नयमनन्दे, आ० चू० ४
अ० । शिखरितलकटविशेषाधिपतां देवे, द्वी० । शक्रत्रयस्त्रि-
शोत्पातपर्वतगजधान्याम, द्वी० । चतुर्शीतिलतलगुणितेषु
महापञ्चाक्षुषु, ज्यो० २ पाहु० । (' काल ' शब्दे स्फुटितमन्त्र)
महापउमहह-महापञ्चहृद पु० । स्वनामग्याने हृदे, स्था० ।

दो महापउमहहा । (स्था० २ ठा० २ उ० ।)

दो महापउमहहवामिणीओ हिगेओ देवीआ । स्था० २
ठा० २ उ०

(द्वौ त्रयो वर वा महाहृदा इति ' हह ' शब्दे चतुर्थभागे
२४८६ पृष्ठे गतम्)

महापउमरुक्ख-महापञ्चवृत्त-पुं० । धातकीखण्डोत्तरकुरुम-
ध्यगे धातकीखण्डनामनिबन्धने शाश्वतवृत्त, स्था० १० ठा०
पुष्करवर्द्धीपात्पाश्चिमे मरुपर्वतादुत्तरदिशिणयोगपान्तगल-
वृत्तविशेषे, । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महापउमा-महापद्मा-स्त्री० । श्रौणिकपुत्रसुकालस्य भार्या-
याम्, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० ।

महापञ्चस्वाराण-महाप्रत्याख्यान-न० । महच्च तन्प्रत्या-
ख्यानं चेति समासः । चरमप्रत्याख्याने, तद्वर्णनपरं उत्का-
लिकश्रुतविशेष च । पा० । " एतस्य भावार्थो धेरकपेण जिण-
कपेण वा विहरित्ता अन्ते धेरकपिण्या वागस्ववासे सं-
लेहणं करत्ता, जिणकपिण्या पुण्ण विहारणेण संलीढा, तथा
धि जहाजुत्तं संलेहणं करत्ता, निव्वाधायं संचेट्ठा चेव
भवचरिमं पच्चकवति, एयं सविथरं जत्थऽऽभयणं व-
भिज्जह तमऽभयणं महाप्रत्याख्यानमिति " । पा० । न० ।

महापञ्चवमाण-महापर्यवसान-न० । महत्प्रशस्तमात्यन्तिकं वा
पर्यवसानं पर्यवसमाधिमरणान्तं, अपुनर्मरणान्तो वा जीवित-
स्य यस्य स तथा । तद्भवमिद्विगामिनि, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

महापडिष्मा-महाप्रतिज्ञा-स्त्री० । गुरुप्रतिज्ञायाम् । पञ्चा०
१६ विव० ।

महापप्प-महाप्रज्ञ-त्रि० । महती प्रज्ञाऽस्येति महाप्रज्ञः ।
उक्त० ३ अ० । सम्यग्दर्शनज्ञानवर्ति, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । विपुलबुद्धौ, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

महापप्पवणा महाप्रज्ञापना-स्त्री० । महत्तरे प्रज्ञापनाग्रन्थ-
नं० । पा० ।

महापत्थाण-महाप्रस्थान-न० । मरणकालभाविनि, नि० १
श्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

महापम्ह-महापत्तम-पुं० । जम्बूद्वीपमन्दरस्य पश्चिमे शी-
तोदाया महानद्या दाक्षिणे महापुरीराजधानीभूषितविजयं
क्षेत्रे, स्था० ८ ठा० ।

दो महापम्हा । स्था० २ ठा० ।

महापरिगह-महापरिग्रह-पुं० । धनधान्यादिपदचतुष्पदव-
स्तुत्तेषादिपरिग्रहवति, । सूत्र० २ श्रु० १५ अ० ।

महापरिगहया-महापरिग्रहता-स्त्री० । अपरिमाणपरिग्रह-
तायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

महापरिष्मा-महापरिज्ञा-स्त्री० । महती परिज्ञा अन्तर्क्रिया-
लक्षणा सम्यग्बोधेयति महापरिज्ञा । स्था० ६ ठा० ।
आन्तराङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धस्य सप्तमऽध्ययने, तच्छेदानीं
व्ययच्छिन्नम् । आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । प्रअ० । आच० ।
" जेणुद्धरिआ विज्जा, आगासगमा महापरिञ्चाअं ।
वेदांम अजबहरं, अपाच्छिमो जो सुअहराणं ॥ १ ॥ ”
आ० क० १ अ० । आ० म० । स० ।

महापवेसणतर-महाप्रवेशनतर-पुं० । महत्प्रवेशनं गत्यन्त-
राश्रकगतौ जीवानां प्रवेशो येषु ते तथा । यत्र बहवो नैर-
यिका आगत्य प्रविशन्ति तेषु नरकेषु, भ० १३ श० ४ उ० ।
महापव्वय-महापर्वत-पुं० । हिमवदादिषु वर्षधरपर्वतेषु,
आद्य० ।

महापमु-महापशु-पुं० । महापशुपुरुषे प्रज्ञा० २ पद । व्य० ।

महापह-महापथ-पुं० । विस्तीर्णतया प्राधान्येन महान्धासौ
पन्थाश्च महापथः । राजमार्गे, उक्त० ५ अ० । अनु० । ज्ञा० ।
जी० । आ० म० दशा० । भ० । कल्प० । श्रौ० । ग० । प्रश्न० ।

महापाडिहारिय-महाप्रातिहार्य-न० । जिनानामशोकवृत्तादि-
षु प्रातिहार्येषु, न० ।

महाऽपाय-महाऽपाय-त्रि० । महानपायो यस्याः सकाशात्सा
तथा । महतोऽपायस्य हेतौ, षो० १४ विव० ।

महापायाल-महापाताल-पुं० । महान्तस्तदन्यक्षुल्लकव्यव-
च्छेदेन पातालमिवागाधात्वाद गम्भीरत्वात्पातालाः पाताल-
व्यवस्थितत्वाद् वा पातालाः, महान्तश्च ते पातालाश्चानि म-
हापातालाः । लवणसमुद्रमध्यस्थितेषु वडवामुखादिषु जल-
वाय्वाधारेषु, स्था० ४ ठा० २ उ० । (' लवणसमुद्र ' शब्दे
चेत् व्याख्यास्यन्ते)

महापालि-महापालि-स्त्री० । पालिर्गन्ध पालिर्जीवितजलधा-

रणाद् भवस्थितिः, महती चासौ पालिश्च्यति । सागरापमल-
क्षणायां भवस्थिता, तस्या एव महत्त्वाद् । उत्त० १८ अ० ।

महापिंगायतण-महापिङ्गायनन-पुं० । महापिङ्गाऽऽख्यर्ष्य-
त्ये, च० प्र० १० पाहु० ।

महापितृ-महापितृ-पुं० । पितृज्येष्ठभ्रातरि, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

महापीठ-महापीठ-पुं० । पूर्वविदेहपुष्कलावतीविजयपुण्डरी-
किणीनगरीजा तेऽष्टभेदेवपूर्वभवजीववज्रनाभस्य भ्रातरे,
आ० चू० १ अ० । आ० म० । पञ्चा० । आ० क० । ऋषभपुत्रे,
“ सुबाह्व य महापादो य पञ्चायाताः ” आ० चू० १ अ० ।

महापुंडरीय महापुण्डरीक-पुं० । रुक्मिवर्षधरपर्वतोपरिस्थे
शुद्धिदेव्यावामहेदे, स्था० २ ठा० ३ उ० । स० । आ० । जी० ।
कालोदसमुद्रदेवे, स्था० १० ठा० । विशाले श्वेताम्बुजे, नपुं० ।
ग० । ज० । सप्तमदेवलोकविमानभेदे, स० १७ सम० ।

महापुर महापुर-न० । स्वनामख्याते नगरे, विपा० २ श्रु० ७ अ० ।

महापुरा-महापुरा-स्त्री० । महापद्मविजयक्षेत्रगजधान्याम्,
महापद्मो विजयो महापुरो राजपूर्यश्चावतीवक्षस्कारः, “ म-
हापुरं लयं रत्तासोऽज्जाणं रत्तपालो जक्षो बले राया
सुभहा देवी महाबले कुमारं रत्तवती पामोक्त्वा रं पंच म-
या ” विपा० २ श्रु० ७ अ० । धानकीखण्डान्तर्गते विजयक्षेत्रे
जातायां नगर्याम्, स्था० ।

दो महापुरा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महापुरिस-महापुरुष-पुं० । प्रधानपुरुषे, आम्निनद्वेपायनपारा-
शगादिमहर्षिषु, बल्कलचर-तारागणर्षिप्रभृतौ । (एषां
महापुरुषत्वेन वर्णने भारतादिषु) सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । जात्याद्युत्तमं, प्रश्न० ४ सेव० द्वार । महापुरुषा बलदे-
वतीशेकगर्ह्यः । पंच० ३ द्वार । आत्तगाहाणां किरु-
पाणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० । भ० ।

महापुरिमचरित-महापुरुषचरित्र-न० । स्वनामख्याते ती-
र्थचरचरितनिबद्धे ग्रन्थे, संशा० १ अधि० । प्रश्न० ।

महापुरिमंविषय महापुरुषमेवित त्रि० । तीर्थकर्गादिमेवितं,
पंच० २ सूत्र ।

महापुरिमाणुचिन्मा-महापुरुषानुचीर्णं त्रि० । महापुरुषंतीर्थ-
चरगणधर्गादिभक्तमन्तरंनुचीर्णमेकदाऽस्वेवनात्पश्चादप्या-
सेवितं महापुरुषानुचीर्णम् । तीर्थकर्गादिभगचरिते, पा० ।
सत्र० ।

महापोय महापोत पुं० । महाचोदित्ये, आव० ४ अ० ।

महाफलिह महास्फटिक न० । शिखरिपर्वतस्थ उत्तरकु-
टानामुत्तर्गदिश कूट, द्वी० ।

महाबल-महाबल-पुं० । महद्वलं शरीरप्राणो यस्य स महाब-
लः । जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । सू० प्र० । प्राणवति, स्था०
८ ठा० । आव० । च० प्र० । प्रशस्तबले, स० । ऐरवते भाय-
ष्यति त्रयोदश तीर्थकरे, ति० । ज० । स० । आव० । ती० ।
भारतवर्षे भविष्यति तृतीये बलदेवे, स० । कल्प० ।

महाबाहु-महाबाहु-पुं० । भारतवर्षे भविष्यति द्वितीयबल-
देवे, स० । ती० । आत्रेन्द्रियलम्पटस्य ब्रह्मस्थलपुरस्थ-
रामस्य राज्ञो लघुभ्रातरे, ग० २ अधि० । “ महाबाहु नाम

वासुदेवो पुच्छह ” अपरविदेहवासुदेवे, आव० ४ अ० । आ०
चू० । कल्प० ।

महाभद्रा-महाभद्रा-स्त्री० । अद्वेरात्रकायोत्सर्गरूपायामहो-
रात्रचतुष्टयमानायां प्रतिमायाम्, स्था० २ ठा० ३ उ० । क-
ल्प० । आ० । आ० म० । स्था० । (अस्या व्याख्या ‘ पंडिता ’
शब्दे पञ्चमभागे ३३२ पृष्ठे गता) भृतस्त्रीपदेवे, पुं० । सू० प्र०
१६ पाहु० । स० ।

महाभवोष-महाभवोष-पुं० । चतुर्गतिके संसारसागरे, सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

महाभाग-महाभाग-पुं० । महाध्यासो भागश्च महाभागः ।
भागशब्दः पूजावचनम् । महापूज्यं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।
उत्त० । पञ्चा० । आ० म० । ग० । भागोऽचिन्त्या शक्तिराह
च भाष्यकृद्—“ भागोऽचिन्त्या शक्तिर्गति ” महान् भागोऽ-
स्य महाभागः । आचिन्त्यशक्तियुक्तं, त्रि० । आ० म० । महान्तं
भजतीति महाभागः । जिनागधके, आ० चू० १ अ० ।

महाभागा-महाभागा-स्त्री० । रक्षावतीनदीसङ्गते नदीभेदे,
स्था० १० ठा० ।

महाभिताव-महाभिताप-पुं० । महाभितापिते सन्तापोपते,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । महादुःखैककार्ये, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० ।

महाभिमेय-महाभिपेक पुं० । ईश्वरतलधरादीनामभिपेकाणां
महत्तरोऽभिपेको महाभिपेकः । राजत्वेनाभिपेकं, ति० चू०
१ उ० ।

महाभीम-महाभीम-त्रि० । अतिभयानके, दर्श० ४ तत्त्व । आ-
व० । आत्तगाहाणां देवानामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
भ० । अष्टमप्रतिवासुदेवे, स० । ति० ।

महाभीमसेन-महाभीमसेन-पुं० । जम्बुद्वीपभगवत्खण्डेऽर्जिता-
यामुत्सर्पिण्यां जाते सममे कुलकरे, स्था० १० ठा० ।

महाभुज महाभुज-पुं० । शिखरतलकूर्टाविंशपाधिपती पत्न्या-
पमास्थितिके देवाविंशे, द्वी० ।

महाभूयवर-महाभूतवर-पुं० । भूतवरसमूहदेवे, सू० प्र० १६
पाहु० ।

महाभरव-महाभरव-न० । मध्यमपापासमीपे उद्याने, आ०
म० १ अ० ।

महाभेरी-महाभेरी-स्त्री० । बृहत्प्रमाणायां भेर्याम्, अनु० ।

महामद्गादिय-महामतिग्रथित-त्रि० । महाबुद्धिपुरुषग्रथित-
सन्दर्भे, पा० ६ विव० ।

महामंडलिय-महामण्डलिक पुं० । अनेकदेशाधिपती देवे,
अनु० । जी० । प्रज्ञा० ।

महामंति-महामन्त्रिन् पुं० । मन्त्रमण्डलप्रधाने, आ० १ श्रु०
१ अ० । भ० । आ० । विंशपाधिकार्यति, कल्प० १ अधि०
३ क्षण । ग० ।

महामगर महामकर-पुं० । जलचरजीवभेदे, कल्प० १ अधि०
३ क्षण ।

महामणिपेढ-महामणिपीठ-पुं० । बृहत्तं वलयं पीठं, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

महामरुता-महामरुता-स्त्री० । धैर्यिकस्य स्वनामख्यातायां भार्यायाम्, अन्त० १ श्रु० ७ वर्ग । (सा च वीरगान्तिके प्रवर्ज्य विंशतिवर्षपर्याया स्निग्धा इत्यन्तकृदशानां सप्तमवर्गे सप्तमाभ्ययनं सूचितम्)

महामह-महामह-पुं० । इन्द्रमहादिषु, आच० ।

के य ते पुण महामहा ? उच्यन्ते—

आमादी इदमहो, कलिञ्च मुगिम्हए अ वोद्धव्वे ।

एए महामहा खलु, एएमिं चैव पाडिवया ॥ १३३८ ॥

आमादी—आमादपुत्रिमा, इह लाडाणे सावणपुत्रिमाए भवति, इदमहो आमायपुत्रिमाए भवति, ' कलियस्ति ' कलियपुत्रिमाए चैव मुगिम्हओ चैवपुत्रिमा । आच० ४ अ० । नि० चू० । आचा० ।

महामहद्वारमाह—

मक्रमहादीएसु व, पमत्तमाणं सुराळले ठवणा ।

पीण्णिजंतु व अददा, इतरे उ वहंति न पदंति ॥४१२॥

महामहाः—शक्रमहादय, आदिशब्दाः सुग्रीष्मकमहादिपारग्रहः, तेषु (ठवणंति) एता गाढयोगप्रतिपक्षास्तेषां योगो नित्यप्यन्ते, किं कारणमिति चेत्? अत आह—मा ते प्रथमतः सन्तं काचित् मिथ्यादर्शयतां तुल्येयम् । अन्यच्च—तेषु दिवसेषु विहृतयो लभ्यन्ते, ततो ये अददा दुर्बलाः सन्ति ते—विकृतिपरिभागेन आप्यायन्तामिति योगनित्येणम् । ये पुनरितरे—आगाढयोगवर्धनः तेषां योगो न नित्यप्यन्ते केवलमन्यन् नो दिशन्ति नापि पठन्ति । व्य० ४ उ० ।

महामातु महामातु-स्त्री० । पितृज्येष्ठमातृजायायाम्, मातृज्येष्ठायां सप्तम्याम्, विपा० १ श्रु० ३ अ० ।

महामातु-महामातु-पुं० । ईशानेन्द्रस्य देवराजस्य रथाज्जीकाधिपती, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

महामाहण महामाहण-पुं० । महाध्यासो माहणश्चाति । मनःप्रभृतिकरणार्थाभिधानमगृह्यमादिभेदाभिज्ञजीवहनननिवृत्ते, उत्त० ३ अ० ।

महामुनि-महामुनि-पुं० । मनुते मन्यते वा जगताम्बकालावस्थामिति मुनिः, सर्वज्ञत्वान् । महाध्यासो मुनिश्च महामुनिः । अथवा—मुनयः साधवस्तेषां महान प्रधाना महामुनि । विशे० । महातर्पास्थान, उत्त० २ अ० । सूत्र० । जिनकल्पिकादी, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० । प्रशस्तयतो, उत्त० २ अ० । यथावस्थितात्रकालवर्षादिति, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । आचा० । आ० म० । ज्ञानसम्पन्न, पा० १ वि० । आ० चू० । दर्श० । परमनिग्रन्थे, अष्ट० ३६ अष्ट० ।

महामुनिचरित महामुनिचरित-न० । महान्तश्च ते मुनयश्च महामुनयः स्थूलभद्रवज्रस्वाम्यादयः पूर्वर्षयस्तेषां चरितानि—चेष्टितानि । महामुनिचेष्टितेषु, घ० ३ अधि० ।

महामेह महामेघ-पुं० । प्रभृतजलक्षरके बृहन्मेघे, अनु० । (एते ' उस्मन्पिणी ' शब्दे द्वितीयभागे ११६४ पृष्ठे दर्शिताः)

महामेहणिउरंवभूय-महामेघनिकुरम्बभूत-पुं० । महान जलभारावनतः प्रावृट्कालभावी मेघनिकुरम्बो मेघसमूहस्तथाभूतो गुणैः प्राप्ता महामेघनिकुरम्बभूतः । महामेघबृन्दोपमः जी० ३ प्रति० १ उ० ।

महामोह-महामोह-पुं० । महाध्यासो मोहश्च महामोहः । मिथ्यात्वे, दश० १ तत्त्व । भवशते दुःखेवदनीये कर्मणि, दशा० ६ अ० । आचा० । ग० । (महामोहकारणानि ' मोहार्णज-द्वारण, शब्दे व्यवर्धामि) योगिपरिभाषया राग, स्था० २ ठा० १ उ० ।

महायत्तो-देशी-आद्ये, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

महायारकहा-महानारकथा स्त्री० । महत्या आचारकथायाः प्रतिपादकं दर्शकालिकस्याभ्ययनं, दश० ।

जो पुर्वि उहिठ्ठो, आयारो मो अहीणमहरितो ।

सखेव य होइ कहा, आयारकहाए महर्हण ॥ २४४ ॥

यः पूर्वं क्षुल्लकाचारकथायां निर्हिष्टः उक्तः, आचारः—ज्ञानाचारादि, अनावहीनानिर्गन्ता वक्तव्यः । सैव च भवति कथा, आक्षेपवर्गादलक्षणा वक्तव्या । चशब्दात्तद्वैव क्षुल्लकप्रतिपक्षोक्तं महद् वक्तव्यम्, आचारकथायां महत्यां प्रस्तुतायामिति गाथार्थः । दश० ४ अ० २ उ० ।

महारम्भ-महारम्भ-त्रि० । महानारम्भो बहूनोपमण्डलि-कागन्त्रीप्रवाहकपिपतादपोपणादिको यस्य स महारम्भः । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । महानिच्छापरिमाणेनाकृतमयीदया बृहदारम्भः पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणा यस्य स महारम्भः । चक्रवर्त्यादिके, स्था० ४ ठा० ४ उ० । पर्जन्यादिव्यपगापणप्रधानकर्मकारिणि, स्था० ३ ठा० १ उ० । सूत्र० । दशा० । महारम्भया-महारम्भता-स्त्री० । चक्रवर्तिन्वादी स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

महारण-महारण-न० । महासंग्रामे, स० ।

महारम्भ-महारम्भ-त्रि० । अतिरमणीये, पञ्चा० = वि० ।

महारयण-महारण-न० । प्रधानरत्ने, महारत्ने घञ् ' स० आच० ।

महारह-महारथ-पुं० । प्रकरणादत्र नारायणः—तस्मिन्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

महाराय-महाराज-पुं० । लोकपाले, नि० १ श्रु० १ वर्ग ७ अ० । आ० म० । स्था० । भ० ।

महारायत्त-महाराजत्व-न० । लोकपालत्वे, स० ७८ सम० ।

महारिदु महारिष्ट-पुं० । बलैर्वैरोक्षनेन्द्रस्य नाश्यानीकाधिपती, स्था० ७ ठा० ।

महारिसि-महर्षि-पुं० । संयतात्मनि, आ० म० १ अ० । सूत्र० ।

महारिह महर्ह-त्रि० । महार्हे, न० । ज्ञा० । महमुत्सवमहर्हतीति महार्हः । परमोत्सवाहर्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० २ उ० । विपा० । बहुमूल्ये, प्रश्न० ४ संघ० द्वार ।

महारोरुय महारौरुक-पुं० । सप्तमनस्कपृथ्वीस्वरूपे महानरके, स्था० ४ ठा० ३ उ० । जी० । ज्यो० । सूत्र० । पञ्चा० । स० ।

महारोहिणी-महारोहिणी-स्त्री० । स्वनामख्यातायां महाविद्यायाम्, आ० चू० ४ अ० ।

महालक्ष्मो-देशी-नरुणे, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा । भाद्रपदीयश्राद्धपक्षे, दे० ना० ६ वर्ग १२७ गाथा ।

महालक्ष्मी

महालक्ष्मी-महालक्ष्मी-स्त्री० । महाविष्णोर्भार्यायां पालगो-
पालस्याप्यर्मात्तारि, तं० ।

महालय-महालय-पुं० । महान महानां वा आलय आश्रितः ।
 राजमार्गे, भाषतस्तु महद्भिस्तीर्थकर्गादिभिरग्याश्रिते सम्य-
 गर्शनादिमुक्तिमार्गे, उत्त० १० अ० । सूत्र० । स्था० । आत्मा० ।
 क्षेत्रस्थितिभ्यां महत्सु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । स० । “ मा
 कामि कम्पाई महालयाई ” उत्त० १३ अ० । सूत्र० । उत्स-
 वाश्रयभत्त, स० ५३ सम० ।

महालयसर्वतोभद्रा- महालयसर्वतोभद्रा-स्त्री० । सर्वतोभद्र-
प्रतिमाभेद, अन्त० ।

[illegible][illegible]

चउएहं दो वासा अडु मासा वीसं दिवसा सेसं तेहव०
जाव सिद्धा । (सूत्र-२३)

अन्त०८ वर्ग० अ० । महालया आलयप्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वाद् ।
अतिशयातिशयगुरुके, भ० १ श० १ उ० । विपा० । अनु० ।
महालो-देशी-जारे, दे० ना० ६ वर्ग ११६ गाथा ।

महालस-महालस-त्रि० । अत्यन्तमलसं, महा० ३ अ० ।
महालोहिअम्ब-महालोहिताक्ष-पु० । बलेर्वैरंगचनेन्द्रस्य
महिषानीकाधिपतौ, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

महावक्त्र-महावाक्यार्थ-पु० । प्रक्षिप्ततस्मैर्वधर्मात्मकत्व-
वस्तुप्रतिपादकानेकान्तवाद्विषयार्थे, पा० ११ विध० ।
महावक्त्रय-महावाक्यार्थज-त्रि० । अनेकान्तविषयार्थज-
न्य, पा० ११ विध० ।

महावक्त्र-महावन्म-पु० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे शीता-
या महानद्या दक्षिणेऽपराजितागजधानीयुक्ते विजयक्षेत्र-
युगले, स्था० ८ ठा० । महावन्तो विजयोऽपराजिता ग-
जधानी वैधर्मणकूटो नाम वल्लभकाराद्रिः । ज० ४ वल्ल० ।
महावज्रा-महावज्या-स्त्री० । लोकपीडया साधव्यायां वस-
न्ती, पं० ब० ३ द्वार । ('वसन्ति' शब्दे दर्शयिष्यते)

महावण-महावन-न० । मथुरायां म्नामख्यातं वनं, ती० ८
कल्प । वल्ल० ।

महावप्प-महावप्प-पु० । जम्बूद्वीपस्य पश्चिमं शीतोदाया म-
हानद्या उत्तरं जयान्तिकापुराप्रतिबद्धे विजयक्षेत्रयुगले, स्था०
८ ठा० । आ० क० ।

दो महावप्पा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

महावराह-महावराह-पु० । महाकायस्करे, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

महावल्ली-देशी-नलिन्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १२२ गाथा ।

महावाय-महावात-पु० । उद्दण्डवाते, ज्ञा० १ श्रु० १० अ० ।
अनल्पवाते, भ० ४ श० २ उ० । आवा० ।

महावाउ-महावायु पु० । ईशानेन्द्रस्य पीठानीकाधिपतौ
अश्वराजे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

महाविगइ-महाविकृति-स्त्री० । महारसे, महाविकारकारि-
त्वात् । महाविकृतयो महारसत्वेन महाविकारकारित्वान्म-
हनः सत्त्वापघातस्य कारणत्वात् । स्था० ।

चत्वारि महाविगइओ पम्पत्ताओ । तं जहा-महुं मंमं
मजं रावणीयं । (सूत्र-२७४)

मद्यभेदं च । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

महाविजय-महाविजय-न० । महान् विजयो यत्र नन्
महाविजयम् । पुष्पोत्तरनामके विजयानि विमानभेदे,
कल्प० । (पुष्फुत्तरं स्ति) पुष्पोत्तरनामकम् (प-
वरपुण्डरीकाओ स्ति) प्रवरेषु अन्यधेष्टविमानेषु पुण्डरी-
कमित्येवैतकमलमित्यतिश्रेष्ठमित्यर्थः । तस्मान् (महा-

विमानाउ स्ति) महाविमानान् । कल्प० १ अधि० १
कण । जी० । आ० श्रु० ।

महाविज-महाविद्य-पु० । केवलित्तुर्दशपूर्वविप्रभृतौ भ-
वोगनिदानवेत्तारि, आध० ४ अ० । अष्टाङ्गायुर्वेदरूपस्य
धन्वन्तरिप्रणीतस्य वैद्यकशास्त्रस्य यथाऽऽम्नायमधीत-
वन्ति, वृ० १ उ० ।

महाविजा-महाविद्या-स्त्री० । महापुरुषप्रवृत्तविद्यायाम्, आ०
म० १ अ० ।

महाविदेह-महाविदेह-पु० । जम्बूद्वीपमध्यगते धर्मे, जं० ।

तद्वक्तव्यतामाह—

कहि शं भंते ! जंबुद्वीवं दीवं महाविदेहे गामं
वासं पम्पत्ते ? । गोअमा ! शीलवंतस्स वासहरपव्वय-
स्स दक्खिणेणं गिमहस्स आमहरपव्वयस्स उत्तरेणं
पुर (च्छि) न्थिमलवणममुहस्स पच्चन्थिमणं पच्चन्थिमलव-
णममुहस्स पुरन्थिमणं, एत्थ गं जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे
गामं वासं पम्पत्ते । पार्हेणपडीणायए उदीणदाहिणवि-
न्थिम पलिअंक्रमंटाणामंठिए दुहा लवणममुहं पुट्टं पुरन्थि-
म० जाव पुट्टं, पच्चन्थिमिल्लए कोडीए पच्चन्थिमिल्लं
० जाव पुट्टं, तित्तीमं जोअणमहस्साइं लच्च चुलमीए जां-
अणमए चत्तीरि अ एगूणवीमइभाण जोअणस्स विक्खंभ-
णं ति । तस्स बाहा पुरन्थिमपच्चन्थिमं शं तेत्तीमं जोअण-
महस्साइं मत्त य मत्तमहुं जोअणमए मत्त य एगूणवी-
मइभाण जोअणस्स आयांमणं ति, तस्स जीवा बहुमज्झदे-
मभाण पार्हेणपडीणायया दुहा लवणममुहं पुट्टं पुर
न्थिमिल्लए कोडीए पुरन्थिमिल्लं ० जाव पुट्टं, एवं पच्च-
न्थिमिल्लए ० जाव पुट्टं, एगं जोयणमयमहस्सं आयामे-
णं ति, तस्स धणुं उभओ पामि उत्तरदाहिणेणं एगं जां-
अणमयमहस्सं अट्ठावणं जोअणमहस्साइं एगं च तेरसुत्त-
रं जोअणमयं मोलम य एगूणवीसइभागे जोयणस्स
किंचि विमेमाहिणं परिक्खंवेणं ति ।

"कहि गमित्यादं क भदन्त ! इत्यादि सूत्रं स्वयं यो-
ज्यम्, नवरं महाविदेहं नाम वर्षं-चतुर्थं क्षेत्रं प्रकृतम् ?
गौतम ! नीलवतो वर्षधर्पधेतस्य चतुर्थस्य क्षेत्रविभाग-
कारिणो दक्षिणेनेत्यर्थः (गिमहस्स इत्यादि) व्यक्रमः,
नवरं पल्लवसंस्थानसंस्थितमायतनचतुरस्रत्वात्, विस्तारेण
त्रयस्त्रिंशद्वयोजनसहस्राणि पट् च योजनशतानि चतुरशी-
त्यधिकानि चतुरश्रैकोनविंशतिभागान् योजनस्य विष्कम्भे-
न, निषधविष्कम्भाद् द्विगुणविष्कम्भकत्वात् । अथ बाहादि
सूत्रत्रयमाह—(तस्स बाहा इत्यादि) तस्य महाविदेहस्य व-
र्षस्य पूर्वापरभागेन बाहा प्रत्येकं त्रयस्त्रिंशद्वयोजनसहस्रा-
णि सप्त च योजनशतानि सप्तपञ्चाधिकानि सप्त च ए-
कोनविंशतिभागान् योजनस्य आयांमनेति । ननु " महया
धणुपट्ठाओ, उहरागं सोहिआ हि धणुपट्टं । जं तन्थ हवइ स्व-

महाविदेह

सं, तस्मिन् विदेहस्य बाह्वे ॥ १ ॥ इति ध्वननात् । महतो धनुःपृष्ठाविदेहानां दक्षिणाङ्गस्योत्तराङ्गस्य च सर्वान्धनो लक्ष्मकमपृष्ठाशतं सहस्राणि शतमेकं त्रयोदशाधिकं योजनानां षोडश च कलाः साङ्गी योजन १४=११३ कलाः १६ कलाङ्गं चेत्येव परिमाणान्नधनुःपृष्ठं निषधादिसेवाधिलक्ष्मकं चतुर्विंशतिसहस्राणि त्रीणि शतानि पदचत्वारिंशदधिकानि योजनानां नव च कला योजन १२४३४६ कलाः ६ इत्येवं परिमाणं शोधय । ततश्च शेषांशं त्रयोविंशत् सहस्राणि सप्त शतानि सप्तपृष्ठाधिकानि योजनानां सप्त च कलाः साङ्गी योजनानां ३३७६७ कलाः ७ कलाङ्गं १ च, एषामङ्गे षोडश योजनसहस्राणि अष्टा शतानि त्रयोदशाधिकानि योजनानां त्रयोदश च कलाः सपादा इत्येवं रूपा बाह्वे विदेहानां सम्भवन्ति, अत्र तु त्रयोविंशत् सहस्रादिरूपा उक्ता तत्किमिति ? उच्यते-सर्वत्र घेताख्यादिषु पूर्वबाह्वे अपरबाह्वे च यावती दक्षिणतस्तावती उत्तरतोऽपि परं व्यवहितत्वेन सा समीप्य नोक्ता, इयं तु समीपितत्वात्समीप्येवाक्ता, सूत्रे दक्षिणबाह्वेप्रमाणेवात्तराङ्गस्य नमर्थे बोधायनुमिति । अथास्य जीवामाह—(तस्म जीवा इत्यादि) तस्य विदेहस्य जीवा बहुमध्यदेशभागे विदेहमध्ये इत्यर्थः । अन्येषां तु वर्षवर्षधराणां चरमप्रदेशपरिधिजीवा, अस्य तु मध्यप्रदेशपरिधित्यर्थः, इयमेव च जम्बूद्वीपमध्यम्, अत एव चायामेन लक्षयोजनमाना, मध्यमात्परतस्तु जम्बूद्वीपस्य सर्वत्र दक्षिणत उत्तरतो वा लक्षाभ्युनन्यूनमानत्वात्, अथास्य धनुःपृष्ठमाह—(तस्म धनुः इत्यादि) तस्य विदेहस्योभयोः पार्श्वयोः एतदेव विष्टुणोति—(उत्तरद्वारिणे णं ति) उत्तरपार्श्वे दक्षिणपार्श्वे वा एकं योजनलक्षम् अपृष्ठाशतं योजनसहस्राणि एकं च योजनशतं त्रयोदशोत्तरं षोडश चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य किञ्चिद्विशेषाधिकान् परिक्षेपण, यथाऽन्यत्र साङ्गीः षोडश कला उक्तास्तदत्र किञ्चिद्विशेषाधिकपदेन संवृद्धीतम्, उद्धगितकलांशान् विवक्षिता इति । अत्राधिकार्थसूचनार्थं करणान्तरे दृश्यते—जम्बूद्वीपपरिधिस्मिन्नां लक्षाः षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्याधिकं योजनानां त्रयोदशमपृष्ठाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलान्येकमङ्गुलम्, योजन ३१६२२७ त्रयोदश ३ धनं १२८ अङ्गुलानि ६३ अङ्गुलम् तत्र योजनगार्श्वीक्रियते, लक्ष्यमेकं लक्षमपृष्ठाशतं सहस्राणि शतमेकं त्रयोदशाधिकं योजनानि १४=११३, यत्वेकं योजनं शतं तत्कलाः क्रियन्ते लब्धाः एकान्विंशतिः कोशत्रये च लब्धाः सपादाश्चतुर्दश कलाः, उभयमीलेन जाताः सपादाश्चतुर्विंशत् कलाः, तासामङ्गे लब्धाः साङ्गीः षोडश कलाः । यथ कलाया अष्टमा भागाऽधिक उद्धगति यानि च धनुषामङ्गे लब्धानि चतुर्षष्टधनं यानि च साङ्गीत्रयोदशाङ्गुलानामङ्गे पादोनानि सप्ताङ्गुलानि तदेतत्सर्वमल्पत्वाच्च विवक्षितमिति ।

अधुना विदेहवर्षस्य भेदाधिरूप्यमाह—

महाविदेहं णं वामे चउर्विहं चउप्पडोआरे पप्पत्ते । तं जहा-पुव्वविदेहं १, अवर्गविदेहं २, देवकुरा ३, उत्तरकुरा ४ । महाविदेहस्म णं भंते ! वामस्म केरि-

सए आगारभावपडोआरे पप्पत्ते ? । गोयमा ! बहुस-मग्गणिजे भूमिभागे पप्पत्ते ०जाव कित्तिमेहिं चव अकित्तिमेहिं चव । महाविदेहे णं भंते ! वासे मणुआणं केरिमए आगारभावपडोआरे पप्पत्ते ? । गोयमा ! तेसि णं मणुआणं छव्विहं संघयणे छव्विहं संठाणे पंच धणु-सयाहं उहुं उच्चत्तेणं जहणेणं अंतोमुहूत्तं उक्केसेणं पु-व्वकांडी आउअं पालेति पालेत्ता अप्पेगइया शिरय-गाभी ०जाव अप्पेगइया सिज्झंति ०जाव अंतं करेति । से केणउद्धणं भंते ! एवं वुच्चइ महाविदेहे वासे म० २ गो-अमा ! महाविदेहं णं वासे भारदेरवयहेमवयहेग्गवयह-रिवासरम्मगवासेहिंतो आयामधिकस्वम्भंठाणपरिणाहेणं वित्थिण्णतराए चव विपुलतराए चव महंततराए चव सुप्पमाणतराए चव महाविदेहा य इत्थं मणुआ परिवमंति, महाविदेहे य इत्थं देव महिद्धिण ०जाव पलिअंविद्धिण परिवमइ, से तेणउद्धणं गोअमा ! एवं वुच्चइ-महाविदेहे वामे म० २, अदुत्तरं च णं गोअमा ! महाविदेहस्स वामस्म मामए णामधेजे पप्पत्ते, जं ण कयाइ णाऽसि ण कयाइ नऽत्थि ण कयाइ ण भविस्सइ ॥ सूत्र-८५ ॥

(महाविदेहं णं इत्यादि) महाविदेहं वर्षं चतुर्विधं-चतुष्पकारं पूर्वविदेहाद्यन्यतरस्य महाविदेहत्वेन व्यपदिश्यमानत्वात्, अत एव चतुर्षु-पूर्वापरविदेहदेवकुरात्तरकुरात्तरपु-क्षेत्रविशेषेषु प्रत्यवतारः-समवतारो विचारणीयत्वेन यस्य तत्तथा, चतुर्विधस्य पर्यायो वाऽयम्, तत्र पूर्वविदेहो यो भूगोर्जम्बूद्वीपगतः प्राग्विदेहः, एयं पश्चिमतः सोऽपरविदेहः, दक्षिणतो देवकुरात्तरा विदेहः, उत्तरतस्तु उत्तरकुरात्तरा विदेहः । ननु पूर्वापरविदेहयोः समानेक्षणानुभाषकत्वेन महाविदेहव्यपदेश्यताऽस्तु, देवकुरात्तरकुरात्तरा त्वकर्मभूमिकत्वेन कथं महाविदेहत्वेन व्यपदेशः ? उच्यते-प्रस्तुतक्षेत्रयोर्भूगोर्जपक्षयोः महाभागत्वात् महाकायमनुप्ययोगित्वान्महाविदेहद्वयोर्धेयत्वाच्च महाविदेहवाच्यता समुचितत्वेन सर्वं सुस्थम् । अथास्य स्वरूपं वर्णयतुमाह—(महाविदेह इत्यादि) प्राग्वन्, अत्र यावत्करणान् " आलिगपुक्खेइ या ०जाव णाणाविह पंचयस्सहिं मणोहिं तणाह अ उव्वोभिण " इति । संप्रत्यत्र मनुजस्वरूपमाह—"महाविदेहं णं इत्यादि प्राग्वन्, आभ्यां सूत्राभ्यामस्य कर्मभूमित्वमभाणि, अन्यथा कर्षकादिप्रवृत्तानां तृणादीनां कृत्रिमत्वं तद्वर्णयितव्यं च मनुष्याणां पञ्चमगतिगामित्वं न स्यात् । अथास्य नामार्थं प्रश्नयन्माह—" से केण देवगमित्यादि प्राग्वन्, प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरसूत्रं-गीतम् । महाविदेहवर्षं भारतं गवतहैमवतहैरगयहग्विष्वग्भ्यः कर्षेभ्यः आयामाधिकम्भस्मंस्थानपरिणाहेन, समाहारादेकवद्भाषाः । तत्राऽयामाधिकं प्रतीतम्, परिणाहः-परिधिः, अत्र च व्यस्ततया विशेषणनिर्देशोऽपि योजना यथासम्भवे भवतीत्यायामेन महत्तरक एव लक्षप्रमाणजीवाकत्वात्, तथा विष्कस्मेन विस्तीर्णतरक एव साधिकचतुरशीतिपदशनाधि-

कत्रयमिश्रशयोजनसहस्रप्रमाणत्वात्, तथा संस्थानेन पल्य-
ङ्करूपेण विपुलतरक एव पार्श्वद्वयेऽर्पाययोस्तुल्यप्रमाणत्वा-
त् । हेमघटादीनां पल्यङ्कसंस्थितत्वेऽपि पूर्वजगतीकाणानां
संवृत्तत्वेन पूर्वापरेष्वर्थेष्वप्युक्त्यादिति । तथा परिणामेन सुप्रमा-
णतरक एव, एतदनुःपृष्टस्य जम्बुद्वीपपरिभ्यस्तमानत्वादि-
ति, अत एव महान्—अतिशयेन, विशिष्टो—गरीयान्, देहः—
शरीरमाभोग इति यावत् येषां ते महाविदेहाः । अथवा—म-
हान् अतिशयेन, विशिष्टो गरीयान्, देहः—शरीरं कलेष्वरं येषां
ते तथा, ईदृशास्तत्रत्या मनुष्याः, तथाहि—तत्र विजयेषु सर्व-
वा पञ्चधनुःशतोच्छ्रया देवकुत्तरकुरुषु त्रिगव्युतोच्छ्रयाः
ततो महाविदेहमनुष्ययोगादिदमपि क्षत्रं महाविदेहाः । म-
हाविदेहश्च शब्दः स्वभावाद्बहुवचनान्त एव, एतच्च प्रागे-
योक्तम् । ततो बहुवचनेन व्यसहिते, दृश्यते च कश्चिदेक-
चनान्तोऽपि, तदपि प्रमाणम्, पूर्वमहर्षिभिस्तथाप्रयोगकर-
णम् । अथवा—महाविदेहनामा देवोऽत्राधिपत्यं परंपालय-
ति, तेन तद्योगादपि महाविदेह इति, शेषं प्राग्बन् । जं०
४ वृत्त० । स्था० । प्रव० । प्रज्ञा० । विपा० । स० । आ० चू० ।
(उत्तरकुरुवक्ष्यता ' उत्तरकुरा ' शब्दे द्वितीयभागे ७५७
पृष्ठे गता) (कच्छादिविजयानां घर्णकः कच्छाऽऽविशब्देषु)
पिशाचविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।

जम्बुद्वीपे दीपे महाविदेहे वासं चउव्विहे पप्पत्ते । तं ज-
हा—पुन्वविदेहे, अवरविदेहे, देवकुरा, उत्तरकुरा ।

स्था० ४ ठा० । (महाविदेहे कल्याणचिन्ता ' कल्लाण ' शब्दे
तृतीयभागे ३८४ पृष्ठे कृता ।)

महाविदेहा—महाविदेहा स्त्री० । शरीराद्बहिर्नैर्गपेक्ष्येण मनो-
वृत्तौ, छा० । शरीराद्बहिर्या शरीरनैर्गपेक्ष्येण मनोवृत्तिः सा
महाविदेह्युच्यते, शरीराऽहंकारविगमात् । अत एवाक-
ल्पितत्वेन महत्त्वात् शरीराऽहंकारोऽस्ति हि बहिर्बृत्तिर्म-
नसः कल्पितोच्यते । तस्याः कृतसंयमायाः सकाशात्
प्रकाशस्य शुद्धसम्बलक्षणस्य यदावर्णं कलेशकर्मादि त-
त्त्वयो भवति, सर्वे चित्तमलाः क्षीयन्त इति यावत् । तदुक्त-
म्—“ बहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहा ततः प्रकाशावर्णस्त-
य इति । छा० २६ छा० ।

महाविमाण—महाविमान—न० । अनुसरविमानेषु, स्था० ।

उड्डलोणे पंच अणुत्तरा महमहाविमाणा पप्पत्ता । तं-
जहा—विजए, वेजयंतं, जयंतं, अपराजिए, सव्वहुमिद्धे ।
स्था० ५ ठा० २ उ० । सूत्र० ।

महाविल—देशी—व्यामिन, वे०मा० ६ वर्ग १२१ गाथा ।

महाविस—महाविष पुं० । महजम्बुद्वीपप्रमाणशरीरस्यादिवि-
पतया भयनात् विषं यस्य सः । छा० १ श्रु० ६ अ० । प्र-
धानविषयुक्तं, आच० ४ अ० । जम्बुद्वीपप्रमाणस्यापि शरी-
रस्य व्यापनसमर्थं विषे, भ० १५ श० ।

महाविमय—महाविषय—त्रि० । वृहद्गोचरं, पञ्चा० ८ विष० ।
आच० । दर्श० ।

महाविहि—महाविधि—पुं० । वृहद्विधौ, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

महावीर—महावीर—पुं० । महाश्रमां वीरश्च कर्मविदारणस-

हिष्णुर्महावीरः । तं० । ' शूर ' ' वीर ' विक्रान्तौ । कथायाविशत्रु-
जयान्महाविक्रान्तौ महावीरः । आ० म० १ अ० १ दश० स्था० ।

एवं समरणं भयवं महावीर इमीमं आसप्पिणीए चउ-
व्वीमाए तित्थगराणं चरमतित्थयरे सिद्धे बुद्धे पुत्ते ० जाव
सव्वदुक्खप्पहीणे । (सूत्र—५३)

(एवं समरणं इत्यादि) एक—असहायः, अस्य च सिद्ध
इत्यादिना संबन्धः, आस्यति—तपस्यतीति भ्रमणः, भज्यत
इति भगः—समग्रैश्वर्याविलक्षणः, उक्तं च—

“ ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसश्च श्रियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, पण्णां भग इतीह्मा ॥ १ ॥ ” इति ।

स विद्यते यस्येति भगवान्, तथा विंशवेण्णयति—मोक्षं
प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः, प्रेरयति वा—क-
र्माणि निराकरोति, वीरयति वा—रागादिशत्रून् प्रति
पराक्रमयति इति वीरः, निर्लक्षिता वा वीरे, यदाह—

“ विदारयति यत्कर्म, तपसा न विगजते ।

तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ”

इतर्गीराऽपक्षया महाश्रमां वीरश्चेति महावीरः,

भाष्यांस्तः च—

“ निरुयणाविक्रमायजसो, महाजसो नामग्रे महावीरो ।

विक्रान्तो य कसायाऽऽइ सत्तुंमन्नपराजयसो ॥ १ ॥

इदं विंसेमेण व, विवइ कस्माइ गमयइ सिव वा ।

गच्छइ अतेण वीरो, स महं वीरो महावीरो ॥ २ ॥ ” इति ।

अस्यामवसर्पिण्यां चतुर्विंशतेस्तीर्थकगणां मध्ये चरम-
तीर्थकरः सिद्धः—कृतार्थो जातः । बुद्धः—केवलज्ञानेन
बुद्धवान् बोध्यम्, मुक्तः कर्मभिः, यावत्करणात् ' अ-
तकंड ' अन्तो भवस्य कृतो येन सोऽग्निकृतः ' परिनि-
व्वुडे ' परिनिर्बृतः कर्मकृतविकारविहरात् स्वस्थीभूतः,
किमुक्तं भवति ?—“ सव्वदुक्खप्पहीणे ” सर्वाणि शरी-
राऽऽदीनि दुःखानि प्रक्षीणानि—प्रहीणानि वा यस्य स, स-
वेदुःखप्रक्षीणः सर्वदुःखप्रहीणो वा । सर्वत्र बहुर्मादौ ज्ञा-
न्तस्य यः परनिपातः स आहिताग्न्यादिवशीनादिति । इह
च तीर्थकरं प्वेतस्यैवैकत्वं मोक्षगमनं, न तु श्रूयभादीनां,
दशसहस्रादिपरिवृत्तत्वेन तेषां सिद्धत्वात्, उक्तं च—

“ एगो भगवं वीरो, तसीसाए सह निव्वुओ पासो ।

छुत्तासएहि पंचहि, सएहि नेमी उस्सिद्धगओ ॥ १ ॥ ” इति ।

स्था० १ ठा० । सूत्र० । कर्मदारणसहिष्णौ, सूत्र० १

श्रु० १५ अ० । श्रीमहर्षिमानस्वामिनि, सूत्र० १ श्रु० ६

अ० । सर्वलोकचमत्कारिकारिणि, आच० १ श्रु० ६ अ०

३ उ० । आच० । आ० चू० । रा० । ग० । अने० । प्रज्ञा० ।

पा० । विशेष० । स्था० । सूत्र० । अनु० । प्रव० । ल० ।

(संपूर्णोऽधिकारः ' वीर ' शब्दे चर्यते)

ममरणं भगवया महावीरणं अट्ट रायाणो मुंटे भवि-
त्ता अगाराओ अणगारियं पच्चाविया । तं जहा—“ वीरंगय
वीरजमे, संजयए शिज्जए य रायरिसी । संयमिव उदा-
यणे, तह संखे कामि वद्धणे ॥ १ ॥ ” (सूत्र—६२१) स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

वेदामि महाभागं, महामुणिं महायमं महावीरं ।

अमरनरायमहिषं, तिन्थयरमिमम्म तिन्थस्म ॥

आ० म० १ अ० । स्था० । पञ्चा० । भ० । ज० । आचा० । स० । आ० चू० । श्रीवीरतीर्थकृतो द्विसप्ततिवर्षायायुर्मान-
मुक्ते, तज्जन्मदिनाद्वा गर्भोत्पत्तेर्वा तदायुर्विचार्यमाणं मिथो
विघटने तर्ककार्मान् प्रश्ने, उत्तरम्—जन्मपञ्चादपेक्षया तु
जन्मतः, परमार्थतस्तु गर्भोत्पत्तिर आयुःपरिमाणं गणय-
ते, त्वाप्तमन्यादिवर्षमानप्रतिपादने तु न्यूनाधिकमासदिवसा-
नामविवक्षणाच्च विसेवदतीति । ६४ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।
श्रीवीरगे द्वाविंश भवे राजा, त्रयोविंश भवे चक्री, चक्रिणो
देवतास्काऽऽगता भवन्त्यन्यतो वेति प्रश्ने, उत्तरम्—आवश्य-
कवीरवर्गात्ताद्यनुसारेण सिंहभयानन्तरं नागकभवादुद्गुह्य-
तिर्यग्मनुष्यादिभेषु भ्रान्त्वा चक्री जाताः, राजभवस्तु
स्तोत्रेष्वेव दृश्यते नान्यत्र, तेनादिशब्दग्रहणात्सुरादिभेषो-
ऽपि संभाव्यत इति । ११३ प्र० । सेन० २ उल्ला० । निर्वा-
णावसरे श्रीवीरगे षोडश प्रहरान् यावद्देशना वृत्ता, सा
कस्मादिनादारभ्य कस्मिन् दिने पूर्णा जातेति प्रश्ने, उत्त-
रम्—चतुर्दशीदिनादारभ्यामावास्यायाः पाश्चाच्चटिकाद-
यरात्रौ देशना पूर्णा जाता संभाव्यते, यतोऽमावास्यायामे-
कानविंशन्मुहूर्ते निर्वाणं कथितमस्ति षोडश प्रहरास्तु ततो-
ऽर्वाग जाता युज्यन्ते इति । ४७० प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
महावीरगे कर्णशलाकाकर्णे कथमाक्रन्दः कृतः, अनन्तव-
लत्वादिति प्रश्ने, उत्तरम्—अनन्तवलत्वं भगवतां सार्विकवी-
र्यमाश्रित्यैवोक्तम्, “अपरिमितवला जिग्वीरिदा” इत्यत्र तथा
व्याख्यानात्, ततः प्रबलपीडावशाद्भगवत आक्रन्दसंभ-
वेऽपि न किमप्यनुपपन्नमिति । ४६५ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।
महावीरथुहं—महावीरस्तुति—स्त्री० । वीरस्तवनात्मके सूत्रकृ-
ताङ्गस्य पद्येऽध्ययने, स० १५ सम० ।

महावीरभामिय—महावीरभाषित—न० । प्रश्नव्याकरणानां तृ-
तीयेऽध्ययने, स्था० १० टा० ।

महावीहि—महावीथि—स्त्री० । महती चासौ वीथिश्च । सम्यग्-
दर्शनादिरूपे मोक्षमार्गे, आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

महावृट्टिकाय—महावृष्टिकाय—पुं० । प्रभृतवृष्टौ, स्था० ।

तिहिं ठाणेहिं महावृट्टिकाय मिया । ते जहा—तेमि च
णं देममि वा पणममि वा वहवे उदगजोणिया जीवा
य पोगला य उदगताण वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उव-
वज्जंति, देवा जक्खा नागा भूया मम्ममागहिया भवंति
अन्नन्थ समुट्ठियं उदगपोगले पणिणयं वामिउक्कामं ते
देमं माहरंति, अन्नभवहलणं च णं समुट्ठियं पणिणयं
वामिउक्कामं णो वाउकातो विहुण्णति, इच्चणहिं तिहिं ठाणेहिं
महावृट्टिकाय मिया । (सूत्र-१७६) स्था० ३ टा० ३ उ० ।

महावेग—महावेग—पुं० । महोत्साहवशात्, प्रज्ञा० १ पद । भूतनि-
कायभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

महावेज्ज—महावेज्ज—पुं० । अष्टाङ्गायुधैर्वैज्जं विज्जे, वृ० १ उ० ।

महावेयण—महावेदन—न० । महापीडायाम्, भ० ६ श० २ उ० ।

महावेयणतर—महावेदनतर—त्रि० । महती वेदना जीवानां
यस्मान्म तथा । जीवानां महत्या वेदनाया उत्पादके, भ० ७
श० १० उ० ।

महावोदि—महावोन्दि—स्त्री० । महाप्रभावतनो, भ० ३ श० २ उ० ।
महाम—महाऽश्व—पुं० । बृहत्सुरङ्गे, श्री० ।

महामंगाम—महामंग्राम—पुं० । चक्रादिव्यूहरचनोपेततया सं-
व्यवस्थे महारणे, ज० २ वक्त० ।

महामंजितिय—महामांयात्रिक—पुं० । तीर्थकरं, आ० चू० १ अ० ।

महामडि—महाश्रद्धिन्—त्रि० । महती चासौ श्रद्धा च
महाश्रद्धा, सा विद्यते भोगेषु तदुपायेषु वा यस्य स
तथा । भोगाशक्तचित्ते, “अमरायह महासही” आचा० १
श्रु० २ अ० ५ उ० ।

महामद—महाशठ—पुं० । अतिशठे, “जायंति यं तदा
पिया माहिल्लं महासदंयं” सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

महाममाह—महाममाह—पुं० । बृहत्पुरुषालामपि बहूनां स-
न्नाहं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महामत्त—महामत्त—पुं० । अवैकल्यव्याध्यवसायवर्ति, पञ्चा०
१२ विव० ।

महामत्ता—महामत्ता—स्त्री० । सर्वत्र सदित्येवमनुगताका-
रावयोधहेतुभूते सामान्ये, स्था० ७ टा० । यद्वशाद्वि-
शेषेण सर्वत्र सदितीति प्रत्यय इति । आ० म० १ अ० ।

महामत्थ—महाशस्त्र—न० । नागवाणादि—दिव्यास्त्रेषु, नाग-
वाणादयो हि वाणा महाशस्त्राणि तेषामद्भुतविचित्रशक्ति-
त्वान् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

महासन्थणिवयण—महाशस्त्रनिपतन—न० । नागवाणाऽऽदीनां
दिव्यास्त्राणां प्रक्षेपणं, नागवाणाऽऽदयो हि वाणा महा-
शस्त्राणि तेषामद्भुतविचित्रशक्तित्वान् । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

महामत्थवाह—महामार्थवाह—पुं० । महावणिजि, आ० चू० १ अ० ।

महामद—महाशब्द—पुं० । शृगाले, “भुल्लुकिआ भसुआ
महासहा” पाद० ना० १२७ गाथा ।

महामहा—दर्शा—शृगाले, दे० ना० ६ वर्ग १२० गाथा ।

महाममण—महाश्रमण—पुं० । महातपस्विनः, द्वादशार्दात-
पश्चात्तणि, पं० व० १ द्वार । “भारह्मयसगोसे, सयग-
डेगे महाममणनामे । अगुणत्तोमसनेहिं, जाहि वरिस्माण
वोच्छित्ति ॥ १० ॥” ति० ।

महाममुह—महाममुद्र—पुं० । स्वयम्भूतमणादि—बृहत्सागरे,
पञ्चा० ४ विव० ।

महामयय—महाशतक—पुं० । स्फूर्तिचित्ते राजगृहवास्तव्ये
स्वनामख्याते गृहपते, उपा० ।

जंघु ! तेणं कालेणं तेणं समणं गजगिहं गयरे गुण-
मिले चेणं मेणिणं गया, तन्थ णं गयगिहं महामयय
णाणं गाहावई पग्गिमइ, अण्णं जहा आणंदो, णवरं अण्णं

हिरण्यकोडिओ मकंमाओ शिहाणपउत्ताओ अट्ट हिरण्यको-
डिओ मकंमाओ वुट्ठिपउत्ताओ अट्ट हिरण्यकोडिओ मकं-
माओ पविन्थरपउत्ताओ । अट्ट वया दमगोमाहम्मिएणं,
वएणं, तस्म गं महामययस्म ग्वईपामोक्खाओ तग्म भा-
गियाओ होन्था, अहीण ० जाव मुस्वाओ । तस्म गं म-
हामययस्म ग्वईए भागियाए कोलधरियाओ अट्ट हिरण्य-
कोडिओ अट्ट वया दमगोमाहम्मिएणं वएणं होन्था । अव-
मेमाणं दुवाममएहं भागियाणं कोलधरिया एगमेगा हिर-
ण्यकोडी एगमेगे य वए दमगोमाहम्मिएणं वएणं होन्था ।
(सूत्र ४६) ते गं कोले गं ते गं ममएणं मामी ममोमहे,
परिमा शिगगया, जहा आणंदो तहा गिग्गच्छइ तेहव सा-
वयधम्मं पडिवज्जइ, गवरं अट्ट हिरण्यकोडिओ मकंमाओ-
उच्चोइ, अट्ट वया ग्वईपामोक्खाहिं तग्महिं भागियाहिं
अवमेमं मेहुणविहिं पच्चक्खाइ, मेमं मच्चं तेहव, इमं
च गं एयारूवं अभिगगहं अभिगिएहइ कल्लाकल्लि च गं
कप्पइ मे व दंमियाए कंमपाहिए हिरण्यभागियाए मेव-
वहरित्तए, तए गं मे महामयय ममणोवामए जाए अभि-
गयजीवाजीवि ० जाव विहरइ । तए गं ममणं भगवं महा-
वीरं बहिया जगवयविहारं विहरइ । (सूत्र ४७) तए गं
तीम ग्वईए गाहावइणीए अणया कयाइ पुव्वरत्तावरत्त-
कालममयमि कुहुं ० जाव इमेयारूवं अज्झत्थिए ० ४ एवं
खलु अहं इमस्मिं दुवालमएहं सवत्तीणं विघाएणं
गो मंचाएमि महामययणं ममणोवामएणं मद्धि उ-
गलाइं माणुम्मयाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरित्तए,
ते मेयं खलु ममं एयाआ दुवालम वि गवत्तियाओ
अग्गिप्पओएणं वा मत्थप्प ० वा विमप्प ० वा जीवियाओ
ववरंविन्ता, एयामि एगमेगं हिरण्यकोडिं, एगमेगं वयं
मयमेव उवमंपज्जित्ता गं महामययणं ममणोवामएणं
मद्धि उगलाइं ० जाव विहरित्तए, एवं मंपेहइ एवं मंपे-
हिन्ता तामिं दुवालमएहं सवत्तीणं अंतगणि च छि-
दाणि य विवगणि य पडिजागरमाणी विहरइ, तए गं
मा ग्वई गाहावइणी अणया कयाइ तामिं दुवालमएहं
सवत्तीणं अंतरं जाणिन्ता छ सवत्तीओ मत्थप्पओएणं
उहंवइ उहंवइत्ता छ सवत्तीओ विसप्पओएणं उहंवइ
उहंवइत्ता तामिं दुवालमएहं सवत्तीणं कोलधरिअं
एगमेगं हिरण्यकोडिं एगमेगं वयं मयमेव पडिव-
ज्जइ २ त्ता महामययणं ममणोवासएणं मद्धि उग-
लाइं भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ । तए गं मा ग्वई गा-
हावइणी मंमलोलुया मंमेमु मुच्छिया ० जाव अज्झोववणा
बहुविहंहिं मेसंहि य मोल्लहिं य तालिएहिं य भजि-

एहिं य सुरं च महं च मेरुं च मज्जं च सीधुं च प-
मन्नं च आमाएमाणी ० ४ विहरइ । (सूत्र ४८) तए
गं रायगिहं शयं अणया कयाइ अमाधाए घुट्टं या-
वि होन्था, तए गं सा ग्वई गाहावइणी मंमलोलुया मंमे-
मु मुच्छिया कोलधरए पुग्गिमे महावेइ २ त्ता एवं
वयामी-तुम्भे देवाणुप्पिया । मम कोलधरिगहिंता वए-
हिंता कल्लाकल्लि दुव दुव गोणपोयए उदवेह उदवेहत्ता
ममं उवणेह, तए गं ते कोलधरिया पुग्गिमा ग्वईए गा-
हावइणीए तह त्ति एयमट्टं विणएणं पडिसुणंति पडि-
सुणित्ता ग्वईए गाहावइणीए कोलधरिगहिंता वएहिंता
कल्लाकल्लि दुव दुव गोणपोयए वट्ठेति २ त्ता ग्वईए
गाहावइणीए उवणेति, तए गं सा ग्वई गाहावइणी
तेहिं गोणमेमेहिं मोल्लहिं य ० ४ सुरं च ० ५ आमाएमाणी ० ४
विहरइ । (सूत्र ४९) तए गं तस्म महामययस्म सम-
णोवामयय बहहिं मील ० जाव भावमाणस्म चाहम
मेवच्छरा वहकंता, एवं तेहव जेडुपुत्तं ठंवइ ० जाव
पामहमालाए धम्मपप्पत्ति उवमंपज्जित्ता गं विहरइ ।
तए गं मा ग्वई गाहावइणी मत्ता लुलिया विइएण
कमी उत्तरिज्जयं विकड्डुमाणी वि ० २ जेणेव पामहमाला
जेणेव महामयय ममणोवामए तणेव उवागच्छइ २ त्ता
मोहम्मयजणणाइं गिगागियाइं इत्थिभावाइं उवदंम-
माणी महामययं ममणोवामयं एवं वयामी—हं भो
महामयया ! ममणोवामया ! धम्मकामया पुमकामया
मग्गकामया मोक्खकामया धम्मकंखिया ० ४ धम्मपिवा-
मिया ० ४ किमं तुम्भे देवाणुप्पिया ! धम्मण वा पुमण वा
मग्गेण वा मोक्खण वा ? जप्पे तुमं मए मद्धि उगलाइं ०
जाव भुंजमाणे गो विहरसि । तए गं मे महामयय ममणो-
वामए ग्वईए गाहावइणीए एयमट्टं गो आहाइ गो परि-
याणइ अणाहाइज्जमाणे अपरियाणमाणे तुमिणीए
धम्मज्झाणोवगए विहरइ, तए गं मा ग्वई गाहावइणी
महामययं ममणोवामयं दाचं पि तच्चं पि एवं वयामी
हं भो ते चव भणइ, मोउवि तेहव ० जाव अणाहाइज्ज-
माणे अपरियाणमाणे विहरइ, तए गं मा ग्वई गाहा-
वइणी महामययणं ममणोवामएणं अणाहाइज्जमाणी
अपरियाणिज्जमाणी जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दि-
सं पडिगया । (सूत्र ५०) तए गं मे महामयय म-
मणोवामए पढमं उवामगपडिमं उवसम्पज्जित्ता गं विह-
रइ, पढमं अहामुत्तं ० जाव एक्कारस वि तए गं मे
महामयय तंणं उगलेणं ० जाव किमे धमणिसंतए
जाए । तए गं तस्म महामययस्म ममणोवामययस्म
अणया कयाइ पुव्वरत्तावरत्तकाले धम्मजागरियं जागर-

माणस्म अयं अज्भन्थिए० ४ । एवं खलु अहं इमेणं उरालेणं जहा आणंदो तंहेव अपच्छिममारणंतियमंलेह-
णाभूमियमरीरे भत्तपाणपडियाइक्खिए कालं अणव-
कंखमाणे विहरइ, तए णं तस्म महामययगस्स समणो-
वामगस्स मुभेणं अज्भन्वमाणेणं ० जाव खओवम-
मेणं ओहिणाणे ममुप्पत्ते पुरत्थिमंणं लवणसमुदे जो-
यणसाहम्मियं खेत्तं जाणइ पामइ, एवं दक्खिणेणं
पच्चच्छिमंणं, उत्तरंणं० जाव चुल्लहिमवंतं वासहर-
पच्चयं जाणइ पासइ, अहं इमीमं रयणप्पभाए
पुढवीए लोलुयच्चुयं णरयं चउरासीइवाममहस्सट्ठिइयं
जाणइ पामइ । (सूत्र-५१) तए णं सा रेवइ गाहावइणी
अमया कयाइ मत्ता० जाव उत्तरिज्जयं विकट्टुमा-
णी विकट्टुमाणी जेणव महासयए समणोवामए जेणव
पोसहसाला तेणव उवागच्छइ २ ता महामययं तंहेव
भणइ० जाव दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयामी-हं भो
तेहेव, तए णं मे महासयए समणोवामए रेवइए
गाहावइणीए दोच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्तं ममाणे आमु-
त्ते० ४ ओहिं पउंजइ २ ता ओहिणा आभोणइ २ ता
रेवइ गाहावइणि एवं वयामी-हं भो रेवइ ! अपन्थिय
पन्थिए० ४ एवं खलु तुमं अंतो सत्तरत्तस्म अल-
सएणं वाहिणा अभिभूया ममाणी अट्टदुहट्टवमट्टा
असमाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अहं इमीमं
रयणप्पभाए पुढवीए लोलुयच्चुए णरणं चउरासीइवा-
मसहस्सट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववज्जिहिमि, तए
णं सा रेवइ गाहावइणी महामयएणं समणोवामएणं एवं
वृत्ता ममाणी एवं वयामी-रुट्टुणं ममं महामयए समणोवा-
सए हीणे णं ममं महामयए समणोवामए अवज्झाया-
णं । अहं महामयएणं समणोवामएणं ण णज्जइ णं अहं
केणज्जि कुमारेणं मारिज्जिम्मामि त्ति कट्ठु भीया तत्था
तमिया उच्चिग्गा संजायभया मणिपं मणिपं पच्चोमकइ
२ ता जेणव सए गिह तेणव उवागच्छइ २ ता ओहय
० जाव भियापइ, तए णं सा रेवइ गाहावइणी अंतो
सत्तरत्तस्स अलसएणं वाहिणा अभिभूया अट्टदुहट्टवमट्टा
कालमासे कालं किच्चा इमीमं रयणप्पभाए पुढवीए लो-
लुयच्चुए णरणं चउरासीइवामसहस्सट्ठिइएसु णेरइएसु
नेरइयत्ताए उववप्पा । (सूत्र-५२) तेषं कालं णं ते णं
समए णं समणं भगवं महावीरे ममोसरणं ० जाव परिमा
पडिगया गीयमाऽऽइमरणे भगवं महावीरं एवं वयामी
एवं खलु गीयमा ! इहेव रायगिहं णयरं ममं अंतवामी
महासयए णामं समणोवासए पोसहसालाए अपच्छि-

ममारणंतियसंलेहणाए भूमियमरीरे भत्तपाणपडियाइ-
क्खिए कालं अणवकंखमाणे विहरइ, तए णं तस्म
महामययस्स रेवइ गाहावइणी मत्ता ० जाव विकट्टु-
माणी २ जेणव पोसहसाला जेणव महासयए तेणव
उवागच्छइ २ ता मोहुम्माय ० जाव एवं कयासी-तेहेव
० जाव दोच्चं पि तच्चं पि एवं वयामी-तए णं से महा-
सयए समणोवासए रेवइए गाहावइणीए दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वृत्ते ममाणे आमुत्ते० ४ ओहिं पउंजइ
ओहिं पउंजइत्ता ओहिणा आभोणइ २ ता रेवइ गाहा-
वइणि एवं वयामी - ० जाव उववज्जिहिमि, णो खलु कप्पइ
गीयमा ! ममणोवामगस्स अपच्छिम ० जाव भूमिय-
मरीरस्स भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परं सेंटहिं तच्चं हिं
तहिणहिं मन्भूतेहिं अणिट्ठहिं अकंतेहिं आप्पिणहिं अ-
मणुणं हिं अमणामेहिं वागरणेहिं वागरित्तइ तं गच्छइ
णं देवाणुप्पिया ! तुमं महामययं समणोवासयं एवं व-
याहि-णो खलु देवाणुप्पिया ! कप्पइ ममणोवामगस्स अ-
पच्छिम ० जाव भत्तपाणपडियाइक्खियस्स परो सेंटहिं
० जाव वागरित्तए, तुमं य णं देवाणुप्पिया ! रेवइ गा-
हावइणी सेंटहिं० ४ अणिट्ठहिं० ६ वागरणेहिं वागरिया
तं णं तुमं एयम्य ठाणस्स आलोएहि ० जाव जहारिहं च
पायच्छित्तं च पहिवज्जाहि, तए णं मे भगवं गीयमे सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं
पडिमुणइ २ ता तओ पडिणिक्खमइ २ ता रायगि-
हं णयरं मज्झं मज्झेणं अणुप्पविमइ अणुपविमिच्चा
जेणव महामययगस्स समणोवामयस्स गिहं जेणव महामयए
समणोवामए तेणव उवागच्छइ, तए णं मे महासयए सम-
णोवामए भगवं गीयमे एज्जमाणं पामइ २ ता हट्ठु० जाव
हियए भगवं गीयमे वंदइ णममइ, तए णं मे भगवं गीयमे
महामययं समणोवामयं एवं वयामी- एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! ममणे भगवं महावीरे एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं
पप्पवइ एवं पक्खेइ-णो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! सम
णोवामगस्स अपच्छिम ० जाव वागरित्तए, तुमं णं देवाणु-
प्पिया ! रेवइ गाहावइणी सेंटहिं ० जाव वागरिया तं
णं तुमं देवाणुप्पिया ! एयस्स ठाणस्स आलोएहि०
जाव पडिवज्जाहि । तए णं मे महामयए समणोवामए
भगवओ गीयमस्स तह त्ति एयमट्ठं विणएणं पडिमुणइ
२ ता तस्म ठाणस्स आलोएइ ० जाव अहारिहं च
पायच्छित्तं पडिवज्जइ । तए णं मे भगवं गीयमे ! म-
हामययगस्स समणोवामयस्स अंतियाओ पडिणिक्खमइ
२ ता रायगिहं णयरं मज्झं मज्झेणं णिग्गच्छइ २ ता ।

जेणव समणं भगवं महावीरं तेणव उवागच्छइ उवाग-
च्छित्ता ममणं भगवं महावीरं वंदइ णमंमइ णमंमिच्चा मं-
जमंणं तवमा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं भगवं
समणे महावीरं अण्णया कयाइ रायगिहाओ णयगाओ पडि-
शिकस्वमइ २ ता बहिया जणवयविहारं विहरइ (सूत्र ५३)
तए णं मे महामयए समणोवासए बहहिं सीलं जाव मा-
वेत्ता वीमं वासाइ ममणोवामगपरियायं पाउणिच्चा एकार-
स उवासगपडिमाओ सम्मं काण्णं फामिच्चा मासियाए
संलेहणाए अप्पाणं भूमिच्चा सट्ठिं भत्ताइ अणसणाए
छंदेत्ता आलंइयपडिकंतं समाहिपत्तं कालमामे कालं
किच्चा सोहम्मं कप्पे अरुणवडिमए विमाणं देवत्ताए उ-
ववणणे । चत्तारि पलिओवमाइ ठिई महाविदेहे वासं सि-
ज्झिहिति बुज्झिहिति शिकस्वेवो । (सूत्र-५४)

अष्टम (मध्ययन) मपि सुगमं तथापि किमपि तत्र लिख्य-
ते- (सकंसाओ स्ति) सह काम्येन इव्यमानविशेषेण यान्ताः
सकांस्याः (कोलघरियाओ स्ति) कुलगृहान्पितृगृहादाग-
ताः कौलगृहिकाः । (सू० ४७) (अंतर्गाणि यत्ति) अवसरान् लि-
ट्ठारिण-विगलपरिवारत्त्वानि विगलान् एकान्तानिनि, (मग-
लोल्लत्यादि) मांसलोलाः-मांसलम्पटाः, पतंदव विणि-
ष्यते-मांसमूर्च्छितास्तदोपानामिभवेन मृदा इत्यर्थः, मांसश-
थिता-मांसानुगागतन्तुभिः संदभिताः, मांसगृहाः-तद्गो-
शेऽप्यजातकांक्षाच्छेदाः, मासाध्युपपन्नाः-मांसैकाग्रचि-
त्ताः, ततश्च बहवर्धमांसैः सामान्यैस्तद्विशेषैश्च, तथाचाह-
(सोल्लिपाइ यत्ति) शून्यैकश्च-शून्यमस्त्वैकैः, तल्लि-
तैश्च-घृताक्ष्णाऽग्नौ संस्कृतं, भज्जितैश्च-आग्निमात्रपक्वैः
संहति गम्येन, सुगं च-कार्ष्णपट्टनिष्पन्नाः, मधु च-क्षौद्रं,
मेरुक च-मधुविशेषं, मधु च-गुडधातुकीप्रभवं, सीधु
च-तद्विशेषं, प्रसन्ना च-सुगविशेषम्, आग्वादयन्ती-ईष-
त्त्वादयन्ती, कदाचित् विस्वादयन्ती-विविधप्रकारविशे-
षेण वा स्वादयन्तीति, कदाचिदेव परिभाजयन्ती स्वपरि-
वारस्य परिभुञ्जाना सामस्येन विवाक्षततद्विशेषान् (सू०
४८) 'अमाघातो' रुदिशब्दत्वात् अमारिगित्यर्थः (कोलघ-
रिण स्ति) कुलगृहसंबन्धिनः, गोणपोतकौ-गोपुत्रकौ, उह-
वेह स्ति) विनाशयत (सू० ४९) (मस स्ति) सुगदिम-
दवती (लुल्लिता) मदवशेन घूर्णिता, स्वलत्पदत्यर्थः, वि-
कर्णाः-विक्षिप्ताः केशा यस्याः सा तथा, उत्तरीयकम्-उप-
रितनयमनं विकर्षयन्ती माहोन्मादजनकान् कामोदीपकान्,
शृङ्गारिकान्-शृङ्गारसवतः, स्त्रीभवान् कटाक्षमन्दर्शना-
वीन उपसंदर्शयन्ती (हे भो स्ति) आमन्त्रणम् । महाशयया !
इत्यादिर्विगृहसंतिपत्यवसानस्य रेवतीवाक्यस्यायमभिप्रायः ।
अयमवास्य स्वर्गो मोक्षो वा यन्मया सह विषयसुखानु-
भवनम्, धर्मानुष्ठानं हि सिधीयते स्वर्गोद्यर्थम्, स्वर्गादि-
श्चर्यते सुखार्थम्, सुखं चेतावेदेव तावद् दृष्टं यत्कामासेवन-
मिति । भणन्ति च-

“जइ नत्थि तत्थ सीमं-तिणीउ मणहरपियंगुवणणाओ ।

तागे सिज्जेतिय ! वे-धणं खु मोक्खो न सो मोक्खो ॥ १ ॥

तथा-

सत्यं वच्मि हितं वच्मि, सारं वच्मि पुनः पुनः ।

अस्मिन्नसारे संसारे, सारं सारङ्गलोचनाः ॥ २ ॥

द्विगृहणी येषि-त्यश्विंशतिकः पुमान् ।

अनयोर्निगन्तरा प्रीतिः, स्वर्ग इत्याभधीयते ॥ ३ ॥ इति ।

[सूत्र-५०] [अलसए णो ति] विमृत्तिकारविशेषलक्षणेन ।

तल्लक्षणं चेदम्-

“ नोर्ध्वं व्रजति नाधस्ता-दाहारा न च पच्यते ।

आमाशयं लसीभूत-स्तेन सोऽलसकः स्मृतः ॥ १ ॥ ” इति ।

(हांण स्ति), प्रीत्या हीनः-त्यक्तः (अयञ्भाय स्ति) अपध्याता

दुर्ध्यानविपयीकृता (कुमारणं ति) दुःखमृत्युना (सूत्र ५२)

(नो खलुकण्ड गायमन्त्यादि) (संतहिं ति) सद्भिर्वि-

द्यमानार्थः (तच्छहिं ति) तथैः-तत्परूपैराऽनुपचारिकैः (त-

हिणहिं ति) तमवाकं प्रकारमापन्नैर्न मात्रयाऽपि न्यूनाधिकैः ।

किमुक्तं भवति?-सद्भूतैरिति, आनिष्टैः-अवाञ्छितैः, अकान्तैः-

स्वरूपेणाकमनीयैः, अप्रियैः-अप्रीतिकारकैः, अमनोहैः-मनसा

न हायन्ते मांभलप्यन्ते वक्तुमपि यानि नैः । अमन आपः न

मनसा आप्यन्ते-प्राप्यन्ते चिन्तयाऽपि यानि नैः, चचनं

चिन्तने च येषां मनो नोत्पन्नत इत्यर्थः, व्याकरणैः वचनवि-

शेषैः । उपा० = अ । स्था० । घ० । घ० २० ।

महामरीर-महाशरीर-पुं० । बृहत्तनौ, भ० १४ श० २ उ० ।

महामलिल-महामलिल-त्रि० । बृहदके, बृ० ४ उ० । ग० ।

महामलिलजल-महामलिलजल-न० । महासलिला नाम

गङ्गाऽऽदयो महानद्यस्तासां जलं महासलिलाजलम् । महान-

दीजले, ब० २ उ० ।

महामव-महाश्रव-पुं० । महान्तं कर्मेणामाश्रवद्वागणि

वर्तन्तेऽस्थ्यात । सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । बृहन्म-

व्यात्वादिकर्मवन्धनुं, भ० ६ श० ३ उ० ।

नैरयिकाणा महाऽऽश्रवादिकव्यमाह-

भिय भंत ! नेरइया महाऽऽमवा महाकिरिया महावे-

यणा महाणिज्जरा ? , गायमा ! णो इण्ठे समट्ठे ? , मिय

भंत ! नेरइया महाऽऽमवा महाकिरिया महावेयणा अ-

प्पनिज्जरा ? हंता भिया २, मिय भंत ! नेरइया महाऽऽ-

मवा महाकिरिया अप्पवेयणा महाणिज्जरा ? , गायमा !

णो इण्ठे समट्ठे ३, मिय भंत ! नेरइया महाऽऽ-

मवा महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ? , गो-

यमा ! णो इण्ठे समट्ठे ४ , मिय भंत ! नेरइया

महामवा अप्पकिरिया महावेदणा महानिज्जरा ? गोय-

मा ! णो इण्ठे समट्ठे ५ , मिय भंत ! नेरइया

महाऽऽमवा अप्पकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा ? , गोय-

मा ! णो इण्ठे समट्ठे ६ , मिय भंत ! नेरइया म

हामवा अप्पकिरिया अप्पवेदणा महानिज्जरा ? गो ति-

ण्ठे समट्ठे ७ , मिय भंत ! नेरइया महामवा अप्प-

किरिया अप्पवेदणा अप्पनिज्जरा ? , णो तिण्ठे समट्ठे ८,

महाऽऽमवा

मिय भंते ! नेरइया अप्पाऽऽमवा महाकिरिया महा-
वेदणा महानिजरा ? णो तिण्णहे समट्ठे ६ , मिय भंते !
नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेदणा अप्पनि-
जरा ? णो तिण्णहे समट्ठे १० , मिय भंते ! नेरइया
अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिजरा ? णो
तिण्णहे समट्ठे ११ , मिय भंते ! नेरइया अप्पासवा
महाकिरिया अप्पवेदणा अप्पनिजरा ? णो तिण्णहे स-
मट्ठे १२ , मिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया
महावेयणा महानिजरा ? णो तिण्णहे समट्ठे १३ , मिय
भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेदणा अ-
प्पनिजरा ? णो तिण्णहे समट्ठे १४ , मिय भंते ! नेर-
इया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा महानिजरा ?
णो तिण्णहे समट्ठे १५ , मिय भंते ! नेरइया अप्पा-
सवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिजरा ? णो ति-
ण्णहे समट्ठे १६ , एते मोलम भंगा । मिय भंते ! अ-
सुरकुमारा महामवा महाकिरिया महावेदणा महा-
निजरा ? णो तिण्णहे समट्ठे , एवं चउत्थो भंगा भा-
णियन्वा , सप्पा पन्नम भंगा खाडेयन्वा , एवं जाव
थणियकुमारा । मिय भंते ! पुढविकाइया महासवा म-
हाकिरिया महावेयणा महानिजरा ? हंता मिया । एवं जाव
मिय भंते ! पुढविकाइया अप्पासवा अप्पकिरिया अ-
प्पवेयणा अप्पनिजरा ? हंता मिया , एवं जाव मणु-
स्सा , वाण मंतर जाइमिय वेमाणिया जहा असुरकुमारा
सेवं भंते ! भंते ति । (सूत्र-६५४)

इयं स्थापना—

१०	२०	३०	४०	५०	६०	७०	८०	९०	१००	११०	१२०	१३०	१४०	१५०	१६०	१७०	१८०	१९०	२००	२१०	२२०	२३०	२४०	२५०	२६०	२७०	२८०	२९०	३००	३१०	३२०	३३०	३४०	३५०	३६०	३७०	३८०	३९०	४००	४१०	४२०	४३०	४४०	४५०	४६०	४७०	४८०	४९०	५००	५१०	५२०	५३०	५४०	५५०	५६०	५७०	५८०	५९०	६००	६१०	६२०	६३०	६४०	६५०	६६०	६७०	६८०	६९०	७००	७१०	७२०	७३०	७४०	७५०	७६०	७७०	७८०	७९०	८००	८१०	८२०	८३०	८४०	८५०	८६०	८७०	८८०	८९०	९००	९१०	९२०	९३०	९४०	९५०	९६०	९७०	९८०	९९०	१०००
----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

‘मिय भंते !’ इत्यादि, ‘मिय ति’ स्युः—भवेयुनैरयिकाः—
महाश्रवाः प्रचुरकर्मबन्धनात्, महाक्रिया कार्याक्यादि-
क्रियाणां महत्त्वात्, महावेदना वेदनायास्तीव्रत्वात्, महानिजराः
कर्मक्षपणबहुत्वात्, एषां च चतुर्णां पदानां षोडश भक्ता
भवन्ति, एतेषु च नारकाणां द्वितीयभक्ताऽनुज्ञातस्तेषामा-
श्रवादित्रयस्य महत्त्वात् कर्मनिजरायाम्बल्यत्वात्, शेषा-
णां तु प्रतिबंधः । असुरादिदेवेषु च चतुर्थभक्ताऽनुज्ञातः, ते
हि महाश्रवा महाक्रियाश्च विशिष्टाविरातयुक्तत्वात्, अल्प-
वेदनाश्च प्रायेणासानोदयाभावान्, अल्पनिजराश्च प्रायेणऽशु-
भपरिणामत्वात्, शेषास्तु निषेधनायाः । पृथिव्यादीनां तु

चत्वार्यपि पदानि तत्परिणतेर्विचित्रत्वात् सव्यभिचाराणी-
ति षोडशापि भक्ता भवन्तीति । उक्तं च—“वीरणं तु ने-
रइया, हौति चउत्थेण सुरगणा सवे । ओरालमरीरा पु-
ण, सवेहि पणहि” भाणियन्वा” ॥ १ ॥ इति । भ० १६१०४३० ।
महासवतर्—महाश्रवतर्—त्रि० । महाश्रवतर् एव महान्त आ-
श्रवाः पापोपादानंदतवः आरम्भादयो येषामास्तीरन् ते म-
हाश्रवाः अतिशयेन महाश्रवा महाश्रवतर्ताः । अतिवृद्धकर्म-
सु, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

महासव्वआभेडपडिमा—महासर्वतोभद्रप्रतिमा—स्त्री० । सर्वतो
भद्रप्रतिमाभेदः, स्त्री० । सर्वतो भद्रा पुनर्यस्यां दशसु दिक्षु
प्रत्येकमहोरात्रं कार्यात्मनो करोति, यस्यां च दशाऽहोरात्राणि
मानमिति । अथवा—द्विविधा सर्वतोभद्रा—क्षुद्रा, महती च ।
तत्र क्षुद्रायाः स्थापना—स्थापनोपायगाथा चयमत्र—

“एगाई पंचेऽते, ठविउं, मज्झं तु आइमणुपंति ।

सेसे कमेण ठविउं, जाणैज्जा सव्वआभेड ॥ १ ॥”

तपोदिनानीह पञ्चसप्ततिः, पारणकदिनानि तु पञ्चविंशतिः,
सर्वाणि दिनानि शतमेकस्यां परिपाठ्यां चतसृषु त्वेतदेव
चतुर्गुणम् । एवं महत्यापि, नवरम्, एकादयः सप्तान्तास्त-
स्यामुपवासा भवन्ति ।

स्थापनोपायगाथा त्वयम्—

“एगाई सत्तेऽता, ठविउं मज्झं तु आइमणुपंति ।

सेसकमेण ठविउं, जाण महासव्वआभेड ॥ १ ॥”

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

इह च षण्णवत्यधिकं शतं तपोदिनानां स्यादेकानपञ्चाशक्त
पारणकदिनानि, एवं चाष्टौ मासाः पञ्च दिनानि, चतसृषु
परिपाटीष्वेतदेव चतुर्गुणमिति । स्त्री० ।

महामामस्य—महामामान्य—सर्वपदार्थानुयायिन्यां सत्तायाम्,
सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । आ० म० । विशेषः ।

महासामन्थ—महासामार्थ्य—न० । महासामर्थ्यम् आद्यसंहनन-
त्रययुक्तया वज्रकुड्यसमानधृतितया च कायमनसोः शक्नो,
ध० ४ अधि० ।

महासामाण—महासामान—न० । सप्तमेवलोकाविमानभेदे, स०
१७ सम० ।

महामाल—महाशाल—पुं० । पृष्ठचम्पाराजस्य शालस्य आतमि
पृष्ठचम्पायुधराजे, आ० क० १ अ० । आ० म० । ती० । उक्त० ।

महासावग—महाश्रावक—पुं० । दयादानप्रधाने श्रावके, “एवं
वर्तमानो भक्त्या, सप्तज्ञेयां धनं वपन । दयया चानिदीनेषु,
महाश्रावक उच्यते” ॥ १ ॥ महत्स्वविशेषणं च अन्यभ्योऽ-
तिशायित्वात्, यतः श्रावकश्चमविरतानामेकाद्यनुवतधारि-

णां च शृणोतीति व्युत्पत्त्योच्यते, यथाह—

“संपत्तदंस्मरणं, पद्विअहं जह जणा सुणेहं अ ।
सामायारिं परमे, जो खलु तं सावगं विंति ॥१॥

अञ्जालुतां धाति पदार्थचिन्तना—

जनानि पात्रेषु वपत्यनागतम् ।

किरत्यपुण्यानि सुमाधुसेवना—

वद्यापि ते श्रावकमाहुरञ्जसा ॥ २ ॥ ”

इति निरुक्ताश्च श्रावकत्वं सामान्यस्यापि प्रसिद्धम्, विचक्षित-
तस्तु निर्गतचारसकलवतधारी ससत्त्वैः धनयपनाह-
र्शनप्रभाषकतां परमां दधानां दीनेषु स्वात्यन्तकृपापणे
महाश्रावक उच्यते इत्यलं प्रसङ्गम् ।

इदानीं महाश्रावकस्य दिनचर्यारूपम्—उल्लेखं

विशेषतो गृहस्थधर्ममाह—

नमस्कारेणावबोधः, स्वद्रव्याद्युपयोजनम् ।

सामायिकादिकर्णं, विधिना चैत्यपूजनम् ॥६०॥

नमस्कारेण—सकलकल्याणपुरपरमेष्ठिभिर्गर्धाष्टन “ नमो
अरिहंताय ” मित्यादि प्रतीतरूपेण, अवबोधो निद्राप-
रिहासः, तत्पाठे पठञ्जिद्रां जह्यादित्यर्थः । अयं विशेषतो
गृहिधर्मो भवतीत्येवमपेक्ष्यन्वयः । तथा स्वास्मिन्—आ-
त्मनि, द्रव्यादेः—द्रव्यक्षेत्रकालभावानाम्, उपयोजनम्—उप-
योगकरणम्, (४०) (सामायिकादीत्यादि) सामायिकम्-
मुहूर्ते यावत्समभावरूपनवमवताराधनम्, प्रथमावश्यकं च,
आराधनशब्दान्तराद्भिधानशक्यप्रतिवङ्गरात्रिकप्रान्तक्रमणग्रहणम् ।
(४०) (विधिनात) विधिना अनुपदमेव वक्ष्यमाणपुण्या-
दिसपादासुद्रान्यमनार्तना प्रसिद्धेन, चैत्यपूजनम्—द्रव्य-
भावभेदाद् अहंत्वात्तत्त्वार्चनम् । ४० २ आधि० । (महाश्रा-
वकस्य गृहिधर्मविधयन्तर्गतसामायिकाविधिः ‘ सामाहय ’
शब्दादवगन्तव्यः) (चैत्यपूजनावधि, ‘ चैत्य ’ शब्दे तृती-
यभागे १२४४ पृष्ठे गतः)

महामावज्जा—महामावद्या—स्त्री० । अमणसाधुनिश्रामेदेना-
ग्न्यादिमन्यां वसन्ती, आच्चा० । (अस्या वक्तव्यता ‘ वसहि ’
शब्दे वक्ष्यते)

महामाहसिय—महामाहसिक—पुं० । सहसाऽविमर्शात्मकेन व-
लेन वर्त्तते, भाविनमर्थमविभाव्य यः प्रवर्त्तते स साहसिकः ।
अविमृश्यकारिणि, स्या० ।

महामियाल—महाशृगाल—पुं० । महावेहप्रमाणे शृगाले,
“ अणामियाणाम् महामियाला ” (सूत्र०) महावेहप्रमाणा
महान्तः शृगाला नरकपालविकुर्विता अनशिता बुभुक्षिताः,
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

महामिलाकंटय—महाशिलाकण्टक—पुं० । जीवितभेदकत्वात्
महाशिलाकण्टकः । कृणिकण्टकसंप्राप्ते, नि० १ श्रु० १
वर्ग १ अ० १ भ० ।

तद्वर्णनमाह—

गायमेयं अरहया सुयमेयं अरहया विम्मायमेयं अ-
रहया महामिलाकंटय संगामे, महामिलाकंटय णं भंते !
संगामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था ? , गायमा !
वज्जी विदेहपुत्ते जयिन्था, नव मल्लई नव लेच्छई कासीको-
सलगा अट्टारम वि गणरायाणो पराजयिन्था । तए

णं मे कूणिए राया महासिलाकंटकं संगामं उवट्ठियं
जाणित्ता कोट्टुवियपुरिसे महावेइ सदावइत्ता एवं व-
यामी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! उदाइं हन्थि-
रायं पडिकप्पेह हयगयरहजोहकलियं चाउरंगिणि सेलं
सम्माहइ २ ता० जाव मम एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पि-
णह । तए णं से कोट्टुवियपुरिसा कूणिएणं रक्षा
एवं वुत्ता समाणा हट्टुट्टा० जाव अंजलिं कट्टु एवं मा-
मी ! तह सि आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति प-
डिसुणत्ता खिप्पामेव छेयायरिआवएसमहकप्पणावि-
कप्पेहिं सुनिउणेहिं एवं जहा उववाइए० जाव भीमं संग-
मियं अआज्झं उदाइं हन्थिरायं पडिकप्पेति, हयगयरह-
० जाव सम्माहेति सम्माहत्ता जेणव कूणिए राया तेणव उवा-
गच्छंति २ ता करयलपरिगगहिं ० जाव कूणियस्स रमां त-
माणत्तियं पच्चप्पिणंति । तए णं से कूणिए राया जेणव
मज्झणघरे तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्झणघरं
अणुपविसइ मज्झणघरं अणुपविसित्ता, एहाए कयवलि-
कम्म कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सच्चालंकारविभूमिण
सेनद्धबद्धवस्मियकवये उप्पीलिययणपट्टीए पिण्डुगे-
विंअ विमलवरवद्धचिंधपट्टु गहियाउहप्पहरणे सकोरंट-
मल्लदामेणं वृत्तेणं धरिज्जमाणे चउचामरवालवीहयंगे मं-
गल‘जय जय’ महकयालोए एवं जहा उववाइए० जाव उवा-
गच्छित्ता उदाइं हन्थिरायं दुरुहे, तए णं से कूणिए
राया (हारोन्थयसुकयरइयवच्छे जहा उववाइए०) जाव
सेयवरचामराहिं उट्टुवमाणीहिं उट्टु० २ हयगयरहपवरजो-
हक लियाए चाउरंगिणीए सेणाए मडिं संपरिगुडे महया
भडचडगविदपरिक्खित्ते जेणव महासिलाकंटए सं-
गामे तेणव उवागच्छइ उवागच्छित्ता महासिलाकं-
टगं संगामं उयाण पुरआ य से मक्के देविदे देवरा-
या एणं महं अभेज्जं कवयं वइरपाडिरुवगं विउवित्ता णं
चिट्ठइ । एवं खलु दो इंदा संगामं संगामेति, तं जहा-
देविदे य, मणुस्मिंदे य । एगहन्थिणा वि णं पभू कू-
णिए राया पराजयित्ता, तए णं मे कूणिए राया म-
हासिलाकंटगं संगामं संगामेमाणे नव मल्लई नव लेच्छई
कासीकोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो हयमहियपवर-
वीरघाइया वि पडियचिंधद्वयपडागे किच्छप्पाणगए दिमो-
दिसि पडिसेहिन्था । मे केणउट्टेणं भंत ! एवं वुच्चइ महा-
सिलाकंटए संगामे !, गायमा ! महासिलाकंटए णं सं-
गामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा हत्थी वा जोहं वा सारही वा
तणेण वा पत्तेण कट्टेण वा सकराए वा अभिहम्मंति
मच्चे से जाणइ महासिलाए अहं अभिहए महासिलाए अहं
अभिहए से तेणउट्टेणं गायमा ! महासिलाकंटए संगामे ।

महासिलाकंटेणं गं भेंट ! संगामे वडुमाणे कइ जणमयसाह-
स्मीओ वहियाओ ? गोयमा ! चउरामीइ जणमयसाहस्सीओ
वहियाओ । तेणं भेंट ! मणुया निम्मीला ० जाव निप्पञ्च-
क्खाणपोसहोववामा, संरुद्धा परिकुविया समरवहिया अणु-
वसंता कालमामे कालं किच्चा कहि गया कहि उववामा ?
गोयमा ! उम्मसं रागगतिरिक्खजंणिणमु उववामा ।

(महासिलाकंटेणं संगामे चि) महाशिलैव कण्टको जी-
वितभेदकत्वान्महाशिलाकण्टकस्ततश्च यत्र तृणशलाका-
दिनाऽप्यभिहतस्याश्वहस्त्यादर्महाशिलाकण्टकेनैवाभ्याहन-
स्य वेदना जायते स सङ्ग्रामो महाशिलाकण्टक एवाच्यते,
द्विचंचनं चोल्लखस्यानुकरणे, एवं च किलाऽयं संग्राम-
संजातः, चम्पायां कृणिको राजा बभूव, तस्य चानुजौ
हल्लविहल्लाभिधानौ भ्रातरौ सेचनकाभिधानगन्धहस्तिनि
समारूढौ दिव्यकुण्डलदिव्यवस्त्रनिदिव्यहागवभूषितौ वि-
लसन्तौ दृष्ट्वा पद्मावस्यभिधाना कृणिकराजस्य भार्या
मत्सराहन्तिनाऽपहराय तं प्रेरितवती, तेन तौ तं याचितौ,
तौ च तद्भयाद्वैशाल्यां नगर्यां स्वकीयमातामहस्य चेटका-
भिधानस्य राज्ञोऽन्तिकं सहस्तिकौ स्नानःपुष्पपरिवारं
गतवन्तौ, कृणिकेन च दूतप्रेषणतां मार्गितौ, न च तेन प्र-
पिनी, ततः कृणिकेन भार्यातम्—यदि न प्रेषयामि तौ तदा
युद्धसज्जो भव, तेनाऽपि भार्यातम्—एष सज्जोऽस्मि, ततः
कृणिकेन कालादयो दश स्वकीयाऽभिभ्रमातृका भ्रातरौ
राजानश्चेटकेन सह संग्रामायाहताः, तत्रैकैकस्य त्रीणि त्रीणि
हस्तिनां सहस्राणि, एवं रथानामध्वानां च, मनुष्याणां तु
प्रत्येकं तिस्रः तिस्रः काटयः । कृणिकस्याप्येवमेव, एवं च द्य-
तिकरं ज्ञात्वा चेटकेनापि अष्टादश गणराजाः मिलिताः,
तेषां चेटकस्य च प्रत्येकमेवमेव हस्त्यादपारमाणम्, ततो
युद्धं सम्प्रलम्बं, चेटकराजश्च प्रतिपन्नव्रतत्वेन दिनमध्ये
एकमेव शरं मुञ्चति, अमोघवाणश्च सः । तत्र च कृणिकसैन्यै-
रुडव्यहश्चेटकसैन्यैश्च सागरव्यूहो विचरितः । ततश्च कृ-
णिकस्य कालो दण्डनायको युध्यमानस्तावन्नतो यावच्छेट-
कः, ततस्तेनैकशरनिपातेनासौ निपातितो भग्नं च कृणि-
कबलम्, गते च द्वे अपि बले निजं निजमावासस्थानम् ।
एवं च दशानु दिवसेषु चेटकेन विनाशिता दशापि का-
लादयः, एकादशे तु दिवसे चेटकजयार्थं देवताराधना-
य कृणिकोऽष्टमभक्तं प्रजग्राह । ततः शक्रचमरावागतौ,
ततः शक्रो वभान, चेटकः श्रावक इत्यहं न ते प्रति प्र-
हर्षामि, नयनं भवन्तं संरक्षामि । ततोऽसौ तद्भृत्यं व-
ज्रप्रतिरूपकमेधकवच्चं कृतवान्, चमरस्तु ह्यं संग्रामो
विकुर्वितवान्, महाशिलाकण्टकं रथमुशलं चेति (जह-
त्थं चि) जितवान् (पराजयिष्यं चि) पराजितवान्—हार्ति
तथानित्यर्थः । (वज्रं चि) वज्रो—इन्द्रः । (विंदहपुंसे
चि) कृणिक एतावेष तत्र जेनागौ नान्यः काश्चादिति
(नव मल्लं चि) मल्लकिनामानो राजविशेषः । (नव लेच्छु
इति) लेच्छुकिनामानो राजविशेषः एव । (कासी कोसलग चि)
काशी—वाराणसी, तज्जनपदोऽपि काशी, तन्मन्वन्धन आ-
द्या नव, कोशला अयोध्या तज्जनपदोऽपि कोशला, तत्स-

म्बन्धनो नव द्वितीयाः । (गणरायाणो चि) समुत्पन्ने प्र-
योजने ये गणं कुर्वन्ति ते गणप्रधाना राजानो गणराजाः
सामन्ता इत्यर्थः । ते च तदानीं चेटकराजस्य वैशाली-
नगरीनायकस्य साहाय्याय गणं कृतवन्त इति । अथ महा-
शिलाकण्टके संग्रामे चमरेण विकुर्विते सति कृणिको
यदकरोत्तद्दर्शनार्थमिदमाह—(तए णमित्यादि) ततो महा-
शिलाकण्टकसंग्रामविकुर्वणानन्तरम् । (उदार्यं चि) उदा-
यिनामानम् । (हथिरायं चि) हस्तिप्रधानम् । (पडिक्-
प्पेह चि) संनद्धं कुरुत । (एषण्णिणह चि) प्रत्यर्प-
यत—निवेदयतेत्यर्थः । (इट्टुट्टु चि) इह यावत्करणादेवं
दृश्यम्—“ इट्टुट्टुचित्तमाणांदिद्या नंविद्या पीडमणा ” इत्यादि ।
तत्र इट्टुट्टुम्—अत्यर्थं तुष्टं, इष्टं वा विस्मितं तुष्टं च
तोषयच्चित्तं—मनो यत्र तत्तथा, तन् इट्टुट्टुचित्तं यथा
भवति इत्येवमानन्दिता ईधन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धि-
मुपगताः, ततश्च नन्दिताः समृद्धितरतामुपगताः, प्रीतिः
प्रीणनम्—आप्यायनं मनसि येषां ते प्रीतिमनसः । (अज-
लि कट्टु चि) इदं त्वेवं दृश्यम्—“ करयलपरिग्राहियं द-
सणहं सिरसाऽवचं मत्थए अजलि कट्टु ” तत्र शिरसा अ-
प्राप्तम्—असंस्पृष्टं मस्तकेऽजलि कृन्वेत्यर्थः । (एवं मामी !
तह चि) आणाय विणरणं वयणं पांडिसुणेति चि)
एवं स्वामिन् ! तथेति आह्वया इत्येवंविधशब्दभणनरूपो
यो विनयः स तथा तेन, वचनं राज्ञः सम्बन्धि प्रतिशृ-
ग्वन्ति—अभ्युपगच्छन्ति । (छुयायिआवणसमइकाण्णा
विगण्णहि चि) छुको निपुणो य आचार्यः—शिल्पो-
पदेशदाता तस्योपदेशान् या मतिः बुद्धिस्तस्या ये कल्प-
ना—विकल्पाः क्लृप्तेभवास्ते तथा तैः प्रकल्पयन्तीति योगः ।
(सुनिउण्णिहि चि) कल्पनाधिकल्पानां विशेषणम् । तत्रैव
सुनिपुणे, (एवं जहा उववाए चि) तत्र चेद मृत्रमे-
वम्—(उज्जलंनवत्थहव्वपरिवच्छियं) उज्ज्वलनपथ्येन—नि-
र्मलवेषण (इव्वं चि) शीघ्रं परिगतिम्, परिगृहीतं प-
रिचुतो यः स तथा तम् । (सुसज्जे वम्मियसंतज्जवज्जकवइयं
उत्तपिलियवत्थकच्छुंण्णेज्जगवज्जगतगवग्भूसणाविगाइयं) व-
र्माणं नियुक्ता धार्मिकास्तेः संनद्धः कृतसज्जाहो धार्मिकसन्न-
जः, वज्रः कर्वाचिकः सन्नाहविशेषो यस्य स वज्रकर्वाचि-
कः, उत्तपडिता गाढीकृता घर्त्तास कृता हृदयगज्जुयस्य
स तथा, प्रेक्षयकं वज्रं गलके यस्य स तथा, वग्भूय-
णैर्विगाजता यः स तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्त-
म् । (अहियेतयजुलं विगइयवरकण्णपूरसललियपलंवाव-
चूलचामगेयरकयंऽधयारं चि) विगचिते वरकण्णे
प्रधानकर्णाऽऽभरणविशेषो यस्य स तथा, सललितानि
प्रलम्भानि अवचूलानि यस्य स तथा, चामराङ्कुरेण कृ-
तमन्धकारं यत्र स तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्तम् ।
(चित्तपरिच्छोयपच्छुयं) चित्रपरिच्छोको लघुः प्रच्छुदो
वस्त्रविशेषो यस्य स तथा, अतस्तम् । (कण्णगघाडियमुत्त-
गमुत्तज्जकच्छुं) कनकघाटितमृत्रकेण सुष्ठु वज्रा कृता उग-
बन्धनं यस्य स तथा, तम् । (बहुपहरणाधरणाभरियजुज्जम-
ज्जे) बहुनां प्रहरणानामावरणानां च स्फुरकट्टादीनां
भूतो युद्धसज्जश्च यः स तथा, अतस्तम् । (सच्छुलं स,
ज्जकयं सघंटे) (पंचामेलियपरिमडियाभिगमे) पञ्चभिगा-
पांडिकाभिश्चुडाभिः परिमण्डितोऽभिगमश्च—रम्यो यः

स तथा, अतस्तम्, (ओसारियजमलजुयलघंटे) अवसारित-
म्-अवलम्बितं, यमलं-समे, युगलम्-द्वयं, घण्टयोर्थं स
तथा, अतस्तम्, (विज्जुपिण्डं व कालमेहं) भास्वरप्रहरणा-
भरणादीनां विद्युत्कल्पना कालत्वाच्च गजस्य मेघममने-
ति । (उष्पादयपव्ययं व सक्रवं) औत्पातिकपर्वतमिव सा-
क्षादित्यर्थः, (मत्तं मेहमिव गुलगुलंते) (मणपवणजह-
णवेगं) मनःपवनजयी वेगो यस्य स तथा अतस्तम् । शण-
तु लिखितमेषास्ति । वाचनान्तरे त्विदं साक्षात्लिखितमेव
दृश्यत इति । (कयबलिकम्मे ति) देवतानां कृतबलिकम्मा ।
(कयकोउयमंगलपायच्छिस्ते ति) कृतानि कौतुकमङ्गला-
न्येष प्रायश्चित्तानीव दुःस्वप्नादिव्यपोहायावश्यकसंन्य-
त्वात्, प्रायश्चित्तानि येन स तथा, तत्र कौतुकानि म-
र्यापुण्डादीनि, मङ्गलानि सिद्धार्थकादीनि । (सन्नद्धवज्रव-
र्मियकवपे ति) सन्नद्धः सन्नहनिकया, तथा वज्रः क-
शाब्धनतो, वर्मितो वर्मितया, कृतोऽङ्ग निवेशना-
त्कवचः कङ्कटो येन स तथा, ततः कर्मधारयः । (उष्पा-
लियसरासणपट्टि ति) उत्पीडिता गुणसारणेन कृता-
ऽवपीडा शगसनपट्टिका धनुर्दण्डा येन स तथा,
उत्पीडिता वा बाहौ बद्धा शगसनपट्टिका बाहुपट्टिका
येन स तथा, (पिण्डगेवेज्जविमलवज्रवज्रविधपट्ट ति)
पिनडं-परिहितं, प्रैवयकं-प्रीत्याभरणं, येन स तथा, वि-
मलवरो बद्धश्चिह्नपट्टो योधचिह्नपट्टो येन स तथा, ततः
कर्मधारयः । (गहियाउहपहरणे ति) गृहीतानि आयु-
धानि, शस्त्राणि-प्रहरणाय परेषां प्रहारकरणाय येन स तथा,
अथवा-आयुधान्यस्त्रेण्यशस्त्राणि खड्गादीनि, प्रहरणानि तु स्त्र-
ेण्यशस्त्राणि नागान्चादीनि, ततो गृहीतान्यायुधानि प्रहरणानि
येन स तथा, (सकाण्टमल्लदामेणे ति) सह कारण्टप्र-
धानैः कारण्टकाभिधानकुसुमगुच्छैर्माल्यदामभिः-पुष्पमा-
लाभिर्यत्तन्नाथेन, (चउत्तामरवालवाइयंगे ति) चतुर्णां
चामराणां बालैर्वीजितमङ्ग यस्य स तथा । (मंगलजयसह-
कयालापे ति) मङ्गला मङ्गल्या जयशब्दः कृता-जनैर्वि-
हित आलोकं दर्शने यस्य स तथा, " एवं जहा उववाइए
जाव " इत्यनेनैवं सूचितम्— " अणेगगणनायगदंडनायग-
राईसरतलवरमाडांविक्कोडुवियमंतिमहामांतगणगदावारिय-
अमच्चवेडपीढमहणणगराणगममेडुसणावइसत्थवाहदुयसं-
धिपालसद्धि संपरिवुडं धवलमहामहणिग्गए विव गहगण-
विप्यंतरिक्खवतागगणणाण मज्जे सप्पि व्व पियदंसणे नरचई
मज्जणधराओ पडिनिक्खमड मज्जणधराओ पडिनिक्ख
मिक्का जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणामेव उदाई ह-
न्धिगया तेषामेव उवागच्छइ " ति । तत्रानेके ये गणना-
यकाः-प्रहृतमहसराः, दण्डनायकाः-तन्त्रपाला, राजानां-मा-
गडलिका, ईश्वरा-युवराजाः, तलवराः-परितुष्टनयतिप्रदत्त-
पट्टबन्धाविभूषिता राजस्थानीयाः, माडम्यकाः-लुभमड
म्वाधिपाः, कीटुम्यकाः-कतिपयकुटुम्बस्य प्रभवोऽवलगकाः,
मन्त्रिणः-प्रतीताः, महामन्त्रिणो-मन्त्रिमण्डलप्रधानाः, गण-
काः-ज्योतिषिकाः, भागडागारिका इत्यन्ये । वीवारिकाः
प्रतीहाराः, अमात्या-गज्याधिप्रायकाः, चेटाः-पादमूलिकाः,
पीठमहोः-आस्थाने आसनासीनसेवकाः वयस्या इत्यर्थः,
नगरमिह सैन्यनिवासप्रकृतयः, निगमाः-कारणिकाः वणिजो
वा, धेष्टिनः श्रीदेवताध्यासितसावर्णपट्टविभूषितासगाहाः,

सेनापतयो नृपतिनिरूपितचतुरङ्गसैन्यनायकाः, सार्थवाहाः
प्रतीताः, दूता-अन्येषां राजादेशनिवेदकाः, सन्धिपालाः-रा-
ज्यसन्धिरक्षकाः, एतेषां इन्द्रस्तनस्त्रैः । इह तृतीयावधुवच-
नलोपो द्रष्टव्यः । (सद्धि ति) सार्द्धं संहत्यर्थः, न केवलं
तत्सहितत्वमेवापि तु तः सर्मात समन्तात् परिवृतः परिक-
रित इति, (हागांथयसुकयइयवच्छ) हागावस्तुन हागा-
वच्छादेनेन सुष्ठु कृत रतिकं वत्तः उगो यस्य स तथा,
(जहा उववाइए ति) तत्र वैवमिदं सूत्रम्—"पाल-
वपलम्यमाणपडसुकयउत्तरिजे इत्यादि" तत्र प्रलम्बन
वीर्षेण प्रलम्बमानेन दुम्बमानेन पटेन सुष्ठु कृतम्, उत्तरी-
यम्-उत्तरागम्भो येन स तथा, (महया भडचडगाविदप-
गिक्खिस्ते ति) महाभटानां विस्तारवत्सङ्गन परिकरित
इत्यर्थः, (आयाए ति) उपयातः उपगतः (अभज्जकवयं
ति) परप्रहरणाभेदावरणम् (वइरपडिरुवं ति) वज्रस-
दृशम् । (एगहन्थिणा वि ति) । एकैनाऽपि गजेनत्यर्थः ।
(परजिणिक्खए ति) परानभिभवानुमित्यर्थः । (इयम-
हियपवरर्याघाइयविवाडियचिधडयपडाग ति) हता-प्र-
हारदानतो, मथिता-मानानिमथनतः, प्रवरीराः-प्रधानभटा
घातिताश्च येषां ते तथा, विपतितताश्चहृद्यजाः-चक्रादिच-
हृप्रधानध्वजाः पताकाश्च तद्वन्त्या येषां ते तथा, ततः कर्मधार-
योऽतस्तान् । (किच्छुप्पाणए ति) कृच्छ्रगतप्राणान् कष्टे प-
तितप्राणानित्यर्थः (दिस्सो दिस्सि ति) दिशः सकाशादन्यस्यां
दिशि अभिमतदिक्त्यागादिगन्तगभिमुखेनत्यर्थः, अथवा-दि-
ग्गवाऽपदिक्, नशनाभिप्रायेण यत्र प्रतिपधने तदिगपदिक् त-
द्यथा-भवत्येवम्, (पडिमेहन्थि ति) प्रतिपेधतवान् युद्धा-
भिर्वसितवानित्यर्थः । (साम्भु ति) संगृष्टा मनसा (परिक्कु-
विथ ति) शरीरे समन्ताद्वर्शितकोपविकाराः । (समरबाहय
ति) संग्रामे हताः । भ० ७ श० ६ उ० ।

महामीह-महामिह-पुं० । जम्बुद्वीपे भरतक्षेत्रे अस्यामुत्सर्पि-
गया जातं पृष्ठं बलदेववासुदेवस्य पितरं, स्था० ६ टा० ।

महामीहणिकीलिय-महामिहनिष्क्रीडित-न० । बृहन्नमणे
तर्पण, स्था० १ धृ० ८ अ० । प्रव० ।

औपपातिकं चैव व्याख्यातम् । इयं च स्थापना—

१		१६	एकादशः षोडशान्ताः पुनः षोडशाद-
२	१	१४	य एकान्ताः स्थाप्यन्ते, तत्र द्वादशीनां
३	२	१३	षोडशान्तानामग्रे प्रत्येकमेकादशः प-
४	३	१२	ञ्चदशान्ताः स्थाप्यन्ते, तथा ये षोड-
५	४	११	शादय एकान्ताः स्थापितास्तेषु पञ्चद-
६	५	१०	शादीनां छान्तानामादौ चतुर्दशाद-
७	६	९	यः स्थापनीयाः चतुर्दशादिना चाभि-
८	७	८	लोपेन ते समुत्कीर्तनीयाः । दिनमानं
९	८	७	चैकस्यां परिपाठ्यामिदमत्र-द्वे षोड-
१०	९	६	शानां सङ्कलेन १३६, १३६ एका पञ्चद-
११	१०	५	शानां १२० चतुर्दशानामप्येवमेव १०५
१२	११	४	एकपाष्टश्च ६१ पारणकानीति, सर्वसं-
१३	१२	३	कलेन च ५५८, एवं च वर्षमेकं पदं च
१४	१३	२	मासा दिनान्यष्टादर्शानि, परिपाटीचतु
१५	१४	१	ष्टये चतुर्गुणमेतदेव-६ वर्षाणि, २ मा-
१६	१५	१	सौ, १२ दिनानि । श्री० ।

महामिहानिष्कीडितं तप आह—

इग दुग इग तिगदुग चउ, तिग पण चउ छक पंच मत्त छगं।
अउ मत्त नव ड दम नव, एकारस दम य वारसगं ॥१५३३॥
एकार तेर वारस, चउदम तेरस य पनर चउदमगं ।

सोलस पनरस सोलाइ, होइ विवरीयमेकंत ॥१५३४॥

अथोक्तेषु दिनसर्वसंख्यां आह—

एए उ अभत्तद्धा, इगमट्टी पारणाणमिह होइ ।

एसा एसा लहया, चउगुणाए पुण इमाए ॥१५३५॥

वरिसल्लगं मामदुगं, दिवसाइ तेहव वारस हवंति ।

एत्थ महामीहानिकी—लियंमि तिच्च तवच्चरणे ॥१५३६॥

(व्याख्या स्थापनास्वरूपं चौपपातिकवन् प्र० २७१. द्वार ।

महामीहमेण- महामिहमेण पुं० । राजगृहे श्रैलिकराजस्य धा-
गणिकुल्लिसेभवे पुं०, "संसा महादुमसेणमाती पंच स-
व्वट्टमिद्धं" अणु० २ वगं १२ अ० । (स च वीरान्तिके प्र-
ज्य पोडशवर्षपण्यायः संलेखनया मृत्वा सर्वार्थमिद्धे उपपद्य
महाविदेहं संख्यति)

महामुक्क-महाशुक्क-पुं० । सप्तमदेवलोके तदिन्द्रं च । स्था०
२ ठा० ३ उ० । अनु० । प्रज्ञा० । (अत्रत्यं पूर्वोक्तं प्रश्नमूत्रम्)
'अंतर्वासि' शब्द प्रथमभागं गतम्)

अथ तत्स्वरूपप्रतिपादनायाह—

ते णं कालं णं ते णं समणं णं समणम्म भगवओ महावीर-
स्स जेडु अंतर्वासि इंदभूती णामं अणगां० जाव अदूरमांते
उडुं जाणू ० जाव विहरति, तए णं तस्स भगवओ
गोयसम्म भाणंतर्गियाए वट्टमाणम्म इमेयारूवे अज्झ-
त्थिए ० जाव ममुप्पज्जित्था, एवं खलु दो देवा म-
हिड्डिया ० जाव महाणुभागा समणम्म भगवओ म-
हावीरम्म अंतियं पाउब्भया, ते नो खलु अहं ते देव
जाणामि कयराओ कप्पाओ वा मग्गाओ वा विमाणाओ
वा कम्म वा अत्थम्म अट्टाए इहं हव्वमागया ? , तं ग-
च्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि णमंसामि ० जाव पज्जु-
वासामि, इमाइ च णं एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिस्सामि
त्ति कट्टुएवं संपहति सम्पेहिता उट्टाए उट्टति २ ता जे-
णव समणं भगवं महावीरं ० जाव पज्जुवासति, गोय-
मादि । समणं भगवं महावीरं भगवं गोयमं एवं वयामी-
से णणं तव गोयमा ! भाणंतर्गियाए वट्टमाणम्म इमेया-
रूवे अज्झत्थिए ० जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव ह
व्वमागए से णणं गोयमा ! अत्थे समट्टे ? , हंता अत्थि,
तं गच्छाहि णं गोयमा ! एए चैव देवा इमाइ एयारूवाइ
वागरणाइ वागेरंहिति, तए णं भगवं गोयमे ! समणं भ-
गवया महावीरणं अज्झणुत्थाए ममाणं समणं भगवं महा-
वीरं वंदइ णमंसति वंदित्ता णमंसित्ता जेणेव ते देवा तेणेव

पहारेत्थ गमणाए, तए णं ते देवा भगवं गोयमं पज्जुवा-
समाणं पामंसति पासित्ता हट्टुट्टा ० जाव हयहियया खि-
प्पामेव अब्भुट्टेति अब्भुट्टेत्ता खिप्पामेव पच्चुवागच्छति
पच्चुपागच्छित्ता जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छति
उवागच्छित्ता ० जाव णमंसित्ता एवं वयामी-एवं खलु
भंते ! अम्हे महासुक्कातो कप्पातो महासग्गतो महाविमा-
णाओ दो देवा महिड्डिया ० जाव पाउब्भूता, तए णं
अम्हे समणं भगवं महावीरं वंदामो णमंसामो वंदित्ता
णमंसित्ता मणसा चैव इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पु-
च्छामो-कति णं भंते ! देपाणुप्पिया णं अंतर्वासियाइ
मिज्झिंहिति ० जाव अंतं करोहिंति ? , तए णं समणं
भगवं महावीरं अम्हेहि मणसा पुट्टे अम्हं मणसा चैव इमं
एयारूवं वागरणं वागेरति-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम
मत्त अंतर्वासियाइ ० जाव अंतं करोहिंति, तए णं अम्हे
समणं भगवया महावीरणं मणसा चैव पुट्टणं मणसा
चैव इमं एयारूवं वागरणं वागरिया ममाणं समणं
भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो २ ० जाव पज्जुवासा-
मो त्ति कट्टु भगवं गोयमं वंदंति नमंसंति २ ता जांमव
दिमि पाउब्भूए तामेव दिमि पडिगाए । (सूत्र-१८६)

(ते णमित्यादि) ' महाशुक्कात् ' सप्तमदेवलोकान् (भाणं-
तर्गियाए त्ति) अन्तरस्य विच्छेदस्य करणमन्तरिका ध्यान-
स्यान्तरिका ध्यानान्तरिका-आरब्धध्यानस्य समाप्तिपूर्व-
स्यानारम्भणमित्यर्थः । अतस्तस्यां वर्त्तमानस्य (कप्पाओ
त्ति) देवलोकान् (सग्गाओ त्ति) स्वर्गाद्, देवलोकदेशात्प्र-
स्तुतमित्यर्थः, (विमाणाओ त्ति) प्रसन्नकेशादिति,
(वागरणाइ त्ति) व्याक्रियन्त इति व्याकरणाः प्रश्नार्थाः,
अधिकृता एव कल्पयिमानादिलक्षणा । भ० ५ श० ४ उ० ।
महामुनि(वि)ण-महास्वप्न-पुं० । महत्तमफलसूचकं स्वप्नं,
ज्ञा० । भ० ।

महामुनिणा वावत्तरि ७२ सच्चसुविणा दिट्ठा, तत्थ णं
देवाणुप्पिया ! तित्थगरमायरो वा चक्कवट्ठिमायरो वा
तित्थगरंमि वा चक्कवट्ठिमि वा मत्तं वक्कममाणंमि
एणमि तीमाए महामुनिणाणं इमे चोदस महामुनिणे
पामित्ता णं पडिबुज्झंति, तं जहा—

गय १ वमह २ मीह ३ अभिमय ४-

दाम ५ ममि ६ दिणयरं ७ भायं ८ कुंभं ९ ।

पउममर १० मागर ११ विमाणा-

भवरण १२ रयणुच्चय १३ सिहिं च १४ ॥ १ ॥

(महामुनिणि त्ति) महाफलत्वात् [वावत्तरि त्ति] त्रिश-
तो द्विचत्वारिंशतश्च मीलनादिति । [गयं वक्कममाणंमि
त्ति] गमं व्युत्क्रामति-प्रविशतीत्यर्थः, [गयवमहं
त्यादि] इह च-[अभिमय त्ति] लक्ष्या अभिषेकः [दाम
त्ति] पुपमाला, [विमाणभयरण त्ति] एकमेव, तत्र वि-

मानाकारं भवन् विमानभवनम्, अथवा—देवलोकाद्योऽव-
नरति तन्माता विमानं पश्यति । यस्तु नरकात् तन्माता
भयनमिति । भ० ११ श० ११ उ० ।

कतिविधाः स्वप्नाः—

कतिविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पणत्ते ? । गोयमा !
पंचविहे सुविणदंसणे पणत्ते । तं जहा—अहातच्चं
पयाणे चित्तसुविणे तच्चिचरीए अब्वत्तदंसणे, सुत्ते णं
भंते ! सुविणं पासति, जागरे सुविणं पासति, सुत्त-
जागरे सुविणं पासति ? । गोयमा ! नो मुत्ते सुविणं
पासइ, नो जागरे सुविणं पासइ, सुत्तजागरे सुविणं पासइ,
(भ०) संवुडे णं भंते ! सुविणं पासइ, अमं वुडे सुविणं
पासइ, मं वुडांसं वुडे सुविणं पासइ ? । गोयमा ! संवुडे
ऽवि सुविणं पासइ, अमं वुडेऽवि सुविणं पासइ, मं वुडांसं वु-
डेऽवि सुविणं पासइ । संवुडे सुविणं पासइ अहातच्चं पासइ
अमं वुडे सुविणं पासइ तहाऽवि तं होजा अण्णहा
वा तं होजा, संवुडांसं वुडे सुविणं पासइ एवं चेत,
जीवा णं भंते ! किं संवुडा अमं वुडा संवुडांसं वुडा ?
गोयमा ! जीवा मं वुडाऽवि अमं वुडा ऽवि मं वुडांसं वुडा
वि, एवं जहव मुत्ताणं देडं आ तहव भाणियच्चो, क
णं भंते ! सुविणा पणत्ता ? । गोयमा ! वायालीसं
सुविणा पणत्ता । कइ णं भंते ! महासुविणा पणत्ता ।
गोयमा ! तीसं महासुविणा पणत्ता । कइ णं भंते !
सव्वसुविणा पणत्ता ? । गोयमा ! वावत्तिं सव्व-
सुविणा पणत्ता । तित्थगरमायरो णं भंते ! तित्थगरंमि
गळ्भं वक्कममाणंमि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबु-
ज्जंति ? गोयमा ! तित्थगरमायरो णं तित्थगरंमि गळ्भं
वक्कममाणंमि एणंमि तीसाए महासुविणाणं इमे चउदम
महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्जंति, तं जहा—गयउम-
भमीहं ० जाव सिहिं च । चक्कवट्टिमायरो णं भंते ! चक्क-
वट्टिंमि गळ्भं वक्कममाणंमि कइ महासुविणे पासित्ता णं
पडिबुज्जंति ? , गोयमा ! चक्कवट्टिमायरो चक्कवट्टिंमि
० जाव वक्कममाणंमि एणंमि तीसाए महासुविणाणं एवं
जहा तित्थगरमायरो ० जाव सिहिं च । वासुदेवमायरो णं
पुच्छा, गोयमा ! वासुदेवमायरो ० जाव वक्कममाणंमि
एणंमि चउदमएहं महासुविणाणं अणयरो सत्त महासु-
विणे पासित्ता णं पडिबुज्जंति । वल्लदेवमायरो वा णं पु-
च्छा, गोयमा ! वल्लदेवमायरो ० जाव एणंमि चउदमएहं
महासुविणाणं अणयरो चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं
पडिबुज्जंति, मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छा, गोयमा !
मंडलियमायरो ० जाव एणंमि चउदमएहं महासुविणाणं
अणयरो एणं महासुविणं ० जाव पडिबुज्जंति, (सुत्र-५७८)
समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिमराइयंसि इमे

दम महासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे, तं जहा—एणं च
णं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं
पासित्ता णं पडिबुद्धे १ । एणं च णं महं सुक्खिपक्खगं
पुंसकाहलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे २ । एणं च णं महं
चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकाहलं सुविणे पासित्ता णं
पडिबुद्धे ३ । एणं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं
सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ४ । एणं च णं महं सेयगो-
वगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ५ । एणं च णं महं पउ-
ममरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता णं पडि-
बुद्धे ६ । एणं च णं महं सागरं उम्मीवीयीसहस्सकलियं
भुयाहिं तिणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७ । एणं च णं
महं दिण्णयरं तयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे
८ । एणं च णं महं हाग्गेलियवम्माभेणं शियगेणं अंतरेणं
माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेहियं परिंवहियं
सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ९ । एणं च णं महं मंदरं
पव्वए मंदरचूलियाए उवरि सीहासणवगयं अप्पाणं सुवि-
णे पासित्ता णं पडिबुद्धे १० । जं णं समणे भगवं महा-
वीरं एणं महं घोररूवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजि-
यं पासित्ता णं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणेणं भगवया
महावीरेणं मोहणिजे कम्मं मूलाओ उग्घातिए १ । जं णं
समणे भगवं महावीरं एणं महं सुक्खिं ० जाव पडिबुद्धे, तं
णं समणे भगवं महावीरं सुक्खिणाणवगणं विहरइ २ ।
जं णं समणे भगवं महावीरं एणं महं चित्तविचित्तं ० जाव
पडिबुद्धे, तं णं समणे भगवं महावीरे विचित्तं समयपर-
समयं दुवालसंगं गणिपिडगं आवेत्ति पस्सवति परू-
वइ दंमइ निदंमइ उवदंसइ, तं जहा—आयारं सुयगडं
० जाव दिट्ठिवायं ३ । जं णं समणे भगवं महावीरे
एणं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं प-
डिबुद्धे, तं णं समणे भगवं महावीरे दुविहं धम्मं पप्प-
वइ, तं जहा—अगारधम्मं वा, अणगारधम्मं वा ४ ।
जं णं समणे भगवं महावीरे एणं महं सेयगोवगं ०
जाव पडिबुद्धे तं णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
चाउव्वणाइणे समणसंवे पणत्ते । तं जहा समणाओ, सम-
णीओ, मावयाओ, मावियाओ ५ । जं णं समणे भगवं
महावीरं एणं महं पउममरं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं सम-
णे ० जाव महावीरं चउव्विहे देवे पप्पवइ । तं जहा—भव-
णवासी, बाणमंतरे, जोइसिए, वेमाणिए ६ । जं णं समणे
भगवं महावीरं एणं महं सागरं ० जाव पडिबुद्धे, तं णं सम-
णेणं भगवया महावीरेणं अण्णादिणं अणवदग्गं ० जाव
संसारकंतारे तिणं ७ । जं णं समणे भगवं महावी

एगं महं दिणयरं० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंते अणुत्तेरं० जाव केवलवर-
णाणदंसणे समुप्पसे ८ । जं णं समणंणं ० जाव वीरेणं
एगं महं हरियवरुलिय ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणस्स
भगवओ महावीरस्स ओगला कित्तिवप्पसहसिलोया
सदेवमणुयासुरं लोणं परिभवन्ति-इति खलु समणे भगवं
महावीरे इति खलु समणं० ९ । जं णं समणे भगवं महावीरे
मंदेरं पव्वए मंदरचूलियाए ० जाव पडिबुद्धे, तं णं समणे
भगवं महावीरे मंदेवमणुयासुराए परिसाए मज्झमाए
केवली धम्मं आधवइ ० जाव उपदंसइ । (सूत्र-५७६)

इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हयपंति वा गयपं-
ति वा० जाव वसभपंति वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरू-
हइ, दुरूहमिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव बुज्झइ,
तेणेव भवग्गहणेणं मिज्झइ, ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा
पुरिसे वा सुविणंते एगं महं दामिणिं पाईणपडीणायतं
दुहओ समुंइ पुट्टं पासमाणे पासइ, संवेलेमाणे संवेलेइ,
संवेलेयमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव अप्पाणं
बुज्झइ, तेणेव भवग्गहणेणं ० जाव अंतं करइ । इ-
त्थी वा पुरिसे वा एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुह-
ओ लोणंते पुट्टं पासमाणे पासइ, छिंदमाणे छिंदइ,
छिम्ममिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव जाव० अंतं करइ ।
इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं किएहसुत्तगं वा
० जाव सुक्खिसुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवमाणे
उग्गोवइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव
० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं
अयरगंसि वा तंवरगंसि वा तउयरगंसि वा मीसयरगंसि
वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूहमिति अ-
प्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ, दोक्षे भवग्गहणे मि-
ज्झइ, ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
एगं महं हिरम्मरगंसि वा सुवणरगंसि वा गयरगंसि वा
वहरगंसि वा पासमाणे पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, दु-
रूहमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणामेव बुज्झइ, तेणेव
भवग्गहणेणं मिज्झइ, ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं तणरगंसि वा जहा तेयणिमग्गे
० जाव अवकररगंसि वा पासमाणे पासइ, विक्खिरमणे
विक्खिरइ, विक्खिरणमिति अप्पाणं मणइ, तक्खणा-
मेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करेति, इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं सरथंमं वा वीरणथंमं वा वं-
सीमूलथंमं वा वल्लीमूलथंमं वा पासमाणे पासइ, उ-
म्मूलमाणे उम्मूलइ, उम्मूलितमिति अप्पाणं मणइ, त-

क्खणामेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करइ । इत्थी वा
पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं
वा धयकुंभं वा मधुकुंभं वा पासमाणे पासइ, उप्पाडे
माणे उप्पाडेइ, उप्पाडितमिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव
बुज्झइ, तेणेव ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरिसे वा
सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीरवियडकुंभं वा
तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ, भिंदमाणे
भिंदइ, भिम्ममिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव बुज्झइ,
दोक्षेणं भवग्गहणेणं ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमितं पासमाणे पासइ,
ओगाहेमाणे ओगाहइ, ओगाहमिति अप्पाणं मप्पइ, तक्ख-
णामेव तेणेव० जाव अंतं करइ । इत्थी वा ० जाव सुविणंते
एगं महं सागरं उम्मी वीयी० जाव कलियं पासमाणे पासइ,
तरमाणे तरइ, तिसममिति अप्पाणं मप्पइ, तक्खणामेव
तेणेव ० जाव अंतं करइ । इत्थी वा पुरि ० जाव सुविणंते
एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासति, दुरूहमा-
णे दुरूहति, दुरूहमिति अप्पाणं मप्पइ, अणुपविसमाणे अ-
णुपविसति, अणुपविट्ठमिति अप्पाणं मप्पति, तक्खणामेव
बुज्झति, तेणेव ० जाव अंतं करेति, इत्थी वा पुरिसे वा
सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे पासइ,
दुरूहमाणे दुरूहइ, दुरूहमिति अप्पाणं मणइ, तक्ख-
णामेव बुज्झइ, तेणेव० जाव अंतं करइ । (सूत्र ५८०)

(कश्चिदे) इत्यादि, (सुविणदंसणे) ति । स्वप्नस्य-स्वा-
पक्रियानुगतार्थविकल्पस्य, दर्शनम्-अनुभवं, तच्च स्वप्न-
भेदात्पञ्चविधमिति, (अहातश्चेति) यथा येन प्रकारेण
तथ्ये-मन्ये, तत्त्वं वा तेन यो वसंतोऽसौ यथानर्थो य-
थातत्त्वं वा, स च दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी वा ।
तत्र दृष्टार्थाविसंवादी-स्वप्नः किल कोऽपि स्वप्नं पश्यति, य-
था-‘महां फलं दस्ते दत्तं’ जागरितस्तथैव पश्यतीति, फ-
लाविसंवादी तु किल कोऽपि गोघृषकुञ्जराधारूढमात्मा-
नं पश्यति बुद्धश्च कालान्तरे सम्पदं लभते इति, (पयाणे
ति) प्रतननं-प्रतानो विस्तरस्तद्वपस्वप्नो यथातथ्यः
तदन्या वा प्रतान इत्युच्यते, विशेषणकृत एव चानयो-
र्भेदः, एवमुक्तत्रापि (चित्तासुराणे ति) जाग्रद-
वस्थस्य या चिन्ता अर्थचिन्तनं तत्त्वंदर्शनात्मकः स्वप्नः
चिन्तास्वप्नः, (ताव्वचरीय ति) यादृशं वस्तु स्वप्ने दृष्टं
तद्विपरीतस्यार्थस्य जागरणे यत्र प्राप्तिः स तद्विपरीतस्व-
प्नो, यथा-कश्चिदात्मानं मेध्यार्वाल्पतं स्वप्ने पश्यति
जागरितस्तु मेध्यमर्थं कंचन प्राप्नोतीति, अन्ये तु-तद्विप-
रीतमेवमाहुः-कश्चित् स्वरूपेण मूर्त्तिकास्थलमारूढः स्व-
प्ने च पश्यत्यात्मानमश्वारूढमिति, (अव्वसदंसणे ति) अ-
व्यक्रम-अस्पष्टं, दर्शनम्-अनुभवः स्वप्नार्थस्य यत्रास्वाव्यक्त-
दर्शनः । स्वप्नाधिकारादेवेवमभिधातुमाह-‘सुप्ते ण’ मि-
त्यादि, (सुप्तजागरे ति) नातिमुत्तो नातिजाग्रदित्यर्थः,

इह सुप्तो जागरश्च द्रव्यभावाभ्यां स्यात्तत्र द्रव्यतो-निद्रा-
पेक्षया, भावतश्च विरत्यपेक्षया, तत्र च स्वप्रव्यतिकरो नि-
द्रापेक्षया उक्तः । अथ विरत्यपेक्षया जीवादीनां पञ्चविंशतेः
पदानां सुमन्वजागरत्वे प्ररूपयन्नाह- ' जीवा ण ' मित्यादि,
तत्र (सुप्तं त्ति) सर्वविरतिरूपनैश्चयिकप्रबोधभावान्, (जा-
गरं त्ति) सर्वविरतिरूपप्रवरजागरणसङ्गावात् । (सुप्तजागरं
त्ति) आविरतिरूपसुप्तप्रवृद्धतासङ्गावादिनि । पूर्वं स्वप्नदृष्टा-
र उक्ताः । अथ स्वप्नस्यैव तथ्यातथ्याविभागदर्शनार्थं ताने-
वाह- ' संवुडं ण ' मित्यादि, संवृतः निरुद्धाश्रवद्वारः
सर्वविरत इत्यर्थः, अस्य च जागरस्य च शब्दकृत एव
विशेषः-द्रव्योऽपि सर्वविरताभिधायकत्वात्, किन्तु-जागरः
सर्वविरतियुक्तो बोधोपेक्षयोच्यते । संवृतस्तु तथाविधबोधो-
पेतसर्वविरत्यपेक्षयेति, (संवुडं णं सुविणं पासइ अहान-
च्चं पासइ त्ति) सत्यमित्यर्थः, संवृतश्चेह विशिष्टतर-
संवृतत्वयुक्तो ग्राह्यः । स च प्रायः क्षीणमलत्वात् देवतानु-
ग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यं स्वप्नं पश्यतीति । अनन्तरं संवृता-
दिः स्वप्नं पश्यतीत्युक्तम् । अथ संवृतत्वाद्येव जीवादिषु दर्श-
यन्नाह- ' जीवा ण ' मित्यादि । स्वप्नाधिकारादेवेदमाह-
' कइ ण ' मित्यादि, (चायालीसं सुविणं त्ति) विंशष्ट-
फलसूचकस्वप्नापेक्षया द्विचत्वारिंशद्व्यथाऽसंख्येयान्ते
संभवन्तीति, (महासुविणं त्ति) महत्तमफलसूचका
(वावत्तारि त्ति) पंतपामेव मीलनान् । (अंतिमगाइयांसि त्ति)
गोत्रगन्तिमं भागे (गोकरुवाइत्तधरे त्ति) धोरं यद्वपं
दांते च दप्तं वा तद्धारयति यः स तथा, तम् । (तालापि-
स्सायं त्ति) तालो-वृक्षाविशेषः, स च स्वभावाद्दीर्घो
भवति, ततश्च ताल इव पिशाचस्तालपिशाचस्तम्, एषां
च पिशाचाद्यर्थानां मोहनीयादिभिः स्वप्नफलविषयभूतैः
सह साधर्म्यं स्वयमभ्यूह्यम्, (पुंसकोडलगं त्ति) पुंसको-
किल-कोकिलपुरुषमित्यर्थः, (दामदुगं त्ति) मालाढयम् ।
(उम्मीयीइसहस्सकालियं त्ति) इहोर्मयो महाकल्लोलाः वी-
चयस्तु हस्वाः, अथवा-उम्मीणा वीचयो विविक्कव्यानि त-
त्सहस्रकलितम्, (हरिवेरुलियवरणाभरणं त्ति) हरिश्च-त-
न्नीलं वैदूर्यवर्णभं चोत समामस्सेन- (आचटियं त्ति) अ-
भिधिधिना वेष्टितं सर्वत इत्यर्थः । (परिवेदियं त्ति) पुन-पु-
नरित्यर्थः । (उवारं त्ति) उपरि (गर्णिपडगं त्ति) गर्णिना
म्-अर्थपरिच्छेदानां पिटकमिव पिटकम्-आश्रयो गणिपि-
टकम्, गर्णिना वा आचार्यस्य पिटकमिव सर्वस्वमाजन-
मिष गर्णिपिटकम् । [आघेवेइ त्ति] आभ्यापयति सामान्य-
विशेषरूपतः, [पञ्चवेइ त्ति] सामान्यतः [परुवेइ त्ति] प्रति
सूत्रमर्थकथनेन, [दंसेइ त्ति] तदभिधेयप्रत्युपेक्षणादिक्रियाद-
र्शनन, [निदंसेइ त्ति] कथञ्चिददृष्टतोऽनुकम्पया निश्चयेन
पुनः पुनर्दर्शयति [उवदंसेइ त्ति] सकलनययुक्ताभिर्गति, [चा-
उव्वण्णाइत्तं त्ति] चातुर्वर्णश्चास्मावाकीर्णश्च ज्ञानादिगुणैरिति
चातुर्वर्णीकीर्णः । [चउव्विहं देवे पञ्चवेइ त्ति] प्रज्ञापय-
ति-प्रतिबोधयति शिष्याकरोतीत्यर्थः, [अणंते त्ति] वि-
षयानन्तत्वात् [अणुत्तरं त्ति] सर्वप्रधानत्वात् ' यावत्कर-
णाददं दृश्यम्- ' निष्वाद्याप ' कटकुड्यादिनाऽप्रतिहतत्वा-
त्, ' निगयरणे ' क्षायिकत्वात्, ' कसिणे ' सकलार्थग्राहक-
त्वात्, ' पांडुपुत्रे ' अंशनापि स्वकीयनान्यत्वादिनि । [मू०-

५७६] [सुविणंते त्ति] स्वप्नान्ते-स्वप्नस्य विभागे
अवसाने वा ' गयपतिं वा ' इह यावत्करणादिवं दृश्यम्-
' नरपतिं वा एवे किन्नरकिंपुग्गिममहोऽगगंधव त्ति ' (पा-
समाणे पासइ त्ति) पश्यन् पश्यन्तागुणयुक्तः सन् पश्य-
ति-अवलोकयति, (दार्मिणि त्ति) गवादीनां ब-
न्धनविशेषभूतां गज्जुम् । (बुहओ त्ति) द्वयोरपि पा-
श्वयोरित्यर्थः । (संवेल्लमाणे त्ति) संवेल्लयन्-संघर्ष-
यन् (संवेल्लियामिणि अण्णाणं मण्णइ त्ति) संवेल्लितान्ता-
मित्यात्मना मन्यन्ते विभक्तिविपरिणामादिनि । (उग्गावेमाणे
त्ति) उद्गोपयन् विमोहयन्नित्यर्थः । (जहा नेर्यानिस्सगं त्ति)
यथा गोशालके, अनन चेदं सूचितम्- (पत्तगसीति वा
तयागसीति वा भुमगसीति वा तुमगसीति वा गोम-
यगसीति वा त्ति) [सुगावयडकुंभे त्ति] सुगरूपं यद्
धिकटम्-जलं तस्य कुम्भा यः स तथा । [सोवीरगवियड-
कुंभे व त्ति] इह सौवीरकं-कार्त्तिकर्मणि । भ० १६ श० ६ उ० ।
महामुमिणभावणा-महास्वप्नभावना-स्त्री० । महास्वप्नानि
गजवृषभादीनि भाष्यन्ते यामु ता महास्वप्नभावनाः । अङ्ग-
वाह्यश्रुतविशेषे, पा० । पं० व० ।

महामुव्वया-महामुव्रता-स्त्री० । भगवतोऽर्गष्टेनेमः प्रथमधा-
विकायाम्, आ० म० १ अ० ।

महामेण-महामेन-पुं० । मल्लिनीर्थकस्याष्टमे गणधरे, आ०
१ अ० ८ अ० । राजगृहे धेरिणिकराजस्य धारणाकुत्तिसम्भ-
वे पुत्र, अणु० १ वर्ग २ अ० । [' महासाहेसणं ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ५२१ ऽस्य वक्रव्यतोक्ता] जम्बुद्वीपे भरतक्षेत्रे सुप्र-
तिष्ठितनगरे स्थनामख्याते राजानि, विपा० १ श्रु० ६ अ० ।
कृष्णस्य वामुदेवस्यावलोकपुरुर्य, आ० म० १ अ० । ज-
म्बुद्वीपे भरतक्षेत्रेऽर्त्तानायामुत्तरपिण्यां सप्तमकुलकरे, स० ।
एवंते वपे भविष्यति पञ्चदश तीर्थकरे, स० । आ० चू० ।
ईशानेन्द्रस्य देवस्य नाट्यानीकाराधिपतां, स्था० ७ डा० ।

महामेणकएह-महामेनकृष्ण-पुं० । धेरिणिकभार्याया महासे-
नकृष्णायाः पुत्र, नि० १ वर्ग ६ अ० । [स च संग्रामे मृत्वा
चतुर्धनरकपृथिव्यामुपपद्य महाविदेहे भन्त्यतीति निर्याव-
लिकायाः प्रथमवर्गे पष्ठोऽध्ययने सूचितम्]

महामेणकएहा-महामेनकृष्णा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां धे-
रिणिकभार्यायाम्, नि० । अन्त० । [सा च वर्गाग्निके प्रवज्य
आचामास्ते तपःकर्मोपसंपाद्य मिडा] वक्रव्यता यथा-

एवं महामेणकएहा वि, नवरं आयंबिलवडुमाणं तवो-
कम्म उवमंपज्जित्ता णं विहरति, तं जहा-आयंबिलं करे-
ति, आयंबिलं करत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करत्ता वे
आयंबिलाइं करेति वे आयंबिलाइं करत्ता चउत्थं करेति
चउत्थं करत्ता तिन्नि आयंबिलाइं करेति तिन्नि आयंबि-
लाइं करत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करत्ता चनारि आयं-
बिलाइं करेति चत्तारि आयंबिलाइं करत्ता चउत्थं करेति
चउत्थं करत्ता पंच आयंबिलाइं करेति पंच आयंबिलाइं
करत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करत्ता छ आयंबिलाइं कर-
ति छ आयंबिलाइं करत्ता चउत्थं करेति चउत्थं करत्ता,

एवं एकोत्तरियाए बह्वीए आयंबिलाइं वडुंति चउत्थं—
तरियाइं ० जाव आयंबिलमयं करेति आयंबिलमयं करेत्ता
चउत्थं करेति, तेतं गं सा महामेणकण्ठा अज्जा आयंबि-
लवडुमाणं तवाकम्मं चोहमहिं वामहिं तिहि य मा-
सेहिं वीसहिं य अहारत्तेहिं अहामुत्तं ० जाव सम्मं
काएणं फासेति ० जाव आराहेत्ता जेणेव अज्जचंदणा
अज्जा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता वंदइ नमंसइ वं-
दित्ता नममित्ता बह्विं चउत्थेहिं ० जाव भावेमाणी
विहरति, तेतं गं सा महामेणकण्ठा अज्जा तेणं
आगलेणं ० जाव उवसोभेमाणी चिट्ठइ, तए गं तीसे
महामेणकण्ठाए अज्जाए अन्नया कयाऽवि पुव्वरत्ता-
वग्नकाले चित्ता जहा खंदयस्स ० जाव अज्जचंदणं
पुच्छइ ० जाव मंलेहणा, कालं अणवकंखमाणी विहरति ।
तेतं गं सा महामेणकण्ठा अज्जा अज्जचंदणाए अज्जाए
अंतियं सामाइयातिं एकाग्गं अंगाइं अहिजिन्ना बहुपडि
पुआतिं सत्तग्गवामातिं परियायं पालइत्ता मासियाए सं-
लेहणाए अप्पाणं भूमेत्ता मड्डिं भत्ताइं अणमणाए छेदे-
त्ता जस्सऽट्ठाए कीरइ ० जाव तमड्डं आराहेति चरिमउस्मा-
मणीमामहिं मिद्धा बुद्धा । अन्तं ० = वगं १० अ० ।

महामय महामक-पुं० । औत्तरगहाणामिन्द्रे, स्था० ।

दो कुंभडिंदा पण्णत्ता, तं जहा-मेण चैव, महामेण
चैव । स्था० २ टा० २ उ० ।

महामेल-महाशैल-पुं० । महाहिमवन्ति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
वैताड्य, कल्प० १ आध० २ ज्ञा० ।

महामाकख-महासाख्य-त्रि० । महत्सौख्यं प्रभूतसंडेदनीयो-
दयवसाद्यस्य स महत्सौख्यः । अत्यन्तसुखयुक्तं, सू० प्र० २०
पाहु० । जे० । अरे० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० । महानंद, स्था०
२ टा० ३ उ० । विशिष्टसुखयोगादिति, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
स्था० । च० प्र० ।

महामोदाम-महामौदाम-पुं० । बलेयैर्गोचनेन्द्रस्य पीठानोका-
धिपते अवरात्रे, स्था० ५ टा० १ उ० ।

महाहगि-महाहगि-पुं० । दशमचक्रवर्तिनः पितरि, स० ।

महाहिताव-महाभिताप-त्रि० । महादुःखोत्पादके, सूत्र० १
श्रु० ५ अ० १ उ० ।

महाहिमवंत-महाहिमवन्-पुं० । हिमवन्क्षेत्रस्थोत्तरतः सीमाका-
रिणि वर्षधरपर्वते, जी० ३ प्रति० ५ अधि० । स्था० । ग० ।
दो महाहिमवंता । स्था० २ टा० ३ उ० ।

महाहिमवंतकूड महाहिमवन्कूट न० । महाहिमवन्तो वर्षधर-
पर्वतस्य स्वनामकदेवभवन्तानिष्ठिते कूटे स्था० १० टा० ।

कहि गं भंते ! जम्बुद्वीपे दीवे महाहिमवंतं गामं वामहर-
पव्वण पम्पत्ते ? । गोयमा ! हरिवामस्म दाहिणेणं हेमवयस्स
वामस्म उत्तरेणं पुरन्थिपलवणगमुद्दस्य पच्चन्थिमेणं पच्च

न्थिमलवणसमुद्दस्स पुरन्थिमेणं, एत्थं गं जम्बुद्वीपे दीवे म-
हाहिमवंते गामं वामहरपव्वण पम्पत्ते, पार्श्वपडीणायए उ-
दीणदाहिणविन्थिणे पलियंकसंठाणसंठिए दुहा लव-
णसमुद्दं पुट्टे पुरन्थिमिल्लिए कोडीए ० जाव पुट्टे पच्चन्थि-
मिल्लिए कोडीए पच्चन्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्टे दो जोयण-
सयाइं उट्ठं उच्चत्तेखं पल्लामं जोअण्णाइं उव्वेहेणं चत्तारि
जोअणसहस्साइं दोमि अ दमुत्तरे जोअणसए दम य ए-
गूणवीसइभाए जोअणस्स विक्खंभेणं, तस्स बाहा पुर-
न्थिमपच्चन्थिमेणं णव जोअणसहस्साइं दोमि अ छाव-
त्तरे जोअणसए णव य एगूणवीसइभाए जोअ-
णस्स अट्ठभागं च आयामेणं, तस्स जीवा उत्त-
रेणं पार्श्वपडीणायया दुहा लवणसमुद्दं पुट्टा पुर-
न्थिमिल्लिए कोडीए पुरन्थिमिल्लं लवणसमुद्दं पुट्टा प-
च्चन्थिमिल्लिए ० जाव पुट्टा तेवमं जोअणसहस्साइं
नव य एगतीमे जोअणसए छच्च एगूणवीसइभाए
जोअणस्स किंचि विमसाहिए आयामेणं, तस्स धणुं
दाहिणेणं सत्तावएणं जोअणसहस्साइं दोहिण अ
तेणउए जोअणसए दम य एगूणवीसइभाए जो-
अणस्स परिकखेवणं, रुअगसंठाणसंठिए मव्वरय
णामए अच्छे उभआ पामिं दोहिं पउमवग्गेहयाहिं
दोहिं अ वणसंठेहिं मपरिक्खित्ते महाहिमवंतस्स खं
वामहरपव्वयस्स उप्पि बहुममरमशिजं भूमिभागे पण्ण-
त्ते, ० जाव गाणाविहपच्चवमंहिं मणीहि अ तणेहि अ
उवसांभिण्ण जाव आययंति सयंति य । (सूत्र—७६)

(कहि गं भंते ! इत्यादि) सर्वे प्राग्बन् , नयनं हे
योजनशते उच्चत्वेन बुद्धहिमवत्पर्वधरतो द्विगुणोच्चत्वात्
पञ्चाशदांजनान्युद्धेन-भूमिष्विष्टत्वेन , मेरुवर्जसमयत्तत्रि-
गुणां स्वाच्छन्वचतुर्थांशोद्धेधत्वात् चत्वारि योजनमह-
स्त्राणि द्वे च योजनशते दशोत्तरे दश च योजनकोनवि-
शतिभागान् विष्कम्भेन हेमवन्क्षेत्रतो द्विगुणत्वात् , अ-
थास्य बाहादिसूत्रमाह—(तस्स स्ति) सूत्रप्रथमपि व्य-
क्रमः, प्रायः प्राग्बन्ध्यात्तसूत्रमदृशगमकत्वात् , नवरमत्रास्य
सर्वरत्नमयत्वमुक्तम् , बृहन्क्षेत्रविचारादौ तु पीतस्वर्णमय-
त्वमिति तेन मतान्तरमवसेयम् , अनेनैव मतान्तराभिप्रायेण
जम्बुद्वीपपट्टादावस्य पीतवर्णत्वं दृश्यते , अथास्य स्वरू-
पाविर्भावनायाह—(महाहिमवंतस्स णमित्यादि) सर्व-
जगतीयवर्णवैदिकावनमण्डकयद् प्राज्ञम् ।

सम्प्रति अत्र हृदयस्वरूपमाह—

महाविमवंतस्स गं बहुमज्जदेमभाए एत्थं गं एगे
महापउमदंहे गामं दंहे पम्पत्ते , दो जोअणसह-
म्माइं आयामेणं एगं जोअणसहस्सं विक्खंभेणं दम
जोअण्णाइं उव्वेहेणं अच्छे रययामयकूले, एवं आया-
मविक्खंमविहणा जा चैव पउमदहस्स वत्तव्वया सा

चेव गेअव्वा, पउमप्पमाणं दो जाअण्णइं अट्ठा ० जाव महापउमइहवण्णाभाइं हिरी अ इत्थ देवी ० जाव प-
लिआवमड्डिया परिवसइ, से एएणऽट्ठणं गोअमा ! एवं
बुच्चइ, अदुत्तरं च णं गोअमा ! महापउमइहस्स सा-
सए णामधिज्जे पप्पत्ते । जं ण कयाइ णाऽसि, जं ण
कयाइ नऽत्थि, जं ण कयाइ ण भविस्सइ, तस्स णं
महापउमइहस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ महा-
ण्णइं पव्वुढा समाणी सोलस पंचुत्तरं जोणमए पंच
य एगूणवीसइभाए जोअणस्स दाहिणाभिमुही पव्व-
एणं गंता महया षडमुहपवित्तिएणं मुत्तावलिहारसंठि-
एणं साइरेगदो जाअणसइएणं पवाएणं पवडइ, रोहि-
आ णं महाण्णइं जअो पवडइ एत्थ णं महं एगा
जिब्भिया पप्पत्ता, सा णं जिब्भिया जोअणं आया-
मेणं अट्ठेतरसजोअणाइं विक्खंभेणं कोसं वाहल्लेणं
मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिआ सव्ववइरामइं अच्छा, रो-
हिआ णं महाण्णइं जहिं पवडइ एत्थ णं महं एगे
रोहिअप्पवायकुंडे णामं कुंडे पएणत्ते, सबीसं जोअणस-
यं आयामविक्खंभेणं पएणत्ते, तिसि अमीए जो-
अणमए किंचि विमसुणे परिकखेवेणं दम जोअणाइं
उव्वेहेणं अच्छे सएहं मे चैव वएणअं, वड्ढतलं
वट्ठं समतीरं ० जाव तोरणा, तस्स णं रोहिअप्पवायकु-
डस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे रोहिअदीव
णामं दीव पएणत्ते, सोलसजोअणाइं आयामविक्खंभेणं
साइरेगाइं पप्पामं जोअणाइं परिकखेवेणं दो कोसे
ऊसिए जलंताअं सव्ववइरामए अच्छे, मे णं ए
गाए पउमवरवेइआए एगेण य वणमंडेण सव्वअं
समता संपरिकिक्खत्ते, रोहिअदीवस्स णं दीवस्स उप्पि
वहुममग्गणिज्जे भूमिभाग पएणत्ते, तस्स णं बहु-
समग्गणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं
महं एगे भवणे पएणत्ते, कोसं आयामेणं मेसं त चेव
पमाणं च अट्ठा अ भाणिअव्वो । तस्स णं रोहि-
अप्पवायकुंडस्स दक्खिणिल्लेणं तोरणेणं रोहिआ
महाण्णइं पव्वुढा समाणी हेमवयं वासं एज्जमाणी ए० २
सहावइं वट्ठेअदुपव्वयं अट्ठजोअणेणं असंपत्ता पु-
त्थाभिमुही आवत्ता समाणी हेमवयं वासं दुहा विभ-
जमाणी विभजमाणी अट्ठावीसाए मलिलासहस्मेहिं सम-
ग्गा अहं जगइं दलइत्ता पुग्गिमेणं लवणसमुदं समप्पेइ,
रोहिआ णं जहा रोहिअमा तहा पवाहे अ मुहे अ भा-
णिअव्वो इति ० जाव संपरिकिक्खत्ता । तस्स णं महाप-
उमइहस्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं हरिकंता महाण्णइं पव्वुढा

समाणी सोलस पंचुत्तरं जोअणमए पंच य एगूणवी-
सइभाए जोअणस्स उत्तराभिमुही पव्वएणं गंता महया
षडमुहपवित्तिएणं मुत्ताऽऽवलिहारसंठिएणं साइरेगदुजाअ-
णमइएणं पवाएणं पवडइ, हरिकंता महाण्णइं जअो प-
वडइ एत्थ णं महं एगा जिब्भिया पएणत्ता, दो-
जायणाइं आयामेणं पणवीसं जोअणाइं विक्खंभेणं
अट्ठं जोअणं वाहल्लेणं मगरमुहविउट्ठसंठाणसंठिआ सव्व-
रयणामइं अच्छा, हरिकंता णं महाण्णइं जहिं पवडइ
एत्थ णं महं एगे हरिकंतप्पवायकुंडे णामं कुंडे प-
एणत्ते, दोएण अ चत्तालं जोअणमए आयामविक्खं-
भेणं सत्तअउणट्ठं जोयणमए परिकखेवेणं अच्छे, एवं
कुंडवत्तव्वया मव्वा नेयव्वा ० जाव तोरणा । तस्स णं
हरिकंतप्पवायकुंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं
एगे हरिकंतदीव णामं दीव पएणत्ते, बत्तीसं जोअणाइं
आयामविक्खंभेणं एगुत्तरं जोअणमयं परिकखेवेणं दो
कोसे ऊसिए जलंताअं सव्वरयणामए अच्छे, मे णं एगाए
पउमवरवेइयाए एगेण य वणमंडेणं ० जाव संपरिकिक्खत्ते
वएणअं भाणिअव्वो त्ति, पमाणं च सयणिजं च
अट्ठा अ भाणिअव्वो । तस्स णं हरिकंतप्पवायकुंड-
स्स उत्तरिल्लेणं तोरणेणं ० जाव पव्वुढा समाणी ह-
रिक्खस्सं वामं एज्जमाणी एज्जमाणी विअडावइं वट्ठेअदु
जोअणेणं असंपत्ता पच्चत्थाभिमुही आवत्ता समाणी ह-
रि वामं दुहा विभजमाणी विभजमाणी छप्पमाए मलिलास-
हस्मेहिं समग्गा अहं जगइं दलइत्ता पच्चत्थिमेणं लवणस-
मुदं समप्पेइ, हरिकंता णं महाण्णइं पवाहे पणवीसं जो-
अणाइं विक्खंभेणं अट्ठजोअणं उव्वेहेणं तयणंतरं च णं
मायाए मा० २ परिवद्धमाणी परिवद्धमाणी मुहमूले अट्ठाइ-
जाइं जोयणमयाइं विक्खंभेणं पंच जोअणाइं उव्वेहेणं,
उभअं पासिं दोहिं पउमवरवेइआहिं, दोहि अ वण-
संडेहिं संपरिकिक्खत्ता । (सूत्र-८०)

‘महाहिं’ इत्यादि, प्रायः पञ्चद्रहसूत्रानुसारेण व्याख्येयम् ।
अथैतद्वर्तिगङ्गाविनिर्गतां नदीं निर्दिशन्नाह—(तस्मै णाम-
त्यादि) तस्य महापञ्चद्रहस्य दार्तिगान्त्येन तोरणेन रोहितं
महानदीं प्रवृद्धा—निर्गता सती पोडशपञ्चोत्तराणि योजन-
शतानि पञ्च चैकोनविंशतिभागान् योजनस्य दार्तिगान्तिमु-
खी पर्वतेन गत्वा महाना घटमुखप्रवृत्तिकेन मुक्तावालिहार-
संस्थितेन सान्तिरुकाद्वियोजनशान्तिकेन, सान्तिरुका च रा-
हितप्रपातकुरङ्गेधोपेतया बोध्यम्, प्रपातेन प्रपतति,
पोडशेन्यादिसंख्यानयने तु चतुःसहस्राद्विंशतदशयोजन-
तैवकोनविंशतिभागान्मकभागदशकार्तिगव्यामात् सह-
स्रयोजनात्मके द्रहव्यासोपनीत सन्त्यकीकृताद्भवति,
अन्यन् सर्वं रोहितांशागमेन वाच्यम् । अथ सा यतः

प्रपतति तदास्पदं दर्शयति—' रोहित्रा गामिन्यादि ' प्रा-
ग्वत् । अथ यत्र प्रपतति तदाह—' रोहित्रा गामिन्यादि ' प्रा-
ग्व्याख्यातप्रायम् । नवरं सविशतिकं योजनशतं गङ्गाप्र-
पातकुण्डतो द्विगुणायामविष्कम्भत्वात्, त्रीणि योजनश-
तानि अशीत्याधिकानि किञ्चिद्विशेषानानि, ऊनत्वकर-
णेन योजनानि ३७६ कोशः । कियन्ननुर्धकस्तेन किञ्चि-
दुनाशीतिरुक्ता इत्यर्थः । परिश्लेषणेति । अधुनाऽस्य द्वी-
पवक्त्रव्यमाह—' तस्मिन् ' मिन्यादि व्यक्रमम्, नवरं गङ्गाद्वीपतो
द्विगुणायामविष्कम्भत्वात्, षोडश योजनानि रोहिताद्वी-
पप्रमाणमित्यर्थः, ' से गामिन्यादि ' सुगमम्, ' रोहित्रा-
दीव ' इत्यादि ' सुगमम्, नवरं शेषं विष्कम्भादिकं प्रमाणं
तदेव, कोऽर्थः ?—अर्द्धकोशं विष्कम्भेन देशानक्रोशमुच्च-
रन्वेति, चण्डाद्रोहितादेवीशयनाविचर्षकोऽपि, अथवा
' से केणऽदृष्टं भन्ते ! रोहित्रादीव ' इत्यादि, सूत्रावगम्यः ।
सम्प्रति यथेय लवणगामिनी तथाऽऽह—' तस्मिन्त्यादि ' तस्य-
रोहिताप्रपातकुण्डस्य दक्षिणायन नोरणेन द्वारे-
णेत्यर्थः, रोहिता महानदी प्रवृद्धा-निर्गता सती हैमवन्तं वर्ष-
म् आगच्छन्ती २ हैमवन्तक्षेत्राभिमुखमायान्तीत्यर्थः, शब्दा-
पातिनामानं वृत्तवैताह्यपर्वतमर्द्धयोजनं क्रोशद्वयनासम्प्रा-
प्ता-असंस्पृष्टा दुरास्थित्यर्थः, पूर्वाभिमुखी आवृत्ता सती है-
मवन्तं वर्षं द्विधा विभजन्ती २-द्विभागं कुर्वती २ अष्टाविंश-
त्या सलिलासहस्रैः समप्रा-पूर्णा, भरतनदीतो द्विगुणनदीप-
रिवारत्वात्, अधोभागं जगती जम्बूद्वीपकोटं दारयित्वा पृ-
थ्वभागेन लवणसमुद्रं समुपसर्षति, प्रविशन्तीत्यर्थः । अथ
लाघवार्थं रोहिताशान्तिदेशेन रोहितावक्त्रव्यमाह—' रोहित्राणं
ति ' अतिदेशसुखत्वादेव प्राग्वत् । अथास्मिन् दत्तगामिनीयं
नदी काधनरन्तीत्याशङ्क्याह—' तस्मिन् गामिनि ' व्यक्रमम्,
' हरिकंता ' इत्यादि कण्ठ्यम्, अत्र ' सव्यग्यगामि ' ति
पाठो ब्रह्मवर्षादृष्टोऽपि लिपिप्रमादापतित एव सम्भाव्य-
ते, बृहन्तेत्रविचारादेषु सर्वासां जलिकानां वज्रमयत्वे-
नैव भगनात्, जलाशयानां प्रायो वज्रमयत्वेनैवोपपत्ते-
श्च, ' हरिकंता ग ' मिन्यादि, व्यक्रमम्, नवरं हरिकान्ताप्र-
पातकुण्डं द्वे योजनशतं चत्वारिंशदधिकं आयामाविक-
म्भाभ्यां समयोजनशतानि एकोनपञ्चानि एकोनपञ्चाधिका-
नि परिधना इति, ' तस्मिन् ' मिन्यादि, सूत्रत्रयं प्रा-
कुमुत्रानुसारं षोडशयम्, नवरं विकटापातने वृत्तवैता-
ह्यं योजननासम्प्राप्ता पश्चिमनावृत्ता सती हरिवर्षं नाम क्षेत्र-
वक्ष्यमाणव्यस्य द्विधा विभजमाना २ पदपञ्चाशता नदी-
सहस्रैः समप्रा-परिपूर्णा, हैमवन्तक्षेत्रनदीतो द्विगुणनदी-
परिवारत्वात् पश्चिमेन भागेन लवणोदधिमुर्षति । सम्प्र-
न्यस्याः प्रवाहादि कियन्मानमित्याह—' हरिकंता ' इत्यादि,
हरिकान्ता महानदी प्रवह-द्रहनिर्गम, पञ्चविंशतियोजनानि-
विष्कम्भेन अर्द्धयोजनमुद्धेधेन तदनन्तरं च मात्रया मात्रया-
क्रमेण २ प्रतियोजनं समुदितयोरुभयोः पार्श्वयोः चत्वारि-
शन्ननुर्वृज्या, प्रतिपार्श्वं धनुर्विंशतिवृज्येत्यर्थः, पार्श्वद्विमा-
ना २ मुख्यमूले-समुद्रप्रवेशेऽर्द्धतृतीयायानि योजनशतानि वि-
ष्कम्भेन पञ्च योजनान्युद्धेधेन, उभयोः पार्श्वयोर्द्विभ्यां प-
ञ्चवर्षविकाभ्यां द्वाभ्यां च वनखण्डाभ्यां सम्परिक्षिप्ता ।

अथेतस्य कृत्ववक्त्रव्यमाह—

से केणऽदृष्टं भन्ते ! एवं वृत्तचह महाहिमवन्तं वासहरप-
व्वाणं वासहरपव्वणं ? गोअमा ! महाहिमवन्ते णं वासहरप-
व्वणं चुल्लहिमवन्तं वासहरपव्वणं षण्णिहाय आयासुञ्चतुव्वे-
हविस्सुम्भपरिस्सवेणं महंततराणं च व दीहतगाणं च व, म-
हाहिमवन्ते अ इत्थं देवे महि(द्वि)द्विणं ० जाव पलिओवम-
द्विणं परिमवह । (सूत्र- ८१)

साम्प्रतं महाहिमवन्तो नामार्थं निरूपयन्नाह—' से केणऽदृष्टं ' मिन्यादि, व्यक्रमम् । नवरमुत्तरसूत्रे महाहिमवान् वर्षधरपर्वतः
चुल्लहिमवन्ते वर्षधरपर्वते प्रणिधाय प्रतीत्य चुल्लहिमवदपेक्षये-
त्यर्थः, योजनाया विचित्रत्वात् आयामोपक्षया दीर्घतरक-
पय उच्चत्याद्यपक्षया महत्तरक एवेति, अथवा-महाहिमवन्ता-
माऽत्र देवः पल्योपमस्थितिकः परिवसति, सूत्रे आयामोच्च-
त्वेत्यादिवक्त्रवद्वाचः समाहाराद् बोध्यः । जं ४ वक्षः । स० ।

जीवाभिगमे चैव व्याख्यातम्—

[महाहिमवन्तमलयमन्दरगिरिगुह्यासमन्त्रागयाणमिति] म-
हाहिमवान्—हैमवन्तक्षेत्रस्यान्तरतः सीमाकारी वर्षधरपर्वतः
उपलक्षणं शेषवर्षधरपर्वतानाम्, मलयपर्वतस्य मन्दरगिरि-
श्च—मेरुपर्वतस्य च गुह्यामन्त्रागतानाम्, वाशब्दा विक-
ल्पायाः, एतेषु हि ध्यानेषु प्रायः किन्नरादयः प्रमुदिता भव-
न्ति तत एतेषामुपादानम्, [एगते संहियाणं ति] एक-
स्मिन् स्थाने संहितानां समुदितानाम्, [समुहागयाणं ति]
परस्परसंमुखगतानां-संमुखं स्थितानाम्, नैकोऽपि कस्याऽ-
पि पृष्ठं दत्त्वा स्थित इत्यर्थः, पृष्ठदानं दर्शयित्वा तान्पतेः ।
जी० ३ प्रति० । जं० ।

महाहिलोचल महाहिलोकवल-पुं० । भरतक्षेत्रजाऽर्जनस-
मकार्तिके ऐरवतजऽष्टादश तीर्थकरं, ति० ।

महिअ-मथित-त्रि० । विलोडितं, विगलिञ्च मंथिञ्च महि-
अं पाह० ना० ३११ गाथा ।

महिआ-महिका-स्त्री० । नीहारे, " सिगहा नीहारे धूमिआ य
माहआ य धूममहिनी य " पाह० ना० ३८ गाथा । मेघसमूहे,
' घर्णानवहो कालिआ महिआ ' पाह० ना० १४७ गाथा ।

महिदं महेन्द्र पुं० । शकारादिदेवे, जा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० ।

सूत्र० । चतुर्थेदवलोके, तदिन्द्रे च । औ० । सप्तमर्थाधिकर-
स्य प्रथमभिज्ञादायके, स० । ति० । [' दाल ' शब्दे चतुर्थेभा-
गे १७०६ पृष्ठेऽयं लोक उक्तः] पर्वतविशेषं, औ० । आ० म० ।

महिदकुंभममान महेन्द्रकुंभममान त्रि० । महान्तो महेन्द्र-
कुम्भममानः, कुम्भानामिन्द्रः इन्द्रकुम्भः, राजदन्तादि-
शानादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः-महाभ्यासाविन्द्रकुम्भश्च तस्य
समानः महेन्द्रकुम्भसमानः । महाकलशप्रमाणं, जं० १ वक्षः ।

महिदज्भय महेन्द्रध्वज पुं० । महेन्द्रा इत्यतिमहान्तः सम-
यपारभाषया ते च ते ध्वजाश्चेति, अथवा-महेन्द्रस्यैव शक्रा-
वध्वजा महेन्द्रध्वजा, अन्युच्छिन्नेत्यिन्द्रध्वजेषु, स्था० ।

तामि गं मणिपदियाणं उवरि चत्तारि महिदज्भया
पणणत्ता ।

स्था० ४ ठा० २ उ० । राय० । विश्वपुरे धरणेन्द्रस्य राज्ञः

पुत्रे, ग० ३ अधि० । मलिपीठिकामध्यगता महेन्द्रध्वजाः
 सिद्धायतनयर्णकादवबोद्धव्याः । ज० ४ वत्त० ।
 महिदम्भय-महेन्द्रप्रभसूरि-पुं० । अञ्जलगच्छीये सिंह-
 निलकसूरिशिष्ये, अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १३६२ वर्षे जातः
 विक्रमसंवत् १४४४ वर्षे स्वर्गे गतः । जै० १० ।
 महिदफल-महेन्द्रफल-न० । इन्द्रयवे, उत्त० २ अ० ।
 महिदमीह-महेन्द्रसिंह-पुं० । सनत्कुमारस्य चक्रवर्तिनो मि-
 त्रसूरिकालिन्दीनय, उत्त० १८ अ० । स्था० ।
 महिदसूरि-महेन्द्रसूरि-पुं० । धर्मघोषसूरिशिष्ये आनुग्रह्या-
 ख्यानवृत्तिकृति, आनु० । अयमाचार्यः विक्रमसंवत् १२२८ वर्षे
 जातः १३०६ वर्षे स्वर्गतः । विक्रमसंवत् १२६४ वर्षेऽनेन शत-
 पदिकानामग्रन्थो रचितः महेन्द्रसिंहसूरिरित्यपरमस्य नाम ।
 द्वितीयाऽपि महेन्द्रसूरिर्द्वैतचन्द्राचार्यशिष्यः, तद्वचनाऽने-
 कार्थसङ्ग्रहग्रन्थे अनकार्थकैटवाकर्कामुदीनाम टीकाऽ-
 स्ति । जै० १० ।
 महिच्छ-महेच्छ-त्रि० । महती राज्यविभवपरिचारादिका स-
 र्वान्तिशायिनी स्वच्छान्तःकरणप्रवृत्तिर्यस्य सः । सूत्र० २
 श्रु० २ अ० दशा० अधिकोपधियुक्त, स्था० ६ ठा० । प्रश्न० ।
 महिद्ध-महिष्ट-न० । तक्रसंस्पृष्ट, विपा० १ श्रु० १ अ० ।
 महिद्विष-महद्विक-त्रि० । महती अद्विष्यस्य सः । दिव्यानुका-
 रित्कर्माक, उत्त० ११ अ० । प्रज्ञा० । च० प्र० ।
 महिमकिरिया-महिमक्रिया-स्त्री० । शवदाहस्थाने मृतमाहा-
 त्म्यकरणे, “ भग्ना वि भगवतो यूपं काऊण चक्रयणस्म
 अट्टाहिया महिमकिरिया ” आ० म० १ अ० ।
 महिमा-महिमन्-पुं० । महोन्नवे, प्रा० १ पाद ।
 महिमा-स्त्री० । “ वमाञ्जल्यायाः स्त्रियाम् ” ॥ ८ । १ । ३५ ॥
 महिमाशब्दश्च स्त्रीलिङ्गाऽपि दृश्यते । महोः संव० प्रा० । पञ्चा०
 १ वि० । विशिष्टे काले पूजायाम्, आचा० २ श्रु० १ अ० २ उ० ।
 आ० म० । महत्त्वप्राप्ता अद्भुत्यग्रण चन्द्रादिस्पृशेनयोग्यतायाम्,
 छा० २६ छा० । सूत्र० ।
 महिय-महित-त्रि० । पूजिते, आ० चू० ५ अ० । उत्त० । विशेष० ।
 न० । ज्ञा० । आ० म० । औ० । प्रज्ञा० । पुण्यादिभिः पूजिते, ध० २
 अधि० । आव० । नि० । आ० म० । आ० चू० । स० । औ० ।
 नमस्कृते, आ० चू० ५ अ० । सेव्यतया वाञ्छिते, उत्त० ३ अ० ।
 अभिष्टुते, अनु० । प्रश्न० । पूजने, न० । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
 मथित-त्रि० । विलाडिते, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । स्त्रियाम्-
 मथिता मागमन्थनान् विलाडितेत्यर्थः । ज्ञा० १ श्रु० १६
 अ० । म० । स० । आ० म० । ग० । प्रश्न० । दधि, प्रव० ४ द्वार ।
 महियदुय-महिकादुक्-न० । घृतसर्गान्धकिष्टे, वृ० १ उ० ।
 महियल-महितल-न० । भूतले, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 महियलपट्टिद्वि-महीतलप्रतिष्ठित-त्रि० । महीतलस्थिते,
 कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।
 महिया-महिका-स्त्री० । धूमिकारूपे अण्काये, आच० ।
 गर्भमाग्रादिषु सायं प्रातर्वा धूमिकापाता महिकेत्युच्य-
 ते । आचा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । आ० म० । जी० ।

आ० चू० । कल्प० । अनु० । प्रव० । जी० । गर्भमासेषु
 सूक्ष्मवर्षे, प्रज्ञा० १ पद । दश० । म० । नि० चू० । विशेष० ।
 स्था० । आव० । आचा० ।
 महिरुह-महीरुह-पुं० । वृक्षे, दश० १ अ० ।
 महिला-मिथिला-स्त्री० । विदेहजनपदे स्वनामख्यानायां
 नगर्याम्, ‘तेणं समपणं महिला णामं णयरी होन्था’ च० प्र० १
 पादु० । आव० । विशेष० । निह्वानामुत्पत्तिस्थाने, उत्त० ६
 अ० । आ० क० । आ० चू० ।
 महिला-स्त्री० । स्त्रियाम्, वृ० २ उ० । आ० चू० । को० । प्रव० ।
 नाणाविदेहिं कम्मेहिं मिप्पयाईहिं पुरिसे मोहंति ति
 महिलाओ ।
 (नाणा) नानाविधैः कर्माभिः कृषिवाणिज्यादिभिः शि-
 ल्पकादिभिश्च कुम्भकार-लोहकार-चित्रकार-तन्तुवाय-
 नापित-विज्ञानैः पुरुषान् [मोहन्तीति] मोहं प्रापयन्ति
 धातुनामनेकार्थत्वात्, विद्वन्मयन्तीत्यर्थः, इति महिलाः ।
 यद्वा—नानाविधैः कर्माभिः मयुनसेवादिभिः शिल्पादिभि-
 श्च मस्तकादौ कवर्थादिविज्ञानैः, पुरुषान् बालनरान्
 मोहयन्तीति आत्मस्मात्कुर्वन्तीति स्वस्वार्थपूरणायति महि-
 लाः, [पुरि स्ति] पुरुषान् मत्तान्-उन्मत्तान् मुक्तगुरुज-
 नकजननीबान्धवभगिनीमित्राविलज्जान् कुर्वन्ति प्रमदाः,
 महान्ते राटि कलिं जनयन्ति उत्पादयन्तीति महिलाः ।
 तं० । “ रामा रमणी सीमं—तिणी बह्व धामलोअणा वि-
 लया । महिला जुवई अबला, निअविणी अंगणा नारी ”
 ॥ १२ ॥ पाद० ना० १२ गाथा ।
 महिलासभाव-महिलास्वभाव-पुं० । स्त्रीस्वभाव, ध० ३ अधि० ।
 महिलिया-महिलिका-स्त्री० । महान्ते राटि कलिं जनयन्ति
 उत्पादयन्तीति महिलिकाः । तं० । स्त्रियाम्, अनु० ।
 महिल्ल-महत्-त्रि० । सर्वेभ्यांऽपि वृद्धतरं, वृ० ३ उ० ।
 महिउड्डियाकमलसरिसोवम-महोड्डिकाकमलसदृशोपम-
 त्रि० । महाभाजलखण्डनुत्ये, उपा० २ अ० ।
 महिवट्ट-महीपट्ट-न० । भूतले, उत्तरपदत्वान् । “ वृष्टे वा-
 नुत्तरपदे ” ॥ ८ । १ । १२६ ॥ इति श्रुत इत्थं न । प्रा० ।
 महिवाल-महीपाल-पुं० । “ पो वः ” ॥ ८ । १ । २३१ ॥ इति प-
 कारस्य दन्योष्ठयो वः । महिवालो । राजनि, प्रा० १ पाद ।
 महिस-महिष-पुं० । मद्यां शेते इति महिषः । द्विगुज्जीवविशेष,
 अनु० । प्रव० । आ० म० । प्रज्ञा० ।
 महिमंदा-देशी-शिष्टतरु, दे० ना० ६ वर्ग १२० गाथा ।
 महिसकरण-महिषकरण-न० । महिषानुद्दिश्य किञ्चित्कर-
 ण तादृशे स्थाने, आचा० २ श्रु० २ चू० ३ अ० ।
 महिमगाम-महिषग्राम-पुं० । भग्नलेखे वैताक्यपर्वते उत्तर-
 श्रेण्यां स्थनामख्याते ग्रामे, ती० ६ कल्प ।
 महिसाणिय-महिषानीक-न० । महिषसैन्ये, स्था० ७ ठा० ।
 महिसिक्क-देशी-महिषीसमूह, दे० ना० ६ वर्ग १२४ गाथा ।
 महिसी-महिषी-स्त्री० । राजभाय्यायाम्, स्था० ४ ठा० १

उ० । “ संहिही महिमी ” पा० ना० २१६ गाथा ।

महिहर-महीधर-पुं० । पर्वते, “ (७६) मेला अयलो अही
सिलोच्चयो महिहरो धरो महिरी ” पा० ना० ५० गाथा ।

मही-मही स्त्री० । पृथिव्याम्, उत्त० २७ अ० । वृ० ।
आ० म० । मनःशिलायाम्, जै० गा० । भुवि, दश० ५
अ० १ उ० । सूत्र० । महाधातोन्तिप्रसचित्पृथिव्याम्,
विशे० । रत्नप्रभादिपृथिवीषु, आव० ४ अ० । समुद्रगते
महानदीभेदे, स्था० ४ टा० २ उ० । जै० गा० । “ वसुहा
वसुन्धरा वसुमई मही मेहणी धरा धरिणी ” पा०
ना० २६ गाथा ।

महीरुह-महीरुह-पुं० । वृत्ते, “ साही विडवी वच्छो महीरुहो
पायवो दुमो य तरू ” पा० ना० ५४ गाथा ।

महीवल्ल-महीवल्ल-न० । समस्तधरणीतले, दर्श० ३ तत्त्व ।

महीहर महीधर-पुं० । चम्पायां नगर्यां कालीनामपर्व-
तस्याधोभागे कुण्डनामसगराचरे हस्तिनूथाधिपतौ हस्ति-
नि, ती० १४ कल्प । प्रमत्तचन्द्रभूपालपुत्रे, द्वी० । आ० क० ।

महु-मधु-न० । अतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्यं, विशे० ।
आ० म० । सौद्रे, स्था० ४ टा० ४ उ० । प्रव० । ज्ञा० ।
उपा० । नि० चू० । पुष्पाङ्गवे मये, उत्त० १६ अ० ।
पञ्चा० । कुमुदमन्त्रमेव काल, स्था० ७ टा० । “ मधुणि
निम्नि-मञ्जुयं पोत्तियं भामरे च ” आ० चू० ६ अ० ।
मात्तिकपोत्तिकभ्रमरभेदे त्रिधा मधु । पं० व० २ द्वार ।
विपा० । दश० । घ० । आ० चू० । स्था० । मद्य-
विशेष, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पञ्चा० । जी० ।
नि० चू० । औ० । नि० । “ इदुतो दीर्घः ” ॥ ८ । ३ ।
१६ ॥ महहि । प्रा० । “ महेरं महुयारो सी-
ह सरओ महु अवकरं ” । पा० ना० ६४ गाथा ।
मधुनि, न० । “ सारहं महु ” पा० ना० २२४
गाथा । वसन्तर्तौ, पुं० । “ सुह्री महु वसन्तो ”
पा० ना० १५६ गाथा । “ मजे महुमि मंसमि, न-
वणीयमि चउत्थण । उण्णजंति असंखाया, तव्वणा तत्थ
जेतुणा ॥ १ ॥ ” इत्यत्र मद्यादिचतुष्के ये जीवा उत्पद्यन्ते
ते कियदिन्द्रिया इति प्रश्ने, उत्तरम्-मये मधुनि न-
वर्तन्ते च द्वीन्द्रियाः, मंसि एकेन्द्रिया वादरनिगोदरूपा द्वी-
न्द्रियाश्च, मनुष्यमांसं तु एकेन्द्रिया वादरनिगोदरूपा द्वी-
न्द्रियाः सम्मूर्च्छितमनुष्यपञ्चैन्द्रियरूपाश्च । सम्मूर्च्छन्तीति
शास्त्रानुसारेण संभाव्यत इति ६७ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

महुअ-मधुक-न० । मधुकं वा ॥ ८ । १ । १२२ ॥ इति
ऊत उक्ता । महुअ । महुअ । “ महुआ ” नामकवृत्तभेदे, प्रा० ।
श्रीदामाख्यपत्ति-मागध्याः, दे० ना० ६ वर्ग १४४ गाथा ।

महुअर-मधुकर-पुं० । भ्रमरे, कल्प० १ अधि० २ तृण ।
कुल्लंभुआ रसाऊ, भिंगा भमला य महुअरा अलिगा ।
इदिदिगा दुग्हा, धुअगाया लुण्णया भमरा ॥ ११ ॥ पा०
ना० ११ गाथा ।

महुआमव-मध्वामव-पुं० । मधु किमप्यतिशायिशर्करादिम-
धुरद्रव्यं, मध्वेव बचनमाश्रयन्तीति मध्वाधवाः । लब्धि-

विशेषकलितेषु, ये हि तथाविधलब्धिवशान्मधुतुल्यं वचनं
वदन्ति । आ० चू० १ अ० । पा० । आ० म० ।

महुकरसम-मधुकरसम-त्रि० । भ्रमरतुल्ये, दश० १ अ० ।

महुकरी-मधुकरी-स्त्री० । भ्रमर्याम्, औ० ।

महुकुम्भ-मधुकुम्भ-पुं० । मधुनः सौद्रस्य कुम्भो मधुकुम्भः,
मधुभृते मध्वेव वा कुम्भः मधुकुम्भः । मधुपूरिते घटे, स्था०
४ टा० ४ उ० ।

महुकेटभ-मधुकैटभ-पुं० । चतुर्थे प्रतिवासुदेवे, प्रव० २११
द्वार । आव० । ति० ।

महुगुलिया-मधुगुटिका-स्त्री० । सौद्रवर्तिकायाम्, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० ।

महुघाय-मधुघात-पुं० । मधुग्राहकेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

महुतण-मधुतण-न० । तृणविशेषे; प्रज्ञा० १ पद ।

महुप्पल-महाप्पल-न० । शतपत्रं कमले, “ अंबुरुहं सय-
वत्तं, सगेरुहं पुंडीअ-मगविहं । गहवं तामरसं, महु-
प्पल पंकथं नल्लिणं ॥ १० ॥ ” पा० ना० १० गाथा ।

महुप्पिय-मधुप्रिय-पुं० । सिद्धार्थपुरं विमलधोष्ठनः तिरुक्क-
टुकषाय्यादिषु लम्पेटे पुत्रे, ग० २ अधि० ।

महुप्पिहाण-मधुपिधान-त्रि० । मधुभृते मध्वेव वा पिधानं
स्थगते यस्यासौ मधुपिधानः । मधुना पिहिते, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

महुमह-मधुमथ-पुं० । उपेन्द्र, “ सउरी दसारनाहो, वइकुटो
महुमहो उविदो य ” पा० ना० २६ गाथा ।

महुमहण-मधुमथन-पुं० । मधुदेवनाशके विष्णौ, विशे० ।
स्था० । आ० म० ।

महुमुह-देशी-पिशुने, दे० ना० ६ वर्ग० १२२ गाथा ।

महुमेह-मधुमेह-पुं० । र्यास्तगे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

महुमेहिय-मधुमेहिक-त्रि० । मधुमेहो विद्यते यस्यासौ मधु-
मेही । मधुतुल्यप्रस्नावयति, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

मधुवरीमूत्रानवरनप्रस्नाविण, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।
प्रश्न० । विपा० । ग० । आ० क० । द्विगुरजीवविशेष, औ० ।

महुयर-मधुकर-पुं० । भ्रमरे, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० । आ०
म० । मधुकरैर्भ्रमरैर्मदजलगन्धाकृतैः-कृतमन्त्रकारं यस्य
स तथा । औ० ।

महुर-मधुर-त्रि० । श्रुतिपेशले, सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । ज्ञा० ।

मत्तकोकिलारुतवन्मधुरस्वरे, अनु० । स्था० । भायया का-
मले, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । शर्कराद्याश्रिते, अनु० । लीगद-
ध्यादिषु, तं० । खण्डशर्कराद्याश्रिते रसभेदे, कर्म० १ कर्म० ।
कामले, औ० । विशे० । आह्लादनवृंहणकृति, स्था० ।

एगो महुरे (सूत्र) स्था० १ टा० ।

मध्वादिकं, दश० ५ अ० ५ अ० १ उ० । “ पित्तं यानं कफं
हन्ति, धातुवृद्धिकरो गुडः । जीवनकलेशकृद्दाल-वृद्धक्षी-
णौजसां हिनः ॥ १ ॥ ” जे० २ वत्त० । ज्ञा० । अनु० ।
श्रोत्राग्रे, ग० । अकटोरे, भ० ६ श० ३३ उ० । को-
किलारुतयन्मधुरस्वरे, जे० १ वत्त० । ग० । मधुरं

त्रिधा, शब्दार्थाभिधानतः । स्था० ७ ठा० । मनोहे, सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० २ उ० । सूत्रार्थोभयैः अन्वये, दश० २ अ० ।
आ० म० । वृ० । औ० । मधुराः-कोमलशब्दा, गम्भीरा-
महाध्वनयो, दुर्ग्वधार्यमप्यर्थे श्रोतुं ग्राहयन्ति यास्ता
ग्राहिकाः, पदवतुष्टयस्य कर्मधारयः । " मधुरगंभीरगाहि-
याहि मियमधुरगम्भीरस्मस्मरीया " कचिद् दृश्यते । तत्र च
मिताऽक्षरतो, मधुरा शब्दतो, गम्भीरा अर्थतो ध्वनितश्च स-
श्रीरात्मसम्पद् यासां तास्तथा । भ० ६ श० ३१ उ० ।
सुन्दरे, " ललित्रं वगुं मंजुं मंजुलये पैमले कले महुरं "
पाद० ता० ८८ गाथा ।

महुरणाम-मधुरनामन्-न० । रसनाभेदे, यदुदयाज्जन्तुश-
रीरमिष्टत्वादिवन्मधुरं भवति तद् मधुरनाम । कर्म० १ कर्म० ।
महुररसा-मधुररसा-स्त्री० । अनन्तर्जावचनस्पर्तिविशेषे, प्रह्ला०
१ पद ।

महुरवयणा-मधुरवचन-पुं० । मधुरं वचनं यस्यासौ मधु-
रवचनः । रसवद्वचनं, व्य० १० उ० । दशा० ।

महुरवयणया-मधुरवचनता-स्त्री० । मधुरं यथावदर्थतो
विशिष्टार्थवत्तयाऽर्थवगाद्वचनं शब्दतश्चापरूपत्वसौन्दर्य-
गाम्भीर्यादिगुणोपेतत्वेन श्रोतुगह्वारं जनयति तदेवावधे
वचनं यस्य स तथा, तद्भावो मधुरवचनता । वचनसम्प-
दभेदे, उक्त० १ अ० । स्था० ।

महुरस्वर-मधुरस्वर-पुं० । कलध्वनौ, "महुरस्वरगीयसुस्वरा-
हं " मधुरस्वरगीत्यनुस्वरणि । प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

महु(धु)ग-मधुरा-स्त्री० । शस्त्रेनदेशराजधान्याम्, "देव महुरा
आ-दाक्षिणा, उत्तरा या" आ० ४ अ० । मृ० । आ० म० ।
प्रजा० । विशेष० । मधुरा नगरी शस्त्रेनाख्या देशः । प्र० २७
द्वार । आ० क० । विपा० । आ० म० । वृ० । आ० च० । क-
ण्णजन्मस्थाने, आ० १ अ० । स्था० ।

मधुराकल्पः—

सत्तस्ने वीरहमे, नमिऊण जिणेसरे जयस्मरणे ।

भाविजगमंगलकरं, मधुराकल्पं पवक्खामि ॥ १ ॥

तिथ्यसु पासनाहस्स, वट्टमाणमि दुज्जि मुणिमीहा ।

धम्मरुद्ध धम्मघोसा, नमिणे आसि निस्संगा ॥ २ ॥

ते य लुहृदमदसमदुवालयमपक्वोववासमासियदोमामिअ-
निमासिअस्वमणां कुलंता भवे पडिवाहिता कयावि म-
हुराउरि विहरिआ । दीहा नव जोअणां विन्थिगणा पा-
सदिअजउणाजलपक्कालिअवरप्पयारीविभूसिआ धवलह-
रंदेउलवावीक्कवपुक्कवरणीजिणभवणहट्टोवमोहिआ पदंवि-
विहवाउत्थिज्जविप्पसत्था हुत्था । तत्थ ते मुणिवग अणे-
गतकुसुमफललयाइणे भूअरमणाभिहाणे उववणे उग्गहं
अणुणविअ वीआवासागतं चउमासे कओवथासा । तेसि
सज्जायतयचरणपसमाइगुणेहि आवज्जिया उववणसामिणां
कुवेरदेवया । तओ मा गति पयडीहोऊण भणइ-भयवं !
तुम्ह गुणेहि आइयाहं हिट्टा, तो किं पि वरं वरेह । ते भणं-
ति-अम्हं निस्सेगा, न किं पि मग्गामो । तओ धम्मं सु-
णाविता अविरयसाविआ सा तेहि कया । अजया कत्तिअध-
वलट्टमिग्यणीए मिज्जायारि ति आउच्छिआ कुवेरा मुणि-

वरेहि, जहा-साविण ! दहम्मत्ताए जिणवंदणपूयणोवउत्ता-
ए य होअव्वं, वट्टमाणजोगेण चउमासयं काऊण अज्जगामे
पाण्णत्थं विहरिस्सामो । तीए ससोगाए बुत्तं-भयवं ! इत्थे-
य उववणे कीम न सव्वकालं चिट्ठह । साधु भणति-

" समणानं सउणानं, भमरकुलानं च गोउलानं च ।

अणिआओ वसहीओ, सारइयानं व मेहानं " इति ।

तीए विणत्तं-जइ एवं ता माहं धम्मकज्जं जहावंसं सं-
पाडेमि अमोहं देवदंसणं ति । साधुहि बुत्तं-जइ ते अनिवंधा
ता संघसहिण अम्हं मेरंमि मेऊण चइयाइं वंदावेहि । ती
ए भणियं-तुम्हे देव जणे अहं देवं तत्थ वंदावेमि ति ।
महुरासंघे चालिए मिच्छादिट्ठी देवा कयाऽवि धिग्घं कुणीति ।
साधु भणति-अम्हेहि आगमवल्लं चव सत्ती, महुरा-
संघे नेउं न तुह सत्ती तो अलाहि, अम्हं दुग्गं तत्थ गम-
णेणं । तओ विलक्खीभूआए देवीए भणियं जइ एवं
ता पडिमाहिं सोहिअं मेरुआगारं काउं दावेमि, तत्थ सं-
घसहिआ तुम्हे देवं वंदह । साधुहि पडिबल्लण कंच-
णघाडिओ ययणाऽविचइओ अणेगसुरपरिचरिओ तोरण-
ज्झयमालालंछिओ सिहरोवणि छुत्तिन्नयसालि रत्ति थूओ
विग्गविओ मेहलानिगमंदिओ, इक्किआण मेहलाए चाउ-
हिंसि पंचवगणययणमयाहं बियाहं । तत्थ मूलपडिमा सि-
रिस्सुणामसामिणां पड्डाविया । पहापाला आ वि बुद्धा, तं
थूभं पिच्छंति, परुप्परं कलहंति । आ । केइ भणति-वासुइलं-
द्वणा एस्स सयंभूदेवा, अज्जे भणति-सम्मसिज्जाडिओ नारा-
यणा एस्स, एवं येभ-धर्माणं-सूर-वंदाइस्सु विभासा, बुद्धा
भणति-न एस्स थूओ किं तु बुद्धि डलत्ति, तओ मज्झत्थपु-
रिंसिहि णिअं-मा कलेहह । एस्स ताव देवनिम्मिओ ता मा
देवा संसयं भंजिस्सइ ति । अप्पणा देवं पडं सुलिहत्ता निअ-
गुट्ठीसंभेओ अत्थह, जस्स देवा भविस्सइ तस्सेव इको पडो
याडिस्सइ, अज्जे पडो देवा नासाहइ । संघणाऽवि सुपा-
सणामिपडो लिहिओ । तत्थ लेहिअ देवपडा समुवट्ठाविओ
पूअं काउं नवमीरत्तीए दरिस्सणिणे गायंताविओ अज्ज-
रत्ते उहंउपयणां तणलक्कणत्थरजुसो वसरिओ, तेण स-
व्वेऽवि पडा तोडिता नीया पालिया गरिजअवेण नट्टा
दिमा दिसि जणा, इको चव सुपासपडानिओ विग्गिओ
लोओ, एस्स अरिहंता देवा सि, सो पडो सयलपुं भाविओ ।
यमजन्ता पवत्तिओ, तगहवणं पारुद्धं, पदमगहवणकण कलहंता
सावया । महलपुंरिसेहिं गोलएस्सु नामगब्भेस्सु जस्स नाम
कुमारीहत्थे एह मा दरिहा इस्सगे वा पदमं एहवणं केरउ । एवं
दसमयणीए ववत्था कया । तओ एगारसीए दुद्धदहियघ-
यकुकुमचंदणाहिं कलसमहस्सहिं सट्ठा गहावेस्सु पिच्छुअ-
ट्ठिओ सुग गहाविति । अज्ज वि तदेव जन्ताए आविति ।
कमण सव्वेहि गहवणं कण पुक्कघवत्थमहाधयआहा-
रणाहिं आरोधिति । साधुण वत्थघयगुलाहिं ति धारसाए
तीए मालावडाविओ, एवं ते मुणिवग देवं वंदिय सयलसंघ-
माणेदिओ चउमासं काउं अणत्थ पाणं काऊण तिथं पया-
सिअ थुअकमाकमण सिद्धि पत्ता । तत्थ सिद्धिअत्तं जायं ।
तओ मुणिविउअदुरिओ देवी निअं जिणवयणयया अज्जप-
लिओवमं आउअं भुंजित्ता चविऊण मारुसत्तं पाविऊण
उत्तमपयं पत्ता । तीए ठाणे जा जा उप्पज्जह सा सा कुवेर

स्ति भरणम् । तेषां परिगच्छन्ततो धूमो बहु कालं उग्घाड-
विश्रो जाव पारमसामी उपपण्णा । इत्थंतेरं मधुराण रण्णा
लोभपरवसेण जणो हक्काण्डुण भणिश्रो । एयं कणयमणि-
निम्मिअं धुमे कट्टिअ मह भंडारे खिवह । तश्रो सारघडि-
अकुहाडोहि जाव लोआ कट्टण्णं घाए पदिण्णे ताव ते
कुहाडा न लग्गाति । तेसि चव घायदायगाणं अंगेसु घाया
लग्गाति । तश्रो राहणा अपत्तिअं, तेण सयं वि अ घाओ दि-
गणा कुहाडणं उच्छुलिअ रण्णा सीसं छिएण । तश्रो देवयाए
कुहाए पयडीहोऊण भणिश्रो—जाणवया, पावा ! किमेय-
मादसं जहा गया तहा तुम्हं वि मरिस्सह । ते उ तेहि
भीएहि धुवकडुच्छुयहन्थहि देवया खामिया, देवीए
भणिअ—जइ जिणहरे अवेह ता उवसग्गाओ मुचह । जो
जिणपडिमं सिद्धालयं वा पूरस्सह तस्स घरं पिरं होही,
अन्नहा पडिस्सह । अओ चव मंगलवेइयपरुवणाए कणो
छेयग्गं मधुरामयणां निदंसणीकयाहं एइ, वरिसं जिणप-
डो पुरं भांमयव्वां स्ति कुहाडयल्लुट्ठी य कायव्वा । जो इत्थ गया
भवइ तेण जिणपडिमा पट्टाविअ जीविस्सति अन्नहा
न जीविहिति । त सव्वं देवयावयणं तंहव काउमादत्तं
लोएहि, अन्नया पाससामी केषालिविहारेण विहरंता म-
धुरं पत्तो, समोसरणे धम्म साहइ, दूममाणुभावं च भा-
विणं पयांसइ । तश्रो भगवंतं अन्नथं विहरिणं संघं हक्का-
णिअ भणिअं—जाव राए, जहा आसन्ना दूममा परुविश्रो
सार्मिणा लोओ गया य लोभघन्था होहि स्ति अहं च पम-
त्ता । जयावि राओ सा उग्घाडए पय धुमे सव्वकालं सकामि
गक्खउ तश्रो संघापसेण इट्ठाहिं दंक्रमि, तुज्झहिं वि बा-
हरे पाससामी सेलमईओ पुज्जिअव्वा । जइ य अमइ वइ-
समणए अत्ता वि देवी होही सा अर्धितरे पुअं करिस्सह ।
तश्रो बहुगुणं ति अणुमाअिअं संघेण देवीए तंहव कयं । तश्रो
धीरणाए सिद्धिं गए साहिएहि नेरमसएहि वरिसाणं
वप्पहट्ठी सूरि उपपण्णा, तेण वि एहिं नित्थं उज्जिअ । पास-
जिणो पूआविओ । सामयपुअकरण्णं काणणकुवकुट्ठा का-
राविओ । चउगन्नीहए णिण दो वि आउसंघेण इट्ठाओ
खसंतीओ मुणिता पत्थंगहिं वेदाविओ उक्खल्लाविउमा
दत्ता धुमे देवयाए सुमिणंतरे वारिओ, न उग्घाडयव्वां
पसु स्ति, तश्रो देवयावयणं न उग्घाडिओ । सुर्घाडप-
त्थंगहिं परिवेदिओ अ । अज वि वेयाहिं गक्खज्जइ । बहुप-
डिमसहस्सेहिं देउलेहिं आवासणिआपपसेहिं मणहराए
गंधउडीए चित्ताणिआ अवाइअस्सपालाईहि अ संजुसं
एयं जिणभवणं विगयति । इत्थ नयरीए कणहवासुदेवस्स
भाविअत्थेकरम्म जम्मा, अजमेणू आयरिअस्स जक्खभूअ-
स्स हुडिअजक्खस्स य चोरजीवस्स इत्थ देउलं चिट्ठइ ।
इत्थ पंच थलाहं । तं जहा-अकथलं चोरथलं पडमथलं
कुरुथलं महाथलं दुवालस वणाइ, तं जहा-लोहवणं भइव-
ण मधुवणं छिन्नवणं तालवणं कुमुअवणं भंडीरवणं खइरवणं
कामिअवणं कालवणं बहुलावणं महावणं । इत्थ पंच ला-
इअत्तिथ्थाइ, तं जहा-विस्संतिअत्तिथं अस्सिक्कुडत्तिथं वे-
कुंठात्तिथं कालिजर्गत्तिथं चक्रत्तिथं । सत्तुजं रिसहं गि-
रिनां नेमि भरुअच्छु मुणिसुव्वयं मादए वीरं मधुराए
सुपासं घडिअवुगब्भंतरे नांमत्ता सोरट्टे हुंठणं वि-
हारत्ता गोवालगिरिम जो भुंजेज्जइ तए अमरसय-

सेविअकरकमलेण सिरिवप्पहट्टसुरिणा अट्टसयल्लुब्बी—
से-८२६ विक्कमसंवच्छरे सिरिधीरगिबं मधुराए ठाविअं । इ-
त्थ सिरिवप्पमाणाजीवेण विस्सभूइणा अपरिमिअवलत्तणकए
निशणं कयं, इत्थ जउणावंकजउणराएण हयस्स दंडअण-
गारस्स केवलं उप्पअ महिमत्थ इदो आगओ । इत्थ जिअ-
सत्तुनरिअपुत्तो कालेवसिअमुणी अरिस्सरोगहिओ मुग्गल-
गिग्गिंम सदहे वि निप्पहो उवसग्गं अहिआसिसु । इत्थ
संखरायरिसी तवप्पहावं दट्ठुं सोमदेवहिओ गयउरं दिकखं
घेत्तणं सयं गंतणं कासिए हरिणं सवलरिसी देवपुज्जा
जाओ । इत्थ उप्पआ रायकआ निव्वुइनाम राहावेहिणो
सुरिदस्स सयंवरा जाया । इत्थ कुबेरदिआए कुबेरसेणा-
जणणी कुबेरदत्तो अ भाया ओहिनाणेण नाउं अट्टारस-
नत्तुएहिं पडिबोहिया । इत्थ अजमेणू सुअसागरपारणो
इहिस्ससायगारवेहिं जक्खत्तमुवागम्म जीहा य मारणेण
साधूणं अप्पमायकरण्णं पडिबोहमकासी । इत्थ कंवल-
सवलनामाणो वसहपोआ जिणदाससंसग्गीए पडिबुडा
नागकुमारा होऊण वीरवरस्स भगवओ नावारुदस्स
उवसग्गं निवारिसु । इत्थ अविआपुत्तो पुप्फचूलं पव्वाविअ
संसारमायराओ उत्तारिथा । इत्थ इंददत्तो पुगेहिओ गव-
क्खट्ठिओ मिच्छाविट्ठी अहो वच्चंतस्स साधुस्स मत्थय-
उवरि पायं कुणेतो सहेण गुरुभत्तीए पायहीणा कओ । इत्थ
भूअघरे ठिआ निग्घाहवत्तव्वयं नियाओ परिमाणं च
पुत्तिअ तुट्ठचित्तेण संकणं अज्जगक्खअसूरी वंदिआ
उवस्सयस्स अन्नओ जुत्तं दारं कयं । इत्थ वत्थपूसमित्तो
घयपूसमित्तो दुव्वलिआपूसमित्तो अ लज्जिसंपआ विअरि-
आ । इत्थ दुसहदुमिक्ख दुवालसवार्गिणिए नियत्तं सय-
लसंघंमलिअआगमाणो पवत्तिओ वंदिलायरिण । इत्थ
देवनिम्मिअधुमे पक्खक्खमणेण देवयं आगहिता जिण-
भइखमानमणेहिं उदेहिआ भाक्खयपुत्थयपत्तणणेण तुट्ठं
भग्गं महानिसीहं संधिअं । इत्थ खवगस्स तवणं तुट्ठा-
सासणंदवया तव्वणिअपरिग्गहिअं इमं नित्थं संघ-
वयणाओ आगहतया पत्तं अकासीदेवीए अलोभपरच्च-
संजणे काउं संवणिओ धुमे पच्छन्तं काउं इहमयं तश्रो
वप्पहट्टिवयणाओ अउमराएण उवरि निलाकलावन्निअं
कारिअं । इत्थ संखराओ कलावइ अ पंचमज्जमे देवसीदक-
णयसुर्धनामाणो समणोवासया रज्जिसिं भुंजत्था । पव-
विहाणं अणेगामि सेविहाणामेसा नयरी उप्पसिभूमी ।
इत्थ कुबेरा नग्वाहणा, अयिया य सीहवाहणा, निव्वत्तवालो
अ सारमेअवाहणा नित्थस्स रक्खं कुणांति ।

“ इय एस महुरकणो, जिणपहसग्गीहिं वणिणओ कं पि ।

भविणहिं सइ पडिअइ, इहपगलोइयसुहत्ताहिं ॥ १ ॥

भविआण पुण्णागिद्धी, जा जायइ महुरात्तिथजसाए ।

अस्सि कपेति सुण, सा जायइ अर्वादिअमणात्त ॥ २ ॥ ”

इति श्रीमथुराकल्पः समाप्तः । ती० ८ कल्प ।

महुराभिहाणा-मथुराभिधाना-स्त्री० । मधुरं भृतिपेशलमभि-
धानमुच्चारणे यस्याः सा । मथुराभिधानगाथायुक्तायाम् ,
मृत्र० १ ध्रु० १६ अ० । आ० म० ।

महुरालिख-देशी-परिचिते, दे० ना० ६ वर्ग १२५ गाथा ।

महलट्टि-मधुयष्टि-स्त्री० । यष्ट्यां लः ॥ ८ । १ । २४७ ॥

इति यस्य लः । मुहसेटीतिव्याते औषधिभेदे, प्रा० १ पाद ।

महुला-मधुला-स्त्री० । पादगण्डे, "पादे गण्डे महुला भरणति" नि० चू० २ उ० । उत्त० ।

महुल्ल-मम-त्रि० । मे मइ मम मह महं मज्झं मज्झं अम्ह अम्हं क्सा ॥ ८ । ३ । ११३ ॥ इति ममस्थाने महादेशः । ततः । स्वार्थे कश्च वा ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति उल्लप्रत्ययः । स च डि-त् । मह पिउल्लओ । महुल्लं । प्रा० ।

महुवण-मधुवन-न० । मथुरायां स्वनामप्रसिद्धे वने, ती० = कल्प ।

महुवार-मधुवार-पुं० । दारुणि, " मइरेअं महुवारो सीहु सरओ महु अवक्खसो " पा० ना० ६४ गाथा ।

महुमिगी-मधुशङ्गी-स्त्री० । औषधिवनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

महुसिन्ध-मधुसिन्ध-न० । मधुयुक्तं सिन्धं मधुसिन्धम् । मधुच्छिष्टे, ने० । मन्ने, भ० = श० ६ उ० । स० । आ० म० । अलङ्कारकपथो येन पदेनालङ्कारः कामिन्या पात्यते तावन्मात्र-या लिम्पति कवेः स मधुसिन्धकोऽभिधीयते । ओष० ।

महुमिन्धजल-मधुमिन्धजल-न० । अलङ्कारकमार्गावगाहिकदे-मस्योपरि वर्हति जले, ओष० ।

महुस्मव-महोत्सव-पुं० । बहुजनजानपदादिमेलनपूर्वकमुत्स-वस्थानं, आन्धा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० ।

महेद-महेन्द्र-पुं० । पेरगवतवर्षे भाविष्यति पञ्चदशे तीर्थकरे, प्रव० ७ द्वार ।

महेड्ड-देशी-पङ्क्तिः, दे० ना० ६ वर्गे ११६ गाथा ।

महेय(कण्)-महेय-पुं० । ऊर्णाविशेष, प्रज्ञा० १ पद ।

महेलापहाण-महिलाप्रधान-पुं० । स्त्रीवशवर्तिषु पुरुषेषु, पि० । (तं च ' माणपिड ' शब्दे दर्शयिष्यन्ते)

महेम-महेश-पुं० । ईश्वरं, " महेशानुग्रहात्केचिद्, योगसि-द्धिं प्रचक्षत । कलशाधैरपगमृष्टः, पुंविशेषः स चिष्यते ॥१॥ " डा० १८ छा० । यो० वि० । स्था० ।

महेमकव-महेशकव-पुं० । महेश्वर इत्याख्या यस्य सः । म-हेश्वरत्वेन ख्यातः, स्था० = डा० । सू० प्र० । ज० ।

महेमर-महेश्वर-पुं० । औत्तराहाणां भूतवादिनामिन्द्रे, स्था० २ डा० ३ उ० । दर्श० । आव० । शिवे, आव० ६ अ० ।

महेमरदत्त-महेश्वरदत्त-पुं० । कौशाभ्यां बृहस्पतिदत्तनाम्नो ब्राह्मणस्य पूर्वभवजीवि, स्था० १० डा० । (' बह्मरदत्त ' शब्दे पञ्चमभागे १२६५ प्रश्ने कथा गता)

महेसरसूरि-महेश्वरसूरि-पुं० । कालिकाचार्यकथा-संयमम-ज्याख्ययोगप्रन्थयोः कर्तारि आचार्ये मुनिचन्द्रसूरिकृताऽऽ-वश्यकसम-युपरिटीकाकारके देवसूरिशिष्ये, ज० ६० ।

महेसि-महर्षि-पुं० । महाश्वामावृषिश्च महर्षिरित्यन्तोऽप्रतप-श्चरणानुष्ठायित्वादतुल्यपरीपहोपसर्गमहनाच्चेति । यतो, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । तपोविशेषशोपितकल्मषे, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । सुसार्धौ, दश० १ चू० । मोक्षोर्गण, ४६

वश० ६ अ० १ उ० । महान्तश्च ते सर्वज्ञत्वात्तीर्थप्रवर्त-नादतिशयत्वाद् वा ऋषयश्च मुनयो महर्षयस्नैस्तीर्थकरे-रित्यर्थः । तीर्थकृत्सु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । सूत्र० । अ-नुकूलप्रतिकूलोपसर्गसहितेष्वान्महर्षिषु, महान् बृहत्स्व-र्गावफलापेक्षया मोक्षस्तमिच्छन्ति-अभिलषतीति महर्षी म-हर्षिर्वा । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । उत्त० । एकान्तोन्मविरूप-त्वात्मोक्षस्तमिच्छत्येवं शीलो महर्षी । उत्त० ४ अ० । महामुनी, आन्धा० १ श्रु० ४ अ० ५ उ० । सूत्र० । उत्त० । महागणधरादिषु, आनु० ।

महोक्त्व-महोक्त्व-पुं० । युवगवे, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

महोध-महोध-पुं० । अपाग्नसमारम्भागरे, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

महोदग-महोदक-पुं० । महाजले, यो० = विव० । नि० ।

महोदय-महोदय-पुं० । पुण्यानुबन्धपुण्यविभूतिलाभे, यो० = विव० ।

महोदर-महोदर-पुं० । बहुभोजनि, " महोदरे जो बहु भुं-जइ " । नि० चू० १ उ० ।

महोदहि महोदधि-पुं० । स्वयंभूगमणसमुद्रे, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

महोरग-महोरग-पुं० । व्यन्तरविशेषे, ज० १ वक्त० । अ-नु० । स्था० । भ० । " महोरगाणं अहकारा महाका-या " प्रज्ञा० २ पद । उरःपरिस्पर्शभेदे, जी० १ प्रति० । महोरगास्तु मनुष्यक्षेत्रबहिर्भाविने यच्छरीरं योजनसह-स्रप्रमाणमुत्कर्षतः आख्यायत इति । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । संप्रति महोरगानर्भाधत्सुराह—

मे किं तं महोरगा ? महोरगा अणोऽणविहा पमात्ता । तं जहा-अन्त्येगइया अंगुलं पि अंगुलपुहत्तिया वि वियन्धि पि वियन्धिपुहत्तिया वि रयणीपुहत्तिया वि कुच्छि पि कुच्छिपुहत्तिया वि धणं पि धणपुहत्तिया वि गाउयं पि गाउयपुहत्तिया वि जायणं पि जायणपुहत्तिया वि जोयणमय पि जायणमयपुहत्तिया वि जोयणमहम्मं पि, ते णं थले जाता जलं वि चरंति, थले वि चरंति, ते णन्धि इहं बाहिरणसु दीविसु समुहेसु हवंति, जे यावन्नं तहप्पगारा । सत्तं महोरगा ।

(स किं तं इत्यादि) सुगमम्, नवरं वितस्तिह्वादि-शाङ्गुलप्रमाणा, रत्निहस्तः, कुटिर्हिहस्तमानः, धनुश्च-तुहस्तम्, गव्यूतं छिधनुःसहस्रप्रमाणम्, चत्वारि गव्यू-तानि योजनम्, इदं च वितस्त्यादि—उच्छ्रयाङ्गुलापेक्षया द्रष्टव्यम्, शरीरप्रमाणस्य परिचिन्त्यमानत्वात्, तथा-अस्ती-ति निपातोऽत्र बहुत्वाभिधायी प्रातिपदं च संबध्यते, ततोऽयमर्थः—सन्त्येके केचन महोरगा अङ्गुलमपि शरीरा-वगाहनया भवन्ति, तथा सन्त्येके केचन येऽङ्गुलपृथक्त्वका अपि, अङ्गुलपृथक्त्वं विद्यन्ते येषां ते अङ्गुलपृथक्त्वकाः " अतोऽनेकस्वरात् " ॥ ७ । २ । ६ ॥ इति इकप्रत्ययः, तेऽपि

महोरगा

शरीरावगाहनया भवन्ति, अङ्गुलपृथक्त्वमानशरीरावगा-
हना अपि भवन्तीति भावः, एव शेषमृत्राण्यपि भावनी-
यानि । (ते लं, इत्यादि) ते—अनन्तरादितस्वरूपा महो-
रगा, स्थल-अर्धविशेषत्वात् स्थले जायन्ते, स्थले च जाताः
सन्तो जलेऽपि स्थले इव चरन्ति स्थलेऽपि चरन्ति तथा
भवस्वाभाव्यान्, यद्येवं ते कस्मादिह न दृश्यन्ते, इत्या-
शङ्कयामाह—(ते नऽपि इह, इत्यादि) ते—यथोक्तस्व-
रूपा महोरगा इह—मानुषे क्षेत्रे (नापि स्ति) न स-
न्ति, किं तु बाह्येषु क्षीपममुदेषु भवन्ति, समुद्रेष्वपि च
पर्वतदेवनगर्यादिषु स्थलेष्वप्यन्ते न जलेषु, स्थूलतन्वा-
न् । तत इह न दृश्यन्ते । (जे यावन्ने तदप्यगाग इति)
येऽपि चान्ये अङ्गुलदशकादिशरीराऽवगाहनमानास्तथाप्र-
काराः सन्ति तेऽपि महोरगा ज्ञातव्याः । उपसंहारमाह—
(नेत्ते, इत्यादि) ते समासश्रो, इत्यादि प्राग्वद् भाव-
नीयम् । प्रज्ञा० १ पद ।

महोरगाकंठ-महोरगाकण्ठ-न० । रत्नविशेष, जी० ३ प्रति०
४ अधि० । ग० । औ० ।

महोवगरण-महोपकरण-न० । द्रव्यनिचये, आच्चा० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० ।

महोसहि-महोषधि-स्त्री० । दुर्वायाम्, लज्जालुक्षेपे, “ सहदेवी
तथा व्याघ्रा, बला चातिबला तथा । शङ्खपुष्पी तथा सिं-
ही, अष्टमी च सुवर्चला ” ॥ १ ॥ महोषध्यष्टकं प्रोक्तम् ।
घाच० । औषधिविशेष, ती० ६ कल्प ।

महोमिण-महोष्ण-त्रि० । अन्युष्णे, प्रश्न० १ आश्र० डार ।

मा-मा-अव्य० । निषेधे, जी० १ प्रति० । उक्त० । ज्ञा० । नि०-
चू० । तं० । औ० । दर्श० । प्रतिषेधे, आच्चा० १ श्रु० २ अ०
४ उ० । व्य० । नि० चू० । पञ्चा० । सूत्र० । स्था० । अना-
गतप्रत्युत्पन्नकालविषये प्रतिषेधे, वृ० १ उ० । “ मा य घडं
भिद मा य भिदिर्हिंस ” माकागे वर्तमानाऽनागतकालप्र-
तिषेधको, यथा-मा घटे भेत्स्यति, चकारा समुच्चयार्थी ।
शरीरे, तं० । माः चन्द्रमासयोः पुं० । हं० ।

माअलिआ-देशी-मातृवर्मा, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माइ-मातृ स्त्री० । मातृगद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति श्रुत
इदं वा । माइहरं । माउहरम् । प्रा० । जनन्याम्, पञ्चा० १७
विव० । आच्चा० ।

मायिन्-त्रि० । मायाप्रतिभेवनशीले, व्य० ३ उ० । मायाविनि,
व्य० १ उ० । सूत्र० । उक्त० । स्था० । परवञ्चनादिवुद्धौ,
सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । स्वशक्तिगूढनादिना मायावान् ।
वृ० १ उ० ।

माइअंग-मात्रङ्ग-न० । मात्रङ्ग, भ० । (माइअंग स्ति)
आतिरविकारशुलानीत्यर्थः (मत्थुलुंग स्ति) मस्तकभेज-
कम्, अन्ये त्वाहुः—मदः किफिमादि मस्तुलुङ्गमिति ।
भ० १ श० ७ उ० । हे गणधर ! गीतम् ! त्रीणि मातुरङ्गानि
प्रज्ञसन्नि मया अन्येभ्य जगदीश्वरैः मांसम्-फलम्, शोणि-
तम्-रुधिरम्, (मत्थुलुंग स्ति) मस्तकभेजकम्, अन्ये
त्वाहुर्मेदः—किफिसादि मस्तुलुङ्गमिति । तं० ।

माइ-अव्य० । माइ माऽर्थे ॥ ८ । २ । १६१ ॥ माइमिति माऽर्थे
प्रयोक्तव्यम् । ‘ माइ काहिअ रोसं’ मा कारी रोषम् । प्रा० ।

माइदा-देशी-आमलक्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माइगण-मातृगण-पुं० । मातृगिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति
श्रुत इत्थम् । माइगणो । मातृसमूहे, प्रा० ।

मइडुण मातृस्थान-न० । मायायाम्, मातरः स्त्रियोऽभि-
धीयन्ते, तासां स्थानमाश्रयो मातृस्थानं माया । स्त्रियो
हि प्रायो मायाधिता भवन्ति । स्त्रीत्वमपि प्रायो मायानि-
बन्धनम् । अथवा-मातृशब्देन माया उच्यते, ततश्च तस्याः
स्थानं विषयो मातृस्थानम् । मायिनां वा स्थानमिति मा-
यिस्थानं मायैव प्रायो बाहुल्येन केषांचित्तत्र संभवत्येवेति ।
पञ्चा० १७ विव० । आच्चा० । आव० । दशा० ।

माइदव-मातृदव पुं० । मातृगिद् वा ॥ ८ । १ । १३५ ॥ इति श्रुत
इत्थम् । माइदवो । मातरं देवत्वेन मन्यमाने, प्रा० आ० क० ।

माइय-मात्रित-त्रि० । मात्रायति परिमिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

श्रुतादिबालयुक्तत्वात् । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मयूरिते, औ० ।

माइली-देशी-मृदुनि, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माइल्ल-मायाविन्-पुं० । परवञ्चनोपायविदि, उक्त० ४ अ० ।

महाशठे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । उक्त० । स्था० ।

माइल्लया-मायाविता-स्त्री० । परवञ्चनबुद्धिमत्तायाम्, भ०
८ श० ६ उ० ।

मायिता-स्त्री० । परवञ्चनबुद्धिमत्तायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

माइवाहय-मातृवाहक-पुं० । विकल्पाद्वयर्जावविशेषे, अनु० ।

माइ-देशी-गमेश, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

माउआ-मातृका-स्त्री० । उदत्वाद्वा ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति
श्रुत उत्थम् । प्रा० । सख्याम्, “ आली तह माउआ सही
अत्ता ” पाइ० ना० १०८ गाथा । सखी-दुर्गयोः, दे० ना० ६
वर्ग १४७ गाथा ।

माउआय-मात्रोजम्-न० । जनन्या आतिव शोणिते, तं० ।

माउक-मृदुत्व-न० । आत् रुशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ ८ ।

१ । १२७ ॥ इति आदेः श्रुत आडा । माउकं । म-

उअं । प्रा० । शङ्क-मुक्त-दष्ट-रुग्ण-मृदुत्वे को वा

॥ ८ । २ । २ इति संयुक्तस्य विकल्पेन ककारः । माउकं ।

माउत्तण । मर्देन, कोमले, प्रा० ।

माउगंत-मातृकान्त-न० । इह वस्त्रं यतो व्ययते तदादि-

भूतत्वान्मातृकव मातृका । अन्तश्चेह दशान्त उच्यते ।

मातृका चान्तश्च मातृकान्त इन्द्रैकवद्भावः । मातृकाया-

मन्ते च । वृ० ३ उ० ।

माउग्गाम-मातृग्राम-पुं० । समयपरिभाषया स्त्रीयर्गे, वृ०

१ उ० । पं०व० “ माउग्गामो मरहट्टविमयभासाए वा

इत्थ माउग्गामो भण्णति ” नि०चू० ६ उ० । (‘ म-

हुण ’ शब्दे व्याख्यास्यते)

माउच्छ-देशी-मृदुनि, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

माउच्छन्द-मातृच्छन्द-पुं० । मात्रभिप्राये, व्य० ४ उ० ।

माउच्छ्रा

माउच्छ्रा-मातृस्व-स्त्री० । मातृपितुः स्वसुः सिआ-छ्रा ॥ ८ ।

२ । १४२ ॥ इति स्वसुस्थानं छादेशः । प्रा० दु० ३ पाद ।
मातृभगिन्याम्, " माउच्छ्रा माउसिया " पाद० ना०
२४३ गाथा ।

माउजीवरमहरणी-मातृजीवरमहरणी-स्त्री० । मातृजीवस्य
रमहरणी मातृजीवरमहरणी । नाभिजाले, तं० ।

माउपिउमुजाय-मातापितृमुजात-त्रि० । मातापितृभ्यां सजा-
ता मातापितृमुजातः । समस्तगर्भाधानप्रभृति-संभाव्यदोष-
विकले, रा० । सूत्र० ।

माउमंडल-मातृमण्डल-न० । मातृगिद वा ॥ ८ । १ । १३४ ॥

इति मातृशब्दस्य ऋत इच्छम्, पते उत्तम । मातृसमूहः प्रा० ।

माउय-मातृक-त्रि० । मातृस्वस्थानि, भ० १ श० ७ उ० ।
स्था० ।

माउयकय-मात्रक-पुं० । एककभेदे, स्था० । (माउय
एकए त्ति) मातृकापदैककम्—एकं मातृकापदम् । तद्य-
था—" उपप्रेह वेत्यादि " इह प्रवचने दृष्टिवादं समस्त-
नयवादीजभूतानि मातृकापदानि भवन्ति । तद्यथा—"उप-
प्रेह वा विगमेह वा धुवेह वा" इति । " अस्मिन् वा मातृकापदा-
नीव अ-आ-इत्येवमादीनि, सकलशब्दशास्त्रार्थव्यापारव्या-
पकत्वान्मातृकापदानिनि । स्था० ४ डा० २ उ० ।

माउयग-मात्रङ्ग-न० । आर्त्तवपरिणतिप्राये, स्था० ३ डा०
४ उ० ।

माउयकाय-मातृकाकाय-पुं० । मातृकेति मातृकापदानि ' उ-
पप्रेह वा' इत्येवमादीनि तत्समूहो मातृकाकायः । कायभेदे,
(आब०) ' उपप्रेह वा धुवेह वा' इत्यादीनि । तत्पदसम-
ह, आब० ४ अ० । ज० । (' काय ' शब्दं तृतीयभागे ४४७
पृष्ठे दर्शितम्)

माउयस्वर-मातृकास्वर-न० । अकारगद्यक्षरेषु, स० ।

बंभीणं शं लिपीं छायालीमं माउयस्वरा पणत्ता ।

लेख्यावधौ, पदचत्वारिंशन्मातृकाक्षराणि । तानि च—क-
कारादीनि दकारान्तानि सत्तकाराणि ऋऋलृलृलृ इत्येव
तदक्षरपञ्चकवर्जितानि संभाव्यन्ते । स० ४६ सम० ।

माउयण-मृदुत्व-न० । मर्दने, प्रा० ।

माउया-मातृका-स्त्री० । अकारगद्यक्षरेषु, स० ४४ सम० ।
जनन्याम्, पाद० ना० । उत्तरीपुरेमणि, शा० १ श्रु० ६ अ० ।
मातृकेव मातृका । प्रवचनपुरुषस्यात्पादव्ययधौव्यलक्षणायां
पदत्रय्याम्, स्था० १० डा० । विपा० । आब० ।

माउयाणुओग-मातृकानुयोग-पुं० । द्रव्यानुयोगभेदे, स्था० ।
(माउयाणुओग त्ति) इह मातृकेव मातृका प्रवचनपुरुष-
स्योत्पादव्ययधौव्यलक्षणा पदत्रयी, तस्या अनुयोगो, यथा-
उत्पादवज्जीवद्रव्यं बाल्यादिपर्यायाणामनुक्षणमुत्पत्तिदश-
नादनुपादे च वृद्धाद्यवस्थानामप्राप्तिप्रसङ्गादसमञ्जसाप-
त्तेः, तथा—व्ययवज्जीवद्रव्यं प्रतिक्षणं बाल्याद्यवस्थानां
व्ययदर्शनादव्ययवचने च सर्वदा बाल्यादिप्राप्तेः समञ्जसमे-
व । तथा—यदि सर्वथाऽप्युत्पादव्ययवचनं तत्र केनापि प्र-
कारेण ध्रुवं स्यात्तदा अहनाभ्यागमकृत्वाविप्रणशप्रान्त्या पू-

र्यद्विष्टानुस्मरणाभिलाषादिभाषाणामभाषप्रसङ्गेन च सकल-
हलोकपरलोकालम्बनानुष्ठानानामभावतोऽसमञ्जसमेव, ततो
द्रव्यतयाऽस्य धौव्यमिति । उत्पादव्ययधौव्ययुक्तमात्मद्रव्य-
मित्यादिर्मातृकापदानुयोगः । स्था० १० डा० ।

माउयापय-मातृकापद-न० । अत्रादित्यादिकेषु, सकलशब्दा-
र्थव्यापारव्यापकत्वान्तेषाम् । स्था० ४ डा० २ उ० ।

दिद्विवायस्म शं छायालीमं माउयापया परणत्ता ।

(दिद्विवायस्म त्ति) द्वादशाक्षस्य (माउयापय त्ति) सकलवा-
क्यस्य अकारादिमातृकाः पदानीष दृष्टिवादाद्यप्रसवनिवन्ध-
नत्वेन मातृकापदानि उत्पादविगमधौव्यलक्षणानि, तानि च
सिद्धार्थगमनपुत्रयथादिना विषयभेदेन कथमपि भिद्यमाना
नि पदचत्वारिंशद्रव्यन्तीनि समभाव्यन्ते । स० ४६ सम० । दृष्टि-
वादान्तर्गतसिद्धार्थकारादिपरिकर्मसंभेदे, स० । आ० चू० ।

माउल-मातुल-पुं० । मातृभ्रातरि, आ० म० १ अ० । आब० ।

माउलिग-मातुलिङ्ग-बीजपूर, अणु० । ब० । आ० म० । आ-
चा० । प्रा० । ल० प्र० । प्रब० । प्रज्ञा० । गुच्छवन्स्पतिविशेषे
प्रज्ञा० १ पद । अनु० ।

माउलिगपमिया-मातुलिङ्गपशिका-स्त्री० । बीजपूरखण्डे, द-
शा० १० अ० । आ० म० ।

माउवग-मातृवर्ग-पुं० । स्त्रीजनं, ब० ४ उ० ।

माउवाह-मातृवाह-पुं० । कोदव इव प्रतीते द्वीन्द्रियजावभेदे,
जी० १ प्रति० ।

माउमिय-मातृस्वसृक-पुं० । गौलान्त्यस्य ॥ ८ । १ । १३४ ॥

इति अन्यस्य ऋतः उत । मातृभ्रातृपुत्रे, प्रा० १ पाद ।

माउमिया-मातृस्वसृ-स्त्री० । मातृपितुः स्वसुः सिआ-छ्रा
॥ ८ । २ । १४० ॥ इतिमातृशब्दात्परस्य स्वसृशब्दस्य सि-
याऽऽदेशः । प्रा० । मातृभगिन्याम्, दश० ७ अ० । विपा० ।
" माउच्छ्रा माउसिया " पाद० ना० २४३ गाथा ।

माउमियावह-मातृस्वसृपति-पुं० । जननीभगिनीभर्तार, वि-
पा० १ श्रु० ३ अ० ।

माउहर-मातृगृह-न० । गौलान्त्यस्य ॥ ८ । १ । १३४ ॥ इति
ऋत उत । मातृभवेन, प्रा० १ पाद ।

मार्गद्वय-मार्कदिक-पुं० । मकन्दपुत्राभिधाने अनगारे, भ०
१७ श० १७ उ० । (वी० ग मार्कान्दकपुत्रस्य सवादः ' मा-
र्यदि ' शब्दं दर्शयत्येत)

ते गं काले गं ते गं समणं गं गयगिहे नगरे होन्था,
वन्नञ्जं, गुणसिलए चेइए वन्नञ्जं ० जाव परिमा पडि-
गया । ते गं काले गं ते गं समणं गं ममणस्म भवगञ्जं
महावीरस्य ० जाव अंतवामी मार्गद्वयपुत्ते नाम अण-
गारे पगइभइए जहा भंडियपुत्ते ० जाव पज्जुवाममाणे,
एवं वयासी—मे नूणं भेत ! काउलेस्से पुढविकाइए का-
उलेस्सेहिता पुढविकाइएहिता अणुतरं उच्चट्ठिता माणुमे
विग्गहं लभति लभित्ता केवलं बोहिं वुज्झति, केवलं
बोहिं वुज्झित्ता तञ्जं पच्छा भिज्झति ० जाव अंत

करेति ? , हंता ! मार्गदियपुत्ता ! काउलेस्मे पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति । मे नूणं भेंते ! काउलेस्मे आउकाइए काउलेस्मेहिता आउकाइएहिता अगंतरं डव्वाडित्ता मा-
णुमं विगगहं लभति, लभित्ता केवलं बोहिं बुज्झति ० जाव अंतं करेति ? , हंता ! मार्गदियपुत्ता ! ० जाव अंतं करे-
ति । मे नूणं भेंते ? काउलेस्मे वणम्मइकाइए एवं चेव ० जाव अंतं करेति । मेवं भेंते ! भेंते ! ति, मार्गदियपुत्ते ! अण-
गारं समणं भगवं महावीरं ० जाव नमंभित्ता जेणेव समणे निगगंथे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणे निगगंथे एवं वयामी—एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे पुढविकाइए तहव ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे आउकाइए ० जाव अंतं करेति । एवं खलु अज्जा ! काउ-
लेस्मे वणम्मइकाइए ० जाव अंतं करेति । तए णं ते स-
मणा निगगंथा मार्गदियपुत्तस्स अणगारस्स एवमाइक्ख-
माणस्स ० जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो मदहंति नो पत्तिर्यति नो परूवेति एयमट्ठं अयदहमाणा अप्पच्चयमाणा अपरूवेमाणा जेणेवममणे भगवं महावीरं तेणेव उवाग-
च्छंति उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंभंति वंदित्ता नमंभित्ता एवं वयामी एवं खलु भेंते ! मार्गदिय-
पुत्ते अणगारं अहं एवमाइक्खति ० जाव परूवेति । एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति , एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे आउकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं वणम्मइकाइए वि ० जाव अंतं करेति । मे क-
हमेयं भेंते ! एवं ? अज्जा ति समणं भगवं महावीरं ते स-
मणे निगगंथे आमंभित्ता एवं वयामी—जे णं अज्जा ! मार्ग-
दियपुत्ते अणगारं तुज्जे एवं आइक्खति ० जाव परूवेति एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे पुढविकाइए ० जाव अंतं करे-
ति, एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे आउकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं खलु अज्जा ! काउलेस्मे वणम्मइकाइए वि ० जाव अंतं करेति, सत्त्वेणं एममट्ठे, अहं पि णं अज्जा ! एवमाइक्खामि एवं मदहामि एवं पच्चयामि एवं परूवयामि एवं खलु अज्जा ! कएहलेस्मे पुढविकाइए कएहलेस्मेहिता पुढविकाइएहिता ० जाव अंतं करेति , एवं खलु अज्जा ! नीललेस्मे पुढविकाइए ० जाव अंतं करेति, एवं काउलेस्मे वि जहा पुढविकाइए ० जाव अंतं करइ, एवं आउकाइए वि, एवं वणम्मइकाइए वि, मच्चं णं एममट्ठे मेवं भेंते ! भेंते ! ति । समणा निगगंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंभंति समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंभित्ता जेणेव मार्गदियपुत्ते अणगारं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मार्गदियपुत्ते अणगारं वंदंति नमंभंति वंदित्ता नमंभित्ता एयमट्ठं मम्मं विणएणं भुज्जा भुज्जा खामेति । (सूत्र ६१८)

(ते णं काले णमित्यादि) (जहा मंथियपुत्ते ति) अने-
नेवं सूचितम् (पणइउवसंते पणइपयणुकोहमाणमायालोभे
इत्यादि) इह च पृथिव्यध्वनस्पतीनामनन्तरभवे मानुषत्वं
प्राप्त्वाऽन्तक्रिया सम्भवात् न तेजोवायुनाम् . तेषामान-
न्तर्येण मानुषत्वाप्रामरतः पृथिव्यादिप्रयस्यैवान्तक्रियामा-
श्रित्य ' से नूणं ' इत्यादिना प्रश्नः कृतो न तेजोवायु-
नार्भति । अनन्तरमन्तक्रियोक्ता ।

अथान्तक्रियायां ये निर्जगपुद्गलास्तद्वक्ष्यताम्—
भिधानुमाह—

तए णं से मार्गदियपुत्ते अणगारं उट्ठाय उट्ठेति जे-
णेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छति तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वं-
दित्ता नमंभित्ता एवं वयामी—अणगारस्स णं भेंते ! भावियप्पणो सच्चं कम्मं वेदमाणस्स सच्चं कम्मं निज्जमाणस्स मच्चं मारं मरमाणस्स सच्चं स-
रीरं विप्पजहमाणस्स, चरिमं कम्मं वेदमाणस्स चरिमं कम्मं निज्जमाणस्स चरिमं मारं मर-
माणस्स चरिमं मरीरं विप्पजहमाणस्स, मारणंतिय-
कम्मं वेदमाणस्स मारणंतियकम्मं निज्जमाणस्स मा-
रणंतियमारं मरमाणस्स मारणंतियसरीरं विप्पज-
हमाणस्स जे चरिमा निज्जरा पोग्गला मुहुमा णं ते पोग्गला पणत्ता समणाउमा ! सच्चं लोमं पि णं ते उग्गाहित्ता णं चिट्ठंति ? , हंता ! मार्गदियपुत्ता ! अणगा-
रस्स णं भेंते ! भावियप्पणो ० जाव आगाहित्ता णं चिट्ठंति । छउमन्थे णं भेंते ! मणुस्से तेभिं निज्जरा पोग्गलाणं किंचि आणत्तं वा णाणत्तं वा एवं जहा इंदियउहेमण पढेम ० जाव वेमाणिया ० जाव तन्थ णं जे ते उवउत्ता ते जाणंति पामंति आहारंति, से तेणउट्ठणं निक्खंवा भाणियव्वो ति—न पासंति आ-
हारंति । नेरहया णं भेंते ! निज्जरा पोग्गला न जा णंति न पामंति आहारंति, एवं ० जाव पंचदिय-
तिरिक्खजोणियाणं । मणुस्सा णं भेंते ! निज्जरा पोग्ग-
ले किं जाणंति पामंति आहारंति, उदाहु न जाणंति न पामंति नाऽऽहारंति ? , गोयमा ! अन्थेगइया जाणंति पामंति आहारंति, अन्थेगइया न जाणंति न पामंति आ-
हारंति, मे केणउट्ठणं भेंते ! एवं वुच्चइ अन्थेगइया जाणंति पामंति आहारंति, अन्थेगइया न जाणंति न पामंति आ-
हारंति ? , गोयमा ! मणुस्सा दुविहा पणत्ता । ते जहा-
मक्खीभूया य, असक्खीभूया य । तन्थ णं जे ते असक्खी-
भूया ते न जाणंति, न पामंति, आहारंति । तन्थ णं जे ते मक्खीभूया ते दुविहा पणत्ता । ते जहा-उवउत्ता, अणुउत्ता य । तन्थ णं जे ते अणुउत्ता ते

न जाणंति न पासंति, आहारंति । तन्थ शं जे ते उव-
उत्ता ते जाणंति पासंति आहारंति । मे तेणऽट्टेणं
गोयमा ! एवं बुच्चइ अन्धगइया न जाणंति, न पासं-
ति, आहारंति, अन्धगइया जाणंति पासंति आहारंति,
बाणमंतरजोहिसिया जहा नेरइया । वेमाणिया शं भंते ! ते
निज्जरापोगलं किं जाणंति, पासंति, आहारंति, । उदाहु-
न जाणंति न पासंति न आहारंति ? । गोयमा ! जहा मणु-
स्सा नवरं वेमाणिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—माइमि-
च्छदिट्ठीउववन्नगा य , अमाइमम्मदिट्ठीउववन्नगा य ।
तन्थ शं जे ते मायिमिच्छदिट्ठीउववन्नगा ते शं न-
जाणंति, न पासंति, आहारंति । तन्थ शं जे ते अमा-
यिमम्मदिट्ठीउववन्नगा ते दुविहा पणत्ता, तं जहा-
अणंतरोववन्नगा य, परंपरोववन्नगा य । तन्थ शं जे ते
अणंतरोववन्नगा ते शं न जाणंति, न पासंति,
आहारंति, तन्थ शं जे ते परंपरोववन्नगा ते दुविहा
पणत्ता, तं जहा—पज्जत्ता य, अपज्जत्ता य । तन्थ शं जे
ते अपज्जत्ता ते शं न जाणंति, न पासंति, आहारंति ।
तन्थ शं जे ते पज्जत्ता ते दुविहा पणत्ता । तं जहा-
उवउत्ता य, अणुवउत्ता य । तन्थ शं जे ते अणुवउत्ता
ते शं जाणंति न पासंति, आहारंति । (सूत्र-६१६)

(अणुगारस्सेत्यादि) भावितान्मा-ज्ञानादिभवांसितात्मा,
केवली चह संग्राहः, तस्य सर्व कर्म-भवापग्राहित्रयरूप-
मायुषो भेदनाभिधास्यमानत्वात्, वेदयतः-अनुभवतः प्रदे-
शावपाकानुभवाभ्याम्, अत एव सच कर्म भवापग्राह-
रूपमेव, निर्जरयतः-आत्मप्रदेशेभ्यः शातः, तथा सर्वम्-
सर्वायुःपुद्गलपक्षं, मारं-मरणम् अन्तिर्मात्मत्यर्थः प्रि-
यमाणस्य-गच्छतः, तथा सर्व-समस्तं शरीरम्-आवा-
रिकादि विप्रजहतः, एतदेव विशेषिततरमाह—(चरमं
कर्ममित्यादि) चरमं कर्म आयुषश्चरममयवेद्यम्,
वेदयतः एवं निर्जरयतः, तथा चरमं चरमायुःपुद्गल-
क्षणापक्षम् मारं-मरणम् प्रियमाणस्य गच्छतः, तथा-
चरमं शरीरं यश्चरमावस्थायामस्ति तस्यजतः, एतदेव
स्फुटतरमाह—' मारणंतियं कम्म ' इत्यादि मरणस्य सर्वायु-
एकक्षयलक्षणस्यान्तः-समीपं मरणान्तः आयुषश्चरममय-
स्तत्र भवं मारणान्तिकम्, कर्म-भवापग्राहित्रयरूपं वेदयतः
एवं निर्जरयतः । तथा मारणान्तिकं-मारणान्तिकायुर्दलि-
वापेक्षम् मारं-मरणं कुर्वतः, एवं शरीरं त्यजतः, ये
चरमा-सर्वान्तिमाः निर्जरापुद्गलाः-निर्जीर्णकर्मदालकानि
मृदमास्ते पुद्गलाः प्रज्ञाताः भगवद्भिः हेतुमण ! आयुष्मन् !
ज्ञान भगवन् आमन्त्रणम्, सर्वलोकमपि तेऽवगाह्य-तत्स्यभा-
वत्वेनाभिधाय्य तिष्ठन्तीति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—' हता मागं-
दियपुत्ते ' त्यादि (छुउमन्थे शं ति) केवली हि जानात्येव
तानि न तदन्ते किञ्चित्प्रपञ्च्यमस्तीति कृत्वा ' छुउमन्थे '
त्युक्तम् । छुउमन्थेह निगतिशयो ग्राह्यः (आणत्तं व त्ति)
अन्यत्त्वम् । अनगारइयसम्मान्धनो ये पुद्गलान्तेषां भेदः

(आणत्तं व त्ति) वर्णादिकृतं नानात्वम् (एवं जहा होदिय-
उदेसण पढेमे त्ति) एवं यथा प्रज्ञापनायाः पञ्चदशपदस्य
प्रथमोद्देशके तथा शेषे वाच्यम्, अर्थातिदेशश्चायं तेन यत्रह
' गोयमे ' त्ति पदे तत्र ' भागदियपुत्ते त्ति ' द्रष्टव्यम्, तस्यैव
प्रच्छकृत्वात्, तच्छब्दम्—' आमत्तं वा तुच्छत्तं वा गरुत्तं वा
लहुत्तं वा जाणंति पासंति ? गोयमा ! नो इणंहुं समंहुं,
से केणऽट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ छुउमन्थेणं मणूसं तेमि
निज्जरापुग्गलारंणं गो किञ्चि आणत्तं वा ० ६ जाणंति पासंति ?
गोयमा ! देवऽपि यं शं अन्धगइए जे शं तेमि निज्जरा-
पोगलारं (नो) किञ्चि आणत्तं वा ० ६ न जाणंति न
पासंति ? से तेणऽट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ, छुउमन्थे शं
मणुसे तेमि निज्जरापोगलारं (नो) किञ्चि आणत्तं ०
वा ६ न जाणइ न पासइ, सुहुमा शं ते पुग्गला पज्जत्ता
समणउत्ता ! सच्चलोणं पि यं ते ओगाहिता शं चिट्ठेति "
एतच्च व्यक्रमः नवरम् (आमत्तं त्ति) अवमत्त्वम्—ऊनता
(तुच्छत्तं त्ति) तुच्छत्वम्—निःसारता, निर्वचनमूत्रे तु
(देवऽपि यं शं अन्धगइए त्ति) मनुष्येभ्यः प्रायेण देवः
पदुप्रज्ञा भवतीति देवग्रहणम्, ततश्च देवोऽपि चास्त्ये
ककः कर्त्तृर्द्वाविष्टार्वाधक्षानावकलो यस्मैषां निर्जरापुद्गला-
नां न किञ्चिदन्यत्वादि जानाति कि पुनर्मनुष्यः । एक-
ग्रहणान्त्र विंशष्टावधिज्ञानयुक्ता देवो जानातीत्यवर्मायते
इति, " जाय वेमाणिण त्ति " अनेनेन्द्रियपदप्रथमोद्देश-
कार्भहित एव प्राग्व्याख्यातसूत्रानन्तरवर्त्ता चतुर्विंशत-
दण्डकः सूचितः, सच कियद् दूरं वाच्यः ? इत्याह—' ० जाव
तन्थ शं जे ते उवउत्ता इत्यादि " एवं चासा दण्डकः—
" नेरइया शं भंते ! निज्जरा पुग्गले, कि जाणंति पासंति
आहारंति, उदाहु-न जाणंति ० " शेषं तु लिखितमे-
वास्ति इति, गतार्थं चेतम्, नवरमाहारयन्तात्यत्र सर्वत्र
ओज आहारो गृह्यते, तस्य शरीरावशेषप्राप्त्यात् तस्य
चाहारकत्वे सर्वत्र भावान्, लोमाहारप्रक्षेपाहारयोस्तु त्व-
ग्मुखयोर्भाव एव भावान्, यदाह—

सगि (गी) रेणायाहारे, तथा य फासण लोमआहारे ।

एकव्याहारे पुण, कार्वालओ होइ नायव्वा ॥ १ ॥

मनुष्यमूत्रे तु मस्तिष्मृता विंशष्टावधिज्ञानादयो गृह्यन्ते,
येषां ते निर्जरापुद्गलाः ज्ञानविषयाः । वेमार्तिकसूत्रे तु वेमा-
निका-अमायिमस्यगृह्य उपयुक्तास्तान् जानन्ति ये विंशि-
ष्टावधयो, मायिमिथ्यादृष्ट्यस्तु न जानन्ति मिथ्यादृष्टिवा-
देवेति । भ० १८ श० ३ उ० ।

कर्माधिकारादिदमाह—

जीवा शं भंते ! पावे कस्मे जे य कडे ० जाव जे य
कजिम्मइ अन्थि याइ तस्स केइ गाणत्ते ? हंता अ-
न्थि, से केणऽट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ जीवा शं पावे कस्मे
जे य कडे ० जाव जे य कजिम्मति अन्थि याइ तस्स
गाणत्ते ? भागदियपुत्ता ! मे जहानामण-केइ पुग्गिमे धणुं
परामुसइ २ ता उमुं परामुसइ २ ता ठाणं ठाइ २ ता
आययकआययं उमुं कर्ते आययकआययं ० ता उड्डं वेहामं
उच्चिइइ, से भूणं भागदियपुत्ता ! तस्स उमुस्स उड्डं

वेहामं उव्वीहस्म ममाणस्म ण्यति वि गाणत्तं ० जाव
तं तं भावं परिणमति वि गाणत्तं ? , हंता भगवं ! ण्य-
ति वि गाणत्तं ० जाव परिणमति वि गाणत्तं, मे तेण-
इणं मागदियुत्ता ! एवं वुच्चइ ० जाव तं तं भावं परिण-
मति वि गाणत्तं, नेरइयाणं पावे कस्म जे य कडे एवं
चेव नवरं ० जाव वेमाणियाणं । (सुत्र-६२१)

('जीया णं' मित्यादि) (एयइ वि गाणत्तं ति) एजते कम्पते
यदभावपुस्तदाप नानात्वम्-भेदोऽनेजनावस्थापेतया, याव-
त्करणान् " वेयइ वि गाणत्तं " इत्यादि द्रष्टव्यम्, अयमभि-
प्रायः-यथा वागम्योर्ध्वत्तिमस्यैजनादिकं नानात्वमस्ति एवं
कर्मणः कृतत्वक्रियमाणत्वकारिण्यमाणत्वरूपं तीव्रमन्दपरि-
णामभेदान्नदनुस्वरूपकार्यकारित्वरूपं च नानात्वमवसेयमिति ।

अनन्तरं कर्म निरूपिते तच्च पुद्गलरूपमिति

पुद्गलानधिहृत्याह—

नेरइया णं भेंते ! जे पोगले आहारणाए गेणहंति तेमि
णं भेंते ! पोगलणं मे य कालंभि कति भागं आहारं-
ति कति भागं निज्जेरंति ? , मागदियपुत्ता ! असंखजइ-
भागं आहारंति अणंतभागं निज्जेरंति । चक्रिया णं भेंते !
कइ तेसु निज्जरापोगलेसु आसइण वा ० जाव तुयट्ठिण
वा ? , णो तिणंइ ममइ अणाहरणमेयं वुइयं ममणाउमो !
एवं ० जाव वेमाणियाणं । मेवं भेंते ! भेंते ति । (सुत्र ६२२)

(नेरइण इत्यादि) (मे य कालंभि ति) एष्यति काले
ग्रहणानन्तरमित्यर्थः । (असंखजइभागं आहारंति ति) गृ-
हीतपुद्गलानामधेय्यभागमाहारीकुर्वन्ति गृहीतानामेवान-
न्तभागं निज्जेरयन्ति—मूर्त्तादयन्यजन्ति, (चक्रिय ति)
शक्नुयान् (अणाहरणमेयं वुइयं ति) अध्रियतेऽनेनेत्याध-
रणम्-आधारस्तन्निषेधोऽनाधरणम्-आधर्तुमक्षमम्, ए-
तन्निज्जेरपुद्गलजातमूर्त्तं जिनेरंति । भ० १८ श० ३ उ० ।

मागह-मागध-त्रि० । मगधेषु भव मागधम् । मगधदेशव्यव-
हृते, स्था० ८ डा० । मगधदेशोद्धरे, व्य० १० उ० । भ० ।
भेइ, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । मङ्गलपाठके अनु० । वन्दीभुते,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । मूने, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
('जोयण' शब्दे चतुर्थभागे १६५७ पृष्ठे व्याख्या गता)
चारणे, " मंगलपाठयमागह-चारणवञ्चालिआ वंदी "
पाइ० ना० ३२ गाथा ।

मागहजोयण मागधयोजन-न० । मगधेषु भवं मागधे मगध
देशव्यवहृतम्, तस्य योजनमध्वमानविशेषः—अष्टधनुःस-
हस्राणि । मगधदेशव्यवहृते अध्वमानविशेषे, स्था० ८ डा० ।
('मागहस्म' ० ६३४ इत्यादिमूत्रे सव्याख्यानम् 'जोयण'
शब्दे चतुर्थभागे १६५७ पृष्ठे गतम्)

मागहतिथ्यकुमार मागधतीर्थकुमार पुं० । मगधदेशीयतीर्थ-
ङ्करपुत्रे, आ० म० १ अ० ।

मागहपन्थय-मागधपन्थक पुं० । " दो असईओ पमई, दो
पसईआ उ सेतिया होइ । चउमेइओ उ कुडओ, चउकुडओ

पन्थओ नेओ " । इति मगधदेशव्यवहृते प्रस्थे, ज्ञा० १ श्रु० ७
अ० । तं० । ओ० । (मागधप्रस्थमानम् 'पन्थय' शब्दे पञ्चम-
भागे ४२६ पृष्ठे गतम्)

मागहभासा-मागधभाषा-स्त्री० । मगधदेशप्रचलितभाषायाम्,
आ० चू० १ अ० ।

मागहिया-मागधिका-स्त्री० । मगधदेशीयगाथायाम्, औ० ।
जं० । तं० । स० । कुलवालुकसङ्गतगणिकायाम्, आव० ४
अ० । ज्ञा० ।

माधवई-माधवती स्त्री० । सप्तमनरकपृथिव्याम्, स्था० ७
डा० । प्रव० । भ० । जी० ।

माडंविथ-माण्डविक-पुं० । छिन्नजाश्रयविशेषरूपं मगडवमु-
च्यते । तस्याधिपतिर्माण्डविकः । छिन्नजनाश्रयदेशस्वामि-
नि, अनु० । ज्ञा० । भ० । स्था० । वृ० । जं० । जी० । कला० ।

माडिअं-देशी-गृहे, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

माढर-माठर-पुं० । माठर्यिगोत्रापत्ये, अनु० । श्रे संभूयविज्ज
माढरसगुत्तेन(त)गरयां नगर्यां कस्यचिदाचार्यस्याष्टसु शि-
ष्येष्वन्यतमं शिष्यं, व्य० १ उ० । शक्रस्य देवेंद्रस्य रधानी-
काधिपता, स्था० ७ डा० ।

माढरी-माठरी-स्त्री० । अनेकजीववनस्पतिविशेषे, प्रजा० १ पद ।

माढी-माठी-स्त्री० । कवचे, " माढी कवचं उरत्थये " पाइ०
ना० १०१ गाथा ।

माण-मान-न० । मीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेति मानम् । " ने णः "
॥ ८१२२८ ॥ इति नम्य णः । प्रा० । स्वलक्षणे मानोन्माने,
आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । " माणे ति वा परिच्छेदं ति
वा गहणप्पगारे ति वा एगट्ठा " आ० चू० १ अ० । यथार्थ-
ज्ञाने, " मानं ज्ञानं यथार्थं म्यात् " । डा० ११ डा० । प्रमाणं,
आव० ४ अ० । मीयतेऽनेनेति मानम् । कुडयपलहस्तादिके
मापनप्रकारे, प्रव० ६ द्वार । दुर्गभनिवेशारोहे, युक्ताक्लाग्रहण
च । ध० १ अधि० ।

धान्यप्रमाणं रसप्रमाणं चेति द्विविधं मानम्—

मे किं तं माणे ? , माणे दुविहे पमत्ते । तं जहा—धन्न-
माणप्पमाणे अ, रममाणप्पमाणे अ । मे किं तं धन्नमा-
णप्पमाणे ? , धन्नमाणप्पमाणे—दो अमईओ पमई, दो
पमईओ सेतिया, चत्तारि मेइआओ कुडओ, चत्तारि
कुडया पन्थो, चत्तारि पन्थया आहणं, चत्तारि आहगाइ
दाणो, मट्ठि आहयाइ जहन्ना कुंभे, अमीइ आहयाइ
मज्झिमए कुंभे, आहयसयं उक्कामए कुंभे, अट्ठ य आहय-
सइए वाहे, एणं धणमाणप्पमाणेणं किं पओअणं ? , एणं
धणमाणप्पमाणेणं मुत्तोली-मुह-इदुर-आलिद-ओचारि-मं-
मियाणं धणमाणं धणमाणप्पमाणानिच्चित्तिलक्खणं भवइ,
मे तं धणमाणप्पमाणं । मे किं तं रममाणप्पमाणे ? ,
रममाणप्पमाणे धणमाणप्पमाणाओ चउभागविज्जिए अ-
न्निमतरमिहानुत्ते रममाणप्पमाणे विहिज्जइ, तं जहा—

चउसद्विआ ४ (चउपलपमाणा) वत्तीसिआ ८ सोलमि-
आ १६ अदुभाइआ ३२ चउभाइया ६४ अदुमाणी १२८
माणी २५६ दां चउसद्विआआं वत्तीसिआ, दां वत्तीमिआओ
सोलमिया, दां सोलमिआओ अदुभाइआ, दां अदुभाइआ-
आं चउभाइया, दां चउभाइयाआं अदुमाणी, दां अदुमाणी-
आं माणी, एएणं रसमाणपमाणेणं किं पओअणं ?, एए-
णं रसमाणेणं-वारक-घडक-कक-कलमिअ-गागरि-द-
इअ-करोडिअ-कुंडिअ-संसियाणं रसाणं रसमाणपमाणानि-
वित्तिलक्खणं भवइ । से तं रसमाणपमाणं । से तं माणे ॥

पुनरपि मानप्रमाणं द्विधा—धान्यमानप्रमाणं च, रसमा-
नप्रमाणं च । तत्र मानमेव प्रमाणं मानप्रमाणं धान्यवि-
षयं मानप्रमाणं धान्यमानप्रमाणम् . तच्च—(दां असई-
आ ' इत्यादि) अश्रुते तत्प्रभवत्वेन समस्तधान्यमानानि
व्याप्नोतीत्यसतिः—अवाङ्मुखहस्ततलरूपा. तत्परिच्छि-
न्नं धान्यमपि तथोच्यते, तद्व्ययेन निष्पन्ना नावाकारता-
व्यवस्थापितप्राञ्जलकग्नतलरूपा प्रसृतिः, इ च प्रसृती से-
तिका, सा च नेह प्रसिद्धा गृह्यते, मागधदेशप्रसिद्ध-
स्यैवात्र मानस्य प्रतिपिपादयिषितत्वाद् . अत इयं तत्प्रसि-
द्धा कार्त्तिकद्वयगन्तव्या, चेतनः सेतिकाः कुडवः, ते चत्वार-
रः प्रस्थः, अमी चत्वारः आढक इत्यादि सूत्रसिद्धमेव,
यावदष्टभिर्गढकशतैर्निवृत्तो वाहः । अत्राह शिष्यः—एत-
नाऽसत्यादिना धान्यमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम्—किमन-
विधीयते इत्यर्थः, अत्रोत्तरम्—एतेन धान्यमानप्रमाणेन
' मुक्कालांमुखेदुर्गलिनदापचारिस्संघीतानां ' मुक्काल्याद्या-
धारगतानां धान्यानां धान्यस्य यन्मानम्—इत्यन्तलक्षणं
तदेव प्रमाणं तस्य निवृत्तिः सिद्धिस्तस्या लक्षणे परि-
ज्ञानं भवति । एतावदत्र धान्यप्रसृतीति परिज्ञानं भवती-
त्यर्थः । तत्र मुक्काली—माहा (हा) अध उपरि च सङ्की-
र्णा मध्ये त्वीरगद्विशाला कोष्ठाका, मुखं—गन्ध्या उपरि
यदीयते मुष्वादिच्युतं, दञ्जनकादि तत्—इदुरं, अग्निन्द्रकं-
कुण्डलकम् . अपचारि—दीर्घतरधान्यकोष्ठाकारविशेषः । रस-
मानप्रमाणमाह—(से किं तमित्यादि) रसां मद्यादि-
स्तद्विषयं मानमेव प्रमाणं रसमानप्रमाणम् , किमित्याह
धान्यमानप्रमाणान् . सेतिकादश्चतुर्भागाववर्द्धितम्—चतुर्भा-
गाधिकम् अभ्यन्तरशिखायुक्तं यद् रसमानं विधीयते
क्रियते तद्गन्धमानप्रमाणमुच्यते, धान्यस्याऽद्रयरूपत्वात्कि-
ल शिखा भवति, रसस्य तु द्रवरूपत्वाच्च शिखासम्भ-
वाऽतो बहिः शिखाभावात् . धान्यमानाश्चतुर्भागवृद्धिलक्ष-
णया अभ्यन्तरशिखया युक्ताश्चाभ्यन्तरशिखायुक्तमित्यु-
क्तम् . तद्यथा—चतुःषष्टिकत्यादि, इदमुक्तं भवति—षट्प-
ञ्चाशदधिकशतद्वयपलमाना माणिकानाम वक्ष्यमाणं रस-
मानम् . तस्य चतुःषष्टितमभागनिष्पन्ना अर्थादेव चतुष्पलप्र-
माणा चतुःषष्टिका, एवं माणिकाया एव द्वित्रिंशत्तमभागव-
र्त्तित्वादष्टपलप्रमाणा द्वित्रिंशिका, तथा माणिकाया एव षो-
डशभागवर्त्तित्वात् षोडशपलप्रमाणा षोडशिका, तस्या एवा-
ष्टमभागवर्त्तित्वात् द्वित्रिंशत्पलप्रमाणा अष्टमागिका, तस्या
एव चतुर्भागवर्त्तित्वात् चतुःषष्टिपलमाना चतुर्भागिका,
तस्या एवाद्दशभागवर्त्तिनी अष्टाविंशत्यधिकपलशतमानाऽ-

र्द्धमाणिका, इदं च बहुषु वाचनाविशेषेषु न दृश्यत एव,
षट्पञ्चाशदधिकशतद्वयपलप्रमाणा माणिका, द्विभ्यां चतुः-
षष्टिकाभ्यामेका द्वित्रिंशिका भवतीत्यादि गतार्थमेव, याव-
देतेन रसमानप्रमाणेन किं प्रयोजनम् ?, अत्रोत्तरम् ए-
तेन रसमानप्रमाणेन वारकघटकककगगर्गद्विककरोडि-
काकुण्डिकासंघीतानां—रसानां—रसस्य यन्मानं तदेव प्रमाणं
तस्य निवृत्तिः—सिद्धिस्तस्या लक्षणे परिज्ञानं भवति, तत्राती-
य विशालमुखा कुण्डिकैव करोडिका उच्यते, शेषं प्रतीतम्,
कचिन् ' कलसिण ' ति दृश्यते, तत्र लघुतरः कलस्य एव कल-
शिकेत्याभिधीयते, एवमन्यदपि वाचनान्तरमभ्युहम् . ' से
तमित्यादि, निगमनद्वयम् । अनु० । विंश० । द्वा० । स्था० । उ-
च० । आ० म० । पञ्चा० । सूत्र० । व्य० । नि० चू० ।

वारस अदु य छकग-माणं भणियं जिणेहिं माहिकरं ।

तेण परं जे मासा, माहापता परिमडंति ॥ २१६ ॥

मीयते—परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति मानम् । व्य० १ उ० ।
नि० चू० । अङ्गुलासंख्यभागादिकं, विंश० । स्था० । भ० ।
कर्म० । आचा० । अनु० । उदकद्रोणपरिमाणशरीरतायाम्,
स० । जलद्रोणप्रमाणतायाम्, कथं ? जलस्यातिभूतं कुण्डे
पूरणे निवेशितं यज्जलं निस्सरति तद्यदि द्रोणमानं तदा
मानप्राप्ता भवति । द्वा० १ ध्रु० १ अ० । प्रव० । स्था० ।
भ० । लक्षणं—मानान्मानाद, तत्र मानं जलद्रोणमानता
जलभृतकुण्डिकायां हि मानव्यः पूरुषः प्रवश्यते । त-
त्प्रवेशे च यज्जलं ततो निस्सरति तद् यदि द्रोणमानं
भवति तदाऽसौ मानोपेत उच्यते, भ० २ श० २ उ० । तं० ।
नि० चू० । विषा० । ग० । गुणानुरागे, द्वा० १ ध्रु० १ अ० ।
आ० । कल्प० । नि० । आदरे, उक्त० १६ अ० । मननमवगमनं
मन्यतेऽनेनेति मानः । स्था० ४ डा० १ उ० । सुव्रतगुर्वादी-
नामप्यानिभक्तिकारिणि, दर्श० १ तत्त्व । स्तम्भे, सूत्र० १ ध्रु०
१६ अ० । स्तब्धतायाम्, ध० ३ आ० ध० । बलादिसमुत्थे, आ-
चा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । गर्बे, पुं० । सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० ।
अभिमाने, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० । अहमितप्रत्यय-
हंतौ, उक्त० ६ अ० । अहङ्कार, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । प्रव० ।
आव० । स्था० । (अस्य चतुर्विध्यम् ' कसाय ' शब्दे तृतीय-
भागे ३६६—३६८ पृष्ठे उक्तम्)

मानोऽपि नामादिभेदाच्चतुष्प्रकारः—कर्मद्रव्यमानः, तथैव
नोकर्मद्रव्यमानः, स्तब्धद्रव्यलक्षणः । भावमानस्तु तद्वि-
पाकः । स च चतुर्धा यथाह—“ तिगिण सयला कट्टाद्वय
सेलत्थंभावमो माणा ” अत्रोदाहरणम् “ सो सुभूमो तत्थ
सेवइइ । विजाहरपरिग्गहितो जातो, सो किर चक्खट्ठी
भाविस्सइ ति मघनादविज्जाहरो इत्थीरयणानियधूया पउम-
सिग्गिदाणनिमिज्जे तस्स स्मत्तिवे सया इच्छइ । अश्रया तेण
विसाहहिं परिक्खिज्जइ । इतो य गमो नेमिज्जियं पुच्छइ-
कतो य मम विणासो ति ?, तेण भणियं—जो एयं सीहा-
सणे निविमिहिइ एयातो दाढतो पयडीभूयातो त्वाहति ।
ततो ते भयं । ततो तेण अवारियभत्तं कयं । तत्थ सी-
हासणे धुरे ठवियं । दाढतो से अगगतो कया तो एवं वच्चइ
कालो, इतो य सुभूमो मायं पुच्छइ—किं एत्तिओ लोगो
अओऽवि अत्थि ? तीण सच्चं कहियं । सो तं सोऊणमभिमाण-
ण हत्थिणाउरं गतो । तं सभं पविट्ठो, देवया रडिऊण नट्ठो ।

ततो दादातो परमसं जीयता माहणा तं परिहारं ओलगा मेघनादेण विजाहरणं ताणि पहरणाणि तस्मिन् चैव उर्वरि णाडिज्जति । सो वासन्तो भुज्ज । रामस्स परिकहियं मेनजो आगतो परसुं मुयइ विजाता, इयगे य तं चैव थालं गहाय उट्ठितो चक्कयणं जायं, तेण मे रामस्स सीसं छिन्नं । पच्छा तेण सुभूमेण माणेण एकवासं चारा निव्वंभणा पुढवी कया गम्भा वि फालिया । आ० म० १ अ० । आ० च० । आ० क० । (माने—यमदग्निपरशुरामकथा ' जमदग्नि ' शब्दे चतुर्थभागे १४०० पृष्ठ उक्ता) मानफले , (अचङ्कारित-भट्टादाहरणम् 'अचकारियभट्टा' शब्दे प्रथमभागे १८१ पृष्ठ उक्तम्) "न चास्मी मानः क्रियमाणो गुणाय " सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । मानपरिणामजनकं कर्मणि च । भ० १५ श० । मानपिण्डे, स्था० ३ ठा० ४ उ । ऋषभदेवस्यैकसप्ततितमे पुरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

माणइत्त-मानवत्-त्रि० । आल्विल्लोलाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ ८ । २ । १५६ ॥ माणइत्तो । मानवति, प्रा० ।

माणभाण-मानध्यान-न० । बाहुबलिविश्वभूतिसुभूमपशु-गमाग्नेवेशागतसङ्गमकार्दीनामिव दुष्योनि, आनु० ।

माणसी-देशी-मायावि-चन्द्रवधोः, व० ना० ६ वर्गे १५७ गाथा ।

माणकर-मानकर-पुं० । कथमहमभ्यर्थितः कथयिष्यामीत्य-वलेपसर्जिते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

माणकसाह-मानकषायिन्-पुं० । मानेन कषायिताऽऽत्मनि, प्रज्ञा० १४ पद ।

माणकसाय-मानकषाय-पुं० । मानरूपे कषाये, प्रज्ञा० १४ पद । ('पांडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २६६ पृष्ठ । ' कसाय ' शब्दे तृतीयभागे ३६७ पृष्ठ विस्तराऽस्य गतः)

माणकिरिया-मानक्रिया-स्त्री० । जात्यादिमदमनस्य परेषां हेलनादिकरणे, स्था० ५ ठा० २ उ० । अभ्युत्थानविन-यासनदानाञ्जलिप्रग्रहेर्मानकारापणे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० ।

माणण-मानन-न० । पूजने, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

माणणऽट्ट-माननार्थ-पुं० । माननं पूजनं सत्कारः, तेनार्थः-प्र-योजनम् माननार्थः । अभ्युत्थानविनयासनदानाञ्जलिप्रग्रहेर्मान-निमित्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

माणणिस्मिय-माननिश्चित-न० । माननिमित्ते मृगभेदे, प्रज्ञा० १८ पद । मूच्छभेदे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

माणतुंगसूरि-मानतुङ्गसूरि-पुं० । भक्तामरस्य कर्तारि, ' श्री-मानतुङ्गसूरिः, कर्ता भक्तामरस्य गणभक्ती । " ग० ३ अ-धि० । एतदुत्पत्तिस्त्वेवम्—वागणस्यां धनदेवपुत्रः मानतु-ङ्गनामा दिगम्बरजैनदीक्षां गृहीत्या महाकीर्तिनामाऽर्जन । भगिन्युपदेशादिगम्बरेणवणाशुद्धिमदृष्ट्वा अजितसहस्रि-पाश्वे श्वताम्बरजैनध्वेन दीक्षित एतन्नामाऽभेदध । तत्र-त्येन हर्षवेन राज्ञा मयूरभट्टादिषु ब्राह्मणेषु सूर्यस्तोत्रा-दि भागवत्वा इष्टमातेषु जैनव्यभिचि चमत्कारानन्वित जि-ह्वास्यमानेन निगडबद्धाऽयं सूरिभक्तामरस्तोत्रं गाणत्या त-

तन्नुपया शासनदेव्या छिन्नेषु निगडेषु तेनैव राज्ञा प-रितोषित इति । जै० १० ।

माणदंमि (नू)-मानदर्शिन्-त्रि० । मानस्य स्वरूपतो वेत्तारि, परिहर्तारि च । आचा० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

माणदेवसूरि मानदेवसूरि-पुं० । चोलदेशे कल्याणकपुरे १२३३ विक्रमसंवत्सरे वीरप्रतिमाप्रतिष्ठापके जिनपतिसूरि-कुट्टपितरि, ती० २१ कल्प । प्रद्युम्नसूरिशिष्यो मानदेवसू-रिः । ग० ३ अधि० ।

माणपडिसंलीण-मानप्रतिमंलीन-त्रि० । निरुद्धमाने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

माणपत्त-मानप्राप्त-त्रि० । मानमिमे पुरुषे, तत्र मानं ज-लद्रागनाप्रमाणम्, जलस्यातिभूते कुण्डे पुरुषे निवेशिते यज्जलं निस्सरति तद् यदि द्रागमानं भवति तदा पुरुषो मानप्राप्त उच्यते । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । नि० ।

माणपव्वय-मानपर्वत-पुं० पर्वतभेदे, यत्र बाहुबलिना तपः कृतम् । आ० म० १ अ० ।

माणपिंड-मानपिण्ड-पुं० । मानो—गर्वस्तद्धेतुकः पिण्डो मानपिण्डः, प्रव० ६७ द्वार । अष्टमे उत्पादनादौषे, यथा-साधूनां समत्तं पणं कृत्वा तदाऽहं लब्धिमान् यदा भव-तां सरसमाहारममुकगृहादानीय ददामीत्युक्त्वा गृहस्थं विदमस्य गृह्णाति तदाऽष्टमो मानपिण्डोऽऽस्यो दोषः । उक्त० २४ अ० । आचा० । पञ्चा० ।

ज भिक्षु माणपिंडं भुज्ज भुज्जंतं वा साइज्ज ॥६७॥

अभिमाणतो पिंडग्गहणे कंरति त्ति माणपिंडो आणा-दिया य (दाणाः) पच्छिज्जं च चउलहुं ।

गाहा-

ज भिक्षु माणपिंडं, भुज्जज मयं तु अहव मातिजे ।

सो आणाअणवन्थं, मिच्छत्तविगहणं पायं ॥१८२॥ कंठ्यम् ।

इम माणपिंडे लक्षणे—

उच्छाहितो परेण व, लद्रपमंसाहि वा समुनइत्था ।

अवमाणिओ परेण व, जा एमति माणपिंडो सो ॥१८३॥

तन्वर्तिरिक्तो परे. तेण महाकुले पसुता तिण्हि वयणेहि उच्छाहितो, ततो माणपिंडो जण सांत सो माणपिंडो । तदा परेण चैव तुमे लज्जाण अणगणसार्त्तसो एवं पसांसतो समु-त्तइत्था नि माणाभिभूतो । अहया—विधिभाषाय एकमेव हुं भणानि—देहि मे इतो भत्ते । भत्तमाभिणा बुत्ते—देमि त्ति । प-डिभणति साह—अवस्से दायव्वं ति । अतिमाणतो तल्लेभो उज्जमे कंरंतस्स माणपिंडो भवति ।

एत्थ इम उदाहरणे । गाहा—

इट्टगळ्ळणंमि परिपे डिताण उल्ला उ को णु हु पणति ।

आणेज्ज इट्टगातो, खुट्ठो पव्वाहऽहं आणे ॥१८४॥

आन्ध्र गार्ग्यकुल्लिगा गगरी, तन्थ य आयरिया बहुमिस्म-परिवारी परियस्मति । अणगदा इट्टगळ्ळणे त्ति इट्टगा सुत्ता । ऊसवो तस्मि वट्ठं साह परेपरि पिंडिना उल्लावं कंरति । को अस्मं अज्ज इट्टगळ्ळणे वट्टमाणे इट्टगा उपपजितियाओ आ-णेज्जति । खुट्ठो भणति—अह आणमि त्ति । साधु भणति—

गाथा—

जति वि य ता पञ्जत्ता, अगुलघताहिं ग ताहि मे कज्जं ।
जागिसियाओ इच्छह, ता आणेऽहं ति निक्खंते॥१८५॥
जइ वि तुमं ता पञ्जत्ताओ आणेहिंसि तहाऽवि अमहं ताहि
गुलघयवज्जयाहिं ग कज्जं, एवमगणां कोइ खुहो भणति—जा
रिसाओ तुज्जे भणह तारिसाओ आणेमिं नि वोत्तं भायणे
घेत्तुं उवओगं काउ णिग्गतो, परिगट्टेण दिट्ठा एगम्मि घे
पभूता उवसेवइया तन्ध आगारी ।

गाथा—

आंभामिय पडिमिद्धो, भणति अगारिं अवस्मिमा मज्झं ।
जति भणमि तो मे णा—माण कुणसु मायं तु ॥ १८६ ॥
ताण पडिमिद्धो, ताहे खुहो भणति—इमा इट्ठगता अवस्सं
मज्झं भविस्सेति, आहंति य । अगारी पडिभणति—जति
एया लभामि तो तुं मे एसाय—मायं कतं; मूत्रित इत्यर्थः । सो
खुहो ततो घराओ णिग्गतो ।

इमं गाथा—

कस्म घरं पुच्छिउण, परिमाण कतरोऽमुगो य पुच्छंते ।
किं तो अमहं जायसु, मो किंविणो ग दाहिना तुज्झं॥१८७॥
पुच्छिउण काहये इददत्तस्स, कथं सो? इमो परिमाण अच्छति
ताहं परिस्सं गंतुं पुच्छति—कथरो तुज्झं इददत्तो स्ति तन्ध अण
भणति—किं तण, सो किंविणो इति थवसो य ग तुज्झं दाहिनि ।
जति तो अमहं जायसु दाहामो जहिच्छिये । ताहे इददत्तेण—
दाहंति गेण भणितं, जति ग भवमि छिहममि पुग्गिमाणं ।
अप्पतरा तो तेहिं, परिमाण मज्झंमि जायामि ॥ १८८ ॥
ताहे खुहो भणह—जइ इमेस्मिं छुगं परिमाणे अगणतरो ग भ-
र्यास तो ते हं इमाण परिमाण मज्झं किंचि पण्णमि, ततो तेण
अस्संतिह य भागियं कयंमेते छु परिमाण इमे सुग्गुनि॥१८९॥
सम्प्रांत मानपिण्डस्य संभवमाह—

उच्छाहिओ परण व, लद्धिपसंमाहि वा समुत्तइओ ।
अरमाणिओ परण य, जो एसइ माणापिंडो मां॥१९०॥
उत्साहितः—त्वमेवास्य करणे समर्थ इत्येवमुत्कर्षितः, प-
रेण—अपरेण साध्यादिना (वा) विकल्पे, तथा ल-
ब्धिप्रशंसाभ्याम (समुत्तइओ) गर्वितो, यथाऽहं यत्र कापि
व्रजामि तत्र सर्वत्रापि लभे, तथैव च जनो मां प्रशंसती-
त्येवमभिमानवान्, यद्वा—न किमपि त्वया भिक्षुतीत्यय-
मपमानितोऽपरेणाहङ्कारवशात् पश्यति पिण्डं स तस्य
मानपिण्डः । अत्र च जुल्लकोदाहरणम्—गिरिपुण्ड्रं नगरे
मिहोभिधानाः सूरयः सपरिवाराः समाययुः, अन्यदा च
तत्र मेवाककाक्षणं समजनि, तस्मिंश्च दिवसे सूत्रपाठ-
प्यनन्तरमेकत्र तरुणश्रमणानां समवायोऽभवत्, बभूव च
परस्परं समुल्लापः, तत्र कोऽप्यवादीत्—को नामतेषां मध्ये यः
प्रातरेव सेवकिका आनेयति?, तत्र गुणचन्द्राभिधः जुल्ल-
कः प्रत्यवादीद्—अहमांनेयामि । ततः सोऽभागीत्—यदि
ताः सर्वसाधनां न परिपूर्णा घृतगुडरहिता वा ततो न
ताभिः प्रयोजनम्, तस्माद्यद्यवश्यमानतव्यास्तर्हि परिपू-
र्णा घृतगुडसम्मिश्राश्चानेतव्याः, जुल्लक आह—यादृशी-
स्त्वमिच्छसि तादृशीं गेनेयामि, एवं च कृत्वा प्रतिज्ञां, ता-

न्दीपात्रमादाय भिक्षार्थं निजगाम । प्रविष्टश्च कापि कौटु-
म्बिकगृहे, दृष्टाश्च तत्र प्रचुराः सेवकिकाः घृतगुडादीनि
च प्रभृतानि प्रगुणीकृतानि, ततोऽनेकधा वचनभङ्गीभिः
सुलोचनाभिधाना कौटुम्बिकगृहिणी याचता, तथा च स
वैथा प्रतिपद्यते—न किमपि ते ददामीति, ततः संजाना-
मयेण वभणे जुल्लकन—नित्यमादिमाः सेवकिकाः सघृतगुडा
मया गृहीतव्याः, सुलोचनाऽपि सामर्थे जुल्लकवचः श्रु-
त्वा संज्ञानप्रकोपा प्रत्युवाच—यदि त्वमेतासां सेवकिकानां
किमपि लभसे ततो मे नामापुटं त्वया प्रस्रवणं कृतमि-
ति । ततः जुल्लकोऽचिन्तयद्—अवश्यमेतन्मया विधातव्य-
म्, एवं च विचिन्त्य गृहार्थयया । एप्रच्छ च कस्या-
पि पार्थ्वे कस्येदं गृहम् ? इति । सोऽवादीत्—विष्णु-
मित्रस्य, ततः पुनरपि जुल्लकः पृच्छति—स इदानीं
कं वर्तते ?, तेनाहम्—पर्यादं, ततः पर्यादं गत्वा
सहये इव पर्यञ्जनानं पृष्टवान्—भो ! युष्माकं मध्ये को
विष्णुमित्रः ?, जना अव्यादिपुः—किं साधो ! तव तेन प्र-
योजनम् ?, साधुगवाचत—ते किमपि याचिष्ये, स च तेषां
सर्वेषामपि प्रायेः भगिनीर्गतागतं सहाम तैरवाचि—कृप-
णाऽस्मां न ते किमपि दास्यतीत्यस्मानेव याचस्व, ततो
विष्णुमित्रो मा मेऽप्यभ्राजनाऽभूदिति तेषामग्रतः कृत्वा
वभाण—भो ! भो ! विष्णुमित्रोऽहं याचस्व मां किमपि, मा
कलिवचनमर्माणां करेऽकार्यं, ततोऽवादीत् जुल्लकः—या-
चेऽहं यदि त्वं महेश्वरप्रधानानां पण्णां पुराणानामन्यतमो
न भवति । ततः पर्यञ्जना अव्यादिपुः—कं ते पदं पुराणं मह-
ेश्वरप्रधानाः ? येषामन्यतमोऽयमाशङ्क्यते । ततः जुल्लक
आह—श्वेताङ्गुलिः, वकोद्गायकः, किङ्करः, स्नायकः, गृध्र इव
रिङ्खी, हृदक्ष इति, एतेषां च पण्णामपि कथानकान्य-
मृति—कचिच्छामे कोऽपि पुराणो निजभार्याच्छन्दानुवर्ती,
स च प्रातरेव जातवृभूतो निजभार्या भोजनं याचते, सा
च वर्तते—नाहमालस्येनात्थातुमुत्सहे, ततस्त्वमेव समा-
कर्षे चुल्लया भस्म प्रक्षिप, तत्र प्रातिवेशिकगृहादानीय च-
हिं प्रज्वालये तस्मिन्धनप्रक्षेपणं, समारोपये चुल्लयाः शि-
र्गसं स्थालीम्, एवं यावत्पक्त्वा कथय, ततोऽहं परि-
वेपयामीति, स च तथैव प्रतिदिवसं कुरुते ततो लोके-
न प्रातरेवास्य चुल्लया भस्मसमाकर्षणेन श्वेताङ्गुलि-
दर्शनात्सहासे श्वेताङ्गुलीर्गते नाम कृतम्, एव श्वेताङ्गु-
लिः । तथा—कचिच्छामे कोऽपि पुराणो निजभार्यामुन्मद-
शतमुखलम्पटस्तदांशवर्ती, अन्यदा तथा भार्यया वभ-
णे—यथाऽहमालस्येन युक्ता, ततस्त्वमेवादकं तडागादा-
नय, स च देवताऽऽदर्शयित्वा भार्याऽऽदर्शयित्वा तस्मा-
नः प्रतिवर्तते—यदादिशसि प्रिये ! तदहं करोमि । ततो
दिवसे मा लोको मां दार्तादिति रात्रौ पार्श्वमयामे समु-
त्थाय प्रतिदिवसे तडागादुदकमानयति । तस्य च तत्र
गमनागमने कुर्वतः पटमञ्जराश्चद्वयवर्णतो पटभरणवद्य-
दशद्वयवर्णतश्च तडागपालीवृत्तेषु प्रगुप्ता वक्ता श्रुत्यागो-
हीयन्ते । एव च नृत्तान्तो लोकने विदितः, ततोऽस्यार्थ-
स्य सूचनार्थं दास्येन वकोद्गायक इति नाम कृतम् । एव
वकोद्गायकः । तथा—कचिद् ग्रामे कोऽपि पुराणो भार्या-
स्तनजघनादिस्पर्शलम्पटो भायाच्छन्दानुवर्ती, स च प्रा-
तरेवात्थय हताङ्गुलिप्रदो वर्तते—दयिते ! किं करो-

मि ? , सा च वदति—तडागादुदकगानय, ततो यन्प्रिया समादिशतीत्युदिन्वा तडागादुदकमानयति, पुनरपि भणति—किं करोमि प्राणेश्वरि ? , सा वदति—कुम्भलादाकृष्य तण्डुलान् कण्डय, एवं याचद्भ्राजनादूर्ध्वं मम पादान् प्रक्षाल्य घृतेन फालयति, स च सय तथैव करोति । तत एव लोकेन ज्ञात्वा तस्य किङ्कर इति नाम निवेशितम्, एष किङ्कर । तथा—कदाचिद् ग्रामे कोऽपि पुरुषो भार्याऽऽदेशवर्ती, स चान्यदा निजभार्यामवादीत्—प्राणेश्वरि ! स्नानमहमिच्छामि, तयोक्तम्—यद्येवं तस्यामलकान् शिलायां वर्त्तय, परिधौह स्नानगोतिकाम्, अभ्यङ्ग्य तैलेनाम्बानं, गृहाण च घटं, ततस्तडागे स्नात्वा घटं च जलेन भृत्वा समागच्छति । स च देवताऽऽदेशमिव भार्याऽऽदेशं शिरसि निधाय तथैव करोति, एवं च सर्वदेव ततो लोकेनास्त्यर्थस्य प्रकटनार्थं हासनास्य स्नायक इति नाम कृतम् । एष स्नायकः । पि० । (मानपिण्डे गृध्र इव रिङ्गीति दृष्टान्तः 'गिद्धवर्गिण' शब्दे तृतीयभागे ८७ पृष्ठ गतः) तथा कदाचिद् ग्रामे भार्यामुखप्रलोकनसुखलम्पटस्तदादेशकारी कोऽपि पुरुषः, तस्यान्यदा स्वभार्याया सह विषयसुखमनुभवत, पुत्रा बभूव । स च पालनक एवं स्थितोऽतिबालत्वात् पुरीषमुन्मृजति, तेन च पुरीषेण पालनकं बालवस्त्राणि च खगच्छन्त, ततः सा भणति—बालस्य पुत्रे प्रक्षालय, पालनकं बालवस्त्राणि च । ततो यन्प्रिया समादिशति तत्करोमीति वदन्तथैव करोति, एवं सर्वदेव । ततो लोकेनैतद ज्ञात्वा हृदने प्रक्षालयन्तु बालस्य जानातीति कृत्वा हवक्ष इति नाम तस्य कृतम् । एष हवक्ष । तत एव मुक्ते जुल्लकेन सर्वेऽपि पर्यज्जनैरेककालमट्टाट्टासेन हसद्भिरभाणि—जुल्लक ! एष पण्णामपि पुरुषाणां गुणानाद्वर्तते तन्मेने महलाप्रधाने याचष्ट । विष्णुमित्रोऽवादीत्—नाहं पण्णामं पुरुषाणां समानस्तस्माद्याचस्व मामिति, तत जुल्लकेनोक्तम्—देहि मे घृतगुडसंयुक्ताः पात्रभरणप्रमाणाः सर्वाङ्किकाः, विष्णुमित्रोक्तम्—ददामि । ततः जुल्लकं गृहीत्वा निजगृहमिमुखं चलिन्तवान्, समागतो निजगृहद्वारे, ततः जुल्लकेनाभाणि—प्रथममपि तव गृहे समागतोऽहमासं परं तव भार्यया प्रतिज्ञा व्यधाति यथा—न किमपि ते दास्यामि, तत इदानीं यदुक्तं तत्समाचारः, तत एवमुक्तं विष्णुमित्रोऽवादीत्—यद्येवं तर्हि क्षणमात्रमिव गृहद्वारं उर्वतिष्ठस्व पश्चादाकार्गयस्यामि, ततः प्रविष्टो गृहमध्ये मित्रः, पृष्टा च तेन निजभार्या—यथा गच्छाः सर्वाङ्किकाः प्रगुणीकृतानि घृतगुडादीनि ? , तयोक्तम्—कृतं सर्वं परिपूर्णम्, ततो गुडं प्रलोक्य स्तोत्रं पठ्य गृहो नैतावता स्मरिष्यतीति मालादानय प्रभूतं गुडं येन द्विजान् भाजयामीति, ततः सा तद्वचनादाकृष्टा मालाम् अपनीता तेन निःश्रेणीतत आकार्य जुल्लकं पात्रभरणप्रमाणा ददा तन्मे सर्वेऽङ्किकाः, घृतगुडादीनि च दातुमागच्छामि, अश्वान्तेर गुडमादाय सुलाचना मालादुत्तरितुं प्रवृत्ता परं न पश्याति निःश्रेणीम्, ततो विस्मितदृष्ट्या प्रसरं याचदालोकते तावत्पश्याति जुल्लकाय घृतगुडसंयुक्ताः सर्वाङ्किका दीयमाना, ततोऽहमेनेन जुल्लकेनाभिभूतव्यभिमानपूरितहृदया माऽस्मै देहि मा स्मै देहीति महता शब्देन पूजकृतं, जुल्लकोऽपि तस्याः सम्मुखमवलोक्य मया तव नास्मिकापुटं सूत्रितमिति निजनाम्नापुटंऽङ्कित्यभितयेन

दर्शयति, दर्शयित्वा च भृतघृतगुडसंयुक्तापात्रो जगाम निजवसनाधिति ।

एतदेव रूपकाष्टकेन दर्शयति—

इदुगल्लणमि परिपि—डियाण उल्लावको गु हु पगेव ।
अणिञ्ज इदुगाओ ? , खुड्डो पच्चाह आणेमि ॥ ४६६ ॥
जइ वि य ता पञ्जत्ता, अगुलघयाहिं न ताहिं णो कज्जं ।
जारिसियाओ इच्छह, ता आणेमि ति निक्खंतो ॥ ४६७ ॥
आहासिय पडिमिद्धो, भणइ अगारिं अवस्सिमा मज्झं ।
जइ लहसि चो तं मे, नासाए कुणसु मोयं ति ॥ ४६८ ॥
कस्स घरं पुच्छिऊणं, परिसाएऽमुगो कयरो पुच्छित्तु ।
किं तेणऽम्ह जायसु, सो किविणो दाहिइ न तुज्झा ॥ ४६९ ॥
दाहि ति तेण मणिण, जइ न भवसि छएहमेमि पुरिसाणं ।
अन्नयरो तो तेज्झं, परिमामज्झंमि पण्णायमि ॥ ४७० ॥
सेयंऽगुलि वगुड्ढावे, किंको एहायए तहा ।
गिद्धा व रिंखि हदन्नए, एए पुरिसाहमा छओ ॥ ४७१ ॥
जायसु न एरिसोऽहं, इदुगा देहि पुच्चमइगंतुं ।
माला उत्तारि गुलं, भोएमि दिणं ति आरुहा ॥ ४७२ ॥
मिहअवणण पडिलाभण, दिस्मियरी वोलमंगुली नामं ।
दुएहगयरपओमो, आयविवत्ती व उड्डाहो ॥ ४७३ ॥
सुगमम् । नवम् (इदुगल्लणमि) सेविकाकाजणे (पगेवति) प्रभान एव (मोयं ति) मन्त्रणं, प्रणयामि इति याचे, (मिहअवणण ति) निःश्रेण्यपनयनम्, इत्यभूतश्च मानपिण्डो न ग्राह्यः, यतो द्वयोर्पि दम्पत्योः प्रद्वेषो भवति, ततस्तद्व्यान्यद्वयव्यवच्छेदः, कदाचिदेकतरस्य ततस्तत्रापि स एव दोषः । आण च—सैवमपमानिता कदाचिदभिमानवशादात्मविपत्तिं कुर्यात्, तत उड्डाहः प्रवचनमालिन्यम् । उल्लेख मानपिण्डदृष्टान्तः । पि० । जीत० । नि० चू० । आचा० ।
माणमय—मानमद—पुं० । मानगर्वे, दश० ६ अ० ४ उ० ।
माणमाण—मानयत्—त्रि० । तदनुभावमनुभवति, भ० १ श० ४ उ० ।
माणमुंड—मानमुण्ड—त्रि० । मुण्डयत्यपनयतीति मुण्डः, मानेन मुण्डः मानमुण्डः । मुण्डभेदः, स्था० १० टा० ।
माणमूरण—मानमूरण—त्रि० । मानमर्दने, आ० म० १ अ० । सर्वगर्वोदहनं, पा० । ध० ।
माणव—मानव—पुं० । मा निपेधे, नवः प्रत्ययो मानवः । भ० २० श० ३ उ० । पुरुषे, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । दश० । आचा० । मनुज, आचा० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० । मनुष्ये, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । " मणुश्चा नरा मणुस्सा, मष्ठा तह माण, वा पुरिस्सा " पाह० ना० ६० गाथा । मनुप्रोक्ते, " पुराणे मा नयो धर्मः, साङ्गो वेदश्चिकित्सितम् । आत्मासिद्धानि चत्वारि, न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥ १ ॥ " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० । मनुष्ये, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । आचा० ।
माणवग—माणवक—पुं० । षट्चत्वारिंशत्तमे महाप्रहे, स्था० । दो माणवगा । स्था० २ टा० ३ उ० । कल्प० । जं० प्र० । सू० प्र० ।

सुधर्मसभामध्यावस्थितस्वाभिधाने स्तम्भे, स्त० १ ध्रु० ८
अ० । सू० प्र० । स० । जी० । निधिभेदे, दर्श० १ तत्त्व । आ०
चू० । नि० ।

जोहाण य उपपत्ती, आभरणार्णं च पहरणार्णं च ।

सन्वा य जुद्धनीई, माणवगे दंडनीई य ॥ ८ ॥

(सूत्र-६६) । जं० ३ वक्त० । (अस्याः व्याख्या ' भग्' श-
ब्दे ५ भागे १४६१ पृष्ठे गता) अष्टम निधौ, प्रब० २१३ द्वार ।
ह्री० । जी० । कल्प० । आ० म० । स्था० । जं० । आब० ।

माणवगण-मानवगण-पुं० । धर्मिष्ठगोत्रस्य ऋषिगुणाभि-
गते गणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

माणवचेदयस्वभ-मानवचैत्यस्तम्भ-पुं० । सौधर्मकल्पे स्व-
नामव्याप्ते चैत्यस्तम्भे, सुधर्ममध्यभागे मणिपीठिकोपरि
परिच्योजमानो माणवको नाम चैत्यस्तम्भोऽस्ति । स० ।

साहकर्म कर्णे सुहम्माए सभाए माणवए चेदयस्वभे
हेट्ठा उवरि च अद्धतेरस अद्धतेरम जोयणाणि वज्जेत्ता
मज्जे पणतीसं जोयणेषु वहरामएमु गोलवट्टसमुगणमु
जिणसकहाओ पम्मात्ताओ ।

सौधर्मकल्पे सौधर्मावतंसकादिषु विमानेषु सर्वेषु पञ्च पञ्च
सभा भवन्ति-सुधर्मसभा १, उपपातसभा २ अभियेकसभा ३
अलंकारसभा ४ व्यवसायसभा ५, तत्र सुधर्मसभामध्यभागे
मणिपीठिकोपरि परिच्योजनमानो माणवको नाम चैत्यस्त-
म्भोऽस्ति । तत्र (वहरामएसु च्छि) वज्जमयेषु, तथा-गोल
वट्ट वृत्ता वर्तुला ये समुद्रका-भाजनावशेषास्तेषु (जिण-
सकहाओ च्छि) जिनसक्थीनि तीर्थकराणां मनुजलोक-
निर्घृतानां सक्थीनि अस्थीनि-प्रज्ञप्तानीति । स० ३६ सम० ।

माणवत्तियदंड-मानप्रत्ययिकदण्ड-पुं० । जात्याद्यष्टमवस्था
नापहतमनसः पराभवदर्शना दण्डे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

तवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमाख्यायते—

अहावरे शवमे किरियट्ठाणे माणवत्तिए च्छि आहिज्जह,
से जहाणामए केइ पुरिमे जातिमएण वा कुलमएण वा
बलमएण वा रुवमएण वा तवमएण वा सुयमएण वा
लाभमएण वा इस्मरियमएण वा पन्नामएण वा अन्नतरेण
वा मयट्ठाणेणं मत्तं समारोणं परं हीलंति निंदंति खि-
सति गरहति परिभवइ अवमप्पेति इत्तरिए अयं अहमंसि
पुरा विमिद्धजाइकुलवलाइगुणोववेए एवं अप्पाणं समुक्क-
स्म, देहच्छुए कम्मवित्तिए अवसे पयाइ, तं जहा-
गन्भाओ गन्मं जम्माओ जम्मं, माराओ मारं, शरगाओ
शरगं, चंडे थंद्धे चवले माणियावि भवइ, एवं खलुं तस्स
तप्पत्तियं सावजं ति आहिज्जइ, शवमे किरियाठाणे माण-
वत्तिए च्छि आहिए । (सूत्र-२५)

तद्यथानाम कश्चित्पुरुषो जात्यादिगुणोपेतः सन् जाति-
कुलबलरूपतपःश्रुतलभैश्वर्यप्रज्ञामदाख्यैरष्टभिर्मदस्थानैरन्य-
तरेण वा मत्तः परमवमबुद्ध्या हीलयति । तथा-निन्दति
जुगुप्सते, गर्हति परिभवति, एतानि चैकार्थिकानि कथ-

ञ्चिन्नेदं बोधेयं व्याख्येयानीति । यथा परिभवति तथा
दर्शयति-इतरोऽयं जघन्यो हीनजातिकः, तथा-मत्तः कुल-
बलरूपादिभिर्दुर्मपभ्रष्टः सर्वजनावगीतोऽयमिति । अहं
पुनर्विशिष्टजातिकुलबलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समुत्क-
षेयमिति । साम्प्रतं मानोत्कर्षविपाकमाह-(देहच्छुए इत्या-
दि) तदेवं जात्यादिमदोन्मत्तः सन्निरैव लोकं गर्हितो
भवति, अत्र च जात्यादिपदद्वयादिसंयोगा द्रष्टव्याः, ते
चैवं भवन्ति-जातिमदः कस्यचित् कुलमदः, अपरस्य कु-
लमदो न जातिमदः, परस्योभयम्, अपरस्यानुभयम् इत्येवं
पदत्रयणाद्यौ चतुर्भिः षोडशेत्यादि यावदष्टभिः पदैः षट्-
पञ्चाशदधिकं शतद्वयमिति, सर्वत्र मदाभावरूपश्चरमभङ्गः
शुद्ध इति । परलोकेऽपि च मानी दुःखभाग् भवतीत्यनेन
प्रदर्शयते-स्वायुषः क्षयं देहान् च्युतो भवान्तरं गच्छन् शुभा-
शुभकर्मद्वितीयः कर्मपरायत्तत्वाद्दश-परतन्त्रः प्रयाति, तद्य-
था-गर्भाद्गर्भं पञ्चन्द्रियापेक्षम्, तथा-गर्भाद्गर्भं विकलेन्द्रिय-
पूतपद्यमानः, पुनरगर्भाद्गर्भमवमगर्भाद्गर्भम्, एतच्च नरकक-
ल्पगर्भदुःखापेक्षायामभिहितम्, उत्पद्यमानदुःखापेक्षया त्विदं
मभिधीयते जन्मन एकस्मादपरं जन्मान्तरं व्रजति, तथा मरणं
मारस्तस्मान्मारान्तरं व्रजति, तथा नरकदेश्यान्-श्वपाकादि-
वासाद्रन्तप्रभादिकं नरकान्तरं व्रजति । यद्विधा-नरकात्सीम-
न्तकादिकादुद्भूत्या सिंहमन्त्यादावुत्पद्य पुनरपि तीव्रतरं
नरकान्तरं व्रजति । तदेवं नटवद्रङ्गभूमौ संभारचक्रवाले
स्त्रीपुनपुंसकादीनि बहून्यवस्थान्तराण्यनुभवति । तदेवं
मानी परपरिभवे सति चण्डो-रौद्रो भवति परस्याप-
करोति, तदभावे ह्यात्मानं व्यापादयति । तथा-स्तब्धश्च-
पलो यत्किञ्चनकारो मानी सन् सर्वोऽप्येतदवस्थां भव-
तीति । तदेवं तत्प्रत्ययिकम्-माननिमित्तं सावद्यं कर्म
आधीयते संबध्यते । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । प्रब० । आव० ।
आ० चू० ।

माणवाइ(न्)-मानवादिन्-त्रि० । उच्चैर्गोत्रनिमित्तमानवा-
दर्शने, " एगे गोयावादी माणवादी कंसि वा एगे गिज्जे
तम्हा पंडिप " आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

माणविजय-मानविजय-पुं० । श्रीविजयानन्दसुरिशिष्यप-
ण्डितश्रीकान्तिविजयगणेशचरणसेविनि धर्मसंग्रहवृत्तिक-
रके स्वनामव्याप्तं महोपाध्याये, ध० २ अधि० ।

श्रीमहोर्गजनेन्द्रपट्टपदवासीमन्तिनीमगडनं,
प्रख्यायानजनिष्ट हीरविजयः सूरिः सनामधर्मीः ।
येनाऽकव्वगराद प्रबोध्य विहितो दुष्कर्मकर्त्ताऽप्यहो,
धर्माकृत्या त्रिदिवस्य काशिशणिनेवाहः प्रदर्शी नृपः ॥ १ ॥

अमलमलमकार्षीत्सङ्गुनेस्तस्य पट्टे,
विजयविजयसेनः सूरिरुद्रप्रतापः ।

महति सर्दास शहेर्वादिनो निष्प्रतापान्,
रविरिव निजगोभिस्तारकान् यश्चकार ॥ २ ॥

विजयतिलकसूरिभूरिसूरिप्रकृष्टो,
दिनमणिरुद्धयादौ तस्य पट्टे बभूव ।

कुमर्ततिमिरमुग्रं प्रास्य शुद्धोपदेश-
प्रसृमर्गकरणैर्यो भव्यपञ्चाश्वकार ॥ ३ ॥

तवीयं पट्टेऽभूद्विजयविजयानन्दसुगुरु-

येशस्वी तेजस्वी मधुरवचनः सौम्यवदनः ।
 कपायैर्निर्मुक्तः प्रशमगुणयुक्तः सुर्विदित-
 स्तपागच्छाधीशः सकलयसुधाधीशमहितः ॥ ४ ॥
 जयति विजयराज मूर्तिरन्तस्थ पट्टः,
 सकलगुणगर्भिष्ठः शिष्टलोकैः प्रशस्यः ।
 प्रथितपृथुजयश्रीरुद्रपुण्यप्रभावः,
 कलितसकलशास्त्रः प्रास्तमिथ्यात्वजालः ॥ ५ ॥
 तदनु पट्टपतिर्विहितोऽधुना,
 विजयराजतपागणभूभुजा ।
 विजयमान इति प्रथिताह्वयो,
 विजयतेऽतुलभाष्यनिधिः सुधीः ॥ ६ ॥

इतश्च—

विजयानन्दसूरीणां, विनेया विनयान्विताः ॥
 श्रीशान्तविजयाह्वानाः, शोभन्ते पण्डितोत्तमाः ॥ ७ ॥
 आजन्मादपि शीलमन्यमृदुताक्षान्यजवाद्या गुणाः,
 भूयांसो गुरुभक्तता च विपुला येषु प्रकृष्टा अपि ।
 प्रोत्साहाय गुणार्थिनां स्वगुरुभिर्व्यक्तीकृता भूतले,
 सर्वत्राखिलगच्छुकार्यविनियोगेन प्रसन्नान्माभिः ॥ ८ ॥
 तेषां विनेय उदितादरतो विवेकः,
 ग्रन्थं च मानविजयाभिधवाचकोऽमुम् ।

लुगणं यदत्र मतिमन्दतया भवेत्—

न्मध्याविर्भर्यै रूपां प्राणशाय शोध्यम् ॥ ९ ॥

सत्तर्ककर्मर्शाध्याऽखिलदर्शनेषु,

मूर्धन्यनामधिगतास्तपगच्छधुर्याः ।

काश्यां विजित्य पर्युत्थिकर्षदाऽन्या,

विस्तारितप्रवरजनमतप्रभावाः ॥ १० ॥

तर्कप्रमाणनयमुख्याविवेचनेन,

प्रोद्बोधितादिममनिश्रुतकेर्वालत्वाः ।

चक्रुर्यशोविजयवाचकागजिमुल्याः,

ग्रन्थेऽत्र मय्युपहृता परिशोधनाद्यैः ॥ ११ ॥

बाल इव मन्दगतिः, सामाचार्यविचारदुर्गम्यः ।

अत्राभूव गतिमांस्तपां हस्तावलम्बन ॥ १२ ॥

सिद्धान्तव्याकरण-च्छन्दः काव्यादिशास्त्रनिष्णातैः ।

लाघवगतिविजयवाचक-शर्कैः समशोभि शास्त्रमिदम् ॥ १३ ॥

वर्षे पृथ्वीगुणमान-चन्द्र (१७३१) प्रमितं च माध्वं मासे ।

शुद्धतृतीयादिवसे, यन्नः सफलोऽयमजनिष्ट ॥ १४ ॥

किं च—

समग्रदेशोत्तमगुर्जरेषु,

अहम्मदावादपुरं प्रधाने,

श्रीवैशजन्मा मतिआभिधानो,

वर्णगवर्गोऽभूच्छुभकर्मकर्ता ॥ १५ ॥

नित्यं गेहं दानशाला विशाला,

तार्थोन्नत्या तार्थगजादियात्रा ।

सप्तदश्यां चित्तवापश्च यम्य,

स्तोतुं प्रायो ह्यसदाद्यैरशक्यः ॥ १६ ॥

साधुः श्रीशान्तदासः प्रध्वगुणनिधिस्तन्मुतोऽभूद्वारो,

धात्र्यां विख्यातनामा जघनुसमाधिकाऽनेकसत्कृत्यकृत्यः ।

रत्नानामश्वस्त्रोपरिधुविनिरगण्येन दुष्कालनाम,

प्रध्वस्तशस्तमूता बहुविधिमहिता ज्ञानसाधर्मिकाश्च ॥ १७ ॥

पुत्रन्यस्तसमस्तगेहकर्मणी यस्य स्फुटं वार्द्धके,

सिद्धान्तश्रवणादिधर्मकरणे यद्गस्पृहस्यानिशम् ।

सद्धर्मद्वयसंविधानरचनाशुश्रूषणोत्कण्ठन-

स्तस्य प्रार्थनयाऽस्य गुम्फनविधौ जातः प्रयत्नो मम ॥ १८ ॥

आनाराधनमतिना, विनयादिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् ।

प्रथमादर्शो लिखिता, गणिना कान्त्यादिविजयेन ॥ १९ ॥

धात्री संपादधात्री भुजगपतिधृता सार्गवा यावदास्ते,

प्रोद्बोधः सौवर्णशृङ्गोर्लिखितमुपस्था मन्दगादश्च यावत् ।

विश्वे विद्योतयन्तां तमनु शशिर्वा भ्राम्यतश्चेह यावत्,

ग्रन्थो व्याख्यायमानो विबुधजनवर्गेनन्दतादय तावत् ॥ २० ॥

ये ग्रन्थार्थविभावनातिनिपुणा, सम्यग्गुणग्राहिणः,

सन्तः सन्तु मयि प्रसन्नहृदयास्ते किं खलेस्तेरिह ।

येषां शुद्धसुभाषितामृतसं, सिक्कोऽपि चित्ते भूशे,

श्रीपमतौ मरुभूमिकास्त्विव पयोनिशो न संलक्ष्यते ॥ २१ ॥

त्रिलोक्यानेकशास्त्राणि, विहिताद् ग्रन्थतस्त्वह ।

प्रत्येपि बोधिलाभोऽस्तु, परमानन्दकारणम् ॥ २२ ॥

ध० ३ अधि० । मानादयनिरोधे, उत्त० २६ अ० । औ० ।

माणविषय-मानविप्लव-पुं० । मीयतेऽनेनेति मानम्-कुड्या

दिपलादि हस्तादि वा, तस्य विप्लवो विपर्यासः अन्यथा क-

रणम् । मानस्य हीनाधिकत्वे, ध० २ अधि० ।

माणवी-मानवी-स्त्री० । श्रेयांसस्य श्रीवन्सापगनाभ्यां शास्-

नदेव्याम्, वैताद्वयपर्वते स्वनामख्यातायां विद्याभ्रग्नैर्गौ,

आ० चू० १ अ० । प्रव० ।

माणम-मानम-त्रि० । मनःपर्यायज्ञानयुक्ते, विशेष० । मनःस-

वन्धिनि, ने० । आ० । स्था० । प्रव० । अन्तःकरणे, स०

३४ सम० । जी० । मनोमात्रवृत्तिनिवृत्ते, ध० २ अधि० ।

चित्ते, "चित्ते माणसे" पाद० ना० २४१ गाथा ।

माणमणा-मानमंज्ञा स्त्री० । मानोदयादहङ्कारान्मिकोत्प्रेका-

दिपरिगणितैर्य संज्ञायतेऽनेनेति मानमज्ञा । स्था० १० डा० ।

संज्ञाविशेष, प्रज्ञा० ७ पद । अ० ।

माणमपज्ञाय-मानमपर्याय पुं० । मानसा मनःसम्बन्धिनः

पर्याया विषया यस्य तन्मनःपर्यायम् । मनःपर्यायज्ञाने, ने० ।

माणमपव्यय-मानमपव्यत-पुं० । स्वनामख्याते पर्वते, यत्र

बाहुवलिना मानाध्यातेन केवलोत्पत्तये प्रतिमाऽभिगृहीता ।

आ० म० १ अ० ।

माणमिय-मानमिक-त्रि० । मर्नास ज्ञाने मानसिकं मनस्येव

यद्वर्त्तते तन्मानसिकम् । शा० १ ध्रु० १ अ० । मनसा चि-

न्तिने, स्था० ६ डा० । नि० । मनः प्रयोजनप्रस्य मानसिकः ।

ध० २ अधि० । मनसा निवृत्तः मानस एव वा मानसिकः ।

मनःकृते, आ० ४ अ० । उत्त० । कल्प० । आ० चू० ।

माणमियजोग-मानमिकयोग पुं० । मनोद्रव्याणां चिन्तायां

व्यापारणे, विशेष० ।

माणा-माना-स्त्री० । मानानुगतायां क्रियायाम्, आ० ३ अ० ।

माणि-मानिन् पुं० । मानेन युक्ते मानी । अनु० । गतिने,

मृ० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । नार्प मानी भवेत्-न गवे विद्ध्या-

त् । सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । अहङ्कारिणि, जी० १ प्रति० ।

जात्याविमदोपेत, च० प्र० १० पाद० । कच्छस्य यावत्पुष्क-
लायतीविजयस्य दीर्घवेताह्यपर्वतस्य स्वनामख्यातेषु कूटेषु,
स्था० ६ टा० । पद्मविजयस्य यावद् गन्धिलायतीविजयस्य
स्वनामख्यातेषु पर्वतेषु, स्था० ६ टा० ।

माणिअ-मानित-त्रि० । अनुभूत, " अणुह्यं माणिअं "
पाद० ना० २१३ गाथा । दे० ना० ।

माणिकी-माणिकी-स्त्री० । रूतपूरितपट्टरूपायामाकुञ्चि-
कायाम्, जीत० ।

माणिक-माणिक्य-पुं० । मणिभेदे, आचा० २ श्रु० ३ च० ।
कोलपाकपत्तने मन्दोदरीद्वयताऽवसरे श्रीश्रृपभदेव, ती० ४३
कल्प । भगवतीवृत्तिकारप्रके दायिकसुतं यणिजि, "अस्याः
(भगवत्याः) करगव्याख्या-श्रुतिलेखनपूजनार्दिषु यथाहम् ।
दायिकसुतमाणिक्य, प्रेरितयानस्मदादिजनान् " । भ० ४१ श० ।

माणिकचंदमूरि-माणिक्यचन्द्रमूरि-पुं० । राजगच्छांय साग-
रचन्द्रमूरिशिष्ये, अयमाचार्यः विजयमसेवत १२७६ विद्यमान
आसीत् । पार्श्वनाथचरितनामग्रन्थे व्यरितचत् । जे० ६० ।

माणिकदंडग-माणिक्यदण्डक-पुं० । मुनिसुवतस्वामिनीये,
प्रतिष्ठानपुरे अयोध्यायां विन्ध्याचले माणिक्यदण्डके मुनि-
सुवतः । ती० ४३ कल्प ।

माणिकदेव-माणिक्यदेव-पुं० । कोलपाकपत्तने मन्दोदरी-
देवतावसरे श्रीश्रृपभदेव, ती० ४२ कल्प ।

" श्रीकोलपाकप्राप्ताद-भरणं शरणं सताम् ।

माणिक्यदेवनामान-मानमामि जितप्रेमम् ॥ १ ॥ "

श्रीमाणिक्यदेवनमस्कारः—

" श्रीकोलपाकपुरलक्ष्मशिरावतेस—

प्रासादमध्यमनिषेध्यमार्धाष्टतस्य ।

माणिक्यदेव इति यः पूर्वाधतः पूर्वाध्यातः,

तस्याङ्गिध्रियुग्ममभिनीमि जितप्रेमस्य ॥ १ ॥

तीर्थेशिनां समुद्रयो मुदितेन्द्रचन्द्रः,

कोटीरकोटितटपुष्पदामनानाम् ।

मद्दुःखदारुणदुरुन्मनशांलिलेखा,

पपाय मत्सर्करिणः करणे दधातु ॥ २ ॥

हेतूपपत्तिसुनिरूपितवस्तुतत्त्व,

स्याद्वादपदार्थानिर्वाशनदुर्नयप्रम ।

सत्सिद्धार्थार्थार्थानि भुवनैकपूजां,

पात्रं जितेन्द्रचन्दनं शरणं प्रपद्ये ॥ ३ ॥

आरुह्य खे चरति खच्चरचक्रिणं या,

नाभयशासनरमालवनान्यपुष्टा ।

चक्रेऽध्वरी रत्नचक्रार्थिगेचिहस्ता,

शस्ताय साऽस्तु नर्वावद्रुमकायकान्तिः ॥ ४ ॥ ती० ४६ कल्प ।

मिरिकोल्पाकपुरवर-मंडणमाणिक्यदेवसहस्रम् ।

लिहामो जहासुअं कि—चि कप्पमणेरण गव्वेण ॥ १ ॥

पुर्वि किर अट्टावयनगवरं मिरिभरहेसरेण गिअ—गिअ-
वण्णपमाणसेटारणजुत्ताओ सोढो चेष लोआणुग्गहणन्थ
तेण वेकारिआ सच्छुमरगयमाणिमई । जहा—जुअलखेध्वमु
चिबुगे दिवायरा, भालयले चंदो, नाहीण मिवलिंगे, अओ चेष
माणिक्यदेवु ति विक्खाया । सायंकालेऽतरे जत्तागणहि खेअरे
हि दिट्ठा अपुव्वरुवि ति विभिअमणेहि विमाणे ठाविऊण
वेयह्मागि नीया व्किण्णसेटारं, तिहि मत्तिभरभरिअ

चिसेहि पूज्जइ । अन्नया भमेतेण नाग्यरिसिणा वेयह्माणं
ते पडिमं दट्ठण पुच्छिआ विज्जाहरा, कुओ एअं पत्तं ।
तओ तेहि वुत्ते—अट्टावयाओ आणिअ ति । जप्पभिइ प-
सा असेहि पूज्जउं पक्कता तप्पभिइ विने दिने वह्मिया इह्मा
प, ते सोऊण नागओ सगे इंदस्स तप्पडिममाहप्पं केहइ ।
इदेणाऽवि सगे आणावता भत्ताप पूज्जमाहत्ता जाव मु-
णिमुव्वयनमिनाहाणं अंतरालं । इत्थेऽतरे लेकाण तेलुककं-
टओ गव्वणो उप्पण्णा, तस्स भज्जा मंदोदरी परमस्सम-
दिट्ठा । तोण ते ग्यणाविममाहप्पं नाग्याओ सोऊण तप्प-
आणगाढाभरणो गहिओ, न वुत्तेते मुणिता महागयराव-
णेण इंदो आगाहिओ । नेणऽवि तुट्ठण समणियआ सा पडिमा,
महाद्वीए तीण तुट्ठाण तिकालं पूज्जइ । अन्नया दमर्गावेण
सोआ देवी अवहाग्या, मंदोदरीए अणुमिट्ठा चिसे न मुच-
ति । तओ सुमिणे पडिमाअहिट्ठायेण गव्वणविणासो लेका-
भेणो अ आस्सओ मंदोअरीए । तओ तीण धियं सायं गि-
विअं तन्थ सुगह पूज्जइ । इओ अ कथाणदेसे कल्लाणनये
संकेरो नाम राया जिणभत्ता हुत्था । तन्थ केणऽवि मि-
च्छादिट्ठिणा वेनेसण कुावण्ण मारी विउव्वया । अहणो
राया ते द्दुक्खिअं ना उंदवी पउमावहे रत्ति सुविणे भणइ-
जइ महाराओ ग्यणापराओ माणिक्यदेवे निअपुरे आणि-
त्ता पूर्णस तो हियं टोइ । तओ राया सागन्पासे
गत्तण उववासं केइ, लवणाहवो संतुट्ठो होऊण प-
यडा रायाणं भणइ—गिगहह जिहच्छाप ग्यणादे, रक्षा
चिअत्ते—न मे ग्यणाहर्गाह कज्जं, मंदोदरीउविअं वियं देहि
ति । तओ सुग्गं धियं कहिऊण अपिअं, ओ भणियं
च—तुह देसे सुहा लोओ होही परं पंथे गच्छंत्तस्स जत्थ
संसओ होही तन्थेव धियं ठाहिंति । तओ पच्छिओ पच्छिओ
समिओ देवयापभावेण अन्नं य, जुअलखेध्विअसगडा-
रोविअं धियं मग्गओ आगच्छइ । दृग्गं मग्गं लेधित्ता
राया संसये मणे धरइ, कि आगच्छइ न वित्ति । तओ
सासनदेवाण तिलंगदेसे कोल्पाकनयेरं दक्खिण्णवाणा-
रस ति पडिणहि वणिणज्जमाणे पडिमा ठाविआ । पुर्वि
अर्हाणमलमरायमाणमये आसि वियं चिरकालं खारे-
अहिनीरसरेण कटिणं जायं । एकारसलक्खा असीइ-
सहस्सा नवसयाइ पंचुत्तराई वरिसाई सग्गाओ आणी-
अस्स भगवओ माणिक्यदेवस्स सवुज्जाइ, तन्थ राया प-
वरं पासायं कारावेइ । कि च—दुवालस गामे देवपूअ-
णट्ठं देइ, तस्मि भयवे अतरिक्खे टिओ लु सयाइ अ-
सीयाइ६०० विक्रमयारिसाइ, तओ मिच्छुसप्पवेसे नाउं सीहा-
सणे टिओ नियकतीए भाविआणं लोअणसु अमयरसे व-
रिसेइ । किमेसा पडिमा टेकोहि उक्किआ, खालीओ वा आ-
णिआ, कि सक्कासिप्पणा वाडिआ, वज्जमई वा, नीलम-
णिमई वेति न निच्छुज्जइ, रभाखेभानभेव दीगइ । अज्ज
वि किर भगवओ गहावणोदेगे दीवो पज्जलइ, तिआणु-
भावओ चेइअमंडवाओ भरता जलसीआ राजति अ ज-
णाणे कथाइ अत्ति ति । एवं अणेगविहपभावा सुरस्स म-
हार्तात्थस्स माणिक्यदेवस्स जत्ता महसवे पुअं च जे क-
रेति, कारावति, अणुमोअति अ ने इह लोए परलोए अ
सुहासिणि पाविंति ।

" माणिक्यदेवकप्पो, इअ एसे वज्जिओ समामेणं ।

सिर्गजिणपहसुर्गहि, भमिआणं कुणउ कल्लाणं ॥ १ ॥ ”

इतिथीमाणिक्यदेवतीर्थकल्पः । ती० ४० कल्प ।

माणिकपुत्त-माणिक्यपुत्र-पु० । नामिकपुं ब्रह्मगिरिस्थित-

जिनप्रासादोद्धारके पल्लीपालवंशोद्भवे ईश्वरपुत्रे, ती० २७ कल्प ।

माणिकसुन्दरसूरि-माणिक्यसुन्दरसूरि-पु० । अञ्जलगच्छीये
स्वनामक आचार्ये, अनेन मलयसुन्दरीचरित्रं यशोधरचरि-
त्रं पृथ्वीचन्द्रचरित्रं चेति ग्रन्था रचिताः । अयमाचार्यः
विक्रमसंवत्-१४६१ वर्षे आसीत् । जे० ६० ।

माणिभद् माणिभद्र पु० । उत्तरयत्तनिकार्येन्द्रे, स्था० ६४० ।

प्रज्ञा० । दक्षिणभरते दीर्घवंताख्यस्य माणिभद्राभिधानदेवस्या
ऽऽवासं चतुर्थे कूटे, स्था० ६४० । ऐश्वर्ये वर्षे दीर्घवंताख्यस्य
चतुर्थे कूटे, स्था० ६४० । साधर्म्ये कल्पे स्वनामख्याते विमानं,
तद्वास्तव्यं देवे च । नि० । स्था० । भ० । पि० । आ० म० । आ०
चू० । शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारकारके स्वनामख्याते वणिजि, ती० ।
नान्दि, सूरिगथाश्चर्य-धीप्रभो माणिभद्रकः ।

धनमित्रो यशोमित्र-स्तथा विकटधर्मिकः ॥ १ ॥

सुमङ्गल. शृंगेन, इत्यस्योद्धारकारकाः ।

ती० १ कल्प । प्रज्ञा० । स्था० । मिथिलायां नगर्यां स्व-
नामख्याते चैत्ये, च० प्र० १ पाहु० । ति० ।

माणिम-मान्य-त्रि० । अभ्युत्थानाज्ञाकरणादिना माननीये,
दश० १ चू० ।

माणिय-मानित-त्रि० । सम्मानिते, अनु० । ज्ञा० ।

माणी माणी-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, ति० ।

माणीपुर-माणीपुर-न० । नागदत्तगृहपत्यावासनगरे, विषा०
२ अ० ७ अ० ।

माणुम्माणुप्यमाणमुजायसत्त्वं ऽगसुन्दरं ऽग-मानोन्मानप्रमाण
सुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्ग-त्रि० । मानोन्मानप्रमाणः सुन्दराग्यकू-

नि शिरःप्रमुखाणि यत्र पञ्चविधं सुन्दरमङ्गं यस्य स तथा ।

मानोन्मानेन प्रमाणेन परिपूर्णमुन्दराङ्गं, कल्प० १ अधि०

१ क्षण । स्था । न० । विषा० । प्रश्न० । रा० । [माणुम्मा

णपमाणपडिपुत्रमुजातसत्त्वं ऽगसुन्दरी इति] तत्र मानं

जलद्रोणप्रमाणता । कथमिति चेत् ? उच्यते-जलस्यातिभूते

कुण्डे पुरुषे स्त्रियां वा निवेशितायां यज्जले निस्सरति तर्थादि

द्रोणप्रमाणं भवति तदा स पुरुषः स्त्री वा मानप्राप्त उच्यते ।

तथा-उन्मानम्-अङ्गेभारप्रमाणता, सा चैवम-तुलायामारो-

पितः पुरुषः स्त्री वा यद्यङ्गेभारं तुलति तदा स उन्मानप्राप्तो ऽ-

भिधीयते । प्रमाण-स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतोच्छ्रायता, ततो मानो-

न्मानप्रमाणः प्रतिपूर्णाऽन्यनूनानि सुजातानि जन्मदोषरहिता-

नि सर्वार्ण अङ्गानि शिरःप्रभृतीनि यानि तैः सुन्दराङ्गी । रा० ।

माणुम्माणियद्वारण-मानिन्मानितस्थान-न० । माने-प्रस्थका-

दि, उन्मानं-नागचादि । र्यादया-मानोन्मानमित्यश्वादीनां

वेगादिपर्यासा तन्स्थानानि । मानोन्मानवर्णनस्थाने, आचा०

२ अ० २ चू० ४ अ० । एगस्म बलमाणं अक्षेण अणु-

मीयत इति माणुम्माणियं, जहा-धने कवलस्यवला । अ-

धवा-माणपते यो माणुम्माणियं विज्जादिर्गह रुक्खादीण

मिज्जतीति गेमं । अथवा-गेमं वहे सिक्खावज्ज तस्स

अगाणि ण मिज्जती गहिता कच्चा । अथवा-वत्थपुष्पचं-

मादी वा कप्पं रुक्खादिभेगो । नि० चू० १२ उ० ।

माणुम-माणु-पु० । मनुष्याणामयं मानुषः । स्था० ३ डा०

३ उ० । मनुष्यभवसम्बन्धिनि, सू० प्र० २० पाहु० । प्रव० ।

आचा० । स्था० । सूत्र० । “ संस्मारजलधिचिभ्रष्टं । मानुष्यं

खद्योतक-तडिल्लताधिलसितप्रतिमम् । ” आचा० १ अ०

२ अ० १ उ० । मनुष्यभवं, विशेष ।

माणुसत्त-मानुषत्व-न० । मनसि शेते मानुषः । अथवा-मनो-

रपन्यमिति वाक्ये मनोजातावञ्चतौ शुक् चेत्यग्नि प्रत्यये शु-

गागमे च मानुषत्वम् । मनुजभवं, उत्त० ३ अ० । सूत्र० ।

ये सत्त्वा मानुषत्वं न लभन्ते तानाह-

सत्तममहिनेरइया, तेऊ वाऊ अणंतसंघट्टो ।

न लहति माणुमत्तं, तहा अमंस्वाउआ सव्वे ॥ १३६६ ॥

सप्तमपृथिवीनैरग्निकाः, तैजस्कार्यिकाः, वायुकार्यिकाः, त-

था-असंख्यातवर्णायुषः सर्वे तिर्यङ्-मनुष्याश्चानन्तरमुद्-

वृत्ता मानुष्यं न लभन्ति-मृत्वाऽनन्तरभवे मनुजेषु नोत्पद्य-

न्ते इत्यर्थः । शेषास्तु सुरनगरतिर्यङ्गनारकाः नरेषु उत्पन्ते ।

प्रव० २४० द्वार । ध० । महा० ।

गोयम ! अन्नं पि जं भणसि, तं पि तुब्भ कहेमहं ।

एत्थं जम्मे नरो कोई, कमिणुग्गं मंजमे तवं ॥

जइ णो मकई काउं, जे तहा वि सुगइपिवासिओ नि-

यमं । पक्खिक्खीरस्म एगवाल उप्पडणं ग्यहरणस्स गिहं

दंसियं पत्तियं तुपरि धारियं मे कुणो पि एयं पि न जा-

वज्जीविं पालेउं ता इमस्स वि ।

“गोयमा ! तुज्झ बुद्धीए, मिद्धिखितस्स उप्परं ।

मंडवियाए भवेयव्वं, दुक्करकारि तवे तु (ए) णं ॥ १ ॥”

गवर्गं एयारिसं भवियं किमट्ठं, गोयमा ! एयं पुणो तं

पुच्छामि । महा० ६ अ० ।

मनुष्यादिक्रमदुर्लभताख्यापनायाऽऽह निर्युक्तिकारः-

माणुस्मंस्वत्तजई, कुलरूवाऽऽगेगमाउयं बुद्धी ।

ममणोऽगहमद्धामं- जमो य लोणम्मि दुलहाइं । ८३१ ॥

इन्दियलद्धी निव्व-त्तणा य पज्जत्ति निरुवहयस्सेयं ।

धायागंगं मद्धा, गाहगाउवओगअट्ठा य । (अन्यदीया)

चोल्लग पासग धमो, जूए ग्यणे य सुमिण चक्के य ।

चम्म जुगे परमाणू, दस दिट्ठता मणुयल्लंभे ॥ ८३२ ॥

मानुष्यम्-मनुजत्वम्, क्षेत्रम्-आर्यम्, जातिः-मातृभमु-

त्था, कुलम्-पितृभमुत्थम्, रूपम्-अन्यूनाङ्गता, आराग्यम्-

रोगाभावः, आयुष्कम्-जीवितम्, बुद्धिः-परलोकप्रवणा,

श्रवणं-धर्मसम्बद्धम्, अवग्रहः-तद्वधारणम् । अथवा-

श्रवणावग्रहो-यत्यवग्रहः, अट्ठा-रुचिः, संयमश्च-अ-

नवद्यानुष्ठानलक्षणः, एतानि स्थानानि लोके दुर्लभानि,

एतद्वामो च विशिष्टनामाधिकलाभ इति गाथार्थः । ८३२ ।

अथ चेतानि दुर्लभानि । इन्द्रियलब्धि-पञ्चेन्द्रियलब्धिरित्य-

र्थः, निर्वर्तना च इन्द्रियाणामेव, पर्याप्तिः-स्वविषयग्रह-

णसामर्थ्यलक्षणा, (निरुवहन्ति नि) निरुपहन्तेन्द्रियता-क्षेमम्-

विषयस्य, धातम्-सुभित्तम्, आराग्यम्-नीरोगता, अट्ठा-भ-

क्तिः, ग्राहकः-गुरुः, उपयोगः-धातुमन्त्रभिमुखता, (अट्ठा य

सि) अर्थित्वं च धर्म इति गाथार्थः । भिक्षकर्तृकी किलेयम् । जीवो मानुष्यं लब्ध्वा पुनस्तद्देव दुःखेन लप्स्यते, बहुन्तगयान्तरितत्वात्, ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिमित्रब्राह्मणयोः क्लृप्तभोजनवत् ।

अत्र कथानकम्—यंभदत्तस्स एगो कप्पडिओ, ओलगाओ, बहुसु आवत्तिसु अवत्थासु य सव्यथ सहायो आसि, सो य रज्जं पत्तो, बारससंवच्छुरिओ अमिसेओ कओ, कप्पडिओ तत्थ अल्लियोवं पि ए लहति, ततो एण उवाओ चित्तितो, उवाहणाओ धप बंधिऊण धयवाहणहिं समं पधावितो, रगणा दिट्ठो, उत्तिगणेण अचगूढितो, अण्णे भणति—तेण दारवाले से-चमाणेण बारसम संवच्छुरे राया दिट्ठो, ताह राया तं दट्ठण संभेतो, इमो सो बराओ मम सुहदुक्खसहायणो, पत्ताहे करमि विसि, ताहे भणति किं दमि सि ?, सो भणति देह करचोखणं घरे घरे जाव सव्वमि भरहे, जाधे [ह] णि-ट्ठितं होज्जा ताह पुणो वि तुब्भ घरे आदंवरुण भुजामि, राया भणति—किं त एतेण ?, देसं ते देमि, तो सुहं वृत्तच्छायाए हत्थिखंधवरगतो हिडिहिमि, सो भणति—किं मम एहेहेण आहंट्ठणं ?, ताहे सो दिगणे चोखणो, ततो प-दमदिवसे राहणो घरे जिमितो, तेण से जुवलयं दीणा-रो य दिगणो, एवं सो परिवाडीए सव्वेसु रायउलेसु बसी साए रायवरसहस्सेसु तेसि च जे भोइया, तत्थ य एगरे अणेगाओ कुलकोडीओ, एगरस्स चेव सो कता अंतं क-हिति, ताधे गामेसु ताहे पुणो भरहवासस्स, अवि सो वंछेज्ज अंतं ए य माणुसत्तणतो भट्ठो पुणो माणुसत्तणं लहइ ।

(पाम्भग ति) चारुक्कस्स सुवगणं नऽत्थि, ताधे केण उवाएण विदविज्ज सुवगणं ?, ताधे जेतपसया कता, कह भणति—वर-दिगणगा, ततो एगो वक्खो पुंगसो सिक्खावितो, दीणारथालं भरियं, सो भणति—जति मम कोइ जिणति सा थाले गणहनु, अह अहं जिणामि तो एगं दीणारं जिणामि, तस्स इ-च्छुए जे तं पडति अतो ए तीरइ जिणितुं, जहा सो ए जिप्पइ एवं माणुसत्तलोऽधि, अवि एणम सा जिप्पज्ज ए य माणुसत्तो भट्ठो पुण माणुसत्तणं २ ।

(धरण ति) जात्तयाणि भरहे धणणाणि ताणि सव्वाणि पिण्डिताणि, तत्थ पत्थो सरिस्सवारं वुढो, ताणि सव्वाणि आडुआलित्ताणि, तत्थेगा जुगण्ठेरी सुप्प गयाय ते विणिज्ज पुणोऽवि य पत्थं पूंज्ज, अवि सा देवप्पसादेण पूंज्ज ए य माणुसत्तणं ३ ।

(जुए) जधा एवो राया, तस्स सभा अट्ठखं—भमतसंनिवट्ठा, जत्थ अत्थाणियं देति, एक्कंका य खेभो अट्ठसयंसिओ, तस्स एणो पुत्ता रज्जकेयी चित्तित—थेरो राया, मारिऊण रज्जं गिणहामि, तं च अमच्छेण गायं, तेण रगणा सिट्ठ, ततो राया तं पुत्तं भणति—अम्ह जा ए सहइ अणुक्कमं सो जूतं खेज्जति, जति जिणति रज्जं मे दिज्जति, कह पुण जिणयव्वं ?, तुज्झ एगो आओ, अव-सेसा अम्ह आया, जति तुमं एगेण आपण अट्ठसतस्स खेमाणे एक्कं अंसियं अट्ठसते वारा जिणसि तो तुज्झ रज्जं, अवि य देवताविभासा ४ ।

(रतण ति)—जहा एगो वारिण्यओ वुड्ढो, रयणाणि से अत्थि, तत्थ य मंहे महे अण्णे वारिण्यया कोडिपडागाओ उब्भेति, सो ए उब्भेति, तस्स पुत्तेहिं थेरं पउत्थे ताणि रयणाणि वेसी-

वारिण्ययाण हत्थे विक्कीताणि, थरं अम्हेऽवि कोडिपडा-गाओ उब्भेता, ते य वारिण्यया समंततो पडिगया पार-सकुलादीणि, थेरो आगतो, सुतं जधा विक्कीताणि, ते अ-बाडंति, लहुं रयणाणि आणह, ताहे ते सव्वतो हिडितु-मारुहा, किं ते सव्वरयणाणि पिण्डिज्ज ?, अवि य देव-प्पभावेण विभासा ५ ।

(' सुविणए ' ति) एगेण कप्पडिएण सुमिणए चंदो गिलितो, कप्पडियाण कथितं, ते भणति—सं-पुण्णचंवरमंडलमरिस्सं पोवलियं लभिहिसि, लज्जा घर-च्छादणियाए, अण्णेण वि दिट्ठो, सो एहाइऊण पु-प्फफलाणि गहाय सुविणपाहगस्स कथति, तेण भणितं-राया भविस्समि । इत्थो य सत्तमे दिवसे तत्थ राया मतो अपुत्तो, सो य णिव्यगणो अच्छति, जाव आसो अधि-यासितो आगतो, तेण तं दट्ठणं हेसितं पदक्खिक्खीकतो य, ततो विलइओ पुट्ठ, एवं सो राया जातो, ताह सो कप्पडिओ तं सुणेति, जधा तेण वि दिट्ठो एगसो सुवि-णओ, सो वि आदेसफलेण किर राया जातो, सो य चि-तेति—वच्चांमि जत्थ गोरसो तं पिवेसा सुवामि, जाव पुणो तं चेव सुमिणं पेच्छामि, अत्थि पुण सो पेच्छेज्जा ?, अवि य सो ए माणुसत्तो ६ ।

(चक्क ति दारं) इंदपुरं नगरं, इंददत्तो राया, तस्स इट्ठारं वराणं देवीणं आवीसे पुत्ता, अण्णे भणति—एक्काए चेव देवीए पुत्ता, राहणो पाणसमा, अण्णा एक्का अमच्छधूया सा परं परि-णिनेण दिट्ठेल्लिया, सा अण्णता कताइ रिउणहाना समाणी अच्छति, रायणा य दिट्ठो, का एस ति ?, तेहि भाणतं—तुब्भे देवी एसा, ताह सो ताए समं रत्ति एक्कं वसितो, सा य रिउणहाना तीसे गम्भो लग्गो, सा य अमच्छेण भ-णिणल्लिता—जया तुमं गम्भो आहता भवति तदा मम साहिज्जसु, ताए तस्स कथितं—दिवसो मुहुत्तो जं च रायाएण उल्लवितं सानियकारो, तेण तं पत्तए लिहि-तं, सो सारवेति, एवगहं मासाणं दारओ संजातो, तस्स दासवेडाणि तद्विचमं जाताणि, तं जहा—आगयओ पव्वतओ बहुलियो सागरो य, ताणि य सहजातगाणि, तेण कलायरियस्स उवणीतो, तेण लेहाइताओ गणि-प्पहाणाओ कलाओ गाहिता, जाहे ताओ गाहिति आ-यरिया ताधे ताणि तं कहेति वाउज्जेति य, पुव्वपरिच-एण ताणि रोडंति, तेण ताणि ए चेव गणिताणि, गाहिताओ कलाओ, ते य अण्णे बावीसे कुमारा गाहिज्जता तं आयरियं पिट्ठेति अत्रयणाणि य भणति, जति सो आर्यारिओ पिट्ठेति ताहे गंतुं मातुण साहंति, ताहे ताओ तं आर्यारियं खिसेति—कीस आहणमि ? किं मुलभाणि पुत्तजम्माणि ? अतो ते ए सिक्खिता । इओ य महुगए पव्वयओ राया, तस्स सुता णिव्वती णाम दागिया, सा रगणा अलंकिया उवणीता, राया भणति—जो तव रोयति भत्तारो, तो ताए भणित—जो रुरो वीरो विकंतो सो मम भत्ता होउ, से पुण रज्जं दिज्जा, ताधे सा तं थलवाहणं गहाय गता इंदपुरं नगरं, तस्स इंद-दत्तस्स बहंथे पुत्ता, इंददत्तो तुट्ठो चित्तइ—णुणं अहं अ-ण्णेहितो राहिहितो लट्ठो तो आगता, ततो तेण उस्सि-

तपडाग नगरं कारितं, तन्थ पक्काम्म अक्खं अट्ट चक्का-
णि, तस्मिं पुरतो धिहल्लिया ठाविया सा अच्छिम्म वि-
धित्त्वा, ततो इददत्तो राया सन्नद्धो गिग्गतो सह-
पुत्तहि । सा वि कण्णा सव्वालेकारभूमिया एगंमि पामे
अच्छति, सो रंगो ते य रायाणो ते य दंडभड्ढोइया
जागिगो वावताण, तन्थ रगणा जेट्टो पुत्तो सारिगाली
णाम कुमारे, सो भणितो—पुत्त ! एम दारिया रज्जे च
धेत्तव्वे, अतो विध एत पुत्तलियं ति, तांथे सोऽकतक-
रणा तस्म समूहस्म मज्जे धणु चैव गेगिहणुं ग तर-
ति, कहऽविऽरण गहिने, नेण जतो वच्चतु ततो वच्चतु
त्ति मुक्को मरो, सो चक्के अप्फिडिऊण भग्गो, एवं कस्मइ
एक्क अरगतं वल्लीणो, कस्मइ दोगिण, कस्मइ तिगिण, अरण-
सि बाहिरेण चैव गीति, तांथे राया अधिति पगता—अ-
होऽहं एतेहि धर्गिमितो ति, ततो अमच्चण भणितो—की-
स आधिति करेह ? राया भणति—एतेहि अहं अप्पधाणा
कतो, अमच्चो भणति—अन्थ अण्णो तुच्च पुत्तो मम धृ-
ताए तणइआ सारिदत्तो णाम, सो समन्था विधितुं,
अभिगण्णाणि से कहिताणि, कहि सो ? दर्गिमितो, ततो
सो गहणा अवगृहितो, भणितो सेयं-तव, एए अट्ट रहचक्के
भेत्तण पुत्तलियं अच्छिम्म विधित्ता रज्जसक्के गिग्गुतिदा
रिय संपावित्तण, ततो कुमारे जधाऽऽणवेह ति भणिऊ-
ण ठाणं ठाइ, तूणधणुं गेगहति, लक्खामिमुहं सरं स-
ज्जेति, ताणि य दामरूवाणि चउदिसं ठिताणि गेगडिंति,
अरणे य उभयतो पासि गहिनवग्गा, जति कह वि ल-
क्खस्म चुकति ततो सीसं छिदितव्वं ति, सोऽवि से
उवज्झाओ पासि ठितो भयं देति—मारिज्जसि जति चु-
क्कसि, ते बावीसं पि कुमारे मा एम विन्धिस्सति ति
विस्सउल्लंठाणि विग्ग्याणि करेति, ततो ताणि चत्तारि ते य
दो पुरिसे बावीसं च कुमारे अगणतेण ताणे अट्टगहं रहच-
क्काणं अंतरे जाणिऊण तस्मि लक्खं गिग्गुदाए दिट्ठीए अगणम-
ति अकणमाणेण सा धिहल्लिया थामे अच्छिम्म विद्धा,
ततो लोणेण उक्कट्टिसाहणादकलकलुम्मिस्सो साधुकारो
कतो, जधा ते चक्क दुक्खं भेत्तुं एवं माणुसत्तणं पि ७ ।

(चर्ममति)—जधा एगो द्दो जायणसयसहस्समिवात्थगणो
चर्मण गड्डो, एगं से मज्जे छिड्डं जत्थ जत्थ कच्छुभस्स
गीवा मार्याति, तन्थ कच्छुभो वाससते वाससते गते
गीवं पसारं ति, नेण कह वि गीवा पसारिता, जाव तेण
छिड्डण निग्गता, नेण जोतिसं दिट्ठो कोमुदीए पुप्फफलाणि
य, सो आगतां, सयणिज्जयाणं दार्याम आणत्ता सव्वतो
पलायति, ए पेच्छति, अवि सो, ए य माणुस्मातो ८ ।

युगद्वयान्तप्रतिपादनायाऽऽह—

पुव्वं ते होज्ज जुगं, अवरंते तस्म होज्ज समिला उ ।

जुगछिड्डम्मि पव्वसां, इय संमइआं मणुयलंभां ॥ ८३३ ॥

जलानिधेः पूर्वान्ते भवेद् युगम, अपरान्ते तस्य भवेत् समिला
तु, एवं व्यवस्थिते सन्ति यथा युगच्छिद्रे प्रवेशः संशयितः,
' इय ' एवं संशयितो मनुष्यलाभो दुर्लभ इति गाथार्थः ।

जह समिला पडभट्टा, मागरमलिले अगोरपारंगि ।

पविसेज्ज जुगछिड्डं, कह वि भमंती भमंतमि ॥ ८३४ ॥

यथा समिला प्रधृष्टा, ' सागरमलिले '—समुद्रपानीये,
(अगोरपारंगमिति) देशीवचनं प्रचुरार्थे, उपचारत आरा-
द्भागपरभागरहित इत्यर्थः, प्रविशेत् युगच्छिद्रे कथमपि
भ्रमन्ती भ्रमति युग इत्येवं दुर्लभं मानुष्यमिति गाथार्थः ।

सा चंडवायवीची, पणुल्लिया अवि लभेज्ज जुगछिदं ।

ए य माणुमाउ भट्टो, जीवो पडिमाणुसं लहइ ॥ ८३५ ॥

सा समिला चण्डवातवीचीप्रेरिता सत्यपि लभेत् युगच्छिद्रे,
न च मानुष्याद् भ्रष्टो जीवः प्रतिमानुषं लभत इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥

इदानीं परमाणु १०—जहा एगो खंभो महापमाणो, सो
देवण चुण्णेऊण अविभागिमाणि खंडाणि काऊण णा-
लियाए पक्खित्तो, पच्छा मंदरचूलियाए ठितेण फुमितो,
ताणि णट्टाणि, अन्थि पुण कोऽवि ?, तेहि चैव पोग्गलेहि
तेमय खंभे णिव्वत्तेज्ज ? णो ति, एम अभावां एवं भट्टो माणु-
सातो ए पुणो । अहवा—सभा अणगखंभसतहस्ससंनिविद्धा,
सा कालेऽतरेण भामिता पडिता, अन्थि पुण कोइ ?, तेहि
चैव पोग्गलेहि करेज्जा, णो ति, एवं माणुस्सं दुल्लहं ॥ १० ॥

इय दुल्लहलंभं मा-णुसत्तणं पाविउण जो जीवो ।

ए कुणइ पारत्तहियं, सो सोयइ संक्रमणकाले ॥ ८३६ ॥

इय—एवं दुर्लभलाभं मानुषत्वं प्राप्य यो जीवो न
करेति परत्र हितं—धर्मं, दीर्घत्वमलाक्षणाकम्, स शोचति,
संक्रमणकाले—मरणकाले, इति गाथार्थः ।

जह वारिमज्झुहो, व्व गयवरो मच्छउ व्व गलगहियो ।

वग्गुरपडिउ व्व मआं, संवट्टइआं जह व पक्खी ॥ ८३७ ॥

यथा वारिमध्यक्षित इव गजवरो, मत्स्या वा गलगृहीत,
वागुरापतितो वा मृगः, संवर्त्तं जालम् इतः प्राप्ते यथा
वा पक्षी, इति गाथार्थः ।

सो सोयइ मच्चुजरा, ममोच्छुओ तुगियणिपक्खित्तो ।

तायारमविंदतो, कम्मभरपणोल्लिओ जीवो ॥ ८३८ ॥

सोऽहतपुण्यः शोचति, मृद्युजरासमास्तृतो—व्याप्तः, त्वर्गि-
तनिद्रया प्रलप्तः, मरणनिद्रयाऽर्धभूत इत्यर्थः, त्रातारम् अ-
विन्दन्—अलभन्नित्यर्थः, कर्मभरप्रणितो जीव इति गाथार्थः ।

स चैव मृतः सन्—

काऊणमणेगाई, जम्ममरणपरियट्ठणमयाई ।

दुक्खेण माणुसत्तं, जह लहइ जहिच्छया जीवो ॥ ८३९ ॥

कृत्वाऽनेकानि जन्ममरणपरावर्त्तनशतानि दुःखेन मानुष-
त्वं लभते जीवो यदि यदच्छया, कुशलपक्षकारी पुनः सुखेन
मृत्वा सुखेनैव लभत इति गाथार्थः ।

तं तह दुल्लहलंभं, विज्जुलयाचंचलं माणुसत्तं ।

लट्ठण जो पमायइ, सो कापुग्गिमां न मत्पुग्गिमां ॥ ८४० ॥

तत्तथा दुर्लभलाभं विजुल्लताचञ्चले मानुषत्वं लब्ध्वा यः
प्रमादति—प्रमाद करोति स कापुरुषो न सत्पुरुष इति
गाथार्थः । आच० १ अ० ।

माणुसत्तणं—मानुषत्वं—न० । मनुजत्वे, "माणुसत्तणमागया"
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

माणुमय—मानुष्यक—न० । मानुष्यकं लोकं आर्यक्षेत्रं, सूत्र० १
अ० १६ अ० ।

माणुसंघण-मानुपरन्धन-न० । चुल्ल्याविषु, आचा० ।

माणुसीगम्भ-मानुषीगम्भ-पुं० । जठरसंभवे गर्भे, स्था० ।

चत्तारि मणुसीगम्भा पसुत्ता । तं जहा-इत्थित्ताए पु-
रिसत्ताए णपुंसगत्ताए विवत्ताए । मिलंगो-

“अप्यं सुकं बहु ओयं, इत्थी तत्थ पजायइ ।

अप्यं ओयं बहु सुकं, पुरिसो तत्थ जायइ ॥ १ ॥

दोणहं पि रत्तसुक्काणं, तुल्लभावे नपुंसओ ।

इत्थीओज समाओगे, विव तत्थ पजायइ ॥ २ ॥”

(सूत्र-६७७)

(इत्थित्ताए त्ति) स्त्रीतया, विम्बमिति गर्भप्रतिबिम्बे ग-
र्भाकृतिगर्भपरिणामो न तु गर्भे पवेति । उक्तं च—

“अवस्थितं लोहितमङ्गनायाः, वातेन गर्भे ब्रुवतेऽनभिज्ञाः ।

गर्भाकृतिन्वाक्फटुकोष्णतीक्ष्णैः, अतः पुनः केवल एव रक्तं ॥ १ ॥

गर्भे जडा भूतहृते वदन्ति, ” इत्यादि । वैचित्र्यं गर्भस्य कारणा-
भेदादिति श्लोकाभ्यां तदाह—(अप्यमित्यादि) शुक्र-रेतः

पुरुषसम्बन्धि, ओज-आत्तेवं रक्तं स्त्रीसम्बन्धि, यत्र गर्भा-

शय इति गम्यत इति । तथा स्त्रिया ओजसा समायोगो-

घातयशेन तत् स्थिरीभवन्नलक्षणस्योजः समायोगस्तस्मि-

न्सति विम्बं तत्र गर्भाशयं प्रजायते । अन्यैरप्यत्रोक्तम्—

अत एव च शुक्रस्य, बाहुल्याज्जायते पुमान् ।

रक्तस्य स्त्री तयोः साम्यं, क्लीबः शुक्रात्तेवं पुनः ॥ १ ॥

वायुना बहुशो भिन्नं, यथास्वं बहुपत्यता ।

विद्योतिविकृताकारा, जायन्ते विकृतैर्मलैः ॥ २ ॥

इति । स्था० ४ टा० ४ उ० ।

माणुसुत्तर-मानुपोत्तर-पु० । मनुष्यक्षेत्रादुत्पन्नः परतो वर्त्त-
त इति मानुपोत्तरः । स्था० ३ टा० ४ उ० । पुष्करवरस्य
ह्रीपस्य बहुमध्यदेशभागे मनुष्यक्षेत्रसीमाकाराणि पर्वते,
स्थ० प्र० १६ पादु० ।

मानुषनगस्याञ्चत्वादि—

माणुसुत्तरे गं भंत ! पर्वतं केवतियं उड्डं उच्चत्तेणं ?
केवतियं उच्चत्तेणं ? केवतियं मूले विक्खंभेणं ? केवतियं
मज्जे विक्खंभेणं ? केवतियं मिहरे विक्खंभेणं ? केवतियं
अंतो गिरिपरियेणं ? केवतियं बाहिं गिरिपरियेणं ?
केवतियं मज्जे गिरिपरियेणं ? केवतियं उवगि गिरिपरि-
येणं ? गोयमा ! माणुसुत्तरेणं पव्वते सत्तरम एगवीमाइं
जोयणमयाति उड्डं उच्चत्तेणं चत्तारि तीमे जोयणमयं
कामं च उच्चत्तेणं मूले दम बावीमे जोयणमते विक्खंभे-
णं मज्जे सत्तावीमे जोयणमते विक्खंभेणं उवगि चत्तारि
चउवीसं जोयणमते विक्खंभेणं अंतो गिरिपरियेणं एगा
जोयणकोडी वायालीमं च सयसहस्साइं, तीसं च सह-
स्साइं दोप्पि य अउणापणे जोयणमते किंचि विसेसाहिण
परिक्खवेणं, बाहिरगिरिपरियेणं एगा जोयणकोडी वाया-
लीमं च सतसहस्साइं छत्तीमं च सहस्साइं सत्त चोद-
सोत्तरं जोयणमंतं परिक्खंभेणं, मज्जे गिरिपरियेणं एगा
जोयणकोडी वायालीमं च सयसहस्साइं चोत्तीसं च सह-

स्सा अट्ट तेवीसे जोयणमंतं परिक्खवेणं, उवगि गिरिपरि-
एणं एगा जोयणकोडी वायालीमं च सयसहस्साइं वत्तीसं च
सहस्साइं णव य वत्तीसे जोयणमते परिक्खंभेणं, मूले वि-
त्थिणे मज्जे संखित्ते उप्पि तणुयं अंतो सण्हं मज्जे उदग्गे
बाहिं दरिसणिज्जे हीमिं समिसामे मीहणिमाइं अबद्धजवरा-
सिमंठाणमंठिए मच्चजंजुणयामए अच्चत्ते मण्हं ० जाव पडि-
रूवे, उभओ पाभिं दोहिं पउमवरंदिद्याहिं दोहि य वण-
मंठहिं मच्चतो ममंता संपरिकिक्खत्ते वरणओ दोणहऽवि ॥

(माणुसुत्तरे णमित्यादि) मानुपोत्तरा णामांत वाक्यालङ्कारे
पर्वतः “ कियत् ”—किंप्रमाणमूर्ध्वमुखैस्त्वेन ? कियदुद्वेधेन ?
कियन्मूलविष्कम्भेन ? कियदुर्गार विष्कम्भेन ? कियद् अ-
न्तगिरिपरियेणं, गिरिरन्तः परिच्छेपणं ? कियद् बाहिर्गिरि-
परियेणं गिरिबाहिः परिच्छेदेन ? कियन्मूलगिरिपरियेणं ?
गिरिमूले परिच्छेपणं, एवं कियन्मध्यगिरिपरियेणं ? , एवं
कियदुपरि गिरिपरियेणं प्रवृत्तः ? , भगवानाह—गौतम !
सप्तदशयोजनशतानि एकविंशानि ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन १७२१
चत्वारि त्रिंशानि योजनशतानि क्रोशमिकं च ‘ उद्वेधेन ’
उगड्त्वेन ४३०, सप्त दश द्वाविंशत्युत्तराणि योजनशतानि
विष्कम्भेन १०२२ मध्ये सप्त त्रयोविंशत्युत्तराणि योजनशता-
नि विष्कम्भेन ७२३, उपरि चत्वारि चतुर्विंशत्युत्तराणि
योजनशतानि विष्कम्भेन ४२४ एका योजनकोटी द्वाच-
त्वारिंशच्छतसहस्राणि त्रिंशत्सहस्राणि द्वे एकानपञ्चाशद-
धिकं याजनशत किञ्चिद्विंशतिर्वाधके अन्तगिरिपरियेणं
१४२३०२५६, एका योजनकोटी द्वाचत्वारिंशच्छतसह-
स्राणि षट्त्रिंशत्सहस्राणि सप्त चतुर्दशोत्तराणि योजनश-
तानि बाहिर्गिरिपरियेणं १४२३२६३२, इदं च मध्ये उपरि च
गिरिपरिरयपरिमाणे बाहिर्भागापेक्षमवसातव्यम्, अन्त्यन्तरं
छिन्नटङ्कतया मूल मध्ये उपरि च सर्वत्र तुल्यपरिरयपरि-
माणत्वाद्, मूल विस्तीर्णोऽतिपृथुत्वात् मध्ये संक्षिप्तो मध्य-
विस्तारत्वात्, उपरि तनुकः स्तोकबाहल्यभावात्, अन्तः
सृज्जो सृष्ट इत्यर्थः । मध्य उदग्रः प्रधानः, बाहिः दर्शनीयः,
नयनमनोहारी, इत्यन्—मनाक् सांन्यपणः सिद्धान्तीदनेन
निपीदनात् तथा चाह—सिद्धान्तिपादी सिद्धवाग्निपीदनीत्येवं
शीलः सिद्धान्तिपादी, यथा सिद्धोऽप्रतनं पादयुगलमुत्तम्य
पश्चात्तनं तु पादयुग्मं सङ्कोच्य पुनर्वा मनाग लग्ना निपी-
दति तथा निपण्णश्च शिरःप्रदेश उन्नतः पश्चाद्भागे तु निम्नो
निम्नतरः, एवं मानुपोत्तरेऽपि जम्बूद्वीपादिशि छिन्नटङ्कः,
स चोन्नतः पाश्चात्यभागे तत्परितनभागादारभ्य पृथुत्व-
प्रदेशवृद्ध्या निम्नो निम्नतर इति, एतदेवातिव्यक्तमाह—
(अथद्वजवरासिसंठाणसंठिए इति) अपगतमर्द्धं य-
स्य सोऽपाईः स चास्यां यवश्च गशिश्च अपाईयवरा-
शी, तयोरिथ यत्संस्थानं यस्य तेन संस्थितः, यथा यथो

माणुसुत्तर

राशिश्च धान्यानामपान्तगले ऊर्ध्वाधोभागेन क्षिप्रो मध्यभाग क्षिप्रदृग् इव भवति , बहिर्भागे तु शनैः शनैः पृथुन्ववृद्ध्या निम्नो निम्नतरस्तद्वेदेपाऽपि, यवग्रहणं पृथ-
ग्व्याख्यातमन्यत्र केवलापाद्वयवसंस्थानतयाऽपि प्रति-
पादनात्, उक्तञ्च—

“जम्बूणयामश्रो सो, रम्भो अद्भजवसंठिओ भणिओ ।

सीहनिस्सार्वाणं, दुहा कओ पुक्खरहीवा ॥ १ ॥ ”

(सव्वजम्बूणयामप इति) सर्वान्मना जम्बूनदमयः ‘ अ-
च्छे० जाव पडिखे ’ इति प्राग्वत् । (उभओ पासिमि-
त्यादि) उभयोः पार्श्वयोरन्तर्भाग मध्यभागे चेत्यर्थः, प्रत्ये-
कमकैकभागेन द्वाभ्यां पञ्चवर्षेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च,
सर्वतः—सर्वासु दिक्षु, समन्ततः—सामस्त्येन संपरिक्षिप्तः,
द्वयार्गप पञ्चवर्षेदिकावनखण्डयोः प्रमाणं वर्णकञ्च प्राग्वत् ।

साम्प्रतं नामनिमित्तमभिधान्तुगाह—

मे केणऽद्वेणं भेंट ! एवं वृक्षति—माणुसुत्तरं पव्वते माणु-
सुत्तरं पव्वते ? गोयमा ! माणुसुत्तरस्म णं पव्वतस्स अंतो
मणुया उप्पि सुवप्पा बाहिं देवा अदुत्तरं च णं गोयमा !
माणुसुत्तरपव्वतं, मणुया ण कयाह वीतिवईमु वा वीति-
वयंति वा वीतिवडस्संति वा, णत्तन्थ चारणोहिं वा वि-
जाहंरहिं वा देवकम्मूणा वाऽवि, मे तेणऽद्वेणं गोयमा !
अदुत्तरं च णं ० जाव शिचेत्ति ।

(से केणऽद्वेणमित्यादि) अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—
माणुसुत्तरं पव्वतः माणुसुत्तरः पव्वतः ? इतिः भगवानाह—
गोतम ! माणुसुत्तरपव्वतस्य अन्तः—मध्ये मनुष्याः उपरि
सुवर्णाः—सुवर्णकुमारा देवाः, बहिः सामान्यतो देवाः,
ततो मनुष्याणामुत्तरः—पर इति माणुसुत्तरः । अथाऽन्यद्
गोतम ! माणुसुत्तरं पव्वते मनुष्याः न कदाचिवपि
व्यतिव्रजितवन्तः व्यतिव्रजन्ति व्यतिव्रजिष्यन्ति वा, किं
सर्वथा न ? इत्याह—तान्यत्र चारणेन, पञ्चम्यथे तृतीया
प्राकृतत्वात्, चारणात् जह्वाचारणलब्धिसंपन्नान् विद्याध-
राद् ब्रह्मकर्मण पव क्रियया देवोत्पादनादित्यर्थः, चारणाद-
यो व्यतिव्रजन्त्यापि माणुसुत्तरं पव्वतमिति तद्वर्जनम्, त-
तो माणुपाणामुत्तरः उच्चैस्तरेऽलङ्घनीयत्वान्माणुसुत्तरः,
तथा चाह—‘ स पणऽद्वेणं ’ इत्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम् ।
जी० ३ प्रति० २ उ० । स्था० । महामानसे, ‘ गोसालग ’ श-
ब्दोक्तमहाकल्पप्रतिमायुक्त्विति, भ० १५ श० । सू० प्र० ।
च० प्र० । छी० । स० ।

माणुसुल्लस—माणुसुल्लस—पुं० । चित्तेन्माह, जी० १ प्रति० ।

माणुस्स माणुष्य—न० । मनुष्यभावे, उत्त० ३ अ० । मनुष्य-
जत्वे, उत्त० ३ अ० । ननु—“ पुनरिदमतिदुर्लभ-मगाधसं-
सारजलाधिविभ्रष्टम् । माणुष्यं श्रयोतक-तडिल्लताविलसित-
प्रतिमम् ॥ १ ॥ ” आचा० १ थु० ५ अ० ३ उ० । सूत्र० । मा-
णुष्यं जलबुधुवसमानम् । पं० चू० २ कल्प । च० प्र० ।

माणुस्सकवत्त—माणुष्यक्षेत्र—न० । कर्मभूमिकान्तर्द्विपगानां म-
णुष्याणामावामरूपे अर्द्धतृतीयद्वीपलक्षणे मनुष्यलोके, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । च० प्र० । मृक्षत्रवर्धितैः सिंहादयः

श्वापदाः पलभोजिनो वा भोगभूमिजतिर्यञ्च इव पृथ्वीफला-
द्याहारिणो वा भवन्तीति प्रश्ने, उत्तरम्—मनुष्यक्षेत्राद्व-
र्धितैः सिंहा व्याघ्रादिहिंसकजीवानां प्रायः पलभोजित्वं स-
म्भाव्यते, समुद्रादिमत्स्यानामिव, न तु भोगभूमिजव्या-
घ्रादीनामिव केवलपृथ्वीवृक्षफलादिभोजित्वम् । किं च-
यथा भोगभूमिजव्याघ्रादीनामल्पकषायित्वं भोगभूमिजपृ-
थ्व्यादीनां च यथा विशिष्टरसपरिणामो न तथैतरेषा-
मिति सम्भावनानिश्चयम्, एतद्विषये विशेषाक्षराणि न
स्मरन्तीति ॥ ४७ प्र० ॥ सेत्र० २ उल्ला० । (मानुष्यक्षेत्रे
ज्योतिष्का उक्ताः ‘ जोहसिय ’ शब्दे चतुर्थभागे १५६२ पृष्ठे)

माणुस्सग—माणुष्यक—त्रि० । मनुष्यभवयोग्ये, सूत्र० २ थु०
२ अ० । मनुष्यभवसम्बन्धिते, । स्था० १ थु० १ अ० । च०
प्र० । मनुष्योचिते, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । स्था० । मनु-
ष्यजत्वे, उत्त० ३ अ० । म० ।

माणुस्सभव—माणुष्यभव—पुं० । मनुजत्वे, ध० २० १ अधि० ।
माणोववप्स—मानोपपन्न—त्रि० । जलद्रोणप्रमाणशरीरे, मानं,
जलद्रोणप्रमाणता सा ह्यवम्—जलभूते कुण्डे प्रमातव्यपुरुष
उपवेश्यते, नतो यदजलं कुण्डाभिर्गच्छति तद् यदि द्रोण-
प्रमाणं भवति तदा स पुरुषो मानोपपन्न इत्युच्यते ।
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

मातंग—मातङ्ग—पुं० । सुपाश्वस्य तीर्थकृतः शासनरक्षके
यत्ने, स च नीलवर्णो गजवाहनश्चतुर्भुजो विल्वपाश-
युक्तदक्षिणपाणिद्वयो नकुलाङ्कुशयुक्त्वामपाणिद्वयश्च । प्रच०
२६ द्वार । चण्डाले, प्रति० । “ बाटधानकमानङ्गा ब्राह्म-
णास्तेन चकिरे । ” आ० क० ४ अ० । हस्तिनि, जी० ३ प्रति०
१ अधि० २ उ० । श्मशानपाले, आ० क० ४ अ० । स्था० ।

मातंगमुणि—मातङ्गमुनि—पुं० । वाराणस्यां बलनामके मातङ्ग-
जातीयं साधू, जी० ३७ कल्प । (‘ वाराणसी ’ शब्दे कथा वक्ष्यते)

मातंजण—मातङ्गन—पुं० । देवकुलपु शातादक्षिणकूलवर्तिनि
गजदन्तकपर्वते, स्था० ।

दो मातंजणा । (छत्र-X) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मातिका—मातृका—स्त्री० । उत्पत्तिभूमौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

मातिङ्गण—मातृस्थान—न० । मायाप्रधाने वचसि, सूत्र० १
थु० १ अ० ।

मातुलिङ्ग—मातुलिङ्ग—न० । बीजपुरे, आचा० २ थु० १ चू० १
अ० ८ उ० । प्रज्ञा० ।

मादलिया—देशी—मातरि, दे० ना० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माधव—माधव—पुं० । श्रीपुरराजश्रीधरस्य पुरोहिते, आ०
क० १ अ० ।

माभाई—देशी—अभयप्रदाने, दे० ना० ६ वर्ग० १२६ गाथा ।

माभीमिअ—देशी—अभयप्रदाने, दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मामग—मामक—त्रि० । ममेदमहमस्येत्येवं परिग्रहा—
ग्रहिणि, सूत्र० १ थु० २ अ० २ उ० । दर्श० । आन्मीये,
आचा० १ थु० २ अ० ५ उ० । मा मदीये गृहे भ्रमणाः प्रवि-
शन्तिवति प्रतिवेधकारिणि, ध० ३ अधि० । वृ० ।

मामण-देशी-ममीकारार्थे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
मामी-देशी-मातुलान्याम्, “ ममी मलाणी मामी ” त्रयोऽ-
प्यमी मातुलानीवाचकाः । दे० ना० ६ वर्ग ११२ गाथा ।

मामि-अव्य० । सख्यामन्त्रेण, मामि हला हले सख्या वा ॥
८ । २ । १६५ ॥ एते सख्यामन्त्रेण वा प्रयोक्तव्याः । मामि
सग्निकस्तराण वि । प्रा० २ पाद ।

मामी-देशी० । मातुलस्त्रियाम्, “ मलाणी मामी ” पा०
ना० २५२ गाथा ।

मायंग-मातङ्ग-पुं० । पाणे, आव० ४ अ० । आ० म० ।
डोम्बे, मातङ्गविद्याप्रधाने बैताख्यपर्वतवासिनि विद्याध-
रनिकाये, आ० चू० १ अ० । खण्डाले, “ मायंगा तह
जलंगमा पाणा ” पा० ना० १०५ गाथा । हस्तिनि, “ पीलू
मझा मयगलो मायंगो सिंधुरो करेण य । बोघटो दंती
वा—रणो करी कुंजरो इत्थी ” ॥ पा० ना० ६ गाथा ।
माकन्द-पुं० । आम्ने, “ अंवा मायंद—चूअ सहयारा ”
पा० ना० १४५ गाथा ।

मायंगविज्ञा-मातङ्गविद्या-स्त्री० । विद्याभेदे, यदुपदेशाद-
तीनादि कथयति । स्था० १० ठा० ।

मायंगी-मातङ्गी-स्त्री० । मातङ्गाख्यानां विद्याधरमनुष्याणां
विद्यायाम्, आ० चू० १ अ० । मातङ्गाख्यान्त्यजजाति-
स्त्रियाम्, नि० चू० १ उ० ।

मायंजण-मातञ्जन-पुं० । जम्बूद्वीपे मंगेरुत्तरे सीताया महा-
नद्या दक्षिणकूले स्वनामख्याते पर्वते, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मायंभाण-मायाध्यान-न० । परप्रतारणरूपा या माया तस्या
ध्यानं मायाध्यानम् । परप्रतारणचिन्तनं, आतृड्याचक्षपरी-
क्षां कुर्यन्त्या धनधिया इव । आनु० ।

मायंद-देशी-आम्ने, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

मायंदी (ण)-माकन्दिन्-पुं० । स्वनामख्याते वणिजि, आ०
१ ध्रु० १ अ० । (तस्य तत्पुत्रस्य च धक्यता ‘ जिणपालिय ’
शब्दं चतुर्थभागे १४६४ पृष्ठादारभ्य गता)

मायंदी-देशी-श्वेतवस्त्रायां प्रव्रजितायाम्, दे० ना० ६ वर्ग
१२६ गाथा ।

मायम्-मात्रज्ञ-त्रि० । मात्रामन्त्रपानेन स्वस्योदगपूर्तिप्रमाणं
जानातीति मात्रज्ञः । उक्त० २ अ० । आचा० । सूत्र० ।
लौक्यतोऽपि मात्रोपयोगिनि, उक्त० २ अ० ।

मायस्मिय-मायान्वित-त्रि० । मायाविनि, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

मायसिहआ-मृगतृणा-स्त्री० । मृगतृणायाम्, “ मायसिह-
आ भला ” पा० ना० २३२ गाथा ।

मायदंसि(न्)-मायादर्शिन्-त्रि० । मायायाः स्वरूपतो वेत्तरि,
परिहर्तरि च । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

माया-माता-स्त्री० । जनन्याम्, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । नि० चू० ।
प्रसूतौ, जं० २ वक्त० । जनकान्मातुः पूज्यत्वम्—“ उपाध्याया-
दशाचार्य्य आचार्याणां शतं पिता । सहस्रं तु पितुर्माता, गौ-
रयेणातिरिच्यते ॥ १ ॥ ” ध० २ आधि० । नि० । स० ।

मात्रा-स्त्री० । समयमात्रार्थमेव परिमिताहारग्रहणे, न० ।

सूत्र० । म० । आचा० । मीयते वाऽनयेति माया । माया
हिंसनं वञ्चनमित्यर्थः, स्था० ४ ठा० १ उ० । शाठ्ये,
स्था० २ ठा० १ उ० । शठतया मनोवाकायप्रवर्तने, स्था० ५
ठा० २ उ० । स्वपरव्यामोहोत्पादके वचसि, उक्त० ६ अ० ।
नर्वत्र स्ववैरार्थनिगूहने, आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । पर-
वञ्चनबुद्धौ, आ० १ ध्रु० २ अ० । सूत्र० । परवञ्चनाभिप्राये,
व्य० ४ उ० । आचा० । आव० । प्रश्न० । आ० म० ।
उक्त० । निकृता, आव० ४ अ० । जी० । अपाच्छावने, आनु० ।
परवञ्चनाभिप्रायेण शरीराकारनेपथ्यमनोवाकायकौटिल्यक-
रणे, दर्श० १ तत्त्व । आ० । माया चतुर्विधा नामादिभेदतः—
कर्मद्रव्यमाया योग्यादिभेदाः पुद्गलाः, नोकर्मद्रव्यमाया निधा
नप्रयुक्तानि द्रव्याणि, भावमाया नोआगमतस्तत्कर्मद्रव्य-
विपाकलक्षणा तस्याश्चत्वारो भेदाः । “ मायाबले हि गो-
मि ति मिढसिगघणवसमूलसया ” । आ० म० १ अ० ।

“ उग्गतवसंजमवओ-पगिट्टफलसाहगस्म विजियस्स ।

धम्मविसण वि सुहुमा, वि होइ माया अणत्थाय ॥१॥

जह मज्झिस्म महाबलभ-वंमि तित्थयरनामबंधेऽवि ।

तवविसयथोवमाया, जाया जुवइत्तंउ त्ति ॥२॥ ”

आ० १ ध्रु० ८ अ० । (मायायामशठ उदाहरणम्—‘ पच्छित्त ’
शब्दं पञ्चमभागे १६६ पृष्ठे गतम् ।)

स्तीवनिबन्धने कारणमाह—

से भयवं ! ता कयरेणं कम्मविवागेणं तेणं गच्छाहि वइणा
होऊण पुणो इत्थित्तं ममजियति ! गोयमा ! मायापच्चएणं ।
से भयवं ! कयरेणं से मायापच्चए जेण पयणीकयं संमारे
वीसयलपावा य पणाविय विवुहजणे गिंदे मुरहिबहुदव्वघ-
यखंडचुअसुसकरियसमभावपमाणपागनिप्फसमोयगमल्लंग
इव तस्स भक्खे मयलदुक्खके साणमानए सयलसुहास-
णस्म परमपवित्ततमस्स णं अहिंमालक्खणसपणधम्मस्स
विग्घं मम्मगलानिरयदारभूए सयलअकित्तिकलंककल-
हवेराइणवनिहाणनिम्मलकुलस्म णं दुदग्गिअकअकज-
लकएहमभीखंपाप्पे तणं गच्छाहि वइणा इत्थी भावे णिव्वि-
त्तिए त्ति । गोयमा ! णं तणं गच्छाहि वइ तेहिणं अणुमवि
माया कया से णं तहा पुहवइचक्खरे भवित्ता ण परलागा-
भिभूए णिव्विअकामभागे तणमिव परिचिच्चाणं तं तारिमं
चोदसरयणनवनिहीतो चोसट्ठीसहस्से वरजुवईणं वत्तीमं
साहस्सीओ उ अणादिवरनग्गिंदअउइगामकोडीओ ० जाव
णं अखंडभरहवासस्स णं देविदेवमं महारायलच्छितीयं
बहुपुअवार्हए णीसंने पव्वइए य थोवकालेणं सयलगुणो-
हधारी महातवस्सी सुयहरे जाए, जोगे णाऊणं सुगुरूहिं
गच्छाहि वइ समणुआए तेहव गोयमा ! तणं सुदिट्ठसुग्ग-
इपेहेणं जहोवइट्ठसमणुदेणं माणेणं उग्गाभिग्गहविहारणाए
घोरपरीसहोवसग्गहियासणेणं रागहोसकमायविवज्जणेणं
आगमाणुसारेणं सुविहियगणपरिवालणेणं आजम्मसमणा-
कप्पपरिभोगवज्जणेणं अक्कायममारंभविज्जणेणं ईसं पि

दिब्वोरालियमेहुणपरिणामविष्पमुक्केणं इहपरलोगाममाइ-
शियाणमायाइमल्लविष्पमुक्केणं शीमल्लालोयणशिंदणगरिह-
रणं जहोवइहुपायच्छित्तकरणेणं मन्वथा पडिवइत्तेणं म-
व्वपमायालवणविष्पमुक्केणं इयइणिहिद्वअवमेसिकण अणे-
गभवसंविण कम्मगामी आणगभवे तेण माया कया तप्पच्च
ईणं गोयमा ! सविवागे, मे भयवं ! कयरा उण अन्नभवे तेणं
महाणुभागेणं माया कया जीएणं एरिसो दारुणविवागो
गोयमा ! स एं महाणुभागम्म गच्छाहि वइणो जीवेण रा-
णाहिण फललक्ख इमेव भवग्गहणा । महा० २ नृ० ।

उपधा, " माय त्ति वा उवाहि त्ति वा एगट्टु " । नि० चू० १५
उ० । म० । स० ।

मायाफले पातपुरायोदाहरणं यथा—

एणा पासन्था सरिरोवगरणवाउमा निच्चं सुकिक्कवासं
परिहता वि चिंदुत्त, लोणेण स एणामे कयं—“पेडुरज्ज” त्ति । सा
य विज्जामेनवसीकरणुच्चाडणकोउणसु य कुसला जलेसु
पडेजति, जणे अ स एणयस्मिरे कयंजलिआ चिट्ठति,
अवट्टवयातिकंता वेग्गमुवगया गुरुं चिन्नवेर—आलोय-
णं पयच्छामि त्ति, आलोएण पुणो विगणवेति ए दीहं
कालं अहं पव्वज्जं काउं समन्था ताहे गुरुहि अप्पं कालं
परिक्कमावेत्ता विज्जामेताइयं सच्चं छुट्ठावत्ता अणमणं
पच्चक्खावियं आर्याएहि, समणा समणीओ अ उ-
भयवग्गो वि वारिउणं लोणस्स केहयच्चं सा भत्तं पच्च-
क्खाएण जहा पुअं बहुजणपरिबुडा आन्थ तइया तहा
अच्छति, अप्पसाहुसाहुणीपरिवारा चिट्ठ, ताहे सा अर-
ति करंति, तओ तीए लोणवसीकरणविज्जा मणसा
आवाहिया, ताहे जणे पुण्णध्वगंधहयो अलंकियविभू-
सिओ वडवंदेहि एतुमादत्ता । ताहे उभयवग्गो पुच्छि-
ओ गुरुणा किं ते जणस्स अक्खायं, ते भणंति—एव हि,
सा पुच्छिया भणति—मए विज्जाए अभिओइओ एति—गुरुहि
भाणयाए वट्ठति, ताहे पांडकंता सम्माततो लोणो आगंतु
एवं तओ वागए सम्मं पांडकंता चउत्थवागए पुच्छि-
याणं सम्ममाउट्टा भणति अ—पुव्वभासा अहुणा आगच्छति
अणालोए उ कालगया, सोहम्मे एगवणस्स अग्गमहिमी
जाया । ताहे सा भगवओ वट्ठमाणस्स समोस्सरेण आगया ।
धम्मकहाऽवसाणे हत्थिणीरुवं काउं भगवतो पुग्गो ठिच्चा
महता संहणे वातकम्मं करंति, ताहे भगवं गोयमा जा-
ण गच्छं पुच्छंति—भगवया पुव्वभवे मे वागएउमो आणो
यि कोइ साह साहुणी वा मायं काहिति तेण एआए
वायकम्मं कयं, भगवया वागएय तम्हा एरिसी माया कुरंता
न कायव्व त्ति ॥ ग० २ अधि० । दर्श० । आ० क० ।

अथ मायोदाहरणम्—

“ वसन्नपुर्गमित्वास्ति, पुर्न सर्वेश्रयां निधिः ।
किमेकं नगरं मुष्मिन्, वर्ग्यते वर्गनाधिके ॥ १ ॥
स्वः पुंरणं समं धात्रा, जानेऽवस्तोलितं पुरा ।
महद्विद्वान्निनी लम्प—मल्पद्वयाऽन्यन्वर्गादिवम् ॥ २ ॥
जितशत्रुर्नृपस्तत्र, प्रताप इव भूमिमान् ।
यस्य तेजस्तमोऽरीणां, वृद्धिं निम्यं कुतूहलम् ॥ ३ ॥

तत्र ह्यो भानरावास्ता—माद्यो धनपतिर्वणिक् ।
धनावहो द्वितीयस्तु, धनधर्माभेगिनी तयाः ॥ ४ ॥
सा चाभूदालविधवा, भोगकर्मन्तर्गततः ।
ययुस्तत्रान्यदाऽऽचार्याः, श्रीधर्मघोषसूरयः ॥ ५ ॥
तत्पाश्वं धर्ममाकर्ण्य, कुटुम्बं प्रत्यर्षाधि तत् ।
सा वनं गृह्णी स्नेहा—झातुभ्यां नान्वमन्यत ॥ ६ ॥
साऽथ धर्मार्थिनी धर्म—व्ययं प्राज्यं व्यधान्मुहुः ।
भ्रातृजाये मुहुर्भूत, किमु वैहासिनो गृहम् ॥ ७ ॥
साऽथ दध्यौ किमाभ्यां मे, भ्रात्रोश्चित्तं परीक्षय ।
उपवासगृहं भ्रातृ—जायां सा माययाऽन्यदा ॥ ८ ॥
उवाच मलिनं किं ते, मस्तकं चीवराणि च ।
साटिकाऽपि न चोक्षा ते, का ते शक्षा प्रदीयते ॥ ९ ॥
श्रुत्वात्तगार्हं तद्भर्ता, दध्यौ स्विगयसां ध्रुवम् ।
नो चैवंमुपात्मं, दत्तेऽस्याः किं मम स्वसा ॥ १० ॥
साऽथान्तरा गता तले, वारितापविशत्यपि ।
मा मा भूस्त्वं ममास्मा, दशोत्तरं त्यजाधमं ॥ ११ ॥
साऽवदत्किं मया कान्त !, दुष्कृतं कृतमादिश ।
ननानुक्ता लुठन्त्यस्था—भूमि रात्रि रुदत्यसां ॥ १२ ॥
विभ्राङ्गी निरगात्प्रात—ननान्दोचे किमीहशी ।
मा रुदत्याह नौ जाने, मन्तुं निःसारिता गृहान् ॥ १३ ॥
तयोक्तं तिष्ठ वि(श्व)स्यस्वा, मा भर्मीभ्रातरं जगौ ।
भ्रातः किमेतन्मोऽवादी—त्कार्यं दुःशीलया न मे ॥ १४ ॥
तयाऽभारि कुतो ज्ञानं, त्वदुपालम्भतः स्वसु ! ।
उच्यं सा भ्रातरं तत्त, पाणिदत्यं वाग्विचारणे ॥ १५ ॥
अस्नानान्मलिनं शीर्षं, वस्त्राग्न्यालानात्तथा ।
शाटिकाऽपि न ते चोक्षे—त्युपालम्भो न दोषतः ॥ १६ ॥
लज्जितोऽथ स्वयं तस्याः, स मिथ्यादुष्कृतं ददौ ।
दत्तयो चैव मम भ्राता, श्वेतकृष्णप्रतीतिमान् ॥ १७ ॥
हस्तं रक्षेर्गतिं प्रोक्ता, भ्रातृजाया द्वितीयका ।
पत्याऽचारीति साऽपास्ता, बोधितः सोऽपि बान्धवः ॥ १८ ॥
धान्यानि खण्डयन्ती त्वं हस्तं रक्षेर्गतिरिता ।
निवृतः सोऽपि साऽन्नामी—संधेयस्यार्पि मञ्जवः ॥ १९ ॥
मायाभ्याख्यानतः किं तु, सा तत्कर्मण्यकाक्षयत् ।
साऽथान्यादा प्रववाज, सजायौ भ्रातरवर्षा ॥ २० ॥
परिपाल्य व्रतं सयं, गच्छन्ति स्म दिवं नतः ।
भ्रातरौ प्रथमं ज्युत्वा पुंर साकंननामान् ॥ २१ ॥
इभ्यस्याशोकदत्तस्य, पुत्रन्वेनोदपद्यताम् ।
आद्यः समुद्रदत्तोऽन्यः, ख्यातः सागरदत्तकः ॥ २२ ॥
ज्युत्वा स्वसा गजपुरं, शङ्खश्राद्धसुताऽभवत् ।
सर्वाङ्गसुन्दरी नाम्ना, सर्वेष्वङ्गेषु सुन्दरा ॥ २३ ॥
यातगरवर्षा ते ज्युत्वा, नगरे काशलापुरं ।
नन्दनस्य सुते ज्ञाने, श्रीमती कान्तिमन्यथ ॥ २४ ॥
अन्यदाऽशोकदत्ताख्यः श्रेष्ठी गजपुरं गतः ।
शङ्खश्राद्धसुतामीसां—चक्रं सर्वाङ्गसुन्दरीम् ॥ २५ ॥
कृतं समुद्रदत्तस्य, प्रार्थिता सा ददौ स ताम् ।
पुत्रमार्नाय तत्राऽथ, चक्रं षीयाहमद्भुतम् ॥ २६ ॥
कृतश्वशुरवासाऽगा—वन्यदा सा पितुर्गृहे ।
तामानंतु जगामाथ, समुद्रः ध्याशुरगान्तिके ॥ २७ ॥
उपचारोऽभवद्भ्यां—स्तत्र स्नानाऽशनार्द्रकः ।

द्विषं वामगृहं याव—प्रियायां स प्रवेक्ष्यति ॥ २८ ॥
 तावत् सर्वाङ्गसुन्दर्या—स्तथाकर्मोदयं गतम् ।
 ततोऽपश्यत्स निगच्छ—त्पुञ्ज्यामथ वक्ष्यमानम् ॥ २९ ॥
 अनिद्रस्तत्र तल्पस्थो, दुःशीलाऽसौ प्रिया स्फुटम् ।
 अथायाना प्रियोपान्ते, न तेनोप्रापिताऽपि सा ॥ ३० ॥
 ततः साऽत्यन्तमुद्विष्टा—ऽगमयत्तां निशां प्रगे ।
 एकस्याख्याय विप्रस्य, तद्भर्ता स्वं पुरं ययौ ॥ ३१ ॥
 अथातो कोशलपुरं, गत्वा नन्दनपुत्रिकं ।
 गरिष्ठः श्रीमतीं कान्ति—मनीं लघुरूपायत ॥ ३२ ॥
 तदाकर्णोर्ध्वनिजं, गतागतमपि स्थितम् ।
 सर्वाङ्गसुन्दरी साऽथ, प्रवयाज क्रमेण च ॥ ३३ ॥
 विहरन्ती प्रवर्तिन्या, साकं साकेतमागमत् ।
 प्राग्भवभ्रातृजायंते, तां प्रति प्रमतन्परे ॥ ३४ ॥
 गच्छतां वन्दनायर्थं, तत्पती तु न वत्सलौ ।
 अत्रान्तरेऽस्या द्वितीयं, मायाकर्मोदयं मतम् ॥ ३५ ॥
 भिक्षार्थं साऽन्यदाऽऽयाता, श्रीमतीं वासवश्रमगा ।
 गुम्फन्ती हारमुज्ज्वला, तस्यै दातुं लघूत्थिता ॥ ३६ ॥
 भिक्षुहर्त्री तं हारं, चित्रककी तदाऽगलत् ।
 स्वस्थानस्था च साध्वी तद्, दृष्ट्वाऽऽश्चर्येण विस्मिता ॥ ३७ ॥
 साऽऽत्माभिता ययौ हारं, श्रीमतीं तत्र नैक्षत ।
 पृष्टाः सर्वे तयाऽवाच—आत्रागात्कोऽप्यमुं विना ॥ ३८ ॥
 ततः साध्व्याः प्रवादाऽभू—नयाऽह्नापि प्रवर्तिनी ।
 सोचं भद्र ! विचित्रोऽयं, परिणामोऽत्र कर्मणाम् ॥ ३९ ॥
 श्रीमती—कान्तिमन्यौ च, हसन्तस्तन्प्रियो ततः ।
 साध्वी साध्वीति तदिन्यौ, भाहिकयौ स्तो युवामिति ॥ ४० ॥
 तयोर्दिपागणामस्तु, न जातो जातु तां प्रति ।
 साध्व्यभ्युदयस्तपोभिस्त—दुदुष्कर्म निगमूलयन् ॥ ४१ ॥
 अन्यदा श्रीमतीवास—वशमन्यस्त सभर्तृका ।
 संहारस्तावदुद्धान्त—श्चिन्नादुत्तीर्य कैकिना ॥ ४२ ॥
 ततस्तं वृषती दृष्ट्वा, हारं संवगमागता ।
 मैव साध्वी भवे साध्वी, न चाक्यद् दृष्टमप्यद् ॥ ४३ ॥
 अथ तानि समर्पितुं, प्रवृत्तान्यखिलान्यपि ।
 अत्रान्तरे बभूवास्याः, केवलहानिमुज्ज्वलम् ॥ ४४ ॥
 देवैश्च महिमा चक्रे, पृष्टास्ते प्राग्भयं जगौ ।
 तत् श्रुत्वा प्राव्रजस्तांन, मायार्चिष्टनर्मादशम् ॥ ४५ ॥
 आ० क० १ अ० । आचा० । (संज्वलन्ती माया ' कसाय ' शब्दे द्वितीयभागे ३६८ पृष्ठे व्याख्याता) मायाप्रधानोऽति-
 चारो मर्यादेति । स्था० ८ टा० । मर्याविरय, स्था० ३ टा० ३
 उ० । अपराधं, " माई मायं कदटु आलोपजा । " स्था० ८
 टा० । अधिघातप्रपञ्चनौ, वेदान्तप्रपञ्चसिद्धे जगदुपादाने,
 स्या० । कपटे, " माया कवडं कइअवं " पा० ना० १४७ गा-
 था । जनन्याम्, " माया जलणी " पा० ना० २४२ गाथा ।
 मायाकारग—मायाकारक—त्रि० । परवञ्चकमृगादिवन्धके, तं० ।
 इन्द्रजालिके, स्या० ।
 मायाकिरिया मायाक्रिया—स्त्री० । कौटिल्येनान्यद्विचिन्त्य
 वाचाऽन्यदभिधायात्यदाचर्यते यया सा क्रिया । क्रियाभेदे,
 घ० ३ अधि० । आ० चू० ।
 मायागारवमहिय—माया(तृ)गौरवसहित—त्रि० । मातृस्थान-
 युक्ते ऋद्ध्यादिगौरवयुक्ते, दश० ८ अ० ।

मायाणियडिजुत्त—मायानिकृतियुक्त—त्रि० । माया परवञ्चनश्रु-
 त्तिनिकृतिविकृत्या गलकर्तृकानामिवावस्थानम् । परप्रता-
 रणपरे, रा० । वञ्चनाभिप्रायेण तदनु रूपबहिराकागच्छा-
 दनन च युक्तं, व्य० ४ उ० ।
 मायाणिस्मिय—मायानिश्रित—न० । मृषाभेदे, यथा माला-
 कारप्रभृतय आहुः—नष्टो गोलक इति । स्था० १० टा० ।
 मायातणव—मायातनय—पुं० । निर्दिशेषाद्वैतवाचिनि, स्या० ।
 मायापडिसंलीणया—मायाप्रतिसंलीनता—स्त्री० । प्रायोदयनि-
 रोधे, उदयप्राप्ताया मायाया विकलीकरणे, स्था० ४ टा० २ उ० ।
 मायापिण्ड—मायापिण्ड—पुं० । मायया धेयपरावर्तनादिना प्र-
 तारणेन वापयस्यात्मने भक्तादिदामाय च परं प्रयोजयति
 यः । तस्मिन्, पञ्चा० १३ विव० । उत्पादनादोषभेदे,
 उक्त० २४ अ० । आचा० । नवमं उत्पादनादोषं, जीत० ।
 पञ्चा० । प्रघ० । घ० । आचा० ।

सम्प्रति मायापिण्डदृष्टान्तमाह—

रायगिहे धम्मरुई, आमादभूई य खुडुआ तम्म ।
 रायनडगेहपविमम, संभोइय मोयए लंभो ॥ ४७४ ॥
 आयरियउवज्झाए, संघाडगकाणखुज तहोमी ।
 नडपामणपज्जत्ते, निकायण दिणे दिणे दाणे ॥ ४७५ ॥
 धूपदुए संदमो, दाणमिण्हकणं गेह गहणं ।
 लिंगं भुयति गुरुसि—दु विवाहं उत्तमा पगई ॥ ४७६ ॥
 रायघरं य कयाई, निम्महिलं नाडगं तडागन्था ।
 ता य विहरंति मत्ता, उवरि गिहं दोऽधि पामुत्ता ॥ ४७७ ॥
 वाघाएण नियत्तो, दिम्म वि चला विरागसंवाही ।
 इंगियणाए पुच्छा, पजीवणं रहुवालाम्मि ॥ ४७८ ॥
 इक्खागवंसभरहो, आयंमघरे य केवलालोआ ।
 हागइखिवणगहणं, उवमग्ग न सो नियत्तो ति ॥ ४७९ ॥
 तेण समं पव्वइया, पंचनग्गय ति नाडए डहणं ।
 गेलअस्वमगपाहुण, थेरा दिट्ठा य वीयं तु ॥ ४८० ॥
 (विशेषत आत्मां कथानकार्ता व्याख्यानं च ' आसादभूइ ' शब्दे द्वितीयभागे ४७६ पृष्ठे गतम्) सूत्रं सुगमम् । नवरं (रायनडगेहपविममं ति) राजविदितो यो नटो विश्वकर्मा तस्य गृहे प्रवेशः, स्ववोर्धो कृष्टी । उपसर्गः—प्रव्रज्याप्रदत्ते निधारणम् । दहने नाटकपुस्तकस्य । अत्रैवापवादमाह—(गे-
 लंअन्त्यादि) ग्लानो—मन्दः, क्षणिकः—मासक्षणादिः प्राचुर्यकः स्थानान्तगदायातः स्थविरः—वृद्धः । आदिशब्दाद्—सह कार्या-
 दिपरिग्रहः । तेषामर्थोय द्वितीयमपवादपदमिति भावः, सव्येन ग्लानार्चानर्वाहे मायापिण्डोऽपि ग्राह्य इत्यर्थः । पि० ।
 मायाभक्त—मानृभक्त—त्रि० । बहुमानशुद्धया भक्ताविपा० १ श्रु०
 ६ अ० ।
 मायामिच्छुत्तसल्ल—मायामिच्छात्वशल्य—न० । मायामिच्छा-
 त्वरूपे शल्ये, द० प० ।
 इहलोए परलोए, नाणचरणदंसणम्मि य अवायं ।
 देमइ नियाणम्मि य, मायामिच्छुत्तमल्लणं ॥ ३५६ ॥
 द० प० १४५१ गाथा ।

मायाभुंड-मायाभुण्ड-त्रि० । मायाभुण्डिते, स्था० १० टा० ।

मायामोम-मायामृषा-अव्य० । माया च निवृत्तिर्मृषा च मि-
थ्यावादे मायया वा सह मृषा मायामृषा, प्राकृतत्वान्मा-
यामोमम् । वेपथ्वययोगे, प्रव० २३७ द्वार ।

एष मायामोम (मूत्र) स्था० १ टा० ।

मायामृषाद्वय, दशा० ६ अ० ।

एयं च दोमं दृष्ट्वा, नायपुत्तं भासियं ।

अणु मायं पि मेहावी, मायामोमं विवञ्ज ॥ ४६ ॥

दशा० ४ अ० २ उ० ।

मायावृत्तिया-मायाप्रत्यया-स्त्री० । माया-अनाजैवमुपलक्षण-
त्वान् क्रोधादिरपि सा प्रत्ययः कारणं यस्याः सा माया-
प्रत्यया । भ० १ श० २ उ० । प्रव० । मायानिबन्धने क्रियाभेदे,
स० १३ सम० ।

अहावरे एकारममे किरियद्वारे मायावृत्ति ए ति आहि-
ज्जइ, जं इमं भवंति गूढाऽऽचारा तमोक्रमिया उलूगपत्तल-
हुआ पचवयगुरुया ते आरियाऽवि संता अणारियाओ
भामाओ वि पउंजंति, अन्नहा संतं अप्पाणं अन्नहा मन्नंति,
अन्नं पुढा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं आइ-
क्खंति । मे जहाणामए केइ पुग्गिमे अंतोमल्लं, तं मल्लं
णो सयं शिहरंति, णो अन्नं शिहरावेंति, णो पडिविद्धंमेइ,
एवमेव निणहवेइ, अविउट्टमाणे अंतो अंतो रियइ, एवमेव
माई मायं कइ णो आलोएइ णो पडिकमेइ णो शिंदइ
णो गरहइ णो विउट्टइ णो विसोहइ णो अकरणाए अब्बुट्टइ
णो अहारिहं तवोक्कम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जइ, माई अस्मि
लोए पचायाइ माई परंमि लोए (पुणो पुणो) पचायाइ
निंदइ गरहइ पंमंमइ शिच्चइ ण नियट्टइ शिमिगिय दंडं
छापति, माई अममाहइसुहलेस्मे याऽवि भवइ, एवं खलु
तस्म तप्पनियं मावज्जं ति आहिज्जइ, एकारममे किरिय-
द्वारे मायावृत्ति ए ति आहिण ॥ सूत्र-२७ ॥

ये केचनामी भवन्ति पुरुषाः, किंविशिष्टाः ? गूढ
आचारे येषां ते गूढाऽऽचाराः—गलकर्तकप्रस्थिच्छेदाद-
यः, ते च नानाविधरूपार्थविश्रम्भमुत्पाद्य पश्चादपकुर्व-
न्ति, प्रद्योतादेरभयकुमारोदिवन् । ते च मायाशीलत्वेनाऽप्र-
काशचारिणः, तस्मिन् कथितुं शीलं येषां ते तमकारिणस्त-
पव च तमकारिकाः पराविज्ञाताः क्रियाः कुर्वन्तीत्यर्थः ।
ते च स्वैच्छप्रयत्नबलकपत्रवल्लयवः, कौशिकपचल्लघीया-
नाऽपि परंतवद् गुरुमात्मानं मन्यन्ते । यदिवा—कार्यप्रवृत्ते-
पर्वतवधोत्तम्भायितुं शक्यन्ते, ते चाऽयं देशोत्पन्ना अपि
सन्तः शास्त्रादात्मप्रच्छादनायमपरमयोत्पादनार्थं चानार्थ-
भावाः प्रयुज्यन्ते, परम्योमाहार्थं स्वमतिपरिकल्पितभाषाभि-
रुपगोविदताभिर्भाषन्ते, तथाऽन्यथा व्यवस्थितमात्मानम्
अन्यथा-साध्याकारिणं मन्यन्ते व्यवस्थापयन्ति च, तथा
अन्यत्पृष्टा मातृस्थानतोऽन्यदावृत्ते, यथाऽऽप्राप्तं पृष्टाः
केदारकानावृत्ते, वादकाले वा कश्चिन्नार्थ—(न्याय)
वर्तितया व्याकरणे प्रमाणान्तर्कमार्गमवनायति यथा या

‘ शरदि वाजपेयेन यजेत ’ त्यस्य वाक्यस्यार्थं पृष्ट-
वर्धनार्थः कालानिपातार्थं शरत्कालं व्यावर्णयति, तथा-
ऽन्यास्मिन्नर्थे कथयितव्येऽन्यमर्थार्थमाचक्षते । तेषां च सर्वा-
र्थविसर्वादिना कपटप्रपञ्चचतुराणां विपाकाद्भवनाय दृष्टान्तं
दर्शयितुमाह—(से जंहेत्यादि) तत् यथानाम कश्चित्पुरुषः
संभ्रामादपक्रान्ताऽन्तः—मध्ये, शल्यम्—तोमरादिकं यस्य
सोऽन्तःशल्यः, स च शल्यघटनवेदनाभीरुतया तच्छल्यं
न खतो ‘ निर्हगति ’ अपनयति—उद्धरति, नाप्यन्येनाद्धार-
यति, नापि तच्छल्यं वेद्योपदेशेनौषधोपयोगादिभिरुपायैः
‘ प्रतिध्वंसयति ’—विनाशयति, अन्येन केनचित्पृष्टे वाऽ-
पृष्टे वा तच्छल्यं निष्प्रयोजनमेव निहनुत—अपलपति, तेन च
शल्येनामावन्तर्वर्तिना (अविउट्टमाणे स्ति) पीड्यमानः,
(अतो अतो स्ति) मध्ये मध्ये पीड्यमानोऽपि रोयते व्र-
जति, तत्कृतां वेदनामधिसहमानः क्रियासु प्रवर्तते इत्यर्थः ।
साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकमाह—(एवमेवत्यादि) यथाऽसौ स-
शल्यो दुःखभाग भवति—एवमेवासौ मायी—मायाशल्यवान्,
यत्कृतमकार्यं तन्मायया निगूहयन् मायां कृत्वा न तां
मायामन्यस्मै आलोचयति—कथयति, नापि तस्मात्
स्थानान् प्रतिक्रामति—न ततो निवर्तते, नाप्यात्मसाक्षिकं
तन्मायाशल्यं निन्दति, तद्यथा—धिक् मां यद्दहेमवभूतम-
कार्यं कर्मोदयात्तत् कृतवान्, तथा नापि परमाक्षिकं गर्हति
आलोचनाहंस्मीपं गतो, नापि च जुगुप्सते, तथा ‘ नो विउ-
ट्टति ’ नापि तन्मायालयं शल्यमकार्यकरणायमकं विविधम-
अनंकप्रकारं ओटयति—अपनयति, यदस्याऽपराधस्य प्राय-
श्चित्तं तत्तेन पुनस्तदकरणतया (न) निवर्तयतीत्यर्थः, नापि
तन्मद्यादिकमकार्यं सेवित्वाऽऽलोचनाहंयान्मानं निवेद्य
तदकार्यकरणतयाऽभ्युत्तिष्ठतं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यापि नोद्यु-
क्ताविहायी भवतीत्यर्थः, तथा नापि गुर्वीर्दिभरभिर्धाय-
मानोऽपि यथार्हम् अकार्यनिर्वहणयोग्यं प्रायः चित्तं शो-
ध्यतीति प्रायश्चित्तं—तपःकर्मविशिष्टं चान्द्रायणाद्यात्मकं
प्रतिपद्यते—अभ्युपगच्छति । तद्वै मायया सत्कार्यप्रच्छादको
ऽस्मिन्नव लोकं मायार्थान्येवं सर्वकार्येष्वेवाविश्रम्भणत्वेन
प्रत्याप्यति—प्रख्यातिं याति, तथाभूतश्च सर्वस्यापि आवि-
श्याम्यो भवति । तथा चोक्तम्—

“ मायाशीलः पुरुषः, यद्यपि न कुराति किञ्चिदपराधम् ।

सर्वस्याविश्याम्यो, भवति तथाऽप्यात्मदोषहन् ॥ १ ॥ ”

इत्यादि, तथापि मायार्थान्यादसौ परस्मिन् लोके जन्मान्त-
रावामो सर्वार्थेषु यातनास्थानेषु नरकतिर्यगादिषु पानःपुन्ये
न प्रत्याप्यति, भूया भूयस्तेष्वेवाग्रदृष्टार्थान्त्रन्यायेन प्रत्या-
गच्छति । तथा नानाविधैः प्रपञ्चैर्विचित्रित्वा परं निन्दति-
जुगुप्सते, तद्यथा—अयमन्नं पशुकल्पो नानेन किमपि प्रयो-
जनार्थं, एवं परं निन्दयित्वाऽऽत्मानं प्रशंसयति, तद्यथा—
असार्वापि मया वर्जित इत्येवमात्मप्रशंसया तुर्याति, तथा
चोक्तम्—‘ येनाऽपन्नपते साधु-रसाधुस्तेन तुर्याति ’ इति, एवं
चासौ लब्धप्रसंगेऽधिकं निश्चयेन वा चरति—तथाविधा-
नुष्ठायी भवतीति निश्चरति । तत्र च गृहः सन् तस्मान् मा-
तृस्थानान्नं निवर्तते, तथाऽसौ मायावलेपेन दण्डं प्राण्युपमर्द-
कारिणं निस्तृज्य-पार्तायित्वा पश्चान् ह्लादयति—अपलपति,
अन्यस्य दोषपरि प्राक्षिपति, स च मायावी सर्वदा वञ्चन-
परायणः, सस्तन्मनाः सर्वानुष्ठानान्यवभूतो भवति ।

असमाहृता—अनङ्गीकृता शोभना लेश्या येन स तथा
आर्तध्यानोपहततया असावशोभनलेश्य इत्यर्थः । तदेवमप-
गतधर्मध्यानां समाहितोऽशुद्धलेख्यश्चापि भवति । तदेवं खलु
तस्य तत्प्रत्ययिकम्—मायाशल्यप्रत्यायक सावद्यं कर्माऽऽ-
धोयते । सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्था० । आच० । भ० । मायाव-
त्तिया दुहा—आयवंचणकिरिया, परवंचणकिरिया च । आ०
चू० ४ अ० । ('किरिया' शब्दे तृतीयभागे ५३३ पृष्ठ विशेषः)
मायावि (न्)—मायाविन्—त्रि० । माया-निकृतिः साऽस्यास्ती
ति मायावी । मायिनि, आच० ४ अ० । द्वा० । आचा० ।

मायाविजय—मायाविजय—पुं० । मायाया विजयकरणे, उत्त० ।

मायाविजणं भंते ! जीवे किं जणयह ? , माया-
विजणं उज्जुभावं जणयह, मायावेयणिजं कम्मं न बं-
धह, पुच्चवद्धं च निज्जं ॥ ६६ ॥

हृभगवन् ! मायाविजयेन जीवः किं फलं जनयति ? , गुरु-
राह—हंशिष्य ! मायाविजयेन जीवः श्रृजुभावं शरत्त्वम उ-
त्पादयति ततश्च मायावेदनीयं कर्म न बध्नाति पूर्वनिबद्धं
च कर्म निजयति—क्षपयति ॥ ६६ ॥ उत्त० २६ अ० ।

मायामत्ता—मायामंज्ञा—स्त्री० । माया-मायोर्व्येनाशुभमेकेशाद्
नृतसंभाषणादिक्रियैव संज्ञायतेऽनयेति मायामंज्ञा । मायारू-
पं संज्ञाभेदे, स्था० १० टा० । आचा० । प्रज्ञा० । भ० ।

मायामल्ल—मायाशल्य—न० । माया-निकृतिः सैव शल्यम् ।
मायारूपे शल्ये, स० १ सम० । भाषशल्ये, दश० ५ अ० ।
मायाशल्ये पण्डुगया रूद्धश्चेद्दोहणम् । आच० ४ अ० ।

मायि (ण)—मायिन्—त्रि० । मायाऽस्यास्तीति माया । वञ्चके,
जा० १ श्रु० १४ अ० । स्था० ।

मायोपम—मायोपम—त्रि० । स्वप्नद्रजालसदृशे, विशेषः ।

मार मार—पुं० । मारयतीति मारः । यमे, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
३ उ० । बहुशो छियन्ते स्वकर्मवशाः प्राणिनो यस्मिन् स
मारः । संसारं, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । मरणं, सूत्र० २ श्रु०
२ अ० । आचा० । भ० । जा० । मृडु प्राणक्षये धातुः ।
अदेल्लुक्कादेरत आः ॥ ८ । ३ । १७३ ॥ शरदेल्लोपेषु हतेष्वा-
देरकारस्य आः । मारह । प्रा० ।

मारग—मारक—त्रि० । प्राणवियोजयितरि, जा० १ श्रु० २ अ० ।
आचा० ।

मारण—मारण—न० । प्राणवियोजने, आच० ४ अ० । आ०
म० । प्रश्न० । नि० ।

मारणअ—मर्तृ—त्रि० । तूनः अणअः ॥ ८ । ४ । ४४३ ॥ इति
सूत्रान् अपभ्रंशं तूनप्रत्ययस्य अणअ आदेशः । प्राणवियोज-
यितरि, प्रा० ।

मारणंतिय—मारणान्तिक—न० । मरणस्य सर्वायुष्कक्षयल-
क्षणस्य अन्तः—सर्गापे मरणान्तः—आयुष्कक्षरमसमयः, तत्र
भवे मारणान्तिकम् । मरणान्तसमयोद्भवे, स० । आ० चू० ।

मारणंतियअहियासण—मारणान्तिकाध्यासन—न० । कल्याण-
मिति युद्ध्या मारणान्तिकोपसर्गसहने, भ० १७ श० ३ उ० ।

मारणंतियसमुग्घाय—मारणान्तिकसमुद्धान—पुं० । उत्प्रावत्येन
हनने वेदनीयादिकर्मप्रदेशानां निजरणं—वातः सप्—एकीभा-

वन प्रावत्येन घातः समुद्धानः । मरणमेव प्राणिनामन्तकारि-
त्यावन्तो मरणान्तः, तत्र भवे मारणान्तिकः स चाऽसौ समुद्धान
तश्च । अन्तर्मुद्घतेश्चायुष्कर्मोद्भवे, प्रव० २३१ टा० । स्था० ।
स० । मुम्भोरसुमत आदिन्मिनोत्पात्तिप्रदेशे आलोकान्तादा-
त्मप्रदेशानां भूयो भूयः प्रक्षेपसहायकं समुद्धाने, आ-
चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

तत्स्वरूपम्—एवं मरणसमुद्धान्तगत आयुष्कर्मपुत्रान् प-
रिशातयति, मवरं मरणसमुद्धान्तगतो वित्तितस्वप्रदेशो
यदनोदरादिगन्धाणि स्कन्धाद्यपान्तगलानि चापूर्य विष्क-
म्बबाहल्याभ्यां स्वशरीरप्रमाणमायामन्तं स्वशरीरातिरं-
कतो जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागम्, उत्कर्षतोऽसंख्येयानि
योजनान्येकदशि क्षत्रमीभवाप्य वर्तत इति बह्व्यम् ।
प्रज्ञा० ३६ पत्र ।

मारणान्तिकसमुद्धान्तसमवहनस्थापपातः—

जीवे णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए समो-
हणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाणं पुढवीए तीमाए
निरयावासमयसहस्सेमु अन्नयरंमि निरयावासंसि नेरइ-
यत्ताए उववज्जित्तए, मे णं भंते ! तत्थ गते चेव आ-
हारज्ज वा परिणामज्ज वा मरीरं वा बंधेज्जा ? , गो-
यमा ! अत्थेगतिए तत्थ गए चेव आहारज्ज वा प-
रिणामेज्ज वा मरीरं बंधेज्ज वा, अत्थेगतिए तत्थो
पडिनियत्तति, ततो पडिनियत्तित्ता इह समागच्छति ममा-
गच्छित्ता दांचं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणइ दांचं
पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणित्ता इमी से रयणप्प-
भाणं पुढवीए तीमाए निरयावासमयसहस्सेमु अन्न-
यरंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जित्तए, ततो
पच्छा आहारज्ज वा परिणामज्ज वा मरीरं वा बं-
धेज्जा, एवं ० जाव अहं सत्तसमा पुढवी । जीवे णं भंते !
मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए २ जे भविए चउमट्टीए
असुरकुमारवासमयसहस्सेमु अन्नयरंसि असुरकुमारावा-
संसि असुरकुमारत्ताए उववज्जित्तए जहा नरइया तहा
भाणियत्ता ० जाव थणियकुमारा । जीवे णं भंते ! मा-
रणंतियसमुग्घाएणं समोहए २ जे भविए अमंवेज्ज-
सु पुढविकाइयावासमयसहस्सेमु अणयरंसि पुढविका-
इयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जित्तए मे णं भंते !
मंदरस्म पच्चयस्म पुरच्छिमणां केवतियं गच्छेज्जा के-
वतियं पाउणेज्जा ? गोयमा ! लोयंतं गच्छेज्जा लोयंतं
पाउणेज्जा, मे णं भंते ! तत्थ गए चेव आहारज्ज वा
परिणामेज्ज वा मरीरं वा बंधेज्जा ? , गोयमा ! अत्थ-
गए चेव तत्थ गए चेव आहारज्ज वा परिणामेज्ज वा
मरीरं वा बंधेज्ज अत्थेगतिए तत्थो पडिनियत्तति
तत्थो पडिनियत्तित्ता इह हव्वमागच्छइ इह हव्वमागच्छित्ता
दांचं पि मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणति तत्ता मंदरस्म

पव्वयस्य पुरच्छिमेणं अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तं वा संखेज्जतिभागमेत्तं वा बालयं वा बालज्जगुहत्तं वा एवं लिख्खं जूयं यवं अंगुलं ० जाव जोजणकांडि वा जोजणकांडाकोडि वा संखेज्जसु वा असंखेज्जसु वा जोजणसहस्सेसु लोगंजते वा एगपदेमियं सेट्ठि मात्तुण असंखेज्जसु पुढविकाइयावाससयसहस्सेसु अणयरंसि पुढविकाइयावासंसि पुढविकाइयत्ताए उववज्जत्ता, तस्मां पच्छा आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधज्ज, जहा पुरच्छिमेणं मंदरस्स पव्वयस्स आलावग्गा भणिग्गा, एवं दाहिलेणं पच्छिमेणं उत्तरेणं उंहु अहं, जहा पुढविकाइया तथा एगिदियाणं सव्वंसि, एक्केकस्स छ आलावग्गा भाणियग्वा । जीव णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए २ ता जे भविए असंखेज्जसु वेइदियावाससयसहस्सेसु अणयरंसि वेइदियावासंसि वेइदियत्ताए उववज्जत्ताए से णं भंते ! तत्थ गए चेव जहा नेरइया, एवं ० जाव अणुत्तरोववाइया । जीव णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता जे भविए एवं पच्चसु अणुत्तरेसु महतिमहालएसु महाविमाणेसु अणणयरंसि अणुत्तरविमाणंसि अणुत्तरोववाइयदेवत्ताए उववज्जत्ताए, से णं भंते ! तत्थ गए चेव ० जाव आहारेज्ज वा परिणामेज्ज वा सरीरं वा बंधज्ज । सेवं भंते ! भंते ? ति । (सूत्र-२४५)

(तत्थ गए चेव ति) नरकावासप्राप्त एव (आहारेज्ज वा) पुद्गलानादघात्, (परिणामेज्ज व ति) तेषामेव खलरत्तधिभागं कुर्यात्, (सरीरं वा बंधज्ज ति) तैरेव सरीरं निष्पावयेत् । (अत्थेगए ति) यस्तस्मिन्नेव समुदाते अण्यने (ततो पंडिनियस्स ति) ततो—नरकावासात्समुदाताद्वा, (इह समागच्छइ ति) स्वशरीरे (केवइयं गच्छेज्ज ति) कियद् दूरं गच्छेत् ? गमनमाधित्य, (केवइयं पाउणेज्ज ति) कियद् दूरं प्राप्नुयान् ? अवस्थानमाधित्य, (अंगुलस्स असंखेज्जभागमेत्तं वेत्यादि) इह द्वितीया सप्तम्यर्थे द्रष्टव्या, अङ्गुलम् इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—“ विहन्थि वा रयणि वा कुच्छि वा धणुं वा कोसं वा जोजणं वा जोजणसयं वा जोजणसहस्सं वा जोजणसयसहस्सं वा इति ” ‘लोगंते वा’ इत्यत्र गत्येति शयः, ततश्चायमर्थः—उत्पादमथानानुसारेणाङ्गुलासंख्येयभागमात्रादिकं क्षेत्रे समुदाततो गत्वा, कथम् ? इत्याह—‘एगपयसियं सेट्ठि मात्तुण ति’ यद्यप्यसंख्येयप्रदेशावगाहस्वभावो जीवस्तथापि नैकप्रदेशेऽर्णवत्संख्येयप्रदेशावगाहनेन गच्छति, तथा स्वभावत्वादिन्यतस्तां मुक्त्वाव्युत्क्रमिति । भ० ६ श० ६ उ० । (मारणान्तिकसमुदातेन समवहनस्य किंप्रमाणा महत्वावगाहनेति ‘आगाहणा’ शब्दे तृतीयभागे ८१ पृष्ठे गतम्)

मारणंजितिया-मारणान्तिकी-स्त्री० । मरणमेवान्तो मरणाऽन्तः तत्र भवा मारणान्तिकी । आव० ६ अ० । स्था० । आ० ७० । स० । मरणं भवायां संलखनायाम्, स्था० २ ठा० १ उ० ।

मारा-मारा-स्त्री० । मार्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा । शनायाम्, स्था० १ भु० १६ अ० । मणिलक्षणविशेष, रा० । माराभिसंकि (न्)-माराभिशक्तिन्-त्रि० । मरयं मारस्तदभिशक्ती । मरणादुद्भिज्ज, आच्चा० ।

मारामुक्क-मारामुक्क-त्रि० । मार्यन्ते प्राणिनो यस्यां शालायां सा मारा-शना, तस्या मुक्को यः स मारामुक्कः । मारणान्मारकपुरुषाद्वा मुक्को-विच्छुटितः । माराद्विच्छुटिते, स्था० १ भु० १६ अ० ।

मारि-मारयित्वा-अव्य० क्त्वा इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ८ । ४ । ४३६॥ इति क्त्वा इः । प्राणेष्वो मोक्षयित्वेत्यर्थे, “हिअडा जइ वेरियघणा, तो कि अम्भिवडाहुं । अम्हाहि” बहत्थडा, जइ पुण मारि मराहुं ।” मा० ।

मारि-स्त्री० । अत्यन्तजनमारके रोगे, स० ३४ सम० । न० । ज० । आ० क० । तं चेव चित्तगं मोरइ अह न चित्तिज्ज इतो य भूयज्जणमारि करइ । आ० म० १ अ० । द्य० । स्था० ।

मारिअ-मारित-त्रि० । प्राणर्विहीनीकृते, उत्त० १६ अ० । अपभ्रंशेऽप्रत्ययः । “ जइ भग्गा पागक्कडा, तो सहि मज्झुपिण्ण । अह भग्गा अम्हं तणा, तो ते मारिअइए ।” मा० ४ पाद् ।

मारिलग्गा-वशी-कुन्तिनायाम्, दे० ना० ६ वर्गे १३१ गाथा ।

मारी-मारी-स्त्री० । मरके, “ तसि मारी चिउव्विया लोगो, मग्गमाइसो ” । आ० म० १ अ० ।

मारुअ-मारुत-पुं० । पवने, “ अणितो गंधवहां मारुअो । समीरो पंहज्जो पवणो ” पाइ० ना० २४ गाथा ।

मारुय-मारुत-पुं० । वायौ, उत्त० २ अ० । स्था० । कल्प० । प्रश्न० । दश० । आव० ।

मारुयपक्क-मारुतपक्क-त्रि० । वायुपक्के, विपा० १ भु० = अ० ।

माल-माल-पुं० । उपरितनभाग, प्रव० ४ ठा० । आव० । पञ्चा० । मञ्चादिकं, पि० । आच्चा० । श्वापदादिरत्तार्थेषु, तद्विशेषेष्वेव गन्धमालकाकारेषु पर्वतदेशेषु, इत्यन्ये । स्था० १ भु० १ अ० । भ० । आराममञ्जुमञ्जेषु, दे० ना० ६ वर्गे १४६ गाथा ।

मालई-मालती-स्त्री० । स्वनामख्यातायां विजयमेनगाजमहिष्यां पुरन्दर्यशमो मातरि, ध० २० १ अधि० १२ गुण । लताविशेष, “ मालई लाई ” पाइ० ना० २७३ गाथा ।

मालंकार-मालंकार-पुं० । बलेर्धराचनेन्द्रस्य हस्त्यनीकाधिपता, “ मालंकारे हन्थिगया कुंजरगोयादिवइ ।” स्था० ४ ठा० १ उ० ।

मालकच्छ-मालकच्छ-पुं० । स्वनामख्याते गोशालकतेजोपहतवीररुजादर्शनजन्मदम्बिअस्य सिंहमुनेः वेदनस्थाने, स्था० १० ठा० ।

मालकड-कृतमाल-त्रि० । कृता माला येन सः कृतमालः । प्राकृतत्वात् मालकडति । मालां पारहिते, न० ।

मालकम्म-मालकर्मन्-न० । मालानिष्पादनरूपं कर्मणि, आ० स्था० १ भु० २ चू० ४ अ० ।

मालघर-मालगृह-न० । मालाख्यवनस्पतिविशेषगृह, ज० १ वक्ष० ।

मालणीय-मालनीय-त्रि० । परिचाराणीय, ज० १ वक्ष० ।

मालतीकुसुमदाम-मालतीकुसुमदाम न० । जातिपुष्पमाला-याम्, उक्त० २ अ० ।

मालय-मालक-पुं० । गृहस्योपरितनभाग, बृ० २ उ० । स्वा-थं कः " अक्कुट्टो होइ मंचो मालो य घरेवारि होइ " स्था० ३ ठा० १ उ० । ज्ञा० ।

मालव-मालव-पुं० । भारतवर्षीये अवनतीजनपदे, कल्प० १ आधि० ६ क्षण । प्रव० । स्लेच्छाविशेष, व्य० ४ उ० । प्र-ज्ञा० । सूत्र० ।

मालवंत-माल्यवान्-पुं० । जम्बूद्वीपे उत्तरकुरुषु कच्छवि-जये वक्षस्कारपर्वते, ज० ४ वक्ष० । स्था० । स० । मेरुः पूर्वो-त्तरस्मिन् गजदन्तपर्वते, स्था० ६ ठा० ।

दो मालवंता । (सूत्र-+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

कहि गं भेंट ! महाविदेह वामे मालवंते शासं वक्ष्वा-रपव्वण पमसे ? , गोयमा ! मंदरस्म पव्वयस्स उत्त-रपुगच्छिमेणं शीलवंतस्म वामहरपव्वयस्स दाहिणेणं उत्तरकुराण पुगच्छिमेणं कच्छस्म चक्कवट्टिविजयस्म पञ्च च्छिमेणं एत्थ णं महाविदेह वामे मालवंते शासं व-क्ष्वावरपव्वण पमसत्त , उत्तरदाहिणायाण पाईणपडीण-विन्धिणं जं चैव गंधमायणस्स पमाणं विक्खंभं । अणवरमिमं शाणत्तं मव्वंरुलियामण अवमिट्ठं तं चव ० जाव गोयमा ! नवकूटा पणता ।

(कहि लाम्यादि) प्रश्नसूत्रं सुगमम्, उत्तरसूत्र-गौत-म ! मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरपार्श्वस्थे ईशानकोणे नीलवतो वर्षाश्रमपर्वतस्य दक्षिणस्यामुत्तरकुरुणां पूर्वस्यां कच्छना-मत्तशचक्रवर्तिविजयस्य पश्चिमायामग्रान्तरे महाविदेहपु माल्यवज्जाम्ना वक्षस्कारपर्वतः प्रज्ञप्त इति शेषः, पूर्वदक्षि-णायामगतः पूर्वपार्श्वमयोर्विस्तीर्णः, किं बहुना विस्त-रेण ? यदेव गन्धमादनस्य पूर्वोक्तवक्षस्कारागरेः प्रमाणं विष्कम्भश्च तदेव ज्ञातव्यमिति शेषः । ज० ४ वक्ष० । (माल्यवः कूटानां व्याख्या ' कूट ' शब्दे तृतीयभागे ६०३ पृष्ठे गता)

मालवंतदह-माल्यवदूहद पुं० । उत्तरकुरुषु म्वनामख्यात इंद, स्था० ४ ठा० २ उ० । जी० ।

मालवंतपरियाय-माल्यवत्परियाय पुं० । जम्बूद्वीपमन्दरस्योत्तरे रम्यकंदहरगयवतवर्षे म्वनामख्याते वृक्षवृक्षाख्यपर्वते, स्था० ।

दो मालवंतपरियाया । (सूत्र-+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

मालवंतेण-मालवम्वतेन-पुं० । माल्यवत्पर्वतोपरि विषमप्रदे-शवाभिन्नं स्तनं, "मालवगो पव्वगो तरुसुवरि सव्वं चिसमं तत्थ तेणया वसेति ते मालवतेणा । तसु पाडिएसु शासते जणेण समं इतरं विचिकइतवेण कोइ भणेति मालवतेणा पाडिया । नि० चू० २ उ० ।

माला-माला-स्त्री० । कण्ठमृत्रगलावलम्बिशृङ्खलाविशेषः, औ० । आभरणविशेष, औ० । कुसुमस्रजि, औ० । " ओली माला राई, रिछोली आवली पंती " पाइ० ना० ६३ गाथा । आचा० । प्रज्ञा० । कुसुमदामनि, औ० । समूह, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । स्था० । ज्योत्स्नायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा ।

मालाउत्त-मालागुप्त-त्रि० । गृहस्योपरितनभागवर्जिते, मालका गृहस्योपरितनो भागः, आभिहितञ्च— " अक्कुट्टो होइ मंचो मालो य घरेवारि होइ । " स्था० ३ ठा० १ उ० ।

मालाकुंकुम-देशी-प्रधानकुंकुमे, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मालागार-मालाकार-पुं० । मालाग्रन्थनोपजीविन जातिवि-शेष, आच० ४ अ० । ज० ।

मालागारी-मालाकारी-स्त्री० । हारि(त)नोत्रस्य श्रीगुप्तस्थविरा-क्षिर्गतस्य चारणगणस्य शाखायाम्, कल्प० २ आधि० ८ क्षण । मालाण मालान-त्रि० । विस्तीर्ण, औ० ।

मालामउल-मालामुकुट पुं० । मालाप्रधानं मुकुटं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मालारंगण-मालारंगण-न० । मालानामुपर्युपरि स्थापनं, जी० १ प्रांत० ।

मालि-मालिन्-पुं० । यत्तत्पतिविशेष, स० ५५ सम० । ग० । जी० । दशग्रीवनिजके, ती० ४९ कल्प ।

मालिअय-मालितक-त्रि० । मालाकारकं, " ओगालिअयं च मालिअयं " पाइ० १६६ गाथा ।

मालीयग-मालिगृहक-न० । मालिर्वनस्पतिविशेषः तन्मया नि गृहकार्ण मालिगृहकार्ण । माल्याख्यवनस्पतिगृह, जी० ३ प्रति० ४ आधि० । ग० । ज० ।

मालिज-मालीय-न० । श्रीगुप्तस्थविराक्षिर्गतस्य चारण-गणस्य पञ्चमकुलं, कल्प० २ आधि० ८ क्षण ।

मालिया मालिका स्त्री० । मालायाम्, स्रजि, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० ।

मालुगा-मालुका स्त्री० । त्रीन्द्रियजीवविशेष, उक्त० ३६ अ० । जी० । एकास्थिकफलीवृत्तविशेष, जी० ३ प्रति० ४ आधि० । प्रज्ञा० । ज० । आचा० । ग० । वल्ल्याम्, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । प्रज्ञा० । देशविशेषप्रतीतिं वनस्पतौ, प्रज्ञा० १ पद । उज्जायन्यामभ्यर्पणक्षेत्रस्य भार्यायाम्, आच० ४ अ० । आ० क० । आ० चू० ।

मालुयाकच्छ मालुकाकच्छ-पुं० । एकास्थिकफला वृत्तविशे-षा मालुकाः प्रज्ञापनायामभिहितास्तेषां कक्षा-गहनं मालु-काकच्छः । चिर्भाटकाकच्छ इति तु जीवाऽभिगमचूर्णिकाकारः । मालुकाख्यवनस्पतिगहने, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । भ० ।

मालुयामंडवग मालुकामण्डपक-पुं० । एकास्थिकफला वृत्त-विशेषा मालुकास्तदुक्ता मण्डपाः । मालुकायुक्तेषु मण्डपेषु, ग० । जी० ।

मालुर-मालुर-न० । विल्वे, " मालुरं मिरिहले विल्लं " पाइ० ना० १५८ गाथा । कपिले, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मालोहड-मालाऽपहत-न० । मालाद-मञ्जुदेवपहते-साध्वर्थ-मार्तते यद्भक्त्यादि तन्मालापहतम् । पि० । मालान्-रिक्तकारे

रपहतं-साध्वर्थमानातम मालापहतम् । प्रथ० ६७ द्वार । उ-
च्चस्थानादुत्तार्याऽऽनीयाऽऽहारादि दत्त उद्गमनदोषे, उक्त०
२४ अ० । आत्मा० । पि० ।

मालाऽपहतद्वारमाह—

मालोहडं पि द्विहं, जहन्नमुक्तोमगं च बोद्धव्यं ।

अगगतलेहिं जहन्नं, तद्विवरीयं तु उक्तं ॥ ३५७ ॥

मालाऽपहतं द्विधेयं, तद्यथा-जघन्यम्, उक्तं च । तत्र य-
द् भूयस्त्वाभ्यां पादयोरप्रभागाभ्यां फलकसंज्ञाभ्यां पार्श्वि-
भ्यां चोत्पार्श्वताभ्यामुर्ध्वविर्गलितोच्चमिहकादिस्थितं दा-
व्या हृष्टेगोचरं यदीयते तज्जघन्यं मालापहतम् । त-
द्विषते-जघन्याप्रपीतं बृहन्नःश्रगयादिकमारुह्य प्रासा-
दोत्पार्श्वतादानाय दीयते तदुक्तं मालापहतम् ।

संप्रत्यनयेतेष्व दृष्टान्तौ सदीपौ वक्तव्यम् आह—

भिक्षुं जहन्नगम्मी, गुरुय उक्तोमयमि दिष्टं ।

अहिदशममालपडणं, य एवमाह भवे दोसा ॥ ३५८ ॥

जघन्ये मालापहते भिक्षुर्वन्दको दृष्टान्तः, उक्तं गैरुक्तः
कापिलः, तत्र जघन्ये मालापहते अहिदशनम्-सर्पदशनम् ।
उक्तं मालापहतनमित्येवमादयो दोषा अभूवन् ।

तत्र भिक्षुदृष्टान्तं गाथाद्वयेनाऽऽह—

मालाऽभिपुहं ददृण, आगारिं निगम्यो तत्रो माह ।

तच्च(व्व)न्निय आगमणं, पुच्छा य अदिमदाणं ति ॥ ३५९ ॥

मालमि कुडे मायग, सुगंधअहिपविमणं करं डका ।

अन्नदिणमाहुआगम, निदयकहणा य संबोही ॥ ३६० ॥

जयन्तपुरं नाम नगरम्, तत्र यज्ञदिशो नाम गृहपतिः, त-
स्य भाया वसुमती, अन्यदा च तद्गृहं धर्मरुचिर्नाम संयतो
भिक्षार्थं प्रविशेत्, तं च नियमितान्द्रयमरुक्तादृष्टमपणास-
मितमवलोक्य समुत्पन्निर्विशिष्टदानपरिणामेन यज्ञदिशेन
वसुमती सादरं वभण, यथा-देहि साधवेऽस्मै अमुकान्
मोदकानिति, तं च मोदका ऊर्ध्वं विर्गलितोच्चमिहककम-
धे व्यर्चस्थितं घटंऽवतिष्ठन्ते, ततः सा तद्दृष्ट्वा धूमि-
ता, साधुश्च तां मालापहतां भिक्षामवबुध्यमानस्तद्गृहार्थ-
जंगम । ततस्तत्काले तस्मिंश्च गृहे भिक्षार्थं भिक्षुग-
मत् । पप्रच्छ च तं यज्ञदिशो यथा किं भो—(समं) तेन
मिहकादानीय दीयमाना भिक्षा न जगृह ? ततः स प्र-
वचनमात्सर्यादिवमुवाच-अदत्तदाना अमी ग्लु वराकास्त-
तो न लभन्ते पूर्वकर्मावांनयोगतो युष्मादृशामीश्वराणां
गृहेषु स्निग्धमधुरादकं भोजनं मोक्षम्, किंतु-तद्गृहेतद्गृहस्व-
न्तप्रान्तादिकं लब्ध्वा भोक्तव्यामिति, ततो यज्ञदिशेन त-
स्माद्यपि तानिच मोदकान वसुमती दापिता, सा तस्मिंश्च
मिहककविलगितं घटं मोदकानादानुमचालीत्, घटे च म-
होत्तमद्वयनिष्पन्नमोदकगन्धाघाणवशतः कथमपि भुज-
ङ्गमः समागतोऽवतिष्ठत्, वसुमती चोत्पाद्य पार्श्विपादा-
प्रतलभरेण यावन्मोदकघटं कङ्कलिपल्लवोपमं करं प्राप्ति-
ति तावद् भुजङ्गमः कामुक इव सादरं तं प्रत्यगृह्णन्,
ततो हा ! दृष्टा दृष्टेति पुनः करं कुर्वती भूमौ निपपात, द-
दृशे च यज्ञदिशेन फूत्कारं कुर्वन् ध्वंशकः, ततस्तत्त-

णादेव समाहृताः परममन्त्रवादिनः, समानीतानि च ना-
नविधानि भेषजानि, ततोऽद्याप्यायुरवृद्धितमिति मन्त्रा-
पधप्रभावतः सा नीरुग् बभूव, समाजगाम च भूयोऽप्य-
परस्मिन् दिने स एव धर्मरुचिः संयतो भिक्षार्थं, (ध-
र्मरुचिर्विशेषतो वृत्तम् ' धम्मरु' शब्दे चतुर्थभागे २७३०
पृष्ठ गतम्) उपालेभ च यज्ञदिशेन । यथा-दयाप्रधानो ध-
र्मः तत् किं भोः साधो ! सुविहित ! तव तदानीं सर्प
पश्यतोऽप्युपेक्षा प्रावर्तिष्य ? स प्राह-नाहमद्राक्षे तदानीं
दन्दशकम्, केवलमयमस्माकं सार्वज्ञ उपदेशो, यथा-मा प्रा-
हिषुः साधवो ! मालापहतां भिक्षामिति, ततोऽहं प्रतिनि-
वृत्तः, एवं चोक्तं यज्ञदिशः स्वचतसि चिन्तयामास-अ-
हो निरपायो भगवता विरुपाक्षे भिक्षुणां धर्मः, य एव चे-
त्थं निरपायं धर्ममुपदिशति स्म स एव सर्वज्ञो न खलु
सुधाभ्यवहारमन्तरेण सुधोद्धार उज्जृम्भते, एवं न या-
वत् ज्ञेयव्यापिज्ञानमन्तरेणेत्ये सकलकालमनपायिनो धर्म-
स्योपदेशप्रवृत्तिः, बुद्धिप्रागल्भ्ये हि वचसि प्रागल्भ्यमुपा-
स्मि, तस्मात् स एव सर्वज्ञ इति, इत्थं च विचिन्त्य भिक्षु-
वशाच्छीलितपुलकजालोपशोभिततनुः सादरं धर्मरुचिध-
मगमवन्दत, वन्दित्वा च जिनप्रणीतं धर्मं पप्रच्छ, स च
कथयामास संक्षेपतः, ततो जिनप्रणीतवाक्यामृतरसास्वा-
दतः तेषामवजगाम सकलमपि 'मायासूतवीयादि' संपादित-
कुवासनामयं गरलम्, पर्याप्तं च यथाऽर्वास्थानानि हेयोपादे-
यानि वस्तूनि, प्रमादतः च जात्यन्ध इव चक्षुर्लाभे स विंशत-
रम्, ततो मध्याह्ने विशेषतो गुरुसमीपं समागत्य धर्मं धृत्वा
जातसंवेगो दम्पती अपि प्रव्रज्यां प्रेषदत्ते । सुत्रं सुगमम् ।

संप्रत्यस्मिन्नेव जघन्ये मालापहतेऽन्यानपि दोषानभिधि-
त्सुगाह—

आमंदिपीढमंचक-जंतोदुखलपडंत उभयवहे ।

वोच्छेयपत्रामाई, उड्ढाहमनाणिवाओ य ॥ ३६१ ॥

आसन्दी-माञ्चका, पीढम्-गोमयादिमयमासनम्, म-
ञ्चकः-प्रतीतः, यन्त्रम्-ग्रीह्यादिदलनोपकरणम्, उदुखलः
प्रतीतः, पत्रामाई, उपलक्षणमन्त, पाण्णी चोत्पाद्य
ऊर्ध्वविर्गलितमिहकादिस्थितमोदकादिग्रहणे कथमपि यदि
मञ्चकादिहसनतो दात्री निपतति तर्हि उभयवधः, दात्र्या
पृथिव्यादिकायादीनां च विनाशः । तत्र दात्र्या हस्तानि-
भङ्गतो, यदि वा-विसेस्थुलपतनतः कथमप्यस्थानाभि-
धानसंभवान् प्राणव्यपरोपणमपि, तथा च निपतन्त्या भूम्या-
द्याश्रितानां पृथ्वीकायादीनामपि, विनाशः । यथेतस्मै भि-
क्षामहं ददती प्रागापि महत्यनर्थं पतितेति न कोऽप्यस्मै
दास्यतीति तद्गृहे तद्दृष्ट्वान्यत्रव्यवच्छेदः, तथा सुगृ-
हानेन परमार्थतः पतितेति कस्यपि गृहस्वामिनः साधु-
विययः प्रद्वेषोऽपि भवति । आदिशब्दाच्चाडनादिपरिग्रहः ।
ग्रंथदृष्ट्योऽहं कोऽपि कोपान्धतया ताडनमपि कुर्यात् । को-
ऽपि निर्भयमेव, कोऽपि वधमपि, तथा च-प्रवचनस्यादृष्टाहः
निमा यथा-साध्वर्थमया भिक्षामाहन्ती पगसुरभूत्, त-
स्माभ्रामी साधवः कल्याणकारिणः लोकं चाज्ञानवाद्-
एवंविधमपि दात्र्या अनर्थमेतं न जानन्तीत्येवं मूर्खना-
प्रवादः । तस्माज्जघन्यमपि मालापहतमवश्यं परिहर्तव्य-

म। तदेवमुक्तो जघन्यस्य मालापहतस्य सदोषो दृष्टान्तोऽन्येऽपि च दोषाः ।

संप्रत्युत्कृष्टस्य नानाह—

एमेव य उक्तेऽमे, वारण-निम्सेणि गुन्विणीपडणं ।

गम्भिथिकुच्छिफोडण, पुरओ मरणं कहणवोही ॥ ३६२ ॥

जयन्ती नाम पुरी, तत्र सुरदत्तो नाम गृहपतिः, तस्य भार्या वसुन्धरा, अन्यदा च तद्गृहं गुणचन्द्राऽभिधः साधुभिन्नार्थं प्राविशत्, तं च प्रशान्तमनसमिहपरलोकनिःस्पृहं मूर्तं धर्ममिव समागच्छन्तमवेक्ष्य सुरदत्तो वसुन्धरामभिहितवान्—यथा देहि साधवे मालादानीय मोदकानिति, सा च तदानीमन्तर्वर्ती, पर पत्युर्गदेशं देवताऽऽदेशमिव प्रतीच्छन्ती मोदकानयनाय मालाभिमुखां निःश्रान्तिमारोद्धमयतिष्ठ, साधुश्च न कल्पत मालापहता भिक्षा संयतानामिति तां विनियार्थं तद्गृहाभिः ससार, ततस्तत्क्षण एव कोऽपि कापिलो भिक्षार्थं तस्मिन्नेव गृहे प्राविशत्, सुरदत्तश्च स पृष्टो—यथा—भोः किं संयतेन मालादानीयमाना भिक्षा न प्रतिजगृह ? ततः स मात्सर्यवशादसबद्धं किमप्यभातिष्ठ ततस्तस्माद्यपि सुरदत्तो वसुन्धरया मोदकान् दापितवान् वसुन्धरा च मोदकानयनार्थं निःश्रान्तिमारोहन्ती कथमाप पादहस्तनतो विसंस्थुलाङ्गी न्यपतत्, अधश्च मोहदलन यन्त्रकमासीत्, ततस्तत्कालकस्तस्या निपतन्त्याः कुलं द्विधा पाटयामास, निर्गतश्च पार्श्वस्फुरन्ततो गर्भः, कीलकविदारिततया महापाडातिशयभावतः पश्यतामेव शकललोकानां सदुःख स्पन्दमानः पञ्चत्वमगमत्, तथा वसुन्धरा च । तत उच्छूलित, पार्श्वसः कापिलस्यावर्णवादः । अन्यदा च भूयोऽपि तस्मिन्नेव गृहे स एव साधुभिन्नार्थमाजगाम । सुरदत्तश्च तमप्राप्तीत्—भगवन ! यथा यूयं ज्ञानचक्षुषा दास्या विनाशमवेक्षमाणा भिक्षां परिहृतवन्तः तथाऽस्माकमपि किं नाक्षीकथत ? येन तदानीं सा मालं नाराहयेत् । ततः साधुर्वाचत्—नाहं किमपि जानं, केवलमयमस्माकं सार्वज्ञ उपदेशः—यथा न कल्पत साधुनां मालापहता भिक्षा, ततः सपूर्ववदन्वितयुद्धममथोर्णात्, प्रव्रज्यां चाग्रहीदिति । सूत्रं सुगमम् । तवगम्, एवमेव जघन्यमालापहते इत्युत्कृष्टेऽपि मालापहते पडन उभयवहा इत्यादयो दोषा वक्तव्याः । तत्र दास्या वधे उदाहरणम् 'वारणनिस्सेणि' इत्यादि ।

संप्रति मालापहतमेव भङ्गयन्तरेणाऽऽह—

उड्डमहे तिरियं पि य, अहवा मालोहडं भवं तिविहं ।

उड्ड य महोयगणं, भणियं कुमाइसु उभयं ॥ ३६३ ॥

अथवा—मालापहतं त्रिविधम्, तद्यथा—ऊर्ध्वम्, अधः, तिर्यक् च । तत्र ऊर्ध्वमेतदनन्तरोक्तमूर्ध्वविलगितसिक्कादिगतम्, अधो भूमिगृहादायवतरणम्—प्रवेशः, तत्राधोऽवतरणं यदीयते तदप्युपचारादधोऽवतरणम्, तथा—कुम्भादिषु कुम्भोष्णिकाप्रभृतिषु यद्वर्तते देयं तदुभयम्—ऊर्ध्वोऽधोमालापहतस्वभावं भणितं तीर्थकरादिभिः । तथा हि—बृहत्तरोच्चैस्तरकुम्भादिमध्यव्यवस्थितस्य देयस्य ग्रहणाय येन दात्री पाण्युत्पाटनादि करोति तेनोर्ध्वमालापहतम्, येन त्वधो मुखं बाहुमतिप्रभृतं व्यापारयति तेनाधो मालापहतम्, दोषा अत्रापि पूर्ववद्भाषनीयाः ।

अत्रैवापवादमाह—

दहर मिल सोवाणे, पुव्वाऽऽरूढे अणुचमुक्खिते ।

मालोहडं न होई, मेसं मालोहडं होई ॥ ३६४ ॥

दहरः निरन्तरकाष्ठफलकमयो निश्चेष्टिनिविशेषः, शिला प्रतीता, सोपानानि—इष्टकामयान्यवतरणानि, एतान्यास्तु यद्वाति तन्मालापहतं न भवति । केवलं साधुर्गण्यवगाशु-क्षिनिमसं प्राप्तादस्योपरि दृग्गादिना चटानि, अपवातेन भूस्थोऽप्यानीतं गृह्णाति । तथा पूर्वारूढः साध्यागमनादग्रतः स्वयोगेन निःश्रेण्यादिना प्राप्तादोपरि चटितो दाता यद्वाति साधुपात्रके, कथं भूत ? इत्याह—अनुच्छिन्नास्ति, किमुक्तं भवति ?—भूमिस्थः संयतो दृष्टेऽधः पात्रं धारयन् यावत्प्रमाणे उच्चैःस्थानं स्थितो दाता पात्रं हस्तं प्रक्षिप्य ददाति तावत्प्रमाणे पूर्वारूढो यद्वाति तन्मालापहतं न भवति । शेषं तु सर्वमप्यनन्तरोक्तं मालापहतमवमयम् ।

इहानुच्छिन्नास्तिमाञ्छाः क्षिप्तयोः स्वरूपमाह—

तिरियायय-उज्जुगण, गिएहं जं करणं पामेतां ।

एयमणुचुक्खितं, उचुक्खितं भवं मेसं ॥ ३६५ ॥

तिर्यगायतन-दीर्घेण, अणुकेन-सरलेन, करणं—हस्तेन पात्रं दृष्ट्या निभालयन् यद् गृह्णाति तदित्यभूतं पात्रमनुच्छिन्नमित्युच्यते, शेषं पुनरुच्छिन्नमित्युच्यते, इयमत्र भावना—यद् दृष्टेऽपरि बाहु प्रसार्य देयवस्तुग्रहणाय पात्रं ध्रियते तत्तथा ध्रियमाणमुच्छिन्नमिति, एतेन चोर्ध्वोऽधोमालापहतव्याख्यानेन तिर्यगापि मालापहतं व्याख्यातं दृष्टव्यम्, तत्राप्ययं कल्याणकल्पावधि—यत्पादस्याधो मञ्जिकादि दत्त्वा गवाक्षादीं स्थितं दानाय बाहुं प्रसार्य महता कंपेन समाकर्षति तत्र कल्पते । यच्च भूमौ स्वभावस्था गवाक्षादौ स्थितमयत्नेन किञ्चिद्बाहु प्रसार्य साधोर्दानीय गृह्णाति तन्मालापहतं न भवति, अतस्तत्कल्पते । पि० ।

निस्सेणि फलमं पीढं, उस्सवित्ता ममारुहं ।

मंचं कीलं च पामायं, ममणऽड्डाए व दावए ॥ ३६६ ॥

निःश्रेणिम्, फलकम्—पीठम्, (उस्सवित्ता) उन्मूल्य-ऊर्ध्वं कृत्वा इत्यर्थः, आगेहेन्मञ्जम्, कीलकं च उन्मूल्य, कमारोहेदित्याह—प्राप्तादम्, श्रमणार्थम्—साधुनिमित्तम्, दायका-दाना आगेहेन्, एतद्व्यप्राप्तम् । इति सूत्रार्थः ॥

अत्रैव दोषमाह—

दुरूहमाणी पवडिजा, हन्थं पायं व लूमण ।

पुढवीजीवे विहिंसिजा, जे अ तन्निम्मिया जगे ॥ ३६७ ॥

(दुरूहमाणि त्ति) आगेहन्तो प्रपतन्, प्रपतन्ती च हस्तं पादं वा लूषयेत्, स्वकं स्वत एव खण्डयेत्, तथा—पृथ्वी-जीवान् विहिंस्यात्, कथंचित्प्रस्थानं, तथा यानं च तन्निःश्रितानि (जगन्ति) प्राणिनस्तांश्च हिंस्याद् । इति सूत्रार्थः ॥

एअरिसे महादोमे, जाणिऊण महेमिणो ।

तम्हा मालोहडं भिक्खं, न पडिगिएहंति संजया ॥ ३६८ ॥

(एअरिसे भि) इदृशान् अनन्तरोदितरूपान्—महादोषान् ज्ञात्वा, महर्षयः साधवः । यस्मादोषकारिणीयं तस्मान्

मालापहताम-मालादानीतां भित्तां न प्रतिगृह्णन्ति संयताः, पाठान्तरं वा-“ हृदि मालोहडंति, ” हर्दाव्युपप्रदर्शने । इति सूत्रार्थः ॥ दश० ४ अ० १ उ० । पञ्चा० । जीत० ।

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव समारणे मे जं पुण जाणेजा अमरणं पाणं खाइमं माइमं खंधमि वा थंभमि वा मंचंभि वा मालंमि वा पामायंमि वा हम्मियतलंमि वा अणयरंमि वा तहप्पगारंमि वा अंतलिक्खजायंमि वा उवगिक्खित्ते मिया तहप्पगारं मालोहडं अमरणं वा ० जाव अफामुयं गों पडिगाहजा, केवली ब्रया-आयाणमं-यं अमंजए भिक्षुपडियाए पीहं वा फलगं वा गिम्मंमि वा उदहलं वा अहट्ट, उम्मविय दुरूहेजा, मे तत्थ दुरूह-माणं पयलिज्ज वा पवडिज्ज वा मे तत्थ पयलमाणं वा पव-डमाणं वा हत्थं वा पायं वा बाहुं वा उरं वा उदरं वा मीमं वा अम्पतरं वा कायंमि इंदियजालं लूमज्ज वा पाणाणि वा भूयाणि वा जीवाणि वा मत्ताणि वा अभिहणंज्ज वा वित्तमिज्ज वा लेमिज्ज वा मंघमंज्ज वा मंघंइज्ज वा प-रियावेज्ज वा किलामिज्ज वा ठाणाआ ठाणं मंकांमज्ज वा तं तहप्पगारं मालोहडं अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा लाभे मंतं गों पडिगाहज्जा ।

स भिक्षुभित्तार्थे प्रविष्टः सन् यद्दि पुनरेवं चतुर्विधमप्या-हारं जानीयात्, तद्यथा-स्कन्धे अर्द्धप्राकारं, स्तम्भे वा शैलदारुमयादौ, तथा-मञ्चके वा माले वा प्रासादे वा हर्म्यतले वा अन्यतर्गम्येन वा तथाप्रकारेऽन्तरिक्षजाते स आहारः, उपनिक्षिप्तः-व्यवस्थापितो भवेत्, तं च त-थाप्रकारमाहारं मालाहृतमिति मत्वा लाभे सति न प्रतिगृ-ह्णीयात्, केवली ब्रयात्-यत् आदानमेतदिति । तथाहि-असं-यतो भिक्षुप्रान्तत्रया साधुदानार्थं पीठकं वा फलकं वा नि-श्रेणि वा उद्वलं वाऽऽहृत्य-ऊर्ध्वे व्यवस्थाप्याऽऽरोहेत् । स तत्राऽऽरोहनं प्रचलद् वा प्रपतद्वा, स तत्र प्रचलनं प्रपतनं वा हस्तादिकमन्यतरद्वा कायं इन्द्रियजालं (लूमज्जं चि) विराधेयत्, तथा-प्राणिनो भूतानि जावान् सत्त्वानभि-हन्त्याद् वित्रासयेद्वा, लेशयेद्वा-संश्लेषं वा कुर्यात्, तथा-सघर्षं वा कुर्यात्, तथा-सहृद् वा कुर्यात्, एतच्च कुर्व-न्तान् परितोषयेद्वा, क्लामयेद्वा, गथाताम्थाने संक्रामयेद्वा, तदेतज्ज्ञान्या यदाहारजाते तथाप्रकारं मालाहृतं तज्ज्ञाभे सति नो प्रतिगृह्णीयादिति । आत्मा० २ शु० १ चू० १ अ० ७ उ० ।

सुत्तं-

जे भिक्षु वा भिक्षुणी वा मालोहडं वा ० जाव अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा दिज्जमाणं पडिगाहज्ज वा पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ २४८ ॥

गाथा-

मालोहडं पि तिविहं, उड्डमहो उभयओ व गायचं ।

एकं पि य दूविहं, जहणमुक्कोमयं च ॥ ४१ ॥

उड्डं मालोहडं-विभूमादिसु, अहो मालोहडं-भूमिधरादिसु,

उभयमालोहडं-मन्त्रादिसु-मञ्चश्रेणिस्थितः । अहवा-कुण्डि-मादिसु भूमिउतो अधोमिण जं अगगतं हिट्ठाउं जं उधारेहं तं जहणं, पीठगादिसु ज आगेदुं ओआगेहं तं सव्वं उक्कोमं ।

गाथा-

भिक्षु जहणयं गेरुत, उक्कोमयंमि नायव्वो ।

अहिदमणमालपडणे, एवमादी भवे दासा ॥ ४२ ॥

सिद्धतो ओआगि उक्कामा साहुणा पडिसिद्धा तच्चोअयद्वा । गिगहइ अहिणा उक्का मया, मालाओ ओआगि उक्कामा साहुणे पडिसिद्धा, परिच्चाओ य वा ओतारंती पडिया जंतखीले पोह पडियं मया । इमे उक्कोमे उदाहरणा । नि० चू० १७ उ० । पं० चू० । पं० भा० । ध० । ग० ।

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव समारणे मे जं पुण जा-णेजा अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा कोठियातो वा कोलेजातो वा अमंजए भिक्षुपडियाए उक्कोजिय अव-उजिय ओहारिय आहट्ट टलएजा, तहप्पगारं अमरणं वा पाणं वा खाइमं माइमं वा लाभे मंतं गों पडिगाहज्जा । (सूत्र-३७)

भिक्षुर्यादि पुनरेवंभूतमाहारं जानीयात्, तद्यथा-कोष्ठा-कातः सृन्मयकुशलसंस्थानायाः, तथा-(कोलेज्जाओ चि) अधोवृत्तगथाकागतं असयत्, भिक्षुप्रतिज्ञया-साधुमुद्दिश्य कोष्ठकातः (उक्कजिय चि) ऊर्ध्वकायमुन्नम्य-तत्र कुर्ज्जा भूय, तथा (कोलेज्जाओ अवउजिय चि) अधोऽवनम्य, तथा-(ओहारिय चि) तिरश्चीनो भूत्वा आहारमाहृत्य द-द्यात्, तच्च भिक्षुस्तथाप्रकारमधोमालाहृतमिति कृत्वा ला-भे सति न प्रतिगृह्णीयात् इति ।

अधुना पृथिवीकायमधिकृत्याऽऽह-

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा मे जं पुण जाणेजा अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा मडियाउलिचं तहप्पगारं अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा लाभे मंतं नो पडिगाहज्जा, केवली ब्रया-आयाणमंयं अमंजए भि-क्षुपडियाए मडिआवालिचं अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा उव्विदमाणं पुढविकायं समारंभिज्जा तहतेउवा उवगस्महतमकायं समारंभिज्जा पुणरवि उल्लिपमाणं पच्छा-कम्मं करिज्जा, अह भिक्षु गं पुढोवहट्टा एम पडिजा एम हेउ, एम कारणे जं तहप्पगारं मडिआवालिचं अमरणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा लाभे मंतं नो पडिगाहज्जा ।

(मे भिक्षु वेत्यादि) स भिक्षुः गृहपातकुले प्रविष्टः सन् यद्दि पुनरेवं जानीयात्, तद्यथा-पीठकादौ सृत्तकयाऽर्वात् समारंभे तथाप्रकारमन्यवलिचं केनाच्चत्परिआय पञ्चाङ्क-र्मभयाच्चतुर्विधमप्याहारं लाभे सति न प्रतिगृह्णीयात्, किंमिति ? यतः केवली ब्रयात्-कर्मोदानमेतदिति, तदे-व दर्शयति-असंयतो-गृहस्थः, भिक्षुप्रतिज्ञया सृत्तको-र्पालभमशनादिकम-अशनादिभाजने तच्चोर्ज्जन्दनं पृथिवी-कायं समारंभेत्, स एव केवलयाह, तथा-तेजोवायुवनस्प-तिव्रसकायं समागमेत् दत्ते सन्त्युत्तरकाले पुनरपि शेषर-क्षार्थं तद्भाजनमर्वालिप्यन्, पञ्चाङ्कर्म कुर्यात्, अथ भिक्षु-

शां पूर्वोपदिष्टा एषा प्रतिष्ठा एष हेतुरेतत्कारणमयमुपदेशः । यत् तथाप्रकारं सृष्टिकोपलिप्तमशनादिजातं लाभं सति नो प्रतिगृहीत्यादिति । आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ७ उ० । स्था० ।

मास-माप- पु० (उद्ध) धान्यभेदे, आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । आ० म० । जे० । पञ्चभिर्गुत्राभिः परिमिते मानविशेष, तं० । प्रज्ञा० ।

मापा.—

मासा ते भंते ! किं भक्सेया, अभक्सेया ? । सोमिला ! मासा मे भक्सेया वि, अभक्सेया वि ? । मे केणऽद्वुगं० जाव अभक्सेया वि । मे नूणं ते सोमिला ! वंभन्नणु नए-सु दुविहा मामा पप्पत्ता, तं जहा-दव्वमामा य, काल-मामा य । तन्थ णं जे ते कालमामा ते णं सावणाऽऽदीया आमाहपज्जवमाणा दुवालम । तं जहा-मावणं भद्वए आमाए कत्तिए मग्गमिरे पोमे माहे फागुणे चित्तं वड्ढाहे जेड्डामूले आसाहे । ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्सेया । तन्थ णं जे दव्वमामा ते दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-अन्थमामा य, धम्ममामा य । तन्थ णं जे ते अन्थमामा ते दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-सुवन्नमामा य, रूपमामा य । ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्सेया । तन्थ णं जे ते धन्नमामा ते दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-सन्थपग्गिया य, अमन्थपग्गिया य । एवं जहा धन्नमग्गिवा-जाव मे तेणऽद्वुगं० जाव अभक्सेया वि । भ० १८ श० १० उ० ।

मास-पु० । पक्षद्वयान्तके कालविशेष, विशेष० । आ० म० । भ० । अनु० । कल्प० । प्रज्ञ० । जे० । कमे० । स्था० ।

इदानीं (भाष्यकारः) मार्सान्तर्जपप्रकरणार्थमाह—

नामं ठवणा दविण, खेत्ते काले तेहव भावे य ।

मासस्म परूवणाया, पणयं पुण कालमायेगं ॥ १३ ॥

(नामं ति) मासशब्दसंबन्धात् नाममासः, एवं स्थापना-मासः । (दविणं ति) द्रव्यमासः, एवम् क्षेत्रमासकाल-मासो, भावमासश्च, एषा षड्विधा मासस्य प्ररूपणता-प्ररूपणस्य—प्ररूपणशब्दस्य भावः—प्रवृत्तिनिमित्तं प्ररूपणता प्ररूपणेत्यर्थः । प्रकृतमधिकारं पुनरत्र कालमासेन एष गार्थासंज्ञपाथः ।

सांप्रतमेनामेव गार्था विवरीषुर्नामस्थापने सुप्रतीतत्वाद्-नादित्य (भाष्यकारः) द्रव्यमासादिव्याख्यानार्थमाह—

द्वेवे भवेव निव्व त्तिओ य खेत्तम्मि जम्मि वणणया ।

काले जहिँ वणिज्झइ, नक्खत्तादीव पंचविहो ॥ १४ ॥

द्रव्यमासो द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च । तथाऽऽगमतो मासशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतस्त्रिविधः, तथा-था-ज्ञशरीरमव्यसरीरत ह्यर्थातिरिक्तश्च । तत्र ज्ञशरीरमव्यशरीरे प्राग्वत् । तद्वर्थातिरिक्तमाह—(द्वेवे भवेव निव्वत्तिओ ति) द्रव्यं मासो, भव्य इति भार्वा एकमविकादि । इह मास इति रूपं प्राकृतं मापशब्दस्यापि भवति । तत एकमविकादि-रत्र मासो द्रष्टव्यः । तत्र एकभावको नाम यो देवो मनु-
६६

प्यस्तित्येह वा अनन्तरमुद्धृत्य मासो भविष्यति यद्वायुको येन मापभवायुर्ब्रह्म अभिमुखनामगोत्रो यो मापभव समुत्पत्तु-कामः समवहतः स्वदेशान तत्र विक्षिपन वर्तते । अथवा—तद्व्यतिरिक्तो द्रव्यमासो द्विधा—(निर्व्याप्तश्चो यं ति) मूलगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितः, उत्तरगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितश्च । तत्र मूलगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितो नाम-येन जीयेन तत्प्रथमतया मापभवानुगतनामगोत्रकस्मोदयतो मापद्रव्यप्रायोग्यानि द्रव्याणि गृहीतानि, उत्तरगुणनिर्वर्तनानिर्वर्तितो मापस्तम्ब-श्चित्रकर्मणि लिखितः । (खेत्तम्मि इत्यादि) यस्मिन् क्षेत्रे मा-पस्य वर्णना स मापक्षेत्रप्राधान्यविवक्षायां तत्क्षेत्रमापः । उपलक्षणमतत् । तेन यस्मिन् क्षेत्रे मापकल्पः क्रियते स मा-सः क्षेत्रप्राधान्यविवक्षणाक्षेत्र क्षेत्रे मास इत्यपि द्रष्टव्यम् । तथा-यत्र काले यो मासो वर्णयते स कालप्रधानताविवक्षणा-त्तत्कालमासः, अथवा-आवणभाद्रपदादिक । यदि वा-स-लक्षणानुपपन्नो नाक्षत्रादिकः पञ्चविधः-पञ्चभेदः कालमासः ।

(भाष्यकारः) तानेव भेदानुपदर्शयति—

नक्खने चंदया, उउ आइवे य होइ वंधव्वा ।

अभिवद्दिणं य तत्तो, पंचविधो कालमासो उ ॥ १५ ॥

नक्षत्रेषु भव्यो नाक्षत्रः । किमुक्तं भवति—चन्द्रश्चार्त्तं चरन् यावता कालनाभिजित आग्भ्यान्तरायाहानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्कालप्रमाणो नाक्षत्रमासः । यदि वा—चन्द्रस्य नक्षत्र-मण्डले परिवर्तनतो निपन्न इत्युपचारात् मासोऽपि नक्षत्र-मः । तथा—(चंदया इति) चन्द्र भवश्चान्द्रः युगादौ आवर्णे मासे बहुलपक्षप्रतिपद आग्भ्य यावत्पौर्णमासीपर्यन्तमस्ति-स्तावत्कालप्रमाणश्चान्द्रो मासः । एकपौर्णमासीपरावर्त्तना-न्द्रो मास इति यावत् । अथवा—चन्द्रचारानुपपन्नत्वादुपचा-रतो मासोऽपि चन्द्रः । चः समुच्चयः । दार्ष्टन्यमार्पित्वान् (उउ-इति) ऋतुः स च किल लोकसूक्त्या पृथ्वीगोत्रप्रमाणो द्वि-मासात्मकस्तस्यार्द्धमपि मासः, अवयवं समुदायोपचारात् । ऋतुर्गैव अर्थात्प्राग्वर्णोत्रिशदहोगोत्रप्रमाणः । एष एव ऋतु-मास कर्ममास इति वा, सावनमास इति वा, व्यवह्रियते । उक्तं च—“ एष चैव उउमासो कर्ममासो सावणमासो भ-गणइ ” इति । तथा—[आदिष्वे इति] आदित्यस्यायमादित्यः । प्रत्युत्तरेपद्यमादित्यादित्ययोऽणपवादे इति तस्य प्रत्ययः । व्यञ्जनात् यस्यन्तस्य सरूपं वा । इति पातञ्जलस्य एकस्य यकारस्य लोपः । स चैकस्य वृत्तगायनस्योत्तरागणस्य वा व्यशीत्यधिकदिनशतप्रमाणस्य पष्ठभागमानः, यदि वा-आ-दित्यचारानुपपन्नत्वादुपचारात् मासोऽप्यादित्यः । (अभि-वद्दिणं य तत्तो इति) ततश्चतुर्थादादित्याभ्यामादनन्तरः पञ्च-मो मासोऽभिर्वर्जितः, अभिर्वर्जितो नाम मुख्यतस्त्रयोदशच-न्द्रमासप्रमाणः, संवत्सरे ह्यष्टादशचन्द्रमासप्रमाणात्संवत्सरा-देकेन मासनाभिर्वर्जितत्वात् परं तद् द्वादशभागप्रमाणो मा-सोऽप्यवयवे समुदायोपचारादभिर्वर्जितः, एष पञ्चविधः का-लमासः । तु पूरणार्थः । तदेवमुक्ता नामतो नाक्षत्रादयः प-ञ्चापि मासाः ।

सांप्रतमेनेपामेव मासानां दिनपरिमाणमभिधि-

त्सुस्तदानयनाय (भाष्यकारः) करणमाह—

गिस्वाइ मामाणं, करणभिणमं तु आगणोवाओ ।

जुगदिणगामिं ठाविय, अट्ठारमयाइ तीमाइ ॥ १६ ॥

ऋतेषु चन्द्रस्य परिवर्तनतो मासोऽप्याधेय आधारेण पचा-
रात् ऋतः, ऋत आदियेषां ते ऋतादयः, आदिशब्दात्-
चन्द्रमासादिपरिग्रहः । तेषामृतादीनां मासानामानयनोपाय-
करणमिदं-वक्ष्यमाणम् । तदेवाह-(जुगदिनेत्यादि) युगे
चन्द्र-चन्द्राऽ-भिषर्द्धित-चन्द्रा-ऽभिषर्द्धितसंवत्सरप्रमाणे
दिनराशिर्होराशिर्युगदिनराशिस्तं स्थापयित्वा, क्रिय-
त्प्रमाणमित्याह-अष्टादश शतानि त्रिंशानि त्रिंशदधिकानि
पतावान् दिनराशियुगे भवतीति, कथमवसीयते इति चेत् ?
उच्यते-इह सूर्यस्य दक्षिणम् उत्तरं वा अयने ज्येष्ठीत्याधिक-
दिनशतात्मकम्, युगे च पञ्च दक्षिणायनानि पञ्चासरायणा-
नि सर्वसंख्यया दशायनानि, ततस्त्यज्येष्ठीत्याधिकं दिनशतं
दशकेन गुणयते इत्यागतो यथोक्तो दिनराशिरेवं प्रमाणं दिन-
राशि स्थापयित्वा ।

(भाष्यकारः) किमित्याह—

ताहे हराहि भागं, रिक्खाईयाण दिनकरंऽताणं ।

सत्तट्टी-बावट्टी-एगट्टी-सट्टिभागेहि ॥ १७ ॥

ततो-दिनराशिस्थापनानन्तरमृतादीनामृतामासप्रभृतीनां,
दिनकरान्तानां सूर्यमासपर्यन्तानां नक्षत्रचन्द्रत्वौदित्यमा-
सानामित्यर्थः । दिनमानानयनाय यथाक्रमे सप्तपट्ट्याप-
ट्ट्येकर्षाष्टपट्टिभागैः सप्तपट्ट्यादिभिर्भागहारैरित्यर्थः भागं
(हराहि स्ति) हर । ततो यथोक्तं नक्षत्रादिमासगतदिनपरि-
माणमागच्छति । तच्चोत्तरत्र दर्शयिष्यते ।

सांप्रतमभिषर्द्धितमासगतदिनपरिमाणानयनाय नेदं

करणमिति (भाष्यकारः) करणान्तरमाह—

अभिषर्द्धियकरणं पुण, ठाविय गामिं इमं तु कायव्वं ।

ऊणालीममयाई, पम्पट्टाई अण्णाई ॥ १८ ॥

अभिषर्द्धितकरणमभिषर्द्धितमासगतदिनपरिमाणानयनाय
करणं पुनर्गदं वक्ष्यमाणं कर्त्तव्यं-प्रयोक्तव्यमिति प्र-
योगः । तदेवाह-स्थापयित्वा राशि किं प्रमाणमित्यत आ-
ह-एकोनचत्वारिंशतानि पञ्चपट्टीनि पञ्चपट्ट्याधिका-
न्यूनानि-परिपूर्णानि । केषां राशिग्यमिति चेत् ? उच्य-
ते-अभिषर्द्धितमासगतदिनचतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । त-
थाहि-अभिषर्द्धितमासस्य दिनपरिमाणमेकत्रिंशदहोरात्रा
एकविंशत्युत्तरं शतं भागानाम्, अहोरात्राश्च प्रत्येकम् एकविं-
शत् चतुर्विंशत्युत्तरशतं गुणयन्ते जानान्यष्टात्रिंशत् शतानि
चतुश्चत्वारिंशदधिकानि-३८४४ उपरितन च एकविंशत्युत्तरं
शतं तत्र प्रक्षिप्यते जातो यथोक्तप्रमाणो राशिः ३६६४ ।

(भाष्यकारः) तं स्थापयित्वा किमित्याह—

एयस्म भागहरणं, चउवीमणं मण्ण कायव्वं ।

जे लद्धा ते दिवसा, ममा भागा मुण्यव्वा ॥ १९ ॥

एतस्य अनन्तरदिनस्य पञ्चपट्ट्याधिकैकोनचत्वारिंशच्छ-
तप्रमाणस्य राशश्चतुर्विंशत-चतुर्विंशत्याधिकेन शतं भाग-
हरणं, भागे च हतं य अद्धा लब्धास्ते दिवसा ज्ञातव्याः ।
शेषास्त्वद्धा उद्ध(द्ध)क्ताः अहोरात्रस्य चतुर्विंशत्युत्तरशत-
भागाः ।

भाष्यम्—

अहवा वि तीसइ गुणे, मेमं तेणव भागहारणं ।

भइयमि जं तु लब्भइ, ते उ मुहत्ता मुण्यव्वा ॥ २० ॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने । तच्च प्रकारान्तरमिदम्—
लब्धदिवसानामुपरि भागास्तावत्तदवस्था एव ध्रियन्ते,
तथैव शास्त्रे व्यवहारदर्शनात् । अथवा-अपिः समुच्चये ।
समुच्चयप्रकारान्तरस्यैधान्यस्य श्रूयमाणत्वात्, शेष उद्ध(द्ध)
रिते राशौ मुहूर्त्तानयनाय त्रिंशदगुणे कृते ततस्तेनैव चतु-
र्विंशत्युत्तरशतप्रमाणेन भागहारेण भक्ते यत् लभ्यते ते
मुहूर्त्ता ज्ञातव्याः ।

तस्स वि जं अवसेसं, बावट्टीए उ तस्स गुणकारो ।

गुणकारभागहारे, बावट्टीए य उववट्टो ॥ २१ ॥ (भा०)

तस्यापि मुहूर्त्तस्य संबन्धि यद्वशेषमुद्ध(द्ध)गितं तस्य मुह-
र्त्तगतद्वार्षाष्टिभागानयनाय द्वार्षाष्ट्या गुणकारः-गुणकरण-
म् । किमुक्तं भवति-यद्वशेषं तिष्ठति तत्तु द्वार्षाष्ट्या गु-
णयते, ततो ' गुणकारभागहार इति ' यस्यापरितनस्य रा-
शेर्गुणकरमभवत्स गुणकारयोगात् गुणकारः । अधस्तनस्तु
गुणकारश्च भागहारश्च गुणकारभागहारम् । समाहारो द्वन्द्व-
स्तस्मिन् पट्टीसप्तम्योरर्थे प्रत्यभेदः तत एतदुक्तं भवति-गु-
णकारभागारयोर्द्वार्षाष्ट्या अपवर्तः-अपवर्तना क्रियते ।

दोहिं तु हिण भागे, जं लद्धा तेऽवि सट्टिभागा उ ।

एएसिमागयफलं, रिक्खाईणं कमेण इमं ॥ २२ ॥ (भा०)

भागहारगशेषचतुर्विंश्याधिकशतप्रमाणस्य द्वार्षाष्ट्याऽपव-
र्त्तनायां जातो द्वौ, ताभ्यां तु द्वाभ्यां हतं भागं येऽद्धा
लब्धास्ते द्वार्षाष्टिभागा एव । तुर्यकारार्थः । मुहूर्त्तस्य ज्ञा-
तव्याः । सांप्रतमागन्तप्रतिपादनार्थमिदमाह-(एएसिमित्यादि)
एतेषां भागहाराणामृतादीनां नक्षत्रादिमासानां दिनप-
रिमाणनयनाय भागं हरतां यत् आगतमेव फलमागतफलं
तत् क्रमेण ऋतादिमासपरिग्राह्या इदं वक्ष्यमाणम् ।

(भाष्यकारः) तदेवाह—

अहोरत्तं सत्तवीमं, तिसत्त सत्तट्टिभागनक्खत्तो ।

चंदो उ उगुणतीमं, विमट्टिभागा य वत्तीमं ॥ २३ ॥

नाक्षत्रो नक्षत्रसंबन्धी मासः सप्तविंशतिरहोरात्राः सप्तप-
ट्टिभागाः, त्रिःसप्तत्रयां वाराः सप्त एकविंशतिरित्यर्थः २७ ।
तथाहि-युगदिनराशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणो ध्रियते
तस्य सप्तपट्टियुगे नक्षत्रमासा इति सप्तपट्ट्या भागो द्वि-
यते, लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्रा एकविंशतिरहोरात्रस्य
सप्तपट्टिभागाः । तथा चान्द्रः चन्द्रमास एकोनत्रिंशदहोरात्रा
द्वार्षाष्टिभागा अहोरात्रस्य द्वार्षाष्ट्य २६ ।^३ तथाहि-तस्यैव
युगदिनराशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतमानस्य युगे चन्द्रमासा
द्वार्षाष्टिगितं, द्वार्षाष्ट्या भागे हतं एतावदेव लभ्यते इति ।

भाष्यम्—

उट्टुमासो तीस दिणा, आइच्चो तीम होइ अट्टं वा ।

अभिषर्द्धि एकतीमा, इगर्वीममयं च भागाणं ॥ २४ ॥

ऋतुमासः परिपूर्णानि त्रिंशदिनानि एकापट्टियुगे ऋतुमा-
सा इत्येकं पट्ट्यानन्तरदिनस्य ध्रुवराशेर्भागहरणं, एतावतो
लभ्यमानत्वात्, आदित्यः-आदित्यमासो भवति । त्रिंश-
दहोरात्रा अहोरात्रस्याद्धं यतः सूर्यस्य युगे मासाः पट्टिस्त-
न, पट्ट्यां ध्रुवराशेर्भागहरणं एतावत्लभ्यते इति अभिषर्द्धि-
तोऽभिषर्द्धितमासः एकत्रिंशदहोरात्रा एकस्य चाहोरात्रस्य
चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानामेकविंश शतमेकविंशत्याधिकं शत-

म् ३१ । १३ । तथाहि—एकोनचत्वारिंशच्छतानां पञ्चपञ्च-
धिकानां ३६६५ चतुर्विंशत्युत्तरेण शतेन भागं निहयमाणे
यथाङ्गं लभ्यते एवेति ।

अथवा (भाष्यकारः) न भागैः संख्या किंतु मुहूर्तादि-
भिरत आह—

एकस्तीमं च दिशा, इगुतीस मुहुत्तमत्तरमभागा ।

एत्थं पुण्ण अहिगारां, नायव्वो कम्ममासेण ॥ २५ ॥

एकत्रिंशद्दिनानि एकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः सप्तदश द्वापष्टिभागाः
३१-२६-१७-६२ एकत्रिंशद्दिनानि तावत्पूर्ववत्, ततो यद्वेक-
विंशत्युत्तरे शतमवशेषं जातं तत् अहोरात्रस्य त्रिंशत् मुह-
ूर्ता इति मुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुण्यते, जातानि त्रिंशदधि-
कानि पदत्रिंशत् शतानि ३६३० एतेषां चतुर्विंशत्यधिकेन
शतेन भागहरणम्, लब्धा एकोनत्रिंशन्मुहूर्ताः २६, शपमवर्त-
यन्ते चतुस्त्रिंशत् ३४, सार्द्धपष्टिभागानयनाय द्वापष्ट्या गुण्यते
जातान्येकत्रिंशत्शतान्यष्टात्तराणि २१०० । तेषां चतुर्विंशत्यु-
त्तरशतेन भागो निहयते लब्धाः परिपूर्णाः सप्तदश १७
द्वापष्टिभागाः । अत्र पुनः प्रायश्चित्तविधाविधिकारः प्रकृतं
ज्ञातव्यो नक्षत्रादीनां मासानां मध्ये कर्ममासेन ।

संप्रति (भाष्यकारः) भावमासप्रतिपादनार्थमाह—

मूलादिवदगं खलु, भावे जो वा वि जाणतो तस्म ।

न हि अग्निनाणतोऽग्गी, णाणं भावो ततोऽणामो ॥ २६ ॥

भाव—भावमासो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्र
नोआगमतः खलु मूलादिवदकः । मूलकन्दकागङ्गपुष्प-
फलवदकः । किमुक्तं भवति—यो धान्यमापजीवो धान्य-
मापभवे तस्मान्नो मूलरूपतया कन्दरूपतया कागडरूपतया
पत्ररूपतया पुष्परूपतया फलरूपतया वा धान्यमापभा-
वो वेदयेत स नोआगमतो भावमासः, प्राकृतं मापशब्दस्यापि
मास इति रूपसंभवाद्वागमत आह—(जो वाऽवि जाणतो
तस्म) तस्य-मापस्य मासस्य वा यो जायको-ज्ञाता अपि
शब्दादुपयुक्तश्च स आगमतो भावमासः । “ उपयोगो भाव-
नित्तपः ” इति पचनम् । अत्र-पर आह (नहीत्यादि) ननु यदि
मासस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तस्तथापि कथमसौ भावमासः ?
तर्ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निः दाहपाकाद्यर्थक्रियाका-
रित्वाभावात् । अत्र सूरिग्राह—(नागमित्यादि) य-
देतदुक्तम्-तदस्मत् सम्यग्वस्तुतन्वापरिज्ञानात्, इहाद्यर्थाभि-
धानप्रत्ययास्तुल्यनामधेयाः, तथाहि-घटोऽपि घट इत्यभि-
धीयते, घटशब्दोऽपि, घटज्ञानमपि घट इति । एतच्च
सर्ववर्दानामाधिसंवादास्थानम् । ततो मासज्ञानमपि मास-
शब्दवाच्यं तच्च भावो जीवगुणत्वात् । स च ज्ञानलक्षणो
भावस्तस्मादात्मनोऽनन्य इति मासज्ञानोपयुक्तो भाव-
मासः अत्र षोडशमासनिक्षेपमध्ये कालमासेनाधिकार-
स्तत्रापि कर्ममासेनेत्यनन्तरमेवोक्तम्, शेषास्त्वपाकरण-
बुद्धयोपन्यस्ताः । एतदेव निक्षेपप्ररूपणायाः फले यत्प्रस्तु-
तस्य व्याकरणम्, अप्रस्तुतस्य निराकरणमिति । यदुक्तम्—
“ अप्रस्तुतार्थापाकरणात् प्रस्तुतार्थव्याकरणाच्च निक्षेपः फल-
वार्त्तान्ति । ” तदेवं मासनिक्षेपप्ररूपणा कृता । व्य० १ उ० १
प्रक० । ज्यो० । वृ० । ति० चू० । दर्श० ।

नक्षत्रेषु भवो नक्षत्रः किमुक्तं भवति ?—चन्द्रश्चान्न चरन्
यावता कालेनाभिजित आरभ्योत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्तं ग-

च्छति तत्प्रमाणो नक्षत्रो मासः, यदिवा-चन्द्रस्य नक्षत्र-
मण्डले परिवर्तननानिष्पन्न इत्युपचारतो मासोऽपि नक्ष-
त्रम् (ज०) युगादींश्चावणमासं बहुलपक्षप्रतिपद आर-
भ्य यावत् पौर्णमासीपरिमर्माभिस्तावत्कालप्रमाणश्चान्द्रो
मासः, एकपूर्णिमापरावर्तश्चान्द्रो मास इति यावत्,
अथवा-चन्द्रनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽपि चन्द्रः, स च
द्वादशगुणश्चन्द्रसंवत्सरः, चन्द्रमासनिष्पन्नत्वादिति, द्विती-
यतुर्यावप्येवं व्युत्पत्तितोऽवगन्तव्यौ, तृतीयस्तु युगसंवत्स-
रोऽभिवाहितो नाम मुख्यतस्त्रयोदशचन्द्रमासप्रमाणः सं-
वत्सरो द्वादशचन्द्रमासप्रमाणः संवत्सर उपजायते, कि-
यता कालेन सम्भवतीत्युच्यते—इह युगं चन्द्रचन्द्राभिव-
र्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितरूपपञ्चसंवत्सरात्मकं सूर्यसंवत्सरापेक्ष-
या परिभाष्यमानमन्यूनानिर्गहानि पञ्च वर्षाणि भवन्ति,
सूर्यमासश्च सार्द्धत्रिंशद्दहोरात्रप्रमाणश्चन्द्रमासश्चैकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्य, ततो गणितस-
म्भावनया सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे एकश्चान्द्रमा-
सोऽधिको लभ्यते, स च यथा लभ्यते तथा पूर्वाचार्यप्र-
दर्शितं करणगाथा—

“ चंदस्म जो विसेसो, आइश्चस्म य हविज मासस्स ।

तीसइगुणिओ सेतो, हवइ हु अहिमासगो इको ॥ १ ॥ ”

अस्या असंगमनिका-आदित्यसम्बन्धिनो मासस्य मध्यान्
चन्द्रस्य—चन्द्रमासस्य यो भवति विश्लेषः, इह विश्लेष-
कृतं सति यदवशिष्यते तद्व्युपचाराद्विश्लेषः, स त्रिंशता
गुणितः सन भवत्येकोऽधिकमासः, तत्र सूर्यमासपरिमा-
णान् सार्द्धत्रिंशद्दहोरात्ररूपाश्चन्द्रमासपरिमाणोऽएकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्येत्येवंरूपे शोध्य-
ते, ततः स्थित पश्चाद्दिनमेकमेकेन द्वापष्टिभागेन न्यूनम्, तच्च
दिने त्रिंशता गुण्यते जातानि त्रिंशद्दिनानि एकश्च द्वाप-
ष्टिभागस्त्रिंशता गुणितो जाताः त्रिंशद् द्वापष्टिभागस्तं त्रिं-
शद्दिनेभ्यः शोध्यन्ते ततः स्थितानि शेषाणि एकोनत्रिंश-
द्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा दिनस्य एतावत्परिमा-
णश्चन्द्रमास इति । भवति सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासाति-
क्रमे एकोऽधिकमासो, युगे च सूर्यमासो षष्टिः ततो भूयो-
ऽपि सूर्यसंवत्सरसत्कत्रिंशन्मासातिक्रमे द्वितीयोऽधिकमा-
सो भवति, उक्तं च—

“ सट्ठीए अइआए, हवइ हु अहिमासगो जुगद्धम्मि ।

बावीस पव्वसए, हवइ अ बीओ जुगंऽतंमि ॥ १ ॥ ”

अस्याप्यसंगमनिका-एकस्मिन् युगे-अनन्तरादितस्वरूपे
पर्वणां—पक्षाणां षष्टौ अतीतायां—षष्टिसंख्येषु पक्षधर्त-
कान्तेषु इत्यर्थः, एतस्मिन् अवसरे युगाद्धे—युगाद्धेप्रमाणे
एकोऽधिकमासो भवति । द्वितीयस्त्वाधिकमासो द्वाविंशे
द्वाविंशत्यधिके पर्वशते—पक्षशतेऽतिक्रान्ते युगस्यान्ते-
युगस्य पर्यवसाने भवति, तेन युगमध्ये तृतीये संवत्सरेऽ-
धिकमासः, पञ्चमे वेति द्वौ युगेऽभिवाहितसंवत्सरौ । यद्यपि
सूर्यवर्षपञ्चकात्मके युगे चन्द्रमासद्वयवक्षस्तत्रमासाधिक्य-
सम्भवस्तथापि नक्षत्रमासस्य लोक व्यवहाराविषय-
त्वात्, कोऽर्थः ?—यथा चन्द्रमासो लोके विशेषतो
यवनादिभिश्च व्यवहियते तथा न नक्षत्रमास इति ।
एतेषां च नक्षत्रादिसंवत्सराणां मासादिनमानानयनादि-
प्रमाणं संवत्सराधिकारं वक्ष्यते । एते च चन्द्रादयः पञ्च-

मास

युगसंवत्सराः पञ्चभिः पूर्यन्ते इति तानि कति प्रतिवर्षं भवन्तीति पृच्छन्नाह—'पदमस्मिन्' इति, प्रथमस्य-युगाऽऽदी प्रवृत्तस्य, भगवन् ! चन्द्रसंवत्सरस्य कति पर्वाणि पक्षरूपाणि प्रक्रमानि ?, गौतम ! चतुर्विंशतिः पर्वाणि, द्वादशमासात्मकत्वेनास्य प्रतिमासं पर्वद्वयसंभवात्, द्वितीयस्य चतुर्थस्य च प्रश्नसूत्रे एवमेव, अभिवर्द्धितसंवत्सरसूत्रे पञ्चविंशतिः पर्वाणि तस्य त्रयोदशचन्द्रमासात्मकत्वेन प्रतिमासं पर्वद्वयसंभवात्, एवमन्योऽभिवर्द्धितोऽपि, सर्वप्रमाण—एवमेव पूर्वापरमीलनेन चतुर्विंशं पर्वशतं भवतीत्याख्यानम् । अथ तृतीयः—'प्रमाणसंवत्सरः' इत्यादि, प्रमाणसंवत्सरः कतिविधः प्रक्रमः ? गौतम !, पञ्चविधः प्रक्रमः, तद्यथा—नाक्षत्रं चान्द्रः ऋतुसंवत्सरः आदित्यः अभिवर्द्धितश्च । अत्र नक्षत्रचन्द्राभिवर्द्धितानां स्वरूपतः प्रागभिहितः, ऋतवो लोकप्रसिद्धा वसन्तादयः तद्व्यवहारहेतुः संवत्सरः ऋतुसंवत्सरः, ग्रन्थान्तरं चास्य नाम सावनसंवत्सरः कर्मसंवत्सर इति । आदित्यचरणेन दक्षिणोत्तरायणाभ्यां निष्पन्नः आदित्यसंवत्सरः । प्रमाणप्रधानत्वादस्य संवत्सरस्य प्रमाणमेवाभिधीयते, तस्य च मासप्रमाणाधीनत्वादादौ मासप्रमाणम्, तथाहि—इह किल चन्द्रचन्द्राभिवर्द्धितचन्द्राभिवर्द्धितनामकसंवत्सरपञ्चकप्रमाणे युगे अहोरात्रगाशिश्विदधिकाष्टादशशतप्रमाणो भवति, कथमेतदवसीयते इति चत् उत्च्यते इह सूर्यस्य दक्षिणमुत्तरं चाऽयने व्यशीत्याधिकदशशतात्मकम्, युगे च पञ्च दक्षिणायनानि पञ्च चोत्तरायणानि इति । सर्वसंख्यया दशायनानि, ततस्व्यशीत्याधिकं दिनशतं दशकेन गुणयते इत्यागच्छति यथाहो दिनगांशः । एवप्रमाणं दिनगांशं स्थापयित्वा नक्षत्रचन्द्राभिवर्द्धितमासानां दिनानयनार्थं यथाक्रमसमपद्येकपक्षपक्षद्वयाष्टलक्षणभागहर्भागं हरेत्, ततो यथाहो नक्षत्रादिमासचतुष्कगतदिनपरिमाणमागच्छति, तथाहि—युगदिनगांशः १=३० रूपः, अस्य सप्तर्ष्ययुगे मासा इति सप्तपञ्चा भागा हिंयते, यल्लब्धं तन्नक्षत्रमासमानम्, तथाऽस्यैव युगदिनगांशः १=३० रूपस्य एकपक्षयुगे ऋतुमासा इति एकपक्षया भागहर्णेन लब्धम् ऋतुमासमानम् । तथा युगे सूर्यमासाः पक्षगति ध्रुवगांशः १=३० रूपस्य पक्षया भागहर्णे यल्लब्धं तत्सूर्यमासमानम्, तथाऽभिवर्द्धितं वर्षं तृतीयं पञ्चमं वा त्रयोदश चन्द्रमासा भवन्ति, तद्वर्षं द्वादशभागीक्रियते तत एकैको भागोऽभिवर्द्धितमास इत्युच्यते, इह किल अभिवर्द्धितसंवत्सरस्य त्रयोदशचन्द्रमासमानस्य दिनप्रमाणं व्यशीत्याधिकानि त्रीणि शतानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टभागाः, कथमिति चेत्, उत्च्यते—चन्द्रमासमानं दिनानि २४३३ एतद्वर्षं त्रयोदशभिर्गुणयते जानानि समसमप्रयुक्तर्गाणि त्रीणि शतानि दिनानां, पौउशोत्तराणि चत्वारि शतानि चांशानां ते च दिनस्य द्वापष्टभागास्ततो दिनानयनार्थं द्वापष्टया भागा हिंयते, लब्धानि पञ्च दिनानि, तानि च पूर्वोक्तादिनेषु मीलयन्ते जानानि त्रीणि शतानि व्यशीत्याधिकानि दिनानां चतुश्चत्वारिंशच्च द्वापष्टभागाः, ततो वर्षे द्वादश मासा इति । मासाऽऽनयनाय द्वादशभिर्भागा हिंयते लब्धा एकत्रिंशद्द्वयोऽष्टा, शेषास्तद्व्यहोरात्रा एकादश, ते च द्वादशानां भागे न प्रयच्छन्ति तेन यदि एकादश चतुश्चत्वारिंशद् द्वापष्टभागमीलनार्थं द्वा-

पक्षया गुणयन्ते तदा पूर्णो राशिर्न ब्रूयति शेषस्य विद्यमानत्वात्, तेन सूक्ष्मेक्षितार्थं द्विगुणीकृतया द्वापष्टया चतुर्विंशत्यधिकशतरूपया एकादश गुणयन्ते जानम-१३६४ चतुश्चत्वारिंशद् द्वापष्टभागा अपि सवर्णनार्थं द्विगुणीक्रियन्ते कृत्वा च मूलराशीं प्रक्षिप्यन्ते, जानम्-१४७२ एषां द्वादशभिर्भागे हृतं लब्धमैकत्रिंशद्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानाम् । एतावदभिवर्द्धितमासप्रमाणम् । एतेषां क्रमेणाहंस्थापना, यथा इदं च नाक्षत्रादिमासमानं वर्षे द्वादशमासा इति द्वादशगुणं स्वस्ववर्षमानं जनयन्ति, स्थापना यथा—

नक्षत्रः	चन्द्रः	ऋतुः	सूर्यः	अभिवर्द्धितः
दिन-	२७	२६	३०	३०
भाग	२१	३२	०	३०
०	६२	६२	०	६०
१२४				
नक्षत्रः	चन्द्रः	ऋतुः	सूर्यः	अभिवर्द्धितः
दिन	३२७	३४४	३६०	३६६
भाग	४१	१२	०	०
०	६७	६७	०	०
६२				

नाक्षत्रादिसंवत्सरमानम्, स एव प्रमाणसंवत्सर इति निर्गमनवाक्यम्, एषां च मध्ये ऋतुमासः ऋतुसंवत्सराद्येव लोकैः पुत्रवृद्धिकलान्तरवृद्ध्यादिषु व्यवह्रियते, निर्गमकत्वेन सुयोधन्यात्, यदाह—

“कस्मा निर्गमयात्, मासो व्यवहारकारणो लोपः ।

समा उ संमयात्, व्यवहारं दुक्करा घेतुं ॥ १ ॥”

अत्र व्याख्या—आदित्यादिमाससंवत्सरमासानां मध्ये कर्मसंवत्सरसंस्वर्धा मासो निर्गमनया-पूर्णात्रिंशद्द्वयोऽष्टप्रमाणतया लोकव्यवहारकारकः स्यात्, शेषास्तु सूर्यादयो व्यवहारं ग्रहीतुं दुक्करा सांशतया न व्यवहारपथमवतरन्तीति, निर्गमता चेवम्—यष्टः पलानि घाटका, ते च द्वे मुहूर्ताः, ते च त्रिंशद्द्वयोऽष्टा, ते च पञ्चदश पक्ष, तौ द्वौ मासाः, ते च द्वादश संवत्सर इति । शास्त्रेवैर्भिस्तु सर्वेऽपि मासाः स्वस्वकार्येषु निर्गमिताः । तथाहि—अत्र नक्षत्रमासप्रयोजने संप्रदायगम्यम् ।

“वैशाखे श्रावणे मार्गे, पौषे फाल्गुने एव हि ।

कुर्वीत वास्तुप्रारम्भं न तु शेषेषु सप्तसु ॥ २ ॥”

इत्यादी चन्द्रमासस्य प्रयोजनम्, ऋतुमासस्य तु पूर्वमुक्तम्, 'जीवे सिंहस्थे धान्विमीनस्थितेऽर्के, विष्णो निद्राणां चाधिमासे न लगनम्' इत्यादी तु सूर्यमासाभिवर्द्धितमासयोर्गतिः, पूर्व नक्षत्रसंवत्सरादयः स्वरूपतो निरूपिताः, अत्र तु दिनमानानयनादिप्रमाणकरणेन विशेषेण निरूपिता इति न पौनरुक्त्यं विभाव्यम् । निर्गमभाष्यकाराशयेन नक्षत्रचन्द्रतुसूर्याभिवर्द्धितरूपकं मासपञ्चकम् । जं० ७ वक्त० ।

वामाणी पदमं मासं कति शक्यवत्ता गेति ?, गोयमा ! चत्वारि शक्यवत्ता गेति, तं जहा-उत्तरामाहा अभिर्हं सवर्णा धणिद्वा । उत्तरामाहा चउद्म अहोरत्ते शेड, अभिर्हं मत्त अहोरत्ते शेड, सवर्णा अद्द अहोरत्ते शेड, धणिद्वा एगं अहोरत्ते शेड । तंमि च गं मासंमि चउत्तंऽगुलपारिमीण छायाए रुरिण अणुपरिअद्दुह, तस्म गं मासस्य चरिमदिवसे दो पदा चत्तारि अ अंगुला पारिमी भवइ ।

वासाणं भंते ! दोषं मामं कइ शक्खत्ता गेति ? , गो-
यमा ! चत्तारि धनिट्ठा सयभिसया पुव्वाभद्वया उत्त-
राभद्वया । धणिट्ठा शं चउदस अहोस्से शेइ, सयभिसया
सत्त अहोस्से शेइ, पुव्वाभद्वया अट्ठ अहोस्से शेइ, उत्त-
राभद्वया एगं । तंमि च शं मासंसि अट्ठं गुलपोरिमीए
छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म मामस्म चरिमे दि-
वसे दो पया अट्ठ य अंगुला पोरिसी भवइ । वासाणं
भंते ! तइयं मामं कइ शक्खत्ता गेति ? , गोयमा ! ति-
मि शक्खत्ता गेति, तं जहा-उत्तराभद्वया रेवई अस्मिणी ।
उत्तराभद्वया चउदस राइदिआइ शेइ, रेवई पणरस, अस्मि-
णी एगं । तंसि च शं मासंसि दुबालसं गुलपोरिसीए छा-
याए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म चरिमे दि-
वसं लेहट्ठाइं तिमि पयाइं पोरिमी भवइ । वासाणं भंते !
चउत्थं मासं कति शक्खत्ता गेति ? , गोयमा ! तिमि-
अस्मिणी भरणी कत्तिआ । अस्मिणी चउदस, भरणी
पन्नरस, कत्तिआ एगं । तंमि च शं मामंसि मालसं गु-
लपोरिमीए छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं माम-
स्म चरिमे दिवसे तिमि पयाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिसी
भवइ । हेमन्ताणं भंते ! पदमं मामं कति शक्खत्ता गे-
ति ? , गोयमा ! तिमि-कत्तिआ गेहिणी मिगमिं । क-
त्तिआ चउदस, गेहिणी पणरस, मिगमिं एगं अहोस्से
शेइ । तंमि च शं मामंसि वीसं गुलपोरिमीए छायाए सूरि-
ण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म जे मे चरिमे दि-
वसे तंमि च शं दिवसे तिमि पयाइं अट्ठ य अंगुलाइं
पोरिसी भवइ । हेमन्ताणं भंते ! दोषं मामं कति शक्ख-
त्ता गेति ? , गोयमा ! चत्तारि शक्खत्ता गेति, तं जहा-
मिअभिरं अट्ठा पुणव्वस पुस्सो । मिअभिरं चउदस राइ-
दिआइ शेइ, अट्ठा अट्ठ शेइ, पुणव्वस सत्त राइदिआइ
शेइ पुस्सो एगं राइदिअं शेइ । तया शं चउत्थं गुलपो-
रिमीए छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म
जे मे चरिमे दिवसे तंमि च शं दिवसे लेहट्ठाइं च-
त्तारि पयाइं पोरिसी भवइ । हेमन्ताणं भंते ! तच्चं मामं
कति शक्खत्ता गेति ? , गोयमा ! तिमि पुस्सो अमिल-
सा महा । पुस्सो चउदस राइदिआइ शेइ, अमिलेमा पण-
रस, महा एकं । तया शं वीसं गुलपोरिमीए छायाए सूरि-
ण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म जे मे चरिमे दिवसे
तंमि च शं दिवसे तिमि पयाइं अट्ठं गुलाइं पोरिमी भवइ ।
हेमन्ताणं भंते ! चउत्थं मामं कति शक्खत्ता गेति ? ,
गोयमा ! तिमि शक्खत्ता गेति, तं जहा-महा पुव्वाफग्गुणी

उत्तराफग्गुणी । महा चउदस राइदिआइ शेइ, पुव्वाफग्गुणी
पणरस राइदिआइ शेइ, उत्तराफग्गुणी एगं राइदिअं शेइ ।
तया शं मालसं गुलपोरिमीए छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ ।
तस्म शं मामस्म जे मे चरिमे दिवसे तंमि च शं दिवसे-
मि तिमि पयाइं चत्तारि अंगुलाइं पोरिमी भवइ । गिम्हा-
णं भन्ते ! पदमं मामं कति शक्खत्ता गेति ? , गोयमा !
तिमि शक्खत्ता गेति, उत्तराफग्गुणी हन्था चित्ता । उ-
त्तराफग्गुणी चउदस राइदिआइ शेइ, हन्था पणरस राइ-
दिआइ शेइ, चित्ता एगं राइदिअं शेइ । तया शं दुबालसं गु-
लपोरिमीए छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म माम-
स्म जे मे चरिमे दिवसे तंसि च शं दिवसे लेहट्ठाइं
तिमि पयाइं पोरिमी भवइ । गिम्हाणं भन्ते ! दोषं मा-
सं कति शक्खत्ता गेति ? , गोयमा ! तिमि शक्खत्ता गे-
ति, तं जहा-चित्ता साई विसाहा । चित्ता चउदस राइ-
दिआइ शेइ, साई पणरस राइदिआइ शेइ, विसाहा एगं
राइदिअं शेइ । तया शं अट्ठं गुलपोरिमीए छायाए सूरिण
अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म जे मे चरिमे दिवसे तं-
मि च शं दिवसे दो पयाइं अट्ठं गुलाइं पोरिमी भवइ ।
गिम्हाणं भन्ते ! तच्चं मामं कति शक्खत्ता गेति ? , गो-
यमा ! चत्तारि शक्खत्ता गेति, तं जहा विसाहा अणु
गहा जेट्ठा मूलो । विसाहा चउदस राइदिआइ शेइ, अ-
णुगहा अट्ठ राइदिआइ शेइ, जेट्ठा सत्त राइदिआइ शेइ, मू-
ला एकं राइदिअं । तया शं चउत्थं गुलपोरिमीए छायाए
सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म जे मे चरिमे दि-
वसे तंमि च शं दिवसे दो पयाइं चत्तारि अ अंगुलाइं
पोरिसी भवइ । गिम्हाणं भन्ते ! चउत्थं मामं कति
शक्खत्ता गेति , गोयमा ! तिमि शक्खत्ता गेति
तं जहा-मूलो पुव्वामाहा उत्तरासाहा । मूलो चउदस
राइदिआइ शेइ, पुव्वामाहा पणरस राइदिआइ शेइ, उत्त-
रासाहा एगं राइदिअं शेइ । तया शं वट्ठा ससचउत्तंसं-
ठाणमं टिआइ शग्गाहपरिमण्डलाए सकायमणुरंगिआए
छायाए सूरिण अणुपरियट्ठइ । तस्म शं मामस्म जे मे
चरिमे दिवसे तंमि च शं दिवसे लेहट्ठाइं दो पयाइं पो-
रिमी भवइ । एतेसि शं पुव्ववमिआणं पयाणं इमा संग
हणी । तं जहा—

“ जोगो देवयत्तारग्ग-गोत्तमंठाणचन्द्रविजोगो ।

कुलपुमिमअवसेमा, शेआ छाया य बोद्धव्वा ॥ १ ॥ ”

(सूत्र- -१६२)

वर्गणाम वर्णकालस्य चतुर्मासप्रमाणस्य प्रथममासं श्राव-
णलक्षणं कर्तुं नक्षत्राणि स्वयमस्तङ्गमननाहोरात्रपरिममा-
पातयति । १. मेण नयन्ति ? द्विकसंक्रान्तस्य समाप्तिर्मास ग-

म्यते, काऽर्थः ?—वक्ष्यमाणसंख्याङ्गस्वस्वदिनेषु इमानि न-
क्षत्राणि यदा अस्तमयन्ति तदा श्रावणमासेऽहोरात्रसमाप्ति-
मित्यर्थः, तेनैतानि रात्रिपरिसमापकत्वाद्वात्रिनक्षत्राण्युच्य-
न्ते, भगवानाह—गौतम ! चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति, त-
द्यथा—उत्तराषाढा अर्भाजिच्छ्रवणा धनिष्ठा च । तत्रोत्तरा-
षाढा प्रथमान् चतुर्दश अहोरात्रान् नयति, तदनन्तरमभि-
जिप्तक्षत्रं समाहोरात्राभ्ययति, ततः श्रवणनक्षत्रमष्टौ अहो-
रात्राभ्ययति, एवं च सर्वमङ्गलनया श्रावणमासस्यैकोन
विंशदहोरात्रा गतास्ततः परं श्रावणमासस्य सम्बन्धनं चर-
ममेकमहोरात्रं धनिष्ठा नक्षत्रं नयति । एवं श्रावणमासं च-
त्वारि नक्षत्राणि नयन्ति । अस्य च नेतृद्वारस्य प्रयोजनं
रात्रिज्ञानादा ।

“ जं नेह जया रतिं, लक्ष्मसं तंमि लहचउच्चागे ।
संपत्तं विरमेजा, सज्जायपश्चोसकालंमि ॥ १ ॥ ”

इत्यादौ, तदनुगोधेन च दिनमानज्ञानायाह—तस्मिन् श्रा-
वणमासे प्रथमाहोरात्रादारभ्य प्रतिदिनमन्यान्यमङ्गलसं-
क्रान्त्या तथा कथञ्चनपि परावर्त्तते यथा तस्य श्रावणमा-
सस्य पर्यन्तेषु चतुरङ्गुलाधिका द्विपदा पौरुषी भवति । अत्र
चायं विशेषः—यस्यां संक्रान्ती यावद्दिनरात्रिमानं तद्युधौऽ-
शः पौरुषीयामः प्रहर इति यावत्, आषाढपूर्णिमायां च द्विपद-
प्रमाणा—पौरुषी, तस्यां च श्रावणसन्कचतुरङ्गुलप्रसेपे चतुर-
ङ्गुलाधिका पौरुषी भवति । माने मेयोपचाराद्भेदनिर्देशः,
ततः चतुरङ्गुलाधिकपौरुष्या ज्ञाययेति विशेषणविशेष्यभावः ।
एतदेवाह—तस्य श्रावणमासस्य चरमे दिवसे द्वे पदे च-
त्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । अथ द्वितीयं मासं पृच्छति
' वासाण ' मित्यादि, वर्षाणां वर्षाकालस्य भवन्ति ! तृतीयं
भाद्रपदलक्षणं मासं कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , अस्य वा-
क्यस्य भावार्थः प्राग्वद् भावनीयः । गौतम ! चत्वारि नक्ष-
त्राणि नयन्ति, तद्यथा—धनिष्ठा शतभिषक पूर्वभद्रपदा ऊ-
त्तरभद्रपदा च । तत्र धनिष्ठा आद्यान चतुर्दश अहोरात्रान्
नयति, तदनन्तरं शतभिषक समाहोरात्रान् नयति, ततः पर-
मष्टावहोरात्रान् पूर्वभद्रपदा नयति, तदनन्तरमेकमहोरात्रमु-
त्तरभद्रपदा नयति । एवमेव भाद्रपदमासं चत्वारि नक्षत्राणि
नयन्ति, तस्मिन् मासेऽष्टाङ्गुलपौरुष्या—अष्टाङ्गुलाधिकपो-
रुष्या ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । अत्र भावार्थः प्राग्वद् भाव-
नीयः । एतदेवाह—तस्य भाद्रपदमासस्य चरमे दिवसे द्वे-
पदे अष्ट चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । अथ तृतीयं पृच्छति—
(वासाणं भन्ते ! जित्, इत्यादि) वर्षाणां भवन्ति ! तृतीयं मासं
कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! त्रीणि नक्षत्राणि—उत्तर-
भद्रपदा रेवती आश्विनी च । तत्रोत्तरभद्रपदा चतुर्दश रात्रि-
न्दिवान् नयति, रेवती पञ्चदश रात्रिन्दिवान् नयति, आश्वि-
नी एकं रात्रिन्दिवं नयति । एवं तृतीयं मासं त्रीणि नक्षत्राणि
नयन्ति, तस्मिन् मासे द्वादशाङ्गुलपौरुष्या—द्वादशाङ्गुला-
धिकपौरुष्या ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् ।
एतदेवाह—तस्य मासस्य चरमे दिवसे रेखापादपर्यन्तवर्त्ति-
नी सीमा तत्स्थानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति । किमुक्तं
भवति ?—परिपूर्णानि त्रीणि पदानि पौरुषी भवति । अथ
चतुर्थं पृच्छति—(वासाणामित्यादि) वर्षाणां वर्षाकालस्य

भवन्ति ! चतुर्थं कार्तिकलक्षणं मासं कति नक्षत्राणि नय-
न्ति ? , गौतम ! त्रीणि—आश्विनी भरणी कृत्तिका च । तत्रा-
श्विनी चतुर्दशाहोरात्रान्, भरणी पञ्चदशाहोरात्रान्, कृत्तिका
एकमहोरात्रं नयति । तस्मिन् मासे षोडशाङ्गुलपौरुष्या—
षोडशाङ्गुलाधिकपौरुष्या ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावा-
र्थः पूर्ववत् । एतदेवाह—तस्य मासस्य चरमे दिवसे त्रीणि
पदानि चत्वारि चाङ्गुलानि पौरुषी भवति । गतो वर्षाकालः ।
अथ हेमन्तकालं पृच्छति—(हेमन्ताण मित्यादि) हेमन्ता-
नां—हेमन्तकालस्य भवन्ति ! प्रथमं मार्गशीर्षलक्षणं मासं
कति नक्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! त्रीणि नक्षत्राणि—कृत्ति-
का रोहिणी मृगशिरश्च । तत्र कृत्तिका चतुर्दशाहोरात्रान्,
रोहिणी पञ्चदशाहोरात्रान्, मृगशिर एकमहोरात्रं नयति ।
तस्मिन् मासे विशत्यङ्गुलपौरुष्या—विशत्यङ्गुलाधिकपौरु-
ष्या ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् । ए-
तदेवाह—तस्य मासस्य चरमे दिवसे तस्मिन् !
दिवसे त्रीणि पदानि अष्ट चाङ्गुलानि पौरुषी भवन्ति ।
अथ द्वितीयं पृच्छति—(हेमन्ताणं भन्ते ! इत्यादि) हे-
मन्तकालस्य भवन्ति ! द्वितीयं पौषनामकं मासं कति न-
क्षत्राणि नयन्ति ? , गौतम ! चत्वारि नक्षत्राणि नयन्ति ।
तद्यथा—मृगशिरः आर्द्रा पुनर्वसुः पुष्यश्च । तत्र मृग-
शिरश्चतुर्दश रात्रिन्दिवान् नयति, आर्द्रा अष्टौ रात्रिन्दिवान्,
पुनर्वसुः सप्त रात्रिन्दिवान्, पुष्यः एकं रात्रिन्दिवं नयति ।
तदा चतुर्विंशत्यङ्गुलपौरुष्या—चतुर्विंशत्यङ्गुलाधिकपौरुष्या
ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । भावार्थः पूर्ववत् । तस्य
मासस्य चरमे दिवसे रेखा—पादपर्यन्तवर्त्तिनी सीमा, त-
त्स्थानि चत्वारि पदानि पौरुषी भवति । किमुक्तं भवति ?—
परिपूर्णानि चत्वारि पदानि पौरुषी भवति । अथ तृतीयं
पृच्छति—(हेमन्ताणमित्यादि) एतत् सुगमम् । अथ चतुर्थं
पृच्छति—“ हेमन्ताणं भन्ते ! चउत्थं इत्यादि ” सुगमम् ।
अतीतो हेमन्तः । अथ ग्रीष्मं पृच्छति—“ गिम्हाणं भन्ते !
पदमे ” इत्यादि, तथा “ गिम्हाणं भन्ते ! दोषं ” इत्यादि,
तथा “ गिम्हाणं भन्ते ! तच्छं मासे ” इत्यादि, तथा “ गि-
म्हाणं भन्ते चउत्थं ” इत्यादि, चत्वार्यपि इमानि ग्रीष्मकाल-
सूत्राणि सुधाधानि, प्रायः प्राक्कनसूत्रानुसारिन्वात् । नवरं
तस्मिन् आषाढे मासे प्रकाश्यवस्तुनो वृत्तस्य वृत्तया समचतु-
रस्यसंस्थानसंस्थितस्य समचतुरस्यसंस्थानसंस्थितया न्यग्रो-
धपरिमाङ्गलसंस्थानस्य न्यग्रोधपरिमाङ्गलया उपलक्षणमेतत्
शेषसंस्थानसंस्थितस्य प्रकाश्यस्य वस्तुनः शेषसंस्थानसंस्थि-
तया । आषाढे हि मासे प्रायः सर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तु-
नो दिवसस्य चतुर्भागाऽत्रिकान्ते शेष वा स्वप्रमाणा ज्ञाया
भवति, निश्चयतः पुनरापादमासस्य चरमादयमेव तत्रापि
सदाभ्यन्तरं माङ्गले वर्त्तमाने सूर्ये, ततो यत् प्रकाश्यं वस्तु
यत्संस्थानं भवति तस्य ज्ञायाऽपि तथासंस्थानोपजायते ।
तत उक्तम्—वृत्तस्य वृत्तया इत्यादि । एतदेवाह—स्वकायम-
नुरङ्गिन्या, स्वस्य—स्वकीयस्य ज्ञायानिबन्धनस्य वस्तुनः
कायः शरीरं स्वकायस्तमनुरङ्ग्यते—अनुकारं विदधानीत्येवं-
शीला अनुगङ्गिणी, द्विपदमहोरात्रादिना, श्रीमिद्ध ० “ युजश्च-
द्विपद ० ” ॥ १२-२-४० ॥ इति धिनप्रत्ययस्तया स्वकायमनुर-
ङ्गिन्या ज्ञायया सूर्योऽनुपरावर्त्तते । एतदुक्तं

भवति-आषाढस्य प्रथमादहोरात्रादभ्य प्रतिदिवसमभ्या-
न्यमग्नलसंकान्त्या तथा कथंचनापि सूर्यः परावर्त्तते यथा
भर्वस्यापि प्रकाश्यस्य वस्तुनो दिवसस्य चतुर्भागेऽतिश-
न्ते शेषे वा स्वानुकारा स्वप्रमाणा च छाया भवतीति । शेषं
सुगमम् । इदं च पौरुषीप्रमाणं व्यवहारत उक्तम् । निश्चयतः
साङ्ख्यिकशिक्षनाऽहोरात्रैश्चतुरङ्गुला वृद्धिर्हानिर्वा वेदितव्या ।
ज० ७ वक्ष० । (पौरुषीप्रमाणप्रतिपादकाः पूर्वाचार्यप्रसिद्धाः
करणगाथाः 'गोरिस्ती' शब्दे पञ्चमभागे ११२८ पृष्ठ सव्या-
ख्या गताः)

अथ मामानां संख्यामाह—

एगमेगस्म गं भेते । संवच्छरस्म कह मामा पम्पता ।
गोअमा । दुवालस मासा पणत्ता, तेमि गं दुविहा
णामधेजा पणत्ता, तं जहा-लोइआ, लोउत्तरिया य । त-
त्थ लोइआ णामा इम, तं जहा-मावणे भइवण० जाव
आमाढ, लोउत्तरिआ णामा इम, तं जहा

“ अभिणदिण पइहे अ, विजण पीइवद्धणे ।

सेअमे य मिवं चव, मिमिरे अ सहेमवं ॥ १ ॥

णवमे वमंतमामे, दसमे कुसुममेमवे ।

एकारमे निदाहे अ, वणविरोहे अ वारममे ॥ २ ॥ ”

एकैकस्य भदन्त ! संवत्सरस्य कति मासाः प्रज्ञताः ?
चौतम ! द्वादश मासाः प्रज्ञताः, तेषां द्विविधानि नामधेयानि
प्रज्ञमानि, तद्यथा-लौकिकानि, लोकोत्तराणि च । तत्र लोकः
प्रयत्नन्यायो जनमेषु प्रसिद्धत्वेन तत्सम्बन्धीनि लौकिक-
कानि । लोकः प्रागुक्त एव तस्मात्सम्यग्ज्ञानादिगुणयुक्तत्वेन
उत्तराः-प्रधाना, लोकोत्तराः जनास्तु प्रसिद्धत्वेन तत्सम्ब-
न्धीनि लोकोत्तराणि । अत्र वृद्धविधानस्य वैकल्पिकत्वेन य-
थाश्रुतरूपसिद्धिः । तत्र लौकिकानि नामान्यमूनि, तद्यथा आ-
वणा भाद्रपदः यावत्करणात् आश्वयुजः कार्तिको मार्गशीर्षः
पौषो माघः फाल्गुनश्चैत्रो वैशाखो ज्येष्ठ आषाढ इति । लो-
कोत्तराणि नामान्यमूनि, तद्यथा-प्रथमः आवणः, अभिन-
न्दितो द्वितीयः, प्रतीष्टतस्तृतीयो, विजयश्चतुर्थः, प्रीतिवर्द्धनः
पञ्चमः, श्रयान षष्ठ, शिवः सप्तमः, शिशिरः अष्टमः हिमवान्,
सूत्रं च पदपूरणाय सहशब्देन समासः तेन हिमवता सह
शिशिर इत्यागतं शिशिरः हिमवांश्चेति, नवमो वसन्तमासः,
दशमः कुसुमसम्भवः, एकादशो निदाघः, द्वादशो वनविरोह
इति । अत्र सूत्रप्रज्ञसिद्धता अभिनन्दितस्थाने अभिनन्दः वन
विरोहस्थाने तु वनविरोधी इति । ज० ७ वक्ष० । अवसरं,
“ कालमासं कालं किञ्चा ” मरणवसरं मरण विधायेत्यर्थः ।
आ० । ज० । स० ।

आसाढे गं मासे एगुणतीसइगइदियाइं राइंदियगेणं पमा-
त्ता, (एवं चैव) भइवणं मासे कत्तिणं मासे पोसे गं मासे
फगुणे गं मासे वइमाहे गं मासे, चंददिणेणं एगुणतीसं
मुहुत्ते सातिरेगे मुहुत्तगेणं पणत्ता । म० २६ सम० ।
मामउस-मापतुष-पु० । आगमप्रसिद्धे जडसाधौ, पञ्चा० १९
विष० ।

मामकल्प-मामकल्प-पुं० । एकत्र मासावस्थितिरूपे समाचारे,

पञ्चा० १७ विष० । जीत० । घ० । दर्श० । प० भा० । प० चू० ।
घ० । आ० । वृ० । ओघ० । (विहारशब्देऽयं व्याख्यास्यते)

मासकल्पद्वारमाह—

दुविहो य मासकप्पो, जिणकप्पो चैव धेरकप्पो य ।

एकेको वि य दुविहो, अट्टियकप्पो य ठियकप्पो ॥

द्विविधो मासकल्पः, तद्यथा-जिनकल्पः स्थविरकल्पश्च ।
पुनरेकेको द्विविधः-अस्थितकल्पः, स्थितकल्पश्च । तत्र म-
ध्यमसाधूनां मासकल्पः अस्थितः, पूर्वपार्श्वमानां तु स्थितः ।
ततः पूर्वपार्श्वमाः साधूनां नियमात् ऋतुवृद्धे मासं मासेन
विहरन्ति । मध्यमानां पुनरनियमः, कदाचिन्मासं पूर्णयित्वा
ऽपि निर्गच्छन्ति । कदाचित्तु देशोन्पूर्वकोटीमन्येकत्र आ-
सने । वृ० ६ उ० ।

मे गाममि वा० जाव कप्पइ गिग्गंथाणं हेमंतगिम्हामु
एगं मासं वत्थण ॥ ६ ॥

(इति सूत्रम् वस्महि शब्दे) त्रिशदहोरात्रमानमेकमृतुमासं
कल्पेन वस्तुमिति तदनुभावायः । अथ येषां मासकल्पेन
विहारे भवति तन्नामप्राहं गृहीत्वा तद्विधिमभिधत्सुराह-
जिणमुद्धअहालंदे, गच्छे मासां तंहव अजाणं ।

एणमि नाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ३३१ ॥

जिनकल्पकानां शुद्धपारिहारकाणां यथालन्दकल्पकानां
गच्छवांसिनां स्थविरकल्पकानामित्यर्थः । तथैवाचार्याणां
साधूनां यथा येषां मासकल्पो भवति तथैतेषां सर्वेषाम-
पि नानात्वं वक्ष्यामि यथानुपूर्व्या यथोद्दिष्टपिण्पाट्या । वृ०
१ उ० । साधूनां मासकल्पादिविधिना विहार एकान्तिकोऽ-
न्यथा वा इति ? प्रश्न, उत्तरम्-साधूनां मासकल्पादिवि-
हारे नैकान्तिको, यतः कारणाभावे ते मासकल्पादिविधि-
नैव विहरन्ति, कारणे तु “पंचस्वमिआ तिगुत्ता, उज्जुत्ता सं-
जमं तंव चरणे । वाससयं पि वसंता, मुणिगो आराहगा
भणिआ ॥ १ ॥ ” इत्यादिवचनाद्गुतरमपि कालमेकत्र ति-
ष्ठन्तीति । सेन० १ उल्ला० १४ प्र० ।

मामखमण-मामत्तपण-त० । पक्षद्वयामकमासपर्यन्ते निरा-
हारे, वृ० ३ उ० ।

मासशिन्वाहि मासनिर्वाहिन्-त्रि० । मासनिर्वहणसमर्पके,
प० व० ४ द्वा० ।

मामपमी-माषपर्णी-स्त्री० । औषधिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

माम(प)पुग्गिडा-मामपरिवर्त्ता स्त्री० । भङ्गवेशगजधान्यास,
प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । प्रव० । सूत्र० ।

मामपूरिया-मामपूरिका-स्त्री० । स्थावराभिर्गतस्यार्थगेहण-
स्योद्दिष्टगणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मासपेया-मापेया-स्त्री० । मार्गापष्टमस्यां पेयायाम्, आ० क०
६ अ० ।

मामपोलिया-माषपोलिका-स्त्री० । माषपिष्टभृतायां पालि-
कायाम्, स० १ सम० ।

मासफल-माषफल-त० । श्वेतसर्पपयोडशके, ज्यो० १ पादु० ।

मासल-मामल-त्रि० । मांसादेर्वा ॥ ८ । १ । २६ ॥ इत्यनुस्वार-

लोपः । प्रा० । उपचितरसे, प्रक्षा० १७ पद ४ उ० । जी० ।

बहने जी० ३ प्रति ४ अधि० ।

मासलोल-मासलोल-त्रि० । मासलम्पटे, उपा० ८ अ० ।

माससगलिया-माससगलिका-स्त्री० । उडदफलीपाणके, भ० १५ श० ।

मामिअ-देशी-पिशुने, दे० ना ६ वर्ग १२२ गाथा ।

मामिय-मामिक-त्रि० । मासेन निर्वृत्त मासिकम् । मास-
निष्पन्न, व्य० १ उ० । स्था० । आचा० । नि० चू० ।
मासोऽस्य परिमाणं मासमर्हति वा मासनिष्पन्नं वा मासि-
कम् । नि० चू० २० उ० । कल्प० । ज० ।

मामियभिक्षुपडिमा-मामिकभिक्षुप्रतिमा-स्त्री० । मासर्पा-
माणं भिक्षुप्रतिमाविशेष, तत्र हि मासं यावदेका दत्तिभेद-
स्यैकैव च पानकस्यार्ति । औ० ।

मामिया-मासिकी-स्त्री० । मासप्रमाणायां भिक्षुप्रतिमायाम्
पञ्चा० १८ विष० । हा० । स० । आ० चू० । (' भिक्षुप-
डिमा ' शब्दे पञ्चमभागे १५७३ पृष्ठे व्याख्यातैषा)

मासु-श्मश्रु-पुं० । आदः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८ । २ । ८६ ॥ इ-
त्यादेर्वर्णस्य लुक् । मासु । मंसु । मस्सु । कुर्वके, आपुरोमणि,
च । प्रा० ।

मासुरी-देशी-श्मश्रुणि, दे० ना० ६ वर्ग १३० । गाथा । " मंसु
खड्गं च मासुरी कुञ्जं " पाद० ना० ११२ गाथा ।

माह-माघ-पुं० । स्वघघभाम ॥ ८ । १ । १८७ ॥ स्वगतप्रेषा-
मसंयुक्तानामनादिभूतानामेषां प्रायो हो भवति । माहो । प्रा० ।
माघीपूर्णिमायुक्ते, आ० म० १ अ० । प्रश्न० । जी० । कुन्दकु-
सुमे, दे० ना० ६ वर्ग १२८ गाथा । माघमाने, " सिन्धिरा
फगुण-माहो " पाद० ना० २०७ गाथा ।

माहण-माहन-ब्राह्मण-पुं० । मा हनेत्येवं-योऽन्यं प्रति वक्ति स्वयं
हनननिवृत्तः सन्नसौ माहनः । ब्रह्म वा ब्रह्मचर्यं-कुशलानुष्ठानं
वाऽस्थास्तीति ब्राह्मणः । भ० १ श० ७ उ० । मा घर्धारित्येवं
प्रवृत्तिर्यस्यासौ माहनः । सूत्र० २ अ० २ अ० । उत्तरगुणमू-
लगुणवति संयते, स्था० ५ डा० २ उ० । मा हन इति परं प्र-
त्याचक्ष्णान् स्वयं हनननिवृत्ते मूलगुणधरे, स्था० ३ डा० १
उ० । माघी, आचा० १ अ० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० । आनु० ।
जीवहिंसानिषेधकारिण दश० ५ तत्त्व । सूत्र० । हि-
जातो, सूत्र० १ अ० १ अ० ३ उ० । मुनौ, सूत्र० १
अ० २ अ० २ उ० । भ० । सूत्र० । नार्थकृति " माहणेण
मईमया " (१ गाथा) सूत्र० १ अ० ११ अ० । दश० ।
भ० । नि० चू० । औ० । स्वयं हनननिवृत्तत्वात्परं प्रति मा
हनेति वार्दिनमुपलक्षणत्वादय मूलगुणकृ इति भावः । आ-
षके, माहनः श्रावकः । भ० २ श० ५ उ० । आ० चू० ।
आचा० । आ० म० । न० । औ० । (कि ब्राह्मण्यम्, के शि-
ष्टाः इति ' आगम ' शब्दे द्वितीयभागे ५६ पृष्ठे गतम्) आ-
हणस्त्रियाम्, स्त्री० । " धिग्ब्राह्मणीधेवाऽभायि, या जीवति
मृता इव । धन्या मन्ये जनैश्शुद्धी, पतिलक्षेऽप्यनिन्दित ॥ १ ॥ "
स्था० ५ डा० १ उ० ।

माहणकुण्डगाम-ब्राह्मणकुण्डगाम-पुं० । मगधदेशे खनाम-

स्थितं ग्रामे, आ० चू० १ अ० । कल्प० । आचा० ।

माहणकुल-ब्राह्मणकुल-न० । ब्राह्मणसन्ताने, कल्प० १ अ-
धि० २ क्षण ।

माहणगाम-ब्राह्मणग्राम-पुं० । ब्राह्मणकुण्डग्रामे, कल्प० १
अधि० ६ क्षण ।

माहणऽज्जभयण-ब्राह्मणाध्ययन-पुं० । कौशाम्ब्यां बृहस्पति-
दत्तनामके पुत्रे, स्था० १० डा० । (कौशाम्ब्यां बृहस्पतिदत्त
नामा ब्राह्मणः, तद्वृत्तम्-कर्मविधागदसा शब्दे तृतीयभागे
३४४ पृष्ठे गतम्)

माहणपुत्र-ब्राह्मणपुत्र-पुं० । ब्राह्मणसन्ताने, स्था० ६ डा० ।

माहणवशिष्टभाय-ब्राह्मणवशिष्टन्याय-पुं० । ब्राह्मण आयातो
वशिष्टोऽप्यायात इति सामान्यग्रहणेन विशेषस्यापि ग्रहणे
सत्यपि पृथगुपन्यासार्थके लोकन्याये, आ० म० १ अ० ।

माहणमन्थ-ब्राह्मणशास्त्र-न० । ब्राह्मणसम्बन्धिनि शास्त्रे, हा०
१ अ० ५ अ० ।

माहणी-ब्राह्मणी-स्त्री० । ब्राह्मणस्त्रियाम्, उत्त० ४ अ० ।
आ० म० ।

माहण-पुं० न० । माहन्य-न० । वाद्यर्थ-वचनाद्याः ॥ ८ । ३३ ॥
इति पुंस्त्वं वा । माहणं । माहणो । प्रा० । अद्भुतायां शक्तौ,
व्य० १ उ० । महानुभावतायाम्, उत्त० २ अ० । हा० । दर्श० ।

माहमाला-माघमाला-स्त्री० । माघमासे मालापूजायाम्, जी० ० ।

कुग्गाहुच्छादयमुह-विवेयपमरा गंसति एवं ऽन्ने ।

णो माहमाल जुत्ता, सिद्धं जे जेण पडिमिद्धा ॥ ४३ ॥

कुग्गाहेण-दुष्टाभिप्रायेण, उच्छादितः-अपनीतः, शुभ-प्र-
शस्त्रो, विवेकप्रसरः-कृत्यानुष्ठानविभागो येषां ते रसन्ति-
जल्पन्ति । एवम-वन्त्यमाणप्रकारेण, अन्य-अपरे । तद्ब्राह्म-
(नो)-नैव, माघमाला प्रतीता, युक्ता-संगता । किमिनीत्याह-
सिद्धान्ते-आगम यस्मात्प्रतिपिद्धा-निर्वातेति गाथार्थः ।
तमेव निषेधं दर्शयितुं पराभिप्रायेण

किंचिदने गाथार्द्धमाह-

लोड्यतिन्धेमुं एहा-गदागइच्चाइवयउ.....

लौकिकतीर्थेषु-पराभिमतपुण्यक्षेत्रेषु, अनुस्यारोऽत्र पूर्वेषु,
ज्ञानदानाप्रत्यादिवचः, आदिशब्दान संक्रान्तिग्रहः । तत्र ज्ञा-
ने-तर्तीयेषु जलार्दिना, दान तु तत्सम्मतक्षेत्रं द्रव्यादिवतर-
णे न कार्यामृतं प्रकमाद दृश्यम् श्रावकाणाम्, अथर्माभिप्रा-
यः-यत् किमपि लौकिकीर्थमाथे विधीयते पूर्वोक्तं तच्छ्रावकैः क-
र्तुं न युज्यते । माघमालामपि ते आदिशब्दाद गृह्णन्ति इति भावः ।

अत्रोत्तरगार्हसाक्षां किंचिदधिका गाथां

पराभिमतयुक्तीर्माहतामाह-

.....बं नो ।

जं जं लोए कीइ, तं तं जइ सव्वमकजं ॥ ४४ ॥

नो जत्ता रहभमणं, उववासो देवभवरणपूयाऽऽइ ।

मा कुणह मया तुम्हा, लोए किज्जंति जुत्तीतो ॥ ४५ ॥

तत्-पराङ्कं नेति निषेधः । यद्यल्लोके-परदर्शने क्रियते
तत् तत् यदि सर्वेषां-समस्तम्, अकार्यं तत्तत्स्मा-
त्, यावाऽपि-विशिष्टमहिमा, रथभ्रमणं-जनस्यन्दनभ्र-

मणम, आदिशब्दान्प्रतिमापेक्षणाविग्रहः । मेति निषेधे, कुरुत--विधत्त, कर्मपठे तु सर्वत्र स्वयं संबन्धनीयम् । सदा-सर्वदा (तुम्हे स्ति) यूयम् । कस्मात् लोके-परमते क्रियन्ते-विधीयन्ते युक्तिः कारणादिति गाथार्थः ।

परमात्मादनपुत्रं स्वपत्न्य पुष्टिमाह-

एयं पि जुज्जइ चिय, जइ सक्का, वारियं भवेज्ज इमं ।

ममइए वारितारां, अंतगयं जतो भणियं ॥ ४६ ॥

एतदापि--भवदुक्तमापि न केवलं मदुक्तम्, युज्यत एव-घ-
टन एव, यदि साक्षात्प्रकटम्, वारितम्--निषिद्धम्, भवेत्
इदम्-मालारोपणं, "माघमाला न क्रियते" इति, स्वमत्या-नि-
जाभिप्रायेण, वारयताम्-प्रतिषेधं कुर्वताम्, अन्तगयोऽप्यप्र-
कृतिविशेषलक्षणो भवतांति गम्यन्ते, यस्माद्भूतं शतक-
कर्मग्रन्थ इति शेष इति गाथार्थः ।

तदवाह--

पाणिवहाईनिराओ, जिणपूयामोक्खमग्गदिग्घयरो ।

अज्जइ अंतगयं, ग लहइ जेणिच्छियं लाभं ॥ ४७ ॥

प्राणवधादिनिरातो-जीवव्यापादनसक्त, आदिग्रहणात् मृ-
पावादादिग्रहः, जिनपूजा सर्वज्ञाभ्यर्चनम्, मोक्षमार्गो यथा-
वस्थितशुद्धप्ररूपणादलक्षणः, तयोर्विघ्नकरो-भञ्जकः, अजय-
ति-स्वीकरोति अन्तगयकर्म विशेषितस्यैव फलमाह-नो नि-
षेधे, लभते-प्राप्नोति, येन कर्मणोपाजितेन इच्छितम्-आ-
लभते, लाभस-धनधान्यादिकम् । अयमभिप्रायः-इयं माघ-
माला-जिनपूजा न भवति, भवति वा ? यदि न भवति ततो
ऽनिर्देशः, वारयतापि यूयम्, भवति चेत् ततो निश्चितं मङ्ग-
लित फलं भवति हृदादागच्छति । इति गाथार्थः ।

अत्रापि जीवापदेशमाह-

मा मा तुमं णिवारसु, पूयं र जीव ! जिणवर्गिदारो ।

जइ मयलसोक्खवल्लीं गमप्पणो महनि उल्लामं ॥ ४८ ॥

मा मेति-अत्यादरकरणार्थः, वीप्सामनिर्देशो निषेधार्थः, त्वम्-
भवान्, निवारय निषेधय, पूजाम-सपर्या, र जीवत्यामन्त्रणं,
जिनवर्गन्तराणाम्-सर्वज्ञप्रतिपत्तीनाम्, यदीति स्वाभिप्रायस्-
चकार्थः, सकलसौख्यवल्लीनां-समस्तसातलतानामात्मनो-
जीवस्य-महानि-याङ्कुलम्, उल्लामम्-वृद्धिम् । इति गाथार्थः ।

तथा कोऽयं तवार्भिनियेशो यद्वत् लौकिकं न क्रियते अ-
विच्छेदं तदपि विधीयते इति दर्शयन् विशेषावश्यकोक्तां गा-
थामाह-

जं अन्धआं अभिणं, अण्णुत्था महओ वि तह चेव ।

तांभि पओसां मोहो, विससतो जिणमयठियारो ॥ ४९ ॥

यत्-किमापि अनवधारितरूपम्, अर्थतः सिद्धयेन अभिन्नम्
व्यातिरिक्तोचितम्, अन्वर्थान्-युक्ताभिधेयात्, शब्दतोऽपि व-
चनतोऽपि, तथा चैवाभिधेयं च तस्मिन् शब्दार्थभिन्ने
जिनवचनमाश्रित्य प्रहेषो-मत्सरो, मोहो मूढतेयं विशेषतः
आदरेण जिनमतास्थितानाम्-सर्वज्ञागमस्थितानाम्, यथा-
" पञ्चैतानि पवित्राणि, सर्वेषां धर्मचारिणाम् । अहिंसा स-
त्यमस्तेयं, त्यागो मेथुनवर्जनम्" ॥ १ ॥ इत्यादिषु । इति गाथार्थः ।

सूत्रैरेव संसंख्यां गाथामाह-

किं वाऽणुमयं हरिभ-दसुरिणो किं वि लोइयं जेण ।

भणियं विस्मद्वुरो, विहिमागमलोगनीइए ॥ ५० ॥

'किं वा' अभ्युच्चये, अनुमतम्-सम्मतम्, हरिभद्रे-गवश्य-
कादिवृत्तिकर्तुः, किमाप-तन्मयतोर्थस्नानादिक, लौकिकम्-
लोकाचोर्गणं, यस्माद्भूतं-प्रतिपादितं विश्वस्थापनं-विश्व-
स्थापनपञ्चाशके । किं भणितं तदाह-(विहिमागमलोगनीइए
स्ति) विधानं वक्तव्य-आभिधेयं, आगमनीत्या-लोकनीत्या
वा । इति गाथार्थः ।

यद्यत्र लोकग्रहणं ततः किमित्याह-

लोयग्गहणाउ मिरिअभय-सुरिहिं जं तन्थ वक्खवायं ।

अविरुद्धं लोइयमवि, कीरइ पामायकरणाई ॥ ५१ ॥

लोकग्रहणात्-लोकशब्दप्रतिपादनात्, श्रीअभयदेवस्मृ-
तिभिः-भगवत्यादिशास्त्रवृत्तकारिभिः, तत्र-विश्वस्थाप-
नपञ्चाशकवृत्तो, व्याख्यानम्-विवृतम् । किं तदित्याह-
अविरुद्धम्-अदृश्यम्, लौकिकमापि-इतद्दर्शनसत्कर्मपि
सकलमेवेत्यापशब्दार्थः । क्रियते-विधीयते, प्रासादकरणादि-
श्रीवत्सादिप्रासादविधानाद, आदिशब्दान्-शर्णाविरुद्धपरि,
ग्रहः । इदमत्र हृदयम्-सकललौकिककर्तृजदेवकुले वास्तुवि-
द्योक्तप्रासादादिः कार्यते सोऽस्माकमापि देवसदनं विधीयते
न तत्र मिथ्यात्वम्, मालार्पायमस्माभिर्गस्मिन् आदिशब्दे जि-
प्यते, अतोऽनवद्या । इति गाथार्थः । समामोऽयं माघमाला
प्रतिपादकः सप्तमोऽधिकारः । जीवा ७ अधि ० ।

माहविआ-माधविका-स्त्री ० । माधवलतायाम्, " अइमुत्तो
माहविआ " पाइ ० ना ० २५६ गाथा ।

माहमिणारो-माघस्नान-त ० । माघमासे स्नाननियमे, यद्दिन-
तः प्राग्भ्यं शैवा माघस्नानं कुर्वते तद्दिनत एवारभ्य केचन
आद्धा अपि स्वगृहे उष्णादकादिना स्नान्वा जिनधाम्नि गत्वा
जिनपूजां कुर्वन्ति, मासप्रान्ते जिनभक्त्यर्थं रात्रिजागरणं
मोदकादिलम्भनिकामपि कुर्वन्ति, माघस्नानमिदमुच्यते, तत्क-
रणं च मिथ्यात्वं स्यादित्युक्त्वा केचन एतत्कृत्यं निषेधय-
न्तः सन्ति, तत्प्रमाणमप्रमाण वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्-माघमासे
यावदुष्णादकादिना स्नानकरणं पूजाकरणं तत्प्रान्ते रात्रिजा-
गरणं लम्भनिकादिकरणं च न युक्तिमत्प्रतिभाति प्रसङ्गदो-
षादिभयादनार्चार्णन्वादिति । ३०४ प्र ० । सप्त ० ३ उल्ला ० ।

माहुरयण-देशो-वस्त्रे, दे ० ना ० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

माहिंद-माहन्द्र-पुं ० । चतुर्थेदयलोके, तदिन्द्रे च । स ० ७०
सम ० । आ ० चू ० । प्रव ० । स्था ० । जे ० । प्रश्न ० । अहोरात्रस्य
त्रिंशत्तमे मुहूर्ते, स ० ३० सम ० । जे ० । ज्यो ० । विशेष ० । च ०
प्र ० । अनु ० । उत्तराहाणां माहन्द्रकल्पस्येन्द्रे, स्था ० २ ठा ० ३
उ ० । अनु ० ।

माहिल-देशी-महिषीपाले, दे ० ना ० ६ वर्ग १३० गाथा ।

माहिवाअ-देशी-शिशिरयाते, दे ० ना ० ६ वर्ग १३१ गाथा ।

माही-माधी-स्त्री ० । मघानक्षत्रे भवा पूर्णिमा माधी । मघानक्ष-
त्रभावित्याममायाम्, पूर्णिमायां च । स ० प्र ० १० पाहु ० जे ० ।

माहु-माहु-अव्य ० । यस्मादर्थे, नि ० चू ० १ उ ० ।

माहुर-देशी-शाके, दे ० ना ० ६ वर्ग १३० गाथा ।

माहुरक-माधुरक-पुं ० । अनस्तस्ये, आ ० स ० १ अ ० ।

माहुर्यविहि-माधुर्यविधि-पुं० । अनम्लरसं, उपा० । ('माहुर्यविहिपरिमाणं करेद' इत्यादिना 'आणद' शब्दे द्वितीय-भागे ११० पृष्ठ सूत्रितम्) (माहुर्य ति) अनम्लरसानि शा-लनकानि । उपा० १ अ० ।

माहुरवायणा-माधुरवाचना-स्त्री० । मधुराजातायां वाचना-याम्, उपातिष्करगडकार्तिरक्लमृत्राणां माधुरी वाचना । ज्यो० २ पादु० ।

माहुराहार-माधुराहार-पुं० । मधुरायाः परिभोग्ये तन्ममा-सन्न देशे, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

माहुरी-माधुरी-स्त्री० । मधुरापुरीसङ्घटितव्यान् इयं वाचना माधुरीन्याभिर्यायते । मधुरापुरीजातायां वाचनायाम्, न० । सा च तत्कालयुगप्रधानानां स्कन्दिताचार्याणामभिमतान्तेव चार्थतः शिष्यवृद्धि प्रापिता इति तदनुयोगात्तेषामा-चार्याणां संबन्धाति व्यपदिश्यते । न० । ('स्यंदिल' शब्दे तृतीयभागे ६६८ पृष्ठे अत्र मतान्तरं निरूपितम्)

माहुरलिंग-मातुलिङ्ग-न० । वितस्ति वसति-भगत-कानर-मातुलिङ्गे हः ॥ ८ । १ । २१४ ॥ इति तकारस्य हकारः । वी-जपूरं, प्रा० १ पाद ।

माहे(हि)दज्ज-माहेन्द्रध्वज-पुं० । माहेन्द्रा इत्यतिमहान्तः समयभाषया, ते च ते ध्वजाश्चानि । अथवा-माहेन्द्रस्य श-बादेध्वजा माहेन्द्रध्वजाः । महत्सु ध्वजेषु, इन्द्रध्वजादिषु, प्रव० २६६ द्वार ।

माहमरजाया माहेश्वरजाया-स्त्री० । मायायाम्, अने० ।

माहमरी-माहेश्वरी-स्त्री० । महत्या ईश्वर्या कृतेति माहेश्वरी । त्रिपृष्ठाचलाख्यबलदेववासुदेवनिर्वाशनायां स्वनामख्याता-यां पुर्याम्, यत्र चञ्चलमना बौद्धानां जयोऽकारि । आ० म० १ अ० । आ० चू० । पञ्चा० । आ० क० । प्रज्ञा० । ब्रा-ह्म्यादिर्लिपिभेदे, स० १८८ सम० ।

मि-मि-अध्य० । मादेव, आ० म० १ अ० । मीति वाक्या-लेकार, आ० म० १ अ० । गे गे मि अस्मि अमह मरुह मं ममं मिमं अहं अमा ॥ ८ । ३ । १३० ॥ इत्यमा सह अस्मदो मि-आदेशः । माम-इत्यर्थे, प्रा० ३ पाद । नि० चू० ।

मिअ-मित-न० । परावर्तने कर्तव्यः परेण वा कचित् पृष्टस्या-क्षरसंख्यया पदसंख्यया वा परिच्छिन्ने, आ० म० १ अ० । तुच्छं, " मिअं तुच्छं " पाद० ना० २६४ गाथा ।
मृग-पुं० । हरिणे, ' मृग इव ' तनुर्वर्मास्त्वादितज्जर्मयुक्ते, स्था० ४ टा० २ उ० ।

मिअक-मृगाङ्क-पुं० । मरुण-मृगाङ्क-मृगु-शृङ्ग-धृष्टे वा ॥ ८ । १ । १३० ॥ इति ऋत इत्यम् । मिअङ्का । प्रा० । चन्द्रे, प० व० १ द्वार ।

मिअंग-मृदङ्ग-पुं० । इदृता वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नन्-के ॥ ८ । १ । १३७ ॥ इति ऋत इकारोकार्गो । मिअंगा । पत्ते-मुहंगो । वाद्यभेदे, प्रा० । (' मुहंग ' शब्दे व्याख्यास्यते)

मिअगंध मृगगन्ध-पुं० । सुयमसुयमाकालभार्यानि, ज० ४ वत्त० ।

मिअमिर-मृगाशिरम्-न० । नक्षत्रभेदे, अभिजितमादि कृत्वा द्वादशं नक्षत्रं मृगाशिरः । ज० ७ वत्त० ।

मिअवर्ह-मृगावती-स्त्री० । प्रथमबलदेववासुदेवमातरि, आ-व० १ अ० ।

मिउ-मृदु-त्रि० । प्रतनुपरिणामं, वृ० १ उ० । बहिर्वृत्त्या धिनयवति, उक्त० २७ अ० । कोमले, न० । स्था० । विशदे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । ग० । मनोश्च, ग० । ज० । अस्तब्धे, ध० ३ अधि० । सुकुमारं, श्री० । अककेशं, त० । जी० । उ-क्त० । स्पृश्ये, तिनिसलतादिगतो मृदु । कर्म० १ कर्म० ।

मिउकम्म-मृदुकर्मन्-न० । मृदुसंज्ञकनक्षत्रेषु करणीये कार्ये, " अणुगहा र्वर्हं चेष, चित्ता मिअसिरं तथा । मिउनेयाणि चत्तारि, मिउकम्मं तेषु कार्ये ॥ १ ॥ " दश० १ अ० ।

मिउकालुणिया-मृदुकारुणिका-स्त्री० । श्रोतुर्हृदयमार्दवजन-नामृही चास्यां कारुणिकी च कारुण्यवती मृदुकारुणिकी । पुत्रादिवियोगदुःखदुःखितमात्रादिदुःखकारुण्यरसगर्भप्रलाप-प्रधानायां विकथायाम्, स्था० ७ टा० । ग० ।

मिउकुंडलकुंचियंकम-मृदुकुण्डलकुञ्चितकेश-त्रि० । मृदवः कुण्डलमिव दर्भादिकुण्डलकमिव कुञ्चिताश्च केशा यस्य स तथा । आभुजकेशवति, भ० १४ श० ।

मिउणाम-मृदुनामन्-न० । स्पर्शनामभेदे, यदुदयाज्जन्तुशरी-र हस्रुतादिवन्मृदु भवति तन्मृदुनाम् । कर्म० १ कर्म० ।

मिउपिंड-मृत्पिण्ड-पुं० । मृत्तिकापिण्डे, पञ्चा० १ विद्य० ।

मिउमदवसंपपम-मृदुमादेवमसंपन्न-पुं० । मृदु-मनोज्ञं-परिणाम-सुखावहमिति भावः यन्मादेवं तेन सम्पन्नाः । कपटमादेवा-नुपेतपु, त० । कल्प० । ग० ।

मिउमसुरग-मृदुमसुरक-पुं० । आस्तरणविशेषे, कल्प० १ अ-धि० ३ क्षण ।

मिउविमय-मृदुविशद-त्रि० । कोमलविशदगुणयुक्तेषु, " मिउ-चिसयपमन्थलक्खणसेवेल्लियग्गासरयाउ " मृदवः-कोमलाः, विशदा-निर्मला, प्रशस्तानि-शोभनानि अस्फुटितत्वप्र-भूर्तानि लक्षणानि येषां ते प्रशस्तलक्षणाः, सेवेल्लितं संवृत्त-मग्रे येषां शिखरकङ्करणात् ते सेवोज्जितायाः, शिगेजाः केशा यास्यां ता । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

मिजा-मिज्जा-स्त्री० । आस्थिमध्यवर्तिनि धात्री, ज्ञा० १ ध्रु० ४ अ० । श्री० । ग० । योजे, स्था० १० टा० ।

मिजिया-मिज्जिका-स्त्री० । श्रीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

मिट-मिएट-पुं० । अकामनिजराशब्दे उक्ते स्वनामख्याते पुरु-षे, आ० म० १ अ० ।

मिह-मह-न० । लिङ्ग, ध० ३ अधि० । मेघे, स्था० ४ टा० १ उ० । होस्तपके इति संभाव्यते । आ० क० ४ अ० ।

मिहमुह-मराडुमुख-न० । यमर्दाग्रधनुशुपुंग, दश० ४ तत्त्व ।

मिहिया-देशी० । गङ्गाकायाम्, " मिहियाओ अचिलाओ " पाद० ना० २६६ गाथा ।

मिहियमुह मोहकमुख पुं० । स्वनामख्याते अनार्यदेशे, प्रव० २५४ द्वार । भ० । स्वनामख्याते ससिवेशे, यत्र पीरस्वामि-

नो गेगातङ्काः प्रादुर्भूताः । यत्र च रेवती आत्रिका अवान्सी-
न् । आ० म० १ अ० ।

मिग (य)-मृग-पुं० । बालशिक्षके, व्य० ३ उ० । आरगयपशौ,
मूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । अज्ञानिनि, मूत्र० १ ध्रु० १ अ०
२ उ० । दर्श० । दश० । विपा० । औ० ।

मिगकोङ्क-मृगकोष्ठक-न० । यमदग्निऋषिभ्यश्चपुंर, आ०
म० १ अ० ।

मिगचरिया-मृगचर्या-स्त्री० । मृगभोजनपानविधौ, उत्त०
१६ अ० ।

मिगजभय-मृगध्वज-पुं० । मृगालेख्यरूपोपेते ध्वजे, रा० ।

मिगतएहा-मृगसृज्णा-स्त्री० । जलभ्रान्ता, अष्ट० ७ अष्ट० ।

मिगमण-मृगमनस्-त्रि० । भोगे, स्था० ४ टा० २ उ० ।

मिगलुद्वय-मृगलुब्धक-त्रि० । मृगानेव मारयन्वा भुजानेषु
यानप्रस्थेषु, औ० । त्रि० ।

मिगरहिय-मृगरहित-त्रि० । मृगध्वेन रहितो मृगरहितः ।
गीतार्थावस्थे, दर्श० ४ तत्त्व ।

मिगलोयणा-मृगलोचना-स्त्री० । राजीमन्याः स्वनामख्या-
तायां सख्याम्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मिगवण-मृगवन-न० । वीतभयनगरस्य ब्राह्मणाने, म० १३
श्र० ६ उ० । रा० ।

मिगवालुंकी-मृगवालुङ्की-स्त्री० । लोकप्रसिद्धे वालुङ्कीनि-
प्रतीने वनस्पतेः, कटुकस्मत्वात्कृष्णालेण्याया गतस्मदश आ-
स्यादः । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

मिगममान-मृगममान-त्रि० । मृगसहशे, व्य० २ उ० ।

मिगमिर मृगमिरम्-न० । सामदेवत्ये त्रितारं नक्षत्रभेदे,
चं० प्र० १ पाद० । म० प्र० । ज्यो० । अनु० । म० ।

मिगर्मामिडवली मृगशीर्षिवली-स्त्री० । मृगपशोः शीर्षपुद्गला-
ना दीर्घरूपायां श्रेणा, जं० ५ वल० ।

मिगावई-मृगावती-स्त्री० । कौशाख्यां नगर्यां सहस्रानीकस्य
रात्रपुत्रशतानीकमायीयां चेटकगजदुहितरि उदयनगर-
जमातरि, भ० २ श० ४ उ० । आव० । आ० चृ० । आ० म० ।

जम्बुद्वीप इह द्वीपः, पोतवल्लवणोद्धा ।

कृपस्तम्भो यत्र मेरु-गङ्गा सितपटः पुनः ॥ १ ॥

तत्रास्ति भरतक्षेत्रं, बहुधाऽन्यमनोऽयम् ।

आश्चर्यं खात्रपातेऽस्मि-शिवानं च न कुत्रचिन् ॥ २ ॥

श्रीसंकर्तानं कतामे, तत्र सांकृतपत्तनम् ।

सदाचारपरां यत्र, ज्योतिश्चक्रायते जनः ॥ ३ ॥

तत्र चैशानकाणेऽस्ति, मेदिनीमुकुटोपमम् ।

मृगप्रियस्य यत्तस्या-यतने शिखराद्भवम् ॥ ४ ॥

स च सप्रातिहार्योऽस्ति, यत्तस्तत्तद्भवद्भयः ।

यपे यपे चित्रयित्वा, क्रियते समहान्महः ॥ ५ ॥

चित्रतश्च सदा ते स, हान्त चित्रकरं नरम् ।

चिद्यते चक्षुः तल्लोक-मार्गमारभतेतगम् ॥ ६ ॥

ततश्चित्रकराः सर्वे, प्राक्कमन्त पलायितुम् ।

न कान्दिशोकः का वा स्था-तृणान्तेन कटाक्षितः ॥ ७ ॥

राज्ञा ज्ञानं पलाय्यते, यदि यास्यन्ति चित्रकाः ।

यत्तो रत्नोवर्दीर्घ्यालु-भोव्ययं तद्वधाय नः ॥ ८ ॥

प्रतिभूः संकलाबद्धा, श्रेणिश्चित्रकृतां कृता ।

कवलालीच यत्तस्य, क्रमग्राह्या महीभृता ॥ ९ ॥

लेखयित्वाऽथ तन्नाम, पत्रागयक्षेपयद् घटे ।

प्रत्यब्धं नाम नियोति, यस्य चित्रयोऽथ तेन सः ॥ १० ॥

गयं च सति कौशाख्या-श्चित्रं शिलितुमागमत् ।

चित्ररुहाकर्कश्चित्र-कृतां पुर्ययिरेवितः ॥ ११ ॥

वसंस्तत्र स चित्राणि, चित्रकर्माणि शिलितः ।

तस्यासीन्मित्रमेकश्च, स्थविरीपुत्रचित्रकः ॥ १२ ॥

स्थविरीमुतनामाद्, वर्षे तस्मिन् पत्रकम् ।

कुम्भतो निरगादागा-ल्लग्नः पितृपतेरिव ॥ १३ ॥

स्थविरी सा तदाकर्ण्य, तत्कण्ठेकटुकं वचः ।

रुग्द रुग्दयन्ती च, रुग्दसी अपि दैन्यतः ॥ १४ ॥

किं ममाशालतां देव !, कुठारेणैव कन्तास ।

सूनुर्ममैक एवायं, मृतेऽस्मिन् का गतिर्मम ॥ १५ ॥

रुदन्ती बिलपन्ती च, ध्रुत्वा तां मित्रवत्सलः ।

कौशाख्याचित्रकः स्माह मातमीऽकन्तुदं रुदः ॥ १६ ॥

माऽतः कानरतां कार्षी-धौतां धारयाऽधुना ।

चित्रयित्याम्यह यत्त, रत्नस्यामि मुते तव ॥ १७ ॥

तमपे स्थविरी भद्र !, स त्वं पुत्रोऽसि किं मम ।

उद्धाटये वा पिभये वा, नेत्रयोः पुत्र ! किं द्वयोः ॥ १८ ॥

स ऊचे सत्यमेवैत-न्मातः किन्तु निशम्यताम् ।

निजप्राणैः परप्राणां-स्त्रायन्ते पौरुषं हि तत् ॥ १९ ॥

परिधायान्ऽशुकं धौते कृतपट्टतपाः शुचिः ।

पटप्रान्तनाष्टपुटे-नावेष्ट्य मुखकोटरम् ॥ २० ॥

मुगान्धपयसा स्नात्रे, विधाय कलशेनैवः ।

वर्णकान् वर्णकस्थाना-स्यकार्पात्कृत्रिका नवाः ॥ २१ ॥

सोऽथ यत्त प्रयत्नेन, चित्रयामास चित्रकृत् ।

भक्त्या कुर्वन् जिनस्यैव, मगहन चन्दनादिभिः ॥ २२ ॥

चित्रं निर्माय निःशेषं, यत्तमत्तमयत्ततः ।

तुताप सोऽपि तद्भक्त्या, भक्तिग्राह्या हि देवताः ॥ २३ ॥

यत्तस्ते स्माह तुष्टोऽहं, तद् वरं वृणु सोऽवदत् ।

वरंऽयमेव मे देव !, मा वर्धाः कञ्चनाप्यतः ॥ २४ ॥

यत्तस्ते पुनरग्यास्य-न्मिदमेतद्भवाद्दिग ।

परांपकारमारुचं, स्वस्मै याचस्व किञ्चन ॥ २५ ॥

सोऽवदंश्च ! यस्यांश-मापं पश्यामि देहितः ।

तस्यानुरूपरूपस्य, चित्रं स्यात्प्रमितिर्मम ॥ २६ ॥

एवमास्त्विति यत्तोक्ते, ज्ञाने राज्ञा स सत्कृतः ।

ततो लब्धवरो ह्यष्टः, कौशाख्यानगरीमगान् ॥ २७ ॥

शतानीको नृपस्तत्र, चित्रमत्र जगत्त्रये ।

विस्तृतं यच्चशश्लवं, बद्धं गुणगुणैरपि ॥ २८ ॥

आसीन्मृगावती तस्य, राज्ञा राज्ञा शिरोमणिः ।

लावण्यकूपं यद्रेष, कीडातं स्मरददुरः ॥ २९ ॥

अथान्यत्रा सभासीनः, पृच्छन्ति स्म नरेश्वरः ।

किं मे नास्त्यास्ति चान्यथा-मेतद् दृत ! निवेदय ॥ ३० ॥

दूतेन भागितं देव !, नास्ति चित्रमभा तव ।

तदेव पर्षाच्चित्राया-ऽऽदिश्चित्रकरगान्पुः ॥ ३१ ॥

चित्रकर्तुः सभा बाह्या, सर्वेभोगेन चित्रिता ।

देवानां मनसा कार्य-मिच्छिवाचा महीभुजास ॥ ३२ ॥
तस्य चित्रकृतो यत्त-पार्श्वप्राप्तवर्गस्य तु ।
नृपस्यान्तःपुराङ्गाडा-स्थाने चित्रार्थमर्पितम् ॥ ३३ ॥
तेन चित्रकृता तत्र, कर्वाचिज्जालिकान्तरे ।
मृगावत्याः पदाङ्गुष्ठः, कर्थाचिञ्चरवर्ग्यत ॥ ३४ ॥
ततस्तदनुसारेण, वक्ष्या रूपे विनिर्मिते ।
मर्यादिविन्दुः, पपातोर्गैः, तस्योन्मील्यतां दृशौ ॥ ३५ ॥
उत्सारिताऽपि तेनाऽसौ, पातं पुन्यान्पपात सः ।
पश्चात्तेनान्यनैव, भाव्यमत्रेति निश्चितम् ॥ ३६ ॥
अथ चित्रसभा पश्य-नृपस्नेहेशमागतः ।
ददर्श विन्दुमूर्च्छं, देव्या रूपेऽकुपत्ततः ॥ ३७ ॥
नृनमतेन मद्राक्षी, धरितीति रुपा नृपः ।
तं वध्यमादिशश्चित्र-करं प्रोद्धो हि दुर्द्धरः ॥ ३८ ॥
अथोचुश्चित्रकाः क्षमापे, देवाऽयं वरलब्धिकः ।
दोषासङ्गोऽपि नास्त्यस्य, ततो दिनपतेरिव ॥ ३९ ॥
अथास्यादर्शि कुञ्जास्यं, गङ्गा तं सोऽलिम्बततः ।
तथापि तर्जन्यङ्गुष्ठौ, हृदयामास तस्य गट ॥ ४० ॥
सोऽपि तस्यैव यत्तस्य, गत्वाऽग्रेऽनशनोऽपतत् ।
यत्तणेच चित्रयस्त्व-मिदानीं वामपाणिना ॥ ४१ ॥
सोऽथ द्वेपी शतानीके, तद्वीर्यरूपमालिखत् ।
तत्प्रद्योतनेन्द्रस्य, गत्वाऽवन्तीमदर्शयत् ॥ ४२ ॥
तां तेन विदितां ज्ञात्वा, तदर्शी तस्य भूपतिः ।
प्रेर्याहृतं स्मरतीति हि, कृत्याकृत्ये विदन्ति किम् ? ॥ ४३ ॥
सोऽपि निर्भर्त्स्य तं दूतं, निरसार्पिन्मयीमुखम् ।
प्रियापरिभवं सोढुं, रङ्गोऽपि क्षमते न हि ॥ ४४ ॥
प्रद्योतोऽप्यागतं वीक्ष्य, दूतं नृनमगडितम् ।
अमर्षणस्तत्क्षणात्, सर्वोघ्रणाभ्यपणयत् ॥ ४५ ॥
शतानीकोऽपि तं ज्ञात्वा, मृतो भीत्याऽतिस्मरतः ।
कातरगेऽपि हि शूरः स्या-जानु शूरोऽपि कातरः ॥ ४६ ॥
मृगावत्या महासत्या, रक्षितुं शीलमात्मनः ।
बुद्धिं कृत्वा ततो दूतं-नोच्यताऽवन्ति भूपतिः ॥ ४७ ॥
एष्याम्यहं तवोपान्तं, परं बालो ममार्गभिः ।
वाधिष्यन्त स ऊचे तां, दृष्ट्वा मां कोऽस्य वाधिना ॥ ४८ ॥
सा स्माहोच्छ्वाशिकं सपौ, योजनानां शतेऽभिषक् ।
ततो निर्मापयाऽत्र त्वं, वस्त्रं वस्त्रं मे पुरः ॥ ४९ ॥
कारयामीति गङ्गाङ्गे, देव्युचं पुनरुच्यद् ।
अचन्यार्मिप्रकाः साध्य-स्तन्नाभिः कियतामयम् ॥ ५० ॥
चतुर्दश नृपास्तस्य, स्वार्धानाः सयलाम्नतः ।
उपकाशास्यवन्तीत-स्तं परंपर्या धृताः ॥ ५१ ॥
इष्टिक्वन्तैः समानाथ्य, प्राकारस्तत्र कारितः ।
तृणैः कर्णैः पूरयित्वा, रोधसर्जाकृता पुरी ॥ ५२ ॥
सिद्धसाध्या प्रद्योतस्य, सा विसर्वादता ततः ।
दध्यौ चावति चेद्द्वारः, स्वामी तत्प्रवजाभ्यहम् ॥ ५३ ॥
प्रद्योतश्च चिलन्तोऽस्था-धायन्तार्वाजनार्थपः ।
श्रीवीरः समवासापी-डैरं शान्तं जलेऽग्नवत् ॥ ५४ ॥
श्रीवीरो धर्ममाचख्यौ, प्रतिबुद्धो बहुर्जनः ।
मृगावती च प्रद्योतं, पृच्छति स्म व्रतार्थिनी ॥ ५५ ॥
सोऽपि तस्यां सभायान्तां, लज्जमानोऽन्वमन्यत ।
साऽथ पुत्रमुदयने, तस्य न्यासमिधार्पयत् ॥ ५६ ॥

श्रीवीरपद्महस्तेन, प्रवव्राज मृगावती ।
अष्टावङ्गारवत्याद्याः, प्रद्योतस्य च वल्लभाः ॥ ५७ ॥
आ० क० १ अ० । ति० । (उपालम्भेऽप्यस्याः कथा-) स्वपु-
त्रीकामुकस्य प्रजापतेर्भार्याभूतायां पुत्र्यां प्रथमवासुदेवमात-
रि, कल्प० १ अधि० २ क्षण । आ० चू० । आ० म० । ति० ।
मिगिंद-मृगेन्द्र-पुं० । निहं, स्वनामख्याते दार्शनिके विदुषि
च । स्था० १ डा० ।
मिगी-मृगी-स्त्री० । मृगीरूपेणोपघातकारिण्यां विद्यायाम् ,
विशे० । आ० म० । कल्प० ।
मिगीपद मृगीपद-न० । समयभाषया स्त्रीगुणो भंग, नि०
चू० ४ उ० ।
मिच्छु-मृत्यु-पुं० । मसृण-मृगाङ्ग-मृत्यु-शृङ्ग-धृष्टे वा
॥ ८ । १ । १३० ॥ इति ऋत इडा । मिच्छु । मच्छू । मरणे, प्रा० ।
मिच्छ-मिथ्यात्व-न० । मिथ्याभाव, चित्तयश्नेश, स्था० ७
डा० । मिथ्यादृष्टिर्वे, पश्चा० १० विव० । भ० ।
म्लच्छ-पुं० । पारसीकादां, 'मिच्छं पांडवणे' वृ० १ उ० ३
प्रक० ।
मिच्छकार-मिथ्याकार-पुं० । मिथ्याकरणं मिथ्याकारः ।
मिथ्याक्रियायाम्, ध० ३ अधि० । कस्याश्चिन्स्त्वलितस्य
मिथ्या मदीयं दुःकृतामिति भणनं, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
ध० । पश्चा० । उपा० । आ० म० । मिथ्या चित्तयमनृतामिति
पर्यायाः । आ० म० १ अ० । ('मिच्छादुक्कड' शब्दे एतादृ-
शान् प्रादुर्कारिण्याम्)
मिच्छुज्झाण-मिथ्याध्यान-न० । मिथ्या विपर्यस्तदृष्टिं
तदध्याने मिथ्याध्यानम् । जमालिगोविन्दप्रभृतीनामिव
दुर्ध्यानं, आनु० ।
मिच्छतिग-मिथ्या(त्व)त्रिक-न० । मिथ्यादृष्टिसास्त्रादनामि-
थलक्षणे मिथ्यात्वत्वे, कर्म० ४ कर्म० ।
मिच्छुत्त-मिथ्यात्व-न० । नहस्थान् ध्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले
॥ ८ । २ । २१ ॥ इति ध्यस्थानं छ् । प्रा० । उत्त० । विपर्या-
सं, ज्ञा० १ श्रु० १२ अ० । तत्त्वार्थश्रद्धानं, आव० ५ अ० ।
अतन्वाध्यवसायरूपे विपर्यस्तावयोधे, मृत्र० १ श्रु० ३ अ० ३
उ० । कर्म० । आ० चू० । भगवद्वचनश्रद्धानं, डा० १० डा० ।
अतन्वत्त्वो, ध० ३ अधि० । विपर्यस्तश्रद्धानं, स्था० ३ डा० ३ डा० ।
संप्रति मिथ्यात्वमाह—(मिच्छं जिनधर्माद्विपर्यस्तं विपर्यस्तं ज्ञेयमिति
शेषः । अत्रायमाशयः-गगद्वेषमोहादिकलद्वारादूतं अदेवोऽपि
देवबुद्धिः । " धर्मज्ञो धर्मकर्त्ता च, सदा धर्मेपरायणः । स-
न्वाना धर्मशास्त्रार्थ-देशको गुरुकच्यते " ॥ १ ॥ इत्यादिप्रतिपा-
दितगुणलक्षणविलक्षणेऽगुणवपि गुरुबुद्धिः । कर्म० १ कर्म० ।
(त्रिविधं मिथ्यात्वम्)-
तिविहं मिच्छुत्ते पप्पत्तेति जहा-अकिरिया अविणए अणाणे।
मिथ्यात्वं विपर्यस्तश्रद्धानामिदं न विवर्जितम्, प्रयोगक्रि-
यादीनां वक्ष्यमाणतद्भूतानामसंबध्यमानत्वान्, ततोऽत्र मि-
थ्यात्वं क्रियादीनामसम्यग्रपता मिथ्यादर्शनानां भोगादजनि-
तो विपर्यासो दुष्टत्वमशोभनत्वमिति भावः । स्था० ३ डा० ३

उ० । (अकिरियाऽऽदीनां व्याख्या स्वस्थाने) षट् मिथ्या-
त्वस्थानानि । सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । उत्त० । संथा० ।

सऽतिथि ए शिबो ए कुण्ड, कयं ए वेणु एऽतिथि शिवाणां ।
सऽतिथि य मोक्षलोवाओ, छ मिच्छुत्तस्स ठाणां ॥ ५४ ॥

सम्म० ३ काण्ड । (व्याख्यातानि षडपि स्थानानि ' अण-
गतवाय ' शब्दे प्रथमभागे ४३२ पृष्ठे)

मिथ्यात्वप्रतिक्रमणम्-

मिच्छुत्तं—द्वयओ, भावओ य । तत्त द्वयओ—आग-
म—सांआगमादि य अणगविहं । भावतो पुन मिच्छुत्तमा-
हणीयकम्मोदयसमुत्थे तच्च भावासहस्राऽसम्गाद्विलिं
असुभे आयपरिणामे पण्येत्त । तं तिविहं—संसयियं, अभि-
ग्गाहितं, अणभिग्गाहितं । णिमित्तं पुण एतस्स अयोधो,
असदभिनिवेशो, संसओ वा । आ० सू० ६ अ० १६५८ गा-
थाकी टीका ।

मिथ्यात्वं च लौकिकलोकोत्तरभेदाद् द्विधा । एकैकमपि देव-
विषयगुरुविषयभेदाद् द्विविधम्, तत्र लौकिकदेवगतं—लौकिक
देवानां—हर्गिहर्गब्रह्मादीनां प्रणामपूजादिना तद्गुणगमनादिना
च तत्तद्देशप्रतिष्ठनेकविधं ज्ञेयम् । लौकिकगुरुगतमपि
लौकिकगुरुणां ब्राह्मणापत्यादीनां नमस्कृतिकरणं, तदग्रे,
पतने, तदग्रे नमः शिवायत्यादिभजनं, तत्कथाश्रवणं, तद्गुरु-
क्रियाकरणतः कथाश्रवणयहुमानकरणादिना च विविधम् २ ।
लोकोत्तरदेवगतं तु परतीर्थिकसंगृहीतजिनिवर्त्तनार्चना-
दिना इहलोकार्थं जनयात्रागमनमाननादिना च स्यात् ३ ।
लोकोत्तरगुरुगतं च पार्श्वस्थादिषु गुरुत्वबुद्ध्या वन्दनादिना
गुरुस्त्वादावैदिकफलार्थं यात्रापयाचितादिना चेत भेदच-
तुष्टयी । तदुक्तं दर्शनशुद्धिप्रकरणे—

दुविहं लोहअमिच्छुं, देवगयं गुरुगयं मुणेयत्वं ।
लोउत्तरं पि दुविहं, देवगयं गुरुगयं चेव ॥ ३५ ॥
चउभेअं मिच्छुत्तं, तिविहं तिविहण जा विवजेर ।
अहलंकं सम्मत्तं, होइ फुडे तस्स जीवस्स ॥ ३६ ॥

त्रिविधं त्रिविधेन भावनामेयमाहुः—

एअं अणतरसं, मिच्छुं मणस्सा न चित्तं करेमि ।
सयमेव सो कारउ, अणण कण च सुट्ठु कयं ॥ १ ॥
एवं धाया न भणइ, करइ अणणं च न भणइ करेहि ।
अणकयं न पसंसइ, न कुणइ सयमेव काणणं ॥ २ ॥
करस्सअभमुहंसेवा—इण्हं न य काण्वेइ अण्णं ।
अणकयं न पसंसइ, अणणं कयं न सुट्ठु कयं ॥ ३ ॥

ननु त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातमिथ्यात्वस्य मिथ्याह-
प्रिसंसर्गे कथं नानुमतिरूपमिथ्यात्वप्रसङ्ग इति चेन्न, तस्याऽ-
प्यतिचाररूपस्य वर्जनीयत्वस्यैवोक्तत्वात् । स्वकुटुम्बादिस-
म्बन्धिनो मिथ्याहो वर्जनाशक्तौ संवासानुमतिः स्यादिति
चेन्न, आरम्भणा संवासे आरम्भक्रियाया बलान्प्रसवात् सं-
वासानुमतिसंभवेऽपि मिथ्यात्वस्य भावरूपत्वेन तदसंभवा-
त् । अन्यथा संयतस्स मिथ्याहप्रतिश्रया अपि संभवेत्
तत्संवासानुमतेर्दुर्व्यवृत्तादिति दिक् । यद्यपि तत्त्ववृत्त्या
अदेवादेवैवत्वादिषुऽऽगधने एव मिथ्यात्वं तथाऽन्यै-
हिकाद्यर्थमपि यत्ताद्यागधनमुत्सर्गनस्त्याज्यमेव, परम्परया

मिथ्यात्ववृद्धिस्थिरीकरणादिप्रसङ्गेन प्रेत्य तुल्यभवाधित्वा-
पत्तेः । यतः—

अग्नेसि सत्ताणं, मिच्छुत्तं जो जणेइ मूहप्पा ।

सो तेण निमित्तंणं, न लहइ बोहिं जिणाभिहिअं ॥ १ ॥

रावणकृष्णाद्यालम्बनमपि नोचितमेव कालभेदात्, यत-
स्तत्समयऽहंभस्येतरधर्मेभ्योऽतिशायित्वेन न मिथ्यात्व-
वृद्धिस्तादृशी, सम्प्रति च स्वभावतोऽपि मिथ्यात्वप्रवृत्त-
रुनिवार्येति ।

अथ मिथ्यात्वं पञ्चविधम्, यदाह—

आभिग्गाहिअमणाभिग्गाहं च तह अभिनिवेशिसिअं चेव ।

संसइअमणाभोगं, मिच्छुत्तं पंचहा एअं ॥ १ ॥ ध० २

अधि० । (आभिग्रहिकमिथ्यात्वम् ' आभिग्रहाहयमिच्छुत्त '
शब्दे द्वितीयभागे २५२ पृष्ठे गतम्) अनभिग्रहिकं प्राकृत-
जनानां, सर्वे देवा वन्द्या न निन्दनीया, एवं सर्वे गुरुवः सर्वे
धर्मा इतीत्याद्यनेकविधम् । २ । आभिनिवेशिकम जानताऽपि
यथास्थितं दुर्गभिनिवेशविप्लावितधिया गोष्ठामाहिलाद-
गि । ३ । अभिनिवेशोऽनाभोगात्प्रज्ञापकत्वाद्वा चित्तध्रुवा
नवति सम्यग्दृष्ट्यापि स्याद्, अनाभोगाद् गुरुनियोगाद्वा स-
म्यग्दृष्टेरपि चित्तध्रुवान्नयनान्, तथा चोक्तमुत्तराध्या-
यनानियुक्तौ—

“ सम्मदिट्ठा जीवो, उचइट्ठं पवयणं तु सहइह ।

सहइह असध्मावं, अणभोगा गुरुणिआगा वा ॥१॥ ” इति ।

तद्वागणाय दुरिति विंशयणं, सम्यग्ब्रह्मचराननिवर्त्तनीय-
त्वं तदर्थः । अनाभोगादजनितो मुग्धध्राज्ञादीनांचित्तध्रु-
वानरूपोऽभिनिवेशस्तु सम्यग्ब्रह्मचरनिवर्त्तनीय इति न
दोषः, तथापि त्रिनमद्वैतसिद्धेः सेनादिप्रायश्चित्तप्रधानविप्र-
तिपत्तिविषयपक्षेऽप्यन्यतरस्य वस्तुनः शास्त्रव्याधितत्वा-
त्तदन्यतरभजानवतोऽभिनिवेशित्वप्रसङ्ग इति तद्वागणार्थे
‘ जानताऽपीति ’ शास्त्रनात्पर्येवाधर्मात्प्रतिबंधानयतः, सिद्ध-
सेनादयश्च स्वाभ्युपगमतर्थं शास्त्रनात्पर्येवाधेर्मात्प्रतिबंधाया-
पि पक्षपातेन न न प्रातपन्नन्तः, किन्त्वाविरुद्धप्रप्रायश्चित्तकप-
रम्परया शास्त्रनात्पर्यमेव स्वाभ्युपगताभ्यामुक्तत्वेन प्रति-
बंधायति न तेऽभिनिवेशिनः । गोष्ठामाहिलादयस्तु शास्त्र-
नात्पर्येवाधेर्मात्प्रतिबंधायैवान्यथा श्रद्धयत इति न दोषः, इद-
मपि मतिभेदाभिनिवेशादिमूलभेदादनेकविधम्—जमालिगो-
ष्ठामाहिलादीनाम् । उक्तं च [चतुर्थोद्देशे] व्ययहृत्भाष्ये—

“ मद्भेगण जमाली, पुट्ठियं वुग्गाहणं गोधिदो ।

संसर्गीण भिक्खू, गोठामाहिलअहिणिवेसे ॥ २६६ ॥ ” इति

सांशयिकं देवगुरुधर्मेवयमन्यो वेति संशयानस्य भवति ।

मृत्तमार्थादिविषयस्तु संशयः साधनामपि भवति, स च

“ तमेव सच्चं लीसकं, जं जिणेहिं पवेइअं ” इत्याद्यागमोदि-

तभगवद्भवनप्रामाण्यपुरस्कारेण निवर्त्तते, स्वर्गमर्वाहिनया

अनिवर्त्तमानश्च सः सांशयिकमिथ्यात्वरूपः सन्ननास्त्रागपा-

दक एव, अत एवाकाङ्क्षामोहोदयादाकर्षणसिद्धिः । इदमपि स

वेददर्शनजैनदर्शनतदेकदशपदवाक्यादिसंशयभेदेन बहुविधम् ।

अनाभोगिकं विचारशून्यस्यैकान्द्रयादौ विशेषज्ञानविकल-

स्य भवति । इदमपि सर्वोपाविषयाद्यङ्गबोधस्वरूपं विवक्षित-

विशिष्टदशाव्यङ्ग्यबोधस्वरूपं चेत्यनेकविधम् । एतेषु मध्ये

आभिग्रहिकाऽऽभिनिवेशिकं गुरुकं विषयीकरूपत्वेन सा-

नुबन्धकेशमूलत्वात् । शेषाणि च त्रीणि विपरीताधारेण-
रूपविपर्ययाख्यातृत्वेन तेषां कृगनुबन्धफलकत्वाभावात् ।
तदुक्तं चापदेशपद—

एतो अ एत्थ गुरुओ, शाणज्जवसानसेसया एवं ।
जम्हा अस्सपावन्ती, एतो सव्वत्थऽणत्थकला ॥ १ ॥

वृत्प्रतिकागऽसम्प्रवृत्तहेतुत्वेन एव विपर्ययोऽत्र गरीयान्
मन्वनध्यवसायसंशयावेवं भूतानन्वर्त्तमानिवेशाभावात् । तयोः
सुप्रतीकारत्वेनात्यन्तानर्थसंपादकत्वाभावादित्येतन्नात्पर्यो-
धः । ध० २ अधि० । वृ० । दर्श० । सूत्र० । प० सं० । कर्म० । आनु० ।

मतिभेदादना मिथ्यात्वं भवतीति—

मतिभेदा, १ पुव्वुगह २,
संसर्गाण य ३ अभिनिवेशं ४ ।
गोविंद य ५ जमाली १,
सावग २ तर्वात्रण ३ गोह ४ ॥ २६ ॥

कस्यापि मतिभेदान्मिथ्यात्वं स्यात् । कस्यापि पूर्वव्युद्ग्र-
हात् । कस्यापि संसर्गात् । कस्यचिदभिनिवेशेन । अत्रार्थे
निवृत्तिरन्याह—(गोविंद य इत्यादि) अत्र गोविन्दजमालि-
शब्दयोर्व्यत्ययेनोपन्यासो गाथानुलोभ्यात् । परमार्थतः पुन-
रेव पाठ—जमालगोविन्दधावकः तर्वानयः धावकभिन्नुः
गोष्ठ गोष्ठामाहिल, एतानि यथाक्रमं निदर्शनानि ।

तथा चाऽऽह—

मतिभेदण जमाली, पुव्वुगहण होइ गोविंदो ।
संसर्गमावगभिकत्त, गोष्ठामाहिल अभिनिवेशं ॥ २६ ॥

मतिभेदेन मिथ्यादृष्टिर्जायते यथा—जमालः पूर्वव्युद्गृहीतेन
भवति मिथ्यादृष्टिरेवा—गोविन्दः, संसर्गात् यथा—धावक-
भिन्नुः, अभिनिवेशेन यथा—गोष्ठामाहिलः । एतानि च
दर्शितानि सुप्रतीतानीति न कथ्यन्ते इति । व्य० ६ उ० ।

मिथ्यात्वानि—

दमविधे मिच्छत्ते पपत्तं, तं जहा—अधर्मे धम्ममत्ता १
धर्मे अधम्ममत्ता २ अमग्गे मग्गमत्ता ३ मग्गे उम्मग्ग-
सत्ता ४ अजीविमु जीवसत्ता ५ जीविमु अजीवमत्ता ६
अमाहुमु माहुमत्ता ७ माहुमु अमाहुमत्ता ८ अमुत्तेमु
मुत्तसत्ता ९ मुत्तेमु अमुत्तसत्ता १० । मूल ७३४ ।

तत्र अधर्मे—श्रुतलक्षणविहीनत्वादनगमे अपाच्छेयादौ ध-
र्मसंज्ञा—आगमबुद्धिमिथ्यात्वम्, विपर्यस्तत्वादिति १, ध-
र्मे कषच्छेदादिशुद्धे सम्यक्श्रुते आत्मवचनलक्षणेऽधर्मसं-
ज्ञा, सर्व एव पुरुषा रागादिमन्तोऽमर्षज्ञाश्च पुरुषत्वाद्दहमि-
षेत्यादिप्रमाण्याऽनामास्तदभावात् तदुपदिष्ट शास्त्रे धर्म इ-
त्यादिकुर्विकल्पवशादनगमबुद्धिर्गति २, तथा—उन्मार्गो नि-
र्वृतिपुरी प्रति अपन्थाः वस्तुतत्त्वापेक्षया विपरीतश्रद्धानज्ञा-
नानुष्ठानरूपस्तत्र मार्गसंज्ञा—क्यामनातो मार्गबुद्धिः ३, त-
था—मार्गेऽमार्गसंज्ञेति प्रतीतम् ४, तथा—अजीवेषु आका-
शपरमातवादिषु जीवसंज्ञा—'पुरुष पचदम्' इत्याद्यभ्युप-
गमादिति । तथा—

क्षितिजलपवनधुताशन—यजमानाकाशचन्द्रसूर्योऽस्याः ।

इति सूर्यो महेश्वर—सम्बन्धिन्यो भवन्त्यष्टौ ॥१॥ इति ५ ।

तथा जीवेषु पृथिव्यादिव जीवसंज्ञा, यथा न भवन्ति पृथि-
व्यादयो जीवाः उरुक्षासादीनां प्राणिधर्माणामनुपलम्भाद्
घटवदिति ६, तथा असाधुषु—षड्जीवनिकायवधानिवृत्तेऽ-
प्यौद्देशिकादिभोजिष्वग्रहचारिषु—साधुसंज्ञा, यथा—साधव-
एते सर्वपापप्रवृत्ता अपि ब्रह्ममुद्राधारित्वादित्यादिधिकल्प-
रूपेति ७, तथा—साधुषु—ब्रह्मचर्यादिगुणान्वितेषु असाधु-
संज्ञा, एते हि कुमारप्रवृत्तिता नास्त्येषां गतिरपुत्रत्वात् क्त्वा
नादिष्वहितत्वाद्देव्यादिविकल्पान्मिकेति ८, तथा—अमुक्तेषु
सकर्मसु लोकव्यापारप्रवृत्तेषु मुक्तसंज्ञा, यथा—

अणिमाद्यष्टविधं प्रा—व्यैश्वर्यं कृतिनः सदा ।

मोदन्ते निर्धुनात्मान—स्त्रीणां परमदुस्तरम् ॥ १ ॥

इत्यादिविकल्पान्मिकेति ९, तथा मुक्तेषु—सकलकर्मकृत-
विकारविगर्हतेष्वनन्तज्ञानदर्शनसुखवीर्ययुक्तेषु अमुक्तसंज्ञा,
न सन्त्येवदशा मुक्ताः, अनादिकर्मयोगस्य निवर्त्तयितुम्
शक्यत्वादनादित्वादिव आकाशात्मयोगस्येवेति । न सन्ति
वा मुक्ताः मुक्तस्य विध्यातदीपकल्पत्वादात्मन एव वा ना-
स्तित्वादित्यादिविकल्परूपेति १० । स्या० १० टा० ३ उ० ।

अदं देवबुद्धिर्या, गुरुधारागुरोश्च या ।

अधर्मे धर्मे बुद्धिश्च, मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात् ॥१॥ स्या० । कर्म० ।

अकार्यं कृते मिथ्यात्वदोषः—

मिच्छत्तं लोअस्म, न वयणमेयमिह तत्तआ एवं ।

वितहोमवणमंका—कारणआ अहिगमेअस्स ॥५६३॥

मिथ्यात्वं लोकस्य भवति । कथमन्याह—न वचनम् एतज्जै-
नम् 'इह' अधिकारं, 'तत्त्वतः'—मरमार्थतः एवम्, अन्यथा ऽ-
यमेवं न कुर्यादिति शङ्कया, वितथासेवनया—हेतुभूतया, शङ्का-
कारणत्वाल्लोकस्य अधिकं मिथ्यात्वमेतस्य—वितथकर्तुर्गिति
गाथार्थः ॥५६३॥ पं० व० २ द्वार । नि० चू० । वृ० । मिथ्यामो-
हनीय कर्मणि, "मिच्छत्ते वेयंते, जं अन्नणी कहे परिकहेइ ।
लिगन्थो व गिही वा, सा अकहा देसिया समण" ॥२१५॥ दश०
३ अ० । यदुदयाजिनप्रणीततस्याऽध्वजानं तन्मिथ्यात्वम् । पं०
से० ३ द्वार । कर्म० । मिथ्यात्वमोहनीयकर्मपुत्रलसाच्चिद्व्यवि-
शेषादान्मपरिणामे, आच०५ अ० । "मिथ्यं तु दग्गिशुद्धं, भवन्त्य-
शुद्धं तु मिथ्यात्वम्" कर्म०१ कर्म० । "न मिथ्यात्वसमः शत्रु-
नं मिथ्यात्वसमं विषम । न मिथ्यात्वसमो रोगो, न मिथ्या-
त्वसमं तमः" ॥१॥ ध० १ अधि० । ('असदायार' शब्दे प्रथम-
भागे २४० पृष्ठे एतदाद्याः श्लोका दर्शिताः) मिथ्याक्रिया-
र्थाभिलाषं, आनु० । इहलोकार्थम् एकाक्षनालिकेरादिपूजने
मिथ्यात्वं भवति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—पेहिकफलाथं
दक्षिणावर्तेशङ्कादेरिव एकाक्षनालिकेरादेरपि पूजने मिथ्यात्वं
ज्ञातं नास्तीति ॥ १६ ॥ मेन० १ उक्ता० । आद्यानां गोप्रदेवी-
पूजने मिथ्यात्वं लगति न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्—यस्य
तथाविधं धैर्यं भवति तेन गोप्रदेवी न पूजनीया एव कु-
मारपालेनैव, तदभावे तु कदाचित्तपूजनेऽप्युच्चारितस-
म्यक्त्वमङ्गो न भवति यतो देवताभियोगेनति सम्यक्त्वो-

आने त्रिगिङ्काऽप्यस्मीति ॥ ३६७ ॥ सेन० ३ उल्ला० । अतुर्वि-
धमिध्यात्वमध्ये लोकोत्तरमिध्यात्वं गुरु किं वा लौकिकम् ,
प्राग् लोकोत्तरास्लौकिकं गुरुतरमिति ध्रुतममूढं , अधुना तु
लौकिकास्लोकोत्तरं ध्रियते, तद्व्यक्त्या प्रमाद्यमिति ? प्रश्ने,
उत्तरम्—प्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिप्रभृतिग्रन्थेषु मिध्यात्वं लो-
किकं देवगतं १ गुरुगतं च २ , तथा-लोकोत्तरं देवगतं १
गुरुगतं चेति अतुर्विधमिध्यात्वमध्ये इत्वं महादिदं लक्षित्य-
क्षराणि तर्थाविधग्रन्थे न दृष्टानीति द्रव्यसत्त्वकालभावानु-
सारणं कथ्यते इति ॥ ३६ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

मिच्छुत्तकिरिया-मिध्यात्वक्रिया-स्त्री० । मिध्यात्वमनन्तव्य-
ज्ञानं तदेव जीवव्यापारत्वात् क्रिया । अथवा-मिध्यात्वं मि-
ध्यादर्शने क्रिया । क्रियाभेदे, मिध्यन्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृती
विंशत्युत्तरसंख्यास्तीर्यकगऽऽहारकशरीरतदङ्गोपाङ्गिकर-
हिता यथा बध्नाति सा मिध्यात्वक्रियेत्याभिधीयते । सूत्र०
२ श्रु० २ अ० । भ० ।

मिच्छुत्तव(आ)उदसम-मिध्यात्वक्षयोपशम-पुं० । मिध्यात्व-
स्य मिध्यात्वमोहनीयकर्मवृत्तिकस्य क्षयेणोदीरणस्य विनाशेन
सहोपशमो विपाकोदयोपक्षया विष्कम्भितोदयत्वं मिध्यात्व-
क्षयोपशमः । मिध्यात्वमोहनीयक्षयोपशमं, पञ्चा० १ विव० ।

मिच्छुत्तपडिकमण-मिध्यात्वप्रतिक्रमण-न० । आभोगाला-
भागसहस्रकार्गमिध्यात्वगमनान्नवृत्तां, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

मिच्छुत्तपरिहाणि-मिध्यात्वपरिहाणि-स्त्री० । मिध्यात्व जि-
नप्रणीतनन्तव्यपरित्यक्तानलक्षणं तस्य परिहाणिः सर्वथा
त्यागः । त्रिविधत्रिविधेन विध्यात्वप्रत्याख्यानं ध० २ अधि० ।

मिच्छुत्तमहामवतारणरिया-मिध्यात्वमहारीवतारणतरिका-
स्त्री० । कुत्रासनोदधिपगमयानं, दर्श० ४ तत्त्व ।

मिच्छुत्तमहामोहधयारमूढ-मिध्यात्वमहामोहान्धकारमूढ-
त्रि० । महोद्धारो मोहश्च महामोहः, मिध्यात्वमेव महामोहस्त-
स्य तस्मात्तेन वाऽन्धकारं सम्यक्त्वस्यावशं तस्मिन्नेन वा
मूढो मिध्यात्वमहामोहाऽन्धकारमूढः । मिध्यादष्टौ, दर्श० १
तत्त्व ।

मिच्छुत्ताहिनिवस-मिध्यात्वाभिनिवेश-पुं० । मिध्यात्वाद् मि-
ध्यादर्शनादयाद् योऽभिनिवेश आग्रहः स तथा । भ० ६ शि०
३३ उ० । विपर्यासे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मिच्छुदिष्टि-मिध्यादष्टि-पुं० । मिध्या विपर्यासवती जिना-
भिहताथमार्थाश्रयज्ञानवती दृष्टिर्दर्शनं यस्य सः । मिध्या-
त्वमोहनीयकर्मोदयादकृत्तजिनवचने, स० ६ सम० ।
मिध्या विपरीता दृष्टिर्यस्य स मिध्यादष्टिः । ने० । उदितमि-
ध्यात्वमोहनीयविशेषः, स० १४ सम० । विपर्यस्तकौ, प-
ञ्चा० १२ विव० । शाक्यादिशासनस्थे, वृ० १ उ० । दर्श० ।
अज्ञाननियतक्रियावादिकं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० । प्रज्ञा० ।
विपरीतबोधे, औ० । सूत्र० । स्था० । उत्त० ।

मिध्यादष्टेः स्वरूपमाह—

मिच्छुदिष्टी नियमा, उवइदं पवयणं न महइइ ।

महइइ अमरभावं, उवइदं वा अणुवइइ ॥ २४ ॥

मिध्यादष्टिः जीवो गुरुभिरुपदिष्टं प्रवचनं नियमात् न श्र-
द्धसे—न सम्यग्भावेनात्मनि परिणमयति, श्रद्धसे चेत्
उपदिष्टमनुपदिष्टं वा प्रवचनं तर्हि, असद्गतं मिध्या-
रूपमित्यर्थः । श्रद्धसे, न सम्यग् यथावदिति ॥ २४ ॥
क० प्र० । आ० सू० ।

पयमस्वरं वि जां एगं, मच्चन्नूहि पवेदियं ।

नाएअ अमहा भासे, मिच्छुदिष्टी स निच्छियं ' ॥

महा० २ अ० । “ सूत्रोक्तस्यैकस्या—प्यरोचनादक्षस्य
भवति नः । मिध्यादष्टिः सूत्रं, हि नः प्रमाणं जिनाभिहि-
तम् ॥ १ ॥ ” आ० म० १ अ० । स० । स्था० । आ० । “ एकास्म-
अप्यर्थे, संदिग्धं प्रत्ययोऽर्हति विनष्टः । मिध्यात्वदर्शने त-
त्स चात्रिहेतुर्भवगतीनाम् ॥ १ ॥ ” तस्मान्मुमुक्षुणा व्यपग-
तशङ्कनसता जिनवचने सत्यमेव सामान्यतः प्रतिपत्तव्यं
संशयास्पदमपि सत्यमेव सर्वज्ञाभिहितत्वात्, तदन्यपदार्थ-
वत्, मतिवैधव्यादिदोषानु कान्तेन सकलपदार्थस्वभावा-
वधारणमशक्यम् । आव० ६ अ० । घ० । आ० म० । (मिध्या-
दष्टिगचार्योऽपि भवति । मिध्यादष्टेः किं लिङ्गम् इति
' पवयण ' शब्द-पञ्चमभागे ७८४ पृष्ठे प्रतिपादितम्) सम्यग्-
दृष्टिर्ज्ञानं, मिध्यादष्टेर्भवेद् विपर्यासः । आव० १ अ० ।

जइ एवं तेण तुहं, अआणी कोऽवि नऽन्थि मंमारी ।

मिच्छुदिष्टीणं ते, अआणं नाणमियंसि ॥ ३१८ ॥

यद्येवमुक्तप्रकारेण संशयादयोऽपि ज्ञानम्, तेन तव ' अ-
ज्ञानी नास्ति कोऽपि संसारी जीव ' इति प्राप्तम्, मोक्षे
सर्वस्याऽपि ज्ञानं परेणाऽभ्युपगम्यत इति संसारिणामेवाऽ-
यमतिप्रसङ्गलक्षणे दोषः, इत्यभिप्रायवता संसारी इति
विशेषणमकारि । एतदुक्तं भवति—' संशयादयोऽज्ञानम्, नि-
र्णयस्त्ववाधितो ज्ञानम् ' इति तावन्नोक्तव्यवहारस्थितिः ।
यदि च-भवता संशयादीनामपि ज्ञानरूपता व्यवस्थाप्यते
तर्हि समुच्छिन्नोऽयमज्ञानव्यवहारः, ततः कथं नाऽनिप्रस-
ङ्गः?, दृश्यते च लोकेऽज्ञानव्यवहारः, स कथं नीयते?
इति । अत्रोक्तमाह—(मिच्छुदिष्टीणमित्यादि) मिध्याद-
ष्टीनां सम्बन्धिनस्ते संशयविपर्ययाऽन्यवस्थायाः, निर्णय-
ज्ञानम्, इनरेषां तु सम्यग्दृष्टीनां सम्बन्धिनस्ते ज्ञानम्,
इति साऽज्ञानव्यवहारोच्छेदः । अयमभिप्रायः—लोकव्यवहार-
रूढो ज्ञानाऽज्ञानव्यवहारोऽत्र न विवर्जितः, किन्तु—आगमा-
भिप्रायरूढो नैश्चयिकः । आगमे च संशयादिरूपं, निश्च-
यरूपं वा मिध्यादष्टेः सर्वमप्यज्ञानम्, सम्यग्दृष्टेस्तु तदेव
सर्वं ज्ञानम्, इत्येवं ज्ञानाऽज्ञानव्यवहारो रूढः । ततश्च य-
दादौ संशयादित्वेनाऽवग्रहादीनामज्ञानत्वं प्रेरितम्, तदनु-
क्तम्, न हि संशयादित्वमज्ञानभावस्य निमित्तमागमविचारं,
किन्तु—मिध्यादष्टिसम्बन्धित्वम्, तच्छेद नास्ति, स-
म्यग्दृष्टिसम्बन्धितामेवाऽवग्रहादीनामिह विचारयितुमुप-
क्रान्तत्वात्, इति भावः, इति गाथार्थः । विश० । “ सम्म-
हिद्विपरिग्राह्यं सम्प्रसुयं, मिच्छुदिष्टिपरिग्राह्यं मिच्छु-
सुयं ” वृ० १ उ० ।

तद् यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाऽभ्रपटलैर्गृहम् ।

न करोत्यावृत्तिं काञ्चि—द्वयमनद्वयं ॥ १ ॥

मिच्छादिष्टि

एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽननुक्रमात् ।
दर्शन्युभयवर्षाभ्येव, मिथ्यादृष्टिः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

कर्म० १ कर्म० । सम्यग्दृष्टिर्व्यतिरिक्तानां सर्वथा नि-
जंगा नास्त्येव ? काचिदस्ति-या इति ? प्रश्ने, उत्तरम्—सम्य-
ग्दृष्टिर्व्यतिरिक्तानां जीवानां सर्वथा निजजरा नास्त्येव इति
वक्तुं न शक्यते ।

“अणुकंपऽकामनिजजर, बालतवे दारुविण्यविष्मणे ।
संजोगविष्मणे, वसरुसवहृदिसङ्कारे ॥ १ ॥”

इति आवश्यकनिर्युक्तौ मिथ्यादृष्टां सम्यक्त्वप्राप्तिहेतु-
ष्वकामनिजजराया उक्तत्वात् केषाञ्चिच्चरकपरिमाजकादी-
नां स्थाभिलाषपूर्वकं ब्रह्मचर्यपालनाऽवलादानपरिहागादि-
भिर्ब्रह्मलोकं यावद्ब्रह्मतां सकामनिजजराया अपि सम्भवा-
च्चेति ॥ १७ ॥ सेन० १ उल्ला० । “चरगपरिव्यायबभ्रलोगो जा ”
इति वचनानुसारेण द्वादशे स्वर्गे प्रवेयके च मिथ्यान्वि-
तः केऽवतरन्तीति ? प्रश्ने, उत्तरम्—द्वादशे स्वर्गे गोसाल-
कमतानुसारिण आर्जाविका मिथ्यादृष्टो व्रजन्ति, प्रवेयकं
तु यतिलिङ्गधारिनिह्वादायो मिथ्यादृष्टो व्रजन्तीत्यौप-
पानिकादौ प्रोक्तमस्तीति ॥ ३१ ॥ सेन० ३ उल्ला० । उत्सृज्यभाषिणां
सम्यग्दृष्टिर्व्यतिरिक्तमिति प्रश्ने उत्तरम्—उत्सृ-
ज्यभाषिणां मिथ्यादृष्टिर्व्यतिरिक्तमिति विप्रतिपत्तिः कापि ना-
स्ति, “सूत्रोक्तस्यैकस्या—प्यरोचनादक्षरस्य भवति त्रयः ।
मिथ्यादृष्टिः ” इत्यादिब्रह्मनादिति ॥ ३७ ॥ सेन० ३
उल्ला० । “तद्वै काणं काणं लि ” वचनमुद्राव्य-
न मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यादृष्टिर्व्यतिरिक्तव्यवहारः कठिनवचनत्वा-
दात केचनार्थं प्रतिपादयन्तीति ? प्रश्ने, उत्तरम्—मिथ्या-
दृष्टेर्मिथ्यादृष्टिर्गति कथनं तदकथनं च यथात्मनो वि-
धेयमिति ॥ ३७ ॥ सेन० ३ उल्ला० । “क्विक्षन्नदयालुत्वं,
पियभासितादिविविहगुणनिवहं । सिवमग्नकारणं जं, त-
महं अणुमोअणं सर्वं ॥ १ ॥ ” “संसारं जीवाणं ॥ २ ॥”
“एमां अणुं पि अं ॥ ३ ॥” एतदाराधनापताकागाथा-
नानुसारेण मिथ्यादृष्टीनां दाक्षिण्यदयालुत्वादिकं प्रशम्य-
ते न वेति ? प्रश्ने, उत्तरम्—एतदाराधनापताकाप्रकीर्णक-
संबन्धिगाथात्रयमस्ति तन्मध्ये यति—॥ १ ॥ देशविरतिआ-
वका—॥ २ ॥ एविरतमम्यगदृष्टि—॥ ३ ॥ जिनशासनसंब-
न्धिभिर्विनाऽन्येषां दाक्षिण्यदयालुत्वादिकं प्रशम्यतयोक्तं,
ततो युक्तं ज्ञानं नास्ति, यत एते गुणाः धीर्ज्ञानैरानेतव्याः
एव कथितास्सन्तीति ॥ ४४ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

हीरविजयसूरीश्वरप्रसादीकृतद्वादशजल्पमध्येऽनुमोदना-
जल्पोऽस्ति, तत्र दानरुचिपणुं स्वाभावि विनीतपणुं
अल्पकषाईपणुं परोपकारीपणुं भव्यपणुं इत्यादिका ये ये
मार्गानुसारिसाधरणगुणा मिथ्यान्विसम्बन्धिनस्तथा पर-
पक्षिसम्बन्धिनश्चानुमोदनाहो लिखितास्सन्ति, तदाश्रित्य
केचन नवीनं विपरीतार्थं कुर्वन्तः श्रूयन्ते, तद्यथा-
येषामसङ्ग्रहो नास्ति तेषामर्चने गुणा अनुमोदनयोग्याः,
परं यस्य कस्यापि जल्पस्यासङ्ग्रहो भवति तस्यैते गुणा
नानुमोदनाहो इत्येतदाश्रित्य सम्यग निर्णयः प्रसाद्य इति ?
प्रश्ने, उत्तरम्—असद्वृत्तमस्तरेणान्येषां ये मार्गानुसारिसा-
धारणगुणास्तैऽनुमोदनाहो नाऽन्ये इति वदन्ति तदसत्य-

मेव, यतो येषां मिथ्यात्वं भवति तेषां कश्चिदसद्वृत्तहोऽ-
वश्यं भवत्येवाम्यथा सम्यक्त्वमेव प्रतिपाद्यते, शास्त्रमध्ये
तु मिथ्यात्वरूपासद्वृत्ते सत्यप्येते मार्गानुसारिगुणा अनु-
मोदनाहोः कथितास्सन्ति, यदुक्तमाराधनापताकायाम्—

जिणजम्माईकुसव-करणं तह महरिसीण पारणप ।

जिणसासणंमि मत्ती, पमुहं देवाण अणुमजे ॥ ३०८ ॥

तिग्गिआणं वेसविरहं, पज्जताऽऽराहणं च अणुमोए ।

सम्महंसणलंमं, अणुमजे नारयाणं पि ॥ ३०९ ॥

संसारं जीवाणं, दारुहसं सहावविण्यसं ।

तह पयणु कसायसं, परोषगारिसमव्वसं ॥ ३१० ॥

दक्खिन्नदयालुत्वं, पिअभासितादिविविहगुणनिवहं ।

सिवमग्नकारणं जं, तं सर्वं अणुमये मज्झ ॥ ३११ ॥

इअ परकयसुकयाणं, बहणमणुमोअणा कया एव ।

अहं नियसुचरियनियरं, संरोमं संवगणं ॥ ३१२ ॥ इति ।

अहंवा सर्वं चिअ वी—अरायवयणानुसारि जं सुकडं ।

कालसणं वि तिबिहं, अणुमोएमो तये सर्वं ॥ ३१३ ॥ इति ।

चतुश्शरणेऽपि, अथ च मिथ्यान्वितां परपक्षिणां च दया-
मुखः कश्चिदपि गुणो नानुमोदनीय इति ये वदन्ति तेषां स-
मा मतिः कथं कथ्यते इति ॥ १७३ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।
चरकपरिमाजकतामल्यादिमिथ्यादृष्टीनां तपश्चरणाद्यज्ञान-
कष्टं कुर्वतां सकामनिजजरा भवत्यकामनिजजरा वा इति, के-
चन वदन्ति तेषामकामनिजजरेवेति साक्षरं प्रसाद्यमिति प्र-
श्ने, उत्तरम्—ये चरकपरिमाजकादिमिथ्यादृष्टयोऽस्माकं क-
र्मक्षयो भवन्ति धिया तपश्चरणाद्यज्ञानकष्टं कुर्वन्ति तेषां
तत्त्वार्थभाष्यवृत्तिसमयमारसूत्रवृत्तियोगशास्त्रवृत्त्यादिप्र-
स्थानुसारं सकामनिजजरा भवतीति सम्भाव्यते, यतो यो-
गशास्त्रचतुर्थप्रकाशवृत्तौ सकामनिजजराया हेतुर्वाङ्माभ्यन्त-
रभेदेन द्विविधं तपः प्रोक्तम्, तत्र षट्प्रकारं बाह्यं तपो, बा-
ह्यत्वं च बाह्यप्रव्यापेक्षत्वात्परप्रत्यक्षत्वात्कुतीर्थिकैर्गृहस्थैश्च
कार्यत्वाच्चेति, तथा—लोकप्रतीतत्वात्कुतीर्थिकैश्च स्वाभि-
प्रायेणासेव्यन्वाहाह्यत्वाच्चेति । विशक्तमोक्षगन्धयनचतुर्दश-
सहस्रीवृत्तौ एतदनुसारेण बाह्यध्यायनतपः कुतीर्थिकांस्-
व्यत्वमुक्तं, परं सम्यग्दृष्टिसकामनिजजरापक्षया तेषां स्तोका
भवति, यदुक्तं भगवत्पट्टमशतकदशमोऽंशकः (दिसाराहणं लि)
बाललपम्बी स्तोकमंशं मोक्षमार्गस्थाराधयन्तीत्यर्थः, सम्य-
ग्वाधरहितत्वात्क्रियापरत्वाच्चेति, तथा च मोक्षप्राप्तिर्न भव-
ति स्तोककर्मोर्ज्ञाननिर्जराणां, भवन्त्याश्च च भावविशेषा-
द्वल्कलचीर्यादिवद्, यदुक्तम्—

आसंघरो अ सेयं-बरो अ बुद्धो य अहं अज्जो वा ।

समभावभाविअप्पा, लोहं मुक्खं न संदेहो ॥ १ ॥ इति ।

यदि तेषामकामनिजजरेवाङ्गीक्रियते तर्हि—“जीवे णं भंते ।
असंजए अविणए अपाईहयपच्चक्खायपावकस्से इतो खुए
पेच्छा देवे सिया ? , गीयमा ! अन्धेगतिए देवे सिआ, अ-
न्धेगतिए नो देवे सिआ, से केणऽदुणं जाव इतो खुए
पेच्छा अन्धेगतिए देवे सिआ अन्धेगतिए नो देवे सिआ ? ,
गीयमा ! ज इमे जीवा अकामनएहाए अकामज्जुहाए अकाम-
वंभचेरयासेणं अकामसीयाऽऽयवदंममसगअन्हाणसंयज-
ल्लमलपंकपरिदाहेणं अप्पनं वा भुज्जतरं वा कालं

मिच्छाचार-मिथ्याचार-पुं० । मिथ्याऽलीको विशिष्टभाव-
शून्य आचारो यस्य स मिथ्याचारः । बाह्यकिलप्रल्लेहे, “बा-
ह्येन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् । इन्द्रियार्थान्
विमूढात्मा, मिथ्याचारः स उच्यते ॥ १ ॥ ” षो० १ चिब० ।

मिच्छाणाण-मिथ्याज्ञान-न० । विपर्यस्तप्रतिपत्तौ, प्रब०
१०७ द्वार ।

मिच्छादंड-मिथ्यादण्ड-पुं० । मिथ्यैवानपराधिष्वेव दोषमा-
रोप्य दण्डो मिथ्यादण्डः । अनपराधदण्डे, सूत्र० २ ध्रु० २
अ० । दशा० । मिथ्यात्वपूर्वायां हिंसायाम्, स्था० ७ ठा० ।

मिच्छादंमण-मिथ्यादर्शन-न० । मिथ्या-विपरीते दर्शने मि-
थ्यादर्शनम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । मोहकर्मोदयजे,
आ० चू० ४ अ० । आव० । विपर्यस्तदर्शने, आनु० । अन-
स्वार्थश्रद्धानं, स० ३ सम० । प्रज्ञा० । औ० । स्था० । अन-
स्वे तत्त्वाभिनिवेशे, तस्वे चानस्वाभिनिवेशे, सूत्र० १ ध्रु० १६
अ० । मिथ्यादर्शने च पञ्चधा-अभिप्रहितानभिप्रहितकामिनि-
वेशिकानाभांगिकसांशयिकभेदादुपाधिभेदतो बहुतरभेदे चे-
ति । स्था० १ ठा० ।

मिच्छादंमणं दुविहे पन्नते, तं जहा-अभिग्राहियमिच्छा-
दंमणं चैव, अगभिग्राहियमिच्छादंमणं चैव । स्था० २ ठा०
१ उ० । (स्वस्थानं व्याख्यातं)

मिच्छादंमणकिरिया-मिथ्यादर्शनक्रिया-स्त्री० । मिथ्यादर्श-
नप्रत्ययिकयां क्रियायाम्, भ० ३ श० २ उ० ।

मिच्छादंमणकिरिया दुविहा परणत्ता । तं जहा-आय-
रियमिच्छादंमणवत्तिया, तत्त्वहरित्तमिच्छादंमणकिरिया
चेति । स्था० २ ठा० ।

मिच्छादंमणलद्धि-मिथ्यादर्शनलद्धि-पुं० । मिथ्यादृष्टौ, भ०
८ श० २ उ० ।

मिच्छादंमणवत्तिया-मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी-स्त्री० । मिथ्या-
दर्शनं प्रत्ययो हेतुर्नस्याः सा मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी । मोहोद-
यजे क्रियाभेदे, प्रति० । स्था० । आव० ।

मिच्छादंमणमल्ल-मिथ्यादर्शनशल्य-न० । तोमर्गादशल्य-
तुल्ये मिथ्यात्वे, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । “ मिच्छादंमण-
संज्ञ ” मिथ्यात्वदर्शनम्—विपर्यस्तदर्शनेदेव तोमर्गादि-
शल्यमिव शल्यं दुःखहेतुत्वात् मिथ्यादर्शनशल्यमिति । स्था०
१ ठा० । प्रब० ।

मिच्छादुक्कड-मिथ्यादुक्कृत-न० । प्रतिक्रामामीत्यत्र प्रतिक्र-
मणं, आ० म० १ अ० । प्रतिक्रामामीत्यत्र प्रतिक्रमणं मि-
थ्यादुक्कृतमभिधीयते, तच्च द्विधा । द्रव्यतो, भावतश्च ।
तथा चाह नियुक्तिकारः-

दव्यमि निणहगाई, कुलालमिच्छंति तत्पुदाहरणं ।

भावमि तदुवउत्तो, मिगावई तत्पुदाहरणं ॥

द्रव्ये-द्रव्यप्रतिक्रमणे, प्रतिक्रमणप्रतिक्रमणवतोरभेदोपचा-

रात्, निहवादि—आदिशब्दादनुपयुक्तादिपरिग्रहः । तत्रोदाह-
रणम्—कुलालमिथ्यादुक्कृतम्, तच्चेदम्—एगस्स कुम्भका-
रस्स कुडीए साहुणो ठिया, तत्थेगो चेन्नगो तस्स कु-
म्भगारस्स भंडाणि अंगुलिधणुहएणं कक्केहि विघरे,
कुम्भगारेण पडिगयं, तेण दिट्ठो, भणिआं य—कीस मे
भंडाणि विंधसि ? , खुहुगो भणइ—‘ मिच्छा दुक्कडं
ति ’ एवं सो पुणं वि विविऊण मिच्छा दुक्कडं देव ।
पच्छा कुम्भगारेण तस्स खुहुगस्स कएणामोडओ दिओ ।
सो भणइ—दुक्कखाविज्जामि अहं, कुम्भगारो भणइ—मिच्छा मि
दुक्कडं । एवं सो पुणं २ कएणामोडयं दाऊण मिच्छा मि दुक्कडं
ति करेव । पच्छा चेन्नगो भणइ—अहो सुंदरं मिच्छादुक्कडं
ति । कुम्भकारो भणति—तुज्जं वि एरिस्सं खेव मिच्छादुक्कडं
ति । पच्छा ठिनो विधिअव्वस्स । “ जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं
खेव निसेवई पुणो पावं । पक्कखमुसावाई, मायानियाडिप्पसं-
गो य ॥ ६८ ॥ ” एवं दव्वपडिक्कमणं ।

भावप्रतिक्रमणं प्रतिपादयति—

(भावमि इत्यादि) भावप्रतिक्रमणम् । तुदुपयुक्त एव
तस्मिन्नाधिकृते शुभव्यापारे उययुक्ता यत्करोति प्रतिक्रमणं
तद्भावप्रतिक्रमणम् । तत्रोदाहरणं मृगापतिस्तच्छेदम्—भयं
वडमालसामी कोसंबीए समोसरित्तो, तत्थ चंदसुरा भय-
वंतं वंदितं सविमाणा ओइएणा । तत्थ मिगावती अज्जा
उदयणमाया दिवसो ति काउं चिरे ठिया । सेसाओ
साहुणीओ तित्थयरं वंदिऊण पडिगयाओ । चंदसुरा वि
तित्थयरं वंदिऊण पडिगया, सिग्घमेव वियालीभूयं । मि-
गावती संभेता गया अज्जचंदणासगासं । एयातो ताव
पडिक्कंताउं मिगावती आलोएउं पवत्ता । अज्जचंदणाए
भन्नति—कीस अज्जे ! चिरं ठियाऽमि ? न जुचं नाम
तुमं कुलप्पमूयाए परागिणीए चिरं अच्छियं ति, सा सम्भा-
वेण ‘ मिच्छा मि दुक्कडं ’ ति, भणमाणा अज्जचंदणाए पापसु
पडिआ । अज्जचंदणाऽवि ताए वेलाए संथारगं गया, ताहं
निहा आगया पमुत्ता, मिगावतीए वि मा खुज्जिहं ति सो
हत्थो संथारगं वडावितो । साऽवि बुद्धा भणइ—किमेयं ति
अज्ज च तुमं अच्छसि ति दुक्कडं निहापमाएणं न उट्ठवि-
याऽमि मियावती तीए भणति—एस सण्णो मा ते खीहं ति,
हत्थो वडावितो । सा भणइ, कहिं सं दग्गिंइ, अज्जचं-
दणा अपेच्छुमाणा भणइ । अज्जे ! किं ते अनिसआं । सा
भणइ—आमं, तां किं छाउमत्थो केवालगो वा । सा भणइ—केव-
लिंगो । पच्छा अज्जचंदणा पापसु पडिऊण भणइ—‘ मिच्छा मि
दुक्कडं ’ केवली आसाइतो, एवं भावपडिक्कमणो एत्थ गाहा ।

जइ य पडिक्कमियव्वं, अव्वस्सकाऊण पावयं कम्मं ।

तं खेव न कायव्वं, तो होइ पण पडिक्कंता ॥ ६८३ ॥

आ० म० १ अ० ।

संप्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

संजमजोगे अन्धु-द्वियम्म जं किंचि वितहमायरियं ।

मिच्छा एयं ति विया-णिऊण मिच्छंति कायव्वं ॥ ६८३ ॥

संयमयोगः—संप्रतिगुप्तिरूपः, तस्मिन् विषये अभ्युत्थि-
तस्य-सतो यत् किंचिद्विहितम्—अन्वया, आचारितम्—आने-
वितम्, संभूतमिति धाक्यशेषः । मिथ्या-विपरीतम्, एतादृशं

विज्ञाय, किम्?, 'मिच्छ' ति कायव्वं' इति । मिथ्येति कर्त्तव्यम्, तद्विषये मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः ।

संयमयोगविषयायां च प्रवृत्तौ विनयासेवनमिथ्यादुष्कृतं बोधोपनयनायात्, न तूपत्य करणविषयायां नाप्यसकृत् करणगोचरायाम्, तथाच्चाऽमुमेयोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह—

जह् य पडिक्कमियव्वं, अवस्स काऊण पावयं कम्मं ।

तं चेव न कायव्वं, तो होइ पव् पडिक्कतो ॥६८३॥

यदि च प्रतिक्रान्तव्यम्-निवर्त्तितव्यम्, मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः । अवश्यं नियमेन कृत्वा पापकं कर्म, ततश्च तदेव पापकं कर्म न कर्त्तव्यम्, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्तः । अथवा-पदे प्रतिक्रान्त इति । किमुक्तं भवति?—सुतरां प्रतिक्रान्त इति ।

संप्रति यथाभूतस्येह मिथ्यादुष्कृतं सुदर्शनं भवति तथा-भूतमभिधानसुराह—

जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं भुञ्जो कारणं अपूरंतो ।

तिविहेण पडिक्कतो, तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥६८४॥

यदिनि-अनिर्दिष्टस्य निर्देशः कारणमिति योगः, ततश्च यत् कारणं यद्वस्तु दुष्टं कृतं दुष्कृतमित्येवं विज्ञाय, 'मिच्छ' ति सूचनान्न सूत्रमिति कृत्वा मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमिति शेषः । भूयः पुनरपि तत्कारणमपूरयन्-अकुर्वन् अजाचरन्मिति भावः । यो वर्त्तते इति वाक्यशेषः । तत्र स्वयं कायेनाप्यकुर्वन् अपूरयन्अभिधीयते । तत आह—[तिविहेण पडिक्कतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा] त्रिविधेन-मनोवाकायलक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो-निवृत्तस्तस्माद्-दुष्कृतकारणान् तस्यैव खलुशब्दोऽवधारणं दुष्कृतं-प्रागुक्तं दुष्कृतं फलदातृत्वमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति क्रियाध्याहारः । अथवा-तस्यैव मिथ्यादुष्कृतं भवति, नान्यस्येति ।

सांप्रतं यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न सम्यग भवति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

जं दुक्कडं ति मिच्छा, तं चेव निमेवण पुणो पावं ।

पच्चक्खमुमावर्हे, मायानियडिप्पसंगो य ॥ ६८५ ॥

यत्पापरूपं किञ्चिदनुष्ठानं दुष्कृतमिति विज्ञाय 'मिच्छा' मिथ्या दुष्कृतदानविषयीकृतम्, यस्तदेव निषेवते पुनः पापं स प्रत्यक्षमृषावादी, कथम्?, दुष्कृतमेतदित्याभिधाय पुनरासेवनात्, तथा तस्य मायानिहानप्रसङ्गश्च, स हि दुष्टान्तरात्मा निक्षयतश्चेतसा अनिवृत्त एव गुर्वीद्विज्ञानार्थं मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छात, कुतः?,-पुनरासेवनात्, तत्र मायैव निहतिः तस्याः प्रसङ्गो मायानिहानप्रसङ्गः ।

कः पुनरस्य मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थ इत्याह—

'मि' ति मिउमहवने, 'छ' ति य दोसाण छायेणे होइ ।

'मि' ति य मेराए ठिआं, 'दु' ति दुगुंछामि अप्पाणं ६८६

'क' ति कडं मे पावं, 'ड' ति य डेवमि तं उवसमेणं ।

एसो मिच्छादुक्कड, पयक्खरत्थो समासेण ॥ ६८७ ॥

मीत्ययं वर्णो मृदुमार्दवं वर्त्तते, तत्र मृदुत्वं कार्यनम्रता, मार्दवं-भावनम्रता, मृदु च मार्दवं च मृदुमार्दवं । तं अस्य स्त इति मृदुमार्दवं । अत्रादिभ्यः ॥ ७ । २ । ४६ ॥ इति मत्वर्थीयोऽप्रत्ययः । तद्भावस्तत्त्वं तस्मिन् । तथा 'छ' इत्ययं वर्णो दोषाणामसंयमयोगलक्षणानामाच्छादने-स्थगने भवति । 'मि'

इत्ययं वर्णो मर्यादायां चारित्ररूपायां स्थितोऽहमित्यस्यार्थ-स्यऽभिधायकः । 'दु' इत्ययं वर्णो जुगुप्से-निन्दामि बुष्कृत-कारिणामान्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्त्तते । 'क' इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमभ्युपगमाऽर्थे वर्त्तते, 'ड' इत्ययं वर्णो डेवमि-लङ्ग्यामि अतिक्रमामि, तत्-कृतं पापम्, केनेत्याह-उपशम-नेत्यस्मिन्नर्थे, एषोऽनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृत-पदस्याक्षरार्थः । समासेन-संक्षेपेण, । आह-कथं प्रत्येकमक्ष-राणामुक्ताधत्ता पदवाक्ययोरेवार्थदर्शनात् । उच्यते-इह यथा वाक्यैकदेशत्वात्पदस्यार्थोऽस्ति तथा एवैकदेशत्वाद्वाक्यस्या-पीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थशून्यत्वप्रसङ्गः प्रत्येकमक्षरे-ष्वर्थोभावात्, प्रयोगश्च-यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदा-येऽपि न भवति, यथा-सिकतासु तैलम्, इष्यते च वर्णसमुदा-यात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मादन्यथाऽनुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्र-तिपत्तव्य इत्यलं प्रसङ्गेन । आ० म० १ अ० । (मिथ्यादुष्क-तभेदाश्च-अष्टादशलक्षाः चतुर्विंशतिवहसाः एकं स्तं वि-शतिश्च १८२४१२० भवन्ति । ते च युक्तितः 'पडिक्कमण' शब्दे पञ्चमभागे २७२ पृष्ठे दर्शिताः)

मिच्छादुक्कडप्पआंग-मिथ्यादुष्कृतप्रयोग-पुं० । मिथ्यादुष्क-तशब्दप्रयोगे, " ज कहमवि पावकम्मे आसेविते अकर-मित्तमेयं ति तदभिष्णापण अपुण्णकरणतो य अम्भुट्ठियं मिच्छादुक्कडं ति " । आ० चू० १ अ० ।

मिच्छापडिवत्त-मिथ्याप्रतिपन्न-त्रि० । असम्यक् पितृद्वेषणा-द्याभप्रवर्तते, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ११ उ० ।

मिच्छापवयण-मिथ्याप्रवचन-न० । शाक्यादितार्थिकशास्त्र-ने, स्था० ६ ठा० ।

मिच्छाभिणिंवस-मिथ्याभिनिवेश-पुं० । असदभिनिवेशो, यो० ११ विच० । स्था० ।

मिच्छायार-मिथ्याचार-पुं० । मिथ्यात्वाविरतिकषावदुष्ट-योगजमोक्षमार्गविपरीतसमाचारे, पञ्चा० २ विच० ।

मिच्छावाय-मिथ्यावाद-पुं० । जिनप्रणीततत्त्वविरुद्धत्वाद्-सम्यग्वाद्, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मिच्छासंठियभावण-मिथ्यासंस्थितभावन-त्रि० । मिथ्या विपरीता संस्थिता स्थानुप्रहारूढा भावना-अन्तःकरणवृ-त्तियेषां ते मिथ्यासंस्थितभावनः । मिथ्यात्वापहतदर्शेषु, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

मिच्छासुय-मिथ्याश्रुत-न० । मिथ्यादृष्टीर्मिथ्यादर्शप्रणीते वि-परीताऽर्थतया परिणते श्रुतज्ञाने, कर्म० १ कर्म० विशेष० न० ।

स किं तं मिच्छासुयं?, मिच्छासुयं जं इमं अम्माणिण-हिं मिच्छादिट्ठिण्हिं सच्छंदबुद्धिमहविगप्पिअं, तं जहा-भारहं रामायणं भीमासुरुक्खं कांडिल्लयं सगडभदिआ-आं खंड (षोडश) ग्रहं कप्पासिअं नागसुहुमं कणस-त्तरी वइसेसिअं बुद्धवयणं तेरासिअं काविलिअं लोगाय-यं सद्धितंतं माढरं पुराणं वागरणं भागवं पायंजली पुस्स-देवयं लेहं गणिअं सउल्लरुअं नाडयाहं, अहवा-वाव-त्तरिकलाओ चत्तारि अवेआ संगोवंगा, एआहं मिच्छादि-

द्विस्स मिच्छत्तपरिगहियाइं मिच्छामुअं , एयाइं चेव सम्मदिद्विस्स सम्मत्तपरिगहियाइं सम्ममुअं , अहवा-
मिच्छदिद्विस्स वि एयाइं चेव सम्ममुअं , कम्हा ? ,
सम्मत्तेउत्तणओ , जम्हा ते मिच्छदिद्विआ तेहिं चेव
समएहिं चोइआ समाणा केइ सपक्खदिद्वीओ चयंति ।
से तं मिच्छामुअं । (सूत्र-४१)

(' से कि त ' मित्यादि) अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् ? , आ-
चार्य आह—मिथ्याश्रुतं यदिदमहानिकैः , तत्र यथाऽल्पघ-
ना लोकेऽधना उच्यन्ते , एवं सम्यग्दृष्टयोऽप्यल्पज्ञानभावा-
दहानिकश्च उच्यन्ते , तत आह—मिथ्यादृष्टीभिः , किं स्व-
च्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् । तत्रावग्रहे हेतुबुद्धिः , अपायधा-
रणे मतिः , स्वच्छन्देन स्वाभिप्रायेण तत्त्वतः सर्वप्रणी-
बानुसारमन्तरेणेत्यर्थः , बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितं , स्व-
च्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम् । स्वबुद्धिकल्पनाशिल्पनिर्मितमित्यर्थः , तद्यथा—' भारतमित्यादि , यावन् चत्वारि वेया
संगावंगा ' भारतादयश्च ग्रन्था लोके प्रसिद्धास्ततो
लोकत एव तेषां स्वरूपमवगन्तव्यम् , ते च स्वरूपतां
यथावस्थितवस्त्वभिधानविकलतया मिथ्याश्रुतमवसेयाः ,
एतेऽपि च स्वामिसम्बन्धस्मिन्तायां भाज्याः , तथा-
आह—' एयाइं ' इत्यादि , एतानि भारतादीनि शास्त्राणि
मिथ्यादृष्टीमित्यात्यपरिगृहीतानि भवन्ति ततो विपरीता-
भिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतम् , एतान्येव च भारता-
दीनि शास्त्राणि सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि भव-
न्ति सम्यक्त्वेन यथावस्थिताऽसारतापरिभावनरूपेण परि-
गृहीतानि तस्य सम्यक्श्रुतं , तद्वतासारतादर्शनेन स्थिर-
तरसम्यक्त्वपरिणामहेतुत्वात् , (' अहवे ' त्यादि ,)
अथवा—मिथ्यादृष्टेर्गपि सतः कस्यचिद्विद्वानि भारता-
दीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतम् । शिष्य आह—कस्मात् ? ,
आचार्य आह—सम्यक्त्वं हेतुत्वात् , सम्यक्त्वं हेतुत्वमेष भा-
वयति—यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयः तेरेव समग्रैः सिद्धान्तैर्वैदावि-
भिः पूर्वापरविरोधेन यथा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्ना-
तीन्द्रियमर्थमवबुध्यते रागादिपरीतत्वाद् अस्मादशब्दं वेदं
षु चार्तान्द्रियाः प्रायोऽथो व्यावर्त्यन्ते अतीन्द्रियार्थदर्शी
च वीतरागः सर्वज्ञा नाभ्युपगम्यन्ते , ततः कथं वेदार्थप्रती-
तिरित्येवमादिलक्षणेन नादताः सन्तः केचन विवेकिनः स-
त्या (शाक्या) वय इव स्वपक्षदृष्टीः स्वदर्शनानि न्यजन्ति ,
भगवच्छासनं प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः , तत एव सम्यक्त्वं हेतुत्वाद्
दादीन्यपि शास्त्राणि केषाञ्चिन्मिथ्यादृष्टीनामपि सम्यक्श्रुत-
म् । (' से त ' मित्यादि) तदन्तन्मिथ्याश्रुतम् । न० । ४० ।

मिच्छुकड-मिथ्यादुष्कृत-न० । प्रतिक्रमणे , महा० १ सू० ।

मिच्छोवणस-मिथ्योपदेश-पुं० । असदुपदेशरूपे द्वितीयेऽति-
चारे , ध० मिथ्योपदेशः—असदुपदेशः , प्रतिपन्नसत्यवतस्य हि
परपीडाकरं वचनमसत्यमेव , ततः प्रमादान् परपीडाकरणे
उपवेशेऽतिचारे यथा—वाशन्तां खगोष्टादयो , हन्यन्तां वस्य-
ष इति । यद्वा—यथास्थितोऽथ्यस्तथोपदेशः साधीयान् , वि-
परीतस्तु अयथाथोपदेशः , यथा—परेण संदेहापन्नं पृष्टं न
तथोपदेशः , यद्वा—विवाहे स्वयं परेण वा अन्यतराभि-
संधानोपायोपदेशः । अयं च यद्यपि मृषावाद्यामीत्यत्र म-

ते भङ्ग एव , न वदामीति व्रतान्तरं न किञ्चन तथापि सह-
साकारानामोभाभ्यामतिक्रमादिभिर्वा मृषावादे परप्रवर्त्तने
व्रतस्यातिचारः । अथवा—व्रतसंरक्षणबुद्ध्या परवृत्तान्त
कथनद्वारेण मृषोपदेशो यच्छ्रुतोऽतिचारेऽयं व्रतसापेक्षत्वात्-
मृषावादे परप्रवर्त्तनाच्च भ्रमाभ्रमरूपत्वाद् व्रतस्येति द्विती-
योऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

मिच्छोवजीवि-मिथ्योपजीविन्-त्रि० । मिथ्याचारप्रवृत्ते मा-
याविनि , सूत्र० २ श्रु० ५ अ० ।

मिच्छोवयार-मिथ्योपचार-पुं० । मातृस्थानगर्भे क्रियाविशेषे ,
आष० १ अ० ।

मिज्जमाण-मीपमान-त्रि० । तोल्यमाने , आचा० । सूत्र० ।

मार्यमाण-त्रि० । हिंसायां बहुकरकर्मा-चौरोऽयं पाण्डारिक
इति वा इत्येवं कर्मणा परिच्छिद्यमानं हिंस्यमाने , सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

मिज्ज-मैध्य-त्रि० । शुचिद्रव्ये , स्था० १० ठा० ।

मिट्ट-मिट्ट-त्रि० । इच्छुपादौ ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति आदे-
श्रुत इत्यम् । प्रा० १ पाद ।

मिणगोणस्-मिणगोनम्-पुं० । सर्पजातिविशेषे , व्य० १ उ० ।

मिणाय-वंशी-बलान्कार , दे० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मिणाल-मृणाल-न० । कमलनाले , आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

मित्त-मित्र-न० । सुहृदि , विपा० १ श्रु० ३ अ० । कल्प० । नि० ।

भ० । जी० । औ० । पश्चान् स्नेहवति , स्था० ४ ठा० ३
उ० । विपा० । सकलकालमव्याभचारिहितोपदेशादिनि , ज०
२ वक्ष० । विज्ञानश्लोकपदवर्णादिसंख्ये , अनु० । स्था० । ज्ञा०
उत्त० । सू० प्र० । आचा० । अहोरात्रस्य चतुर्थे मुहूर्ते ,
च० प्र० १० पादु० । सूत्र० । ज्यो० । स० । ज० । कल्प० । अनुग-
धानक्षत्रस्य देवतायाम् , स्था० २ ठा० ३ उ० ।

छञ्चवे य आरभडो , सोमिचो पंचग्रंगुलो होई ।

चत्वारि य वहिरिज्जो , दुञ्चव य सावस होइ ॥ ४० ॥

४० प० । ८६४ गाथा । ज० । मित्रनाम्नि देव , ज० ७ वक्ष० ।

उज्झितकदारजन्मभूमिवाणिकप्रामराज , विपा० १ श्रु० २ अ० ।

[उज्झयय ' शब्दे द्वितीयभागे ७४६ पृष्ठ कथा गता] " जग-

न्मित्रं यत्र मित्र—सुमित्रान्वयपङ्कजे । अथावबोधनिर्वृद्ध-

व्रतोऽभृत्सुव्रतो जिनः ॥ १ ॥ " ती० १० कल्प । मार्तण्ड , पुं० ।

" अक्रो तरणी मिचो , मत्तडो विणमणी पयंगो य । अहिमय-

रो पच्छूहो , दिअसयरो अमुमाली अ । " पाद० ना० ४ गा-

था । वयस्ये , " मिचो सही वयंसो " पाद० ना० १०० गाथा ।

मणिपदायाः शास्तरि खनामरुयाते राजानि , विपा० २ श्रु० ६ अ० ।

मित्तकेशी-मित्रकेशी-स्त्री० । जम्बुद्वीपे रुचकपर्वतस्य रत्नो

अयकृटवास्तव्यायां दिशाकुमारीमहत्तरिकायाम् , स्था० ८ ठा० ।

मित्तगा-मित्रका-स्त्री० । बलिलोकपालसोमस्याग्रमहिष्याम् ,

स्था० ४ ठा० १ उ० ।

मित्तजह-मित्रजन-पुं० । सहवर्द्धितादिमुहूर्त्तकं , स० । उत्त० ।

प्रश्न० ।

मित्तगादि-मित्रनन्दिन्-पुं० । खरदक्षकुमारपतिर स्वनाम-

ख्याते राजानि , विपा० २ श्रु० १० अ० ।

मित्रदाम-मित्रदामन-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे अतीताया-
मुत्सर्पिण्यां जाते प्रथमकुलतीर्थकरे, स० । स्था० ।

मित्रदेव-मित्रदेव-पुं० । आरारयकल्पोत्पन्नं धनदेव, तद्देव्याम्,
स्त्री० । उत्त० २२ अ० ।

मित्रदेवा-मित्रदेवा-स्त्री० । मित्रनामा देवो यस्याः सा । अ-
नुराधायाम् . सू० प्र० १० पादु० ।

मित्रदोमदंड-मित्रदोषदण्ड-पुं० । मात्रादीनामल्पेऽप्यपराधे
महादण्डमिदं कृते, प्रश्न० ४ सष० द्वार ।

मित्रदोसवत्तिय-मित्रदोषप्रत्ययिक-पुं० । अमित्रक्रियायाम्,
मातापितृस्वजनादीनामल्पेऽप्यपराधे तावद् दण्डं कुरुते
दहनाद्वनताडनवधवन्धनादिकं तन्मित्रदोषप्रत्ययिकक्रिया-
स्थानम् । प्रश्न० १२१ द्वार । स० । आ० चू० । आष० ।

मित्रदोषप्रत्ययिकं क्रियास्थानमाह-

अहावरं दमं किरियाठाणे मित्रदोसवत्तिए त्ति आ-
दिजइ, मे जहाणामए कइ पुरिमं माईहिं वा पितीहिं वा
भाईहिं वा भइणीहिं वा भआहिं वा धूयाहिं वा पुत्तहिं
वा सुएहाहिं वा मद्रिं मेवममाणे तेमिं अन्नयरंमि अ-
हालहुगंमि अवराहंसि मयमेव गरुयं दंडं निव्वत्तति । तं
जहा-मीआदगवियडंसि वा कायं उच्छोलित्ता भवति,
उमिणोदगवियडंण वा कायं ओमिचित्ता भवति, अभ-
णिकाएणं कायं उवडाहेत्ता भवति, जोत्तण वा वेत्तण वा
सेत्तण वा तयाह वा कम्मण वा ल्लियाए वा लयाए वा
अम्मयरंण वा दवरंण पासाइं उदात्तित्ता भवति, दंडण
वा अट्टाणं वा मुट्ठीण वा लेलूण वा कवालंण वा कायं
आउट्टित्ता भवति, तहप्पगार पुरिमजाए मेवसमाणे दु-
म्मणा भवति, पवसमाणे मुमणा भवति, तहप्पगार पुरिम-
जाए दंडपासी दंडगुरुए दंडपुरकडे अहिए इमंमि लोगंसि
अहिए परंसि लोगंसि मेजलंण कोहणे पिट्टिमंमि याऽवि
भवति, एवं खलु तम्म तप्पत्तियं सावजंति आहिजंति दमंमे
किरियट्ठाणे मित्रदोसवत्तिए त्ति आहिए ॥ सूत्र- २६ ॥

तद्यथानाम कश्चिन्पुरुषः प्रभुकल्पो मातापितृसुहृत्स्वज-
नादिभिः साडे परिधर्मस्तेषां च मातापित्रादीनामन्यतमना-
नाभोगतया यथाकर्थाचिह्नघुतमप्यपराधे वाचिके-दुर्वच-
नादिके, तथा कार्याक-हस्तपादादिके, संघटनरूपे कृते
सति स्वयमेव आत्मना क्राधाध्मानो गुरुतरं दण्डं दुःखोत्पा-
दकं निघर्त्तयति-करोति । तद्यथा-शीतोदके विकट-प्रभुते,
शीते वा शिशिरादौ तस्य-अपराधकर्तुः कायमघो बोलायिता
भवति, तथाष्णोदकाविकटेन कायं शरीरमपस्पर्शयिता । तत्र
विकटग्रहणादुष्णतलेन कार्शिकादिना वा कायमुपतापयिता
भवति । तथाऽग्निकायेनोल्मुकेन तनायना वा कायमुपदाह-
यिता भवति । तथा-जोत्रेण वा वेत्रेण वा नेत्रेण वा त्वचा
वा मनार्दकया लतया वाऽन्यतमन वा दवरंकेण ताडन-
तस्तस्यापराधकर्तुः शरीरपाश्वरीणि (उहालयितुं ति)चर्मोण
लुम्पयितुं भवति, तथा-दण्डादिना कायमुपताडयिता भवती-
ति । तदेवमल्पापराधिन्यपि महाक्रोधदण्डयति तथाप्रकारे

पुरुषजाते एकत्र वसति सति तत्सहवासिनो मातापित्रा-
दयो दुर्मनसस्तद्विष्टाशङ्कया भवन्ति । तस्मिंश्च प्रवसति व-
शान्तरे गच्छति गते वा तन्महयामिनः सुमन्सो भवन्ति ।
तथाप्रकारेण पुरुषजातोऽल्पेऽप्यपराधे महान्तं दण्डं
कल्पयतीति । एतदेव दर्शयितुमाह-दण्डस्य पार्श्वे दण्ड-
पार्श्वे, तद्विद्यते यस्यासां दण्डपार्श्वी, स्वल्पतया स्तोका-
पराधेऽपि कुर्याति दण्डं च पातयति । तमप्यतिगुरुमिति
दर्शयितुमाह-दण्डेन गुरुको दण्डगुरुः । यस्य च दण्डो
महान् भवति असौ दण्डेन गुरुर्भवति । तथा दण्डः पुर-
स्कृतः सदा पुरस्कृतदण्ड इत्यर्थः । स जैवभूतः स्वस्य
परेषां चास्मिन् लोकेऽस्मिन्नेव जन्मनि आहतः प्राणिनाम-
हितदण्डपातनात्, तथा परस्मिन्नापि जन्मन्यसाहितस्म-
च्छीलितया चासां यस्य कस्यचिदेव येन केनचिदेव निमित्त-
न क्षणं क्षणे संज्वलयतीति संज्वलनं, स चात्यन्तक्रोधनो
वधघन्धच्छविच्छेदादिषु शीघ्रमेव क्रियासु प्रवर्तते तदभा-
वेऽप्युत्कटद्वेषतया समोद्धाटनतः पूर्वाभासमपि खादेत्त-
दसौ घृणात् येनासावपि परः संज्वलयन् ज्वलितश्चान्य-
यामपकुर्यात्, तदेव खलु तस्य महादण्डप्रवर्त्तयितुस्तदण्ड-
प्रत्ययिकं सावयं कर्माऽऽधीयते । तदेतद्दृशं क्रियास्थानं
मित्रदोषप्रत्ययिकमाख्यातमिति । सूत्र० २ अ० २ अ० ।

मित्रप्पभ-मित्रप्रभ पुं० । स्वनामख्याते चम्पापुरीश्वरे, आ०
क० ४ अ० । आष० । आ० चू० । (संवेगशब्दे कथा)

मित्रवल-मित्रवल-पुं० । मुह्य-पक्षाद्वेल, तन्मित्रवलं मे भवि-
ष्यति येनाहमापदं सुखंनव निस्तरिष्यामीति । आचा० १
अ० २ अ० २ उ० ।

मित्ररूप-मित्ररूप-पुं० । मित्रस्यैव स्वरूपाकारो ब्राह्मोपचा-
रकारणत्वाद्यस्य स मित्ररूपः । मित्राभासे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

मित्रल-देशी-कन्दर्पे, द० ना० ६ वर्ग १२६ गाथा ।

मित्रव मित्रवत्-त्रि० । मित्राणि विद्यन्ते यस्य स मित्रवान् ।
उत्त० ३ अ० । सहपांशुकीर्डितादिके, उत्त० ३ अ० ।

मित्रवई-मित्रवती-स्त्री० । सुदर्शनधर्मास्त्रियाम्, आ० चू० ६ अ० ।

मित्रवायग-मित्रवाचक-पुं० । स्वनामख्याते सुप्रसिद्धे श्रुत-
स्थावरं, व्य० १ उ० ।

मित्रवाहण मित्रवाहन-पुं० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे आगामि-
न्यामुत्सर्पिण्यां द्वितीयं तीर्थकरे, स्था० ७ डा० ।

मित्रविरिय-मित्रवीर्य-पुं० । सम्भर्त्ताजनशिवे, ति० ।

मित्रमिरि मित्रश्री-पुं० । आमलकल्पावास्तव्ये स्वनामख्याते
आवके, येन जीवप्रादेशिकनिहवाचार्यास्तप्यगुणः कुरसि-
कथादिना प्रतिचालितः । विशेषः आ० चू० । आ० म० । स्था० ।

मित्रमण मित्रमन-पुं० । स्वनामख्याते अयोध्यानगरीराज-
जयचन्द्रमित्र, ध० २० ।

आसीत पुर्यामयोध्याया-मयोध्यायामर्गतमः ।

धर्मकर्मण निस्तन्द्रो-जयचन्द्रो महीपतिः ॥ १ ॥

तस्य प्रियतमा चारु-दर्शना चारुदर्शना ।

सूनुधानूनपुण्यथा-श्चन्द्रश्चन्द्रसहकृ दृशाः ॥ २ ॥

शृङ्गावबहुलः श्येन-पुरोहिततनुद्वयः ।

तान्मित्रं मित्रसेनोऽभूत्-कलिकोऽदलप्रियः ॥ ३ ॥

मित्तमेण

एकदा नत्पुगेद्याते दुःस्थेन धनपाचकः ।
 आगादागाभ्यर्ततादि-धेदुगुरियुगन्धर ॥ ४ ॥
 ते नन्तु दन्तुगानन्दो-द्विषरेमाञ्चकञ्चुकः ।
 जगाम जगतीनाथः, सुमित्रसुतसंयुतः ॥ ५ ॥
 राजा निष्प्रतिमं रूपं, दृष्ट्वा तस्य मुनीशितुः ।
 पप्रच्छ स्वच्छुर्धोगे, विस्मयस्मरलोचनः ॥ ६ ॥
 सत्यप्यसदृशं रूपं, साम्राज्यविभवोचितं ।
 कुतो वैगम्यतः पूर्यै-जगृहं दुष्करं व्रतम् ॥ ७ ॥
 गुरुराह मया दृष्टः, सोऽप्यहो नराधिप ! ।
 सदा युक्ता वर्हाप्रिय, संपूर्णो भवनामकः ॥ ८ ॥
 चत्वारो गार्गाधेय-मिथ्यात्वस्मरसंज्ञिताः ।
 दृष्ट्वा सारथयस्तत्र, मोहः संप्रपतिः पुनः ॥ ९ ॥
 विनाऽपि चारिचारिभ्यां, सवला वेगशालिनः ।
 महाकाया, कषायाभ्या, वृषभास्तत्र पांडश ॥ १० ॥
 हास्यशोकभयाद्यास्तु, कर्कशा कर्मकारकाः ।
 जुगुप्साभ्यस्त्यरत्याद्या-स्तेषां च परिचारिकाः ॥ ११ ॥
 दुष्टयोगप्रमादाख्यं, तत्र तुल्यद्वयं महत् ।
 विनामोल्लासविबोके-हावभावादिकाः स्वराः ॥ १२ ॥
 तत्रासयतजीवाण्यः, कृपोऽदृष्टतलः सदा ।
 पापाधिगतिपानीय-संभारपरिपूरितः ॥ १३ ॥
 पापाधिरतिनीरोग-मग्नपरितरेचनम् ।
 सुदीर्घं जीवलोकाख्यं, घटीयन्त्रमभङ्गम् ॥ १४ ॥
 पदकार उच्चकंमृत्यु-रज्जान तु प्रतीच्छकः ।
 दृढे मिथ्याभिमानाख्यं, तस्य दारिद्र्यं सदा ॥ १५ ॥
 अतिसेकितप्रतिज्ञाया, तत्र निर्वहणी पृथुः ।
 अतिद्रोहीयमां कुल्या, भोगलोनुपताऽभिधा ॥ १६ ॥
 तत्र विवाहो जन्म, माला दुःखस्य सहानः ।
 अपरापरजन्माभ्याः, केदाग गणनातिगाः ॥ १७ ॥
 पानान्तिकस्वसद्व्याधौ, यो जं कर्मकदम्बकम् ।
 दुष्टो जीवपरिणामो, वापकमन्त्र सोऽयमः ॥ १८ ॥

ततश्च—

उमं तेनारघ्येन, मित्रं निष्प्रतिमागतम् ।
 प्रभूतसुखदुःखादि, सम्यं नानाविधं नृप ॥ १९ ॥
 एवं भवारघटानि-भ्रमणोद्धातचतसा ।
 दीप्ता तद्भयघाताय, मयाऽऽदायि नरेश्वर ! ॥ २० ॥
 धुन्वाति नृपतिर्भूमि-भवाद्धातमना भृशम् ।
 व्यस्य चन्द्रसुते राज्ये, शमसाध्याज्यमादेद ॥ २१ ॥
 समिद्धश्चन्द्रराजोऽपि, राजन ! राज्यश्रिया तथा ।
 सम्यग्दर्शनसंशुद्धं, गृहधर्ममणिधियत् ॥ २२ ॥
 तथा गुरुपदद्वन्द्वं, निजं धाम जगाम गद ।
 अन्यत्र मुनिराजोऽपि-विजिह्व सर्पारिच्छुद्धः ॥ २३ ॥
 अन्यदा मित्रसेनन, राजाऽभाणि रहस्यदः ।
 किमप्यपूर्वं विज्ञानं, दर्शयामि सखे ! तव ॥ २४ ॥
 स प्राह दर्शय क्षिप्रं, ततोऽमौ जम्बुकस्वगम् ।
 तथाऽस्मद यथा रेसुः, पूर्वं हि जम्बु हा अपि ॥ २५ ॥
 शुकुजुः कुक्कुटा उच्चैः, हतं कुक्कुटकृजितं ।
 निशीथोऽपि निशाप्रान्त-मुषिद्रा मनिरे जनाः ॥ २६ ॥
 तथा शृङ्गास्माराणि, वाक्यान्याह यथा जनः ।
 दृढशालोऽपि जायत, मन्मथोन्माथितो भृशम् ॥ २७ ॥

ततो राजाऽऽह मित्रैवे, माऽतिचारीनिजं व्रतम् ।
 सचिकारवचो वक्तुं, न युक्तं शीलशालिनाम् ॥ २८ ॥
 शृङ्गास्मरभाषित्व-मेव मुक्तोऽपि नोज्झति ।
 यदा कलिप्रियत्वेन, तदा गङ्गाऽप्युपेक्षितः ॥ २९ ॥
 प्रोषितभर्तृस्त्रियोऽपि, सचिकारगिराऽन्यदा ।
 स तथाऽऽप्यद्यथा सद्यः, सा भून्मदनधिहला ॥ ३० ॥
 तां तथा सचिकारगङ्गा, दृष्ट्वा तद्दयः कृधा ।
 तं बबन्ध दृढैर्वन्धै, रे विटोऽसीत्युदीरयन् ॥ ३१ ॥
 तदाकर्ण्य नृपो मङ्गलु, मोचयित्वा तमाख्यत ।
 व्रतार्ताचारवृत्तस्य, पुष्पं प्राप्तमिदं त्वया ॥ ३२ ॥
 फलं तु नरके धारं, लप्स्यसे तीव्रवेदनाः ।
 यत्तदा वारिणोऽपि त्वं, नातिचारादुपारमः ॥ ३३ ॥
 जिने देवं गुरुन् साधुं-स्तदद्यापि सखे ! स्मर ।
 गहम्ब दुष्टत सर्वं, क्षमय प्राणसंहति ॥ ३४ ॥
 सोऽपि प्राह सखे गाढं, बन्धनैः पीडितोऽस्म्यहम् ।
 न स्मरामि ततः किञ्चित्, प्रतीकारं कुरुष्व मे ॥ ३५ ॥
 इति जल्पप्रसौ मृत्वा, गङ्गाऽभूद्विन्ध्यभूधर ।
 ततो बहुभवे भ्रान्त्वा, क्रमान्मोक्षमवाप्स्यति ॥ ३६ ॥
 सचिकारवचो वारिण-कुम्भभूश्चन्द्रभूपतिः ।
 राज्यं न्यस्य सुतं दीप्तां, गृहीत्वा च ययौ शिवम् ॥ ३७ ॥
 इत्येतेत्य कृतिनः स्वचेतसा, मित्रमेतच्चार्यं गताहसः ।
 चञ्चदुष्टतरदुःखललितं, संत्यजन्तु सचिकारजल्पितम् ॥ ३८ ॥
 ध० २० २ अधि० २ लक्ष० ।

मित्रा-मात्रा-स्त्री० । तुल्यं, मात्राशब्दात्तान्पर्यार्यविश्रान्ते-
 स्तुल्यवाची । यदाह निशीथचूर्णिकन्-मात्राशब्दस्तुल्य-
 वाचीति । व्य० १ उ० ।

मित्रा-स्त्री० । योगदृष्टिभेदं, मित्रादृष्टिस्तृणाग्निकणोपमा न
 तत्त्वतोऽर्भीष्टकार्यतमा सम्यक्प्रयोगकालं यावदनवस्थानान्
 अल्पवीर्यतया, ततः पदवीजसंस्काराधानानुपपत्तः विकल-
 प्रयोगभावाद् भावतो बन्धनादिकार्यायोगात् । व्य० १ अधि० ।
 मित्रां दृष्टिमत्र सप्रपञ्चं निरूपयन्नाह—

मित्रायां दर्शनं मन्दं, योगाङ्गं च यमो भवेत् ।

अग्रेदा देवकार्यादा-वन्यत्रादेष एव च ॥ १ ॥

(मित्रायामिति) मित्रायां दृष्टां दर्शनं मन्दम्—स्वलोपो
 बोधः । तृणाग्निकणोद्योतेन सदृशः । योगाङ्गं च यमो भ-
 वेदच्छादिभेदः । अखेदोऽव्याकुलतालक्षणः । देवकार्यादा-
 वार्ताशब्दाद्-गुरुकार्यादिपरिग्रहः । तथा तथोपनेतः स्मिन्त-
 थापरितोषात्त्वेदः, अपि तु प्रवृत्तरेव, शिरोगुरुत्वादि-
 दोषभाक्त्वेऽपि भवाभिनिन्दितो भोगकार्ययत् । अद्वेषध्याम-
 त्मरक्षापरत्वं देवकार्यादां तथा तत्त्वावेदितया मान्तर्यवीर्य-
 वीजसंज्ञावेपि तद्भावाङ्कुरानुदयात्, तथाविधानुष्ठानमधि-
 कृत्यान् स्थितस्य हि करुणांशवीजस्यैवपत्स्फुरणमिति । १ ।
 हा० २१ हा० (यमस्वरूपं सभेदम् ' जम ' शब्दे चतुर्थभागे
 १३६१ पृष्ठे गतम्) मित्रदेवताके नक्षत्रभेदं, म्था० ।

दो मित्रा । मृत्र । म्था० २ हा० ३ उ० ।

बाधनेन वितर्काणां, प्रतिपक्षस्य भावनात् ।

योगमैक्यतोऽमीषां, योगाङ्गत्वमुदाहृतम् ॥ ३ ॥

(बाधनेनेति) वितर्काणां योगपरिपन्थनां हिंसादीनां प्र-
 तिपक्षस्य भावनान्, बाधनेनानुष्ठानोपहानिलक्षणेन योग-

स्य सौकर्यतः सामग्रीसंपत्तिलक्षणादमीयामहिंसादीनां यमा-
नां योगाङ्गत्वमुदाहृतम् , न तु धारणादीनामिव समाधेः सा-
क्षादुपकारकत्वेन, न वासनादिवदुत्तरोत्तररूपकारकत्वेनैव,
किं तु-प्रतिबन्धकहिंसाद्यपनायकतयैवेत्यर्थः । तदुक्तम्—“वि-
तर्कबाधेन प्रतिपक्षभावनमिति ॥ ” (२—३३) ॥ ३ ॥

क्रोधाहोभाश्च मोहाश्च, कृतानुमितकारिताः ।

मृदुमध्याधिमात्राश्च, वितर्काः सप्तविंशतिः ॥ ४ ॥

(क्रोधादिति) क्रोधः—कृत्याकृत्याविवेकोन्मूलकः प्रज्वलना-
त्मकश्चित्तधर्मस्तस्मात् । लोभः—तृष्णालक्षणास्ततश्च । मोह-
श्च—सर्वकलशानां मूलमनात्मन्यात्माभिमानलक्षणः । इत्थं च
कारणभेदेन त्रैविध्यं दर्शितं भवति । तदुक्तम्—“लोभक्रो-
धमोहमूल” इति । (२—३४ पूर्वकाः) व्यत्ययाभिधानेऽप्य-
त्र मोहस्य प्राधान्यम् , स्वपरविभागपूर्वकयोर्लोभक्रोधयो-
स्तन्मूलत्वादिति वदन्ति । ततः कारणत्रयात् कृतानुमितका-
रिता एतेऽहिंसादयो नवधा भिद्यन्ते । तेऽपि मृदवा म-
न्दाः, मध्याध्यातीवमन्दाः, अधिमात्राश्च तीव्रा इति प्रत्येकं
त्रिधा भिद्यन्ते । तदुक्तम्—“मृदुमध्याधिमात्राः” (इति
२—३४) वितर्का हिंसादयः कृतकारितानुमोदता लोभ-
क्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्यधिमात्रा दुःखाज्ञानान्तफला इति
प्रतिपक्षभावनम्) इत्थं च सप्तविंशतिर्वितर्का भवन्ति । अत्र
मृदादीनामपि प्रत्येकं मृदुमध्याधिमात्राभेदो भावनीय इ-
ति वदन्ति ॥ ४ ॥

दुःखाज्ञानानन्तफला, अमी इति विभावनात् ।

प्रकर्षं गच्छतामेत-द्यमानां फलमुच्यते ॥ ५ ॥

(दुःखेति) दुःखं प्रतिकूलतयाऽवभासमानो राजर्नाश्चत-
धर्मः, अज्ञानम्—मिथ्याज्ञानम् , संशयविपर्ययादिरूपम् । ते
अनन्ते—अपरिच्छिन्ने फले येषां ते तथोक्ताः । अमी वि-
तर्का इति विभावनाभिरन्तरं ध्यानात् प्रकर्षं गच्छतां यमा-
नामेतद्वच्यमाणं फलमुच्यते ॥५॥ द्वा० २९ द्वा० ॥ (तत्फ-
लम् ‘ महच्चय ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्) (परिग्र-
हविषयः ‘ परिग्रह ’ शब्दे पञ्चमभागे ४५६ पृष्ठ गतः)

इत्थं यमप्रधानत्व-मवगम्य स्वतन्त्रतः ।

योगवीजमुपादत्ते, श्रुतमत्र श्रुतादपि ॥ ७ ॥

(इत्थमिति) इत्थम्—उक्तप्रकारेण, स्वतन्त्रतः—स्वाभिमत-
पातजलादिशास्त्रतो, यमप्रधानत्वमवगम्य । अत्र मित्रायां
दृष्टौ निवृत्तासद्व्यवहृतया सहस्रयोगे श्रुताजिनप्रवचनान् श्रु-
तमपि योगवीजमुपादत्ते तथास्वाभाव्यात् ॥ ७ ॥

उक्तयोगार्थाजमेवाह—

जिनेषु कुशलं चित्तं, तन्मस्कार एव च ।

प्रणामादि च संशुद्धं, योगवीजमनुत्तमम् ॥ ८ ॥

(जिनेष्विति) जिनेषु—अर्हत्सु, कुशलम्—द्वेषाद्यभावेन
प्रीत्यादिमन्त्रतम अनेन मनोयोगवृत्तिमाह । तन्मस्कार एव
जिननमस्कार एव च, तथा मनोयोगप्रगतिः, इत्यनेन वाग्यो-
गवृत्तिमाह । प्रणामादि च पञ्चाङ्गादिलक्षणम् , आदि-
शब्दान्मण्डलादिग्रहः । संशुद्धमशुद्धव्यवच्छेदार्थमेतत् तस्य
सामान्येन यथाप्रवृत्तकरणभेदव्याप्तस्य च योगवीजत्वानु-

पपत्तेरेतत्सर्वं सामस्त्यप्रत्येकभावाभ्यां योगवीजं मोक्षयो-
जकानुष्ठानकारणमनुत्तमं सर्वप्रधानं विषयप्राधान्यात् ॥ ८ ॥

चरमे पुद्गलावर्ते, तथा भव्यत्वपाकृतः ।

प्रतिबन्धोऽज्झितं शुद्ध-मुपादेयधिया हृदः ॥ ९ ॥

(चरमे इति) अदो हि एतच्च चरमेऽन्त्ये पुद्गलावर्ते भव-
ति । तथा—भव्यत्वस्य पाकृतो मिथ्यात्वकटुकत्वानिवृत्त्या
मनागमाधुर्यसिद्धेः । प्रतिबन्धनासङ्गेनोऽज्झितम्—आहारा-
द्विसंज्ञोपयाभावात् , फलाभिसन्धिर्हृतत्वाच्च । तदुपात्त-
स्य तु स्वतः प्रतिबन्धसागत्वात् । अत एवोपादेयधिया-
ऽन्यापोंहनादरणीयत्वबुद्ध्या शुद्धम् । तदुक्तम्—“उपादेयधि-
याऽप्यन्ते, संज्ञावष्कम्भणान्वितम् । फलाभिसन्धिर्हृतं,
संशुद्धं ह्यतदीदृशम् ॥ ९ ॥ ” ॥ ९ ॥

प्रतिबन्धेकनिष्ठं तु, स्वतः मुन्दरमप्यदः ।

तत्स्थानस्थितिकायैव, वीरं गौतमरागवत् ॥ १० ॥

(प्रतिबन्धेति) प्रतिबन्धे—स्वामङ्ग एका-केवला निष्ठा यस्य
तत्तथा । अदो—जिर्नावपयकुशलचित्तादि, तत्स्थानस्थितिका-
यैव तथास्वभावत्वात् वीर-वर्धमानस्वामिनि गौतमरागवत्
गौतमीयबहुमानवत् । असङ्गशक्त्यैव ह्यनुष्ठानमुत्तरोत्तरपरि-
णामप्रवाहजननेन मोक्षफलपर्यवसानं भवति, इति विवेचनं
प्राक् ॥ १० ॥

सरागस्याप्रमत्तस्य, वीतरागदशानिभम् ।

अभिन्दताऽप्यदो ग्रन्थि, योगाचार्यैर्यथोदितम् ॥ ११ ॥

(सरागस्येति) अदः शुद्धयोगवीजोपादानं ग्रन्थिर्माभन्द-
तोऽपि जीवस्य चरमयथाप्रवृत्तकरणसामर्थ्येन, तथाविध-
क्षयोपशमादतिशयितानन्दानुभवात् । सरागस्याप्रमत्तस्य—
सतां यतर्धीतरागदशानिभं सरागस्य वीतरागत्वप्राप्तावि-
व योगवीजोपादानवलायामपूर्व. कोऽपि स्वानुभवाभेदाऽ-
तिशयलाभ इति भावः । यथोदितं योगाचार्यैः ॥ ११ ॥

ईषदुन्मज्जनाभोगो, योगचित्तं भवोदधौ ।

तच्छक्त्यतिशयोच्छेदि, दम्भोलिग्रन्थिपर्वते ॥ १२ ॥

(ईषादिति) योगचित्तम्—योगवीजोपादानप्रणिधानचि-
त्तम् , भवोदधौ—संसारसमुद्रे, ईषन्मनागुन्मज्जनाभोगः ।
तच्छक्ते—भेवशक्तेरतिशयोक्त्योदकस्योच्छेदि—नाशकम् , प्र-
न्थिरूपे पर्वते दम्भोली—वज्रम् नियमात्तद्वेदकारित्वात् ।
इत्थं चैतत्फलपाकारम्भसदृशत्वादस्येति समर्थविदः ॥ १२ ॥

आचार्यादिष्वपि ह्यत-द्विशुद्धं भावयोगिषु ।

न चान्येष्वप्यसागत्वा-त्कूटऽकूटधियोऽपि हि ॥ १३ ॥

(आचार्यादिष्वपि)—आचार्यादिष्वपि—आचार्योपाध्या-
यतपस्थ्यादिष्वपि, एतत्—कुशलचित्तादि, विशुद्धम्—संशु-
द्धमेव, भावयोगिषु—तात्त्विकगुणशालिषु, योगवीजम् . न
चान्येष्वपि—द्रव्याचार्यादिष्वपि कूटऽकूटधियोऽपि हि अ-
सागत्वादसुन्दरत्वात् । तस्याः सद्व्योगवीजत्वानुपपत्तेः ॥ १३ ॥

श्लाघनाद्यसदाशमा—परिहारपुरःसरम् ।

वैयावृत्यं च विधिना, तेष्वशयविशेषतः ॥ १४ ॥

(श्लाघनेति) श्लाघनादेः—स्वकीर्त्याद-याऽसत्यसुन्दराऽऽ-
शंसा—प्रार्थना, तत्परिहारपुरस्सरम् वैयावृत्यं च—व्यापृत-

भावलक्षणमाहारादिदानेन विधिना—सम्प्राक्तन्यायेन, तेषु-
भावयोगिगवाचार्येषु, आशयाविशेषतश्चित्तोत्साहातिशयान्
योगवीजम् ॥ १४ ॥

भवादुद्दिग्गता शुद्धी-पधदानाद्यभिग्रहः ।

तथा मिद्धान्तमाश्रित्य, विधिना लेखनादि च ॥ १५ ॥

(भवादिति) भवान्-संसारान्, उद्दिग्गता इष्टविद्यायां गान्-
मिन्नकसहजत्यागच्छालक्षणम् । शुद्ध-निर्दोष औपधदानादेर-
भिग्रहो भावाभिग्रहस्य विशिष्टतयापशमलक्षणस्य भिन्नप्र-
त्ययेव भावोऽपि द्रव्याभिग्रहस्य स्वाध्यशुद्धस्यान्यस्यापि
संभवात् । तथा मिद्धान्तम्—आर्यं वचनमाश्रित्य, न तु
कामादिशास्त्राणि । विधिना—न्यायात्तदनसम्प्रयोगादिलक्ष-
णेन लेखनादिकं च योगवीजम् ॥ १५ ॥

लेखनादिकमेवाह—

लेखना पूजना दानं, श्रवणं वाचनोद्ग्रहः ।

प्रकाशनाऽथ स्वाध्याय चिन्तना भावनेति च ॥ १६ ॥

(लेखनेति) लेखना-सन्पुस्तकेषु । पूजना-पुष्पवस्त्रादिभिः ।
दानम्-पुस्तकादिः । श्रवणम्—व्याख्यानस्य । वाचना—स्वय-
मेवास्य, उद्ग्रहो—विधिप्रद्वहणस्यैव । प्रकाशना गृहीतस्य भ-
व्येषु । अथ स्वाध्यायो वाचनादिरस्यैव । चिन्तना ग्रन्थार्थ-
ताऽस्यैव भावनेति चैतद्वचनैव । योगवीजम् ॥ १६ ॥

बीजश्रुतौ परा श्रद्धा-ऽन्तर्विश्रोतमिकाव्ययात् ।

तदुपादेयभावश्च, फलौत्सुक्यं विनाऽधिकः ॥ १७ ॥

बीजश्रुतौ—योगवीजश्रवणे । परा-उत्कृष्टा, श्रद्धा—इदमि-
त्थमेव इति प्रतिपत्तिरूपा । अन्तर्विश्रोतमिकायाश्चिन्ताश-
ङ्काया व्ययात् । तस्याः बीजश्रुतरूपादेयभावश्चादरपरिणाम-
श्च । फलौत्सुक्यम्—अभ्युदयाशंसात्वरालक्षणम्, विनाऽधि-
काऽतिशयितो योगवीजम् ॥ १७ ॥

निमित्तं सत्प्रणामादे-भद्रमूर्तेरुपपत्त्य च ।

शुभा निमित्तमयोगा-ऽवञ्चकोदयतो मतः ॥ १८ ॥

(निमित्तमिति) अमुष्य चानन्तरोदितलक्षणयोगिनो जी-
वस्य । भद्रमूर्तेः—प्रियदर्शनस्य, सत्प्रणामादयोगवीजस्य-नि-
मित्तम् । शुभ-प्रशस्तः । निमित्तसंयोगः—संयोगादिसम्बन्धः
संयोगादीनामेव निःश्रयससाधननिमित्तत्वाज्जायते । अव-
ञ्चकोदयाद्-वक्ष्यमाणसमर्थाविशेषोदयात् ॥ १८ ॥

योगक्रियाफलागत्यं च, साधुभ्यामवञ्चकत्रयम् ।

श्रुतः समाधिगन्धक, इपुलच्यक्रियोपमः ॥ १९ ॥

(योगेति) साधुभ्यः—साधुनाश्रित्य । योगक्रियाफला-
गत्यम्, अवञ्चकत्रयम्—योगावञ्चकाक्रियावञ्चकफलावञ्चकल-
क्षणम् । अव्यक्तः समाधिः श्रुतः, तदधिकारं पाठान् । इपु-
लच्यक्रियोपमः—शरशरव्याक्रियामदृशः । यथा शरस्य शर-
व्याक्रिया तदावसेवादित्येव, अन्यथा तत्क्रियान्वायोगात्, तथा
संयोगावञ्चकाधिकमपि संयोगाद्यवसेवाद्येवेति भावः ॥ १९ ॥

हेतुत्रान्तरङ्गश्च, तथा भावमलाऽन्पता ।

ज्योत्स्नादाविव रन्नादि मलापगम उच्यते ॥ २० ॥

(हेतुर्गति)—अत्र सत्प्रणामादौ । अन्तरङ्गश्च हेतुः । तथा-
भावमलस्य कर्मसम्बन्धयोग्यतालक्षणस्याल्पता । ज्योत्स्ना-
दाविव रन्नादाविव रन्नादिमलापगम उच्यते । तत्र-
मृत्पुटपाकादीनामिवात्र संयोगादीनां निमित्तत्वेनैवोपयो-
गादिति भावः ॥ २० ॥

सत्सु सत्त्वधियं हन्त, मले तीव्रे लभेत कः ।

अङ्गुल्या न स्पृशत् पङ्गुः, शाखां सुमहतस्तरोः ॥ २१ ॥

(सत्त्वधिति) सत्सु—साधुषु, सत्त्वधियम्—साधुत्वबुद्धिः, हन्त
तीव्रे—प्रबले, मले—कर्मबन्धयोग्यतालक्षणे—सति को लभेत ?,
ततो लाभशङ्करयोगात् कोऽपीत्यर्थः, अङ्गुल्या पङ्गुः सु-
महतस्तरोः शाखां न स्पृशत्, तत्प्राप्तिसिद्धिसंयोगात् त्वस्या-
रोहशङ्केर्वा अभावात् । तद्व-प्रकृतं ऽपि भावनीयम् ॥ २१ ॥

वीक्ष्यते स्वल्परोगस्य, चेष्टा चेष्टार्थसिद्धये ।

स्वल्पकर्ममलस्यापि, तथा प्रकृतकर्मणि ॥ २२ ॥

(वीक्ष्यते इति) स्वल्परोगस्य मन्दव्याधेर्चेष्टा राजसेवा-
दिप्रवृत्तिलक्षणा, चेष्टार्थस्य—कुटुम्बपालनार्थलक्षणस्य, सि-
द्धये—निपत्तये, वीक्ष्यते न तु तीव्ररोगस्यैव प्रत्यपायाय ।
स्वल्पकर्ममलस्यापि पुंसः, तथा प्रकृतकर्मणि—योगवीजो-
पादानलक्षणे । ईदृशस्यैव स्वप्रतिपन्ननिर्वाहक्षमत्वात् ॥ २२ ॥

यथाप्रवृत्तकरणे, चरमे चेदृशी स्थितिः ।

तत्त्वतोऽपूर्वमेवेद-मपूर्वासत्तितो विदुः ॥ २३ ॥

(यथेति) यथाप्रवृत्तकरणे चरमे पर्यन्तवर्तिन च । ईदृ-
शी—योगवीजोपादाननिमित्तत्वाऽल्पकर्मत्वनिर्णायिका । स्थि-
तिः—स्वभावव्यवस्था, अपूर्वस्य-अपूर्वकरणस्यासत्तितः—स-
न्निधानात् फलव्याभिचारायागात् । इदं चरमं यथाप्रवृत्ति-
करणम् । तत्त्वतः—परमार्थतः अपूर्वमेव, विदुः—जीनते, को-
गविदः । यत उक्तम्—“ अपूर्वासन्नभावेन, व्यभिचारविशो-
गतः । तत्त्वतोऽपूर्वमेवेद-मिति योगविदो विदुः ॥ २३ ॥

प्रवर्तते गुणस्थान पद मिथ्यादृशीह यत ।

अन्वर्थयोजना नून-मस्यां तस्योपपद्यते ॥ २४ ॥

(प्रवर्तते इति) यदिह—जितप्रवचने, गुणस्थानपदं मिथ्या-
दृशी—मिथ्यादृष्टौ पुंसि प्रवर्तते अस्मलद्वयुक्तियोगविशेषा-
भवति । तस्य-गुणस्थानपदस्य, नूनम्—निश्चितम् । अस्याम्
मित्रायां दृष्टौ । अन्वर्थयोजना—योगाद्येष्टतया । उपपद्यते । स-
त्प्रणामादियोगवीजोपादानगुणभाजन-वस्यास्यामेवोपपत्तेः ।
तदुक्तं हर्गभद्रमूर्तिभिः—प्रथमे यद् गुणस्थानं, सामान्येनो-
पपत्तिम् । अस्यां तु तद्वस्थायां मुख्यमन्वर्थयोगतः ॥ २४ ॥
इति ॥ २४ ॥

व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्ति-रप्यन्यत्रेपमुच्यते ।

घने मले विशेषस्तु, व्यक्ताव्यक्तधियोर्नु कः ॥ २५ ॥

(व्यक्ताव्यक्त) अन्यत्र-ग्रन्थान्तरं, व्यक्तमिथ्यात्वधीप्राप्ति-मि-
थ्यात्वगुणस्थानपदप्रवृत्तिनिमित्तत्वेन । इयं मित्रा हाष्टेर्वो-
च्यते । व्यक्ताव्यक्तं तत्रास्या गत्र ग्रहणम् । घने—तीव्रे, मले तु
सति । नु इति चित्तकं । व्यक्ताव्यक्तयोर्धियोः को विशेषः ?
दृष्टाया धियो व्यक्ताया अव्यक्तापत्त्या प्रत्युतार्तिदृष्टत्वात् क-
थंविद् गुणस्थानन्यनिबन्धनत्वमिति भावः । विविधतया नि-

गमस्य बहुभेदत्वात् । तद्भेदविशेषाश्रयेण वाऽन्यत्र तथा-
भिधानमिति परिभाषनीयं सर्गभिः ॥२५॥

यमः सद्योगमूलस्तु, रुचिबृद्धिनिबन्धनम् ।

शुक्रपक्षद्वितीयाया, योगश्चन्द्रमसो यथा ॥ २६ ॥

उत्कर्षादपकर्षाच्च, शुद्धयशुचोरयं गुणः ।

मित्रायामपुनर्बन्धात्, कर्मणां न प्रवर्तते ॥ २७ ॥

गुणाभामस्त्वकन्यास-मित्रयोगे न कश्चन ।

अनिवृत्ताग्रहत्वेना-भ्यन्तरज्वरसन्निभः ॥ २८ ॥

मुग्धः सद्योगतो घृते, गुणं दोषं विपर्ययात् ।

स्फटिकोऽनुविधेते हि, शोणस्यामममन्विषम् ॥२९॥

यथौषधीषु पीयूषं, द्रुमेषु स्वर्द्रुमो यथा ।

गुणेष्वपि सतां योग-स्तथा मुख्य इहेष्यते ॥ ३० ॥

विनैनं मतिमूढानां, येषां योगोत्तमस्पृहा ।

तेषां हन्त विना नाव-मुत्तितीर्षा महादधेः ॥ ३१ ॥

तन्मित्रायां स्थिता दृष्टौ, मद्योगेन गरीयसा ।

समारुह्य गुणस्थानं, परमाऽऽनन्दमश्नुते ॥ ३२ ॥

शिष्टा सप्तशोकी सुगमा । द्वा० २१ द्वा० ।

मिचित्य-मैत्रेय-पुं० । वत्सगोत्राद्यान्तरगोत्रप्रवर्त्तके ऋषौ,
तद्गोत्रायेषु च । स्था० २ द्वा० १ उ० ।

मिचित्यावर्द्ध-मृत्तिकावती-स्त्री० । दशार्णदेशप्रधाननगर्याम्,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । प्रव० ।

मिचित्वन्न-वैशी-ज्येष्ठे, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मिक्ती-मैत्री-स्त्री० । स्नेहपरिणामं, ध० १ अधि० । द्वा० ।

मुखचिन्ता मता मैत्री, सा क्रमेण चतुर्विधा ।

उपकारी स्वकीयस्व-प्रतिपक्षाऽखिलाश्रया ॥ ३ ॥

(सुखेति) सुखचिन्ता-सुखच्छा, मैत्री मता । सा क्रमेण-
विषयभेदेन, चतुर्विधा । उपकारी स्वोपकर्त्ता, स्वकीयाऽनु-
पकर्त्ताऽपि नालप्रतिबद्धादिः, स्वप्रतिपक्षश्च-स्वपूर्वपुरुषा-
श्रितः स्वाश्रितो वा, अखिलाश्च प्रतिपक्षत्वसंबन्धनिर-
पक्षाः सर्व एव तदाश्रया तद्विषया । तदुक्तम्-"उपकारि-
स्वजनंतरसामान्यगता चतुर्विधा मैत्रीति ।" द्वा० १७ द्वा० ।
पा० । अष्ट० । उक्त० । स्था० ।

" जो जारिपेण मिक्ति, करेइ अन्विरेण (सो) तारिम्सो
होइ । कुसुमेहिं सह वसेता, तिलावि तग्गंधिया हुंति ॥१॥"
आव० ३ अ० । ११२४ । गाथाकीर्टीका । आ० चू० ।

मिक्तीभाव-मैत्रीभाव-पुं० । मित्रस्य भावः कर्म वा मैत्री ।
तस्या भावो भवने सत्ता । निष्कपटतया सुमित्रवन्मैत्री-
करणे, ध० १० । संप्राति सद्भावतो मैत्रीभाव इति चतुर्थे
भेदमाह-(मिक्तीभावो य सन्भाव ति) मित्रस्य भावः
कर्म वा मैत्री, तस्या भावो भवने सत्ता, सद्भावान्निष्क-
पटतया सुमित्रवाञ्छिष्कपटमैत्री करणीत्यर्थः, मैत्रीकपटभा-
वयोश्छायाऽऽनपर्यागिष्ठ विरोधात् । उक्तं च-शास्त्रेण मित्रं
कलुषेण धर्मे, वगेपतापेन नमृद्भिभावम् । सुखेन विद्यां प-

रुषेण नार्थी, वाञ्छन्ति ये दयक्रमपपिण्डतास्ते ॥१॥ इति । ध०
१० २ अधि० ।

मिक्तीवदण-मैत्रीवन्दन-न० । मैत्रीनिमित्ते प्रीतिमिच्छतो
बन्धने, आव० ३ अ० " एमेव य मिक्तीण " आव० ३ अ० ।
एवमेवेति कोऽर्थो-यथा निरोहकदोषदुष्टं वन्दते, तथा मै-
त्र्याऽपि हेतुभूतया काञ्चिद्वन्दते आचार्येण समं मैत्री मम
भविष्यति इत्यर्थस्तद्विद्मं मैत्रीवन्दनकम् । वृ० ३ उ० ।

मिदुपम्ह-मृदुपत्तम-न० । मृदुनि कामलाणि पद्माणि दशि-
कारामाप्रभारूपानि यस्य तन्मृदुपत्तम । कामलदशाग्रजो-
हरणे, वृ० ३ उ० ।

मिप्पिड-मृत्पिण्ड-पुं० । अर्द्धमृद्गोल, मिप्पिडो घडस्स का-
रण, न घडो मिप्पिडकारणं । अनु० ।

मिम्मय-मृगपय-त्रि० । मृत्तिकानिपत्रं, वृ० १ उ० ।

मिय-मृग-पुं० । आटव्ये पशौ, स० ३४ सम० । सूत्र० । उ-
क्त० । सामान्यहरिणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । भ० । प्रज्ञा० ।
सूत्र० । मृगसदृशे भारी, स्था० ४ द्वा० २ उ० ।

मित-त्रि० । परिमिताक्षरं, प्रश्न० २ संव० द्वार । मितं एवम
जं अक्षरं हि पदेहिं मिलंगेहि मितं । आ० चू० १ अ० ।
आव० । मितं-परिमितम् । जी० ३ प्रति० २ उ० । नियत-
वर्णादिपरिणामं, आ० म० १ अ० । परिमितं, भ० ११ श०
११ उ० । विशेष० । वर्णपदव्याख्यापेक्षया परिमिते, द्वा० १ श्रु०
१ अ० । संक्षिप्ताक्षरं, अनु० । स्था० । द्वा० । आव० । तं० । प-
रिच्छिन्ने, विशेष० । उक्त० । स्तोके, उक्त० १ अ० । परिमाणवति
गर्भजमनुष्यजीवद्रव्यादी, भ० ४ श० ४ उ० ।

मियंक-मृगाङ्क-पुं० । चन्द्रमास, वृ० १ उ० । मृगचिह्नं वि-
माने, सू० प्र० २० पादु० ।

मियगंध-मृगगन्ध-पुं० । युगलिकमनुष्यजातिभेद, जी० ३ प्र-
ति० ४ अधि० । ज० । मृगमदगन्धो, भ० ६ श० ७ उ० ।

मियगमण-मितगमन-न० । प्रयोजनवशतो गमने, द्य० ४ उ० ।

मियचक्र-मृगचक्र-न० । मृगा हरिणशृगालादयः आगत्यास्ते-
षां ध्यानः-रुते ग्रामनगरप्रवेशादी सति शुभाशुभं यत्र चि-
न्त्यते तन्मृगचक्रम् । निर्मितशास्त्रभेद, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

मियजस-मितयशस्-पुं० । स्वनामख्यातं पुष्कलावतीविजये
मार्गतोऽरण्यपुरीराजं चक्रवर्त्तिनि, उक्त० ६ अ० ।

मियतण्डा-मृगतृणा-स्त्री० । मृगाचक्रायाम्, द्वा० १ श्रु० १ अ० ।

मियपणिहाण-मृगप्रणिधान-त्रि० । मृगेषु प्रणिधानमन्तः-
करणवृत्तियस्यासौ मृगप्रणिधानः । क मृगान् द्रव्यार्थान्येतद-
व्यवसायानि, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मियप्पवाद-मितात्मवाद-पुं० । संख्यातीतानामात्मनामभ्यु-
पगमे, म्या० ।

मियभासि(ण) मितभाषिन्-पुं० । मितं परिमिताक्षरं तदभाष-
णशीलो मितभाषा । प्रस्तावे स्तोकाहितजल्पनशीले, व्य० १ उ० ।

मियभासिया-मितभाषिता-स्त्री० । प्रस्तावे स्तोकाहितजल्पन-
शीलतायाम्, द्वा० १२ द्वा० । द्य० ।

संप्रति (भाष्यकारः) मितभाषित्यव्याख्यानार्थमाह—

तं पुण अणुच्चमदं, वोच्छिन्नं मिय पभाम् मउयं ।

मम्मेसु अदूयंतो, मिया व परिपागवयणेणं ॥ ७२ ॥

तत्त इह लोकहितं, परलोकहितं वा पुनर्भाषते, अनुच्छशब्दम्, न विद्यते उच्चः शब्दः स्वरो यस्य तत्तथा । तद् व्यर्थाच्छब्दं विधिक्रममिलिताक्षरमित्यर्थः । मिते-परिमितं प्रभूतार्थम्-प्राहकं-स्तोकाक्षरमित्यर्थः । तथा मृदुकम्-कोमलं, ओतु-मनसां प्रह्लादकारि इत्यंभूतमपि मर्मानुवर्धितया विपाकदा-कणं स्यात् । अत आह-मर्मसु अदूयन्मर्माण्यविध्यन् इत्यर्थः । स्यात्ता तथाविधं कञ्चनप्रशिक्षणीयमधिकृत्य परुषस्य मर्मा-नुवर्धकस्य च वक्ता परिपाकघञ्जेन-अन्यापदेशेन यथा दो-षः । स्त्रीसंवादय इह परत्र वा अकल्याणकारिणो यथा अमु-कस्य, तस्मात्कुलोत्पन्नेन शीलप्रमुखेषु गुणेष्वदरः कर्त्तव्यः । एष मितभाषी । अ० १ उ० ।

मियभोगि-मितभोगिन-त्रि० । स्तोकभोजिनि, आ० ५ अ० ।

मियमहुरमंजुला-मितमधुरमञ्जुला-स्त्री० । मिता अल्पशब्दा बह्वर्थाश्च, मधुराः श्रोत्रसुखकारिणः, मञ्जुलाः सुलीलतर्पण-मनोहराः । तत्त, पदत्रयस्य कर्मधारयः । मितमधुरमञ्जुलादि-भिर्युक्तायां भाषायाम्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मियलंछण-मृगलञ्छल-न० । मृगरूपे चिह्ने, न० ।

मियलोमिय मृगलोमिक-न० । मृगेभ्यो हस्यका मृगाकृत-या वृद्धपुच्छा आटविकजीवविशेषास्तल्लोमनिष्पन्नं मृग-लोमिकम् । मृगलोमजं सूत्रे, अनु० । आ० म० । स्था० ।

मियवादि-मितवादिन्-पुं० । मिते परिमिताक्षरं वदितुं शी-लमस्यति मितवादी । मितभाषिणि, वृ० ३ उ० । पा० ।

मियवाहण-मितवाहन-पुं० । जम्बूद्वीपे भग्नक्षेत्रे आगामि-न्यामुत्सर्पिण्यां भविष्यति प्रथमकुलकरे, स० ।

मियवित्तिय-मृगवृत्तिक-पुं० । मृगद्वीपे गटव्यपशुभिर्वृत्तिर्वि-र्त्तनं यस्य स मृगवृत्तिकः । मृगमांसैर्गजीवके, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । भ० ।

मियवीहि-मृगवीथि-स्त्री० । ग्रहचारयोग्ये गगनभागे, मृग-वीथी चन्द्रदेवतादि स्यात् । स्था० ६ ठा० ।

मियमंकप-मृगमंकप-पुं० । मृगेषु संकल्पो यस्यासौ मृ-गमंकपः । मृगवधाध्यवसिते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मियमिग-मृगशृङ्ग-न० । मृगविपागे, आ० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

मियमिरा-मृगशिरम्-न० । चन्द्रदेवताके नक्षत्रभेदे, स्था० ।

दो मियमिराओ (सूत्र) स्था० २ ठा० ६ उ० । विंश० ।

मिया-मृगा-स्त्री० । सुप्रीवनगरं यलभद्रभूपस्याग्रमहिष्याम्, उत्त० १८ अ० । मृगग्रामाभिधाननगरराजस्य विजयनाम्नो भार्यायाम्, स्था० १० ठा० ।

भियागाम-मृगाग्राम-पुं० । मृगापुत्रजन्मस्थाने ग्रामविशेषे, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

भियाचारिया-मृगाचारिता-स्त्री० । मृगापुत्रवत्कृत्यताप्रति-बद्धे उत्तमध्ययनानामेकानविंशेऽध्ययने, स० ३६ सम० ।

मियाधिव-मृगाधिप-पुं० । सिंहे, आ० म० १ अ० ।

मियापुत्त-मृगापुत्र-पुं० । मृगग्रामाभिधाननगरराजस्य विज-यनाम्नो भार्यायाः पुत्र, स्था० १० ठा० ।

जह्णं भेते ! समणेणं भगवया महावीरेणं आहारेणं तित्थियरेणं ० जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पक्खत्ता, तं जहा-मियापुत्ते य १, ० जाव अज्ज य १० । पढम-स्स णं भेते ! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं ० जाव संपत्तेणं के अट्ठे पक्खत्ते १, तेते णं से सुहम्मे अणगारे जंबू अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समणेणं मियग्गामे नामे णगारे होत्था-वप्पओ, तस्स णं मियग्गामस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरच्छिमे दिसीभाए चंदणपायवे नामं उज्जाणे होत्था, मव्वोउयवप्पओ, तत्थ णं सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था, चिरातीए जहा पुन्नभेदे, तत्थ णं मियग्गामे णगारे विजए नामं खत्तिए राया परिवसइ-वप्पओ । तस्स णं विजयम्म खत्तियम्म मिया नामं देवी होत्था अहीणवप्पओ, तस्म णं विजयम्म खत्तियम्म पुत्ते मियाए देवीए अत्तए मियापुत्तं नामं दाए होत्था, जातिअंधे जाइमूए जातिव हिरे जातिपंगुले य हुंइ य वायव्वे य, नऽत्थि णं तस्म दारगस्स हत्था वा पाया वा कन्ना वा अच्छी वा नामा वा, केवलं से तेमि अंगोवंगारणं आगई आगतिमित्ते, तेते णं मा मियादेवी तं मियापुत्तं दारगं रहस्मियंमि भूमिघरं-मि रहस्मिणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी पडिजागर-माणी विहरइ । (सूत्र-२)

(एवं खलु त्ति) एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण, खलुः वाक्यालंकारः, (मव्वोउयवण्णओ त्ति) सर्वत्रुक्कुसुमसंलुञ्ज (नंदणवण्णपासे इत्यादि) उद्यानवर्गेनको वाच्य इति, (चिराट्ठए त्ति) चिरादिकं चिरकालीनप्रारम्भमित्या-दिवर्गेकोपेतं वाच्यम्, यथा-पूर्णभद्रत्वं त्वमौपपातिके । (अहीणवप्पओ त्ति) ' अहीणपुन्नपेचिद्वियसरीरे ' इत्यादि वर्गेको वाच्यः (अत्तए त्ति) आत्मजः-सुतः, (जाइअंधे त्ति) जात्यन्धो जन्मकालादारभ्यान्ध एव, (हुंइ य त्ति) हुगडकश्च-सर्वावयवप्रमाणविकलः, (वायव्वे त्ति) वायुरस्या स्तीति वायवो-वार्तिक इत्यर्थः, (आगई आगइमत्ते त्ति) अज्ञावयवानाम् आकृतिः-आकारः, किंविधा ? इत्याह-आकृ-तिमात्रम् । आकारमात्रं-नोचितस्वरूपेत्यर्थः, (रहस्मिय य त्ति) गहमिकं-जननार्वादिने ।

तत्थ णं मियग्गामे णगारे एगे जातिअंधे पुग्गिमे परिवसइ, से णं एगेणं मक्खुत्तेणं पुग्गिमेणं पुग्गो दंडणं पगडिजमाणे पगडिजमाणे फुट्टहडाहडमीमि मच्छियचडगरपहकरेणं अप्पिजमाणमग्गे मियग्गामे नयं गेहे गेहे कालुप्पडाडियाए विन्नि कप्पमाणे विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समणेणं समणे

भगवं महावीरं० जाव समोसरिणं० जाव परिमा निग्गया ।
तए णं मे विजए खत्तिए इमीसे कहाए लद्धऽद्धे समणे
जहा कोणिए तहा निग्गते० जाव पज्जुवामह । तते णं मे
जातिअंधे पुरिसे तं महया जणमहं० जाव सुणेत्ता तं
पुरिसे एवं वयासी—किञ्च देवाणुप्पिया ! अज्ज मियग्गामे
णगंर इंदमहं वा० जाव निग्गच्छइ ? तते णं मे पुरिसे
तं जातिअंधपुसिं एवं वयासी—नो खलु देवाणुप्पिया !
इंदमहं वा० जाव सिग्गच्छति, एवं खलु देवाणुप्पिया !
समणे० जाव विहरति, तते णं एते० जाव निग्गच्छति,
तते णं मे अंधपुसिं तं पुरिसे एवं वयासी—गच्छामो णं
देवाणुप्पिया ! अहं वि समणे भगवं० जाव पज्जुवा-
सामो, तते णं मे जातिअंधे पुरिसे पुत्तो दंडणं पगहि-
ज्जमाणं पगद्विजमाणं जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव
उवागए २ ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं कोइ कोत्ता
वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता० जाव पज्जुवासति, तते णं
समणे भगवं महावीरं विजयस्स रत्तो तीमं य महम्महा-
लियाते पग्गिस्सए विविचं धम्ममाइक्खति जहा जीवा वि
वज्झंति परिमा० जाव पडिगया, विजए वि गते । (सूत्र ३)

(फुट्टहाडडसीसे स्ति) फुट्टन्ति—स्फुटतकशमेचयत्वेन
विकीर्णकेशम्, (हडाहडं ति) अन्यथं शीघ्रं शिरो यस्य स
तथा, (मल्लियुवाचइगएयरेणं नि) मल्लिकाणां प्रसिद्धानां
चटकरप्रधानो—विस्तरवान् यः प्रहकरः—समहः स तथा ।
अथवा—मल्लिकाचटकराणां तदवृत्तानां यः प्रहकरः स तथा
नेन (अगिणज्जमाणमणे स्ति) अन्वीयमानमार्गं, अनुग-
म्यमानमार्गः, मलाविलं हि वस्तु प्रायो मल्लिकाभिर्नुगम्यत
एव्यति, (कानुगणवाडियाए स्ति) कारुण्यवृत्त्या (विचिं
कण्पमाणे स्ति) जीविका कुर्वीणः । (जाव समोसरिणं स्ति)
इह यावत्करणात् “ पुच्चाणुपुच्चि चरमाणं गामाणुगामं
कुल्लजमाणं ” इत्यादिवर्णको दृश्यः, ‘ तं महया जणमहं च ’
स्ति, सूत्रवान्महाजनशब्दं च, इह यावत्करणात् “ जणमहं
च जणमोले च ” इत्यादि दृश्यम् । तत्र जनव्यूहः चक्राद्याका-
रः—समूहस्तस्य शब्दस्तद्वेदाज्जनव्यूह एवाच्यते अतस्तम्,
बोल, अव्यक्तवर्णो ध्वनिर्गति, (इंदमहं च स्ति) इन्द्रो-
न्सवो वा, इह यावत्करणात्—“ खंदमहं वा रुदमहं वा० जाव-
उज्जाणजत्ताइ वा जञ्ज बहव उग्गा भोगा, ० जाव एगादिसि
एगाभिमुहा ” इति दृश्यम् इतो यद्वाक्यं तदेवमनुवर्तव्यं,
सूत्रपुस्तके सूत्रात्प्रागर्थ्यं सन्तीति, ‘ तए णं मे पुरिसे तं
जाडअंधपुसिं एवं वयासी—नो खलु देवाणुप्पिया ! अज्ज-
मियग्गामं नयंर इंदमहं वा० जाव जत्ताइ वा जञ्ज एए उग्गा-
० जाव एगादिसि एगाभिमुहा सिग्गच्छति, एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरं० जाव इह समणं इह संपले
इहेव मियग्गामं णगंर मिगवणुज्जाणे अहापडिक्खं उग्गाहं
उगिगिहत्ता संजमणं तवसा अण्णाणं भावेमाणं विहरति,
तए णं मे अंधपुसिं तं पुरिसे एवं वयासी—’ इति, ‘ विजयस्स
तीसे य धम्म ’ स्ति इदमेवं दृश्यम्—‘ विजयस्स रत्तो तीसे य

महम्महालियाते पग्गिस्सए विविचं धम्ममाइक्खति जहा
जीवा वज्झंती ’ त्यादि पग्गिद-यावत् पग्गिता ।

तेणं कल्लिणं तेणं समणं समणस्स भगवञ्चो महावी-
रस्स जंहु अंतवामी इंदभूतिनामं अणगंर० जाव विहरइ ।
तते णं मे भगवं २ गायमं तं जातिअंधपुसिं पामइ २
ता जायमंहु ० जाव एवं वयासी—अत्थि णं भंते ! केइ
पुरिसे जातिअंधे जातिअंधारूवे ? हंता अत्थि, कहणं
भंते ! मे पुरिसे जातिअंधे जातिअंधारूवे ?, एवं खलु
गायमा ! इहेव मियग्गामे नगरे विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते
मियादेवीए अत्तए मियापुत्ते नामं दारए जातिअंधे जा-
तिअंधारूवे, नऽत्थि णं तस्स दारगस्स ० जाव आगति-
मिसे, तते णं सा मियादेवी ० जाव पडिजागरमाणी २
विहरति । तते णं मे भगवं गायमं ममणं भगवं महावीरं
वंदइ नमंसति २ ता एवं वयासी—इच्छामि णं भंते !
अहं तुब्भेहिं अन्भणुन्नाए ममाणे मियापुत्तं दारगं पामि
त्तए, अहामुहं देवाणुप्पिया !, तते णं मे भगवं गायमं
ममणं भगवया महावीरं अन्भणुन्नाए ममाणे हट्टे तुट्टे
ममणस्स भगवञ्चो महावीरस्स अंतियाञ्चो पडिनिक्खमइ
२ ता अतुगियं ० जाव मोहमाणं २ जेणव मियग्गामे ण-
गंर तेणेव उवागच्छति २ ता मियग्गामं नगरं मज्झं-
मज्झेण जेणव मियादेवीए गेह तेणेव उवागए, तते णं
सा मियादेवी भगवं गायमं एज्जमाणं पामइ २ ता हट्ट
तुट्ट ० जाव एवं वयासी—मंदिमंतु णं देवाणुप्पिया ! कि-
मागमणपयायणं ?, तते णं भगवं गायमं मियादेविं एवं
वयासी—अहं देवाणुप्पिए ! तव पुत्तं पासितुं हव्वमा-
गए, तते णं सा मियादेवी मियापुत्तस्स दारगस्स अणु-
मगजायते चत्तागि पुत्ते सव्वालंकारविभूसिए करति २
ता भगवतो गायमस्स पादेसु पाडंति २ ता एवं वयासी—
एए णं भंते ! मम पुत्ते पामह, तते णं मे भगवं गा-
यमं मियादेविं एवं वयासी—नो खलु देवाणुप्पिया ! अहं
एए तव पुत्ते पासितुं हव्वमागते, तत्थ णं जे से तव जंहु
मियापुत्ते दारए जाडअंधे जातिअंधारूवे जं णं तुमं रह-
स्मियंमि भूमिघरंमि रहस्मिएणं भनपाणेणं पडिजागर
माणी २ विहरमि । तं णं अहं पासितुं हव्वमागए, तते णं
सा मियादेवी भगवं गायमं एवं वयासी—मे के णं गाय-
मा ! से नह्मारूवे णाणी वा तवस्मी वा जेणं तव एस-
मंहु मम ताव रहस्मिएणं तुब्भं हव्वमक्खाए जञ्जो णं
तुब्भे जाणह ?, तते णं भगवं गायमं मियादेविं एवं व-
यासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम धम्माऽऽयगिणं ममणे
भगवं महावीरं जतो णं अहं जाणामि, ० जावं च णं मि-

यादेवी भगवया गोयमेणं माद्धि एयमहुं मलवति तावं च एं
मियापुत्तस्म दाग्गस्म भत्तवेला जाया याऽवि होत्था, तते एं
सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं-वयासी-तुम्भं एं भंत !
इहं चेव चिट्ठह जा एं अहं तुम्भं मियापुत्तं दाग्गं उवदंसमि
त्ति कहु जेणेव भत्तपाणधरे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता
वन्थपरियट्ठयं करति वन्थपरियट्ठयं करिता कट्टसगडियं गि-
एहति कट्टमगडियं गिएहत्ता विपुलस्म अमणपाणखाइम-
माइमस्म भरेति विपुलस्म अमणपाणखाइममाइमस्म भ-
रित्ता तं कट्टमगडियं अणुकट्टमाणी २ जेशामेव भगवं गोयमे
तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता भगवं गोयमं एवं वयासी-
एह एं तुम्भं भंत ! मम अणुगच्छह जा एं अहं तु-
म्भं मियापुत्तं दाग्गं उवदंसमि, तते एं से भगवं गो-
यमे मियं देविं पिट्ठओ समणुगच्छति, तते एं सा
मियादेवी तं कट्टमगडियं अणुकट्टमाणी २ जेणेव भूमि-
धरे तेणेव उवागच्छह २ ता, चउप्पुडेणं वन्थेणं मुहं
बंधति मुहं बंधमाणी भगवं गोयमं एवं वयासी—तुम्भं
ऽवि एं भंत ! मुहपोत्तियाए मुहं बंधह, तते, एं से भ-
गवं गोयमे मियादेवीए एवं वुत्ते समाणं मुहपोत्तियाए
मुहं बंधति, तते एं सा मियादेवी परम्मुही भूमिधरस्म
दुवारं विहाडेलि, तते गंधं निग्गच्छति से जहा नामए
अहिमडेलि वा मप्पकडवेरह वा ० जाव ततोऽवि एं अ-
णिट्ठतराए चेव ० जाव गंधं पन्नत्ते, तते एं से मियापुत्ते
दाग्गं तस्म विपुलस्म अमणपाणखाइममाइमस्म गंधेणं
अभिभूते समाणं तंमि विपुलंमि अमणपाण ० मुच्छित्ते
तं विपुलं अमणं पा० ४ आसएणं आहारंति आहारित्ता
विप्पामेव विट्ठंमेति विट्ठंमेत्ता ततो पच्छा पूयत्ताए य
सोणियत्ताए य परिणामेति । तं पि य एं पूयं च
सोणियं च आहारेति, तते एं भगवओ गोयमस्म तं
मियापुत्तं दाग्गं पामित्ता अयमेयारूवे अज्झन्थिए
समुप्पजित्था अहो एं इमे दाग्गं पुग पोराणाणे दुच्चि-
माणं दुप्पडिकंताणं अनुभाणं पावाणं कडाणं कम्मा-
णं पावणं फलविन्निविमेयं पच्चणुभवमाणे विहरति । ए
मे दिट्ठा णरगा वा णरइया वा पच्चक्खं खलु अयं
पुरिमे नरयपडिरुवियं वेयणं वेयति त्ति कहु मियं देविं
आपुच्छति २ ता मियाए देवीए गिहाओ पडिनिकम्बमति
गिहा० २ ता मियग्गामं णगरं मज्झं मज्जेणं निग्गच्छति
२ ता जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छति
२ ता समणं भगवं महावीरं तिकवुत्ता आयाहिणपया-
हिणं करह २ ता वंदति नममति २ ता एवं वयासी—एवं
खलु अहं तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणं मियग्गामं नगरं

मज्झं मज्जेणं अणुप्पविमामि जेणेव मियाए देवीए मेहे
तेणेव उवागते, तते एं सा मियादेवी ममं एज्जमाणं पा-
सइ पामित्ता हट्ठा तं चेव सर्व्व ० जाव पूयं च सोणियं च
आहारेति, तते एं मम इमे अज्झन्थिए समुप्पजित्था—अ-
हो एं इमे दाग्गं पुग ० जाव विहरह । (सूत्र ४)

(जात्रअंधे त्ति) जात्रगरअयान्धो जात्यन्धः, स च चक्षु-
रुपघातादपि भवतीत्यत आह—(जात्रअंधारूवे त्ति) जा-
तम्—उत्पन्नमन्धकं नयनयोरार्दित एवानिधत्तः कुत्सिता-
ङ्गं रूपं स्वरूपं यस्याऽसौ जातान्धकरूपः, (अतुरियं ति)
अन्वर्तितं मनःस्थैर्यात्, यावत्करणादिदं दृश्यम्—“ अचव-
लमसंभते जुगंतरपलोयणाए विट्ठीए पुरओ रियं ति” तत्र अ-
चपलं—कायचापल्याभावान् क्रियाविशेषणं चेत, तथा—अ-
संभ्रान्तः—अमरहितः, युगम्—युपस्तत्रमाणो भूभागोऽपि-
युगं तस्यान्तरं मध्ये प्रलोकने यस्याः सा तथा तथा दृष्ट्या-
चक्षुषा, (रियं ति) ईर्या—गमने तद्विषयो मार्गोऽपीर्याऽत-
स्ताम्, (जेणेव त्ति) यस्मिन् देशे २, ‘हट्ठं जाव त्ति’ इह ‘हट्ठ-
तुट्ठमाणंदिए’ इत्यादि दृश्यम्, एकार्थोऽन्ते शब्दाः ३ (हव्यं ति)
शीघ्रम् (जओ एं ति) यस्मात् (जाया यावि होत्था) जाता
चाप्यभवदित्यर्थः । (वन्थपरियट्ठं ति) वन्थपरिवर्त्तनम् ।
(से जहा नामए त्ति) तद्यथा नामेति वाक्यालङ्कारे ।
'अहिमडेलि वा मप्पकडवेरह वा' इह यावत्करणात् 'गोम-
डेलि वा सुणहमडेलि वा' इत्यादि द्रष्टव्यम्, (ततो वि एं ति) त-
तोऽपि—अहिकडेवरादिगन्धादपि (अणिट्ठतराए चेव त्ति)
अनिष्टतर एव गन्ध इति गम्यते, इह यावत्करणात् 'अकं-
ततराए चेव अप्पियतराए चेव अमणुत्तराए चेव अमणा-
मतराए चेव' त्ति दृश्यम्, एकार्थोऽन्ते 'मुच्छिए' इत्यत्र
'गदितं गिडे अज्झोववत्ते' इति पदत्रयमन्यद् दृश्यम्, एका-
र्थान्येतानि चत्वार्यपीति । 'अज्झन्थिए' इत्यत्र 'चिन्तिए
काप्पए पन्थिए मणोगए संकप्पे' इति दृश्यम्, एतान्यप्ये-
कार्थानि 'पुग पोराणाणे दुच्चिमाणं' इहाक्षरघटना—पुग-
णानाम—जगदानां, कक्खडीभूतानामित्यर्थः, (पुग) पूर्वका-
ले दुर्धर्माणानां—प्राणानिपातादिदुर्धर्गतहेतुकानाम् (दुप्पाड-
कंताणं ति) दुःशब्दोऽभावार्थेत्तन प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या-
दिना अप्रतिक्रान्तानाम्—अनिवर्त्तितविपाकानामित्यर्थः,
(असुभाणं ति) असुखहेतूनाम्, (पावाणं ति) पापानां—दुष्ट
स्वभावानाम्, (कम्माणं ति) कानावग्णादीनाम् ।

मे एं भंत ! पुरिमे पुव्वमेव के आमि (किं नामए वा
किं गोए वा) कयरंमि गामंमि वा नयरंमि वा किं वा
दशा किं वा भान्वा किं वा ममायरित्ता केमिं वा पुग
० जाव विहरति?, गोयमाऽऽहमसणे भगवं महावीरं भगवं
गोयमं एवं वयासी—एवं खलु गोयमा ! तेषां कालेणं ते-
णं समणं हेहेव जेवुदीवं दीवं भारहे वाये मयदुवारे नामं
नगरं होत्था, रिद्धन्थिमिए वन्नओ, तन्थ एं मयदुवारे न-
गरे धणवई नामं गया हुत्था वण्णओ, तस्म एं मयदुवा-
रस्म नगरस्म अदूरमामंते दाहिणपुरच्छिमे दिमीमाए
विजयवट्ठमाणे णामं खंडे होत्था रिद्धन्थिमियममिद्धं,

तस्मिन् रां विजयवदमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाहं आ-
भोए याऽवि हुत्था, तत्थ रां विजयवदमाणे खेडे इकाई
णामं रट्टकूडे होन्था, अहम्मिए ० जाव दृप्पाडियाणंदे, मे
रां इकाई रट्टकूडे विजयवदमाणस्स खेडस्स पंचराहं गाम-
सयाणं आहवच्चं ० जाव पालेमाणे विहरइ, तए रां मे इकाई
विजयवदमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाहं बहहिं करेहि
य भंगहि य विद्धाहि य उक्काडाहि य पराभवेहि य दिजेहि
य भेजेहि य कुंतेहि य लेखपांमेहि य आलीवणेहि य
पंथकोट्टहि य उवीलेमाणे २ विहम्ममाणे २ तजेमाणे २
तालेमाणे २ निद्धणे करमाणे २ विहरति । तते रां मे
इकाई रट्टकूडे विजयवदमाणस्स खेडस्स बहणं राईसरत-
लवरमांडवियकोट्टवियसेट्टिसत्थवाहाणं अक्केमिं च बहणं
गामल्लगपुरिमाणं बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य संतेसु य
गुज्जेसु य निच्छएसु य ववहारंसु य सुणमाणे भणति-
न सुणेमि, असुणमाणे भणति—सुणेमि, एवं पस्समाणे
भासमाणे गिणहमाणे जाणमाणे, तते रां मे इकाई
रट्टकूडे एयकम्मं एयप्पहाणे एयविजे एयसमायारे सुबहं
पावकम्मं कलिकलुसं समज्जिणमाणे विहरति । (सूत्र-१)
'पुत्तभवं के आसि' इत्यत एवमवध्ययम् (कि नामए वाकिं
गोत्तए वा) तत्र नाम-याहच्छिक्कमभिधानम्, गोत्तं तु-यथा
र्थं कुलं वा "कयरांसि गामांसि वा नगरांसि वा किं वा दब्बा
किं वा भोष्ठा किं वा समायरंत्ता केसि वा पुगा पोगणाणं
दुष्णिआणं दुप्पाडिक्कंताणं असुहाणं पावाणं कम्माणं पा-
वणं फलावत्तावित्सेसं पच्चणुप्पभवमाणं विहरइ ' ति ।
(गायमा इ ति) गौतम इत्येवमामन्थ्य इति गम्यते (अ-
द्धिअमिए ति) अद्धिप्रधानं स्तिमितं च-निर्भयं यत्त-
त्तथा, (वगलओ ति) नगरवर्गकः, स चापपातिकवद्
द्रष्टव्यः, (अदुरस्सामंत ति) नानिदुरं नच समीप इत्यर्थः,
(खेडे ति) धर्माप्रकारम्, (रिद्ध ति) ' रिद्धत्थमियस-
मिडे' इति द्रष्टव्यम्, (आभोए ति) विस्तारः, (रट्टकूडे ति)
राट्टकूटो मण्डलोपजायी राजनियोगिकः ४ (अहम्मिए ति)
अधार्मिको, यावत्करणादिदं दृश्यम्- अधम्माणुणं अध-
म्मिट्ठं अधम्मपलाई अधम्मपलजणे अधम्मसमुदाचारं अध-
धम्मणं चच यिस्ति कप्पमाणं दुस्साले दुव्वए' ति, तत्र
अधार्मिकत्वप्रपञ्चनायोज्यते- 'अधम्माणुणं अधम्म-श्रुतचा-
रित्राभावम् अनुगच्छतीत्यधम्मणुणः, कुत एतदेवमित्याह-
अधम्मं एव इष्टं वल्लभं पूजितं वा यस्य साधर्मिष्ठः
अतिशयेन याऽधर्मा धर्मवर्जित इत्यधर्मिष्ठः, अत एवा-
धर्माख्यायी-अधर्मप्रतिपादकः अधर्मव्यातिर्वाः अविद्यमा,
नधर्मोऽयमित्येवं प्रसिद्धिकः, तथाऽधर्मं प्रलोकयति-उ-
पादयतया प्रकृतं य. स तथा, अत एवाधर्मप्ररञ्जनः अधर्म-
रागी, अत एवाधर्मः समुदाचारः—समाचारे यस्य स तथा,
अत एवाधर्मण-हिंसादिना वृत्ति-जीविका कल्पयन् सन्
दुःशीलः—शुभस्वभावहीनः, दुर्बलश्च-घनवर्जितः, दुष्टप्रयत्नान्दः-
साधुदर्शनादिना नानन्वयत इति । १ । (आह वच्चं ति) आध-

पतिकर्म, यावत्करणादिदं दृश्यम्—'परेवच्चं सामित्तं भट्ठि
त्तं महत्तरगलं आणाईसरमेणावच्चं करमाणे' ति, तत्र
पुराणसिक्खम् अप्रसङ्गम्, स्वामित्तम्—नायकत्वं, भर्तृत्वं पो-
षकत्वम्, महत्तरकत्वम्—उत्तमत्वम्, आणेश्वरस्य—आज्ञाप्रधान
स्य, यत्सेनापतित्वं तदाश्वेश्वरसेनापत्यं कायन्—नियोगिकं वि-
धापयन् पालयन् स्वयमेवेति । २ । (करेहि य ति) करः क्षत्रा
आधितराजदेयद्रव्यैः [भंगहि य ति] तेषामेव प्राचुर्यैः
[विद्धाहि य ति] वृद्धिभिः, कुट्टमिनां विताणस्य धान्यस्य
द्विगुणादर्थहणैः, वृत्तिभिर्गति क्वचित्, तत्र वृत्तयो राजा-
देशकारिणां जीविकाः [उक्काडाहि य ति] लज्जाभिः [परा-
भणहि य ति] पराभवैः (दिजेहि य ति) अनाभवदान्त्यैः (भे-
जेहि य ति) यानि पुरुषमारणाद्यपराधमाश्रित्य ग्रामा-
दिषु दण्डद्रव्याणां निपतन्ति कौटुम्बिकान् प्रति च भेदे-
नोद्धास्यन्ते तानि भेद्यानि अतस्तैः (कुंतेहि य ति) कुन्तकम्—
एतावद्द्रव्यं त्वया देयमित्येवं नियन्त्रणया नियोगिकस्य दे-
शादेयत्वं सम्पन्नमिति, (लेखपांसहि य ति) लेख्याः—
चौगविशेषाः संभाव्यन्ते तेषां पोषाः पोषणानि तैः, (आ-
लीवणेहि य ति) व्याकुललोभानां मोषणाथ ग्रामादिप्रदाप-
नकैः (पंथकोट्टहि य ति) सार्धपातैः (उवीलेमाणे ति)
अवपीलयन् आधयन् । (विहम्ममाणे ति) विधर्मयन-
स्याचारअष्टान् कुर्वन् (तजेमाणे ति) कृतावष्टमान त-
जेयन्—ह्रास्यधने यन्मम इदं च इदं च न दत्ते इत्येवं
भेषयन् (तालेमाणे ति) कशचपेटादिभिस्ताडयन्
(गिद्धणे करमाणे ति) निडेनान् कुर्वन् विहरति ।
(तए रां मे इकाई रट्टकूडे विजयवदमाणस्स खेडस्स)
सत्त्वानां (बहणं राईसरतलवरमांडवियकोट्टवियसेट्टिसत्थ-
वाहाणं) इह तलवाः—राजप्रसादवन्ता राजाध्यासनाकाः,
माडम्बिकाः—मडम्बाधिपतयो मडम्बं च—योजनहयाभ्य-
न्तर्गद्विद्यमानग्रामादिनिवेश सन्निवेशविशेषः शेषाः प्राणि-
जाः । (कज्जेसु ति) कार्येषु प्रयोजनेषु अनिष्पत्तेषु [कार-
णेसु ति] सिन्धार्थिपतप्रयोजनोपायेषु विषयभूतेषु ये
मन्त्रादयो व्यवहारास्तस्तेषु, तत्र मन्त्राः—पर्यालोचनानि
गुह्यानि—गहस्यानि, निश्चया-वस्तुनिर्णयाः, व्यवहारा-वि-
वादास्तेषु विषये ४ । [एयकम्मं] एतद्व्यापारः एतद्वै वा
काश्चिन्म कमनीयं यस्य स तथा, [एयप्पहाणे ति] एतत्प्र-
धानः एतन्निष्ठ इत्यर्थः, [एयविजे ति] एवैव विद्या—वि-
ज्ञानं यस्य स तथा [एयसमायारे ति] एतज्जीविकल्प इ-
त्यर्थः, [पावकम्मं ति] अशुभे ज्ञानावरणादि [कलिकलु-
सं ति] कलहहेतुकलुपं मर्लामसमित्यर्थः ।

तते रां तस्स इकाईयस्स रट्टकूडस्स अन्नया कयाई मरी-
रगंमि जमगममगमेव मोलम रोगऽऽयंका पाउव्वया,
तं जहा-सामे १ कामे २ जरे ३ दाहे ४, कुच्छिखले ५
भगंदरे ६ । अरिमा ७ अजीरणं ८ दिट्ठी ९, मुद्रसले १०
अकारणं ११ ॥ १ ॥ अच्छिखेयणा १२ कन्नवयणा १३
कंठ १४ उदरे १५ कोहे १६ । तते रां मे इकाई रट्टकूडे
सोलसहिं रोगाऽऽयंकेहि अभिभूणं समारो कौटुवियपुगिमे
महावेह २ ता एवं वयामी-गच्छह रां तुब्भं देवाणुप्पिया !
विजयवदमाणे खेडे मंघाटगतिगचउकवचमहापटपहेसु

मियापुत्त

अभिधानराजेन्द्रः ।

मियापुत्त

महया २ महेणं उग्घोममाणा २ एवं वदह इहं खलु देवाणुप्पिया ! इक्काई रट्टकूडस्स मरीगंमि सोलम रोगा ५५यंका पाउब्भूया, तं जहा-मामे १ कामे २ जरे ३, ० जाव कोदे १६, तं जां शं इच्छति देवाणुप्पिया ! विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणुत्तो वा जाणुयपुत्तो वा तेगिच्छी वा तेगिच्छीपुत्तो वा इक्काई रट्टकूडस्स तेमिं सोलमएहं रोगायं-काणं एगमवि रोगायंके उवसामित्तए तस्म शं इक्काई रट्टकूडे विपुलं अन्थमंपयाणं दलयति, दोच्चं पि तच्चं पि उग्घोमेह उग्घोमेइत्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तते शं ते कोडुंबियपुग्गिमा ० जाव पच्चप्पिणंति, तते शं मे विजयवद्ध-माणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोमणं सोच्चा निमस्स बहवे विज्जा य ० ६ मन्थकासहत्थगया सएहिं मणहिं गिहेहिंतो पडिनिक्खमंति २ ता विजयवद्धमाणस्स खेडस्स मज्झं मज्झेणं जेणव इक्काई रट्टकूडस्स गिहे तेणव उवागच्छह २ ता इक्काई रट्टकूडस्स मरीगं पगमुमंति २ ता तेमिं रोगाणं निदाणं पुच्छंति २ ता इक्काई रट्टकूडस्स बहुहिं अब्भंगहि य उव्वट्टणाहि य मिणेहपाणेहि य वमणेहि य विरेयणेहि य अववद्धणाहि य अवएहाणेहि य अणुवाम-णाहि य वन्थिकम्महि य निरुहेहि य मिगवेहेहि य तच्छ-णेहि य पच्छणेहि य मिगवन्थीहि य तप्पणाहि य पुड-पाणेहि य लल्लीहि य मूलेहि य कंदेहि य पत्तेहि य पुप्फेहि य फलेहि य बीणहि य मिलियाहि य गुलियाहि य आंस-हेहि य भेमज्जेहि य इच्छंति तेमिं सोलमएहं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंके उवसामित्तए नो चेव शं संचाएति उवसामित्तए । तंत शं ते बहवे विज्जा य विज्जपुत्ता य जाहं नो संचाएति तेमिं सोलमएहं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंके उवसामित्तए ताहं मंता तंता परितंता जामेव दिमि पाउब्भूया तामेव दिमि पडिगया । तते शं इक्काई रट्टकूडे विजेहि य ६ पडियाइक्खिण परिगारगपरिचत्ते निविण्णोमहभेमज्जे सोलमरोगायंकेहि अभिभूणं ममाणे रज्जे य रट्टे य ० जाव अंतउं य मुच्छिणं रज्जं च रट्टं च आमाणमाणे पत्थमाणे पीहमाणे अभिलसमाणे अट्टदुहट्ट-वमट्टे अट्टाइज्जाइं वाममयाइं परमाउयं पालइत्ता काल-मामे कालं किच्चा इमीमं रयणाप्पमाणं पुट्ठीए उक्कोमणं मागरोवमट्टिनीएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने, मे शं ततो अणंतं उव्वट्टित्ता इहेव मियग्गामे गगं विजयस्स खत्तियस्स मियाए देवीए कुच्छिमि पुत्तणाए उववन्ने । तते शं तीमे मियाए देवीए मरीगं घेयणा पाउब्भूया उज्जला ० जाव जलंना, जप्पभिइं च शं मियापुत्ते दारणं मियाए देवीए कुच्छिमि गब्भत्ताए उववन्ने तप्पभिइं च शं मियादेवी

विजयस्स अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुत्ता अमणामा जाया याजवि होत्था । तते शं तीमे मियाए देवीए अब्भया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंमि कुडुंबजागरियाए जा-गरमाणीए इमं एयारूवं अज्झत्थिण ० जाव समुप्पजित्था एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुत्वि इट्ठा कं ० ६ धेज्जा वेसामिया अणुमया आसी, जप्पभिइं च शं मम इमे गब्भे कुच्छिमि गब्भत्ताए उववन्ने तप्पभिइं च शं अहं विजयस्स खत्तियस्स अणिट्ठा ० जाव अमणामा जाया या-वि होत्था । निच्छति शं विजए खत्तिए मम नामं वा गायं वा गिण्हत्तए वा किमंग ! पुण दंमणं वा परिभोगं वा १, तं सेयं खलु मम एयं गब्भं बहुहिं गब्भसाडणाहि य पा-डणाहि य गालणाहि य मारणाहि य साडित्तए वा पा ० ४, एवं संपेहेइ संपेहिच्चा बहूणि खाराणि य कडुयाणि य तू-वराणि य गब्भसाडणाणि य खायमाणी य पीयमाणी य इच्छति तं गब्भं साडित्तए वा ० ४ नो चेव शं मे गब्भे सडइ वा ० ४ तते शं सा मियादेवी जाहे नो संचाएति तं गब्भं सडित्तए वा ० ४ ताहे संता तंता परितंता अकामिया अम-वमा तं गब्भं दुहं दुहेणं परिहह, तस्म शं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अट्ट नालीआं अब्भितरप्पवहाआं अट्ट नालीआं बाहिरप्पवहाआं अट्ट पूयप्पवहाआं अट्ट सोणिय-प्पवहाआं दुवं दुवं कएणंतरेसु दुवं दुवं अच्छित्तरेसु दुवं दुवं नक्तंतरेसु दुवं दुवं धमणिअंतरेसु अभिक्खणं अभि-क्खणं पूयं च सोणियं च परिस्सवमाणीआं २ चेव चिट्ठंति । तस्म शं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अग्गिणं नामं वाही पा-उब्भूणं जे शं मे दारणं आहारंति मे शं खिप्पांमेव विट्ठं-ममागच्छति पूयत्ताए सोणियत्ताए य परिणमति, तं पि य मे पूयं च सोणियं च आहारंति । तते शं मा मियादेवी अ-ब्भया कयाइं नवएहं मामाणं बहुपडिपुत्ताणं दारगं पयाया जातिअंधे ० जाव आगइमित्ते । तते शं मा मियादेवी तं दा-रगं हुंडं अंधारूवं पामति २ ता भीया ० ४ अस्मधाइं महा-वेति २ ता एवं वयामी-गच्छह शं देवाणुप्पिया ! तुमं एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि । तते शं सा अस्म-धाइं मियादेवीए तह त्ति एयमट्टं पडिमणेति २ ता जेण-व विजए खत्तिए तेणव उवागच्छह तेणव उवागच्छित्ता करयलपरिगहियं एवं वयामी-एवं खलु मामी ! मिया-देवी नवएहं मामाणं ० जाव आगतिमित्ते, तते शं मा मि-यादेवी तं हुंडं अंधारूवं पामति २ ता भीया तन्था उच्चिग्गा मंजायभया ममं महावह २ ता एवं वयामी-ग-च्छह शं तुब्भ देवाणुप्पिया ! एयं दारगं एगंते उक्कुरुडि-याए उज्झाहि, तं मंदिह शं मामी ! तं दारगं अहं

एगंते उज्झामि उदाहु मा ? तं शं मे विजए खत्तिए तीमे अम्मधाईए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा तंहेव संभंते उट्ठा- ए उट्ठेति उट्ठाइत्ता जणेव मियादेवी तेणव उवागच्छति २ ता मियादेवी एवं वयासी-देवाणुप्पिया ! तुब्भं पढमं गब्भे तं जइ शं तुब्भं एयं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झासि ततो शं तुब्भं पया नो थिरा भविस्समि । तो शं तुम्भं एयं दागं रहस्सियगंमि भूमिघरंमि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी २ विहराहि, तो शं तुब्भं पया थिरा भ- विस्समि, तंते शं सा मियादेवी विजयस्स खत्तियस्स तह ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेति पडिसुणित्ता तं दागं रहस्मियंमि भूमिघरंमि रहस्मियभत्तपाणेणं पडिजागरमा- णी विहरति, एवं खलु गोयमा ! मियापुत्ते दागए पुरा पु- राणाणं जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरति । (सूत्र-६) ।

(जमगममगंति) युगपत् (' गंगायंक ' ति) गंगाः- व्याधयस्त एवातङ्गाः—कष्टजीवितकारिणः । ' नाम ' इत्यादि श्लोकः, ' जोगिमूल ' ति अणपाठः । ' कुच्छिमूल ' इत्यास्यान्य- त्र दर्शनात्, (भगंदले ति) भगन्दरः (अकारण ति) अगंचकः, ' अचिच्छवेयणा ' इत्यादि श्लोकातिगिकम्, (उदरे ति) जलोदरं शृङ्गाटकादयः स्थानावशेषाः । (विज्जा व ति) वैद्यशास्त्रे चिकित्सायां च कुशलः (विज्जपुत्तो व ति) तत्पुत्रः (जाणुओ व ति) ज्ञापकः केवलशास्त्रकुशलः (तंतिगच्छुओ व ति) निश्चितसामात्रकुशलः, (अन्धसंप- याणं दलयइ ति) अंधदानं करणीत्यर्थः । (सन्धकोसह- स्थगय ति) शस्त्रकोशो—नखरदनादिभाजनं हस्ते गता- व्यर्वास्थितो यवान्तं तथा, (अन्नहहणाहि य ति) दम्भनैः (अवगहणाहि य ति) तथाविधद्रव्यसंस्कृतजलेन स्ना- नैः (अणुवासणाहि य ति) अपानेन जटुर तैलप्रवेशनैः (वत्थिकम्महि य ति) चर्मवेष्टनप्रयोगेण शिरःप्रभृतीनां स्नेहपूरणैः गुदे वा वत्थोद्वेष्टणैः (निरुहोहि य ति) नि- रुहः अनुवास एव केवलं द्रव्यकृतो विशेषः (सिगवेहोहि- य ति) नाडीविधेः (तच्छुणेहि य ति) क्षुरादिना त्वच- स्तनुकरणैः (पच्छुणेहि य ति) हर्म्यस्त्वचो विदारणैः (सिगवत्थोहि य ति) शिरोवास्तभिः शिरसि वदस्य चर्म- कोशकस्य द्रव्यसंस्कृततैलाद्यापूरणलक्षणभिः, प्रागुक्तवस्ति- कर्माणि सामान्यानि अनुवासानानि रुहशिरोवस्तयस्तु तद्वेदाः (तप्पणाहि य ति) तप्पणैः स्नेहादिभिः शरीर- ग्रहणैः (पुटपागाहि य ति) पुटपाकाः पाकावशेषनिष्पन्नाः औषधविशेषाः (छुल्लोहि य ति) छुल्लयो—रोगहारीप्रभृतयः । (मिलियाहि य ति) शिलिकाः—किराततिक्कप्रभृतिकाः [गुलियाहि य ति] द्रव्यवटिकाः (ओम्होहि य ति) औषधानि एकद्रव्यरूपाणि (भस्मजोहि य ति) भेषज्या- नि—अनेकद्रव्ययोगरूपाणि पथ्यानि चेति । (संत ति) आ- न्ता देहखेदेन (तंत ति) तान्ताः मन खेदेन (परिंतं ति) उभयखेदेनति ' रज्जे य रट्टे य ' इत्यत्र यावत्करणादिद् दृश्यम्—' कोसे य कोट्टागारे य वाहणे य ' ति । ' मुच्छिण ग- ट्ठिए गिडे अज्झोववणं ति ' एकार्थाः, ' आमाणमाणे ' इ- त्यादय एकार्थाः (अट्टदुट्टवसट्टे ति) आर्तो मनसा

दुःस्वितो, दुःस्वार्तो देहेन, वशातस्तु—इन्द्रियवशेन पीडितः ततः कर्मधारयः, (उज्जला) इह यावत्करणादिद् दृश्यम्— " थिउला कक्कसा पगाढा चडा दुहा तिच्चा दुर्गहयाम " ति । एकार्था एव । " अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुओ अमणामा " एतेऽपि तथैव, (पुव्वरत्तावगलकालसमयं- मि ति) पूर्वगत्रो—गत्रेः पूर्वभागः, अपरगत्रो—गत्रेः पश्चि- मो भागस्तल्लक्षणो यः कालसमयः—कालरूपः समयः स तथा तत्र (कुडुवजागरियाए ति) कुटुम्बचिन्तयेत्यर्थः (अज्झन्थिए ति) अध्यात्मिकः आत्मविषयः, इह चा- न्यान्यपि पदानि दृश्यानि, तद्यथा—(चित्तिए ति) स्मृ- तिरूपः (कान्णिए ति) बुद्ध्या व्यवस्थापितः (पत्थिए ति) प्रार्थितः प्रार्थनारूपः (मणोणए ति) मनस्येव वृत्ता बहिर्प्रकाशितः, संकल्पः—पर्यालोचः, ' इट्टे ' त्यादीनि पञ्चैकार्थिकानि प्राग्वत् (धिजे ति) ध्येया (वेसांसय ति) विश्वसनीया (अणुमय ति) विप्रियदर्शनस्य पश्चा- दपि मता अनुमतेति, (नामे ति) पारिभाषिकी संज्ञा (गोयं ति) गोत्रम् अन्वर्थिका सञ्ज्ञेवति (किमंग पुण ति) किं पुनः ' अंग ' इत्यामन्त्रणे, (गम्भसाडणाहि य ति) शानताः—गर्भस्य खण्डशो भवनेन पतनहेतवः (पा- डणाहि य ति) पातनाः यैरुपायैरखण्ड एव गर्भः पतति (गालणाहि य ति) यैर्गर्भो द्रवीभूय क्षगति (मागणाहि य ति) मरणहेतवः । (अकामिय ति) निर्गमितायाः [अमयंयस ति] अस्वयंयशा [अट्टनात्तीओ ति] अष्टौ नाड्य—शिराः [अट्ठितरप्पवहाउ ति] शरीरस्याभ्यन्तर एव रुधिरादि स्रवन्ति यास्तास्तथोच्यन्ते, [बाहिं पवहाउ ति] शरीराहः पूयादि क्षगन्ति यास्तास्तथोक्ताः, एता एव पांडश विभज्यन्ते ' अट्टे ' त्यादि कथमित्याह—[कुंये कुंये ति] इ पृथप्रवाहे च शोणितप्रवाहे, ते च क्वेत्याह— [कअंतरेसु] ओत्ररन्ध्रयोः एवमेताश्चतस्रः, एवमन्या अपि व्याख्येयाः, नवरं धमन्यः कोष्ठकहृन्तगणि [अगियए ति] अग्निको भस्मकाभिधानो वायविकारः ' जाइअंधे ' इत्यत्र यावत्करणात् ' जाइमूए ' इत्यादि दृश्यम्, [हुड ति] अव्यर्वास्थिताकावयवम् [अंधारूवं ति] अन्धाकृतिः ' भीया ' इत्यत्रेतद् दृश्यम् ' तथा उव्विणा संजायभया ' भयप्रकर्षाभिधानायैकार्थाः शब्दाः, ' करयल ' त्यत्र ' करयल- परिगर्हाह्यं दम्भणं मत्थए अजलि कटट्टे ' इति दृश्यम्, ' न- वगह ' मित्यत्र ' मासाणं बहुपांडपुत्राण ' मित्यादि दृश्य- म्, तथा—' जाइअंधे ' मित्यादि च, [संभंते ति] उत्सु- कः [उट्टाने उट्टे ति] उत्थाननोत्तिष्ठति, [पय ति] प्रजाः—अपत्यानि, [रहस्सियगंमि ति] रहस्यके विजनं इत्यर्थः । (पुरा पागणाणं ति) पुरा—पूर्वकाले कृतानामिति गम्यम्, अत एव ' पुराणाणाम—चिरन्तनानाम्, इह च यावत्करणात् ' दुब्धिआणं दुप्पाडिकमाणं ' इत्यादि ' पावगं फलविनिविसेस ' मित्यन्तं द्रष्टव्यम् ।

मियापुत्ते शं भेंत ! दागए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमहिति ? कहिं उववज्जिहिति ? गोयमा ! मिया- पुत्ते दागए छव्वीमं वासाइं परमाउयं पालहत्ता कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे वयडुगिगि-

पायपूले सीहकुलंसि सीहत्ताए पच्चायाहिति, मे णं तत्थ सीहे भविस्सति अहम्मिण ० जाव माहमिण सुबहुं पावं ० जाव समज्जिणति ० जाव समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोमसागरोवमट्ठितीएसु ० जाव उववज्जिहिति, मे णं ततो अणंतरं उव्वट्ठित्ता सरीसवेसु उववज्जिहिति, तत्थ णं कालं किच्चा दोच्चाए पुढवीए उक्कोमेण तिन्नि मागरोवमाइं, मे णं ततो अणंतरं उव्वट्ठित्ता पक्खीसु उववज्जिहिति, तत्थ वि कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए मत्तमागरोवमाइं, मे णं ततो सीहेसु य, तयाऽणंतरं चोन्थीए उरगो पंचमीए इत्थीओ छट्ठीए मणुआ ० अहेमत्तमाए, ततोऽणंतरं उव्वट्ठित्ता मे जाइं इमाइं जलय-रपंचिदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छकच्छभगाहमगरसुसुमा राऽऽदीणं अद्धतेरसजातिकुलकोडिजोणिपमुहमयसहम्मसाइं तत्थ णं एगमेगंसि जोणीविहाणंसि अणगमतसहम्मसु-त्तो उदाइत्ता २ तत्थेव भुज्जो २ पच्चायाइस्सति, मे णं ततो उव्वट्ठित्ता एवं चउपएसु उरपरिमप्पेसु भुयपरिमप्पे-सु खहयंसु चउरिंदिएसु तेइंदिएसु बेइंदिएसु वणप्पइएसु कडुयुरुक्खेसु कडुयदुदिएसु वाउ० तेऊ० आऊ० पुढवी० अणगसयसहम्मसुत्तो, मे णं ततो अणंतरं उव्वट्ठित्ता सुपइट्ठपुरं नगरं गोणत्ताए पच्चायाहिति । मे णं तत्थ उम्मुक्क ० जाव बालभावे अन्नया कयाइं पढमपाउमंसि गंगाए महानईए खलीयमट्ठियं खणमाणं तडीए पेल्लिए समाणे कालगए तत्थेव सुपइट्ठे पुरं नगरं सेट्ठिकुलंसि पुमत्ताए पच्चायाइस्सति । मे णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे ० जाव जावणगमणुपत्ते तहारूवाणं थराणं अंतिण धम्मं सोच्चा निमम्म मुंडं भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइस्सति, मे णं तत्थ अणगारे भविस्सति ईरियाममिण ० जाव वंभयारी । मे णं तत्थ बहुइं वामाइं मामन्नपरियागं पाउणित्ता आलोइयपडिक्कंते ममाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मं कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति । मे णं ततो अणंतरं चयं चइत्ता महाविंदहे वामे जाइं कुलाइं भवन्ति अट्ठाइं जहा ददपइहे मा चव वत्तव्वया कलाओ ० जाव सिज्झिहिति । एवं खलु जंबू ! ममणेणं भगवया महा-वीरेणं ० जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पञ्चत्ते ति वेमि । (सूत्र-७) ॥ १ ॥

‘अहम्मिण’ इत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम् ‘बहुनगरनिगय-जसे सूरे ददप्पहारी ति’ व्यक्तं च । (कालमासे ति) मग्गाव-सरे, ‘सागरोवम ० जाव’ ति ‘सागरोपमट्ठिईएसु नेगयत्ताए’ द्रष्टव्यम्, [जाइकुलकोडीजोणिपमुहमयसहम्मसाइं ति] जातो पञ्चान्द्रयजातो कुलकोटीनां योनिप्रमुत्त्वानि-योनिद्वारकाणि, योनिशनसहस्राणि तानि तथा । [जोणीविहाणंसि ति]

योनिभेदे । (खलीणमट्ठिय ति) खलीनाम्—आकाशस्थाम्, विवृतटोपरिवर्तिनीं, मृत्तिकांमिति (उम्मुक्क ० जाव ति) ‘उ-म्मुक्कबालभावे विजयपरिणयमेसे जावणगमणुपत्ते ति’ दृश्यम् । तत्र विज्ञ एव विज्ञकः स चामौ परिणतमात्रश्च बुद्ध्याविपरिणामापन्न एव विज्ञकपरिणतमात्रः । (अणंतरं चयं चइत्त ति) अणन्तरं शरीरं त्यक्त्वा चयनं वा कृत्वा (जहा ददपइहे ति) औपपातिके यथा ददप्रतिष्ठाभिधा-नो भव्या वर्णितस्तथा अयमपि वाच्यः, कस्मादंविमत्याह- (सा चेव ति) सेव ददप्रतिष्ठसम्बन्धिनी, अस्या अपि वक्त-व्यतेति, तामेव स्मरयन्माह- (कलाओ ति) कलास्तेन गृहीप्यन्ते ददप्रतिष्ठेनैव, यावत्करणाच्च प्रप्रज्याप्रहणादिः तस्यैवास्य वाच्यम्, यावत्सेत्स्यतीत्यादि पदपञ्चकमिति ततः सेत्स्यति कृतकृत्यो भविष्यति भोक्तृयते केवलज्ञानेन सकलं ज्ञेयं ज्ञास्यति, मोक्ष्यति, सकलकर्मविमुक्तो भवि-ष्यति, परिनिर्वास्यति सकलकर्मकृतसन्तापरिहृतो भविष्य-ति, किमुक्तं भवति ?—सर्वदुःखानामन्तं कारिष्यतीति । वि-पा० १ अ० १ अ० । सुग्रीवनगरराजस्य बलभद्रस्य बलध्रीः नामके पुत्रे । उक्त० ।

नामानिप्यन्नित्येण मृगापुत्रीर्यामिति नामतो मृगायाः

पुत्रस्य च नित्येणमाह निर्युक्तिरुत्-

निकस्सेवो उ मिआए, चउक्कओ दृव्विहो उ दव्वम्मि ।
आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिविहो ॥ ४०५ ॥
जाणग सरीरभविण, तव्वइरित्तं य सो पुणो तिविहो ।
एगभवियवद्धाउय, अभिमूहओ नाम गोए य ॥ ४०६ ॥
मिअआउनामगोयं, वेयंतो भावओ मिओ होइ ।
एमेव य पुत्तस्स वि, चउक्कओ होइ निकस्सेवो ॥ ४०७ ॥
गाथात्रयं प्राग्वत् । नवरं मृगाभिलापनं नेयम् ।

नामानिरुक्तिमाह—

मिगंदवीपुत्ताओ, बलसिरिनामा ममुट्ठियं जम्हा ।
तम्हा मिगपुत्तिज्जं, अज्झयणं होइ नायव्वं ॥ ४०८ ॥
मृगा—नाम्ना, देवी—अग्रमहिषी, तस्याः पुत्रः—सुता, मृगा-देवीपुत्रस्तस्माद्वलध्रीनाम्नः समुत्पन्नम्—समुत्पन्नम्, य-स्मान्नाम्नामृगापुत्रीयम् मृगापुत्रीयनामकं, मृगाशब्देन मृगा-देव्युक्तरध्ययनामदमिति शेषः, भवति—ज्ञातव्यम्; अवबो-द्धव्यम्, इति गाथार्थः । गतो नामनिप्यन्नित्येणः ।

सम्प्रति सूत्रालापकनिप्यन्नित्येणस्यावसरः, स च सूत्रं स-ति भवति, अतः सूत्रानुगमे सूत्रमुच्चारणीयम्, तच्चेदम्—
सुग्रीवे नयरे रम्मे, फाणणुजाणमोहिण ।

गाया बलभदु ति, मिया तस्मऽग्गमाहिमी ॥ १ ॥

तेमि पुत्ते बलमिगि, मियापुत्त ति विस्सुण ।

अम्मापिऊहिं दइण, जुवगाया दमीसरं ॥ २ ॥

नंदणे सो उ पासाण, कीलण सह इत्थिहिं ।

देवो दागुंदगो चेव, निच्चं मुट्ठयमाणो ॥ ३ ॥

मणिगयणकुट्टिमत्तलं, पामायालोअणं ठिओ ।

आलोणइ नगरम्म, चउकनियचच्चरे ॥ ४ ॥

सुग्रीवे—सुग्रीवनाम्नि नगरे, रम्ये—रमणीय, काननैः—वृ-
हत्पुष्पाधरैर्वनैः, उद्यानैः—आरामैः श्रीडावनैर्वा, शोभिते-
गाजिते, काननोद्यानशोभिते, राजा-नृपो, बलभद्र इति ना-
म्यन्ति शेषः । मृगा-मृगानाम्नी, 'तस्य' इति-बलभद्रस्य रा-
जः, (अगमहिंसीति) अग्रमहिणी—प्रधानपत्नी । तयोः-
राज्ञोः, पुत्रः-बलध्रीः-बलध्रीनामा, मातापितृविहितनाम्ना
लोके च मृगापुत्र इति, विधुतः-विख्यातः, (' अस्मापिऊ-
ण ' ति) अम्बा-पित्रोः, दयितः-वल्लभः, युवराजः-
कृतयौवराज्याभिषेको, दमिनः-उद्धतदमनशीलास्ते च राजा
नः, तेषाम् ईश्वरः-प्रभुर्दमीश्वरः । यन्त्रा-दमिनः-उपशमिनः,
तेषां सहजोपशमभावत ईश्वरो दमीश्वरः, भाविकालोपेतं
चेतत् । नन्दने-लक्षणोपेततया समृद्धिजनके, सः-मृगा-
पुत्रः, 'तुः'-वाक्यान्तरोपन्यासार्थः, प्रामादं श्रीडति-विल-
सति, सह-समम्, स्त्रीभिः-प्रमदाभिः । क इव ?-देवः-सु-
रः, (दोगुन्दगो चैव स्ति) च-पुरणे, दोगुन्दग इव, दोगु-
न्दगाश्च त्रयास्त्रिंशः । तथा च वृद्धाः-त्रयास्त्रिंश देवा नि-
त्यं भोगपरायणा दोगुन्दगा " इति भणन्ति । नित्यम्—सदा
सुदितमानसः-हृष्टचित्तः, । सचैवं श्रीडन् कदाचिन्मणयश्च-
विशिष्टमहात्म्याश्चन्द्रकान्तादयो, रत्नानि च-गोमेयकादीनि,
मणिगन्तानि, तैरुपलक्षितं कुट्टिमतलं यस्मिन्नसौ मणिगन्त-
कुट्टिमतलः गमकत्वादुद्गुहीरः, तस्मिन् । आलोकयन्ते त्रिशो-
ऽस्मिन् स्थितेरित्यालोकने प्रामादं प्राप्तादस्य वाऽऽलोकने
प्राप्तादालोकनम् तस्मिन्, सर्वोपग्विचित्चतुरिकारूपे गवा-
चं वा, स्थितः-उद्विष्टः, आलोकने कुतूहलतः पश्यति,
क्रान्ति ?-नगरस्य तस्यैव-सुग्रीवनाम्नः, सम्बन्धीनि चतुष्क-
त्रिकचत्वरणि प्रतीतान्येव । इति सूत्रचतुष्टयार्थः ।

ततः किमग्राह- -

अह तन्ध अडच्छंतं, पामई ममणमंजरी ।
तवनियममंजमधरं, सीलहुं गुणआगरं ॥ ५ ॥
तं पेहई मियापुत्ते, दिट्टीए अणिमिसाह उ ।
कहिं मन्नेरिमं रूवं, दिट्टपुव्वं मए पुग ? ॥ ६ ॥
साहुस्स दरिसेणे तस्स, अज्झवसाणंमि सोहणे ।
मोहं गयस्स संतस्स, जाईसरणं समुप्पन्नं ॥ ७ ॥
देवलोगचुआं संतो, माणुमं भवमागआं ।
सन्निनाणसमुप्पन्नं, जाई मरइ पुगणयं ॥ (प्र०) ॥
जाईसरणं समुप्पन्नं, मियापुत्तं महिड्डिए ।
मरइ पोरणिअं जाई, साममं च पुगकयं ॥ ८ ॥

अथ-अनन्तरम्, तत्र इति—तेषु ! चतुष्कत्रिकचत्वरेषु,
(अतिच्छंतं ति) अतिष्णामन्तं पश्यति, अमणसंयतमिति
धमणस्य शाक्यादेरपि सम्मवाचनवच्छेदार्थं संयतग्रह-
णम्, तपश्च-अनशनादिनियमश्च-द्रव्याद्यभिग्रहात्मकः, संय-
मश्च-उल्लस्वरूपस्तान् धारयति तपोनियमसंयमधरस्तम्
अत एव शीलम-अष्टादशशीलाङ्गसहस्ररूपम्, तेनाढ्यम-
परिपूर्णं शीलाढ्यम्, तत एव च गुणानाम-ज्ञानादीनामाकर
इव गुणाकरस्तम् । तमिति धमणसंयतम्, (पेहइ स्ति)
पश्यति, मृगापुत्रः-युवराजः, इष्ट्या-इष्टा, (अणिमिसाह-

उ स्ति) तुशब्दस्यैवकारार्थत्वाद्विद्यमाननिमित्तयैव, क मन्ये-
जाने, ईदृशम्-पञ्चविधम्, रूपम्-आकारः, इष्टपुर्वम्-
अवलोकितं मया, (पुग इति) पुर्वजन्मनि ?, शेष प्रती-
तमेष, नवरम्, अध्यवसाने इत्यन्तःकरणपरिणामे, शोभने
प्रधाने, क्षायापशमिकभाववर्तिनीति यावत्, मोहं क्वेदं
मया इष्टम् क्वेदमित्यतिचिन्तानाश्चलसहृदजमूर्च्छात्मकम्,
गनस्य-प्राप्तस्य, सतः । तथा (सगति स्ति) स्मरति, पौराणि-
कीम्, ज्ञातिम्-जन्म, धामण्यं च-धमणभावम्, पुगाकृतम्-
जन्मान्तरानुष्ठितम् । इति सूत्रचतुष्टयार्थः ।

एतद्व्यातिस्पष्टताहेतोरनुगदितुमाह निर्युक्तिरुत्-
सुग्रीवे नयरेमि अ, राया नामेण आमि बलभद्र ।
तस्सासि अगमहिंसी, देवी उ मिगावई नामं ॥४०७॥
तेसिं दुएह वि पुत्तां, आमी नामेण बलासिरी धीमं ।
वयरेसमसंघयणे, जुवराया चरमभवधारी ॥४७८॥
उच्चंदमाणहिअआं, पामाए नंदणंमि सो रम्मं ।
कीलइ पमदामहिआं, देवो दोगुन्दगो चैव ॥ ४०६ ॥
अह अक्खा कयाई, पामायतलंमि सो ठिआं संतो ।
आलाणइ पुग्वरं, रंदं मग्गे गुणममग्गे ॥ ४१० ॥
अह पिच्छइ गायपहं, बोलंतं समणमंजयं तत्थ ।
तवनियममंजमधरं, मुअसागरपारं धीरं ॥ ४११ ॥
अह देहइ गायसुआं, तं समणं अणिमिसाहदिट्टीए ।
कहिं एरिमयं रूवं, दिट्टं मन्ने मए पुव्वं ? ॥ ४१२ ॥
एवमणुचितयंतस्म, मन्नीणाणं तहिं समुप्पन्नं ।
पुव्वभंभं साममं, मए वि एवं कयं आमि ॥४१३॥

गाथासमकं स्पष्टमेव, नवरम् धृतमान्—चित्तस्वास्थ्य-
वान्, (वज्रशृणुभर्मिति) अर्थाद्वज्रशृणुभनागचं सं-
हृतनं यस्य स तथा, चरमभवधारी-पर्यन्तजन्मवर्त्ती, तथा
(उगणइमाणहियआं स्ति) उन्-प्रावलेयन, नन्दद्—आनन्दं
गच्छन्, हृदयम्—मनो, यस्य स तथा, प्राकृतत्वात् शत्रु-
विषये शानत् । तथा-रन्दान-विस्तीर्णान्, मार्गान्—वि-
परिणामागादीन्, गुणैः-अजुन्वसमत्वादिभिः, समग्राः-परि-
पूर्णाः गुणसमग्रास्तान् । तथा धृतसागरपारं धीर्गमति
तपोनियमसंयमधर्मित्यस्य सूत्रपदस्य हेतुदर्शनकारतन्ता-
त्पर्यव्याख्यानम्, अननैव च भावभिस्तुत्त्वमुपदर्शितम्, अत
एवान्यस्यैव विशेषणायागाच्छ्रमणसंयतमित्याह, संज्ञिज्ञानं
चेह सम्यग्दृशः स्मृतिरूपमतिभेदात्मकम् । इति गाथास-
प्तकाऽवयवार्थः ।

सम्प्रति यदसाधुत्पन्नजातिस्मरणः कृतवस्तदाह—

विसएहिं अरजंतो, रजंतो मंजमंमि य ।

अम्मापियं उवागम्म, इमं वयणमव्ववी ॥ ६ ॥

(विसएहिं ति) सुख्यत्ययाद् विषयेषु—मनोज्ञशब्दादिषु,
अरजन् आभिवृद्धमकुर्वन्, क ? संयमे, उल्लस्वे, च—
पुनरर्थः, (अम्मापियं ति) अम्मा (म्मा) पितरं, उ-
पागम्य-उपसृत्य, इवम्-अनन्तरमव्ययमाणं, वचनम् । अत्र-
धीन्, इत्याह । इति सूत्रार्थः ।

किं तद्वर्षीवित्याह—
सुआणि मे पंच महव्याणि,
नरणसु दुक्खं च तिरिक्खजोणिसु ।
निर्व्विण्णकामो मि महण्णवाओ,
अणुजाणह पव्वइस्सामि अम्मो ! ॥ १० ॥

भुतानि—आकर्णितानि, अन्यजन्मनीत्यभिप्रायः, [मे] म-
या, (पञ्च इति) पञ्चसंख्यानि, महावतानि—हिंसाविरमणा-
दीनि, तथा नरकेषु दुःखं च—अस्मानम्, इहैव वक्ष्यमाणं (ति-
रिक्खजोणिसु नि) चशब्दस्याप्रयुज्यमानस्यापि "अहं-
न्यमानो गामश्चं पुरुषं पशुम्" इत्यादायिव गम्यमानत्वात्
निर्यग्यानिषु च, सर्वत्र चायं न्यायो द्रष्टव्यः, उपलक्षणं चैत-
द् देवमनुष्यभवयोः, ततः किमित्याह—(निर्व्विण्णकामो मि
नि) निर्व्विण्णकामः—प्रतिनिवृत्ताभिलाषोऽस्म्यहम्, कुतः?—
महाणव इव महाणवः—संसारस्तस्माद्, यतश्चैवमतः—
अनुजानीत—अनुमन्यध्वम्, मामिति शेषः, [पव्वइस्सामि
नि] प्रव्रजिष्यामि [अम्मो नि] पूज्यतरत्वादिशिष्टप्रति-
बन्धास्पदत्वाच्च मातुरामन्त्रणम्, यो हि भविष्यदुःखं नावेति,
तन्प्रतीकारहेतुं वा, स कदाचिदित्थमेवासीत् अहं तृभयत्रा-
पि विह्व इति कथं न दुःखप्रतीकारोपायभूतां महावतानि-
का प्रव्रज्यां प्रतिपत्स्ये । इति सूत्रार्थः ।

असुमं वार्थमनुवादनः स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिरुत्—
मो लद्धवोहिलामो, चलणे जणगाण वंदिउं भणइ ।
वोसज्जिउमिच्छामो, काहं समणत्तणं ताया ! ॥ ४१४ ॥
सः इति—मृगापुत्रो, लब्धः—प्राप्तो बोधिलाभो—जनधर्म-
प्राप्तिरूपो येन स तथा, चरणान्—पादान्, जनकयोः—
मातापित्रोः, वन्दित्वा भणति, यथा विसर्जयितुम्—मुक्तक-
रितुम्, वयमात्मानमिति गम्यते, इच्छामः—आभिलषामः, कि-
मिति ?, यतः—[काहं ति] वचनव्यत्ययात्—करिष्यामः,
अमणत्वम्—प्रव्रज्याम्, तत इति—पितः, उपलक्षणत्वा-
त्—मातश्च । इति गाथार्थः ।

इदानीं तौ कदाचिद्भोगैरुपनिमन्त्रयेयातामित्य-
भिप्रायतः यत्तेनोक्तं तत्सूत्रकृदाह—
अम्म ! ताय ! मए भोगा, भुत्ता विमफलोवमा ।
पच्छा कडुयविवागा, अणुबंधदुहावहा ॥ ११ ॥
इमं सरिरं अणिच्चं, असुइ असुइमंभवं ।
असासयावामणिणं, दुक्खकंसाण भायणं । ॥ १२ ॥
असासए सरिरंमि, रइं नोवलभामहं ।
पच्छा पुरा व चइयव्वे, फणवुब्बुयसंनिभे ॥ १३ ॥

सूत्रत्रयं प्रतीतार्थमेव नवरम्, विश्रमिति—विषवृत्तस्तस्य फलं
विषफलं तदुपमाः । तदुपमत्वमेव भावयितुमाह—पश्चात्कटु-
क इव कटुकोऽनिष्टत्वेन विपाको येषां ते तथा, आपातत-
एव मधुरा इति भावः । अनुबन्धदुःखावहा—अनर्वाच्छु-
दुःखदायिनः । यथा हि—विषफलमास्वाद्यमानमादौ मधुरम्
उत्तरकालं च कटुकविपाकं, सातत्येन च दुःखोपनतं, एवमे-
तेऽपीति । किञ्च—अनी कामाः स्पर्शप्रधानाः, स्पर्शश्च श-
रीराश्रयः, तच्चैवं शरीरम्, अनित्यम्—अशास्वनम्, अशु-

चि—स्वाभाविकशौचरहितम् । अशुचिसंभवम्—अशु-
चिरूपशुक्लशोणितोत्पन्नम्, अशाश्वतः—कथञ्चिदवस्थितत्वेऽ-
प्यनित्यः आवासः—प्रकमाजीवस्यावस्थानम् यस्मिन्नित्य-
शाश्वतावासम्, पुनः 'इहमि' त्यभिधानमतीवासारत्वावेशस्-
वकम्, दुःखम्—अस्मात् तद्वेतवः क्रेशाः—ज्वरादयो रोगाः, दुः-
खक्रेशाः, शाकपार्थिवानिबन्धमासस्तेषाम् भाजनम्, यतश्चै-
वमतोऽशाश्वते शरीरे, रतिम्—विषस्वास्थ्यम्, नोपलभं न
प्राप्नोऽस्यहम् भोगेषु सत्स्वपीति गम्यते, शरीराश्रयत्वात्तेषा-
मिति भावः । शरीराशाश्वतत्वमेवाह—पश्चात् पुरा वा
त्यक्तव्ये शरीरे इति प्रक्रमः । तस्मिन् पश्चादिति—भुक्तभोगा-
वस्थायां, वार्द्धक्यादौ, पुरा—अभुक्तभोगितायां वा बाल्यादौ,
त्यज्यत इति, यद्वा—पश्चादिति—यथास्थित्या आयुःक्षयो-
त्तरकालं पुरा वेत्युपक्रमहेतोर्वर्षशताद्यासंकलिनजीविनप्रमा-
णात्प्रागपि, त्यक्तव्ये—अवश्यस्याज्ये, फेनबुद्बुदसंनिभे—क्षण-
दृष्टनष्टतया, अनेनाशाश्वतत्वमेव भावितमिति न गौनवक्तव्य-
म् । इति सूत्रत्रयार्थः ।

एवं भोगनिमन्त्रणपरिहारमभिधाय प्रस्तुतस्यैव
संसारनिर्व्वेदस्य हेतुमाह—

माणुसत्ते असारंमि, बाहीरोगाण आलण ।
जरामरणघन्थम्मि, खणं पि न रमामहं ॥ १४ ॥
जम्मदुक्खं जरादुक्खं, रोगा य मरणाणि य ।
अहो दुक्खो हु संसारो, जत्थ कीसंति जंतुणो ॥ १५ ॥
खित्तं वन्थु हिगमं च, पुत्तं दारं च बंधवा ।
चइत्ताण इमं देहं, गंतव्वमवसस्स मे ॥ १६ ॥
जह किंपागफलाणं, परिणामो न सुंदरो ।
एवं भुत्ताण भोगाण, परिणामो न सुंदरो ॥ १७ ॥

सूत्रचतुष्टयं स्पष्टम्, नवरम् व्याधयः—अनीव बाधाहेत-
वः कुष्ठादयो, रोगाः—ज्वरादयस्तेषाम् आलये—आश्रये,
जरामरणप्रस्ते—वार्द्धक्यमृत्युकोडीकृते, अनेन मानुषत्वा-
सारत्वमेव भावितम्, क्षणमपि—न रमे नाभिरति ल-
भेऽहमिति । इत्थं मनुष्यभवस्यानुभूयमानत्वेन निर्व्वेदहेतु-
त्वमभिधाय सम्प्रति चतुर्गताकस्याऽपि संसारस्य तदाह—
'जम्म' इत्यादिना, अत्र च 'अहो' इति सम्बोधनं
[दुक्खो हु नि] दुःखहेतुं च संसारो जन्मादिनिबन्धनत्वा-
त्तस्य, यत्र—यस्मिन्, गतिचतुष्टयात्मके संसारे, क्रिष्य-
न्ति—याधामनुभवन्ति, जन्मादिदुःखैरेवंति गम्यन्ते, जन्त-
वः—प्राणिनः, इह च दुःखानुभवाधारत्वेन संसारस्य दुःख-
हेतुत्वमिति भावः । तथा—'खलं' इत्यादिनष्टविद्योगोऽश-
रणत्वं च संसाराश्रिवेदहेतुरुक्तं, तथा—किम्पाकः—वृत्त-
विशेषः, तस्य फलान्यनीव सुखादानि । अनेन चोपसंहार-
मन्त्रणोदाहरणान्तरद्वारेण भोगदुरन्तनैव निर्व्वेदहेतुरुक्तम् ।
इति सूत्रचतुष्टयावयवार्थः ।

इत्थं निर्व्वेदहेतुमभिधाय दृष्टान्तद्वयोपन्यासतः स्वाभिप्राय-
मेव प्रकटयितुमाह—

अद्दाराणं जो महंतं तु, अपाहेओ पवज्जई ।
गच्छंतो मे दुही होइ, छुहातएहाइपीडिओ ॥ १८ ॥

एवं धम्मं अकाउणं, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतो से दुही होई, बाहिरोगेहिं पीडिओ ॥ १६ ॥
अद्दाणं जो महंतं तु, सपाहेओ पवजई ।
गच्छंतो से सुही होई, कुहातएहाविवज्जिओ ॥ २० ॥
एवं धम्मं पि काउणं, जो गच्छइ परं भवं ।
गच्छंतो से सुही होई, अप्पकम्मं अवेयणे ॥ २१ ॥
जहा गेहे पलित्तंमि, तस्स गेहेस्स जो पट्ठ ।
सारभंडाणि नीणोइ, असारं अवउज्झइ ॥ २२ ॥
एवं लोए पलित्तंमि, जराए मरणेण य ।

अप्पाणं तारइस्सामि, तुम्हेहिं अणुमज्झिओ ॥ २३ ॥
सूत्रपट्टं प्रकटार्थमेव, केवलमत्र प्रथमसूत्रेण दृष्टान्त उक्तः,
अत्र च अश्वानम-मार्गम-पथि साधु पाथेयम सम्बलकं तद्य-
स्याविद्यमानं सोऽपाथेयः, प्रपद्यते—अङ्गीकुरुते । कुसृष्णा-
पीडितत्वं चेह दुःखित्वभवेन हेतुः । द्वितीयसूत्रेण दार्ष्टान्ति-
कंपदंशेन, व्याधिगेगपीडितत्वं चात्र दुःखित्वभवेन निर्मितं,
दारिद्र्यादिपीडोपलक्षणं चैतत् । उक्तसूत्रेण चैतत्सूत्रद्व-
योक्तृस्यैवार्थस्य व्यतिरेक उक्तः, तत्र सुखित्वं हेतुः—सुत् दृ-
ष्णाविवर्जितत्वमुक्तम् । धर्म-पापविरतिरूपम्, अपि—पूरेण,
कृत्वा—विधाय, गच्छन्नुपलक्षणव्यावृत्तश्च, सः इति—ध-
र्मकर्त्ता, प्रकृमात्पाथयोपमधर्मसहितः सुखी भवति । सुख-
त्वं चात्पकर्मत्वं हेतुरवेदनत्वं च । अत्र च प्रस्तावान्कर्म पापं
वदना चास्मात्तस्या गृह्यते, अनेन धर्मकर्मकरणाकरणयोर्गु-
णवोपदेशनाद्धर्मकरणाभिप्रायः प्रकटितः । 'जहा' इत्यादिना च
सूत्रेण तमेव दृष्टयति । अत्र च यथा सारभागदानि—महा-
मृत्युघन्यादीनि, ((गीणोइ ति) निष्काशयति । असारम-
जगत्स्वादं, (अयउज्झइ ति) अपोहति—व्यर्जति । ए-
वम् लोके—जगति, (पलित्तंमि ति) प्रदीप्तं अन्याकुलीकृ-
ते, आत्मानम-सारभागदनुत्थमं, तारयिष्यामि—जगमरण
प्रदीप्तलोकपारं नेष्यामि, धर्मकरणेनेति प्रक्रमः, असारं
तु कामभोगादि त्यज्यामि इति भावः । अनेन धर्म-
करणे विलम्बासहिष्णुत्वमुक्तम् । युष्माभिरिति द्विवेर्गपि
पूज्यत्वाद् बहुवचनम्, (अणुमज्झिओ ति) अनुमतः
अभ्यनुज्ञातः । इति सूत्रपट्टाययवार्थः ।

एवं च तेनोक्तं—

तं वित्तंममापियरो, सामकं पुत्त ! दुच्चरं ।
गुणाणं तु सहस्साणि, धारयव्वाइं भिक्खुणा ॥ २४ ॥
ममया सव्वभूएसुं, मत्तुमिसेसु वा जगे ।
पाणाइवायधिरई, जावज्जीवा य दुक्करं ॥ २५ ॥
निच्चकालप्पमत्तणं, मुसावायविवज्जणं ।
भासियव्वं हियं सच्चं, निच्चाउत्तेण दुक्करं ॥ २६ ॥
दंतसोहणमाइस्स, अदत्तस्स विवज्जणं ।
अणवज्जेसणिजस्स, गिएहणा अवि दुक्करं ॥ २७ ॥
धिरई अयंभवेरस्स, कामभोगरसन्नुणा ।
उगं महव्वयं वंभं, धारयव्वं सुदुक्करं ॥ २८ ॥
भ्रणधमपेसवगोसु, परिगहविवज्जणं ।

सव्वारंभपरिच्चागो, निम्ममसं सुदुकरं ॥ २९ ॥
चउच्चिहोवि आहारे, राईभोयणवज्जणा ।
संनिहीसंचओ चैव, वज्जेयव्वो सुदुकरं ॥ ३० ॥
कुहा तएहा य सीउणं, दंसा मसगा य वेयणा ।
अकोसा दुक्खसिजा य, तणफासा जल्लमेव य ॥ ३१ ॥
तालणा तज्जणा चैव, वहवंधपरीसहा ।
दुक्खं भिक्खायरिया, जायणा य अलाभया ॥ ३२ ॥
काथोया जा इमा वित्ती, केसलोओ अ दारुणो ।
दुक्खं वंभव्वयं धोरं, धारेउं अमहप्पणो ॥ ३३ ॥
सुहोइओ तुमं पुत्ता, सुकुमालो सुमज्झिओ ।
न हुस्सी पभू तुमं पुत्ता !, साममणुपालिया ॥ ३४ ॥
जावज्जीवमविस्सामो, गुणाणं तु महव्वरो ।
गरुओ लोहमारु व्व, जो पुत्ता ! हाइ दुव्वहो ॥ ३५ ॥
आगासे गंगसोउ व्व, पडिसोउ व्व दुत्तरं ।
बाहाहिं सागरो चैव, तरियव्वो (य) गुणोयही ॥ ३६ ॥
वालुयाकवले चैव, निरस्साए उ संजंसे ।
असिधारागमणं चैव, दुकरं चरिउं तवो ॥ ३७ ॥
अहीवेगंतदिट्ठीए, चरित्ते पुत्त ! दुच्चरे ।
जवा लोहमया चैव, चावेयव्वा सुदुकरं ॥ ३८ ॥
जहा अग्गिमिहा दित्ता, पाउं होइ सुदुकरं ।
तह दुक्करं करेउं जे, तारुमे समणत्तणं ॥ ३९ ॥
जहा दुक्खं करेउं जे, होइ वायस्स कुत्थलो ।
तहा दुक्खं करेउं जे, कीवेणं समणत्तणं ॥ ४० ॥
जहा तुलाए तालेउं, दुक्करं मंदरो गिरी ।
तहा णिहुअ-णीसिकं, दुक्करं समणत्तणं ॥ ४१ ॥
जहा भुयाहिं तरिउं, दुक्करं रयणाऽऽयरो ।
तहा अणुवसंतेणं, दुक्करं दमसायरो ॥ ४२ ॥
भुंज माणुस्सए भोए, पंचलक्खणाए तुमं ।
भुत्तभोगी तओ जाया !, पच्छा धम्मं चरिस्ससि ॥ ४३ ॥

सूत्रविशतिः सुगमैव । नवरम् (तमिति) बलाश्रयम् मृ-
गापुत्रापरनामकं युवराजम्, (विति ति) वृत्तः—अभि-
घत्तः, (अस्मापियरो ति) अस्मापितरौ धामरायं पुत्र !
दुच्चरं, 'यतस्तत्र गुणानाम् धामरायोपकारकाणां शीलाङ्ग-
रूपाणां सहस्राणि, धारयितव्यानि—आत्मनि स्थापयित-
व्यानि, प्राक् तुशब्दस्यैवकारार्थस्येह सम्बन्धाद्धारयित-
व्यान्त्येव व्रतग्रहण इति गम्यते । भिक्खुणा—भिक्षुशोलेन
सता, पण्यते च—(भिक्खुणो ति) भिक्षोः सम्बन्धनां
गुणानामिति योगः । तथा समता—रागद्वेषादिधानतन्तु-
त्यता, सर्वभूतेषु—समस्तजन्तुषु, उदासीनोप्यति गम्यते,
शत्रुमित्रेषु वा—अपकार्युपकारिषु, जगति—लोके अनेन
सामान्यिकमुक्तम्, तथा—प्राणातिपातविरतिः प्रथमव्रत-
रूपा, (जावज्जीव ति) यावज्जीवम्—दुष्कर्म दुरनुचरमेत-

दिति शेषः । नित्यकालप्रमत्तेनेत्यप्रमत्तग्रहणं निद्रादिप्रमाद-
वशात् न हि मृषाऽपि भाषन्तेति नित्याऽऽयुक्तेन-सततोपयुक्तेन,
अनुपयुक्तस्यान्यथाऽपि भाषणसंभवाद् । एतच्च दुष्करं,
यच्चान्वयव्यतिरेकाभ्यामकस्याप्यर्थस्याभिधानं तत्स्पष्टता-
र्थमनुष्ठेयमेवेत्येवं सर्वत्र भाषनीयम् । अनेन द्वितीयव्रतदुष्कर-
त्वमभिहितम् । [व्रतसोहणमाविस्म सि] मकारोऽलास-
लिकः, अपिशब्दस्य गम्यमानत्वात् दन्तशोधनाद्वरपि
अतितुच्छस्यास्ताम्रस्य, तथा अनवधैषणीयस्य दन्तस्या-
पीति गम्यते । [गिरहण सि] ग्रहणमिति तृतीयव्रतदुष्क-
रत्वोक्तिः । [कामभोगरसगण सि] कामभोगाः—उत्तर-
पास्तेषां रसः आस्वादः कामभोगरसः । यद्वा—रसाः शृङ्गा-
रादयः, ततः—कामभोगाश्च रसाश्च कामभोगरसास्तज्जेन,
तद्वत्स्य हि तदनवगमालक्षिणयोऽभिलाष एव न भवेत् ।
तथा च—सुकरत्वमपि स्यादित्याशयेनैवमभिधानम्, अनेन
चतुर्थव्रतदुष्करत्वमुक्तम् । परिग्रहः—सत्सु स्वीकारस्तद्वि-
र्जनम्, तथा सर्वे—निरवशेषा, ये आरम्भाः—द्रव्यान्पादनव्या-
पाराः तत्परित्यागः, अनेन निराकाङ्क्षत्वमुक्तम् । निर्ममत्वं च,
गम्यमानत्वाच्चस्य, सर्वत्र ममेति बुद्धिपरिहारः, अनेन पञ्च-
मव्रतदुष्करत्वोक्ता । संनिधीयते नरकादिष्वनेनामेति संनि-
धिः, घृतादेरुचितकालातिक्रमेण स्थापनं स चाऽसौ सञ्चयश्च
संनिधिसञ्चयः स चैव वर्जयितव्यः इत्येतत् सुदुष्करम् ।
अनेन षष्ठव्रतदुष्करत्वमुक्तम्, दिवागृहीतविद्योभुक्तादिभक्ष-
तुष्टयरूपत्वाच्चस्य । 'लुहं' त्यादिना परीषदाभिधानम्, अत्र च
देशमशक्यत्वात् तदभक्षणोत्पद्युःखानुभवरूपा, दुःखशय्या च-
विषमाभ्रतत्वादिना दुःखहेतुर्वसतिः, ताडना करार्वाभिराह-
ननम्, तर्जना-अकुलिभ्रमणभ्रूतेर्पादिरूपा, वधश्च-लकुटार्थ-
प्रहारो, बन्धश्च-मयूरबन्धादिः, तावेव परीषदौ वधबन्धपरी-
षदौ, याज्ञा-प्रार्थना, चकारोऽनुक्रांशपरीषदसमुच्चयार्थः ।
दुःखशब्दश्चेह सुदुःखमित्यादिप्रत्येकं योजनीयः, इह च
बन्धताडनं वधपरीषदं ऽन्तर्भवेत् । तर्जना—आक्रोशे, भि-
क्षाचर्या च भेत्तोपादानं च व्युत्पत्त्यर्थमिति भाषनीयम्,
कपोताः—पक्षिविशेषास्तेषामियम् कापोती, येयम्—वृत्तिः—
निर्वहणोपायः, यथा हि—ते नित्यशङ्किताः कणकीटका-
दिग्रहणं प्रवर्त्तन्ते, एवं भिक्षुरप्येषणादोषशङ्केष्वेव भिक्षा-
दौ प्रवर्त्तन्ते, सा च दूरनुचरत्वेन दारयति कालमना-
सीति दारुणान्तरंगं योः, अभिधेयशब्दश्च लिङ्गविष-
यिणामः, उपलक्षणं चेतन्ममस्तोत्तरगुणानामिति । यच्चैह
ग्रहव्रतस्य पुनर्दुर्धर्त्वाभिधानं तदस्यातिदुष्करत्वव्याप-
नार्थम् । उपसंहारमाह—सुखम्—सातम्, तस्योचितः—
योग्यः, सुखोचितः, सुकुमारः—अकटिनदहः, सुमज्जितः—
सुष्ठु स्निपितः, सकलनेपथ्यापलक्षणं चेतत्, इह च सुम-
ज्जितत्वं सुकुमारत्वे हेतुः, उभयं चेतत्सुखोचितत्वे । अ-
तश्च ['न हु सि' सि] नैव, अस्मि—भवामि, प्रभुः—समर्थः,
श्रामगयम्—अनन्तरादितगुणरूपम्, [अणुपाले उं ति]
अनुपालायितुम्, इह च सुखोचितत्वाभिधानमनीदृशो ही-
दृशो दुःखमपि न दुःखमिति मन्यते । पुनरप्रभुत्वमत्रोदा-
हरणैः समर्थायतुमाह—अविश्रामः—यत्रोद्वेगं न विश्रम्यते
गुणानाम—यतिगुणानाम्, तुः—पुण्ये, महाभरः—महासम्-
हो, गुरुको लोहभार इव यो पुर्वहः स बोद्धव्य इति

शेषः । त्वं तु सुखोचित इत्यतो न प्रभुरसीत्युत्तरत्रापि
योजनीयम् ! आक्रोशे गङ्गाभोतोवद् दुस्तर इति योज्य-
ते, लोकरुद्धा चैतदुक्तम्, तथा—प्रतिभोतोवत् यथा प्र-
तीये जलप्रवाहो दुस्तरः—कुशेन तीर्यत इति, बाहुभ्या-
म्—(सागरं चैव सि) सागरवच्च दुस्तरो यः सः,
तद्विषयः—पारगमनायावगाहयितव्यः, कोऽसौ ?, गु-
णाः—ज्ञानादयस्ते उद्विग्नश्च गुणोद्विग्नः, कायवाक्म-
नोनियन्त्रणा चात्र दुष्करत्वे हेतुः, निरास्वात्—जीरसा
विषयगृहणां वैरस्यहेतुत्वात् (अहीत्यादि) अहिरि-
व एकोऽन्तो—निश्चयः यस्याः सा तथा, सा चासौ द-
ष्टिश्चैकान्तदृष्टिन्या—अनन्याक्षितया, अहिपक्षे—दृशा,
अन्यत्र तु बुद्ध्यापलक्षितम्, एकान्तदृष्टिकं वा चारित्रं
दुष्करम्, विषयेभ्यो मनसो दुर्निवारत्वादिति भावः,
(जवा लोहमया चैव, सि) एवकारस्योपमार्थत्वाच्चवा
लोहमया इव खर्चयितव्याः, किमुक्तं भवति ?—लोहमय-
वर्चणवत्सुदुष्करं चारित्रम् । 'अग्निशिक्षा'—अग्निज्वाला-
दीप्ता इत्युज्ज्वला ज्वाला कराला वा, द्वितीयार्थे चात्र
प्रथमा, ततो यथाऽग्निशिक्षा दीप्ता पातुं सुदुष्करं, नृभि-
रिति गम्यते । यदिवा—लिङ्गव्यत्ययात् सर्वधात्वर्थत्वाच्च
करोतेः सुदुष्करा—सुदुःशका, यथाऽग्निशिक्षा दीप्ता पातुं
भवतीति योगः । एवमुत्तरत्रापि भावना । 'जे' इति निपातः
सर्वत्र पूरणे, 'कात्थल' इह वल्कलम्बलादिमयो गृह्यते
चर्ममयो हि सुखेनैव श्रियेतात, 'क्लीधन' निःसत्त्वेन नि-
भृतं निःशङ्कम् इत्यत्र निभृतम्—निश्चलं विषयाभिलाषा-
दिभिरक्षोभ्यम् 'निःशङ्कम्'—शरीरादिनिर्गप्यं शङ्काव्यम-
म्यक्त्यातिचारविरहितं वा । अनुपशान्तेन—उत्कटक्या-
येण, इह च दमसागर इत्यनेन प्राधान्यव्यापनार्थं केव-
लस्यैवोपशमस्य समुद्रोपमाभिधानम् पूर्वत्र तु गुणोद्वि-
रित्यनेन निःशेषगुणानामिति न पौनरुक्त्यम् ॥ यन्मध्यम-
तारगणे दुष्करा प्रमज्ज्या अतो भुङ्क्वन्त्यादिना पिनगं कृत्या
पदेशं घृतः, भुज्यन्ते इति भोगास्तान्, पञ्चलक्षणकाश्च,
शब्दादिपञ्चकस्वरूपान्, ततः इति—भोगभुङ्गनन्तरम्,
(जाय सि) जात ! पुत्र ! पश्चादिति—यार्द्धक्यं, (चरि-
स्ससि सि) चरः । इति विंशतिसत्रावयवार्थः ॥ २४(०)४३ ॥

सम्प्रति तद्वचनानन्तरं यन्मृगापुत्र उक्त्वास्तदाह—

तं वितऽम्मापियगे, एवमेयं जहा फुडं ।

इह लोके निष्पिवासस्स, नऽन्थि किंचि वि दुक्करं ॥ ४४ ॥

सारीरमाणसा चैव, वेयणाउ अणंतसो ।

मए सोढाई भीमाई, अमई दुक्खभयाणि य ॥ ४५ ॥

जरामरणकंतारो चाउरंत भयागरे ।

मया सोढाणि भीमाई, जम्माई मरणाणि य ॥ ४६ ॥

जंहं अगणी उएहा, इत्तोऽणंतगुणो तहि ।

नएणु वेयणा उएहा, अस्साया वइया मए ॥ ४७ ॥

जहा इहं इमं सीयं, इत्तोऽणंतगुणं तहि ।

नएणु वेयणा सीया, अस्साया वइया मए ॥ ४८ ॥

कंदतो कंदकुभीसु, उद्धपाओ अहोसिरो ।

हुयासणा जलंतंमि पक्कपुण्वो अणंतसो ॥ ४९ ॥

महादवऽग्निसंकासे, मरुमि वहरबालुण ।
 कालंबबालुणा उ, दङ्गुपुव्वो अणंतसो ॥ ५० ॥
 रसंतो कंदुकुम्भीसु, उङ्गं बद्धो अबंधवो ।
 करवत्तकरकयाईहि, छिन्नपुव्वो अणंतसो ॥ ५१ ॥
 अइतिक्खकंटगाइस्से, तुंगे सिंबलिपायवे ।
 खेवियं पामबद्धेणं, कङ्गोकङ्गाहिं दुकरं ॥ ५२ ॥
 महाजंतेसु उच्छू वा, आरसंतो सुभरवं ।
 पीलिआ मि सकम्मेहि, पावकम्मो अणंतसो ॥ ५३ ॥
 कूवंतो कोलसुणएहिं, सामेहिं सबलेहि य ।
 पाडिआ फालिआ छिन्नो, विष्फुरंतो अणंगमो ॥ ५४ ॥
 अमीहिं अयसिवण्णेहिं, भल्लीहिं पड्डिमहि य ।
 छिन्नो मिन्नो विमिन्नो य, उववन्नो पावकम्मुणा ॥ ५५ ॥
 अवसो लोहरं जुत्तो, जलंतं समिलाजुण ।
 चोइआ तुत्तजुत्तेहिं, रुज्जो वा जह पाडिआ ॥ ५६ ॥
 हुआमणे जलंतंमि, चिआसु महिसो विव ।
 दद्धा एकां अ अवसो, पावकम्महिं पाविआ ॥ ५७ ॥
 बला मंडामतुंडहिं, लोहतुंडहिं पक्खिहिं ।
 बिलुत्तो विलवंतोऽहं, ढंकिदिहिं अणंतसो ॥ ५८ ॥
 तण्हाकिलंतो धावंतो, पत्तो वेयरणिं नइ ।
 जलं पाहंति चिंततो, खुरधाराहिं विवाइआ ॥ ५९ ॥
 उट्ठाभितत्तो संपत्तो, अमिपत्तं महावणं ।
 अमिपत्तंहिं पडंतहिं, छिन्नपुव्वो अणंगमो ॥ ६० ॥
 भुगंगेहिं भुमुंटीहिं, वल्लंहिं मुमलेहि य ।
 गया संभग्गयत्तेहिं, पत्तं दुक्खं अणंतसो ॥ ६१ ॥
 गुरंहिं तिक्खधाराहिं, छुरियाहिं कप्पणीहि य ।
 कप्पिआ फालिआ छिन्नो, उकिन्नो अ अणंगमो ॥ ६२ ॥
 पामेहिं कूडजालेहिं, मिन्नो वा अवसो अहं ।
 वाहिआ बद्धरुद्धो अ, विवसो चव विवाइआ ॥ ६३ ॥
 गलंहिं मगरजालेहिं, वच्छो वा अवसो अहं ।
 उल्लिआ फालिआ गहिआ, मारिआ अ अणंतसो ॥ ६४ ॥
 विदमएहिं जालेहिं, लिप्पाहिं मउणां विव ।
 गहिआ लग्गो अ बद्धो अ, मारिआ अ अणंतसो ॥ ६५ ॥
 कुहाडपग्गुमाईहिं, वड्डईहिं दुमो विव ।
 कुड्डिआ फालिआ छिन्ना, तच्छिआ अ अणंतसो ॥ ६६ ॥
 चंवडमुट्टिमाईहिं, कुमारहि अयं पिव ।
 ताडिआ कुड्डिआ मिन्ना, चुप्पिआ अ अणंतसो ॥ ६७ ॥
 तत्ताइं तंबलोहाइं, तउआइं सीमगाणि य ।
 पाइआ कलकलंताइं, आरमंतो सुभरवं ॥ ६८ ॥
 तुहप्पियाइं मंसाइं, खंडाइं सुल्लगाणि य ।
 खाविआ मि समंसाइं, अग्गिवाप्पाइं अणंगमो ॥ ६९ ॥

तुहं पिया सुग सीहु, मेरओ अ महणि य ।
 पजिआ मि जलंतीओ, वसाओ रुहिगणि य ॥ ७० ॥
 निच्चं मीएण तन्थेणं, दुहिएणं वहिएण य ।
 परमा दुहसंवद्धा, वेयणा वेइया मए ॥ ७१ ॥
 तिच्चचंडप्पगाहाओ, धोराओ अइदुस्महा ।
 महम्मयाओ मीमाओ, नरणसुं वेइया मए ॥ ७२ ॥
 जारिमा माणुसे लोए, ताया दीसंति वेयणा ।
 इत्तो अणंतगुणिया, नरणसुं दुक्खवेयणा ॥ ७३ ॥
 सच्चभवंसु अस्साया, वेयणा वेइया मए ।
 निमिमंतरमित्तं पि, जं माया नऽन्धि वेयणा ॥ ७४ ॥
 मृत्वाण्येकात्रिंशत् प्रतीतान्येव । नवरम् । तद्—अनन्तरं
 क्रमः, (चिति) भुवन्ती—अभिधत्ता, अम्बापितरौ, प्रक्रमा-
 मृगापुत्र आह, यथा—एषामन्यादि, पश्यन्ते च—‘सो ये-
 अम्मापियरो ! ति’ स्पष्टमेव । नवरमिह अम्बापितरौ वित्या-
 मन्त्रणपदं पठन्ति च—[तो वेतऽम्मापियरो ति] (चिति
 ति) घचनयत्ययान् ततो घृते अम्बापितरौ मृगापुत्र इति
 प्रक्रमः, (एवमिति) यथाक्रं भवद्भ्याम्, तथा—‘एतन्’
 प्रत्ययादुक्करन्—यथा स्फुटम् सत्यतामनतिक्रान्तमघित-
 यमिति यावत्, तथाऽपि इहलोके निष्पृष्टासस्य—ति स्पृ-
 हस्य, इहलोकशब्देन च ‘तात्स्थान्त्यपदेश’ इति
 कृत्वा ऐहलौकिकाः स्वजनधनसम्बन्धादयो गृह्यन्ते, ना-
 स्ति—न विद्यते, किञ्चित् आतिकष्टमात्रं शुभानुष्ठानमि-
 ति गम्यते । अपि—संभावेन, दुक्करम्—दुःखमुच्यते, भोगा-
 दिस्पृष्टायांच्छास्य दुक्करत्वादिति भावः । निःस्पृष्टताह-
 तुमाह—शरीरित्यादिना, तत्राप्याद्यमत्रहयेन सामान्येन
 संसारस्य दुःस्वरूपत्वमुक्तम्, इह च शरीरमानसयोर्भेदाः
 शरीरमानस्यो वेदनाः प्रस्तायादमानरूपाः, [दुक्खमभ्याणि
 य ति] दुःखोत्पादकानि राजविषयगदिजनितानि, (भ-
 यानि) दुःखमभ्यानि, जगमरणकान्तरे तस्मिंश्चत्वारो—देवादिभवा अन्ता—अव-
 यवा यस्यासौ चतुरन्तः—संसारः, तत्र सोढानि तदुत्थयेदना-
 सहनेनानुभूतानि, भीमानि—अतिदुःखजनकत्वेन रौद्राणि
 शरीरमानस्यो वेदना यत्रोत्कृष्टाः सोढा यथेत्यादिभिः सूत्रैः,
 तदाह—यथा—इह मनुष्यलोकेऽग्निरूपेण अनुभूयते अतः—
 इत्येवमनुभूयमानादनन्तगुणः, (तदि ति) तेषु, येष्वहमुत्पन्न
 इति भावः, तत्र च बादराश्रमावात्पृथिव्या एव तथावि-
 धः स्पर्श इति गम्यते, तनश्चोष्णानुभवात्मकत्वेन, अस्मा-
 तः—दुःस्वरूपा, वेदिता मया । पठन्ति च—(इत्तोऽणंतगुणा तदि
 ति) अत्र च अतः—इहत्यागेनरनन्तगुणा नरकपृष्ठा वेदना
 वेदिता मयेति योज्यम् ॥ तथा इदम्—यदनुभूयते, इह—मनु-
 ष्यलोके शीतम्—तच्च माघादिसंभवं हिमवतानुपक्रमान्य-
 न्तिकं परिगृह्यते, इहापि पठन्ति—‘एत्तोऽणंतगुणा तदि ति’
 प्राग्वत् । (कंदुकुम्भीसु) पाकभाजनविशेषासु लोहादिमयीषु,
 हुताग्ने अग्नी देवमायाकृते, महादवाग्निना संकाशः—सह-
 शः, अतिब्राह्मकतया महादवाग्निस्तद्भास्वस्तस्मिन्, इह आन्य
 स्थ दाहकरस्यासंभवादिन्यमुपमाभिधानम्, अन्यथेत्यागेन
 रनन्तगुण एव तत्रोष्णपृथिव्यनुभाव उक्तः । मर्ग इति—

मरुवालुकानिवह इव. तास्मिन्मध्यपदेशसंभवादनभूते वा-
र्थत्वाच्चात एव यज्जवालुकानदीसम्बन्धिपुलिनमपि यज्जवा-
लुका. तत्र, यद्वा-यज्जवालुका यस्मिन् स तथा तस्मिन्नकप्र-
देश इति गम्यते. कदम्बवालुकायां च-तथैव कदम्बवालुका-
नदीपुलिनं च मद्यादवास्मिन्काश इति याज्यते । ऊर्ध्वम्-उप-
रि वृक्षशाखादीं यद्वः-निर्यान्त्रतो. माऽयमितो नक्ष्त्रादित्य-
वान्धव इति च तत्राशरणनामाह. कर्षणम् प्रतीतम् । कक-
चमपि तद्विशेष एव. (खदिये ति) विष्णुम् खदः. क्लेशाऽनुभू-
तः. क्षिपितं वा पार्श्वमिति गम्यते. (कङ्कोकङ्गाह ति) कर्षणा-
पकर्षणः परमाधार्मिककृतः. दुष्करम् इति-दुस्सहम् । (उ-
च्छ्रव ति) वाशब्दः उपमार्थे. तत्र इक्षुरिष. आरम्भन्-आक-
न्दन्. स्वकर्मभिः-हिमाद्युपाजितैः ज्ञानावरणादिभिः. पाप-
कर्मो-पापानुष्ठान. (कुर्वतो ति) कुजन. (कालसुगुणहिं ति)
सूकरस्वरूपधार्मिभिः श्यामैः शबलैश्च परमाधार्मिकविशेषः.
पातितो भुवि. पाटितो जीर्णवस्त्रवत्. क्षिप्रो वृत्तवदुभय-
दंष्ट्रादिभिरिति गम्यते । विस्फुरन्-इतस्तत्तत्तलन् (अस्माहिं
ति) प्रहरणविशेषः. पठ्यते च- (अस्माहिं ति) अस्मिभि-
स्वह्मः. अत एव-[अतस्माति] अतस्मात्पुण्यम्. तद्वर्णाभिः-
शृङ्गाभिः. पट्टिश्च-प्रहरणविशेषः. क्षिप्रः-क्षिधाकृतः. भि-
न्नः-विदारितः. विभिन्नः-सूक्ष्मखण्डाकृतः. यद्वा-क्षिप्रः-
ऊर्ध्वम्. भिन्नः-निर्यग. विभिन्नः-विविधप्रकारैरुर्ध्वम्. निर्यक
च । अवतीर्णो-नरक इति गम्यते । पापकर्मणोर्हि हेतुदर्शने पा-
पानुष्ठानपरिहायताख्यापनार्थम् । लोहस्थे-लोहमयशकटे.
[जुत्ता ति] युजेरन्तर्भाषितगयर्थत्वाद्योजित. परमाधा-
र्मिकैरिति सर्वत्र गम्यते । ज्वलति-दीप्यमानं कदाचिदाह-
भीत्या ततो नश्यदपीत्याह-समिलोपलक्षितं युगं यस्मिन्
स तथा. तत्र समिलायते वा. पाटान्तरतश्च-ज्वलन्समिलाय-
गे. (चोडश्रोति) प्रेरितं तोत्रयोक्त्रैः-प्राजनकबन्धनविशे-
षमैर्मघटनाहननाभ्यामिति गम्यते. ' गेज्जः-पशुविशेष'.
वा समुच्चयं भिन्नकर्मः. यथा-श्रौपश्यं. ततो गेज्जव-
त्पानितो वा लकुटादिपिहनेनेति गम्यते. हुताशने ज्वलति-
कवत्याह-चितासु-परमाधार्मिकनिमित्तसञ्चयरूपासु.
[महिमो विव ति] 'पिव मिव विव वा इवार्थे' इति वचनात्.
महिय इव. दग्धः-भस्मसाकृतः. पक्वः-भटित्रीकृतः. [पा-
वितो ति] पापमस्यास्तीति भृष्टं मन्वर्थायष्टकं. पापिकः ।
बलात्-दृष्टात्. संदशः-प्रतीतः. तदाकृतानि तुण्डानि
मुखानि येषां ते सदशतुण्डास्तः. तथा-लोहवन्तुण्ड-
गतया तुण्डानि येषां ते तैर्लोहतुण्डैः [पार्श्वहिं ति]
पार्श्वभिर्द्व्युडैरिति योगः. एत च वैक्रिया एव.
तत्र तिरश्चासभावान्. विलुप्तः-विविधं क्षिप्रः. तस्य चैवं
कदम्बमानस्य तदुपनी का याज्ञेत्याह-तृणया कलान्तो
ग्लानिमुपगतस्तृणाकलान्तः. [पाहन्तीति] पास्यामीति
चिन्तयन्. [खुधाराहिं ति] खुधाराभिर्गतिच्छेदकतया
वेतरणीजलोर्मिभिरिति शेषः. विपाटितः. पाटान्तरतश्च 'वि-
पाटितः' व्यापाटित इत्यर्थः. उष्णान-यज्जवालुकादिसम्बन्धि-
ना तापित. आभि-आभिमुख्येन तत्र उपासितम्. सप्राप्त. अ-
सयः-खडगाः. तद्वदकतया पत्राणि पणानि यस्मिन्स्वस्मि-
पत्रम् । मुद्रगादिभिः-आयुधविशेषः. गता-नष्टा. आशा-प-
रित्राणां चरमनोरथात्मिका यत्र तद्वताशं यथा भवत्ये-
वम्. [भगवन्नेहि ति] भगवन्नेति सता प्राप्त दुःखमि-

ति योगः. कल्पितः वस्त्वत् स्वर्गिजनः कल्पनीभिः. पाटि-
तः-हिधाकृतः. ऊर्ध्वं क्षुरिकाभिः. क्षिप्रः-स्वर्गिजनः क्षुरैरिति ।
पश्चानुपूर्व्या सम्बन्धः. इत्थं च- (उक्तो य स्ति) उत्क्रान्त-
श्चायु क्षयं मृत्येत्यर्थः. पाटान्तरतो वाकृतः स्वर्गपनयनेन
प्रत्येकं वा क्षुरादिभिः कल्पितादीनां सम्बन्धः । पार्श्वः-कु-
टजालैः प्रतीतैरेव बन्धनविशेषैः. अवशः-परवशः. बाहितः-
विप्रलम्बः. पठ्यते च- (गहितो स्ति) गृहीतो यज्ञो बन्ध-
नेन रुद्धो बहिःप्रचारनिषेधनेन. अनयोर्विशेषणसमासः
(विवाहो स्ति) विपाटितो विनाशित इत्यर्थः. तथा-गलैः-
बहिःशः. मकरैः-मकराकारानुकारिभिः. परमाधार्मिकैः. जा-
लैश्च तद्विर्गचितैर्विक्रियैः. अनयोर्द्वन्द्वः-समूहवाची वा जाल-
शब्दः. तत्पुरुषश्च समासः । तथा- (उल्लिखति स्ति) आर्पित्वाद्
उल्लिखितो गलैः. पाटितो मकरैर्गृहीतश्च जालैः । यद्वा-गृही-
तोऽपि मकरजालैरेव. मार्गितश्च सर्वैरपि. विशेषणं दर्शनी
विदेशकाः श्येनादयस्तर्जालैः-तथाविधबन्धनैः [लेप्पाहिं ति]
लेपवेज्जलेपादिभिः रूपद्रव्यैः [सउणो विव ति] शकुन इव
पक्षीव गृहीतो विदेशकैर्जालैश्च लम्बश्च. श्रुष्टो-लेपद्रव्यै-
र्बद्धः तर्जालैश्च. मार्गितश्च सर्वैरपि. कुट्टितः-मूढमख-
गडीकृतः पाटितश्चिक्षुश्च प्राग्बन्. तस्मिन् च स्वर्गपनय-
नतो द्रुम इवति सर्वत्रयोज्यम् । [चवेडमुट्टिमार्हि ति]
चवेडामुट्ट्यादिभिः. प्रतीतैरेव. कुमारैः अयस्कर्मैः [अय-
पि व ति] अय इव घनादिभिरिति गम्यते । ताडितः
आहतः. कुट्टित इह क्षिप्रः. भिन्नः खण्डाकृतः. चूर्णितः
शृङ्गाकृतः. प्रकमान्परमाधार्मिकैः. तमताम्रादीनि वैक्रियाणि
पृथिव्यनुभावभूतानि वा [कलकलंति स्ति] अतिकाथनं कलक-
लशब्दं कुर्वन्ति । तत्र प्रियाणि मांसानि खण्डरूपाणि (सोल्ल-
गाणि स्ति) भडित्रीकृतानि स्मारयित्वेति शेषः । स्वमांसानि
मच्छुरीणां देवान्कृत्यान्कृत्य दौकितानि. अग्निवर्णानि-अतिन-
ततयाऽग्निच्छायात्. सुरादीनि-मद्याविशेषरूपाणि. इहापि
स्मारयित्वेति शेषः [पाजितो मि स्ति] पाथितोऽस्मि [जलं-
तीश्रो ति] ज्वलन्तीरिव ज्वलन्तीरिःपुष्पातया. यथा कथि-
राणि च. ज्वलन्तीति लिङ्गविपरिणामेन सम्बन्धनीयम् ।
[लिङ्गमित्यादि] नरकवक्त्रयनोपसंहर्तुमृत्रप्रयम्. अत्र च
भातेन उपपन्नमाध्वमेन. तथा तस्मी उड्डेगे. वस्तेन उड्डिमे-
नान एव दुःखिनेन. संजातविचित्रदुःखेन. व्यथितेन च
कम्पमानसकलाङ्गोपाकृतया चलिनेन. दुःखसंयुज्जति वेदना-
विशेषणं सुखसम्बन्धिन्या अपि वेदनायाः सम्भवाद. वेदिते
ति चानुभूता. तीव्रा अनुभागतोऽत एव चण्डा-उत्कटा. प्र-
गाढाः-गुर्वास्थितिकास्तत एव घोरा-गोढा. अतिदुस्सहाः
अत्यन्तदुःखासास्तन एव च महद् भयं यकाभ्यस्ता महा-
भयाः । पठ्यते च-महालयाः महत्यः. भीमाः-श्रयमाणा
अपि भयप्रदा. एकार्थिकानि चैतान्यन्यन्तभयोत्पादनायो-
क्तानि. इह च वेदना इति प्रक्रमः ॥ कथं पुनस्तस्यास्तीव्रादि-
रूपत्वमित्याशङ्क्य ' जारिसे ' त्यादिना इहान्यवेदनापक्षया
नरकदुःखवेदनाया अनन्तगुणत्वमाह. [वेयणस्ति] प्रक्रमद्
दुःखवेदना । न केवलं नरक एव दुःखवेदना मयाऽनुभूता
किन्तु-सर्वास्वापि गातास्विति पुनर्निगमनद्वारेणाह-' सञ्च '
त्यादिना. इह च अस्मात्ता-दुःखरूपा. निमेषः-अक्षिनिमील-
नम् तस्यान्तर व्यवधानं यावता कालनासौ भूत्वा पुनर्भवेति
तन्मात्रमाप-तर्पणमात्रमपि कालमिति शेषः. [यद् इति]

यस्मान्, साता सुखरूपा नास्ति वेदना, तत्त्वतो वैषयिकसु-
खमसुखमिव, ईर्ष्याद्यनेकदुःखानुविजृम्भत्वादिपाकदारुणत्वाच्च ।
सर्वस्य चास्य प्रकरणस्यायमाशयः—य एवमहं निमेषान्तर-
मात्रमपि काले न सुखं लब्धवान् स कथं तत्त्वतः सुखोचितः
सुकुमारो वेति शक्यते वक्तुम्? येन च नरकस्थान्युल्लासितादयो
महावेदना अनेकशः सोढास्तस्य महाव्रतपालनं क्षुद्रादिस-
हनं वा कथमिव वाधाविधायि? तत्त्वतस्तस्य परमानन्दहे-
तुत्वात्, तत्प्रवर्ज्यैव मया प्रतिपत्तव्येत्येकाग्रशस्त्रावयवार्थः ।

तत्रैवमुक्तं चापगते—

तं वितऽम्मापियरो, छंदेण पुत्त ! पच्चया ।

नवरं पुण माममे, दुक्खं निष्पट्टिकम्मया ॥ ७५ ॥

नम—मृगापुत्रं ज्ञतोऽम्बापितरौ, छन्दः—अभिप्रायस्तेन स्व-
कीयेनेति गम्यते, किमुक्तं भवति?—यथाऽभिप्रेक्षितं पुत्र !
प्रव्रज—प्रव्रजितो भव, 'नवरम्' इति—केवलम्, पुनः विशे-
षणं, आमग्यं—धम्मगभावे, दुःखम्—दुःखहेतुः, निष्पत्तिकर्मता
कर्त्ताऽद्वांगोत्पत्तौ चिकित्साऽकरणरूपा इति सूत्रार्थः ।

इत्थं जनकाभ्यामुक्तं—

सो वितऽम्मापियरो, एवमेयं जहा फुटं ।

परिकम्मं को कुण्हि, अरमे मिगपक्खिणं ? ॥ ७६ ॥

एगभूआं अरमे वा, जहा उच्चरइ मिगो ।

एवं धम्मं चरिस्सामि, मंजमण तवण य ॥ ७७ ॥

जया मिगम्म आथका, महारणंमि जायइ ।

अच्छलं रुक्खमूलंमि, कां गं तांह चिगिच्छइ ? ॥ ७८ ॥

कां वा मे आसहं देइ, कां वा मे पुच्छइ मुहं ।

कां मे भत्तं व पाणं वा, आहन्ति पणामइ ? ॥ ७९ ॥

जया य मे मुही होइ, तया गच्छइ गोअरं ।

भत्तपाणम्म अट्टाण, वल्लराणि सराणि य ॥ ८० ॥

खाइत्ता पाणियं पाउं, वल्लरंहिं मेरुहि य ।

मिगचारियं चरित्ता गं, गच्छइ मिगचारियं ॥ ८१ ॥

एवं समुट्ठिणं भिक्खु, एवमेव अणंगण ।

भिगचारियं चरित्ता गं, उट्ठं पक्कमइ दिमं ॥ ८२ ॥

जहा मिण एग अणंगचारी,

अणंगवामं धुवगोअरं अ ।

एवं मुणी गोयगियं पविट्ठं,

नो हीलणं नो वि य भिंसइज्जा ॥ ८३ ॥

स इति—युवराजः, (वितं त्ति) आपत्त्वाद् धृतं अम्बा-
पितरौ, यथैतदभिप्रेतकर्मतया दुःखरूपत्वं युवाभ्यामुक्तं
यथा स्फुटमिति प्राग्वत्, परं परिभाष्यतामिदम्—परिक-
मं—रोगोपत्तौ चिकित्सारूपं, कोः करोति?, न कश्चिदि-
त्यर्थः, कः?—अरण्यं, केषां?, मृगपक्षिणाम्, अथ ज्ञेतेऽ-
पि जीवान्तं विचरन्तं च, ततः किमस्या दुःखरूपत्व-
मिति भावः, यतश्चैवमतः—'एगेत्यादि' सर्वं स्पष्टमेव ।
नवरम्, एकभूतः—एकत्वं प्राप्तोऽरण्ये (वेति) वा पूरणे,
(जहा उ त्ति) यथैव, एवमिति—एकभूतः, संयमेन—

तपसा चेति, धर्मचरणहेतुः । यदा—आतङ्क-आशुघाती
रोगो, महारण्यं ज्ञानं—महाप्रहणममहान् अरण्येऽपि क-
श्चिदकदाचित्पश्येत्, दृष्ट्वा च कृपातीर्थाकृतेऽपि, श्रूयते
हि—कर्त्ताचाक्षिपज्जा व्याघ्रस्य चक्षुःशृङ्गादितमटव्यामिति,
वृत्तमूल इति—तथाविधायासाभावदर्शनम्, (को गं ति)
'अवा सन्धिलोपो बहुलम्' इति वचनाद् अजलोप, क एनस
तदा—आतङ्कोत्पत्तिकालं, चिकित्सान्—औषधाद्युपदेशेन
नरोगं कुरुते?, न कश्चिदित्यर्थः, चिकित्सकं चास्ति
को वेति—वाशब्दः समुच्चयः, औषधं ददातीत्येवमुत्तरे-
त्तराप्रतिपददर्शनीया ॥ (आहन्ति त्ति) आहत्य, पणा-
मयेत—अर्पयेत् " अर्पेः पणामः " इति वचनात् ॥
कथं तर्हि तस्य निर्वहणम्? इत्याह—यदा स सुखी
भवति, स्वत एव रोगाभाव इति गम्यते, गच्छ-
ति—याति गौरिव परिचिन्तेतरभूभागपरिभाष्यतारहित-
त्वेन, चरणम्—धम्मगमस्मिन्निति गोचरस्तं भक्तमिव-
भक्तं—तद्गन्धमृगादि, तच्च पानं च भक्षणानि, तस्य अ-
र्थाय प्रयोजनाय, गोचरमेव विशेषत आह—वल्लराणि-
गहनानि, उक्तं च—" गहनमवाणियदस्मै रणेन छुत्तं च
वल्लरं जाण " सरांसि च—जलस्थानानि, खाइत्ता निजम-
व्यमिति गम्यते, वल्लरेषु सरासु वेति सुव्यस्येतेन नेयम्,
तथा मृगाणां चर्या—इतश्चेतद्धातुलघनात्मकम् चरणं मृ-
गचर्या ताम्, मितचारितां वा परिमितभक्षणात्मिकाम्,
चरित्वा—आसेव्य, परिमिताहारा एव हि स्वरूपेणैव मृगा
भवन्ति, विशेषाभिधायित्वाच्च न पानरुक्त्यम्, ततश्च
गच्छति—याति, मृगाणां चर्या—चप्रा, म्यातन्धोपवे-
शनादिकः यस्यां सा मृगचर्या—मृगाश्रयभूताम् । अनेन
च सूत्रपञ्चेन दृष्टान्त उक्तः, उत्तरं सत्रद्वयनाम्नयेतदु-
पसंहारः, इह च—'एव' मिति मृगवन्तमुत्थितः—संयमा-
नुष्ठानम् प्रत्युद्यतस्तर्थाविधाऽऽतङ्कोत्पत्तावपि न कश्चिन्
चिकित्साऽभिमुख इति भावः । एवमेव—मृगवदेव, (अ-
णंगय त्ति) अनेकगो यथा हासो वृत्तमूल नैकास्त्रिवा-
स्तं—किं तु—कदाचित्काचदेवमेवोऽप्यानयतस्थानस्थतया,
पश्यते च—[अणणयणं त्ति] अनिकेतनः, अग्रहः, स
चैव मृगचर्या चरित्वा मृगवदातङ्काभावे भक्षणार्थं गोचरं
गत्वा तल्लब्धभक्षणानोपग्रहन्तश्च विनिष्टमस्यगृहानादिभा-
वतः, शुक्लध्यानारोहणादपगतशेषकर्माश उद्धं दिश-
मिति सम्बन्धः । प्रकर्षेण कामति—गच्छति प्रकामति,
किमुक्तं भवति?—सर्वोपस्थानस्थितो भवति, नि-
वृत्त इति यायत, एव च निवृत्तिरेवेह मृगच-
र्यापमार्थत उक्ता, तत्र हि मृगोपमा मुनय इत इत-
आप्रतिवर्जविहारितया विहाय गच्छन्तीति ॥ मृगच-
र्यामेव स्पष्टायतुमाह—यथा मृगः (एग त्ति) एकः—अ-
द्वितीयः, अनेकचारी—नैकत्रय भक्षणार्थं चरतीत्येव
शीलः, अनेकवास—नैकत्र वासः—अवस्थानमस्यास्तीति,
धुवगोचरं—सर्वदा गोचरलब्धमेवाहारमाहारयतीति,
एवम् मृगवदेकत्वाद्विशेषणविशिष्टो मुनिः, गोचर्याम-
भिज्ञाटनम्, प्रविष्टो न हीलयेद्—अवजानीयात्, कदश-
नार्हति गम्यते, नापि च (विमणज्जा त्ति) निन्देतथा-
विधाहाराप्राप्तौ स्वं परं वा इह च मृगपक्षिणामुभये-

मियापुत्त

पामुपक्षेपं यन्मृगस्थेयं पुनः पुनदृष्टान्तत्वेन समर्थने त-
स्य प्रायः प्रशमप्रधानत्वादिति सम्प्रदाय इति सूत्रा-
ष्टकार्थः ।

एवं मृगचर्यास्वरूपमुक्त्वा यत्नेनोक्तं यत्नं पितृभ्यां
पितृवचनानन्तरं च यदस्मां कृतवर्तमानदाह—

मिगचारियं चरिस्मामि, एवं पुत्ता ! जहासुहं ।
अम्मापिउहं ऽणुम्माओ, जहाइ उवहिं तओ ॥ ८४ ॥
मिगचारियं चरिस्मामो, सच्चदुक्खविमुक्खणिं ।
तुम्भेहिं अम्ब ! ऽणुम्माओ, गच्छ पुत्त ! जहासुहं ॥ ८५ ॥
एवं सोऽम्मापियं, अणुमाणिताणं बहुविहं ।
ममत्तं छिदई ताहं, महानागु व्व कंचुयं ॥ ८६ ॥
इड्डी वित्तं च मित्तं य, पुत्तदारं च नायओ ।
रणुअं व पंहे लगं, निज्जुणित्ताणं निगओ ॥ ८७ ॥

गाथाचतुष्टयं स्पष्टमेव । नवरम्, मृगस्थेयं चर्या-चर्या, मृ-
गचर्या तां निष्प्रतिकर्मनादिरूपां चरिष्यामीति, बलश्रिया यु-
वराजेनोक्तं पितृभ्यामभाणि-एवं यथा भवनोऽभिर्भूतं
तथा यथासुखं तेऽस्तिवति शेषः, एवं चानुज्ञातः सन् जहा-
ति-त्यजति, उपाधम-उपकरणमाभरणंदि, द्रव्यतोः भावत-
स्तु—छुआदि येनात्मा नरक उपधीयते, ततश्च प्रव्रजतीत्युक्तं
भवति । उल्लेखार्थं सविस्तरमाह—(सच्चदुक्खविमुक्खणिं)
सकलासार्तायमुक्तेहेतुम् (तुम्भेहिं ति) युवाभ्यामम्ब !
उपलक्षणत्वात् पितृभ्यामनुज्ञातं अनुमतः सन् तादाहतुः—
गच्छ मृगचर्ययति प्रक्रमः, पुत्र ! यथासुखम्—सुखानतिप्रक्रमं,
अनुमत्य—अनुज्ञाप्य, ममत्वम्—प्रतिबन्धम्, छिनत्ति—अप-
नयति, महानाग इय कञ्चुकम्, यथाऽस्मावतिजगत्तया
चिरप्ररुद्धमपि कञ्चुकमपनयति, एवमस्मावपि ममत्वमनादि-
भवाभ्यस्तमुपलक्षणत्वात् मायादींश्च ॥ अनेनान्तरेणधित्याग
उक्तः, चरितरूपधित्यागमाह—अट्ठम—करितुग्गाविसम्पदम्,
वित्तम्—द्रव्यम्, (णायओ ति) प्राप्तीन्—सादरादीन्, (नि-
ज्जुणित्तं ति) निर्देयं निर्देयं, त्यक्त्विति यावत्, निर्गतः—
निष्क्रान्तो गृहादिनि गम्यते, प्रयजित इति योऽर्थः । इति
सूत्रचतुष्टयार्थः ।

एनेमेवार्थं स्पष्टयितुमाह निर्युक्तिहन्—

नाऊण निच्छयमई, एव करिहिं ति तेहिं सो भणिओ ।
धञ्जोमि तुमं पुत्ता !, जमि विरत्तो मुहसण्णु ॥ ४१५ ॥
सीहत्ता निक्खमिउं, सीहत्ता चव विहग्गु पुत्ता ! ।
जह नवरि धम्मकामा, विरत्तकामा उ विहरंति ॥ ४१६ ॥
नाणेण दंसणेण य, चरित्ततवनियमसंजमगुणं हिं ।
खंतीण मुनीण, हांदि तुमं वड्डमागो उ ॥ ४१७ ॥
संवगजणिअहामो, मुक्खगमणवद्वच्चिधमन्नाहो ।

अम्मापिउण वयणं, सो पंजलिओ पडिच्छी य ॥ ४१८ ॥

गाथाचतुष्टयं पाठसिद्धमेव, नवरमाद्यगाथात्रयं एव पुत्र !
यथासुखम् इत्येतत्सूचिनार्थाभिधानतो व्याख्यातम्, चतुर्थ-
गाथया त्वदशिष्टसूत्रं भावार्थाभिधानतः, सुखरातेभ्य इति

बहुत्वोपलक्षणं शतग्रहणम्, (सीहत्ता इति) मिहत्तया नि-
ष्क्रम्य-प्रव्रज्य, सिंहतयेव विहर पुत्र ! इति ज्ञात !, किमुक्तं
भवति ?—यथा सिंहः स्वस्थानादिनिरपेक्ष एव निष्क्रामति,
निष्क्रम्य च तथैव निरपेक्षवृत्त्या विहरति, एवं त्वमपि विहर-
ति, 'नवरं' ति परं धर्म एव कामः—अभिलाषो येषां ते धर्म-
कामाः, 'विरत्तकामे' ति प्राग्वत् कामविरहाः—विषयपरा-
ङ्मुखाः, 'चरित्ततवनियमसंजमगुणं' रित्यत्र चारित्रान्तर्गत-
त्वं ऽपि तपःप्रवृत्तीनामुपदेशात्सामान्यविशेषयोश्च कथञ्चि
द्विषयत्वाच्च न पौनरुक्त्यस्य, तथा संवेगो—मोक्षाभिलाषस्तेन
जनितो हासो—मुखविकाशमकोऽस्येति संवेगजनितहासः—
मुक्त्युपायोऽयं दीक्षेन्युत्सर्वाभिव तां मन्वमानः प्रहसितमुख
इत्यर्थः, पठन्ति च—(संबगजणियसओ ति) स्पष्टमेव,
तथा मोक्षो—मुक्तिस्तद्वचनाय बद्धमिति—धृतं चित्तं धर्म-
ध्वजादि, तदेव सञ्जाहो—दुर्वचनशरप्रसरनिवारकः क्षान्त्या-
दिर्वा येन स तथा, (पडिच्छीय ति) प्रत्येकीत्, प्रति-
पक्षवानिति गाथाचतुष्टयार्थः ॥

ततोऽसौ कीटक सञ्जात इत्याह—

पंचमहव्वयजुत्तो, पंचसमिओ तिगुत्तिगुत्तो अ ।
सट्ठितरवाहिरिण, तवोक्कम्ममि उज्जुओ ॥ ८८ ॥
निम्ममो निरहंकारो, निम्मंगो चत्तगारवो ।
समो अ मच्चभूणसु, तमेसु थावरसु अ ॥ ८९ ॥
लाभालाभे सुहं दुक्खं, जीविण मरणे तहा ।
समो निदापमंसासु, तहा माणावमाणओ ॥ ९० ॥
गारवसु कमाणसु, दंडमल्लमाणसु अ ।
नियत्तो हासमंगाओ, अनियाणो अबंधणो ॥ ९१ ॥
अणिस्मिओ इहं लोण, परलोण अणिस्मिओ ।
वासी चंदणकप्पो अ, अमणेऽणमणे तहा ॥ ९२ ॥
अप्पमत्थेहिं दारेहिं, सच्चओ पिहियामवो ।
अज्जप्पभाणजोगेहिं, पमत्थदमसामणो ॥ ९३ ॥

सूत्रपट्टं निगदसिद्धमेव । नवरम् (सर्वाधितरवाहिरिण ति)
सहाभ्यन्तरः—प्रायश्चित्तादिभिर्बालैश्च—अनशनादिभिर्भेदेव-
र्जत इति सबाह्याभ्यन्तर तस्मिन् प्रधानत्वाच्च प्रथममभ्यन्त-
रोगादानम् । 'निर्ममाः'—ममत्वबुद्धिपरिहारात्, निम्मसङ्गः—सङ्ग-
हेतुधनादित्यागतः, समश्च—न रागद्वेषवाग्निर्ममत्वादेरेव ॥ ला-
भेत्यादिना समत्वमेव प्रकारान्तरेण, अत्र च—'अमः' न ला-
भादौ चित्तोत्कर्षभाग नाप्यलाभादौ वैयर्थ्यात्, जीविते मरणे
समो, नैकप्राप्याकाङ्क्षावान्, [माणावमाणओ ति] मानाप-
मानयोः, गौरवादीनि सूत्रे सुख्यन्ययेन समम्यन्ततया निर्दि-
ष्टानि पञ्चम्यन्ततया व्याख्येयानि, निर्वृत्त इति च सर्वत्र
सम्बन्धनीयम्, अयन्धनः—रागद्वेषबन्धनरहितः । अत
एव अनिश्रितः—इहलोके परलोके वाऽनिश्रितो नेह लो-
कार्थं परलोकार्थं वाऽनुष्ठानवान्, 'गो इह लोगट्ठयाण तव-
महिट्टेज्जा नो परलोगट्ठयाण तवमहिट्टेज्जा' इत्याद्यागमान् ।
पुनर्गतश्रिताभिधानं च मन्दमतिविनेयानुग्रहार्थमदुष्टमेव
वासीचन्द्रकल्प इत्यनेन समत्वमेव विशेषत आह, वासी-
चन्द्रकल्पेदाभ्यां च तद्व्यापारकपुरुषावुपलक्षितौ, ततश्च

यदि किलैको वास्या तद्धोति, अन्यश्च गोशीर्षादिना च-
न्द्रेनालिम्पति, तथाऽपि रागद्वेषाभावना द्वयोरपि तुल्यः.
कल्पशब्दस्येह सदृशपर्यायत्वात्, 'अनशने' इति च न-
आऽभावे कुन्सायां वा, ततश्चाशनस्य—भाजनस्याभावे कु-
न्सिताशनभावे वा कल्पः. इह चेष्टितोऽधिकाराणां प्रवृत्ति-
गति पूर्वत्र समस्तमपि कल्प इत्यनुवर्त्तते, अप्रशस्तेभ्यः—प्र-
शंसाऽनास्पदेभ्यः, द्वारेभ्यः—कर्मोपार्जनोपायेभ्यो हिंसादि-
भ्यः, सर्वतः—सर्वेभ्यो य आश्रयः—कर्मसंलग्नात्मकः स पि-
हितः—तद्द्वारस्थगनतो निरुद्धो येनासौ पिहितआश्रयः, साप-
क्षस्यापि गमकत्वात् समासः, यद्वा—प्रशस्तेभ्यो द्वारेभ्यः स-
र्वेभ्यो निवृत्त इति गम्यते, अन एव पिहिताश्रयः, कः पुनरय-
मेवविधः ?—अध्यान्मेत्यात्मनि ध्यानयोगाः—शुभध्यानव्यापा-
रा अध्यान्मध्ययनयोगास्तैः, अध्यान्मप्रहणं तु परस्थाना ते-
षामकिञ्चनकृत्वाद्, अन्यथाऽतिप्रसङ्गात्, प्रशस्त—प्रशंसा
स्पदो, दमश्च—उपशमः शासने च—सर्वज्ञागमात्मकं यस्य
स प्रशस्तवमशासन इति सूत्रषट्कार्थः ।

सम्प्रति तत्फलपददर्शनायाह—

एवं नाणेण चरणेण, दंमणेण तवेण य ।

भावणाहिं विमुद्धाहिं, मम्मं भावित्तु अप्पयं ॥ ६४ ॥

बहुयाणि उ वामाणि, मामन्नमणुपालिया ।

मामिण्ण उ भत्तेणं, सिद्धिं पत्तो अणुत्तरं ॥ ६५ ॥

सूत्रद्वयमुक्तानार्थमेव, नवरम्, भावनाभिः—महाव्रतसम्ब-
न्धिनीर्भवेद्यमाणाभिरनित्यत्वादिर्विषयाभिर्वा, विशुद्धाभिः—
निदानादिदोषरहिताभिर्भावयित्वा—तन्मयतां नीत्वा (अप्प-
यं ति) आत्मानम्, (माम्सीण्ण उ भत्तेणं ति) मासे भवे
मासिकं तेन, तुः पूरणे, भङ्गन-भाजनेन मासोपवासोपल-
क्षकत्वादस्य मासोपवासोनेति यावत्, सिद्धिम—निष्ठितार्थ-
नाम्, सकलकर्मक्षणेति गम्यते, अनुत्तराम्—सकलमि-
द्विप्रधानाम्, अननाञ्जनसिद्धयादि व्यवच्छेदमाहेति सूत्र-
द्वयार्थः ।

“इहा” त्यादिसूत्रकदम्बकस्य तात्पर्यार्थमाह नियुक्किरुन्—

इड्डीए निक्खंतां, काउं समणत्तणं परमधोरं ।

तन्थ गअं सो धीरां, जन्थ गया खीणसंसारा ॥४१६॥

सुगमैव नवरम्, ऋद्ध्या—दीनानाथवानादिकया विभूत्या नि-
ष्कान्तः सन् परमधोरम्—कातरजनातिशयदुर्गनुचरं, यत्र गता।
खीणसंसारा इति मोक्ष इत्यभिप्राय इति गाथाऽवयवार्थः ।

साम्प्रतं सकलाध्ययनार्थोपसंहारद्वारेणोपदिशन्नाह सूत्रकृत्—

एवं करंति मंबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा ।

विणियद्वंति भोगेणु, मियापुत्ते जहामिसि ॥ ६६ ॥

व्याख्यातप्रायमेव, संगता प्रज्ञा येषां ते संप्रज्ञाः, संपज्ञा वा
ज्ञानादिभिः (जहामिसि स्ति) मकारोऽलालाणिको यथेत्यौ-
पम्याभधायी, ऋषिः—मुनिः इति सूत्रावयवार्थः ।

इत्थमन्योक्त्योपदिश्य पुनर्मङ्गलान्तरणोपदिशन्नाह—

महप्पभावस्स महाजसस्स,

मियाइपुत्तस्स निमम्म भामियं ।

तवप्पहाणं चरियं च उलमं,

गहप्पहाणं च तिलोअविस्सुतं ॥ ६७ ॥

वियाणिया दुक्खविक्कणं धणं,

ममत्तवंधं च महाभयावहं ।

सुहावहं धम्मधुरं अणुत्तरं,

धोरह निव्वाणगुणावहं महं ॥ ६८ ॥ ति वेमि ॥

सूत्रद्वयं निगदसिद्धमेव, नवरम्, मृगापुत्रस्य भाषितं—सं-
सारदुःखरूपतावेदकं यत्नेन पित्रोः पुत्र उक्तम्, प्रधानतया
यत्र चरिते तत्प्रधानतया, व्यत्ययनिर्देशश्च प्राग्धत्, चरितं च-
चेष्टितम् [गतिप्पहाणं च इति] प्रधानगतिं च मुक्तिर्माति
योऽर्थः, त्रिलोकविश्रुताम् जगत्त्रितयप्रतीताम्, अनेन च फल
लिप्सवां हि प्रेक्षावन्तः प्रवर्तन्त इति काका फलमाह । एत-
न्निशमनाच्च ममत्वं बन्ध इव सत्प्रवृत्तावघातितया ममत्व-
बन्धस्तं च, महाभयावहं तत एव जीर्णादिभ्यो महाभयावाप्तः
धर्मो धृग्वि महासत्त्वैरुह्यमानतया धर्मधुरा—महाव्रतपञ्चका-
त्मिका तां, तथा निर्वाणगुणा—अनन्तज्ञानदर्शनवीर्यसुखाद्य-
स्तदावहां—तत्प्रापिकां धर्मधुराम धारयन्तीति सम्बन्धः । इह
च निर्वाणगुणावहत्वं सुखावहत्वं हेतुः [महं ति] अपर्णाप्र-
तमाहान्धतया महती, सूत्रत्वाच्चैवं निर्देश इति सूत्रद्वयार्थः ।
इतिः परिसमाप्तां ब्रवीमीति पूर्ववत्, उक्तोऽनुगमः । सम्प्रति
नयास्तेऽपि प्राग्बन्ध । उक्त ॥ ६६ अ० ।

मियासण—मृगामन—न० । आसनभेदे, येषामधो मृगा व्य-
वस्थिता भवन्ति । ज० १ वृत्त० ।

मिताशन—त्रि० । मितभोक्तारि, दश० = अ० ।

मिरिआ—देशी—कुट्याम, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मिरिय—मरिच—पुं० । इः स्वप्रादी ॥ ८१॥१४६॥ इत्यादेरस्येत्त्वम्,
प्रा० । स्वनामख्याते वृत्ते, वाच० । आचा० २ ध्रु० १ चू० १
अ० = उ० ।

मिलक्खु—म्लेच्छ—पुं० । अव्यक्ताभाषाममाचारेण, 'म्लेच्छ'
अव्यक्तायां वाचि इति वचनान् । भाषाप्रहणं चोपलक्षणम्,
तेन शिष्टासंमतसकलव्यवहारा म्लेच्छा इति प्रतिपत्तव्यम् ।
प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । आर्यदेशोत्पन्नोक्तस्यानुवादकोऽपार्गज्ञा-
तशब्दार्थो म्लेच्छः । उक्तं च—

“ मिलक्खु आमिलक्खुस्स, जहा बुत्ताणुभासण ।

ण हेउं मे वियाणाइ, भासियं वाणुभासण ॥ १ ॥

एवमन्नाणिया नाणं, वयंता भासियं सयं ।

मिच्छयत्थं न जाणेति, मिलक्खु व्व अबोहिण ॥ २ ॥ ”

न० । [वर्वरशवरपुलिन्दादिकाः 'अणागिय' शब्दे प्रथमभा-
गे ३१६ पृष्ठ उक्ताः]

मिलक्खुभामाविमारय—म्लेच्छभाषाविशारद—पुं० । अनार्य-
भाषानिपुणे, आ० चू० १ अ० ।

मिला—म्ले—धा० । हर्षयं, । स्वगदनतो वा ॥ ८१ ॥ २४०॥

अकारान्तवर्जिताम्यगन्ताद्भातोऽकारगमो वा भवति ।
मिलाइ । मिलाअइ । म्लायति । प्रा० । म्लेर्वा—पञ्चायौ ॥ ८१ ॥
१८॥ म्लायतेः धा—पञ्चाय इत्यादेशो वा भवतः । पञ्ते—वा-
इ । पञ्चाय ॥ प्रा० ।

मिलाण-म्लान-त्रि० । म्लानियुक्ते, वाच० । लात् ॥ ८ । २ ।
१०६ ॥ संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनाज्ञानपूर्वं इद्वर्धति । मिलाह । मि-
लाणं । प्रा० । " पञ्चायं वसुआयं, सुसिञ्चं वायं मिलाणत्थे"
पा० ना० ८३ गाथा ।

मिलायमाण-म्लायमान-त्रि० । म्लानि गच्छति, स्था० ३
डा० ३ उ० ।

मिलिच्छ-म्लच्छ-पुं० । ह्रस्वः संयोगे ॥ ८ । १ । ८४ ॥ व्रीध-
स्य यथादशनं संयोगे परं ह्रस्वो भवति । मिलिच्छे । अना-
यं, प्रा० १ पाद ।

मिलिय-मिलित-त्रि० । सहिते, स्था० १० डा० । व्य० । समु-
दिने, विशे० । विभक्ते, व्य० ६ उ० । अनेकशास्त्रसंबन्धीनि
सुवाग्यकत्र मीलियत्वा यत्र पठति तन्मिलितमसदृशधान्य-
मेलकषद् । अथवा—परावर्तमानस्य यत्र पदादिविच्छेदो न
प्रतोयते तन्मिलितम् । अनु० । आ० म० ।

मिव-अव्य० । इवशब्दार्थे, मिव पिव विव व्य व विअ इवा-
र्थे वा ॥ ८ । २ । १८२ ॥ एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा
प्रत्युज्यन्ते । कुमुअ मिव । प्रा० १ पाद ।

मिस-मिष-न० । छले, " छले अषएसो निहं च मिसं" पा०
ना० १४२ गाथा ।

मिसमिसंत-मिसमिसत्-त्रि० । चिकचिकायमाने, औ० । देदी-
प्यमाने, कल्प० १ अधि० १ क्षण । ग० । औ० । तं० । आ०
म० । हा० । मिसमिसन्ति मिलन्तः शब्दं कुर्वन्तः कृमयो यत्र
तन्मिसमिसन्तर्कामकम् । तं० ।

मिसमिसीमाण-त्रि० । देदीप्यमाने, हा० १ ध्रु० १ अ० । को-
धारिणा दीप्यमाने, भ० ७ श० ६ उ० । कोधज्वालाया ज्व-
लिते, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० । विपा० ।

मिस्म-मिश्र-धा० । संयोजनं, मिश्रवींसार-मेलवौ ॥ ८ । ४ ।
२८ ॥ मिश्रयेतर्गन्तस्य वीसार-मेलवौ आदेशौ वा भवतः ।
वीसारह । मेलवह । मिस्मह । प्रा० ४ पाद ।

मिश्र-न० । संभोगोत्पन्ने पक्षकर्मदिके गन्धकस्तर्यादिके,
तं० । सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थाने, प्रव० २२४ द्वार । संयुक्ते,
स्त० १ अ० ।

मिस्मकहा-मिश्रकथा-स्त्री० । संकीर्णपुरुषार्थाभिधायके वि-
कथाभेदे, हा० ।

धर्मार्थकामाः कथ्यन्ते, सूत्रं काव्यं च यत्र सा ।

मिश्राण्या विकथा तु स्याद्, भक्तस्त्रीदेशराङ्गता ॥ २० ॥

(धर्मेति) यत्र सूत्रं काव्यं च धर्मार्थकामा मिलिताः कथ्य-
न्ते, सा मिश्राण्या कथा, संकीर्णपुरुषार्थाभिधानान् । विक-
था कथालक्षणविर्गहता तु स्याद् । भक्तस्त्रीदेशराङ्गता भक्ता-
द्विविधया । यदाह— " इत्थिकहा भक्तकहा, रायकहा चोर-
जणवयकहा य ॥ नडनट्टजलमुट्टिय, कहा उ एसा भवे विक-
हा ॥ १ ॥ " हा० ६ हा० ।

सांप्रतं मिश्रकथामाह—

धम्मो अन्थो कामो, उवइम्मह जन्थ मुत्तकन्वेसुं ।

लोणे वेणु ममण, मा उ क्हा मीमियाणाम ॥ २०६ ॥

धर्मः—प्रवृत्त्यादिरूपः, अर्थो—विद्यादिः, कामः—इच्छा मव-
नादिः, उपदिश्यते—कथ्यते, यत्र सूत्रकाव्येषु—सूत्रेषु काव्येषु
च—तल्लक्षणवत्सु, केत्याह—लोके—रामायणादिषु, वेद-
यज्ञक्रियादिषु, समये—तत्कालव्यादिषु, सा पुनः कथा
मिश्रा—मिश्रानाम, संकीर्णपुरुषार्थाभिधानाद् । इति गाथार्थः ।
दश० ३ अ० ।

मिस्सकेसी-मिश्रकेशी-स्त्री० । औत्तराहस्यकपर्वतवास्तव्या
यां दिक्कुमार्याम्, आ० सू० १ अ० । द्वी० । जं० ।

मिस्सवल्ली-मिश्रवल्ली-स्त्री० । जनकसंबन्ध्यादिषु, व्य० ।

संप्रति मिश्रवल्लीप्रतिपादनार्थमाह—

माउम्माया पिया भाया, भगिणी एवं पिउण वि ।

पुत्तो धूया य तहा, भाउयमादी चउएहं पि ॥ १३६ ॥

अट्टेव पजयाणं, चउवीसं भाउभगिणिसहियाणि ।

एवं इक्षिय माउल-सुयादओ पर्यरा वल्ली ॥ १३७ ॥

मातुर्भाता१पिता२भ्राता३भगिनी४च, एवं पितुर्पि चत्वारि
वक्तव्यानि । तद्यथा माता पिता भ्राता भगिनी च । भ्रात्रादीनां
चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ द्रष्टव्यौ । तद्यथा-पुत्रो, दुहिता च । भ्रातुः
पुत्रा दुहिता, भगिन्या अपि पुत्रो दुहिता च, अष्टौ च प्रार्थ-
काणि भ्रातृभगिनीसहितानि । तद्यथा-मातामह्या अपि-माता
पिता भ्राता भगिनी । पितामहस्यापि माता पिता भ्राता भ-
गिनी । सर्वसंख्यया मिश्रकाणां चतुर्विंशतिः अष्टावार्थकाणि,
अष्टौ प्रार्थकाणि, अष्टौ च मातादिचतुष्टयस्य प्रत्येकं द्विधा-
भवनाद् । तथा च—यथावत्येव मिश्रवल्ली । मातुलसुतादयः
परतरा वल्ली । ते च मातुलसुतादयो यदि तमपि धारयन्ति
तदा स लभन्ते, अथाचार्यमभिधारयन्ति तदा आर्चायस्य । ये
पुनः परतरं स्वजना ये चान्ये ते सर्वेऽनभिधारयतो वा
आचार्यस्य वा भवन्ति । व्य० १० उ० ।

मिस्मीभाव-मिश्रीभाव-पुं० । गृहस्थपरिव्राजकादीनां सह-
वसतो, आचा० २ ध्रु० १ सू० १ अ० ३ उ० । द्रव्यतो लिङ्ग
मात्रसद्भावाद, भावतो गृहस्थसमकल्पत्वात् । सूत्र० १ ध्रु०
४ अ० १ उ० ।

मिहिआ-देशी-मेघसमूहे, दे० ना० ६ वर्ग १३२ गाथा ।

मिहिया-मिहिका-स्त्री० । प्रालेये, स्था० १० डा० । शिशिर-
द्वौ वातेरिते हिमकणं, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० ।

मिहिला-मिथिला-स्त्री० । विदेहजनपदप्रतिबद्धे पुरीभेदे,
सू० प्र० १ पाहु० । जं० । भ० । आ० म० । सूत्र० । उक्त० ।
प्रव० । प्रज्ञा० । स्था० ।

श्रीमल्लिनमिजिण्णं, पयपउमं पणमिउण सुवण्णं ।

मिहिलामद्वापुरीणं, कणं जेषामि लेसेण ॥ १ ॥

इदं भागं वासे पुच्वदेसे विदेहा खाम जणधओ,
संफइ कालं "तीरहु" ति देसो सि भरणइ । ऊत्थ उ पइ-
गेहं महुरमंजुलफलभारोण्यासि कयलीवणाणि दीसन्ति ।
पहिया य विर्याइयाणि दुद्धसिद्धाणि पायसे च भुज्जति ।
एण एण वावीकुवत्तायवईओ अइमहुरोदधं, पाणयजणा
एवि सक्कयमासाविसारया अण्णसत्थसत्थअम्भत्थिणि-
उणा य जणा, तन्ध निद्धिअमियममिद्धा मिहिला णाम

णगरी हुत्था । संपर जगह पसिद्धा । पयाह नादुरेण जणयम-
हाराजस्स भाउणो कणयस्स निवासद्वारेण कणइपुरं वट्टइ ।
तथ मिहिलाए णयरीए कुमरायपभाषइसंभवस्स भगवओ
मल्लिणाहस्स इत्यातिथयस्स णमिजणस्स य विजयनि
जवप्पा देवी नंदणस्स अवणजम्मणदिक्खाकेवलनाणकल्लाण-
याइ जायाइ । इत्थ अट्टमस्स सिग्गिरीगणहरस्स अंकपि-
यस्स जम्मो । इत्थ जुगबाहुमयणरेहाणं पुत्तो नमी नाम-
महाराया बलयमहवइयरेण पत्तेयबुद्धो सोहम्मिदपरिक्ख-
यवेरनिच्छओ संवुत्तो । इत्थेव लच्छीघरे चए अज्जमहागि-
रिमीसो कांडिअणुत्तो आसमित्तो सिग्गिरीगणिव्वाणाओ
धीसुत्तरे वाससयदुग्गएवालीणे अणुप्पवायपुब्बे निउणियं
णाम वत्थुं पढंता विप्पाडवओ । सामुच्छेइयदिट्ठि पव-
सिऊण पावयणियथेहि अणंगंतवायजुत्तीहि निवारिज्ज-
माणो वि चउत्थो निहवो जाओ । सिग्गिमहावीरसामिपय-
पंकयपविस्सियजलाओ बाणगंगागंडईनईओ मिलिणा पयं न-
यरं पवसियंति । इत्थ चरमतिथयरो बुब्बासारत्ते अवट्ठिओ
इत्थ जणयसुया (मीमांसा) महासईए जम्मभूमिद्वारेण महल्लो
वडविडवीपासदो । इत्थ सिग्गरामसीयाणं विवाहद्वारेण सा-
कुल्लकुडं ति लोणे रुढं पायाल्लिगाइ णियलोइयतिथारिणं अ-
णेगाणि चिदंति । तिथयरमल्लिनाहचए वरुद्धा देवी कुबेर-
जक्खो अ । नमिजणचेइए गंधारी देवी भिउडिजक्खो अ
आगहयजणाणं विग्घे अवहनंति सि ।

इय मिहिलाकप्पमिणे , सुणंति वारंति जणपहविआणा ।
नेसि खवेइ कंठे, वरमालं मुत्तिसिग्गिमहिला ॥ १ ॥

इति मिथिलानीर्थकल्पः । ती० १८ कल्प । उत्त० । आ० म० ।
आव० ।

मिहुण-मिथुन-न० । ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति धन्यः । मिहुणं । प्रा० । स्त्रीपुंसयुग्मे, रा० । जं० । जी० ।
स्था० । दाम्पत्ये, आचा० २ भु० १ खू० १ अ० ३ उ० ।

मिहुणइत्थिया-मिथुनस्त्री-स्त्री० । युगलिकस्त्रियाम्, आ० ।
म० १ अ० । (आम्नां वर्णकः ' उसह ' शब्दे द्वितीयभागं
१३३३ पृष्ठकारि)

मिहुणग-मिथुनक-न० । सहोत्पन्ने स्त्रीपुरुषयुग्मे, स्था० १० ठा० ।

मिहुणगकलेत्त-मिथुनकक्षेत्र-न० । सदा युगलिकोत्पत्तिभूमि-
रूपायामकर्मभूमौ, स्था० १० ठा० ।

मिहुणपुरिस-मिथुनपुरुष-पुं० । युगलिकपुरुषे, आ० म० १ अ० ।

मिहुणय-मिथुनक-न० । युगले, " मिहुणयं जुअले " पाइ०
ना० २२२ गाथा ।

मिहो- मिथस्-अव्य० । परस्परं शब्दार्थे, अष्ट० १४ अष्ट० । णो० ।

मिहोकहा-मिथः कथा-स्त्री० । परस्परं भक्तादिविकथाकरणे,
व्य० ३ उ० । अन्योन्यं कथायाम्, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० ।

मिहोमाहमियस्त्रामण-मिथः साधर्मिकक्षामण-न० । परस्परं
साधर्मिकैः क्षमाकारणायाम् । (सा च पर्युषणायामवश्यं
कर्तव्येति सम्प्रदायः) कल्प० १ अधि० १ लण ।

मीअ- देशी-समकाले, त्र० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मीढल-मीढल-न० । वर्णकद्रव्यभेदे, ल० प्र० ।

मीण-मीन-पुं० । मत्स्ये, वृ० १ उ० । " सउला सहरा मीणा,
तिमी भसा अणिमिसा मच्छा " पाइ० ना० ४० गाथा ।

मीमांग-मीमांसक-पुं० । वेदार्थतात्पर्यनिर्धारणात्मकमी-
मांसाशास्त्राध्येतरि, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । सम्म० ।

मीमांसा-मीमांसा-स्त्री० । विचारणायाम्, मीमांसकाः-वो-
वनालक्षणो धर्मः । न ख सर्वज्ञः कश्चिद् विद्यते । मुक्त्यभा-
वश्चेति, एवमाधिताः । विशे० । सन्निचारे, णो० १६ विव० । द्वा० ।

मीरा-मीरा-स्त्री० । मर्यादायाम्, नरकपातनास्थाने, सूत्र० १
धु० ५ अ० १ उ० ।

मीराकरण-मीराकरण-न० । करैर्द्वारांदराच्छादने, वृ० १ उ० ।
नि० चू० ।

मीलण-मीलन-न० । संप्रसारे समवाये, आ० म० १ अ० ।
संधाने, आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० । घटनायाम् संयोजने,
आ० म० १ अ० ।

मीलय-मीलक-पुं० । समये एकवाक्यताकारके, सूत्र० १ भु०
१ अ० १ उ० ।

मीस-मिश्र-त्रि० । लुप्त-य-र-व-श-प-सां श-व-सां दीर्घः

॥ ८ । १ । ४३ ॥ इत्यादिमस्वरस्य दीर्घः । रलोपे मिश्रम् । मीसं ।

प्रा० । मिलिते, विशे० । सान्निपातिकनामनि, विशे० । आ-

लोचनाप्रतिक्रमणलक्षणोभयाहेत्वान्मिश्रम् । व्य० १ उ० ।

पञ्चा० । ग० । प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । व्य० । उप-

मार्हशब्दे उल्लेखतत् सत्यं च मृषा चेति वचने, यथा-ध्वस्त-

दिग्गलाशार्दिमधेषु बहुष्वशोकवृक्षेषु अशोकवनमेवेद-

मिति धिकल्पनपरम् । अत्र हि कतिपयाशोकवृक्षाणां सद्भावा-

त् सत्यता, अन्येषामपि धवादीनां सद्भावादसत्यता, व्य-

वहारनयमतापेक्षया चैवमुच्यते, परमार्थतः पुनरिदमसत्य-

मेव, यथा विकल्पितार्थायोगात् । प्रव० २३७ द्वार । व्य० ।

मीसबंध-मिश्रस्कन्ध-पुं० । संचेतनांचेतनसंकीर्णो मिश्रः ।

स चाऽसौ द्रव्यस्कन्धश्चेति मिश्रस्कन्धः । हस्त्यश्वरथख-

द्वादसेनाङ्गे, अनु० । प्रव० ।

मीसग-मिश्रक-न० । साध्वर्थे गृहस्यार्थे धादिन उपस्कृते, प्र-

श्न० ५ संव० द्वार ।

मीसजाय-मिश्रजात-पुं० । मिश्रेण गृहमाध्वादिप्रणिधानल-

क्षणभावेन जातमुत्पन्ने पाकादिभावमुपगतं मिश्रजातमन्वाद्ये-

व । पञ्चा० १३ विव० । गृहिसंयतमिधोपस्कृते तत्र संभवत्युत्पा-

दनादौषे, दश० ५ अ० । पञ्चा० । जीत० । ग० । ध० । पं०

चू० । स्था० । प्रव० ।

संप्रति मिश्रजातद्वारमाह—

मीसजायं जावं-तियं च पासंडिसाहुमीसं च ।

सहसंतरं न कप्पइ, कप्पइ कप्पे कए तिगुणे ॥ २७१ ॥

मिश्रजातं त्रिधा, तद्यथा—यावदर्थिकम्, पाखण्डिमिश्रम्,

साधुमिश्रं च । तत्र यावन्तः केचन गृहस्थाः, अगृहस्था वा

मिक्षाचराः समागमिष्यन्ति तेषामपि भविष्यति कुटुम्बे च-

ति बुद्ध्या सामान्येन भिक्षाचरयोग्यं कुटुम्बयोग्यं चैकत्र

मिलितं यत्पच्यते तद्यावदर्थिकं मिश्रजातम् । यत्तु केवलपा-

खण्डियोग्यमात्मयोग्यं चैकत्र पच्यते तत्पाखण्डिमिश्रम् ।

यत्पुनः केवलसाधुयोग्यमात्मयोग्यं चैकत्र पच्यते तत्सा-

धुमिधम् । धमणानां पास्त्रिगुणवन्तर्भावविषयत्वात् धमण-
मिश्रे पृथग्नोक्तम् । एतच्च मिश्रजातं सहस्रान्तरमपि—स-
हस्रान्तरे गतमपि—येन तत्कृतं तेनान्यस्मै दत्तं तेनाप्यन्य-
स्मै यावत्सहस्रतमाय दत्तं, ततोऽपि परं यदि साधवे द-
दाति तथापि न कल्पते । भाजनशुद्धौ विधिमाह—येन भा-
जनेन तन्मिश्रं गृहीतं तस्मिन् भाजने मिश्रपरित्यागानन्तरं
कल्पे प्रक्षालने त्रिगुणे कृते अन्यत्—शुद्धं गृहीतुं कल्पते,
नान्यथा ।

एनामेव गाथां भाष्यकृद् व्याचिख्यासुः प्रथमतो मिश्रजा-
तस्य संभवमाह—

दुग्गामे तं ममह—च्छिउं व अद्वाणसीमए जत्ता ।

तद्धी बहुभिक्षवयेरे, मीसजायं करं काई । ३३॥

दुःखेन प्राप्तो यत्र तद् दुर्मासम्—दुर्मितम्, तस्मिन् भिक्षाच-
रस्तत्त्वानुकम्पया, यद्वा—तद् दुर्मितं समतिक्रान्तः कश्चित्
बुभुक्षुकं महत्परिक्षाय । यदिवा—अध्वशीर्षिके—कान्तारावि-
निर्गमरूपे प्रवेशरूपे स्निग्धभिक्षाचरानुकम्पया । यद्वा—या-
त्रायाम्—तीर्थयात्रादिरूप उत्सवविशेषे, दानधनया काऽपि
भक्षी—भक्ष्यावान्, बहून् भिक्षाचरानुपलभ्य, मिश्रजातम् पू-
जोद्देश्यार्थं करोति ।

संप्रति यावदर्थिकस्य मिश्रजातस्य परिज्ञानोपायमाह—

जावंतद्धा सिद्धं, नेयं तं देह कामियं जइ शं ।

बहुसु व अपहृष्यंते, भण्णइ अन्नं पि रंधेह ॥ २७२ ॥

काचित् किमपि साधवे ददती कयाचित् प्रतिपिध्यते नेयं
दीयमानं यावदर्थं सिद्धम् यावन्नः केचनपि भिक्षाचराः
समामिष्यन्ति तेषामर्थाय सिद्धम्—किं तु विवक्षितम्, त-
स्मात्तदेहि यतिभ्यः, कामिनं यावद् गृह्णन्ति, तावत्प्रमाणम्,
यद्वा—प्रचुरेषु भिक्षाचरेषु समागच्छन्तु अग्रतनप्रमाण
राध्यमानं, अप्रभवति—अपूर्यमाणं, गृहनायको भणति, नै-
तावता रोद्धेन सारिष्यति, ततोऽन्यदप्यधिकं प्रक्षिप्य राधु-
हि, एवं श्रुते यावदर्थिकं मिश्रं परिज्ञायते, ज्ञात्वा च परिह-
र्तव्यमिति ।

संप्रति पास्त्रिगुणमिश्रसाधुमिश्रे प्रतिपादयति—

अत्तऽट्ठा रंधंते, पासंडीणं पि विइयओ भण्णइ ।

निगंथऽट्ठा तइओ, अत्तऽट्ठाएऽवि रंधंते ॥ २७३ ॥

आन्मार्थं कुटुम्बार्थं गृहगया, राध्यमाने—पच्यमाने, गृह-
नायको यावदर्थिकमिश्रप्रवर्तकगृहनायकापत्त्या द्वितीया भ-
णति, यथा—पास्त्रिगुणामप्यर्थयाधिकं प्रक्षिप्य, तथा—आन्मा-
र्थमेव राध्यमाने तृतीया गृहनायको भूते, यथा—निर्ग्रन्था-
नामर्थयाधिकं प्रक्षिपति । तत एव श्रुते पास्त्रिगुणमिश्रसा-
धुमिधयोरपि परिज्ञानं भवति । संप्रति यदुक्तमतम् मिश्रजातं
पुरुषसहस्रान्तरगतमपि न कल्पते इति ।

तद् दृष्टान्तेन भावयति—

विसघाइयपिसियासी, मरइ तमओऽवि खाइउं मरइ ।

इय पारंपरमरणं, अणुमरइ महस्मसो जाव ॥ २७४ ॥

इह कोऽपि वेधकेन—विषेण घातितः, तस्य पिशिनं योऽ-
श्नानि सोऽपि म्रियते, तस्याऽपि मांसं यो भक्षयति सोऽ-
पि म्रियते, एवं परंपरया मरणे तावद् अनु—पाश्चात्यः, पा-

श्चात्यो म्रियते, यावत्ते म्रियमाणाः संख्यया सहस्रशो भ-
वन्ति । इत्थं सहस्रवेधकस्य विषस्य प्रभावः यत्सहस्रान्तर-
गतमपि मारयतीति भावः ।

एवं मीसजायं, चरणप्यं हणइ साहुसुविसुद्धं ।

तम्हा तं नो कप्पइ, पुरिससहस्संतरगयं पि ॥ ३७५ ॥

एवम् सहस्रवेधकविषमिव, यावदर्थिकपास्त्रिगुणसाधुविष-
यम्, मिश्रजातमप्येकेनान्यस्मै दत्तं तेनाप्यन्यस्मादियस्येवं
परम्परया पुरुषसहस्रान्तरगतमपि साधोः सुविशुद्धं चर-
णान्मानं हन्ति, तस्मान्न कल्पते साधूनां सहस्रान्तरगत-
मपि मिश्रम् ।

संप्रति साधुविषयं विधिमाह—

निच्छोडिए करीसेण, वाऽवि उवट्टिए तओ कप्पा ।

सुकाविता गिएहइ, अन्नचउत्थे असुक्के वि ॥ २७६ ॥

मिश्रे कथमपि गृहीते पश्चात्तस्मिन्त्यक्ते सति भाजने नि-
च्छोडिते अकृत्यादिना निरवयवे कृते । यद्वा—कर्षणेण शु-
ष्कगोमयरूपेण उद्धर्तिते, पश्चात् त्रयः कल्या दीयन्ते, तत
आतपे तद्भाजने शोषयित्वा पश्चात्तस्मिन्त्यक्ते—शुद्धं गृहा-
ति नान्यथा, पूतिदोषसंभवात् । अन्ये तु सूरयः प्राहुः—
चतुर्थे कल्पे दत्तं सति अशुष्कंऽपि गृह्णन्ति, नास्ति क-
श्चिदोषः । अयं च प्रक्षालनविधिः सर्वत्राप्यशोधिकोद्विप्र-
हणं वेदितव्यः । पि० । आचा० ।

मिश्रजातग्रहणं प्रायश्चित्तमाह—

जे भिक्षु वा अणंतकायसंमिस्सं जुत्तं आहारं आहारंइ
आहारंतं वा साइजइ ॥ ५ ॥

जे भिक्षु वा अणंतकातो मूलकंदो अन्नगपुडादि वा एव-
मादिसंमिस्सं जे भुंजति तस्स चउगुरु ।

गाहासूत्रम्—

जे भिक्षु अमणादी, भुंजज अणंतकायसंजुत्तं ।

सो आणाअणवन्थं, मिच्छत्तविगधनं पावे ॥ ५३ ॥

आणादिया दोसा भवन्ति ।

इमे दोसा । गाहा—

तं कायपरिच्चययी, तेण य वनेण समं वयती ।

अतिसुद्धअणुचिनेण य, विमूतिगादीणि आयाण ॥ ५४ ॥

इमा आयविगधणा । तेण रसांलेण अनिच्छेण—अणुचिने-
ण य विमूतिगादी भवे, मरेज वा, अजीरंतो वा अण-
तरो रोगांतको भवेज्ज, एवं आयविगधणा । जम्हा एते दो-
सा तम्हा ण भोत्तव्वं ।

कारणे भुंजजा । गाहा—

अमिंवे ओमोयरिण, गयदुद्धे भए व गेलणणे ।

अद्वाणगेहए वा, जयण इमा तन्थ कायव्वा ॥ ५५ ॥

पूर्ववत् ।

इमा वक्खमाणजयणा । गाहा—

ओमं निभागमद्धं, तिभाग आयंविंले चउन्थादी ।

निम्मिस्से मिस्सेया, परित्तणं ते य जतणा य ॥ ५६ ॥

जहा एव सुत्ते वक्खमाणो जहा या पेढे भणिया, तहा
वत्तव्वा, इमा से अक्खराथो । तुमं एमणिज्जं भुंजति, तिभा-

गेण वा ऊणं एसणिज्जं भुजति, अखं वा एसणिज्जं, तिभा-
गं वा एसणिज्जं आर्याधिलेण वा अचलति, चउत्थं वा
करोति, ण थ अणेतकायमस्मिस्सं भुजति । जाहे णिम्म-
स्सं ण लप्पति ताहे एणित्तायमस्मिस्सं गेणहति । जाहे तं
पि न लप्पति ताहे अणेतकायं गेणहति । जाहे तं पि न ल-
प्पति ताहे अणेतकायमस्मिस्सं गेणहति । जा थ एणगादिज-
यणा सा दट्ठवा । नि० चू० १० उ० ।

पढमं चिय गिहिमंजय मीसो वक्खडाइ मीमं तु ॥ ६ ॥

प्रथमत एवादिन एवारभ्य गृहिसयतयोर्मिथं साधारण-
मुपसंस्कृतं साधितं यत्तत्तथा, तदादिर्यस्य तद्गृहिसयत-
मिथोपस्कृतादि । आदिशब्दाद्-गृहियावदधिकमिथगृहिषा-
स्वगिहमिथग्रहः । मिथं तु मिथजानं पुनः । इति गाथार्थः ।
पञ्चा० १३ विव० ।

मीमदवियकप्प-मिश्रद्रव्यकल्प-पुं० । सचिन्ताचित्तोभयद्र-
व्यकल्पे, पं० भा० २ कल्प । पं० चू० ।

मीमनाम-मिश्रनामन्-न० । उपसर्गनामसमुदायनिष्पन्नं ना-
मभेद, यथा संयतः । आ० म० १ अ० ।

मीमपरिणय-मिश्रपरिणत-त्रि० । त्रिविधपुद्गलभेद, प्रयोग-
विश्वसाध्यां परिणता यथा पटपुद्गला एव प्रयोगेण पटतया
परिणतवस्तुनि । स्था० ३ टा० ३ उ० । (विशेषार्थेभ्यु ' पो-
गल ' शब्द पञ्चमभागे ११०४ पृष्ठे गतः)

मीमपृढवी-मिश्रपृथिवी-स्त्री० । सचिन्ताचित्तोभयरूपपृथि-
व्याम्, नि० चू० १ उ० ।

मीमय-मिश्रकृ-पुं० । " निडे णो असणी गो सणी णो भ-
वो णोअभवो " ति वचनान् । निडे, विशेष० ।

मीमालिअ-मिश्र-त्रि० । मिश्राद् डालियः ॥ ८ । २ । १७० ॥

इति डालियप्रत्ययः । मीमालिअं । पक्षे-मीसं । संयुक्ते, प्रा० ।
मीमोहि-मिश्रावधि पुं० । आनुगामिकाननुगामिकोभयस्व-
रूपऽवधिज्ञानं, यस्य ह्युपपन्नस्यावधिदेशो व्रजान् स्वामिना स
हान्यत्र देशस्तु प्रदेशान्तरचालितपुरुषस्योपहतकलोचनवद-
न्यत्र न व्रजति असौ मिश्र उच्यते । विशेष० ।

मुअंगी-देशी-कीटिकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुआइणी-देशी-डुब्ब्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुइंग मृदङ्ग-पुं० । इ. स्वप्रादो ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यप्रादो आगे
उकारोऽपि । प्रा० । मर्दले, स्था० ७ टा० । ज्ञा० । आ० । अनु० ।
चं० प्र० । स्था० । प्रज्ञा० । कल्प० । भ० । लघुमर्दले, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । आ० म० । रा० । नि० चू० । आचा० ।
जं० । न० । पिपीलिकायाम्, आव० ५ अ० । " मुइंगो मुरओ "
पाइ० ना० ३६६ गाथा ।

मुइंगमत्थय-मृदङ्गमस्तक-न० । मृदङ्गानां-मर्दलानां मस्तका-
नीव मस्तकानि । मृदङ्गानामुपरिभागेषु मृदङ्गमुखपुटेषु, भ०
६ श० ३३ उ० । विपा० ।

मुइंगमालिया-देशी-कीटिकाविशेष, संथा० ।

मुइंगलि(आ)या-देशी-पिपीलिकादां, पं० व० १ द्वार । सहा० ।

मुइंगाकार-मृदङ्गाकार-पुं० । मर्दलाकृतां, " मुइंगाकारोयमे
स खंघे " मृदङ्गाकारेण मर्दलाकृत्योपमा यस्य स मृदङ्गोपमः
[मे] तस्य स्कन्धोऽशदेशः । उपा० २ अ० ।

मुइय-मुदित-त्रि० । हर्षयति, रा० । ज्ञा० । उत्त० । प्रमो-
दयति, आ० ।

मुइया-मुदिता-स्त्री० । परसुखेऽप्रातिपरहारं, सन्तुष्टौ,
पो० ४ विव० ।

आपातरम्ये सदेता-वनुबन्धयुते परं ।

सन्तुष्टिमुदिता नाम, सर्वेषां प्राणिनां सुखं ॥ ५ ॥

(आपातनि) मुदिता नाम सन्तुष्टि सा चाद्याऽऽपात-
रम्ये-अपथ्याहारतृप्तजनितपरिणामासुन्दरमुखकल्पे, त-
त्कालमात्रमर्णाये स्वपरगते चेपयिके सुखं, द्वितीया तु
सदेता-शोभनकारणे पेटिकसखविशेष एव परिदृष्टाहि-
तमिताहारपरिभोगजनितस्वादुरसास्वादसुखकल्पे, तृती-
या चानुबन्धयुते-अव्यवच्छिन्नसुखपरंपरया देवमनुज-
जन्मसुकल्याणप्राप्तिलक्षणे इहपरभवानुगते, चतुर्थी तु परं
प्रकृष्टे मोहक्षयादिभवे अव्यावाधे च सर्वेषां प्राणिनां सुखे
इत्येवं चतुर्विधा । तदुक्तम्- " सुखमात्रं सदेतावनुबन्धयु-
ते परं च मुदिता तु । " टा० १८ टा० ।

मुइयमाणम-मुदितमानस-त्रि० । निरन्तरहृष्टचित्तं, उत्त०
१६ अ० ।

मुउल-मुकुल-न० । कुडमले, विशेष० । आम्रफलकोरके, स्था०
४ टा० १ उ० । कोरकावस्थायां कलिकायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० १
अ० । संकुचते, आ० म० १ अ० । जी० ।

मुंज-मुञ्ज-पुं० । शम्पण्याम्, स्था० ५ टा० ३ उ० । शम्पन्नन्ववि,
नि० चू० १ उ० । तृणविशेष, वृ० २ उ० । सूत्र० । आचा० ।

मुंजकार-मुञ्जकार-पुं० । मुञ्जयोपस्कृत्करणोपजीविनि, अनु० ।

मुंजतिण मुञ्जतृण-पुं० । काश्यपमूलगोत्रावान्तरमूलगोत्राधि-
शयप्रवर्तके ऋषौ, तदपत्येषु च । स्था० ७ टा० ।

मुंजपाउयायार-मुञ्जपादुकाकार-पुं० । मुञ्जमयपादुकाकरणो-
पजीविनि शिाल्पानि, प्रज्ञा० १ पद ।

मुंजमेहला-मुञ्जमेखला-स्त्री० । मुञ्जमये कटीद्वारके, ज्ञा० १
ध्रु० १६ अ० ।

मुंजापिबिय-मुञ्जापिचित-न० । कुटितशम्पणीत्वङ्मये रजो-
हरणे, स्था० ५ टा० ३ उ० ।

मुंजायणा-मुञ्जायन-पुं० । मुञ्जनामकर्षिगोत्रापत्ये । उत्तमोद्
र्यादौ ॥ ८ । १ । १६० । इत्यात उन् । मुंजायणो । प्रा० १ पाद ।

मुंड मुण्ड-पुं० । लुञ्जितांशर्गसि, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

मुगिडतांशर्गसि, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । प्रवर्जितं, आ० ।
दशा० । दश० । नि० चू० । क्षुरण मुण्डे, व्य० ४ उ० ।
वृ० । कल्प० ।

पंच मुंडा पम्पना, तं जहा-मोतिदियमुंडे० जाव-फासि-
दियमुंडे २, अहवा-पंच मुंडा-पम्पना, तं जहा-कोहमुंडे
माणमुंडे मायामुंडे लोभमुंडे मिरमुंडे । (सूत्र-४४३)

मुंड

मुण्डनम् मुण्डः, अपनयनम्, स च द्वेधा द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः—शिरसः केशापनयनम्, भावतस्तु चेतसः इन्द्रियार्थगतप्रेमाप्रेरणोः कषायत्वात् वाऽपनयनार्थात् मुण्डलक्षण-धर्मयोगात् पुरुषो मुण्ड उच्यते । तत्र श्रोत्रान्द्रे श्रोत्रेन्द्रियेण वा मुण्डः, पादेन स्वप्न इत्यादिवत् श्रोत्रेन्द्रियमुण्डः शब्दे ग-गादिखण्डनात् श्रोत्रेन्द्रियार्थमुण्ड इति भावः, इत्येवं सर्वत्र । क्रोधे मुण्डः क्रोधमुण्डस्तच्छेदनादेवमन्यत्रापि, तथा शिरसि शिरसा वा मुण्डः शिरमुण्ड इति । स्था० ५ ठा० ३ उ० । आव० । कल्प० । अणु० । प्रज्ञा० ।

मुण्डकेवलि (ग्)—मुण्डकेवलिन-पुं० । द्रव्यभावमुण्डनप्रधानं तथाविधराहातिशयशून्यं केवलिनं, यो० वि० ।

संविग्नो भवनिर्वेदा-दात्मनिःसरणं तु यः ।

आत्मार्थं संप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ॥१६०॥

तथैव धर्मे ध्वस्ताहिमाप्रबन्धे,

देवे गगद्रपमोहादिमुक्तः ।

साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीनः,

संबन्धोऽसौ निश्चलो योऽनुगगः ॥ १ ॥

एवं लक्षणसंबन्धभाक् भवनिर्वेदान्-संस्मरन्निर्गुण्याद्-आत्मनि-स्मरणं तु—जगत्संसारदिदृक्कलनदहन्मानभवभयनोदराहर-मात्मनो निरकाशने, पुनर्यश्चिन्तयतीति गम्यते । आत्मार्थं संप्रवृत्तः—स्वप्रयोजनमात्रप्रतिबद्धचित्तः, असौ पूर्वोक्तरूपः । सदा—सततमेव, स्याद्भवेत् द्रव्यभावमुण्डनप्रधानो, मुण्ड-श्च केवली च केवलमानदर्शनवान् मुण्डकेवली । केवल्ये-व तथाविधराहातिशयशून्यः, अत्र दृष्टान्तः—पीठ-महापीठ-साधुयुगलकर्माति । यो० वि० । [पीठ-महापीठयोर्वृत्तं द्वितीयभागे १११७ पृष्ठे गतम्] द्वा० । स्था० । आव० । मुण्डके-वली किलक्षणो भवतीति प्रश्नः, उत्तरम्—“संविग्नो भवनिर्वे-दा-दात्मनिःसरणं तु यः । आत्मार्थं संप्रवृत्तोऽसौ, सदा स्यान्मुण्डकेवली ” ॥ १ ॥ इति पञ्चमसङ्ग्रहवृत्तौ, तदनुसारेण यः पुनः सम्यक्वाचासौ भवनिर्गुण्यदर्शनतस्तन्निर्वेदादात्म-निस्मरणमयं केवलमभिवाञ्छति, तथैव चेष्टन्, स मुण्डके-वली भवतीति ॥ १२ ॥ सन० ३ उल्ला० ।

मुण्डग-मुण्डक-न० । स्थानगुणः, दश० ३ अ० ।

मुण्डण-मुण्डन-न० । द्रव्यतः—केशापनयनं, भावतस्तु—क्रोधा-पनयनं, पञ्चा० २ विव० । स्था० । शिरोलोचने, स्था० २ ठा० १ उ० । आव० । (“ अजेणं खुरमुण्डेण वा लुक्कसिगणं वा होयव्वं सिया ” इति पञ्जुवणाकणशब्दे पञ्चमभागे २४७ पृष्ठे उक्तम्) कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

मुण्डथल-मुण्डथल-न० । विंशतितीर्थकृत्स्थाने, ती० ४४ कल्पा ।

मुण्डभाव-मुण्डभाव-पुं० । दीक्षितत्वे, म० १ श० ६ उ० । शिरो-लोचं, महार्थागम्भार्थमना महाप्रभेन चानुष्ठानं । स्था० ६ ठा० ।

मुण्डरुह-मुण्डरुचि-पुं० । दीक्षाग्रहणाभिरुचौ, उक्त० २० अ० ।

मुण्डा-दर्शा—सृष्ट्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुण्डावणा-मुण्डापना-स्त्री० । शिरोलोचनेन लोचं, वृ० ४ उ० । प्रज्ञा० । म० । (तस्मै नो कण्ठः (५) इत्यादिसूत्रं सभाष्यम् ‘ पञ्चजा ’ शब्दे पञ्चमभागे ५७७ पृष्ठे उक्तम्)

मुण्डापनाविधिमाह—

इयाणि मुण्डावणा—सोहणे दिवसे चेतियाण पुरओ पव्वाविज्जं, अप्पणो वा सगासे ठवित्ता चेइए वं-दिता परिहियवोलपट्टस्स रयहरणं देति । “ तांहे अहेति ” अस्य व्याख्या—जो थिरहत्थो आयरितो तिज्जि अट्ठानो गेहहति समत्थो वा सव्वं लोयं करेति असति आयरियस्स थिरहत्थस्स अंतो पव्वावेति थिरहत्थो तस्स लोयकरणं सामाहयं च इमेरिसे ठाणे कज्जति ।

गाथा—

दब्बादी अपमत्थे, मोत्तु पमत्थेसु फासुगाहारं ।

लग्गाति वा तुरंते, गुरुअणुकूले व होजा य ॥ ४५७ ॥

अट्टिमादि अप्सत्थवच्चा, ऊसरमादी अप्सत्थवेत्ता रि-त्तातिट्टिमादी अप्सत्थकालो, दिट्टिमादी अप्सत्थो भावो, एते अप्सत्थे मोत्तु पसत्थेसु दब्बादिपसु पव्वाविज्जति । तस्स गुरुणो य अणुकूलेसु तागावलचंद्रबलेसु जाव य दब्बा-दिया पसत्था ण लभति, ताव फासुगाहारं धरेति, सन्नात-गभया वा तुरंतो पसत्थलग्गबलेण पव्वाविज्जति, उभयसा-हारणे अलभमाणे गुरुअणुकूले पव्वाविज्जति । अहाजातेणं ति सण्णमेज्जं रयोहरणं मुहपांसिया चालपट्टो पयं अहाजाते दातुं वामपांसट्टियस्स आयरितो भणाति—इमस्स साधुस्स सामाहयस्स आरुहावणं—कर्गम काउत्सगं, अन्नं भणंति—उच्चागावणं करंति, उभयधाऽपि अवरुद्धं, अन्नधूससिपणो जाव वांसिरामिं ति “ लोगस्सुज्जोअगरं ” चित्तिं “ न-मो अरिहंताणं ति ” पारंति, “ लोगस्सुज्जोअगरं ” कहिता पच्छा पव्वावाणज्जेण सह सामाहयसुत्तं भिक्खुत्तां कहति । पच्छा संहो—“ इच्छामि स्वमासमणो ” ति वंदति, वेदिय प-भुट्ठितो भणाति—संदिसह किं भणामो गुरुवयणं वंदितुं प-वेदहि, तांहे वेदिय पभुट्ठितो भणानि—तुम्हेहि मे सामाहयं आरुहन्ते ‘ इच्छामि अणुसट्ठि ’ गुरुवयणं—निन्थारगपारगो गुरुगुणेहि वट्ठाहि ति ।

गाथा—

तिगुणपयाहिणपादे, निन्थारो गुरुगुणेहि वट्ठाहि ।

अणहिंडंते भिक्खं, समताणीएहि गाहंति ॥ ४५८ ॥

तांहे चेतित्ता णमाक्कागमुच्चरंतो पयाहिणं करंति, पादेसु निवडति, एवं चित्तियं तातयं च धारा । तांहे साधूणं निवेदा-दिज्जति, एक्कस्स तरंतो वा समुदिताणं वेदितुं सा भणानि, गुरुहि आरुहियं मे सामाहयं ‘ इच्छामि अणुसट्ठि ’ ते भणं-ति—निन्थारगपारगो आचारियगुणेसु वट्ठसु, एसा मुण्डावणा । नि० चू० ११ उ० ।

पव्वाविओ मिअ ति अ, मुण्डावेउं अणायरणजंगो ।

अहवा मुण्डावेतं, दोसा अणिवारिया पुरिमा ॥ ४५९ ॥

तथा प्रजाजितः ‘ स्यात् ’ कथंचिदनाभोगादिना मुण्डयि-तुमनाचरणयोग्यः अनासंघनीयः, यस्मिन् मुण्डयति तस्य मु-ण्डयतः अमुण्डनीयदोषाः अनिवारिता भवन्त्येवत्यर्थः । पूर्व-येऽप्रजाजनीयास्तान् प्रजाजयत एवं सर्वत्र भावनीयम् । इति गाथार्थः । पं० घ० २ छार । पं० भा० । (‘ पञ्चजा ’ शब्दे पञ्चमभागे ५७६ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

मुंडावली-मुण्डावली-स्त्री० । मुण्डाः स्थाणुविशेषा येषु महिषो वाटादौ परिधाः परिवृष्ट्यन्ते तेषामावालिः । निरन्तर-व्यवस्थापितानां पङ्क्तौ, अणु० ।

मुंडाविच्छेद-मुण्डयितुम्-अप्० । शिरोलोचनेन लुञ्जितं कुर्वाणे, वृ० ४ उ० । स्था० ।

मुंडाविय-मुण्डित-त्रि० । मुण्डितस्य तस्य शिष्यत्वेनानुमानान् लुञ्जितशिरसि, अ० १५ श० ।

मुंडि(ग)-मुण्डिन्-पुं० । मुण्डिते, हा० १ भु० १ अ० । औ० ।

मुंडिय-मुण्डित-त्रि० । शिरोलुञ्जनं मुण्डिकृते, अ० २ श० १ उ० ।

मुंडिवग-मुण्डिवक्-पुं० । स्वनामख्याते सङ्गवर्द्धननगरराजे, आ० चू० ४ अ० । (' भाग्यसंवरजोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६७३ पृष्ठे कथा गता ।)

मुंडी-देशी-नारद्व्याम, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुंडा-मूर्द्धन्-पुं० । अर्द्धर्द्धि-मूर्द्धाद्धेऽन्ते वा ॥ ८ । २ । ४१ ॥ इति संयुक्तस्य दो वा । मुंडा । मुडा । प्रा० । वक्रादावन्तः ॥ ८ । १ । २६ ॥ इत्यनुस्वारः । मस्तके, प्रा० १ पाद ।

मुंमुर-मुंमुर-पुं० । कुम्फुकादौ, मस्ममिधिताम्रिकणे, प्रका० १ पद । नि० चू० । आ० म० ।

मुकुंद-मुकुन्द-पुं० । बलदेवे, अनु० । मुरजविशेष, ज० २ च-च्च० । आतोद्यविशेष, आचा० १ भु० १ अ० ५ उ० । जी० । न० । म० ।

मुक्क-मुक्क-त्रि० । मुत्कले, विशेष० । नि० चू० । मुत्कलीकृते, हा० १ भु० १ अ० । क्षिप्ते, औ० । त्यक्ते, स्था० ६ ठा० । विशेष० । उच्छृङ्खले, दश० ८ अ० । परित्यक्ते, आव० ३ अ० । अन्यजन्मनि जीवनेर्जाज्जने शरीरे, उत्त० १ अ० । कल्प० । निर्लोभे, हा० २७ हा० । निर्वृत्तिप्राप्ते, स्था० । अनु० । आव० । मुक्कः परमब्रह्मवादिनां परात्मा । या० वि० । केषाञ्चिन्मते मुक्काऽपि पुनः संस्मरति, " दग्धन्धनः पुनरुपैति भवे प्रमथ्य, निर्वाणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् । मुक्कः स्वयं कृतभवश्च परार्थश्च—स्वच्छासनप्रतिहर्तृष्वह माहराज्यम् ॥ १ ॥ " सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० । आचा० । मोक्षप्रस्तावे, विश० । मुक्क-पुं० । सेवादी वा ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति द्वित्वम् । मुक्को । मूक्को । वाक्शक्तिविकले, प्रा० २ पाद ।

मुक्कजोगि(न्)-मुक्कजोगिन्-पुं० । त्यक्कज्ञानादियोगे, मुक्कजोगीणाम् जेग मुक्को जोगो णाणदंस्सणच्चरित्तधणियमसंजमा-विस्सु सो य मुक्कजोगी । नि० चू० २० उ० ।

मुक्कट्टहाम-मुक्काट्टहास-पुं० । कृतमहाहासध्वनी, प्रअ० ३ आध० द्वार ।

मुक्कधुर-मुक्कधुर-पुं० । धूः-संयमधुरा, सा मुक्का-परित्यक्ता येन स मुक्कधुरः । संयमध्वरे, वृ० ३ उ० ।

मुक्कमउड-मुक्कमुकुट-पुं० । यथोक्तप्रमाणे, मुकुटोपरिवर्तिनि, वृ० ४ उ० ।

मुक्कमजाय-मुक्कमर्याद-त्रि० । मर्यादारहिते, " उच्चिद्धिमं मुक्कमजाय " पा१० ना० १८० गाथा ।

मुक्कय-देशी-याऽसौ बोहुं प्रकृता तद्वर्जितानामम्यासां नि-मन्त्रितामां बधूनां विवाहे, दे० ना० ६ वर्ग १३५ गाथा ।

मुक्कल-मुत्कल-त्रि० । क्षुटिते, अप्रथिते, विशेष० । आ० म० । उपाधये समागच्छन् मुत्कलः धादः । ' निमिहीति ' । तस्माच्चिर्गच्छंश्च ' आवस्सहीति ' वक्ति न वेति प्रश्ने, उत्त-रम्-मुत्कलः धादः ' निमिहीति ' वक्ति न त्वावश्यक-ति ॥ २७४ ॥ सेन० ३ उक्ता० ।

मुक्कलावल-मुक्कलाञ्चल-न० । क्षुटितवस्त्रकोले, हा० १ भु० १६ अ० ।

मुक्कला-मुत्कला-स्त्री० । स्वतन्त्रस्त्रियाम्, " सखुंदा उदा-भा, निरगला मुक्कला विसेल्लया । निरवगहा य सहरा, निरकुसा हुंति अप्पवसा " पा१० ना० १३ गाथा ।

मुक्कलिय-मुत्कलित-त्रि० । अनुज्ञाते, दर्श० ३ तत्त्व ।

मुक्कवास-मुक्कपाम-त्रि० । पाशाम्मुक्ते, उत्त० २३ अ० ।

मुक्किट्टा-देशी-द्विकायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुक्कुरुड-देशी-राशी, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुक्कल्लय-मुक्क-त्रि० । प्राकृतत्वान्त्वार्थे इल्लकप्रत्ययः । अन्य-जन्मनि जीवनेर्जाज्जने शरीरे, अनु० । (' शरीर ' शब्दे बह्वानि मुक्कानि च शरीराणीति वक्ष्यते)

मुक्कव-मुक्कय-त्रि० । अनादी शेषादेशयोगेर्द्धित्वम् ॥ ८ । २ । ८६ ॥

मुक्कले । प्रा० । प्रधानं, स्था० १ ठा० । विशेष० । आ० म० । " गौणमुक्कयान्मुख्ये कार्यसंप्रत्ययः " । स्था० १ ठा० ।

मूर्ख-पुं० । अज्ञ, " मूर्खत्वं हि सखे ! ममापि रुचिरं तस्मिन् यदष्टौ गुणा, निश्चिन्ता बहुभोजनोऽत्रपमनाः नक्तंदिवा शायकः । कार्याकार्यविचारणान्धर्वाधरो मानापमाने समः, प्रायेणामयवर्जितो हृदयपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥ १ ॥ " उत्त० २ अ० । " बाला मूढा मदा, अयाणया बालिस्सा जडा मुक्कला " पा१० ना० ७१ गाथा ।

मोक्ष-पुं० । परमनिःश्रेयसि, पा० । सर्वतः कर्मक्षयो मोक्षः । स्था० १ ठा० । (मोक्षनिर्ज्जरयोर्भेदः ' णिज्जरा ' शब्दे चतुर्थभागे २०५६ पृष्ठे गतः)

मुक्कपउम-मोक्षपद्म-न० । कमलवदभिलषणीये पङ्कजे, " एउं सोउं मरीरस्स, वासाणं गणियपागडमहत्थं । मुक्कपउमस्स ईहह, सम्मत्तमहस्सपत्तस्स ॥१॥ " । तं० ।

मुक्कपिसाय-मुक्कपिशाच-पुं० । पिशाचभेदे, प्रका० १ पद ।

मुक्कभंडक-मुक्कभाण्डक-न० । मुक्काभरणे, औ० ।

मुग्गुदमह-मुकुन्दमह-पुं० । पट्टीतपुरुषः । बलदेवोत्सवे, आचा० २ भु० १ चू० १ अ० २ उ० । वासुदेवान्तवे च । म० ६ श० ३३ उ० ।

मुग्गुंस-मुग्गुंस-पुं० । लाडहिलाकृतौ जन्तुभेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । ' मुग्गुंसपुच्छं व तस्स मुग्गुंसो ' उपा० २ अ० ।

मुग्ग-मुद्र-पुं० । (मुग्ग) धान्यभेदे, ज० २ वत्त० । आचा० । अणु० । स्था० ।

मुग्गडा

अभिधानराजेन्द्रः ।

मुद्ध्य

मुग्गडा-मुधा-अव्य० । वृथाशब्दार्थे, ते मुग्गडा हर्गविआ जे परिगिट्ठा ताहं । प्रा० ४ पाद ।

मुग्गपत्ती-मुद्रपत्ती-स्त्री० । साधारणबादगवनस्पतिभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

मुग्गफली-मुद्रफली-स्त्री० । मृगफलीतिख्याते भक्ष्यफले, आ-व० ६ अ० ।

मुग्गर-मुद्गर-पुं० । काष्ठलोहादिमये सग्रन्थिमुष्टिकोपरि-द्धीणेश्वराधोविस्तीर्णे मन्त्रोपकरणे, उत्त० १६ अ० । सूत्र० । मांगरति ख्याते पुष्पजातिभेदे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुग्गल-मोगल-पुं० । पारसीकशब्दः । यवनजातिभेद, ती० १६ कल्प ।

मुग्गलि-मोद्गलि-पुं० । मोद्गलापत्ये, ननु वा यथा मोद्गलिस्वातिपुत्राभ्यां शौडोदनिध्वज्जीकृत्य प्रकाशितः स्वर्गचि-विगञ्जितो मार्गः । आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० ।

मुग्गम-देशी-नकुले, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा ।

मुग्गसू-देशी-नकुले, दे० ना० ६ वर्ग ११८ गाथा ।

मुग्गसंल-मुद्रशंल-पुं० । मुद्रप्रमाणे पापाण्यविशेषे, मुग्गसंल नाम पञ्चा महस्स मूले भणति । आ० म० १ अ० ।

आ० चू० । न० । मुद्रयद् वृत्तत्वश्रुतत्वाविधर्मयुक्तः किञ्चिद् भूतलं निमग्नः किञ्चित्प्रकाशश्चिकित्कायमानो वाद्वर्गादप्रमाणो लघूपलस्वरूपो मुद्गशंलः । विशेषः ।

मुग्गकुड-देशी-राशौ, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुच्छंभाण-मुच्छाध्यान-न० । मुच्छा अत्यर्थं पूर्वप्राप्तस्य गज्याद्वर्गभञ्जकः । कनकध्वजस्यैव दुर्ध्यानभेदे, आनु० ।

मुच्छणा-मुच्छना-स्त्री० । स्वर्गवशेषे, अनु० । स्था० । ज० । (वक्तव्यं 'सर' शब्दे वक्तव्यं)

मुच्छा-मुच्छा-स्त्री० । द्वितीय-तुर्ययोरुपरि पूर्व ॥ ८ । २ । ६० । इति द्वित्वप्रसङ्गे लृकारोपरि खकारः । प्रा० । सदसङ्घि-वेकनाशे, स्था० ।

दुविहा मुच्छा पम्पता, जहा-पिञ्जवत्तिया चैव, दाम-वत्तिया चैव । स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(व्याख्या स्वशब्दे) मोहं, स्था० २ ठा० ४ उ० । हतनष्ट-पदार्थशोचनतायाम् : ध्रु० ३ अधि० । मोहनेनान्तेतनीभवने, संरक्षणानुबन्धे च । स० ४१ सम० । परिग्रहे, स्था० १ ठा० । गृह्णा, विश० । आनु० । सूत्र० ।

मूर्त्ती-धा० । मोहसमुच्छाययोः, प्रज्ञा० १ पद ।

मुच्छावमण्डुचैयगर्ह-मूर्त्तीवशनष्टचेतोर्गुर्वी-स्त्री० । मूर्त्ती-वशादष्टचेतसि गुर्वी अलघुशरणा । मूर्च्छितत्वेन गुर्व्याम्, भ० ६ श० ३३ उ० ।

मुच्छिऊण-मूर्च्छित्वा-अव्य० । अचेतनां प्राप्येत्यर्थे, महा० २ चू० ।

मुच्छिजंत-मूर्च्छयमान-त्रि० । मूर्च्छनारूपेण बाध्यमाने, आ० चू० १ अ० ।

मुच्छिय-मूर्च्छित-त्रि० । गृह्णे, आचा० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

गाढममप्रहारादिना (आचा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ०) अध्युप-

पन्ने, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ८ उ० । मुच्छिण गटिण गिद्धे अज्जोषवणे स एगट्ठा । विपा० १ ध्रु० १ अ० । व्याकुलीभूते, अष्ट० ३२ अष्ट० । (मुच्छिण इति) मूर्च्छने मूर्च्छा सा संजाता अस्या इति मूर्च्छिता । उत्तरमन्दया उत्तरमन्दाभिधया गन्धारस्वरान्तर्गतया सप्तम्या मूर्च्छनया मूर्च्छिता, तस्याः अयमाशयः । गन्धारस्वरस्य सप्त मूर्च्छना भवन्ति, तथाहि—

“ नदी य खुड्डिया पृ-रिमा य चोत्थी य सुज्जगंधारा ।

उत्तरगंधारा वि अ, हवई सा पंचमी मुच्छा ॥ १ ॥

सुदुत्तरमायामा, छुट्टी सा नियमसो उ बोद्धव्या ।

उत्तरमंदा य तद्वा, हवई सा सप्तमी मुच्छा ॥ २ ॥ ”

अथ किंस्वरूपा मूर्च्छना ? उच्यते—गन्धारादिस्वरस्वरूपा मोचनेन गायताऽतिमधुरा अस्यान्यस्वर्गवशया यान् कुर्वन् आस्तां धातून् मूर्च्छितान् करोति, किं तु-स्वयमपि मूर्च्छित इव तान् करोति, यद्वा-स्वयमपि साक्षान्मूर्च्छां करोति ।

यदुक्तम्—

“ अन्नन्नसरविमसे, उपायंतम्म मुच्छणा भणिया ।

कत्ता वि मुच्छिआ इव, कुणए मुच्छं व सो व ति ॥ १ ॥ ”

गन्धारस्वरान्तर्गतानां च मूर्च्छनानां मध्ये सप्तमी उत्तरमन्दा मूर्च्छना किलातिप्रकर्षप्राप्ता ततस्तदुपादानम्, तथा च मुख्यवृत्त्या वादयिता मूर्च्छितो भवति परमभेदोपचाराद्वीणाऽपि सृष्टित्युक्ता, साऽपि यद्येदं सुप्रतिष्ठिता न भवति ततो न मूर्च्छना प्रकर्षं यिदधाति । ज० १ वक्त० । प्रश्न० । अतो बहिं वा अउयं भित्ते वा मुच्छियं ति वा एगट्ठं । नि० चू० १७ उ० । सु-जे, अद्युपपन्नं, ममत्वबहुले, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । उत्त० । आव० । आचा० । मूढं, गतविवेकचेतन्ये, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । सूत्र० । स्था० । एकीभावतामापन्ने, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । कामात्कटतुणं, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । अत्यन्तामङ्गं, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । उत्त० । स्था० । मुज्झत-मुद्यत्-त्रि० । मुहर्गुम्म-गुम्मडो ॥ ८ । ४ । २०७ ॥

इति मुहर्गुम्मगुम्मडादेशाभाव ह्यस्य उभादेशः । मोहं गच्छ-ति, प्रा० ४ पाद ।

मुट्ठि मुट्ठि-स्त्री० । छस्याऽनुष्टुप्संदेहे ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति छस्य ठः । षडपञ्चाङ्गुलीकं हस्ते, प्रा० । आ० क० । नि० चू० । भ० । उत्त० । स्था० । “ बुक्का मुट्ठी ” पाइ० ना० २२६ गाथा ।

मुट्ठिजुद्ध-मुट्ठिगुद्ध-न० । योद्धयाः परस्परं मुष्ट्या हनने, ज० २ वक्त० । स० । ज्ञा० । आ० । आचा० ।

मुट्ठिपोत्थय-मुट्ठिपुस्तक-न० । चउरंगुलदीहो वा, “ बद्धा गिरमुट्ठिपुत्थगो अहवा । चउरंगुलदीहोचिय, चउरंसो होइ विंशओ ॥ १ ॥ ” इत्युक्तलक्षणे पुस्तकभेदे, वृ० ३ उ० । (चउरंगुल ति) अङ्गुलचतुष्टयप्रमाणा दीर्घा वा आहता-बुक्काहार्तवर्तुलाकारो मुट्ठिपुस्तकः । अथवा-अङ्गुलचतुष्का-यामः चतुष्काणो मुट्ठिपुस्तकः । स्था० ४ ठा० १ उ० । दश० । जीत० । नि० चू० । आव० ।

मुट्ठिय-मौष्टिक-पुं० । मुष्टिप्रहारिणि मत्तविशेषे, अनु० । ज्ञा० । जी० । स्था० । ज० । रा० । म्लेच्छजातीये, प्रश्न० १ आध० । द्वार । लघुनेर घने, भ० १६ श० १ उ० ।

मुष्टिकृत त्रि० । सङ्कर्तितान्ते, विशेषः ।

मुष्टिक-स्त्री० । लघुमुष्टौ, रा० ।

मुष्टिवागरण-मुष्टिव्याकरण-न० । व्याकरणभेदे, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

मुष्टिवाय-मुष्टिवात-पुं० । अतिवेगेनायुद्धादिप्रहणाय मुष्टिबन्धननोत्पन्नं वाते, भ० ३ श० २ उ० ।

मुण-ज्ञा-धातु० । अवबोधने, ज्ञो ज्ञाण-मुणौ ॥ ८ । ४ । ७ ॥ जानातेर्जाणमुण इत्यादेशौ भवतः । जाणइ । मुणइ । प्रा० ४ पाद । विश० ।

मुणाल-मृणाल-न० । पद्मनाले, उद्धत्वादौ ॥ ८ । १ । ३१ ॥ इति उत् । प्रा० । जी० । ज्ञा० । आव० । प्रश्न० । औ० । प्रज्ञा० । जं० । पञ्चतन्तौ, जं० १ वक्ष० । प्रश्न० । “ विसं मुणालं ” पा-इ० ना० २४६ गाथा ।

मुणालिया-मृणालिका-स्त्री० । पञ्चतन्तौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज्ञा० म० । रा० । पश्चिन्याम्, न० । जं० ।

मुणि-मुनि-पुं० । मुणति-प्रतिजानीते, सर्वविर्निमित्ति मुनिः । विरतिमति, उक्त० १२ ख० । मनुते, मन्यते वा, जगतस्त्रिकालावस्थामिति मुनिः । अतीन्द्रियज्ञानवति पराक्ष-ज्ञे, आ० म० १ अ० । सूत्र० । आव० । आचा० । डा० । अष्ट० । दर्श० ।

मुनिस्वरूपं निर्दिशति-सन्ति च लोके अनिर्ग्रन्था निर्ग्रन्थाऽऽरोपमत्ता आत्मना अशुद्धा अभिमानतः तत्स्वविषयकवि-कलाः तेषामेवोपदेशाय विशुद्धगुरुतत्त्वावधारणार्थं चाह । तत्र-मन्यते त्रिकालविषयत्वेन आत्मानमिति मुनिः । तत्र नाममुनिः, स्थापनामुनिः, सुगमः । द्रव्यमुनिः कशरीरमव्य-शरीरतद्रव्यनिरिक्तेभवात् अनुपयुक्तो लिङ्गमात्रद्रव्यक्रियावृ-त्तिसाध्यापयोगशून्यस्य प्रवर्त्तनविकल्पादिषु कषायनि-वृत्तस्य परिणतिचक्रे असंघमपरिणतस्य द्रव्यनिर्ग्रन्थत्वम् । भावमुनिः चारित्र्यमोहनीयलयोपशमसाधिकोत्पन्नस्वरूपरम-णपरभावनिवृत्तः परिणतिविकल्पप्रवृत्तिषु द्वादशकषायोद्रे-कमुक्तः नैगमसंप्रद्वयव्यवहारनयैः द्रव्यक्रियाप्रवृत्तद्रव्यास्व-वविरक्तस्य मुनित्वम्, ऋजुसूत्रनयेन भावाभिलाषसंकल्पो-पगतस्य शब्दसमभिरूढैवभूतनयैः प्रमत्तात् क्षीणमोहं या-वन् परिणतौ सामान्यविशेषचक्रे स्वतन्त्रैकत्वपरमशमता-मृतरतस्य मुनित्वम्, अत्र सम्यग्ज्ञानदर्शनचार्ित्र्यप्राग्भावशु-क्तस्य द्रव्यभावाश्रयविरतस्वरूपरतस्यावसरः ।

मन्यते यो जगत्सर्वं, स मुनिः परिकीर्तितः ।

सम्यक्त्वमेव तन्मौनं, मौनं सम्यक्त्वमेव च ॥ १ ॥

मन्यते इति-यः शमसंबगनिर्वेदानुकरणास्तिक्यलक्षणल-क्षितो, जगद्-लोकं, जीवाजीवलक्षणं मन्यते, जानाति यथार्थोपयोगेन द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकस्वभावगुणपर्यायैः निमित्तोपादानकारणकार्यभावोत्सर्गोपवादपञ्चत्या जानाति स मुनिः-अवगततत्त्वः, परिकीर्तितः-कथितः, श्री-तीर्थकरगुल्धरैः मुनेर्निर्ग्रन्थस्य इदं मौनम्, एवेति निर्धी-रणे । तत् सम्यक्त्वं, यत् यथा ज्ञानं तथा कृतमिति तत् सम्य-क्त्वम् एव मुनित्वं, सम्यक्त्वं वा । पुनः सम्यक्त्वम्, एव मौनं निर्ग्रन्थत्वम् । अत्र यत् शुद्धअज्ञाननिर्धारितात्मस्वभावः त-त्र अवस्थानं चरणम्, यच्च सम्यग्दर्शनेन निर्धारितं सम्य-

गज्ञानेन विभक्तं स्वरूपोपादयत्वं तच्च तथैव भवति, रमणे चरणं मुनित्वम्, अतः सम्यक्अज्ञागृहीतकरणं तदेवभूतन-येन सम्यक्त्वम्, एवंभूतनयेन सम्यग्मुनित्वम् सम्यक्स्वरू-पम् इति कपरिज्ञाप्रत्यख्यानपरिज्ञाप्राप्तमेव कार्यमाधकं तेन सम्यक्त्वमुनित्वं अभेदः । सम्यग्दर्शाभिः यच्चतुर्थगुणस्थान-कसाध्यत्वेन धारितं तथाकरणं यत्र मुनिभावे निष्पादित-सिद्धावस्थायाम् इत्यनेन शुद्धसिद्धत्वस्य धर्मानधारः स-म्यक्त्वम् । आचाराङ्गे-“ जं सम्मत्तं पासह, त मोणं पासह-जं मोणं पासह, तं सम्मत्तं पासह, ए इमं सत्तं कामायरेहि पञ्चनेहिं गाग्वावसंठाहं ।

“मुणी मोणं समाधाय, घुणे कम्मसरीरणं ।

पंतं ल्हं च सेधिति, वांग सम्मत्तदंसिणो ॥ १ ॥”

तथाच पञ्चास्तिकायेषु-“ जीवः चेतनालक्षणः ” । तत्र स्त्री यान्मषद्धोऽपि-विभावप्रप्नोऽपि, सत्तया निर्मलाऽऽमन्दी निर्धार्य-तदाचरणविगमाय मोहहेतुतद्रव्याश्रयान् हे-यतयापलक्षितान् हेयतया करोति इति सम्यक्त्वं मुनि-स्वरूपम् ॥ १ ॥

आत्माऽऽत्मन्येव यच्छुद्धं, जानान्यान्मानमात्मना ।

सेयं रत्नत्रये ज्ञप्ति-रुच्याऽऽचारिकता मुनेः ॥ २ ॥

(आत्मा इति) अत्र ज्ञानादिगुणानामभेदकरणभूतानां हायकत्वकार्यकर्ता आत्मा एव, अत्रोपादानस्वरूपे षट्-कारकत्वकर्मय एव आत्मा । स्वयमेव कर्तृकार्यरूपोऽपि कारणरूपसंप्रदानापादानाधिकरणः स्वयमेवेति व्याख्यातं भाव्ये धीर्जिनमद्रक्षमाधमणैः, अत्र एव आत्मा जीवः कर्तृ रूपः, आत्मना-आत्मीयज्ञानवीर्येण करणभूतेन आत्मानं अनन्तास्तित्व-वस्तुद्रव्यत्व-सत्त्व-प्रमेयत्व-सिद्धत्वधर्मकद्-म्बकोपेतं कार्यत्वायन्नम् आत्मनि आधारभूते अस्तित्वाद्य-नन्तधर्मपर्यायपात्रभूते जानाति, सा इयं जानातिरूपा प्रवृ-त्तिः, सा एव रत्नत्रये सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यलक्षणे कृतिः-रुचिः, आचारः-भासननिर्झाराचाररूपः, एतेषाम् एकता-अभेदपरिणतिः, मुनेः अस्ति, इत्यनेन आत्मना-आत्मानं ज्ञा-त्वा, तद्रुचिः तदाचरणं-मुनेः स्वरूपम् । भावना च मिथ्या त्वाज्ञानासंयमैकत्वेन पौल्लिकिसुखं सुखत्वेन निर्धार्य-ज्ञा-त्वा च, तदाचरणप्रवृत्तस्थानन्तकालं तत्त्वानवबोधेन दाघ ज्वरपरिगताद्भ्रमृत्तिकालेप इवावगुणितः कर्मपुद्गलेन चा-पलब्धः तत्त्वश्रद्धानज्ञानरमणानुभवलवोऽपि तेनैव नि-सर्गाद्विगमाधिकरणेन अनार्दानिधनाऽयं जीवाऽनन्तज्ञाना-विपर्यायालिप्तामूर्त्तस्वभावाऽवगतः, निर्झारितश्च, साध्याऽहं, साधकाऽहं, सिद्धोऽहं, ज्ञानदर्शनाद्यनन्तगुणमयोऽहम् इति ज्ञप्तिरुच्या आचरणरूपं मुनिस्वरूपम् । उक्तं च-

“आत्मानमात्मना वेत्ति, मोहत्यागाद् यदात्मनि ।

तदेव तस्य चारित्र्यं, तज ज्ञानं तच्च दर्शनम् ॥ १ ॥”

पुनःहर्षिभद्रपूज्यैः षोडशक-

“शालः पश्यति लिङ्गं, मध्यमवृत्तिर्विचारयति वृत्तम् ।

आगमतत्त्वं तु बुधः, परीक्षते सर्वयत्नेन ॥ १ ॥”

अतः तत्त्वैकत्वं चारित्र्यम् ॥ २ ॥

पुनस्तदेव द्रवयति-

चारित्र्यमात्मचरणाद्, ज्ञानं वा दर्शनं मुनेः ।

शुद्धज्ञाननेय साध्यः, क्रियालाभात् क्रियानये ॥ ३ ॥

(चारित्र्यमिति) आत्मचरणात्-आत्मस्वरूपमणान् परभावप्रवृत्तित्यागान्, चारित्र्यम्-आत्मस्वरूपावबोधः, ज्ञाने-स्वीयासंख्येयप्रदेशव्यापकत्वेन सहजलक्षणज्ञानाद्यनन्तपर्यायः अहं नान्य इति निर्दोषः । दर्शनम्-इत्यनेन आत्मा ज्ञानदर्शनापयोगगुणद्वयलक्षणः । एवम् उक्तं च भाष्ये-“आत्मनो गुणद्वयमेव व्याख्यानयन्ति” इति तन्मते-ज्ञाने स्थिरत्वं चारित्र्यं, तेन ज्ञानचारित्र्ययोगभेद एव, ज्ञानमेषात्मपरिणाममयी वृत्तिः । सम्यक्त्वम्-आत्मबोधः, तत्त्वज्ञानैकता चारित्र्यम्, एवं व्यापारभेदान् ज्ञानस्यैवावस्थात्रयम् । उक्तं च-

“एवं ज्ञानपणेतं, सहजमाणस्स भावओ भावे ।

पुरिसस्माभणि वाए, दंसणसहो हवइ जुत्तो ॥ १ ॥”

तथा च क्रियानये क्रियालाभात् साध्यनिष्पादनाय इति प्रथमे च क्रियानयसाध्यं तत्त्वप्राग्भावे च सर्वं ज्ञानमयसाध्यमस्ति, वस्तुतः ज्ञानप्रवृत्तिरेव चरणं ज्ञानमयमेवात्मधर्मत्वात्, अतः ज्ञानस्वरूप एवात्मा ॥ ३ ॥

यतः प्रवृत्तिर्न मर्णा, लभ्यते वा न तत्फलम् ।

अतान्विकी मणिज्झप्ति-मणिश्रद्धा च मा यथा ॥ ४ ॥

(यतः प्रवृत्तिरिति) अशुद्धज्ञाने निष्कलत्वं दृढयति, यथा-अतान्विकी मणिज्झप्तिः-अमर्णा मण्यागोपे, अमर्णा मणिश्रद्धा, तास्मिन् तत्फलं न लभ्यते-न प्राप्यते, यतः मर्णे सकाशात् मणिप्रवृत्तिः विषापहारादका भवतीत्यर्थः । उक्तं च-

“पुल्लव सुट्ठा जह से असार, आयंतण कूडकहावणे वा ।

राढामणी बरुलवण्णसासे, अस्सहयउं होइ य जाणणसु ॥ १४ ॥”

तथा यतो न शुद्धात्म स्वभावाचरणं भवेत् ।

फलं दोषनिवृत्तिर्वा, न तज् ज्ञानं न दर्शनम् ॥ ५ ॥

(तथा इति) तथा-नेन प्रकारेण, यतः-एकान्तद्रव्याचरणसा-रित्रात्, शुद्धात्मस्वभावाचरणं-शुद्धः परभावरहितः योऽसौ आत्मस्वभावः स्वरूपलक्षणः तस्याऽऽचरणं तदेकत्वं तन्मयत्वं न भवेत्, तेन प्रवर्त्तनेन फलं शुद्धात्मस्वभावलाभरूपं न परमात्मपदनिष्पत्तिः, न दोषाणां-रगादीनां निवृत्तिः अभावः । न । वा-अथवा, तत्-सर्वमात्रं, प्रवर्त्तने बाललीलाकल्पं शुद्धात्मस्वरूपालम्बनमन्तरेण अवैद्यसंवेद्यरूपं ज्ञाने-तज्ज्ञानं, तथा सकलपरभावसङ्गोपाधिकाशुद्धात्माध्यवसायमुक्ततान्विका-मूर्तेचिन्मयानन्दात्मीयसहजभाव एवाहमिति निर्दोषविकल्पं तद्दर्शनं, न-नैवेत्यर्थः, अत एव श्रुतेन केवलात्मज्ञानं तदभेदज्ञानम् उत्सर्गज्ञानं च श्रुताक्षरावलीस्य सर्वद्रव्योपयोगं भेदज्ञानं सर्वाक्षरसंपन्नश्च यावद् द्रव्यशुभाऽवलम्बी तावद् भेदज्ञानी । उक्तं च सम्यग्प्राभुते-

“जो सुएणाभिगच्छुड, अण्णाणामिणं तु केवलं सुट्ठे ।

त सुअकेवलीमिसिणो, भणंति लोगण्णदीवयरा ॥ १ ॥

जो सुअनाण सव्वं, जाणइ सुअकेवली तमाहु जिणा ।

नाणं आयासव्वं, जम्हा सुअकेवली तम्हा ॥ २ ॥”

आत्मस्वरूपज्ञानं च प्राभुते-

“अहमिक्को खलु सुट्ठो, निम्मओ नाणदंसणसमग्गो ।

तम्मि डिओ तच्चित्तो, सव्व एण खये नेमि ॥ १ ॥”

निर्मलनिष्कलद्रव्यज्ञानदर्शनापयोगलक्षण आत्मा, तज्ज्ञानं ज्ञानम् । उक्तं च-

“वहादेवलजो वस्सइ, देय अणाइअणीत ।

सो परजाणहु जोइया, अत्तत तंत नमंत ॥ १ ॥”

आत्मज्ञानेनैव सिद्धिः, साध्यमपि पूर्णात्मज्ञानं, तदर्थमेव वदन्ति दर्शनान्तरीयाः, प्राणायामयन्ति-रे-चकादिपवनम्, अवलम्बयन्ति मौनं, भ्रमन्ति गिरिवन-निकुञ्जेषु, तथाऽप्यर्हः प्रणीतागमश्रवणात् स्याद्वादस्वपर-परीक्षपरीक्षितस्वस्वभावावबोधमन्तरेण न कार्यसिद्धिः, अतः प्राप्तावसरे तदेवानन्तगुणपर्यायात्मकमात्मज्ञानमात्मनाऽऽत्मनि करणीयम् । उक्तं च-

“आत्माऽज्ञानभवं दुःख-मात्मज्ञानेन हन्यते ।

अभ्यस्यं तत्तथा तेन, येन (आत्मा) ज्ञानमयो भवेत् ॥ १ ॥”

यथा शोफस्य पुष्टत्वं, यथा वा वध्यमण्डनम् ।

तथा जानन् भवोन्माद-मात्मतृप्तो मुनिर्भवेत् ॥ ६ ॥

यथा इति-यथा येन प्रकारेण, शोफस्य-पुष्टत्वं शरीरस्थौल्यं न पुष्टत्वे हृष्टं, वा-अथवा, यथा वध्यस्य-मारणार्थं स्थापितस्य, मण्डनं-कणवीरमालाद्यारोपणात्मकम्, एवंरूपं भवोन्मादं जानन्-भवस्वरूपम् एवंविधं जानन्, मुनिः-समस्तपरभावत्यागी, आत्मतृप्तः, आत्मस्वरूपे-अतन्तगुणात्मके, तृप्तः-तृप्ते भवेत्, संसारस्वरूपं विरूपमसारं निष्कलम् अभोग्यं तुच्छं तं ज्ञात्वा, मुनिः स्वरूपे मग्ना भवति ॥ ६ ॥

सुलभं वागनुच्चारं, मौनमेकेन्द्रियेष्वपि ।

पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु, योगानां मौनमुत्तमम् ॥ ७ ॥

(सुलभमिति) वागनुच्चारम्-वचनाप्रलापरूपं, मौनम् सुलभ-सुप्राप्यं, तत् एकेन्द्रियेष्वपि अस्ति । तन्मौनं मोक्षसाधकं नास्ति । पुद्गलेषु-पुद्गलस्कन्धजवर्णगन्धरसस्पर्शसंस्थानादिषु, योगानां-द्रव्यभावमनोवचनकाययोगानां, या अप्रवृत्तिः रम्या, रम्यतया अव्यापकत्वं तद्बहिर्मुखं वीर्यापसरणपरिस्पर्णरहितं, मौनम् उत्तमम्-प्रशम्यम्, भावना च-परभावानुगतचेतनावीर्यप्रवर्त्तनं चापल्यं तद्बोधः मौनम् उत्तमम्-उत्कृष्टं, आयत्यात्मनीं योगचापल्यं च नात्मकार्यं तेन तद्बोधः श्रयान् । योगस्वरूपम् कर्मप्रवृत्तौ-आत्मनो वीर्यगुणस्य क्षायोपशमप्राप्तस्यासंख्येयानि स्थानानि सर्वजघन्यं प्रथमं योगस्थानं मूर्त्तमनिर्गोदितः ॥ एवं सत्त्वानिर्गोदेषु उत्पद्यमानस्य जन्तोः भवति । इह जीवस्य वीर्यं केवलप्रज्ञाच्छेदनं न क्षिद्यमानं क्षिद्यमानं यदा विभागं न प्रयच्छति, तदा स पञ्चांशो विभागः, तं च वीर्यस्याविभागाः, एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे चिन्त्यमाना जघन्यनाप्यसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः, उत्कर्षतोऽप्येतन्सख्याः, किन्तु जघन्यपदभाविर्वीर्याविभागापेक्षया असंख्येयगुणा द्रष्टव्याः, येषां जीवप्रदेशानां समाः तुल्यसंख्यया वीर्याविभागा भवन्ति सव्येभ्याऽपि चान्येभ्याऽपि जीवप्रदेशगतवीर्याविभागेभ्यः स्तोक्तमाः ते जीवप्रदेशा घनीकृतलोकासंख्येयभागासंख्येयप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणाः समुदायः एका वर्गणा । सा च जघन्या स्तोकाविभागयुक्तत्वाद्, जघन्यवर्गणातः परं ये जीवप्रदेशाः एकैकं वीर्याविभागाभ्याधिका घनीकृतलोकासंख्येयभागवर्त्यसंख्येयप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्त्तन्ते । तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा ।

ततः परं द्वाभ्यां वीर्याविभागभ्यामधिकानामुक्तसंख्या-
कानामेव जीवप्रदेशानामेव समुदायस्तृतीया वर्गणा,
एवमेकैकवीर्याविभागवृद्ध्या वर्द्धमानानां तावन्तो जीवप्र-
देशानां समुदायरूपा वर्गणा असंख्येया वक्तव्याः, ताव-
द्विष्यति इति इदं घनीकृतलोकस्य या एकैकप्रदेश-
वर्द्धिरूपा ध्रेणिः तस्याः धेणोरसंख्येयतमे भागे यावन्तः
आकाशप्रदेशाः तावन्मात्रा वर्गणा समुदिता एकं स्पष्टक-
म्, स्पष्टं इत्युत्तरोत्तरवृद्ध्या वर्गणा अत्र इति स्पष्ट-
कम्, पूर्वोक्तस्पष्टकगतचरमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा
नैकेन वीर्याविभागनाधिकाः प्राप्यन्ते नाऽपि द्वाभ्यां नाऽपि
त्रिभिः नाऽपि संख्येयैः, किं त्वसंख्येयलोकाकाशप्रमाणा-
धिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पष्ट-
कस्य प्रथमा वर्गणा, ततः जीवप्रदेशानामेकेन वीर्यावि-
भागनाधिकानां समुदायो द्वितीया वर्गणा, द्वाभ्यां वीर्या-
विभागभ्यामधिकानां समुदायः तृतीया वर्गणा, एवं ताव-
द्वाच्यं यावत् ध्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशगणप्रमाणा वर्ग-
णा भवन्ति, तासां च समुदायः द्वितीयं स्पष्टकं, ततः
पुनरप्यसंख्येयलोकाकाशाः प्रदेशप्रमाणैः वीर्याविभाग-
र्याधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायः तृतीयस्य स्पष्ट-
कस्य प्रथमा वर्गणा, ततः एकैकवीर्याविभागवृद्ध्या द्वि-
तीयादयो वर्गणास्तावद्वाच्यं यावत् ध्रेण्यसंख्येयभागगत
प्रदेशगणप्रमाणा भवन्ति, तासां च समुदायः तृतीयं स्प-
ष्टकम्, एवमसंख्येयानि स्पष्टकानि वाच्यानि, एवं पू-
र्वोक्तानि स्पष्टकानि ध्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशगणप्रमाणा-
नि जघन्यं योगस्थानम्, एतच्च सूक्ष्मनिगोदस्य सर्वाल्लोकी-
यस्य भवप्रथमसमयं वत्तमानस्य प्राप्यते, ततः अस्य जीव-
स्याधिकतरवीर्यस्य येऽल्पतरवीर्या जीवप्रदेशाः तेषां स-
मुदायः प्रथमा वर्गणा, ततः एकैकवीर्याविभागवृद्ध्या
समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यामधिकानां समुदाय-
स्तृतीया वर्गणा । एवमेकैकवीर्याविभागवर्द्धमानानां यावत्
ध्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशगणप्रमाणा भवन्ति, तासां स-
मुदायः प्रथमस्पष्टकम् । ततः प्राकृतनयोगस्थानप्रदर्शित-
प्रकारेण द्वितीयादौ तानि स्पष्टकानि वाच्यानि, तानि च या-
वत् ध्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशगणप्रमाणानि भवन्ति, त-
तस्तेषां समुदायो द्वितीयं योगस्थानम् । ततोऽन्यस्य जी-
वस्याधिकतरवीर्यस्योपदर्शितप्रकारेण तृतीयं योगस्थानं
वाच्यम् । एवमन्योऽन्यजीवापेक्षया तावत् योगस्थानानि
वाच्यानि यावत्सर्वोत्कृष्टं योगस्थानं भवति । तानि च यो-
गस्थानानि सर्वाण्यपि ध्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशगणप्रमा-
णानि भवन्ति । क्षयापशमवैचित्र्यान्सर्वमवसंयम । ननु
जीवानामनन्तत्वात् प्रातर्जीवं च योगस्थानस्य प्राप्यमा-
णात्वात् अनन्तानि योगस्थानानि प्राप्नुवन्ति, कथमुच्यते
असंख्येयानि ? । उच्यते—यतः एकैकस्मिन् योगस्थाने सदृश
सदृश वर्त्तमानाः स्थावरजीवा अनन्ताः प्राप्यन्ते, ततः
सर्वजीवापेक्षयाऽपि सर्वाणि योगस्थानानि केवलपरिज्ञेया
परिभाव्यमानानि असंख्येयान्येष प्राप्यन्ते नाधिकानि, एक-
स्मिन् योगस्थाने एको जीवः जघन्यत एकं समयम् उत्कृ-
ष्टतोऽष्टौ समयान् यावत्तिष्ठति । एवं योगस्थानतारतम्ये स-
र्वजीवेषु योगबाहुल्यं गाथाक्रमेण वक्तव्यम्—

“सुक्ष्मनिगोद्गाह क्लृण-ण्यजोगवायराविगलभ्रमणमणा ।

अपञ्जलदुपहमदुगुरु, पञ्जस्त्रियरो असंख्यगुणो ॥ १ ॥

असमस्तसुकोसो, पञ्जहस्त्रियर एव ठिठ्ठाणा । ”

इत्यष्टाविंशतिभेदाल्पबहुत्वमवगन्तव्यम् । योगबाहुल्ये बहु-
कर्मप्राप्ती, मन्दत्वे अल्पपुद्गलप्राप्ती इत्येवं या योगानां पुद्ग-
लप्रद्वाररूपा प्रवृत्तिः तस्या रोधः मौनम् उत्तमं किं सत्-
त्वस्य बाह्ययोगरोधेन ? । तस्मात् सकलविमलज्ञानाद्यन-
न्तगुणगणमहामाहान्यपरमात्मभावरसिकैः आत्मनो योग-
प्रवृत्तिपुद्गलानुगतयो रोधनीया इत्युपदेशः ॥ ७ ॥

ज्योतिर्मयीव दीपस्य, क्रिया सर्वाऽपि चिन्मयी ।

यस्यानन्यस्वभावस्य, तस्य मौनमनुत्तरम् ॥ ८ ॥

(ज्योतिर्मयीवेति) तस्य—तत्सर्वकथपरिणतस्य, मौनम्—योग-
निमग्नरूपं, स्वधर्मप्राग्भावकर्तृत्वभोक्तृत्वं व्यापारिताशेषवी-
र्यस्य कर्मविकरणापूर्वकगणकिट्टीकरणदिषु स्थापितवीर्यक-
रणस्य परभावाप्रवृत्तत्वेन—मौनम्—योगचापल्यतावारणरू-
पम्, अनुत्तरम्—सर्वोत्कृष्टं, यस्य क्रियागुणप्रकर्षप्रवर्त्तना
वीर्यप्रवृत्तस्यापि, चिन्मयी—स्वरूपज्ञानमयी, आत्मानुभ-
वैकत्वरूपा, तथा—दीपस्य या क्रिया—उत्प्रेषणनिक्षेप-
णादिका सा सर्वापि ज्योतिर्मयी ज्ञानप्रकाशयुक्ता, तथा
यस्य बन्धननमनादिगुणस्थानारोहरूपा क्रिया तत्त्वज्ञान-
प्रकाशिका तस्य अनन्यस्वभावस्य—न विद्यते—अन्यः परः
स्वभावो यस्य सः, तस्य परभावव्यापकचेतनाभिर्साध-
वीर्यगहनस्य साधोः मौनम् अनुत्तरम्, वियत्सुस्वभावा-
नुगोधादेव तत्कारकात् वियत्संपूर्णता, तदुत्पत्तौ, ‘कुम्भ-
स्यैव दशाऽऽत्मनः’ इति न्यायात् ज्ञानिनः क्रियाज्ञान्युपका-
रका ज्ञातव्या ज्ञाननयस्यात्मनः तत्त्वैकत्वाध्यासितस्वरूपा-
रोहका या क्रिया सा ज्ञानस्वरूपप्रकाशनहेतुः आवरणनि-
मित्तमसत्क्रिया आवरणोपगमाय सत्क्रियानिमित्तं भवति,
तत्त्वमग्नस्य न कारणीभवति, अतः तत्त्वज्ञानस्वरूपैकत्व-
ध्यानलीनानां मुनीनां तेषाम् एव नमश्चरणयोः ॥ ८ ॥ अष्ट०
१३ अष्ट० । प्रतिज्ञातसावधिविरतौ, उत्त० २७ अ० । साधौ,
आव० ४ अ० । विशेष० । सूत्र० । नि० चू० । सूत्र० । दश० ।
ध० । अद्रोहाध्यवसायवति, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।
यथार्थास्थानसंसारस्वभावेत्तरि, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २
उ० । आचा० । तीर्थहृति, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ३ उ० ।
यतौ, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । भ० । आव० । सर्वज्ञे, सू-
त्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । महर्षौ, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।
मननशील, उत्त० ६ अ० । वाचंयमं, उपा० २ अ० । संयते,
दश० ४ अ० । मोक्षमात्रनिष्ठ, दश० ५ अ० । तपस्विनि,
दश० १० अ० । मौनिनि, औ० । तन्वज्ञानिनि, अष्ट० २० अ-
ष्ट० । आ० म० । रागद्वेषवर्जिते, आ० म० १ अ० । त्रिविधप-
रीषदसहनशीले, आ० म० १ अ० । “जइणो तवस्सिणो ता-
वसा रिसी भिक्खुणो मुणी समणा ” पाइ० ना० ३२
गाथा ।

मुणिअ—ज्ञात—अ० । विदिते, “ कलिअं विहयं विण्णायं अ-
हिगयं सुंउभ्रं मुणिअं ” पाइ० ना० ६१ गाथा ।

मुणिअतत्त—ज्ञाततत्त्व—पुं० । ज्ञातपरमार्थे, “ मुणिअतत्तस्स ”

(८५१ गाथा) पं० व० ३ द्वार । जी० ।

मुर्षिद

मुर्षिद-मुनीन्द्र-पुं० । ह्रस्वसंयोगे ॥ ८ । १ । ८४ ॥ इति सं-
युक्तपरत्वाद् ह्रस्वः । प्रा० १ पाद । परमहर्षानां समयवे,
प्रा० १ विष० ।

मुर्षिगण-मुनिगण-पुं० । वनादौ, आव० ३ अ० ।

मुर्षिचंद-मुनिचन्द्र-पुं० । सागरचन्द्रस्य मुनेः समीपे प्रव्रज्य
ब्रह्मवत्पूर्वभवजीवस्य पुत्रस्य चित्रस्यापि च पूर्वभवजीवस्य
गोपालशरकस्य प्रवाजके, उक्त० १३ अ० । (तत्कथा ' बंभ-
दत्त' शब्दे पञ्चमभागे १२७२ पृष्ठे उक्ता) मण्डलप्रकरणकारके
सूरी, मण्ड० । स्था० । आ० चू० । (' मेअज ' शब्दे कथा) कु-
मारसंज्ञकेश भगवद्गीर्ण सह मिलिते पाश्चात्पत्तये साधौ,
आ० म० १ अ० । आ० चू० । अनैकान्तजयपताकाकृति सू-
री, अन० । तपागच्छप्रथमसूरी, ग० ।

" श्रीसंबेदेवसूरि-जंघ पुनरेव गुरुचन्द्रः ॥ २२ ॥

जातो तस्य विनेयौ, सूर्यशोभदनेमिचन्द्रादौ ।

ताभ्यां मुनीन्द्रभीमनि-चन्द्रौ गुरु समभूताम् ॥ २३ ॥ "

ग० ३ अधि० । अनन गाथाकांशः तीर्थमालास्तवः रत्न-
त्रयकुलकं हरिभद्रसूरिकृतधर्मविन्दुटीका चेति प्रत्या-
रचिताः । द्वितीयोऽप्येतन्नाम चन्द्रप्रभसूरिशिष्यः देवप्रभ-
सूरिगुरुः चौलुककथंशीयस्य आननराजस्य प्रमाजयिता,
तृतीयश्च वडगच्छ देवसूरिगुरुः आवश्यकसप्ततिग्रन्थकर्ता ।
जै० १० ।

मुर्षिजण-मुनिजन-पुं० । साधुजने, जी० १ प्रति० ।

मुर्षित्ता-मुनिता-स्त्री० । प्रव्रजिततायाम्, आ० म० १ अ० ।

मुर्षिदेवसूरि-मुनिदेवसूरि-पुं० । शान्तिनाथचरित्रग्रन्थकर्ता,
द्वितीयोऽपि मुनिदेवाचार्य इति प्रसिद्धः सुभाषितरत्नका-
षणामग्रन्थकर्ता । जै० १० ।

मुर्षिपरिमा-मुनिपर्वद्-स्त्री० । मौनवन्साधुषु, औ० ।

मुर्षिपुङ्गव-मुनिपुङ्गव-पुं० । तीर्थकरगणधर्मावेषु, दर्श० ४
तन्त्र ।

मुर्षिय ज्ञान-त्रि० । विदिते, आ० चू० १ अ० । न० । स्वना-
मख्याते पिशाचि, आ० चू० १ अ० ।

मुर्षियपरमऽन्ध-ज्ञातपरमार्थ-पुं० । अभ्युद्यतावहारेण विहर्तु-
मवसरः साप्रतमस्माकमित्येवमवगतार्थे, वृ० ६ उ० । ज्ञात-
मिद्वान्तार्थे, पञ्चा० १५ विष० ।

मुर्षिरयणसूरि-मुनिरत्नसूरि-पुं० । चन्द्रगच्छीये समुद्रघोष-
सूरिशिष्ये जिनिमहसूरिगुरौ, अनन अममस्वामिचरित्रनाम-
ग्रन्थो रचितः, अयं ११६० विक्रमसंवत्सरे आसीत् । जै० १० ।

मुर्षिवंस-मुनिवंश-पुं० । र्थात्मुनिशब्दयोः पर्यायत्वात् । मु-
निकुले, स० ।

मुर्षिवर-मुनिवर-पुं० । अमणश्रेष्ठे, ग० १ अधि० ।

मुर्षिवसभ-मुनिवृषभ-पुं० । सातिशयाद्भिमुनिमुक्ते, पञ्चा० २
विष० ।

मुर्षिविजय-मुनिविजय-पुं० । अन्निकाचार्यपुष्पचूलकथाना-
मग्रन्थस्य कारके अमरविजयशिष्ये, जै० १० ।

मुर्षिवेजयंत-मुनिवैजयन्त-पुं० । मनुते जगतस्त्रिकालाव-
स्थामिति मुनिभगवान् वैजयन्तः प्रधानः समस्तलोकस्य
महातपसा वैजयन्तीर्षोपरिव्यवस्थित इति मुनिप्रवरे श्रीवी-
रजिने, सूत्र० १ भ्रु० ६ अ० ।

मुर्षिसुंदर-मुनिसुन्दर-पुं० । सोमसुन्दरगणीन्द्रशिष्ये, ' धीवैद्य
सुन्दरगुरोः पट्ट धीसोमसुन्दरगणीन्द्राः । अभवन युगप्रधानाः
शिष्यास्तेषां च पञ्चमे धीमुनिसुन्दरसूरिः येन स्तोत्ररत्नकोशो
नाम ग्रन्थो व्यरचि । ग० ३ अधि० । अस्य जन्मविक्रमसंवत् १४३६
दीक्षा विक्रमसंवत् १४४३ अस्ति । अयं च वाचकपदम् १४६६
सूरिपदम् १४७८ स्वर्गगमनम् १५०३ प्राप्तवान् पारिडत्यप्रभा-
वायं कालोत्तरस्वतीवाग्निगोकुलधण्डसहस्राधिधानीत्यादि-
विकृतानि लेभे । जै० १० । " वीगात् त्रिनन्दाङ्गशरच्चौकर-त्सचै-
त्यपूत ध्रुवंसनभूपतिः । यस्मिन्महैः संसदि कल्पवाचना-
मायास्तदानन्दपुरं न कः स्तुतं ॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मुनिसुव्वय-मुनिसुव्रत-पुं० । मनुते जगतस्त्रिकालावस्थामिति
मुनिः । मुनेरुच्येतां चाम्य वेति इत्यस्ये उपात्त्यस्योत्त्वम् । शो-
भनानि व्रतानि यस्येति सुव्रतः मुनिश्चासौ सुव्रतः, तथा-
गर्भस्थे जननी मुनिवत्सुव्रता जातेति मुनिसुव्रतः । ध० २
अधि० । " जाया जगणी जं सुव्वइ ति मुणिसुव्वओ तग्हा "
ध० २ अधि० । आव० । अस्यामवसर्पितयां भरतसेने जाते
विशान्तमे तीर्थकरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्था० ।
अनु० । प्रव० । " एकास्ममां देवर्जीयो मुणिसुव्वओ " ती० २०
कल्प । देवक्या जीवे भाविन्यामुत्तर्पितयां जानिप्यमासे
एकावशे तीर्थकरे, प्रव० ४६ द्वार । ति० । आ० क० ।

मुर्षिमेण-मुनिमेन पुं० । पुष्पकलावतीविजये पुण्डरीकियां
नगर्यां जाते सागरसेनभ्रातरि, आ० चू० १ अ० । (' उसभ '
शब्दे द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठे श्रेयांसि स्वपूर्वभवकथने
ललिताङ्गदेवप्रस्तावे कथोक्ता)

मुर्षी-देशी-अर्गास्तद्वम, दे० ना० ६ वर्ग १३३ गाथा ।

मुर्षिऊल-ज्ञान्वा-अव्य० । ज्ञान्वेत्यर्थे, पञ्चा० ६ विष० ।

मुर्षियव्व-ज्ञातव्य-त्रि० । ज्ञातव्ये, उक्त० २ अ० । मन्तव्ये,
प्रथ० २०४ द्वार । वादितव्ये, जै० १ वक्ष० । आव० । पञ्चा० ।

मुत्त-मुक्त-त्रि० । त्यक्ते, पा० । सूत्र० । चतुर्गतिविपाकचित्र-
कर्मबन्धमुक्तत्वान्मुक्तः । ल० । मुक्तस्त्यक्तेः सङ्गो द्रव्यतः पुनर्मुक्तो
भावतोऽभिष्वङ्गाभावात् । स्था० । चत्वारि पुरिसाजाया० (३६६
इत्यादि सूत्रम् ' पुंस्सजाय ' शब्दे पञ्चमभागे १०३३ पृष्ठे गतम्)
निर्लोभतायुक्ते, ग० २ अधि० । बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहहित, आचा०
१ भ्रु० २ अ० ६ उ० । बाह्याभ्यन्तरग्रन्थबन्धनान्मोचके, स० १
मम० । दश० । भ० । मवापप्राहिकर्मणि, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
चतुर्गतिविपाकचित्रकर्मबन्धमुक्त, ध० २ अधि० । सकलक-
र्मकृताविकारवर्गहिते, स्था० १० ठा० । शिष्टे, जी० ३ प्र-
ति ४ अधि० । ज्ञा० । सूत्र० । न० । प्रप्रवणे, अष्ट० १६ अष्ट० ।
आव० । स्था० । प्रश्न० । दर्श० । ग० । आ० क० ।

मुत्त-त्रि० । संख्याऽधूर्तादौ ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति धूर्तादित्वा-
त्तस्य टो न । मुत्तो । प्रा० प्रथ० । वर्णादिमति, स्था० ५ ठा०
३ उ० । कर्पाणि आव० ४ अ० । करप्ररिते, ज्ञा० १ भ्रु० १
अ० । कर्मपञ्चगम्युक्तः । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मुक्तग

मुक्तग-मुक्तक-न० । स्वनामख्याते, पुष्पे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुक्तस-मूर्तत्व-न० । मूर्त्तौ रूपरसगन्धस्पर्शादिसन्निवेशता तस्या धरणस्वभावो मूर्तत्वम् । मूर्तस्वभावे, "मूर्तिं दधाति मूर्तत्वममूर्तत्वं विपर्ययात् ।" द्रव्या० १२ अध्या० । लोकदृष्ट्यवहारेण मूर्तस्वभाव एवान्मा इत्येके । द्रव्या० ११ अध्या० ।

मुक्तपुरीसुस्सग-मूत्रपुरीषोत्सर्ग-पुं० । मूलपुरीषत्यागे, "मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । सन्ध्यादिकर्मपूजां च, कुर्याज्जापं च मौनवत् ॥ १ ॥" घ० २ अधि० नि० ४० ।

मुक्तमल-मुक्तमल-पुं० । मलरहिते, दर्श० ४ तत्त्व ।

मुक्तरूप-मुक्तरूप-त्रि० । वैराग्यपिशुनाकारे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

मुक्तसकरा-मूत्रशर्करा-स्त्री० । पाषाणके मूत्ररोगे, नि० ४० १ उ० ।

मुक्ता-मुक्ता-स्त्री० । मुक्ताफले, आ० म० १ अ० । स्था० । रा० ।

मुक्ताकलाव-मुक्ताकलाप-न० । मौक्तिकाहारे कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मुक्ताजाल-मुक्ताजाल-न० । मुक्ताफलसमूहे, शा० १ भु० १ अ० ।

मुक्ताफलमयं वामसमूहे, रा० । मुक्ताजालानामन्तरेषु यान्युत्सृज्यमानानि लम्बमानानि हेमजालानि-सुवर्णसमूहाः । रा० । जी० ।

मुक्तादाम-मुक्तादामन्-न० । मुक्ताफलमालायाम्, रा० । औ० ।

मुक्ताफल-मुक्ताफल-न० । मौक्तिके, मुक्ताफलानि सञ्चितानि अचित्तानि वा पृथिवीकायदलान्यपूकायदलानि वेति प्रश्ने, उत्तरम्-मुक्ताफलान्यचित्तानि पृथ्वीकायरूपाणि च भवन्तीति ॥ २१५ ॥ सैन० ३ उल्ला० ।

मुक्तामणिमय-मुक्तामणिमय-त्रि० । मुक्ता-मुक्ताफलानि, मणयश्चन्द्रकान्ताद्या रत्नाविशेषाः, मुक्तारूपा वा मणयो रत्नानि मुक्तामणयस्तद्विकारो मुक्तामणिमयः । मुक्तामणिविकारे, स० ६४ सम० ।

मुक्ताऽऽलय-मुक्ताऽऽलय-पुं० । मुक्तानामाश्रयत्वादालयः मुक्तालयः । इषत् प्राग्भागायां पृथिव्याम्, ज० ३ वज्र० । स० ।

मुक्तावली-मुक्तावली-स्त्री० । मुक्ताफलमयं आभरणविशेषः, शा० १ भु० १ अ० । जी० । आखा० । ज० । मुक्ताफलशरीरे हारे, स० ७४ सम० । रा० । औ० म० । "मुक्तावली यं हारं" पा३० ना० ११५ गाथा । स्वनामख्याते द्वीपे, समुद्रे च । मुक्तावलिद्वीपे मुक्ताधालभद्र-मुक्तावलिमहाभद्रौ, मुक्तावलौ समुद्रे मुक्तावलिधर-मुक्तावलिमहाधरौ, मुक्तावलिधरे द्वीपे-मुक्तावलिधरभद्र-मुक्तावलिधरमहाभद्रौ, मुक्तावलिधरे समुद्रे-मुक्तावलिधर-मुक्तावलिमहाधरौ, मुक्तावलिधरावभासे द्वीपे-मुक्तावलिधरावभासभद्र-मुक्तावलिधरावभासमहाभद्रौ, मुक्तावलिधरावभासे समुद्रे-मुक्तावलिधरावभासधर-मुक्तावलिधरावभासमहाधरौ । जी० ३ प्रति० २ उ० । मुक्तावलिः-मौक्तिक-हारः, तत्राकारस्थापनया यत्तपस्तन्मुक्तावलीन्युच्यते । तपोभेदे, प्रब० ।

मुक्तावलीतपः प्राह-

एगो दुगाइ एकग-अंतरिआ जाव सोलस हवंति ।

पुण सोलस एगंता, एकंतरिया अभत्तद्वा ॥ १५३७ ॥

पारणयाणं सट्ठी, परिवाडी चउक्कगंमि चत्तारि ।

वरिसाणि हुंति मुक्ता-वलीतवे दिवससंखाए ॥ १५३८ ॥

मुक्तावली-मौक्तिकहारः, तत्राकारस्थापनया यत्तपः तन्मुक्तावलीन्युच्यते । तत्रादौ तावदेककः स्थाप्यते, ततो द्विकात्रिकाद्य एककान्तरिता भवन्ति । यावत्षोडश । ततः पुनः प्रत्यागत्या षोडशादय एककपर्यन्ता एककान्तरिता स्थाप्यन्ते । स्थापना चेत्यम्-

१	१	अयमर्थः-पूर्वे तावदेक उपवासः, ततो द्वौ,
२	२	ततः पुनरेकः, ततश्चतस्रः, तत एकः, ततश्च-
३	३	त्वारः, तत एकः, ततः पञ्च, तत एकः, ततः
४	४	षट्, तत एकः, ततः सप्त, तत एकः, ततो
५	५	ऽष्टौ, तत एकः, ततो नव, तत एकः, ततो
६	६	दश, तत एकः, तत एकादश, तत एकः, ततो
७	७	द्वादश, तत एकः, तत त्रयोदश, तत एकः,
८	८	ततश्चतुर्दश, तत एकः, ततः पञ्चदश, तत-
९	९	एकः, ततः षोडशापवासाः, एवमर्धमुक्ताव-
१०	१०	ल्या निष्पन्नं द्वितीयमप्यर्धमेवं द्रष्टव्यम्, कवल-
११	११	मत्र प्रतिलोमगत्या उपवासान् करोति, तद्य-
१२	१२	था-षोडशापवासान् कृत्वा एकमुपवासं करो-
१३	१३	ति । ततः पञ्चदश, तत एकमित्येवमेकोपवा-
१४	१४	सान्प्रतिमेकोत्तरहान्या तावन्नयं यावत्पर्यन्ते
१५	१५	द्वावुपवासौ कृत्वा एकमुपवासं करोति इति ।
१६	१६	एते अभक्ताः उपवासाः, सर्वांग्रण च श्रीणि
१७	१७	शतानि, तथाहि-द्वं षोडशसंकलने १४०-१४०
१८	१८	अष्टाविंशतिश्च चतुर्थीनि । तथा-षष्टिः पार-
१९	१९	णकानि, ततो जातमकं वर्षम्, एतदपि
२०	२०	तपः प्राणवच्चतसृभिः परिपाटीभिः समा-
२१	२१	प्यते, ततो भवन्ति मुक्तावलीतपसि दिव-
२२	२२	ससंख्यया चत्वारि वर्षाणीति । अन्तर्द्व्योदश-
२३	२३	सु पुनर्य एव प्रथमपङ्क्तिपर्यन्तवर्तेनः षोडश,
२४	२४	द्वितीयपङ्क्तिप्रारम्भेऽपि त एव, एक एव षोडश
२५	२५	क इति तात्पर्यम् । प्रथ० २७१ द्वार ।

पितुमेणकएहाऽवि नवरं मुक्तावलीतयोक्कम्मं उवसंपजित्ता णं विहरति । तं जहा-चउत्थं करेति, चउत्थं करित्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-छट्ठं करेति, छट्ठं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-अट्ठमं करेति, अट्ठमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-दसमं करेति, दसमं करेत्ता-सव्वकामगुणियं पारेति, सव्वकामगुणियं पारेत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता सव्वकामगुणियं पारेति,

सर्वकामगुणियं पारंत्ता दुवालमं करेति, दुवालमं करेत्ता-
सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं
करेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वका-
मगुणियं पारंत्ता-चादममं करेति, चादममं करेत्ता-सर्व-
कामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकाम-
गुणियं पारंत्ता-सालममं करेति, सालममं करेत्ता-सर्व-
कामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-अट्टारमं
करेति, अट्टारमं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वका-
मगुणियं पारंत्ता-वीसतिमं करेति, वीसतिमं करेत्ता-सर्व-
कामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं करे-
ति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगु-
णियं पारंत्ता-बावीमइमं करेति, बावीमइमं करेत्ता-सर्व-
कामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकाम-
गुणियं पारंत्ता-चोव्वीसइमं करेति, चोव्वीसइमं करेत्ता-
सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं
करेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वका-
मगुणियं पारंत्ता-छव्वीमइमं करेति, छव्वीमइमं करे-
त्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-
चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति,
सर्वकामगुणियं पारंत्ता-अट्टावीमं करेति अट्टावीमं
करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं
पारंत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वकामगुणियं
पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं
करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-
तीसइमं करेति, तीसइमं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति,
सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चउत्थं करेति चउत्थं करेत्ता-
सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-वत्ती-
सइमं, वत्तीसइमं करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, सर्वका-
मगुणियं पारंत्ता-चउत्थं करेति, चउत्थं करेत्ता-सर्वका-
मगुणियं पारंति, सर्वकामगुणियं पारंत्ता-चोर्त्तीसइमं
करेति, एवं तद्वै आमांरति ० जाव चउत्थं करेति, चउत्थं
करेत्ता-सर्वकामगुणियं पारंति, एक्काण कालो-एक्कारम
मामा पनरम य दिवमा चउत्थं तिणि वरिमा दम य
मामा ममं ० जाव भिद्धा । (सूत्र-२५) अन्त ० ८ वर्ग ६ अ ० ।

मुक्तावलीभट्ट-मुक्तावलीभट्ट-पुं० । मुक्तावलीभट्टपस्य पूर्वार्द्धा
धिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तावलीमहाभट्ट-मुक्तावलीमहाभट्ट-पुं० । मुक्तावलीभट्टप-
गर्द्धार्धप देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तावलीवर-मुक्तावलीवर-पुं० । मुक्तावलीसमुद्रस्य पूर्वार्द्धा
धिपतौ देवे, स्वनामस्थाने द्वीपभेदे च । तत्र मुक्तावलीवरभट्टमु-
क्तावलीवरमहाभट्टौ देवा । जी० १ प्रति० ।

मुक्तावलीवरभट्ट-मुक्तावलीवरभट्ट-पुं० । मुक्तावलीवरभट्टपस्य
समुद्रस्य च पूर्वार्द्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तावलीवरमहावर-मुक्तावलीवरमहावर-पुं० । मुक्तावलीवर-
भट्टपस्य समुद्रस्य च परार्द्धाधिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

मुक्तामुक्ति-मुक्ताशुक्ति-स्त्री० । मुक्ताफलयांन्याकागायां हस्त-
विन्यासमुद्रायाम्, पञ्चा० ३ विव० । प्रव० । सङ्गा० । मुक्ता
मौक्तिकानि तासां शुक्लकृत्पत्तिस्थानम् । मुक्तोत्पत्तिस्थानं,
वर्ष० १ तत्त्व ।

मुक्ताहल-मुक्ताफल-न० । फा० भ-हौ ॥ ८ । १ । ५२६ ॥ क्वचित्तु
हः । मुक्ताहलं । शुक्तिजं रत्नं, (मोती) प्रा० १ पाद ।

मुक्ति-मुक्ति-स्त्री० । मोचनं मुक्तिः । लोभपरित्यागभावनायाम्,
आव० ४ अ० । बाह्याभ्यन्तरवस्तुषु तृष्णाविच्छेदे, ध० ३
अधि० । रा० । ब्रा० । निर्लोभतायाम्, उत्त० २६ अ० ।
आव० । स्था० । लोभोदयानगोधे, आ० । ध० । पा० । पञ्चा० ।
धर्मोपकरणेऽप्यमूर्च्छायाम्, द्वा० २७ द्वा० । स्था० । प्रश्न० ।
निरन्तरं बहवो जीवा मुक्तो यान्ति परं मुक्तो संकीर्णं न जा-
यन्ते, संसारश्च रिक्तो न भवति, तस्य को दृष्टान्त इति प्रश्ने,
उत्तरम्-यथा भूमिकर्मनिका मेघजलप्रागता समुद्रमध्ये नि-
रन्तरं याति, तथापि समुद्रः पूरणो न भवति, भूमिकायां च
गती न भवति, तथा, मुक्तावत्ययमेव दृष्टान्तो ज्ञेय इति ।
॥ ४५७ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

कवलभोजित्वेऽपि कृतार्थत्वं केवलिनो व्यवस्थान्तम् । स-
र्वथा कृतार्थत्वं चास्य मुक्तौ व्यवतिष्ठते इति बहुविधप्रतिपात्त-
निर्गमनं मुक्तिरत्र व्यवस्थाप्यते ।

दुःखध्वंसः परं मुक्ति-मतिं दुःखत्वगतं च ।

आत्मकालान्यगध्वंस-प्रतियोगिन्यवृत्तिमत् ॥ १ ॥

दुःखध्वंस इति-परं दुःखध्वंसो मुक्तिः । परत्वं च समा-
नकालीनसमानाधिकरणदुःखप्रागभावासमानदशत्वं ध्वं-
सानग्रन्थे श्रूयते । तत्र च यद्यन्यसमानकालीनस्वप्नसमाना-
धिकरणदुःखप्रागभावसमानदेशमिदानीतनदुःखध्वंसाद न-
तद्देहा निवन्धः । अन्यथा-चरमदुःखध्वंससमानकालीन-
समानाधिकरणदुःखप्रागभावाप्रसङ्गः । " वस्तुतः समाना-
धिकरणदुःखप्रागभावासमानकालीनदुःखध्वंसो मुक्तिः " इ-
त्येकं लक्षणम् । अपरं च-" समानकालीनदुःखप्रागभावस-
मानाधिकरणो दुःखध्वंस " इति । लक्षणद्वये तात्पर्यम् ।
तेन नासमानदशत्वविचित्रेऽन्यतरविशेषणवैयर्थ्यम् । मान-
प्रमाणे, चात्र मुक्तौ, दुःखत्वमिति पक्षः । आत्मकालान्यग
आत्मकालान्याकारादवृत्तिर्यो ध्वंसः शब्दादेस्तत्प्रतियोगि-
नि शब्दादायवृत्तिमदवत्तमानम् । शब्दादिवृत्तित्वेनाथान्तर-
वारणार्थमेतत् पक्षविशेषणं, याथास्फुटिदशयां तस्माद्-
प्रसङ्गात्, नित्यबाधस्फोरणेनैतन्माफण्याद् । अवृत्तदुःख-
न्यामिदमुक्तावर्षादः । दुःखत्वस्य दुःखवृत्तित्वाध्वंसस्या-
द्युक्तावर्ष ध्वंसप्रतियोगिनि कालान्यवृत्तित्वाद्युक्तावर्ष का-
लान्यात्मवृत्तदुःखध्वंसप्रतियोगिनि कालान्यत्वत्यागे वा-

त्मान्यकालवृत्ति-दुःखध्वंसप्रतियोगिनि दुःखे विद्यमानत्वात् सैवेति संपूर्णम् । आत्मकालपदेन तदुपाध्यागपि प्रहाञ्च न तस्यास्तादृशस्थम् ॥ १ ॥

सत्कार्यमात्रवृत्तिन्वात्, प्रागभावाऽसुखस्य यः ।

तदनाधारगध्वंस-प्रतियोगिनि वृत्तिमत् ॥ २ ॥

सदिति—असुखस्य—दुःखस्य, यः प्रागभावस्तदनाधारो महाप्रलयस्तत्र गच्छति यो ध्वंसो दुःखी यस्तत्प्रतियोगिनि दुःखे वृत्तिमदिति साध्यम्, वृत्तिमदित्युक्तौ सिद्धसाधनं, दुःखत्वस्य दुःखे विद्यमानत्वात् । प्रतियोगिवृत्तिवोक्तावपि दुःखान्वयान्ताभावप्रतियोगिवृत्तित्वेन, तद्वन्त्याद्युक्तावपि दुःखध्वंसाङ्गीकारस्तद्वे । प्रागभावानाधारवृत्तित्वस्य ध्वंसविशेषणत्वे दृष्टान्तासिद्धिः । प्रदीपावययानां प्रदीपप्रागभावाधारत्वात्तदर्थं दुःखत्वादि । प्रदीपावययान्ते दुःखप्रागभावा (ना) धारभूता इति दृष्टान्तसंगतिः । दुःखानाधिकरणेत्यादिकरणे स्वादप्रलयेनाध्यान्तरता स्यादिति दुःखप्रागभावनिवेशः । सत्कार्यमात्रवृत्तिन्वादिति हेतुः । वृत्तिव्यवस्थामन्वे व्याभिचारिकार्यवृत्तिव्यवस्थामन्वे ध्वंसाप्रतियोगित्वरूपस्य तस्याकार्ये आत्मादौ कार्ये ध्वंसे च सत्यात् । कार्यमात्रवृत्तिव्यवस्था ध्वंसत्वे व्याभिचारवृत्तित्वे (व्याभिचारितदर्थं भाववृत्ते) सर्तीति विशेषणं दीयमानेऽपि न तद्वद्धार । प्रागभावध्वंसस्य प्रतियोगितदध्वंसस्वरूपत्वेन ध्वंसत्वस्यापि भाववृत्तिन्वात् । ततः सिद्धिर्न कार्यविशेषणम् ॥ २ ॥

दीपत्ववदिति प्राहुः—स्तार्किकास्तदसंगतम् ।

बाधाद् वृत्तिविशेषण-वन्यथार्थान्तराव्ययान् ॥ ३ ॥

दीपत्ववदिति, दृष्टान्तः, इति—तार्किकाः—नैयायिकाः । इत्थं सर्वमुक्तिमिदं चैत्रदुःखत्वादिक प्रतीकृत्य तत्तन्मुक्तिव्यवस्थानोपपत्तेः । तत्तार्किकमतमसंगतम् न्यायान्वयम् । वृत्तिविशेषस्याभावीयाविशेषणतया दुःखप्रागभावानाधारवृत्तित्वस्येष्टौ साध्यकोटिनिवेशापगमे बाधात् । दुःखध्वंसस्य दुःखसमवायिन्येव तथा वृत्तिव्यवस्थे न्ययोरपगमात् । अन्यथा सम्बन्धमात्रेण तद्विष्टौ अर्थान्तराव्ययादर्थान्तरागनुद्धारान् आकाशादावपि दुःखध्वंसस्य व्याभिचारितादिसम्बन्धेन वृत्तिव्यवस्थानुत्पत्त्याप्रकृतान्यसिद्धेः । कालिकदशैकाविशेषणान्यतरसम्बन्धेन वृत्तिव्यवस्थावपि कालोपाधिवृत्तिव्यवस्थेन तदनापायान् । कालिकेन दुःखप्रागभावानाधारत्वनिवेशे च दृष्टान्तासिद्धेः । मुख्यकालवृत्तिव्यवस्थैकालिकसम्बन्धेन तार्किकेनऽपि आत्मनस्तथात्वात् । उक्तान्यतरसम्बन्धेन तार्किकेनऽपि तथासम्बन्धगमव्याप्यप्रवर्तित भावः ॥ ३ ॥

विपक्षबाधकाभावा-दनभिप्रेतसिद्धिः ।

अन्तरितदयोग्यत्वा-च्छङ्का योगापहति चेत् ॥ ४ ॥

विपक्षति—विपक्ष—हेतुमत्त्वेऽपि साध्यासत्त्वं, बाधकस्यानुकूलतत्कस्याभावात् । तथा चानाभिप्रेतसिद्धितोऽनिष्टसिद्धिप्रसङ्गात् । कालान्यतरगमसाध्यं प्रत्यपि उक्तहेतोरप्यपयान् । एतदुक्तसाध्यमन्तरा सर्वमुक्त्यसिद्धौ अयोग्यत्वाशङ्का । य एव न कदापि मोक्षयते तद्वदहं यवि स्यां तदा मम विफलं परित्राजकत्वमित्याकाशा, योगापहता—योगप्रतिबन्धिकेत्यहं एव विपक्षबाधकमिति चेत् ॥ ४ ॥

नैवं शमादिमपत्त्या, स्वयोग्यत्वनिश्चयात् ।

न चान्योऽन्याश्रयस्तस्याः, संभवात् पूर्वमेवया ॥ ५ ॥

नैवमिति—एवं न यथोक्त विपक्षबाधकं भवता, शमादीनां शमदमभोगाभिष्वङ्गादीनां मुमुक्षुचिह्नानां संपत्त्या । स्वयोग्यत्वस्य विनिश्चयात्—तेषां तदव्याप्यत्वात् । न चान्योन्याश्रयो योगप्रवृत्तौ सत्यां शमादिसम्बन्धिततत्त्वाधिकारविनिश्चयात्सति संभावनीयम्, तस्याः—शमादिसंपत्तेः पूर्वमेवया योगप्रवृत्तेः प्रागपि, सम्भवात्—योगप्रवृत्तेर्गतशायितशमाविसम्पादकत्वेनैव फलवत्त्वात् । सामान्यतस्तु तत्र कर्मविशेषणतयापशम एव हेतुर्गति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥ ५ ॥

शमाद्युपहिता हन्ते, योग्यतैव विभिद्यते ।

तदवच्छेदकत्वेन, संकोचस्तन तस्य न ॥ ६ ॥

शमादीति—शमादीभिर्मुमुक्षुलिङ्गैरुपहिता हन्ते योग्यतैव विभिद्यते । सामान्ययोग्यतातः समुचितयोग्यतायाः प्राग्भेदसमर्थनम् । तेन कारणेन तदवच्छेदकत्वेन योग्यतावच्छेदकत्वेन तस्य शमादेः संकोचो न योग्यतावच्छेदकत्वलक्षणः, योग्यताविशेषस्यैव अतिशयितशमादौ तद्वद्धार च मोक्षहेतुत्वात् ॥ ६ ॥

ननु शमादावपि संसारित्वेनैव हेतुर्गति सर्वमुक्त्याक्षेप

इत्यत आह—

संसारित्वेन गुरुणा, शमाऽऽदौ च न हेतुता ।

भव्यत्वेनैव किं त्वेपे-न्यतदन्वयं दर्शितम् ॥ ७ ॥

संसारित्वेनिति—संसारित्वेन नित्यब्रह्मादिमाद्भूतत्वरूपेण गुरुणा न तापदार्थघटितेन शमादौ च हेतुता न तव कल्याणतुमुचितेति शेषः । किं तु—भव्यत्वेनैवैषा हेतुता, शमाद्यनुगतकार्यजनकतावच्छेदकतयाऽत्मत्वव्याप्यजार्तिविशेषस्य कल्याणतुमुचितत्वाद् । प्रवृत्त्यादावप्यनुगतकार्यस्यैव मानत्वात् । आत्मत्वेनैव शमादिहेतुत्वे विशेषसामान्यभावेनैवऽतिप्रसङ्गाभावे समर्थनार्थेऽन्यत्रापि तेन तस्य सुवचत्वाद्भव्यत्वाभव्यत्वशङ्कयैव भव्यत्वनिश्चयेन प्रवृत्त्यप्रतिबन्धादिति । एतदन्वयं न्यायालोकादौ दर्शितम् ॥ ७ ॥

परमात्मनि जीवात्म-लयः सति त्रिदण्डिनः ।

लयां लिङ्गव्ययोज्ज्वले, जीवनाशश्च नेष्यते ॥ ८ ॥

परमात्मनीति—परमात्मनि, जीवात्मलयः—सा-मुक्तिरिति, त्रिदण्डिनो वदन्ति । अत्रैतन्मते लयां लिङ्गव्यय इष्टोऽस्माकमप्यभिमतः । एकादशेन्द्रियाणि पञ्च महाभूतानि च सूक्ष्ममात्रया संभूयावस्थितानि जीवात्मनि सुखदुःखावच्छेदकानि लिङ्गशब्देनोच्यन्ते, तद्व्ययश्च परमार्थतो नामकर्मक्षय एवेति । जीवनाशस्तु नेष्यते, उपाधिशरीरनाश औपाधिक-जीवनाशस्याप्यकामस्यन्वात् ॥ ८ ॥

बौद्धास्त्वालयाविज्ञान-मन्नतिः सत्यकीर्तयन् ।

विनाऽन्वयिनमाधारं, तेषामेषा कदर्थना ॥ ९ ॥

बौद्धास्त्विति—बौद्धास्तु, आलयाविज्ञानमन्नतिः—प्रवृत्तिविज्ञानोपपन्नवर्गहता गहनजयाकारा ज्ञानक्षणपरंपरा सा-मुक्तिरित्यकीर्तयन् यथोक्तम्—

“ चित्तमेव हि संसारो, रागादिकलेशवासितम् ।

तद्वै तैर्विनिर्मुक्तं, भवान्त इति कथ्यते ॥ १ ॥ ”

न च शरीरादिनामिहाभावे तदनुपपत्तिः, पूर्वपूर्वविशिष्ट-
एक्षणानामेव तदेतत्त्वादिशेषभावनात् एव तेषां विसमा-
गपरिहृत्ये प्रवृत्तेः । तेषामन्वयिनं त्रिकालानुगतान्मलक्ष-
णमाधारं विना न्या मुक्तिः कदर्थना । मन्तानस्याधास्त-
वत्वेन बद्धमुक्त्यवस्थानुपपत्तेः । सर्वथाऽभार्याभूतस्य क्षण-
स्यास्तरसदृशक्षणजननासामर्थ्यादिति ॥ ६ ॥

विवर्त्तमानज्ञेयार्था-पेक्षायां मति चाश्रयः ।

अस्यां विजयतेऽस्माकं, पर्यायनयदेशना ॥ १० ॥

विवर्त्तमानेति-विवर्त्तमाना-प्रतिक्षणमन्याम्यपर्यायभा-
जा ये ज्ञेयार्थास्तद्वैपक्षायामाश्रये चान्वयिद्रव्यलक्षणे सति ।
अस्याम्-उक्तमुक्तौ अस्माकं पर्यायनयदेशना विजयते प्रति-
क्षिप्तद्रव्यस्य बौद्धिमिद्वान्तस्य परमार्थतः पर्यायार्थिकनया-
न्तर्पातित्वात् । तदुक्तं संमतौ (३ काण्डे)-“सुखोऽग्रगण्य-
यस्मिन् उ परिसुखो पञ्चविंशत्यो” (४८) ॥ १० ॥

स्वातन्त्र्यं मुक्तिरित्यन्ये, प्रभुता तन्मदः क्षयी ।

अथ कर्मनिवृत्तिश्चेत्, सिद्धान्तोऽस्माकमेव सः ॥ ११ ॥

स्वातन्त्र्यमिति-स्वातन्त्र्यं मुक्तिरित्यन्ये यदन्ति । तत् स्वा-
तन्त्र्यं यदि प्रभुता तदा मद्, स च क्षयी । अथ चेत् कर्मनिवृ-
त्तिस्तदाऽस्माकमेव स सिद्धान्तः ॥ ११ ॥

पुंसः स्वरूपावस्थानं, सति मांख्याः प्रचक्षते ।

तेषामेतदसाध्यत्वं, वज्रलेपोऽस्ति दूषणम् ॥ १२ ॥

पुंस इति-पुंसः पुरुषस्य स्वरूपावस्थानम्-प्रकृतितट्टिकाग्रे
पधानविलयं निम्मात्रप्रतिष्ठानं सा मुक्तिरिति सांख्याः प्रच-
क्षते । तेषामेतस्य मुक्तरसाध्यत्वं दूषणं वज्रलेपोऽस्ति एकान्त-
नित्यात्मरूपायास्तस्या नित्यन्यादुपचरितसाध्यत्वस्याप्रयो-
जकत्वात् ॥ १२ ॥

पूर्वचित्तनिवृत्तिः सा-प्रिमानुत्पादमंगता ।

इत्यन्ये श्रयन्ते तेषा-मनुत्पादो न साध्यताम् ॥ १३ ॥

पूर्वेति-अप्रिमानुत्पादमंगताऽप्रिमाचित्तानुत्पादविशिष्टा पृ-
थ्वचित्तनिवृत्तिः सा मुक्तिरित्यन्ये, तेषामनुत्पादः साध्यतां
न श्रयन्ते इति मुक्तेरपुरुषार्थत्वापत्तेरेव दोषः ॥ १३ ॥

मान्महानमिति प्राह, चार्वाकस्तनु पाप्मने ।

तस्य हातुमशक्यत्वा-तदनुदेशतस्तथा ॥ १४ ॥

सति-आत्महाने सा-मुक्तिरिति चार्वाकः प्राह । तनु वचने
श्रयमाणमपि पाप्मने भवति । तस्यात्मनो हातुमशक्य-
त्वादसतो नित्यनिवृत्तत्वात्, सतश्च धीतरागजन्मादर्शन-
न्यायेन नित्यत्वात्, सर्वथा हानार्हिमदः । तथा-पर्यायार्थ-
तया तज्ज्ञानार्थापि तदनुदेशेन आत्महानानभिधानात् । मुक्ति-
पदार्थस्य च निरुपधीच्छाविषयत्वात् ॥ १४ ॥

नित्योत्कृष्टसुखव्यक्ति-रिति तौतातिता जगुः ।

नित्यत्वं चदनन्तत्वं-मत्र तन्ममत्वं हि नः ॥ १५ ॥

नित्येति-नित्यम्, उक्तं च-निरतिशयं, यन्मुखं तद्व्यक्तिमु-
क्तिरिति तौतातिता जगुः । अत्र मते नित्यत्वमनन्तत्वं चेत्त-
त्तदा, नः-अस्माकं, हि-निश्चितं, संमतम् । सिद्धसुखस्य साद्य
पर्यवसितत्वाभिधानात् । तस्य च मुक्तायाभिव्यक्तिः ॥ १५ ॥

अधानादित्वमंतश्चे नथाप्यप नयोऽस्तु नः ।

सर्वथोपगमे च स्या-त्सर्वदा तदुपस्थितिः ॥ १६ ॥

अर्थात्-अर्थात्तन्मुक्तिसुखे, नित्यत्वमनादित्वं चेन्नथापि न
एव नयोऽस्तु संसारदशायां कर्मोच्छ्रयस्यापि सुखस्य द्र-
व्यार्थतया शाश्वतात्मस्वभावत्वात् । सर्वथोपगमे च-एकान्त-
तोऽनादिवाध्यत्वे च, सर्वदा-संसारवशाद्यामपि, तदुपस्थि-
तिर्मुक्तिसुखाभिव्यक्तिः, स्यात् । अभिव्यञ्जकाभावेन तदा
तदाभिव्यक्त्यभावसमर्थने च घटादेर्गपि दण्डाद्यभिव्यक्त्यत्व-
स्य सुवचत्वे साहचर्यमतप्रवेशापात्तात् ॥ १६ ॥

वेदान्तिनस्त्वविद्यायां, निवृत्तायां विविक्ता ।

सत्याह साऽपि नो तेषा-मसाध्यत्वादवस्थितेः ॥ १७ ॥

वेदान्तिनस्त्विति-वेदान्तिनस्तु, अविद्यायां निवृत्तायां, वि-
विक्ता-केवलात्मावस्थानं, सा-मुक्तिरित्याहुः । साऽपि नो
तेषां युक्तेति शेषः । अवस्थितेर्विज्ञानसुखात्मकस्य ब्रह्मणः
प्रागप्यवस्थानादसाध्यत्वात्, कण्ठगतचामीकन्यायेन भ्र-
मादेव नात्र प्रवृत्तिरिति तु भ्रान्तपर्यदि वक्तुं शोभत इति
भावः ॥ १७ ॥

कृत्स्नकमेक्षयां मुक्ति-रित्येष तु विपश्चिताम् ।

स्याद्वादामृतपानस्यो-द्धारः स्फारनयाश्रयः ॥ १८ ॥

कृत्स्नेति-कृत्स्नानां कर्मणां ज्ञानावरणादीनां क्षयो मुक्तिः,
एव तु विपश्चिताम्-एकान्तपरिणितानां स्याद्वादामृतपानस्यो-
द्धारः स्फारा ये नयास्तत्तत्तन्त्रप्रसिद्धार्थास्तदाश्रयः पददर्श-
नसमूहमयत्वस्य जैनदर्शने संमतत्वात् ॥ १८ ॥

नयानेवात्राभिव्यर्त्तक-

श्रुजुसूत्रादिभिर्ज्ञानं सुखादिकपरम्परा ।

न्यङ्ग्यमावरणोच्छ्रित्या, संग्रहेणप्यते सुखम् ॥ १९ ॥

श्रुजुसूत्रादिभिर्ज्ञानं-श्रुजुसूत्रादिभिर्नयैर्ज्ञानसुखादिकपर-
म्परा मुक्तिरित्यनेन शुद्धनयैस्तैरुक्तगोचरविशुद्धपर्यायमात्रा-
भ्युपगमात् ज्ञानादीनां क्षणरूपतायाः क्षणमत्तयाऽपि सिद्धेः,
तस्याः क्षणतादात्म्यनियतत्वात्, क्षणस्वरूपं तथादर्शनात्
संग्रहेण संग्रहनयेनावरणोच्छ्रित्या व्यङ्ग्यं सुखं मुक्तिरित्य-
ने । तद्वि जीवस्य स्वभावाः सान्द्रयद्वहाद्यपेक्षाकारणस्वरूपा-
वरणनाच्छाद्यते, प्रदीपस्यापधारकावस्थितपदार्थप्रकाशकत्व
स्वभावाच्च तत्राकारकशरावादिना तदपगमे तु प्रदीपस्यैव
जीवस्यापि विशिष्टप्रकाशस्वभावाऽयत्नसिद्धिर्प्राप्तिः । शरीरा-
भावे ज्ञानसुखाद्यभावोऽप्येव । अन्यथा शरावाद्यभावे प्रदी-
पावरभावप्रसङ्गान् । शरावाद, प्रदीपाद्यजनकत्वाभावेन प्रसङ्ग
इति चेन्न, तथाभूतप्रदीपर्यागलस्य जनकत्वे शरावादस्तदना-
वारकत्वप्रसङ्गादिति ॥ १९ ॥

क्षयः प्रयत्नमाध्यस्तु, व्यवहारेण कर्मणाम् ।

न चैवमपुमर्थत्वं, द्वेषयानिप्रवृत्तितः ॥ २० ॥

क्षय इति-व्यवहारेण तु प्रयत्नमाध्यः कर्मणां क्षयो
मुक्तिरित्यनेन, अन्ययत्यतिरेकानुविधानेन तत्प्रवृत्तेः
ज्ञानादीनां कर्मक्षये तदनुविधानात् । न चैव कर्मक्षयस्य मु-
क्तिरित्याभ्युपगमेऽपुमर्थत्वं, मुक्तेर्द्वेषयानिप्रवृत्तितः साक्षाद्
दुःखहेतुनाशापायच्छाविषयत्वेन परमपुरुषार्थत्वाविरोधा-
त् ॥ २० ॥

दुःखद्वेषे हि तद्वेतून, द्वेष्टि प्राणी नियोगतः ।
जायतेऽस्य प्रवृत्तिश्च, ततस्तन्नाशहेतुषु ॥ २१ ॥

दुःखद्वेषे हीति—दुःखद्वेषे हि सति प्राणी तद्वेतून दुःखहेतून्, नियोगतो—निश्चयतो, द्वेष्टि अस्य दुःखहेतुद्विषश्च ततस्तन्नाशहेतुषु—दुःखोपायनाशहेतुषु ज्ञानादिषु प्रवृत्तिर्जायते, दुःखद्वेषस्य दुःखहेतुनाशोपायेच्छा दुःखहेतुद्वेषयोस्तयोश्च दुःखहेतुनाशहेतुप्रवृत्तौ स्वभावतो हेतुत्वात् । अनुस्यूतैकोपयोगरूपत्वेऽपि क्रमानुवर्धेन हेतुहेतुमद्भावाधिरोधान् । कामिकार्काम् । कोभयस्वभावोपयोगस्य तत्र तत्र व्ययस्थापितत्वात् ॥ २१ ॥

इत्थं चात्र दुःखं मा भूदित्युद्देशे दुःखहेतुनाशविषयकत्वं
फलितमित्येतद्व्यवस्थितिर्विशिष्टाह—

अन्यत्राप्यसुखं मा भू—न्माहोऽर्थेऽत्रान्वयः स्थितः ।
दुःखस्यैवं समाश्रित्य, स्वहेतुप्रतियोगिताम् ॥ २२ ॥

अन्यत्रापीति—अन्यत्रापि प्रायश्चित्तादिस्थलेऽपि, असुखं मा भूत्, अत्र माहोऽर्थे ध्वंसे पक्षम्—उक्तरीत्या दुःखस्य स्वहेतुप्रति योगितामिश्रितान्वयः स्थितः । तत्पापजन्यदुःखाप्रसिद्ध्या तद्व्यवस्थयासाध्यत्वात् । अस्तु वा दुःखद्वेषस्यैवायमुल्लेखः मुख्यप्रयोजनाविषयकच्छाविषयत्वेन च मुख्यप्रयोजनत्वमविरुद्धमिति भावः ॥ २२ ॥

स्वतोऽपुमर्थताऽप्येव—मिति चेत् कर्मणामपि ।
शक्त्या चेन्मुख्यदुःखत्वं, स्याद्वादे किं नु बाध्यताम् ॥ २३ ॥

स्वत इति—एवमपि, स्वतोऽपुमर्थता निरुपाधिकच्छाविषयत्वेन सुखदुःखहान्यन्यतरस्यैव स्वतः पुमर्थत्वादिति चेत् कर्मणामपि शक्त्या चेन्मुख्यदुःखत्वं तदा स्याद्वादे किं नु बाध्यताम् ? दुःखहेतोरपि कथांचिद् दुःखत्वात्, दुःखक्षयत्वेन रूपेण कर्मक्षयस्य त्वत्तीत्याऽपि मुख्यप्रयोजनत्वानुपायाद् रूपान्तरात् तत्त्वस्य चाप्रयोजकत्वात् ॥ २३ ॥

स्वतः प्रवृत्तिसाम्राज्यं, किं चाखण्डसुखेच्छया ।
निराबाधं च वैराग्य—ममङ्गे तदुपक्षयात् ॥ २४ ॥

स्वत इति—किं च स्वतो निरुपाधिकतया प्रवृत्तिसाम्राज्यप्रखण्डसुखेच्छयाऽखण्डसुखसंवलितत्वात् कर्मक्षयस्य, नन्वेवं सुखेच्छया वैराग्यव्याहतिरित्यत आह—असङ्गेऽसङ्गानुष्ठाने तदुपक्षयात् सुखेच्छया अपि विरमान्निराबाधं च वैराग्यम्, “मोक्षं भवं च सर्वत्र निस्पृहो मुनिसत्तमः” इति वचनात् । न चेदेवं सुखेच्छया वैराग्यस्यैव दुःखद्वेषात् प्रशान्तत्वस्यापि व्याहतिरिति भावः ॥ २४ ॥

समानायव्ययत्वे च, वृथा मुक्तौ परिश्रमः ।
गुणहानेरनिष्टत्वा—ततः सुप्तूच्यते ह्यदः ॥ २५ ॥

समानेति—समानाऽऽव्ययत्वे च सुखदुःखाभावाभ्यामभ्युपगम्यमानं मुक्तौ वृथा परिश्रमः । गुणहानेरनिष्टत्वात्तदनुविष्टदुःखनाशोपायेऽनिष्टानुबन्धित्वज्ञानेन प्रेक्षावत्प्रवृत्तेरयोगात् ततो ह्यदः सुप्तूच्यते ॥ २५ ॥

दुःखाभावोऽपि नावेधः, पुरुषार्थतयेष्यते ।
न हि मूर्खार्थवरथार्थं, प्रवृत्तौ दृश्यते सुधीः ॥ २६ ॥

दुःखाभावोऽपीति—दुःखाभावोऽपि, न अवेधः—स्वसमानाधिकरणसमानकालीनसाक्षात्काराविषयः, पुरुषार्थतयेष्यते न हि मूर्खार्थवरथार्थं सुधीः प्रवृत्तौ दृश्यते । अन्यथा तदर्थमपि प्रवृत्तिः स्यात् । अतो गुणहानेरनिष्टत्वेन दुःखाभावरूपायां मुक्तौ तदर्थप्रवृत्तिव्याघात एव दृष्टमिति भावः ॥ २६ ॥

एतेनैतदपास्तं हि, पुमर्थत्वेऽप्रयोजकम् ।
तज्ज्ञानं दुःखनाशश्च, वर्तमानोऽनुभूयते ॥ २७ ॥

एतेनैति—एतेन, गुणहानेरनिष्टत्वेन, हि—निश्चितम्, एतदपास्तम् । यदुक्तं महानैयायिकेन पुमर्थत्वे तज्ज्ञानं पुमर्थज्ञानमप्रयोजकं, दुःखनाशश्च वर्तमानोऽनुभूयते, धिनश्यदवस्थेन योगिसाक्षात्कारेणेति ॥ २७ ॥

गुणहानेरष्टित्वं, वैराग्याभ्यां वेद्यते ।
इच्छाद्वेषौ विना नैवं, प्रवृत्तिः सुखदुःखयोः ॥ २८ ॥

गुणहानेरिति—अथ गुणहानेरनिष्टत्वं वैराग्याभ्यां वेद्यते कामान्धत्वादिव पागदार्थे बलवद्दुःखानुबन्धित्वं, ततः प्रवृत्त्यव्याघात इति भावः । एव सति इच्छाद्वेषौ विना सुखदुःखयोः प्राप्यनाशयोगिति शेषः । प्रवृत्तिर्न स्यात् । परवैराग्ये प्रवृत्तिकरणयोस्तयोर्निवृत्तेरपरवैराग्यं च गुणधत्तुष्यस्यैवाभावाद् गुणहानेरनिष्टत्वाप्रतिमन्धानानुपपत्तेर्गुणहानेरनिष्टत्वं प्रतिसिद्धिं प्राकृतनप्रवृत्त्यनुपपत्तौ तन्मस्कारतोऽप्यसङ्गप्रवृत्तद्वैचल्यमिति न किञ्चिदन्त ॥ २८ ॥

ननु श्रुतिबाधाश्च मुक्तौ सुखसिद्धिरित्यत आह—

अशरीरं वा वसन्त—मित्यादिश्रुतितः पुनः ।
सिद्धो हन्युभयाभावो, नैकमत्तां यतः स्मृतम् ॥ २९ ॥
अशरीरमिति—अशरीरं वा वसन्तमित्यादिश्रुतितः “अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशत” इति श्रुतः, पुनरुभयाभावः—सुखदुःखाभयाभावः सिद्धः एकसत्तां सुखसत्तां न हन्ति । एकवत्यपि द्वित्वावच्छिन्नाभावप्रत्ययात् । अस्तु वा तत्राप्रियपदसन्निधानात् प्रियपदस्य वैषयिकसुखपरत्वमवेत्यपि द्रष्टव्यम् । यतः स्मृतम् ॥ २९ ॥

सुखमान्यन्तिकं यत्र, बुद्धिप्राप्तमतीन्द्रियम् ।
तं वै मोक्षं विजानीयाद्, दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ ३० ॥

सुखमिति—स्पष्टः ॥ ३० ॥
उपचाराऽत्र नाबाधात्, साक्षिणी चात्र दृश्यते ।
नित्यं विज्ञानमानन्दं, ब्रह्मेत्यप्यपरा श्रुतिः ॥ ३१ ॥
उपचार इति—अत्र मुक्तिसुखप्रतिपादिकायाम्—उक्तस्मृतौ, उपचारे न दुःखाभावो सुखपदस्य लाक्षणिकत्वम् । अवाधाद्—बाधाभावात्, अन्यस्याप्यभावस्यैव भावस्यापि कस्याचिदनन्तत्वसंभवात् । अत्र मुक्तिसुखं—नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्म इति अपराऽपि श्रुतिः साक्षिणी वर्त्तते, तथा नित्यज्ञानानन्दब्रह्माभेदबोधनादिति ॥ ३१ ॥

परमानं दलयतां, परमानं दयावताम् ।
परमानन्दपीनाः स्मः, परमानन्दचर्चया ॥ ३२ ॥
परमानामिति—परमांसकान्ताभिनिविष्टानां मानं कुहेतुं

प्रलयतां स्याद्वादमुद्देशेन, किं भूतं ? परं प्रकृष्टो मानो त्रयो यस्मात्तत्तथा । दयावतामनेकान्तप्रणयितया जगदुद्दिष्टीपा-
वतां सिताम्बरमाधनां परमानन्दचर्चया-महोदयमीमांसया
धये परमणोऽकृष्टनानन्देन, पीनाः-पुष्टाः स्मः ॥ ३२ ॥ द्वा०
३१ द्वा० ।

मुक्तिफलम्—

मुक्तीए गं भेत ! जीवे किं जणयइ ?, मुक्तीए गं अकिं-
चणत्तं जणयइ, अकिंचणे य जीवे अन्थलोभाणं पुरिसा-
णं अपन्थणिजे भवइ ॥ ४७ ॥

हे भगवन् ! मुक्त्या—निर्लोभत्वेन, जीवः किं जनयति ? ,
गुरुराह—होशय्य ! मुक्त्या अकिञ्चनत्वम्—निष्परिग्रह-
त्वम्, उत्पादयति । अकिञ्चनत्वेन जीवः अर्थलोभानाम् अ-
प्रार्थनीया भवति, कोऽर्थः—योऽकिञ्चनो—निष्परिग्रहो भवति
स पुरुषोऽर्थे लोभो येषां तेऽर्थलोभाः द्रव्यार्थिनश्चोदयः
पुरुषास्तेषाम् अप्रार्थनीयः—तैस्त्वञ्जनीयः, चोदयो हि नि-
ष्परिग्रहं किं कुर्वन्ति, परिग्रहवतां चोदयो भीतिः स्यात् ।
उक्त० २६ अ० । अशेषकर्मप्रच्युतौ, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
भवोपग्राहकमर्थ्य, प्रच्युतौ, प० सं० २ द्वार । कर्म० । ध० ।
मोक्षगतां, आनु० । नि सङ्गतायाम्, आ० च० ४ अ० । मु-
च्यन्ते सकलकर्माभ्यर्थ्यामिति मुक्तिः । ईश्वरभारायां पृ-
थिव्याम्, स्या० = डा० ३ उ० । परमपदं, “ लोभग्र परम-
पयं मुक्ती सिद्धी सिद्धे च निव्वरणं ” पा१० ना० २० गाथा ।

मुक्ति—स्त्री० । शरीरं, विशेष० । “ मुक्ती गते बुद्धी सं-
घयणे निगमो तगु काओ ” पा१० ना० ४६ गाथा ।
आ० म० । स्या० । वर्णादिमत्त्वे, यद्योगान्मूर्त्ति भवति ।
स्या० ४ डा० १ उ० । गुणविशेषाश्रये, सम्म० ।
“ व्यक्तिगुणविशेषाश्रयो मूर्त्तिः ” [न्यायद० अ० २ आ०
२ सू० ६६] इति । अस्यार्थो वार्तिककारमतेन—“ वि-
शिष्यत इति विशेषः गुणेश्च विशेषो गुणविशेषः कर्मा-
भिधायिते, द्वितीयश्चात्र गुणविशेषशब्द एकशेषं कृत्वा निर्दिष्टः
तेन गुणपदार्थो गृह्यते—गुणाश्च ते विशेषाश्च गुणविशेषाः—
विशेषग्रहणमाकृतिनिर्गमार्थम् । तथाहि—आकृतिः संयोग-
विशेषस्वभावा, संयोगश्च गुणपदार्थान्तर्गतः ततश्चास्ति
विशेषग्रहणे आकृतेरपि ग्रहणे स्यात्, न च तस्या व्यक्ता-
वन्तभाव इत्यने पृथक् स्वशब्देन तस्या उपादानात् । आश्र-
यशब्देन द्रव्यमाभिधीयते—तेषां गुणविशेषाणामाश्रयस्तदा-
श्रयो द्रव्यमित्यर्थः सूत्रे ‘तत्’ शब्दलोपे कृत्वा निर्देशः कृतः
एवं च विग्रहः कर्तव्यः—गुणविशेषाश्च गुणविशेषाश्चेति
गुणविशेषा, तदाश्रयेति गुणविशेषाश्रयः, समाहारद्वन्द्व-
श्चायम् “ लोकाश्रयत्वात् लिङ्गस्य ” [अ० २ पा० २ सू० २६
महाभाष्ये पृ० ४७१ पं० =] इति नपुंसकलिङ्गाऽनिर्देशः ।
तेनायमर्थो भवति—योऽर्थे गुणविशेषाश्रयः सा व्यक्तिश्चोच्यते
मूर्त्तिश्चेति । तत्र यदा द्रव्यं मूर्त्तिशब्दस्तदाऽधिकरणमा-
धनो द्रष्टव्यः मूर्त्तन्त्यस्मिन्नवयवा इति मूर्त्तिः, यदा तु रूपा-
दिषु तदा कर्तृमाधनः—मूर्त्तान्तं द्रव्यं समवयवतीति रूपा-
दयो मूर्त्तिः । व्यक्तिशब्दस्तु द्रव्ये कर्ममाधनः रूपादिषु क-
रणमाधनः ” [अ० २ आ० २ सू० ६० व्याख्यानं पृ० ३३२

पं० ३-२४] भाष्यकारमतेन च यथाश्रुति सूत्रार्थः—गुणवि-
शेषाणामाश्रयो द्रव्यमेव व्यक्तिमूर्त्तिश्चेति तस्यैष्टम् । यथो-
क्तम्—“ गुणविशेषाणां रूप-रस-गन्ध-स्पर्शानाम् गुरुत्व-द्रव-
त्व-घनत्व-संस्काराणाम् अव्यापिनश्च परिमाणविशेषस्या-
श्रयो यथासम्भवं तद् द्रव्यं मूर्त्तिः (मूर्त्तिः) मूर्त्तिरूपावय-
वत्वात् ” [न्यायद० वान्स्या० भा० पृ० २२४] इति । सम्म०
१ काण्ड १ गाथा ।

मुक्तिशब्दिन्-मुक्त्यर्थिन्-पुं० । मुक्तेः परमपदस्यार्थी अभिला-
षी । कैवल्यसुखार्थिन्, ध० ३ अधि० ।

मुक्तिशब्दोऽयं मुक्त्यद्वेष-पुं० । मनाश्चमुक्त्यनुगते, द्वा० ।

उक्तं पुं० पूर्वसेवाभेदेषु मुक्त्यद्वेषे प्राधान्येन परस्कुर्वन्नाह—

उक्तभेदेषु योगीन्द्रैर्-मुक्त्यद्वेषः प्रशस्यते ।

मुक्त्युपायेषु नो चेष्टा, मलनार्थेव यत्ततः ॥ १ ॥

(उक्तभेदेष्विति) मलनार्थेव—विनाशार्थमितिमेव . तद्वि-
भवापायोऽकटच्छ्रया स्यात् । सा च न मुक्त्यद्वेष इति मुक्त्यु-
पायमलनाभावप्रयोजकोऽयम् ।

विपाक्षतृप्तिमदृशं, तद्यतो व्रतदुर्ग्रहः ।

उक्तः शास्त्रेषु शस्त्राग्नि-व्यालदुर्ग्रहमग्निभः ॥ २ ॥

(विपक्षेति) तन्मुक्त्युपायमलनं विपाक्षतृप्तिमदृशम् आ-
पाततः सुखामाप्तेरनुत्वेऽपि बहुतरदुःखानुबन्धत्वात् ।
यद्-यस्माद् व्रतानां दुर्ग्रहोऽस्यगङ्गाकारः उक्तः । शास्त्रेषु
योगस्वरूपनिरूपकग्रन्थेषु, शस्त्राग्निरव्यालानां यो दुर्ग्रहो-दु-
र्गहान्त्व, तेन सन्निभः-सदृशः, असुन्दरपरिणामत्वात् ॥२॥
द्वा० १३ द्वा० ।

संमोहादननुष्ठानं, सदनुष्ठानगगतः ।

तद्वेतुरमृतं तु स्या-च्छ्रद्धया जैनवर्मनः ॥ १३ ॥

(संमोहादिति) संमोहात् संनिपातोपहतस्यैव सर्वतोऽ-
नध्यवसायादननुष्ठानमुच्यते, अनुष्ठानमेव न भवतीति कृ-
त्वा । सदनुष्ठानगगतस्तान्त्विकदेवपञ्चाद्याचारभाष्यबहुमाना-
दिधार्मिककालभाषिदेवपञ्चाद्यनुष्ठानं तद्वेतुरमुच्यते । म-
क्त्यद्वेषेण मनासु मुक्त्यनुगतेण वा शुभभावेनलेशसंगमा-
दस्य सदनुष्ठानहेतुत्वात्, जैनवर्मनो—जिनोदितमार्गस्य,
श्रद्धया-इदमेव तत्त्वमित्यध्यवसायलक्षणया त्वनुष्ठानममृतं
स्याद्, अमरणहेतुत्वात् । तदुक्तम्—“ जिनोदितमिति त्वच्छ्र-
भावस्मागमद्, पुनः । संवर्गगममत्यन्त—ममृतं मुनिपुङ्गवाः !
॥ १ ॥ ” ॥ १३ ॥ द्वा० १३ द्वा० ।

मुक्तिगिलयः मुक्तिनिलयः पुं० । शत्रुत्रये, ती० १ कल्प ।

मुक्तिस्थि मुक्तिस्त्री-स्त्री० । मुक्तिरूपयोरिति, “ मुञ्चाग्रहमिमं
मान—मोक्षपापु न मे मनः । मुक्तिस्त्रीसङ्गमोत्कण्ठ—मकु-
गदमवतिष्ठति ॥ १ ॥ ” कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

मुक्तिधारापुटग मुक्तिधारापुटक—न० । मुक्तिरसम्पुटं, प्रश्न० ५
संव० द्वार ।

मुक्तिपह मुक्तिपथः पुं० । मोक्षमार्गं, ‘ज्ञानदर्शनचार्ित्रासि स-
म्यगर्थज्ञाननिर्वाहनाणि मोक्षमार्गा’ इति । न० ।

मुक्तिमग्ग-मुक्तिमार्ग-पुं० । मुक्तिर्निष्परिग्रहत्वम्-अलोभनेत्यर्थः सैव निर्वृत्तिपुरस्य मार्ग इव मार्गः । वृ० ६३० । मुक्तिरहितार्थ-कर्मप्रच्युतिस्तस्या मार्गो मुक्तिमार्गः । ध० ३ अधि० । मुक्तर-शेषकर्मप्रच्युतिलक्षणायाः मार्गः । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रा-न्मको यस्मिन्स्तन्मुक्तिमार्गम् । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । ज्ञानलक्षण-चारित्र्यात्मके, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० । ज्ञानदर्शनचारि-त्रात्मके, दश० ६ अ० । अहितविच्युतरूपाय, भ० ६ श० ३३ उ० । सकलधर्मविशेषादती, प्राप्तनिर्लोभताके च । श्री० ।

मुक्तिसुह-मुक्तिसुख-न० । मोक्षसुखे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । तथा-“ तणमंथारनिसण्णो वि, मुणिवणे भट्ठगगमय-मोले । जं पावइ मुक्तिसुहं, कत्तो नं चक्खटी वि ॥१॥ ” सूत्र० २ ध्रु० ४ अ० । आचा० । सिद्धिसुखे, मुक्तिः सर्वसुखानां सं-सारिकाणां मध्ये साद्यपर्यवसितत्वादुत्तमम् । संथा० ।

मुक्तुं-मुक्त्वा-अव्य० । छेदयित्वेत्यर्थे, व्य० ८ उ० । परित्य-ज्येत्यर्थे, ग० २ अधि० ।

मुक्तेली-मुक्तेली-स्त्री० । अधः उपरि च सङ्कीर्णायां मध्ये न्वीषडिशालायां कौष्ठिकायाम्, जं० ३ वत्त० । अनु० ।

मुदागर-मुदाकर-पुं० । हर्षजनकं, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

मुदितादिगुण-मुदितादिगुण-पुं० । सद्देशसमुत्पन्ने मूर्द्धाभि-षिक्तादिगुणवति राजानि, “ मुदितादिगुणो राया, ” मुदिता-दिगुणः-सद्देशजादिगुणः, आदिशब्दान्मूर्द्धाभिषिक्तादिग्रहः । पञ्चा० १७ विव० ।

मुदप्पाया-मुद्राप्राया-स्त्री० । मुद्राकल्पायाम्, पञ्चा० ४ विव० ।

मुदय-मुद्रक-पुं० । प्राहमेदं, प्रज्ञा० १ पद ।

मुदा-मुद्रा-स्त्री० । अङ्गुल्याभगणायशेषे, अनु० । शैल्याम्, द्र-व्या० ७ अध्या० । प्रव० । हस्ताङ्गुलिचिह्नान्नाशेषे, योगमु-द्राजिनमुद्रामुद्राशुक्रमुद्रात्मकं सूत्रपाठसमकर्मभावितया मू-लमुद्रात्रयम् । सहघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । दर्श । प्रति० ।

मुदापुरुस-मुद्रापुरुष-पुं० । मुद्रापदविभूषिते राजपुरुषे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

मुदिया-मुद्रिता-स्त्री० । मृत्तिकादिमुद्रायुक्ते, वृ० २ उ० । ज्ञा० । लाञ्छितं, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । वृ० । भ० ।

मुद्रिका-स्त्री० । हस्ताङ्गुलिसम्यन्धिनि आभरणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । तं० । कल्प० । औ० ।

मृद्रीका-स्त्री० । द्राक्षायाम्, नं० । वृ० । ध० । ग० । प० व० । प्रज्ञा० । आचा० । स्था० । जी० ।

मुदियापिगलंगुलि-मुद्रिकापिङ्गलाङ्गुलि-त्रि० । मुद्रिकाभिः पिङ्गलाः पीतवर्णा अङ्गुलया यस्य । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मुदियामहुर-मृद्रीकामधुर-न० । मृद्रीका द्राक्षा तद्वत्सैव वा मधुरम् । द्राक्षामिष्टं, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

मुदियासार-मृद्रीकासार-पुं० । मृद्रीका द्राक्षा तत्सारनिष्प-न्नसर्वावशेषो मृद्रीकासारः । आसवभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रज्ञा० ।

मुद्दी-देशी-सुम्भने, दे० ना० ६ वर्गे १३३ गाथा ।

मुद्ध-मुग्ध-पुं० । क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-४ क-४-पामूर्ध्वं लुक् ॥८॥ । २। ७॥ इति गलुक् । प्रा० । अव्युत्पन्नमतौ, जी० १ प्रति० । पञ्चा० ।

मूर्धन-पुं० । ललाटे, प्रव० २ द्वार । शिगसि, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

मुद्धजणहिय-मुग्धजनहृदय-न० । मुग्धः स्वल्पप्रतियौ जनो लोकस्तस्य हृदये मानसम् । अल्पज्ञाभिप्राये, जी० १ प्रति० ।

मुद्धमइ-मुग्धमति-पुं० । अव्युत्पन्नमतौ, मूढमतौ, या० ६ वि-व० । स्था० ।

मुद्धय-मूर्द्धज-पुं० । केशे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रति० । प्रश्न० ।

मुद्धल-मूर्द्धल-न० । मस्तकपीडायाम्, विपा० १ ध्रु० १ अ० । ज्ञा० ।

मुद्धाभिसिन्न मूर्द्धाभिषिक्त-पुं० । सर्वैरपि प्रत्यन्तगजैः प्रता-पमग्नहमानैर्नान्यथास्माकं गतिरिति परिभाष्य मूर्द्धाभिर्मस्त-धैर्गभिषिक्तः पूजितो मूर्द्धाभिषिक्तः । रा० । नि० चू० । सूत्र० । राजानि, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । अष्टमादिवसतिथौ, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

मुग्ग-देशी-गृहान्तस्तिर्यग्दालि, दे० ना० ६ वर्गे १४३ गाथा ।

मुमुकवु मुमुक्षु-पुं० । संसाराद्विग्रमनसि, संसारोद्विग्रम-ना मुमुक्षुः संयमतपसी पीडाकरत्वेन न वेत्ति । आचा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० । मोक्षपुर्गन्तरि, विशे० । आ० म० ।

मुम्भय-मूकमूक-पुं० । प्राकृतशैल्या छान्दमन्वाच्च तथा रूपम्, मूकावपि मूकं, गद्गदभाषिन्वेनाव्यक्तभाषिणः, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

मुम्भुर मुम्भुर-पुं० । अङ्गारे, पि० । कुम्भुकाग्नौ, भस्ममिश्रि-ताग्निकणे, जी० १ प्रति० । भ० । स्था० । उत्त० । सूत्र० । प्रविरलाग्निकणानुविद्धे भस्मनि, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । करीषऽग्नौ, पि० । करीष-करीषाग्न्याः, दे० ना० ६ वर्गे १४७ गाथा ।

मुम्भुही-मुद्गुम्भुही-स्त्री० । मोचनं मुक् जरासक्तसीसमाश्वा-न्तर्गिरगृहस्य जीवस्य मुचं प्रति मुखम्-आभिमुख्यं यस्यां सा मुद्गुम्भुहीति । वर्षशतायुषो नवम्यां दशायाम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । तं० ।

नवमी मुम्भुहीनाम, जं नरो दसमम्मिओ ।

जराघरे विणम्मंते, जीवो वमइऽकामओ ॥ ६ ॥

नवमी मुम्भुही नाम वर्त्तते, यां मुम्भुही दशां नर आश्रितो जराघर-शरीरं, विनश्यति सति जीवोऽकामको विषयादि-वाञ्छारहितो वसति । तं० । दश० ।

मुय-भृत्-त्रि० । विनष्टे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

मुय

मुद-स्त्री० । मोननं मुद । हर्षे, सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

मुयंग-मृदङ्ग-पुं० । मर्दलं, सू० प्र० १८ पादु० । लघुमर्दले, जं० ३ वक्त० । रा० । विपा० ।

मुयंगपुष्कर-मृदङ्गपुष्कर-न० । मृदङ्गो लोकप्रतीतो मर्दल-
स्तस्य पुष्करं मृदङ्गपुष्कम् । मर्दलस्य चर्मपुटके, रा० ।
जं० । जी० ।मुयंग-मुदग्र-पुं० । जीवे विभक्तज्ञाने, बाह्याभ्यन्तरपुद्गलर-
चित्तशरीरे जीव इत्यवष्टम्भवद्, भवनपस्यादिदेवानां बाह्या-
भ्यन्तरपुद्गलपर्यदानतो वैक्यकरणदर्शनादिति । स्था० ७ डा० ।मुयश्च मृतार्च-मुदर्च-पुं० । मृतेन स्नानविलेपनसंस्काराभा-
वादर्चा-तनुः । शरीरं, यस्य स मृतार्चः । यद्वा-मोचनं मुद त-
द्भूता शोभना अर्चा-पञ्चादिका लक्ष्या, यस्य स भवति मु-
दर्चः । प्रशस्तदर्शनेत्ये, सूत्र० १ भु० १३ अ० । अकथायिणि,
आत्मा० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।

मुया-मुत्-स्त्री० । प्रीतौ, द्वा० १८ द्वा० ।

मुर-स्फुट-धा० । हास्येन स्फोटं, हासेन स्फुटेमुरः ॥ ८ । ४ ।
११४ ॥ हास्येन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो भवति ।
मुर । हासेन स्फुटति । प्रा० ४ पाद ।

मुरई-देशी-असत्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुरंडी-मुरण्डी-स्त्री० । मुरण्डदेशोद्भवायाम्, रा० । सूत्र० ।

मुरय-मुरज-पुं० । महाप्रमाणे मर्दले, रा० । जं० । गलघण्ट-
कायाम्, आ० । जी० । आ० म० । कल्प० । ज्ञा० । महामर्दले,
म० ६ श० ३३ उ० । आ० । मानविशेषे, ज्ञा० १ भु० ७ अ० ।
वाद्यभेदे, " मुरंगो मुरजो " पाद० ना० २६६ गाथा ।

मुररि-मुररि-पुं० । आभरणविशेषे, आ० । म० ।

मुरिअ-देशी-श्रुटितं, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुरियवंस-मौर्यवंश पुं० । चन्द्रगुप्तवंशे, नि० चू० १६ उ० ।

मुरुंड-मुरुण्ड-पुं० । अनार्यदेशभेदे, सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।
प्रच० । प्रज्ञा० । नि० चू० । प्रश्न० । स्वनामख्याते पाटलिपुत्र-
नगरराजे, स्वनामख्याते प्रतिष्ठानपुरगजे च । न० । 'पाटली-
पुत्रनगरं, मुरुण्डोऽभून्महीपतिः । आचार्यः पाटलिमाख्य-
स्तत्र विद्याजलाणव' ॥ १ ॥ " आ० क० ३ अ० १ व्य० । आ०
म० । ष्ट० नि० चू० । ('विज्ञा' शब्दे कथा) मुरुण्डदेशो-
द्भवे, त्रि० । म० ६ श० ३३ उ० । ज्ञा० ।मुरुंडजड-मुरुण्डजड पुं० । मुरुण्डस्य राज्ञो हस्तिनि, ष्ट०
३ उ० ।मुरुंडवृत्त-मुरुण्डवृत्त-पुं० । मुरुण्डस्य राज्ञो वृत्ते, वृ० १ उ०
३ प्रक० । व्य० ।मुरुक्ख-मूर्ख-पुं० । पञ्च-छत्र-मूर्ख-हारे वा ॥ ८ । २ । ११२ ॥
इत्यनेन संयुक्तस्यान्यव्यञ्जनान्पूर्वे उद्देति स्वान्पूर्वभुत् । म-
क्खो । मुरुक्खो । वृद्धे, प्रा० २ पाद ।

मुरुगा-मुरुका-स्त्री० । वीन्द्रियजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

मुरुमुंड-देशी-जूटे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मुरुमुरिअ-न० । कामचिन्तायाम्, " मुरुमुरिअं करुअं "
पाद० ना० १८२ गाथा ।

मुलासिअ-देशी-स्फुलिके, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुल्ल-मूल्य-न० । अर्घे, नि० चू० २० उ० । आव० । " मुल्लाई
वेअणाई " पाद० ना० १६२ गाथा ।मुविसयंगारवुद्धाभा-मुद्विषयाङ्कारवृष्ट्याभा-त्रि० । मुदो हर्ष-
स्य विषयो यस्तस्मिन्नाङ्कारवृष्ट्याभा अङ्कारवृष्टिसदृशा ।
प्रमोदविषयाद्योपघातकारिण्याम्, षो० १४ विश० ।मुस-मुष-धा० । स्तेये, व्यञ्जनाददन्ते ॥ ८ । ४ । २३६ ॥
इति व्यञ्जनान्तधातोर्दन्तेऽकारः । मुसइ । मुष्णाति । प्रा० ।मुसंदि-मुषण्डि-पुं० । प्रहरणविशेषे, लंपटाभिधाने शस्त्रभेदे,
जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० । प्रश्न० । रा० । प्रज्ञा० । स० ।
साधारणवनस्पतिकार्यभेदे, जी० १ प्रति० । उत्त० । प्रज्ञा० ।मुसल-मुसल-न० । मुहुर्मुहुर्लसतीति मुसलम् । धान्यकण्ड-
नोपकरणे, अनु० । चतुर्हस्तप्रमाणेऽयमानविशेषे, ज्यो० २
पादु० । अनु० । उत्त० । सूत्र० । म० । प्रश्न० । ति० । जं० ।
" छगणउअंगुलिमाणेण धणुनालियाजुगे अक्खे मुसले वि "
स० ६६ सम० ।मुसलाउह-मुसलायुध-पुं० । बलदेवे, " रामो सीरी मुसला-
उहो बलो कामपालो य " पाद० ना० २३ गाथा ।

मुसह-देशी-मनआकुलत्वे, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुसा-मृषा-अव्य० । मृषाशब्दस्त्वव्ययोऽलिङ्गधेनि । कथा०
१० डा० । अर्चारे चौरौऽयमित्याख्यानवचने, दश० ६
अ० । अन्यथास्थितस्त्वस्यान्यथाप्रतिपादने, सूत्र० १ भु०
१ अ० ३ उ० । मिथ्याऽनृते मृषेति पर्यायाः । विशेष० । प-
ञ्चा० । " असन्तोऽपि स्वका दोषाः पापशुद्धयर्थमरिताः । न मृ-
षार्थे विमंसाद्-यिरहास्तस्य कस्यचित् ॥ १ ॥ " पं० व० ४ द्वार ।
नि० चू० । अलीकं, प्रब० ६ द्वार । आनु० । स्था० । नि०
चू० । उत्त० । मृषेत्यमत्यन्तभूतनिवृत्ताद् । उत्त० १ अ० ।
स्था० । सूत्र० ।मुसाणुचंधि(ण्)-मृषानुबन्धिन्-न० । पिशुनासभ्यासमृतवा-
नादिवचनप्रणिधानं, ध० ३ अधि० ।मुसादण्ड-मृषादण्ड-पुं० । अलीकजन्ये वधे, " आयट्ट नाय-
गार्हणं, वावि अट्टाई जो मुसं वयइ । सो मोसपण्णइओ,
दंडो छट्टो इवइ एमो ॥ १ ॥ " आव० ४ अ० ।अहावरं छट्टे किरियट्टाणं मोसावत्तिणं ति आहिअइ,
मं जहाणामणं कइ पुरिमं आयहेउं वा गाइहेउं वा अगा-
हेउं वा परिवारहेउं वा समयमेव मुसं वयति, अमेण वि-
मुसं बाणइ मुसं नयंतं पि अप्पं समणुजाणइ, एवं खलु

तस्स तप्पत्तियं सावज्जं ति आहिज्झइ, छट्ठे किरियद्वाणे
मोसावत्तिणं ति आहिण ॥ २२ ॥

अथापरं षष्ठं क्रियास्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यायने—
तत्र च पूर्वोक्तानां पञ्चानां क्रियास्थानानां सत्यपि क्रिया-
स्थानत्वे प्रायशः परोपघातो भवतीति कृत्वा कण्डसमादान-
सेक्षा कृता, षष्ठादिषु च बाहुल्येन न परव्यापादनं भवती-
त्यतः क्रियास्थानमित्येषा संज्ञाच्यते । तद्यथानाम क-
श्चित्पुरुषः स्वपक्षावेशाद्—आग्रहादात्मनिमित्तं यावत् परि-
वारनिमित्तं वा सद्भूतार्थनिष्कवरूपमसद्भूतोद्भावनस्वभा-
वं वा स्वयमेव मृषावाद् वदति । तद्यथा—नाहं मदीयो वा
कश्चिच्चौरः, स च चौरमपि सद्भूतमन्यर्थमपलपति । त-
था—परम्-अचौरं चौरमिति वदति । तथाऽन्येन मृषावाद्
भाषयति, तथाऽन्यांश्च मृषावाद् वदतः समनुजानीते । तद्वं
खलु तस्य योगात्रिककर्णात्रिकेण मृषावाद् वदतस्तत्प्र-
त्ययिकं सावधं कर्म, आधीयते-संयध्यते । तदन्तत्वेन क्रिया-
स्थानं मृषावादप्रत्ययिकमाख्यातमिति । सूत्र० २ अ० २ अ० ।
मुसावाइ-मृषावादिन पुं० । असत्यवक्त्रि, आचा० २ अ० १
चू० ४ अ० १ उ० । अलीकभाषणशैले, उत्त० ४ अ० । प्रपन० ।

मुसावाय-मृषावाद-पुं० । मृषा—मिथ्या, वदनं वादः ।
उद्दान्मुपि ॥ ८ । १ । १३६ ॥ इति श्रुतं उत् । प्रा० ।
अलीकभाषणं, स्था० १ ठा० । अनुनामिधानं, ध० २
अधि० । सूत्र० १ प० । असदभूतार्थभाषणं, सूत्र० १
अ० ३ अ० ४ उ० । पा० । आव० । दर्श० । असदभि-
धानं मृगं वचनात् । स च द्रव्यभावभेदाद् द्विधा । स्या० १
ठा० । नि०चू० । अभूतोद्भावनार्थभेदाच्चतुर्धा । स्था० १ ठा० ।
पा० । मृषावादश्चतुर्विधः । तद्यथा—सद्भावप्रतिपक्षः, अस-
द्भावोद्भावनम्, अर्थान्तरम्, गहो च । तत्र सद्भावप्रति-
पक्षो यथा—नास्त्यात्मा, नास्ति पुण्यं, पापं च इत्यादि ।
असद्भावोद्भावनं यथा—अस्त्यात्मा सर्वगतः, स्यामाकतन्दुल-
मात्रो वा इत्यादि । अर्थान्तरम्—गामश्वम् अभिदधत इत्यादि ।
गहो—काणं काणमभिदधत इत्यादि । पुनरयं क्रोधादिभावो-
पलक्षितश्चतुर्विधः । तद्यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतां, भा-
वतश्च । द्रव्यतः—सर्वद्रव्येष्वन्यथाप्ररूपणात् । क्षेत्रतां—लोक-
लोकयोः । कालतः—रात्र्यादौ । भावतः—क्रोधादिभिर्गति । द्र-
व्यादिचतुर्भेदा पुनरियम्—“द्वयश्चो नामेगं मुसावाण, णो भा-
वश्चो । भावश्चो णामेगं, णो द्वयश्चो । एगं द्वयश्चो वि. भावश्चो
वि । एगं णो द्वयश्चो णो भावश्चो । तन्थ कोइ कहिं वि हि-
मुज्झश्चो भणइ—इश्चो तए पसुमणाइणो, दिट्ठं ति, सो द-
याण दिट्ठं वि भणइ, ण दिट्ठं ति, एसं द्वयश्चो मुसावाश्चो.
णो भावश्चो । अवरो मुसं भणीहामि ति परिणश्चो सहसा सच्चं
भणइ, एस भावश्चो, स द्वयश्चो । अवरो मुसं भणामि ति
परिणश्चो, मुसं चैव भणति, एसं द्वयश्चो वि. भावश्चो वि ।
चरिमभेगो पुण सुणो ” । दश० ४ अ० । जीत० ३१ गा-
थाकीचृणि ।

मुसावायं—सुहृमं, शायरं च । तन्थ सुहृमं—पवलाउल्ला
मरुण एवमादि, बादरां-कञ्जालीगादि । महा० ३ अ० ।
आ० चू० । दश० ।

इयाणि मुसावात (द) पडिसेवणा दप्पकप्पाहिं भणति
तन्थ वि पुव्वं दप्पिया पडिसेवणा भणति—

दुविधो य मुसावानो, लोइअ लोउत्तरो समामेणं ।

दव्वे खेत्ते काले, भावमि य होइ कोधादी ॥ २६० ॥

दुविधा—बुभेदो, मुसा—अनृतं, वदनं—वादः, अलिअवयण-
भासणेत्यर्थः । लोइअ ति—असंजयामिच्छादिद्विलोको घेप्पति ।
उत्तरगगहणात्संजतसम्मदिट्ठगगहणं कज्जति । समासे—संखे-
वो, पिडायेत्यर्थः । यसहो मूलभेदावधारणे, पुणो एकेको
अउभयो—दव्वं, खेत्ते, काले, भावमि य । यसहो समुच्चंय । को-
हाति । आदिसहातो—माणमायालोभा । एत्थ लोइतो ताव
चउव्विहो भणति ।

तन्थ वि दव्वे पुव्वं—

विवरीयदव्वकहणे, दव्वभूओ य दव्वहेउ वा ।

खेत्तणिमित्तं जंमि व, खित्तं काले वि एमेव ॥ २६१ ॥

दव्वस्स अणाहारणी जा भासा सा दव्वमुसावाओ भणति ।
कहं पुण दव्वअणाहारणी भणति ? विवरीयदव्वकहणे । वि-
वरीय—विपर्यस्तं, कहणं—आख्यानं, यथा गाम् अश्वं कथयति
जीवमजीवं ब्रवीति, दव्वभूतो गाम-अणुवउत्तो भावस्तथ-
त्यर्थः, सो जं अलियं भासति तो दव्वमुसावाओ, वा—वि-
कप्पसमुच्चंय दव्वं हिरण्णादि हेउ—कारणं, दव्वकारणन्थी
मुसं वदति ति बुत्तं भवति । जहा—कोइ दव्वं लभीहामि ति
अलियं संखेजं वदति । वाकारो विकप्पसमुच्चंय गतो दव्व-
मुसावातो ।

इदाणि खेत्ते भणति—खेत्तं लभीहामि ति मुसावातं
भणति, जंमि वा खेत्ते मुसावायं भासति सो खेत्तमुसावातो,
वाकारो विकप्पदरिसणे । इमो विकप्पो—विवरीयं वा खेत्तं
कहेति, अणुवउत्तो वा खेत्तं परुपेति, एसो खेत्तमुसावातो ।
इदाणि कालं भणति—काले वि एमेव ति—जहा खेत्ते, त-
हाकाले वि णवरो कालणिमित्तं तिणिणं घडइ ।

इदाणि भावमुसावातो भणति—भावमुसावातस्स भइवाहु-
सामिकता वक्खवाणगाहा—

कोधम्मि पिता पुत्ता, माणे धम्मं व माय उवधी य ।

लोभम्मि कूडमक्खी—णिक्खेवगमादिणां लोभे ॥ २६२ ॥

कोहम्मि-पिता-पुत्ता-उदाहरणं, माणे-धरणं-उदाहरणं, मायाए
उवाह उदाहरणं, लोभम्मि, कूडमक्खत्तं—उदाहरणं, जे लोभा-
भिभूता दव्वं घेत्तुण कूडमक्खत्तं करेति एस लोभश्चो भावमु-
सावाश्चो । चोदगाह-णणु दव्वनिमित्तं एस दव्वं भणितो ।
आचार्याह—सत्यं, तत्र तु महती द्रव्यमात्रा द्रष्टव्या । इह तु
लोभाभिभूतत्वात् स्वल्पमात्रा एव मृगं ब्रवीति । किं च—ज
वणिद्यादयो लोभे णिक्खेवगं णिक्खत्तं लोभाभिभूता अवल-
वन्ति एस वि लोभतो भावमुसावातो दट्ठवो । आदिसहा-
ओ वि वीसंभमणियमण्णगासं अवलवन्ति ज । पञ्चाहं व्या-
ख्यातमेव ।

पुव्वजस्स पुण सिद्धसेणायारिओ वक्खवाणं करेति ।

कोहेण ण एस पिता, मम ति पुत्तो ण एस वा मज्झं ।

हन्थो कस्स व हुस्सति, पूएसु घरा छुभति धम्मं ॥ २६३ ॥

पुत्तो पिउणो रुट्ठो भण्णाति-न एम पिआ ममे ति, अहं पिआ वा । पुत्तस्स पिआ रुट्ठो भण्णाति-ए एम वा मज्झं पुत्तो ति । कोहंमि पिता पुत्त ति गते । 'धरणं माण पि' अस्य व्याख्या-हत्थो पच्छुद्धं दुअग्ग कुहुवीणं विधानो । हत्थो कस्स बहु-स्सइ ति, हत्थो हसत्थेनन मुखमावृत्य इति हस्तः । कस्स ति क्षेपे, दृष्टव्यं, ममे मोत्ते कस्स ऽरणस्स. बहुस्सति हत्थो भवे-ज्ज, इतरो वि एमेव पञ्चाह । अहवा कस्स ति ति सेसतवाती तुज्झं मज्झं वा ण णज्जति । बहुस इति बहुधनकारी, एवं तेमि विवादे कुहुवीणं मज्झत्थपुरिसधरणमवणं सरिसं वा वणजा-तेसु ल्तेसु मल्लिनेसु पूतसु परिपूता परिसोहिता सर्वमला-पनीतार्थार्थः । " घरा लुभति धरणं ति " तत्थेणो मानाव-ष्टब्धो मा हं जिञ्चे, गृहान् धान्यमानीय खलधान्ये प्रक्षिपति, मयिमानेषु तस्यातिरिक्तत्वं संवृत्तं मम बहुस्स ति हत्थो ति, एस माणता भावमुसावातो । धरणं माणं ति दारं गत । इया-णि मायउवाहिमि ति मायउवाहि ति उवाहिगति उवकरणं, ताणि य वत्थाणि तेहि उवलक्खिये-उदाहरणे भण्णाति, अरणे पुण आयरिया एवं भण्णाति-जहा माय ति वा उवाहि ति वा एगट्ठ ति, एत्थ उदाहरणं भण्णाति ।

ससंगलामागदग मूल देव खंडा य जिम्मउज्जारेण ।

सामन्थगे को भत्तं, अक्खवात्तं जे ण सहति ॥ २६४ ॥

ति० च० १ उ० । (अत्रार्थे धर्ताख्यानम् 'धुत्तक्खण' शब्दं चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठे गतम्) गतो लोहश्चो मुसावातो । इयाणि लोउत्तरिआ दव्वादिचउव्वहो मुसावातो भण्णा-ति-दव्वे ताव सच्चित्तं, अचिच्चं, भण्णाति । धम्मदव्वं अध-म्मदव्वत्तणं परूचयति । अधम्मदव्वं वा धम्मस्वणं । एवं मेसाणि वि दव्वाणि । खत्त-लोगागामं अलोगागामाज्ज-वेहिं परूचयति । अलोगं वा लोगपज्जवेहिं । भरहखत्तं वा हे-मवयखत्तपज्जवेहिं परूचयति । हेमवय वा भरहपज्जवेहिं परू-चइ । एवं मेसाणि खत्तारिण । काले-उस्सप्पिणी आसप्पिणी-पज्जवेहिं परूचइ । आसप्पिणि वा उस्सप्पिणिपज्जवेहिं परू-चयइ । एवं सुसमसुसमाहि कालविवक्षासं कर्गति । समया-दिविषक्षासं वा करेइ । भावे-जं कोहेण वा, माणेण वा, मा-याण वा, लोभेण वा, अमिभूतो वयणं भण्णाति । एरिसो भाव-मुसावातो । अह वा-लोउत्तरिआ भावमुसावातो दुविहो । जआ भण्णाति ।

गाहा-

सुहुमा य वादरे वा, दुविधो लोउत्तरा ममामेण ।

सुहुमा लोउत्तरिआ, गायव्वो इमेहिं ठाणेहिं ॥ २६७ ॥

सुहुमवायरसरूवे वक्खमाणे, समामो-संखेयो, इमेहिं ति-वक्खमाणेहिं, पयलादीहिं, ठाणेहिं ति-पदेहिं, दागेहिं ति वुत्तं भवति ।

तारिण य इमारिण ठाणाणि-दाग्गाहा-

पयला उल्लं मरुण, पच्चक्खणं य गमग परियाण ।

समुहम संखडी मु इण य परिहारिय मुहीआ ॥ २६८ ॥

अवस्मगमगं दिमासु, एगगुलं च एगदच्च य ।

पडियाइक्खित्ता य, भुजग पयलामि किं दिवा ण ॥ २६९ ॥

एतातो दाग्गण दाग्गाहातो ।

पयल ति दारं । गाहा-

पयलामि ति य नहुआ, दाच्च णिणहवे पुणो गुरुआ ।

अम्पदा इति णिणहवणे, लहुया गुरुगा बहुतराणं ॥ २७० ॥

कोइ साहु पयलाइ दिवा, अरणेण साहुणा भण्णाति, पय-लासि किं दिवा, तेण पडिभाणियं-ए पयलामि, एवमवलवं-तस्स पदवागए मासलहु । पुणो वि से उवेउ पवत्तो, पुणो वि तेण साहुणा-मा पयलाहि ति । सो भण्णाति-ए पयलाम ति । एवं वितियवागए दाच्च णिणहवे गुरुगा ति । वितिय-वागए णिणहवेतस्स मासगुरु भवतीत्यर्थः । अम्पदा इति णिणहवे लहुग ति । ततो पुणरवि ए पयलामि ति । चउल-हुगं भवति । गुरुगा बहुतरगाणं ति-तेण साहुणा दुतिअ-ग्गाणं दंसिआ, पुणरवि णिणहवेति तेण से चउगुरुगा भवति ।

णिणहवणे पच्छित्तं, वड्ढेति तू हि जा मपदं ।

लहु गुरु मासे सुहुमा, लहुगाती वादरे होंति ॥ २७१ ॥

पुव्व ऽहं कंडे । णवरं समुदायत्थो भण्णाति-पंचमवाग णि-णहवेतस्स लु लहुअं । लुट्ठीए लु गुरुअं । मत्तमवागए लुट्ठी । अट्ठमवागए मूलं । णवमवागए अणवट्ठी । दसमवागए पा-रंवा । सोदकाह-एस सव्वा सुहुममुसावातो । आयरिया-ह-लहुगुरुमासे सुहुमा ति-जत्थ जत्थ माससहु, मासगुरु वा तत्थ तत्थ सुहुमा मुसावातो भण्णाति, चउलहुगादी वा-यरो मुसावातो भवतीत्यर्थः । पयल ति दारं गयं ।

इदारिण उल्लं ति उल्लामि वामं । गाहा-

किं वच्चमि वामंते ण, गच्छे णणु वामविंदतो एतं ।

भुजंति गीह मरुगा, कहिं ति णणु सव्वगेहिं ॥ २७२ ॥

कोइ साहु वामं पडिमाणे अरणतगपआयणेण पट्ठि-आ, अरणेण साहुणा भण्णाति-अजो ! किं वच्चसि, वामंते, किम् इति परिप्रश्ने प्रज्ञतीत्यर्थः, वामंते वरं, तेण पट्ठितसाहुणा भण्णाति, वामंते ऽहं ण गच्छे ' एवं भणिऊण वामंते चव पट्ठिआ, तेण साहुणा भण्णाति-णणु अलियं, इतरो पञ्चाह, ण, कहं, उच्यते-णणु वामं विंदो एते णणु-आसंकितावहारिण, वामं पाणीयं तस्स एण विंदो विंदुमिति थिवुकं । सीसो पच्छुद्ध-एत्थ कतरो मुसावाआ ?, गुरुआह-जो भण्णाति-गाहं वामंते गच्छे, एस मुसावातो लुलवादोपर्जाविन्वाच्च । जो पुण भण्णाति-किं वच्चमि वामंते, एस मुसावातो ण भवति । कहं उच्यते-" करंज वा मे वामंते " इति वचनात् । उल्लंति दारं गयं । इदारिण 'मरुण' ति व्याख्या-भुजंति पच्छुद्धं-कोइ साहु कारणे विणि-ग्गतो उवस्सयमागतूण साहु भण्णाति-गीह-णगच्छुह, भुजंति मरुआ । अहं वि तत्थ गच्छामा । ते साहु उग्गाहि-यभायणा भण्णाति । कहिं ते मरुया भुजंति ?, तेण भणियं-णणु सव्वगेहिं । मरुण ति गयं । ' पच्चक्खणे य ' अस्य व्याख्या । वितियदाग्गाहा-ते अरिमो पादो पडिया दि-क्खित्तं भुजगयाति, ते पडिया तिक्खित्तारिणुभुजामि ति तिपडेत्यर्थः । पुनरपि भोगं सृष्टावाटः ।

अस्यैवार्थस्य स्पष्टतरं व्याख्याने सिद्धसेनाचार्यः कर्गति-

भुजगु पच्चक्खानं, ममे ति तक्खण पभुजती पुट्ठा ।

किं च उमे पंचविधा, पच्चक्खता अविरती उ ॥ २७३ ॥

कोइ साहु केण य साहुणा उवरगाहभोयणमंडलिवलाकाले भणितो-पाट भुजसु, तेण भणियं-भुजह तुज्झं, पच्चक्खानं मम ति, एवं भणिऊण मंडलिवलाए तक्खणादयं भुजंतो तेण सा-

हुणा पुटो । अज्जो ! तुमं भणामि-मम पच्चक्खायं ? सो भणति 'किं च' पच्छुद्धं, पाणातिपातादिपंचाधिका अविरती, सा मम पच्चक्खाया इति । पच्चक्खाणं स्ति दारं गयं । इयाणि गमणे स्ति अस्य व्याख्या-वितियद्वाग्गाहाण ततिय-पादो षडिअक्खयगमणंति-पांडयाइक्खत्ता ए गच्छामि स्ति वुत्तं भवति । एवमभिधाय पुणरपि गिग्गमणं ।

'मुसावायो' ऽस्यैवार्थस्य सिद्धसेनाचार्यः व्याख्यानं करोति-
वच्चसि गाहं वच्चे, तक्खण-वच्चंत-पुच्छिओ भणति ।

सिद्धंतं ए विजाणसि, एणु गमति गम्ममाणं तु ॥३०४॥

कोति य साहुणा चेतियवंदणादिपयायणे वच्चमाणेण अणो साहु भणितो-वच्चसि ? सो भणति गाहं वच्चे । वच्च तुमं । सो साधू पयातो । इतरे वि तस्स मग्गतो तक्खणादिव पयातो, तेण पुण पव्वपयायसामिणेण अणो साधू भणति-पुणो पु-च्छितो कहं ए वच्चामि स्ति भणिऊण वच्चसि ? सो भणति-सिद्धंतं ए विजाणह ? । कहम् ? , उच्यते-एणु गमति गम्म-माणं तु-गम्ममाणं गमणे गागम्ममाणं, जमि य समए तुमं अहं पुटो तमि य समए ए चवाहं गच्छन्त्यर्थः । गमणे स्ति दारं गयं ।

इयाणि परिताए स्ति-

दस एतस्स य मज्झ य, पुच्छितो परिताग वेति तु छलेण ।

मज्झ एव स्ति य वंदित, भणति तं पंचगा दसओ ॥३०५॥

कोइ साहुणा वंदितकामेण पुच्छिओ-कति वारिस्साणि ते परिताओ ? सो एवं पुच्छितो भणति-एयस्स साहुस्स मज्झ य दस वारिस्साणि परिताओ । एवं छलवायमंगीकृत्य ब्रवीति । सो पुच्छितगसाहु भणति-मम एव वारिस्साणि परिताओ । एवं भणिऊण य वंदिओ, ताहे सो पुच्छियसाहु भणति-एवमह भंते ! तुज्झ वंदणिज्जा, सो साहु भणति-कहे मम नव वारि-स्साणि ? , तुज्झं दस वारिस्साणि-सो छलवाइ साहु भणति एणु वे पंचगा दस उ । मम पंच वारिस्साणि परितातो । एयस्स य साहुणा पंच वारिस्साणि चैव परिताओ । एवं वे पंचगा दस-ओ । परिताए स्ति गतं ।

इदानीं समुद्देस स्ति-

वट्ठति तु समुद्देसो, किं अत्थह कत्थ एम गमणम्मि ।

वट्ठति य संखडी उ, घेरु एणु आउखंडणता ॥३०६॥

कोति साहु कतिअभांमादिवाणिगतं आदिच्चं परिषेसपरिवयं ददहण ते साहवो सत्थे अत्थमाणा तुरियं भणति-वट्ठति उ समुद्देसो किं अत्थह उट्टह गच्छामो । ते साहु अलियं भासति स्ति गहियभासणा उट्टता उट्टिता पुच्छति-कत्थ सोमो । छलवादी भणति-एणु एम गमणमगममि आदिच्चपरिवेसं दर्शयतीत्यर्थः । समुद्देसं स्ति गयं ।

संखंड स्ति पच्छुद्धं । कोइ साहु पदमालियपाणगादिणि-ग्गतो, पच्चागओ भणति-इह ऽज्ज गिग्गसे पउराओ संखडी ओ, ते य साहवो गंतुकामा पुच्छंति, कत्थ ताओ संखडीओ वट्ठति ? , सो छलवाइ साहु भणति-वट्ठति संखडीओ घेर-सु अप्पणप्पणएसु स्ति वुत्तं भवति । ते साहवो भणति-कथं ता अप्पमिद्धा संखडीओ भणति-सो छलवायसाहु भणति-एणु आखंडणता । एणु-आसंकिता, वा ऽवधारणे जं एति

जाइ य तमाउं भणति-जंमि वा ठियस्स सव्वकम्माणि उ-वभोगमागच्छंति तमाउं भणति, तस्स खंडणा-विनाशः सा ननु सर्वगृहेषु भवतीत्यर्थः । संखंड स्ति गतं ।

इदानीं खुडुए स्ति-

खुडुग ! जणणी ते मता य, रुमे जियइ स्ति एव भणितंमि ।

माइत्ता सव्वजिया, भविंसु तेणमा मता ते ॥ ३०७ ॥

कोइ साहु उवस्सयसमीवे ददहण मयं सुणीइ खुडुयं भ-णाति-खुडुग ! जणणी ते मता , खुडुो बालो , जणणी माता मया-जीवपरिच्छता । ताहे सो खुडुो य एणो, तं रुवंतं ददह-ण सो साहु भणति-मा रुय जियइ स्ति, एवं भणियमि-खुडुो अणो य साहु भणति । किं खुडुे तुमं भणसि जहा म-या, सो मुसावायसाहु भणति-एसा जा साणी मता ए-सा य तुज्झ माया भवति, खुडुो य भणति-कहे एसा म-ज्झ माता भवति, सो भणति-माइत्ता पच्छुद्धं भविंसु, अ-नीतकाले आसीदित्यर्थः , भणियं च भगवता-" एगमे-गस्स ए भंते ! जीवस्स सव्वजीवा मात्तिताए पियत्ताए भा-त्तिताए भज्जताए पुत्तताए धूयत्ताए भूयपुडवा । हेता गोय-मा ! एगमेगस्स जावस्स एगमेग जीवे मादिताए ० जाव भयपुव्व स्ति " तेण ते एसा साणी माता भवतीत्यर्थः । खुडुे स्ति दारं गयं ।

इदानीं परिहारिय स्ति-

ओमसे दट्ठणं, दिट्ठा परिहारिय स्ति लहुकरणे ।

कपुज्जाणे गुरुओ, अदिट्ठदिट्ठेसु लहु गुरुगा ॥३०८॥

कोइ साहु उज्जाणादिसु ओमसेणा दट्ठण आगंतुणं भणति-मए दिट्ठा-परिहारिय स्ति, सो छलण कहयति । इतरं पु-ण साहु जाणंति, जहा-परिहारितवाचणा अणो दिट्ठा इति तस्स एवं छलाभिप्पायनो कहंतस्सेव मासलहु पाय-छितं भवति । पुणो ते साहुणा परिहारियसाहु दस्सिणो-सुगा पुच्छंति, कत्थ ते दिट्ठा, सो कहयति-उज्जाणे स्ति, एवं कहितस्स मासगुरुं । अदिट्ठादिट्ठेसु स्ति परिहारियदस्सणासुगा-लिया जाव ए पासंति ताव तस्स कहंतस्स चउलहु-गा, दिट्ठेसु ओमसेणसु कहंतस्स चउगुरुगा ।

छल्लहुगा य शियत्ते , आलोए तंमि छग्गुरु होंति ।

परिहरमाणा वि कहं, अप्परिहारी भवे छेदा ॥ ३०९ ॥

तेसु साहुसु शियसेसु कहयतस्स छल्लहुगा भवति , ते साहवो श्रियावहियं पडिक्कामउं गुरुणा गमणागमरी आ-लोएति भणति य-ओप्पामिया अणो साहुणा, एवं तेसु आलोयंतसु कहयंतस्स छग्गुरुगा भवति । सो उत्तरं दाउमा रडो पच्छुद्धं परिहरंतीति परिहारगतं परिहारमाणा वि कहं अप्परिहारगा एवं उत्तरपयाणे छेदो भवति । ते साहवो भ-णति-किं ते परिहरंति ? , जेण परिहारगा भणंति ।

उच्यते-

खाणुगमादी मूलं, सव्वे तुभेगइहं तु अणवट्ठो ।

सव्वे वि बाहिगा वा, पवयण तुभे तु पारंची ॥ ३१० ॥

उट्टाय य ठियं कट्टं खाणुगं भणति । आदिमहातो कटगगद्वा-दि परिहरंति । तेण ते परिहारगा भणंति । एवं उत्तरपयाणे मूलं भवति । ततो तेहि संवेगययणेहि साहुहि भणति-व-

द्वेऽसि, जो एवं मए वि उत्तरं पयच्छामि । ततो सो पडिभ-
णति-सव्वे तुज्जे सहिता पयवयणा, एगोऽहं तु असहाओ
जिण्णामि । ए पुण परिफग्गुवयणं मे जीएयं, एवं भणतो
अणवद्वो भवति । ज्ञानमदावलिप्तो वा स्यादेवं प्रवीति । सव्वे
वि-पच्छदं, सव्वे असेसा, बाहिरा-आज्ञापवयणं-दुवालसं-
गं गणिपडगं, तुम्भं न्ति गिहंसं, तुमहो तावन्मात्रावधारणे,
एवं सव्वहिं त्वेवाओ पारंजी भवति । परिहारिणं न्ति गयं ।

इदानीं मुहीओ न्ति-

भणइ य दिट्ठणियत्तं, आलोयाऽऽमंति घोडगमुहीओ ।

किं मणुमा सव्वेता, सव्वे बाहिं पवयणस्म ॥३११॥

एगो साह विचारभूमिं गओ, उज्जाणहंसे धलवाओ चरमा
लीओ पासति । सो य पच्छागओ, साहुण विम्वहयमुहो कह-
यति-सुणेह अज्जो । जागिसयं मे वोज्जं दिट्ठं तेहिं भणति-
किमपुव्वं तुं दिट्ठं ? सो भणति-घोडगमुहीओ मे इत्थिया-
ओ दिट्ठाओ, ते उज्जुसभावा-अणालियवाणो न्ति साह,
साहुणो पत्तिया, जहा परिहारे तहा इहावि असेसं दट्ठवं ।
एवरं अक्खरन्थो भणति-‘भणति घोडगमुहीओ दिट्ठा
इति’ साहहिं पुच्छिओ कथं ? उज्जाणममीये न्ति, विनि-
यवयणं । साहवो दट्ठवाभिण्यायी वयंति, न्ति ततिवययणं दिट्ठं
न्ति धलवाओ, चउत्थं पडिणियत्ता इति, पंचमं गुरु ण आ-
लाएति, एवं वियमो, छुट्ठं सहोदपच्छुत्तरपथाणे, आमे ति
घोडगमुहीओ जण दीहं मुहं, अहो मुहं चः अश्वतुल्या एव-
स्यर्थः । सक्तं पदं साहहिं भणति-कहं ता इत्थियाओ ?
सो पडिभणति-किं स्वाइति मणुस्मा अट्ठमं पदं, सव्वे तुम्भे
अहमेगो एवमं पदं, सव्वे बाहिरा पवयणस्म दसमं पदं ।

एतेसु दससु जहासेवेणिमे पायच्छिज्जं ।

मामो लहुओ गुरुओ, चउगे मामा हवंति लहु गुरुणा ।

छम्मामा लहु गुरुणा, छेदो मूलं तह दुगं वा ॥३१२॥

दुगं-अणवद्वोपारं चियं । मंसं कंठं । घोडगमुहीओ न्ति गतं ।

इदानीं ‘अवस्मगमणं ति’ अस्य व्याख्या-

गच्छसि ण ताव गच्छामि, किं सु ण जासि ति पुच्छितो भणति
वेला ण ताव जायति, परलोगं वा वि मोक्खं वा ॥ ३१३ ॥

गच्छसि ण ताव न्ति-कोइ साह, केणइ साहुणा पुच्छिओ-
अज्जो ! गच्छामि भिक्षायरियाए, ण ताव गच्छामि न्ति ।
एसा पुच्छा, गच्छति सो भणति-अवस्मं गच्छामि । तेण
साहुणा गिहीयभायणेवकरणेण भगणति, अज्जो ! एहि व-
खामा । सो भणइ-अवस्मगंतवेण ताव गच्छामि । तेण सा-
हुणा पुणा भणति, तुं भणियं अवस्मं गच्छामि । तो किं
खु ण जासि न्ति । एवं पुच्छितो भणति । वेला ण ताव पच्छ-
दं-परं लोअगमणवेला ण ताव जायति, तो ण ताव गच्छा-
मि, मोक्खगमणवेला वा, आण पदार्थसंभावने । किं पुण
संभावयति-अवस्मं परलोगं, मोक्खं वा, गमिण्यामीत्यर्थः ।
वा विकल्पं । गमणं न्ति गतं ।

इदानीं ‘दिस न्ति’ अस्य व्याख्या-

कतरं दिसं गमिस्सामि, पुव्वं अवरं गतो भणति पुट्ठो ।

किं वा ण होइ पुव्वा, इमा दिसा अवरगामस्म ॥३१४॥

एगो साधु एगेण साहुणा पुच्छितो-अज्जो ! कत्तं दिसं

भिक्षायरियाए गमिस्ससि ? सो एवं पुच्छितो भणति-पु-
व्वं । सो पुच्छितगसाह उग्गाहेऊ ण य गतो, अवरं दिसं इयरा
वि पुव्वदिसि गमणमादी, अवरं गओ । अज्जो ! तुं भणियं
अहं पुव्वं गमिस्सामि ? कसि अवरं दिसिमागतो ? पुट्ठं भ-
णइ-पुट्ठो पुच्छिउ न्ति-खुत्तं भवति, ‘किं वा’-पच्छदं-अरण-
स्म अवरगामस्म इमा पुव्वा दिसा किं ण भवति ? भवति चे-
व । दिसं न्ति गतं ।

‘एगकुले न्ति’ अस्य व्याख्या-

अहमेगकुलं गच्छं, वच्चह बहुकुलपवसेणे पुट्ठो ।

भणति कहं दोमि कुले, एगसरीरेण पविसिस्स ॥३१५॥

वारं-

वच्चह एगं दव्वं, वेच्छं जेगगह पुच्छितो भणति ।

गहणं तु लक्खणं पु-गलाणणे शेसिते गहणे ॥३१६॥

अणिकाइते लहुसओ, णिकाइए बापरो य वत्थादी ।

ववहारदिसाखेत्तं, कोहातो सेवती जं वा ॥ ३१७ ॥

भिक्षाणिमर्तुद्वितेण साहुणा, साह भणति-अज्जो ! एहि,
वयामो भिक्षाए, सो भणति-वच्चह तुज्जे अहं एगं दव्वं वेच्छं
ते गता गंतं, इतरो वि अइतो ओदणदोखंगादी बहुदव्वं गहंतो
तेहिं साहहिं दिट्ठो, पुच्छितो य-अज्जो ! तुं भणियं एगं दव्वं
वेच्छं, एवं जेगगह पुच्छितो भणति न्ति, अणेगाणि वव्वाणि
गहंतो पुच्छितो इमं भणति-गहणं तु पच्छदं, गतिलक्ख-
णो धम्मन्थिकाओ, ठितिलक्खणो अधम्मन्थिकाओ, अव-
गाहलक्खणो आगासन्थिकाओ, उवओगलक्खणो जीव-
न्थिकाओ, गहणलक्खणो पुगलन्थिकाओ, एएसि पंचगहं
दव्वाणं पुगलन्थिकाय एव गहणलक्खणो एगो गण्णेस्मि ति
धम्मदियाण एयं गहणलक्खणं ण विद्यतेत्यर्थः । तेणं न्ति,
तम्हा अहमं दव्वं गहामि न्ति खुत्तं भवति । स तेसु
पयलानिस्सु भणतस्मंय मासलहुं पायच्छिज्जं, एतेसु खेव पय-
लानिस्सु आभिणिवंसण एक्केक्कपदातो पसंगपायच्छिज्जं दट्ठवं
जाय पारं चियं । एत्थं सुहृमयायमुसावातलक्खणं भणति
अणिकावितं लहुसओ मुसावातो भवति, णिकावितं बादरो मु-
सावातो भवति । वत्था इति-अणिकायणिकायणाणं भेदो द-
रिसिज्जति-जहा केणति साहुणा कस्मति साहुस्म कंठ्या
वत्थेणमियं, जस्स य तं वत्थं णमियं सो सामगणं पुच्छति-
अज्जो ! केण विमं वत्थं णमितं ? कहयह, सव्वे भणति-णव न्ति
एवं तस्म वत्थहारिणो अवलवंतस्म अणिकावितं वयणं भव-
ति । जहा पुण तस्म तस्म साहुस्स केण य कहितं-जहाऽमु-
गेण साहुणा गहियं, तेण य सो पुट्ठो भणति-णव न्ति, एवं
णिकायणा भवति । अहवा-जणं ते गहियं सो चव पदमं
पुट्ठो-अज्जो ! तुं मे वत्थं ठवितं ? सो भणति-णव न्ति, एवं
अणिकावियवयणं, अतो परं जे पुच्छिज्जतो ण साहति सा णि
कायणा भवति । आदिशब्दाद्-एवमेव पात्रादिष्वप्यायो जनीय-
म् । अहवा इमे बादरोभया ववहार अणहो णाति दिसावहारं
करति, खेसे वा आहच्चं ण इति, ममाभवति ति काउं, एवं ववहा-
गदी, काहाइहिं सेवति, जता तथा बादरो मुसावातो भवती-
त्यर्थः, अहवा-एते ववहागदियाण विणा काहं न्ति बादरो
एव मुसावादो दट्ठवो, काहानि सेवती जं वत्त-अणलन्थ वि-
ज्जं काहादिआविट्ठं मंसं भासति-सो मव्वो बादरो मुसावा-
तो दट्ठवो इति ।

‘ वन्था ’ इति अस्य व्याख्या—

कंदप्पा परवन्थं, गुमेऊणं ए साहती पुट्टो ।

जे वा णिगगह पुट्टो, भणिज्ज दुट्ठंउतरप्पा वा ॥३१८॥

पुव्वञ्चं गतार्थं । ववहाग्दिसाखेत्तपदाणे सामन्तव्याख्या पच्छुजं—जं वा—वयणं संवज्झति, निग्गाहो—निश्चयः, पुट्टो—पुच्छितो, भणेज्ज—भासेज्ज, दुट्ठं—कलुसितं, अंतरप्पा—विसं, इति एगट्ठं । वा विकप्पा, एव बादरो मुसावातो भवति, निश्चयकालेऽपि पृष्ठो वृष्टान्तगतमा भूत्वा यद्वचनमभिधत्ते स बादरो मृषावातो भवतीत्यर्थः ।

‘ कोहादी सेवती जं व ’ इति, अस्य व्याख्या—

कोहेण व माणेण व, मायालोभेण सेवियं जं तु ।

सुहुमं व बादरं वा, सव्वं तं बादरं जाण ॥ ३१९ ॥

सेवितं जं तु—मुसावाय वयणं संवज्झति तं दुविहं—सुहुमं वा, बादरं वा । तं कोहादीहि भासियं सव्वं बादरं भवतीत्यर्थः ।

‘ अणिकारण ’ इति, जा गाहा पत्तिप गाहाए जे अवराह—
पदा तेसु पच्छिज्जं भणति—

लहुगो लहुगा गुरुगा, अणवट्ठप्पो व होइ आएसो ।

तिण्हं एगतराए, पत्थारपसज्जणं कुज्जा ॥ ३२० ॥

लहुओ इति—सुहुममुसावाते पच्छिज्जं—लहुग इति । बायरमुसावाते पच्छिज्जं—लहुग इति । दिसावहारे—चउगुरुगा पायपच्छिज्जं, साहम्मियतेणं वि चउगुरुगा चेव । अहवा—साहम्मियतेणं—अणवट्ठे । आदेसो नाम—सुत्तापसो, तेण अणवट्ठो भवति । तं विमं मुत्तं—“ तओ अणवट्ठप्पा पक्षत्ता । तं जहा—साहम्मियाणं तेणं करेमाणं, अणवट्ठम्मियाणं तेणं करेमाणं इत्थं दाल वल्लमाणं ” * तिण्हं इति—तिविहो मुसावातो—जहन्ना, मज्झिमो, उक्कोसो । जत्थ मासलहं भवति स जहणो मुसावातो । जत्थ मासगुहं स मज्झिमो, जत्थ पार्गचयं स उक्कोसो । एगतराए इति—जहणमुसावाते पदमतो भणति—भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । अहवा—मज्झिमं पदमं भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । अह उक्कोसं पदमतो भासति ततो पत्थारपसज्जणं कुज्जा । प्रस्तारो—विस्तारः, प्रसज्जनं—प्रसङ्गः, तदैकैकस्मिन्नारोप्येत्यर्थः । अहवा—तिण्हं इति—दिग्वावहारं, खलं, कोहाती, सेसं पूर्ववत् । अहवा—तिण्हं—मासलहु, चउलहु, चउगुरुगं, एतेसि एगतराता पत्थारपसज्जणं कुज्जा । केति पदमं इति चउण्हं एगतराए इति—चउण्हं कोहादीणं एगतराणां वि मुसं वयमाणस्स पत्थारपसज्जणं भवतीत्यर्थः । एसा मुसावायदपिया पडिसेवणा गता ।

इयाणि कप्पिया भणति । दारगाहा—

उड्डाहरक्खणऽट्ठा, संजमहेउं व वोहिके तेणे ।

खत्तामि व पडिणीए, संह वा सेहलोए वा ॥ ३२१ ॥

उड्डाहरक्खणऽट्ठा मुसावाते भासति । संजमहेउं वा मुसावाते भासति । वोहियतेणहि वा गहितो मुसावाते भासति । पडिणीयणसे वा मुसावातो भासियव्वो । संहणिमिन्नं वा मुसावातो भासियव्वो । सेहस्स वा लोयणिमिन्नं मुसावातो भासिज्जति । उड्डाहसंजमकोहियतेणए पक्खखाणे इति ।

दारगाहा—

भुजामो कमदगादिसु, मिगादि ए विपास अहव तुसिणीए ।

* अयं मृषाया व्याख्या अणवट्ठप्पे शब्दे प्रथमभागे २४२ पृष्ठे गता ।

वोहियगहणे दियाती, तेणेमु व एस सत्थो इति ॥३२२॥

जति धिज्जातियादयो पुच्छन्ति—तुज्जे कत्थ भुजह, ताहे वत्तव्वं—भुजामो कमदगादिसु । कमदगं णाम—करोडगागारं, अट्ठगेण कज्जति । आदिसहातो करोडगं चेव घेप्पति । एवं उड्डाहरक्खणऽट्ठा मुसावातो वत्तव्वो । संजमहेउं इति—जह केइ लुद्धगादी पुच्छन्ति—कतो एत्थ भगवं ! दिट्ठा मिगादी, आदिसहातो मृषराति, ताहे दिट्ठसु वि वत्तव्वं न विपासे इति—न दिट्ठ इति मुसं भवति । अहवा—तुसिणीओ अच्छति—भणति वा—न सुणमि इति । एवं संजमहेउं मुसावातो । वोहियपच्छुजं—वोहिएसु वा गहितो भणति—विद्यादिसि अद्याहणो—ऽपि आहणोऽर्हमिति ब्रवीति । तेणसु वा गहितो भणति । एस सत्थो इति चोरे भणति—णासह णासह इति, घेप्पह इति खेत्तामि, पडिणीति प्रत्यनीकभाविने क्षेत्रे इत्यर्थः । तं च खेत्तं ।

दारगाहा—

भिक्षुगमादि उवामग, पुट्टो दाखम्म एत्थि णामो इति ।

एस समत्तो लोओ, सको अभिधारती छत्तं ॥ ३२३ ॥

भिक्षुगमादि इति—पडा, आदिसहातो परिव्यायगादि, तेहि भावियं जं खेत्तं तत्थ उवासगा पुच्छति । सहा ते परमत्थेण वा भगवं ! जम्हे भिक्षुगगादीआणं दाणं दलयामो तस्स फलं किं अत्थि इति ? सो एवं पुट्टो भणति—दाणस्स नऽत्थि णासो इति, जति वि य तेमिं दाणे दिणं अफलं तहा चेवं भणति, मा ते उट्ठगट्ठा धाडेहंतीत्यर्थः । सहा इति—सहा पवजाभिमुहो आगतो, पव्वतिना वा तं च सयणसगासे पुच्छति—तत्थ जाणता वि भणति ए जाणामां, ए वा दिट्ठो इति, सेहस्स वा अणहियासस्स लोए कज्जमाणं बहु एव अत्थमाणं एवं वत्तव्वं एस समत्थो लोओ थावं अच्छति । अणं च साहुस्स लोए कज्जमाणं तत्र स्थित एव शको देवराजा, छत्रमभिधारयतीत्यर्थः । गता मुसावायस्स कप्पिया पडिसेवणा । गतो मुसावातो । नि० सू० १ उ० चतुर्विधेचपि मृषावादिषु जघन्यतोऽतिचारे सत्येकाशनकम्, मध्यमेऽतिचारे आचामाभलम्, उक्तेष्टे क्षपणम् । जीत० ।

पाणे य णाहवायेजा, अदिक्षं पि य णादए ।

सादियं ए मुसं वृया, एस धम्मे उसीमओ ॥ १ ॥

सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

मुसावायं वहिदं च, उगयं च अजाइ य ।

सन्था दाणाइं लोणमि, तं विज्जं परिजाणिआ ॥ १ ॥

मृषा—असद्भूतो वादो मृषावादनं विद्वान् प्रत्याख्यानपरिक्षया परिहरन् । सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

तीर्थरुद्धचनानुसारेण वदतो मृषावादो न भवति—

णवरं ए मोक्खए पाणं, मुसावायं व आवई ।

अन्नं च—

रागं दोसं च मोहं व, भयछंदाणुवत्तियं ।

तित्थंकराण णो भूया, णो भवेजा उ गायमा ! ।

मुसावायं न भासतां, गायमा ! तित्थंकरं उ ।

जणं तु—

केवलनाशेणं तेमि, सव्वं पच्चक्खं जगं ।

भूयं भव्वं भविस्सं च, पुन्नं पावं तंहेव य ।

जं किंचि तिसु लोएसु, तं सव्वं तेमि पायडं ।

पायालं अवि उद्धमुहं, सगं पञ्चा अहोमुहं रणं ।
तिथयरमुहभणियं, वयणं होज न अन्नहा ॥
नाणदंसणचारित्तं, तवं धोरं सुदुकरं ।
सुग्गइमग्गो फुडो एस, परुवन्ती जहड्डिआं ॥
अन्नहा न य तिथयर, वाया मणसा य कम्मुणा ।
भणंति जाव भुवणस्स, पलयं हवइ तस्सणा ॥
जं हियं सव्वजगजीव-पाणभूयाण केवलं ।
तमणुकंपाए तिथयर, धम्मं भासंति अवितहं ॥

जेणं तु समउविषेणं—

दोहग्गदुक्खदारिद-रोगसोगकुगइभयं ।
ए भविजा उ विइएणं, संतो बुच्चेव तं तहा ॥

महा० ६ अ० ।

मृषावादपरिहारे कथा—

“कोकूखः भावकः कोऽपि, पुंसा केनाप्यभरणत ।
नश्यन्तं प्रहर्षन्त-मेतं तेनाहतो मृतः ॥ १ ॥
घातकं करणे नीत्वा-ऽकथयन्तु रगाधिपः ।
पृष्ठः कारणिकैः सोऽथ, सात्ता कस्तेऽत्र सोऽवदन् ॥ २ ॥
पुत्रोऽस्यैव स पृष्ठोऽयक, सत्यमेतत्ततः स तैः ।
सत्कृत्याऽभ्यर्च्य निर्दोषा, मुक्ता निर्दाटितः परः ॥ ३ ॥”
आ० क० ६ अ० ।

अत्रोदाहरणम्—(‘अलियवयण’ शब्दे प्रथमभागे ७७३ पृष्ठे) (कारणं सति मृषावादं वदेदिति ‘मुसावएस’ शब्दे वच्यते)

मुसावायवत्तिय-मृषावादप्रत्ययिक-पुं० । मृषावाद आत्मप-
गंभयार्थमलीकवचनं तदेव प्रत्ययः कारणं यस्य दण्ड-
स्य स तथा । स० १३ सम० । आत्मार्थं पण्णां वा ना-
यकादीनामर्थाय यो मृषा वदति तस्मिन् क्रियास्थाने, नपुं० ।
प्रव० १२१ द्वार । आनु० । (‘मुसादण्ड’ शब्दे मूत्रं दर्शितम्)

मुसावायवाय-मृषावादवाद-पुं० । मृषावादसत्के विकथने,
“मुसावायस्स वायं वयमाणे कप्पस्स पत्थारे भवइ” मृषा-
वादस्य सत्के, वाद-विकथनं, वात्ता वा वदति साधौ प्रायश्चि-
त्तप्रस्तारे भवतीति । स्था० ६ डा० ।

मुसावायविरइ-मृषावादविरति-स्त्री० । सर्वस्मान्मृषावादाद्
विरतौ, महा० । “अलियवयणस्स विरइ साचज्जं सव्वमायि न
भासिज्जा” महा० १ चू० ।

मुसावायवेरमण-मृषावादविरमण-न० । अलीकवचनाच्चवृत्तां,
अहावरे दोच्चे भंते ! महव्वए मुसावायाओ वेरमणं, सव्वं
भंते ! मुसावायं पच्चक्खामि, मे कोहा वा लोहा वा भ-
या वा हासा वा नेव सयं मुमं वएज्जा नेवभेहिं मुमं वाया-
वेज्जा, मुमं वायंते वि अन्नं न समणुजाणामि जावजीवाए
तिविहं तिविहेणं मणंणं वायाए काएणं न करमि न का-
रंतेमि करंतं पि अन्नं न समणुजाणामि, तस्स भंते ! पडिक्क-
मामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वासिरामि । दुच्चे भंते !

महव्वए उवड्डिओ मि सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २ ।
(सूत्र-४)

अथापरस्मिन् द्वितीये भवन्त ! महाप्रते मृषावादाद्विरम-
णं, सर्वं भवन्त ! मृषावादां प्रत्याख्यामीति पूर्ववत्, तद्यथा-
कोधाद्वा लोभाद्वेत्येतेनाद्यन्तग्रहणाम्भानमायापरिग्रहः भ-
याद्वा हास्याद्वेत्येतेन तु प्रेमद्वेषकलाहाभ्याख्यानादिपरिग्रहः ।
(एव सयं मुमं वदेज्जंति) नैव स्वयं मृषा वदामि, नैवान्यैर्मृषा
वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान् समनुजानामीत्येतत् याव-
ज्जीवमित्यादि च भावार्थमधिकृत्य पूर्ववत् । दश० ४ अ० ।
(मुसावायशब्दे चतुर्विधोऽयं व्याख्यातः) (स्थूलान् मृ-
षावादाद् विरमणं द्वितीयमणुवतम् ‘अलियवयण’ शब्दे प्र-
थमभागे ७७३ पृष्ठे गतम्) एतद्व्रतफलं विश्वासयशःस्वा-
र्थसिद्धिप्रियाऽऽदेयाऽमोघवचनतादि, यथा—

“सव्वा उ मंतजोगा, सिज्जंती धम्मअण्णकामा य ।

सव्वेण परिग्गहिआ, रोगा सोगा य न्त्संति ॥ १ ॥

सव्वं जसस्स मूलं, सव्वं विस्सासकारणं परमं ।

सव्वं सग्गहारं सव्वं सिद्धीए सोपाणं ॥ २ ॥”

एतदग्रहणेऽतिचरणे च विपरीत्येन फलम्—

“जं जं ववइ जाइ, अप्पिअधारे तहि तहि होइ ।

न सुणइ सुहे सुमेइ, सुणइ अ सोअव्वए सहे ॥ १ ॥

दुग्गंधो पूइमुहो, अण्णिदुवयणो अ फरुसवयणो अ ।

जइएडमूअममण-अलिअवयणं जण्णे दोसा ॥ २ ॥”

इहलोपे चिअ जीवा, जीहाछेअं वहे अ वंधे वा ।

अयमं धणनासं वा पावन्ती अलियवयणाओ ॥ ३ ॥”

इत्यादि ॥ २६ ॥ ध० २ अधि० । पञ्चा० । धा० ।

अथ द्वितीयव्रतस्य तान् (अतिचाराण्) आह—

असौ द्विधाऽणुस्थूलाभ्यां, तत्राद्यः प्रचलादितः ।

द्वितीयः क्रोधलोभादे-भिध्याभाषा द्वितीयके ॥४६॥

द्वितीयके—मृषावादविरतिकरूपेऽसावतिचारः, अणुस्थूला
भ्याम्-सूक्ष्मवादराभ्यां, प्रकाराभ्यां, द्विधा-द्विप्रकारे, भवती-
ति शेषः । तत्र—आद्यः सूक्ष्मः, प्रचलादिनां निद्राविशेषादेर्भि-
ध्याभाषा-असत्यभाषणं भवति, यथा-प्रचलामि किं दिवा ?
इत्यादि चोदितः प्राह-नाहं प्रचलामि इत्यादि । क्रोधादः—
क्रोधलोभादभ्यास्यमयैर्भिध्याभाषा द्वितीयो वादरः परिणाम-
भेदाद्भवतीति, यतः पञ्चवस्तुके—“विअंमि मुसावाए, सो
सुहुमो वायरो अ णायव्वो । पयलाइ होइ पढमा, कोहाइ-
भिभासणं विअओ ॥ ६७६ ॥” ध० ३ अधि० ।

द्वितीयं व्रतमुच्यते—

थूलगमुसावायं समणोवासओ पच्चक्खाइ, मे य मुसा-
वाए पंचविहे पभत्ते, तं जहा-कभालीए गवालीए भोमा-
लीए नामावहारं कूडसक्खि(त्ति)अं । थूलगमुसावायवेरमण-
स्स समणोवामणं इमे पंच अइयारा जाणियव्वा ए भा-
मियव्वा । तं जहा-सहसम्भक्खाणे रहस्सम्भक्खाणं मदा-
रमंभेण मोसुवणं कूडलेहकरणे ॥ २ ॥

मृषावादो हि द्विविधः—स्थूलः, सूक्ष्मश्च । तत्र परिस्थू-
लवस्तुविषयोऽतिदुष्टविषयज्ञासमुद्भवः स्थूलो, विपरीतस्व-
नरः । तत्र—स्थूल एव स्थूलकः स चासौ मृषावादश्चानि

समासः, तं भ्रमणोपासकः प्रत्याख्यातीति पूर्ववत्, स च
मृषावादः पञ्चविधः प्रकृतः—पञ्चप्रकारः प्रकृतिः, तीर्थकर-
गणधरैः, तद्यथेत्युदाहरणोपन्यासार्थः, कन्याविषयमनृतम्—
अभिज्ञकन्यकामेषु भिन्नकन्यकां वक्रि, विपर्ययो वा, एवं
गणानृतम्—अल्पलीगमेव गां बहुलोरां वक्रि, विपर्ययो वा,
एवं भूयन्तृतम्—परसत्कामेषात्मसत्कां वक्रि, व्यग्रहारे वा
निपुणोऽनाभवद्व्यवहारस्यैव कस्याचिद्भागाद्यभिभूतो व-
क्रि—असंययमामवतीति । न्यस्यते—निक्षिप्यत इति न्यासः—
कन्यकाद्यर्पणं, तस्यापहरणं न्यासापहारः । अदस्तादानरूप-
त्वावस्य कथं मृषावादत्वमिति ?, उच्यते—अपलपतो मृषा-
वाद इति । कूटसाक्षित्वम् उत्कोचमात्मर्योद्यमिभूतः प्रमा-
णीकृतः, सन् कूटं वक्रि, अधिवाद्यनृतस्यात्रैवान्तर्भावो धे-
वितव्यः । मुसावादे के दोसा ? अकज्जंते वा के गुणा ?, तत्थ
दोसा, कण्ठं चैव अकण्ठं भण्ते भोगंतरायदोसा, पटुद्धा
वा आतधाते करेज्ज, कारवेज्ज वा, एवं सेसेसु वि भाणि-
यच्चा । एसावहारे य पुणेहितोदाहरणम्—सो जधा एमा-
हारे गुणे उदाहरणं—कौकलगन्तावगो मणुस्सेण भणितो,
घोडए एसांते आहणादि ति, तेण आहतो मनो य, कण्ठं
शीतो पुच्छितो—को ते सक्खी ?, घोडगसाभिपण भणियं,
एतस्स पुत्तो मे सक्खी, तेण वारण भणितं—सच्चमेनं ति,
तुद्धा पूजितो सो, लोणेण य पसंसितो, एवमादिया गुणा
मुसावावधर्मणे । इदं चानिचारगदितमनुपालनीयम् । तथा
चाह—(थुलगमुसवावधर्मणस्स) व्याख्या—स्थूलकमृषा-
वादविरमणस्य भ्रमणोपासकेनामा पञ्चातिचाराः ज्ञात-
व्याः क्षपारक्या, न समाचरितव्याः । तद्यथेति पूर्ववत्,
सहसा—अनालोच्य, अभ्याख्यानं सहसाऽभ्याख्यानम्, अ-
भिर्भननम्—असद्व्यापण, तद्यथा—चौरस्त्वं पारदारिको
वेत्यादि । रहः—एकान्तः, तत्र भयं रहस्यं, तेन तस्मिन्
वा अभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं भवति—एका-
न्ते मन्वयमाणान् वक्रि—एते हीदं चेदं च राजापकारित्वा-
दि मन्त्रयन्ति । स्वदारं मन्त्रभेदः स्वदारमन्त्रभेदः—स्वदा-
रमन्त्र (भेद) प्रकाशनं—स्वकलत्रविधर्वादिशष्टावस्थाम-
न्त्रितान्यकथनमित्यर्थः, कूटम्—असद्वभूतं, लिख्यत इति लेखः,
तस्य करणं—क्रिया कूटलेखक्रिया—कूटलेखकरणम्, अन्यमुद्रा-
क्षरविश्वस्वरूपलेखकरणमित्यर्थः । एतानि समाचरन्तिचर-
ति द्वितीयाणुव्रतमिति । तत्रापायाः प्रदर्श्यन्ते—सहसम्भ-
कखाले खलपुंगसो सुरेज्जा सो वा इतरो वा मारिज्जेज्ज
वा, एवं गुणा, वेसि ति भरणं अप्पाणे तं वा विरोध-
ज्जा, एवं रहस्सम्भकखालेऽवि । सवारमेतभेदे जो अप्प-
णा भज्जाण सद्धि जाणि रहस्से धोत्तिनाणि ताणि अण्णे-
सि पगासेति । पच्छा मा लज्जिता अप्पाणं परं वा मारिज्जा ।
तत्थ उदाहरणम्—मथुरावार्णिगा दिसीयसाए गतो, भज्जा
सा जाधे ण पात ताधे बारसंमे वारसं अण्णेण समं घडित्ता
सा आगतो, रसि अज्जायवेसेण कण्ठडियस्सेणेण पवि-
सति, ताणं तद्विषसं पगतं, कप्पडिआ य मग्गति, तीए
य बहितव्वगं खज्जगादि, ताधे णियगवति वाहेनि,
अएणातच्चजाए ताधे पुणगवि गंतुं महता रिद्धिए आगतो
सयणाण समं मिलिना, परोवदेणेण वयस्साण सच्चं क-
थेति, ताए अप्पा मारितो । आ० ६ अ० । (अत्रत्यम-
व्यद् 'मोसोवपस' शब्दे वक्ष्यते)

अथ द्वितीयं संवरद्वारं मृषावादविरत्यात्मकम्—

जंबू ! वितियं च सच्चवयणं सुदं सुचियं सिवं सुजायं सु-
भासियं सुव्वयं सुकहियं सुदिदं सुपतिद्वियं सुपतिद्वियजसं सु-
संजमियवयणवुइयं सुरवरनरवसभपवरबलवगसुविहियज-
णवहुमयं परमसाहुधम्मचरणं तवनियमपरिग्गहियं सुगति
पहदेसियं च लोणुत्तमं वयमिदं विज्जाहरगगणगमणविज्जा-
ण साहणं मग्गमग्गमिद्धिपहदेसियं अवितहं तं सच्चं उज्जुयं
अकुडिलं भूयन्थं अत्थतो विसुदं उज्जोयकरं पभासकं
भवति, सच्चभावाण जीवलोके अविसंवादि, जहत्थमधुरं
पच्चक्खं देवयं व जं तं अच्छेक्कारकं अवत्थंतेरसु बहु-
एसु माणुसाणं सच्चेण महासमुदमज्जे वि मूढाऽणिया वि-
पोया सच्चेण य उदगमंभमंमि वि न वुज्झति न य मरंति
थाहं ते लमंति । सच्चेण य अगणिसंममंमि वि न डज्झं
ति, उज्जुगा मणूमा सच्चेण य तत्ततेल्लतलोहसीम-
काइं छियंति धरंति न य डज्झंति, मणूमा पच्चयकडका-
हिं मुच्चंति न य मरंति । सच्चेण य परिग्गहिया अमिपं-
जरगया ममराओ वि शिइंति । अम्महा य सच्चवादी व-
हवंधभिआगंवग्घोरेहिं पमुच्चंति य अमित्तमज्झाहिं निइंति
अम्महा य सच्चवादी सादिच्चाणि य देवयाओ करंति स-
च्चवयणं रताणं । तं सच्चं भगवं तित्थगरसुभामियं द-
मविहं चेहसपुच्चीहिं पाहुडत्थविदितं महग्गिणीण य मम-
यप्पादिणं देविदनरिंदभासियन्थं वेमाणियसाहियं मह-
त्थं मंतोसहिविज्जासाहणत्थं चारणगणममणमिद्धविज्ज
मणुयगणाणं वंदसिज्जं अमरगणाणं च अच्छणिज्जं
असुरगणाणं च पूयणिज्जं अणेगपासंडिपरिग्गहियं जं तं
लोकम्मि सारभूयं गंभीरतरं महासमुदाओ थिरतरगं मेरु-
पच्चयाओ सोमतरगं चंदमंडलाओ दिन्नतरं सूरमंडलाओ
विमलतरं मरयनहतलाओ सुरभितरं गंधमायणाओ ज
वि य लोगंमि अपरिसेमा मंता जोगा जवा य विज्जा
जंमका य अत्थाणि य सत्थाऽणि य मिक्खाओ य आग-
मा य सच्चाइं वि ताइं मच्चे पइडियाइं । सच्चं पि य
संजमस्स उवरोहकारकं किंचि न वत्तव्वं, हिंमामावज्जसं-
पउत्तं भयविकहकारकं अणत्थवापकलहकारकं अणजं
अववायविवायसंपउत्तं वेलेवं ओजधेज्जवहुलं निल्लजं लो-
यगरहणिज्जं दुदिदं दुस्सुयं अपुणियं अप्पाणो थवणा
परेसु निदा, न तं मि मेहावी, ण तं मि धम्मो, न तं मि पिय-
धम्मो, न तं कुलीणो, न तं मि दाणपती, न तं मि सग्गे न
तं मि पडिरुवो, न तं मि लट्ठो, न पंडिओ, न वहम्मसुओ, न
वि य तं तवस्सी, ण याऽवि परलोगनिच्छियमती मि, स-
च्चकालं जातिकुलरूववाहिरोगेण वाऽवि जं होइ वज्जणिज्जं
दुहओ उवचारमतिकंतं एवंविहं सच्चं पि न वत्तव्वं ।

अथ कीदृशम् तत्—

अहं केरिसकं पुणाई मच्चं तु भासियच्चं ? जं तं दवे-
हिं पज्जेवेहिं य गुणेहिं कम्मेहिं बहुविहेहिं मिप्पेहिं आ-
गमेहिं य नामक्खायनिवाओवमगतद्वियममासमंभिपदहे-
उजोगियउणादिकिरियाविहाणधानुमरविभत्तिवन्नजुत्तं ति-
कल्लं दमविहं पि मच्चं जह भणियं तह य कम्पुणा
होइ दुवालमविहा होइ भाभा, वयणं पि य होइ सोलमवियं,
एवं अरहंतमणुआयं समिक्खियं संजण्ण कालंमि य व-
त्तच्चं । (सूत्र-२४)

‘ जंबू ’ इत्यादि-तत्र जम्बुगिरिणि शिष्यामन्त्रणम्, (विद्ध्य
च लि) द्वितीयं पुनः संवरद्वारम्, सत्यवचनम्—सद्गुणो-
र्मुनिभ्यो, गुणैर्भ्यः, पदार्थैर्भ्यो वा, हितं सत्यम् । आह च-
“ सच्चं हिय मयाभिह, संतो मुण्णो गुणा पयथा वा ”
तच्च तद्वचनं सत्यवचनम्, एतदेव स्तुवन्नाह—शुद्धम्—नि-
दोषम्, अत एव शुचिकं-पवित्रम्, शिवं—शिवहेतुः, सुजा-
तं—शुभाविवक्षोत्पन्नम्, अत एव—सुभाषितं—शोभनव्यक्तवाग-
रूपं, शुभाश्रितम्, सुखाश्रितं; सुधानितं वा, सुव्रतम्—शोभन-
नियमरूपं, शोभनो नाम मध्यस्थः कथः [कथितं] प्रतिपादको
[प्रतिपादयितव्यं] यस्य तत्सुकथितं, सुहृदम् अतीन्द्रि-
यार्थदर्शिभिः, ददमपवर्गादिहेतुतयोपलब्धं, सुप्रतिष्ठितं—स-
मस्तप्रमाणैरुपपादितं, सुप्रतिष्ठितयशः—अव्याहृतख्यातिकं,
(सुनंजमियवयणवुद्धयं ति) सुसंयमितवचनैः—सुनियन्त्रि-
तवचनैरुक्तं यत्तत्तथा, सुखराणां—नरवृषभाणां (पवरश्च-
लवगं लि) प्रयत्नबलवतां सुविहितजनस्य च बहुमतं—स-
म्मतं यत्तत्तथा, परमसाधूनां—नैष्ठिकमुनीनाम्, धर्मच-
रणम्—धर्मानुष्ठानं यत्तत्तथा, तपोनियमाभ्यां परिगृहीत-
म्—अङ्गीकृतं यत्तत्तथा, तपोनियमौ सत्यवादिन एव स्या-
तां नापरस्येति भावः, सुगतिपथदेशकं च, लोकांशमं वृत्त-
मिदमिति व्यक्तम् । विद्याधरगगनगमनविद्यानां साधनं नाम-
सत्यवादिनस्ताः सिध्यन्तीति भावः । स्वर्गमार्गस्य—सिद्धिप-
थस्य च, देशकं—प्रवर्तकम् यत्तत्तथा, अयितथम्—वितथ-
रहितम्, (तं सच्चं उज्जुगं ति) सत्याभिधानं यद् द्वितीयं
संवरद्वारमभिहितं, तदनुकम् अजुभाषप्रवर्तितव्यान्, तथा-
अकुटिलम्—अकुटिलस्वरूपव्यान्, भूतः—सद्भूतोऽर्थः—
अभिधेयो यस्य तद् भूतार्थम्, अर्थतः—प्रयोजनतो, विशुद्धे-
निर्दोषं, प्रयोजमापन्नमिति भावः, उद्योतकरं—प्रकाशकारि,
कथम् ?—यत्त. प्रभाषकं—प्रतिपादकं भवति, कथां कस्मिन्नि-
त्याह—सर्वभाषानां जीवलोकं—जीवाधारं क्षेत्रं, प्रभाषक-
मिति विशिनष्टि, अविस्मृतादि-अव्याभिचारि, यथार्थमिति
कृत्वा, मधुरं—कामलं यथार्थमधुरं, प्रत्यक्षं त्रैवर्ण्यमिव त्रैवर्ण्यं
यत्तद्, आश्चर्यकारकं—विस्मयस्मयकरकार्यकारकं, तदीदृशं,
केषु केषामिति ? आह—अवस्थान्तरेषु—अवस्थाविशेषेषु,
बहुषु मनुष्याणां, यथाह—

“ सत्येनाभिर्भवेच्छीतो, गाधं घस्तेऽम्बु सत्यतः ।

नामिच्छिन्नसि सत्येन, सत्याद्रज्जुयते फणी ॥ १ ॥ ”

एतदेवाह—सत्येन हेतुना महासमुद्रमप्ये निष्ठन्ति
न निमज्जन्ति, (मूढाऽणिया वि लि) मूढं नियत-

दिग्गमनाप्रत्ययम् (अणियं ति) अग्रम्—तुण्डम्, अ-
नीकं वा—तत्प्रथमं जनसैन्यं येषां ते तथा, तेऽपि, पोता-
बोधिस्थाः, तथा सत्येन च उदकसम्भ्रमेऽपि—सम्भ्रमका-
रणत्वावुदकप्रवः उदकसम्भ्रमस्तत्रापि (न बुज्झाहिं लि)
वचनपरिणामाज्जान्ते—नप्लाव्यन्ते, न च प्रियन्ते, स्ताद्यं
च—गाधं च ते लभन्ते, सत्येन चाभिसम्भ्रमेऽपि—पदीप-
नकेऽपि; न दह्यन्ते, अजुका—आर्जवोपेताः, मनुष्या—नराः
सत्येन च तप्ततैलत्रपुलाहसीसकानि प्रतीतानि (क्षिधंति लि)
क्षुपन्ति—धारयन्ति, इस्ताञ्जलिभिरिति गम्यन्ते, न च दह्यन्ते
मनुष्याः, पर्वतकटकात्—पर्वतैकदेशाद् विमुच्यन्ते न च
प्रियन्ते, सत्येन च परिग्रहीता युक्ता इत्यर्थः, असिपञ्जरे-
शक्तिपञ्जरे गताः, खड्गशक्तिव्यग्रकरिपुपुरुषबहिता इत्यर्थः,
समगादपि—रणादपि (निरिति लि) निर्यान्ति—निर्गच्छन्ति,
अनघाश्च—अक्षतशरीरा इत्यर्थः, के इत्याह—सत्यवादिनः—
सत्यप्रतिज्ञाः, वधवन्धाभियोगवैरघोरैर्भ्यः—ताडनसंयमनब-
लान्कारघोरशास्त्रवैर्भ्यः प्रमुच्यन्ते, अमित्रमध्यान् शत्रुमध्या-
निर्यान्ति, अनघाश्च निर्दोषाः सत्यवादिनः, सावेव्यानि च-
सानिध्यानि च, इत्येताः कुर्वन्ति सत्यवचनरतानाम् । आह च—
“ प्रियं सत्यं वाक्यं हरति हृदयं कस्य न जने ? ,
गिरं सत्यां लोकः प्रतिपदमिमामर्थयति च ।

सुराः सत्याद्वाक्याद्वर्ति मुर्वताः कामिकफल-

मतः सत्याद्वाक्याद् मतमभिमतं नास्ति भुवने ॥ १ ॥ ”

(तमिति) यस्मादेवं तस्मात्सत्यं द्वितीयं महा-
व्रतं भगवद्—भट्टारकं, तीर्थकरसुभाषितम् जिनैः सु-
चक्रे दशविधं—दशप्रकारं, जनपदसम्मतसत्यादिभेदेन
दशवैकालिकाविप्रसिद्धं, चतुर्दशपूर्विभिः प्राभृतार्थवेदि-
तं—पूर्वगतांशविशेषाभिधेयतया ज्ञातं महर्षीणां च, समर्थन-
सिद्धान्तं, (पश्यंति) प्रदत्तं समयप्रतिज्ञा वा—समाचारा-
भ्युपगमः । पाठान्तरं—(महर्षिसमयपरिभाषां च ति) मह-
र्षिभिः, समयप्रतिज्ञा—सिद्धान्ताभ्युपगमः, समाचाराभ्युप-
गमो वेति चार्ग्यं यत्तत्तथा, देवेन्द्रनरेन्द्रभोषितः—जनानामु-
क्ताऽर्थः—पुरुषार्थस्तत्साध्यो धर्मोद्वेगस्य तत्तथा । अथवा—दे-
वेन्द्रनरेन्द्राणां भासितः—प्रतिभासितोऽर्थः—प्रयोजनं यस्य
तत्तथा । अथवा—देवेन्द्रादीनां भाषिताः, अर्थो—जीवाद्यो जि-
नवचनरूपेण येन तत्तथा, तथा वैमानिकानां साधितं प्रतिपा-
दितमुपादेयतया जिनादिभिर्धत्तत्तथा, वैमानिकैर्वा साधितं—
वृत्तमासेषितं, समर्थितं वा यत्तत्तथा, महार्थं—महाप्रयोजनम्,
एतदेवाह—मन्त्रौषधिविद्यानां साधनमर्थः—प्रयोजनं यस्य
तद्विना तस्याभावात्तत्तथा, तथा चारुणगणानां—विद्या-
चारणादिवृन्दानां, श्रमणानां च सिद्धाः विद्या आकाशग-
मनैर्वाक्यकरणादिप्रयोजना यस्मान्न तत्तथा, मनुजगणानां च
वन्दनीये—स्तुत्यम्, अमरगणानां चार्चनीयं—पूज्यम्, असुर-
गणानां च पूजनीयम्, अनकपात्वाङ्गपरिगृहीतं नानावि-
धवर्तिभिरङ्गीकृतं यत्तत्, लोकं सारभूतं, गम्भीरतरं—महासमु-
द्रादतिशयेनाशोभ्यव्यान् स्थिरतरकं—मेरुपर्वतात् अचलि-
तत्वेन, सौम्यतरं—चन्द्रमण्डलान्, अतिशयेन सन्ताप्यपश-
महेतुव्यान्, दीप्ततरं—सूर्यमण्डलान्, यथावद्वस्तुप्रकाशमानाः
तज्जलिनां सात्यन्तानाभिधर्तनीयत्वात्, विमलतरं शरभ-
स्तलादिभिर्दोषव्यान्, सुरभितरमिव सुरभितरं, गन्धमाद-

नाद्-गजदन्तकर्गिविशेषात्, सहृदयानामतीव हृदयाव-
र्जकत्वात्, येऽपि च लोकेऽपरिशेषा-निःशेषा, मन्त्राः—
हर्गिणगोमेषिमन्त्रादयः, योगाः—यशीकरणादिप्रयोजनाः, द्र-
व्यसंयोगाः, जपाश्च-मन्त्रविद्याजपनानि, विद्याश्च-प्रज्ञान्या-
दिकाः, जम्भकाश्च-तिर्यग्लोकवासिनो देशविशेषाः, अस्त्रा-
णि च-नागाच्चादीनि क्षेप्यायुधानि, सामान्यानि वा, शा-
स्त्राणि च-अर्थशास्त्रादीनि, शस्त्राणि वा-सङ्गादीनि, अक्षय्या-
युधानि, शिवाश्च-कलाप्रहणानि, आगमाश्च-सिद्धान्ताः,
सर्वोपयोग्ये तानि सत्ये प्रतीष्टितानि, असत्यवाचिनां न केऽपि
मन्त्रादयोऽर्थाः स्वसाध्यसाधकाः प्रायो भवन्तीति भावः,
तथा-सत्यमपि सद्गतार्थमात्रतया संयमस्योपरोधकारकं
बाधकं किञ्चिद् अल्पमपि न चक्रव्यं, किरूपं न दित्याह-हिं-
सया-जीववधेन, सावधेन च पापेन, आलापादिना सम्प्रयुक्तं
यत्तत्तथा, आह च-

तंहय काणं काणि त्ति, पंडगं पंडग त्ति य ।

वाहियं वा वि रोगि त्ति, तेणं चोरि त्ति नो वण ॥ १ ॥

भेदः-चारित्र्यभेदस्तत्कारिका, विकथाः-सत्वादिकथाः, तत्का-
रकं यत्तत्तथा, तथा अनर्थवादी-निष्प्रयोजना जल्पः, कलहश्च-
कलः, तत्कारकं यत्तत्तथा, अनार्यम्-अनार्यप्रयुक्तम्, अन्याय्यं
च अन्यायोपेतम्, अपवादः-परदूषणाभिधाने, विषादो विप्र-
तिपत्तिस्तत्सम्प्रयुक्तं यत्तत्तथा, बलम्ब-परेषां विडम्बनकारि,
आज्ञा-बलं, धैर्यं च-धृष्टता, ताभ्यां, बहुलं, प्रचुरमोजोधै-
र्यबहुलं, निर्लज्जम्-अपेतलज्जं, लोकगर्हणीयं-लोकनिन्द्यं,
दुष्टदृष्टम्-अभ्यग्रीवतितं, दुःधृतम्-असम्यगाकर्णितं, दुष्मु-
णितम्-असम्यग्ज्ञातम्, आत्मनः स्तावना-स्तुतिः, परेषां
निन्दा-गर्हा, निन्दाभेदाह-(नस्मि त्ति) नास्मि-न भवामि,
त्वामि गम्यते, मेधावी-अपूर्वधृतदृष्टप्रहणशक्तियुतः, तथा
न त्वमस्मि, धन्यो-धनं लब्ध्वा, तथा नास्मि-न भवामि,
प्रियधर्मा-धर्मप्रियः, तथा न त्वं कुलीन-कुलजातः,
तथा न आस्मि-न भवामि दानपतिः दानदातेत्यर्थः, तथा न
त्वमस्मि नृ(शृ)रः-चारभटः, तथा न त्वमस्मि-न भवामि प्र-
तिरूपो-रूपवान्, न त्वमस्मि लष्टः-सौभाग्यवान्, न पण्डि-
तो-बुद्धिमान्, न बहुश्रुतः-आकर्णिताधीतबहुशास्त्रः, ब-
हुसुतो वा-बहुपुत्रो बहुशिष्यो वा, नापि च त्वं तप-
स्वी-क्षपकः, न चापि परलोकविषये निर्धत्ता-निःसंशया
मतिरस्यति परलोकनिश्चयमिति, अस्मि-भवामि, सर्वका-
लम्-आजन्मापीति, किं बहुनोक्तं ?, वर्जनीयवचनविषय-
मुपदेशमवस्वमुच्यते, जाति कुलरूपव्याधिर्गणं चापीति,
इह जात्यादीनां समाहारवृत्तः, ततो जात्यादिना निन्दित-
न परचित्तपीडाकारित्वाद्यद्भवंद्, वर्जनीयं-परिहर्तव्यं,
तदेवविधे सत्यमपि न चक्रव्यामिति वाक्यार्थः । तत्र जा-
तिः-मातृकः पक्षः, कुलं-पैतृकः पक्षः, रूपम्-आकृतिः,
व्याधिः-चिरस्थाता कुप्रादिः, रोगः-शीघ्रतरप्राप्ती ज्वरा-
दिः, वा-विकल्पे, अपिः-समुच्चयः, (दुहिते त्ति) द्रोहवत्
पाठान्तरं-“ दुहन्ती त्ति ” द्रव्यतो भावतश्च । उपसारं-
पूजाम्, उपकारं वा अतिक्रान्तम्, एवंविधं तु-एवंप्रकारं,
पुनः सत्यमपि-सद्गततामात्रेण आस्तामसत्यं, न चक्र-
व्यं-न वाच्यम्, (अथ केरिस्मिं त्ति) अथशब्दः परिप्रश्न,
कीदृशकं-किंविधम्-(पुणा त्ति) इति पुनरपि पूर्ववाक्या-

र्यापेक्षयोत्तरवाक्यार्थस्य विशेषद्योतनार्थः (आरं ति)
वाक्यालंकारार्थः, (सत्त्वं तु त्ति) सत्यमपि भाषितव्यं,
ब्रह्मव्यं, यत्तद् द्रव्यः-त्रिकालानुगतिलक्षणैः पुद्गलादिभि-
र्वस्तुभिः, पर्यायेश्च-नवपुगणादिभिः, क्रमवर्तिभिर्धर्मैः,
गुणैः-वर्णादिभिः सह भावभिर्धर्मैर्गव, कर्मभिः-कृ-
त्यादिव्यापारैः, बहुविधैः, शिल्पैः-साधार्यैकैश्चक्रकर्मा-
दिभिः क्रियाविशेषैः, आगमैश्च सिद्धान्तार्थैर्युक्तीर्मति स-
म्बन्धः कार्यः, युक्तशब्दस्योत्तरत्र समस्तनिर्देशोऽपि प्राकृ-
तशैलीवशाद् द्रव्यादियुक्तत्वं वचनस्य तदभिधायकत्वाद्,
अथवा-द्रव्यादिषु विषये द्रव्यादिगोचरमित्यर्थः । तथा
' नामाख्यातनिपातोपसर्गताडितसमाससन्धिपङ्क्त्युगिको
णादिक्रियाविधानधातुस्वर्गवर्माकृत्वर्णयुक्तम् ' इति-(अ-
स्य व्याख्या) तत्र नामेति पदशब्दसम्बन्धाश्रमपदमेवमु-
त्तरत्रापि, तच्चाव्युत्पन्नतरभेदाद् द्विधा । तत्र व्युत्पन्नम्-
देवदत्तादि, अव्युत्पन्नम् इतिेत्यादि, आख्यातपदं-
साध्यक्रियापदं, यथा-अकरोन्, करोति, कर्तव्यति, तत्तद्-
र्थद्योतनाय तेषु तेषु स्थानेषु निपतन्तीति निपाताः तत्प-
दं निपातपदं, यथा-च वा स्वत्वित्यादि, उपसृज्यन्ते-धा-
तुसमीपे नियुज्यन्ते इत्युपसर्गस्तदपि पदमुपसर्गपदम्-प्रपरा
अप इत्यादिवत्, तस्मै हितं तद्धितमित्याद्यर्थोभिधायका ये
प्रत्ययास्ते तद्धिताः, तदन्तं पदं तद्धितपदं, यथा-गांभ्यो हि-
तो गव्या देशः, नाभेरपत्यं नाभय इत्यादि, समसनं-समासः,
पदानामेकीकरणरूपः, तत्पुरुषादिः, तत्पदं-समासपदं,
यथा-राजपुरुषः इत्यादि, सन्धिः-सन्निकर्षः, तच्च तत् पदं,
यथा-वर्ध, दं, तद्यथेत्यादि, तथा हेतुः-साध्याविनाभूतत्व-
लक्षणो, यथा-अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति, यौगिकं-य-
देतपामव द्यादिसंयोगवत्, यथा-उपकरोति सैनयाऽभिया-
ति अभिषेकयतीत्यादि, तथा-उणादि-उणप्रभृतिप्रत्ययान्तं
पदं, यथा-आशु, स्वादु, तथा-क्रियाविधाने-सिद्धिक्रिया-
विधिः, काऽन्तप्रत्ययान्त [कृत्प्रत्ययान्त] पदविधिरित्यर्थः,
यथा-पाचकः पाक इत्यादि, तथा-धातवो-श्वाद्यः, क्रि-
याप्रतिपादकाः, स्वरा-अकागदयः, षड्जादयो वा सप्त,
काचिद्रसा इति पाठः, तत्र रसाः-शृङ्गारादयो नव, यथा-

“शृङ्गारहास्यकरुणा, रौद्रीरभयानकाः ।

वीरभन्साङ्गतशान्ताश्च नव नाट्ये रसाः स्मृताः ॥१॥”

विभक्तयः-प्रथमाद्याः सप्त, वर्णाः-ककारादिव्यञ्जनानि, ए-
भिर्युक्तं यत्तत्तथा, अथ सत्यं भेदत आह-त्रैकाल्यं-त्रिकालवि-
षये दशविधमपि सत्यं भवतीति योगः, दशविधत्वं च सत्य-
स्य जनपदसम्मतसत्त्वादभेदान्, आह च-

“जगवय १ संयम २ ठवणा ३, नामे ४ रुवे ५ पडुच्च सच्च य ६।

ववहार ७ भाव ८ जोग ९, दसमे आधम्मसच्चे य १० ॥१॥” इति ।
जनपदसत्यं यथा-उदकार्ये कोङ्कणादिदेशरूढ्या पथ इति
वचनं, समतसत्यं यथा-समानोऽपि पङ्कसम्भवे गोपालादी-
नामपि सम्मतत्वेनार्गवन्दमेव पङ्कजमुच्यते, न कुलयादीति
स्थापनासत्यं-जिनप्रतिमादिषु जिनादिव्यपदेशः, नामस-
त्यं यथा-कुलमवर्द्धयन्नपि कुलवर्धनं इत्युच्यते, रूपसत्यं य-
था-भावतोऽधमणोऽपि तदपधारी श्रमण इत्युच्यते, प्रती-
तसत्यं यथा-अनामिका कर्नाष्टकां प्रतीत्य दीधेत्युच्यते,
सैव मध्यमां प्रतीत्य तस्वेति, व्यवहारसत्यं यथा-गिरिग-

तत्प्राणादिषु दहमानेषु व्यवहारात् गिरिर्दह्यत इति, भावस-
त्यं यथा—सत्यपि पञ्चवर्णन्ये शुक्लत्वलक्षणभावोत्कटत्वात्-
शुक्ला बलाकंति, योगसन्त्यं यथा—वगड्योगादण्ड इत्यादि,
औपम्यसत्यं यथा—समुद्रवल्गुणा इत्यादि, तथा—(जह भ-
गियं तह य कम्मुणा होइ ति) यथा—येन प्रकारेण, भणितं-
भणनक्रिया, दशाविधसत्यं सद्गतार्थतया भवति, तथा—
तेनैव प्रकारेण, कर्मणा वा, अन्तरालम्यनादिक्रियाया सद्गता-
र्थज्ञापनेन सत्यं दशाविधमेव भवतीति, अनेन चैदमुक्तं भव-
ति—न केवलं सत्यार्थं वचनं वाच्यम्, हस्तादिकम्प्राप्यव्य-
भिचार्यर्थसूचकमेव कर्तव्यम्, उभयप्राप्यव्याभिचारितया प-
राव्यसनस्याकुटिलाध्यवसायस्य च तुल्यत्वादात, तथा-
(दुबालसन्धिहा य होइ भास ति) द्वादशाविधा च भवति
भाषा, तथा च—

“ प्राकृतसंस्कृतभाषा, प्रागधपैशाचसौगमेनी च ।

षष्ठोऽत्र भूरिभेदा, देशविशेषादपभ्रंशः ॥ १ ॥ ”

इयमेव षड्विधा भाषा गद्यपद्यभेदेन भिद्यमाना द्वादशाधा
भद्यतीति, तथा वचनमपि षोडशाविधं भवति, तथाहि—

“ वयणतियंउलिकृतियं६, कालतियं६तह परेकवचनकत्वं११ ।

उवणीयाइचउक्तं१२, अउक्तं१६ चेव सोलसमं ॥ १ ॥ ”

तत्र वचनत्रयम्—एकवचनद्विवचनबहुवचनरूपं, यथा
वृत्तः, वृत्तौ, वृत्ताः । लिङ्गविक्रम—स्त्रीपुंनपुंसकरूपम्, यथा—
कुमारी, वृत्तः, कुण्डम् । कालाप्रक्रम—अतीतानागतवर्तमानका-
लरूपम्, यथा—अकरोत्, करिष्यति, करोति । प्रत्यक्षं यथा—अय-
म्, पयः । परंक्षे यथा—सा । तथा—उपनीतवचनम् गुणोपनय-
नरूपं, यथा—रूपवानयम् । अपनीतवचनं—गुणोपनयनरूपं,
यथा—दुःशीलोऽयम् । उपनीतापनीतवचनम्—यत्रैकं गुणमुप-
नीय गुणान्तरमपनीयते, यथा—रूपवानयं किं तु—दुःशीलः ।
विपर्ययेण तु अपनीतोपनीतवचनं, तद्यथा—दुःशीलोऽयं किं
तु रूपवान् । अध्यात्मवचनम्—अभिप्रेतमर्थं गोपयितुकामस्य
सहसा तस्यैव भणनमिति, (एवमिति) उक्तसत्याविश्वरू-
पावधारणप्रकारेण अहंवृत्तान्तं समीक्षितं, बुद्ध्या पर्यालो-
चितं, संयतन संयमप्रता, काले च अवसरं, वक्ष्यम्, न तु
जिनाननुज्ञातमपर्यालोचितमसंयतनाकालं चेति भावना ।
आह च—

“ बुद्धिप निणऊण, भासंजा उभयलोणपरिमुक्तं ।

सपरंभयाण जं खलु, न सव्यहा पीडजणं तु ॥ १ ॥ ”

एतदर्थंमेष जिनशासनांमतेयतदाह पञ्च भावनाः—

इमं च अलियपिसुणफरुमकडुयचवलवयणपरिग्वण-
द्वयाण पावयणं भगवया मुकहियं अत्तहियं पेच्चा भावियं
आगमंमि भदं सुद्धं नेयाउयं अकुडिलं अणुत्तरं सव्वदुक्क-
पावाणं विउसमणं, तस्म इमा पंच भावणाओ वितियस्म
वयस्म अलियवयणस्म वेरमणपरिग्वणद्वयाण पदमं मो-
ऊण मंवरुद्धं परमद्धं सुद्धं जाणिऊण न वागयं न तुगियं
न चवलं न कडुयं न फरुमं न माहमं न य परस्म पी-
लाकरं सावज्जं सच्चं च हियं च मियं च गाहगं च सुद्धं
मंगयमकाहलं च ममिक्खितं मंजतेण कालंमि य वत्तव्वं

एवं अणुवीतिसमितिजोगेण भाविओ भवति अंतरप्पा
संजयकरचरणनपणवयणो मूरो सच्चवज्जवसंपओ ।

‘ इमं चे ’ त्यादि—इमं च प्रत्यक्षं प्रवचनमिति योगः, अ-
लीकम्—असद्गतार्थं, पिशुनं—परंक्षेय परस्य वृषणाधिष्कर-
णरूपम्, परुषम्—अध्यायभाषे, कटुकम्—अनिष्टार्थम्, चप-
लम्—उत्सुकतयाऽसमीक्षितम्, यद्वचनम्—वाक्यं, तस्य प-
रिरक्षणलक्षणो योऽर्थस्तस्य भावस्तत्ता तस्यैव अलीकपि-
शुनपरुषकटुकचपलवचनपरिरक्षणार्थतायै, प्रावचनम्—प्रव-
चनं, शासनात्मित्यर्थः, भगवता धीमन्महावीरेण सुष्ठु कथितं
सुकथितमित्यादि, ‘ परंक्षेयद्वयाण ’ ति यावत् पूर्ववत् ।
नवरं द्वितीयस्य वनस्य—अलीकवचनस्येति विशेषः, (पद-
मंति) प्रथमं भावनावस्तु अनुविचिन्त्य समितियोगलक्ष-
णम्, तथैवम्—श्रुत्वा—आकर्ण्य मङ्गुरुसमीपं (संवरुद्धं ति)
संवरस्य—प्रस्तावेन मृपावाद्द्विरातिलक्षणस्य, अर्थः—प्र-
योजनं, मोक्षलक्षणं प्रस्तुतसंवरार्थयनस्य वा अर्थः—अभि-
धेयः, संवरार्थंस्तम्, अवयवाश्च (परमद्धं सुद्धं जाणिऊणं ति)
परमार्थं—हेयोपादेयवचनैश्च पर्यं सुष्ठु—सम्यक् ज्ञात्वा, न-
मैव, वेगितम्—धगवत्, विकल्पव्याकुलतयेत्यर्थः, वक्ष्य-
मिति योगः । न त्वरितम्, वचनचापल्यतः, न कटुकम् अर्थतः,
न परंप्रवर्णतः, न साहस साहसप्रधानमतिकृतं वा, न च प-
रस्य जन्तोः पीडाकरं, सावद्यम्—सपापं यत्, वचनविधिं निषे-
धतोऽभिधाय । साम्प्रतं विधित आह—सत्यं च—सद्गतार्थं,
हितं च—पथ्यं, मितम्—परिमिताक्षरं, ग्राहकं च—प्रतिपाद्य-
स्य विधातितार्थप्रतीतिजनकं, शुद्धम्—पूर्वोक्तवचनदोषरहितं
सङ्गतम्—उपपत्तिभिरवाधितम्, अकाहलं च—अमन्मनाक्षरं,
समीक्षितम्—पूर्वं बुद्ध्या पर्यालोचितं, संयतन—संयमप्रता,
कालं च—अवसरं, वक्ष्यं, नान्यथा, एवम्—उक्तं भाष-
णप्रकारेण, (अणुवीदिसमितिजोगेणं ति) अनुविचिन्त्य-
पर्यालोच्य, भाषणरूपा या समितिः—सम्यक्प्रवृत्तिः, सा
अनुविचिन्त्यसमितिः तथा योगः सम्बन्धः तदुपा वा
व्यापाराऽनुविचिन्त्यसमितिर्योगस्तन भाविता भवति, अ-
न्तगन्ता—जीवाः, किंविध इत्याह—संयतकरचरणनयनवद-
नः शूरः सत्याजयसेपत्र इति प्रतीतिमिति ॥ १ ॥ प्रश्न० २
सेव० द्वार ।

अहावरं दाच्च महव्वयं पच्चखाभि मव्वं मुसावायं व-
तिदोसंमे कोहा वा लोहा वा भया वा हासा वा शेव सयं
मुमं भामिज्जा, शेवऽमेणं मुमं भामावेज्जा, आमे पि-
मुमं भामंते ण ममणुजाणंज्जा तिविहं तिविहेणं मणमा
वयमा कायमा, तस्म भंते ! पडिक्कमामि० जाव वोमि-
रामि, तस्मिमाओ पंच भावणाओ भवंति, तत्थिमा
पदमा भावणा—अणुवीयिभासी मे शिगंथे गो अणणु-
वीयिभासी, केवली ब्रूया०—अणणुवीयिभासी मे निगंथे
ममावज्जिज्जा मोमं वयणाण, अणुवीयिभासी मे शिगंथे
गो अणणुवीयिभासी ति पदमा भावणा । अहावरा द्वा
भावणा—काहं परियाणइ मे निगंथे नो कोहणे मिया, केव-
ली ब्रूया—काहप्पते काहत्तं समावइजा मोसं वयणाण,

कोहं परियाणइ से निगंथे न य कोहणे मिय ति दुष्ठा भावणा । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

वितियं कोहो ण सेवियव्वो , कुद्धो चंडिकिआं मणूसो अलियं भणेज्ज, पिसुणं भणेज्ज, फरुसं भणेज्ज, अलियं पिसुणं फरुसं भणेज्ज, कलहं करेआ, वेरं करेआ, विकहं करेआ, कलहं वेरं विकहं करेआ । सच्चं हणेज्ज, सीलं हणेज्ज, विणयं हणेज्ज, सच्चं सीलं विणयं हणेज्ज । वेसो हवेज्ज, वत्थुं भवेज्ज, गम्मो भवेज्ज, वेसो वत्थुं गम्मो भवेज्ज । एयं अन्नं च एवमादियं भणेज्ज । कोहऽग्गिसंपलि-
नो तम्हा कोहो न सेवियव्वो, एवं खंतीइ भाविआं भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सुरो सच्चऽज्जवमंपन्नो । ततियं लोभो न सेवियव्वो, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलि-
यं खेत्तस्स व वत्थुस्स व कतेण १, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं किंतीए लोभस्स व कएण २, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं रिदीए व सोक्खस्स व कएण ३, लुद्धो लोलो भ-
णेज्ज अलियं भत्तस्स व पाणस्स व कएण ४, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं पीढस्स व फलगम्म व कएण ५, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं मेजाए व मंथारगम्म व कएण ६, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं वत्थस्स व पत्तस्स व कएण ७, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं कंबलस्स व पायपुंछ-
णस्स व कएण ८, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं मीमस्स व मिम्मीणीए व कएण ९, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं अंभसु य एवमादिसु बहुसु कार्गमतेसु, लुद्धो लोलो भणेज्ज अलियं तम्हा लोभो न सेवियव्वो, एवं मुत्तीए भाविआं भवति अंतरप्पा संजयकरचरणनयणवयणो सुरो सच्चज्जवमंपन्नो ।

(विहयंति) द्वितीयं भावनावन्तु यन्क्रोधनिग्रहणम् , एतदेवाह—क्रोधो न सेवितव्यः, कस्मान्कारणादित्याह—कु-
द्ध—कुपितः, चाण्डिक्यं रौद्ररूपत्वं, सज्जनमस्येत्यत चा-
ण्डिक्यतो मनुष्याऽलीक भणान्नित्यादि सुगमं, नवरं, वे-
रम्—अनुशयानुबन्धं, विक्रयां—परिषादरूपां, शीलं—समाधि-
(वेसो चित्ति) द्वेष्यः—अप्रियो भवेत् एष घस्तु—दोषावाम-
गम्यः—परिभवस्थानं, निगमनमाह—(एयं ति) अलीका-
दिकं गृह्यते, तद्वन्त्यस्य भणनाक्रयाया अविषयत्वात्, अन्य-
च्च—उल्लङ्घ्यतिरिक्कमेवमादिकम्—एवंजातीयं भणन् क्रोधा-
ग्निसंप्रदीप्तः सन् ' तम्हेत्यादि—संपन्नो ' इत्येतदन्तं
व्यक्तम् २ । (ततियं ति) तृतीयं भावनावन्तु, किं तदि-
त्याह—लोभो न सेवितव्यः, कस्मादित्यत आह—लुब्धो—लो-
भवान् लोलो व्रते चञ्चलो भणदलीकम्, एतद्वयं विषय-
भेदेनाह—क्षेत्रस्य वा—ग्रामादेः, कृषिभूमिर्वा, वास्तुना—गृह-
स्य, (कएण चित्ति) कृतं—हेतोः, लुब्धो लोलो भणदलीकम्,
एवमन्यन्यप्यष्ट सूत्राणि नेतव्यानि, नवरं, कीर्तिः—ख्यातिः,
लोभस्य—औषधादिप्राप्तेः कृतं, तथा श्रुद्धेः—परिवारादिकायाः

सौख्यस्य—शीतलक्ष्णायादिसुखहेतोः कृतं, तथा शय्याया-
वसनेः यत्र वा प्रसारितपादेः सुष्यते सा शय्या तस्यै, सं-
स्तारकस्य वा—अर्द्धतृतीयहस्तस्य कम्बलव्याहारेः कृतं पा-
दप्रोच्छ्रुतस्य—रजोहरणस्य कृतं उपसंहरन्नाह—अन्येषु च
एवमादिषु बहुषु कारणशोभित्यादि व्यक्तमेव ३ । प्रश्न०
२ संव० द्वार । (अन्यद् ' भीय ' शब्दे)

अहावरा तच्चा भावणा—लोभं परिजाणइ से शिगंथे णो
य लोभणए मिया, केवली बूया—लोभपत्ते लोभी समा-
वइज्जा मोसं वयणाए, लोभं परिजाणइ से शिगंथे णो
य लोभणए मिय ति तच्चा भावणा ।

तृतीयभाषनायां तु लोभजयः कर्त्तव्यस्तस्यापि मृषावादे
हेतुत्वादिति हृदयम् । आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

अहावरा चउन्था भावणा—भयं परिजाणइ मे शिगंथे
णो भयभीरुए मिया, केवली बूया—भयपत्ते भीरु समा-
वइज्जा मोसं वयणाए भयं परिजाणइ मे शिगंथे नो
भयभीरुए मिया, चउन्था भावणा । अहावरा पंचमा भा-
वणा हामं परिजाणइ मे शिगंथे णो य हासणए मिया,
केवली बूया—हासपत्ते हामी समावइज्जा मोसं वयणाए,
हामं परिजाणइ मे शिगंथे णो हासणए मिय ति, पंचमी
भावणा एतावता दोच्चं महव्वए मम्मं काएण फामिए०
जाव आणाए आराहिने याऽवि भवति दोच्चं भंते ! महव्वए ।
आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

पंचमगं हामं न सेवियव्वं अलियाइ असंतगाइ जंपति
हामइत्ता परपरिभवकारणं च हामं परपरिवायप्पियं च
हामं परपीलाकारणं च हामं भेदविमुत्तिकारकं च हामं
अप्पोम्मजणियं च होज्ज हामं अप्पोम्मगमणं च होज्ज-
मम्मं अप्पोम्मगमणं च होज्ज कम्मं कंदप्पाभिआगमणं च
होज्ज हामं आसुरियं किंविस्सत्तं वा जणेज्ज हामं, तम्हा
हामं न सेवियव्वं । एवं माणेण य भाविआं भवति अंतरप्पा
मंजयकरचरणनयणवयणो सुरो सच्चज्जवमंपन्नो ५ एवं-
मिणं संवरस्स दारं ममं संवरियं होइ सुप्पणिहियं इमेहिं
पंचहिं वि कारणेहिं मणवयणकायपरिक्खएहिं शिच्चं आ-
मरणंतं च एस जांगा शेयव्वो धितिमया मतिमया अ-
णासवो अकलुसो अच्छिहो अपरिस्मावी असंकिलिद्धो
सव्वजिणमणुआओ, एवं वितियं संवरदारं फासियं पा-
लियं सोहियं तीरियं किट्टियं अणुपालियं आणाए आरा-
हियं भवति, एवं नायमुणिणा भगवया पन्नवियं परुवियं
पसिद्धं भिद्धवरसासणमिणं आघवितं सुदेसियं पमन्थं वि-
तियं संवरदारं समत्तं ति वेमि ॥ २५ ॥

(पंचमगं ति) पञ्चमकं—भावनाविस्मयति गम्यते, यदुत
हास्यं न सेवितव्यं—परिहासां न विधेयः, यतः अलीकानि—

सद्भूतार्थनिह्वयरूपाणि, (असंतगाहंति) अस्मिन् असद्-
भूतार्थानि; वचनानीति गम्यते । अशोभनानि वाः अशा-
न्तानि वा-अनुपशमप्रधानानि; जल्पन्ति-धुवन्ते (हास्यन्ति
सि) हास्यन्तः-पार्श्वहासकारिणः, पार्श्वभवकारणं च हास्यम्-
अपमाननाहेतुरित्यर्थः परपरिवादः-अन्यदूषणविधानम् ।
प्रियः-इष्टोः यत्र तत्तथा तद्विधे च हास्य परपोडाकारकं च
हास्यमिति व्यक्तम् (भयविमुक्तिकारकं च सि) भेदः
चारित्र्यभेदो, विमूर्तिश्च-विकृतनयनवदनादित्वेन विकृत-
शरीराकृतिः तयोः कारकं यत्तन्तथा तच्च हास्यम् । अथवा-
राजदन्तादिदर्शनादिमुक्तेः-मोक्षमागमस्य भेदकारकमिति
वाच्ये भेदविमुक्तिकारकमित्युक्तम्, अन्योऽन्यजनितं च
परस्परकृतं च, भवेद्वाप्त्य, यतस्ततोऽन्योऽन्यगमनं च-प-
रस्परगत्याभिगमनीयं च भवेत्-मर्मप्रच्छन्नापार्श्वार्थादिदु-
श्चिन्त, तथाऽन्योन्यगमनं च-परस्परार्थाधगम्यं च भवे-
त्कर्म-लोकनिन्द्यजीवनवृत्तिरूपं, (कन्दर्पाभियोगगमनं च
सि) कन्दर्पाश्च-कान्दर्पिका देवविशेषा हास्यकारिणो
भागवत्प्राया, आभियोग्याश्च-अभियोगार्हा, आदेशकारिणो
देवाः, एतेषु गमनं गमनहेतुरित्येतत्तथा तच्च भवेच्चास्यम्, अ-
यमभिप्रायो-हास्यगतिस्माधुश्चारित्र्यलेशप्रभावाहेवेष्वधमा-
नः कान्दर्पिकेषु आभियोगिकेषु चान्पद्यते न महर्दिकेष्वि-
ति हास्यमनथायति, आह च-

" जो संजआ वि, एयासु, अप्पवत्थासु वट्टइ कहिं चि ।

तो तव्विहेसु गच्छइ, नियमा भइआ चरणहाणा ॥ १ ॥ "

(एयासु सि) कन्दर्पादिभावनास्मिन्ति तथा-(आमु-
रियं किञ्चित्सत्त्वं च जणेज्ज हासंति) (आसुरियं ति)
असुरभावम्, (किञ्चित्सत्त्वं ति) चाण्डालप्रायदेवविशेष-
त्वं, वा विकल्पे, जनयेत्-प्रापयेत्, जन्मान्तरहास्यकारि
चारित्र्यजीवम् हास्यं-हासः, यस्मादेवं तस्माद्भासं न स्मि-
तव्यामिति । अथतन्निगमनमाह-एवमुक्तेन हासवर्जनप्रका-
रणं मौनन-वचनसंयमन, भाविता भवत्यन्तरात्मा संय-
तादिविशेषणः ' एवमिण ' मित्याद्यध्ययननिगमनं पूर्वाध्य-
यनवद् व्याख्येयमिति । प्रश्न० २ संव० द्वार ।

मुमुमूर-भञ्ज-धा० । भञ्ज, भञ्ज वेमय-मुमुमूर-मूर-सूर-मड-
विर-परिवर-ज-कर-ज-नीरञ्जाः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥ भञ्जेने न-
चादेशा भवन्ति । मुमुमूरः । प्रा० ४ पाद ।

मुमुमूरिअय-भग्न-त्रि० । चूर्णितं, " मुमुमूरिअयं चूर्णितं "
पाद० ना० १२० गाथा ।

मुमोवएम्-मुपोपदेश-पुं० । मृया-अलीक तस्योपदेशो मृपोप-
देशः । इदमेवं च ब्राह्म त्वमेव चाभिदध्या, कुलगृहपित्यादिकं
असत्याभिधानशिक्षणं, प्रव० । मृया-अलीकं तस्योपदेशो मृ
पोपदेशः, इदम् एव एवं च ब्रूहि त्वम्-एवं च एवं च अभिद-
ध्याः, कुलगृहपित्यादिकमसत्याभिधानशिक्षाप्रदानमित्यर्थः ।
इह यतस्व लक्षणबुद्ध्या परवृत्तान्तकथनद्वारेण मृपोपदेशं य-
च्छतः पञ्चमोऽन्तिचारः । प्रव० ६ द्वार ।

कारणं आभासेज्जाऽपि । गाहा-

वितियपदं उड्डाहे, मंजमहेउं व बांहिए तेणे ।

खेत्ते वा षडिणीए, सेहे वा वादिमादीमु ॥ ७० ॥

उड्डाहकस्वणन्त्यं जहा केषानि पुट्टो-तुज्जं लाआं एसु समु-

हेसो ए व सि, वसब्बं मंजमहेउं अत्थि, ते केति मिया विट्ठा,
विट्ठेसु वि न दिट्ठिं नि वसब्बं बोधिं तामिच्छन्तामि भीओ भ-
णिज्ज-एम्मा खंधावागे एति सि तेणेसु एस समत्था एति सि
अवसरह । खेत्ते धायारभाविणं यंभणं अहमिन्ति भासए
जत्थ वा साह न नज्जति तत्थ पुच्छित्तो भणति-से य परि-
व्यायगामं कोइ य कस्सइ साहुस्स एवुट्ठो सो व तं न जा-
णति ताहं भणेज्जा । नाहं सो, ए वा जाणे, परदेसं वा गओ-
सि भणेज्जा, सहं वा सेणयगा पुच्छति तत्थ भणिज्ज । तत्थे
गिसो, ए जाणे, गतो वा परदेसं । यादं असेतेणावि परवादि
निर्गान्हज्जा । नि० चू० २ उ० । मोसुयतेसे परिव्यायगो मणु-
स्सं भणति-किं किलिस्ससि ?, अहं ते जदि कच्चानि
णिसण्णो चेष दव्वं विट्ठवावेमि, जदि किण्डयं उच्छिण्णं
मग्गाहि, एच्छा कालुहेसेहिं मग्गेज्जामि, जाधे य वाउलो ज-
णदाणमहणेण ताधे भणिज्जामि, सो तधेव भणति, जाधे
विसंभवति ताधे ममं सक्खि उहिसेज्ज सि, एवं करणे ओ-
हारितो जितां (न) दवावितां य । आध० ६ अ० । मोसोवदे-
सो नाम मोसं उवादिंसात्, जहा-एवंचमोसभासणे पगारं
वसेति सि-मोसोवदेसं उवाहरणं-एगणं चोरंण खसं खणि-
यं, णिवियावत्तहि, वितियदिवसे तत्थ लोणो मिलितो चोर-
कम्मं पसंसति, चोरो वि तत्थे व अच्छइ, तत्थ एगो परिव्या-
यगो भणति-किं चोरस्स मुक्खवत्तणे पसंसइ ?, ताहे चोरे-
ण विरहे सो परिव्यायओ पुच्छिओ-कहं मुक्खं, ताहे भण-
ति एव करेत्तो वज्जेज्ज वा मारेज्ज वा, उवापणं तं कज्जति
जणं जीवेज्ज इति, को उवाओ सि, भणति-अहं कहमि, के
राडं दाणमग्गणवाउलं अच्छिण्णं मग्गेज्जामि, ताहे सो वाउ-
लत्तणेण पडिबयणं तव ए देहिनि, ताहे कालुहेसे दाणमहणे
वाउलं चय प्रतिदिवसं भणेज्जामि-देहि तं ममं देहि तं ममं-
ति । बहुजणेण बहुस्सुयं जाहं भणति-ए किञ्चि वि धरमि
ताहे मए सक्खि उव दिंसिज्जामि, एवं करणे आसारिओ
दवावितां य । आ० चू० ६ अ० ।

मुह-मुसु-त० । वदने, प्रा० १ थु० १६ अ० । वक्त्रं, त० ।

प्रति० । आस्ये, स्था० ६ टा० । प्रश्न० । नि० चू० ।

तुगंड, त० । अप्रभागे, सू० प्र० ४ पाद० । च० प्र० । द्वारं,

कल्प० १ आध० २ क्षण । उपरितने भागे, त० । स्था० ।

" वयणे मुहं च आणणे " पाद० ना० १११ गाथा ।

मुहच्छाया-मुखच्छाया-स्त्री० । मुखकान्तौ, प्रा० १ पाद ।

मुहर्गतय-मुखानन्तक-त० । मुखस्थानन्तकं वस्त्रं मुखान-

न्तकम् । मुखधार्त्रिकायाम्, प्रव० २ द्वार । (मुखानन्तक-

स्य प्रमाणं ' मुहर्पालिया ' शब्दे कार्य्यते)

गाहा-

मुहर्गतगम्स गहणे, एमव य गंतुनिमिलगहणं ।

मंमूहणितरेण वि, गलंते गहितां मया दो वि ॥ ३६४ ॥

एगणं साहुणा अनीव लट्ठ मुहर्गतगं आणियं तग्गुणा
गहियं, एत्थ वि सव्वं पुव्वक्खणगमसिं, नवरं तं मुहर्गत-
तगं च पच्चप्पिणंतस्स ग गहियं, जीवेने य गतो गया सा-
धुविग्गं लभित्ता मुहर्गतगं गिगहसि सि, भणेतो गाढं ग-
ले गगहेति, स मूहेण गुरुणा वि सो गहितां, दोऽपि मत्ता ।
नि० चू० १६ उ० । जीत० । आध० ।

मुहस्थटी-देशी-मुखेन पतने, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।
मुहपोत्तिया-मुखपोत्तिका-खी० । मुखपोत्तिका मुखपिधाना-
य पोत्त यस्मिं मुखपोत्तं, तदेव इत्थं चतुरङ्गुलाधिकवितस्ति-
मात्रप्रमाणत्वान्मुखपोत्तिका । मुखवर्त्तिकायाम्, पि० । प्र-
व० । व्य० । पं० व । हा० ।

मुखवर्त्तिकाप्रमाणमाह—

चतुरङ्गुलं विहत्थी, एवं मुहणंतगस्स उ पमाणं ।

वितियं पि य पमाणं, मुहपमाणेण कायध्वं ॥

चतुरङ्गुलं चत्वार्यङ्गुलानि वितस्तिः शैका एतन्मुखानस्तक-
स्य-मुखवर्त्तिकायाः प्रमाणम्, द्वितीयमपि प्रमाणं भव-
ति-किमित्याह-मुखप्रमाणेन मुखानस्तकं धृक्कृत्यम्, किमुक्तं
भवति-वर्त्तितं प्रमाज्यन् रजःप्रवेशरक्षणार्थं, कोणद्वये
गृहीता नासिकां मुखं च प्रच्छाद्य कृकाटिकायां यावत् वा
अग्निं शक्नोति तावत्प्रमाणा मुखवर्त्तिका कर्तव्या । वृ० ३
उ० । " सन्ति सम्पातिमाः सत्त्वाः, सूक्ष्माश्च व्यापिनोऽपरे ।
तेषां रक्षानिमित्तं च, विज्ञेया मुखवर्त्तिका ॥१॥" उत्त० ३ अ० ।

मुहमङ्गल-मुखमङ्गल-न० । चाटुवचनं, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

मुहमङ्गलिय-मुखमङ्गलिक-पुं० । मुखे मङ्गलं येषां ते मुख-
मङ्गलिकाः । चाटुकारिणः, श्री० । ज० । भ० । कल्प० । ज्ञा० ।
मुखे मङ्गलानि-प्रशंसावाक्यानीदृशस्त्वं त्वादृशस्त्वमित्यर्थं
देन्यभावमुपगतो वर्त्तितः सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

मुहमंडव-मुखमण्डप-पुं० । मुखद्वारे आयतनस्य मण्डपा-
मुखमण्डपाः । पट्टशालासु, स्था० ४ डा० २ उ० । जी० ।

मुहमकुडिया-मुखमकटिका-खी० । मुखतिर्यक्त्वकरणे, ज्ञा०
१ श्रु० २ अ० ।

मुहमहुर-मुखमधुर-पुं० । मुखे आदौ मधुरा महाकामरसोत्पा-
दकाः । परिणामासुन्दरेषु, तं० ।

मुहुर-मुखर-त्रि० । मुखमतिभाषणमतिशयेन वर्त्तन्ति मुखरः ।
स्था० ६ डा० ३ उ० । मुखमस्यास्तीति मुखरः । अनालोचित
भाषिणः, वाचाटे, प्रव० ६ द्वार । उत्त० ।

मुह(हा)रि-मुखारि-पुं० । मुखंमवाऽरिः शत्रुमर्थकारित्वाद्
येषां ते मुखारयः । अस्मीक्षितप्रलार्पणेषु, अपर्यालोचितानर्थ-
कवादिषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

मुहुरोग मुखरोग-पुं० । मुखगतं रोगं, पञ्चषष्टिमुखरोगाः
सप्तस्वायतनेषु जायन्ते, तत्रायतनानि-आष्टौ दन्तमूलानि
दन्ता जिह्वा तालु कण्ठः सर्वाणि चेति । तत्राष्टावोष्ठयोः, प-
ञ्चदश दन्तमूलवर्षा दन्तेषु पञ्च जिह्वायां, नव तालुनि, सप्त-
दश कण्ठे, त्रयः सर्वेष्वायतनेष्विति । आश्वा० १ श्रु० ६
अ० १ उ० ।

मुहुरोमराई-देशी-श्रुचि, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुहल-मुखर-पुं० । हरिद्रादौ लः ॥ ८ । १ । २४४ ॥ इत्यसेयु-
क्तस्य ल । मुहलः । वाचाटे, प्रा० १ पाद । दे० ना० ।

मुहलरव-मुखररव-पुं० । वाचालशब्दे, " तुमुलं मुहलरवो "
पाद० ना० २४० गाथा ।

मुहवस-मुखवर्ष-पुं० । परतीर्थिकप्रशंसायाम्, नि० चू० ।

जे भिक्खु मुहवसं करेइ करंतं वा माहजइ ॥ १७६ ॥

मुहं नि पवसो तस्मिं चउव्वहो नामातोओ लिकंवेवा । णाम
द्वेषणातो गतातो, दव्वमुहं-गिहार्थवत्पुपवेमां, तिप्पि सट्ठा
पावा दयसया, भावमुहस्स वसं आदसे गृह्हातीत्यर्थः ।

कथं पुन सो मुहवसं करेति ? गाथा—

कुत्तिथेसु कुसन्थेसु, कुधम्मकुव्वयकुदाणमादीसु ।

जे मुहवसं कुजा, उम्मग्गे आणमादीणि ॥ ७२ ॥

वितियगाहाए जहासंसे उदाहरणं गाथा—

गंगाती-सक्क-मल्ल-गणधम्ममादी य गांव्वयादीया ।

भांमादीदाणा खलु, तिप्पि तिमट्ठा उ उम्मग्गा ॥७३॥

गंगा आर्विग्रहणानो पहास प्रयाग अवरसंईसिग्गिमायके-
यारादिया एते सव्वे कुत्तिथ्या । शाक्यमतं कापलमत ईसर-
मतादिया सव्वे कुसन्था । मल्लगणधम्मो सारस्स य गण-
धम्मो कूपसभादिया सव्वे कुधम्मा । गांव्वयादि साप-
क्खिया पंचगिगतावया पंचगव्वास्सणिया पव्वमादिया सव्वे
कुव्वया । भूमिदाणं गोदाणं आसहान्थसुव्वन्नादिया य सव्वे
कुदाणा । कुत्तितार्थाभिधारणे खलुशब्दः । तिप्पि तिमट्ठा पा-
वा दयसया जतिण वज्जा सेमा सव्वे उम्मग्गा । जो जन्थ भव-
न्तो तदणुक्कलं भासंतस्स आणादिया दोमा, चउगुक्कं पच्छि
त्तं, मिच्छन्ते य पव्वतीकरणं, पव्वणेण ओभाषणया, एते आदिश-
दाणपाणाइचाए ते चाटुकारिणो एतद्दोमपरिहरणं उन्थं, त-
म्हा णो कुत्तितिययाण मुहवसं कंज्ज ।

गाथा—

असिवे आमोयगिण, रायहुट्टे भए व गेलणे ।

एणहिँ कारणेहिँ, जयणाए कप्पती काउं ॥ ७४ ॥

सपक्खपंतामिवे परलिणपडिक्खो पसंसति । अहवा-अ-
मियो मे सुअसंधरेते तट्ठाविद्येत्तेसु वल्लीसु वा पसंसेज्ज,
परलिङ्गी वा जो रायदुट्टे पसंसेज्जा तदणुवसिते पसंसेज्जा,
रायमया वोहिभंगभरणं वा सग्गोवगतो पसंसेज्ज, अन्न-
तो गिलाणपाउग्गे अलभंते तेसु चव लभ्भति पसंसेज्जा ।

गाथा—

पमवणे च उवेहं, पुट्ठा वा माति बाहरं नेत ।

आगादे व अपुट्ठो, भणेज्ज लट्ठो तद्वा धम्मो ॥ ७५ ॥

कारणे चरगादिभावितेसु खेत्तेसु ठियस्स जति ते चरगा-
दिया बहुजणमज्जे स्मिद्धेते पन्नवति तन्थ उवेहं कु-
ज्जा, मा पडितहकरणे खेत्तानो गीणिजेज्ज, उवासगादिपुट्ठो
अन्थि ण एतेसि भिक्खुयाणं वये वा णियमे वा ताहे तेसि
दाणसहयाणं अणुयुत्तीए भणिज्ज, एते वि बंधवयं धरेति,
आदिसहानो जीनेसु दयानुया । अन्नतरं वा आगादे गि-
लाणादिकारणे भणेज्ज, इमा पसंसणे जयणा ।

गाथा—

जे जे सग्गिमा धम्मा, सव्वाऽहिमादि तेहि उ पसंसे ।

एणमिं पि हु आता, अन्थि य णिच्चो कुणति व ति ॥७६॥

सगिस्मधम्महि एमेमनि-अम्ह वि तुम्हा वि सव्वे वया, अ-
मं वि तुम्हे वि आहंसा, अम्ह वि तुम्ह वि आदिआदाणं
वज्जं, अम्ह वि तुम्ह वि अन्धियया, दव्वेजेण वा जहा
तुम्हं निच्चो, तथा अम्ह वि निच्चो, जहा अम्ह वि आ-
ता सुहासुहं कम्मं करेति, तथा तुम्ह वि ।

गाथा-

एवं ता सव्वाऽऽदी, भणञ्ज वेतूलिकेमिमं वृथा ।

अम्ह वि ए सव्वभावा, इतरेतरभावतो सव्वे ॥ ७७ ॥

सत्-शोभना, वादी-महादी, आत्मास्त्विवादीत्यर्थः । ज
पुण वेतुलियातीसु इमं धृताविगये तुल्लभावे वेतुलिया नास्ति-
त्ववादिन इत्यर्थः, सव्वभावा इतरेतरभावता । एत्थि ति
नित्यत्वं अनित्यत्वं नास्ति, एवं आत्मा, अनात्मा कर्तृत्वमक-
र्तृत्वं, मूर्त्तत्वममूर्त्तत्वं, सर्वगतत्वमसर्वगतत्वम्, घटत्वं पट-
त्वं, परमाणुत्वं द्विप्रदेशिकत्वं, कृष्णत्वं नीलत्वं, गोत्वमश्व-
त्वं च एवमादि । नि० चू० ११ उ० ।

मुहवास-मुखवास-पुं० । कर्पुगदिभिर्मुखस्य सौरभ्यापादने,
चू० १ उ० ३ प्रक० । " तयाणंनं च एं मुहवासविहिपरि-
माणं करेइ, एणत्थं पंच सांगंधिणं । तंवालं अवसेसं मु-
हवासविहिं पच्चक्खामि " एलालवक्कपुंरककोलजातीफ-
ललक्षणेः सुगन्धिभिर्द्रव्यैः अभिसेह्यतं पञ्चसांगन्धिकम् ।
उपा० १ अ० ।

मुहवीणिग्या मुखवीणिका-स्त्री० । मुखशब्दकरणे, नि० चू० ।

जे भिक्खु मुहवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ३६ ॥

मुहवीणिग्यानिहिं वादिशब्दकरणे, वित्तियमुत्ते मुहवी-
णियं करंतो मोहा दिक्खं संहं करंतं, अन्नतरग्रहणान् सं-
योगमेवकर्त्तन्ति, तं पगारमावगणारिणं तहप्पगारारिणं तत-
वित्तप्रकारामित्यर्थः ।

गाथा-

मुहगादिवीणिग्या खलु, जत्तियमेत्ता य आहिया मुत्ते ।

संहं अणुदिमं वा उदीरणं तम्मि आणादी ॥ ११४ ॥

अणुदिगणं जे मोहं जगति उवसंतं वा उदीरंतं ।

गाथा-

सविकारअमामन्थ-मोहस्म उदीरणा य उभयां वि ।

पुणरावत्ती दोसा, य वीणिगाआं य महेमु ॥ ११५ ॥

सविकारो भवति, लोको य भवति अहो इमो
सविकारो पच्चतितो, मज्झिमे रागदोसविजुत्तो सो
पुणं अमज्झिमे अप्पणो पग्गस्स य मोहमुदीरति पुण-
रावत्ती लाम-कोई भुत्तभोगी पच्चतितो, सो चित्तं
अम्ह वि महिलाओ एवं करंतं, तस्स पुणरावत्ती
भवति, अणोसि वा साहणं सुणेत्ता पांडिगमणादयो दोसा
भवन्ति, वीणिग्यासु वीणिग्यासंहसु य एतं दोसा भवति ।

गाथा-

इत्थि परियारमहे, गणे दोसं तहव कंदपे ।

गुरुगा गुरुगा गुरुगा, लहुगा लहुगा कमणं भंवा ॥ ११६ ॥

इत्थिसंहं चउगुरु, परियारमहे चउगुरु, अन्नतरमहं गणेण
करेति चउगुरु, एतंसु तिसु चउगुरुगा, दोसेण करेति चउ-
लहुगा, कंदपेण करेति मासलहु ।

गाथा-

वित्तियपदमणप्पज्जे, करिज्ज अवि कोविओ व अप्पज्जे ।
जाणंते वावि पुणो, सण्णा सागारमादीसु ॥ ११७ ॥

अण्णज्जे करेति अविर्कावितो वा सेहो करेति, दिया
गतो वा अद्धाणे गिलाणद्धा सण्णासहं करेति, भावसागरि-
यर्पाडवद्धाणं वा वमहीणं सहं करेति जहा नं सुणंति ।

जे भिक्खु दंतवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ३६ ॥

जे भिक्खु उट्टवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४० ॥

जे भिक्खु शासावीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४१ ॥

जे भिक्खु कक्खवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४२ ॥

जे भिक्खु हन्थवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४३ ॥

जे भिक्खु नक्खवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४४ ॥

जे भिक्खु पत्तवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४५ ॥

जे भिक्खु पुप्फवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४६ ॥

जे भिक्खु फलवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४७ ॥

जे भिक्खु वीयवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४८ ॥

जे भिक्खु हरियवीणियं करेइ करंतं वा साइजइ ॥ ४९ ॥

जे भिक्खु मुहवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५० ॥

जे भिक्खु दंतवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५१ ॥

जे भिक्खु उट्टवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५२ ॥

जे भिक्खु शासावीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५३ ॥

जे भिक्खु कक्खवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५४ ॥

जे भिक्खु हन्थवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५५ ॥

जे भिक्खु गहवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५६ ॥

जे भिक्खु पत्तवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५७ ॥

जे भिक्खु पुप्फवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५८ ॥

जे भिक्खु फलवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ५९ ॥

जे भिक्खु वीयवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ६० ॥

जे भिक्खु हरियवीणियं वाणइ वायंतं वा साइजइ ॥ ६० ॥

जे भिक्खु एवं आपयगणि तहप्पगारारिणं वा अणुदिमंइ

महाइ उदीरंइ उदीरंतं वा साइजइ ॥ ६१ ॥ नि० चू० ५ उ० ।

मुहा-मुधा-अव्य० । व्यर्थे, " एमेय मुहा मुहिआ " पा०
ना० १६६ गाथा ।

मुहिआ-देशी-एवमेव करणे, दे० ना० ६ वर्ग १३४ गाथा ।

मुहिआ-मुधिका-अव्य० । व्यर्थे, " एमेय मुहा मुहिआ "
पा० ना० १६६ गाथा ।

मुहिया-मुधिका-स्त्री० । अवज्ञायाम्, जी० ३ प्रति० १ अ-
धि० २ उ० ।

मुहु, मुहुर-अव्य० । वारंवारमित्यर्थे, प्रति० । अष्ट० । उत्त० ।

मुहुत्त-मुहुत्त-पुं० । तस्याध्वर्त्तादी ॥ २॥ ३० ॥ इति धूर्त्तादिप-
र्युदात्तान्तस्य टो न । प्रा० । मीयत इति मुहुत्तः । मुहुर्ग्यर्त्तानि
वा मुहुत्तं । पृषोदगादिन्वादिष्टरूपमिदं । कर्म० ५ कर्म० ।

मुहुत्त

घटिकाद्यप्रमाणे कालविशेषे, न० । आ० । आ० म० । अहोरात्रस्य त्रिशत्तमे भागे द्विघटिकारूपे, दश० ५ तत्त्व । पञ्चा० । सूत्र० । आ० म० । 'वे नालिया मुहुत्तो' ज्यो० २ पाहु० । आ० म० । विशेष० । उक्त० । सूत्र० । स्था० । अनु० । तं० । मुहु-
र्त्तास्मप्रतिलवप्रमाणाः । उक्तं च— " लयाणे सत्तहस्रि एम
मुहुत्ते वियाहिण । " स्था० २ डा० ४ उ० । " लयाणे सत्तह-
स्रि एम मुहुत्ते वियाहिण । " भ० १ श० १ उ० । " तिघ्न
सहस्रमा सत्त य, सयाह तेवस्रि च उच्छ्रामा । एम मुहुत्ता
भणिश्रो, सव्वेहिं अन्तनारणीहि ॥१॥ " जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
त्रिभिः सहस्रैः सप्तभिश्चनैस्त्रिसप्तत्या उच्छ्रामैरेको मुहुत्तः ।
तं० । अनु० । ज्ञा० । भ० । सू० प्र० ।

एगमेगम्म एं भेंत ! अहोरात्रस्स कइ मुहुत्ता पम्पत्ता ।
गोयमा ! तीसं मुहुत्ता पम्पत्ता । तंजहा

" रुदे सेए भित्त, बाऊ सुविण तंहव अभिचंद ।

माहिंद बलव बंभे, बहुसच्चं चव ईमाणे ॥ १ ॥

तहु अ भाविअप्पा, वेसमणे बारुणे अ आणंदे ।

विजए अ वीममेणे, पायावच्चे उवममे अ ॥ २ ॥

गंधव्व अगिंवेसे, सयवसहे आयवे य अममे अ ।

अणवं भोमे वसहे, मव्वहुं रक्खमे चव । ३ । " (सूत्र-१५२)

एकैकस्य भवन्त ! अहोरात्रस्य कति मुहुर्त्ताः प्रश्नमाः ? गो-
तम ! त्रिशन्मुहुर्त्ताः प्रश्नमाः, तद्यथा-प्रथमो-रुद्रः, द्वितीय-
शंभवान्, तृतीया-भिषः, चतुर्थो-वायुः, पञ्चम-सुरातः, ष-
ष्ठः-अभिचन्द्रः, सप्तमो-माहेन्द्रः, अष्टमा-बलवान्, न-
वमो-ब्रह्मा, दशमो-बहुसत्त्वः, एकादश-पेशानः, द्वादश-
रुवष्टा, त्रयोदशो-भावितात्मा, चतुर्दशो वैश्वमणः, पञ्चदशो
वारुणः, षोडश-आनन्दः, सप्तदशो-विजयः, अष्टादशो-वि-
श्वंसनः, एकविंशतितमः-प्राजापत्यः, विंशतितमः-उपश-
मः, एकविंशतितमो-गन्धर्वः, द्वाविंशतितमः-अग्निवश्यः,
त्रयोविंशतितमः-शतवृषभः, चतुर्विंशतितमः-आतपवान्, प-
ञ्चविंशतितमः-अममः, षड्विंशतितमः-ऋणवान्, सप्तविंश-
तितमो-भौमः, अष्टाविंशतितमो-वृषभः, एकान्विशत्तमः-
सर्वाथः, त्रिशत्तमो-राक्षसः । ज० ७ वल० । रा० । आ० म० ।
कर्म० । सू० प्र० । स० । ज्यो० । ज्ञ० प्र० । (मुहुर्त्तलक्षद्वि-
द्विबलावलविचारः 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६७ पृष्ठे गतः)
मुहुत्तहियया मुहुत्तेहदया-स्त्री० । लज्जिकरागकायाम्, मुहु-
त्तानन्तरं प्रायाऽन्यत्र रागधारकत्वान्, कपिलाब्राह्मणीसङ्ग-
दासीघन । तं० ।

मुहुपुरिअ-देशी-गणरत्नकं, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मुहुमुह-मधुमुख-वि० । खले, "पोरुल्लो पिमुणो म-च्छुरी ख-
ला मुहुमुहो य उण्फालो" पा० ना० ७२ गाथा ।

मुहुल-मुखर-वि० । वाचाले, "वाउल्लो जेवुल्लो, मुहुलो ब-
हुजोपरा य वायालो" पा० ना० ६६ गाथा ।

मूअ-मूक-पुं० । अव्यक्तवापिणि, ध० २ अधि० । आचा० ।
आव० ('जङ्ग' शब्दे चतुर्थभागे जडमूकैडमूकयोर्व्याख्या
दर्शिता)

मूअल-देशी-मूके, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूअल्ल-देशी-मूके, दे० ना० ६ वर्ग १३७ गाथा ।

मूअवदण-मूकवन्दन-न० । आलापाननुच्चार्यतो वन्दने, ध०
२ अधि० । "मुउव्व सहगहिआं, जे चंदइ मूअगे तं तु ।" आ-
लापकाननुच्चारयन् यद् वन्दते तन्मूकमातः । आ० ३
अ० । मूयं नाम-मूयो वंदति न । काचि वि उच्चारयति । आ०
चू० ३ अ० । सू० । प्रव० । नि० चू० । मूक इव हं ह्रामत्यव्य-
क्त शब्दं कुर्वेत्स्तिष्ठत्युन्मर्गं इति मूकदोषः । कायात्मगदोष-
भेदे, प्रव० ५ द्वार ।

मूइय-मूकित-त्रि० । मूकीकृतं, निःशब्दीकृतं, ज्ञा० १ श्रु० १ = अ० ।
मूगमुह-मूकमुख पुं० । स्वनामख्याते अन्तरङ्गीपे, तं० ।

मूगापुरी-मूकापुरी-स्त्री० । स्वनामख्यातायामपगर्षदेहपुण्याम्,
"ततोऽपरविदेहेषु, मूकापुर्या महीपति । धनत्रयस्य धारि-
ण्याः, पत्न्याः कुलीं समायिवान् ॥१॥" आ० क० १ अ० । आ०
म० । कल्प० । आ० चू० ।

मूढ-मूढ-त्रि० । मुह्यत्यस्मिन्निति मूढः । नि० चू० १ उ० । अ-
ज्ञानाविष्टे, डा० २ डा० । महामोहं गते, तं० । यथावस्थित-
वस्त्वधिगमशून्यमानसे, ध० ३ अधि० । स्नेहाज्ञानादिपगत-
न्वतयाऽवस्थितवस्त्वधिगमशून्यमानसे, ग० ५ अधि० । य-
थायोग्यगर्हाहिते, अष्ट० १४ अष्ट० । व्यामोहवर्ति, प्रश्न० २
आध० द्वार । अपगतविवेके, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
"रागद्वेषाभिभूतत्वा-त्कार्याकार्यपराङ्मुखः । एष मूढ इति
ज्ञेयो, विपगतविधायकः ॥१॥" आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।
मोहनीयोऽद्यादज्ञानाहा (आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ०) कि-
कर्त्तव्यतयाऽऽकुलं केन कृतेन ममेतद् दुःखमुपशमं यायादि-
ति मोहिते, आचा० १ श्रु० ५ अ० १ उ० । प्रश्ना० । मूढाः
तत्त्वश्रद्धान् प्रति । भ० ७ श० ७ उ० । मूर्खे, पञ्चा० = वि-
व० । मोहाकुलितमानसे, उक्त० = अ० । सदसन्मार्गानभिज्ञे,
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । महामोहमोहितमनो, आचा० १ श्रु०
३ अ० १ उ० । अविर्निश्चितं, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । अज्ञाना-
च्छादितमनो, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । गुणदोषानभिज्ञे, स्था० ३
डा० ४ उ० ।

अथ मूढस्याष्टधा निक्षेपमाह-

दब्ब दिमि-स्वेत्त-काले, गणणा-मारिक्ख-अभिगंवेदं ।

बुग्गाहणमाप्पाणे, कमाय मत्ते य मूढपदा ॥ ३३० ॥

द्रव्यमूढा, दिग्मूढा, क्षेत्रमूढा, कालमूढा, गणनामूढा, सा-
दृश्यमूढा, अभिनवमूढा, वेदमूढा इति । अष्टधा मूढाः । तथा-
(बुग्गाहणं ति) व्युद्ग्राहेण मूढो व्युद्ग्राहित इति च एको-
ऽर्थः । स च वक्ष्यमाणद्वीपजातवर्गिकसुतादिवत् । (अगणा-
णि ति) तत्र कुस्माधने मिथ्याज्ञानं तच्च भारतगमायणा-
दिषु शास्त्रावतिस्मृत्युत्थं तेन यो मूढः सोऽपि व्युद्ग्राहितो
भगवते । कपायमूढस्तीव्रकपायवान्, स च कपायदुष्टं संप-
पनालादिदृष्टान्ताभिज्ञे अन्तर्भवति ! मत्तो नाम यज्ञावेश-
न मोहोदयेन वा उत्पन्नाभूतः स च आभिनवमूढादौ अवत-
र्गतीति । एतानि मूढपदानि भवन्तीति द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमनामेष विवृणोति-

धूमादी बाहिरतो, अन्तो धुत्तुरगादिणा दब्बे ।

जो दब्बं वण जाणति, घडिगावोदो व्व दिट्ठं पि ॥ ३३१ ॥

इह या बाह्यनाभ्यन्तरेण वा द्रव्येण मोहमुपगतः स द्रव्यमूढ उच्यते । नत्र बाह्यतो—धूमादिनाऽऽकुलितो यो मुह्यति, अन्तरे—अभ्यन्तरे च धत्तुरकेण मदनकोद्रवौदनन वा भुक्तेन यो मुह्यति । अथवा—यः पूर्वदृष्टं द्रव्यं कालान्तरे दृष्टमपि न जानाति स द्रव्यमूढो घटिकावाद्रवन् । “ए-गस्स वाणियस्स पांसिसियस्स भज्जा पंडरंगेण समं संप-लग्गा । पंडरंगेण भज्जति—अणभुयए हियए केरिसी रती-” विविक्षाधियं न रसो हि कामः ” तो नस्सामो मा पया-सो हातिंति ति । अणाहमइयं छादुं पलीविस्सा नट्ठाणि, गंगातडं गयाहं । सो धणितो अज्जया आगओ, धरं दहं पा-निस्सा ताणि य आट्टियाणि संविउमादसो, भज्जामिणे-हाणुगगेणं पयाणि आट्टियाणि सं गंगं नेसि ति, ताणं अणाह-मइयाट्टियाणि धाडियाए छादुं, गंगं गतो । तीए भज्जाए य विट्ठो न य संजाणति । तीए पुच्छितो, को तुमं ? तेण अक्कल्ये-पांसिसियस्स धरं दहं, भज्जा य मे दह्वा, ततो मए भज्जाणु-गगेणं ताणि आट्टियाणि गहियाणि, गंगं नेमि ति आग-तो, गंगाए छेडुहि सुगतिं जाहिति । एयं पि ता से सेयं करमि । तीसे अणुकपा जाया, तीए भणियं, अहं सा तत्र भज्जा । न पत्तिर्यात्त, एयाणि आट्टियाणि किं अलिक्कयाणि । बहुविहं भत्तपाणो काहेह न पत्तिर्यात्त । ताहं तीणं जं पुण्वि कीलियं जं पि य भुत्तं एवमादि सव्वं साऽभिआणं संवादियं ताहं पत्तिज्जिओ । एम द्रव्यमूढो ।

अथ विगमूढोत्तरमूढकालमूढानाह—

दिसि मूढो पुन्नावर—मप्पति खेत्ते तु खेत्तवच्चासं ।

दिवरातिविवच्चासो, कालं पिंडारदिट्ठतो ॥ ३३२ ॥

दिगमूढो नाम—विपरीतां दिशं मन्यते, यथा पूर्वोपपत्तम् । क्षेत्रमूढः—क्षेत्रं न जानाति । क्षेत्रस्य वा विपर्यासं कर्तुं विपरीतमवबुध्यत इत्यर्थः । रात्रौ वा परस्मैस्तारकमाश्रीयं मन्यते एष क्षेत्रमूढः । कालमूढो—दिवसे रात्रिं मन्यते । अत्र पिण्डारदृष्टान्तः—एगो पिंडारगो उज्झामिगा सुत्तो, अनु-वहले माहिमहधे पुट्ठति मढं पाउं दिवसतो सुत्तो, तओ उट्ठि-ओ, तिहावसट्ठितो जोगहं मगणमाणा दिवा चव माहसीउ धरं सुत्तओवृण उज्झामिगा धरं पट्ठितो किमेयं ति जणाकिलिकलो जातो । तओ धिलक्कवाभूओ ति । एवं दिवा राह विवच्चासं कुणतो कालमूढो भगवह ।

गणनामूढं सादृश्यमूढं आह—

ऊणाऽहियमसंता, उट्ठारूढो व गणशतो मूढो ।

मारिक्वथाणुपुग्गिमा, कुट्टुविमंगामदिट्ठतो ॥ ३३३ ॥

या गणयन् न्यूनमाधिकं वा मन्यते स उट्ठारूढ इव गणनामूढो भगवन् । एगो उट्ठालो उट्ठाउ एगवीस रक्खह । अज्जया उट्ठाए आरूढो गणितो जन्थ आरूढो तज्ज गंगेह । ससा वीसं गंगेह, पुणो विगंगेह वीसं । नऽन्थ मे एगो उट्ठाए अगणे पुच्छह ताह भणितो जन्थारूढो एम ते इगवीसऽमण । सादृश्यमूढो यथा—स्थायु, पुरुषं मन्यते । अत्र च कुट्टुम्बिनो महत्तरमेनापती तथा—संप्रामेण दृष्टान्तः एगो गामचाए-सणावहणा चोरेहि समं आगन्तुए रतीए हतो, तन्थ य गोमे जो महत्तरं सो तन्थ चोरेगे सणावहस्स सरिसो । तओ संगाम उवाट्टिए चोरसेणावहं मारितो गामिल्लपहि महियग-त्ति मत्तमांगेहि दट्ठो चोरेहि य गामसहयगे सणावहं चि

काउं पल्लि नीओ, सो भणति—माहं सेणावहो । चोरा भणति पसरणपसाइउ ति पलवह । अज्जया सो नासिउं सगामं गतो । ते भणति—कोसि तुमं एगं पिसाओ वा नेण पांडरूवेण आगओ उभओ साभिआणा कहिए पच्छा सो गहि उभओ वि सयणा सारिक्खमूढा ।

अथाभिनवमूढमाह—

अभिभूतो संमुज्झति, सन्थग्गीवादिमावयादीहिं ।

अब्भुदयअणंगरती, वेदमि पुरा य दिट्ठतो ॥ ३३४ ॥

ज्झातिना शस्त्रेण, प्रक्षीपनके वा अग्निना, वायुना वादि-ना, अरण्ये ध्यापयस्तेनाविभिश्चाभिभूतो यः संमुह्यति सो-ऽभिनवमूढः । वेदमूढस्तु स उच्यते । याऽभ्युदयेन—अनीव वे-दोदयेन, अनङ्गरतिम्—अनङ्गकीडां, कर्तुंति । राजदृष्टान्तश्चात्र भवति । जहा—आणंदपुरं नगरं, जितारी राया, दीसत्थो भारिया । तस्स पुत्ता अणंगो नाम बालसे अच्चि-रंगेण गहिनमिष रुयंतो अन्थति, अज्जया जणणी ते ति-गिणिहपाए अह भावेण जाण ऊरु अंतगे छादुं उवग्गहीतो वो वि तेमि गुज्झा एगेएए संमुक्किडिता तहव तुगिह-को ठितो लडो येयो रुधं पुणो २ तहव कर्तुं, टायति, रुयंतो एवममाणो तन्थेव गिडो, मातुए वि अणुणिय, पिता से मनो, सो रज्जठितो तहावि ते मायनं परिभुजति । स वि-वादीहिं वच्चमाणा वि एा ठितो धूव ति ” ।

वक्ष्यमाणं चार्थं संगृहीतुमिमां गाथामाह—

राया य संतियाए, वणि महिलाए कुला कुट्टुविम्मि ।

दवि य पंच मीले, अंधलग—सुवणकारं य ॥ ३३५ ॥

राजा—अनन्तराजः, स्वान्तकायामनुराजो वेदमूढः, वणिक् घटिकावाद्रास्य स्वमहेलानुगः—स्वमहेलामनुपलक्षयन्, द्र-व्यमूढः, कुट्टुम्बिनः सेनापतः महत्तरस्य च कुलानि साद-श्यमूढ उदाहरणं, (दीवे ति) ऋषिजातः पुरुषः, (एवं मीले ति) पञ्च शैलवास्तव्या निर्भेगाभिः व्युद्ग्राहितः, सुवर्ण-कारः, (अंधलग ति) धूर्तव्युद्ग्राहिता अन्धाः, (सुवर्ण-गारं ति) सुवर्णकारव्युद्ग्राहितः पुरुषः । एते चत्वारो व्यु-द्ग्राहणामूढा मन्त्रव्याः । एष संप्रहगाथासमासार्थः ।

सास्पतमेनामेव विवृणोति—

बालस्म अच्चिरंगे, सागारियंदविमंफुमे तुसिणी ।

उभयवियत्तभिसेंग, णऽवादि वुत्तो वि मन्तीहिं ॥ ३३६ ॥

छादुं अणाहमरयं, भामित्तुधरं पतिस्मि उ पउन्थो ।

धुत्तहरणुज्झपति, अट्ठिगंगकहितं च सदहणा ॥ ३३७ ॥

मेणावनिस्म मग्गिमा, वणिता गामिल्लतो गियो पल्लि ।

णाहंति रणपिमायई, धरं वि दिट्ठत्ति शेच्छंति ॥ ३३८ ॥

इदं गाथात्रयं गतायम् । नवरस (उभयवियत्तभिसेंग ति) उभयार्गप—देवी—कुमारयोः, प्रीतिकरं तद्वियथासेवनं राज्या-भिषेकेऽपि संजातं तामसौ न मुञ्चति । द्वितीयगाथायां (धुत्तहरणुज्झपति) धूर्तेन तस्या वणिक्भार्याया दृग्गं, त-स्या अपि पतिम् उज्झत्वा गङ्गातटे गमनं, तृतीयगाथायां (णाहंति इत्यादि) महत्तरेण नाहं सेनापतिरित्युक्तः चौर-अन्तयति । एष रणपिशाचकी तनैव वक्ति गृहऽपि गते त-

महत्तरं ते ग्रामेयका दग्ध इति कृत्वा नेच्छन्ति संगृहीतुम् ।
व्याख्याता मूढः । श्रु० ४ उ० । नि० चू० ।

दुविहा मूढा पण्यत्ता, तं जहा राणामूढा चैव, दंमण
मूढा चैव । स्था० २ टा० ४ उ० । (व्याख्या स्वयंशब्द)

तिविहा मूढा पण्यत्ता, तं जहा--नाणामूढा दंमणमूढा चरिन्-
मूढा । स्था० ३ टा० ३ उ० ।

मूढदिट्टि मूढदृष्टि- त्रि० । व्यामोहः, परतोर्थिनां राजादिकृतां
पृजां मन्त्रार्थातिशयान वा दृष्ट्वा तदागमान वा श्रुत्वा देशतः
स्नेहो मतिव्यामोहः । जीत० ।

मूढ (ल) नह्य-मूढ (ल) नयिक-न० । मूढा अविभाग-
स्था नया यास्मिन्स्तन्मूढनयः, तदेव मूढनयिकम् । प्राकृतत्वा-
त् स्थार्थे इकप्रत्ययः । अथवा—मूलाश्च ते नयाश्च मूलनया-
स्तेऽस्मिन् विद्यन्ते इति मूलनयिकम् । अतोऽनेकस्वरूपतः
॥ ७ । २ । ६ ॥ इतीकप्रत्ययः । अविभक्तनयः कालिकथुते, आ०
म० १ अ० । आ० चू० । नि० चू० ।

मूढदिमाभाग मूढदिग्भाग पुं० । मूढोऽनिश्चितो दिशां भा-
गा यस्य सः । विस्मृतिदिग्भागः, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० ।

मूढभाव मूढभाव पुं० । मूढतायाम्, कर्तव्याकर्तव्याज्ञातायाम्
म, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । मूढत्वे किकर्तव्यताऽ-
भावे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

मूढमह्य-मूढमतिक पुं० । कुवाधाच्छादिर्ताधरणे, जी० १
प्रति० ।

मूढलक्ष मूढलक्ष-पुं० । समस्तशेषविपरितेदेने, आ० म०
१ अ० ।

मूढमम मूढमज्ञ पुं० । विगतचेतने, असावधानमनसि, आ-
नु० । मूढा-मूर्च्छिता, सेहा-ज्ञाने, यस्य स मूढमज्ञः । अस्प-
ष्टज्ञाने, अपूर्णज्ञाने, आनु० ।

मूढभाव-मूढभाव-पुं० । तूष्णीभावे, "सो य मूढभावेण अ-
न्यह ।" आ० म० १ अ० ।

मूढाण मुक्त्वा-अव्य० । स्फोटयित्वेत्यर्थः, व्य० ६ उ० ।

मूढा-मूढा स्त्री० । महाविदेहे स्वनामख्यातायां गजधान्या-
म, यत्र पर्वभवे वीरगजिनः प्रियामत्रनामा चक्रवर्त्यभूत् ।
कल्प० १ अधि० २ क्षण । आ० चू० ।

मूर-भज-धा० । मर्देने, भजः वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-मूड-
विर-पविरज-करज-नोरजाः ॥ २ । ४ । १०६ ॥ इति म-
ज्जमंगलदेशः । मूरइ । भजइ । भर्त्तइ । प्रा० ४ पाद ।

मूरण-भजन-न० । मर्देने, आ० म० १ अ० ।

मूल मूल न० । निबन्धने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आद्यकारणे,
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । मूलमार्गित्यनर्थान्तरम् ।
आ० चू० १ अ० । " मरणस्य मूले दुक्खे " उक्त० ३२ अ० ।

" मूले विविधगणे मज्जे सेविता " सू० प्र० १० पाहु० ।

मूले त्र्यर्कं दत्त्वं आदइ उवएम आइमूलं च ।

खित्ते काले मूलं, भावे मूलं भवे निविहं ॥ १७३ ॥

मूलस्य षोढा निलेपः--नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदा-
त् । नामस्थापने गतार्थे । द्रव्यमूलम्-ज्ञशरीर-भक्षशरीर-व्य-
तिग्निक्रिधा आर्दायकमूलम्, उपदेशमूलम्, आदिमूलं चेति ।
तत्रादयिकद्रव्यमूलम्-वृक्षादीनां मूलत्वेन परिगणितानि यानि
द्रव्याणि । उपदेशमूलम्-याश्चैकस्मिन् रोगप्रतिघातसमर्थ
मूलमुपादेशन्यातुं गयेति, तच्च पिप्पलीमूलादिकम् ! आदिमूलं
नाम-यद् वृक्षादिमूलान्पक्षाद्यर्थे कारणम् । तद्यत् स्थावरना-
मगोत्रप्रकृतिप्रत्ययान्-मूलानिवर्त्तनात्तरप्रकृतिप्रत्ययाश्च-मूल-
मुत्पद्यते, एतद्भूतं भवति-तेषामौदात्तशरीरत्वेन मूलानिवर्त्त-
कानां पुद्गलानामुदात्तयत्नां कस्मिन् रोगप्रमाद्यं कारणं,
क्षेत्रमूलं यास्मिन् क्षेत्रमूलमुत्पद्यते, व्याख्यायते वा । एव काल-
मूलमपि, यावन्तं वा कालं मूलमास्ते, भावमूलं तु त्रिधा ।
इति गाथार्थः ।

तथा हि-

आदइयं उवदिट्ठा, आदितिगं मूलभावाद्दइअं ।

आयगिअं उवदिट्ठा, विणयकमायादिअं आइ ॥ १७४ ॥

भावमूलं त्रिविधम्-आदयिकभावमूलम्, उपदेशमूलम्, आ-
दिमूलं चेति । तत्रादयिकभावमूलं वनस्पतिकायमूलत्वम्-
नुभवधामगोत्रकस्मिन्व्याप्तं मूलजीव एव, उपदेशमूलं
न्यायार्थे उपदेशार्थः कस्मिन् प्राणिना मूलत्वेनाप्यद्यते,
तेषामपि मोक्षसंसारयोर्वा यदादिभावमूलं तस्य चोपदेशे-
तदेव दर्शयति-(विणयकमायादिअं आइ) तत्र मोक्षस्यादि-
मूलं ज्ञानदर्शनचार्ित्रतपश्चापचारिकरूपं पञ्चधा विनयः,
तन्मूलत्वान्मोक्षावाप्ते । तथा चाह-

" विणया णाण णाणाउ, दंमणे दंसणाहिं चरणे तु ।

चरणाहितो मोक्खो, मुक्खे मुक्खं अणावाहे ॥ १ ॥ "

" विनयफलं शुश्रूषा, गुरुशुश्रूषा फले श्रुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विगति-विगतिफलं चाश्रवनिरोधः ॥ २ ॥

संवरफलं तपोयत्न-मथ तपसो निजगे फलं दृष्टम् ।

तस्मान्क्रियानिवृत्तिः, क्रियानिवृत्तयेयोगित्वम् ॥ ३ ॥

योगनिरोधाद् भवस-न्तर्निवृत्तयः सन्तर्निवृत्तयान्मोक्षः ।

तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजने विनयः ॥ ४ ॥ "

इत्यादि, संसारस्य त्यादिमूलं विषयकपाया इति । आचा०
१ श्रु० २ अ० १ उ० । धानिकर्मचतुष्टये मोहनीयकर्मणि, मि-
थ्यात्वे च । " अग्ने च मूलं च विंगं च धीरं, पतिच्छिद-
याणं णिकस्मदंसी " आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।
(' अग्ने ' शब्दे प्रथमभागे १६४ पृष्ठे व्याख्यातमिदं
सूत्रम्) सहदेवामूलिकाकल्पादनत्तच्छास्त्रविहिते मूल-
कर्मणि, उक्त० १४ अ० । मूलिकागजहंसीशङ्खपुष्पाशरपु-
ङ्खाद्विगुणमूचके शास्त्रे, उक्त० १४ अ० । वृत्तजटायाम्,
स्था० १० टा० ३ उ० । मूलानि सुप्रविज्ञानि यानि स्कन्ध-
स्याधः प्रसरन्ति । ग० । उशीरपुननेर्धाविदारिकादिरूपे,
दश० ४ अ० १ उ० । वनस्पतिभेदे, स्था० २ टा० ३ उ० ।
विपा० । आचा० । पृथिवीकायादिर्जीवे, वृ० १ उ० । स० ।
नक्षत्रभेदे, स्था० २ टा० ३ उ० । मूलस्य निवृत्तिर्देवता ।
ज्यो० ६ पाहु० । चं० प्र० । सू० प्र० । जं० ।

मूले नक्खत्ते एक्कारमतोर । म० ११ मम० ।

प्रायश्चित्तभेदे, स्था० ४ टा० १ उ० । महावतारपणे, भ०

२५ श० ३ उ० । महाव्रतानां मूलत आरापणे, पञ्चा० १६ विव० । ग० । ज० । ध० । (मूलार्हप्रायश्चित्तं 'मूलार्ह' शब्दे व्याख्यास्यामि) समीपे, आ० म० १ अ० । " निस्रं तनू-मलम्, मुकुमालं मुहोचये । " उत्त० २० अ० ।

मूलकर्म-मूलकर्म न० । मूलं दशप्रायश्चित्तानां मध्येऽष्टमे तत्प्राप्तित्ववन्धने कर्म गर्भेशाननाद्यापि मूलकर्म । मूलानां वा वनस्पत्यवयवानां कर्मोपध्यायार्थं छुदनादिक्रिया मूलकर्म । षोडश उपादानादौ, ग० १ अधि० । ध० । प्रश्न० । प० चू० । प्रव० । पञ्चा० । यदा पुत्रादिजन्मदूराणिनिवारणार्थं मघा-ज्येष्ठार्शलगामलादिनक्षत्रशान्त्यर्थं मूलैः स्नानमुपदिश्याहारा-दिकं गृह्णाति तदा षोडशो मूलकर्मदोषः । उत्त० २४ अ० ।

सम्प्रति 'मूल' इति व्याचिख्यासुराह—

अधिर् पुच्छा आम-अ विवाहे भिन्नकर्ममाहणया ।

आयमणपियणओसह-अस्वयनजीवअहिगरणं ॥ ५०६ ॥

जंघापरिजियमङ्गी, अदिइआणिअए मम सवत्ती ।

जोगो जंगुगघाडण-पडिमहपओमउड्डाहो ॥ ५०७ ॥

कच्चिपुरे धननाम्नः श्रेष्ठेना भाया धनप्रिया, तस्य दु-हिता सुन्दरी, सा च भिन्नयोनिका, परमेनमर्थं माता जा-नति, न पिता । सा च पित्रा तत्रैव पुत्रे कस्यापीश्वरपुत्र-स्य परिणयनाय दत्ता, समागतः प्रत्यासक्तो विधाहो, मातु-श्चिन्ता बभूव । एषा परिणीता सती यदि भर्ता भिन्नयो-निका ज्ञास्येत, ततस्ततोऽज्झिता शर्का वृक्षमनुभविष्यति । अत्रान्तरं च समागतः कोऽपि संयतो भिक्षार्थं, तेन सा पृष्टा, तथा कथितः सर्वोऽपि वृत्तान्तः । ततः साधुनो-क्तम्—मा भैया, अहमभिन्नयोनिकां कारिष्यामि । तत आच-मनौयध पानौयध च तस्यै प्रदत्तं, जाता अभिन्नयोनिका । तथा-चन्द्राननायां पुरि धनदत्तः सार्थवाहस्तस्य भार्या च-न्द्रमुक्ता, तयोश्चान्यदा परस्पर कलहः प्रवृत्तः । ततोऽभि-निवेशेन तन्नगरावास्तव्यस्थेय कस्यापीश्वरस्य दुहिता धन-दत्तेन परिणयनार्थं वृत्ता, ज्ञातव्यां वृत्तान्तश्चन्द्रमुखया, ततो बभूव महती तस्या अधृतिः, अत्रान्तरं च जङ्गाप-गिजितनामा साधुरगतो भिक्षार्थं, दृष्टा तेनाधृतिं कुर्वती चन्द्रमुक्ता, ततः पृष्टा-किं भेट ! त्वमधृतिमती दृश्यसे ? , ततः कथितस्तया सपत्नीव्यतिकरः, ततः साधुना सम-र्पितं तस्या औपध, भागिता च सा कथमपि तस्या भ-क्तस्य पानस्य मध्ये देय येन सा भिन्नयोनिका भवति, ततः स्वभर्त्रे निवेदयः, येन सा न परिणीयते, तथैव कृते, न परिणीता सा भवति । सूत्रं सुगमम् । तवरम्-जज्जी-वम् इति यावज्जीवमधिकरणे भैथुनप्रवृत्तः, ' पडिमहो ' इति साऽभिनवा परिणेतुमारब्धा भिन्नयोनिकान् ज्ञात्वा प्रतिषिद्धा । अयं चेदर्थस्तया ज्ञातो भवेत्, तर्हि तस्याः साधुं प्रति महान् प्रहेषा भवेत्, प्रवचनस्योद्गाहः ।

सम्प्रति 'विवाहे' इति पदे व्याख्यानयन्नाह—

मा ते फेमज्ज कुलं, अदिज्जमाणा मुया वयं पत्ता ।

धम्मो य लोहिस्स, जइ विद्द तत्तिया नग्गा ॥ ५०८ ॥

किं न ठविज्ज पुत्तो, पत्तो कुलगोत्तकिनिमंताणो ।

पच्छा वि य ते कज्जं, असंगहो मा य नामिज्ज ॥ ५०९ ॥

कचिद् ग्रामे कोऽपि गृहपतिः, तस्य पुत्रिका वयःप्राप्ता, ततः कोऽपि साधुर्भिक्षार्थं प्रविष्टः सन् दृष्ट्वा तन्मातरमेव-मभिदधानं, तव दुहिता वयःप्राप्ता—यौवने प्राप्ता, तद्य-दि सम्प्रति न परिणी (लायते) यते, तर्हि केनापि तरुणे-न सहाकार्यं समाचर्य कुलमालिन्यमुत्पादयिष्याति । तथा- (धम्मो स्ति) लोकं एवं श्रुतिः—यदि कुमारी श्रुतुमती भ-वेत् तर्हि यावन्तस्तस्या रुधिरविन्दो निपतन्त तावतो धारान् तन्माता नरकं याति । तथा कचिद् ग्रामे कस्यापि कुटुम्बिनः पुत्रं यौवनिकामधिगतमवलोक्य साधुस्तन्मा-तरमयं वृत्तं । यथा—कुलस्य गोत्रस्य कीर्त्तेश्च सन्तानो नि-बन्धनमेष तव पुत्रो यौवने च प्राप्तः, ततः किं न सम्प्रति परिणीयते ? , अपि च—परिणीतः सन् कलत्रस्नेहेन स्थिरे भवति, अपरिणीतश्च कयाऽपि व्यच्छन्दचारिण्या सहोन्थाय गच्छेत्, पश्चादपि त्वं परिणीययितव्यः तत्सम्प्रत्यपि क-स्मान्न परिणीयते ? इति ।

सम्प्रति " दो दंडिणीओ आयणपरिसाड " इत्यवयवं व्याचिख्यासुराह—

किं अदि इति पुच्छा, सविचिणी गम्भिणि ति मे देवी ।

गम्भाहाणं तुज्झ वि, करोमि मा अदिइं कुणमु ॥ ५१० ॥

जइ वि सुओ मे होही, तह वि कणिट्ठां ति (इ) यंगो जुवगया ।

देह परिमाडणं से, नाए य पओमपन्थागे ॥ ५११ ॥

संयुगे नाम नगरं, तत्र सिन्धुराजो नाम राजा, तस्य सकलान्तःपुरप्रधाने द्वे पत्न्या, तद्यथा—शृङ्गारमतिः, ज-यसुन्दरी च । तत्रान्यदा बभूव शृङ्गारमतेर्गर्भाधानम्, इतरा च जयसुन्दरी नूनमस्याः पुत्रो भविष्यतीति विचिन्त्य मा-त्मर्यवशादधृतिं कुर्वत्यवतिष्ठते, अत्रान्तरं च समागतः कोऽपि साधुः, तेन सा पृच्छे-किं भेट ! त्वमधृतिमती दृ-श्यसे ? , ततः सा तस्मै सपत्न्या व्यतिकरमचकथत्, साधुरप्यब्रवीत्—मा कार्षीरधृति, तथापि गर्भाधानमहं कारिष्ये, ततस्तयोर्द्वे भगवन् ! यद्यपि शुभप्रसादेन मे पुत्रो भावी, तथापि स कनिष्ठत्वेन यौवराज्यं न प्राप्स्याति, किं तु सपत्न्या एव सुतः, तस्य ज्येष्ठत्वात् । ततः साधुना तस्या भेषजमेकं गर्भाधानाय दत्तम्, अपरं तु वापितं सपत्न्या गर्भेशाननार्थं । सूत्रं सुगमम् । नवरमेतन्न कर्त्तव्यं, यतो गर्भेशानने साधुर्ज्ञाते सति प्रहेषो भवति, ततः शरीर-स्यापि प्रस्नारः-विनाशः ।

सम्प्रति सर्वस्मिन्नपि मूलकर्मणि दोषान्-

प्रदर्शयति—

संखडिकरणं काया, कामपविर्त्तं च कुण्ड एगन्थ ।

एगन्थुद्गाहाइ, जज्जियभोगंतगयं च ॥ ५१२ ॥

संखडिकरणं—मा ते फेमज्ज कुलं, तथा—किं न ठविज्जइ इत्यादि गाथाद्वयोर्द्वे वीधाहकरणे ' कायाः ' पृथिव्यादयो विराध्यन्ते, एकत्र पुनरुक्तयोनिकत्वकरणे गर्भाधाने च कामप्रवृत्तिं करोति, गर्भाधानाद्वि पुत्रोत्पत्तिं प्राय इष्टा भवति, ततः काम्या जायते, इति भैथुनसंज्ञातः । एकत्र पुनः गर्भपानने उद्गाहादि-प्रवचनमालिन्याऽऽत्मविनाशादि, एकत्र पुनः-जनयोनिकत्वकरणे यावज्जीवं भोगान्तर्गतः, चशब्दा-दुद्गाहादि-च, तद्व्यवसायितं मूलकर्म । पि० । जी० । आच्चा० ।

मूलकरण-मूलकरण-न० । मूलगुणेषु सप्तप्रकारायां शोधौ,
शृ० १ उ० । पञ्चानां शरीराणां पर्याप्तौ, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
१ उ० । मूलकरणं घटादिकं येनोपस्करेण—दण्डचक्रादिना
अभिव्यज्यते—स्वरूपतः प्रकाशयते तदुत्तरकरणं, कर्तुरूपका
रकः सर्वोऽप्युपस्कारार्थ इत्यर्थः ॥ ४ ॥

पुनरपि प्रपञ्चतो मूलोत्तरकरणे प्रतिपादयितुमाह—

मूलकरणं सरीराणि, पंच तिसु कणखंधमादीयं ।

द्विविदियाणि परिणा-भियाणि विसञ्जामहादीहिं ॥६॥

मूलकरणम्—आहारिकादीनि शरीराणि पञ्च तत्र चौदारिक
वैक्रियाहारकेषु त्रिपुत्तरकरणं कर्णस्कन्धादिकं विद्यते, त-
थाहि—“सीसमुगेयरपिद्वी दो बाह ऊरुया य अट्टंग ” स्ति ।
अयाणाभयेतत्रिपुत्तरकरणं, कर्णस्कन्धाद्यङ्गापाङ्गानि-
ष्पत्तिरुत्तरकरणम्, कर्मणैजसयोस्तु स्वरूपानण्णस्तिरेव
मूलकरणम्, अङ्गापाङ्गाभायाञ्चोत्तरकरणम्, यदिवा—आहारि-
कस्य कर्णवैधादिकमुत्तरकरणं, वैक्रियस्य तूत्तरकरणम्—उ-
त्तरवैक्रियं, वन्तकशाविनिष्पादनरूपं वा, आहारकस्य तु ग-
मनाद्युत्तरकरणं यदिवा—आहारिकस्य मूलोत्तरकरणं गाथा-
पञ्चाङ्गेन प्रकाशन्तेरण दशयति—द्वयेन्द्रियाणि—कलम्बुका-
पुष्पाद्याकूर्तानि मूलकरणं; तेषामेव परिणामिनां विषयपधा-
दाभिः पाटवाद्यापादनमुत्तरकरणमिति ॥ ६ ॥ सूत्र० १ श्रु० १
अ० १ उ० ।

मूलग-मूलक-पुं० । मूली इति ल्याते कन्दविशेष, स्था० ७
ठा० । प्रव० । प्रज्ञा० । म० । ध० । आचा० । जी० । म० ।

मूलगपत्त-मूलकपत्र-न० । आद्ये परिपक्वप्रायं पणै, कन्दविशे-
पस्य निरुत्तरपत्रं, शृ० १ उ० ।

मूलगवच्च-मूलकवर्चस्-न० । यत्र मूलकं शटितं पतितं त-
स्मिन्, आचा० २ श्रु० २ सू० ३ अ० ।

मूलगुण-मूलगुण-पुं० । मूलानीच चारित्रकल्पद्रुमस्य मूला-
न्युत्तरं च तस्य शाखाद्यवयववद् ये गुणास्ते मूलगुणाः । प-
ञ्चा० ४ विष० । प्राणातिपातादिविगमणेषु, आच० ४ अ० ।
पञ्चागुप्तानि मूलगुणा उच्यन्ते । आयकं धर्मतरंगमूलकल्प-
त्वात् । ध० २० २ अधि० । आच० । महाप्रतागुप्तानेषु, सूत्र० २
श्रु० ६ अ० । विशेष० । आच० । अनु० । पं० व० । ग० । म० ।
आ० । आनु० । पञ्चा० ।

पाणातिपातविरमण-मादी णिमिभक्तविरहपज्जता ।

समणानां मूलगुणा, तिविहं तिविहेण गायवा ॥ ३० ॥

प्राणातिपातविरमणादयो वधविरत्याद्याः, निशाभक्तविर-
तिपर्यन्ताः रात्रिभोजननिवृत्त्यन्ताः, अमणानां—यतीनां मूलगु-
णा धर्मलक्षणकल्पवृक्षमूलकल्पा नियमाः, त्रिविधं कर्णका-
रणानुमतिरूपं अधादिकं, त्रिविधेन—मनोवाक्कायलक्षणकरणे-
न, प्रत्याख्यामीतं प्रातःज्ञया, ज्ञानव्या-ज्ञया, इति ॥३०॥ पञ्चा०
१४ विष० । न० ।

मूलगुणा—पंच महव्ववाणि राईभोयणछट्टाई । महा० ३
अ० । उत्तरगुणाणं पि भंगं नेहं, किं पुण मूलगुणाणं ।
महा० ४ अ० ।

मूलगुणातिचारे प्रार्थश्चक्षुम्—

एगिंदियाण घट्टण-मगाह-गाह-परियावणुद्वणे ।

निव्वीयं पुरिमऽद्वे-गासणमायामगं कमसो ॥ ३१ ॥

एकेन्द्रियाणां—पृथिव्यपतंजोवायुप्रत्येकवनस्पतीना, मनाक्
स्पर्शने—संघट्टनम्, अत्राह—ननु पृथिव्यादीनां चतुर्णां घटने
संघट्टनम्, अप्कायस्य तु कथं संघट्टनं सम्भवति ?, तस्य द्रव्य-
रूपत्वेन स्पर्शमात्रेऽपि विना सम्भवात् । उच्यते—घटादिस्थ-
स्याप्कायस्यापि मनाक्स्पर्शणादिना चालने संघट्टः सम्भव-
ति । परितापने द्विविधा—आगाहं, गाहं वा । तत्र संमर्दने च
जनाद्यैर्बहुतरपीडोत्पादने गाहं, बहुतरपीडोत्पादने चाऽऽ-
गाहम् । उपद्रवणे—मर्दयथा जीवावनाशनं, तच्च—पृथिव्य-
ग्न्योरत्यन्तसंमर्दानाद्यैः, अपकायस्य तु बहितापनदण्डाद्यभि-
घातने पानपादादिचालना, वनस्पतः पत्रपुष्पाङ्कुरादित्रा-
टनादिः, ततश्चैषां पञ्चानामपि प्रत्येकं संघट्टनं—निर्विकृतिक
म्, आगाहं परितापनं—पुरिमाहं, गाहपरितापनं—एका-
शनम्, उपद्रवणे—चाचामाम्ल इति ।

परिमाईखमणंतं, अणंतविगल्लिदियाण पत्तयं ।

पंचिदियंमि एगा-सणाई कल्लाणगमंहंगं ॥ ३२ ॥

अथानन्तवनस्पतिर्द्वित्रिचतुर्गिन्द्रियाणां प्रत्येकं संघट्टनागा-
हपरितापोपद्रवणेषु यथासंख्यं परिमाद्भाविद्विषणान् तपः प-
ञ्चिन्द्रियसंघट्टनदहजानमूपकगृहकालिकार्थाविषयो द्रष्टव्यः ।
तत्रैकाशनम् । आगाहपरितापे—आचामाम्लम्, गाहपरितापे-
चतुर्थं, प्रमादयशापोपद्रवे—एककल्याणं, तच्छब्दम्—निपुण-
आओ ” अधिकपदमाधिकमक्षरं चाधिकार्थसंस्वरकं भव-
तीत्यत्रार्थशब्दादधिकारनेकव्रीन्द्रियाणुपघातप्रार्थश्चक्षुमनु-
क्रम्येतद्विज्ञेयम्, यथा—“ एगाहदस्तेसु, एगाहदस्तेसु सप-
च्छित्तं । तेण परं दस्सं चिय, बहुणसु वि सगल्लिगलेसु ॥१॥ ”
काऽप्यागमोघनदृष्टासामाचारीषु दृश्यते बहुषु युक्त्वं वि-
भाति पुनर्लिखित गाथा, ततोऽप्राय एकादिषु दशान्तेषु,
व्रीन्द्रियादिषूपहतेषु एकादिदशान्ते स्वप्रायश्चित्तं भवति, य-
द्यस्य व्रीन्द्रियादिरुपघाते अत्र जीतकल्पप्रार्थश्चित्तं भ-
णितमस्ति तत्तस्य स्वप्रायश्चित्तमुच्यते, तद्वक्तव्यं व्रीन्द्रि-
यादिरुपघाते एकं स्वप्रायश्चित्तं भाणतमस्ति । इयोद्धं, अया-
णां त्रीणि, यावद् दशानामुपघाते दश । तेनेति पञ्चमर्थे कृता
तृतीया । ततः परमेकादशादिषु बहुष्वपि यावदसंख्येयेष्वपि
सकलविकल्पेषु पञ्चिन्द्रियविकल्पेषूपहनेषु दशक्रमेव, दशैव स्व-
प्रायश्चित्तानि वातव्यानि भवन्तीत्यर्थः ।

इदानीं द्वितीयतृतीयपञ्चमवर्तानिचारप्रार्थश्चक्षुमाह—

मोमाइसु मिहुगव-जिणसु दव्वाइवत्थुभिक्केसु ।

हीणं मज्झुकामे, आमणमायामवमणाई ॥ ३३ ॥

मृगावादाऽदस्तादानपरिग्रहाश्चतुर्विधा द्रव्यतः, क्षेत्रतः, का-
लतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो मृगावादो—धर्मास्तिकाया-
दिसंख्यद्रव्याविषयः, अवस्तादानं प्रामनगराश्रयः, कालत-
स्त्रयो—दिवा वा, रात्रौ वा । भावतस्त्रयोऽपि—रांगण वा द्वे-
ण वा । ततश्चतुर्विधेष्वपि मृगावादादस्तादानपरिग्रहेषु विष-
येषु हीने—अधन्येऽतिचारे—सत्यकाशनं, मध्ये—मध्यमंऽतिचारे
आचामाम्लम्, उत्कृष्टं क्षणम्, मधुनाभिचारप्रार्थश्चित्तं च
मूलव्याख्यायां भाण्यते । जान० ।

मूलगुणट्टाण-मूलगुणस्थान-न० । प्राणातिपाताविनिवृत्ति-
रूप संयतैरगहं स्थाने । आवा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

मूलगुणपञ्चकवाण-मूलगुणप्रत्याख्यान-न० । प्रत्याख्यान-
गुणभेद, आ० क० ४ अ० (' पञ्चकलाण ' शब्दे पञ्चमभागे
८८ पृष्ठ उदाहरणम्)

मूलगुणपट्टिवाय मूलगुणप्रतिपात-पु० । मूलच्छेदे, " मूल-
च्छेदजं त्वि वा मूलगुणपट्टिवाउ त्वि वा एगट्टा " आ०
च० १ अ० ।

मूलगुणपट्टिमवना-मूलगुणप्रतिमवना-स्त्री० । प्राणातिपाता
दिप्रतिमवनायाम्, मूलगुणाः-आद्यगुणाः, प्रधानगुणा इत्य-
था, तेषु पट्टिमवना जा सा छट्टाणा भवति, छसु ठाणेसु
भवति त्वि भगियं होति, ताणि य इमाणि-पाणादिवाओ १,
मुसावाओ २, अदत्तादाणे ३, मेहुणे ४, परिग्गहो ५, राति-
भायणे च ६ । नि० च० ।

तथ जा सा मूलगुणपट्टिमवना सा इमा-

मूलगुणे छट्टाणा, पट्टिम ठाणमि णवविधो भेदो ।

संभसुकोसमज्झिम-जहणद्ववादिया चउहा ॥ ८६ ॥

व्याख्या-मूलगुणा-आद्यगुणाः, प्रधानगुणा इत्यर्थः । तेषु प-
ट्टिमवना जा सा छट्टाणा भवति, छसु ठाणेसु भवति त्वि भ-
गियं होति । ताणि य इमाणि-पाणादिवाओ, मुसावाओ, अ-
दत्तादाणे, मेहुणे, परिग्गहो, रातीभायणे च । एतथ पट्टिमं
ठाणे-पाणातिवसतो तथ णवविधो भेदो, सो य इमा-पुट्टि-
विक्काओ, आउक्काओ, तेऊ-वाऊ-वणस्सइ-वेइदिय-तेइदि,
य-चउर्गदिय-पंचदिया । ' संभसु त्वि ' -मुसावाओ० जाव रा
तीभायणे । एणस्स एक्कं त्वि विह त्वि य इमे तिभदा-उक्का-
सो, मज्झिमो, जहणो । ' द्ववादिया चउह त्वि ' -उक्कोसमुसा-
वाओ चउर्ज्वहो-द्ववओ, खत्तओ, कालओ, भावओ ।
मज्झिमो वि चउर्ज्वहो-द्ववादि । एवं जहणो वि चउ-
र्व्वहो-द्ववति । एवं अदत्तादाणमवि दुवालसंभेदं ।
मेहुणे पि । परिग्गहो वि । रातीभायणे पि दुवालसंभेदं ।
उक्कोसं पुण द्वव एवं भवति-बहुत्ततो, सारता वा, सुल्लतो
वा । एवं मज्झिमं वि तिगिणं भेदो । जहणं वि तिगिणं भेदो ।
उक्कोसद्ववावलाव-उक्कोसो मुसावातो, मज्झिमं-मज्झिमो,
जहणं-जहणो । एवं अदत्तादाणादिमु वि जायणज्जे । खत्त
आ-जे जत्थ खत्ते अस्थित-मज्झिमं, जहणं वा भावओ वि वण्णा
दिगुणेहि-उक्कोसं मज्झिमं जहणं वा । एवं वुट्ठाण आलोणउं
जायणा कायव्या । अहवा-संभसुकोसमज्झिमजहणं त्वि-
जेण मुसावाएण अभिहिण्ण पारंत्थियं भवति एस्स उ-
क्कोसो मुसावाओ । जेण दस राइदियाणि ० जाव अणवट्टं
एस्स मज्झिमो । जेण पच्च राइदियाणि एस्स जहणो । एवं
अदत्तादाणे वि० जाव रातीभायणे वि । अहवा-द्ववादिया
चउह त्वि । (नि० च०) अहवा-एयं एवं एवं पट्टिज्जति-दप्पा-
दिया चउहा जे तं मूलगुणं छट्टाणा एण दप्पादि चउहा प-
ट्टिमवणा पट्टिमवति ।

सा य इमा दप्पे कप्पे दारगाहा-

दप्पे कप्पे पमाद-अपमत्तणाभोग-हव्वतो चरिमा ।

पट्टिलोमपरूवणता, अत्थेणं होति अनुलोमा ॥ ६० ॥

दप्पपट्टिमवा, कप्पपट्टिमवा, पमायपट्टिमवा, अप्पमाय-
पट्टिमवा । जा सा पमत्तपट्टिमवा, सा दुविहा-अणाभोगा,
य हव्वओ य । चरिमा णाम अप्पमत्तपट्टिमवा, एतामि
कमो वगणत्थाणे अप्पमत्तादिपट्टिलोमपरूवणा कायव्या,
अत्थेणं पुण एसा चैव अनुलोमपरूवणया । एस्स अक्खव-
त्था । इदाणि वित्थगे भण्णाति-चोदकाह-जति पाणाति-
वायादिछट्टाणस्स द्वादचउहा पट्टिमवा कता, तो जा पु-
व्वं भगिया ' दप्पे सकारणांम य दुविहा, ' सा इयाणि ण घ-
डण । जइ दुहा चउहा ण घडण, अह चउहा तो दुहा ण
घडण । एव पुव्वाचरविणेहो । पञ्चवगाह-नो-न घडण ? घटत
एव, कथम ? उच्चते-

एमेव चतुह पट्टिम-वणा तु संखवतो भवे दुविधा ।

दप्पा तु जा पमादो, एगत्त पुहत्त अप्पमत्तस्स ॥ ६१ ॥

एमेव त्वि-जा पुव्वभगिना चउहा-चउगे भया, दप्पा-
दिया, तु पूरणे । संखवो-समासो, न वित्थगे त्वि भगिया
भवेज्ज दुहा-दुभया, कट्ठे, दप्पाओ को ? जा पमाओ-सो दप्पो
तम्हा एगत्ता-एगा, दप्पा पट्टिमवणा । कप्पा पुण अप्पमत्त-
स्स अप्पमातो कप्पो भण्णाति, तम्हा एगत्ता एगा कप्पिया
पट्टिमवणा । एवं दो भण्णाति । अहवा-कारणकज्जमेवकस्वतो
एगत्ते पुहत्ते वा भवति । पमाया दप्पा भवति, अप्पमाया क-
प्पा भवति । जहा-तत्तुओ पट्टो । तत्तु कारणा, पट्टो कज्जे, ज-
म्हा कारणेतरमावण्णा तत्तव एव पट्टो, तम्हा तत्तुपट्टाणे
एगत्त । जम्हा पुण तत्तुहि पट्टो कज्जति तम्हा अणत्तं, एवं
पमाददप्पाणे एगत्तं, पुहत्तं वा । अप्पमायकप्पाण वि एगत्तं
पुहत्तं वा । जतो एवं तम्हा दुविहा पट्टिमवणा चउर्व्वहा
वा ण एत्थ दोसो ।

इयाणि सीसो पुच्छति-कट्ठे पमाओ दप्पो, अप्पमाओ

वा कप्पो ? गुरु भण्णाति सुणसु जहा भवति-

ण य मव्वो वि पमत्तो, आवज्जति तथ वि सो भवे वधओ ।

जह अप्पमादमहिओ, आवामो वी अवहओ उ ॥ ६२ ॥

अतिवातलक्खणो दप्पो, अनुपयोअलक्खणो प्रमादः, णाणा-
निकारणावक्ख अक्कपमेवणाकप्पो, उवओगपुव्वकर्णाकि-
यालक्खणो अप्रमादः, एवं सरुवट्ठितसु गाहत्था अपयारिज्ज-
ति । ण इति पट्टिमवे, सव्व इति अपरिमेसे पमत्तो-पमायभावे
वट्ठतो आवज्जति । पाणातिवाय जति वि य सो पमादभावे य
दृमाणा पाणातिवाय णातिवज्जति तहा वि सो णियमा भ-
वे वहओ । सीसो पुच्छति-पाणादवाये अणावण्णा कट्ठे
वहओ ? गुरुवाह-एत्थ वि अण्णा दिट्ठतो कज्जति, जह
अप्पमायपच्छुट्टे, जहा जेण प्पगण्णे ' अप्पमायसाहओ '
अप्पमाययुक्कत्थर्थः । ' आवण्णा वि ' पाणातिवाये ' अवहणो ' भ-
वति, भगियं च- " उच्चालियां पट्टि० " गाहा । " ण य तस्स
तर्णिणामत्ता० " गाहा । जहा एस्स सति पाणातिवाय अप्पम-
त्तो अवहणो भवति, एव अस्सति पाणातिवाय पम-
त्तो वहणो भवति, जओ एवं तम्हा चउहा पट्टिमवणा दु-
विहा भवति । दप्पिया, कप्पिया य । दप्पकप्पाणे कमो
वगणत्थाणं । पुव्वं कप्पियवक्खणं भण्णामि । चोदगाह-

ननियपापण पडिलोमपरवणता, कहं दांपिकायाः पूर्व
निपातनं कृत्वा, कल्पिकाया व्याख्या कह पूर्वम
उच्यते ? अत्रोच्यते—अन्धेण होइ अणुलोमा—अर्थ प्रती-
त्य कल्पिका एव पूर्व भवतात्यर्थः । कहमन्धेण होति अ-
णुलोमा—भक्षति—

अप्पसरमच्चियतरं, एगेमिं पुव्वजतणपडिमेवा ।

तं दाण्ह चव जुज्जति, बहुण पुण अच्चितं अंत ॥ ६३ ॥

अप्पसरं चित्—अत्रके आचार्या आहुः—“ यदल्पस्ववं त-
त्सर्वं द्विपूर्वं निपतति ” यथा—प्लक्षन्यग्रोधौ । ‘अचित्ततरं चित्’
अणुणे पुणराहुः—“ यदचित्तं तत्पूर्वं निपतति ” । यथा मा-
तापितरौ, वासुदेवाजुनौ इत्यादि । एतानि कारणानि इ-
च्छमाणा आचार्या पुव्वं जयणपडिमेवणं भणन्ति—वयं पु-
ण ब्रह्म—तं दाण्ह चव जुज्जति, तांदाति ‘अल्पस्वत्वम्,
अचित्तत्वं वा द्वाभ्यां चेति पदाभ्यां युज्यते घटतेत्यर्थः ।
ननु बहूनां चोदकाह—बहुआण कहं ? उच्यते—‘ बहुण पुण
अचित्तं अंत ’ बहूनां पदानां पुण सहो अवधारणे अचित्तयं,
पदं अंत भवति । यथा—भीमाजुनवासुदेवा, उक्तमकारणा-
णि अर्माहतानि ।

इदानीं समवतारो—

दाण्हं वच्चं पुव्वं—अचित्तं तु बहुयाण अचित्तं अप्पं ।

वच्चं तेण व पुव्वं, जतणा तेणं पडिलोमं ॥ ६४ ॥

जदा दो पर्याण कप्पिज्जति—दांपिका, कप्पिका य । तदा
‘दाण्हं वच्चं पुव्वं’ अचित्तं तु कप्पियं अचित्तं पदं तं पुव्वं वच-
वर्तमानं । यदा बहुपया कप्पिज्जति, टप्पो, कप्पो, प-
माओ अप्पमातो तदा ‘बहुआणं अचित्तं अंतं’, अंतपदं
अप्पमातो सो पुव्वं वस्तुत्वं । अहवा—अप्पं च एतं व-
चनेण वा पुव्वं भणामो । जयणा इति—जयणपडिमेव-
णा । तेण इति—कारणेण, पडिलोम इति—पच्छाणुपुव्वीत्य-
र्थः । निश्चयतः इदं कारणं वर्यामच्छमाणा कप्पिकायाः
पूर्वं निपातनं कृतवन्तः ।

ए पमादो कातव्वो, जतणापडिमेवणा अतो पढमं ।

सा उ अणाभोगेणं, सहसकारेण वा होज्जा ॥ ६५ ॥

जम्हा पव्वयंतस्सेव पढमं अयमुपदेसो विज्जति—अप्रमादः
करणीयः—सदा प्रमादवर्जितेन भवितव्यम् । अतो एतेण
च कारणेण जयणापडिमेवणा पुव्वणिषायं इच्छामो ।
ए तु अप्पसरमच्चियं काउं, वंघणलोमनाए वा अंत
अप्पमत्तपडिमेवणा भणिता, अत्यतो पुण वक्खाणं-
तेहि पढमं वक्खाणिज्जति तेण अणुलोमा चव एसा अन्ध-
ओ, ए पडिलोमा । सिद्धं अणुलोमवक्खाणं स अप्पमायप-
डिमेवणा द्वावहा—अणाभोगा हव्वतो अचरिमा तु एयं चव
एयं विपट्टतरं एणिववर्तति, ‘सा उ अणाभोगेणं’ पच्छुद्धं
कंठं । अणाभोगे, सहसकारे य दो दाग । अणाभोगो णाम
अत्यन्ताविस्मृतिः ।

अणाभोगा—पडिमेवणा—सरूवं इमं—

अप्पमत्तपमादेणं, अस्पउत्तस्म गोवउत्तस्म ।

रीयादिसु भूतन्थे सु वट्टतो होतणाभोगो ॥ ६६ ॥

पंचविहस्स पमायस्स इंदियकसायवियडिगिहावि-
यहा । एणसि एगतरेणावि अस्पउत्तस्म अयुक्कस्येत्यर्थः ।
‘गोवउत्तस्म रीयादिसु भूतन्थे’ नो इति पडिसेह, उवउत्तो
मनसा दृष्ट्या वा युगांतरपलोमी । ‘रीयं चित्’ रीयासमितिग-
हितो, आदिसहानो अक्षयमितीतो य । एतासु समितिषु कता
तिविस्मरणेण अवउत्तरेण ए कथं होज्जा, अप्पकालं सर्गिते
य मिच्छादुक्कं इति, भूतन्थो णाम विआरंघहारसंथारभ-
क्खातिमंजमसाहिका किरिया भूतन्थो, धावणवग्गणा-
दिको अभूतन्थो अ, वट्टओ—पाणातिवांत, एवंगुणविसिट्ठो
होय णाभोगो । अहवा एवं वक्खाणेज्जा—अस्पउत्तस्म पाणा
तिवातेण इरियादिसमितिं जो भूतन्थो तंमि अवट्टतो तोह
तेणाभोगो चित्, सस पव्ववत् । इह अणाभोगेण जति पाणाति
वायं णावग्गो तो का पडिमेवणा ? उच्यते—ज त अणुवउत्त-
भावं पडिमेवति सा पव पडिमेवणा इह नायव्वा । एता अ-
अणाभोगो ।

इयानि सहसकारा तस्मिं सरूवं—

पुव्वं अपामिट्ठाणं, छुद्धं पादमिं जं पुणो पामे ।

ए(य)तरति णियत्तेउं, पादं महमाकरणंमंतं ॥ ६७ ॥

पुव्वमिति—पढमं, वक्खुणा थोडले पाणी पडिलेहोयव्वा जति
दिट्ठा तो वज्जणं ‘अपामिट्ठाणं’—जति ए दिट्ठा तंमि थोडिले
पाणी । ‘छुद्धं पादमिं चित्’—पुव्वं ए णियं थोडिलाओ उक्खित्तं
पादं चक्खु पाडिलेहोय थोडिलं अस्पउत्त अतरा वट्टमाणे पादे
‘जं पुणो पामे चित्’ जमिति पुव्वमादं पाणिणे पुणो पच्छा पस्से
ज चक्खुणा, ‘ए तरति’ ए सक्कति, पामणकिरियावावरपवि-
त्तं पायं णियत्तेउं । पच्छा दिट्ठापाणिणो उवरिं णिसित्तो पाओ,
तस्स य संघट्टणपरितावणकिलावणाहवणादीया अप्पमत्त-
किरियोवउत्तेण पांडा कता, एसा जा सहसकारपडिमेव—‘स
हसकारणमेयं चित्’—सहसकारेण जाणमाणस्स एयत्तस्सेत्य-
र्थः । एतामिति एयं सरूवं सहसकारस्य । इयानि सहसकार-
सरूवावलड पंचसु वि सामंतीसु णियोतिज्जति । तथ पढ-
मा इरियासमितिं भणन्ति—

दिट्ठं महसकारं, कुलिगादी जह अमिप्पि विसमे वा ।

आउत्तो इरियाति, तडिमंकम उवहिमंथारं ॥ ६८ ॥

जतणा अमत्तातिकिरियापवत्तेण अप्पमत्तइरिओवउ-
त्तेण दिट्ठे पाणी कायजोगो य पुव्वपयत्तो ए सक्कितो णि-
ग्घेतुं, एवं सहसकारेण वावादिता, कुलिगी आदिसहानो
पंचिदी वि जहा जेण पगोरेण, असी—खगं, विसमं—णिणो
णतं, आउत्तो—अप्रमत्तः, तडिमंकमं वा आउत्तो कगेति,
तडी नाम—ल्लिगणट्टका, उवहिमंथारं वा उपादितो मव-
त्थ आउत्तो जति वि कुलिगं वावादेति तह वि अवधको सो
भणिओ । चोदगाह—किं वुत्तं कुलिगी ? काणि वा लिगाणि ?
को वा लिगी ? ।

पगणवग आह—

कुत्थितलिगकुलिगी, जस्म व पंचेदिया अमंपुम्मा ।

लिगिंदियाहं अंतो, मलिगतां पिप्पते तेहि ॥ ६९ ॥

कुसहो आगट्टवायी, कुत्थितेदियेत्यर्थः । सस कंठं । जस्म
चित्—जस्म पाणिणो, पंचेदिया अस्पउत्तं चित् अन्ध पंचि-

दिया, किं तर्हि—अस्मत्पुण्यं, जहा अस्मिन्ना पापपुण्यप-
रिच्छेदो गण भवति त्ति भाष्ये भवति । परिसं अन्ध एवं
वयं गण भवति, उमे तु पंच गण पुजति त्ति भाष्ये भवति,
ह्रीं द्विधादाय यथा च उरिद्वितीयार्थः । सो कलिगी । लिग-
मिति जीवस्य लक्षणं, यथा—अप्रत्यक्षोऽप्यप्रमनं लिङ्गस्ये-
त्यायतेत्यर्थः, एवं लिङ्गाणिद्वितीयं अतो आत्मा लिङ्गमस्या-
स्तीति लिङ्गं । आत्मा लिङ्गं कदा भवति ? । तर्हि ह्यन्द्रयै-
रित्यर्थः । चोदगाह—कदा पुनः सो अप्यमनो विगच्छति ।

पण्यवगाह—' अस्मिन् विममे वा गयस्स वक्खमाणं—

अमिकंठपधिमभादिमु गच्छन्तो मिकिखओ वि जनेणं ।

चुक्कइ एमेव सुणी, छलिज्जती अप्पमत्तो पि ॥ १०० ॥

अस्मी-लगा, जहा तस्म धाराण गच्छन्तो सुमिषिखयो
वि आउत्तो पि लोछज्जति, कट्ठागिणो वा जा पहा तेण
गच्छन्तस्स आउत्तस्स वि कट्ठाओ जग्गति, विमम—मिणो
गत, आदिमहाओ लदितग्गाउत्तु जनेणं—प्रयत्नेन, चुक्कति
छलिज्जति, एम दिट्ठो, इण मन्थो वण्णओ, एवमवधारणे
सुणी—साह, इय्यासमिती गता । उदाणी भासासमिती—को-
ति साह सहसा सावज्ज भासं भासज्ज, ग य साकिओ लि-
ग्घेत्तु वाउगो एव भासासमितीण सहसकारो सो व्हाधवि-
सोदीए सुद्धो चय । ए थ भासासमितीसहसकारो भगणति ।

अस्मंजयमत्तं, वट्ठइ तं पुच्छ होज्ज भासाण ।

वट्ठति अस्मंजमो मे, मा अगुमति केरिमे तम्हा ॥ १०१ ॥

अस्मंजता—गिहस्थो, अन्तरतो—मिलाणो, त साह पुच्छेज्ज
सहसकारो वट्ठति त्ति लज्जति । त च कि अस्मंजमो
अस्मंजमर्जायं वा पन्थ साहुणो सुहुमयायजोगाह अ-
गुमती लब्धति, एव होज्ज—भासाण त्ति—भासासमितीण,
से सहसकारो वट्ठति । अस्मंजमो मे गयन्धे मा अगुमती
भविस्सति तम्हा एवं वत्तप—केरिमे इह वयणे अथावाच-
पओगण विहुमो वि अगुमतीदोमण लब्धति । गता भासा-
समिती ।

इदाणी तिणिण समितीओ जुगवे भगणति—

दिट्ठमणेमियगहणे, गहणसिग्घेव तहा गिसग्गे वा ।

पुव्वाइट्ठा जोगो, तिणो महमा ग गिग्घेत्तु ॥ १०२ ॥

दिट्ठमणेमियगहणे त्ति—एसा एसणासमिती । गहणसिग्घेव
त्ति—आदाणासिग्घेवणासमिती । तहा गिसग्गे त्ति—एसा
परिट्ठावणियासमिती । पच्छेज्ज तिणं वि सरुवं कंठ । एस-
णासमितीण उवउत्तो ग दिट्ठमणेसगिज्ज, पच्छा दिट्ठं, ग साकि-
ओ गहणजोगो गियत्तेउ, एवं सहसकारो एसणासमितीण
भवति । ए थ गहणसिग्घेवसु वि, पुव्वाइट्ठा ग साकतो जोगो
गिग्घेत्तु तहा गिसग्गे वि भणिओ सहसकारो । एवं अणा-
भोगेण वा सहसकारेण वा पटिंसाविण वि वथा ग भवति ।

जतो भगणउ—

पंचसमितस्स मुणिणां, आसज्ज विगधणा जदि हवेज्जा ।

रीयंतस्स गुणवतो, मुच्यन्तमवंधओ मा उ ॥ १०३ ॥

पंचहिं समित्तादि समियस्स, जयेतस्सत्यर्थः । मुणिणां—सा-
धो, आसज्जति परिसमयन्धे पण्यपार्णावराहणा भवति ।
रीयंतस्स—कायजोगे पयस्स, गुणवत गुणात्मन, मुच्यन्त

परिष्कृते, 'अवंधओ सो उ' तुमहो अवधारणे । गया अप्प
मायपटिसेवणा ।

इयाणि अवसमाओ तिणिण । एतासि कतरा पुवं भासि-
यव्वा ? उच्यते—अल्पतरत्वात्तृतीया वक्तव्या । पच्छा पढमा,
बितिया य । एगट्ठा भणिणहिं ति । सा य पमायपटिसेवणा
पचविहा ।

वारगाह—

कमायविकहवियेड, इदियाणिहप्पमाय पंचविहे ।

कलुसस्स य शिक्खेवो, चउच्चिधो कोहादि एकारो ॥ १०४ ॥

कमायपमादो, विगहापमादो, विगडपमादो, इदियपमादो,
गिहापमादो । ' कलुसस्स य त्ति ' कमायपटिसेवणागहिता,
चमहाउ कमाया चउच्चिहा—कोहो, माणो, माया, लोभो ।
एतासि एकेकस्स शिक्खेवो चउच्चिधो दव्वादी कायवो ।
सो य जहा आवस्सने तहा दव्वो तथ कोह तं भणामि ।
कोहादि एकारे त्ति—कोहुपत्ता जा ते आदि काउ एकारस्स
मेओ भवान् ।

ने य एकारस्स भया—

अपत्तिण अमंखडि, शिच्छुभणे उवधिमेव पंतावे ।

उदावण कालुस्से, अमंपती वेव भंपती ॥ १०५ ॥

अपत्तिण—पच्छामग्गिकरणं, अमंखडं वावि गो कलतो
तमुवाय केरि जेण सगच्छानो शिच्छुमति, उवकरणं
वा वोहि घेत्त त्ति हागवेत्ति वा । पंतावणं—लघुटादिभिः उदा-
वणं—मारणं, कालुस्से—कासओपत्ती धर्पात । अपत्तिभयात्
जाव पंतावणा अमपत्ति सपत्तीदि गुणिया दस । आदिक-
साउपत्तीण साहिता एते एकारस्स ।

इमे पंचिज्ज—

लहुओ य दोसु दोसु अ, गुरुओ लहुगा य दोसु ठागसु ।

दो चउ गुरु दो छल्लहु, अणवट्ठकारम पदा तु ॥ १०६ ॥

गाहा—

अहवा लहुगो गुरुगो, गुरुगा गुरुगा य दोसु चउगुरुगा ।

दो छल्लहु अणवट्ठो, चरिमं तह एकारम पयाणि ॥ १०७ ॥

लहुओ य दोसु गुरुओ, लहुगा गुरुगा य दोसु ठागसु ।

दो चउ गुरु दो छल्लहु, अणवट्ठकारम पदा तु ॥ १०८ ॥

आदिकसाउपत्तीण लहुओ, अस्मपत्तीण—लहुओ, संपत्तीण
मासगुरुं, अस्मपत्तीण अमंखडे—मासगुरुं, संपत्तीण—दह, गि-
च्छुभणे अस्मपत्तीण—दह, संपत्तीण—दह, उवकरणस्स हाग-
वणं अस्मपत्तीण—दह, संपत्तीण—दह, पंतावणस्स अस्मपत्तीण—
दह, संपत्तीण—अणवट्ठो । एवं उदयणवज्जा एकारस्स पदा ।
अहवा—एकारस्स पदा आदिकसाउपत्तीकारणं वज्जज्ज
उदावणसहिता एकारस्स इमा जयणा अपत्तीण—अस्मपत्तीण
मासलहुं, संपत्तीण—मासगुरुं अमंखडे अस्मपत्तीण—मासगुरुं,
संपत्तीण—दह, गिच्छुभणे अस्मपत्तीण—दह, संपत्तीण—दह,
उवकरणहागवणस्स अस्मपत्तीण—दह, संपत्तीण—दह, पंतावणस्स
अस्मपत्तीण—दह, संपत्तीण—अणवट्ठो, उदवणे—पार्च्छी । अह-
वणो—आदिमो भगणति—' लहुओ य दोसु ' गाहा—एव
पण्यस्स पायच्छिन्ना एतासि ठागणिओयणा भगणति । चो-

दगाह—अन्त्यतो ताव ठाणणिआयणे इदं ताव शाउम-
च्छामि कइमप्पत्तियमुप्पणं ।

पणवगाह—

सहसा व पमादेणं, अप्पडिवंदे कमाइए लहुओ ।

अहमवि य ण वंदिस्सं, असंप० संपत्ति लहुगुरुओ ॥१०६॥

एणेण साहुणा साहु अभिमुहो दिट्ठो, सो य तेण वंदिओ,
तेण य अण्णकिरियावायारेवयुत्तेण, अण्णत्तपमायसहितेण
वा, अप्पडिवंदे ति, तस्स साहुस्स वंदमाणस्स पडिवंदणे जं
तं पडिवंदणे-न पडिवंदणे अपडिवंदणे अप्पणेणं व गु
वंदिओ एव तमप्पत्तियमुप्पणं, इयाणि णियोजणा तस्सेव
कसातियमत्तस्स चेव लहुओ, तदुत्तरं कसातितो एवं चिंत-
ति-जया पसो वंदिस्सति-तदा अहमपि चये, न पडिवंदिस्सं
तस्स असंपत्तीए-मासलहुं, संपत्तीए-मासगुरुं, अक्खवन्था
कंठो ।

एसेवऽसंखंडे वा, असंप० गुरुओ लहुग संपत्ते ।

निच्छुभणमसंपत्ते, लहुय अिय णीणिते गुरुगा ॥११०॥

असंखट-असंपत्तीए-मासगुरुं, संपत्तीए-वह, निच्छुभेण अ-
संपत्तीए-वह, संपत्तीए-णीणितो णाम-णिच्छुओ धाडनेत्य-
र्थः-वह ।

उवधीहरणे गुरुगा, असंप० संपत्तिओ य छल्लहुया ।

पंतावणमंकेप्पे, छल्लहुया अचलमाणम्म ॥१११॥

उवहिं हरामि वा हारं (हरणे) मि वा असंपत्ताए-वह,
संपत्ताए-वह, पंतावणमंकेप्पो णाम-जट्टिमुट्ठिकेप्पण्णहारं-
हि हरामि ति चितयति, अवलमाणम्म नि-तदवयव-
स्सेव कार्याकार्यमयुजतस्स-वह ।

गाथा-

पहरण भग्गण जग्गुरु, छेदां दिट्ठमि अट्टमं गहिते ।

आग्गिणदिग्गणअममण, गवमं उदावणे चरिमं ॥११२॥

इतो प्रहरण लउडादि भग्गिउमारुओ तत्थ से-वह, तेण य
मग्गतेण दिट्ठ चक्खुणिवाये कयमंसे चेव छेदो, गंतुण
हत्थेण गहितं पच्छा स अट्टमं, मासलहुओतो गणज्जंत-
मूल अट्टमं भवति । जस्स कासओ तस्स उदरणं पहरणं एव-
मं भवति, दिग्गणपहारं जति ण मतो तथा वि गवमं चेव
'अणवट्ठणं ति' भाण्ये होति, पहारं दिग्ग मतो मिया चरि-
मं, चरिमं णाम-पारंछी, चरिमावस्थितत्वात्, पदमवति-
यततियआदेमाणं "सामग्गलक्खणा" गाथा ।

विसेसओ पदमा एस्सस्सिमा गाथा-

अप्पत्तियादि एवं, असंपसंपत्ति मंगुणं टम उ ।

कांधुप्पादणमेव तु, पदमं एकारस पदाणि ॥११३॥

अप्पत्तियपत्रं आदि काउं जाय पतावण ताव पंच पदा । ए-
ते असंपत्तिसंपत्तपंचहि गुणिता दम भवति । एते तिगहे वि
आदेमाणं सामरणं । इमं पदमादेसं वइसेसयं । कोहउपायण-
मंथ उ पदम । एतेण संहिता एकारस पदा भवति । सेस कंठे ।

एवं कोवि अट्टिकरणं काउं-

तिव्वाणुवद्धरोसे, अवमंतो धेतु कुसलपडिसिद्धं ।

तिण्हं एगतराए, वच्चंत अंतरा दोसा ॥११४॥

तिव्वो अणुवद्धो गृहीतित्यर्थः, तिव्वेण वा रोसेण अणु-
वद्धो अप्पा जस्स सो तिव्वाणुवद्धरोसे अवमंतो असकं-
तो धेतुमिति, खमिओ, भावकुशलतन्धकरा पडिसिद्धो
णिवारतो कोह इति वयणं दट्ठव्वं, एवं सो तेण तिव्वेण
रोसेणानुवद्धो जेण सेसहअट्टिकरणसमुप्पणं न पामितु
मसकंतो गणातो वाञ्छितुमारुओ । 'तिगहं एगतराए ति'-व-
क्खमाणं अंतरा इति मूलगुणानां णिग्गयस्स अरणं गणं
अपावेतस्स अंतरं भवति दोस इति विगहणा ।

'तिण्हमेगतराए' ति पदस्स वक्खमाणं 'मेयमआतावि-

राहणं' गाथा-

संजम आतविराधण, उभयं तत्तियं व गंधपच्छित्तं ।

णाणादितिगं वावि, अणवत्थाईतिगं वावि ॥११५॥

संजमो सत्तरमाविहो, तस्स वा जाव सत्तरमंभयस्स वा
धिगहणं करेइ, आत इति-अप्पा ताव्यगहणं वा, वालु-
क्खानुकटादीहि वा, उभयं णाम-संजमो, आयविगहणा,
विगहणासदो पसेयं । अहवा तिगं सजमाविगहणा तत्तिगं
से पच्छित्तं भवति । अहवा-तिगं णाणाविगहणा सुत्तन्थे
अंगगट्ठतस्स विस्संगियं वा अपुच्छंतस्स, इमणविगहणा
अपरिणतो चरगादीहि बुग्गाहिज्जाति, चारिजाविगहणा ए-
गागी इधियग्गमो भवति । अहवा-तिगं अणवत्थाईतिगं वा
वि, एयं सो गणाओ णिग्गओ, अण्णो वि साहु चिंतति-अहं
पि णिग्गच्छामि । अणवत्थाभूतो गच्छधम्मो, न जहावाइ-
णो तथाकारिणो, मिच्छुत्तं जण्णं । आहणपध्माणं वि-
राहणा । आयसंजमे आयविगहणा । खानुकटगादीमु स
जमाविगहणा इमा ।

अथवा वायो निविहो, एगिदिपमादि ० जाव पंचिदी ।

पंचएह चउत्थाई, अहवा एकादिकल्लाणं ॥११६॥

अहव ति-विकल्पदग्गिणं अ, वातो-दोसो, तिविहो ति-
एगिदिया वातो, विगलिदिया वातो, पंचिदिया वातो । अ-
हवा-वातो तिविहो ति-पच्छित्तं वातो, सो य एगिदिया-
दि ० जाव पंचादणसु वा वातिणसु भवति, सो इमो पं-
चएह ति एगिदिया ० जाव पंचिदिया । 'चउत्थाई ति' चउत्थं
आदि काउं ० जाव वारसमं । एगेदिणं चउत्थं, वेइदिणं छट्ठं,
तेइदिणं अट्टमं, चउरिदिणं दसमं, पंचादिणं वारसमं, एको आ-
एसो । अहवा एगिदिणं एगकल्लाणं ० जाव पंचादये पंच क-
ल्लाणं । धिनिओ आवसो-एतसु ज एगिदिणसु पच्छित्तं
वाओ सो जहणो, विगलिदिणसु मज्झिमो, पंचादिणसु उ-
कोसो, एस तिविहो पच्छित्तं वाओ । एण दो आदेसा दाण-
पच्छित्तं भाणितं । अहवा-एण दो वि इमो ततिओ । आ-
वासिपच्छित्तं भगणति ।

छक्काय चउमु लहुगा, परिचलहुगा य गुरुगमाहारे ।

संवट्ठणपरितावण, लहु गुरु अतिवायणं मूलं ॥११७॥

छक्काय ति-पुट्ठयादी ० जाव तसकाइया । चउमु ति-
एणमिं जुगह जावणिकायाणं चउमु पुट्ठयादिवाउकाइय-
तसु संघट्ठणं लहुगा, परितावणं गुरुगा, उदवणे चउलहुगा,
परितवणस्सइकाइए वि, एयं चेव । साहारणवणस्सति
काइए संघट्ठणं मासगुरु, परितावणे-वह, उदवणे-वह, संघ-
ट्ठणपरितावणे ति वयणा, सुत्तन्थे लहुगुरुगाइ ति-चउलहुं

चउगुरुं च गहितं । मेसा पच्छिन्ना अन्त्यतो ददुश्वा । पं-
चिदियसंघट्टणे लुगुरुगा, परितावणे लुगुरु, उहव ति मूलं,
दोसु अणवट्टो, तिसु पारंवी । एम अकवगत्था । इमां, वि-
न्धगत्था अन्धो-पुढवि-आउ-तेउ-वाउ-परित्तवणस्सतिकाप
य एतेसु संघट्टणे मासलहुं, परितावणे मासगुरुं, उहवणे-वह ।
अणंतवणस्सतिकाप संघट्टणे मासगुरुं, परितावणे-वह । उह-
ववणे-वह । एवं वेइदिणसु चउलहु, आदत्तं लुल्लहुणं ठाति ।
तेइदिणसु चउगुरु, आदत्तं लुगुरु ठाति, चउगिदियाणं लु-
ल्लहु आदत्तं लुणं ठाति, पंचेदिया लुगुरुगा, आदत्तं मूलं ठा-
ति । एम पढमाउसवणा । अतो परं अभिकम्मासेवणा-अ-
भिकम्मासेवणाए दट्टाणे मुच्चति, उवगि एक्कं वाट्टजति पु-
ढवानि ० जाव परित्तवणस्सकाइयाण । विनियथागए मा-
सगुरुगाति चउगुरुं ठाति, एव जाव अट्टमवाराण चरिमं
(पारंवी) पावति । णवमवाराण परितावणे चव च-
रिमं, दसमवाराण संघट्टणे चव चरिमं । एवं मेसाण वि-
सट्टाणातो चरिम पावयव्व, एम कोहो भणिओ । मेसक-
साणसु वि यथासंभव भाणियव्वं । कमाए ति दारं गयं ।
नि० चू० १ उ । (अत्र त्वाकथाद्वारम् ' इन्धकहा ' शब्दे
द्वितीयभागे ४८४ पृष्ठ गतम्) (अत्र भक्रकथाद्वारम् ' भ-
नकहा ' शब्दे पञ्चमभागे १३४२ पृष्ठ गतम्) (देशकथाद्वार-
म् ' देसकहा ' शब्दे चतुर्थभागे २६२८ पृष्ठ गतम्) (अत्र
राजकथाद्वारम् ' रायकहा ' शब्दे चत्वारिंशत्)

इदानीं वियडं ति दारं—

वियडं गिएहइ वियरति, परिगामाए तंहेव परिभुंजे ।

लहुगा चतु जमलपदा, मददोमअगुत्ति गेही य ॥१३१॥

वियडं—मज्जे, त सहृदयगत्था आवणाओ वा गेगहइ, केवलं
एवं विनियपदं । वितरइ ति—केगाइ साहुणा आयगियाती
कोइ पुच्छित्तो—अहमासवं गेगहाम, सो भणइ—एवं कोइहं,
एवं वितरणं, एतं पढमपयं । विनियपयं यंधाणुलोमा गेगहणं
पदपदातो पच्छा कयं परिगामाए ति—देतिं परिक्खस्यती-
त्यर्थः, एतं तनियं पयं । परिभुंजति—अभ्यवहरतीत्यर्थः चउ-
त्थ पद । कमसो दट्टतराणि, पच्छिन्ने भगणाति—लहुगा इति-
चउलहुगा, ते चउरा भवति । कहे वितरमाणस्स चउलहु
गेगहमाणस्स वि चउलहुं, परिगामाणस्स वि चउलहु,
परिभुंजमाणस्स वि चउलहु । जमलपदं गाम तवकालो तेहि
विमेसाहिया कज्जति—पढमपणं दोहि वि लहु, विनियपदं
कालगुरुं तनियपदं तवगुरुं, चउत्थं दोहि पि गुरु । दोसद-
रिस्सणत्थं भणइ—“मददोम अगुत्तिगेही य”—मददोमो नाम ।

“मयं नाम प्रचुरकलहं निर्गुण नष्टधर्मं ।

निर्मय्यादं विनयरहितं नित्यदोषं तथैव ।

नि.सागणां हृदयदहनं निर्मितं केन पुंसा,

शीघ्रं पीम्वा ज्यलितकुलशो यानि शक्ता पि नाशम ॥१॥

वैरूप्यं व्याधिर्धामिण्डः स्वजनपरिभवः कार्यकालातिपातो,

विडम्भो ज्ञाननाशः स्मृतिमतिहरणं विप्रयोगश्च सङ्घः ।

पारुष्यं नीचमेवा कुलबलतुलनाधर्मकामार्थहानिः,

कष्टं भो पोइशेति निरुपचयकरा—मद्यपानस्य दोषा ॥२॥”

अगुत्ती गाम अणेगाणि विण्णलवति वायाए, काएण णञ्चति,
मणमा बहुचिनागुलो भवति, गेही—नाम अत्यथमास-
क्किः मद्येन विना स्थातुं न शक्नोति ‘विडये ति’ दारं गयं ।

इदानीं इदिणं ति दारं—

गगेतरगुरु लहुगा, सहे रुवे रमे य फामे य ।

गुरुगो लहुगो गंधं, जं वा आवज्जती जत्तो ॥ १३२ ॥

मायालोभेहितो रागो भवति, कोहो माणेहितो दोसो भ-
वति, सहे रुवे रमे फामे य एतेसु चउसु इदियत्थेसु रागं
करेत्तस्स चउगुरुगा पत्तयं । अह तेसु दोसं करेति तो चउल-
हुयं पत्तयं, गंधं रागं करेति मासगुरुं, दोसं करेति मासलहुं ।
अह सच्चित्तपइदिते गंधं जिग्घति मासगुरुं, अच्चित्तपइदिते
मासगुरुं, लहुं जं वा आवज्जति ति जिग्घमाणो जं संघट्टणप-
रितावणे करति तणिण्णफणं दिज्जति । अहवा—जं व ति-
अनिर्दिष्टस्वरूपे आवज्जति—पावति । किं च—तं संघट्टणादीयं
जत्तो ति एगिदियाणं ० जाव पंचेदिया एत्थ पच्छिन्ने दायव्वं ।
“लुक्कायं चउसु लहुगा ०” गाहा । इदिणं ति दारं गयं । इदानीं
णिइ ति दारं, मा पच्चाविहा—णिहा, निहानहा, पयला, पय-
लापयला, धीणद्धी, नि० चू० १ उ० । (अत्र निद्राद्वारम्
'णिहा' शब्दे चतुर्थभागे २०७२ पृष्ठ गतम्) (निद्रान्तगत-
स्न्यानर्जयुदाहरणम् ' थीणाद्धि ' शब्दे चतुर्थभागे २४१२ पृष्ठ
उक्तम् । तत्रैवोक्ता सव्याख्या गाथा इहापि किञ्चिद् व्या-
ख्यायन्) कमसो वासुदेवो जं तस्स धलं तव्वलाउ अड-
यवले थीणाद्धिगो भवति । तं च पढमसंघणिगो य इदानीं,
पण—सामगणवला दुगुणं तिगुणं चउगुणं वा भ-
वति । मे अ एवं बलजुत्तो मा गच्छं रसिआं विणांस-
ज्ज, तम्हा सो लिगपारंवी कायव्वो । सो य साणुणयं
भगणाति—मुयं लिगं रान्थ ओहचरणं, जाति एवं गुरुणा
भणिगो मुक्कतो सोहणे, अह ण मुयति तो समुदितो संघो
भवति, हरति ण एगो, मा एगस्स पओसं गमिस्सति । पदुदो
य वावादयिस्सति ।

लिगावहारणयमणत्थं भगणाति—

अवि केवलमुप्पाडं, ण य लिगं देति अणति मे सीमि ।

देमवत दंसणं वा, गिएह अणिन्थे पलात्ति ॥१४२॥

अवि संभावेण, किं संभावयति—इमं जातिं वि तेणव भव-
ग्गहणेण केवलमुप्पाडंति तह वि मे लिगं ण दिज्जति ।
तस्स वा, अणणस्स वा । एम गियमो अणसङ्गो, जो पुण
अव्याहणाणादी सति सो जारति, ण पुण एयस्स थीण-
द्धिण्होदयो भवति । देति मे लिगं इतरहा ण देति । लि-
गावहारे पुण कज्जमाणे अयमुवेदसो—देसवउ ति सावगो
होहि । धूलगपाणातिचायाइणिगत्तो पंच अणुव्वयधारी,
तणिं वा ण तरसि दसण गेगह, दंसणसावगो भवति, ति
भणिगं भवति । अह पव पि अणुणिज्जमाणो णेक्कति लिगं
मोत्तं ता हरो उ मोत्तं गलायति; देसांतरं गच्छतीत्यर्थः ।
पमायपाडिस्सणे ति दारं गयं ।

इदानीं पुट्ठाणुपुट्ठाकमेण कप्पिया पाडिसेवणा पत्ता, सा
पुण पत्ता वि ण भवति, कम्हा !, उक्कयं रता सिस्सस्सव-
मवहट्टाहिंति, पुट्ठमणुगणा पच्छा पाडिसेवो—अतो पुट्ठं पाडि-
सेवो भगणाति पच्छा अणुगणा भणिहिंति ।

दप्पादी परिमेवण, पच्छा उ होति आणुपुट्ठीए ।

सट्ठाणं सट्ठाणं, दुविधा दुविधा य तिणि दुगा ॥१३॥

दीप्यया पडिसेवणा भणानि—आदिसहातो कप्पिया वि । आणुपुष्वागहणातो पुंश्चि दीप्ययं भणामि, पच्छा कप्पियं, केसु पुण ठाणेसु—दीप्यया, कप्पिया वा, संभवति । भणानि जं नं हट्ठा भणियं मूलगुणउत्तरगुणसु मूलगुण—गणानि—वाताइसु, उत्तरगुणे—पिंडाविसोहविदिसु, तत्थ मूलगुणसु पदमे पाणातिघाते णवसु ठाणेसु पुढवातिसु सट्ठाण सट्ठाण वीप्सा " दुविहा दुविहा य तिरिण दुगा । "

एप्पसि तिणह वि दुगाणं इमा वक्खणागगाहा—

दुविधा दप्पे कप्पे, दप्पे मूलुत्तरे पुणो दुविधा ।

कप्पंमि वि दुविकप्पा, जतणा जतणा य पडिसेवा ॥१४४॥

पदमदुगे—दीप्यया, कप्पिया य । वितियदुगे—एकेका मूलुत्तरे पुणो दुविहा । ततियदुगे—जा सा कप्पिया, मूलुत्तरे सा पुणो दुविहा जयणा जयणासु, जयणाजयणा णाम—तिपरियदुगे काऊण अप्पदुप्पणे पच्छा पणगादिपडिसेवणा—ए पडिसेवति, एसा जयणा । अहवा—पुढवाइसु सट्ठाणे सट्ठाणे दुविहा—दप्पे, कप्पे य वितियदुगे वीप्साप्रदर्शना—यम् । ततियदुगे मूलुत्तरे पुणो दुविहा पडिसेवणा । अहवा—आणुपुष्वागहणा पुढवाइकाया गहिता, तेसु य दुविहा पडिसेवणा—मूलगुणे वा, उत्तरगुणे वा । पदमसट्ठाणगहणे—ए मूलगुणा गहिता, ततियसट्ठाणगहणे उत्तरगुणा । मूलगुणे दुविहा—दीप्यया, कप्पिया य । उत्तरगुणे वि—दीप्यया, कप्पिया य । मूलगुणे जा कप्पिया उत्तरगुणे य जा कप्पिया, एताआं दो वि दुविहा—जयणाए य, अजयणाए य । एवंय ततियदुगे, जे सट्ठाणा पुढवादी अत्थतो अ भिहिता ते दप्पआं पडिसेवमाणस्स उव्वरियं पायच्छिन्नं विज्जइ ।

पुढवीआउक्काए, तेऊ वाऊ वणस्मती चेव ।

विय तिय चउरो पंचि—दिएसु सट्ठाणपच्छिन्नं ॥१४५॥

एतेसु सट्ठाणसु पायच्छिन्नं इमं " छक्काए चउसु लहुगा० " गाहा । एसा गाहा जहा पुवं वञ्चिया तथा दट्ठ्या । पुढवाइसु संखेवओ पायच्छिन्नमभिहितं ॥

इयाणि पुढवाइसु एकेकं विसेसं पायच्छिन्नं भणानि । तत्थ पदमं पुढाविकाओ सो इमंसु दारेसु अणुगंतव्वा ।

सक्खाइ हत्थपंथे, शिक्खेत्ते सच्चित्तमीसपुढवीए ।

गमणाइप्पडंगुल, पमाणगहणे य करणे य ॥१४६॥

यस दारा । एतेसि दाराणं संखेवओ पायच्छिन्नदाणं इमं—पंचादिहत्थपंथे, शिक्खेत्ते लहुयमामियं मीस ।

कट्ठे।ल्लकट्ठोल्लकरणे, लहुगा पप्पडए चेव तमपाणा ॥१४७॥

पंचादिति—ससरक्खादि सारट्ठावसाणा वारस पुढाविकाइय—हत्था । एतेसु जा आदिससरक्खहत्था तंमि पणंगं, सेसपुढा—विक्कायहत्थसु पंथे य मासलह, सच्चित्तं पुढाविकाए अणन्तर णाक्खत्ते लहुगा । जत्थ जत्थ मीसो पुढाविकाओ तत्थ तत्थ मासलह, मीसपुढाविकायदारिसणं इमं कट्ठांल्लकट्ठुण—महलादिणा बाहियं, उल्लं णाम—आउक्काएण सो मीसो भवति, आउल्लगमादिकरणे—चउलहुगा, पप्पडए व चउलहुगा, व—सहाओ गमणं अणुत्तममाणगहणे य—चउलहुगा, पप्पडए रातांशेसु तमा पायसाति विगाहज्जति, तत्कार्यणफरणं

तत्थ पायच्छिन्नं । इयाणी ससरक्खादि दस दारा पत्तेयं पत्तेयं सपायच्छिन्ना विवरिज्जति, तत्थ पदमं दारं—ससरक्खादिहत्थं सि, ससरक्खणं आदिर्यस्य गणस्य सोऽयं ससरक्खादी गणो, कः पुनरसौ गणः ? , उच्यते—पुरकम्मं, उदउल्लं, ससिणिद्धे ससरक्खे, मट्ठिआऊसे, हरियालं, हि गुलए, मणोसिला, अज्जणे, लोणे, गेरुय, वणिणय, मोदिय, सो—रट्ठिय, पिट्ठ, कुकुम, उक्कट्ठे, चेव, एते अट्ठारस कार्याणफणणा पिंडसणाए भणिया । हत्था तत्थ जे पुढाविकायहत्था तेहि इह पत्रायणं, ए जे आउवणस्सतीकायहत्था, अतो पुढाविकायहत्था ण ससकायहत्था, ए य विभागप्पदरिसणत्थं भणानि ।

ससणिद्ध दुहाकम्मं, रोद्धो, कुट्ठे य कुंडए एते ।

मोचूणं संजोगे, सेमा मव्वे तु पच्छिव्वा ॥१४८॥

हत्थुदयविदु ण सीवज्जति तं सांसणिद्धं । दुहाकम्मं ति पुरेकम्मं; पच्छाकम्मं च । उदउल्लं, एत्थेव दट्ठव्वं । एते आ उक्कायहत्था । रोद्धो नाम—लोद्धो, रलयोक्कत्वालोद्धो भवति । भणानि—उक्कट्ठो णाम—सच्चित्तयणस्सतिपन्नं कुरुफलाणि वा उक्कलं बुभंति, तेहि हत्था लिलो एस उक्कट्ठहत्था भणानि, कुंडगं णाम—सगहनंदुलकरियाआं, कुक्कुसा य कुंडगा भणति, एते वणस्सतिकायहत्था । 'एते मोचूणं संजोगे' एते आउवणस्सतिहत्थं मोचूणं, संजोगो णाम—जेहि सट्ठ हत्था जुज्जति स संजोगो भणानि । अतो, एते—हत्थसंजोगे मोचूणं, सेमा मव्वे उ पच्छिव्वा—पुढाविकायहत्थं सि भणियं भवति, ते इमे ससरक्खादिहत्था आदिगहणातो मट्ठियादि० जाव सारट्ठियं सि एकारस हत्था ।

एतेहि इहाधिकारो अतो भणानि—

कर्मत्ते संजोगो, सरक्खपणंगं तु मामिलोणादि ।

अत्थंडिलमकमणे, कण्हा य पमज्जणे लहुगा ॥१४९॥

करो सि—हत्था, मत्ते य—भायणं, संजोगो णाम—चउक्कभंगो कायव्वा, सो य इमो—ससरक्खे हत्थे, ससरक्खे मत्ते, एो हत्थे, एो मत्ते । आदिभगे संजोगे पायच्छिन्नं दो पणगा, वितियततियसु एकेकं पणंगं, चउत्थो भंगो सुद्धो । मासलोणादि सि—सीसो पुच्छति—कहं सरक्खहत्थाणतरं मट्ठियाहत्थं मोचूणं लोणादिगहणं कज्जति ? , आयरिय आह—एयं सेसहत्थाण मज्झगहणं कयं, अहवा—वंधाणुलोमा कयं इतरहा मट्ठियाइहत्था भाणियव्वा, तेसु य एकेकं कर्मत्तेहि चउभंगो कायव्वा । पदमभंगे—दो मासलहु, वितियततियसु—ए केकं मासलहु, चरिमो सुद्धो । सरक्खादिहत्थे सि दारं गयं । इदाणि पंथे सि—दारं—पंथे वञ्चतो र्थाडिलाओ अर्थाडिलं संकमति—अच्चित्तभूमीतो सच्चित्तभूमी संकमति सि भणियं भवति । कणहभूमीओ वा लीलभूमी संकमति । एत्थ अविहि—विहिण, दारिसणत्थं भंगा । ते इमं अपमज्जणे सि । ए पडिलेहेति ए पमज्जति १, ए पडिलेहेइ पमज्जइ २, पडिलेहेति, ए पमज्जति ३, चउत्थभंगे—दो वि करेति, एवरं दुप्पाडिलेहियं, दुप्पमज्जियं, ४, दुप्पाडिलेहियं सुप्पमज्जियं ५, सुप्पाडिलेहियं दुप्पमज्जियं ६, सुप्पाडिलेहियं सुप्पमज्जियं ७, आदिंल्लसु तिसु भंगसु मासलह, पदमे—तवशुद्धं, काललहु, विधित्तं—तवलहु, कालगुरुओ,

ततिप-दोहि लहुआ, चउत्थपंचमछुदेसु पंच राईदिया, एवं
चव तयकालविसेसिता, चरिमो सुद्धो । पंथे ति दार गत ।
इयाणि गिणिकिवत्ते ति दारं-गिणिकिवत्ते दावह-सचिन्नपुढविण-
किवत्ते, मीसपुढविणिकिवत्ते च । ज ते सचिन्नपुढविण-
किवत्ते ते दुविहं-अणेतर्गणिकिवत्ते, परंपरगिणिकिवत्ते च ।
मीसे वि दुविहं-अणेतर्ग, परंपर य ।

एतेसु सचिन्नमीसअणेतर्गपरंपरगिणिकिवत्तेसु पच्छित्तं-
भगणाति-

मचिन्नतर्गपरं-परलहुगा य होति लहुगा य ।

मीमाणंतर्गलहुआ, पणगं तु परंपरपतिद्धे ॥ १५० ॥

सचिन्नपुढविणिकाण अणेतर्गणिकिवत्ते-चउलहुयं, परंपरगं-
किवत्ते-मासलहं, मीसे पुढविणिकाण अणेतर्गणिकिवत्ते-मास-
लहं, परंपरगणिकिवत्ते-पंचगतिदिया । गिणिकिवत्ते ति दारं गत ।

सा पुण मीसा पुढवी कहि हवेजा भगणाति-

खीरदुमहेद्धपंथे, अभिणवकट्टे, लहंधरणं मीमं ।

पोरिमि एग दुग तिगे, थोविघणमज्झवहुए य ॥ १५१ ॥

खीरदुमा-घडउदुवरपिण्णला, एतेसि महुरुक्खवाण हेट्टा
मीसा, पंथे य अहिणवहलवाहिया य, पुढवीउल्लावासे य
पांड्यामत्तं मीसे भवति । अहवा-कुभकारादीमादिया ।
इंधणसाहिया मीसा भवति, सा य कालतो एव चिरं थोवि-
धणसाहिया एगपोरिमी मीसा सचिन्ता, परतो-मज्झधण-
साहिया दो पोरिमीआ मीसा, परतो सचिन्ता, बहुधणस-
हिता तिगिण पोरिमीआ मीसा, परतो सचिन्ता । एग आय
रिया एवं भवति । अतणे पुण भवति-जहा एगदुगतिगिण-
पोरिमीआ मीसा होउ, परआ अचिन्ता होति, एत्थ पुण
इंधणविसेसा दोउवि आउसा घडावियच्चा, साहारगिधणण
एगदुतिपोरिमीणं मीसा, परतो सचिन्ता भवति । अमाधा-
रणेण पुण अचिन्ता भवति । मीसरुद्धउल्लगे ति दारं गत ।

इदाणी गमणे ति दारं आदिप्रहेण गिमीयणे तुयट्टणं य
नपति-

गाउयदुगुणा दुगुणं, वनीमं जायणाइ चरमपदं ।

चत्तारि छत्तलहु गुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ १५२ ॥

सचिन्नपुढविणिकायमज्झण गाउय गच्छति, गाउये दुगुणं-
अद्धजायण, अद्धजायणदुगुण-जायणं, जायणं-दुगुणं-
दो जायणाइ, दो जायणा दुगुणा-चउगं जायणा, चउगं दु-
गुणा-अद्ध जायणा, अद्ध दुगुणा-मोलस जायणा, मोलस जा-
यणा-दुगुणा-वनीसं जायणा, चरिमपदसाहणातो पारंच्चियं
णयं । दुगुणेण गाउआदि वनीसंजायणावसाणेसु अ-
ट्टसु ठाणसु पायच्छित्तं भगणाति-चत्तारि छत्त लहु
गुरु, विसेसिया चउगं पायच्छित्तं भवति । चउलहुआ, च-
उगुरुग, छत्तलहुयं, छगुरुयं ति, भाणिय भवति । छेदो, म-
लं, दुगं, अणवट्टपं, पारंच्चियं, एते गाउयादिसु जहासेव
दायच्चा पायच्छित्तं ।

एवं ता सचित्ते, मीमं पुण तेण अट्टवीमि य ।

अहवा अभिक्खगमणं, अट्टहिं दमहिं च चरमपदं ॥ १५३ ॥

एव ता सचित्ते पुढविणिकाण भाणियं, मीसपुढविणिकाण भ-
गणाति-मीसपुढविणिकाण पुण गच्छमाणस्स गाउयादि दु-

गुणा दुगुणेण० जाव अट्टावीसुत्तरं सतं चरिमपदं दस ठा-
णा भवति : एत्थ पच्छित्तं पदं मासलहु ० जाव अट्टावी-
सुत्तरमतपदे पारंच्चियं भवति । एतेसि चव अभिक्खसेवा
भगणाति-अभिक्खसेवा णाम-पुणो पुणो गमणं, तत्थ पा-
यच्छित्तं वितियवाराण सचित्तपुढवीए गच्छमाणस्स गा-
उयादि चउगुरुगा आदत्तं ० जाव सोलस, जायणपदे पा-
रंच्चियं, ततियवारा छ लहु आदत्तं, अट्टजायणपदे पारं-
च्चियं, एवं जाव अट्टमवाराण गाउयं चव गच्छमाणस्स पा-
रंच्चियं, एवं मीसपुढविणिकाण वि अभिक्खगमणं, खवरं दस-
मवाराण गाउयते पारंच्चियं पावति । गमणेति ति दारंगतं ।

इदाणि पण्डण ति दारं-

पण्डते य सचित्ते, लहुयादी अट्टहिं भवे सपदं ।

मासलहुगादिमीमं, दसहिं पदेहिं भवे सपदं ॥ १५४ ॥

पण्डगो णाम-सरियाण उभयतंडसु पाणिणण जा रे-
ल्लिया भूमी सा तंम पाणिणण उहट्टमाणे तणिय बद्धा
होउ उहणं ल्लिता पण्डा भवति । तेण सचित्तेण जो ग-
च्छति गाउयं तस्स चउलहुयं, दोसु गाउएसु चउगुरुयं .
एव दुगुणादुगुणेण जाव वनीसं जायणे पारंच्चियं, अभि-
क्खसेवा य तहेव जहा पुढविणिकाण मीसे पण्डण गाउयदु-
गुणादुगुणेण मासलहुगादि० जाव अट्टावीसुत्तरसते जायण-
सते पारंच्चियं । अभिक्खसेवा जहव पुढविणिकाण । पण्डाण ति
दारं गतं ।

इदाणि आदिसहो वक्खणिज्जति-अंति-

ल्लदार व समुहो य एत्थ' गाहा-

ठाण गिमीय तुयट्टण, पाउल्लगमादि करणभेदे य ।

होति अभिक्खसेवा, अट्टहिं दमहिं व सपदं तु ॥ १५५ ॥

सचित्ते पुढविणिकाण पण्डण य सचित्ते ठाणं निसीयणं तुयट्टण
वा करेति: करेत्तस्स पत्तेयं चउलहुयं, वाउल्लगमाति ति-
वाउल्लगं णाम-परिसपुत्तलगा, त सचित्तपुढवीए करेति,
चउलहुयं, काऊण वा भेजति, तत्थ थि-वह, आदिसहातो ग-
ययसभानिरुवं करति, भजेति या, तत्थ वि पत्तेयं चउल-
हुय । एतस्स चव ठाणनिसीयणतुयट्टणकरणभेदेण य पत्तेयं
पत्तेयं अभिक्खसेवाए अट्टमवाराण पारंच्चियं पावति । मीस-
पुढविणिकाण वि ठाणादीणि करमाणस्स पत्तेयं मासलघु,
ठाणादिसु पत्तेयं अभिक्खसेवाए दसमवाराण सपदं पावइ ।
सपयं णाम-पारंच्चियं, आदिसहेतरालदारं गतं ।

इदाणि अंगुले ति दारं-

चउंगुलपमाणा, चउरो दो चव जाव चतुवीमा ।

तं जुगमादीवुट्ठी, पमाणकरणं य अट्ट वा ॥ १५६ ॥

अंगुलरयणा ताव भगणाति-चउंगुलपमाणा । चउरो ति-
अंगुलादाग्घ जाव चउरो अंगुला अहो खणाति, एस पदमा-
चउकगं, चउंगुला परतो पंचंगुलादाग्घ जाव अट्टंगुला-
एस विंतिओ चउकगो, एवं तयम अंगुलादाग्घ जाव वाग्घ
एस ततिता चउकगो, तेरसंगुलादाग्घ जाव सोलसम एस-
चउत्थो चउकगो, दो चव जाव चउवीसा, सोलस अंगुला पर-
तो दो अंगुलवुट्ठी करजति, अट्टागस वीसा वावीसा चउवीसा
अंगुलमादी पुढाति अंगुलादाग्घ चउंगुलिया वुअंगुलिया

य एसा बुद्धी भणिया । आदिमहाओ मीसे वि एवं, गवरं तत्थ
आवीण, छ चउकका कज्जति, परतो चउगं पुगा । एवं वत्ती-
सं अंगुला भवति, दस ठाणा । एसा अंगुलरयणा । एतेसिमं
पच्छिन्नं भणति—सच्चिन्ने अंगुलादारम्भ जाव चउगो अंगुला
खणति एत्थ चउलहुयं, पंचमातो जाव अट्टमं एत्थ चउगु-
रयं, णवमाओ जाव बारसमं एत्थ छल्लहुयं, तेरसमातो जाव
सोलसमं एत्थ छगुरुयं, सत्तरस अट्टारसमसु—छेयां, अउ-
णवीसवीसेसु मूलं, एकवीसवावीसेसु—अणवट्टो, तेषीस-
चउवीसेसु पारंची । अभिक्खसेवा भणति—पमायकर-
णे य अट्टव, अभिक्खणं करेति, तत्थ पमाणं अट्टमयागण
पारंचियं । अहवा—पमाणकरणे य अट्टव सि—पमाणग-
हणेण पमाणदारे गहिनं, करणगहणेण करणदारे गहि-
यं । चसदाओ गहणदारे गहियं । अंगुलदारे पुण अहि
गतं चव । एतेसु चउसु वि अभिक्खसेव करेत्तस्म अट्ट-
मयागण पारंचियं भवति । इदाणि मीसगपुढविक्कायं खण-
तस्स पायच्छिन्नं भणति—मीसे पुढविक्काप-पदमं चउकं
खणेतस्स मामलहु, वितियचउकं—मामगुरु, तति-
यचउकं चउलहु, चउत्थचउकं—चउगुरु, पंचमं चउकं
छल्लहु, छट्ठं चउकं—छगुरु, पणञ्जवीसंगुलेसु—छेयां, स-
चट्टवीससु—मूलं, अउणतीसतीससु—अणवट्टो, अतो परं
पारंचियं । मीसाभिक्खसेवाण दसमयागण, पारंचियं पावति ।
अरणे पुण आर्याया सच्चित्तपुढवीकायस्य खणणाभि-
क्खसेव एवं गणयति—अभिक्खणेण अंगुलं पक्कंसि खणति-
वह, वितियवागण—वह, ततियवागण—वह, चउत्थवागण—वह,
एवं जाव चउवीसति वागण—पारंचियं पावति । एवं मीसे वि
वत्तीसवागण—पारंचियं पावति ।

सीसां पुच्छति—कसि उपाय—चउगुलिया बुद्धी कता ?
अहे—दुयंगुलिया, ? आर्याओ भणति—

उवारं तु अप्पजीवा, पुढवीसीतातवाणिलाभिहिता ।

चतुरंगुलपरिवुद्धी, तेणुवारं अहे दुअंगुलिया ॥ १५७ ॥

गाहा कंठा । अंगुलिं सि दारं गतं ।

इदाणि पमाणं सि दारं, तत्थ गाहा—

कलमत्तादहामल, चतु लहु दुगुणेण अट्टहि सपदं ।

मीसमि दसहि सपदं, हांति पमाणं स पत्थारा ॥ १५८ ॥

कलो—चण्णो, तप्पमाणं सच्चित्तपुढविक्कायं गेहति चउल-
हुय, उवारं कलमत्तानो जाव अहामलगप्पमाण एत्थ वि—च-
उलहुयं चव । दुगुणेण ति—अओ परं दुगुणा बुद्धी पयइति, दो
अहामलगप्पमाणं सच्चित्तपुढविक्कायं गेहति चउगुरुयं, च-
उअहामलगप्पमाणं पुढविक्कायं गेहति—छल्लहुअं, अट्टं अहामल-
गप्पमाणं गेहति—छगुरुं, सोलस अहामलगप्पमाणं गेहति—
तस्स—छेयां, धत्तीसहामलगप्पमाणं गेहति मूलं, चउसट्टि-
अहामलगप्पमाणं गेहति—अणवट्टो, अट्टवीसुत्तरसयअहा-
मलगप्पमाणं गेहति—पारंचियं, एवं अट्टहि वाराहि सपयं प-
णो मीसमि, दसहि स—एयं हांति, पमाणमिति—पमाणदारे,
पत्थारां सि, अहामलगप्पमाणं दुगुणादुगुणेण जाव पंचसयवारा-
सुत्तरा एतेसु मामलहुगादपारंचियाधमाणा पच्छिन्ना । एवं
दसहि सपदं । एतेच अत्थो पुणो भणति ।

अन्याचार्यगचिता गाहा—

कलमत्तादहामल—लहुगादी सपदमट्टवीसेणं ।

पंचेव वारसुत्तर, अभिक्खअट्टहि दसहि सपदं तु ॥ १५९ ॥

गाहा कंठा । एवरं अभिक्खअट्टहि दसहि सपदं तु एसा
अभिक्खसेवा गहिता, सच्चित्तपुढविक्कायं अभिक्खसेवाण
अट्टहि सपदं, मीसे अभिक्खसेवाण दसहि सपदं । पमाणं
सि दारं गयं ।

इदाणि गहणे सि दारं तं चिमं—

गहणे पक्खेवमि य, ष्णमणेगेहि हांति चतुमंगो ।

जदि गहणा ततिमामा, एमेव य होति पक्खेवे ॥ १६० ॥

गहणं हत्थेण, पक्खेवो पुण मुहं भायेण वा, एतेसु य गहण-
पक्खेवसु चउमंगो, सो इमा—एगं गहणं, एगो पक्खेवो । एगं
गहणं, अण्णे पक्खेवा, अण्णगाणि गहणाणि, एगो पक्खेवो,
अण्णगाणि गहणाणि अण्णं पक्खेवा । एवं चउमंगेसु पूर्ववत्
स्थितेषु पदममंगे—दो मामलहु, ससहि तिहि मंगेहि जत्तियं-
गहणा पक्खेवा ततिया मामलहु । एवं भायणपक्खेवो माम-
लहु, मुहपक्खेवो पुण णियमा—चउलहु । गहणे सि दारं गयं ।

इदाणि करणे सि दारं—

पाउल्लादीकरणं, लहुगा लहुगो य हांति अच्चित्तं ।

परितावणादि णेयं, अधिविणासे य जं वप्पं ॥ १६१ ॥

पाउल्लागा वा पुग्गिस्सपुत्तलगा, आदिमहाओ गाणादित्थ करे-
ति, एगं करेति चउलहुअं, दो करेति—चउगुरुं तिहि छल्लहुअं,
चउहि—छगुरुयं, पंचहि—छेयां, छहि—मूलं, सत्त-
हि—अणवट्टो, अट्टहि—चरिमं, (पारंची) मीस
वि एवं गवरं—मामलहुगादि, दसहि—चरिमं पावति । अच्चित्ते
पुढविक्कायं पुत्तलगादि करेति एत्थ वि असमायारिणप्फण-
मामलहु, भवति 'परितावणादि णेयं ति' वाउल्लयं करेत्तस्म
जा हत्थादिपरितावणा अणागादादि भवति एत्थ पच्छिन्नं
अणागाद परिवाचज्जति—इह, गादं परिवाचज्जति—वह, परि-
तावयस्म महादुक्खं भवति ६, महादुक्खानो मुच्छा
उप्पज्जति, फातीण मुच्छाप किच्छपाणं जातो छेयां, किच्छपाण
ऊरुसिउमारदो मूलं, मारणतियसमुत्थानेण समाहतो अणव-
ट्टो, कालगतो चरिमं । अहवा—पुत्तलगे परितावणासाय दपेण
करेति, तं मेतेण अभिमेत्तुणं मम्मदेस्स विधेति, तस्स य
परस्म परितावणादित्थं भवति, पायच्छिन्नं तदेव ।
'अधिविणासे य जं वप्पं ति' अहिवा—गया, तस्स विणासो
य करेति, तंमि य विणासिने जुवगायमच्चादीहि णाण जं ते
रुसिया तस्म अणस्स वा संघस्स वा वहवंधमारणं भत्तपा-
णउवहिणिकखमणे वा णिवारिस्सेति । पंचमणं ति भणितं भ-
वति । गया पुढविक्कायस्स दाप्पया पडिसेवणा ।

इदाणि पुढविक्कायस्स चव काप्पया भणति । तत्थिमा

दारगाहा—

अट्टाण कज्जमंभम-सागरिय पडिपहे य फिडिण य ।

दीहादी य गिलाणे, ओमे जतणा य जा तत्थ ॥ १६२ ॥

नव दारा, एते नवसु दारसु जा तत्थ जयणा घटति सा तत्थ
वसव्वा । तत्थ—अट्टाणे सि पदमं दारं । तंमि य अट्टाणदारे
ससरक्खादिहत्थदारा दस अवधदिज्जति ।

तत्थ पढमं ससरक्खादिहत्थे सि दारं—

जति तु मलाभे गहणं, समरक्खं कएहिं हत्थमत्तेहिं ।

तति वितिय पढमभेगे, एमेव य मद्वियालितं ॥१६३॥

तत्थ पढमं ततियभेगेण, पच्छा वितपण, ततो पढमभेगेण
एमेवऽत्थो अतिदिट्ठो, 'एमेव य मद्वियालितं' सि हत्थे सि दारं
अवधदियं ।

इदानीं पंथे सि दारं अवधतिज्जति—

सागारनुरियमणभो—गतो य अपमज्जणे तहिं मुद्धो ।

मीमपरंपरमादी, णिक्खित्तं जाय गेहंति ॥ १६४ ॥

थंडिलाओ अण्णथंडिलं संकमेते सागारिय सि काउं पादेण
पमज्जेजा, सुरेता वा तेहिं गिलाणादिहं कारणेहिं ण
पमज्जेजा, अण्णभोगओ वा ण पमज्जेजा, पमज्जेतो मुद्धो, अ-
प्यायच्छित्ती तहिंति अर्थंडिले असमायारीण वा पंथे सि दारं
गते । इदानीं णिक्खित्तं सि दारं अवधति—मीमपरंपर-प-
आद्धं—एत्थ जयणा, पढमं मीसपुढविक्कायपरंपरणि-
क्खित्तं गेहंति आदिसहातो असति मीसएणं अण्णतेरेणं
गेहंति, असति सच्चित्तपरंपरेणं गेहंति असति सच्चि-
त्तपुढविक्काय अण्णतरणिक्खित्तं पि गेहंति । णिक्खित्तं सि
दारं गते ।

इदानीं गमणे सि दारं अवधतिज्जति, पुत्तमच्चित्तेण-

गंतव्वं, तस्मात्सति मीसे तेणं गममातं—

तन्धिमा जयणा—

गच्छंता तु दिवसतो, तलिया अवहंतुमग्गओ अभए ।

थंडिल्लासति खुम्भे, ठाणाति करेति कत्ति वा ॥ १६५ ॥

गमणं दुहा—मन्थेण एगागिणो गच्छंति, दिवसतो त-
लिया उवहणेउ तो अवणेत्ता अण्णवाहणा गच्छंति, तस्स य
सन्धस्स मगगतो पिट्ठओ जति अभयं तो तलियाउ अव-
णेतु पिट्ठओ वरुचंति, सभए मज्जे वा पुरतो वाऽण्णवा-
हणा गच्छंति, जत्थ अर्थंडिले सन्धसगिणवसो तन्धिमा ज-
तणा—थंडिलस्स असति जे थामे सन्धिज्जणेण गुग्ग म-
हियं, चउप्पएहिं वा महियं तत्थ टाणे करेति । आदिमहा-
ओ निस्सीयणं तुयट्ठणं भुजणं वा, कन्नि सि छुवाडिया ज-
ति सव्वहा थंडिलं एत्थि तो तं कन्नियं पत्थेउं टाणाह
करेति, कन्निअभावे वा वासकप्पादि पत्थेउं टाणाह करे-
ति, सच्चित्तं वि पुढविक्काय गच्छंताणं एमेव जयणा भा-
णियव्वा । गमणे सि दारं गते ।

इदानीं पप्पडणुलवारा दो वि एगगाहाए अवधज्जति—

एमेव य पप्पडए, सभयागामेव चिलिमिणिनिमित्तं ।

खण्णं अंगुलमादी, आहारट्ठा वऽहे वलिया ॥१६६॥

जहा पुढविक्काय गमणादीया जयणा तहा पप्पडए वि
अधिसिट्ठा जयणा णायव्वा । पप्पडए सि दारं गते ।

इदानीं खण्णवारे अवधज्जति—अरगणादिसु जत्थ भयम-
त्थि तत्थ घाडीए कज्जमाणीए खण्णज्जा वि । अहवा—आ-
गासे उणेहेण परिताविज्जमाणा मंडलिर्नामत्तं दिवसओ
चिलिमिणीणिमित्तं खण्णं संभवति, त च अंगुलमादी जाव-
चउव्वीसं घन्नीसं वा बहुतरगाणि वा, अहवा—मूलपलं-
घणिमित्तं खण्णज्जा । अहवा—आहारऽट्ठा वा खण्णं संभ-

वति, उक्क व—“अपि कईमपिण्डानां, कुर्यात्कुक्षि निरन्त-
रम्” सीसो भणति—उवरि अखण्णया चेव संभवति, किं अहे
खण्णति । आयरियाह—यानातवमादिहिं सोमियाम्बरसा य
अहे वलिया तेण अहे खण्णति । अंगुल सि दारं गये ।

इदानीं पमाणगहणकरणद्वारा एगगाहाए अवधज्जति—

जावतिया उवउज्जति, पमाणगहणे व जाव पज्जसं ।

मंतेऊण य विंधति, पुत्तलमंमादि पडणीए ॥ १६७ ॥

जावतिया उवउज्जति तावतियं गेहंति, पमाणमिति
पमाणदारं गहंति । पमाणे सि दारं गये । इदानीं गहण-
दारं अवधज्जति—अस्य विभागागहणे य जाव पज्जसं ता-
व गिणहंति अण्णगग्गहणं अण्णगपक्खेव पि कुज्जा अपज्जसे ।
गहणे सि दारं गये ।

इदानीं गहणवाउल्लकरणं अवधतिज्जति—मंतेऊण गाहाप-
आद्धं—जो साहु संघवेति तत्पडिणीतो तस्स पडिमा
निम्माता णामंकिता कज्जति, सा मंतेणाभिमेतिऊणं
ममेहेमे विज्जति, ततो तस्स घेयणा भवति, मरति वा, एतेण
कारणेण पुत्तलग पि पडिणीयमहणणिमित्तं कज्जति ।
इडियवशीकरणमित्तं वा कज्जति । करणे सि दारं गये ।

एव ठाण—अट्ठाणवारे—समरक्खादिया सव्वे दारा अवधा-
विता । अट्ठाणे सि दारं गये ।

इदानीं कज्जसंभमा दो वि दारा जुगवं वक्खाणिज्जति
असिवादियं कज्जं भणति, आग्गउद्गच्छारयोधिगादियं सं-
भम भणति । एतेसु गाहा—

जह चेव य अट्ठाणे, अलाभगहणं मरक्खमादीहिं ।

वधकज्जसंभमंमि वि, वितियपदे जतणजा करणं ॥१६८॥

जह अट्ठाणवारे अलाभे सुजभत्तपाणस्स असथरंताण
समरक्खमादी दारा अवधतिता, तहा कज्जसंभमहा
रेसु वि वितियपदे अववायपयं तं एतेण समरक्खादिदारेहिं
जयणा कायव्वा । जाव करणं करणंति—उल्लगकरणं । कज्ज-
संभवे ति दारं गये ।

इदानीं सागारि—पडिपह—फिडिय—दारा निर्माण

वि एगगाहाए वक्खाणिज्जति—

पडिपत्ती य अकुमलो, सागारिय घेतु तं परिट्ठावे ।

दंडियमादिपडिपहं, उव्वत्तणमग्गफिडिता वा ॥१६९॥

कोइ साहु भिक्खाए अवहणो तस्स य समरक्खमादिया
लितेहिं हत्थेहिं भिक्खा णिप्फेडिया, तओ स साहु चित्तयति
एस पत्थ विज्जानितो विट्ठ चिट्ठति । एस इमे पुंच्छुस्समति-
कीस ण गेहंति?, अहं च पांडवर्णीए अकुमलो । पांडवर्णी-
प्रतिवचन, जहा एतेण कारणेण वर्तत तहा अकुमलो—
उत्तरदानासमर्थेत्यर्थः । ततो एव सागारिय तमकप्पियं भि-
क्खं घेतुं पच्छा पट्टिपेयति, एवं करेता मुद्धो चेव । सेस्सा पदा
पायसो ण संभवति । सागारिय सि दारं गये ।

इदानीं पांडिपहं सि दारं—पडिपहं उडिडितो एति, आस-
रहंत्थमादिर्नाहिं पांडिणीओ वा पांडिपहं एति, तांहे उव्व-
त्तति पट्ठाओ न पमज्जि वा पांडे एवं सच्चित्तपुढवीए वज्ज-
जा । पांडिपहं सि दारं गये ।

इदानीं पिडिप सि दारं—मगगतो वि एगगाहाए सच्चित्तमी-

साय वा पुढवीए गच्छेज्जा पण्डण वा गच्छेज्जा फि-
डिए नि दारं गते ।

इदानीं दीहाहि नि दारं तथ गाहा—

रक्खाभूषणहेउं, भक्खणहेउं व मट्टियागहणं ।

दीहाहि व खइमाए, जतणा एसा उ णायच्चा ॥१७०॥

दीहाहिणा खइए मंतेणाभिमंतिऊण कइगबंधेण रक्खा क
जाति, मट्टियं वा मुहंषाजं डंका आऊ मिञ्चति । आलि-
प्पति वा विसाकरिसलणिमित्तं मट्टियं वा भक्खयति । स-
प्पडंका मारिकोदो विसेण भाविस्सति । दीहाहिणा खइए
एसा जयणा ।

जया पुण सा मट्टिया घेप्पइ तइया इमाए जयणाए—

दंडुं मुत्ते छगणे, रुक्खे सुमुणाय वंमिण पंथे ।

हलखणणकुडुमादी, अंगुलखित्तादिलोणे य ॥१७१॥

पढमं ताव जो पदेसा अगिणा द्दो नओ घेप्पति, त-
स्मासति गोमुत्तातिभाविता, ताव ततो जंमि पदेसे छग-
णछिप्पोल्लोवरिसोवट्टावया ततो घेप्पति, पिबुमंइकरि-
वण्णुलादितुवररुक्खहट्टानो वा घेप्पति, “ अलसा नि वा
गंडूलगा नि वा सुमुणागो नि वा एगट्टं । ” ते गाहारेउं
गाहारीया जा सा वा घेप्पति, तस्मासति घेमीए वाम्म-
तो सप्पोतीतो वा घेप्पति, तस्मासति पंथे जत्थ वा ज-
नपदणिग्घातावज्जत्था ततो घेप्पति, तओ हलस्स चउयाद्
नु जा लग्गा सा वा घेप्पति, खणणं अलितं तस्स वा
जा अरेगे लग्गा सा वा घेप्पति, णवमु वा गामागारा-
दिगिर्वेस्सु घराण कुडुमु घेप्पति, अंगुलमादी अहो ख-
णति खित्तादिगामित्तं गिलाणणिमित्तं लोणं घेप्पति,
एते दो गिलाणदारा, एतेसि सत्थहताण असनी वा कतो
घेत्तवा अतो भणणति—

मत्थहयामति उवरिं, अंगणहति भूमितसयदट्टाए ।

उवयागणिमित्तं वा, अह तं दूरं व खणिनूणं ॥ १७२ ॥

वट्टादि सत्थहताण असति ते सच्चिपुढवीए उवरिण
गेगहति, अखाणत्ता खम्ममाणाए पुण भूमीए जं तसा
मणुकादि ते विराहिज्जति । अहवा—भूमिद्वियाण तसाणं
च दयाणिमित्तं अहो न खणति उवरिण गेगहति उवया-
गणिमित्तं, वा—अहवा, अणुवहना सर्ता पुढवी तीए
कज्ज परिमंतेऊण किञ्चि कज्ज कायव्व, अओ एतेण का-
रणेण अंगुलं वा दो वा निगिण वा खणिऊण गेगहज्जा । अ-
गुले नि गते ।

खित्तादिनि कोइ गच्छे खित्तादिनो दित्तचित्तो जक्खाइदो
ओमायपत्तं वा होज्ज सो रक्खियव्वो इमेण विहिणा ।

पुव्वखतो वर असती, खित्ता दट्टा खणिज्ज वा अगडं ।

अतरंतपरियरऽट्टा, हत्था दिज्जति जा करणं ॥ १७३ ॥

पुव्वखओ जो भूयगे वगे तंमि सो ठविज्जति, असति
पुव्वखयस्स भूयगे धरस्स खित्तादीण अट्टाणिमित्तं
ग खणज्जा वा, अगडं, अगडो—कुवो, एस आदिसदो व-
क्खाओ । दीहाहि नि गयं । अतरंतपरियरट्टा वा, अतरंतो-
गिलाणो, तं परिचरता तस्सट्टा अप्पणट्टा वा ससरक्खह-
त्थादिदारेहि जयंति सव्वेहि दारेहि जाव रणद्वारं ।

इदानीं गिलाणे नि दारं ।

लोणं च गिलाणट्टा, धिप्पति मंदगिणं अणिट्टाए ।

दुल्लहलोणे देसे, जहिं व तं होति मच्चित्तं ॥ १७४ ॥

गिलाणणिमित्तं वा लोणं घेप्पति, अगिलाणो वि जो
मंदग्गी तस्सऽट्टा वा घेप्पति तं पुण दुल्लभलोणे देसे घे-
प्पति, तत्थ दुल्लभलोणे देसे उवखाडिज्जमाणे लोणं ग तु-
भति उवरि लोणं विज्जति, तेण तत्थ मंदग्गी गेगहति, तं
पुण गेगहमाणो जत्थ सच्चित्तं भवति तत्थ ग गेगहति, तं
सच्चित्तट्टाणं परिहरति ।

इमा जयणा घेत्तव्वे—

सीतं पउरिधणता, अंचेलकणिरोधभत्तघरवासे ।

सुत्तत्थजाणणं, अप्पावहुयं तु णायव्वे ॥ १७५ ॥

जंमि देसे सीयं पउरं जहा उत्तराघहे, तत्थ जे मंदपाउ-
रणा ते पउरिधणेहि अणिं करंति, तंमि उव्वरणे जं लो-
णं तं ताव धूमादीहि फासुतीभूतं गेगहति । गाहापुव्वड-
त्थो सव्वो एत्थ भावयव्वो । अहवा—सीतण जं वत्थं
तं घेप्पति, धुममाइणा वा पउरिधणेण जं मीसं तं घेप्पति,
अंचेलकणिरोधे पुव्ववक्खाणं भत्तघरणं वा ज ठियं
तं घेप्पति, एतेसि असति अणिव्वरणं पि घेप्पति,
सच्चित्तं तं पुण सुत्तत्थजाणणं अप्पावहुयं णाऊण घेत्तव्वं,
किं पुण अप्पावहुयं ?—इम जइ तं लोणं ग गेगहति तो गेल-
गणं भवति, गेलरणं य बहुतरा संजमाविराहणा इतरदा न-
भवति । गेलरणं नि दारं गयं ।

इदानीं ओमे नि दारं—

ओमे वि गम्ममाणे, अट्टाणे जतण होति मव्वेव ।

अन्थंता व अलाभे, पुत्तुल्लभिचारकाउंटं ॥ १७६ ॥

ओमोदरियाए अणविसयं तं सव्वं जा तत्थ जयणा अट्टा-
णदोर भणिया, सव्वेव ओमोदरियाए गम्ममाणे जयणा असे-
सा दट्टवा । अन्थता—गिलाणादिपट्टिबंधेण अणविसयं अ-
गच्छमाणा, अलाभे—भत्तपाणस्स, पुत्तुल्लगा—वाउलगा आउंटंति
वाउलगाणं विज्जं साहिता किञ्चि इहिमंतं आउंटंति सो भ-
त्तपाणं दयावज्जति । गया पुढाविकायस्स कप्पिया पडिसेवणा
इदानीं आउकायस्स इप्पिया भणणति । तत्थिमा दारगाहा—

ममिणिद्वमादिसिएहो, दूपयगमणे य धोव्वणे गावा ।

पमणे य गहणकरणे, शिक्खित्ते मेवती जं वा ॥ १७७ ॥

एतं दस द्वारा, सिएहोदए सुगमणसदो पत्तेयं सेवती जं
व नि—एते सअंतभावि दस दारं, तत्थ ममिणिद्वे नि दार-
र—आदिसदोओ उदउल्लपुरपण्डकम्मा गहिया । संभयसमि-
णिद्वद्वारस्स शिक्खित्तद्वारस्स य सेवती जं व नि ।

एतेसि तिण्ह वि जुगवें पांचुत्तं भरणति—

पंचादी ससणिद्वे, उदउल्ले लहुय मासियं मीसं ।

पुरकम्म पच्छकंमे, लहुगा आवज्जती जं वा ॥ १७८ ॥

पंच नि—पणं तं सर्साण्णे भवति, इमेण भंगविकप्पेण स-
सणिद्वे हत्थं, ससणिद्वे मत्ते, चउभंगो । पढम—दो पणगा,
पच्छकं दोसु चरिमो सुजो, आदिशदो सस्तिग्घे एव योज्यः
उदउल्लादीनामायन्वात्, शिक्खित्तं चउव्विहं—सच्चित्तं—अणो-
तरपंपरं, मीसं—अणंतरपंपरं । एते चउगे एत्थ मीसं परं—

पेग निष्कवने पणग, मासालते मासियं, मोमे ति गत । सच्चि-
त्तपरंपरे मासियं चैव, सच्चिन्नाणंतरे चउलहुअ, उइउल्ले च-
उभगे, पढम भगे दो मासलहु, दोसु पणक, चरिमा सुडो ।
पुरकम्मपल्लुकमे लहुगा कटं । 'आवज्जती ज व' ति-ए-
कंके दारे योजांमद वाक्य । आवज्जति-पावति, जे संग्रहणा-
दिक संसकाने त दायव्व ।

इदाणि 'सिगह' ति दार, 'दण्ण दये' ति दार । तथ—

गाउयदुगुणं बत्ती-मे जायणाहं चरमपटं ।

चत्तारि त्रय लहुगुरु, छेदो मुलं तह दुगं च ॥ १७६ ॥

सच्चिन्तेण उदगेण गाउय गच्छति, दो गाउया जायणं, दो
जायणा चउगे अट्ट सोलस बत्तीसं जायणा पल्लुङ्गेण जहा-
सख चउलहुगादी पच्छिन्ता । दए ति दार गय ।

इदाणि 'सिगह' ति दार भगणति—

मिएहा मीमग हेट्टो-वरिं च कोमानि अट्ट वीमसतं ।

भुम्मुदयमंतलिकवे, चतुलहुगादीउ बत्तीमा ॥ १८० ॥

सिगह ति वाउस ति वा एगट्ट, सा हेट्टो उवरिं च । ताए
दुविहाए मासोदण य गाउय गच्छमाणस्स मासलहुः
दोसु गाउपस—मासगुरुय, जायणे चउलहु, दोसु—व्ह,
चउसु—व्ह, अट्टसु—व्ह, सोलससु छेदो, वत्तीमाए—मल,
चउसट्टीए—अणवट्टो, वीससते—पारंजी । सिगह ति दारं गय ।
अर्धसिद्धमुदगदार भणिय, तद्धिसेसपणपरिसणत्थ पच्छुद्धं ।
भगणति—भुमाए उदग भुम्मुदग नद्यादपु, अंतलिकवे उदग
अंतलिकवादग वासादयेत्यर्थः, तेण गच्छमाणस्स चउलहु-
गादीआ बत्तीमा, गतार्थम् ।

इदाणि सच्चित्तोदग—सिगह—मीमादगण

अभिक्षवसेवा भगणति । दारगाहा—

सच्चित्ते लहुगादी, अभिक्षवगमणम्मि अट्टहिं सपदं ।

मिएहामीमे वुदए, मामादी दमहि चरिमं तु ॥ १८१ ॥

सच्चित्तोदगेण सह गमणे चउलहुय, वितियवाराए चउ-
गुरुगः पय जाव अट्टमवाराए—पारंजियः सिगहामासुदगे
य पढमवाराए—मासलहु, वितियवाराए—मासगुरु, एव जाव
दसमवाराए—पारंजिय । सिगहदग ति दार गय ।

इदाणि 'धुवणे' ति दार—

सच्चित्तेण उ धुवणे, मुहणंतगमादि एव चतुलहुया ।

अच्चितं धुवणंमि वि, अकारणे उवधिणिप्फमं ॥ १८२ ॥

सच्चित्तेण उदगेण जह वि मुहणंतग धुवति तहावि
चउलहुय, अह अच्चित्तेण उदगेण अकारणे धुवति तआ
उवधिणिप्फण भवति । जहणे अकारणे—पणग, मज्झिमे
मासलहु, उकंसि चउलहु । सच्चित्तेणाभिक्षं धोवणे अट्टहिं
सपद, मीमग दमहि सपद, अच्चित्तेण वि णिक्कारणे आभ-
क्ष धोवणे उवधिणिप्फण, सट्टाणाआ चरिमं गयव्व । धो-
वणे ति दार गय ।

इदाणि 'णाव' ति दार—

णावातरिमे चतुरे, एग समुहंमि तिणि य जलंमि ।

आयाणं उज्जाणं, तिरिच्छमंतारिमे चैव ॥ १८३ ॥

णावातरिमे उदगे चउगे णावणगार भवति, तथ एगे

समुहं भवति, जहा—तयालगपट्टणाओ वारवई गम्मह ।
तिणिण य समुदातिरित्तं जले, ता य इमा 'आयाणं' ति—
अनुश्रोतागामिनी, पानीयानुगामिनीत्यर्थः । 'उज्जाणं' ति—
प्रतिशोभनागामिनीत्यर्थः । तिरिच्छसतारिमी नाम—कूलाकूले
आयु गच्छतीत्यर्थः ।

एवमधि चउडिवहे णावातरिमे इमं पायच्छिन्नं—

तिरियायाणुज्जाणे, समुहजाणे य चैव णावाए ।

चतुलहुगा अंतगुरु, जायणअट्टज्ज जा सपदं ॥ १८४ ॥

तिरिओयाणुज्जाणे समुहं णावा य चउसु वि च-
उलहुगा । अंतगुरु ति—समुहगामिणीए दोहि वि
तथकालेहि गुरुगा, उज्जाणीए तवेण ओयाणीए का-
लेण तिरियाणीए दोहि वि लहुं । जायणअट्टज्ज जा
सपदं ति—एतेसि चउगहं णावणगाराण एमतमेणावि
अट्टजायणं गच्छति चउलहुयं । अतो परं अट्टजायणवट्टीए
जायणं—चउगुरुय, दोवहं—व्ह, दोसु—व्ह, —अट्टाज्जजेसु-
छेदो, तिसु—मूलं, तिसु—सट्टेसु अणवट्टप्पो, चउसु—पा-
रंजी, अभिक्षवसेवाए अट्टाहं सपदं पारंजियं ति बुसं भवइ ।

णावादगनारिमे पणते अणणे वि उदगतगणपगारा भरणंति—

संधं मामादी, लहुगाओ जे य लेवणे उवरिं ।

कुंभे दतिए तुंवे, उडुवे पणणी य एमेव ॥ १८५ ॥

णिक्कारणे संग्रहेण गच्छति मासलहुयं, आदिमहातो
अभिक्षवसेवाए दमहि सपद । अह लेवणे गच्छति तो
चउलहुयं । अभिक्षवसेवाना अट्टहिं वाराहि सपद । अह
लेवोवारि गच्छति—व्ह, अट्टहिं सपयं । कुंभे ति—कुंभ एव,
अहवा—चउकट्टि काउ काणे काणे घडओ वज्जति, तथ
अथलंविअे आरुभिय वा संतरणं कज्जति । दतिए ति—वा-
यपुण्णा दतिनो, तेण वा संतरणं कज्जति । तुंवे ति—
मांछुयजालसरिस्सं जाल काऊण अलावुगाण भरिज्जति, तं-
मि आरुहेहि संतरणं कज्जति । उडुवे ति—काट्टि वा तेण
वा संतरणं कज्जइ । पणणि ति—पणिमया महता भारगा
वज्जति ते जमला बंधेऊण तेण अवलंभियं संतरणं कज्जति ।
एमेव ति—जहा दगलेवादीसु चउलहुयं, अभिक्षवसेवाए य
अट्टहिं सपद, एमेव कुमादिमु दट्टव्व । णाव ति दार गतं ।

इयाणि पमाणं ति दार—

कलमामदामलगा, करगादी सपदमट्टवीमेणं ।

एमेव य दवउदए, बिंदुमातंजली वट्टी ॥ १८६ ॥

कलमा—चणगो भगणति, तण्णमाणादि जाव अहामलग-
णमाणं गेगहति, एथ चउलहुय । कह पुण कटिणादगसं-
भवो भवति ? भगणइ—करगादी—उदगपासाणा वासे प-
डति—ते करगा भगणति, आदिमहाओ हिम वा काह-
ण । 'सपदमट्टवीमेण ति'—अहामलगदाराध्म दुगुणा दुगुण-
ण जाव अट्टावीसं सते अहामलगणमाणण एथ चउल-
हुगादी सपय पावति । एमेव य दवउदग—दवोदकेत्यर्थः ।
कलमस्थानं पिदुदंष्ट्रव्यः, आद्रामलकस्थानं अज्जलिदंष्ट्र-
व्यः । वट्टि ति—दुगुणा दुगुणा वट्टी जाव अट्टावीससते
अज्जलीण चउलहुगादि पच्छिन्ते, तदेव जहा कटिणादक मा-

सोऽत्रकमेवमेव आर्द्रामलकांजलीप्रमाणे, गवरे दुगुणा दुगुणेण ताव लेयव्यं जाव पंच सता चारमुत्तरा पच्छिन्नं मासलहु-
गादि । अभिक्खसेवाए इत्थं सपदं । एमाणं ति दारं गये ।

इदाणि गहणे ति दारं—

जति गहणे तति मामा, पक्खेवे चव होति चतुभंगो ।

कुटुम्भादिकरणा उ, लहुगा तमरायगहणाती ॥ १८७ ॥

गहणपक्खेवेसु चउभंगो कायव्या, एके गहणपक्खेवे-अ ।
जसिया गहणपक्खेवा पसेयं तसिया मासलहुगा
भवंति ; गहणे ति दारं गते ॥ इदाणि करणे ति दारं । कुटु-
म्भादिकरणे य ति—कुटुम्भा—जलमंभुओ भण्णान्, आ-
दिमहाओ मुत्तण्णत्तरं वा सहं करेति । कुटुम्भादि सच्चि-
त्तोदकं करेतस्स—चउलहुयं, अभिक्खसेवाए अट्ठहिं—
सपदं, मीसाउक्काए कुटुम्भादि करेतस्स मासलहु, अभि-
क्खसेवाए इत्थं सपदं । कुटुम्भादि वा करेतां पूयरगादि
तस्स विराहंजा, तथ तसकायणिक्कण । गयगहणादि ति
सुदरं कुटुम्भ करेसि ति म पि मिक्खवाधोह ति गेगंहेज्जा ।
आदिग्गहणातो उभिक्खमाधेउ पासे धरेज्जा । करणे ति
दारं गये । गता आउक्कायस्स वप्पिया पडिसेवणा ।

इदाणि आउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भण्णान्ति—

अट्ठाणकज्जसंभम-मागारिय-पडिपहं य फिडिते य ।

दीहादी य गिलाणे, ओमे जतणा य जा जत्थ ॥ १८८ ॥

एते अट्ठाणादी नवाऽवघायदाग । एतेसु ससणिद्धादी वस्स
वि दाग जहासंभं अववदियव्वा ।

एत्थ पुण अट्ठाणदारे इमे दाग पुढविमरिस्सा—

मसिगिद्धे उदउल्ले, पुरपच्छामाणगहणणिक्खित्ते ।

गमणे य महिय जाव, तहव आउंभि चितियपदं ॥ १८९ ॥

कंठा ।

गमणदाग्स्स जह वि पुढवीए अतिदेसा कतो

तहाधि शयप्रतिपादनार्थमुच्यते—

उवरिमसिगहाकप्पे, हेट्ठिणीए उ तलियमवणेत्ता ।

एमेव दुविधमुदण, धुवणमगीएसु गुलियादि ॥ १९० ॥

उवरिमसिगहाए पडंतीए वासाकप्पे सुपाउयं काउं गंत-
व्वं, अहो सिगहाए पुण तलियाओ अवण ता गंतव्वं । एसा
कारणे जयणा । जहा—सिगहाए विहि वुत्तो एमेव य दुवि-
हमुदण वि-भोमे अंतलिक्खं य । गमणे ति दारं गते ॥ इदा-
णि धोवणे ति दारं अववतज्जति—धुवणमगीएसु गुलि-
यादी-गिलाणादिकारणे जत्थ सच्चित्तोवगेण धुवणे कायव्यं
तत्थिमा जयणा-अगीयत्थ ति अपरिणामगा, अतिपरिणा-
मगा य । तस्मि पञ्चयणिमिस्सं अतिपमंगणिवारणत्थं च गु-
लियाउ धुविउमरिणज्जति । वगंगुलिया पुण यक्को भण्णान्ति ।
उवगम्मि भावियपांसा या आदिस्सहाओ छुगणादि घसव्वं ।
धुवणे ति दारं गये । नि० सू० १ उ० । (नदीसंतरणाविषयः
' नदीसंतर ' शब्दे चतुर्थभाग १७३८ पृष्ठ गतः)

इमं जयणमतिक्रान्ते—

अमति तप्परियस्स, दुविधा तेणा य सावए दुविधे ।

संघट्टणलवुवरिं, दुजोयणा हाणि जा णावा ॥ १९४ ॥

जत्थ णावातारिमं ततो पदसाओ दादि जायणेहि गओ

थलपहेण गम्मइ, तं पुण थलपहं इमं गतिक्रान्ते पग वा चर-
गा वा संडेवगो वा तेण दुजायणिपण परिगण गच्छतु ।
एवमाहणा चोदण गच्छइ । अह असइ परिगयस्स जतो सर
वा इमाहे दोसाहिं जुत्तो परिगओ-दुविधा तेण ति-मगेगे-
वकरणेणा, साधेन दुवह ति-सारण, साहा वा लेवा तेण वा
थलपहेण मिक्खं ललभति वम्मही वा, तो दिवहजोयण-
संघट्टण गच्छउ मा य णावाए । अह तत्थ वि एते चेष दोसा
तो जायणे लेवेण गच्छतु मा य णावाए । अह एत्थि लेवा मति
वा दोसजुत्तो तो अरुजायणे लेवोवरिण गच्छउ मा य
णावाए । अह तं पि एत्थि दोसले वा तदा णावाए गच्छतु ।
एवं दुजायणहाणीए णावं एत्तो ।

संघट्टलेखउवरीण य यक्खाणं कज्जति—

संघट्टासंघट्टां, णाभीलेवोपरिण लवुवरिं ।

एगो जले थलगां, णिप्पगलणतीरमुत्तरगो ॥ १९५ ॥

पुव्वडं कंठं । संघट्टं गमणजतणा भण्णान्ति—एगं पायं जले
काउं एगं थल, थलमिहागासं भण्णान्ति सामाहगमणाय, एतेण
विहाणेण वक्खमाणेण य जयणासुत्तिओ जया भवति तदा
णिप्पगलिते उवगे तीर इरियावहियाए उम्सगं करेति ।
संघट्टजयणा भणिया ।

इदाणि लेखलेवोवरिं च भण्णान्ति जयणा—

णिग्भय गारत्थीणं, तु मग्गतो चालपट्टमुत्तरं ।

सभए अट्ठे वा, उतिप्पमुं घणे पट्टं ॥ १९६ ॥

णिग्भयं-जत्थ, चोभयं एत्थ तत्थ गारत्थीणं तु-मग्गतो
गारत्थी-गहत्था, तेषु जलमवतणणसु मग्गतो पच्छतो जले
उयरइ ति भणियं होइ।पच्छतो य उता जहा जहा जलमवत-
रंति तहा तहा उवरुवरि चालपट्टमुत्तरंति, मा बहु उदगधा-
तो भविस्सति । जत्थ पुण सभयं चोणकुलत्थः । अट्ठे
जत्थ घणे ति तत्थ । उतिप्पमुं ति जले अट्ठेसु गहत्थेसु
अवतिरणेसु घणे भायणं पट्टं चालपट्टं बाधेउं मध्ये अवतर्त्ती-
त्यर्थः ।

जत्थ संतरणे चालपट्टो उवउल्लेज्ज तत्थ इमा—

जतणा—

दगतीरे ता चिट्ठं, णिप्पगलां जाव चालपट्टो तु ।

सभए पलंवमाणं, गच्छति काएण अफुसंतो ॥ १९७ ॥

वगं—पानीयं, तीरं-पर्यंतं, तत्थ ताव चिट्ठं—जाव णिप्पग-
लां चालपट्टो । तुसहो निर्भयाऽवधारणे । अह पुण सभयं तो
हत्थेण गंठेउं पलंवमाणं चोपलपट्टयं गच्छान्ति । डंडगे वा काउं
गच्छति । ए य तं पलंवमाणं डंडाऽप्रे वायस्थित कायेन
स्पृशतीत्यर्थः । एसा गिहिसहियम्मि दणुत्तरणे जयणा
भणिया ।

गिहिससती पुण इमा जयणा—

अमति गिहिणालियाए, आणक्खेउं पुणो वि परियरणं ।

एगा भोगपडिग्गह, केइ मव्वाणि ए य पुरतो ॥ १९८ ॥

अमति सत्थिले य गिहत्थाणं जतो पाडिवाहिया उत्तरमा-
णा दीमंति तओ उचारियव्वं । अमति वा तस्मि णालियाते,
आणक्खेउं पुणो पुणो पडियरणे आयप्पमाणातो चउरंगु-
लाहिंगो डंडो णालिया भण्णान्ति, तीए आणक्खेउं उवघेत्तुण

परतारं गन्तुं आरपारमागमणं पडिउत्तरणं । शालियाय वा असति तरणे प्रति कयकरणे जो सो तं आणक्खेउं जया अगगतो भवति तदा गंतव्यं । एवं जंघातारिमे विही भणिओ । इमा पुण्ण अथाहे जयणा तं पढमं णावाए भ-
एणति । एगा भोगपडिग्गहं ति-एगो भोगो एगो य योगो भएणति एगदुबंघणे ति भणियं भवति, हाति तं च मत्त-
गोचकरणाणं पगट्टु । पडिग्गहो ति—पडिग्गहो सिक्खगे अ-
होमहे काउं पढो कज्जति तो भेदात्तरणार्थम् । केय ति-
कच्चिवाचार्या एवं वक्खणाण्यति—सव्वणि ति—माउगो-
पकरणं पडिग्गहो य पादोपकरणमसेसं पडिलेहिय, एता-
भ्यामादशद्वयाभ्यामन्यतमनोपकरणे कृत्वा सीवरियं का-
उ पादं य पमज्जिऊण णावारुहणं कायव्वं । तं च य य
पुग्ग ति—पुरस्तादप्रतः प्रवर्तनदोषभयात् नो, अनवस्थान-
दोषभयाच्च पिट्ठओ वि ण इहेज्ज मा ताव विमुञ्जेज्ज
अतिविहृष्टजलाध्यानभयाद्वा, तम्हा मज्जे रहेज्जा ।

तं चिमे ठाणे मुत्तुं—

ठाणतियं मौत्तुणं, उवउत्तो ठाति तत्थऽणावाहं ।

दतिउडुव तुंबसु वि, एम विही होति संतरणे ॥१६६॥

त्रेवयट्ठाणं कृपट्ठाणं निज्जामगट्ठाणं । अहवा—पुग्गतो मज्जे पिट्ठ
ओ, पुग्गतो—त्रेवयट्ठाणं, मज्जे—मिचणट्ठाणं, पळ्ळा—तोरणट्ठाणं
पंत वज्जिया । तत्थऽणावाए—अणावाहं ठाणे ठायति । उव-
उत्तो ति—णामोकारपरायणो सागारपञ्चक्खणं पञ्चक्खा-
उ य ठायति । जया पुण पत्तो तारं तदा णो पुग्गतो उ-
त्तरंज्जा, मासो महोदग्गं णिवुडुज्जा । ए य पिट्ठो मा सो अ-
वसारंज्जा णावा । एतहोमपरिहरणं मज्जे उयार-
यव्वं । तत्थ य उत्तिखेण इरियावाहियाए उस्सग्गो काय-
व्वो जाति वि ण संघट्ठति दग्गं । दत्तियउडुवतुंबसु वि पस
विही हाति संतरणे । णवरं ठाणतियं ति मात्तुं, णावात्त
दारं गयं ।

अधुना पमाणदारं—एत्थ पुण्ण इमं जतणमतिकंतो सच्चित्तो-
दग्गगहणं करंति,—

किंजियआयामासति, संसद्धिसिखोदएसु वा अमती ।

फासुगमुदगं सज्जं, तस्मासति तसेहि जं रहियं ॥२००॥

पुव्वं ताव किंजियं गेगहति, किंजियं—देसीभासाए आरनालं
भगणति । आयामं—अवसामगणं, एतस्मि असतीए संसद्धिसि-
खोदग्गं गेगहति, गवंगरस्मायणं णिकेयणं जं तं संस-
द्धिसुणोदगं भएणति । अहवा—कोसलायिसयादिसु सल्लायणा
विणंसण भया सीतोदग्गं छुध्माति, तंमि य आइणे भुणे तं
अर्वाभूतं जइ अनसा गतो घेप्पति एतं वा संसद्धिसिखोदग्गं ।
एतस्मि असनाए जं घप्पावित्तु फासुगमुदगं तं सज्जं घेप्प-
ति । तस्मासाति ति—फासुयमुदगस्म असति फासुगं धम्म-
करकादिपरिपूयं घेप्पति । सव्वह्वा फासुगासति सच्चित्तं ।
जं तसेहि रहियं ति ।

फासुयमुदगं ति जं बुत्तं पयस्स इमा वक्खा—

तुवरे फले य पत्तं, रुक्खमिलानुप्यमदशादीसु ।

पायंबणे पभाए, आतवतत्तेज्वहं अ वहे ॥ २०१ ॥

तुवरसहो रुक्खसहं सवज्ज्जाति, तुवरवृक्ष इत्यर्थः । सो य

तुवररुक्खो समूलपत्तपुष्पफलो, जंमि उदगे पडिंसंमि
तेण परिणामियं तं घेप्पति, अहवा—तुवरफला—हरीत-
क्यादयः, तुवरपत्ता—पलासपत्तादयः । रुक्ख ति—रुक्ख-
कोटरे कट्टफलपत्तातिपरिणामियं घेप्पति । सिल ति
कच्चिच्छिलायां अण्णनरुक्खल्लुली कुट्टिता तंमि जं सं-
घट्टियमुदगं तं परिणयं घेप्पति । अत्थ वा सिलाए तुप्प-
परिणामियं उदगं तं घेप्पति । तुप्पो पुण्ण मयकलेववरसा भ-
एणति । महणादीसु ति—हस्त्यादिमर्दितं आदिशब्दा हस्त्यादि
क्रमप्रदर्शने । एत्थि तुवरादिफासुगोदगाणं असति, तो प-
च्छं—आयवतसे अवहे वंहं पासवणे एवाते । एव क्रमः । उक्क-
मस्तु वंधानुलोभ्यात्पुव्वं आयवतसे अप्पोदगं अवहं घेप्पति ।
असइ आयवतसे वंहं घिप्पति, दोएह वि असती कुडतडा-
गाविपस्सवणोदगं घेप्पति, अण्णोणपुढाविसंक्रमपरिणयत्ता-
सव्वावपानस्सासति धारादगं धारापातविपन्नत्वात् । अथ
सत्वाच्च ततः शेषोदगं ।

महणादिसु ति जं पयं अस्य व्याख्या—

जइ खग्गे महिसे, गोणे गवए य सूयरमिणे य ।

ओप्परवाडी गहणे, चाउम्मासा भवे लहुया ॥ २०२ ॥

जइ—हस्ती, खग्गो—पगसिगी अगणे भवति, महिसे—गोणे
प्रसिद्धौ, गवयं, प्रसिद्धः, सूयरमृगौ प्रसिद्धौ । जइादियाण
उक्कमगहणे चउमासा भवे लहुया, अहवा—महणादियाणं वा
उक्कमगहणे भवे लहुया, एसा पमाणदारं जयणा भणिया ।
एत्थ पुण्ण मीसे मच्चित्तोदगाणं गहणे पत्ते जावांतयं उयव-
ज्जति तत्तियमेत्तस्स पढमभंगे गहणं, असंधरणं जाव अण-
गगहणं अण्णपक्खेवं पि करंजा । अज्जाणे ति दारं गतं ।

इदाणि सेसा कज्जादी दग्ग अववदिज्जति—

जह चव य पुदवीए, कज्जे संभेमसगारिफडिण् य ।

ओमम्मि वि तह चव तु, पडिणीया उट्ठणं काउं ॥ २०३ ॥

जहा पुदवीए तहा इमे वि दग्ग कज्जे संभेम सागारिते पि
डिते य । चसहा पडिप्पहं य । ओमम्मि वि तह चव तु तुमहो
अवसेसावधारणार्थे । इम पुण्ण, 'पडिणीया उट्ठणं काउं' ति
अडाणाति जहासंभवं जोपज्जा । पडिणीया उट्ठणं काउं का-
मोपकरणं पि करंजा । सत्त दारगाहा ।

इदाणि दीहादिगिलाणे ति दग्ग—

विसकुंभे मे मंतं, अगदोमधंमणादिदीहादी ।

फासुगदग्गस्म अमती, गिलाणकज्जट्ट इतरं पि ॥ २०४ ॥

विसकुंभो ति—लूना भगणति, तत्थ मे किं णिमत्तं उदगं
घेतव्वं । मंतं ति—आयमिउं मंतहति, अगओसहाणं वा
पांसणामिसे, विसमायमूलियाणं वा घंसणोदग्गं, आदिसहातो
विषोपयुक्कनरभुक्को वा एवमेव । दीहादि ति दारं गतं । इदाणि
गिलाणे ति—फासुगोदग्गस्म असति, गिलाणकार्यं इतरं पि
सच्चित्तत्थः । आउकायस्म काप्पया पडिनेवणा गता ।

इयाणि तउकायस्म दप्पिया पडिमेवणा भगणइ—

सागणियक्खेत्ते य, मेघट्ठण तावणा य णिध्वावे ।

तत्तो य इंधणे मं—कामयकरणं व जणणं व ॥ २०५ ॥

सागणिय ति दारं अस्य निज्जेसनाचार्यो व्याख्यां करोति—
सव्वमसव्व गतणिओ, जाती दीवां य हाति एक्को ।

दीवमसव्वरतणिए, लहुगो सेसेसु चउलहुगा ॥२०६॥

एकको ति—जोती—उद्दिष्टं, दीवो—प्रदीपः, ज्योतिः सर्वगतं
भ्रियायमाणो सार्वगाधिकं, इतरस्त्वसार्वगाधिकः । प्रदीपो-
ऽप्येवंमेष द्रष्टव्यः । एतेहि चउलहु विकल्पाण अणुत्तरणावि
जा जुसा वसही तीए ठायमाणाणिमं पच्छिन्तं—दीवे अस-
व्वरतणिए—लहुगो । सेसेसु ति—सव्वरतीए पदीवे दुविह-
जाइमि य—चउलहुगा ।

इमा पुण सागणियाणिकिस्सदागणं दोगह वि भहवा-
हुसामिकता प्रायश्चित्तव्याख्यानगाथा—

पंचादी णिकिस्सत्ते, असव्वराति लहुमामियं मीसं ।

लहुगा य सव्वरातिय, जं वा आवज्जती जत्थ ॥२०७॥

पंच ति—पणगं तं आदि काउं जत्थ जं संभवति प्रायश्चित्त-
त्तं तं तत्थ दायव्यं । णिकिस्सत्ते ति—सच्चित्तपरेपरिणिकिस्सत्ते-
असव्वराए य पदीवे—मासलहुगं । अहवा—पंचादीणिकिस्स-
त्ते ति—आदिणिकिस्सत्ते—पणगं, मिस्सागणपरेपरिणिकिस्स-
त्तत्थः, कथं पुनराद्यं द्वितीयपदे प्राप्ते पूर्व तेन ग्रहणमिति
कंज्जा—रुः वा मांसियं । मीसं ति—मीसाणंतरगणणिकिस्सत्ते
मासलहुयं, लहुगा य सव्वराए ति—सव्वरतीए पदीवे
दुविहजोयमि—चउलहुगा । चउलहुत्तत्थित्ताणंतरगणिकिस्सत्ते
य । जं वा आवज्जती जत्थ ति—एयं सव्वदागणं सामगणप-
यं, जं संघट्टणादिकं आयावराहणं वा आयाविराहणाणिष्फ-
रणं वा, तसकायणिष्फरणं वा, आवज्जति—प्राप्नोति, जत्थ ति
सागणियादिषु दारं मु जहासंभवं योजामाति वाक्यशेषः ।
सागणियाणां कस्सत्ते ति दारा गता ।

इयाणि संघट्टणे ति दारं, एयस्म इमा भहवाहुसामिकता
वक्खणागाथा—

उवकरणे पहिलेहा, पमज्जणाऽवामपोरिमिमं य ।

णिकस्वमणे य पवमे, आवडणे चव पडणे य ॥२०८॥

उवकरणे पहिलेह ति पदं, एवं—'पमज्जणा' आयासगपोरिमि
मणे य निक्खमणे य पवेमे आवडणे चव पडणे य । एतावन्ति
पडाणि, एतेषां मिद्धसेनाचार्यः व्याख्यां करोति—

पह पमज्जणा वामय, अग्गी ताणिऽकुच्चतो जा हाणी ।

पोरिमिभंगमभंजण जोई हाति मंभंतु गतिमरती ॥२०९॥

पह ति—उवकरणे, पहिलेहा गहिता, पमज्जणे ति—व-
स्राहपमज्जणा गहिता, वामय ति आयासगदारं गहितं, अ-
ग्गी ति—'एताणि पेहादीणि करेत्तस्म अग्गी विगहिज्जति'
ति वक्कसेम । ज्ञातियाण उवकरणं पहिलेहेति मासलहुअ ।
अह अगणीए, छुदणगाणि वडंति तो चउलहुयं । अह अगणी-
विगहणाभया पेहादीणि ण करेति, ताणि अकुच्चतो जा प-
रिहाणि ति—तमावज्जते । उवकरणपहिलेहणपरिहाणीए अ-
समायागिणिष्फरणं—मासलहुं, उवहिणिष्फरणं वा वसहिं ण
पमज्जति, अहगणिता वा ण पमज्जति—मासलहुं । अह पमज्जति
तहावि—मासलहुं । अपमज्जते छुदणगेहि अगणिकाओ विरा-
हिज्जति तां—चउलहुयं । पोरिमि ति दारं—'पोरिमि-
भंगमभंजणजोती, व्याख्या पदं—सुत्तपोरिमि भंजति—मा-
सलहुं, अन्धपोरिमि ण करेति—मासलहुगुदं, सुत्तं णासेति—

अह, अन्धं णासेति—अह, अभंगे पुण जोती विगहिज्जति । इदा-
णि मणेतु ति दारं—'होह मणेतु रतिमरती वा,' व्याख्या-
नपदं सजोतिवसहीए जति रती होज्ज मुहं अन्धिज्जति ति
रागेणेत्यर्थः तां—चउलहुयं । अह अगति मणणाति—उज्जाने
तो चउलहुयं ।

आयस्मगपरिहाणी पुण इमा—

जइ उस्मग्गे ण कुणति, तति मासा मव्वकरण लहुगा य ।
वंदणधुती अकरणे, मासा संडासगादिधुईसु य ॥२१०॥

'जति उस्मग्गे ण करेति तह मासा' कंठं, सव्वावस्मगस्स
अकरणे—चउलहुयं, अह करेह तो जत्तिया उस्मग्गा करेह
तत्तिया चउलहुया, सव्वास्म चउलहुयं चव । जत्तिया ण हे-
ति वंदण धुतीआ वा तत्तिया मासलहुया भवंति, अह
करेति तं चव य—मासलहुं, संडासगपमज्जणे—अपमज्जणे
वि—मासा ।

णिकस्वमणे पवेसितं ति हे दारा इमा व्याख्या—

आवस्मिया णिमीहिय—पमज्जआसज्ज अकरणे इमं तु ।
पणगं लहु आवडणे, पडणे चउलहुग जं वमं ॥२११॥
मच्चित्तमीसअगणी, णिकिस्सत्ते संतणंतरं चव ।
मोधी जह पुदवी ता, वणदारस्मिमा वक्खा ॥२१२॥

णिकस्वमणे आवस्मियं ण करेति, पवेसितं णिमीहियं ण
करेति, ता णितो वा ण पमज्जति, आसज्जं वा ण करेति
एतेसिमं प्रायश्चित्तं—आवस्मियाणिमु जहासंभवं पणगं,
मासलहुं, अहवास्मियाणिमीहिया कंति तो पणगं चव,
असमायागिणिष्फरणं वा पमज्जासज्जणं पुण करणे
अगणिणिष्फरणं । णिकस्वमत्तपवेसं ति दारा गया ।
आवडण—पडणे ति दारा—आवडणं—पक्खलणं तं पुण भूमि-
असपत्तां संपत्तां वा । जाणुकोपरेहि पडिओ पुण सव्वगं
भूमिण एत्थ आवडणे चउलहुग ति भाणितं भवति । जं वसु
ति आवडतो, पडिओ वा छुदणजीवन्तिकाण विगहणं
कारस्सति, तस्सिष्फरणेति भणियं हाति । अहवा—आत्मावि-
गधनाणिष्फरणं, अगणिणिष्फरणं । आवडणपडण ति दारा
गता । गतं च संघट्टणदारं ।

इयाणि भावणे ति दारं—

सेहस्म वि सीदणता, ओसकतिसक्खणमंधणयं ।

विज्झविउण तुयडुण, अधवा वि भंव पलीवणता ॥२१३॥

अगणिस्महितोवस्सप ठिउणं सीयतो सेहो अ'पाणं पि
तावेज्जा हत्थपादे वा । तावण ति दारं गयं । उक्कमणं
इंधणे ति दारं वक्खाणे ति—इंधणं—दारुयं, तमेवं करेति
उसकति सक्खणं ति लहु विज्झाजति, जलमाणिधणाण
उकट्टणा—ओसकणा भणति । जलउ ति—तस्मिं चव स्मी-
रणा अतिमक्खणा भणति, अगणं वा इंधणं वा पक्खवट्ठ ।
इंधणे ति दारं गयं । इयाणि संकमणं ति दारं—अगणेहि
णयण ति स्थानान्तरसंक्रमेत्यर्थः, तत्पुन शयनीयस्थानमा-
वात्करोति, प्रदीपनकभयाद्वा । संकमणं ति दारं गयं ।

इदानीं निव्वावणं चिं दारं—विज्झविऊणं तुयट्ठणे चि-
पलीवणमभया निव्वायंतुं छारधूलोहिं स्वपित्तोत्थयः । इह
वक्ख्वाणुक्कमकरणं ग्रन्थलाघवायं । निव्वावणं चिं दारं गतं ।
इदानीं करणं चिं दारं—अलानच्चक्राविकरणेनेत्यर्थः ।
तत्रान्मविगधना आग्निविगधना वा । अहवा चिं भवे पलीव-
णं चिं—तेनालानेन आग्निमाणेन प्रलीपणं स्यात् ।

तत्थ इमं पायाच्छुत्तं—

गाउयदुगुणादुगुणं, वत्तीमं जोयणां चरिमपदं ।

दट्ठणं च वच्चंतं, तुसिणीय पओस उड्डाहो ॥ २१४ ॥

पुव्वज्झ कटं । गव्वं चउलहुगादी पच्छिन्नं वट्ठणं वच्चंतं ।
तुसिणीयं चिं—वेयउलादिमिं पालिं आन्मोपकरणं गृही-
त्वा आन्मापगधभयात्साधवः प्रयाताः । ते य वच्चंतं तुसि-
णीयं वट्ठणं गिहत्था पओस गच्छेज्जा । उड्डाहं च करेज्जा । ते
य पट्ठुता भत्तोवकरणं वसहिं वा गं देज्जा । पतायणां वा क-
रेज्जा । ते य वट्ठेहिंति दट्ठमुड्डाहं करेज्जा । चसहो समुच्चयं
करणं चिं दारं गय ।

इदानीं संघट्टणादियारं करणं तारं पच्छिन्नं भरणति—

संघट्टणादिपसुं, जणणावजेमु चउलहुं हति ।

छप्पहकादिविगधणं, इंधणे तमपाणमादी य ॥ २१५ ॥

पुव्वज्झ कटं । तावणहारं इमं विमंसं, पच्छिन्नं-छप्पति-
आडविगहणं चिं—तावेतस्स छप्पतिगा विगहज्जति, त-
गिणप्फणं पायाच्छुत्तं भवतीति वाक्यशेषः । आदिमहातो
जइ वारं हत्थादी परावत्तेउ तावति तइ चउलहुगा । इध-
णे चिं इधणहारं इमं विमंसं पायाच्छुत्तं दायव्यमिति ।

इदानीं जणणं चिं दारं—

अहिणवज्जणं मूलं, मंठाणणिमेवणे य चउलहुगा ।

संघट्टणपरितावणं, लहु गुरु अतिवायणे मूलं ॥ २१६ ॥

उत्तराधरअरणिमहणपर्यागे अहिणवमग्निं जणयति तत्थ
ने मूलं भवति । इदानीं चशब्दो व्याख्यायते—सट्टाणणि-
मेवणे य चिं—जत्थं गिहत्थाहं पज्जालिया अगणी तत्थ ठियं
चेव आयपरण्णओंगणं असंघट्टतो मेवति तत्थ चउलहुगं ।
सय पज्जालिणं पुण अगणकाय पट्टवादीयाणं तसकायप-
ज्जतारं संघट्टणपरितावणलहुगुरुगा, आतिवायणे मूलं । एवं
कार्याणिफणं ।

चांदक आह—

जदि ते जणणे मूलं, हंतं वि लियमुप्पतीयं ते चेव ।

इंधणं पक्खेवमिं चिं, ते चेव य लक्खणं जुत्तं ॥ २१७ ॥

यदीत्यभ्युपगमं । ते भवतः उत्तराधरगणिपत्रागेण जणि-
ण उत्पादितत्यर्थः मूलं भवति । एवं ते हंतं विघातितेत्यर्थः ।
लियमा अवस्मं आगणे अग्नी उत्पादितस्मिति, तम्हा हंतं
चिं ते चेव मूलं भवतु । किञ्चान्यत्—इंधणपक्खेवमिं चिं अ-
न्योऽग्निरुत्पाद्यते । आप, पदार्थमेवायं । उस्मकणं चिं अ-
न्योऽग्निरुत्पाद्यते । त चेव य लक्खणं चिं—तदेवान्याग्न्युत्प-
न्निलक्षणं । चशब्दो लक्षणवाचशपाभिधायी । जुत्तं योग्यं प्र-
टमानेत्यर्थः । तम्हा एतेसु चिं मूलं भवतु ।

पुनरपि चांदक एवात्रोपपात्तमाह—

अवि य हु जुत्तो दंडो, उवघाते ण तु अणुगगहे जुत्तो ।

अणुकंपा पावतरी, णिकिवता सुंदरी कहं णु ॥ २१८ ॥

अपि च—ममाभिप्रायान्, दुशब्दो—दंडावधारणे, जुत्तो—यो-
ग्यः, दंडो दंडः । उवघाते चिं—विनाशत्यर्थः, न—प्रतिषेधः,
तुशब्दः—प्रतिषेधावधारणे, स्तोत्रप्रार्थनाप्रदानविशेषणे
वा । अणुगगहे चिं—अणुवघाते, उज्जालनेत्यर्थः, जुत्तं—युक्तं,
अणुकंपा—अणुकंपा, इत्येति—भणियं होत्र । सा पावतरी कहं ?
भवति—स्यात्, कथं बहुपच्छिन्नपदाणां णिकिविता
णिग्रिणिथा सा सुंदरा—पहाणा, कहं ? भवति—स्यात्,
कथं अप्पच्छिन्नपदाणां । कहं ति प्रश्नः, नु—वितर्कः ।

आचार्याह—

उज्जालकंपगा णं, उज्जालो वमिओ तु बहुकम्मो ।

कम्मर इव पओत्ता, बहुदोसयगे ण भंजतो ॥ २१९ ॥

उज्जालः प्रज्वालकः, कंपका—निव्वावका, णशब्दो वाक्या-
लंकारार्थः । एतेसिं दोसं पुग्गिमाणं उज्जालो वणिण्णो भग-
वतो बहुकम्मो । तुशब्दो निश्चितार्थावधारणे । अस्यार्थ-
स्य प्रसाधनार्थं आचार्यो दृष्टान्तमाह—कम्मरं चिं—कम्मक-
रो—लोहकारो, इव ओषमं, पओत्ता आयुधाणि निव्वतिता
सा बहुदोसतरो भवति, ण य तानि आयुधाणि जो भंजते-
त्यर्थः । तुशब्दो—महादोषप्रदर्शने, यथा—कुष्णाः, कुष्णतरः,
एवं बहुदोसो, बहुदोसतरो भवति । एव दृष्टान्तः । तस्योप-
संहारः—एवं आग्निशस्त्रं पज्जालयंतो पुग्गिओ बहुदोसतरो-
न निवोपयंत्यर्थः । तेउक्कायस्स दप्पिया पडिसेवणा गता ।

इदानीं तेउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भरणति—

चितियपदं अमति दीहं, गिलाणं अट्टाणं सावते ओमे ।

मुत्तन्थजाणतेणं, अप्पाबहुयं तु नायव्वं ॥ २२० ॥

चितियं अववायपदं, उस्मग्गपदमगीकृत्य, इतीयं अववा-
यपदं । तत्थिमे दारा—अमति, दीहं, गिलाणं, अट्टाणं, सावते
ओमे । एव एतीयं टावऊणं तमिं हेट्टातो सागणियादी जण-
णपज्जवसाणा गव्वं दारा टाविज्जति । तत्थ सागणियदारास्स
हेट्टातो पेहार्ता पडणपज्जवसाणा एव दारा टाविज्जति । ते-
सा एकसरा । एते सागणियादी सभेया अस्सति दारं अवव-
दिज्जति ।

तत्थ सागणियं चिं दारं—

अट्टाणं गिग्गमादी, अमती ते जोतिरहियवमधीण ।

दीवममव्वं मव्वं, अमव्वं मव्वं य जोतिमि ॥ २२१ ॥

अट्टाणं महंता अड्वीआ ताओ गिग्गता, वसानमप्राप्ता
इत्यर्थः । आदिमहातो इमेसु ठाणसु वट्टमाणा—“असिंवे,ओ-
मोदणि, गयभण, खुहिय, उत्तमेट्टे य । फिडिय गिलाणविम-
से, देवया चेव, आयाण ॥ २॥” ते य वियाले चेव, पत्ता गासे
अमत्ताण । जोतिरहियवमधीण, टायंताणिमा जयणा ॥
पट्टमं अमव्वरातीण, दीव, अमति मव्वगईण, दावे
तम्मासति अमव्वगईण जोडण, अमति मव्वरातीण जोडण,
मि इत्ययं निपातः । सागणियं चिं दारं गयं । णिकिवसा-
राववातो ण सभवति तो गाववज्जति । संघट्टणं चिं दारं
भरणति ।

संघट्टणभया पहादिमु इमा जयणा कज्जति—

किडओ व चिलिमिणी वा, अमती सभए व वाहि जं अंतं ।

ठागासति सभयंमि व, विज्झायऽगणिमि पेहंति । २२२ ।

पदीवजोतीणं अंतरे वंस्किडगादी विस्मासति, तस्मासति पोसादि चिलिमणी विज्जति, एवं काऊण पेहादी सव्यद्वारा करोति । अस्मति किडगचिलिमणीणं बहि उधकरणं पेहेतु । बहि सभय 'जे अंतं' अंतमिति जुगलं अचोरहरणीयमित्यर्थः, तं बहि पडिलेहिति सारोवकरणं अचलति तं विज्झाय अगणिमि पेहंति । ठागासति स्मि—अह बहि जंतुवकरणस्स चिट्टाउ नऽत्थि सति वा राए अनुवकरणस्स वि भयं तो सव्यं चिय अंतसारोवहि विज्झायअगणिमि पेहंति । पेहंति दारं गतं ।

पमज्झणावासपोरिसमणदारा खउरो वि पक्कगाहाए व-
क्खालंति—

सिंता ए मपज्जंति, मूगावासं तु वंदणगहीणं ।

पोरिसि बाहि मणण व, मेहाण य दंति अणुमट्ठि ॥ २२३ ॥

सिंता गिगच्छता, पावसता वा वसहि न पमज्जंति स्मि बुत्तं होइ । मूगावासं ति—वायाए अणुचरणं, वंदणगहीणं—वंदन न ददतीत्यर्थः । सुत्तथपोरिसीओ बाहि करोति । मणण व स्मि—सज्जोतिवसहीए रागदोसं न गच्छति, जे य मेहा होज्जा ताण य मेहाण दंति अणुमट्ठि, मेहा—अर्गतार्थः, वसहा गीतशरण य—अणुमाट्टुउधवेसो ।

'मूगावासं तु वंदणगहीणं' अस्य व्याख्या—

आवासं बाहि अमती, ठितवंदनविगडणाथुतिहीणं ।

सुत्तथ बाहि अंतो, चिलिमिलि काऊण व भणंति ॥ २२४ ॥
अणुणमतिरिक्तं बाहिमायस्सगं करोति, बाहिठाणासति ठिय-
त्ति, जा जत्थ ठितो सो तत्थ ठितो पडिक्कमां । वंदणगथुती-
हि हीण, हीणसहो पंतयं, विगडणा—आलोयणा, तं जय-
णाए करोति, वासकापपाउयागिधिदुा जेव ठिता भणति ।
मादसह स्मि—पोरिसिबाहि स्मि अस्य व्याख्या—सुत्तथपो-
रिसीओ स चिट्टाए बाहि करोति, अस्मति बाहिठाणस्स अतो
चिलिमिलि काऊण भणति । वा विकलेप । चिलिमिलिमात्रीण
अस्मति अणुपेहादी करोतीत्यर्थः ।

अणुमाट्टु स्मि अस्य व्याख्या—

गाणुज्जोया साधू, दव्वजोतिस्मि मा हू मज्जिन्था ।

जस्स वि ण एति गिहा, म पाउओ गिमिलिओ गिमेह २२५
अग्न्युद्योता—द्रव्योद्योतः, भावे—ज्ञानोद्योतः, सज्जिन्था-
शक्तिः, गहीत्यर्थः । उद्योति जस्स वि ण एति गिहा स पाउ-
ओ सुवति, अह गिमेह पाउयस्स धम्मो भवेज्जा, तो गिमि-
ल्लियलोयणो सुवति, मउलावियलोयणं स्मि बुत्तं भवति । ख-
उरो वि दारा गता ।

इदं गिक्खमपेयस्स स्मि दारा—

तुमिणीओ निंति गिन्ति, चउमुगमादी कथोइ अत्थिवंता ।
मेहा य जोतिदं, जग्गंति य जा धरति जेति ॥ २२६ ॥

तुमिणीया मोगण, अर्नानि पर्यासन्ति, गिन्ति वा गिगच्छन्ति
वा आवगस्सगणिमीयाओ णो कुवंति स्मि बुत्तं भवइ । गि-
क्खमपेयसा गता । इयं गि आषड्गणपडणाओ मूग अलापं,
आदिशब्दादींशकटिका एहंत । आवड्गणपडणभयात्कचित्
अस्पृश्यमाना इत्यर्थः । गता दो दारा । तावण स्मि दारं गय ।

इदं गि इंधणे स्मि दारं—

अट्टाणादी अतिणि—हंपेल्लिओ गीतो सक्कियं सुयति ।

मावयतयउस्मिक्कण, तेण भए होति धाणाओ ॥ २२७ ॥

अट्टाणादिपरिस्संतो अर्नानिहापेल्लिओ—अर्नानिद्राप्रस-
नीयस्थगहणं जहा अगोयत्था ए पस्संति तथा तं जयणाए
उस्मिक्कडे सुवति, स एव गीयत्था सीहसावयावभए, जय-
णाए उम्मुगाणं ओसक्कति । ओरभए उसक्कोयसक्कणाणं
भयणा । कथं जति अतिक्कतया तेणा तो उस्मक्कं न कवजति ।
मा अग्गि दट्ठुमागमिस्संति । अह थिरा ओरा तो उस्स-
क्किज्जति तं जलमाणं अग्गि दट्ठुं जागरंति स्मि णाभि-
हवंति । एसा भयणा अपुण्यधलपक्खं पि करंज्जा ।

अट्टाणविविन्ता वा, पक्खड अमती मयं तु जालेंति ।

सुलादि व तावउं, कज्जं छोरणमकमणा ॥ २२८ ॥

अट्टाणं—पहो, विविन्ता—मुत्तिया, अट्टाणविविन्ता पक्खडा-
परेण उज्जालित्या, तस्स असती तत् स्वयमान्मनव ज्वालयंति ।
एतदुक्कं भवति—शीतार्ता इंधनं प्रलपंति । इंधणे स्मि दारं गयं ।
इदं गि गिवायणं स्मि दारं भरणंति—पक्खणं वा सयमु-
ज्जालणं वा सुलादि तावउं, आदिसहातो विमृत्तिका कंत
कज्जं निर्गत्यर्थः । पलीवणभया छोरणाक्कामति । गिवाय-
णं स्मि दारं गय ।

इदं गि संकमणे स्मि दारं—

मावयभय आणेंति व, तो उवमणा बाहि गीगिति ।

बाहि पलीवणभया, छोरं तस्मऽमति गिवावे ॥ २२९ ॥

मावयभय अणुणत्थतो आणयंति । तत्थ णाता वा तो उव-
मणा बाहि गीगयंति, अह बाहि पलीवणभया ए गीगयंति
ताहे तत्थ ठियं छोरं छुदयंति । तस्मासति स्मि छारस्स
असत्यभावात् गिवावेति उज्जावेति स्मि एगट्ठे । अस्मति स्मि
दारं गयं ।

दीहाविदारंमु सागणियादी दारा उवजुज्जंति तं जोए—

यव्व इमं तु दीहाविदारस्सकं तत्थ दीहं स्मि दारं—

दाहच्छेयणडक्को, कण जग्गइकिरियडुता दीहं ॥ दारं ।

आहारतवणंहऊ, गिलाणकरणे इमा जतणा ॥ २३० ॥

दाहात्त य डक्क कयाति डेभयव्वं तरिणामत्तं अगणो घे-
प्पति । छुदो वा कायव्वो तस्स देसस्स तो अधकारं पदीवो
जोती वा धरिज्जति । डक्को—दण्डः, कण स्मि—सप्पणऽप्पतरेण वा
बानांपत्तिसिंहस्स साधेयन असाधेयन वा तत्परिज्ञाननिमित्तं
जोती घेप्पति जग्गति दट्ठो, जग्गाविज्जति मा चिस स ण गि-
ज्जिहंति । उल्ललिय ण वा एव दीहदट्ठस्स किरियणिमित्तं
जोइ घेप्पति । दीहि स्मि दारं गय । इयं गिलाणं स्मि दारं ।
पच्छुडसमुदायत्थो । आहारो गिलाणस्स तावयव्वो, तत्थ
पुण तावणकरणे इमे दव्वा तावयव्वो—

खीस्सहंदागलेवी, उत्तर गिक्खित्ते पच्छकरणं तु ।

कायव्वगिलाणदुहा, अकरणे गुरुगा य आणादी ॥ २३१ ॥

खी वा कट्टयव्वं, उगहंदाग वा वि, लेवी वा उक्खड्यव्वो
इमाए जयणाए । उत्तरं स्मि उवखुल्लणो भरणंति—गिक्खित्तं

तन्ध ठाविये, सो पुण उवचुल्लो एवं तप्पति, जं चुल्लोण इधणे पक्खिस्सति तस्म जलियस्स जाला अवचुल्लगं गच्छति एव अहाकडं तप्पइ, उवचुल्लगस्सामात पुव्वपक्खिस्सति धणजलियचुल्लोण तावज्जइ, अस्सति मंगालंगसु वि पुव्वक-
नेसु पच्छकरणे एव सव्वास्सतेण चुल्लिमंगालगा वा काउं अगणिमाणिय इधणे पक्खिविय कायव्वमिति । तुः सर्वप्र-
कारकरणविशेषणं । बोद्धव आह—ननु अधिकरणं, आवाय्या-
ह—यथापि अधिकरणं तह वि कायव्वं, गिलाणस्स अकरणे गुरुगा य आणादी ।

अह माहुणो सलं विसूदया वा होज्ज तो तावणे
इमा जयणा—

गमणादिणंतमुंर, इंगले इधणे य णिच्चावे ।

आगाढं उच्छणादी, जयणा करणं व संविगं ॥२२२॥

आइ सि—आशेषेव जन्ध अगणी अहाकडो भियाति तन्ध गंतुं सूलादि तावयव्वं ।

अह जन्ध अगणी अहाकडो भियाति तन्धमे कारणे होज्जा-

ठागमति अचियत्ते. गुज्मंगारणं पयावणे चव ।

आतपरिस्मा दोमा, आणणणिच्चावणेणंतं ॥२२३॥

दोगो तन्ध णान्ध, आचयस्स—आचयस्सं वा गिहपइणो, अहवा-
गुज्मंगारणं पयावणेववाणि ताणि य गिहत्थपुरतो ण सक्क
ति तावेउं तो ण गम्मति । अह तरुणीओ तन्ध थीओ सो य
माह इंदियणिग्गह काउमसमन्थो तो आयसमुन्धदोसभया
न गच्छति, परा गिहत्थीओ ताव तन्धुवसरंगंत एव पि त-
न्ध ण गम्मइस्सति । इस्सालुगा गिहत्था ण खमेति । दोस
त्ति—एथ बहुआ तन्ध दोमा णाऊण अगणीण तन्ध आणणा
कायव्वो । केत कज्ज निव्वावणे कायव्वं, उज्झवणे ति वुत्तं
हवइ । न तहि तो दोसले गंतव्व । जे पुण आणण ते इमाण
जयणाण, णंत सि खुट्टगा थरा वा इयसंका गंतगे तावेउं
आणयंति तेण ते तावयति । अह गंतगे अंतरा आणिज्जमाणं
धिज्झाति तो मुम्मुरमाणयंति । मुम्मुरा अणिज्जमाणयसहितो
मुग्गहच्छाणे । मुंमुरे अस्सति तेण वा अप्पगणप्पमाणे इंगले
आणयति । अणिधणा णिज्जाला इंगला भणति । ते पाडि-
हारिण आणयति । केत कज्ज तन्धेव ठावयति । इधणे सि-
इंगलास्सति तहि वा अप्पगणप्पमाणे जया वा खड्दिमणा
पओयणं तथा इधणमवि पक्खिवति । एवं कारणे गहणं कइ
य कज्ज निव्वावेयव्वो अगणी छाग्मादीहि, मा पलीवण
भेयं । आगाढगहणा इद आपयति—जहा एस्स किंरिया आगाढे
गो अणागाढे अल्लण ति उसक्कणे, आदिशब्दादन्यत्र नयने,
जलन जालणं ओसक्कण ति एकट्ठं । करण ति पडिणीयाउट्ट
णानिमज्ज करणमपि कुर्यात् । अशब्दात् ग्लानादि कार्यमेव-
द्य जननमपि कार्यं । संविगं सि—जे एताणि करेता वि
संविगो सो एव करेति । गीतार्थपरिणामकेत्यर्थः । एस्स पुण
पच्छद्वयो । सव्वेसु गिलाणादिदोसु जहासंभव घडावेय-
व्वो । गिलाणे सि दार गयं ।

इदाणि अज्जाण सावण ओमं दारा, तिणिण वि एमगाहाए
वक्खालेति—

अद्वारंमि विविचा, सीतंमि पलंबपागहेउं वा । दारं ।

परकडअसतीएँ सयं, जाले सि व मावयमए वा ॥२२४॥

अज्जाणे—विचिन्ता, मुषिता इत्यर्थः । सीतमिति—कंपाणे
सति सीतं पडने परकडअगणीण हन्धपायसरीगणं तावण
करेति । पलंबपागहेउं व सि—पलंबा—फला, पागो—पचनं,
हेतुः—कारण, वा—विकल्पो, एव एव पलम्बपचनविकल्पः । एव
पलंबपागो परकडाए खेव अगणीण कायव्वो । एवकए अस-
तीए, सयं जालेति—स्वयम्—आत्मनैव, वा उपप्रदर्शने । किं
पुनस्तन्प्रदर्शयति—इदं ओमद्वारेऽप्येव प्रलंबार्थः । सावया-
सीदार्हं, तस्समुत्थे भए अणि पज्जालयति । गया तेउका-
यस्स कणिया पडिमेवणा । गतो तेउकातो ।

इदाणि वाउक्कायस्स दप्पिया पडिमेवणा भणति—

शिग्गच्छति वाहरती, छिड्डे पडिसेवसकरण फूमेइ ।

दारुघाडकवाडे, मंधावन्धे य छीयादी ॥ २२५ ॥

धम्माभिभूतो णिलयध्मंतराओ बाहिं णिग्गच्छति, अणि-
लाभिधारणनिमित्तं । बाहरति सि—शब्दार्था बाहिद्विआ भण-
ति—एहि एहि इतो सीयलो वाऊ । छिड्डे पडिसेवति, छिड्डे
छिड्डे ते पुणो लोए ओप्पालया भणति । तसु पुव्वकनेसु
वाउपडिसेवणं करति । करणं ति अपव्वारणं वा छिड्डाणि
वायुअभिधारणनिमित्तं करेति । फूमाति सि—धम्माइतो
अण्णतरंगं फूमति, भस्सपाणमुणं वा । दारु सि दुवारं
भणति, त पुव्वकयमिद्वीहिं ठाइयमुग्गघाडंत, अपुव्व वा
दारुमुग्गघाडति सि वुत्त भवति । उग्गघाडसहो उभयवाइ । दारं
कवाडं य । उग्गघाडं वा कवाडं धम्मओ, अहवा दारमुग्गघा-
डंत, उग्गघाडं वा उग्गघाडंत, उग्गघाडंति सि वुत्त भवति, एव
तिणिण पत्रा कज्जति । माध सि—सधीं दोगह घराणं अंतरा
छिड्डी, तन्ध यात सातिज्जति । वन्धं चउग्गस्सग काउ पडवाये
करेति । छीनादि सि—छीत—छिद्रिकय । आदिस्सहोता कामिय,
ऊसमिय, नीसमिअ एते छीयादी अविहीण करेति सि ।

सुप्पे य तालवेट, हत्थे मत्ते य चेलकामं य ।

अच्छि फूमेइ पव्व—ए णालिय चव पत्ते य ॥ २२६ ॥

सुप्पे य तालकार भणति, सव्वजणवयप्पमिज्ज, तेण घायं
करेति, जहा धरणं पुणतीओ । तालो—रक्खो, तस्म वेटं ताल-
वेट तालपत्रशास्वत्यर्थः । मा य पंगमा छिज्जति, हन्थो—स-
रीरगंदसो । तेण वीययति, मत्तगो—मात्रक एव, तेण वा वातं
करेति । चेल—धत्त, तस्य कणो चेलकणो तेण वा वीयति ।
अच्छि फूमेइ सि—अच्छी—अक्खी, त कदप्पा परस्स फूमति ।
फूमणसहो उभयवायी । पव्वण सि—वसं भणति, तस्स म-
उंक्क एव भवति । णालिय सि—अपच्चा भणति, मा पुण लोणे
तुत्ती भणति । एण वीयति । पत्ते य सि—पत्त—पांशनीप-
त्रादि तेरात्मान भक्त वा वीयति ।

संखे मिंगे करतल—वन्धी दतिण अभिक्खपडिसेवी ।

पंचव य छीयादी, लहूया लहूया य अट्टव ॥ २२७ ॥

संखो—जलखरप्राणिविशेषः, सिंग—भाहसंसिग, शंखं
शृङ्गं वा धोमइ । करा—हस्तस्मस्य तल करतल—हस्तस्सखं
पूरति सि वत्त भवति । अण्णतर वा करतलेन वाद्यं करोति ।
वन्धी—चर्ममयो, सो य वेज्जमालाहसु भवति, त च वाय
पुण्ण करेति । दलिओ—दलिकः, जेण णदीमादिस्सु सतराण
कज्जति, तं च वायपुण्णं करोति । आभिक्खपडिसेवति—पत्ते

निगच्छुर्वाहिराती ठाणा अभिक्ख पडिसेवता अप्पण्णो
ठाणातो वरिमं पावति । एवेव य छीयादिसु-पणगं भवति ।
एत्थ वीसहिं वाराहिं सपयं पावति । लहुय त्ति—जेसु लहु-
मासं, तेसु वसहिं वाराहिं सपयं पावति । लहुगा य अट्टेव
य त्ति—जेसु चउलहुअं, तेसु अट्टहिं वाराहिं सपयं भवति ।
विणेओ पुच्छति-भगवं ! तुम्हे भणत—जहा निगच्छुर्वा-
रादिआण अप्पण्णो पच्छित्त सट्टाणातो सपयं पावति, तमहं
सट्टाणमेष ए थाणाभि कहेह । तं गुरु भणति—

माहिच्छि फूम हत्थे, मत्ते पत्ते य चेलकत्तं य ।

करतलसाहा य लहु, ससेसु य होति चउलहुगा ॥ २३८ ॥

जति छिहा तति मासा, जा तिसि चउलहु तेण परं ।

एवं ता करणंमि, पुव्वकया सेवणे चेव ॥ २३९ ॥

साहा साहली-वृक्षसाखेत्यर्थः । अस्मिन्फूमणे वि एतेसु
सव्वेसु मासलहु भवति, ससेसु त्ति—जे ण भाणया तेसु चउ-
लहुअं । साहावयंण चनहा साहाभेण वा पेहुणेण वा पेहु-
णाहत्थेण वा वीयइ त्ति वुत्तं भवति । ससेसु होति लहुआ उ,
एतं अतिप्पसत्तं लक्खण आयरिओ पच्चुद्धारं करंति । जइ
छिहा गाहा-जइ छिहाणि करंति तति मासलहु जाव तिण्ण,
निगणं परेणं चउलहु भवति । एवं ता अपुव्वच्छिहकरणे
पच्छित्तं । पुव्वकयासेवणे चेव त्ति—पुव्वकत्तं एकमि था-
नपडिसेवणं करइ—मासलहु । दोहि वा मासलहु—नोहि
निगणं-मासलहु, तेण परं-चउलहु, भवति ।

कमदगमादी लहुगां, कामे य वियंमिएण पणगं तु ।

एक्कपयादो पुण, पसजणा होति अभिक्खणतो ॥ २४० ॥

कमदं-साहुजणपासद, आदिशब्दातो कंसभायणादी । ए-
तेसु मासलहु, कामिओ ग्वाभियं वियंभियं जंभात्तं—चस-
हाओ छित्तजसमिअनीसमिणसु अविहाए पणगं । एक्कप-
यादि त्ति—आत्मात्मीयपदात् अभीक्ष्णत उवरुवरि पदं पस-
ज्जातं, भवनीत्युक्तं भवति । सिस्साभिप्पायतो किमर्थं प-
च्छित्तं दिज्जातं ।

एत्थ भणति—

वाससिसिरेसु वातो-बहिता सीतो गिहेसु य स उण्हो ।

विचरीओ पुण गिम्हे, दियराती सत्थमप्पामं ॥ २४१ ॥

वास त्ति—वरिसाकालो, सिमिरो—शीतकालो, एतेसु,
वाओ बहिया गिहाण सीतलो भवति । गिहेसु तु गृहाभ्य-
न्तरेषु सोअहो-सोअप्पः । एवं तावत्कालप्रत्ययं । तद्विवर्तीता पुण
गिम्हे त्ति—पुव्वभिहितकालदुगाओ विचरीतो गिम्ह-
उण्णकाले, गृहाभ्यन्तरे सीतो वायुः, बहिया उण्ण इति ।
दियरा त्ति—वाससिसिरगिम्हेसु एयं वाउलक्खणं दिवसओ
वि, रातीए वि । अहवा-दिवसओ—वाउ उण्हो भवति, रातीए
सीतलो भवति । तत्थ—शस्त्रं, जं जस्स विणासकारणं तं
तस्स सत्थं भणति । अन्यो अन्यं शस्त्रं-परस्परं शस्त्रमित्यर्थः,
वाससिसिरगिहभ्यन्तरवाओ बहिवातस्स सत्थं, बहियातो
वि गिहवायस्स सत्थं, एवं गिम्हे वि । एवं दिवा वातो सव्व-
रीवायस्स, सव्वरीवाओ वि दियवायस्स । जहं तसि वायाणं
अण्णमणसत्थकारणत्तं दिट्ठु ।

एमेव देहवातां, बाहिरवातस्स होति सत्थं तु ।

वियणादिसमुत्थो वि य, स उप्पती मत्थमण्णस्स ॥ २४२ ॥

एवमेव अवधारणे, दिट्ठोनापमंहारपदसत्थं वा । देहवाओ
त्ति—सरीरवातः, सो य छीयादिसु संखासिगपूणे वा, दानि-
यादिपूणसु वा भवति । सो य बाहिग्घायस्स होइ । सत्थं तु
एवं-वियणादिसमुत्थो, वि य त्ति—आविशब्दः । वियणगावि-
हाणतालयंटाहप्पदग्गिण्णत्थो । स इति—स्वन्न स्वन विधा-
नेनात्पन्नः, अन्योन्यशब्दं विज्ञेयमिति । अनेन कारणेन
प्रायश्चित्तं दीयत इति ।

इमे य आयसंजमविगहणा दोसा भवन्ति—

संपातिमादिघातो, आउवगाओ य फूम वीयंतो ।

वायंतस्स य बाहा, दंडियमादी बहिक्करणं ॥ २४३ ॥

वीयणादिणा वीयंतस्स मच्छिद्यादिसंपादिमादिघातो भव-
ति, एसा संजमविगहणा । आउवघातो य फूम वीयंतो त्ति-
फूमंतस्स मुहं सुवति, वीयंतस्स य बाहा दुक्खति, एसा
उवघातो । सिगं, संखं वा, वंसं वा धोयति दंडिओ गिण्ह-
जा, उण्णव्वायति त्ति वुत्तं भवति । आदिमहातो रायवत्तं
वा स्थितादि त्ति सहसा संखपूणे कोइ साह गिहत्थो वा
स्थित्तिचिन्ता भयेज्ज । आदिमहातो हरिमिओ दित्तचित्ता भव-
ति । पमत्ता वा जक्खाइट्ठो हवेज्ज । उम्माओ वा स समुप्प-
ज्जिज्ज । बहिक्करणं त्ति—पुणो पुणो संखं पूयंतस्स बाहिरत्तं भ-
वति । चः समुत्थे । गता वाउक्कायस्स दग्गिया पडिसेवणा ।

इदानीं वाउक्कायस्स कप्पिया पडिसेवणा भवति—

वितियपदे मेहादी, उट्टाण गिलाणाइकमं ।

सप्पा य उत्तिमेट्ठु अ-राधियामं य दंस य ॥ २४४ ॥

सहाति त्ति दारं—

मत्थे वि पदे मेहो, करिज्जणाभोगतो अमहो वि ।

सत्थो वच्चति तुरियं, अत्थं व उवेति आदिओ ॥ २४५ ॥

णिगमणादी सव्वे पदा मेहो अयाणमाणो करेज्ज, आदिस-
हातो आभोगतो अणभोगतो असेहो वि णिगच्छणादी प-
दा करेज्ज । सहावि त्ति दारं गतं । अट्टाण त्ति—अट्टाणं प-
डिवण्ण साह सत्थेण समारं, सो य सत्थो तुरियं वच्चि-
उकामो अत्थं वा उवेति आदिओ, उसिणं च भत्तं तं नि-
व्वावेउ वीयणादीहि तुरियं भोयव्वमिति । अट्टाणे त्ति ग-
यं । गिलाणाइकमं—“ पदमालियकरणं ” गाहा-गिलाणं-
यावच्छकरा पदमालियं करंति । तं च से उमिणं भत्तपा-
णं लद्धं जाव य नं सयमेव सीतीभवति ताव गिला-
णस्स वयाधच्चवेलातिक्रमो भवति, अतो तं विधुवणादीहि
तुरियं गिह्वावेज्जणं भोत्तणं य गिलाणस्स य भत्तमाण-
र्यात ओसहं वा । गिलाणे त्ति दारं गयं । ओमे त्ति दारं-
पदमालियाकरणवेला फिट्ठइ । एस्स पदमपादो ओमे वि
घडावेयव्वो ।

दारगाहा—

सूरथमेति वाउ, ओमे विधुणाति फूमणेणं वा ।

एतेहि कारणेहि, सीतावणं होति उभए वि ॥ २४६ ॥

सूरथमेति—ओमे त्ति—दुग्धभक्ष्यं, तामि य दुग्धभक्ष्यं अत्थ-
वाणं उसिणं भत्तपाणं लद्धं, जति तं सयं सीती हो-
यमाणं पडिच्छति जाव ताव य सूरथमेति, ए य सं-

धरति तां विधुवणादीह विधुवणाति चि-विधिव धु-
णाति विधुवणाति वीयाति चि वुत्तं भवति । अहवा-वि-
धुवणाति चि-विधुवणा-विधुवणा, तेन वीयाति । क्रमणेण
व चि-सुहेण क्रमाति, एतेहि सीयायणं करति-सीतली-
करणात्म्यथ । उभय चि-भक्त, पानक च । अहवा-सगी-
रमाहारे य । अहवा-आदने व्यजने च । ओमे चि गते ।

मरण चि दारं—

ममा य भिगमादी, मिलणद्विवे महल्लमथे वा ।

मेमेसु तु अभिधारण, कवाडमादीणि वुग्घाडे ॥२४७॥

मरणं चि मरणा मरणेत्यर्थः । सिगगमादी धमति, मगार-
णिमत्तं तस्स य एव संभवो भवति । मिलणद्विवे चि-
दीहमद्वाणे तंमि परेपरं फिडिया मिलणद्वि सिगगमा-
दी धमति । महल्लमथे वा-महेतो मथो खंधवाग्दी
तंमि ण लज्जति, को कथं डिता तां सिगगमादी पूर-
ज्जाति । गुरुसमीये ततो सव्वे आगच्छति । एतेण कारणेण
सिगगमादीपुग्गे करं ज्जा । मरण चि दारं गये । मेमेसु चि-
उत्तमद्विअर्णाहयासंदर्मा दारा । तथ उत्तमद्विअस्स घ-
म्मा पारिडाहो वा म कज्जाति, अर्णाहयासो घम्मे ण म-
हति, देसे वा जहा उत्तरगवेह-अच्छत्थं घमां भवति । एते-
सु तिसु वि दांसु अभिधारणं करति, कवाडमादीणि वा
उग्घाडेति, आदिसहातो अपुव्वदारं उग्घाडेति छिद्वाणि
वा करति । गता तिगण चि दारा । गता थाउक्कायस्स क-
प्पिया पांडिसेवणा । गतो वाउक्काओ ।

इदाणि वणस्सति कायस्स दांपया पांडिसेवणा भगणाति—

वीयादिमुहुमवदुण-णिक्खित्तपरत्तणंतकाए य ।

गमणादिकरणल्लेयण, दुरुहणप्पमाण महणे य ॥२४८॥

वीया-परिस्ता अणता य । आदिसहाओ दसविहो वणस्स-
ती । मुहुमे चि-पुफाघट्टणमहो सव्वेसु पअय, णिक्खित्तं-अ-
स्ते, ते पुण परिस्सवणस्सति काए, अणतवणस्सति काए वा,
गमणादिति-परिस्ते पाणतेण वा गमणे करति । आदिसहाओ
ठाणाणि सीयाणुयुद्धणकरणं प्रतिमारुपं करति । ल्लेयणं-प-
गणल्लेयं करति, दुरुहणं—आरुहण, आर्द्रामलकादिप्रमाण-
गहणं हत्थेण चमहा पक्खेवो य । एस मोग्गितो दारगहण-
त्थो विवर्गितो ।

इदाणि पच्छिज्जे भगणाति—

पंचादीगुरु लहुगा, लहुगा गुरुगा परिस्सणताणं ।

गाउय जा वत्तीमा, चतुलहुगादी य चरिमपदं ॥२४९॥

पणं तु वीयघट्टे, ओकुट्टे मुहुमवदुणे मामे ।

मेमेसु पुढविमरिमं, मोत्तणं ल्लेदणदुरुहे ॥ २५० ॥

पंच चि-पणं, आर्द्राति-वीयदारं, लहुगुरुग चि-जति
परिस्सवीयसंघट्टेण भत्तं गेहति तो लहुपणं, अह
अणतवीयसंघट्टेण तो गुरुहं । लहुगा गुरुगा परिस्सणं-
ताणं चि-पणगा संवज्जति परिस्समुहुमे पादादिणा संघट्ट-
ति लहुपणं, अणते गुरुपणं । अहवा-लहुगा गुरुगा
परिस्सणताणं तिगणं खिलदारं गहिये । परिस्सवणस्सति-
काए अणतर्गाणाक्खत्ते लहुगा, अणते-अणतर्गाणाक्खत्ते
गुरुगा, परिस्सणतवणस्सति हाए पणं परिस्सवत्ते-लहुगुरु-

मासो । परिस्सणतवणस्सति काए मीसे अणतर्गाणाक्खत्ते
लहुगुरुमासो । तसु चैव परंपरं जहासंखेण लहुगुरुपणं ।
गमणदारं गाउया जाव तीस्सतिगाउयातो आग्गं दुगणादु-
गुणेण जाव वत्तीसं जायणाणि गच्छह । एत्थ अट्टसु ठाणेसु
चउलहुगादी । चरिमपदं-गाउय चउलहुगं, एवं जाव वत्ती-
साए पारं चियं । एवं परिस्ते, अणते, गाउयादिदुगुणेण जाव सो
लस चउगुरुगादी चरिमं पार्वति । वसहो अयधारणे । पण-
गं तु वीयगाहा-पंचादी लहुगुरुग चि-एयस्स विराहणगाहा-
पायस्स सिद्धसेनाचार्यः स्पष्टनाभिधानेनार्थमभिधत्ते-पणं
ति-वीयघट्टे गतार्थं संखयणवणस्सती उदुहेले धञ्जा पीस-
णाए वा पिट्ठो सरिसो उ कुट्टो भन्नह । सो पुण परिस्ता वा
तस्संसट्टेण हत्थमत्तेण भिक्खं गेहह । परिस्ते—माससहं,
अणते—मासगुरुं, सुहुमा फुल्ला तं परिस्ता ऽणता वा ते जीवता
घट्टह । मासं चि परिस्तेसु-मासलहुं, अणतेसु-मासगुरुं, सस
चि करणल्लेयणदुरुहणप्पमाणगहणदारा । एतेसु पुढविस्-
रिसं मोत्तणं ल्लेदणदुरुहं कज्जे ।

ल्लेदणदुरुहणवक्खमाणं—

ल्लेदण पत्तच्छज्जे, दुरुहण मेवा तु जत्तिया कुणति ।

पच्छित्ता तु अणते, गुरुगा लहुगा परिस्तेसु ॥ २५१ ॥

ल्लेदणं चि-ल्लेदणदारं, तथ पत्तच्छज्जे करति नंदावत्तपुण-
कलसादी दुरुहणं, तथ रुहेतो जत्तिया हत्थपादं हि स्-
या करति तत्तिया पायच्छित्ता इति वक्खेस्सं । ते य ल्लेयण
दुरुहणसु पच्छित्ताओ, अणते-गुरुगा, लहुगा य । परिस्तेसु
कटा । ल्लेयणदुरुहणा दो दारा गता ।

इयाणि विवहारण अभिक्खसेवा भगणाति—

अट्टग मत्तग दम गव, वीमा तह अउणवीम जा सपदं ।

मच्चित्तमीमहरिय-त्तणं ऽत ऽणते य वीयादी ॥ २५२ ॥

पुव्वज्जपच्छज्जाणे अत्थो जुगव वच्छति, मच्चित्तं चि-साच्चित्त-
परिस्सवणस्सति काए चउलहुगादि, अट्टाहि वाराहि सपदं
पार्वति, मच्चित्तसाणतवणस्सति काए चउगुरुगादि । सत्ताहि
वाराहि सपदं पार्वति । मासहरिय चि-हरितग्गहणं बोजा-
वस्थानि कान्तप्रतिपादनार्थं, मीसपरिस्सवणस्सति काए मास-
लहुगादि, दसहि सपदं, अणतमीसे मासगुरुगादि, खवहि
सपदं । परिस्सणते य चि-उभयत्र योज्यं । हरिप दांसु
य परिस्सवीएसु पणगाग्गं, वीस्सतिवाराण सपदं पार्वति,
अणतवीएसु तह अउणवीसे जा सपदं । यथाघट्टेषु तथापि
एकैकवृद्धया जाव एक्कोणवीसइमे पदं भवतीत्यर्थः, आ-
त्रिमहाओ एत्थ वि पय चैव । वणस्सति कायदांपया प-
डिसेवणा गता ।

इयाणि कप्पिया पांडिसेवणा भगणाति—

अट्टाणकजमेभम, मागारियपडिपहं य फिडिण य ।

दीहादी य मिलाणे, ओमे जनणा य जा तथ ॥२५३॥

एतेसु अट्टाणादिदारसु ओमपज्जवसाणसु वीयातिदारा
अववतियव्या, ते य जहा पुढाविकाए तथा ऽथापि द्रष्टव्या ।

गवरं पंथे यच्छंताणं इमा जयणा—

पत्तेगे माहारण, थिराथिरक्कंते तह अणक्कंते ।

तत्तिया विभामकना, मगाउ मुने य ठाणादी ॥२५४॥

पत्तेगो-पत्तेगवणस्सती, सो दुधियो-मीसो, सच्चित्तो य ।
साधारणा अणतवणस्सई-सो दुधियो-मीसो सच्चित्तो य ।
मीसो णामे-थिगे-इहसंघयणे, अथिगे-अदहसंघयणे,
अकंतो णाम-जननागच्छमानेन मलिनेत्यर्थः । इतरो पुण
अणकंतो, एतेसु गमणे इमा जयणा-पुब्बं पत्तेगमीसन्थि-
रकंतेण निप्पच्चवापण गंतव्वं । अस्सति एसगस्स पत्तेगमी-
साथिरअणकंतेण निप्पच्चवापण गंतव्वं । अस्सति तस्स
पत्तेगमीसअथिरअकंतेण निप्पच्चवापण गंतव्वं, अस्सति
पत्तेगमीसअथिरअणकंतेण निप्पच्चवापण गंतव्वं । एते ख-
उरो विगप्पा पत्तेगमीसे । एतेसि अस्सतीए एतेण खेय क-
मेण चउरो अणतवणस्सतिकाण मीसे विकप्पा । एते-
सि पि अस्सतीए परिक्खणस्सतिकाण सच्चित्तं एतेणैव
कमेण चउरो विकप्पा । एतेसि अस्सतीए अणतवणस्स-
तिकाण सच्चित्तं एतेणैव कमेण चउरो विगप्पा । एते सोल-
स निप्पच्चवाप विगप्पा । सपच्चवाप वि सोलस । ते पुण
सव्वहा य वज्जणिज्जा । जया पुण परिक्खणतमोससच्चि-
त्ताणतणतरेणावि सोलसगहं विगप्पाणं गच्छुंति, तद्वा
तलिया विभासति । तलिया गमणानो भण्णति, विभा-
सा-जइ कटकादीहि पाओयघाओ अत्थि ते ताओ ण मु-
च्चति, अह गत्थि ते ताओ अवणति । मगाउ त्ति-पच्छि-
तो णिब्भण गमणे करेति, परिक्खित्तंन्यर्थः । कत्तं त्ति-च-
म्मक, जत्थ पुण अगणानादिसु सर्गिणचिंदु थंडिलं ण भवे
तत्थ गोणादिखुण्णे ठाणे ठाणादीणि करेति, ठाणे-उस्स
ग्गो, आदिसहातो-णिस्सीयणतुयट्ठणाणि घण्णति, अस्सति
कत्तिण कप्पं काउ गोणातिखुण्णे ठाणादीणि करेति, अस्स-
ति कणस्स गोणातिखुण्णे ठाणादी ण करेति, अस्सति
खुण्णस्स पदेससु वि करेति । पथजयणा र्भाहिता ।

इमा दुहणहारस्स अवयारयिही-

मावय तेण-भये वा, पंथं फिडिया वलवकजे य ।

गेहं अ छेदकरणं, पडिणीया अट्टगीतिसु ॥ २५५ ॥

साधना-सीहानी, तहिं अभिभूतो रुक्खं रूहज्ज, सर्गिण-
वकणनेणा तप्पया वा रुक्खं रूहज्ज, पंथाओ वा फिडितो
गामपलायणनिमित्तं रुक्खं रूहज्ज, पलंवाण वा कजे रुक्खं
रूहज्ज । इमा पुण छेयणदारावधानो-छेदो त्ति-विदारणे,
करणे-क्रिया, तामाप कुर्यात् । पडिणीयाउट्टणाणिमित्तं प-
डिणीयस्साभिभयं तस्स पुरतो कथलित्थस्सादि वट्टिज्जति,
भिगुडीवट्टिथियमुहो होऊण भणति-जइ ण ठासि एवं
सीसं खंडयामि जहेस कयलीखभो, एव कयकरओ करेति ।
अगीतिसु त्ति पलंवाणि वा अगीतिसु वि करणे णिक्कारणे
काऊण मार्गज्जति, एवं वा छेयसंभयो ।

तारिण य पुण पलंवाणि घेज्जया इमाण जयणाए-

फासुगजोगिपरित्तं, एगाट्टियऽवद्धभिन्नऽभिन्ने य ।

बद्धट्टिए वि एवं, एमेव य होति बहुवीए ॥ २५६ ॥

फासुअं ति-विद्धत्थ, जीवउत्पत्तिद्वारेण जोगी भवति, परि-
क्खा जोगी जस्स पलंवस्स तं भण्णति, परिक्खजोगिं परिक्खं
अणेतं न भवति, एगाट्टिय त्ति-एगवीयं जहा अबगो आबद्धो
अट्टिज्जो तस्स तं अवद्धट्टि अनिप्पन्नमित्यर्थः, भिन्नमिति
द्रव्यतो भावतो नियमात्तद्विच्छेदं, कहं उच्यते-फासुगग्रहणात्

एस पदमभंगो व्याख्यातः । अभिगणे य त्ति द्वितीयभंगग्रह-
णमेतत् । अबद्धट्टियगट्टियकस्वो घण्णत्, बद्धट्टिए वि एवं ब-
द्धट्टियग्रहणात् । तलियच्चउत्था भंगा गट्टिया एवणद्धग्रहणात् ।
जहा पदमवितियाण अंतं भिगणाभिगणे एवं तानयच्चउत्था-
ण वि अंतं भिगणाभिगणे कर्त्तव्यमात । एगाट्टियपट्टिपक्खा
घण्णति । एमेव य होइ बहुवीए त्ति-एवं बहुवीए वि चउरो
भगा, अबद्धबद्धट्टियाभगणाभिगणेहि कायव्वा । एते अट्टि । अणं
पत्तेयवणस्सतिपट्टिपक्खसाहारणेण अट्टि, एते सालस ।
अणं फासुगपांडपक्खं, अफासुगगहणेण सालस । एते सव्वे
वर्त्तीसं भंगा हेट्टो णायव्वा ।

एमेव होति उवर्णि, एगाट्टिय तह य होति बहुवीए ।

साधारणस्स भावा, आदीए बहुगुणं जं वा ॥ २५७ ॥

उवर्णि रुक्खस्स एमेव वर्त्तीसं भंगा कायव्वा, एगफासुग-
जोगिपरित्तो एगाट्टिगअवद्धभिगणस्स पट्टिपक्खा एव वर्त्तीसं
भंगा कायव्वा । एगाट्टिग तह य होति बहुवीय त्ति-इमे पुण व,
यणं भेसाण फासुगजोगिपरित्ताइयाण वयणाणं सर्पाडय-
क्याण सुयणत्थं गाहते । तारिण य इमाणि-फासुगजोगिप-
रित्तो एगाट्टिगअवद्धभिगणसर्पाडवक्खा, एवं भंगा वर्त्तीसं उ-
वर्णि साहारणस्स भवति, अनेन अधोवर्णि वर्त्तीसभंगकमेण
फासुगस्स अस्सति साहारणमर्गस्स अभावा अलाभेत्य-
र्थः, सच्चित्तं गृह्णाति । तत्रैव वाक्य-‘आदीए बहुगुणं जं च
आदीए बहु गृह्णाति सेसाण बहुगुणं जनयति करोतीत्य-
र्थः । जं च त्ति-यद् द्रव्यं सच्चित्तं जं द्रव्यं बहुगुणं करोति,
तं घणहति । पारित्तं, अनेतं वा न तत्र कसं निरीक्षेत्यर्थः ।
अहवा-साहारणस्वभावान् यद् द्रव्यं बहुगुणतरे तमादी
यंत गृह्णतीत्यर्थः । वणस्मानकायस्स कप्पिया पंडिसवणा
गता । गत्तो य वणस्सतिकायो ।

इदानीं वेदित्यादि तसकाण दप्पिया पंडिसवणा

भण्णति-

संसत्तपंथभत्ते, मेज्जा उवही य फलगमंथारं ।

संघट्टणपरितावणं, लहु गुरु अतिवातणं मूलं ॥ २५८ ॥

वेदित्यादीहि तस्माहि संसज्जइ पंथा, संसज्जति भत्तं, संस-
ज्जति मेज्जा, संसज्जति उवही, संसज्जति फलहय, सं-
सज्जति सथारो । जमि य विमण वेदित्यादीहि पथभत्ताती
संसज्जति, तत्थ जइ दपेण पारिगमणं करोति तत्थिमेण वि-
कारिणमे पायच्छित्तं-

संकप्पे पदभिंदणं, पंथं पत्ते तहेव आवसं ।

चत्तारि छुच्च लहु गुरु, सठाणं चैव आवसं ॥ २५९ ॥

संकप्प इति-गमणाभिप्पायं करोति, पदभिंदणमिति-गृही-
तोपकरणो प्रयातः । पथे त्ति-संसत्तविषयस्स जो पंथा त
पत्तो, पत्ते त्ति-संसत्तविषय प्राप्तः । तहेव आवसं त्ति-तहश-
ब्दो-पादपूरणं । एवशब्द-प्रार्थाश्चनावधारणे । आवगणो प्राप्त
उच्यते । वेदित्यादिमु संघट्टणपरितावणं उद्वरणमिति । चत्तारि
छुच्च लहुगुरु त्ति-लहुगुरुशब्द प्रत्येकं, चत्तारि लहुगुरु
छुच्च लहुगुरुए ते चउरो पच्छित्तं संकप्पादिमु जहासवण
जाणयव्वा । संकप्पे-चउलहु, पदभेदे-चउगुरु, पंथं-छल्लहु, पत्ते
छुगुरु, सठाणं चैव आवगणे त्ति-वेदित्यादिं संघट्टणविकल्पं
आवगणस्स सठाणपच्छित्तं । च-पूरणं । एव-अवधारणं । इदं
पश्चाद् व्याख्यातम् ।

संघट्टणपरितावणे नि—वेददियाणं संघट्टणं करेइ, परिता-
वणं करेति, उद्वरणं करेति । लहुगुरु नि—वेददिया संघट्टति-
चउलहुअं, परितावणं—चउगुरुअं, उद्वरणं—उल्लहुअं । वेददि-
याणं संघट्टणादिसु पंदसु चउगुरुगादि छुगुरुगे ठाति । चउरि
दियाणं—उल्लहु, आदिउद्वं ठाति । पंचेदियाणं संघट्टणं—छुगुरुअं
परितावणे—छेदो, उद्वरणं अतिघातणे, मूलं ति—पंचेदियं व्या-
पादयमानस्य मूलव्यर्थः । एसां चैव गाहापच्छुद्धन्थो । अने-
न गाथासूत्रेण स्पष्टतरे अभिहितः ।

तत्रो—

विय तिय चउगे पंचि—दिएहिँ षट्ठ परिताव उद्वरणे ।

चतुलहुगादी मूलं, एगदुगतिएसु चरिमं तु ॥ २६० ॥

गतार्थः । तवरं एगदुगतिएसु—चरिमं, ति, एगं पंचेदिय वा-
चायति—मूलं, दोसु—अणवट्ठो, तिगण पंचेदिया वाचायति—
पारंगियं । तुशब्दो अभिक्रमसंघनप्रदर्शनार्थः । एस दारगा-
थार्थः—समासार्थेनाभिहितः ।

इदानीं पंधे नि दारं व्याख्यायते—

मूंगउवइयमको—डगा य मंघुकजलुगमंखणगा ।

एते उ उभयकालं, वामासणं य णेगविधा ॥ २६१ ॥

पंधे नि—गता, पंधो इमेहिँ संसत्ता—मूंग—पिपीलिया, उ-
वइयममुदेहिँ काओ मकोडगा—कृष्णवर्णा प्रसिद्धा, संघु-
द्धा—अर्णाट्टया संसपेसी दीर्घा पूर्णप्रदेश आचरत्तकडाहं
भवति, कच्चिद्विषये पतितमात्रमेव भूमौ जलं जलुकाभिः
संसज्जति, संखणगा—ऋक्षणा संखागारा भवति, गतं मूंग-
गादी पाणा बहुजले विमप उभयकालं भवति, उद्वामासु
ति भणिय भवति । वामासणं य नि—वासा—वर्षाकालः
आत्मर्शमति—प्रातः, वर्षाकाल एवत्यर्थः । अदवा—वर्षाकालं
भद्वहान्नायमासा, तस्मात्सणं पाउसकालो, तंमि य पा-
उसकालं अहिणववुट्ठभूमीण अणेगविहा प्राणिना भवति-
इत्यर्थः । चः—पूरेण, अकालवर्षयहुप्राणिसंमूच्छेने वा । पंधे
नि दारं गयं ।

इदानीं भत्ते नि दारं—

दधितकंबिलमादी, संसत्ता मचुगा तु जहियं तु ।

मूंगमच्छियासु य, आमहउट्ठादि संसत्ते ॥ २६२ ॥

तहि—पसिद्धं, तक्कं उदसी छामि नि एगट्ठं । अंबिलं—पसि-
द्धं । आदिमहाओ—आदणमादी, एते जत्थ संसत्ता आ-
गंतुगाहिँ तवुर्थहिँ वा संसत्ता, सत्तुगा, तुमहो आगंतुगत-
दुत्थिनप्राणिभेदप्रदर्शने, जहियं तु नि—जहिँ विमप, तु-
शब्दोऽवधारणे, किं अवहारयति ?, उच्यते—नियमा तत्र
संजमविराधनेत्यर्थः । मूंग—पिपीलिया, मच्छिया—मत्सि-
का एव । मूंगसंसत्ते अमहा भवति, महाऽवघातो भवती-
त्यर्थः । मच्छियासु संसत्ते उद्धं भवति, वमर्नामत्यर्थः । एसा
आयविगहणा । त्रशब्दः संयर्माविराधनाप्रदर्शने । भत्ते नि
दारं गयं ।

इदानीं संज नि दारं । जत्थ संज्जा संसज्जति तत्थिमाहिँ
चट्ठाहिँ ते पाणिणोऽवहेति—

ठाणं शिमीय तुअट्टणं, शिक्खमणं पवेस हत्थणिकखेवं ।

उव्वत्तणमुल्लंघणं—चिट्ठासेमाणु वेच्छंति ॥ २६३ ॥

ठाणं—काउस्सणं, शिमीयणं उवविसणं, तुयट्टणं—संबहसं,
शिक्खमणं—बहिया, पविसणं—अंतो, हत्थो—सरीरेगवेसो, त-
स्स शिक्खवो भूमीए । अहवा—हरयणो—रयहरणं भणति ।
ते वा शिक्खवो भूमीए न आत्मावग्रहादित्यर्थः । उव्वत्त-
णं नाम—परावर्तनं, एगसेज्जाए उवचिट्ठस्स तुयट्टस्स वा
चिरं आसमाणस्स जहा सरीरं पुक्खिउमारुद्धं तथा प-
रिवत्तउमणहा ठाति नि वुत्तं होइ । उल्लंघणं—एलुगस्स,
आदिमहाओ—संथारगस्स, सितिफलगाण वा एवमादिसु
चेट्ठासु ते संसत्तवसहीए पाणिणोऽवहेति । किं—च जा एया
ठाणनिमीयणादियाओ चिट्ठाओ भणिताओ ता जाओ सं-
जमकर्गं ताओ इच्छंति इच्छिज्जति ए इयरातो ।

तत्रो भणति—

जा चिट्ठा सा सव्वा, संजमेहेउं ति होति समणणं ।

मंसत्तुवस्सए पुण, पक्खममंजमकरी तु ॥ २६४ ॥

जा इति—अणिहिट्टमरूवा चट्ठा घेप्पति । अहवा—जा इति
कारणिककायक्रियाप्रदर्शनेत्यर्थः, कायक्रिया—चेष्टा भण-
ति । सव्वा अंससा—पार्वार्याणवत्ती संजमा भणति । हेउ-
कारणं, तुमहोऽवधारणे, होइ—भवति । समणणं—साह-
णं ति वुत्तं भवति । इह पुण संसत्तुवस्सए पक्खक-
मंसंजमकरी क्रिया साहणं भवतीत्यर्थः । तुमहो—अव-
धारणे । वमहिँ नि दारं गयं ।

इदानीं उवहिँ नि दारं—

छप्पति दोमा जग्गण, अजीर गेलम्म तामि परितावे ।

आदणपडितं भुत्ते, उदडुआगनिया दोमा ॥ २६५ ॥

छप्पति नि—जुआ भणति, ताहिँ जत्थ विमप उव-
ही संसज्जति तत्थ बहु दोसा भवति, ते इमे—ताहिँ
सज्जमाणो जग्गति, जागरमाणस्स भत्ते ण जीरति,
अजीरमाणे य गेलगणं भवति । एत्थं गिलाणारोवणा भा-
णियइया । अहवा—ताहिँ सज्जमाणो कंहुयइ, कंहुयमाण-
स्स खयं भवति । एवं वा गिलाणारोवणा । तामि परिता-
वो नि—तामि छप्पयाणं कंहुयमाणं परितावणं करंति, सं-
घट्टति वा, उद्वेइ वा, एत्थं तणिलफरणं पायच्छिच्छं दट्ठ-
व्वं । इह पुव्वऽहे आयसंजमविराहणा दोऽवि दारिगिया—इमा
पुण आयाविराहणा । ओअणवडिइ भत्ते नि—आदणो-
कुरं, तत्थ पडिया छप्पातता, सो य आदणो भुत्तो, तंमि
य भुत्ते उद्धं भवति, दओयरं वा भवति । दओयरं—जलोयरं
भणति । उवहिँ नि दारं गयं ।

इदानीं फलगसंथारे नि दारं—

संसत्तेऽपरिभोगो, परिभोगमंतरेण अधिकरणं ।

भत्तावधिमंथारं, पीढासादीसु दोमा उ ॥ २६६ ॥

संसत्ते नि—फलहसंथारेसु संसत्तेसु, अपरिभोगो नि—अ-
भुज्जमाणसु, परिभोगमंतरेण ति—पारिभोगस्स अनंरं परिभो-
गमंतरे पारिभोगाभावोत्यर्थः । अधिकरणं ति—अपरिभुज्जमानं
अधिकरणं भवति । कट्ठं ? यतो अस्मिन्धीयते जं जुज्जति । उव-
कारं उचकरणं, तं सहाउचकरणं अतिरेगं अधिकरणं अज-

ओ अजयं परिहरन्तो, भक्तार्थाहसंधारे पादगमादीसु दोसा
उ-एते जे अधिकरणे ते भणिया । तुशब्द-दोसावधारणे ।

अहवा इमे दोसा—

संसंज्ञसु तु भक्ता-दिषु सर्वमिमे भवे दोसा ।

संघट्टादि पमज्जण, अपमज्जण सज्जघातो य ॥२६७॥

पुच्छं कंठे । संघट्टादि नि-संघट्टणं-परिस्मरणं, आदिस्-
हातो-परिनाशलोहवणं एते भक्तादिषु सर्वेषु संभवन्ति ।
पमज्जणं नि-संसंज्ञा संज्ञादी जति पमज्जति तो ते चैव
संघट्टादिदोसा भवन्ति । अपमज्जणं नि-जह ते संज्ञाति-
संसंज्ञेण पमज्जति तो 'सज्जघातो य' ति-सद्यो-वर्तमान
एव, प्राणिनां घातो भवतीत्यर्थः । असहो-समुच्चये । फलह-
संधारय नि दारं गते ।

इदं नि-सर्वदागवसेसं भगणति । एयं पुण जत्थ जत्थ—

दारे जुज्जह तत्थ तत्थ घडावयव—

वेटियगहणिकखेव, शिच्छुभेन आतछायं वा ।

संधारण शिसेजा, ठाणे य शिमीयण तुयद्वे ॥२६८॥

वेटिय नि-उर्वाहयं परमज्जयं, दुष्पाडिलेहियं दुष्पमज्जयं,
दुष्पाडिलेहियं सुष्पमज्जयं । उवकरणलोली भञ्जह, तीण
उवरणलोलीण गहणं करति, शिक्खेवं वा । तत्थमे
सत्त भगा—ण पाडिलेहेति ण पमज्जति १, ण पाडिले-
हेति पमज्जति २, पाडिलेहेति ण पमज्जति ३, पाडिले-
हेति पमज्जति ४, जे त-पाडिलेहत पमज्जितं, त दु-
ष्पाडिलेहियं दुष्पमज्जयं ५, सुष्पमज्जयं दुष्पाडिलेहियं ६, सु-
ष्पाडिलेहियं, दुष्पमज्जयं । एतेसु पाच्छित्तं पूर्ववत् । सुष्पाडि-
लेहियं करमाणस्स वि संघट्टणादिगणफणं पूर्ववत् । खलानि-
च्छुभेण वि एवं चैव, आयवो- उगहं, आयववज्जा छाया
तता आयवो उवकरणं छायां सकामति, एयं वि अपज्जमा-
णस्स प्राणविराहणा । कहं ? उगहजोणिया सत्ता छायाप
विगाहज्जति, छायाजोणिया वि उगहं विगाहज्जति, अतो
अपमज्जमाणस्स प्राणविराहणा । एव संधारणेऽपि पमज्ज-
तस्स संघट्टणादिगणफणं अकरमाणस्स य सत्त भगा,
णिसेजा नि सुत्तथाणं निमित्तं जत्थ भूपदेमे शिसिजा
कज्जति तत्थ पमज्जतस्स संघट्टणादिक अकरमाणस्स सत्त
भगा । ठाणाति काउस्सगट्टाणं तत्थ वि एवं चैव, शिमीय-
ण-उर्वाहसगट्टाणं, तुयद्वेण-सुयणट्टाणं, एतेसु वि एवं चैव
पुढाविममस्सिएसु जीवसु एम पायच्छित्तविही भणितो ।

इमो पुण उवकरणसमस्सिय छुप्पादिगादिसु विधी

भगणति—

परिठावण संकामण, पफोडण धाव्व तावणे अविधी ।

तमपाणमि चउव्विहं, णायव्वं जं जहिं कमति ॥२६९॥

छुप्पादिगाओ पाण्डुवेति, वत्थाओ वा वत्थं संकामति, जहा
रेणुगुण्डिय वत्थं पफोडिज्जति, एवं पफोडिज्जति छुप्पया सड-
तु नि, साडणानामस वा धावणं करति । उगहं अगणीए वा
तावेति । सर्वेषु तेसु पत्तेय चउलहुय । एवं ताव शिक्कारण-
नाणं । कारणे वि 'अविहि ति'-कारणगताणं पुण अविहीए
संकामेनस्स—चउलहुयं । संघट्टणपरिनाशलोहवणणिफण
च दट्टव्व । तसपाणमि नि-तसकायगहणं, सो य तसकाओ
चउव्विहो इमो-वेहदिया तेहदिया चउरिदिया पचिदिया, णा

यव्वं-बोधव्वं । जे-पायच्छित्तं 'जहि ति'-वेहदियानिकाए
कमति घडति—युज्जतेत्यर्थः, तं पुण परिठावणादिदारेसु
जहासभवं जाणयव्व । उदाहरणं मत्कुणपिसुकादयः ।

विटियगहणणिकखेवहाणं इमा पाच्छित्तगाहा—

अप्पडिलेहपमज्जण-सुद्धं सुद्धेण वेटियादीसु ।

तिगमासय तिगपणण, लहुकालतवोभण जं वा ॥२७०॥

गतार्था । इमा अक्खरन्धा-अप्पाडिलेहअपमज्जणं नि-
सत्त भगा गहिया, सुद्धं सुद्धेणंति-जति वि पाणे ण विगाहंति
तहावि पायच्छित्त, शिक्कारणमसंजमविमयगमणातो ते पुण
सत्त भगा, 'वेटियादिषु ति'-आहंसेसु तिसु भंगेसु मामलहं
ततो गतेसु तिसु पणं, चरिमा सुद्धा । कार्याणफणं वा
'लहुति'-लहुमासपणगविमसणं । अहवा-लहुं कालेण त-
वेण य उभरण विमनयव्वा, मासपणा य, 'ज व ति'-
ज च तसकायणिफणं तं च दट्टव्व । सकपादिपदेसु परि-
ठावणादिपदेसु इमो विही दट्टव्वा—

शिक्कारणेऽविहि विधा-य वा विकज्जं य अविधिण्ण ।

शिक्कारणे अविहि नि-पदमभंगो, विधीय नि, विनियभंगो
गहितो, शिक्कारणे विधीय नि वुत्तं भवति । कज्जं अविहीए
ण कप्पेति तनियभंगो गहितो, उवयुज्जं यव युज्जेत तव
भंगो योज्यो । गता वप्पिया पाडिसेवणा ।

इयाणि कप्पिया भगणति—

संकप्पादी तु पदा, कज्जमि विधाय कप्पति ॥ २७१ ॥

(इव) पच्छुद्धं कट । गवरे चउत्थभंगो गृहीतेत्यर्थः ।

किं कज्जं का वा विही जेण गिहोसो भवति ?, भगणति—

पाणादरहितदेमे, अमिवोमादी तु कारणा होजा ।

अन्थि तु वेले तु मणा, व कुज्जं ममत्तमकप्पं ॥२७२॥

पाणा-वेहदियादी, तेहिं गहओ-वर्जितेत्यर्थः । को सो वेसो
जमि देशे अमिव होजा, ओमोयारया वा होजा । आदिमहातो
आगादगायद्वे वा होजा । तुसहो अवधारणे । एवमादी कारणा
जाणिऊण संजमविमयं मोत्तं असेजमविमयं गतुकामं, ते य
तत्थ असेजमविमयं अन्थिउकामा वा मज्जेण वा वेलेउ-
मणा कुर्यात् । वेहदियादिषु ठाणसंसत्तविमयं गमणादिसंक-
प्पं, तत्थ जे ते वेले उभणा तेसि एथं गच्छुंताणमा जयणा—

जे वेले ममज्जति, तं वेले मोत्तु शिब्भणं जं ति ।

सन्थे तु तलिय पिट्ठं ते, अकंतथिरातिमेजोगा ॥२७३॥

जे वेले ति-यस्मिन् कालेऽयुक्तं भवति, पच्छूसमज्जणहअघर-
गहादीसु जे वेले पंथो मसज्जति ते वेले मोत्तु असेसत्तं-
लाए गच्छति नि वुत्तं भवति । शिब्भण एव गच्छति ।
सन्थे उ नि-सभण सन्थेण गतव्वं । तलिय नि-उवाहणा-
तो अवणयति, सन्थस्स य पिट्ठतो वच्चति । अकंतथिरादि-
संजोग नि-अकृतजणवण थिरा-दहसघयणा, संजोग नि-
सो य सन्थो अकृतपदेण गच्छेज्जा, अणकतण वा । तत्थ जो
अकृतपदेण गच्छति तेण गतव्वं, सो वि थिरसंघयणेसु वा
अथिरसंघयणेसु वा गच्छेज्जा जो थिरसंघयणो तेण
गतव्वं । सो सभणण वा गच्छेज्जा, शिब्भणण वा । जो शि-
ब्भओ तेण गतव्वं । सो पुण दिथा गच्छेज्जा, गओ वा,
जो दिवा तेण गतव्वं एतो केव अन्थो सोलसभंगवि-
गण्णेण वा वसव्वो । य इमे सोलस भंगा—अकंतथिर

गिष्मया दिवसतो एव पटमो भेगो, अक्रन्तधरिणभ्यया रातो, एव त्रितयभेगो, एवं सोलस भेगा कायव्वा । एतथ पटमभेगे अरुणगणा संसमु पडिमेहो । एवं ताव गच्छताण जयणा भणिगा ।

इमा पुण जत्थ सत्थो भसट्टे ठाति, रंधणनिमिक्कं ठाति, व-
सति वा तत्थ जयणा भणिगाति—

ठाण गिमीय तुयट्टण, गहिंतेतरजग्गमुवणं वा ।

उब्भामथंडिले वा, उवकणे सो व असत्थ ॥ २७४ ॥

ठाण—उस्सग्गो भणाति, निस्सियणं—उवविमणं, तुयट्टणं—
गिचज्जण, गहिंतेणं ति—उवकरेणणं, तस्सकायससत्तपुढवीए
गहिंते उवकरणा, सव्वराइ उस्सग्गेण अज्जंति । अह ग
तरंति तो गहिंतावकरणा चेव निस्सरणा सव्वराइ अज्जं-
ति । अह तह वि न सक्केति ताहे जयणाए गहिंतावकरणा
गिचज्जति । इयर ति—उवकरणणिक्खवो । जग्गं ति—ग-
हिंते गिक्खित्ते वा सव्वराति जागरणा कायव्वा । अह
ण तरंति जागरितुं तो जयणा सुवणे वा । इमा जयणा-
पडिलेहियपमज्जणउवत्तणपरावत्तणावगुटणपसारणा काय-
व्वा, सुवण पुण निहावसगमेनत्थं । अह सोवकरणस्स
एते थंडिलेण होज तो उब्भामथंडिले वा उब्भास पच्छा-
सगणं तत्थोवकरण उवयंति । सो वा अरणत्थ सोवांति
साह सव्वसति, अरणत्थ ति थंडिलं सव्वक्कति । चोइ
गाह—सा य एवं पडियव्वा, सो वि किमथे पच्छंते ?
आचायाह—वा—विकल्पप्रदर्शने, जति पञ्चासगणे थंडिल
नत्थ ता दुर वि गिष्मए करंति, उवकरण एवेवत्थं ।

जम्हा पुव्व पुढाधिकारण गतो तम्हा अतिदेसेण भणिगाति—

जहं चव पुढयिमादिमु, वणे जतणा तंहव तु तमेसु ।

गवरी पमज्जितु उवाहं, मोत्तुणं केरंति ठाणादि ॥ २७५ ॥

जहा पुढयिमादीसु सुवणे जयणा भणिगा, तहा तस्स-
सु वि वत्तव्वा, गवर विमेषो पुढवीए पमज्जणा गत्थि,
सच्चित्ता पुढवी तो इह पुण अच्चित्ता पुढवी, गवरं तस्स
संसत्ता तो तस्स पमज्जज्जण तत्थ उवकरणे मोत्तुण क-
रेति ठाणादी ।

ते पुण उवगणं करिसे ठाणे मोत्तव्वं भणिगाति—

जत्थ तु ग विल्लगंती, उदइगमादी तहिं तु ठवयंति ।

संसपणसु भूमि, पमज्जितं ज्जारुणं वा ॥ २७६ ॥

जत्थ ति—भूपदेस, तुसहो थंडिलावधारणे । ग प्रांत्य-
धावधारणे । लगंती—कवत्थादिषु, उदइग ति—उदहिया,
आदिसहातो य धगणकारिमक्कोटकादयः, तहिं तु तत्र भू-
प्रदेशे उपकरणं स्थापयतीत्यर्थः । अह पुण अन्नट्टाणातो
विलाओ वा आगंतुण, संसपणसु ति संसपणंतीति संसप-
गा उस्समरंति ति वुत्त भवति । तेसु संसपणसु भूमि पम-
ज्जितं ति—ज तत्थ थंडिले पुव्वागता ते पमज्जितं भूमि
पमज्जज्जण भूति ददंतीति वक्कपेस । ज्जारुणं व ति—अह
समेततो उदयिगमादी समवा होज्जा ताह ज्जारुणं
पाइलेहउ तत्थ ठावयंतीत्यर्थः । अक्रन्तधरिणसंज्ञा-
ति इह वयण सामणेण अक्रन्तधरिणसंज्ञा कता ।

तद्विशेषव्याख्याप्रतिपत्तिनिमित्तमुच्यते—

विय तिय चउरो पंचि—दिणसु अक्रंत तह मणक्कंते ।

थिरणिभतेतरसु य, संजोगा दिवसरंति वा ॥ २७७ ॥

वेहंदिद्या संखणगमादी, तेहंदिद्या—पिपीलियादि, चउरंदि-
या—इंद्रगोत्रादी, पंचेदिद्या—मंडुकालियादी, एते जणपदेण
अक्रंता वा, अणक्रंता वा, थिरा वा, गिष्मतो वा पहा हो-
जा इयरगहणा आथरसभयगहणे, संजोगा दिवसरंति वा,
पूर्ववत्, गवरं पुव्वं वेहंदिणसु अक्रन्तधरिणभ्ययादिवसतो,
ततो पच्छा अक्रंत आथरिणभ्ययादिवसओ, तओ पच्छा
अणक्रन्तधरिणभ्ययादिवसतो, तओ पच्छा अणक्रंत आथ-
रिणभ्ययादिवसओ, एते चउरो भेगा । अणणे एतेसु चेव ठा-
णसु रंतिए चउरो भेगा । एते अट्ट । तओ पच्छा तेहंदिणसु
एवं चेव अट्ट । ततो पच्छा चउरंदिणसु एवं चेव अट्ट । तओ
पच्छा पंचिदिणसु वि एवं चेव अट्ट । एते चउरो अट्टगा व-
त्तीसं भेगा गिष्मण भणिगा । ततो पच्छा वेहंदिद्यादि-
सु सभण पुव्वकमेण वा अणणे वत्तीसं भेगा गेयव्वा ।
एते सव्वं चउरंदि । एव ताव कमे भणिता । इयरहा जत्थ
जत्थ अणतरो देसो तेण उक्कमेणावि गंतव्वं । एसा पंधे स-
ट्टाणे य जयणा भणिता । पंधे ति दार गये ।

इदाणि भत्तदारजयणा भणिगाति—

पत्ताणममंमत्तं, उमिणं पउरं तु उमिण अमतीए ।

मीतिं मत्तगंपहिय, इतरत्थं ह्युभंति मार्गणि ॥ २७८ ॥

पत्ताण जत्थ देसे भत्तपाणे संसज्जति, तं देसं पत्ताणं इ-
मा जयणा । अससत्तं ति—असंसज्जितदव्वं ओदणादि ज-
ति पत्तमुगहं तो गेगहंति । पउरं—प्रभुतं, तु शब्दो—पादपूरण,
वक्खमाणविहिप्रदर्शने वा । उमिणं—उगहं, तस्स अस्ति अ-
भावादित्यर्थः । अओ उमिणाभावा असंश्रमाणी य सी-
तं गेगहंति । जतो भणाति—सीतं मत्तगंपहिय, सीयं—सीतलं,
मत्तगा—तुच्छभायणं, तत्थ सीयलं गेगहिय, पंहियं—प्र-
त्युपेय, इतरत्थं ति—पडिगंहे, ह्युभंति—प्रक्षिपंति । तं पुण
वुक्कति असागारिणं गृहस्थनाहयमानित्यर्थः । सागारिय-
ग्रहणाच्च इदं ज्ञापयति, कदाचित्कमदगेऽपि गृह्यते । तत्र च
गृहीते, पडिगंहे प्रक्षिप्यमाने सागारिकं भवति, अओ
असागारिकं प्रक्षिप्यमिति । अह मत्तगमादीहि ज गाहय
त संसत्त होजा ।

तस्मिमा परिट्ठावणाविही—

तिणवइक्कुमिरट्टाणं, जीवजं चक्खुं पंहिणं गिमिरे ।

मातस्मंमियघातो, ओदणभक्खी तमामिमु वा ॥ २७९ ॥

तिणा—दधमाती, वती—वाडी, कुमिरसहो एते चव प्रत्येकं,
अहवा—तिणकट्टसंकरे जत्थ त कुमिरट्टाणं भणिगाति, एते
य तिणाति ज्ञात जीवज्जा जीवज्जिता इत्यर्थः, तेसु
तिणासु चक्खुंपंहिणसु, गिमिरे—परित्यज्येत्यर्थः । सा पुण
गिमिरणा दुविहा—पुजकणा, प्रकिरणा वा । वीज-
वत् आगंतुसु पिपीलियादिषु पाकणं संभवति, तदुत्थसु
किमिगादिषु पुजकणा संभवति । चोदकाह—किमथे ति-
णवातिमादिषु परिट्ठावज्जति ?, उच्यते—मा तस्मंमियघातो-
ति—मा इत्ययं प्रकृतार्थावधारणं, अविधिपरित्यागप्रतिप-
धप्रदर्शने च । तादित्यनेन भक्त्यवधयेत । संसिता—आश्रिता,

घातो—मारणं, तस्मिन् संमिता—तस्मात्सिता, ताण घातो तस्मात्सितघातो केण पुण तस्मात्सिताण घातो भवेज्ज ? उच्यते—आदणभक्खी तस्मात्सिमु व त्ति—आयणं जे भक्खयंति ते आयणभक्खी, सुणगादी ते य आदणं भक्खयंति । जे तस्मात्सिया पिर्पालिकादी ते वि भक्खयंति त्ति वुत्तं भवति । पिर्पालिकादित्सकायं असंति भक्खयंति जे ते तस्मात्सिणा, आदणभक्खि त्ति वुत्तं भवति । अतो मा तेसु आदणभक्खिसु तस्मात्सिमु वा घातिज्जिस्समि त्ति काउं वत्ति घातिसु परिट्टविज्जति भत्ते, एस जतणा भणिता ।

जत्थ सत्तुका पुण संसज्जति तत्थिमा जयणा—

तद्विषयकताण तु म—चुगाण गहिनाण चक्खुपडिलेहा ।
तेण परं राव वोरS—मुद्धे गिमिरे तेर भुंज ॥ २८० ॥

तुसहा—अवधारणं, तद्विषयकताणं चैव, जथा भुग्ता पाप्मानजनेण दलिया संहिया सत्तुगा भगणान्, तेसि गहिता ग आत्माहृतानां चक्खुपडिलेहा भवतीत्यर्थः । चोदगाहणणु ग सत्त्वस्थिचक्खुपडिलेहणा को आभिघाता वा जेण चक्खुपडिलेहणं करति इति ? उच्यते—पिडविस्सोही पडुत्तव ग चक्खुवर्तिरिक्ता पडिलेहा, इमो पुण मे अभिष्णाओ भायणत्थस्संवे चत्थुणा अवलोयणा चक्खुपडिलेहा ग—रयत्ताणविगप्पणावस्थाप्यत्यर्थः । तेण परं ति—तद्विषयकताण परं ओ दुद्विस्सतिक्कयाण ति वुत्तं भवति । गव वां त्ति उक्कोसं राव वारा पडिलेहा कायव्वा । अशुद्धं त्ति—जाति गव हि वाराहि पडिलेहाज्जमाणा ग मुद्धा तो गिमिरे—परित्यजत । इयं भुजं त्ति, इतरं जे मुद्धा रावमवागए अरत्तो वा ते भोक्कया इति ।

कहं पुण सत्तुगाणं पडिलेहा भगणान् । दार—

ग्यहरण पत्तवंधे, पडित्तुच्छल्लियं पुणो पहिति ।

ऊरणिण्य आगाराऽसति, कप्परथेऽसु छायाण ॥ २८१ ॥

पत्तगबंधे मालिनीकरणभया रयत्ताण पत्थरेउण तस्सुवर्णि पत्तगबंधे, तेमि पत्तगबंधे सत्तुगा पडित्तु—प्रकीर्य वाप्यत्यर्थः । उच्छल्लियं ति—एकपादं तथैवा जा तत्थ पत्तगबंधे उरारिणिणा लग्गा ता उररेत्तु कप्पेर कज्जति । पुणो पहिति—पुणो पतिरित्तु लल्लित्तु पुणो पहिज्जति त्ति वुत्तं भवति । एव गव वाराण सा सत्तुगपडिलेहणविही भाण्या । ऊरणिणा आगर त्ति—जा ऊरणिणा पडिलेहमाणेण कप्परगादसु कता ताओ आगरातिसु परिट्टावेयव्या । को पुण आगरे भगणान्—जत्थ घरट्टादिसमाधेसु बहु जे व भुसुट्ट सो आगरे भगणान्, असति त्ति—तस्मात्तस्मात्सिति—कप्परथेऽसु त्ति—कप्परथेवा सत्तुगा छायाण ते कप्पर सीयलं भूपेदसे छायाण परिट्टविज्जति, जत्थ पाणगं संसज्जति तत्थ आगाम उस्सिणादं गगहति । पूतरगादससत्त च धम्मं करगादिणा गालिज्जति, जत्थ जत्थ गो रस्ससोवोरस्सगादीहि संसज्जति तत्थ तत्थ तेसि अगगहणं सीयगगहणं सीयगादिगाण वा परिट्टवणविही जा परिट्टावणा गिज्जु तोण भाण्या सा दट्टव्वा इति। भत्तपाणदारजयणा गता ।

इदाणि वस्साहदारजयणा भगणान्—

दंमि उ पमज्जणाओ, उद्धं वामासु ततिय मज्झणहे ।

वमहि बहुमां पमज्ज व, अतिमंघट्टणहि गच्छे ॥ २८२ ॥

जत्थ वि वमही ग संसज्जति तत्थ वि दो वागाओ दुव—ज्जिणसु मामसु वमही पमज्जज्जति, पच्चूम, अवगणहे य । एताओ चैव दो पमज्जणाओ, ततिया मज्झणहे भवति । संसज्जणं पुण वमहीणं बहुमां, पमज्जयं—कंठ, नवरं व—कागे विकण्णदरिस्सणे । को पुण विकण्ण ? इमो—जइ उद्धं वामासु संसज्जा वि वमही पुट्ठाभादिपपमाणे राव असं—सत्ता भवति, तो गगहत्ता पमज्जणा ना चैव बहुमां पम—ज्जण त्ति । अहं बहुवारा पमज्जज्जमाणे अतिमंघट्टा पाणि—ण भवति तो अणववसाहं गच्छतीत्यर्थः । अहेगदंससु सुर—गादि ग गगहंज्जता ।

अत्रयपाणिसेताणमा वा तत्थिमा विही—

मृङ्गमादिगगग, कुडमुहल्लारण वा विलक्खंति ।

चोदेति य आप्पोणं, विममओ मह अहंगोले ॥ २८३ ॥

मुडगा—पिर्पालिया, आदिमहातो—मकोडादि, नगर परघरं विमसाओ आश्रयतीत्यर्थः । कुडमुहो—कुडकतो ते तत्थ ठव—यति, छोगे वा परिगहत्ता विलक्खतं करे । अणुवत्तं य गच्छन्तो चोदंति य आप्पो, सेहो अहिगवदिक्खतो, अह—गोले पुण वाला गिच्छिमा वा, एतं विममओ चोदयंती—त्यर्थः । वसाहं त्ति दारजयणा गता ।

इयाणि उवाहिदारजयणा भगणान्—

अहंगो विधिगहणं, मत्तुवभोगेण मा हं संसज्जे ।

महुरादगेण धुवणं, अभिक्ख मा छप्पदा मुच्छे ॥ २८४ ॥

जत्थ विमण उवही संसज्जति, तत्थ चालपट्टगादि उवाह—आतिरिक्ता घेपति । अहं किमिदं आतिरिक्ताविहिगहणं स्यात् ? उच्यते—सत्तुवभोगेण साह संसज्जइ, पगपडाव—यारस्स सततुवभोगाओ सततोवभोगादित्यर्थः । मा, हुण्णियं यस्मादथे दृष्टव्यं । संसज्जे त्ति—संसज्जति तस्मान् अहं रिक्ताविहिगहणं क्रियत इति, किंचित् मधुरादगेण मधुर—पाणपण उगहोदगादिणा धुवणं अभिक्खणं पुणो पुणो कज्ज ति त्ति वुत्तं भवति । स्यात्, किमर्थं उच्यते—मा छप्पया मुच्छे संमुच्छेत्यर्थः ।

ज वत्थ सोहयव्व तस्मि जति छप्पया हाज्जा ता इमेण—

विहिगणा अगणवत्थं सकामयव्वा—

कायल्लीणं कातुं, तहिं सकामेतरं तु तस्सुवर्णि ।

अहवा काणाकोणं, मेलेतुं इमि घट्टेति ॥ २८५ ॥

ज वत्थ न धुविचव्वं ते कायलांणं काउं वि, कायो सरीरं लांणं काउं अणंतारियं पावरित्तं तहिं संकामेति, किं इत्थेना—कृत्य संकमेधत्तुच्यते, इतरं तु तस्सुवर्णि इयं ज धुविचव्वं, तु—पूरणं, तस्मि त्ति—पुट्टपाउणस्स उवरि पाउणं । अहवा—अगणोणसंकामणांविही भगणान्—कोणमिति करणं धोव्व—माणस्स अतोव्वमाणस्स य वत्थस्स करणाकरणं मेलेतुं इमि सणये छप्पदा घट्टे संकामेति । उवाहिजयणं त्ति दारं गथे ।

इयाणि फलगजयणा भगणान्—

फलगादीणि अभिक्खं, पमज्जणा हेट्ठि उवरि कातव्वा ।

मा य हं संसज्जजा, तेण अभिक्खं पतावज्जा ॥ २८६ ॥

फलगा—चगपट्टादी, आदिमहातो—संशारगर्मासगपीडगा—दी, एणांस्स अभिक्खणं पुणो पुणो, पमज्जणा रयहरणे—

ए हेतुवर्षि कायव्वा । मा-प्रतिषेधे । चपूरणे, दुशब्दो य-
स्मादर्थे, जम्हा लुप्यदा विज्जमाणा फलगादीणं गमणादीहिं
संसज्जति, तेणं ति—तम्हा, अभिक्खण-पुणो पुणो, तुम्हं,
पदावेज्जा । फलहसंथागण जयणा गया ।

इयानि उवाहिमादीणं सामाणा जयणा भणन्ति—

वैटियमाईएमुं, जतणाकारी तु सन्वहिं सुज्जे ।

अजयस्स सत्त भंगा, सट्ठाणं चव आवरणे ॥ २८७ ॥

वैटिगादि-उवगरणजाए गहणणिक्खेवादिक्कियासु जय-
णाकारी तु सन्वहिं सुज्जे, अप्रायाश्चसीत्यर्थः । अजयणाका-
रिस्स पुच्चाभिहिता सत्त भंगा भवन्ति, पायच्छिन्नं पूर्ववत् ।
अजयणाए य वट्टमाणो वेरुदियाईणं संघट्टणपरितावणउ-
दवणादी आवरणे सट्ठाणपायाच्छिन्नं दट्टवमिति ।

अह कस्सएवि वणभगदलादी किमिया हवज्ज, ते-

सिमा लीहणपरिट्ठावणाविही भणन्ति—

पोगलमाई असती, ममितं भगदले छोटु लीसरति ।

अणुएहे किमिकुट्टादि, किमिया पिउडादि लीणेतुं ॥ २८८ ॥

कस्सह साहुस्स भगदले होज्ज, तस्स ततो भगदलाओ
किमिया उद्धरियव्वा । पोगलं-मंसं, तं गहेऊण भगदले पव-
सिज्जति, ते किमिया तत्थ लगन्ति । असती पोगलस्स
समिया छेप्पइ, समिता कलिङ्गा, महुधर्पाहि तुण्येउं महितं च
भगदले छुभन्ति । ते किमिया तत्थ लगन्ति । ज य ते पोगल
समियादीसु लग्गा किमिया ते लीहरन्ति-परित्यजन्ति । अणु-
गह छायाए न्ति कुत्तं भवन्ति । तत्थ वि अहकडेवर्गादिसु, कि-
मिकुट्टादि किमिया 'आदिमहाओ वणाकिमियादी अहकले-
वर्गादिसु परिट्टवन्ति । आदिक्कलेवरस्याभावात् पिउडादिसु
छुभन्ति, पिउडे पुण-आज्जे भणन्ति, लीणेतुं भगदलादिस्था-
नान् ।

मंसत्ता पोगलादी, पिउडे पोमे तहेव धम्मे य ।

आयरिये गच्छंमि य, बोहियतेणे य कौकणए ॥ २८९ ॥

साहुणा वा भिक्खं हिउतेण संसत्तं पोगलं लद्धं, आदिम-
हातो मच्छुभन्तं वा लद्धं, तं तं पि तहेव पुच्चाभिहित्यकडे-
पर्गादिसु परिट्टवन्ति । पिउडे वा पोमे वा 'पोमे' ति कुत्तुभयं,
अणु पुण आयरिया पोमे पोमेमेव भणन्ति । आदिक्खं वा
महुधयतोप्पितं, परित्यजेत्यर्थः । एवं तस्कायजयणा भणि-
या । भवे कारणे जेण तस्कायचिराहणं पि कुज्जा । कि पुण
ते कारणे जेण तस्कायचिराहणं कर्गन्ति ? भणन्ति—'आयारि-
ए न्ति'—आयरियं कोइ परिङ्गीओ विणासिउमिच्छन्ति, सो
जइ अणुहा ए ठाह नो स चवरोषणं पि कुज्जा, एवं
गच्छट्टाए वि । बोहियतेणे य न्ति—ज मच्छा माणुसाणि
हरन्ति ते बोहियतेणा भणन्ति । अहवा-बोहिगा-मच्छा,
तेणा पुण इयं चव. एते आयरिस्स वा गच्छस्स वा वहाए
उवाट्ठिता । चसहातो-कोति संजति बला घेत्तुमिच्छन्ति, च-
नियान् वा—चनियद्वयस्स धिणासं करह, एवं ते सव्व
अणुसट्ठीए अट्टायमाणा ववरोषयव्वा । आयरियमादीणं
निस्थाणं कायव्वं, एवं कर्त्तव्यं एवि सुजो । जहा सो कौकणे
पणो आयरिओ बहुसिस्सपरिचारे संभकालसमए वट्टमा-
भयं अडावि पवणो । तमि य गच्छे पणो दहसंघयणी कौ-

कणगसाह अन्धि । गुरुणा य भणियं अज्जा ! जं पत्थदुट्ठसा-
चयं किंचि गच्छं अभिभवति तं निधारयव्वं ए उवहा काय-
व्वा । ततो तेण कौकणगसाहुणा भणियं—कहं विगाहितेहिं
अविगाहितेहिं निधारयव्वं? गुरुणा भणियं—जइ सक्कह तो अ-
विगाहितेहिं पच्छा विगाहितेहिं वि ए वोसा । ततो तेण कौक-
णगेण लवियं, सुवह वीसत्था अहं भ रक्खस्समामि । तो
साहवो सव्व सुत्ता, सो एगागी जागरमाणा पासति सीहं
आगच्छमाणं, तेण हडिडि जंपियं, ए गतो, ततो पच्छा
उट्टरऊण सणिय लहुडण आहओ । गतो परिताविओ ।
पुणो आगतं पच्छन्ति । तेण वितियं न सुद्धपरिचारे
ताविओ तेण पुणो आगओ, पुणो गादयरं आहता, गतो ।
पुणो एवि तनिययाए एवं चव, लवरं सव्वायामेण आह-
ता । गता रानी । खेमण पच्छूसे गच्छता पच्छन्ति । सीहं
अणुपंथे मत । पुणो अदुरं पच्छन्ति वितित, पुणो अदुरं त-
निय । जो सो दुर सो पदम सणिय आहओ, जो वि मज्जे सो
वितिओ, जो एण्डं सो चरिमा गाह आहता मओ । तेण कौ-
कणगेण आलोइयमारियाणं सुजो । एव आयरियादी कारणे-
सु वावापनो सुजो । गता पाणातिवायस्स दप्पिया कप्पिया
पडिसेवणा । गतो पाणातिवानो । (नि०चू० १ उ० । मृयावा-
दस्य दर्पिकाकल्पिकामूलगुणप्रतिसेवना 'मुसावाय' शब्दे
अस्मिन्नवभागे गता)

इयानि आदिगणादाणं भणन्ति, तस्स पडिसेवणा दप्पिया,
कप्पिया य । तत्थ दप्पिया ताव भणन्ति—

दुविधं च होइ तेमं, लोइय लोउत्तरं समामेणं ।

दव्वं खंसं कालं, भावस्मि य होइ कोहादी ॥ ३२४ ॥

दुविधं—दुभयं, च-पायपूरणे, होति—भवति, तेणं चौर्यं,
कतमं—दुभयम् ? उच्यते—लोइयं, लोउत्तरं च । समामेणं ।
व्याख्या पूर्ववत् ।

तत्थ लोइयं चउडियहं-दव्वेन्ति पच्छज्जं । एसा चिरन्तण-

गाहा । एआए चिरन्तणगाहाए-इमा भवबाहुसा-

मिकया चव वक्खणागाहा—

महिमादिछेत्तजाते, जहियं वा जच्चिरं विवक्षासं ।

मच्छरभिमाण धत्तो, दगमाया लोभओ सव्वं ॥ ३२५ ॥

दव्वआदिगणादाणे महिसादि उदाहरण, खंसआदिआदाण-
स्स छेत्तजाय न्ति-छेत्तं-खंसं, जाय न्ति विकल्पा । कालआदि-
गणादाणस्स वक्खणा । जहियं वा जच्चिरं विवक्षासं न्ति—ज-
म्मि कालं-अवहरन्ति, जावन्तियं वा काल विवक्षासितं वत्थं
भुंजति तं कालं तेण 'भावस्मि य होति कोहादी' अस्य
व्याख्या—मच्छरपच्छज्जं—मच्छरं न्ति—कोहो, अहिमाणो-
तत्थ धगणादाहरण, दगं—पानीयं, तं मायाए उदाहरण,
लोभओ सव्वं न्ति—जमय दव्वादि भणियं एयंमि सर्वत्र लोभो
भवति इत्यर्थः । ज ते लोइयं दव्वेणं न तिविधं—संखितं
अविस्सं मीस ।

जनो भणन्ति—

हुपयचउप्पयमादी, सच्चित्ताचित्तं होति बन्धादी ।

मीमं सचामगदी, वन्थगमादी तु खत्तम्मि ॥ ३२६ ॥

जाइयवन्थ दणसुं, काले दाहं ए देइ पुत्तं वि ।

एषो उ विवज्जामो, जं च परकप्पणो कुराति ॥३२७॥

दुपय-माणस्सं, चउण्णद-महिस्समादि, आदिसहातो-अप
दं, तं च-अवघडगादि, पयं जो अवहरति पयं सच्चित्तद्व-
तेगणं भवति । अचित्तं होह वत्थादी, आदिसहातो-हिरण्णा
दी, मास्यद्वतेगण-सत्तामरादिसस्महरणं, आदिसहातो
जं या अणं सभेडं दुपदादि अवहरिज्जाति तं सच्च मोसद-
व्वतेसं । 'लुत्तजाए त्ति' अस्य व्याख्या-वत्थुमादीओ स्वर्तास्मि,
वत्थु तापहं-खाने, उस्सितं, स्वाओमियं । स्वात-भूमिगहं,
उस्सियं-पासादादि, स्वातामियं-हट्टा भूमिगह उवार
पासाओ कओ । आदिसहाओ-सेतु, कउ घेपान । एवमा-
दियाण खत्ताण जो अवहारं कर्गति तं खत्तास्मि तेगणं
भवति । 'जहिंयं वा जहिंयं धिवत्तास्मि त्ति' अस्य व्याख्या ।
जाइय गाहा-जाइतो-पाडिहागिता वत्था गहिंया ते य
गहणकाल एव भासिया-अमुण काल 'दाह त्ति' अमुणकालं
वसंतं परिभुजऊण गिमेह पच्छाप्पणस्सामि । 'ण देति
पुणं वि त्ति' पुणं वि अवाहिं काउ ण देति ताणि
वत्ताणीत्यर्थः । एषो उ विवज्जामो, 'एषो उ त्ति-जो
भणिआ । तुसहो अवधारणं, 'विवज्जामोत्ति'-ण जहा भावित
तहा कर्गति त्ति वुत्तं भवति । एव अवाहकालाओ जावतिय
काल उवारि अदन भुजति त कालओ अदत्तादाण भवति ।
जं च त्ति-वत्थादवतिरिक्तस्स आणहिट्टस्सकवस्स गहण,
'ए' -आन्मव्यतिरिक्तं न स्वकीयं परकीयमित्यर्थः । त
पुव्वार्महिण कालविवक्षासेण अप्पणा कुराति, आत्मा-
करोतित्यर्थः । 'अहवा-उ च परकप्पणो कुराति त्ति' सामगणे
ण दिव्वादियाण वक्खाण, जं च त्ति द्ववेत्तकाला स-
वत्ताति तास्स परसंतगाण जम्पीकरणं त तेगणं भवति त्ति
वुत्तं भवति । कालं त्ति गयं ।

'मच्छेरं त्ति' अस्य व्याख्या-

कोहा गोणादीणं, अवहारं कुराति बद्धवेगे तु ।

माणं कम्म बहुस्मति, परधम्ममवत्थुपक्खेवो ॥३२८॥

पुव्वज-कोहा-कावेण जं गोणादीणं अवहरणं कर्गति ।
आदिसहातो-महिषाश्वादीनां, बद्धवेग्वान् । तुसहो-का-
हेतगणधधारणं । अहवा-सीसोपुच्छति-भगवं ! कहे को-
धान स्तेन्य भवति ? । आचायाऽऽह-गोणादीणं अवहर-
णं कर्गति, बद्धवेगे तु निर्णयः एव कोहातो भावतेगण
भवति । 'अहिमाणधरणं' त्ति अस्य व्याख्या-माणं प-
च्छज-जहा मुगावाए, तंहहावि गवर परधमण हांगऊण
'मवत्थुपक्खेवो त्ति'-स इति स्वात्मीयो, वत्थुरिति-धरणग,
सा,पक्खेवो पुण लुभणं भवति, मोह-जोविस्सामि त्ति प-
रायय धरणं अवहारऊण सवत्थुए पक्खेवत्ता भवति ।
पुव्व मण भणित-मम बहुस्मता इत्थो इदाणि पच्चक्खं, एव
माणतो भावतेगण भवति ।

'दग्गाय त्ति' अस्य व्याख्या-

वारग मारणि अप्पा-वणस्पण्ण गिक्क भेत्तणं ।

लोहण वणिगमादी, सच्चवेसु वि वत्तती लाहो ॥३२९॥

वारगपुव्वज बद्धे करिस्सगा वारगेण मारणीण खत्ताणि
पज्जति वारगो-परिवाडी, मारणी-गिक्का, तन्थेगा करि-

सगो अत्तण्ण वारग अगणावदेसा पाण्ण गिक्क भेत्तण, अ-
गणावदेसा अदंसियमायो उतो चव, सोऽहं गिउडमाणो
दिस्सिस्सामि त्ति पाण्ण गिक्क भेत्तण काडेऊण अप्पणो ख-
त्त पाणिये ह्मात, एव भावओ मायात्तण्ण भवति । 'लो-
भतो सच्चं त्ति' अस्य व्याख्या-'लोभणे' पच्छुद्धं लोभणं ते-
सं च गियमा तांगण-जं वाणियगा परस्स चक्खु वंचऊण-
मापं कर्गति, कडुलकडुलकटमपेहि वा अवहरति त सच्च लो-
भतेगण । अहवा-सच्चवेसु कोहातिसु गिवर्तित लोभो त्ति स-
च्चवेसु कोहातिसु लोभान्तर्भूत एवेत्यर्थः । एवं भावतो लोभ-
तेसं भवति । लोडयं तेगणं गते ।

इयाणि लोउत्तरियं तेगणं भवति-

मुहुमं व वादरं वा, दुविधं लोउत्तरं समामणं ।

तण डगल छार मल्लग लेविंत्ति गिए व अविदिमो ॥३३०॥

मुहुमं-स्वल्प, वादरं-गाम-बहुमे, पार्याच्छुत्तावहारण वा
मुहुमवादरविकल्पो भवति । जंथ पणग-त-मुहुम, ससं वा-
दरं । चशब्दो-भेदसमुच्चये-दावह-दुभदं लोगा-जणवतो,
तस्स उत्तर-पहाण तास्म उता ज ताण तेगण लोउत्तरं तेगणं
भवति, त समासेण-संखेवण दुविधं त्ति वुत्तं भवति । तास्स
मे भेदा-तणाणि-कुमुगादीणि, डगलगा-उवलमादी, अग-
णिपरिणासिगमिधरणं छारा भगणति । मल्लग-सरावं, लेवो-
मायणरंगणो, इत्तिरियं य त्ति-पथं वच्छतो जंथ विस्सामितु-
कामो तन्थोसगहं गागुणवेड । चसहाओ कुमुहादयो घे-
पति । अविदिगणे त्ति वयण सच्चवेसु तणादिसु संवत्ताति ।

किं चान्यत-

अविदिम पाडिहारिय, मागारियपहम गहणवेत्ते य ।

माधम्मियऽऽत्थम्मिय-कुलगण मंधं य निविधं तु ॥३३१॥

अविदिगणमिति-गुराह पाडिहारिय ण पच्छाप्पणति, सा-
गारियसतियं अविदिगणं भुजति, पहमसमोसरणे वा उवाहिं ग-
हति, परखेत्ते वा उवाहिं गेहति, माहम्मियाण वा
किंच अवहरति, अणधम्मियाण वा अवहरति, कुलस्स
वा अवहरति, एव गणस्स वा संघस्स वा चसहो समु-
च्चयं । निविधं सच्चित्तादि द्वये भगणति ।

एतास्स तणाइयाण सामगणतो ताव पाच्छुत्तं भणामि-

तणडगलगछारमल्लग-पणमं लेविंत्तिरीसु लहुगो तु ।

दव्वादि विदिमं पुण, जिणं हि उवर्धी उ गिप्फमं ॥३३२॥

तेगसु डगलंगसु छारसु महल्लगं य अविदिगणे गहिण पणमं
पाच्छुत्तं भवति । लेव अविदिगणे गहिते पणमं पाच्छुत्तं भवह ।
इत्तिरियं य रुक्खेहट्टादिसु अणगुणगविणसु लहुओ उ मासो
भवति । तुशब्दान्-कुडमुहादिसु य । दव्वादिविदिगणे पुण
त्ति-द्वये गतिर्यासिदु अविदिगं गृहति, पुण विस्समणे पुव्वार्मि-
हिया पाच्छुत्ताओ, जिणा-तिन्थगारा, तहि उवकर्णाण्णफ-
गण भणिय, जहणोचोहम्म-पणमं, माहम्म-मासो, उकोसं
चउमासो । एवं उवकर्णाण्णफगण ।

अविदिगणे त्ति अस्य व्याख्या-

लद्धं ण गिवदेती, परिभुजति वा गिवदितमदितां ।

तन्थावहिण्णफमं, अणवट्टप्पो व आदिसा ॥३३३॥

कोइ साह भिक्खादिवाणिज्यतो उचकरणादिजातं ल-
खं न निवेदितं, लज्ज लभित्ता ण णिवेदितं । ण इति-पांडसेह,
णिवेदनम्-आख्यानम्, आयरिय उवज्झायाणं ण कथयती-
त्यर्थः । अहवा-परिभुजति वा, अणिवेदित चेव परिभुज-
ति । अहवा-णिवेदित आदिगणं भुजति, एवं अदत्तादाणं भ-
वति । एत्थोवाहाणप्फणं दट्ठव्वं । सुत्तादेसेण वा अणवट्ठो
भवति ।

‘पडिहारियं त्ति’ अस्य व्याख्या । दारगाहा—

पडिहारियं अदंते, गिहीण उवर्धकत्वं तु पच्छित्तं ।

सागारिमंनियं वा, जं भुजति अममणुस्मात् ॥ ३३४ ॥

गिहिस्मितय उचकरणे पडिहरणीयं पडिहारितं अदंते अण-
पिणितं तस्मिं गिहीण उवर्धकत्वं उवर्धणिप्फणं भवतीत्यर्थः ।
सागारिणं त्ति अस्य व्याख्या पच्छिद्धं, सागारिआं सेज्जायरो
तस्म संनियं स्वकाय, वा-चिकल्प, जमिति उवगरणं, भुज-
ति परिभोगं करोति । असमणुगणायतस्स-अदितस्समित्यर्थः ।
एत्थं एव तद्वच उवर्धणिप्फणं ।

‘पढमगहणे त्ति’ अस्य व्याख्या । दारगाहा—

गुरुगा उ ममोमरणं, परमेत्ते ऽचित्त उवधिणिप्फणं ।

मच्चित्तं चउगुरुगा, मीमे मंजोगपच्छित्तं ॥ ३३५ ॥

पढममोमरणं—वरिमाकालो भगवति, तत्थ भगवया
णाणुगणायं उवहिगहणं, तस्मिं अणुगणानि गहणं करोत-
स्स अवत्तं भवति । एत्थं चउगुरुगा पार्याच्छित्तं भवति ।
‘मेत्ते त्ति’ अस्य व्याख्या—तिगिणं पदा, परा-अणुगणपच्छित्तं
तस्मि जं मेत्तं त परमेत्तं, तस्मि य परमेत्ते जाति अचित्तं
द्वयं गेगहति तत्थ मे उवर्धणिप्फणं पार्याच्छित्तं भवति ।
सच्चित्तं चउगुरुगा त्ति—अह परमेत्ते सच्चित्तं गेगहति त-
त्थ मे चउगुरुय पच्छित्तं भवति । मीमे त्ति—मीमो मोवहिना
सीमो वा त च संजोगपच्छित्तं भवति । तत्थ जं अचित्तं
तत्थोवर्धणिप्फणं, ज सच्चित्तं तत्थ चउगुरुयं । एत्थं संजोग-
पच्छित्तं भगवति ।

‘साहम्मियं त्ति’ अस्य व्याख्या—

माधम्मिया य तिविधा, तस्मि तेषां तु सच्चित्तमच्चित्तं ।

खुड्ढादी सच्चित्तं, गुरुगोवधिणिक्कममच्चित्तं ॥ ३३६ ॥

समाणधम्मिया—साहम्मिया, स्वप्रवचनं प्रतिपन्नैत्यर्थः ।
चउगुरुगा—पादपूरणे । तं तिविधा—लिंगसाहम्मिया, पवयण-
साहम्मिया, उवणासाहम्मिया य, चउमणो-आदिहत्ता तिगिणं
भगा तिविधा साहम्मियं त्ति वुत्तं भवति । चउत्था भगा
असाहम्मिया त्ति पांडिसिद्धो । अहवा-तिविहा साहम्मिया
साह, पासत्थादि, सावगा य । अहवा-समणा, समणी,
सावगा य । तस्मि त्ति साहम्मिया सवज्झति । तेगण
अवहारो, तुशब्दा-यच्छिद्धं च द्रष्टव्यं । सच्चित्तं-मचेयणं,
अचित्तं अचेयणं तस्मि तण ज त सच्चित्तमच्चित्तैत्यर्थः । किं पुण
सच्चित्तं भवति? खुड्ढादी सच्चित्तं खुड्ढा-स्मिन् वातो त्ति वुत्तं
भवति । आदिमहाता अखुड्ढा वि तस्मि य सच्चित्तं अपहृतं
गुरुगा पच्छित्तं भवति । आचत्ते पुण उवर्धणिप्फणं भवति ।

इदाणि कुलगणस्य जुगव भगवति—

एते चियं पच्छित्ता, कुलस्मि दोहि गुरु गुणयव्वा ।

तवगुरुया तु गणस्मि, कालगुरु होति संघस्मि ॥ ३३७ ॥
एते चियं-जे साहम्मियतेगणे पच्छित्ता भणिता, ते चियं
कुलतेगणे वि दट्ठव्वा । नवरं दोहि गुरु गुणयव्वा, दोहि ति-
कालतवेहि, कुलपच्छित्ता गुरुगा कायव्वा इत्यर्थः । ते चियं
पार्याच्छित्ता गणतेगणे तवगुरुगा दट्ठव्वा काललहुगा, संघतेगणे
कालगुरु दट्ठव्वा तवलहुगा ।

इदाणि गिहिसाहम्मियसु पच्छित्तं भगवति—

एते चेव गिहीणं, तवकालविममवज्झिया होति ।

डगलादिखेत्तऽवज्झं, पुव्वुत्तं तं पि य गिहीसुं ॥ ३३८ ॥

एते चियं पच्छित्ता-जे कुलादिमु दत्ता, ते चियं गिहिसा-
हम्मिया, नवरं तवकालविममसेण तवकाल एव विममसो
तेण तवकालविममसेण वज्झिया होति । तवकालेहि ण विम-
सिज्जंति त्ति वुत्तं भवति । अहवा-‘एते चेव’ पुव्वुत्तं-एत्थं अण-
धम्मियसु वक्खाणिज्जति । एते चियं पच्छित्ता जे साहम्मि-
यसु भणिता ते चेव अणधम्मियसु य गिहियेसु, नवरं तवका-
लविममवज्झिया होति । इमं खेत्तदारं अभव्यविचारं भगवति ।
‘डगलादि’ पच्छिद्धं-डगला-पसिद्धा, आसिद्धानां तणञ्जारम-
ल्लगपीढफलगसंथारगा य घेप्पंति । खेत्तवज्झं त्ति—परगच्छि-
ल्लयणं खेत्तास्म वज्झं खेत्तवज्झं, एत्थ अगारे लुत्तो दट्ठव्वा ।
सो जहा आविभूतो भवति तदा एवं भवति-डगलादिखेत्ते
अवज्झं, परमेत्ते डगलादि गेगहतो वि अपच्छित्तं त्ति वुत्तं
भवति । ‘पुव्वुत्तं त्ति’ चोदगाह-णणु पुव्वुत्तं ‘तणडगलञ्जारम-
ल्लगपणं’ पुव्वं पणपच्छित्तं दाऊण इदाणि अपच्छित्तं
भगवति । आर्यारयाह-सव्वं पुव्वुत्तं तं पि य गिहीसुं तं पच्छि-
त्तं जो गिही साहम्मियाओ अवत्तं गेगहइ, तस्म तं भवति ।
चमहो-पादपूरणे । अहवा-आर्यारण्णाभिहितं जहा परमेत्ते
तं डगलादी गेगहतो वि पच्छित्तं । सीमो भगवति—‘डगला-
दिखेत्तवज्झं’ पुव्वुत्तं डगलादयो वि परमेत्ते वज्झयव्वा, एवं
पुव्वं वक्खायं । आर्याओ भगव-सव्वं तं पि य गिहीसुं
तं पुण गिहीसुं त्ति वुत्तं भवति ण खेत्तयसु ।

‘तिविह दारं’ अस्य व्याख्या—

मच्चित्तादी विविधं, अहवा उक्कासमज्झिमज्झरणं ।

आहारंगोवधिमज्जा, तिविहं चवं दुपक्खो वि ॥ ३३९ ॥

सच्चित्तं—सेहो सेही वा, आदिमहाता—अचित्तं मीमं च ।
तिविहं, अवहरति । अहवा तिविधं उक्कासं त्रामकप्पा-
दी, मज्झिमं चोलपट्टादी, जहणं मुहपोत्तयादी । अहवा-
आहारो असणादि, उवह व-थवाउगहादि, सेज्जा वमही, एते
वा तिविधं अवहरति । दुपक्खो वि—दुपक्खो साधुपक्खो
साहणीपक्खो य । एवं जं भाग्यं तेगणे कथं सव्वं पि वुहा-
सुवुमवायरभेदं भिण्णं दट्ठव्वं । इमेण पुण विादणां सुहुमं
पि वादरे दट्ठव्वं कहं ? ।

भगवति—

कोहणं व माणं व, मायालोभणं मेवियं जं तु ।

सुहुमं च वादरं वा, सव्वं तं वादरं होति ॥ ३४० ॥

क्रोधनामेवित, क्रोधनापहृतमित्यर्थः । एव माणमेवित, मा-
यामेवित, लोभमेवित । यदिति द्रव्यजातं संघज्झति, तं
पुण कोहादीहि सुहुमं वा वायरं वा सेवितं, जाति वि सुहुमं
तदावि तं सव्वं वायरं होति ।

कोहादीहि जं सोधन तस्म पच्छित्त भण्णति—

पंचादी लहु लहुया, गुरु अणवट्टो व होति आपसा ।

चउएहं एगतराण, पत्थारपसज्जणं कुज्जा ॥ ३४१ ॥

पंचादि स्ति—आद्ये—पंच, इदमुक्तं भवति, जहण्णं पणं भवति स्ति वृत्तं भवति । लहु स्ति—मज्झिमे मासलहु भवति । लहुगा इति—उक्तामे चउलहुगा भवति । गुरुग स्ति—सच्चित्ते चउगुरुगा भवति । अहवा—जहण्णमज्झिमे मासगुरु लहु भवति । लहुगा इति—उक्तामे चउलहुगा भवति । गुरुग स्ति—सच्चित्ते चउगुरुगा भवति । अहवा—जहण्णमज्झिमे उक्तामे सच्चित्ते वा पतेसु सवेसु 'अणवट्टोपा य होति आदसा' ए उवट्टाविज्जतीति अणवट्टो, होति—भवति, आदेशान् सुत्रादशादित्यर्थः । तं पुण इमं सुत्तं—'तत्रो अणवट्टोपा पणत्ता । तं जहा—सार्हम्मयाणं तेणं करमाणे, हत्थादालं देलमाणे, मेहुणे सेवमाणे' । किञ्चान्यन्—'चउएहं' पच्छिद्धं, चउएह कोहादीणि एगतराणां पांडिसावेत पत्थारो, पत्थारो णम—कुलगणसंघावणासो भण्णति, तमि पसज्जणं पत्थारपसज्जणं कुज्जा । के ? राजादयः । तस्मा गो कोहादीहि अण्णहा वा तेणिय कुज्जा इति । अदत्तादाणे दापया पांडि—सेवणा गता ।

इदाणि कापया पांडिसेवणा भण्णति—

अमिंवे ओमोणि, गयदुट्टे भए व गेलमे ।

दव्वामति वाच्छेदऽ—संविग्गे वावि आगोहे ॥ ३४२ ॥

अस्मिन्—मार्ग अभिहितं, ओमोदरिता—दुष्प्रभव, गयदुट्टे स्ति—गया दुट्टे गयदुट्टे भण्णति । सत्तभेदो मय भण्णति । सो पुण सत्तभेदो गेहिगंतणात्तसु समवति । गिलायतीति गिलाणे, दधयतीति दव्व, तस्म अस्मन्तो दव्वामसं—वाच्छेदो व्यचच्छेदो नामेत्यर्थः । स च सूत्रार्थो, संविग्गावणो संविग्गो, ए रुविग्गो—असंविग्गो, तमि असंविग्गे वावि ताणय कुज्जा । एवमादिषु आगाहेसु पञ्चायणेसु विनित्यपदं ताणय कुज्जा ।

"आमंवे स्ति" अस्य व्याख्या—

अभिवगहिततणादी, असंथरंते मयं पि गेहंज्जा ।

एमेव च उ अदिम, पांडिहारिय पढममेत्ते य ॥ ३४३ ॥

अभिव—मार्ग भण्णति, ताण—गाहता अभिवगहिता, ते अभिवगहिता होतुं तणादीणि जाडयाणि अलभंता । आदिमहातो—उगलगच्छामज्जगादी घेणंति । एस्मिं कारणे अदिगणाणि वि गेहंति, तथा वि शुद्धा भवति । असंथरंते स्ति—अभिवगहितं विस्मय असंथरमाणा अस्मणादी मयं पि गेहंज्जा, अदत्तत्यर्थः । अहवा—असंथरं—दुष्प्रभव, तस्य अलभंता भत्तपाण सथ पि गेहंज्जा । एतं 'अदिगणे स्ति' दासं अस्मिन् अववादि । 'एमेव च उ अदिगणे स्ति'—एव जहा अस्मिन् अदिगणे अववादितां तथा—चउ स्ति—पांडिहारियं, चमहातो—सागाणियसत्तियं पढमगहणं य वेत्ते य एतं चउरो अभिवगहिता होऊण आदिगणे वि गेहंज्जा । अहवा—चउरो—वृद्ध, स्वत्त, कालो, भाषो य । एत वा अभिवगहिता होऊण अदत्तं गेहंज्जा । अहवा—चउरो—जहण्णमाकमुके सोवदी वेदा य । अहवा—चउरो—

सार्हम्मयसंतिथं, सिद्धपुत्तसंतिथं, सावगसंतिथं, अण्णतिथीण य । एयाणि वा अभिवगहिता होऊण अदत्ताणि गेहंज्जा । अहवा—चउरो—अस्मणं, पाणं, स्वातिमं, सान्तिमं एयाणि वा आदिगणाणि गेहंज्जा । एयं सामगणं पांडिहारियस्स ।

इमा पत्तेयं विभासा भण्णति—

अभिवगहित स्ति काउं, ए दैति दुक्खं ठिता य णिच्छोदुं ।

अवि य ममत्तं छिज्जति, छेययगहितोवभुत्तमुं ॥ ३४४ ॥

पुर्व्वसि चव वट्टमाणेहि तणातिउवकरणं च पांडिहारियं तं गहितं, तमि य काले अपुंक्ष अंतरा अस्मिन् जायं, तेण य अस्मिन्नेण ते साहवो गहिता, अतो अभिवगहित स्ति काउं ए दैति । तं पांडिहारियं गहितं मा एतं गिहत्था अस्मिन्नेण घेणंज्जा, इति ते वि य गिहत्था तेसु पांडिहारिणसु ममत्तं छिज्जति, ममदं जो य ममीकारस्स ममत्तं, तेसु तणादिषु छिज्जति । फिट्ठ स्ति वृत्त भवति । कम्हा ममत्तं छिज्जति ? भण्णति—छेययगहितावभुत्तान्, अस्मिन्ने छेयं भण्णति, तेण गहिता छेययगहिता तदि जाणि उवभुत्तादीणि तणफलगादीणि तेसु ताण गिहत्थाण ममत्तं छिज्जति, स्वल्पश्चादत्तादानोपेत्यर्थः । अहवा—एसा गाहा एव वक्खा—णिज्जति—साहु अभिवगहिता इति कृत्या ते गिहत्था तेसि साहुण तणफलगंसज्जा ए दैति अस्मिन्नेकारणत्वात् अतो अदत्ता वि घेणंति । तेसु अदत्तेसु गाहेतसु उतसु वा, दुक्खं ठिता य णिच्छोदुं स्ति—ए णिच्छोदुं तेसु चव अदत्तगहि—तेसु । 'अवि य' पच्छिद्धं पृथक् ।

'असंथरं स्ति' अस्य व्याख्या—

साधम्मियथलीसुं, जायमदंते भणावणगिहीसुं ।

अयती पगामगहणं, पलवति दुट्टेसु छमं पि ॥ ३४५ ॥

अभिवगहिते विस्मयं अभिवगहिता वा साहु असंथरंता अभिवगहितविस्मयउत्तणणा वा दुल्लभंते हेमे पत्ता असंथरंता, सार्हम्मय स्ति—समारणधम्मा—सार्हम्मया, धली—देवट्टोणी, जायंति—जाचयंतः आरहंतपासत्थपाण्णहियदेवट्टोणीसु पुर्व्वं याचयन्तीत्यर्थः । अदंते स्ति—जयाते पासत्था णेच्छन्ति दाउं तदा गिहत्थेहि भणाविज्जंतं, सव्व—सामगणाण—देवट्टोणीणं किन्न देह । अस्मति स्ति—तहा वि अदेताण पगामगहणं, पगामं—प्रकट स्वयमेव गहणं क्रियते । अह ते पासत्था बलवगा—राजकुलपुत्राउगविद्याश्रिता इत्यर्थः । दुट्टेसु स्ति—स्वयमेव वा दुष्टा आसुकारणं तदा तासु चव सार्हम्मयथलीसुं छुणमप्रकाशं गृह्णंत्यर्थः ।

साधम्मियथलीणं, मिद्धणं सावगण्णतिथीसु ।

उक्ताममज्झिमज्जह—ममाम्म जं अप्पदासं तु ॥ ३४६ ॥

अह सार्हम्मियथलीणं अभावो होजा, नाह गिहत्थेसु घेणव्व, तेसु वि पुर्व्वं सिद्धपुत्तेसु, सभायेको अमार्यका वा सो णियमा सुक्खग्धरो खुरमुंदो ससिही आसिही वा णियमा अउउगो अपत्तगो वि य सिद्धपुत्ता भवति । सिद्धपुत्ताऽस्मति, सावगणं स्ति—सावगा ते गिहीयाणुव्वता, अगिहीयाणुव्वता वा पच्छा तेसु घेणंति । अस्मति सावगाणं अण्णतिथीसु स्ति—अण्णतिथीया रत्तपडादी ताण थलीसु घे-

एव सव्यन्थ पुण गेहहता पुव्व जहणं गिहहइ. पच्छा म-
ज्झिम, पच्छा उक्कोसं । अहवा- उक्कोसं माज्झिमं जहणं वा
जन्थव अप्पतरं दोसां त चव गेहहति ।

एमेव गिहस्थेणु वि, भद्गमादीसु पढमतो गिहह ।

अभियोगामति तालो- मोचणिविज्जाणं अन्तधाणादी ३४७

एमेव त्ति जहा मिद्धपुत्तसावणसु आवांअ गहियं, एमे-
व मिच्छादिद्विगहस्थसु च भद्गमादीसु पढमतो गिहहति,
अगणतिस्थयसमीवतो पुव्वं अह भद्गसु अदिच घेत्तव्व,
पच्छा अगणतिस्थयसु वि एतेसु पुण सव्वेसु एगाम पच्छ-
अ वा गेहहत्तस्म इमा जयणा । अभियोगं त्ति-अभियोगो-
वसीकरण भणति, त पुण विज्जाचुणमतोदीहि तेण वसी-
करणं गेहहण । अस्मति त्ति-वसीकरणस्म, ताह तानुग्धाड-
णीय विज्जाण तालगाणं विहाडेऊण, ओसोवाणविज्जाण य
ओसोवेउं गेहहति, जेण अजणाविज्जादणा आदिस्सो भवति
त अन्तधाण भणति । आदिसहातो-अगणायं जाणिऊण
एगाम तेणमधि कज्जति । 'अस्मिं त्ति' दारं गय ।

एमेव य ओसमिं वि, गयदुट्टे भाग व गेल्लं ।

अगतोसहादिदव्वं, कल्लाणगहंमंतल्लादी ॥ ३४८ ॥

जहा आसवहारं आदिगणपाडिहारियादिदाग भणिया एव
ओसगयदुट्टेभयगेल्लणदारेसु वि आदगणं पाडिहारयादिदा-
ग जहासमव उवउज्ज वल्लव्या । 'दव्वासति त्ति' दार-अस्य
व्याख्या-अगतो पच्छद-कस्स वि गिलाणस्स, जेण दव्वेण
तं गेल्लणं पणुणति तस्स य दव्वस्स अस्मती अभावोत्यर्थः,
त पुण अगतोसहादिदव्वं, अगतं नकुलाद्यादि आशय, एता-
दिचूर्णगादि वा, कल्लाणग घृत, हंसंतल्ल, हंसो-पक्खी भ-
णति, सो फाडेऊण मुत्तपुरीसाणि गीहारज्जति, ताह सो
हंसो दव्वाण भण्जिज्जति, ताह पणुणति सो सीधज्जति, तेण
तदव्यर्थेण तेल्लं पण्णति, तं हंसंतल्ल भणति । आदिसहातो-
सतपागसहस्सपागा य नेल्ला घेणति । एवमादिआण दव्वा-
ण अभिआगायी पूर्वक्रमेण ग्रहणं कर्तव्यमिति ।

'वोच्छेये त्ति' अस्य व्याख्या-

पत्तं वा उच्छेदे, गिहिसुद्धगमादिगं तु वृग्गाहे ।

णिद्धम्मसुद्धं वा, जतउ घटउ जमउ त्ति एमेवा ॥ ३४९ ॥

पत्तं नाम-सुत्तन्थतदुभयस्स ग्रहणधारणाशक्त्यर्थः । उ-
च्छेप त्ति-उच्छेपं सुत्तन्थाणः ववच्छेदो त्ति वृत्तं भवति ।
गिहाममे ठिता-गिहस्था, सुद्धगो-सिम्भ, वालो त्ति वृत्तं
भवति । आदिसहातो-अवालो एव । अहवा-साहम्मियगणध-
म्मियाणं वा, तुसहो-कारणाधारणे । विवरीयं गाहते-वृग्गा
हते, मा गिहवासं रमइ त्ति वृत्तं भवति । सिम्भमितरं वा स-
आथोभयच्छेदो योग्यामिच्छमानमपहर्गन्तीत्यर्थः । 'वोच्छेय
त्ति' गय । 'अस्मिं त्ति' दारं-अस्य व्याख्या-'णिद्धम्म' प-
च्छद-णिग्गत घम्मा णिद्धम्मा, पाम्मथा इति, तस्मिं सीतये
खुड्डय अखुड्डय वा, एमेव जहा गिहस्थखुड्डग तहा वृग्गाहके
णावलेवणेण वृग्गाहे त्ति भणति । जयउ त्ति-सज्जमज्जो
सु जयउ, घटउ उज्जमउ त्ति वृत्तं भवति । तस्मिं पाम्मथा-
णमुपरतो जहा विपरिणामति तहा कुर्यान् अवहरति वा पो-

त्यर्थः । चोदगाह-जुत्तं सुत्तन्थोभयवोच्छेदे गिहिसाहम्मिय-
नखुड्डगादिअवहरणं, किं पुण णिद्धम्मखुड्डगादिअवहरणं
जे पुण णिद्धम्मं खुड्डगेतरं वा तन्थ गणु कुडं तण्ण भवति ।

आचार्याह-

तेसुं तमणुप्पातं, अणणुप्पातग्गहणं वि सुद्धो त्ति ।

के तेषां अमंजम-पंके खुत्तं तु कहुंते ॥ ३५० ॥

तेसु त्ति-पाम्मथेसु तस्मिं खुड्डगो, सेहो वा, सव्वज्झति, अणु-
गणाये-दत्त, गेहहति । पुव्वं पाम्मथाणुगणाये खुड्डगमितरं
वा गेहहतीत्यर्थः । जति वि ताह पाम्मथाहि अणुगणाये-
अदत्तेत्यर्थः । ग्रहणमुपादानं तविहं सुद्धो सर्वप्रकारेणेत्यर्थः,
तुसहो-पूरणे । अहवा-चोदक आह-तेसु तु तमणुगणातम्य-
हणं जुत्तं अणुगणायग्गहणं वि सुद्धो तु कहे ? आचार्या-
ह-अदत्ते वि 'के तेषां' पच्छद-ककारो खेवे दट्टव्वा,
जहा को गया ? जो ग रक्खति, तेण अवहारो-असज्जो
अणुचरति, पंको-दव्वभावतो, दव्वओ चलणी, भावओ
असंजम एव पंको भणति । असंजम एव पंको तस्मिं खुत्तो-
णिसगणो, तुसहो तस्मादर्थे दट्टव्वः । कहणं आगारिगण, उद्ध-
रणमित्यर्थः । तस्माद् असंजमपंकादागतस्स के तेषां भय
तीत्यर्थः ।

आप च-

सुहमीलंतमगहितो, भवपल्लि तेण जगडितमणाहे ।

जो कुणति कूविगत्तं, सो वस्सं कुणति तित्थस्स ॥ ३५१ ॥

सुह-अणावाहं, सीलं-रुवो, तेणगो-अवहारी, गाहते.-
आत्मीकतो, भयः-संसारः, बहुप्राणयुग्मदो यत्र सा-पल्ली, ते-
ण तन्मुखं, जगाडितो-प्रसृता, लोणं पुण भणति उव-
ट्टितो, अणाहो-असरणेत्यर्थः । सुह सीलं सुहसीलं, सुहसी-
ल एव तेणो सुहसीलंतेणो, तेण गाहते सुहसीलंतेणगाह-
ते । भव एव पल्ली-भवपल्ली, तेण जगडितमणाहे णिज्जमाणं
जीवितं, 'जो कुणति कूविगत्तं' ज इति आगिहट्टो, कुणति-क-
रति, कूविगत्तं-कूडिया भणति । जो एव करति सो वण्ण
करति । सो-इति, स इति निदेश, प्रभावणा वण्णो भणति,
त करति तित्थस्स, तित्थ-चउवणो समणसंघो दुवालसं-
ग वा गाणपिडगे वा । आदिगणादाणस्स कपिया पाडिमेवणा
गता । गतं आदिगणादाणं ।

इयाणि मेहुणं भणति-तस्स दुविहा पाडिमेवणा-दपिया,
कपिया य, तन्थ दपिय ताव भणामि । दारं-

मेहुणं पि य तिविधं, दिव्यं माणुस्सयं तिरिच्छं वा ।

दव्वं भत्तं काले, भावंभि य होति कोहादी ॥ ३५२ ॥

मेहुणं-जम्भन, तस्स भावो-मेहुणं । इह वा रहस्सं, तस्मिं उ-
पपणं मेहुणं, अविस्सहो-एवकारार्थे । चस्सहो पायपूरणे । मे-
हुणमवि आवधेय्यर्थः । तिविहं त्ति-तिविधं भेदं भणति ।
तिगणं त्ति सखा, तिगणं भेदा तिविहं के तं तिगणं य भेदा ?
भणति-दिव्यं, माणुस्सं, तिरिच्छं च । एकैकं पुणो चउभेद-
'दव्वं' पच्छद-चस्सहो समुच्चयं, होति-भवति । आदिस-
हातो माणमायालोभा घेणति ।

'दव्वं त्ति' अस्य व्याख्या-

स्वै स्वमहणं, दव्वं खेत्तं य जेभि खेत्तंभि ।

दुविधं छिण्णमच्छिण्णं, जहियं वा जच्चिं कालं ॥३५३॥
अणाभरणा इत्थी-रूवं भरणति । रूवसहितं पुण-तदेवाभर-
णसहितं । अहवा-अवेयणं इत्थीसरीरं रूवं भरणति ।
तदेव सचेयणं रूवसहितं भरणति । इदं च त्ति-द्वयमेहुणं ए-
वं वक्खवाणं भरणं । खंत्तं यं त्ति दारं गह्तिं । ' जंमि खंत्त-
स्मि' अस्य व्याख्या-जंमि य खंत्तस्मि मेहुणं सविज्जति व-
णिणज्जति वा, तं खंत्तओ मेहुणं । 'काले त्ति' अस्य व्याख्या
' दुविधं ' पच्छुद्धं-कालओ जं मेहुणं तं दुविधं-छिण्णं अछि-
ण्णं च । छिण्णं दिवस्वेलादि वारादि वा, अछिण्णं अपरि-
मितं । जंमि वा काले मेहुणं सविज्जति जावतियं वा काले
मेहुणं त्ति जावतियं वा वणिणज्जति तं कालमेहुणं भरणति ।

' रूवं रूवसहगण ' त्ति । अस्य व्याख्या—

जीवरहिआं उ देहो, पडिमाओ भूमणहि वा वि जुतं ।
रूवमिह सह गतं पुण, जीवजुयं भूमणहि वा ॥३५४॥
गताया ।

' भावस्मि य होइ कोहाइ त्ति ' अस्य व्याख्या—

कोहादी मच्छरता, अभिमाणपदोमऽकिञ्चपडिणीए ।
तच्चस्मिणि अमणुस्से, रुय घण उवसग्ग कप्पट्टी ॥३५५॥
कोहादिसगणाउ भावदारं सृतिने । मच्छर त्ति—कोहेण
मेहुणं संवति । अभिमाणो-माणो, भरणति । पदोसो त्ति-
माणं गोहृतं तेण पदोसंण प्रविष्टं त्ति-अधिष्ठपडिसेवणं क-
रेति, मायालोभा दुदुव्वा । अहया-विच्छ कर्णीयं, रागकि-
ञ्चमिति यावत्, एसा माया धेप्पति । पडिणीयसगणातो
लोभा धेप्पति, स च मोक्षप्रत्यनीकत्वात् प्रत्यनीकः । से-
ज्जायरधूपअण्णगीवसकखणाओ वा, पच्छणीयो लोभा
भरणति, तच्चणिणीया रत्तपाडणीया कोवे उदाहरणं भविस्स-
ति । अमणुस्से त्ति गुणुसगं एयं माणे उदाहरणं भविस्सइ ।
रुय त्ति—माणं, एनं मायाए उदाहरणं भविस्सति । घणं त्ति
घणविगती, उवसग्गं त्ति-उवसग्ग एव, कप्पट्टी-सेज्जा-
यरधूआ, कविलवेज्जगो लोभा सेज्जायरकपट्टीए उवसग्गं
करोतीत्यर्थः ।

एसेवऽथो किञ्चि विसंमिओ भरणति—

कोहातिसमभिभूओ, जो तु अवंभं णिसेवति मणुस्सा ।
चउ आमतरा मूलु-प्पती तु मव्वत्थ पुण लोभा ॥३५६॥
आदिसहाओ-माणमायालोभतः, समाभभूतो-आने इत्यर्थः ।
जो अणिहिट्टो, अवंभं-मेहुणं, णिसेवति-आसेवति आसर-
तीत्यर्थः । मनोरपत्तं मनुष्यः तस्मिन् तन्तदाग्न्यं भवतीत्यर्थः ।
चउ त्ति-कोहादया, तेनि अणुत्तराओ मूलुणर्त्ताओ आचु-
त्तपत्तिरित्यर्थः । तुशब्दो-अवधारणं । सव्वत्थ पुण लोभा का
हुप्पणणे मेहुणाभावे लोभा भवति । एवं माणमायासु वि लो-
भा पुण सट्ठणं भवति चेव ।

" चेव तच्चणिणीया त्ति " अस्य व्याख्या—

सेहुवभागभिक्षुवणि, अंतगवयभंग वियडणा कोऽवि ।
अट्ठिओभासऽणिच्छे, सण्डिक अपुमं त्ति माणस्मि ॥३५७॥
एगो सहो उब्भामगं गतो, भिक्षुवरियाए त्ति बुद्धं भव-
ति । सो य गामंतग अट्ठवीए भिक्षुवणी गस्सति । तस्स ते

पासिउए रोसा जाओ, एसा अग्हंतपाडणीया इति किञ्चा
(तं) वयं से भंजामि त्ति मेहुणं संवति । पच्छा गंतुं गुरु-
समावं आलोपति, भगवं ! रोसेण मे वयभंताणामिहं मेहुण
संवितमिति । अमणुस्से त्ति अस्य व्याख्या—' अट्ठिओ' पच्छुद्ध
अट्ठियं पुणो पुणो आभासति, यावतियं अणिच्छे अणभिलसं-
ते, सण्डिकया समोसितिया । अपुमं त्ति-नपुलंक इति काहंत
साह । पाडियस्से य समीवे इत्थी सुरुव भिक्षु वट्ठण अज्झो-
ववगणा, सा तं पुणो पुणो भरणति-भगवं ! मम पाडिसेवसु, सो
णिच्छति । जाह बहु वारा भणिता गच्छति, ताह तीण
सो साह भरणति—तुमं गुणुसगो धुव जेण मे रूवजावणे
वट्ठमार्गी ण पाडिसेवस्मि, तस्सेवं भणितस्य माणां जातो
अहमेतीए अपुमं भणिता पाडिसेवामि, तेण पाडिसेविया । एवं
माणं मेहुणमिति ।

' रुय णि ' अस्य व्याख्या—

विगहालंभे मूल-प्पतावणा एव मेवली मायी ।

सेज्जातरकप्पट्टी गोउलदधि अंतरा खुट्टो ॥ ३५८ ॥

विगहा-विज्जण तस्मिन् अलंभे, मूल-रोगाविकारो, पयावणा
अभाण । एव त्ति-एव-अनेन प्रकारेण, मेवली-विस्मयाचभोग
करं । कोइ साह समासियाए इत्थीए साहज्जति, साहुस्स
वट्ठसाहुसमुदायतो विगहा गत्थि । ततो तेण साहुणा
अलियमय भरणति-मम मूलं वज्जति, अहमेते गहं गंतुं
तावयामि । आर्याणण गंतिये-गच्छु । सो गतो, तेण पडि-
सेवित । एवं मायाए मेहुणं भवति । ' घणउवसग्ग कप्पट्टि त्ति
अस्य व्याख्या-सेज्जातरपच्छुद्धं, कास्मि य णिओए आर्याया
वट्ठसिस्सपरिवारा वसति, तस्मि य गच्छु कावलं नाम
खुट्टो अत्थि । सो सेज्जायरधूयाए अज्झोववगणो सो तं
पथयति, सा गच्छति, अगणया सा कप्पट्टी दहिणिमिसेण
गोउले गता । सो वि कावलं तं चेव गोउलं भिक्षुवरिया-
याए पडितो । सा तेण खुट्टेण गामगोउलाणं अंतरा दिट्ठा ।

उप्पातऽणिच्छपितु पर-मुच्छेए जुमगणियगहे ।

ततिओ दिप्पो पुमस्मि, इत्थीवेए मच्छिहुस्मि ॥ ३५९ ॥

सा तेणतरा भारियाभावेणुप्पाविता अणिच्छमाणीओ
उप्पातितं साहरं, अणिच्छमाणीए योनिभेदेनत्यर्थः । तीण
रेणुगुडियगत्ताए गंतुं पिउणो अक्खायं, सो परसुं-(कुट्ठा-
डं) गहाय निगतो, दिट्ठो यऽण्ण, स पसवणं, छिन्न, ततो
उ णिक्खंतो, सो उ ण्णाए जुमगणियाए संगहओ । तस्म य
तथ ततिओ गुणुसगवेदो उदिरणो । तओ इत्थिवेदो, तस्मि
य पसवणपदेमे अहोदो भगो जातो तीण गणियाए इत्थी-
वेसण सो ठावओ, सववहरित्तुमाहत्तो इति अस्यैकस्मिन्
जन्मनि त्रयो वेदो प्रतिपद्यन्ते । अनेन च क्रमेण आदो पुमं,
ततो अपुमं, छिद्धं जातं इत्थिवेदं समावणे तद्वयंवत्यर्थः । एवं
तस्म कावलखड्गस्म सेज्जायरकप्पट्टीए लोभा मेहुणमिति ।
एमे मणुस्सगं मणितं, एवं कोहातीहि दिव्वर्तिणसु वि
दट्ठव्यं । एवमुक्कमिति त्रिधा भिद्यत । किं कारणं ? उच्यते—
पुव्वभाग्यं तु कारणगहा । इह दुहविंशोवत्तंभणिमिहं
भरणति—

मेहुणं पि य तिविहं, दिव्यं माणुस्सयं निरिच्छं च ।

पडिसेवण आरावण, जयणा तिविह य जा भणिता ॥३६०॥

पुत्रवृद्धं कंठे । एयं द्वादिद्यं जं भणियं तं एकैकं तिविधं उ-
क्तांसं मज्झिमं जहन्ने च । एते णव विकल्पा, दुविधं यं सि-पुणो
एकैको भवेदुगभेदेण भिज्जति सि बुत्तं भवति । पडि-
माजुयंवेहजुणं ति बुत्तं भवति । एते अट्टारस विकल्पा
जं भणियं सि एतेसि अट्टारसगहं विकल्पाणं एकैकं विकल्पे
जा भणिता आगवणा सा ददुब्बा । का य सा, इमा पडिसे-
वणाआरोवणा सि—पडिसेवणे आरोवणा पडिसेवणाऽऽ-
रोवणा, पडिसेवणापच्छिन्नं ति बुत्तं भवति ।

ठाणपायाच्छिन्नं च इणमेवत्थं किञ्चि विसंसे भणति—

दिवाइतिगं उक्ता—सगाइं एकैकं तु तं तिविधं ।

तिपरिगहमेकैकं, सममत्तममत्ततो दुविधं ॥ ३६१ ॥

दिग्घं, मणुम्मय, तिरियं च । एकैकं पुणो तिविधं—उ-
क्तांसं, मज्झिम, जहन्ने च । पुणो एकैकं तिविधं—उ-
डियकोडुवियपायावत्थं च । पुणो एकैकं दुविकल्पं—समम-
त्तममत्तभेदेण । एते यं चयेण अचयेण भेदा ।

इमे पुण पायसो अचयेण भवन्ति—

पडिमाजुतदेहजुयं, पडिमामणिहित एतदा दुविधं ।

देहा तु दिव्वज्जा, मच्चतणमच्चतणा होति ॥ ३६२ ॥

पडिमाण जुयं पडिमाजुअं—सह प्रतिमया सेवनमित्यर्थः । जं
पडिमाजुयं तं दुव्वहं सगिणहियपडिमा वा, असांनहियपडिमा
वा । दिव्वज्जं ति—मणुयतिरियाणं सचयेणा अचयेणा वि
भवति । दिव्वा पुण सचयेणा एव, अचयेणा ण भवति, ज
महा पदीवज्जाला इव सहसा विद्धंसाति । एय सप्पभेयं इहे-
वत्थयणं बहुदेसं भणित्ति । गया दप्पियामेहुणपडिसेवणा ।
इदाणि कप्पिया भण्णाति, एवं मुरिणा भणित्ति चोदगाह—
चिट्ठउ ताव कप्पिया पडिसेवणा दप्पियाणं ताव विसंसे
भण्णाति, कहं वा दप्पकप्पपडिसेवा भवति ? । गुरुगाह—

रागदोमाणुगता, मुदप्पिया कप्पिया तु मुदभावा ।

आराधण कप्पेणं, विराहओ हाति दप्पेणं ॥ ३६३ ॥

पीतिलक्खणा रागो, अपीतिलक्खणा दोसो, अणुगता-
सहिया, णिक्काणलक्खणा दप्पे, रागदोमाणुगता दप्पिया
भवतीत्यर्थः । कारणपुव्वगो कप्पो, तदभावाद्रागदोसाभा-
वान्मकारेण दोसाश्च कप्पिया भवतीत्यर्थः । शिष्यः पुन-
रपि पृच्छन्—दप्पकल्पाभ्यां सेवणे किं भवति ? , उच्यते—
'आराहणं' पच्छज्ज—कप्पेण ज्ञानादीनामाराधको भवति,
तेषां चैव दप्पान् विराधको भवति । विराधको—विना-
शकः । पुनरप्याह चादकः—'जति रागदोसपञ्चया तो दप्प-
या पडिसेवणा भवति, मेहुणकप्पियाए अभावा पाव-
ति, अहवा—संबंधं ? आचार्य पवाह, मेहुण कप्पियाए
अभावा । चोदगाह—एणु सव्वपदाण अववाधम्मया
जुत्ता । आचार्याह—

कामं सव्वपदंसु वि, उस्मग्गववातधम्मता जुत्ता ।

मोत्तं मेहुणधम्मं, ण विणा सो रागदोमेहि ॥ ३६४ ॥

कामशब्दः इच्छार्थे अनुमतार्थे च, इह तु अनुमतार्थे द्रष्टव्यः ।
सव्वपयाणि मूलुतरपदाणि, अविसेहो—अवधारणे, तेसु य उ-
स्मग्गववातधम्मता जुत्ता । उस्मग्गा—पडिसेहो, अववातो—

अणुगता, धम्मता—लक्खणता, जुत्ता—जुज्जते घटतेत्यर्थः । स-
व्वं सव्वेसु मूलगुणउत्तरपदंसु उस्मग्गववायलक्खणं जुज्ज-
ति, तदा वि मोत्तु परित्यज्य, मेहुणं—जुगं, तस्स भावो मेहु-
णभावो, अवभभावत्यर्थः । किमर्थं ? , उच्यते—ए विणा रा-
गदोषाभ्यां सो मेहुणभावो भवतीत्यर्थः ।

रागदोषादिसंभवे सत्यपि संयमजीवितादिनिमित्तं आसे-
वमानं स्वल्पमायश्चित्तमित्याह—

संजमजीवियहेउं, कुमलेणालंबेणण व ऽमंणं ।

भयमाणे उ अकिच्चं, हाणी बुद्धी व पच्छित्ता ॥ ३६५ ॥

जीविने दुविहं—संजमजीवितं, असंयमजीवितं च । अस्म-
जमजीवियबुदासो संजमजीवियकारणाए, ति बुत्तं भवति ।
चिरं कालं संयमजीविणे जीविस्सामीत्यर्थः । कुसलं—पहा-
णं, विसोहिकारणमिति बुत्तं भवति । आलोचज्जति जं तं तमा
लंबणं, तं दुविहं—द्वे वल्लिवियाणां, भावे य—णाणादि ।
अणुमिति पुत्र्यभणितानो अणुं पवमादीहि कारणेहि, 'भ-
यमाणे उ अकिच्चं' भयसेवातो, तुमहो—अवधारणे, अकि-
च्चं—मेहुणं, तं कारणं सेवयतो हाणी वा पच्छित्ते बुद्धी वा
पच्छित्ते भवतीति । पुनरप्याह चादकः—जति कुसलालंबणसे-
वणे पच्छित्तं बुत्तं भवति कम्हा मेहुणं कप्पिया इति भणियं ? ।

उच्यते—

गीयन्थो जतणाण, कडजोगी कारणम्मि णिहेसो ।

एगसि गीतकडो, अरत्तदुट्ठो उ जतणाए ॥ ३६६ ॥

गीतो अन्थो जण स गीतन्थो, गृहीनार्थे इत्यर्थः, जयणा जं जं
अप्पतरं अवगाहट्ठानं तं तं पडिसेवयतो जयणा भण्णाति
कडजोगी—जोगी किरिया सा कया जेण सो कडजोगी भ-
ण्णाति । सा य तवे विसुज्जठानेसणे वा, कारणं पुण णाणादि
एस पदमो भेगो । एत्थ य णिहेसो भवति गीयन्थो जय-
णाए कडजोगी, णिक्काणे सेऽणिहेसो वितिय एस भेगो,
एवं सोलस भगा कायव्वा । एत्थ पदमभेगो णो पडिसेवियं तो
कप्पिया भवतीत्यर्थः, एगसि पुनराचार्यादीनाम इह द्वाविश-
झ्झा भवन्ति । गीयन्थो कडजोगी अरत्तो अवट्ठो जयणाए
एस पदमो भेगो । गीयन्थो कडजोगी अरत्तो अवट्ठो अजय-
णाए एसो वितियभेगो । एवं वत्तीसं भेगो कायव्वा । एवं ए-
त्थ वा पदमभेगो पडिसेवयतो कप्पिया भवति । चोदगाह—
जइ पदमभेगो कप्पिया णणु णिहेस एव ? आचार्याह—

जदि मव्वमो अभावो, रागादीणां हवज्ज णिहेसो ।

जतणाजुतेसु तेसु तु, अप्पतरं होति पच्छित्ते ॥ ३६७ ॥

यदीत्ययमभ्युपगमे सव्वसो—सर्वप्रकारेण, अभावा—स-
र्वप्रकारानुपलब्धिः, स किं अभावो रागादीणां, आविस्महानो
दोसो मोहो य, वेण्णति, यद्येवं तो मेहुणं हवेज्ज, णिहे-
सो अप्रार्थश्चरतीत्यर्थः, ए पुण सव्वसो रागादीणां मेहुणं
अभावा अप्पयाच्छिन्नी वा, णवर 'जयणाजुतेसु' जयणा—य-
त्नः, ताए—जुता—उपता इत्यर्थः । तेसु सि—जयणाकारिसु
पुरिसेसु, तुमहो—अवधारणे यस्मादर्थे वा । अप्पतरं होइ
पच्छित्तं—तम्हा जयणाए बहियव्वं ति उवदेसो ।

'भयमाणे उ अकिच्चं' अस्य व्याख्या—

मामन्थिणिव अपुत्ते, सचिव मुरीधम्मलक्खवसणता ।

अणुहविया तरुणुरोधो, एगेसि पडिमदायणता॥३६॥

एगो राया अपुत्तो. सच्चिवाह—मती, तेण समारणं । सामत्थ-
ण—संप्रसारणं, अपुत्तस्स मे रज्जं दाहयहि परिभेज्ज किं
कायव्वं !, सच्चिवाह—जहा परत्ते अरणेण बीयं भावियं
खेत्तिणो आहव्व भवति, एवं तुह अनेउत्तस्स अरणेण वि बी-
यं खिसिदुं तुह चव पुत्तो भवति, पडिसुत्त रणणा । को पविसि-
ज्जतु । सच्चिवाह—पासडिणो एणुद्धेय्या भवति । ते पवि
सिज्जतु, एत्थ राया अणुमए कोइ मुणी धम्मलक्खणे पय-
सेज्ज । मुणी—साह भगव ! अनेउत्त धम्मकहक्खणं कायव्वं
लक्खं छुअ, तेण धम्मकहाअनच्छुअेन प्रवेशयन्ति । ते य जे
तरुणा अणुद्धेय्या ते पविसिता अधिणुद्धेय्या इति वुत्तं भव-
ति । अहवा—अणुद्धा—णिगेगा, अणुवद्वयपंचोदयस्सरेगा,
बीया इति—सबीया, ते तरुणाअधियाहिं समारणं, ओरोहो
अंतपुर, तत्थ बला भोगं मुजावज्जति । एत्थ कोइ साह
एच्छइ भोअं । उक्कं च—

“वरं प्रवेष्टुं ज्वलितं हुताशनं ।

न चापि भग्नं चिरसंचितं वनम् ।

धर हि मृत्युः सविशुद्धकर्मणो,

न चापि शीलम्वलितम्य जीवितम् ॥ १ ॥”

तस्स य एव आणच्छमाणस्स गयपरिसेहिं सीस्स कहिय ।
' एगेसि पडिमदायणतं ति ' अरणे पुण आर्याय्या भणति—
जहा ए सुट्टु पगासे लण्ययपडिम काउ लक्खारमभार-
याए सीस्सं छिण्ण, ततो पच्छा साहणं भणति—जहा एयस्स
आणच्छमाणस्स सीस्सं छिण्ण, एवं जति एच्छसि तुमं पि छिं
दामो, एव साभावितं कतंके वा सिरच्छेदणे कए अभोग-
त्वेन व्यवसितानामिदमुच्यते—

सुदल्लुसिते भीते, पक्खवाणे पडिच्छ (गच्छ) थेगविह ।

मूलं छेदो छगुरु, चउगुरुलहु मामगुरुलहुओ ॥३६॥

जस्स ताव सिर छिण्णं सो सज्जो । उल्लसिओ—एतेण वि ताव
मिसेण इत्थी पावामां हरिसिओ । अवरो जति ए सेवाम
तो म सरे छिजांत अतो भीतो सेवति । अवरो किमेव अ-
णालोइयपाडकतो मगामि सेवामि ताव पच्छा आलोइयपाड
कतो कतपक्खवाणो मरिहामि ति आलवण काउ सेवति,
अवरो इमं आलवणं काउ सेवति । जीवतो पडिच्छयाण
वायण दाहामि ति सेवति । अवरो गच्छुं रक्खस्सामीति
सेवति । अवरो चितयांत—मया धिणा थेरण ए कोवि कि-
तिकम्मं काहिति अह जीवतो थेरण वेयावच्च काहिति
सेवति । अवरो विह—आयरिया, तेसि वेयावच्च जीवतो
करिस्सामि ति सेवति । एतेसि उल्लसियायीण पच्छुअेण
जहासंख पच्छुत्ता—उल्लसिए—मूलं, भाये—छेदो, पक्ख-
क्खवाणे—छगुरुओ, पाडिच्छे—चउगुरुगा, गच्छु—चउलहुगा,
थेरे—मासगुरु, विहुए—मासलहुओ ति ।

उल्लसितभीतपक्खवाणस्स य इमा वक्खवाणगाहा—

निरुवहतजोगिन्धीणं, विउच्चणं हरिसमुल्लसण मूलं ।

भयरोमंचे छेदो, पग्गिमा काहिति छगुरुगा ॥ ३७० ॥

पंचपंचामहण वरिसाण उवरि उवहयजोली इत्थिया भव-
ति, आरतो अणुवहयजोली गर्भं गृह्णातीत्यर्थः । विउच्चिया

मडियसाहिया ता वट्टुं हरिसुल्लसितरोमस्स—मूलं भवति,
मये पुण रोमंचे छेदो, परिणणा—पक्खवाण । सेसं कंडं ।

पडिच्छमादी एगगाहाए वक्खवाणेति—

मा सीदिअ परेच्छा, गच्छा फुट्टेअ थेरसंपेच्छं ।

गुरुणं वेयावच्चं, काहिति य सेवओ लहुओ ॥ ३७१ ॥

भयमारो उ आकखे जहा बुद्धीए पच्छुत्त तहा भवति—

लहुओ य होति मासो, दुब्भिकखविसज्जणा य साहणं ।

एहाणुरायरत्तो, खुट्टो वि य एच्छते गंतुं ॥ ३७२ ॥

अमिवाइकारणेसु उप्पसेसु वा उप्परिज्जस्सति वा एाउं
जइ य सय गतुमसमथो आयरिओ जघावलपरिक्खीणो
साह ए विसज्जइ, नो आयरियस्स असमायारिणिक्करणं
मासलहुं पच्छुत्तं, अविसज्जंतस्स य आणादी दासा, तत्थ
य असंथरता एसणं पेलेज्जा, मरणं वा हवेज्ज भत्ताभाषओ,
जम्हा एते दासा तम्हा गुरुणा विसज्जिअव्वो । गुरुणा सव्वो
गच्छो विसज्जितो तत्थेगा खुट्टो गुरुणं एहानुरायरत्तो
एच्छति गंतुं—

अमती गच्छ विसज्जण, देमखंधाउ खुट्टो सरणं ।

णीसा भिक्खविमा उ, पविसितपतिदाणं सेवा या ॥३७३॥

अमती भत्तपाणादी सव्वो गच्छो गओ, खुट्टो वि अणिच्छो
पमिओ । जया गच्छो देसखंधे गतो, देसंतेत्यर्थः, तद्वा सो
खुट्टो णामिओ णियत्तो, गुरुणा भणियं—दुट्टु ते कयं, जं नि-
उत्तो, जा तस्स आयरियस्स णीसाहरेसु भिक्खा लब्धति
तीए विभागं अहियतरं खुट्टुगस्स दांत, सो य खुट्टो चित-
यति—एसो वि आयरिओ किलोसितो । ततो गुरुमापुच्छिउं
वीसुं पाडिअओ गतो, सो एक्कीए पविसितपतिइत्थियाए भ-
खान—अहं ते भत्तं दलयामि जति मं पडिसेवाम । तेण पडि-
सुयं ' पविसियपतिदाणंसेवा य ' अस्य व्याख्या—

भिक्खं पि य परिहायति, भोगेहि णिमंतणा य साधुस्स ।

गिएहति एगंतरियं, लहुगा गुरुगा य चउमामा ॥३७४॥

पडिसेवितस्स य तहिं, छमाम छेदो उ हांति मूलं च ।

अणवट्टुपो पारं—चिओ अ पुच्छा य तिविधम्मि ॥३७५॥

सो खुट्टो चितयति—जइ एयं पडिसेविय एच्छामि मरी-
हामि, अहं सेवामि तो जीवतो पच्छुत्तं, सुत्तथाणि य घेप्प-
त्थं, दीह कालं मेज्जम करिस्सामि, एवं चितिऊण जयणं करे-
ति, एगंतरियं भत्तं गेणहति, पडिसेवति य । पढमाव्वसे गे-
गहतस्सेव—तस्स चउलहुगं, यितियदिवसे अभसट्टु करेति,
तानियव्वसे गेगहतस्सेव तस्स—चउगुरुगं, एवं चोहसंमं दि
वसे—पारंचियं भवति, अहं णिगेतरं पडिसेवति, ततो चिति-
यावणे चव मूलं भवति । एसा बुद्धी भणिता, ' पुच्छा य ति-
धिहम्म ति ' सीसो पुच्छति—दिव्वमाणुसतिरिच्छसु कहं
मेहुणाभिलामो उप्पज्जति ? आचार्याह—

वमधीए दोसणं, दट्टुं सरिउं व पुव्वसुत्ताइ ।

तेगिच्छि सहमाती, असंजणातीसु थीजतणा ॥३७६॥

वमही—सेज्जा, तीए होमेण मेहुणाभिलामो उप्पज्जति,
स्यादिसंसेवत्यर्थः । अहवा—इत्थि दट्टुं पुव्वं—गिहत्थकाले
जाणि इत्थियाहिं समं मुत्तारि वा हसियारि वा ललियारि

वा ताणि य समरिऊण मेहुणभावो भवति । एवं उप्पण्णे किं कायव्वं ?-भण्णति-तिगिच्छा कायव्वं । सा तिगिच्छा णि व्वी याति, तं अइकंतस्स सहमाईहि-जत्थित्थिस्सहं सुणेति, रहस्ससहं वा, आदिग्गहणाओ-भण्णति-आलिङ्गनोवगूह-नचुवनादयः । तत्रासौ स्थविग्गसहितो स्थाप्यते, यद्येवं स्या-दुपशमः 'असंजणं त्ति' असंजो-अंगहीत्यर्थः । ण ताए अ-चियं जयणाए गही कायव्वं इति । एवं निसु वि दिव्वाइसु जयणा दट्ठव्वा । गता मेहुणस्स कप्पिया पडिसेवणा । गयं मेहुणं ।

इदाणि परिग्गहो भण्णति-तस्स दुविहा-
पडिसेवणा-दप्पिया, कप्पिया य । तथ
दप्पियं ताव भण्णामि—

दुविधो परिग्गहो पुण, लोइय लोउत्तरो समासेणं ।
दव्वे खत्ते कालं, भावम्मि य होति कोधादी ॥ ३७७ ॥
पुणसहो-अयधारणे वा, एकेको पुण दव्वादि दट्ठव्वो ।
समं कटं ।

दव्वखेत्तकालाणं इमा वक्खा—

मच्चित्तादी दव्वे, खत्तम्मि गिहादि जच्चिं कालं ।
भावे तु कोधमादी, कोहे सव्वस्स हरणादी ॥ ३७८ ॥
मच्चित्तं दव्व-वुपय, चउप्पयं, अपयं वा । आदिग्गहणा-
तो अचित्तमीसे, अचित्त-हिरण्यादि,मीसे-साण्णजोगमहि-
यं आस्मादिण ताणि जा परिग्गहन्ति मुच्छित्तो सो दव्वपरिग्ग-
हो भवति । गिहाणि स्वाओमितोभयकेउगादियाणि, खत्ता-
णि परिग्गहन्तस्स खत्तपरिग्गहो भवति, जम्मि वा खत्ते व-
णिणज्जति स खत्तपरिग्गहो भवति । एते चेव दव्वखेत्तपरि-
ग्गहो जच्चिं कालं पारगेगहन्ति जम्मि वा वणिणज्जति काले
परिग्गहो स कालपरिग्गहो भवति । 'भावम्मि य होति को-
धादि त्ति' अस्य व्याख्या-भावे उ पच्छद्वे-भावे तु भावप-
रिग्गहो तुमहो परिग्रहवाचकः, कोहाती, आदिसहातो-मा-
णमायालोभा घेप्पति । तथ कोहपरिग्गहस्स व्याख्या-'को-
ह सव्वस्स हरणादी' कोहेण य रायादी दट्ठो सव्वस्स हरिउं
अप्पणो परिग्गहं करोति, एस कोहेण भावपरिग्गहो । आ-
दिसहातो दंडेति अवकारिणो वा अवहरन्ति, कोहेण ।

इदाणि माणे—

दोगच्चवइतो माणे, धणिमं पूइज्जति त्ति अज्जिणति ।
मायाणिधारणमाती, सुवाण दव्वाम्पकरणं वा ॥ ३७९ ॥
दोगच्च-दार्गहं, स विमयाता गतो-वहतो भण्णति ।
माणं त्ति-एवं माणेण उवज्जिणइ भणिय, तथ दोगच्चे-
ण वहतो माणेण व णिग्गतो संदम्भो जइ वि ण गंदति
पुरिस्सो मुक्को परिभूय वासाओ । अहवा-धणिमं-
तो लोणे पूइज्जति त्ति अहं पि पूइज्जिमामीति अहिं न
कश्चित्पूजयति इत्येवं माणओ परिग्गहं उवज्जिणति । 'माया
णिधारणमादी' मायाए णिहारणं णिहणति, आदिग्गहणाओ
छन्नं व्यवहरति । अहवा-करणं, इत्थं वा । किंचि माह-
रण मा मे कान्ति हरिस्सइ त्ति सुवण्णे दुव्वणं करोति ।
एवं मायाए भावपरिग्गहो भवति । सव्वारुणादिता लोभ-
स्स, अलोभणाभिहतो जो वि एस कोहादिपरिग्गहो

भणितो एसो वि लोभमंतरेण ण भवतीति उक्क एव लो-
भः । जम्हा अतोव मुच्छित्तो उवज्जिणति सो वा लोभ
भावपरिग्गहो दट्ठव्वो त्ति, भणितो लोइयपरिग्गहो ।

इदाणि लोउत्तरिओ भण्णति-सो समासओ दुविहो
दाग्गाहाओ—

सुहुमा य बादरो वा, दुविहो लोउत्तरो समासेणं ।
कागादि साण गोणे, कप्पट्टगरक्खणममत्ते ॥ ३८० ॥
सेहादीए कूइ, सच्चित्ते अणेसणादि अच्चित्ते ।
ओरालिए हिरमं, छकायपरिग्गहो जं च ॥ ३८१ ॥

इति ममत्तभावो सुहुमा परिग्गहो भण्णति, तिब्बो य म-
मत्तभावो बायरो परिग्गहो भण्णति, एसो दुविहो वि पुणो
चउहा विन्थागिज्जति, दव्वखेत्तकालभावे । तथ दव्वे—'का-
गादि'पच्छद्वे,अप्पणो पाणगादिसु काकं अवज्ज्झंति णिवारे-
ति, आदिग्गहणातो-साण्णमिगालादि माणं वा इम-
माणं, गोण वा वसाहमादिसु अवज्ज्झंति, संज्जायरादियाण
वा कप्पट्टग अण्णावदंसेण रक्खइ । सयणादिसु वा ममत्तं
करोइ, सेहा वा पांडकुओ पव्वायंतस्स परिग्गहो भवति,
अणाभयं वा पव्वावाणज्ज सच्चित्तं पव्वायंतस्स परिग्गहो
भवति । आदिसहो भेदवाचकः,अणेसणीयं वा अच्चित्तं भत्ता-
दि गेहंतस्स सपरिग्गहो भवति । आदिसहातो वा व-
रुधपादसंज्जा घेप्पति, अच्चित्तगाहणातो वा अतिरिक्तोर्वाह-
गहणं करोति, स चानुपकारित्वात् परिग्गहो भवतीत्यर्थः,
गडियरूवं द्रविणं ओरालियं भण्णति, अघ्राडयरूवं पुण हि-
रण्यं भण्णति, एताणि गेहंतस्स परिग्गहो भवति,
छकायसच्चित्तं जीवनिक्काए गेहंतस्स परिग्गहो भवति । जं च
त्ति—जं च एतेसु कागादिसु पायाच्छित्तं तं च दट्ठव्वमिति ।

एतेमि कागादियाण इमा चिंतणा पायाच्छित्तगाहा—

पंचादी लहुगुरुगा, एसणमादीसु जेसु टाणेषु ।
गुरुगा हिरणमादी, छकायविराधेण जं च ॥ ३८२ ॥
पंचगं त्ति-पणं तं आइ काउं एसणादिसु जत्थ जत्थ जं सं-
भवति पायाच्छित्तं तं दायव्वमिति । लहुगा गुरुगा य त्ति-पणं
एव संबज्झति,अहवा-पणं आदिकाउं जाव चउलहुया,च-
उगुरुगा,जं जेसु टाणेषु पायाच्छित्तं संभवति तं दायव्वमिति ।
आदिसहातो आप्पादणउग्गमा घेप्पति, हिरणं गेहंतस्स
चउगुरुगा । आदिसहातो-ओरालिए वि-चउगुरुगा । छकाय-
विगहणे जं पायाच्छित्तं दायव्वं तं चिमं-छकायचउसु लहुगा,
कारणगाहा ।

इणमेवार्थं भाष्यकारो व्याख्यानयति—

गिहिणोऽवज्ज्झमाणे, मुणमज्जारादि अप्पणो वावि ।
बांऊण न कप्पति,जिणाण थेराण उ गिहीणं ॥३८३॥
गिहिणो-गिहत्थस्स, अवज्ज्झति-अवराहं करोति, माणो
मज्जारो वा,आदिसहातो-गोणकागादओ वि घेप्पति । अप्पणो
वा एते भत्तादिसु अवज्ज्झंति ते अवज्ज्झमाणे वि बांऊण
ण कप्पति,जिणाण-जिणकप्पियाण,थेरा-गच्छवांसिणो,तस्मि
गिहत्था मणत्था मणअवज्ज्झमाणा वारेऊण ण कप्पति ।
अप्पणो य बांऊण ण कप्पतीत्यर्थः ।

एतेषु चैव कागादिषु पच्छिन्नं भवति—

काकणिवारिणि लहुओ, जावममं तु लहुअ मेसेसु ।

मज्झमवासादि ति व, तेण लहु रागिणो गुरुगा ॥३८४॥

काग णिवारेति—मासलहु, संसेसु ति—साणगाण—चउलहु—गा, संजातरममेण कप्पदुगं रक्खति—चउलहुगं चेष, मज्झमवासाम्—एगप्रामनिवासिनं, स्वजना वा तेण सगणा—नगाविषु ममेण रक्खति तहावि—चउलहुगं, अह कप्पदुगं रागण रक्खति तो—चउगुरुगं ।

‘सेहातिपट्टिकुट्टे नि’ अस्य व्याख्या—

भेताऽडतालसेहे, दुरुवहीणा तु ते भवे पिंडे ।

घडितेतर मोरालं, वत्थादि गतं ण उ गेरहंति ॥३८५॥

अडयालीसं भेदा, सेहाण अपव्वावणिज्जा य । ते य इमे—अट्टारस—पुगिसेसु, धीसु इत्थीसु, दस—णपुंसगेसु, पच्चावणा अणरिहा भणिया । माणं ण एतेसिं तु सरुवं पच्छिन्नं च जहा अणलसुत्ते तहा दट्टव्वमिति । इह पुण सामण्यो—चउगुरुगं पच्छिन्नं, अणाभव्वं सत्त्वत्तं गेरहंतस्स चउगुरुगा चेष, ‘अणेसणे’ इति अस्य व्याख्या—‘दुरुवहीणा उ ते भवे पिंडे’ पट्टिकुट्टिपट्टा येऽधिकृता ते दुरुवहीणा भेदा पिंडे भवन्तीत्यर्थः । अडयालीसं भेदमज्झतो दा रुया सेहाता, जा ता छायालीसं । कहे पुण छायालीसं भणति—

“सालसमुग्गमादोसा, सोसमुप्पायणा य दोसा उ ।

दस एसणार्थं दोसा, संजोयणमादि पंचेव ॥ १ ॥”

संजोयणं—अट्टपमाणी, इंगालघूमणिक्कारणा एते सव्वे समुद्दिता सत्त्वत्तालीसं संभवन्ति । एत्थ मीसज्जायं अज्झा यरसारस काऊण ण फेडिज्जति अतो छायालीस । अणं पुण आयरिया—सव्वाणुप्पाती संका इति काउं संकं अचण—यति । अणं पुण—संजोयणादिनक्कारणार्थाज्जया छायालीसं करोति, एतेसिं सरुवं जहा पिंडिणिज्जुत्ताप पच्छिन्नं, जहा कप्पपीडे तहा इहं पि दट्टव्वमिति । अचिन्ते जहम्मज्झि—मुक्कोमसु तन्निष्फरणं दट्टव्वमिति । ‘आंगालिण हिरणं’ अस्य व्याख्या—‘घडितेतरमोरालयं’ घडियं आभरणादी आंगालं भणति, इतरं पुण अघडियं ते हिरणं भवति । एत्थ जहा—कमणिहंसे हिरणसहो लुत्तां दट्टव्वो । अहवा—घडियं, इतर—अघडियं—सव्वसामणलेण आंगालियं, भणति । वत्थं—वा सकप्पादि, आदिसहातो—पात्रादिधम्मोपकरणं सव्वं ध—पति । गतशब्दा—धर्मोपकरणभेदावधारणे द्रष्टव्यः । अहवा—नगारो आदिसहं पविट्ठा, वत्थादिगं ते गोरंण वत्थादियाण णिहंमो, णकारो—प्रतिषेध, तुशब्दो—परिग्रहावधारणे, गेरहंतीति युत्ते भवति । वत्थादिगं धर्मोपकरणं ण परिग्रहं मन्यन्तीत्यर्थः । तान्येव महद्धनानि मुच्छाण परिभुजंतस्स परिग्रहो भवति—चउगुरुगं च सं पच्छिन्नं भवति । दव्वपरिग्रहो गतो ।

इदानीं खेत्तपरिग्रहो भणति—

ओगासे संथारो, उवस्सयकुलगापणगरदेमे य ।

चत्तारि छञ्च लहुगुरु, छेदो मूलं तह दुगं च ॥३८६॥

ओगासो—पट्टिस्सगस्सेगंस्सो, तम्म पवाताविके रमणीयं ममत्तं करोति, संथारो—संथारगभूमी तीण ममत्तं करोति, उवस्सओ—वसही, तीण वा ममत्तं करोति । एवं कुले—कुलं—कुटुंबं,

गामणगग—पांसज्जा, दोसो पुण जहा—कच्छेदो, सिंधुवेसो, सुरट्टाऽऽदि, रायण भोतो रज्जं मखति, सो पुण भोती एगावि—सओ वा होज्ज । एतेसु गामादिषु पच्छिन्नं जहासंखण ‘चत्तारि छञ्च’ पच्छिन्नं—कठ । खेत्तपरिग्रहो गतो ।

इदानीं काले भणति—

कालातीते काले, कालविचच्चासकालतोऽकाले ।

लहुओ लहुया गुरुगा, सुद्धपदे सेवते जं च ॥ ३८७ ॥

कालातीण ति—कालतो—अतीतं कालातीतं, उडुबड—मा—सातिरित्तं वसंतस्म, वासासु य अतिरित्तं वसंतस्म । काले ति—काले परिग्रहो भवति, णितियवासदोसा य भवति । कालविचच्चासो ति—कालस्म विचच्चासो कालविचच्चासो ते करोति, कहे भणति—‘कालओ अकाले ति’, ‘उडुबड काले ण विहरति । अकाले ति वासाकाले विहरति, अहवा—दिवा ण विहरति, राओ विहरति, एस विपर्यासः । इदं प्रायश्चित्तम—उडुबड अतिरित्तं—मासलहुगा, वासाति—रित्तं—चउलहुगा, कालविचच्चासे—चउगुरुगा, एते पच्छिन्ता सुद्धपदे भवन्ति । सुद्धपदे गाम—जइ वि अचराहं ण पत्ता तहावि पच्छिन्नं भवतीत्यर्थः । ‘सेवते जं च ति’ जं संज—मपवयणआयविगहणं सेवति तणिण्णकरणं च पायच्छिन्नं दट्टव्वमिति । कालपरिग्रहो गतो ।

इदानीं भावपरिग्रहो भणति—

भावम्मि रागदोसा, ओवधिमादी ममत्तणिक्खित्ते ।

पासन्थममत्तपरिग्रहो, लहुगा गुरुगा य जे जत्थ ॥३८८॥

भावम्मि—भावपरिग्रहो रागण दोसिण य भवति । उवही—उघहिओ, आदिसहातो—उवगाहितां धापति । तंमि दु—विहं वि ममत्तं करोति, णिक्खित्ते गाम गर्गलगावज्जं स्थाप—यति चोरभरण वा णिक्खित्ति, गोपयतीत्यर्थः । पासन्था—दिषु वा ममत्तं करोति, ममीकारमात्रं रागण वा परिगेणहति आत्मपरिग्रहं स्थापयतीत्यर्थः । चसहातो—अहाछेदेषु, इ—त्थीसु य, ममत्तं परिग्रहं वा करोति । ‘लहुगा गुरुगा य जे जत्थ ति’—‘रागादयो संबज्झन्ति ते तत्र दातव्याः । पासन्था—दिषु ममत्तं—चउलहुगा, अह रागं करोति तो—चउगुरुगा, दोसण पासन्थादीषु—चउलहुगा चेष, उवादिणिक्खित्तसु—चउलहुगा सच्छेदित्थीसु—चउगुरुगा ।

पासन्थादिअहाछेदित्थीसु अ इमा ममत्तव्याख्या—

मम मीस कुलि व्व राणि व, उवमम माति भाइणजोती ।

एमेव ममत्तं करोति, पच्छिन्नं मग्गणा होति ॥ ३८९ ॥

तेसु पासन्थादिषु एव ममत्तं करोति, संसे कंठं ।

इमा भाष्यकर्तुः प्रार्थयन्तगाहा—

उवधिममसे लहुगा, तेणभया णिक्खित्तिं ते चेष ।

ओसम्मिही लहुगा, मच्छंदित्थीसु चउगुरुगा ॥ ३९० ॥

ते चेष ति—चउलहुगा, ओसगणगंणं य ममत्तं चउलहुगा चेष । संसे गतायं । गतो भावपरिग्रहो । गता परिग्रहस्स दणिया पट्टिसेवणा ।

इदानीं कणिया भणति—

अणोभोगे गेलसण, अट्टाणं दुल्लभत्तजाते य ।

सेहं गिलाणमादी, मज्जाया वावऽणुद्वहं ॥ ३६१ ॥

अणोभोगे गेलएणे, अद्वाणे दुल्लभऽद्वुज्जते य ।

सेहं गिलाणमादी, पडिकुट्टं विज्जदुट्ठं य ॥ ३६२ ॥

एयाआं देगिण दारगाहाआं । एत्थं पदमदारगाहापुव्व-
जेण दव्वाववातो गहितो, पच्छजेण खत्ताववाआं गहि-
आं । बित्तिदारगाहापुव्वजेण कालाववातो गहितो । प-
च्छजेण भावाववाआं गहितो ।

‘अणोभोगे ति’ अस्य व्याख्या—

सव्वपदाऽणोभोगा, गेलएणासधिपदावणे वारे ।

काकादिअहिपडंते, दव्वममत्तं च बालादी ॥ ३६३ ॥

सव्वं पदा—सव्वपदा, के ते सव्वपदा ? कार्गादस्माणाणा-
ल्लकायपरिगहवस्माणा, एते सव्वपदा । एते जहा पडिसिद्धा
तहा अणोभोगेण कुर्यादित्यर्थः । अणोभोगे ति गतं । ‘गि-
लाणे ति’ अस्य व्याख्या—‘गेलगणोसहि ति’ गिलाणस्म
ओसहाणि उगहं कर्ताणि, तत्थ कां अहिपडंते गिवारेति,
आदिसहातो सोणगोणा गिवारेति, एवं गिलाणकारेण
गिवारेतो सुद्धं । गिलाणकारेण वा कण्णदुगरस्वणममत्तं
वा कुज्जा, जहा भणति—‘दव्वममत्तं च बालादि ति’
दव्वमिति दव्वदारजापणार्थं, दव्व वा लभिस्मामि ति मम-
स्वरस्वणं करोति, ममत्तं अणन्तरदव्वणिमत्तं बाले सुद्धं मा-
यापिरी मे गिलाणस्म पाडितप्पति, बाले ति—बालस्म र-
स्वणं कुज्जा, गिलाणपाडितप्पणार्थं, आदिसहातो—अबाले
ताव रस्वणं कुज्जा, गिलाणद्वार्यामिति—गेलएणाद्वार्या वा अड-
यालसेहा पडिकुज्जा पव्वावेज्जा ।

जतो भणति—

अतरंते परिघराण व, पडिकुट्टा तप्प अहव विज्जस्म ।

तेमिऽद्वायमणमिं, विज्जहिरणं विमं कणं ॥ ३६४ ॥

अवरतो—गिलाणो, पाडियरगा—गिलाणद्वारा वा, वकारो
समुच्चये, पाडिकुट्टा—गिवारेतो अपव्वावर्णज्जति ति वृत्तं
भर्वाति । तप्पे ति—वाधारवहणार्थं वट्टिस्सतीत्यर्थः । गि-
लाणस्म वा पाडियरगाण वा वेयावश्च कारिण्यतीत्यतः प्र-
व्राजयति । अहवा—वेज्जस्म कारिण्यति, ततो वा प्रव्राजय-
ति । तेमिं गिलाणपाडियरगाविज्जणं अद्वाय अणमणं पि को-
ज्जा, गिलाणभगीकृत्य वेज्जद्वाराय हिरणं पि गेगह-
ज्जा । ओरालस्याववादे ‘विमं कणं ति’—विषयस्तस्य
सुवर्ण-कनकं, तं घत्तुं तस्मिन् विस्मरणायणद्वारा तस्य पा-
ण दिज्जति । अतो गिलाणद्वारा ओरालियग्रहणं भवेज्ज ।

गिलाणद्वारा ल्लकायपरिगहं ति अस्यापवादः—

कायाण वि उवआगा, गिलाणकज्जे व विज्जकज्जे वा ।

एमेव य अद्वाणा, मेज्जानरभत्तदाहसु वा ॥ ३६५ ॥

काया—पुहवादी ल्ल, तेमिं पि उवआगो उवभोगो—भवेज्ज ।
गिलाणकज्जे वा गिलाणस्मव अपणो उवभोगाय ल-
वणादि, वेज्जस्म वा उवभोगाय तदपि न दोस्मनिमत्तं,
एवं गिलाणकारेण कागादयो दव्वे अयवदिता । गिला-
णे ति गतं । इदाणि अद्वाणे ति अस्य व्याख्या—‘एमेव य’
पच्छद्वं—एमेवाऽवधारणे जहा गिलाणद्वारा कागादिया दारा वु-
त्ता तद्द्वय अद्वाणोऽतीत्यर्थः । अद्वाणपाडिगणो जो मेज्जान-

गे जो वा दारगाहं सद्धो भत्तं देति, वाकारो समुच्चये,
एतेमिं किंचि वि स्मारियं आतवे होज्जा, तत्थ कागोण-
साणा अहिपडंता गिवारेज्जा पि जं मे उप्पज्जउ सुदुत्तरं
परितप्पिस्सतीति काउं कण्णद्वारं पि रक्खेज्जा, ममत्तं वा
करेज्जा । ओरालिय हिरणे सेहाति ति परिकुट्टा ।

एसणं ल्लकायाण एगगाहाए वक्खणंति—

दुक्खं कप्पो वोढुं, तेण हिरणं कताकतं गेएहं ।

पडिकुट्टा वि य तप्पे, एसणकप्पे असंथरणे ॥ ३६६ ॥

दीहज्जाणपाडिवरणेहि दुक्ख—अद्वाणकप्पो बुज्झति, तेण
कारेण, हिरणं—द्रविणं, कताकतं—घडियरूवं अघडिय-
रूवं वा अद्वाणं घेप्पति । अद्वाणपाडिगणणा चेष, पाडिकु-
ट्टा—सेहा—भत्तपाणविस्सामणावकरणवहणादीहि तप्पिस्स-
तीति काउं दिक्खेज्जा, अद्वाणं वा असंथरंता एसणं पि
पेलेज्जा, अणेसणीयं गेगहतीत्यर्थः । अद्वाणं वा असंथरणे
कायाण वि उवआगं करेज्जा । प्रलेबादित्यर्थः । अद्वाणे
ति गतं ।

इदाणि ‘दुल्लभं ति’ दारं—

दुल्लभदव्वं दाहिति, तेण गिवारे ममत्तमादिं च ।

पडिकुट्टमणधातुं, ओरालकआ व काया वा ॥ ३६७ ॥

दुक्खं लब्धमिति जं तं दुल्लभं, तं च सयपागसहस्सपागादियं
दव्वं, तं—‘दाहिति ति’—तेण कारेण कागसुगगादि गि-
वारेति, ममत्तं वा करोति, आदिसहातो—कण्णद्वारादि
रक्खति, पडिकुट्टं वा सेहं पच्चावेति । एवं दुल्लभं दव्वं ल-
भितुं समत्था भवति । अहवा—काहं गिही तेरासियपुत्तं-
ण लज्जमाणो भणति—जइ मम पुत्तं तेरासियं पच्चावेमि
तो इमं ज दुल्लभं दव्वं तुमं अणेसणीयं एयं चव पय-
च्छामि । एवं दुल्लभदव्वद्वता पडिकुट्टंति पच्चावेज्जा, ए-
सणं पि पेलेज्जा । एवं उग्गमउपायणसणाओसेहि जुत्तं
दुल्लभं दव्वं गेगहतीत्यर्थः । दुल्लभदव्वद्वतां च ओराल-
हिरणं गेगहज्जा । ताणि ओरालहिरणणाणि घेत्तणं तं दुल्ल-
भदव्वं किणेज्जा, कायाव ति दुल्लभदव्वद्वता वा सत्तत्तका-
या गेगहज्जा । कहं पवालार्दणा सत्तत्तपुढविक्काएण तं दु-
ल्लभदव्वं किणेज्जा । दुल्लभदव्वं ति गतं ।

इदाणि अद्वुज्जति ति दारं भणति—

एमेव अद्वुज्जतं, तेण गिवारे ममत्तमादिं च ।

पडिकुट्टेण व धातुं, ओरालकआ व काया वा ॥ ३६८ ॥

एमेवावहारणं, जहा दुल्लभदव्वं एमेव अद्वुज्जाणं वि द-
द्वं । जानशब्दो भेदवाचकः अर्थभेदव्यर्थः, एते मेज्जानरा-
ति अद्वुजायं दाहिर्ताति तेण तेमिं कागोणसाणे अवरज्ज-
ते गिवारेज्जा, कण्णद्वारं वा रक्खेज्जा, ममत्तं वा करेज्जा, च-
कारो—समुच्चये, पाडिकुट्टं वा सेहं पच्चावेज्जाति, तद्वद्वाय दव्वद्व-
ए ति वृत्तं भर्वाति । सो पाडिकुट्टमेहो पच्चावेतो दव्व-
जायं उपादियणीत्यर्थः । अद्वुजायं पि उपादेतो एसणं
पि पेलेज्जा, अदाभद्वगकुलेसु वा अणेसणीयं पि भिक्खं गे-
गहज्जा, माउदुक्खेण दाहिति अद्वुजायं अद्वुणिमत्तं वा का-
ए गेगहज्जा, कहं?, उच्यते—‘धातुं ति’ पासोणमद्वियादि गेगहज्ज
जायरूयं सुवर्णं तं उपापज्जा धातुवायप्रयोगात्, पुण्य-

हो-विसेसणे दृढव्यो, आदिसहातो-रूपं तं च सीसगतउ-
गादी धाउवायण्यश्रोगा उपाययतीत्यर्थः । अहवा-जायकृवं
जं च प्रशालवत् जानं तं जायकृवं भणति । दृढपरिगृहा-
ववातो गतो ।

इदानीं खेतायवातो भणति—

एमेव अहुजाण, खेताएँ उवातातो वांछं ।

सेह गिलाणमादी, मजाता वावणुहुह ॥ ३६६ ॥

'सेह' 'अस्य व्याख्या, गाहा—

उवासादीसु सेहो, ममत्तपडिमवणं च कुआहि ।

एमेव गिलाणे वी, गेह ममं तत्थ पउणिम्मं ॥ ४०० ॥

उवासो आदी जेसि ताणि उवासादीणि, ताणि संधारउव-
स्मयकुलगामणगरदेसरज्जं च, एतेसु सेहो अयाणमाणो मम-
त्तं वा करेज्जा । अहवा—गिलाणो भणेज्जा, मम पत्थ देसे
मा कोति अस्मियसो । एम पडिमेहो ति गयो । इदानीं गिला-
णे ति—' एमेव ' पच्छुद्धं-एवमवधारणे, जहा सेहो उवासा-
दिंसु ममत्तं करेज्जा, एवं गिलाणो वि उवासादिंसु ममत्तं
करेज्जा । अहवा-सो गिलाणो एवं भणेज्जा-गेह मम तं गाम
गगर देसं रज्जं वा, तत्थाहं गीआ पउणिस्सामीत्यर्थः । आदि-
सहातो आगिलाणो वि सन्नायगोवसरगपत्तो भणेज्जा, गेह
मम तं गामं, तत्थाहं गोयस्सगिज्जामि ति । गिलाणे ति गये ।

इदानीं 'मज्जाय' ति अस्य व्याख्या—

मागारिअदिंसु व, वामादिंसु गिवाणं मेहो ।

ठवणाकुलेसु ठविण-सु वारण अलमणिद्धम्मे ॥ ४०१ ॥

मागारिआ-सज्जातगे, तेण जे उवासाण दिआ, तेसु उवा-
संसु सेहं अमज्जादिंसु आयसमाणे गिवाणेज्जा, आदिसहातो
उवस्मसो घणपति । मज्जाय ति गत । इदानीं 'ठवणे' ति
'अस्य व्याख्या ' ठवणा ' पच्छुद्धं-ठवणकुला अतिशयकुला
भणति, येनान्नाद्यादीनां भक्तमानीयंत तेसु ठविणसु अ-
लमणिद्धम्मे पविसेत गिवाणेत्यर्थः । ठवणे ति गते ।

गामणगरदेसरज्जाण अववातो भणति—' उहुह ' ति अस्य
व्याख्या—

उहुहं च कुमीला, कर्णेति जहियं ततो गिवाणेति ।

अत्थंतसु वि तहियं, पवयणहीला य उच्छेत्ता ॥ ४०२ ॥

जहियं ति-गामणगरदेसरज्जं, कुमीला-पासन्था, आकारिय,
पांडेसवणा, उहुहं करेज्जा 'ततो ति-गामणगरादियाश्रोणि-
वारयवा-णिवारणा कायवा, इह गामे आकारियपांडेसवणा
ण कायवा । अत्थंतसु वा तेसु पासन्थसु तहियं गामे-
पवयण-सरो तस्स हीला-णिदा, भवति । भत्तपाणवस-
हिंसहादियाण वा विउच्छेत्ता, तेसु तम्हा ततो पारं-
चियं वि करेज्जा । उहुहं ति गये ।

चोदग आह-णणु वारंतस्स गामादिंसु ममत्तं भवति । आ-
चायहि-ण भवति, कहं ?, उच्यते—

जो तु अमज्जाइल्लो, गिवाणं तत्थ किं ममत्तं तु ।

होज्ज सिया ममकारो, जतियं ठाणं मयं मेवे ॥ ४०३ ॥

'ज ' य इत्यनुदिष्टस्य ग्रहणं, तुसहो-णिहंसे, मज्जाया-
सीमा वयन्था न मज्जाया अमज्जाया, तो तीण, जो व-

हति सो अमज्जाइल्लो, त जो ताओ अमज्जातातो उ गिवा-
णतो तत्थ किं ममत्तं तु, तत्थ—किमिति—अमज्जायपव-
त्ताणिवारणे, किमिति—तोप, ममत्तं—ममीकारो, तुसहो
अममत्तावधारणे, होज्ज—भवज्ज, सिया—आसंकाए, अ-
वधारणे वा, ममीकारः यदीत्यभ्युपगमे, तमिति अमज्जा-
यट्ठाणं मेवज्जाति, स्वयमिति आत्मना संप्रत्यासंबतीत्यर्थः ।
मत्ताववातो गतो ।

इदानीं कालाववातो भणति ' अणाभोगे ति ' अस्य व्या-
ख्या, गाहा—

अणोभोगा अतिरित्तं, वसेज्ज अतरंतो तप्पडियरा वा ।

अट्ठाणम्मि वि चरिमे, वाघाण दूरमग्गे वा ॥ ४०४ ॥

अणाभोगो-अत्यंतं विस्मृतिः, किं उदुमासकणो वा, वा-
साकणो वा, पुष्पो न पुष्पो वा । एवं अणुवश्रोगाओ अतिरित्तं
पि वसिज्जा, अणाभोगे ति गये । ' गेलगणे ति ' अस्य व्या-
ख्या-अतरंतो तप्पडियरा वा । अतरंतो-गिलाणो, सो विह-
रिउमस्समत्था उदुवडं वासिय वा अश्रित्तं वसेज्जा, गिला-
णपडियरा वा ग्लानप्रतिबद्धत्वान्, अतिरित्तं वसेज्जा ।
गिलाणे ति गत । ' अट्ठाणे ति ' अस्य व्याख्या-'अट्ठाणं'-
पच्छुद्धं—अट्ठाणं पट्ठाणवती तं पडिबन्ना अंतरायं वा स-
पंडेज्जा, ततो कालविवक्षासो वि हवेज्जा । ' वाघातो
ति ' वाघातो गाम-विश्व, तं वसहिभन्नादियाण होज्जा अतो
ताम्म उप्पणं वासासु वि गच्छेज्जा, अहवा-उदुवाडियसे-
नाओ वासावासं खेत्तं गच्छता अतरा वाघातेण ठिता वा-
सिउमारज्जो वाघातो नरमे अण्णयाया एवं वा कालविवक्षास
कुज्जा । दूर या तं वासकणखेत्तं अतरा य दूर अवाया
अतो ण गता, तत्थेव उदुवासिण खेत्तं वासकणं करंति,
एव वा अतिरित्तं वसेति । अट्ठाणे ति गते ।

'दुल्लभे' ति अस्य व्याख्या—

धुवलंभं वा दृष्ट्वं, कइच्चणदिवंमहिं वमति अतिरित्तं ।

उदुअतिरिंको वासो, वामविहार विवक्षासो ॥ ४०५ ॥

दुल्लभदृष्टुता अतिरित्तं पि कालं वसेज्जा, कहं ?. उच्यते-
पुण्णं मासकणं, वासाकणं वा, दुल्लभदृष्टस्स धुवो—अ-
वस्स, लाभो भायस्सति, तेण ' कति ति ' थोवादिवं अ-
तिरित्तं पि वसेज्जा । उदुवडकाले अतिरिंको वासो एवं
संभवति दुल्लभदृष्टुतो वासासु विहरंति, एवं कालविव-
क्षामं करोति । दुल्लभं ति गते ।

इदानीं ' उत्तमं ' ति अस्य व्याख्या—

सप्पडियरो परिग्गी, वाम तदट्ठा व गम्मतं वामे ।

मंथरममंथरे वा, ओमे वि भवे विवच्चासो ॥ ४०६ ॥

परिगणी-अणसरोवाविट्ठो, तस्स जे वेयावच्चकारिणो ते पडि-
यरगा, सो परिगणी सह पांडियरण्णि अतिरित्तं पि कालं वसे-
ज्जा, तदट्ठं ति परिगणी पांडियरण्णि वा गम्मतं वासासु वि एस
धिवच्चासो । परिगणी ति गते । इदानीं ' ओमे ' इति अस्य व्या-
ख्या सथरपच्छुद्धं-जत्थ-सथर तत्थ मासकणो अतिरित्तो
वि कज्जाति, जत्थासंथर तत्थ ण गम्मतं, जत्थ पुण वासकण्णाट्ट
ताण ओम हवेज्जा, ततो वासासु वि गम्मतं, एस विवच्चासो ।
अहवा-वासकण्णाट्टिताण उ गज्जाति, जहा कसियमग्गसिराइसु
मासेसु अमंथरं भावस्सति, मग्गा य दुप्पगम्मा भविस्सति,

अतो वासासु चैव संथरे धिवन्वासा कज्जति । असंथरे पु-
ण कातिका । आमे ति गते । गओ कालो ।

इदाणि भावायवातो भरणति । तथ 'सेह ति' दारं । अस्य
व्याख्या—

मिज्जादिषु स उभयं, करेज्ज सेधोवधिम्मि व ममत्तं ।

अवि कोऽवि ममत्तणा तु, इयरगिहत्थेसु वि ममत्तं ॥४०७॥

मेहो—अगीयत्थो, अभिण्यदिक्खिओ वा, सो सेज्जादिषु
उभयं करेज्ज, उभयं णाम—रागदोसा, आदिमहातो—वा-
सकुलगामनगरदेसरज्जादयो धेयन्ति । उर्वाहिम्मि वा वासक-
प्पादेषु ममत्तं कुज्जा । अवि कोऽवि ममत्तणा उ चैव इतरगि-
हत्थेसु वि ममत्तं कुज्जा, तुसहो—विकल्पद्विस्सणे । गीयत्थो
वि कुज्जा, इतरं—पासन्थादयो । चोदगाह-अगीतो अगीयत्थ
तणातो पासन्थागादिसु ममत्तं करेज्जा, गीतो पुण जाणमाणो,
कहं कुज्जा ? आचार्योह—

जो पुण तट्ठाणाओ, शिवत्तनी तस्स कीरति ममत्तं ।

संविग्गपक्खिओ वा, कज्जम्मि व जातु पडितप्पे ॥४०८॥

जो इति—पासन्थो पुणसहो—अवधारणे, तट्ठाणं पासन्थ-
द्वारेण तत्रो जो पासन्थो निवर्तन्ति तत्रो शिवत्तमाणास्स
कीरह, ममत्तं न दोषेत्यर्थः । अणुज्जमतो वि संविग्गपक्खि
तो जो तस्स वा कीरह वा ममत्तं, कज्जं णाणाविगतं गेहहं-
तस्स जो पडितप्पति पासन्थो तस्स वा ममत्तं कज्जति,
कुलगणादिगं वा कज्जं तं जो साहयिस्सन्ति पासन्थो
तस्स वा ममत्तं कज्जति, एवं गीयत्थो पासन्थादिसु
ममत्तं कुज्जा । 'सेहे ति' गते ।

इदाणि 'गिलाणमादि ति' दारं अस्य व्याख्या—

पासन्थादिममत्तं, अतरंतो भेमतट्ठा कुज्जा ।

अतरंताण करिस्सति, माणसिविज्जट्ठा वितरो ॥४०९॥

अतरंतो—गिलाणो, सो पासन्थादिसु ममत्तं कुज्जा । कहं ?
उच्यते—किं कारणं ?, उच्यते—भेसयट्ठा—भेसहं—ओ-
सहं, तं दाहिति मे तेण कुज्जा । अतरंताण वा एम करिस्स-
ति ति तेण से ममत्तं कुज्जा, अतरंतपडियग्गा वा जे ताण
असंथरंताण बहिस्सन्ति, तेण वा ममत्तं कुज्जा । मम वा
गिलाणीभूयस्स बहिस्सन्ति तेण वा कुज्जा । माणसिविज्ज-
ट्ठा वा ममत्तं कुज्जा, माणसिविज्जा णाम—मणसा चिन्ति-
ऊण जं जाव करंति, तं लभंति, तं मे स दाहंते ति ममत्तं
कुज्जा, आदिसहाओ—इतरो वि कुज्जा, इतरो णाम—आगि-
लाणो सो वि एवं कुज्जा । गिलाणे ति गते ।

इदाणि 'पडिक्कमे ति' अस्य व्याख्या—

पगतीए समते मा—धुजोणिओ तंमि अमह आसणो ।

महावणामवितरे, विज्जट्ठा तुभयं सेवे ॥ ४१० ॥

कोइ पासन्थो पासन्थल्लणातो पडिक्कमिउकामो सो एवं स-
हाविज्जति, पगती—सभावा सभावतो तुमं मम प्रियेत्यर्थः ।
पगतीओ वा वणियल्लोहकुम्भकारादयो तस्मिं जो सम्मओ
तस्स ममत्तं कीरति । साहुजोणीओ णाम—साधुपाक्षकः,
आत्मनिन्दकः उद्यतप्रसंसाकारी सो भरणति, तुमं सवाका-
लमेव साहुजोणिओ इदाणि उज्जम अन्नं च । सो भरणति तुमं
अमहं सज्जेति ओकुलिव्वा य ते सुदट्ठ भणामो, इतरो पा-
सन्थो से एव अन्नं वयणेहिं संबज्जति, संबज्जा अभ्युद्वहति ।

पडिक्कमे ति गते । इदाणि 'विज्ज ति' अस्य व्याख्या—'विज्जट्ठा
उभयं सेवे ति'—उभयं णाम—पासन्थगिहत्था, ते विज्जामं-
तजोगादिणिमिस्सं सेवतेत्यर्थः । केती पुण एवं पदंति—'वेज्जट्ठा
उभयं सेवेति'—वेज्जो—गिहत्थो, पासन्था वा इवेज्ज, तं ओ-
ल्लगेज्जा सहं, एवं सो गिलाणे उप्पसे गिलाणकिरियं करि-
प्यतीत्यर्थः । अहवा—उभयं वेज्जाणियल्लगा य । वेज्जस्स
गिलाणकिरियं करेतस्स सेवं करेज्जा, वेज्जाणियल्लगा वा
सेव करेज्जा, ताणि तं वेज्जं किरियं कारियिस्सीत्यर्थः ।
'विज्जे ति' गते ।

इदाणि 'दुट्ठे ति' दारं अस्य व्याख्या—

परिसं व राय दुट्ठं, सयं व उवचरति तं तु रायाणं ।

अणो वा जो दुट्ठो, सलद्धिणीए व तं एवं ॥४११॥

दुट्ठं णाम—राया पदुट्ठो होउजा, तस्मिं पदुट्ठे जा तस्स प-
रिसा सा उमयरियव्वा, ओल्लगं कायव्वा इति वुत्तं भवति ।
जो वा तं रायाणं एगपुरिसो उवसामेहति सो वा सेवि-
यव्वो, उवसमणल्लसिंपभो वा साह सयमेव रायाणं उव-
चरति, तं तु प्रद्विष्टराजानमित्यर्थः । अणो वा जो राजव-
निरिप्पा भडभोइआदि जर पडुट्ठा तं पि सलद्धिओ जो साह
सो पदुट्ठणीए वा से सेवेज्ज एव पदुट्ठ णिउत्तं गिहत्थेसु वि
ममत्तं कुज्जा । पदुट्ठे ति दारं गते । गओ भावपरिगहो ।
गता परिगहस्स कप्पिया पडिसेवणा । (रात्रिभोजनस्य
मूलगुणप्रतिसेवनां 'रात्रिभोजन' शब्दे वक्ष्यामि) ।

मूलगुणपडिसेवय—मूलगुणप्रतिसेवक—पुं० । मूलगुणः प्रा-
णातिपातविग्रमणादयस्तेषां प्रातिकूल्येन सेवको मूलगुणप्रति-
सेवकः । मूलगुणप्रतिसेवनाकारके, भ० २४ श० ६ उ० ।

मूलगुणरहित—मूलगुणरहित—पुं० । पञ्चमहाव्रतान्यतरल्लह-
नशीले, दर्श० ४ तत्त्व ।

मूलगुणविजुत्त—मूलगुणवियुक्त—त्रि० । महाव्रतरहितं, सम्य-
गज्ञानकार्यरहितं च । पञ्चा० ११ विव० । घ० ।

मूलगोत्त—मूलगोत्र—न० । उत्तरगोत्रापेक्षया मूलभूतान्यादि-
भूतानि गोत्राणि मूलगोत्राणि । कश्यपादिपुरुषप्रभवे मनुष्य-
सन्तानं, स्था० ७ डा० ३ उ० । (मूलगोत्राणि सप्त तानि
'गोत्र' शब्दे तृतीयभागे ६४४ पृष्ठे गतानि)

मूलच्छेज्ज—मूलच्छेद्य—न० । मूलनाष्टमस्थानवर्तिना प्रायश्चि-
त्तल क्षियन्त अपनीयन्ते यदोपजानं तन्मूलच्छेद्यम् । अशेष-
चारित्रोच्छेदकारिणि, यिश० । मूलं संमत्तं पुणसहो अन्नंमि
वि गुणाणं जस्मि उदये मूलच्छेज्जं भवति तं वि भास्मियव्वं ।
'मूलच्छेज्जं ति वा मूलगुणपडिवाउ ति वा एगट्ठा ।' आ०
बू० १ अ० ।

मूलजाय—मूलजात—न० । जान्यादियनरूपतौ, तेषां हि मूलत
पवात्पत्तिः । आचा० २ अ० १ अ० १ अ० ८ उ० ।

मूलद्वारा—मूलस्थान—न० । निष्ठत्यास्मिन्निति स्थानम्, मूलस्य
स्थानं मूलस्थानम् । कथायाश्रये, 'जे गुणे से मूलद्वारेण, जे मूल-
द्वारेण से गुणे' इति । आचा० १ अ० २ अ० १ उ० । (इदं सूत्रं
'गुण' शब्दे तृतीयभागे ६०८ पृष्ठे व्याख्यातम् । उपपादाय-
व्यतं च 'लोगसार' शब्दे संक्षेपेण)

मूलाणय

मूलणय - मूलनय - पुं० । सकलनयमूलभूतेऽनन्तधर्माध्यासितं वस्तुन्येकधर्मसमर्थनप्रवर्णे बोधिर्विशेषे, सर्वज्ञशाम्भनं सकलनयमूलभूतौ द्वावेव नयौ । तद्यथा - द्रव्यास्तिकनयः, पर्यायास्तिकनयश्च । आ० म० १ अ० । (द्वावप्येतां 'णय' शब्दे चतुर्थभागे स्वस्वस्थानं दर्शितौ)

सत्त मूलण्या पणत्ता, तं जहा-नेगमे, मंगहे, ववहारे,
उज्जुसुण, सदे, समभिरूदे, एवंभूते। (सूत्र-५५२)

स्था० ७ ठा० ३ उ० । अनु० । (दयास्या स्वस्वस्थानं)

मूलनिर्गमण-मूलनिर्गमण-न० । मूलाधारं, 'मूलनिर्गमणं पञ्चव-
गायकम् उज्जुसुश्रवणविच्छेदां' । सम्म० १ काण्ड ५ गाथा ।
(व्याख्या 'द्ववद्वि' शब्दे चतुर्थभागे २४६८ पृष्ठे गता)

मूलताराण-मूलत्राण-न० । 'मुलतान' इति व्यांत सिन्धुसमी-
पनगरे, "तेषां शिशुना वृत्तिः, स्वोपज्ञा व्यगचि विनयकुश-
लेन । मूलभ्राणाहपुरं, करवाणरसेन्दुमितवर्षे ॥१॥" मण्ड० ।

मूलदत्ता-मूलदत्ता-स्त्री० । जाम्बवतीपुत्रस्य शाम्बस्य भा-
र्यायाम् अन्त० १ ध्रु० ५ वर्ग २ अ० । (सा चाग्निष्टोमेर-
न्तिके प्रयज्य निवेदति अन्तरुद्दशानां पञ्चमे वर्गे दशमेऽध्या-
यने प्रत्यर्पाद्)

मूलदल-मूलदल-न० । आदिभूतद्रव्यं, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।
मूलदलियणं-मूलदलिकनं-त्रि० । मूलदलमादिभूतद्र-
व्यं, तस्य 'नेमंति' निभे सदृशम् । मूलद्रव्यसदृशं, प्रश्न० ४
संव० द्वार ।

मूलदेव-मूलदेव-पुं० । स्वनामख्यातं उज्जयिनीगजे, उत्त० ४
 अ० । (' मंडिय ' शब्देऽस्मिन्नैव भागे कथोक्ता)
 स्वनामख्यातं धर्तवादिनि० चू० १ उ० । व्य० । दश० । म
 हा० । ग० । (' धुत्तकम्बाण ' शब्द चतुर्थभाग २७४६ पृष्ठ
 वक्रव्यंतांका) अहिच्छत्रायां पार्श्वस्वामिप्रतिमावैयावृत्त्यकरं
 व्यन्तरदेव, ती० ६ कल्प । 'उत्पत्तिया' शब्दोक्तं स्त्रीवश्वं क० पुर
 णे, न० । आ० म० । आ० क० ।

मूलधुरा-मूलधुरा-र्त्ता० । सर्वान् धुरां प्रशस्तधुरि, आ०
म० १ अ० ।

मूलपगाडि-मूलप्रकृति-स्त्री० । ज्ञानादिकर्मणां मूलभेद, आ-
चा० १ अ० २ अ० १ उ० ।

मूलपदमाणांश- मूलप्रथमानुयोग-पुं । पूर्वभवादिगोचरो-
ऽनुयोगां मूलप्रथमानुयोगः । अर्हद्वक्त्रव्यताप्रतिबद्धे अनु-
योगभेदः, स० ।

मूलपदमाणुश्रोत्रे य, गंडियाणुश्रोत्रे य । से किं तं मूल-
पदमाणुश्रोत्रे ? एत्थं शं अरहंताणं भगवंताणं पुच्चभवा
देवलो गगमणाणि आउं चवणाणि जम्मणाणि अ अभिसे-
या रायवरसिरीओ सीयाओ पच्चज्जाओ तवा य भत्ता केव-
लणाणुप्पाया अ तित्थपवत्तणाणि अ संघयणं नंठाणं उच्चत्तं
आउं वन्नविभागो मीमा गणा गणहरा य अज्जा पवत्तणी-
ओ मंघस्स चउव्विहस्स जं वावि परिमाणं जिणमणपज्ज-
वओहिनाणसम्मत्तसुयनाणिणो य वाई अणुत्तरगई य जत्ति-
या मिद्धा पाओवगओ य जे जहिं जतियाई भत्ताई छे-

अह्ता अंतगडा मुणिवरुत्तमा तमग्त्राघविप्पमुक्ता मिद्धि-
पहमणुत्तरं च पत्ता, एण् अन्ने य एवमाहया भावा मूल-
पदमाणुअंगे कहिआ आघविज्जंति पम्मविज्जंति पस्सवि-
ज्जंति । सेत्तं मूमपदमाणुअंगे । म० १४७ सम० । न० ।

मूलपत्नी-मूलपत्नी-स्त्री० । प्रधानभार्यायाम्, आ० म० १ अ० ।

मूलपयत्थ-मूलपदार्थ-पुं०। कणादपण्डितकल्पितद्रव्यादिपदार्थ-
षु, द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायलक्षणाः षट् मूल-
पदार्थाः। विशेष०। “द्रव्यगुणकर्मसाम-अविसेसा छट् आ-
य समवायो। एष मूलपयत्था, छलुगेण पकल्पिया पढमं
॥ १ ॥” आ० म० १ अ०।

मूलपायच्छित्त-गूलप्रायश्चित्त-न० । प्राणानिपातादौ पुनर्ध-
तारोपणे, आद्य० ४ अ० ।

मूलपिण्ड—मूलपिण्ड—पुं० । यदनुष्ठानाद् गर्भंजातनादेर्मूलमथा-
प्यते तद्विधानादयामो मूलपिण्डः । षोडशे उत्पादनादोपे,
आचा० २ ध्रु० १ सू० ६ अ० ६ उ० ।

मूलफल-मूलफल-न० । कन्दफलस्वरूपं व्यञ्जनभेदे, स्था० ३
टा० १ उ० । च० प्र० । सू० प्र० ।

पुलवीय-मूलबीज-पुं० । मूलमेव बीज येषां ते मूलबीजाः ।
उत्पलकन्दादिषु, स्था० ४ ठा० १ उ० । दश० । जात्यादिषु,
आच्चा० २ शु० १ चू० १ अ० = उ० । स्था० । विशेष० । आ०
म० । मूलकारणे, दश० ६ अ० ।

मूलभरण—मूलभरण—न० । प्रासुकस्सवत्यां सचिच्छेपे, मू-
लभरणं नाम प्रासुकायां स्सवत्यां राजिकादीनि वीजानि
संयतार्थं यत्प्रक्षिप्यन्ते । वृ० १. ३० ।

मूलभोयण-मूलभोजन- न० । मूल पुनर्नवादीनां तस्य तदेव
वा भोजनं भुज्यत इति भोजनम् । स्था० ६ डा० ३ उ० । मूला-
नि प्रतीतानि तेषां भोजनं भक्षणं परिभागः । मूलाहारः ,
दशा० २ अ० ।

मूलमन्त-मूलवत्-त्रि० । मूलानि प्रभृतानि दुग्धवगाढानि स-
न्त्येषामिति मूलमन्तः । विशिष्टमूलशालिषु १५० ब्रा० औ० ।

मूलय-मूलक-न० । (मूर्ती) मूलचनरूपता, प्रका० १ पद ।
म० । म० । आचा० ।

मूलयवृच्च-मूलकवृचम्-न० । यत्र मूलकं सदित्वा विष्टा
भवति तादृशे स्थाने, नि० च० ३ उ० ।

मूलगाय-मूलगज-पुं० । जौलुक्यवशीयं स्वनामस्थाने अण-
दिलपत्तनगजे. " आसीद्विशांपतिरमुद्रचतुःसमुद्र-मुद्रा-
द्वितित्तिभग्नमथाहुदगडः । आमूलगज इति दुर्धर्षग-
कुम्भि-कण्ठगवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ ६ ॥ " प्रा० ४
पाद । ती० ।

मूलवन्धु-मूलवस्तु-त० । पूर्वगतश्रुतस्याध्ययनविशेष, स्था०
१० टा० ३ उ० । मूलकारणे, यथा—आवकस्य सम्यक्त्वम्,
वसन्त्यस्मिन्नगुणवतादयो गुणास्तद्भावभाविष्वेनेति वस्तु, मूल-
भूतं द्वारभूतं च तद्वस्तु च मूलवस्तु । तथा चोक्तम्—“द्वारं
मूलप्रतिष्ठान-माधारे भाजनं निधि ।” आव० ६ अ० ।

मूल । (मूलगणितं) मूलव्याकरणम् पु० । आश्वयक्त्रि, जात-
रि, सम्म० १ भाग० ।

मूलविगहगा-मूलविगधना स्त्री० । प्राणान्तरपातादिविग-
धनायाम्, इय मूलशब्दसोच्यते । जीत० । अन्ये त्यागा-
दायाः सेवयदवा इति तदाद्यादिने ज्येष्ठपुणिमानन्तरप्रातप-
दि सवत्सरस्तदादये मूलगतत्र भवति, ततः प्राधान्या-
दन्त्यत्र नक्षत्रशब्देन मूलं यथास्ति, ततः मूलविगधना--प्रा-
णान्तरपातादित्यत्र कथा जायते । जीत० ।

मूलवीरिय-मूलवीरिक् पु० । वेताश्चपर्वते विद्याधरनिकाय-
भेदे, आ० सू० १ अ० ।

मूलोणी मूलवर्णा स्त्री० । गृहच्छदनस्य मूलाधारः, " पट्टी
भवेत्, दो धारणाश्चो, तत्तार मूलोणीश्चो । " आ० सू० २
अ० २ सू० २ अ० २ उ० ।

मूलमंघ मूलमङ्ग-पं० । शानदर्शनत्तारिचार्दधरे कुलादस्थ-
विस्मयदाये, पं० भा० ।

दंमगगाःणचरिते, जो पुव्वपरुवणे य रयणा य ।

एसो य मूलमंघो, तिहिहा थेरा करणजुता । पं० भा०
५ कल्प ।

कलधरो गुणित उच्यते, एवं गुणसंघेयगे चि, संघेयगे
नियमा जुगुपहाणा, इथो मय्या, सो पुण एकको सीयध-
रयमाणो एव मूलस्यो । पं० सू० १ कल्प ।

मूलविषय-मूलविन्य पु० । कर्माकारादौशब्दे, " तत्र मूल-
विषयार्थः—कर्मकारा चित्तमागो गतिष्ठा कर्ममागो कास
वगा, " आ० सू० १ य० ।

मूलमिरी-मूलमी स्त्री० । हणनानुदेवय, यस्य साधस्याग्रम
हियाम्, पं० भा० ।

तेषां कालीनां तेषां समपणं वायवर्तनगरीण जेवनके, नंद-
शवणे कणह वागुदेव, तस्य भो जारवतीण नयरीण कणह-
स्य वामुदेवस्य पुते जेववतीण देवीण अत्तने संवे नामे
कुमारो हान्था, अहीण०, तस्य गे मेवम्म कुमारस्य मूल-
मिरी नामे भाग्या होन्था । तन्नयो अरहा समोअह क-
णेहि गिगसते मूलमिरी ति गिगसाया जहा पउमा० नवरं दे-
वाणुणिया । कणह वागुदेव आपुन्वामि ० तान पिदा ।
मंघे मूलदना पि । (सु० ११) । अन्त० १ श्रु० ५
वस २ अ० ।

मूलहर-मूलहर पु० । यः पिपयतापट्टापातिगममन्यायन भ-
जयात् । तस्मिन्, अ० १ जीत० ।

मूला-मूला स्त्री० । तत्प्राप्त्यां नयरी धनवाहार्थापुनोपायाभ-
आ० भ० १ अ० । आ० सू० १ । (' वीर ' शब्दे विदारप्रस्तां
राकथा)

मूलावीय-मूलावीज पु० । शार्कराजोपर्वजपु, भ० १ श्रु० ५ उ० ।

मूलारिह-मूलारि-न० । यस्य चासेवनायां सर्वपरीयमपनीय
पुनर्मिलावतापण क्रियते तन्मूलारिहम् । प्रायश्चित्तभेदे, जीत० ।

अधुना मूलाहं गाथास्तु प्रयेताह । कलापकम्—

आउडियाइ पंचि-दियघाए महुणे य दप्पेणं ।

संसुकोभाभि-कखमेवणाइसु तीसुं पि ॥ ८३ ॥

तवगन्विद्याइएसु व, मूलत्तरदामवइयरएसुं ।

दंमणचरित्तवंतो, चियत्तकिचे य सहे य ॥ ८४ ॥

अच्चंतोग्गसेसु य, परलिंगदुगे य मूलकम्मे य ।

भिक्षुम्मि य विहियततो-उणवड्डुपारंचियं पत्ते ॥ ८५ ॥

छएण उ परियाए, उणवड्डुपारंचियासु माणे य ।

मूलं मूलावत्तिगु, बहुसो य पमज्जओ भणियं ॥ ८६ ॥

(आकुट्टिकया) पञ्चेन्द्रियघाते मधुनं शोणामेवने स्वती-
त्यमस्या नाशयामीति बुद्ध्या स्वीसेवनायां, शेषेषु मृषावादा-
दत्तादानपरिग्रहेषु प्रिक्वथाकुट्टिकया उक्तपतोऽभीक्ष्णं वा
पुनः पुनरासेवनादिषु आदिशब्दादनाकुट्टिकया पञ्चानामप्ये-
यां कारणानुमाप्येष्ट मूलम् । तथा तपोगर्हितादिषु च तपो-
गर्हिततपोऽस्मर्थतपोऽध्यध्याततपोभिर्गदस्यमानेषु चतुर्वि-
धेषु मूलोत्तरदापण्यातकर्मणेषु मूलगुणा उत्तरगुणा-
श्च बहुप्रकारास्तेषां दोषा दुषणं भङ्गकर्मण तस्य व्यति-
करः संप्रतप्ते गतेषु बहुशो मूलोत्तरगुणभङ्गकारिष्वप्यर्थः ।
तान्तदशेनचारिष्वे—इह दर्शने घान्ते नियमाच्छास्त्रिष्वे घान्त-
मघ, चारिष्वे पुनर्वान्त दर्शने भजना—घान्तचारिष्वेऽपि
दर्शने वर्मात, काऽपि न वर्मात । ततो घान्तदर्शने घा-
न्तचारिष्वे च, त्यक्तानि कृत्यानि दशविधन्नकचालसादा-
चारिरूपाणि सर्वाणि येन स त्यक्तकृत्यस्तस्मिन्, शोके
च तपदर्शितेऽनुपराधापने गतेषु च सर्वेषु मूलम् ॥
तथाऽप्यन्तावसरेषु च आराज्ञा एव प्रधानताः साधित्रयो
प्रदायजनकाश्च गवायसधतथा विहृतास्तेऽप्यन्तावसरेषु
परिहृष्टिके—परलिकु गृहस्थानिह कलदायसधतविगुहस्थ
येपरुपम, अन्यर्तायेकानिह वा तापसादिधेरुपा तपोरा-
कुट्टिकया दर्पेण ॥ स्वये कर्मण, मूलकर्मणि च आश्रय-
दोषो स्वीया गतोधातज्जातनकरुणस्य, भिजा च विहितन-
पांस्य शिंदन दत्त गुणामस्तपोरूप प्रायश्चित्त यस्य तस्मिन्
तवमङ्गाकततपःप्रायश्चित्तो पुनरोप जेदभूतेऽतकस्य तथा-
पिघातचारसेवनायाऽनवस्थाप्य प्रायश्चित्तक चारिष्वे प्राप्ते
मूलम् । काऽपि—(भक्तानयमदृशगप्रायश्चित्तापत्तायां मूल-
मेव प्रायश्चित्तं भवति आचार्योपाध्याययास्तु प्रायश्चित्ताप-
त्तायपनवस्थाप्यमेव । यदुक्तं भा०—

" दत्तय तद ननदग्ने, आयस्रस्त्वावि भिक्षुणो मूलं ।

विज्जद नर्तामसम, पर पय हाइ नयम तु ॥ १ ॥ "

आश्रयकश्च दत्ताचार्योपाध्याययुच्येते । एवमश्चाचार्याभ्याकु-
तकर्मणस्य उपाध्यायस्य च कृतकर्मणस्येतन् शेषं कृतकर्मणा-
त्तापस्यान्तापार्थोऽतस्तर्तिमण्णान् । तथा बुद्धेन पुनः पुनर्गता
नयसाप्रत्य क्रियमाणेन अतपमैथ निग्वशेषेऽपि विदुश्च
इति शेषः, मूलम् ॥ अतवस्थाप्यप्रायश्चित्तायताने च अ-
नवस्थाप्यप्रायश्चित्तयोः नृपितयोः नन्तर पुनस्तथाविधाति-
चारसेवनायाः तथापत्तायां मूलमेव दीयते । मूलापलिषु उ-
पचारान् मूलार्थान्तराण्यन्तान्तरिषु बहुशश्च प्रसजतः पुन
पुनः अत्रात्र पुनोपास्य मूलम् एतेषु यदुक्तं घातपु सवेषु

मूलं-मूलार्हप्रायश्चित्तं भणितम् ॥८३॥८४॥८५॥८६॥ जीन० ।
स्था० । आ० । व्य० ।

मूलहार-मूलहार-पुं० । मूलमात्राहारे वनस्पतौ, ति० । आ० ।

मूलिय-मौलिक-न० । मूले भवं मौलिकम् । मूलद्रव्यं, उत्त०
७ अ० । मूलधने, उत्त० ७ अ० ।

मूलुत्तरगुणमद-मूलोत्तरगुणमद-त्रि० । मूलगुणाः-प्राणा-
तिपातविरमणादयः, उत्तरगुणाः-पितृदिविशुद्ध्यादयस्तेभ्यो
अष्टः । मूलोत्तरगुणाभ्यां पतितं, ग० १ अधि० ।

मूलुत्पत्ति-मूलोत्पत्ति-स्त्री० । आद्योत्पत्तौ, नि० चू० १ उ० ।

मूलश्र-मूलिक-पुं० । पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुमूलिक-हस्तिद्वार-
विभीनकश्चत् ॥८१॥८२॥ इत्यनादिकारम्याकारः । मूलश्रो ।
प्रा० । आ० म० । आ० क० । उन्दुरी, उत्त० ३२ अ० । स्था० ।
कल्प० । उत्तुर्गविशेष, शा० १ अ० ८ अ० । प्रशा० ।

मूलगविज्ञा-मूलिकविद्या-स्त्री० । मूलिकप्रधाना विद्या मूलि-
कविद्या । पवित्राजकारिकृषितमूलिकमहत्प्रकारिणि विद्या-
भेद, शा० म० १ अ० । विश० । कल्प० । आ० क० ।

मूलरी-देशी-भग्न, दे० ना० ६ वर्गे १३७ गाथा ।

मूल-देशी-पौन, दे० ना० ६ वर्गे १३७ गाथा ।

मूला-मूपा-स्त्री० । स्वर्णादिनापतमाजनविशेष, शा० १ अ०
१ अ० । लृपययभात्रेत्यत्र पुवर्गकारेण सुवर्गे प्रक्षिप्य गा-
त्यते । कल्प० १ अधि० ५ चण । आ० । म० । लृगुदाङ्, दे०
ना० ६ वर्गे १३७ गाथा ।

मूला-देशी-लघुदाङ्, दे० ना० ६ वर्गे १३७ गाथा ।

मूलागय-मूलागत-वि० । मूलमयभाजनविशेषगत, शा० १
अ० १ अ० । मूलागयपरकालगतविशेष । मूला-स्वर्णादि-
नापतमाजने तदगते यत्प्रवक्तव्यं तत्पिबे कर्तव्यतापम-
यत्तत्तथा । म० ११ अ० १२ उ० । कल्प० ।

मूलिया-मूलिका-स्त्री० । मूलिककर्तारिणां नाम, जी० २ प्रति० ।

मूलियार-मूलिकार-पुं० । पौष्टिलापत्युः कलादस्य पिबारि,
जा० १ अ० १३ अ० ।

मूलियारि-मूलिकारी-पुं० । माजारे, आचा० ।

मे-अम्मद-हण्य-अव्य० । मे मड मम मड गहे मन्त्र मज्जे
अम्मद अम्मद उन्ता ॥ ८१ ॥ ११३ ॥ अम्मदो उन्ता खह पत्त न-
वाऽऽदेशा भवन्ति । इति मे आदेशः । समत्यर्थे, प्रा० ।
मि मे ममे मम ममाह मड मण मयाह मे टा ॥ ८१ ॥ ३ ।
१०८ ॥ अम्मद टा गहे पत्त नवाऽऽदेशा भवन्ति । समत्यर्थे,
प्रा० । अण० । लृपु मे इत्यस्य मम मम जति व्याख्यानमु-
चितं यथाप्युक्तं पितृव्यवसानस्यास्मत्पदस्य मे इत्यादि-
शादिति । अत्राप्यने-मे इत्यर्थे विभक्तिप्रतिरूपकोऽव्ययश-
ब्दस्तुतीयेकवचनान्तोऽस्मन्तुद्धाये वसीते इति न दोषः ।
स्था० १ टा० ।

मेध मेद-पुं० । अनार्यदेशभेदे, प्रशा० १ पद ।

मेधज्ज-भेनार्य-पुं० । श्रीवीरजितस्य दशमगणधरे, विश० ।

आव० । आ० म० । म० । विश० । कल्प० । अस्थ-
कथानकम्-सप्तमे एणो चङ्चडस्यो राया तस्स,

द्वे पत्तीओ-सुवसणा पियदंसणा य । तत्थ सुवसणा
द्वे पुत्ता-सागरचंदो, मुणिचंदो य । पियदंसणा वि दो
पुत्ता-गुणचंदो, यालचंदो य । सागरचंदो जुवराया, मुणि-
चंदस्स उज्जणी दिग्गा कुमारमुत्तीप । इओ न चंउवडंसओ
राया माहमासे पडिमं ठिओ वासधरे जाव दीवगो जलह
नि, तस्स मेज्जायाली चिनेइ तुक्खं मामी अधतमं अधि
इति ताण चिनिण जामे चंउभायंते दीवगे तेत्तं छुदं, सो
ताव जलिओ जाव अज्जसो, ताह पुत्ता वि तेत्तं
छुदं ताव जलिओ जाव पच्छिमपहरा, तत्थ वि छुदं,
ततो राया सुकुमारो विहायंतीए एयणीए वेयणा-
भिभूओ कालगओ । पच्छा सागरचंदो राया जाओ ।
अणया सो माइस्सवलि भणइ-गेणह रज्जे पुत्ताण त भयउ
त्ति, अहं पव्वगामि, सा गच्छइ एण रज्जे आयत्त ति । त
ओ सा अतिज्जाणानज्जाणसु गयलच्छीए विपपंते पासि-
ऊण चित्तह-मए पुत्ताण रज्जे दिज्जेते ग इच्छियं, ते वि एधं
सामन्ता, इयणि वि ने मार्गम् । इहाणि भणइ । सो
य छुहालू, तेण सूतस्स मेदंसओ दिग्गा । एत्ता चेध
पुत्तगिदयं पट्टविज्जाणि, जइ विगानेमि । मूएण साह-
कस्यओ मोदओ चंडीए दयंण विमज्जओ । पियदंस-
णाए दिट्ठो, भणइ-पेक्खामि ग ति, तीए आप्पतो, पु-
व्व गाण, विस्समक्खिया इत्था कया । तेहि सो विस्सग
मक्खिओ । पच्छा भणइ-अतो सुग्घा मोयगो नि पाडि-
आप्पओ । चंडीए ताण मेत्तुण रमणो समप्पओ । ते य दो
वि कुमारो रायसगास अद्धति, तेण चित्तं-किह
अहं एतेहि छुहाइएहि खाइस्सं ? तेण दुहा काऊण ते-
मि दोणह वि सो दिग्गा । ते खाइअमारहा, जाव नि-
सवेगा आगते पव्वरा, राणा मेमेतण पेज्जा सहवि-
ता सुवराण पाइया, सज्जा जाया । पच्छा दाम्मी सहवि-
या, पच्छिया भणइ-ए केण वि दिट्ठा, एवमे एयणा
माणा पगच्छु । आ सहविआ भागया-पां । तदा सु-
वसण रज्जे दिज्जेते, इयणामिभण्णाऽहं ते अकयणलोय-
संवलो मेसां छुदो दीता सि, तेमि रज्जे दाऊण पव्व-
इओ । अणया रेणाइओ साहुण उज्जेणीओ आगओ ।
सो पुच्छिओ-तत्थ निरुभयं ? ते गणोत-एवमे
रायपुत्ता पुगेहिपुत्ता य चारहन्ति पासंइथ साहुणो य
सो राओ अमिस्सेणे तत्थ, विस्सामिओ, खाइहि, ते
य मेमेइया साहु, मिस्सायलाए भाणिओ-आणिउज्ज, भणइ
असत्ताभिणे अहं, गां दधणकुत्ताणि खाइह । ते-
हि मेवेज्जओ दिग्गा, सो ते पुगेहिपुत्ता देमिन्ता पडि-
गओ । इमो वि तत्थेव पट्टा यड्ढेएण सहणे धम्म ला-
भइ । अततोराओ निग्गयाओ हाताकारं कर्त्ताओ, सो
यड्ढेइणे सहणे भणइ-कि एए सविण ति, ते निग्गया
वाप्ति चारं चंनेति, पच्छा भणान-भभव ! एणचत्तरं,
सो पाडुगह ठंऊण एणांछन्तो । ते ग याणाति वापं,
गणोत-जुअमानो, दोवि एणस्स ते आगया । ममेहि
आतया, जहा जंताणि तया खललतायओ । तओ गिंसिह
हाणऊण कयाण उग्गाइता मओ । उज्जाणि अच्छांति,
राणां कांइय । तेण मग्गाविओ । साहु भणति-पाहुणओ
आगओ, ग याणामो, गवेसंतिह उज्जाणे दिट्ठा । राया

गञ्जो खामिञ्जो य. गच्छुड मोत्तुं, जह पव्वयति तो मुयामि । ताह पुच्छिया, पांडसुय । एगत्थ गहाय चालिया जहासट्टाणे टिया संधिणो लाय काऊण पव्वाविया । रायपुत्तो सम्म करेति मम पित्तियत्तो त्ति, पुगेहियसुयो दुगंल्लुइ—अम्हे एएण कवडण पव्वाविया । दो वि मरिऊण देवलोण गया, संगरं करेति—जो पढमं चयड तेण सो संबोहयव्वो, पुगेहियसुञ्जो चडऊण ताण दुगंल्लुण रायगिंह मेईए पोढे आगञ्जो । तीसे सिट्ठणी वयसिया, सा किह जाया ? सा मंसं विक्किणइ, ताण भणइ—मा अगणत्थ टिंडाहि, अहं सव्वं किणामि, दिवसे २ आणइ । एवं तामि पीई घणा जाया, तेमि नेव घरस्स समोसीयाणि ठियाणि । सा य सेट्ठणी गिद्ध, ताहं मेईए रहस्सिय चैव तीसे पुत्तो दिगणो, सेट्ठणीण धूया मइया जाया । सा मेईए गाहया, पच्छा सा सेट्ठणी तं दारगं मेईए पाणसु पांडांत, तुम्भ पभावेण जीवउ त्ति, तेण से नाम कयं मेयज्जो त्ति । सेवहिञ्जो, कलाञ्जो गाहिञ्जो, सेवो हिञ्जो देवण, ए संयुज्झइ, ताहं अट्टणहं इम्भकण्णगाणं एगदिवसेण पाणी गणहाविञ्जो । सिवियाए गुगरि हिंडइ, देवो वि मेयं अणुपविट्ठो रोइउमारडो, जह मम वि धूया जीवति या तीसं वि अज्ज विवाहो कञ्जो होतो, भसं च भेताण कयं होतं । ताह ताण मेईए जहावत्तं सिट्ठं, तञ्जो गट्ठा देवाणुभावेण य ताञ्जो सिवियाञ्जो पांडाञ्जो तुम अस्सगस्सो पग्गिणोस्स त्ति खट्ठाए छुट्ठो । ताह देवो भणइ—किह ? सो भणइ—अवगणा । भणइ—एत्तो मोगहि किंचि कालं अच्छा मि वारस्स वरिस्साणि, तो भणइ—कि करेमि ? भणइ—रगणा धूयं देवावेहि, तो सव्वाञ्जो अर्काग्याञ्जो आहाडियाञ्जो भाविसंति । ताहं से लुगल्लो दिगणो, सो रयणाणि वोस्सिइ, तेण रयणाण थाल भंगय । तेण पिया भाणञ्जो रखा धूयं वेरहि, रयणाण थाले भंगत्ता गञ्जो । कि मग्गास ?—धूयं, गिच्छुट्ठो, एव थाले दिवसे २ गणहइ, ए य देह । अमञ्जो भणइ—कञ्जो रयणाणि ? सो भणइ—लुगल्लो हगइ । अम्ह वि दिज्जउ, आणाञ्जो । मडगंभाणि वोस्सिइ । अमञ्जो भणइ—देवाणुभावा । कि एण ? पारिक्खज्जउ, किह ? भणइ—राया दुस्स्य वेभारपव्वतं मामि वदिउं जानि, रहमग्गं करेहि । सो कञ्जो, अज्ज वि दीसइ । भाणञ्जो-पागारं सो वगण करेहि, कञ्जो । पुणो वि भाणञ्जो-जह समुहं आणसि तत्थ गहाञ्जो सुट्ठो होहिमि तो ते दाहामो । आणाञ्जो, वेत्तर गहाविञ्जो, विवाहो कञ्जो सिवियाए हिंडतेण, ताञ्जो वि से अगणाञ्जो आणियाञ्जो । एव भोगं भुजति वारस्स वरिस्साणि, पच्छा वोहिन्तो । माहलाहि वि वारस्स वरिस्साणि मरिग्यालि, दिगणाणि य, चउव्वासाए वासाह सव्वाणि वि पव्वइयाणि, एवपुत्वा जाञ्जो । एकल्लविहारपांडमं पांडवामो । तत्थेव रायगिंह हिंडइ, सुवगणकारगहमागञ्जो । सो य सेणियस्स सारवाणयाणं जघाणमट्टसन्तं करेइ, चैयञ्जणियाणं पग्गियाडीणं सेणिञ्जो काण्डं तिसक्कं । तस्स गिहं साहू अइगञ्जो । तस्स एगाए वायाणं भिक्खा गणीग्या, सो य अइगञ्जो । तं य जवा कोनणण साइया, सो आगञ्जो ए पच्छुइ । रगणो य चेतियञ्जणियवेला दुक्कइ, अज्ज अट्ठिमेडाणि कीरामि त्ति, साधुं संकइ । पुच्छुइ, तुंगहको अच्छुइ । ताह सीमावेढणं बंधांत, मणिञ्जो य—साहजेण गाहया । तहा आवाहिञ्जो जहा अच्छाणि भूमीण पांडियाणि । को-

चञ्जो य दारं फोडतेण मिलिकाए आहञ्जो गलए । तेण वन्ता, लोगो भणइ पाव ! एण ते जवा, सो वि भगव कालगञ्जो सिद्धो य । लोगो आगञ्जो, दिट्ठो मेतज्जो, रगणो काहिय, वज्झाणि आणसाणि, दार ठइत्ता पव्वइयाणि भणंति—सावग ! धम्मेण वहाहि, मुक्काणि । भणइ—जह उप्पव्वयह तो भे कविस्सिए कहुमि, एवं समइमं अण्ण य परं य कायव्वं ।

तथा च कथानकार्यैकदेशप्रतिपादनायाह—

जो कौचगावराहे, पाणिदया कौचंगं तु शाइक्खे ।

जीवियमणपेहंतं, मेयज्जरिमिं शमंमामि ॥ ८६६ ॥

यः क्रौञ्चकापराधे सति प्राणिदयया 'कोञ्चकं तु' क्रौञ्चकमेव न आचष्टे, अपि तु स्वप्राणत्यागं व्यवसितः, तमनुकम्पया जीवितमनपक्षमाणं मतार्यश्रुतिं नमस्य इति गाथार्थः ॥ ८६६ ॥

गिण्फेडियाणि दोमि वि, सीमावेढेण जस्स अच्छीणि ।

ए य संजमाउ चलिञ्जो, मेयज्जो मंदरगिरि व्व ॥ ८७० ॥

निष्कार्जसने भूमौ पतिते द्वे अपि शिरोवन्धनं न यस्यास्ति—एवमपि कदर्थ्यमानोऽनुकम्पया 'न च'—नैव संयमाच्चलितो यस्तु मतार्यश्रुतिं नमस्य इति गाथाभिप्रायः ॥ ८७० ॥

आव० १ अ० । स्था० । ('परलोप' शब्दं 'परभव' शब्दं च पञ्चमभागे एतद्वक्तव्यतांका) गोत्रविशेषप्रवर्तके श्रुतौ, यदन्वये पढालपुत्रश्चासीत् । सूत्र० २ श्रु० ७ अ० । धान्ये, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

भञ्जर—देशी—अमहेन, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मञ्जलकञ्जा—मकलकन्या—स्त्री० । नर्मदायाम्, 'मकलकञ्जा'—य नमसा रेवा " पाइ० ना० १३० गाथा ।

मैङ्गी—मैदिनी—स्त्री० । क्षिती, पृथिव्याम्, अनु० । प्रश्न० । आव० । "वसुहा वसुधरा वसुधरे मही मैङ्गी धरा धरिणी" पाइ० ना० २६ गाथा ।

मैठ—देशी—हस्तिपंक, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मैठी—देशी—मगध्याम्, दे० ना० ६ वर्ग १३० गाथा ।

मेह—मेह—न० । पुरुषचिह्नं, ग० १ अधि० । अङ्गादाने, वृ० ४ उ० । मेघ, स्था० ४ टा० २ उ० । आ० म० ।

मैहयमुह—मरुतकमुख पु० । स्वनामख्यातं अन्तरर्हीणं, सूत्र० २ श्रु० १ अ० । न० । प्रश्ना० । उत्त० । ('अन्तरर्हीण' शब्दं प्रथमभागे ८६ पृष्ठे वक्तव्यतांका) ।

मेख—मेघ—पु० । चूलिका—पैशाचिके तृतीय तुर्ययोगश्च—द्वितीयो ॥ ८१ ॥ ३२५ ॥ यथासंख्यं भवतः । इति घस्य ख । मेघः । मेखः । जलद, प्रा० ४ पाद ।

मेखला—मेखला—स्त्री० । खस्य माला मेखेलीति निरुक्तम् । अनु० । कटिस्त्रियं, कट्याभरणं ख । घाञ्च० ।

मेघंकरा—मेघङ्करा—स्त्री० । नन्दनयने नन्दनकटवास्तव्यायां विविद्वक्कुमार्याम्, स्था० ६ टा० ३ उ० । आत्मा० । आ० म० । ति० ।

मेघघणसमिगास-घनमेघमभिकाश-त्रि० । घनमेघमदृशे,
सान्द्रजलदसमाने कालके, भ० २ श० १ उ० । ज० ।

मेघमाला-मेघमाला-स्त्री० । स्वनामख्यातायां वासुपूज्य-
समयजातायामार्थिकायाम्, महा० ।

थेवाणं पि निर्विति जा, मणसा वि विगहए ।
सां मअं दुग्गइं गच्छं, मेघमाला जहऽऽज्जिया ।
मेघमालिज्जिया नाह ! जाणिमं भुव (ण) बंधव ! ।
मणसा वि निर्विति जा, खंडिउं दुग्गइं गया ।
वासुपुजस्म तित्थस्मि, भोलाणं कालगच्छवी ।
मेघमालिज्जिया आमि, गोयमा ! मणदुब्बला ।
मा नियमागासपक्खं, दाउं भिक्खाय निगगया ।
अअअं गत्थि नीमारं, मंदिरावरि संठिया ।
आसन्नमंदिरं अअं, लोघित्ता गंतुमिच्छुगा ।
मणसा चिंतं जाव, ताव पज्जलिया दुव ।
नियमस्म भंगदामेणं, डज्झित्ता पढमियं गया ।
एयं नायं मुहुमं पि, नियमं मा विगहिह ।
जं छिज्जा अक्खयं सोक्खं, अणंतं च अणोवमं ।
तवमंजमं वण्णं च, नियमो दंडनायगो ।

तमेव खंडमाणास्म, ण वण्णं व संजमं । महा० ६ अ० ।

मेघमालि (ण)-मेघमालिन्-पुं० । पार्श्वस्वामिद्रुहि कमठामुरे
जीवं, मेघकुमारजीवं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । (स्वामी
प्रवर्ज्यकदा विहरन तापसाधमे कृपसर्मापे स्थितः, इहैव
मेघमाली मुगधमः श्रृंगार्थदेवमुपद्रांतुमागतः । ' पाम'
शब्दे पञ्चमभागे ६०१ पृष्ठ आख्यानकमुक्रम)

मेघमालिनी-मेघमालिनी-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां दि-
क्कुमार्याम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० । ज० ।

मेघवई मेघवती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतनन्दनवनस्य
पूर्वमिन्द्रायतनादेव दक्षिणतो दक्षिणपूर्वप्राग्मादान् उत्तरतो
मन्दरकृत्वाभिन्त्या दिक्कुमार्याम्, स्था० ६ ठा० । ज० ।

मेघविजय-मेघविजय-पुं० । हैमशब्दानुशासनोपरि चन्द्रप्रभा-
नामटीकाकृति स्वनामख्यात उपाध्याय, ज० १० ।

मेघाघाम मेघाघास-पुं० । कालिकनृपपुत्रदत्तस्य पौत्र, क-
ल्किनृपस्य-पुत्रो दत्तस्तस्य जितशत्रुस्तस्य च मेघाघास
इति क्रमः । नि० । ती० ।

मेच्छ मेच्छ-पुं० । अनार्यमनुष्ये, आ० म० १ अ० ।

मेच्छिय मेच्छित पुं० । चतुर्गिन्द्रयजीवभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

मेज्ज-मेय-त्रि० । कुडवादिप्रमेय, ज्यो० २ पाद० । मीयंतऽ-
नेनेति मेयम् । मानं, हस्तं, अनु० । ज्यो० । मेज्जं जं मारो-
ण पत्थगमातणा मितिज्जति ते च तंडुलतल्लघयमादि । नि०
चू० १ उ० । मेज्ज लक्खघततेल्लावि । आ० चू० ६ अ० । मेय
यत् खातकापतादिना मीयते । आ० १ श्रु० ८ अ० ।

मेज्ज मेध्य-त्रि० । मेधोपकारिणि, आ० ३ अ० ।

मेष्टय देशी-सूगन्तौ, दे० ना० ६ वग १३८ गाथा ।

मेष्ट-देशी-षण्णिक्रमहाये, दे० ना० ६ वग १३८ गाथा ।

मेष्टगमुह-मेषकमुख-पुं० । स्वनामख्यातं अन्तरद्वीपे, अनार्य-
क्षत्रभेदं च । स्था० ४ ठा० २ उ० । सूत्र० । (' अन्तरदीप'
शब्दे प्रथमभागे ८६ पृष्ठ वक्रव्यतोक्ता)

मेष्टविसाण-मेषविषाण-न० । मेषशृङ्ग, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

मेष्टविसाणा-मेषविषाणा-स्त्री० । मेषशृङ्गसमानफलायां घन-
स्पतिजालौ, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

मेष्टि-मेथि-स्त्री० । मेथि-शिशिर-शिथिल-प्रथमे थस्य दः
॥ = । १ । २१४ ॥ इति थस्य दो भवति । हापवादः । मेढी ।
(' मेथी') । शाकभेद, प्रा० । खलकमध्यवर्तिन्या स्थूणायाम्,
यस्यां नियमिता गोपकृतीर्धान्यं ग्राहयान्, ग० । द्य० ।
भ० । आ० ।

मेढीभूय-मेढीभूत-पुं० । मेढयुग्मं, मेढीमदृशे, सर्वेषामर्थानां
चिन्तके, आ० १ श्रु० १ अ० ।

मेणाण-मेनाक-पुं० । समुद्रमध्यपर्वतः, ' वज्रात्रातः समुद्रे-
ण, मेनाकोऽस्यानुजो गिरः । ' ती० ७ कल्प ।

मेत्ता-मात्रा-स्त्री० । लक्षणे, प्रवृत्त्यालक्षणे इत्यलिक्रमावमि-
ति । नि० चू० १३ उ० । तुल्यत्वे, मात्राशब्दस्तुल्यवाची । नि०
चू० २० उ० । (अत्रार्थे विशेषः ' माया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः)

मेत्ताइभावमस्मिस्म-भैत्र्यादिभावमस्मिश्च-त्रि० । भैत्र्यादिभा-
वः संमिश्रं, ध० १ अधि० । (' धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६६६
पृष्ठ विस्तरंऽत्र गतः)

मेत्ताइमंगय-भैत्र्यादिमङ्गत-त्रि० । भैत्रीकृत्वा मुदिनोपेक्षा-
सङ्गतं, यो० = विच० ।

मेत्ती-भैत्री-स्त्री० । प्रीतिः, यो० ।

एताश्चतुर्विधा इत्युक्तं तदेव चातुर्विध्यं प्रत्येकमभिधा-
तुमाह—

उपकारिस्वजनंतर सामान्यगता चतुर्विधा भैत्री ।

मोहासुखमवेगा-न्यहितयुता चैव करुणति ॥ ६ ॥

उपकारी च स्वजनश्चैतरश्च सामान्यं च । एतद्गता ए-
तद्विषया चतुर्विधा-चतुर्भेदा भैत्री भवति । उपकर्तुं शील-
मस्यैत्युपकारी, उपकारं विधत्तित्पुरुषसम्बन्धिनमाश्रित्य
या भैत्री लोके प्रसिद्धा सा प्रथमा । स्वकीयां जनो नाल-
प्रतिबद्धादिस्तास्मिन्नुपकारमन्तरणार्थं स्वजन इत्येव या
भैत्री तदुद्देशादिरूपा प्रवर्तते सा द्वितीया । इतरः प्रति-
पन्नं पूर्वपुरुषप्रतिपक्षेषु वा स्वजनसम्बन्धनिरपेक्षा या भै-
त्री सा तृतीया । सामान्ये सामान्यजनं सर्वस्मिन्नेवाऽपरि-
चिंतंऽपि हितचिन्तनरूपा प्रतिपन्नत्वसम्बन्धनिरपेक्षा च-
तुर्थी भैत्री । मोहाश्चासुखं च संवेगश्चान्यहितं च तैर्युता
चैव समर्थिता चैव करुणति करुणा भवति । मोहाऽ-
ज्ञानं तेन युता ग्लानापथ्यवस्तुमार्गप्रदानाभिलाषरूपा
प्रथमा । असुखं सुखाभाषो यस्मिन् प्राणिनि दुःखिते सुखं
नास्ति तस्मिन्नाऽनुकम्पा लोकप्रसिद्धा आहारवस्त्रशय-
नासनार्थप्रदानलक्षणा सा द्वितीया । संवेगो मोक्षभिलाष-
वतन सुखेनैवैव सत्त्वे प्रीतिमत्तया सासारिकदुःखप-

रिवागेच्छा ह्यप्रस्थानां वा स्वभानतः प्रवर्त्तते सा तृतीया ।
अन्याहितयुता सामान्येन प्रीतिमत्तास्यन्ध्यायकलेर्वाप
सर्वेष्वेवान्येषु सत्त्वेषु केवलानामिव भगवतां महामुनीनां
सर्वानुग्रहपरायणा हितबुद्ध्या चतुर्थी करुणा ॥ ६ ॥ षो०
१३ विव० । कायापशम, आ० चू० ४ अ० ।

मेत्तीवन्दन-मेत्तीवन्दन न० । वन्दनकदोषभेद, मेत्तीव सम-
न्यतेति । अथवा मेत्ती तेन सम काले मरणात् । आ० चू०
३ अ० । मेत्तीमाश्रित्य कश्चिद्वन्दते, आचार्येण सह मेत्ती
प्रीतिमत्तुन वन्दते इत्यर्थः । तदिदं मेत्तीवन्दनमुच्यते ।
प्रव० २ द्वार ।

मेत्तुङ्क-मेत्तुङ्क न० । स्वनामख्याते तीर्थके स्थाने, यत्र
वारताधिक्यप्रतिमा पृथ्वते । ती० ४३ कल्प ।

मेद-मेदम् न० । वशायाम्, स० । प्रज्ञा० ।

मेद-वि० । वन्यमनुयजतिभेद, ती० ३१ कल्प ।

मेदपल्ली-मेदपल्ली स्त्री० । मेदानां पल्ली मेदपल्ली । मेदाना-
मायासभृताया मालवेदशान्तवर्तिमङ्गलपुरप्रत्यासन्नायां महा-
टव्याम्, ती० ३१ कल्प । (तत्रत्यामिनन्दनद्वयस्य प्रतिमा-
भक्ताऽर्चयन्ति ' आहनेदण ' शब्दे प्रथमभागे ८८६ पृष्ठे)

मेधुणिया-मेधुनिका स्त्री० । मानुलदाहतरि, तन्ध मेधुणि
या-माउलबुहया । नि० चू० १ उ० ।

मेय-मेदम् न० । अस्थित्यति शरीरस्य चतुर्थधातौ, उत्त० ७
अ० । तं० । प्रश्न० । ज्ञा० । मलच्छेद, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । व्या० ।

मेयप्रमाण-मेयप्रमाण-न० । कुडवादिमान, ज्या० ।

सप्रति मेयप्रमाणमाह—

तिन्नि उ पलाणि कुलवां, करिमऽर्द्धं चैव होइ बांधव्यां ।

चत्तारि चैव कुलवा, पन्था पुण मागहो होइ ॥ २५ ॥

चउपन्थमाहगं पुण, चत्तारि य आहगाणि दोगो उ ।

मोलमदोणा खारी, खारीओ वीमई बाहो ॥ २६ ॥

इह कुलवा मागधेदशप्रसिद्धे यदा धर्मप्रमाणेन मानुमि-
र्यते तदा स त्रीणि पलानि एकस्य च कर्पस्य पलचतुर्भाग-
पस्यार्द्धं बोद्धव्यं । चत्वारश्च कुडवा एकत्र पिण्डिता एक. प्र-
स्था मागधा भवति । साऽपि च धर्मप्रमाणचिन्तायां सा-
र्द्धानि द्वादश पलान्यवगन्तव्य ॥ २५ ॥ (चउपन्थमित्यादि)
चत्वारः प्रस्थाः समाहृताश्चतुः प्रस्थसमुदायमेकमाहकं गणि-
तज्ञा वदन्ति । तत्रापि तोल्यर्थाचिन्तायां पञ्चाशत्पलान्यव-
सेयानि, चत्वारः पुनराहकाः समुद्दिता एका द्रोणः । तत्रा-
पि च द्रोणे पलपरिमाणचिन्तायां द्वे पलशते वेदिनव्ये
षोडशे च द्रोणा एकत्र समुद्दिता एका खारी, तस्यां च खा-
र्या पलानि द्वाविंशत् शतानि भवन्ति । विंशतिश्च खार्य एकत्र
पिण्डिता एका बाहस्तस्मिन् बाह धर्मप्रमाणचिन्तायां च-
तुर्बाष्टः पलानां सहस्राणां मर्या ॥ २६ ॥ ज्या० २ पाहु० ।

मेयारिय-मेनार्य-पुं० । राजगृहे गुणशिलकचैत्यप्राकारकारकं,
ती० ।

“ जितिप्रतिष्ठचणक-पुर्णपुगाभिधम् ।

कुशापपुर्णं च. क्रमाद्राजगृहाऽऽह्वयम् ॥ १४ ॥

अत्र चासीद् गुणशिलं, चैत्यं शैत्यकमेतिभम् ।

धीर्यागं यत्र समवा-सरच्च गणनायक ॥ १५ ॥

प्राकारं यत्र मेतायः, शातकौम्भमर्चाकरम् ।

सुरेण प्राप्य सुहृदा, मणि स्वाजीहयत्स्वकम् ॥ १६ ॥ ”

ती० १० कल्प । वीरगजनस्य दशमगणधोर, कल्प० १ अधि० ६
लण । आ० म० । (' मेअज्ज ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा गता)

मेरग-मेरक-पुं० । धनस्पतिविशेष, आचा० २ अ० १ चू० १

अ० ८ उ० । मर्याविशेष, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० । जी० । दश० ।

मेरका लोकाद्वसानव्य, जी० ३ प्रति ४ अधि० । सरका-

भिधानमध्ये, उत्त० ३४ अ० । तृतीयवासुदेवप्रतिशर्वा, आच०
१ अ० । प्रव० ।

मेरग-मर्यादा-स्त्री० । मर्यादायाम्, नं० । “ सीमा मेरग ”

पाठोना० २२७ गाथा । दे०ना० । मज्जायं ति वा ओ

ह ति वा मेरं ति वा एगडा । आ० चू० १ अ० । सीमा मेरग

मर्यादा इत्येकार्थाः । प० चू० २ कल्प । मेरग-मर्यादा, समा-

चारीत्यर्थः । वृ० ३ उ० । व्य० । मर्यादा-विधाधारत्यर्थः । व्य०

३ उ० । स्था० । स्थितिमर्यादा व्यवस्थेत्यनर्थान्तरम् । व्य०

४ अ० । दशमचक्रिणो मातरि, आच० १ अ० । मर्यादति

देशीशब्दः । ग० २ अधि० । मुञ्जासरिकायाम्, प्रश्न० १

आश्र० द्वार ।

मेरकहण-मर्यादाकथन-न० । सामाचार्यप्रतिपादने मर्या-

दायाः-समाचार्याः कथने, यथा साधनामावश्यकं आलोच-

नायां प्रार्थश्चत्तं दीयते नमस्कारपौरुष्यादिकं च प्रत्याख्यानं

यद् यस्मै दातव्यमित्येवमादि सर्वं कथ्यते इति भावः ।

व्य० १ उ० ।

मेरुकारि-मर्यादाकारिन् वि० । मर्यादाकारिण, स्था० १०

ठा० ३ उ० ।

मेरु-मेरु-पुं० । सकलार्थगलोकमध्यभागस्य मर्यादाकारि

त्वान् मेरुः । मेरुदेवयोगाद् वा मेरुः । जम्बूद्वीपमध्ये मे-

न्दरपर्वते, सृ० प्र० ४ पाहु० । जं० ।

जे मंदरम् पुर्वेण, मणुस्मा दाहिणेण अवरेण ।

जे याऽवि उत्तरां, मन्वेभि उत्तरां मेरु ॥ ४६ ॥

आचा० १ अ० १ अ० उ० । (अस्य गाथाया व्याख्या

' दिमा ' शब्दे ४ भागे गता । (अस्य षोडश नामानि ' गिरि-

राय ' शब्दे तृतीयभागे ८७६ पृष्ठे गतानि) (अस्य सर्वा च-

वक्तव्यता ' मन्दर ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे उक्ता) मेरु-

मेखलाम्बुरूपे केनाकारिण विद्यते

उत्तरम्—अनेन स्थापनाकारिण

मेरुमध्ये, न तु यहिस्तान्मखला

वर्तते इति ॥ १४६ ॥ सेन० ३ उल्ला०

मेरुकंत-मेरुकान्त-पुं० । महारगभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

मेरुगिरि-मेरुगिरि-पुं० । मन्दरपर्वते, आच० ४ अ० । स० ।

मेरुतुंगसूरि-मेरुतुङ्गसूरि पुं० । स्वनामख्याते चन्द्रप्रभसूरि-

शिष्य, तेन च महापुरुषचरित्रं स्थाविरावली षड्दर्शन-

विचारः प्रयन्ध्याचिन्तामणिश्चेति ग्रन्था विरचितः । अय-

माचार्यः विक्रमसंघत् १३६३ वर्षे विद्यमान आसीत्, अञ्जलवच्छे श्रीमहेन्द्रसूरिगिरिस्थोऽप्येतन्नामा आसीत् । ते-

न सूरिमन्त्रोद्धारः शतपदीसामोद्धारः मेघदूतकाव्यटीका
चरितं प्रस्था विरचितम् । विप्रमसेवन्सं १४०३ अयं जातः
संवत्सरे १४१८ दीक्षितः, संवत्सरे १४२६ आचार्यः, संवत्सरे
१४४६ गच्छनायकः, संवत्सरे १४७१ स्वर्गतः । जे० ६० ।

मेरुदेव-मेरुदेव-पुं० । मन्दरस्थाभिनि देवे, दर्श० १ तन्व ।

मेरुपवडण-मेरुप्रपतन-न० । मेरोः पर्वतविशेषान् मुमुक्षुणा-
मनशेननाध पतनं, आचा० २ श्रु० २ खू० ३ अ० ।

मेरुप्पमुह-मेरुप्पमुख-न० । मेरुजम्बूद्वीपलवणादधिप्रभृतिषु,
पञ्चा० ८ धिव० ।

मेरुई मेरुयी स्त्री० । पिष्टोद्भवायां शाट्टिनोत्पन्नाग्रस्वायां
सुरायाम्, उत्त० १६ अ० ।

मेरुयग-मेरुयक-पुं० । मद्यविशेषं, जे० २ खल० ।

मेल मेल-पुं० । मङ्गमे, व्य० ४ उ० । " संगमो मेलो " पा-
६० ना० २४१ गाथा ।

मेलणा मेलना-स्त्री० । संवन्धे, व्य० १० उ ।

मेलय मेलक-पुं० । मञ्जिपाते, स्था० ६ ठा० ३ उ० । (मे-
लकाः ' करण ' शब्दे तृतीयभागे ३६६ पृष्ठे गताः)

मेलव मिश्र-धा० । सम्मेलने, मिश्रवींस्माल-मेलवा ॥ ८ । ४ ॥
२८ ॥ मिश्रयतेत्यन्तस्य वींस्माल-मेलव इत्यादेशो वा भव-
तः । वींस्मालयः । मेलवइ । मिस्मइ । प्रा० ४ पाद ।

मेलिय-मेलित-त्रि० । प्रापितं, मेलियं सो ते न म्नाइ न पिषति ।
आ० म० १ अ० ।

मेली केशी-सहती, दे० ना० ६ वर्ग १३८ गाथा ।

मेल मुच-धा० । मोचने, मुचइ दृष्टावहेड-मेलोसिक-रेअव-
गिल्लुडल-धेसाडाः ॥ ८ । ४ । ११ ॥ मुञ्चतेने समादेशा वा
भवन्ति । लुडइ । भल्लइ । मुञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

मेम मेप पु० । दरणके विशेषः । आ० म० । दश० । " गोः पदे ऽपि
पिबन्मेषः, पयः सूक्ष्मसूक्ष्मो यथा । कलुपीकृते नैव, सुशिश्वो
ऽपि श्रुते तथा ॥ १ ॥ " आ० क० १ अ० । यथा मेषोऽल्पेऽप्यम्भासि
अनाघालयशेवाऽम्भः पिबत्येवं साधुनाऽपि भिक्षाप्रविष्टेन
वीजाक्रमणादिषु अनाकुलेन भिक्षा प्राप्तेत्येवविधार्थमृचक-
त्वाद् द्रमपुष्पिकाऽध्ययनमपि मेपः । दशवेकालिकस्य प्रथमे-
ऽध्ययनं, दश० १ अ० ।

मेमर-मेमर-पुं० । पर्तिविशेषे, प्रअ० १ आध० द्वार । जी० ।

मेह मेघ-पुं० । पर्यादे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । ज्ञा० । पि० । आ०
म० । जे० । आ० । ति० । दश० । प्रश्न० । सचने, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । चतुःसप्ततितमे अष्टमपुत्रे कल्प० १ अधि० ७ लण ।
सुरभेदे, आ० क० १ अ० । राजगृहे नगरे स्वनामक्याते गृहपते,
" मेहो रायगिह गयरे चहुइ वासाइ पयातो सिद्धो " मेघो राज
गृहे वीरगान्तिके प्रव्रज्य सिद्ध इति । अन्त० ४ वर्ग ४ अ० ।
कलम्बुकायां सन्निवेशे ह्य आतरो मेघः, कालहस्ती ख,
आ० म० १ अ० । (वीरशब्दे विहारावमेर कथां वक्ष्यामि)
सुमर्तिपतिरि, आ० १ अ० । आ० चू० ।

मेहकुमार-मेघकुमार पुं० । पाश्यात्यभवे हस्तिरूपे श्रेणिकपुत्रे,
ही० ३ प्रका० ।

मेघकुमारवक्रव्यता—

संशियस्स रञ्जो धारणी नागं देवी होत्था, ० जाव से-
शियस्स रञ्जो इट्ठा ० जाव विहग्इ । (सूत्र-८) तण्णं
सा धारणी देवी अब्बया कयाइ तंसि तारिसंगमि छक्कु-
कलट्टमट्टमंठियखं भुग्गयपवरवरसालभंजियउज्जलमणिक-
णगरतण्णधूवियविडंकजालद्धचंदणिज्जहकंतग्गणयालिचं-
दमालियाविभक्तिकलिते सरमच्छधाऊवलवप्परइए बा-
हिराओ द्भियघट्टमट्टे अर्द्धितरओ पत्तमुविलिहियचित्तक-
म्मे णाणाविहपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले पउमलयाफुल्लव-
ल्लिवरपुप्फजातिउल्लोपचिचियतले वंदणवरकणगकलमसु-
विणिम्मियपडिपुंजियमग्गपउमसाहंतदारभाए पयरगालं-
वंतमणिमुत्तदामसुविरइयदारमोहं मुगंधवरकुमुममउयपम्ह-
लसयणोवयारे मणहिययनिव्वुडयं कप्पूरलवंगमलयचंद-
नकालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक्कध्वडज्जंतसुरभिमघमघंतगंधु-
डुयाभिरामं सुगंधवरगंधिणं गंधवट्टिभूतं मणिकिरणपणा-
मियंधकारं किं बहुणा ? जुइगुणेहिं सुग्गरविमाणवेलंबिय-
वरघणं तंमि तारिसंगमि मयणिज्जंमि सालिगणवट्टिणं
उभओ विवोयणे दुहओ उन्नए मज्झेण य गंभीरे गंगा-
पुलिणवालुयाउहालमालिमए उयचियखंमट्टगुल्लपट्टपडि-
च्छयणे अन्तरयमलयनवयकुमत्तलिवमीहंकरपच्चुत्थाए
सुविरइययत्ताणे रत्तंमुयमंभुए सुरम्मं आहणगरुयबुरण-
वणीयतुल्लफामे पुव्वरत्तावरत्तकालममयंसि सुत्तजागरा
ओहीरमाणी २ एगं महं मत्तुम्महं रययकूडमभिहं नहयलंसि
सोम्मं सोम्मागारं लीलायंतं जंभायमाणं मुहमतिगयं गयं
पामित्ता णं पडिबुद्धा । तत्तं णं सा धारणी देवी अयमेया-
रुवं उगलं कल्लणं मिवं धन्नं मंगलं सस्मिरीयं महासुमि-
णं पामित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्टुट्टा वित्तमाणंदिया
पीइमणा परममोम्मणस्सिया हरिसवसविमप्पमाणहियया
धाराहयकलंचपुप्फणं पिव समूमसियरोमकूवा तं मुमिणं
ओगिणहइ २ ता सयणिजाओ उट्टेति २ ता पायपीढातो
पचोरुहइ पचोरुहइत्ता अतुरियमचवलमसंभंताए अविलं-
वियाए रायहंससरिमीए गतीए जेणांभव सेणिए राया तणा-
भव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता मेणियं रायं ताहि हट्टाहि कं-
ताहि पियाहिं मणुत्ताहिं मणामाहिं उगलाहिं कल्लणाहिं
मिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्मिगियाहिं हिययगमणिजाहिं
हिययपल्हायणिज्जाहिं मियमहुरग्गिभयगंभीग्गस्मिरीयाहिं
गिराहिं मेलवमाणी २ पडिबोहेइ, पडिबोहेत्ता सेणिएणं
रञ्जा अब्भणुत्ताया समाणी णाणामणिकणगरयणभत्ति-
चित्तंसि महासणंसि निसीयति २ ता आसत्था वीसत्था सु-
हासणवग्गया करयलपरिग्गहियं मिरमावत्तं मत्थए अंजलि

कटु सणियं रायं एवं वयामी-एवं खलु अहं देवाणुप्पि-
या ! अञ्ज तंमि तारिमगंमि मयणिज्जंमि सालिगण-
वट्ठिणं जाव नियगवयणमहवयं गयं सुमिणं पामि-
त्ता णं पडिचुद्धा, तं एयस्मिं णं देवाणुप्पिया ! उगल-
स्मं जाव सुमिणस्मिं के मक्के कल्लाणे फलविचिचिमेमे
भविस्समि ? । (सूत्र-६)

‘ धारणां नाम देवां होन्था ० जाव सान्णयस्स रत्तो इट्ठा ०
जाव विहरइ ’ इत्यत्र द्वियावच्छेदकरणादेवं द्रष्टव्यम्-‘ सु-
कुमालपाणिपाया अहीणपंचदियसरीरा लम्बखणवज्जण-
णावयया माणुस्मालपमाणसुजायमव्वेगसुन्दरं ससि
सामाकारा कंता पियदंस्सा मुरूवा करतलपरिभित्ति-
वांलयबलियमज्झा ’ करतलपरिमिता-मुष्टिप्रार्थान्निवर्त्त-
को-रेखात्रयोपेतो बलितो-बलवान् मध्यो-मध्यभागे य-
स्याः सा तथा, ‘ कौमुदीर्यालकर्गवमलपाडिपुत्रसोमवय-
णा ’ कौमुदीरजनीकवन्-कालिकाचन्द्र इव विमलं-प्र-
तिपूर्णं सौम्यं च वदनं यस्याः सा तथा ‘ कुडमुल्लिहिय-
गंडलेहा ’ कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता-घृष्टा गण्डलेखाः-
कपोलविरचितमृगमदादिरेखा यस्याः स तथा ‘ सिंगारगा-
रवारुवसा ’ शृङ्गारस्य-रसविशेषस्यागारमवागारम् । अ-
थवा-शृङ्गारे-मगडनभूषणाटोपः तत्प्रधानः आकारः आ-
र्त्तयस्याः सा तथा, चारुवैया-नेपथ्यं यस्याः सा तथा
ततः कर्मधारयः । तथा ‘ संगयगयहसियमालयधिहियवि-
लानमलालियसंलावणिउणजुलोवयारकुसला ’ संगता उ-
चिता गतहसितभणितरिहातविलासा यस्याः सा तथा,
तत्र विहितं-चर्चितं, विलासो-नञ्चेष्टा, तथा सह ललि-
तेन-प्रसन्नतया ये संलापाः परस्परभाषणलक्षणास्तेषु नि-
पुणा या सा तथा, युक्ता-संगता ये उपचारा-लोक-
व्यवहारस्तेषु-कुशला या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधा-
र्यः, ‘ पसाइया ’ चित्रप्रसादजातका ‘ वारिमणिजा ’ यां
पश्यच्चक्षुर्ने श्राप्यति, ‘ अभिरूवा ’ मनाङ्गरूपा ‘ पडिरूवा ’
द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रूपं यस्याः सा तथा ‘ सणियस्स रत्तो
इट्ठा ’ वल्लभा कान्ता काम्यत्वान्, प्रिया प्रेमविषयत्वान्, ‘ म
गुल्ला ’ सुन्दरत्वान्, ‘ नामधेज्जा ’ नामधेयवती प्रशस्तनाम-
धेयवतीत्यर्थः, नाम वा धार्य-हृदि धरणीयं यस्याः सा
तथा, ‘ वसांसिया ’ विश्वसनीयत्वान् ‘ सम्मया ’ तत्क-
तकार्यस्य सम्मतत्वाद्वहृमता-बहुशो बहुभ्यां वाऽन्येभ्यः ?
सकाशान्मता बहुमता, बहुमानपात्र वा, ‘ अणुमया ’ वि-
प्रियकरणस्यापि पश्चान्मता अनुमता ‘ भेडकरइगममाणा ’
आभरणकरगडकसमानोपादयत्वान् ‘ तल्लेला-इव सुसंगो-
विद्या ’ तल्लेला-संगोष्ठाप्रसङ्गो सुन्मयस्तैलस्य भाज-
नावशेषः स च भङ्गमयाल्लाख (टन) नमयाच्च सुष्ठु
संगोष्यते एवं साऽपि तथाच्यते । ‘ चेलपडा ’ इव ‘ सुसंपरिग-
ह्याया ’ वस्त्रमञ्जुषयत्वर्थः, ‘ रयणकरइगोवियसुमारविद्या ’
सुसंरक्षितत्वर्थः, कुत इत्याह, ‘ मा णं सायं मा णं उ-
हं मा णं इसा मा णं मसगा मा णं बाला मा णं चोरा मा णं
वाइययित्तिरिभिभयलज्जिवाइयविवाहरोगायका फुरान्ति ’ इति
कटु सणिणं रत्ता गडि विउलाइ भोगभोगाइ भुजमाणा
विहरंत मा शय्या निषेधार्था, ‘ खे दाया वाक्खालद्धाराथा ’

अथवा-‘ माणं ’ ति मैनामिति प्राकृतत्वात्, व्यालाः-श्वाप-
दभुजगाः, रोगः, कालमहाः, आतङ्काः-सद्योघातितः, इति
कटु-इति कृत्वा इति हेतोर्भोगभोगान्-अतिशयवद्भोगानिति
‘ तण णं ’ ति ततोऽनन्तरं ‘ तंसि तारिमर्यास ’ इति यदिदं
वक्ष्यमाणगुणं तस्मिन्सादृशकं यादृशमुपचितपुण्यसङ्गन्धा-
नामार्त्तनामुचितं ‘ वग्घरणं ’ इति संबन्धः, वासमवने इत्यर्थः,
कथंभूत-‘ पदकाष्ठकं ’ गृहस्य बाह्यालन्दकं पद्मदाकमिति
यदागमप्रसिद्धं, द्वारमित्यन्यं स्तम्भावेशपर्णापदमित्यन्यं, त-
था लण-प्रमोक्षा मृष्टा-मसृणाः संस्थिता-विशिष्टसंस्थानव-
न्तो ये स्तम्भास्तथा उद्भूता-ऊर्ध्वं गता स्तम्भेषु वा उद्भूता-
व्यवस्थिताः स्तम्भोद्भूताः प्रवराणां वराः-प्रवरवराः अति-
प्रधाना याः शालभाञ्जिकाः पात्रकाः, तथा उज्ज्वलानां मणी-
नां-चन्द्रकान्तादीनां कनकस्य रत्नानां-कंकननादीनां यास्त-
पिका-शिल्पः, तथा विट्ठुः-कपोतपाली वरगण्डकाऽधोव-
र्त्ती अस्तरविशेषः, जालं-सर्पच्छट्टा गवाक्षविशेषः, अर्द्धचन्द्रः
अर्द्धचन्द्राकारं सोपानं निर्यहकं-द्वारपाथीविनिर्गतदानं,
अन्तरम्-अस्तरविशेष एव पानीयान्तरमिति सूत्रधारिणो व्य-
पदिश्येन निर्यहकद्वयस्य यान्यन्तराणि तानि वा निर्यहका-
न्तराणि ‘ कणकाली ’ अस्तरविशेषश्चन्द्रमालिका च-गृहापरि-
शाला एतेषां गृहाशानां या विभक्तिः-विभजने विभक्ता त-
या कलितं-युक्तं यत्तत्तथा तस्मिन्, ‘ सरसच्छवाइवडवसर-
ण ’ इति स्थाप्यम्, कैश्चित् पुनरेवं संभावितमिदं ‘ सरसच्छ-
वाउवलवसरण ’ इति तत्र सरसेन अचेलनं धातूपलेन-
पापागधानुना गौरिकावेशेपणेत्यर्थः, वरौ रचनेना यत्र तत्त-
था ‘ बाहगओ इमियघट्टमट्टु ’ इति इमित-धवलितं घृष्टं-
कामलपापाणादिना अत एव मृष्टं-मसृणं यत्तत्तथा तस्मिन्
तथा अभ्यन्तरतः प्रशस्त-स्वर्काय २ कर्मव्यापृतं शुचि-प-
वित्रं लिखितं चित्रकर्म यत्र तत्तथा तस्मिन्, तथा नाना-
विधानां जातिभेदेन पञ्चवर्णानां मणिरत्नानां सत्कं कुट्टिम-
तलं मणिभूमिका यस्मिन्स्तत्तथा तत्र, तथा पथे-‘ पथका
रेव लनाभिरशोकलताभिः पथलताभिर्वा मृणालिकाभिः
पुष्पवल्लीभिः-पुष्पप्रधानाभिः पञ्चवर्णाभिः तथा वर्गाभिः पु-
ष्पजातिभिः-मालतीप्रभृतिभिश्चित्रितमुल्लोकतलम् उपारत-
नभागा यस्मिन् तत्तथा तत्र, इह च प्राकृतत्वेन उल्लोकाच्च
सितयत्नं इत्येवं विपर्ययानदेशो द्रष्टव्य इति, अथवा-प-
श्चादिभिरुल्लोकस्य चित्रितं तलम्-अधोभागा यस्मात्प्रति, त-
था चन्दनं इति चन्दना-मङ्गल्याः ये वरकनकस्य कलशाः
सुष्ठु-‘ निम्मिय ’ इति न्यस्ता, प्रतिपूजिताः-चन्दनादिचार्त्ति-
ता, सरसपद्माः-सरसमुखस्थगनकमलाः शोभमाना द्वार-
भागेषु यस्य पाठान्तरापेक्षा चन्दनवरकनककलशं सुन्यस्त-
स्तथा प्रतिपूजितैः-पूज्यैः सरसपद्मैः शोभमाना द्वारभागा
यस्य तत्तथा तस्मिन्, तथा प्रतरकाणि-स्वर्णादिमया आभ-
रणाविशेषास्तत्प्रधानं मणिमुक्कानां दामाभिः-‘ अग्निः सुष्ठु
विरचिता द्वारशोभा यस्य तत्तथा तस्मिन्, तथा सुग-
न्धिधवरकुसुमैर्मुदुकस्य-मृदोः पद्मलस्य च-पद्मवतः
शयनस्य-‘ तन्त्यादिशयनीयस्य य. उपचारः पूजा उप-
चारो वा स विद्यते यस्मिन्, मण इत्यस्य सन्वर्धीयत्वान्
तत् सुगन्धिधवरकुसुममृदुपद्मलशयनीयापचारवत्तच्च यद्
हृदयनिर्बृतिकरं च-‘ मन स्वास्थ्यकरं तत्तथा तस्मिन्,
तथा कपूरश्च लवङ्गानि च कलशेषोपा. मलयचन्दनं च-पथ-

तविशेषप्रभवं श्रीखण्डं कालागुरुश्च कृष्णागुरुः प्रवरकुन्दुरुकं च—चीडाभिधानो गन्धद्रव्यविशेषः तुरुकं च—सिंहकं धूपश्च—गन्धद्रव्यसंयोगज इति द्वन्द्वः, एतेषां वा संबन्धी यो धूपः तस्य दृश्यमानस्य सुरभिर्गो मधमवायमानः—अतिशयवान् गन्ध उद्भूतः—उद्भूतः तेनाभिगमम्—अभिरमणीयं यत्तत्तथा तस्मिन् तथा सुष्ठु गन्धवराणां प्रधानचूर्णानां गन्धो यस्मिन् अस्ति तत् सुगन्धवराणां गन्धकं तस्मिन् यथा गन्धवर्तिः गन्धद्रव्यगुटिका कस्तूरिका वा गन्धस्तद्गुटिका गन्धवर्तिस्तद्भूते सौरभ्यातिशयात्कल्पे, तथा मणिकिरणप्रणाशितान्धकारं, किं बहुना वर्णकेन ? वर्णकसर्वस्वमिदं—युत्या गुणश्च सुरवर्ग्यमानं विडम्बयति—जयति, यद्गृहकं तत्तथा तत्र तथा तस्मिन् तादृशे शयनीये सहालिङ्गनधर्त्या—शरीरप्रमाणोपधानेन यस्मात्सालिङ्गनवर्तिकं तत्र, 'उभयो विज्योयणे' ति उभयतः उभौ शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य 'विज्योयणे' ति उपधाने यत्र तत्तथा तस्मिन्, 'दुहयो' ति उभयतः उभये मध्ये नतं च तस्मिन्त्वाद्भर्तारं च महत्वात्तनगम्भीरम्, अथवा—मध्येन च भागेन तु गम्भीरं—अचननं गङ्गापुलिनवातुकायाः अवदात—अवदलनं पादादिन्यासेऽधोगमनमित्यर्थः तेन 'सालिसप' ति सदृशकर्मनन्रत्वाद्यत्तत्तथा तत्र, दृश्यते च हंसतुल्यादिष्वयं न्याय इति । तथा 'उयन्त्रिय' ति परिकर्मितं यत् सौमं—दुकूलं—कार्पासकमतस्मामयं वा वस्त्रं तस्य युगलोपज्ञया यः पट्ट—एकः शाटकः स प्रतिल्लान्दानम्—आच्छादनं यस्य तत्तथा तत्र तथा आस्तरको मलको नवतः कुशकां लिम्बः सिंहकेसरश्चैत आस्तरणीविशेषास्तैः प्रत्ययस्तुतम्—आच्छादितं यत्तत्तथा, इह चास्तरको लोकप्रतीत एव मलककुशकां तु रुदिगम्यो नवतस्तु ऊर्गाविशेषमयो जीनमिति लोके यदुच्यते, लिम्बो—बालोर्ध्वयोर्णां युक्ता कृतिः सिंहकेसरो—जटिलकम्बलः, तथा सुष्ठु विरचितं सुवि या रचितं रजस्वाणम्—आच्छादनविशेषोपरिभोगावस्थायां यस्मिन्स्तत्तथा तत्र, रक्तोशुकसंवृतं—मशकगृहाभिधानवस्त्रावृतं सुरभ्यं तथा आजिनकं—चर्ममयो वस्त्रविशेषः स च स्वभावादितिकामलो भवति, तथा रतं—कर्पासपत्रम्, बुरो—वनस्पतिविशेषः नवनीतं—प्रक्षालनम् एभिस्तुल्यः स्पर्शो यस्य, तुलं वा—अर्कतूलं तत्र पक्षे एतेषामिव स्पर्शो यस्य तत्तथा तत्र, पूर्वरात्रश्चास्मावपरात्रश्च पूर्वरात्रापरपात्रः स एव काललक्षणः समयः न तु सामान्तरादिलक्षणः पूर्वरात्रापररात्रकालसमयस्तत्र, मध्यरात्र इत्यर्थः, इह चापेवादेकफलोपेन 'पुष्करतावरत्ने' त्युक्रम, अपररात्रशब्दो वाऽयमिति सुप्तजागरा—नानिमुषा नानिजाग्रती, अत एवाह 'आदीरमार्गा २' ति चारं चारमीपाश्र्वा गच्छन्तीत्यर्थः, एकं महान्तं सप्तोत्पन्धमित्यादिविशेषणं मुखमतिगतं गजं दृष्ट्वा प्रातर्बुद्धेति योगः, तत्र सप्तोत्पन्धं सप्तसु—कुम्भादिषु स्थानेषु तत्र सप्तहस्ताच्छिन्नं वा 'रययं' ति रूपं 'नहयलोम' ति नमस्तलान्मुखमतिगतमिति योगः, वाचनान्तरं त्वेवं दृश्यते—'आव सीहं सुविणे पानिस्ता ण पडिबुद्धा' तत्र यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्—'एकं च णं महंते पंडुरं धवलं स्ये' एकार्थशब्दयोपादानं चात्यन्तशुक्लताख्यापनार्थम्, एतदेवोपमानेनाह—'संखउल्लविमलदहिघणगोखीर (विमल) कण्ठर्याणकण्ठपासे' शङ्खकुलस्येव विमलदध्ने इव घनगोक्षीरस्येव विमलफेनस्येव रजनीकरस्येव प्रकाशः—

प्रभा यस्य स तथा तम्, अथवा—'हाराजतस्वीरसागर—दगर्भमहासेलपंडुरतरोरुमणिज्जदरिसणिज्जं' हारादिभ्यः पाण्डुरतरो यः स तथा, इह च महाशैलो—महादिमवान् तथा ऊरुः—विस्तीर्णः रमणीयो—रम्योऽत एव दर्शनीय इति पदचतुष्टयस्य कर्मधारयोऽतस्तम्, तथा 'थिगल—दुपउट्टपीवरसुमिलिडुविमिडुतकखदादाविडंघियमुहं' स्थिरा—अप्रकम्पो लघौ—मनोर्द्धा प्रकाष्ठौ कृष्णगन्धतनभागौ यस्य स तथा, पीवराः—स्थूलाः सुस्थिष्टाः—अविसर्बरा विशिष्टा—मनोहरास्तीक्ष्णा या दृष्टास्नाभिः कृत्या—'विडंघियं' ति विवृतं मुखं यस्य स तथा ततः कर्मधारयस्तम्, तथा 'परिकाम्यजच्चकमलकोमलमाह्वयसाहनलदुजुडं' परिकर्मितं—कृतपरिकमां 'माह्वय' ति मात्रावान् परिक्रमत इत्यर्थः, शेषं प्रतीतम्, तथा 'रत्तुणलपत्तमउयमुकुमालतालुनिज्जालियग्गाजीहं' रक्तोत्पलपत्रमिव मृदुकंभ्यः मुकुमारमतिकोमलं तालु च निर्लालिताया—प्रस्फुरिताया जिह्वा च यस्य स तम्, तथा 'महुगुलियभिसेतपिगलच्छं' मधुगुटिकेव—क्षौद्रवर्तित्वि 'भिसेत' ति दीप्यमानं पिङ्गलं कर्पिले अक्षिणी यस्य स तथा तम्, तथा 'मूसागयपवरकणयताविश्रान्तायनवट्टाडियविमलसरिसनयणं' मूसागतं—सृमयभाजनविशेषस्थं यन्प्रवरचनकं तापितमग्निधमनात् 'आवसायंत' ति आवसं कुर्यात् तडन् तथा वृत्ते च तद्धितं—विवृतं विमलं च सदृशं च—समानं नयनं यस्य स तथा तम्, अत्र च 'वट्टतट्ट' इत्येतावदेव पुस्तक दृष्टं संभावयथा तु वृत्ततद्धित इति व्याख्यातमिति, पाठन्तरेण तु—'वट्टपडिपुष्पसन्धनिजमहुगुलियपिगलच्छं' स्फुटश्चायं पाठः, तथा 'विसालपीवरभमरोरुपडिपुष्पविमलखवं' विशालो—विस्तीर्णः पीवरो—मांसलः 'भमरोरुः' भ्रमरा—रोमावर्त्ता उरयो—विस्तीर्णा यत्र स तथा परिपूर्णो विमलश्च स्कन्धो यस्य स तथा तम्, अथवा—'पडिपुष्पसुजायखवं' तथा 'मिदुविसदसुहुमलकखणपसन्धविच्छिन्नकसरमडं' मृद्धो विशदा अविमृदाः सूक्ष्मा लक्षणप्रशस्ताः—प्रशस्तलक्षणा विस्तीर्णाः केसरसटाः—स्कन्धकेसरजटा यस्य स तथा तम्, अथवा—'निम्मलवरकेसरधरं' तथा 'ऊमियसुनिस्मियसुजायअप्फाडियलगूलं' उच्छिन्नम्—ऊर्ध्वं नीतं सुनिर्मितं सुष्ठु भङ्गुरतया न्यस्तसुजातं सदगुणोपपेततया आस्फोटितं भुवि लाडगूलं—पुच्छं येन स तथा तं सौम्यम् उपशान्तं सौम्याकारं—शान्ताकृति, 'लीलायंत' ति लीलां कुर्वन्तं 'जंभायंतं' विजृम्भमाणं शरीरचेष्टाविशेषं विदधानं 'गगणतलाओ आवयमाणं सीहं आभमुहं मुहं पवि—समाणं पामिस्ता पडिबुद्ध' ति 'अयमेयारुवं' ति इमे महाखण्डमिति संबन्धः, एतदेव—वर्णितस्वरूपं रूपं यस्य स्वप्रस्थं न कविकृतसूनमधिकं वा स तथा तम्, 'उगलं' ति उदारं प्रधानं कल्याणं—कल्याणानां शुभसमृद्धिविशेषाणां कारणत्वात् कल्ये वा—नीरागत्वमर्गात्—गमयति कल्याणं तडेनुत्वात्, शिवस—उपद्रवोपशमहेतुत्वात् धन्यं धनावहत्वात् 'मंगल्यं' मङ्गलं दारुणापशमं साधुत्वात्सुश्रीकं—सशोभनमिति 'समाणं' ति सती हृष्टतुष्टा—अत्यर्थं तुष्टा, अथवा—हृष्टा विस्तिता तुष्टा—तोषवती, 'चित्तमाणादिय' ति चित्तनानान्दिता आनान्दिता वा चित्तं यस्याः सा चित्तनान्दिता, मक्का—प्राचुरत्वात् प्रातिमन्तसि य—

स्याः सा प्रीतिमना, ' परमसौमनस्यया ' परमं सौमन-
स्यं संजात यस्याः सा परमसौमनास्यता. दृष्टवशेन विस-
र्पद-विस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा, सर्वोणि प्रायः
एकार्थिकान्यतानि पदानि प्रमोदप्रकर्षप्रतिपादनाद्येवान्
स्तुतिरूपत्वाच्च न दुष्टानि, आह च—' वक्ता हर्षभर्याद-
भि—राक्षितप्रनास्तथा स्तुर्वाग्रन्दन । यत्पदमसकृद् व्रयात्,
तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥ १ ॥ ' इति ' पञ्चोदह ' ति प्रत्य-
यरोहति, अन्वयान्न मानसौत्सुक्याभावेनाचपनं कायतः अ-
संभ्रान्त्याऽस्मलन्त्या अर्वालोभ्यतया-अर्वाच्छुन्नतया ' रा-
जहंससर्गार्या ' ति राजहंसगमनसदृश्या गत्या ' ताहि '
ति या विशिष्टगुणोपनास्तामर्गाभिर्गति सम्बन्धः हृष्टाभिः
तस्य वल्लभाभिः कान्ताभिः—अभिलषिताभिः सदैव तेन
प्रियाभिः अहृष्टाभिः सर्वेषामपि मनोजाभिः—मनोरमाभिः
मनःप्रियाभिश्चन्त्याऽपि उद्गाराभिः—उद्गारनादवर्णोच्चार-
दियुक्ताभिः कल्याणाभिः समृद्धिकारिकाभिः शिवाभिः—
गीर्दोषानुपद्रवाभिः धन्याभिः—धनलम्बिकाभिर्मङ्गल्याभिः—
मङ्गलसाध्याभिः सधोकाराभिः अलङ्कारादिशोभावाङ्मैः हृद-
यगमनीयाभिः हृदये या गच्छन्ति कामलत्वात् सुसोधत्वाच्च
तास्तथा ताभिः, हृदयप्रह्लादिकाभिः—हृदयप्रह्लादनीयाभिः
आह्लादजनकाभिः ' मितमधुरगर्भितगम्भीरसधोकाराभिः '
मिताः—वर्णपदवाक्यापेलया पार्श्वमिताः मधुराः—स्वगतः
रिभिताः स्वरशालनाप्रकारवत्य गम्भीराः—अर्धतः शब्दतश्च
सह श्रिया-उद्गुणलक्ष्या यास्तास्तथा, ततः पदपञ्चकस्य
कर्मधारयस्ततस्ताभिः गीर्भिः—वर्गाभिः संलपन्ती—पुनः
पुनर्जल्पन्तीत्यर्थः, नानामणिकनकरत्नानां भङ्गाभिः—विच्छि-
त्ताभिश्चित्रं-विचित्रं यत्तथा तत्र भद्रासनं-सिंहासनं आ-
ध्वस्ता गतिजनितश्रमापगमात्, विश्वस्ता संज्ञाभाभावात्,
अनुत्सुका वा ' सुहासगवर्गय ' ति सुस्येन शुभे वा आस-
नवरे गता—स्थिता या सा तथा, करतलाभ्यां परिगृहीतः—
आप्तः करतलपरिगृहीतस्तं शिरस्यावर्त्त आवर्त्तनं—परिश्र-
मणं यस्य स तथा शिरसावर्त्त इत्येकं शिरसा अप्राप्त इत्यन्य,
तमज्ञानि मस्तके कृत्वा एवमवादीत—' कि मन्त्रे ' इत्यादि,
को मन्ये क' कल्याणफलवृत्ताविशेषो भविष्यति, इह म-
न्ये वितकीर्णो निपातः, ' सोऽस्य ' ति श्रुत्वा श्रवणतः नि-
शम्य-अवधाय हृष्टपुत्रो यावद्विस्मयं दृश्यः । तथा वाचनान्तरे
पुनरिह राज्ञोवर्णकं चदमुपलभ्यते—

तं गं मणिं गया धारिणीं देवीं अनि ए एय
महं सोऽन्ना निमम्भ हृद० जाव हियये धाराहयनीवमु-
रभिकुमुमचुचुमालइयतणुऊममियरोमकूवे तं मुमिणं उ-
गिणहइ उगिणहइत्ता इहं पविमति २ ता अप्पणो माभा-
विणं महपुव्वणं बुद्धिविआणं तम्म मुमिणम्म अ-
त्थोग्गहं करंति २ ता धारिणीं देवीं ताहि ० जाव हिययप-
न्हायणिजाहिं मिउमहुरभियगंभीरमम्मरियाहिं वग्गू-
हिं अणुवूहेमाणं एवं वयामी उगले गं तुमे देवाणु-
प्पिए ! मुमिणं दिट्ठे, कल्लाणां गं तुमे देवाणुप्पिए ! मु-
मिणं दिट्ठे, मिंवे धन्ने मंगल्लं मस्मिणीं गं तुमे देवा-
णुप्पिए ! मुमिणं दिट्ठे, आरेग्गनुट्ठिदीहाउयकल्लाणमंग-

लकारणं तुमे देवी मुमिणं दिट्ठे, अत्थलाभो ते दे-
वाणुप्पिए ! पुत्तलाभो ते देवाणुप्पिए ! रज्जलाभो भोगमो-
क्खलाभो ते देवाणुप्पिए !, एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए
नवहं मामाणं बहुपडिपुच्चाणं अट्ठमाणां य गहंदि-
याणं विइकंताणं अमहं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वयं कु-
लवडिसयं कुलतिलकं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं कुल-
णंदिकरं कुलजसकरं कुलाधारं कुलपायवं कुलविवद्धण-
करं सुकुमालपाणिपायं ० जाव दारयं पयाहिसि, से वि य-
णं दारणं उम्मुक्खालभावं विअयपरिणयमेत्ते जोव्वणग-
मणुप्पेत्ते सुरे वीरे विक्कंते विच्छिन्नविपुलवलवाहणे
रज्जवती राया भविस्सइ, तं उगले गं तुमे देवीं सु-
मिणं दिट्ठे ० जाव आरेग्गनुट्ठिदीहाउकल्लाणकारणं गं
तुमे देवी ! मुमिणं दिट्ठे ति कट्टु भुज्जं २ अणुवूहइ ।
(सूत्र-१०) तं गं मा धारणीं देवीं मणिणं रज्जा
एवं वृत्ता समाणी हट्टुट्टा ० जाव हियया करतलपरि-
ग्गहियं ० जाव अंजलिं कट्टु एवं वयामी—एवमेयं देवा
णुप्पिया ! तहमेयं अवितहमेयं अमंदिट्ठमेयं इच्छियमेयं
देवाणुप्पिए ! पडिच्छियमेयं इच्छियपडिच्छियमेयं मच्च
गं एममट्ठं जं गं तुज्जे, वदह ति कट्टु तं मुमिणं सम्मं
पडिच्छइ पडिच्छइत्ता मणिणं रज्जा अब्भणुम्माया स-
माणी णाणामणिकणगरयणभत्तिचित्ताओ महामणा-
ओ अब्भुट्ठइ अब्भुट्ठेत्ता जेणव सए मयाणिज्जे तेणव
उवागच्छइ २ ता मयंमि मयाणिज्जमि निमीयइ नि-
मीयइत्ता एवं वदामी—मा मे मे उत्तमं पहाणं मंगल्लं
मुमिणं अत्तेहि पावमुमिणंहि पडिहमिहि ति कट्टु देवयगु-
रुजणमेवद्धाहिं पसन्थाहिं धम्मियाहिं कहाहिं मुमिणजा-
गरियं पडिजागरमाणी विहरइ । (सूत्र-११)

' धाराहयनीयसुरभिकुमुमचुचुमालइयतणुऊममियरोम-
कूवे ' ति तत्र नीप.—कदम्बः, धाराहतनीपसुरभिकुमु-
ममिव ' चंचुमालइय ' ति पुत्तकिता तनुर्यस्य स तथा,
किमुक्तं भवति ?—' उर्वासय ' ति उच्छ्वसिता रोमकपा—रोम-
रन्ध्राणि यस्य स तथा, तं स्वप्नमवगृह्णाति अर्थावग्रहतः
ईहामनुप्रविशति—सदर्थपर्यालोचनलक्षणं ततः ' अप्पणो '
ति आत्मसंबन्धना स्वाभाविकेन सहजेन मतिपूर्वेण-
आभिनिर्वाधिकप्रभवेन बुद्धिज्ञानेन-मतिविशेषधनोत्पत्ति-
क्यादियुद्धारूपपरिच्छेदेन अर्थावग्रहं-स्वप्नफलानिश्चयं क-
रोति, ततोऽवादीत—' उगलेण ' मित्यादि, अर्थलाभ-इत्या-
दिषु भविष्यतीति शेषो दृश्यः, एवमुपबृंहयन्-अनुमोदयन्
' एवं खलु ' ति एवरूपावुक्कफलसाधनसमर्थात् स्वप्नान्
दारकं प्रजनिष्यतीति संबन्धः, ' बहुपडिपुगणाणं ' ति अ-
तिपूरेषु पट्ठ्याः सप्तम्यशब्दात् अट्ठमपट्ठं येषु तान्यट्ठा-
पमानि तेषु रात्रिर्निद्रेषु अहोरात्रेषु व्यतिक्रान्तेषु, कु-
लकावादीन्येकादश पदानि, तत्र कट्टु—चिह्नं ध्वज इत्यर्थः

केतुरिव केतुर्दुतत्वात् कुलस्य केतुः कुलकेतुः, पाठान्तरेण 'कुलहं' कुलकारणम्, एवं दीप इव दीपः प्रकाशकत्वात् पर्वतोऽनभिभवनीयस्थिराश्रयमाधम्यात् अयतंसः शस्त्रः उत्तमत्वात्तलको-विशेषकः भूषकत्वात् कीर्तिकरः-ख्या-तिकरः, क्वचिद्वृत्तिकरमित्यपि दृश्यते, वृत्तिश्च-निर्वाहः, न न्दिकरः-वृत्तिकरः यशः-सर्वविगामिप्रसिद्धिविशेषस्तत्क-रः पादपो वृत्तः आश्रयणीयच्छायात्वात् विचरन्ने विविधैः प्रकारैर्वृद्धिरय तत्करः 'विगलयपरिणयमन्ते' ति विज्ञकः परिणतमात्रश्च कलादिष्विति गम्यते, तथा शृंगे दानतोऽभ्युपेतनिर्वाहणतो वा वीरः संप्रामतः विक्रान्तो भूमगड-लाक्रमगतः विस्तीर्णो विपुले अतिविस्तीर्णे चलवाहेन सैन्यगवादिभ्यो यस्य स तथा, राज्यपती राजा स्वतन्त्र इत्यर्थः । 'त' मिति यस्मादेवं तस्मादुद्गारादिविशेषणः स्वप्नः 'तुमे' ति न्यया दृष्ट इति निगमनम् । 'एवमेव' इति राजवचने प्रत्ययाविष्करणम्, एतदेव स्फुटयति-तदमेवं 'ति तथैव तद्यथा भवन्तः प्रतिपादयन्ति, अनेना-न्ययतस्तद्वचनसत्यतोक्ता 'आधतदमेवं' ति अनेन व्यतिरेकभावतः 'असादृश्यं' मित्यनेन संदेहाभावतः 'इच्छियं' ति इष्टम-इष्टितं वा 'पडिच्छियं' ति प्रतीष्ट प्रतीप्सितं वा अभ्युपगतमित्यर्थः, इष्टप्रतीष्टम इष्टित-प्रतीप्सितं वा धर्मद्वययोगात्, अत्यन्तादरूप्यापनाय चव-निर्देशः, 'इति कटु' ति इति भणित्वा 'उत्तम' ति स्व-रूपतः, 'पहाणे' ति फलतः, एतदेवाह- 'मंगल' ति मङ्गलं साधुः स्वप्न इति 'सुमिणजार्गर्थ' ति स्वप्न-संरक्षणार्थं जार्गिका ता 'प्रतिजाप्रति' प्रतिविदधती ।

तए शं मेणिण राया पञ्चमकालसमयमि कोडुवियपु-रिमं महावइ महावइत्ता एवं वदामी-स्त्रिप्पामव भो देवाणु प्पिया ! बाहिरियं उवट्ठाणमालं अज्ज मविममं परमरम्मं गंधादगमित्तमुइयमंमज्जिआवलितं पंचवन्नमरमसुरभिमु कपुप्फपुंजोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकध्वड-ज्झंतमधमधंतगंधुजुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवाट्टिभूतं केरह य कारंवेह य एवमाणत्तियं पच्चप्पिणह, तते शं ते कोडुवियपुरिमा मेणिण्णं रत्ता एवं वुत्ता म-माणा हट्टुट्टा० जाव पच्चप्पिणंति, तते शं मेणिण राया कल्ल पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमल-कामलुम्मीलियम्मि अहापंडुरं पभाण रत्तामोगपगास-किंसुयसुयमुहगुंजद्वारागवंधुजीवगपारावयचलणनयणपर ह्यसुरत्तलोयणजासुयणकुसुमज्जलियज्जलणतवणिज्जक-लसहिंशुलयनिगररूवाइरंगरहतमस्मिरीए दिवागंर अह कंमण उदिण तस्स दिण (कर) करपरपगवयारपारद्ध-म्मि अंधयारं बालातवकुंकेण खइयव्व जीवलोए लो-यणविमआणुआमविगमंतविमददंसियम्मि लोए कमला-गमंडवांहाए उट्टियम्मि सुंरे महम्मरम्मिदिणयरे ते-यमा जलंत मयणिज्जाओ उट्टेति २ ता जेणेव अट्टण-साला तेणेव उवागच्छइ २ ता अट्टणमालं अणुपविसति

२ ता अणगवायामजोगवगणवामदणमल्लजुद्धकरणेहि मं-ते परिस्संते मयपागेहि सहम्मपागेहि सुगंधवरतेल्लमादि-एहि पीणणिज्जेहि दीवणिज्जेहि दप्पणिज्जेहि मदणिज्जेहि विम्हणिज्जेहि सविदिदयगायपल्हायणिज्जेहि अब्भंगएहि अब्भंगिण समणे तल्लचम्ममि पडिपुणपाणिपायसुकुमाल-कोमलतलेहि पुरिमंहि छणहि दक्खंविहि पट्टेहि कुमलेहि म-हावीहि निउणहि निउणसिप्पावगंतेहि जियपरिस्समंहि अब्भंगणपरिमदणुव्वलणकरणणुनिम्माएहि अट्टिसुहाए मंससुहाए तयासुहाए रेमसुहाए चउव्वहाए संबाहणाए संबाहिण ममाणे अवगयपरिस्समं नरिंदे अट्टणसालाओ पडिनिक्खमड पडिनिक्खमडत्ता जेणव मज्जणधरं तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता मज्जणधरं अणुपविसति अणु-पविसित्ता ममंत (मृत्) जालाभिरामं विचित्तमणिगय-णकोट्टिमंतले रमणिज्जे एहाणमंडवमि गाणामणिगयण-भत्तिचिचंसि एहाणपीडंसि सुहानिसंभे सुहोदगेहि पुप्फाद-एहि गंधादएहि सुद्धादएहि य पुणा पुणा कल्लाणगपवर-मज्जणविहाए मज्जिण तत्थ कोउयमणहि बहुविहेहि कल्ला-णगपवरमज्जणावमाणे पम्हलसुकुमालगंधकामाइयलूहि-यंग अहतमुमहग्घदूमरयणमुमंभुए सरमसुरभिगोमीस-चंदणाणुलित्तगने सुहमालावन्नगविलेवणे आविद्धमणि-सुवन्ने कपियहारद्वहारतिमयपालंबपलंबमाणकडिमुत्त-सुकयमोहे पिणद्वगेविज्जे अंगुलज्जगललियगललियकया-भरणे गाणामणिगडगतुडियथंभियभुण अहियरूवमस्मि-रीए कुंडलुओइयाणणे मउडदिचमिणए हारान्थयगुकतर-इयवच्छे पालंबपलंबमाणसुकयपडउत्तरिज्जे मुहियापिंगलं-गुलीए गाणामणिकरणमयणविमलमहरिहनिउणोवियमि-मिमिसंतविग्गयमुमिलिद्धविमिद्धलुमंठियपमन्थआविद्धवी-ग्वलए किं बहुणा ?, कप्परुक्खण चव सुअलंकायविभूतिए नरिंदे मकोरिंटमल्लदामेणं छत्तणं धरिज्जमाणेण उभओ चउचामग्वालवीइयंगे मंगलजयमदकयालोए अणगगण-नायगदंडणायगराईसरतलवरमांडेवियकोडुवियमंतिमहामं-तिगणगदोवारियअमच्चेडपीढमहनगरणिगममंदिसेणावइ सत्थवाहदूयमंधिवालमद्धि मंपरिवुडे धवलमहामेहनग्ग-ए विव गहगणदिप्पंतरिक्खतागगणाण मज्जे ममि व्व पियदंसणे नरवइ मज्जणधराओ पडिनिक्खमति पडिनि-क्खमित्ता जेणव बाहिरिया उवट्ठाणमाला तेणेव उवा-गच्छइ उवागच्छइत्ता मीहामणवरगंत पुरन्थाभिमुह म-भिसंभे । तंते शं मे मेणिण राया अप्पणो अदूरसामंते उत्तरपुरच्छिमे दिसिभागे अट्टभदामणाइ मयवन्थपच्चु-न्थुयानि सिद्धन्थमंगलान्तयारकतमंतिकम्माइ रयावइ रया-

मेहकुमार

विष्ठा शाणामशिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जकूवं मह-
ग्ववरपट्टणुगयं सणहवहुभत्तिमयचित्तट्टाणं ईहामियउमभ-
तुरयणरमगरविहगवालगकिनररुमरभचमरकुंजरवणलय-
पउमलयभत्तिचित्तं सुखचियवरकणगपवरपेरंतदमभागं अ-
ब्भितरियं जवणियं अंछावेइ अंछावेइत्ता अच्छरगम-
उअमसूरगउच्छइयं धवलवत्थपच्चत्थुयं विमिद्धं अंगसु-
हफासयं सुमउयं धारिणीए देवीए महामणं ग्यावेइ
ग्यावेइत्ता कोडुंविपुसिं महावेइ महावेइत्ता एवं वदामी-
खिप्पामंन भो देवाणुप्पिया ! अट्टंगमहानिमित्तमुत्तत्थपा-
टए विविहगत्थकुमले सुमिणपाटए सदावेइ सदावेइत्ता
एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह, तते णं ते कोडुंवि-
यपुसिं सैणिएणं रत्ता एवं वुत्ता समाणा हट्ट ० जाव
हियया करयलपरिग्गहियं दमनहं मिग्गमावत्तं मत्थए
अंजलिं कट्टु एवं देवो तह त्ति आणाए विणएणं वयणं
पडिसुणेंति २ ता मेणियस्म रत्ता अंतियाओ पडिनि-
क्खमंति पडिणिक्खमिप्ता रायगिहस्म नगरस्म मज्झं
मज्झेणं जेणव सुमिणपाटगगिहाणि तेणव उवागच्छं-
ति उवागच्छत्ता सुमिणपाटए सदावेइति । तते णं ते
सुमिणपाटगा सैणियस्म रत्ता कोडुंविपुसिंहि महा-
धिया समाणा हट्टुट्टा ० जाव हियया एहाया कयवलि-
कम्मा ० जाव पायच्छित्ता अप्पमहग्घाभरणालंक्रियम-
रीग हरियालियभिद्वत्थयकयमुदाणा मएहिं मएहिं गि-
हहिंते पडिनिक्खमंति २ ता रायगिहस्म मज्झं मज्झेणं
जेणव मेणियस्म रत्ता भवणवडेमगदुवारे तेणव उवाग-
च्छंति २ ता एगतओ मिलयंति २ ता मेणियस्म रत्ता
भवणवडेमगदुवारेणं अणुपविमंति अणुपविमिप्ता जेणव
बाहिरिया उवट्टाणमाला जेणव मेणिए गया तेणव
उवागच्छंति उवागच्छत्ता मेणियं रायं जणं विजणं
वट्टावेइति, मेणिएणं रत्ता अच्चियवंदियपूतियमाणियम-
कारिया मम्मार्णया समाणा पत्तये २ पुच्चन्नत्थसु भ-
हामणेसु निर्मीयंति, तते णं मेणिए गया जवणियंत-
रियं धारिणीं देवीं ठवेइ ठवेइत्ता पुष्पफलपडिपुम्महत्थे प-
रेणं विणएणं ते सुमिणपाटए एवं वदामी—एवं खलु
देवाणुप्पिया ! धारिणीं देवीं अज्ज तेमि तारिमयंमि
मयणिज्जंमि ० जाव महासुमिणं पामित्ता णं पडिबुद्धा, तं
एयस्स णं देवाणुप्पिया ! उगलस्म ० जाव मस्मिरीयस्म
महासुमिणस्म के मञ्ज कल्लाणे फलवित्तिविमसे भविस्स-
ति । तते णं ते सुमिणपाटगा सैणियस्म रत्ता अंतिए एयम-
ट्टं सोच्चा गिमम्म हट्ट ० जाव हियया तं सुमिणं मम्मं आगि-
एहंति २ ता इहं अणुपविमंति २ ता अन्नपचेणं पडिं यंचा-

लेति संचालित्ता तस्स सुमिणस्स लट्टुट्टा गहियट्टा पुच्छि-
यट्टा विणिच्छियट्टा अभिगयट्टा सैणियस्म रत्ता पुरओ
सुमिणमत्थाइ उच्चरिमाणा २ एवं वदामी—एवं खलु अम्हं
सामी ! सुमिणमत्थंमि वायालीमं सुमिणा तीसं महासु-
मिणा वावत्तंमि मव्वममिणा दिट्टा, तत्थ णं सामी ! अ-
रिहंतमायगे वा चक्कवट्टिमातगे वा अरहंतंमि वा चक्क-
ट्टिसिं वा गम्भं वक्कममाणंसि एएमिं तीमाए महासुमि-
णाणं इमे चोदम महासुमिणे पामित्ता णं पडिबुज्झंति, तं
जहा—“गयउमभर्माहअभिसं—यदामसमिदिगयंरं भयं कुंभं ।
पउमसरसागरविमा—णभवणरयणुच्चयमिहिं च ॥ १ ॥”
वासुदेवमातगे वा वासुदेवंमि गम्भं वक्कममाणंसि एएमिं-
चोदमएहं महासुमिणाणं अन्नतरं चत्तारि महासुमिणे
पामित्ता णं पडिबुज्झंति, बलदेवमातगे वा बलदे-
वंमि गम्भं वक्कममाणंसि एएमिं चोदमएहं महा-
सुमिणाणं अन्नतरं चत्तारि महासुमिणे पामित्ता णं प-
डिबुज्झंति, मंडलियमायगे वा मंडलियंसि गम्भं वक्कमभा-
णंसि एएमिं चोदमएहं महासुमिणाणं अन्नतरं एगं महा-
सुमिणं पामित्ता णं पडिबुज्झंति, इमे य णं सामी ? धा-
रणीए देवीए एगे महासुमिणे दिट्टु तं उगले णं सामी !
धारणीए देवीए सुमिणे दिट्टु, ० जाव आरोग्गतुट्टिदीहा-
उक्कल्लाणमंगल्लकारेण णं सामी ! धारिणीए देवीए
सुमिणे दिट्टु, अन्धलाभो सामी ! सोक्खलाभो
सामी ! भोगलाभो सामी ! पुत्तलाभो रज्जलाभो एवं
खलु सामी ! धारिणीदेवी शयणहं मायाणं बहुपडिपुच्चा-
णं ० जाव दारगं पयाहिमि, मे वि य णं दारए उम्मुक्कवाल-
भावे विन्नायपरिणयमित्ते जोच्चरणगमणुपत्ते सरे वीरं विकं-
ते विच्छिन्नविउलबलवाहणे रज्जवती राया भविस्सइ अण-
गार वा भावियप्पा तं उगले णं सामी ! धारणीए देवीए
सुमिणे दिट्टु, ० जाव आरोग्गतुट्टि ० जाव दिट्टु त्तिक्कट्टु भु-
ज्जा २ अणुबूहेति । तते णं मेणिए गया तेमि सुमिण-
पाटगाणं अंतिए एयमट्टं सोच्चा गिमम्म हट्ट ० जाव हि-
यए करयल ० जाव एवं वदामी एवंमयं देवाणुप्पिया !
० जाव जच्चं तुम्भे वदह त्तिक्कट्टु तं सुमिणं मम्मं पडिच्छ-
ति २ ता ते सुमिणपाटए विपुलेणं असणपाणखाइम
माइमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेण य मक्कारंति मम्मार्णयंति २
ता विपुलं जीवियारिहं पीतिदाणं दलयति २ ता पडि-
विमज्झ । तते णं मे मेणिए गया मीहामणाओ अन्न-
ट्टुति २ ता जेणव धारिणी देवी तेणव उवागच्छइ उ-
वागच्छइत्ता धारिणीदेवी एवं वदामी—एवं खलु देवाणु-
प्पिए ! सुमिणमत्थंमि वायालीमं सुमिणा ० जाव ए-

शं महासुमिणं ० जाव भुजो भुजो अणुवृहति, तते शं धारि-
णी देवी सेणियस्स रब्धो अंतिए एयमहुं सोच्चा शिसम्म ह-
हु ० जाव हियया तं सुमिणं सम्मं पडिच्छति २ चा जे-
सेव सए वासवरे तेणव उवागच्छति २ चा एहाया कय-
बलिकम्मा ० जाव विपुलाहिं ० जाव विहरति । (सूत्र-१२)

‘पञ्चुमे’ त्यादि प्रत्ययकाललक्षणो यः समयः—अवसरः
स तथा तत्र कौटुम्बिकपुरुषान्—आदेशकारिणः—‘सहावेह’ इति
शब्दं करोति शब्दयति ‘उपस्थानशालाम्, आस्थानमण्डपं’ ग-
न्धोदकेन’ त्यादि गन्धोदकेन सिक्ता शुचिका-पवित्रा संमार्जि-
ता कचवरापनयनेन उपलिप्ता छुगणादिना या सा तथा ताम्,
इदं च विशेषणं गन्धोदकसिक्तासंमार्जितोपलिप्तशुचिकाभि-
त्येवं दृश्यम्, सिक्ताद्यनन्तरभाविन्वाच्छुचिकचवस्य, तथा
पञ्चवर्णः सरसः सुगन्धिश्च मुक्तः क्षिप्तः पुष्पपुञ्जलक्षणो यः
उपचारः पूजा तेन कलिता या सा तथा तां ‘काले’
न्यादि पूर्ववत्, ‘आर्णात्तियं पच्चप्पिणह’ इति आ-
ज्ञप्तिम्—आदेशं प्रत्यपेयत—कृतां सती निवेदयत,
‘कल्ल’ मित्यादि ‘कल्ल’ मिति ध्वः प्रादुः—प्राकाश्यं नतः
प्रकाशप्रभातायां रजन्यां ‘फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलितं’
फुल्लं—विकसितं तच्च तदुत्पलं च पक्षं फुल्लोत्पलं तच्च कम-
लञ्च—हृरण्यविशेषः फुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलम्—अक-
टारमुन्मीलितं—दलानां मयनयोन्मीलनं यस्मिन्स्तथा त-
स्मिन्, अथ रजनीविभातानन्तरं पाण्डुरे—शुक्लं प्रभाते—उषसि
‘रत्नासंगे’ त्यादि रत्नाशोकस्य प्रकाशः प्रभा स च किंशुकं च
पलाशपुष्पं शुक्रमुलं च गुञ्जा—फलविशेषो रक्तकृष्णस्तद्वर्ण-
व-धुजीवकं च—बन्धुकं पागापतः—पक्षिविशेषः तच्छलननय-
ने च परभृतः—कोकिलः तस्य सुरङ्गं लोचनं च ‘जासुमिणं’
इति जपा—वनस्पतिविशेषाः तस्याः कुसुमं च ज्वलितज्वल-
नञ्च तपनीयकलशञ्च हिङ्गुलको—वर्णकविशेषस्तत्रिकरञ्च-
राशिरिति द्रष्टव्यं, तत एतेषा यदपि ततोऽतिरंकेण—आधि-
क्येन ‘रेहतं’ इति शोभमाना स्वा—स्वकीया श्रीः—वर्णलक्ष्मी-
यस्य स तथा तस्मिन्, ‘दिवाकरे’ आदित्ये अथ अनन्तरं
क्रमेण—रजनीक्षयपाण्डुरप्रभातकरणलक्षणेन ‘उदितं’ उदते
‘तस्म दिण (कर) करपरंपरावयारपारदस्मि अंधकारे’ इति
तस्य दिवाकरस्य दिने दिवसे अधिकरणभूते दिनाय वा यः
करणपरम्परायाः—करणप्रवाहस्यावतारः अवतरणं तेन प्रार-
ब्धम्—आरब्धमभिर्भवानुमिति गम्यते, अपराहं वा विना-
शितं दिनकरणपरम्परावतारप्रारब्धं तस्मिन् सति इह च त-
स्येति सापेक्षत्वेऽपि समासः, तथा दर्शनादन्धकारं—तम-
सि तथा बालातप एव कुङ्कुमं तेन खचिते इव जीवलोके स-
ति, तथा लोचनविषयस्य—दृष्टिगोचरस्य यः ‘अणुयासो’ इति
अनुकाशो विकाशः प्रसर इत्यर्थस्तेन विकसंश्चासौ वर्जमा-
नो विशदञ्च स्पष्टः स चासौ दर्शितश्चेति लोचनविषयानु-
काशविशददर्शितस्तस्मिन्, कस्मिन्नित्याह—लोके अयम-
भिप्रायः अन्धकारस्य क्रमेण हानौ लोचनविषयविकाशः क्र-
मेणैव भवति स च विकसन्तं लोकं दर्शयत्येव, अन्धकार-
सद्भावं दंष्ट्रप्रसरणे लोकस्य संकीर्णस्येव प्रतिभासनावृत्तिः,
तथा कमलाकरा हवाद्यस्तेषु खगडानि—नलिनीखण्डानि
तेषां बोधको यः तस्मिन् उदितं उदयानन्तरावस्थाशोभं

‘सूत्रे’ आदित्यं किंभूतं ? सहस्रग्रामौ तथा ‘दिनकरं’ दिन-
करणशीले तेजसा ज्वलति सतीति । ‘अदृणसाल’ इति अ-
हनशाला व्यायामशालेत्यर्थः, अनेकानि यानि व्यायामानि
योग्या च—गुणनिका वलगने च—उल्ललनं व्यामर्दनं च—पर-
स्परं वाहाद्यङ्गमोटने मल्लयुद्धं च प्रतात करणानि च वा-
हुभङ्गविशेषा मल्लशान्धप्रसङ्गानि तैः श्रान्तः सामान्येन परि-
श्रान्तोऽङ्गप्रत्यङ्गापक्षया सर्वतः शतकृत्यो यत्पक्षं शतं वा
कापोपणानां यत्पक्षं तच्छतपक्षमवमितरदपि सुगन्धिवरै-
लाक्ष्मिरभ्यङ्गैरिति योगः आदिशब्दात्—घृतकर्पूरपानी-
यादिग्रहः किंभूतः ?—‘प्रीणीनीयैः’ रसकधिरादिधा-
तुसमताकारिभिर्दीपनीयैः—अग्निजननैः वर्षणीयैः बलकरैः
मवनीयैः—मन्मथवृद्धणीयैर्मोक्षोपचयकारिभिः सर्वेन्द्रियगा-
त्रप्रह्लादनीयैः अभ्यङ्गैः—स्नेहैः अभ्यङ्गः क्रियते यस्य सोऽ-
भ्यङ्गतः सन्, ततस्तेलचर्मणि—तेलाभ्यङ्गस्य संवाधना-
करणाय यच्चर्म तन्मेलचर्म तास्मन् संवाहितं ‘समारो’ इति
योगः कैरित्याह ?—पुरुषैः, कथम्भूतैः ?—प्रतिपूर्णाणां पाणिषा-
दानां सुकुमालकामलानि अतिकामलानि तलानि—अधोभागा
येषां त तथा तैः छेकैः अवसरहेति सप्ततिकलापरिद्वैरिति
च वृद्धाः, वृद्धैः—कार्याणामवलम्बनकारिभिः प्रष्टुः—वार्ता-
भिरिति वृद्धव्याख्या, अथवा—प्रष्टुः—अप्रगार्माभिः कुशलैः—
साधुभिः संवाधनाकर्मणि मेधाविभिः—अपूर्वाविज्ञानग्रहण-
शक्तीनिष्ठैः निपुणैः—क्रीडाकुशलैर्निपुणशिल्पोपगतैः—निपुणा-
नि—सूक्ष्माणि यानि शिल्पानि—अङ्गमर्दनादीनि तान्युपगता-
नि—अधिगतानि यैस्तं तथा तैर्जितपरिश्रमैः, व्याख्यानतरं तु
छेकैः—प्रयागजैर्दक्षैः—शीघ्रकारिभिः ‘पसंहुति’ इति प्राप्तार्थ-
धिकृत्यकर्मणि निष्ठां गतैः कुशलैः—आलोचनकारिभिः मे-
धाविभिः सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मज्ञैः निपुणैः—उपायार्थम्भिभिः
निपुणशिल्पोपगतैः—सूक्ष्मशिल्पसमान्वितैरिति, अभ्यङ्गनप-
रिमर्दनाद्वलनानां करणे ये गुणास्तेषु निर्मातैः, अस्थनां सु-
खहेतुत्वादस्थिसुखा तथा ‘संवाहनय’ इति विश्रामण्या अ-
पगतपरिश्रमः ‘समंतजालाभिरामं’ इति समन्तात्—सर्वतो
जालकैर्विचित्रिभिः छिद्रवद् गृहावयवविशेषैर्भगमो—र-
भ्यो यः स्नानमण्डपः स तथा, पाटान्तरं—‘समंतजाला-
भिरामं’ इति तत्र समस्तैर्जालकैर्भिरामो यः स तथा, पाटा-
न्तरं—‘समुत्तजालाभिरामं’ सह मुक्ताजालैर्यो वर्त्तते—
भिरामश्च स तथा तत्र, शुभोदकैः—पवित्रस्थानाहृतैः गन्धो-
दकैः—श्रीखण्डादिमिश्रैः पुष्पोदकैः—पुष्परसामिश्रैः शुद्धोद-
कैश्च स्वाभाविकैः कथं माञ्जत इत्याह—‘तत्र’ स्नानावस-
रे यानि कौतुकशतानि रत्नादीनि तैः ‘पद्मले’ इत्यादि पद्म-
ला—पद्मवती अत एव सुकुमाला गन्धप्रधाना कार्यायिका-
कषायरक्ता शाटिका तथा लूपितमङ्गं यस्य स तथा, अहने
मलमपिकादिभिर्गुणपद्मं प्रत्यग्रामित्यर्थः, सुमहाद्यं इत्य-
रन्ते—प्रधानवस्त्रं तेन सुसंवृतः—परिगतस्तटा सुष्ठु संवृत-प-
रिहितं येन स तथा, शुचिनी—पवित्रं माला च—पुष्पमाला
वर्णकविलपनं च—मण्डनकारि कुङ्कुमादि विलपनं यस्य स
तथा, आविद्धानि—परिहितानि मार्गसुवर्णानि येन स तथा,
कल्पितो—विन्यस्तो हारः—अष्टादशमार्गिकः अष्टद्वारो—नव-
मार्गिकः त्रिमार्गिकं च प्रतीतेमेव यस्य स तथा, प्रालम्बो—भु-
म्बनकं प्रलम्बमानो यस्य स तथा, काटसूत्रं—कट्याभर-
णविशेषो मण्ड कृता शोभा यस्य स तथा, ततः पद्मत्रयस्य

कर्मधारयः, अथवा-कल्पितहागादिभिः सुकृता शोभा यस्य स तथा, तथा पिनडानि-परिहितानि श्रेयकाकुलीयकानि येन स तथा, तथा ललिताङ्गके अन्यान्यपि ललितानि कृता नि-म्यस्तानि आभरणानि यस्य स तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, तथा नानामणानां कटकटुटिकैः-हस्तबाह्याभरणविशेषैर्बहुत्वान् स्तम्भिताविष स्तम्भितौ भुजा यस्य स तथा, अधिकरूपेण सधीक-सशोभो यः स तथा, कुण्डलोद्योतितानन-मुकुटदीर्घाशरस्क-हारेणावस्तृतम्-आच्छादितं तेनैव सुष्ठु कृतरतिकं वक्तु-उरो यस्यासौ हारावस्तृतसुकृतरतिकवक्ताः, मुद्रिकापङ्कलाङ्गुलीकः-मुद्रिकाः-अङ्गुल्याभरणानि ताभिः पङ्कलाः-कापलाः अङ्गुल्या यस्य स तथा, प्रलम्बेन-दीर्घेण प्रलम्बमानेन च सुष्ठु कृतं पटेनोत्तरीयम्-उत्तरासङ्गो येन स तथा, नानामणिकनकरत्नैर्विमलानि महार्हाणि-महार्हाणि निपुणेन शिल्पिता ' उच्यते ' स्ति परिकर्मितानि ' मिर्मिमसेन ' स्ति दीप्यमानानि यानि विरचितानि निर्मितानि सुशिलानि सुगन्धानि विशिष्टानि विशेषवन्त्येभ्यो लष्टानि मनोहराणि संस्थितानि प्रशस्तानि च आविज्ञानि-परिहितानि वीरचलयानि येन स तथा, सुभटो हि यदि कश्चिद्व्योऽप्यास्ति वीरव्रतधारी तदाऽसौ मां विजित्य मोचयन्त्वितानि चलयानीति स्वर्द्धयन् यानि परिध्यानि तानि वीरचलयानीत्युच्यन्ते, किं बहुना ? , धर्मेतेनैति शेषः, कल्पवृक्ष इव सुष्ठु अलङ्कृतो विभूषितश्च फलपुष्पादिभिः कल्पवृक्षो राजा तु मुकुटादिभग्नङ्कृतो विभूषितस्तु वस्त्रादिभिरिति, सह कोरुटकप्रधानैर्माल्यदामभिर्यच्छुभ्रं तेन प्रियमाणेन, कोरुटकः-पुष्पजातः, त-पुष्पाणि मालान्तेषु शोभार्थं दीयन्ते, मालायै हितानि माल्यानि-पुष्पाणि दामानि-माला इति, चतुर्णां चामराणां प्रकीर्णकानां यालैर्वीजितमङ्गं यस्येति वाक्यम् , मङ्गलभूतो जयशब्दः कृत आलोकं-दर्शने लोकेन यस्य स तथा , तथा अनेके ये गणनायकाः-प्रकृतिमहत्तरा वगडनायकाः तन्त्रपाला राजानो-मागडलिका ईश्वराः-युवराजानो मतान्तराणिमाधेययुक्ताः तलवरा-परितुष्टनरपतिप्रद-तपद्वन्धविभूषिता राजस्थानीयाः माडमिका-छिन्नम-डम्भाधपाः कौटुम्भिकाः-कातपयकुटुम्भप्रभवाऽवलगकाः मन्त्रिणः-प्रतीताः महामन्त्रिणो-मन्त्रिमण्डलप्रधानाः हस्तिसाधनोपरिका इति वृद्धाः, गणका-गणनज्ञाः भागडागारिका इति वृद्धाः दीर्घारिका-प्रतीहाराः राजडारिका वा अमात्या-राज्याधिष्ठायकाः चेष्टाः-पादमूलिकाः पाठमर्दा-आस्थाने आसनासीनमेवका वयस्या इत्यर्थः ' नगरं ' नगरास्मिप्रकृतयो निगमा-कारणकाः श्रेष्ठिनः-धीश्व-ताध्यामितसौवाणपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः सेनापतयः-नृपति-निरूपिताश्चतुरङ्गसैन्यायकाः सार्धवाहा-सार्धनायका वृताः-अन्येषां गत्वा राजादेशानेवकाः सन्धिपालाः-राज्य-सन्धिप्रवक्ताः एषां द्वन्द्वः ततस्ते, इह तृतीयावहृद्यनलोपो द्वष्टयः, सार्द्धं-सह, न केवलं तन्महितत्वमेवापि तु तैः समिति-समन्तात् पारवृत्तः-परिकारित इति, नरपति-मेज्जनगृहाभ्यामिति प्रकाशयतीति सन्धन्धः, किंभूतः ? प्रिय-दर्शने, क इव ?-अवलमहामर्धनिर्गत इव शशी , तथा

' ससि व्व ' स्ति वत्करणस्यान्यत्र संबन्धस्ततो ब्रह्मण्यदी-प्यमानश्चक्षुतागगणानां मध्ये इव वर्त्तमान इति । नि-दार्थकप्रधानो यो मङ्गलोपचारमेन कृतं शान्तिकर्म विध्नो-पशमकर्म येषु तानि तथा । ' गणाप्रणी ' त्यादि यवनिका-माच्छादयतीति संबन्धः, अधिकं प्रेक्षणीयं रूपं यस्यां रूपाणि वा यस्यां सा तथा ताम् , महार्घा चासौ वरपक्षमे-वरवस्त्रात्पसिस्थाने उद्गता च-व्यूता तां श्लक्ष्णानि बहु-भङ्गिस्तानि यानि चिन्ताणि तेषां स्थान , तदेवाह-ईहा-मृगाः-वृकाः श्वभाः-वृषभाः, तुरगनरमकरविहगाः प्र-तीताः व्यालाः-श्वपदमुजगाः किन्नरा-व्यन्तरविशेषाः रु-रवो-मृगविशेषाः सरभा-आटव्याः महाकायपशवः व-राशेरिति पर्यायाः चमरा-आटव्या गावः कुञ्जरा-वन्ति-नः वनलता-अशोकादिलताः पद्मलताः-पद्मिन्यः एतासां यका भङ्गयो विच्छिन्नयस्ताभिश्चिन्ता या सा तथा तां, सुष्ठु खचिता मण्डिता वरकनकेन प्रवरपर्यन्तानाम-अ-ञ्जलकरणवर्णिलक्ष्णानां देशभागा अवयवा यस्यां सा तथा ताम् , आभ्यन्तरिकाम्-आस्थानशालाया अभ्यन्तरभागव-र्तिनी यवनिका काण्डपटम्-अच्छादय' स्ति आयतां कारयति , आस्तरकेण प्रतीतेन मृदुकमस्तरकेण च प्रतीतेनावस्तुनं यत्तत्तथा , धवलवस्त्रेण प्रत्यवस्तृतम्-आच्छादितं विशि-ष्टं-शोभनमङ्गस्य सुखः स्पर्शो यस्य तत्तथा , अष्टाङ्गम्-अष्टभेदं दिव्योत्पातान्तर्गितादिभेदं यन्महानिमित्तं-शास्त्र-विशेषः तस्य सूत्रार्थपाठाका ये ते तथा तान् " विणयेण वयणं पांडसुर्णेति ' स्ति प्रातिभृग्वन्ति-अभ्युपगच्छन्ति व-चनं , विनयेन किम्भूतेनेत्याह- ' एव ' मिति ' यथैव यूयं भणथ तथैव ' देवो ' ति हेदेव ! ' तर्हाति ' ति-नान्यथा आ-ज्ञया भवद्देशेन करिष्याम इत्येवमभ्युपगमसूचकपदचतुष्ट-यभग्नरूपेणति ' जाय हियय ' ति ' हरिसवर्सावसप्पमा-णहियया, ज्ञानानन्तरं कृतं बलिकर्म यैः स्वगृहदेवतानां ते तथा ' जाव पार्याच्छुत्त ' ति ' कयकोउयमंगलपायच्छिन्ता ' तत्र कृतानि कौतुकमङ्गलान्येवेति प्रार्थयित्तानि दुःस्वप्ना-दिविधानार्थमवश्यकरणीयत्वाद्यैस्ते तथा, तत्र कौतुकानि-मर्थातलकादीनि मङ्गलानि तु-सिद्धार्थकद्वयकृतद्वौकुगा-दीनि हार्गतालिका-द्वौ सिद्धार्थाका अक्षताश्च कृता मूर्द्ध-नि येस्ते तथा , कचिन् ' सिद्धत्यहर्गियालियाकयमंगल-मुद्धाणा ' एव पाठः , स्वकस्य आन्मीयेभ्य इत्यर्थः । ' ज-एणं विजयणं वडावेति ' जयेन विजयेन च वर्द्धस्व त्वमि-त्याचक्षन् इत्यर्थः , तत्र जयः-परंरनभिभूयमानता प्रता-पवृद्धिश्च विजयस्तु-परेषामाभभव इति , अर्चिताः-अर्चि-ताश्चन्दनादिना र्वन्विताः-सद्गुणात्कीर्तनेन पूजिताः-पुण्यै-र्मानिता-हृष्टिप्रणामनः सन्कारिताः-फलवत्त्वादिदाननः स-म्मानितास्तथाविधया प्रतिपत्त्या ' समाण ' स्ति सन्त , ' अणमणोण ससि ' ति अन्योऽन्येन सह इत्येव ' संचाले-ति ' स्ति संचालयन्ति संचारयन्तीति पर्यालोचयन्तीत्यर्थः, लब्धार्थाः स्वतः पृष्टार्थाः परस्परतः गृहीतार्थाः पराभिप्रा-यग्रहणतः तत एव विनिश्चितार्थाः अत एव अभिगताया अवधारिताया इत्यर्थः, ' गम्भं वक्कममाणमि ' स्ति गर्भे ' व्यु-त्कामति ' उत्पद्यमानं, अभिप्रेक इति-अध्याः संबन्धी , विमानं यो देवलोकादवतरति तन्माता पश्यति, यस्तु नरका-दुष्टस्याप्यथने तन्माता भवन्मिति चतुर्दशैव स्वप्नाः, वि-

मानमवनयोरेकतरश्चनादिते । ' विण्णायपरिणयमेत्ते ' विज्ञातं-विज्ञानं परिणतमात्रं यस्य स तथा क्वाचिद् 'विण्णय' नि पाठः स च व्याख्यात एव , ' जीवियारिहं , ति आजन्म निर्वाहयोग्यम् ।

तते णं तीसे धारिणीए देवीए दोसु मासेसु वीतिकेतेसु ततिए मामे वट्टमाणे तस्स गम्भस्स दोहलकालसमयमि अयमेयारूवे अकालमेहेसु दोहले पाउम्भविस्था-धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ सपुआओ णं ताओ अम्मयाओ कयन्थाओ णं ताओ कयपुआओ कयलक्खणाओ कय-विहवाओ सुलद्धे णं तासि माणुस्सए जम्मजीवियफले जाओ णं मेहेसु अब्भुग्गतेसु अब्भुज्जुएसु अब्भुभतेसु अब्भुट्टिएसु मगजिएसु सविज्जुएसु सफुसिएसु सथाणिएसु धंतधांतरुप्पपट्टअंकमंखचंदकुंदसालिपिट्टासिसमप्पभेसु चि उरहरियालभेयचंपगसखकोरंटमारिसेयपउमरयसमप्पभेसु लक्खारमसरमरत्तकिंसुयजामुमणरत्तबंधुजीवगजातिहिं-लयसरमकुंदमुउरम्भसमरुहिरइंदगोवगसमप्पभेसु बरहि-णनीलगुलियसुगचामपिच्छभिगपत्तसामगनीलुप्पलनियर-नवसिरीमकुसुमणवमहलममप्पभेसु जच्चंजणभिगभेयरिट्ट-गभमरावलिगवलगुलियकजलममप्पभेसु फुरंतविज्जुनम-गजिएसु वायवमविपुलगगणचवलपरिसकिंसेसु निम्मल-वग्गारिधारापगलियपयंडमारुयसमाहयसमोन्थरंतउवरिउ-वरितुरियवामं पवामिएसु धारापहकरणिवायनिव्वाविय-मइणितलं हरियगणकंचुए पल्लवियपायवगंगसु वल्लि-वियाणेसु पमारिएसु उन्नएसु मांभग्गमुवागएसु नंगेसु न-एसु वा वेमारगिरिप्पवायतडकडगविमुकेसु उज्जरेसु तु-रियपहावियपलोडुफेणाउलं सकलुमं जलं वहंतीसु गिरि-नदीसु मज्जज्जुणनीवकुडयकंदलमिलिंधकलिएसु उवव-णेसु मेहरमियहट्टुट्टुचिट्टियहरिमवमपुक्ककंठकंकारवं मु-यंतेसु वरहिणेसु उउवसमयजणियत्तरुणसहयगिपणच्चि-तेसु नवसुरभिमिलिंधकुडयकंदलकलंबगंधद्वणिं मुयंतेसु उववणेसु परहुयकयरिभितमंकुलेसु उदायंतरत्तइंदगोव-यथोवयकारुअविलविंतेसु आणयतणमंडिएसु दहुरपयंपि-एसु संपिण्डियदरियभमरमहुकरिपहकरपरिलितमत्तछप्पयकु-सुमासवल्लालमधुरगुंजंतदेसभाएसु उववणेसु परिमामिय-चंदसरगहगणपणट्टनक्खत्ततारगपहे इंदाउहवद्धचिंधपट्टंसि अवरत्तले उड्डीणयलागपंतिसोभंतमेहधिंदे कारंडगचक्काय कलहंसउस्सुयकरे संपत्त पाउमभि काले एहाया कयव-लिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ताओ किं ते वरपा-यपत्तणे उरमणिमेहलहाररइयकडगखुड्डयविचित्तवरवल-यर्थभियधुयाओ कुंडलउज्जेवियागणाओ रयणभूसियं-

गाओ नासानीसासवायबोज्जं चक्खुहरं वप्पफरिसं-जुत्तं हयलालोपेलवाहरेयं धवलकणयखचियंतकम्मं आ-गासफलिहसरिसप्पभं असुयं पवरपरिहियाओ दुगुल्लसु-कुमालउत्तरिजाओ सव्वाउयसुरभिकुसुमपवरमल्लसोभित-सिगाओ कालाग(गु)रुधूवधूवियाओ सिरिसमाणवेसाओ सेयखयगंधहत्थिरयणं दुरुढाओ समाणीओ सकोरिटम-ल्लदामेणं छत्तेणं धरिअमाणेणं चंदप्पभवइरेवकलियवि-मलदंडसंखकुंददगरयअमयमहियफेणपुंजसभिगासचउचा-मरबालवीजितंगीओ सेणिएणं रभा सद्धि हत्थिखंधव-रगएणं पिट्टुओ ममणुगच्छमाणीओ चाउरंगिणीए से-णाए महता हयाणीएणं गयाणीएणं रहाणीएणं पा-यत्ताणीएणं सव्वड्डीए सव्वज्जुदए ०जाव निग्घोसणा-दियरेवेणं गायगिहं नगरं मिंघाडगतियचउक्कचरचउम्मु-हमहापहपहेसु आसित्तसित्तसुचियमंमज्झिओवलितं ०जाव सुगंधवरगंधियं गंधवड्डीभूयं अवलोएमाणीओ नागरजणेणं अभिणंदिजमाणीओ गुच्छलयारुक्खगुम्भवल्लिगुच्छओ-च्छाहयं सुग्गमं वेमारगिरिकडगपायमूलं सव्वओ सभंता आहिंडमाणीओ २ दोहलं विणियंति, तं जइ णं अहमवि मेहेसु अब्भुवगएसु ०जाव दोहलं विणिजामि । (सुत्र-१३)

'दोहलो पाउम्भविन्ध' नि दोहलो-मनोरथः प्रावुभूतवान् , तथाहि-धनलब्ध्यां धन्यास्ता या अकालमेघदोहदं विनय-न्तीति योगः ' अम्मयाओ ' ति अम्माः-पुत्रमातरः , स्थिय इ-त्यर्थः सपुर्णाः-परिपुर्णाः आदेयचन्तुभिः (सपुण्याः)कृतार्थाः-कृतप्रयोजनाः कृतपुण्याः-जन्मान्तरोपात्तसुकृताः कृतल-क्षणाः-कृतफलवच्छरीरलक्षणाः कृतविभवाः-कृतसफलसं-पदः सुलब्धतामां मानुष्यकं-मनुष्यसर्वान्ध जन्मान्-भवे जीवितफलं-जीवितव्यप्रयोजनं जन्मजीवितफलं, सापेक्षत्वं-ऽपि च समासः छान्दस्तत्वात् , या मेषु अभ्युत्तरेषु-अङ्कुर-यदुत्पन्नेषु सन्तु, एव सर्वत्र सप्तमी याज्या, अभ्युद्यतेषु-वर्द्धन्तु, प्रवृत्तेषु अभ्युत्तरेषु-गगनमण्डलव्यापनोन्नतिम-न्तु अभ्युत्थितेषु-प्रवर्षणाय कृतोद्योगेषु सगर्जितेषु-सुक्ल-महाध्वानेषु सर्वायुक्तेषु प्रतीते ' सफुसिएसु ' ति प्रवृत्तप्र-वर्षणावन्तेषु सस्तनितेषु-कृतमन्दमन्दध्वनिषु ध्मानन-अ-प्रियोगेन या धौतः-शोधिता रूप्यपट्टो-रजतपत्रकं स तथा अहो-रत्नविशेषः शङ्खचन्द्रौ-प्रतीतौ कुन्दः-पुष्पविशेषः शालिपिण्णश-र्द्धाविशेषपञ्चणुज्ज पत्तन्ममा प्रभा येषां ते तथा तेषु, शुक्लान्वित्यर्थः, तथा चिकुरा-गगद्रव्यविशेष एव हरिताला-वर्णकद्रव्यं भेदस्तद्गुणैकावगड चम्पकसन-कारणकसर्वप्रहणात्तत्पुष्पाणि गृह्यन्ते पद्मरजः-प्रतीत तत्समप्रभेषु, वाचनान्तरं-सनस्थानं काञ्चनं सर्वपस्थानं 'स-रिसगो ति' पठ्यते, तत्र चिकुरादिभिः सहशास्त्रेन पद्मरजः समप्रभाश्चेति विग्रहोऽतस्तेषु प्रतीतित्वव्यर्थः, तथा लाक्षात्मन सरस्तेन सरसरङ्गाकिशुकेन जपासुमनाभिः रक्तवन्धुजीवकेन, रक्तवन्धुजीवकं हि पञ्चवर्णं भवतीति रक्तत्वेन विरक्ष्यते जा-तिहङ्कुलकेन-वर्णकद्रव्येण, स कृत्रिमोऽपि भवतीति जात्या

विशेषितः, सरसकुङ्कुमेन, नीरसं हि विवक्षितवर्णोपेतं न भवतीति सरसमुक्तं, तथा उरध्वः ऊरणः शशः—शशकस्त-
यो हृदिरेण—रक्तं इन्द्रगोपका—वर्षासु कीटविशेषस्तेन च
समा प्रभा येषां ते तथा तेषु रक्तविवक्षितः, तथा बहिर्लो-
मयूराः नीलं—रक्तविशेषः, गुलिका—वर्णकद्रव्यं शुक्लापयोः
पक्षिविशेषयोः पिच्छं—पत्रं भृङ्गः—कीटविशेषस्तस्य पत्रं—पक्ष-
सासका—बीयकनामा वृक्षविशेषः, अथवा—' साम लि ' पाठः
तत्र श्यामा—प्रियङ्गुः नीलोत्पलनिकरः—प्रतीतः नवशिरीष-
कुसुमानि च नवशाङ्गलं—प्रत्यग्रहरितम् पतन्समप्रभेषु नीलप्र-
भेषु नीलवर्णोऽप्यत्यर्थः, तथा जात्यं—प्रधानं यदञ्जनं—सौवीर्यं
भृङ्गभेदः—भृङ्गाभिधानः कीटविशेषः विद्वलिताङ्गारो वा-
रिष्टकं—रत्नविशेषः, भ्रमरावली—प्रतीता। गवलगुलिका-
महिषशृङ्गगोलिका कज्जलं—मयी तन्समप्रभेषु कृत्तविवक्षितः
स्फुरद्भयुक्ताश्च सगर्जिताश्च ये तेषु, तथा वातयशेन विपुले
गगने क्षपले यथा भवत्येवं ' परिस्फिरसु ' ति परिष्पष्टि-
तु शीलं येषां ते तथा तेषु, तथा निर्मलवर्णवारिधाराभिः प्र-
गलितः—क्षरितः प्रचण्डमाहतसमाहतः सन् ' समोत्थरन्त '
ति समवस्तुगुणश्च—महीपीठमाक्रामन् उपर्युपरि च सातत्येन
त्वरितश्च—शीघ्रो यो वर्णो—जलसमूहः स तथा तं
प्रवृष्टेषु—वर्षितुमारब्धेषु मर्षावति प्रक्रमः, धाराणां ' पह-
करो ' ति निकरस्तस्य निपातः—पतनं तेन निर्वापितं—शीत-
लीकृतं यत्तत्तथा तस्मिन्, निर्वापितशब्दाच्च सप्तम्येकवचन-
लोपो दृश्यः, कस्मिन्नित्याह—मेदिनीतले भूतले, तथा ह-
रितकानां—इस्वत्तृणानां यो गणः स एव कञ्चुको यत्राच्छा-
दकत्वात् तत्तथा तत्र, ' पल्लविय ' ति इह सममीवहुवचन-
लोपो दृश्यः, ततः पल्लवितेषु पादपणेषु तथा वल्लीविता-
नेषु प्रस्तुतेषु—जातप्रसंगेऽप्यत्यर्थः, तथाभनेषु भृष्टदंशाव-
ति गम्यते सौभाग्यमुपगतेषु अनवस्थितजलत्वेनाकदेष्टव्यान्
पाठान्तरे नगेषु पर्वतेषु नदेषु वा—ह्रवेषु तथा वैभागाभि-
धानस्य गिरः ये प्रपाततटाः—भृगुतटाः कटकाश्च—पर्वतक-
देशास्तेभ्यो ये विमुक्ताः—प्रवृत्तास्ते तथा तेषु, ' केषु ?—
' उज्ज्वलेषु ' ति निर्ज्वलेषु त्वारितप्रधावितेन यः ' पल्लवः ' ति
प्रवृत्तः—उत्पन्नः फेनस्तेन आकुलं व्याप्तम् । ' सकलुसं ' ति
सकालुष्य जलं बहन्तीषु गिरिनदीषु सर्जार्जुननीपकुटजा-
मां वृक्षाविशेषाणां यानि कन्दलानि—प्ररोहाः शिलन्ध्राश्च-
छत्रकाणि तैः कलितानि यानि तानि तथा तेषु उपयतेषु,
तथा मधुरगन्धेन हृदनुष्टा—अतिहृष्टाश्चाष्टाश्च कृतचेष्टा
ये ते तथा तेषु, इदं च सप्तमीलोपान्, इत्येवशान् प्रमुक्तो
मुत्कलीकृतः कण्ठा—गलो यस्मिन् स तथा स चाऽसौ
ककारवक्ष्यते मुञ्चन्तु बहिर्गेषु मयूगेषु, तथा अनुवशेन
कालनिशेषयत्नेन यो मदस्तेन जनितं तरुणसहचरीभिः—यु-
यतिमयूरीभिः सह प्रवृत्तं प्रवर्तनं येषां ते तथा तेषु, बहि-
विवक्षितः, नवः सुरभिश्च यः शिलीन्ध्रकुटजकन्दलक-
दम्बलक्षणानां पुष्पाणां गन्धस्तेन या घ्राणि—तृप्तिस्तं मु-
ञ्चन्तु गन्धोत्कर्षतां विदधानां विवक्षितः उपयतेषु—भवनास-
अवनेषु, तथा परभृतानां कौकिलानां यद्भूतं—रवो विभितं-
स्वर्गधोलनावत्तेन संकुलानि यान्युपवनानि तानि तथा तेषु-
' उदाहृतं ' ति शोभमाना रक्षा इन्द्रगोपकाः—कीटविशेषाः
इतोक्तानां—सातकानां कारुण्यप्रधानं विलपितं च येषु

तानि तथा तेषुपवनानि विवक्षितः, तथा अवनततृणैर्मण्ड-
तानि यानि तानि तथा तेषु, द्युराणां प्रकृष्टं जल्पितं येषु-
तानि तथा तेषु, संपिण्डिता—मिलिताः दन्ता—दर्पिताः
भ्रमराणां मधुराणां च ' पहकर ' ति निकरा येषु तानि
तथा, ' परिगलित ' ति परिगलियमानाः संश्लिष्यन्ता मत्ताः
षट्पदाः कुसुमासवल्लोलाः—मकरन्दलम्पटाः मधुरं—कलं
गुञ्जन्तः—शब्दायमानाः देशभागेषु येषां तानि तथा ततः
कर्मधारयः ततस्तेषु उपयतेषु, तथा परिगलियमानाः—क-
र्णाकृताः सान्द्रमध्याच्छादनात्, पाठान्तरेण—परिगलियमानाः
कृतप्रभाभ्रंशा चन्द्रसूरप्रहाणां यस्मिन् प्रनष्टा च नक्षत्र-
तारकप्रभा यस्मिन्स्तत्तथा तस्मिन्भ्रमरतले इति योगः,
इन्द्रायुधलक्षणो बद्ध इव बद्धः चिह्नपटो—ध्वजपटो यस्मिन्-
स्तत्तथा तत्राभ्रतले—गगने उद्भूतवलाकापङ्क्तिशोभमान-
मधुवृन्दोऽभ्रतले इति योगः, तथा कारुण्डकादीनां पक्षि-
णां मानससंगमनादि प्रत्यौत्सुक्यकरे संप्राप्ते—उत्कलक्षण-
योगेन समागते प्रावृत्ति कालं, किंभूता ? ' अममयाश्रो ? ' इ-
त्याह—' गहायाश्रो ' इत्यादि, किं ते इति किमपरमित्यर्थः,
वर्गं पादप्राप्तनूपुरं मणिमल्लला रत्नकाञ्ची हारश्च यासां
तास्तथा रचितानि—न्यस्तानि उचितानि—योग्यानि कटका-
नि प्रतीतानि लघुकानि च—अङ्गुलीयकानि यासां तास्तथा
विचित्रैर्वरवल्लयैः स्तम्भिताविव स्तम्भितौ भुजौ यासां ता-
स्तथा ततः पर्वतयस्य कर्मधारयः । तथा " कुडलोऽज्जोति-
तानना वरपायपसनेन उरमणिमहलाहाररयउच्चयकडगाणु-
कृयणगावलिकंडमुरयतिस्वरयवरवल्लयहमसुलकुडलुज्जोति-
याणगाश्रो " ति पाठान्तरे तत्र वरपादप्राप्तनूपुरमणिमेख-
लाहागस्तथा रचितान्युचितानि कटकानि च लघुकानि च
एकाधली च—विचित्रमणिहृता एकसरिका कण्ठमुरजश्च-
आभरणविशेषः त्रिसरक च वरवल्लयानि च हेममूषकं च-
संकलकं यासां तास्तथा, तथा कुण्डलोऽज्जोतिताननास्ततो व-
रपादप्राप्तनूपुरादीनां कर्मधारयः रत्नविभूषिता इत्यर्थः, नामा-
नि श्वासवतिनोद्यन्तं यल्लघुत्वान्न तथा च कुहुरं हृष्टपाक्षेपक-
त्वाम्, अथवा—प्रच्छादनीयाङ्गदर्शनाच्च कुहुरं धरति वा
निवर्तयति यद्युत्पन्नान्न तथा, वर्णस्पर्शसंयुक्तं वर्णस्पर्शाति-
शायीत्यर्थः, हयलालाया—अश्वलालायाः सकाशात् ' पल्लव '
ति पल्लवत्वेन सुदृढत्वपुष्पत्वलक्षणेनातिरिक्तः अतिरिक्तत्वं
यस्य तत् तथा, धवल च तत् कनकेन सञ्चितं—मण्डितम-
न्तयो—अञ्जलयोः कर्म वानलक्षणं यस्य तत्तथा तेषां
वाक्यम्, आकाशस्फटिकस्य सदृशी प्रभा यस्य धवलत्वा-
न्न तथा, अशुक—वस्त्रविशेषः प्रवर्गमहानुस्वारलोपो दृश्यः
परिहृता—निर्वासिताः दुकूलं च वस्त्रम् अथवा—दुकूलो वृक्ष-
विशेषः तद्वदकलाज्जातं दुकूलं वस्त्रविशेष एव तत् सुकु-
मालमुत्तरीयम्—उपर्यङ्गायाच्छावनम् यासां तास्तथा, सय-
तुकसुरभिः कुसुमैः प्रवर्गमाल्यैश्च—प्रार्थितकुसुमैः शोभितं शि-
रो यासां तास्तथा, पाठान्तरे—' सर्वतुकसुरभिः कुसुमैः सुर-
चित्वा प्रलम्बमाना शोभमाना कान्ता विकसन्ती चित्रा
माला यासां तास्तथा, एवमन्यान्यापि पदानि बहुवचना-
न्तानि संस्करणीयानि—इह वर्णकं वृहत्तरं वाचनानामेदः,
तथा चन्द्रप्रभवं—वैडूर्यधिमलवृग्दाः शङ्खकुन्दकरजोऽसृ-
तमार्थतफेनपुष्पमृगिकाशाश्च ये चन्वारश्चामराः—चामराणि
तद्दालैर्वीजितमङ्गं यासां तास्तथा, अयमेवाधो वाचनान्तरे

इत्थमधीनः—'सैयवरचामराहि उद्धुवमाणीहि २ साध्व-
हीए' ति छत्रादिगजचिह्नरूपया, इह यावत्करणादिव द्रष्ट-
व्यम्—'सध्वज्जुहए' सर्वद्युत्या-आभरणादिसंचन्धिन्या सर्व-
युक्त्या वा उचितेष्वस्तुघटनालक्षणया 'सर्वबलेन' सर्व-
सैन्येन 'सर्वसमुदायेन' पौरादिमीलेनेन 'सर्वीवरण' स-
र्वोचितकृत्यकरणरूपेण सर्वविभूत्या—सर्वसंपदा सर्व-
विभूषया—समस्तशोभया सर्वसंभवेण—प्रमादकृतौत्सु-
क्येन सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारेण 'सर्वतृप्येशधर्मनिनादेन'
तृप्येशब्दानां मीलेनेन यः संगतो नितरां नाशो—महान् घोषस्ते-
नेत्यर्थः, अल्पेष्वपि अद्भुत्यादिषु सर्वशब्दप्रवृत्तिर्दृष्टा अत आह-
'महया इह्वाए महया जुहए जुत्तीए वा महया बलेण महया स
मुदण्णे महया घरतुडियजमगसमगण्णवाइएणं' 'यमकसमकं'
युगपत्, एतदेव विशेषणेनाह—'संखणवपडहभेग्गिस्सरिस्वर-
मुदिहुडुक्कमुग्गमुद्देगदुंदुहिनिगघोसनाइयरवेणं', तत्र शङ्खा-
दीनां नितरां घोषो निर्घोषो—महाप्रयत्नोत्पादितः शब्दो ना-
दिते—ध्वनिमात्रमन्तद्वयलक्षणो यो ग्वः स तथा तेन, 'सि-
घाडे' त्यादि, सिङ्घाटकादीनामयं विशेषः, सिङ्घाटकं-
जलजबीजं फलविशेषः तदाकृतिपथयुक्तं स्थानं सिङ्घाटकं,
त्रिपथयुक्तं स्थानं त्रिकं चतुष्पथयुक्तं चतुष्कं त्रिपथभेदि
चत्वरं चतुर्मुखं—देवकुलादि महापथा राजमार्गः पन्थाः—पथि-
मात्रम्, तथा आसिक्कं—गन्धोदकेनेष्वसिक्कं सङ्ख्या सि-
क्कं, सिक्कं त्वन्यथा शुचिकं—पावित्रं समाजितम्—अपहतक-
चवरम् । उपलिप्तं च गोमयादिना यत्नस्तथा यावत्करणा-
दुपस्थानशालावर्णकः पूर्वोक्त एव वाच्यः, एवंभूतं नगर-
मयलोकयन्त्यो गुच्छा घृन्ताकीप्रभृतीनां लता, सहकाग-
दिलता वृक्षाः सहकागद्वयः गुल्या वेशीप्रभृतयः वल्लयः
त्रपुण्यादिकाः एतासां यं गुच्छाः पल्लवसमूहास्तैर्यत् 'आ-
च्छुवियं' ति अवच्छादितं वेभार्गागैर्ये कटकाः—देशास्तेषां
ये पादाः अधोभागास्तेषां यन्मूलं—समीपं तत्तथा तन्मूलं
समन्तान् 'आहिडन्ति' ति आहिगडन्ते, अनेन चैवमुक्तव्यं
ति करभाजां सामान्येन स्त्रीणां प्रशंसाद्वारेणान्माविषयाऽकाल-
मप्रदाहदा धारिण्याः प्रादुरभूदित्युक्तं, वाचनान्तरं तु—आला-
ए माणीओ २ आहिडमाणीओ २ दाहलं विणिगिति विनयन्यप
नयन्तीत्यर्थः, तं जातिं गो अहमावि मेहसु अभुग्गणसु 'जाव
दाहलं विणेज्जामि' विनयेर्यामन्यर्थः, संगतश्चायं पाठ इति ।

उक्तदाहदाप्राप्तौ यत्तस्याः संपन्नं तदाह—

तए शं सा धारणी देवी तंमि दोहलंमि अविणिज्जमा-
णंमि असंपन्नदाहला असंपुन्नदाहला असंमाणियदाहला
मुक्का भुक्खा णिम्मंसा ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा पमइल-
दुव्वला किलंता ओमंथियवयणनयणकमला पंडुइयमुही
कग्यलमलिय व्व चंपगमालाणित्तेया दीणविषमवयणा
जहोचियपुण्णगंधमल्लालंकारहारं अणभिलसमाणी कीडा-
रमणकिरियं च परिहावमाणी दीणा दुम्मणा निराणंदा
भूमिगयदिह्वाया ओहयमणसंकप्पा ० जाव भियायइ, तते
शं तीमि धारिणीए देवीए अंगपडियारियाओ अट्ठिभतरि-
याओ दासचेडियाओ धारिणी देवी ओलुग्गं ० जाव भिया-

यमाणी पामंति पामित्ता एवं वदामी—किम् तुमे देवा-
णुप्पिए ! ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव भियायसि ? त-
ते शं सा धारिणी देवी ताहि अंगपडियारियाहि अट्ठिभ-
तरियाहि दासचेडियाहि एवं वृत्ता ममाणी नो आढाति
णो य परियाणाति अढायमाणी अपरियाणमाणी तुसि-
णीया संचिड्ढति, तते शं ताओ अंगपडियारियाओ अ-
ट्ठिभतरियाओ दासचेडियाओ धारिणी देवी दाच्चं पि
तच्चं पि एवं वयामी—किं शं तुमे देवाणुप्पिए ! ओ-
लुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव भियायसि ?, तते शं
सा धारिणी देवी ताहि अंगपडियारियाहि अट्ठिभतरियाहि
दासचेडियाहि दाच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्ता स-
माणी णो आढाति णो परियाणाति अणाढायमाणा
अपरियाणमाणा तुमिणीया संचिड्ढति, तते शं ताओ
अंगपडियारियाओ दासचेडियाओ धारिणीए देवीए अ-
णाढातिजमाणीओ अपरिजाणिजमाणिओ तंहव संभं
ताओ ममाणीओ धारिणीए देवीए अंतियाओ पडिनि-
क्खमंति २ ता जेणेव मेणिए राया तेणेव उवागच्छं-
ति २ ता करतलपरिग्गहियं ० जाव कट्टु जएणं विज-
एणं वद्धावेति वद्धावइत्ता एवं वयामी—एवं खलु सा-
मी ! किं पि अज धारिणी देवी ओलुग्गा ओलुग्गम-
रीरा ० जाव अट्टुज्झाणोवगया भियायति, तते शं मे मे-
णिए राया तासि अंगपडियारियाणं अतिए एयमहं सो-
च्चा णिमम्म तंहव संभंते ममाणे मिग्घं तुग्गियं चवलं
वहपं जणव धारिणी देवी तेणव उवागच्छइ उवागच्छ-
इत्ता धारिणी देवी ओलुग्गं ओलुग्गमरीरं ० जाव अट्टु-
ज्झाणोवगयं भियायमाणी पामइ पामित्ता एवं वदामी—
किम् तुमे देवाणुप्पिए ! ओलुग्गा ओलुग्गमरीरा ० जाव
अट्टुज्झाणोवगया भियायसि ?, तते शं सा धारिणी देवी
मेणिएणं ग्वा एवं वृत्ता ममाणी नो आढाइ ० जाव तु-
मिणीया संचिड्ढति, तते शं मे मेणिए राया धारिणी
देवी दाच्चं पि तच्चं पि एवं वदामी—किम् तुमे देवाणु-
प्पिए ! ओलुग्गा ० जाव भियायसि ?, तते शं सा धारिणी
देवी मेणिएणं ग्वा दाच्चं पि तच्चं पि एवं वृत्ता म-
माणी णो आढाति णो परिजाणाति तुमिणीया संचि-
ड्ढइ, तते शं मे मेणिए राया धारिणी देवी मवहमावियं
कण्ड २ ता एवं वयामी—किम् तुमे देवाणुप्पिए ! अह-
मेयम्म अट्टुम्म अणरिहं मवणयाए ? ता शं तुमे ममे
अयंमयारूवं मणोमाणमियं दुक्खं रहम्मीकंमि, तते
शं सा धारिणी देवी मेणिएणं ग्वा मवहसाविया समा-
णी मेणियं रायं एवं वदामी एवं खलु सामी ! मम

तस्म उरालस्म ० जाव महासुमिणस्म तिहं मामाणं व-
हपडिपुआणं अयमेयारूवे अकालमेहेमु दोहले पाउब्भू-
ए धन्नाओ गं ताओ अम्मयाओ कयन्थाओ गं ताओ
अम्मयाओ ० जाव बेभारगिगियायमूलं आहिंडमाणीओ
दोहणं विणिति, तं जहं गं अहमवि ० जाव दोहलं विणि
आमि, तं गं हं मापी ! अयमेयारूवमि अकालदो-
हलंमि अविणिज्जमाणंमि ओलुग्गा ० जाव अट्टज्जाणा-
वगया भियायामि, एणं अहं कारणेणं सामी ! ओ-
लुग्गा ० जाव अट्टज्जाणावगया भियायामि, तं गं मे
मेणिण राया धारिणीए देवीए अंतिए एयमट्टं सोआ-
णिमम्म धारिणीं देवि एवं वदासी—मा गं तुमं देवा-
णुप्पिए ! ओलुग्गा ० जाव भियायाहि, अहं गं तहा करि-
स्मामि जहा गं तुब्भं अयमेयारूवस्म अकालदोहलस्म
मणोरहमंपत्ती भविस्सइ ति कट्टु धारिणीं देवीं इट्ठाहिं कं-
ताहिं पियाहिं मणुआहिं मणांमाहिं वग्गूहिं समामांसइ २
त्ता जेणव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणामेव उवागच्छइ
उवागच्छइत्ता सीहामणवग्गंत पुग्गन्थाभिमुहं मअिमन्ने धा-
रिणीए देवी एवं अकालदोहलं बहुहि आणहि य उवा-
एहि य उप्पत्तियाहि य वेणइयाहि य कम्मियाहि य परि-
णाप्पियाहि च चउव्विहाहिं बुट्ठीहि अणुचित्तमाणे २ तस्म
दोहलस्म आयं वा उवायं वा ठिइं वा उप्पत्ति वा अ-
विंदमाणे ओहयमणमंकप्प ० जाव भियायति । (सूत्र-१४)
तदाणंतं अभए कुमारे एहाते कयवलिकम्मे ० जाव म-
व्वालंकारविभूमिए पाए वंदते पहारन्थगमणाए, तं गं
मे अभयकुमार जेणव मेणिण राया तेणव उवागच्छइ उ-
वागच्छइत्ता मेणियं रायं ओहयमणमंकप्प ० जाव पासइ
२ त्ता अयमेयारूवे अम्भन्थिए चित्तिए मणांगंतं मंकप्पे
ममुप्पज्जिन्था अन्नया य ममं मेणिण राया एज्जमाणं
पासति पासइत्ता आढाति परिजाणति मक्कारइ सम्माणेइ
आलवति मंलवति अट्टामणेणं उवणिमंतति मन्थयंमि
अग्वाति, इयाणिं ममं मेणिण राया गं आढाति गं
परियाणइ गं मक्कारइ गं सम्माणेइ गं इट्ठाहिं कंताहिं
पियाहिं मणुआहिं ओगलाहिं वग्गूहिं आलवति मंलवति
नो अट्टामणेणं उवणिमंतति गं मन्थयंमि अग्वाति य किं
पि ओहयमणमंकप्पे भियायति, तं भवियव्वं गं एत्थ का-
रणेणं, तं मेयं खलु मे मेणियं रायं एयमट्टं पुच्छित्तण, एवं
संपेहेइ २ त्ता जेणामेव मेणिण राया तेणामेव उवागच्छइ
२ त्ता करयलपरिग्राहियं मिरमावत्तं मन्थए अंजलिं कट्टु-
जएणं विजएणं वट्ठावइ वट्ठावइत्ता एवं वयामी तुब्भं
गं ताओ ! अन्नया ममं एज्जमाणं पामिन्ना आढाह

परिजाणइ ० जाव मन्थयंसि अग्वायह आसणेणं उवणि-
मंतह, इयाणिं ताओ ! तुब्भे ममं गं आढाह, ० जाव नो
आसणेणं उवणिमंतह किं पि ओहयमणमंकप्पा ० जाव
भियायह तं भवियव्वं ताओ ! एत्थ कारणेणं, तओ तु-
ब्भे मम ताओ ! एयं कारणं अगूहेमाणा असंकेमाणा
अनिहवेमाणा अप्पच्छाएमाणा जहाभूतमवितहमसंदिदं
एयमट्टमाइक्खइ, तं गं हं तस्स कारणस्स अंतगमणं ग-
मिस्सामि, तं गं से मेणिण राया अभएणं कुमारेणं
एवं वुत्ते ममाणे अभयकुमारं एवं वदासी—एवं खलु पु-
त्ता ! तव चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए तस्स गब्भस्स
दंसु मामेसु अइकंतसु तइयमाणे वट्टमाणे दोहलकालस-
मयंसि अयमेयारूवे दोहले पाउब्भविन्था—धन्नाओ गं ता-
ओ अम्मयाओ तंहव निरवसेसं माणियव्वं ० जाव विणि-
ति, तं गं अहं पुत्ता ! धारिणीए देवीए तस्स अकालदो-
हलस्म बहुहि आणहि य उवाएहि ० जाव उप्पत्तिं अविं-
दमाणे ओहयमणमंकप्पे ० जाव भियायामि, तुमं आगयं
पि न याणामि, तं एतेणं कारणेणं अहं पुत्ता ! ओहय
० जाव भियायामि, तं गं मे अभयकुमारं मेणियम्म ग्गं
अंतिए एयमट्टं सोआ णिमम्म हट्ट ० जाव हियए मेणियं
रायं एवं वदासी—मा गं तुब्भे ताओ ! ओहयमणमंकप्पा
० जाव भियायह, अहस्सं तहा करिस्मामि जहा गं मम चु-
ल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवस्म अकालदोह-
लस्स मणोरहमंपत्ती भविस्सइ ति कट्टु मेणियं रायं ताहिं
इट्ठाहिं कंताहिं ० जाव समामांसइ, तं गं मेणिण राया
अभयेणं कुमारेणं एवं वुत्ते ममाणे हट्टतुट्टं ० जाव अभय-
कुमारं मक्कारेति ममाणेति २ त्ता पडिविसज्जति । (सूत्र-१५)
तं गं मे अभयकुमारं मक्कारियमम्माणिण पडिविसज्जिए
ममाणं मेणियम्म ग्गं अंतियाओ पडिनिक्खमइ २ त्ता
जेणामेव मए भवणे तेणामेव उवागच्छति २ त्ता
सीहामणे निमन्ने, तं गं तस्म अभयकुमारस्स अ-
यमेयारूवे अम्भन्थिए ० जाव ममुप्पज्जिन्था, गं खलु
मक्का माणुस्सएणं उवाएणं मम चुल्लमाउयाए धारिणीए
देवीए अकालदोहलमणोरहमंपत्तिं कंत्तए सन्नन्थ दिव्वे-
णं उवाएणं, अन्थि गं मज्झ गं हम्ममकप्पवामी पुव्वमं-
गतिए देव महिज्झुए ० जाव महागेक्खे, तं मेयं खलु
मम पोमहमालाए पोमहियस्स वंभचारियस्स उम्मुक्कम-
णिमुवन्नस्स यवगयमालावन्नगविलवणस्स निक्खित्तम
त्थमुयलस्स एणस्स अर्यायस्स दब्भमंथारावगयस्स अ-
ट्टमभनं परिगिणहत्ता पुव्वमंगतियं देवं मणसि करेमा-
णस्स विहरित्तए, तं गं पुव्वमंगतिए देवं मम चुल्लमा-

उयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवे अकालमेहेसु डो-
हलं विसेहिति, एवं मंपेहेति २ ता जेणेव पोसहसाला
तेणामेव उवागच्छति २ ता पोसहसालं पमजति २ ता
उच्चाग्गामवखभूमिं पडिलेहेइ २ ता उब्भसंथारगं
पडिलेहेइ २ ता उब्भसंथारगं दुरुहइ २ ता अहुमभत्तं
परिगिहइ २ ता पोसहसालाए पोसहिणं वंभयारी० जाव
पुव्वसंगतियं देवं मणसि करेमाणे २ चिट्ठइ, तं तं
तस्स अभयकुमारस्स अहुमभत्ते परिणममाणे पुव्वसंग-
तिअम्म देवस्स आसखं चलति, तं तं पुव्वसंगतिए
मोहम्मकप्पवासी देवे आसखं चलयं पासति २ ता
आहिं पउजति, तं तं तस्स पुव्वसंगतियस्स देवस्स
अयमेयारूवे अब्भत्थिए ० जाव समुप्पज्जित्था-एवं खलु
मम पुव्वसंगतिए जंबूदीवे दीवे भारहे वासे दाहिणद्धभरहे
वामे रायगिहे नयं पोसहसालाए पोसहिणं अभए नामं
कुमारे अहुमभत्तं परिगिहइत्ता खं मम मणसि करेमाणे
२ चिट्ठति, तं मेयं खलु मम अभयस्स कुमारस्स अंतिए-
पाउब्भविच्चए, एवं मंपेहेइ २ ता उत्तरपुरच्छिमे दिमी-
भागं अवक्कमति २ ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणाति
२ ता संखज्जाइं जोयणाइं दंडं गिसिगति, तं जहा-रय-
णाणं १ धइगाणं २ वेरुलियाणं ३ लोहियक्खवाणं ४ मसार-
गह्वाणं ५ हंमगवभाणं ६ पुलगाणं ७ संगीधियाणं ८ जाइ-
ग्माणं ९ अंकाणं १० अंजगाणं ११ ग्यणाणं १२ जायरू-
वाणं १३ अंजणपुलगाणं १४ फलिहाणं १५ रिद्धाणं १६ अ-
हावायं पंगगले पारमांडइ २ ता अहासुहमे पंगगले परि-
गिहइ २ ता अभयकुमारमणुकंपमाणे देवं पुव्वभवजणिय-
नेहपीहवहुमाणजायसंगे तओ विमाणवरपुंडरियाओ रयणु
त्तमाओ धरणियलगमणतुरितमंजणितगमणप्पयारो वाघु-
म्भितविमलकणगपयरगवडिसगमउडुक्कडाडोवदंमणिओ अ
शगमणिक्कणगगनगपहकरपरिमंडितभच्चित्तविणिउत्तगम
णगजणियहरिमं पेंखालमाणवरललितकुंडलुजलियवयण-
गुणजनितसोमरूवे उदितो विव कोमुदीनिसाए सणिच्छरं-
गारउजलियमज्झभागत्थं गयणाणंदो सरयचंदो दिव्वो-
सहिपज्जलुजलियदंमणाभिरामो उउलच्छिममत्तजायमोहे
पइद्वगंधुदुयाभिरामो मेरुरिव नगवगं विगुव्वियविचित्तवेसे
दीवममुहाणं असंखपरिमाणनामधेज्जाणं मज्झं कोरेणं
वीडवयमाणां उज्जायंतो पभाए धिमलांत जीवलां राय-
गिहं पुरवगं च अभयस्स य तस्स पासं उवयाति दिव्वरूव-
धारी । (सुव-१६) तं तं मे देवे अंतलिक्खपडिवक्खे दस-
द्धव्वाइं सखिखिणियाइं पवरवत्थाइं परिहिणं एको ताव एसो
गसो, अएणोउवि गसो-ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए

चंडाए सीहाए उडुयाए जतिणाए छेयाए दिव्वाए देव-
गतीए जेणामेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे जेणामेव
दाहिणद्धभरहे रायगिहे नगरे पोसहसालाए अभए
कुमारे तेणामेव उवागच्छइ २ ता अंतलिक्खपडिवक्खे दस-
द्धव्वाइं सखिखिणियाइं पवरवत्थाइं परिहिणं अभयं कु-
मारं एवं वयासी-अहम्सं देवाणुप्पिया ! पुव्वसंगतिए सो-
हम्मकप्पवासी देवे महड्डिए जम्सं तुमं पोमहसालाए अहु-
मभत्तं परिगिहइत्ता खं मम मणसि करेमाणे चिट्ठसि
तं एस खं देवाणुप्पिया ! अहं इहं हव्वमागए, संदि-
साहि खं देवाणुप्पिया ! किं करेमि किं दलामि किं
पयच्छामि किं वा ते हियइच्छितं ? , तं तं मे
अभए कुमारे तं पुव्वसंगतियं देवं अंतलिक्खपडि-
वक्खं पासइ पासित्ता हट्टतुट्टे पोसहं पारेइ २ ता करय-
ल ० अंजलिं कट्टु एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! मम चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अयमेयारूवे
अकालडोहले पाउब्भूते-धक्काओ खं ताओ अम्मया-
ओ तहेव पुव्वगमेणं ० जाव विणिज्जामि, तम्सं तुमं देवा-
णुप्पिया ! मम चुल्लमाउयाए धारिणीए देवीए अय-
मेयारूवं अकालडोहलं विणेहि, तं तं मे देवे अभ-
एणं कुमारं एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्टे अभयकुमारं एवं
वदामी-तुमएणं देहाणुप्पिया ! सुणिव्वुयविसत्थे अच्छा-
हि, अहएणं तव चुल्लामाउयाए धारिणीए देवीए अ-
यमेयारूवं डोहलं विणेमीति कट्टु अभयस्स कुमारस्स
अंतियाओ पडिणिक्खमति २ ता उत्तरपुरच्छिमे खं वे-
भारपव्वए वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणाति २ ता सं-
खज्जाइं जोयणाइं दण्डं निम्सरति ० जाव दांखं पि वेउ-
व्वियसमुग्घाएणं समोहणाति २ ता खिप्पागेव सगजि-
यं मविज्जुयं सफुमियं तं पंचवक्खमं हणिणाओवमी-
हियं दिव्वं पाउममिरी विउव्वइ २ ता जेणेव अभए
कुमारं तेणामेव उवागच्छइ २ ता अभयं कुमारं एवं व-
दामी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए तव पियदुयाए स-
गजिया सफुमिया सविज्जुया दिव्वा पाउममिरी वि-
उव्विया, तं विणेउ खं देवाणुप्पिया ! तव चुल्ल-
माउया धारिणी देवी अयमेयारूवं अकालडोहलं, तं तं
मे अभयकुमारं तस्स पुव्वसंगतियस्स देवस्स सोह-
म्मकप्पवामिम्म अंतिए एयमट्टं सोच्चा शिमम्म हट्ट-
तुट्टे मयातां भवणाओ पडिणिक्खमति २ ता जणा-
मेव मेणिए राया तेणामेव उवागच्छति २ ता करयल ०
अंजलिं कट्टु एवं वदामी-एवं खलु ताओ ! मम पु-
व्वसंगतिएणं मोहम्मकप्पवासिणा देवेणं खिप्पामेव स-

गञ्जिता सविज्जुता पंचवन्नमहनिनाओवसोभिता दिव्या
पाउसमिरी विउब्बिया, तं विणेउ शं मम चुल्लमाउया
धारिणी देवी अकालदोहलं । तंतं शं से सेणिए राया अ-
भयस्म कुमारस्म अंतिए एतमट्टं सोच्चा शिमम्म हट्टुट्टं
कोडुंबियपुरिमे मदावेति मदावेत्ता एवं वदामी-खिप्पा-
मेव भो देवाणुप्पिया ! रायगिहं नयरं सिंगाडगतियचउ-
क्कचच्चरं । आमिच्चमित्तं जाव सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं
कोरेह य कागंवह य मम एतमाणित्तियं पच्चप्पिणह, तते शं से
कोडुंबियपुरिमा जाव पच्चप्पिणंति, तते शं से सेणिए राया
दोच्चं पि कोडुंबियपुरिमे एवं वदामी-खिप्पामेव भो देवाणु-
प्पिया ! हयगयरहजोहपवरकलितं चाउरंगिणीं मेन्नं मन्नाहं
सेयणयं च गंधहन्थि परिकप्पेह, ते वि तहेव जाव पच्चप्पिणं-
ति, तते शं से सेणिए राया जेणेव धारिणी देवी तेणामेव
उवागच्छति २ ता धारिणी देवी एवं वदामी-एवं खलु
देवाणुप्पिए ! मगञ्जिया जाव पाउसमिरी पाउम्भूता
तस्मं तुमं देवाणुप्पिए ! एवं अकालदोहलं विणेहि । तते
शं मा धारिणी देवी सेणिएणं रन्ना एवं वुत्ता ममाणी हट्ट-
तुट्टा जेणामेव मज्जणभरे तेणेव उवागच्छति २ ता मज्ज-
णभरं अणुपविमति २ ता अंतो अंतउरंसि एहाना क-
तर्बालकम्मा कतकोउयमंगलपायच्छित्ता किं ते वरपाय-
पत्तणेउर जाव आगामफालियममप्पभं अमुयं नियन्था
सेयणयं गंधहन्थि दुरूढा समाणी अमयमहियफेणपुंजस-
मिगामाहिं मेयचामरबालवीयणीहिं वीइज्जमाणी २ संप-
न्थिता, तंतं शं से सेणिए राया एहाए कयबलिकम्मे
जाव सस्मिरीए हन्थिखंधवरगण मकारंटमल्लदामेणं छत्तेणं
धरिज्जमाणेणं चउचामराहिं वीइज्जमाणेणं धारिणी देवीं
पिट्ठतो अणुगच्छति, तंतं शं मा धारिणी देवी सेणिएणं
रन्ना हन्थिखंधवरगणं पिट्ठतो पिट्ठतो ममणुगम्ममाण-
मग्गा हयगयरहजोहकलियाए चाउरंगिणीए मेणाए मट्ठि
संपरिवुंडे महता भड्चडगखंदपरिक्खित्ता सव्विड्डीए स-
च्चजुइए जाव दुंदुभिनिग्घामनादितरवेणं रायगिहं नगरं
सिंगाडगतियचउक्कचच्चरं जाव महापहेमु नागरजणेणं
अभिनेदिज्जमाणा २ जेणामेव वेभारगिरिपच्चए तेणामेव
उवागच्छति २ ता वेभारगिरिकडगतडपायमूले आगमसु
य उज्जाणसु य काणणसु य वणसु य वणमंडेसु य रुक्खंसु
य गुच्छेसु य गुम्मेसु य लयासु य वल्लीसु य कंदरासु य
दरीसु य चुण्ढीसु य दंहेसु य कच्छेसु य नदीसु य मंगोसु
य विवरतेसु य अच्छमाणी य पेच्छमाणी य मज्जमाणी
य पत्ताणि य पुण्हाणि य फलाणि य पल्लवाणि य मि-
एहमाणी य माणमाणी य अग्घायमाणी य परिभुंजमाणी

य परिभाएमाणी य वेभारगिरिपायमूले दाहलं विणे-
माणी सच्चतो समंता आहिंढति, तते शं धारिणी देवी
विणीतदोहला संपुन्नदोहला संपन्नदोहला जाया याऽवि
होत्था, तते शं से धारिणी देवी सेयणयगंधहन्थि दुरूढा
समाणी सेणिएणं हन्थिखंधवरगणं पिट्ठतो २ मम्मणु-
गम्ममाणमग्गा हयगय जाव रहेणं जेणेव रायगिहे नगरं
तेणेव उवागच्छति २ ता रायगिहं नगरं मज्जं मज्जं
जेणामेव मण भवणे तेणामेव उवागच्छति २ ता विउलाहं
माणुम्माइं भांगभागाइं जाव विहरति । (सूत्र-१७) तते शं
से अभए कुमारे जेणामेव पोमहमाला तेणामेव उवागच्छति
२ ता पुव्वसंगतियं देवं सकारेइ मग्गाणंइ २ ता पडि-
विमज्जति २ ता तंतं शं से देवे सगज्जियं पंचवन्नं मेहो-
वसोहियं दिव्वं पाउसमिरी पडिसाहरति २ ता जामेव
दिमि पाउम्भूए तांमेव दिमि पडिगते । (सूत्र-१८) तते
शं मा धारिणी देवी तंसि अकालदोहलंमि विणीयंसि
मग्गाणियदोहला तस्मं गम्भम्म अणुकंपणट्टाए जयं
चिट्ठति जयं आसयति जयं सुवति आहारं पि य शं आ-
हारमाणी शाइतिनं शातिकडुयं शातिअंबिलं शातिमहुरं
जं तस्मं गम्भम्म हियं मियं पन्थयं देमं य काले य आ-
हारं आहारमाणी शाइचित्तं शाइमांगं शाइदामं शाइमोहं
शाइमयं शाइपरित्तासं भायणच्छायणगंधमल्लालंकोरेहिं
गम्भं तं सुहं सुहणं परिवहति । (सूत्र-१९)

‘ तएण ’ मित्यादि, ‘ अविणिज्जमाणांमि ’ इति दाहदं अवि-
नीयमानं—अनपनीयमानं इति अस्वप्नप्रदाहदा प्रधादीना-
मजानन्वान्—अस्वप्नप्रदाहदा तेषामजानन्वेनेवासंपूर्णत्वात्
अत एव अस्वप्नमाननदाहदा तेषामननुभवनादिति, ततः
शुक्ला मनस्तापेन शोणितशोषात्, ‘ भुक्त्व ’ इति बुभुक्षाक्रा-
न्तव अत एव निर्मासा ‘ ओलुगं ’ इति अवस्तरणा-जीर्णव,
कथमित्याह—‘ ओलुगं ’ इति अवस्तरणामव-जीर्णमिव शरीरं
यस्याः सा तथा, अथवा—अवस्तरणा चेतसा अवस्तरणशरीरा
तथैव प्रमलितदुर्बला—स्नानभोजनत्यागात् क्लान्ता-ग्लानी-
भूता ‘ ओमंथिय ’ इति अधोमुखीकृतं वदनं च नयनकमले
च यया सा तथा, पाण्डित्तमुखा-दीनाम्येव धिवर्णं वदने
यस्याः सा तथा, क्रीडा-जलक्रीडादिका रमणमत्तार्थिभिः त-
त्क्रियां च परिहापयन्ती दीता दुःस्वा दुःस्थं मनो यस्याः
सा तथा, यतो निगनस्था उपहतो मनसः संकल्पः—युक्तायु-
क्तावैचने यस्याः सा तथा, यावत्करणान् ‘ करतलपलहन्थ-
मुही अट्टकाणोचगया क्रियायह ’ इति आनंदध्यानं ध्यायन्ती-
ति, ‘ नो आदाइ ’ इति नादयते—नादं करोति नो परिजा-
नाति—न प्रत्यामजानाति विचिन्तयान्, ‘ समंताउ ’ इति आ-
कुलीभूता शीघ्रामत्यादीनि अन्वार्थकार्थिकानि अतिसंश्र-
मोपदर्शनार्थं ‘ जणव ’ इत्यादि यत्र धारिणी देवी तत्रोपाग-
च्छति समागत्य चावस्तरणार्थवशशर्णा धारिणी देवी पश्य-
ति, दाचनान्तरं तु जेणेव धारिणी देवी तेणव इत्यत पहा-

रथगमणाय ' इत्येतद्-दृश्यते, तत्र 'पहारेन्ध' संप्रधारितवान्-
न-विकल्पितवानित्यर्थः गमनाय-गमनार्थ-तथा ' तए णं से
सेणिए राया जेणेव धारणी देवी तेणेव उवागच्छति २ सा पा-
सर सि ' पश्यति सामान्येन ततोऽचरुणादिविशेषणां पश्य-
तीति, ' दोषं पि ' सि द्वितीयामपि धारामिति गम्यते, ' स-
वहसाधिय ' सि शपधान-देवगुरुद्रोहिका भविष्यमि त्वं
यदि विकल्पं नाख्यासीत्यादिकान् वाक्यविशेषान् भाविता
धोत्रेणोपलम्बिता शपथार्था भाविता शपथभाविता शपथ-
शापिता वा तां करोति, ' किहं ' ' किस् ' मिति वा पाठो व-
चानुप्रिये ! एतस्यार्थस्यानर्हः भावणतायां ' मणोमाणसियं '
ति मनसि जातं मानसिकं मनस्येव यद्वर्तते मानसिकं—दुः-
खं वचननाप्रकाशितत्वाभ्रनोमानसिकं रहस्यीकराणि गा-
पयसीत्यर्थः ' तिह ' मित्यादि त्रिषु मासेषु ' बहुपडिपुआ
णं ' ति ईषदूनेषु ' जसिहामि ' सि यतिष्ये कचित्करिष्यामि-
हानि पाठः, ' अयमेयारूवस्त ' सि अस्यैव रूपस्य ' मणोरह-
रूपति ' सि मनोरथप्रधाना प्रार्थितया विचिन्तितेत्यर्थः, आ-
यैः—लाभैरीक्षितार्थहृत्तानुमायैः—अप्रतिहतलाभकारणैः
' आयं वा उवायं वा ठियं वा—स्थितं वा क्रमं वा स्थिरं हनु-
दोहदानां ध्वस्तार्थस्य पाठान्तरं उत्पत्तिं वा तस्यैवेत्यर्थः,
' अविदमाणं ' सि अलभमानः ' अयमेयारूव ' सि अयमेतदपः आ-
ध्यात्मिकः आत्माधयः चिन्तितः—स्मरणरूपः प्रार्थितो-लघु-
माशंसितः मनोगतः—अवहिः प्रकाशितः संकल्पो-विकल्पः
' संप्रेहति ' सि संप्रेक्षते पर्यालोचयति ' ताओ ' सि हे तातं न्याम-
न्वणम् ' पयं कारणं ' ति अप्रधानं हनुं दोहदापूर्विलक्षणमिति
भावः, कारणमिति कचिन्नाधीयत इति, एवं ' अग्रहमाणं ' सि
अगोपायन्तः आकारसंवेगं अशङ्कमानाः—विवक्षितप्रार्थनां
संदेहमविदधतः अनिहवाना—अनपलपन्तः, किमुक्तं भ-
वति ?—अप्रच्छाद्यन्तः यथाभूतं—यथावृत्तम् अविनयं नन्व-
न्यथाभूतम् असंदिग्धम्—असंदेहम् ' एयमटुं ' ति प्रयोजनं
दोहदपूरणलक्षणमिति भावः ' अतगमणं गमिस्सामि ' सि
पारगमनं गमिष्यामीति, ' चुल्लमाउयाए ' सि लघुमातुः ' पुव्व
संगइय ' सि पूर्वं-पूर्वकाले संगतिः मित्रत्वं येन सह स पू-
र्वसंगतिकः महर्द्धिको विमानपरिवारादिसेपदुपेतत्वाद्याच-
त्करणादिवं दृश्यम्—महाशुनिकः—शरीराभरणदिदीप्तियो-
गान्महानुभागो वैक्रियादिकरणशक्तियुक्त्वात् महायशः स-
त्कीर्तियोगान्महाबलः—पर्वताद्यत्पाटनसामर्थ्योपेतत्वात्, म-
हासौम्यो विशिष्टसुखयोगादिवं ' पोसहसालाए ' सि पौ-
षधं पर्वतानुष्ठानमुपवासादि तस्य शाला-गृहविंशयः पौ-
षधशाला तस्यां पौर्षाधिकस्य-कृतोपवासाधेः व्यपगतमाला-
वर्णकविलेपनस्य, वर्णकं—चन्दनं, तथा निक्षिप्तं—धिमुरुं
शस्त्रं—क्षुरिकादि मुशलं च येन स तथा तस्य एकस्य आ-
न्तरव्यङ्गरागादिसहायवियोगात्, अद्वितीयस्य तथाविध-
पदात्यादिसहायविरहात्, ' अट्टमभसे ' ति समयभाषयो-
पवासत्रयमुच्यते ' अट्टमभसे परिणममाणे ' सि पूर्यमाणे प-
रिपूर्णप्राप्त इत्यर्थः, ' वेउव्वियसमुग्घाएण ' मित्यादि, वेक्रिय-
समुद्घातो वेक्रियकरणार्थो जीवव्यापारविशेषः, तेन समुप-
हस्यत—समुपहतो भवति समुपहन्ति वा क्षिपति प्रवेशानि-
ति गम्यते, व्यापारविशेषपरिणतो भवतीति भावः, तत्स्व-
रूपमेवाह—' संखेज्जाइ ' इत्यादि, दण्ड इव दण्डः—ऊर्ध्वाध
आयतः शरीरवाहत्यां जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसमूहः, तत्र च

विविधपुद्गलानादत्ते इति दर्शयन्नाह—तद्यथा—रत्नानां—कर्केत-
नादीनां संबन्धिनः १ तथा वैराणां २ वैहृयाणां ३ लोहितान्ता-
णां ४ प्रसारगङ्गाणां ५ हंसगङ्गाणां ६ पुलकानां ७ सौगन्धि-
कानां ८ ज्योतीरसानाम् ९ अङ्गानाम् १० अञ्जनानां ११ रज-
तानां १२ जातरूपाणाम् १३ अञ्जनपुलकानां १४ स्फटिकानां
१५ रिष्टानां १६, किमत आह—यथा बादरान् असारान् यथा
मृदमान्—सारान् ततो वैक्रिय करोति, ' अभयकुमारमणुकं-
पमाणं ' सि अनुकम्पयन् हा तस्याग्रमापवासरूपं कष्टं वर्त्तते
इति विकल्पयन्नित्यर्थः, पूर्वभवे-पूर्वजन्मनि जनिता—जाता या
स्नेहात्प्रीतिः—प्रियत्वं न कार्यवशार्थित्यर्थः बहुमानश्च-गुणा-
नुरागस्ताभ्यां सकाशात् जातः शोकः—चित्तखेदो विरह-
सद्भावेन यस्य स पूर्वजनितस्नेहप्रीतिबहुमानजानशोकः,
वाचनान्तरं—' पूर्वभवजनितस्नेहप्रीतिबहुमानजनितशाभ-
स्तत्र शाभा—पुलकादिरूपा, तस्मान्स्वकीयान् विमानवर-
पुण्डरीकात् पुण्डरीकता च विमानानां मध्ये उत्तमत्वात् ' र-
यणुत्तमाउ ' सि रत्नोत्तमाद् रत्नोत्तमाद्वा ' धरणीतलगम-
नाय ' भूतलप्राप्तये त्वरितं, शीघ्रं संजनितः उत्पादितो
गमनप्रचारा—गतिक्रियावृत्तियेन स तथा वाचनान्तरं—
' धरणीतलगमनसंजनितमनःप्रचारः ' इति प्रतीतमेव,
व्याघूर्णितानि—दालायमानानि यानि विमलानि कनकस्य
प्रतरकाणि च—प्रतरवृत्तरूपाणि आभरणानि च कर्णपूर-
मुकुटं च मौलिः तेषामुत्कटो य आटोपः—स्फारता तेन द-
र्शनीयः—आदयदर्शितो यः स तथा, तथा अनेकषां मणिक-
नकरत्नानां ' पहकर ' सि निकरस्तेन परिमण्डितो—भ-
क्तीभिश्चित्रं विनियुक्तः—कट्यां निवेशितो ' मणु ' सि म-
कारस्य प्राकृतशैलीप्रभवत्वात् योऽनुरूपो गुणः—कटिसूत्रं
तेन जनिता ह्यां यस्य स तथा प्रेङ्खलमानाभ्यां—दालायमा-
नाभ्यां वरललितकुण्डलाभ्यां यदुज्ज्वलितम् उज्ज्वलीकृतं व
दनं—मुखं तस्य यो गुणः—कान्तिलक्षणः तेन जनितं सौम्यं रूपं
यस्य स तथा, वाचनान्तरं पुनरेव विंशपणत्रयं दृश्यते—' वाधु-
भियविमलकणपययगवडेस्सगपकपमाणचललोत्तललियपरि-
लेखमाणनरमगरतुरगसुहसयविणिगगउग्गिअपवरमोत्तियवि-
रायमाणमउडुक्कडाडोवदरिमाणेज्ज ' तत्र व्याघूर्णितानि-
चञ्चलानि विमलकनकप्रतरकाणि च अधतंसके च प्रकम्पमा-
ने चललालानि अतिचपलानि ललितानि—शाभावानि परिल-
म्बमानानि प्रलम्बमानानि नरमकरनुरगमुखशतभ्यां—मुकु-
टाप्रार्चानभिततन्मुखाकृतशतभ्यां विनिर्गतानि—निःसृतानि
उद्गीर्णानीव—यान्तानीवाद्गीर्णानि यानि प्रवरमौक्तिकानि—
वर्गमुक्ताफलानि तैर्विगजमानं—शाभमानं यन्मुकुटं तथेति
द्वन्द्वः तेषां य उत्कट आटोपस्तेन दर्शनीयो यः स तथा, त-
था ' अनेगमणिकणगयणपहकरपरिमंडियभागभक्तिचित्त-
विणिउत्तगमणगुणजणियपेखोलमाणवरललितकुंडलुज्जलि—
यआहियआभरणजणियसोभे ' अनेकर्माणकनकरत्नानकरप-
रिमण्डितभागे भाक्तीचित्रं—विच्छित्तिविचित्रं विनियुक्तं—कर्ण-
योनिवेशितं गमनगुणेन—गतिसामर्थ्येन जनितं—कृतं प्रेङ्खो-
लमानं—चञ्चले ये वरललितकुण्डले नाभ्यामुज्ज्वलितान् उद्गी-
पनेनाधिकाभ्यामाभरणाभ्यामुज्ज्वलिताधिकैर्वाऽऽभरणैश्च—
कुण्डलव्यतिरिक्तजनितं शाभा यस्य स तथा, तथा ' गयजल-
मलविमलदंसणविगायमाणरूवे ' गतजलमल—विगतमालिन्यं
विमले दर्शनम्—आकारो यस्य स तथा, अत एव विराज-

मानं रूपं यस्य स तथा ततः कर्मधारयः, अयमवोपमीयते-
उद्दिन इव कौमुदीनिशायां—कार्तिकपौर्णिमास्यां शनैश्चरा-
ङ्कारकयोः प्रतीतयोरुज्ज्वलितः—दीप्यमानः सन् यो मध्यभा-
गे तिष्ठति स तथा, नयनानन्दो—लान्घनाह्लादकः शरच्चन्द्र-
इति, शनैश्चराङ्कारकचक्रगडले चन्द्रवच्च तस्य रूपमिति,
तथाऽयमेव मेरुणापमीयते—दिव्यापरीणा प्रज्वलनेनेव मुकु-
टादितजसा उज्ज्वलिते यद्दर्शने—रूपं तेनाभिगमो-
रस्यो यः स तथा, ऋतुलक्ष्येव—सर्वतुलकसुखसंपदा सम-
स्ता—सर्वो समस्तस्य वा जाना शोभा यस्य स त-
था, प्रकृष्टेन गन्धेनोद्भूतेन—उद्भूतेनाभिगमो यः स तथा
मेरुरिव तगधर इव विकृतिर्वाचिचित्रेषुः सन्नसौ वर्तते इति,
' दीपसमुद्राणं ' ति दीपसमुद्राणाम् ' असेखपरिमाणनाम-
धेज्जाणं ' ति असेखं परिमाणं नामधेयानि च येषां ते
तथा तेषां मध्यकरेण—मध्यभागेन ' वीडवयमाणे ' ति
व्यतिव्रजन् गच्छन् उद्योतयन् विमलया प्रभया जीवलोकम्
' ओपयइ ' ति अवपतति, अवतरति, अन्तर्गतिप्रतिपन्नः-
आकाशस्थः दशाद्वेवर्णानि सकिङ्किणिकानि—लुद्राण्ट-
कोपेतानि एकस्तावद्वय गमः—पाठः, अन्योऽपि—द्वितीयो
गमो—बाधनाविशेषः पुस्तकान्तरेषु दृश्यते, ' ताण ' तथा
उत्कृष्टया गत्या त्वरितया—आकुलया न स्वाभाविक्या आ-
स्तगङ्गानतोऽप्यया भवत्यत आह—चपलया कायताऽपि च-
गडया—तौद्रयाऽप्युत्कर्षयोगेन सिंहया—तद्वाक्यस्थैर्येण उद्भू-
तया—दर्शानशयेन जायन्त्या—विपक्षजतृन्वेन लुक्कया—नि-
पुणया दिव्यया—द्वगत्या, अयं च द्वितीयो गमो जीवाभि-
गमसूत्रवृत्त्यनुसारेण लिखितः, ' किं करोमि ' ति किमहं
करोमि भयदभिप्रेते कार्यं किं वा ' दलयामि ' ति तुभ्यं द-
दामि, किं वा प्रयच्छामि भवत्संगतायान्यस्मै, किं वा ते ह-
दयेप्सिते—मनोवाञ्छितं वर्तते इति प्रश्नः, ' मुनिव्युषवीम-
स्थ ' ति सुरु निवृत्तः स्वस्थात्मा विश्वस्तो—विश्वासवान्
निरुत्सुको वा यः स तथा, ' तातो ' ति हे तात ! ' परिक-
ल्पह ' ति सन्नाहवस्ते कुरुत ' अतो अंतउरंमि ' ति अन्त-
रन्तःपुरस्य " महया भडचडगवन्दपरिकल्पन " ति महाभ-
टानां यच्चटकरप्रधानं—विच्छुद्धप्रधानं वृन्देन संपरिजि-
मा, वैभारगिरः कटतटानि—तदेकदेशतटानि पादाश्च—तदा
समलघुपर्वनास्तेषां यन्मूलं तत्र, तथा आगमेषु च आगम-
न्ति येषु माधवीलतागुहादिषु दम्पत्यादीनि ते आग-
मास्तेषु पुष्पादिमद्वृत्तगङ्कलानि उत्सवाद्यौ बहुजनभोग्यानि
उद्यानानि तेषु च तथा सामान्यवृत्तवृन्दयुक्तानि नगरमन्त्रा-
नि काननानि तेषु च नगरविप्रकृष्टानि बनानि तेषु च तथा
वनखण्डेषु च—एकजातीयवृत्तसमूहेषु वृत्तेषु चैकैकेषु गुच्छे-
षु च मृन्ताकीप्रभृतिषु गुल्मेषु च—वंशजालीप्रभृतिषु लता-
सु—च सहकारलतादिषु यक्षाषु च नागवल्यादिषु च कन्द-
रासु—च गुहासु दरीषु—च शृगालावृत्तार्णभूमिर्विशेषेषु
' चुदीसु य ' ति अम्बानालोदकविदर्कासु युष्मेषु च वान-
रादिसम्बन्धिषु, पाटान्तरेण—हरेषु च क्लेषु च गहनेषु च
सरिसु सगमेषु च—नदीमालकेषु च विदरेषु च जलस्थान-
विशेषेषु ' अच्युमाणी य ' ति निष्ठन्ती प्रेक्षमाणा च पश्य-
न्ती दृश्यवस्तूनि मज्जन्ती च स्नान्ती ' पल्लवार्ण य ' ति पल्ल-
वान् किशलयान् ' माणमाणी य ' ति मानयन्ती स्पर्शनहा-
रेण ' विणमाण ' ति दाहने विनयन्ती ' तसि अकालदाह-

तसि विणीयंसि ' ति अकालमेषदोहवे विनीते सति स-
म्मानितदोहदा पूर्णदोहवेत्यर्थः, ' जय चिद्व ' ति यतनया
यथा गर्भबाधा न भवति तथा तिष्ठति ऊर्द्धस्थानेन ' आस-
यइ ' ति आस्ते आश्रयति वा आसने स्वर्पति चेति हितं-
मेधायुगादिवृद्धिकारणत्वान्मिमतमिन्द्रियानुकूलत्वात् पथ्य-
मरोगकारणत्वात् ' नाडचितं ' ति अतीव चिन्ता यस्मि-
स्तदितिचिन्तं तथा यथा न भवतीत्येषं गर्भं परिहृती-
ति सम्बन्धः, नातिशोकं नातिदैन्यं नातिमोहं—नातिकाम-
मासक्तिं नातिभयमेतदेव संप्रहवचनेनाह—' व्यपगते '
त्यादि, तत्र भयम्—भीतिमात्रं परिहासाऽकस्मात्, ऋतुषु
यथायथं भज्यमानाः सुखा ये ते ऋतुभज्यमानसुखाः तैः ।

तते णं मा धारिणी देवी नवएहं मामाणं बहुप
डिपुआणं अद्रुद्रमागगातिदियाणं वीतिक्कंताणं अद्रुत्त-
कालममयंसि मुकुमालपाणिपादं ०जाव सव्वंगसुंदरंगं
दारगं पयाया । तए णं ताआं अंगपडियारिआआं धा-
रिणीं देवीं नवएहं मामाणं ०जाव दारगं पयायं पाम-
न्ति २ चा मियं तुगियं चवलं वेतियं जेणेव सेणि-
ए गया तेणेव उवागच्छंति २ चा सेणियं गयं जएणं
विजएणं वट्टावेति २ चा करयलपरिगगहियं भिरसावत्तं
मन्थए अजलिं कट्टु एवं वदामी—एवं खलु देवाणुप्पि-
या ! धारिणी देवी नवएहं मामाणं ०जाव दारगं पया-
या, तणं अम्हे देवाणुप्पियाणं पियं णिवेदंमो पियं भे
भवउ, तेने णं मे सेणिए गया तामि अंगपडिया-
रियाणं अतिए एयमदुं साच्चा णिमम्म हट्टुदुं ता-
आं अंगपडियारियाआं महंगहिं वयणंहिं विपुलेण य
पुष्पगंधमल्लालंकारेण मकारंति सम्माणेति २ चा म-
न्थयधोयाआं करंति पुत्ताणुपुत्तियं वित्तिं कप्पेति २
चा पडिविमज्जति । तेने णं मे सेणिए गया कोइविय-
पुग्गिं मदावेति २ चा एवं वदामी—स्वप्पामेव भो दे-
वाणुप्पिया ! गयगिहं नगरं आमि य ०जाव परिगयं
करंह २ चा चारगपरिमोहणं करंह २ चा माणुम्माण-
वट्टणं करंह २ चा एतमाणत्तियं पच्चप्पिणह ०जाव
पच्चप्पिणंति । तेने णं मे सेणिए गया अट्टारम मे-
णिप्पमेणीआ मदावेति २ चा एवं वदामी—गच्छह णं
तुम्भं देवाणुप्पिया ! गयगिहं नगरं अदिभनग्वाहिरिण
उम्मुक्कं उक्कं अभडप्पवमं अदिमकुदाडिमं अधरिमं
अधारिणिज्जं अणुज्जुयमुड्गं अमिलायमल्लदामं गगियाव-
रणाडडज्जकलियं अणेगतालायराणुचरिणं पमुहयपकी-
लियाभिगमं जहागिहं ठिइवडियं दमदिवमियं करंह २
चा एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह ते वि करंति २ चा न-
हेव पच्चप्पिणंति, तए णं मे सेणिए गया बाहिरि-
याए उवट्टाणमालाए सीहामणवगए पुग्गथाभिमुहं म-
अमिन्ने महंगहिं य साहम्मिणहिं य मयभाहम्मिणहिं य

जाणहिं द्राणहिं भागेहिं दलयमाणे २ पडिच्छेमाणे २ एवं च गं विहरति, तते गं तस्स अम्मापियरो पढ-
मे दिवसे जातकम्मं करेति २ चा वितिए दिवसे जा-
गरियं करेति २ चा ततिए दिवसे चंदसरदंसणियं
करेति २ चा एवामेव निव्वत्ते सुइजातकम्मकरणे संपत्ते
बारसाहदिवसे विपुलं असणं पाणं खातिमं सातिमं
उवक्खडावेति २ चा मित्तणातिणियगसयणमंबंधिपरिज-
णं बलं च बहवे गणणायगदंडणायग ० जाव आम-
न्तेति, ततो पच्छा एहाता कयवलिकम्मा कयकोउय
० जाव मव्वालंकारविभूमिया महति महालयंमि भोय-
णमंडवंमि तं विपुलं असणं पाणं खाइमं मातिमं
मित्तनातिगणणायग ० जाव सद्धिं अमाएमाणा
विसाएमाणा परिभाएमाणा परिभुंजेमाणा एवं च गं विह-
रति, जिमित्तुत्तगगताऽवि य गं समाना आयंता चां-
क्खा परमसुइभूया तं मित्तनातिनियगसयणमंबंधिपरि-
जणगणणायग ० जाव विपुलेणं पुण्णवत्थगंधमल्लालंकारेणं
सकारेति सम्माणेति २ चा एवं वदामी-जम्हा गं अम्हं
इमस्स दाग्गस्स गम्भत्थस्स चव समाणस्स अकालमेहंभु
डोहलं पाउब्भूते तं होउ गं अम्हं दाग्ग मेहं नामेणं मेह-
कुमारं तस्स दाग्गस्स अम्मापियरो अयमेयारुवं गोणं
गुणनिष्फन्नं नामधेज्जं करेति, तए गं मे मेह-
कुमारं पंचधातीपरिग्गहिणं, तं जहा खीग्घाताणं मंडण-
धातीणं मज्जणधातीणं कीलावणधातीणं अंकधातीणं अ-
आहि य बह्वहिं खुज्जाहिं चिलाइयाहिं वामणिवडभिव-
व्वरिवउमिजंणियपन्हविहमिणियधोरुगिणिलासियल-
लउमियइविलिमिहलिआरविपुलिदिपक्कणिबहलिमुंरुडि
सवरिपाग्मीहिं गणादंमीहिं विंदमपरिमंडियाहिं इ-
गितचिनियपत्थियवियाणियाहिं संदमणेवत्थगहितवेमाहिं
निउणकुमलाहिं विणीयाहिं चेडियाचक्कवालवरिमध-
रकंचुइअमहयग्गवंदपरिक्खत्ते हत्थाआं हत्थं मंहरि-
जमाणे अंकाआं अंकं परिभुज्जमाणे परिगिजमाणे चा-
लिज्जमाणे उवलालिज्जमाणे रम्मंसि मणिकांडिमतलंमि
परिमिज्जमाणे २ गिण्वायणिग्वाघायंमि गिरिकंदरमल्ली-
णव चंपगपायंवे सुहं सुहं वड्डइ, तते गं तस्स मेहस्स
कुमारस्स अम्मापियरो आणुपुव्वेणं नामकरणं च पजेमणं
च एवं चंक्कमणं च चालोवणं च महया महया इड्डीम-
कारसमुदएणं करिंसु । तते गं तं मेहकुमारं अम्मापियरो
सातिग्गद्ववामजातगं चव गम्भट्टमे वामे सोहणंसि तिहि-
करणपुहुत्तंसि कलायग्गियम्म उवणेति, तते गं से क-
लायरिए मेहं कुमारं लेहाइयाओ गणितप्पहाणाओ स-

उणरुतपज्जवसाणाओ बावत्तरि कलाओ सुत्तओ य अ-
न्थओ य करणओ य सेहावेति सिक्खावेति, तं जहा-लेहं
गणियं रुवं नड्डं गीयं बाइयं सरगयं पोक्खरगयं
समतालं जूयं १० जणवायं पासयं अट्ठावयं पोरकच्चं दग-
मड्डियं अन्नविहिं पाणविहिं बत्थविहिं विलेबणविहिं सयण-
विहिं २० अज्जं पहेलियं मागहियं गाहं गीइयं मिलायं
हिरम्मजुत्तिं सुअजुत्तिं सुवम्मजुत्तिं आभरणविहिं ३० तरुणी-
पडिकम्मं इत्थिलक्खणं पुरिसलक्खणं हयलक्खणं गयल-
क्खणं गोणलक्खणं कुक्कुडलक्खणं छत्तलक्खणं डंडल-
क्खणं असिलक्खणं ४० पणिलक्खणं कागणिलक्खणं
वन्धुविज्जं खंधाग्माणं शगरमाणं वृहं परिवृहं चारं
परिचारं चक्कवृहं ५० गरुलवृहं मगड्डवृहं जुद्धं निजुद्धं
जुद्धातिजुद्धं अच्छिजुद्धं मुट्ठिजुद्धं वाहुजुद्धं गयाजुद्धं
ईमन्थं ६० छरुप्पवायं धणुव्वेयं हिरन्नपागं सुवन्नपागं
सुत्तखंडं वड्डनालियाखंडं पत्तच्छंजं कडच्छंजं सजीवं ७०
निज्जीवं ७१ सउणरुयमिति ७२ । (सूत्र-२०) तते गं से
कलायरिए मेहं कुमारं लेहादियाओ गणियप्पहाणाओ
सउणरुयपज्जवसाणाओ बावत्तरि कलाओ सुत्तओ य
अन्थओ य करणओ य सिहावेति सिक्खावेह
सिहावेत्ता सिक्खावेत्ता अम्मापिऊणं उवणेति,
तते गं मेहस्स कुमारस्स अम्मापितगे तं कलायरियं म-
धुरेहिं वयणेहिं विपुलेणं वत्थगंधमल्लालंकारेणं सकारेति
सम्माणेति २ चा विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयंति
२ चा पडिविसज्जेति । (सूत्र- २१) तते गं से मेहं कु-
मारं बावत्तरिकलापंडिणं शवंगमुत्तपडिवाहिणं अट्ठारम-
विहिप्पगारंदसीभासाविमारणं गीइरइगंधव्वनड्डकुमले हय-
जोही गयजोही रहजोही बाहुजोही बाहुप्पमही अलं भो-
गममन्थे साहम्मिए वियालचारी जाते यावि होन्था, तते
गं से तस्स मेहकुमारस्स अम्मापियरो मेहं कुमारं बावत्त-
रिकलापण्डितं ० जाव वियालचारी जायं पामंति २ चा
अट्ठपासायवाडंमणं करेति अन्नभुग्गयम्मियपहमिए विव,
मणिकणगरयणभत्तिचिन्ने वाउद्धतविजयवंजयंतीपडागा-
छाइच्छत्तकलिणं तुंगं गगणतलमभिलंघमाणसिहरे जा-
लंतगरयणपंजरुम्मिलिय व्व मणिकणगधूभियाए विय-
मितमयपप्पुंडरीए तिलयग्गयणद्वयचंदच्चिए नानामणिम-
यदामालंकिंते अंतो बहिं च मएहे तवणिज्जरुइलवालुया-
पत्थं सुहफांसे सस्मिरीयरूवे पासादीए ० जाव पडिरूवे
एगं च गं महं भवणं करेति, अणेगखंभयमयमभिविड्डं ली-
लद्वियमालभंजियागं अन्नभुग्गयसुकयवइरंवतिपातोरणवर-
रइयसालभंजियासुसिलिड्डुविसिड्डुलड्डुसंठितपसत्थंवरुलिय-

स्वभनाणामणिकणगरयणखचितउज्जलं बहुमममुविभक्त-
निचियरमणिजभूमिभागं ईहामिय ० जाव भत्तिचित्तं स्व-
भुग्गयवह्वंइयापरिगयाभिरामं, विजाहरजमलजुयलजुत्तं
पिव अचीमहस्ममालणीयं रूवगमहस्सकलियं भिस-
माणं भिन्निभसमाणं चक्खुल्लोयणलंमं सुहफामं सस्मिगी-
यरुवं कंचणमणिरयणधूमियागं नाणाविहपंचवसधंटाप-
डागपरिमंडियग्गसिंरं धवलमरीचिकवयं विणिग्गुयंतं ला-
उल्लोहयमहियं ० जाव गंधवट्टिभूयं पासादीयं दरिसणिज्जं
अभिरुवं पडिरुवं । (सूत्र-२२) तते णं तस्स मेहकुमा-
रस्स अम्मापयरो मेहं कुमारं सोहणंमि तिहिकरणनक्ख-
त्तमुहुत्तंमि मरिमियाणं सरिसवयाणं(मरिमव्वयाणं)सरिम-
लावअरुवजोव्वणगुणोववेयाणं मरिमएहितां रायकुलंहितां
आणिअल्लियाणं पमाहणदुंगअविहववहुअंवायणमंगलमु-
जंपियाहिं अट्टहिं रायवरकण्णाहिं मद्धि एगदिवंमणं पा-
णिं गिरहाविसु । तते णं तस्म मेहस्स अम्मापितरो इमं
एतारुवं पीनिदाणं दलयहिं अट्ट हिरण्णाकाडीओ अट्ट मुव-
स्सकोडीओ गाहाणुमारंण भावियव्वं ० जाव पेसणकारि-
याओ, अन्नं च विपुलं धणकणगरयणमणिमोत्तियमं-
खसिलप्पवालरत्तरयणमंतमारमावतेज्जं अलाहि ० जाव
आसत्तमाओ कुलवंसाओ पकामं दाउं पकामं भोत्तुं पका-
मं परिभाएउं, तते णं मे मेहे कुमारे एगमेगाए भारियाए
एगमेगं हिण्णकाडिं दलयति एगमेगं सुवन्नकोडिं दलय-
ति ० जाव एगमेगं पेसणकारिं दलयति, अन्नं च विपुलं
धणकणग ० जाव परिभाएउं दलयति, तते णं मे मेह-
कुमार उप्पि पासा (य) तवरगते फुट्टमाणेहिं मुहंगमन्थएहिं
वर्तरुणिंसंपउत्तेहिं वत्तीमइवद्धएहिं नाडएहिं उवगिज्ज-
माणे २ उवलालिज्जमाणे २ मइफरिसरमरुवगंधविउले
माणुस्सए कामभोगे पच्चणुअभवमाणे विहरति ॥ (सूत्र-२३)
तेणं कालेणं तेणं समएणं समेणं भगवं महावीरं पु-
व्वाणुपुब्बि चरमाणं गामाणुगामं दइज्जमाणे सुहं सुह-
णं विहरमाणे जेणामेव रायगिहं नगरं गुणमिलए चे-
ति ० जाव विहरति, तते णं मे रायगिहं नगरं सिंघा-
डग ० महया बहुजणसंहेति, वा जाव ० बहव उग्गा
भोगा ० जाव रायगिहस्स नगरस्स मज्झं मज्झेणं ए-
गदिमिं एगाभिमुहा निग्गच्छन्ति, इमं च णं मेहे कुमारे उ-
प्पि पासा (य) तवरगते फुट्टमाणेहिं मुहंगमन्थएहिं ० जाव
माणुस्सए कामभोगे भुंजमाणे रायमग्गं च ओलोयमाणे
२ एवं च णं विहरति । तए णं मे मेहे कुमारे ते ब-
हवे उग्गे भोगे ० जाव एगदिसाभिमुहं निग्गच्छमाणे पा-
सति पामित्ता कंचुइज्जपुरिसं महावति २ चा एवं व-

दासी-किं णं भो देवाणुप्पिया ! अज रायगिहं नगरं इदं-
महेति वा खंदमहेति वा एवं रुदसिवेवसमग्गनागजक्ख-
भूयनईतलायरुक्खंचेतियपव्वयउज्जाणगिरिजत्ताइ वा ज-
ओ णं बहवे उग्गा भोगा ० जाव एगदिमिं एगाभिमुहा
णिग्गच्छन्ति, तते णं मे कंचुइज्जपुरिसं समणस्स भ-
गवओ महावीरस्स गहिया गमणपवत्तीए मेहं कुमारं एवं
वदासी-नो खलु देवाणुप्पिया ! अज रायगिहं नये इदं-
महेति वा ० जाव गिरिजत्ताओ वा, जं णं एए उग्गा ० जाव
एगदिमिं एगाभिमुहा निग्गच्छन्ति एवं खलु देवाणु-
प्पिया ! समणे भगवं महावीरे आइकरे तित्थकरे इह-
माणेते इह संपत्ते इह समोमहे इह चैव रायगिहं नगरं
गुणमिलए चेइए अहापडि ० जाव विहरति । (सूत्र-२४)

‘मन्थयधोयाओ त्ति-धौतमस्तकाः करोति अपर्णातदासत्त्वा
इत्यर्थः । पौत्रानुपुत्रिकां पुत्रपौत्रादियोग्यामित्यर्थः, वृत्ति-
जीविकां कल्पयतीति । ‘ रायगिहं नगरं आसिय ’ इह
यावत्करणादेव दृश्यम्—‘ आसियसर्माजिआवलित्तं ’ आ-
मिक्कमुदकच्छुण्णं सैमाजितं कच्चवग्गशाधेनेन उपासितं गो-
मयादिना, केषु ?—‘ सिंघाडगतिगच्चउक्कचच्चउम्मुहमहा-
पहपहेसु ’ तथा—‘ सित्तसुहयसंमट्टरत्थंनरावणधीहिय ’ सि-
क्कानि जलनात एव शुचीनि-पवित्राणि संमृष्टानि कच्चवरा-
पनयनेन रथ्यान्तराणि आपणवीथयश्च हट्टमाणां अस्मिन्
तत्तथा ‘ मंचातिमंचकलितं ’ मञ्जा-मालकाः प्रेक्षणकट्ट-
जनोपवेशननिमित्तम् । अतिमञ्जाः-नेषामप्यपरि य नैः क-
लितं ‘ णाणाविहरागभूसियज्झयपडागमंडियं ’ नानावि-
धगतैः कुसुमभादिभिर्भेषिता ये ध्वजाः सिंहगरुडादिरूप-
कोपलाक्षितबृहत्पटरूपाः पताकाश्च तदिदंरास्ताभिर्मण्डित
‘ लाइयउल्लोहयमहियं ’ ‘ लाइयं ’-छगणादिना भूमौ लेपनम्,
‘ उल्लोहयं ’-सटिकादिना कुड्यादिषु धवलनं ताभ्यां माहितं
पूजितं ते एव वा माहिते-पूजनं यत्र तत्तथा ‘ गोसीस-
सरसरत्तचंदणदहरदिअपंचंगुलितलं ’ गोशीपंस्य-चन्दन-
विशेषस्य सरसस्य च—रक्तचन्दनविशेषस्यैव वर्देण—च-
पटारूपेण दत्ता-न्यस्ताः पञ्चाङ्गुल्यस्तला—द्वस्तका य-
स्मिन् कुड्यादिषु तत्तथा ‘ उवाचयचंदणकलसं ’ उपाच-
ता-उपार्निहता गृहान्त-कृतचतुष्केषु चन्दनकलशा-मङ्ग-
ल्यघटाः यत्र तत्तथा ‘ चंदणघडमुकयन्तराणपाडदुवारव-
सभागं चन्दनघटाः सण्टु कृताः तारणानि च प्रतिहारं द्वा-
रस्य २ देशभागेषु यत्र तत्तथा ‘ आसत्तामत्तविपुलवट्ट-
अग्गारियमत्तदामकलाव ’ आसत्ता-भूमिलग्न, उत्सक्तश्च-
उपाग्लानो विपुलो वृत्तो ‘ वग्गारिय ’ त्ति प्रलम्बो मा-
ल्यदास्तां—पुण्यमालानां कलाप-समूहो यत्र तत्तथा ‘ पं-
चवक्खसरससुरभिमक्कपुप्फपुंजोधयारकलियं ’ पञ्चवर्णाः सर-
साः सुरभयो य मुक्ता-करप्रणिताः पुण्यपुद्गलास्तैर्य उपचारः—
पूजा भूमः तेन कलितं ‘ काला(गु)गरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधुवड-
ज्जेतमग्गमग्गंतगंधुदुयाभिरामं ’ कुंदुरुक्कं-जीडा तुरुक्कं सिलह-
कं ‘ सुगधवग्गन्धय गन्धवट्टिभूयं मडनइगजत्तमज्जगमुट्ट-
यंवलवग्गकट्टकट्टगपयगलासगअक्खवायगलसंस्वत्तुणइत्तुं --
वर्वाणयअणेगनालायरपरिगीयं तत्र नटा-नाटकानां नाट-

यितारः नर्तकाः ये नृत्यान्ति अङ्गिला इत्येकं जङ्गा-वर्गत्राल-
का राहः स्तोत्रपाठका इत्यन्ये मङ्गाः-प्रतीताः मौष्टिका-मङ्गा
एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति विडम्बकाः-विह्वकाः कथाकथ-
काः-प्रतीताः प्लवका ये उत्प्लवन्ते नद्यादिकं वा तरन्ति
लासकाः-ये रासकान् गायन्ति जयशब्दप्रयोक्तारो वा भा-
रडा इत्यर्थः, आख्यायका-ये शुभाशुभमाख्यान्ति लङ्का-
वंशखलकाः मङ्गलाः-चित्रफलकहस्ता भिषाटाः तूणाङ्गाः-
तूणाभिधानवाद्यविशेषवन्तः, तुम्बवीणका-वीणावादका
अनेके ये तालाचराः-तालाप्रदानेन प्रेक्षाकारिणः तेषां परि-
समन्ताद्गीति-ध्वनितं यत्र तत्तथा कुरुत स्वयं, कारयतान्यै-
स्तथा चारगशोधनं कुरुत कृत्वा च मानोन्मानवर्जनं कुरुत,
तत्र मानं-धान्यमानं से(ति)टिकादि उन्मानं-तुलामानं कर्पा-
दिकं श्रेणयः-कुम्भकारादिजातयः प्रधेणयः-तत्प्रभेदरूपाः ।
'उत्सुक' मित्यादि, उत्सुकलाम्-उन्मुक्तशुल्कां स्थितिपति-
तां कुरुतेति संबन्धः, शुल्कं तु विक्रतव्यं भारणं प्रति रा-
जदेयं द्रव्यम्, उत्कराम्-उन्मुक्तकरां, करन्तु गवादीनां
प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यम्, अविद्यमानो भटानां-राजपुरका-
णाम् आक्रादायिनां प्रवेशः कुटुम्बमन्दिरेषु यस्यां सा तथा
तामभटप्रवेशां, दण्डेन निवृत्तं दण्डमं कुदण्डेन निवृत्तं
कुदण्डमं राजद्रव्यं तज्जास्ति यस्यां सा तथा तामदण्डम-
कुदण्डमां, तत्र दण्डोऽपराधानुसारेण राजप्राप्तं द्रव्यम्,
कुदण्डस्तु कारणिकानां प्रज्ञाद्यपराधान्महत्पराधानोऽ-
पराधे अल्पं राजप्राप्तं द्रव्यम्, अविद्यमाने 'धारमं' नि ऋ-
णद्रव्यं यस्यां सा तथा ताम्, अविद्यमानो धारणीयः-
अधमर्णो यस्यां सा तथा ताम्, 'अणुद्धुयसुरंग' नि अलु-
द्धता अनुरूपेण वादनार्थमुक्तता अनुरु(द्ध)ता वा वादना-
र्थमेव वादकैरत्यक्ता मृदङ्गा-मर्दला यस्यां सा तथा ताम्,
'अ [म्मा] यमिलायमल्लदाम' नि अम्लानपुष्पमालां
गणिकावर्गः विलासिनीप्रधानैर्नोटकीयैः-नाटकप्रतिबद्धपा-
त्रैः कलिता या सा तथा ताम्, अनेकतालाचरानुचरितां-
प्रेक्षाकारिविशेषः संवितां प्रमुदितैः-हृष्टैः प्रकीर्तितैश्च-
कीर्तितुमारब्धैर्जनैर्भरामा या सा तथा तां 'यथाहाम्' यथा-
चितां स्थितिपतितां स्थितौ-कुलमर्यादायां पतिता-अन्तर्भूता
या प्रक्रिया पुत्रजन्मात्सवसंबन्धिनी सा स्थितिपतिता ताम्,
वाचनान्तरे 'दसदिवसिद्यं ठियपडियं' ति दशाहिकमहि-
मानमित्यर्थः कुरुत कारयत वा, 'सण्हि' ति शतपरि-
माणैः, 'दाण्हि' ति दानैः वाचनान्तरे शतिकांशेत्यादि, यागान-
देवपूजाः दायान्-दानानि भागान्-लब्धद्रव्यविभागानि-
ति, प्रथमे दिवसे जातकर्म-प्रसयकर्म नालच्छन्दननिखन-
नाविकं द्वितीयदिने जागरिकां-रात्रिजागरणं तृतीयं दिवसे
चन्द्रसूर्यदर्शनम् उत्सर्वादिशेष एत इति, पाठान्तरे तु-प्रथमदि-
वसे स्थितिपतितां तृतीयं चन्द्रसूर्यदर्शिकां षष्ठं जागरिकां
'निवसे असुहजायकम्मकरणे' नि निवृत्ते-अतिक्रान्ते
अशुचीनां जातकर्मणां करणे 'निवसे सुहजायकम्मकर-
णे' नि 'वा पाठान्तरे, तत्र निवृत्ते-कृते शुचीनां जातकर्मणां
करणे 'बारसाहे दिवसे' नि द्वादशाह्यं दिवसे इत्यर्थः,
अथवा-द्वादशानामङ्गां समाहारो द्वादशाहं तस्य दिव-
सा येन द्वादशाहः पूर्यते तत्र तथा, मित्राणि-सुहृदः
ज्ञानयो-मार्तापल्लभाश्राव्यः निजकाः-स्वकीयाः पुत्रादयः
स्वजनाः-पितृव्यादयः संबंधिनः-ध्वशुरपुत्रध्वशुरावयः प-

रिजनो-वासीवासादिः बलं च-सैन्यं च गणनायकादयस्तु प्रा-
गभिहिताः, 'महम्महालह' ति अतिमहति, आस्वादयन्तौ
आस्वाद्यन्तौ, परिभाजयन्तौ अन्येभ्यो यच्छन्तौ मानापि-
तगविति प्रकमः, 'जेमिय' ति जेमितौ भुक्त्वन्तौ 'भुपुत्तर'
ति भुक्त्वन्तरं-भुक्त्वन्तरकालम् 'आगय' ति आगतावुपवेश-
नस्थानं इति गम्यते, 'समाणं' ति सम्मौ, किंभूतौ भूत्वेत्याह?-
आचान्तौ शुद्धादकयोगेन चोद्धौ लपसिक्थाद्यपनयनेन अत
एव परमशुचिभूताविति, 'अयमयारुव' ति इदमेतद्रूपं गौणं
कोऽर्थो?-गुणनिष्पन्नं नामधेयं-प्रशस्ते नाम मेघ इति । स्त्री-
रधाड्या-स्तन्यदायिन्या मण्डनधाड्या-मण्डकया मञ्जनधा-
ड्या स्नापिकया क्रीडनधाड्या-क्रीडनकारिण्या अङ्गधाड्या
उन्मङ्गस्थापिकया कुण्डिकाभिः-वक्रजङ्गाभिः खिलातीभिः-
अनार्यदेशोत्पन्नाभिर्वामनाभिः-हम्बशरीराभिः बटभाभिः
महत्काष्ठाभिः वर्षरीभिः-वर्षरंदेशसंभवाभिः वकुसिका-
भिर्योनकाभिः पङ्कविकाभिः ईसिनिकाभिः धोरकिनि-
काभिः लालिकाभिः लकुसिकाभिर्द्राविडीभिः सिंहलीभिः
आरबीभिः पुलिन्द्रीभिः पकणीभिः बहलीभिः मुरण्डीभिः
शबरीभिः पारसीभिः 'नानादशीभिः' बहुविधाभिः अनार्य-
प्रायदेशोत्पन्नाभिरित्यर्थः, विदेशः स्वकीयदेशोपेत्या राजगृह-
नगरदेशस्तस्य परिमाणदकाभिः इक्षितेन-नयनादिचष्टाविश-
ेषणं चिन्तितं च-अपरं हृदि स्थापितं प्रार्थितं च-अभिल-
षितं विजानन्ति यास्ताः तथा ताभिः, स्वदेशं यन्मपथ्यं-परि-
धानादिरचना तद्वद् गृहीतो वेषो यकाभस्तास्तथा ताभिः,
निपुणानां मध्ये कुशला यास्तास्तथा ताभिः, अत एव
चिन्ताभिर्युक्त इति गम्यते, तथा चेष्टिकाचक्रवालेन अर्थात्
स्वदेशसंभवेन वेषधराणां-वर्धितकारिन्धनरन्धनप्रयोगेण
नपुंसकीकृतानामन्तःपुरमहल्लकानां 'कंचुइज' ति कञ्चु-
किनामन्तःपुरप्रयोजननिवेदकानां प्रतीकाराणां वा महत्तर-
काणां च-अन्तःपुरकार्यचिन्तकानां वृन्दं परिक्षिप्ता यः
स तथा, इस्ताद्वस्ते हस्तान्तरं संहियमाणः अद्वादहम्-
उन्मङ्गादुन्मङ्गान्तरे, परिभोज्यमानः परिगीयमानः तथा-
विधवालाचिनगीतविशेषैः उपलाल्यमानः क्रीडाविला-
लनया, पाठान्तरे तु-'उवणाच्चिज्जमाणे २ उवगा-
इज्जमाणे २ उवलालिज्जमाणे २ अवगूहिज्जमाणे २' आ-
लिङ्ग्यमान इत्यर्थः, 'अवयामिज्जमाणे' २ कथञ्चिदालि-
ङ्ग्यमान एव, 'परिवदिज्जमाणे' २ स्तूयमान इत्यर्थः,
'परिचुविज्जमाणे' २ इति प्रचुम्ब्यमानः २ चङ्कम्यमाणः,
निर्वाने-निर्व्याघ्राने 'गिरिकन्दर' ति गिरिनिकुञ्ज आली-
न इव चम्पकपात्रपः सुखं सुखेन वर्द्धते सीति, प्रचङ्कमणकं-
भ्रमणं चूडापनयने-मुण्डने, 'महया-इहीसकारसमुदय-
णे' ति महत्या ऋद्ध्या एवं सत्कारेण पूजया समुदयेन च
जनानामित्यर्थः, 'अधत' इति व्याख्यानतः करणतः-
प्रयोगतः 'सहावणे' ति संधयति निष्पादयति शिक्षयति-
अभ्यासं कारयति 'नधंगसुत्तपडिवाहण' ति नवाङ्गानि
द्वे द्वे श्रोत्रे नयने नासिके जिह्वेका न्वगेका मनश्चैकं सुप्तानीच
सुप्तानि-बाल्यादव्यक्तवर्तानि प्रतिबोधितानि-यौवनं
व्यक्तवर्तनानि कृतानि यस्य स तथा, आह च व्यवहार-
भाष्ये-'सोक्तार्हे नव सुप्ता' इत्यादि, अष्टादश विधिप्रका-
राः-प्रवृत्तिप्रकाराः अष्टादशभिर्वी विधिभिः-भेदैः प्रचा-
रः-प्रवृत्तिर्यस्याः सा तथा तस्यां, देशीभाषायां-देशभे-

देन वर्णावलीरूपायां विशारदः—पण्डितो यः स तथा, गीति-
रतिगन्धर्व—गीति नाट्य च कुशलः, हयं युध्यत इति ह-
ययोधी एवं गययोधी बाहुयोधी बाहुभ्यां प्रमृष्टातीति बा-
हुप्रमर्दी साहसिकवर्द्धकाले चरतीति विकालचारी ।
'पासायवडिमण' इति अवतंसका इवावतंसकाः शेखराः
प्रासादाश्च तदवतंसकाश्च प्रासादावतंसकाः प्रधानप्रासादा
इत्यर्थः 'अभ्युगयमूर्त्तय' इति अभ्युदयोच्छ्रितान् अभ्युधा-
नित्यर्थः, अत्र च द्वितीयावद्वचनलोपो दृश्यः, 'पहांसण
विव' इति प्रहसितानिव श्वेतप्रभाप्रवलपटलनया हसन्त
इत्यर्थः, तथा माणकनकरत्नानां भक्तिभिः—विच्छिन्निभि-
श्चित्रा ये ते तथा यानोद्धता याः विजयशुचिका वैजयन्त्य-
भिधानाः पताकाः लुप्तानिच्छुत्राणि च तैः कलिता ये ते
तथा ततः कर्मधारयस्वतन्त्रान्, नुक्तान् कथामव—गगन-
तलमभिलङ्घयच्छुखरान् 'जालन्तररयणपञ्जकम्मल्लिय वव' इति
जालान्तेषु मत्सालम्बपर्यन्तेषु जालान्तेषु वा जालकमध्येषु
रत्नानि येषां ते तथा ततो द्वितीयावद्वचनलोपो दृश्यः,
पञ्जरोन्मीलितानि च—पृथक्कृतपञ्जराणि च प्रत्यग्रच्छाया-
नित्यर्थः, अथवा—जालान्तररत्नपञ्जरैः—तन्ममुदायावशेषरह-
न्मीलितानीवोन्मीलितानि चोन्मीलितलोचनानि चेत्यर्थः,
माणिकनकस्तूपिकानि प्रतीत विकसितानि शतपत्राणि
पुण्डरीकाणि च प्रतिरूपापेक्षया साक्षाद्वा येषु ते तथा तान्,
तिलकैः—पुण्ड्रैः रत्नैः—कर्केतनादिभिः अज्जन्तैः—सोपान-
विशेषैः भक्तिषु वा चन्दनादिमयैरालेख्यैः अस्मिता ये ते तथा
तान्, पाठान्तरं—'तिलकरत्नाङ्गचन्द्रचित्रान्' नाना-
मणिमयदामालकृतान् अन्तर्बहिश्च अलङ्कान्—मस्त्रणान् त-
पनीयस्य या रुचिरा वालुका तस्याः प्रस्तरः—प्रतरः
प्राङ्गणेषु येषां ते तथा तान्, सुखस्पर्शान् सश्रीकाणि मशो-
भनानि रूपाणि—रूपकारिण्येषु ते तथा तान्, प्रसादीयान-
चिन्ताह्लादकान् दर्शनीयान्—यान् पश्यन्नुन आश्चर्यं,
अभिरूपान्—मनोज्ञरूपान् द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रूपं येषां
ते तथा तान्, एकं महद्भवर्त्तमानं, अथ भवनप्रा-
सादयोः को विशेषः ?, उच्यते—भवनमायामापेक्षया कि-
ञ्चिन् न्यूनोच्छ्रायमानं भवति, प्रासादस्तु आयामाङ्गुणो-
च्छ्राय इति, अनेकेषु स्तम्भशतेषु संनिविष्टं यत्तत्तथा, ली-
लया स्थिताः शालभाञ्जिकाः—पुत्रिका यस्मिन् तत्तथा,
अभ्युदयो—मुकुता वज्रस्य वेदिका—द्वारमण्डकोपरि वेदि-
का तारण च यत्र तत्तथा, वर्गाभिः रचिताभिः रतिदाभिर्वा
शालभाञ्जिकाभिः सुश्लिष्टाः संवदाः विशिष्टा लष्टाः संस्थि-
ताः प्रशस्ताः वैद्व्यस्य स्तम्भा यत्र तत्तथा, नानामणिकन-
करत्नैः खचितं च उज्ज्वलं च यत्तत्तथा, ततः पदत्रयस्य क-
र्मधारयः, 'बहुसम' इति अतिसमः सुविभक्ता निचितो—नि-
विष्टो रमणीयश्च भूभागो यत्र तत्तथा, ईदामृगवृषभनुरग-
नरमकरविहगव्यालकिन्नररुक्मरभञ्जमरकुञ्जरयनलतापत्र-
लताभाक्लिचित्रमिति यावत् करणान् दृश्यम्, तथा स्तम्भाद्वा
तथा—स्तम्भोपरिवर्तिन्या वज्रस्य वेदिकया परिगृहीत—परि-
वर्तिनमभिरामं च यत्तत्तथा 'विज्जाहरजमलजुयलजतजुत्तं'
ति विद्याधर्योयत् यमलं समश्रेणीकं युगलं—द्वयं तेनैव यन्त्रेण
संचरिण्युपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण युक्तं यत्तत्तथा आप्त्या-
द्यध्विभः समास इति, तथा अचिषां किरणानां सहस्रमालीनां

यं—परिवारणीयं 'भिसमालं' ति दीप्यमानं 'भिम्भिसमालं'
ति अतिशयेन दीप्यमानं चतुःकर्तृ लोकेन—अवलोकने दर्शने
सति लिखतीव—दर्शनीयत्वातिशयान् श्लिष्यतीव यत्र त-
त्तथा, नानाविधाभिः पञ्चवर्णाभिर्घण्टाप्रधानपताकाभिः प-
रिमण्डितमग्रशिखरं यस्य तत्तथा, धवलमरीचिलक्षणे कबचं-
काटकं तन्ममूहमित्यर्थः विनिमुञ्चन्—विक्षिपन् सदृशीनां श-
रीरप्रमाणतो मेघकुमारापेक्षया परस्परतो वा सहगवयसां
समानकालकृतावस्थाविशेषाणां सदृक्त्वस्यां सदृशच्छवीनां
सदृशीवर्णरूपयौवनगुणैरुपपेतानां, तत्र लावण्यं—मनोज्ञ-
ता रूपम् आकृतिर्यौवनं—युवता गुणा—प्रियभाषित्वाद्यः, तथा
प्रसाधनानि च मण्डनानि अष्टासु चाङ्गेषु आविधधवधूभिः—
जीवन्पतिकनारीभयद्वपदन—प्राङ्मुखनक तच्च मङ्गलानि च
दध्यस्तनादीनि गानविशेषा वा सुजाल्पनानि च—आशीर्ष-
चनानीति द्वन्द्वस्त्रैः करणभूतैरिति, इदं चास्मै प्रीतिदानं
इति स्म, तद्यथा—अष्टौ हिरण्यकोटीः हिरण्यं च रूप्यम्, एवं
सुवर्णकोटीः, शेषं च प्रीतिदानं गाथानुसारेण भणितव्यं
यावत्प्रेक्षणकारिकाः । गाथाश्चेह नापलभ्यन्ते, केवल प्रन्था-
न्तरानुसारेण लिख्यन्ते—

" अट्टहिरण्यसुवन्नय, कोडीश्रो मउडकुंडला हारा ।

अट्टऽट्टहार एका—बली उ मुसावली अट्ट ॥ १ ॥

कणगावलिरयणावली—कडगजुगा तुडियजोयसोमजुगा ।

वडजुगपट्टजुगाह, दुकूलजुगलाह अट्ट (वग्ग) अट्ट ॥ २ ॥

सिरिहिरिगंधिहक्कीउ, बुद्धी लच्छी य हौति अट्टऽट्ट ।

नदा भदा य तला, भयवयनाडाह आसव ॥ ३ ॥

हथी जाणा जुगा, सीया तह संदमाणि गिद्धीओ ।

थिर्लीह वियडजाणा, रहगामा दासदामीओ ॥ ४ ॥

किंकर कचुर मयहर—वरिसधरे तिविहदीवथाले य ।

पाई थासग पल्लग, कति वि य अवण्ड अवपका ॥ ५ ॥

पावीड भिमिय करोडि—याओ पल्लकप य पडिंसजा ।

हंसाहिहं विंसिटा, आसणभेया उ अट्टऽट्ट ॥ ६ ॥

हंसे? कुंचे? गरुडे? ओण यथ पणणय य दीहदे भेदे? य ।

पक्खे? मयरे? पउमे? १०, होह दिमासात्थिए? ११, कां? ॥ ७ ॥

तेल्ल कोट्टममुग्गा, पत्ते चोण य तगर पला य ।

हरियाले हिगुलण, मणोसिला सासव समुग्गे ॥ ८ ॥

खुजा चिलाह वामणि, वडभीओ बच्चरी उ वमियाओ ।

जोणयपल्लविथाओ, ईसणिया धोरुहाणया य ॥ ९ ॥

लांसिय लउंसिय दमिणी, सिहाल तह आग्गी पुलिदीय ।

पकाणि यहणि मरुदी, सबरीओ पारसीओ य ॥ १० ॥

छुत्तधरी चेडीओ, चामरधरतालियंटयधरीओ ।

मकरोडियाधरीओ, खीराती पंच धायीओ ॥ ११ ॥

अट्टंगमहियाओ, उम्महिगावमंडियाओ य ।

वणणयचुगणय पामिय, कीलाकारी य दवगारी ॥ १२ ॥

उच्छ्राविया उ तह ना—इइल्ल कोहुविणी महाणासिणी ।

भंडारि अज्जधारी, पुण्णधरी पाण्णधरी य ॥ १३ ॥

बलकारिय सज्जाका—रियाओ अश्वंतरी उ बाहिरिया ।

पडिहारी मालारी, पेमणकारी उ अट्टऽट्ट ॥ १४ ॥ "

अत्र चायं पाठक्रमः, स्वरूपं च—'अट्ट मउड मउडपवरे अ-
ट्ट कुंडले कुंडलजायपवरे' एवमाचियेनाध्येयम्, हाराङ्ग-
हारा अष्टादशनवशरिकौ एकावली—विचित्रमणिका, मु-

झावली—मुक्ताफलमयी, कनकावली—कनकमाणिक्यमयी, कटकामि कलाचिकाभरणानि योगो-युगलं तुटिका—बाहु-
रत्नका कौम—कार्पासिकं वटकं—त्रिमरीमयं पट्टं—पट्टमृत्र-
मयं तुकुलं—तुकुलाभिधानवृत्तनिष्पन्नं बल्कं—वृत्तबल्कनि-
ष्पन्नं, श्रीप्रभृतयः पदं देवताप्रतिमाः संभाव्यन्ते, नन्दादीनां
लोकनोऽर्थोऽवसेयः, अन्ये त्वादुः—नन्दं—वृत्तं लोहासनं
भद्रं—शरासनं, मूढक इति यत्प्रसिद्धं, 'तल' ति-अ-
स्यैव पाठः "अट्टतले तलपर्वरे सव्यरयणामपे नियगवर-
भरणकंऊ" ते च तालवृत्ताः संभाव्यन्ते, ध्वजाः—कत-
घः, 'घप' ति' गोकुलानि दशसाहस्रिकेण गोप्रजेनेत्येवं दृश्य-
म् 'नाडय' ति 'बलीमयवज्रेण नाडगेण' मिति दृश्य-
म्, द्वात्रिंशद्वज्रे—द्वात्रिंशत्पात्रवस्त्रमिति व्याख्यातारः, 'आ-
से' ति 'आसे आसपर्वरे सव्यरयणामपे स्मिन्निष्प-
दिरुवे'—श्रीगृहं—भागङ्गागारम्, एवं हस्तिनोऽपि, याना-
नि-शकटादीनि युरयानि—गोश्लविष्ये प्रसिद्धानि जम्पाना-
नि द्विहस्तप्रमाणानि चतुरस्राणि वादकोपशोभतानि शि-
विकाः—कुटाकारेणाच्छादिताः स्यन्दमानिकाः—पुरुषप्रमा-
णायामा—जम्पानविंशयाः, गिल्लयः—हस्तिन उपरि कोल-
रूपा मानुषं गिलन्तीवेति गिल्लयः, लाटानां यानि अट्ट-
पल्यानानि तान्यन्यविषयेषु 'थिलीओ' आभिधीयन्ते, 'वियड-
जाणं' ति अनाच्छादिनानि वाहनानि, 'रह' ति—संप्रामिका
परियानिकाश्चाष्टाष्ट, तत्र संप्रामरधानां कटीप्रमाणा-
फलकवेदिका भवन्ति याचनान्तरे—स्थानन्तरमश्वा हस्तिन-
श्चाभिधीयन्ते तत्र ते वाहनभूताः ज्ञेयाः, 'गाम' ति-
दशकुलमाहस्रिको ग्रामः 'तिविहदीव' ति त्रिविधा दीपा
अवलम्ब्यनदीपाः शृङ्ग (इत्थं) लावडा इत्यर्थः, उत्कम्पनदीपाः
ऊर्ध्वदण्डवन्तः पञ्जरदीपा अश्रपटलादिपञ्जरयुक्ताः त्रयो-
ऽप्येते त्रिविधाः सुवर्णरूप्यतदुभयमयत्वादिति, एवं स्था-
लादीनि सौवर्णादिभेदात् त्रिविधानि याचयानि, 'कावि-
का' कलाचिका 'अवपज' इति तापिकाहस्तकः 'अवपज' ति
अवषाफ्या तापिकेति संभाव्यते, 'मिसियाओ' आ-
सर्नाविंशयाः करोटिकाधारिकाः—स्थगिकाधारिकाः द्वयका-
रिकाः—परिहासकारिकाः, शेषं रूढिनोऽवसेयम्, 'अधे
चे' न्यादि, विपुल—प्रभूतं घनं—गार्गमर्धारममयपरिच्छे-
द्यभेदेन चतुर्विधं, कनकं च—सुवर्णं—गन्तानि च—कर्केत-
नादीनि स्वस्वजातिप्रधानवस्तुनि वा मलयः—चन्द्रकान्तद्या
मौक्तिकानि च शङ्खाश्च प्रतीता एव शिलाप्रवालानि च—वि-
द्रमाणि, अथवा—शिलाश्च—राजपट्टा गन्धपेषणशिलाश्च प्र-
वालानि च—विद्रमाणि रत्नरत्नानि च—पद्मगादीनि
एतान्येव 'संत' ति सत् विद्यमानं यत् सारं—प्रधान स्वा-
पतये—द्रव्यं तद्वत्त्ववन्तार्वाति प्रक्रमः, किंभूतम् ?—'अला-
हि' ति अलं—पर्याप्तं परिपूर्णं भवति 'याव' ति यावत्परि-
माणम् आसप्तमात् कुललजले यंशे भयः कुलवश्यस्तस्मा-
त् सप्तम पुरुषं यावदित्यर्थः, प्रक्रमम्—अत्यर्थं दातुं—दी-
नादिभ्यां दाने एवं भोक्तुं स्वयं भोगे परिभाजयितुं—वाया-
दादीनां परिभाजने तत्परिमाणं दत्तवन्ताविंति प्रकृतम्, 'उ-
प्पि' ति उपरि 'कुहमाणेहि' मुर्यगमत्थणहि' स्फुटद्विरिवा-
तिरभस्माऽऽस्फालनान् मृद्वक्रमस्तकैः मर्दलमुखपुटैः 'रायगिहे
नगरे सिधाडग' इत्यमनालापकांशेनेह द्रष्टव्यम्—'सिधाडगति-

गन्धउक्कखरचउम्मुहमहापहपेहेसु' 'महया जणसहेइ वा'
इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—'जणसमूहेइ वा जणबोलेइ वा
जणकलकलेइ वा जणुम्मीइ वा जणुकलियाइ वा जणस-
न्निवाएइ वा बहुजनो अभ्रमभस्स एवमाइस्वइ एवं पञ्चवेइ
एवं भासइ एवं परूवेइ—एवं खलु देवाणुप्पिया । समणे भगवं
महावीर आइगरे तित्थगरे ० जाव संपावित्ताम पुब्बाणु-
पुब्धिं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे इहमाणे इह संपसे
इह समोसदे इहेव रायगिहे नगरे गुणसिलपे चेइए अ-
हापडिरुवे उग्गहं उग्गगिहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं
भावमाणे विहरइ—तं महाफलं खलु भो देवाणुप्पिया ।
तहारूपाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगायस्स वि सवण-
याए किमंग ! पुण अभिगमणवदणणमंमणपडिपुच्छणप-
ज्जुवासरयाए, पणस्स वि आयरियस्स धम्मियस्स सुव-
यणस्स सवणयाए किमंग ! पुण विउलस्स अट्टस्स गहण-
याए ? तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरं
वंदामो णमंसामो सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लणं मंगलं देवधं
चेइयं पज्जुवासामो एयं नो पेच्च भवे हियाए सुहाए ख-
माए निस्सेसाए अणुगामित्ताए भावस्सइ' ति कट्टं सि 'बह-
वे उग्गा' इह यावत्करणादिदं द्रष्टव्यम्—'उग्गपुत्ता भोगा
मोगपुत्ता एवं गइआ खत्तिया माहणा भडा जाहा मल्लइ
लेच्छइ अंघ्रं य गहवे गइसरतलवरमाडंविषकोहुंविषइअभसे-
ट्टिसणावइसन्धवाहप्पामियिओ अप्पेगइया वेदणवत्तियं अप्पे-
गइया पूयणवत्तियं एवं सक्कारवत्तियं सम्माणवत्तियं को-
उहल्लवत्तियं असुयाइ सुणिम्मामो सुयाइ निस्सोकायाइ क-
रिस्सामो अप्पेगइया मुंड भावत्ता आगागओ अणुगारियं
पव्वइस्सामो अप्पेगइया पंचाणुव्वइयं सत्त सिक्खावइयं
हुवालसविहं गिहियम्मं पाडिवाजस्सामो, अप्पेगइया जि-
णभत्तिरंगेणं अप्पेगइया जीयमंयं ति कट्टं गहाया कयवलि-
कम्मा कयकोउयमंगलपायच्छिन्ना मिरसा कंठमालकडा
आयिडमणिसुवञ्चा कप्पियहारइहारतिसरयपालंबपलंब-
माणकडिसुत्तयसुकयसोभाभरणा पधगवत्थपरिहिया चंद-
णोवत्तिसगायसरीरा अप्पेगइया हयगया एवं गयरहस्मिन्वि-
यासंदमाणगया अप्पेगइया पार्याविहारचारिणो पुत्तिस्वग्गु-
गपरिगिक्खत्ता महया उक्काट्टुसीहणायबोलकलकलरवेणं स-
मुदरवभूयं पिव करेमाणा रायगिहस्स नगरस्स मज्झं म-
ज्जेणं ति' अस्यायमर्थः—शृङ्गाटिकादिषु यत्र महाजनश-
ब्दाव्यः तत्र बहुजनोऽन्योऽन्यमेवमाख्यातीति वाक्यार्थः
'महया जणसहेइ व' ति महान् जनशब्दः—परस्पर-
लापदिरूपः इकारो वाक्यालङ्कारार्थः वाशब्दः पदान्तरा-
पेक्षया समुच्चयार्थः । अथवा—'सहेइ व' ति—इह संधिप्रयो-
गान् इतिशब्दो द्रष्टव्यः, स चोपप्रदर्शने, यत्र महान् जन-
शब्द इति वा, यत्र जनव्यूह इति वा, तत्समुदाय इत्य-
र्थः, जनबोलः—अव्यक्तवर्णो ध्वनिः कलकलः—स एवा-
पलभ्यमानवचनविभागः ऊर्मिः—संथाधः पयमत्कालिका—
लघुतरः समुदाय एवं सन्नपातः—अपरापरस्थानभ्यां ज-
नानामेकत्र मीलनं तत्र, बहुजनोऽन्योऽन्यस्याख्याति—
सामान्येन, प्रज्ञापयति विशेषेण, एतद्वार्थद्वयं पदद्वयेनाह-
भावेत प्ररूपयति चेति, अथवा—आख्याति सामान्यतः
प्रज्ञापयति विशेषतो बोधयति वा भाषतं व्यरूपयावचनतः

प्ररूपयति उपपत्तिः 'इह आगण' इति राजगृहे 'इह संपत्ते' इति गुणशिलके 'इह समोसंद' इति सार्धचित्तावग्रहः । एतदेवाह—'इहैव गायगंहे' इत्यादि 'अहापडिख' इति यथाप्रतिरूपम्—उचितमित्यर्थः 'तमिति' तस्मात् 'महाफलं' इति महाफलम्—अर्थो भवतीति गम्यम् । 'तद्वाक्याणं' इति तत्प्रकारस्वभावानां महाफलजननस्वभावानामित्यर्थः, 'नामगोयस्स' इति नाम्ना यादृच्छिकस्याभिधानकस्य गोत्रस्य गुणनिष्पन्नस्य 'सद्यगयाए' इति श्रवणेन 'किमङ्ग ! पुण' इति किमङ्ग ! पुनरिति पूर्वोक्तार्थस्य विशेष्योक्तनार्थम्, अङ्गन्यामन्त्रणे, अथवा-परिपुणं पचाय शब्दो विशेषणार्थ इति, अभिगमनम्—अभिमुखगमने वन्दनं-स्तुतिः नमस्त्यन-प्रणमनं प्रतिप्रच्छने—शरीरादिवातीप्रश्नः पर्युपासनं—सेवा एतद्भावस्तथा तथा, तथा एकस्याप्यार्यस्य आर्यप्रणतृकत्वात् धार्मिकस्य-धर्मप्रतिषेधत्वात् 'वन्दामो' इति—स्तुता नमस्यामः—प्रणमामः सत्कारयामः—आदरं कुर्मो वस्त्रार्चनं वा सन्मानयामः—उचितप्रतिपत्तिभिः कल्याणं-कल्याणहेतुं मङ्गलं-वृत्तितापशमहेतुं देवतं-देव चैत्यमिष चैत्यं पर्युपासयामः—सेवामहे, एतत् नः—अस्माकं प्रेत्यभये—जन्मान्तरहिताय पथ्याऽश्वत् सुखाय—शर्मणे क्षमाय—संगतत्वाय निःश्रेयसाय—मोक्षाय आनुगामिकत्वाय—भवपरस्परसुखानुबन्धसुखाय भावप्यतीति कृत्वा—इति हेतोर्यद्वै उपा-आदिदेवावस्थापिता रक्षवंशजाः उपपुत्राः—त एव कुमारार्यवस्था एव भोगाः—आदिदेवैर्नैवावस्थापितगुरुवंशजाताः राजन्या-भगवद्वयस्यवंशजाः क्षत्रियाः—सामान्यराजकुलीनाः भटाः—शौर्यवन्तो योधाः—तभ्यां विशिष्टतया मल्लिकिनो लच्छाकनश्च राजविशेषाः, यथा श्रूयन्ते चेटक-राजस्याष्टादशगणराजानो नव मल्लिकिनो नव लच्छाकिन इति, 'लच्छा' इति 'कच्चि' इति व्याख्याताः लिप्सश्च इति संस्कारेणेति, राजेश्वरादयः प्राग्बद्ध, 'अप्येगय' इति अप्येके केचन 'वन्दनवन्निय' इति वन्दनप्रत्ययं वन्दनहेतोः शिरसा करणं च कृता—धृता माला येन शिरसाकरणं-मालाकृताः कल्पितानि हाराजहारत्रिसरकाणि प्रालम्बश्च-प्रालम्बमानः कटिस्त्रकं च येषान्ते तथा, तथाऽन्यान्यापि सुकृतशोभान्याभरणानि येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः, चन्दनायल्लिप्तानि गात्राणि यत्र तत्तथाविधं शरीरं येषां ते तथा, 'पुरिसवगुर' इति-पुरुषाणां वागुरेव वागुरा-परिकरं च महया-महता उन्हादिश्च-आनन्दमहाध्वनिः गम्भीरध्वनिः सिहनादश्च बोलश्च-वर्णव्याकृतवर्जितो ध्वनिरेव कलकलश्च—व्यङ्ग्यध्वनः स एव एतल्लक्षणो यो स्वस्तेन समुद्रगभूतामिव जलाधशब्दप्राप्तमिव तन्मर्यामिवत्यर्थो नगरमिति गम्यते कुर्वाणाः 'एगदिस्स' इति एकया दिशा पूर्वोत्तरलक्षणया एकाभिमुखा—एकं भगवन्तम् अभिमुखं येषां ते एकाभिमुखा निर्गच्छन्ति, 'इमं च गं' इति इतश्च 'गायमगं च आलोपमाणे एवं च गं विहरइ, तते गं मे मेहं कुमारे ते बहवे उगं ० जाव एगदिस्माभिमुहं निगगच्छमाणे पासइ पासित्ता' इत्यादि स्फुटम्, इन्द्रमहः-इन्द्रोत्सवः एवमन्यान्यापि पदानि, नवरं स्कन्दः—कार्तिकेयः रुद्रः प्रतीतः शिवो-महादेवः वैश्रमणो-यक्षराद नागो-भवनपतिविशेषः यक्षो भूतश्च व्यन्तरविशेषो चैत्यं सामान्येन प्रतिमा पर्व-

तः—प्रतीत उद्यानयात्रा-उद्यानगमनं गिरिगात्रा-गिरिगमनं 'गहियागमणपथिसिए' इति परिगृहीतागमनप्रवृत्तिको गृहीतवार्त्त इत्यर्थः ।

तते गं मे मेहं कंचुइअपुरिसस्स अंतिए एतमहुं सो-आ शिमस्स हट्टुहुं कोइवियपुरिसं सहावेति २ ता एवं वदासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउगंधं आमरहं जुत्तामेव उवट्टवेह, तह ति उवणेंति, तते गं मे मेहं एहाते ० जाव मव्वाऽलंकारविभूतिए चाउगंधं आसरहं दुरुहं समाणे मकारं मल्लदामेणं छत्तेणं धरि-अमाणेणं महया भडचडगरविंदपरियालमंपरिवुडे गय-गिहस्स नगरस्स मज्झं मज्झेणं शिग्गच्छति २ ता जेणामेव गुणसिलिए चेतिए तेणामेव उवागच्छति २ ता समणस्स भगवओ महावीरस्स छत्तातिछत्तं पडागाति-पडागं विजाहरचारणे जंभए य देवे श्रोवयमाणे उपप-माणे पासति पामित्ता चाउगंधं आसरहाओ प-चोरुहति २ ता समणं भगवं महावीरं पंचविहणं अ-भिगमेणं अभिगच्छति, तं जहा सचित्ताणं दव्वाणं वि-उसरणयाए अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए एग-माडियउत्तरासंगकरणेणं चक्खुप्फासे अंजलियगहणं म-णमे। एगत्तीकरणेणं जेणामेव ममणे भगवं महावीरं तेणामेव उवागच्छति २ ता समणं भगवं महावीरं तिकवुत्तो आदाहिणं पदाहिणं करेति २ ता वंदति गमंमइ २ ता समणस्स भगवओ महावीरस्स गच्चाम-बे नातिदूरं मुम्भूसमाणं नमंसमाणं अंजलियउडे अभि-मुहं विणएणं पज्जुवामति, तए गं ममणे भगवं महा-वीरं मेहकुमारस्स तीसे य महतिमहालियाए परिसाए मज्झगए विचित्तं धम्ममातिकवति जहा जीवा वज्झं-ति मुच्चंति जह य संकिलिस्संति धम्मकहा भणियव्वा ० जाव परिसा पडिगया । (सूत्र-२५)

'चाउगंधं आसहं' इति चतस्रो घण्टा अवलम्बमा-ना यस्मिन् स तथा, अश्वप्रधानो गथोऽश्वरथः, युक्त-मेव अश्वार्थाभिर्गति, 'दुरुहं' इति आरुहः 'महया' इत्यादि महद् यत् भटानां चेटकरं धृन्दं विस्तारवत् स-महस्तल्लक्षणो यः परिचारस्तेन संपरिवृतो यः स तथा । जृम्भकदेवास्तिथ्यगलोकचारिणः 'आचयमाणे' इति अश्व-पततो व्यामाङ्गणादचतरतः 'उपप्येते' इति भूतलादुत्प-ततो दृष्टा 'सचित्ते' न्यादि सचित्तानां द्रव्याणां पुष्प-ताम्बूलादीनां 'विउसरणयाए' इति व्यवसरणेन व्युत्स-र्जननाचित्तानां द्रव्याणामलङ्कारवस्त्रादीनामव्यवसरणेन-अव्युत्सर्जनेन क्वचिद् 'वियोसरणयति' पाठः, तत्र अश्वतनद्रव्याणां छत्रादीनां व्युत्सर्जनेन-पारहाणेन, उक्तं च—'अवगं पंचककुहाणि गाययवरसभन्निधभूया

णि । कृत्तं जगो वाहण, मउडं तह चामराओ य ॥१॥ ' ति । एका शाटिका यस्मिस्तत्तथा तच्छ तदुत्तरासक्तकरणं च उत्तरीयस्य न्यासविशेषस्तेन, चक्षुःस्पर्श—दर्शने अर्जाल-प्रग्रहेण—हस्तजोडनेन मनस एकत्वकरणेन एकाग्रत्वविधानेनेति भावः, कचिद्—' एगलभावेण ' ति पाठः, अभिग-च्छतीति प्रक्रमः, ' महाइमहालयाप ' ति महातिमहत्याः धर्म-भुतचारित्रात्मकम् आख्याति, स च यथा जीवा बध्यन्ते कर्मभिः मिथ्यात्वादिहेतुभिर्यथा मुच्यन्ते तैरेव ज्ञानाद्यासंवनतः यथा संक्रियन्ते अशुभपरिणामा भवन्ति तथा आख्यातीति, इहावसरे धर्मकथा उपपार्तकोक्ता भणित-व्या, अत्र च बहुग्रन्थ इति न लिखितः ।

तते शं से मेहे कुमारे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं सोच्चा णिसम्म हट्टुट्टे समणं भगवं महावीरं तिक्खुतो आदाहिणं पदाहिणं करेति २ चा वंदति नमसह २ चा एवं वदामी—सहहामि शं भंते ! णिगंथं पावयणं एवं पत्तियामि शं राणमि शं अचुट्टेमि शं भंते ! निगंथं पावयणं एवमेयं भंते ! तहमेयं अचित्तहमेयं इच्छितमेयं पडिच्छियमेयं कंते ! इच्छितपडिच्छियमेयं भंते ! से जहेव तं तुम्हे वदह जं नवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापियरो आपुच्छामि तओ पच्छा मुंडे भविता शं पव्वइस्सामि, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवंधं करह, तते शं से मेहे कुमारे समणं भगवं महावीरं वंदति नममति २ चा जेणामेव चाउग्घंटे आसरंहे तेणामेव उवागच्छति २ चा चाउग्घंटे आमरहं दुरुहति २ चा महया भडचडगरपहकरेणं रायगिहस्स नगरस्स मज्झं मज्जेणं जेणामेव सए भवणे तेणामेव उवागच्छति २ चा चाउग्घंटाओ आमरहाओ पच्चोरुहति २ चा जेणामेव अम्मापियरो तेणामेव उवागच्छति २ चा अम्मापिऊणं पायवडणं करेति २ चा एवं वदामी—एवं खलु अम्मयाओ ! मए समणस्स भगवतो महावीरस्स अंति ए धम्मं णिसंते मे वि य मे धम्मं इच्छिते पडिच्छिते अभिरुहण, तते शं तस्स मेहस्स अम्मापियरो एवं वदामी—धन्ने सि तुमं जाया ! मंपुओ० कयन्थो० कयलक्खणोऽमि तुमं जाया ! जप्पं तुमं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं णिसंते से वि य ते धम्मं इच्छिते पडिच्छिते अभिरुहण, तते शं से मेहे कुमारे अम्मापियरो दोच्चं पि तच्चं पि एवं वदामी—एवं खलु अम्मयातो ! मए समणस्स भगवओ महावीरस्स अंति ए धम्मं निसंते से वि य मे धम्मं० इच्छियपडिच्छिय अभिरुहण तं इच्छामि शं अम्मयाओ तुम्हेहि अब्भणुआए समाणे समणस्स भगवतो महावीरस्स अंति ए मुंडे भविता शं आगारातो अणगारियं पव्वइत्तए, तते शं सा धारिणी देवी तमणिहुं अकंतं अ-

प्पियं अमणुजं अमणामं असुयपुव्वं फरुसं गिरं सोच्चा णिसम्म इमेणं एतारुवेणं मणोमाणसिणं महया पुत्त-दुक्खेणं अभिभूता समाणी सेयागयरोमकूवपगलंतविली-णगाया सोयभरपवेवियंगी णित्तेया दीणविमणववणा करयलमलिय व्व कमलमाला तक्खणओलुग्गदुब्बलमरीग लावन्नसुन्नच्छायगयसिरीया पसिदिलभूसणपडंतसुम्मियसंचुभियधवलवलयपव्वमट्टउत्तरिजा सुकुमालविकिक्खेस-हत्था मुच्छावमणट्टचेयगरुई परमुनियत्त व्व चंपकलया निव्वत्तमहिम व्व इंदलट्टी विमुक्कमंधिवंधणा कांडिमतलंसि सव्वंगेहिं धमसि पडिया, तते शं मा धारिणी देवी ससंभमोवत्तियाए तुरियं कंचणभिगारमुहविणिग्गयसीयलज-लविमलधाराए परिमिचमाणा निव्वविगयगयलट्टी उक्खे-वणतालवंटवीयणगजणियवाएणं सफुमिणं अंतेउरपरि-जणेणं आमामिया समाणी मुत्तावलिमन्निगामपवडंतअं-सुधाराहिं मिचमाणी पओहरे कलुणविमणदीणा रोय-माणी कंदमाणी तिप्पमाणी सोयमाणी विलवमाणी मेहे कुमारं एवं वयासी—(सूत्र-२६)

' सहहामी ' त्यादि, अहंध—अस्तीत्येवं प्रतिपद्ये नैर्ग्रन्थं प्रवचन—जैनं शासनम्, एवं ' पत्तियामि ' ति प्रत्ययं करोम्येति भावः, रांचयामि—करणरुचिर्विषयीकरणमिच्छीषामीत्यर्थः, किमुक्कं भवति ?—अभ्युत्तिष्ठामि अभ्युपगच्छामीत्यर्थः, तथा एवमेवैतन् यद्भवद्भिः प्रतिपादितं तत्तथैवेत्यर्थः, तथैव तद्यथा वस्तु, किमुक्कं भवति ?—अवितथे—सत्यमित्यर्थः, अतः ' इच्छिण ' इत्यादि प्राग्वत्, ' इच्छिण ' ति इष्टः, पांडिच्छिण ' ति पुनः पुनरिष्टः भावः, तां वा प्रतिपन्नः अभिरुचितः—स्वादुभाषमिवापगतः ' आगाराओ ' ति गेहान् निष्कम्यानगारितां—साधुतां प्रयजितुं मे, ' मणोमाणसिणं ' ति मनसि भयं यन्मार्तसिकं तन्मनोमानसिकं तेन अर्वाहर्षुत्तिनेत्यर्थः, तथा स्वेदागताः—आगतस्वेदाः रोमकृपा येषु तां स्वेदागतरोमकृपाणि, तत एव प्रगलन्ति—क्षरन्ति विलानानि च क्लि-ज्जानि गात्राणि यस्याः सा तथा, शोकभरेण प्रवेपिताक्ली कस्पितगात्रा या सा तथा, निस्तेजा, दीनस्येव—विमनस इव वदन्ते वचने वा यस्याः सा तथा, तत्क्षणमेव—प्रयज्ञा-मीति वचनश्रवणक्षणे एव अचरुणं म्लानं दुर्बलं च शरीरं यस्याः सा तथा, लावण्येन शून्या लावण्यशून्या नि-च्छाया—गतश्रीका च या सा तथैति, पदचतुष्टयस्य कर्मधारयः, दुर्बलत्वात् प्रार्शथलानि भूषणानि यस्याः सा तथा, कशीभूतवाहुत्वात्पतन्ति—विगलन्ति ' खुम्मय ' ति—भूमिपतनात् प्रवेशान्तरेषु नभितानि चूर्णितां च—भूपा-तात् एव भस्मानि धवलवलयानि यस्याः सा तथा, प्रभ्रष्ट-मुत्तरीयं च यस्याः सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः, सुकुमारो विकीर्णः केशहस्तः—केशपासां यस्याः सा तथा, मूच्छावशादप्रे चर्तसि मति गुर्वी—अलघुशरीरा या सा तथा, परशुनिरुक्तेव अल्पकलता कुट्टिमनल पातननि से-

बन्धः, निवृत्तमहा इव इन्द्रयाष्टिः-इन्द्रकेतवियुक्तमन्त्रबन्ध-
ना श्रुतीकृतमन्धाना धर्मनीत्यनुकरणे समंभ्रमं व्याकृलचित्त-
तया ' उर्वान्तियाण ' त्ति अपवर्तितया त्तितया त्वर्गित-
शीघ्रं काञ्चनभृद्गामुर्वाविनिर्गता या शीतलजलावमलधारा
तया परिपिच्यमाना निर्वोपिता-शीतलकृता गात्रयाष्टि-
यस्याः सा परिपिच्यमानानिर्वोपितगात्रयाष्टिः, उन्नेपको
वशदलादिमयो मुष्टिग्राहो डण्डमध्यभागः तालवृन्त ता-
लाभधानवृत्तपत्रवृन्तं पत्रच्छाट इत्यर्थः, तदाकारं वा चर्म-
मयं बीजनकं तु-वशादिमयमेवान्तर्ग्राह्यदण्डम् एतैर्जनि-
ता या घातस्तेन ' सफूसिण्णं ' सोदकाविन्दुना अन्नः पुर-
जनन समाश्वसिता सती मुक्तावलीसन्निकाशा या, प्र-
पन्नयोऽधुभागस्ताभिः सञ्चरन्ती पयोधरी, करुणा च विम-
नाश्च दीना च या सा तथा, रुदन्ती-साधुपाने शब्द वि-
दधाना क्रन्दन्ती ध्वनिविशेषेण तेषामाला-स्वेदलालादि लग-
न्ती शोचमाना-हृदयेन चिलपन्ती-आर्त्तस्यरेण ।

तुमं मि गं जाया ! अम्हं एंग पुत्ते इड्ड कंते पिए मणुत्ते म-
णामे थेज्जे वेमामिए मम्मए बहुमए अणुमए भंडकंडगम-
माणे ग्यणे ग्यणभूते जीवियउम्मामयहिययाणंदजणणे
उंवरपुण्णं व दल्लभे मवणयाए किमड्ड ! पुण पामणयाए ? गो
खलु जाया ! अम्हं इच्छामो खणमयि विपपआंगं महित्तंते तं
भुंजाहि ताव जाया ! विपुले माणुम्मए कामभांगे जाव ताव
वयं जीवामो तआ पच्छा अम्हेहिं कालगंतेहिं परिणयवए
वड्डियकुलवंभतंतुकज्जम्मि निगवयक्खं ममणम्म भगवआं
महावीरम्म अंतिए मुंडे भवित्ता आगारातो अणगारियं
पच्चइम्मसि । तंते गं मे मेहे कुमार अम्मापियरं एवं
वुत्तं ममाणे अम्मापियरं एवं वदामी-तंहव गं तं अम्म-
तायो ! जंहव गं तुम्हे ममं एवं वदह तुमं मि गं जाया !
अम्हं एंग पुत्ते तं चेय० जाव निगवयक्खं ममणम्म भग-
वआं महावीरम्म० जाव पच्चइम्मसि, एवं खलु अम्मया-
आं ! माणुम्मए भवं अधुव अणियाए अमामए वमण-
सआवहवाभभूते विज्जुलयाचंचले अणिये जलवुव्वुयम-
माणे कुमग्गजलविंदुसन्निभं मेळ्ळभगमसिंमं सुविण
दंसणोवभे मडणपडणविदंमणधम्मं पच्छा पुरं च गं अ-
वम्मविपपजहणज्जे मे के गं जाणति अम्मयाआं ! के
पुच्छिं गमणाए के पच्छा गमणाए ? , तं इच्छामि गं
अम्मयाआं ! तुम्हेहिं अन्नमणुत्ताते ममाणे ममणम्म भ-
गवतो ० जाव पच्चवित्तए, तंते गं तं मेहे कुमार अम्मा-
पियरं एवं वदामी-इमातो ते जाया ! सरिमियाआ
सरिमियाआं सरिमियाआं सरिमलावन्नस्वजोच्चण-
गुणाववयाआं सरिभंहेतो रायकुलेहितो आणियल्लियाआं
भारियाआं, तं भुंजाहि गं जाया ! एताहिं मडि विपुले
माणुम्मए कामभांगे तआ पच्छा भुजभांगे ममणम्म०
जाव पच्चइम्मसि, तंते गं मे मेहे कुमार अम्मापितरं एवं

वदामी-तंहव गं अम्मायाआं ! जंभं तुम्भे ममं एवं वदह-
इमाआं ते जाया ! सरिमियाआं ० जाव ममणम्म भगव-
आं महावीरम्म अंत पच्चइम्मसि, एवं खलु अम्मयाआं !
माणुम्मगा कामभांगा अमुई अमामया वंतासवा पित्ता-
मवा खलामवा सुकामवा सोणियामवा दुरुम्मासनीमासा
दुर्यमुत्तपुरीमपूयवहुपडिपुआ उच्चाग्पासवणखेलजल्ल-
मिधाणगवंतपित्तमुक्कमोणितमंभवा अधुवा अणित्तिया
अमामया मडणपडणविदंमणधम्मं पच्छा पुरं च गं
अवम्मविपपजहणज्जा, मे के गं अम्मयाआं ! जाणति
के पुच्छिं गमणाए के पच्छा गमणाए ? , तं इच्छामि गं
अम्मयाआं ! ० जाव पच्चवित्तए । तंते गं तं मेहे कुमार
अम्मापितरं एवं वदामी-इमे य ते जाया ! अज्जयपज्ज-
यपिउपज्जयागए सुवहुहिरंभे य सुवणं य कंमे य दूमे य
मणिमोत्तिए य मंखमिलप्पवालरत्तरयणसंतमारसावति-
ज्जे य अलाहि० जाव आमत्तमाआं कुलवंसाआं पगामं
दाउं पगामं भोत्तुं पगामं परिभाएउं तं अणुहोहि ताव
० जाव जाया ! विपुले माणुम्मगं इड्डिमकारममुदयं तआं
पच्छा अणुभूयकल्लाणे ममणम्म भगवआं महावीरम्म
अंतिए पच्चइम्मसि, तंते गं मे मेहे कुमार अम्मापियरं
एवं वदामी-तंहव गं अम्मयाआं ! जं गं तं वदह इमे ते
जाया ! अज्जयपज्जग ० जाव तआ पच्छा अणुभूय
कल्लाणं पच्चइम्मसि, एवं खलु अम्मयाआं ! हिरंभे य
सुवणं य० जाव मावतेज्जे अग्गिमाहिणं चोरमाहिणं
रायमाहिणं दाइयमाहिणं मच्चुमाहिणं अग्गिमाभंभं ० जाव
मच्चुमामंभं मडणपडणविदंमणधम्मं पच्छा पुरं च गं
अवम्मविपपजहणज्जे मे के गं जाणति अम्मयाआं ! के
० जाव गमणाए, तं इच्छामि गं ० जाव पच्चवित्तए । तंते
गं तम्म मेहम्म कुमारम्म अम्मापियरं जाहे नो मंचालेइ
मेहे कुमारं बहुहिं विसयाणुलोमाहिं आघवणाहिं य पन्न-
वणाहिं य मन्नवणाहिं य विन्नवणाहिं य आघवित्तए वा पन्न
वित्तए वा मन्नवित्तए वा विन्नवित्तए वा ताहे विसयपडि-
कूलाहिं मंजमभवउव्वयकारियाहिं पन्नवणाहिं पन्नवमाणा
एवं वदामी-एय गं जाया ! निग्गंथे पावयणे मच्चे अ-
णुत्तरं केवल्लिए पडिपुअं गेयाउए मेसुंदे मल्लगत्तंण सि-
द्धिमग्गे मुत्तिमग्गे निज्जाणमग्गे निवाणमग्गे सच्चदुक्खप्प-
हीणमग्गे अहीव एगंतदिट्ठीए खुगे इव एगंतधाराए लोह-
मया इव जया चावयच्चा बालुयाकवले इव निग्गमाए गंगा
इव महानदी पडिमोयगमणाए महासमुदो इव भुयाहिं-
दुत्तरे तिकखं चंक्रमियच्चं गरुअं लंबेयव्वं अमिधार व्व
मंचरियच्चं, गो य खलु कप्पति जाया ! ममणाणं नि-

पद्वैः स्वपरसंभवैः सशोपद्वैर्वैर्वाऽभिभूतो-व्यासः, शटनं-कु-
ष्ठादिना अङ्गुल्यादेः पतनं—बाह्यादेः खङ्गच्छेदादिना विध्वं-
सने—क्षयः एत एव धर्म्मो यस्य स तथा, पश्चात्—विवाह-
तकालात्परतः 'पुरं च' स्ति पूर्वतश्च शमलं हन्ती 'अवस्म-
विष्पजहृणिजं' अवश्यं स्याज्यः । 'से के रे' 'जाणइ' स्ति अथ
को जानाति ? न कोऽपीत्यर्थः, अम्भ तातक ! पूर्व-पितोः
पुत्रस्य आन्योऽन्यतः गमनाय परलोके उत्सहने कः पश्चाद्गम-
नाय तत्रैवात्सहने इति, कः पूर्व को वा पश्चान्निश्चयते इत्यर्थः
वाचनान्तरं—मधुकुमारभार्यावर्गेक एवमुपलभ्यते 'इमाओ ते
जायाओ विपुलकुलबालियाओ कलाकुसलमव्वकाललालिय-
सुहोइयाओ मद्दहगुणजुत्तिउणाविणओ वयारपांडियवियक्ख-
णाओ' पण्डितानां मध्यं विचरणाः पण्डितविचरणाः अ-
तिपण्डिता इत्यर्थः 'मंजुलामियमहुरभणियहसियविप्पेक्खि-
यगइविलासवट्टियविगारयाओ' मञ्जुलं—कौमलं शब्दतः
मितं—परिमितं मधुरम्—अकटोरमर्थता यद्वाणितं तत्तथा
अर्वास्थित-विशिष्टस्थिति शेषं कण्ठधमं 'आवकलकुलसील-
सालिणीओ विसुद्धकुलवंससंताणतंतुवड्ढापगम्भुव्वभण्ण-
भाविणीओ' विशुद्धकुलवंश एव सन्तानतन्तुः विस्तारवत्त-
न्तुः तद्धर्मेना ये प्रकृष्टा गर्भोः—पुत्रवरगर्भास्तंषां य उद्भवः—
संभवस्तत्तत्तणो यः प्रभाया-माहात्म्यं स विद्यते यासां ताः
तथा 'मणोरुकुलहिययइच्छुवायो' मनोऽनुकूलाश्च ता
हृदयेनस्मिताश्चात कर्मधारयः, 'अट्ट तुज्जगुणवज्झहा-
ओ' गुणैर्वज्झमा यान्तास्तथा 'भज्जाओ उत्तमाओ निब्बं
भायाणुत्ता सव्वगमुंदरीओ' स्ति 'माणुस्सगा कामभा-
ग' स्ति इह कामभोगग्रहणेन तदाधारभूतानि स्त्रीपुरुष-
शरीराण्यभिप्रतानि अशुचयः अशुचिकारणत्वात् वान्तं-
वमनं तदाश्रवन्तीति वान्ताधवाः एवमन्यान्यापि नवरं
पितं प्रतीतं खेला निष्ठीवनं शुक्रं-संप्रभो धातुः शोणितं-
ग्लं दुरूपाणि-धिरूपाणि यानि मूत्रपुरीषप्यानि तैर्बहुप्र-
तिपूर्णाः उच्चार.—पुरीषं प्रस्रवणं—मूत्रं खलं—प्रतीतः
सिद्धिदाणो—नास्मिकामलः वान्तादिकानि प्रतीतान्यन्तेभ्यः
संभवः—उत्पत्तिर्येषां ते तथा 'इमे य ते' इत्यादि,
इयं च ते आर्यकः पितामहः प्रार्यकः दिनुः पितामहः पि-
तृप्रार्यकः—पितुः प्रपितामहः तेभ्यः सकाशादागतं यत्त-
था, अथवा—आर्यकप्रार्यकर्पितृणां यः पर्याय परिपार्टरि-
त्यनर्थान्तरं तेनागतं यत्तत्तथा, 'अग्गिसाहण' इत्यादि,
अग्गः स्वामिनश्च साधारणं दाइयं स्ति दायादाः पुत्रादयः,
एतदेव द्रव्यस्यातिपागवश्यप्रतिपादनार्थं पर्यायान्तरंणाह-
'अग्गिसामगणे' इत्यादि, शटनं वस्त्रादेर्गतस्थगितस्य-
पतनं-वर्णादिचिनाशः विध्वंसनं च—प्रकृतेरुच्छेदः धर्म्मो
यस्य तत्तथा, 'जाहं नो संचारणं स्ति' यदा न शक्नु-
घन्ती, 'वह्महि विसण' न्यादि, वह्माभिः विषयाणां—शब्दा-
दीनामनुलोमाः तेषु प्रवृत्तिजनकत्वेन अनुकूला विषया-
नुलोमास्ताभिः आख्यापनाभिश्च—सामान्यतः प्रतिपादनैः
प्रज्ञापनाभिश्च—विशेषतः कथनैः संज्ञापनाभिश्च—संशोधना-
भिर्विज्ञापनाभिश्च—विवक्षित्वाभिश्च स्वप्रणयप्रार्थनैः चकाराः
समुच्चयार्थाः आख्यातुं वा प्रज्ञापयितुं वा संज्ञापयितुं वा
विवक्षायितुं वा न शक्नुत इति प्रक्रमः 'ताह' स्ति त-
दा विषयप्रतिकृताभिः शब्दादिविषयाणां परिभोगनिषेध-

कत्वेन प्रतिलोमाभिः संयमाद्भयमुद्देगं च-चलनं कुर्वन्ति
यास्ताः संयमभयाद्वेगकारिकाः संयमस्य दुष्करत्वप्रति-
पादनपरास्ताभिः प्रज्ञापनाभिः प्रज्ञापयन्तो एवमवादिष्टाम्-
'निर्ग्रन्थे' त्यादि, निर्ग्रन्थाः साधवन्तेषामिव नैर्ग्रन्थं प्र-
वचनमेव प्रावचनं सद्भ्यो हितं सत्यं सद्गतं वा नास्मा-
दुत्तरं-प्रधानतरं विद्यत इत्यनुत्तरम्, अन्यदप्यनुत्तरं भ-
विष्यतीत्याह-कैवलिकं केवलम्-अद्वितीयं केवलिप्रणीत-
त्वाद्वा कैवलिकं प्रतिपूर्णेम्-अपवर्गप्रापकैर्गुणैर्भूतं नयन-
शीलं नैयायिकं मोक्षगमकमित्यर्थः, न्यायं वा भवं नैया-
यिकं मोक्षगमकमित्यर्थः संशुद्धं सामान्येन शुद्धमेकान्ता-
कलहमित्यर्थः शल्यानि मायादीनि कुन्ततीति शल्यकर्तृत्वं
सेधनं सिद्धिः हितार्थप्राप्तिस्तन्मार्गः सिद्धिमार्गः मुक्तिमा-
र्गः अहितकर्मविध्युत्तरुपायः, यान्ति तदिति यानं निरुपमं
वान् निर्याने सिद्धिस्तत्र तन्मार्गो निर्याणमार्गः एवं नि-
र्वाणमार्गोऽपि नवरं निर्वाणं-सकलकर्मधिरहजं सुखमि-
ति सर्वदुःखप्रक्षीणमार्गः सकलाशर्मक्षयोपायः अहिंसे ए-
कोऽन्तो मिथ्या यस्याः सा एकान्ता सा दृष्टिः बुद्धि-
र्यसिर्मात्रं प्रवचने-चारित्रपालनं प्रति तदेकान्तदृष्टिक-
म् । अहिंसे आमिषग्रहणकनाननालक्षणा एकान्ता-एक-
निश्चया दृष्टिः द्रव्यस्य स एकान्तदृष्टिकः सुरूप इव एक-
धारा द्वितीयधाराकल्पाया अपवादक्रियाया अभावान्, पा-
ठान्तरेण-एकान्ता-एकविभागाभ्या धारा यस्य तत्तथा, लो-
हमया इव यवाः सर्वयितव्याः प्रवचनमिति प्रथमः, लोह-
मयवचनवर्णमिव दुष्करं चरणमिति भावः, बालुकाकवल-
इव निरास्यादं वैपथिकसुखास्वादानुपेक्षया प्रवचनम्, गङ्गेव
महानदी प्रतिभोतसा गमने प्रतिभोतोगमने तद्भावस्त-
त्ता तथा, प्रतिभोतोगमनेन गङ्गेव दुस्तरं प्रवचनमनुपा-
लयितुमिति भावः, एवं समुद्रोपमानं प्रवचनमिति ती-
क्ष्णं खड्गकुन्तादिकं चरुक्रमितव्यम्-आक्रमणीयं यदेत-
त्प्रवचनं तदिति, तथा खड्गादि क्रामितुमशक्यम्-
वमशक्यं प्रवचनमनुपालयितुमिति भावः, गुरुकं महा-
शिलादिकं लम्बायितव्यम्-अक्षलम्बनीयं प्रवचनं गुरु,
कलम्बनमिव दुष्करं तदिति भावः, असिधारायां से-
चरणीयमित्येवंरूपं यद्वृत्तं-नियमस्तदसिधाराग्रतः च-
रितव्यम्-आसेच्यं यदेतत्प्रवचनानुपालनं तद्वृत्तदुष्कर-
मित्यर्थः, कस्मादेतस्य दुष्करत्वमत उच्यते 'नो य कर्ण' इ-
त्यादि, 'रूपं व' इति औद्देशिकभेदस्तच्च मोदकचूर्णावि-
पुनर्मोदकतया रक्षितं भक्षमिति गम्यते, दुर्मिसंभक्तं यच्च-
क्षुकार्थं दुर्मिसे संस्क्रियते, एवमन्यान्यापि, नवरं कान्तानम्-
अग्रण्यं बर्हलिक्ता-वृष्टिः रत्नानि सज्जगताय यद्वर्तते
तद् ग्लानभक्षम्, भूलानि पद्मसिञ्जाटिकादीनां कन्दाः-
सूरणादयः फलानि-आम्रफलादीनि बीजानि-शाल्यादीनि
हरितं-मधुरपुष्पकटुमाण्डादि भोजं वा पातु वा नालं-
न समर्थः शीतायधिसाक्षुर्मिति योगः, रोगाः-कुष्टादयः
आतङ्का-आद्युघातानि शलादयः उष्णवसान-नानाविधा-
न् आमकण्टकान्-हृन्मयवर्गप्रतिकूलान्, 'एवं खलु अ-
म्याओ !' इत्यादि यथा लोहचर्चणाद्युपमया दुरनुत्तरं-
दुःखासेच्यं नैर्ग्रन्थम् प्रवचनं भवति रक्तमेव-दुरनुत्तरमेव,
किं ?-ह्रीवावा-मन्दसंहरनानां कान्तराणां-चिन्तावृष्ट-

म्भवर्जितानामन एव कापुरुषाणां कुत्स्नितनराणां, विशेषण-
त्रयं तु कण्ठ्यम्, पूर्वोक्तमेवार्थमाह-दुरनुत्तरं-दुःखासेच्यं
नैर्ग्रन्थं प्रवचनमिति प्रकृतं, कस्येत्याह-प्राकृतजनस्य,
एतदेव व्यतिरेकेणाह-'नो खेवं' नैव धीरस्य-साह-
सिकस्य दुरनुत्तरमिति प्रकृतम्, एतदेव वाक्यान्तरणाह-
निश्चिनं-निश्चयवद् व्यवसितं-व्यवसायः कर्म यस्य स
तथा तस्य, 'एतय' इति अत्र नैर्ग्रन्थे प्रवचने किं दुष्करं?,
न किञ्चिद् दुरनुत्तरमित्यर्थः, कस्यामित्याह-'करणतायां'
करणानां-संयमव्यापाराणां भावः करणता तस्यां, संयम-
योगेषु मध्ये इत्यर्थः, तत्-तस्मादित्याह-तत् ।

तते खं तं मेहं कुमारं अम्मापितरो जाहे नो संचाहंति
बहूहि विसयाणुलोमाहि य विसयपडिक्काहि य आ-
धवणाहि य पञ्चवणाहि य सन्नवणाहि य विन्नवणाहि य
आधवित्तए वा पञ्चवित्तए वा सन्नवित्तए वा विन्नवित्तए
वा ताहे अकामए चैव मेहं कुमारं एवं वदामी-इच्छामो
ताव जाया ! एगदिवममवि ते रायसिं पामित्तए, तते
खं से मेहं कुमारं अम्मापितरमणुवत्तमाणे तुसिणीए सं-
चिद्धुति तते खं से संणिण राया कांडुबियपुरिसे सदावे-
ति २ ता एवं वदामी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया !
मेहस्स कुमारस्स महत्थं महग्घं महरिहं विउलं रायाभि-
सयं उवट्ठेवह, तते खं ते कांडुबियपुरिमा ० जाव ते वि
तोहव उवट्ठवेति, तते खं से संणिण राया बहूहि गणणा-
यगंदणायमेहि य ० जाव संपरिवुडे मेहं कुमारं अट्ठसएणं
सावभियाणं कलमाखं एवं रूपमयाणं कलमाखं सु-
वन्नरूपमयाखं कलसाणं मणिमयाणं कलसाणं सुव-
न्नमणिमयाखं कलमाखं रूपमणिमयाणं कलसाणं
सुवन्नरूपमणिमयाणं कलसाणं मोमज्जाणं कलमाखं
सव्वोदएहि सव्वमट्ठियाहि सव्वपुप्फेहि सव्वगंधेहि
सव्वमल्लेहि सव्वोसहीहि य मिद्धत्थएहि य सव्वि-
ट्ठिए सव्वजुए सव्वबलेखं ० जाव दुंदुभिनिघोसणादि-
तरंखं महया महया रायाभिसेएणं अभिमिचति २ ता क-
रखल ० जाव कट्टु एवं वदामी-जयजयसंदा ! जय-
जय महा ! जय संदाभहा ! मेहं ते अजियं जिणेहि
जियं पालयाहि जियमज्जे वसाहि अजियं जिणेहि स-
त्तुपक्खं जियं च पालेहि मित्तपक्खं ० जाव भरहो इव
मणुयाणं रायगिहस्स नगरस्स अणेसि च बहूणं गामा-
रानगर ० जाव सन्निवेसाणं ओहेवखं ० जाव विह-
राहि इति कट्टु जयजयसदं पउंजंति, तते खं से मेहं
राया जाते महया ० जाव विहरति, तते खं तस्म मेहस्स
रओ अम्मापितरो एवं वदामी-भण जाया ! किं दत्त-
यामो किं पयच्छामो किं वा ते हियइच्छिण सामन्थे
(मन्ते) !, तते खं से मेहं राया अम्मापितरो एवं व-

दामी-इच्छामि शं अम्मयाओ ! कुत्तियावणाओ रय-
हरणं पडिग्गहं च उवणेह कामवयं च महावेह, तते शं
से सेणिए राया कोडुवियपुरिसे महावेति महावेत्ता एवं
वदासी-गच्छह शं तुम्भे देवाणुप्पिया ! सिग्घरातो
तिस्सि मयमहस्साति गहाय दोहिं मयमहस्मेहिं कुत्तिया-
वणाओ रयहरणं पडिग्गहं च उवणेह सयमहस्सेणं
कामवयं महावेह, तते शं ते कोडुवियपुरिसे सेणिएणं
रत्ता एवं वुत्ता समाणा हट्टतुट्टा सिग्घराओ तिस्सि सय-
महस्माति गहाय कुत्तियावणाओ दोहिं मयमहस्मेहिं रय-
हरणं पडिग्गहं च उवणेति सयमहस्सेणं कामवयं महावेति,
तते शं मे कामवए तेहिं कोडुवियपुरिसेहिं महाविण स-
माणे हट्टे ० जाव हयहियए एहाते कतबलिकम्म कयको-
उयमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पावेमाति वत्थाइं मंगलाइं पव-
रपरहिण अप्पमहग्घाभरणालंकितमरीरं जणेव सेणिए
राया नेणामेव उवाणच्छति २ ता सेणियं रायं करयल-
मंजलिं कट्टु एवं वयासी-मंदिमह शं देवाणुप्पिया ! जं
मए करणिज्जं, तते शं मे सेणिए राया कामवयं एवं व-
दामी-गच्छाहि शं तुम्भे देवाणुप्पिया ! सुरभिणा गंधो-
दणं गिक्के हत्थपाए पक्खालेह मेयाए चउप्फालाए पो-
त्तीए मुहं बंधता मेहम्म कुमारम्म चउरंगुलवज्जे शिक्ख-
मणपाउगं अग्गकंसे कप्पेहि, तते शं मे कामवए मे
सेणिएणं रत्ता एवं वुत्ते समाणे हट्ट ० जाव हियए ० जाव प-
डिसुणेति २ ता सुरभिणा गंधोदणं हत्थपाए पक्खा-
लेति २ ता सुद्धवत्थणं मुहं बंधति २ ता परेणं जत्तेणं
मेहम्म कुमारम्म चउरंगुलवज्जे शिक्खमणपाउगं अग्ग-
कंसे कप्पति, तते शं तस्म मेहम्म कुमारम्म माया महरि-
हणं हंसलक्खणं पडसाडणं अग्गकंसे पडिच्छति २
ता सुरभिणा गंधोदणं पक्खालेति २ ता सग्गसं गो-
सीसचंदणेणं चच्चा आदलयति २ ता सेयाए पो-
त्तीए बंधति २ ता रयणममुग्गयंमि पक्खिवति २ ता
मंजूमाए पक्खिवति २ ता हारवारिधारभिदुवारिज्जिमु-
त्तावलिपगामाइं अंसइं विणिम्मयमाणी २ रायमाणी २
कंदमाणी २ विलवमाणी २ एवं वदासी-एम शं अम्हं
मेहम्म कुमारम्म अन्धुदएसु य उस्संवेसु य पव्वेसु य
तिहीसु य छणेसु य जजेसु य पव्वणीसु य अपच्छिमे
दग्गिसे भविस्सइ ति कट्टु उस्सीसा मूले ठवेति , तते
शं तस्म मेहम्म कुमारम्म अम्मापितरो उत्तग-
वक्कमणं सीहासणं रयावेति मेहं कुमारं दोहं पि तच्चं
पि मेयपीयएहिं कल्लमंहि एहावेति २ ता पम्भलमुकु-
मालाए गंधकामाहयाए गायति लूहेति २ ता सर-

सेणं गोसीसचंदणेणं गायति अणुलिपंति २ ता नामा-
नीसामवायबोज्झं ० जाव हंसलक्खणं पडसाडणं नियं-
सेति २ ता हारं पिणद्धंति २ ता अद्दहारं पिणद्धंति २ ता
एगावलिं मुत्तावलिं कणगावलिं रयणावलिं पालंबं पाय-
पलंबं कडगाइं तुडिगाइं केउगतिं अंगयातिं दममुदिया-
णंतयं कडिसुत्तयं कुंडलातिं चूडामणिं रयणुकडं मउडं
पिणद्धंति २ ता दिव्वं सुमणदामं पिणद्धंति २ ता दधु-
ग्गमलयसंधिणं गंधं पिणद्धंति, तते शं तं मेहं कुमारं गं-
ठिमवेहिमपूरिममंघाहमेण चउव्विहणं मल्लेणं कप्परुक्खणं
पि व अलंकितविभूमियं करेति, तते शं मे सेणिए राया
कोडुवियपुरिसे महावेति २ ता एवं वयासी-खिप्पाभेव
भो देवाणुप्पिया ! अण्णगसंभसयमन्निविट्टं लीलद्वियसा
लमंजियागं ईहाभिगउमभतुरयनरमगरविहगवालगकिञ्च-
ररुक्कममचमरकुंजरवणलयपउमलयभन्निचितं धंटावलिम-
हुरमणहरसरं सुभकंतदग्गिणिज्जं निउणोविय मिमिमिमि-
तमणिरयणधंटियाजालपरिक्खितं अन्धग्गयवइरं वतिपाप-
ग्गियाभिरामं विजाहरजमलजंतजुत्तं पिव अच्चीमहस्स
मालणीयं रुवगमहस्सकलियं भिममाणं भिन्धिसमाणं
चक्खलोयणलेम्मं सुहफायं सस्मिरीयरूवं भिग्घं तुरितं
चवलं वेतियं पुरिससहम्मवाहिणीं मीयं उवट्टवेह , तते
शं ते कोडुवियपुरिसे हट्टतुट्टा ० जाव उवट्टवेति , तते शं
मे मेह कुमारं सीयं दुरूहति २ ता सीहामणवग्गए पुग्ग-
त्थाभिमुहं सन्निसजे, तते शं तस्म मेहम्म कुमारम्म मा-
या एहाता कयबलिकम्मा ० जाव अप्पमहग्घाभरणालंकि-
यमरीरा मीयं दुरूहति २ ता मेहम्म कुमारम्म दाहिणे
पासे भदासणंमि निमीयति, तते शं तस्म मेहम्म कुमा-
रम्म अंचधानी रयहरणं च पडिग्गहं च गहाय मीयं
दुरूहति २ ता मेहम्म कुमारम्म वांभ पासे भदासणंमि
निमीयति, तते शं तस्म मेहम्म कुमारम्म पिट्टता एगा
वरतरुणी भिगागगाचारुवेसा मंगयगयहमियभणियचे-
द्वियविलासमंलावुल्लावनिउणजुत्तावयारकुमला आमेलग-
जमलजुयलवद्वियअन्धुन्नयपीणरतियमंठितपओहग हिम-
रययकुंदेदुपगामं सक्कारंटमल्लदामधवलं आयवत्तं गहाय
मलीणं ओहारमाणी २ चिट्ठति, तते शं तस्म मेहम्म
कुमारम्म दुवे वरतरुणीओ सिगागगाचारुवेसाओ ० जाव
कुमलाओ मीयं दुरूहंति २ ता मेहम्म कुमारम्म उभओ
पामि नाणापणिकणगरयणमहरिहतवणिज्जुज्जलविचित-
दंडाओ चिल्लियाओ सुहुमवग्दीहवालाओ मंखकुंददगरय-
अमयमहियफणपुंजसन्निगासाओ चामराओ गहाय सलीलं
ओहारमाणीओ २ चिट्ठंति , तते शं तस्म मेहकुमारम्म

एगा वरतरुणी भिंगारागार० जाव कुमला सीयं० जाव दुरू-
हति २ ता मेहम्म कुमारम्म पुरतो पुरन्थिमणं चंदप्पभ-
वहरंवरुलियविमलदंडं तालविटं गहाय चिट्ठति, तते गं
तम्म मेहम्म कुमारम्म एगा वरतरुणी० जाव मुरुवा
सीयं दुरूहति २ ता मेहम्म कुमारम्म पुव्वदक्खिण्णं
सेयं ग्ययमयं विमलमलिलपुत्रं मत्तगयमहामुहाकितिस-
माणं भिंगारं गहाय चिट्ठति । तते गं तम्म मेहम्म
कुमारम्म पिया कोडुवियपुरिमे सदावेति २ ता एवं
वदामी म्पिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! मग्गिमायाणं मग्गि
मत्तयाणं मग्गिमायाणं एगाभरणगहितनिज्जायाणं कोडुवि-
यवरतरुणाणं महम्मं सदावेह० जाव सदावेति । तए गं
कोडुवियवरतरुणपुरिमा मेणियम्म रत्तो कोडुवियपुरि-
सेहिं सदाविया ममाणा हट्टा एहाया० जाव एगाभरणग-
हितनिज्जाया जेणामेव मेणिए राया तेणामेव उवागच्छ-
ति २ ता मेणियं रायं 'एवं वदामी-संदिमह गं देवा
णुप्पिया ! जं गं अस्सेहिं करणिज्जं । तते गं मे मेणिए तं
कोडुवियवरतरुणमहम्मं एवं वदामी-गच्छह गं देवाणु-
प्पिया ! मेहम्म कुमारम्म पुरिममहम्मवाहिणीं सीयं
परिवहेह । तते गं तं कोडुवियवरतरुणमहम्मं मेणिएणं रत्ता
एवं वुत्तं संतं हट्टं तुट्टं तम्म मेहम्म कुमारम्म पुरिममहम्म-
वाहिणीं सीयं परिवहति । तए गं तम्म मेहम्म कुमा-
रम्म पुरिममहम्मवाहिणीं सीयं दुरूहम्म ममाणम्म इमे अट्ट-
उट्टमंगलया तप्पढमयाण पुरतो अहाणुपुवीए संपाट्टिया, तं०
सोन्थियमिग्गिच्छणंदिवावत्तवट्टमाणगभहामणकलमम-
च्छदप्पण ० जाव बहवे अत्थउत्थिया ० जाव ताहिं
इट्टाहिं० जाव अणवरयं अभिगंदता य अभिथुगंता
य एवं वदामी जय जय गंदा ! जय जय भदा ! भदं ते
अजियाहं जिगाहि इंदियाहं जियं च पालेहि ममणधम्मं
जियविग्गोऽवि य वमाहि ते देव ! मिद्धिमज्जे निहणा
हि रागदोममल्लं तवणं धित्तिधणियबद्धकच्छे महाहि य
अट्ट कम्ममत्त भाणेणं उत्तमेणं सुक्केणं अप्पमत्तो पाव य वि-
तिमिग्गमणुत्तरं केवलं नाणं गच्छय मोक्कावं परमपयं मामयं
च अपलं हंता परीमहचमुं गं असीआं परीमहोवसग्गाणं
धम्मं ते अविग्गं भवउ चि कट्ट पुणो पुणो मगलजयजय-
सहं पउंजंति, तते गं मे मेह कुमार रायगिहम्म रागरम्म
मज्झं मज्झेणं गिग्गच्छति २ ता जेणव गुणमिलए च-
तिए तेणामेव उवागच्छति २ ता पुरिममहम्मवाहिणी-
आ सीयाआं पच्चोरुहति । (सूत्र- २८)

'महत्थं' ति महाप्रयोजनं महार्थं-महामूल्यं महार्हं-महा-
पूज्यं महतां वा योग्यं राज्याभिषेकं राज्याभिषेकसामग्रीम्

उपस्थापयत-सम्पादयत, सौवर्णादीनां कलशानामधौ
शतानि चतुःपृथ्याधिकानि भोमज्जाणं ति भौमानां पा-
थिवानामित्यर्थः सर्वोदकैः-सर्वोदीधसंभवैः एवं सृष्टिका-
भिर्गति । 'जयजयेत्यादि, जय जय त्वं जयं लभस्व नन्दति
नन्दयतीति वा नन्दः-समृद्धः समृद्धिप्राप्तो वा तवामन्त्रणं
ह नन्द ! एवं भद्र ! कल्याणकारिन् ! ह जगन्नन्द ! भद्रं ते भव-
न्निश्चिन्त्य शेषः इह गमे यावत्करणादिदं दृश्यम्-' इन्दो इव देवाणं
चमरो इव अमुराणं धरणा इव नागाणं चन्दो इव ताराणं ति,
'गामागर' इह दण्डके यावत्करणादिदं दृश्यम्-' नगरं खड-
कच्छदोदोगमुहमडंषपट्टणमेवाहमस्त्रिंशसाणं आहवणं पोरव-
अ सामिन्ने भोसि(ट्टि)त्ते महत्तरगत्तं आणाहिसरसेणावच्चं का-
रेमाणे पालेमाणे महया हयनट्टगीयवाइयतंतीतलताल-
नुडियघणमुडंगपहुण्यवाइयग्गेणं विउलाहं भोगभोगाहं भुज-
माणे विहराहं' ति, तत्र कर्गादिगम्या ग्रामः आकरो-लव-
णाद्युत्पत्तिभूमिः आविद्यमानकरं नगरं धूर्त्ताप्राकारं खटं कुन-
गरं कयटं यत्र जलस्थलमार्गाभ्यां भागडान्यागच्छन्ति तद्-
द्रोणमुखं यत्र योजनाभ्यन्तरं सर्वतो आमादि नास्ति तन्म-
डम्भम्, पत्तनं द्विधा-जलपत्तनं, स्थलपत्तनं च । तत्र जल-
पत्तनं यत्र जलन भागडान्यागच्छन्ति, यत्र तु स्थलेन तत्
स्थलपत्तनम्, यत्र पर्वतादिदुर्गे लोका धान्यानि संवहन्ति स
संवाहः, सार्थादिस्थानं सन्निवेशः, आधिपत्यम् अधिपतिक-
मे रत्तत्यर्थः, 'पोरवच्चं' पुरोवर्तिन्यमग्गसरन्धमित्यर्थः स्वा-
मित्वं-नायकत्वं भर्तृत्वं-पोषकत्वं महत्तरकत्वम्-उत्तम-
त्वम् आश्रयस्वरस्य-आज्ञाप्रधानस्य सत्तः तथा सेनापतेर्भावः,
आश्रयस्वसेनापत्यं कारयन् अन्येनियुक्तैः पालयन् स्वयंमव
महता-प्रधानेन 'अहय' ति आगन्थानकप्रतिवज्जं नित्या-
नुबन्धं वा यज्ञादयं च-नृत्यं गीतं च-गानं तथा वादिनानि
यानि तन्त्री च-वीणा तर्जा च-हस्ता तालश्च-कामिका
त्रुटितानि च वादित्राणि तथा घनसमानध्वनियो मृदङ्गः
पटुना पुरुषेण प्रवादितः स चेति द्वन्द्वः ततस्तेषां यो रवस्ते-
नेति, 'इति कट्ट' इति कृत्वा एववाभिधाय जयजयशब्दं प्रयु-
ङ्क्ते आणकगज इति प्रकृतम्, ततोऽस्मां राजा जातः, 'महया'
इह यावत्करणात् एव वर्णको वाच्यः-' महया हिमवन्त-
महंतमलयमंदरमहिदमारं अच्वेतविमुद्धदीहरायकुलवंस-
प्पसूए निरंतरं रायलक्खणाविगइयंगमंगे बहुजणयहुमा-
णपूटण सत्त्वगुणसमिद्धे स्वानिए मुदिए मुट्टाभिस्सिन्ने
'पिशादिभमूडन्याभापकत्वात् ' माउपिउमुजाए दयपत्ते'
दयावानित्यर्थः, 'सीमंकर' मर्यादाकारत्वात् ' सीमंधरे'
रुतमर्यादापालकत्वात्, 'एवं सीमंकरं सीमंधरे' क्षमम्-अनुप-
द्रवता, 'मणुस्सिन्ने जणवयपिया' हितत्वात् ' जणवय-
पुराहिण' शान्तिकारिन्त्वात् ' सेउकरे' मार्गदर्शकः ' केउ-
करे' अद्भुतकार्यकारिन्त्वात्, ' केतु-चिहं, ' नरपथरे' नगः
प्रवरा यस्यान कृत्वा, ' पुरिसवरे' पुरुषाणां मध्ये वर-
त्वात्, ' पुरिससीह' शूरत्वात्, ' पुरिसआसीविसे'
शापसमर्थत्वात्, ' पुरिसपुडरीए' सेव्यत्वात्, ' पुरिस-
वरगंधहत्था' प्रतिगजगजभञ्जकत्वात्, ' अहे' आक्यः
' दिन्ने' दर्पवान् ' वित्ते' प्रतीतः ' विच्छिन्नविउलभवणा-
सयणासणजाणवाहणाइए' विस्तीर्णविपुलानि-अतिवि-
स्तीर्णानि भवनशयनासनानि यस्य स तथा यानवाहना-
न्याकीर्णानि-गुणवन्ति यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः,

‘ बहुधनवहुजायस्वरयय ’ बहुधनं—गणिमादिकं बहुनी च जातरूपरजते यस्य स तथा, ‘ आयोगपयोगसंपत्तेन, आयोगस्य—अर्थलाभस्य प्रयागा—उपायाः सप्रयुक्ता—व्यापारिता येन स तथा ‘ विच्छाद्विपउरभक्तपाणे ’ विच्छादिने—त्यक्ते बहुजनभोजनदाननावशिष्टोच्छिष्टसंभवान् संजा—ताविच्छदे वा नानाविधभक्तिके भक्षणानि यस्य स तथा ‘ बहुदासीदासगोमहिंसगवेलगणपभूय ’ बहुदासीदासश्चासी गोमहिंसगवेलगभूतश्चेति समासः, गवेलका—उरभ्राः, ‘ प—डिपुण्णजनकोसकोट्टागाराउहागारे ’ यन्त्राणि—पाषाण—सपयन्त्रादीनि कोशा—भाण्डागारं कोष्ठागारं—धान्यशृङ्गम् आ युधागारं—प्रहरणशाला, ‘ बलवे दुष्बलपञ्चमिने ’ प्रत्यामि—त्रा—प्रतिवेशिका, ‘ आहयकटयं निहयकटयं गलियकं—टयं उडयकटयं अकटयं ’ कटकाः—प्रतिस्पर्द्धिनो गोत्रजाः उपहता विनाशनेन निहताः समृद्ध्यपहारेण गलिताः मानभङ्गेन उद्धृता देशनिर्वासनेन अत एवाकटकर्मात्, एवम् ‘ उवहयसत् ’ मित्यादि, नयरं शत्रवो गोत्रजा इति, ‘ धवगयदुम्भिकस्वमारिभयाविपमुक्कं खमं सिधं सुभिकं प—संतडिबडमं ’ अन्वयव्यतिरेकाभिधानस्य शिष्टसंमतत्वा—त न पुनरुक्तादीपोऽत्र ’ रजं पमाहेमाणे विहरइ ’ इति । ‘ जाया ’ इति हे जात ! पुत्र ! ‘ कि दलयासो ’ इति भ—वतोऽर्नाममते कि विघटयामो विनाशयाम इत्यर्थः, अ—थवा—भवतोऽर्नाममतेभ्यः कि दृष्टः, तथा भवत एव कि प्रयच्छामः ?, ‘ कि वा ते हियईच्छुयस्माम्थ ’ इति को वा तव हृदयवाञ्छितो मन्त्र इति ‘ कुत्तयावणाउ ’ इति देव—ताधिष्ठितत्वेन स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणभूतयसंभयिवस्तु—संपादक आपणो—हृदः कुत्रिकापणं तस्मात् आनीतं का—श्यपकं च—नापिते शब्दितुम्—आकारितुमिच्छामीति वर्तते, श्रीगृहात्—भाण्डागारात् ‘ निहे ’ इति सर्वथा विगतमलान ‘ पोलियाइ ’ इति चञ्चल ‘ महारहे ’ त्यादि, ‘ महारि—हेण ’ इति महता योग्येन महापूज्येन वा हंसस्यैव लक्षणे स्वरूपे शुक्ला हसा वा लक्षणे—चिह्नं यस्य स तथा तेन शाटका—वस्त्रमात्रं स च पृथुलः पटोऽभिधीयत इति प—टशाटकस्तेन ‘ सिदुवोर ’ इति वृक्षाविशेषो निर्गुण्डीति केचित् तत्कुसुमानि सिन्दुवार्गाणि तानि च शुक्लानि । ‘ एम ल ’ इति एतत् दर्शनमिति योगः लमित्यलंकारः, अ—भ्युदयेषु—राज्यलाभादिषु उत्सवेषु—प्रियसमागमादिमहेषु प्र—सवेषु—पुत्रजन्मसु—निधेषु—मदनत्रयोदशीप्रभृतिषु—क्षणेषु—इ—न्द्रमहादिषु यज्ञेषु—नागादिपूजासु पर्वण्येषु च—कार्तिक्यादि—षु अर्पाध्वमम—अकारस्यामङ्गलपरिहारार्थत्वात् पार्ध्वमं द—र्शनं भविष्यति । एतत्केशदर्शनमपनीतकेशावस्थस्य मेघ—कुमारस्य यदर्शनं सर्वदेशेनपाश्चात्यं तद्भविष्यतीति भावः, अथवा—न पार्ध्वममपार्ध्वमं—पीनःपुन्येन मेघकुमारस्य दर्शन—मत्तदर्शनेन भविष्यतीत्यर्थः । ‘ उत्तरावक्रमणे ’ इति उत्तरस्यां दि—श्यपकमणम्—अवतरणं यस्मात्तदुत्तरापक्रमणम् उत्तराभिमुखं राज्याभिषेककाले पूर्वाभिमुखं तदासीदिति, ‘ दोच्छेपि ’ द्विरपि ‘ तच्छेपि ’ त्रिरपि ‘ धेतपीतः ’ रजतसौवर्णः ‘ पायपलंभ ’ इति पादौ यावद् यः प्रलम्बते अलङ्कारविशेषः स पादप्र—लम्भः, ‘ तुडियाइ ’ इति बाहुरक्तकाः, कयूराद्दयोर्येषपि नाम कोश बाह्याभरणतया न विशेषः तथाऽपीहाकारभे—

देन भेदो दृश्यः, दशमुद्रिकानन्तकं—हस्ताङ्गुलिसंबन्धि मुद्रिकादशकम् ‘ सुमणशामं ’ इति पुष्पमालां पिनष्ट—तः—परिधत्तः द्दर्शः—खीवरावनडकुगिडकादिभाजनसुखं तेन गालितास्तत्र एका वा ये ‘ मलय ’ इति मलयोद्भवं श्रीखण्डं तत्संबन्धिनः सुगन्धयो गन्धास्तान् पिनष्टान्, हागदिस्वरूपं प्राग्वत्, ग्रन्थिमं—यद् ग्रन्थयते सूत्रादिना वे—ष्टिमं—यद् ग्रन्थितं सङ्गृह्यते यथा पुष्पलम्बुसकः गेन्दुक इ—त्यर्थः, पुरिमं—येन वंशशलाकामयपञ्जरकादि कृचादि वा पूर्यते सांयोगिकं—यत्परस्परतो नालसंधाननेन संधात्यने अलङ्कृतं कृतालङ्कारं, विभूषितं जातविभूषम् । ‘ सदावह—जाव सदाविति ’ एगा वरतरुणां ’ त्यादि शृङ्गारस्यागा—रमिव शृङ्गारगारम्, अथवा—शृङ्गारप्रधान आकारो यस्या आरुह्य येषां यस्याः सा तथा, सङ्गतेषु गताविषु निपुणा युक्तेषूपचारेषु कुशला च या सा तथा, तत्र विलासो नेत्रवि—कारो, यदाह—‘ हावो मुखाविकारः स्या—द्वाविभक्तसमुद्भवः । विलासो नेत्रजा ज्ञेया, विभ्रमो भ्रममुद्भवः ॥ १ ॥ संलापो मिथो भाषा, उल्लापः काकुवर्णनम् । ” आह च—“ अनुलापो मुहुर्भाषा, प्रलापोऽनर्थकं वचः । काक्ता व—र्णेनमुल्लापः, संलापो भाषणं मिथः ॥ १ ॥ ” इति । ‘ आ—मलग ’ इति आपीडः—शेखर, स च स्तनः प्रस्तावाच्चूषु—कस्तप्रधानौ आमलकौ वा परस्परमीषत् संबद्धौ यमलौ—स मश्रोर्णास्थितौ युगलौ—युगलरूपौ द्वावित्यर्थः, वसिती—वृत्तौ अभ्युन्नतौ—उच्चौ पीनौ—स्थूलौ रतिद्वौ—सुखप्रदौ संस्थितौ वि—शिष्टसंस्थानवन्तौ पयोधरौ—स्तनौ यस्याः सा तथा, हिमं च रजतं च कुन्दश्चेन्दुश्चेति इन्द्रः—पर्यामिव प्रकाशो यस्य त—त्तथा स्कोरगटानि कोरगटकपुष्पगुच्छयुक्तानि माल्यदामा—नि—पुष्पमाला यत्र तत्तथा, धवलमानपत्र—छत्रं, नानामणि—कनकरत्नानां महाईस्य महाईस्य तपनीयस्य च सत्कावु—ज्ज्वलौ विचित्रौ दगडा ययोस्ते तथा, अत्र कनक—तपनीययोः को विशेषः ?, उच्यते—कनकं पीतं, तपनीयं रक्तम्, इति । ‘ चिञ्जियाओ ’ इति वीप्यमाने लोभे इत्येकं सूत्रमवरदीर्घवा—ले शवकुन्ददकरजस्वाम् अमृतस्य मथितस्य सतो यः फेन—पुञ्जस्तस्य च सन्निकाशे सदृशे ये ते तथा, चामरं चन्द्रप्र—भवजवैडूर्यवमलदण्डे, इह चन्द्रप्रभः चन्द्रकान्तमणिः, ता—लवृन्ते—व्यजनविशेषः मत्तगजमहासुखस्य आकृत्या आका—रेण समानः—सदृशो यः स तथा त भृङ्गारम् ‘ एंगे ’ त्यादि, एक—असदृशः आभरणलक्षणां गृहीतो नियोगः—परिकरो यस्ते तथा तेषां कौटुम्बिकवर्तरुणानां सहस्रमिति । ‘ तण—गे ते कौटुम्बिकवर्तरुणपुरिमा सदाविय ’ इति शब्दिताः ‘ स—माण ’ इति सन्तः, ‘ अट्टुमंगलय ’ इति अप्रावर्णाविति वी—प्मायां द्विवचन मङ्गलकानि—माङ्गल्यवस्तूनि, अन्ये त्वाहुः—अष्टसंख्यानि अष्टमङ्गलसंज्ञानि वस्तूनीति ‘ तप्पदमयाण ’ इति तेषां विवक्षितानां मध्ये प्रथमता तन्प्रथमता तथा ‘ व—द्धमाणय ’ इति शगावं, पुरुषारुढः पुरुष इत्यन्ये, र्वास्तकप—ञ्जकमित्यन्ये, प्राप्तादायशेष इत्यन्ये ‘ दण्णण ’ इति आदर्शः, इह यावत्करणादिव दृश्यम्—‘ तथाऽणत्तरं च रेण पुण्णकलसंभि—गाग दिब्बा य छुत्तपडागा सच्चामग दंसणरहयआलोहयव—रिसाणज्जा वाउद्धयविजयवजयती य ऊसिया गगणतल—

मणुलिहन्ती पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टिया । तथाऽणंतरं च
 बेकलियभिसेतविमलदंडे पल्लवकोरंटमल्लदामोवसोहियं चं-
 दमंडलानभे विमले आयवसे पवरं मीहासणं च मणिगयण-
 पायपोढे सपाउया जायसमाउत्ते बट्टाककरकम्मकरपुरिस-
 पायरुपरिक्खितं पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टियं । तथाऽणंतरं
 च णं बहवे लट्टिगाहा कुंतगाहा चावग्गाहा धयग्गाहा
 चामरग्गाहा कुमरग्गाहा पोत्थयग्गाहा फलयग्गाहा पीदय-
 ग्गाहा वीणग्गाहा कुवग्गाहा हड्ढफग्गाहा पुरश्चा अहाणु-
 पुर्वीए संपट्टिया । तथाऽणंतरं च णं बहवे वंडिणो मुंडिणो
 सिहिणो पिड्डिणो हासकरा डमरकरा चाडुकरा कीडता य
 जायंता य गायंता य नञ्चंता य हासंता य सोहिंता य सावि-
 ता य रक्खंता य आलोयं च करमाणा जयजयसहं च पउंज
 माणा पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टिया । तथाऽणंतरं च णं
 जञ्जाणं तग्मल्लिहायणाणं भासगअहिलाणाणं चामरगंडपरि-
 मंडियकडीणं अट्टसयं वरतुरगाणं पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संप-
 ट्टियं । तथाऽणंतरं च णं ईसिदन्ताणं ईसिमत्ताणं ईसिउ-
 च्छगायसालधवलदंताणं कंञ्जणकोसिपविट्टदंताणं अट्टसयं
 गयाणं पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टिअं । तथाऽणंतरं च णं
 सञ्जत्ताणं सज्झयाणं सज्झट्ठाणं सपडागाणं सनोरणवगाणं
 सनेदिघोसाणं सखिलिणीजालपरिक्खित्ताणं हेममयाच्चत्त-
 तिणिसकणकनिज्जुत्तवारयाणं कालायससुकयनेमिजनक-
 म्माणं सुमिलिट्टवित्तमंडलधुराणं आइग्गवरतुरगसंपउत्ताणं
 कुसलनरुद्धयमारुहिसुसंपरिग्गाहियाणं घन्तीसनेणपरिग्मांड-
 याणं सक्कडवडंसकाणं सचावसरपहरणावरणभरियजुड-
 सज्जाणं अट्टसयं रहाणं पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टियं त-
 थाऽणंतरं च णं असिमात्तकोततोमरसूललउडिभिडिमालध-
 णुपाणसज्जं पायत्ताणीयं पुरश्चा अहाणुपुर्वीए संपट्टियं ।
 तए णं से मेहे कुमारं हारोत्थसुकयरइयवच्छं कुंडलुजोहया-
 णेण मउडदिसासिए अम्भहियगयनेयलच्छीए विण्णमाणे
 सकोरगटमल्लदामेणं ज्ञेसाणं धरिज्जमाणेणं सेयवरचामराहिं
 उद्धुवमाणीहिं हयगयपवरजोहकलियाए साउरंगिणीए सणा-
 ए समग्गुगम्ममाणमगे जेणव गुणमिलए चेइए तेणव पहार-
 थ गमणाए । तए णं तस्स मेहस्स कुमारस्स पुरश्चा मेहे
 आसा आसधरा उभश्चा पासे नागा नागधरा करिधरा पिट्ट-
 श्चा रहा रहसंगेल्ली । तए णं से मेहे कुमारं अभागयभिगारं
 पग्गहिपतालयेणं ऊसवियसेयवत्तं पर्याजियबालवीयणीए
 साव्वहीए सव्वज्जए सव्वबल्लेणं सव्वसमुदण्णे सव्ववाक्खेणं
 सव्वविभूए सव्वविभूसाए सव्वसंभमणे सव्वगन्धपुक्कम-
 लालदूरेणं सव्वतुडियसहसन्नानाएणं महया इड्डीए महया
 जुईए महया यलेणं महया समुदण्णे महया वरतुडियजमग-
 पथाइएणं सखपणवपडहमेरिक्खल्लिखरमुहिदुक्कमुक्कमुक्क-
 दुब्बुभिनिग्घोसनाइयवेणं रायगिहस्स नगरस्स मज्जे मज्जे-
 णं णिग्गच्छइ । तए णं से तस्स मेहस्स कुमारस्स रायगिहस्स
 नगरस्स मज्जे मज्जेणं णिग्गच्छमाणस्स बहवे अन्त्याथिया
 कामाथिया भोगाथिया लाभान्थिया किंत्वासिया करोडिया
 कारवाहिया संखिया चाक्खिया लेगलिया मुहमंगलिया पूस-
 माणा वद्धमाणा ताहिं इट्टाहिं कताहिं पियाहिं मणुआहिं
 मणाआहिं मणाभिगमाहिं हिययगमणिआहिं वरगाहिं । नि ।
 अयमस्यार्थः—तदनन्तरं च लुवस्यापरि पताका लुवपताका
 सचामरा चामरोपशोभिता तथा दर्शनरतिदा—दृष्टिमुखदा

आलोके—दृष्टिविषये क्षेत्रे स्थिताऽन्युद्यतया दृश्यते या सा
 आलोकदर्शनीया, ततः कर्मधारयः, अथवा—दर्शने दृष्टिपथे
 मेघकुमारस्य रचिता—भूता या आलोकदर्शनीया च या सा
 तथा, वातोद्धता विजयसूत्रिका च या विजयन्ती—पता-
 काविशेषः सा तथा, सा च 'ऊसिया'—उच्छ्रिता ऊर्ध्वकृता
 पुरतः—अग्रतः यथानुपूर्वीक्रमेण सम्प्रस्थिता—प्रचलिता,
 'भिसेत' ति दीप्यमानः, मणिगयणानां सम्बन्धि पादपीठे यस्य
 सिंहासनस्य तत्तथा, स्वन-स्वकीयेन मेघकुमारसम्बन्धिना
 पादुकायुगेन समायुक्तं यत्तत्तथा, बहुभिः किङ्करीः—किङ्कुरी-
 णैः कर्मकरपुरुषैः पादात्येन च—पादाति समूहेन शस्त्रपाणिना
 परिजितं यत्तत्तथा 'कुर' ति कुतुपः 'हड्ढफा' ति आ-
 भरणकरगडकं 'मुंडिणा' मुण्डिताः 'सिहिणा' शिखाध-
 न्तः 'डमरकराः' परस्परं कलहविधायकाः 'चाडुकराः'
 प्रियवदाः 'सोहिता य' ति शोभां कुर्वन्तः 'साविता य'
 ति धावयन्तः आशीर्वचनां रत्नन्तः न्यायम् आलोकं
 च कुर्वन्ताः—मेघकुमारं तत्समृद्धिं च पश्यन्तः, जात्या-
 नां काम्योजादिदशोद्धवानां तग्मल्लानां—बलाधारिणो
 वेगाधारिणो वा हायनाः—संवत्सरा येषां ते तथा तेषाम्,
 अन्ये तु—'भायल' ति मन्यन्ते, तत्र भायला—जात्यविशेषा
 एवति गमनिकैवेषा, यासका—दर्पणाकाराः अहिलाणानि च
 कविकानि येषां सान्ति ते तथा, मतुलोपात्, 'चामरदण्डा'
 चामरदण्डास्तैः परिमण्डिता कटी तेषां ते तथा तेषाम्,
 ईपदान्तानां—मनाग प्रादितशिक्षाणामीपन्मत्तानां, नातिमत्तां
 ते हि जनमुपद्रवयन्तीति, 'ईप'—मनागुत्सङ्गः इवोत्सङ्गः—
 पृष्टिदशस्तत्र विशाला—चिस्तीणां धवलदन्ताश्च येषां ते त-
 था तेषां, काशी—प्रतिमा, नन्दिशोप—तूर्यनादः, अथवा—
 सुनन्दीसन्तसृष्टिका घोषो येषां ते तथा तेषाम्, सर्किङ्गि-
 णि—सल्लुद्राण्टिकं यज्जालं मुक्ताफलादिमयं तेन परिजित-
 ता ये ते तथा तेषाम्, तथा हेमवतानि—हिमवत्पर्वतोद्धवा-
 नि चित्राणि तिनिशस्य—वृक्षाविशेषस्य सम्बन्धानि कनक-
 नित्युक्तानि—हेमस्वचितानि दारुणि—काष्ठानि येषां ते तथा
 तेषाम्, कालायसेन—लोहविशेषेण सुदृढं हतं नेमः—गण्डमा-
 लायाः यन्त्राणां च रथोपकरणाविशेषाणां कर्म्म येषां ते
 तथा तेषाम्, सुश्लेष्टं 'वित्त' ति—वैत्रदण्डवत् मण्डले वृ-
 त्तं धुरी येषां ते तथा तेषाम्, आकीणां—वेगादिगुणयु-
 क्ताः य वरतुरगास्ते संप्रयुक्ता—योजिता येषु ते तथा तेषाम्,
 कुशलनगाणां मध्ये ये ज्ञेकाः—दत्ताः सारथयस्तैः सुसंप्रगृही-
 ता ये ते तथा तेषाम्, 'तोण' ति—शरभश्वाः सह कण्टकं—
 कवचैर्वेशैश्च वर्तन्ते ये ते तथा तेषाम्, सचापाः—धनुयुक्ता
 ये शराः प्रहरणानि च गद्गादीनि आचरणानि च—शीर्षका-
 दीनि तैर्ये भूता युद्धसज्जाश्च युद्धप्रगुणाश्च ये ते तथा तेषाम्,
 'लउड' ति लकुटाः अस्यादिकानि पाणो हस्ते यस्य त-
 त्तथा तच्च तत्सज्जं च—प्रगुणं युद्धस्यति गद्यते, पादानाती-
 कं—पदानतिकटकं हागवस्तृतं सुकृतरतिकं विहितमुखं वल्लो
 यस्य स तथा, मुकुटदीपशिखम्कः, 'पहागंथ गमण्याणं' ति
 गमनाय प्रधातवान्, 'मह' ति महान्तः अश्वाः, अश्व-
 धरा ये अश्वान धारयन्ति, नागा हस्तिनः नागधरा ये ह-
 स्तिनो धारयन्ति, कवचिद्वरा इति पाठः, तत्राश्वा नागाश्च
 किं विधाः?—अश्ववरा अश्वप्रधानाः, एवं नागधराः, तथा
 'रथा रथसंगिणेल्ली' रथमाला कवाचित् 'रहसंगेल्ली' इ-

ति पाठः, तत्र-रथसङ्गली-रथसमूहः । ' तए णं मेहं कु-
मारं अभिभाग्यभिगारे ' इत्यादि वर्णकोपसंहारवचनामिति
न पुनरुक्तम् 'साव्वहीण' त्याति शोहदाधसरे व्याख्यातम्, श-
ङ्खः प्रतीतः, पण्णा-भाण्डानां पटहः, पटहस्तु प्रतीत एव, भे-
रि-दक्काकारा भल्लरी-प्रलयाकारा खरमुही-काहला दुहका
प्रतीता मद्याप्रमाणो महलो मुरजः, स एव लघुमु-
दक्का, दुन्दुभिः भेर्याकारा सङ्कटमुखी पल्लवां निर्घोषां
महाध्वानो नादित् च घण्टायांमध वादनासरकालभावा
स तथा तद्ध्वानस्तल्लक्षणा यो रवस्तेन, अर्थार्थिनो-द्रव्या-
र्थिनः कामार्थिनः-शब्दरूपार्थिनः भोगार्थिनः गन्धरसस्प-
शार्थिनः स्नाभार्थिनः-सामान्येन लाभन्तयः किल्विगिकाः-
पातकफलवन्तो निःस्वान्धपङ्कथादयः कारोटिकाः-कापा-
लिकाः कणे-राजदंयं द्रव्य तद्गन्ति ये ते करवाहिकाः क-
रेण वा बाधिताः-पीडिता ये ते करवाधिताः, शंखवाद्-
नशिल्पमेषामिति शांखिकाः शंखो वा विद्यते येषां माङ्गल्य-
चन्दनाधारभूतः ते शांखिकाः, चक्रं प्रहरणमेषामिति चा-
क्रिकाः योद्धारः चक्रं वाऽस्ति येषां ते चक्रिकाः-कुम्भका
रतिलकादयः चक्रं वापदर्थं याचन्ते ये ते चक्रिकाः चक्र-
धरा इत्यर्थः, लाङ्गलिकाः हालिकाः लाङ्गलं वा प्रहरणं येषां
गले वा लग्नमानं सुवर्णादिमयं तद् येषां ते लाङ्गलिकाः-
कार्पाटिकविशेषाः मुखमङ्गलानि-चादुवचनानि ये कुर्वन्ति
ते मुखमङ्गलिकाः पुण्यमाणवा-नद्याचार्या, वर्जमानकाः रु-
न्धरापितपुरुषाः, ' इडाही ' त्यादि पूर्ववत्, ' जियविग्घो
यि य वसाहि ' इति इहैव संबन्धः, अपि च-जितविघ्नः त्वं हे-
वृष ! अथवा-वृवानां सिद्धेऽत्र मध्ये वस आसस्व, ' निहणा-
हि, ति विनाशय रागेष्टयौ मल्लौ, केन करणभूतेनेत्याह-
तपसा-अनशनादिना, किंभूतः सन् ?-धृत्या चित्तस्वास्थ्य-
न ' धर्माय ' इति अन्यर्थं पाठान्तरेण बालिका-हृदा यद्वा
कक्षा येन स तथा, मल्लं हि प्रतिमल्लो मुष्ट्यादिना करणेन
वत्सादिदृढवज्रकक्षः सान्निहन्तीति एवमुक्तमिति, तथा मर्द-
य अष्टौ कर्मशत्रुन ध्याननोत्तमेन-शुक्लेनाप्रमत्तः सन्, तथा
' पावय ' इति प्राप्नुहि विजिगीर्षम्-अपगताज्ञाननिर्गमपटल
नास्मानुत्तरमस्तीति अनुत्तरं केवलज्ञानं, गच्छ च मोक्षं
परं पदं शास्वतमचलं चेत्येवं चकारस्य सम्बन्धः, कि-
मुत्वा ?, इत्या पारपहचमू-परिपहस्यम्, लामित्यलङ्कारे,
अथवा-किंभूतस्त्व ?-हन्ता विनाशकः परिपहचमूनाम् ।

तते णं तस्म मेहस्म कुमारस्म अम्मापियरो मेहं कुमारं
पुग्गो कट्टं जेणामेव समणे भगवं महावीरं तेणामेव उवा-
गच्छन्ति २ ता समणे भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आया-
हिणं पयाहिणं करेति २ ता वंदेति नमंमंति २ ता एवं
वदामी-एस्स णं देवाणुप्पिया ! मेहे कुमारं अम्हं एगे पुत्तं
इहे कंते ० जाव जीवियाउत्तामए हिययणंदिजणए उंव-
रपुप्फं पिव दुल्लहे सवणयाए किमंग ! पुण दरिमणयाए ?,
से जहानामए उपपलेति वा पउमेति वा कुमुदेति वा पंके-
जाए जले संवाड्डिए नोवलिप्पइ पंकरणं शोवलिप्पइ
जलरणं एवामेव मेहे कुमारं कामेसु जाए भोगेसु संवुड्डे नो-
वलिप्पति कामरणं, नोवलिप्पति भोगरणं, एस्स णं देवा-

णुप्पिया ! संसारभउविग्गे भीए जन्मणजरमरणं इच्छइ
देवाणुप्पियाणं अंतिए भुंढे भविता आगाराओ अणगा-
रियं पव्वतिए, अम्हं णं देवाणुप्पियाणं मिस्मभिक्षं
दलयामो, पडिच्छंतु णं देवाणुप्पिया ! मिस्मभिक्षं ।
तते णं मे समणे भगवं महावीरं मेहस्म कुमारस्स अ-
म्मापिउर्णहि एवं वृत्ते समणे एयमट्ठं सम्मं पडि-
सुणेति । तते णं मे मेहे कुमारं समणस्स भगवओ
महावीरस्स अंतियाओ उत्तरपुरच्छिमं दिमिभागं अव-
कमति २ ता मयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुयति । तते
णं मे मेहकुमारस्स माया हंसलक्खणं पडमाडणं आ-
भरणमल्लालंकारं पडिच्छति २ ता हागवारिधारमिंदुवा-
रिद्धिअमुत्तावलिपगामाति अंमूणि विणिम्मयमाणी २ राय-
माणी २ कंदमाणी २ विलवमाणी २ एवं वदामी- जतिय-
वं जाया ! पडियवं जाया ! परिकमियवं जाया ! अस्मि
च णं अट्ठे नो पमादेयवं अम्हं पि णं एमेव मग्गे भवउ
ति कट्टं मेहस्म कुमारस्स अम्मापियरो समणे भगवं
महावीरं वंदेति नमंमंति २ ता जामेव दिमि पा-
उत्तुता तामेव दिमि पडिगया । (सूत्र- २६)

' एगे पुत्तं ' इति धारिण्यपत्तया, श्रेणिकस्य बहुपुत्र-
त्वान्, जीविताच्छासको हृदयनन्दिजनकः, उपलमिति
वा-नीलेऽपलं पद्ममिति वा-आदित्यशोध्यं कुमुदमिति
वा चन्द्रशोध्यम् । ' जइयव्व ' मित्यात्र, प्राप्तेषु संयमयोगेषु
यत्नः कार्यो हे जात ! पुत्र ! घटितव्यम्-अप्राप्तप्राप्तये
घटना कार्या पराक्रमितव्यं च-पराक्रमः कार्यः, पुरुषत्वा-
भिमानः सिद्धफलः कर्तव्य इति भावः, किमुक्तं भवति ?-
एतस्मिन्नर्थे-प्रव्रज्यापालनलक्षणे न प्रमादयितव्यमिति ।

तते णं मे मेहे कुमारं सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं क-
रेति २ ता जेणामेव समणे भगवं महावीरं तेणामेव
उवागच्छन्ति २ ता समणे भगवं महावीरं तिक्खुत्तो
आयाहिणं पयाहिणं करेति २ ता वंदेति नमंमंति २
ता एवं वदामी-आलिने णं भंते ! लोए पलिने णं
भंते ! लोए आलिनेपलिने णं भंते ! लोए जगए म-
ग्गेण य , से जहाणामए केई गाहावती आगारंसि
भियायमाणंमि जे तत्थ भंढे भवति अप्पभारे मोल्ल-
गुरुए तं गहाय आयाए एगंतं अवकमति एस्स मे शि-
न्थारिए ममाणे पच्छा पुग हियाए सुहाए खमाए शि-
स्समाए आणुगामियत्ताए भविस्समति एवामेव मम वि-
एगे आया भंढे इहे कंते पिए मणुक्के मणामे एस्स मे नि-
न्थारिए ममाणे संसारवोच्छेदकरं भविस्समति । तं इच्छा-
मि णं देवाणुप्पियाहिं मयमेव पव्वावियं मयमेव भुंढा-
वियं मेहावियं मिक्खवियं मयमेव आयाग्गेयवियं-

यथेष्टचरणकरणजायामायावृत्तियं धम्ममाहन्वियं । त-
 तेणं समणं भगवं महावीरं मेहं कुमारं समयमेव पञ्चा-
 वेति समयमेव आयागं जाव धम्ममातिक्खइ-एवं देवाणु-
 प्पिया ! गंतव्वं चिद्धितव्वं गिमीयव्वं तुयड्ढियव्वं भुंजि-
 यव्वं भामियव्वं एवं उट्ठाय उट्ठाय पाण्हिं भूतेहिं जी-
 वेहिं सत्तेहिं संजमणं संजमितव्वं अस्मि च णं अट्ठु शो-
 पमादेयव्वं । तते णं मे मेहं कुमारं समणस्स भगवस्सो म-
 हावीरस्स अतिण् इमं एयारूवं धम्मियं उवणमं शिणम्म
 मम्मं पडिवज्जइ तमाण्णए तह गच्छइ तह चिद्धइ० जाव
 उट्ठाय उट्ठाय पाण्हिं भूतेहिं जीवेहिं सत्तेहिं संजमइ ।
 (सूत्र-३०) जं दिवसं च णं मेहं कुमारं भुंजं भवित्ता आ-
 गागस्सो अणगारियं पच्चइण् तस्म णं दिवसस्म पुञ्चा-
 वरएहकालमयमि समणानं निगंथाणं आहागतिणि-
 याणं मज्झासंथाणमु विभज्जमाणेसु मेहकुमारस्म दागमुले
 मज्झासंथाणं जाण यावि होन्था । तते णं समणा शिगंथा
 पुव्वरत्तावरत्तकालमयमि वायणाणं पुच्छणाणं परिण
 ड्ढणाणं धम्मणुजोगां ताणं य उच्चारस्म य पामवणस्म
 य अइगच्छमाणा य निगच्छमाणा य अप्पेगतिया मेहं
 कुमारं इत्थेहिं संघट्टंति एवं पाण्हिं मीमे पोट्टु कायमि
 अप्पेगतिया ओलंडेति अप्पेगड्या पोलंडइ अप्पेगतिया
 पायरयंणुगुंडियं करेति । एवं महालियं च णं रयणीं
 मेहं कुमारं णो मंचाणति खणमवि अचिच्छ निमीलित्तए
 तते णं तस्म मेहस्म कुमारस्म अयमेयारूवे अब्भन्थिण्
 ० जाव समुप्पाज्जिन्था-एवं खलु अहं सणियस्म रस्सो पुत्ते
 धारिणीणं देवीणं अत्ताणं मेहं ० जाव समणयाणं तं जया णं
 अहं अगारमज्जे वमामि तथा णं मम समणा शिगंथा
 आदायंति परिजारेति सकारेति मम्मारेति अट्ठाइं हेउति
 पमिणाति कारणाइं वाकराइं आतिक्खंति इट्ठाहिं
 कंताहिं वग्गूहिं आलवेति संलवेति, जप्पमिति च णं अहं
 भुंजं भवित्ता आगागस्सो अणगारियं पच्चइण् तप्पमिति
 च णं मम समणा नो आदायंति ० जाव नो संलवंति । अ-
 दुत्तरं च णं मम समणा शिगंथा गस्सो पुव्वरत्तावरत्तकाल-
 मयमि वायणाणं पुच्छणाणं ० जाव महालियं च णं रत्तिं
 नो मंचाणमि अचिच्छ गिमीलावत्तए, तं मेयं खलु मज्जे
 कल्लं पाउप्पभायाणं रयणीणं ० जाव तेयमा जलंते समणं
 भगवं महावीरं आपुच्छित्ता पुण्णरवि आगारमज्जे वमित-
 णं ति कइ एवं संपेहेति २ ता अट्ठुहट्ठवसट्ठमाणसण
 शिरयपडिस्सियं च णं तं रयणिं खंवइ २ ता कल्लं पा-
 उप्पभायाणं सुविमलाणं रयणीणं ० जाव तेयमा जलंते
 जेणव समणं भगवं महावीरं तणमिव उवागच्छति २ ता

तिक्खत्तो आदाहिणं पदाहिणं करइ २ ता वंदइ नममइ २
 ता ० जाव पज्जुवासइ । (सूत्र- ३१)

आदीप्त-इन्द्र दीप्त-प्रदीप्त-प्रक्षेपण दीप्त आदीप्तप्रदीप्तो-
 उत्थन्तप्रदीप्त इति भाषः, 'गाहावइ' ति गृहपतिः 'भिया-
 यमाणेसि' ति ध्यायमानं भागइ-पर्यं हिरण्यादि अल्प-
 भारम्, पाठान्तर-अल्पं च तन्सारं चेत्यल्पसारं मूल्यगुरुकम्
 'आयाण' ति आत्मनः 'पच्छा पुग य' ति पश्चादागार्मानि
 कालं पुग च पूर्वामदानीमेव लोक-जीवलोकं, अथवा-पश्चा-
 ल्लोके आगमिजन्मनि पुगलोके-इदं जन्मनि, पाठान्तर-'प-
 च्छाउरस्म' ति पश्चादभिभयोत्तरकालम् आतुरस्य-बुभुक्षा-
 दिभिः पीडितस्येति । 'एगं भण्डे' ति एकम्-अद्वितीयं भा-
 गडमिष भागइ 'सयमेव' त्यादि-स्वयमेव प्रसाजितं वेषदानेन
 आत्मानम् इति गम्यते, भावे वा क्लः प्रत्ययः प्रसाजनामित्य-
 र्थः, मुण्डितं-शिरालोचनं सेधितं-निष्पादितं करणप्रत्युप-
 क्षणादिग्राहणतः, शिक्षितं सूत्रार्थग्राहणतः, आचारो-ज्ञाना-
 दिविषयमनुष्ठानं कालाध्ययनादि गोचरो-भिक्षाटनं धनय-
 प्रतीतो धैनयिकं-तत्फलं कर्मक्षयार्थं चरणं-व्रतादि करणं-
 पिण्डविशुद्ध्यादि यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थमेवाहारमा-
 त्रा ततो इन्द्र-तत एवामाचारादीनां वृत्तिः वर्त्तने यस्मिन्न-
 सो आचारगोचरविनयविनयिकचरणकरणयात्रामात्रावृत्ति-
 कस्तं धम्ममाख्यातम् अभिहितम्, ततः श्रमणो भगवान्
 महावीरः, स्वयमेव प्रसाजयति यावन् धम्ममाख्याति,
 कथमिन्याह-एवं गन्तव्यं युगमात्रभूयस्तद्विष्टेन्यर्थः,
 'एवं चिद्धियव्वं' ति शुद्धभूयो ऊर्ध्वस्थानेन स्थातव्यम्,
 एवं निष्पादितव्यम्-उपवेष्टव्यं संदेशकभूमिप्रमाजनादिन्या-
 येन्यर्थः, एवं त्वगवसितव्य-शयनीय सामायिकायुच्चा-
 रणपूर्वकं शरीरप्रमाजनां विधाय संस्तारकोत्तरपट्ट्यावा-
 हपधानेन वामपार्श्वत इत्यादिना न्यायेन्यर्थः, भोक्त्व-
 वदनादिकारणतोऽङ्गारादिदोषरहितमित्यर्थः, भाषितव्यं-
 हितमितमधुरादिविशेषणतः, एवमुत्थायोन्थाय-प्रमाद-
 निद्राव्यपोहेन विबुद्धय २ प्राणादिषु विषयेषु संयमो-रत्ता
 तेन 'संयन्तव्यम्-संयतितव्यामति, तत्र-'प्राणा द्वि-
 त्रिचतुःप्राणाः, भूतास्तु तत्रः स्मृताः । जीवाः पञ्च
 द्विधा ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥ १ ॥ 'किं बहु-
 ना ? अस्मिन् प्राणादिसंयमे न प्रमादयितव्यम्, उद्यम एव
 कार्य इत्यर्थः । प्रत्यपराहकालमययो-विकालः, 'आहा-
 राहाणयाण' ति यथा रत्ताधिकतया यथाज्येष्ठमित्यर्थः,
 शय्या-शयने तदर्थं संस्तारकभूमयः, अथवा-शय्यायां
 वसन्तो संस्तारकाः शय्यासंस्तारका वाचनायै-वाचनार्थं ध-
 मार्थमनुयोगस्य-व्याख्यानस्य चिन्ता धर्मानुयोगस्य वा-ध-
 मव्याख्यानस्य चिन्ता धर्मानुयोगचिन्ता तस्यै अतिगच्छन्तः-
 प्रावशन्तो निर्गच्छन्तश्चाऽऽलयादिति गम्यते, 'ओलंडेति, ति
 उल्लहयन्ति 'पोलंडेति' ति प्रक्षेपणं द्विस्त्रिबोल्लहयन्तीत्यर्थः,
 पादरजालक्षणं रेणुना पादरयाडा तडगात् रेणुना गुण्डि-
 तो यः स तथा तं कुर्वन्ति । 'एवं महालियं च णं रयणिं
 ति' इति महती च रजनी यावदिति शेषः, मेघकुमारो
 'नो मंचाणति' भि न शक्नोति क्षणमप्यक्षि निमीलयितुम्-
 निद्राकरणायेति, आध्यात्मिकः-आन्माविषयश्चिन्तितः-स्मर-
 णरूपः प्रार्थितः-अभिलाषात्मकः मनोगतः-मनस्येव वर्तते यो

न बहिः स तथा सङ्कलपो-विकल्पः समुत्पन्नः आगारमध्ये-
गेहमध्ये वसामि अधितिष्ठामि, पाठान्तरतो-अगारमध्ये-
आवसामि, 'आढायन्ति' आद्रियन्ते 'परिजानन्ति' यदुतायमे-
वधिध इति 'सङ्कारयन्ति' सत्कारयन्ति च वस्त्रादिभिरभ्यर्च-
यन्तीत्यर्थः 'सन्मानयन्ति' उचितप्रतिपत्तिकरणेन, अर्थान्-
जीवार्थान्, हनून्-तद्गमकान्भ्यव्यतिरेकलक्षणान्, प्रश्नान्-प
यन्नुयोगान् कारणानि-उपपत्तिमात्राणि व्याकरणानि-परेण
प्रश्ने कृतं उत्तराणीत्यर्थः, आख्यान्ति ईषत् संलपन्ति मुहुर्मु-
हुः, 'अदुत्तरं च शं'ति, अथवा-परम्-'एष संपेहेह'ति संप्रक्षेपे
पर्यालोचयति 'अद्दुहद्ववसद्दमाणसगए' ति आत्मेन-
ध्यानविशेषेण दुःस्वप्न-दुःस्वर्पादिनां वशात्-विकल्पवश-
मुपगतं यन्मानसं तद्वतः-प्राप्तो यः स तथा, निरयप्रति-
रूपिकां च नरकसदृशीं दुःखसाधर्म्यात् तां रजनीं क-
पयति-गमयति ।

तते शं मेहातिममणे भगवं महावीरे मेहं कुमारं एवं
वदामी-मं रणं तुमं मेहा ! रात्रौ पुष्करत्तावरत्तका-
लममयंसि समणहिं निगंथेहिं वायणाए पुच्छणाए
०जाव महालयं च शं राइं शो संचाएसि मुहुत्तमवि
अच्छि निमीलावत्तण । तते शं तुभं मेहा ! इमे एया-
रुवे अब्भत्थिए ०समुप्पज्जित्था-जया शं अहं अगारम-
ज्जे वमामि तथा शं मम समणा निगंथा आ-
ढायंति ०जाव परिगणंति, जप्पभित्तिं च शं मुंडं भवि-
त्ता आगाराओ अणगारियं पव्वयामि तप्पभित्तिं च शं
मम समणा शो आढायंति ०जाव नो परिगणंति अ-
दुत्तरं च शं समणा निगंथा रात्रौ अप्पगतिया वाय-
णाए ०जाव पाययरेणुगुंडियं करेति, तं स यं खलु मम
कल्लं पाउप्पभायाए समणं भगवं महावीरं आपुच्छित्ता
पुणरवि आगारमज्जे आवमिच्चणं चि कट्टु एवं संपेहेसि २
त्ता अद्दुहद्ववसद्दमाणसे ०जाव रयणीं खवेसि २ त्ता जेणा-
मेव अहं तेणाभेव हव्वमाणे ? , मे रणं मेहा ! एम
अत्थे समड्डे ? , हंता अत्थे समड्डे । एवं खलु मेहा ! तुमं
इआं तच्चे अइए भवग्गहणे वेयङ्गुगिरिपायमूले वणय-
रेहिं शिव्वत्तियणामधेजं से ते संखदलउज्जलविमलनि-
म्मलदहिधणगोखीरफणरयणियरप्पयासे सत्तस्सेहे णवा-
चाए दमपरिणाहं सत्तंगपतिट्ठिए सोमे सभिए सुरूवे पुरतो
उदग्गं समूसियमिरे मुहासणे पिट्ठुओ वगहे अजिया-
कुच्छी अच्छिहकुच्छी अलंबकुच्छी पलंबलंबोदगह-
रकरं धणुपट्ठागिइविमिड्डपुट्ठे अलीणपमाणजुत्तवट्ठियापी-
वरगत्तावरं अल्लीणपमाणजुत्तपुच्छे पडिपुअसुचारुकुम्म-
चलणे पंडुरसुबिसुद्धनिद्धाणिरुवहयविसनिग्गे छहंते सु-
मेरुप्पमे नामं हत्थिगया होत्था । तत्थ शं तुमं मेहा !
बहूहिं हत्थीहिं य हत्थीणियाहिं य लोद्धएहिं य लो-

ट्ठियाहिं य कलभेहिं य कलभियाहिं य मद्धिं संपरि-
वुडे हत्थिसहस्सयायए देसए पागट्ठी पट्ठवए जूहवहं
वंदपरियट्ठए अब्भेसिं च बहूणं एकन्ताणं हत्थिकलभा-
णं आहेषणं ० जाव विहरसि । तते शं तुमं मेहा ! शि-
च्चप्पमत्ते सहं पललिए कंदप्परहं मोहणसीले अवितणं
कामभोगतिसिए बहूहिं हत्थीहिं य ० जाव संपरिवुडे वे-
यङ्गुगिरिपायमूले गिरीसु य दरीसु य कुहरेसु य कंद-
रासु य उज्जरेसु य निज्जरेसु य वियरणसु य गहासु
य पल्लवेसु य चिप्ललेसु य कडयसु य कडयपल्ललेसु
य तडीसु य विथडीसु य टंकेसु य कूडेसु य सिंहरेसु य
पब्भारेसु य मंचेसु य मालेसु य काणगेसु य वणेसु य
वणमंडसु य वणगईसु य नदीसु य नदीकच्छेसु य
जूहेसु य संगमसु य वावीसु य पोक्खरिणीसु य दीहि-
यासु य गुंजालियासु य मरेसु य सरपंतियासु य मर-
सरपंतियासु य वणयरणं दिन्नवियारं बहूहिं हत्थीहिं य
०जाव मद्धिं संपरिवुडे बहुविहतरुपल्लवपउरपाणियतणे
निब्भणं निरुव्विग्गे मुहं मुहेणं विहरमि । तते शं तुमं मेहा !
अन्नया कयाइ पाउमवरिमारत्तमग्गहेमंतवर्मतेसु कमेण
पंचसु उउसु समतिकंतेसु शिम्भकालममयंसि जेड्ढामूल-
मासे पायवधंसममुट्ठिएणं मुक्कतणपत्तकयवरमारुतमंजाग-
दीविणं भहाभयंकणं हुयवहेणं वणदवजालामंपलित्त-
सु वणंउतेसु धृमाउलासु दिमासु महावायवगेणं संधट्ठि-
एसु छिन्नजालेसु आवयमाणेसु पोल्लरुक्खंसे अन्तो २
क्रियायमाणेसु मयकुहितविणट्ठकिमियकहमनदीवियरग-
खीणपाणीयंतेसु वणंतसु भिगारकदीणकंदियरेवेसु खरफरु-
सअणिट्ठरिड्ढाहितविहुमग्गेसु दुमग्गेसु तएहावममुक्कपक्ख
पयाडियजिब्भतालुयअसंपुडिततुंडपक्खिसंधेसु ससंतसु शि-
म्भउएहवायखरफरुसचम्ममारुयसुक्कतणपत्तकयवरवाउलि-
भमंतदित्तसंभंतमावयाउलमिगतएहावद्वचिएहपट्ठेसु शि-
रिवरेसु मंवट्ठिएसु तत्थ मियपसयसिरीसिंवेसु अवदालि-
यवयणाविवरणिप्लालियग्गजीहे महंततुंवइयपुअकअे सं-
कुचियथोरपीवरकरं ऊमियलंगूले पीणाइयविरमरमियस-
हेणं फोडयंतव अंबगत्तलं पायदइरणं कंपयतेव मेइणि-
तलं विणिम्मयमाणं य मीयारं सव्वतां ममंता वल्लिवि-
याणाइं छिंदमाणं रुक्खमहस्सातिं तत्थ सुबहूणि शोप्ला-
यंते विणट्ठरं व्व शग्गविंदं वायाइहे व्व पाए मंडलवा-
ए व्व परिब्भमंते अभिक्खणं २ लिडणियरं पमुंचमा-
णे २ बहूहिं हत्थीहिं य ०जाव मद्धिं दिमां दिमिं विप्प-
लाइत्था । तत्थ शं तुमं मेहा ! जुब्बे जगज्जरियदेहे आउरे
जुंजिए पिवासिए दुब्बले किलंते नट्टमुइए मूढदिसाए स-

यातो जूहातो विष्पहणे वणदवजालापारद्धे उपेक्षेण त-
एहाए य छुहाए य परब्भाहए समाणे भीए तन्थे तमिए
उब्बिगणे संजातभए सव्वतो समंता आधवमाणे परिधा-
वमाणे एगं च शं महं सरं अप्पोदयं पंकवहुलं अतिथिणं
पाणियपाए उद्धं । तन्थे शं तुमं मेहा ! तीरमतिगते पा-
णियं असंपत्ते अंतरा चव मेयंसि विमन्ने । तन्थे शं तु-
मं मेहा ! पाणियं पाइम्मामि त्ति कट्टं हन्थं पमारेसि, से
वि य ते हन्थं उदगं न पावति । तते शं तुमं मेहा ! पुण-
रवि कार्यं पच्चुद्धरिम्मामीति कट्टं बलियतरायं पंकमि
खुत्तं । तते शं तुमं मेहा ! अन्नया कदाह एगे चिरनिज्जू-
टं गयवरजवाणए सगाओ जूहाओ कग्गणदंतपुसलप-
हारहिं विष्परद्धे समाणे तं चव महद्दहं पाणीयं पाएउं
समायरेति । तते शं से कलभए तुमं पासति २ सा तं पु-
व्ववरं सुमरति २ सा आसुरुत्ते रुद्धे कुविए चंडिकिए मिमि-
मिसेमाणे जेणेव तुमं तेणेव उवागच्छति २ सा तुमं तिक्खेहिं
दंतमुसलेहिं तिक्खुत्तां पिट्ठतां उच्छुभति उच्छुभित्ता पुव्व-
वरं निजाएति २ सा हट्ठतुं पाणियं पियति २ सा जामेव
दिमि पाउब्भूए तांमेव दिमि पडिगए । तते शं तव मेहा !
सरीरगंसि वेयणा पाउब्भवित्था उज्जला विउला तिउला
कक्खडा ० जाव दुरहियासा पित्तजरपरिगयसरिरे दाहव-
कंतीए याति विहरित्था । तते शं तुमं मेहा ! तं उज्जलं
० जाव दुरहियासं सत्तराहंदिं वेयणं वेदंसि मवीमं वा
समतं परमाउं पालइत्ता अट्टवमट्टदुहट्टं कालमासे कालं
किञ्चा इहेव जवुदीवि भारहे वासे दाहिणज्जुभरहे गंगाए म-
हाणदीए दाहिणे कूले विंभगिरिपायमूले एगेणं मत्तवर-
गंधहन्थिणा एगाए गयवरकरेणए कुच्छिसि गयकलभए
जणिते । तते शं सा गयकलभिया खवणं मामाणं
वसंतमासम्मि तुमं पायाया । तते शं तुमं मेहा ! गब्भवा-
साओ विष्पमुक्कं समाणे गयकलभए यावि होत्था, रत्तुप्प-
लरत्तसूमालए जामुमणारत्तपारिजातयलक्खवारसमरमकुं-
ममंभग्गवग्गवे इट्ठ शिगस्म जहवइणा गणियापाग्गणे
रुक्कोत्थहन्थी अणेगहन्थिमयमंपरिवुडे रम्ममु गिरिकाणणे-
सु मुहं मुहेणं विहरसि । तते शं तुमं मेहा ! उम्मुक्कवालभावे
जाव्वणगमणुपत्ते जूहवइणा कालधम्मणा मंजुत्तेणं तं जूहं
सयमेव पडिवज्जमि । तते शं तुमं मेहा ! वणयगेहिं निव्वत्तिय
नामधेज्जं ० जाव चउदंते मेरुप्पमे हन्थिग्येण होत्था । तन्थे
शं तुमं मेहा ! मत्तगपइट्टिए तहेव ० जाव पडिस्सेव । तन्थे
शं तुमं मेहा ! मत्तमइयस्म जूहस्म आहवच्चं ० जाव
अभिरमेत्था । तते शं तुमं अन्नया कयाइ गिम्ह-
कालसमयंसि जेह्मामूले वणदवजालापलिनेसु वणं जेसु

सुधूमाउलासु दिसासु ० जाव मंडलवाए व्व, तते शं प-
रिम्ममंते भीते तन्थे ० जाव संजायभए बहूहि हन्थीहि
य ० जाव कलभियाहि य मत्तेहि संपरिवुडे मव्वतो ममंता
दिसो दिमि विष्पलाइत्था । तते शं तव मेहा ! तं वण-
दवं पामित्ता अयमेयारूवे अज्जन्थिए ० जाव समुप्प-
जित्था । कहिं शं मन्ने मए अयमेयारूवे अग्गिमंभवे अ-
णुभूयपुव्वं ?, तव मेहा ! लेम्महिं विमुज्जमाणीहि अ-
ज्जवसाणेणं मोहणेणं सुभेणं परिणामेणं तयावरणि-
जाणं कम्माणं खओवममेणं इहापूहमग्गणगेवसणं कग्-
माणस्स मन्निपुव्वे जातिसरणे समुप्पज्जित्था । तते शं
तुमं मेहा ! एयमट्टं मम्मं अभिसमंसि, एवं खलु मया
अतीए दोब्बं भवग्गहणे इहेव जेवुदीवि दीवे भारहे वामं
वेयज्जुगिरिपायमूले ० जाव तन्थे शं महया अयमेयारूवे
अग्गिमंभवे समणुभूए । तते शं तुमं मेहा ! तस्मेव दिव-
सस्म पुव्वावरणकालममयंसि नियएणं जूहेणं मद्दि
ममन्नागए यावि होत्था । तते शं तुमं मेहा ! सत्तुस्मेहं ०
जाव सन्निजाइसमरणे चउदंते मेरुप्पमे नाम हन्थी होत्था ।
तते शं तुज्जमेहा ! अयमेयारूवे अज्जन्थिए ० जाव म-
मुप्पजित्था-तं से यं खलु मम इयाणि गंगाए महानदीए
दाहिणिस्सं कूलंमि विंभगिरिपायमूले दवग्गिसंता-
णकारणट्ठा मएणं जूहेणं महालयं मंडलं घाइनए त्ति-
कट्टं एवं संपहेसि २ सा सुहं मुहेणं विहरसि । तते शं तु-
मं मेहा ! अन्नया कयाइ पढमपाउंसंमि महावुट्टिकायं-
मि सन्निवइयंसि गंगाए महानदीए अदूरमामंते बहूहि ह-
न्थीहि ० जाव कलभियाहि य मत्तेहि य हन्थिमर्हां संप-
रिवुडे एगं महं जायणपरिमंडलं महतिमहालयं मंडलं
घाएमि । जं तन्थे तणं वा पत्तं वा कट्टं वा कंटए वा
लया वा वल्ली वा खाणुं वा रुक्खे वा खुवे वा तं मव्वं
तिमुत्तो आहणिय एगेतं एडेमि २ सा पाएणं उट्ठंमि
हन्थेणं गएहमि । तते शं तुमं मेहा ! तस्मेव मं-
डलस्म अदूरमामंते गंगाए महानदीए दाहिणिस्सं कूलं
विंभगिरिपायमूले गिगीमु य ० जाव विहरसि । तते शं
मेहा ! अन्नया कदाइ मज्जिमए वग्गिमारत्तमि महावुट्टि-
कायंसि सन्निवइयंसि जेणेव से मंडले तेणेव उवागच्छमि
२ सा दोब्बं पि तच्चं पि मंडलं घाएमि २ सा एवं वरिमं वामा-
रत्तमि महावुट्टिकायंसि सन्निवइयमाणंसि जेणेव से मंडले
तेणेव उवागच्छमि २ सा दोब्बं पि तच्चं पि मंडलघायं करेमि,
जं तन्थे तणं वा ० जाव सुहं मुहेणं विहरसि । अहं मेहा ! तुमं
गइंद्भावम्मि वट्टमाणं कमेणं नल्लिगिवणधिविहणगगे हंमंते
कुंदलोद्धउद्धततुमारपउरम्मि अतिकंते अहिणं गं गिम्हमम-

यंसि पते वियदुमाणेसु वणेसु वणकरंणुविविहदिसकय-
पंसुघाओ तुमं उउयकुमुमकयचामरकनूपपरिमंडियाभि-
गमो मयवसविगसंतकडतडकिलिभगंधमदचारिणा सुरभि-
जशियगंधो करेणुपरिवारिओ उउममत्तजखितसोमो
काले दिणयरकरपयंडे परिसोसियतरुवरसिहग्भीमतरदंस-
शिज्जे भिगाररवंतभेग्बरवे खाणाविहपत्तकट्टतणकयवरु-
द्धतपइमारुयाइद्धनइयलदुमगणे वाउलियादारुणतरे त-
एहावसदोसदूसियभमंतविविहसावयसमाउले भीमदरिस-
णिजे वडुंते दारुणम्मि गिम्हे मारुतवसपसरपसरियविं-
मिएणं अम्भहियभीमभेरवरवप्पगारेणं महुधारापडिय-
सित्तउद्वायमाणधगधगधगंतमहुदुएणं दित्ततरसफुलिगेणं
धूममालाउलेणं सावयमयंतकरणेणं अम्भहियवणदवेणं
जालालांविनिरुद्धधूमंधकारभीयो आयवालायमहंततुंव-
इयपुन्नकओ आकुंचियथोणपीवरकरो भयवसभयंतदित्तन-
यणां वेगेण महामेहो च पवणोल्लियमहल्लरूवो जणेव क-
ओ ते पुरा दवग्गिमयभीयहियएणं अवगयतणप्पएमरु-
क्खो रुक्खुंदेमो दवग्गिमंताणकारणद्वए जणेव मंडले
तेणेव पहारंत्य गमणाए, एको ताव एस गमो । तते गं
तुमं मेहा ! अन्धया कयाइं कमेणं पंचसु उउसु समतिक-
तेसु गिम्हकालसगयंमि जेढामूलं मामे पायवमंधंससमु-
ट्टिएणं ० जाव संवट्टिएसु मियसुपक्खिमरीमिवेसु दिसो
दिसिं विप्पलायमाणेसु तेहिं बहूहिं हत्थीहिं य सदिं
जेणेव मंडले तेणेव पहारंत्य गमणाए, तन्थं गं अग्गे बहवे
सीहा य वग्घा य विगा य दीविया य अच्छा य तरच्छा य
पारासरा य सरभा य मियाला विगाला सुणहा कोला
ससा कोंकंतिया चित्ता चिन्नला पुव्वपविट्ठा अग्गिभय-
विट्ठया एगयाओ बिलधम्मेणं चिट्ठंति । तए गं तुमं मेहा !
जेणेव से मंडले तेणेव उवागच्छसि २ ता तेहिं बहूहिं
सीहेहिं ० जाव चिन्नलएहिं य एगयाओ बिलधम्मेणं चिट्ठ-
सि । तते गं तुमं मेहा ! पाएणं गत्तं कंडुइम्मामिसि कट्टु
पाए उक्खित्ते तंसिं च गं अंतगंसि अग्गेहिं बलन्तेहिं सत्तेहिं
पणालिज्जमाणे २ ससए अणुप्पविट्ठं । तते गं तुमं मेहा !
गायं कंडुइत्ता पुणरवि पायं पडिनिक्खमिस्सामि त्ति कट्टु
तं मययं अणुपविट्ठं पाससि २ ता पाणाणुकंपाए भू-
याणुकंपाए जीवाणुकंपाए सत्ताणुकंपाए सो पाए अंतरा
चैव मंधागिए, नो चैव गं शिक्खित्ते । तते गं तुमं मेहा !
ताए पाणाणुकंपाए ० जाव सत्ताणुकंपाए संमारे परिक्कीकंते
माणुस्साउए निबद्धे । तते गं मे वणदवे अट्ठातिज्जातिं रातिं-
दियाइं तं वणं भांमेइ २ ता निट्टिए उवरए उवसंते वि-
ज्झाए यावि होत्था । तते गं ते बहवे सीहा य ० जाव-

चिन्नला य तं वणदवं निट्ठियं ० जाव विज्झायं पामंति
२ ता अग्गिभयविप्पमुक्का तएहाए य लुहाए य परम्भा-
हया समाणा मंडलातो पडिनिक्खमंति २ ता सव्वतो समं-
ता विप्पसरित्था, (तए गं ते बहवे हत्थि ० जाव लुहाए
य परम्भाहया समाणा तओ मंडलाओ पडिनिक्खमंति २
ता दिसो दिसिं विप्पसरित्था ।) तए गं तुमं मेहा ! जुभे
जराजअरियदेहे सिट्ठिलवलितया पिण्डिगणं दुब्बलं
किलंते जुंजिए पिवासितं अथामे अबले अपरक्कमे अ-
चंकमणो वा ठाणुखंडे वेगेण विप्पसरिस्सामि त्ति कट्टु पाए
पसारेमाणे विज्जुहते विव रयतागिरिप्पम्भां धरणितलंमि
सव्वंगेहिं य सन्निवहए । तते गं तव मेहा ! मरीरगंसि
वेयणा पाउम्भूता उज्जला ० जाव दाहवकंतिए यावि विह-
रसि । तते गं तुमं मेहा ! तं उज्जलं ० जाव दुरहियामं
तिस्सि राइंदियाइं वेयणं वेएमाणं विहरित्ता एणं वामयनं
परमाउं पालइत्ता इहं व जेवुंदिं दीवे भारहे चामे गायगिं
नयरं सेणियस्म रओ धारिणीए देवीए कुच्छिमि कुमार-
ताए पचायाए । (सूत्र-३२)

‘मेहाइ’ ति हे मेघ ! इति, एघमभिलाष्य महावीरस्मवा-
दीन्-‘सं गण’मित्यादि, अथ नूनं-निश्चितं मेघ ! अस्ति
एषोऽर्थः ? इति । तं कामलामन्त्रेण अस्म्येषोऽर्थ इति
मेघनेस्तरमदायि । ‘वनचरकैः’ शब्गादिभिः, ‘संख’ त्यादि
विशेषणं प्रागिव ‘सतुस्मंह’ सप्तहस्तोच्छ्रितः, नवायनो-
नघहस्तायतः, एवं दशहस्तप्रमाणः मध्यभागे सप्ताङ्गानि-
पादकरपुच्छलिङ्गलक्षणानि प्रतिष्ठापितानि भूमौ यस्य स तथा,
समः-अविषमगात्रः सुसंस्थितो-विशिष्टसंस्थानः, पाठा-
न्तरेण सौम्यसम्मितः तत्र सौम्यः अरोद्राकारो नीरोगो
वा सम्मितः-प्रमाणोपताङ्गः, पुरतः-अग्रतः उदग्रः-उच्चः
समुच्छ्रितशिराः शुभानि सुखानि वा आसनानि-स्कन्धा-
दीनि यस्य स तथा, पृष्ठतः-पश्चाद्भागे घराह इव-
शुकर इव घराहः अवनतत्वात्, अजिकाया इवोन्नतत्वात्
कुक्षी यस्य स तथा, अच्छिद्रकुक्षिः मांसलत्वात्, अलम्बु-
क्षिपलक्षणवियोगान्, ‘पलम्बलंबोयराहरकरं’ ति-प्रलम्बं
च लम्बो च क्रमेणादरं च-जटग्रमधरकरो च-ओष्ठहस्तो
यस्य स तथा, पाठान्तरे-[प्र] लम्बो लम्बोव्रस्येव गणप-
तेरिव अधरकनै यस्य स तथा, धनुःपृष्ठाकानि-आरोपि-
तज्यधनुराकारं विशिष्टं-प्रधानं प्रष्टुं यस्य स तथा, आली-
नानि सुनिष्ठानि प्रमाणयुक्तानि घर्षितानि-वृत्तानि पीवरा-
णि-उपचितानि गात्राणि-अङ्गानि अपराणि-वर्णितगात्रे-
भ्योऽन्यानि अपरभागगतानि वा यस्य स तथा, अथवा
आलीनादि विशेषणं गात्रम्-उरः अपरश्च-पश्चाद्भागो यस्य
स तथा, वाचनान्तरे विशेषणद्वयमिदम्-अभ्युद्गता-उन्नता
मुकुलमल्लिकव-कारकायस्थविर्चाकलकुसुमवज्रवलाश्च व-
न्ता यस्य मांऽभ्युद्गतमुकुलमल्लिकाधवलदन्तः, आनामिनं
यश्चाप-धनुस्तस्यैव ललित-विलासो यस्याः सा तथा, सा
च सर्वोन्नता च-संघोल्लन्ती सङ्कोचिता वा अग्रमुण्डा मुण्डा-

प्र यस्य स आनामनचापललितसेवाज्ञिताप्रसुगडः आलीन-
प्रमाणयुक्पुच्छः प्रतिपूर्णाः सुचारवः कर्मवच्चरणा यस्य स
तथा, पाण्डुराः—शुक्लाः सुविशुद्धाः—निर्मलाः स्निग्धा-
कान्ता निरुपहता—स्फोटार्द्रोपरहिता विशतिनखा यस्य
स तथा, तत्र त्वं हे मेघ ! बहुभिर्हस्त्यादिभिः सार्द्धं सपरि-
वृतः आधिपत्यं कुर्वन् विहरसीति सम्यग् । तत्र हास्ति-
नः—परिपूर्णप्रमाणाः लोटकाः—कुमारकावस्थाः कलभाः—
बालकावस्थाः हास्तिमहस्यस्य नायकः—प्रधानः न्यायको
वा—देशको हितमार्गीन्द्रः प्राकर्षी—प्राकर्षकोऽग्रगामी प्र-
स्थापका—विविधकार्येषु प्रवर्तको यथार्तिः—तस्यामी
वृक्षपरिवर्तकः—तद्वाङ्कारकः 'सह पललिप' इति सदा
प्रललित—प्रकीर्तितः कन्दर्पगतिः—कलिप्रियः मोहनशीलो-
निधुवनपियः आवृत्तो मोहने एवानुपरतवाङ्कः, तथा
सामान्येन कामभोगऽर्हतिः गिरिषु च—पर्वतेषु दरीषु च-
कन्दरविशेषेषु कुहरेषु च—पर्वतान्तगलेषु कन्दरासु च-
गुहासु उज्ज्वलेषु च—उदकस्य प्रपातेषु निर्भरेषु च—स्य-
न्दनषु विदरेषु च—कुद्रनद्याकारेषु नदीपुलिनस्यन्दजल-
गतिरूपेषु वा गर्तासु च—प्रतीतासु पल्लवेषु च—प्रह्लादन-
शालेषु चिह्नल्लेषु च—चिह्निल्लमिश्रेण कटकेषु च—पर्वतत-
टेषु कटकपल्लवेषु पर्वततटस्थवांस्थतजलाशयांशेषु तटी-
षु च—नद्यादीनां तटेषु वितटीषु च—ताम्रवैव विरूपासु, अ-
थवा—विराडशब्देन लोके अटवी उच्यते, टङ्केषु च—एक-
दिशि द्विधेषु पर्वतेषु कटकेषु च—अधोविस्तीर्णेषुपरिस्-
कीर्णेषु वृत्तपर्वतेषु इत्यादिवन्धनस्थानेषु वा शिखरेषु च-
पर्वतोपर्यवर्त्तिकटेषु, प्राग्भागेषु च—ईषदवनतपर्वतभागेषु
मञ्चेषु च—स्तम्भस्यस्तफलकमयेषु नद्यादिलङ्घनार्थेषु मालेषु
च—श्वापदादिस्तार्थेषु ताडिशेषेष्वेव मञ्चमालकाकारेषु पर्वत-
देशोपत्यन्त्ये काननेषु च—स्त्रोपक्षस्य पुरुषपक्षस्य चैकतरस्य
भाग्येषु वनविशेषेषु, अथवा—यत्परतः पर्वतोऽटवी वा भव-
ति तानि काननानि—जोगेवृक्षाणि वा तेषु वनेषु च—एक-
जातीयवृक्षेषु वनमण्डेषु च—अनेकजातीयवृक्षेषु वनगर्जाषु
च—एकानेकजातीयवृक्षाणां पङ्क्तिषु नदीषु च—प्रतीतासु नदी-
कलेषु च—तद्गहनेषु युध्येषु च—वानरार्द्रयथाश्रयेषु सङ्क्रमेषु
च—नदीमालिकेषु वापीषु च—चतुरन्त्रासु पुष्करिणीषु च-
वर्तुलासु पुष्करवतीषु वा दीर्घिकासु च—ऋजुमार्गिणीषु गु-
ञ्जालिकासु च—वक्रमार्गिणीषु सरस्सु च—जलाशयविशेषेषु
सरः पङ्क्तिकासु च—सरसां पङ्क्तिषु सरःसरः पङ्क्तिकासु च-
यासु सरःपङ्क्तिषु एकस्मात् सरसोऽन्यास्मिन्नन्यस्मादन्य-
त्रैव सञ्चारकपाटकनोदकं संचरति ताम् बहुविधास्तरु-
पल्लवाः प्रचुराणि पानीयतृणानि च यस्य भोग्यतया स
तथा, निर्भयः शूरावान्, निरुद्धिश्च सदैव अनुकूलविषय-
प्राप्तः, सुखं सुखेन अरुन्धेन, 'पाउमे' त्यादि, प्रावृद्ध-
आपादभावणां वर्णा—भाद्रपदाश्वयुजौ शरत्—कालिक-
मार्गशीर्षौ हेमन्तः—पौषमाघौ वसन्तः—फाल्गुनचैत्रौ एतेषु
पञ्चसु ऋतुषु समतिशान्तेषु, 'ज्येष्ठामूलमासे' इति ज्येष्ठ-
मासे पादपधरणसमुत्थितेन शुष्कतृणपत्रलक्षणे कचवरं
मारुतश्च तयोः संयोगेन दीप्ता ये स तथा तेन महाभय-
करेण—अतिभयकारिणा हुतवहेन—अग्निना यो जातः
इति हृदयस्थम्, वनदत्ता—वनार्त्ताः तस्य ज्वालाभिः संप्र-
दीप्ता ये ते तथा तेषु च वनाऽन्तेषु सन्तु, अथवा—पायव-

धंससमुद्दिष्टण 'मिन्यादिषु शंकागणां वाक्यालङ्कारार्थत्वा-
न्मसम्येकवचनान्तता व्याख्येया, तथा धमाकुलासु दि-
क्षु, तथा महावायुवेगेन संघटितेषु क्षिप्रज्वालेषु—वृ-
टितज्वालासमूहेषु आपतन्तु—सर्वतः संपतन्तु तथा
'पोल्लकस्वेषु' इति शुषिरवृक्षसु अन्तरन्तः—मध्ये मध्ये
ध्मायमानेषु—दह्यमानेषु तथा मृतमृगादिभिः कथिता—
कोथमुपनीता विनष्टाः—विगतस्वभावाः 'किमियकदम्'
इति कृमिवत्कर्दमा नदीनां विवरकाणां च क्षीणपानीयाः अ-
न्ता—पर्यन्ताः येषु, कचिन् 'किमव' इति पाठः तत्र मृतैः
कथिताः विनष्टकर्मकाः कर्दमाः—नदीविदरकलक्षणाः क्षी-
णा जलक्षयात्पानीयान्ता—जलाशया येषु ते तथा तेषु वना-
न्तेषु—वनविभागेषु सन्तु, तथा भृङ्गारकाणां पक्षांशेषाणां
दीनं क्रान्तिरयो येषु ते तथा तेषु वनान्तोपविति—वर्तते, तथा
स्वरपरुषम्—अतिकर्कशमनिष्टं रिष्टानां—काकानां व्याहृतं
शब्दितं येषु ते तथा विदुमार्गीव—प्रवालानीव लोहितानि
आग्नयागात्पल्लवयोगाद्वा अग्राणि येषां ते विदुमार्गास्ततः
पदद्वयस्य २ कर्मधारयः, ततस्तेषु—द्रुमांशेषु वृक्षोत्तमेषु स-
न्तु, वाचनान्तरं—स्वरपरुषपरिष्ठव्याहृतानि विविधानि द्रु-
माग्राणि येषु ते स्वरपरुषपरिष्ठव्याहृतविविधद्रुमाग्रास्तेषु
वनान्तोपविति, तथा तृष्णावशेन मुक्कपक्षाः—मृत्पक्षितपक्षाः
प्रकटितजिह्वातालुकाः असंपुटितनुराडाश्च—असंवृतमुखाः
ये पक्षिमण्डान्ते तथा तेषु 'समतेसु' इति—श्वसन्तु श्वासं
मुञ्चन्तु, तथा ग्रीष्मस्य ऊष्मा च—उष्णता उष्णपातश्च—रवि-
करमताप, स्वरपरुषचण्डमारुतश्च—अतिकर्कशप्रबलवातः शु-
ष्कतृणपत्रकचवरप्रधानवातोर्ला चेति वृद्धः ताभिर्भ्रमन्तः—
अनर्वास्थिता हता, संभ्रान्ता ये श्वापदाः—सिंहादयः तैराकुला
ये ते तथा, मृगतृष्णा—मृगचिका तल्लक्षणा वद्धः चिह्नपटो
येषु ते तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयोऽतस्तेषु सन्तु,
गार्ग्वरेषु—पर्वतराजेषु, तथा संवर्तकितेषु—संजातसंवर्तकेषु
अस्ता—भीता ये मृगाश्च प्रसयाश्च—आटव्यचतुष्पदाविश-
दा, सरीसृपाश्च—गोधादयस्तेषु, ततश्चासौ हस्ती अवदारित-
वदनविचरा निर्ललिताग्राजहृश्च य इति कर्मधारयः 'म-
हन्तुषडयषुष्मकणं' महान्तो तुम्बाकितौ—भयादरघटतुम्बा-
कारौ कृतौ स्तम्भावित्यर्थः, पुण्यौ—व्याकुलतया शब्द-
प्रहणं प्रवर्णौ कर्णौ यस्य स तथा, संकुचितः 'शोर' इति
स्थूलः पीवरो—महान् करो यस्य स तथा, उच्छिन्नलला-
ङ्गुलः 'पीणाङ्ग' इति—पीनाया—मृदा तथा निवृत्तं
पैनायिकं तडिधं यद्विरसं गटितं तल्लक्षणेन शब्देन स्फो-
टयस्त्रिवाम्बरतले पाददरेण पादघातेन कम्पर्याघ्रव 'म-
दिनीतिल' मिन्यादि, कण्ठ्यम्, 'दिसो दिसि' इति दिक्षु चा-
पादक्षु च विपलायितवान्, आतुरो—व्याकुलः 'जुजिप' इति
वुभुक्षितः दुर्बलः—क्लान्तो ग्लानः नष्टश्रुतिको—मूर्धाद-
क्षः 'परम्भाहण' इति पराभ्याहतो बाधतो भीतो जात-
भयः वस्तो जातलोभः 'तामण' इति शुष्क आनन्दरस-
शोषात् उद्विग्नः—कथमितोऽनर्थान्मोक्षेऽहमित्यध्यवसा-
यवान्, किमुक्क भवति ?—संजातभयः—सर्वात्मनोत्पन्नभयः
आभावमानः—ईषत परिधावमानः—समन्तात् 'पार्णा(णि)-
यपाण' इति—पाने पायः पानीयस्य पायः पानीयपायस्त-
स्मिन्, जलपानायेत्यर्थः, 'मेर्यास विमन्त्र' इति पङ्के निम-
ग्नः, कायं प्रयुज्जग्यामीति कृत्वा कायमुज्जर्तुमारब्ध इति

शेषः, 'पालयतरायं' ति गाढतरम् । 'तप ए' मित्यादि ।
 इहैवमन्तरघटना—तथा हे मेघ ! एको गजवरयुवा करचर-
 गदन्नुशलप्रहार्गैर्विप्रालब्धो विनाशयितुमिति गम्यते, वि-
 पराजो वा—हतः सन् अन्यदा कदाचित् स्वकाद यथान्
 चिरम् 'निज्जुदे' ति निर्धाटितो यः स पानीयपानाय तमेव
 महाहृदं समवतरति स्मेति, 'आसुरुने' ति स्फुरितकोप
 लिङ्गः रूपः—उदितक्रोधः कुपितः—प्रवृद्धकोपोदय. चागिड-
 कियतः—संजातचागिडक्यः प्रकाटितरौद्ररूप इत्यर्थः, 'मिसि-
 मिसीमाणे' ति—कोधाग्निना देदीप्यमान इव, एकाधिका
 घेतं शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थं नामादेशजविनेयानुप्र-
 हार्थं वा, 'उच्छुद्ध'—अवष्टब्धनाति विध्यतीत्यर्थः,
 'निज्जाप' ति—निर्यातयति समापयति, वेदनाः किं
 विधाः ?—उज्ज्वला विपक्षलेशेनापि अकलाङ्गिता विपुला
 शरीरव्यापकत्वात् क्वचित्—'तितुले' ति पाठस्तत्र त्रीनापि
 मनोवाक्यायलक्षणार्थान्स्तुलयति जयति तुलारुढानिव वा
 करोतीति त्रितुला कर्कशा—कर्कशद्रव्यमिवानिष्टेत्यर्थः,
 प्रगाढा प्रकर्षवती चण्डा—रौद्रा दुःखा—दुःखरूपा न सु-
 खेत्यर्थः, किमुक्तं भवति ?—दुर्गमिच्छा, 'दाहवक्राण' ति
 दाहो व्युत्क्रान्तः—उत्पन्नो यस्य स तथा स एव
 दाहव्युत्क्रान्तिकः 'अट्टवसट्टुहट्टे' ति—आसंशयशम—आसं-
 ध्यानवशतामृतो—गतो दुःखार्त्तश्च यः स तथा, 'कणरूप' ति
 कणेरुकायाः 'रत्तुपले' त्यादि रक्तोत्पलवद्रक्तः सुकु-
 मारकश्च यः स तथा, जपामुमनश्च आरक्तपारिजातकश्च
 वृक्षविशेषो लालारसश्च सरसकुङ्कुमं च सन्ध्याभ्रगगश्चेति
 द्वन्द्वः, एतेषामिव ऋणो यस्य स तथा, 'गणितार' ति
 गणिकाकाराः—समकायाः करणवस्तुनां 'कोन्थे' ति—
 उद्गदेशस्तत्र हस्तो यस्य कामक्रीडापरायणत्वात् स तथा, इह
 चेत्समाप्तान्तो द्रष्टव्यः । 'कालधम्मणे' ति काल-मरणं स ए-
 व धर्मो जीवपर्यायः कालधर्मः, 'निर्वृत्तियनामधेजो' इह याव-
 द्करणेन यद्यपि समग्रः पूर्वोक्ता हस्तियणकः सूचितस्तथापि
 श्वेततावर्णकवर्ज्यो द्रष्टव्यः, इह रक्तस्य तस्य वर्णितत्वादन-
 एवाग्र 'सत्तुस्मेहे' इत्यादिकमतिदेशं चर्याति यत्
 पुनरिह दृश्यते 'सत्तेगे' इत्यादि तद्वच्चानन्तरम्, वर्ण-
 काक्षेपं तु लिखितमिति । 'लेस्साही' त्यादि तेजोलेश्या-
 दन्यतरलेश्यां प्राप्तस्येत्यर्थः, अध्यवमाने—मानसो परिगणितः
 परिणामो—जीवपरिणतिः, जातिस्मरणान्वरणीयानि कर्मा-
 णि मतिज्ञानावरणीयमदा. क्षयोपशमः—उदितानां क्षयोऽ-
 नुदितानां विकारिभूतादयत्नम् ईहा—सदर्थोभिमुखो वितर्क
 इत्यादि प्राग्वत्, संज्ञिनः पूर्वजातिः—प्राक्जन्म तस्या यत्
 स्मरणं तत्संज्ञिपूर्वजातिस्मरणम्, व्यस्तनिर्देशं तु संज्ञां पूर्वो
 भयो यत्र तत्संज्ञिपूर्वं संज्ञीति च विशेषणं स्वरूपज्ञापनार्थम्,
 न ह्यसंज्ञिनो जातिविषयं स्मरणमुपपद्यते इति, 'अभिसंमसि'
 ति—अवबुध्यसे प्रत्यपराङ्कः—अपराङ्कः, 'तप ए' मित्यादि-
 को ग्रन्थो जातिस्मरणविशेषणमाश्रित्य वर्णितः, 'द्वर्गि-
 जायकारणदृ' ति द्वाप्रेः संजातस्य कारणस्य—भयहेतो-
 निवृत्तय इव द्वाप्रेः संजातकारणार्थम्, अर्थशब्दस्य नि-
 वृत्त्यर्थत्वात्, क्वचित्—'द्वर्गिगसंताणकारणदृ' ति ह-
 श्यते, तत्र द्वाप्रेः संजातकारणार्थं व्याख्येयम्, 'मंडले
 घापसि' वृक्षाद्युपघातेन तत्करोतीत्यर्थः 'खुवेतयति च'

ति कुवो इस्वशिक्षः शास्त्री 'आहुणिय' ति प्रकल्प्य
 चलयित्वेत्यर्थः, 'उड्डेसि' ति उड्डगसि 'एडेसि' ति-
 छंदयसि, 'दोखं पि' द्वितीयं तस्यैव मण्डलस्य धानम् .
 एषं तृतीयमिति, नलिनीवनविषयधनकरे, इह विषयधनं वि-
 नाशः, 'हेमंते' ति शीतकाले कुन्दाः—पुष्पजातीयाविशेषाः
 लोधाश्च—वृक्षविशेषास्ते च शीतकाले पुष्पन्त्यतस्ते उड्ड-
 ताः—पुष्पसमृद्ध्या उड्डुरा इव यत्र स तथा, तथा तुषारं
 हिमं तत् प्रचुरं यत्र स तथा, ततः कर्मधारयः ततस्तत्र,
 ग्रीष्मे—उष्णकाले विवर्तमानो—विचरन् वनेषु वनकराणां
 ताभिर्वा विविधा 'दिन्न' ति दत्ताः कजप्रसवः—पञ्चकुसु-
 मैर्घाताः—प्रहारा येषु यस्य वा स तथा 'घनरंणुविविह-
 दिन्नकयपेसुघाओ' ति पाठान्तरे तु वनरंणुवा—वनपांशवो
 विविधम्—अनेकधा 'दिन्न' ति दत्ता दिव्यान्मानं च श्रीडा-
 परतया क्षिप्ता येन स तथा, तथा श्रीडयैव कृताः पांशुघाता
 येन स तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः, 'तुम' ति त्वम्,
 तथा कुसुमैः कृतानि यानि चामरवत्कर्णपूराणि तैः परिम-
 गितानांऽभिगमश्च यः स तथा क्वचित्—'उउयकुसुम' ति
 पाठः, तत्र ऋतुजकुसुमैर्गति व्याख्येयम्, तथा मद्वशेन वि-
 कर्मान् कटतटानि—गण्डतटानि क्लिन्नानि—आटीकृतानि
 येन ततथा तच्छ तद्वन्धमदवारि च तेन सुरभिर्जनित-
 गन्धः—मनोहृतगन्धः करेणुपरिवृत. ऋतुभिः समस्ता
 समाप्ता वा—परिपूर्णा जनिता शोभा यस्य स तथा, काले
 किंभूत ?—दिनकरः करप्रचण्डो यत्र स तथा तत्र, परिशो-
 पिताः—नौरसीकृताः तरुवराः श्रीधराः—शोभाचन्तो येन
 परिशोपिता या तरुवराणां श्रीः—संपद् धरायां—भुव वा येन,
 पाठान्तरे—परिशोपितानि तरुवरांशस्वरगाणि येन स तथा स
 चासौ भीमतरुदशेनीयश्चेति, तत्र भृङ्गाणां—पांक्षांशेषाणां
 रुवतां—रथे कुर्वतां भैरवा—भीमो रवः—शब्दो यास्मिन् स तथा
 तत्र, नानाविधानि पत्रकाष्ठतृणकचवराण्युद्धृतानि—उत्पा-
 टितानि येन स तथा स चासौ प्रतिमारुतश्च—प्रतिकूलवा-
 युस्तेन आदिग्धं—व्याप्तं नभस्तले—व्याप्तं 'पद्ममाणे' ति
 पटुत्वादपतापकारि यास्मिन्, पाठान्तरे उक्ताविशेषणेन प्रति-
 मारुतनार्ताद्गन्धं नभस्तले द्रुमगणश्च यास्मिन् स तथा, तत्र
 वाताल्या—वायुया दारुणतरो यः स तथा तत्र, तृष्णाव-
 शेन ये वपा—वेदनादयस्तेर्दोषिता—जातदोषा दुषिता वा
 भ्रमन्ता विविधा ये श्वापदार्तैः समाकुला यः स तथा तत्र
 भीमं यथा भवत्येवं दृश्यते यः स भीमदर्शनीयः तत्र वर्त-
 माने दारुणे ग्रीष्मे, केनन्याह—मारुतवशेन यः प्रसरः—प्रस-
 रणे तेन प्रसृतो विजृम्भितश्च—प्रवर्लीभूतो यः स तथा तेन,
 घनद्वनेति योगः, अभ्यधिकं यथा भवत्येवं भीमभैरवः—
 अतिभीष्मो रवप्रकारो यस्य स तथा तेन, मधुधाराया य-
 त्पतितं—पतने तेन सिक्त उद्धावमानः प्रचंडमानो धगधगा-
 यमानो—जाज्वल्यमानः स्पन्दोद्धतश्च—दह्यमानदारुस्पन्द-
 प्रबलः, पाठान्तरे—शब्दोद्धतश्च यः स तथा तेन दीप्ततरो-
 यः सस्फुल्लिङ्गश्च तेन धूममालाकुलेनेति प्रतीतम्, श्वापदश-
 तान्तकरणेन—तद्विनाशकारिणा ज्वालाभिगलोपित-कृ-
 ताच्छादना निरुद्धश्च—विधत्तविद्गमनेन नियारितो धूमज-
 नितान्धकाराद् भीतश्च यः स तथा, आत्मानमेव पालयती-
 त्यात्मपालः, पाठान्तरेण—'आयवालो य' ति तत्र आत-
 पालोकेन—दुतवद्वतापदर्शनेन महान्तो तुम्यकितौ स्तब्धत-

या अरघदुनुम्बाकृती-ससंभ्रमौ करौ यस्य स तथा, आकु-
ञ्चितस्यूलपीवङ्करः भयवशेन भजन्ती दिश इति गम्यते,
दीप्ते नयने यस्य स तथा, ' आकुञ्चितयथोत्पीवङ्कराभो-
यस्यवभवंतद्विस्तनयणा' ति पाठान्तरम्, तत्र-आभोगो-वि-
स्तारः सर्वा दिशो भजन्ती दीप्ते नयने यस्येति, वेगेन महामेघ
इव वातेनोदितमहारूपः, किमित्याह-येन यस्यां दिशि कृतो-
बिहितः ते त्वया पुरा-पूर्वं द्वाग्निभयभीतहृदयेन अपगता-
नि तृणानि तेषामेव च प्रदेशा-मूलादयोऽप्यथवा वृक्षाश्च
यस्मात्सोऽपगततृणप्रदेशवृक्ष, कोऽसौ ?-वृक्षोद्देशः-वृक्षप्र-
धानो भूमेरेकदेशो, रूक्षोद्देशो वा । किमर्थम् ?-द्वाग्निस्म-
न्नाणकारणात्-द्वाग्निस्त्राणहेतुरित्वा भवत्स्वित्येतदर्थम्,
तथा येनैव-यस्यामिव दिशि मण्डलं तेनैव तत्रैव प्रधा-
रितवान् गमनाय, कथं बहुभिर्हस्त्यादिभिः नार्द्धमित्यय-
मेको गमः १। यत् पुनः ' तए गे तुमे मेहा ! अण्णया
कयादं केमण पंचसु ' इत्यादि दृश्यते तद्विमान्तरं मन्याग्रहं
तच्छ एव द्रष्टव्यम्- ' दोषं पि मंडलघायं केमसि ० जाव सु-
हं सुहणे विहरासि, तए गे तुमे मेहा ! अण्णया कयादं पंच-
सु उउसु अइकंतेसु ' इत्यादि, यावत् ' जेणव मण्डले
तेणव पहांरन्थ गमणाए ' ति, सिंहावयः प्रतीताः नवरं वृ-
का-वृक्षाः, द्वीपकाः-चित्रकाः- ' अच्छ ' ति रिक्ताः त-
रच्छा-लोकप्रसिद्धाः, परासराः-शरभाः शृगालविडालशु-
नकाः प्रतीताः, कोलाः-शकराः शशकाः प्रतीताः, कोकान्त-
काः-लोमटकाः चित्राः चिल्ललगाः-आरगया जीर्वावशपाः,
एतया मध्येऽधिकृतवाचनायां कानिचिन्न दृश्यन्ते, अग्नि-
भर्यावद्रुताः-अग्निभयगमिभूताः ' एगओ' ति एकतो विलध-
मैण विलाचोरणं यथैकत्र विले यायन्तो मकौटकादयः
संमान्ति तावन्तस्तिष्ठन्ति, एवं तेऽपीति, तत्रस्त्वया हे मेघ !
गात्रेण गात्रं कगड्डीयिष्य इति कृत्वा-इति हंताः पाव उत्ति-
सः-उत्पाटितः, ' तंसि च गे अंतरंसि ' तस्मिन्मन्तरे पादाका-
न्तपूर्वं अन्तराले इत्यर्थः । ' पादं निक्खयिस्सामि ति कट्टं ' इह
भुवं निरूपयन्निति शेषः, ' प्राणानुकम्पयं' त्यादिपदचतुष्टयमे-
कार्थं द्याप्रकर्षप्रतिपादनार्थम्, ' निट्ठिणं' ति निष्ठां गतः कृत-
स्वकार्यो जात इत्यर्थः, उपरतोऽनालिङ्गितन्यनाद् व्यावृत्तः
उपशान्तो-ज्वालोपशमात् ' विध्मातो-ऽङ्गारमुमुग्गघभावात्
' वाऽपी' ति समुच्चयः, ' जीणं' इत्यादि शिथिला बलिप्रधाना
या त्वक् तथा पितृद गात्रं-शरीरं यस्य स तथा, अथा-
मा शरीरव्यविकलत्वात् अवलः-अवष्टम्भवर्जितत्वात्,
अपरक्रमा-निष्पादितस्वफलाभिमानविशेषरहितत्वात्, अ-
वष्टम्भणतो वा ' दाणुस्सगंड ' ति ऊर्ध्वस्थानेन स्तम्भित-
गात्र इत्यर्थः, ' ग्यर्यागिरिपभारे ' ति इह प्राग्भार-ईषद-
घनत खगडस, उपमा चानेनास्य महत्तयैव, न वर्णतो रक्त-
त्वात्तस्य, वाचनान्तरे तु मित एवासार्वात्मिकम् ।

तते गं तुमे मेहा ! आणुपुण्वेणं गम्भवासाओ निक्खंतं
समाणं उम्मुक्कबालभावे जाव्वणगमणुप्पत्ते मम अंतिए मुंडे
भविता आगाराओ अणगारियं पव्वइए, तं जति ० जाव तुमे
मेहा ! तिरिक्खजाणियभावमुवगणं अपडिलद्वसम्मत्तर-
यणलंभेणं मे पाणे पाणाणुकंपयाए ० जाव अंतरा चव मं
धारिते नो चेव गं निक्खित्ते किमंग ! पुण तुमे मेहा ! इयाणि
विपुलकुलसमुब्भवेणं निरुवहयसरीरदंतलद्वपंचिदिए गं ए

वं उट्ठाणवलवीरियपुरिसगारपरकममंजुत्ते गं मम अंतिए
मुंडे भविता आगारातो अणगारियं पव्वतिए समाणे सम-
णाणं निगंथाणं राओ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि वायणा-
ए ० जाव धम्माणुअंगचिताए य उव्वारस्स वा पासवण-
स्स वा अतिगच्छमाणाणं य निगच्छमाणाणं य हत्थसंघ-
डुणाणि य संघपायडुणाणि य ० जाव रयरणुगुंडणाणि य
नो सम्मं सहसि खमसि तितिक्खमि अहियासेसि ! तते
गं तस्म मेहस्म अणगारस्स समणस्स भगवतो महावी-
रस्स अंतिए एतमडुं सोष्ठा णिसम्म सुभेहिं परिणामेहिं
पसन्थेहिं अज्जवसाणेहिं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं
तयावरणिजाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहावूहमग्गणग-
वेमणं कंमाणस्स सन्निपुव्वे जातीसरणे समुप्पन्ने-
एतमडुं सम्मं अभिसमेति । तते गं मे मेहे कुमारे स-
मणेणं भगवया महावीरेणं संभारियपुव्वजातीसरणे दु-
गुणाणीयमंवेगे आणंदयंसुपुण्णमुहे हरिसवसेणं धाराह-
यकदंबकं पिव समुस्ससितरंमकूवे समणं भगवं महा-
वीरं वंदति नमंमति २ चा एवं वदामी-अज्जप्पभित्तीणं
भंत ! मम दां अच्छीणि मोत्तूणं अवसेमे काए सम-
णाणं निगंथाणं निसड्ढे ति कट्ट पुणरवि ममणं भगवं
महावीरं वंदति नमंसति २ चा एवं वदामी-इच्छामि
गं भंत ! इयाणि सयमेव दांछं पि सयमेव पव्वावि-
यं सयमेव मुंडावियं ० जाव सयमेव आयासगायरं जा-
यामायावत्तियं धम्ममातिक्खह । तए गं समणे भगवं
महावीरं मेहं कुमारे सयमेव पव्वावइ ० जाव जायामाया-
वत्तियं धम्ममाइक्खह, एवं देवाणुप्पिया ! गन्तव्वं एवं
चिट्ठियव्वं एवं णिसीयव्वं एवं तुयट्ठियव्वं एवं भुंजि-
यव्वं भामियव्वं उट्ठाए २ पाणाणं भूयाणं जीवाणं स-
त्ताणं संजमेणं संजमितव्वं । तते गं मे मेहे समणस्स भ-
गवतो महावीरस्म अयेमयारूवं धम्मियं उवणं सम्मं
पडिच्छति २ चा तह चिट्ठति ० जाव संजमेणं संजमति ।
तते गं मेहं अणगारे जाए इरियासमिए अणगारवज्जओ
भाणियव्वो । तते गं मे मेहं अणगारे समणस्स भगवतो
महावीरस्म अंतिए एतास्वाणं थेराणं सामातियमा-
तियाणि एकारस अंगाति अहिज्जति २ चा बहूहिं च-
उत्थच्छड्डुमदमदुवालसेहिं मासऽद्रमासखमणेहिं अप्पाणं
भावेमाणे विहरति । तते गं समणे भगवं महावीरं
रायगिहाओ नगराओ गुणमिलाओ चेतियाओ प-
डिनिक्खमति २ चा बहिया जणवयविहारं विहरति ।
(सूत्र-३२)

' अपडिलद्वसम्मत्तरयणलंभेणं ' ति-अप्रतिलब्धः-असं-

जातः, 'विपुलकुलसमुद्भवेण' मित्यादीं शृङ्गाणाम् वा-
क्यालङ्कारे निरूपहन् शरीरं यस्य स तथा, दान्तानि—उ-
पशमं नीतानि प्राक्कालं लब्धानि सन्ति पञ्चेन्द्रियाणि येन
स तथा, ततः कर्मधारयः, पाठान्तरे—निरूपहतशरीर-
प्राप्तध्यासी लब्धपञ्चेन्द्रियश्चेति समासः 'एव' मित्युपल-
भ्यमानरूपैरुत्थानादिभिः संयुक्ता यः स तथा, तत्र उ-
त्थान—चेष्टाविशेषः, बल—शरीरं वीर्य—जीवप्रभवं पुरुष-
कारः—अभिमानविशेषः पराक्रमः—स एव साधितफल-
श्च, नो सम्यक् सहसं भयाभावेन क्षमसं क्षोभाभावे-
न नितित्तसं दैन्यान्वलम्बनेन अध्यात्मयसि अविचलि-
तकायतया, एकार्थिकानि वेतानि पदानि, तस्य मेघ-
स्थानगारस्य जातिस्मरणं समुत्पन्नमिति सम्बन्धः । समु-
त्पन्ने च तत्र किमित्याह—एतमर्थं पूर्वोक्तं वस्तु सम्यक्
'अभिसंसम' इति अभिसंसमिति अवगच्छतीत्यर्थः । 'सं-
भारियपुव्वजाइसरणे' इति संस्मारितं पूर्वजात्यां—प्राक्-
नजन्मनाः स्मरन्ध्रं स्मरणं—गमनं पूर्वजातिस्मरणं यस्य स
तथा, पाठान्तरे—संस्मारितपूर्वभवं, तथा प्राक्कालोपत्तया
द्विगुण आनीतः संवगो यस्य स तथा, आनन्दाश्रुभिः पु-
रुषे भूते प्लुतमित्यर्थो मुखं यस्य स तथा, 'हरिसवस' इति
अनेन 'हरिस्वसवसि' उपमाणादित्यर्थः इत्यर्थः, धाराहन्तं
यत्कदम्बक—कदम्बपुष्पं तद्वत् समुच्छिन्नरंगमकूपो गेमाञ्चित-
इत्यर्थः, 'निसट्ट' इति निरुष्टो दन्तः अनगारवर्गको वाच्यः,
सचायम्—'हरियासमिण भासासमिण एसणासमिण आयाण-
भेडमत्तनिकवैवणासमिण उच्चारपासवणवेलसिघाणजलप-
रिट्टावर्णयासमिण मणसमिण वयसमिण कायसमिण मणगु-
त्त वयगुत्त कायगुत्त' मनःप्रभृतीनां समितं—सत्प्रवृत्तिः,
गुत्तस्तु—निराधः, अत एव 'गुत्तं गुत्तिदण गुत्तवैभयारी'
ब्रह्मगुप्तिभिः 'चाई'—सङ्क्रान्तां 'वणं लज्जू'—रज्जुविद्या
वक्रव्यवहारात् लज्जालुया संयमेन लौकिकलज्जया वा 'त-
वस्मी खंतिखेम' क्षान्त्या क्षमते यः स तथा 'जिह्वादिण
सोही' शोधयत्यात्मपराविति शोधी शोभी वा 'अणिदाणे
अप्पुस्सुण' अल्पौत्सुक्याऽनुत्सुक इत्यर्थः, 'अर्वाहल्ल' सं-
यमादवर्द्धभूतचित्तवृत्तिः 'सुसामणणण' इणमेव निगम्यं पा-
वयणं पुरां इति कट्टं विहरणं निग्रन्थप्रवचनानुमार्गेण इत्यर्थः ।

ततः शं मे मेह अणगांर अन्नया कदाइ समणं भगवं
महावीरं वंदति नमंसति २ ता एवं वदामी—इच्छामि शं भंत !
तुब्भेहि अब्भणुन्नाए समाणं मामियं भिक्खुपडिमं
उवसंपज्जिता शं विहरित्ता, अहासुहं देवाणुप्पिया !
मा पडिबन्धं करेह । ततः शं मे मेह समणं भगवया
महावीरं अब्भणुन्नाते समाणं मामियं भिक्खुपडिमं
उवसंपज्जिता शं विहरति । मामियं भिक्खुपडिमं अहासुत्तं
अहाकप्पं अहामगं ० सम्मं काएणं फामेत्ता पालेत्ता सोभेत्ता
तीरेत्ता किट्ठेत्ता पुणरवि समणं भगवं महावीरं वंदति
नमंसति २ ता एवं वदामी—इच्छामि शं भंत ! तुब्भेहि
अब्भणुन्नाते समाणं दासामियं भिक्खुपडिमं उवसंपज्जिता
शं विहरित्ता, अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबन्धं

करेह, जहा पढमाए अभिलावा तहा दोचाए तच्चाए
चउत्थाए पंचमाए छम्मामियाए मत्तमामियाए प-
हममत्तराईदियाए दोच्चं मत्तरातिदियाए तइयं मत्तरा-
तिदियाए अहोरातिदियाए वि एगराईदियाए वि, तंत
शं मे मेह अणगांर बारम भिक्खुपडिमाओ मम्मं काए-
शं फामेत्ता पालेत्ता सोभेत्ता तीरेत्ता किट्ठेत्ता पुणरवि
वंदति नमंसति २ ता एवं वदामी—इच्छामि शं भंत !
तुब्भेहि अब्भणुन्नाए समाणं गुणरत्तमवच्छरं तवोकम्मं
उवसंपज्जिता शं विहरित्ता । झा० । (गुणरत्तमवत्सर-
तपःकर्म 'गुणरत्तमवच्छर' शब्दे तृतीयभागे ६२६
पृष्ठे गतम्) ततः शं मे मेह अणगांर गुणरत्तमवच्छरं
तवोकम्मं अहासुत्तं ० जाव मम्मं काएणं फामेत्ता पालेत्ता
सोभेत्ता तीरेत्ता किट्ठेत्ता अहामुत्तं अहाकप्पं ० जाव किट्ठेत्ता
समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति २ ता बहुहि छट्ठम-
दममदुवालेमेहिं मामद्धमामग्गमणेहिं विचित्तेहिं तवोक-
म्महिं अप्पाणं भावमाणं विहरति । (सूत्र— ३३) ।

'अहासुह' इति यथासुखं—सुखानतिक्रमण, मा पडिबन्धं—
विघातं विधेहि विवर्तितस्येति गम्यम्, 'भिक्खुपडिमं' इति
अभिग्रहाविशेषः, प्रथमा एकमासिकी एवं द्वितीयाद्याः स-
प्तम्यन्ताः क्रमेण द्वित्रिचतुष्पञ्चदशममाः समानाः, अष्टमी-
नवमीदशम्यः प्रत्येकं समाहोरात्रमाणाः एकादशी अष्टा-
रात्रमाणा द्वादशी पकरात्रमानेति । तत्र—

“ पडिबन्धं पयाओ, संययणधिइजुओ महासत्ता ।
पडिमाओ भोवियप्पा, सम्मं गुरुणा अणुञ्जाओ ॥ १ ॥
गच्छं चिय निम्माओ, जा पुव्वा दस भंव असपुत्ता ।
नवमस्स तइयवत्थ, होइ जहओ मुयाहिगमा ॥ २ ॥
वोसट्ठवत्तं देहा, उवसग्गसहो जेहव जिणकप्पी ।
पमण आभिग्गाहिया, भत्तं च अलेवइ तस्स ॥ ३ ॥
दुट्ठस्सहत्थिमाई, तओ भएणं पये पि नो सरई ।
एसाइनियमरेवी, विहरण जाऽखंडिओ मासो ॥ ४ ॥ ”

इत्यादि ग्रन्थान्तराभिहितो विधिगस्तं द्रष्टव्यः । यच्चेह
एकादशाहविटोऽपि मेघानगारस्य प्रतिमानुष्ठानं भागते न-
त्सर्वेषां दसमुपदिष्टत्वादनवधमवसंभार्यात्, यथामृत्रम—मृ-
त्रानतिक्रमण, यथाकल्पम्—प्रतिमाचारातिक्रमण, यथा-
मार्गम्—ज्ञानाद्यतिक्रमण, क्षायोपशमिकभाषानतिक्रमण वा
कायेन न मनोरथमात्रेण, फामेत्ता' इति उचितकालं वि-
धिना ग्रहणान्, पालयति—असकृदुपयोगेन प्रतिजागर-
णात्, शोधयति—पारणकदिने गुरुदत्तशेषभोजनकरणात्,
शोधयति वा—अतिचारपङ्कक्षालनात्, तीरयति—पूर्णेऽपि
काले स्तोकाकालमवस्थानान्, कीर्त्तयति—पारणकदिने इदं
चंद्रं चैतस्याः कृत्यं कर्तव्यमेव कीर्त्तनान् । झा० । (गुण-
रत्तमवत्सरतपःकर्मव्याख्या 'गुणरत्तमवच्छर' शब्दे
तृतीयभागे ६२६ पृष्ठे गता)

ततः शं मे मेह अणगांर तेणं उगलेणं विपुलेणं मम्मि-
रीएणं पयत्तेणं पग्गहिएणं कल्लाणं मिवेणं धन्नेणं मंग-
ल्लेणं उदग्गेणं उदारएणं उत्तमेणं महारुभावणं तवोक-

उत्सर्गं करोति २ ता महम्म आहारमंडयं गृह्णति २ ता विउ-
लाओ पञ्चयाओ मणियं २ पञ्चरुहंति २ ता जणांमव गुणमि-
नए चेहए जणांमव समणे भगवं महावीरं तेणामेव उवाग-
च्छंति २ ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति २ ता
एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पियाणं अंतवासी मेहं शांमं
अणुगारे पगइभदए ० जाव विणीए मं गं देवाणुप्पिएहिं
अन्मणुआए समाणे गोतमातिणं समणे निग्गेथं निग्गेथी-
ओ य खामेत्ता अम्हेहिं मडिं विउलं पवयं सणियं २
दरुहति २ ता अयमेव मेघघणसाक्षिणामं पृढविमिलं पडु-
यं पडिलंहति २ ता भत्तपाणपडियाइक्खित्ते आणुपुत्तेणं
कालगणं । एमं गं देवाणुप्पिया ! मेहम्म अणुगारस्स
आयारमंडए । (सुव ३४) ' भंतति ' भगवं गोतमे स-
मणं उ वंदति नमंसंति २ ता एवं वदामी-एवं खलु
देवाणुप्पियाणं अंतवासी मेहं शांमं अणुगारे से गं मेते !
मेहं अणुगारे कालमासे कालं किञ्चा कहिं गण कहिं उवा-
ओ ? गोतमादि समणे भगवं महावीरं भगवं गोयमं एवं
धयासी-एवं खलु गोयमा ! मम अंतवासी मेहं शांमं
अणुगारे पगतिभदए ० जाव विणीए मं गं तद्दारुवाणं
थेराणं अतिणं नामाइयमाहयाति एकास्स अगाति अ-
हिज्जति २ ता बारस भिक्खुपडिमाओ गुणयणनंवरुद्धं
तवोक्कमं कारणं काम्मा ० जाव किंइसा मण अन्म-
णुआए समाणे गोयमाइथेरे खामइ २ ता तद्दारुवाहिं
० जाव विउलं पवयं दरुहति २ ता दम्भमंथारणं यं-
थरति २ ता दम्भमंथारणमणं मयमेव पं-महच्छा उ-
च्छारेइ वारस वामातिं सामणवियायं पाउणिना माणि-
याए सेलहणाए अप्पाणं भुमिक्का सडिं भचार्ति अणस-
णाए छंदवा आवाइयपाडके उडियसस्से ममाहिपत्ते का-
लमासे कालं किञ्चा उडुं चंदिमसूग्गाहगणगक्खत्त-
तागरुवाणं बहइ जौयणमगाइ बहइ जौयणमहम्मइ
बहइ जौयणसयमहम्मइ बहइ जौयणकोटीओ बहइ
ओअणकोटीकोटीओ उडुं दूणं उपइत्ता मोहग्गीमाणम-
णंकुमारमाहिंदरं वलंतगमहासूक्कमहम्माराणयपाणयारण-
च्छंते निणि य अट्टारमुत्तरं गेवआवमाणावाममाए वीहव-
इत्ता विजणं महाजिमाणं देवजाणं उपवमं । तन्थ गे अन्थे
गइयाणं देवाणं तत्तामं माग्गेयमाइं ठिइ पप्पत्ता, तन्थ गे
मेहम्म नि देवम्म तेत्तीमं माग्गेयमानिं ठिती पप्पत्ता । एमं
गे मंत ! मेहं देव ताओ देवलंयाओ आउक्खणं
ठितिकुण्णणं भवक्खणं अगंतरं चयं चइत्ता कहिं-
मच्छिहिति कहिं उवयज्जिहिति ? , गोयमा ! महाविदेहे
वामे मिज्झिहिति बुज्झिहिति मुच्चिहिति परिनिच्चा-

हिति सव्वदुक्खाणमंतं काहिति । एवं खलु जंबु ! समणेण
भगवया महावीरेण आइसंणं तित्थमंणं ० जाव संपत्तेणं
अप्पाणं भनिमित्तं पढमस्स नायज्झयस्स अयमंडु ५
अंतं ति वेमि । (सुव-३५)

' उगलण ' मित्यादि, उगलेन—प्रधानेन विपुलेन—बहु-
दिनत्वादिस्तीरेण संधीकण—सशोभेन ' पयजेण ' ति गु-
रुणा प्रदत्तेन प्रयत्नयना वा प्रमादरहितेनेत्यर्थः, प्रगृहीतेन-
बहुमानप्रकर्षाद् गृहीतेन, कल्याणेन—नीयोगताकरणेन शिने-
न—शिवहेतुव्याग, धन्यम—धनावदवात्, माहुर्येन—दुग्धितोप-
गमे साधुवत्, उदघेण—तृक्ष्ण, उवांगण—आवाधयना-
निःस्पृष्टत्वातिरिक्तात्, ' उन्नेमणं ' ति ऊर्ध्वं तमसः—अज्ञा-
नाद्यत्तत्तया तेन अज्ञानरहितेनेत्यर्थः, महानुपागेन—आख-
न्त्यन्तामर्थेन, शुष्को—नीरमशरीरव्याग, ' भुक्खे ' ति-
बुभुक्षावशेन—कृद्धीभूतव्याग, किट्टिकिट्टिका—निर्मोसास्थिस-
म्बन्धी उपवेशनादिक्रियाभावी शब्दविशेषः तां भूतः—प्राप्ता-
यः स तथा, अस्थीनि चमेणाऽयनज्ज्ञानं यस्य स तथा, कु-
शो—दुर्बलो, धम्मोसन्नत—नाडीव्याधो, जातआप्यभूत,
' जीवं जीवेण गच्छति ' जीववलेन—शरीरवलेनेत्यर्थः, ' माय
भारिक्का ' इत्याद्या कालव्यतिरेकः ' भिलायाति ' ति ग्लानार्थान्न
गतनो भवति, ' वे ' इति अन्त्यार्थ, अथशब्दश्च वाक्प्राप्यप्राप्तः,
यथा—हृष्टान्तार्थः, माम—इति स्वभावनायाम्, एव—इति वा-
क्याल्लारं, अट्टारणां भूता शर्काटिका—गन्धी अट्टारशर्काटि-
का, एवं काष्ठानां पञ्चराणां—पञ्चानां ' तिल ' ति तिलवृक्ष-
कानाम्, एवमशर्काटिका—एवमशर्काटिकायां, आतो वत्ता शु-
ष्का मर्तानि विशेषणद्वयम् आट्टेकाष्टपञ्चनायाः तस्या न
(शब्दः) निमज्जति, इतिशब्द उपप्रदर्शनाय, वाशब्दः—
विकल्पायः, मज्जं गच्छति तिष्ठति वा, एवमेव मेघोः-
नगरः मज्जं गच्छति, तशब्दं तिष्ठति, हुमाशत इध भस्म-
राशप्रतिच्छिन्नं, ' तवेण ' ति तपोलक्षणेन—नेजसा, अय-
मांभप्रायो—यथा भस्मच्छिन्नाग्निर्वेदिभूत्या तेजोर्हितोऽ-
न्तर्बुध्या तु ज्योतिरप्येव मेघोऽनगरोऽपि चाद्वैतव्याप्याच-
तमांसादिनाश्चेतिज्ञा अतद्वैतव्या तु शुभ्रव्याप्ततपसा ज्यो-
तीति, उग्गमेपाड—तपस्तेजोअथा अतीवानीध उपशो-
भमानः २ तिष्ठतीति ! ' ते आन्ध ता मे ' ति तदवभास्ते ताव-
न्मे उत्थानादिव सर्वथा क्षीणं तद्वान् भावः । त जाव ता मे
ति तत्—तस्मात् तावन्मेऽस्ति उज्ज्वलादि वा इति—भावा-
मात्रेण यावच्च मे धर्माचार्यः ' सुहृथी ' ति पुनरप्यगन्ध-
हर्ता शुभा, वा क्षाणिकज्ञानादयोऽर्था यस्य स तथा, ' नाय ता
व ' ति तावच्छ तावच्छति वस्तुद्वयोपक्षतया द्विर्वाक्यः ' य-
उवाइ ' ति कृतयोग्यादिभिः, ' मेहघणसाक्षिणामं ' ति घनमंथ-
महशम—बालमिष्यर्थः, भत्तपाणुपाट्याइक्खयस्स ति प्र-
त्याख्यानभक्षपानस्य ' बाले ति मन्थम, ' जेणघ इहं ' ति इह
शब्दाद्यर्थे स्थानम् इतिमित्यर्थः, ' संपातयकनिसरणे ' ति प-
ञ्चायनमाजविणः ' पेज्जे ' ति अभिप्रेतमात्रं ' दोस ' ति
अप्रीतिमात्रम् अस्याप्यानस-अस्योपागोषण पशुधे—पशु-
नकर्म परपरिवादः—विप्रकीर्णपदोपक्षया अर्गतरि ध-
माभर्मज्जिपु मायाभूता—वेधात्तराजराता लोकविप्रसारण सं-
लेखनां—कणायशरीरकृशतां स्पृशतीति संलेखनास्पृशकः,
पाडान्तेण—सेलेखनाभूम्याभूतिर्य ' ति सेलेखनासेवनाञ्ज-

इत्यर्थः । ' मासियाण ' स्ति मामिक्या मासपरिमा-
ण्या ' अप्पाणं भूसिसे ' स्ति क्षपयित्वा षष्टि भक्तानि
' अणसणाण ' स्ति अमशनेन, छिन्धा—व्यवच्छेद्य, किल
दिने २ द्वे द्वे भोजने लोकः कुरुते, एवं च त्रिशता दिनैः
षष्टिभक्तानां परित्यक्ता भवतीति, ' परिनिष्वाणवन्निय '
स्ति परिनिर्वाणम्—उपरति, मरणमित्यर्थः, तत्प्रत्ययो—नि-
मित्तं यस्य सः परिनिर्वाणप्रत्ययः—मृतकपरिष्ठापना—काया-
न्मर्ग इत्यर्थः, तं कायान्मर्गं कुर्यान्ति, ' आचारभंडगं ' ति
आचाराय—ज्ञानादिभेदविधाय भागद्वयम्—उपकरणं व-
र्षाकल्पादि—आचारभागद्वयम्, ' पगइभइण ' इत्यत्र यावत्क-
रणद्वयं दृश्यम्—' पगइउधसन्ते पगइपयणुकोहमाणमाया-
लोभे मिउमहवसंपणे आलीणे भइण विणीण ' स्ति तत्र प्रकृ-
त्यैव—स्वभावेनैव भद्रकः—अनुकूलवृत्तिः प्रकृत्यैवोपशा-
न्तः—उपशान्ताकारः, मृदु च तन्माहवं च मृदुमाहवम्—
अत्यन्तमाहवम् इत्यर्थः, आलीनः—आश्रितो, गुर्वननुशासने ऽ-
पि सुभद्रक एव यः स तथा ' कहिं गण ' स्ति कस्यां गतां
गतः ? क्व च देवलोकादौ उत्पन्नो ? जातः, विजयविमानम-
नुसरयिमानानां प्रथमं पूर्वदिग्भागवर्ति, तत्रोत्कृष्टादिस्थित-
र्भावादाह—' तन्धे ' त्यादि, आयुःक्षयण—आयुर्दलिकनिर्जर-
णेन स्थितिक्षयण—आयुर्कर्मणः स्थितिवैदनेन भवक्षयण—देव-
भवनिबन्धनभूतकर्मणां गत्यादीनां निर्झरणेनेति । अनन्तर
देवभवसम्बन्धिनं ' चये '—शरीरम् ' चइण ' स्ति त्यक्त्वा,
अथवा—उद्यव—उद्यवने कृत्वा, सन्त्यति निष्ठिनाथतया वि-
शेषतः सिद्धिगमनयोग्यतया महर्द्धिप्राप्त्या वा भोक्तव्यं
केवललोकेन मोक्षयते सकलकर्मणिः परिनिर्वास्यति—स्वस्थो
मविष्यति, सकलकर्मकृतविकारविरहिततया, किमुक्त भ-
वति ?—सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीति । ' एवं खल्वि ' त्यादि
निगमनम् ' अप्पाणालंभनीमसं ' आसन—हितं गुरुणेत्यर्थः,
उपालम्भो—विनयस्याविहितविधायनः आपोपालम्भः स
निमित्तं यस्य प्रज्ञापनस्य तत्तथा । प्रथमस्य ज्ञाताध्ययन-
स्य अयम्—अनन्तरोदितः मेघकुमारश्चित्तलक्षणोऽर्थो—ऽभि-
धेयः—प्रज्ञतः—आर्भाहितः । अविधिप्रवृत्तस्य शिष्यस्य गुरुणा
मार्गं स्थापनाय उपालम्भो देवो यथा—भगवता दत्तो मेघकु-
माराय इत्येवमर्थे प्रथममध्ययनमित्यभिप्रायः । इह गाथा—
" महुंरहिं निउगेहिं, वयणेहिं चोययति आयगिया । सीसे
कहिं चि खल्लिण, जह मेहमुणिं महावीरो ॥ १ ॥ " इतिशब्दः
समाप्तौ, ब्रवीमीति—प्रतिपादयाम्येतदहं तीर्थकरोपदेशेन, न
स्वकीयबुद्ध्या, इत्येवं गुरुवचनपारतन्त्र्यं सुधर्मस्वामी आ-
त्मनो जम्बुस्वामिने प्रतिपादयति । एवमन्येनापि मुमुक्षुणा
भवितव्यमित्येतदुपदर्शनार्थमिति । ज्ञाताधर्मकथायां प्रथमं
ज्ञातविवरणं मेघकुमारकथानकार्थं समाप्तम् । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । मेघकुमारस्य पाश्चात्यभवे हस्तिरूपस्य यन्नाम दृश्यते
तत्केन दर्शयति ? प्रश्ने, उत्तरम्—अत्र तत्पर्वतनिनम्बादिनि-
वासिष्वेनचरन्तन्नाम दर्शयति श्रीज्ञाताधर्ममूले उक्तमस्तीति
बोध्यम् । इति०३ प्रका० । मेघकारिभवनपतिदेव, पञ्चा०२ विव० ।

मेघकुमारवाहण—मेघकुमारवाहन—न० । मेघकारिदेवसंशब्देन,
पञ्चा० २ विव० ।

मेघघोम—मेघघोष—पुं० । कल्किप्रपौत्रधर्मदत्तपौत्रे स्वनामख्या-
तं जिनशत्रुपुत्रं, ती० १ कल्प ।

मेहचंद—मेघचन्द्र—पुं० । तिलकजनपदस्थामरकुण्डनगरवा-
सिनि पांश्वर्तीव्युपासके स्वनामख्याते दिगम्बरे, ती०—
४६ कल्प ।

मेहचारण—मेघचारण—पुं० । नभोवर्त्मनि प्रविनतजलधरपट-
लपटास्तरणे जीवानुपघातिचक्रमणप्रभवे चारणविशेषे,
ती० ४६ कल्प ।

मेहच्छीर—देशी—जले, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मेहण—मेहन—न० । मैथुनप्रधानाङ्गे, प्रजनने, लिङ्गे, भगे च ।
स्था० ३ डा० ३ उ० ।

मेहणाद—मेघनाद—पुं० । स्वनामख्याते वैताज्यपर्वतविद्याधरे,
कृष्णेन स्थापिते रैघतक्षेत्रपाले, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
नालन्दाक्षेत्रपाले, ती० १० कल्प । (' माण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २३६ पृष्ठे उदाहरणम्) ।

मेहपुर—मेघपुर—न० । स्वनामख्याते भारतपुरे, दश० १ तत्त्व ।

मेहमालिणी—मेघमालिनी—स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां वि-
क्कु मार्याम्, जं० ४ यत्न० । आ० चू० । आ० क० । आ० म० ।
नन्दनवनं हैमवतकूटस्थायां मेघमालिन्यां देव्याम्, स्था०
६ डा० ३ उ० ।

मेहमुणि मेघमुनि—पुं० । लुम्पकगच्छं त्यक्त्वा हीरविजयस्य
शिष्यतां गते स्वनामख्याते मुनी, " हित्वा लुम्पकगच्छसूरिप-
द्वी गार्हस्थ्यलोपोपमां, प्राद्यहोधिगतां यदाह भजन श्रीही-
रवीरान्तकम् । आगस्त्यागपुनर्वतग्रहपरे यो भाग्यसौभा-
ग्यभूः स श्रीमेघमुनिर्न कैः सहवैयर्थ्यमर्थिषु श्लाघ्यते ॥१॥ "
प्रति० ।

मेहमुह—मेघमुख पुं० । स्वनामख्याते भयनपतिदेवे मेघकु-
मारं, आ० म० १ अ० । स्वनामख्याते नागकुमारे, तद्दीप-
वासिनि जने च । प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । स्था० । स्वनामख्याते
आपातकिरातानां नागकुमारं देवे, जं० ३ यत्न० । दश० ।

मेहरह—मेघरथ—पुं० । जम्बुद्वीपे भारतवर्षे चतुर्विंशतिस्ती-
र्थकगन्तपु पोडश शान्तिनामा, तस्य पूर्वभधिकजीवे,
स० । स्वनामख्याते विद्याधरे पद्मश्रियाः पितरि, आ० चू०
६ अ० । (' माण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे कथा)

मेहराई—मेघराजी—स्त्री० । मेघराजीव या सा कृष्णत्वान्मे-
घराजाति वाऽभिधीयते । स्था० ८ अ० ३ उ० । मेघराजीति
वा कालभेदेस्वातुल्यत्वान् । द्वितीयकृष्णराजी, भ०६श०५ उ० ।

मेहला—मेखला—स्त्री० । खग्रधधाम् ॥ ८ । १ । १=७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिभूतानां ख-घ-थ-ध-भ इत्ये-
तेषां वर्णानां प्रायो हा भवति । घ—मेहला । प्रा० । का-
ञ्चीनामके कट्याभरणविशेषे, औ० । प्रश्न० । काञ्चीमे-
खलायां, कट्याभरणयोर्यद्यपि नामकोशे एकार्थताऽभिधी-
यते तथापि इह विशेषो रुढेरवश्यः । औ० । रत्नकाञ्च्याम्,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रसनायाम्, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । अनु० ।
" कच्छा कांची य मेहला रसणा " पाद० ना० ११४ गाथा ।

मेहवर्ह-मेघवती-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां विशाकुमार्याम्,
आ० चू० १ अ० । स्था० । आ० म० । आ० क० ।

मेहसिरि-मेघश्री-स्त्री० । चमराग्रमहिष्या मेघायाः पूर्वमव-
मातार, ज्ञा० २ भु० ३ वर्ग १ अ० ।

मेहसीह-मेघसिंह-पुं० । पञ्चवलवेववासुदेवयोः पितरि, ति० ।

मेहस्सर-मेघस्वर-त्रि० । मेघस्येवानिदीर्घः स्वरो यस्येति ।

मेघतुल्यगम्भीरशब्दे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । तं० ।

मेहा-मेघा-स्त्री० । श्रुतग्रहणशक्तौ, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

अपूर्वधृतग्रहणबुद्धौ, स० । व्य० । सङ्ख्याग्रहणपटुत्वे, पा-

पश्रुतावज्ञाकारिकज्ञानावरणीयक्षयोपशमजे चित्तधर्मे, ध० २

अधि० । प्रथमं विशेषसामान्यार्थावग्रहमतिरिक्त्योत्तरः स-

र्वोऽपि विशेषे सामान्यार्थावग्रहः । न० । हेयोपादेयधियि,

जं० ३ वक्त० । अजडत्वे, ल० । अवधारणायाम्, विशेष० ।

हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपायां प्रज्ञायाम्, सूत्र० १ भु०

१२ अ० । सामान्यप्रज्ञायाम्, सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० ।

पटुतायाम्, आव० ५ अ० । बुद्धौ, 'मेहा मई मणीसा

विन्ताणं धी धिई बुद्धी' पाइ० ना० ३१ गाथा । मर्यादायाम्,

मूत्र० २ भु० १ अ० ।

मेघा-स्त्री० । चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्याग्रमहि-

ष्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा 'अ-

गमादिसौ' शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठे उक्ता ।)

मेहाणीय-मेघानीक-न० । अभ्रपटले, जं० ३ वक्त० ।

मेहावि-मेघाविन्-त्रि० । मेघया मर्यादया धावत्येवंशीलमि-

ति निरुक्तिवशादेवंभूतो हि गणस्य मर्यादाप्रवर्तको भवति

अथवा-मेघा-श्रुतग्रहणशक्तिस्तद्ज्ञानेवंभूतो हि श्रुतमन्यतो क-

र्तितं गृहीत्वा शिष्याध्यापने समर्थो भवति । स्था० ६ ठा०

३ उ० । विज्ञानयति, आ० चू० ३ अ० । सूत्र० । अपूर्वधृत-

ग्रहणशक्तिमति, उपा० ७ अ० । कल्प० । स्था० । प्रश्न० ।

सङ्कच्छुतदृष्टकर्मज्ञे, अनु० । उपा० । ज्ञा० । हिताहितप्राप्तिप-

रिहारमिज्ञे, सूत्र० १ भु० १२ अ० । तत्त्वदर्शिनि, आचा०

१ भु० ३ अ० २ उ० । बुद्धिमति, आचा० १ भु० २ अ० ६

उ० । व्य० । उत्त० । कुशले, आचा० १ भु० १ अ० २ उ० ।

मर्यादावति, विवेकिनि च । सूत्र० १ भु० १० अ० ।

मर्यादाव्यवस्थिते, विवितवेद्ये च । सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

सदस्मिद्वेकिनि च । सूत्र० १ भु० १५ अ० । मेघावी-ग्रह-

णधारणमर्यादामेघाविभेदात्तिधा । वृ० ६ उ० । सूत्र० । अ-

ध्ययनार्थावधारणशक्तिमति, मर्यादावर्तिनि च । उत्त० १

अ० । न्यायावस्थिते, आच० ३ अ० । संयते, सूत्र० १ भु०

१ अ० २ उ० । प्रति० । परस्परभ्याहनपूर्वापरानुसन्धा-

नदत्ते, रा० । जी० । आ० म० । स्वामिपवसंज्ञादिप्राप्तार्था-

धारके, जं० ३ वक्त० । अवधारणशक्तिमति, उत्त० २ अ० ।

सर्वभावज्ञे, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० । आ० म० ।

अथ मेघाविधारमाह-

उग्रग्रहणधारणाय, मेराए चेव होइ मेघावी ।

तिविहम्मि अहीकारो, मेरासंजुत्तो मेघावी ॥

मेघावां त्रिविधस्तथा-अवग्रहणमेघावी-सुवावेग्रहण-

पटुप्रज्ञावान् १, धारणामेघावी-पूर्वाधीतयोः प्रभूतयोगिण

सूत्रार्थयोश्चिरमवधारणाबुद्धिमान् २, मर्यादामेघावी-चर-

णधारणप्रबलमतिमान् ३, एभिस्तुभिः पदैरष्टौ भक्ताः, त-

था-ग्रहणमेघावी धारणामेघावी मर्यादामेघावी १, ग्रहण-

मेघावी धारणामेघावी अमर्यादामेघावी २, इत्यादि इह

यत्र यत्र भक्ता न भवति तत्र तत्र न दातव्यं, यदि

इदानीं तदा प्रायश्चित्तम्, तत्र यदि पार्श्वस्थाविभ्यः

सुखमर्थं वा ददाति तदा चत्वारो लघवः, यथाच्छन्देभ्यः प्रद-

दाति(तदा) चत्वारो गुरुमासाः । 'तिविहम्मि अहीकारो' ति-

मर्यादामेघाविना ग्रहणधारणामेघाभ्यां संपन्नस्य असंपन्नस्य

वा दातव्यं, मर्यादाविकलबोधितरयानं दातव्यमिति त्रिविधं-

नार्पि क्षानरूपतया यथायोगमत्राधिकार इति । गाथायां तृती-

यार्थे सप्तमी । अथ मर्यादामेघाविनाऽप्युत्पत्तिमाह-'मेरा-

संजुत्तो मेहावि' ति-मेरा-मर्यादा, तत्संयुक्ता मेघावी मर्या-

दामेघावी । शाकपार्थिवद्वित्वात्मध्यपदलोपी समासः । वृ० १

उ० १ प्रक० ।

मेहिय-मेधिक-न० । स्थविगन्तामर्धेनिर्गतस्य वैश्यपाटिक-

गणस्य द्वितीयगणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

मेहुण-मैथुन-न० । मिथुने-दाम्पत्य, तत्र भवं मैथुनम् । आचा०

२ भु० १ चू० १ अ० ३ उ० । मिथुनस्य स्त्रीपुंसलक्षणस्य-

भावः कर्म वा मैथुनम् । आतु० । ध० । प्रश्न० । वृ० । स्था० ।

आचा० । अग्रप्रचरणे, आ० चू० ४ अ० । रुच्यकालो-

कनप्रसन्नवदनस्तस्मिन्तारुवेपथुलक्षणे, स्था० १० ठा० ३

उ० । सूत्र० । प्रव० । रुच्याद्यभिलाषसंज्ञानिवेदमोहोदयसंवे-

दने, आ० चू० ४ अ० । ध० । स्त्रीसंपर्के, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

कामसुखे, उत्त० २ अ० । कामक्रीडायाम्, ध० २ अधि० ।

कामाभिलाषे, सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

त्रिविधं मैथुनम्-

तिविहे मेहुणे पम्पते । तं जहा-दिव्ये, माणुस्सण, ति-

रिक्खजोणिए । तओ मेहुणं गच्छंति । तं जहा-देवा, मणु-

स्सा, तिरिक्खजोणिया । तओ मेहुणं संवंति । तं तहा-इत्थी,

पुरिसा, णपुंसगा । (सूत्र-१२३)

'तिविहे मेहुणे' इत्यादि कण्ठ्यं, नवरं मिथुने-स्त्रीपुंससुगमं

तत्कर्म मैथुनम् । नारकाणां तत्र सम्भवति द्रव्यत इति

चतुर्थं नास्त्येवेति नोक्तम् । मिथुनकर्मण एव कारकानाह-

'तओ' इत्यादि कण्ठ्यम्, तेषामेव भेदानाह-'तओ मेहुणं'

इत्यादि-कण्ठ्यम् । स्था० ३ ठा० १ उ० । सूत्र० ।

अथ मैथुनमभिधित्सुराह-

मेहुणं पि य तिविहं, दिव्वं माणुस्सयं तिरिक्खं च ।

ठाणां मोचूणं, पडिसेवनसाधि सवेव ॥ ६५ ॥

मैथुनमपि त्रिविधं, तद्यथा-दिव्यं, मानुष्यं, तैरिच्छं च ।

अत्र च येषु स्थानेष्वेतानि दिव्यादीनि मैथुनानि सम्भव-

न्ति तानि मुक्त्वा स्थातव्यं, यदि तेषु तानि वा दिव्यादीनि

प्राप्तमेवं तदा तदेष स्थानप्रार्थाश्चत्, सेव च प्रतिभवनार्थां

शोधार्थां प्रथमोद्देशकं सागारिकसूत्रे अभिहितम् ।

अथ द्वितीयपदं सप्रार्थाश्चत्समुच्यते-तत्र परः प्ररयति-

मूलुत्तरसेवासुं, अवरपदम्मि य णिसिज्जती सोधी ।

मेहुणे पुण तिविहे, सोधीऽवद्वायतो किहि णु ॥ ६६ ॥

मूलगुणोत्तरगुणप्रतिसेवनासु प्राणानिपातापगर्हाविशोधिप्रभृतिविषयासु, अपरपद—उत्सर्गापेक्षया अन्यस्मिन्नपवादाख्य स्थाने शोधिः—प्रायश्चित्तम् नायान्निषेधने न दीयते इत्यर्थः । मैथुने—पुनर्निषेधोऽपि किमर्थमपवादतः प्रातःसेवमाने शोधिर्निषेधास्यते ? सूरिग्राह—द्विविधा प्रातःसेवना—दर्पिका, कल्पिका च ।

अनयोः प्ररूपणार्थं तावद्विदमाह—

रागद्वेषाणुगया, तु दर्पिया कपिया तु तदभावा ।
आराधणा उ कप्य, विराधणा होति दर्पेण ॥६७॥

रागद्वेषाभ्याम—अनुगता—सहिता या प्रतिसेवना सा दर्पिका, या तु कल्पिका सा तदभावात्—रागद्वेषाभावाद्भवति । शिष्यः प्राह—दर्पेण कल्पेन वा सेविते किं भवतीति ? उच्यते—कल्पेनासेविते ज्ञानादीनामाराधना भवति । दर्पेण प्रतिसेविते तेषामेव विराधना भवति । ४० ४ उ । (अत्र विशेषः ' मूलगुणपडिसेवणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७० पृष्ठे गतः)

त्रिविधं दिव्यमानुष्यनैरञ्जलक्षणे मैथुने कथमभिलाष उत्पद्यते ? सूरिग्राह—

वसहीए दोमेणं, दहुं मरिउं व पुव्वभुत्ताइं ।

तेगिच्छं मदमादी, अमज्जणातीसु वा जतणा ॥ ८३ ॥

वसन्तदोषण—स्त्रीपशुपण्डकसंस्क्रियलक्षणम् । यथा—स्त्रिय—मालिङ्गनादिकं वा दृष्ट्वा गृहस्थकाले वा यानि स्त्रीभिः सार्द्धं भुक्तानि वा हस्मितानि वा उज्जलितानि वा, तानि स्मृत्वा मैथुनाभिष उत्पद्यते । एवमुत्पन्ने किं कर्त्तव्यमित्याह—' तेगिच्छं ' इत्यादि चिकित्सा कर्त्तव्या । सा च निर्विकृतिकप्रभृतिका । तामतिशयान्तस्य शब्दादिका वा यतना कर्त्तव्या । किमुक्तं भवति—यत्रस्थः—स्त्रीशब्दं रहस्यशब्दं वा शृणोति तत्र स्थाधिगम्यः स्थाप्यते । आदिशब्दाद्यत्रालिङ्गनादिकं पश्यति, तत्रापि स्थाप्यते । ' अमज्जण नि ' तस्यां शब्दप्रवणानिरूपायां चिकित्सायां सज्जनं—सकृद गृहीरिति यावत्, सा तेन न कर्त्तव्या । एवं त्रिविधं दिव्यादिषु मैथुनेषु यतना मन्तव्या ।

इदमेव सर्वविशेषमाह—

विश्यपदं तेगिच्छं, शिन्वीतियमादिगं अतिकंते ।

सनिमित्तं निमित्तं पुण, उदयाहारे मरीरं य ॥ ८४ ॥

द्वितीयपदं निर्विकृतिकावर्मादादिकनिर्वलाहारोऽज्ञस्थानाचाम्लाभक्रायेषष्ठाष्टमादिरूपां चिकित्सां तामतिशयान्तस्य शब्दादिका अनन्तराक्रा यतना भवति । एषा च सानिमित्तं अ—निमित्तं वा मैथुनाभिलाष भवति । तत्र सानिमित्तं—वसतिदोषादिनिमित्तसमुत्पन्नः । अनिमित्तं, पुनः—कर्मोक्त्येन आहारतः शरीरपरिवृत्तित्वा य उत्पद्यते । सर्वमेतद्यथा निशोधि प्रथमोद्देशके भणितं तथैव दृष्टव्यम् । ४० ४ उ० । (चतुर्विधं मैथुनम् ' मेहुणवैरमण ' शब्दे वदयते) (संखाड—विषये मैथुनसेवाधना, अतः तत्र गमननिषेधसूत्रम् ' संखाड ' शब्दे वदयते) (योनौ नखलक्ष्मीवास्तत्र हि स्त्रीपुरुषान् मैथुने भवमानान् दृष्ट्वा शुक्रं निष्काशयतो दोषाः, प्रायश्चित्तस्य ' पाञ्चस्त ' शब्द पञ्चमभागे २०० पृष्ठे अत्रादिषत)

साध्या सह मैथुने दोषाः—

अणोलोयतो हु एकं पि, मसल्लमरणं मरे ।

सयमाहस्स नारीणं, पांडुं फालितु निग्घिणं ॥

सत्तट्टमासिगग्गे च, फडफडंते शिगित्तइ ।

जो तस्स जत्तियं पावं, तत्तियं तं नवं गुणं ॥

एकमित्थीपमंगेणं, साहु बंधिज मेहुणं ।

साहुणीए महस्सगुणं, मेहुणे क्खु शिमेविण ॥

कोडीगुणं तु पज्जेणं, तइए बोही पणस्सइ ।

जो साहु इत्थि (मेराए, मेहुणे इत्थिया ठिए) ॥

बोहिलाभपरिभट्टो, कहं चरओ महाहिही ।

अबोहिलाभियं कम्मं, संजओ संजई वि य ।

मेहुणे सेविण आऊ, तेउकाई पवंधई ॥

जम्हा तीसु वि एएसु, उवरज्जंतो हु गोयमा ! ।

उस्सगो ववहारं, मग्गंठ (निट्टु) वइ सम्बहा भगवंता ॥

एएणं नाएणं, जे गारत्थी मउकडो य ।

रत्तिदिया ण छडुंति, इत्थियं तस्स का गई ॥

ते सरीरं सहत्थेणं, छिदिउणं तिलं तिलं ।

अग्गिए जइ वि होमंति, तो विसुद्धी ण दीसइ ॥

महा० ६ अ० (मैथुनसङ्कल्पो न करणीय इति ' परदारगमण ' शब्दे पञ्चमभागे ४०८ पृष्ठे गतम्)

मैथुने सेवमानस्य कीदृशाऽसंयमः—

मेहुणं णं ओ ! सेवमाणस्स केरिमे अमंजमे कज्जइ ? , गोयमा ! मे ज्ञानामए केइ पुग्गिसे रुयनालियं वा वूरनालियं वा तत्तणं कणएणं समभिधमेज्जा एरिमएणं गोयमा ! मेहुणं सेवमाणस्स अमंजमे कज्जइ, सेवं भंते ! मेवं भंते ! ति० जाव विहरइ । (सूत्र—१०६)

' मेहुणवर्त्तिण नाम संजोण ' इति प्रागुक्तम् । अथ मैथुनस्थेवासंयमहेतुताप्ररूपणसूत्रम्—' रुयनालियं व ' इति कृतं कर्पासचिकारस्तज्जता नालिका शुष्पिग्वंशादिरूपा कृतनालिका नाम्, एवं वूरनालिकामपि, नधरं वूरं वनस्पतिविशेषावयवविशेषः । ' समभिधमेज्ज नि ' कृतादिस्मर्माभध्वंसनाद्, इह चायं वाक्यशेषो दृश्यः । एवं—मैथुने सेवमानो यानिगतसंस्थान्महेननाभिध्वंसयेद् । एते च किल प्रन्थान्तरे पञ्चेन्द्रियाः भूयन्त इति । ' एरिमए ण ' इत्यादि च निगमनमिति । भ० २ श० ४ उ० ।

मैथुने दोषाः ।

अवंभचरियं घोरं, पमायं दुग्घिद्वियं ।

नायरंति मुणी लोए, मेयायणवज्जिणो ॥ १५ ॥

अग्रहचर्यं प्रतीतम्, घोरं—रौद्र रौद्रानुष्ठानं हेतुत्वात्, प्रमादम्—प्रमादवत् सर्वप्रमादमूलत्वात्, दुग्घायम्—दुःसंयं विदितजिनवचनेनानन्तसंसारहेतुत्वात्, यतश्चैवमतो नाचरन्ति—नासेवन्ते, मुनयो लोके—मनुष्यलोके, किं विशिष्टाः ? इत्याह—भेदायतनवज्जिनः—भेदः—चारित्र्यभेदः तदायतनं तत्स्थानमिदं—भेदाकृत्यायतनवज्जिनः चारित्र्यातिचारभीरवः इति सूत्रार्थः ।

एतदेव निगमयति—

मूलमेयमहम्मस्म, महादोससमुस्मयं ।

तम्हा मेहुणमसंगं, निगंथा वज्जयंति शं ॥ १६ ॥

मूलम्—बीजम् एतत् अधर्मस्य-पापस्येति पाग्लौकिकापायः
महादोषसमुच्छ्रयम्—महतां दोषाणाम्—स्वार्थप्रवृत्त्यादीनां—स-
मुच्छ्रयं—संघातवद्, इत्येहिकापायः, यस्मादेवं तस्मात् मैथुनसं-
सर्गम्—मैथुनसंबन्धं योषिदालापाद्यपि निर्गन्था वर्जयन्ति । ग
मिति वाक्यालंकारे । इति सूत्रार्थः । वश०६ अ०२ उ० । (मैथु
नस्य द्विपिका कल्पिका च प्रतिभवेना—'मूलगुणपडिमेवणा'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७० पृष्ठे गता) " न य किंचि अणुछायं,
पार्डसिन्न वाधि जिगवाग्देहि । मोतुं मेहुणभावं, न विणा तं
रागदोमेहि १ । " ध०३ अधि० । कथमेकान्ततो निषेधः ? अत्रो-
च्यते—नैव दोषोऽत्रास्माकमाहतामाम्, नैकान्ततः किञ्चिन्प्र-
तिषिद्धम् अभ्युपगते वा, मैथुनमेक विहाय । अपि तु—द्रव्यस्त्व-
कालभावनाध्वन्य तदेव प्रतिषिध्यते, तदेव चाभ्युपगम्यते ।
उत्सर्गोऽप्यगुणाय, अपवादोऽपि गुणाय, कालकस्य साधोः ।
आचा० १ भु० ८ अ० ४ उ० ।

मैथुनदोषोऽष्टकम् ।

अथ यदुक्तम् "न च मैथुनं" दोष इति तन्निगन्तिकापुंगव—

रागादेव नियोगेन, मैथुनं जायते यतः ।

ततः कथं न दोषोऽत्र, येन शास्त्रे निषिध्यते ॥ १ ॥

रागः—अभिभवकलक्षणः, अथवा—संहरागविषयरागदृष्टिराग-
भेदान् त्रिविधो रागः । तत्राद्यः—अपत्यादिपु, द्वितीयः—पुवेदा-
दिरूपः, तृतीयः—वार्दनां स्वदर्शनपक्षपातरूपः । तत्र रागात्-
कामादयस्पादव शब्दोऽनाभोगमाध्यस्थ्यादिव्यवच्छेदार्थः,
नियोगेन—अवश्यभावेन अनेन च मैथुने माध्यस्थ्येन प्रवृत्त्य-
संभवापदर्शनेन मैथुनव्रतस्य निरपवादानामाह । आह च—“न
चि किंचि अणुछायं, पार्डसिन्न वाधि जिगवाग्देहि । मोतुं मे-
हुणभावं, न विणा तं रागदोमेहि ॥१॥ ” इति । मैथुनस्य प्रायः
स्त्रीपुरुषद्वन्द्वस्य कर्म मैथुने जायते—उपपद्यते, यतो—यस्मात्
नस्मात्कथम्—केन प्रकारेण, न—नैव, दोषो—दूषणम्, रागलक्ष-
णस्तज्जन्यकर्मबन्धलक्षणो वा । अत्रैतस्मिन् मैथुने येन का-
रणेन शास्त्रे—न च मैथुने दोष इत्येवलक्षणे ग्रन्थे, निषिध्यते-
निगमयते, त्वया दोष इति गम्यम् । अथवा—चकार-
दर्शनाद्येन च यतश्च शास्त्रे निषिध्यते मैथुनमतः कथं न
दोषः इति हृदयम् । अथवा—यदि नाम रागाज्जायते मैथुने
तदा जायताम्, कुतोऽत्र दोषसद्भावः ? उच्यते—येन कारणेन
शास्त्रे निषिध्यते राग इत्यनुवर्तते । आह च—“को दुक्खं
पाविज्जा, कस्स व सोक्खं हि विम्वहो जुज्जा । को व न
लभेज्ज मोक्खं, रागहोमा जइ न होज्जा ॥ १ ॥ ” अतः शास्त्र-
निषिद्धरागपूर्वकत्वात्तैथुने कथं न दोष इति हृदयम् । प्रयो-
गोऽत्र—“यद्वागजन्त्य तन्मदोषम्” यथा—हिसाविशेषो, रागजन्त्य
च मैथुनम्, अतः सदोषमिति ॥ १ ॥

अथ पक्षकदेशान्तिज्ज्ञोऽयं हेतुगति परमतमाशङ्क-

मान आह—

धर्मार्थं पुत्रकामस्य, स्वदारेष्वधिकारिणः ।

अतुकाले विधानेन, यत्प्रादोषो न तत्र चेत् ॥ २ ॥

धर्मार्थम्—पुण्यनिमित्तम्, पुत्रकामस्य—सुतार्थिनः अपुत्रस्य
हि धर्मो न भवति । यदुच्यते—“अपुत्रस्य गतिर्नास्ति, स्व-
र्गो नैव च नैव च । तस्मात् पुत्रमुखं हृष्टा, पञ्चादमं चरि-
ष्यति ॥ १ ॥ ” इति । स्वदारेषु—स्वकलत्रेषु परकलत्रे वेश्या-
यां वा तदधिकमस्यानर्थहेतुत्वात् । यदाह—“कुलानि पात-
यस्यष्टौ, परदारानधिभयन् । स्वयं च नष्टसंस्कारः, व-
रदत्तं लभते मृतः ॥ १ ॥ ” तथा—“वृषलीफनपातस्य,
निःश्वानोपहतान्मनः । तस्याश्चैव प्रसूतेश्च, निष्कृतिर्नोप-
पद्यते ॥ १ ॥ ” तस्याश्चैव प्रसूतेश्च—वृषलीप्रसवस्य च । नि-
ष्कृतिः—प्रतिश्रिया सुन्दिरित्यर्थः, अधिकारिणो—गृहस्थ-
स्य न यतः तस्य कलत्राद्यभावात् । अतुकाले—आर्त्तवसंभ-
वावसरे अन्यथा दोषसंभवात् । यदाह—“अतुकाले व्यति-
कान्ते, यस्तु संवेत मैथुनम् । ब्रह्महत्याफलं तस्य, सूतकं च
दिने दिने ॥१॥ ” विधानेन—स्त्रीशरीरे नवानीतदर्भाच्छादनद-
र्भमणिमूलबन्धनादिना स्मृतिमार्गाभिहितेन विधिना यन्मै-
थुनं स्यात्प्रवृत्तं—वृषणं, न—नैव, तत्र—मैथुने प्रवृत्तत्वाद्द्वन्द्व-
कारणाश्रितभोजन इवेति, चेद्यदि मन्यमानं त्वम्, परम्—अनेन
च पक्षकदेशान्तिज्ज्ञता हेतोर्दर्शिता, न च मैथुने दोष इत्यस्य
च पक्षस्य विषयविशेषोपदर्शनेनाव्याहृतिर्गर्भाहितेति ।

अत्राचार्य उत्तरमाह—

नापवादिककल्पत्वा—नैकान्तेनेत्यसंगतम् ।

वेदं व्यधीत्य स्त्रायद्य-दधीत्येवेति शाश्वितम् ॥ ३ ॥

‘धर्मार्थम्’ इत्यादिविशेषणोपेतमैथुनं न दोषः, इति यदुक्तं तत्
न—नैव, कुत इत्याह—अपवादा—विशेषोक्तविधिः तत्रापवाद-
भव आपवादिकः स चासौ कल्पश्चात्र आपवादिककल्प
आपवादिकप्रायं चापवादिककल्पं तद्भाष्यस्तत्त्वं तस्मादाप-
वादिककल्पत्वाद्, व्यसनगतस्य ध्वमासभक्षणवदिति दृष्टा-
न्तोऽभ्यूहः । अयमभिप्रायो—यद्यप्यपवादेन ध्वमासाद्यान्वयेन
तथापि तत्स्वरूपेण निर्दोषं न भवति प्रायश्चित्ताद्यप्रतिपत्ति-
प्रसङ्गात्, किं तर्हि गुणान्तरकारणत्वेन गुणान्तरार्थिना
तदापद्यते इति । एवं मैथुनं स्वरूपेण सदोषमप्याकामा-
राद्यतित्वपालनासहिष्णुः गुणान्तरापक्षी नमाश्रयते सर्व-
था निर्दोषत्वे त्वकुमारत्वात् यतित्वपालनोपदेशोऽन-
र्थकः स्याद्गार्हस्थ्यत्यागोपदेशश्चेत्यतः साधुर्धर्मार्था-
दिविशेषणेन मैथुनं दोषाभावः अपवादिककल्पत्वात्
स्येति । ततश्च नैकान्तेन सर्वथा मैथुने दोष इति यदु-
क्तम् 'न च मैथुने' इत्यनेन च वचनेन इत्यतदसङ्गतमयुक्तं रा-
गादिभावेन कथंचित्तस्य सदोषत्वादधर्मार्थिनोऽपि हि पुंसो
मैथुने महनधिकारकारिणः कामादयस्य तथाविधारम्भप-
रिग्रहयोश्चावश्यमाधित्यात्, न च कामोद्रेकं विना महनयिका-
रविशेषः संभवति, भयाद्यवस्थायां भवति । आपवादिककल्प-
त्वादिति कश्चित् पठ्यते । तत्रैकवाक्यतया व्याख्या कार्या ।
अथ कथमापवादिककल्पत्वं धर्मार्थादिविशेषणयुक्तमैथुनं—
स्येत्याह—वेदम्—अर्गादिकं हिशब्दो—वाक्यालंकारार्थः
अधीत्य—पाठित्वा, म्नायात्—कलत्रसंग्रहाय म्नानं कुर्यादित्यत्र
वेदवाक्ये वेदव्याख्यातृभिर्यत्रिति यस्मादध्यायैव वेदं पाठ-
त्वेन, नाऽपठित्वा म्नायादित्येवावधारणं शास्त्रे व्याख्या-
तमिति ।

विपर्ययाह—

स्नायादेवेति न तु य-ततो हीनो गृहाभ्रमः ।

तत्र चैतदतो न्यायात्, प्रशंसाऽस्य न युज्यते ॥४॥

षडमधीत्य स्नायादेव. वेदाध्ययनानन्तरं कलत्रसंग्रहाय स्नानं कुर्यादेव इत्येव, न तु-न पुनर्यथाशक्तं शासितम्, अतः औत्सर्गिका मेधुनपरिहारः। आपवादिकमेधुनमित्यभिहितमनेन आपवादिकेऽपि तत्र रागभावसूचनातो-रागजन्यत्वह-तोः, पक्षेकदेशासिद्धता परिहृता। अर्थाधिकृतवाक्यार्थनिगमनायाऽऽह-यादिति—यस्मादेवमवधारणविधिः, ततस्तस्माद् कारणात् हीनः-जघन्या, गृहाभ्रमो-गृहस्थत्वम्, यस्याभ्रमापेक्षयेति गम्यम्। ततः किमन्याह—तत्र च-तस्मिन् पुनर्गृहस्थाभ्रमे, एतत्-मेधुनम्, धर्मोपादिविशेषणं संभवति। तत्रैव शरत्संग्रहाद्, अतः-एतस्माद्, न्यायाद्-नीतेः प्रशंसा-श्लाघा अस्य-मेधुनस्य न युज्यते-न घटने यस्याभ्रमापेक्षया हीनगृहाभ्रमसंभवेन हीनत्वादस्येति भावः। यथोक्तं पुनार्थमित्यत्र 'अपुनस्य गतिर्नास्ति' इति, तदयुक्तम्-परमनेव तस्य बाधितत्वात्। यदाह—“अनेकानि सहस्राणि, कुमार-ग्रहचारिणाम्। दिवं गतानि विप्राणा-महत्वा कुलसन्त-तिम् ॥ १ ॥” इति ॥ ४ ॥

अथ यदुक्तम् 'प्रशंसाऽस्य न युज्यते' इति, अत्र परमत-माशङ्कमान आह—

अदोषकीर्तनादेव, प्रशंसा चेत्कथं भवेत् ।

अर्थापत्त्या सदोषस्य, दोषाभावप्रकीर्तनात् ॥५॥

अदोषः-दूषणाभावः तस्य कीर्तनं “न च मेधुने” इत्यनेन मनुष्यत्वेन संशयद्वन्द्वदोषकीर्तनम्, तस्मादेव निमित्तान्तर-व्यवच्छेदार्थमवधारणम्, प्रशंसा-श्लाघा मेधुनस्य युज्यत इति शेषः?, चेद्यद्येवं मन्यसे तदा यो दोषस्तमाह-कथम्—केन प्रकारेण न कथंचिदित्यर्थः, भवेत्—जायत, प्रशंसति वर्तते। अर्थापत्त्या च-वेदं ह्यर्थान्य स्नायादिति पूर्वोक्तप्रमाणेन सदोषस्य—पापस्वरूपस्य मेधुनस्य दोषभावप्रकीर्तनान्। न च मेधुने इत्येवं लक्षणादोषाभावोक्तिमात्रादवाप्रमाणका-दिति। न-हि यदर्थोपत्त्या दोषादिति निश्चितं तदप्रमाणकेन वचनमात्रेण निर्दोषमिति प्रतिपत्तुं शक्यमिति भावः। अथवा 'प्रशंसाऽस्य न युज्यत' इति यदुक्तम् तदयुक्तम्, यतो न मया तत् प्रशंसितम्, किं तु-निर्दोषमित्युक्तशङ्का परिहरन्नाह-‘अ-दोष’ इत्यादि अदोषकीर्तनमात्रादेव कथं प्रशंसाऽस्य भवतीति चेदिति परमतं, सुग्राह-अर्थापत्त्या भवति। अथ तामेवाह-सदोषस्य दोषाभावप्रकीर्तनात्प्रशंसा कृता भवतीति ॥ ५ ॥

यदुक्तमदोषकीर्तनात्प्रशंसाऽस्य युज्यते तदादोषतोक्तेरवा-न्याय्यत्वमुपदर्शयन्नाह—

तत्र प्रवृत्तिहेतुत्वा-त्प्राज्यबुद्धेरसंभवात् ।

विध्युक्तेरिष्टसंसिद्धे-रुक्तिरेषा न मद्रिका ॥ ६ ॥

उक्तिः-“न मांसभक्षणं दोष” इत्यादिभरणम्। एषा-अनन्तरा-भिहितो इति, धर्मनिर्देशः, न मद्रिका-न शोभनेति साध्यध-र्मनिर्देशः, कुत इत्याह-तत्र मेधुनेऽर्थापत्त्या प्रागुपदर्शितदोषे प्रवृत्तिहेतुत्वात् प्राणिनां प्रवर्त्तननिबन्धनत्वादीनां हेतुः, प्र-योगश्चैव या प्राणिनां सदोषपदार्थं प्रवृत्तिहेतुभूताः सा न मद्रिका यथा हिंसानिर्दोषतोक्तिः सदोषमेधुनप्रवृत्तिहेतुभूतम्,

न मांसेत्यादिकोक्तिरिति। प्रवृत्तिहेतुत्वमेव कुत इत्याह-“त्या ज्यं मेधुनम्” एवंभूता या बुद्धिस्तस्या असंभवात्-अनुत्पादान् न मेधुने दोष एतामुक्तिं अदधानस्य न मे स्थाज्यमिदमित्येषा बुद्धिगविरस्तीति त्याज्यबुद्धयभावं च को हि नाम न तत्र प्रवर्त्तते, इत्यादित्याज्यबुद्धयसंभवः कुत इत्याह-विधिविधा-मनुष्ठानं मेधुनस्य तस्योक्तिः-भार्याविध्युक्तिस्ततो वि-ध्युक्तिः, को हि नाम मेधुने न दोषोऽस्तीति वचनाद्विधेयं मे-धुने न प्रतिपद्यते इति। नन्वेनेन वचनेन दोषाभावमात्रमेव मेधुनस्योक्तिमिति कथमियं विध्युक्तिः स्यादित्याह-इष्टस्या-नादिमहामाहवासानावासितमानसानां देहिनामभिलषितस्य मेधुनस्येतो मेधुननिर्दोषताभिधायकवचनात्संसिद्धिर्निष्पत्ति-रिष्टसंसिद्धिस्तत इष्टसंसिद्धेः, को हि तस्य निर्दोषतामवग-म्य तदिष्टं न निष्पादयति। इष्ट चेदं सर्वप्राणभूतामित्याह च-“कामिनीसंनिभा नास्ति, देवताऽन्या जगत्त्रयं। यां समस्तोऽपि पुंवर्गो, धत्ते मानसमन्दिरं ॥ १ ॥” अत उक्तिरेषा न भ-द्रिकोति व्याख्यातमेव। अथवा-उक्तिरेषा न भद्रिकेत्यस्यां प्रतिज्ञायां प्रवृत्तिहेतुत्वादयो भिन्नाभ्यन्तारा इतव इति ॥६॥

मेधुनं प्रकारान्तरेण दूषयन्नाह—

प्राणिनां बाधकं चैत-च्छास्त्रे गीतं महर्षिभिः ।

नालिकातमकणक-प्रवेशज्ञाततस्तथा ॥ ७ ॥

प्राणिनां जीवानां बाधकमुपघातकम्। चशब्दो दूषणान्तरस्-मुख्यार्थः। एतन्मेधुनं शास्त्रे व्याख्याप्रकृत्याख्यपञ्चमाङ्क गीतं-गादितं महर्षिभिः-महामुनिभिः श्रीवर्द्धमानस्वामि-प्रसूतैः। कथं बाधकं गीतमित्याह-नालिकायां-वर्णपक्षादि-रूपायां तमस्याग्निना दीप्तस्य कणकस्य-लोहशलाकादि-शयस्य प्रवेशः-प्रक्षेपः स एव ज्ञातमुदाहरणम्, ततो नलि-कातमकणकप्रवेशज्ञाततः, तथेति-नप्रकारात् कृतभूतनाल-केति विशेषणयुक्ता। तथा हि (भगवन्त्याम्-) “हेतुणं भते ! सेवमाणस्स केरिसप असंजमे कज्जह !, गायमा ! स जहा-नामप कइ पुरिसं बुगनालियं वा कयनालियं वा तत्तेण २ अओ-कणएण २ समहिधंसज्जा मेहुणं सेवमाणस्स परिसप णे अ-संजमे कज्जह स्ति (अ० २ श० ५ उ०) ॥ ७ ॥

दूषणान्तरमाप्तवचनप्रसिद्ध मेधुनस्य द्रव्याणः प्रकरणो-

पसंहागयाऽऽह—

मूलं चैतदधर्मस्य, भवभावप्रवर्द्धनम् ।

तस्माद्विषाजवत्प्राज्य-मिदं मृत्युमनिच्छता ॥ ८ ॥

मूलम्-कारणमात्रशब्दः समुच्चयः। एतन्मेधुनमधर्मस्य-पाप-स्य यत् एवमेत एव भवभावस्य-संसारसत्तायाः, अथवा-भवे-संसारं य भावा-उत्पादास्तेषां भवहेतूनां वा भावानां-परिणामानां प्राणवधादिकोधादीनां प्रवर्द्धने वृद्धिकर्मात विग्रहः। उक्तञ्च-“मूलमयमहम्मस्स, महादोसममु-स्सधं। तस्मा मेहुणसंसर्गं, गिणंथा वज्जयति णं ॥ १ ॥” यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्विषाजवत् ढाला-हलमिश्रभोजनमिव त्याज्य-परिहार्य-मृत्युं मरणमनि-च्छता-अनभिलषता अमुमृषुणा यथा विषाजं त्यजनीयमेव मेधुनं त्याज्यमिति भावः ॥ ८ ॥ हा० २० अष्ट०। हा०। सूत्र०। (यो ह्याचार्यो गणावच्छेदको वा गणादपक्रम्य गणम-नित्यं वा मेधुनं प्रतिन्येयते स नोपदण्डं शक्नोतीति उ-

इश ' शब्दे द्वितीयभागे ८०६ पृष्ठे गतम्) (संयत्या श्रै-
थुनासङ्गायः प्रतिक्रिया ' आलोयणा ' शब्दे द्वितीयभागे
४२६ पृष्ठे दर्शिता)

भयवं निम्बदुसीलाणं, दरिसणं तं पि निच्छसी ।
पच्छित्तं वागेरसी य, इति उभयं न जुज्जए ॥
गोयमा ! महुसीलाणं, दूत (न) र संसारमागेरे ।
धुवं तमणुकंपित्ता, पायच्छित्तं पदरिसिए ॥
भयवं ! किं पायच्छित्तं, छिदिजा नारगाउयं ।
(अणु)चरिउयं वि पच्छित्तं, बहवे दुग्गाइं गए ॥
गोयमा ! जे समजेजा, जणंतं संसारियत्तणं ।
पच्छित्तं धुवं ते पि, छिदे किं (पुणो) नरयाउयं ॥
पायच्छित्तस्स भावेण, नासत्तं किंचि वज्जए ।
बोहिलाभं पमोत्तुणं, हारियं तं न लभए ॥
तं बाउकायपरिभोगे, तेउकायस्स निच्छियं ।
अबोहिलाभियं कम्मं, वज्जए मेहुणं य ॥
मेहुणं आउकायं च, तेउकायं तहेव य ।
तम्हा तम्हो वि जं तेणं, वज्जजा मंजइंदिए ॥
महा० २ अ० ।

निर्धन्याः उच्चारप्रसवणे कुर्वन्त्या इन्द्रियज्ञानं परामृशन्
तच्छिप्रैः स्वदेत् हस्तकर्मप्रतिसेवनाप्राप्ता-

निर्गन्धी य गतो वा वियाले वा उच्चारं वा पामवणं वा
विगिचमाणीए वा विसोहेमाणीए वा अन्नयरे पसुजातीए
वा पक्खिजातीए वा अन्नयरं इंदियजायं परामुमेज्जा, तं च
निर्गन्धी साइजेज्जा हत्थकम्मपडिसेवणप्पत्ता आवज्जइ
मासियं परिहारदुणं अणुग्घाइयं ॥ १३ ॥ निर्गन्धी य
राओ वा वियाले वा उच्चारं वा पामवणं वा वि-
गिचमाणीए वा विसोहेमाणीए वा अन्नयरे पसुजा-
तीए वा पक्खिजातीए वा अन्नयरं सोयंसि ओगा-
हिजा, तं च निर्गन्धी साइजेज्जा मेहुणपडिसेवणप्पत्ता
आवज्जइ चउम्मासिधं परिहारदुणं अणुग्घाइयं ॥ १४ ॥

अस्य सूत्रद्वयस्य संबन्धमाह-

पदमिन्लुगततियाणं, चरितो णत्थोवताण रक्खद्धा ।

मेहुणरक्खद्धा पुण, इंदियसोए य दो मुत्ता ॥ २३६ ॥

प्रथमतः तृतीययौवतयोः प्राणातिपातादन्नादानविरतिलक्षण-
योः रक्षणार्थं तीर्थकगममुच्चातशीतोष्णकर्मभागे तयोर्भक्तो
मा भूविति कृत्वा पूर्वसूत्रस्यार्थश्चरितो-गतो मणित इ-
त्यर्थः । संप्रति तु मैथुनप्रतर्क्षणार्थमिन्द्रियधोतो-वि-
षये द्वे सूत्रे आरभ्यते । अन्तः संबन्धमात्रात्तस्यास्य व्याख्या-
निर्धन्या रात्रौ वा विकाले वा उच्चारं वा प्रसवणं वा वि-
कुर्वन्त्या वा विशोधयन्त्या वा अन्यतरपसुजातीयो वानरा
दिकः पक्षिजातीयो वा मयूगादिकोऽन्यतरदिन्द्रियजातं प-
रामृशेत्-स्पृशेत् सा च निर्धन्या तत्स्पर्शं स्वादयेत् सु-
न्दरोऽस्य स्पर्श इत्यनुमन्येत हस्तकर्मप्रतिसेवनाप्राप्ता आ-

पद्यते मासिकमनुदातिकं स्यात् । इह निर्धन्यानां परिहारत-
पो भवतीति कृत्वा ' परिहारदुणं ' ति पदं न पठनीयमेव ।
द्वितीयसूत्रमेवमेव व्याख्येयं नवरमन्यतरस्मिन् श्रोतसि यो-
न्यादौ वानरादिरवगाहेन सा च मैथुनप्रतिसेवनाप्राप्ता यदि
स्वादयेत् ततश्चतुर्गुरुकमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः-

वानररुगलाहरिणा, सुखगादीया य पसुगणा होंति ।
वरिहिणि चासा हंसा, कुक्कुडसुखगादिणो पक्खी ॥ २४० ॥
वानररुगलाहरिणाः शुनकादयश्च पशुगणा मन्तव्याः, व-
रिहिणश्च हंसाः कुक्कुटाः शुनकादयश्च पक्षिण उच्यन्ते ।
जहि यं तु अणाययणा, पासवणुच्चारतहिं पडिकुट्टं ।
लहुगो य होइ मामो, आणादि सती कुलधरे वा ॥ २४१ ॥
यत्रैते पशुजातीयाश्च प्राणिनः संभवन्ति तदनायननमु-
च्यते, तत्र निर्धन्यानामवस्थानं प्रसवणोच्चारपरिष्ठापनं च
प्रतिकुष्टम्, यदि कुर्वन्ति तदा लघुमासः आणादयश्च दोषाः ।
' सइ कुलधरे व ति ' भुक्रभोगिन्याश्च स्मृतिकरणं कुल-
गृहे वा भूयस्तासां बान्धवादिभिरनयेन क्रियते ।

इदमेव व्याचष्टे-

भुत्ताभुत्तविभासा, तस्मेवी कायि कुलधरे आसी ।

बंधवतप्पक्खी वा, दइण णयंति लज्जाए ॥ २४२ ॥

भुक्ताभुक्ताविभाषा-भुक्रभोगिन्याः स्मृतिकरणम्, अ-
भुक्रभोगिन्याश्च कौतुकमुत्पद्यत इत्यर्थः । तथा ' तस्मे-
वि ति ' गृहवासे तैः पशुजातीयादिभिः प्रतिसेविता
काचित् कुलगृहे आसीन्, सा तान दृष्ट्वा स्मृतपूर्व-
वरा प्रतिगमनादीनि कुर्यात् । यद्वा-तासां बान्धवास्तत्पा-
क्षिका वा सुहृदस्तादृशेऽनायनने स्थिता नामार्थिका
दृष्ट्वा लज्जया भूयः गृहमानयन्ति ।

किं च-

आलिगणादिया वा, अणिहयमादीसु वा शिवेदेजा ।

एरिमगाण पवेसो, ण होति अंतपुरंसु पि ॥ २४३ ॥

ते पशुजातीया वानरादयस्तां संयतीमालिङ्गयुः, सा वा
संयती तानालिङ्गते, एवमादयो दोषा भवयुः । अपि च-एते
वानरादयः स्वभावादेधानिभूताः कन्दर्पवद्भुला मायिनश्च
भवन्ति अतस्तैरनिभूतमार्थिभिः सा कदाचिद्वात्मानं निषेव-
येत् । ईदृशानां च पशुपक्षिजातीयानां प्रवेशो रात्रौऽन्तः-
पुरंष्वपि न भवति-न दीयते । कारणेन पुनरन्यस्या वस-
तेरभावे तत्रापि निषेयुः ।

कारणगमणे उ तहि, विविचमाणीए आगतो लिहेजा ।

गुरुगो य होति मामो, आणादि सती तु सच्चव ॥ २४४ ॥

कारणं तत्रापि स्थितानामुच्चारभूमौ प्रसवणभूमौ वा गत्वा
विविचन्त्याः परिष्ठापयन्त्या वानरादिः समागच्छन् आगतश्च
तामालिङ्गते । सा च यदि लिह्यात्-तत्स्पर्शं स्वादयेत् ततो
गुरुमासः, आणादयश्च दोषाः, स्मृतिश्च सा चैव पूर्वोक्ता
भवति । अथ न स्वादयति ततः सा शुद्धा ।

यतना चयं तत्र कसंघ्या-

वंदेण दंडहन्था, शिगंणुं आयरंति पडिचरणं ।

पविसंत वारैति य, दिवा वि ण उ काइए एक्को ॥ २४५ ॥

वृन्देन-द्वित्र्यादिप्रतिनोत्समुद्रयेन दण्डकहस्ता निगच्छन्ति,
निगन्त्य कायिकादिकमाखरन्ति, वानरादीनां च प्रतिचरणे कु-
र्वन्ति, ये तत्राऽभिप्रवृत्तान् तान् दण्डकेन ताडयन्ति, प्रतिश्रये
वा प्रविशतो निवारयन्ति । दिवा अपि च-कार्याकभूमिमका-
किनी न गच्छति । व्याख्यातमिन्द्रियसूत्रम् ।

संप्रति श्रोतःसूत्रं व्याचष्टे—

एवं तु इंदिरिहि, मोते लहृगा य परिणए गुरुगा ।

वितियपदकारणमि य, इंदियसोए य आगादे ॥ २४६ ॥

एवं तावदिन्द्रियसूत्रं प्रायश्चित्तविधिभ्यां । यत्र तु पशुजा-
तीयाश्च । श्रोताऽवगाहने कुर्वन्ति तत्र निष्ठन्तीनां चतुर्लघु ।
तेषु श्रोतोवगाहने कुर्याण्यु यदि सा सुन्दरमिदमिति परिण-
ता ततश्चतुर्गुरु । द्वितीयपद आगादे कारणे इन्द्रिये श्रोत-
सि च परामर्शं व्याचष्टे । इदमुत्तरत्र भाषयिष्यते—

कारणे एकार्कान्यास्तित्थन्त्यास्तावदियं यतना ।

गिहिणिस्मा एगागी, तहि ममं शिति रत्तिमुभयस्म ।

दंडगमाग्वणया, वागेति दिवा य पेह्लंते ॥ २४७ ॥

गृहस्थनिश्रया कारणे काचिदेकार्कानि वसन्ती ताभिर्वि-
रतिकाभिः समं रात्राभयस्य प्रखवणोष्णारण्य व्युत्सर्जना-
द्यं निर्गच्छन्ति, नित्यास्ती च वानरादीनां भवतः दण्डकेन सं-
रक्षति । दिवा च प्रतिश्रयं प्रयतः—प्रविशतो निवारयति ।

अथ गाढकारणं व्याचष्टे—

अट्टाणसहआलि-गणादिपयकम्मऽतिथिता संती ।

अच्चित्तं पिंप(विम्ब) अणिहुत, कुलधरसङ्गादिगेह वा ॥ ४८ ॥

कस्याश्चिदार्थिकायाः सर्निमलोऽर्निमलो वा मोहोद्भयः
संजातस्ततो निवृत्तिकादिकायां मोहनिमित्तानां कृताया-
मपि यदा न तिष्ठति तदा अस्थाने शब्दनिबद्धायां वसन्ती
स्थापनीया, ततो यत्राखरनिकानामालङ्कारादिकं क्रियमाणं
दृश्यते तत्र स्थाप्यते । तथाऽप्यनुपगतं मोहं पादकर्म करोति ।
तदप्यतिक्रान्ता मती यदचित्तं पिम्पं गृहशिरादिकं तेन प्रति-
सेवयति । तथाऽप्यतिष्ठन्ती योऽथ न वृत्तस्तेनास्थानादिकं स-
र्वमपि कृत्वा ततः कुलगृहे भाग्या भ्रातृजायाया वा आ-
लिङ्गनादिकं क्रियमाणं प्रेक्षते, तदभावं आलिङ्गकायास्तदप्रा-
प्ती तथा भद्रिकाया अपि प्रेक्षते । प्रथममिन्द्रियं पश्चात् श्रो-
तःस्वपि यतनयन्ति । ४० ५ उ० । “ मेहुणं पंडिसेवमाणं स-
वले भवति ” । २१ सम० । (‘सवल’ शब्द-व्याख्या) मैथु-
नमब्रह्म अतिक्रमादिना सेवमानोऽनुष्ठानको भवति । २५
ठा० २ उ० । (यो हि स्त्रिया सह सयागे नाभिलषति स धन्य
इति ‘ इन्धी ’ शब्दे द्वितीयभागे ६२० पृष्ठे उक्तम्) (मातृप्रा-
मस्य मैथुनप्रतिज्ञया प्रतिसेवनादिकं निशीथचूर्तिमममोहश-
कावसंयम) (मैथुनार्थे हस्तकर्म निशीथचूर्णौ प्रथमोहश-
के व्याख्यातम्) (सागारिकायां वसन्ती न स्थेयं तत्र मैथुन
वेषः स च ‘वसहि’ शब्दे वच्यते) (प्रश्नव्याकरणोक्ता चतुर्थी-
स्वयङ्कारोक्ता निखिला वक्रव्यता ‘अबंभ’ शब्दे प्रथमभागे
६७५ पृष्ठे उक्ता) मधुसर्पिषि, पौगाणिकमते मैथुनशब्देन मधु-
सर्पिषोर्ग्रहणं भवति । २५० । मातुलपुत्रे, पुं० । ४० १ उ० ।

मेहुणकम्म-मैथुनकर्मन्-न० । हस्तकर्मणि, व्य० २ उ० ।

मेहुणाट्टि(ण्)-मैथुनार्थिन्-पुं० । उद्भ्रामके, ४० १ उ० ।

मेहुणधम्म-मैथुनधर्म-पुं० । अब्रह्मव्यापारं, आचा० २ ४०१
चू० १ अ० ३ उ० ।

मेहुणधम्मपरियारणा-मैथुनधर्मप्रतिचारणा-स्त्री० । मैथुनध-
र्मप्रतिसेवनायाम्, आचा० २ ४०१ चू० २ अ० १ उ० ।

मेहुणभाव-मैथुनभाव-पुं० । ब्रह्मकर्मणि, “ ए य किञ्चि अणु-
णायं, पंडिसिद्धं वाचि जिलवरिदेहि । मोसुं मेहुणभावं, ए विणा
तं रागत्रोसेहि ॥ १ ॥ ” आचा० १ ४०२ अ० ५ उ० ।

मेहुणवडिवा-मैथुनप्रतिज्ञा-स्त्री० । मिथुनभावो मैथुनं, मिथु-
नकर्म वा मैथुनम्; अप्रसिद्धार्थः । मिथुनभावे प्रतिपत्तिः—प्र-
तिज्ञा मैथुनप्रतिज्ञा । मैथुनसेवनप्रतिज्ञायाम्, नि० चू० ५ उ० ।

मेहुणवत्तिय-मैथुनप्रत्ययिक-पुं० । स्त्रीपुंसयोर्वेदोदये सति
पूर्वकर्मनिर्वर्तिता-रणिकाष्टयोरिव संयोगे, सूत्र० २ ४०३ अ० ।

मेहुणविरह-मैथुनविरति-स्त्री० । मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं तस्य
कर्म मैथुनं तस्माद् विरतिः । मैथुनविरमणे, प्रब० ६६ द्वार ।

मेहुणविहि-मैथुनविधि-पुं० । मैथुनप्रकारे, उपा० । “ तद्वारं-
तरं च गं सदारसंतोसिण परिमाणं करेह, गणयन्थ एकाए
सिवाणवाए भारियाए, अवसेसं सव्वं मेहुणविहि पणक्खा-
मि । ” उपा० १ अ० ।

मेहुणविरमण-मैथुनविरमण-न० । मिथुनं स्त्रीपुंसद्वन्द्वं तस्य
कर्म मैथुनं तस्माद् विरमणम् । पा० । ब्रह्मचर्ये, (तच्च देशतः
आवकस्य चतुर्थमणुवत् भवतीति । ‘ सदारसंतोस ’ श-
ब्दे वच्यते) सर्वतः साधोश्चतुर्थे महाव्रते, दश० ४ अ० ।
(अत्रत्यसूत्रम् ‘ पंडिकमण ’ शब्दे पञ्चमभागे २६१ पृष्ठे गतम्)
मेहुणसंसग्ग-मैथुनसंसर्ग-पुं० । मैथुनसम्बन्धे, “ मूलमेयम-
हम्मस्म, महादोससमुस्सयं । तम्हा मेहुणसंसग्गं, निगंथा
वज्जर्यति सं ’ ॥ १६ ॥ ” दश० ६ अ० २ उ० ।

मेहुणसखा-मैथुनसंज्ञा-स्त्री० । मैथुनं संज्ञायतेऽनयेति मैथुन-
संज्ञा । पुंवदोदयान्मैथुनाय स्वयङ्कालोकनप्रसन्नवदनसंस्तम्भि-
तोरुवपथप्रभृतिक्षणयायां क्रियायाम्, २५०१ ठा० ३ उ० । अ०
आच० । स्व्यादिवेदोदयरूपायां संज्ञायाम्, आचा० १ ४०१
अ० १ उ० । चतुर्भिर्हेतुमैथुनसंज्ञोपघते । २५० ।

चउहि ठाणेहि मेहुणसखा समुप्पज्जति, तं जहा-चित्त-
मंसोणिययाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदणं मतीए त-
दट्ठोवओणेण । (सूत्र-४)

चित्ते—उपाचते, मांसशोणिते यस्य स तथा, तस्मावस्तत्ता
तथा चित्तमांसशोणिततथा, मत्या—सुरतकथाध्वनादिज-
नितबुद्ध्या, तदर्थोपयोगेन—मैथुनलक्षणार्थानुचिन्तनेनेति ।
अधिमुक्तया—सपरिग्रहतया मत्या संचेतनादिपरिग्रहदर्शना-
दिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन—परिग्रहानुचिन्तनेनेति । २५०
४ ठा० ४ उ० । मैथुनविरतेरतिक्रमः ‘ पंडिकमण ’ शब्दे पञ्च-
मभागे २६४ पृष्ठे गतः)

मेहुणशाल-मैथुनशाल-न० । गतिगृहे, नि० चू० ८ उ० ।

मेहुणसुमिण-मैथुनस्वप्न-पुं० । स्वप्ने मैथुनकरणे, ‘ मेहुण-
सुमिणे अट्ट सय ’ मैथुनस्वप्नेऽष्टशतमष्टोत्तरशतोक्त्यासमानं
कायांसर्गं कुर्यादित्यर्थः । जीत० ।

मेहु (धु) शिआ-देशी-श्याली-मातुलात्मजयोः, दे० ना० ६ वर्ग १४८ गाथा ।

मेहुशिव-मैथुनिक-पुं० । मातुलपुत्रे, वृ० ४ उ० ।

मेहुशिया-मैथुनिकी-स्त्री० । मैथुनजीवनायां पर्यायनायाम्, व्य० १ उ० । मातुलपुत्रितरि, वृ० ४ उ० ।

मेहोदय-मेघोदक-न० । मेघेषु वर्षन्तु यत्कस्मिंश्चिद्विलेपे शु-
भे स्थानेऽधिक्रियते तन्मेघोदकम् । मेघजले, ज्यो० २ षोडश० ।

मेहोह-मेघौष-पुं० । मेघानामोषः-संघातो मेघौषः । मेघ-
समूहे, रा० । "मेहोहरसियं" मेघस्थेयौघेन प्रवाहेन रसितं
यस्याः सा मेघौघरसिता । आ० म० १ अ० । रा० ।

मोक्ष-देशी-अधिगतविभिंटिकाविधीजकोशयोः, दे० ना० ६ वर्ग १४८ गाथा ।

मोक्षशिआ-देशी-असितपक्षोदरे, दे० ना० ६ वर्ग १४० गाथा ।

मोक्ष-मोक्ष-पुं० । मुक्-वः । परित्यागे, भा० । निसर्गे,
विशे० । आत्यन्तिके पृथग्भागे, उक्त० १ अ० । कुटने, आ०
चू० १ अ० । संसारप्रतिपक्षभूते, जी० १ प्रति० । दुःखापगमे,
मोक्षकारणे वा संयमावृष्टान्ते, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।
निर्वाणे, पञ्चा० १ विष० । सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यः कर्म-
णामत्यन्तोच्छेदः, ध० १ अधि० । सूत्र० । जीवस्य गगद्वेषम-
यमोहजन्मरोगादिदुःखस्य रूपेऽवस्थाधिशेषे, ध० २ अधि० ।
सकलकर्मांशः (नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ०) मुक्तत्वे, आ० चू० १
अ० । सकलकर्मवियोगे, औ० । सर्वकर्माभावलक्षणे, आत्मन-
स्तावास्यावस्थाने, अष्ट० २७ अष्ट० । सव्यक्कमावगमा मो-
क्षो भवति । नि० चू० १ उ० । कृत्स्नकर्मक्षयः, स्या० । उपा० ।

नीसेसकम्मविगमो, मुक्खो जीवस्स सुद्धरूवस्स

साइशपजवमाणं, अव्वावाहं अवत्थाणं ॥ ८३ ॥

निःशेषकर्मविगमो मोक्षः-"कृत्स्नकर्मक्षयान् मोक्ष" इति व-
चनात् । (तत्त्वार्थोऽधिगमसूत्रम्-१०१) जीवस्य शुद्धस्वरू-
पस्य-कर्मसंयोगापादितरूपरहितस्येत्यर्थः । साधपर्यवसानम्
अव्याबाधम्-व्याबाधावर्जितमवस्थानम्-अवस्थितिः जीव-
स्यासौ मोक्ष इति । साधपर्यवसानना चेह व्यकल्पपक्ष्या न
तु सामान्येन, तेन मोक्षस्याप्यनादिमत्त्वमिति । भा० ।
कर्मविचटने, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० । " पुष्टिः
पुण्योपख्यः, सुद्धिः पापक्षयेण निर्मलता । अनुशब्धिनि
द्वयेऽस्मिन्, कर्मण मुक्तिः परा ज्ञेया ॥१॥ " षो० ३ विव० ।
(' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६६ पृष्ठे व्याख्यातम्)

तस्योपात्तपुंस्त्रीशरीरस्य सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां कृत्स्नकर्म-
क्षयस्वरूपा सिद्धिः ॥ ५७ ॥

तस्य-अनन्तरनिरूपितस्वरूपस्य आत्मनः, उपात्तपुंस्त्री-
शरीरस्य-स्वाकृतपुरुषयोषिद्वयः, एतेन स्त्रीनिर्वाणेषु-
षिणः काष्ठाभरान् शिक्तयन्ति । सम्यग्ज्ञानं च यथाव-
स्थितवस्तुतत्त्वावधारः, क्रिया च तपश्चरणादिका,
ताभ्याम् । ननु सम्यग्दर्शनमपि कृत्स्नकर्मक्षयकारणमेव ।
यदाहुः-(उमास्वातिवाचकाः)-" सम्यग्दर्शनज्ञानचारि-
त्र्याणि मोक्षमार्गः " इति । तत्कथमिह नोपदिष्टम् ? ।
उच्यते-सम्यग्ज्ञानोपादानेनैव तस्यादिसत्त्वान्, द्वयोर-

प्यनयोः सहचरत्वात् । सम्यग्ज्ञानस्य क्रियातः पृथगु-
पादानाद् वा क्रिया सम्यग्ज्ञानपूर्विका सैव तत्कारणं न पुन
मिथ्यात्वमलपटलावलुप्तविवेकविकलानां मिथ्याज्ञानपूर्विका
कम्बलमूलशैवालकवलनादिका । कृत्स्नस्य-अष्टप्रकारस्या-
पि न तु कतिपयस्य जीवन्मुक्तेरभिधित्सितत्वात् । कर्मणः
ज्ञानावरणीयावेरदृष्टस्य न तु बुद्ध्यादिगुणानामपि, नापि ज्ञा-
नमात्रसम्भानस्य, क्षयः-सामर्थ्येन प्रलयः स्वरूपं यस्याः सा
तथाः एतेन नैयायिकसौगतोपकल्पितमुक्तिप्रतिक्षेपः । एवं-
विधा सिद्धिमोक्षो भवति । रत्ना० ७ परि० । " सम्यग्भा-
वपरिष्ठानाद्, विरक्षाभावतो जनाः । क्रियां सत्कृत्याऽव-
ग्रहं, गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ १ ॥ " दृशा० १ अ० । (मोक्ष-
सिद्धिः ' केवलिसमुद्घाय ' शब्दे तृतीयभागे ६५६ पृष्ठे तत्रैव के-
वलिनः सर्वा समुद्धानक्रिया च प्रत्ययादि) " विनिर्मुक्तांश-
वन्धनस्य प्राप्तनिजस्वरूपस्यात्मनो लोकान्तेऽवस्थानं मोक्षः
' बन्धवियोगो मोक्षः ' इति वचनात् । सम्म० १ कारण ।
(' बन्ध ' शब्दे पञ्चमभागे ११६४ पृष्ठेऽत्र विशेषो गतः) स-
र्वकर्मनिर्जरावद्विस्तु स्वसंवेदनाध्यक्षतः परमपदप्राप्तिहेतोः
सम्यग्दर्शनज्ञानंदः स्वसंवेदितत्वात्सर्वकर्मापगमाधिभूतचै-
तन्यसुखस्वभावात्मस्वरूपस्य मोक्षस्याप्यनन्तरोक्तन्यायतः
प्रतिपात्तः मता, तथाहि-यदुत्कर्षतारतम्याद्यस्यापचयतारत-
म्यं तत्प्रकर्षनिष्ठागमने भवति तस्यात्यन्तिकः क्षयः यथा-उष्ण-
स्पर्शतारतम्याच्छीतस्पर्शस्य, भवति च ज्ञान-वैराग्यादेव-
(कर्षतारतम्यादज्ञान-गगादिरपचयतारतम्यमित्यनुमाननां
भगवदागमतश्चास्मदावेरपवर्गसिद्धिः । भगवतां तु केवला-
ध्यक्षत इति । सम्म० ३ कारण० ६३ गा० टी० । आचा० । न० ।
स्या० । नि० । (' निष्वाण ' शब्दे ' बन्ध ' शब्दे च मो-
क्षतत्त्वसिद्धिर्विस्तरेण प्रपञ्चिता)

एगे मोक्खे (सूत्र-१०)

मोचन कर्मणाशधियोजनमात्मनो मोक्षः, आह च-" कृ-
त्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः, ' स चैकां ज्ञानावरणीयादिकर्मा-
पक्ष्याऽष्टविधोऽपि मोचनसामान्यान्, मुक्तस्य वा पुनर्मो-
क्षाभावान् । ईषत्प्राग्भागाव्यक्षेत्रलक्षणो वा द्रव्याधेतयैकः,
अथवा-द्रव्यतो मोक्षो निगडादिनः, भावतः कर्मत-
स्तयोश्च मोचनसामान्यादेको मोक्ष इति । स्या० १ डा० ।
स० । ' अन्थि बन्धे य मोक्खे य, एवे सन्नं निवेसए ।
अन्थि बन्धे य मोक्खे य, एवं सन्नं निवेसए ॥ १५ ॥ ' सूत्र०
२ ध्रु० ५ अ० । (' अन्थिवाय ' शब्दे प्रथमभागे ५२० पृष्ठे
व्याख्यातैवा) (मिद्धशब्दोऽप्यत्र वीक्ष्यः) (मोक्षे सुखम-
स्तीति ' सिद्ध ' शब्दे वक्ष्यामि)

सर्वज्ञानम्वलक्षणे ब्रह्मपरमार्थतत्त्वं तत्त्वंप्राप्तिमोक्ष इति वे-
दान्तिनः । ज्ञानं सुखं वा मोक्षेऽवतिष्ठते सत्तानत्वादिति
नैयायिकाः, प्रत्यवतिष्ठन्ते-एवं च आत्मविशेषगुणाच्छेद-
स्वरूपा मुक्तिमज्ञानादङ्गीकृतवतः परानुपहससाह-

न संविदानन्दमयी च मुक्तिः, सुसूत्रमासूत्रितमत्त्वदीयैः ।
तथा न संविदित्यादि, मुक्ति-मोक्षः, न संविदानन्दमयी-
न ज्ञानसुखस्वरूपा । संविद-ज्ञानम्, आनन्दः-सौख्यम्,
ततो द्वन्द्वः, संविदानन्दो प्रकृतौ यस्यां सा संविदानन्द-
मयी, पलाशो न भवति । " बुद्धिसुखदुःखच्छादितप्रयत्नध-
र्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानामात्मनो वैशेषिकगुणानामत्य-

नोच्छेदो मोक्ष " इति वचनात् । अशब्दः पूर्वोक्ताभ्युपगम-
व्यसमुच्चयः । ज्ञानं हि क्षणिकत्वावस्थितम् , सुखं च स-
प्रक्षयतया सातिशयतया च न विशिष्यते, संसारावस्थान्तः
इति । तदुच्छेदे आत्मस्वरूपेणावस्थानं मोक्षः इति । प्रयोग-
श्चात्र-नवानामात्मविशेषगुणानां सन्तानः—अत्यन्तमुच्छि-
द्यते सन्तानत्वात् , यो-यः सन्तानः सः—सोऽत्यन्तमुच्छिद्य-
ते, यथा प्रदीपसन्तानः , तथा चायम् , तस्मादत्यन्तमुच्छि-
द्यत इति । तदुच्छेद एव महादयः , न कृत्स्नकर्मक्षयलक्षण
इति । " न हि वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति " ।
" अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रियं न स्पृशतः " । इत्याद-
योऽपि वेदान्तास्तादृशीमेव मुक्तिमादिशन्ति । अत्र हि प्रि-
याप्रियं-सुखदुःखे ते चाशरीरं-मुक्तं न स्पृशतः ।

अपि च—

" यावदात्मगुणाः सर्वे, नोच्छिन्ना वासनादयः ।
तावदात्यन्तिकी दुःख-व्यावृत्तिर्न विकल्प्यते ॥ १ ॥
धर्माधर्मनिमित्तो हि, सम्भवः सुखदुःखयोः ।
मूलभूतौ च तावेव, स्तम्भौ संसारसंघनः ॥ २ ॥
तदुच्छेदे च तत्कार्य-शरीराद्यनुपप्लवान् ।
नात्मनः सुखदुःखे स्तः, इत्यसौ मुक्त उच्यते ॥ ३ ॥
इच्छाद्वेषप्रयत्नादि, भोगाऽऽयतनबन्धनम् ।
उच्छिन्नभोगाऽऽयतनो, नाऽऽत्मा तैर्गप युज्यते ॥ ४ ॥
तदेवं धिषणाऽऽदीनां, नवानामपि मूलतः ।
गुणानामात्मनो ध्वंसः, सोऽपवर्गः प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥
ननु तस्यामवस्थायां, कीदृगात्माऽपशिष्यते ? ।
स्वरूपैकप्रतिष्ठानः, परित्यक्तोऽखिलैर्गुणैः ॥ ६ ॥
ऊर्मिषदकाऽतिगं रूपं, तदस्याऽऽहुर्मनीषिणः ।
संसारबन्धनाऽधीन-दुःखकेशाद्यदूषितम् ॥ ७ ॥ "

कामक्रोधलोभगर्षद्वेषहर्षा—ऊर्मिषदकमिति । तदेतद्-
भ्युपगमत्रयमित्थं समर्थयद्भिः , अन्वदीयेः—त्वदाज्ञा-
वाहिभूतैः कणादमतानुगामिभिः, सुसूत्रमासूत्रितम्—स-
स्यगागमः प्रपञ्चितः । अथवा—'सुसूत्रमिति' क्रियाविशेषणम्
शोभनं सूत्रं वस्तुव्यवस्थाघटनाधिष्ठानं यत्रैवमासूत्रितं त-
त्तच्छास्त्रार्थोपनिबन्धः कृतः, इति इदम् । " सूत्रं तु सूत्र-
नाकारि, ग्रन्थे तन्तुव्यवस्थयोः " । इत्येकार्षेयवचनात् ।
अत्र च सुसूत्रमिति विपरीतलक्षणयोपहासगर्भं प्रशंसावच-
नम् । यथा—" उपहृतं बहु तत्र किमुच्यते, सुजनता प्रथिता
भवता चिरम् " इत्यादि । उपहसनीयता च युक्तिरङ्गत्वात्
तदङ्गीकाराणाम् (स्यात्) अदपि " न संविदानन्दमग्नी च मु-
क्तिरिति " व्यवस्थापनाय अनुमानमर्थाद् सन्तानत्वादिति ।
तत्राभिधीयते—ननु किमिदं सन्तानत्वम्—स्वतन्त्रस-अपरा-
परपदार्थोत्पत्तिमात्रं वा एकाग्रया अपरापरेर्त्पात्तयोः , तत्रा-
द्यः पक्षः मव्यभिचारः, अपरापरं सामुत्पादकानां घटपटकटा-
दीनां सन्तानत्वेऽप्यत्यन्तमनुच्छिद्यमानत्वात् । अथ द्वितीयः
पक्षस्तर्हि तादृशं सन्तानत्वं प्रदीप नास्तीति साधनवि-
कलो दृष्टान्तः । परमाणुपाकजकृपादिभिश्च व्यभिचारी
हेतुः, तथाविधसन्तानत्वस्य तत्र सद्भावेऽप्यत्यन्तोच्छेदा-
भावात् । अपि च—सन्तानत्वमपि भविष्यति अत्यन्तानु-
च्छेदश्च भविष्यति-विपर्यये बाधकप्रमाणाभावात् , इति सं-

दिग्धविपक्षव्यावृत्तिकत्वावप्यनैकान्तिकोऽयम् । किं च—
स्याद्वादवादिनां नास्ति कश्चिदन्यन्तमुच्छेदः, द्रव्यरूपतया
स्यान्नुनामेव सतां भावानामुत्पादव्यययुक्तत्वाद्, इति विरु-
द्धमेति नाधिकृतानुमानाद् बुद्ध्यादिगुणोच्छेदरूपा सिद्धिः
सिध्यति । नापि " न हि वै सशरीरस्य सतः प्रियाप्रि-
ययोरपहतिरस्ती " त्यागमेव शरीरराहित्यं सुखदुःखाभावप्र-
तिपादनाच्च मोक्षं सुखमध्यवसातव्यम् । तत्र हि शुभाऽ-
शुभाऽदृष्टपरिपाकजन्ये सांसारिकप्रियाप्रिये परस्परानुष-
ङ्गे अपश्य व्यवस्थितः । मुक्तिदशायां तु—सकलादृष्टयह-
नुकमैकान्तिकमात्यन्तिकं च केबले प्रियमेव—तत्कथं प्रति-
विध्यते ? आगमस्य चायमर्थः—सशरीरस्य गतिचतुष्ट-
यान्यतमस्थानवर्तिनश्चात्मनः प्रियाप्रिययोः परस्परानुपपन्नयोः
सुखदुःखयोः, अपहतिः—अभावो नास्तीति; अवश्यं हि
तत्र सुखदुःखाभ्यां भाव्यम्, परस्परानुपपन्नं च समास-
करणादभ्युच्यते । अशरीरं मुक्ताऽऽत्मानं वाशब्दस्यैव-
कारार्थत्वाद् अशरीरमेव; वसन्तं-सिद्धिलेखमध्यासीनं प्रि-
याप्रिये-परस्परानुपपन्नं सुखदुःखं, न स्पृशतः । इदमत्र इदम्-
यथा किल संसारिणः सुखदुःखे परस्परानुपपन्ने स्यातां,
न तथा मुक्तात्मनः, किन्तु—केबले सुखमेव दुःखमूलस्य
शरीरस्यैवाभावात् । सुखं तु आत्मस्वरूपत्वाद्धर्मस्थितमेव,
स्वरूपावस्थानं हि मोक्षः, अत एव चाशरीरमित्युक्तम् ।
आगमार्थश्चायमित्थमेव समर्थनीयः, यत एतदर्थानुपाति-
न्येव स्मृतिरपि दृश्यते—" सुखमात्यन्तिकं यत्र, बुद्धिप्रा-
प्तमतीन्द्रियम् । न वै मोक्षं विजानीयाद्, दुष्प्रापमकृतात्मभिः
॥ १ ॥ " न चायं सुखशब्दो दुःखाभावमात्रे वर्तते—मुख्य-
सुखवाच्यतायां बाधकाभावात् , अयं रोगाद् विप्रमुक्तः
मुखी जात इत्यादिवाक्येषु च सुखीति प्रयोगस्य पौनरुक्त्य-
प्रसङ्गाच्च । दुःखाभावमात्रस्य—रोगाद्विप्रमुक्तः इतीत्येव
गन्तव्यात् । न च भवदुर्दीर्घतो मोक्षः पुंसामुपादयतया स्व-
मताः, को हि नाम—शिलाकल्पमपगतमकलसुखसंघेदना-
त्मानमुपपादयितुं यत्नेन दुःखसंघेदनरूपत्वादस्यः सुखदुः-
खयोरैकस्याभावोऽपरस्यावश्यं भावात् । अत एव तदुपहासः-
भ्रममे—" वरं बुद्ध्यावनेरम्यं, कोष्टमभिप्रायिष्ठितम् । न तु वेश-
पिकी मुक्तिः, गीतमा गन्तुमिच्छति ॥ १ ॥ " सांपाधिकसावार्थ-
कपारमितानन्दनिष्ठ्यन्दात् स्वर्गादप्यधिकं तद्विपरीतानन्दम-
स्तानन्दानं च मोक्षमावृत्तं विचक्षणः । यदि तु जडः पापा-
णनिर्विशेष एव तस्यामवस्थायामात्मा भवेत् तदलमपवर्गे-
ण, संसार एव वरमस्तु । यत्र तावदन्तर्गन्तराऽपि दुःखक-
लुषितमपि कियदापि सुखमनुभुज्यते, चिन्त्यतां तावत्—किम-
ल्पसुखानुभवो भव्यः उत सवेसुखोच्छेद एव ? । अथास्ति त-
थाभूतं मोक्षं लाभातिरेकः प्रसादसाक्षात्, ते ह्ययं विवेचयन्ति-
संसारं तावद् दुःखास्पृष्टं मुक्तं न संभवति, दुःखं चावश्यं इयम्,
विवेकदानं चानयैरैकभाजनपतितविषमधुनोत्त्रि दुःशक-
म्, अत एव हे अपि त्यज्यते, अतश्च संसागन्मोक्षः श्रे-
यान् । यतोऽत्र दुःखं सर्वथा न स्यात् । वरमियती काश्चाच्च-
त्कसुखमात्राऽपि त्यक्ता, न तु तस्याः कृतं दुःखभार इयान् द्यु-
ह इति । तदेतन्मन्यम्, सांसारिकसुखस्य मधुर्दग्धधारा-
कगलमण्डलाग्रप्राप्तवद् दुःखरूपत्वादेव युक्तं मुमुक्षुणां त-
ज्जिहासा, किन्त्वार्थान्नकसुखविशेषालिप्सुनामेव । इहापि

(नदीति) न-नैव हि-यस्मान् अपश्यन्-अनिगीक्षमा-
णः अहमित्युल्लेखन, स्निह्यति-केहवान् भवति ; आत्म-
नि विषयभूतं कश्चन बुद्धिमान् । तच्चात्मानि प्रेम्णा विना
सुखहेतुषु धार्यति-प्रवर्तते कश्चन । तस्मादात्मदर्शनस्य वै-
राग्यप्रतिपत्तिश्चास्मैराग्यदर्शनमेव मुक्तिहेतुरिति सिद्धम् ॥१॥

एतद् दृश्यति-

नैरात्म्यायोगतो नैत-दभावक्षणिकत्वयोः ।

आद्यपक्षेऽविचार्यत्वा-द्धर्माणां धर्मिणां विना ॥ ६ ॥

(नैरात्म्येति) एतद्व्येषां मतं न युक्तम्, अभावक्षणिक-
त्वयोः-अर्थाद् आत्मना विकल्पमानयोः सनोः नैरात्म्यायो-
गतः । आद्यपक्षे-आत्मनोऽभावपक्षे धर्मिणम्-आत्मानं वि-
नाः धर्माणाम्-स्वतन्त्रानमोक्षादीनाम् अधिचार्यत्वाद्-वि-
चार्याभ्यासान्, नहि वक्ष्यामनाभावे तद्वतान् सुरुपकु-
रूपत्वादीन् विंशतिभिश्चान्तयितुमारभन्तं कश्चिदिति ॥ ६ ॥

वक्त्राद्यभावतश्चैव, कुमारीसुतबुद्धिवत् ।

विकल्पस्याप्यशक्यत्वा-द्वक्तुं वस्तु विना स्थितम् ॥७॥

(वक्त्रादीति) वक्त्रादीनां-नैरात्म्यप्रतिपादकतद्दृष्टा-
दीनाम् अभावतश्चैव । आद्यपक्षे नैरात्म्यायोगतो नैतर्हित
संबन्धः । ज्ञानवादिमते त्वाह-कुमारीसुतबुद्धिवत्-अकृत-
विवाहस्त्रीपुत्रज्ञानवत् । विकल्पस्यापि प्रतिपादकादिगतस्य
स्थितं वस्तु विना वक्तुम् अशक्यत्वात् । कुमारीसुतबुद्धि-
रपि हि प्रसिद्धयोः कुमारीसुतपदार्थयोः संबन्धमेवारेपित-
मवगाहते, प्रकृते चान्न एषाभावात्प्रतिपादकादिव्यप-
देशो निमूल एव । कश्चित्प्रमितस्यैव कश्चिदारेप्यत्वात् ।
इत्थं च-“यथा कुमारी शयनान्तरंऽस्मिन्, जाते च पुत्रे वि-
गते च पश्येत् । जाते च हृष्टाऽपगते विषगणा, तद्योपमान्
जानत सर्वधर्मीन ॥१॥ ” इत्यादि पंथां शास्त्रमपि संसारा-
सारतायेवादमात्रपरतयैवोपयुज्यते इति द्रष्टव्यम् ॥ ७ ॥

द्वितीयोऽपि क्षणादध्वं, नाशादन्याप्रसिद्धिः ।

अन्यथोत्तरकार्याङ्ग-भावाविच्छेदतोऽन्वयात् ॥ ८ ॥

(द्वितीयोऽपीति) द्वितीयोऽपि पक्षे, नैरात्म्यायोगतो नै-
तर्हित संबन्धः । क्षणादध्वं क्षणिकस्यात्मनो नाशात् अ-
न्यस्य-अनन्तरक्षयस्य अप्रसिद्धिः-आत्माश्रयानुष्ठानफला-
द्यनुपपत्तेः । अन्यथा-भावाच्च भावाभ्युपगमे उत्तरकार्ये प्र-
ति अङ्गभावेन-परिणामभावेन अविच्छेदतोऽन्वयात्, पूर्व-
क्षणस्यैव कथञ्चिदभावाभूतस्य तथापरिणामेन क्षणव्यानु-
वृत्तिर्भविष्यात् । सर्वथाऽमतः खर्गवशाणादेरिषोत्तरभाषप-
रिणामनशक्यभावात्, सदृशक्षणान्तरसामग्रीसंपत्सरतिथो-
न्यताविच्छिन्नप्रशक्यैवोपपत्तिरिति ॥ ८ ॥

किं च-क्षणको ह्यात्माऽभ्युपगम्यमानः स्वनिवृत्तिस्वभावः
स्यात्, उतान्यजननस्वभावः, उताहो उभयस्वभावः ?, इति
अथी गतिः । तत्राद्यपक्षे आह-

स्वनिवृत्तिस्वभावत्वे, न क्षणस्यापरोदयः ।

अन्यजननस्वभावत्वे, स्वनिवृत्तिसंगता ॥ ८ ॥

(स्वनिवृत्तीति) स्वनिवृत्तिस्वभावत्वे क्षणस्य आत्मक्षण-
स्य अभ्युपगम्यमाने नापरोदयः-सदृशोत्तरक्षणोत्पादः स्या-
त्, पूर्वक्षणस्योत्तरक्षणजननास्वभावत्वात् । द्वितीये त्वाह-

अन्यजननस्वभावत्वे-सदृशोत्तरक्षणोत्पादकस्वभावत्वे स्व-
निवृत्तिसंगता तद्वजननस्वभावत्वादिव ॥ ८ ॥

तृतीये त्वाह-

उभयैकस्वभावत्वे, न विरुद्धोऽन्वयोऽपि हि ।

न च तद्वेतुकः स्नेहः, किं तु कर्मोदयोद्भवः ॥ १० ॥

(उभयैकस्वभावत्वे) उभयैकस्वभावत्वे स्वनिवृत्तिसदृशोत्तर-
भयजननैकस्वभावत्वे, अन्ययोऽपि हि न विरुद्धः । यदेव
किञ्चिन्निवर्तते तदेवापरक्षणजननस्वभावमिति शब्दार्था-
न्यधानुपपत्त्यैवान्वयमिच्छेः, उक्तोभयैकस्वभावत्ववत् पूर्वोपर-
कालसंबन्धकस्वभावस्याप्यप्यभिधानात् । इत्थमेव प्रत्यभि-
क्षाकियाफलसामानाधिकरण्यादीनां निरुपवर्तितानामुपपत्ते-
रिति निर्लोठितमन्यत्र । न च तद्वेतुकः-आत्मदर्शनहेतुकः
स्नेहः किं तु कर्मोदयोद्भवो-मोहनीयकर्मोदयनिमित्तकः ।
अतो नायमात्मदर्शनापगध इति भावः ॥ १० ॥

ननु यद्यप्यात्मदर्शनमात्रनिमित्तको न स्नेहः, क्षणिकस्या-
प्यात्मनः स्वसंबन्धप्रत्यक्षेण समवलोकनात्तदुद्भवप्रसङ्गान्,
किं तु-ध्रुवात्मदर्शनतो नियत एव स्नेहोद्भवस्तद्वतानामि-
कालसुखदुःखावाप्तिपरिहारश्चान्तावश्यकर्त्तव्यत्वाऽऽह-
ध्रुवं क्षणेऽपि न प्रेम, निवृत्तमनुपप्लवात् ।

प्राद्याकार इव ज्ञाने-ऽन्यथा तत्रापि तद्वेत् ॥ ११ ॥

(ध्रुवं क्षणेऽपीति) ध्रुवं क्षणेऽपि-ध्रुवात्मदर्शनेऽपि, न
प्रेम-समुत्पत्तमुत्सहते निवृत्तम्-उपपत्तम् उपप्लवात्-संके-
शक्षयात् विस्मयपरिणामाभिधानात्, ज्ञाने प्राद्याकार इव
भवन्मते उपप्लववशाच्च तत्र तद्वधभासस्तद्वभासे तु तद्वि-
वृत्तिरिति । तथा च सिद्धान्तो वः-“प्राद्यं न तस्य प्रह्वं न
तेन, ज्ञानान्तरप्राद्वतयाऽपि शून्यम् । तथाऽपि च ज्ञानमयः प्र-
काशः, प्रत्यक्षरूपस्य तथाऽऽविरासीत् ॥ ११ ॥ ” इति । अन्य-
थोपपत्त्यं विनाऽपि ध्रुवात्मदर्शनेन प्रेमात्पत्त्यभ्युपगमे तत्रा-
पि न्यस्तप्रसिद्धात्मन्यपि तत्प्रेम भवेत्, आत्मदर्शनमात्र-
स्यैव लाघवेन प्रेमहेतुत्वात् । ध्रुवत्वभावनमेव मोहादिति तु
स्वात्मनामात्रमिति न किञ्चिदेतत् ॥ ११ ॥

विवेकग्यातिरुच्छेदी, क्लेशानागनुपप्लवा ।

सप्तधा प्रान्तभूप्रज्ञा, कार्यचित्तविमुक्तिभिः ॥ १२ ॥

(विवेकेति) विवेकग्यातिः प्रतिपक्षभावनबलाद्विद्याप्रवि-
लये विनिवृत्तज्ञातृत्वकर्तृत्वाभिमानाया रजस्तमोमलानाभभू-
ताया बुद्धेरन्तर्मुखायाश्चिच्छायासंक्रान्तिः अनुपपत्त्या अन्तरा-
न्तरान्युत्थानरहिता क्लेशानामुच्छेदी । यदाह-“विवेकग्याति
रन्वेषा हानोपायः” (२-२६) सा च सप्तधा सप्तप्रकारैः प्रान्तभू-
ज्ञा-सकलसालम्बनसमाधिपर्यन्तभूमिर्धाभेति । कार्यचित्त-
विमुक्तिभिः-चतुस्त्रिप्रकाराभिः । तत्र न मे ज्ञानव्यं किञ्चिद-
स्ति, सीणा मे फलेशः, न मे ज्ञानव्यं किञ्चिदस्ति, अधिगतं
(ता) मया हानप्रतिषेधकग्यातिरिति कार्यविषयनिर्मलज्ञा-
नरूपाश्चतस्रः कार्याविमुक्तयः । चरितार्थी मे बुद्धिगुणाः कृ-
ताधिकारा मोहवीजाभावात् कुतोऽभीष्टां प्ररोहः, सान्मी-
भूतश्च मे समाधिरिति, स्वरूपप्रतिष्ठोऽहमिति गुणविषय-
ज्ञानरूपास्त्रिः कार्यविमुक्तय इति । तद्विमुक्तम्-“तस्य
सप्तधा प्रान्तभूप्रज्ञेति ” (२-२७) ॥ १२ ॥

बलाभश्यत्यविद्याऽस्या, उत्तरेषामियं पुनः ।

प्रसुप्ततनुविच्छिन्नो-दाराणां क्षेत्रमिष्यते ॥ १३ ॥

(बलादिनि) अस्या-विवेकख्यातेः बलादविद्या नश्यति । इवम्-अविद्या पुनरुत्तरेषाम्-अस्मितादीनां क्लेशानां प्रसुप्त-तनुविच्छिन्नोदाराणां क्षेत्रमिष्यते । तदुक्तम्-“ अविद्या क्षेत्र-मुत्तरं प्रसुप्ततनुविच्छिन्नोदाराणामिति ” (२-४) ॥ १३ ॥

स्वकार्यं नारभन्ते ये, चित्तभूमौ स्थिता अपि ।

विना प्रबोधकबलं, ते प्रसुप्ताः शिशोर्विव ॥ १४ ॥

(स्वकार्यमिति) ये-क्लेशाः चित्तभूमौ स्थिता अपि स्व-कार्यं नारभन्तेः विना प्रबोधकस्य-उद्बोधकस्य बलम्-उद्रे-कम् ; ते-क्लेशाः प्रसुप्ताः शिशोर्विव-बालकस्येव ॥ १४ ॥

भावनात्प्रतिपक्षस्य, शिथिलीकृतशक्तयः ।

तनवोऽतिबलापेक्षा, योगाभ्यासवतां यथा ॥ १५ ॥

(भावनादिति) भावनाद्-अभ्यासात् प्रतिपक्षस्य-स्ववि-रोधपरिणामलक्षणस्य शिथिलीकृता कार्यसंपादनं प्रति श-क्तिर्येषां ते तथा तनवो-बाधनाधरोधतया चेतस्यस्थि-ताः, न तु बालस्येवानवरुद्धबाधनात्मानः । अतिबलापेक्षा-स्यकार्यारम्भे प्रभूतसामग्रीसापेक्षाः, ननुदोधकमात्रापेक्षाः योगाभ्यासवतां यथा-रागादयः क्लेशाः ॥ १५ ॥

अन्येनोच्चैर्बलवता-ऽभिभूतस्वीयशक्तयः ।

तिष्ठन्तो हन्त विच्छिन्ना, रागो द्वेषादये यथा ॥ १६ ॥

(अन्येनिति) अन्येन-स्यातिरिक्तेन उच्चैर्बलवता-अति-शयितबलेन क्लेशेन अभिभूतस्वीयशक्त्यास्तिष्ठन्तो हन्त विच्छिन्नाः क्लेशा उच्यन्तेः यथा-रागो द्वेषादयः । न हि रागद्वेषयोः परस्परविरोधयोर्युगपत्संभवोऽस्तीति ॥ १६ ॥

सर्वेषां सन्निधिं प्राप्ता, उदाराः सहकारिणाम् ।

निर्वर्तयन्तः स्वं कार्यं, यथा व्युत्थानवर्तिनः ॥ १७ ॥

(सर्वेषामिति) सर्वेषां सहकारिणां सन्निधिम-सन्निकर्षं प्राप्ताः स्वं कार्यं निर्वर्तयन्त उदारा उच्यन्तेः यथा-व्युत्थान-वर्तिनो योगप्रतिपत्तिवशावस्थिताः ॥ १७ ॥

अविद्या चास्मिता चैव, रागद्वेषौ तथापरौ ।

पञ्चमोऽभिनिवेशश्च, क्लेशा एते प्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥

(अविद्या चेति) क्लेशानां विभागोऽयम् । तदुक्तम्-“ अ-विद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः ” इति (२-३) ॥ १८ ॥

विपर्ययात्मिकाऽविद्या, ऽस्मिता दृग्दर्शनिकता ।

रागस्तृष्णा सुखोपाये, द्वेषो दुःखाङ्गनिन्दनम् ॥ १९ ॥

(विपर्ययात्मिकेति) विपर्यासः-अनस्मिन्तद्ब्रह्मस्तदात्मिका अविद्याः यथा-अनित्येषु घटादिषु नित्यत्वस्य, अशुचिषु का-यादिषु शुचित्वस्य, दुःखेषु विषयेषु सुखरूपस्य, अनान्दमि-त्र शरीरादाद्यात्मत्वस्य अभिमानः । तदुक्तम्-“ अनित्याशु-चिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मस्यातिरिच्येति ” (२-५) । दृग्दर्शनयोः-पुरुषरजस्तमोऽनभिभूतसात्त्विकपरिणामयोः भोक्तृ-भोग्यत्वेनावस्थितयोरैकता आस्मिता । तदुक्तम्-“ दृग्दर्श-नशक्तयोरैकतात्मनैवास्मिता ” (२-६) । सुखोपाये-सुखसाधने तृष्णा सुखज्ञस्य सुखानुस्मृतिपूर्वो लोभपरिणामो रागः ।

तदुक्तम्-“ सुखानुशयी रागः ” इति (२-७) दुःखाङ्ग-नाम्-दुःखकारणानाम् ‘ निम्बनं दुःखाभिज्ञस्य तदनुस्मृति-पूर्वकं विगर्हणं द्वेषः । यत उक्तम्-“ दुःखानुशयी द्वेषः ” इति (२-८) ॥ १९ ॥ (अत्रत्यां धियातितमः श्लोकः ‘ अभिनिवेश’ शब्दे प्रथमभागे ७१५ पृष्ठे गतः)

एभ्यः कर्माशयो दृष्टा-दृष्टजन्मानुभूतिभाक् ।

तद्विपाकश्च जात्यायु-भोगाख्यः संप्रवर्तते ॥ २१ ॥

(एभ्य इति) एभ्यः-उक्तभ्यांऽविद्याविभ्यः क्लेशेभ्यः, कर्माशयो भवति । दृष्टादृष्टजन्मानुभूति भजति यः स तथा, तद्विपाकः-कर्मविपाकश्च जात्यायुभोगाख्यः संप्रवर्तते निरूपिततत्त्वमेतत् ॥ २१ ॥

परिणामाच्च तापाच्च, संस्काराद् द्विविधोऽप्ययम् ।

गुणवृत्तिविरोधाच्च, हन्त दुःखमयः स्मृतः ॥ २२ ॥

(परिणामाच्चिति) अयम्-कर्मविपाकां दुःखाद्वाद्फलत्वेन द्विविधोऽपि ‘ तद्वाद्परिणामफला ’ (२-१४) (पुण्यापुण्य-हेतुत्वात्) इत्यत्र तदुक्त्यपराभ्यानां जात्यायुभोगानां द्वै-विध्यश्रवणात् । परिणामाच्च-यथास्मिन् गात्रार्थाभिवृद्धेस्तद-प्रतिफलदुःखापरिहारलक्षणाद् दुःखान्तरजननलक्षणाच्च । तापाच्च-उपभुज्यमानेषु-सुखसाधनेषु सुखानुभवकालेऽपि सदावस्थिततत्प्रतिपत्तिरूपलक्षणात् । संस्काराच्च-अभिभ-तानभिमतवपयन्नास्रधानं सुखदुःखसंविदारुपजायमानयोः स्वप्ने तथाविधसंस्कारतथावधानुभवपङ्क्त्या संस्कारानु-च्छेदलक्षणात् । गुणवृत्तिविरोधाच्च-गुणानां सत्त्वरजस्त-मसां धृत्तीनाम्-सुखदुःखमोहकृपाणां परस्परविरोधाभ्यामि-भावकत्वेन विरुद्धानां जायमानानां सर्वत्रैव दुःखानुवधा-च्चत्यर्थः । हन्त दुःखमयो-दुःखकस्वभावः स्मृतः । तदु-क्तम्-“ परिणामतापसंस्कारदुःखैर्गुणवृत्तिविरोधाच्च दुःख-मेव सर्वं विवर्तकः ” इति (२-१५) ॥ २२ ॥

इत्थं दृग्दृश्ययोगात्माऽ-विद्यको भवविप्लवः ।

नाशाभश्यन्यविद्यायाः, इति पातञ्जला जगुः ॥ २३ ॥

(इत्थमिति) इत्थं-दुःखरूपो दृग्दृश्ययोः-पुरुषबुद्धि-तत्त्वयोः योगो-विवेकाख्यातिपूर्वकः संयोग आत्मा-कारणं यस्य स तथा । अविद्यकः-अविद्यारविता भवविप्लवः-सं-सारप्रपञ्चोऽविद्याया नाशाभश्यति । अविद्यानाशात्स्वका-र्यदृग्दृश्यसंयोगनाशे तत्कार्यभवप्रपञ्चनाशोपपत्तिरिति पात-ञ्जला जगुः-भणितवन्तः ॥ २३ ॥

एतद् दूषयति-

नैतत्साध्वपुमर्थत्वात्, पुंसः कैवल्यसंस्थितेः ।

क्लेशाभावेन संयोगा-अन्मोच्छेदो हि गीयते ॥ २४ ॥

(नैतदिति) न एतत्-पातञ्जलमतं साधु-भ्याय्यम् पुंसः कैवल्यसंस्थितेः सद्गतत्वेनापुमर्थत्वात्-पुरुषप्रयत्नासाध्य-त्वात्, हि-यतः, क्लेशाभावेन संयोगस्याविद्यकस्य स्वयमेव निवृत्तस्याजन्मानुत्पाद उच्छेदो गीयते । तद्वच्च पुरुषस्य कैवल्यं व्यपविश्यत इति न पुनर्मूर्तेद्रव्यवत्संयो-गपरित्यागोऽस्य युज्यते ; कूटस्थत्वहानिप्रसङ्गात् इति हि परसिद्धान्तः । तदुक्तम्-“ तदभावात्संयोगाभासो हानमिति ” (२-२५) ॥ २४ ॥

एतद्विधाऽऽह—

तार्त्त्विको नात्मनो योगो, ह्येकान्तापरिणामिनः ।

कल्पनामात्रमेवं च, क्लेशास्तद्भानमप्यहो ॥ २५ ॥

(तार्त्त्विक इति) तार्त्त्विकः—पारमार्थिको नात्मनो हि यो-
गः—संबन्धः एकान्तापरिणामिनः सतो युज्यते । एवं च अहो
इति आश्चर्यं, क्लेशास्तद्भानमपि कल्पनामात्रमः उपचरितस्य
भवप्रपञ्चस्य प्रकृतिगतत्वं विनाऽपि आवधामाननिर्मितत्वेन
बाह्यनेयन, धेदान्तनेयेनाऽपि च वक्तुं शक्यत्वात् ; सु-
खार्थस्य च भवन्मतनीत्याऽद्याप्यसिद्धत्वादिन्यर्थः ॥ २५ ॥

काल्पनिकधेनैवेतन्मतम्, अन्यदपीत्थं दूषयन्नाह—

नृपस्यैवाभिधानाद्यः, सातबन्धः प्रकीर्तितः ।

अहिशङ्काविषज्ञाना—चेतरोऽसौ निरर्थकः ॥ २६ ॥

(नृपस्येति) नृपस्यैव तथाविधनरपतेरिवाभिधानाद् राजाऽय-
मिति भणनरूपाद् यः सातबन्धः—सुखसंबन्धरूपः प्रकीर्तितः
नित्यऽप्यात्मनि पैः । अहिनाऽदृष्टस्यापि तथाविधप्रघटकव-
शादहिशङ्काविषज्ञानाचेतरोऽसातबन्धः असौ निरर्थकः कल्प-
नामात्रस्यार्थासाधकत्वादिव ? अथ प्रकृतौ कर्तृत्वभोक्तृत्वा-
भिमानोपवर्णनमात्रमेतत्, तन्निगन्तार्थमेव च सकलशास्त्रा-
र्थोपयोग इति को दोषः ? तत्त्वार्थमिदमर्थमुपचाराश्रयस्या-
पि अदृष्टत्वादिनि चेन्न, तत्त्वार्थस्यैवात्मनाध्वद्रूपत्वे मुख्य-
वस्थायां विषयपरिच्छेदकत्वस्याप्यापत्तेः ज्ञानस्य ज्ञानत्व-
वत्त्वविषयकत्वस्यापि स्वभावत्वात्, अन्तःकरणाभावेऽर्थपरि-
च्छेदाभावस्य च निरावरणज्ञानं तस्याहेतुत्वेन वक्रमशक्य-
त्वात्, विद्वत्ताभावेऽपि दर्शनानिवृत्तेः । प्राकृताप्राकृतज्ञान-
योः सविषयकत्वाविषयकत्वस्वभावेभेदकल्पनस्य चान्या-
यत्वात् । आत्मचेतन्येऽविषयकत्वस्वाभाव्यवत्त्वविषयक-
त्वस्थाभाव्यकल्पने बाधकाभावात् । किं च—विधेकाख्यातिरूप-
संयोगाभावाऽपि विधेकाख्यातिरूप एवेति, विषयप्राह-
कचेतन्यस्य स्वतन्त्रनान्येवोपपत्तेः ; मुक्तावपि निर्दिष्टार्थाच-
न्मात्रतत्त्वार्थोत्पत्तिः । तदुक्तं हर्गिभट्टाचार्यैः—“ आत्मदर्श-
नतश्च स्या—न्मुक्तिर्यत्तन्मर्तिनः । तदस्य ज्ञानमद्भ्य-
स्तन्त्रयुक्त्यैव साधितः ॥ १ ॥ ” इति । ननु विधेकाख्याति-
रपि अन्तःकरणधर्म एव, तस्मिन् प्रकृतौ प्रविलीने न
तद्दर्शमस्थित्यवकाशः, नचैव संयोगोन्मज्जनप्रसङ्गः ; परं
घटविलयदशायां घटप्रागभावानुन्मज्जनवपुपत्तेः इत्थं च
प्रकृतेश्च तत्त्वतः संयोगहानम्, आत्मनस्तृप्त्वादिनि
नास्माकमयमुपालम्भः शोभत इति चेन्न, उपचारस्यापि
संबन्धाविनाभावस्याश्रयणे चिन्मात्रधर्मकत्वत्यागात्मवैक-
त्वस्वभावपरित्यागस्य स्वयासनामात्रविजृम्भितत्वादित्या-
चार्याणामाशयात् ॥ २६ ॥

पुरुषार्थाय दुःखेऽपि, प्रवृत्तेर्ज्ञानदीपनः ।

हानं चरमदुःखस्य, क्लेशस्येति तु तार्त्त्विकाः ॥ २७ ॥

(पुरुषार्थाय इति) ज्ञानदीपनः—तत्त्वज्ञानप्रदीपाद् अज्ञान-
ध्वान्तनाशान्, पुरुषार्था—पुरुषार्थोन्निमज्जं, दुःखेऽपि प्र-
वृत्तेः राजसेवादी तथा दर्शनात् । चरमदुःखस्य क्लेश-
स्य स्वयमुत्पादितस्य हानोर्मात तु तार्त्त्विकाः—नैयायिकाः,
अतीतस्य स्वत एवोपरतत्वात्, अनागतस्य हातुमशक्यत्वा-
त्, वर्तमानस्यापि विरोधिगुणप्रावर्धनैव नाशाम् । चर-

मदुःखमुत्पाद्य तन्नाशस्यैव पुरुषार्थकत्वादिति भावः ॥ २७ ॥

एतदपि मतं दूषयति—

वृत्ते हन्ते विना कश्चि-ददोऽपि न मदोद्धतम् ।

मुखं विना न दुःखार्थं, कृतकृत्यस्य हि श्रमः ॥ २८ ॥

(वृत्ते इति) अत्रोऽपि वचने मदोद्धतं विना कश्चिदि-
त्यनन्तरमपेक्ष्यमानत्वात्, कश्चिदपि न वृत्ते । हि-यतः,
कृतकृत्यस्य सुखं विना—स्वसुखानिशयितसुखं विना दु-
खार्थं श्रमो नास्ति । राजसेवादावपि हि सुखार्थं प्रवृत्ति-
रिष्यते । कटुकौषधपानादार्थाप आगाभिसुखाशयैव, अन्यथा
चिर्विक्रान्तो—दुःखाजहासामेगणादावपि प्रवृत्त्यापत्तेः ; न च
मोक्षं सुखमिष्यते भवद्विर्गतिरित्यर्थः सवः प्रयासः ॥ २८ ॥

किं च—चरमदुःखत्वं तत्त्वज्ञानजन्यतावच्छेदकमपि न

संभवतीत्याह—

चरमत्वं च दुःखत्वं व्याप्या जातिर्न जातितः ।

तच्छरीरप्रयोज्याऽतः, साङ्ख्यार्थान्यदर्थवत् ॥ २९ ॥

(चरमत्वं चेति) चरमत्वं च दुःखत्वव्याप्या जातिः न तच्छ-
रीरप्रयोज्या, अतो—जातिनः साङ्ख्यार्थान् मैत्रीयचरमदुःखत्वं
आचरमदुःखवर्तिन्यास्तयोश्चैत्रचरमदुःख एव समावेशान् ।
चैत्रशरीरप्रयोज्यजातव्याप्यायाश्चैत्रचरमसुखदुःखादिनिष्ठा-
या भिन्नाया एव चरमत्वजातरूपगमे तु सुखत्वादिनैव साङ्ख्यार्थ-
ान् । अन्यत्समानाधिकरणादुःखप्रागभावासमानकालीनत्वलक्ष-
णे चरमत्वं नार्थवत्, न तत्त्वज्ञानजन्यतावच्छेदकम् अर्थादेव
समाजानुपपत्तेः । कार्यवृत्तियावज्जर्माणां कार्यतावच्छेद-
कत्वं चैत्रावलोकितभैत्रनिर्मितघटत्वादेरपि तथात्वप्रस-
ङ्गात् । तथा च निर्याततत्त्वाश्रयणापत्तेरिति दिक् ॥ २९ ॥

अन्यमतदृष्टेर्गणन निर्व्युद्धं स्वमतमुपन्यस्यन्नाह—

सुखमुद्दिश्य तददुःखा- निवृत्त्या नान्तरीयकम् ।

प्रत्ययः कर्मणा युक्तो, युक्तो ज्ञानक्रियाध्वना ॥ ३० ॥

(सुखमिति) नन्—तस्मात् दुःखानिवृत्त्या नान्तरीयकं
व्याप्तं सुखमुद्दिश्य कर्मणाम्—ज्ञानावरणादीनां प्रत्ययो
ज्ञानाक्रियाध्वना युक्त उक्तः ॥ ३० ॥

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभेदानि नो मते ।

योगादेव क्षयन्तेषां, न भोगादनवस्थितेः ॥ ३१ ॥

ततो निरुपमं स्थानं—मनन्तमुपतिष्ठत ।

भवप्रपञ्चरहितं, परमानन्दभेदुदम् ॥ ३२ ॥

डा०२५ डा० । (अनयोर्व्याख्या 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६३३
पृष्ठे गता) एवं पञ्चविंशतितत्त्वपरिज्ञानान्मोक्ष इति भागवताः ।
आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । “ परिनिन्द्याणि षड्विधयाः
षड्विधयः सुखं दुःखं शरीरक्षेत्येकविंशतिभेदभिन्नस्य
दुःखस्यात्यन्तोच्छेदान्मोक्ष ” इति नैयायिकमतम् । बुद्धिसुख
दुःखच्छा—द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काररूपाणां नवानां विशेष-
गुणानामत्यन्तोच्छेदो मोक्षः । जै० गा० । (अत्र विस्तरः
सम्मतितर्कग्रन्थादवस्यः)

मोक्षस्वरूपमाह—

मोक्षः कर्मक्षयो नाम, भोगसंक्लेशवर्जितः ।

तत्र द्वेषा दृढाज्ञाना—द्विष्टप्रतिपत्तिनः ॥ ३२ ॥

(मोक्ष इति) दृढाज्ञाना—द्वेषा—परिग्रहादिवत् ।

भिन्वङ्गाभावेनानिष्टाननुबन्धमपि मोक्षेऽनिष्टानुबन्धित्वेना-
निष्टप्रतिपत्तेः ॥ २२ ॥

भवाभिनन्दिनां सा च, भवशर्मोत्कटेच्छया ।

श्रूयन्ते चेतदालापा, लोकं शास्त्रेऽप्यमुन्दराः ॥ २३ ॥

(भवेति) सा च—मोक्षेऽनिष्टप्रतिपत्तिश्च भवाभिनन्दि-
नाम—उल्लसत्तणानाम् भवशर्मणो—विषयसुखस्योत्कटेच्छया
भवति, द्वयोरुत्कटोपजन्यत्वात् ॥ २३ ॥

मदिराक्षी न यत्रास्ति, तारुण्यमदविह्वला ।

जडस्तं मोक्षमाचष्टे, प्रिया स इति नो मतम् ॥ २४ ॥

(मदिराक्षीति) लोकालापोऽयम् ॥ २४ ॥

वरं वृन्दावने रम्ये, क्रोष्टुन्वमभिवाञ्छितम् ।

न त्वेवाविषयो मोक्षः, कदाचिदपि गौतम ! ॥ २५ ॥

(यन्मिति) गौतमेति गालवस्य शिष्यामन्त्रणम् । श्रूयि-
ष्यन्ममिदमिति शास्त्रालापोऽयम् ॥ २५ ॥

द्वेषोऽयमत्यन्तार्थीय, तदभावस्तु देहिनाम् ।

भवानुत्कटरागेण, सहजान्पमलत्वतः ॥ २६ ॥

(द्वेष इति) अयम्—मुक्तिविषयो द्वेषोऽत्यन्तार्थीय—बहुलसं-
सारवृद्धये । तदभावस्तु मुक्तिद्वेषाभाषः पुनर्देहिनाम—प्रा-
णिनाम भवानुत्कटरागेण—भयोत्कटेच्छयाभावेन सहजम-
स्वाभाविकम् । यदल्पमलत्वं ततः मोक्षरागजनकगुणाभा-
वेन तदभावोऽपि गाढतरमिध्यान्वयोपाभावेन तद्वेषोपाभावा
भवतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ (“ मलस्तु ० ” (२७) इति श्लोकः ‘ मल’
शब्दोऽस्मिन्नेव भागे गतः)

प्रागवन्धाश्च बन्धश्चेत्, किं तत्रैव नियामकम् ।

योग्यतां तु फलोभयां, बाधते दूषणं न तत् ॥ २८ ॥

(प्रागिति) प्राक्-पूर्वम् अबन्धाद्-बन्धाभावाज्जीवत्व-
रूपाविशेषेऽपि न बन्धो मुक्तस्य चेत् किं तत्रैव—प्रागवन्धे
एव, नियामकम् : योग्यताक्षयं घना । योग्यतां तु फलोभे-
याम्—फलबलकल्पनीयां तददूषणं न बाधते । तत्र कुतो न
योग्यता ? इत्यत्र फलाभावस्यैवास्तरत्वात् । युक्तं चैतत् ब-
न्धस्य वध्यमानयोग्यतापेक्षानियमादुल्लेखार्थिनां मज्झिमादि-
रागरूपबन्धेन तथा दर्शनात् : तद्वैचित्र्येण फलभेदोपपत्तेस्त-
स्या अन्तरङ्गत्वात्परिपाकार्थमेव हेत्वन्तरापेक्षणादित्या-
चार्याः ॥ २८ ॥ (“ दिदृक्षा ० ” (२९) इति श्लोकः ‘ विदि-
कक्षा’ शब्दे चतुर्थभागे २५२० पृष्ठे गतः)

प्रत्यावर्तं व्ययोऽप्यस्या—स्तदल्पत्वेऽस्य संभवः ।

अतोऽपि श्रेयसां श्रेणी, किं पुनर्मुक्तिरागतः ॥ ३० ॥

(प्रत्यावर्तमिति) प्रत्यावर्तम्—प्रतिपुद्गलावर्तम् व्ययोऽ-
पि—अपगमोऽपि अस्या—योग्यतायाः क्षायाणां क्रमहासं
घना भव्यस्य मुक्तिगमनानुपपत्तेः । तदल्पत्वे-योग्यताल्प-
त्वे अस्य—मुक्त्यद्वेषस्य संभव-उपपत्तिः । तदुक्तम्—“ एवं
चापगमोऽप्यस्याः, प्रत्यावर्तं सुनीतितः । स्थित एव तद-
ल्पत्वं भावशुद्धिरपि भूया ॥ १ ॥ ” अतोऽपि—मुक्त्यद्वेषा-
दपि श्रेयसां श्रेणी—कुशलानुबन्धस्तन्मतिः, किं पुनर्वाच्यं
मुक्तिरागनस्तदुपपत्तौ ॥ ३० ॥

नचायमेव रागः स्यात्—मृदुमध्याधिकत्वतः ।

तत्रोपाये च नवधा, योगिभेदप्रदर्शनात् ॥ ३१ ॥

(न चेति) न चायमेव—मुक्त्यद्वेष एव रागः स्यात्—मुक्ति-
रागो भवेदिति वाक्यम् । मृदुमध्याधिक्यतां जगन्व्यमध्यमा-
न्कष्टभावात् । तत्र मुक्तिरागे उपायं च नवधा नवभिः प्रकारै-
र्योगिभेदस्य प्रदर्शनाद्—उपवर्णनात् (अतः परं नवधा योगि-
भेदप्रतिपादिकाव्याख्या ‘ जोह’ शब्दे चतुर्थभागे १५८७ पृष्ठे)
द्वेषस्याभावरूपत्वा देष्टव्यं एव हि ।

रागात् क्षिप्रं क्रमाच्चातः, परमानन्दसंभवः ॥ ३२ ॥

(द्वेषम्यति) अद्वेषश्च द्वेषस्याभावरूपत्वादिक एव हि ।
अतो न तेन योगिभेदोपपत्तिरित्यर्थः । फलभेदनापि भेदमु-
पपादयति—ततो मुक्तिरागात् क्षिप्रमनतिव्ययधानेन अतो मु-
क्त्यद्वेषात्क्रमेण मुक्तिरागापेक्षया बहुद्वारपरम्परालक्षणेन पर-
मानन्दस्य निर्व्याणसुखस्य संभवः ॥ ३२ ॥ द्वा० १२ द्वा० ।

मुक्त्यद्वेषं प्राधान्येन पुरस्कृत्यञ्चाह—

उक्तभेदेषु योगीन्द्रे—मुक्त्यद्वेषः प्रशस्यते ।

मुक्त्युपायेषु नो चेष्टा, मलनायैव यत्ततः ॥ १ ॥

विषाभतृप्तिमदृशं, तद्यतो व्रतदुर्ग्रहः ।

उक्तः शास्त्रेषु शास्त्राभि-व्यालदुर्ग्रहमभिधः ॥ २ ॥

(अनयोर्व्याख्या ‘ मुक्तिअद्वेष’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता)

ननु दुर्गृहीतादपि धामत्यान्तुरलोकलाभः केषांचिद्भवती-
ति कथमत्रासन्दर्भतयाऽऽह—

प्रेयेयकाभिगम्यस्मा-द्विपाकविरमाऽहिता ।

मुक्त्यद्वेषश्च तत्रापि, कारणं न क्रियैव हि ॥ ३ ॥

(प्रेयेयकाभिगमिति) अस्माद्—व्रतदुर्ग्रहान् प्रेयेयकानि—
रपि—शुद्धसमाचारवन्तु साधुषु चकचन्यादाभिः पूज्यमा-
नेषु द्वेषेषु संपन्नतः पूजास्पृहाणां तथाविधान्यकारणवतां च
केषांचिद्व्यापन्नदर्शनानामपि प्राणिनां नयमप्रेयेयकप्राप्ति-
रपि विपाकविरसा—बहुतरदुःखानुबन्धोपजन्येन परिणति-
विरसा, अहिता—अनिष्टा तत्त्वतश्चार्थाजितबहुविभूति-
वर्धित प्रष्टव्यम् । तत्रापि—नयमप्रेयेयकप्राप्तावधि च मुक्त्य-
द्वेषः कारणं न केवला क्रियैव हि अस्वगद्वैत्यधामतयपरि-
पालनलक्षणा । तदुक्तम्—“ अनेनापि प्रकारेण, द्वेषाभा-
वोऽत्र तत्त्वतः । हितस्तु यत्तदेवेऽपि, तथा कल्याणभा-
गिनः ॥ १ ॥ ” इति ॥ ३ ॥

लाभाद्यर्थितयोपाये, फलं चाप्रतिपत्तितः ।

व्यापन्नदर्शनानां हि, न द्वेषो द्रव्यलिङ्गिनाम् ॥ ४ ॥

(लाभेति) व्यापन्नदर्शनानां हि द्रव्यलिङ्गिनामुपायं—चा-
ग्निक्रियादी लाभाद्यर्थितयैव न द्वेषो रागसामग्र्यां द्वेषा-
नयकाशात् । फलं च—मोक्षरूपे अप्रतिपत्तित एव न द्वेषः ।
न हि ते मोक्षं स्वर्गादिसुखाद्भेदं प्रतीयन्ति, यत्र द्वेषाव-
काशः स्यात् । स्वर्गादिसुखाभिन्नत्वेन प्रतीयमानं तु तत्र
तेषां राग एव । वस्तुतो भिन्नस्य तस्य प्रतीतावधिप
स्वर्गावघातशङ्कया तत्र द्वेषो न स्यादिति द्रष्टव्यम् ॥ ४ ॥

मुक्तिं च मुक्त्युपाये च, मुक्त्यर्थं प्रस्थिते पुनः ।

यस्य द्वेषो न तस्यैव , न्याय्यं गुर्वादिपूजनम् ॥ ५ ॥

(मुक्तो चेति)-स्पष्टः ॥ ५ ॥

गुरुदोषवतः स्वल्पा , सन्क्रियाऽपि गुणाय न ।

भौतहन्तुर्पथा तस्य , पदस्पर्शनिषेधनम् ॥ ६ ॥

(गुर्विति) गुरुदोषवतः-अधिकदोषवतः स्वल्पा-स्त्रो-
का सन्क्रियाऽपि संबन्धाऽपि गुणाय न भवति यथा-
भौतहन्तुः-भस्ममतिघातकस्य तस्य-भौतस्य पदस्पर्श-
स्य-चरणसंग्रहणस्य निषेधनम् । कस्याचित् खलु शबर-
स्यः कुतोऽपि प्रस्तावान्-“ तपोधनात् पादेन स्पर्शनं महते
ऽजर्थाय संपद्यत ” इति श्रुतधर्मशास्त्रस्य, कदाचिन्मयूरपि
नृः प्रयोजनमजायत । यदाऽस्मां निपुणमन्त्रेणमाणो न
लेभे ; तदा श्रुतमनेन यथा-भौतसाधुसमाये तानि सन्ति,
यथाचिरं च तानि तेन तेभ्यः ; परं न किञ्चिन्नेभे । ततो-
ऽस्मां शस्त्रव्यापारपूर्वकं तान्निगृह्य जग्राह तानि , पादेन
स्पर्शं च परिगृह्यवान् । यथाऽस्य पादस्पर्शपरिहारेण गुणोऽपि
शस्त्रव्यापारणोपहतन्यान्तु गुणः , किं तु दोष एव । एवं
मुक्तिद्वेषिणां गुरुदेवादिपूजने योजनीयम् ॥ ६ ॥

मुक्त्यद्वेषान्महापाप-निवृत्त्या यादृशो गुणः ।

गुर्वादिपूजनात्तादृक् , केवलान्न भवेत् क्वचित् ॥ ७ ॥

(मुक्त्यद्वेषादिति)-स्पष्टः ॥ ७ ॥

एकमेव ह्यनुष्ठानं , कर्तृभेदेन भिद्यते ।

सरुजेतरभेदेन , भोजनादिगतं यथा ॥ ८ ॥

(एकमेविति) एकमेव ह्यनुष्ठानम्-देवतापूजनादि कर्तृ-
भेदेन चरमाचरमावर्तगतजन्तुकर्तृकतया भिद्यते-विशि-
ष्यते सरुजेतरयोः-सरोजनीरागयोर्भोक्तृभेदेन भोजना-
दिगतम् भोजनपानशयनादिगतम् , यथा अनुष्ठानम् । एकस्य
रागवृद्धिहेतुत्वात् , अन्यस्य बलोपचायकत्वादिति । सहका-
रिभेद एवायं न तु वस्तुभेद इति चेन्न , इतरसहकारि-
मवहितत्वे न फलव्याप्यतापक्षेण तद्वच्छब्दकं कारणं भेद-
स्यैव कल्पनौचित्यात्तथैवानुभवादिति “कल्पलतायां” विप-
श्चित्तत्वात् ॥ ८ ॥

भवाभिष्वङ्गतस्तेना-नाभोगाच्च विषादिषु ।

अनुष्ठानत्रयं मिथ्या , द्वयं मन्त्रं विपर्ययात् ॥ ९ ॥

(भवति) तेन कर्तृभेदादनुष्ठानभेदेन भेदनम् भवाभि-
ष्वङ्गतः-संसारसुखाभिलाषात् । अनाभोगतः-सन्मूर्त-
जप्रवृत्तिन्यतया च विषादव्यनुष्ठानेषु मध्ये अनु-
ष्ठानत्रयमार्थं मिथ्या-निष्फलम् , द्वयमुत्तरं च सफलम् ,
विपर्ययात्-भवाभिष्वङ्गानाभागाभावात् ॥ ९ ॥

इहामुत्र फलापेक्षा , भवाभिष्वङ्ग उच्यते ।

क्रियांचितस्य भावस्या-नाभोगस्त्वतिलङ्घनम् ॥ १० ॥

(इहेति) प्रागेव शब्दार्थकथनाद्वनार्थोऽयम् ॥ १० ॥

विषं गरोऽननुष्ठानं , तदेतुरमृतं परम् ।

गुर्वादिपूजानुष्ठान-मिति पञ्चविधं जगुः ॥ ११ ॥

(विषमिति)-पञ्चानामनुष्ठानानामयमुद्देशः ॥ ११ ॥

विषं लब्ध्याद्यपेक्षातः , क्षणान्मन्त्रिनमारणात् ।

दिव्यभोगाभिलाषेण , गरः कालान्तरे क्षयात् ॥ १२ ॥

(विषमिति) लब्ध्याद्यपेक्षातः-लब्धिकीर्त्यादिस्पृ-
हातो यदनुष्ठानं तद्विषम् उच्यते । क्षणात्-तत्कालं चित्तस्य
शुभान्तःकरणपरिणामस्य, नाशनात् तदाशभोगेनैव तदु-
पक्षयात् । अन्यदपि हि स्याद्वरजक्रममेवमिदं विषं तदा-
मीमेव नाशयति । दिव्यभोगस्याभिलाष-परिहृक्भोगनिर्षे-
प्तस्य सतः स्वर्गसुखवाङ्मालक्षणस्तेन अनुष्ठानं गर उच्यते ।
कालान्तरे-भवास्तरलक्षणे, क्षयाद्-भोगान्पुण्यनाशनानर्थ-
संपादनात् । गरो हि कुद्रव्यसंयोगजो विषविशेषः , तस्य
च कालान्तरे विषविकारः प्रादुर्भवतीति उभयापेक्षाजनि-
तमतिरिच्यते नाभयापेक्षायामप्यधिकस्य बलवत्त्वादिति
संभावयामः ॥ १२ ॥

संमोहादननुष्ठानं , सदनुष्ठानरागतः ।

तदेतुरमृतं तु स्या-च्छ्रद्धया जैनवर्त्मनः ॥ १३ ॥

(व्याख्या ‘ मुक्तिप्रदास ’ शब्देऽस्मिन्नैव भागे गता)

चरमे पुद्गलावर्ते , तदेव कर्तृभेदतः ।

मिद्धमन्यादृशं सर्वं , गुरुदेवादिपूजनम् ॥ १४ ॥

(चरम इति) निगमनं स्पष्टम् ॥ १४ ॥

सामान्ययोग्यतैव प्राक् , पुंमः प्रवृत्ते किल ।

तदा समुचिता सा तु , संपन्नति विभाव्यताम् ॥ १५ ॥

(सामान्येति) सामान्ययोग्यता-मुक्त्युपायस्वरूपयोग्य-
ता, समुचितयोग्यता तु तत्सहकारियोग्यतैव विशेषः ।
पूर्वं ह्यकान्तेन योग्यस्यैव देवादिपूजनमासीत् , चरमावर्ते
तु समुचितयोग्यभावस्येति ‘चरमावर्तेदेवादिपूजनस्यान्याव-
र्तेदेवादिपूजनादन्यादृशत्वमिति’ योगावबुद्धवृत्तकारः ॥ १५ ॥

चतुर्थे चरमावर्ते , प्रायोऽनुष्ठानमिष्यते ।

अनाभोगादिभावं तु , जातु स्यादन्यथाऽपि हि ॥ १६ ॥

(चतुर्थमिति) चरमावर्ते प्रायो-बाहुल्येन चतुर्थम्-तदे-
तनामकम् अनुष्ठानमिष्यते । अनाभोगादिभावं तु जातु-क-
दाचिदन्यथाऽपि स्यादिति प्रायोप्रदणफलम् ॥ १६ ॥

शङ्कत-

नन्वेद्वेषोऽथवा रागो , मोक्षे तदेतुतोचितः ।

आद्ये तत्स्यादभयाना-मन्ये न स्यात्तद्विषाम् ॥ १७ ॥

(नन्वेति) मुक्त्यद्वेषप्रयुक्तानुष्ठानस्य तदेतुत्वं-अभयानु-
ष्ठानविशेषे अतिव्याप्तिः नवमप्रवेयकप्राप्तेर्मुक्त्यद्वेषप्रयुक्त-
त्वप्रदर्शनात् । मुक्तिरागप्रयुक्तानुष्ठानस्य तत्त्वं तु मनाग रा-
गप्राक्कालीनमुक्त्यद्वेषप्रयुक्तानुष्ठानेऽव्याप्तिरित्यर्थः ॥ १७ ॥

न चाद्वेषे विशेषस्तु , कोऽपीति प्राग् निदर्शितम् ।

ईषद्रागाद्विशेषश्च-दद्वेषोपक्षयस्ततः ॥ १८ ॥

(न चेति) अद्वेषे विशेषस्तु न च कोऽप्यस्ति अभाषणा-
दिति प्राक्-पूर्वव्याप्तिशङ्कायां निदर्शितम् । ईषद्रागाच्चद्वि-
षमिति नत एवाद्वेषस्योपक्षयः विशेषणैव कार्योत्सर्गो वि-
शेषव्यर्थत्वात् । इत्थं च मुक्त्यद्वेषेण मनाग मुक्त्यनुराग-
ण वा तदेतुत्वमिति वचनव्याघात इति भावः ॥ १८ ॥

उत्कटानुत्कटत्वाभ्यां , प्रतियोगिकृतोऽस्त्वयम् ।

नैवं सत्यामुपेक्षायां , द्वेषमात्रवियोगतः ॥ १९ ॥

(उत्कटति) अभव्यानां मुक्तो उत्कटद्वेषाभावेऽप्यनुक-
टद्वेषो भविष्यति, अन्येषां तु द्वेषमात्राभावादेवानुष्ठानं त-
उतः स्यादिति पूर्वार्थः । नैवम्—उपेक्षायां सत्यां द्वेषमा-
त्रस्य विद्योगतः । अन्यथा स्वयंस्मार्गिकसुखविरोधित्वेनो-
त्कटोऽपि द्वेषस्तथा मुक्तो स्यादित्युत्तरार्थः ॥ १६ ॥

समाधत्ते—

सत्यं बीजं हि तद्वेतो—रेतदन्यतराजितः ।

मुक्त्यद्वेषो न तेनाति—प्रसङ्गः कोऽपि दृश्यते ॥ २० ॥

(सत्यमिति) तद्वेतोः—अनुष्ठानस्य हि बीजम् । एतयोर्मु-
क्त्यद्वेषरागयोरन्यतराजितः—जनिनः क्रियारागः—सदनु-
ष्ठानरागः । तेनातिप्रसङ्गः कोऽपि न दृश्यते । अभव्या-
नामपि स्वर्गप्राप्तिहेतुमुक्त्यद्वेषसत्त्वेऽपि तस्य सदनुष्ठान-
रागाप्रयोजकत्वाद्वाध्यफलापेक्षासहकृतस्य सदनुष्ठानरा-
गानुबन्धत्वात् ॥ २० ॥

अपि बाध्या फलापेक्षा, सदनुष्ठानरागकृत् ।

सा च प्रज्ञापनाधीना, मुक्त्यद्वेषमपेक्षते ॥ २१ ॥

(अपीति) बाध्या—बाधनीयस्वभावा फलापेक्षाऽपि—सौ-
भाग्याविफलवाञ्छाऽपि सदनुष्ठानं रागकृत्—रागकारिणी ।
सा च—बाध्यफलापेक्षा च प्रज्ञापनाधीना—उपदेशाय सा
मुक्त्यद्वेषमपेक्षते कारणत्वेन ॥ २१ ॥

यतः—

अबाध्या सा हि मोक्षार्थं शास्त्रश्रवणधातिनी ।

मुक्त्यद्वेषे तदन्यस्यां, बुद्धिर्मार्गानुसारिणी ॥ २२ ॥

(अबाध्येति) अबाध्या हि सा—फलापेक्षा : मोक्षार्थशा-
स्त्रश्रवणधातिनी तत्र विरुद्धत्वबुद्ध्याधानाद्व्यापन्नदर्शना-
नां च तच्छ्रवणं न स्वार्गसकामिनि भावः । तत्—तस्मान्मु-
क्त्यद्वेषे सति अन्यस्यां—बाध्यायां फलापेक्षायां समुचित-
योग्यतावशेन मोक्षार्थशास्त्रश्रवणस्वारस्योत्पन्नायां बुद्धिर्मा-
र्गानुसारिणी—मोक्षपथार्थमुख्यशालिनी भवतीति, भवति त-
यां तीव्रपापक्षयात् सदनुष्ठानरागः ॥ २२ ॥

तत्तत्फलार्थिनां तत्—तपस्तन्त्रे प्रदर्शितम् ।

मुग्धमार्गप्रवेशाय, दीयतेऽप्यत एव च ॥ २३ ॥

(तत्तदिति) तत्तत्फलार्थिनां—सौभाग्याविफलकाङ्क्षिणा-
म् ; तत्तत्तपो—रोहिण्यादिनपौरुषम् अत एव तन्त्रे प्र-
दर्शितम् । अत एव मुग्धानां मार्गप्रवेशाय दीयतेऽपि गी-
तार्थः । यदाह—“ मुञ्चाणं हियद्वया सम्मं ” । नष्टवमत्र वि-
धादित्वप्रसङ्गो न वा तद्वेतुत्वभङ्गः, फलापेक्षाया बाध्यत्वा-
त् । इत्थमेव मार्गानुसरणोपपत्तेः ॥ २३ ॥

इत्थं च वस्तुपालस्य, भवभ्रान्तो न बाधकम् ।

गुणाद्वेषो न यत्तस्य, क्रियारागप्रयोजकः ॥ २४ ॥

(इत्थं चेति) इत्थं च—मुक्त्यद्वेषविशेषोक्तौ च वस्तुपा-
लस्य पूर्वमेव साधुदर्शनेऽप्युपेक्षया अज्ञाततद्गुणरागस्य
चौरस्य भवभ्रान्तो—शीघ्रसंसारभ्रमणे न बाधकम् । यद्-य-
स्मात्तस्य गुणाद्वेषः क्रियारागप्रयोजको नाभूत् । इत्येत-
च्च तादृश एवाऽयं तद्वेतुत्वानुबन्धित्वेन संसारहासकार-
णमिति ॥ २४ ॥

जीवातुः कर्मणां मुक्त्यद्वेषस्तदयमीदृशः ।

गुणरागस्य बीजत्व—मर्त्यवाव्यवधानतः ॥ २५ ॥

धारालग्नः शुभो भाव, एतस्मादेव जायते ।

अन्तस्तत्त्वविशुद्धया च, विनिवृत्ताग्रहत्वतः ॥ २६ ॥

अस्मिन् सत्साधकस्येव, नास्ति काचिद्विभीषिका ।

सिद्धेरासन्नभावेन, प्रमोदस्यान्तरादयात् ॥ २७ ॥

चरमावर्तिनो जन्तोः, सिद्धेरासन्नता भवम् ।

भूयांसोऽमी व्यतिक्रान्ता—स्तेष्वेको विन्दुरम्बुधौ ॥ २८ ॥

मनोरथिकमित्थं च, सुखमास्वादयन् भृशम् ।

पीड्यते क्रियया नैव, बाधं तत्राऽनुरज्यते ॥ २९ ॥

प्रसन्नं क्रियते चेतः, भ्रष्टयोत्पन्नया ततः ।

मलोज्झितं हि कृतक—क्षोदेन सलिलं यथा ॥ ३० ॥

वीर्योद्भासस्ततश्च स्या—ततः स्मृतिरनुत्तरा ।

ततः समाहितं चेतः, स्थैर्यमप्यबलस्यते ॥ ३१ ॥

अधिकारित्वमित्थं चाऽ—पुनर्बन्धकतादिना ।

मुक्त्यद्वेषक्रमेण स्यात्, परमानन्दकारणम् ॥ ३२ ॥

जीवानुरित्याद्यारभ्याष्टश्लोकी सुगमा ॥ ३२ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ ॥

“ जं जलिया यं हज्जु, भवस्स ते चव तलिया मोक्षे ।

गणणारिया लोया, दोगह वि पुष्ठा भवे तुल्ला ॥ १ ॥ ”

अस्या व्याख्या—रागद्वेषज्ञानवृत्तां जन्तूनां वधाद्यनिवृत्तानां
चित्तप्ररूपणादिप्रवृत्तानां ये—सूक्ष्मबाह्यजीवमवद्रव्यादयो
भावा यावन्मात्राश्च हेतवो—निमित्तानि संसारस्य रागादिवि-
हितानां सम्यक्प्रज्ञानवतामवद्यावित्तप्ररूपणादिप्रवृत्तानां
त एव सर्वजीवाद्यो भावास्त्वावन्मात्रा हेतवो मोक्षे मोक्षस्या-
पीत्यर्थः । उक्तं च—“ अहो ध्यानस्य महात्म्यं, येनैकाऽपि
हि कामिनी । अनुगगविगगाभ्यां, स्याद्गुहाय शिवाय च
॥ १ ॥ ” ननु भवत्वेषं, किं तु—क्रियत्संख्या अमी भवशिख-
हेतवः ? इत्याह—द्वयोरपि भवमोक्षयोः संबन्धितां हेतूनां प्र-
त्येकं गणनया—एकद्विऽयादिरूपया अतीता—अतिक्रान्ता-
लोका भवन्ति पूर्णा नैकेनापि आकाशप्रदेशेन हीनाः पर-
स्परं तुल्या अन्यूनाधिकसंख्याः, न तु त्रैलोक्यान्तर्ब-
र्तिजीवादिपदार्थानामनन्तत्वेनानन्ता एव भवमोक्षयोर्हेतवो
भवन्त्यतस्ते कथमसंख्येया इत्युक्तम् ? , सत्यम्—यद्यपि जी-
वाद्यो भावा अनन्तास्तथापि तेः सदैरपि विसहशान्वये-
त्येवान्येवाध्यवसायस्थानानि जन्यन्ते नानन्तानि । तेष्व-
परतोऽन्याध्यवसायानां पूर्वाध्यवसायेष्वेवान्तर्भावात् । अत-
स्तज्जन्याध्यवसायस्थानानामसंख्येयत्वेनायां अन्युपचाराद-
संख्येयत्वेनोक्ता इत्युक्तम्, अतः स्थितमेकाऽपि जीवोपमर्वा-
दिका विराधना परिणामवैचित्र्येण कर्मबन्धहेतुस्तांशजरा-
हेतुश्च जायते । इति गाथार्थः । पञ्चा० टिप्पणी ? विष० ।

अथ द्वादशाक्षर्य सारमाह—

माउं सुयण्णवं वा, दुग्गेज्झं सारमेत्तमेयस्स ।

धेच्छं तयंति पुच्छइ, मीमां चरसं गुरु भणइ ॥ १२७ ॥

‘ वा ’ इति—अथवा पातनान्तरम्बन्धकः ‘ साउं ति ’—सामा-
यिकादिबिन्दुसागरपर्यन्तं धुनार्णवम् दुर्ग्राह्यम्—अतिदुस्तरं
भुत्वा; यदि समस्तमपि तं ग्रहीतुं न शक्यामि तर्हि सारमात्र-

मेतस्य धृताण्यस्य ग्रहीष्यामि इति सर्वाश्रय शिष्यस्तत्सार-
मात्रं पृच्छति-कोऽस्य द्वादशाङ्गस्य सारः ? इति सोपस्कार-
मिह व्याख्येयम् । तत्र गुरुर्भणति-तस्यापि धृतज्ञानस्य सार-
भरणमिति । एतत्पुनरप्युक्तमपि गुरुणा निर्युक्तिगाथान्ते प्रोक्त-
म्-“ सारभरणस्य निर्वाण ” मिति ॥ ११२७ ॥

अथ प्रेरकः प्राह—

अज्ञानमो ह्येति य, किरिया नाणकियाहिं निव्वानं।
भणियं तो किह चरणं, सारो नाणस्म तमसारो ॥ ११२८ ॥

ननु ' हयं नाणं कियाहीणं, हया अज्ञानमो किया ' इत्यादि-
वचनादज्ञानतो हनैव क्रिया, इति, ज्ञान-क्रियाभ्यां समुदा-
ताभ्यामेव निर्वाणमागमे भणितम्-अनेकस्थानेषु प्रतिपादि-
तम् । ततः कथं ज्ञानस्य सारभरणम्, ननु ज्ञानमसारः ?
इति ॥ ११२८ ॥

अत्रोत्तरमाह—

चरणोवलद्विहेऊ, जं नाणं चरणमो य निव्वानं ।
सारो ति तेण चरणं, पहाणगुणभावमो भणियं ॥ ११२९ ॥
नाणं पपासयं विगु-त्ति विमुद्धिफलं च जं चरणं ।

मोक्षो य दृगाहीणो, चरणं नाणस्म तो सारो ॥ ११३० ॥

यत्-यस्माद् मनिधुतादिकं ज्ञानं चरणोपलब्धेः—चारित्र-
प्रामेय्य मुख्य कारणम्, ज्ञानं विना चरणविषयस्य जीवाजी
बादेहेयोपादेयादश्च वस्तुनोऽपरिज्ञानात्, अपरिज्ञानस्य च य
थावत् कर्तुमशक्यत्वात् । चरणञ्च तपःसंयमरूपाद् नि-
र्वाणमुपजायते । अतो निर्वाणस्य सर्वसंघरूपस्य चरणमेव
मुख्यम्-प्रधानं कारणम्, ज्ञानं तु कारणकारणत्वाद् गौणे
तस्य कारणम् । अतस्तेन-कारणेन प्रधानगुणभावाज्ज्ञानस्य
सारभरणं भणितम् । प्रधानगुणभावमेव भावयति—“ ना-
णमित्यादि ” ज्ञानं यस्मात् कृत्याकृत्यादिवस्तुनः प्रकाशकमे-
व वस्तुपरिज्ञानमात्रं व्याप्रियत इत्यर्थः । चरणं पुनरुत्तिवि-
मुद्धिफलम्-गुतिः-संवरः, विशुद्धिस्तु-कर्मनिर्जरा, गुतिवि-
शुद्धी फलं यस्य तत् तथा । एवं च सति ज्ञान-चरणलक्षण-
द्वयाधीनो मोक्षः, केवलं प्रधानतया चरणस्याऽधीनोऽसौ,
गौणतयेव च ज्ञानस्य । ततः प्रधानगुणभावाच्चरणं ज्ञा-
नस्य सार इति ॥ ११२९ ॥ ११३० ॥

प्रकारान्तरणापि ज्ञानाच्छारित्रस्य प्रधानत्वं भावयन्माह—

जं सव्वनाणलाभा-णंतरमहवा न मुच्चए सव्वो ।

मुच्चइ य सव्वसंवर-लाभे तो सो पहाणयरो ॥ ११३१ ॥

अथवा—यत्-यस्मात् सर्वे जानार्तीति सर्वज्ञानम्—केय-
लज्ञानं, तज्ज्ञानान्तरमेव सर्वोऽपि प्राणी न मुच्यते—न
मुक्तिं प्राप्नोति, मुच्यते च यस्माच्छुल्लेश्यवस्थायां सर्वसंवर-
लाभेऽवश्यमेव सर्वः, ततो ज्ञायते केवलज्ञानादप्यन्वय-
व्यतिरेकाभ्यां मुख्या मोक्षकर्ता सर्वसंवर एव प्रधानतरः,
स च कियारूपत्वाच्छारित्रमिति ॥ ११३१ ॥

अमुमेवार्थं समर्थयन्माह—

लाभे वि जस्स मोक्खो, न होइ जस्स य म होइ य पहाणो ।

एवं चिय मुद्धनया, निव्वानं संजमं वेति ॥ ११३२ ॥

यस्य—मत्यादिज्ञानपञ्चकस्य लाभेऽप्यनन्तरमेव मोक्षो न
भवति, तज्ज्ञान मोक्षस्यानन्तर्येण कारणत्वाभावात् ' अप्र-

धानम् ' इति शेषः । यज्ज्ञानान्तरमेव च स मोक्षोऽवश्यं
भवति स संवरो ज्ञानात्प्रधानः । एवमेव च संयमस्य प्रधा-
नकारणतां मन्यमानः शुद्धनयाः—शृङ्गसूत्र-शब्दादयः । संयम-
मेव निर्वाणमाहुः । अत्यन्तप्रत्यासन्नकारणे सर्वसंघरसंयम
कार्यस्य निर्वाणस्योपकारात् : न तु ज्ञानं निर्वाणं ते ब्रुवते,
तस्य व्यवहारककारणत्वादिति भावः । तथा चाङ्गम्-‘ तवसं-
जमो अणुममो, निग्गथं पवयणं च बवहारो । सह-ज्जुसु-
याणं पुण, निव्वानं संजमो चव ॥ १ ॥ ’ इति ॥ ११३२ ॥

प्रेरकः प्राह—

आह पहाणं नाणं, न चरित्तं नाणमेव वा सुद्धं ।

कारणमिह न उ किरिया, सा वि हु नाणफलं जम्हा ॥ ११३३ ॥

ज्ञानवादी प्राह-ज्ञानमेव प्रधानं मोक्षकारणं, न चारित्रम् ।
यद्विद्या—शुद्धं ज्ञानमेवैकं मोक्षस्य कारणं, न तु क्रिया ।
यस्मादसार्वापि ज्ञानफलमेव-ज्ञानकार्यमेव । ततश्च यथा मृ-
त्तिका घटस्य कारणं भयन्त्यापि तद्वपान्तरालयनिनां पिण्ड-
शिवक-कुशलादीनामपि कारणं भवति, एवं ज्ञानमपि मोक्ष-
स्य कारणं तद्वपान्तरालभाविनां सर्वसंयमक्रियादीनाम-
पीति । यथा च क्रिया ज्ञानस्य कार्यम्, तथा शेषमपि य-
त्क्रियानन्तरभावि मोक्षादिकम्, यच्च क्रियाया अर्थोर्भावि
बोधिलाभकाले तत्त्वपरिज्ञानादिकं राग-द्वेषनिग्रहादिकं च
तत् सर्वं ज्ञानस्यैव कार्यम् । यच्चह सकलजनप्रत्यक्षं म-
नश्चिन्तितमहामन्त्रपूतविषयभक्षण-भूत-शाकिनीनिग्रहादिकं
तत् सर्वं क्रियारहितस्य ज्ञानस्यैव कार्यम् । अतो दृष्ट्याऽ-
दृष्टमपि निर्वाणं ज्ञानस्यैव कार्यमित्यनुमीयत इति ॥ ११३३ ॥

एतदर्थेयन्माह—

जह सा णाणस्स फलं, तह मेसं पि तह बोहकाले वि ।

नेयपरिच्छेयमयं, रागादिविणिग्गहो जो य ॥ ११३४ ॥

जं च मणोचितियमं-तपूतविसभक्खणाइवहुभेयं ।

फलमिह तं पच्चक्खं, किरियारहियस्स नाणस्स ॥ ११३५ ॥

दे अप्युक्कार्थे एव ॥ ११३४ ॥ ११३५ ॥

एवं ज्ञानवादिना परेणाङ्गे सत्याचार्यः प्राह—

जेणं चिय नाणाओ, किरिया ततो फलं च तो दो वि ।

कारणमिहो किरिया-रहियं चिय तं पसाहेआ ॥ ११३६ ॥

येनैव च यस्मादेव कारणात् ज्ञानात् क्रिया भवति, ततस्त
स्याच्च क्रियायाः समनन्तरमिष्टं फलमवाप्यते; तत एव ते-
ज्ञानार्थे द्वे अप्यभीष्टफलस्य मोक्षादः कारणं भवतः । अ-
न्यथा-ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षभवनपरिकल्पनमनर्थकमेव स्यात्
क्रियारहितमेव ज्ञानमात्मलाभानन्तरमेव भगित्यभीष्टफलं
केवलमपि प्रसाधयेत् क्रियावदिति ॥ ११३६ ॥

अपि च—

नाणं परंपरमणं-तरा उ किरिया तयं पहाणयं ।

जुत्तं कारणमहवा, समयं तो दोमि जुसाइ ॥ ११३७ ॥

यदि ज्ञानं परम्परया कार्यस्योपकुर्वते, क्रिया त्वानन्तर्येण,
ततो यदेवानन्तरमुपकुर्वते तदेव प्रधानं कारणं युक्तम् । अथ
समकं—युगपद् द्वे अपि ज्ञानक्रिये कार्योत्पन्नावुपकुर्वते;
तर्हि द्वयोर्गपि प्रधान्यं युक्तम्, नन्वेकस्य ज्ञानस्येति ॥ ११३७ ॥

किं च—ज्ञानात् क्रिया भवत्यपि मोक्षस्य कारणमसाध-
यते, न वा ? । यदि नेष्यते, तर्हि तामनेष्यैव केवलादपि
ज्ञानात् क्रियावद् मोक्षोऽपि भवेत्, अकरणस्याऽनपेक्षणी-
यत्वात् ॥ ११३७ ॥

अथ क्रियाऽपि कार्यस्य कारणमिष्यते, तत्राऽऽह—

कारणमंतं मोक्षं, किरियमणंतं कंहं मयं नाणं ? ।

सहचारिचेव कंहं, कारणमेकं न पुणरेकं ? ॥ ११३८ ॥

नन्वेवं सत्यानन्तर्योपकारित्वादनन्त्यं ज्ञानं कारणं भवता-
ऽभिमतम् ? इति निवेद्यताम् ? । अथ ब्रूष-वेदाऽस्यानन्त्य-
विभागः, किं तु कार्यस्यातिपत्सोः सहैव युगपद् द्वे अप्युप-
कुरुतः, तर्हिं हन्त ! द्वयोरपि सहचारिण्यं कथमेकं ज्ञानं
माक्षस्य कारणम्, न पुनरेकं क्रियारूपं कारणमिष्यते ? ।
न ह्याग्रहप्रदप्रस्ततां विद्यायापरो हेतुरिहोपलभ्यत इति
भावः ॥ ११३८ ॥

यदुक्तम्—' रागादिषिणिग्गहो जो य सि ' तत्राऽऽह—

रागादिममो संजम-किरिय चिय नाणकारणा होआ ।

तीसे फले विवाओ, तं ततो नाणसहियाओ ॥ ११३९ ॥

रागादिममो रागादिनिग्रहस्तावत्संयमक्रियैव भण्यते, ना-
परं किञ्चित् सा च, ज्ञानं कारणं यस्याः सा ज्ञानकारणा-
ज्ञानफला भवेदेव, नेहाऽस्माकं काचिद् विप्रतिपत्तिः । किंतु-
यत् तस्याः समनन्तरं मोक्षादिकं फलमुपजायते तत्र विव-
दामः, तथाहि—तत्किं ज्ञानादेव केवलादुपजायते, आहोस्वित्
केवलाक्रियानः, उत-ज्ञान-क्रियोभयात् ? इति त्रयी गतिः ।
तत्र न तावदाद्यः पक्षः, ज्ञानादुपान्तगले भवताऽपि क्रिया-
त्पक्षेभ्युपगमान्, नापि द्वितीयः पक्षो युक्तः, ज्ञानशून्यक्रि-
यातो मोक्षादिकार्योभ्युपगमे उन्मत्तादिक्रियानोऽपि मुक्तिप्र-
सङ्गात् । तस्मात् तृतीय एव पक्षो युज्यते, अत एवाह—“तं
ततो नाणसहियाउ सि” तद् मोक्षादिकार्यं ततस्तस्याः क्रि-
यायाः सकाशादुत्पद्यते । कथंभूतायाः ? , ज्ञानसहिताया
इति ॥ ११३९ ॥

यदुक्तम् 'जं च मणोचिन्तियमंतपूतयादि' । तत्राऽऽह—

परिजवणाई किरिया, मंतसु वि साहणं न तम्मत्तं ।

तत्माणओ य न फलं, तं नाणं जेणमकिरियं ॥ ११४० ॥

विषयगत-नभोगमनादिहेतुषु मन्त्रेष्वपि परिजपनादिक्रिया
मन्त्रसहायिनी कार्यस्य साधनं—कार्यसाधिकृत्यर्थः, न तु
तन्मात्रं—मन्त्रमात्रमेव तत्साधकम् । अथाभिधानं—ननु प्रत्य-
क्षाविरुद्धमिदम्, यतो दृष्टं कचिद् मन्त्रानुस्मरणज्ञानमात्राद-
प्यभीष्टफलम्, इत्याह—तज्ज्ञानाच्च-केवलाद् मन्त्रानुस्मर-
णज्ञानाच्च न तत्फलम्, येन कारणेनाऽक्रियमेव तज्ज्ञानम्,
अमूर्तत्वात्, यच्चाक्रियं न तत् कार्याणि कुरुते, यथा—आका-
शम्, अक्रियं च ज्ञानम्, इति कथं कार्याणि कुर्यात् ? यच्च
कराति तत् सक्रियं दृष्टम्, यथा—कुलालः, न चैवं ज्ञानम्, इ-
ति न तत्केवलं किमपि करोति । न खेवं प्रत्यक्षाविरुद्धम्,
न हि क्रियासाहाय्यरहितं ज्ञानं क्वचिदपि फलमुपाहरदुप-
लभ्यत इति ॥ ११४० ॥

अथ प्रथमाशङ्क्य परिहरन्नाह—

तो तं कतो भवइ, तं समयनिवद्धदेवओचहियं ।

१११

किरियाफलं चिय जओ, न मंतनाओवओगस्म ॥ ११४१ ॥

यदि केवलमन्त्रज्ञानकृतं नभोगमनादि कार्यं न भवति, तत-
स्तर्हि कुतस्तत् ? इति वाच्यम् ? । भण्यतेऽत्रोत्तरम्—तद्
नभोगमनादिकार्यं समयनिवृत्तंभवतोर्हितं सत् क्रियाफल-
मेव यस्मात्, ततो न ज्ञानोपयोगमात्रस्यैव फलमिति । इ-
दमुक्तं भवति—समयः—संकेतस्ततो यत्र यत्र देवतानां सम-
ये—सङ्केते उपनिबद्धा मन्त्रास्तत्र तत्र देवताकृतमेव तत्तत्
फलम्, देवताच्च सक्रिया एव । अतः सक्रियदेवता-
भिरुपाकृतं सत् तत्क्रियाफलमेव यतः, अतो न के-
वलस्य ज्ञानमात्रोपयोगस्य फलमिति स्थितम् । आह—
ननु देवताज्ञानं तावत् केवलादेव मन्त्रानुस्मरणज्ञानोप-
योगाद् भवति, न वा ? , इति वाच्यम् । यदि भवति, तर्हि
शेषकार्याण्यपि केवलात् तत एव किं नेष्यन्ते ? । अथ
न भवति तर्हि कथमसाधिवद् ऽऽगत्य नभोगमनविषयीयाप-
हारादिकार्याणि कुर्यात् ? । अत्राच्यते—देवताज्ञानं भवति,
परं न केवलादेव मन्त्रस्मरणज्ञानोपयोगमात्रात्, किंतु-पु-
नः पुनस्तज्जपन-पूजनादिक्रियासहायात् तस्माद् देवताज्ञान-
मपि संपद्यते, इत्यलं चित्संगेति ॥ ११४१ ॥

आह—किं ज्ञानं सर्वथैव निष्क्रियम् ? , किं वा कान्तिदेव
विशिष्टां क्रियामधिकृत्य तन्निष्क्रियम् ? , इति । अत्राच्यते—
वस्तुपरिच्छेदमात्रं तत् कराति, तत्करणोदेव च सहकारि-
कारणतया जीवस्य चारित्रक्रिया जनयति, यत्तु विशिष्टं
मोक्षलक्षणं कार्यं, तन्निर्वर्त्तकं ज्ञानमानन्तर्येण न भवति, इ-
त्येतत् दिदर्शयिषुः, तथा वक्ष्यमाणं च संसर्गादितुमाह—
वत्थुपरिच्छेयफलं, हवेज किरियाफलं च तो नाणं ।

न उ निव्वत्तयमिद्धं, सुद्धं चिय जं तओऽभिहियं ॥ ११४२ ॥

' किरियाफलं ति ' क्रियैव फलं यस्य तत् क्रियाफलम् । श-
यं सुगमम् । इति गाथार्थः ॥ ११४२ ॥

किं पुनरभिहितम् ? , इत्याह—

सुपनाणम्मि वि जीवो, बद्धतो सो न पाउगाइ मोक्खं ।

जो तवसंजममइण, जोगे न चणइ वोद्धं जे ॥ ११४३ ॥

श्रुतज्ञानेऽपि, आपिशब्दाद्—मत्यादिज्ञानेष्वपि जीवो वर्तमा-
नः सन् न प्राप्नोति मोक्षम्, इत्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः ।
यः कथंभूतः ? , इत्याह—यस्तपःसंयमात्मकान् योगान् न
शक्नोति बाधुम्, इत्यनेन हेत्यर्थ इति । दृष्टान्तस्त्वभ्युक्तः,
वक्ष्यति वा । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ११४३ ॥

अथ सूचितप्रयोगम्, वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथासेबन्धं च
विवक्षुराह—

सकिरियाविरहाओ, इच्छियमंपावयं न नाणं ति ।

मगगणू वाऽचिद्धो, वायविहीणाऽहवा पोओ ॥ ११४४ ॥

केवलमेव ज्ञानं निष्पत्तार्थसंप्रापकम्, सक्रियाशून्यत्वात्
यथा—स्वसमीहितदेशप्रापणकामसम्बन्धविगर्हितो मार्गज्ञः पु-
रुषः स्वाभिलाषितदेशप्रापकः । अथवा—गौत्र एव दृष्टा-
न्तः, यथा—ईप्सितदिक्संप्रापकत्वात्सक्रियार्गहितः पान
ईप्सितदिक्संप्रापकः, सक्रियाविगर्हितं च ज्ञानम्, तस्माद्
नेष्टार्थसंप्रापकं तत् । इति गाथार्थः ॥ ११४४ ॥

तथाहि-

जह छेयलद्वनिजा-मओ वि वा शियगइच्छियं भूमि ।
वाएण विणा पोओ, न चएइ महम्मवं तरिउं ॥११४५॥
तह नाणलद्वनिजा-मओ वि मिद्धिवमहिं न पाउणइ ।
निउणो वि जीवपोओ, तवमंजममारुयविहीणो ॥११४६॥
संसारमागराओ, उच्छुद्धो मा पुणो निबुद्धोआ ।

चरणगुणविप्यहीणो, बुद्धि सुबहुं पि जाणतो ॥११४७॥
छोको-दो लब्ध-प्राप्ता निर्यामको येन-पोतेन स त-
थार्थिभः, अपिशब्दात्-सुकलेधाराद्यधिष्ठितोऽपि, वर्णिज इ-
ष्टा-वर्णिगिष्टां तां भूमि महर्णवं तीर्त्वा वागेन विना पो-
ता न शक्नोति ' प्राप्नुम् ' इति वाक्यशेषः । उपनयमाह-
तथा धृतज्ञानलब्धनिर्यामकोऽपि, अपिशब्दात्-सुनिपुण-
मतिकलेधाराद्यधिष्ठितोऽपि संयम-तपो नियममारुतस-
क्रियारहितो निपुणोऽपि जीवपोतो भवार्णवं तीर्त्वा स-
न्मनोरथवर्णजोऽभिप्रेतो मिद्धिवमति न प्राप्नोति । त-
स्मात्-तपःसंयमानुष्ठानेऽप्रमादवता भवितव्यमिति । तथा
चोपदेशमाह-' संसारत्यादि ' विनयस्याप्यदर्शयते भो-दे-
षानुप्रिय ! कथं कथमपि महता कष्टेनानिदुर्लभं धीम-
वैश्वधर्मान्वितं मानुषजन्म त्वया लब्धम् । तस्माभावात् सं-
सारसागरादुन्मग्न इत्योन्मग्नस्त्वं वनेसे । अतश्चरणकर-
णाद्यनुष्ठानप्रमादं न मा तत्रैव निमादुक्तोरिति । न च वक्त-
व्यम्-विशिष्टधृतज्ञानयुक्तोऽहं तद्वलेनैव-वस्तुपरिज्ञानमा-
त्रादय मुक्तिप्राप्तादियथासीति; यतश्चरणगुणाद्यधिष्ठितः सु-
बहुपि धृतज्ञानेन जाननं वृद्धति-निमज्जति, पुनरपि संसा-
रसमुद्रं । अतो ज्ञानमात्रसमुत्थमवष्टम्भमपहाय चरणकर-
णानुष्ठान एवोद्यमा विधेयः । इति निर्युक्तिगाथात्रयार्थः
॥ ११४५ ॥ ११४६ ॥ ११४७ ॥

तृतीयगाथाभावायं भाष्यकारो दृष्टान्तेनाऽऽह-
संसारमागराओ, कुम्मा इव कम्मचम्मविवरेण ।
उम्मज्जिउमिह जइणं, नाणाइपगाममामज ॥ ११४८ ॥
दुलहं पि जाणमाणो, मयणमिणेहाइणा तयं तत्तो ।
मंजमकिरियारहिओ, तन्थेव पुणो निबुद्धोआ ॥११४९॥

अयमत्र भावायं-यथा-काश्चित् कुर्म कच्छपस्तृणपत्रपट-
लप्रभृर्गतनिर्विशेषवालाच्छादितोदकान्धकारमद्वाहदान्तर्ग-
तोऽनेकजलचरसोभार्दिव्यसनव्यधिनमानसः सर्वतः परि-
भ्रमन् कथमपि शेषालग्नप्रमासाद्य-तेनैवापरि निर्गत्य च
शरत्पार्श्वेणचन्द्रचन्द्रिकास्पर्शमुल्लसन्नुभय भूयोऽपि स्वच-
न्धुभूतान्यजलचरस्नेहाकर्षितः, तेषामपि वराकाणाम-
दृष्टकल्याणानामहर्मादं सुरलोककल्पं किमपि वशीयामि,
इत्यवधार्य पुनस्तद्वच नृदमध्यं प्रविष्टः । अथ समाह-
ताशेषजलचरबुद्धस्तन्मोक्षपलब्ध्यर्थं पर्यटन्, अपश्यंश्चः क-
ष्टतरं व्यसनमनुभवति । एवमयमपि जीवकच्छपोऽनादि-
कर्मसन्तानाच्छादिताद् मिथ्याज्ञाननिर्भरानुगतत्वं विविध-
शिरोनेत्रव्यथाउत्तरकुष्ठभग्नवरादिशरीरेष्टाधिप्रयोगानिष्टसं-
योगादिमानसदुःखजलचरसमूहानुगतान् संसारसागरान्
कर्थाश्चेद्व मनुष्यभयप्राप्तियोग्यकर्मोपयत्नं रम्भमासाद्य-
मानुषवप्राप्त्योन्मग्नः सन् जिनचन्द्रचन्द्रवाक्चन्द्रिकासं-

गमसुल्लसन्नुभय वृष्माणोऽयं जिनवचनबोधिलाभः इत्येवं जा-
नन्नपि स्वजनस्नेहविषयानुरक्तचित्ततया पुनरपि तत्रैव भव-
सागरे निमज्जेत् । अत उच्यते-' मा त्वमित्थमस्मिन्नेव भवसा-
गरे निमाङ्गीः, किन्तु-सदनुष्ठानेष्वप्रमादपरो भव ' इति । अस्त-
रार्थस्तु सुगम एव, नवरं मनुष्यभयप्राप्त्यावारककर्मैव चर्म-
शेषालः कर्मचर्म तस्य विचरोऽनुदयावस्था तन । ' जा-
णमित्यादि ' जैनं ज्ञानादिप्रकाशं-ज्ञानदर्शनवाग्निस्व-
रूपावबोधायकं तत्स्वरूपश्रवणादिद्वारेण गुरुभ्यः समा-
साद्यति । ' तयं ति ' ज्ञानादिप्रकाशं दुर्लभमपि ' जानानः ' इत्यत्र संबध्यते, स्वजनस्नेहादिना ततो धियाजितः संयम-
क्रियारहितः पुनरपि तत्रैव भवसागरे निमज्जेदेष संसार-
जीवः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११४८ ॥ ११४९ ॥

अत्र प्रेरकः प्राह-

आहज्माणी कुम्मा, पुणो निमज्ज न उण तभाणी ।
मक्किरियापरिहीणो, बुद्धि नाणी जहज्माणी ॥११५०॥
नेच्छइ य न य मएण, अभाणी चेव सो पुणन्तो वि ।
नाणफलाभावाओ, कुम्मा व निबुद्धे भवेहे ॥११५१॥
आह परः-ननु चाज्ञानी-हितहितविभागपरिज्ञानशून्यः,
पुनरपि तत्रैव जले निमज्जेत् कुर्मः, नेह किमपि चित्रम् ।
एतन्तु न विदुषां मतं, यत्-जैनमार्गज्ञो हितहितविभागे-
त्ता ज्ञान्यपि भवसागरे पुनर्निमज्जति । अत्राचार्यः प्राह-
ज्ञान्यपि पुनर्भवसागरे निमज्जति, सक्रियारिवरहान्, अज्ञा-
निकुर्मवत् समुद्र इति । वा इति-अथवा, निश्चयनयमेतन
जानन्नप्यज्ञान्यवासौ सक्रियापरिहीणः, ज्ञानफलस्य विर-
तरभावान् । अतोऽज्ञानी कुर्म इव पुनर्वृद्धति-निमज्जति भ-
वौघे संसारसमुद्रसंबन्धनि जन्मजराऽऽमयमरणसलिल-
प्रवाहे । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५० ॥ ११५१ ॥

अत एवाह निर्युक्तिकारः-

सुबहुं पि सुयमहीयं, किं काही चरणविप्यहाणस्स ।
अधस्स जह पलित्ता, दीवसयमहस्स कोडी वि ॥११५२॥
सुबहुपि धृतमधीनं चरणविप्रीणस्य निश्चयनोऽज्ञानमेव ।
अनस्तस्य फलशून्यत्वादार्किकान्कमेव । यथा-अन्धस्य त्री-
पशनसहस्रकोट्यापि प्रदीप्ता न किञ्चित् करोति । दीपानां
शतसहस्राणि लता इत्यर्थः, तेषां कोटी, अपिशब्दात्-
तद्दृष्ट्यादिकोटयोऽपि । इति निर्युक्तिगाथायार्थः ॥११५२॥
अथ भाष्यम्-

मते पि तमामाणं, नाणफलाभावओ सुबहुयं पि ।
मक्किरियापरिहीणं, अधस्स पईवकोडि व ॥११५३॥
गतायैव ॥ ११५३ ॥
अत्र प्रयमुत्थाप्य परिहरति-

अंधोऽणवबोहो चिय, बोहफलं पुण सुयं किमामाणं ।
बोहो वि तओ विफलो, तस्य जमंधस्स अवबोहो ॥११५४॥
आह नन्वत्र दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैयर्थ्यमेष, यतोऽन्धोऽ-
नयबोध एव । न खलु तस्य बहुभिरपि प्रदीपकोटिभिः प्रज्व-
लिताभिषेष्टाद्यवयोधा जन्यते, स्वयं खलुर्विकलत्वात् तस्य ।
धृतज्ञानं तु सज्जच्छुषः प्रदीपवत् बोधफलमेव, ततः कि-
मिदमज्ञानमभिधीयते ? किमिति केवलाधीतश्रुतस्य तद-

किञ्चित्करमुच्यते ? इति भावः । अत्रोत्तरम्—बोधोऽपि तकोऽसौ धृतजनितस्तस्य करणहीनस्य विफलो यस्मात्, तस्माद् अनवबोध एव इति भावः, यथा—ऽन्धस्य 'अवबोधो सि' अवबोधः । इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५४ ॥

व्यतिरेकमाह—

अप्यं पि सुयमहीयं, पगासयं होइ चरणजुत्तस्स ।

एको वि जह पईवो, सचक्खुअस्सो पयासेइ ॥ ११५५ ॥

अल्पमपि धृतमधीतं चरणयुक्तस्य तत्रेणुत्तमान् प्रकाशकं भवति—प्रकाशकं भण्यते, क्रियाहेतुत्वेन सफलत्वाज्ज्ञानत्वेन व्यपादिश्यत इति तात्पर्यम् । यथैकोऽपि प्रदीपो ह्योपादे-
यपरिहारोपादानादिक्रियाहेतुत्वाच्चक्षुष्मतः प्रकाशयति प्र-
काशको भण्यते । इति निर्युक्तिगाथाार्थः ॥ ११५५ ॥

भाष्यम्—

किरियाफलसंभवओ, अप्यं पि सुयं पगासयं होइ ।

एको विहु चक्खुमओ, किरियाफलदो जह पईवो ॥ ११५६ ॥

पूर्वार्थस्यान्ते 'चरणयुक्तस्य' इति शेषः । शेषमुक्तार्थ-
मेव ॥ ११५६ ॥

वक्ष्यमाणवृत्तं संबन्धयन्माह—

न हि नाणं विफलं चिय, किलेमफलयं पि चरणरहियस्स ।

निष्फलपरिवहणाओ, चंदणभारो खरस्सेव ॥ ११५७ ॥

न हि ज्ञानं चरणरहितस्य विफलम्, इत्येतावनैव तिष्ठति,
किन्तु—पठनगुणनञ्चिन्तनादिभिः क्लेशफलदमपि भवति,
यथा निष्फलवहनाच्चन्दनकाष्ठभारः खरस्य विफलः, क्ले-
शप्रवृत्त्यः ॥ इति गाथाद्वयार्थः ॥ ११५७ ॥

तथा चाह निर्युक्तिकारः—

जहा खरो चंदणभावाही,

भारस्स भारी न उ चंदणस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो,

नाणस्स भारी न उ सुगईए ॥ ११५८ ॥

यथाह खरश्चन्दनकाष्ठभारमुद्धस्तज्जनितधर्मादिकष्टभाज-
नमेव भवति, न तु चन्दनस्य तद्रसोपकल्पितविलेपनाविभा-
ग भवतीत्यर्थः । एवं चरणेन हीनः श्रुतज्ञान्यपि तद्भारमुद्ध-
हनं ज्ञानभागेव भवति, तत्पठन-पराधर्तन-चिन्तनादिकृत-
कष्टभाजनमेव भवतीत्यर्थः, न तु सुदृष्टव-सुमानुषाव-सि-
द्धिलक्षणायाः सुगतेरिति ॥ ११५८ ॥

अथ मा भूदित्ये धिनेयस्यैकान्तेन ज्ञानेऽनादरः, क्रियायां
चैतच्छून्यायामपि पक्षपातः, इत्यतो द्वयोरपि केवलयोरिष्ट-

फलासाधकत्वमुपदर्शयन्माह—

हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया ।

पासंतो पङ्गुलो दङ्गो, धावमाणो य अंधओ ॥ ११५९ ॥

अन्नाक्षरायः सुगम एव, भावार्थं तु भाष्यकारो वक्ष्यति ।
इति निर्युक्तिवृत्तश्लोकार्थः ॥ ११५९ ॥

अथ भाष्यकारोऽनन्तराक्षरश्लोकभावार्थमाह—

हयमिह नाणं किरिया—हीणं ति जओ हयं ति जं विफलं ।

लोयणविआणं पिव, पंगुस्स महानगरदाहे ॥ ११६० ॥

१—बन्धोऽनुरोधात्सौत्रत्वाद्वा दीर्घान्तः ।

काहिइ नाणञ्चायं, किरियाए चेव मोक्षमिच्छंतो ।

मा सीसो तो मसइ, हया य अन्नाणओ किरिया ॥ ११६१ ॥

इतिमिह ज्ञानम् । किञ्चिशिष्टम् ? इत्याह—क्रियाहीनमिति
यत्र चारित्रिक्रिया नास्तीत्यर्थः । ननु कथं क्रियाहीनं ज्ञानं
इतन् उच्यते ? इत्याह—यतो यस्माद् यद् विफलं तदिह
इतन् विषयितम्, फलं च ज्ञानस्य क्रियैव । ततो विगतफलं
ज्ञानं क्रियाहीनमेवोच्यते, नाम्यत् । अत्र च प्रयोगः—इतं
ज्ञानमेव केवलम् सत्क्रियाहीनत्वात् महानगरप्रदीपनकदा-
हे पलायनक्रियारहितपङ्गुलोच्चनज्ञानवदिति । एवमुक्ते सति
क्रियान एव मोक्षमिच्छन् ज्ञानेऽनादृतस्तस्यागं मा कारी-
च्छिष्यः, इत्यतो भण्यते—इताऽज्ञानतः क्रिया—इता मोक्ष-
लक्षणफलरहिताऽज्ञानपरिगृहीता निवृत्तादेः क्रिया, सम्यग्दृ-
ष्टेरपि ज्ञानोपयोगशून्यस्य क्रिया दृष्टैव तथाविधफलविकल-
त्वात् सर्वतः संकटप्रदीप्तनगरे दह्यमानगृहाद्यभिमुखपलाय-
मानान्धगतिरक्रियावदिति । तस्मादन्याऽन्योपक्षे समुदिते एव
ज्ञानक्रिये मोक्षस्य साधनमेष्टव्ये, न प्रत्येकमिति ॥ ११६० ॥ ११६१ ॥

एतदेवाह—

अइसंकड पुरदाह—म्मि अंधपरिधावणाइकिरिय च्व ।

तणओओआवेक्खा, साहणमिह नाणकिरियाओ ॥ ११६२ ॥

गतायैव ॥ ११६२ ॥

अत्र परः प्राह—

पत्तेयमभावाओ, निव्वाणं समुदियासु वि न जुत्तं ।

नाणकिरियासु धांतुं, सिकतासमुदायतेल्लं व ॥ ११६३ ॥

आह—ननु भवत्प्रातिपादितन्यायेन प्रत्येकावस्थायां ज्ञान-
क्रिययोर्मिवाणसाधकसामर्थ्याभावात् समुद्रिताभ्यामपि
ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वाणं धांतुं न युक्तम्, सिकतासमुदाये तैल-
वत् । अत्र प्रयोगः—इह यद् यतः प्रत्येकावस्थायां नात्पद्यंतं
तत् ततः समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकताकणेषु प्रत्ये-
कमभवत् तैले तत्समुदायेऽपि न भवति । न जायंतं च
प्रत्येकं ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः, अतस्तत्समुदायादप्यसौ न
युज्यत इति । तदेतदयुक्तम्, प्रत्येकाविरुद्धत्वात् । तथाहि—
मृत्तन्तुचक्रचर्चावगादिभ्यः प्रत्येकमभवन्तोऽपि तत्समुदाया-
द् घटादिपदार्थसार्थाः प्रादुर्भवन्तो दृश्यन्त, अतोऽदृश्यं मो-
क्षस्यापि ज्ञानाक्रियासमुदायान् प्रादुर्भूतिरविच्छेदेति ॥ ११६३ ॥

किञ्च—

वीसुं न सच्चह चिय, सिकतातेल्लं व साहणाभावो ।

देसोवगागिया जा, सा समवायम्मि संपुण्णा ॥ ११६४ ॥

न च विष्वक्-पृथक् सर्वेधैव सिकताकणानां तैल इव साध्यं
ज्ञानक्रिययोर्मोक्षं प्रति साधनत्वाभावात्, किन्तु—या च यावती
च नयोर्मोक्षं प्रति देशोपकारिता प्रत्येकावस्थायामप्यस्ति, सा
च समुदाये संपूर्णा भवति, इत्येतावान् विशेषः, अतः सं-
योग एव ज्ञानक्रिययोः कार्यसिद्धिः । इति गाथापञ्चका-
र्थः ॥ ११६४ ॥

एतदेवाह—

संजोगसिद्धीइ फलं वयंति,

नहे (हु ए) गचकेण रहो पयाइ ।

अधो य पंगू य बणे समिधा,

ते संपत्ता नगरं पविष्टा ॥ ११६५ ॥

ज्ञानक्रिययोः संयोगनिष्पत्तादेव मोक्षलक्षणं फलमावृत्त-
ते तीर्थकराः । न हि लोकेऽप्येकचक्रणं रथः प्रवर्तते । एव-
मन्यदापि सर्वं सामग्रीजन्यमेव कार्यमवगन्तव्यम् । तथा
आन्धपङ्क्तुगदाहरणमिह वक्तव्यम् ; तद्यथा—कस्यापि नगर-
स्य सत्को लोकः कुतोऽपि राजभयादरग्यं गतः । तत्रा-
पि तस्करधाटोभयाद् बाहनादिकमुज्झित्वा प्रपालयितः ।
अन्धपङ्क्तु पुनरनाथो तत्रैव स्थितौ । तत्र च दवाग्नी स-
र्वतः प्रदीपे तौ परस्परं संप्रयुक्तौ पङ्क्तुर्न्धेन स्वस्कन्धमा-
रोपितः । स आन्धस्य सप्त-विषम-स्थाणु-कण्टकादिकं
कथयति । अतस्तस्य सत्केन चाक्षुषज्ञानेन, अन्धसत्कया च
गतिक्रियया सत्यं मार्गप्रवृत्त्या क्षमेण नगरं प्रविष्टाविति ।
एवं सर्वत्र संयोगात् फलसिद्धिर्भाषनीया । इति निर्युक्ति-
वृत्तार्थः ॥ ११६५ ॥

अत्र भाष्यम्—

दुर्गसंजोगमि फलं, सम्मकिरिओवलद्विभावाओ ।

इष्टपुरागमणं पिव, संजोए अन्धपंगूणं ॥ ११६६ ॥

वहरेगो जं विफलं, न तत्थ सम्मकिओवलदीओ ।

दीसंति गमणाविफले, जहेगचके ध्रुवि रहमि ॥ ११६७ ॥

अनेन गाथाद्वयेन प्रस्तुतार्थसिद्धयेऽन्वय-व्यतिरेकप्रयोगौ
निर्विघ्नौ, तथाहि—द्विकं ज्ञानक्रियालक्षणं तत्संयोग एव फलं
मोक्षलक्षणं भवति । कुतः ? अत्र संयोगे सत्यकृतियो-
पलब्धिभाषादिति । क्रिया-चारित्ररूपा, उपलब्धिस्तु-ज्ञा-
नम् । इह यत्र यत्र सत्यकृतियाज्ञाने तत्र तत्रेष्टफलसि-
द्धिः, यथा—अन्धपङ्क्तुसत्यकृतियाज्ञानसंयोगे, सत्यकृतिया-
ज्ञाने चात्र द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलसिद्धिः । इत्य-
न्वयप्रयोगः । अथ व्यतिरेकप्रयोग उच्यते—यद् विफलं न
तत्र सत्यकृतिया-ज्ञाने दृश्यते यथा—भुवि पृथिव्यां गति-
क्रियारहिते विषट्ठितैकचक्रं रथे, सत्यकृतिया-ज्ञाने चात्र
द्वयसंयोगे, तस्मादतो मोक्षफलप्राप्तिरिति ॥ ११६७ ॥

वक्ष्यमाणनिर्युक्तिगाथासंबन्धनार्थमाह—

सहकारिते तेसिं, किं केणोवकुरुते सहावेणं ।

नाण चरणाणमहवा, सहावनिद्वारणमियाणिं ॥ ११६८ ॥

आह—ज्ञानक्रिययोः सहकारित्वे सति किं केन स्वभावेनो-
पकुरुते—किमविशेषणोपकुरुतः, शिबिकावाहकपुरुषसङ्गा-
तवत् ? आहोस्व भिन्नस्वभावतया, गतिक्रियायां नयन-
चरणादिवत् ? अत्रोच्यते—भिन्नस्वभावतया, यत आह—
' नाणं पयासयंमित्यादि ' इत्येका वक्ष्यमाणगाथायाः प्र-
स्तावना । अथवा—संक्षिप्ताऽस्या प्रस्तावनाच्यते, यथा—
तयोरेव ज्ञानचरणयोरिवानी स्वभावनिर्धारणं क्रियन्त, इति
संक्षेपविस्तरकृत एव भेदः, न तु पारमार्थिकः । इति गाथा-
त्रयार्थः ॥ ११६८ ॥

नारणं पयासयं सो—हओ तवो संजमो य गुत्तिकरो ।

तिणहं पि समाओगे, मोक्षवो जिणसासणे भणिओ ॥ ११६९ ॥

इह यथा किञ्चिदुदाहरणं मङ्गलातायनजालकसिद्धिं

वालाहृष्टादिप्रचुररेणुकचवरपूरितं शून्यगृहम् । तत्र च
वस्तुकामः कोऽपि तत् सुशोधयिषुद्रोरवातायनजाल-
कानि सर्वाण्यपि बाह्यरेणुकचवरप्रवेशनिषेधार्थं स्थग-
यति । मध्ये च प्रदीपं प्रज्वलयति । पुरुषं च कच-
वराद्याकर्षणाय व्यापारयति । तत्र च प्रदीपां रेण्वादि-
मलप्रकाशनव्यापारेणोपकुरुते, द्वारादिस्थगने तु बाह्य-
रेण्वादिप्रवेशनिषेधेन, पुरुषस्तु रेण्वाद्याकर्षणात् तच्छ्रो-
धमेन । एवमिहार्थं जीवापवरक उदाटाश्ववह्नयः स-
द्गुणशून्यो मिथ्यात्वादिहेत्वाहृष्टकर्मकचवरपूरितां मुक्तिसु-
खनिवासहेतोः शोधनीयां वर्तते । तत्र च प्रदीपस्थानीयं
ज्ञानं जीवादिवस्तूनां प्रकाशकम्, तपस्तु पुरुषस्थानीयं
कर्म कचवरशोधकम्, संयमस्तु द्वारादिस्थगनकल्पां गुप्त-
करो नूतनकर्मकचवरप्रवेशनिषेधकः । एवं त्रयाणामपि
ज्ञानादीनां समायोगे समवायं मोक्षो जीवस्य जिनशान्ते
भणितः । एवं शुद्धस्वरूपं जीवमन्दिरे सिद्धिसुखानि संततं
निवर्तन्ति । इति निर्युक्तिगाथार्थः ॥ ११६९ ॥

आह—ननु जीवापवरकशोधनं किमिति ज्ञानादीनां त्रित-
यमन्यपेक्ष्यते, यावताऽन्यतरंगैकनापि तच्छुद्धिर्भाष्यति ?,
इत्याशङ्क्यैकस्मान् कार्यमिदमिराकरणेन त्रितयसमुदा-
यादेव तत्सिद्धिं समर्थयन्नाह भाष्यकारः—

असहायमसोहिकरं, नाणमिह पगासमेत्तभावाओ ।

सोहेइ घरकथारं, जह सुपगासो वि न पईवो ॥ ११७० ॥

न य सच्चविसोहिकरी, किरिया वि य जमपगासधम्मा सा ।

जह न तमो गेहमलं, नरकिरिया सच्चहा हरइ ॥ ११७१ ॥

दीवाइपयारं पुण, सकिरियाए विसोहियकयारं ।

संवरियकयारागम—दारं सुद्धं घरं हाइ ॥ ११७२ ॥

तह नाणदीवविमलं, तवकिरियासुद्धकम्मयकयारं ।

संजमसंवरियगृहं, जीवघरं होइ सुविसुद्धं ॥ ११७३ ॥

इह न ज्ञानमसहायमेकाक्येव शोधयितुमलम् ; प्रकाशमा-
त्रस्वभावत्वात्, यदक्रियं प्रकाशमात्रस्वभावं न तद् विशु-
द्धिकरं दृष्टम्, यथा न गृहजोमलविशुद्धिर्द्वि-
विशुद्धिकरं न तत् प्रकाशमात्रस्वभावम्, यथेष्टाऽनिष्टप्रा-
तिपरिहारपरिस्पन्दवान् नयनादिप्रकाशधर्मा वचस्वः, प्र-
काशमात्रस्वभावं च ज्ञानम्, तस्मादसहायत्वाद् न विशुद्धि-
करं तदिति । क्रियाऽन्येकाकिनी न सर्वशुद्धिकरी, अप्रकाश-
धर्मकत्वात्, यद् यदप्रकाशधर्मकं न तत् सर्वविशुद्धि-
कम्, यथा—न समस्तगृहजोमलविशुद्धयेऽन्धक्रिया, चक्षु-
ष्मता वा क्रिया; यथा—तमोयुक्तं गृहं तमोगृहं तस्य न सर्व-
विशुद्धयेऽलम् । या च सर्वविशुद्धयेऽलं न साऽप्रकाशस्व-
भावा, यथा—चक्षुष्मता नरस्य वितमस्कगृहे समस्तरजो-
मलापनयनक्रिया, अप्रकाशस्वभावा चैकाकिनी क्रिया, अ-
तो न सर्वविशुद्धिकरीति । त्रितयादपि समुदितात् तर्हि
शुद्धिर्भाष्यणीयतीति चेत् ? नैवम् । इत्याह—दीपादिप्रका-
शं पुनर्यथा गृहं सत्क्रियया विशोध्यतकचवरं संभृतक-
चवरागमहेतुभूतद्वारे सर्वथा शुद्धं भवति तथा तेनैव
प्रकारेण ज्ञानदीपविमलितं तपःक्रियया शोधितकर्मकचवरं
संयमेन संभृतसमस्तप्रवह्नयं जीवगृहं स्यादशुद्धं सिद्धि-

सुखसंदोहनिवासयोग्यं भवतीत्यर्थः । इति ॥ ११७० ॥
११७१ ॥ ११७२ ॥ ११७३ ॥

आह—ननु पूर्वं ज्ञानक्रियालक्षणाद् ज्ञयाद् मोक्षः ,
इदानीं तु ज्ञानतपःसंयमरूपात् त्रितयावसावुच्यते , इति
कथं न पूर्वोपरविरोधः ? , इत्याशङ्क्याऽऽह—

संयमतपोर्मई जं, संवरनिर्जरफलामया किरिया ।

तो तिगसंजोगो वि द्रु, ताउ श्रिय नाणकिरियाआं ॥ ११७४

संयमतपोमयी संवरनिर्जरफला च यद्—यस्मात् ती-
र्थकरणधराणां मता—समता क्रिया , ततस्तस्माज्ज्ञा-
नतपःसंयमरूपस्विकसंयोगाऽप्यसौ ; ते एव पूर्वोक्ते
ज्ञानक्रिये, नाधिकं किञ्चिदिति । इदमुक्तं भवति—ए-
कैव चारित्रक्रिया संयमतपोभवाद् द्विधा भिद्यते ,
तपःसंयमरूपत्वाच्चारित्रस्य । अत एव—संवरो निर्जरा च
तस्याः फलम् , संयमस्याऽऽश्रयद्वारसंवरहेतुत्वात् , तप-
सस्तु कर्मनिर्जराकारणत्वात् । अतो यद्यपीह ज्ञानादित्रयाद्
मोक्ष उच्यते, तथापि तपःसंयमयोः क्रियायामेवैकस्यामन्त-
र्भावाज्ज्ञानक्रियालक्षणाद् ज्ञयादेवायम् , इति न कश्चिद् विरोधः ।
अपरस्ताह—ननु—“ सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्षमार्गः ”
इति प्रसिद्धम् , अत्र तु ज्ञानचारित्र्याभ्यां स प्रतिपाद्यते ,
इति कथं न विरोधः ? । एतदप्ययुक्तम् , अभिप्रायापरिहानात्,
यतो—ज्ञानप्रवृत्तेर्नैवेह सम्यक्त्वमाक्षिप्यते, सम्यक्त्वमन्तरे-
ण ज्ञानस्याप्यभावात् , मिथ्यादृष्टिज्ञानस्याज्ञानत्वेनास-
कृत्मातपादनात् , तथा—ज्ञानविशेष एव सम्यक्त्वम् , इति—
प्रागत्राप्युक्तमेव, तद्यथा—“ नाणमवायार्धिराओ , दंसणमिहुं
जहोग्गहेहाओ । तह तत्तरई सम्मं, रोहज्जइ जेण तं नाणं ? ”
तस्माज्ज्ञानान्तर्गतमेव सम्यक्त्वम् , अतो ज्ञानप्रवृत्त्यात् तद्
शृङ्गीनमेव, इत्यलं प्रसङ्गः । तद्वचं व्याख्याता “ नाणं पयास-
यं ” इत्यादि गाथा ॥ ११७४ ॥

अथ ‘भावे खओवसमिण’ इत्याद्युत्तरणायासंबन्धनार्थमाह—

न लहइ सिवं सुयमि वि, वट्टतो अचरणो ति जं तस्म ।

हेऊ खओवसमओ, जह वट्टतोऽवहिमणो ॥ ११७५ ॥

इह ‘जं ति’ ‘सुयनाणमि वि जीवो वट्टतो सो न पाउ-
खइ मोक्षं’ इत्यादि गाथायां यत् पूर्वं प्रतिज्ञातमित्यर्थः ।
किं प्रतिज्ञातम् ? , इत्याह—‘ न लभते शिवं—मोक्षं भूतेऽपि
वर्तमानोऽचरणो जीवः ’ इति । तस्य प्रतिज्ञातस्य हेतुरयं
द्रष्टव्यः । कः ? , इत्याह—‘ खओवसमओ ति’ क्षायोपशमिकत्वा-
त्—भुतज्ञानस्य क्षायोपशमिकभाववर्तित्वात् , मोक्षस्य च
क्षायिकज्ञान एव भावादिति भावः । यथाऽवधिज्ञानं वर्तमानं
इति दृष्टान्तः ॥ ११७५ ॥

अत्र परः प्राह—ननु यद्येवम् , तर्हि अरणसहितादपि भु-
ताद् मोक्षो न भवत्येव , अस्मादेव हेतोः असुभ्मादेव च दृष्टा-
न्तादिति । कः किमाह ?—क्षायोपशमिकं अरणसहिनेऽपि
ज्ञाने न भवत्येव मोक्ष इति सिद्धसाध्यतैव, किन्तु—क्षायिक-
ज्ञानचारित्र्याभ्यामेव मोक्ष इति । एतदेवाह—

सकिरियमि वि नाणे, मोक्षो खइयमि न उ खओवसमे ।

सुत्तं च खओवसमे, न तम्मि तो चरणजुत्ते वि ॥ ११७६ ॥

गतायैव ॥ ११७६ ॥

११२

आह—यद्येवं क्षायोपशमिकभाववृत्तिर्वैतैव भुताद् मोक्षो
निषिद्ध इत्यनङ्गुलसहितात् ततः प्राग् यद् मोक्षाभिधाने
नच्छ्रम्यस्वित्ताभितमेव । नैवम् , यतः साक्षादानन्तर्येणैव
भुताद् मोक्षो निषिध्यते, परम्पर्येण तु तस्मादप्यसौ भव-
त्येव , यस्मात् भुतज्ञानचारित्र्याभ्यां क्षायिकज्ञानचारित्र्ये
लभ्येत, ताभ्यां च मोक्षः संप्राप्येत । ततश्चारित्र्ययुक्तं भुतं
मोक्षहेतुरिति यदुक्तं प्राक्, तदप्यधिकृतमेवेति ।

एतदेवाह—

जं सुयचरणेहितो, खाइयनाणचरणणि लभंति ।

ततो सिवं सुयं तो, सचरणमिह मोक्षवहेउ ति ॥ ११७७ ॥

इत्याख्यातार्थैव ॥ ११७७ ॥

ननु कुतः पुनरिदमवसीयते यत् क्षायोपशमिके भावे भुतं
वर्तते ? । उच्यते—आगमं तथैवाभिधानात् । कः पुनरवसा-
गमः ? इत्याह—‘ भावे खओवसमिण ’ इत्यादि इत्येवमेकया
पातनयं गाथा संबध्यते ।

अथ पातनाम्नं चिकीर्षुगह—

अहवा निज्जिणो श्रिय, कम्मे नाणं ति किं य चरणेणं ।

न सुयं खयओ केवल—नाणचरिताई खइयाई ॥ ११७८ ॥

तेसु य ठियस्स मोक्षो, तो सुयमिह सचरणं तदद्वाण ।

तं कह मीमं खइयं, च केवलं जं सुण्णिभिहयं ॥ ११७९ ॥

‘अहव ति’ अथवा, पर आह ननु च स्वाचारके कर्मणि तावत्
सर्वथा निर्जीने—पारक्षीणे सर्वमपि ज्ञानमुत्पद्यते, न नृदयप्राप्ते ।
ततश्च यथा चारित्रमन्तरेणापि कथमपि तज्ज्ञानावरण
कर्म क्षीणम् , तथा मोक्षलाभावारकमपि कथमप्येवमेव
क्षयमुपयास्यति , ततो ज्ञानादेव केवलाद् मोक्षो भवि-
ष्यति, किं चारित्र्येणेति ? । अत्रोत्तरमाह—‘ न सुयं
खयउ ति’ सर्वमपि ज्ञानं स्वावरणे सर्वथा क्षीणे स-
मुत्पद्यते , इत्यतदसिद्धम् , यस्मात् भुतज्ञानम् , उपल-
क्षणत्वाद् मन्थवधिमनःपर्यायज्ञानानि च न स्वावरणक्ष-
यात् , किन्तु—तत्क्षयोपशमादेवेतानि जायन्ते । क्षायिकं
त्वेकमेव केवलज्ञानम् , तथा क्षीणमोहसर्वांश्च चारित्रं
च क्षायिकम् , तयोश्च स्थितस्याऽऽनन्तर्येण मोक्षो जायते ।
ततः सचरणं भुतमिह तदर्थाय क्षायिकज्ञान—चारित्रला-
भाय भवति, इत्येवं परम्परया चारित्रसहितात् भुताद्
मोक्षप्राप्तेः पूर्वोक्तं न विरुध्यते । परः प्राह—कथं पुनरि-
दं विज्ञायते—तत् भुतज्ञानं मिथं क्षायोपशमिकं, केवल-
ज्ञानं तु क्षायिकमिति ? । आचार्यः प्राह—यद्—यस्मात्,
भुतं—आगमोऽभिहितमेतत् । इति गाथादशकार्थः ॥ ११७९ ॥

किं तदभिहितम् ? , इत्याह—

भावे खओवसमिण, दूवालमंगं पि हेइ सुयनाणं ।

केवलियनाणलंभो, ऽनणत्थ खए कसायाणं ॥ ११८० ॥

भवनम्—भावः , भवतीति वा—भावः , तत्र भावे भुत-
ज्ञानं भवति । कस्मिन् ? , इत्याह—क्षायोपशमाभ्यां निवृ-
त्तः , क्षायोपशमावेव वा क्षायोपशमिकस्तत्रैव भवति, न
त्वौदयिकादिके । कियत् ? , इत्याह—द्वादशाङ्गानि यत्र
तद् द्वादशाङ्गम् , अपिशब्दाद्—आद्यमपि सर्वम् ,
तथा—मन्थवधिमनःपर्यायज्ञानत्रयमपि, तथा—क्षायिकोप-

शमिकभाषवृत्तिष्येसामायिकखनुष्टयमपि । केवलस्य भावः
केवल्ये घातिकर्मविशेष इत्यर्थः, तास्मिन् केवल्ये स्मिन्
ज्ञानं केवल्यज्ञानं केवलज्ञानमित्यर्थः, तन्नामः पुनः कथा-
याणाम्—कांधादीनां सर्वथा क्षयं सन्त्येव भवति, नान्यत्र
नान्येन प्रकारेण । इह च यद्यपि घातिकर्मसु चतुर्विधं
क्षीणेषु केवलज्ञानं भवति, न तु केवलेषु कथायेषु ; त-
थापि प्राधान्यरूपापनायं तेषामेव ग्रहणम्, तत्क्षये शेष-
कर्मक्षयस्याऽवश्यंभावित्वम् । इति नियुक्तिगाथायः ॥११८०॥

भाष्यम्—

सर्वं पि किमुय देमां, केवलवज्राणि वावि सदेणं ।
चत्वारि खओवसमे, सामइयाहं च पाएणं ॥ ११८१ ॥
सव्वकसायावगमं केवलमिह नाणदंसखचरितं ।
देसकखण वि सम्मं, धुवं सिवं मव्वखण्णसु ॥ ११८२ ॥

सर्वमपि भुवं क्षायोपशमिकभाषवृत्तिं, किमुत तद्देशः
इत्यपिशब्दभाषायाः । अथवा—अपिशब्दात्—केवलज्ञानवज्रा-
नि चत्वारि ज्ञानानि, सामायिकानि च सम्यक्त्वभूतेशस-
र्वधिरमणरूपाणि चत्वारि, प्रायोग्रहणादक्षायां कौपशमिका
नन्ति । इह 'नगणाय खण कसायाण' इति केवलज्ञान-
विषयसामान्योक्तावतिप्रसङ्गाद्, विशिष्टं दर्शयति—केवलज्ञा-
नम्, केवलदर्शनम्, केवलं परिपूर्णं क्षायिकं चारित्र्यं चेति ।
एतानि त्रीणि सर्वेषामेव कांधादिकथायाणामपगमे क्षयं
भवन्ति । क्षायिकं सम्यक्त्वं पुनस्तेषामनन्तानुबन्धचतु-
ष्टयरूपदेशक्षयेऽपि भवति । ततः सर्वेष्वपि ज्ञानदर्शनस-
म्यक्त्वचारित्र्येषु क्षायिकेषु जातेषु सत्सु ध्रुवं—निश्चितं
शिवं—मोक्षो भवति जीवम्यति ॥ ११८१ ॥ ११८२ ॥ विशेषः ।
६० प० । (मोक्षे नवसद्भावपदार्थज्ञानं मोक्षतत्त्वप्रतिपादक-
मिति 'तत्त' शब्दे चतुर्थभागे २१८१ पृष्ठे गतम्) (धम्मस्य
फलं मोक्षः इति 'अथ' शब्दे प्रथमभागे ५०७ पृष्ठे गतम्)
(केवलज्ञानानन्तरं मोक्षः इति 'धम्म' शब्दे चतुर्थभागे २६८१
पृष्ठे गतम्) (प्रातः ज्ञानादिषु मोक्षमिच्छतां मतम् 'उवण'
शब्दे द्वितीयभागे ७६६ पृष्ठे गतम्)

महेशानुग्रहान्मोक्ष इति पानजलमतमवाशिर्यन्तं—

एतदेवाह—

अन्यतोऽनुग्रहोऽप्यत्र, तत्स्वभावान्यनिबन्धनः ।

अतोऽन्यथा त्वदः सर्वे, न मुख्यमुपपद्यन्ते ॥ ७ ॥

"महेशानुग्रहाहोर्धानयमा" इति वचनाद् अन्यतो—महे-
शाद्, अनुग्रहः अपि—उपकारोऽपि शुद्धज्ञानक्रियालाभल-
क्षणः, किं पुनः पूर्वोक्तो ससारापवर्गावित्यपिशब्दार्थः । अत्र
योगान्वितायाम्, किम् ? इत्याह—तत्स्वभावान्यनिबन्धनः—
स—महेशानुग्रहयोग्यः स्वभावो यस्य स तथा । तद्भाषस्त-
त्स्वभावव्ययम् ; तांजबन्धनं—हेतुर्यस्य स तथा । विपर्यये
बाधामाह—अतः—तत्स्वभावव्याप्तिः, अन्यथा तु—अन्येन
प्रकारेण, पुनः केवलमहेशानुग्रहादिरूपेण, अदः—संसारि-
त्वाद्, सधम्—कृत्स्नम्, न—नैव, मुख्यम्—अनुपचरितम्,
उपपद्यन्ते—घटते । यथा हि—कर्पासादिः स्वभावत एवा-
योग्या लाक्षारसादिना रज्यमानोऽपि न तास्विकं रागं प्र-
तिपद्यते, किं तु—रागाभासमेव, एवमात्मनां योग्यताविरहे

महेशेन क्रियमाणावप्यनुग्रहनिग्रहौ न तास्विकौ स्याता-
मिति, तत्स्वभावव्ययमभ्युपगन्तव्यम् । तदभ्युपगमे च
तत एव संसारमोक्षोपपत्त्या न किञ्चिन्महेशानुग्रहादिना प्र-
योजनमस्तीति सिद्धम् "आत्मा तद्व्ययोगात्संसारि" इत्या-
दि ॥ यो० बि० ।

अनुग्रहोऽप्यनुग्रह-योग्यतापेक्ष एव तु ।

नाणुः कदाचिदात्मा स्या—देवतानुग्रहादपि ॥ १२ ॥

अनुग्रहोऽपि महेशकृतः किं पुनः शेषक्रियाविशेष इत्य-
पिशब्दार्थः । अनुग्रहाद्यस्य—अनुग्रहविषयस्य, जन्तोयोग्यता-
पेक्ष एव तु—योग्यतामेवापेक्ष्य न पुनरन्यथा । अनुमेवार्थं
प्रतिधरतूपमया भावयति—न—नैव, अणुः—पुद्गलविशेषः
कदाचित्—कापि काले, आत्मा—जीवः स्यात् । कुतोऽपी-
त्याह—देवतानुग्रहादपि—देवताया दिव्यविशेषरूपाया, अ-
नुग्रहः—प्रसादः, तस्मादपि किं पुनस्तदभाव इत्यपि शब्दार्थः ।

अनुमेवार्थं भावयति—

कर्मणो योग्यतायां हि, कर्तो तद्व्यपदेशभाक् ।

नान्यथाऽतिप्रसङ्गेन, लोकसिद्धमिदं ननु ॥ १३ ॥

कर्मणः—क्रियाविषयस्य, सामान्येन मुद्रादर्थस्तुनो योग्य-
तायाम्—योग्यभावे, हि—यस्मात्कारणात्, कर्तो—पाचका-
दिः । तद्व्यपदेशभाक्—तं पाचकादिरूपं व्यपदेशं भजते यः स
तथा । विपक्षे बाधामाह—न—नैव, अन्यथा—अन्येन प्रका-
रेण कर्मणः पाकादियोग्यताविरहे कर्तो तद्व्यपदेशभाक् । क-
र्तामन्याह—अतिप्रसङ्गेन—अतिव्याप्तिलक्षणेन : लोकसिद्धं
वालावालादिजनप्रतीतम् इदम् पूर्वोक्तं वस्तु ननु—निश्चितम्,
नास्मिन्नर्थेऽन्यत्रमाणं गवेषणीयमिति भावः ।

पुनरप्यनुमेवार्थं पुरस्कृत्याऽऽह—

अन्यथा सर्वमेवैत-दौपचारिकमेव हि ।

प्राप्नोत्यशोभनं चैत-सत्त्वतस्तदभावतः ॥ १४ ॥

अन्यथा—स्वयोग्यतामन्तराणां, कर्मणो यदि कर्ता तद्व्य-
पदेशभागिष्यते; तदा सर्वमेवैतद् बाह्यम्, आभ्यन्तरं च,
कार्यजातम् । किमन्याह—औपचारिकमेव—उपचारमात्रोद्भ-
वमव, हि—स्फुटम्, प्राप्नोति—प्रसज्यते, माणवकसिंहत्ववत् ।
यदि नामैव, तथापि को दोष इत्याह—अशोभनं च—अशोभनं
पुनः एतत्—सर्वमेवौपचारिकतयाऽभ्युपगम्यमानम् । कुत इ-
त्याह—तत्त्वतः—पारमार्थिक्या वृत्त्या, तदभावतः—औपचारि-
कवस्तुनोऽभावात् न ह्युपचरिता भावा माणवकसिंहता-
दयः पारमार्थिकं सिंहारूपं भजन्ते । एवं मोक्षादयोऽप्या-
त्मनः स्वयोग्यताया विरहे महेशानुग्रहादेः परैरभ्युपगम्य-
माना न पारमार्थिकरूपभाजो भवेयुरिति ।

किं च—

उपचारोऽपि च प्रायो, लोके यन्मुख्यपूर्वकः ।

दृष्टस्ततोऽप्यदः सर्व-मित्थमेव व्यवस्थितम् ॥ १५ ॥

उपचारोऽपि च—उपचरितवस्तुव्यवहाररूपः किं पुनमुख्य-
पूर्वको व्यवहार इत्यपिशब्दार्थः । प्रायो—बाहुल्येन लोके-
व्यवहाराहं जने यद्—यस्माद् मुख्यपूर्वकः—निहपचरितव-

स्नुव्यवहारापेक्षः, दृष्टः-उपलब्धः । प्रायोप्रहणं कश्चिद् व्य-
भिचारार्थम् " तेन मेदमन्यानेन मथितो नीरनिधिः सुरैः "
इत्यादयोऽत्यन्तमसंबन्धाः, केचिन्नोक्तव्यवहारपूर्वकाः, किं तु
मिथ्याविकल्पवासनाप्रकोपपूर्वका इति । ततोऽपि मुख्य-
वेकत्वादप्युपचारस्य, किं पुनः-प्रागुक्तयुक्तेरित्यपिशब्दा-
र्थः । अदः-एतत्स्वयोग्यताया एव सकाशात्कर्मबन्धादि
सर्वम्-निरवशेषम् इत्यमेव व्यवस्थापितमीत्येव व्यव-
स्थितम्-प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ यो० वि० । अविद्या-
निवृत्तिर्मोक्षः । सम्म० १ काण्ड । प्रकृतिपुरुषदर्शनादि-
वृत्तायां प्रकृती पुरुषस्य स्वरूपावस्थानं मोक्षः इति साङ्ख्य-
ज्ञे० गा० । " प्रहः सर्वत्र तत्त्वेन, मुमुक्षुणामसंगतः ।
मुक्तौ धर्मो अपि प्रायः-स्यक्कल्याः किमनेन तत् ॥ १ ॥ "
इति ॥ ३२ ॥ द्वा० ३३ द्वा० । [भव्यानामेव मोक्ष इति ' बन्ध-
मोक्षसिद्धि ' शब्दे पञ्चमभागे १२४३ पृष्ठे बन्धमोक्षसद्व-
धे प्रत्यपादि] " निर्जितमदमदनानां, वाकायममोविकार-
द्वितानाम् । विनिवृत्तपराशाना-मिद्वैष मोक्षः सुपिहितानाम् "
यो० वि० । [इद्वनास्तिद्धि वदतां मतम् ' अग्निहोत ' शब्दे
प्रथमभागे १७७ पृष्ठे गतम्] [मोक्षोपायं ' मोक्षमग्न-
ग ' शब्दे वक्ष्यामि] [' धर्मायैव पापकर्मणो मोक्षः इति
' पापकर्म ' शब्दे पञ्चमभागे ८७६ पृष्ठे गतम्] केवलमि-
र्यस्मिन् काले येषां जीवानां मोक्षगमनं दृष्टं तस्मिन्नेव काले
ने जीवा मोक्षं यान्ति नन्विति, केचन वदन्ति-परं पापं च
कुर्वतां जीवानां कालस्थितेर्होनिवृत्तिश्च भवतीति ? प्रश्ने, उ-
त्तरम्-येषां जीवानां यास्मिन् काले केवलमिभिर्मोक्षगमनं
दृष्टमस्ति तस्मिन्नेव काले ते जीवा मोक्षं यान्ति परं केवलि-
भिः सर्वसामग्र्यपि सहैव दृष्टाऽस्ति तस्माच्च काऽप्याशङ्केति
॥ ५० ॥ सेन० ३ उक्ता० । अयोवशवत्तुर्देशगुणस्थानयोर्हि-
चरमसमर्थं यावत् षट्संहननसत्ता केन हेतुना ? यतो मो-
क्षगमनमाद्येनैव भवतीति ? प्रश्ने, उत्तरम्-यद्यपि मोक्षगमन-
माद्येनैव भवति तथापि प्राक्तनसंहननानां सत्तासङ्गाये को
विचार इति ॥ १६६ ॥ सेन० ३ उक्ता० ।

मोक्षसंग-मोक्षाङ्ग-न० । मोक्षकारणे, प० व० ३ द्वार । सिद्धि-
कारणे, पञ्चा० ६ विष० ।

मोक्षसंगपत्थगा-मोक्षाङ्गप्रार्थना-स्त्री० । मोक्षाङ्गानाम-नि-
वृत्तिकारणानां प्रार्थना-आशंसा, अथवा-मोक्षाङ्गं चामौ
प्रार्थना चेति, मोक्षाङ्गस्य वा प्रार्थना मोक्षाङ्गप्रार्थना । मोक्षा-
शंसायाम्, पञ्चा० ४ विष० ।

मोक्षसंगया-मोक्षाङ्गता-स्त्री० । निर्वाणहेतुनायाम्, पञ्चा० ६
विष० ।

मोक्षसंगविय-मोक्षकाङ्क्षित-त्रि० । मोक्षे काङ्क्षा संजाता-
ऽस्येति मोक्षकाङ्क्षितः । सिद्धिकाङ्क्षके, तं० ।

मोक्षसंगकामय-मोक्षकामक-त्रि० । मोक्षे-शिवेऽनन्तामन्तसुख-
मये कामोऽभिलाषा यस्य सः मोक्षकामकः । सिद्धिकामके, तं० ।

मोक्षसङ्ग-मोक्षार्थ-पुं० । सकलकर्मविनिर्मुक्तिनिमित्तं, द्वा० ४
अष्ट० । सिद्धार्थे, पञ्चा० ८ विष० ।

मोक्षसंगमि(त्त)-मोक्षान्वेषिन्-त्रि० । स्थित्यनुभागप्रवेशरू-
पस्य अनुविधेयस्यापि यो मोक्षस्तदुपायो वा तमन्वेष्टुं मृगयितुं

शीलमस्येति मोक्षान्वेषी । सिद्धिमार्गयितरि, आचा० १ भु०
२ अ० ६ उ० ।

मोक्षसतरु-मोक्षतरु-पुं० । मोक्षरूपे वृक्षे, संथा० ।

मोक्षसतित्थ-मोक्षतीर्थ-न० । अयोध्यान्तर्गते स्वनामक्याते
तीर्थे, तत्र हि नमिस्तीर्थकृतपूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

मोक्षसत्य-मोक्षार्थ-पुं० । सिद्धार्थे, पञ्चा० ८ विष० ।

मोक्षसत्ति-मोक्षार्थिन्-त्रि० । सिद्धिकामे, पञ्चा० ८ विष० ।

मोक्षसदेव-मोक्षदेव-पुं० । ' कोकावसहिषासणाद ' शब्दे तृती-
यभागे ६७३ पृष्ठे उक्ते स्वनामक्याते आचके, ती० ३६ कल्प ।

मोक्ष(दे)दोस-मोक्षदेव-पुं० । सर्वाङ्गसुखजानिभूतायां मुक्तौ
मत्सरे, यो० वि० । (' मोक्ष ' शब्देऽत्रैव प्रत्यपादि)

मोक्षसद्-मोक्षाध्वन्-पुं० । निर्वाणमार्गे, पञ्चा० ३ विष० ।

मोक्षसद्दुग्गगहण-मोक्षाध्वदुर्गप्रहण-न० । निर्वाणमार्गे प-
र्वतवनाविदुर्गप्रहणकल्पे, पञ्चा० ।

अथ बन्धनामेव मोक्षाध्वदुर्गगतया समर्थयन्नाह-

मोक्षसद्दुग्गगहणं, एयं तं संसगाणं वि पसिद्धं ।

भावेयव्यमिणं खलु, सम्मति कयं पसंगेणं ॥ १६ ॥

मोक्षाध्वनि-निर्वाणमार्गे दुर्गप्रहणमिव-पर्वतवनादिदुर्गा-
प्रहणमिव मोक्षाध्वदुर्गप्रहणम् । यथा द्वाध्वनि प्रवृत्तस्य त-
स्कारादिभिरभिभूयमानस्य दुर्गसमाश्रयणं ज्ञानं भवति, एवं
मोक्षाध्वनि प्रवृत्तस्य कर्मचौरादिभिरभिभूयमानस्य यन्त्राण-
हेतुस्तन्मोक्षाध्वदुर्गप्रहणमुच्यते, अथवा-मोक्षाध्वः च दुर्ग-
प्रहणमिव दुर्गप्रहणं च मोक्षाध्वदुर्गप्रहणम् । पञ्चा० ३ विष० ।

मोक्ष(द)द्वारासेवा-मोक्षाध्वसेवा-स्त्री० । मोक्षो-निर्वाणं,
तस्य अध्वा-मार्गः, सम्यग्दर्शनज्ञानचरणलक्षणः, तस्य से-
वा-अनुष्ठानम्, मोक्षाध्वसेवा । संमयानुष्ठाने, द्वा० ४ अष्ट० ।

मोक्षपय-मोक्षापद-न० । सद्बोधकारणत्वात्कृत्स्नकर्मक्षय-
लक्षणस्य मोक्षस्य प्रतिपादके पदे । अवन्धपदे, अनु० ।

मोक्षपह-मोक्षपथ-पुं० । मोक्षस्य पन्थाः । अपवर्गमार्गे, आ-
च० ४ अ० । तीर्थकरे, तत्प्रदर्शकत्वात् कारणे कार्योपधा-
रात् । आच० ५ अ० । जैनशासने, आ० सू० ५ अ० ।

मोक्षपहसामिय-मोक्षपथस्वामिक-पुं० । सिद्धिमार्गप्रभौ,
पञ्चा० ८ विष० ।

मोक्षपहो(हाव)पारग-मोक्षपथावतारक-पुं० । सम्यग्दर्शना-
दिषु प्राणिनां प्रथमके, स० ।

मोक्षपिवासिय-मोक्षपिपामित-त्रि० । मोक्षफलानुभवे, तं० ।

मोक्षफल-मोक्षफल-त्रि० । मोक्षः फलमस्मादिति मोक्षफ-
लः । मोक्षजनके, पञ्चा० ८ विष० ।

मोक्षमग्न-मोक्षमार्ग-पुं० । मोक्षोऽष्टकर्मणां न्यासस्तस्य मा-
र्गो ज्ञानादिमोक्षमार्गः । तस्मिन्, उक्त० ३२ अ० । मोक्षस्य मार्ग-
श्च मार्गो यत्तत्तथा । प्रश्न० ५ संघ० द्वार । सम्यग्दर्शन-
ज्ञानचारित्राख्ये, (सूत्र० १ भु० १३ अ०) । निर्वाणपथे, ग०
२ अधि० । कर्म० । दश० । जिनपूजा-सर्वज्ञाभ्यर्चने मोक्ष-

मार्गः । जी० १ प्रांत० । आचा० । सूत्र० । स्था० । ६० । न० ।
विशिष्टमेष सुखमभिलषणीयं न यत्किञ्चित् तर्हि विशिष्टमे-
कान्तेन सुखं मोक्ष एव विद्यते न रागादौ क्षुदादौ वा तस्मा-
त्तदेवाभिलषणीयं , न शेषमिति । योऽपि च सम्यग्दर्शनज्ञा-
नचारित्ररूपो मोक्षमार्ग उक्तः सोऽपि युक्त्या विचार्यमाणः
प्रेक्षावतामुपावेयतामश्नुते । तथाहि—सकलमपि कर्मजालं मि-
थ्यात्वाज्ञानप्राणिहिंसादिहेतुकम् । ततः सकलकर्मनि-
र्मूलनाय सम्यग्दर्शनाद्यध्याय एव घटते । न० ।

मोक्षमार्गगति—मोक्षमार्गगति—न० । मोक्षमार्गगतेः प्रति-
पादके अष्टाविंशे उत्तराध्ययने, उक्त० ।

सम्प्रति यथाऽस्य मोक्षमार्गगतिरिति नाम

तथा दर्शयितुमाह—

मुक्त्वो मग्गो अ गई, वसिज्जह जम्ह इत्थ अज्झयणे ।

तं एअं अज्झयणं, नायव्वं मुक्त्वमग्गगई ॥ ५०२ ॥

मोक्षः प्राप्यतया मार्गस्तत्प्रापणोपायतया , चशब्दो भिन्न-
क्रमः, ततः गतिश्च—सिद्धिप्राप्तरूपा तदुभयफलतया वर्ण्यते
प्रकृत्यते यस्माद् अत्रेति—प्रस्तुतंऽध्ययनं तत्—तस्मादे-
तदध्ययनं ज्ञातव्यं मोक्षमार्गगतिः इति; मोक्षमार्गगतिनाम-
कम्, अभिधेयंऽभिधानोपचारादिति भावः । इति गार्थार्थः ।

उक्तो नामनिष्पन्नो निक्षेपः, सम्प्रति सूत्रा—

नुगमे सज्जमुच्चारणीयं, तच्चेदम्—

मुक्त्वमग्गगई तर्षं, सुणेह जिणभासियं ।

चउकारणसंजुत्तं, नाणदंसणलक्खणं ॥ १ ॥

मोक्षं मोक्षः—अष्टविधकर्मोच्छेदस्तस्य मार्गः उक्तरूपस्तेन
गतिः—अनन्तरोक्ता मोक्षमार्गगतिस्ताम् , कथ्यमानामिति ग-
म्यते । 'तच्च' इति तथ्याम्—अविनष्टां श्रुणुत—आकर्ण्य-
त जिनभाषिताम्—तीर्थक्षुद्भिहितां, चत्वारि कारणानि व-
क्ष्यमाणलक्षणानि तैः संयुक्ता—समन्विता चतुष्कारणसंयु-
क्ता ताम् । नन्वमूनि—चत्वारि कारणानि कर्मक्षयलक्षणस्य मो-
क्षस्यैव , गतेस्तु तदनन्तरभावितात् स एवेति कथं
चतुष्कारणवर्तीत्वमस्या न विरुध्यते ? उच्यते—अवहा-
रतः कारणकारणम्यापि कारणत्वाभिधानाददोषः, अत एव
ज्ञानन्तरकारणस्यैव कारणत्वमिन्याशङ्काऽपोहार्थमस्य विशे-
षणम्योपन्यासः, अन्यथा हि मोक्षमार्गेण गतिरिति विग्रहं
गतिं प्रति मार्गस्य कारणत्वं प्रतीयत एव, नदृष्टाणि चा-
मूनि चत्वारि कारणानीति । तथा—ज्ञानदर्शने लक्षणं—चि-
ह्नं यस्याः सा ज्ञानदर्शनलक्षणा, यस्य हि तत्सत्ता तस्याय
श्यंभाविनी मुक्तिर्गतं निर्धायते, अत एव ज्ञानयोर्मूलका-
णतां दर्शयितुमित्यमुपन्यासः । यद्वा—मोक्ष—उक्तरूपस्य
मार्गः—शुद्धो 'सृज्जु शुद्धो' इति धातुपाठान्तस्य गतिः—प्रा-
प्तिस्तां, ज्ञानदर्शने—विशेषसामान्योपयोगरूपे लक्षणम्—अ-
साधारणं स्वरूपं यस्याः सा तथा ताम् । न चेह निर्गुणरूपा
मार्गगत्योरन्यथा व्याख्यानात्तद्विरोधः, अनन्तरमपयोगत्वा-
त्सूत्रस्य, शिष्यासंमोहाय कस्यचिदेवार्थस्य तेनाभिधानात् ,
शेषं प्राग्वादिनि सूत्रार्थः ।

यदुक्तं 'मोक्षमार्गगतिं शृणुत' इति तत्र मोक्षमार्गं तावदाह-
नार्णं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तथा ।

एस मग्गुत्ति पक्कतो, जिखेहि वरदंसिहि ॥ २ ॥

ज्ञायते अवबुध्यतेऽनेन वस्तुतत्त्वमिति ज्ञानं, तच्च सम्य-
ज्ञानमेव ज्ञानावरणक्षयक्षयोपशमसमुत्थं मन्यादिभेदम् । द-
श्यते तत्त्वमस्मिन्निति दर्शनम् , इदमपि सम्यक्कल्पमेव,
दर्शनमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमसमुत्पादितमहर्द्विहित-
जीवावित्त्यरुचिलक्षणान्मशुभभावरूपम् , 'एव' अवधारणे
भिन्नक्रमश्चात्तरत्र योच्यते, चरित्तं—गच्छन्त्यनेन मुक्तिर्मात
चरित्रम् , एतदपि सम्यग्कल्पमेव, चरित्रमोहनीयक्षयादित्रय-
प्रादुर्भूतसामायिकादिभेदं सदसत्क्रियाप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षण-
म् , तर्पति पुरोपासककर्माणि क्षपणेनेति तपो—बाह्याभ्यन्तर-
भेदभिन्नं यदहर्द्वचनानुसारं तदेव समीचीनमुपादीयते ।
इत्थं चेतत् , सर्वत्र मोक्षमार्गगतिप्रस्तावादिपर्यस्तज्ञानाविना
तत्कारणतानुपपत्तेः अन्यथा—अतिप्रसङ्गात्तथेति, सर्वत्र च-
शब्दः समुच्चयः, सर्वत्र समुच्चयाभिधानं समुदितानामेव मु-
क्तिमार्गत्वव्यापकम् एव एव 'मार्ग' इति मार्गशब्दवाच्यः,
अस्यैव मुक्तिप्रापकत्वात् प्रकृतः—प्रज्ञापितः जिनः—तीर्थक्षुद्भिः
वरम्—समस्तवस्तुव्यापितया, अव्यभिचारिणया च दृष्टुम्—
प्रेक्षितुं शीलमेषां ते वरदर्शिनस्तैः । इह च चरित्रभेदत्वेऽपि
तपसः पृथगुपादानमस्यैव क्षपणं प्रति असाधारणहेतुत्वमुप-
दर्शयितुम्, तथा च वक्ष्यति—'तवसा (व) विसुज्झई' इति ।
इति सूत्रार्थः ।

सम्प्रत्येतस्यैवानुवादद्वारेण फलमुपदर्शयितुमाह—

नार्णं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तथा ।

एयं मग्गमणुप्पत्ता, जीवा गच्छन्ति सुग्गई ॥ ३ ॥

पूर्वाहं व्याख्यातमेव, एतत्—इति—अनन्तरम्; उक्तरूपं मार्ग-
म्—पन्थानम् अनुप्राप्ताः—आश्रिता जीवाः गच्छन्ति—यान्ति
'सुग्गई' इति सुगतिम्—शोभनगतिम् , प्रक्रमान्मुक्तिम् ।
इति सूत्रार्थः । उक्त० । ज्ञानादीनि मुक्तिमार्ग इत्युक्तम् , अन-
न्तरत्वरूपमिहाभिधेयम् , तच्च तद्भूतमभिधानमभिहितमेव
भवतीति मत्वा 'यथाहंशस्तथा निर्देश' इति न्यायतो ज्ञा-
नभेदानाह—(ते च ज्ञानभेदाः 'माण' शब्दे चतुर्थभागे १६३८
पृष्ठे गताः) (अन्येषां पदानां व्याख्या स्वस्वस्थानावस्थेया)

ज्ञानादीनां मध्ये कस्य कतरो व्यापारः ? उच्यते—

नार्णेण जाणई भावे, संमत्तेण य सहई ।

चरित्तेण निगिण्हाई, तवेण परिमुज्झई ॥ ३५ ॥

ज्ञानेन—मन्यादिना जानाति—अवबुध्यते भावान्—जीवादी-
न् , दर्शनेन च—उक्तरूपेण 'सहई' इति श्रद्धां, चरित्रेण—अन-
न्तराभिहितेन 'निगिण्हाति' इति निराश्रयो भवति पठ्यते
च—'न गिण्हाति' इति तत्र न शुद्धानि—नावृत्ते कर्मेति गम्यते,
तपसा परिशुध्यति—पुरोपचितकर्मक्षपणतः शुद्धो भवति,
उक्तं हि—'संजमे अण्णहयफले तवे बोदाणफले' इति । इति-
सूत्रार्थः । अनेन मार्गस्य फलं मोक्ष उक्तः ।

सम्प्रति तत्फलभूतां गतिमाह—

स्वित्ता पुच्चकम्माई, संजमेण तवेण य ।

सच्चदुक्खप्पहीणऽह्मा, पक्कमंसि महेसिणो ॥ ३६ ॥

क्षपयित्वा क्षयं नीत्वा पूर्वकर्माणि-पूर्वोपचितज्ञानावरणा-
वीनि संशयः-सम्यक् पापेभ्य उपरमणं चाग्निमित्यर्थः, तेन-
तपसा-उत्कृष्टेण अश्वत्थाद्-ज्ञानदर्शनाभ्यां च । नन्वेवमन-
न्तरं तपस एव कर्मक्षपणहेतुत्वमुक्तम् इह तु ज्ञानादीनामपीति
कथं न विरोधः ? उच्यते-तपसाऽप्येतत्पूर्वकस्यैव क्षपणहे-
तुत्वमिति ज्ञापनार्थमित्यभिधानम्, अत एव मोक्षमार्ग-
त्वमपि अतुल्यमित्युपपन्नं भवति, ततश्च-‘सर्वदुःखव्यतीरणदु-
ष्टि प्राकृतत्वात्प्रकर्षेण हीनानि-हानि गतानि प्रदीणानि वा
सर्वदुःखानि यस्मिन्, यद्वा-सर्वदुःखानां प्रहीणं प्रदीणं वा
यस्मिन्स्तत्तथा तच्च सिद्धिक्षेत्रमेव न दर्शयन्त इवार्थयन्ते सर्वा-
र्थेच्छापरमेऽपि तद्ग्राहितया ये ते तथाविधाः प्रक्रामन्ति-
भृशं गच्छन्ति । अथवा-प्रहीणानि वा सर्वदुःखान्यर्थाश्च प्र-
योजनानि येषां ते तथाविधाः प्रक्रामन्ति सिद्धिमिति शेषः,
'महसिणो' स्ति महर्षयोः महर्षिणो वा प्राग्वन्महामुनयः ।
इति सूत्रार्थः ॥ उक्त० पाई० २८ अ० ।

मोक्षस्वरमुक्तिमार्ग-मोक्षस्वरमुक्तिमार्ग-पुं० । मोक्ष सकलकर्म-
क्षयलक्षणं गन्तव्यं मुक्तिर्येव निलोभनैव मार्गः पन्थाः मो-
क्षस्वरमुक्तिमार्गः । मोक्षानाशंसायाम्, प्रश्न० ५ संख० द्वार ।
मोक्षविगुण-मोक्षविगुण-पुं० । सिद्धयननुगुणे, पञ्चा०
६ विव० ।

मोक्षविणय-मोक्षविनय-पुं० । मोक्षविषयो विनयो मोक्ष-
विनयः । 'विणय' शब्दे वक्ष्यमाणस्वरूपे विनयभेदे, दश०
१ अ० १ उ० ।

मोक्षविसारय-मोक्षविशारद-पुं० । मोक्षमार्गस्य सम्यग्ज्ञा-
नदर्शनचरित्ररूपस्य प्ररूपके, सूत्र० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

मोक्षसुह-मोक्षसुख-न० । सिद्धिसुखे, आचा० ।

मोक्षवेह-मोक्षहेतु-पुं० । सर्वकर्मक्षयकारणे, पञ्चा० ३ विव० ।

मोक्षबोधाय-मोक्षोपाय-पुं० । मोक्षस्य निर्वृतेरुपायः-सम्यक्-
साधनम् । सम्यग्दर्शनचरित्ररूपेषु मुक्तिसाधनेषु, ध० २
अधि० । "बोसा जेण णिकंभति, जेण खिज्जति पुव्वकम्माई ।
सां सां मोक्षोपायां, रोगावत्थासु वमणं व ॥ १ ॥" नि०
चू० १६ उ० ।

मोक्षर-देशी-मुकुले, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।

मोक्षरग-मुद्ररक-पुं० । न० । अंतः संयोग ॥ ८ । १ । ११६ ॥

इति संयोगपरत्वादायेकतः ओत्त्वम् । प्रा० । मगदन्ति-
कापुणे, ध० २ अधि० । क-ग-ट-ड-त-द-प-श-व-
स्वः कः पामूर्ध्वं लुक् ॥ ८ । २ । ७७ ॥ एषां संयुक्तवर्णसं-
न्धिलामूर्ध्वं स्थितानां लुग्भवति । प्रा० । गुल्मविशेषे, ज० ।
काष्ठादिमये मल्लोपकरणे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

मोक्षरपाणि-मुद्ररपाणि-पुं० । मुद्ररहस्ते स्वनामख्याते यक्षे,
अन्त० । (अस्य 'अज्जुणय' शब्दे प्रथमभागे २२४ पृष्ठ
कथोक्ता)

मोक्षलायण-मोक्षलायन-पुं० । मुद्रलस्यैवैर्गोत्रापत्ये, अभि-
जिज्ञक्षत्रं मोक्षलायनगोत्रम् । सं० प्र० १० पाहु० । सू० प्र० । ज० ।

मोक्ष-मोक्ष-पुं० । प्रसवणे, कायिकायाम्, सूत्र० १ अ० ४
अ० २ उ० । अर्द्धजङ्घायाम्, दे० ना० ६ वर्ग १३६ गाथा ।
११३

मोक्षमेह-मोक्षमेह-पुं० । मोक्षः-प्रसवणं, कायिकेत्यर्थः
तेन मेहः-संखनम् । कायिकव्युत्सर्जने, "कोस च मोक्षमे-
हाप, सुपुक्कखलं च खारगलणं च ।" सूत्र० १ अ० ४
अ० २ उ० ।

मोक्षाय-रम्-धा० । कीडायां, रमेः संखुवृ-खड्गोभाष-कि-
लिकिञ्च-कोहुम-मोक्षाय-र्णास्वर-वल्गाः ॥ ८ । ४ । १६८ ॥ इति
रमतेमोक्षयादेशः । मोक्षाय । रमते । प्रा० ४ पाव ।

मोक्षिय-मोक्षिक-पुं० । मुष्टिप्रमाणे प्रातश्चर्मरज्जुके पाषाण-
गोलके, उपा० २ अ० ।

मोक्षर-मोक्षर-न० । मोक्षजातीयब्राह्मणवर्णिजामुत्पत्तिपुरे, तत्र
वीरजिनः पूज्यते । ती० ४३ कल्प ।

मोक्ष-देशी-जूटे, दे० ना० ६ वर्ग ११७ गाथा ।

मोक्षला-मोक्षला-ख्य० । गात्रभङ्गनायाम्, प्रश्न० ३ आध०
द्वार । मर्देन, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

मोक्षिय-मोक्षित-न० । गात्रमोक्षेन, वृ० १ उ० । बालिताङ्गेषु,
विपा० १ अ० ६ अ० । दशा० । भग्नाङ्गेषु, प्रश्न० ३ आध०
द्वार । भग्नु, हा० १ अ० ६ अ० ।

मोक्ष-मौन-पुं० । न० । मुनेर्यं मौनः । मुनेर्भावो वा मौनम् ।
वाचः संयमनं, आचा० १ अ० २ अ० ६ उ० । संयमानुष्ठाने,
आचा० १ अ० ५ अ० ३ उ० । अशेषसाधनानुष्ठानवर्जने,
आचा० १ अ० ५ अ० ३ उ० । व्य० । प्रति० । सूत्र० ।
आच० । साधुधर्मे, उक्त० १४ अ० । सूत्र० । मुन्याचारं,
उक्त० १६ अ० । सम्यक्चारित्र्ये, उक्त० १५ अ० । मौनव्रते,
स्था० ५ ठा० १ उ० । आचा० । सम्यक्त्वे, प्रति० । आ० ।
मुनेरिव मौनम् । सर्वज्ञोक्ते प्रवचनं, आचा० १ अ० ५ अ० २
उ० । ध० । "मुनी मोक्षं समादाय, धुने कम्म सर्गिणं"
मुनिर्जगत्त्रयस्य मन्ता मौनं मुनिवमशेषसाधनानुष्ठानव-
र्जनरूपं समादाय गृहीत्वा धुनीयाच्छारीरकमौदारिकं
कर्मः शरीरं वेति । आचा० १ अ० २ अ० ६ उ० । "मूत्रा-
त्सर्गं मलोत्सर्गं, मैथुनं स्नानभोजनम् । मन्थ्यादिकर्म पू-
जां च, कुर्याज्जापं च मौनवत् ॥ १ ॥" ध० २ आधि० । "सुलभं
वागनुच्चार-मौनमेकन्द्रियेष्वपि । पुद्गलेष्वप्रवृत्तिस्तु,
योगानां मौनमुत्तमम् ॥ १ ॥" अष्ट० १३ अष्ट० । आ० म० ।
(मौनाष्टकम् 'मुनि' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

मोक्षचरय-मौनचरक-पुं० । मौनम्-मौनव्रतं तेन चरति मौन-
चरकः । तथाविधाभिग्रहवशान् मौनैव भिक्षाचरकं, स्था०
५ ठा० १ उ० । औ० ।

मोक्षपय-मौनपद-न० । मुनीनामिदं मौनं तच्च तत्पदं च
मौनपदम् । संयमे, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

मोक्षिद-मौनीन्द्र-पुं० । धीतरागे, तत्प्रवचने च । हा० ८ हा० ।

मोक्षिदपय-मौनीन्द्रपद-न० । मौनीन्द्रं पद्यते गम्यतेऽनेनेति
मौनीन्द्रपदम् । संयमे, सूत्र० १ अ० २ अ० २ उ० । सर्वज्ञप्र-
णीति मार्गे, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।

मोक्ष-मुक्ष-न० । अंतःसंयोग ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इति संयु-
क्तपरवादादंशत ओत्त्वम् । मोक्षः । मुने, प्रा० १ पाव ।

मोक्षव-मोक्षव्य त्रि० । रुद्रभुजमुखां तोऽन्त्यस्य ॥ ८ । ४ ।

२१२ ॥ एषामन्त्यस्य क्त्वा-तुम्-तव्येषु परतः तो भवति ।
मोक्षव । छोटनीय, प्रा० ४ पाठ ।

मोक्षि-मुक्ति-स्त्री० । लोभनिग्रह, स्था० ४ डा० १ उ० । निष्प-
रिग्रहत्वे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

मोक्षिमग-मुक्तिमार्ग-पुं० । मुक्ति-निष्परिग्रहत्वम् । अलोभत्व
मित्यर्थः । सैव मार्ग इव मार्गः । निर्वृतिपुगस्य मार्गकल्पे
अलोभ, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

मोक्षिय मौक्तिक-न० । मुक्ताफल, आ० म० १ अ० । हा० ।

अनु० । श्री० । तद्वाश्रिते द्वीन्द्रियावशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
जी० । इहैके सत्याः पृथ्वी नानाविधयोनिताः स्वकृतकर्म-
वशात्सन्स्थावरशरीरेषु सच्चिन्मात्रचित्तेषु पृथ्वीकायन्त्र-
नोत्पद्यन्ते, यथा-शिरःसु-मणयः करिन्दनेषु-मौक्तिकानि, वि-
कलेन्द्रियेष्वपि शुक्लार्थादेषु यौक्तिकानि, स्थावरेष्वपि पार-
करोदेषु जीवा लघुभायनोत्पद्यन्ते, एतान्यक्षराणि सूत्र-
हृदङ्गदीर्घाकाया सन्तीत्युक्त्वा मौक्तिकानि सच्चिन्मात्रानि त्वर-
तगाः कथयन्तः सन्ति, प्रश्नोत्तरग्रन्थे तु-अच्चिन्मात्रानि तानि
भवन्तीत्युक्तमस्ति, तत्कथम् ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-सूत्रहृदङ्गदी-
र्घाकादी मौक्तिकानि यद्यापि सच्चिन्त्रत्वेनोत्पद्यन्ते इत्युक्तम-
स्ति, तथापि तावन्नुयोगद्वारादौ अच्चिन्त्रत्वेनोत्पद्यन्ते, तेनो-
त्पत्तिस्थाने तानि सच्चिन्मात्रानि, तान्नगतानि चाच्चिन्मात्राणि
बहुभूताः, ये च सर्वदा तेषां सच्चिन्त्रत्वं घटन्ति तेषां आ-
ज्ज्यादिहस्तेन विहरणोत्पत्तिः ॥ ८८ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।
मौक्तिकानि सच्चिन्मात्रानि, अच्चिन्मात्रानि वा कृत्र वा कथितानि
सन्तानि ? अत्र मौक्तिकानि विज्ञानि, अविज्ञानि वा अ-
च्चिन्मात्रानि ज्ञेयानि, यतः श्रीअनुयोगद्वारसूत्रे मौक्तिकरत्ना-
दीनि अच्चिन्त्राण्यग्रहमध्ये कथितानि सन्तीति ॥ १६ ॥ तथा
सर्वार्थसिद्धयर्थे मौक्तिकवलयानि शास्त्रे कथितानि ? प-
रंपरातो वाऽस्मिन्धीयन्ते ? शास्त्रे चैतदक्षराणि प्रसाधनीति ?,
अत्र सर्वार्थसिद्धयर्थे मौक्तिकवलायास्तृणाणि लुटितगथास्तु
परंपरया भुवनभानुकेवलचरित्रे च सन्ति, तथा च तद्वाचाः-
"तथ य महाविभागं, उर्वरिभगं पि वष्टु एव ।

सायररस (६४) मगमागं मुत्ताहलमुज्जलजलोहं ॥ १ ॥

मउक्तगयस्स इमस्स य, वलयाकारेण ताव सोहति ।

चलारि मुत्तिआह, नित्तानल (३२) मागपमोणाहं ॥ २ ॥

पुणगव थाण वलण अड (८) सेखा कालिअमुत्तिअफलात्ता ।

निउच्चद (१६) मगपमाणा, दिणइ खजलं च मलगुकां ॥ ३ ॥

चंदकला (१६) सेखाहं, चंदकलानिम्मलजजुसाहं ।

तइण वलण अडमण - पमिआहं मुत्तिआणि तआ ॥ ४ ॥

लोअणाकिमागु ३-पमिआणि, मुत्तिअफलाग तुअवलययमि
जलहि (४) मगमरीगाहं, नायव्याह विअट्टहि ॥ ५ ॥

वेअरस (६४) सेखया पुण, पांडियमुत्तिअफलाणि जाणाहि ।

पंचमवलयमि तआ, लोअण (२) मगभारमाणाहं ॥ ६ ॥

कुंजरलोअणवसुहा (१२८)-मिआणि मुत्ताहलाणि नेआणि ।

इगमणभारवहाहं, लुट्ट वलयमि यहाह ॥ ७ ॥

मुत्ताहलमंतट्टिअ-अणगवज्जंतवायलहराहि ।

वलयगमुत्तिअनिअरो, समुत्थलिअ आहोणइ जया ॥ ८ ॥

पञ्च महाविभागं, महुवरवेकंतभायणं जायं ।

क्त्वाऽविऽअन्ध नऽअन्ध, पारसं महमहुसं ॥ ६ ॥

तन्ध विमाणस्मि सुरा, तन्धायरसेगमोहिअसच्चिन्ता ।

समयगि (३३) सायरस्मि अ, सुहेण पूरंति निअमाउं
॥ १० ॥ " ही० ४ प्रका० ।

मोक्षु-मोक्षुम्-अव्य० । क्त्वः तुमन्त्रेणऽतुआणाः ॥ ८२ ॥ १४६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम्-अत्-तृण-तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति ।
इति क्त्वाप्रत्ययस्य तुमादेशः । प्रा० । रुद्र-भुज-मुखां तो-
ऽन्त्यस्य ॥ ८ । २ । २१२ ॥ एषामन्त्यस्य क्त्वा-तुम्-तव्येषु
भवति । मोक्षु । प्रा० । हातुमित्यर्थे, वृ० ३ उ० ।

मोक्षुण-मुक्त्वा-अव्य० । युवर्णस्य गुणः ॥ ८ । ४ । २३७ ॥

धानार्तरवर्णस्योवर्णस्य च कृत्यपि गुणो भवति । प्रा० ।
रुद्र भुज-मुखां तोऽन्त्यस्य ॥ ८ । ४ । २१२ ॥ एषामन्त्यस्य
क्त्वातुम्तव्येषु परतः तो भवति । मोक्षुण । प्रा० । परिहृ-
त्येत्यर्थे, पि० । विहायत्यर्थे, आ० ।

मोक्षु-मुक्त्वा-स्त्री० । आन्त्यस्योऽङ्ग ॥ ८ । १ । ११६ ॥ इत्युका-

रस्यौकारः । 'नागरमोथा' इति ख्याते गन्धद्रव्ये, प्रा० ।

मोदग-मोदक-पुं० । लहडुके, प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

मोय-मोक-पुं० । कायिक्याम्, व्य० ६ उ० । प्रस्त्रवणे, व्य०
६ उ० । वृ० । ग० । उत्त० ।

अन्योऽन्यस्य मोकमादानुं न कल्पते-

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा अन्नमन्नस्स मो-
एणं आयमित्तण, नन्नन्थ गाढागाढेहिं रोगायङ्गेहिं ॥ ४७ ॥

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा अन्नमन्नस्स मो-
ये आइत्तण नन्नन्थ गाढागाढेहिं रोगायंकेहिं ॥ ४८ ॥

नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अन्योन्यस्य-पर-
स्परस्य मोकमात्रमितुमापातुं वा, किं सर्वथैव नैयाह-गा-
ढाः-अहिबिर्णवणचिकादयः, आगाढाश्च-ज्वरादयो रोगान्-
द्वास्तेभ्योऽन्यत्र न कल्पते, तेषु कल्पते इत्यर्थः । एष सूत्रार्थः ।

संप्रति निर्युक्तिविस्तरः-

मोएण अम्ममम्मस्स, आयमणं चउगुरुं च आणाइ ।

मिच्छन्त उड्डाहा, विराहणा भावमंबन्धो ॥ २६७ ॥

अन्योन्यस्य-संयतः संयतीनानां मोकेन निशाकल्प इति
क्त्वा गत्वा यथात्रामति तदा चतुर्गुरु, आजादयश्च दोषाः,
मिथ्यात्वं च भवेत् । न यथा वादी तथा कारीति कृत्वा, य-
द्वा-कश्चिद्भिनवधर्मा तं निरीदय मिथ्यात्वं गच्छन् । अ-
हो अमी समला इति, उड्डाहश्च भार्मिर्नाघटिकाविज्ञापने भव-
ति, विराधना च संयमस्याऽऽत्मनो वा भवति । तत्र संयम-
विराधना तेन स्पर्शेनैकतरस्य भावसंबन्धो भवेत् । ततश्च
प्रतिगमनादयो दोषाः । आत्मविराधना च-"चित्तं इदं दृष्टु-
मिच्छुः" इत्यादि क्रमेण उच्चरदाहादिका ।

किञ्च-

दिक्कं पि ता ण कप्पइ, किं पुण गिसि मोएणऽम्ममम्मस्स ।

अत्थंगते किमप्यं, न करेअ अकिष्णपडिसंवं ॥ २६८ ॥

विषसेऽपि तावन्न कल्पते अन्योन्यस्य मोकेनात्रामितुं किं
पुनः निशि-रात्रौ, अस्मिन् गते हि परस्परं मोकाचमनेऽपि

कृतं किञ्चाम तद्वृत्त्यमस्ति यस्य प्रतिसेवां न कुर्याताम् ।

वसुं पि ता गरहितं, किं पुन धितुं करा विलातो वा ।

सस्सपइहो गोणो, दुरक्खओ सस्सअवभासे ॥ २६६ ॥

चक्रमपि तावदेतत् मोकमले गहितम्, किं पुनः संयत्याः कराद् विलाद् वा मोकं प्रहीतम् । अपि च-वासः-चारिः तस्याभरणार्थम् गीः प्रविष्टः सन् तस्याभ्यासे धान्यमूले चरन् दुरक्ष्यो भवति, धान्यं महादुःखेन रक्ष्यते इत्यर्थः । एवमयमपि संयत्या मोकेनाचमनप्रसङ्गतः सेवनाक्रियां कुर्वन्नावा-रायतुं शक्य इति भावः ।

दिवसउ सपक्ख लहुगा, अद्दाणाऽऽगाढगच्छजयणाए ।

रत्तिं च दोहिं लहुगा, विइयं आगाढजयणाए ॥ ३०० ॥

दिवसतः स्वपक्षेऽपि संयतः संयतीनां, संयतिः संयतानां मोकेन यदाचामति तदा चतुर्लघु, शैलाणां तद्वलोकनादन्यथाभावे भवेत् । गृहस्थपरतीर्थिकाश्चाद्वाहं कुर्युः ।

कथमित्याह—

अट्टिमरक्खा वि जिता, लोणं गत्थेरिमेऽणधम्मसुं ।

सरिमेणं सरिमसांही, कीरइ कन्थाइ सोहेआ ॥ ३०१ ॥

अहो अमीते अमणा येग्वं मोकेनाचामद्भिरस्थिसरजस्का अपि जिताः, अस्मिन् लोके अन्ये बहवो धर्मा विद्यन्ते परं कुत्रापीदृशं शौचं न दृष्टं, सदृशनं च सदृशस्य या शार्धाः श्रियते सा किं कुत्राचिच्छोधयेत्-शुद्धं कुर्यात् ? अशुचिना क्षाल्यमानं न शुध्यतीति भावः । द्वितीयपदं—अध्वनि वर्तमानस्य गच्छस्यान्यस्मिन् वा आगाढं कारणेन तेन यादं कश्चन मोकेनाचामेत्, अथ रात्रौ निष्कारणं मोकेनाचामति ततश्चतुर्लघुः द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघु । ' रत्तिं दवे वि लहुगा ' ति—पाटान्तरम्, तत्र रात्रौ द्रव पानकमाचमनार्थं यदि परिधामयति ततश्चतुर्लघु, सेवयपनकसम्पूर्णादयश्चानेकविधा दोषाः । आह च बृहद्भाष्यकृत्—' रत्तिदवपरिवासे, लहुगा दोसा हवन्तऽणगविहा ' इति द्वितीयपदं आगाढ-कारणे यतनया रात्रौवापि मोकेनाचामेत् द्रव वा परिधामयेत् ।

तत्राध्वनि द्वितीयपदं व्याचष्टे—

निच्छुभई मन्थाओ, भत्तं वागइ तकरदुगं वा ।

परमुहवंचनलब्भइ, मा वि य उच्छिद्धविजाउ ॥ ३०२ ॥

यद्यध्वनि प्रतिपन्न गच्छं प्रत्यनीकं सार्थवाहादिः सार्था-भिरकाशयति, भक्तं वा वारयति । यद्वा-तस्करद्विक्रम-उप-धिशरीरस्तेन द्वयमुपद्रोतुमिच्छतिः तत्र कस्यापि साधोगाभिचारिका विद्या समस्ति, यथा परिजापितया स आवर्ज्यते । स च साधुस्तदानीं संक्षालपकृतः, पुनः प्राशुकं द्रव तत्र न लभ्यते, साऽपि चोच्छिष्टविद्या ततो मोकेनाचम्य तां परिजपेत् ।

अथाऽऽगाढपदं व्याख्याति—

अनुकडे व दुक्खं, अप्पा वा धेयणा अवेआ य ।

तन्थ वि सो चव गमो, उच्छिद्धगमंतविजा वा ॥ ३०३ ॥

अन्युत्कटं वा शूलादकं दुःख कस्याप्युत्पन्नमस्या वा वेदना सर्पदशनादिरूपा सजाना या शोघमायुः क्षेपेत्, ततस्तत्रापि स एव गमो मन्तव्यः, प्राशुकप्रवाभावे मोकेनाचामेदि-

त्यर्थः । तत्र उच्छिष्टं मन्त्रं विद्या वा परिजप्य तं साधुमाशु-शीघ्रं प्रशुभं कुर्यात् ।

अत्र यतनामाह—

मत्तगे मोयायमणं, अभिगय आइए एस निसि कप्पो ।

संफासुहाहादि य, मोयगमसे भवे दोसा ॥ ३०४ ॥

कायिकामात्रके मोकं गृहित्वा तेनाचमनं कर्तव्यम्, अभिगतस्य-गीतार्थस्याचीर्णमेतत्, एष च निशाकल्प उच्यते । पानकाभावेन रात्रौवेद्य प्रायः क्रियमाणत्वात् । अथ मोकं विना स्वपक्षसागारिकान् गृह्णन्ति ततः संस्पृशोद्वाहादयो दोषाः, एवं रात्रौ मोकेनाचमनीयं, न पुनस्तदर्थं द्रवं स्थापनीयम् ।

द्वितीयपदं स्थापयेदपि कथमित्याह—

पिडुं को बिय सेहे, जइ मरई मा व हुज्जं से सआ ।

जयसाए ठवेति दवं, दोसा य भवे निरोहम्मि ॥ ३०५ ॥

यादं कोऽपि शैलः पिडुं सरति, अतीव व्युत्सर्जनं करोति इत्यर्थः । स चाद्यापि मोकाचमननाभाषित इति कृत्वा तदर्थं यतनया द्रवं स्थापयन्ति । नामान्यतो वा ' से ' तस्य शैलस्य रज्न्यां न कस्माद् व्युत्सर्जनं भवेदिति कृत्वा द्रवं स्थापयन्ति । अथ न स्थाप्यते ततः—स रात्रौ संज्ञासंभवे पानकाभावे निरोधं कुर्यात् ; निरोधे च परितापमरणादयो दोषा भवेयुः । एवं तावदाचमनं भगितम् ।

अथापि च तान्दोषानाह—

मोयं तु अन्नमन्नस्म, आयमणं चउगुरुं च आगाई ।

मिच्छन्तं उद्वाहो, विराहणा देविदिद्वेते ॥ ३०६ ॥

अन्योन्यस्य मोकं यद्यापिर्वति तदा चतुर्गुरु, आन्नादयश्च दोषाः, मिथ्यात्वं च सागारिकादिस्तदवलोक्य गच्छन्, उद्वाहो वा भवेत्, विराधना च संयमस्यात्मनो वा भवति । तत्र च देवीदृष्टान्तः ।

तमेवाऽऽह—

दीहे ओसहरचितं, मोयं देवीए पजिओ राया ।

आसाय पुच्छ कहणं, पडिसेवा मुच्छिओ गलितं ॥ ३०७ ॥

अहं रणे तो रते, सुकमगहणं तु पुच्छणा वेजे ।

जइ सुकमत्थि जीवइ, खीरणं य भच्छिओ रा मओ ॥ ३०८ ॥

एषो गया महाविसेण अहिणा खइओ, विजेण भणियं—जइ परं मोयं आयइ तो न मरइ, तत्रा देवीए तेण ओ-संहहि वासेऊण दिसे । तेण थोवावेसस आसाइयं । तत्रो पउण पुच्छइ—किं आसहे ? तेहि कहिओ, सो गया तेण वसी कओ, दिया रत्तिं च पडिसेविउमारइ । देवीए नायं, मओ होइ ति, सक कप्पासेण सावि य अयमाणे सीसओ होजा उ मरिउमारइ । विजेण भणियं—जइ एयस्म चव सुकं अत्थि तो जीवइ, तीए भणियं—अत्थि । खीरणं समं कइउ दिसे पउणो जाओ " अक्षरगमनिका-दीर्घेणाहिना भक्षितो राजा, देव्याः सन्धि मोकेनौपधं भाषितं पायितः । तत्र आस्वादं जाते पृच्छा कृता, ततः कथनं, ततो विद्या रात्रौ च प्रतिसेवां मूर्छितः कराति, प्रभूतं च शुक्रं गलितम् । अधानन्तरं रात्रि मरणाय त्वरमाणं देव्या शुक्रप्रहणं, वैद्यस्य च पृच्छा, यदि शुक्रमस्ति ततो जीवति । एवं कथिते खीरणं समं तदेव शुक्रं पायितस्ततो न मृतः । एवमेव मो-

केन पीनेन साधुरपि वशीक्रियेत, वशीकृतश्चात्र भाषेत, प्रतिगमनादीनि वा कुर्यात् । तस्माच्च पानव्यम् । कारणे पुनराचमनमागानं वा कुर्यात् ।

तथा चाऽऽह—

सुत्तेष्वेवऽयवाभ्यो, आयमइ पियेज्ज वावि आगादे ।

आयमणं आयमऽणा—मए य पियणं तु रोगम्मि ॥३०६॥

सुत्तेष्वेवऽयवाभ्यो दृश्यन्ते—आगादे रोगान्ते आचामेद् । पि वेद् वेति यद्वक्तुं सूत्रे तत्राचमनं निर्लेपनमामये—रोगे, अनामये च निशाकल्पं भवति; पानं तु रोग एव संभवति नान्यथा ।

तत्रायं विधिः—

दीहयणादिगमणं, सागारियपुच्छिणं य अइगमणं ।

रत्तिं मागारियजुयानं, कप्पइ गमणं जहिं च भयं ॥३१०॥

दीर्घेण एकस्याऽपि साधो रूढेन क्षणे कृते स्वपक्षमकाभावे संयतिप्रतिभये गमनम् । ततस्तासां सागारिके पृष्ठे सति अतिगमनम्—प्रवेशः कर्तव्यः । अथ संयत्याः सर्पदशनं जानं ततस्तासां सागारिकयुक्तानां साधुवसनौ गमनं कल्पते । तत्र च मयं तदा दीपको ग्रहीतव्यः इति वाक्यशेषः, इति । एष संप्रहगाथासमाप्तार्थः ।

साप्रतमेनामैव विवृणोति—

निट्ठाभुत्ता उववा—सिया य योसिट्ठमत्तगा वावि ।

सागारियाइसहिया, सभए दीवेण य मसहा ॥ ३११ ॥

अहिना भक्षितः साधुः स्वपक्ष एव साधूनां मोकं पाय्यते, अथ तेषां नाऽस्ति मोकम्, कुत इत्याह—नियमाहारं तद्विषयं भुक्त्वा उपवासिका वा ततो नास्ति मोकम् । अथवा—व्युत्सृष्टमात्रास्ते तत्क्षण एव मोकं व्युत्सृष्टमपरं च नास्तीति भावः । ततो निर्ग्रन्थीनां प्रतिश्रयं गन्तव्यम् । यदि निर्भयं तत एवमयं गम्यते । अथ सभयं ततः सागारिकादिना केनचित् द्वितीयं दीपकेन च सहितः सशब्दा गच्छन्ति । ततः संयतीवसन्ति प्रविशन्तो यदि नैवेधिकां कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुह ।

तथा—

तुसिलीए चउगुक्का, मिच्छसे सारियस्स आमका ।

पडिबुद्धबोहियासु य, सागारियकजदीवणया ॥३१२॥

तृष्णीका अपि यदि प्राविशन्ति तदा चतुर्गुह, मिथ्यात्वं वा काश्चित् तृष्णीभावेन प्रविशतो दृष्टा गच्छन्ति । सागारिकस्य वा शङ्का भवति । किमत्र कारणं यद्वयममी अस्यां वेलाया—मागता इति स्वेना अमी इति वा मन्यमानो ग्रहणाकर्षणादिकं कुर्यात्, आहन्याद् वा । ततस्तृष्णीकैरपि न प्रवेष्टव्यं किन्तु—प्रथमे सागारिक उत्थापनीयः ततस्तेन प्रतिबुद्धेनो, स्थितेन बोधितासु संयतीषु सागारिकस्य कार्यदीपना कर्तव्या । एकः साधुरहिना दष्ट इह चौषधं स्थापितमस्ति तदर्थं वयमागताः ।

ततः प्रवर्तिनीं भणति—

मोयं ति देह गणिणी, योवं चिय ओसहं लहं णेव ।

मा मग्गेज्ज सोगारो, पडिमहे वावि बुच्छेआ ॥३१३॥

आहवदस्यौषधं मोकमिति प्रयच्छत । ततो गणिनी—प्रवर्ति-

नी यतनया मोकं गृहीत्वा साधूनां वदति, भणति च स्तोत्र-मेवेन्मौषधमत्र दैववशात्कृतः परमन्यदस्तीत्यर्थः । अतो लघु शीघ्रं नयत । किमर्थमिदं कथयति ? इत्याह—मा सागारिको 'ममापि एतदौषधं प्रयच्छत' इत्येवं मार्गयेत् । यदा तु नास्त्यतः परमिति प्रतिषेधः कुतस्तदा व्यवच्छेदः कृतो भवतीति न भूयो मार्गयति इत्यर्थः ।

न वि ते कहिंति अमुको, खइओ ण वि तावि एत अमुईए ।

वेत्तुं णयणं खिप्पं, ते वि य वसहिं सयमुवेति ॥३१४॥

ते साधवो न कथयन्ति यथा अमुकः साधुरहिना स्वादिनः, ना अप्यार्थिका न कथयन्ति यथैतन्मोकममुकस्याः सत्कामितिः गृहीत्वा च क्षिप्रं नयनं कर्तव्यं पूर्वोक्तेन च विधिना ते स्वकाम्—आत्मीयां वसतिमुपयान्ति ।

आह—अमुकः साधुः दष्टोऽमुकस्या वा मोकमिदमिति

कथयन्त ततः को दोषः? इत्याह—

जायति मिण्हो एवं, भिन्नरहस्मत्तया य बीमंमो ।

तम्हा न कहयव्वं, को व गुणो होइ कहिणं ॥३१५॥

एवं कथ्यमानेन तया केहो जायते, भिन्नरहस्यता च भवति ।

गृहस्य भिन्नं विश्रम्भो भवति । यत एते दोषास्तस्माच्च कथयितव्यम् । को वा गुणस्तेन कथितेन भवति न कोऽपीत्यर्थः

यदा स यतिर्दीर्घज्जातीयेन दष्टो भवति तदाऽयं विधिः—

सागारिय महियो नियमा, दीवगहन्था वएज्ज जहिनिलयं ।

सागारियं तु बोहे, सो वि जई स एव य विही उ ॥३१६॥

आर्थिका नियमात्सागारिकसहिताः शय्यातरसहायाः सभये वा दीपकहस्ता यतीनां निलयं योजयुः । स च संयति—सागारिक इतरसंयतसागारिकं बोधयति, सोऽपि प्रतिबुद्धः साधुन् बोधयति । अत्रापि स एव विधिर्मोकदाने द्रष्टव्यः । वृ० ४ उ० ।

मोयग—मोचक—पुं० । मोचयत्यन्यामपीति मोचकः । ध० २

अधि० । चतुर्गतिविपाकचित्रकर्मबन्धादुच्छेदके तीर्थकरे,

ल० । "मोयगाणं तिगण्णाणं तारयाणं," ग० । जी० । स० ।

सेवकानां मोचकं, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

मोदक—पुं० । लहदुके, प्रभ० ४ संव० द्वार । नि० चू० ।

वृ० । ('अक्रान्तिपय' शब्दे प्रथमभागे ११६ पृष्ठे संस्कृतवमुक्तम्)

अत्र मोदकहृष्टान्ते पूर्वसूरयो व्याख्येयस्ति—यथा—धा-

तापहारी द्रव्यनिचयनिष्पन्ना मोदकः प्रकृत्या वातमपह-

रतिः पितापहद्रव्यानिर्वृत्तः पित्तं, ऋष्मापहद्रव्यसंजनितः

ऋष्माणमिस्थ्यादि । स्थित्या तु स एव काश्चादिनेमकमव-

तिष्ठते, अपरस्तु—दिनद्वयम्, अन्यस्तु दिवसत्रयं यावन्मात्सा-

दिकमपि कालं काश्चिदवतिष्ठते, ततः परं—विनश्यति । स

एवानुभावेन रसापर्यायेण क्षिप्रमधुरत्वाविलक्षणेन काश्चिदे-

कगुणानुभावः, परस्तु—द्विगुणानुभावः, अन्यस्तु—त्रिगुणा-

नुभाव इत्यादि । प्रदेशाः कलिक्कादिद्रव्यप्रमाणरूपास्तैः प्रदे-

शैः स एव काश्चिदेकप्रसूतिप्रमाणः, अपरस्तु प्रसूतिद्वयमा-

न, अन्यस्तु पुनः—प्रसूतित्रयप्रमाण इत्यादि । कर्म० ४ कर्म० ।

मोयण मोचन—न० । पृथग्भावे, प्रव० २ द्वार । ध० ।

मोयणवदण—मोचनवदन—न० । बह्विधे वन्दनकक्षे, 'लोह-

कराउ मुक्ता, न मुष्मिमा वन्दनकरस्स, ” आ० सू० ३ अ० ।
आव० । करमिव-राजदेयभागमिव मन्यते, यत् वन्दनकमा-
र्हतः कर इति, गृहीतव्यताश्च वयं लौकिककरान्मुक्तास्ताव-
न्न मुच्यामहे तु वन्दनकरस्यार्हतस्येति मोचनवन्दनकमि-
ति । प्रव० २ द्वार ।

मोयपडिमा-मोकप्रतिमा-स्त्री० । प्रथमवर्णप्रतिमायाम्, स्था०
४ डा० १ उ० । नि० सू० । सा ख-कुद्रा, महती चेति
द्विविधा । व्य० ।

दोपडिमायां पसुत्ताओ । तं जहा-खुड्डिया चेव मोय-
पडिमा १ । महस्त्रिया चेव मोयपडिमा २ । खुड्डियारुं
मोयपडिमं पडिवम्पस्स अणुगारस्स कप्पति । से पढम-
णिदाहकालसमयंसि वा, चरिमणिदाहकालसमयंसि वा
बहिया ठाईयव्वा गामस्स वा नगरस्स वा ० जाव (बृह-
त्कल्प-१ उद्दे० ६ सूत्रात्-खेडस्स वा कव्वडस्स वा
भडंबस्स वा पट्टणस्स वा आगरस्स वा दोणमुहस्स वा
निगमस्स वा) रायहाणीए वा वर्णमि वा वणदुगंगंसि वा
पव्वयंसि वा पव्वयदुगंगंसि वा मोच्चा आरुभइ चोदममेणं
पारेइ, अभोच्चा आरुभइ, सोलसमेणं पारेइ, जाए
जाए मोए आ (पा) ईयव्वे दिया आगच्छेइ ।
आईयव्वे रायं आगच्छइ, गो आईयव्वे य सपाणे मत्ते
आगच्छइ गो आईयव्वे अप्पाणे मत्ते आगच्छइ, आईयव्वे
एवं सवीए ससणिद्धे समरक्खे मत्ते आगच्छइ, गो आई-
यव्वे अमरक्खे मत्ते आगच्छइ आईयव्वे ताए जाए जाए
मोए आईयव्वे, तं जहा-अप्पे वा बहुए वा एवं खलु एसा
खुड्डिया मोयपडिमा अहासुत्तं ० जाव अणुपालिया भवइ
॥ ३७ ॥ महस्त्रिया रुं मोयपडिमं पडिवम्पस्स अणुगारस्स
कप्पति से पढमसरयकालंसि ० जाव पव्वयविदुगंगंसि वा
मोच्चा आरुभइ सोलसमेणं पारेइ, अभोच्चा आरुभइ अट्टा-
रसमेणं पारेइ । जाए जाए मोए आईयव्वे तह चेव
आगाए अणुपालिया भवइ ॥ ३८ ॥

इ प्रतिमे प्रज्ञे, तद्यथा-लुल्लिका च मोकप्रतिमा १ । महती
च मोकप्रतिमा २ । मोक-कायिकी । तदप्युत्सर्गप्रधाना प्रति-
मा मोकप्रतिमा । तत्र लुल्लिकाणामिति प्राग्वत् । मोकप्रति-
मां प्रतिपन्नस्याऽनगरस्य कल्पते (से) तस्य प्रथममित्रा-
घकालसमये वा बहिर्ग्रामस्य वा यावत्करणान् नगराद्विपरि-
ग्रहः । राजधान्यां वा वनं वा, एकजातीयद्रुमसंज्ञातः-वनं,
विद्रुगं वा-नानाजातीयद्रुमसंज्ञातः, पर्वते प्रतीते, पर्वतविद्रु-
गं-अनेकपर्वतसंज्ञातरूपं भुक्त्वा यदि प्रतिमामारोहति-प्रति-
पद्यते, तदा खलुदेशेन भक्तं पारयति-समापयति । अथ
अभुक्त्वा आरोहति तदा षण्डशकेन भक्तं पारयति, तेन च
जानं जानं मोक-कायिकी (आईयव्वे) पातव्यम्, आगमने च
दिवा आगच्छति । एवं महत्या अपि प्रतिमायाः सुखं वाक्य-
म् । विशेषेऽपि पार्श्वसद एव ।

संज्ञानि भाष्यप्रपञ्चः तत्र मोकप्रतिमाशब्दार्थमाह-
सव्वातो पडिमातो, साधुं मोयंति पावकम्महि ।

एण्ण मोयपडिमा, अहिगारो इहं तु मोएण्ण ॥ ८८ ॥
मोचयति पापकर्मभ्यः साधुमिति मोका उद्कादित्वावन्वय-
पि कुर्वन्ति, सा खासौ प्रतिमा च मोकप्रतिमा । एतन्नाम्बधेन
सर्वा अपि प्रतिमाः साधुं पापकर्मभ्यां मोचयन्तीति कृत्वा
मोकप्रतिमाः प्राप्नुवन्ति, ततो विशेषप्रतिपादनार्थमिहाधिका-
रः-प्रयोजनं मोकेन, मोका-परित्यागप्रधाना प्रतिमा मोकप्र-
तिमेति । (व्य०) । (अत्रत्यविषयपदानां व्याख्या 'यण' शब्द)

सम्प्रति येन विधिना बहिर्निर्गच्छति स विधिमाह-

निमिज्जं च चोलपट्ट-कप्पं वेत्तुण मत्तगं चेव ।

एगंते पडिवज्जति, काऊण दिमाण वाऽऽलोयं ॥ ६० ॥

निषद्यां सोऽस्य चोलपट्टकल्पं मात्रकं च-कार्यकीमात्रकं
गृहीत्वा ग्रामादर्थार्थनिर्गच्छति । विनिर्गन्त्यैकान्ते प्रतिमां
प्रतिपद्यते । तत्र कार्यकीसमागमं तां मात्रकं व्युत्सृज्य नाऽ
पाते-असंलोके दिशां(शं)वाऽलाकं कृत्वा आपिबति, यद्यपि
सः ज्ञानानि शर्यातिशयज्ञानेनैव जानाति सागारिकाऽस्ति न-
चेति तथापि सामान्तरी पालिता भवन्ति कृत्वा दिशा-
लाकं कृत्वा व्युत्सृज्य आपिबति वा ।

सम्प्रति कल्पादिग्रहणे प्रयोजनमाह-

पाउणइ तं पवाए, तत्थ निरोहेण जिज्जए दोसा ।

सिण्हाइपरिचाणं, च कुणति अच्चुणहवाते वा ॥ ६१ ॥
तं कल्पं प्रतिपद्यते प्रावृणोति, तत्र च प्रावरणे कृते घातनि-
रोधेन यः प्रवर्तते वा तत्सम्पर्केणापादितो दोषः स जीर्यते ।
यदि घा-स कल्पः ' सिण्हाइपरिचाणं ' शृङ्खलादि-साधन-
रजःपरिचरणं करोति । अधवा-प्रत्युष्णं वाते वाति स
प्रावियते मोकमापिबन्दिन्युत्तम ।

तत्र मोकस्वरूपमाह-

साभावियं च मोयं, जाणइ जं वाऽवि होइ विवरीयं ।

पाणवीय ससणिद्धं, ससरक्खाधिराय न पिण्जा ॥ ६२ ॥

स प्रतिमाप्रतिपन्नो यन्मोक स्वाभाविकं, यच्च भवति विप-
रीतं तत्सर्वं जानाति । तत्र स्वाभाविकमापिबति । इतरद्-
विपरीतं प्रागसंस्कृतम्-बीजसन्निधौ सस्निग्धं सरजस्काधि-
राजकलितं न पिबति ।

तत्र प्राणसंस्कृतं कथयति-

किमिकुट्टे मिया पाणा, ते य उण्हाभिनाविया ।

मोएण मह मेज्जणहु, निसिरे ते उ छायाण ॥ ६३ ॥

कृमिसंकुलं कोष्ठम्-उदरं तत्र कृमिकोष्ठे स्युः प्राणिनः कृ-
मिरूपास्तं चोष्णेनाभिनापिताः सन्तो मोकैः कार्यकया
साधमागच्छेयुस्ततस्तान् छायायां निवृजन् ।

बीजादिप्रतिपादनार्थमाह-

बीयं तु पोग्गला मुक्ता, समणिद्धा तु चिकणा ।

पडंति सिथिले देहे, खमणुण्हाभिनाविया ॥ ६४ ॥

बीजं नाम-शोभाः पुत्रलाभे च द्विधा-चिकणाः, अन्वि-
कणाश्च । तत्राचिकणा बीजग्रहणेन गृहीताः, चिकणाः स-

स्निग्धा उच्यन्ते । ते उभयेऽपि शिथिले देहे क्षणोपशान्तेन वाऽभिनापिताः सन्तः पतन्ति । (व्य० ६ उ०) (प्रमेहकणिका ' प्रमेहकणिका ' शब्दे पञ्चमभागे ४०१ पृष्ठे गता)

संप्रति द्रव्यादितो मार्गणामाह—

दन्वे खेत्ते काले, भावस्मि य होइ मा चउविगप्पा ।

दन्वे उ होइ मोयं, खेत्ते गामाहयाण बहिं ॥ ६८ ॥

काले दिया व रातां, भावे साभावियं व इयरं वा ।

सिद्धाए पडिमाण, कम्मविमुक्को हवइ सिद्धो ॥ ६९ ॥

देवो महड्डितो वाऽवि, रोगातोऽहवो वुच्चति ।

जाती कणगवम्भो उ, आगते य इमो विही ॥ १०० ॥

सा कुल्लिका मोकप्रतिमा चतुर्विकल्पा-चतुराश्रिता भवति, तथा-द्रव्यं, क्षेत्रं, कालं, भावं च । तत्र-द्रव्यं भवति । मोक-मापातव्यम्, क्षेत्र-प्रामादीनां बहिः, काल-दिवा रात्रौ वा, भावं-तन्मोकं स्वाभाविकम् : इतरद् वा । तत्र स्वाभाविक-मापिबति, इतरद् त्यजति । अस्यां च प्रतिमायां सिद्धायां क-श्चित्कालं कुर्वन् कर्मविमुक्तः सिद्धो भवति । यदि वा-देवो महड्डिकः, अथवा-काल-कारणाभावं रोगाद् विमुच्यते । शरीरेण कनकवर्णो जायते । पालितायां प्रतिमायामुपाध्व-मागतस्यायं वक्ष्यमाणा विधिः ।

तमेवाऽऽह—

उएहोदेगे य थोवे, तिभागमद्धे निभागथांवे य ।

महुरमभिधा महुरग, एक्केकं सत्त दिवमाइं ॥ १०१ ॥

उष्णोदकादिकमधिकृतगाथापस्यस्तमुक्तक्रमेण एकैकं सप्त दिवसान् कुर्यादादन्त गाथापदयोजना । भावना न्वियम्-सप्त दिवसानुष्णोदकेन आदत्तं भुङ्क्ते, चशब्दाद्-द्वितीयान् सप्त दिवसान् जूपमण्डेन पाययेत् (जापयेत्) ।

एतदेवाऽऽह—

ओदणं उमिणोदेणं, दिणं मत्त तु भुजिउं ।

जूममंडण वा अन्नं, दिणं जावेइ मन्त्रो ॥ १०२ ॥

पाठसिद्धम् । ' थोव ' स्ति अन्यान् तृतीयान् सप्त दिवसान् त्रिभाग उष्णोदकं स्नोकं मधुरमोज्ज्वलं मि-श्रयित्वा तेन सह भुङ्क्ते, ' तिभागे ' स्ति तदनन्तरम-न्यान् सप्त दिवसान् मधुरमोज्ज्वलस्य त्रिभागं द्वौ भागौ उष्णोदकस्य मीलित्वा तेन सह भुङ्क्ते, ' अद्ध ' इति-ततः परमन्यान् सप्त दिवसान् मधुरमोज्ज्वलस्य मिश्रयित्वा तेन सह भुङ्क्ते, ' थोव य ' स्ति ततः परमन्यान् सप्त दिवसान् मधुरमोज्ज्वलं स्नोकमुष्णोदकं प्रक्षिप्य तेन सह भुङ्क्ते । एवं पञ्च सप्तकान् मधुरकर्माभिनान् स्नोकादिकान् म धुरकसहितान् भुङ्क्ते ।

एतदेवाऽऽह—

मधुरोज्ज्वलेण थोवेण, मीमे तइयसत्तए ।

तिभागव्वजुयं चव, तिभागो चव मिससियं ॥ १०३ ॥

पूर्वव्याख्यानुसारेणैयं गाथा स्वयं भावनीया, अधिका-धीभावात् । तदनन्तरमन्यान् मधुरकेण उज्ज्वलेण सह उपलक्ष-

णमेतत् अन्यैर्वा यूपप्रकारैः सह भक्तं भुङ्क्ते, ततः परमन्यान् सप्तसप्तकान् यानि तस्य व्याधेरविरुद्धानि तैर्द्रव्यादिभिः सह भार्वायत्वा भुङ्क्ते । तदनन्तरं सर्वप्रचारा भवति ।

एतदेवाऽऽह—

महुरेणं सत्तमे, मावित्ता उज्ज्वलादिणा ।

दहिगादीण भावित्ता, ताहे वा सत्तसत्तए ॥ १०४ ॥

अत्रादिशब्दादन्येषां यूपप्रकाराणां परिग्रहः । व्याख्यातप्रायम् ।

साम्प्रतमुपसंहारमाह—

एवमेवा उ खुड्डीया, पडिमा होइ समाणिया ।

भोच्चाऽऽरुहते चोहसेण, अभोच्चा सोलसेण तु ॥ १०५ ॥

एवमेषा कुल्लिका मोकप्रतिमा भवति । सा च भुक्त्वा आ-रोहता-प्रतिपद्यमानेन चतुर्विंशकेन समानीता-समाप्तिं नीता भवति । अभुक्त्वा प्रतिपद्यमानेन-षोडशकेन । आरुहन्ते इत्य-त्र सप्तमी तृतीयार्थे प्रतिपत्तव्या ।

संप्रति महतीं मोकप्रतिमां व्याख्यातुमाह—

एमेव महल्ली वि उ, अट्टारसमेण नवरि निट्ठाति ।

परिहारं अट्ट दिवसा, नहु रंगि वलिस्स वा एसा ॥ १०६ ॥

एवमेव—अनन्तरं प्रकारेण महर्त्यापि मोकप्रतिमा द्रष्टव्या । नवरं सा अष्टादशकेन निष्ठां याति, परिहारस्तपोऽष्टौ दिव-सान्, न च स रोगी भवति प्रतिमाप्रभावात् । यदि वा-बलिन एषा प्रतिमा भवति, नेतरस्य ।

पडिवत्ती पुण तासिं, चरमनिदाहं व पढमसरते वा ॥

मंघत्तणधितिजुत्तो, फामुयती दो वि एयातो ॥ १०७ ॥

प्रतिपत्तिः पुनरन्तर्यामिः प्रतिमयोद्धरमानवांघ वा प्रथमशरादि वा । एते च द्वे अपि प्रतिमे स्पर्शयति आद्यं संहननं च योऽ-न्यतमसंहननयुक्ता धृत्या च वज्रकुक्ष्यसमानः । व्य० ६ उ० ।

मोयमही-मोकमही-स्त्री० । प्रप्रवणभूमौ, व्य० ६ उ० ।

मोया-मोचा-स्त्री० । कदलीवृक्षे, ल० प्र० ।

मोयाफल-मोचाफल-न० । कदलीवृक्षफले, ल० प्र० ।

मोयावहता-मोचयित्वा-अव्य० । प्रव्रज्याभेदे, ययैकेन सा-धुना तैलार्थत्वादात्मज्ञप्राप्तभगिनीषादिति । स्या० ४ डा० ४ उ० ।

मोयाविय-मोचित-त्रि० । छोटिते, आ० म० १ अ० ।

मोर-मोर-पुं० । केकनि, अनु० । स्या० । रा० । जं० । मोरो म-

उरो इति तु मोर-मयूर-शब्दाभ्यां सिद्धम् । प्रा० १ पाद ।

श्वपत्रे, दे० ना० ६ वर्ग १४० गाथा । मयूर, " मोरो सिही बरहिणो " पाद० ना० ४२ गाथा ।

मयूर पुं० । बहिणि, रा० ।

मोरउल्ला-अव्य० । मुधाशब्दार्थे, मोरउल्ला मुधा ॥ ८ । २ ।

२१४ ॥ मोरउल्ला इति मुधाशब्दार्थे प्रयोक्तव्यम् । मोरउल्ला मुधेत्यर्थः । प्रा० २ पाद ।

मोरंगचूलिया मयूराङ्गचूलिका-स्त्री० । आभरणविशेषे, व्य० ३ उ० ।

मोरंड मोरण्ड-(क)-पुं० । तिलाविमोदके, इ० १ उ० ।

मोरग-मयूरक-न० । मयूरपिच्छनिष्पन्ने संस्तारकादौ, आचा०
२ भु० १ चू० २ अ० ३ उ० । कुण्डले, वृ० ४ उ० । मयूर-
कामिधाने सन्निवेशे, यत्र कुण्डपुराभिर्गत्य महावीरस्वामी
गतः । स्था० १० ठा० ।

मोरग्रीवा-मयूरग्रीवा-स्त्री० । मयूरकण्ठे, रा० । प्रज्ञा० ।

मोरतन्त्र-देशी-श्वपच, चाण्डाले इत्यन्ये । वे० ना० ६ वर्ग१४०
गाथा ।

मोरपिच्छ-मयूरपिच्छ-न० । मयूरबर्हे, “मोरपिच्छकयमुख्यं”
कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

मोरसिंहा-मयूरशिखा-स्त्री० । महौषधिभेदे, ती० ६ कल्प ।

मोराग-मोराक-पुं० । स्वनामख्याते सन्निवेशे, यत्र विहरन्तं
वीरस्वामिनं तापसाश्रमे सिद्धार्थमित्रकुलपतिर्मिलितः ।
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । आ० क० । आ० म० । आ० चू० ।

मोरिय-मौर्य-पुं० । मगधजनपदेषु स्वनामख्याते सन्निवेशे,
यत्र मौर्यो मण्डिकपुत्रश्च जङ्ग, आ० चू० १ अ० । “रायगिहं
मोरियवंसपुत्रश्चो बलभद्रो नाम राया समर्णो वासश्चो” उक्त०
३ अ० । आ० क० । चन्द्रगुप्ते, ती० २० कल्प ।

मोरियगाम-मौर्यग्राम-पुं० । चन्द्रगुप्तग्रामे, आ० क० १ अ० ।

मोरियपुत्र-मौर्यपुत्र-पुं० । मण्डिकमातृपुत्रे मौर्यान्मजे वीर-
जिनस्य सप्तमे गणधरे, स० ११ सम० । कल्प० । ग्राम० ।

(मौर्यपुत्रगणधरवक्रव्यता ‘देव’ शब्दे चतुर्थभागे २६०३
पृष्ठ गता)

थेरे णं मोरियपुत्ते पणसद्धिवासाई अगारमज्जे वसित्ता
मुंढे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए । (सू० ६६)

मौर्यपुत्रो भगवतो महावीरस्य सप्तमो गणधरः तस्य पञ्च-
वर्षवर्षाणि गृह्यपर्यायः । स० ६५ सम० ।

थेरे णं मोरियपुत्ते पंचाणउइ वामाई सव्वाउयं पाल-
त्ता सिद्धे बुद्धं जाव प्पहीणे । (सू० ६५)

तस्य (मौर्यपुत्रस्य) पञ्चनवतिवर्षाणि सर्वायुः । कथम्—
गृहस्थत्वछुष्यत्वकंसालित्वेषु क्रमेण पञ्चषष्टिचतुर्दशषोडशा-
नां वर्षाणां भावात् । स० ६५ सम० ।

मोरियवंस-मौर्यवंश-पुं० । चन्द्रगुप्तराजवंशे, ती० २ कल्प ।

मोरी-मौरी-स्त्री० । परिमाजकप्रयुक्तसर्वविद्याप्रतिपक्षभूतायां
विद्यायाम्, आ० म० १ अ० । विश० ।

मोलिकड-मौलिकृत-त्रि० । आबद्धपरिधानकच्छे, स० ११
सम० ।

मोल-मूल्य-न० । ओत् कृष्णारङ्गी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ता-
म्बूल-गुडुची-मूल्ये ॥ ८ । १ । १२४ ॥ अनेनोकारस्य ओत्त्वम् ।
मोल । प्रा० १ पाद । अर्थे, आ० म० । उक्त० ।

मोस-मृषा-अव्य० । प्राकृतत्वात् मृषा । अनृते, स्था० ५
ठा० १ उ० । मृषाबादे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । असवर्था-
भिधाने, आचा० २ भु० १ चू० ४ अ० १ उ० । असत्ये,
स्था० ३ ठा० ३ उ० । प्रज्ञ० । प्रव० । उक्त० । स० ।

मृषाबादस्य चतुर्विधत्वमाह—

चउग्विहे मोसे पससे, तं जहा-कायअणुज्जुयया, भास-
अणुज्जुयया, भावअणुज्जुयया, विसंवादणाजोगे ।

मृषा-असत्यम्, नवरम्-अनुकस्व-अमायिनो भावः कर्म
वा अनुकृता कायस्य अनुकृता कायजुक्ता, न अनुकृता
अनुकृता एवमितरे अपि, नवरं भावो-भन इति । काय-
जुक्तावयश्च शरीरवाङ्मनसा यथावस्थितार्थप्रत्यायनार्थः
प्रवृत्तयः, तथा अनाभोगादिना गवादिकमश्वादिकं यद्वति
कस्मैचित् किञ्चिदभ्युपगम्य वा यत्र करोति सा विसंवाद्ना ।
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

दसविहे मोसे पससे । तं जहा-“कोहे माणे माया, लोभे
पिजे तदेव दोसे य । हास मये अक्खाइय, उवघाए नि-
स्सिए दसमे ॥ १ ॥ ”

(दसत्यादि) ‘मोस’ स्ति । प्राकृतत्वात् मृषा-अनृतमित्यर्थः ।
‘कोहे’ गाहा ‘कोहे’ स्ति क्रोधे निधितमिति सम्बन्धात् क्रोधा-
धितं (कापाधितं) मृषेत्यर्थः । तच्च यथा-क्रोधाभिभूतोऽवा-
समपि वासमभिधत्त इति । माने-निधितं यथा-माना-
भ्यातः कश्चित्केनचिदल्पधनोऽपि पृष्ठः सन्नाह-महाधनो-
ऽहमिति । ‘माये’ स्ति मायायां निधितं यथा-मायाकारप्रभृ-
तयश्चाहुः-नष्टा गोलकाः, इति । ‘लोभे’ स्ति । लोभे निधितं
धनिकप्रभृतीनामन्यथा क्रीतमेवार्थं क्रीतमित्यादि । ‘पिजे’
स्ति प्रमाणे निधितमतिष्क्रान्तां दासोऽहं तवत्यादि, ‘तदेव-
दोसे य’ स्ति द्वेषे निधितं मन्सरिणां गुणवत्यपि निर्गुणोऽ-
यमित्यादि । ‘हासे’ स्ति हासे निधितं यथा-कम्पिकायां
कस्मिन्निष्कर्म्याचित्सम्बन्धानि गृहीते पृष्ठानां न प्रष्टुमि-
त्यादि । ‘मये’ स्ति भयनिधितं तस्करादिगृहीतानां तथा त-
था असमञ्जसाभिधानम्, ‘अक्खाइय’ स्ति आख्यायिका-
निधितं तत्प्रतिषेधोऽसत्प्रलापः, ‘उवघाए निस्सिय’ स्ति ।
उपघाते-प्राणिवधे निधितम्-आधत्तं दशमं मृषा, अखौरे
खौरेऽयमित्यभ्याख्यानवचनम्, मृषाशब्दस्त्यव्ययोऽल्लिङ्ग-
श्चेति । स्था० १० ठा० ३ उ० । (‘मुसावाय’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ३२० पृष्ठे वक्रव्यतोक्ता)

मोसमणपणओग-मृषामनःप्रयोग-पुं० । मनःप्रयोगभेदे, स०
१३ सम० ।

मोमलि-मोसलि-पुं० । स्वनामख्याते ग्रामे, यत्र तोसलि-
ग्रामाद् गतो वीरभगवान् विहृतः । आ० म० १ अ० । आ०
चू० ।

मोसली (लि)-स्त्री० । ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्कुल्यादिपरामर्शे,
उक्त० २६ अ० । प्रत्युपेक्षमाणवस्त्रभागेन तिर्यगूर्ध्वमघो-
वा घट्टने, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

मोसवसिय-मृषाप्रत्ययिक-न० । सद्भूतनिह्वासद्भूतारो-
पणे, सूत्र० २ भु० २ अ० । “अहावरे छुट्टे किरियाठाणे मो-
सवसिए नि” इत्यादिषष्ठक्रियास्थानप्रतिपादकं सूत्रम्
(२२) ‘मुसावड’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे गतम् ।

मोसा-मृषा-अव्य० । असत्ये भाषाभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । प्र-
व० । प्रज्ञा० । (मृषा दशधा सा च ‘भासा’ शब्दे पञ्चमभागे
इहापि ‘मोस’ शब्दे उक्ता)

मोसाणुबन्धि-मृषानुबन्धिन्-न० । मृषा असत्यं तदनुबन्धनाती-
ति पिशुनाऽसत्याऽसद्भूतादिभिर्वचनभेदैस्तन्मृषानुबन्धि ।
रौद्रध्यानभेदे, भ० २५ श० ७ उ० । पिसुणाऽसम्भासभूय-
भूयधायाव्ययणपरिहाणं । मायायिणोऽतिगन्धण, परस्स प-
च्छसपावस्स ॥ १ ॥ ” स्था० ४ ठा० १ उ० । अलीकवचनेन
स धर्मोपघातकुमार्गप्ररूपणनिन्दावि विधत्ते । दर्श० ४ तस्य ।
मोसमासाणुगय-मृषाभाषानुगत-त्रि० । असत्यवादान्वितं,
पञ्चा० ४ विध० ।

मोसोवपस-मृषोपदेश-पुं० । असदुपदेशे, आथ० ६ अ० । परे-
षामसत्यापदेश, उत्त० १ अ० । अज्ञातमन्त्रौषधाद्युपदेशेन,
ध० २ अधि० ।

मोसोवपसया-मृषोपदेशता-स्त्री० । मृषा अलीककथनविषय
उपदेशः यस्य स तथा, तद्भावस्तत्ता । मृषोपदेशकता
इदमेवं चैवं च ब्रूहि इत्यादिकमसत्याभिधानांशक्षणे,
पञ्चा० १ विध० । आ० चू० ।

मोह-मयूख-पुं० । न चा मयूख-लघण-चतुर्गुण-चतुर्थचतुर्व-
श-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदुखलोलुखले ॥ ८ । १ । १७१ ॥
इत्यादेः स्वरस्य परेण व्यञ्जनेन सहोद् वा । ततः स्वस्य
हः । किरणे, प्रा० १ पाद ।

मोघ-त्रि० । ख-घ-थ-ध-भाम ॥ ८ । १ । १८७ ॥
इति घस्य हः । प्रा० १ पाद । निष्फले, वृ० ४ उ० । “मिच्छा
मोहं विहले, अलियं असखं अस्मभूअ” पाद० ना० ४३ गाथा ।
मोह-पुं० । मोहनं मोहः । वितथप्रहं, विशेष० । तदोपदर्शने
मृदत्वे, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । रागद्वयरूपे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । विपर्यासे, विशेष० । द्विविधा मोहः-ज्ञान-दर्श-
नभेदात् । स्था० ।

मोहे दुविहे पस्यते, तं जहा-णाणमोहे चव, देसण-
मोहे चव ।

ज्ञानं मोहयति-आच्छाद्यतीति ज्ञानमोहो-ज्ञानावगणादयः,
एवम्-‘ वंसणमोहे चव ’ सध्यदर्शनमोहोदय इति । स्था०
२ ठा० ४ उ० । “ रागो द्वेषश्च मोहश्च, भवमालिन्त्यहनवः ।
एतदुत्कर्षतो ज्ञेयो, हन्तोत्कर्षोऽस्य तत्त्वतः ॥ १ ॥ ” ठा० ६
ठा० । सवसदुधिवेकनाशे, स्था० २ ठा० ४ उ० । निर्मरोप-
प्लुतबुधिलोचनस्यानिश्चये, दश० १ अ० । आत्मनो वैचि-
त्र्यकारणेऽज्ञानत्वे, आनु० । अज्ञाने, उत्त० १६ अ० । षो० ।
ज्ञा० । आ० चू० । आव० । अवोधा, स्था० २ ठा० १ उ० ।
चिस्तव्याकुलतायाम्, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । मृदता-
याम्, पञ्चा० ४ विध० । प्रश्न० । गृहकर्तव्यताजनितवैचि-
त्र्यात्मके हेयोपादेयविवेकाभावे, उत्त० ३ अ० । आ० म० ।

मोहेण गर्भं मरणाइ एइ, एन्थ मोहं पुणं पुणो ।

(सूत्र-१४२ +)

(मोहेणेति) मोहः अज्ञानं मोहनीयं वा मिथ्यात्वकषायवि-
षयाभिलाषमयम्, तेन मोहनं मोहितः सन् कर्म बध्नाति,
तेन च गर्भमवाप्नोति, ततोऽपि जन्म पुनर्यालकुमार्यां,

बनाविषयोविशेषाः, पुनर्विषयकषायादिना कर्मोपादायाऽऽ-
युषःक्षयान्मरणमवाप्नोति, आदिप्रहणाः पुनर्गर्भमित्यादि,
नरकादियातनास्थानमेतीत्यतोऽभिधीयते ‘ एन्थ ’ इत्यादि,
अत्र-अस्मिन्नन्तर्गते मोहे-मोहकार्ये गर्भमरणादिके पौनः-
पुन्येनाऽनादिकमपर्यन्तं चतुर्गतिकं-संसारकान्तारं पर्यट-
ति, नास्मादपैतीति यायत् । कथं पुनः संसारे न बन्धम्यात् ?,
तदुच्यते-मिथ्यात्वकषायविषयाभिलाषाभावात् । असांशव
कुतो ?, विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः । सैव कुतो ?, मोहाभावात् । य-
द्येवमितरेतराश्रयत्वम्, तथाहि-मोहोऽज्ञानं मोहनीयं
वा, तदभावो विशिष्टज्ञानोत्पत्तेः, साऽपि तदभावाविति
भणता स्पष्टमेवितरेतराश्रयत्वमुक्तम् । आचा० १ श्रु० ५ अ०
१ उ० । (निराकरणं ‘ संसार ’ शब्दे वक्ष्यते । “ एन्थ मोहं पुणं
पुणो ” अत्र-अस्मिन्नच्छाप्रणीतादिकं ह्यरीकानुकूलं मोहं,
कर्मरूपं वा मोहं निमग्ना पुनः पुनस्तत् कुर्वन्ति । आचा०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० । मृष्ट्याम्, ध० २ अधि० ।
अथ स्थिरता मोहत्यागाद् भवति, आत्मनः परिणतिचाप-
त्य मोहोदयात्, मोहोदयश्च निर्धाररूपसम्यग्दर्शनस्वरूपर-
मणचारित्र्यारकश्च, ज्ञेयोपशमी चेतनावीर्यादीनां विपर्यास-
परमणतत्त्वादित्परिणमनरूप इति, तेन चापह्यम्, अतो
मोहोदयवारणेन स्थिरता भवति, तेन त्यागाष्टकं वितन्यते,
नामस्थापनामोहः, सुगमः । द्रव्येण मदिराषानादिना मोहो-
मृदनापरिणामः, द्रव्याद्-धनस्वजनवियोगात् द्रव्ये-शरीरप-
रिग्रहादौ द्रव्यरूपो मोहः, मोहनगीतादिषु गन्धर्यादीनां वाक्ये
षु, अनुपयुक्तस्य आगमतो नोआगमतो रागवत् । भावतो मो-
हः अप्रशस्तः, समस्तपापस्थानहेतुपरद्रव्येषु, कुद्वेषकुसुतु-
धमेषु । प्रशस्तो मोक्षमार्गे-सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपोहेतुषु
सुंदवगुर्वादिषु । तत्र मोहत्याग उत्सर्जनं, भिक्षीकरणम्, अत्र
यावान् अप्रशस्तमोहस्तावान् संधेया त्याज्य एव अशुद्धत्व-
निबन्धनत्वात् । प्रशस्तमोहसाधने असाधारणहेतुत्वेन पूर्ण-
तत्त्वनिष्पत्तेः अर्वाक् क्रियमाणाऽपि अनुपादय । अजया वि-
भावत्वेनैवावधार्यः । यद्यपि-परावृत्तिस्तथापि अशुद्धपरि-
णतिरतः साध्ये सर्वमोहपरित्याग एव श्रेष्ठ्य आद्यनयचतु-
ष्टय कर्मवर्गाणापुद्गलेषु तद्योगेषु तदप्रहणप्रवृत्त्या सकृत्पे क-
र्मपुद्गलेषु बध्यमानेषु सत्तागतेषु चलोदीरितेषु उदयप्रातृषु
अशुद्धविभावपरिणामरूपमोहहेतुषु मोहत्वं, शुद्धादिनयत्रये
मोहपरिणतचतनापरिणामेषु मिथ्यात्वासंयमप्रशस्ताप्रश-
स्तरूपेषु मोहत्वम् ; अत आत्मनः अभिनवकर्महेतुः मोहप-
रिणामः । मोहनैव जगद् बज्रं मोहमूढा एव भ्रमन्त संसारे ।
यतो ज्ञानादिगुणसुखरोधकेषु च तेषु अनन्तधारम् अनन्त-
जीवैर्भुक्तुमुक्तुं जडेषु अप्राज्ञेषु पुद्गलेषु मनोज्ञाऽमनोक्षेषु
प्रहणाऽप्रहणरूपो विकल्पो मोहोद्भवः ; तताय पुद्गलास-
क्तो मोहपरिणत्या पुद्गलानुभवी स्वरूपानवधारणं मुग्धः
परिभ्रमति । अतो मोहत्यागो हितः । उक्तं च-

“ आया नाणसहासी, वंसणसीलो विसुद्धसुहृदो ।

सो समारे भमई, एसो दोसो खु मोहस्स ॥ १ ॥

जो उ अमुत्तिअकत्ता, असंगनिम्मलसहावपरिणामी ।

सो कम्मकवयसज्जो, दीणो सो मोहयसगणे ॥ २ ॥

ही दुक्खं आयभवे, मोहमहऽप्पाणमव धंसेई ।

अस्सुवये णियभावे, सुद्धं सव्वं पि नो सरेई ॥ ३ ॥ ”

इत्येवंमोहस्य विजृम्भितं मत्वा त्याज्य इति कथयति—
अहं ममेति मन्त्रोऽयं, मोहस्य जगदान्यकृत् ।
अयमेव हि नञपूर्वः, प्रतिमन्त्रोऽपि मोहजित् ॥ १ ॥

अहं ममेति—मोहस्याऽऽत्मा शुद्धपरिणामस्य उपकारतो नृपे-
तिसंज्ञस्थः अहं ममः इति—अयं मन्त्रः जगदान्यकृत्—ज्ञान-
वन्द्यरोधकः । अहमिति, स्वस्वभावेनोन्मादः, पर इत्यनेन अहं
ममेति परभावकरणे कर्तृनारूपोऽहङ्कारः अहं, सर्वस्वपदा-
र्थतो भिन्नपु पुत्रलजीवादिषु इहं ममेति परिणामो ममकारः ।
इत्यनेन 'अहं ममेति' परिणाम्या सर्वपरत्वं, स्वतया कृतम् ।
एषोऽशुद्धाध्यवसायो मोहजः मोहोद्योतकश्च, शुद्धज्ञानाज-
नरहितानां जीवानां आन्ध्यकृत्—स्वरूपावलोकनशक्तिध्वंस-
कृत्, 'हीति' निश्चितम् । अयमेव नञपूर्वः 'प्रतिमन्त्रो' विपरी-
तमन्त्रः मोहजित्—मोहजये मन्त्रः । तथा च—नाहं, एतं मे परं
भावा ममापि एते न, आन्तिः एषाः साम्प्रतं यथाधपदाय-
ज्ञाननाहं पराधिपो न परभावा मम । उक्तं च—

“ एषो हं नऽपि मे कोऽहं, नाहमज्ञस्म कस्स वि ।
एवं अदीर्घमणसो, अण्णामणुसासई ॥ १ ॥
एषो मे सासओ अण्णो, नाणदसणसंजुओ ।
सेम्मा मे बाहिरा भावा, सव्वं संजोगलक्कणा ॥ २ ॥
संजोगमूला जीवेण, पप्पा दुक्कणपण्ण ।
तम्हा संजोगसंबंधं, सव्वं तिबिहणं वेसिरे ॥ ३ ॥ ”

इत्येवं विभाव्य द्रव्यकर्मतनुधनस्वजनेषु भिन्नतां नीतेषु
स्वभावेकत्वेन मोहजयो दृष्टः, अतः अहङ्कारममकारस्याग
दृष्ट इति ॥ १ ॥

पुनस्तदेष भावयति—

शुद्धान्मद्रव्यमेवाहं, शुद्धज्ञानं गुणो मम ।
नान्योऽहं न ममान्ये च—त्यदो मोहास्त्रमुन्वणम् ॥ २ ॥

शुद्धान्मद्रव्यमिति, शुद्धो निर्मलः सकलपुद्गलाभ्यपरहितो ज्ञा-
नदर्शनचारित्रधीयांश्चाध्याधामूर्त्ताद्यनन्तगुणपर्यायानित्यानि-
त्याद्यनन्तस्वभावमयः असंख्यप्रदेशी स्वभावपरिणामी स्वरूप-
कर्तृत्वभोक्तृत्वादधिर्मोपेतः, आत्मा शुद्धात्मा । तदेष—शुद्धान्म-
द्रव्यम् एव अहं अनन्तस्याद्वादस्वमसाप्राग्भवरसकः, अनघ-
च्छिद्धानन्दपूर्णः परमात्मा परमज्योतीरूपः, अहं शुद्धं निराय-
रणं सूर्यचन्द्रादिसहायविकलप्रकाशम्, एकममये त्रिकालत्रि-
लोकगतसर्वद्रव्यपर्यायोत्पादययधौव्यावबोधकं ज्ञानं मम गु-
णः, कर्त्ता ज्ञानस्य, मे कार्यं ज्ञानं, ज्ञानकरणांस्वितो ज्ञानपात्रो-
ज्ञानात् जानन्, ज्ञानाधारोऽहम्, ज्ञानमेव मम स्वरूपम्, इत्य-
वगच्छन् अन्यधर्माधर्माकाशपुद्गलास्ततोऽन्यत् जीवपदार्थ-
सार्थः जीवपुद्गलसंयोगजपरिणामः अन्यः सर्वः, अहं न, मत्तो-
भिन्ना एव एते पूर्वोक्ता भावा मम द्रव्यादिचतुष्टयेन भि-
न्नत्वात् । यो हि व्याप्यव्यापकभावाद् भिन्नः स मम न, यः
असंख्यप्रदेशे स्थिते अभेदतया स्वपर्यायपरिणामः स मम
इति । स्वस्वरूपं स्वत्वं, परं परत्वपरिणामः 'मोहास्त्रं'—मोह-
च्छेदकम् अस्त्रम् इहभेदज्ञानविभक्तं मोहक्षयः, अतः सर्व-
परभावाभिन्नत्वं विधेयम् । अत एव निर्धन्वास्त्यजन्ति आका-
शान्, धरन्ति गुरुचरणान्, यस्तन्ति बनेषु, उदासीभवन्ति

विपाकेषु, अभ्यस्यन्ति आगमव्यूहम्, अनादिपरभावच्छेदाय
प्रयत्न उत्तमानाम् ॥ २ ॥

यो न मुह्यति लग्नेषु, भावेष्वौदयिकादिषु ।

आकाशमिव पङ्कन, नाऽसौ पापेन लिप्यते ॥ ३ ॥

'यो न मुह्यति' इति यो जीवः तत्त्वाविलासी औदयिकादिषु
भावेषु—शुभाशुभकर्मविपाकेषु आदिशब्दान्—परभावानुग-
त्यापशमे अशुद्धपरिणामिकभावग्रहः, तेषु लग्नेषु—
आत्मनि स्वतन्त्राभूतेषु यो न मुह्यति मोहैर्काभावे न प्राप्नो-
ति, भेदज्ञानविवेकेन त्यक्तपरसंयोगः अवश्यादिनेषु यः अ-
व्यापकः स पापेन कर्मणा न लिप्यते । किमिव—पङ्कन आ-
काशमिव । यथा—आकाशस्थपङ्कः आकाशस्य न लेपकृत्,
तत्र—अपरिणमनात् । एवं शमसंवेगनिर्वेदनिगृहीतपरभा-
वस्य अवश्यादयविपाके भुज्यमानोऽपि अध्यापकत्वाद् न
लेपः । स हि—पूर्वकर्मनिर्जराकृतं कार्यं कर्तुं, स्वीयप-
रिणामस्य भिन्नरक्षणं अकर्तृत्वं तस्य परभावानाम् । उक्तं
च अध्यात्मविन्दौ—

“ स्वत्येन स्वं परमपि, परत्येन जानन् समस्ता—
न्यद्रव्येभ्यो विरमणमियच्छिन्मयत्वं प्रपन्नः ।

स्वात्मन्येषाभिरर्तमुपयन स्वात्मशीली स्वदर्शी—
त्येवं कर्त्ता कथमपि भवेत् कर्मणा नैव जीवः ॥ १ ॥

न कामभोगा समयं उर्वेति, न यावि भोगा विगदं उर्वेति ।
जे तण्णओसी अ परिग्गही अ, सो तेसु मोहा विगदं उव्वह ॥ २ ॥

एवं परद्रव्ये अरमन् आत्मा मुच्यते, अत एव सर्वसङ्ग-
परिहारः, असङ्गा हि मुच्यतां निर्मलं, मुच्यता 'स्य गार्ध्यनि-
मित्तान् धनस्वजनाङ्गनाभोगभोजनादीन् त्यजति कारणाभावे
कार्यागमः, इति भावाश्रयपरिणतिरंगधर्मयमः, तद्रक्षाणा-
य वृक्षार्थं हिताय आश्रयत्यागो मुनीनाम्, भावना च—यैः
परभावा अभोग्या अप्राप्याः हताः ते कथं तत्र रमन्ते ? ॥ ३ ॥

पश्यन्नेव परद्रव्य—नाटकं प्रतिपाटकम् ।

भवचक्रपुरःस्थोऽपि, नामूढः परिखिद्यति ॥ ४ ॥

'पश्यन्नेव'—स्वरूपाच्युतिस्वधर्मैकत्वे अमूढः—तत्त्वज्ञा-
नी, स्वरूपसाधनोद्यतः, प्रतिपाटकम्—एकन्द्रियविकले-
न्द्रियपञ्चन्द्रियरूपपाटके नरतिर्यग्द्वन्द्वनरकलक्षणे सर्वस्था-
ने परद्रव्यनाटके जन्मजगमरणादिरूपं संस्थाननिर्माणवर्णा-
दिभेदविचित्रं, पश्यन् एव न परिखिद्यति—न स्वद्वान् भव-
ति । जानाति च पुद्गलकर्मविपाकजां चित्रतां, न मन्स्वरूपं,
आन्तानां भवत्येव, न तत्त्वपूर्णानाम् । कथंभूतः? अमूढः भव-
चक्रपुरस्थः अपि, अनादिस्वकृतकर्मपरिणामनृपराजधानी-
स्वतुर्गतिरूपभवचक्रोडगतोऽपि, आत्मानं भिन्नं जानन् न
खिद्यति, परस्मैपदं तु काव्ये प्रयुक्तत्वात् "खिद्यति कार्ये जडः"
इति पाठदर्शनात् । इत्यनेन कर्मविपाकचित्रतां भुञ्जन् अपि अ-
खिन्नः तिष्ठति, कर्तृत्वकालं न अरतिः—अनादरः तर्हि भोग-
कालं को द्वेष उद्यागतभोगकाले दृष्टानिष्टतापरिणतिरेव अ-
भिनवकर्महेतुः अतः अध्यापकतया भवितव्यम्, शुभोदयोऽ-
पि आचरणः, अशुभोदयोऽप्याचरणं, गुणाचरणत्वेन तुल्य-
त्वात् का दृष्टानिष्टता ? ॥ ४ ॥

विकल्पचषकैरात्मा, पीतमोहामवो ह्ययम् ।

मोह

भवोच्चतालमुत्ताल-प्रपञ्चमधितिष्ठति ॥ ५ ॥

विकल्पचपकैर्गति—विकल्पाश्चित्तकलां पञ्च चपकाः—
मद्यगानपात्राणि तैः, हीति—निश्चितम्, अयं जीवः पीता मो
ह एव आसन्नो—मादकरसो येन सः पीतमोहासन्नः पुरुषो,
भवोच्चतालं—भव—संसारः स एव, उच्चतालं—मद्यगोप्री-
क्षेत्रं प्रति उच्चतालं पुनः पुनः उच्चस्वरं तालगानरूपं
प्रपञ्चं—विस्तारमधितिष्ठति—प्राप्नोति । इत्यनेन मोहो जीवो
मदिरामस्य च चापल्यवैकल्यं करोति, परं स्वत्वेन, स्वं च
परत्वेन; कलयन् आत्मानम् अकायनिष्पादनपटिष्ठं प्रवर्त्तयन्
स्वस्थानधरो भवति । अत एव मोहत्यागः श्रेयान् ॥ ५ ॥

निर्मलस्फटिकस्यैव, सहजं रूपमात्मनः ।

अध्यस्तोपाधिमन्वन्धो, जडस्तत्र विमुह्यति ॥ ६ ॥

'निर्मलस्फटिकस्यैव' निर्मलस्फटिकस्य वर्णान्स्मर-
स्फटिकस्य इव आत्मनो ज्ञापकद्रव्यस्य सहजं—स्वाभाविकं
शुद्ध रूपम् अस्ति इत्यनेन वस्तुवृत्त्या आत्मा स्फटिकयत्
निर्मल एव—निस्मर एव । संप्रहनयेन आत्मा परंपाधिस्पर्शा
इव नास्ति परमज्ञापकचित्तानन्दरूपः अध्यास्तोपाधिमन्व-
न्धो, प्राप्तपुद्गलसंसर्गजकर्मोपाधिसन्वन्धः अनेकरत्नान्मला-
नावस्था जडः वस्तुस्वरूपापरिज्ञानी । तत्र उपाधिभावे मुह्य-
ति, एकत्र प्राप्नोति, यथा—मूत्रः श्यामनीलपीतादिपुष्पसंयोगात्
स्फटिकोभदराद्या नीलपीतस्वभावे जानाति, तथा व-
स्तुस्वरूपावयोपाधिकलो जीवो मिथ्यात्वाऽविराजितकपाययोग-
नामसादृशकैन्द्रियादि—नामकर्मोदयात् एकैन्द्रियादिभाव-
मापन्नम् एकैन्द्रियादिरूपमेव मन्यते । एकैन्द्रियोऽहं, विक-
लोऽहं, पञ्चैन्द्रियोऽहं जानाति । परं शुद्धं स्वायं सच्चिदान-
न्दरूपं निर्मलं स्वरूपं नावयोधतीति मूर्धन्यापरिणतिः
तत्त्वज्ञः स्वातिथ्यवज्जं समले सावर्ग्यं समृद्धिं रत्नपरी-
क्षकवत् चक्षुषेण अवधारयति । एवं ज्ञानावरणाद्यवृत्तम्
अतदाकारं ज्ञानज्योतिः प्रकाशाविकलमपि आत्मानं पूर्णो-
नन्दं सहजाप्रयासानन्दरोदोऽसर्वज्ञं सर्वतत्त्वस्वरूपाभिभ्रमा-
त्मानं सप्रयोजनान्वलेन निर्धारयति इति, इत्यनेन आत्मा शुद्ध
एव श्रेष्ठः । उपाधिदोषस्तु सन्नपि तादात्म्याभावात् सम-
त्वात् भिन्न एव निर्धाये इति ॥ ६ ॥

मोहात् जीवः परवस्तु आत्मत्वेन जानन् आरोग्यं सुखं
सुखत्वेन अनुभवति, भेदज्ञानी तु आरोग्यं सुखं दुःखमेवेति
निवारणाय यत् तदुपादेशश्चाह—

अनारोग्यसुखं मोह—न्यागादनुभवन्नपि ।

आरोग्यप्रियलोकेषु, वक्तुमाश्रयवान् भवन् ॥ ७ ॥

अनारोग्य—अनारोग्यं—सहजं सुखं स्वगुणज्ञाननिर्झर-
प्रागभावरूपं सुखं मोहत्यागम्—मोहक्षयोपशमान् अनुभ-
वन्नपि—भुञ्जन्नपि, आरोग्यो—मिथ्यापचारः प्रियो यथा ते
आरोग्यप्रियाः ते च ते लोकाश्च आरोग्यप्रियलोकाः तेषु आरोग्य-
पसुखं वक्तुम् आश्रयवान् भवन् ? अत्र काङ्क्षाः अपि तु
न भवेन्, येन आरोग्यं सुखं प्राप्तं स आरोग्यसुखं आश्र-
यवान्—चमत्कारवान् भवति । अथवा—अनारोग्यसुखानुभवी
आरोग्यप्रियलोकेषु अत्रे आरोग्यं सुखं सुखम् इति वक्तुमापि

आश्रयवान् भवति, वक्तुं न समर्थो भवति सुखाभावात् सु-
खकारणाभावात् । तच्च वस्तुवृत्त्या दुःखरूपं सुखम् इति लो-
कार्थम् उक्तेऽपि स्वयम् आश्रयवान् भवन् । किमुक्तम् ?—इदं
मया ? नेदं सुखम् अतः परसंभवे सुखे सुखाभासो निवार-
णीयो मोहमूलत्वात्, पौल्लिके सुखे सुखभ्रान्तिरेव आभ्य-
न्तरमिथ्यात्वादिति ॥ ७ ॥

यश्चिदर्पणविन्यस्त-समस्ताचारचारुधीः ।

क्य नाम स्वपरद्रव्ये—ऽनुपयोगिनि मुह्यति ? ॥ ८ ॥

(यश्चिदर्पण इति)—यः पुरुषः आगमानुगताशयः चिद्-ज्ञानं
सर्वपदार्थपरिच्छेदकं नेदं दर्पणम्—आदर्शः तेन विन्यस्ताः—
स्थापिताः समस्ता ज्ञानाद्याचारः तेन चारुः मनोहरा धी-
र्बुद्धिर्यस्य स पुरुषः, नाम इति—कोमलामन्त्रणे परद्रव्ये—
पुद्गलादां अनुपयोगिनि आर्काश्चिक्के कस्मिन्नपि कार्ये गृ-
हीतुमयोग्ये क मुह्यति ? इत्यर्थः, यो ज्ञानादिपञ्चाचारं
संस्कारितोपयोगी आत्मानन्दं ज्ञानदर्पणे पश्यति स परद्रव्ये
कथं मुह्यति ? नैवेति । तत्त्वज्ञानविकलानाम् अनारोपमिथ्या-
त्वाऽस्यमवतानं स्वरूपानुभवशून्यानामेष परद्रव्यानुभवः ।
तत्र सुखभ्रान्तिरूपो मोहः । स्वभावधर्मनिर्झरभासनरम-
णानुभवसुखाऽऽस्वादलीनानां न मोहः, अत आत्मस्वरूपैक-
त्वमेव मोहत्यागोपायः, अत एव अनारोपमिथ्यापहाय
आत्मानुभवसकितया भवितव्यम् । आत्मस्वरूपश्रद्धान-
भासनरमणानुभववता स्थातव्यम्, इति तत्त्वम् । आग-
मश्रवणकुसङ्गस्यागात् तत्त्वचित्तस्वज्ञानवलेन संयोगजं स-
र्वमनित्यम्, अशरणं संसारहेतुः, आत्मा एकः, सर्वपदार्थान्तरम्
आत्मव्यतिरिक्तं परस्पर्श एवाशुचि, परानुयायिता एव आ-
श्रयाः, स्वरूपानुगमनं संघर्षः, उदीरणकं अभिज्ञता इत्यादि
परिणत्या मोहत्यागो विधेयः । अष्ट० ४ अष्ट० । लोभ-
क्रोधमाहेषु मोहः प्रधानम्, स्वपरवभागापूर्वकयोर्मो-
भक्रोधयोस्तन्मूलत्वात् । ज्ञा० २१ द्वा० । मुह्यत्यनेन जा-
नन्नपि जन्तुर्गति मोहः । दर्शनमोहनीयादौ, उक्त० ८ अ० ।
मिथ्यादर्शने, सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० । मुह्यति—मूढो
भवति जीवोऽनेनति मोहः । मद्यवति मोहनीय कर्मणि,
उक्त० ३३ अ० । सूत्र० । पुरुषवद्यद्वयं (वृ० १ उ० ३
प्रक०) कामोदके, द्य० ४ उ० । (मोहनाऽऽचार्योपाध्याया-
नामध्यायनम् 'आर्यार्य' शब्दे द्वितीयभागे ३१-पृष्ठे दर्शि-
तम्) कामानुगं ग० ३ अधि० । मोहनीयादयः, मोह-
नीयं नाम येनाऽऽत्मा मुह्यति तच्च ज्ञानावरणं मोहनीयं
वा यथायथं द्रष्टव्यम्, तादृशं मोहं प्राप्तस्य चिकित्सा ।
व्य० २ उ० । प० सू० । विहतिस्त्यागिनो मोहादयः ।
प० व० ।

आश्रयो विहतिपरिभोगदोषमाह—

विगर्हं परिणह्यन्मो, मोहो जमुदिज्जण उदिसे अ ।

मुद्दु वि चित्तजयपरो, कहं अकजे न वट्ठिहिई ॥३८३॥

विहति परिणतधर्मः कीदृशित्याह—मोहो यत् उदीर्यते
ततः किमित्याह—उदीरणं च मोहं सुष्टुपि चित्तजय-
परः प्राणी कथमकार्यं न वर्त्तयति इति गार्थः ।

दावानलमज्झगग्गो, को तदुवसमद्वयाएँ जलमाई ।

संतेऽपि न सेविजा, मोहानलदीविण उवमा ॥ ३८४ ॥

दाधानलमध्यगतं सन् कस्तदुपशमार्थं जलादीनि स-
न्यपि न सेवेत ? सर्वं एव सेवेत इत्यर्थः । मोहानलदीपेऽन्यु-
पमेति जलादिसंस्थानीया योषितः सेवेत इति गार्थार्थः ।
पं० ख० २ द्वार । मिथ्यात्वमोहनीयोदये, पं० ११ विष० ।
आचा० । मोहयति ज्ञानिनमाप प्राणिन सदसद्विवेकवि-
कलं करोतीति मोहः । लिहादित्वाव्ययप्रत्ययः । कर्म० १
कर्म० । मोहनीयकर्मणि, पं० सं० ५ द्वार । दर्श० । मिश-
न्मोहनीयस्थानेषु, आनु० । मुह्यतीति मोहः । मिथ्याप्रत्ययं,
सम्म० १ काण्ड । वृ० ।

अथ मोहद्वारमाह—

भावावहयमईओ, मुज्झइ नाणचरणतराईसु ।

इड्डीओ य बहुविहा, दट्ठं परतिन्धियाणं तु ॥ ३८५ ॥

भावेन शङ्कादपरिणामनोपहता वृषिता मतिरस्य स भावाप-
हतमतिकः, एवंविधो मुह्यति-वैचित्र्यमुपयाति, ज्ञानावरणा-
न्तरादिषु ज्ञानान्तराणि नाम ज्ञानविशेषास्तद्विषयो व्यामोहो
यथा-याद नाम परमाणवादिसकलरूपिद्रव्यावसानविषय-
आदिकत्वेन सख्यातीतरूपात्यर्थावधानानि तत् किमपरं
मनःपर्यवधानेनेति । चरणान्तरग्यामोहो यथा-याद सामा-
यिकं सर्वसाधारणवृत्तिरूपं छेदोपस्थापनीयमप्येवंविधमेव
तत्को नामाऽनयोर्विशेषः । आदिशब्दादर्शनान्तरग्याचर्नादि-
परिग्रहः । आदिश्च बहुविधा-अनेकप्रकार, समृद्धिः पर-
तीर्थिकानां दृष्टा यन्मुह्यति स मोह उच्यते । वृ० १ उ०
२ प्रक० । एष च मोहः संमोहभावनाया हेतुः । सूक्ष्मभा-
वेषु परतीर्थिकसमृद्ध्यालोकने च मोहने, ध० ३ अधि० ।
आचा० । योगिपरिभाषयाऽविद्यायाम्, स्या० । मोहने मोहः ।
वेदरूपमोहनीयोदयसम्पाद्यत्वादज्ञानरूपत्वाद् वा मैथुने,
प्रश्न० २ आश्र० द्वार । मोहहेतुत्वात् मोहः । कर्मबन्ध-
विशेष मोहनीयकर्मबन्धनं, आचा० १ श्रु० २ अ० ४ उ० ।

मोहंभाण-मोहध्यान-न० । मोहने मोहः आत्मनो वैचित्र्यं
हा करणमज्ञानत्वमित्यर्थः, तस्य ध्यानम् । मोहात्कृष्णतनुं
वहतो बलभद्रस्यैव दुष्ट्याने, आनु० ।

मोहेत-मुह्यत्-वि० । कामक्रीडां कुर्वति, नि० चू० १७ उ० ।
आचा० ।

मोहगम्भवरग्ग-मोहगम्भेवरग्ग-न० । “ एको नित्यस्तथा
वद्धः, सत्यसत्यं सर्वथा । आत्मति निधयाद् भूयो, भवने-
रुण्यदर्शनात् ॥१॥ त्यक्त्वा मायोपशान्तस्य, सद्बुत्तस्यापि
भावतः । वैराग्यं तद्गतं यस्य—न्योहगर्भमुदाहृतम् ॥ २ ॥ ”
इति ‘वैराग्य’ शब्दे वक्ष्यमाणलक्षणे वैराग्यभेदे, हा० १०
अष्ट० । हा० ।

मोहजाल-मोहजाल-न० । सान्तरप्रकृतिके मोहनीयकर्मणि,
“ मोहणिज्जं कम्मं सभेदं मोहजालं भवति, “ एकोऽप्यमोह-
जालस्स ” आ० चू० ५ अ० ।

मोहण-मोहन-न० । मैथुनोसेवनायाम्, “ रमिय मोहणाइ ”
इति नाममालावचनात् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । निधुवने,
मोहकारणे च । हा० १ श्रु० ३ अ० । भ० ।

मोहणकरा-मोहनकरी-स्त्री० । मोहोदयकरणशीले विद्याभेदे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

मोहणघर-मोहनगृह-न० । मोहने मैथुनसेवा तन्प्रधानानि
गृहकारिण । वासभवनेषु, जं० १ वक्ष० । रा० । हा० । सम्मो-
होत्पादके गृहे, गतिगृहे वा । हा० १ श्रु० ८ अ० । जी० ।

मोहणमील-मोहनशील-त्रि० । निधुवनप्रिये, हा० १ श्रु० १
अ० । निधुवनशीले, भ० १४ श० ८ उ० ।

मोहणिदा-मोहनिन्दा-स्त्री० । मूढताया अनादरे, ध० । ‘ उ-
पायतो मोहनिन्दा ’ इति-उपायतः—उपायनानर्थप्रधानानां
मूढपुरुषलक्षणानाम् प्रपञ्चनरूपेण मोहस्य-मूढताया निन्दा-
अनादरणीयताव्यापनंति । यथा—

“ अमित्रं कुरुते मित्रं, मित्रं ह्यष्टिं हिनस्ति च ।

कर्म चारभते दुष्टं, तमाहुर्मूढचेतसम् ॥ १ ॥

अर्थवन्त्युपपन्नानि, वाक्यानि गुणयन्ति च ।

नैव मूढो विजानाति, समूर्धुरिव भैषजम् ॥ २ ॥

सम्प्राप्तः परिणतः कृच्छ्रं, पूजया प्रतिबुध्यते ।

मूढस्तु कृच्छ्रमासाद्य, शिलवार्म्मसि मज्जाति ॥ ३ ॥ ”

अथोपायतो मोहफलोपदर्शनद्वारलक्षणान्मोहनिन्दा का-
यां । ध० १ अधि० ।

मोहणिज्ज-मोहनीय-न० । मोहयति सदसद्विकलं करोत्या-
त्मानमिति मोहनीयम् । प्रव० २१५ द्वार । मोहाय योग्यं
मोहनीयम् । उक्त० ३३ अ० । “ मज्ज व मोहणीयं ” इति
मर्यादयः । मार्दवसदृशं मोहयतीति मोहनीयं कर्म । प्रव-
चनीयादयः ॥ ५ । ११८॥ इति सूत्रेण कर्तव्यनीयप्रत्ययः । यथा
हि मद्यपानमूढः प्राणी सदसद्विवेकविकलो भवति । तथा-
मोहनीयनापि कर्मणा मूढो जन्तुः सदसद्विवेकविकलो
भवति । कर्म० १ कर्म० । कर्मभेदे, उक्त० २ अ० ।

मोहणिज्जं कम्मे दुविहं पप्पत्ते, तं जहा-दंसणमोहणि-
ज्जं चेव, चरित्तमोहणिज्जं चेव । (सूत्र-१०५)

मोहयतीति मोहनीयम्, तथाहि—“ जह मज्जपाणमूढो, लोण
पुरिंसा परव्वसो होइ । तह मोहणं चि मूढो, जाओ उ परव्वसो
होइ ॥ १ ॥ ” इति । स्या० २ डा० ४ उ० । आचा० । अनु० ।
पं० सं० । उक्त० ।

मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणं चरणं तहा ।

दंसणं तिविहं वुत्तं, चरणं दुविहं भवं ॥ ८ ॥

सम्मत्तं चेव मिच्छन्नं, सम्मामिच्छत्तमेव य ।

एयाओ तिन्नि पयडीओ, मोहणिज्जस्स दंसणं ॥ ९ ॥

चरित्तमोहणं कम्मं, दुविहं तु वियाहियं ।

कमायमोहणिज्जं च, नोकमायं तहव य ॥ १० ॥

मोलमविहभेए-णं कम्मं तु कमायजं ।

मत्तविह नवविहं, वा कम्मं नोकसायजं ॥ ११ ॥

मोहनीयमपि द्विविधम्, न केषलं वेदनीयम्, विषयतश्चै-
तत् सिद्धेति । द्विविध्यमाह, दर्शने-तत्त्ववृत्तिरूपे चरणे-चा-

रिचे तथा-किमुक्तं भवति ?-दर्शनमोहनीयं, चरित्रमोहनीयं च । तत्र दर्शने-दर्शनविषयं प्रक्रमान्मोहनीयं त्रिविध-मुक्तं भवति, चरणे-चरणविषयं मोहनीयं द्विविधं भवत्, । ८ । तथा । दर्शनमोहनीयत्रैविध्यम् तथाह-सम्यग्भावः सम्यक्त्वं शुद्धदलिकरूपं यदुच्येऽपि तत्स्वरूपः स्यात्, चैव इति-पूरणे । मिथ्याभावः मिथ्यात्वम्-अशुद्धदलिकरूपं यतस्तत्त्वे अतस्त्वम् अतस्त्वेऽपि तत्त्वमिति बुद्धिरुपपद्यते, सम्यगमिथ्या-त्वमेव च-शुद्धादशुद्धदलिकरूपम् । यतः-उभयस्वभावता जन्मोर्भवति, इह च सम्यक्त्वाद्या जीवधर्मास्तद्वन्तुत्वाच्च दलिकेषु पतद्व्यपदेशः । एतास्तिष्ठः प्रकृतयो मोहनीयस्य दर्शने-दर्शनविषयस्य ॥ ६ ॥ चरित्रे मुह्यतेऽनेनेति मोहने च-चरित्रमोहनं कर्म, यतः अहधानोऽपि यदि कथंचनान्मोहेन प्र-तिपद्येति जानन्नपि तत्फलादि न प्रतिपद्यते, उत्तरत्र तु शब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् तत्पुनर्द्विविधं व्याख्यातं ध्रुवधर्गरि-ति शेषः, पठन्ति च-“चरित्रमोहनिजं द्विविधं वोच्छ्रामि अणुपु-ञ्चसो ’ ति न्यट्टेभ्य, कथं तद् द्विविधम् ? इत्याह-कषा-याः क्रोधाद्यस्तद्रूपेण वेद्यतेऽनुभूयते यस्तत्कषायवेदनीयं चः समुच्चयं । ‘नोकषायमिति’ प्रस्तावाज्ञोकषायवेदनीयम् । नोकषायाः कषायसहचर्तिनो हास्याद्यस्तद्रूपेण यद् वेद्यते । तथैति समुच्चयं । १० । अनयोरपि भेदानाह-षोडश-विधः-षोडशप्रकारां यो भेदो-नानात्वं तेन, लक्षणे-तृतीया । यद्वा-षोडशविधं, भेदेन-भिद्यमानतया चिन्त्य मानम्, प्राकृतत्वादनुस्वारलोपः, कर्म-क्रियमाणत्वात् । तु-पुनरर्थे भिन्नक्रमश्च । कषायेभ्यो जायत इति कषायजम् ’ यं वेयति तं बंधः ’ इति बधनात्कषायवेदनीयमित्यर्थः । षोड-शविधत्वं चास्य क्रोधमानमायालोभानां चतुर्णामपि प्रत्ये-कमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानान्वरणमंज्वलनभेदत-श्चतुर्विधत्वात्, ‘ सप्तविह ’ ति प्राग्वाङ्निबुलोपात्सप्तविधं वा कर्म, नोकषायेभ्यो जायत इति नोकषायजं, नो-कषायवेदनीयमित्यर्थः । तत्र सप्तविधम्-हास्यरत्यरति-भयशाकजुगुप्साः षड्, वेदश्च सामान्यविषयस्यैक पश्यति, यदा तु वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिधेति विधच्यते तदा षड्भिस्त्रयो मिलिता नव भवन्तीति नवाविधमिति । उत्तर ० ३३ अ० । कर्म० । प्रव० ।

मोक्षनीयकर्मोपशानाह—

अभवमिद्विधाणं जीवाणं मोहणिज्जम्स कम्मस्य छव्वी-
सं कम्ममा संतकम्मा पणत्ता, तं जहा-भिच्छत्तमोहणिज्जं,
सोलस--कमाया, इत्थीवेदे, पुग्गिस्वेदे, नपुंसकवेदे, हामं,
जरति-रति-भयं, सोगं, दुग्गहा, । (सू० २६ +)

मोहणिञ्जस्म कम्मम्स सत्तावीसं उत्तरपगडीओ मंतक-
म्मसा पप्पत्ता । (सू० २७ +)

मोहनीयकर्मणोऽष्टाविंशतिविधस्य मध्ये सप्तविंशतिरुत्तरप्र-
कृतयः सत्कर्मशाः सन्तापार्थमित्यर्थः, एकस्योद्धतितत्त्वाविति ।

मोहणिज्जस्स कम्मस्स अट्ठावीसं कम्मंसा संतकम्मा प-
प्पत्ता , तं जहा-सम्मत्तवेयणिजं भिच्छत्तवेयणिजं स-

ग्यामिञ्चलवेयणिजं सोलस कसाया णव नोकसाया ।
(सू० २८) । स० २८ सम० ।

यावन्मोहनीयं तावद्दोषाः—

कम्माण रायभूयं, वेअंतं जाव मोहणिअं तु ।

संभावणिञ्ज दोसा, चिह्नं ता चरमदेहाऽवि ॥ ६३ ॥

पं० ब० १ द्वारा । व्याख्याऽभ्यासायाः 'पञ्चा' शब्दे
पञ्चमभागे ७३८ पृष्ठे गता)

कति कर्मश्रुताः किमूलाश्चेत्याह—

अद्विहकम्मरुक्खा, सन्वेते मोहणिज्जमूलागा ।

कामगुणमूलगं वा, तम्मूलागं च संसारं ॥ १७८ ॥

अष्टविधकर्मसूताः, ते सर्वेऽपि मोहनीयमूलाः, न केवलं क-
षायाः, कामगुणा अपि मोहनीयमूलाः, यस्माद् वेदोदयाद्
कामाः, वेदश्च मोहनीयान्तःपातीत्यतस्तन्मोहनीयं मूलम्-
आद्यं कारणं यस्य संसारस्य स तथा इति गाथार्थः । त-
त्रैवं पारम्पर्येण संसारकषायकामानां कारणत्वात्मोहनीयं
प्रधानभावमनुभवति , नन्वेव चावश्यंभावी कर्मस्यस्त-
था चाभाणि-“ जहा मन्थयन्मूर्ध्नि , हयाप हम्मप तलो । तथा
कम्माणि हम्मन्ति , मोहणिज्जे स्वयं गए ॥ १ ॥ ” आच्चा०
१ श्रु० २ अ० १ उ० । (मोहनीयस्य कर्मणोऽनुभावः ‘अनु-
भाग’ (व) शब्दं प्रथमभागे ३६७ पृष्ठ गतः)

मोहणिञ्जस्म हां कम्मस्म सत्तरिं सागरोवमकोद्धा-
कोडीयां अवाहणिया कम्मद्दि कम्मणिसेगे पप्पत्ते ।

(५० ७० X)

‘अत्राहणिया कम्मद्विहं कम्मणिसेगे पणसे’ इति इह कि-
लाऽऽत्मा अविशिष्टमेव कर्म पुन्रलोपादानं कृत्वा उत्तरकालं
ज्ञानावरणीयादिकर्मणा स्वं स्वमबाधाकालं मुक्त्वा ज्ञाना-
वरणीयादिप्रकृतिविभागतया अनाभोगिकेन धीर्यसौन्दर्यस-
हितं तदलिकं निषिञ्चति, उदययोग्यं गच्छयतीत्यर्थः । अ-
तो द्विविधा स्थितिः—कर्मत्वापादनमात्ररूपा, अनुभवरूपा
च । यतः स्थितिः—अवस्थानं तेन भावेनाप्रच्यवनम्, तत्र
कर्मत्वापादनरूपां तामधिकृत्य स्मरतिः सागरोपमकोटीको-
ट्यः, अनुभवरूपां त्वधिकृत्य सप्तवर्षसहस्रानेति, तत्र ‘अ-
याह’ इति किमुक्तं भवति—? बन्धावलितायाः आरभ्य या-
ज्ञत्समवर्षसहस्राणि तावत्कर्म न बाधते, नोदयं यातीत्यर्थः ।
ततोऽनन्तरसमये कर्मदलिकं पूर्वनिष्कृष्टमुदये प्रवेशयति ।
निषेको नाम—ज्ञानावरणादिकर्मदलिकस्यानुभयनार्थं रचना,
तत्र प्रथमसमये बहुकं निषिञ्चति, द्वितीसमये विशेषही-
नं, तृतीयसमये विशेषहीनमेवं यायदुःकृष्टस्थितिं कर्मद-
लिकं तावद् विशेषहीनं निषिञ्चति । तथा आह—“मोक्ष-
ण समगबाहं, पदप्राप ठिईयें बहुतरं वृषं । संसे विसेस-
हीणं, जाषुकांसं ति सदवांसि ॥ १ ॥” बाधु-लोडने,
बाधत इति बाधा, कर्मण उदय इत्यर्थः, न बाधा अयाधा,
अन्तरं कर्मोदयस्येत्यर्थः, तथा ऊनिका अबाधोनिका, क-
र्मस्थितिः कर्मनिषेको भवति इत्यधमेकं प्राहुः । अन्ये पुन-
राहुः—अत्राधाकाशेन वर्षसहस्रसप्तकलसंगताना कर्म-

स्थितिः— सप्तसहस्राधिकसप्ततिसागरोपमकोटाकोटिलक्षणा कर्मनिषेका भवति, स च कियान् ? उच्यते— 'स-
त्तरि सागरोपमकोटाकोटीओ ति' । स० ७० सम० ।
(मोहनीयस्य कर्मणः बन्धोदयसत्तास्यास्यैः सह संवेधः ।
'कम्म' शब्दे तृतीयभागे २६३ पृष्ठे चिन्तितः) (का-
ल्लामोहनीयकर्मणो वक्तव्यता, 'कल्लामोहणिज्ज' शब्दे
तृतीयभागे १६४ पृष्ठे उक्ता)

मोहनीयबन्धादि—

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कंडणं कम्मणेणं उदिमणेणं
उवट्टाएजा ? हंता ! उवट्टाएजा । मे भंते ! किं वीरिय
त्ताए उवट्टावेजा अवीरियत्ताए उवट्टावेजा ?, गोयमा !
वीरियत्ताए उवट्टाएजा, नो अवीरियत्ताए उवट्टाएजा, जइ
वीरियत्ताए उवट्टाएजा किं बालवीरियत्ताए उवट्टाएजा पंडि-
तवीरियत्ताए उवट्टाएजा बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टाए-
जा ?, गोयमा ! बालवीरियत्ताए उवट्टाएजा णो पंडियवी-
रियत्ताए उवट्टाएजा नो बालपंडियवीरियत्ताए उवट्टाएजा ।

'मोहणिज्जेणं' ति मिथ्यात्वमोहनीयेन 'उदिमणेणं' ति
उदितेन 'उवट्टाएजा' ति उपतिष्ठत उपस्थानम्—परलो-
कक्रियास्थभ्युपगमं कुर्यादित्यर्थः । 'वीरियत्ताए' ति-
वीर्ययागाद्वीर्यः—प्राणी तद्भावो वीर्यता, अथवा—वीर्यमेव
स्वार्थिकप्रत्ययाद् वीर्यता वीर्याणां वा भावो वीर्यता, तथा,
'अवीरियत्ताए' ति अविद्यमानवीर्यतया वीर्याभावेनेत्यर्थः,
'नो अवीरियत्ताए' ति—वीर्यहेतुकत्वादुपस्थानस्येति ।
'बालवीरियत्ताए' ति बालः—सम्यगर्थानवबोधत्वात् सङ्गो-
धकार्यविरत्यभावाच्च मिथ्यादृष्टिस्तस्य या वीर्यता—परिण-
तिविशेषः सा तथा, तथा । 'पंडियवीरियत्ताए' ति प-
ण्डितः—सकलावयवजकस्त्वन्त्यस्य परमार्थतो निर्ज्ञानत्वे-
नापण्डितत्वाद्, यदाह—'तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मि-
न्नुदिते विभाति रागगणः । तमसः कुतोऽस्ति शक्ति-विनक-
रकणाम्नतः स्थानुम् ? ॥१॥' इति, सर्वविरत इत्यर्थः । 'बाल-
पंडियवीरियत्ताए' ति बालो देशे विरत्यभावात्, पण्डितो
देश एव विरतिसङ्गाधादिति बालपण्डितो—देशविरतः ।
इह च मिथ्यात्वं उदिते मिथ्यादृष्टिष्वज्जीवस्य बालवीर्य-
णोपस्थानं स्याज्जेतगभ्याम् । एतववाह—गोयमेत्यादि ।

उपस्थानविपक्षाऽपक्रमणमतस्तदाश्रित्याऽऽह—

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जेणं कंडणं कम्मणेणं उदिमणेणं
अवक्कमेजा ?, हंता ! अवक्कमेजा, से भंते ! ०जाव बा-
लपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेजा ३ ?, गोयमा ! बाल-
वीरियत्ताए अवक्कमेजा, नो पंडियवीरियत्ताए अवक्कमेजा,
सिय बालपंडियवीरियत्ताए अवक्कमेजा । जहा उदिमणेणं,
दो आल्लावगा, तहा उवसेतेण वि दो आल्लावगा भाणि-
यच्चा, नवरं उवट्टाएजा पंडियवीरियत्ताए, अवक्कमेजा बा-
लपंडियवीरियत्ताए ।

'जीवे णं' इत्यादि—'अवक्कमेजा' ति अपक्रामेद्—अपस-
पेत्, उन्मथुणस्थानकाङ्क्षीनतरं गच्छेदित्यर्थः, बालवीर्यत-
११६

याऽपक्रामेत् मिथ्यात्वमोहोदये सम्यक्त्वात् संयमादेशसं-
यमाद् वा अपक्रामेत्—मिथ्यादृष्टिर्भवति । 'णो पंडि-
यवीरियत्ताए अवक्कमेजा' ति न हि पण्डितवीर्यत्वात्पक्रा-
मेत्, न हि पण्डितत्वात्प्रधानतरं गुणस्थानकमस्ति यतः
पण्डितवीर्येणापसपेत् । 'सिय बालपंडियवीरियत्ताए अ-
वक्कमेजा' ति स्याद् बालपण्डितवीर्यत्वात्पक्रामेत् स्यात्क-
दाचिच्चारित्रमोहनीयोदयेन संयमादपगम्य बालपण्डितवीर्ये-
ण देशविरतो भवेदिति । वाचनान्तरं त्ववम—'बालवीरिय-
त्ताए नो पंडियवीरियत्ताए नो बालपण्डियवीरियत्ताए' ति
तत्र च मिथ्यात्वमोहोदये बालवीर्यस्यैव भाषादितरवीर्यद्वय-
निबंध इति उदात्तविपक्षत्वादुपशान्तस्यैव्युपशान्तसूत्रद्वयं
तथैव, नवरम—'उवट्टाएजा पंडियवीरियत्ताए' ति उवी-
र्णालापकापेक्षया उपशान्तलापकार्यं विशेषः—प्रथमाला-
पके सर्वथा मोहनीयेनोपशान्तेन सत्ता उपतिष्ठत कियाम् प-
ण्डितवीर्येण, उपशान्तमोहावस्थायां पण्डितवीर्यस्यैव भाषा-
दितरयाश्चाभावात्, वृत्तैस्तु काञ्चिद् वाचनमाभिहित्येदं व्या-
ख्यातम्, मोहनीयेनोपशान्तेन सत्ता न मिथ्यादृष्टिर्जायते,
साधुः श्रावको वा भवतीति । द्वितीयालापके तु—'अवक्कमेजा
बालपंडियवीरियत्ताए' ति मोहनीयेन हि उपशान्तेन संयत-
त्वाद् बालपण्डितवीर्येणापक्रामेदशसंयतो भवति, देशतस्त-
स्य मोहोपशमसद्भावात्, न तु मिथ्यादृष्टिः, मोहोदय एव
तस्य भावात्, मोहोपशमस्य चेदाधिकृतत्वादिति ।

अथापक्रामतीति यदुक्तं तत्र सामान्येन प्रश्न्यत्ताह—

मे भंते ! किं आयाए अवक्कमइ अणायाए अवक्कमइ ?,
गोयमा ! आयाए अवक्कमइ णो अणायाए अवक्कमइ, मो-
हणिज्जे कम्मं वेदमाणे मे कहमेयं भंते ! एवं ?, गोयमा !
पुर्व्वि से एयं एवं रोयइ, इयाणिं मे एयं एवं नो रोयइ एवं
खलु एयं एवं । (सूत्र-३६)

'मे भंते किं' इत्यादि 'मे' ति अस्मौ जीवः अथार्थो वा
'मे' शब्दः 'आयाए' ति आत्मना 'अणायाए' ति अनात्म-
ना परत इत्यर्थः । अपक्रामति अपसर्पति, पूर्वं पण्डितत्वरुचि-
भूत्वा पश्चात्तुमिथ्यादृष्टिर्भवतीति भवतीति, काऽसौ ?,
इत्याह—मोहनीयं कर्म मिथ्यात्वमोहनीयं चारित्र्यमोहनीयं
वा वेद्यन् उदात्तमोह इत्यर्थः । 'मे कहमेयं भंते' ति अयं
कथं—केन प्रकारेण एतद्—अपक्रमणम् 'एवं' ति मोहनीयं
वेद्यमानस्येति । इहोत्तरम् 'गोयमेत्यादि' पूर्व्वमपक्रमणा-
त्प्राप्तौ अपक्रमणकारी जीवः एतज्जीवादि अहिंसादि वा
पस्तु । एवं—यथा जिनैरुक्तं रोचते—अज्जंसे करोति वा,
इयानीं—मोहनीयोदयकाले स जीवः एतज्जीवादि अहिंसादि
वा एवं—यथा जिनैरुक्तं नो रोचते न अज्जंसे न करोति वा, एवं
खलु उक्तप्रकारेण एतत्—अपक्रमणम्—एवं मोहनीयवेद्यन इत्य-
र्थः । भ० १ श० ४३० । मोहयतीति मोहनीयम् । मिथ्यादर्शना-
दिके ज्ञानावगमिण्यादिके वा कर्मणि, सूत्र ०१ श्रु० २ अ० ३ उ० १
मोहणिज्जट्टाण—मोहनीयस्थान—न० । मोहनीयं सामान्येनाष्ट-
प्रकारं कर्म विशेषतश्चतुर्थी प्रकृतिस्तस्य स्थानानि निमित्ता-
नि मोहनीयस्थानानि । मोहनीयकर्मबन्धनिमित्तेषु, स० २६
सम० । दशा० ।

तेणं कालेणं तेणं ममणं चंपा नाम नयरी होन्था, व-

मय्यं- पुत्रभेदं चेहण, कोणिए राया, धारिणी देवी, सा-
मी समोमंद, परिमा णिग्गया, धम्मो कहिता, परिमा
पडिगया, अज्जो नि समण भगवं महावीरं बहवं निग्गया
य निग्गंथीअं य आमेत्ता एवं वदामी-एवं खलु अज्जो
तीमं मोहणिज्जट्टाणां जाइ इत्थी वा पुग्गो वा अभिक्ख-
णं २ आयासमाणे वा मोहणिज्जनाणं कम्मं पक्कंति । तं जहा-
जे केइ तमे पाणे, वारिभज्जं विगाहिता ।

उदण्णं कम्ममारंति, महामोहं पकुव्वति ॥ १ ॥

व्याख्या प्राग्बत-‘तेणं कालेणं’ इति । तस्मिन् काले तस्मिन्
समये तस्मिन् पूर्णभेदे चेत्ये ‘समणे भगवं महावीरं’ इति
अमणा भगवान् महावीरं अहेन सर्वदर्शी समहस्तप्रमाण-
शरीरेच्छुयं समचतुरस्रसंस्थानो वज्रधर्मनागसहनन-
कज्जलप्रतिमकालिमेपेतास्नग्धाकुञ्चनप्रक्षिणावर्तमूडेज-
उत्तमतपनीयाभिगमकशान्तकेशभूमिगतपत्राकारान्तमा-
ङ्गुलीयशः पारिपूर्णशशाङ्कमण्डलादप्यधिकतरचदनशोभः
पञ्चान्तरसुरभिगन्धनिःश्वामो वदनीयभागप्रमाणकम्बुशश
चारुकन्धः सिद्धशार्ङ्गलयपारिपूर्णविपुलस्कन्धप्रदेशो महा-
पुरकपाटवत्पुलकलम्बलाभोगो यथास्थितलक्षणोपेतधीयसः
परिघोपमप्रलम्बशार्ङ्गयुगलो रविशशिवककोशादिप्रशस्तल-
क्षणोपेतपाणितल मुजानपाश्वी भयोदरः सूर्यकरूपशंभ-
जार्तावकोशपद्मोपमनाभिगण्डलः सिद्धचन्द्रवर्तिनकटीप्रदे-
शो निगूढजानु कुर्वाणवृक्षगुम्फयुगलः सुप्रतिष्ठितकूर्म-
चारचरणः प्रशस्तलक्षणोद्भूतचरणनतप्रदेशोऽनाश्रवः ति-
र्ममः क्षिप्रधौता निरुपलंपापगतप्रेमगणोद्भूतः चतुस्त्रिदश-
योपेतो गगनगतेन धर्मचक्रेण आकाशगतेन क्षेत्रेण आकाश-
गताभ्यां चाभ्यामभ्याम आकाशगतनार्तिस्वच्छस्फोटकविशे-
षमयेन सपादपीठेन सिद्धासनेन पुरतो देवः प्रकृप्यमाणेन २
धर्मध्वजेन चतुर्दशभिः श्रमणसहस्रैः परिबृता यथा स्व-
कल्प सुखेन विहरन्, यथारूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन त-
पसा चात्मानं भावयन्, ‘जावे’ इति यावत्करणात् तीर्थ-
करसाधुवर्त्मकः सर्वोऽपि वाच्यः । ‘समोसरणे’ इति समव-
सरणवर्णने भगवत आप्यातिकप्रत्याद्यसेयम् ‘परिमा-
णयं’ इति चम्पानगरीवास्तव्या लोको भगवन्तमागत श्रुत्वा
भगवन्तनार्थं स्वस्मात्स्वस्माद्वाश्रयादाकृष्टं कृतकौतुकमङ्गल-
प्रार्थाश्चतोऽल्पमदृष्टाभरणालङ्कृतशरीरः स्वस्वपरिकरसं-
तो हस्त्यादिवाहनारुढो निजचरणावहारचारी च सन् नि-
गतः भगवता च धर्मकथा कथिताः श्रुत्वा च तां हृष्टचित्तो
वर्न्धत्वा-भगवन् ! स्वास्थानो भगवद्धर्म इत्युक्त्वा पर्यन्तं
स्वस्थानं प्रतिगता । तदा-‘अज्जो’ इति प्राग्बत तीमं
इति-त्रिशन्सेस्थानि ‘मोहणिज्जट्टाणां’ इति मोहनीय-
स्थानानि-मोहनाय सामान्येनाष्टप्रकारं कर्म विंशपत-
श्चतुर्थी प्रकृतिः, तस्याः स्थानानि-निमित्तानि मोहनीय-
स्थानानि । यानि इति पूर्वतनतीर्थङ्गे, प्रतिपादितानि यानि इ-
मानि अनन्तरवक्ष्यमाणानि स्त्री वा पुरुषो वा अर्धाक्ष्ण्य-आ-
चरन् असकृच्छुद्धाध्यवसायादितया वा समाचरन् असकृत्ती-
व्राध्यवसायपरिगतो वा मोहनीयतया इति-मोहनीयकर्मत्वेन

कर्म प्रकरोति । तद्यथा-‘जेके’ इत्यादि केशकः । यः-कश्चन व-
सान् त्रीपुरुषगृहस्थपात्न्यिन्द्रभृतीन् वारिमध्यं विगाह्य-प्र-
विश्य परिवाजकवत् ‘उदण्णं’ इति उदयेन तथा हिंसादिप्रवर्त-
ककर्मोदयेन उदकेन वा शस्त्रभूतेन मारयति । कथमित्याह-
आकम्प पादाविना, स इति गम्यते । मार्यमाणस्य महामो-
हात्पादकत्वात् संकिलष्टचित्तत्वात्, भयशते दुःखबदनीय-
मात्मना महामोहं प्रकरोति-जनयति । तदेवंभूतं तसमा-
रणैकं मोहनीयस्थानमेवं सर्वत्राति ।

पाणिणा संपिहित्ता शं, सोयमावरिय पाणिणं ।

अतो एदंतं मारंति, महामोहं पकुव्वइ ॥ २ ॥

पाणिना हस्तेन संपिधाय स्थगयित्वा, किं तत् ? श्रोतो-र-
न्ध्रमुखमित्यर्थः, तथा-आवृत्य-अवरुध्य प्राणिनं, ततः
अन्तर्दन्तं-गलमध्ये रवं कुर्वन्तं घुरघुरायमाणमित्यर्थः
स इति गम्यते महामोहं प्रकरोतीति द्वितीयम् ॥ २ ॥

जायतेयं ममारब्भ, बहुं ओरुज्झिय जणं ।

अतो धूमण मारंति, महामोहं पकुव्वति ॥ ३ ॥

जातनेजसम-वैश्वानरं समारब्ध-प्रज्वाल्य बहू-प्रभू-
तम्-अवरुध्य महामण्डपवाटादिषु प्राक्षिप्य जने लोकमन्त-
र्मध्यं मण्डपादधूमन-बाहलिकेन, अथवा-अन्तर्धूमो यस्या-
साधन्तर्धूमः तेन जातनेजसा विभर्त्तावपरिणामात् मार-
यति यः, अस्मै महामोहं प्रकरोतीति तृतीयम् ॥ ३ ॥

मीमम्मि जो पहमेइ, उत्तमंगम्मि चेत्यमा ।

विभज्ज मत्थयं फाले, महामोहं पकुव्वति ॥ ४ ॥

शीर्षे-शिरसि य प्रहन्ति खड्गमुद्गरादिना प्रहरति प्राणि-
नमिति गम्यते, किंभूते शिरसि स्वभावतः उत्तमाङ्गं सर्वाव-
यवानां प्रधानावयवं तद्विधानेऽवश्यं मरणात्, चेत्तसा-संज्ञ-
हेन मतसा न यथाकथंचिदित्यर्थः, तथा विभाव्य मस्तकं
प्रहृष्टप्रहारदानेन स्फोटयति घ्रीवादिकं कायमपीति गम्यते ।
स इत्यस्य गम्यमानत्वात्, स महामोहं प्रकरोतीति चतुर्थम् ।

मीमावेहेण जे केइ, आवेहेइ अभिक्खणं ।

निच्चासुभममायार, महामोहं पकुव्वइ ॥ ५ ॥

शीर्षावेष्टेनाद्रिचक्रमादिमयेन यः कश्चिद् वेष्टयति स्त्रीपुरु-
षादिः प्रसान इति गम्यते । अभीक्ष्णं भूश तीक्ष्णोऽशुभसमा-
चारः स इत्यस्य गम्यमानत्वात् मार्यमाणस्य महामोहा-
त्पादकत्वेन आत्मनो महामोहं प्रकरोति इति पञ्चमम् ॥ ५ ॥

पुणो पुणो परिहिण, नामे उवहसे जणं ।

फलेण अदुव देहणं, महामोहं पकुव्वइ ॥ ६ ॥

पानःपुन्येन परिधिना-मायया यथा-वाणिजकादिवेषं
विधाय गलाकर्तकाः पाथं गच्छन्ता सह गत्वा विजने वि-
श्रब्धं वा मारयन्ति, तथा च-विनाशे उपहसेत् आनन्दा-
तिरेकात् जमे मूर्खलोकं हन्यमाने, केन हत्वा फलेन योग-
विभाघेन मानुलिङ्गादिना, अथवा-तथा वगडेन-प्रसिद्धेन
इति गम्यते । महामोहं प्रकरोतीति षष्ठम् ॥ ६ ॥

गूढायारी निगूहजा, मायं मायाएँ छायाए ।

अमच्चवाई णिगहाइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ ७ ॥

गूढाचारी-प्रच्छन्नाचारवान् निगूहयन्-गोपयन्, स्वकीयं
प्रच्छन्नं तुष्टमाचारं, तथा मायां परकीयां, मायया स्वकीयया

छादयेत्—जयेत् । यथा—शकुनिमारका छुदैगत्मानमावृत्य शकुनीन् गृह्णन्तः स्वकीयमायया शकुनिमायां छादयाम्त, तथा असत्यवादी निहवी अपलापकः स्वकीययोर्मूलगुणोत्तरगुण-प्रतिषेधयोः सूत्रार्थयोर्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तमम् ॥ ७ ॥

धम्मं जो अभूण्णं, अकम्मं अत्तकम्पुणा ।

अदुवा तुम मकासि चि, महामोहं पकुव्वइ ॥ ८ ॥

ध्वंसयति छायायां भृशयति यः पुरुषान् अभूतनासद्भूतेन कम्? अकर्मकम्—अविद्यमानं दुष्प्रतिमम्, आत्मकर्मणा—आत्म-कृतश्रुतिधातादिना दुष्प्रतिमं दुष्टव्यापारेण, अथवा—यद-न्येन कृतं तदाश्रित्य परस्य समक्षमव त्वमकार्षीरन्तन्महा-पापमिति वदति । क्रियाया गम्यमानत्वात् स इत्यस्मापि ग-म्यमानत्वात् महामोहं प्रकरोतीत्यष्टमम् ॥ ८ ॥

जाणमाणो परीमाण, सच्चमोमा ण भासण ।

अच्छीण डंडोल्लुण, महामोहं पकुव्वति ॥ ९ ॥

जानातो यथा अनृतमेतत्परिण्यदः सभायां बहुजनमध्ये इत्यर्थः, सत्यामृषा किञ्चित्सत्यानि सत्यनिषेधानि किञ्चिद-सत्यानि वस्तूनि वाक्यानि वा भाषन् अक्षोण वण्डाल्लुण-कलहः यः स इति गम्यन्तं महामोहं प्रकरोतीति नवमम् ॥ ९ ॥

अणायगम्म नयवं, दारं तस्सेव धम्मइ ।

विपुलं विक्खोभइत्ता णं, किच्चा णं पडिवाहिं ॥ १० ॥

अनायकः—अविद्यमाननायको राजा तस्य नयवान्—नीति-मान अमात्यः, स तस्यैव राज्ञा दारान्—कलत्रं दारं वा अर्था-गमस्यापायं ध्वंसयित्वा भोगभोगान् विदारयतीति सम्बन्धः, किं कृत्वा विपुलं प्रचूर्गमित्यर्थः, विक्षोभ्य सामन्तादिपरि-करभेदेन संक्षोभ्य नायकं तस्य क्षोभं जनयित्वेत्यर्थः, कृत्वा-विधाय णमित्यलङ्कारं प्रतिषाह्यमनाधिकारिणं दारभ्योऽर्था-गमद्वारेभ्यो वा दारान् राज्यं वा स्वयमभिप्रायित्यर्थः ॥ १० ॥

उवगतं पि डं पिना, पडिलोमाहिं वग्गुहिं ।

भोगभोगे वियारइ, महामोहं पकुव्वति ॥ ११ ॥

तथा उपगतमपि समीपमागच्छन्तमपि सर्वस्वमपहरन् एत-नानुलोमैः करुणैश्च वचनैर्निग्नुकलयितुमुपास्थितमित्यर्थः, उर्पायित्वा-नष्टयत्नवाक्यां कृत्वा प्रतिलोमाभिस्तस्य प्रति-कृताभिर्वाग्भवचनेरेतादृशस्तादृशस्त्वमित्यादिभिरित्यर्थः, भोगभोगान् विशिष्टशब्दादीन् विदारयति—हरति योऽ-सौ महामोहं प्रकरोतीति दशमम् ॥ ११ ॥

अकुमारभूतो जे केइ, कुमारभूणं चि हं वण ।

इत्थीहिं गिद्धे वमण, महामोहं पकुव्वइ ॥ १२ ॥

अकुमारभूतः—अकुमारब्रह्मचारी सन् यः किञ्चित्कुमार-भूतोऽहं कुमारब्रह्मचारी अर्हामिति वदति, अथवा—स्त्रीषु गृह्णा वशकश्च स्त्रीणामवायत्त इत्यर्थः, अथवा—वसति आस्ते स महामोहं प्रकरोतीत्येकादशम् ॥ १२ ॥

अवंभयारी जे केइ, बंभयारि चि हं वण ।

गइहो व्व गवं मज्जे, विस्मरं नदती नदं ॥ १३ ॥

अप्पणो अहिंयं बाले, मायामोमं बहुअ से ।

इत्थीविसयभावीए, महामोहं पकुव्वति ॥ १४ ॥

अब्रह्मचारी मैथुनावनिवृत्तो यः काश्चित्काल एवाऽऽसेव्य, 'ब्रह्मचारी सांप्रतमह'मित्यतिधूर्सतया परप्रवञ्चनाय वदति । तथा य एवमशोभावहं सतामनादेयं भणन्, गर्दभ इव गवां मध्ये धिक्करन् वृषभवन्मनोहं नदति—नदं नादं शब्दमित्य-र्थः, तथा य एवं भणन्, आत्मनोऽहितो न हितकारी बालो मूढो माया मृषा बहुशो व्यावृत्तं प्रभूतं भाषतेऽसूचं नि-न्दित भाषते, कया स्त्रीविषयगृह्णया हेतुभूतया यः स इत्थं-भूतो महामोहं प्रकरोतीति द्वादशम् ॥ १२ ॥

जं णिस्सितो उव्वइइ, जसमाऽहिगमेण वा ।

तस्म लुब्भइ वित्तम्मि, महामोहं पकुव्वति ॥ १५ ॥

यं राजानं राजामात्यादिकं वा निश्चित उद्धते जीवि-कालाभेनात्मानं धारयति । कथं यशसा, तस्य राजादेः सै-त्काऽयमिति प्रसिद्धया अभिगमेन वा सेवया आश्रितरा-जादेस्तस्य—निर्वाहकारकस्य राजादलुभ्यन्ते वित्तं—द्रव्यं यः स महामोहं प्रकरोतीति त्रयोदशम् ॥ १३ ॥

इस्मरेणऽदुवा गामे-ण ऽणिस्मरे इस्मरीकए ।

तस्म संपग्गहीयस्स, सिरी तुलयमागया ॥ १६ ॥

ईमादोमेण आभट्ठा, कलुमाऽऽविलचेत्तमा ।

जो अंतगयं चेण्ड, महामोहं पकुव्वइ ॥ १७ ॥

इश्वरेण—प्रभुणा 'अदुवा' अथवा ग्रामेण जनसमूहेन अ-नीश्वर ईश्वरीकृतः, तस्य पूर्वावस्थायामनीश्वरस्य संप्रगृही-तस्य पृच्छादिना श्रीलङ्गीरतुला असाधारणा आगता—प्रा-प्ता अतुलं वा यथा भवतीत्येवं श्रीः समागता, आगतश्री-कश्च प्रभवाद्युपकारकविषये ईर्ष्यादोषेणाविष्टो युक्तः कलु-पेण द्वेषलोभादिलक्षणया येनाविलमाकुलं वा चेत्तो यस्य स तथा । यः अन्तगयम्—व्यवच्छेदं तं भोगानां चेतयने-करोति प्रभवादेरस्मै महामोहं प्रकरोतीति चतुर्दशम् ॥ १४ ॥

सप्पी जहा अण्डपुडं, भत्तारं जो विहिंसइ ।

सेणावति पसत्थारं, महामोहं पकुव्वइ ॥ १८ ॥

सप्पी—नागी यथा 'अण्डपुडं' अण्डकपुटं स्वकीयम-ण्डकसमूहमित्यर्थः, अण्डकस्य वा पुटं संबद्धदलद्वयरूपं हि-नस्ति, एवं भर्तागम् पोषायितारं यो विहिंसास्तं सेनापतिम्-राजानं, प्रशास्तारम् राजामात्यं धर्मपाठकं वा स महामोहं प्रकरोतीति, तन्मरणं बहुजनदुःस्थता भवतीति पञ्चदशम् ॥ १५ ॥

जो णायगं च रट्टस्स, नेयारं निगमस्स य ।

सेट्ठिं बहुरवं हंता, महामोहं पकुव्वइ ॥ १९ ॥

यो नायकं वा—प्रभुं राष्ट्रस्य राष्ट्रमहत्सरादिकामिति भावः तथा—नेतारं—प्रवर्तयितारं प्रयोजनेषु निगमस्य, धाणिजक-समूहस्य कं श्रेष्ठिने—श्रीदेवताद्वितपट्टबन्धम्, किम्भूतं बहु-रवं भूगृहशब्दं प्रभूततयशसामित्यर्थः इत्वा महामोहं प्रकुर-ते । इति षोडशम् ॥ १६ ॥

बहुजणस्स नेयारं, दीवं ताणं च पाणिणं ।

एयारिमं नरं हंता, महामोहं पकुव्वइ ॥ २० ॥

बहुजनस्य—पञ्चपादीनां लोकानां नेतारं—नायकं क्षीपः—से-सारसागरान्तरगतानां भवासनम् । अथवा—दीप इव दीपोऽहो मान्यकारावृतबुद्धिदृष्टिप्रसरणां हेयोपादेयवस्तुलोमप्रका-शकत्वात् । अत एव ज्ञानम्—आपद्रव्यं प्राणिनामेतादृ-

शा गणधरादयो भवन्ति, नवरं प्रावचनिकादिपुरुषं हत्वा महामोहं प्रकरोतीति सप्तदशम् ॥ १७ ॥

उवट्टियं पडिविरयं, संजतं सुसमाहियं ।

विउक्कम्पधम्माउ भंसइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ २१ ॥

उपस्थितं—प्रमज्जायां प्रमाजयुमित्यर्थः, प्रांतविरतं—साध-
द्योगेभ्यो निवृत्तं प्रवृत्तमित्यर्थः, संजतं साधुमुपस्थितं
तर्पांस कृतवन्तं शोभनं वा तपः श्रितमाश्रितं कश्चित्—' ज
भिक्खु जगजीवणं' ति पाठः । तत्र—जगति—जगमानि अहि-
सक्तत्वेन जीवयतीति जगज्जीवनस्ते विविधैः प्रकारैरुपक्रम्या
ऽऽक्रम्य बलादित्यर्थः । धर्माद् व्रतचारश्चलक्षणाद् श्रृंशयति-
यः स महामोहं प्रकरोतीति अष्टावशम् ॥ १८ ॥

तहेवाणंतणाणीणं, जिणाणं वरदंसिणं ।

तेमि अवप्पवं बालं, महामोहं पकुव्वइ ॥ २२ ॥

वर्थेव प्राकृतं मोहनीयस्थानं तथैवदर्माणि अनन्तज्ञानिनां
ज्ञानस्यानन्तविषयत्वेन अत्यन्तं वा जिनानामर्हतां वरव-
शिनां क्षायािकदर्शनत्वात् तेषां ये ज्ञानाद्यमेकानि शयसंप-
दुपतत्वेन भुवनत्रये प्रसिद्धाः ' अवणणवे' अवर्णणादो व-
क्तव्यत्वेन यस्यास्ति सोऽवर्णवान् यथा—नास्ति कश्चित्
सर्वज्ञा ज्ञेयस्यानन्तत्वात्, तत्रोच्यते—अपूषणं चैतदुत्प-
त्तिसमय एव केषलज्ञानं युगपल्लोकालोकां पश्यदुपजायते
यथा अपवरकान्तर्धर्मिणीदीपकालिका-पथरकमध्यप्रकाशस्वरूपा
इत्यभ्युपगमादिति, बालोऽज्ञानो महामोहं प्रकरोतीति एका-
विंशतितमम् ॥ १९ ॥

णेयाइअस्स मग्गस्स, दुट्ठे ऽवयरई वहुं ।

तं तिप्पयंतो भावेणा, महामोहं पकुव्वइ ॥ २३ ॥

नैयायिकस्य-न्यायमनतिक्रान्तस्य मार्गस्य-सम्यग्दर्शनादे-
र्मोक्षपथस्य बुद्धो द्विष्टो वा अपकरोतीति—अपकारं करोतीति
बहु-अत्यर्थं पाठान्तरणापहरति बहुजन विपण्णमयमीति
भावः, तं मार्गं ' तिप्पयंतो' ति निन्द्या द्वेषेण वा वासयति
परम्, अपरम् च यः स महामोहं प्रकरोतीति विंशतितमम् २० ।

आयरियउवज्झायाणं, सुत्तं विणयं च गाहिणं ।

ते चेव खिसई बालं, महामोहं पकुव्वइ ॥ २४ ॥

आचार्योपाचार्यैः भूतं स्वाध्यायं विनयं च ग्राहितः—शि-
क्षितः तानेष खिसति-निन्दति अल्पश्रुता एते इत्यादि ज्ञानतः
ज्ञानवन्तः अन्यतीर्थिकसंसर्गकारिण इत्यादि वर्शनतः, मन्द-
धर्माणः पार्श्वस्थादिस्थानधर्मेन तैः महालापनाभिवादाना-
दिकरणाविदः इत्यादि चारित्र्यतः, यः स एवंभूतो बालो
महामोहं प्रकरोतीत्येकविंशतितमम् ॥ २१ ॥

आयरियउवज्झायाणं, सम्मं नो परिणप्पइ ।

अप्पडिप्पूयए थद्वे, महामोहं पकुव्वइ ॥ २५ ॥

आचार्यादीन् श्रुतदानगलानावस्थाप्राप्तचरणादिभिस्तर्पित-
वतः उपकृतवतः सम्यक् न प्रतिपत्तिं चिन्त्याहारेणध्यादि-
भिर्न प्रत्युपकरोति । तथा—अप्रतिपूजको न पूजाकारी तथा स्त-
ब्धः—मानवान् स महामोहं प्रकरोतीति द्वाविंशतितमम् ॥ २२ ॥

अबहुस्सुए वि जे केइ, सुएणं पविकत्थइ ।

सज्जायवायं वयइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ २६ ॥

अबहुभुतअ यः कश्चिच्छ्रुतेन—ज्ञानेन प्रविकल्पने—स्वप्ना-

याम् करोति, यथा—गल्यहं वाचकोऽहं कनचित्पृष्ठं यथा
मघान्, स बहुभुतो योऽस्माभिः श्रुतः, तदा स एवं व-
दति सोऽहमिति सद्भाषणाद् भवति । तत्सदृशत्वम् आत्मनः
ख्यापयति यः स महामोहं प्रकरोति । श्रुतवानहमनुयोगध-
रोऽहमित्येवम्, अथवा—कस्मिंश्चित्स्वमनुयोगाचार्यो वाचको
वेति पृच्छति प्रतिभ्रमति, आत्मनः स्वाध्यायवाद् वद-
ति, विशुद्धपाठकोऽहमित्यादिकं यः स महामोहं श्रुताला-
भहेतुं प्रकरोतीति त्रयोविंशतितमम् ॥ २३ ॥

अतवस्मि य जे केइ, तवेणं पविकत्थइ ।

सव्वलोए परं तणे, महामोहं पकुव्वइ ॥ २७ ॥

सुगमम् । पुर्यार्थे कण्ठ्यम् । नवरं सर्वलोकात्—सर्वजनात् स-
काशात्परः—प्रकृष्टः स्तनः—सौरा भावसौरत्वात् स महामोहं
तपस्विनाऽलाभहेतुं प्रकरोतीति चतुर्विंशतितमम् ॥ २४ ॥

साहारणऽट्ठा जे केइ, गिलाणम्मि उवट्ठिते ।

पभू ण कुव्वती किञ्च, मज्झप्पेस ण कुव्वति ॥ २८ ॥

संदं शियद्विपम्माणं, कलुसाउलचेयमा ।

अप्पणो य अबोहीए, महामोहं पकुव्वइ ॥ २९ ॥

साधारणार्थमुपकारार्थं यः कश्चिद्वाचार्थादिग्लाने—रोगव-
ति उपस्थितं—प्रत्यासन्नोभूतं प्रभुः—समर्थ उपदेशनौपधा-
विशानेन च स्वतोऽन्यतश्चोपकारं न करोति कृतमुप-
क्षत इत्यर्थः, केनाभिप्रायेणेत्यर्थः ममाप्येष न करोति कि-
ञ्चनापि कृत्यम् समर्थोऽपि सन्निति द्वेषेणासमर्थोऽयं वा
बालत्वादिना किञ्चिन्नास्य पुनरुपकृतं शक्त्वादिति तांभेन-
नि शठः—कृतवयुक्तः शक्तिलोपनान्, निहन्तिर्माया तद्विषयं
प्रज्ञानं यस्य स तथा । ग्लानः प्रतिजागरणीयो मा भवन्निति
ग्लानवेपमहं करोमिति विकल्पवानित्यर्थः, अत एव कलुषा-
कुलचेताः आत्मनश्चाबोधको भवान्तराग्रासव्यजिनधर्मको
ग्लानाप्रतिजागरणनाक्षाविराधनात् । अशब्दान्तरं वा
बोधिकः अविद्यमानाबोधिरस्मादिति व्युत्पादनात् । यदि
तदीय ग्लानाप्रतिचरणमुपलभ्य जिनधर्मपराङ्मुखा भवति
तेषामबोधितत्कृत इति स एवंभूतो महामोहं प्रकरोतीति
पञ्चविंशतितमम् ॥ २५ ॥

जे कहाहिगरणाइ, संपउंजे पुणो पुणो ।

सव्वतित्थाणं भैयाए, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३० ॥

यः कथा—वाक्यप्रबन्धशास्त्रमित्यर्थः, तदुपायार्थधर-
णानि कथाधिकरणानि कौटिल्यशास्त्रादीनि प्राण्युपमर्दनप्र-
वर्तकत्वेन तेषामात्मनो दुर्गतावधिकरणात्, कथा वा क्षत्राणि
कृषि-गानरूपनेत्यादिकथा अधिकरणानि तथाविधप्रवृत्ति-
रूपाणि । अथवा—कथा—राजकर्थादिका अधिकरणानि
च यन्त्रादीनि कलहा वा कथाधिकरणानि तानि संयुक्ते
पुनःपुनः, एवं सर्वतीर्थानां भेदाय संसारनरणकरणात् ती-
र्थानि ज्ञानादीनि तेषां सर्वथा नाशाय प्रवर्तमानः स महा-
मोहं प्रकरोतीति षड्विंशतितमम् ॥ २६ ॥

जो थ अहम्मि ए जोए, मंपउंजे पुणो पुणो ।

सहाहुंउं सव्वहेउं, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३१ ॥

व्यक्रमं, नवरम्—अधार्मिको योगनिमित्तवशीकरणादिप्रयो-
गः । किमर्थं श्लाघाहेताः सर्वहेतामिन्नैमित्त इत्यर्थः, इति
सप्तविंशम् ॥ २७ ॥

जो य माणुस्सए भोगे, अद्वा पारलोइए ।

तेऽतिपिंतो आसायइ, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३२ ॥

यश्च मानुष्यकान् भोगान्, अथवा-पारलौकिकान् 'ते' इति विभक्तिविपरिणामत्वात् तेषु वा अत्यन्तं तृप्तिमगच्छन् आस्वादेन-अभिलषति आश्चर्यति वा स महामोहं प्रकारं-तीति अष्टाविंशतितमम् ॥ २८ ॥

इड्ढी जुइ जसो वसो, देवाणं बलवीरियं ।

तेसि अवसयं बाले, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३३ ॥

श्रुतिः—विमानादिसम्पत्, युतिः—शरीराभरणदीप्तिः, यशः कीर्तिः, वर्णः—शुक्लादिः शरीरसम्बन्धी देवानां-सम्यग्द-शाम वैमानिकादीनां बलम्—शरीरं वीर्यम्-जीवप्रभवमस्ती-त्यध्याहारः तेषामिह अपेक्ष्यमानत्वात् तेषामपि देवाना-मनेकातिशायिगुणवतामयर्णवान्-अन्नाधाकारी अथवा-अयर्णवान् केनोक्तेन देवानामृषिदेवानां युतिरित्यादि का-का व्याख्येयं न किञ्चिद्देवानामृष्यादिकमस्ति इत्यवर्णवाद-भाषणं । यद्वा—किमसी कामप्रस्ता धर्मानुष्ठानं कर्तुमसम-मर्थाः आश्रिता इति कथनमपि महान् दोषः । तथा चोक्तम्—“ पंचहिं ठाणेहिं जीवा दुल्लभेवाहियत्ताए कम्मं पक्खेति । न जहा—अरहन्ताणमवघं वदमाणे १, अरहन्तपन्नसस्स धम्म-स्म अवघं वदमाणे २, आयरियउवज्जायाणमवघं वदमा-णे ३, चाउवन्नस्स संघस्स अवघं वदमाणे ४, विचङ्गनवघं-भवेणं देवाणमवघं वदमाणे ५, ” तत्र पञ्चमपदव्याख्या-‘ विपक्कं ’ सुपरिनिष्ठितं प्रकर्षपर्यन्तमुपगनामन्त्यर्थः तपश्च ब्रह्मसत्यं च भवान्तरं येषां, विपक्कं वा उदयागतं तपो ब्रह्मचर्यं तज्जेतुं देवायुक्तादि कर्म येषां ते तेषामवर्णवादं वदन् दुर्ल-भयोधिगतया कर्म करोति । तदेवम्—“ न सन्त्येव देवाः कदाच-नानुपलभ्यमानत्वात्, किं वा तैः विट्तिव कामासन्नमनो-भिरविरतैः, तथा निनीधैरचेष्टैश्च क्रियमाणैरिव प्रबचनका-र्यानुपयोगिकैश्चेत्यादिकम् ” य एवभूतः स महामोहं प्रकारं-तीत्येकान्विशिष्टतमम् ॥ २९ ॥

अपस्समाणां पस्साभि, देवा जक्खा य गुज्जगा ।

अस्माणी जिणपूयट्ठी, महामोहं पकुव्वइ ॥ ३४ ॥

अपश्यन्पि यो वृत्त-पश्यामि देवानित्यादि । तत्र देवा वैमा-निकज्योतिष्काः यक्षाश्च-व्यन्तरा गुह्यकाश्च—भवनवासिनः तान् तान् स्वरूपेणाज्ञानी, जिनस्यैव पूजामर्थयन्त यः स जिनपूजार्थी गोशालकधन् स महामोहं प्रकरोतीति त्रिशततमम् ॥ ३० ॥

साअप्रतमुक्कुराणि मोहनीयस्थानानि

उपसंहरन्नुपदेशसर्वस्वमाह—

एते मोहगुणा वुत्ता, कम्मंता चित्तवड्डणा ।

जे तु भिक्खु विवझेजा, चरिञ्ज उत्तगवमए ॥ ३५ ॥

एते—अनन्तरोग्गाः मोहगुणाः, अथवा—मोहानां गुणाः गु-णकारका मोहसम्बन्धं प्रतीति मोहगुणाः न मोहं प्रति यद्-वा-मोहाश्च ते मोहगुणाश्च-मोहगुणाः प्राकृतत्वात्पूर्वपदलो-पः, यथा—‘ गुणहिं-साहुगुणहिं ’ इत्यादौ, कथं भूताः?, इत्याह-कर्मता—कर्मकारणानि, अथवा—कर्माण्येव अन्तः—अवसानं कर्म येषां ते कर्मान्ताः, चित्तवर्धनाः—मोहरूपस्य चित्तस्य अर्थेना वृद्धिकारणानि ‘ चित्तवड्डणा वा ’ पाठः, तत्रापि-

चित्तम्—संक्लेशरूपम् अशुभम् बन्धरूपं तदर्थनाः, तान् इत्यध्याहार्यम्, ‘ जे उ ’ ति यान् मोहप्रकारान् भिक्षुः—महात्मा वर्जयित्वा खरेत्, संयमार्थान् खरेत् वा—आखरे-त् क्षान्त्यादिकं दशप्रकारं धर्मम्, कथंभूतः सन्—‘ अस्-गवसए ’ आताः—तीर्थकराः तेषां गवेषको नाम-तद्वचनानु-सरणपरः आगवेषकः, यद्वा—आत्मानं गवेषयति, न परम् इत्यात्मगवेषकः, संवेगपर आत्मविस्तकः ।

पुनः कुर्याद् ? इत्याह—

जे पि जाणे इतो पुव्वं, किञ्चाचिच्चं बहु जहं ।

ते चत्ता तामि सेवजा, जेहिं आयाग्वं मिया ॥ ३६ ॥

यतः जानीयान् वक्ष्यमाणम् इतः—अस्मात्प्रव्रज्याकालात् पूर्वं कृत्यम्—कुटुम्बपोषणसुतोत्पादनादिकम् अकृत्यम्—चौरहन-नकटतुलाव्यापारपरवञ्चनादिकं बहु-अनेकप्रकारम् ‘ जहं ’ त्यक्तम्, तथा बहुजहं नाम—मातापित्रादिस्वजनबन्धं न त्य-क्त्वा वान्त्वा वा, तानि यथोक्तितानि संघनं वैराग्याद्यान् चार्तिप्रदानं स्यात्—भवेत् ।

आयुगुत्तो उ मुद्धप्पा, धम्मं ठिच्चा अणुत्तरं ।

वमं कम्मे सए दोमं, विममार्सीविमो जहा ॥ ३७ ॥

आचारवर्तनति अध्याहार्यम्, एवाविधश्च सन् यो गुप्तो गुमियुक्तः, अथवा—आन्तराणं ज्ञानाचारादयुक्तः शुद्धः—पापकृत्यपरित्यागेन आत्मा यस्यासौ शुद्धात्मा, धम्मं दर्शाव-धे क्षान्त्यादिकं स्थित्वा अनुत्तरं अनन्ते ततो जीव-निर्मल-त्वादेव धर्मेत—त्यजेत्, स्वीयान्-आत्मायान् दोषान् विष-यकपायरूपान्, कः? किमिध-आशीविशो—विषमिध, यथा सर्पो विषं त्यजेत् त्यक्त्वा वा न पुनरावर्तेत एवमस्मादपीति उपनयो व्यक्तः ।

स च यथाभूतो यच्चाप्नोति तदाह—

सुवंतदोमं मुद्धप्पा, धम्मंऽट्ठी विदितापरे ।

इहैव लभते किंति, पेक्काय मुगतिं चरिं ॥ ३८ ॥

सुवर्तवर्तशयनं वान्तदोषः शुद्धात्मा धर्मः-श्रुतचारात्रलक्षण स्तस्यार्थो विद्यते-आर्म्माप्नोति धर्मार्थो विदितं-ज्ञानम् अपरे-मो-क्षो यन स विदितापरः, अपरप्रहणान् पूर्वप्रहणमपि; दत्त इत्युक्ते, देवदत्तप्रहणवत् । स चैवभूत इहैव लभते-प्राप्नोति कीर्तिं प्रशंसारूपाम् । अथवा—कीर्तिमन्युपलक्षणमामर्षी-पध्यादिकमप्याप्नोति ‘ पेक्काय ’ स्ति प्रत्य परलोके मुगतिं-सुखं गतिं मुक्तिरूपां लभते ।

उक्तापसंहारमाह—

एवं अभिसमागम्भ, सुरा दहपरकमा ।

सव्वमोहविणिग्मुक्का, जातीमरणभिच्छिद्या ॥ ३९ ॥

एवम्—पूर्वोक्तप्रकारेण अवधारणे वा, अभि—आभि—मुख्यं सम्—एकीभावे आह—मर्यादाऽभिवाच्योः गम्भ-रूपं गतौ । सर्वं गन्धार्थः धातवः ज्ञानार्थो ज्ञेयाः । ज्ञान्त्वा गुणदोषानित्यर्थः, सुरा—तर्पास परीपहसहेन च दहपर-कमाः समाधूततपउपधानाद्यनुष्ठाननिर्वाहकाः न तु तद्-भञ्जकाः, अथवा—ज्ञाननयकथनान् करणानयोऽपि गृहीतोऽत्र, ते चैव ज्ञान्त्वा कुर्वन्ति ततः किमस्य फलामत्युच्यते, ‘ सव्व-मोहे ’ ति सर्वमोहः—अष्टकर्मप्रकृतिरूपः तस्माद्विशेषण नितरामतिशयं मुक्ताः यदा निरवशेषो मोहो गतो भवति

तदा कारणस्याभावात् कार्यस्याभावो भवति, तस्याभावे तत्त्वकरणं मोहकार्यम्, जतिमरणं अतिक्रान्ते अतीते काले एवं सांप्रतगार्मिककालयोर्भाषणा कार्या । ब्रवीमि इति पूर्व-
 षत् । दशा० ६ अ० । आ० सू० । स्था० । प्रश्न० । आव० ।
 मोहणिज्जवग्ग-मोहनीयवर्ग-पु० । मोहनीयप्रकृतिसमुदाये,
 क० प्र० १ प्रक० ।
 मोहतह-मोहतह-पुं० । मोहस्तरुण्य अशुभपुण्यफलवानभावो
 न मोहतहः । तत्स्वरूपेण विवक्षितं मोहे, पं० व० १ द्वार ।
 मोहतिगिच्छा-मोहचिन्त्या-स्त्री० । तपसा मोहक्षयं, नि०
 सू० ४ उ० ।
 मोहतिमिंशुमालि-मोहतिमिंशुमालिन्-पुं० । मोहस्तिमि-
 र्गमिष मोहानामिंशुमालिनावारकत्वेन तस्यांशुमालीवांशुमा-
 ली । मोहापनयनादादित्यकल्पे, पं० सू० ४ सूत्र ।
 मोहंमि-मोहंमि-पुं० । मोहं स्वरूपतो वन्यनर्थपरित्या-
 गरूपत्वात् ज्ञानस्य परिहरति च समानमपि पश्यति परिहर-
 ति चेति । मोहपरिज्ञानांतरि, आचा० १ अ० ३ अ० ४ उ० ।
 मोहदुग-मोहद्विक-न० । दर्शनमोहनीयचारित्र्यमोहनीययुग्मं,
 क० प्र० २ प्रक० ।
 मोहदुगुच्छा-मोहजुगुप्सा-स्त्री० । स्त्रीपरिभोगहनुवेदादिमो-
 हनीयनिन्दायाम्, पञ्चा० १ विव० ।
 मोहद्वेतविनामिणी-मोहध्वान्तविनाशिनी-स्त्री० । अज्ञान-
 निमिरापहारिण्याम्, द्वा० २४ द्वा० ।
 मोहपयडि-मोहप्रकृति-स्त्री० । मोहनीयकर्मभेद, आव० ४ अ० ।
 मोहपसत्त-मोहप्रमत्त-त्रि० । विषयरक्तं, तं० ।
 मोहपाम-मोहपाश-पुं० । मोहकं वन्धनरज्जुं, " वेरगति-
 कल्लखगार्ह ", छिद्विउं मोहपासञ्जं उ । गिगहेति महास-
 ता, अदिट्टपियमंगमा दिक्कलं सहा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।
 मोहभेसज्ज-मोहभैषज्य-न० । मोहचिकित्सेन, वृ० १ उ० ।
 मोहमहभयप(वडु)यदुय-मोहमहाभयप्रकर्षक-त्रि० । मोहो-
 मूढता महाभयम्-अतिभीतिस्तयोः प्रकर्षक-प्रवर्तकः यः स
 मोहमहाभयप्रकर्षकः प्रवर्तको वा । अज्ञानभयजनके, प्रश्न०
 १ आश्र० द्वार ।
 मोहमोहियमइ-मोहमोहितमति-त्रि० । मोहेन मोहिता मति
 यस्य स तथा । मुख्येषु कामकीडासङ्केषु, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
 मोह-मोह-न० । मोहयैश पूर्वमेव नयपश्चात्संस्तनवादिना
 बहुभाषित्वेन यल्लभ्यते तत् मोहम् । उत्पादनाशेषे, प्रश्न०
 ५ सेव० द्वार । मुखर एव मोहरः । मुखरतया चाटुकरणतः
 आत्मानं पुत्रतयाऽऽयुष्यगमयति, स्था० १० डा० ३ उ० ।
 मोहरज्ज-मोहराज्य-न० । मूढताप्रकर्षे, " दग्धधन, पुनरुपैति
 मधं प्रमथ्य, निर्वाणमप्यजवधाग्निभीरुनिष्ठम् । मुक्तः स्वयं क-

तभवश्च परार्थशून्य-स्त्वच्छासनप्रतिष्ठेतु न मोहराज्यम् । १ ।
 आचा० १ अ० ४ अ० ६ उ० ।
 मोहरिय-मौखरिक-त्रि० । मुखमनिभाषणानिश्चयेन वदन्ती-
 ति मुखरः । अथवा-मुखेनारिमावहतीति निपातात्मौ-
 खरिकः । मुखरे, स्था० ६ डा० ३ उ० । नानाविधासम्बन्धाभिधा-
 यिषु, औ० । घ० २० । " मोहारय सत्त्ववयणस्स परि-
 मथु " वृ० । मुखं प्रभूतभाषणानिश्चायं वदनमस्यास्तीति
 मुखरः स एव मौखरिको-बहुभाषी विनयादेराकृतिगणत्वा-
 विकणप्रत्ययः । यद्वा-मुखेनारिमावहतीति व्युत्पत्त्या निपा-
 तनात् मौखरिकः । सत्यवचनस्य मृषावादाविरतः परिमथ्युः
 मौख्ये सति मृषावादसम्भवात् । वृ० ६ उ० ।
 (स च मौखरिकः 'कुक्कुट' शब्दे तृतीयभागे १७४ पृष्ठे गतः)
 (मौख्यकत्वेऽपवादः 'कप्य' शब्दे तृतीयभागे २३० पृष्ठे गतः)
 मौख्य-न० । मुखमस्यास्तीति मुखराऽनालोचितभाषी वा-
 चाटनस्य भावः कर्म वा मौख्यम् । धार्ष्ट्यप्रायेऽसत्यासं-
 यज्ञापलापित्वे, अनर्थदग्धधरनेऽतितीत्येति चारे, अतिचा-
 रत्वं चास्य पापपदंशसंभवात् । प्रश्न० ६ द्वार । आ० ।
 पञ्चा० । घ० । आ० सू० । मोहमिओ मुहण आयगियाण ।
 जहा कुमारा मंथणं रञ्जा तुगियं कि पि कज्जं जाव को सि-
 ग्यं आहोजति । आ० चू० ४ अ० ।
 मोहली-मौखली-स्त्री० । मोहार्थधेदं, ती० ६ कल्प ।
 मोहविगारममेय-मोहविकारममेत-त्रि० । मनोविभुमहोषस-
 मान्वते, पा० ११ विव० ।
 मोहविस-मोहविष-न० । विवेकचैतन्यापहार्गिणि विषे, पञ्चा०
 १४ विव० ।
 मोहममा-मोहमंज्ञा-स्त्री० । मिथ्यादर्शनरूपाद् मोहोदयान्स-
 ज्ञान, आचा० १ अ० १ अ० १ उ० ।
 मोहमम-मोहशम-पुं० । मोहस्य मोहनीयस्य शमः शमक
 उपशमकः । उपशमश्चर्यारूढे निवृत्तिबाधे, सूत्रमसंपराय-
 च । कर्म० ५ कर्म० ।
 मोहावत्त-मोहावर्त-पुं० । मोहां-मोहनीयं कर्म तद्देवानिभ्र-
 मिजनकवादावर्तत इत्यावर्तः, सोऽस्मिन्नस्तीति मोहाव-
 र्तः । मोहरूपावर्तसङ्केत, दर्श० ४ तत्त्व ।
 मोहिय-मोहित-त्रि० । मैथुनमेवां कुर्वति, रा० । निधुचने,
 न० । द्वा० १ अ० १ अ० ।
 मोहुहाम-मोहोहाम-पुं० । सकलसमनलोषकत्याहावानलक-
 ल्प मोह, प्रति० ।
 मोहुम्माद-मोहोन्माद-पुं० । मोहजनिते उन्मादे, प्रति० ।
 मोहुम्मायजण-मोहोन्मादजनन-न० । कामोद्दीपके, उपा०
 ५ अ० ।
 मोहोदय-मोहोदय-पुं० । क्रिष्टस्त्रिपराणिमं, पं० व० ४ द्वार ।

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकासर्वज्ञकल्प-
 श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्री-
 महिजयराजेन्द्रसूरीश्वरविचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
 मकाराऽऽदिशब्दमङ्गलनं समाप्तम् ॥

श्रीअभिधानराजेन्द्रः ।

र-र-अव्य० । पुं० । अयं वर्णः सर्वस्थानीयः अन्तस्थः ।
ग-ङ । वही, उग्र, कामानले, वाच० । सूर्ये, अग्नी, घने,
एका० । शिवे, वज्रे, कामे, नरे, रुखी, आगधने, निधौ,
पिण्डे, निरये च । एका० । जले, रोगे, वेगे, न० । एका० ।
विस्से, स्त्याने, तीक्ष्णे, च । द्वि० । एका० । किलशशार्णे,
दश० । अ० । पादपूरणे च । वृ० ३ उ० । व्य० । ग० । आ०
म० । आच० ।

रञ्ज-रञ्ज-धा० । प्रतियोजे, चुरा० । पर० । रञ्जतगाहा-ऽवह-
विडविडुः ॥ ८ । ४ । ६४ ॥ इति आदेशत्रयाभावे, रञ्जइ ।
रञ्जयति । प्रा० ४ पाद ।

रजम्-न० ध्रुवी, "रेणु पंस् रञ्जो पराञ्जो य" पाइ० ना०
१३ गाथा ।

रञ्ज-रजत-न० । क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्
॥ ८ । १२ । ७३ ॥ इति । जकारतकार्योलुक् । रञ्जञ्ज । रुच्यधानौ,
प्रा० । लुकि सति । अयणौ यः धृतिः ॥ ८ । १ । १८० ॥
इति अकारो यधृतिर्को । ग्यथं । प्रा० । प्राकृते तु-रञ्जाम-
त्येष भवति । रञ्जद् तु-सौरसेनीमागध्याः । प्रा० १ पाद ।

रञ्जण-रन्-न० । रमा-रमाया-रन्तेऽन्त्यव्यञ्जनात् ॥ ८ । १ ।
१०१ ॥ इत्यनेन लकारनकारयोर्मध्ये ह्रस्वाकारः । प्रा० । मा-
शिक्ष्यादिप्रस्तरं, स्वस्वजानिषु श्रेष्ठे च । वाच० ।

रञ्जणञ्ज-रजनिचर-पुं० । गच्छमे, चौरं, यामिकभटे च ।
प्रा० ४ पाद ।

रङ्-रति-स्त्री० । रमणं रतिः । क्रीडायाम्, आचा० १ ध्रु० २
अ० २ उ० । आ० म० । आ० । उत्त० । मृत्र० । ज्ञा० । ग० ।
मानसं विकारे, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० । अभीष्टपदा-
थानामुपरि मनःप्रीतौ, प्रय० ४१ द्वार । मनोऽभिप्रेतवस्तुन-
प्राप्तिजनितचित्तानन्दं, दर्श० १ तत्त्व । मन्मथवाङ्मयाम्,
तं० । दयिताङ्गसङ्गजनितायाम् (उत्त० १६ अ०) मैथुनप्रीतौ,
उत्त० १४ अ० । विषयाभिष्वङ्गं, सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । आ-
सक्तौ, जे० प्र० २० पाहु० । "परा रङ्" रतिश्च तथा-
विधानन्दरूपा । स्था० १ डा० । मोहनीयकर्मोदयजन्य त-
थाविधानन्दरूप विकारे, ध० २ अधि० । विषयेषु मोहनी-
योदयाचित्ताभिरतौ, दशा० ६ अ० । रुच्या कामभोगे, नि०
चू० १ उ० । असंयमे प्रीतौ, उत्त० ६ अ० । रम्यते अस्या-
मिति रतिः । स्पर्शनादिभोगजनितयां चित्तप्रह्वसौ, उत्त०
४ अ० । रम्यतेऽनयेति रतिः । क्रीडायाम्, दश० १ अ० ।

रतिवेदनीयकर्मणि, दश० १ चू० । उपजागत् र-
निकारणे सुरतव्यापाराङ्गं ललनादौ, अनु० । रतिविषयगतं
ललनावगूहनादिके, आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । "नग्नः
प्रेत इवाविष्टः, क्वणन्तीमुपगृह्यताम् । गाढायासितमर्वाङ्गः,
स सुखी रमणे किल ॥ १ ॥" विशेष० । प्रश्न० । पद्मप्रभस्य
वृष्टिजनस्य प्रवर्त्तिष्याम्, प्रव० ८ द्वार । स० । भूतानन्दस्य
नाट्यानीकाधिपतौ, पुं० । स्था० ४ डा० २ उ० । मनोहेषु अ-
संयमे वा रमणं सा रतिः । आभ्यन्तरपरिग्रहे, वृ० १ उ० ।

रङ्मासण-रचिताशन-न० । लोकात्तरगीत्या त्रयोदशतिथि-
दिने, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रङ्कम्म-रतिकर्मन्-न० । यदुदयेन सचिन्ताचिन्नेषु बाह्यद्रव्ये-
षु जीवस्य गतेरुत्पद्यते-तस्मिन् कर्मणि, स्था० ६ डा ३ उ० ।

रङ्कर-रतिकर-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपं दक्षिणपूर्वाऽऽत्रिकोण-
वर्तिषु स्वनामण्यानेषु पर्वतेषु, रा० ।

रङ्करपर्वय रतिकरपर्वत-पुं० । नन्दीश्वरद्वीपं विदिगव्यवस्थि-
तेषु पर्वतेषु, स्था० ।

रतिकरपर्वतवक्त्रव्यता—

गंदीसरवरम्भं शं दीवम्भं चक्रवालविक्रवंभस्स बहुम-
ज्झंदसभागे चउसु विदिसासु चत्तारि रतिकरगपव्वता
पप्पसा । तं जहा-उत्तरपुरच्छिमिल्लं रतिकरगपव्वते, दाहि-
णपुरच्छिमिल्लं रङ्करगपव्वए, दाहिणपञ्चत्थिमिल्लं
रतिकरगपव्वते, उत्तरपञ्चत्थिमिल्लं रतिकरगपव्वए । ते शं
रतिकरगपव्वता दस जोयणसयाई उड्डु उच्चत्तणं दस गाउ-
यमताई उव्वेहेणं मव्वन्धसमा भल्लरिसंठाणसंठिया दस
जोयणसहस्साई विक्खंभेणं एकतीमं जोयणसहस्साई छ-
ब्ब तवीमे जोयणमते परिकखेवणं, सव्वरयणामया, अ-
च्छा ० जाव पडिक्खा । तत्थ शं जे से उत्तरपुरच्छिमिल्लं
रतिकरगपव्वते, तस्स शं चउदिमिं ईमाणम्म देविदस्स
देवरञ्जो चउएहमग्गमहिसीणं जंबुदीवपमाणो चत्तारि
रायहाणीओ पप्पसाओ, तं जहा—शंदुत्तरा शंदा उत्त-
रकुरा देवकुरा, कएहाते कएहरातीते रामाए रामरक्खि-
याते । तत्थ शं जे से दाहिणपुरच्छिमिल्लं रतिकरगपव्वते,
तस्स शं चउदिमिं सक्कस्स देविदस्स देवरञ्जो चउएहम-
ग्गमहिसीणं जंबुदीवपमाणो चत्तारि रायहाणीओ पप्प-
साओ, तं जहा—समणा सोमणसा अच्चिमाली मणोरमा
पउमाते भिवाते सतीते अंजुए । तत्थ शं जे से दाहिणपञ्च-
त्थिमिल्लं रतिकरगपव्वते तत्थ शं चउदिमिं सक्कस्स देवि-
दस्स देवरञ्जो चउएहमग्गमहिसीणं जंबुदीवपमाणमेत्तातो
चत्तारि रायहाणीओ पप्पसाओ, तं जहा—भूता भूतवड्ढेसा
गोधूभा मुदंसणा, अमलाते अच्छराते णवमिताते

रोहिणीते । तत्थ णं जे से उत्तरपञ्चन्थिमिद्धे रति-
करगपञ्चते तत्थ णं चउदिमिमिमाणास्स देविदस्स
देवरञ्चो चउएहमग्गमहिमीणं जंबुदीवप्पमाणमिप्तातो च-
त्तारि रायहाणीओ पप्पत्ताओ, तं जहा—रयणा रतणु-
च्चता सच्चरतणा रतणसंचया वप्पते वसुगुत्ताते वसुमि-
त्ताते वसुंधराए । (सू० ३०७)

बहुमध्यदेशभागे—उत्कलक्षणे विविध-पूर्वोत्तराद्यासु रतिक-
रणाद्रतिकरा, ४ राजधान्यः क्रमेण कृष्णादीनामिन्द्राणीना-
मिति, तत्र दक्षिणलोकादेमायकत्वाच्छकस्य पूर्वदक्षिणार्द्ध-
णापरविदग्ध्यगतिकरायोस्तस्येन्द्राणीनां राजधान्य इतरया-
रांशानस्योत्तरलोकार्द्धाधिपतित्वात् तस्येति, एवञ्च नन्दीश्वर-
द्वारे अजनकदधिमुखेषु ४-१६विंशतिजिनायनानि भवन्ति,
अत्र च देवाः धातुर्मांसिकप्रतिपत्सु सांघत्सर्गिकेषु चान्येषु च
बहुषु जिनजन्मादिषु देशकार्येषु समुद्रना अष्टाद्विक्रमा महिमाः
कुर्वन्तः सुखं सुखेन विरहन्तीत्युक्ते जीवाभगमे, ततो यद्य-
न्यान्यपि तथाविधानि सन्ति सिद्धापननानि तदा न वि-
रोधः, सम्भवन्ति च तानि उत्कलक्षणीषु विजयतगर्यामिषन्ति,
तथा दृश्यते च पञ्चदशस्थानोद्धारलेशः—“ सालसद्विहसु-
हमेला, कुवामलसंखचंदसंकासा । कण्ठयनिभा यत्तीसं, रा-
करगिरि बाहिरा तन्मि ॥ १ ॥ ” द्रयोद्वयोर्वाप्यारन्तराले
बहिःकोणयोः प्रत्यासक्तौ द्वौ द्वावित्यर्थः, “ अजणगाइगि-
रीणं, णाणामणिपज्जलंतसिहरेसु । वावअं जिणणिलया,
माणिरयणसहस्स कूडवरा ॥ १ ॥ ” इति, तत्त्वन्तु बहुभुता
विदन्तीति एतच्च पूर्वोक्तं सर्वं सत्यं जिनोक्तत्वात् । स्था० ४
ठा० २ उ० ।

रतिकराणामुच्चत्वादिव्यक्तव्यता—

सर्वे वि णं रहकरगपञ्चया दम जायणसयाइ उडुं उच्चते-
खं दम गाउयलयाइ उव्वेहेणं सच्चत्थसमा भुल्लरिमंठिया
दम जोयणसहस्साइ विक्खंभणं पप्पत्ता । (सू० ७२५)

रतिकरा नन्दीश्वरद्वारे विदिव्यवस्थिताः चत्वारश्चतुः-
स्थानकाभिहितस्वरूपाः । स्था० १० ठा० ३ उ० । द्वी० । जी० ।
(रतिकरपर्वतानामुच्चत्वादिव्यक्तव्यता ‘ अजणग ’ शब्दे
प्रथमभागे ४६ पृष्ठे विस्तरतो गता)

रहगल्ली-देशी-रतितृष्णाति कंचित् । दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रहणाह-रतिनाथ-पुं० । कामदेव, ‘ मयरुओओ अण्णो, रण्णा-
हो वम्महो कुसुमवाणो ” । पाद० ना० ७ गाथा ।

रहतरंगा-रतितरङ्गा-स्त्री० । तरङ्गनन्दननामराजस्य भार्या-
याम्, दश० ४ अ० १ उ० ।

रहपभा-रतिप्रभा-स्त्री० । किन्नरन्दस्य अग्रमहिष्याम्,

किन्नरस्स णं किन्नरिंदस्स चत्तारि अग्गमहिमीओ पप्प-
त्ताओ । तं जहा-वडेसा, केतुमती, रतिमेणा, रति-
प्पभा । (सू० २७३) स्था० ४ ठा० १ उ० ।

रहपिय-रतिप्रिय-पुं० । किन्नरन्द्रे, नवमे किन्नरभेदे च ।
प्रका० १ पद ।

रहपिया-रतिप्रिया-स्त्री० । किन्नरस्य किन्नरन्दस्य अग्रम-
हिष्याम्, का० २ भु० ४ वर्ग १ अ० । भ० । पूर्वोत्तरजन्मकथा
‘ अग्गमहिमी ’ शब्दे प्रथमभागे ७१ पृष्ठे उक्ता)

रहमंदिर-रतिमन्दिर-न० । रतिक्रीडागृहं, “ सोवणयं रहमं-
दिरं ” पाद० ना० १०८ गाथा ।

रहमेल्ल-देशी-अभिलषिते, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रहमोहणिज्ज-रतिमोहनीय-न० । यदुदयात्सनिमित्तमनिमित्तं
वा बाह्याभ्यन्तरेषु वस्तुषु जीवस्य रतिः प्रमोदो भवति ।
मोहनीयकर्मणि, कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।

रहय-रचित-त्रि० । निर्मिते, न्यस्ते, का० १ भु० १ अ० ।
पञ्चा० । औ० । स० । रा० । विहिते, औ० । रचितमोह-
शिकादिभेदाद्यन्मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकतया कूरद्व्या-
दिकं वा यत्करम्बकादितया विरचितं तद्रचितमित्युच्यते ।
औ० । रा० । रचितं नाम-संयतनिमित्तं कांस्यपात्रादौ
मध्ये भक्तं निवेश्य पार्श्वेषु व्यञ्जनानि बहुविधानि स्था-
प्यन्ते । औद्देशिकतया विरचिते भक्तादौ, व्य० ३ उ० ।

रतिद-त्रि० । रम्यं, सुखप्रदे च । जी० ३ प्राति० ४ अधि० ।
का० । औ० । रा० । प्रश्न० ।

रहय(य)मोह-रचितकर्मोजिन्-पुं० । रचितके नाम कांस्यपात्रा-
दिद्वयबुद्ध्या वैखिज्येण स्थापितं तद् भुङ्क्ते इत्येवंशालो
रचितकर्मोजी । धातुपात्रभोजनि साधौ, व्य० १ उ० ।

रहद्विय-रजस्वल-त्रि० । रजोयुक्तं, भ० ८ श० ३ उ० ।

रहवंत-रतिमत्-पुं० । रतिः कामप्रिया विद्यतेऽस्येति रति-
मान् । कन्दर्पे, तं० ।

रहवका-रतिवाक्या-स्त्री० । रतिकारकाणि—रतिजनकानि
तानि वाक्यानि येन कारणेनास्यां चूडायां तेन निमित्तेन
रतिवाक्याः एषां च रतिकर्तृणां वाक्यानि यस्यां सा रतिवा-
क्या । रतिजनकवाक्यद्वयप्रतिबद्धायां चूडायाम्, दश० ।

प्रथमा रतिवाक्यचूडा, अस्याञ्चानुयोगद्वारेणपन्यासः । पूर्व-
वत्तावसायग्रामनिष्पन्न निक्षेप, रतिवाक्येति द्विपदे नाम,
तत्र रतिनिक्षेप उच्यते—तत्रापि नामस्थापने अनाहत्य द्रव्य-
भावरन्याभिधानस्योऽऽह—

दत्त्वे दूहा उ कम्मं, नो कम्मरई अ मद्दव्वाई ।

भावरई तस्सेव उ, उदए एमव अरई वि ॥ ३६२ ॥

द्रव्यरतिः आगमनोआगमनशरीरेतरतिरङ्गा द्विधा, कर्म-
द्रव्यरतिः, नोकर्मद्रव्यरतिश्च । तत्र कर्मद्रव्यरति रतिवेदनी-
यं कर्म, एतच्च बडमनुदयावस्थं गृह्यते, नोकर्मद्रव्यरति-
स्तु शब्दादिद्रव्याणि, आदिशब्दान्-स्पर्शरसादिर्पाग्रहः ।
रतिजनकानि—रतिकारणानि । भावरतिः ‘ तस्यैव तु ’
रतिवेदनीयस्य कर्मण उदये भवति, एवमेवारतिरपि द्र-
व्यभावभेदभेदा यथाह्मरतिप्रतिपत्तनो विज्ञेया इति गा-
थायः । उक्ता रतिः ।

इदानीं वाक्यमतिदिशञ्चर-

वक्तुं तु पुष्टमणिभ्रं, धम्मे रहकारगाणि वकाणि ।

जेणु मिसीए तेणं, रहस्ये सा हवह चूडा ॥ ३६३ ॥

वाक्यं तु पूर्वभणितं—वाक्यशुद्धयर्थेन एकेकप्रकारमुक्तम् धर्मे—चारित्र्यरूपे रतिकारकाणि—रतिजनकानि तानि च वाक्यानि, येन कारणेन अस्यां चूडायां तेन निमित्तेन रति-वाक्यैषा चूडा, रतिकर्तृण वाक्यानि यस्यां सा रतिवा-क्या इति गाथार्थः ।

इह च रत्यभिधानं सम्यक्सहनेन गुणकारिणीत्वोपदर्श-नायम् । आह च—

जह नाम आउरस्मिह, सीवणखेजेसु कीरमाणेसु ।

जंतणमपन्थकुच्छाऽऽ-मदोसविरई हिअकरी उ ॥ ३६४ ॥

यथा नामेति—प्रसिद्धमेतत् आतुरस्य—शरीरसमुन्धेन आगन्तुकं वा घणेन ग्लानस्य इह—लोके सीवन-च्छेदेषु—सीवनच्छेदनकर्मसु क्रियमाणेषु सन्तु—कि-मित्याह—यन्त्रेण गलयन्त्रादिना अपध्यकुत्सा—अपध्यप्र-तिषेधः आमदोषविरतिः—अजीर्णदोषनिवृत्तिः हिनकारि-त्येव विपाकसुन्दरत्वादिति गाथार्थः ।

दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—

अदुविहकम्मरोगा-उरस्म जीवस्म तह तिगिच्छाए ।

धम्मे रई अधम्मे, अरई गुणकारिणी होह ॥ ३६५ ॥

अष्टविधकर्मरोगातुरस्य—ज्ञानाघरणीयादिरोगेण भावग्लान-स्य जीवस्य—आत्मनः तथा—तेनैव प्रकारेण चिकित्साया-म्—संयमरूपायां प्रकान्तायामस्नानलोचार्दिना पीडाभयऽपि धर्मे—श्रुतादिरूपे रतिः—आसक्तिः अधर्मे—तादृशगति-अवर्तिः—अनासक्तिः शुणकारिणी भवति, निर्वाणसाधक-त्वेनेति गाथार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति—

सज्जायमंजमतवे, वेआवच्चं अ भाणजोंगं अ ।

जो रमइ नो रमइ अमं जमम्मि सो वच्चई मिद्धि ॥ ३६६ ॥

स्वाध्याये—वाचनादौ संयमे—पृथिवीकायसंयमादौ तर्पसि-अनशनादौ वैयवृत्त्ये च—आचार्यादिविषये ध्यानयोगे च—धर्मेध्यानादौ यो रमंत—स्वाध्यायादिषु सक्त आस्ते, तथा न रमंत—न सक्त आस्ते असंयमे—प्राणातिपातादौ न प्रजति-मिद्धि गच्छति मोक्षम् । इह च संयमनपोग्रहणे सति स्वाध्यायादिग्रहणे प्राधान्यव्यापनार्थमिति गाथार्थः ।

उपसहरआह—

तम्हा धम्मे रहका-रगाणि ऽगइकारगाणि उ (य)अहम्मे ।

ठागाणि ताणि जाणे, जाई भणिआई अजभयणे ॥ ३६७ ॥

तस्मात् धर्मे—चारित्र्यरूपे रतिकारकाणि—रतिजनकानि अगतिकारकाणि च—अरतिजनकानि च अधर्मे—असंयमे स्थानानि तानि—वच्यमाणानि जानीयात् ; यानि भणितानि—प्रतिपादितानि इह अध्ययने प्रकान्ते इति गाथार्थः । उक्तां नामानिपपन्ना निक्षेपः । दश० १ चू० ।

रहसेदु-रतिश्रेष्ठ-पुं० । किञ्चरभेद. प्रज्ञा० १ पद ।

रहसेणा-रतिसेना-स्त्री० । किञ्चरस्य अग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० ।

रउग्घाय-रजउद्दात-पुं० । रजस्थलासु दिव्यु, यासु समन्ततो धार इव दृश्यते । व्य० ७ उ० । भ० । आव० । मत्तावंधा-

वारगमनसमुद्धता इव विश्वसा परिणामतः समन्तात् रणु-पतने रउग्घातो भणति, अहवा-एस रउग्घाओ पुण पांसु रता भणति । नि० चू० १६ उ० । आ० चू० ।

रजोहरण-रजोहरण-न० । बाह्यम्, आभ्यन्तरं च । रजो हि-यते अनेनेति रजोहरणम् । तत्र बाह्यरजोऽपहारित्वमस्य सुप्रतीतम्, आन्तररजोऽपहरणसमर्थश्च परमार्थतः संयम-योगस्तेषां च कारणमिदं धर्मोत्कर्मिति कारणे कार्योप-चागद्वजोहरणमित्युच्यते । पि० । रजो हियते अपनीयते येन तद्रजोहरणम् । स्था० ४ ठा० ३ उ० । पं० व० । (रजोहरणशब्दाथे. 'पञ्चज्ञा' शब्दे पञ्चमभागे ७४६ पृष्ठ गतः) प्रय० १ द्वार । पादप्रोच्छ्वेन, पञ्चा० १० विष० ।

रजोहरणप्रमाणम्—

वत्तीसंऽगुलदीहं, चउदीमं अंगुलाई दंडस्स ।

समदमापडिपुमं, रयहरणं होइ माणणं ॥ २१४ ॥

द्वात्रिंशद्गुलदीर्घं रजोहरणं भवति सामान्यतः, तत्र चतुर्वि-ंशतिगुलानि दण्डस्य, तस्य रजोहरणस्य शेषाः अष्टागुला दशाः प्रतिपूर्णे सह पादपुच्छनिवद्यया रजोहरणं भवति मानन-प्रमाणेन इति गाथाऽर्थः ॥ पं० व० ३ द्वार । ध० ।

रजोहरणस्वरूपमाह

घरां मूले थिरं मज्जे, अगं महवजुत्तया ।

एगंमियं अज्झुमिरं, पारायामं तिपामियं ॥ २१२ ॥

मूलं—हस्तग्रहणप्रदेशं रजोहरणं घनम्—निधिवेष्टितम् । मध्यं—मध्यभागं स्थिरम्—हृदयं अग्रं—दशिकापर्यन्ते मा-देवयुक्तता, दशिका मृदुस्पर्शो विंधया इत्यर्थः । पकारिकं नाम तज्जातदशिकं नयाद्यादिस्वर्गनिष्पन्नम्, अज्झुमिरम्—न रोगमबहुलं, न वा प्रस्थितम्. 'पारायामं' ति पर्यायामम् अ-कृष्टपर्वणि प्रतिष्ठिताया. प्रदर्शिन्या यावत्तदपान्तगतं तावत्प्र-माणायामम् 'तिपामियं' ति त्रिभिर्देवरकवैष्टिकैः पाशानं ब-द्धम्, एवंविधं रजोहरणं कर्त्तव्यम् ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

अप्पोलं मिदुपरहं, पडिपुमं हन्थपूरिमं ।

तिपरियल्लमणीमदुं, रयहरणं धारणं सुणी ॥ २१३ ॥

हृदवेष्टनादस्य शिरः दण्डं वा. तथा मृदुनि-कोमलानि प-दमालि—दशिकारोगमात्रभागरूपानि यस्य तन्मृदुपक्षमम् । प्र-तिपूर्णे बाह्येन निषयाद्येन युक्तं, हस्तपूरिममेव यथा हस्तं पूरयति तथा कर्त्तव्यामत्यर्थः । त्रिपरिवर्त्तं—त्रीन् वा-रान् वेष्टनीयम्, अनिष्टुं नाम हस्तप्रमाणाद्वप्रहादस्फोटि-तम्, एवंविधं रजोहरणं मुनिर्धारयेत् ।

उत्तियं उट्टियं चैव, कंवलं पायपुंछणं ।

रयणीए माणमिच्छं, कुजा पोरपरिगहं ॥ २१४ ॥

आंगिकम्—ऊर्णमयम् आंगिकं वा—उद्गरोममयं यत्कम्बले तत्पादप्रोच्छ्वेन रजोहरणं कर्त्तव्यम्, रजिप्रमाणं—हस्तप्रमा-णायामं दण्डकं, पर्वपरिग्रहम् अकृष्टपर्वलप्रदेशिनीशुषिर्ग-रकम् एवंविधं रजोहरणं कुर्यात् । वृ० ३ उ० ।

पञ्च रजोहरणानि । सूत्रम्—

कण्ठं निगंथाणं वा शिगंथीणं वा इमां पंच रयहरणां धारित्तं वा परिहृत्तं वा, तं जहा-उस्मिं य उट्टिण-

साण्ण वच्चयपिण्णं भुञ्जविण्णं नाम पंचमे ॥ ३० ॥

अथास्य संबन्धमाह—

उदितो खलु उक्कोमो, उवाहि मज्झिममिदाणि वोच्छामि ।

संखा व एम मग्गिमी, पाउंछणमुत्तमंवेधो ॥ ३७५ ॥

उदितो-भाणतः खलु-अनन्तरमुत्तं और्गिकं मौर्गिककल्प-
रूप उपाधः, इदानीं तु मध्यम उपाधः—रञ्जोहरणलक्षणम-
हमस्मिन् संव वक्ष्यामि । यथा अनयो मृत्रयोर्या पञ्चलक्षणा
सङ्ख्या एषा सदृशी वस्त्राणां रञ्जोहरणानां च तुल्या, अत
इदं पादप्रोच्छन्न रञ्जोहरण तादृश्यं सूत्रमागम्यतेः एष स-
म्बन्धः, अनेन सम्बन्धनायानस्यास्य (सूत्रस्य ३०) व्याख्या-
कल्पने निघ्नस्थानां निघ्नस्थानां च इमानि पञ्च रञ्जोहरणानि
धारयन्तु वा परिहरन्तु वा । तद्यथेत्युपदर्शनार्थः । और्गिकम् ऊ-
र्गिकानाम्, ऊर्णाभिर्निवृत्तम् आर्गिकम् । उट्टुगोमनिवृत्तम्
औट्टिकम्, शानक-सनयुत्तजानम् । वल्कलाज्जानं वल्कलस्तु-
गविशेषस्तस्य 'विण्णकः' कुट्टितस्त्ववृण्ण' तेन निष्पन्नं वल्कल-
विण्णकम्, मुञ्जः—शरस्तम्बस्तस्य विण्णकाद्याने पुञ्जविण्णकं
नाम पञ्चमम्, इति सूत्रार्थः ।

अथ माध्याविस्तर—

अवधेतरं च वज्जं, हरति रयं तेण होउ रयहरणं ।

ते उप्पि उट्टि मणयं, वच्चयपिणं च भुञ्जं च ॥ ३७६ ॥

यस्माद् आभ्यन्तर बाह्ये च रजो हरति तेन रञ्जोहरण
भवाति । तत्र-यद्वाहो रजो हरति तदाभ्यन्तरं कथं पुनरपह-
रतीति ? उच्यते—रञ्जोहरणेन प्रमाज्जेन भूमां य आ-
दाननिक्षेपादयः रयमव्यापारा विधीयन्ते, अष्टकर्मरूपमा-
भ्यन्तर रजो हरति, अतः कारणे कार्याध्यागोपे विधाय
तद्व्याभ्यन्तररजोहरणमुच्यते । उक्तं च—'संजमज्जेण एत्थं,
रञ्जोहरा तांस्स कारणे जेण । रयहरणे उवयागा, संजम भञ्जइ
रञ्जोकरम्म' तच्च पञ्चविधम्—और्गिकम्, औट्टिकम्, शानकम्,
वच्चकविण्णकम्, मुञ्जविण्णकं चेति ।

तत्राद्यानि त्रीणि सुप्रसिद्धानि, अन्यद्वयं व्याख्यानयति—
वच्चकमुञ्जे कने—ति विष्पितुं तेहि भूयण गोणी ।
पाउंछणत्थरणाणि य, करेति दोमं समामज्ज ॥ ३७७ ॥
क्याचिद्धर्मचक्रभूमिकादीं दशं वच्चकं दर्भाकारं तृण-
विशेष, मुञ्जं शरस्तं च प्रथमं विण्णकम्—कुट्टायत्वा तदीयो
यः क्षोदस्तं कत्तयन्ति, ततस्तेवल्कलकम्पैर्मुञ्जमवैश्च गोणी-
धारका भूयन्ते । प्रावरणास्तंरणाणि च देशं-देशविशेषमासाद्य
कुर्वन्ति, अतस्तानि पञ्चे रञ्जोहरण वच्चकावण्णकं मुञ्जविण्णकं
वा भण्यते ।

रयहरणपणमग्गम्, परिवाडीणं य होति गहणं तु ।

उप्परिवाडीगहणं, आवज्जति मामियं लघुअं ॥ ३७८ ॥

रञ्जोहरणपञ्चकस्यानन्तराक्रम्य परिपाटिकया ग्रहणं भव-
ति । व्यत्ययपरिपाट्या तु ग्रहणं आपद्यत मामिकं लघुकम् ।

का पुन परिपाटागत्याह—

तिविद्धेणिय अमट्ठेण, उट्टियमादीण गहणधरणं तु ।

उप्परिवाडीगहणं, तन्थ वि मट्टाणपच्छित्तं ॥ ३७९ ॥

यथा कृतादिभेदाद्वाविधे यदैर्गिकं तत्प्रथमतो गृहीतव्यं,
यथा कृतलाभवर्गं प्राग्वत् द्रष्टव्यः । अथौर्गिकं न प्राग्व-

ते तत औट्टिकादीनामपि चतुर्णां यथाक्रमं ग्रहणं धारणं
वा कर्तव्यम् । अथोपरिपाट्या यथोक्तव्यव्यासेन ग्रहणं
करोति ततस्तत्राद्यापि स्वस्थानं प्रायाश्चित्तं मध्यमापधि-
निष्पन्नं लघुमामिकमिति भावः ।

आह—किमर्थं प्रथममौर्गिकं भूयते—

उट्टमणा कुत्थंती, आल्ला रयरेसु मुदवं णउत्थि ।

तेणासियं पसत्थं, असतीणं उक्कम्मं कुज्जा ॥ ३८० ॥

'उट्टमण' इति औट्टिकमणकरञ्जोहरणकं वर्षाकालं व्यव-
धारितवृष्टिकायेनाद्भिर्वने सति कुत्थयतः, ततश्च पन-
कमम्मूक्षुनादयो दोषाः, प्रमाज्जेनाकार्यं च न भवति ।
अथाट्टेणाद्यापि प्रमाज्जेन कृते सति वशिकान्तेषु गो-
लकाः प्रतिबध्यन्ते । मलिनीभूते च तत्रापाकायाधि-
राधना । तथा इतरयावच्छकमुञ्जविण्णकाख्यरञ्जोहरण-
योमादिव नास्ति, स्वभावत एव कटिनत्वात् ; तेन कारणे-
नौर्गिकरञ्जोहरणमौट्टिकादिभ्यः प्रशस्तम् । और्गिकस्या-
सत्यमाधे उक्तं कुयात् । औट्टिकादीन्यापि यथालाभे
गृह्यायादिति भावः । वृ० २ उ० । स्था० । (द्वितीयरञ्जोहर-
णप्रयोजनम् 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६६ पृष्ठे दर्शि-
तम्) " जन्तवो बहवः सन्ति, दुर्दर्शा मांसचक्षुषाम् । तेभ्यः
स्मृतं दयार्थं तु, रञ्जोहरणधारणम् ॥ १ ॥ " उक्तं ३ अ० । पि० ।

रञ्जोहरणं दारुदण्डकं गृह्यायात् । सूत्रम्—

जे भिक्खुं दारुदण्डयं पायपुंछणयं गिरहइ गिरहंतं वा
साइज्जइ ॥ १ ॥

'जे' इति—गिरहमे भिक्खु—पूर्वोक्तः दारुमञ्जो दंडञ्जो
जस्म तं दारुदण्डयं, पादं पुच्छति जेण तं पाउपुंछणं, वा
पट्टञ्जो य निमिज्जवाज्जिय रञ्जोहरणमित्यर्थः ।

तं जो करइ करंतं वा साइज्जइ ॥ २ ॥

तं जो करंति करंतं वा सानिज्जति तस्म मासलदुं पच्छित्तं,
एम्स सुत्तथा । एयं पुण सुत्तं अववातियं ।

इदाणि गिज्जुत्तिविन्धरो । गाहा—

पाउंछणं दुविधं, उस्मग्गियमाववातियं चैव ।

एक्केक पि य दुविधं, णिव्वाघातं च वाघातं ॥ ४ ॥

पाउंछणं—रञ्जोहरणं, ते दुविधं—उस्मांगयं, आघातं-
यं च । उस्मांगियं द्विविधं—णिव्वाघातियं, वाघातियं च ।
आववातियं च दुविधं—णिव्वाघातियं, वाघातियं च ।

एतेमि वक्ख्वाणमियाणं भस्सति । गाहा—

जं तं णिव्वाघातं, तं एमं उप्पियं तु गायव्वं ।

वाघातउट्टियं पुण, मण पप्पय भुञ्जविण्णं च ॥ ५ ॥

ज उस्मांगियं णिव्वाघातियं ते एमं इति उप्पियं भवति ।
इयानि उस्मग्गा—वाघातियं भस्सति, ज तस्मैव अण-
गात्रा उणिणवसात्रो । अस्मति तस्मैव उट्टुदसात्रो, अस्मति
तस्मैव उ सणदसात्रो, अस्मति तस्मैव उ वच्चापच्चदसात्रो ।
वच्चत्रो—तणविमसो दर्भाकृतिर्भवति । अस्मति तस्मैव मुञ्ज-
पिण्डदसात्रो मुञ्जो विच्छउ इति वा विणिउ इति वा कुट्टितो इति
वा एगट्टु । अस्मति उणिणयपट्टयस्म उट्टितपट्टगो एगंगदसो, ए-
गंगास्मति उणिणयउट्टमणादिपट्टेगुसु वि उणिणदसात्रो का-
रयव्वा । सणादिपट्टेगुसु वि उणिणदसात्रो कारयव्वा । एते
उस्मांगितवाघातप्रकारा अभिहिता इत्यर्थः ।

इदाणीमववातिकं द्विविधं भगवति-गाहा—

अहवा तं तधहेवा, तण उवरिं दारुदंडं होति ।

वाघाते आतेरंगो, इमो विमेमो तहिं होति ॥ ६ ॥

जहा उस्मगितं गिवाघाते अंगिगयं, सवाघातिनं च उ-
हादिदमं भणियं अववातिकं तथा वरुव्यमित्यर्थः । रओहरण-
पट्टं दुगिमेज्जवाजियं दारुदंडयमेव तं भवति । उस्मगिय-
अववातितवाघाते अहरंगो इमो, अण्णो वि दसापिमसो
भवति ।

गाहा—

उवग्गिं मुंजयसा, कोमेज्ज य पट्टपोत्त पिच्छे य ।

मंवद्धे वि य तचो, एम विमेमो तु वाघाते ॥ ७ ॥

रओहरणपट्टे दारुदंडे वा मुंजदसा भवति, मुंजदसाऽस्मति
कोमेज्जदसा, कोमेज्जो-वडआ भणति । तस्मास्मति दुगुल्ल-
पट्टदसा, तस्मास्मति पोत्तदसा, पोत्तदसास्मति मोरंगपिच्छ-
दसा 'मंवद्धे वि य तचो' निततः कोमेज्जगादिधिगणेषु वि स-
ंध्यामंधविकपेण रओहरणविकप्पा कार्याः । आद्यभेदा-
नामभावादित्यर्थः ।

चतुर्भङ्गार्थानुरूपणार्थं गाथाव्यमाह—

जं जं गिवाघातं, एगं तं उमियं तु घेत्तवं ।

उस्मगियवाघातं, उट्टिय-मण-पप्प मुंजं च ॥ ८ ॥

पूर्वाङ्गेन प्रथमभाङ्गार्थः, पश्चाङ्गेन द्वितीयभाङ्गार्थः ।

गाहा—

गिवाघातऽववादी, दारुदंड उमियाहि दमियाहि ।

अववातियवाघातं, उट्टिय-मण-पप्प-मुंजदमे ॥ ९ ॥

पूर्वाङ्गेन तृतीयभाङ्गार्थः, पश्चाङ्गेन चतुर्थभाङ्गार्थः । एवमेत-
च्चउरो भङ्गा विषयार्थदर्शनार्थमेतेनाभिधानप्रकारेण प्रद-
श्यन्ते ।

गाहा—

अहवा उमग्गुमगिय, चउस्मग्गओ य अववातं ।

अहवा उस्मग्गो वा, अववाओवाडियं चव ॥ १० ॥

उस्मगियगिवाघातार्दि चउरो जे भया त एव चतुरः
उस्मगोत्सर्गादि उट्टया । प्रथमाद्वितीयभाङ्गप्रदर्शनार्थं तृती-
यचतुर्थभाङ्गप्रतिपेधार्थं च इदमाह—

गाहा—

एग्गि उमियं खलु, अमती तम्म दमिया उ ता चव ।

तत्तो एग्गोड्डी, ओमियउट्टियदसा तम्म ॥ ११ ॥

सबद्धदसागं ज तं उस्मग्गतं, इदाणी उस्मग्गाववा-
तितं भणति । अस्मति सेवद्धदसागस्म उरिणप पट्टण उ-
रिणयदसा लानिज्जानि, तस्मास्मति एग्गियं उट्टियं, तस्मा-
स्मति उट्टियपट्टण उरिणयदसा, तस्मास्मति उट्टियपट्टण
उट्टियदसा, तस्मास्मति उरिणयपट्टण सणादिदसा, सव्वा
गेया जओ भणति ।

गाहा—

एवं मण पप्प मुंज, विप्पिते कोमपट्टदुगल्ले य ।

पोत्तो पच्छा य तहा, दारुदंडं तहा दोसा ॥ १२ ॥

अस्मति उरिणयपट्टयस्म उट्टियपट्टण सणादिदसा सव्वा
गेया । उट्टियपट्टासति सणयं एग्गियं, तस्मास्मति सण-

पट्टण उरिणयादिदसा गेया । वखगे वि एग्गियं उरिणया-
दिदसा सव्वा कारेयव्वा, एवं मुंजादिसु वि । सव्वं पे-
च्छे पट्टयं न भवति । चोक्क आह—णणु सणवक्खगादि-
पट्टेसु कोमेज्जपट्टगादिदसा अणादसा ? आर्यागयाऽऽह ता
एव यर न दारुदंडयं पादपुंछणं । कहं ? जतां दारुदंडे य ब-
ह दोसा ।

क य ते दोसा ?—इमे—

इहरह वि ताव गरुयं, किं पुण भत्तोग्गहे अहव पाए ।

भोर हत्थुवघातो, पडमाणे संजमा ताए ॥ १३ ॥

इहरहे त्ति विणा भत्तपाणेण स्वभावेन गुरुगित्यर्थः, कि-
मित्यतिशय, पुण-विशेषणं । जहा पाहग्गं भत्तं वा
पाणे वा गहितं तदा पुंछगुरु ततो गुरुतरं भवतीत्यर्थः ।
गुरुत्वात् हस्तोपघातः । पडमाणे गुरुत्वात् जीवोपघातं क-
रोति । पादोवरि आतोऽवघातं वा । चमहा-आणादओ दो-
सा, तम्हा-दारुदंडं पायपुंछणं न गंगिहयव्वं । कारण-
ओ गग्गज्ज ।

इमे य ते कारण—

संजमखेत्तयधोवा, अट्टाणादिमु हिते विण्णं वा ।

पुव्वुत्तम्म उ गहणं, उमिदसा जाव पिच्छं तु ॥ १४ ॥

जय आहारावहिस्सेजा कालं वा स्मति ततो अविगदो यत्थ
चरही लव्भति तं संजमखेत्तं । तओ असिवादिकारणेहि बु-
त्ता । सेसं कटं ।

तस्म इमो दोतो—

वेणुमओ वित्तमओ, दारुमओ वा वि दंडगो तस्म ।

रयणीणमाणंमत्तो, तस्म दसा होति भइयव्वा ॥ १५ ॥

वसा तस्म भेजा, कथं-यद्यस्मो तयोविशाङ्गलस्तदा णवा-
ङ्गुला दसा । अथास्मो चतुर्विशाङ्गलस्तदा अष्टाङ्गुला दसा ।
यद्यस्मो पञ्चविशाङ्गलस्तदा सप्ताङ्गुला दसा, दंडदसाभ्याम्
अष्टो कतमं द्वितीयभजनीर्यामित्यर्थः ।

गाहा—

तं दारुदंडयं पाद पुंछणं जो य कारण भिक्खु ।

मो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविगधणं पावे ॥ १६ ॥

कथा ।

गाहा—

णट्टेहि तवस्मग्गि, भांमियल्लूढे तंहव परिजुप्पे ।

अमती दुल्लभपडिस्स, ततो य जतणा इमा तत्थ ॥ १७ ॥

उस्मगियस्म पुव्वं, गिवाघाते गेवमणं कुजा ।

तस्मासति वाघातिम, तस्मासति दारुदंडगण ॥ १८ ॥

ताम्मि वि गिवाघाते, पुव्वकतो चव होति वाघाते ।

अमती पुव्वकयस्म तु, कप्पति तांह मयंकग्गं ॥ १९ ॥

ताम्मि वि आचवातिते गिवाघातिते पुव्वकण गहणं । जे भि-
क्खु धरंति गहियं अपाग्गिभोगेन धारयति ।

दारुदंडक रओहरण वितरति परिभाजयति

धरति च । सआण—

जे भिक्खु दारुदंडयं पायपुंछणयं वियरइ वियरंतं वा
साइज्ज ॥ २० ॥

जे भिक्षु अरण्यमगणस्स विथरइ-अन्योन्यस्स माधोर्महणं
मतिपुंहु विथरति । ग्रहणानुज्ञा ददातीत्यर्थः । सूत्रम्—

जे भिक्षु दारुदंडयं पायपुंछणयं परिभाणइ परिभावेयंतं
वा साइजइ ॥ ४ ॥

जे भिक्षु परिभाणति न्ति नयन दानाप्रत्यर्थः ।

सूत्रम्—

जे भिक्षु दारुदंडयं पायपुंछणयं परिभुंजइ परिभुंजंतं
वा साइजइ ॥ ५ ॥

जे भिक्षु परिभुंजति, परिभोगो तेन कार्यकरणाप्रत्यर्थः ।

गाथा—

एमेव गमो गियमा, गहणे धरणे तेहव य विथारे ।
परिभायणपरिभाणे, पुर्वे अवरम्मि य पदम्मि ॥२०॥
कंठा ।

गाथा—

काउं मयं व कप्पति, पुत्तकितुं पि हु ग कप्पती घेत्तुं ।
धरणं तु अपरिभांगो, वितरणपुंहु पगणुत्ता ॥२१॥
परिभायणं तु दाणं, मयं तु परिभुंजणं तदुपभोगो ।
गहणं पुव्वकतम्मि उ, सयं तु परकते य धरणादी ॥ २२ ॥
गहणं गियमा पुव्वकयस्स, धरणादिपदा पुण सउरो य
सयंकते परकते वा भवति ।

सूत्रम्—

जे भिक्षु दारुदंडयं पायपुंछणयं परं दिवहुउ मामाउ
धेरइ धरंतं वा साइजइ ॥ ६ ॥

जे भिक्षु दारुदंडयं पायपुंछणं परं दिवहुं मामातो ध-
रन्ति धरंतं वा साइजति तस्स आणादिआ य दोसा, संज-
मविराहणा य । मासलहुयं पच्छिन्नं ।

गाथा—

उस्मगियवाघातं, अहवा तं खलु तेहव दुविधं तु ।
जो भिक्षु परियट्ठति, परं दिवहुउ मामातो ॥ २३ ॥
उस्मगियवाघातादि तिगिण धि, परं दिवहुतो मामाउ प-
रिकहुंतस्स दोसा इमे ।

गाथा—

सो आणाअणवन्थं, भिच्छत्तविगधणं तहा दुविधं ।
पावति जम्हा तेणं, आमं पाउंछणं मग्गे ॥२४॥

‘अणणं’ ति उस्मगियगिणवाघातं ।

गाथा—

इतरह वि ताव गरुणं, किं पुण भत्तोग्गहे अहव पाए ।
भोरे हन्धुवघातो, जति पडणं मंजमा ताए ॥ २५ ॥
पूर्ववत् । तेण गुरुणा दण्डपादपुच्छणं हन्धोवघाणहिं घे-
प्पति, पडंतं वा पाय विगहजा । तथ आणा गाहातिविग-
हणा वा लुक्कायविगहणा वा करेजा. तम्हा परं दिवहुतो
मामा । तेण धोद्वं (इ) अरण्य मार्गयव्व । इमाण जयणाप ।

गाथा—

उस्मगियवाघाते, सुत्तन्थं करंइ मग्गणा होति ।

वितियम्मि सुत्तवजं, ततियम्मि तु दो वि वज्जेजा ॥२६॥
वितियं अवघाउस्मगियं, ततियं अवघातावधानितं ।

गाथा—

चत्तारि अधाकडए, दो मासा होति अप्पपरिकम्मं ।
तेण पर वि मग्गेजा, दिज्जयमामं सपरिकम्मं ॥ २७ ॥
एवं वि मग्गमाणे, जदि अस्स पादपुंछणं न लभं ।
तं चैव गु कहुंजा, जावस्सं ण लब्भती ताव ॥ २८ ॥
पूर्ववत् ।

गाथा—

एमेव कमो गियमा, समणीणं पादपुंछणे दुविधो ।
णवरं पुण शाशत्तं, कुज्जति चप्पदंडओ तासिं ॥ २९ ॥
दुविधं उस्मगियं अवधानितं च । तासिं उडए च विसे-
सो—हन्थकम्मादिपरिहरणत्थं चप्पदंडो कज्जति न वृत्ताक-
तिरित्यर्थः ।

सूत्रम्—

जे भिक्षु दारुदंडयं पायपुंछणयं विस्सयावइ विस्सयावंतं
वा साइजइ ॥ ७ ॥

गाथा—

विसुआवणसुकवणं, तं कप्पय भुंजपिच्चमं वदे ।
तं कट्टिएण दोसा, कारण कप्पती सुकवंतुं जे ॥ ३० ॥
तं विसुआवणं पडिम्मज्झति पच्चयं भुज्यापिच्चपसु तह-
सिएसु वा ते य सुक्खा अतिकठिणा भवति । मज्जणादिसु
य चोदकाह—तहोस्सपरिहारत्थेणा मध्यहा ण कायव्वमेव
आचार्याह—नेत्युच्यते ‘गट्ठ’-गाथा—“ एवमादिकारणेहि, का-
यव्वं इमाणं जयणाप ” ‘उस्मगियस्स’ गाथा कंठा । मा जी-
वविराहणा भविस्सति अतो ण उज्जेति ण वा सुकंति, क-
रणओ उज्जेजा वि ।

गाथा—

वितियपदे वासासुं, उदुबद्धं वा मिय ति ते भेज्जा ।
विमुयावणछायाए, अद्धातवमानवमलणा ॥ ३१ ॥
वामाकाले वगघारियवुट्ठकार्यास्स सग्गां परग्गामे भिक्ष्वा
द्विगतस्स उज्जेजा, उदुबद्धं वा सिय ति स्यात्—कदाचित् ।
कथम् ? उच्यते—

गाथा—

उत्तग्गालस्स नदिं, मोधंतस्स व दवं तु उज्जेजा ।
पडिणीयजलकव्वे, धुवणे फिडिते व्व मियहाए ॥३२॥
पडिणीएण वा जलं त्वणो मव्वोवद्विकण्णे वा तं धातं
पधानो वा पडियस्स उपपहं उज्जेजेसु उरणए उज्जेज्ज, असु-
कव्वेयतस्स इमे दोसा ।

गाथा—

कुच्छण दोसा उल्ले-ण दावितं कज्जपूरणं कुणति ।
डंडा य पमज्जंतं, मलो य आउं ततो विसुवं ॥ ३३ ॥
उल्ले असुकव्वेयतस्स कुहए पमज्जणकज्जं च ण करेति, अह
उल्लेण पमज्जति तो दस्सेसु गोलया पडिवज्जन्ति, मल्लेण य

चास्मासु आउषधो भवति । एवं दोसगहणं ताव वि सुकृत्वा-
वेति छायाय वि जति ए सुकृत्वा तो अदृष्टं वेदेति तद्वि अ
सुकृत्वेति आयवे सुकृत्वेति । अंतरंतरे मलेउ पुणो आयवे ठ
येति । एवं जाव सुकृत्वं मृदुकारणत्वात् । नि० सू० २ उ० ।

अतिरिक्तप्रमाण रञ्जोहरणं धरति—

जे भिक्षू अतिरेगप्यमाणं रयहरणं धरेइ धरंतं वा साइ-
जइ ॥ ७० ॥

रञ्जो-दन्वे भावे य, तं दुविहं पि रयं हरतीति रञ्जोहरणं ।
अतिरेगं धरंतस्स मासलइ ।

गाथा—

गणणाएँ पमाणेण य, हीणं अतिरिक्तं च अवचितोवचितो ।

भुसिरं खरपमं वा, अण्णगखंडं व जो धारे ॥ २६६ ॥

गणणाए उवुवजं पणं, वासासु दो । पमाणेण बत्तीसंगुला-
दं जति हीणं पसा पमाणो करोति, तो अण्णमंतस्स कडि-
वियडणा, अपमज्जंतस्स पाणिविगहणा, अतिरिक्ते अधिकरणो
भारो य संचयदोसो य । अहं वासारसे पणं धरति तं हिंसे-
स्स उल्लंजति तेण उल्लंज पमज्जति तो उडया भवंति तागिसेण
पमज्जंतस्स असंजमो, अपज्जंतो असंजतो, भारियं आयविग-
हणा । पोरप्यमाणो जं ऊणं अविचियं तंमि ताण विगहणा
जं पोरप्यमाणो अतिरिक्तं उविचियं तंमि भारो भवपरिता-
वणाऽपि अतिरिक्ते अधिकरणं च । संचयदोसो भुसिरं काय-
वगपाथारगणवयंगेसु अतिरेगमधूयलं वा भुसिरं, एतेसु संजम-
विगहणा पांडलेहणा य ए सुज्झति, खरा—णिंसट्टा दसा-
ओ जस्स तं खरपमं । पणं पमज्जणं कुयुमातिविगहणा
अण्णगखंडादि अण्णगखंडभुसिरं भवति । पणं वि संज-
मविगहणा । सिव्वंतस्स य सुत्तथपालमंथो । जो एरिंसं
धरति । " सो आणा० " गाथा—

गाथा—

हीणे कज्जिविचत्ती, अतिरेगसंवत्तो अवधिकरणं ।

भुसिरादि उवरिमसुं, विगहणा संजमा हाति ॥ २६७ ॥

बत्तीसंगुलातो हीणतरं । शेषं गतार्थम् ।

गाथा—

हीणाधिणं य पोग, भाणविवत्ती य हाति भारो य ।

कडिवीयणा य अदीहि, ऊणम उडुहमादी य ॥ २६८ ॥

अण्णपाराओ हीणं-अविचियं, अहियं-उविचियं, हीणे भाय-
णे विवत्ता, अधिभारो बत्तीसंगुलातो हीणं अदीहि भवति ।
तंमि अण्णमंतस्स कडिवियडणा अतिऊणंतं य जलहरपल-
वणं उडुहो ।

उडुवसासु धरणे इमं पमाणं ।

एवं उडुवद्धमि वि, वासावासासु होइ दों चव ।

दंडो दसा य तस्स तु, पमाणतो दोएह की भएइ ॥ २६९ ॥

जति दंडो हन्थपमाणो तो दसा अट्टगुला, इह दंडगहणा-
तो गम्भगडंडिया रयोहरणपट्टो वा, अहं उडो बत्तीसंगुलो
तो दसा वारसंगुला । अहं दंडगो सुव्वीसंगुलो तो दसा व
अंगुला । एवमाति भयणा । इमेरिंसं धरेयव्वं ।

गाथा—

पट्टिपुम्भहन्थपूरिम, जुत्तपमाणं तु हाति गायव्वं ।

अप्पोल्लंमंउ पोमं, एगखंडं च गुत्तातं ॥ २७० ॥

बत्तीसंगुलपट्टिपुणं बाहिरणिसेजाणं मसहन्थपूरिमं एरिंसं
जुत्तमाणं रञ्जोहरणं, पाल्लडयं पाल्लं ए पाल्लं अणोळं अज्झुमि-
रमित्यर्थः । भञ्जो अ वसाम्मि उ पोमं एगखंडं च एरिंसं अणु-
एणां भवे, कारणं जेण सव्वाणं वि धरेजा ।

गाथा—

वितियपदमणप्यज्जे, असइ पुव्वकयदुल्लभं चव ।

सण्हे वुत्तं य खरे, एगस्सऽसती य दुगतिमादी ॥ २७१ ॥

अण्णप्यज्जो सव्वाणि करेति, धरंति वा, अप्यज्जो वि असाति
जहाऽभिहितस्स हीणातिरिक्तातिणं करंज धरेज वा । पुव्व-
कतं वा हीणातिरिक्तादयं दुल्लभं वा जुत्तपमाणं जाव लभ-
ति ताव हीणातिरिक्ताए वि धरेति, असाता तं सण्हे वा ध-
रेति । खरदसं वा धरेति एगखंडस्स वा असाति दुगादिखंडं
धरति ।

गाथा—

सण्हे करेति धुल्लं, उगम्भयं परिहरेति तं धुल्लं ।

भुसिरं ऽवणेति लोमे, खरं तु उल्लं पुणो मलए ॥ २७२ ॥

सण्हे रयहरणपट्टे धूलं गम्भं करेति, अहं धूलं रयहरणं पट्टतो
ताहं रयहरणगम्भं परिदुवेति, गम्भं या धूलं तं पट्टं
परिदुवेति गम्भज्झुसिरतो गम्भं अवणेति, अथ खरदसं
ताहं उल्लं पुणो मलज्जति ।

रञ्जोहरणस्य सूत्रमा दशा न कुर्यात् । सूत्रम्—

जे भिक्षू सुहुमाइं रयहरणमीमाइं करंइ करंतं वा
साइजइ ॥ ७१ ॥

सुहुमा सगहा रयहरणमीमगा इमाओ ।

गाथा—

जे भिक्षू सुहुमाइं, करंज रयहरणमीमगाइं तु ।

सो आणाअणवत्थं, मिद्धत्तविगहणं पावे ॥ ७२ ॥

इमे दोसा ।

गाथा—

मूढसुं संमहा, भुसिरमणाइम्मदुपला चव ।

सुहुमसु हाति दोसा, वितियं कासी य पुव्वकते ॥ ७३ ॥

मूढसु मम्महदोसो भुसिरदोसो साधुहि अणादणो पुव्व-
लाइ भवति, ' वितियपदमणप्यज्जो ' ऽऽइ पुव्वकते वा ।

कण्डूसकं बन्धने बध्नाति । सूत्रम्—

जे भिक्षू रयहरणं कंहुमगबंधणं बंधइ बंधंतं वा साइ-
जइ ॥ ७३ ॥

कंडूसगबंधो णाम-जाहे रयहरणं तिभागपणसो ब्यामिण-
ण उरिणपणं वा चीरणं वा वेदियं भवति, ताहे उअदेरेण
तिपासियं करेति तं चीरं कंडूसगपट्टो भगणति ।

गाथा—

कंहुमगबंधणं, जइवा इतरण जो उ रयहरण ।
बंधति कंहुमा पुण, पदुआँ आणादिणां दोसा ॥२७५॥
आणादिणां दोसा मासलहुं च । इमं दोसा—

गाथा—

अतिरेगउयधिअधिकरण-मेव सज्जायज्जाणपलिमंथो ।
कंहुमगबंधम्मि य, दोसा लोभे पमज्जणता ॥ २७६ ॥
अतिरेगोवधी निरुवआगताय य, अधिकरणं तस्स सि-
व्वणधोयणयधमयुवणाहि सुत्तयपलिमंथो, लोभे य पसं-
गा, एहेहि य विस्सरिणहि य अधिनो भवति ।

गाथा—

बितियपदमणप्पज्जे, असतीए दुव्वले अपडिपुणं ।
एतेहिँ कारणेहिँ, संबद्धे कप्पती काउं ॥ २७७ ॥

एगम्मि पपसे दुव्वले ताहे पडिस्सविं करेति अपडिपुअं
वा तेण येहेत्ता हत्थपूरिमं केति, एतेहिँ कारणेहिँ तंथव-
धिग्गलकरेण संबद्धं करेइ जेण पुण पांडलेहणा भवति ।

अविधिबन्धने निषेधसूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं अविहीए बंधइ बंधंत वा साइअइ ॥७२॥
अवस्सगादि अववादिद्वयो ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणम्म एक्कबंधं देइ देयंत वा साइअइ ॥७३॥
एगबंधो एगपासिय ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणम्म परितिमि बंधणे देइ देयंत वा
साइअइ ॥ ७४ ॥

तिपासितानो परं चउपासियदि, आणादिणां य दोसा
बहुबंधणं सज्जायज्जाणे य पलिमंथो य भवति । एतसि
तिगह वि सुत्ताण इमा अत्थो णि ।

गाथा—

तिणहुवरि पव्वाणं, दंडतिभागम्म हेटुतो उवरि ।
दोरेण अमरिसेणं, संतरणं बंधणाणादी ॥ २७८ ॥

दंडतिभागस्स जति हेटु बंधान उवरि वा अमरिसेण वा
दोरेण अतिव्धो दूएण बंध तीएण वा संतरं दोरं करेति, तो
आणादिणां दोसा । सव्वेसु मासलहुं । जम्हा एते दोसा ।

गाथा—

तम्हा तिपामिए खलु, दंडतिभागे उ मग्गिदोरेण ।
रयहरणं बंधजा, पदाहिण-णिरंतरं भिक्खू ॥२७९॥
बितियपदमणप्पज्जे, संघे अचिकोविते व अप्पज्जे ।
जाणंत वावि पुणां, अमती मग्गिम्म दोरम्म ॥२८०॥
अण्णासति तज्जातीयस्स ।

आनसुप्रधारणे दोषः । सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं अणिसिद्धं धरेइ धरंत वा साइअइ ॥७५॥
अणिसिद्धं णाम-तिथकरेहिँ अदिणं तस्स मासलहु, आ-
णादिणां य दोसा ।

णिज्जुत्ताए इमा गाथा—

दव्वे सित्ते काले, भावेऽपि य वच्चमुज अणिसिद्धं ।
बितिओऽवि य आपसो, जं विदिसं गुरुजणेणं ॥२८१॥
पंचतिरित्तवच्चेसु, अच्चितं दुल्लभं व दोसुं च ।
भावम्मि वम्ममोला, अणणुसातं च जं गुरुणा ॥२८२॥
वच्चता पंचरहं अहरितं उणिणयं उट्टियं सणयं वच्चयं
मुजपिच्चं वा, एतसि पंचरहं पग्गो णाणुआतं । दोसु खेत्त-
कालेसु जं अच्चितं दुल्लभं वा तं णाणुसातं, भावतो जं वणु-
किट्टं महग्गमोला वा तं णो तिथकरेहिँ णिसिद्धं वा दत्त-
मित्यर्थः । अहवा-वितिओ आपसो जं गुरुजणेण ना अणु-
आयं तं अणिसिद्धं ।

गाथा—

एतेसा-मसतरं, रयहरणं जो हरिअ अणिसिद्धं ।
आणा य विराहणया, संजममुच्छा य तेणादी ॥२८३॥
महग्गण वणुकिट्टे वा मुच्छा भवति । राणां राणेण संजम-
विराहणा तेणादिपहिँ वा हरिज्जति ।

गाथा—

बितियपदमणप्पज्जे, धरेअ अवि कोवि नेव अप्पज्जे ।
जाणंत वावि पुणां, धरेअ असिवादिणेगागी ॥२८४॥
अस्मिन्न एगगी जानो, नेन कस्स णिवए गुरु णाऽत्थ, एवं
अणिसिद्धं पि धरेअ ।

रञ्जोहरणं व्युत्सृष्टं धरतीति । सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं वोमहुं धरेइ धरंत वा साइअइ ॥७६॥

गाथा—

आउग्गहत्थेत्ताओ, परेण जं तं तु होति वोमहुं ।
ओरेणमवोमहुं, वोमहुधरंत आणादी ॥ २८५ ॥

वोसहुं णाम जं आउग्गहाओ परेण जं पुण अनुग्रहं वट्टति तं
अवोसहुं आयपमाणं खेत्तं आउग्गहा इह पुण रञ्जोहरणं प-
हुअ समंततो हत्थो हत्थाओ परं ण पावति सि वोसहुं भवति ।
वोसहुधरणे इमे दोसा—

गाथा—

मृङ्गमादिस्वइते, अपमज्जते तु ता विगधेति ।
मप्ये व विच्छुगे वा, गेएहति खइए य आताए ॥२८६॥
मृङ्गा-पिपीलिका एताहि खइतो, आविस्सहानो मक्काडगा-
विणा जइ अपमज्जते रयहरणेण कंहुयति तो तं विगंहति,
रयहरणं अपहेतो वा सहसा कंहुयति तो विगंहति, अ-
थ मप्ये विच्छुगे वा आगतो जाव रयहरणं गेएहति
ताव खइतो मनो आयविराहणा ।

गाथा—

बितियपदमणप्पज्जे, वोचुल्लुगिलाणसंभमेगतरे ।
असिवादी परलिंगे, वोसहुं जा धरेआहि ॥ २८७ ॥
अणप्पज्जा धरंति, चाउं वा जाव ओदव्वावि नेह संतरणे
वा उल्लु गिलाणो गिलाणपडिरयगो वा उल्लुसणाइ कारणेहिँ
वोसिद्धं पि धरेआ ।

गाथा—

बुधपुत्ती सेजाए, एसेव गमो उ होइ लायव्वो ।
बोमहुमबोसेहे, सुच्चं अवरम्मि य पदम्मि ॥ २८८ ॥
मुहपोत्तीए णिसेजा एसेव गमो । बोसहेसु पुब्बावरप्पसु ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं अहिद्वेहं अहिद्वंतं वा साइजह ॥ ७८ ॥
अहिद्वहणं णाम सणिसंजवेदिप चेव उवविसणं पयं अ
हिद्वहणं भासलहुं, आणाविया य दासा ।

गाथा—

तिण्हं तु विकप्पाणं, अणंतराएण जो अधिद्वेजा ।
पाउंछणं भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ २८९ ॥
दाहि वि णिसिंजसोहि, एकेण व वितियततियपादेहि ।
अधवा मगगतो, एको, दाहि वि पामेहि दांसि भवे ॥ २९० ॥
इमे तिरिण विकप्पा दाहि वि उवविसति एको विकप्पो,
पणं वा वितिआ विकप्पो, दोसु विकप्पेसु परिहयासु-
अवकमति ततिआ विकप्पो । अधवा—मगगतो ति पिद्वतो
अकमति एगो विगणो, दोसु पासेसु पुनोरूपसु अकमाति ।
एते दो विगणो, एते वा तिआ ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, अधिद्वेजा कुड्ढिते व अप्पज्जे ।
जाणंते वा ऽवि पुणो, मूसगतेणादिमादीसुं ॥ २९१ ॥
मूसगणे वा कुट्टिजाति, तणंगण वा हरिजाति, आविग्गह-
णाता अतुरुवाणि वा हरिजा पडिणीओ वा तेण अधिद्वेजा ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं उसीसमूले ठवइ ठवंते वा साइजह ॥ ७९ ॥
सीसस्स समीवं-उवसीसं वकारलोपात्, स्थानवाची मू-
लशब्दः । सीसस्स वा उक्कंभणं उसीसद्वहणं णिक्खंवा सु-
त्तपडिसेधितं सेवमाणं, अज्जेति पावति; मासियं, परिहरणं
परिहारं चिद्वति जम्मि ते ठाणं लहुगमिति उवधानियं ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रयहरणं तुयद्वं तुयद्वंतं वा साइजह ॥ ८० ॥

गाथा—

जे भिक्खू तुयद्वंते, रयहरणं सीसए ठवेजाहि ।
पुरतो व मगगतो वा, मगगपासे णिमणो वा ॥ २९२ ॥
त्वग्घर्त्तनं वट्टणं शयनमित्थणं, वामपासे वाहिणपासे
वा उवति हत्थदस्स पादमूले वा ठवेति, णं केवलं णिवरणो
णिसरणो वा पुरओ मगगओ वा वामपासे ठवेति ।

गाथा—

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं तहा दुविहं ।
पावति जम्हा तेणं, दाहि ण पासम्मि तं कुजा ॥ २९३ ॥
तम्हा ताणि णिवरणो णिसरणो वा वाहिणपासे अधावस्स
करेज्ज ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, करेज्ज अवि को वि नेव अप्पज्जे ।

आवास असति मूसग, वेणगमादीसु, जाणमवि ॥ २९४ ॥
नि० सू० ५ उ० । पं० व० ।

रजोहरण-प्रयोजनमाह—

आयाणे निक्खेवे, ठाणनिसीअणतुअडुसंकोए ।
पुत्ति पमअणट्टा, लिगट्टा चेव रयहरणं ॥ ८१ ॥
आदाने—ग्रहणे कस्यचित् निक्षेपे मोक्षे स्थाननिषीदन-
त्वग्घर्त्तनसङ्कोचनेषु पूर्वम्—आगौ प्रमाज्जनार्थं भूम्यादेर्लि-
ङ्गार्थं चैव साधो रजोहरणं भवति इति गाथार्थः । पं०
व० ३ द्वार ।

अविहीए नियंसणुत्तरी परं पहरणदंडगं वा परिद्वंजे
चउत्थं सहसा रयहरणं खंधे निक्खवइ उवट्टावणं, अंगं
वा उवंगं वा संवाहावेजा खवणं रयहरणं । बाधुस्संगे
धरेइ चउत्थं । महा० १ सू० ।

अतुयद्वं रजोहरणं ग्राह्यं वर्णसु पादलेखनिका । पं० भा० १
कल्प ।

रंक्-रङ्क-पुं० । कृपणं, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

रंक्-रङ्क(क)-पुं० । बलभीपुरवास्तव्यं अष्टिनि, यो रत्नज-
टितकङ्कणसुद्धेन बलभीपुरराजेन शिलावत्त्वेन पराभूतः
गजनीपति म्लेक्षराजमानीय तद्राजविनाशाय निमित्तमभू-
त् । ती० १६ कल्प ।

रंखोलिर-दोलक-त्रि० । उत्क्षेपकं “ रंखोलिरं पहेलिरं ”
पा१० ना० १८६ गाथा ।

रंग-रङ्ग-न० । नाट्यस्थाने, व्य० ८ उ० । ‘ रायाए रंगोवजीवि-
याए’ आ० म० १ अ० । मल्लयुद्धमण्डपे, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । रङ्गमण्डपे, “ रंगो पिच्छाभूमी ” पा१० ना० २७२
गाथा । ग्नाषयवच्छयिविचित्ररूपे, दश० २ अ० । स्था० ४ वृ० ।
त्रयुणि, वे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रंगण-रङ्गण-पुं० । रङ्गणं रागस्तद्योगाद्रङ्गणः । जीधे, अ०
२० श० २ उ० ।

रंज-रञ्ज-धा० । रंगे, रञ्जे रावः ॥ ८१ ॥ ४६ ॥ इत्यनेन
रञ्जगर्ग्यन्त्य गवादेशो वा । रावेह । रञ्जेह । प्रा० ४ पाद ।
रंजण-रञ्जन-न० । रंग, क्वा० १ ध्रु० ५ अ० । घटे, वे० ना० ७
वर्ग ३ गाथा । कुण्डमिति कंचित् । वे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।
पा१० ना० २२२ गाथा ।

रंडक-राण्डक्य-पुं० । राण्डक्यपत्यं, राण्डक्यो नाम भोजः
कामात् आरण्यकन्यामभिगम्यमानः विनष्टः । घ० १ अधि० ।
रंडा-राण्डा-स्त्री० । मूषिकपर्यायं, वाच० । विधवायाम्,
महा० २ सू० ।

रंडिया-राण्डिका-स्त्री० । धर्माभचारियां स्त्रियाम्, तं० ।

रंदुअ-वशी-रञ्जी, वे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रन्तिदेव-रन्तिदेव-पुं० । अन्द्रवंशे स्वनामक्याते नृपे, “ द्यो
मधुमिशिरं मनोहरं, रन्तिदेवतटिनीतटस्थितम् । अत्र
चैत्यमवलोक्य यात्रिकाः, शैत्यमाद्यु वर्तनं स्ववचुषोः ॥ १५ ॥ ”
ती० ४३ कल्प ।

रंद्ण-रन्त्वा-अव्य० । कीदृत्वेत्यर्थे , क्व इयदूनी ॥ ८ । ४ । २७१ ॥ इति वृणेत्यादेशः । पक्ष-रन्त्वा । प्रा० ४ पाद । रंघ-रन्ध्र-न० छिद्रे, वृषणे च । व्य० ७ उ० । ज्ञा० । "विवरे कुहरे रंघे, कुच्छिन्ने अन्तरे कुच्छिन्ने च" पा० ना० ६३ गाथा । रंघण-रन्धन-न० । अन्नादीनां पाचने, प्रथ० ३८ द्वार । ज्ञा० । रन्धनविषयकविशेषपरिज्ञानरूपे ५१ स्त्रीकलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

रंम्भ-गम्-धा० । गतौ, गमेः रं-अहच्चायुवञावञ-सोकुसाकुस-पञ्च-पञ्चन्द-गिम्मह-णि-शीण-शीलुक-प-दञ्च-रम्भ-परिभ्रम-घोल-परिभ्रम-णिरिणास्-णिवहावसे-हावहरा- ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति गमधातोर्गम्भादेशे वा । रम्भ-गच्छति, प्रा० ४ पाद । अम्भोलनफलके, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रंभा-रम्भा-स्त्री० । वैभवेनेन्द्रस्य बलेरप्रमहिष्याम्, ज्ञा० २ अ० ३ वर्ग १ अ० । भ० । कदल्याम्, " रंभा कयली " पा० ना० २५४ गाथा ।

रक्-रक्-न० । वृषभादिशब्दकरणे, अनु० ।

रक्त्स्-रक्त्स्-पुं० । राक्षसे, " रयणियरजाउहाणा, कव्वाया कोणवा रक्त्स्वा " पा० ना० ३० गाथा ।

रक्त्स्वत-रक्त्स्-चि० । अन्यायान् रक्तां कुर्वन्ति, औ० । भ० ।

रक्त्स्वण-रक्त्स्-न० । आहारादिना उपजीव्ये, सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ । तं० सत्यकत्वव्रतानामनुपालनापाये, ध० २ अधि० ।

रक्त्स्वस-रक्त्स्-पुं० । मांसास्त्रादनपरे, उक्त० १६ अ० । व्यन्त-रावशेषे, उक्त० पा० १६ अ० । औ० । प्रश्न० । स्या० । सूत्र० । प्रथ० । औ० । स० । व्यन्तरमात्रे, सूत्र० १ अ० १२ अ० । प्रश्न० ।

रक्त्वा समासश्चो दुविहा पश्चात्ता, तं जहा-पञ्जत्तगा य, अपञ्जत्तगा य । प्रज्ञा० १ पद ।

राक्षसाः सप्तविधा प्रज्ञाः , तद्यथा-भीमा १ महाभीमा २ विघ्ना ३ विनायका ४ जलराक्षसा ५ राक्षसराक्षसा ६ अक्षरा-क्षसाः ७ । प्रज्ञा० १ पद । अहोरात्रस्य त्रिंश मुहूर्ते च । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । चं० प्र० । ज्यो० । जं० । स० ।

रक्त्स्वय-रक्षित-त्रि० । गुप्ते, स्या० ६ दा० ३ उ० । उक्त० । दुर्गतिपतनात् निवारिते, उक्त० १५ अ० । प्रश्न० । अनुयोगवातुर्धिभ्यकारके सोमदेवेन ब्राह्मणेन कद्रसोमायां भार्यायां जाते आर्यवर्ध्याशप्ये पूर्वधरे सूरौ । आ० म० १ अ० । आ० सू० । (तत्कथा ' अज्जराक्खय ' शब्दे प्रथमभागे २१२ पृष्ठे प्रत्यपादि) " वन्दामि अज्जराक्खय-अमणे रथियचरित्त-सच्चस्सो । रयणकरंङ्गभुओ, अणुओगो रक्त्स्वओ जेहि ॥ १ ॥ " । न० । आर्यसुहस्तिनो द्वाहशशिण्याणां सप्तमे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

रक्त्स्वया-रक्षिता-स्त्री० । धनेन सार्धवादेन भ्रात्र्यां भार्यायां जनितस्य धनगोपायपुत्रस्य भार्यायाम्, ज्ञा० १ अ० ७ अ० । अष्टादशतीर्थकरस्य स्थनाभक्ष्यातायां प्रवर्त्तिन्याम्, ति० ।

रक्त्वी-रक्षी-स्त्री० । अष्टादशजनस्य स्थनाभक्ष्यातायां प्रवर्त्तिन्याम्, प्रश्न० १ आभ० द्वार ।

रग्-रक्-त्रि० । रक्ते, " गो वा " ॥ ८ । २ । १० ॥ रक्त्स्वये संयु-क्तस्य गो वा भवति । इति क्तस्य गः । प्रा० । अनादी श-पादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८ । २ । ८६ ॥ इति गस्य द्वित्वम् । रग्ना० । नील्यादिमी रक्ज्जते, प्रा० २ पाद ।

रगय-देशी-कौसुम्भरक्त्वस्ते, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा । " रगयं च नखरंग " पा० ना० २६१ गाथा ।

रङ्गखोल-दोलि-धा० । उत्तपणं, दुल-स्वार्थे लिङ् । दुले रङ्गखोलः ॥ ८ । ४ । ४८ ॥ दुलः स्वार्थे ल्यन्तस्य रङ्गखोल-इत्यादेशो वा भवति । रङ्गखोलइ । दोलइ । दोलयति । प्रा० ।

रथिय-रचित-त्रि० । निहिते, स० । रचनाविशेषे, प्रश्न० ३ आभ० द्वार ।

रच्छामअ-देशी-शुनि, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

रज्ज-राज्य-न० । यावत्सु देशेषु एकभूपतेराहा तावद्देश-प्रमाणे राष्ट्रे, ह० ४ उ० । जीत० । उक्त० । ज्ञा० । राजादिपदार्थसमुदाये, " स्वाभ्यमात्यश्च राष्ट्रं च, कोशो दुर्गं बले सुहृन् । समाङ्गमुच्यते राज्यं , बुद्धिसत्त्वसमाश्रयम् ॥ १ ॥ " । भ० १५ श० । रा० । ग० । कल्प० । वृषत्वे, तं० । प्रभुतायाम् , स्या० ५ दा० ३ उ० ।

अष्टमः स्यपुत्रादिभ्यो राज्यं दत्तवानत्र दोषविचारः ।

एवं जगद्गुरुविषयां महादानविप्रतिपत्तिविगतस्यैव राज्य-दानविषयां तां निरस्यन् परममे तावदाह-

अन्यस्त्वाहाऽस्य राज्यादि-प्रदाने दोष एव नु ।

महाधिकरणत्वेन, तत्त्वमार्गे विचक्षणः ॥ १ ॥

अन्यस्तु-जगद्गुरुमहादानपूर्वपक्षवाच्यपक्षया, अपरः पुन-र्वादी आह-कृते अस्य-जगद्गुरोः राज्यादिप्रदाने-स्व-पुत्रादिभ्यो नरनायकत्वकलत्रकलाकर्मशिल्पप्रभृतीनां चित-रणे दोष एव-अशुभकर्मबन्धलक्षणं वृषणमेव । तुशब्दः-पूरणे केन हेतुनेत्याह-महश्च-तद्गुरुकर्मधिकरणं च-दुर्गानिहेत्वनु-ष्ठानं महाधिकरणं तद्भावस्तत्त्वं तेन, राज्यादिप्रदानं हि महाधिकरणं महारम्भमहापरिग्रहकुणिमाहारपञ्चन्द्रियवधा-दिहेतुत्वात्तस्य अग्निशस्त्राविदानमिवाति दृष्टान्तोऽभ्युद्यः । क एवमाहेत्याह-तत्त्वमार्गे-वस्तुपदमार्थाभ्यां परिच्छेदतयैव अविचक्षणः-अपरिहृतः । अविचक्षणत्वं चास्य वक्ष्यमाण-राज्यदानादिहेतोरपरिज्ञानादिति । अथवा-विचक्षण इत्युप-हासवचनमिति ॥ १ ॥

उत्तरमाह-

अप्रदाने हि राज्यस्य, नायकाभावतो जनाः ।

मिथो वै कालदोषेण, मर्यादाभेदकारिणः ॥ २ ॥

विनश्यन्त्यधिकं यस्मा-दिहलोकं परत्र च ।

शक्नो मत्यापुपेक्षा च, युज्यते न महात्मनः ॥ ३ ॥

तस्माच्चदुपकाराय, तत्प्रदानं गुणावहम् ।

परार्थदीक्षितस्यास्य, विशेषेण जगद्गुरोः ॥ ४ ॥

अप्रदानं-पुत्रादिभ्योऽवितरणे सति, दिशब्दः-पूर्वपक्षप-रिहारभावनार्थः, राज्यस्य-भूपतित्वस्य नायकाभावतः-स्वार्थिकाभावात् जनाः-लोकाः मिथः-परस्परं विनश्य-न्तीति योगः । वैशब्दः-वाक्यालङ्कारे । कालदोषेण-अवसर्पि-

णीलक्षणस्य हीनहीनतरादिस्वभावस्य समयस्यापराधेन हेतुना मर्यादाभेदकारिणः—स्वपरधनदारादिष्ववस्थालोपः कारकाः सन्तः विनश्यन्ति—क्षयमुपगच्छन्ति । नायकसङ्गावेऽपि केचिद्विनश्यन्तो दृश्यन्ते इत्यत्राऽऽह—अधिकम्—अत्यर्थं यस्मात् कारणात्—क नश्यन्तीत्याह—इहलोके—इहैव मनुष्यजन्मनि प्राणादित्याम्, परत्र च—परलोके च हिंसानुत-धनदारापहारादेः, तथा—शक्तौ—सामर्थ्ये सत्याम्—विद्यमाना-याम् उपेक्षा अवधीरणा चशब्दा—हेत्वन्तरसमुच्चये, युज्यंत-घटते, न—नैव महात्मना—जगद्गुरोर्युगादिदेव्यादेर्यस्मादेवं तस्मात्कारणानेपां परस्परं विनश्यतामुपकारोऽनर्थत्राणम् तदुपकारस्तस्मै तदुपकाराय तत्प्रदानम्—राज्यदानम् गुणावहम्, राज्यहातुरुपकारकमेव न पुनर्दोषावहम् । परस्मै इदं परार्थम् परोपकारार्थमित्यर्थः, दीक्षितस्य कृतनिश्चयस्य परार्थोद्यतस्येत्यर्थः, अस्य—जगद्गुरोः विशेषण—सुतरां सामान्यराज्यदायकापेक्षया जगद्गुरोर्भुवनभर्तुः जिनस्यार्ति, अनेन च राज्यप्रदानस्य महाधिकरणस्वभावात् व्युत्पत्तम् । तद्दानस्यैव महाधिकरणत्वेन प्रसाधनतः परोक्तो महाधिकर-णत्वलक्षणो हेतुरस्ति इत्युक्तम्, तदासिद्धं राज्यादिदाने दोष एवेत्यपहसितमिति ॥ ४ ॥

राज्यादिदानेषु दोष एवेत्यत्रादिशब्देन विधाहा—
विषयवहारदर्शनं भगवतः सदोपमित्यास-
ञ्जितम् । तत्र परिहारातिवेशमाह—

एवं विवाहधर्मादौ, तथा शिल्पनिरूपणे ।
न दोषे ह्युत्तमं पुण्य—मिथ्यमेव विपच्यते ॥ ५ ॥

यथा राज्यादिदाने न दोषो महाधिकरणत्वाभावात् गुणाव-हत्वाच्च, एवम्—अनेनैव प्रकारेण विवाहः—परिणयने तद्रपो-धर्मः—समाचारो व्रतबन्धो वा विवाहधर्मः, तदादौ—तत्प्र-भृतिकं आदिशब्दाद्राजकुलप्रामाण्यधर्मादिपरिग्रहः, तथा—शब्दः समुच्चये शिल्पनिरूपणे—घटलोहचित्रवस्त्रनापित-व्यापारोपदर्शनं, किमित्याह—न दोषः, नैवाशुभकर्मबन्ध-लक्षणं दुष्णमस्ति भगवतः । इह प्रतिज्ञायां हेतुमाह—हि-शब्दा—यस्मादर्थः, ततश्च यस्मादुत्तमम्—प्रकृष्टं तीर्थकरना-मकर्मलक्षणं पुण्यम्—शुभकर्म इत्यमेव—अनेनैव विवाह-शिल्पादिनिरूपणप्रकारेण विपच्यते विपाकं याति स्वफलं वदानीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इहाभ्युपचयमाह—

किं चेहाधिकदोषेभ्यः, सत्त्वानां रक्षणं तु यत् ।
उपकारस्तदेषां, प्रवृत्त्यङ्गं तथाऽस्य च ॥ ६ ॥
नागादे रक्षणं यद्—दूर्त्ताद्याकर्षणेन तु ।
कुर्वन्नदोषवांस्तद्—दन्यथाऽसम्भवादयम् ॥ ७ ॥

नागादेः—सर्पेणानमादेः सकाशाद्रक्षणम्—इष्टपुत्रादित्राणम् यद्वत्—यथा गतादेः—श्वभ्रादेः सकाशाद् आदिशब्दान्सोपा-नपञ्चकन्यादिपरिग्रहः, आकर्षणमाक्षेपणं गतीयाकार्पणं तेना-धिकरणभूतेन हेतुजानुप्रभृत्यङ्गघर्षणलक्षणानर्थकरणान्य-धारलक्षणस्यासम्भवादिति भावः । तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, कुर्वन् विश्वधृत्तलक्षणमिति योगः, (न)—नैव दोषवान्—दूषणवान् मात्रा-द्विगिति दृष्टान्तः । अथ दार्ष्टान्तिकमाह—तद्वत्—तथा राज्यादि-वच्छब्दं घर्षणतुल्यानर्थसम्भवेऽपि नागादिरक्षणकल्पमहान-
१२०

र्थनिवारणलक्षणसम्पादनेन न दोषवान् अयमिति योगः । अथ किमल्पस्यापि दोषस्याभावेन महानर्थक्षां न करोती-त्याह—अन्यथा—अन्येन प्रकारेणऽल्पस्याप्यनर्थस्यानाश्रय-णलक्षणेनासम्भवात्—महानर्थरक्षणस्याघटनात्, अयमिति जगद्गुरोरिति । उक्तञ्च—

“ तत्थ पहाणो आम्हा, बहुदोसनिवारणाउ जगद्गुरो ।

नागाहरफखणं जह, कहुणदासे वि सुहलोगो ॥ १ ॥

गसान्तरडम्मि विस्मम, इट्ठसुयं पिच्छुऊण कीलितं ।

तप्पववायभीया, तयाणणट्ठा गया जणणी ॥ २ ॥

दिट्ठा य तीरे नागा, तं पइ इतो दुओ य खड्डाए ।

तो कहिआ तआ तह, पाडाए विस्सुअभावाए ॥ ३ ॥ ”

अधिकदोषनिवारणार्थं प्रवृत्तिरस्य किञ्चिदोषवत्यपि न दुष्टेत्येतस्य वक्षस्याभ्युपगमे बाधामाह—

इत्थं चैतदिहेष्टव्य—मन्यथा देशनाऽप्यलम् ।

कुधर्मादिनिमित्तत्वा—दोषायैव प्रमज्यते ॥ ८ ॥

इत्थं चैतदिहेष्टव्य अनन्तरात्तेन गुरुतरानर्थनिवारकत्वलक्षणे-न चशब्दोऽवधारणे एतदनन्तरादितं राज्यप्रदानादिकं वस्तु इह—प्रक्रमे एष्टव्यम्—अभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा—एतस्यान-भ्युपगमे देशनाऽपि—तत्त्वप्ररूपणाऽप्यास्ताम् राज्यादिदानं दापयैवेति योगः, अलम्—अत्यर्थम् । कुतः इत्याह—कुधर्माः—शाक्यादिप्रवचनानि आविर्भूता—श्रुतचारित्र्यप्रयत्नाकृत्यादि भावानां ते तथा तेषां निमित्ते हेतुस्तद्भावस्तत्त्वं तस्माज्जिने-शना हि नयशतसमाकुला, नयाश्च—कुलप्रवचनालम्बनभूता-दापयैव अनर्थायैव न पुनर्गुणाय प्रसज्यते—प्राप्नोति । न च-भगवद्देशनाया अनर्थनिबन्धनत्वमभ्युपगन्तव्यम् अनन्यो-पायत्वेनार्थप्राप्तेरभावप्रसङ्गादिति ॥ ८ ॥ हा० २८ अष्ट० ।

रज्जचिध—राज्यचिह्न—न० । मुकुटचामरादिषु, प्रब० ? द्वारा ।

रज्जजिपा—राज्यार्या—स्त्री० । स्वनामक्यातायामार्थिका-याम्, महा० ।

सारासारमयाणित्ता, अगीयत्तत्तदोमओ ।

वयमेत्तेण विरज्जाए, पावगं जं समज्जियं ।

तेणं तीए अहं ताए, जा जा होइ नियंतणा ।

नारय—तिरिय—माणुस्से, तं सोआ को धिइ लभे ।

कथानकम्—

से भयवं ! का उण सा रज्जजिपा किंविवाया । तीए अ-गीयत्तत्तदोमेण वयमेत्तेण पि, पावं कम्मं समज्जियं । जस्स णं विवागयं सोऊणं को धिइ लभेज्जा । गोयमा ! णं इहेव भारहे वासे भद्दा नाम आयरियो अहेमि, तस्स य पंचसए साहणं महाणुभागाणं दुवालमसए निगन्धीणं । तत्थ य गच्छं खउत्थग्गसयं आसावणे तिवंडोऽचित्तं च काहओदगं विप्पमोत्तणे चउत्थं न परिभुज्जइ, अ-अया—रज्जा नामाए अज्जिपाए पुच्चकायअसुहपावकम्मो-दएण सरीरग कुट्टवाहीए परिस्सिड्डुण किमिण्हि समुहि-स्सिड्माग्गं । अहऽअया परिगतंतपूइग्गहरतणं तां रज्जजि-यां पारिसया ताओ य संजइओ भणंति ! जहा—हालाहल-दुक्करकारणे किमेयं ति, ताहे गोयमा ! पडिभाणयं तीए महापावकम्माए भग्गलक्खणं संजमाए रज्जजिपाए । जटा-एणं फाखुगपाणणं संधिज्जमाणं विण्हं मे सरी-

रगं ति । जाव इयं पलेषु ताव गे संखुहयार्हयं गोयमा !
 सव्वसंजईसमुह जहा गे विवज्जामो , फासुगपाणगे
 ति । तत्रो एगाए तत्थ चित्तियं संजई, जहा-गे जइ सं-
 पयं चव मम एयं सरीरगं पणानांमसम्भतरेणेष पांड-
 सडिऊणं खंडवडिहि पारिस्सडेज्जा तहावि अफासुगोदगं
 इत्थ जेम गे पारिभुज्जामि , फासुगोदगं गे पारिहरामि, अ-
 न्ने च किं सव्वमेयं फासुगोदगं इमीए, सरीरगं विण-
 ट्ठं सव्वहा गे सव्वमेय, ज उण पुव्वकयअसुहपावकम्मोद-
 एणं सव्वमेययिहं इयइ ति सुदुयं चित्तिउं पयत्ताः ज-
 हा गे जहा भो पच्छइ अत्ताणदोसोवहयाए ददमूढहि-
 यथाए विगयलज्जाए इमीए, महापावकम्माए, संसारधारदु-
 कखदायगं कारसें दुदुवयणं गिराहयं, जं मम कन्नविबरे-
 सु पि गे पयिस्सज्जति । जत्रो भवंतरकणो असुहपाव-
 कम्मोदणं, जं किंचि दारिदुक्खदोहगगअयस्स उभक्खा-
 णकुट्टाहवाहिक्किलेससन्निययं देहंमि संभवइ, न अन्नह-
 ति । जण तु एरिस्समागमे पांडजइ । तं जहा—“ को इह
 कम्ह देजइ, विहिय को इहइ हारए कस्स । सयमपणो
 धिदत्ते, अन्निययइ दुहं पि सुक्ख पि ॥१॥ ” चित्तमाणीए चव
 उण्णन्ने केवलताणे । कया य देवहिं केवलमहिमा । केवलि-
 णा वि णसुगसुगणे पणासिथं ससयनमपडल अज्जिया-
 णं च । तत्रो भत्तिभर्गनभगए पणामपुव्वे पुट्ठो केवली
 रज्जाए, जहा-भयव ! किमट्टमहं पयाण महताणं महावाहि-
 वयणाणं भायणं सवुत्ता । तांह गोयमा ! सजलजलहरसुरदु-
 दुर्हीनग्घोसमणेहारिगभीरसरेणं भणियं केवलिणा, ज-
 हा-सुणसु दुक्करकारिण ! जं तुज्झ सरीरविहडणकारणं ति ।
 तए रत्तापत्तदुसिए अन्नेतरत्रो सरीरगं सिणिङ्गाहार-
 माकंठाए कालियमीसें पारिभुत्ते । अन्ने च एत्थ गच्छं एतीए
 साहुसाहुगाए, तहा इध जावइयं अच्छीणि पक्खांलज्जंति
 तावइयं पि बाहिरपाणगं सागारियदुपानांमत्तेण वि गे
 कयाए पारिभुज्जइ । तए पुण गोमुत्तपांडुग्गहणयाए तस्स
 मच्छियहिं भिर्णाभिर्णातांस्वपाणगलालालालियवयणस्स सं-
 सट्टगमुवगयस्स बाहिरपाणगं सघाट्टुणं मुह पक्खालियं । ते-
 ण य बाहिरपाणयसंघट्टणाविगहणं ससुगसुरजगवेदाणं पि
 अलंघणज्जा गच्छंमरा अइकमिया । त च गे वमिय तुज्झ
 पववणंदवयाए, जहा-साहुणाणं च पाणावरमे चिर्णाच्छेपे
 हत्थेणावि, जं कुवतलायपुक्खारिणीसारीयाहमतिगयं उदगं
 ति, केवलं तु जमेव विगहियं अववगयस्यलदांसं फासुगं
 तस्स परिभोगं पन्नं पीयरगोहि, ता सिक्खावामं एसा
 दुगयारा जण इमा वि को वि गे पारिसें समायाए पवत्तेइ ति
 चित्तिऊणं अमुगं २ चुन्नजोगं समुहिसमाणाए पक्खत्त अ-
 सणमज्झमि तं देवयाण । तं च तेणोयलक्खियं ति देवयाए ।
 एएण कारणेण ते सरीरं विहाडियं ति, गे उण फासुगप-
 रिभोगेणं ति । तांह गोयमा ! रज्जाए विभाविंयं, जहा-
 पवमेयं गे अन्नइ ति चित्तिऊणं विन्नवित्रो केवली । जहा-
 भयव ! जइ अहं जहुसे पायच्छिन्नें चरामि, ता किं पन्नप्पइ
 मज्ज एव तणुं । तत्रो केवलिणा भणियं । जहा-जइ कोइ पाय-
 च्छिन्नें पयच्छइ ता पन्नप्पइ । रज्जाए भणियं । जहा-भयव !
 जइ तुमं चिय पायच्छिन्नें पयच्छिंसि, अत्रो को पारिस्सो महप्पा ।
 तत्रो केवलिना भणियं, जहा दुक्करकारि पयच्छामि अहं तहा

पच्छिस्समेव नऽन्थ, जेणं ते सुदी भवेज्जा । रज्जाए भणियं-
 भयव ! किं कारणं ति । केवलिणा भणियं, जहा-जं ते संजइ-
 वेदपुरां गिराहयं । जहा-मम फासुगपाणपरिभोगेणं सरी-
 रगं विहाडियं ति । एयं च दुदुपावं महासमुदाए कहियं पडि-
 धयणं सोच्चा संखुदात्रो सव्वात्रो चव इमात्रो संजइत्रो ।
 चित्तियं च एयाहिं, जहा निच्छयत्रो विमुच्चासो फासुत्रो-
 दगं, भय उभक्खसायाण आलोहयं निदियं गग्गहयं चेयाहिं,
 दिस्सें च मए एयाणं पायच्छिन्नें । तत्थं च एए तव्वयणदोसेणं
 जं ते समज्जियं अत्तं तकडुविरसें दारुणवज्जपुट्टनिकाहयं तुंगं
 जं च पावरासिं, तं च कुट्टभगं दग्गजलोदग्गवायुग्गुम्भसासनिरो-
 हहरिसागंडमालाहिं अणंगवाहिवेयणापडिगयसरीराए दा-
 रिदुक्खदोहगगअयस्स उभक्खाणमेतावुव्वगमं दीधियपज्जा-
 लियाए अणेतोहिं भवगहणेहिं सुदीहकालेणं तु अहंनिस्सा-
 णुभवेयव्वं । एएण कारणेणं गे समा गोयमा ! सा रज्ज-
 जिज्या जा अणीयत्तपदासेणं वायामेत्तेणव पमहंते दुक्ख-
 दायगं पावकम्मं समज्जियं ति । महा० ६ अ० ।

रज्जधम्म- राज्यधर्म-न० प्रतिराज्यं भिन्नं कर्मादिकं, दश० १ अ० ।
 रज्जपालिया-राज्यपालिका-स्त्री० । कामर्द्धिकस्थविराजिर्ग-
 तस्य वेसपाटकगणस्य द्वितीयशाखायाम्, कल्प० ।

रज्जमाणं राज्यमानं-त्रि० । रागवति, ब्रा० १ ध्रु० १७ अ० ।

रज्जवडं राज्यपति-पु० । स्वतन्त्रं राजनि, ब्रा० १ ध्रु० १ अ० ।

रज्जवट्ठणं राज्यवट्ठेन-पुं० । अवन्तिराजपालकपुत्रे अवन्ति-
 चङ्गेनलघुभ्रातरि, आ० चू० ४ अ० ।

रज्जहीणं-राज्यहीनं-पुं० । राज्यरुयुते, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

रज्जाहिवडं राज्याधिपति-पुं० । महामन्त्रिणि, राजनि च ।
 वृ० ४ उ० ।

रज्जु रज्जु (ज्जु)-स्त्री० । रज्ज्वा यन्त्रस्थाने तद् रज्जुरभि-
 धीयते । क्षेत्रगणिते, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सम्प्रति रज्जुस्वरूपमाह—

मयं भूपरिमंतात्रो, अवर्तंता जाव रज्जुमाईत्रो ।

एएण रज्जुमाणेण, लोगां चउदमरज्जुत्रो ॥ ३१ ॥

केवलद्वीपपयाधिपर्यन्तवर्तिनः स्वयंभूरमणाभिधानजलनि-
 धेः परतटवर्तिपूर्वेवेदिकान्तादारभ्य यावत्तस्यैव तोयधरपर-
 वादकान्तः, एतावत्प्रमाणा रज्जुरवगन्तव्या । अनेन च रज्जु-
 मानेनोच्छ्रयतो लोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणो भवतीति । प्रच० १४३
 द्वार ।

रज्जवः कस्मिन् स्थाने कति सन्तीति—

माघवईणं तलात्रो, ईमिप्पभार उवग्मितलं जा ।

चउदमरज्जु लोगां, तस्माइहो विन्थरं सत्त ॥ ६०६ ॥

उवरि पणमहाणी, ता नेया जाव भूतले एगा ।

तयणुप्पणमवुट्ठी, पंचमकप्पम्मि जा पंच ॥ ६१० ॥

पुणरवि पणमहाणी, जा सिलाए एकगा रज्जु ।

धम्माए लोमज्झं, जोयणयअमंखकोडीहिं ॥ ६११ ॥

माघवत्या-तमस्तमःप्रभापराभिधानायाः सप्तमनरकपृथि-
 व्यास्तलादलोकपृथिव्याः संस्पृशिनः सर्वाधस्तनभागादा-
 रभ्य ईषप्राणभारायाः सिद्धशिलायास्तस्योपरितनतलं लोका-

न्तलक्षणं यावदूर्ध्वोधाभागेन चतुर्दशरज्जुप्रमाणो लोको भवति, तस्य च लोकस्याधस्तात्सप्तपृथिव्या अधोभागे विस्तरतो देशोनाः सप्त रज्जवः । सूत्रकारेण त्वल्पत्वाद्देशोनात्वं न विवक्षितम् । ततोऽधोलोकान्तादुपरिप्रदेशानिस्तिर्यङ्गकुलासंख्ययभागदानिस्तावद् ज्ञातव्या यावद् भूतले तिर्यग्लोकमध्यवर्ति सप्तभूमिभागे विस्तरत एका रज्जुः, तदनु सप्तभूमिभागादुपरिमुखं प्रदेशवृद्धिस्तिर्यङ्गकुलासंख्ययभागवृद्धिस्तावद् द्रष्टव्या यावदूर्ध्वलोकमध्ये पञ्चमं ब्रह्मलोकाभिधे कल्पे विस्तरतः पञ्च रज्जवः, ततः पुनरप्यूर्ध्वं प्रदेशानिस्तावदवसेया यावत्सिद्धिशिलाया उपरिष्ठात्लोकान्ते विस्तरत एकैकरज्जुः । धर्माणां च रत्नप्रभापराभिधानायां प्रथमपृथिव्यां योजनानामसंख्यानाभिः कोटिभिर्वहुसप्तभूमिभागादतिकान्ताभिलोकमध्यम् । इयमत्र भावना-इह सामन्त्येन चतुर्दशरज्ज्यात्मको लोकः, स च त्रिधा भिद्यते, तद्यथा—ऊर्ध्वलोकस्तिर्यग्लोकोऽधोलोकश्च । तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वोधाऽपेक्षया अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य मध्यभागे जम्बूद्वीपरत्नप्रभाया बहुसमे भूमिभागे मेरुबहुमध्ये ऽष्टादेशिको रुचकः, तत्र गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः । एष एव रुचकः सर्वासां दिशां विदिशां च प्रवर्तकः । एतस्माच्च रुचकादूर्ध्वोधास्तिर्यग्लोकाविभागाः, तथाहि—रुचकस्याधस्तादुपरिष्ठाच्च नव नव योजनशतानि तिर्यग्लोकस्याधस्तादधोलोक उपरिष्ठादूर्ध्वलोकः । देशानसप्तरज्जुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः, समधिकसप्त-रज्जुप्रमाणोऽधोलोकः, मध्येऽष्टादशयोजनशतोच्छ्रयस्तिर्यग्लोकः, ततो रुचकसमभूतलभागादधोमुखमसंख्याना योजनकोटीरित्या रत्नप्रभायां चतुर्दशरज्ज्यात्मकस्य मध्यमभागः परिपूर्णसप्त-रज्जुप्रमाणो भवतीति ।

संप्रति लोकस्य तस्थानमाह—

हेङ्गाहोमुहमल्लग-तुल्ला उरारिं तु संपुटडियारिं ।

अणुमरुह मल्लगाशं, लोगां पंचत्थिकायमओ ॥६१२॥

अधस्तादधोभागाऽधोमुखमल्लगतुल्याऽधोमुखीकृतशराव-सदृशाकारः उपरि पुनः संपुटस्थितयामल्लकयोः शरावगारा-कारमनुमर्गति लोकः । अयमर्थः प्रथमं तावदेकं शरावमधोमुखमवस्थाप्यते, ततस्तस्यापरि द्वितीयमुपरिमुखं, तस्याप्युपरि तृतीयमधोमुखमत्येवं व्यवस्थितशरावत्रयसदृशाकारः सकलोऽपि लोको भवतीति, स च पञ्चास्तिकायमयो धर्मो धर्माकाशजोवपुर्ललक्षणः पञ्चाभ्रग्निकायैर्व्याप्तः ।

अथ चतुर्दशरज्ज्यात्मकमपि लोकमसत्कल्पनया खगड-

कप्रविभागेन दिदर्शयिषुः खगडकानिष्पादनाय तावदाह-

तिरियं मत्तावन्ना, उड्डं पंचेव हुति रेहाओ ।

पाणसु चउसु रज्जु, चउदम रज्जु य तसनाडी ॥६१२॥

तिर्यक्—तिर्यङ्गानाः सप्तपञ्चाशत्संख्या रेखाः पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते, ऊर्ध्वमुपर्यधोभावेन पुनः पञ्चैव रेखाः स्थाप्या भवन्ति । तथा—'पाणसु चउसु' ति सप्तस्यास्तृतीयाथत्वा-च्चतुर्भिः पादैः खगडकैरेका रज्जुर्भवति । इह चतुर्भिः खगड-कैरेका रज्जुः परिकल्पिता, ततो रज्जुचतुर्थभागत्वात् खगडकं पाद इत्यभिहितम् । चतुर्दशरज्जुश्च ऊर्ध्वोधाभावेन चतुर्दशरज्जुप्रमाणा त्रसनाडी । इयमत्र भावना—तिर्यग्यव-

स्थापितसप्तपञ्चाशद्रेखाभिर्ऊर्ध्वोधाभावेन षट्पञ्चाशत्खगड-कानि जायन्ते । चतुर्भिश्च खगडकैरेका रज्जुर्गति षट्पञ्चा-शतचतुर्भिर्भागहारे ऊर्ध्वोधाश्चतुर्दश रज्जवो लभ्यन्ते इति, ति-र्यक्त्रसनाडीमध्ये सर्वा एकैव रज्जुरुपर्यधोभावाविनिर्वाशन-रेखापञ्चकेन खगडचतुष्कस्यैव निष्पन्नत्वात् । एवं तावत् त्रसनाडीमध्ये ऊर्ध्वोधाभावेन खगडकान्युक्तानि ।

अथ सकलस्यापि लोकस्य तिर्यग्वर्तीनि खगडकान्यभि-धातुकामः प्रथमं तावदूर्ध्वलोके रुचकादारभ्य लोकान्तं यार्वात्तिर्यक्खगडान्याह—

तिरियं चउरो दोसुं, छ होसुं अड्ड दम य इकिके ।

वारस दोसुं मोलस, दोसुं वीसा य चउसु वि ॥६१४॥

रुचकसमाद् भूभागादूर्ध्वं द्वयोः पङ्क्त्योरेकान्विशत्तमरे-खापरिवर्तिन्योस्तिर्यङ्गतिर्यङ्गानि चत्वारि चत्वारि खगड-कानि त्रसनाडीमध्यगतान्येव भवन्ति, त्रसनाड्या षड्विस्तरत खगडकानामभावात् । तत उपरितन्योर्द्वयोः पङ्क्त्योः षट् खगडकानि । तत्र चत्वारि त्रसनाडीमध्यवर्तीन्येव एकैकं तु त्रसनाड्या बहिः प्रत्येकमुभयपार्श्वेयोरिति । तत एकैकस्यां पङ्क्तौ मध्ये क्रमेणाऽष्टौ दश च खगडकानि, तथाहि—एकस्यां पङ्क्तौ नाडीमध्ये चत्वारि, बहिश्चैकपार्श्वे द्वयम्, द्वितीयपार्श्वे-ऽपि द्वयमित्यष्टौ, परस्यां च पङ्क्तौ चत्वारि, मध्ये बहिश्च उभ-यतः प्रत्येकं त्रयतयं त्रितयामिति दश । ततोऽपि द्वयोः पङ्क्त्योः प्रत्येकं द्वादश खगडकानि । चत्वारि मध्ये, बहिश्चत्वारि चत्वारिनि । तदनन्तरं द्वयोः पङ्क्त्योः प्रत्येकं षोडश षोडश खगडानि । चत्वारि मध्ये पार्श्वयोश्च षट् पङ्क्तिनि । तत उपरितनीषु चतसृषु पङ्क्तिषु प्रत्येकं विंशतिखगडका-नि, चत्वारि मध्ये, बहिश्चैकपार्श्वे ऽष्टावपरपार्श्वे ऽप्यष्टाविति । तदेवमूर्ध्वलोके चतुर्दशसु पङ्क्तिषु यथामेव खगडकानां वृद्धिरुक्ता ।

अथ चतुर्दशस्वर्गप पङ्क्तिषु हानिमाह—

पुनरवि मोलस दोसुं, वारस दोसुं पि हुति नायव्वा ।

तिमु दम तिसु अड्ड, छ दोसुं दोसुं पि चत्तारि ॥६१५॥

पुनरप्युपरितनपङ्क्तिद्वये षोडश खगडकानि, भावना च सवत्र प्रागववसेया । तत ऊर्ध्वं द्वयोः पङ्क्त्यां द्वादश द्वादश खगडकानि । ततोऽपि तिसृषु पङ्क्तिषु दश दश खगडकानि, तिसृषु पङ्क्तिषु अष्टावष्टौ खगडकानि । तदनु द्वयोः पङ्क्त्योः षट् षट् खगडकानि । ततोऽपि सर्वोपरिवर्तिन्योर्द्वयोः पङ्क्त्यानां डीमध्यगतान्येव चत्वारि खगडकानि भवन्तीति । इत्थं तावद्विजगुरुप्रदर्शितस्थापनानुसारतो रुचकादारभ्य लोकान्ते यावत् 'तिरियं चउरो दोसुं' इत्यादि गाथाद्वय व्याख्यातम् । अपरं तु वैपरीत्येन पट्टेषु स्थापनां पश्यन्तः एतद्गाथाद्वयं लोकान्तादारभ्य लोकमध्ये यावद्व्याख्यान-यन्तीति ।

अथाधोलोके सप्तस्वर्गप पृथिवीषु ऊर्ध्वोधाभावेन-खगडकान्याह—

उवरिय य लोयमज्झा, चउरो चउरो य सव्वहिं नेया ।

तिग तिग दुग दुग एकि-कगो य जा सत्तमी पुढवी ॥६१६॥

अवतीर्य लोकान्तात्लोकमध्ये समागत्य ततो लोकमध्ये यावद् रुचकलक्षणादारभ्य सर्वत्र सर्वसु पृथिवीषु त्रसनाडीमध्ये

ऊर्ध्वधोभावेन चत्वारि चत्वारि खण्डकानि ज्ञातव्यानि त्रसनाड्याश्च बहिः खण्डकानामभाव एव, ततः शर्कराप्रभाया उपरितनलादारभ्य दक्षिणवामभागयोः प्रतिपङ्क्तिरिच्छीनानि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि, तावदूर्ध्वधोभावेन ज्ञेयानि यावत्सप्तमपृथिव्या अधस्तनो भागः । ततो बालुकाप्रभाया उपरितलादारभ्य उपरि पार्श्वयोः खण्डकत्रयाप्युक्तः पुनरपि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि तावदवसेयानि यावत्सप्तमी पृथिवी । ततः पङ्कप्रभाया उपरि तलादारभ्य द्वयोः पार्श्वयोः पूर्वोक्तखण्डकेभ्य परतो द्वे द्वे खण्डके तावदवगन्तव्ये यावत्सप्तमी पृथिवी । ततः पुनरपि धूमप्रभाया आरभ्य पार्श्वद्वयेऽपि द्वे द्वे खण्डके तावद्वचन्ति यावत्सप्तमी पृथिवी ततो भूयोऽपि तमःप्रभाया आरभ्य पार्श्वद्वयोस्तावदकं खण्डकं स्थापनीयं यावत् सप्तमा पृथिवी । ततः सप्तम्यामपि पृथिव्यां पूर्वोक्तखण्डकेभ्यः परत उभयपार्श्वयोरकं खण्डकं प्रतिपङ्क्तिं तावद्वचन्ति यावत्सप्तमिधस्तनो पङ्क्तिर्गति तद्वमधोलोके ऊर्ध्वधोभावेन खण्डकान्युक्तानि ।

अथ तमस्तमःप्रभाया आरभ्य रत्नप्रभा यावत्पृथिवी-
तिर्यक्खण्डकप्रमाणमाह—

अडवीसा छव्वीया, चउवीसा वीम मोल(म) दस चउरो ।
सत्तासु वि पुढवीसुं, तिरियं खड्डयगपरिमाणं ॥ ६१७ ॥

सप्तम्यां तमस्तमःप्रभायां नरकपृथिव्यामष्टविंशतिः खण्डकानि तिर्यग्भवन्ति । तत्र त्रसनाड्या बहिरेकपार्श्वे द्वादश-
द्वितीयपार्श्वेऽपि द्वादश, त्रसनाडीमध्यं च चत्वारि । तमः-
प्रभायां पञ्चविंशतिः खण्डकानि, चत्वारि मध्ये, बहिर्भागयो-
श्चैकादशेति । धूमप्रभायां चतुर्विंशतिः चत्वारि मध्ये, उभय-
पार्श्वयोश्च दश दशेति । पङ्कप्रभायां विंशतिः, मध्ये चत्वारि-
बहिर्भागयोश्चाष्टाष्टाविति । बालुकाप्रभायां षोडश, मध्ये च-
त्वारि, उभयपार्श्वयोः षट् षड्दशेति । शर्कराप्रभायां तिर्यग् द-
श खण्डकानि, चत्वारि मध्ये, दक्षिणवामभागयोश्च त्रीणि त्रीणीति । रत्नप्रभायां च त्रसनाडीमध्यगतान्येव चत्वारि तिर्यक्खण्डकानीत्येव सप्तम्यां तमस्तमःप्रभायासु पृथि-
वीषु तिर्यक्खण्डकानि खण्डकानां कल्पितचतुरस्राकारनभोभा-
गरूपाणां परिमाणं सख्यानां समवसेयमिति ।

अथ सकलस्यापि लोकस्य खण्डकसर्वसंख्यामाह—

पंचसयबारमुत्तर, हेट्टा तिमयाउ चउर अन्महिया ।

अह उड्डु अट्ट मया, सोलाहिया खण्डया मव्वे ॥ ६१८ ॥

पञ्च शतानि द्वादशोत्तराणि द्वादशाधिकानि खण्डकानाम्
'हेट्टा ति' अधोलोके भवन्ति । तथाहि—'अडवीसा' इत्या-
दिगाथाज्ञात् अष्टाविंशत्याद्यङ्गान् मीलयित्वा ज्ञातपृथिवीम्
अष्टाविंशतिष्वष्टविंशत्यादखण्डकसंख्योपेतपङ्क्तिचतुष्टय-
सङ्ख्यावाचकतुर्भिर्गुणयेत् । ततो जायन्ते पञ्च शतानि द्वाद-
शोत्तराणीति । 'अह उड्डु ति' अथाधोलोकादनन्तरमूर्ध्वलोके त्रीणि शतानि चतुर्भिर्गुणयेत् खण्डकानां भ-
वन्ति । 'तिरियं खउरो दांसुं' इत्यादि गाथाद्वितयोर्विद्वत्ख-
ण्डकमीलेने यथोक्तसंख्यासङ्ख्यात्, सर्वाणि चाधोलोको-
र्ध्वसम्बन्धीनि खण्डकानि मिलितानि अष्टौ शतानि षोडशा-
धिकानि (८१६) भवन्तीति ।

अथ सर्वस्मिन्नपि लोके यावन्त्यो यावन्त्यो रज्जवो भवन्ति
तावतीर्दशयितुमाह—

वसीसं रज्जुओ, हेट्टा रुयगस्स हुंति नायव्वा ।

एगोणवीममुत्तरि, ऐगववा मव्वपिंडेणं ॥ ६१९ ॥

रज्जुकस्य पूर्वोक्तस्वरूपस्याधस्ताद्—अधोलोके इत्यर्थः,
द्वाविंशद् रज्जवो भवन्ति—ज्ञातव्याः । इह किल त्रिधा रज्जुः-
सूचीरज्जुः, प्रतररज्जुः, घनरज्जुश्च । तत्रायामतः ख-
ण्डकचतुष्टयप्रमाणा बाह्यतः पुनरकखण्डप्रमिता खण्ड-
कर्ध्वोणसूच्याकारव्यवस्थापितखण्डकचतुष्टयनिष्पन्नत्वान्—
सूचीरज्जुः । तथा एवैव प्राक् प्रदर्शिता खण्डकचतु-
ष्कात्मिका सूचिस्तस्यैव गुण्यते, अतः प्रत्येकं खण्डकचतुष्ट-
यनिष्पन्नसूचीचतुष्टयात्मिका उपरितनाऽधस्तनखण्डकरहि-
ता षोडशखण्डकसंख्या प्रतररज्जुः संपद्यते । तथा
प्रतर एव सूच्या गुण्यतो दैर्घ्येण विष्कम्भतः पिरडतश्च
सप्तसंख्यखण्डकोपेता सर्वतश्चतुरस्रा घनरज्जुः । दैर्घ्या-
दिषु तत्रापि स्थानेषु समतालक्षणस्यैव घनस्येह कूट-
त्वात् । प्रतररज्जुश्च दीर्घविष्कम्भाभ्यामेव समानपिरड-
स्तस्यैकखण्डकमात्रत्वार्थेति भावः । एषा च घनरज्जुश्चतुः-
षष्टिखण्डकात्मिका, पूर्वोक्तसूच्याऽनन्तरोदितषोडशखण्डक-
प्रमते प्रतरे गुणिते एतावतामेव खण्डकानां भावात्, स्या-
पना च प्रागुक्तषोडशखण्डकात्मकप्रतरस्योपरि त्रीन् वारान्
षोडश षोडश खण्डकानि कृत्वा भावनीया । तथा च दैर्घ्य-
विष्कम्भपिरडैस्तुल्याऽयमापद्यत इति । उक्तं च—'सूरीज्जु च-
उहि उ खण्ड-गाहिं सोलसेहि' परतररज्जु य । चउमाट्ठव-
डगेहि, घनरज्जु होइ विज्जया ॥ १ ॥' ततो द्वादशोत्तरपञ्च-
शतरूपस्याधोलोकखण्डराशेः प्रतररज्ज्वानयनाय षोडश-
भिर्भागे हुंति द्वाविंशत्प्रतररज्जवो भवन्ति । तथा उपरि
ऊर्ध्वलोके एकानविंशतिः प्रतररज्जवः । चतुरस्रशतत्रय-
स्य षोडशभिर्भागाहारं एकानविंशतेरेव लभ्यमानत्वात् ;
तथा सर्वपिरडेनाधोलोकोर्ध्वलोकसम्बन्धिसर्वरज्जुमीलेने-
न एकपञ्चाशत्प्रतररज्जवो भवन्तीति ।

साम्प्रतं घनरज्जुसंख्यां प्रतिपादयिषुः

प्रथमे तावत्ताकघनीकरणमाह—

दाहिणओ उ दुखण्डा, वामे संधिज्ज विहियविवरीयं ।

नाडीजुयातिरज्जु, उड्डाऽहो सत्ता जाया ॥ ६२० ॥

हेट्टाओ वामखंडं, दाहिणपासस्मि ठवसु विवरीयं ।

उवरिमतिरज्जुखंडं, वामे ठाणम्मि संधिजा ॥ ६२१ ॥

ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणपार्श्ववर्तिनी ये द्वे खण्डे
प्राग्लोकमध्याधस्तनमुपरितनं च खण्डे परिपृच्छ—वि-
परीतं च विधाय, अधस्तनभागमुपरितनं चाधःकृत्वेत्य-
र्थः वामपार्श्वे संदध्यान्-संयोजयेत् । ततस्ते द्वे खण्डे र-
ज्जुविस्तृततया नाज्जा युते सर्वत्र विस्तरतस्तिष्ठो
रज्जवो जानाः, ऊर्ध्वधोऽधश्चोच्छ्रयण स्म रज्जवः इत्यु-
र्ध्वलोकसम्बन्धिनं, 'हेट्टाउ ति' अधस्तादधोलोके पुनस्तम-
नाडीतो वामभागवर्तिखण्डं बुद्ध्या गृहीत्वा दक्षिणपार्श्वे
विपरीतं कृत्वा स्थापयेत् । तत उपरितनसंबन्धितोर्ध्वलो-
करूपं खण्डं विरज्जुविस्तीर्णं संपर्निताधोलोकखण्डस्य
वामे स्थाने वामपार्श्वे सङ्घातेयत् । इयमत्र भावना—इह

स्वरूपतस्तावज्जोक्तधनुर्दशरज्जुप्रमाणः, अधस्ताद्विस्तरतो देशानसप्तरज्जुप्रमाणः तिर्यग्लोकमध्यभागे एकरज्जुः, ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुः, उपरि च लोकान्ते एकरज्जुः, शेषस्थानेषु पुनरनियताविस्तरः । एवं प्रमाणस्य लोकस्य वैशाखस्थानस्थकाटस्थकरयुग्मपुरुषाकारस्य घनीकरणाय प्रथममुपरितनलोकार्धे संवर्तते । तथाहि—सर्वत्रैकरज्जु-विस्तराणां याम्यसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनि ब्रह्मलोकमध्याद्-धस्तनमुपरितनं च ये द्वे खण्डे कूर्पाकारसंस्थिते ब्रह्मलोकमध्ये प्रत्येकं द्विरज्जुविस्तराणि देशानार्धचतुष्टयं रज्जु-च्छेद्यं, ते धातुकल्पनया समादाय प्रसनाड्या एवमुत्तर-पाश्वे वैपरीन्येन संघात्यन्ते । एवं चोपरितनं लोकार्धे त्रि-रज्जुविस्तर देशानसप्तरज्जुच्छेद्यम्, बाहल्यतस्तु ब्रह्मलो-कमध्ये पञ्चरज्जुप्रमाणमन्यत्र त्वानियतबाहल्यं जायते । ततोऽधालोकं प्रसनाड्या दक्षिणभागवर्त्यधोलोकखण्डमधो-भागे देशानात्ररज्जुविस्तारं क्रमेण द्वीयमानाविस्तरं तावद्या-वदुपरिष्ठाद्वज्जुसंख्येयभागविष्कम्भं समाधकसप्तरज्जुच्छेद्यं दुद्धया परिगृह्य प्रसनाड्या एवोत्तरपाश्वे ऊर्ध्वाधोभागवि-पर्यामेन संयोजयेत् । एवं च कृतेऽधस्तनं लोकार्धे देशान-चतुरज्जुविस्तारं सार्तिरेकसप्तरज्जुच्छेद्यम्, बाहल्यतोऽप्य-धः क्वचित्क्वचिदूनसप्तरज्जुमानम्, अन्यत्र त्वानियतबाहल्यं जायते । तत उपरितनमर्धे बुद्धया गृहीत्वाऽधस्तनस्यार्ध-स्योत्तरपाश्वे संघात्यन्ते । तथा च सति क्वचित्त्सार्तिरेकस-प्तरज्जुच्छेद्यः, क्वचित्त्रय देशानसप्तरज्जुच्छेद्यः, विस्तरतस्तु देशानसप्तरज्जुप्रमाणो घनो जातः, ततः सप्त रज्जुनामुपरि यदाधिकं तत्परिगृह्य उत्तरपाश्वे ऊर्ध्वाध आयतं संघात्यन्ते तता विस्तरतोऽपि परिपूर्णाः सप्त रज्जवो भवन्ति । तथा संघातिनोपरिखण्डस्य बाहल्यं क्वचित्पञ्च रज्जवः । अधस्त-नखण्डस्य तु बाहल्यं अधस्ताद्यथासंभवं देशानाः सप्त र-ज्जवः । ततः उपरितनखण्डबाहल्यदेशानरज्जुद्वयमत्राति-रिच्यन्ते, इत्यस्मादतिरिच्यमानबाहल्यादधे गृहीत्वा उप-रितनखण्डबाहल्ये संयोज्यते एवं च कृते बाहल्यतस्ता-वत् कियत्यपि प्रदेशे किञ्चिदूनाः पद रज्जवो भवन्ति । व्य-वहारतस्तु सर्वमप्येतच्चतुरर्क्षीकृतनभःखण्डसप्त रज्जुप्रमाण-मुच्यते । व्यवहारनयो हि किञ्चिन्मयूनसप्तहस्तादिप्रमाण-मपि पट्टादिवस्तु परिपूर्णसप्तहस्तादिमानं व्यपदिशति, देश-तोऽपि च दृष्टं बाहल्यादिधर्मं परिपूर्णोऽपि वस्तुनि व्यवस्य-ति स्थलदृष्ट्यादिनि भावः । अत एव तन्मतेनघात्र सप्त-मरज्जूबाहल्यता सर्वगताऽवगन्तव्या । आयामविष्कम्भाभ्या मपि यत्र देशानसप्त रज्जुप्रमाणमिदं व्यवहारतस्तत्रापि प्र-त्येकं सप्त रज्जुप्रमाणता दृश्या । तदेवं व्यवहारनयमतेनाया-मविष्कम्भबाहल्यैः प्रत्येकं सप्त रज्जुप्रमाणो घनो जायते । ए-तच्च पाट्टकादौ लिखित्वा भावनीयमिति । [प्रब०] (घनीकृत-स्य लोकस्य रज्जुसंख्यां ' प्रणरज्जु ' शब्दे तृतीयभागे १०४ पृष्ठे गता)

अथाध्वलोकं यावन्मु खण्डकेषु यावन्तो देवलोक-
भवन्तीत्येतदाह—

छमु मंडंगमु य दुर्गं, चउमु दुर्गं दममु हृति चत्तारि ।
चउमु चउकं गेवे-ज्जणुत्तगइं चउकम्मि ॥ ३० ॥

रुक्कस्माद् भूभागादुपरिमुखेषु षट्सु खण्डकेषु सार्ध-
ज्जुप्रमाणे क्षेत्रे इत्यर्थः, द्विकं सौधमेशानलक्षणं देवलोक-
द्वयं भवति । ततोऽप्युपरितनेषु चतुर्षु खण्डकेषु रज्जुमा-
न क्षेत्रे सनत्कुमारमाहेन्द्ररूपं देवलोकद्विकं भवति । ततो-
ऽप्युपरि दशसु खण्डकेषु अर्धतृतीयरज्जुप्रमिते क्षेत्रे भवन्ति
ब्रह्मलोकलान्तकशुकसहस्रारस्वरूपाश्चत्वारो देवलोकाः । त-
दनु चतुर्षु खण्डकेषु रज्जुपरिरच्छेत्रे क्षेत्रे आनतप्राणतार-
णाच्युतनामकानां देवलोकानां चतुर्के भवन्ति । ततः सधो-
परिचर्तिनि खण्डकचतुष्टयंऽन्तिमरज्जौ तवप्रवयकघिजयवैज-
यन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धाभ्यानि पञ्चानुत्तरविमाना-
नि सिद्धक्षेत्रं च भवन्तीति । प्रब० १४३ द्वार । सूत्र० ।
स्था० । सनादिमये द्वर्गिके, भ० = श० ६ उ० । वृ० ।
“ रज्जु वरत्ता य ” पाद० ना० २६० गाथा ।

रज्जुग-रज्जुक-पुं० । लेखके, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रज्जुगसभा-रज्जुकसभा- स्त्री० । रज्जुका लेखकाः । ' कारकून'
शालायाम्, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

रज्जुघाय-रजउद्धात-पुं० । निधिसः परिणामतः समन्ता
द्रणुपतने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रज्जुचिलिमिलिया-रज्जुचिलिमिलिका-स्त्री० । और्णिकद-
नर्कं, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

रज्जुपिण्ड रज्जुपिनद्ध-त्रि० । रश्मिनियन्त्रं, प्रश्न० ४ सं-
व० द्वार ।

रज्जुमग-रज्जुमार्ग-पुं० । यत्र रज्ज्वा किञ्चिदतिदुर्गमतिल-
ङ्घ्यते तादृश मार्गं, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

रज्जुभय-रहित-त्रि० । अनिरन्तरं, “ न तस्य सायं लङ्घनी
ऽभिदुग्गे, अरहि (ज्झ) याभिनाथा तहवी तविंति ” ॥ १७ ॥
सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

रट्ट-राष्ट्र-न० । जनपदं, देशं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । कल्प० ।
रा० । जनपदैकदेशं, भ० १४ श० । अष्टमद्वयस्य स्वनामख्याते
चतुर्विंशे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

रट्टउड-राष्ट्रकूट-पुं० । राष्ट्रमहत्तरे, वृ० ३ उ० । मण्डलोप-
जीविनि राजनियोगिके, विपा० १ ध्रु० १ अ० ।

रट्टकूट-राष्ट्रकूट-पुं० । वैभलसंनिवसे स्वमातुलसुतायाः सो-
मानाम्भ्याः पत्न्यां, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ४ अ० ।

रट्टधम्म-राष्ट्रधर्म्म-पुं० । देशाचारं, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रट्टवद्धण-राष्ट्रवर्द्धन-पुं० । अर्चान्तराजस्य पालकस्य पुत्रे
प्रद्योतस्य पात्रे, आच० ४ अ० । आ० चृ० ।

रट्टवाल-राष्ट्रपाल-न० । भरतचक्रवर्तिनः चरितप्रकाशके
आपादभूतिना कृते नाटके, यद्धि मिहस्थस्य राज्ञः समायाम्-
प्रतिनर्तिनं सत् पञ्चशतानां राजपुत्राणां नाट्यपार्श्वभूतानां
प्रवज्याकारणमभूदिति । पि० । (अरनो प्रवेशितमिति नेदानीमु-
पलभ्यते) ' आम्मादभूद ' शब्दे द्वितीयभागे ४७७ पृष्ठे
उदाहृतम्)

रट्टिय

रट्टिय-राष्ट्रिक-न० । राष्ट्रमहन्तरं, नि० च० २ उ० ।

रट्टिय-रुदित-न० । अश्रुविमोचनं, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

रट्टित-न० । कलहायिते, " कलहादश्रं रट्टिश्रं " पा० ना० २३२ गाथा ।

रण-रण-पुं० । कान्तजनसोभके संग्रामे, स० १४१ सूत्र ।
ध० । सूत्र० । प्रव० । कलहं, " सगामो संजुञ्ज आहव
रणं संगरे समरे " पा० ना० ३३ गाथा । शब्दे, " रणो
सहो " पा० ना० २६६ गाथा ।

रणरगञ्ज-रणरगञ्ज-पुं० । पीडायाम्, " अदिही अरई य र-
गन्गञ्जो " पा० ना० १६५ गाथा ।

रणमीस-रणशीर्षि-न० । संग्रामशिरसि, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०
१ उ० । प्रश्न० । रणशब्दस्यापञ्चशः सप्तम्यां रणः । (१) प्रह्णणि
चिद्विदि नाहुं, ध्रु० अं रणि करदि न अन्ति " प्रा० ४ पाद ।

राम अरण्य-न० । वने, " बाऽलाव्वरण्ये लुक् " ॥ ८ । १ ।
६६ ॥ इत्यनेन आद्याकारस्य लुग बा । प्रा० १ पाद ।

रतनुचय रत्नोच्चय-पुं० । रत्नानां नानाविधानामुत्प्राचल्येन
चयः—उपचयो यत्र स रत्नोच्चयः । मेरुपर्वते, सू० प्र० ५
पाहु० । (अस्मादेव दिशां विभागः स च ' दिस्मा ' शब्दे
चतुर्थभागे २५२३ पृष्ठे दर्शितः) (अस्य षोडश नामानि ' गि-
रिराय ' शब्दे तृतीयभागे ८७६ पृष्ठे गतानि) (अस्य उ-
च्चत्वादिकम् ' मंदर ' शब्देऽस्मिन्नव भागे २७ पृष्ठे गतम्)
रत्न-रत्न-त्रि० । रत्नते, शा० १ ध्रु० ६ अ० । उत्त० । अ-
रुणे, " अरुणे सोमो रत्नं पाडलमार्यविरं तव " पा०
ना० ६३ गाथा । अत्यन्तसम्यक्त्ववार्मितान्तश्चेत्तसि,
सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० । प्रदत्तगंगे, वृ० २ उ० । धातुप्रभृतिभि-
र्द्रव्यैः रत्नोक्तं, वृ० १ उ० २ प्रक० । कुसुम्भगंगे, वृ० १ उ०
३ प्रक० । लोहिते, रत्नवर्णे, भ० १ श० १ उ० । प्रश्न० । " रत्ना-
सोमपगामाकिंसुअसुअमुदगुञ्जदगगमरिसे " रत्नाशोकप्रका-
शस्य किंशुकस्य—पुष्पितपलाशस्य शुक्रमुखस्य गुञ्जार्द्ध-
स्य च गंगेण सहशा यः सः तथा तस्मिन् । अरक्कत्य-
र्थे, अनु० । रुधिरं, न० । त० । स्था० । गगयुक्ते, तद्वर्ति-
तमूर्ती च । त्रि० । आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० । आव० ।
गेयरागानुरक्तेन यद् गीयते तद् रत्नम् । द्वितीयगेयगुणं,
जी० ३ प्रात० ४ आधि० । अनु० । ज० । ग० । मनोहरं,
औ० । गृहे, आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । अत्यन्तोत्कट-
रागतया प्रधानमर्षि वस्तु विरूपतयाऽध्यवस्यति इति अरक्कः
आवकगुणः । दर्श० २ तत्त्व ।

रत्नसुय-रत्नांशुक-न० । मशकगृहाभिधे, चे० प्र० २० पाहु० ।

रत्नसुयसंबुड-रत्नांशुकसंबुट त्रि० । रत्नाशुकनातिरमणीयेन
मशकगृहाभिधानेन वस्त्रेण संबुटे आच्छादितं, कल्प०
१ आधि० २ जण । जी० । ग० । भ० ।

रत्नकंचलमिला-रत्नकम्बलशिला-स्त्री० । मेगं, पण्डकवन-
मध्ये चूलिकायाः पाञ्चमांशं चतुर्थो जनोच्च्युतसर्वकाञ्च-
नमयचन्द्राक्षसंस्थानसंस्थितायां चतुर्थ्यां शिनायाम्, स्था० ।
' दो रत्नकंचलमिलाओ ' स्था० २ ठा० ३ उ० ।

कहि गं भन्ते ! पंडगवणे रत्नकंचलमिला गामं मिला

(१) प्राज्ञेन निप्रति नाथो यः य रणे करोति न अन्ति ।

पम्पत्ता ?, गोअमा ! मंदरचूलिआए उत्तरेणं पंडगवणउ-
त्तरचरिमंते एत्थ गं पंडगवणे रत्नकंचलमिला गामं मिला
पम्पत्ता, पाईणपडीणायया उदीणदाहिणवित्थिमा मच्चत-
वणिअमई अन्हा ० जाव मज्झदेसमाए मीहामणं, त-
त्थ गं बहूहिं भवणवइ ० जाव देवेहिं देवीहि अ एरावय-
गा तिथयरा अहिसिच्चंति । (सु० १०७)

सम्प्रति चतुर्थी शिला—'कहि गं' मित्यादि, प्रश्नः प्राग्ब-
त्, उत्तरसूत्रे सर्व द्वितीयशिलानुसारणं वाच्यम्, वर्णनञ्च
सर्वतपनीयमयी, श्रीपूज्यैस्तु सर्वा अर्जुनस्वर्णवर्णा उक्ता
इति, 'परावतका' इति परावतक्षेत्रभवाः, सिंहासनस्यै-
कत्वं भग्नक्षेत्राकृत्युक्त्या वाच्यम् । ज० ४ वक्ष० । स्था० ।

रत्नकूट-रत्नकूट-न० । शिखरधरपर्वते पण्डे कूटे, ज० ४ वक्ष० ।

रत्नकव-रत्नाक्ष-त्रि० । अरुणदिवाकरनयनं, आघ० ४ अ० ।

रत्नकवर-दर्शी-सीधुनि, दे० ना० ७ वर्ग० ४ गाथा ।

रत्नचंदण-रत्नचन्दन-न० । लोहितवर्णे चन्दनविशेषे, स० ।
ग० । प्रज्ञा० । औ० ।

रत्नच्छ-रत्नाक्ष-त्रि० । लोहितलोचने, उपा० २ अ० ।

रत्नडी गत्रि-स्त्री० । " रजन्याम्, दोहो मइ तुहुं वारिआ,
मा कुरु दीहा माणु । निदरा गमिही रत्नडी, दडवड होइ
विहाणु " । प्रा० ४ पाद ।

रत्नतल-रत्नतल-न० । लोहिताधोभागे, औ० । तं० ।

रत्नधाउ-रत्नधातु-पुं० । कुण्डलवरङ्गीपमध्यगतस्य कुण्डल-
शैलस्य दक्षिणध्रुवां चतुर्णां कूटानां मध्ये द्वितीयकूटे, द्वी० ।

रत्नपड-रत्नपट-पुं० । सांगते, परित्राजके च । वृ० १ उ० २
प्रक० । शा० ।

रत्नपालजक्स-रत्नपालयत्त-पुं० । महापुरं नाम नगरं रत्ना-
शोकं नाम उद्यानम् ; तस्मिन् पूज्यमानं यत्ते, विपा० २ ध्रु०
७ अ० ।

रत्नपत्र-रत्नप्रभ पुं० । कुण्डलवरङ्गीपमध्यगतस्य कुण्डल-
शैलस्य दक्षिणध्रुवां चतुर्णां कूटानां मध्ये प्रथमे कूटे, द्वी० ।

रत्नप्रभकूटस्थोच्चत्वादि—

एगमि कूडाणं, उम्मेहो पंच जोयणमयाई ।

पंचव जोयणमए, मूलम्मि उ वित्थडा कूडा ॥ ७७ ॥

तिन्नेव जोयणमए, पम्पत्तरि जोयणमयाई मज्झम्मि ।

अङ्काइजे य मए, मिहरितले वित्थडा कूडा ॥ ७८ ॥

तिमोव जोयणमए, पंचेव मयाई एक्कीसाई ।

मूलम्मि उ कूडाणं, मविममो परिगओ होइ ॥ ७९ ॥

एगं चेव सहम्मं, चूलमियं चेव होइ मममेगं ।

मज्झम्मि उ कूडाणं, विममहीणो परिकेखो ॥ ८० ॥

१—नायकः । मया त्वं वारितः, मा कुरु दीहा मानम् । निदरा गमिष्यति
गात्रः, शीघ्रं सर्वत्र प्रभ्रानम् ।

सत्तेव जोयणमए, एकाणउर्यं च जोयणा होंति ।

मिहरितले कूडाणं, मविमेमो परिग्राहोइ ॥ ८१ ॥

पलिओवमट्टिईआ, नागकुमारा हवन्ति एएसुं । टी० ।

रत्नपत्रवायदह रत्नप्रपातदृढ-पुं० । जम्बूद्वीपे परवतवर्षे, दीर्घ-
वैताळपर्वते पूर्वोदधिगामिन्याः रत्नवत्याः महानद्याः उद्गम-
स्थानं गङ्गाप्रपातदृढसदृशः, स्था० ।

जंबूमंदरउत्तरेण एरवए वासे दो पवायइहा पम्पत्ता, तं
जहा-बहुममतुल्ला० जाव रत्नपत्रवायदहे चैव, रत्तावइप्पवा-
यदहे चैव । (सू० ८८) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रत्नफुड-रत्नस्फुट-पुं० । वदरीवननिवासिनि म्यनामख्याते,
नागं, “ येन रत्नस्फुटो नागो निवसन् वदरीवेन । पानितः
सतिशम्भरणं, क्षत्रियः सैष वै भवान् ॥ १ ॥ ” प्रव० २ द्वार ।

रत्तय-देशी-बन्धके, दे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रत्तरथण रत्नरत्न-न० । पद्मरागादिकं, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।
भ० । ज्ञा० ।

रत्तवई-रत्नवती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे परवतवर्षे शिखरिर्वर्धधर-
पर्वतान् निर्गत्य पश्चिमसमुद्रसङ्गतायां महानद्याम्, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

एवं जह चैव गंगासिंधुओ तह चैव रत्ता -रत्तवईओ
गेयन्वाओ । पुरच्छिमेणं रत्ता, पत्तन्थिमेणं रत्तवई अव-
मिट्ठं तं चैव । (सू० ११)

यथैव गङ्गासिन्धु तथैव रत्तारत्नवत्या नैतद्वयं, तत्रापि दिग-
व्याक्रमाह-पूर्वस्याम्-रत्ता, पश्चिमायाम्-रत्तावती । ज० ४
वत्त० । (जम्बूद्वीपे द्वीपे महानदीनां मध्ये गता एषा चतुर्द-
शनदीसहस्रं सह पश्चिमसमुद्रं गच्छतीत्यादिवक्तव्यता
' जंबूदीव ' शब्दे चतुर्थभागे १३७८ पृष्ठ उक्ता)

रत्तारत्तवतीओ णं महारादीओ पवाह मातिरगे चउव्वी-
मं कोस विन्थारणं पम्पत्ता । (सू० २४)

' पवह ' इति-यतः स्थानान्नदी प्रवहति-वाहुं प्रवर्तते,
स च पश्चिमादिदेशेन निर्गम इह संभाव्यते, न पुनर्योऽ-
न्यत्र प्रवहशब्देन मकरमुखप्रणालनिर्गमः प्रपातकुण्डानिर्गमो
चा विवर्जितः, तत्र हि जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यामिह च पञ्चावर्शानि-
काशप्रमाणा गङ्गाऽऽर्द्धनद्या विस्तारतोऽभिहिताः ॥ २४ ॥
स० २४ सम० ।

जंबूमंदरउत्तरेण रत्तावई महारादि पत्त महाराईओ स-
मप्पेति । इदा इदंमणा सुमेणा वारिमेणा महाभागा । स्था०
५ ठा० ३ उ० ।

जंबू ! मन्दरउत्तरेण रत्तारत्तवईओ महाराईओ दस म-
हाराईओ समप्पेति । तं जहा-किणहा महाकिणहा नीला
महानीला नाग महातारा इदा ० जाव महाभागा । (सू०
४७०) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

चम्पागजदत्तस्य भार्यायां महाचन्द्रकुमारमार्तरि, विषा०
२ ध्रु० ६ अ० ।

रत्तवइप्पवायदह-रत्नवतीप्रपातदृढ-पुं० । जम्बूद्वीपे परवतव-
र्षे दीर्घवैताळपर्वते पश्चिमोदधिगामिन्याः रत्नवत्याः नद्याः
उद्गमस्थाने सिन्धुप्रपातसदृशे प्रपातदृढे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

दो रत्तवइप्पवायदहा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रत्तसिला-रत्तशिला-स्त्री० । मेरौ परवतवर्षे तृतीयशिला-
याम्, ज० ।

अथ तृतीयशिला-

कहि णं भेंते ! पडंगवणे रत्तमिला णामं मिला पम्पत्ता?,
गोयमा ! मन्दरचलिआए पत्तन्थिमेणं पडंगवणपत्तन्थि-
मेपरंते, एत्थ णं पडंगवणे रत्तसिला णामं सिला
पम्पत्ता । उत्तरदाहिणायया पार्श्वपडीणविन्थिमा ० जाव
तं चैव पमाणं सव्वतवणिजमई अच्छा उत्तरदा-
हिणेणं एत्थ णं दुवे सीहासणा पम्पत्ता, तत्थ णं
जे से दाहिणिस्से सीहामणे तत्थ णं बहुहिं भवण-
वइपम्हाइआ तित्थयरा अहिमिच्चंति, तत्थ णं जे से
उत्तरिस्से सीहामणे तत्थ णं बहुहिं भवण ० जाव व-
प्पाइआ तित्थयरा अहिमिच्चंति (न्ति) । (सू० १०७)

' कहि ण ' मित्यादि. इदं च सूत्रं पूर्वशिलागमनं बोध्यम्,
केवलं वर्णनं सर्वान्मना तपनीयमयी रत्नवर्णत्वात्, सिंहा-
सनद्विषयभावना त्वेवम्-एषा पश्चिमोदधिगामिन्याः रत्नवत्या-
च क्षेत्रं पश्चिममहाविन्दहास्यं शीतोदादित्तिरुत्तररूपभागद्व-
यात्मकम्, तत्र च प्रतिविभागमेकैकजिनजन्मसम्भवाद्युपा-
जिनद्वयमुत्पद्यत, तत्र दक्षिणात्ये सिंहासने दक्षिणभागगत-
पद्मादिविजयाएकजाता जिनाः स्थाप्यन्ते, औत्तरगहे च उ-
त्तरभागगतवप्रादिविजयाएकजाता इति । ज० ४ वत्त० ।

रत्ता-रत्ता-स्त्री० । जम्बूद्वीपे परवतवर्षे शिखरिर्वर्धधरपर्वता-
भिगत्य पूर्वतलवर्षसमुद्रसङ्गतायां महानद्याम्, (तद्वक्तव्यता
गङ्गावक्तव्यतावज्ञेया) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

रत्ताकुंड-रत्ताकुण्ड न० । रत्ताख्यमहानद्युद्गमस्थानीभूते
कुण्ड, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

रत्ताभ रत्ताभ-पुं० । रत्नवर्णे, जी० ४ प्रति० ।

रत्तावईकुंड-रत्तावतीकुण्ड-न० । रत्ताख्यमहानद्युद्गमस्थानी-
भूतं कुण्ड, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

रत्तावंग-रत्तापाङ्ग-वि० । लोहितनयनोपान्ते, ज० १
वत्त० । जी० ।

रत्तासांग-रत्ताशोक-पुं० । अशोकवृक्षविशेष, कल्प० १ आधि०
३ क्षण । ओ० ।

रत्तासांगप्पगाम रत्ताशोकप्रकाश-पुं० । रत्तस्याशोकस्य प्र-
भासमूहे, कल्प० १ आधि० ३ क्षण । दशा० ।

रत्ति-रात्रि-स्त्री० । रजन्याम्, सर्वत्र ल-व-रामचन्द्र ॥ ८२ ॥
७० ॥ इति रफस्य लोपो भवति । रात्रिः । रत्नी । । प्रा० ।

रत्तितिहि-रात्रितिथि-स्त्री० । तिथेः पञ्चाङ्गभागं, च० प्र० १
पाठु० ।

रत्तिय-रात्रिक-त्रि० । रात्रौ भवे रात्रिकम् । रात्रियान्ते ,
उत्त० २६ अ० । रात्रेरन्ते भवे, प्रव० ३ द्वार ।

रत्तियर-रात्रिचर त्रि० । चौरादिके, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

रत्तिविनाशम्-रात्रिविनाशक-पुं० । रात्रिनाशकारणे, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण ।

रत्ती-देशी-आज्ञायाम् , दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रत्तीश्च-रत्तिक-पुं० । नापिते, " वच्छीउत्त जाणह य, चोडलं
गहाविश्रं च रत्तीश्च " पाइ० ना० ६१ गाथा । दे० ना० ।

रत्तुककडा-रत्तोत्कटा-स्त्री० । मासान्ते त्रीणि दिनानि याव-
त्स्त्रीणां यश्चिरन्तरमस्तु स्ववति तदत्र रत्तुमुच्यते तेन रत्तेन
रक्षितेण उत्कटा या सा । रत्तुस्वलायाम् , न० । आव० ।

रत्तुपल-रत्तोत्पल-न० । रत्तुपलपत्रे, प्रश्न० ४ आश्च० द्वार ।

रा० । लोहितकमले , श्री० । भ० । कल्प० । " रत्तुपलपल-
सुकुमालकोमलतला " रत्तु-लोहितम् उत्पलपत्रवत् । जी० ३
प्रति० २ उ० । " रत्तुपलपलउमकरचरणकोमलकुलितला " र-
त्तोत्पलवत् करचरणानां कोमला अङ्गुल्या ययाम् । न० ।
" रत्तुपलपलमउयसुकुमालतालुनिह्नालियगजीहं " रत्तोत्पलं
रत्तुकमलम् । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

रत्तोयाकूड-रत्तोदाकूट-न० । शिखरधरपर्वते अष्टमे कूटे ,
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रत्थान्तर-रथयान्तर-न० । मार्गमध्यं , कल्प० १ अधि० ४ क्ष-
ण । श्री० ।

रत्था-रथ्या-स्त्री० । सेंटिकायाम् , उत्त० ३० उ० ।

रत्थामुह-रथ्यामुह-न० । मार्गप्रवेशे, आ० म० १ अ० । र-
थ्यायाः पाश्वे, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

रथकार-रथकार-पुं० । काष्ठकर्लाभेन कारुके, " पुनं सोपारकं
तत्र, रथकारोऽभवत्सुधीः । तदाम्याश्च द्विजाज्जातः, कोक-
सां नाम वारकः ॥१॥ " । आ० क० १ अ० ।

रद्ध-गद्ध-न० । पाशिते, पके च । आव० ४ अ० । नि० खू० ।
जी० ।

रद्धी-देशी-प्रधाने, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रत्न-अरण्य-न० । घने, " कंठारे काण्णे रत्ने " पाइ० ना०
१३५ गाथा ।

रत्तुय-रत्तुक-पुं० । घर्मीकरणे, पञ्चा० १६ विव० । आव० ।

रत्तु-देशी-घर्मीके, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

रत्तुडिआ-गोधायाम् , दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

रत्तु-स्त्री० । देशी-घर्मीके, " रत्तु घर्मीश्च-वामलगा य "
पाइ० ना० १७१ गाथा ।

रत्तु-रभम्-पुं० । वर्गे, " चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्य-
योग्य-द्वितीयौ " ॥८॥ ३२५ ॥ इति भस्म फ । रभम् ।
रत्तुम् । प्रा० ४ पाद ।

रम्-रम्-धा० । क्रीडायाम् , प्रा० ४ पाद । रमन्-हर्षितो
भवति । उत्त० पाइ० ४ अ० । अभिरतिमान् भवति । उत्त०
पाइ० १ अ० । रतिं कुरुते , । झा० १ श्रु० १७ अ० । रम्-

संखुड-खंडाभाव-कालिकिञ्च-कोटुम-मोहाय-शीसर-वे-
ल्लाः " ॥८॥ १६८ ॥ रमतेरनेऽष्टादेशा वा भवन्ति । संखुड ।
खंड । उभय । कालिकिञ्च । कोटुम । मोहाय । शीस-
र । वेल्ला । रम । प्रा० । " हसन्ताणि वा, रमन्ताणि वा,
मोहन्ताणि वा । " आचा० २ श्रु० २ चू० ४ अ० ।

रमन्-रममाण-त्रि० । अन्नादिना रतिं कुर्वति । भ० १३ श०
६ उ० ।

रमण-रमण-न० । नितम्बे, " रमणे नितं नित्यो " पाइ० ना०
११५ गाथा । पत्न्यौ, " रमणो कंठा पण्ड, पणममो पिययमो
वडो " पाइ० ना० ६१ गाथा ।

रमणिज-रमणीय पुं० । जम्बूमन्दरस्य पूर्वे सीतायाः महा-
नद्याः दक्षिणे सुभाष्यगजधानाधिभूषिते विजयक्षेत्रे, स्था० ८
ठा० ३ उ० । रमणीये, मनोहरे, स्था० ६ ठा० । झा० ।
कल्प० । श्री० । महाविदेहान्तर्गतायां स्वनामख्यातायां नग-
र्याम् , स्था० ।

दा रमणिजाश्री । स्था० २ ठा० ।

रतिजनके, त्रि० । रमणीया मनोहरा रूपं शोभा यस्य ।
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । सुन्दर, " मणोरमं चारु रमाण-
जं " । पाइ० ना० १४ गाथा ।

रमणी-रमणी-स्त्री० । प्रियायाम् , " रामा रमणी सीमं-ति-
णी बह वामलोअणा विलया " पाइ० ना० १२ गाथा ।

रमिअ-रन्त्वा(मित्वा) अव्य० । क्रीडित्वर्थे, " क्व इअ-
दृणी " ॥८॥ ४ । २७१ ॥ इति क्वास्थाने इअ आदेशः । प्रा० ।

रमिय-रमित-न० । मैथुनसेवायाम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
रा० ।

रम्प-तक्ष-धा० । तनूकरणे, " तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्पाः "
॥८॥ १६४ ॥ इति तक्षः रम्परम्पावादेशौ वा । तक्षति । प्रा० ।
रम्पा-रम्भा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्ववेश्यायाम् , " चूलि-
का-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययोग्य-द्वितीयौ " ॥८॥ ४ । ३२५ ॥
इति भस्म फः । रम्भा । रम्पा । प्रा० ४ पाद ।

रम्म-रम्प-न० । रमयति मनोसि द्रष्टृणांमिति रम्पम् । रम-
णीये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० । जं० । पञ्चा० । उत्त० ।
जम्बूमन्दरस्य पूर्वे सीताया महानद्याः दक्षिणे अङ्गुल्याख्य-
राजधानीर्भाषिताविजयक्षेत्रे, स्था० ९ ठा० ३ उ० । रम्पो विज-
यः अङ्गावती राजधानी अञ्जनो वक्षस्कारः । जं० ४ वक्ष० ।

दा रम्मा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सुन्दर, " रुद्र राहं रम्म, आहरामं वधुरं मणुजं च । लट्ठं
कंठं सुहृदं, मणोरमं चारु रमाणजं " पाइ० ना० १४ गाथा ।
रम्मग-रम्प-पुं० । पद्मावतीराजधानीर्भाषिते विजयक्षेत्रे,
स्था० ।

दा रम्मगा । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

जम्बूद्वीपे वर्णवर्णेषु, स्था० ७ सम० । प्रव० । " रम्मप विजण्
पम्हावई गयहाणी " जं० ।

कहि गं भेत ! जम्बूद्वीपे दीने रम्मण, शामं वामं
पण्णे ? , गोयमा ! मीलवन्तम्म उन्नरेणं रुप्पिम्म द-

क्विल्लेणं पुरत्थि(च्छि)मलवणसमुद्गस्म पच्चत्थिमेणं पच्च-
त्थिमलवणसमुद्गस्म पुरत्थिमेणं एवं जह चव हरिवामं
तह चव रम्मयं वामं भाणिअव्वं, श्वरं दक्खिणेणं
जीवा उत्तरेणं धणुं अवमेमं तं चव ।

प्रश्नः प्रतीतः, उत्तररत्न नीलघन उत्तरस्यां रुक्मिणी—
वक्ष्यमाणस्य पञ्चमवर्षधरादेर्दक्षिणस्याम एव यथैव हरिवर्ष
तथैव रम्यक वर्षे यश्च विशेषः स नवर्गमत्यादिना सूत्रेण सा-
क्षादाह—'दक्खिणेणं जीवे' त्यादि व्यङ्ग्यम् । अथ यदुक्तं ना-
रीकान्ता नदी रम्यकवर्षे गच्छन्ती गन्धापातिनं वृत्तवेतादय
योजनेनासम्प्राप्ते, तदप्य गन्धापाती कास्ताति पृच्छति—

कहि णं भन्ते ! रम्मए वामे गन्धावई णामं वड्डवेअड्ड-
पव्वए पप्पत्ते !, गोअमा ! शरकंताए पच्चत्थिमेणं शा-
रीकंताए पुरत्थिमेणं रम्मगवामस्म बहुमज्झदेसभाए
एत्थ णं गन्धावईणामं वड्डवेअड्ड पव्वए पप्पत्ते, जं चव
विअडावइस्म तं चव गन्धावइस्म वि वत्तव्वं, अड्डो नहंवे
उप्पलाइं । जाव गं(न्धा)धावइप्पमाइं गन्धावइप्पमाइं पउमे
अ इत्थ देवे महिद्धीए । जाव पलिआवमड्डिइए पण्विमड,
गयहाणी उत्तरेणं नि । मे केणऽड्डेणं भन्ते ! एवं वुच्चइ रम्मए
वामं वामं २ ? , गोयमा ! रम्मगवामं णं रम्म रम्मए रम-
गिज्जे रम्मए अ इत्थ देवे जाव पण्विमड, मे तेणऽड्डेणं ।
(सू० १११)

'कहि णं' इत्यादि, क भवन्त ! रम्यके वर्षे गन्धापाती-
नाम वृत्तवेतादयपर्वतः प्रकृतः ? , गौतम ! नरकान्ताया म-
हानद्याः पश्चिमायां नारीकान्तायाः पूर्वस्यां रम्यकवर्षस्य-
बहुमध्यदेशभागे । अत्रान्तरे गन्धापाती नाम वृत्तवेतादयः प्र-
कृतः, यथैव विकटापातिनो हारिवर्षक्षेत्रस्थितवृत्तवेतादय-
स्याश्चत्वादिकं तदेव गन्धापातिनोऽपि वक्ष्यम, यश्च सवि-
स्तरं निरूपितस्य शब्दापातिनोऽतिदेशे विहाय विकटा-
पातिनोऽतिदेशः कृतस्तत्र तुल्यक्षेत्रस्थितिकत्वं हेतुः ,
अत्र यो विशेषस्तमाह—अर्थव्ययम्—वक्ष्यमाणो बहुन्यु-
त्पलानि यावद् गन्धापातिवर्णानि-तृतीयवृत्तवेतादयवर्णानि
गन्धापातिवर्णसदृशानीत्यर्थः रक्तवर्णत्वात्, गन्धापातिप्रभा-
णि—गन्धापातिवृत्तवेतादयकार्णाण स्वयं समन्वात् तेन
तद्वर्णन्यात् तदाकारत्वाच्च गन्धापातीनीत्युच्यन्ते । पञ्चधा-
त्र देवो महर्षिकः पल्यापमर्स्यात्तकः पारिवसति, तेन तस्यो-
गात्तस्वार्थमकत्वाच्च गन्धापातीति, यथा च विमहशना-
मकस्वार्थमकत्वेन नामान्वर्थोपपत्तिस्तथा प्रागर्भाहितम् ।
अस्याधिपस्य राजधान्युत्तरस्याम् । अथ रम्यकक्षेत्रनाम-
निबन्धनमाह—'मे केणऽड्डेणं' इत्यादि, अथ केनार्थेन भव-
न्त ! एवमुच्यते—रम्यकं वर्षं २ ? , गौतम ! रम्यकं
वर्षं, रम्यते—क्रीडयते नानाकल्पदुर्गैः स्वर्णमणिमूर्तिभिर्य-
त्तैस्तैः प्रदेशैरतिरमणीयतया रतिविषयतां नीयते इति रम्यं
रम्यमेव रम्यकं रमणीयं च त्रीण्येकार्थिकानि रम्यतातिश-
यप्रतिपादकानि, रम्यकश्चात्र देवो यावत् पण्विमसति तेन
तद् रम्यकर्मानि व्यपदिशते । जं ३ वत्तं । स्था० । रम्यकं

वर्षे सुखमसुखमाकालः । स्था० २ ठा० ३ उ० । प्रज्ञा० ।
जं० । स० । अनु० । रुक्मिवर्षधरपर्वते तृतीयकूटे, जं० ४
वत्तं । स्था० ।

रम्मगकूट-रम्यककूट-न० । जम्बुद्वीपे मन्दरस्योत्तरे नीलघ-
नो वषधरपर्वतस्याष्टमे कूटे, स्था० ४ ठा० ।

रम्मगवामं ग-रम्यकवर्षक-पु० । रम्यकवर्षज्ञाने मनुष्ये, स्था०
७ ठा० ।

रय-रज-पु० । सूत्रमधूलीरूपे, दशा० ७ अ० । घातोत्खाते
आकाशवर्तिनि (स० ३४ सम०) ऋक्षगणैरे रणपुद्गले, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । तं० । औ० । पृथ्वाकाय, नि० चू० १६
उ० । मले, औ० । आ० चू० । जीवस्वरूपोपरजनाइज
इव रजः । कर्मणि, स्था० ४ ठा० २ उ० । ध० । अष्ट० ।
आ० म० । विशेष० । सूत्र० । वक्ष्यमाने कर्मणि, आध०
३ अ० । वक्ष्यमानकं कर्म रजो भगयते । तं० ।

रत त्रि० सङ्के, आ० चू० १ अ० । विशेष० । औ० । स्था० ।
मैथुनक्रांति, स० ६ सम० । व्यर्थस्थिते, सूत्र० १ श्रु० १०
अ० । स्त्रीभिः सह निधुवनं, ध० ३ अधि० । स्था० । "र-
मियमाहस्याहं" इति नाममालावचनात् । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

रय-पु० । वेगे, औ० । आध० ।

रयअ-रजक-पु० । (धोवी) इतिख्याते वस्त्रमलहारके मनु-
ष्यजातिविशेषे, "सोऽभ्यस्यो रयस्यो" पाड० ना० २३७
गाथा ।

रयउज्जाय-रजउद्योत पु० । रजस्वलादिके, अनु० ।

रयत-रदत्त त्रि० । रद विलेखने, शतृ० । उत्पाटने, तं० ।

रयंधकार रजोऽन्धकार-पु० । रेणो. यो रयो वेगः तेनान्धका-
रः । रणवेगेनान्धकारे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

रयग-रजक-पु० । स्त्री० । वस्त्रप्रक्षालके, व्य० ३ उ० ।

रयण-रत्न न० । कर्केतनादौ रत्नविशेषे, रा० । आ० म० ।
स० । ज्ञा० । प्रश्न० । दर्श० । सू० प्र० । स्था० ।
जी० । कल्प० । म० । ज्ञा० । औ० । चं० प्र० । र-
त्नानि द्विविधानि-द्रव्यरत्नानि, भावरत्नानि च । तत्र मर-
कतवज्रैर्नीलधैर्यादीनि द्रव्यरत्नानि, सुवर्माधुहृत्य
तेषामनैकान्तिकत्वाद्नात्याग्निकत्वाच्च भावरत्नानि । आ०
म० १ अ० । स्था० । ('भरह' शब्दे पञ्चमभागे १४६३
पृष्ठे विस्तरः)

अधुना रत्नविभागमाह-

रयणाणि चउव्वीमं, सुवर्णनउत्तरेययलोहाई ।

सीसगहिग्गपामा-ण-वड्डमणिमोत्तिअपवाला ॥ २५४ ॥

संखो तिगिमाऽगुरुचं-दणाणि वन्धामिलाणि कट्टाणि ।

तह चम्मदंतवाला, गंधा दव्वोमहाई च ॥ २५५ ॥

रत्नानि चतुर्विधानि, सुवर्णपुताम्ररजतलोहानि सीस-
कहिरण्यपाषाणवज्रमणिमूर्तिकप्रवालानि । सङ्ख्यतिनिशा-
गरुचन्दनानि वस्त्रामिलानि काष्ठानि तथा चर्मदन्तवाला
गन्धा द्रव्योपधाति च । पतान्यपि प्रायो लौकिकमित्राण्य-

ष नवरं रजत—रूपम्, हिरण्य—रूपकादि पाषाणा—चिञ्जा-
तीयरत्नानि मणयो—जात्यानि तिनिशो—वृत्तविशेषः अ-
मिलानि—ऊर्णावस्त्राणि काष्ठानि श्रीगणेशादिफलकादीनि च-
र्मणि सिंहादीनां, दन्ता गजादीनां, घाला चर्म्यादीनां, द्र-
व्यौषधानि—पिपल्यादीनि इति गाथाद्वयार्थः । दश०६अ०३
उ० । (मानुषत्वदोलेभ्य रत्नदृष्टान्त 'माणुसस' शब्देऽ
स्मिन्नेव भागे २४७ पृष्ठ गतः) (चाक्रण चतुर्दश रत्नानि
'चक्रकवाट्टि' शब्दे तृतीयभागे ११०० पृष्ठे दृश्यानि) स्व-
जातीयमभ्य समुत्कर्षयान् वस्तूनि, स० १५ सम० । स्था० ।
रत्नकपर्वतस्याग्निकोणायकृष्ट, द्वा० । सुवप्रविजये राजधा-
न्याम्, स्त्री० । स्था० २ डा० ३ उ० ।

रत्न—न० । दन्ते, " दम्बणा रथणा देवा " पाद० ना० ११०
गाथा ।

रथणकंड रत्नकाण्ड—न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः षोडशवि-
धरत्नमय प्रथमकाण्डे, स० ८ सम० ।

रथणकरंडग—रत्नकरंडुक—पुं० । रत्नानां रत्नगण्डुक, स० ।

तद्वक्तव्यतामाह—

तेमि रं तोरणाणं पुरतो दो दो चिन्ना रथणकरंडगा
धमन्ता । मे जहाणामण रम्भो चाउरंतचक्रवट्टिस्म चित्ते
रथणकरंडगं वरुलियमणी फालिहं पडलपन्नोयडे माए-
प्पभाण पण्मे मव्वओ ममंतातो भामति, उज्जोडतवतिप्प-
भामति एवमेव ते विचिन्ना रथणकरंडगा मातिप्पभाण ते
पण्मे मव्वओ ममंता भावति, उज्जोवंति तवंति पगायंति ।
स० । जी० । उक्त० ।

रथणकंड—रत्नकण्ड—न० । तस्मिन्मन्दिरस्य उत्तरे रत्नकरपर्व-
तस्य प्रथमकण्डे स्था० ८ डा० ३ उ० । मानसोत्तरपर्वतस्य
गण्डुस्य वेणुदेवस्य निवासभूत कृष्टः स्था० ४ डा० २ उ० ।
रथणशिकरगामि—रत्ननिकरगशि—पुं० । रत्नानिकरगामु-
चित्तमगृहे, कल्प० १ अर्थ० २ क्षण ।

रथणशिहाण—रत्ननिधान—पुं० । स्वतन्त्रगच्छीयाजनचन्द्रम्
रगिण्य, पं० य० ५ द्वार ।

रथणत्तय—रत्नत्रय—स्त्री० । ज्ञानत्रयेनचारिअत्रये, अष्ट० ८
अष्ट० ।

रथणस्थाल—रत्नस्थाल—न० । रत्नभूतस्थाले, द्य० ६ उ० ।

रथणत्थि—रत्नार्थिन—त्रि० । रत्नानि वैदुर्यादीनि तान्यर्थय-
न्तीत्येवशीला ते रत्नार्थिन । यद्वा—अर्थ—प्रयोजनं विद्यते
येषां ते तथा रत्नार्थिन । रत्नकाण्डेषु, दश० २ तत्त्व ।

रथणदीवि—रत्नद्वीप—पुं० । लवणसमुद्रमध्ये स्वनामस्थाने
द्वीपे, यत्र माकन्दीपुर्वो तदधिष्ठाया देवतया ह्यलर्ता,
द्वा० १ ध्रु० ६ अ० । महा० । ज्ञाताधर्मकथाज्ञानवमाध्ययने
रत्नद्वीपदेवी मौलशरीरेण समुद्रशोधनार्थं गतेन्युक्रमस्ति परं
मौलशरीरेणान्यत्र गमने कथं सङ्गच्छते इति ? अत्र ज्ञाताम-
ध्ये रत्नद्वीपमध्ये देवी मौलशरीरेण समुद्रशोधनार्थं गताऽ-
स्ति परं तस्याः मौलशरीरेण गमनप्रतिपद्यो ज्ञातो नास्तीति
। ५ । ही० ३ प्रका० ।

रथणदीविंदवपा—रत्नद्वीपदेवता—स्त्री० । रत्नद्वीपस्वामिन्यां
देवतायाम्, द्वा० १ ध्रु० ६ अ० ।

रथणदोममिरिपुरणयर—रत्नदो (षथ्री) ममिरिपुरनगर—न० ।
भरतक्षेत्रं जम्बुद्वीपे सिंहलद्वीपे रत्नदो (षथ्री) ममिरिपुरनगरे,
यत्र चन्द्रगुप्तो राजा तस्य चन्द्रलेखा भार्या । ती० ६ कल्प ।

रथणपुर—रत्नपुर—पुं० । मालवदेशप्रसिद्धे नगरे, अष्ट० १ (तद्वृत्तम्
'पदालपुस्त' शब्दे पञ्चमभागे १०८० पृष्ठे विस्तरतो गतम्)

रथणप्पभसुरि—रत्नप्रभसुरि—पुं० । वडगच्छीयादिगम्भिरंजनुदेव-
सूर्यगिण्यभेदं स्वर्गसूर्यगिण्ये, स च विक्रमसंवत् १२३८ वर्षे
आसीत्, तेन च उपदेशमालाटीका, रत्नाकरावतारिका प्र-
त्यक्ष व्यर्गचयाताम् । जी० ४० ।

रथणप्पभा रत्नप्रभा स्त्री० । रत्नानि वज्रवैदुर्यादीनि प्रभा
स्वरूपे यस्यां सा । रत्नबहुलायां रत्नमय्यां गोत्रेण प्रसिद्धा-
नाभ्यां नरकप्रथमपृथिव्याम्, प्रका० १ पद । जी० । औ० ।
स० । विपा० । सू० प्र० । प्रव० । अनु० । स्था० ।

इमीं रं रथणप्पभाते पुढवीण रथणे कंडे दम जोअण-
मयाइ वाहल्लेणं पएणत्ते, इमीं रथणप्पभाए पुढवीण
वड (तं) रे कंडे दम जोअणमयाइ वाहल्लेणं पप्पत्ते । एवं
वरुलिण लोहितकं व मसारगल्ले हंसगब्भं पुलण सोगंधिते
जोतिरमे अजणे अजणपुलत्ते रथए जायस्से अंकं फलिह
रुडे जहा रथणे तहा मालमविधा भाणियत्ता । (सू०७७८)

'इमीं रं' मित्यादि, येयं रज्जुगयामावकम्भाभ्यामर्शा-
तिसहस्राधिकं योजनलक्षं वाहल्यन उपरि मध्येऽधस्ताच्च-
यस्थाः स्वर्काण्डपद्मबहुलकाण्डजलबहुलकाण्डाभिधानाः क्र-
मेण षोडशचतुरशीत्यशीतियो जनसहस्रशतल्या विभागास्त-
न्ति, इमीं रं एतस्याः प्रत्यक्षात्मन्नायाः रत्नानां प्रभा यस्यां
रत्नेषां प्रभाति—शोभते या सा रत्नप्रभा तस्याः पृथिव्याः
भूमेर्यत्तत् स्वर्काण्डे तत्षोडशविधरत्नं त्मकत्वान् षोडश-
विधम्, तत्र यः प्रथमो भागो रत्नकाण्डे नाम तदृशं योजनश-
तानि बाहल्येन, सहस्रमकं स्मृलनयेत्यर्थः । एवमन्यानि
पञ्चदशापि सुवर्णाणि ताच्यानि, नवरं प्रथमं सामान्यरत्ना-
त्मकं, शेषाणि तद्विशेषमयानि, चतुर्दशानामर्तिदशमाह—
'एयमिन्त्यादि, 'पूर्व' इति पूर्वोक्तमालोपेन सर्वाणि वाच्या-
नि, 'वरुलिय' इति वैदुर्यकाण्डम्, एव लोहितकाण्डे
मसारगल्लकाण्डे हंसगब्भकाण्डमेवं सर्वाणि, नवरं रजतं
रूपं जातरूपं सुवर्णमेत एव रत्ने एवेति । स्था० १० डा० ३
उ० । भीमस्य गलसन्दस्य अग्रमहप्याम्, स्था०४ डा०१ उ० ।
भ० । (अस्याः सर्वा वक्तव्यता 'गरय' शब्दे चतुर्थभागे
११०६ पृष्ठे उक्ता)

रथणभूय—रत्नभूत—त्रि० । चिन्तारत्नार्द्रसदृशे, भ० ६ श०
३३ उ० ।

रथणमणिभय—रत्नमणिभेद—पुं० । रत्नमणिभेदपरिज्ञानाऽऽ-
त्मके समन्वयार्थशतमे ४७ स्त्रीकलाभेद, कल्प० १ आध० ७
क्षण ।

रथणमाला—रत्नमाला—स्त्री० । रत्नशेखरगजपालिते नगरे,
" श्रीरत्नमालनगरं, राजाभूदन्तेश्वरः । सोऽनपत्यतया

इतः, प्रेषाच्छाकुनिकान्धः ॥ १ ॥ ॥ १० ७ कल्प । सूत्र० ।

रथणवर्द्ध-रत्नवती-स्त्री० । पक्षहासिलकन्यायां ब्रह्मदत्तचक्र-
भार्यायाम्, उक्त० पाई० १३ अ० ।

रथणवर्द्धसय-रत्नावतंसक-न० । ईशानकल्पे रत्नमयेऽवतंस-
क, प्रज्ञा० २ पद ।

रथणवाम-रत्नवाम-पुं० । रत्नवर्णरूपे वर्षे, भ० १५ श० स्था० ।

रथणवाह-रत्नवाह-न० । अयोध्यासमीपे नागमार्गहते श्रीध-
र्मनाथावासरूपे पुरभेदे, ती० ४३ कल्प ।

एतत्कथा यथा—

श्रीधर्मनाथमानस्य, रत्नवाहपुरे स्थितम् ।

तस्यैव पुरम्नस्य, कल्पे किञ्चिद् ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥

अस्मीदृश्य जम्बुद्वीपे भारते वर्षे कौशलेषु जनपदेषु नाना-
जातीयोच्चैस्तरशास्त्रशाखावहलदलकुसुमफलाच्छ्रुतान्छा-
दिधर्मधृणिकरगहनवनमण्डितं शीतलविमलवहलतलानिर्भ-
रघघ्नदबन्धुरं रत्नवाहं नाम पुरम्, तत्र चत्वाकुलप्रदीप-
कनककान्तकायकान्तः कुलशलाञ्जितपादः पञ्चचत्वारिंश-
श्चापोच्छायकायः पञ्चदशतीर्थपतिविजयविमानदेवतीर्थे श्री
भानुनेन्द्रवेश्मनि सुवतादेवीकुक्षौ तनयतयाऽवततार, क्रमे-
ण गुरुविनीर्णधर्मनामधेयो जननिष्क्रमणकवलक्षानानि तत्रै-
व समाससाद, निवृत्तश्च सम्मतशिखरिशिखरं । तस्मिन्नेव च
पुरं जननयनजनितशैत्यं श्रीधर्मनाथचैत्यं नागकुमारदेवा-
धिष्ठितं कालेन निवृत्तं, तत्र च नगरे कुम्भकार एकः स्वशिष्य-
च्छ्रेयः आसीत्, तस्य तनयस्तर्कमानमाधगत्य क्रीडादुल्लसि-
ततया त्वरामलीयकशार्तानि चेत्य गृहादागत्याऽऽगत्य
स्वयं घृताद तत्तत्क्रीडावधार्माभिश्चक्रीड, तत्रैका नागकु-
मारः कर्लाप्रयतया कृतमानुषतनुस्तेन कुम्भकारद्वारकेण
साङ्गं प्रत्यह प्रवृत्तं क्रीडितुम् । तान्पत्रा च स पुत्रः कुलक-
मागतकुलालकर्मागत्यनिर्गमाग प्रार्तिदत्तं दुर्वाभिन्नपालेभ,
न च तद्वचनमस्मां प्रत्यपादि । ततः पत्रा ग्राह्य प्रत्यहं बलादपि
स्वकर्मणि मृत्स्वननायनादनि कारयितुमुपक्रान्तः ।
अन्तरमवलोक्य पुनस्तच्चैत्ये गत्वा अन्तराऽन्तरा तथैव तेन
नागकुमारेण साकं स्थितुं लग्न, पृष्ठश्च नागकुमारेण, किं
कारणं पूर्ववन्निरन्तरं न क्रीडितुमार्थासि ? तेनोक्तम्-जनकः
कुप्यति मया, स्वकर्मनिर्माणमन्तरं कथामिव जठरपट्ट-
विवरणमुपपद्यत इति । तदाकर्ण्य दृक्कणकुमारेण वाचमुवाच ।
यद्येवं तर्हि क्रीडान्ते भूषीठं विलुप्तो भविष्याम्यहमहिमेन
पुरुषं चतुरङ्गलमात्रं लोहं मृत्स्वनोपकरणेन छिन्वा-
त्यथा ग्राह्य, तच्च चारुचार्माकरमयं भविष्यति, तेन हेष्ठा त-
व कुटुम्बस्य घृतिर्नानर्वाहो भविष्यतीति, साहादेनार्भाहते
स तथैव प्रार्तिदत्तं कर्तुं प्रवृत्तः, पितुश्च तत्कनकमर्पयति-
स्म, न च गृहस्यर्भाभन्दत । अन्यदाऽर्तनिबन्ध विधाय पृच्छ-
ति स्मति पितरि भयाद्यथाऽवस्थितमचकथत् । ततः तस्मि-
न्नेन विस्मतेन जगद् जनकेन, रे मूर्ख ! चतुरङ्गलमात्रमेव कि-
मिति लज्जन्त्य, बहून् हि लज्जे भूयन्तं भवति । तेन मणि-
तम्, तात ! नातः समार्तारक्रमहल्लेसुमन्सह परममुद्दवताव-
चनार्तक्रमप्रसङ्गात् तनस्तज्जनकेन लाभसोभाकुलितमन-
सा तस्मिन्तनये क्रीडायां चैत्यमुपेयुपि प्रच्छन्नमनुवसजे, या-
वत् प्रक्रीड्य धरणिपीठे विलुप्य स पन्नगतामापन्नस्तावत्
कुम्भकारेण विले प्रविशतस्तस्य वपुरङ्गं कुहालिकया विचि-

च्छिद्य । ततः कोपाटोपासनेन नागकुमारेण रे पापिष्ठ ! गृहस्यभे-
दं कर्षिष्यतीति गाढं निर्भर्त्स्य स दारको दंष्ट्रासम्पुटं दष्ट्रा
व्यापादितः, पितरं च । रोषप्रकर्षात्मकलान्यापि कुलालकुलानि
कालकवलितानि कृतानि । ततः प्रभृति च न कश्चन चक्रजीव-
नजातीयस्तत्र गृहवाहपुरेऽद्यापि निवसतीति कौलालभाण्डा-
नि स्थानान्तरगद्धानयति जनता, तत्र च तथैव नागमूर्तिप-
रिवारिता श्रीधर्मनाथप्रतिमाऽद्यापि सम्यगदृष्टियात्रिकज-
नैरनेकविधप्रभावप्रभावनापुरस्सरं पूज्यते । अद्यापि च पर-
सर्मायनो धर्मराज इति व्यपदिश्य कदाचिदवर्षेति वर्षासु,
जलधरक्षीरघटमहर्षभगवन्तं क्षपयन्तिः सम्पद्यन्ते च तत्-
क्षणाद्विशिष्टा मधवृष्टिः । कन्दर्पा शासनदेवा, किन्नरश्च शा-
सनयक्षः श्रीधर्मनाथापादपद्मसेवाहवाकचञ्चरीकाणामनर्थ
प्रतिघातमर्थप्राप्तं चात्र सूत्रयतीति ।

इति श्रीरत्नवाहस्य, श्रीजिनप्रभसर्गांभः ।

कल्पः कृतो रत्नपुरा-रथपुरस्य यथाश्रुतम् ॥ १ ॥ ती० ११ कल्प ।

रथणविचित्त-रत्नविचित्त-त्रि० । रत्नसञ्चिते, आ० म० २ अ० ।

रथणमंकडुकड रत्नमङ्कटान्कट-न० । रत्नसङ्कट उत्कृष्टवस्तु-
नि, भ० १ श० ३३ उ० ।

रथणमंचय-रत्नमंचय पु० । रत्नपुरवास्तव्ये रत्नगुणसा-
गर्गपतरि सुमङ्गलापतां, ध० १० २ अधि० ।

रथणमंचया-रत्नमंचया-स्त्री० । उत्तरपार्श्वे गतिकरपर्वते
उत्तरस्यां दिशि ईशानेन्द्रस्य देवस्य वसुन्धरानामिकाया अ-
ग्रमहिष्यां राजधान्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । द्वी० ती०
स्था० । ज० । सुवप्रविजयराजधान्याम्, स्त्री० । स्था० ।

दो रथणमंचयाश्च । स्था० २ टा० ३ उ० ।

रथणमंचयाकूट-रत्नमंचयाकूट-पु० । न० । जम्बुद्वीपे मेरु-
तरे कचकपर्वते चतुर्थे कूट, स्था० ८ टा० ३ उ० ।

रथणमार-रत्नमार पु० । सिंहपुरराजे मदनरेखापतां स्वना-
मक्याति राजानं, सङ्का० १ अधि० १ प्रस्ता० । स्था० ।

रथणसिग्-रत्नश्री स्त्री० । आमलकल्पायां नगर्यां रत्निनां
गृहपतेभार्यायां रत्नायाः अग्रमहिष्या पूर्वभवमातरि, स्था० २
ध्रु० १ वर्ग ४ अ० ।

रथणसिहसूरि-रत्नसिहसूरि-पु० । तपागच्छीय सैद्धान्तिक-
मुनिचन्द्रसूरिशिष्ये, पुद्गलषट्त्रिंशिका-निगोदषट्त्रिंशिका-
विग्रन्थानां कर्ता स आचार्यः विक्रमसंवत् १२०० वर्षे वि-
द्यमान आसीत् । ज० ६० ।

रथणमेहरसूरि-रत्नशेखरसूरि-पु० । तपागच्छीयमुनिसुन्दर-
सूरिशिष्ये, तस्य जन्मविक्रमसंवत् १४५७, दीक्षाप्राप्तसंवत्
१४६३, पण्डितपदप्राप्तसंवत् १४८३, घाचकपदप्राप्तसंवत्
१४९३, सूरिपदसंवत् १५०२ स्वर्गतिसंवत् १५१७ ।
आप्तप्रतिक्रमणवृत्तिः, थाहविधिवृत्तिः, आचारप्रदीप, ल
घुक्षेत्रसमासश्चात ग्रन्थाः अनेन रचिताः । द्वितीयश्च रत्न-
शेखरसूरिः नागपुरीयतपागच्छीयहर्मातलकसूरिशिष्य वि-
क्रमसंवत्सरं १४२० विद्यमान आसीत्, श्रीपालचरित्रगुणस्था-
नक्रमारेहणाद्यनेकग्रन्थानामय कर्ता । फीरोजशाहदुलक
नाम्नेन दिल्लीपतेरयं मानपात्रासीत् । ज० ६० ।

रयणा-रत्ना-स्त्री० । उत्तरकुरुर्षाध्वम रत्नकरपञ्चने पूर्वस्यां दिशि ईशानेन्द्रस्य देवस्य रत्नवसुनामिकाया अग्रमहिष्याः राजधान्याम् , जी० ३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । ती० ।

रयणाश्च-रत्नादित्य-पुं० । अणहिलपट्टनराजे चौलुक्यवंशस्य नृपभेदः, ती० २४ कल्प ।

रयणागर-रत्नाकर-पुं० । माणिक्योत्पादनस्थाने, समुद्र च । पञ्चा० १२ विच० । वृ० । झा० । उत्त० । प्रश्न० । गवेषणा-यामुदाहृतस्य शुद्धगवेषकक्षपकस्य गुणं एकदा पाननपुरम-मवसृते सृगौ, पि० ।

रयणागरसुरि-रत्नाकरसुरि-पुं० । देवप्रभसूरिगणित्ये, येन विक्रमसंवत् १३०८ रत्नाकरपञ्चत्रिशिका नाम आत्मानन्द-प्रतिपादको ग्रन्थो लिखितः । जे० १० ।

रयणायर-रत्नाकर-पुं० । समुद्रः, "मयरहणे सिधुवई सिधु रयणायेरो सलिलरामी ।" पाइ० ना० ८ गाथा ।

रयणावतारिया-रत्नावतारिका-स्त्री० । स्याद्वावत्नाकरटीकायाम् , रत्ना० ।

"सिद्धये वर्धमानः स्नान् , ताम्रा यन्त्रमगडली ।

प्रवृद्धशलभमोप, दीप्रदीपाङ्कुरायते ॥ १ ॥

यैत्र स्वप्रभया, दिग्मरस्यापिता पराभूतिः ।

प्रत्यक्षं विबुधानां, जयन्तु ते देवसूर्या नव्याः ॥ २ ॥

स्याद्वावमुद्रामपनिद्रभक्त्या,

क्षमाभृतां स्तोमि जिनध्वराणाम् ।

सन्त्यायमागानुगतस्य यस्यां,

मा श्रीस्तद्व्यस्य पुनः स दगडः ॥ ३ ॥ "

इह हि लक्ष्यमाणाऽहोदीयाऽर्थाऽन्तर्ज्ञानार्थीर्गनन्तरं, तत इतो दृश्यमानस्याद्वावमुद्रामुद्रामुद्रानिद्रप्रमेयसहस्रोत्कृ-तद्वत्तरङ्गभङ्गिसङ्गसौभाग्यभाजनं, अतुलफलभर भ्राजिष्यभू-यिष्ठागमाऽभिरामातुच्छपरिच्छेदसन्दाहशालामग्नकानन-निकुञ्जे, निरुपममनीषामहापानपात्रव्यापारपरायणपूषपा-प्यमाणाप्राप्तपूर्वगर्भावशेषे, क्वचन वचनरचनानवद्यगद्यप-रम्पराप्रवालजालजटिले, क्वचन सुकुमारकान्तालोकनीया-स्तोकश्लोकमौलिकप्रकरकरास्थिते, क्वचिदनेकान्तवादापक-ल्पितानल्पविकल्पकल्लोलोत्प्लासितोद्दामदृग्गर्वाद्रविद्राव्यमा-णानेकनीतिकनकचक्रचक्रवाले, क्वचिदपगतोशेषोषानु-मानाभिधानोद्धतमानासमानपाठीनपच्छुच्छुटाच्छुटनोच्छु-लक्षुच्छुशीकरक्षेत्र्य संजायमानमार्तगडमगडलप्रचण्डच्छुम-त्कारं, क्वचिप तीर्थिकग्रन्थग्रन्थसाधेयसमर्थकदर्शनोपस्थापि-तार्थानर्वास्थितप्रदीपायमानस्रवमानज्वलन्मार्गफणीन्द्रभीष-णे, सहृदयसैज्जान्तकार्तिकैकधैर्याकरणाकविचक्रचक्रवर्तिसु-र्वहितसुगृहीतनामभयास्मदगुरुश्रीदेवसूरिगणित्ये स्याद्वावत्नाकरे न खलु कतिपयनर्कमापातीर्थमजानन्तोऽपाठी-ना अधीवरश्च प्रवेष्टुं प्रमविषण्वः इत्यतस्तेषामवतारदर्शने कर्तुमनुरूपम् । तस्य सत्पतः शास्त्रशरीरपराग्रशीमन्तरंग नो-पपद्यते । सोऽपि समासतः सूत्रार्थमेधयावधारणं विना नः इति प्रमाणनयतन्वालोकाख्य-तत्सुत्रार्थमात्रप्रकाशनपरा-रत्नाकरावतारिका नाम्नी लघीयसा टीका प्रकटीक्रियते । रत्ना० ६ परि० ।

रयणावलि(ली)-रत्नावली-स्त्री० । रत्नमयमणिकार्यमके-

आभरणविशेषः, रा० । विशेष० । रा० । तपोविशेषः, च । प्रव० ।

रत्नावलीतपः स्वरूपमाह—

उग दु ति काहलियासुं, दाडिमपुष्पसु हंति अट्टतिगा ।

एगाइमोलमंता, सरियाजुयलमि उववामा ॥१५३६॥

अनमि तस्स पयगं, तन्थं कट्टाणमकमह पंच ।

सत्तय सत्तय पण पण,तिक्किं तेमु तिगरयणा ॥१५४०॥

पारणादिणअट्टामी, पडिचउक्कमे वरिमपणगं ।

नव मामा अट्टारस,दिणाणि रयणावलितवमि ॥१५४१॥

रत्नावली-आभरणाविशेषः, रत्नावलीच रत्नावली. यथा हि रत्नावली उभयत आदिमुद्रमस्थूलस्थूलतरविभागकाहलिका-ख्यसौवर्णावयवद्वययुक्ता, तदनु दाडिमपुष्पाभयापशोभिता, ततोऽपि सरलसरिकायुगलशालिनी, पुनर्मध्यदेशे सुनिष्ठ-पदकसमलंकृता च भवति, एव यत्तपः पट्टादावुपदशमा-नामममाकार धारयति, तद्वत्तावलीत्युच्यते । तत्रैककाष्ठिकात्र-का उत्तरार्धक्रमेण कार्हालिकयोः स्थाप्या भवन्ति । तदनु द्वयो-रपि दाडिमपुष्पयोः प्रत्येकमष्टौ त्रिकाः, ते चोभयतो रेखा-चतुष्टयेन नवकोष्ठकान विधाय, मध्ये च शून्य कृत्वा पङ्क-यः स्थाप्यन्ते । ततश्चाधोऽधः सरिकायुगले एकादयः षोड-शान्ताः स्थाप्याः, तस्य च सरिकायुगलस्यान्ते पर्यन्ते पद-कपङ्कषट्केन चतुस्त्रिंशद्विस्थानानि कोष्ठका इत्यर्थः । तत्र प्रथमायां पङ्कावकमङ्कस्थाने, द्वितीयस्यां पञ्च, तृतीय-स्यां सप्त, चतुर्थ्यामपि सप्त, पञ्चम्यां पञ्च, षष्ठ्यामपि च पञ्च, सप्तम्यां त्रीणि, अष्टम्यां त्वेकमेवाद्विस्थानम् । तेषु च-तुस्त्रिंशत्यपि कोष्ठकेषु त्रिकरचना त्रिकाः स्थाप्यन्ते इति भा-वः । इदमत्र तान्पर्ये—रत्नावलीतपसि प्रथममेकमुपवासं क-रोति, ततो द्वौ, ततस्त्रीन्, इत्येका कार्हालिका । अन्तरा च सर्वत्र पारणक वाच्यम्, ततोऽष्टावष्टमान्युपवासत्रिकत्रिकान्म-कानि करोति । एतैः किल कार्हालिकाया अधस्ताद्दाडिमपुष्पं निष्पद्यते । ततश्चैकमुपवासं करोति, ततोऽपि द्वौ, ततस्त्री-न्, ततोऽपि चतुर, इत्येवं पञ्च पद सप्तष्टौ नव दशैकादशं द्वादश त्रयोदशं चतुर्दशं पञ्चदशं षोडशोपवासान् करोति । एषा हि दाडिमपुष्पाधस्तादेका सर्गिका । ततश्चतुस्त्रि-शदष्टमानि करोति । एतैः किल पदकं सम्पद्यते । ततः षोडशोपवासान् करोति, ततः पञ्चदश, ततश्चतुर्दश, इत्ये-वमेकैकहान्या तावन्नेयं यावदेक उपवासः । एषा द्वितीया सर्गिका भवति । ततश्चाष्टावष्टमानि करोति । एतैरपि द्वि-तीय दाडिमपुष्पं निष्पद्यते । ततस्त्रीनुपवासान् करोति, ततो द्वौ ततः एकमुपवासं करोति । एतद्वितीया कार्हालि-का निष्पद्यते । एवं सति पारिपुणी रत्नावली गिद्धा भवति । आस्मिन् रत्नावलीतपसि कार्हालिकायास्तपोऽदितानि १२, दाडिमपुष्पयोः षोडशभिरष्टमैर्दिनानि ४८ । सरिकायुगले द्वाभ्यां षोडशमङ्कलनाभ्यां दिनानि २७२ । पदकं चतुस्त्रि-शताष्टमैर्दिनानि १०८ । सर्वैकत्वे चत्वारि शतानि चतुस्त्रि-शदुत्तराणि, अष्टाशीतिश्च पारणकादनानि, उभयमालने पञ्च शतानि द्वाविंशत्युत्तराणि । पारिपुण्यास्तु वर्षमेक, मा-सा पञ्च, दिनानि च द्वावश । इदमपि च तपः पूर्ववच्च-तसृभिः पारिपुण्याः समर्थ्यते । ततश्चतुर्भिर्गुणैर्न वर्षाणि

• जाव आगाहिया भवति । तयाऽणंतं च शं तच्चाए परि-
वाडीए चउत्थं करंति चउत्थं करंता अलेवाडं पारेति ।
सेमं तेहव, एवं चउत्था परिवाडी नवरं मन्वपारणते आ-
यंबिलं पारेति । सेमं तं चव "पदमम्मि मन्वकामं, पार-
णयं वितियंतं विगतियजं । ततियम्मि अलेवाडं, आयं-
बिलमो चउत्थम्मि ॥ १ ॥" अन्त० ८ वर्ग १ अ० ।

रयणावलिमहावर-रत्नावलिमहावर-पुं० । रत्नावलिवरस-
मुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवर-रत्नावलिवर-पुं० । स्वनामख्याने द्वीपे, समुद्र-
च । तत्र द्वीपे रत्नावलिवरभद्र-रत्नावलिवरमहाभद्रौ स-
मुद्रौ, रत्नावलिवर-रत्नावलिमहावरौ देवौ । जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

रयणावलिवरभद्र-रत्नावलिवरभद्र-पुं० । स्वनामख्याने र-
त्नावलिवरद्वीपाधिपतां देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरमहाभद्र-रत्नावलिवरमहाभद्र-पुं० । रत्नावलि-
वरमहाभद्रद्वीपाधिपतां देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरगोभाम-रत्नावलिवरगोभाम-पुं० । स्वनामख्या-
ने द्वीपे, समुद्र च । तत्र द्वीपे रत्नावलिवरगोभासरत्ना-
वलिवरगोभासमहाभद्रौ देवौ, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावलिवरगोभामवर-रत्नावलिवरगोभामवर-पुं० । रत्ना-
वलिवरगोभासमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रयणावहमन्थवाह-रत्नावहमन्थवाह-पुं० । रत्नवर्ताभर्त्तार
स्वनामख्याने श्रेष्ठिनि, दर्श० १ तन्त्र ।

रयणाहिय-रत्नाधिक-पुं० । पर्यायज्येष्ठे, आव० ३ अ० ।

रयणि-रजनि-स्त्री० । रात्रौ, आ० प्र० १ अ० । ही० । उक्त० ।
रन्नि-पुं० । स्त्री० । हस्तपारमाणे, जी० १ प्रति० । नि० सू० ।
प्र० । "चउत्थीमअगुलाहं रयणी" । प्र० ६ श० ७ उ० ।

रयणिअ (ग) र-रजनिकर-पुं० । निशाकरं, आ० सू०
१ अ० । म० प्र० । औ० । नि० । रा० आ० प्र० । ज्ञा० । "स्व-
रम्याद्वृत्ते" ॥ = । १ । = ॥ इति सन्धिर्न । रयणिअगो । प्र० ।

रयणिणाह-रजनिनाथ-पुं० । चन्द्रमसि, "इदं निसा
यरा मस-हरा विह गहवइ रयणिणाहो ।" पा१० ना०
५ गाथा ।

रयणिद्वय-केशी-कुम्भे, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

रयणिविराम-रजनिविराम-पुं० । प्रातः काले, "गोसो रय-
णिविरामो, गोसगो दिगमुहं च पच्छूमा" । पा१० ना०
५६ गाथा ।

रयणी-रजनी-स्त्री० । ईशानेन्द्रलोकपालसोमराजस्याग्रमहि-
ष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । म० । चरमासुरेन्द्रस्याग्रम-
हिष्याम्, स्था० ५ डा० १ उ० । (अस्याः पूर्वोत्तरभवकथा
'अग्रमहिम्नी' शब्दे प्रथमभागे १६७ पृष्ठे उक्ता) षड्जग्रा-
मस्य चतुर्थमूर्च्छनायाम्, स्था० ७ डा० ३ उ० । निशायाम्,

"रयणी विहावरी स-व्वरी निसा जामिणी राई" पा१०
ना० ४७ गाथा ।

रन्नि-पुं० । स्त्री० । हस्ते, जं० २ वक्ष० । अनु० । "रयणी
हन्थो" पा१० ना० २६० गाथा ।

रयणीपञ्चकस्वाण-रजनीप्रत्याख्यान-न० । रात्रिभोजन-
विरमणे, "रयणीपञ्चकस्वाणस्स, तीरणरूपा सिहा समुहिद्धा ।
नवकारेण समेया, नवकारेणवन्वसूला वा" ॥२५॥ ल० प्र० ।

रयणुच्चयकूट-रत्नोच्चयकूट-पुं० । मानसोत्तरपर्वतस्य
दक्षिणस्य गरुडस्य वेलम्बसुखद्रमित्यपरनामकवेलम्बस्य
वायुकुमारोन्नत्यस्य निवासभूते कूटे, स्था० ४ डा० २ उ० ।
जम्बूद्वीपे मन्वरस्यान्तरे रुचकरपर्वते द्वितीये कूटे, स्था० ८
डा० ।

रयणोच्चय-रत्नोच्चय-पुं० । रत्नानां नानाविधानामुत्थाव-
त्येन चयः उपचयो यत्र स रत्नोच्चयः । मन्दरे, जं० ४
वक्ष० । म० ।

मन्दर १ मेरु २ मणोरम ३ ,

मुदंसण ४ सयंपभे अ ५ गिरिराया ६ ।

रयणो (णु) चय ७ मिलोच्चय ८,

मज्जे लोगस्म ९ शाभी य १० ॥ १ ॥

अञ्ज अ ११ सूरिआवत्ते १२, सूरिआवण्णे १३ ति अ ।
उत्तमं १४ अदिमादी अ १५, वडेंसति १६ अ सोलमे ॥२॥
जं० ४ वक्ष० ।

(' गिरिराय ' शब्दे तृतीयभागे ८७६ पृष्ठे व्याख्या गता)
रत्नोच्चयस्योच्चत्वादि ' मन्दर ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६
पृष्ठे गतम्) (अत्र भद्रसालवनयकृत्यता ' भद्रसालवण '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७३ पृष्ठे गता)

रयणोच्चया-रत्नोच्चया-स्त्री० । उत्तरपञ्चात्यरतिकरपर्व-
तस्य दक्षिणस्यां वसुगुप्तायाः ईशानाग्रमहिष्याः राजधा-
न्याम्, स्था० ४ डा० २ उ० । नी० ।

रयणोरुजालय-रत्नोरुजालक-न० । रत्नसम्बन्धि ऊर्वोर्वह-
जह्नयोर्जालकम् । उरःप्रदेशे लम्बमाने रत्नमयं जालके, प्रक्ष०
५ संव० द्वार ।

रय(ता)लाण-रजस्त्राण-न० । पात्रावेष्टनके, पुं० ३ उ० । ज्ञा०
प्रव० ।

इदानीं रजस्त्राणमाह—

माणं तु रयलाणं, भायणापर्मोणेण होइ निष्फळं ।

पायाहिणं करंतं, मज्जे चउरंगुलं कमई ॥ ५११ ॥

मानं तु-प्रमाणं रजस्त्राणं-रजस्त्राणविषयं भाजनप्रमाणेन
भवति निष्फळं, तरुचैवं वेदितव्यमित्याह-प्रादक्षिण्यं कुर्वन्
पात्रस्य मध्ये चतुरङ्गुलमिति चन्वार्यङ्गुलानि यावत्क्राम-
त्यधिकं निष्ठति । एतदुक्तं भवति-पात्रकानुरूपं रजस्त्राणं
कर्तव्यम् । किं बहुना ? तिर्यक्प्रादक्षिणाक्रमेण भाजने
वेष्टयमानं भाजनस्य मध्यभागे यथा चतुर्भिर्गुलै रज-
स्त्राणैर्नानिष्कस्यते, तथा रजस्त्राणं विधेयं कार्यं वा । प्रयोञ्जं

सास्य मूषकभक्षणैरेणुत्करवर्षोदकावश्यायमन्त्रितपृथिवी-
कायाऽऽविस्तरक्षणम् । उक्तं च—“ मूसगरयमोक्षेरे, वासा-
सिंहारपयररक्कश्रद्धा । ह्येति गुणा रयताण, एवं भलियं
जिणिदिहि ॥ १ ॥ ” प्रथ० ६१ द्वार ।

रयतामयकूल-रजतमयकूल-न० । रूप्यमये कूले, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

रयमल-रजोमल-पुं० । रज इव रजः । मल इव मलः । संक्रम-
मणोद्वर्तनापवर्त्तनादियोग्ये निधस्तनिकाचितावस्थे कर्मणि,
न्य० ३ उ० । दश० ।

रयय-रजत-न० । जातरूपे रौप्ये, ज्ञा० १ भु० १ अ० । अनु०
ज्ञा० । स्था० । दश० । औ० । रा० । प्रश्न० । ध० । “ कलहोमं
रूपयं रययं ” पा१० ना० ११६ गाथा ।

रययकलस-रजतकलश-पुं० । रूप्यघटे, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रययकूट-रजतकूट-पुं० । न० । मेघमालिण्यावासमूते (स्था० ६
ठा० ३ उ० ।) जम्बूद्वीपस्य पूर्वे रुचकपर्वते चतुर्थकूटे, स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

रययमय-रजतमय-त्रि० । रूप्यविकारे, उपा० ७ अ० । रा० ।

रययमयकूल-रजतमयकूल-त्रि० । रूप्यमये कूले, जं० १ वक्ष० ।

रययमहामेल-रजतमहाशैल-पुं० । रजतस्य-रूप्यस्य महा-
शैलो-पर्वतः । वेताक्ये, कल्प० १ अधि० २ क्षण । प्र० ।

रययहार-रजतहार-पुं० । रजतमये आभरणविशेषे, रजतं
जातीयरूप्यं हाग मुक्ताहारः ताभ्यां सदृशः । उच० ३४ अ० ।

रययागर-रजताकर-पुं० । रूप्यस्त्रना, ओष० ।

रयरेणुविनाशमण-रजोरेणुविनाशन-न० । श्लक्ष्णतरा रेणु-
पुद्गला रजः, त एव स्थूला रेणवः । रजसि रेणवश्च रजोरेणु-
वस्तेषां विनाशनं रजोरेणुविनाशनम् । जी० ३ प्रति० ४
अधि० । यानात्पाटितस्य व्योमवर्तिनो रजसः भूमिवर्तिपां-
शूनां रेणूनां चापशमके, प्र० १५ श० ।

रयवुद्धि-रजोवुद्धि-स्त्री० । पांशुवृष्टौ, “ आसारा रयवुद्धी ”
पा१० ना० २४३ गाथा ।

रयमंसद्वहडा-रजःमंसद्वहता-स्त्री० । पृथिवीरजःसम्बद्धानां-
तायां भिक्षायाम्, आव० ४ अ० ।

रयहरण-रजोहरण-न० । बाह्याभ्यन्तरमलापहारके, नि० चू०
(वक्रव्यता रजोहरण शब्दे) नवरम्—आद्यानां चरवलकप्र-
हणं ' बद्धपिप्रकरणं ' सि विना व्यक्तरित्या क्वचिच्चूर्णार्था-
दायमिहितं स्यात् तदा तान्यसराणि प्रसाद्यानीति प्रश्ने, उ-
त्तरम्—‘ साह्रणं सगासाओ रयहरणं निसिजं वा प्रगं
ति, अह घरे नो ये उवग्गहिअरयहरणं अतिथि ' इत्यादि-
कान्यावश्यकचूर्णार्थादौ रजोहरणाक्षराणि सन्ति, आद्यानां च
रजोहरणं चरवलक पश्यति ॥ ३३३ ॥ मेन० ३ उक्षा० ।

रयावत-रजयत्-त्रि० । रजतं कारयति, नि० चू० १७ उ० ।

रयावेद्यत्ता-रचयित्वा-अव्य० । रचनां कृत्वेत्यर्थे, कल्प० १
अधि० ३ क्षण ।

रल्लग-रल्लग-पुं० । द्रुमविशेषे, ऊ० २ वक्ष० ।

रल्ला—दशी-प्रियङ्गवे, वे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

१—आकृतं रयतामय इति दावे दश ।

रव-रव-पुं० । नादितरुपे शब्दे, औ० । स्था० । विपा० ।

रव-रु-घा० । शब्दे “ रुते रुज्ज-रुण्टौ ” ॥ ८।४।५७ ॥ इति रुते,
रुज्ज-रुण्टादशाभावे । प्रा० । “ उवर्णस्यावः ” ॥ ८।४।२३३ ॥
इति उवर्णस्थावादेशः । रवइ । रीति । प्रा० । “ रवं अलम्
कलमंजुलं ” पा१० ना० २०४ गाथा ।

रवश्च-देशी-मग्याने, वे० ना० ७ वर्ग ३ गाथा ।

रवण-रुवत-त्रि० । रवं कुर्वति, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

रवण्य-रम्य-त्रि० । “ रीमादीनां बहिष्णादयः ” ॥ ८।४।४२२ ॥

इति सूत्रेण सूत्रान्तरपठितस्य रम्यस्य स्थाने रवण्णादेशः ।
“ मरिहि न सरहि न सरवरेहि, नपि उज्जाण वणेहि । देस-
रवण्णा ह्येति वद, निवसंतहि सुवणेहि ” प्रा० ४ पा१ ।

रवि-रवि-पुं० । सूर्ये, अर्कवृक्षे च । प्रश्न० २ आध० द्वार ।
औ० । “ रविकिरणतरुणबोहियसहस्मपत्तसुरभितरपिज-
रजले ” प्राकृतत्वाद्विशेषणस्य परनिपातात् तरुणो नूतनो
यो रविस्तस्य ये किरणास्तेः “ बोहिय ” सि-बोधिनामि यानि
सहस्रपत्राणि महापत्राणि तैरस्यन्तं सुगन्धि पीतरङ्गं च जलं
यस्य तत्तथा । कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रविगय-रविगत-न० । यत्र रविस्तिष्ठति तादृशे नक्षत्रे, ज्ञा०
म० १ अ० । विशेष० । नि० चू० । वे० प० । जीत० ।

रविप्पहा-रविप्रभा-स्त्री० । तरणिकान्तौ, प्रति० ।

रविभक्ता-रविभक्ता-स्त्री० । औषधभेदे, ती० ६ कल्प ।

रविय-रुत-न० । शब्दायिते, ज्ञा० १ भु० ६ अ० ।

रविहि-देशी-क्रियावाची । आर्द्रतां नेप्यतीत्यर्थकः । “ दो-
ही से उगदविन्दु, जे नं तं मल्लगं रविहिह । ” न० ।

रस-रम-पुं० । रसनन्द्रियविषये, स्था० ।

एमे रमे । (सू० ४७)

रस्यते आम्वाद्यते इति रसः । स्था० १ ठा० ।

दुविहा रसा पम्पत्ता, तं जहा-अत्ता चैव, अणत्ता चैव ।

० जाव मल्लामा । (सू० ८३) स्था० २ ठा० ३ उ० । पंच

रमा पम्पत्ता, तं जहा-तित्ता० जाव महुरा । (सू० ३६०)

स्था० ५ ठा० १ उ० । रसः पञ्चधा-तत्र श्लेष्मनाशकृत्तिलः, १ च

शायच्छेदनकटुकः २ अक्षरुचिस्त्वमनकृत्तिलः, ३ आभ-

वणकृत्तिलकृत्तिलः, ४ ह्लादनवृंहणकृत्तिलः, ५ स्था० ५ ठा० १ उ० ।

रस्यते आम्वाद्यते इति रसः (अनु०) स च तिलकटुकपाया-

श्लेष्मभुरभेदात् पञ्चविधः । तत्र श्लेष्मादिदोषहन्ता निम्बा-

द्याश्रितस्तिष्ठो रसः, तथा च भिषकशास्त्रम्—“ श्लेष्माण-

मरुचि पिप्पे, नृपे कुष्ठे विष ज्वरम् । हन्यात् तिलो रसो

बुद्धेः, कर्ता मात्रोपसवितः ॥ १ ॥ ” गलामयादिप्रशमनो म-

रिचनानागदाश्रितः कटुः । उक्तं च—“ कटुर्गलामयं शोफं, ह-

न्ति युक्त्यापमेचिनः । दीपनः पाचको रुच्योः वृंहणाऽ-

निकफापहः ॥ २ ॥ ” रक्तदोषाद्यपहर्ता विभीनकामलक-

र्कपित्थाद्याश्रितः कषायः, आह च—“ रक्तदोषं कर्कं पि-

र्कं कषायो हन्ति मेचिनः । रुतः शीतो गुणग्राही, रोचक-

श्च स्वरूपतः ॥ ३ ॥ ” अग्निदीपनादिशुद्धरुक्ताकार्याश्रितोऽ-

म्लः । पठ्यते च—“ अम्लोऽग्निदीपितकृत् स्निग्धः, शोफपित्तक

फापहः । क्लृप्तः पाचनो रुच्यो, मृदवातातुलामकः ॥ ४ ॥ ”

पिप्सादिप्रशमनः स्वउदशर्कराद्याश्रितो मधुरः, तथा चोक्तम्—
 “पिप्सं घानं विपं हन्ति, धातुवृद्धिकरो गुरुः । जीवनः क्लेश-
 शरुद्राल-वृद्धक्षीणौजसां हितः ॥ ५ ॥” इत्यादि, स्थानान्तर-
 स्तम्भिताहारबन्धविध्वंससादिकर्ता मधुलवणाद्याश्रितो लव-
 णोऽपि रसः पठ्यते, स चेह नोदाहृतो, मधुरादिसंसर्गज-
 त्वात्, तदभेदेन विवक्षणात्, सम्भाव्यते च तत्र माधुर्यादि-
 संसर्गः, सवरसानां लक्षणप्रक्षेप एव स्वादुत्वप्रतिपक्षेऽप्यलं-
 विस्तरणः । अनु० । अनुगांग, “नेहो पिप्सं रसो य अणुगा-
 ओ” पा० ना० १२० गाथा । विश० । भ० । प्रज्ञा० ।
 प्रय० । प० । कर्म० । प० सं । आचा० । आ० म० ।
 भोजनस्यादे, ग० २ अधि० । रस्यत इति रसः ।
 मकरन्दे, दश० १ अ० । “जेण धातुपाणिणं तंबगादि-
 आसन्नं सुवस्त्रादि भवति सो रसो भवति” । नि० सू० १३
 उ० । स्नेह, क० प्र० १ प्रक० । रसाः क्षीरादयः । स्था०
 ६ ठा० ३ उ० । मद्यादिके, अनु० । (देशघातिरसस्वरूपम्
 ‘रसघाद’ शब्दे चतुर्थभागे २६२६ पृष्ठे गतम्) । तीमनक-
 त्रिकाश्री, स्था० ७ ठा० ३ उ० । रस्यन्ते अन्तरात्मना—
 नुभूयन्ते इति रसाः । तत्त्वहकारिकारणमात्राधिधानेषु चेतोवि-
 कारविशेषेषु, रसाः शुद्धागादयः । उक्त० ३० अ० । (ते च ‘कश्च-
 रस’ शब्दे तृतीयभागे ३६३ पृष्ठे दर्शिताः) । (लेण्याद्र-
 व्याणां रसः ‘लेस्मा’ शब्दे वक्ष्यते) (कर्मपुद्गलानां रसो ‘ब-
 धण’ शब्दे पञ्चमभागे १२२० पृष्ठे दर्शितः)
 रसंत-रसत्-त्रि० । भृशं शब्दं कुर्वति, तं । प्राक्षिपति, सूत्र० १
 भु० ५ अ० १ उ० । प्रलपति, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आरु-
 ति, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।
 रसकारणयो-रसकारणतम्- अव्य० । सर्वघात्यादिरसरूपं क-
 रणमधिकृत्येत्यर्थः, प० सं० ५ द्वार ।
 रसग-रसग-त्रि० । रसमनुगच्छन्तीति रसगाः । कटुतक्रक-
 षायादिरसास्वादिनि, आचा० १ भु० ७ अ० १ उ० ।
 रसगारव-रसगौरव-पुं० । रसेन तत्प्राप्त्याभिमानम् । तदप्राप्ति-
 प्रार्थनद्वारेणाऽऽत्मनोऽशुभभाषगौरवे, स० ३ सम० ।
 रसगिद्ध-रसगृद्ध-पुं० । मधुराहारलम्पट, वृ० ४ उ० । (अत्र
 विषये प्रश्नव्याकरणमूलम् ‘जिदिभ्रियसंघर’ शब्दे चतुर्थभा-
 गे १५१० पृष्ठे गतम्) । (तद्व्याख्या ‘परिगगहवेरमण’ शब्दे
 पञ्चमभागे ५६५ पृष्ठे गता)
 रसगेही-रसगृही-स्त्री० । मधुरादिरसस्त्वभिकाङ्क्षायाम्, उ-
 क्त० पा० ७ अ० ।
 रसघाय-रसघात-पुं० । कर्मपुद्गलानां रसस्य प्रचुरीभूतस्य
 मताऽपवर्त्तनाकरणेन स्वगडेन अल्पीकरणे, कर्म० २
 कर्म० । क० प्र० । प० सं० ।
 रसच्छाय-रसत्याग-पुं० । दुग्धदध्यादीनां त्यागः, पञ्चा० १६
 विव० । ध० । रसत्यागोऽनेकधा—यथापपातिके—“शि-
 क्षितेऽपि पणीयरसपरिच्छादं । आर्याबले य आयाभसित्य-
 भोदे अरसाहारे विरसाहारे अताहारे पंताहारे लूहाहारे”
 इत्यादि । ग० १ अधि० । आह्वानप्राप्ते, न० ।
 रसच्छायतव-रसत्यागतपम्-न० । रसत्यागतपम्, उक्त०
 ३० अ० ।

अथ रसत्यागाख्यं तप आह—

क्षीरदहिसप्पिमाई, पणीयं पाणभोयणं ।

परिवज्जणं रसाणं तु, भणियं रसविवज्जणं ॥ २६ ॥

एतद्रसविवर्जने रसत्यागाख्यं तपस्तीर्थद्वैर्भणितं रसानां
 परिवर्जने रसपरिवर्जने, क्षीरं-दुग्धं दाध तथा सर्पिष्ठं
 क्षीरं च दाध सर्पिष्ठं क्षीरदधिसर्पिष्ठं । एतानि आर्दयस्य
 स तत् क्षीरदधिसर्पिष्ठं । प्रणीतं-पुष्टिकारकं पानं-पानया-
 ग्याहारं भोजनं-भक्षं यस्मिन् पीते भुङ्क्ते सान बहुकामोर्हापनं
 स्यात्, तस्य परिवर्जने रसत्यागाख्यं तप उच्यते । प्राकृत-
 त्वान् पृष्टीस्थाने द्वितीया, ‘पाणीयं पाणभोयणं’ ‘परिवज्जणं’
 इत्यत्र ज्ञेयम् ॥ २६ ॥ उक्त० ३० अ० ।

रसणा-रसना-स्त्री० । गुणं रजौ, जिह्वायाम्, आचा० २
 भु० १ चू० २ अ० १ उ० । “रसणा जीहा” पा० ना० २५१ गाथा ।
 आचा० । मेखलायाम्, “कच्छा कंची य मेहला रसणा”
 पा० ना० ११५ गाथा ।

रमणाम-रमनामन्-न० । रस्यते—आस्वाद्यते इति रसस्ति-
 क्तादिस्त्वन्निबन्धने रमनाम् । जन्तुशरीरे तिक्तादिरसहेतुकं
 कर्मणि, कर्म० ६ कर्म० । प० सं० । रसाभिधायके नामानि,
 अनु० ।

मे किं तं रमनामे ? रमनामे पंचविहं पमत्ते, तं
 जहा तित्तरमणामे कडुअरसणामे कसायरसणामे अवि-
 लरमणामे महुररमणामे अ, मेत्तं रमणामे ।

अनु० । (व्याख्या ‘रस’ शब्दे गता)

रसणिज्जट-रसनिर्गुह-पुं० । सर्वगुणोपेत, दश० ८ अ० ।

रसह-देशी-बुलीमूलं, दे० ना० ७ वर्गे २ गाथा ।

रसपरिच्छाय-रसपरित्याग-पुं० । क्षीरादीनां परित्यागः, व्य० ४
 उ० । पा० । दश० । स्था० । बाह्यतपोभेद, स० ६ सम० । वि-
 रुदीनां परित्यागः, उक्त० ३० अ० ।

मे किं तं रसपरिच्छाए ? रसपरिच्छाए अणेगविहे पमत्ते ।
 तं जहा-शिखिगतिण पणीयरसविवज्जाए जहा उववाइए०
 जाव लूहाहारे, मेत्तं रसपरिच्छाए । भ० २५ श० ७ उ० ।

रसपरिणाम रसपरिणाम पुं० । रसरूपतया पुद्गलानां परिणाम-
 मे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

रसपुलाग-रसपुलाग-न० । अतीसारकर्तारं द्राक्षादिकं, वृ० ५
 उ० । (व्याख्या ‘पुलागभक्ष’ शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे
 (३६७) गाथाव्याख्याने गता)

रसफडुय रसस्पर्धक-न० । कर्मपुद्गलानां परस्परं संश्लेष-
 निबन्धने, स्नेहप्रत्ययस्पर्धके, कर्म० ।

रसबंध रसबन्ध-पुं० । कर्मपुद्गलानामेष शुभोऽशुभो वा घा-
 त्यघाती वा यो रसः सोऽनुभागबन्धो रसबन्धः । कर्मपुद्ग-
 लानां शुभोऽशुभे घात्यघातिनि वा रसः, कर्म० ५ कर्म० ।

रसमाण रसत्-न० । शत्रायमाने, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रसमाण्यमाण-रसमानप्रमाण-न० । मर्चादिष्विषयकमानेन प्रमाणे, अनु० । (रसमानप्रमाणम् 'माण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

रसमेह-रसमेघ-पुं० । रसजनको मेघः रसमेघः । दुष्प-दुष्पमाभाविनि रसजनकवारिवर्णकारके मेघे, नि० । जे० ।

रसय-रसज-पुं० । रसाज्जाता रसजाः । तत्कारनालदधि-रामनादिषु कृत्याकृतितयाऽतिसूक्ष्मेषुपपक्षेषु जीवेषु, आचा० १ श्रु० १ अ० ६ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । स्था० । दश० । दधि-सौवीरकारादिषु रूपपक्षमसन्निभेषु जीवेषु, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० ।

रसरूप-रसरूप-पुं० । रसप्रधाने, तं० ।

रसवई-रसवती-स्त्री० । बहुरसायाम्, आचा० २ श्रु० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । सूपकारशालायाम्, ओघ० । ज्ञा० । आ० म० ।

रसवत-रसवत्-न० । देशानामाहारभेदे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

रसवाणिज-रसवाणिज्य-न० । मधुमद्यमांसभक्षणवमामजा-दुग्धदधिघृतनैलादिविक्रये, ध० २ अधि० । आच० । उच्च० । भ० । घ० । प्रव० । पञ्चा० । आ० चू० ।

रसविवागा-रसविपाका-स्त्री० । अहेतुमधिकृत्य विपाकशालिनापु कर्मप्रकृतिषु । प० सं० ३ द्वार । (ताश्च 'कर्म' शब्दे तृतीयभागे २७२ पृष्ठे दर्शिताः)

रसवजयत-रसवजयन्त-पुं० । स्वगुणैरपराधैकैवोपरि व्यवस्थितं, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

रसमम-रसमेष-न० । रसमेषऽजीर्णे, "आमे विदग्धं विष्टब्धं, रसमेषं तथाऽपरम् । आमे तु बद्धगन्धित्वं, विदग्धं धूमगन्धिता ॥ १ ॥ विष्टब्धं गात्रभङ्गाच्च, रसमेषं तु जाड्यता ॥" ध० १ अधि० ।

रसहरणी-रसहरणी-स्त्री० । रसो ह्रियते आदीयते यया सा रसहरणी । नाभिनाले, तं० ।

रसाञ्जल-रसाञ्जल-न० । 'क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्' ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति तस्य लुकि सति। 'अवर्णो यश्चुतिः' ॥ ८ । १ । २०० ॥ इति यकारभावे । भूमेरधोभागे, प्रा० १ पाद ।

रसाउ-रसायुम-पुं० । अमरं, " फुल्लं धुआ रसाउ, " पाद० ना० २१ गाथा । अमरं, दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रसाणु-रसाणु-पुं० । रस्यते विपाकानुभवेनमास्वाद्यत इति रसोऽनुभागस्तस्याणुर्वाऽशा रसाणवः । कर्मणाऽनुभाग-स्थाने, कर्म० ४ कर्म० ।

रसायण-रसायन-न० । रस-अमृतरसस्तस्यायनं प्रार्थ रसायनम् । वयःस्थापने आयुस्मैधाकरणे रोगापहरणसमर्थं च क्रियाभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । विपा० । आचा० । पुरुषकलाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

रसायल-रसायल-न० । पातालं, " पायालं च रसायलं " पाद० ना० १७१ गाथा ।

रसाला-रसाला स्त्री० । सुगन्धवस्तुमिश्रितदुग्धे, " मज्जि-आ रसाला उ " पाद० ना० २३७ गाथा । मर्जितायाम् । दे० ना० ७ वर्ग २ गाथा ।

रसालु-रसाल-पुं० । आल्विल्लोल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ ८ । २ । १४६ ॥ इति मतोः स्थाने आलु इत्यादेशः । रसालो । प्रा० । दाडिमात्रादिषु, आव० ४ अ० ।

रसालु-पुं० । मज्जिकायाम्, तल्लक्षणम्—" दो घय-पला बहुपलं, दहियस्सऽआदयं मिरियवीसा । दस्स खंहगु-लपलाहं, एस रसालु निघहजोग्गो ॥ १ ॥" म० ७ श० १० उ० । चं० प्र० । भोजनभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० । सू० प्र० ।

रसावण-रसावण-पुं० । मद्यहृष्टे, वृ० २ उ० । दर्श० । नि० चू० ।

रसिणी-रसिनी-स्त्री० । सौवीरियाम् मार्दगयाम्, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

रसिय-रसिक-न० । माधुर्याऽऽद्युपेते, स्था० ६ ठा० । रसित-दाडिमात्रादिरसालं, आव० ४ अ० । गर्जिते, ग० । अनु० । आचा० । शृङ्गादिशब्दमिव शब्दकरणे, प्रश्न० ५ संय० द्वार । शोषते, आ० चू० ४ अ० ।

रसि (ण)-रसिणि-पुं० । रस्यत आस्वाद्यत इति रस-स्तमष्ट शालेमयां ते रसायणः । रसान्वेषणे, आचा० २ धृ० १ चू० १ अ० ६ उ० । पानार्थिनि, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० ।

रसि-पुं० स्त्री०-रसि-पुं० । किरणे, जे० ३ वल० । आ० म० । रज्जा, दश० ७ अ० । "अधो मनयाम" ॥ ८ । १ । ७८ ॥ इति संयुक्त-स्याधो वर्त्तमानस्य मस्य लुक् । रस्सी । प्रा० । "वेमाऽञ्ज-ल्याद्या, स्त्रियाम्" ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इत्यञ्जल्यादिभ्यात् स्त्रीन्वे वा । प्रा० । "अस् रस्सी" पाद० ना० ४७ गाथा ।

रह-रथ-पुं० । स्यन्दने, म० ८ श० १ उ० । " सद्गो रहो " पाद० ना० २२३ गाथा । रथा द्विधा—यानरथाः, संग्रामरथाश्च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । अनु० । रहसि, एकान्ते, विजने, आव० ६ अ० । स्था० । सूत्र० । ज्ञा० । प्रच्छन्ने, स्था० ३ ठा० ४ उ० । रहस्ये, स्था० ४ ठा० ३ उ० । स्थावि-रस्य आर्यवज्रस्य त्रयाणां शिष्याणामन्यतमं शिष्यं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

रहंग-रहाङ्ग-न० । चक्रे, ज्यो० १० पाद० । चानके, " चक्रा-यत्रो रहंगो " पाद० ना० १३२ गाथा । " चक्राई रहंगाई " पाद० ना० १२२ गाथा ।

रहकार-रथकार-पुं० । रथनिर्माणकर्त्तरि, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

रहघणघणाङ्ग-रथघनघनायित-न० । रथानां यत् घनघनायितम् । घनघनेत्येवं रूपे शब्दे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ० म० । आ० ।

रहचक्रवालमंठाण-रथचक्रवालमंस्थान-न० । रथाङ्गस्य चक्रवालमण्डले तस्यैव संस्थानम् । अथवा—चक्रवालं मण्डलं मण्डलव्यधर्मयोगाच्च रथचक्रमाप रथचक्रवालम् । वलयचक्राकारं, जे० १ वल० । आ० ।

रहजत्ता-रथयात्रा-स्त्री० । शृङ्गाग्निप्रवर्गस्थे जिनप्रतिमां संस्थाप्य समद्वे स्नानपूजादिपुनःसरे समस्तनगरे पूजाप्रवर्त्तनादिरूपे यात्राभेदे, (तर्हिाधः 'अगुजाग' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे विस्तरतो दर्शितः)

मोगियपुरम्भि नयेर, आमि राया महङ्गिए ।
 वसुदेव त्ति नामेणं, गयलक्खणमंजुए ॥ १ ॥
 तम्म भज्जा देव आमि, गेहिणी देवई तहा ।
 तामि दुण्हं पि दो पुत्ता, इट्ठा (जि) रामकेमवा ॥ २ ॥
 मोगियपुरम्भि नयेर, आमि राया महङ्गिए ।
 मण्डविजये नामं, गयलक्खणमंजुए ॥ ३ ॥
 तम्म भज्जा मिवा नाम, तीसे पुत्तो महायसो ।
 भयवंऽरिट्ठनेमि त्ति, लोगनाह दमीसेर ॥ ४ ॥
 मोगिऽरिट्ठनेमिनामो अ, लक्खणस्सरमंजुओ ।
 (अट्ठ)महम्मलक्खणधरो, गायमो कालगच्छवि ॥ ५ ॥
 वज्जग्गिहमंघयणो, समचउस्सो भसोदरो ।
 तम्म राईमई कब्बं, भजं जायइ केसवो ॥ ६ ॥
 अह सा रायवरकन्ना, सुसीला चारुपेहिणी ।

मन्त्रलक्षणमपञ्चा, विज्जुसोआमणिप्यमा ॥ ७ ॥
 अहाऽऽह जणओ तीसे, वासुदेवं महाद्वियं ।
 इहागच्छउ कुमरो, जा से कर्षं ददामहं ॥ ८ ॥
 भन्वोसहीहिं एहविओ, कयकोउयमंगलो ।
 दिव्वज्जुयलपरिहियो, आभरणेहिं विभूसिओ ॥ ९ ॥
 मत्तं च गंधहत्थि च, वासुदेवस्स जिह्वयं ।
 आरूढो सोहई अहियं, सिरे चूडामणी जहा ॥ १० ॥
 अह ऊसिएण छत्तणं, चामराहि य सोहिओ ।
 दसारचक्केण तओ, सव्वओ परिवारिओ ॥ ११ ॥
 चउरंगिलीए मेखाए, रइयाए जहकमं ।
 तुडियाणं सभिनाएणं, दिव्वेणं गगणं फुसे ॥ १२ ॥
 एयारिमीए इड्डीए, जुईए उत्तसाइ य ।
 नियगाओ भवणओ, निजाओ वणिहपुंगवो ॥ १३ ॥
 अह सो तत्थ निजातो, दिस्सपाणे भयहुए ।
 वाडेहिं पंजरेहिं च, मंनिरुद्धे सुदुक्खिण ॥ १४ ॥
 जीवियंतं तु संपत्ते, ममद्धा भक्खियव्वए ।
 पामित्ता मे महापप्पे, सारहिं इणमव्ववी ॥ १५ ॥
 कम्म अट्ठा इमे पाणा, एए सव्व सुहेमिणो ।
 वाडेहिं पंजरेहिं च, मंनिरुद्धा य अचछहिं ? ॥ १६ ॥

मृदयोऽशकं प्रायः प्रकटार्थमिव नवरं राजेव राजा तस्य लक्षणानि—चक्रस्वतिकाऽङ्कुशादीनि त्यागमन्यशौर्यादीनि वा तैः संयुता—युक्तो राजलक्षणसंयुतोऽत एव राजेयुक्तं, 'भजा दुवं आसिं सि' भायें डे अभूताम्, 'तासिं ति' तयो राहिर्याद्वक्यादीं पुत्रो इष्टो—चक्रमो 'रामकेशवो' बलभद्रवासुदेवावभूतामर्ताहाऽपि योज्यते, तत्र राहिरया रामो देवक्याश्च केशवः । इह च रथेनमिवक्लव्यतायां कस्यायं तीर्थे इति प्रसङ्गेन भगवद्धारतेऽभिधात्सतेऽपि तद्विवाहादिषु पयोगिनः केशवस्य पूर्वोत्पन्नत्वेन प्रथममभिधानम्, तत्सहचरित्त्याश्च रामस्येति—भावनीयम् । पुनः सौम्यपुराभिधानं च समुद्रविजयवसुदेवयोगकत्रार्थस्थितिदर्शनार्थम् । इह च राजलक्षणसंयुत इत्यत्र राजलक्षणानि—वृत्रचामरसिंहासनदीन्यापि गृह्यन्ते । क्षमिनः—उपशमिनस्तेषामीश्वरः—अत्यन्तापशमवत्तया नायको दमीश्वरः । कौमार एव क्षेममागवीर्यत्वात्तस्य । 'लक्षणसरसंयुतां सि' प्राकृतत्वात्स्वरस्य यानि लक्षणानि—सौन्दर्यगाम्भीर्यादीनि तैः संयुतः स्वरलक्षणसंयुतः, लक्षणोपलक्षितं वा स्वरो लक्षणस्वरः प्राग्वन्मध्यपदलोपी समासः तेन संयुतो लक्षणस्वरसंयुतः । पठन्ति च—'वंजणस्सरसंयुतो सि' व्यञ्जनानि—प्रशस्ति-लकादीनि स्वरो—गाम्भीर्यादिगुणोपेतस्तत्संयुतः, अष्टसहस्रलक्षणधरः—अष्टोत्तरसहस्रसङ्ख्यशुभसूचककरादिरेखाद्यात्मकचक्रादिलक्षणधारकः, गौतमः—गौतमसंगोत्रः 'कालकच्छवि' कृष्णत्वक् । 'भूमोदरो सि' भूमो—मत्स्यस्तबुद्धमिव नवावतारतयोदरं यस्यासौ भूमोदरो, मध्यपदलोपी समासः । इतश्च गतेषु द्वारकापुरी यदुषु, निहते जरासिन्धुपतावधिगतभरतारज्यः केशवो यौवनस्थेऽरिष्टेन—

मिनि समुद्रविजयादेशनो यद्वेष्टत तदाह,—तस्य—अरिष्टेनामनो राजीमनीं भार्यां गन्तुमिति शेषः, याचते केशवस्तज्जनकमिति प्रक्रमः । सा च कीदृशीत्याह—'अथ'—इत्युपन्यासे, राजवर इहोपसेनस्तस्य कन्या राज्ञो वा—तस्यैव वरकन्या राजवरकन्या सुष्ठु शीलं—स्वभावो यस्याः सा सुशीला, चारु प्रसितुम्—अवलोकितुं शीलमस्याः आहंप्रसिणी, नाधोदृष्टितादिदाषदुष्टा, 'विज्जुसायामणिप्यह सि' विशेषेण घोतने दीप्यत इति विद्युत् ; सा चासौ सौदामनी च विद्युत्सौदामनी, अथवा—विद्युदग्निः सौदामनी च तडित्, अन्यं तु सौदामनी प्रधानमणिरित्याहुः । 'अथ' इति याज्ञानन्तरप्राह—जनकस्तस्याः राजीमस्या उपसेन इत्युक्तवान्, 'जासे सि' सुख्यत्यायात् येन तस्मै 'द्वामि' विवाहविधिनापटौक्याम्यहमाएवं च प्रसिद्धायामुपसेनेन राजीमस्यामासञ्च च कौटिल्यादिपटु विवाहलक्ष्मे यवभूतशह—सर्वाश्च ता औपधयश्च-जवाविजयसिद्धिदयादयः सर्वौपधयस्ताभिः आपितः—अभिषिक्तः, कृतकौतुकमङ्गल इत्यत्र कौतुकानि—ललाटस्य मुशालम्पशनादीनि मङ्गलानि च—वध्यकृतदूर्वाचन्द्रादीनि 'दिव्वज्जुयलरहिय सि' प्राग्वत्परिहितं दिव्ययुगलमिति प्रस्तावाद् दृष्ययुगलं येन स तथा, वासुदेवस्य सर्ववन्धनमिति गम्यते, ज्येष्ठमेव ज्येष्ठकम्—अतिशयप्रशस्यमनिबुद्धं वा गुणैः, पट्टास्तनमत्यर्थः, शोभत इति वर्त्तमानेननिर्देशः प्राग्वत्, चूडामणिः—शिरोऽलङ्काररत्नम् । अथ—अनन्तरम् उच्छिन्नेन—उपरि घृतेन पाठान्तरतश्च श्वेतोच्छिन्नेन 'चामराहि य सि' चामराभ्यां च शाभितः 'दसारचक्केण ति' दशार्हचक्केण—यदुसमूहेन चतुरङ्गिरया—हस्यश्वरपदातिरूपाङ्गचतुष्टयाग्नितया रचितया—म्यस्तया यथाक्रमं—यथापरिपाटि तूर्याणां—सूदृढपटहादीनां सभिनादनेति—संनह्यत इत्यादिषु समो भृशार्थस्यापि दर्शनादितिगाढध्वनिना 'दिव्येन' इति प्रधानेन द्वागमनस्याऽपि तदा सम्भवादेवलोकोद्भवेन वा 'गयणं फुसे सि' आर्षत्वाद् गगनस्पृशा—अतिप्रबलतया नभोऽङ्गणव्यापिना, सर्वत्र च लक्षणे तृतीया, एतादृश्या—अनन्तराभिहितरूपया श्रुद्ध्या—विभूत्या श्रुत्या—वीज्या उत्तरत्र चशब्दोऽभिप्रेतकमता घृत्या चोत्तमयोपलक्षितः सभिजकाङ्गवनात् निर्यातः—निष्क्रान्तः वृष्णिपुरुषः—यादवप्रधानो भगवानरिष्टेनामरिति यावत् । ततश्चाऽसौ क्रमेण गच्छन् प्राप्तो विवाहमण्डपासन्नं दशम् । अथ—अनन्तरं स तत्र निर्यन् अधिकं गच्छन् 'दिस्स सि' दृष्ट्वा अवलोक्य प्राणान् स—प्राणिनः मृगलावकादीन् भयङ्गान्—भयत्रस्तान् वाटैरिति—वाटकैः—वृत्तिवर्गद्वारकादिपारक्षितप्रदेशरूपः पञ्जरंश्च—बन्धनविशेषः सभिखड्गान्—गाढनिर्यन्त्रितान्, पाठान्तरतस्तु—बद्धकडान्, अत एव सुदुःखितान्, तथा जीघिनस्यान्तो—जीवितान्तो, मरणमत्यर्थस्ते संप्राप्तानिव सम्प्राप्तान्, अतिप्रत्यासन्नत्वात्तस्य । यद्वा—जीवितस्यान्तः—पर्यन्तवर्ती भागस्तमुक्तेनाः सम्प्राप्तान् मांसार्थं—मांसनिमित्तं च भक्षयितव्यम् मांसस्थैवातिशुद्धितुत्वेन तद्वृत्तान्निमित्तत्वादवमुक्तम् । यदि वा—'मांसं नैव मांसमुपनीयत' इति प्रवादतो मांसमुपचितं स्यादिति मांसार्थं भक्षयितव्यमिति विवेकिभिरिति शेषः । 'पासिं सि' दृष्ट्वा, कोऽर्थः ?—उक्तविशेषणविशिष्टान् हृदि निधाय 'सः' इति भगवानरिष्टेनामर्महती प्रज्ञा—प्रक्रमान्मति—

धुनावधिज्ञानत्रयात्मिका यस्याऽसौ महाप्रज्ञः, सारथि-प्रव-
र्त्तयितारं प्रकमाद्वन्धहस्तिनो हस्तिपकर्मणि यावत्, य-
द्वाऽन एव तदा रथागोहणमनुमीयत इति रथप्रवर्तयि-
तारम् । ' कस्मिन् लि ' कस्य ' अर्थात् ' निर्माणादिमे प्राणाः,
एते सर्वे ' इमे ' इत्यनेनैव च गते ' एते ' इति पुनर्गभिधान-
मनिसाद्देहदयतया पुनः पुनस्त एव भगवतो हृदि विपरि-
वर्त्तन्त इति व्यापनार्थम् । यदि वा-इमे-प्रत्यक्षाः एते-
सर्मापतरवर्त्तिनः, उक्तं हि-" इदमः प्रत्यक्षगतं, सर्मापतर-
वर्त्ति चेतदो रूपम्, " पश्यते च- ' बहुराणे ' लि प्रतीते,
सुखीयण-साताभिलाषिणः ' संतिरुद्धे य लि ' सार्धरुद्धाः
चः पूरणे अरुद्धाहि लि ' आसत इति षोडशमृत्तार्थः ॥

एवं च भगवतोक्तं—

अह सारही (तत्रो) भणई, एण भहा उ पाणिणो ।

तुज्झं विवाहकज्झमि, भोआवेउं बहु जणं ॥ १७ ॥

सुगममेव, नवरम् ' अथ ' इति—भगवद्वचनानन्तरं ' भहा उ
लि ' भद्रा एव-कल्याणा एव न तु ध्वशृगालादय एव कुन्ति-
नाः, अनपराधतया वा भद्रा इत्युक्तं भवति, तत्र विवा-
हकार्ये—परिणयरूपप्रयोजने ' भोआवेउं ति ' भोजयितुम्,
अनेन यदुक्तं ' कस्यार्थावति ' तन्मत्युत्तरमुक्तमिति सूत्रा-
र्थः ॥

इत्थं सारथिनोक्तं यद्भगवान् विहितवांस्तदाह—

सांऊण तस्म वयणं, बहुपाणिविणामणं ।

चित्तइ मे महापञ्चे, साणुक्कामे जिणहि उ ॥ १८ ॥

जइ मज्झं कारणा एण, हम्मंति सुवहू जिया ।

न मे एयं तु निस्संयं, परलोणे भविस्सई ॥ १९ ॥

मो कुंडलाण जुयलं, सुत्तगं च महायमो ।

आभरणाणि य मन्वाणि, सारहिस्स पणामई ॥ २० ॥

मणपरिणामो अ कज्जो, देवा य जहोइयं ममोइत्ता ।

सन्विद्धई सपरिमा, निक्खमणं तस्म काउं जे ॥ २१ ॥

देवमणुस्सपरिवुडो, मिविया ग्यणं तत्रो समाद्धो ।

निक्खमिय वारगाओ, गेवययम्म द्विओ भयवं ॥ २२ ॥

उज्जाणे संपत्तो, ओइत्तो उत्तमाउ सीयाओ ।

साहस्सी य परिवुडो, अह निक्खमई उ चिचाहि ॥ २३ ॥

अह मो सुगंधगंधिय-तुरियं मउअदुच्चिण ।

सयमेव लुंचई केमे, पंचमुट्ठीममाहिओ ॥ २४ ॥

सुगममेव नवरं तस्य—इति सारथिः बहूनां—प्रभूतानां
प्रणानां—प्राणिनां विनाशने—हननमर्थादभिधेयं यस्मिन्स-
द्देहप्राणविनाशने स—भगवान् सानुकोशः—सकरुणः
केषु ?— जिणहिउ लि ' जीवेषु तु—पूरणे मम कार-
णादिति—हेतोर्मद्विवाहप्रयोजनं भोजनार्थंवात्रमीषात्मित्य-
भिप्रायः, ' इहमिति लि ' इत्यनेन वर्त्तमानसामीप्ये लट्, ततो
हनिष्यन्त इत्यर्थः, पाठान्तरतः ' इहमिहति लि ' रूपम्,
सुवहवः—अतिप्रभूताः ' जिय लि ' जीवाः, एतदिति—
जीवहननं ' तुः ' एवकारार्थो नेत्यनेन योज्यते, ततः न तु—
मेव ' निस्संयं ति ' ' निश्चयसं ' कल्याणं परलोके भाविष्य-

ति, पापहेतुत्वादस्येति भावः । भयान्तरेषु परलोकभीकृत्वस्या-
त्यन्तमभ्यस्ततयैवमभिधानमन्यथा चरमशरीरत्वादतिशय-
ज्ञानिन्वाच्च भगवतः कुत एवंविधचिन्तावसरः ? एवं च
विदितभगवदाकृतेन सारथिमा मोक्षितेषु सत्त्वेषु परितोषि-
तोऽसौ यत्कृतवांस्तदाह— ' सो ' इत्यादि ' सुत्तकं चेति '
कटीसूत्रम्, अपर्ययतीति योगः, किमेतद्वन्त्याह—आभरणानि
च सर्वोणि शेषाणीति गम्यते । ततश्च मनःपरिणामश्च—
अभिप्रायः कृतो निष्क्रमणं प्रतीति गम्यते, ' देवाः ' चतुर्भि-
काया एव यथोचितम्—आचित्यानित्रक्रमणं समधर्तीर्णाः,
पाठान्तरतः समवर्तिताः । चकाराभ्यां चह समुच्चयार्थो-
भ्यामपि तुल्यकालनाया ध्वन्यमानत्वात्तदेवाति गम्यते, सर्व-
द्वयां—समस्तविभूत्या सपरिपदः ब्राह्मणध्याभ्यन्तरपर्य-
न्त्येतेताः ' निष्क्रमणम् ' इति प्रकमाभिष्क्रमणमहिमानं
' तस्य ' इति भगवतोऽग्रिष्टेनमिनः कर्तुं ' जे ' इति निषानः
पूरणं । शिष्यकारन्तं देवनिमित्तमृत्तरकुरुनामकर्मणि ग-
म्यते, ततः—तद्वनन्तरं समारूढः—अध्यासीनः निष्क-
म्य—निर्गत्य द्वारकातः—द्वारकापुर्याः वैचतके उज्जयन्ते
स्थितः—गमनान्निवृत्तः । तत्राऽपि कतरं प्रदेशं प्राप्तः स्थि-
त इत्याह—उद्याने सहस्राभ्रवर्णनामकं सप्रप्रातः, तत्र
चाथर्तीर्णाः ' सीयातो लि ' शिषिकातः ' साहस्सी य लि '
सहस्रेण प्रधानपुरुषाणामिति शेषः, परिवृत्तः—परिवेष्टितः
अध्वन्यानन्तर्ये निष्क्रामति—आमग्यं प्रतिपद्यते । ' तुः '
पूरणे ' चिचाहि ति ' चित्रासु—चित्रानां नक्षत्रं । कथमि-
त्याह—सुगन्धिगन्धिकान्—स्वभावत एव सुरभिगन्धीन्
त्वगितम्—शोभं मृदुकत्वकुञ्चितान्—कौमलकुण्डलान्
स्वयमेव—आत्मनैव लुञ्जति—अपनयति केशान् ' पञ्चा-
ष्टाभिः '—पञ्चमुष्टिभिः समाहितः—समाधिमानः, सर्वं
सावद्यं ममाकर्त्तव्यमिति प्रतिज्ञाराहणोपलक्षणमेतत् । इह
तु वन्दिकाचार्यः सत्त्वमोक्षनसमये सारस्वतादिप्रबाधनभय-
नगमनमहादानानन्तरं निष्क्रमणाय पुरातिर्गममुपवर्णयांबभू-
वति सूत्रमप्तकार्थः ॥

एवं च प्रतिपन्नप्रव्रज्ये भगवति—

वामुंदवो अ णं भणई, लुत्तकंमं जिईदियं ।

इच्छियमणोहे तुरियं, पावसू तं दमीमरा ! ॥ २५ ॥

नारोणं दंसणं च, चरित्तेणं तवेण य ।

खंतीण मुत्तीण, बहुमाणा भवाहि य ॥ २६ ॥

एवं ते गमकेमवा, दसाग य बहु जणा ।

अग्निद्वेमि वेदिता, अइगया वारगाउरि ॥ २७ ॥

सूत्रत्रय स्पष्टम्, नवरं वासुदेवश्चेति चशब्दाद्वलभद्रस-
मुद्रविजयादयश्च ' लुप्तकेशम् ' अपनीतशिरोरुद्धम् ईश्वरः—
अभिलीयतः स चाऽसौ मनोरथश्च भगवन्मनोरथावषय-
त्वान्मुद्रारूपोऽर्थः इमित्तमनोरथस्त ' तुरियं ' ति त्वारितं
' पावसू लि ' प्राप्नुहि, आशीर्वचनत्वादस्य । " आशीर्ष लि-
कलोटा " ॥ ३ । ३ । १७३ ॥ इत्याशीर्ष लोट् । ' तम् ' इति-
त्वं ' वद्धमानः ' इति-वृद्धिभाक्, ' भवाहि य लि ' भयः, चश-
ब्द आशीर्वादान्तरममुच्छेयः । एवम्—उत्क्रप्रकारेण च-
न्दित्वा—स्तुत्वाति योगः, इह चैवंविधाशीर्वचनानामपि शु-
शोन्कस्यसूचकत्वेन स्तवनरूपत्वमतिरुद्धमिति भावनीयम्,

‘ वसाग य स्ति ’ दशाहोः, चशब्दो भिन्नक्रमस्ततः ‘ बहु स्ति ’
बहवो जनाश्च अतिगताः—प्रविष्टा इति सूत्रत्रयार्थः ।

तदा च कीदृशी सती राजीमती किमचेष्टेनेत्याह—

सोऽङ्ग रायकभा, पव्वञं मा जिणस्स उ ।

शीहामा उ निराणंदा, मोगेण उ ममुच्छ्रया ॥२८॥

राईमई विचिंतइ, धिरत्थु मम जीवियं ।

जाऽहं तेणं परिचत्ता, मेयं पव्वइउं मम ॥२९॥

अह मा भमरसभिमे, कुच्चफणगप्पसाहिण् ।

मयमेव लुंछई केमे, धिइमंती वयस्मिया ॥ ३० ॥

सूत्रत्रयं स्पष्टं, नवरं निष्क्रान्ता हान्ताज्जिह्वासा, चशब्दो
भिन्नक्रमस्ततो निरानन्दा च । समघसृता—अवष्टब्धा ।
धिगस्तु मम जीवितमिति स्वजीवितानन्दोद्भावकं खेदवचो,
याऽहं तेन परित्यक्तेति खेदहेतुपदशतम्, ततश्च श्रेयः—
अतिशयप्रशस्यं प्रव्रजितुं—प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुं मम, येनान्य-
जन्मन्यपि मैवं दुःखभागिनी भवेयमिति भावः । इत्थं चा-
ऽमो तावदवस्थिता यावदन्यत्र प्रविष्टस्य तत्रैव भगवाना-
जगाम, तत उत्पन्नकेवलस्य भगवतो निशम्य देशनां विशेष-
त उत्पन्नवेराग्या किं हतवर्तीत्याह—‘ अहे ’ त्यादि, अथ-
अनन्तरं सा—राजीमती भ्रमरमात्रभान्—कृष्णतया आ-
कुञ्चिततया च, कुचो—गुहकेशान्मोचको वंशमयः फणकः—
ककूतकस्ताभ्यां प्रसाधिता—संस्कृता ये तान्, स्वयम्—
आत्मनैव, लुञ्छति—अपनयति, भगवदनुक्षेयति गम्यते ।
केशान्—कचान् ‘ धिइमंति स्ति ’ धृतिमति व्यवसिन्तति—
अध्यवसिता सती, धर्मं विधातुमिति शेष इति सूत्रत्रयार्थः ।

तत्प्रव्रज्याप्रतिपत्तौ च—

वामुदेवा अ णं भणइ, लुत्तेकसि जिह्दिदियं ।

संमारमागरं घोरं, तर कञ्च ! लहुं लहुं ॥ ३१ ॥

स्पष्टमेव, नवरं तर—इत्युल्लङ्घय, आशीविचनत्वादयमन्याशि
पि लोद, लघु लघु—त्वारितं, २ संभ्रमं द्विवचनमिति सूत्रार्थः ।

तदुत्तरपक्रयतामाह—

सा पव्वईया संती, पव्वावेसी तहिं बहुं ।

मयणं परियणं चव, मीलवता बहुस्सुआ ॥ ३२ ॥

गिरि रेवययं जंती, वामेणोऽल्लाउ अंतरा ।

वामंते अधयारम्मि, अंतो लयणम्म मा ठिया ॥३३॥

चीवरणि विसारंती, जहा जाय सि पामिया ।

रहनेमी भग्गचित्ता, पच्छा दिट्ठो अ तीइ वि ॥३४॥

भीया य सा तहिं दट्ठुं, एगंते संजयं तयं ।

बाहाहिं काउं संगुप्फं, वेवमाणी निमीयई ॥३५॥

सूत्रचतुष्टयं स्पष्टमेव, नवरं सा इति—राजीमती ‘ पव्वा-
वेसि ’ स्ति प्राविशजत्—प्रव्रजितवती ‘ तहिं ति ’ तस्यां
द्वारकापुरि, रेवतकम्—उज्जयन्ते यान्ती—गच्छन्ती, भ-
गवद्वन्द्वनार्थमिति गम्यते, घर्षेण कृष्ट्या ‘ उल्ल ’ स्ति—आप्रा-
स्तिमितसकलचीवरंति यावत्, अन्तरे—अन्तराले अर्द्धपथ
इत्यर्थः, ‘ वामंति ’ स्ति—घर्षति नीरव इति गम्यते । अन्धकारे—
अपगतप्रकाशे, कस्मिन् ?—अन्तः—मध्ये, उल्लं हि, अन्त-
शब्दोऽधिकरणप्रधानम्, मध्यमाह—लयनमिह गुहा नभ्यां
१२५

सा—राजीमती स्थिता इत्यासिता, असंयमभीकृतयेति
गम्यते, तत्र च चीवरणि—सङ्घाट्यादिवस्त्राणि विसारयन्ती-
विसारयन्ती ; अत एव यथा जाता—अनाच्छादितशरी-
रमया जन्मावस्थापमा ‘ इती ’ त्येवं रूपा ‘ पामिय ’ स्ति
दृष्टा । तद्दर्शनाच्च रथनेमिः—रथनेमिनामा मुनिः
भग्गचित्तः—भग्गपरिणामः सन् प्रक्रमान्त्ययमं प्रति, स
हि तामुदाररूपामवलोक्य समुत्पन्नतर्दभिलाषातिरेकः पर-
वशमनाः समजनि । पश्चाद् दृष्टश्च तथा—राजीमत्या
अपिः पुनरर्थे, प्रथमप्रविष्टेहि नान्धकारप्रदेशे किञ्चिद-
वलोक्यते, अन्यथा हि वर्षणसम्भ्रमादभ्यान्याश्रयगतासु
शेषमाध्वीषेकाकिनी प्रविशेत्तपि न तत्रैयमिति भावः,
भीता च मा कदाचिदमो मम शीलभङ्गं विधास्यतीति,
तस्मिन् इति लयने दृष्टा एकान्तं—विचित्रं तत्कम् इति-
रथनेमि, किं कृतवत्यस्मादित्याह—‘ बाहाहिं ति ’
बाहुभ्यां हत्वा संगोपं—परस्परबाहुगुम्फनं स्तनोपरिभ-
कटबन्धमिति यावत्, घपमाना शीलभङ्गमयात्कम्प-
माना निर्भीदति—उपायशति, तदात्वेत्यादिपरिहारार्थमिति
भाव इति सूत्रचतुष्टयार्थः ॥

अत्रान्तरं—

अह सोऽवि रायपुत्तो, ममुदविजयंगअं ।

भीयं पवेवियं दट्ठुं, इमं वक्कमुदाहर ॥ ३६ ॥

रहनेमी अहं भदे, मुरूवे ! चारुभासिणी !

ममं मयाहि सुअणु !, न ते पीला भविस्मई ॥ ३७ ॥

एहि ता भुंजिमो भोगे, माणुस्सं सु सुदुल्लहं ।

भुत्तभोगा पुणो पच्छा, जिणमगं चरिस्सिमो ॥३८॥

अथ च सोऽपीति—स पुनः राजपुत्रः—रथनेमिः भी-
तां प्रवेपितां च प्रक्रमद्राजामतीम ‘ उदाहरं स्ति ’ उदाहरन्-
उल्लवान्, किं तदित्याह—‘ रथनेमिंमरहमिति ’ अनन्तान्मनि
रूपवत्त्याद्यभिमानतः स्वप्रकाशनं तस्या अभिलाषोत्पादनार्थं
विश्वासविशमनेहेत्वन्वयशङ्कानिगमार्थं वा स्वनामख्यापनं,
‘ ममं ति ’ मां भजस्व—मेवम् स्तुतु ! न ते तव
पीडा—बाधा भविष्यति, सुखहेतुत्वाद्विषयमेव न स्यात्
भावः । यद्वा—तां समस्मभ्यां दृष्टुं वमाह—‘ म म मयाहि स्ति ’
मा मा भेषीः स्तुतु ! यता न ते—तव पीडा भविष्यति,
कस्यचिदिह पीडाहेतोरभावात्, पीडया शङ्कया च भयं
स्यादित्येवमुक्तम्, एहि—आगच्छ—‘ ता ’ इति—तस्मात्तावद्वा
मानुष्ये ‘ सुः ’ इति—निश्चितं सुदुर्लभम्, तदेतदवाप्ता-
विदमपि तावद्भोगलक्षणमस्य फलमुपभुञ्जमहे इत्याशयः ।
भुत्तभोगा, पुनः—पश्चाद् इति वार्द्धक्यं जिनमार्गं—जि-
नोक्तमुक्तिपथं ‘ चरिस्सिमो स्ति ’ चरिष्यामः, शेषं स्पष्टमिति
सूत्रत्रयार्थः ॥

ततो राजीमती किमचेष्टेनेत्याह—

दट्ठूण रहनेमि तं, भग्गुज्जायपराइयं ।

राईमई असंभंता, अप्पाणं संवरं तहिं ॥ ३९ ॥

अह मा रायवरकभा, सुट्ठिया नियमव्वए ।

जाई कुलं च सीलं च, रक्खमाणी तयं वदे ॥ ४० ॥

जइऽसि रूवेण वेसमणां, लल्लिण नलक्खरो ।

तहावि ते न इच्छामि, जहमि सकलं पुरंदरो ॥४१॥
 धिरत्थु तेजसो कामी, जा तं जीवियकारणा ।
 वंतं इच्छमि आवेउं, मेयं ते मरणं भवे ॥ ४२ ॥
 अहं च भोगरायस्म, तं चमि अंधगवण्हणो ।
 मा कुले गंधणा होमो, मंजमं निहुओ चर ॥ ४३ ॥
 जह तं काहिमि भावं, जा जा दिच्छमि नारीओ ।
 वायाविहु व्व हडो, अट्टिमप्पा भविस्समि ॥४४॥
 गोवालो भंडवालो वा, जहा तहव्वमिस्सरो ।
 एवं अणीमरो तं पि, मामबस्म भविस्समि ॥ ४५ ॥

मृत्तममकं पाठसिद्धं, नवरं ' भग्नुज्जायपराइयं ' ति ' भग्ना-
 द्योगः—अपगतोत्साहः प्रस्तायान्—सयमे । स चासौ पराजि-
 तश्च—अभिभूतः स्त्रीपरीवहेण भग्नाद्योगपराजितस्तम् अ-
 सम्भ्रान्ता—नायं बलात्कार्ये प्रवर्त्तयितव्यमभिप्रायेणाप्रस्ता-
 आत्मानं—स्वं ' संवरं ' सि ' समवासीन् आच्छादितवती
 श्रीवरैरिति गम्यते, तस्मिन् इति लयनमध्ये पीडया
 शङ्कया च भयं स्थादित्येवमुक्तम् । सुस्थिता—निश्चला
 ' नियमव्रते ' इतीन्द्रियोर्इन्द्रियनियमने—प्रवृत्त्यायां च
 जाति कुल शीलं च ' रक्षस्वमार्गं ' सि ' रक्षन्ती,
 शीलध्वंशं हि कदाचिदस्या एवविधेव जातिः कुलं चेति
 सम्भावनातस्ते अपि विनाशिते स्यातामित्येवमुक्तम्, यद्यपि
 असि—भवसि रूपेण—आकारसौन्दर्येण वैभ्रमणः—धनदः
 ललितेन—सयिलासचोष्टेन नलकुवर—देवविशेषः ' ते '
 इति त्वां साक्षात्—समक्षं पुरन्दर—इन्द्रो रूपाद्यनेकगु-
 णाभयो य इति भावः, रूपाद्यभिमानो चार्यामित्येवमुक्तः ।
 अपरं च—धिगस्तु ते—तव पौरुषमाति गम्यते, अयशः
 कार्मिष्व अयशः कामिन !—अर्कार्येभिलापिन !, दुरा-
 चारवाञ्छितया, यद्वा ते—तव यशो—महाकुलसम्भवाद्भूतं
 धिगस्त्विति सम्बन्धः, कामिन !—भोगाभिलापिन !
 जीवितकारणान् जीवितार्थानामन्तमाश्रित्य, तद्वनामवेन
 हि तथाविधदशावाप्तौ मरणमपि स्यादित्येवमभिधानम् ।
 वान्तम्—उद्गीर्णं यत् शृगालैरपि परिहृतं तादृच्छस्यापातुम्,
 यथाहि—कश्चिद्वान्तमापातुमिच्छत्येवं भवानपि प्रवृत्त्याग्रहण-
 तस्त्यक्तान् भोगान् पुनरापातुमिवापातुम्—उपभोक्तुमिच्छ-
 ति अतः श्रेयः—कल्याणं ते—तव मरणं भवेत्, न तु
 वान्तापातं, ततो मरणम्येवाल्पदोषत्वात् । अनुवित्तं चैतद्—
 " विज्ञाय वस्तु निन्द्यं, त्यक्त्वा गृह्णन्ति किं क्वचिःपुरुषाः ? ।
 वान्तं पुनर्गणं भुङ्क्ते, न च सर्वे सारमेयोऽपि ॥ १ ॥ "
 ' अहं ' मित्यात्मनिर्देशः च—पूरणे ' भोजराजस्य—उग्र-
 सेनस्य त्वं च अस्मि—भवसि अन्धकवृणो कुले जातः
 इत्युभयत्र शेषः, अतश्च मा इति निषेधे कुल—अन्वये
 ' गंधणे ' सि ' गन्धनानां—सर्ववशेषाणां होमो ' सि ' भूय,
 तत्त्वोष्टानुकारितयेति भावः ते हि वान्तमपि धिपं ज्वल-
 छद्दिपातभोरुतया पुनर्गपि पिबन्ति, तथा च वृद्धाः—
 " सप्ता-
 रं किल दो जाइओ—गंधणा य, अगंधणा य । तथ गंधणा-
 णाम जे इस्सिपं मंतेहि आकहिंया त विसं वणमुढातो आवि-
 यंति, अगंधं पा उण आवि मरणमज्भवसंति ए य धंतमाविय-
 ति । " किं तर्हि कृत्यमित्याह—सयमे निभूतः—स्थिरः चर-

आसेवस्व, यदि त्वं भावं—प्रक्रमाम्भोगाभिलाषरूपं वा याः
 ' दिच्छसि ' सि ' द्रव्यसि तासु तास्त्विति गम्यते, ततः
 किमित्याह—वातेनाविद्धः—समन्तात्ताडितो वाताविद्धो अ-
 मित इति यावत् । हडो—वनस्पतिविशेषः स इवास्थितात्मा-
 चञ्चलचित्ततयाऽस्थिरस्वभावः । गोपालः—यो गाः
 पालयति, भ्रातृपालो वा—यः परकीयानि भ्रातृानि
 भाटकादिना पालयति, पठ्यते च—' दण्डपालो वा नगर-
 रक्षको वा ' यथा—तद्द्रव्यस्य गवादेः सततरक्षणीयस्य
 अनीश्वरः—अप्रभुः, विशिष्टतत्फलोपभोगाभावात्, एषम-
 नीश्वरस्त्वमपि आमण्यस्य भविष्यसि, भोगाभिलाषतस्त-
 त्फलस्याऽपि विशिष्टस्याभावादिति भाव इति सूत्रसप्तकार्यः ।

एवं तयोक्तो रथणेमिः किं कृतवानित्याह ?—

तीमे सो वयणं सुब्बा, संजईए सुभासियं ।
 अंकुमेण जहा नागो, धम्मं मंपडिवाइओ ॥ ४६ ॥
 मणगुत्तो वयगुत्तो, कायगुत्तो जिहंदिओ ।
 सामजं निबलं फासे, जावजीवं दहव्वओ ॥ ४७ ॥

सुप्रहयम्, तस्याः—राजीमन्याः सः—रथेनोम, वचनम्—
 अनन्तराङ्कानुशिष्टरूपं श्रुत्वा—आकर्ण्य संयतायाः—प्रव-
 जितायाः सुष्ठु—संवेगजनकत्वेन भाषितम्—उक्तं सुभा-
 पितम्, अकुशेन—प्रतीतेन, यथा—नागः—हस्ती पथि
 इति शेषः, एव धर्मे—चार्त्त्रधर्मे ' संपाडिवाइओ
 ' सि ' ' सम्प्रतिपातितः ' संस्थितः, तद्वचमेवाति
 गम्यते । अत्र च वृद्धसम्प्रदायः—
 " एउरपडिवाक्खा-
 ण्यं भणिऊण ० जाव ततो रुट्ठण राइणा देवा मैडो
 हन्थो य तिअि वि छिन्नकड्ढे चडावियाणं, भणिओ य
 मैडो—एत्थं धांहीह हन्थि, दीहि य पासेहि वणुग्गहा
 ठविया, ० जाव एगो पाओ आगासं ठविओ । जणे भणइ-
 कि एम तिगियो जाणइ ?, एयाणि मांग्यव्वणि, तहावि
 राया रोसं न मुञ्चति, ततो अ तिअि पाया आयासे
 कया, एगेण ठितो, लोणेण अक्कंदा कतो—किमेयं ह-
 न्थिरयणे वावाइजति ? , रण्णा मिडो भणिओ—तरसि
 णियत्तेउ ?, भणइ—जइ दुयग्गणावि अभयं देसि, दिस्सं,
 ततो नेण अकुसेण निर्यात्तिओ हन्थि ' सि । " इह चायम-
 भिप्रायः—यथा—अयमीदृगवस्थो द्विपोऽङ्कुशवशनः पथि सं-
 स्थित एवमयमप्युत्पन्नावधोर्नामिकस्तद्वचनन अहितप्रवृ-
 त्तिनिवर्त्तकतयाऽङ्कुशप्रायेण धर्मे इति, ततश्च आमण्यं नि-
 श्चल—स्थिरं ' फासे ' सि ' अस्पाक्षीद्—आसंविनवान्, ' शे
 पं स्पष्टमिति सूत्रद्वयार्थः ।

उभयोरप्युत्तरवक्तव्यतामाह—

उग्गं तवं चरित्ताणं, जाया दुस्सि वि केवली ।

मव्यं कम्मं खविच्चाणं, मिद्धि पत्ता अणुत्तरं ॥ ४८ ॥

उग्र कर्म रिपुदारणतया तपः—अनशनादि ' चरित्ताणं ' ति '
 चरित्वा जातो—भूतो ज्ञापयति—रथनेमिराजीमत्यो, ' केव-
 ली ' ति ' केवलानो सर्व निरवशेषं—कर्म—भवोपप्राप्ति ' खवि-
 चाणं ' ति ' क्षपयित्वा सिद्धिं प्राप्तावनुत्तरमिति सूत्रार्थः ।

सम्प्रति निर्युक्तिरनुश्रियते—

मारियपुग्गमि नयेग, आमी राया समुद्विअओ ' सि ।

तस्सासि अगमहिंसी, सिव ति देवी अणुजगी॥४४३॥
तेसिं पुत्ता चउरो, अरिदुनेमी तहेव रहनेमि ।
तइओ अ सच्चनेमी, चउत्थओ होइ दहनेमी ॥४४४॥
जो सो अरिदुनेमी, बावीसइ मो अहेमि सो अरिहा ।
रहनेमिसच्चनेमी, एए पत्तेयबुद्धा उ ॥४४५॥
रहनेमिस्स भगवओ, गिहत्थए चउर हुंति बामसया ।
संवच्छरउमन्थो, पंचसए केवली हुंति ॥४४६॥
नववाससए वासा-हिए उ सच्चाउगस्स नायव्वं ।
एसो उ चेव कालो, राव(य)मईए उ नायव्वो ॥४४७॥

अत्र च प्रथमगाथया रथनेमेरन्वय उक्तः । 'तेसिं ति सयोः-समुद्रविजयशिवावेव्योः , प्रसङ्गतश्चेद् शेषपुत्राभिधानम् ' अहेमि ति 'अभूत्' । इह च यदरिदुनेमेरहत्त्वं रथनेमेरश्च प्रत्येकबुद्धत्वमुक्तं तदहंभ्रातृत्वेन स्वगुरुप्रकर्षेण च रथनेमेरमाहात्म्यव्यापनार्थम् । चतुर्थगाथया पर्यायपरिमाणाभिधानम् , तत्र चत्वारि वर्षशतानि गृहस्थपर्यायः , वर्षं तु-अस्थपर्यायः , वर्षशतकपञ्चकं केवलपर्याय इति : मिलितानि नव वर्षशतानि वर्षाधिकानि सर्वाऽऽयुर्गभिहितम् , एष चैव त्विति च-तु-शब्दो पूरणं , तत्र एष एव च वर्षाधिकवर्षशतनवकलक्षणः , शेषं स्पष्टमिति गाथापञ्चकार्यः ।
सम्प्रति प्रतीकभरणपरिणामतया मा भूद्रथनेमी कस्यचिदव-ज्ञति सूत्रकृदाह-

एवं कर्तेति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा ।

विनिगड्ढंति भोगेसुं, जहा सो पुरिसोत्तमो॥४६॥ति वेमि ।

एवम्-इति वक्ष्यमाणं कुर्वन्ति-यिदधानि संबुद्धाः बांधला-भतः परिगुहताः बुद्धिमन्त्येन, प्रविचक्षणः प्रकर्षेण शास्त्रज्ञतया न त्वनीदृशा , किमन्याह-विशेषेण कथञ्चित्तिश्रोतासको-त्पन्नावपि तक्षिरोधलक्षणं निवर्त्तन्ते . 'भोगेसुं ति' भोगेभ्यो यथा सः-पुरुषोत्तमो रथनेमिः, अनीदृशा ह्येकदा भगवपरिणा मा न पुनः संयमं प्रवर्त्तितुं क्षमाः , ततो भोगविनिवर्त्तनान् सम्बुद्धादिविशेषणान्वितत्वेन कथमयमवज्ञास्पर्धं भवति भावः । उपदेशपरतया वा प्राग्वह्याख्यर्यामिति सूत्रार्थः ॥
'इति' परिसमाप्तो , ब्रवीर्मानि पूर्ववत् , उक्त० २२ अ० । दश० । कल्प० ।

रहणेमिज-रथनेमीय-न० । रथनेमिवक्तव्यताप्रतिपादके ङा-विंश उत्तरगध्ययने , उक्त० २२ अ० । स० ।

रहपह-रथपथ पु० । शकटचक्रद्वयप्रमितं मार्गं , भ० ७ श० ६ उ० ।

रहपहगर-रथपथकर-पु० । रथनिकरं , औ० ।

रहमदण-रथमईन-न० । धातकीखण्डे अवगच्छायां नगर्यां स्वनामख्यातं कोष्ठं , ज्ञा० १ शु० १६ अ० ।

रहमुमल-रथमुशल-पु० । यत्र रथो मुशलेन युक्तः परिधाव-वन् महाजनक्षयं कृतवान् असौ रथमुशलः । स्वनामख्या-ते कोणिकपुत्राणां चटकेन राक्षा साङ्गं संग्रामे , भ० ७ श० ६ उ० । नि० । (रथमुशलाख्यसंग्रामस्योत्पत्तौ किं निब-न्धनमिति ' काल ' शब्दं तृतीयभागे ४८१ पृष्ठे गतम्)

शाममेयं अरहया सुयमेयं अरहया विनायमेयं अरहया रहमुसले संगामे, रहमुसले णं भंते ! संगामे वट्टमाणे-के जइत्था के पराजइत्था ? गोयमा ! वजी विदेहपुत्त च-मर असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नव मल्लई नव ले-च्छई पराजइत्था । तए णं से कूणिए राया रहमुसले सं-गामं उवट्ठियं सेसं जहा महामिलाकंटए, नवरं भूया-णंदे हत्थिराया ० जाव रहमुमलसंगामं ओयाए, पुरओ य से सके देविंदे देवराया, एवं तहेव ० जाव चिट्ठंति, मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एगं महं आयासं किदिणपडिरुवगं विउव्वित्ता णं चिट्ठइ, एवं खलु तओ इंदा संगामं संगामेति, तं जहा-देविंदे य मणुइंदे य असुरिंदे य । एगहत्थिणा वि णं पभू कूणि-ए राया जइत्तए तहेव ० जाव दिसो दिमिं पडिमहि-त्था । मं कणउट्ठणं भंते ! रहमुमले संगामे ?, रहमुमले संगामे , गोयमा ! रहमुमले णं संगामे वट्टमाणे एगं र-हे अणामए अमारहिण अणारोहए समुमले सहया जगाक्खयं जगवहं जगप्पमहं जगसंवट्ठकप्पं रुहिरक-हमं करेमाणे सच्चओ समंता परिधावित्था, स तेणउट्ठणं ० जाव रहमुसले संगामं । रहमुसले णं भंते ! संगामे व-ट्टमाणे कति जगसयसाहस्सीओ बहियाओ ? , गोयमा ! छन्नउति जगसयसाहस्सीओ बहियाओ । ते णं भंते ! मणुया निस्सीला ० जाव उववन्ना ?, गोयमा ! तत्थ णं दम साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिमि उववन्नाओ, एगं देवलोगेसु उववन्ने, एगं सुकुले पच्चायाए, अवसेसा ओमभं नरगतिरिक्खजोगिणस्सु उववन्ना । (सू०-३०१) कम्हा णं भंते ! सके देविंदे देवराया चमरे अ-सुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्म रओ साहजं दलइ-त्था ?, गोयमा ! सके देविंदे देवराया पुत्तमंगतिए च-मर असुरिंदे असुरकुमारराया परियायमंगतिए, एवं खलु गोयमा ! सके देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे अ-सुरकुमारराया कूणियस्म रओ साहजं दलइत्था । (सू० ३०२) बहुजणे णं भंते ! अन्नमन्नस्म एवमाइ-क्खंति ० जाव परुवेति एवं खलु वहेव मणुस्मा अ-न्नयंसु उच्चावणसु मंगामेसु अभिमुहा चेव पहया म-माणा कालमामे कालं किच्चा अन्नयंसु देवलोणसु देवणाए उववत्तारो भवन्ति , से कहमंये भंते ! एवं ? , गोयमा ! जणं से बहुजणो अन्नमन्नस्म एवं आइक्ख-ति ० जाव उववत्तारो भवन्ति , जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ० जाव

परुवेमि—एवं खलु गोयमा ! तेषां कालेण तेषां समएण वेसाली नामं नगरी होन्था, वप्पओ, तन्थ गं वेसालीए खगरीए वरुणे नामं शागनत्तुए परिवमइ अङ्गु ० जाव अपरिभूए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे ० जाव पडिलाभेमाणे छट्ठं छट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोक्कम्भेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरति, तए गं मे वरुणे शाग- नत्तुए अश्रया कयाइ रायाभिअंगेणं गणाभिअंगेणं ब- लाभिअंगेणं रहसुसलं मंगामं आणत्ते ममाणे छट्ठभ- त्तिए अट्ठमभत्तं अणुवट्ठेति अट्ठमभत्तं अणुवट्ठेत्ता को- ङ्खियपुरिमं सदावडं महावेहत्ता एवं वदामी—खिप्पामेव भा देवाणुप्पिया ! चाउग्घटं आसरहं जुत्तामेव उवट्ठा- बह हयगयरहपवर ० जाव मन्नाहेत्ता मम एयमाणनियं पच्चप्पिण्ह । तए गं मे कोङ्खियपुरिमा ० जाव पडिसुणेत्ता खिप्पामेव मच्छत्तं मज्झमं ० जाव उवट्ठावेत्ति हयगयरह ० जाव मन्नाहेत्ति मन्नाहेत्तिता जेणेव वरुणे नागनत्तुए ० जाव पच्चप्पिण्हति । तए गं मे वरुणे शागनत्तुए जेणेव मज्- णघरे तेषेव उवागच्छति जहा कूणिओ ० जाव पाय- च्छित्ते सव्वालंकारविभूमिए मज्झवट्ठे मकोरेंटमल्लदामेणं ० जाव धरिज्जमाणेणं अण्णगगणनायग ० जाव दूयसंधिपाल- सट्ठि संपरिवुडे मज्झघराओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमि- त्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणमाला जेणेव चाउग्घटं आसरहं तेषेव उवागच्छत्ता उवागच्छत्ता चाउग्घटं आसरहं दुरूहइ दुरूहत्ता हयगयरह ० जाव संपरिवुडे महया भडचडगर ० जाव परिक्खित्ते जेणेव रहसुसलं मंगामं तेषेव उवागच्छत्ता उवागच्छत्ता रहसुसलं मंगामं आयाओ । तए गं मे वरु- णे शागनत्तुए रहसुसलं मंगामं आयाए समाणे अयमेया- रूवं अभिगहं अभिगएहइ—कप्पति मे रहसुसलं मंगामं मं- गामेमाणस्स जे पुत्वि पहणइ मे पडिहणित्तए अवमंसे नो क- प्पतीति, अयमेयारूवं अभिगहं अभिगएहइ अभिगेएहत्ता रहसुसलं मंगामं मंगामेति । तए गं तस्म वरुणस्म नागनत्तु- यस्म रहसुसलं मंगामं मंगामेमाणस्म एगे पुरिमं सरिमए सरिसत्तए सरिमच्चए सरिमभंडमत्तोवगरणे ग्हेणं पडि- रहं हव्वमाणए, तए गं मे पुरिमं वरुणं शागनत्तुयं एवं वयामी—पहण वरुणा ! शागनत्तुया ! प० २, तए गं मे वरुणे शागनत्तुए तं पुरिमं एवं वदामी—नो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुत्वि अहयस्म पहणित्तए, तुमं चेय गं पुत्वं पहणाहि । तए गं मे पुरिमं वरुणे शागनत्तुएणं एवं वुत्ते ममाणे आसुरुत्ते ० जाव मिमिगिममाणे धणुं परामु- सह परामुसइत्ता उंसुं परामुसइ उंसुं परामुसित्ता ठाणं ठा- ति ठाणं ठिच्चा आययकआययं उंसुं करइ आश-

यकआययं उंसुं करेत्ता वरुणं शाग नत्तुयं गाढप्प- हारी करइ । तए गं मे वरुणे शागनत्तुए तेषां पुरिमेषां गाढप्पहारीकए समाणे आसुरुत्ते ० जाव मिसिमिममा- णे धणुं परामुसइ धणुं परामुसित्ता उंसुं परामुसइ उंसुं परामुसित्ता आययकआययं उंसुं करइ आययकआययं उ- सुं करेत्ता तं पुरिमं एगाहच्चं कूडाहच्चं जीवियाओ ववरोवइ । तए गं मे वरुणे शागनत्तुए तेषां पुरिमेषां गाढप्पहारीकए समाणे अन्थामं अवले अवीरिण अपुरिस- कारपरकमे आधारणिज्जमिनिकइ तुरए निगिण्हइ तुरए निगिण्हत्ता रहं परावत्तेइ रहं परावत्तिता रहसुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खमति पडिनिक्खमिता एगंतमंतं अ- वकमइ एगंतमंतं अवकमिता तुरए निगिण्हइ निगिण्हत्ता रहं ठवेइ ठवेइत्ता रहाओ पच्चोरुहइ रहाओ पच्चोरुहइत्ता रहाओ तुरए मोणइ तुरए मोएत्ता तुरए विसजइ विसजित्ता, दब्भमंथारगं संथरइ दब्भमंथारगं संथरइत्ता (पुरच्छाभि- मुहे दुरूहइ दब्भमंथारगं संथरइ संथरइत्ता) पुरच्छाभि- मुहे संपलियं कनिममे करयल ० जाव कट्टु एवं वयामी- नमोऽन्थु गं अरिहंताणं ० जाव संपत्ताणं नमोऽन्थुणं सम- णस्म भगवओ महावीरस्म आइगरस्म ० जाव संपाविउका- मस्म मम धम्मोवदमगस्म धम्मोवदमगस्म वंदामि गं भगवन्तं तन्थगयं इहगए पामउ मे मे भगवं तन्थगए ० जाव वंदति नमंमति वंदित्ता नमंमिता एवं वयामी—पुत्वि पि मए समणस्म भगवओ महावीर- स्म अंतिए धूलए पाणातिवाए पच्चक्खाए जावजीवाए एवं ० जाव धूलए परिग्गं पच्चक्खाए जावजीवाए, इयाणि पि गं अरिहंतस्म भगवओ महावीरस्म अंतियं सव्वं पाणातिवायं पच्चक्खामि जावजीवाए एवं जहा खंदओ ० जाव एयं पि गं चरमेहिं ऊमामनीमामेहिं वोमि- रिस्सामि त्ति कट्टु मन्नाहपट्टं सुयइ मन्नाहपट्टं मुइत्तामल्लुद्ध- रणं करेति मल्लुद्धणं करेत्ता आलोइयपडिकंते समाहिप- त्त आणुपुत्वीए कालगए । तए गं तस्म वरुणस्म शागन- तुयस्म एगे पियवालवयंमए रहसुसलं मंगामं मंगामेमाणे एगे गं पुरिमं गं गाढप्पहारीकए समाणे अन्थामे अवले ० जाव आधारणिज्जमिति कट्टु वरुणं शागनत्तुयं रह- सुसलाओ संगामाओ पडिनिक्खममाणं पामइ पामइत्ता तुरए निगिण्हइ तुरए निगिण्हत्ता जहा वरुणे ० जाव तुरए वि- सज्जति पडिमंथारगं दुरूहइ पडिमंथारगं दुरूहित्ता पुरन्था- भिमूहे ० जाव अंजलि कट्टु एवं वयामी—जइ गं भंत ! मम पियवालवयस्मस्म वरुणस्म नागनत्तुयस्म मीलाइं वयाइं गुणाइं वेरमणाइं पच्चक्खाणंपामां-

ववामाहं ताहं शं ममं पि भवंतु त्ति कहु सन्नाह-
पडं मुयइ मुयइत्ता सल्लुद्धरणं करेति सल्लुद्धरणं करेत्ता
आणुपुच्चीए कालगण । तए शं तं वरुणं शागणत्तुयं का-
लगणं जाणिता अहामभिहिण्हिं वाणमंतरेहिं देवंहिं
दिव्वं सुरभिगंधोदगवामे वुड्डं, दसद्वयं कुसुमे निवाडिण,
दिव्वे य गीयगंधव्वनिनादे कए याऽवि हांत्था । तए शं
तस्म वरुणस्म शागणत्तुयस्म तं दिव्वं देविड्डिं दिव्वं देव-
ज्जुतिं दिव्वं देवाणुभागं सुणिता य पासिता य बहुज-
णा अन्नमन्नस्म एवमाइक्खइ ० जाव परूवेति—एवं खलु
देवाणुप्पिया ! बहवे मणुस्सा ० जाव उववत्तारो भवंति ।
(सू० ३०३) । वरुणे शं भंते ! नागणत्तुए काल-
मासे कालं किच्चा कहिं गए कहिं उववन्ने ? , गोयमा !
मोहम्मे कपे अरुणाभे विमाणे देवत्ताए उववन्ने, तन्थ
शं अन्थगतिथाणं देवाणं चत्तारि पलिआवमाणि ठिती
पप्पत्ता, तन्थ शं वरुणस्म वि देवस्म चत्तारि पलिआव-
माहं ठिती पप्पत्ता । से शं भंते ! वरुणं देव ताआ देवलो-
गाओ आउक्खव्वणं भवक्खव्वणं ठिइक्खव्वणं ० जाव महा-
विदेहं वामं सिज्झिहिति ० जाव अंतं करेहिति । वरुणस्म
शं भंते ! शागणत्तुयस्म पियवालवयंसए कालमासे
कालं किच्चा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ? , गोयमा ! सुकुले
पच्चायाते । से शं भंते ! तआहिंता अणंतं उव्वड्डित्ता
कहिं गच्छहिंति कहिं उववज्जहिंति ? , गोयमा ! महावि-
देहं वामं सिज्झिहिति ० जाव अंतं करेति । भवं भंते !
सवं भंते ! त्ति । (सू० ३०४)

‘ सारुडु त्ति ’ संरुष्टः मनसा ‘ परिक्वावय त्ति ’ शरीरे सम-
न्ताहर्षितकोपविकागः ‘ समरर्वाहय त्ति ’ सप्रामं हनाः
‘ रहमुसले त्ति ’ यत्र रथो मुशलेन युक्तः—परिधावन् महा-
जनस्य कृतवान् असौ रथमुशलः, ‘ मग्गओ त्ति ’ पृष्टतः ‘ आ-
यसंति ’ लोहमयम् ‘ किंढणपांडरुवणं त्ति ’ कठिनं—वंशम-
यस्नापसमन्वर्ध्या भाजनविशेषस्तत्प्रतिरूपकम्—तदाकारं
वस्तु ‘ अणासए त्ति ’ अश्वर्गाहतः ‘ असारहणं त्ति ’ अ-
सारथिकः ‘ अणाराहए त्ति ’ ‘ अनाराहकः—योधवर्जितः
‘ महता जणक्खयं त्ति ’ महाजनविनाशं ‘ जणवहे त्ति ’
जनवधं जनव्यथां वा ‘ जणपमइं त्ति ’ लोकचूर्णनं
‘ जणसंवट्ठकए त्ति ’ जनसंघर्षं इव—लोकसंहार इव जनसं-
घर्षकत्वेनाऽतस्तम् । एगे देवलोगसु उववन्ने एगे सुकुल-
पच्चायाए त्ति ’ एताम्यभावत एव वर्ज्याति । ‘ पुव्वसंगइए
त्ति ’ कार्तिकेयप्रवस्थायां शक्रस्य कृष्णकजीवो मित्रमभ-
वत्, ‘ परिणायसंगइए त्ति ’ पूरणतापसावस्थायां चमरस्याऽ
सौ तापसपर्यायवर्त्ती मित्रमासीदिति । ‘ जणं से बहुजणा
अन्नमन्नस्म एवमाइक्खइ ’ इत्यत्रैकवचनप्रक्रमे ‘ ज ते
एवमाहंसु ’ इत्यत्र यो बहुवचननिर्देशः स व्यक्त्यपेक्षाऽद्यमे-
व, ‘ अहिगयजीवाजीवे ’ इत्यत्र यावत्करणात् ‘ उवलद्धपुञ्ज-

पाषा ’ इत्यादि दृश्यम् ‘ पांडिलाभमाणे त्ति ’ इव च ‘ समणे
मिग्गंधे फासुएणं पस्सिज्जेणं असणपाणुखाइमसाइमणे
वन्थपडिग्गइक्खल्लगओहरणेणं पीढफलगंसज्जासंधारणेणं
पांडिलाभमाणे विहरइ ’ इत्येवं दृश्यम्, ‘ चाउग्घंते त्ति ’ घण्टा
चतुष्टयांपेतम् ‘ आसरहं त्ति ’ अश्वघहनीयं रथं ‘ जुत्तामेव-
त्ति ’ युक्तेमेव रथसामर्थ्येति गम्यम्, ‘ सज्जयं ’ इत्यत्र याव-
त्करणादिव दृश्यम्—‘ सघंटे सपड्ढां सनेारणवर सणव्विघांसं
सर्किक्किणीहंमज्जालेपरंतपरिक्खसं ’ ‘ सर्किक्किणीकेन सुप्रघ-
गिटकायुक्तेन हेमजालेन पर्यन्तेषु परिक्लिप्ता यः स तथा तं हे-
मवर्गान्नसंतेणिसकण्णानुत्तारुयागं ’ हेमवर्तानि—हिमव-
द्भिरजातानि चित्राणि—विचित्राणि नैनिशानि—निनिशाभि-
धानवृत्तसमन्वर्ध्यानि महिमवर्तीति तद्गुणं कनकानियुक्तानि-
नियुक्तकनकानि वारुणि यत्र स तथा तम्, ‘ सुसंविज्जवक्कमं-
डलधुगं ’ सुष्ठु संविज्जं चक्रे यत्र मण्डला च—वृत्ता धूर्यश्च
स तथा तम्, ‘ कालायससुकयंनमिजंतकम्मं ’ कालायसत्र-
लोहविशेषेण सुष्ठु कृतं नेमः—चक्रमण्डलमालाया यत्र-
कर्म—बन्धनक्रिया यत्र स तथा तम्, ‘ आइअवरत्तुरयसुसं-
पउत्तं ’ जात्यप्रधानाश्वः सुष्ठु संप्रयुक्तमित्यर्थः, ‘ कुसल-
नरच्छेयमारहिंसुसंपग्गहिंयं ’ कुशलनरूपो यश्छेदकसारथि-
वत्संप्राजिता तेन सुष्ठु सम्प्रगृहीतो यः स तथा तम्, ‘ सरस-
यवर्त्तस्यतेणपरिमंइय ’ शरणां शतं प्रत्येकं येषु ते श-
रशतस्तेर्वात्रिशता तोरैः—शरीरधभिः परिमण्डिता यः स
तथा तम्, ‘ सक्कइयडंसगं सह कड्डैः—कवचैरवतंसैश्च-
शस्त्रकैः शिरस्त्राणभूतैर्यः स तथा तम्, ‘ सच्चावसरपहर-
णावरणभरियजोहजुडसज्जं सह चापशर्यानि प्रहरणानि
खड्गादीनि आवरणानि च—स्फुरकादीनि तेषां भूतोऽत एव
योधानां युडसज्जश्च—युद्धप्रणो यः स तथा तम्, ‘ चाउ-
ग्घंते आसरहं जुत्तामेव ’ त्ति, वाचनान्तरं तु साक्षादेव
दृश्यते इति, ‘ अयमयारूवे त्ति ’ प्राकृतत्वादिवम्, ‘ एतद्वपम्-
वदयमाणरूपं ’ सरिसए त्ति ’ सहशकः—समानः ‘ सरि-
सत्तए ’ त्ति सहशत्वकं ‘ सरिसव्वए त्ति ’ सहव्यथाः ‘ स-
रिसभडमन्नोवगणे ’ त्ति सहशी भाण्डमात्रा—प्रहरणको-
शादिरूपा उपकरणं च—कड्डादिकं यस्य स तथा, ‘ पांडि-
रहंति ’ रथे प्रति ‘ आसुरुत्ति ’ आशु—शीघ्रं क्तः—कोपादया-
दिमूढः ‘ रूप-लुप-विमोहंते ’ इति वचनात्, ‘ सुत्तिनिकोपलि-
ज्जा वा, यावत्करणादिव दृश्यम्—’ स्फुटं कुविणं चोडिक्किणं त्ति-
तत्र ‘ स्फुटः ’ उदितक्रोधः ‘ कुपितः ’ प्रवृद्धकोपादयः चा-
गिड्डकितः ‘ सज्जातचागिड्डकयः प्रकटितरौद्ररूप इत्यर्थः, ‘ मि-
स्मिसेमाणे ’ त्ति क्रोधाग्निना दीप्यमान इव, एकार्थिका
वेतं शब्दाः कोपप्रकर्षप्रतिपादनार्थमुक्ताः, ‘ ठाणे त्ति ’ पाद-
न्यासविशेषलक्षणं ‘ ठाति त्ति ’ करोति ‘ आययक्खाययं
त्ति ’ आयतः—आकृष्टः सामान्यतः स एव कर्णायतः—आ-
कर्णमाकृष्टः आयतकर्णायतस्तम् ‘ एगाहच्चं त्ति ’ एका ह-
त्या—हननं प्रहारा यत्र जीवितव्यपरोपणं तदेकाहृत्यं तद्य-
था—भवति, ‘ कुडाहच्चं त्ति ’ कुटे इव तथाधिधपापाणस-
म्पुटादौ कालाविलम्बाभावसाधर्म्यादाहृत्या—आहननं यत्र
तम् कूटाहत्यम् ‘ अत्थांम त्ति ’ ‘ अत्थामा ’ सामान्यतः
शक्तिविकलः अवले त्ति ‘ शरीरशाक्कवर्जितः ‘ अवीरिए
त्ति ’ मानसशक्तिवर्जितः ‘ अपुंगंसक्कारपक्कमे त्ति ’ व्यक्ते-
नवं पुकयप्पिया पुकयकारः—पुरुषाभिमानः स एव निष्पा-

द्वितस्वप्रयोजनः पराक्रमः 'अधारणिज्जेति' 'आत्मनो ध-
रणं कर्तुमशक्यम्' इति कदद्दुति 'कृत्वा इति हेतोर-
स्यर्थः 'तुण्णिगिगहइति' 'अध्वान् गच्छन्तो निरुणद्धी-
त्यर्थः 'एगंतमंतंति' एकान्तम्-विजनम् अन्तम्-भूमिभागं
'सीलाइति' कलानपेक्षाः प्रवृत्तयः ताश्च प्रक्रमच्छुभाः
'वयाइति' अहिसादीनि 'गुणाइति' गुणवतानि 'वेरम-
णाइति' सामान्येन रागादिविगतयः 'एल्लक्खाल्लपोसहो-
वधासाइति' प्रत्याख्यान-पौरुषाद्विषयं पौरुषधोषवासः-
पर्वदिनेपवासः 'गीयगंधर्वाननाएति' गीतं-गानमात्रं
गन्धर्व-तन्त्रं मुरजार्धध्वनिमनाथं तल्लक्षणो निदानः-
शब्दो गीतगन्धर्वाननादः । 'कालमासेति' मरणमासे
मानस्योपलक्षणत्वात् कालद्वये इत्याद्यापि प्रष्टव्यं 'कहिं
गए कहि उववजेति' प्रश्नद्वये 'साहम्मं' त्यागकमे-
वोत्तरं गमनपूर्वकत्वाद्युत्पादस्योत्पादाभिधानेन गमनं सा-
मर्थ्यादवगतमेवेत्यभिप्रायादिति । 'आउक्खण्णं' आयुः
कर्मवृत्तिकर्तृजरेण 'भवक्खण्णंति' देवभवनिकन्धनेदेवग-
त्यादिकर्मनिर्जरेण 'ठिक्खण्णंति' आयुष्कादिकर्मणां
स्थितिनिर्जरेणेति । भ० ७ श० ६ उ० ।

रहवार-रथकार-पुं० । वर्जिकनि, "रहयारा बहुङ्गो" पा०
ना० १०३ गाथा ।

रहरणु-रथरेणु-पुं० । रथेन गच्छता उत्क्रान्तो रेणुः रथरेणुः
वा, रथे गच्छति तदुत्क्रान्तो य ऊर्ध्वोत्थक्रेणुः रथरेणुः,
अष्टसंरणुपरिमितं परिमाणं, ज्यो० २ पा० ७ । अनु० ।
स्था० । ज० । प्र० । भ० ।

रहवर-रथवर-पुं० । ऋषभदेवरथं चतुर्दशे पुत्रं, कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

रहवीरउर-रथवीरपुर-न० । अष्टमनिहयाना वोटिकानाम् उ-
त्पत्तिस्थानं, आ० म० १ अ० । विशेष० । आ० क० । आ०
चू० । उत्त० । कल्प० ।

रहमंगल्ल-रथमंगल्ल-पुं० । रथसमुदाये, औ० । ज्ञा० । दशा० ।

रहसिय (ग)-राहसिक-न० । विजने, विपा० १ ध्रु० १ अ० ।

रहस्म-रहस्य-न० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यम् । विवि-
क्षापाश्रयादौ, प्रच्छन्ने, गुह्यं, गुप्तं, प्र० ६ द्वार । "गुह्यं
रहस्सं" पा० ना० २७१ गाथा । आव० । उत्त० । सूत्र० ।
औ० । भ० । स्था० । प्रश्न० । नि० चू० । ज्ञा० । एतदर्थं,
ज्ञा० १ ध्रु० ५ अ० ।

हस्व-न० । अपवादपदे, इहापवादपदानि रहस्यमुच्यते ।
बृ० ६ उ० । अदीर्घं, "एगं रहस्सं" स्था० १ उ० ।

रहस्सकड-रहःकृत-पुं० । प्रच्छन्नकृते, भ० २ श० १ उ० ।

रहस्सगय-रहस्यगत-न० । क नामदे, स० ७२ सम० ।

रहस्सगारवपरिणाम-हस्वगौरवपरिणाम-पुं० । परिणामभेदे,
यस्माच्च स्वं गमनं स हस्वगौरवपरिणामः । स्था० ६ डा० ।

रहस्सवृण-रहस्यस्थान-न० । गुह्यापवरकमन्त्रगृहादौ, दश०
५ अ० २ उ० ।

रहस्सदूषण-रहस्यदूषण-न० । मृषावादस्य द्वितीयातिचारे,

प्र० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यम् । राजादिकार्यसम्ब-
द्धं यदन्यस्मै न कथ्यते, तस्य दूषणम्, अनधिकृतेन वाऽऽ-
कारेकतादिभिर्भावा अन्यस्मै प्रकाशनं रहस्यदूषणम्, य-
था-रहसि मन्त्रयमाणान् कांश्चिदवलोक्य गृहीतमृषामतः
काञ्चिद्वृत्ति-एते हि राजापकाराविकारकमिदमिदं च
मन्त्रयन्ते, यद्वा-रहस्यदूषणं पैशून्यम्, यद्वा-द्वयोः प्रीतौ
सत्यामकस्यैकस्याकारणादिनोपलब्ध्याभिप्रायमितरस्य तथा
कथयति यथा प्रीतिः प्रणश्यति, इति द्वितीयोऽतिचारः ।
प्र० ६ द्वार ।

रहस्मभक्त्वाह-रहस्याभ्याख्यान-न० । रह एकान्तस्तत्र भवं
रहस्यं रहस्येनाभ्याख्यानमभिर्शसनमदसदभ्याख्येपणं रह-
स्याभ्याख्यानम् । स्थूलमृषावाविरते द्वितीयातिचारे, ध०
२ अधि० । पञ्चा० । ध० । रह एकान्तस्तत्र भवं रहस्यं
तेन तस्मिन्वा अभ्याख्यानं रहस्याभ्याख्यानम्, एतदुक्तं
भवति एकान्ते मन्त्रयमाणान्वक्ति-एते हीदं चवं च राजा-
पकारित्यादि मन्त्रयन्ति । आव० ६ अ० । ध० २० ।
उपा० । धा० ।

रहस्मयंत-हस्वयन्त-पुं० । वामनकुञ्जादिषु, सूत्र० २ ध्रु०
१ अ० ।

रहस्मिय-रह(स्य)सिक-न० । अकार्यसम्बद्धमन्त्रे, आन्वा० २
ध्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । रहसिके जने, विपा० १ ध्रु० १
अ० । एकान्तयोगिनि, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । गुप्तं, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० ।

रहावट्टगिरि-रथावर्त्तगिरि-पुं० । वज्रस्वामिनोऽनशनेन शरी-
रत्यागस्थाने, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । प्रति० । आन्वा० ।
आ० म० । "तथ य देवा पांडलीया, ते साहुणो सावि-
यारुवेण भक्तपाण्णेण निमंतेइ-अज्ज भे पारणयं करइ, तां
आयगिण्हिणायं जहा अवियसोग्गहो सि, तथ य अन्भासे
असो गिरी, त गया, तथ य देवयाए काउस्सग्गो कतो, सा
आगेतूण भणइ-अहो मह अणुग्गहो अल्लइ, तथ समा-
दीए कालगया, ततो इदेण रडेण वंविद्या, पयाहिणीकरेतेण त-
रुवगादीणि दांसल्लाणि; कयाणि; तेण तस्स रहावसो नामं
जाये ॥ ७४४ (गा०) आ० म० १ आ० । आ० चू० ।

रहिय-रहित-पुं० । परित्यक्ते, धियुक्ते च । आव० ४
अ० । विशेष० ।

रहुवंम-रधुवंश-पुं० । रघुकुले, "तथा नवमस्स तिरिर्वार-
गणहरस्स अयलमाउणा जन्मभूमी रहुवंमभवाणं" ती०
१२ कल्प ।

रहोक्कम्म रहःकर्म न० । विजनव्यापारे, स्था० ६ डा० ।

राअ-राज-धा० । द्विती, राजेरग्घ-ल्लज्ज-सह-रीर-रेहाः
॥ ८ । ४ । १०० ॥ इति आदेशाभावे । राअ । राजति । प्रा० ।

राअघर-राजगृह-न० । गृहस्य घरोऽपती ॥ ८ । २ ।
१४४ ॥ इति गृहः घरादेशः । मगधदेशप्रधाननगरे, प्रा० ।

राअला-देशी-प्रियक्लेश, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

राइ-राजि-स्त्री० । अवल्याम्, पङ्कती, तं० । "ओली माला-
राइ रिद्धोली आवली पंती" पा० ना० ६२ गाथा । औ० ।

एकानेकजातीयवृक्षाणां पङ्क्तिषु, का० १ भु० १ अ० । रेखाया-
म्, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

रात्रि-स्त्री० । रज्यते इति रात्रिः । रजम्याम्, सा च सूर्यकिर-
णास्पृष्टयोर्मक्षररूपाश्चतुर्यामात्मिका । पा० । विशेषेण सूत्र० ।

पक्षस्य पञ्चदश रात्रयः—

ता कहं ते रातीओ आहिताति वदेजा ? , ता एगमेगस्स
शं पक्खस्स पम्परस राईओ पक्खत्ताओ, तं जहा-पडिवा-
राई बिदियाराई ० जाव पम्परसा राई, ता एतामि शं
पम्परसएहं राईणं पम्परम नामधेजा पक्खत्ता, तं जहा-

उत्तमा य १ सुणक्खत्ता २ एलावच्चा ३ जसोधरा ४ ।

सोमणसा ५ चेव तथा, सिरिसंभूता ६ य बोद्धवा ॥१॥

विजया य ७ वेजयता, ८

जयति ९ अपराजिया य १० गच्छा य ११ ॥

समाहारा १२ चेव तथा,

तेया १३ य तथा य अतितेया १४ ॥ २ ॥

देवाणंदा १५ निरती ग्यणीणं शामधेजाइ ॥ (सुत्र ४८) ।

‘ ता ’ कहमित्यादि. ता इति—पूर्ववत्, कथम्—केन प्रका-
रेण, केन क्रमेणेत्यर्थः, रात्रय आख्याता इति वदेत् ? भगवा-
नाह—‘ ता एगमेगस्स शं ’ मित्यादि, ता इति प्राग्वत्, ए-
कैकस्य पक्षस्य पञ्चदश २ रात्रयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—प्रतिपत्-
प्रतिपत्सम्बन्धिनी प्रथमा रात्रिः, द्वितीयादिवससम्बन्धिनी
द्वितीया रात्रिः, एवं पञ्चदशादिवससम्बन्धिनी पञ्चदशी रात्रिः,
एतच्च कर्ममासापक्षयोः द्रष्टव्यम्, तत्रैव पक्षे पक्षे परिपू-
र्णानां पञ्चदशानामहोरात्राणां सम्भवान्, ‘ ता एणस्मि शं ’
मित्यादि, तत्र एतासां पञ्चदशानां रात्रीणां यथाक्रमममूनि
पञ्चदश नामधेयानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—प्रथमा प्रतिपत्सम्ब-
न्धिनी रात्रिरुत्तमा—उत्तमनामा, द्वितीया—सुनक्षत्रा, तृती-
या—एलापत्त्या, चतुर्थी—यशोधरा, पञ्चमी—सौमनसी, षष्ठी
श्रीसम्भूता, सप्तमी—विजया, अष्टमी—वेजयन्ती, नवमी—जय-
न्ती, दशमी—अपराजिता, एकादशी—गच्छा, द्वादशी—समा-
हारा, त्रयोदशी—तेजा, चतुर्दशी—अतितेजा, पञ्चदशी देवा-
नन्दा, अमूर्ति क्रमेण रात्रीणां नामधेयानि भवन्ति । सु० प्र०
१० पाहु० । ज्यो० । जं० । चं० प्र० । कल्प० ।

जइ खलु तम्मैव आदिच्चस्स संवच्छरस्स सयं अट्टार-
समुहुत्तं दिवसे भवति, मइ अट्टारसमुहुत्ता राती भवति,
मइ दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, मइ दुवालसमुहुत्ता राती
भवती, पढं छम्मासं अन्थि अट्टारसमुहुत्ता राती भवति,
दोच्चं छम्मासं अन्थि अट्टारसमुहुत्ते दिवसे, एन्थि अट्टार-
समुहुत्ता राती, अन्थि दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति पढं
छम्मासं, दोच्चं छम्मासे एन्थि पम्परसमुहुत्ते दिवसे भ-
वति एन्थि पम्परसमुहुत्ता राती भवति, तत्थ शं कं हेतुं
वदेजा ? , ता अयणं जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुहाणं
सव्वम्भंतराणं जाव विसेमाहिणं परिक्खेणं पक्खत्ते, ता

जता शं सूरिणं सव्वम्भंतरमंडलं उवसंकमिन्ता चारं चर-
ति तदा शं उत्तमकट्टपत्ते उकोसणं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे
भवति, जहणिया दुवालसमुहुत्ता राती भवति, से निक्ख-
ममाणे सूरिणं नवं संवच्छरं अयमाणे पढंमसि अहोरात्तं
अभिभतरं मण्डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता जया शं
सूरिणं अभितराणंतरं मण्डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति
तदा शं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगट्टिभागमुहु-
त्तेहिं ऊणे, दुवालसमुहुत्ता राती भवति दोहिं एगट्टिभागमु-
हुत्तेहिं अधिया, से णिक्खममाणे सूरिणं दोष्मसि अहो-
रात्तंमि अम्भन्तरं तच्चं मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चरति, ता
जया शं सूरिणं अभिभतरं तच्चं मंडलं उवसंकमिन्ता चारं
चरति तदा शं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहिं एगट्टि-
भागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालसमुहुत्ता राती भवति चउहिं ए-
गट्टिभागमुहुत्तेहिं अधिया, एवं खलु एणं उवाणं णि-
क्खममाणे सूरिणं एगमेगे मंडले दिवसे खत्तस्म णिवुट्ठ-
माणे २ रत्तिखत्तस्म अभिवुट्ठमाणे २ सव्वबाहिरंमं-
डलं उवसंकमिन्ता चारं चरति ता जया शं सूरिणं सव्व-
म्भंतरातो मण्डलाओ सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति तदा शं सव्वम्भंतरमंडलं पणिधाय एगेणं
तेमीतेणं गइदियमंतणं तिण्णं छावट्ठ एगट्टिभागमुहुत्ते
मते दिवसे खत्तस्म णिवुट्ठित्ता रत्तिखत्तस्म अ-
भिवुट्ठित्ता चारं चरति, तदा शं उत्तमकट्टपत्ता
उकोसिया अट्टारसमुहुत्ता राती भवति, जहणए
बारसमुहुत्तं दिवसे भवति, एस शं पढं छम्मासे एस शं
पढं छम्मासस्स पज्जवमाणे । स पविसमाणे सूरिणं
दोच्चं छम्मासं अयमाणे (आयमाणे) पढंमसि अहो-
रात्तंमि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिन्ता चारं चर-
ति, ता जया शं सूरिणं बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति तदा शं अट्टारसमुहुत्ता राती भवति, दो-
हिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अधिए, स पविसमाणे सूरिणं दो-
ष्मसि अहोरात्तंमि बाहिरं तच्चं मण्डलं उवसंकमिन्ता
चारं चरति, ता जया शं सूरिणं बाहिरं तच्चं मण्डलं
उवसंकमिन्ता चारं चरति तदा शं अट्टारसमुहुत्ता राती
भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवालसमुहुत्ते
दिवसे भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अधिए ।
एवं खलु एणेणुवाणं पविसमाणे सूरिणं तयाणंतरातो
तयाणंतरं मंडलातो मंडलं संक्रममाणे दो दो एगट्टिभा-
गमुहुत्ते एगमेगे मंडले रत्तिखत्तस्म णिवुट्ठमाणे २ दि-
वसखत्तस्म अभिवुट्ठमाणे २ सव्वम्भंतरं मंडलं उवसंकमि-
न्ता चारं चरति, ता जया शं सूरिणं सव्वबाहिराओ मं-

उलाओ मव्वमंतरं मंडलं उवमंकमिता चारं चरति त-
दा णं सव्ववाहिरं मंडलं पणिधाय एणेणं तेमीएणं-
राइदियसतेणं तिभि छावडुं एगडिभागमुहुत्तमते ग्यणि-
खेत्तस्स निबुद्धिता दिवमखेत्तस्स अभिवद्धिता चारं च-
रति तथा णं उत्तमकटुपत्ते उकांमए अट्टारममुहुत्ते दिव-
से भवति, जहणिया दुवालममुहुत्ता राती भवति,
एस णं दोखे छम्मांम एस णं दुचस्स छम्मांमस्स पज्ज-
साणे, एम णं आदिचे संवच्छरं एम णं आदिच्चस्स सं-
वच्छरस्स पज्जवमाणं, इति एलु तस्संवं आदिच्चस्स
संवच्छरस्स सइ अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवति, सइ अ-
ट्टारममुहुत्ता राती भवति, सइ दुवालममुहुत्ता राती
भवति, पढमे छम्मांसे अन्थि अट्टारममुहुत्ते दिवसे
अन्थि दुवालममुहुत्ते दिवसे नन्थि दुवालममुहुत्ता राई
अन्थि दुवालममुहुत्ता राई नन्थि दुवालममुहुत्ते दिवसे
भवति, पढमे वा छम्मांसे णन्थि एण्णरममुहुत्ते दिवसे
भवति, णन्थि एण्णरममुहुत्ता राई भवति णन्थि राति-
दियाणं वड्डोवड्डोए मुहुत्ताण वा चयोवचणं, एण्णन्थ
वा अणुवायगईए, गाधाओ भाणिनव्वाओ। (सूत्र-११)

'जइ खलु' इत्यादि, यदि खलु पदपष्ठ्याधिकरात्रिन्दि-
वशतत्रयपरिमाणायामडायां द्यशीतं मण्डलशतं ठिह-
त्वश्चरति त्वं च मण्डले एकैकं वारमिति तत एयं सति
यद्वत्तद्गवयिद्रिः प्रकृत्यते, तस्य पदपष्ठ्याधिकरात्रिन्दि-
वशतत्रयपरिमाणस्य सूर्यसंवत्सरस्य मध्यं सकृद् एकवारम-
ष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, सकृच्चाष्टादशमुहूर्तो
रात्रिः, तथा सकृद्-एकवारं द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवति
सकृच्च द्वादशमुहूर्तो रात्रिः, तत्रापि पणमासे प्रथमेऽस्ति
अष्टादशमुहूर्तो रात्रिर्नवष्टादशमुहूर्तो दिवसः, तथा अस्ति
तस्मिन्नेव प्रथमे पणमासे द्वादशमुहूर्तो दिवसो न तु द्वा-
दशमुहूर्तो रात्रिः, द्वितीये पणमासेऽस्यष्टादशमुहूर्तो दि-
वसो नवष्टादशमुहूर्तो रात्रिः, तथा अस्ति तस्मिन्नेव द्वि-
तीये पणमासे द्वादशमुहूर्तो रात्रिर्नवष्टादशमुहूर्तो दिव-
सः, तथा प्रथमे पणमासे द्वितीये वा पणमासे नास्त्येतत्
यद्वत्-पञ्चदशमुहूर्तोऽपि दिवसो भवति, नाप्यस्त्येतत्, य-
द्वत् पञ्चदशमुहूर्तो रात्रिर्गति, तत्र एवावधे वस्तुतत्त्वा-
द्यगमे को हेतुः ?-किं कारणं कया युक्त्या एतत्प्रतिपत्त-
व्यमिति भावार्थः, 'इति चेदे' इति, अत्रार्थे भगवान् प्र-
सादं कृत्वा चेदम् । अत्र प्रतिवचनमाह-'ता अयण' मि-
त्यादि, 'अयं' प्रत्यक्षत उपलभ्यमानो गमिति वाक्याल-
ङ्कार 'जम्बूद्वीपे' चम्बूद्वीपनामा द्वीपः, स च सर्वेषां
द्वीपसमुद्राणां सर्वाभ्यन्तर-सर्वमध्यवर्ती सर्वेषामपि
शेषद्वीपसमुद्राणामित आरभ्य यथागमोक्तक्रमद्विगुणविष्क-
म्भतया भवनान् 'जाव पस्किसेवणे पन्नने' इति, अत्र याव
कलुब्धोपादानादिदमन्यद् ग्रन्थान्तरं प्राप्तं सूत्रमवगन्तव्यम् ।
'सव्वखुड्ढागं वट्टे तेज्जापुयसराणसंठाणं वट्टे रहचक्कवालसं-
ठाणसंठाणं वट्टे पुक्खरकस्सियासंठाणसंठाणं वट्टे पट्टिपुन्न-

चेदसंठाणसंठाणं जोयणसयसहस्समायामविक्खवेणे तिन्नि
जोयणसयसहस्साइ वोअि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि
कांस अट्टावीसे च धणुसयं तेरस य अट्टावीसे अट्टावुल च
किञ्चिसेसमाहिप परिक्खेवेणं पन्नने' इति, अत्र 'स-
व्वखुड्ढाग' नि सर्वेभ्योऽप्यन्येभ्यो द्वीपसमुद्रेभ्यः क्षुल्लको
लघुरायामविष्कम्भाभ्यां योजनलक्षप्रमाणत्वात्, शेषं प्रायः
सुगमं, परिधिपरिमाणं गणितं च क्षवसमासटीकातः परि-
भावेनीयम्, 'ता' इति ततो यदा गमिति पूर्ववत्, सूर्यः
सर्वाभ्यन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा गमिति प्रा-
ग्यन्, उत्तमकाष्ठाप्रातः, अत्र काष्ठाशब्दः प्रकर्षवाची परमप्रक-
र्षप्राप्तिरिति परमन्योऽधिको न भवति स इत्यर्थः, 'उकांस'
नि, उत्कर्षतान्युत्कर्षः उत्कर्ष एयोत्कर्षकः उत्कृष्ट इत्यर्थः, अ-
ष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, तस्मिन्नेव च सर्वाभ्यन्तरे मण्ड-
ले सूर्यं चारं चरति जघन्या-सर्वलक्ष्मी द्वादशमुहूर्तो रात्रिः,
एषोऽहोरात्रः पश्चान्यस्य सूर्यसंवत्सरस्य पर्यवसानं, ततः
स सूर्यस्तस्मात्सर्वाभ्यन्तरगन्मण्डलाभिष्क्रामन् नवं सूर्यसंव-
त्सरमाददान-प्रवर्तमानः प्रथमे अहोरात्रे 'अभिन्तराने-
तरं' इति सर्वाभ्यन्तरगन्मण्डलादनन्तरं द्वितीये मण्डलमु-
पसंक्रम्य चारं चरति ततो यदा सूर्योऽभ्यन्तरगन्मण्डल-
सर्वाभ्यन्तरगन्मण्डलादनन्तरं द्वितीये मण्डलमुपसंक्रम्य
चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्तो दिवसो द्वाभ्यां मुहूर्तैक-
पट्टिभागाभ्यामूना भवति, द्वाभ्यां च मुहूर्तैकपट्टिभागाभ्या-
मधिका द्वादशमुहूर्तो रात्रिः, कथमेतदवसीयते इति चेत् ?,
उच्यते, ईदृकं मण्डलमेकेनाहोरात्रेण द्वाभ्यां सूर्याभ्यां परि-
समाप्यते, एकैकश्च सूर्यः प्रत्यहोरात्रं मण्डलस्य त्रिशद-
धिकोऽष्टादशशतसंख्यान् भागान् परिक्लप्य एकैकं भागं
विषमक्षेत्रस्य रात्रिलक्ष्यं वा यथायोग्यं हापयिता वड्डयिता
वा भवति, स चैको मण्डलगतत्रिशदधिकोऽष्टादशशततमो
भागो द्वाभ्यां मुहूर्तैकपट्टिभागाभ्यां गम्यते, तथाहि-तानि
मण्डलगतानि त्रिशदधिकान्यष्टादशशतानि भागानां द्वाभ्यां
सूर्याभ्यामेकेनाहोरात्रेण गम्यन्ते, अहोरात्रश्च त्रिशन्मुहूर्तप्रमा-
णः, ततः सूर्यद्वयापत्त्या षष्टिमुहूर्ता लभ्यन्ते ततस्त्रैराशिकक-
र्मावकाशः, यदि पष्ट्या मुहूर्तैरष्टादश शतानि त्रिशदधिका-
नि मण्डलस्य भागानां गम्यन्ते तत एकेन मुहूर्तेन किं गम्यन्ते?,
राशित्रयस्थापना-1 ६०। १२३० । १ अत्रान्येन राशिना
एककलक्षणेन मध्यस्य राशिशुणनाज्ञातानि तान्येवाष्टादशश-
तानि त्रिशदधिकां तेषामाद्येन राशिना पाण्डलक्षणेन भा-
गो द्वियते लब्धाः साक्षात्त्रिशद्वारा, एतावन्मुहूर्तेन गम्य-
ते, मुहूर्तैकपट्टिभागाभ्यां गम्यन्ते तत आगतमेको भागो द्वा-
भ्यां मुहूर्तैकपट्टिभागाभ्यां गम्यन्ते, यदि वा-यदि द्यशीत्य-
धिकेनाहोरात्रशतेन पदमुहूर्ता हानौ वृद्धौ वा प्राप्यन्ते तत
एकेनाहोरात्रेण किं प्राप्यते ?, राशित्रयस्थापना-1 १२३ । ६
। १ अत्रान्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिशुणयते,
जातास्त एव पद, तथा द्यशीत्यधिकेन शतेन भागहरणम्,
अत्रापणितराशे स्नेकात्वाद्भागो न लभ्यते ततश्चेद्यच्छे-
दकराश्यास्त्रैकेनापवर्त्तना, जात उपरिततो राशिक्षिकरूपोऽ
धस्तन एकपट्टिरूपः, आगतं द्वावैकपट्टिभागां मुहूर्तस्य
एकस्मिन्नेहोरात्रे वृद्धौ हानौ वा प्राप्यते इति, तथा 'ता' इति
तस्माद् द्वितीयां मण्डलाभिष्क्रामन् सूर्यो द्वितीये अहोरात्रे
सर्वाभ्यन्तरे मण्डलमेपश्य तृतीये मण्डलमुपसंक्रम्य चा-

रं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा तस्मिन्सर्वा-
भ्यन्तरं मण्डलमपेक्ष्य तृतीये मण्डले उपसक्रम्य चारं चर-
ति तदा चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैककषाष्टभागैर्हीनोऽष्टादशमुहूर्तप्रमाणो
दिवसो भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तस्यैककषाष्टभागैरधिका द्वादशमु-
हूर्तप्रमाणा रात्रिः, एवमुक्त्वा नीत्या 'खलु' निश्चितमेतन्नानन्त-
रादितेनोपायेन प्रतिमण्डलं विषमरात्रिविषयमुहूर्तकषाष्ट-
भागद्वयद्वानिवृद्धिरूपेण निष्क्रामन् मण्डलपरिभ्रमणगत्या
शनैः शनैर्दक्षिणाभिमुखं गच्छन् सूर्यः, 'तयाणंतरा' इति
तस्माद्विद्वत्तत्त्वादानन्तरमण्डलान् 'तयाणंतरा' इति—
तद्विद्वत्तत्त्वमनन्तरं मण्डलं संक्रामन् संक्रामन् एकैकस्मिन्
मण्डले मुहूर्तस्य द्वौ द्वौ कषाष्टभागौ दिवससंज्ञस्य निर्वे-
ष्टयन् निर्वेष्टयन् हापयन् हापयन् रजनिक्षेत्रस्य प्रतिमण्डलं
द्वौ द्वौ मुहूर्तस्यैककषाष्टभागौ अभिवर्द्धयन् अभिवर्द्धयन्
ज्योतीत्यधिकशततमे अहोरात्रे प्रथमपणमासपर्यवसानभूतं
सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति 'ता' इति—ततो
यदा तस्मिन् काले अहोरात्ररूपेण गमिति प्रागिव सूर्यः सर्वा-
भ्यन्तराम्ण्डलान्मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैः निष्क्रम्य
सर्वबाह्यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा सर्वाभ्यन्तरम-
ण्डलं 'प्राणिधाय' मर्यादीकृत्य द्वितीयान्मण्डलाद्वारभ्येत्यर्थः,
एकेन ज्योतीत्यधिकेन रात्रिनिवशतेन त्रीणि षट्षष्टीनि
षट्षष्ट्याधिकानि मुहूर्तैककषाष्टभागशतानि दिवसक्षेत्रस्य
'निर्वेष्टय' हापयित्वा रजनिक्षेत्रस्य तान्येव त्रीणि मुहूर्तैक-
कषाष्टभागशतानि षट्षष्ट्याधिकानि अभिवर्द्धय चारं चरति,
तदा गमिति पूर्ववत्, उत्तमकाप्राप्ता—परमप्रकर्षप्राप्ता
उत्कर्षिका—उत्कृष्टा अष्टादशमुहूर्ता अष्टादशमुहूर्तप्रमाणा
रात्रिर्भवति, जघन्यश्च द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसः, एषा
प्रथमा षणमासी, यदिवा—एतत् प्रथमं षणमासे,
सूत्रे च पुंस्त्वनिर्देश आर्पत्वात्, एष ज्योतीत्यधिकशतत-
मोऽहोरात्रः प्रथमस्य षणमासस्य पर्यवसानम् । 'सं पावि-
क्षमाणे' इत्यादि, सः—सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलादभ्यन्तरं
प्राविशन् द्वितीयं षणमासमाद्वानः—प्रतिपद्यमानो द्वितीय-
स्य षणमासस्य प्रथमे अहोरात्रे सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारग-
न्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति 'ता' इति—
तत्र यदा सूर्यो बाह्यान्—सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारं द्विती-
यं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां मुहूर्तैक-
कषाष्टभागाभ्यामूना अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्भवति, द्वाभ्यां
मुहूर्तैककषाष्टभागाभ्यामधिका द्वादशमुहूर्तप्रमाणा दिवसः,
ततस्ततोऽपि द्वितीयान्मण्डलादभ्यन्तरं स सूर्यः प्राविशन्
द्वितीयस्य षणमासस्य द्वितीयं अहोरात्रं 'बाहिर तच्छं'
ति सर्वबाह्यान् मण्डलाद्वारं तृतीये मण्डलमुपसंक्रम्य
चारं चरति 'ता जया ण' मित्यादि, ततो यदा गमिति पूर्व-
वत्, सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डलाद्वारं द्वितीयं मण्डलमुपसं-
क्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिश्चतुर्भिः 'एषा
द्विभागमुहूर्तोहि' ति प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पदापन्यासः,
एव तु यथास्थितपदनिर्देशो द्रष्टव्यो—मुहूर्तैककषाष्टभागैरूना
भवति, चतुर्भिर्मुहूर्तैककषाष्टभागैरधिका द्वादशमुहूर्तो दिवसः ।
'एवं खलु एषण' मित्यादि, एवं—उक्त्वा नीत्या स्वत्वेतन-
अनन्तरादितेनोपायेन प्रतिमण्डलं रात्रिदिवसविषयमुहूर्तै-
ककषाष्टभागद्वयद्वानिवृद्धिरूपेण प्राविशन् मण्डलपरिभ्रमण-
गत्या शनैः शनैरुत्तराभिमुखं गच्छन् 'तयाणंतरा' इति न-

स्माद्विद्वत्तत्त्वामण्डलात् 'तयाणंतरा' इति तद्विद्वत्तत्त्व-
मनन्तरं मण्डलं संक्रामन् संक्रामन् एकैकस्मिन् मण्डले
मुहूर्तस्य द्वौ द्वौ कषाष्टभागौ रजनिक्षेत्रस्य निर्वेष्टयन् दि-
वसक्षेत्रस्य प्रतिमण्डलं द्वौ द्वौ मुहूर्तस्यैककषाष्टभागौ अभि-
वर्द्धयन् अभिवर्द्धयन् ज्योतीत्यधिकशततमे अहोरात्रे द्वि-
तीयपणमासपर्यवसानभूतं 'संवाभ्यन्तरं' ति सर्वाभ्यन्तर-
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता' इति—ततो यदा—
यास्मिन् काले गमिति पूर्ववत्, सूर्यः सर्वबाह्यान्मण्डला-
न्मण्डलपरिभ्रमणगत्या शनैः शनैरभ्यन्तरं प्राविश्य सर्वाभ्यन्तरं
मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा सर्वबाह्यान्मण्डलं 'प्रा-
णिधाय' मर्यादीकृत्य तद्वारं द्वितीयान्मण्डलाद्वार-
भ्येत्यर्थः, एकेन ज्योतीत्यधिकेन रात्रिनिवशतेन त्रीणि ष-
ट्षष्टीनि—षट्षष्ट्याधिकानि मुहूर्तस्यैककषाष्टभागशतानि र-
जनिक्षेत्रस्य निर्वेष्टय हापयित्वा दिवसक्षेत्रस्य च तान्येव
त्रीणि षट्षष्टीनि मुहूर्तैककषाष्टभागशतानि अभिवर्द्धय
चारं चरति, तदा गमिति वाक्यलंकारे, उत्तमकाप्रा-
प्ताः—परमप्रकर्षप्राप्त उत्कर्षकः उत्कृष्टोऽष्टादशमु-
हूर्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः,
एतद् द्वितीयं षणमासे, यदि वा—एषा द्वितीया षणमा-
सी, सूत्रे पुंस्त्वनिर्देश आर्पत्वात् एष षट्षष्ट्याधिक-
त्रिशततमोऽहोरात्रो द्वितीयस्य षणमासस्य पर्यवसानभू-
तः, 'एष' एषप्रमाण आदित्यसंवाभ्यन्तरः, एष षट्षष्ट्या-
धिकत्रिशततमोऽहोरात्रः 'आदित्यस्य' आदित्यसम्बन्धि-
नः संवाभ्यन्तरस्य पर्यवसानम् । सम्प्रत्युपसंहारमाह—'इह
खलु तस्मैव' मित्यादि, यस्माद्वयम् 'इति' तस्मात्कारणा-
सत्यादित्यस्य—आदित्यसंवाभ्यन्तरस्य मध्ये 'एवम्' उक्त्वा
प्रकारेण 'सकृद्' एकवारमष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति
सकृद्वाष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, तथा सकृद् द्वादशमुहूर्तो दिव-
सो भवति सकृच्च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, तत्र प्रथमे ष-
णमासे अस्त्यष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, सा च प्रथमपणमासप-
र्यवसानभूतऽहोरात्रिः, नवष्टादशमुहूर्तो दिवसः, तथा अ-
स्ति तस्मिन्नेव प्रथमे षणमासे द्वादशमुहूर्तो दिवसः, सोऽ-
पि प्रथमपणमासपर्यवसानोऽहोरात्रिः, ननु द्वादशमुहूर्ता रा-
त्रिः, द्वितीयं षणमासेऽस्त्येतद् यदुत अष्टादशमुहूर्तो दि-
वसो भवति, स च द्वितीयपणमासपर्यवसानभूतऽहोरात्रिः
नवष्टादशमुहूर्ता रात्रिः, तथा अस्त्येतत् यदुत तस्मिन्नेव
द्वितीयपणमासे अस्ति द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, साऽपि त-
स्मिन्नेव द्वितीयपणमासपर्यवसानभूतऽहोरात्रिः, न पुनस्त्ये-
तत् यदुत द्वादशमुहूर्तो दिवसो भवतीति, तथा प्रथमे
वा षणमासे नास्त्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्तो दिवसो भव-
ति, नास्त्येतत् यदुत पञ्चदशमुहूर्ता रात्रिः, किं स-
र्वथा नेत्याह—नान्यत्र—रात्रिनिधानां वृद्धयपवृद्धेरन्यत्र न
भवति, रात्रिनिधानां तु वृद्धयपवृद्धौ च भवत्येव पञ्चद-
शमुहूर्ता रात्रिः पञ्चदशमुहूर्तो दिवसः, तं च वृद्धयपवृद्धौ
रात्रिनिधानां कथं भवत इत्याह—'मुहूर्ताण चयोवचप-
ण' मुहूर्ताणां पञ्चदशसङ्ख्याणां चयोवचयेन चयेन—अधि-
कत्वेन वृद्धिः, अपचयेन—हीनत्वेनापवृद्धिः । इयमत्र भाव-
ना—परिपूर्णपञ्चदशमुहूर्तप्रमाणा दिवसरात्री न भवतो, हीना-
धिकपञ्चदशमुहूर्तप्रमाणा तु दिवसरात्री भवतः, एवम्
'अचन्य वा अशुवापणैष' इति, नाशब्द प्रकाशान्तर-

सूचने अन्यत्रानुगतगते—अनुसारगतेः पञ्चदशमुहूर्तो दि-
वसः पञ्चदशमुहूर्ता वा रात्रिर्न भवति, अनुसारगत्या तु
भवत्येव । सा चानुसारगतिरेवम्—यदि ज्योतिषाधिकशत-
तम मण्डले यममुहूर्ता मुहूर्ता हानी वा प्राप्यन्ते ततोऽर्धा-
क तद्वर्जगता त्रयो मुहूर्ताः प्राप्यन्ते, ज्योतिषाधिकशतस्य
वाऽर्द्धं सार्द्धा एकनवतिः, तत आगतम्—एकनयनिसंख्येषु
मण्डलेषु गतेषु द्विनवतितमस्य च मण्डलस्यार्धे गते प-
ञ्चदश मुहूर्ताः प्राप्यन्ते, ततस्तत ऊर्ध्वं रात्रिकल्पनायां पञ्च-
दशमुहूर्ता दिवसः, पञ्चदशमुहूर्ता च रात्रिर्लभ्यते नान्यथे-
ति, 'गाहाश्रो भणितव्याश्रो' इति अत्र अनन्तरोक्तायसङ्ग्रा-
हिका अस्या एष सूर्यप्रक्षेपेर्भद्रबाहुस्वामिना या निर्युक्तिः
कृता तन्प्रतिबद्धा अन्या वा काश्चन ग्रन्थास्तस्मिन्प्रसिद्धा
गाथा वक्ष्यन्ते ता भणितव्याः—पठनीयाः, ताश्च सम्प्रति
कापि पुस्तकेषु न दृश्यन्त इति व्यवच्छिन्नाः सम्भाव्यन्ते
ततो न कथयितुं व्याख्यातुं वा शक्यन्ते, यो वा यथा
सम्प्रदायाद्वचनञ्जलि तेन तथा शिष्येभ्यः कथनीया व्या-
ख्यानीयाश्चेति । स० प्र० १ पाद० ।

सम्प्रति द्वितीयमर्द्धमण्डलमस्थितिप्रतिपादकं
विवक्षुर्निर्दिष्टप्रश्नसूत्रमाह—

ता कहं ते अर्द्धमण्डलमंथिती आहितानि वंदेजा ?, तन्थ
खलु इमे द्वे अर्द्धमण्डलमंथिती पम्पना, तंजहा—दाहिणा चैव
अर्द्धमण्डलमंथिती, उत्तरा चैव अर्द्धमण्डलमंथिती । ता कहं
ते दाहिणा अर्द्धमण्डलमंथिती आहितानि वंदेजा ?, ता अ-
यम् जंबुदीव दीवे मन्वदीवममुहाणं ० जाव परिक्षेवेणं,
ता जया गं सूरिण मन्वन्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलमं-
थिति उवसंकमिता चारं चरति तदा गं उत्तमकट्टपत्ता
उकोमए अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवति, जहमिया दुवालममु-
हुत्ता रात्री भवति, से शिक्खममाणे सूरिण एवं मन्वच्छ-
रं अयमाणे पढमंमि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए भा-
गाते तस्मादिपदेसाए अर्द्धमण्डलमंथितराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्ड-
लमंथिति उवसंकमिता चारं चरति, जता गं सूरिण अर्द्धम-
तराणंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चर-
ति तदा गं अट्टारममुहुत्ते(हिं) दिवसे भवति दोहिं एग-
ट्टभागमुहुत्तेहिं ऊणे दुवालममुहुत्ता रात्री दोहिं एगट्टिभा-
गमुहुत्तेहिं अधिया मे शिक्खममाणे सूरिण दोहंसि अहो-
रत्तंसि उत्तराए अंतराए भागाते तस्मादिपदेसाए अर्द्धम-
तरं तच्च दाहिणं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं
चरति । ता जया गं सूरिण अर्द्धमंतरं तच्च दाहिणं अर्द्धम-
ण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चरति, तदा गं अट्टारम-
मुहुत्ते (हिं) दिवसे भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणे
दुवालममुहुत्ता राई भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अ-
धिया । एवं खलु एणं उवाएणं शिक्खममाणे सूरिण
तदणंतरातोऽणंतरंमि तंसि तंमि देमम्मि तं तं अर्द्धमण्ड-
लमंथिति संकममाणो संकममाणो दाहिणाए दाहिणाए

अंतराए भागाते तस्मादिपदेसाते, मन्वबाहिरं उत्तरं अ-
र्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चरति । ता जया गं
सूरिण मन्वबाहिरं उत्तरं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता
चारं चरति तदा गं उत्तमकट्टपत्ता उकोसिया अट्टारममु-
हुत्ता राई भवति, जहमिए दुवालममुहुत्ते दिवसे भवति ।
एस गं पढमे छम्मासे, एस गं पढमछम्मासस्स पञ्च-
साणे, से पविसमाणे सूरिण दोहंसि छम्मासं अयमाणे पढ-
मंसि अहोरत्तंसि उत्तराए अंतराभागाते तस्मादिपदेसाते
बाहिराणंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं
चरति, ता जया गं सूरिण बाहिराणंतरं दाहिणं अर्द्धम-
ण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चरति तदा गं अट्टारममु-
हुत्ता राई भवति दोहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं ऊणा, दुवाल-
ममुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं आहिए,
से पविसमाणे सूरिण दोहंसि अहोरत्तंसि दाहिणा-
ते अंतराए भागाते तस्मादिपदेसाए बाहिरंतरं तच्च
उत्तरं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चरति,
ता जया गं सूरिण बाहिरं तच्च उत्तरं अर्द्धमण्डलमंथिति
उवसंकमिता चारं चरति तदा गं अट्टारममुहुत्ता राई
भवति चउहिं एगट्टिभागमुहुत्तेहिं अधिया एवं खलु
एणं उवाएणं पविसमाणे सूरिण तदाणंतराउ तदाणंतरं
तंसि तंसि देमंसि (म्मि) तं तं अर्द्धमण्डलमंथिति संकममा-
णो संकममाणे उत्तराए अंतराभागाते तस्मादिपदेसाए स-
न्वन्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलमंथिति उवसंकमिता चारं चर-
ति, ता जया गं सूरिण मन्वन्भंतरं दाहिणं अर्द्धमण्डलमं-
थिति उवसंकमिता चारं चरति तदा गं उत्तमकट्टपत्ता
उकोमए अट्टारममुहुत्ते दिवसे भवति, जहमिया दुवाल-
ममुहुत्ता राई भवति, एस गं दोहंसि छम्मासे, एस गं दो-
हंसि छम्मासस्स पञ्चमाणे, एस गं आदिहंसि मन्वच्छरं,
एस गं आदिहंसि मन्वच्छरस्स पञ्चमाणे । (सूत्र-१२) ता
कहं ते उत्तरा अर्द्धमण्डलमंथिती आहितानि वंदेजा ?, ता
अयं गं जंबुदीव दीवे मन्वदीव ० जाव परिक्षेवेणं, ता
जता गं सूरिण मन्वन्भंतरं उत्तरं अर्द्धमण्डलमंथिति उव-
संकमिता चारं चरति तदा गं उत्तमकट्टपत्ते उकोमए अ-
ट्टारममुहुत्ते दिवसे भवति जहमिया दुवालममुहुत्ता राई
भवति, जहा दाहिणा तहा चैव खवरं उत्तरदिशो अर्द्धम-
तराणंतरं दाहिणं उवसंकमिता, दाहिणातो अर्द्धमंतरं तच्च
उत्तरं उवसंकमिता । एवं खलु एणं उवाएणं ० जाव
मन्वबाहिरं दाहिणं उवसंकमिता, मन्वबाहिरं दा-
हिणं उवसंकमिता दाहिणाओ बाहिराणंतरं उत्तरं
उवसंकमिता, उत्तरातो बाहिरं तच्च दाहिणं तच्चातो

दाहिखातो संक्रममाणे २ ० जाव सञ्चरन्तं उव-
संक्रमति, तदेव । एस णं दोषे छम्मासे एस णं दोषस्स
छम्मासस्स पञ्चवसाणे, एस णं आदिचे संवच्छरे, एस णं
आदिचस्स संवच्छरस्स पञ्चवसाणे गाहाओ । (सूत्र-१३)

‘ ता कहं ते ’ इत्यादि, ‘ ता ’ इति प्रकमार्थः, पूर्ववद् भाष-
नीयः, कथं-केन प्रकारेण भगवन् ! ते—तव मने अ-
र्द्धमण्डलसंस्थितिः अर्द्धमण्डलव्यवस्था आख्यातेति चेदेत
पृच्छतव्यायमभिप्रायः—इह एकैकः सूर्य एकैकेनाहोरात्रेणै-
कैकस्य मण्डलस्यार्द्धमेव भ्रमणेन पूरयति, ततः संशयः—
कथंमैकैकस्य सूर्यस्य प्रत्यहोरात्रमैकैकार्द्धमण्डलपरिभ्रम-
णव्यवस्थेति, अत्र भगवान् प्रत्युत्तरमाह—‘ ता खलु ’ इत्या-
दि, ‘ ता ’ इति तत्रार्द्धमण्डलव्यवस्थाविचारे खलु—निश्चि-
त्तमिमे हे अर्द्धमण्डलसंस्थिति मया प्रकृते, तद्यथा—एका
दक्षिणा चैव-दक्षिणादिग्भाविमूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थि-
तिः—अर्द्धमण्डलव्यवस्था, द्वितीया उत्तरा चैव-उत्तरदिग्भा-
विसूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थितिः, एवमुक्तेऽपि भूयः पृ-
च्छति—‘ ता कहं ते ’ इत्यादि, इह हे अपि अर्द्धमण्डलसं-
स्थिति ज्ञानव्यं तत्रैव तावत्पृच्छामि—कथं त्वया भगवन् !
‘ दक्षिणा ’ दक्षिणादिग्भाविमूर्यविषया अर्द्धमण्डलसंस्थिति-
रान्याता इति चेद् ? भगवानाह—‘ ता अयं ’ इत्यादि,
इदं जम्बुद्वीपवाक्यं प्रागिव स्वयं परिपूर्णं परिभाषनीयम्,
‘ ता जया ण ’ इत्यादि, तत्र यदा, णमिति वाक्यालङ्कारः,
सूर्यः सर्वाभ्यन्तरां सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतां दक्षिणामर्द्धमण्ड-
लसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा णमिति पूर्ववत्,
उत्तमकाष्ठाप्राप्तः परमप्रकर्षप्राप्तः, उत्कर्षक-उत्कृष्टाऽष्टादश-
मुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः ।
इह सर्वाभ्यन्तरे मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः
शनैः सर्वाभ्यन्तरान्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथ-
ञ्चनाऽपि मण्डलगत्या परिभ्रमति येनाहोरात्रपर्यन्ते सर्वा-
भ्यन्तरमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभागानपरे च हे
योजने अनिक्रम्य सर्वाभ्यन्तरान्तरद्वितीयां उत्तरार्द्धमण्डल-
सीमायां वर्तते, तथा चाह—‘ सं निकलममाणं ’ इत्यादि स
सूर्यः सर्वाभ्यन्तरगतात् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निक्रामन्
अहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति नथम्-अभिनवं संघन्तरमाददानो
नवस्य प्रथमेऽहोरात्रे दक्षिणस्माद्-दक्षिणादिग्भाविनोऽनन्त-
रात्—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभा-
गाभ्यधिक्योजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद्विनिगस्य ‘ तस्मा-
त्त्रिणसाप ’ इति तस्य सर्वाभ्यन्तरान्तरस्योत्तरार्द्धमण्ड-
लस्यादिप्रदेशमाश्रित्याभ्यन्तरान्तरां-सर्वाभ्यन्तरमण्डला-
नन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति,
अ चादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैर्परमण्डलाभिमुखमत्रापि
तथा कथञ्चनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते तदापि
मण्डलमन्ये च हे योजने परित्यज्य दक्षिणादिग्भाविनस्तृ-
तीयस्य मण्डलस्य सीमायां भवति, ‘ ता जया ण ’ इत्यादि
ततो यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्तरां द्वितीयामुत्तरामर्द्ध-
मण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा दिवसोऽष्टा-
दशमुहूर्त्तो द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामनो भवति, जघन्या
च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्याम-
भ्यधिका, तनस्तस्या अपि द्वितीयस्या उत्तरार्द्धमण्डल-

संस्थितेऽहोरात्रेण स सूर्यो निक्रामन् अभिनवस्य सूर्य-
संबन्धस्य द्वितीयेऽहोरात्रे उत्तरस्मादुत्तरदिग्भाविनोऽ-
न्तराद् द्वितीयोत्तरार्द्धमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टि-
भागाभ्यधिक्योजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद् विनिगस्य
‘ तस्मात्त्रिणसाप ’ इति तस्य-दक्षिणादिग्भाविनस्तृतीयस्या-
र्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्याभ्यन्तरान्तरां-सर्वाभ्यन्तरमण्डलमन्येक्य तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुप-
संक्रम्य चारं चरति, अत्रापि तथा चारं चरति आदि-
प्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैरपरमण्डलाभिमुखं येन तस्याहोरात्रस्य
पर्यन्ते तन्मण्डलगतानाष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभागानपरे
च हे योजने अपह्राय चतुर्थस्योत्तरार्द्धमण्डलस्य सीमाया-
मवनिष्ठते, ‘ ता जया ण ’ इत्यादि, ततो यदा णमिति
पूर्ववत् सर्वाभ्यन्तरान्तरमण्डलातृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसं-
स्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो
भवति चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरनः, द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः
चतुर्भिर्मुहूर्त्तैकषष्टिभागैरभ्यधिका, ‘ एवं खलु ’ इत्यादि,
एवम्—उक्तनीत्या खलु—निश्चितमेतेनोपायेन प्रत्यहो—
रात्रमष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभागाभ्यधिक्योजनद्वयवि-
कम्पनरूपेण निक्रामन् सूर्यस्तदनन्तरार्द्धमण्डलान्नन्तरं-
तस्मिन् २ देशे-दक्षिणपूर्वभागे उत्तरपश्चिमभागे वा तां ताम्-
अर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् २ द्व्यशीत्यधिकशततमा-
होरात्रपर्यन्ते गते दक्षिणस्मात्-दक्षिणादिग्भाविनोऽन्तरात्
द्व्यशीत्यधिकशततममण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टि-
भागाभ्यधिकतदनन्तरयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद्वा-
गात् ‘ तस्मात्त्रिणसाप ’ इति तस्य-सर्वबाह्यामण्डलगतस्यो-
त्तरार्द्धमण्डलादिप्रदेशमाश्रित्या सर्वबाह्यामुत्तरार्द्धमण्ड-
लसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्वं
शनैः २ सर्वबाह्यानन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा
कथञ्चनापि चरति येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वबाह्या-
नन्तराभ्यन्तरदक्षिणार्द्धमण्डलसीमायां भवति, ततो यदा ण-
मिति पूर्ववत् सूर्यः सर्वबाह्यामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसं-
क्रम्य चारं चरति, तत्र उत्तमकाष्ठां प्राप्ता (परमप्रकर्ष-
गता) उत्कर्षिका-उत्कृष्टा अष्टादशमुहूर्त्ता रात्रिर्भवति,
जघन्यश्च द्वादशमुहूर्त्तो दिवसः, ‘ एस ण ’ इत्यादि, निग-
मनवाक्यं प्राग्वत्, ‘ स पविसमाणं ’ इत्यादि, सूर्यः सर्वबाह्यो-
त्तरार्द्धमण्डलादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैः सर्वबाह्यानन्तरद्वि-
तीयदक्षिणार्द्धमण्डलाभिमुखं संक्रामन् तस्मिन् अष्टाहोरात्रेऽति-
क्रान्ते सति अभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयं परमासमाददानो
द्वितीयस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे उत्तरस्मादुत्तरदि-
ग्भाविसर्वबाह्यामण्डलगतान्तरात् सर्वबाह्यानन्तरार्द्धमण्ड-
लगताष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभागाभ्यधिकतदनन्तरावीग-
भाविनोऽनन्तरयोजनद्वयप्रमाणापान्तरालरूपाद् भागात् ‘ तस्मात्त्रि-
णसाप ’ इति तस्य-दक्षिणादिग्भाविनः सर्वबाह्यानन्तरस्य
दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्या ‘ बाहिराणन्तरं ’ इति
सर्वबाह्यस्य मण्डलस्यानन्तराभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डल-
संस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, अत्रापि चारं आदिप्र-
देशादूर्ध्वं तथा कथञ्चनाभ्यन्तराभिमुखं वर्तते येनाहो-
रात्रपर्यन्ते सर्वबाह्यामण्डलादभ्यन्तरस्य तृतीयाऽर्द्धमण्डलस्य
सीमायां भवति, ‘ ता जया ण ’ इत्यादि, ततो यदा सूर्यो बाह्या-
नन्तरां-सर्वबाह्यामण्डलान्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुप-

संकम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिर्द्वाभ्यां मुहूर्तैकपट्टभागाभ्यामूना भवति, द्वादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो द्वाभ्यां मुहूर्तैकपट्टभागाभ्यामधिकः ' स पविसमाणे ' इत्यादि, ततस्तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते सति सूर्योऽभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे दक्षिण-स्माद्भागोदक्षिणादिर्भाविनोऽन्तराहोरात्रिर्भाविषर्वबाह्या-नन्तरद्वितीयमण्डलगताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टभागाभ्यधिकतदनन्तरार्धभाविनोऽनन्यप्रमाणादपान्तरालरूपा — द्वागाद्विनिःसृत्य ' तस्मादपपसाण ' इति तस्य—सर्वबाह्यादभ्यन्तरस्य तृतीयस्योत्तरार्द्धमण्डलस्यादिप्रवेशात्—आदिप्रवेशमाश्रित्य बाह्यतृतीयां सर्वबाह्याया अर्द्धमण्डलसंस्थितेस्तृतीयामुत्तरार्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, अत्रापि चार आदिप्रदेशादारभ्य शनैः शनैरपगार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि प्रवर्त्तमानो द्रष्टव्यो येन तदहोरात्रपर्यन्ते सर्वबाह्यादर्द्धमण्डलास्तृतीयामर्द्याह्नीमर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा अष्टादशमुहूर्ता रात्रिश्चतुर्भिर्मुहूर्तैकपट्टभागैरूना भवति, द्वादशमुहूर्तस्य दिवसश्चतुर्भिर्मुहूर्तैकपट्टभागैरभ्यधिकः, ' एव ' मित्यादि, एवम्—उक्तप्रकारेण खलु-निश्चितमेतनोपायेन-प्रत्यहोरात्रमभ्यन्तरमष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टभागाद्योजनद्वयविकल्पनरूपेण शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् सूर्यस्तदनन्तराद् अर्द्धमण्डलात् तदनन्तरां तस्मिन् २ प्रवेशं दक्षिणपूर्वभागे उत्तरापरभागे वा तां तामर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् द्वितीयस्य षण्मासस्य द्रवशीत्यधिकशततमाहोरात्रपर्यन्ते गते उत्तरस्मादुत्तरदिग्भाविनोऽन्तरात्सर्वबाह्यामण्डलमपेक्ष्य यद् द्रवशीत्यधिकशततमे मण्डलं तद्गताष्टाचत्वारिंशद्योजनैकपट्टभागाभ्यधिकतदनन्तराभ्यन्तरयोऽनन्यप्रमाणादपान्तरालरूपाद्वागात् ' तस्मादपपसाण ' इति तस्य—सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतस्य दक्षिणस्यार्द्धमण्डलस्यादिप्रदेशमाश्रित्य सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति, स चादिप्रदेशादूर्ध्वं शनैः शनैः सर्वाभ्यन्तरानन्तरबाह्योत्तरार्द्धमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि चारं प्रतिपद्यते येन तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरानन्तरस्योत्तरस्यार्द्धमण्डलस्य सीमायां भवति, ' ता जयाण ' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकः—उक्तपट्टः अष्टादशमुहूर्तप्रमाणो दिवसो भवति, सर्वजघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः ' एव ' मित्यादि, निगमनवाक्यं प्राग्वत्, तद्वचमुक्ता दक्षिणा अर्द्धमण्डलसंस्थितिः । साम्प्रतमुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिं जिज्ञासुः प्रश्नयति—' ता कहं ने ' इत्यादि, एतन्प्राग्वद् व्याख्येयम्, ' ता जयाण, मित्यादि, ततो यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्त उत्कर्षकोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्ता रात्रिः, ' जहा दाहिणा तह चैव ' सि यथा दक्षिणा अर्द्धमण्डलव्यवस्थितिः प्रागाभाज्ञता तथा चैव—तैवेव प्रकारेणैवाऽप्युत्तरार्द्धमण्डलव्यवस्थितिराख्याया, नवरम् ' उत्तरं दिश्या अभिभराणंतरं दाहिण उवसंकमइ, दाहिणाओ अभिभतरं तच्च उत्तरं उवसंकमइ, एणं उवाएणं ० जाव सव्व-बाहिरं दाहिणं उवसंकमइ, सव्वबाहिराओ बाहिराणंतरं

उत्तरं उवसंकमइ, उत्तराओ बाहिरं तच्च दाहिणं तच्चाओ दाहिणाओ संकममाणे २ ० जाव सव्वभंतरमुत्तरं उवसंकमइ ' इति, नवरमयं दक्षिणार्द्धमण्डलव्यवस्थितेरस्यामुत्तरार्द्धमण्डलव्यवस्थायां विशेषो—यद्युत सर्वाभ्यन्तरे उत्तरस्मिन्नर्द्धमण्डले स्थितः सन् तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते नव संवत्सरमावृत्तः प्रथमस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रे अभ्यन्तरानन्तरां सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्यानन्तरां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते प्रथमस्य षण्मासस्य द्वितीयेऽहोरात्रेऽभ्यन्तरतृतीयां सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्य तृतीयामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, एवं स्वल्पेनोपायेन प्रागिव तावद् वक्तव्यं यावत्प्रथमस्य षण्मासस्य त्र्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे पर्यवसानभूतं सर्वबाह्यां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, एतत्प्रथमस्य षण्मासस्य पर्यवसानं, ततो द्वितीयस्य षण्मासस्य प्रथमेऽहोरात्रबाह्यानन्तरां सर्वबाह्यस्य मण्डलस्यार्द्याह्नीमुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति ततस्तस्मिन्नहोरात्रेऽतिक्रान्ते द्वितीयस्य षण्मासस्याऽहोरात्रे उत्तरस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेर्विनिःसृत्य बाह्यतृतीयां सर्वबाह्यस्य मण्डलस्यार्द्याह्नी तृतीयां दक्षिणामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तस्याश्च तृतीयस्या दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितेरकैनाहोरात्रेणैकामर्द्धमण्डलसंस्थितिं संक्रामन् २ तावदवसयो यावद् द्वितीयषण्मासपर्यवसानभूतेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरामुत्तरामर्द्धमण्डलसंस्थितिमुपसंक्रामति, तदेवं दक्षिणस्या अर्द्धमण्डलसंस्थितः उत्तरस्यामर्द्धमण्डलसंस्थितौ नानात्वमुपदर्शितम्, एतदनुसारेण च स्वयमेव सूत्रालापको यथावस्थितः परिभाषनीयः, स चैवम् " से निक्खममाणे सूरिण नव संवत्सरमयमाणे पढमांसि अहोरत्तंसि २ उत्तराए अंतराए भागाए तस्मादपपसाण अभिभतराणंतरं दाहिणं अद्धमंडलं संठिति उवसंकमिप्ता चारं चरति, जयाणं सूरिण अभिभतराणंतरं दाहिणं अद्धमंडलसंठिति उवसंकमिप्ता चारं चरति तथा णं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति दाहिं एगाट्टिभागमुहुत्तेहि उणं दुवालसमुहुत्ता राई भवति दाहिं एगाट्टिभागमुहुत्तेहि अहिद्या, ' से निक्खममाणे सूरिण दोर्धांसि अहोरत्तंसि दाहिणाए, अंतराए भागाए तस्मादिपपसाण अभिभतरं तच्च उत्तरं अद्धमंडलसंठि उवसंकमिप्ता चारं चरति, तथा णं अट्टारसमुहुत्ते दिवसे भवति चउहि एगाट्टिभागमुहुत्तेहि उणं, दुवालसमुहुत्ता राई भवति चउहि एगाट्टिभागमुहुत्तेहि अहिद्या, एवं खलु एणं उवाएणं निक्खममाणे सूरिण तयाणंतराओ तयाणंतरं तंसि तंसि देसंसि ते ते अद्धमंडलसंठि संकममाणे उत्तराए भागाए तस्मादपपसाण सव्वबाहिरं दाहिणमद्धमंडलसंठि उवसंकमिप्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिण सव्वबाहिरं दाहिणं अद्धमंडलसंठि उवसंकमिप्ता चारं चरति तथा णं उत्तमकट्टपत्ता उद्धांसिया अट्टारसमुहुत्ता राई भवति, अहण्य दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवइ, एव णं पढमं छुम्मासे एव णं पढमस्स छुम्मासस्स पज्जवसाणं, एव पविसमाणे सूरिण दोर्धां छुम्मासमवमाणे पढमांसि अहोरत्तंसि दाहिणाए अंतराए भागाए तस्मादपपसाण बाहिराणंतरं उत्तरं अद्धमंडलसंठि उवसंकमिप्ता चारं चरति, ता जया णं सूरिण बाहिराणंतरं उत्तरं अद्धमंडलसंठि उवसंकमि

सा चारं चरति तथा एं अट्टारसमुहत्ता राई भवइ दोहि य
पगट्टिभागमुहत्तेहि ऊणा दुवालसमुहत्ते दिवसे भवइ चउ-
(दो) हिं पगट्टिभागमुहत्तेहि अट्टिप, एवं खलु एणं उवा-
एणं पविसमाणे सूरिण तयाणंनराआ तयाणंनरं तंसि तंसि
देसंसि ते नं अइमंडलसंठिई संकममाणे दाहिणाए अंतराए
भागाए तस्सादिपसाए सव्वम्भंतरं उत्तरं अइमंडलसंठिई-
मुवसंकमिना चारं चरइ ता जया एं सूरिण सव्वम्भंतरं
उत्तरं अइमंडलसंठिई उवसंकमिना चारं चरइ, तथा एं
उत्तमकट्टपसे उक्कोसिप अट्टारस मुहत्ते दिवसे भवति,
जहजिया दुवालसमुहत्ता राई भवति सि, एस एं दुव
कुम्मासे, इत्यादि प्राग्वत् । सू० प्र० १ पादु० । तत्र
रात्रिशब्दे आदेशद्वयं केचिदाचार्या ब्रुवन्ते, स सन्ध्यायतो
राजने शोभन्ते तेन निरुक्तवशात्—रात्रिरुच्यते, यस्तु स-
न्ध्याया अपगमः स हि कालः, अन्ये तु ब्रुवन्ते—यतः स-
न्ध्याया अपगमं चारंपारदारिकादयो गमन्ते ततोऽसौ रा-
त्रिरिति परिभाष्यते । वृ० १ उ० । विपा० । स्या० । रात्रौ
सकलाभ्रपानमध्ये सूच्यः तद्रूपा जीवा उपपद्यन्ते प्रभाते
विलयं यान्ति तन्मन्त्यमसन्त्ये वा इति प्रश्नः ? अत्रा-
चरम्—रात्रौ समस्ताभ्रपानमध्ये तद्रूपाः सूच्यः जीवा
उपपद्यन्ते प्रभाते च विलये यान्ति तन्मन्त्ये शास्त्रमध्ये कापि
ज्ञात नास्तीति ॥ १५० ॥ सेन० ४ उल्ला० । चमरलोकपाल-
सोममहाराजस्याग्रमहिष्याम्, स्या० ५ टा० १ उ० । भ० ।

राइअं—रात्रिकं—त्रि० । रजनिर्निवृत्ते, आत० ४ अ० ।

राईदिय—रात्रिदिव—न० । अहोरात्रे, स० ।

अथ सूर्ये त्रिनवतिस्थानके गते किमपि चिन्त्यते—

तेणउईमंडलगते एं सूरिण आतवडुमाणे निवडुमाणे वा
समं अहोरात्रं विममं करइ ॥ ६३ ॥

‘तेणउईमण्डलेन्यादि,’ तत्र अतिवर्तमानो वा—सर्वथा-
ह्यत् सर्वथाभ्यन्तरं प्रातःगच्छन् निवर्तमानो वा—सर्वाभ्यन्त-
रान् सर्वथाह्यं प्रातः गच्छन् व्यन्ययो वा व्यन्ययः, समम-
होरात्रं विममं करतीत्यर्थः । अहश्च रात्रिश्च अहोरात्रं त-
यो समता तदा भवति यदा पञ्चदश पञ्चदश मुहूर्ता उभे-
योगेण भवन्ति, तत्र सर्वाभ्यन्तरमण्डले अष्टादशमुहूर्तम-
हर्भवति रात्रिश्च द्वादशमुहूर्तो, सर्वथाह्यं तु व्यन्ययः, त-
या व्यन्ययधिकमण्डलशतं ह्यै द्व्येकपष्टमौ घट्टेन ही-
येते च, यदा च दिनवृद्धिस्तदा रात्रिहानिः रात्रिवृद्धौ च
दिनहानिरिति । तत्र द्विनवतितमं मण्डलं प्रातःमण्डलं मुह-
र्तैकपष्टभागद्वयवृद्ध्या त्रयो मुहूर्ता एकेनैकपष्टभागना-
धिकाः वृद्धन्ते वा हीयन्ते वा, तेषु च द्वादशमुहूर्तेषु मध्य-
क्षिपेषु अष्टादशभ्याऽपस्मरितेषु वा पञ्चदशमुहूर्तो उभयत्रै-
कैकपष्टभागनाधिका हीना वा भवन्तो द्विनवतितममण्डल-
स्याहं समाहोरात्रता तस्यैव चान्ते विषमाऽहोरात्रता भव-
ति, द्विनवतितमं मण्डलं चादित आरभ्य त्रिनवतितमं
तत्र च मण्डले यथाहः सूत्रार्थ इति ॥ स० ६३ सम० ।
ज्यो० । स्या० । सूत्र० । ज्ञा० । सं० प्र० । (असंख्ययल्लोके
अनन्तानि रात्रिर्दिशानि, इति ‘लाग’ शब्दे वक्ष्यते)

राइकं—राजकीयं—त्रि० । पर-राजभ्यां क-इडिंकां च ॥ ८॥ २

। १५८ ॥ इति इयप्रत्यस्थाने इडिंकांशः । राजकीयम् ।
राइकं । राअकरं । राजसम्बन्धकार्यादौ, प्रा० २ पाद ।

राइडि—राजडि—स्त्री० । त्रिधा २ प्रकारभ्यां वदधा राजडिं ।
राजसेपकौ, स्या० ३ टा० ४ उ० । (व्याख्या ‘इडि’ शब्दे हि-
तायभागे ५८२ पृष्ठं गता)

राइणिय—रान्निक—पुं० । रत्नैर्जानादिभिर्व्यवहरतीति राखि-
कः । वृहत्पर्याये, स्या० ५ टा० १ उ० । स० । पञ्चा० ।
आचा० । वृ० । (अन्यगच्छसन्का रक्षाधिकतरा आचार्य
स्याऽपि रत्नाधिका भवन्ति इति ‘किइकम्म’ शब्दे तृतीय
भागे ५१० पृष्ठं दर्शितम्)

राइम—राजन्य—पुं० । भगवद्व्यस्यवंशजं क्षत्रियजानिविशेषं,
ये हि श्रीशृपभवंसेन मित्रस्थाने स्थापिताः । ज्ञा० १ ध्रु० १
अ० । कल्प० । भ० ।

राइपचक्खाण—रात्रिप्रत्याख्यान—न० । रात्रिभोजनप्रत्याख्या-
नं, ल० प्र० ।

राइभत्त—रात्रिभक्त—न० । रजनिभोजने, प्रव० २३७ टा० । द-
श० । सूत्र० ।

राइभोयण रात्रिभोजन—न० । रात्रौ-भक्तं भोजने-भुक्तिः रा-
त्रिभोजन—(तच्च रात्रिभोजनं चतुर्विधमिति ‘पांडिकमण’
शब्दे पञ्चमभागे २६४ पृष्ठं गतम्) निशि भोजने, तस्याज्यं
बहुदापसम्भवात् (ध०) बहुविधजीवसम्पत्तिसम्भवेनेहिक,
पारलौकिकानेकदापदुष्टत्वात्, यदभिहितम्—“ भहं पिवी-
लिआआ, हगांत वमणे च मच्छिआ कुणइ । जूआ जलो-
दग्गं, कोलिअआ कुट्टेगं च ॥ १ ॥ बालो सरस्स भेगं,
कटो लगगइ गलमि दाहं च । तालुमि विधइ अली, वंज-
णमज्जमि भुंजतो ॥ २ ॥ ” व्यञ्जनामहं चान्ताकशाकरूप-
मभिप्रेतम्, तद्वन्तं च वृश्चिकाकारमेव स्यादिति वृश्चिक-
स्यासृग्मस्याऽपि तन्मध्यपतितस्यालक्ष्यत्वाद्भौत्यता सम्भ-
वतीति विशेषः । निशीथचूर्णाचार्य—“ गिहकोइलअवयय-
सम्मिस्सेण भुनेण पोइ किल गिहकोइला सम्मुच्चछंति ”
एव सर्पादिलालामलमूत्रादिपाताद्यपि तथा—“ मालिनि य
महीअले, जामणिमु रयणिअरा य (भ) मेनेण ।
तो वि छलेति हु फुडं, रयणीए भुंजमाणं तु ॥ १ ॥ ”
अपि च—निशाभोजने क्रियमाणे अवश्यं पाकः स-
म्भवी, तत्र पचजीवनिकायवधोऽवश्यम्भावी, भा-
जनधावनादौ च जलगतजन्तुनाशः, जलोऽभनेन भूमिगत-
कुन्धुपिर्पालिकादिजन्तुघातश्च भवति, तन्प्राणरक्षणकाङ्क्षयाऽ
पि निशाभोजनं न कराव्यम्, यदाहुः—“ जीवाण कुंधुमा-
ईण, घायणं भाणधोअणाईसु । एमाइ रयणिभोयण—दोमे
को साहिउं तरइ ? ॥ १ ॥ ” यद्यपि च (सज्जमादकाविसर्जुगदा-
त्तादिभक्षणे नास्त्यन्नपाको, न च भाजनधावनादिसम्भवः,
तथाऽपि कुन्धुपनकादिघातसम्भवास्यस्याऽपि त्याग एव
युक्तो, यदुक्तं निशीथभाष्ये—

“ जइ वि हु फासुगद्वं, कुंधु पणगा तदाऽवि दुपस्सा ।

पचवक्ख-णाणिणोऽवि हु, राइभन्ते परिहरंति ॥ १ ॥

जइ वि हु पिवीलिगार्ह, दीसंति पईवमाइउज्जोण ।

तइ वि खलु अणाइन्त, मूलवयविगहणाजगण ॥ २ ॥ ”

एतत्फलं च—

उलूककाकमाजोः—गृध्रशम्बरशृङ्गरः ।

अहिबृश्चिकगोधाश्च, जायन्ते रात्रिभोजनान् ॥ १ ॥

परऽपि पठन्ति—

मृते स्वजनमात्रेऽपि, सूतकं जायेत किल ।

अस्तंगते दिवानाथे, भोजनं क्रियते कथम् ? ॥ २ ॥

रक्षीभयन्ति तौर्यानि, अन्नानि पिशितानि च ।

रात्रौ भोजनमङ्गस्य, श्रापे तन्मांसमक्षयम् ॥ २ ॥

स्कन्दपुराणे रुद्रप्रणीतकपालमोचनस्तोत्रे सूर्यस्तुतिरूपेऽपि
एकभक्षाशनान्नन्य—मार्गहोत्रफलं लभेत् ।

अनस्तभोजनो नित्यं, तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ १ ॥

तथा—

नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ, भोजने तु विशेषतः ॥ २ ॥

आयुर्वेदेऽपि—

हन्ताभिपक्षसङ्कोच-अण्डगोत्रिणपायतः ।

अतो नक्तं न भोक्तव्यं, सप्तमर्जावावनादपि ॥ ३ ॥

तस्माद्विवेकिना रात्रौ चतुर्विधोऽप्याहारः पार्श्वहार्यः, तद-
शक्नो न्वशनं खादिमे च त्याज्यमेव, म्वादिमे पूर्णाफला-
द्यापि दिवा सम्यक् शोधनार्थादयतनयैव गृह्णात्यन्यथा त्रस-
हिंसादयोऽपि दोषाः, मुख्यवृत्त्या च प्रातः सायं च रात्रि-
प्रत्यासन्नत्वाद् द्वे द्वे घटिके भोजने त्यजद्, यतो यागशास्त्र-
"अहो मुखेऽवसाने च यो द्वे द्वे घटिके त्यजन् । निशाभोज-
नशेषकाऽश्नात्यसौ पुण्यभोजनम्" अन एवागमे सर्वजघन्यं
प्रत्याख्यानं मुहुर्नप्रमाणं नमस्कारमहिममुच्यते, जातु तत्त-
त्कार्यस्यग्रन्थादिना तथा न शक्नोति, तदाऽपि सूर्योदयास्त-
निर्णयमपेक्षत एवाऽऽतपदर्शनादिना, अन्यथा रात्रिभोजन-
दोषः, अन्धकारमयं नऽपि व्रीडया प्रदीपाकर्णणादिना त्रसा-
दिहिसा-नियमभङ्ग-मायामृषावादादयोऽधिकदोषा अपि ।
ध० २ अधि० ।

अधुना षष्ठमधिकृत्याऽऽह—

अहो निश्चं तयोऽकर्म, मव्वबुद्धेहि वमिश्चं ।

जाव लज्जासमा विती, एगभत्तं च भोग्गणं ॥ २२ ॥

'अहोस्ति' सूत्रम्, अहो नित्यं तपःकमेति—अहो-विस्मये,
नित्यं नामापायाभावेन तदन्यगुणवृद्धिसम्भवादप्रतिपात्यैव
तपःकर्म-तपोऽनुष्ठानम्, सर्वबुद्धेः सर्वतीर्थकर्मः वर्णितम-
वशिष्टम्, किं विंशष्टमिथाह—'यावज्ज्जासमावृत्तिः'—लज्जा-
संयमस्तेन समा—सहशी तुल्या संयमाविरोधिनीत्यर्थः, व-
र्तेन वृत्तिः—देहपालना, 'एकभक्तं च भोजनम्'—एकं भक्तं
द्रव्यतो भावतश्च यस्मिन् भोजने तत्तथा । द्रव्यत एकम्—
एकसंख्यानुगतम्, भावत एकम्—कर्मबन्धाभावाद्वितीयम्,
तद्विषय एव रागाद्विहितस्य अन्यथा भावत एकत्वाभा-
वादिनि सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

रात्रिभोजनं प्राणातिपातसम्भवेन कर्मबन्धस-

हिनीयतां दर्शयति—

संतिमे सुहुमा पाणा, तसा अदुव थावरा ।

जाहं रात्रौ अपासंतो, कहमेमणिश्चं चरे ? ॥ २३ ॥

'संतिमे स्ति' सूत्रम्, सन्त्यते—प्रत्यक्षोपलभ्यमानस्वरूपाः

सूत्रमाः प्राणिनो—जीवाः, त्रसा—द्वीन्द्रियादयः, अथवा-
स्थावराः—पृथिव्यादयः यान् प्राणिनो रात्रावपश्यन् चक्षुषा
कथम् एषणीयं-सत्त्वानुपरोधेन चरिष्यति भोक्तव्यं च ? अ-
सम्भव एव रात्रावेषणीयस्वरणस्येति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

एवं रात्रौ भोजनं दोषमभिधायाधुना ग्रहणगतमाह—

उदउल्लं बीअमंसत्तं, पाणा निवडिया महि ।

दिआ ताहं विवज्जिआ, रात्रौ तत्थ कहं चरे ? ॥ २४ ॥

'उदउल्लं ति' सूत्रम्, उदकाद्र्द पूर्ववदकग्रहणं तज्जानीयग्रहणा-
त्सस्निग्धादिपरिग्रहः, तथा 'बीजसंसक्तम्' बीजः संसक्तं
मिश्रम्, आदनादीति गम्यते । अथवा—बीजानि पृ-
थग्भूतान्येव, संसक्तं चार्गनालाद्यपरेणैति, तथा—प्राणिनः-
सम्पातिमप्रभृतयो, निपतिता मह्यम्—पृथिव्यां सम्भव-
न्ति, ननु दिवाऽप्येतत् संभवत्येवं?, सत्यम्, किंतु-परलोक-
भीरुश्चक्षुषा पश्यन् दिवा तान्युदकाद्र्दानीं विवर्जयेत्,
रात्रौ तु तत्र कथं चरेत् सयमानुपरोधेन ?, असम्भव एव
शुद्धस्वरणस्येति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥

उपसंहरन्नाह—

एअं च दोमं दण्डं, नायपुत्तेण मामिअं ।

मव्वाहारं न भुजंति, निग्गंथा राहभोग्गणं ॥ २५ ॥

'एअं च त्ति' सूत्रम्—एतं च—अनन्तरोदत्तं प्राणि-
हिंसारूपमन्यं चात्माविरोधनादिलक्षणं दोषं दृष्ट्वा मतिचक्षु-
षा ज्ञातपुत्रेण-भगवता भाषितम्-उक्तम् सर्वोद्धारम्-चतुर्वि-
धमप्यशनार्दिलक्षणमार्थित्यं न भुजते, 'निग्गंथा'—साध-
नो रात्रिभोजनमिति सूत्रार्थः ॥२५॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

किंच—

अन्थंगयम्मि आइच्चे, पुरत्था अ अणुग्गणं ।

आहारमइयं मव्वं, मणसाऽवि ण पत्थाणं ॥ २६ ॥

'अन्थं ति' सूत्रम्, 'अस्तंगत आदित्यं' अस्तपर्वते प्राप्ते
अदर्शनीभूते वा 'पुरस्ताच्चानुवृत्ते' प्रत्यूपस्यनुदित इत्यर्थः, आ-
हारमइयं सर्वम्-निर्विशेषम्; आहारजाते मनसाऽपि न प्रार्थ-
येत्, किमङ्ग ! पुनर्वाचा कर्मणा वेति ॥२६॥ दश० ६ अ० २ उ० ।

दिवसस्थाप्ये भागे, मन्दीभूते च भास्करे ।

ते नक्तं च विजानीया-अ नक्तं निशि भोजनम् ॥ १ ॥

नैवाहुतिर्न च स्नानं, न श्राद्धं देवतार्चनम् ।

दानं वा विहितं रात्रौ, भोजने च विशेषतः ॥ २ ॥

पतङ्गकीटमण्डूक-सत्त्वसङ्घातघातकम् ।

अतोऽतर्निान्दत्तं ताव-ज्ज्ज्माथं निशि भोजनम् ॥ ३ ॥

पशूनां मानवानां च, शीलसंयमने विना ।

रात्रौ दिवाऽवतां तात !, को विशेष इहोच्यताम् ॥ ४ ॥

दश० २ तत्त्व ।

अथ रात्रिभोजनमाह—

रातो य भोग्गणम्मि, चउगे मामा हवन्तिऽणुग्घाया ।

आणादिणो य दोसा, आवज्जण संक्कणा जाव ॥२५॥

रात्रौ भोजनं क्रियमाणे चत्वारो मासा अनुदघाता गुर-
वो भवन्ति, आहारादयश्च दोषाः । ये च प्राणातिपातादिविष-
या आपासशङ्कादोषाः परिग्रहस्यापस्ति शङ्कां च याव-
त्प्रथमोद्देशके " नो कण्णइ रात्रौ वा विद्याले वा अससं वा

पाणं वा खादमं वा साहमं वा” इत्यादौ रात्रिभक्तसूत्रे ईदृशाभिहितान्ते सर्वेऽपि द्रष्टव्याः ।

अथ द्वितीयपत्रमाह—

शिउवद्दं व खेमं, होहिदि रम्भो य कीरण संती ।

अद्वाणनिग्गतादी, देवीपूया य अज्झियमं ॥ ८६ ॥

उपग्रहो नाम—अग्निं गलगादिनां वा तस्याभावो निरूप्यत्वम्, क्षेमं—परचक्राद्युपसवाभावः, क्षेमं च मदीयदेशे भविष्यतीति परिभाष्य राजा शान्तिकर्तृकामस्तपस्विनो रात्रौ भोजयन्, यद्वा—राजपुत्रो वा नागरा वा राज्ञः शान्तिं क्रियतामिति कृत्वा, ये रात्रौ न भुञ्जन् सुतर्पास्विनश्च ते रात्रौ भोजनीयाः, एष तस्या विद्याया उपचार इति भाषयन्ति । ते च माधयोऽप्यनिर्गतादयस्तत्र सम्प्राप्तास्ततो वक्ष्यमाणो विधिर्विधातव्यः । यद्वा—राज्ञः कस्याऽपि देवी वाणमन्तरपूजां कृत्वा तपस्विनां रात्रिभोजनक्षणम् ‘अज्झियकम्’ उपयाचितं मन्यते ।

कुत इति चेदुच्यते—

अवधीरिया व पतिणा, सपत्तिणीए व पुत्तमाताए ।

गेलमण व पुट्टा, वुगहउप्पायममण्डा ॥ ८७ ॥

पत्या—भर्ता अवधीरिता—अपमानिता सा देवी, यद्वा—या तस्याः सपत्नी सा पुत्रमाता तथा न सुष्टु बहु मान्यते ग्लानत्वेन वा सा गाढतर स्पृष्टा विग्रहो वा तस्याः कर्नापि सार्जमुत्पन्नस्ततो विग्रहोत्पादस्य शमनार्थं वाणमन्तरपूजां कर्त्तव्या, स च वाणमन्तरे रात्रौ साधुषु भोजितेषु पारितोषमुद्गर्हति ॥

ततः—

एकैकं जतिगेतुं, निमंतणा भोग्येण विउलेणं ।

भोत्तुं अणिच्छमाणे, मरखं च तहि ववमितस्स ॥ ८८ ॥

एकैकं साधु बलाभियोगेन राजभवेनऽथ आतनीयं प्राविश्य रात्रौ त्रिपुलेन भोजनेन निमन्त्रणा कृता, आर्भाहताश्च साधवाः, यदि—सम्प्रति न वा भोक्ष्यन्ते ततो वयं व्यपरोपयिष्यामः, एवमुक्ते तेषामेकस्य साधोः तदानीं भोक्तुमनिच्छतो मरणं च तत्र व्यवसितस्य शिरश्छेदं, द्वितीया हर्षादुल्लसितस्तृतीया भीत इत्यादिः यथा मैथुने तथा मन्तव्यम् ॥

अथ प्रायश्चित्तमाह—

मुट्ठलमिते भीए, पक्खवाणे पडिच्छगच्छा व ।

ठविण् मूलं छेदो, छमासचउरो य गुरुलहुओ ॥ ८९ ॥

गातार्थः ॥

अत्र यतनामाह—

तन्धेव य भोक्खामो, अणि(मि) भुंजामो ऽन्धकारम्मि ।

काणादीपक्खवां, पोट्टलभावेण जति सीता ॥ ९० ॥

रात्रौ भोक्ष्यमानः साधुभिरभिधातव्यं भाजनेषु गृहीत्वा ततस्तत्रैव स्वप्रतिश्रये भोक्ष्यामहे, न वर्त्तते गृहस्थानां पुरतो भोक्तुम्, एवमुक्त्वा ततोऽल्पमागारिकं नीत्वा परिष्ठापयन्ति । अथा ऽन्यत्र नेतुं न प्रयच्छन्ति भणन्ति च—अस्माकं पुरतो भोक्ष्यम्, ततः प्रदीपमपनयत अन्धकारे भोजनं कुर्मः, ततस्तोषामपश्यतां कोणेषु आदिशब्दाद्—अपरत्र चैकान्ते कवलान् प्राक्षिपन्ति । अथवा—वन्धेण पोष्टलकं बध्वा तत्र प्रक्षिपन्ति ।

भाजनेषु वा प्रक्षिपन्ति, यदि निजकानि अलावूनि भवन्ति ।

अथ प्रदीपं नापनयन्ति तत इदं वक्तव्यम्—

गेलमण व पुट्टा, वाहाडरुची व अंगुली वावि ।

भुंजता विउ अमदा, सालंवा ऽमुच्छिता सुद्धा ॥ ९१ ॥

यदि ते तुरलास्ततो भणन्ति ग्लानत्वेन स्पृष्टा वयम् एतच्छास्माकमप्यम्, यदि समुद्दिशामस्ततो क्रियामाह—तस्मान् न श्रुतिहत्यां कुरुत । अथवा—भाणितव्यम्—अस्माभिर्गलकं यावद् भुक्तं वाहडं च प्रभूतं भुक्तानां कुतो रुचिरपजायते, यद्येवं न प्रत्ययन्ति ततो मातृस्थानेनाङ्गुली वधेन प्रक्षिप्य घनमुत्पादयन्ति, यदि तथाऽपि न प्रत्ययन्ति ततः स्तोकं तन्मध्यात् स्वादयन्ति, अथ तथाऽपि न विसर्जयन्ति तत एवं सालम्बा—अशठा रागद्वेषरहिता अमूर्च्छिताः स्तोकं भुञ्जन्ता अपि शुद्धाः ॥

उपसंहरन्माह—

एत्थं पुण्ण अधिकारो, अणुघाता जेसु जेसु ठाणेसु ।

उच्चारियमरिमाइ, सीसाण विकोवणट्टाए ॥ ९२ ॥

अत्र पुनः प्रस्तुतसूत्रे हस्तकर्ममैथुनरात्रिभक्तविषयैः स्थानेनधिकारः प्रयोजनम्, कैस्त्याह—येषु येषु स्थानेषु अनुघातानि गुरुकारिण प्रायश्चित्तानि भाणितानि तैरेवधिकारः । शेषाणि पुनरुच्चारितार्थसदृशानि शिष्याणां विकोपनार्थमुक्तानि ॥ ७० ४ ३० । (रात्रौ भिक्षा न प्रदीपतव्या अत्र सूत्रम् “नोक्पह” (४२) इत्यादि तच्छ “गोयच्छरिया” शब्द तृतीयभागे ९७८ पृष्ठे गतम्)

नोदकः प्रत्ययः । किमिति—रात्रिभोजनं परिह्रियते ?, उच्यते—बहुदोषदर्शनात्, पुनरपि परः ग्राह—युष्माकं डाचत्वा—रिशोपेषु रात्रिभोजनं न काऽपि प्रतीपद्धम्, अप्रतिपिद्धत्वाद्याद्यस्येव निर्दोषमिति मे मतिः, अस्य नोदकवचनस्य प्रतिघातम्—प्रतिषेधम् आचार्यः करोति, नोदक ! भवत एवं—मुयाणस्यान्नाभक्तादयो दोषाः, तथाहि—यच्च त्वयोदितम्—रात्रिभोजनप्रतिषेधः काऽपि अस्माभिर्न दृष्ट इत्यादि, तदेतदज्ञानप्रलपितमिव लक्ष्यते । यतः—

जह वि य न प्पडिसिद्धं, वायालीमा य राहभत्तं तु ।

छट्टे महव्वयम्मि, पडिमेहो तस्म णणु वुत्तो ॥ ७०० ॥

यद्यपि डाचत्वारिशतिकांशेषु रात्रिभक्तं न प्रतीपद्धं तथापि पट्टं महाघने पदजीविकाया तु तस्य निषेध उक्त एव, तथा सूत्रम्—“अहाधंर छट्टे भंते । महव्वण राहभोग्याओ वरमणं” इत्यादि । (तच्छ सूत्रम् “पडिक्कमण” शब्दे पञ्चमभागे २६४ पृष्ठे गतम्) ।

अपि च—

जइ ता दिया न कप्पह, तमं ति काऊण कोट्टादीसुं ।

किं पुण तमस्मिनीए, कप्पिस्सइ मच्चरीए उ ॥ ७०१ ॥

यदि नाचन्तम्—अन्धकारमिति कृत्वा तमः कोष्ठकादिषु दिशाऽपि भक्तं पानं ग्रहीतुं न कल्पते, “नीयदुवारं तमसं कोट्टगं परिघञ्ज” इति वचनात् ततः किं पुनस्तमस्मिन्त्यां बहलतमः पटलकलितायां शर्वर्या रात्रौ कल्पिष्यते नैवेति भावः । यद्योक्तं रात्रिभक्तं दोषा न सन्तीति तद्व्यपारिभाषितभाषितम् ।

यतः-साक्षादेवाऽमी दोषास्तत्रोपलभ्यन्ते-

मिच्छतस्मिन् भिक्षु, विराहणा होइ संजमायाए ।

पक्खलण खाणुकंटाग-विसमदरी बालसाणे य ॥७०२॥

भगवता प्रतिषिद्धं रात्रिभोजनं कुर्वता आश्नाभक्तं कृतो भवति, तं दृष्ट्वा अन्येऽपि रात्रिभोक्ते प्रवर्तन्ते, इत्यनवस्थाऽपि स्यात्. मिथ्यात्वे भिक्षुदृष्टान्तो वक्तव्यः-“जहा कालोवाइ नाम भिक्षुगो इयणीए एगस्स माहणस्स गिह भिक्षुद्वारे पविट्ठो, तस्मा माहणी तस्स भिक्षुवार्निमित्तं जाव मज्जे प-विस्स ताव अंधयारवहलयाए अगगओ खीलओ न दिट्ठो, तन्थ वडियाए तीसे खीलएण कुच्छी फोडिआ. मा च गुब्बिणी आसि, गग्गो फुरफुरंतो पडिआ, मग्गो य । मा वि मया, तं दट्ठे लोंगण भणियं अविट्ठवम्माणो एएत्ति ।” एवं साधुर्गपि रात्रौ भिक्षामटनं भगवत्सर्वज्ञत्वशङ्कामुत्पादयति विराधना द्विविधा-संयम आत्मनि च, तत्र आत्मविराधना भाव्यते-रात्रौ मार्गमपश्यतः स्खलनं भवति, स्थाणुकण्टकाभ्यां वा पादयोः परितप्यते ‘चित्तमन्ति’-उन्नतं दर्श-गतेः तयोः प्रपन्तम्. व्यालः-सर्पस्तेन वा दम्येत श्वानो वा रा-त्रावुपपन्नं कुर्युः ।

गोणे य तेणमादी, उन्नामग एवमाइ आयाए ।

संजमविराहणाए, छकाया पाणवहमादी ॥ ७०३ ॥

गौः-घलीवर्द्धतेन हन्येत. स्तेना आदिशब्दादार्तकदादयो वा तमःकालं पर्यटन्ते गृह्णीयुः, यथा-स एव साधुरकालं पर्य-टत्. स्तेन आदिशब्दाच्चारिका वा अभिमरो वा उद्भ्राम-को वा आर्तकपुरुषः शङ्कयत, ततश्च प्रतापनादयो दोषाः, एवमादयो दोषा आत्मविराधनाविषया भवन्ति ।

तानेव भावयति-

पाणवह पाणगहणे, कप्पट्टोदाएण अ संकाउ ।

भणिओ भवाइ माण, मोसमिति संकणा ठाणे ॥७०४॥

दिवा जीवमसंज्ञादकादीनि सुप्रत्युपेक्षतया सुखेनैव साधुः परिहर्तुमीष्टे, रात्रौ तु दुप्रत्युपेक्षतया तेषां परिहारः कर्तुं न शक्यते, अतः प्राणिग्रहणे प्राणघ्नो भवति कल्पस्थके वापद्राणेऽगारिणो वक्ष्यमाणनीत्याऽऽशङ्का भवेत् अहमेतेनापव्राषित इति, तथा काऽपि साधुरगारिणा भणि-तो-रात्रौ मा मवीयं गृहमायासीरिति, ततः श्वानस्ते गृहमायास्यन्तीति प्रतिज्ञां कृत्वा शनः, परमसौ स्थाने स्ववचने न तिष्ठति, ततश्च मृषावाद्मसौ मृत इति शङ्का गृहस्थस्य स्यात्, एतदुत्तरत्र भावयिष्यति ।

अथ कल्पस्थके अपव्राषणे यथा शङ्का भवति-

तदनुपदर्शयति-

हंतुं सवत्तिणिसुयं, पडियरई काउ मगदागमि ।

समणेण शोषियस्मिन्, देवणं जणस्स आमंका ॥७०५॥

काचिद्विराधिका रजन्यां सपत्नीसुते हत्वा ततस्तमग्रहाण कृत्वा कपाटस्थं पृष्ठतस्तमवष्टभ्य प्रतिचरति प्रतिजापनी तिष्ठति, श्रमणश्च तदानीं भिक्षार्थमायातः, तेन कपाटे प्रविष्टे स च दारकः सहसैव भूमौ पतितः । ततस्तथा च देवने कृतं

पूतकृतमित्यर्थः । यथा-आ. कष्टे संयतेन दारको व्यापादित इति, ततश्च जनस्याऽऽशङ्का भवति, किं मन्यं सत्यमेवेद-मिति, तत्र ग्रहणाकर्षणाऽऽद्यो दोषाः ।

अथ मृषावादे विराधनामाशङ्कां चाह-

मा निमि मेकं एअसु, मणाइ एहिति ते गिहं सुणगा ।

पुणरंतं सिट्ठिपई, मणाइ सुणओ सि किं जातो ॥७०६॥

एवं चिय मे रत्ति, कुसुणं दिजाहि तं च सुणएण ।

खइयं ति य मग्गमाणे, मणाइ जाणामि ते सुणए ॥७०७॥

काचिद्विराधिका कस्याऽपि साधोरुपशान्ता, सा तस्य रा-त्राव्यागतस्य भक्षणानं प्रयच्छति, तत् दृष्ट्वा तदीयं भर्ता स साधुरभिहितो मा निशि-रात्रौ मवीयंको गृहमायासीः ततः साधुर्भणति-एण्यन्ति त्वदीयं गृहं शुनका इति, ततः स साधुर्जिह्वादण्डदोषेणाकृत्यमाणः पुनश्च तदीयं गृहमागतवान्, पुनरायातं स आधिकपतिर्भणति-किमेवं त्वं श्वानो जातः, एवं मृषावाद्दोषमापद्यते । अथ एवं केनचिद्विराधना साधुर्निशि समागच्छन् प्रतिषिद्धः श्वानस्ते गृहमागमिष्य-न्तीति प्रतिज्ञां कृतवाच, अन्यदा च तेनाविराधनेन दिवा भुजानं महला भणिता मग्गिमिलमय कुसणं स्थापयेः, पश्चाच्च मम रात्रौ भुजानस्य दृष्ट्वा परिवेषयमः, ततस्तथा स्थापितं त-तश्च शुनकेन भक्षितम्, रात्रौ च सा भणिता परिवेषय त-त्कुसणम् । तथा भणितं शुनकेन भक्षितम् । स प्राह-जाना म्यह त्वदीयानं शुनकान्, एवं मृषावादविषयाऽऽशङ्का भवेत् ।

अथ तृतीयचतुर्थव्रतयविराधनामाशङ्कां -

च प्रतिपादयति-

सयमेव कोइ लुट्ठो, अवहरती तं पडुच्च कम्मकरी ।

वाणिगिणी मेहुअं, बहुसां य चिरं च संका य ॥७०८॥

चिरं च काश्चिल्लुब्धो भिक्षार्थं प्रविष्टो रजन्यामाकीर्णमव-कीर्णं वर्त्साहरण्यादि दृष्ट्वा स्वयमेवापहरेत्, अथवा-ने सं-यतं प्रतीत्य कर्मकरीकाश्चदपहरेत्, संयतं न हृतं भविष्यतीति गृहपतिप्रभृतयश्चिन्तयन्तीति बुद्ध्याऽस्य सुवर्णादिकं चोर-र्यादिति भावः । तथा-काश्चिद्वाणिजका प्रोषितभर्तृका मेथुन मवभाषेत तद्वचनाभ्युपगमे चतुर्थव्रतविराधना । तथा-आहारनिमित्तं बहुशः प्रवेशनिर्गमो कुर्वाणाश्चिरं चालापम-लापार्थाभिमन्युन मेथुनप्रतिषिद्धायां जनेः शङ्कयत ॥

अथ पञ्चमव्रतविषये विराधनाशङ्कां दर्शयति-

अर्णाभोगण भण्ण व, पडिणाउं मीम भत्तपाणं तु ।

दिजा हिरणमादी, आवज्जण संकणादिट्ठ ॥ ७०९ ॥

काश्चिदाभोगेन भक्षणानोन्मिश्रणं हिरण्यादि दद्यात्, भ-येन वा यथा कयाचिद्व्यापारिकया हिरण्यादिकमपहते सा च तेन न शक्नोति संक्षेपयितुं वा ततः संयतस्य भक्षणा समं दद्यात्, प्रत्यनीकतया वा कष्टे श्रेष्ठितः, साधो-वेज्यानामिकया प्राक्कनमर्थयति, एवं हिरण्यादिकं गृहीतं सति काश्चिल्लुब्धे मूर्च्छ्या चैकान्ते संक्षेप्य धारयन् ततः परिग्रहदोषस्यापारिभवेति । तथा तन्मुषणादिकं भक्षणान-सामिश्रं दीयमानं दत्तं वा प्रतिग्रहे जात्यन्यमानं काश्चिल्ल-येत्, दृष्टे च तस्य शङ्का जायेत, किं संये अये जायानो

सुधतया गृह्णाति उताऽजानानः प्रमादादित्यादि । यत एते दोषा अतो रात्रौ न पर्यटितव्यम् ॥

अथ रात्रिभङ्गमेव भेदतः प्ररूपयन्नाह—

तं पि य चउव्विहं रा-इभोयणं चोलपट्टमहरेणे ।

परियावन्न विगिंचण, दरगुलिया रुक्खसुसुधरे ॥७१०॥

तत्रापि रात्रिभोजनं चतुर्विधम् । तद्यथा—विद्या गृहीतं विद्या भुक्तम्, विद्या गृहीतं रात्रौ भुक्तम्, रात्रौ गृहीतं विद्या भुक्तम्, रात्रौ गृहीतं रात्रौ भुक्तं वेति । एतेषु चतुर्विधेषु भुक्तेषु यथाक्रमं तपःकाललघुकालगुरुतपोगुरुकोभयगुरुकरूपाश्चत्वारो गुरवः । तत्र प्रथमभङ्गो भाव्यते—‘चोलपट्टं नि’ कस्याऽपि संयतस्य संज्ञानकानां सङ्ख्यादिरूपस्थिता, स च तस्मिन् दिवसे प्राप्ते वा भङ्गार्थं प्रत्याख्यानवान्, ततो मांसेन अभङ्गार्थिनं न ज्ञास्यन्तीति कृत्वा पात्रकैरनुद्वर्णाहितैश्चोलपट्ट-कसहितो गतः संज्ञानकगृहम्, पृष्टश्च किं भवद्भिर्भोजनानि नानीतानि ? ततस्तेनान्येन वा भणितम् । अद्याभङ्गार्थिक इति ततस्ते सङ्ज्ञातकाः कल्ये घयं दास्याम इति कृत्वा यत्तदर्थं स्थापयन्ति ततः प्रथमभङ्गो भवति ‘अहरेण सि’ सङ्ख्याद्विगतमन्यत्र वा कचिदतिरिक्तमवगाहिमादि लब्धं तच्च पर्यापन्नं परिष्ठापनायोग्यतां प्राप्ते ततस्तस्य विगिञ्चने च—परिष्ठापने तदर्थं निर्गतः तच्चोत्कृष्टमविनाशि द्रव्यं मन्वा द्वितीये दिने समुद्देशनार्थं दरगुलिकायां वृत्तशून्यगृहे स्थापयति । दरो विलङ्गालका नाम पिक बुमपुजा या, वृत्तशून्येन वृत्तकोटरमुच्यते । यद्वा गुलिकया ‘रुक्ख सि’ गुलिकाः पण्डकाः तान् कृत्वा वृत्तकोटरं स्थापयन् । शून्यगृहं प्रतीतम्, एतेष्वपि स्थापयित्वा द्वितीयादिवसे भुजानस्य प्रथमभङ्गो भवतीति गाथायः ॥

अथ भाष्यकार एतेनां व्याख्यानयति—

खमणं मोह तिगिच्छा, पच्छित्तमजीरमाण खमओ वा ।

गच्छइ स चोलपट्टो, पुच्छ डवणं पदमभंगो ॥ ७११ ॥

एकं साधुना क्षणं कृतम्, उपवास इत्यर्थः, तच्च मोहचिकित्सार्थं वा प्रायश्चित्तविशुद्धिहेतुार्थं अजीर्यमाणभङ्गपरिणतिनिमित्तं वा क्षणको वा एकान्तरितादक्षपणकर्ताऽसौ तद्दिने च तस्य संज्ञानकानां संख्यादिरूपस्थिता, नैश्च साधवो भिक्षाप्रदणार्थमामन्त्रिताः क्षणकसाधुश्चा-नुद्वर्णाहितयाचकः स चोलपट्टः द्वितीये समये अत्र स्थित-मभङ्गार्थिनं न ज्ञास्यन्ति अज्ञाताश्च न तदर्थं संविभागं स्थापयिष्यन्तीति युद्धया प्रस्थितः, आचार्यान् प्रति प्र-चीति च, न स्वभावत एवातिप्रान्ता मां विना न पर्याप्तं प्र-दास्यन्ति, न वा अवगाहिमादीन् उत्कृष्टद्रव्याणि दौक-यिष्यन्ति, ततोऽहं गच्छामीति । स च तत्र गतः सन्ननुद्वर्णा-हितपात्रको दृष्टः, तैः पृष्टः किमद्यापवासी ज्येष्ठार्य इति । स प्राह—आमन्त्रितस्तदर्थमवगाहिमादिसंविभागममणिता अपि ते स्थापयन्ति, कल्ये पात्रकादिवसे दास्याम इति कृत्वा । यद्यापि ते न स्थापयन्ति, तथाऽपि क्षणकस्य चत्वारो गुरुकाः, भावतस्तेन साधवो स्थापनायाः कारितत्वात् । द्वि-तीयादिवसे च ननुद्वर्णाहितं मुञ्जानस्य प्रथमभङ्गो भवति ।

अथातिरिक्तादपदानि व्याचष्टे—

कारणगहि उव्वरियं, आवलिय विहिण पुच्छिऊण गओ ।

भोक्खंसु य दाराइसु, ठवेइ साभिग्गहओ वा ॥ ७१२ ॥

इह साधुना भिक्षामटतां क्वचिदतिरिक्तः प्रभूतभङ्गस्य लाभो भवेत्, संख्यायां वा प्रचुरमवगाहिमादि लब्धम अनुचितक्षेत्रे वा गुरुलानादीनां वा योग्यप्रदणार्थमर्थ-रूपि सङ्घाटकैर्मार्गकाणि व्यापादितानि पञ्चमादिभिः कारणैः प्रायोग्यद्रव्यमतिरिक्तं ग्रहीतव्यम्, तच्चोद-रितम्, तत आर्वालिकाम्—अवोञ्जिकामभङ्गार्थिकादि-परिपाटीरूपां विधिना प्रत्याख्याननिर्धुक्त्यादिशास्त्रप्रसिद्धेन प्रकारेण पृष्ठा निमन्त्र्य तथाऽप्यतिरिक्तपण्डिपानाय गत एकान्तमनापातं यदुप्राशुकं स्थगितं तत्र च प्राप्तः । उत्कृष्ट-विनाशिद्रव्यलोभेन च कल्ये भोक्ष्यऽहमिति चिन्तयित्वा इह आदिशब्दाद्-गुलिकावृत्तशून्यकोटरगृहेषु स्थापयति, स च साभिप्रहो वा स्यादन्यो वा । अनाभिप्रहो नाम—यत्किञ्चिदाहा रोपकरणादिकं परिष्ठापनायोग्यं भवति तत्सर्वं मया परिष्ठा-पयितव्यमित्येवं प्राप्तपञ्चाभिप्रहः, तद्विपर्ययोऽनाभिप्रह इति ।

अर्थेषु स्थापयत, प्रायश्चित्तमाह—

विले मूलं गुरुगा वा, अणेत गुरु लहुग मेम जं बन्न ।

थेगी य उ निक्खिते, पादुणसाणाइ खइए वा ॥ ७१३ ॥

आरावणा उ तस्स उ, वेधस्स परवणा य कायवा ।

कुल-नाम-द्विगमाउं, ममो जिन्नं ए जा उट्ठो ॥ ७१४ ॥

विले स्थापयतो मूलं, गुरुका वा । यदि वस्मिन् विले स्थापय-ति तदा मूलम्, उद्भासे चत्वारो गुरुकाः, अनन्तघनरूपतिकोटरं स्थापयतः चतुर्गुणः, शेषेषु प्रत्येकघनरूपतिकोटरगुलिका-भ्रान्त्यगृहेषु चतुर्लघवः । यद्यन्यदात्मसंयमवगाभनादिकमा-पद्यते तत्राप्यत्र प्रायश्चित्तम् । अथ स्थाविरगृहे स्थापयति ततस्तत्र निक्षेपे चत्वारो लघवः, अथ यदि प्राघूर्णकाय दत्तं, स्वयमेव वा प्राघूर्णकेन भुक्तं, श्वगवादिभिर्वा भक्षितं तदा तस्य स्थापकस्याऽऽरावणा कर्त्तव्या, चतुर्लघुकादिक यथायोगं प्रायश्चित्तं दातव्यमिति भावः । तत्र च प्राघूर्ण-कादिना भुक्तं कियन्ते कालं यावत्कर्मबन्धो भवतीत्याशङ्का-यां बन्धस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या, सा चैयम्—‘कुल’ इत्यादि केषु दाचार्यदेशीया भुवने—यावत्तस्य प्राघूर्णकस्य सप्तमं कुलं वंशः तावदनुसमयं तस्य स्थापकस्य साधाः कर्मबन्धो मन्तव्यः, अपरं प्राहुः—यावत् तस्य नाम गोत्रं नाद्यापि प्रक्षीणं, अन्ये भणन्ति यावत्तस्यास्थीनि ध्रियन्ते, इतरे ब्रूयते—यावद्मा-वायुर्धायति, तदपरं कथयन्ति—यावत्तस्य तत्प्रायो मासो-पचयो ध्रियते, अन्ये प्रतिपादयन्ति—यावत्तस्य तद्भक्षणम-द्याऽपि न जीर्णम्, आचार्यः प्राह—एते सर्वेऽप्युपदेश्याः सि-द्धान्तसङ्गावः पुनरयम्—यावदसौ स्थापकसाधुरद्यापि त-स्मात् स्थानाज्ञावृत्तो नालोचनप्रदानादना प्रतिक्लान्तः ताव-त्तस्य कर्मबन्धो न व्यवच्छिद्यते । गतः प्रथमो भङ्गः ।

अथ शेषभङ्गत्रयो भावयति—

संखडिगमणं बीओ, बीयारगयस्स तइयओ होइ ।

मवायगमणं चरिमो, तस्स इमे वन्निया भेदा ॥ ७१५ ॥

अपराह या संखडि तस्यां गमने—विद्या गृहीतं रात्रौ भुक्तमिति द्वितीयभङ्गो भवति । अनुद्वर्णाहितं मूर्त्यं बाहर्विचार-भूमिमागतस्य बलिना निमन्त्रितस्य—रात्रौ गृहीतं विद्या भुक्तमिति तृतीयो भङ्गः, संज्ञानकुलगमने संज्ञानकानामेव च

तेनास्मीयलोचनता रात्रौ गृहीत्वा रात्रावेव भुञ्जानस्य चर-
मः-चतुर्थो भङ्गः, तस्य-चतुर्थभङ्गस्य दम-वक्ष्यमाणाः
प्रायश्चित्तभेदाः वर्णिताः, इति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथेनामेव गाथा व्याख्यानयति-

गिरिजन्न तमईमु व, मंगडि उक्ताम लेभे चिह्नो उ ।

अग्निगडिमंगलट्टी, पंथिगवटगाइमुं नह्ना ॥ ७१६ ॥

गिरिजन्तो नाम-काङ्गदेशेषु सायाहकालभावी प्रकरण-
विशेषः, आह चर्णिगन्-गिरिजन्तः काङ्गणादेषु भवति उ-
त्सरे ति । विशेष चर्णिकारः पुनरगह-"गिरिजन्तो मन्त्रवाल-
सम्बडी भङ्गः, सा डाल लाट, विमण वरिसारले भवति ति ।"
तदादिषु सङ्खडेषु सूर्ये धियमाणे उत्कृष्टमवगाहिमं यदि
द्रव्यं लब्ध्वा यावन्प्रतिश्रयमागच्छति तावदस्तमुपगतो रविः,
ततो रात्रौ भुङ्क्ते इति द्वितीया भङ्गः, तथा दक्षिणापथे कुडवा
जमात्रया महाप्रमाणो मण्डकः क्रियते, स हेमन्तकाले अ-
रुणाव्यवलायाम् अग्नीष्टकायां पक्त्वा धूर्त्वा जहाय दीयते, ते
गृहीत्वा भुञ्जानस्य तृतीया भङ्गः, आहो वा प्रातर्गन्तुकामः
साधुं विचारभूमौ गच्छन्ते दृष्टा मङ्गलार्थो अनुद्वेते सूर्ये
निमन्त्रयन्, पांथकायां पन्थाने प्रति व्रजन्तो निमन्त्रयन्,
प्रजिकायां वा अनुद्वेते सूर्ये उद्यालतुकामाः साधुं प्रातला-
भयन्, एवमादिषु गृहीत्वा भुञ्जानस्य तृतीया भङ्गा भवति ।

अथ चतुर्थभङ्गं व्याख्यानयति-

छंदियसयंगयाण व, मन्नायगमंगडीड वीमरण ।

दिवं गते मेभरणं, खामण कल्लं न दण्हि ति ॥ ७१७ ॥

केवाञ्छिद् साधनां सञ्ज्ञानकगृहे सङ्काटकर्णस्थिता, तत्र ते छ-
न्दिता-निमान्त्रताः स्वये वा अनिमान्त्रता गताः, ततः सञ्ज्ञात
कस्ते संयता अभिहितः-अथ यूय भिक्षार्थं पर्यटनं वयमेव
पर्याप्तं प्रदास्याम इति । ते च संयता गताः, भोजनकाले प-
रिवेषणादिकृत्यव्यप्राणां तेषां विस्मरणमुपागताः, ततो
यत्रा लोकस्य यहातव्यं तद्वत् यच्च कर्त्तव्यं तत्कृतम् । ततः
क्षान्तिकोभूतस्तेतिवमेतिव गते व्यतीते सति संयतानां स-
स्मरणं कृतम्, ततस्ते रात्रौ प्राञ्जलिपुटाः पादयोः पातित्वा
क्षामणे कुर्वन्ते, पारवेषणव्यप्रेरम्माभयं न संस्मृताः
क्षामध्यमस्मद्वपराधं गृहीध्वमस्मदनुग्रहाय भक्षणानमिति ।
संयता ब्रूवन्, कलेय प्रदीप्यामो नेशानी रात्राविति ।

गृहस्थाः प्रश्नयन्ति किं कारणं ? संयताः प्रतिवृत्ते-

संयत्ताह न मुज्झद, तणुजोएहा अवि य दे। वि उ मिणाइ ।

काले अब्भण् वा, मणिदीवुहिनण वेनि ॥ ७१८ ॥

रात्रौ भक्षणाने काटकार्दामः संसकमसंस्केवंति न शुद्ध-
ति, आदिशब्दाद्-गृधमस्मदर्थं भिक्षामानयन्ता मासे काटका
दिजन्तूनामाक्रमणं कुरुष्वम् । तच्च गृध वयं च न पश्याम, तदा
तनुचन्द्रज्योत्स्ना वर्तते । अथ कालः कृष्णोऽसौ पक्षो वर्तते,
शुक्लपक्षा वा अश्रच्छेषा रजश्छेषा वा चन्द्रो भवति, ततस्ते
गृहस्थाः "विति ति वृत्ते अस्माकं मासि रत्नमस्ति तेन
दिवसो विंशत्येते प्रदीप्या वा उदीमे वा ज्योतिः, पूर्वे कुते
धियते, तेन परिस्फुटं प्रकाशो भवति । एवमुक्ते यदि गृह्णन्ति
भुज्जन्ते वा तदा इदं तत्साम्यते प्रायश्चित्तम्-

जाएहामणीपदीवे, उदित जहन्नगाई ठाणहं ।

चउगुरुगा लण्गुगा, छेओ मूलं जहन्नमि ॥ ७१९ ॥

ज्योत्स्नाया उद्योते भुञ्जानस्य चत्वारो गुरवः, मणेरुद्योते षड्-
गुरवः, प्रवीपप्रकाशे छेदः, उदीमाद्योते मूलम् । अमूनि प्राय-
श्चित्तानि ज्योत्स्नाविपदेपलाक्षितानि यथाक्रममधोऽवस्थाप-
नीयानि, एतानि जघन्यानि स्थानानि । किमुक्तं भवति-प्रस-
ङ्गमन्तरेण जघन्यतोऽपि तानि द्रष्टव्यानि ।

अथ प्रसङ्गतो यत्प्रायश्चित्तं भवति तद्विभक्तिपुराह-

भोत्तण य आयमणं, गुरूहिं वसभेहिं कुलगणं संघे ।

आगेवण कायव्वा, विहया य अभिस्वगहणेणं ॥ ७२० ॥

रात्रौ ज्योत्स्नाप्रकाशादिषु भुक्त्वा गुरुणां समीपे तेषा-
मागमनम्, आगतश्चालोचनापरिणतैरन्यथा वा गुरुणां कथि-
तम्, ततो गुरुभिरुक्तं वृष्टं कृते भवद्विर्यभिज्ञाभक्तमावेवितम्,
इत्युक्ते यदि सम्यगावृत्ता मिथ्यादुष्कृते न भूयः करिष्याम
इति ततश्चतुर्गुरवः । अथ नावृत्ताः किं तु-गुरुवचनातिक्रमं
कुर्वन्त, को नाम दोषो यदि ज्योत्स्नाप्रकाशं दिवससङ्का-
शे भुङ्कामति ततः षड्गुरुकाः । वृषभैरभिहितः-आर्योः ! कि-
मेवं गुरुणां वचनमतिक्रामन्ति, यदि वृषभवचने सम्यगावृत्ता-
स्ततः षड्गुरुका एव, अथ वृषभवचनतिक्रमं कुर्वन्ति ततः
छेदः, एवं कुलन कुलस्थविरेव प्रातर्नोदितानां सम्यगावृ-
त्तानां छेद एव, अनावृत्तानां मूलम् । गणनं गणस्थविरेव
नोदितं यद्यावृत्तास्ततो मूलमेव, अथ नावृत्तास्ततोऽनव-
स्थाप्यम् । सङ्गस्थविरेव नोदितः किमिति गणं गणस्थवि-
र वा अतिक्रामथ इत्युक्ते यद्यावर्त्तन्ते ततोऽनवस्थाप्यमेव,
अनावर्त्तमानानां पारगञ्चिकम् । एषा चारेपणा प्रायश्चित्तवृ-
द्धिर्गुरुवृषभादिवचनतिक्रमनिषेधा प्रागुक्तजघन्यप्रायश्चित्त-
स्थानेभ्यो दक्षिणतः कर्त्तव्या । द्वितीया तु रात्रिभङ्गस्यैव यद-
र्भाक्षणग्रहणे पुनरग्रेवा तक्षिपन्ना वामपाश्वरतः कर्त्तव्या ।
तद्यथा-एकं चारं ज्योत्स्नाप्रकाशे भुञ्जतो चत्वारो गुरवः,
द्वितीयं चारं षड्गुरवः, तृतीयं चारं छेदः, चतुर्थं चारं मूलं
पञ्चमं चारमनवस्थाप्यम्, षष्ठं चारं भुञ्जानस्य पारगञ्चिकम् । एषा
ज्योत्स्नाप्रकाशे प्रायश्चित्तवृद्धिरुक्ता । एवं मणिप्रकाशे, तवरं
गुरुभिः प्रातर्नोदितं यद्यावृत्तास्ततः षड्गुरुकम्, अथ गुरुवच-
नमतिक्रामन्ति ततः छेदः, एवं वृषभवचनतिक्रमं मूलं, कुल-
स्थाविरातिक्रमे पारगञ्चिकम् । अर्भाक्षणसेवायां तु चतुर्भि-
र्वारैः पारगञ्चिकम् । एव प्रवीपेऽपि दक्षिणतो वामतश्चारेपणाः, नवग-
माचार्यातिक्रमे मूलम्, वृषभतिक्रमे अनवस्थाप्यं, कुलगण-
सङ्गस्थविगतिक्रमे पारगञ्चिकम् । अर्भाक्षणसेवायां तु चतुर्भि-
र्वारैः पारगञ्चिकम् । एवमुदीपप्रकाशेऽपि, नवगमाचार्यातिक्रमे
अनवस्थाप्यम्, वृषभकुलगणसङ्गस्थविगणां चतुर्गणाम-
प्यातिक्रमे पारगञ्चिकम् । अर्भाक्षणसेवायां तु त्रिभिर्वारैः
पारगञ्चिकम् । एषा प्रथमा नैरव्यसातव्या । द्वितीयाद्योऽपि
वक्ष्यमाणा एवमेव स्थाप्याः । शिष्यः प्राह-कुलगणसेवस्थ-
विगवचनमतिक्रामतां यद् गुरुतरं प्रायश्चित्तमुक्तं तद्वत् किं
कारणम् ? अत्रोच्यते-एते अयोऽपि स्थाविरा आचार्यादापि
गरीयांसो मन्तव्याः प्रमाणपुरुषतया स्थापितत्वात् ।

कथं पुनरेते प्रमाणपुरुषा उच्यन्ते-

तिहि थेरहिं कयं जं, मट्ठाणं ते तिगं न बालेति ।

हेट्टिल्ला वि उवभिमे, उवग्गिमथेरा उ भइयव्वा ॥ ७२१ ॥

त्रिभिः कुलगणसङ्गस्थविरेर्यद्-व्यवहारादिविषयं कार्यं

कृते तत्कार्ये स्वस्थाने त्रिकं कुलगणसंघलक्षणं न बोल-
यति; न व्यतिक्रामतीत्यर्थः । किमुक्तं भवति—कुलस्थविरेण
कृते कुले नातिक्रामति, गणस्थविरेण कृते गणे नातिक्रामति,
संघस्थविरेण कृते संघे नातिक्रामति । 'द्विद्विजा वि उधरिमे
सि' अधस्तनाः कुलस्थविरास्तेऽप्युपरितनैर्गणस्थविरैश्च
कृते नातिक्रामन्ति, तथा गणस्थविरेभ्योऽधस्तना ये सं-
यतस्थविरास्तेः कृते तद्गणस्थविरे नातिक्रामन्ति । उपरितना
स्तु स्थविरे भक्तव्या-विकल्पयितव्याः, कथमिति चेद् ?
उच्यते—कुलस्थविरैरगच्छद्विष्टैर्यत्कृतं तद्गणस्थविरा नान्यथा
कुर्वन्ति, अथागमोक्तविधिमन्तरेण रक्तद्विष्टः कृते ततस्तत्र
प्रमाणयन्ति । एवं गणस्थविरेण यद्गच्छद्विष्टः कृते तत्संघ-
स्थविरे नातिक्रामन्ति । अथ रक्तद्विष्टः कृते ततो न प्रमाण-
यन्ति । एवमेतत्तु गुरुतरं प्रायश्चित्तम् ।

अथाद्वितीयतृतीयचतुर्थनौदशेनार्थमाह—

चंदुजोर् को दोमां, अप्पप्पाणे य फासुये दव्व ।

भिक्षुवमभायरिण, गच्छम्मि य अट्ट संघाडा ॥७२२॥

ज्योत्स्नाप्रकाशे भुक्त्वा समागत्य गुरुणामालोचयन्ति
ततो भिक्षुभिः प्रतिनोदिता यदि सम्यगावर्त्तन्ते तत-
श्चतुर्गुरुकमव, अथ वृषते—चन्द्रे द्योते को नाम दोपः ? को वा
स्वल्पप्राणोऽवगाहिमादो प्राशुक द्रव्ये ? एव भगतां पट्ट-
लघवः ततो वृषमैर्गमयन्ते, आर्या ! मा भिक्षुणामतिक्रमं
कुरुत, यथावर्त्तन्ते ततः पट्टलघुका एव, अथ वृषभानतिक्रमं
न्ति ततः पट्टगुरुकाः तत आचार्यैर्गमिताः यथावृत्तास्ततः
पट्टगुरुका एव, अनावृत्तानां छेदः, 'गच्छम्मि य त्ति' कुल-
गणसंघा इह गच्छुशब्दोच्यते । ततः कुलेन भगिता यदि
समुपगतास्ततः छेद एव, अथ नोपरमन्ते ततो मूलम् । गणे-
नाऽप्यर्भाहता यथावृत्तास्ततो मूलम्, अथ नावृत्तास्ततो
ऽनवस्थाप्यम् । ततः संघेनाऽर्भाहता यद्युपरमन्ते ततोऽनव-
स्थाप्यम्, अथ नोपरमन्ते ततः पाराश्रिकम् । एषा प्रायश्चित्त-
वृद्धिर्दक्षिणतः कर्त्तव्या । अर्भाहणसंघायां द्वितीयं वारं
ज्योत्स्नाप्रकाशे भुज्जानस्य पट्टलघुकम्, तृतीयं वारं पट्टगु-
रुकम्, चतुर्थं छेदः, पञ्चमं मूलम्, षष्ठमनवस्थाप्यम्, स-
प्तमं पाराश्रिकम्, एषा वामतः स्थापनीयतव्या । एवमपि
प्रदीपोद्दीप्तप्रकाशेष्वपि भिक्षुवृषभयानतिक्रमनिषेधा दक्षिण-
तोऽभीक्ष्णसंघानिषेधानां तु वामतो यथाक्रमं प्रायश्चित्तवृद्धिः
स्थापनीया । एषा द्वितीया नौदशमेव तृतीया कर्त्तव्या; नवरं
तत्र ज्योत्स्नादिप्रकाशेषु भुक्त्वा न कस्याप्याचार्यादेः क-
थयन्ति, किं तु भिक्षुप्रभृतयः तेषां परस्परं संलापं श्रुत्वा
अन्यस्माद्वा श्रावकार्दमृत्वादाकर्ण्य तान् प्रति नोदयन्ति, शेषं
सर्वमपि द्वितीयतो द्रष्टव्यम् । चतुर्थी पुनर्गम्यम्—भिक्षुणाम-
तिक्रमं चतुर्गद, वृषभाणामतिक्रमं पट्टलघु, आचार्योणाम-
तिक्रमं पट्टगुरु गच्छुस्य साधुसमूहस्वरूपस्यातिक्रमं छेदः,
कुलस्यातिक्रमं मूलम्, गणस्याऽतिक्रमं अनवस्थाप्यम्, सं-
घस्याऽतिक्रमं पाराश्रिकम्, एषा दक्षिणतः प्रायश्चित्तवृ-
द्धिः, द्वितीया चाभीक्ष्णसंघा निषेधानां चतुर्गुरुकादारभ्य
सप्तभिर्वारैः पाराश्रिकं यावत् वामतः स्थापनीया ।
एवं ज्योत्स्नायामुक्तम् । मणिप्रदीपोद्दीप्तप्रकाशेष्वपि यथाक्रमं
पट्टलघु पट्टगुरुकच्छेदनादौ कृत्वा पाराश्रिकान्तां दक्षिणतो
वामतश्चमेव प्रायश्चित्तवृद्धिर्द्रष्टव्या । एषा चतुर्थी नौ-

कथ्यते । एकैकस्यां च नायि द्वे द्वे प्रायश्चित्ते भवतः,
तद्यथा—दक्षिणपार्श्ववर्तिनी वामपार्श्ववर्तिनी, च । त-
तश्चतसृषु नोषु सर्वसंख्ययाऽष्टौ लता लभ्यन्ते, तथा चाऽ
ष्टौ सङ्घाटका मन्तव्याः, यत आह चूर्णिकृत्—'अट्टम
घाड त्ति' जोगद्वामणिपदीबुद्धित्तसु मूलपराच्छिन्ना चत्तारो
तम्म इतो वि चत्तारि पच्छिन्नलया उ त्ति सव्वे ते
अट्ट संघाडगा । संघाड त्ति वा लय त्ति वा पगारो त्ति वा
पगट्टे त्ति ।

अथ ज्योत्स्नादिश्विगहितं सामान्यतः प्रायश्चित्तमाह—

मस्मानगआगमणे, संखडि राओ य भोगेण मूलं ।

वित्ति ए अणवट्टप्पो, ततियम्मि य होह पारंची ॥७२३॥

संज्ञातकुले आगमनं कृत्वा संखड्यां वा गत्वा रात्रौ
यदि भुङ्क्ते तदा मूलव्यतिराधनानिषेधं मूलं नाम प्राय-
श्चित्तम् । द्वितीयं वारं रात्रौ भुज्जानस्य अनवस्थाप्यं, तृतीयं
वारं पाराश्रिकम् । अथवा—मस्मात् रात्रौ भुज्जानस्य मूलम्,
द्वितीय उपार्थायस्तस्यानवस्थाप्यम्, तृतीय आचार्यस्तस्य
रात्रौ भुज्जानस्य पाराश्रिकम् ।

अथ यदुक्तमल्पप्राण प्राशुकद्रव्ये को दोप एव

इति तदेतत्पराह—

जइ वि य फासुगदव्वं, कुंथुपणगाइ तह वि दुप्पस्मा ।

पच्चखनाणिनो वि हु, राट्ठमत्तं परिहरंति ॥ ७२४ ॥

यद्यपि तत्प्राशुकद्रव्यमवगाहिमादि तथार्थं कुंथुपनका-
दयः आगन्तुकाः, तदुद्धवाश्च जन्तवा रात्रौ दुर्दर्शा भवन्ति ।
किञ्च—यऽपि तावत्प्रत्यक्षज्ञानिनः केवलप्रभृतयस्ते यद्यपि-
ज्ञानालोकनं तद्द्रव्यागन्तुकमस्त्वयिराहते भक्तपानं पश्यन्ति
तथाऽपि रात्रिमङ्गलं पारहरन्ति मूलगुणविगधना मा भूदिति
कृत्वा ।

अथ यदुक्तं चन्द्रप्रदीपादिप्रकाशे को दोप इति, तत्र
परिहारमाह—

जइ वि य पिपीलियाई, दीमंति पइवजोहउज्जाए ।

तह वि खलु अणाइअं, मूलवयविगहणा जेणं ॥७२५॥

यद्यपि प्रदीपज्योतिषा रुपलक्षणत्वाच्चन्द्रस्याद्योते पिपी-
लिकादयो जन्तवो दृश्यन्ते, तथाऽपि खलु—निश्चयं अ-
नाचार्यामिदं रात्रिभक्तम् । कुत इत्याह—मूलवतानां प्रा-
णान्तिपातवतानाम—प्राणान्तिपातविगमणादीनां प्राशुकना-
त्या विगधना येन रात्रिमङ्गलेन भवति : अतो रात्रौ न भो-
क्तव्यम् ।

अथ 'गच्छम्मि य त्ति' पदे व्याचष्टे—

गच्छुगहणेण गच्छे, भणाइ अहवा कुलाइयो गच्छे ।

गच्छुगहणे व कण, गहणं पुण गच्छवामीणं ॥७२६॥

गच्छुग्रहणेन गच्छुः—साधुसमूहस्वरूपं रात्रिभक्तप्रात-
संयकान् भगति नोदयतीति मन्तव्यम् । यथा—चतुर्थ्या ना-
यि चतुर्थं पदे, अथवा—गच्छुग्रहणेन कुलादिकं—कुलगणम-
हुरूपो गच्छो नोदयतीति मन्तव्यम्, यथा—संघास्वर्गं नोषु,
यद्वा—गच्छुग्रहणे कृते गच्छुवर्त्मनां ग्रहणं विज्ञेयं, तेषां-
मेवेदं प्रायश्चित्तानि कुर्वन्ते न जिनकल्पिकादीनाम् । इह पूर्वं
मास्यकारेण प्रथमा नौः पारस्परमुपदर्शिता न द्वितीयादयः

अतो यथाक्रमं तासां व्याख्यानमाह—

विद्यादेसे भिक्षु, भणंति दुष्टं भे कयं ति वोलिति ।

छल्लह वमभे छगुरु, छेदो मूलाह जा चरिमं ॥ ७२७ ॥

द्वितीयादेशो नाम द्वितीया नौसंस्थितः प्रायश्चित्तप्रकार-
स्तत्र तथैव भुक्त्वा गुरुणां निर्वर्तिते भिक्षुवो भणन्ति
दुष्टमेव भवद्भिः कृतमिति, तच्च वचनं यदि ते वोलयन्ति
न प्रतिपद्यन्ते तदा पङ्कलघुका, वृषभवचनान्तिकमे पङ्कगुरु-
कम्, आचार्याणामतिक्रमे छेदः, कुलस्थाविरस्याप्रमाणी-
करणे मूलम्, गणस्थाविरस्याप्रमाणेन अनवस्थाप्यम्, स-
हस्रस्थाविरस्यातिक्रमे पारगाञ्चिकम्, एवं मार्गप्रकाशा-
दिष्वपि मन्तव्यम्, नवरं मार्गप्रकाशे पङ्कगुरुकाद्, प्रदी-
पप्रकाशे छेदान्, उदीमे मूलादाग्धम्, अर्भीष्णमेवायां तु
सर्वाभिवर्गः पारगाञ्चिकम् । भावना प्रागेव कृता ।

तृतीया भाव्यते—

तृतीयादेसे भोत्तुण, आगया नेव कम्मइ कहिति ।

तेसं ततो व मोच्चा, विमंतह भिक्षुणो ते उ ॥ ७२८ ॥

तृतीयादेश तृतीयायां भावि तथैव भुक्त्वा समागता-
मन्तो नैव कस्याऽपि कथयन्ति, नवरं भिक्षवस्तेषां परस्परं
सेलापे श्रुत्वा तेषां अन्यस्य कस्याऽपि श्रावकावः कथितं
ततो वा श्रुत्वा भिक्षवस्तान् कथयन्ति । अथ भवणानन्तरं
विमन्ति स्वरगटयन्त्यावयः ।

स्वरगटिताश्च यथातिक्रामन्ति तत इयं प्रायश्चित्तवृद्धिः—

भिक्षुणो अतिक्रमेत, छल्लहगा वमभे होंति छगुरुणा ।

गुरुकुलगणमंघाइ-कमेइ छेदाइ जा चरिमं ॥ ७२९ ॥

भिक्षुनातिक्रामन्ति पङ्कलघुकाः गुरुणामातिक्रमे छेदः, कुल-
स्थातिक्रमे मूलम्, गणस्थाऽतिक्रमे अनवस्थाप्यम्, सह-
स्याऽतिक्रमे पारगाञ्चिकम् ।

अथ चतुर्थी नावमुपदर्शयति—

भिक्षु वमभायगिण, वयणं गच्छम्म कुलगणे मंघे ।

गुरुगादतिक्रमेते, जा मपदं चउत्थ आदेसे ॥ ७३० ॥

ज्यात्मनाप्रकाशादिषु भुक्त्वा गुरुणामालोचिता भिक्षुभि-
र्नोदिता यथावृत्तास्ततश्चतुर्गुणाः, अथ भिक्षुणां वचनम-
तिक्रामन्ति ततोऽपि चतुर्गुरु, वृषभाणां वचनमति-
क्रामतः पङ्कलघुकाः आचार्यानातिक्रामतः पङ्कगुरुकाः, गच्छ-
ममन्यमानस्य छेदः, कुलमप्रमाणीकृतो मूलम्, गणमप्र-
माणतोऽनवस्थाप्यम्, सहस्रं व्यतिक्रामतः स्वपदं पारगाञ्चिकम् ।
अर्भीष्णमेवायामपि प्रथमे द्वितीये च चारं चतुर्गुरुकं तृ-
तीयादिष्वष्टमान्तेषु चारंषु पङ्कलघुकादि पारगाञ्चिकान्तम्,
एव चतुर्थ आदेशः—चतुर्थी नोः ।

अथ पूर्वोक्तानेव प्रायश्चित्तवृद्धिहेतून् संदर्शयति—

पच्छध उ अणायारं, रत्ति भुत्तं न कम्मइ कहिति ।

एवं एकैकानिवे-दणेण वृद्धी उ पच्छित्ते ॥ ७३१ ॥

पश्यतामर्मायामनाचारं यद्वे रात्रौ भुक्त्वा न कस्याऽ-
पि कथयन्ति, एवं भिक्षुभिः स्वरगटिता यदि नावर्त्तन्ते
ततो भिक्षुवो वृषभाणां कथयन्ति । वृषभा गुरुणां, गुरुवोऽ-
पि कस्येत्यादि, एवंमेकैकस्य वृषभादिनिर्वर्तितेन प्रायश्चित्त-
स्य वृद्धिर्भवति ।

को दोसो को दोसो—चि भणंति लग्गई वितियठाणं ।

अहवा अभिक्खगहणे, अहवा वत्थुस्म अइयारो ॥ ७३२ ॥

अभिचन्द्रोद्योतादिषु को दोष इत्युत्तरात्तरप्रदानेन द्विती-
ये प्रायश्चित्तस्थाने लगति—प्राप्नोति, अथवा—अर्भीष्ण-
ग्रहणे पुनः पुनरासेवायाम्, अथवा—वस्तुन आचा-
र्योपाध्यायादिरूपस्य योऽतिचारो रात्रिभङ्गलक्षणं त-
स्मात् प्रायश्चित्तवृद्धिर्भवति, यत एवं प्रायश्चित्तजालम् अतो
न कल्पते चतुर्विधमपि रात्रिभङ्गम् । कारणसङ्गावान्
पुनः कल्पते ।

तान्येव कारणानि दर्शयति—

विइयपयं गेलन्ने, पढंम विहण य अणहियामम्मि ।

फिइइ चंदमवेज्जं, ममाहिमरणं च अद्धाणे ॥ ७३३ ॥

द्वितीयपदे नाम—यदिवा गृहीते दिवा भुक्त्वाभित्यादि चतु-
र्भङ्गो प्रतिसेवनान्तिकं तदागाहं ग्लानत्वं आसन्नित्यम् । प्रथ-
माद्वितीयापर्यायहानुगतायां वा 'अणहियामम्मि' स्ति 'अस-
हिष्णुतायां वा, चन्द्रकवेधं नाम अनशने तदसमाधिसुपगत-
स्य स्फुटति न निर्वहतीति भावः । अप्राप्तस्य यथा समाधि-
मरणं भवति तथा चतुर्भङ्ग्याऽपि यातव्यम्, अध्वनि च-
तुर्थेऽपि भङ्गेषु ग्रहणं कर्त्तव्यमिति द्वारागाथात्ममासार्थः ।

अथैनमेव विवर्गपुर्णानन्वहानं व्याख्यानयति—

पइदिणमलम्भमाणे, विमोहिममइच्चिउं पढमंभंगो ।

दुल्लभदिवसंत वा, अहिमल्लरुयाइमुं विइआं ॥ ७३४ ॥

एमेव तइयभंगो, आइतमो अंतए पगासो उ ।

दुहआं वि अप्पगामो, एमेव य अंतमो भंगो ॥ ७३५ ॥

यदा ग्लानस्य प्रतिदिनं विशुद्धं भक्षणं न लभ्यते, तदा
पञ्चकपरिहारया विशेषाधिकारयो दोषान्तेषु प्रतिदिवसे प्र-
हीतव्यं यावच्छतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तम्, यदा तदपि समनिका-
न्तस्तदा प्रथमो भङ्गो भवति, रात्रौ परिवारस्य दिवा दात-
व्यामन्त्यर्थः । तथा—दुर्लभं—ग्लानप्रायोग्यमशनादि द्रव्यम्, तच्च
गृहीत्वा यावत्प्रतिधयमागच्छति तावदस्तसुपगतः सविता
अतो दिवा गृहीत्वा रात्रौ ग्लानस्य दातव्यम्, अथवा—कश्चि-
द्विषान्तेर्वाहना मरणे खाद्येन, शुल्लकत्वा कस्याऽपि तदानी-
मुद्भवेत् आदिग्रहणाद्-विपर्ययसांचकादिकादिष्वगाहेषु स-
मुपपन्नं संपेङ्कापुपशमनलब्धप्रत्ययमगदायोपधमानीय या-
वहीयते तावदस्तं गतो रविः, अतो रात्रावपि दातव्यम् ।
एव द्वितीया भङ्गः । एवमेव तृतीया भङ्गो वक्तव्यः । यानि
प्रथमद्वितीयभङ्गयोः कारणानि तांश्च तृतीयभङ्गोऽपि भवन्ती-
ति भावः । अत्र च भङ्गे आदां तमोऽन्धकारं रात्रिपदमित्यर्थः ।
अन्ते च प्रकाशाद् वा पदम् । अन्तमश्चतुर्थो भङ्गः । सोऽप्य-
वमेव अद्विष्टादाघागादकारणे प्रतिसेवितव्यः, नयरमसौ
द्विधाऽप्ययं प्रकाशो मन्तव्य इति । गतं ग्लानद्वारम् ।

अथ प्रथमद्वितीयासहिष्णुपदानि व्याचष्टे—

पढमवितियाउरम्म, अमहस्स हवज्ज अहव जुगलस्स ।

कालम्मि दुहियामं, भंगचउक्केण गहरणं तु ॥ ७३६ ॥

प्रथमः क्षुधापर्यायो, द्वितीयः पिपासापरिपदस्ताभ्यामा-
तुरस्य अमहिष्णायां स्थूलभट्टस्वामिलघुभान्तीयक-
कल्पस्य युगलं बालवृद्धरूपं तस्य वा असादृश्याः काले

वा दुरधिसहो अथमौन्वर्यलक्षणे भङ्गचतुष्केनाऽपि ग्रहणं कर्त्तव्यम् ।

एमेव उत्तिमद्वे, चंदगवेज्ज सरिसे भवे भंगा ।

उभयपगासे पदमो, आदीयते असञ्चतमो ॥ ७३६ ॥

चन्द्रको नाम—चक्राष्टकोपरिवर्त्तिन्याः पुत्तलिकाया वामा-
ल्लिगोलकः तस्य वेधः—ताडने तत्सदृशं तद्विग्रहं उत्तमार्थं
अनशने प्रतिपन्नं सति यदि कदाचिदसमाधिकल्पयते तदा
स नमस्कारं नाराधयिष्यति असमाधिमृत्युना वा मा स्त्रि-
यतामिति कृत्वा चत्वारोऽपि भक्ताः प्रयोक्तव्याः । तत्र च
प्रथमो भक्त उभयप्रकाशो, द्वितीयो भक्तः आदौ प्रकाशवान्
अन्ते तमस्वान्, तृतीयोऽन्ते प्रकाशवान्, चतुर्थो भक्तः
सर्वत्र उभयथाऽपि मतो युक्तो रात्रौ गृहीत्वा रात्रौ चैव भो-
गभावादिनि ॥

अथाध्वजारं सविस्तरं व्याचिख्यासुगह—

अद्वाणम्मि व होआ, भंगा चउरा उ ते न कप्पई उ ।

दुविहा उ होति उ दरा, पोडु तह धन्नभाणा य ॥ ७३७ ॥

अध्वानं वा वर्त्तमानानां चत्वारोऽपि भक्ताः भवेयुः । परं तम-
ध्वानं गन्तुमर्ध्वदरे न कल्पते ते च दरा द्विविधाः, तद्यथा पो-
डुदरा, धान्यभाजनदराश्च । पोडु सुन्दरं तद्गुहा दरा पोडुदराः,
धान्यभाजनानि कटपल्यादयः तान्यथ दरा धान्यभाजनदराः ।

ऊर्ध्वं यत्र पुर्यन्ते तन्मर्ध्वदरमुच्यते ।

उद्धदरे य सुभिक्षे, अद्वाण-पवज्जणं तु दप्पेणं ।

लहुगा पुण सुद्धपण, जं वा आवज्जई जण्य ॥ ७३८ ॥

ऊर्ध्वदरमन्तराङ्गं सुभिक्षम्—सुलभमेतम्, अथ चत्वारो
भक्ताः ऊर्ध्वदरमपि सुभिक्षमपि, ऊर्ध्वदरमसुभिक्षम्, सुभिक्षं
नोर्ध्वदरमशेनोर्ध्वदरं न सुभिक्षम्, अथ द्वितीयचतुर्थभक्तयो-
रध्वगमनं कर्त्तव्यम्, अथ प्रथमतृतीयभक्तयोरध्वप्रतिपत्तिं द-
र्शयति, करोति तदा ऊर्ध्वपदंऽपि चत्वारो लघुकाः, यद्वा—यत्र
संयमविग्राधनादिकमापद्यते तत्र तांशपन्नं न प्रायश्चित्तम् ।

प्रथमतृतीयभक्तयोरन्येनैः कारणैर्न गन्तुं कल्पत इति

दर्शयति—

नाणङ्क दंसण्डा, चारित्तद्वेवमाइ गंतव्वं ।

उवगरणपुव्वपडिले हिण्ण सन्धेण गंतव्वं ॥ ७३९ ॥

आनर्थं दर्शनार्थं चारित्र्यार्थम्, एवमादिभिः कारणैर्गन्तव्यम्,
गच्छद्भिश्च तलिकाविकमुपकरणं ग्रहीतव्यम्, पूर्वप्रत्युप-
क्षितेन च सार्धेन सह गन्तव्यमिति निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथैतानामेव व्याख्यानयति—

सुगुरुकुलसदमे वा, नाणं गहिण्ण मति य मामन्धे ।

वण्ड उ अन्नदमे, दंसणजुत्ताइ अन्धो वा ॥ ७४० ॥

आनम् आचार्यादश्रुतं तद्याद्यन् गुरुणां समीपे सूत्रतोऽर्थ-
तश्च विद्यते तार्थानि सम्पूर्णं गृहीते ततः स्वदेशे यदात्मीय
कुले तत्र तदभावं परकुलं वा गत्वा शेषश्रुतग्रहणं कर्त्तव्यम् ।
अथ नास्ति स्वदेशे तथाविधः कोऽपि बहुश्रुत आचार्यस्त-
तोऽन्यं देशं गच्छति, तत्राऽपि य आसन्नं एकवाचनाच्चा-
र्यास्तेषां समीपे अवशिष्यमाणश्रुतं गृह्णाति, यदा च परि-
पूर्णमपि विवक्षितयुगसम्भाव्यं श्रुतं गृहीते तदा यद्यात्मनः
प्रतिभादिस्वामर्थ्यमास्ति ततो 'दंसणजुत्ताइ अन्धो वा सि'

दर्शनविशुद्धिः कारणीया, गोधिन्दनिर्युक्तिरादिशब्दान्-भक्ता-
दिनस्वार्थे प्रवृत्तिं गच्छेत् शास्त्राणि तदर्थस्तत्प्रयाजनं तेन
प्रमाणशास्त्रकुशलानामाचार्याणां समीपे गच्छेत् ॥

अथ चारित्र्यार्थमिति द्वारमाह—

पडिकुडुदेमकारण, गया उ तदुवरम्मि निति य चरणद्धा ।

अनिवाई व भविस्सइ, भूते व वयंति परदेसं ॥ ७४१ ॥

सिन्धुदेशप्रभृतिको योऽसंयमविषयः स भगवता प्रतिकुष्टो
न तत्र विहर्षेयम्, परं ते प्रतिषिद्धं दशमशिवादिभिः कार-
णैर्गताः, ततो यदा तेषां कारणानामुपगमः परिसमाप्तिर्भवति
तदा चारित्र्यार्थं ततोऽसंयमविषयान्निर्गच्छति निर्गत्य च सं-
यमविषयं गच्छन्ति । यद्वा—तत्र क्षेत्रे वसतां निमित्तबल-
ज्ञानं यथा अशिवादिकमत्र भविष्यति । अथवा—भूतमापन्न-
मत्राशिवादि अतः परदेशं व्रजन्ति, एवमादिभिः कारणैरध्व-
गन्तव्यतया निश्चित्य गच्छेत्पग्रहहरणमुपकरणं गृह्णाति ।

चम्माहलोहगहणं, नंदीभाणं य धम्मकर (णं य) यम्म ।

परउत्थियउवगरणे, गुलियाआ खोलमाईणि ॥ ७४२ ॥

एकेकम्मि य ठाणे, चउरां मामा हवंतिऽणुगघाया ।

आणादिणां य दोसा, विराहणा मंजमाई य ॥ ७४३ ॥

चर्मण्डेन चर्ममयं तलिकाद्युपकरणं गृह्णात आदिश-
ब्दान् सिक्थकादिपरिग्रहः । लोहग्रहणेन पिप्पलकादिलोह-
मयोपकरणेन ग्रहणमध्वानं गच्छता कर्त्तव्यम् । नन्दीभाजनं
धर्मकारकस्य, तथा परतीर्थिकापकरणं घट्टयमाणरूपं, तथा
गुलिका नाम—तुंगवृक्षचूर्णगुटिका, खोला गारसभावि-
ता नियन्त एवमादीन्युपकरणानि ग्रहीतव्यानीति गाथाद्वय
समासार्थः ॥

अथाऽस्या एवाद्यप्येव व्याचिख्यासुः प्रतिद्वारगाथाभाह—

तलिय पुडगा व खेन्नय, कोसग कनी य मिक्कण काण ।

पिप्पलगमुइआरिय, नक्खच्चणि सन्धकोमं य ॥ ७४४ ॥

तलिका-उपानहः, पुटकानि-खेन्नकानि च, प्रतीताः कोशको-
नम्बभङ्गरक्षार्थं यत्राङ्गुल्यः प्राक्षिप्यन्ते, कृत्ति—चर्मं सिक्थक
प्रतीतं कायो नाम—कायानिका, पिप्पलकः भूची आरिका
च प्रतीता, नम्बार्चनी-नम्बहरणिका, शम्बकोशः—शरवेष्टादि-
शम्बसमुदायः इति प्रतिद्वारगाथासंक्षेपार्थः । वृ० १, उ० ३
प्रक० । (तलिय० ” ७४४ इत्यादि गाथा ' तालया ' शब्दे
चतुर्थभागे २१६६ पृष्ठे गता)

कोसग नहरकवड्डा, हिमाहिकंटाइपच्चस्वपुमाटी ।

कनी वि विकरणद्धा, विविच पुटवाइक्खद्धा ॥ ७४६ ॥

अङ्गुलीकोशो नम्बभङ्गरक्षार्थं गृह्णात, स च पादयोरङ्गुल्यो-
रङ्गुलकं च प्राक्षिप्यन्त, तथा हिमं—शीतम्, आहिकण्टको
प्रतीतो, तदादिप्रत्ययाय रत्तणार्थम् त्वपुसा आदिशब्दादह-
र्जाङ्गकादयश्च गृह्णाते । कृत्तिः—चर्मं तत्प्रलम्बादि विकरणा-
र्थं मा धृत्या लोलीभावमनुभूय मालनानि भयान्वति कृत्वा
' विविच ति ' ते साधवः कदापि स्तेनविचक्षा मुपेता भवेयुः
ततो वस्त्राऽभावे कृत्तिं प्रावृण्वन्ति, यत्र वा पृथिवीकाया भ-
यति तत्र कृत्तिं प्रस्नार्थं समुपयिष्यन्ति, एवं पृथिवीकायरक्षा-

आदिशब्दात्—प्रतिशोमे वनद्वे तृणरहितप्रदेशाभावे कृत्ति
प्रस्तीर्य तिष्ठन्तीति कृत्वा तेजःकायस्ताऽपि कृता स्यात् ।
गतं चर्मद्वारम् ।

अथाऽऽदिग्रहणलब्धे सिद्धककापोतिके—

व्याख्यानयति—

तहिँ मिकएहिँ हिँडति, जन्थ विविता व पण्णिगमणं वा ।

परलिङ्गगहणम्मि वि, निक्खिवणद्धा व अन्नत्थ ॥ ७४७ ॥

यत्र विविक्ता मुपिनास्तत्र सन्धाभावे चौरपदयां वा भिक्षार्थं
गमने विदधाना अलावुकानि सिद्धकेषु कृत्वा हिरण्यते,
चक्रचरार्दालङ्गेन वा भक्षणानग्रहणे प्राप्ते सिद्धकेन पर्यटि-
तव्यम्, अथ कल्पादेर्वा सिद्धके निक्षेपणं कार्यं प्रलम्बादिकं
वा सिद्धकेष्वानीयान्यत्र स्थविरगृहादौ निक्षिप्यते ।

जे चेव कारणा सि—कगस्म ते चेव होति काये वि ।

कप्पुवधी वालादी, व बहिति तेहिँ पल्लेव वा ॥ ७४८ ॥

यान्येष कारणानि सिद्धकस्योक्तानि तान्येष कायेऽपि
कापोतिकायामपि भवन्ति, यद्वा सिद्धककापोतिकयोर्गपि
उपयोगः, कल्पम्—अध्वकल्पम् उपधिमात्रायामहिषगुप्रभ-
तीनां बालादीनां वा प्रलम्बानि वा उपलक्षणत्वात्कास्मिक-
मूलविद्धं वा ताभ्यां सिद्धककापोतिकाभ्यां बहति ।

अथ लोहग्रहणद्वारं भाषयति—

पिप्पलओँ विकरणाद्धा, विविच्चुत्ते व संभरणं सुई ।

आरतलिसंभरणद्धा, नखच्चण नखकंटाई ॥ ७४९ ॥

पिप्पलकः प्रलम्बं विकरणार्थं गृह्यते । यद्वा विविक्तानां
वर्षाशयमाणं चञ्चं यथा स्वभावजगणं तस्य सन्धानार्थं वा
सूत्री प्रहीतव्या, घुटितनालकानां मारा गृह्यते, नखाचने
नखहरणिका सा नखच्छेदनार्थं कण्टकादिशय्योद्धरणार्थं वा
गृह्यते, शस्त्रको वा पुनर्य शिराबंधशस्त्रकं पच्छुण्णशस्त्रकं भे-
दकाण्टका सर्वाशका ।

एवमादिकस्य शस्त्रकोशस्योपयोगं दर्शयति—

कोसाहि मल्लकंटग, अगदोसधमाइयं तु वगहणा ।

अहवा खेत्ते काले, गच्छे पुग्गिमे य जं जोग्गं ॥ ७५० ॥

शस्त्रकोशेनैवं प्रयोजनम्, आह—सर्पस्तेन यावन्मात्रमङ्गभव-
ष्टम्भो वा छिद्यते, शल्यं वा कण्टको व नखहार्गणकया
हनुमशक्यस्तेन उद्भिद्यते । इह प्रतिद्वारगाथायां 'सन्धकोसे
य सि' यश्चशब्दस्तद्ग्रन्थवर्गवर्धादिकं गृहीतस्य य-
दनेकद्रव्ये निष्पन्नं तद्गर्हः यत्पुनरकाङ्क्षिकं तत्सर्वमर्था-
बधम्, 'अथवा' शब्दोपादानान् दक्षिणापथादौ यद्यत्र तुल्यं
काले—प्रीप्मादां यत् शक्रुप्रभृतिकं शीतलद्रव्यमुपयोगि म-
हति गच्छे वा शक्रुव इत्यादिकं साधारणं पुरुषस्य वा
आचार्यदेवस्य यथाग्यं तद्यथायागं गृहीतव्यम् । वृ० १ उ० ३
प्रक० । (नन्दीभाजनचर्मकरकयोरुपयोगप्रतिपादिका " प
कं भंरमि " (७५१) इत्यादि गाथा । ' लोदिभाग ' शब्द
चतुर्थभागे १७५७ पृष्ठ उक्ता)

परतीर्थकोपकरणमाह—

परतिथियउवगरणं, खेत्ते काले य जं तु अविर्द्धं ।

तं ग्यणितलं पुट्टा, पडिणीएँ दिया वा कोट्टादी ॥ ७५२ ॥

परतीर्थिका बद्धाभिक्ताद्यस्तथा सम्बन्धि उपकरणं यत्र क्षेत्रे

काले वा अविर्द्धमर्चितं च तत् रजन्यां भक्षणानग्रहणार्थं प्र-
लम्बानयनार्थं वा कर्त्तव्यम्, यत्र वा प्रत्यनीका भवन्ति तत्र पर-
तीर्थिकेष्वेच्छुभा गच्छन्ति, भक्षणानं वा उत्पादयन्ति । म्लच्छ-
कोट्टं वा गताः परतीर्थिकेष्वेण दिवा पुट्टलाऽऽदिकं गृह्णन्ति
आदिशब्दात्—प्रत्यन्तकोट्टादिपरिग्रहः ॥

अथ गुलिका—खोले द्वारे व्याख्यानयति—

गोरसभावियपोत्ते, पुव्वकयदव्वस्स संभवे बोधे ।

असई य तु गुलियम्मि य, सुभे नवरंग दइयादी ॥ ७५३ ॥

गोरसभावितानि वस्त्राणि खोलानि भयस्ते; तेषु पूर्वक-
तेषु अध्वानं प्रविष्टानां यदा प्राशुकद्रव्यस्यासम्भवस्तदा-
नी पोतानि भावेयुः प्रक्षालयेयुः, अगीतार्थप्रत्ययोत्पादनार्थं
वाऽऽलोच्यते गोकुलादि संघट्टणानकमानीतम् । अथ न स-
न्ति खोलानि नतो गुलिकाः तुष्ववृत्तचूर्णगुलिकाः तद्भा-
वितपानकं प्राशुकीकृत्य मृगा अगीतार्थाः तेषां चित्तरक्षणार्थं
शून्यं ग्रामं प्रतिसार्थिकादीनां नवरं गच्छति कोदिरिदं गृही-
तामित्यालोचयन्ति । विशेषचूर्णं तु गुलिकाखोलपदे इत्थं
व्याख्याते—“ जन्थ य पव्वयकोट्टासु पंडुरंगादी पुञ्जंति सं-
जयागं भे पंडिणीया होज्जा तन्थ गुलियं ति वक्कला-
णि घणंति । खोलं ति सीमखोलाती एरिसं वेदियव्वं ।
जहा न भज्जइ लोयहये सीमं समरक्खणद्धाप वा ।

अथैयामुपकरणानां ग्रहणं करोति ततः—

एकैकम्मि य टाणे, चउगे मामा हवंति ऽणुग्घाता ।

आणाइणो य दोमा, विराहणा संजमायाए ॥ ७५४ ॥

एकैकस्मिन् स्थाने एकैकस्योपकरणस्य ग्रहणे इत्यर्थः, ख-
त्यागं मासा अनुदाता—गुरवो भवन्ति, आह्लादयश्च दोषाः,
विगधना संयमात्मविषया ।

अमुमेवार्थं स्पष्टतरमाह—

एमाहअणागयदो—स रक्खणद्धा अंगएहणे गुरुगा ।

अणुकूले निग्गमओ, पच्छा मत्तस्स सउणेणं ॥ ७५५ ॥

एवमादीनामुपकरणानामनागतमेव संयमात्मविराधनार्थ-
रक्षणार्थं ग्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ न गृह्णानि ततः प्रत्येकं च-
त्वारो गुरवः । गतमुपकरणद्वारम् । अथ पूर्वप्रत्युपेक्षितेन सा-
र्थेन गन्तव्यमिति व्याख्याति । ' अणुकूले ' इत्यादि, अनु-
कूलं चन्द्रबलं ताराबलं वा यदा सूरीणां भवति तदा नि-
गमकः प्रस्थानं क्रियते, निर्गताभ्योपाश्रयाद्यावत् सर्वे न
प्राप्नुवन्ति तावच्छात्मनैव कुशलं गृह्णन्ति सार्थं प्राप्तास्तु-
साथ ' सउनेन ' शकुनेन गच्छन्ति ।

इदमेव सविशेषमाह—

अप्पत्ताण निमित्तं, पत्ता मत्थम्मि तिन्नि परिमा उ ।

सुद्धेत्ति पत्तआणं, अट्टाणे भिक्खपडिमहो ॥ ७५६ ॥

सार्थं अप्राप्तानां निमित्तं शकुनग्रहणं भवति, प्राप्ता-
नां तु यः सार्थस्य, यथा कुलसंयतानामपि भवति ।
सार्थं च प्राप्ताः सन्तस्तिष्ठः परिषदः कुर्वन्ति । तद्यथा-
सिंहपरिषदम्, मृगपरिषदम्, वृषभपरिषदम् । तथा सर्वशुद्धो
निर्दोष इति कृत्वा स्थिताः, परं यदा अध्वानि अटवी प्राप्ता

भवन्ति तदा कोऽपि प्रत्यनीको भिक्षायाः प्रतिषेधं कुर्यादिति । ६० १ उ० ३ प्रक० । (अथ सिंहादीनां पर्यदा व्याख्या 'परिसा' शब्दे पञ्चमभागे ६४८ पृष्ठे गता) 'अट्टमुद्धि' ति 'अपत्तयाणं ति' पदं व्याख्यायते-साधुभिः प्रथमत एव सार्थाधिपतिरभिधातव्यः, वयं वृषभाभिः समं व्रजामो यद्यस्माकमु-
वन्तस्तु ब्रह्मन्, एषमुक्तं यद्यथमसावभ्युपगच्छति ततः शुद्धसार्थ इति मत्वा प्रस्थिताः परमटवीं प्राप्तानां कोऽप्येवं कुर्यात्—

सिद्धत्थगपुण्ड्रे वा, एवं वृत्तं पि निच्छुभइ पंतो ।

भत्ते वा पडिसेहइ, तिण्डणुमट्टाइ तत्थ इमा ॥७५८॥

मिहार्थाः सर्वपाश्चात्त्यकपुष्पाणि वा शिगसि स्थापितानि काश्चिदपि पीडां न कुर्वन्ति एवं यूयमपि मम कर्मणि भारं न कुरुष्वम्, पयमुक्त्वाऽपि कश्चित्प्रान्तो भिक्षापासकादिगट-
धीमध्ये सार्थाधिपकाशयति न ह्ययस्माभिः सार्धमाग-
च्छन्ति, भक्षणं वा प्रतिषेधयति, मा अमीषां कोऽपि किञ्चि-
दपि दद्यात् । ततस्त्वयाणां सार्धवाहायात्रिकाणामनुशिष्या-
दिका इयं यतना कर्त्तव्या—

अणुमिट्टी धम्मकट्ठा, विज्जनिमित्ते पउस्सकरणं वा ।

पउत्थिया य वसभा, सयं च थेरी य चउभंगो ॥७५९॥

यदि लोकापायप्रदर्शनं क्रियते सा अनुशिष्टिरुच्यते, य-
त्पुनरिह परमं च स्वयं च कर्मविपाकाप्रदर्शनं सा धर्म-
कथा, तथा अनुशिष्ट्या धर्मकथया वा सार्धवाह आप-
निका वा उपनमयितव्याः । विद्यया मन्त्रेण वा वशीक-
र्त्तव्याः, निमित्तन वा आवर्त्तनीयाः । यो वा प्रभुः सहस्रया-
धा बलान् स साथवाहं बध्वा स्वयमेव सार्धमधिष्ठाय
प्रभुत्वं करोति । एषा निष्काशने यतना । भिक्षाप्रतिषेधे पु-
नरियम्—सर्वथा भिक्षाया अलाभे वृषभाः परगृधिकाः भूत्वा
भक्षणमनुपादयन्ति, सार्धवाहं वा प्रकापयन्ति यदि च-सा-
र्थेऽपि गीतार्थस्ततः स्वयं स्वर्त्तकृतेनैव रात्रिभक्षावषयया
चतुर्भङ्गया यतन्ते, अथ गीतार्था मिश्रास्ततः स्यावराया
गृहे निक्षिपन्ति ।

अमुमेवान्त्यपदं व्याख्यानयति—

पडिमेह अलंभे वा, गीत्यन्तेसु मयमेव चउभंगो ।

थेरिमगामं तु गिए, पेमे ततो व आणीयं ॥ ७६० ॥

सार्थाधिपतिना भक्षणस्य प्रतिषेधः कृतो, यत्रा-न प्रति-
षेधः परं स्तेनैः सार्थं सर्वेऽपि लुण्ठितः अतो भक्षणं न
लभ्यते, ततः सर्वेऽपि गीतार्थास्तदा स्वयमेव परलङ्घन-
रेण रात्रिभक्तचतुर्भङ्गी यतनया प्रतिषेधितव्या । गाथायां
पुस्तकं प्राकृतत्वात् । अगीतार्थमप्यस्तेनो यदि तत्र सार्थं भ-
द्रिका स्यावरा विद्यते तदा तस्याः समीपे निक्षिपन्ति, ततः
स्यावरायाः सकाशं मृगान् प्रेष्य तेषां पार्श्वानायायेत् । ततो
वा स्यावरासमीपादायान्तमिति भर्त्ता ।

अथवा—

कुत एयं पल्लीउ, मट्टा थेरीपडिमत्थिगओ वा ।

नायम्मि य पञ्चवणा, न हू अमरीरो भवइ धम्मो ॥७६१॥

वृषभैः स्यावरासमीपादानां सति यदि ते मृगाः प्र-
प्रनययुः कुत एतदानीं ततो वक्तव्यम्, पल्ल्याः सकाशादि-
वमानीतम्, इमादिश्चादौर्वा दत्तं, स्यावरा वा वितीर्णं,

प्रतिस्पर्धिकाया लब्धम्, एवमपि यदि तैर्मृगैर्ज्ञातं भवति
ततस्तेषां प्रकापना कर्त्तव्या । भो भद्रा ! मास्त्यशरीरविराह-
नो धर्मः, अत इदं शरीरं सर्वप्रयत्नेन रक्षणीयं, पश्चादिवं चा-
न्यत्र प्रायश्चित्तेन विशोधयिष्याम इति ।

अथ पूर्वोक्तानां तिसृणामपि पर्यदां गमनविधिमाह—

पुरतो वचंति मिगा, मज्जे वसभा उ मग्गओ सीहा ।

पिण्डउ वमभाऽन्नेमि, पडिया स हू रक्खगा दोएहं ॥७६२॥

पुरतो मृगा अगीतार्था मध्ये वृषभाः मार्गतं सिद्धा गीतार्था
व्रजन्ति, अन्येषामाचार्याणां मतेन पृष्ठतो वृषभा व्रजन्ति ।
किं कारणमित्यत आह !—इयानां मृगसिंहानां बालवृद्धानां
वा ये पतताः परश्रान्ता ये चासहिष्णवः क्षुधापिपासापरी-
षहाभ्यां पीडितास्तेषां वृषभाः पृष्ठतः स्थिता व्रजन्ति ।

अथवा—

पुरतो च पासतो पि-ट्टो य वसभा हवंति अट्टाणं ।

गणवइपासं वसभा, मग्गमज्जे नियम वसभेगो ॥७६३॥

अध्वनि व्रजतां वृषभाः पुरतः पार्श्वतः पृष्ठतश्च भवन्ति
गणपतिराचार्यस्तस्य पार्श्वे नियमावेष वृषभा भवन्ति, मृ-
गाणां च मध्ये नियमावको वृषभो भवति ।

ते च वृषभाः किं कुर्वन्तीत्याह—

वसभा सीहेसु मिए-सुमेव थामावहारिविजडा उ ।

जो जत्थ होइ अमह, तस्म तह उवग्गहं कुणति ॥७६४॥

वृषभाः थामापहारविमुक्ता अनिगृहीतबलवीर्याः सन्तो
मृगेषु सिंहेषु वा यो यत्र तेषां मध्ये अस्मद्विषणुर्भवति, तस्य
तथा उत्पन्नं कुर्वन्ति ।

कथमित्याह—

भत्ते पाणे विस्मा-मणे य उवगरण देहवहणे य ।

थामावहारविजडा, तिणि वि उवगिएहए वसभा ॥७६५॥

मृगाणां सिंहानां वृषभाणां च मध्ये यः क्षुधासौ भवति;
तस्य भक्ते प्रयच्छन्ति, पिपासितस्य पानकं ददति, प-
रिश्रान्तस्य विश्रामणां कुर्वन्ति । य उपकरणं ददे वा
बाहुं न शक्नोति, तस्य तयोविहने कुर्वन्ति । एवं स्थानाप-
हारविमुक्ता वृषभास्त्वानपि—मृगसिंहवृषभानृपगृह्णन्ति ।

जो सो उवगरणगणो, पविमंताणं अणाययं भणिओ ।

मट्टाणासट्टाणं, तस्सुवओगो इदं कममो ॥ ७६६ ॥

अध्वनि प्रविशतां योऽसौ तलिकादिरूपकरणगणः अना-
गते भणितः, तस्यैव स्वस्थानास्वस्थाने अचक्षुर्विषयगमना-
दावृषस्थितं क्रमशः—क्रमेण उपयोगः कर्त्तव्यः । येन यदा
प्रयोज्यमिति भावः ।

अमई य गम्ममाणे, पडिसन्थे तेणमुन्नगामे वा ।

रक्खईण पलोयण, अमई नंदी दुविहदच्चे ॥७६७॥

तत्राध्वाने गम्यमाने भक्षणस्य प्रतिस्पर्धे वा स्तेनपल्ल्यां
वा शून्यग्रामे वा भक्षणानादिनिमित्तं प्रलोकने कर्त्तव्यम् ।
सर्वथा संस्तरणात्मने द्विविधे परीक्षानन्तादिभेदाद् द्विप्रकार
यद् द्रव्यं तेन यथा नन्दिः—तपःसंयमयांगानां स्फूर्तिर्भवति
तथा विधेयमिति निर्गुणिगाथासमासार्थः ।

अधेनामेव विवरीषुगाह—

भक्तेण व पाणेण व, निमंतणं गुग्गणं व अन्धमिणं ।

आहसो उदिय सि व, गहणं गीयन्थसंविगे ॥७६८॥

अध्वाने गच्छतां याद कोऽपि प्रतिसार्थो मिलितः । तत्र के चिद् आजा भक्तं वा पातनं वा रात्रायनुव्रतं वा अस्तमिते-
वा सूर्ये निमन्त्रययुः याद सर्वेऽपि गीतार्थाः ततो गृह्णन्ति ।
अथ गीतार्थमिश्रास्ततो गीतार्था वृत्तं-गच्छत ययं, वयमु-
दित आदित्ये भक्तं पाने गृहीत्वा पश्चादागमिष्याम इति, ततः
प्रस्थितेषु मृगेषु गीतार्थास्तत्क्षणमेव गृहीत्वा सार्थमनुग-
च्छन्ति । स्थिते सार्थे मृगाणां शृग्वतामालोचयन्ति । आ-
दित्य उदित इति मत्वा वयं ग्रहणे कृत्वा समागताः, एव-
विधां यतनां गीतार्थाः सावशः करोति ।

किमर्थं गीतार्थसंविग्रहणमन्याह—

गीयन्थगहणेण, मामाणं गिहते भवे गीओ ।

संविग्रहणेण, तं गिहते वि संविगो ॥ ७६९ ॥

गीतार्थग्रहणेन इदमार्थादितं, यो गीतार्थो भवति स एव
श्यामायां—रात्रौ गृह्णाति, नागीतार्थः । संविग्रहणेन तु
तद्वाचिभक्तं गृह्णाति अतो संविग्रहणेनैव भवति । गत
प्रतिस्वार्थद्वारम् ।

अथ स्तेनपक्षाद्वारं तस्यां च पिशितं

सम्भवात्, तत्राऽयं विधिः—

वेइदियमाईगं, मंथरणे चउलहुं व सविममा ।

तं चव अमंथरणे, विवरीयमभावसाहारे ॥ ७७० ॥

यदि संस्तरणे द्वीन्द्रियादीनां पुद्गले गृह्णन्ति, तदा चतुर्ल-
घवः । सर्वशेषास्तपःकालावशेषिताः । तद्यथा—द्वीन्द्रियपु-
द्गल गृह्णाति सति चत्वारो लघवः, तपसा कालेन चतुर्लघु-
काः । त्रीन्द्रियपुद्गलेन त एव कालेन गुरुकास्तपसा लघुकाः ।
चतुरिन्द्रियपुद्गलेन तपोगुरुकाः । अथापवादव्याप्यापवाद-
उच्यते द्वीन्द्रियादीनां पुद्गलमाधिकतरेन्द्रियपुद्गलादाधिकत-
रवलम्, ततो यन् स्वभावेनैव साधारणे तदुपगृह्णन्ति—

जन्थ विममं जाणं ति तन्थ लिगंण चउलहुं पिमिणं ।

अन्नाणं उ गहणं, मन्धमि वि होइ एमेव ॥७७१॥

यत्र ग्रामे विशेष जानन्ति यथा—साधवः पिशितं न भुञ्जते,
तत्र यदि स्वालङ्कनं पिशितं गृह्णन्ति तदा चतुर्लघवः,
अतोऽप्राप्तनैव ग्रहणे कार्यं परालङ्कनव्यर्थः । तेन पत्न्या-
दीनामभावे सार्थेऽपि पुद्गलग्रहणे एव च क्रमो विज्ञेयः ।

अथ शून्यग्रामद्वारमाह—

अद्राणे मंथरणे, मुन्ने दच्चमि कप्पई गहणं ।

लहुआ लहुया गुरुगा, जहणं मज्झिमक्कोमि ॥७७२॥

अध्वप्रतिपन्नानामसस्तरणे जाते शून्यग्रामे न सार्थमायान्त
दृष्टा चौरसेना समागच्छतीति शङ्कयोर्जासते ग्रामे जघन्य-
मध्यमोक्तप्रभेदमिश्रस्य द्रव्यस्य आहारादिग्रहणे कर्तुं क-
ल्पते, अथ सस्तरं गृह्णाति तत इदमायान्त प्रायाश्चते-जघन्य-
ग्रामलघु, मध्यमे चत्वारो लघवः उत्कृष्टं चत्वारो गुरुवः ।

आह—जघन्यमध्यमोक्तप्रत्येव वयं न जानामः । अतो

निरूप्यतामन्तस्वरूपम् । उच्यते—

उक्तां विगइओ, मज्झिमं होइ कूरमाईणि ।

दोमऽमाइ जहन्ने, गिहते आयरियमादी ॥ ७७३ ॥

उत्कृष्टं द्रव्यं विकृतयो—वधिवृद्धघृतादयः, मध्यमे द्र-
व्यं—कूरकुसुमादीनि, जघन्यं द्रव्यम—दोषाद्यादि । एतानि गृह-
तामाचार्यादीनामाह्वयो दोषाः ।

अथ पुरुषविभागेन प्रायश्चित्तमाह—

अद्राणे मंथरणे, मुन्ने गाममि जा उ गिहंजा ।

छेदादी आगेवण, नेयव्वं जाव मामलहु ॥ ७७४ ॥

अध्वनि संस्तरणे शून्यग्रामे विकृत्यादि द्रव्यं यो गृहीया-
तस्य छेदमादौ कृत्वा मासघुके यावदागपणा ज्ञातव्या ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

छेदो छगुरु छल्लहु, चउगुरु चउलहु य गुरुलहु मामो ।

आयरियवमभिकवु, उक्कोमे मज्झिमजहन्ने ॥७७५॥

आचार्यस्य विकृत्यादिकमुत्कृष्टद्रव्यं शून्यग्रामे अन्तद्रव्यं
गृह्णतः छेदः, अदृष्टं गृह्णतः पङ्गुगुरुकाः, वाददृष्टं पङ्गुलघुकाः,
अदृष्टं चतुर्गुरुवः, जघन्यं दोषाद्यादिकमन्तदृष्टं गृह्णतः पङ्गुल-
घुकाः चतुर्गुरुवः, वाददृष्टं चतुर्गुरुवः, अदृष्टं चतुर्लघुकाः, ए-
वमाचार्यस्याक्रमः । वृषभस्यानयेव चारणिकया पङ्गुगुरुकादा
रब्धं मासगुरुकं, भिक्षोस्तु पङ्गुलघुकादारब्धं मासलघुके
तिष्ठति । यत एवमतः सस्तरणं ग्रहीतव्यम् । असंस्तरणं न
ग्रहीतव्यम् ।

असंस्तरणे गृह्णतां यतनामाह—

विलआलणं व जायइ, अहवा कडवालणं अगुन्नवणं ।

इयरेण व मत्थमया, अन्नमया वुट्ठिते कोइ ॥७७६॥

'विलआलणं' ति देशीपदत्वात् लुगटाका यः स ग्रामो मुषित
इत्यर्थः । तत्र शून्यग्रामे विकृत्यादि द्रव्यं याचते । अ-
थवा—कटपालका ये तत्र वृद्धादयः, अजङ्गमाः गृहपालकाः
स्थिताः नष्टान्तान् तज्ज्ञापयेत् । इयरेण यं 'स्वलङ्कनं
अलभ्यमाने इतरेण—परेण परालङ्कनाऽपि गृह्णन्ति । तथा कोइ
नाम यद् द्रव्यं चतुर्वर्णजनपदमथ भिक्षुदुर्गं वसतिः तस्मि-
न्नापि सार्थमयाद्या अन्यमयाद्या—परचक्रगमादिलक्षणादुत्थ-
ते उद्वर्त्तमाने सति जघन्यादिरूपद्रव्यस्य ग्रहणे कल्पते ।

तत्रयं यतना—

उदुहमेमवाहहि, अतो वी पंत गिहते दिट्ठं ।

बहिअंततओ दिट्ठं, एवं मज्जे तदुक्तामे ॥ ७७७ ॥

'उदुहं' ति देशीयचनत्वात्मुषितस्य यच्छेषं लुगटकेभ्युक्त्वा
ग्रामाद्वर्हाः परित्यक्तं तज्जघन्यमदृष्टं गृह्णन्ति, तस्यास्मात् प्रा-
मादेवन्तः प्राप्ते दृष्ट्वा ततो ग्रामादेरन्तरंऽपि प्राप्ते दृष्ट्वा गृ-
ह्णन्ति । तथा लाभे मध्यमेऽप्येवमयोच्चारणीयम्, तदग्रामाव-
नुत्कृष्टमन्यनयेव चारणिकया ग्रहीतव्यम् । अथवा—किमनेन
जघन्यादिविकल्पदर्शनेन ।

तुल्लमि अदत्तमि, तं गिहंमु जेण आवई तरमि ।

तुल्लो तन्थ अवाओ, तुल्लवलं वज्जणं तेण ॥ ७७८ ॥

जघन्यमध्यमोक्तं तुल्यं—समानं अदत्तदोषं सति तद्विकृ-
त्यादिकं द्रव्यं गृहाण येन आपदमसंस्तरणालक्षणं तस्मि-
न्नापि प्राप्यमानं, यतस्तुल्य एव तत्र संयमान्मविराधनारूपे
ऽप्रायः, तेन हेतुना स्वबलं दोषाद्यादिद्रव्यं यज्यते । गतं श-
न्यग्रामद्वारम् ।

अथ 'हृक्कारेण पलोयत्' इति पदं व्याख्यानयति-
फासुग जोषिपरिते, एगद्विय वहुभिभमिभे य ।

व(द)हृद्विये वि एवं, एमेव य होइ बहुवीए ॥ ७७६ ॥

प्राशुकम्—अचिन्तीभूतं, परीक्षा योनिरस्येति परीक्षयोनि-
का, गाथायां प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पूर्वोपरनिपातः। एकास्थि-
कम्—एकबीजम्, अथवा—एकास्थिकं नाम अद्याप्यबहुबीजम्,
अनिष्पन्नमित्यर्थः । भिन्नम्—विदारितम् एतेन प्रथमो भङ्गः ।
'अभिभे य ति' अभिभम्—अविदारितम् अनेन द्वितीयो भङ्गः
उपात्तः । उपधारणविधिः पुनरेवम्—प्राशुकं परीक्षयोनि-
कम् एकास्थिकम् अद्यत्वास्थिकं, परीक्षयोनिक् एकास्थि-
कम् अभिभम् । एवं चट्टास्थिकेऽपि द्वौ भङ्गौ वक्तव्यौ । एते
एकास्थिकं चत्वारो भङ्गा लब्धाः । बहुबीजेऽप्येवमेव चत्वा-
रो लभ्यन्ते । जाता अष्टौ भङ्गाः । एते परीक्षयोनिपद्ममुज्जाना
लब्धाः । एवमेवानन्तयोनिपदेनाप्यष्टौ भङ्गाः प्राप्यन्ते, जाताः
षोडश भङ्गाः । एते प्राशुकपदेन लब्धाः । एवमेवाप्राशुकपदेना-
ऽपि षोडशावाप्यन्ते, सर्वसङ्ख्यया जाता द्वात्रिंशद्भङ्गाः । एते
च वृक्षस्याधस्तात्पतितं प्रलम्बमधिकृत्य मन्त्रव्याः ।

एमेव होइ उवरिं, एगद्विय तह य होइ बहुवीए ।

साहारणस्स भावा, आदीए बहुगुणं जं च ॥ ७८० ॥

एवमेव वृक्षस्यापर्ययि एकास्थिकपदं, तथैव बहुबीजप-
दे, उपलक्षणत्वात्प्राशुकादिशेषपदेषु च द्वात्रिंशद्भङ्गाः कर्त्त-
व्याः । अथ यो यः पूर्वो भङ्गकः स प्रथममासेवितव्यः, सर्व-
था वाऽधस्तात्पतितानां प्रलम्बानामप्राप्तौ वृक्षोपरिवर्त्तिप्रल-
म्बविषया अपि द्वात्रिंशद्भङ्गाः यथाक्रमेणैवैवावसितव्याः ।
अथापवादस्य अपवाद उच्यते—स्वभावात्—प्रकृत्यैव साधार-
णं शरीरपष्टम्भकहरीतकद्रव्यैमेकास्थिकमनेकास्थिकं वा,
चट्टास्थिकं परीक्षमन्त्रं वा, तदुत्क्रमेणाप्यादत्तं—गृह्णाति य-
द्यस्मान्नस्यामवस्थायां तदेव बहुगुणं संयमादीनां बहुप-
कारकम् । ७८० १ ३० ३ प्रक०। (अथ द्वारगाथान्तर्गतं नान्द-
पदम् 'एण्डि' शब्दे अन्तर्गते १७३ पृष्ठे व्याख्यानम्)

नान्दद्रव्यं द्विविधम्, तद्यथा—

परिनिष्ठिय जीवजडं, जलजं थलयं अचित्तमियं च ।

परिते तरं च दुविहं, पाणगजयणं अतो वोच्छं ॥ ७८२ ॥

द्विधा द्रव्यं—परिनिष्ठितम्, जीवविप्रमुक्तं च । परिनिष्ठितं ना-
म यत्परार्थमचिन्तीकृतम्, जीवविप्रमुक्तं तु साध्वर्थमचिन्तीकृ-
तम्, आधाकमेति हृदयम् । आह च चूर्णिकम्—'परिनिष्ठियं ति
जं परकडमचिन्तं, जीवजडं ति आहाकम्मे ।' यद्वा—द्विविधं द्र-
व्यम्—जलजं, स्थलजं चेति । अथवा—अचिन्तेनरभेदाद् द्विधा, त-
द्वाऽचिन्तं नाम—यद्य परार्थमचिन्तीकृतं, नापि संयमार्थं, केवल-
मायुःक्षणादचिन्तीभूतम् । यत्पुनरायुर्धोरयति तत्सचिन्तम् ।
अथवा—परीक्षं—प्रत्येकस् इतरदनन्तार्थात् वा द्विविधं तद्व-
मुक्ता तावदाहारयतना । अथ पानकयतनामत ऊर्ध्वं वक्ष्ये ।

यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

तुवरे फले अ पसे, रुक्खमिलानुप्पमइसाईसुं ।

पासंदणे पवाए, आयवतसे वंहे अवहे ॥ ७८३ ॥

अथानि धर्मेनैः काजिकादिप्राशुकपानकाप्राप्तावीक्षानि
प्रहीतव्यानि, तद्यथा—तुम्बरफलानि हरीतकीप्रभृतीनि तु-
म्बरमप्रादीनि तैः परिणामितम्, तथा 'रुक्खे ति' वृक्षको-
१३१

टरे कटुकफलपत्रादिपरिणामितम्, एवंविधस्याभावे 'सिल-
सि' सिलाजतुभाषितम्, तदभावे 'उप्प सि' मृतककलेवर-
वशाघृतादिभिः परिणामितम्, तदप्राप्तौ 'मइसाईसु सि' इ-
त्स्यादिमर्दनेनाकान्तम्, आदिशब्दो हस्त्यादीनामेवानकभेद-
सूचकः । तदभावे प्रत्यन्दनं—निर्भरणं तत्पानकं प्रपातो नाम
यत्र पर्वतान्पानीयं निपतति यथा—उज्जयन्तादिगिरिः, तद-
भावे आतपेन यत्तत्तं तत्प्रथममवहमानकं पश्चात्तदेव वहमान-
कं प्राह्यमिति ।

अथ 'मइसाईसु सि' पदं व्याचष्टे—

जोइ खगो महिसे, गोणे गवए य खयर मिगे व ।

उप्परिवाडीगहणे, चाउम्मासा भवे लहुगा ॥ ७८४ ॥

'जोइ' इस्ती, खगो नाम—एकशृङ्गः आटव्यतिर्यग्विशेषः,
गोमहिषो प्रसिद्धो, गवयो—गवाकृतिराटव्यजीवविशेषः, श-
करशृङ्गो प्रसिद्धो, एतैर्जडादिभिर्मर्दनेन परिणामितं पानकं
यथाक्रमं प्रहीतव्यम् । अथोत्परिपाठ्या यथोक्तक्रममुज्जह्व-
प्रहणं करोति ततश्चत्वारो लघुका भवेयुः ।

सूत्रम्—

नक्षत्थ एगेणं पुव्वपडिलेहिणं मेआसंधारणं ॥ ७८४ ॥

'न कल्पने रात्रौ वा विकाले वेति' योऽयं प्रतिषेधः स एक-
स्मान्पूर्वप्रत्युपेक्षितान् शय्यासंस्कारकादन्यत्र । इदाम्यत्रशब्दः
परिवर्जनायास, यथा—'अन्यत्र द्रोणभीष्माभ्यां, सर्वे योधाः प-
राक्रमुः' । द्रोणभीष्मौ वर्जयित्वेत्यर्थः । ततश्चैकं शय्यासं-
स्कारकं विहायापरं किमपि रात्रौ प्रहीतुं न कल्पते इति सूत्र-
संक्षेपार्थः ।

अथ नियुक्तिविस्तरः—

मिज्जासंधारगहणे, चउरो मासा इवंति उग्घाये ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमायाए ॥ ७८५ ॥

शरत्तेऽस्यामिति शय्या—वर्सातः, सैव शय्या संस्कारकः,
यद्वा—शय्या वसतिरेव संस्कारको द्विधा—(७८०) इति 'संधार' श-
ब्दे वक्ष्यते) शय्योपलक्षितः संस्कारकः शय्यासंस्कारकः ।
यद्यपि सूत्रे रात्रौ ग्रहणमनुष्ठानं तथाऽप्युत्सर्गतो न कल्पते ।
यदि गृह्णाति ततश्चत्वारो मासा, उद्धानः—प्रायश्चित्तम्, क्षा-
त्त्रादयश्च दोषाः । विराधना च संयमान्मविषया ।

नामेव भावयति—

छकायाण विराहण, पामवणुचारमेव संधारे ।

पक्खलणखाणुकंटग—विमम दरी—बाल गान्गे य ॥ ७८६ ॥

रात्रावप्रत्युपेक्षितायां भूमौ उच्चारं प्रध्वज्य वा व्युत्सृजतः
षट्कायानां पृथिव्यादीनां विराधना । अथैनदोषमयाश्च व्यु-
त्सृजति तत आन्मविराधना, यत्र वा व्युत्सृजति तत्र विला-
सिगस्य वीर्यजातीयेन भक्ष्येन एवमप्यान्मविराधना । 'संधारे
सि' अग्रप्रत्युपेक्षितायां भूमां संस्कारकं प्राक्षिप्तमेव षट्काय-
विराधना, विलाद् आन्मविराधनाऽपि । तथा स्थाणुकण्टकं
तत्र प्रस्खलनं भवेन् कण्टकं वा विध्यत, बिषमं—निम्नोन्नतं
द्वीपु वा बिलेषु प्रस्खलेत्—प्रपतन्वा, व्याला—सर्पास्तैर्दृश्येत,
गोबलीवर्दस्तेनाभिघातो भवेत् ।

किञ्च—

एण्डईय मेणा, गोम्मि य आरक्खि तणगा दुविहा ।

एण हवंति दोसा, वेमिन्थिणपुंमणुं वा ॥ ७८७ ॥

'परं ईय साणे' ति' हडकायितः श्वा तेन स्वाधेत, गौलिम-
कैवेजस्थानकैः रत्नपालैः-आरक्षकैश्च चौरग्राहं गृह्यते । स्ने-
मका द्विविधाः शरीरस्तेनाः उपधिस्तेनाश्च, तैरपहियेत
साधवो वा हियेरन् । एते दोषा राज्ञो शय्यासंस्कारकग्रहेण
भवन्ति । वेश्यास्त्रीनपुंसकेषु वा वेश्यापाटके नपुंसकपाटके
वा स्थितानां राज्ञो परिवर्त्तयतां स्वाध्यायशब्दं श्रुत्वा
लोकः प्रवचनावर्णवादं कुर्यात् । अहो साधवस्तपोयनमा-
सेवन्ते । यत एते दोषा अतो न राज्ञो शय्यासंस्कारको ग्रही-
तव्य इति ।

आह यद्येवं ततः—

सुप्तं निगन्थं का-रणिकमिणमोऽद्वाण निगगया माह ।

मरुगाण कोट्टुगम्पी, पुव्वदिट्टुम्मि संभाए ॥ ७८८ ॥

सूत्रं निरर्थकं प्राप्नोति, सुगिगाह—न भवति सूत्रं निरर्थ-
कम्, किं तु कारणिकम् । किं पुनः कारणमित्याह—इदमन-
न्तरमेवोच्यमानम् । अध्वनिर्गताः केचन साधवोऽस्तमनं वला
यां ग्रामं प्राप्ताः, तत्र तैर्मरुकाणां कोष्ठकोऽध्ययनोपगतो दृष्टः
परं तदीयस्वामी तत्र सन्निहितो न विद्यते, ततस्ते साध-
वस्तं मरुककोष्ठकम् उच्चारप्रस्त्रवणकालभूमिकाश्च प्रत्युपेत्य
स्वामिनमव्यापकं समागतं याचन्ते, याचित्वा च तत्र कोष्ठके
पूर्वदृष्टे सन्ध्यायां गृह्यमाणे सूत्रनिपातो दृश्यः । एवं सन्ध्या-
लक्षणं रात्रिमङ्गाकृत्याक्रमम् । न केवलं सन्ध्यायां किं तु विका-
लेऽपि शय्यासंस्कारकस्यामीभिः कारणैर्ग्रहणं कल्पते ।

दूरं व अन्नगामो, उग्घाया तेण मावग नई वा ।

दुल्लभवसहिगामे, रुक्खाइटियाण ममुदाणं ॥ ७८९ ॥

यतो ग्रामात् प्रस्थिता ततो यत्र गन्तुमीप्सितं सोऽन्य-
ग्रामात् दूरं, अथवा-वद्वाना-परिध्वान्तास्ततो विधाभ्यम् ।
ततः समायाताः स्तेनाः स्वापदभयाद्वा सार्धमन्तराण गन्तुं न
शक्यते स च सार्धभ्रमण लब्धः, नदी वा प्रवृद्धा । एतैः का-
रणैर्यस्मिन् ग्रामे प्रस्थितास्तमस्यग्रामा अपान्तरालग्रामे
भिक्षावेलायां प्राप्तास्तत्र च वसतिर्बुलभा, ततो मार्गय-
न्निर्गते ततः अशमलब्धा, ततो धृत्वा त्रिमूले बहिःस्थिताः
सर्वेऽपि समुदानम्-भक्तं हिगडुतवन्तः, तैश्च हिगडुमानै-
रमूपां वसतीनाम एकतरा दृष्टा भवति ॥

कम्मारेणेतदाग, कलाय ममभुज्जमागिये दिट्ठा ।

तेमु गणमु वि संत, जहि दिट्ठा उभयभोमाई ॥ ७९० ॥

कर्मकरा लोहकारास्तेषां शाला कर्मरशाला नन्तर्कान् व-
स्त्राणि तानि उद्व्युयन्ते यत्र सा नन्तकशाला, दारका बाल-
कास्ते यत्र निवसन्तः पठन्ति सा दारकशाला लम्बशालेत्य-
र्थः । कलादाः सुवर्णकारास्तेषां शाला कलादशाला, सभा
बहुजनोपवेशनस्थानम् यद्वा-सभाशब्दः शालापरोक्षः, अतः
प्रत्येकमभिस्तम्भयन्ते कम्मरसभा नन्तकसभा इत्यादि
एतेषामेकतराऽपि वा भुज्यमाना दृष्टाः । ततो व्यतीतायां स-
न्ध्यायां तेषु लोहकारादिषु गतेषु तत्र कर्मकरशालादौ प्र-
विशन्ति । तत्राऽपि यदि वसन्तः एतद् उभयभूमिकं उच्चा-
रप्रस्त्रवणभूमिकालक्षणं आदिशन्नात-कालभूमिश्च यत्र दृष्टा
तत्र रजन्यामपि गन्तुं कल्पते । तत्र च सूत्रतो निपात ए-
वमादिके सूत्रे भूयाऽन्यथेतो द्वितीयपदमुच्यते । पूर्वमप्यु-
पेक्षितेऽपि संस्कारकोच्चारप्रस्त्रवणभूमिषु निष्ठन्ति ।

कथमित्याह—

मज्जे य देउलाई, बाहिं ठवियाण होइ अहमणं ।

सावय मकोडग ते-ण वाल मसयऽयगेर साणे ॥ ७९१ ॥

मध्ये च ग्रामादेर्मध्यभागे यदेवकुलम् आदिग्रहणात्-को-
ष्ठकशाला वा तत्र दिवसतो विधिना स्थिताः । अथवा-ग्रा-
मादर्थबहिर्देवकुलादौ सकलमपि दिवसं स्थिताः, ततो लो-
कस्तत्र स्थितान् दृष्ट्वा ब्रूयात् 'सावय' इत्यादि अत्र दे-
वकुलादौ राज्ञो स्वापदः सिंहव्याघ्रादिस्तद्वयं भवति, अ-
तो नात्र भवतां वस्तुं युज्यते । तथा मकोटका अत्र राज्ञा-
वुनिष्ठन्ति, स्तेना वा द्विविधा अत्र रजन्यामभिषतन्ति, व्या-
लो वा सर्पः स खादति, मशका वा निशायामन्त्राभिद्रव-
न्ति, अजगरे वाऽत्र राज्ञो गिलति, श्वा वा सगागत्य
दशति । एतैर्व्याघातकारणै रात्रावन्धस्यां वसतावतिगमनं
प्रवेशो भवति ।

इदमेव स्फुटतरमाह—

दिवसद्विया वि रत्ति, दोसे मकोडगाइए नाउं ।

अतो वयंति अन्नं, वसहिं बहिया व अतो उ ॥ ७९२ ॥

देवकुलादौ दिवसतः स्थिता अपि राज्ञो मकोटकादीन्
दोषान शान्त्वा यदि अन्नः-ग्रामाभ्यन्तरं स्थितास्ततो ग्रामा-
न्तर्यतिर्नीमिषान्यां वसतिं व्रजन्ति, तद्ग्रामौ बार्हिरिकायां
गच्छन्ति । दिवसतो बहिर्देवकुलादिषु स्थिताः ततस्तत्राऽ-
पि राज्ञो पूर्वोक्तान् दोषान मत्वा बहिर्बार्हिरिकाया वा अन्नः
समागच्छन्ति ।

अथोक्तमवार्थमन्याचार्यपरिष्कार्या प्रतिपादयति—

पुव्वद्विए व रत्ति, दद्वण जणो भणाइ मा एत्थं ।

निवमह इत्थं मावय-तक्कर माई उ अहिलिति ॥ ७९३ ॥

देवकुलादौ पूर्वस्थितान् साधुन राज्ञो जनो भणति-य-
था माऽत्र निवसन्त, यतोऽत्र राज्ञो स्वापदतस्करादयोऽभि-
लीयन्ते समागच्छन्ति ।

इत्थी नपुंमञ्चो वा, खंधारो आगतो ति अहमणं ।

गामाणुगामिण्हि, होज्ज विगालो इमेहिं तु ॥ ७९४ ॥

लोको ब्रूयात्-अत्र देवकुलादौ राज्ञो स्त्री वा नपुंसको वा
समागत्यापसंगं करोति, स्कन्धावारे वा आगतः, एवमात्रि-
भिः कारणैर्बार्हिरिकायाः सकाशादन्तर्गतगमनं-प्रवेशं कु-
र्युः-ग्रामाभ्यन्तराद्वा बहिर्गच्छेयुः । एवं साधुदध्वानर्गतानां
यतनोक्ता । अथ विहरतां प्रतिपाद्यते-(गामाणुगामि इत्यादि)
मासकल्पाविधिना ग्रामानुग्रामं विहरन्ति तेषामप्यभिर्व-
क्ष्यमाणकारणैर्विकालो भवन् ।

तान्येवाऽऽह—

वितिगिड्डि तेण मावय, फिडिय गिलाणेव दुब्बल नई वा ।

पडिणीय सेह मन्थं, एण तु पत्ता पदमन्नितियाई ॥ ७९५ ॥

यत्र क्षेत्रे मासकल्पः कुनस्तस्माद्यमन्यं ग्रामं प्रस्थिताः स-
ध्यनिदृष्टा दुग्देशवर्त्ता, स्तेना वा द्विविधाः-उपाधिस्तेना श्वा-
पदा वा पथि वसन्ते तद्व्याघरादिवसाथेन सहागताः स्फि-
टिना वा सार्थात्परिभ्रष्टास्ततो यावदनुमार्गमवतीर्णास्मावद्
दूरतरं समजनि । यद्वा-साधुः कोऽपि स्फिटितः स यावदन्धेयि-

तस्तावच्छिरीभूतं, शलानो वा साधुरधुनोन्मथितः शनैः शनैः समागच्छति, पुष्पलो वा स्वभावेनैव काञ्चिन् सोऽपि न शीघ्रं गन्तुं शक्नोति, नदी वा पूर्णो यावदपरिहृत्य तत्तद्विपरी-
त्यमाणाः स्थिता यदा नदी यावदपरिहृत्य तत्तद्विपरीत्यमाणाः लम्बः, प्रत्यनीकेषां पन्थाः समन्ततो रुद्धः ततो यावदपरेण मार्गेणाऽऽगम्यते तावद् दूरतरं जातं, शैलो वा काञ्चिदुत्पन्नः स पथि प्रतीक्षितः, अथवा-तस्य दिवा व्रजनः सागारिकः सार्थो वा शनैः शनैरागच्छति, यद्वा-ते सार्थे प्रतीक्षमाणानां विकालः सञ्जातः । एतैः कारणैः प्रथमद्वितीयपौकष्योः आदि-
ग्रहणाचूर्तीयचतुर्थ्योरपि पौकष्येन तु नैव प्राप्ताः भवेयुः । अर्थापक्षं विकालं रात्रौ प्राप्ताः । ततश्च तदानीं प्रोक्तैर्विधिना प्रवेष्टव्यं नाऽविधिना ।

यत आह—

अहमणे अविहीए, चउगुरुगा पुव्ववन्निया दांसा ।

आणाइणो विराहण, नायव्वा संजमायाए ॥ ७६६ ॥

यद्यविधिना अतिगमनं प्रवेशं कुर्वन्ति ततः चत्वारो गुरुकाः पूर्ववर्तिताश्च षट्कायविगधनादयो दोषा अत्रावसातव्याः, आज्ञादयश्च दोषा, विगधना च संयमात्मविषया ज्ञातव्या । यत एवमतो विधिना प्रवेष्टव्यम् ।

कः पुनर्विधिर्नित्यत आह—

मव्वं वा गीयन्था, मीमा वा अजयणाएँ चउगुरुगा ।

आणाइणो विराहण, पुव्वं पविमंति गीयन्था ॥ ७६७ ॥

ते साधवो यदि सर्वेऽपि गीतार्थान्ततः सर्वे एव प्रविशन्ति, तदा चतुर्गुरुकाः, आज्ञादयो दोषाः, विगधना च संयमात्मविषया । का पुनर्यतना ? इत्यत आह—पूर्वं प्रथमं तावद् गीतार्थाः प्रविशन्ति, पश्चाद्गीतार्था इति संप्रहणाथासंज्ञपार्थः ।

अथनामैव विवृणोति—

जइ मव्वं गीयन्था, सव्वं पविमंति ते वमहिमेव ।

विहि-अविहिण पवेमो, मीसे अविही य गुरुगा उ। ७६८ ।

यदि ते साधवः सर्वे गीतार्थास्ततः सर्वेऽपि ते समकमेव प्रविशन्ति, अथार्थागार्थासंधास्ते ततो द्विधा प्रवेशो विधिना आविधिना च । यद्यविधिना प्रविशन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः अविधिनाम—यद्यगीतार्थासंधाः सर्वेऽपि प्रविशन्ति ।

कः पुनस्तत्र दोषो भवतीत्युच्यते—

विप्परिणामो अप्प च्चअं य दुक्खं व चोदणा होइ ।

पुरतो जयणा करणं, अकरणेँ सव्वं वि खलु चत्ता । ७६९ ।

यदि मृगाणां पुरतो ज्योतिरग्नयनादिकं वक्ष्यमाणां यतनां कुर्वन्ति ततस्तस्यां विपरिणामो भवेत्, न वर्त्तते अग्निकायसमागमं कर्तुमित्युपदिश्य सम्प्रति तमेव स्वयं समागमते । अप्रत्ययाऽपि तेषामुपजायते यथेतद्वीकं तथा सर्वमप्यमीशमवैविध्यामिति, ततश्च प्रतिगमनादयो दोषाः । तथा तेषां मृगाणां पश्चाद्ग्निकायसहृदि कुर्वतामपगं वा सामाचार्या वितथामाचरन्तां दुःखतादना भवति । तदा स्वयमेव अग्निकायसमागमं कृत्वा सम्प्रत्यस्मान् धारयत इत्यादिसम्मुखवत्त्वानतः सम्यक् शिष्टा न प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः । अथैतदोषभयादेनां ज्योतिर्यतना न कुर्वन्ति, ततः सर्वेऽप्याचार्यादयः

परित्यक्ता भवन्ति, सपर्यधापदादिभिरात्मविराधनामन्त्रवातः तस्माद्विधिना प्रवेष्टव्यम् ।

तमेव विधिमाह—

बाहि काउण मिए, गीया पविसंति पुंछणे घेचुं ।

देउलमभपरिभुत्ते, मग्गंति सजोइए चेव ॥ ८०० ॥

मृगान् बाहिः कृत्वा—स्थापयित्वा प्रोच्छुनादि दारुदण्डकानि गृहीत्वा गीतार्थाः प्रविशन्ति, प्रविश्य च देवकुलसमाधीनं परिभुञ्जमानानां संयोगेनैव ज्योतिःसहितानि मार्गयन्ति । अथ पूर्व कृतं ज्योतिस्तत्र न प्राप्यते ततस्तदामयन्ति आनाययन्ति वा समुच्छ्वाराविभूमिकाः प्रत्युपेक्ष्य मृगानानयन्ति ।

परिभुञ्जमाण अमई, मुन्नागारे वसंति सारविण ।

अहणुव्वासिय सकवा-ड निव्वले निखले चेव ॥ ८०१ ॥

परिभुञ्जमाना वसन्ति तत्र तदा शून्यागारम्-शून्यगृहं गवेषयन्ति, तथाधुनाढ्यास्तं साम्प्रतमघोहसीभूत सकपाटं कपाटयुक्तं निर्विलम्ब-सर्पादिविलगहनं निश्चल-दृढं नयन्ति प्रकामम् । अत्र चतुर्भिः पदैः पादश भङ्गा भवन्ति । एषां च मध्ये यः प्रथमो भङ्गः तदुपेतं शून्यगृहं सारविण-प्रमाजितं वसति ।

अत्र सर्वेषु गीतार्थेषु विधिमाह—

जइ नाऽऽगयंति जोइ, गिहिणो तो गंतु अप्पणा आणे ।

कालोभयसंधारग, भूमिओ पहाए तेणं ॥ ८०२ ॥

यदि गृहिणः प्रविता अपि ज्योतिर्नोनयन्ति तत आत्मनाऽपि गत्वा आनयन्ति, ततस्तेन ज्योतिषा कालोभयसंस्ताराणां भूमिं प्रत्युपेक्षत, कालभूमिं संस्तारकभूमिं चेत्यर्थः ।

अमई य पईवस्म, गोवालाकंबुदारदंडेणं ।

बिलपुंछणग ढक्कण, मंतण व जा पमायं तु ॥ ८०३ ॥

एमेव य भूमितिण, हरितादी खाणुकंटबिलमादी ।

दोमदुगवज्जणट्टा, पेहिय इतरे पवसंति ॥ ८०४ ॥

अथ प्रदीपो न प्राप्यते यथा सर्वेषां गीतार्थानां विधिरुक्तास्तथा गीतार्थमिश्रणामप्येवमेव ज्ञातव्यः, नवर तानगीतार्थान् बाहः—स्थापयित्वा गीतार्थाः प्रविश्य भूमिचक्रं संज्ञायककालभूमिलक्षणे गहनवीजादीन् जन्तून् स्थाणुकगटकादिलादीश्च प्रत्यपायान् दोषद्वयवर्जनाथम्—संयमात्मविगधनालक्षणदोषद्वयपरिहाराऽथ प्रत्युपेक्ष्य इतरान् मृगान् वसन्ति प्रवेशयन्ति ।

ठाणामती य बाहि-तेणग दोच्चा व मव्वं पविमंति ।

गुरुगा उ अजयणाए, विप्परिणामाइ ते चेव ॥ ८०५ ॥

यदि बहु स्थाने नास्ति, यत्र मृगाः स्थाप्यन्ते तेणग दोच्चा व तं स्तनकभय वा बहिर्वर्त्तते ततः सर्वे एव प्रविशन्ति, प्रविष्टाश्च यदि यतनां न कुर्वन्ति ततश्चतुर्गुरुकाः त एव विपरिणामाः—प्रत्यपायादयो दोषाः ।

अथ यतनामैव च स्वयं न जानाम इति प्रश्नावकाशमाश-

ङ्कय तत्स्वरूपमाह—

अवगीयत्थविमिस्साणं, जयणं इमा तत्थ अधकारम्मि ।

आणाण्णोभोगणं, अणागणं कोइ वोरइ ॥ ८०६ ॥

अगीतार्थमिच्छाणां तत्र वसतावन्यकार इयं यतना-‘आ-
रण्यलोभोगणं ति’ तथा ते मृगा नाभोगयन्ति तथा दीपस्य
अन्यद्वयपदेशनानयने विधेयम् । अथ गृहस्थोऽन्यद्वयपदेश-
नाङ्गाऽपि व्रीपं गृहीत्वा नागच्छति ततस्तमनागते गृहमपि
गन्वा प्रज्ञापयन्ति, यथा-दीपमानय । यदि काश्चिद्वारयति तत-
स्तस्य शिक्षा प्रदातव्या । विशेषचूनीं तु—‘अरणागणे कोह
वारे सि’ पाठ । अन्येन गृहस्थेनाभोगनयने यदि कोऽपि अगी-
तार्थो वारयति ततस्तस्य नोदना कर्त्तव्या ।

इदमेव भावयति—

अम्हेहि अभगिआं अ-प्यणाणु आओ णु अम्ह अद्वाए ।

आणह इहं जोइ, अयगोलं मा शिवारेह ॥ ८०७ ॥

यदा गृही दक्षतया स्वयमेव ज्योतिरानयति, तं च को-
प्यगीतार्थो वारयति, तदा स वक्रव्यः, अस्माभिरभगितः स्व-
योगेन यद्येव गृहस्थ आत्मनोऽर्थं नुरिणि संशये, ‘उताहो’
अस्मदर्थं ज्योतिरानयति, ततः किमस्माकम् एतदीयया चि-
न्तया, अत एव तमयोगालकल्पं मा वारयत ।

गिहिसं भणंति पुरओ, अइतमसमिणं न पस्मिमो किंचि ।

आसिंति जइ अबुत्ता, तहव जयणा निवारेते ॥ ८०८ ॥

अथ ते गृहस्थाः स्वयं नानयन्ति, ततो गीतार्थो अन्य-
द्वयपदेशेन तेषां गृहिणां पुरतो भणन्ति—अनितम-अनी-
वान्धकारमिति न पश्यामो वयं किञ्चिदपीति । यद्येवमनुक्ताः
साक्षादभगिताः सन्तो ज्योतिरानयन्ति ; ततः सुन्दरमेव ।
यश्च तत्र निवारयति, तस्य यतनया तथैव नोदना कार्या ।

अथ ते गृहस्था अन्यद्वयपदेशनाङ्कं नावबुध्यन्ते

ततः किं कर्त्तव्यमिति न्याह—

गंतूण य पञ्चवणा, आणण तह चंव पुव्वभणियं तु ।

भणण ओदायणा अमई, पच्छायणामल्लगाईसुं ॥ ८०९ ॥

गीतार्थे गत्वा चशब्दाद् अगत्वाऽपि तत्र स्थिते गृहिणां प्र-
ज्ञापना विधेया, यथा-न पश्यामो वयमत्र विलादिकं स्थाणु क-
ण्टकादिकं वा, अत उद्यंतो यथा भवति, तथा कुरुत । एवं परि-
स्फुटमभिहताः सन्तः ते प्रदीपस्यानयने कुर्वन्ति, यद्यगीता-
र्थो निवारयति तस्य तथैव नोदनायामयोगालं मा निवारय
इत्यादिकं पूर्वभगितमेव द्रष्टव्यम्, ‘भणण सि’ गृहिषु प्र-
दीपमानयेति प्रज्ञाप्यमानेषु यो ब्रवीति, किमेवं सावद्यप्रवृ-
त्तिं कारयसीति, तस्याग्रे मिथ्यादुष्कृतभरणे कर्त्तव्यम् ‘अ-
सह सि’ अथ गृहस्थः प्रदीपमानेतुं नेच्छति, ततः ‘आदा-
यणपच्छायणमल्लगाईसुं सि’ मृगाणामदर्शने मल्लगावि-
भिः पृच्छा, अथ प्रदीपः स्वयमेवानेतव्यः ।

अथदमुत्तरार्द्धं विवर्गषु गह—

गिहिजोतिं मगंता, मिगापुरओ भणह चोइओ इणमो ।

णाभोगेण मउत्तं-मिच्छाकारं भणामि अहं ॥ ८१० ॥

गृहिणां समीपे ज्योतिः-प्रदीपं मृगपुरतो मृगाणां मृगवता-
मथ यदि कनचिन्नोदितः किमेवं सावद्यं कारयसीति ? ततो-
ऽस्मी गीतार्थः ‘इत्थं भणति’-अनाभोगेन मयेदमुक्तं ततोऽहं
मिथ्याकारं भणति, मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छामीत्यर्थः ।

एमेव जहं परोक्खं, जाणंति मिगा जहंमिणा भणिओ ।

तत्थ वि चोइजंतो, सहमा णाभोगओ भणह ॥ ८११ ॥

एवमेव यदि मृगाणां परोक्षं गृहे गत्वा गृहस्थो भणति—
स्तथापि यदि ते मृगाः कथमपि जानन्ति यथा एतेन साधुना
गृहस्थो भणितः प्रदीपानयनाय प्रेरितः, तत्राऽप्यपरोक्षं नो-
द्यमानः स तु भणति—सहसाकारेण अनाभोगतो वा मयेद-
मुक्तं मिथ्यादुष्कृतमिति ।

गिहिगम्मि अनिच्छंते, सयमेवाणेह आवरिताणं ।

अत्थ दुगाई दीवा, ततो मा पच्छकम्मं तु ॥ ८१२ ॥

अथ गृही प्रदीपमानेतुं नेच्छति, ततः स्वयमेव मल्लकसम्पु-
टेन वा कर्णरेण वा कलेषु वा प्रदीपो भवति, तत्राऽपि यत्र-
गृहे द्विकादयो द्वित्रप्रभृतयो दीपाः, ततो गृहादानयति,
कुत इत्याह—‘मा पच्छकम्मं तु सि’ यत्रैक एव दीपो भवति,
तत्राऽपरप्रतापकरणलक्षणं पञ्चात्कम्मं मा स्यादिति कृत्वा
ततः प्रदीपो नानेतव्यः ।

ततश्च—

उज्जावेणं आयरिओ, किमिदं अहगम्मि जीवियद्दी उ ।

आयरिण पञ्चवणा, नद्धो य मयो य पव्वइतो ॥ ८१३ ॥

ज्यातिः प्रतिभये सति आचार्यो भणति, हन्त किमिदं भवता
कृतम्, स प्राह—क्षमाश्रमणा ! अहमद्यापि जीवितायी, अतो
विलादिपरिज्ञानार्थं मयेत्यं कृतम्, तत आचार्यो मातृस्थाने-
न तस्य प्रज्ञापनां करोति, हन्त मृत एव त्वं, कुतो भवतो जी-
वितं, यत एव कुर्वन् प्रवर्जितो नष्टश्च-सन्मार्गपरिभ्रष्टः, मृत-
श्च संयमजीवितविरहितो भवति ।

तस्सेव य मग्गेणं, वारणलक्खेण निति वसभा उ ।

भूमितियम्मि उ दिट्ठे, पञ्चप्पिय मो इमा मेरा ॥ ८१४ ॥

तस्यैव ज्यातिरानेतुः साधोर्मार्गेण पृष्ठतो वारणलक्ष्येण
निवारणव्याजेन वृषभा गच्छन्ति, ततो भूमिप्रिकं उच्चा-
रप्रश्रवणकालभूमिलक्षणे दृष्टे सति प्रवीपं समर्पयत, ‘मो’
इति निपातः पात्रपूरेण इयं मर्यादा सामान्यरी ।

खरंण वणिट्ठयभायण-गहिय निक्खिवण बाहिपडिलेहा

वसएहि गहियचिन्ता, इयरे पमादेति कल्लाखं ॥ ८१५ ॥

येन प्रदीपानयनाय आवरतकः प्रेरितो, येन वा प्रदीप आ-
नीतः, तस्य खरगटना कर्त्तव्या, ततोऽस्मी वेणिट्ठा भाज-
नानि च गृहीत्वा ‘निक्खिवण सि’ बहिः स्थाप्यते, निर्ग-
च्छास्माकं गच्छात् न त्वया कार्यम् । ततोऽस्मी कैतवनिष्काशि-
तो बहिःस्थितः प्रतिलेखयति, प्रतिक्रमणं च विदधाति । ततो
वृषभैर्गृहीतचित्ता इतरे मृगा गुरुं प्रस्तादयन्ति । ततो गुरुव-
स्नं भूयोऽप्यन्योऽपि पञ्चकल्याणकं प्रार्थयितुं प्रयच्छन्ति ।

अथ कथं वृषभा मृगाणां चित्तग्रहणं कुर्वन्तीत्याह—

तुम्हय अम्हय अद्वा, एवमकामी न केवलं सभया ।

खामसु गुरुं पविसउ, बहुसुन्दरकारओ अम्हं ॥ ८१६ ॥

आर्याः ! युष्माकमस्माकं च सम्पूर्णप्रत्यपायरक्षणार्थमेव
एवमकार्षीन्, न केवलं स्वभयादय । अत आगच्छत, येन
सर्वेऽपि गुरुं क्षमाश्रमणं क्षमयामः, प्रविशतु बहुसुन्दरकारक-
प्रत्यपायरक्षकतया बहुकल्याणकरोऽस्माकं भूयः प्रतिक्रम्यम् ।
एवमुक्ता मृगा वृषभैः सह समागत्य गुरुं प्रस्तादयन्ति । ततो
गुरुवः वक्ष्यमाणं श्रुते-आर्याः ! भूयमपि निर्धर्माणः सञ्जाताः ।

यतः—

अक्षे वि विहवेहि य, अलमजो अहव तुम्भ मरिसेमि ।
तेसि पि होइ बलियं, अकजमेयं न य तुदन्ति ॥ ८१७॥
एष एव कुर्वन्न्यानापि साधनं विद्रावयिष्यति-विनाशाय-
प्यति । अत आर्याः! अलं-पर्याप्तमस्माकमेतत् । साधवो ब्रुवन्-
तमाश्रमणाः! न भूय एवं करिष्यति । एकवारमपराधं क्षमयन्तु
भगवन्तः । गुरुवो भगवन्ति-यद्येवं ततोऽहं युष्माकं न मरिष्यामि,
परमेतस्य पञ्चकल्याणक प्रायश्चित्तं दीयते । एषमुक्तं तेषा-
मप्यगीतार्थानां बलिकमत्यर्थं हृदये भवति । यथा-नूनमका-
र्यमेतद्विनि, न च पञ्चाज्योतिःस्पर्शनादी नोद्यमानास्तुद-
न्ति, प्रांतनोदनया अन्यथा—उपावन्तीत्यर्थः ।

एमां विहीउ अंतो, बाहिं रुंदे इमां विही होइ ।
सावय तेणय पडिणी-य देवयाए विही ठाणं ॥ ८१८॥
एष विधिर्गन्तस्तिष्ठतामभ्यन्तरे प्रविष्टानामुक्तः । अथ यहि-
स्तिष्ठतां विधिरुच्यते । निरुद्धे-स्थगिते द्वारे प्रामादौ विकाल
था तत्रापूर्यः प्रवेशे न लभते इत्यादिकारणसम्भवे बाहिःस्थ-
तानां यदि श्वापदभयं स्तनकभयं वा भवति, तदा वक्ष्यमाणा
यतना कर्तव्या । यावदेवताया आकम्पनार्थं विधिना स्थानं
कायेनसर्गलक्षणं क्षपणकं कर्तव्यमिति ।

यतनामेव विधिपुगाह—

भूमिघर्देउले वा, महिया वरणे व रहिय आवरणे ।
रहिण विजा अञ्चित-मीमं मञ्चित गुरुआणा ॥ ८१९॥
यदिस्तिष्ठतां यदि श्वापदभयं, तथा भूमिगृहे देवकुल
वा आवरण-कपाटं तेन सहितं तिष्ठन्ति । गाथायां प्राकृतत्वात्
व्यत्यासेन पूर्वोपरिपातः । अथ सकपाटे न प्राप्यते, तत
आवरणरहितेऽपि तिष्ठन्ति, दिशां वा विद्याप्रयोगेण बन्धं वि-
दधति, यतः श्वापदादयो न प्रावशन्ति, विद्याया अभावेऽञ्चित-
कण्टिकाभिस्तदप्राप्तौ मिश्रकण्टिकाभिस्तदलाभे मञ्चित-
कण्टिकाभिर्गणं स्थगयन्ति । तदभावे 'गुरुआणं' चि गुरुवो
भागवतीमाज्ञां प्ररूपयन्ति । यथा-आचार्यादीनां मारणान्तक
उपसर्गं उपास्थिते यः समर्थो भवति, तेन यथानामर्थ्यं
तस्मिन्वाग्ने पराक्रमणीयमात्रं निर्युक्तगाथासमासार्थः ।

अथनामेव विधिपुगाह—

सकवाडमि उ पुर्व्वे, तम्भामइ आणइति उ कवाडं ।
विजाए कंटियाहि व, अञ्चितचिनाहि ठगयति ॥ ८२०॥
पूर्वं सकपाटे भूमिगृहे देवकुले वा स्थानव्यम्, तस्याऽस्ति
अकपाटे तिष्ठन्तः कपाटमन्यत आनयन्ति । अथ नास्ति
कपाटे, ततो विद्याया द्वारं स्थगयन्ति, तदभावे कण्टिकाभिः
प्रथममञ्चितः प्रस्ततो मिश्राभिस्ततः सञ्चित्ताभिर्गणं
स्थगयन्ति ।

एणमि अमईए, पागारवई व रुक्खनीमाए ।
परिखेव विज अञ्चित-मीममञ्चितगुरुआणा ॥ ८२१॥
एतेषां भूमिगृहादीनामस्ति प्रकारं वाऽऽवृत्तिं वा वृत्तं वा
निश्चये निश्चां कृत्वा तिष्ठन्ति । तत्राऽपि विद्याया परिकेपं कु-
र्वन्ति । तदभावे कण्टिकाभिर्यथाक्रममञ्चितमिश्रमञ्चित्ताभिः
परिकेपयन्ति, गुरुवश्चाज्ञाप्ररूपणां कुर्वन्ति ।

गिरिनहनलागमाई, एमेवागम ठयति विजाई ।
एगइगे तिदिमि वा, ठयति अमई असञ्चत्तो ॥ ८२२॥

गिरि वा नदी वा नद्यागं वा आदिप्रहणादिसौदिकं च निश्चां-
कृत्वा तिष्ठन्ति तेषां च यत्रैक एव प्रवेशस्तत्र प्रथमतस्तिष्ठ-
न्ति, तदभावे यत्र द्वयोर्दिशाः प्रवेशस्तत्र तदप्राप्तौ यत्र त्रिषु
दिषु प्रवेशस्तत्राऽपि तिष्ठन्ति । तेषां चागमं प्रवेशमुखं च
विद्याभिः स्थगयन्ति 'अमई असञ्चत्तो ति' प्राकारादि-
निश्चाया एकप्रदेशादीनां वा अप्राप्तावाकाशं वमन्तः सर्वतो
विद्याप्रयोगेण स्थगयन्ति-दिशाबन्धं कुर्वन्ति । विद्याया
अभावे कण्टिकाभिः सर्वतो कुर्वन्ति, तदभावे गुरुवः आज्ञा-
प्ररूपणं कुर्वन्ति ।

केन विधिनेति चेदुच्यते—

नाउमगीयन्थ बलि-णं ताव तेमि च बलमारं ।
घोरे भयम्मि थरा-भगन्ति अविगीयन्थअन्थं ॥ ८२३॥
ज्ञात्वा कल्प्यगीतार्थं बलिनम-समर्थम्, यद्वा-अविजा-
नन्तमेतेषां स्वसाधनां पराक्रममाहा-स्य कस्य कीदृशः
पराक्रमो विद्यते इत्येवमजानन्त इत्यर्थः । घोरे रीद्रे स्वा-
पदादिभयं स्थावरा आचार्या अविगीतस्थे स्थीकर-
णार्थं भगन्ति ॥

कथामत्याह ?—

आयणिं गच्छम्मि य, कुलगणमंघ य चइयविणासे ।
आलोइयपडिकंतो, सुद्धो जं निजरा विउला ॥ ८२४॥

घटीस्तस्योरर्थं प्रांत अभद्रः । आचार्यस्य वा गच्छस्य वा
कुलस्य वा गणस्य वा चेत्यस्य वा विनाशे उपस्थिते
स्ति सहस्रयोधिप्रभृतिना स्वकीयमहापयता तथापरा-
क्रमणीये यथा, तेषामाचार्यादीनां विनाशो नोपजायते ।
स च तथा पराक्रममाणो यद्यपराधमापन्नस्तथाऽप्यालो-
चितप्रतिक्रान्तः शुद्धः, गुरुसमक्षमालोच्य मिथ्यादुष्कृ-
तप्रदानमात्रेणयाऽस्मौ शुद्ध इति भावः । कुत इत्याह-
यद्यस्मान् कारणान् विपुला महती निजरा कर्मक्षयलक्षणा
तस्य भवति, पुष्टालम्बनमवलम्ब्य भगवदाज्ञया प्रवर्त्तमा-
नत्वादिति ॥

सोऊण य पञ्चवणं, कयकरणम्मा गयाइणो महणं ।
सीहाई चव तिगं, तवबलिपदे ववहणं ॥ ८२५॥

एवांचधां प्रज्ञापनां श्रुत्वा यः कृतकरणसहस्रयोधिप्रभृ-
तिकस्तस्य गदाया आदिशब्दाह्वगुह्यं वा ग्रहणं भवति,
गृहीत्वा गदादिकमसौ गुरुन ब्रवीति भगवन् ! श्रुतं वि-
श्वस्ता, सर्वेऽपि साधवः, अहं सिहाऽऽदीनां निवारणं करि-
ष्यामि । ततः सुप्ता साधवः, स पुनरेकाकी गदाहस्तः प्र-
तिज्ञाप्रदयतिष्ठते । तस्य च प्रांतजाग्रतः सिंहत्रिकं समाग-
च्छत् आदिशब्दाह्वगुह्यमादिपरिग्रहः । (४०) (अस्मिन्
विषये 'मृच्छगुणपाडिमेषणा' शब्देऽस्मिन्नत्र भागे व्या-
घ्रहणान्तो गतः) ईदृशस्य कृतकरणस्याभावे यस्तपोय-
लिकां विरुद्धतपसा बलीयान् क्षपकः स देवताया आकम्पन-
निमित्तं स्थानं कायेनसर्गं करोति पतदप्रतो मार्वायप्यते ।

अथ तेन कृतकरणेन साधुना प्रार्थानकप्रतिक्रमणवलायां
यथा गुरुसमक्षमालोचने तथा प्रतिपादयति—

हिंक्षिम्भि पुरा मीहं, खुडयाह इयाणि मंदथामो मि ।

तिस्त्रावाण मीहो, रतिं पहओ मया न मओ ॥ ८२६ ॥

क्षमाधमण ! पुरा-पूर्वमहं प्रयत्नशरीरतया खुडकामात्रेणैव
सिंहे हन्ताऽस्मि, इदानीं मन्दस्थामाऽस्मि । ततः 'तिस्त्रावाण'
ति विभक्तिव्यत्ययादिप्रत्यापातपु गदाघातेन सिंहो गत्रो
मया ग्रहतः परं न मृतोऽपद्राण, एवमालोच्य मिथ्या वृष्क-
तं दत्तवान् । एतावदेव चासौ शुद्धोऽदुष्टपरिणामत्वात् ।

निंतिहिं तिस्त्रि मीहा, आसन्ने नाइदूर दूर य ।

निगयजीवा दिहा, स चावि पुट्टो इमं भणह ॥ ८२७ ॥

प्रभाते निगंतं.—पन्थाने गच्छुद्विस्त्रयः सिंहो निगंतजीवा
दृष्टः । तत्रैक आसन्ने, द्वितीयो नातिदूर, तृतीयो दूर । स
खाऽऽचार्यः वृष्टः । आर्य ! किमेवं सिंहत्रय विपन्नमवलाक्यते ।

ततः इदं भणत—

मा मरिहिति तो गाहं, न आहओ तेण पढमओ दूर ।

गाहतरं बितितईओ, न य मे नायं जहओ मो ॥ ८२८ ॥

भगवन् ! यदा प्रथमः सिंह आयातस्तदा मा मरिष्यतीति
कृत्वा गाह नाहत, तेनासौ दूर गत्वा विपन्नः । द्वितीयस्तु स
एवाय भूयोऽप्यायात इति बुद्ध्या गाहतमगाहतः तेनासौ
नासन्ने नातिदूर, तृतीयस्तु द्वितीयादपि गाहतरमाहतस्तेना
ऽसौ, इत्यासन्न एव भूभागं गत्वा मृतः । न च मया ज्ञाते
यथाऽयमन्यान्यसिंहः समागतो न स एवेति ।

इदंशस्य कृतकरणस्य भावे देवतायाः कार्यान्तर्गः कर्त्तव्यः ।
स च केन कियत्ता कालं यावदित्यत्रोच्यते—

खमओ व देवयाण, उस्मरणं केह जाव आउट्टा ।

रक्खामि जा पभातं, सुवंतु जहणो सुवीमन्था ॥ ८२९ ॥

क्षपको वा देवताया आकम्पनार्थमसं कार्यान्तर्गं करोति,
यावदस्मादावृत्ता आराधिता सती मृते—भगवन् ! पश्य
कार्यान्तर्गः यावत् प्रभाते तावदहं श्वापदाद्युपमं रक्षामि ।
स्वपन्तु यतयः सुविश्वस्ता इति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
(रात्रौ श्वादिध्यायनानेपथः 'उवाह' शब्द द्वितीयभागे
१०७२ पृष्ठ गतः) ('विहार'वचनं 'विहार' शब्द वक्ष्यते)

यादृश आहारो रात्रौ रक्षितुं शक्यते-तद् भक्ष्यद्वारेऽर्भाह-
तम्, नवरं केवलांमह कल्पे अध्वकल्पावपय तद्वाऽह—

अग्गाहणे कप्पस्म उ, गुरुगा द्विधा विराधना गियमा ।

पुरिमट्ठाणं मत्थं, गाउं ता वी ग गिहज्जा ॥ ८३० ॥

क्षिञ्च च पथि यद्यध्वकल्पे न गृह्णन्ति तदा चतुर्गुणः, द्वि-
विधा चान्द्रमस्यं विराधना । भक्त्यालम् सुवासस्य पारता-
पनादिना आत्मविराधना, सयमविराधना तु क्षुधापनः सन्नध्व-
कल्पे विना कन्दार्द्रग्रहणं कुर्यात्; अतो ग्रहातव्याऽध्वकल्पः ।
एभिः कारणेन गृहीयादाप, यदि पुरुषाः सर्वेऽपि संहननधृति
बलवन्तः, अध्वाऽप्येकदैवसिक्तो वा, सार्थेऽपि प्रभूतभैक्षमवा-
प्यते, तदापि धवलाभम्, सार्थश्च भद्रकः कालभोजी काल-
आर्या च । एवमादीनि कारणानि ज्ञात्वा क्षिञ्चपथे न गृहीयात् ।

स पुनरध्वकल्पः कीदृशो ग्रहीतव्यः ? इत्युच्यते—

सकरघत-गुलमीसा, अगंधिमा खज्जुरा व तम्मासा ।

मन् पुष्पागो वा, घतगुलमिस्सं खरेणं वा ॥ ८३१ ॥

शर्करया घृतेन च मिश्राणि अग्रान्धमानि कदलीफलानि
खण्डाखण्डाकृतानि गृह्णन्ति । अथ शर्करया न प्राप्यन्ते ततो
गुडेन घृतेन च मिश्रितानि, एवामभावे खर्जुराणि घृतगुड-
मिश्राणि, तदप्राप्तौ सक्कुकान् घृतगुडमिश्रान्, तदलाभे पि-
ण्याकोऽपि । घृतं न प्राप्यते ततः खरसंज्ञकेन तैलेन
मिश्रितः पिण्याकः ।

एतेषां ग्रहणे गुणमुपदर्शयति—

थोवा विहणंति खुहं, न य तएह करेति एते खज्जता ।

सुखोदणं व लंभे, समितिम-दंतिकचुष्णं वा ॥ ८३२ ॥

एतानि अग्रान्धमादीनि स्वाद्यमानानि स्तोकान्यपि क्षुधे
घ्नन्ति न चेतानि भुक्तानि सन्ति दृष्ट्वा कुर्वन्ति, अत इदंशो-
ऽध्वकल्पो गृह्यते । इदंशस्यालाभे शुष्कौदनः-शुष्ककुरः, तद-
लाभे सर्मातमाः-शुष्कमण्डकाः, तदप्राप्तौ दन्तिकचूर्णम्-
तन्दुललोहः । यद्वा—दन्तिकम्-तन्दुलचूर्णः, चूर्णम् तु-
मोदकादिस्वाद्यकचूर्णः । एतन्सर्वमपि घृतगुडेन मिश्रयित्वा
स्थापनीयम् । यदि शुद्धं भक्षं लभन्ते ततो नाध्वकल्पं भुञ्जते ।
यावन्मात्रेण वा न्यूनं शुद्धं लभन्ते तावन्मात्रमध्वकल्पान्परि-
भुञ्जते । अनुपस्थापितेभ्यो वा प्रयच्छन्ति ।

तिविहाऽऽमयभेमज्जा, वल्लभेमज्जा य सपि मह पंडु ।

मुद्रामतितिपरिणं, जा कम्मं गाउमट्ठाणं ॥ ८३३ ॥

विविधाः-त्रिप्रकारा घातजपिणजश्लेष्मजभेदाद ये आमया
रोगास्तेषां यानि भेषजानि भेषज्यानि, यानि च द्रव्यस्य भे-
षज्यानि सर्पिर्मेधुमिश्राणि वा मणेषु दत्त्वा पट्टैर्वध्यन्ते तानि
गृह्णन्ति, सर्वमप्येतदध्वकल्पादिकं प्रथमतः शुद्धं, तदभावे
अशुद्धमपि त्रिपरिणं यतनया पञ्चकार्पाहणया ग्रहीतव्यम्,
यावदाधाकर्मते । प्रमाणतः पुनरध्वानं स्तोके वा षड् वा
ज्ञात्वा तदनुसारेणाध्वकल्पोऽपि ग्रहीतव्यः ।

एवं यदा सर्वमप्युत्पादितं भवति तदा किं विधेयमित्याह—

अट्ठाणं पविसमागो, जागगनीमाणं गाहणं गच्छं ।

अह तन्थ न गाहिज्जा, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ८३४ ॥

अध्वानं प्राविशन् सर्गः प्रथमत एव यस्य गीतार्थस्य
निश्चयान्तं पुरस्कृत्य गच्छुमध्वकल्पं प्राहयति, अथ तदा-
ध्वप्रवेशे गच्छं न ग्राहयति ततश्चतुर्मासा गुरुका भेषयुः ।
अतो गीतार्थं पुरस्कृत्य गीतार्थप्रत्ययानिमित्तमन्तराऽन्तरा
कानिचिदर्थपदानि पारित्यजनं सर्गगच्छुमध्वकल्पं प्राहयेत् ।
एवंविधेन विधिना निर्गतानामयं विधिः ।

मभणं मग्भेदादी, लिगविओगं च काउ गीयन्था ।

खरकम्मिया व होउं, करेति गुत्ति उभयवग्गे ॥ ८३५ ॥

यत्र समयं तत्र वृषभाः खरभेदवर्णभेदकारिणीभिर्गुलिका-
भिस्तादृशं स्वरं वर्णं च कृत्वा गच्छन्ति, अथवा-यथैतं संय-
ता इति न ज्ञायन्ते तथा लिङ्गविओगं कृत्वा गीतार्था गच्छ-
न्ति । खरकर्मिका वा सन्नद्धपारिकरा यथा सभये गृहीतायुधा
भूत्वा उभयवर्गे साधुसाध्वीरज्जेण गुम्भि-रतां कुर्वन्ति ।

किञ्च-

जे पुर्वं उवकरणा, गहिया अद्वाणं पविसमाणेहिं ।

जं जं जोगं जत्थ तु, अद्वाणं तस्म परिभोगो॥६५२॥

यानि पूर्वं धर्मकरणादीन्युपकरणानि अध्वानं प्रविशद्भिर्गृहीतानि तेषां मध्ये यद्यस्मिन् काले योग्यं तस्य तदाऽध्वानं परिभोगः कर्तव्यः ।

सुकवोदणो समितिवा, भुंजसुणोदेहि उणहविय भुंजे ।

भूलुत्तरे विभासा, जतिऊणं णिगंतं विवेगो॥६५३॥

इह लाटदेशे अवध्रावणं कार्त्तिकं भव्यन्ते, यदाह चूर्णि-
कृतं—“अवध्रावणं लाटणं कंजिअं भण्णहं ति,” ततोऽवध्रावणेनोष्णोदकं वा शुष्कोदकेन शुष्कं समितिमांशोष्णयित्वा मुदु भोजनार्थमुष्णीकृतं भुञ्जीत ‘जइऊणं निगण-
विवेगो ति’ एवमादिकं यतनया यत्तत्त्वा यदा अध्वानं निर्गतास्तदा तमध्वकल्पमभुक्ते भुक्तेऽर्हते वा विधिवन्ति परित्यापयन्तीत्यर्थः । ‘भूलुत्तरे विभासं ति’ भूलुत्तरगुणविषया विभासा कर्तव्या । तद्यथा—शिष्यः पृच्छति, यः अध्वकल्प आधाकर्मिकं परित्यापयति स तावदाधाकर्मिकत्वेनात्-
रगुणोपघाती, परिवर्तितत्वे तु मूलगुणोपघाती, ततः किमेव भुज्यताम् ? उत प्रतिदिवसं लभ्यमानामाधाकर्म ? अत्रोच्यते—
अकल्प्यो भुज्यतां नाऽऽधाकर्म ।

ननु दोषद्वयदुषोऽसौ ? स्वर्गिह—

कामं कम्मा तु सो कप्पां, णिमि च परिवामितां ।

तद्वा वि खलु मे मआं, ण य कम्मं दिणे दिणे ॥६५४॥

कामम्—अनुमते यदाध्वकल्पकं तावदाधाकर्म, अपरं च निशं रात्रौ परित्यापयति, तथापि खलु निश्चितं स एवा-
ध्वकल्पः धेयान्, न त्वाध्वकर्म दिने दिने लभ्यमानं वरम् ।

कृत इति चेदुच्यते—

अध्वाकम्मा मति घातो, मइ पुव्व हते ति य ।

ये उ ते कम्म मिच्छन्ति, णिग्घिणा ते ण मे मता ॥६५५॥

यदाधाकर्म दिने दिने लभ्यते तत्र अमकृदनेकवारं जीवोप-
घातः, अध्वकल्पं तु यदाधाकर्म तत्र सकृदकमेव वारं जीवो-
पघातः । पृथक्ताश्च ते जीवाः न दिने दिने हन्यन्ते । ततोऽध्व-
कल्प एव वरं नाऽऽधाकर्म । ये पुनः अविदिनप्रवचनग्रहस्या
अध्वकल्पं मूलोत्तरगुणोपघातिनं मत्वा न भुञ्जते, आधा-
कर्म तु केवलोत्तरगुणोपघातकमिति मत्वा दिने दिने भोक्तु-
मिच्छन्ति, ते अत्यन्तनिष्ठुराः ससंधु । अत एव न ते मम स-
मता इति ।

भक्षहारं एव विशेषं दर्शयति—

कालुड्ढाहमादिमु, भंगसु जतंति वियभंगादी ।

लिगविवेगो काउं, चुडलीए मगगतो भयए ॥ ६५६ ॥

कालोत्थायप्रभृतिषु भङ्गेषु संभवति तत्र द्वितीयभङ्गमाशौ
कृत्वा यतन्ते, तथाहि—कालोत्थायी कालनिवशी स्थानस्था-
यी कालभोजी इत्यत्र प्रथमभङ्गं नास्ति यतना सर्वथाऽपि शु-
द्धत्वात् । द्वितीयादिषु संभवति तत्र—द्वितीयभङ्गं अकालभा-
जीति कृत्वा—स्वलिङ्गविषयकं विधाय रात्रौ परिलेपनं गृह्णति ।
तृतीयचतुर्थभङ्गयोस्तथान्वयायीति कृत्वा यद् गवादिभिरा-
क्रान्तं स्थानं तत्र तिष्ठति । एतदादिषु चतुर्षु भङ्गेषु अकाल-निवेशीति कृत्वा कालिकाय, निष्ठन्तश्चुडलिकया संस्कारिक-
भूम्यादिषु बिलादिकं गवेषयन्ति, नवमादिषु पोडशान्तेष्वष्टसु
भङ्गेषु अकालोत्थायीति कृत्वा रात्रौ गन्तव्यं उपस्थितं मार्गतः
पृष्ठतः स्थिता गच्छन्ति । क सतीत्याह—अभयं यदि पृष्ठ-
तो गच्छता स्तेनादिभयं न भवेत्, भङ्गार्थं न तु । य. सार्थो-
ऽकालस्थायी तत्र निर्भयं पुरतो गत्वा तथा समुद्दिशन्ति
यथा समुद्दिष्टे सार्थस्तत्र प्राप्नोति, वसति च मध्ये गृह्णाति ।

सावय अप्पट्टकडे, अद्वा सुक्खे सय जोइजयणाए ।

तेण वयणवडगरं, तत्तो व अवाउडा होति ॥ ६५७

श्वापदभयेऽन्यः सार्थिकरात्र्याय यो वृत्तिपरिक्षेपः कृतस्तत्र
तिष्ठन्ति, तदभावे ‘अट्ट’ ति साधनामर्थाय कृतं वृत्ति-
परिक्षेपं तिष्ठन्ति, तदभावे ‘सुक्खे सय’ ति शुष्ककण्टि-
कादिभिः स्वयमेव वृत्तिपरिक्षेपं कुर्वन्ति ‘जोइजयणाए’ ति
यदि श्वापदभयं ज्यातिषा आघ्नना कार्यं ततः परकृतमाग्नि
मेवन्ते । अथ चेत्तं सेवितुं न प्रयच्छन्ति ततः परकृतमवाग्नि
गृहीत्या प्राशुकशरुभिः प्रचलयन्ति, यत्र तु स्तेनभयं तत्र
तथा वचनवटकरं चागादम्बरं कुर्वन्ति यथा ते स्तेना भयादेव
शांघं नश्यन्ति । अथ यदि ते स्तेनाः समागच्छन्ति तदा तद-
भिमुखीभूय प्रवृत्ता भवन्ति । एवविधे विधिं कुर्वाणा अध्वाना
निस्तर्गन्त । अथायं व्याघातो भवेत् ।

मावयतेणपरटे, मन्थे फिडिया न उ जति हवेज्जा ।

अतिमवह्णा विंठिय, णियट्ट ण य गोउलं कहणा ॥६५८॥

महाटव्यां निहारिभिः श्वापदः स्तेनैर्वा सार्थः प्रारब्धः स न
दिशा दिशि प्रनष्टः, साधवोऽप्येकां दिशं गृहीत्या विप्रनष्टाः,
ते च सार्थो न स्फटिता यदि भवेयुः ततो दिग्भागमजानन्तो
वनदेवतायाः कार्यात्मनं कुर्वन्ति । सा च व्रजिकां विकुर्वन्ती
आन्तमायां च प्राजकायामुपकरणं त्वण्टिकां विस्मरयति
तस्या ग्रहणार्थं साधवो निवर्त्य यावत् तत्रागताः तावद्वा-
कुलं न पश्यन्ति, ततो गुरुणां समीपं कथनं यथा नास्ति सा
व्रजिकेति ।

इदमेव स्पष्टयति—

अद्वाणम्मि महंते, वडुंता अंतग तु अडवीए ।

मन्थे तेण परट्टे, जो जत्तो सो ततो नट्टा ॥ ६५९ ॥

मंजयजणो य मव्वो, हंवि सन्थिल्लयं अलभमाणो ।

पंथे अजाणमाणो, पविमज्ज महाडवि भीमं ॥ ६६० ॥

अध्वानि महति वर्तमानः सार्थः सर्वोऽप्यन्तर महाटव्यां
स्तेनैः प्रारब्धः, ततश्च यो यत्र घर्तते स च तत एव नष्टः—
पलायितः संयतजनश्च सर्वः कथञ्चिदापि सार्थिकमलभमानः
पन्थानं वा अजानन् भोमां महाटवीं प्रविशन्त ।

ततः किं कर्तव्यमित्याह—

मव्वन्थामेण ततो, वि मव्वकज्जुज्जुया पुरिममीहा ।

वमभा गर्णापुराणा, गच्छं धारिंति जतणाए ॥६६१॥

ततः सर्वस्थाप्ता—सर्वोदरेण वृषभाः—सर्वकार्योद्यता भक्त-
लगच्छकार्यैकवक्त्रकक्षाः पुरुषमिहाः सार्तशयपगप्रमनया
पुरुषाणां मध्ये सिंहकल्पाः गाणपुराणाः आचार्यपुग्गवरा
इहत्यां गिरिमन्त्रायां पणतन्ते गच्छं यतनया धारयन्त ।

तामेवाह—

जइ तन्थ दिसामूढो, हवेज गच्छो मवालबुद्धो उ ।

वणदेवयाण ताहे, शियमपगपं तह करेति ॥ ६६२ ॥

यदि तत्राटव्यां मवालबुद्धोऽपि गच्छो दिगमूढो भवेत् त-
तो नियमेन-निश्चयेन प्रकम्पो-देवताया आकम्पो यस्माद्विति
नियमप्रकम्प-कायोन्मगस्ते वनदेवताया आकम्पनाथं तथा
कुर्वन्ति यथा सा आकाङ्क्षता सती दिग्भागे एतान् वा
कथयति ।

यतः—

सम्महिद्धी देवा, वेयावच्चं करेति माहूणं ।

गोकुलधिउव्वणाण, आमामपगपग मुद्धा ॥ ६६३ ॥

यं सम्यग्दृष्ट्या देवास्ते साधूनां वेयावच्चं भक्षणानोपवा-
नादना दिव्यापदाशुद्धरणात्मकं कुर्वन्तानि स्थितिः । ततः
सम्यग्दृष्टादेवता कश्चिद् गोकुले विकुर्वती साधूनां तदशी-
मेनाश्वासः ततस्तथा देवतया साधवो गोकुलपरपर्या
तावज्जीता यावज्जनपद प्राप्ता । तथा एव नीता अपि शुद्धा
निर्दोषाः ।

अमुमेवार्थं सविशेषमाह—

मावयतेणपरंद्धं, मन्थं फिडिया न उ जइ हवेज्जा ।

अंतिमवहगा विटिय, शियड्डु ण य गोउले कहणा ॥ ६६४ ॥

श्वापदः स्तनैश्च प्राग्दधा इतस्ततो गतास्ते च सार्था न
स्फटिता यदि भवेयुः ततः कायोन्मगैश्च देवतामाकम्पेयन् ।
आकाङ्क्षता च कान्तिवन्त्यान कथयन् ब्रजिकाः परंपरया
विकृत्य जनपदं प्रापेयन् । अन्तिमायां च ब्रजिकायाम् उप-
कारणवर्गिकाम् उपाधे विस्मरयेत्, तदर्थं साधवो निषन्त्य
यावत्तत्रागतास्तदाहो कुलं न पश्यन्ति । ततो गुरुणां समीपे
कथने, यथा नास्ति सा ब्रजिकेति । गुरुभिश्च ज्ञाते तथैव
सर्वे देवताकृतमिति ।

भंडी बहिलगभरवा-हिंसु एमा तु वम्मिया जतणा ।

आंदरिय विविन्तेमु य, जयण इमा तन्थ णायव्वा ॥ ६६५ ॥

भण्डार्थहलकभारवार्ताहकेषु-साधेयैश्च अनन्तराज्ञा यतना
यागता । अर्थवार्तिकेषु विविक्तेषु च कार्याटकेषु इयं यतना
ज्ञानव्या ।

तामेवाऽऽह—

आंदरियपच्छणामइ, पच्छयणं तेमि कंदमूलफला ।

अग्गहणम्मि य रज्जुं, वल्लेति गहणं च जयणाण ॥ ६६६ ॥

आगाढं राजाद्विष्टादिकार्ये आंदरिकाविभिर्गण सह गम्य-
मानं पथोदहनस्य शस्त्रलस्याभावे यादं तेषामौदारिकादीनां
कन्दमूलफलाद्याहारो भवेत् । ततः साधूनामपि तमेवा-हारं
स्वयं प्रयच्छन्ति ये च तत्रार्पणतास्ते कन्द्यादि न गृह्णन्ति ।
अग्रहणे च ते सार्थिका अपरिगतासां औपण्यार्थं रज्जुं बलय-
न्ति । ततो यतनया ग्रहणे कुर्वन्ति ।

इदमेव स्पष्टयति—

कंदाइ अभुंजंते, अपरिणाण सन्धिमाण कहयंति ।

पूच्छा वेहामे पुण, दुक्खिवहरा खाउं पुरतो ॥ ६६७ ॥

अपरिणते कन्दार्थिकमभुजाने वृषया सार्थिकानां कथयन्ति

एतान् तथा भावयन् यथा खादन्ति ततस्ते सार्थिका रज्जु-
वल्लं कुर्वन्ति, ततो गीतायाः कृतस्मेकताः पृच्छन्ति । कथयन्
किमेतामी रज्जुभिः प्रयोजनम् ? सार्थिका भणन्ति—वयम-
कनावारूढा अतो याऽस्माकं कन्दार्थानि न भक्षयामि तं वय-
मेताभिर्विहायसि लभ्ययामः, इतरथा तस्य बुभुक्षास्य पु-
रतः खादितुं दुष्करं न वयं भक्षयितुं शक्नुम इति भावः ।

इहग वि मरति एमो, अमं खायामो सो वि उ भणं ।

कंदादि कअगहणे, इमा तु जतणा तहिं हाति ॥ ६६८ ॥

कन्दार्थिन्यभक्षयस्मिन्नथाऽप्यस्यामटव्यामवश्यमेव श्रियते
अतो विहायसि लभ्येतेन तं मारयित्वा सुखेनैव वयं भक्षया-
मः, इत्युक्त्वा सोऽप्यपरिगता भयेन कन्दार्थभक्षणं करोति ।
एवमादिषु कार्येषु कन्दार्थग्रहणे प्राप्ता इयं यतना भवति ।

तामेवाऽऽह—

फासुगजोणिपरित्ते, एगद्वियवद्वभिन्नभिसे अ ।

बद्धद्विए वि एवं, एमेव य होइ बहुबीए ॥ ६६९ ॥

एमेव होइ उवरि, एगद्विय तह य होइ बहुबीए ।

साहारणम्म भावा, आईए बहुगुणं जं च ॥ ६७० ॥

इ अपि व्याख्यातायै ।

पानकयतनामाह—

तुवरे फले य पत्ते, रुक्खमिल्ला तुप्पमहणादीसुं ।

पामंदणे पवाते, आतयतत्ते वंहे अवहे ॥ ७७१ ॥

एयाऽपि गतार्था । गता आशिर्वाचय्या यतना ।

अथावमौदार्यवपयो यतनामाह—

आंमे एमणसोहिं, पजहति परिताविता दुंगुल्लाण ।

अलभंते वि य मरणं, अममाही तिन्थवोच्छदो ॥ ६७२ ॥

अवमौदारिक विज्ञाय अनागतमेव द्वादशभिर्वर्षैर्निर्गच्छन्ति
ततश्च गुणाद्वाद्यां दोगाः । तत्र च तिष्ठन् जुगुप्सया क्षुधा
परितारितः स्नेहेषणाशुद्धिं प्रजहाति । अथवा—भक्षणानम-
लभमानो मरणं प्राप्नोति, एवं खान्यान्त्यसाधुषु श्रियमाणेषु
तीर्थस्य द्यवच्छेदो भवति ।

यत एवमतः—

आंसोदरियागमणे, मग्गे अमती य पंथजयणाए ।

परिपुच्छिउत्ता गमणं, चउव्विहं रायदुद्धं च ॥ ६७३ ॥

अवमौदारिकायां गमने प्राप्ते पूर्वं मार्गेण गन्तव्यम्, मार्ग-
स्याभावे यथाऽपि किं लिख्य अलिख्यो वाऽयं पन्था इति प-
रिपृच्छ्य यतनया आशिषद्वारेण गमने विधेयम् । अथ
राजाद्विष्टारं तच्च निर्विषयादभिधेयमाणभेदेऽनुविधेयम् ।

तत्र स राजा कथं प्रथममापन्न इत्याशङ्कावकाशमयतो—

कथं दमाह—

आंरोहभग्मिणाए, अबभरहितमहदिव्वणाए वा ।

अहिमरअग्गिद्विगमण, बुग्गाहणया अणायो ॥ ६७४ ॥

अवरोधः अन्तं पुन तस्य लिङ्गस्थेन कनाप्याघ्रवेणा कृता, रा-
जो वा अभ्यर्हिता गौरावको राजामात्यादिपुत्र शैलो दीक्षितो
भवेत्, साधुवेषण वा कश्चिर्दाभमरा प्राविष्टा, अनिष्टं वा साधु
हर्षेण स्वयमेव पुरोहितप्रभृतिभिर्वा द्युदग्राहितो मन्यते, सं-

यतो वा कयाचिदयिग्निकया सममनाचारं प्रतिसेव-
मानो ह्यः । एवमादिभिः कारणैः प्रविष्ट इत्थं चतुर्विधं दण्डं
प्रयुज्यते ।

निर्विसउ चि य पदमो, वितिओ मा देह भक्तपाणं से ।

ततितो उवकरखहरो, जीयचरितस्स वा भेदो ॥६७५॥

प्रथमो राजदण्डो निर्विषयाज्ञापनलक्षणः, द्वितीयो मा भ-
क्षणममीषां प्रयच्छतेत्येष लक्षणः, तृतीयः पुनरुपकरण-
द्वयं, चतुर्थो जीवितस्य चारित्र्यस्य वा भेदः कर्तव्यः ।

पर्याये राजदण्डे आज्ञापनक्रमं कुर्वाणानां प्रायश्चित्तमाह-
गुरुणा आणालावे, बलियतरं कुप्ये पदमण दोमा ।

गिणहंत दैत दोमा, वितिततचरिमे दुविहभयो ॥६७६॥

येन राज्ञो निर्विषयाज्ञापनक्रमे राजा बलिकतरम्—गा-
हनं कुप्यति; एष प्रथमभेददोषोऽभिहितः । द्वितीयतृती-
यभेदयोः—यत्र राज्ञा प्रामनगरादिषु भक्षणमुपकरणं वा
चारितं तत्र ये साधवो गृह्णन्ति, ये च गृहस्थाः तेषां प्रयच्छ-
न्ति, तेषामुभयोरपि दोषा—प्रहणाकर्षणादयो भवन्ति । च-
रमश्चतुर्थो भेदो भवति जीवितभेदः, चारित्र्यभेदश्चेत्यर्थः ।

अथ निर्विषयाज्ञापनां गमनविधिमाह—

सच्छंदेण य गमणं, भिक्खं भत्तुणे य वसहीए ।

दोर ठियो निरुम्भति, एगदुठितो व आणाय ॥६७७॥

यत्र राज्ञा भगिताः स्वच्छन्दं गच्छन्तु भवन्तो नाहं गच्छ-
न्तां किमपि निरोधं कुर्वे, तत्र भेदाभिज्ञानेन वसतिविषयां
न सामाचार्यो न परिहार्यन्ति । अथ द्वारं—प्रामादिप्रवेश-
मुखे स्थितो राजपुरुषवर्गः साधून् भिक्षागताभिरुगच्छति, ए-
कत्र वा सभाद्वयकुलादौ स्थितः साधून् भुक्तानाममीषां
आनाययति; ततो वक्ष्यमाणां यतनां कुर्वन्तीति नियुक्तिगा-
थासमासार्थः ।

साम्प्रतमिदमेव व्यक्तीकुर्वन्माह—

सच्छंदेण उ गमणं, मयं व सत्थेण वाऽवि पुव्वुचं ।

तत्पुग्गमादिमुद्धं, असंथरं वा पणगहाणी ॥ ६७८ ॥

यत्र राज्ञा स्वच्छन्देन गमनमनुज्ञानं तत्र स्वयं वा साधे-
न वा सहिता गच्छन्ति, पूर्वोक्तमहंवाऽश्वद्वारं आघनियु-
क्ता वा भगितं भेदादकाययतनादिकं कर्त्तव्यं, नवरं तत्र
स्वच्छन्दगमनं उद्गमादिशुद्धं भक्षणं ग्राह्यम्, असंस्तरणे प-
ञ्चपरिहास्या गृह्णन्ति । अथ राजा मा अत्रैव जनपदं
काञ्चनप्रदेशं निलीय स्थान्यतीति बुद्ध्या पुरुषान् सहा
यान् प्रयच्छन्ति, यूषं ग्रामं प्रविशत तत्र भिक्षामटित्वा
भुक्त्वा च प्रत्यागच्छत, ययमिहैव ग्रामद्वारं स्थिताः प्रती-
क्षामहे । ततस्ते तत्र स्थिताः यो यथा साधुः समागच्छ-
न्ति ते तथा निरुम्भन्ते यावता सर्वे मिलिताः । अथवा—ते
राजपुरुषाः सभायां देवकुले वा स्थिता भवन्ते, यूषं भिक्षा-
मटित्वा गृहीत्वा चेह समागच्छत, अस्माकं समीपे समु-
पविशन्तीति ।

ततश्च—

तिण्हंगयरे गमणे, एमणमादीसु होति जतियव्वं ।

भत्तदुण थंडिण्ण, असती वसहीए जं जत्थ ॥ ६७९ ॥

अथाणां प्रकाराणां प्रकृतस्मिन् गमने एषणायाम् आदि-

शब्दादुद्गमात्पावनयोश्च यतितव्यम् । भक्तार्थेन तु द्वयो रा-
जगमनयोर्मण्डल्यादिविधिर्नैव कुर्वन्ति । तृतीयं तु गमनं रा-
जपुरुषसमीपे भुक्तानानां न मण्डल्यादितनियमः । स्थण्डिलसा-
माचारी तु किञ्चपि न हापयन्ति, राजपुरुषसमीपे स्थिता वा
कुरुकुचां कुर्वन्ति । यदि ते मूर्खारन् अस्मत्समीपे वस्तव्यं त-
तो वसतावसन्त्या यत्रालपदोपतरं तत्र निवसनं कर्त्तव्यम् ।

अथ प्रकारत्रयमेव व्यक्तीकुर्वन्माह—

सच्छंदेण य एकं, वितियं अणणत्थ भोतिहं एह ।

ततिण भिक्खं घेतुं, इह भुजह तीसु वी जतणा ॥६८०॥

एकं स्वच्छन्दतो गमनम्, द्वितीयं पुनरन्यत्र भुक्त्वा इह स-
मागच्छत, तृतीयम् इह समागत्य भोजनं कुरुत । एषु त्रिष्व-
पि भेदादियतना कर्त्तव्या ।

वितिइज्जए व मुंचति, आणावे तं च तुल्लपदे ।

अम्हुग्गमाहमुद्धं, अणुमिट्ठि अणुच्छ जं अस्सं ॥६८१॥

वाक्यद्वयं प्रकाशन्तरेणान्यासे । कश्चिदतिप्रान्तः स द्वि-
तीयान् साधून् मुञ्चति । किमुक्तं भवति । साधूनां भिक्षाम-
टनां राजपुरुषान् दत्त्वा पृष्टतः स्थिता स्थानुर्दिग्दापयति ते
च यद्यनुकायमाना अनपणीयं ग्राहयन्ति । यदि वा—स रा-
जपुरुष एकत्र स्थानं साधून्गच्छ्य धोक्षकभोजनमानादय
वदति, यथा सर्वेऽप्येतदाहारयत ततोऽसौ वक्ष्यः । अ-
स्माकमुद्गमादिशुद्धं ग्रहीतुं कल्पते । एवमुक्त्वा यद्युत्संकलयति
ततो भिक्षां दिग्गन्ते, अथ नात्संकलयति ततो अनुशि-
ष्टिः कर्त्तव्या । तथापि मोक्षमनच्छति यच्चालकम् अन्नं पि-
ण्याकदोषाच्चाद तद् गृह्णन्ति ।

पुव्वं च उवक्खडियं, खीरादी वा अणिच्छं जं दिति ।

कमहग्भुत्त मण्णा, कुरुकुय दुविहण वि देवेण ॥६८२॥

अथवा—चालके आनीत तन्मन्याद् यत्पुव्वमात्मायं तैरुप-
सृतं गच्छेत् क्षीरदध्यादि वा तद्भुज्जत, यदि पूर्वगच्छं नेच्छति
प्रदातुं प्रवीतं च, यद्दहं भोजयामि भणाम वा तत् समुद्दि-
शन, ततः शुद्धमशुद्धं वा यत्ते प्रयच्छन्ति तद्भुज्जत । तत्र चेयं
यतना—कमठकेषु परस्परं साम्तरमुपाविष्टाः सन्तो भुज्जेत
भुक्त्वाचरकालं संज्ञाविसर्जनानन्तरं च प्रायः प्राशुकमृत्ति-
कया द्रावणं च द्विविधेनाऽपि सञ्चिताचित्तभेदाभिन्नं कु-
रुकुचां कुर्वन्ति । पूर्वमपि तेन पश्चात् सचिस्तेनापि पूर्वं मि-
श्रणं पश्चाद् व्यवहारसचिस्तेनाति गमने निर्विषयाज्ञापनद्वारम् ।

अथ भक्षणाननिवारणद्वारं व्याचष्टे—

विहए वि होइ जयणा, भत्ते पाणे अलम्भमाणम्मि ।

दोससे तक्पिंडी, एसणमादीसु जतितव्वं ॥ ६८३ ॥

द्वितीयोऽपि राजदण्डे भक्षणं अलभमाने इयं यतना भव-
ति—यावदधार्पि जनो न संचरति तावत्प्रत्युषवेलायां बोधाक्तं
तत्र च गृह्णन्ति, पिण्याकपिण्डिकां वायसपिण्डिकां वा गृह्-
न्ति । तत एषणादिषु यतितव्यम् ।

केषु पुनस्तद्गृहीत इत्याह—

पुगणादिपम्भेतुं, णिस्सियं गीतन्थ होति गहणं तु ।

अगीते दिवग्गहणं, सुमधरे वा इमेहि च ॥ ६८४ ॥

पुगणं भावकं वा साधुसमाचारकुशलं प्रज्ञाप्य सर्वेऽ-
पि गीतार्थं मिश्रेषु तु पुगणादिप्रज्ञापितः शून्यगृहं वाशब्दा-
द्वैवकुलादौ चलिनिवदनमन्येन पौत्रालिकं स्थापयन्ति, तस्य

विद्या ग्रहणं कर्त्तव्यम्, गतेषु वा स्थानेषु स्थापितं गृह्णन्ति ।
तान्येषां ऽऽह—

उत्तरकोटिबेसु व, देवउल वा शिवदयाऽग्रे ।

कतकरणं करणं वा, अमती नदी दुविहदन्वे ॥६८५॥

देवकुलादिषु ये उदुम्बरास्तत्त्वर्चनकालेऽप्येवोपहोक्तं कृ-
रादिकं गृह्णन्ति. कोटिबा नाम यत्र गोभक्तं द्रियते, तत्र गो-
भक्तलक्षणे स्थापितम्. अगत्य वा येद्वयकुलं तत्र बलिनि-
वेदनं गृह्णन्ति, यदि राजा बहुभिरप्युपायैरुपशमयमानो नाप-
शम्यति तदा यः संयतः कृतकरण. इषुशास्त्रे कृताभ्यासः स-
हस्रयोधि स करणं करोति, तं राजानं धत्वा शास्त्रीत्यर्थः ।
विद्याबलेन वा धैक्यलब्धिसेपक्षो वा विष्णुकुमारादेरिव-
तस्य शिक्षां करोति । 'अमहं ति' यदा कृतकरणादयो न
प्राप्यन्ते तदा अध्वानं गच्छाद्विः नन्दिः—प्रमोदो येन द्रव्ये-
ण गृहीतेन स्यात्तद् द्विविधमपि ग्रहीतव्यम् । तद्यथा—प्रा-
शुकमप्राशुकं वा, परीक्षमनन्तं वा, परिवामितमपरिवामि-
तं वा, एषणीयमेनपणीयं वा । गते भक्षणप्रतिपिच्छाहारम् ।

अथोपकरणहरद्वारं व्याख्यानयति—

तद्वि वि हंति जतणा, वत्थे पत्ते अलब्धमाणास्मि ।

उच्छुक्लुविष्पश्रे, एमणमादीसु जतितव्वं ॥ ६८६ ॥

तृतीय राजद्विष्ट नाम, यत्र राक्षा प्रतिपिद्धं मा अमीपां वस्सं
पात्रं वा कोऽपि दद्यात्, अपहर्त्तव्यं वा । तत्र वस्से वा पात्रे
वा अलभ्यमानं यतना कर्त्तव्या । कथमित्याह—देवकुला-
दिषु कार्पटिकैर्यदस्त्रादिकमच्छुद्धं परित्यक्तं यच्च विप्रकी-
र्णमुरुकुटिकादिस्थापितं तद् गृह्णन्ति । एषणादिदोषेषु वा य-
तितव्यम् ।

हियमेमगाण अमती, तण अगणी मिकगा व गिएहंति ।

पेहुणचम्मगहणं, भुत्तं तु पलासपाणिमु वा ॥६८७॥

राक्षा साधनामुपकरणानि हतानि ततस्तेषां शेषाणां तदु-
द्धारतानामभावः सञ्चुत्तः, किञ्चिद्विशिष्यमाणं नास्तीति
भावः । ततः शीताभिभूताः सन्तस्तृणानि गृह्णन्ति, अग्निं वा
सेवन्ते, पात्रकवन्धाभावं तृणादिस्मिककानि गृह्णन्ति । 'पेहुणं'
ति मयूरकर्मयी (पिच्छुका राजाहरणस्थाने कर्त्तव्या । चर्म-
णो वा प्रस्मरणप्रावरणार्थं ग्रहणं कार्यम्, भुक्तं तु पलाशपत्रा-
दिषु तेषामभावं पालिष्वपि गृहीयाद्वा भुञ्जीत वा ।

अमई य लिंगकरणं, पणवणऽट्टा सयं व गहणऽट्टा ।

आगाढे कारणस्मि, जेहव हंसादिणं गहणं ॥६८८॥

यदि राजा स्थलिकुनोपशमयमानो नापशम्यति, स्थल-
िकेन मृग्यमाणं न लभते ततः परलिकुं कुर्वन्ति । किमर्थमि-
त्याह—प्रज्ञापनार्थं स्वयं वा ग्रहणार्थम् । किमुक्तं भवति—बौ-
द्धादिना राजानुगतं परलिकुनं स्थिताः स्वसमयपरस्म-
यवेदिनो वृषभा युक्रियुक्त्वंचोभिस्ते राजानं प्रज्ञापयन्ति, तेन
वा परलिकुनं स्थिता उपकरणं स्वयमेवोत्पादयन्ति । इदंश
आगाढे कारणे यथेव हंसतेलादीनां ग्रहणं तथा वस्त्रावा-
वरणवस्थापनतलाद्वाटनाप्रयोगैः कर्त्तव्यमिति । गतमुप-
करणहरद्वारम् ।

अथ जोषितचारित्र्यभेदद्वारं भाषयति—

दुविहमि भेरवमि, विजणिमिने य चुप्प—देवी य ।

सेद्धिमि अमममि य, एणणपदीसु जतितव्वं ॥६८९॥

द्विविधे जीवितचारित्र्यपरोपणात्मके भेदे समुत्पन्नं तं
राजानं विद्यया निमित्तेन वा चूर्णैर्वा वशी कुर्यात् । या च देवी
तस्य राक्ष इष्टा सा विद्याभिगवत्यन्ते । एषमप्यनुपशान्तौ धे-
ष्टिनममात्यं वा उपलक्षणत्वात् पाषाणद्वारेण वा प्रज्ञापयन्ति ।
ततस्तद्द्वारेणोपशमयन्ति, अथवा—यावन्नुपशमयन्ति
तावत् अष्टिनाऽमात्यस्य वा अवग्रहे तिष्ठन्ति । एषणादिषु
प्राग्बोधे यतितव्यम् ।

आगाढे अक्षालंग, कालक्खेवो य होति गमणं वा ।

कयकरणे करणं वा, पच्छादण थावरादीसु ॥ ६९० ॥

आगाढे—राजद्विष्टे अन्यलिङ्गं विधायामास्यमानैस्तत्रैव
कालक्षेपः कर्त्तव्यः, विषयान्तरगमनं वा कर्त्तव्यम् । यो वा
कृतकरणः स नृपतः शिक्षां करोति । अथ तत्रापि नास्ति, ततः
स्थावरा—वृक्षाः तेषां गहनेषु तडागसङ्घः प्रभूतेषु वा आत्मा-
नं प्रच्छाद्य दिवा निलीना आसन्ते, रात्रौ च व्रजन्ति । गते
राजद्विष्टद्वारम् ।

अथ भयादिद्वाराणि युगपद्वाह—

बोहियमिच्छादिभए, एमेव य गम्ममाणजतणाए ।

दोणहट्टा व गिलाणे, णाणद्धं दाव गम्मंते ॥ ६९१ ॥

बोधिक्का—मालधन्नेनाः स्लेच्छाः—पारशीकादयः तदादीनां
भये समुपस्थितं गन्तव्यम्, तत्र च गम्यमाने एवमेवांश-
यान्निष्ठारवद् रक्षादिकं यतनया कर्त्तव्यम् । आगाढं तु कि-
ञ्चिदौत्पत्तिकं कार्यम्, यथा संज्ञातकैः संदिष्टम्—इदं कु-
लं प्रव्रज्यामभ्युपगच्छतु यदि यूय नागमिष्यथ, ततो
विपरिणामिष्यति, अन्यस्मिन् वा शास्त्रेण प्रजाजिष्य-
ति, इदंश अगीतार्थसमीपं गच्छेत् ज्ञानदर्शनचार्त्तार्थं
वा गन्तव्यम् । एतैः कारणैर्गम्यमाने पृथं मार्गेण पश्चाद्विच्छ-
न्न पथा गन्तव्यम् ।

अत्र यतनामाह—

एगावमं च मता, वीसं च द्वाणि णिगमा रेया ।

एत्तो एकेकस्मि य, मत्तगमो होति जयणाअं ॥६९२॥

सार्द्धपञ्चकेन कालोत्थायिप्रभृतिभश्चतुर्भिः पदैः सप्र-
तिपक्षैरुपशान्तं शतानि विशत्याधिकानि अध्वानि ग-
माः प्रकारा भवन्ति । एते च प्राक् सप्रपञ्चं भाविताः । एते-
षु भङ्गकपु एकैकस्मिन् अशिवादिकारणे च तादृशः प्रागु-
क्तनीत्या यतना भवन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

रात्रिभोजने प्रशंसति, दिवा प्रतिग्रहणाम् रात्रौ वा भुञ्जे-

जे भिक्खु दिवाभोगणस्म अवणं वदह अवणं वदंतं वा
माइजह ॥ १७० ॥ जे भिक्खु राहभोगणस्म वणं वदह

वणं वदंतं वा माइजह ॥ १७१ ॥

दिवाभोगणस्म अवणं—वासं भासति, रात्रीभोगणस्म
वणं—गुणं भासति ॥

गाथा—

दियमत्तस्म अवणं, जे तु वदे रात्तिभोगणे वणं ।

चउगुरु आणादीया, कहति अवणं च वणं वा ॥ ११० ॥

आणादिया य दोसा चउगुरुं च से पच्छुत्तं ।

कहं पुणं दियामोयणस्स अघणं भासति—

बायायवेहि सुमति, ओयां हीरति य दिट्ठिदिट्ठस्स ।

मच्छियमाति शिपातो, बलहाणी चव चंकमणे ॥१११॥

दियाभोयणं धानेण आनवेण य सुसियं अवलकरं भवति ।
आयो-नेयो भवति, दिट्ठिणा दिट्ठं दिट्ठिदिट्ठं, परजनदण्डः
स्यात्तस्य ओजोपहारो भवतीत्यर्थः दिवसतो माच्छु-
यमादी शिष्यतंति, उट्ठय गुलियादि दोसा, दिवसयो य भुं-
जित्ता कम्मवेद्वेषु अवस्सं चंकमियत्वं, नत्थ पस्सेदो भ-
वति । आयासोस्मासो बहु च दगमादीयति । एवं तं अवल-
करं भवति ।

इमं रात्रीभोयणस्स वधं वदति—

आउं वंभं च वड्ढति, पाणेति य इंदियाई शिसि भत्तं ।

णव जिज्झइ य देहो, गुण दोसविवज्जओ चव ॥ ११२ ॥

रातो भुत्तं अकम्मस्स सत्थोदयस्स चिद्धतो सुभपाग-
लोवचयो भवति, सुभपागलोवचयातो आयुबलहादयाण
बुद्धी भवति । रसायनं पयोगवत् सुभपागलोवचयातो
शीघ्रं देहो न जीर्यते । एते गुणा रात्रीभोयणे । एयस्स वि-
वज्जओ दिवसे । तो तस्मि एतं चव गुणा, विवरीया दोसा
भवति । इमस्म कारणजातं वएजा ।

गहा—

धितियपदमणप्पज्जे, वएज अवि कोविण व अप्पज्जे ।

जाणंते वावि पुणो, कारणजातं वएजा उ ॥ ११३ ॥

अणप्पज्जे—अणप्पवसो खत्तादितो से दियानो वणस्स
अवधं वदजा, राष्ट्रभोयणस्स वा धधं वएज । अवि कोवि-
तो वा अर्गायत्थो अप्पज्जे ऽधि वएज । बहुसु या अ-
स्मिधोमार्गलाण्णायदुद्धादिकारणसु गुणबुद्धिउ रीयत्थो
वि य धधं वा वएजा ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु दिया असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिग्गाहिता दिया भुंजइ, दिया भुंजंतं वा साइजइ ॥ १८० ॥
जे भिक्खु दिया असणं वा० ४ पडिग्गाहिता रत्ति भुंजइ,
भुंजंतं वा साइजइ ॥ १८१ ॥ जे भिक्खु रत्ति असणं
वा० ४ पडिग्गाहिता दिया भुंजइ, भुंजंतं वा साइजइ ॥ १८२ ॥
जे भिक्खु रत्ति असणं वा० ४ पडिग्गाहिता रत्ति भुंजइ भुं-
जंतं वा साइजइ ॥ १८३ ॥

चउसु वि भेगेसु आणादिया य दोसा चउगुरुं पच्छुत्तं, एवं
कालावसेमियं दिज्जाति । नि० सू० ११ उ० ।

रात्रिभक्तं गृहीतं स्यात् । अज्ञानात् रात्रिभक्तं गृहीयात् ।

सूत्रम्—

भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमियसंकप्पे संथडिण
निव्वितिगिच्छे असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिग्गाहिता आहारं आहारेमाणे अह पच्छा जाणेज्जा-
अणुग्गए सुणिण अत्थमिण वा, से जं च मुहे जं च पाणिमि

जं च पडिग्गाहिथे तं विगिचमाणे वा विसोहेमाणे नाइक-
मइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नमिं वा अणुप्पदेमाणे राइ-
भोयणपडिसेवणपत्ते आवज्झइ चाउम्मासियं परिहारद्वारं
अणुग्गइयं ॥ ६ ॥ भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमिय-
संकप्पे संथडिण विगिचिच्छाममावधे असणं वा० ४ प-
डिग्गाहिता आहारं आहारेमाणे अह पच्छा जाणेज्जा,
अणुग्गए सुणिण अत्थमिण वा, से जं च मुहे जं च
पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिचमाणे विसोहेमाणे नाइ-
कमइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नमिं वा अणुप्पदेमाणे राइ
भोयणपडिसेवणपत्ते आवज्झइ चाउम्मासियं परिहार-
द्वारं अणुग्गइयं ॥ ७ ॥ भिक्खु य उग्गयवित्तीए अण-
त्थमियसंकप्पे असंथडिण निव्वहिगिच्छे असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहिता आहारमाहारेमाणे अह
पच्छा जाणेज्जा अणुग्गए सुणिण अत्थमिण वा से जं च
मुहे जं च पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिचमाणे विमोहे-
माणे नाइकमइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नमिं वा अणुप्पदे-
माणे आवज्झइ चाउम्मासियं परिहारद्वारं अणुग्गइयं ॥ ८ ॥
भिक्खु य उग्गयवित्तीए अणत्थमियसंक-
प्पे असंथडिण विगिचिच्छाममावधे असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहिता आहारमाहारेमाणे अह
पच्छा जाणेज्जा अणुग्गए सुणिण अत्थमिण वा, से जं च
मुहे जं च पाणिमि जं च पडिग्गाहे तं विगिचमाणे विमोहे-
माणे नाइकमइ, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नमिं वा अणुप्पदे-
माणे आवज्झइ चाउम्मासियं परिहारद्वारं अणुग्गइयं ९ ॥

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य सम्बन्धमाह—

अणमागं वच्छंतो, परिणिव्वितो व तं गणं पत्तो ।

विहसंथरेत्ते वा, गणह(अ) मामाए जोगो य ॥ १०३ ॥

आधिकरणं कृत्वा अनुपशान्तोऽन्यगणं व्रजन् परिनि-
र्वापितो वा भूयस्तमेव गणमागच्छन्, 'विहे'-अर्ध्वान् से
स्तरणे इतरास्मिन् वा असेस्तरणे श्यामायाम्—रजन्याम्
आहारं गृहीयात्, एय योगः सम्बन्धः । अनेनाऽऽयातस्या
स्य सूत्रचतुष्टयस्य व्याख्या—भिक्खुः—पूर्ववर्गितः, चशब्दाद्
आचार्यं उपाध्यायश्च परिगृह्यते, उद्धृतं आदित्ये वृत्तिः
जीवनोपायो यस्य स उद्धृतवृत्तकः । पाठान्तरं वा—'उग्ग-
यमुत्तीणं नि' मूनिः—शरीरम् उद्धृतं रत्नं प्रतिश्रयावग्रहा-
द्विहः प्रचारावती मूर्तिरस्येत्युद्धृतमूर्तिको मध्यमपदलोप-
समासः, अनस्तमिते सुये सङ्कल्पो भोजनाभिलाषो यस्यासौ
अनस्तमितमङ्गलः । संस्तुतो नाम-समर्थस्तद्विषये पर्याप्त-
भोजी वा 'निर्विचिन्तिगिच्छ' च 'विचिकित्सा-चित्तवितु-
तिः सन्वेह इत्येकोऽर्थः । सा निर्गता यस्मात् स निर्धोर्वाक-
त्सः, उद्धृतोऽनस्तमितो वा रविरित्येव निश्चयवानित्यर्थः, ए-
वंविधावशेषणयुक्ताऽशने वा पाने वा खादित्वा वा खादित्वं
वा प्रतिगृह्णाऽऽहारमाहरन्, भुञ्जानः । अथ पश्चादव-
जानीयान् अनुहन्तः पूर्णं अन्तर्गतो वा । एवं वि-

ज्ञाय (सं) तस्य यच्च मखप्रक्षिप्त, यच्च पाण्डुरत्पाटितं, यच्च प्रान्तगृहे स्थितं, तद्विचित्रं वा परिष्ठापयन् वा विशेषधनं वा निरवययं कुर्वन्, (न) नैव भगवतामाज्ञामतिक्रामति । तद् शनादिकम् आत्मना भुञ्जानः, अन्येषां वा दानो रात्रिभोजनं प्रान्तसेधनप्राप्तं आपद्यतं चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्धातकम् । एवमपरमपि सूत्रत्रयं मन्तव्यम्, नखरं द्वितीयसूत्रं संस्तुतो विचित्रकिंसासमापन्नश्च यो भुङ्क्ते विचित्रकिंसासमापन्नो नाम किमुदितो वा रविः, अथवा अस्तमितो वेति सन्नेहद्रोलायमानमानसः एवं भुञ्जनस्य अन्येषां वा दानस्य चतुर्गुरुकम्, तृतीयसूत्रे 'असंयत्त' इति-असंस्तुतः अध्वर्गपन्नः क्षपको ग्लानो वा भगवन् स नैव विचित्रकिंसास्यो नियमादनुद्धतः अस्तमितो वा रविरित्येवं निःसन्नेहं जानातो यदि भुङ्क्ते तदाऽपि चतुर्गुरुकम् । शेषं प्रथमसूत्रवज्जेयम् । चतुर्थसूत्रं संस्तुतो विचित्रकिंसासमापन्नश्च यो भुङ्क्ते स आपद्यतं चातुर्मासिकं परिहारस्थानमनुद्धातकम्, एष सूत्रं चतुर्थार्थः ।

अथ निर्धुक्त्रिस्तारः—

संखडमसंखडे वा, निर्व्वितिगिच्छे तदेव वितिगिच्छे ।

काले दवे भवे, पच्छित्तं मगगा होइ ॥ १०४ ॥

प्रथमसूत्रं संस्तुते निर्व्विचित्रकिंसे, द्वितीयं संस्तुते विचित्रकिंसासमापन्ने, तृतीयमसंस्तुते निर्व्विचित्रकिंसे, चतुर्थमसंस्तुते विचित्रकिंसासमापन्ने मन्तव्यम् । तत्र प्रथमसूत्रं तार्त्त्वविध्या प्रायश्चित्तमागणा भवति-कालतो द्रव्यतो भावतश्च ।

तत्र कालतस्तावदाह—

अणुगयमणमंकपे, गवेमणे गहणे भुञ्जणे गुरुगा ।

अह संकियम्मि भुञ्जति, होहि वि लहु उगगते मुद्धो ॥ १०५ ॥

अनुद्धतो नाऽद्याप्युद्धतो रविरित्येवं निःशङ्कितेन मनःसंकल्पेन यो भक्षपानस्य गवेपणे ग्रहणं भोजनं च करोति तस्य चतुर्गुरुकां द्वाभ्यामाप तपःकालाभ्यां गुरुकाः । अथ शङ्कितेन मनःसंकल्पेन भुङ्क्ते । ततस्त एव चतुर्गुरुकां द्वाभ्यामाप लघवः । उद्धतः सूर्य इति निस्सन्दिग्धे मनःसङ्कल्पे भुञ्जानः शुद्धः ।

अन्त्यगयमंकपे, गवेमणे गहणे भुञ्जणे गुरुगा ।

अह संकियम्मि भुञ्जति, होहि वि लहुऽण्णन्धमिणं मुद्धो ॥ १०६ ॥
अस्तंगतो रविरित्येवंविधेन सङ्कल्पेन गवेपणे ग्रहणं भोजनं च चतुर्गुरुकास्तपसा कालेन च गुरुकः । अधास्तंगतोऽनस्तंगतो वा इति शङ्कितं भुङ्क्ते, ततश्चतुर्गुरुकां द्वाभ्यामाप तपःकालाभ्यां लघवः । यः पुनरनस्तमितो रविरित्येवं निःसन्दिग्धेन चतस्मा भक्ते स शुद्धः ।

अथ 'उगगयिस्सी' इत्यादिपदव्याख्याममाह—

उगगयिस्सी मुद्धो, मणसंकपे य होति आपमा ।

एमेव अण्णन्धमिणं, धाए पुणं संखडीपुरतो ॥ १०७ ॥

उद्धते रवौ वृत्तिवर्त्तने यस्य स उद्धतवृत्तिः, पाटान्तरेण उद्धतमूर्तिर्गति वा, उद्धतं सूर्ये मूर्तिः—शरीरं वृत्तिनिर्मितं बहिः सप्रचारं यस्य स उद्धतमूर्तिः, मनःसङ्कल्पेनोद्धितं मन्यते स भुञ्जानोऽपि न दोषभाक् भवति । यः पुनरुदितेऽपि रवौ नाऽद्याप्युदित इति चतस्मा मग्यमानो भुङ्क्ते स संशयः, एवमेवामस्तामितेऽपि मन्तव्यम् । किमङ्क भवति—अस्तमितेऽपि रवौ नाऽद्याप्यस्तङ्कत इति वृद्ध्या भुञ्जानोऽपि

न प्रायश्चित्ती, अस्तमितेऽपि वाऽस्तङ्कत इत्यभिप्रायेण भुञ्जानः संशयः । अथवा—'मणसंकपे य होति आदस' अनुदितमनःसङ्कल्पास्तमितमनःसङ्कल्पयोः कतरो गुरुतरो लघुतरो वेति श्रित्तायां द्वावादेशो भवतः । तौ चास्तत्र अभिधास्येते । अनुदिते अस्तमिते वा कथं ग्रहणं सम्भवतीत्याह—'दीने पुणं संखडी पुरतो' इति ध्यातं सुभिक्षामिति चैकार्थः । तत्र संखडी सम्भवति, सा च द्विधा । पुरःसंखडी, पश्चात्संखडी वा । तत्र पूर्वाह्णे वा क्रियते सा पुरःसंखडी । अपराह्णे तु क्रियमाणा पश्चात्संखडी । इह पुनरनुदिते रवौ पुरःसंखडी । पुनःशब्दग्रहणादस्तमिते पश्चात्संखडीति ।

धूरं अणुगगतम्मि, अणुदित उदिआं य होति संकप्यो ।

एवं अन्धमियम्मि वि, एकतरं होति शिम्मंको ॥ १०८ ॥

सूर्ये अनुद्धते अनुदितसंकल्पः, उदितसङ्कल्पो वा भवेत् । उपलक्षणं चेतन्—उदितोऽप्यनुदितः, उदितो वा सङ्कल्पो भवेत् । एवमेवामस्तामितेऽप्येकतरः अस्तमितः अनस्तमितो वा निशङ्का मनःसङ्कल्पा भवति, उपलक्षणत्वादनस्तमितेऽप्यस्तामितसंकल्पः, अनस्तमितसंकल्पो भवेत् । इहानुदितोदितविषया अनस्तमितस्तामितविषया च प्रत्येकं षोडशभङ्गी भवति । तद्यथा—अनुदितमनःसंकल्पः अनुदितगवेपी अनुदितग्राही अनुदितभाजी, एवं चतुर्भिः पदैः सप्रतिपदैः भङ्गचक्रालक्षणा षोडशभङ्गी रचयितव्या । रचितेषु भङ्गेषु यत्र द्वयोर्मध्यपदयोः परस्परं विरोधादृश्यन्ते, मध्यपदेषु वा द्वयोरकास्मिन् उदितो दृष्टोऽन्यपदेषु पुनरनुदितस्ते भङ्गा विरुद्धत्वेन वर्जनीयाः शेषा प्राह्याः । तथा अनस्तमितसंकल्पोऽनस्तमितगवेपी अनस्तमितग्राही अनस्तमितभाजी, एवमापि षोडश भङ्गाः कर्तव्याः । अत्राऽपि यत्र मध्यपदेषु परस्परं विरोधादृश्यन्ते, यत्र मध्यपदेषु द्वयोरकास्मिन् वा अस्तामितो दृष्टः, अन्यपदं वा अनस्तमितस्ते भङ्गाः अविद्यमानकत्वेन वर्जनीयाः, शेषा प्राह्याः ।

अनुदितोदितस्तामितानस्तमितेषु चतुर्ष्वपि स्थानेषु यावन्तो भङ्गा घटमानकास्तत्प्रदर्शनायमाह—

अणुदियमणमंकपे, गहणगवेसी य भुञ्जणे चैव ।

उगगयण्णन्धमिणं वा, अन्धपत्ते वि चत्तारि ॥ १०९ ॥

अनुदितमनःसंकल्पे गवेपणग्रहणभोजनाख्यैस्त्रिभिः पदैर्वा अपि भङ्गास्तेषु चत्वारः प्रथमाद्वितीयचतुर्थाष्टमा भङ्गाः घटन्ते, शेषाश्चत्वारोऽघटमानकाः । उद्धतमनःसंकल्पेऽप्येत एव चत्वारो घटन्ते न शेषाः । अनस्तमितसङ्कल्पे अस्तंगतमसङ्कल्पेऽपि चेत एव चत्वारो प्राह्याः, शेषास्तु तृतीयश्चतुर्थमष्टममा असम्भवितावर्जनीयाः ॥

अन्धेनयामेव घटमानकभङ्गानां विभागतः—

प्ररूपणामाह—

अणुदितमणमंकपे, गवेमणगहणमिणं पढमलता ।

चितियाए तिसु असुद्धो, उगगयभोई तु अन्तिमओ ॥ ११० ॥

अनुदितमनःसङ्कल्पोऽनुदितगवेपी अनुदितग्राही अनुदितभाजी एषा प्रथमा लताः प्रथमा भङ्ग इत्यर्थः । द्वितीयस्यां तु लतायां त्रिषु पदैषु अविश्रुतः, तद्यथा—अनुदित-

सङ्कल्पाऽनुदितगवपी अनुदितग्राही उद्भूतभोजी, इय हि-
लता सङ्कल्पगवेषणग्रहणपदस्त्रिभिरशुद्धा । उद्भूतभोजि-
रूपेणान्यपदेन तु शुद्धा ।

तद्व्याप्तं दो असुद्धा, गहणे भोति य दोषि उ विमुद्धा ।

संकल्पमि असुद्धा, तिसु मुद्धा अन्तिमलया उ॥१११॥

तृतीयस्यां लतायां छ सङ्कल्पगवेषणपदे अशुद्ध, ग्रहणभो-
जनपदे तु द्वे विशुद्ध । तद्यथा-अनुदितसङ्कल्पोऽनुदितगवपी
उदितग्राही उदितभोजी चेति, अन्यलतामामनुदितसङ्कल्प-
स्य चरमा लता चतुर्थीत्यर्थः । सा सङ्कल्पपदे आविशुद्धा
शेषांस्त्रिभिः पदैः शुद्धा । तद्यथा-अनुदितसङ्कल्प उदितगवपी
उदितग्राही उदितभोजी । एवमनुदितमनःसङ्कल्पस्य च-
तस्रो लता उक्ताः ।

अथोदितमनःसङ्कल्पस्य चतस्रो लता आह—

उगगयमसंकल्पे, अणुदितगवपी य गहणभोजी य ।

एमेव वितियलता, मुद्धा आदिमि अंत य ॥ ११२ ॥

तनियलताए गंधमी, होइ असुद्धो उ ममगा मुद्धा ।

सव्यविमुद्ध सु भवे, चउत्थलनिया उदियचिते ॥११३॥

आदिम्य उद्भूतोऽनुद्भूतो वा भवतु स नियमान् उद्भूतं मन्यते
इत्युद्भूतमनःसंकल्प उच्यते, यस्य प्रथमलता उद्भूतमनःस-
ंकल्पोऽनुदितगवपी अनुदितग्राही अनुदितभोजी । एवमेव
द्वितीयलताऽपि उच्यते, नचरमादिपदे अन्यपदे च, सा शुद्धा ।
मध्यम पदस्य अशुद्धा, तृतीय लतायामेकं गवेषणापद-
मशुद्धं, शेषाणि संकल्पग्रहणभोजनपदानि त्राग्यापि शुद्धानि ।
चतुर्थी तु लता सर्वेषु पदेषु शुद्धा । एताश्चतस्रोऽणुदितचित-
्तविषया लता भावस्य विशुद्धतया शुद्धा, प्रतिपन्नव्या ।
एवमस्तीमतास्तस्तीमनसंकल्पयोग्येषां लता भवन्ति ।

तासामेव विभागमपदर्शयति—

अन्तर्गयसंकल्पे, पदम धर्तेमि गहणभोजी य ।

दो संतेसु असुद्धा, वितिया मज्जे भवति मुद्धा ॥११४॥

तनिया गवसगाए, होति विमुद्धा उ तीसु अविमुद्धा ।

चत्तारि वि होति पदा, चउत्थलनियाए अन्थमिते ॥११५॥

इहास्तमितमनस्तमितं वा रवि यो नियमादस्तमितं मन्य-
ते सोऽस्तकृतसंकल्पः, तस्य प्रथमा लता-अस्तमित-
संकल्पः अस्तमितगवपी अस्तमितग्राही अस्तमितभो-
जी १, अत एवाऽऽह—प्रथमायां लतायां धर्तेमि
स्ति । धियमाणे सूर्ये भक्षपानस्येषणं ग्रहणं भोजनं वाऽ-
स्तंगतो रविवर्गित बुद्ध्या करोति, द्वितीया तु लता द्वया-
राशन्तपदयोःशुद्धा मध्ये गवेषणाग्रहणपदयोः शुद्धा २,
तृतीया गवेषणायां विशुद्धा, त्रिषु शेषेषु संकल्पादिष्वविशु-
द्धा, चतुर्थलतायां चाऽस्तमितविषयत्वात् । चत्वार्यपि पदा-
न्यविशुद्धानि अस्तमितमनःसंकल्प इति कृत्वा चतस्रोऽप्ये-
ता अशुद्धाः ।

अथ विशुद्धलता आह—

अगन्धगयसंकल्पे, पदमा एमी य गहण भोजी य ।

मगाएमिगहण मुद्धा, वितिया अंतमि अविमुद्धा ॥११६॥

मगाएमगाए मुद्धा, तनिया गहभोयणसु अविमुद्धा ।

संकल्पेण विमुद्धा, तिसु वि अमुद्धा उ अंतिमिया ॥११७॥

अस्तमितमना अस्तमित वा नृप यो नियमादस्तमितं म-
न्यते, तस्य प्रथमा लता-अस्तमितसंकल्पः अस्तमितगव-
पी अस्तमितग्राहा अस्तमितभोजी । अत एवाऽऽह—
'पदमा एमी य गहणभोजी य स्ति' प्रथमायामनस्तमितपी
अनस्तमितग्रहणभोजी चेति, द्वितीया तु लता-मनःसङ्क-
ल्पेणग्रहणपदेषु त्रिषु विशुद्धा, अन्यपदे अविशुद्धा २, तृ-
तीया लता-मनःसङ्कल्पेणया शुद्धा, ग्रहणे भोजने चाऽविशु-
द्धा । अन्या नाम-चतुर्थी लता सा नचरं संकल्पपदे विशुद्धा-
शेषेषु त्रिषु गवेषणाग्रहणभोजनपदेषु अशुद्धा ।

अथेतास्वावशुद्धलतासु प्रायाश्चत्तमाह—

पदमाए वितियाए, तनिय चउत्थीए नवमदसमाए ।

एकारम वारमीए, लताए चउरा अणुगघाता ॥११८॥

प्रथमायां द्वितीयस्यां तृतीयस्यां चतुर्थ्यां त्वम्यां दशम्या-
मेकादश्यां द्वादश्यां चेत्येषां लतासु भावस्याविशुद्धतया
चत्वारोऽनुद्धाना मागा ।

पंचमिहस्मत्तमिया, अट्टमिगा तेर (म) चोदममिया य ।

पणरम सोलमा वि य, लताउ एया विमुद्धा उ ॥११९॥

पञ्चमा षष्ठी सप्तमी अष्टमी त्रयोदशी चतुर्दशी पञ्चदशी
षाडशी चेत्येषां लता विशुद्धा, प्रतिपन्नव्या, सर्वेषांऽपि
भावस्य विशुद्धत्वात् ।

अथ शिष्यः पृच्छति—

दोएहं वि कतरो गुरुआ, अणुगतन्थमि भुजमाणानं ।

अदंम दोमि काउं अणुगगाए लहु गुरु इयरो ॥१२०॥

अनुद्भूतास्तमितभुजानयाऽथामध्य कतरा गुरुतरा—महा-
दोषः । सूरिग्राह-आवृण्णय कर्तव्यम्, एकं आचार्या ब्रूते-
अनुद्भूतभोजिनः अस्तमितभोजी गुरुतरः । कुत इति चेदु-
च्यते-मः संक्रिष्टपारंगामो दिवसता मुक्त्वा भूयो रजन्याः
प्रमुख एव भुङ्क्ते, तदानीं चाविशुद्धयमानः कालः, अनुदि-
तभोजी पुनः सकलां रजनीमधिसह्य नहान्ते भुङ्क्ते
विशुद्धयमानश्च तदानीं कालः अतोऽसौ लघुतरः । अपरे
भगान्ति-अस्तमितभोजिनः अनुदितभोजी गुरुतरः, यस्मा
दसौ सधा रात्रिमधिसह्य स्नाक काले न प्रतीक्षत, ततः
संक्रिष्टपारंगामः । इतरस्तु चिन्तयति भूयान मया कालः
सोद्व्ययः, अतो भुङ्क्ते एवमसौ लघुतरः । एवमादेशद्वयं कृ-
त्वा स्थितपक्ष उच्यते, अनुद्भूतमूर्धे प्रतिपमथं विशुद्धय-
मानकालो भवतीति कृत्वा अनुदितभोजी लघुतरः, इतरः
पुनरास्तमितभोजी स तदानीं प्रतिपमयाविशुद्धयमानः कालो
भवतीति कृत्वा गुरुतरः । उक्ते कालनिष्पक्षं प्रायाश्चत्तम् ।

अथ द्रव्यभावनिष्पक्षमभिधत्तुमाह—

गहणगहिए आलो यण नमुकारे भुजणे य संलेहे ।

मुद्धो विगिचणे अवि गिचणा सो वि दव्य भावे य ॥१२१॥

अनुदितोऽस्तमितो वा रविरेतेषु स्थानेषु जातो भवेत् ।
'गहण' इति कृते उपयोगे पदभेद कृते जाते यथा नाद्या-
प्युद्भूतोऽस्तमितो वा तदा तत एव नियतमानः शुद्धः । अथ
ग्रहण गवेषणां कथंता जाते तदाऽपि नियतमानः शुद्धः ।
अथ गृहीते ज्ञानं, ततो यद् गृहीते तत्पारंगपयन शुद्धः ।

अथालोचयता ज्ञाते, तदाऽपि विविच्यन् शुद्धः । अथ भो-
क्तृकामेन नवस्कारं भगता ज्ञात, तदाऽपि विविच्यन् शुद्धः ।
भुज्जनेन ज्ञाते शेष परिवर्त्यन् शुद्धः । अथ सर्वस्मिन् भुक्ते
संलब्धनाकल्पं कुर्यात् ज्ञात तथाऽपि विविच्यन् शुद्धः न
प्रायश्चित्तं । अथ न विविच्यन् ततो द्रव्यतो भावनश्चा-
शोधिः प्रायश्चित्तं भवति ।

तत्र द्रव्यनिष्पन्नं तावदाह—

संलक्षणं यतिभागोऽद्वे, दो भाग ५ पंच मोक्ष भिक्षुस्त ।

मामो च उल्लङ्घ्य गुरु, अभिक्षुगहणे तिमू मूलं ॥ १२२ ॥

संलब्धः कवलत्रयप्रमाणस्तमेवाशेषमनुदत्ते अस्तामन्तं वा
ज्ञातेऽपि भुङ्क्ते मासलघु, पञ्चकवलानां विशिष्टमाणां भु-
ङ्क्ते मासगुरु, त्रिभागा दशकवलानां अशेषान् भुङ्क्ते चतु-
र्लघु, अपराद्धं पञ्चदश कवलानां अशेषान् भुज्जानस्य च-
तुर्गुरु 'दो भागं चि' 'द्वौ' त्रिभागो विशतिः कवलानां
भुज्जानस्य पञ्चलघु 'पंच मोक्षं चि' विशतो मध्यान् पञ्च गु-
फत्वा ये शेषाः पञ्चविंशतिः कवलानां यदि भुङ्क्ते तदा
पञ्चगुरु, एवं यथा यथा द्रव्यवृद्धिः तथा तथा प्रायश्चित्तगोप-
वर्जते, अभीक्ष्णग्रहणे पतः ता, सर्वाः प्रतीत्य द्वितीयवारमेव
भुज्जानस्य मासगुरु कादाग्रब्धं छेदं तिष्ठति, तृतीयं चारं चतु-
र्लघु कादाग्रब्धं मूलं यान्त्रेनव्यम् । एवं त्रिषु वारेषु मूलं
यावत्प्रायश्चित्तं भिन्नोक्तम् ।

एमेव गणायारिणः, अणवद्वृत्त्यो य होइ पारंथी ।

तस्मि वि मो चैव गमो, भवि पडिलोम तोच्छमि ॥ १२३ ॥

एवमेव गणिन उपाध्यायस्य आचार्यस्य च वार्गिकागमः
न एव कर्तव्यः, नवरमुपाध्यायस्य प्रथमवारं मासगुरुकादा-
ग्रब्धं छेदं, द्वितीयवारं चतुर्लघु कादाग्रब्धं मूलं, तृतीयवारं
चतुर्लघु कादाग्रब्धमनवस्थाप्य तिष्ठति । एवमाचार्यस्याऽपि
प्रथमवारं चतुर्लघु कादाग्रब्धं मूलं, द्वितीयवारं चतुर्लघु कादा-
ग्रब्धमनवस्थाप्य, तृतीयवारं पञ्चलघु कादाग्रब्धं पार्गाश्चर-
ण्यवस्थाप्य । गते द्रव्यनिष्पन्नम् । अथ भावप्रतिजोमप्राय-
श्चित्तं वक्ष्यामि । पूर्वं द्रव्यवृद्धौ प्रायश्चित्तवृद्धिरुक्ता ।

सम्प्रति यथा यथा द्रव्यपरिमाणस्तथा तथा परिमाणस-
फलं वृद्धिमतीकृत्य प्रायश्चित्तवृद्धिर्माभ्यास्ये । नामेनाह-

पणऊण तिभागद्वे, तिभागमेमे य पंच मोक्ष संलहं ।

तस्मि वि मो चैव गमो, णायं पुण पंचहिं गतेहिं ॥ १२४ ॥

तत्राऽपि भावप्रायश्चित्ते यो द्रव्यनिष्पन्नं वारणे गत उक्तं,
स एव द्रव्यो नवरं 'पणऊणं चि' पञ्चमि कवलैरुता या त्रि-
शतशेषा पञ्चविंशतिः कवला सर्वान्तः, ततः पञ्चमु कवलं पु-
गंतं यदि ज्ञातमनुदत्ताऽस्तमितो वा रविः एव ज्ञात्वा शु-
षान पञ्चविंशति कवलान् भुज्जानस्य मासलघु 'तिभागं चि'
त्रिशद्भागेन दीना विशतिः कवलानां भुज्जानस्य मासगुरु ।
'अद्वं चि' अर्द्धं पञ्चदश कवलानां भुज्जानस्य चतुर्लघु, त्रि-
भागो दश कवलानां भुज्जानस्य चतुर्गुरु, विशतिः पञ्चक-
वलानां मुक्त्वा शेषाः पञ्चविंशति ग्राते मुक्त्वा ज्ञाते तु प-
ञ्च शेषान् भुज्जानस्य पञ्चलघुकाः । संलब्धनाशेष भुज्जानस्य
पञ्चगुरुव । इह प्रभुतनन्तमकवलं आधिकार्थकतरायामपि
तृतीयां संज्ञातायां शेषस्तोकं स्तोकातरमपि च ज्ञाते गति भू-

क्तं तत्र परिणामः संश्लिष्टः—संश्लिष्टतर इति कृत्वा षट्
बहून्तं प्रायश्चित्तम् ।

एमेवऽभिक्षुगहणे, भावे ततियम्मि भिक्षुगो मूलं ।

एमेव गणायारिणः, सपदा सपया पदं हमति ॥ १२५ ॥

एवमेव अभीक्ष्णग्रहणेऽपि भावनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं भिन्नोक्तं-
व्यम्, नवरं द्वितीयं वारं मासगुरुकादाग्रब्धं छेदं तिष्ठति,
तृतीयं चारं चतुर्लघु कादाग्रब्धं मूलं यावन्नव्यम् । एवमेव ग-
णिन आचार्यस्य द्रव्यम् । नवरं स्वपदात् स्वपदमकं तु त-
यार्गपि हसति, तत्रोपाध्यायस्य प्रथमवारं मासगुरुकादाग्रब्धं
तृतीयवारं आयामनवस्थाप्य, आचार्यस्य प्रथमवारं चतुर्लघु
कादाग्रब्धं तृतीयवारं पागाश्चिकं तिष्ठति । इह पूर्वमुदत्त-
वृत्तिपदमनस्तमितसङ्कलपदं च व्याख्यातं न शेषाणि सस्तु-
तादीनि ।

अतस्तानि व्याचष्टे—

संधडिओ संथरंता, संतयभोजी व होइ नायव्वो ।

पज्जत्तं अलमंता, अयंखडी छिन्नभत्ता य ॥ १२६ ॥

संस्तुता नाम पयास भक्षणं लभमानः संस्तरति, अथवा-
यः सततभोजी—दिने दिने पर्याप्तमपर्याप्तं वा भुङ्क्ते स सं-
स्तुतो ज्ञातव्यः । यस्तु पर्याप्तं भक्षणं न लभंतं चतुर्थादिना
नित्यभक्षा नामोऽस्मरन्तः ॥

निर्विचार्कस्मपदे व्याख्यात—

निम्मकमणुदितो ति—स्थितो व सरोत्ति गणहती जा तु ।

उदितधरंते वि हु सो, लगति अविमुद्वपरिणामो ॥ १२७ ॥

निर्विचार्कस्या नाम—निश्शङ्कमनुदितोऽतिक्रान्तो वा सूर्य
इति मन्यते एव, यो निश्शङ्कितेन मनसा गृह्णाति स उ-
दिते अध्यमाणे वा—अनस्तमिते रवौ गृह्णाति तथाऽप्यविशु-
द्धपरिणामेन स प्रायश्चित्तं लभते ।

एभं य उदिआं चि व, धरति चि व मोहमुवगतं जस्स ।

स विउज्जण विमुद्वो, विमुद्वपरिणामसंजुत्तो ॥ १२८ ॥

एवमेव यस्य सादु तन्म्यान्दग्धं चिन्ते उपगतं यदुताऽऽ-
दित उदितो धियते वा नायाऽप्यस्तमेति, स यत्रापावपर्य-
यं विप्रयोमज्ञानं वर्जितं तथाऽपि विशुद्धपरिणाम इति कृत्वा
विमुद्वो, न प्रायश्चित्तं ।

अथ यदुक्तं सूत्रे 'अहं पुण जाणेजा अणुगण अन्थमि-
णं न चि' तत्रोदत्तमनस्तमितं वा रविं चेतान् कृत्वा गृह्णाते
पश्चात्पुनर्ज्ञानं यथा अनुदत्तोऽस्तमितो वा, कथं पुनस्त-
ज्ञानमित्याह—

समिच्चिचिणिगादीणां, पत्ता पुप्फा य णलिणिमादीणां ।

उदयन्धमणं रविणो, कहंति विगमंत मउलेत्ता ॥ १२९ ॥

शर्माचार्याणकादीनां तरूणां पत्राणि नालिनीप्रभृतीनां च
पुष्पाणि विकसन्ति स्वरुदयं कथयन्ति । पतान्येव सुकुल-
यान्ति सन्ति स्वरुस्तमने कथयन्ति ।

कथं पुनर्ज्ञानं उदितोऽस्तमितो वा न दृश्यते इत्याह—

अरुभहिमवाममहिया, महागिरीगहुरेणुरयल्लामो ।

मूढदिसम्मं व बुद्धी, वंदे गोहं मते मिरिण ॥ १३० ॥

अप्रवेष्टुते गगनं, हिमनिर्गमे वा पतति, वर्षणे वा, महि-
कया वा पतन्त्याऽऽच्छादिते, महार्गारिणा वा अन्तरिते, रा

हुणा वा सर्वप्रहणेनोदयास्तमनयोगगृहीते रवौ । रेणुः-
कटकगमनाद्युत्थिता धूलिः रज इत्यादिकं, ताभ्यां वा
क्षुब्ध उदितो वा रविर्न प्रायते, दिङ्मूढा वा काश्चिदपरादश
पूर्वा मन्यते स नीचमादित्य विलोक्योद्गतमात्र आदित्य
इति बुद्ध्या भ्रूपानं गृहीत्वा यस्मिन् प्रविष्टो यावद्भ्रू-
स्तावदन्धकारं जानाम, ततो जानाति अस्तामितं अहं भुक्त
इति । अथवा-गेह-गृहाभ्यन्तरे कारणजानं दिवा स्याः
प्रदोषे चन्द्र उदितं विबुद्धो विवेकेण ज्योत्स्नां प्रतिष्ठां
दृष्ट्वा चिन्तयति, एषः आदित्यात्पः प्रविष्टः । स च ताम-
रिका मन्दं मन्दं पश्यति । ततो गृहीत्वा निमान्यतो भुक्तः ।
पथमाविभिः कारणानुदितमुदित मन्यते उदिते वा अनु-
दितम्, अस्तामितमनस्तामितम् ।

ततः—

सुचं पडुच्च गहिने, णाउं इहरा उ सो ण गणहंतो ।

जो पुण गणहति णाउं, तस्मैगट्टाणमं वडु ॥ १३१ ॥

यद्युद्गतः अस्तामितो वेति बुद्ध्या सूत्रं प्रतीत्य 'उत्तम-
विचि अन्तर्धर्मियस्मैकणे' इति सूत्रप्रमाणेन गृहीतं पश्चाच्च
ज्ञातप्रनुद्गतः अस्तामितो वा रविः, ततो यन्मुखं यच्च पाणो-
यच्च प्रतिग्रहे तत्सर्वमपि व्युत्सृजत, इतरद् वा यद्यस्मा पु-
चमेवानुदितमस्तामितं वा अशास्यन् ततो नागृहीयन् ।
यः पुनरनुदितमस्तामितं वा ज्ञात्वा गृह्णात गृहीत्वा वा
भुङ्क्ते, अन्येषां वा दद्याति, तस्यैकं स्थानकं वडयन् । तं प्र-
तीत्य 'त भुञ्जमाणे अंशसि वा दलमाणे आवज्जइ चाउ-
म्मासिये अणुवाइय' इत्युत्तरं सूत्रमण्ड वडय्यादितं
भावः ।

अथ विवेचनविशोधनपदं व्याचष्ट—

भवस्स छड्डणं पिणि-चण्णं मुहहन्थपादलूहस्स ।

कुपणधुवणं पिसेहणं, स किं बहुमां वणाणं ती ॥ १३२ ॥

अनुदितमस्तामितं वा ज्ञात्वा यन्मुखं प्रक्षिप्तं तस्य ज्ञाति
सति स्वल्पमत्रकवत्प्रक्षेपणम्, यच्च हस्ते-पाणौ वाऽस्य प्रात-
अह य-पात्रप्रतिग्रहं तस्य स्थाण्डनं, एवं सर्वस्याऽपि यत्प-
रिष्ठापने सा विवेचना, यन्तु स्पर्शने हस्तेनामर्पणं धावनं
कल्पकरणे सा विशोधना, अथवा-सकृदेकशः परिष्ठा-
पनस्पर्शनधावनानां करणे विवेचना, एतयामेव बहुश-
करणं विशोधनम्, एतदि विवेचनविशोधनयोनानाद्यमुक्तम्,
अथ 'नो अइकमइ' लि पदं व्याख्याति—

नानिक्कमती आणं, धम्मं मेरं व रातिभेनं वा ।

अत्तट्टेगागी वा, सयभुंजे मो स देञ्जाऽपि ॥ १३३ ॥

एव विविञ्चन् विशोधयन् वा नीयकृतामाज्ञां नातिक्राम-
ति । अथवा-श्रुतधर्मं चाग्निमयादां रात्रिभक्षजनं वा ना-
तिक्रामति " भुञ्जमाणो अशेसि वा दलमाणो " लि पदार्थं
व्याख्यायते - (अस्ते इत्यादि) आत्मार्थिक आत्मलीनो
तिग्रहकरणे वा य एकाकी स स्वयं भुङ्क्ते, नान्येषां ददा-
ति इति । शेषः पुनरनात्मलीनः अनेकाकी वा अन्येषामपि
दद्यात्, स्वयमपि भुञ्जीत । गते प्रथमे संस्तुतनिर्विचिकि-
त्यसूत्रम् ।

अथ द्वितीयं संस्तुतनिर्विचिकित्ससूत्रं व्याख्याति—

एवं वितिगिच्छो वा, दोहि लहू खवरि ते तु तवकाले ।

तस्स पुण हवंति लता, अट्ट सुद्धा ण इतरा उ ॥ १३४ ॥

विचिकित्सने-किमुदितो रविः नर्घति उदितानुदित इत्यादि
संशयं करोतीति विचिकित्सः, सोऽप्येवमेव वक्तव्यो नघरं
यानि तस्य तपोहानिप्रायाश्चत्तानि तपसा कालेन च ल-
घुकानि तस्य च विचिकित्सस्य पुनरगुद्धा एव केवला अ-
ष्टौ लता भवन्ति, नेतरा सङ्कल्पस्य शङ्कितत्वेन प्रतिपत्ता
ऽभावात् ।

कथं पुनरसौ ? शङ्कां करोतीत्याह—

अणुदिय उदिओ किं ण हू, संकप्पो उभयहा अदिहे उ ।

धरति ण वत्ति व खुरे, सो पुण निपमा चउरहेके ॥ १३५ ॥

उभयथा-उदयकाले अस्तामनकाले वा अर्धमादिभः का
रणैर्गृहे आदित्यं सङ्कल्पो भवति, किमुदित उदितो वा
रविः, अस्तामनकालेऽपि सूर्यो ध्रियत न वात शङ्का भवति, स
पुन सूर्यो नियमादनुदित उदितः अस्तामितः अस्तामितो
वेति चतुर्णां विकल्पानामेकतरमिदं वचते । भङ्गाः पुनश्च
स्वयमुच्चारणीयाः । उदय प्रतीत्य निर्विकित्सं मनः सङ्कल्प-
सात विचिकित्सितयवपी विचिकित्सितप्रादी विचिकित्सि-
तभाजो एवमपि भङ्गाः, अस्तामितमपि प्रतीत्यवगताष्टौ भङ्गाः,
इत्याख्येष्टभङ्ग्याः प्रथमाद्वितीयचतुष्ठाष्टमा भङ्गा घटमानक-
न्याद् ग्राह्याः, शेषाश्च वाराऽग्राह्याः । गते संस्तुतनिर्विचि-
कित्ससूत्रम् ।

अथ तृतीयमसंस्तुतनिर्विचिकित्ससूत्रं व्याख्याति—

तवगलणट्टाणं, तिविहो तु अयंथडो तिहे तिविहो ।

नयसंथडमीमस्ता, मामादागवणा इणमां ॥ १३६ ॥

(अस्याः गाथाया अन्तरार्थः — 'अयंथड' शब्दे प्रथम-
भागे ८०८ पृष्ठं गतः । इह ततो विशेष उच्यते)

इहाऽपि पुनरप्येव योऽहं लताः कलव्याः कालानिपपन्नं च
प्राग्वत् । उच्यमावप्रायाश्चत्तयोस्त्वयं विशेषः, तयोऽसंस्तुतो
विहृषतपःकलान्तः पायणके अनुद्गते अस्तामिते वा उदितानि
स्तामितवृद्धा भ्रूपानोय भुञ्जानो यदा उद्गतमस्तामिते
वा जानाति, ततः परं भुञ्जानस्येदं प्रायश्चित्तम्—

एकं दुग तिणि माणा, चउमामा पंचमास छम्माया ।

सवं वि होति लहुगा, एगुत्तरवड्डिया जेणं ॥ १३७ ॥

संलेखनाशेषं यदि ज्ञातो भुङ्क्ते, ततः एकमासिकं, पञ्च
कवलान् यमुद्दिशति द्वैमासिकं, दश कवलान् समुद्दिशति
त्रैमासिकं, पञ्चदश कवलान् भुञ्जानस्य चतुर्मासिकं,
विंशति भुञ्जानस्य पञ्चमासिकम् । अथ पञ्च कवला
विशुद्धभावेन समुद्दिष्टाः शेषान् पञ्चावेति कवलान्
ज्ञातं भुङ्क्ते ततः पाणमासिकम्, एतानि स्वागवर्षा लघुकानि
प्रायाश्चत्तानि भवन्ति । कुत इत्याह—यन् कारणेन कालं
वृद्ध्या द्विव्यादिरूपया अमूनं वर्धितानि ।

इदमेव विनिर्दिष्टम्—

दुविहा य होइ वुड्डी, सट्टाणे चेय होउ परठाणं ।

सट्टाणस्मि उ गुरुणा, परठ्ठाणं लहुग गुरुणा वा ॥ १३८ ॥

द्विविधा च भवति वृद्धिस्तद्व्या—लघुका गुरुका भवति । तत्र लघुकस्थानादारब्धा लघुका, गुरुकस्थानादारब्धा गुरुका भवति । अत्र च मासलघुकादारब्धा अतः सर्वाण्यपि लघुनि द्रष्टव्यानि—

भिक्षुस्म ततिपगहणे, सद्भागं होइ दव्वनिष्फन्नं ।

भावस्मि उ पडिलोमं, गणिआयगिण वि एमव ॥१३६॥

भिक्षोद्वितीयवारं द्वैमासिकादारब्धं छेदं तिष्ठति, तृतीय-
वारप्रहणे त्रैमासिकादारब्धं स्वस्थानं मूलं यावन्नयम् । एवं
द्रव्यानप्यत्र प्रार्थाश्चत्तमुक्तम् । भावनिष्पन्नं पुनरेतदेव प्रतिलो-
मं मन्तव्यम् । गणिन आचार्यस्यापि द्रव्यभावयोरुभयोरप्य-
यमेव प्रार्थाश्चत्तं, तत्रमुपाध्यायस्य द्वैमासिकादारब्धं त्रि-
वारं नवस्थाप्ये, आचार्यस्य त्रैमासिकादारब्धं त्रिभवारं
पारगाञ्चिकं पर्यवस्यति । गतस्तयोरस्मिन्तु—

अथ गलानासंस्तुतमाह—

एमेव य गेलणं, पट्टवणं, तत्थ गवर भिम्भणं ।

चउहि गहणेहि सपदं, काम अगीतत्थ सुत्तं नु ॥१४०॥

गलानासंस्तुतस्याऽप्येवमेव प्रार्थाश्चत्तम्, नवरं तत्र तत्र
' भिम्भणं ' ति भिक्षुमासान्प्रस्थापना वक्तव्या । प्रथमं
वारं पञ्चमासलघुके, द्वितीयं षण्मासलघुके, तृतीयं
छेदं, चतुर्थवारं मूलं तिष्ठति । अत एवाऽह—चतुर्भिर्प्र-
हणैर्भिक्षुणं सेवा रूपः स्वपदं मूलं भिक्षुः प्राप्नोति । उपा-
ध्यायस्य लघुमासादारब्धं चतुर्भिर्वारं नवस्थाप्ये, आचा-
र्यस्य द्वैमासलघुकादारब्धं चतुर्भिर्वारं, पारगाञ्चिकं पर्यव-
स्यति । शिष्यः पृच्छति—कस्यैतन्प्रार्थाश्चत्तम् ? स गृह-यद्-
क्तं यच्च वक्ष्यमाणमतत् सर्वमर्गानां प्रार्थना भवति प्रस्तुत-
स्त्वैकं प्रार्थाश्चत्तमित्यर्थः । स हि कार्यं वा यतनामयतनां वा
न जानाति अतस्तस्य प्रार्थाश्चत्तम् । गतो गलानासंस्तुतः ।

अथाध्यासंस्तुतमाह—

अद्धाना मेधडिए, पवस-मज्झं तेहव उन्निणे ।

मज्झस्मि दमगवुद्धी, पवस-उत्तिणपणणं ॥ १४१ ॥

अर्धान-मार्गे यः अस्मिन्तुतः स त्रिविधः । तद्यथा—अ-
ध्वनः प्रवेशे मध्ये उत्तरे च । तत्र प्रथमे मध्ये भावयते—भि-
क्षाः संलग्ननादिषु पदसु स्थानेषु दशगार्त्रिन्दिवमार्गा कृ-
त्वा प्रार्थाश्चत्तवृद्धः कर्त्तव्यः । उपाध्यायस्य पञ्चदश-
गार्त्रिन्दिवद्वैमास्यस्य विंशतिगार्त्रिन्दिवद्वैमास्यस्य प्रार्था-
श्चत्तं भवेत् । एतदेव प्रतिलोमं वक्तव्यम् । अथ प्रवेशे उ-
त्तरेण च भवति—' पवस उत्तिणपणणं ' ति प्रवेशे तथा
उत्तरणमुत्तरेण तत्र च पञ्चकेन स्थापना क्रियते । संलग्ननादिषु
पदसु पदेषु पञ्चगार्त्रिन्दिवान्यादा कृत्वा मासलघुकं याव-
न्नतव्यमिति । तथा उभयोरपि अष्टमभार्गमूलं प्राप्नोति,
उपाध्यायस्य दशगार्त्रिन्दिवद्वैमास्यस्य दशमवारं गामनवस्था-
प्यम् । आचार्यस्य पञ्चदशगार्त्रिन्दिवद्वैमास्यस्य पारगाञ्चिकं भवेत्-
तु । एतदेव प्रतिलोमं प्रार्थाश्चत्तम् । शिष्यः पृच्छति—अ-
ध्यासंस्तुतो मध्ये क्षिप्रमेव स्वपदं प्रापितं, प्रवेशे उत्तरेण च
क्षिप्रं न तावदेव कथम् ? अतोच्यते—अध्वनः प्रवेशे भयमुत्प-
द्यते, वयमध्वानं निस्तरिष्यामः । उत्तरेणऽपि तु भुजानृपादिभि-
रत्यन्तं ज्ञान्तं, अत एव तत्र क्षिप्रमेव स्वपदं प्रापितं । अध्वमध्यं

पुनर्जितभयो नानिज्ज्ञान्तश्च, अतः शीघ्रं सपदं प्रापितः । अत्रे-
ककस्मिन् पदे आह्लादयो रात्रिभोजनदोषाश्च । अर्गीतार्थस्य
चैतन्मन्तव्यं, न गीतार्थस्य ।

कुत इति चेदुच्यते—

उगगतमणुगगतं वा, गीतव्यं कारणेणऽतिक्रमति ।

दूता हिंविहारी, ते वि य होती सपडिववखा ॥१४२॥

गीतार्थः अध्वप्रवेशादां कारणे उपपन्ने उद्वेगे अनुद्वेगे वा
सूर्ये यतनया अग्रेऽहोरात्रे भुजानां भगवतामाज्ञां धर्म-
वा नातिक्रमति, ते चाध्वप्रतिपत्त्यास्त्रिविधा—द्रवन्तः, आ-
हिगडका, विहारिणश्च । तत्र द्रवन्तः—ग्रामानुग्रामं गच्छु-
न्तः, आहिगडका—स्ततर्पाश्रमणशीला, विहारिणः—
मासं मासेन विहरन्तः । तेषां प्रत्येकं सप्रतिपत्ता ।

तद्यथा—

दूइज्जंता दुविहा, शिक्कारणिगा तेहव कारणिगा ।

असिवादी कारणिगा, चके मूलाइया इत्तरं ॥ १४३ ॥

उवंदम अणुवंदमा, दुविहा अहिंउगा मुणयव्वा ।

विहरंता वि य दुविहा, गच्छगता निगता च ॥१४४॥

द्रवन्तो द्विविधा—निष्कारणिगाः, कारणिगाश्च । तत्राशि-
वाद्यमौदर्याजहिष्ठादिभिः, कारणैरुपपन्नैर्लपस्य वा निर्मितं
गच्छस्य वा बहुगुणभरमिति कृत्वा आचार्यादीनां वा आ-
गाहं कारणे द्रवन्तः ते कारणिगाः, ये पुनरुत्तरापथे धर्म-
चक्रं, मधुराया देवान्निर्मितं स्तम्भं, आदिशब्दान्-कोशलायां
जावस्वार्थमप्रतिमा तीर्थकृतां वा जन्मादिभूमय एवमादि-
दशानां द्रवन्ता निष्कारणिगाः । आहिगडका अपि द्विधा उ-
पदेशाऽऽहिगडका, अनुपदेशाऽऽहिगडकाश्च । तत्र ये सूत्रार्थो
गृहीत्वा भाव्यदाचार्यगुरुणामुपदेशेन विषयाचारभाषा-
लम्भनिर्मितमाहिगडन्ते ते उपदेशाऽऽहिगडकाः । ये तु कौतु-
केन देशदर्शने कुर्वन्ति ते अनुपदेशाऽऽहिगडकाः । विहरन्तो-
ऽपि द्विविधा—गच्छगता गच्छानगताश्च । गच्छवासिनः
ऋतुवर्षे मासं मासेन विहरन्तः, गच्छुः देशदर्शने कुर्वन्ति
ते गच्छगताः । गच्छानगता द्विधा—विधानगता, अविधान-
गताश्च । विधानगताश्चतुर्धा जिनकल्पिकाः, प्रतिमाप्रतिप-
त्ताः, यथालन्दकाः (शुद्धाः) पारिदायिकाश्च । अविधान-
नगताः साधारणादांभः त्याजिता एकाकीकृताः ।

एतेषां भेदानामितरयोः प्रार्थाश्चत्तं लगति—

निष्कारणिगाऽणुवदे मिगा य लगंतणुदिय अत्थमिमे ।

गच्छा विगिगता वि हु, लग्गेज्जति ते करेज्जवं ॥१४५॥

निष्कारणिगा द्रवन्तः, अनुपदेशाऽऽहिगडकाः, अविधानग-
ताश्च अनुद्वेगे अस्मिन्ते वा यदि गृह्णन्ति भुज्जेत वा ततः
पूर्वाह्णप्रार्थाश्चत्तं लगति । ये तु कारणिगा उपदेशाऽऽहिगड-
का गच्छगताश्च ते कारणे यतनया गृह्णन्तः भुजानाश्च शुद्धाः ।
ये तु गच्छानगता जिनकल्पिकादयस्तेऽपि यथैवमनुद्वेगे वा
प्रहणे कथंस्ततो लगति, नियमात्तदानीं न गृह्णन्ति त्रिकाल-
विषयज्ञानरूपप्रवृत्ताः ।

अथवा तस्मिन् तदर्थं, अप्यतो अणुदितो भवे सुरो ।

पत्तो उ पत्थिमं पो-रिमिं च अत्थंगतो हाति ॥१४६॥

अथवाशब्दः प्रकारान्तरे वा । तेषां जितकल्पिकादीनां तृतीयां पोरुषीमप्राप्तः सूर्योऽनुवितो भव्यते । पश्चिमां च पोरुषी प्राप्ताऽस्तेन उच्यते । अत एव भक्तं पन्थाश्च तेषां तृतीयपौरुष्यामेव भव्यते, नान्यथा । गते संस्तुतानिर्वाचिक-त्ससूत्रम् ।

अथासंस्तुतविचिकित्ससूत्रं व्याचष्टे—

वितिगिच्छ अभ्यसंथड, सत्यो उ पहावितो भवे तुरियं ।

अणुकपदाएँ कोई, भतेण निर्मतणं कुज्जा ॥ १४७ ॥

अथ नस्तुते—हिमानीसंज्ञादिनाभिगृह्यमानं सूर्यं विचिकित्सो भवति, ते च साधवः साधैनाध्याने प्रतिपन्नाः अन्तरा वाऽभिमुखं वा अपरः सार्धं आगतः । द्वावप्येकस्थाने आसिता । अभिमुखान्तुकमार्थिकोऽप्यनुकल्पया साधूनां भोक्तुं निमन्त्रणं कुर्यात्, यस्मिंश्च सार्धं साधवः सञ्चालिताः अतः सूर्योदयवेलायामुत्तिनाऽनुदिन इति शङ्कया शृङ्गान्, इहाऽपि त्रिविधं असंस्तुते तथैवाऽष्टौ लता नद्यः संस्तुते निर्विकित्से तपः प्रार्थयन्ताम्युभयगुरुकाणि असंस्तुते विचिकित्सं पुनरुभयलघूनि शेषं सर्वमपि प्राच्यन् । ६०४ उ० । अत्र प्रार्थयन्त विवकारम् । जीन० । रात्रिभोजने प्रतिगृहीतं स्वर्णरुष्टापयेत् ।

सूत्रम्—

इह खलु निर्गन्धस्म वा निर्गन्धीण वा गतो वा वियाले वा सपाणे सभोजणे उगाले आगच्छेज्जा तं विगिचमाणे वा विसंतेमाणे वा, नो अतिक्रमइ, तं उगिलिन्ना पञ्चगिलमाणे राष्ट्रभोजणपडिमवणपत्ते आवज्जइ, चाउम्मासियं परिहारइमाणं अणुगइयं ॥ १० ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

निभिभोजणं तु पगतं, अभ्यसंथरंता बहु व भोत्तुणं ।

उगालमुगिलिज्जा, कालपमाणं च दव्यं तु ॥ १४८ ॥

निशि भोजनं पूर्वसूत्रं प्रकृतम् । इहाऽपि तद्वर्षाभधीयते, यद्वा-असंस्तुतं बहु-प्रभूतं भुक्त्वा रजन्यामुद्गारमुद्गरेन तस्मिन्नेषधार्थमदे सत्रम् । अथवा-कालप्रमाणमनन्तरसूत्रं उक्तम्, इह तु कालप्रमाणादनन्तरं द्रव्यप्रमाणमुच्यते अनन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य (सूत्रस्य-१०) व्याख्या-इहाऽस्मिन् मौनी-स्ते प्रवचनं प्रामादो वा वर्तमानस्य खलुयाक्यालङ्कारं निग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा रात्रौ वा विकाले वा सह पानेन स-पानः सह भोजनेन सभोजनं, उद्गार आगच्छेत् । किमुक्तं भवति—निग्रन्थविगिहनामकं पानीयमुद्गारेण सहागच्छति, कृर्गसकथ वा केव तमागच्छति, कदाचिदुभयं वा । तमुद्गारं विचिन्तयन् सकृन् पित्त्यजन्, विशाध्यन् वा बहुशः पित्त्यजन ना आक्षामतिक्रामति, तमद्रीत्यर्थं प्रत्यवगिलन् भूयोऽप्याम्बादयन् आपद्यते चानुमानिकं परिहारस्थानमनुद्धानिकमेवाति सत्रार्थः ।

सम्पत्तिं निर्युक्तिधरतरः—

उड्डोरे वमिता, आदिअणा पणगनुड्डिजाती सा ।

च तारि छव लहु गुरु, छेदो मूलं च भिक्खुम्म ॥ १४९ ॥

ऊर्ध्वद्वारमानेपपयापमशानादिभ्यः भुक्त्वा यामित्रा च

यो विशिष्टमनुकूलोऽनेन भूयः प्रत्यापिबति ततो यदि विवस-स्तत एकलम्बनमादौ कृत्वा यावत्पञ्चलम्बनास्तावदापिबति ततश्चत्वारो लघवः । ततः पञ्चकृत्वश्चिन्तनं यावत् कसल्याः । तद्यथा—षट्प्रभृति यावदशलम्बना एतेषु चतुर्गुरुवः । एका-दशाविषु पञ्चदशान्तेषु षडलघवः, षोडशादेषु विंशत्यन्तेषु षडगुरुवः, एकाविंशत्यादिषु पञ्चविंशत्यन्तेषु छेदः, षडविंशत्यादिषु विंशदन्तेषु लम्बनेषु प्रत्यवगिल्यमानेषु मूलम् । एवं भिक्षोरङ्गम् ।

गणि आयरिए सपदं, एगगहणे वि गुरुग आणादी ।

भिच्छत्तमच्च व दुण, विराहणा तस्स वप्पस्स ॥ १५० ॥

गर्णा उपाध्यायस्तस्य चतुर्गुरुकादारब्धं स्वपन्नमनवस्थाप्य यावत्त्रयम्, आचार्यस्य षडलघुकादारब्धं स्वपदपाराश्रिकं यावद् द्रष्टव्यम्, एवं दिवसत उक्तम् । रात्रौ तु यत्रैकमपि स-कथं गृह्णाति प्रत्यादत्तं ततश्चतुर्गुरु आक्षान्त्यर्थं दोषाः । मिथ्या-त्वं चासौ अन्यथा जनयति—यथा वादिनस्तथा कारिणो न भवन्त्यमी इति गजा वा ते ज्ञात्वा भिक्षादीनां प्रति-पेक्षं कुर्यान्, मा वा कोऽप्यमीषां मध्ये प्राजाजिज्ञातं वारयन्, अस्मां च प्रवचनं मन्यत । आस्थिसरजस्का अप्य-मीभिर्वान्तमार्पयद्भिर्जिता इति तस्य वा वान्ताशिनः अ-न्यस्य वान्तं पश्यतो विगधना भवति । अत्राऽमात्यदृष्टान्तः—एको रंकवडुगो संखडीए मांजिया कूरं अदृप्पमाणं जिमि-ता, निगयस्स रायमग्गमाणादस्स इययमुच्छत्तं अतिपिणा-सियस्स हिट्ठा वामिउमारुडो । अमच्छेण य पथोयणहिण्ण दिवसे य वामिन्ना तमद्गारमवणद्वं पामिन्ना लोमण भु-जिउमारुजे । तं इट्ठण अमच्छेणगाणि उहसिसियाणि उहं च जाते । अमच्छो दिणं दिणं जेमणवेलाए समुहिसंते सं-भेन्ना उड्ड करेइ । एवे तस्स वग्गुली वाही जाते । तन्नो मन्नो । सो वि भिज्जाईओ पथमेव विणट्ठो । जम्हा एते दांसा तम्हा पमाणपत्ते भोत्तव्यं ।

एवं भाव दिवमतो, रातो मिन्थं वि चउगुरू होति ।

उड्डुहगहणा पुण, अववातं कप्पम्हो एवं ॥ १५१ ॥

एवम् तावत् कवलपञ्चकमादौ कृत्वा पञ्चकृत्वश्च चतुर्ल-घुकादिकं प्रायश्चित्तं विवसत उक्तम् । रात्रौ यत्रैकसकथस्या-ऽपि ग्रहणे चतुर्गुरुको भवति । यच्च निर्युक्तिगाथायामु-जैद्वग्रहणे कृते तदयं ज्ञापयति-अपवादपदे अध्वनने प्रत्य-कस्तेनमपि कल्पते ।

अत्र शिष्यः प्राह—

गतो व दिवमतो वा, उगाले कन्थं संभवो होज्जा ।

गिरिजगणसंखडीए, अट्ठादियतोमलीए वा ॥ १५२ ॥

रात्रौ दिवमतो वा कुत्रोद्गारस्य सम्भवा भवेत् । सर्गराह गिर्यक्षादिषु संखडीषु तासर्लावपये वा अष्टादिकादि-मार्हमासु प्रमाणातिरक्तं भुजानानामुद्गारः सम्भवति ।

तत्र प्रार्थयन्तमार्धाधत्सुः प्रम्नाननार्थं तावद्वमाह—

अद्दणे वत्थव्वा, पत्तमपत्ता य जोयणदुगे य ।

पत्ता य संखडिं जे, जतणमजतणएँ ते दुहिहा ॥ १५३ ॥

ते संखडीभोजनः साधवो हिधा—अध्वप्रतिपन्नाः, वास्त-व्याश्च । तत्र ये वास्तव्यास्ते हिधा-संखड्याः प्रोक्षणाः,

अप्रेक्षिणश्च । अध्वप्रतिपत्ता अपि द्विधा-तत्र च गन्तुकामाः
अन्यत्र वा गन्तुकामाः । येऽन्यत्र गन्तुकामास्ते द्विधा-प्राप्त-
भूमिकाः । अप्राप्तभूमिकाश्च । प्राप्तभूमिका नाम ये संखडिग्राम-
पार्श्वतो गन्तुकामाः । संखडीग्रामधारायुद्धयोजनादागच्छन्ति-
न्ति । अप्राप्तभूमिका ये योजनान् योजनाधकादुपलक्षणा-
द्यावत् द्वादशयोजनभ्यः सम्पत्तिर्नामत्तमागताः । ये तत्रैव
गन्तुकामाः, संखडीग्रामे प्राप्तास्ते द्विधा-द्विप्रकारा-यत-
नाप्राप्ता, अयतनाप्राप्ताश्च । ये पदभेदमकुर्वन्तः सूत्रार्थो-
क्त्या विदधाना आगतास्त यतनाप्राप्ताः, ये तु संखडी कृत्वा
सत्राऽर्थो तापयन्त उभुकीभूता आगताः ते अयतनाप्राप्ताः ।

वन्थव्य जयणपत्ता, एगमा दो वि होति गेत्तव्या ।

अजयणवन्थव्या वि य, संखडिपेही उ एकगमा ॥ १५४ ॥

मित्रा ये वास्तव्याः, संखडीलोकिनो ये च तत्रैव गन्तुकामाः
यतनाप्राप्ता, एत द्वावपि प्रायश्चित्तवाचा) रणिकायामेकगमा
भवन्ति-ज्ञातव्याः, ये तु तत्रैव गन्तुकामाः अयतनाप्राप्ता ये
च वास्तव्याः संखडीप्रलोकितः, एत द्वयेऽपि वाचा) रणिका-
यामेकगमा भवन्ति ।

“ पत्ता य संखडि जे ” इति गदं व्याख्याति-

तन्थव गन्तुकामा, वोलेंउमणा व तं उवर्णिणं ।

पदभेदे अजयणाए, पडिच्छ उव्वन मुनभेग ॥ १५५ ॥

यत्र ग्रामे संखडिस्तत्रैव आगन्तुकामा ये वा तस्य ग्रामस्य
परिवोलयितुमनसस्ते यदि स्वभावगतः पदभेदं कुर्वन्ति
एकद्व्यादीनि वा दिनानि प्रतीक्षन्ते अथवायामुद्धर्त्तन्ते वा
सूत्रार्थोक्त्यामैकं वा प्राप्ता भवन्ति, तदा अयतनाप्राप्ताः ।
इतरथा यतनाप्राप्ताः ।

प्राप्तभूमिकानप्राप्तभूमिकाश्च व्याख्याति-

संखडिमभिधारेता, दुगाउया पत्तभूमिगा होति ।

जोयणमाइअपत्ते, भूमीया वारम उ जाव ॥ १५६ ॥

संखडिग्रामपार्श्वतो ये गन्तुकामास्ते याद संखडीग्रामधारे
गव्यृत्तिद्वयान्तरं गच्छन्ति, तदा प्राप्तभूमिका भवन्ति । ये
पुनर्योजनादायोजनद्वयान्-द्वादशयोजनेभ्यः आगच्छन्ति न
सर्वे अप्राप्तभूमिकाः ।

खेत्तो खेत्तवहि, आपत्ता वाहि जोयणदुगे य ।

चत्तारि अट्ट वारम, जग्ग मुव विगिन्नाऽऽपियणा ॥ १५७ ॥

संखडि कृत्वा जयन्तः क्षत्रवाहिवा आगच्छन्त्यु । ये जयन्तः
साङ्गक्रोशद्वयादागच्छन्ति ते प्राप्तभूमिकाः, ये पुन क्षत्र-
वाहियोजनाय योजनद्वयान्-द्वादशयोजनादावत् द्वाद-
शयोजनादागच्छन्ति ते अप्राप्तभूमिकाः । एत सर्वेऽपि
संखड्यामन्तमात्रं भुक्त्वा प्रक्षेपे न जायन्ति त्रैगात्रिककाले-
नायामाप स्वपान्ते नोत्तिष्ठन्ति विगिन्ना नि । उद्धारमुद्धार्य
परित्यजन्ति आपियण नि तमेव आपिषन्ति प्रत्यवागलान्ति-

एतेषु चतुषु पदेषु इयमारेपणा-

वन्थव्य जयणपत्ता, गुद्धा पणमं च भिणमामो अ ।

तवक ले हि विमुद्धा, अजयणमादीवि तु विमुद्धा ॥ १५८ ॥

संखड्या लोकिना वास्तव्या यतनया प्राप्ता आगन्तुकाः सं-
खड्या यावद् अतं भुक्त्वा प्रादोषिकी पौरुषी न कुर्वन्ति मा न

जयिष्यन्तीति कृत्वा, तत आचार्यानापृच्छ्य स्वपन्तः शुद्धाः
त एव यदि त्रैगात्रिकं स्वाध्यायं न कुर्वन्ति, तदा पञ्च-
रात्रिदिवानि तपोगुरुणि, कालगुरुणि । अथोद्धार आगतस्तं
च यदि विचिन्वन्ति, ततो भिक्षमासस्तपोगुरु काललघु ।
अथ तमुद्धारमार्षवन्ति, ततो मासलघु, तपसा कालेन च
गुरुकम् । ये अयतनाप्राप्ता ये च वास्तव्या संखड्याप्रलोकितः,
एत द्वयेऽपि संखड्यं भुक्त्वा प्रादोषिकं स्वाध्यायं न कुर्वन्ति
तदा मासलघु, द्वाभ्यामपि लघुकम् । त्रैगात्रिकं न कुर्वन्ति,
मासलघु कालगुरुकम् । उद्धारमागतं पौरुष्यजान्ति मासलघु
तपसा कालेन च गुरुकम् ।

अत एवाह-

तिमु लहुगगुरुम एगे, तीमु य गुरुओ उ चउलह अने ।

तिमु चउलहुगा चउगुरु, ति चउगुरु छल्लह अने ॥ १५९ ॥

त्रिषु स्थानेषु प्रादोषिकस्वाध्यायत्रैगात्रिकाकारणोद्धार-
विचिन्तनरूपेषु लघुको मास । एकास्मिन् चतुर्थे प्रत्यवागल-
नास्ये स्थाने मासगुरु । ये अन्यत्र गन्तुकामाः प्राप्तभूमिकाः
संखडिहेतोः अद्वययोजनादागताः तेषां प्रादोषिकस्वाध्या-
याकारणादिषु त्रिषु स्थानेषु मासगुरु, अन्यस्थाने चतुर्लघु ।
ये अप्राप्तभूमिकाः संखडीलोकिना योजनादागतास्तेषां प्रा-
दोषिकादिषु त्रिषु पदेषु चतुर्लघु, अन्यपदेषु चतुर्गुरु । ये तु
योजनद्वयादायानास्तेषामादपदेषु त्रिषु चतुर्गुरु, अन्यत्र
पञ्चलघु ।

तिमु छल्लहुगा छगुरु, तिमु छगुरुगा य अंतिमं छदा ।

छदादी पारंत्ती, वारमगादीमु य चउकं ॥ १६० ॥

ये योजनचतुष्टयादागतास्तेषां त्रिष्वप्यपदेषु पञ्चलघु, अ-
न्यपदे पञ्चगुरु । ये योजनाष्टकादागतास्तेषां त्रिषु पञ्चगुरु,
अन्यपदे छवः । ये द्वादशयोजनादागताः त प्रादोषिकं स्वा-
ध्यायं न कुर्वन्तीति छदः । आदिशब्दाद्-त्रैगात्रिकमकुर्वतां
मूलम् । उद्धारार्थावश्यामनवश्याप्यम्, प्रत्यापिषतां पारा-
श्चिकम् । “ वारमगादीमु य चउकं ” इति प्रतीकमेण यानि
द्वादशयोजनप्रभृतीनि स्थानानि तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं प्रत्येकं
प्रादोषिकादिचतुष्कं मन्तव्यम् । चतुर्लघु पदेषु तेषांऽर्थाणि
प्रायश्चित्तानि प्राप्नुवन् तपःकालविशेषपतानि कर्तव्यानि ।

अस्यैवार्थस्य सुगावधेधनार्थमिमां प्रस्तावनामाह-

खेत्तो खेत्तवहिवा, आपत्ता वाहि जोयणदुगे य ।

चत्तारि अट्ट वारम, जग्ग मुव विगिन्नाऽऽपियणा ॥ १६१ ॥

इतोर्ध्वार्थः क्रमेणाष्टौ गृहाणि स्थापनीयानि, तिर्यक् पुनश्च-
त्वारि, एव द्वित्रिंशद् गृहाणां कर्तव्यानि । प्रथमगृहाष्टकप-
ङ्कन्यामधोऽथ एते अष्टौ पुरुषत्रिभागा लोखितव्याः, यत्रैव
व गन्तुकामा यतनाप्राप्ता ये च वास्तव्या यतनाकारण एव
एक पुरुषत्रिभागः, ये तु तत्रैव गन्तुकामा एवायतनया प्रा-
प्ता वास्तव्याश्च यतनाकारण, एव द्वितीय । ये तु अन्यत्र
गन्तुकामास्त क्षत्रान्तः क्षत्रवाहिवा आगता भवेयुः, ये क्षत्र-
ान्तस्त प्राप्तभूमिका उच्यन्ते, एव तृतीय । ये तु क्षत्रवाहिते
अप्राप्तभूमिका उच्यन्ते, न च योजनादागताः स एव चतुर्थः
पुरुषत्रिभागः । योजनद्वयादागताः पञ्चमः । चतुर्योजनादाग-
ताः षष्ठः, अष्टयोजनादागताः सप्तमः, द्वादशयोजनादागताः
अष्टमः । उपरितर्गतयगायनचतुष्कपङ्क्त्या उपरिक्रमणार्थं

चत्वारो विभागा लोच्यन्ते । प्रदेये अज्ञागम्ये त्रेगात्रिकस्वा-
ध्याये लोच्यन्ते । उद्गाये चत्वारो विभागा लोच्यन्ते ।

चतुष्पदस्य द्वितीयगृहद्वयं चत्वारो-

ज्ञान क्रमण स्थापयितव्यान्-

पण्यं च भिषमामो, मामो लहुओ । य पदमतो मुद्धो ।

मामो तवकालगुरु, दोहि वि लहुओ । य गुरुओ य ॥ १६२ ॥

द्वितीयगृह पञ्चक, तृतीयगृह त्रिचक्रमात्र, चतुर्थे मासलघु ।
प्रथमगृहे शुभ, चतुर्थे तु पदे मासस्तपसा कालेन च गुरुकः ।
यत्र चादिपदे अपि प्रायाश्चन भवतिः तत्र द्वाभ्यामापि लघुको-
मध्यपदयोरापि यथासंख्यं कालेन तपसा च गुरुकम् ।

द्वितीयादिचतुर्षु गृहेषु पञ्चय सर्वा

असन्ना प्रायश्चित्तन पुर्णयन्त्याः-

लहुओ गुरुओ मामो, चउरो लहुगा य होति गुरुगा य ।

छम्माया लहुगुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ १६३ ॥

द्वितीयस्यां पञ्चा त्रिषु गृहेषु लघुमासश्चतुर्थे गुरुमासः । तृ-
तीयस्यां त्रिषु गुरुमास, चतुर्थे चतुर्लघु । चतुर्थ्यां त्रिषु चतुर्ल-
घु चतुर्थे चतुर्गुरु । पञ्चम्यां त्रिषु चतुर्गुरु, चतुर्थे पञ्चलघु पञ्च-
म्यां त्रिषु पञ्चलघु चतुर्थे पञ्चगुरुमासस्यां त्रिषु पञ्चगुरु चतुर्थे उ-
द्गाये पञ्चा चतुर्षु गृहेषु छेदमूलानवस्थाप्यपाराश्चक्रानि ।

तथा चाऽऽह-

जह भणियचउन्थस्म, तह इयस्म य पदमे मुणयव्वं ।

पनाग होड भयणा, जे जतणा गंतु वचव्वो ॥ १६४ ॥

सस्यां पूर्वस्या पञ्चा चतुर्थे स्थाने भणितम् । गाथायां सप्त-
म्यर्थे पणः तत्रागम्यथा श्रवणस्या पञ्च प्रथमेषु त्रिषु स्थानेषु
प्रायश्चित्तं प्रातःकालम् । अन्यपदे पुनस्तत्र एव यतना, यथा
यतनाप्राप्ता ये ध्यायन्त्या ये च वास्तव्या यतनाकारिणस्तपसा
चतुर्थे स्थाने मासलघुरूपे य पुनः प्रायश्चित्तमुक्तं तदेव
तेषामयतनानात्मनामात्रेषु त्रिषु स्थानेषु भवति । अन्यपदे तु
मासगुरुमास्येव प्रातःकालादपरां भजनाप्रायश्चित्त-
वचना विवेचया, तत्रागम्यपदस्यां छेदमूलानवस्थाप्यपा-
राश्चक्रानि भवन्ति ।

एतन्ना मुननुगतं, मुननिगतं इमे तु आदेशा ।

लोही य अउमपुणा, केह पमाणं इमं वेत्ति ॥ १६५ ॥

तत्तन्धमिते संधे, गलगपडिगते तहा अणाभोये ।

एते ग होति दीणि वि, मुहणिगगतणा तु योमिलणा १६६

एतन्धर्मप्राप प्रसङ्गे । येनानुग्रहार्थमुक्तम्, नेतेन सूत्र-
गताये तत्र सूत्रस्य तपसा भवति । तत्रापी आदेशा भव-
न्ति-लोही य अउमपुणा 'ति' गुरुमेतानि-गुणं तस्माद्वचमं
भाक्कदय, यथाद्वारमागच्छति । तथा चात्र तादी-कव लो लो
तत्र लोच्यन्ते-यथा कलत्रा यथैव प्रमाणाद्वचनागृह्यत त-
तोऽन्तरन्तरकृतेन, उपायं मुख्यं न निर्गच्छति । अथ पूर्णा-
आकण्ड भूता तत्र उद्दिष्टा सर्वप्राप्यजात, आगमपि
विधमापतिः एवमेव यथैवमाहृत्यते । तत्रा चान्, शरीरा-
न्तः सुखेनैव प्रतिचरति, तांस्मन्नुद्गाये नाऽऽद्यान्ति । अथा-
तिमात्रं समुद्दिश्यते ततोऽन्तर्वापुषु प्राग्त उद्गाय आगच्छु-
ति, तस्माद्वचममेव भाक्कदयम् । कांचनपुनराचार्यदेश्या इदं
वचनमात्रं प्रमाणं द्रव्यते ।

तत्रानन्तरां कृती (ली) दृष्टान्तं भावयति-

अतिभुने उग्गालो, तेणो संधुज जुण उचिगमि ।

छडिजति अतिपुणा, तत्ता लोही ग पुण ओमा ॥ १६७ ॥

गतार्था ।

नेगमपक्षाश्रिताः पुनराचार्यदेश्या इत्थं वदन्ति-

तत्तन्धमिते गन्धे, गलगपडिगते तहा अणाभोये ।

एतन्ना होति दीणि वि, मुहणिगगतणा तु योमिलणा ॥ १६८ ॥

एते नेगमपक्षाश्रिता भवन्ति- भवे कर्वाङ्गेन विदुषितो-
यथा तत्तन्नादेव नश्यति तथा यद्भक्तमात्रं जीर्यति ईदृशम-
वममादृशायम्, एवमपराऽस्तिमिने र्वो यज्जीर्यते, तृतीया
गन्धेन रहितः सहितो वा पश्चाद्वा भवति, चतुर्थो गलकं
यावदुद्गाय आगम्यत मोक्षनाजानान एव प्रतिगच्छति भूयः
प्रविशति । इदं समाह्वयतां गुरुगह-एते द्वयं अपि
प्रकारा न भवन्ति । इयं ताम-यन्धमाद्वितीयादिप्यप्यु-
द्गाय प्रतिपद्यन्ति, ये च तृतीयचतुर्गता बुद्धारमनुमन्थ-
न्ते, एते द्वयं अपि न पश्यन्ति, किं येनावश्यकयोगाना न हानि-
स्तावदाहारयितव्यम् । सर्वानर्गते चोद्गाय ज्ञात्वा यः प्रत्य-
र्वागलानि तत्र लिपान् ।

एता संघहमाभां विवर्गपुगाह-

भणति जति उग्गमेवं, तत्तकव्वं व विदुणा मगया ।

विनिश्रो न संधेवं, ते संधुजं सुग्गं जे जिज्ज ॥ १६९ ॥

एते नेगमनयाश्रिता भवन्ति-यद्यन्ते भोक्कव्यम् ततस्तेन
कव्वं प्रतिभस्यादकोवन्दे, तत्कालमेव यथा नशनं भ-
वति तथा यद्भक्तपात्रमेव जीर्यते ईदृशं भोक्कव्यम्, द्वि-
तीय, प्रातः-एवमादृशे भुक्ते न सस्तरति, तस्मात्तदीदृशं
भुक्त्वैव यत्तं सुग्गं अस्तमयात् जीर्यते ।

निग्गं उग्गालो, विनिगं संधो य एति ग उ मिन्धं ।

अतिज, गंतं चउन्धं, पविमति गलगं तु जो पप्प ॥ १७० ॥

गन्धे द्वावादशो । एता भवन्ति-समास्तिमिने जालो आ-
हारं गन्धवन्तरं भवति, तस्मादीदृशं भुक्त्वा येनास्ति
पिनेऽपि निगन्धोऽन्नगन्धरहित उद्गायति । द्वितीय,
प्रातः-पदि गन्ध उद्गायत्यति-आगच्छति तत आग-
च्छतु यथा स्निग्धं नागच्छति तथा भुक्त्वा । एता द्वाव-
प्येव, एत, 'तातया वी उग्गालो गन्धं किं पुण विमानी य'
आदेशः । चतुर्थो भवति-सस्निग्ध उद्गाये गलक प्रा-
पो प्रविशति एव यावद् भूयः प्राविशति तावद्भुक्त्वा । एते
चत्वारोऽप्यन्तर्देशाः ।

तथा चाह-

पदमे विनिगं दिया वी, उग्गालो गन्धं किं पुण गिमाण ।

गंधं य पडिगते पुण, एण दो वी अणाणसा ॥ १७१ ॥

प्रथमद्वितीययोरादशप्रादिवाऽप्युद्गाये नास्ति किं पुनर्निशा-
यांमन्यतस्तावदन्तर्देशः, यस्तुतायो गन्धादेशः, यश्चतुर्थे
उद्गाय गलकं प्रातिगमनादेशः, एते द्वावपि सूत्रार्थाभिप्राय-
बोधभूतत्वादनर्थाः ।

य, पुनरादेश इत्याह-

पदपञ्चागमते वा, मंजमजोःगाण जण पविहाणी ।

एतवि जायति ते जाणसु, सद्धस्स पमाणमाहारं ॥ १७२ ॥

प्रत्युपपन्नं वर्तमानं अनागतः कालो येन यावता भुङ्क्तं
स्यमयोगानां प्रत्युपपत्तनादीनां परिहारार्थं जायते तदाहार-
स्य प्रमाणं साधोजानाह ।

एवं पमाणजुतं, अतिरगं वाऽपि भुञ्जमाणम् ।

वायादीनां भोगं व, पञ्चाहं कहे वि उगालो ॥ १७३ ॥

एवंविधं प्रमाणयुक्तं कारणं वा आतीतकर्मणि आहारं भुञ्ज-
नस्य वातादत्ताभोगं वा कथाचिदुद्धार आगच्छेत् ।

ततः किमित्याह—

जो पुण मभोग्यं वा, मित्थं शाऊणं शिग्गतं शिलति ।

तद्विधं सुत्तनिवाओ, तत्थाऽऽणमा इमे होति ॥ १७४ ॥

पुनः शब्दो विशेषणं, स चैतादृशनिर्णयस्तमुद्धारमागतं प-
रित्यजति तस्य न प्रार्थाश्चिन्तनं, यस्तु तमुद्धारं सभोजनं निश्चय-
वा एवमागतं ज्ञात्वा सुखाभिर्गते भूयो शिलति, तत्र सूत्र-
निपातः—प्रस्तुतसूत्रनिपातः प्रस्तुतसूत्रस्यावतारः । तत्र
चैवं आदेशा भवन्ति—

अच्छं समित्थं वच्चियं, मुहणिग्गतकवलभगियं हत्थं य ।

अजलिपडितं दिट्ठं, मामादारंगवणा चरिमं ॥ १७५ ॥

अच्छं द्वयमागतं याद परंणादृष्टमापवाति ततो मासलघु-
अथ दृष्टं ततो मासगुरु । सान्निध्यमागतं परंणादृष्टमादृष्टा-
नस्य मासगुरुदृष्टं चतुर्लघु । अथ त सान्निध्यमदृष्टं चतुर्गुरु ।
ततश्चतुर्लघु, दृष्टं चतुर्गुरु । सन्निध्यमागतं कवलमकहस्तना-
दृष्टमापवाति चतुर्गुरु । दृष्टं पडलघु । अथैकहस्तपटभरि-
तमदृष्टमापवाति ततः पडलघु, दृष्टं पडगुरु । अथाक्षालभरि-
तमदृष्टमापवाति पडगुरु, दृष्टं क्षुद्रं । अक्षालि भूत्वा यदन्य-
ङ्गमो पानते तदप्यदृष्टमापवाति क्षुद्रं, दृष्टं मूलम् । एवं मि-
ल्लोरुक्रमः । उपाध्यायस्य मासगुरुकादाशब्धम् अनवस्थाप्य
तिष्ठति । आचार्यस्य चतुर्लघुकादाशब्धं चरमं तिष्ठति । एवं
मासादिका चरमे यावदागोपणा मन्तव्या ।

प्रकारान्तरं प्रार्थाश्चिन्तमाह—

दिय गतो लहु गुरुगा, विट्ठिणं गतसहितेण दिट्ठेते ।

अद्धाणभीमए वा, मत्थो व पदायितो तुरियं ॥ १७६ ॥

अथवा सान्निध्यमागतं वा दृष्टमदृष्टं वा दिवा प्रत्यव-
गिततश्चतुर्लघु, रात्रौ चतुर्गुरु । द्वितीयपदमत्र भवति । का-
रणं वान्तमप्यापयेत् न च प्रार्थाश्चिन्तमाप्नुयात्, तत्र च
रन्तर्माहतवर्षाणो जा दृष्टान्तः कर्त्तव्यः । पुनरगदं सम्भवती-
त्याह—अध्वर्षापकं मनाङ्गं भुङ्क्तं, तच्च वान्तमन्यच्च
न लभ्यते, सार्थो वा त्वारगते प्रधावतस्ततस्तदेव सुगन्धि-
द्रव्येण वासायत्वा भुङ्क्तं ।

अथ रत्नसहितवर्षाणगदृष्टान्तगाह—

जलथलपेहसु रयणा-ऽणुवज्जगं तेण अडवि पचंते ।

निक्खण्णं फुट्ठपत्थरं-मा मे रयणे हर पलवे ॥ १७७ ॥

धेत्तुणं निमि पलायणं, अडवीमडदेहभाविनं निमित्तो ।

पिविउं रयणाणं भोगी, जातो मयणं समागम् ॥ १७८ ॥

जहा एगो वर्षाणो काहे वि जलपटेण महता किलेमेण
सतमहस्स मोल्लाह पत्र रयणादे उवाज्जिणिता परदेसे,
पच्छा मंदस पात्थनो । तस्य य अंतरा पच्छंतविमण

एगा अडवी सवरपुलिदचोगाक्किता । सो चिंतति—कहे अ-
विग्घणं शिन्थिग्ज्जामि, इति । ते रयणे एकास्मि विज्जणं पदेसे
शिकखणात्, अत्र फुट्ठपत्थरं घेत्तुं उम्मतगवेसं करेति । चो-
राकुलं च अडवि पवज्जइ । तज्जइ इज्जमाणं पामिसा भर्णात्-
अहं सागरदसो नाम रयणवर्षाणो मा मे डक्कइ, मा मे रय-
णे हरीहइ । सो पलवेनो चोगहिं गाहता, पुच्छता । कतरे
ते रयणा । फुट्ठपत्थरं देसेति । चोगहिं गाते, केणाऽपि पय-
स्स रयणा हरिता । तेण उम्मतगो जातो मुक्को य । एवं तेण
तणपुष्फफलकंदमूलाहारंण सो अडवीपथो य आगमगं क-
रंतेण जाहे भाविता ताहे ते रयणे शिन्थाए घेत्तुं अडवि पव-
ज्जो । जाहे अडवीए बहुमज्जइसभागगतो ताहे तज्जइ पय-
ज्जमाणो एगस्मि सिलातलकुडे गचयाविमडदेहभाविनं वि-
वज्जगंधरसं उदग पातु चिंतति, जति एवं न पिवामि तो मे
रयणोवज्जगं सव्वं निग्घयं । कामभोगाययणो अणाभोगो
भवामि । ताहे ते पविता अडवि निन्थिपो सयण—
जणकामभोगेण य सव्वमि आगतो जाओ । अन्नरगमनिका-
कस्याऽपि जलमथलपथो रत्नानामुपार्जनं कृत्वा प्रत्यन्त-
विषये अटव्यां वहव, स्तेना, सन्तानि कृत्वा रत्नानां कश्चि-
त्पदेशं निम्नतनकुटितप्रस्तराणां च ग्रहणं मा मदीयानि रत्ना-
नि हरेतेति प्रलापेन भावयित्वा निर्दिश-रात्रौ रत्नानि गृही-
त्वा पलायनम् । अटव्यां हृषितो मृतदेहभाविनं जलं पीत्वा
स्वजनवर्गे समागम्य रत्नानामभोगो जातः । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

वणिग्यथाणी माहू, गतगन्थाणी वता तु पंचेव ।

मितुदयमरिमं वंतं, तमापियं रक्खणं ताणि ॥ १७९ ॥

वाणकस्थानीया, साधवः, रत्नस्थानीयानि पञ्च महावतानि,
तुशब्दस्यानुक्रममुच्चयार्थत्वात्, तस्करस्थानीया द्रव्य-
पदानय इति दृष्टव्यम् । मृतोदकसदृशं वान्तम्, तत्कारणे
आपवन् तानि महावतान्यान्मानं च रज्ज्व ।

कथं पुनरापिदिन्याह—

दियगतो अण्ण गिएहति, अमति तुरंते उ मत्थे तंचेव ।

गिमिलिगेणामं वा, तं चेव सुगंधदव्वं व ॥ १८० ॥

अध्वर्षापकं मनाङ्गं भुङ्क्तं परं वान्तम्, ततो दिवा रात्रौ वा
अन्यद् गृह्णाति अलभ्यमानं वा निर्दिश-रात्रौ चतुर्लघुनां गृह्णाति । तस्याप्यभावे सार्थो वा त्वरमाणे तदेव वान्तं गृही-
त्या चतुर्जातकादिना सुगन्धद्रव्येण वासायत्वा भुङ्क्तं न
कश्चिदोपः । १८० ५ उ० ।

साधभोजनं प्रार्थाश्चिन्तानि—

लेवाडय परिवामं, अभत्तडो मुक्कमन्निहीए य ।

इयगाए छड्ढभत्तं, अट्टमगं मेगनिमिभत्ते ॥ १८१ ॥

लेपकदद्रव्यापालनस्य पात्रकं पात्रावेदं तुम्हकादः पर्युषि-
तत्वे शुष्कसाध्यां च शुण्डीहरीतकीवर्मातिकादिकाया-
मभक्ताः, इतरस्यामादायां गृहककथपुनर्तलादिकायाम्
उत्तरश्च, शेषग्रहणादिह दिवा गृह्णाति रात्रि परिवाम्य दिवैव
भुक्तामिति प्रथमभूके पशुभिक्रमं पशुमभक्त्यर्थं प्रार्थाश्चिन्त-
मित्यर्थः । शार्चनशाभक्ते प्रथमभूके विमुच्य शेषांश्चिभिर्दि-
वा गृह्णाति वज्ज्यां भुङ्क्तं, रत्न्यां गृह्णाति दिवा भुङ्क्तं, रत्न्यां

गृहीतं रज्ज्यामेव भुक्तामिति द्वित्रिचतुर्थभङ्गकेर्निशाभङ्गे रात्रिभोजनं जातं सत्यमिति । उक्तं रात्रिभोजनप्रार्थनाश्चत-
म् । जीन० । कल्प० । (रात्रौ कल्पनीयाः ओषधयः 'आहार-
पञ्चकला' शब्दे द्वितीयभागे ४२६ पृष्ठ उक्ताः) स्थानाङ्गस-
त्रपञ्चमाध्ययनद्वितीयोद्देशके ' राहभोयण-भुजमाणे ' इत्य-
स्य वृत्तौ दिवा गृहीतं दिवा भुक्तामिति भङ्गकस्य कथं
रात्रिभोजनता ? पर्युषितरक्षणोदयथा वति ? प्रश्नः । अत्रो-
त्तरम्—रात्रिभोजनचतुर्भङ्ग्यां दिवा गृहीतं दिवा भुक्तामिति
भङ्गकस्य पर्युषितरक्षणभक्षणं रात्रिभोजनता ह्यया । हारि-
भङ्ग्यां दशविकालिकवृत्तौ पादिकसूत्रवृत्तौ च सन्निधिपरि-
भोगाधिकारं तथैव प्रतिपादनादिति ॥३६॥ सेन० १ उल्ला० ।
रात्रिभोजनप्रत्याख्यानवताऽन्नादिविषये रात्रिभिज्जिवा भु-
क्तादि चतुर्भङ्ग्यां त्रिभङ्गी वज्या, तथा पक्षाक्षरपि सा
षड्यैव न वा ? आद्येऽन्नादिविषयं न तथा, तत्र तद्व्यवहा-
राऽयं यावत् तत्र किं निदानमिति ? द्वितीयं आरम्भना-
स्येऽप्यन्नादिवैव तद्व्ययेना न पक्षाक्षरपि किम् ? अथ ज-
लभेषाभाव एव तत्र तदापरिहारनिदानम्, अत एव त-
स्य मासाद्यर्थाधिकल्पना कालमानाद्यपि चेत्तदा गत्युप-
नकल्पस्य करम्भादेरपि रात्रिभिज्जस्य किमकल्पनाव्य-
वहारः ? तेनारम्भादिद्वयमात्रेऽप्यत्रपक्षाक्षरा रात्रिभिज्ज-
वज्जनीयताया पक्षाक्षरभक्ष्येन संशयाकुलमानोनीति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम्—रात्रिभिज्जा दिवा भुक्तादिका सा शास्त्रं कापि दृष्टा
नास्तीति । तेन रात्रिभोजनप्रत्याख्यानवतां तामाश्रित्य वज्य-
ता का ? कश्च पक्षाक्षरदृष्टान्तेऽपि ? स्वयमेव सम्यक्-
या पथा तावद्यम्, परं रात्रिरन्धने महानागम्भो भवतीति धा-
देस्तद्वारणाथ स्वशक्त्या रात्रिरन्धनं वज्जनीयम्, न तु रात्रि-
भोजनप्रत्याख्यानभक्ष्यभेदेन, ततो न कोऽपि पक्षिभेदः । सा-
धुमाश्रित्य तु दिवा गृहीतं रात्रिभुक्तादिका चतुर्भङ्गी शास्त्रं
प्राक्ताऽस्ति, न तु धाजानाश्रित्यति ध्ययम् ॥ ३७ ॥ सेन० १
उल्ला० । अन्धकार आहारकरणे रात्रिभोजनदोषो लगति
न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—' ज चेव रयणिभायण-दोषा
ते चेव संकडमुहाम् । ज चेव संकडमुहे, ते दोषा अ-
ध्यागमि ॥ १ ॥ ' इत्याद्यतिपुङ्गवचनात् रात्रिभोजनदोषो
लगतीति ह्ययं ॥ ३८ ॥ सेन० ३ उ० । यं कवनं रात्रिभो-
जनप्रत्याख्याननो घटद्वयशेषं दिवं भोजने कुर्वन्ति त-
था रात्रिभोजनप्रत्याख्यानमनो भवति न वा ? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्—घटद्वयशेषं दिवं भोजने कुर्वन्तां रात्रिभो-
जनस्यानीचारां लगति, न तु तद्वद् इति ॥ ३९ ॥ सेन०
४ उल्ला० ।

राहभोयणवेरमण-रात्रिभोजनविरमण-न० । निशि भोजनव-
र्जनं, पा० । सूत्र० ।

पष्ठव्रतम्—

चतुर्विधस्याऽऽहारस्य, सर्वथा परिवर्जनम् ।

पष्ठं व्रतमिदं तानि, जिर्णमूलगुणाः स्मृताः ॥ ४६ ॥

चतुर्विधस्य अशनपानवादिमस्वादिमभक्ष्यस्य आहा-
रस्य-अभ्यवहारस्य सर्वथा—त्रिविधत्रिविधेन परिवर्जनम्
विरमणं तत्पष्ठं व्रतं भवतीति क्रियान्वयः । ध० २ अधि० ।
प० व० । रात्रिभोजनाविरमणस्य मूलगुणत्वमाह ।

१३६

अत्रार्थापर्याऽऽक्षिप्तमनवगच्छन्नाह परः—

निमिषत्तविरमणं पि हु, नणु मूलगुणो कंहं न गहियं तं ।

वयधारिणो चिय तयं, मूलगुणो ससयस्सियरो ॥ १२४० ॥

आहारविरमणाओ, तयो व तव एव वा जओऽणसणं ।

अहव महवयसर-स्वत्तणओ समिइउ व्व ॥ १२४१ ॥

ननु रात्रिभोजनावरमणमपि मूलगुणः, तदिह किमिति
मूलगुणत्वेन नोपासम् ? । अत्रोत्तरमाह—व्रतधारिणः सं-
यतस्यैव तद् रात्रिभोजनविरमणं मूलगुणः, शेषस्य तु गृ-
हिणो देशविरतस्यान्तरगुण इत्यर्थः । कुतः ? आहारविर-
मणरूपत्वान्, तपोवत् । अथवा—तप एव वा तद् निशि-
भोजनविरमणमिति प्रतिज्ञा, यतोऽनशनम्—अशनत्यागरू-
प-वादिनि हेतु, चतुर्थादिवत्, इत्यनुक्तेऽपि दृष्टान्तः स्वयं
दृश्यः, तपश्चात्तरगुण एवेति भावः । इत्येदमुत्तरगुणः ।
कुतः ? महाव्रतसरक्षणोदयकत्वात्, सार्धन्यादिवादिनि
॥ १२४० ॥ १२४१ ॥

अत्राह—यद्येवम्, उक्तयुक्तव्रतधारिणोऽपि तद्मूलगुणो न
प्राप्नोति, इत्याह—

तहऽपि तयं मूलगुणो, भम्मह मूलगुणपालयं जम्हा ।

मूलगुणाग्गहणम्मि य, तं गहियं उत्तरगुणं व्व ॥ १२४२ ॥

तथाऽपि व्रतिनस्तन्मूलगुणो भग्यते, समस्तव्रतानुपा-
लनात्, समस्तव्रतसंज्ञाणांऽप्यन्तोपकारित्वान्, प्राणा-
निपातावरमणवत्, मूलगुणग्रहणाच्च साक्षादनुपासनापि तद्
गृहीतमेव द्रष्टव्यम्, उत्तरगुणवादिनि ॥ १२४२ ॥

कस्माद् मूलग्रहणं तद् गृह्यते ? इत्याह—

जम्हा मूलगुणं चिय, न होति तविरहियस्स पडिपुआ ।

तो मूलगुणाग्गहणे, तग्गहणे भिट्ठयओ नेयं ॥ १२४३ ॥

यस्मात् ताद्वरहितस्य-रात्रिभोजनाविरमणावरहितस्य म-
हाव्रतादयो मूलगुणा एव परिपूर्णा न भवन्ति, अतो मू-
लगुणग्रहणे तद्ग्रहणमिदार्थतां चिन्तयम् । तथाहि—रात्रौ
भोजनं विधेयं रात्रौ भिक्षाथमचक्षुर्विषये पर्यटनाद् बहि-
र्प्रदपनादिभिः स्पर्शानात्, पुणः कर्म पश्चात्कर्माद्यनवणा-
दोषदुष्टाहारग्रहणादिश्च प्राणानिपातव्रतविघातः । अन्धका-
रवशेन च पतिताहरगयादिद्रविणग्रहणादः, योषित्पारभो-
गसम्भवाच्च शेषव्रतविशेषः । इत्येवं रात्रिभोजनाविरमण-
मन्तरं न सम्भवन्त्येव प्राणानिपातविरत्याचिमूलगुणः ।
अत एव तद्ग्रहणेऽप्यन्तोपकारित्वाद् गृहीतमेवाथेतस्तवि-
ति ॥ १२४३ ॥

अत्र श्रेयकः प्राह—

जह मूलगुणो मूल-व्यय उवगारि ति तं तवाईया ।

तो सव्वे मूलगुणा, जह व न तो तं पि मा होजा ॥ १२४४ ॥

यद्यं तद् निशि भोजनविरमणं मूलगुणोपकारित्वाद् मू-
लगुण इत्येत, ततस्तर्हि तपःप्रभृतयः सर्वेऽपि मूलगुणाः प्रा-
प्नुवन्ति, तेषामपि तदुपकारित्वान्, अतो विशिष्टोत्तरगु-
णकथा । यदि पुनस्तं तपःप्रभृतयो मूलगुणा न भवन्ति, त-
र्हि तदपि रात्रिभोजनविरमणं मूलगुणो मा भूत् उपका-
रित्वाविशेषान् । पूर्वोपरिवर्तनश्चैवमनभ्युपगच्छतां भवतः ।
तथाहि—भयमेवानन्तरमुक्तं यथा ' महाव्रतसरक्षणादुत्तरगु-

य इदम्, समितवत् इति, इदानीं त्वभिधाने- 'महाव्रतसं-
रक्षणम्' मूलगुण एतादृति । अत्रोच्यते- किमिह विरु-
द्धम् ? उभयधर्मकं हि रात्रिभोजनविरमणम्, यतो गृहस्थ-
स्य तदुत्तरगुणः, तस्याऽऽम्भजप्राणातिपाताद्विबुधत्वा-
त्, निशि भोजनेऽपि मूलगुणानामखण्डनात्, अत्यन्तोपका-
राभावादिति ध्यानस्तु तद्वै मूलगुणः, तस्याऽऽम्भज-
दपि प्राणातिपाताद्विबुधत्वात्, रजनिभोजने च तन्म-
म्भवात्, अतस्त्वभिधानं मूलगुणानां खण्डनात् । तद्विरमणे
तु तयोः संरक्षणेनात्यन्तोपकारात् तत् तस्य मूलगुणः ।
तपःप्रभृतीनां चन्धमत्यन्तोपकारित्वाभावादुत्तरगुणत्व-
मिति ॥ १२४४ ॥

आह च—

सर्वव्यञ्जगारि, जह तं न तद्वा त्वादभ्यो वीसुं ।

जं ते तेणुत्तरिया, होति गुणा तं च मूलगुणो ॥ १२४५ ॥

'जं ति' यस्मात् कारणाद् यथा तद् रात्रिभोजनविरमणं
सर्वव्यतोपकारकम्, न तथा तपःसमित्यादयो विष्वक्-पृथ-
क्, तेन कारणेन ते उत्तरिका-उत्तरगुणा भवन्ति । तत्
रात्रिभोजनयत्नं मूलगुणानामत्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणः । य-
था हि-प्राणातिपाताद्विबुधत्वात् पञ्चानामेकस्याऽप्यभावे श-
वाणामभावाद् मूलगुणत्वम्, एव रात्रिभोजनयत्नस्याप्य-
भावे सर्वव्यतोपकारित्वान्त्यन्तोपकारित्वाद् मूलगुणत्वमिति
भावः ॥ १२४५ ॥ विशेषः । दशः । धः । मन्त्रलोकाद्बहिः क-
चिद्रात्रिरेव कचिदधैव, तत्र कालप्रत्याख्यानं रात्रिभोजन-
प्रत्याख्यानं च घटते न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्- नृप-
लोकाद्बहिः कालप्रत्याख्यानं रात्रिभोजनप्रत्याख्यानं चेह-
त्यपेक्षया सम्यक्कालस्वरूपपरिज्ञानं भवत्यन्यथा तु सङ्के-
तप्रत्याख्यानमिति ॥ १२४६ ॥ सेनः १ उल्लाः । (रात्रिभोजन-
विरमणसूत्रम् 'पडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २८४ पृष्ठेऽस्ति)

राह्य-रात्रिक-त्रि० । रात्रौ भवः रात्रिकः । रात्रियाते, आनु०
आच० ।

राह्यपोसह-रात्रिकपौषध-पुं० । पौषधभेदे, सेनः । 'मज्झ-
गह्वाश्रो परश्रो जाव दिवस्सम्भ अतोमुहुसो ताव वि-
प्पह' इति सामाचार्यमध्ये विद्यते, तेन तृतीययामाद्वी-
क मध्याह्नात्परतः रात्रिपौषधः कर्तुं कल्पते न वा ? इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-मध्याह्नात्परतः पौषधग्रहणे शुद्ध्यति, परं
साम्प्रतीतप्रवृत्त्या प्रतिलेश्वनात् अर्वागं न कार्येत, किन्तु-
परत इति ॥ ३०२ ॥ सेनः ३ उल्लाः । व्याख्या. कथयन्त्य-
स्माकं पौषधिकाः रात्रस्तुर्ययाम् समुत्थाय पौषधमध्ये
सामायिकं कुर्यान्ति, तदक्षरार्थं च प्रतिक्रमणसूत्रचू-
ली सन्ति, तेन ध्यामतां ध्यापुज्या, सामायिकं कथं न
कार्यान्ति ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-रात्रिपौषधमध्ये पाश्चात्य-
रात्रौ सामायिककरणमाश्रित्य यानि चतुर्विंशतिगणि सन्ति
तानि सामाचार्यविशेषण समर्थनीयानि न तु दृष्टनीया-
नि, तस्याः शिष्टकृतत्वात् । न चान्मनां तदक्षरदर्शनेन त-
त्कर्तव्यतापत्तिः, सर्वेऽपि सामाचार्यविशेषाः सर्वेऽपि
अवश्यंभावेन विधेया एवेति, शास्त्राज्ञानुपपत्त्यादिति ।
किञ्च- छतरपक्षीयाणां चूर्णितैकवचनं युक्तमत्र प्र-

तिभाति, तद्व्रतसकलसामाचार्योन्तैरकणान्, यदि च-तेषां
चूर्णैः प्रामाण्यमेव तत्र तद्व्रता सकलाऽपि सामाचार्यैः तेः
कथं न विधीयत इति बहुवक्तव्यमस्तीति ॥ ३१६ ॥ सेनः ३
उल्लाः । प्रातरुपवस्य कृत्वा सायं रात्रिपौषधं करोति,
तथाऽऽचार्यं कृत्वाऽहोरात्रिकं करोति, स उपधानाऽऽ-
लोचनमध्यं समति किं वा न ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-उप-
वस्य कृत्वा यः प्रातरहोरात्रिकपौषधः कृतो भवति स उपधा-
नाऽऽलोचनमध्यं समति नान्य इति ॥ ३२५ ॥ सेनः ४ उल्लाः ।

राह्या-रात्रिका-स्त्री० । अतिलघुसपे, तूत्र० श्रु० ४ अ० १ उ० ।

राह्याखाड-राजिकाखाट-न० । करमथितलवणकणयुतं व-
ध्नि, ध० २ अधि० ।

राहिसिरी-राजश्री-स्त्री० । चमरेन्द्रस्याऽप्रमद्विष्या मातरि,
का० २ श्रु० १ वर्ग २ अ० ।

राह्य-रात्री-स्त्री० । निशायाम्, "रथली विहावरी स-च्यरी
तन्मा जामिणी गडे ।" पा० १ ना० ४७ गाथा ।

राह्यमई-राजीमती-स्त्री० । उपसेनपुत्र्यामगिष्टेनमिभार्याया-
म्, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । (अस्या व्याख्या 'रहंगमि'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४६४ पृष्ठे उक्ता) एवमेव राजीमतीप्र-
तिमा । ती० २ कल्प ।

राह्यमईगुहा-राजीमतीगुहा-स्त्री० । यत्र राजीमत्या रथेनमिः
प्रातर्भाधतस्नादशायां गुहायाम्, ती० ३ कल्प । (व्याख्या
'उज्जयन्त' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे गता)

राह्य राजीव-न० । कमल, 'राडेव' पा० १ ना० १० गाथा ।

राउगह-राजावग्रह-पुं० । राजा-चक्रवर्ती तस्याऽवग्रहः—
यदखण्डभगनादितत्र राजावग्रहः । अवग्रहभेदे, भ० १३ श०
२ उ० । प्रति० । आचा० ।

राउल-राजकुल-न० । 'लुग्भाजत-दनुज-राजकुलं जः सम्भ-
गम्य न वा' ॥ ८१ ॥ २६७ ॥ इति सखरस्य जकारस्य
लुग्वा । राउल । राअउलं । प्रा० । नृपकुले, प० चू० ३ कल्प ।

राक्षसमटीव-राक्षसद्वीप-पुं० । स्वनामख्याते द्वीपे, सेनः ।

राक्षसद्वीपो जम्बूद्वीपेऽस्ति लवणसमुद्रं वा ? स च प्रमाणा-
कुलेनोन्मेषाकुलेन वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—

लवणोत्प्रेषणार्थं, दुर्जयो घुसदामपि ।

योजनानां समशती, दिक्षु सव्वांसु विस्तृतः ॥ ३१ ॥

राक्षसद्वीप इत्यास्त, सर्वद्वीपशिरोमणिः ।

तदन्तरे त्रिकुटाद्रि-भूमिनाभौ सुमरुवन् ॥ ३२ ॥

महाजिह्वलयाकारो, योजनानि नवोन्नतः ।

पञ्चाशतं योजनानि, विस्तीर्णोऽस्त्यतिदुर्मदः ॥ ३३ ॥

तस्यापरिग्रहान्मात्रेण-प्राकारगृहतांरणा ।

मया लङ्कितं नाम्ना पृ-रधुनेर्वास्ति कारिता ॥ ३४ ॥

पदयोजनानि भूस्तस्या-मतिरुम्य चिरतनी ।

शुद्धस्फटिकवप्राङ्गा, नानागन्तमयालया ॥ ३५ ॥

सपादयोजनशत-प्रमाणा प्रचरा पुरी ।

मम पाताललङ्कितं, विद्यते चातिदुर्गमा ॥ ३६ ॥

पुराद्वार्यामदे घासा-ऽऽदस्व तन्नुपातमेव ।

भवन्त्येव ते तीर्थ-नाथदर्शनजं फलम् ॥ ३७ ॥

इत्युक्त्वा राक्षसपति-मौलिकयेनैवभिः कृतम् ।

ददौ तस्मै महाहारं, सद्यो विद्यां च राक्षसीम् ॥ ३८ ॥

भगवन्ते नमस्कृत्य, तदैव घनधाहनः ।

आगत्य राक्षसद्वीपे, राजाऽभूद्भद्रयोस्तयो ॥ ३९ ॥

राक्षसद्वीपराज्येन, राक्षस्या विद्ययाऽपि च ।

तदादि तस्य वंशोऽपि, ययौ राक्षसवशनाम् ॥ ४० ॥

इति श्रीश्रीजितनाथचरित्रानुसारेण राक्षसद्वीपो लवण-
समुद्रेऽस्ति प्रमाणाङ्गुलैश्चेति ध्येयम् ॥ १६० ॥ सेन० ४
उक्ता० ।

राग-राग-पु० । रञ्जने रागः । कुसुम्भादिना वर्णान्तरापादने,
उक्त० पाद० १ अ० । रज्यते रज्जेनेति रागः । सौवर्गादिके
अञ्जने, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । औ० । स० । रञ्जने रज्यते वा
अञ्जने जीव इति रागः । आ० चू० ४ अ० । रागवदनीयक-
म्भापादिनेऽभिष्वङ्गपरिणामरूपे भावे, प० सू० १ सूत्र ।
औ० । आष० । अर्नाभिव्यक्तमायालोभलक्षणभेदस्वभावेऽभि-
ष्वङ्गमात्रे, पा० । आ० म० । सूत्र० । आनु० । आव० ।
ध० । ने० । अप० । ग० । प्रव० । नि० चू० ।

राग उदाहरणम्—

क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, पुरं द्वौ तत्र सोदगौ ।

अदंशतोऽहंनिमिषश्च, ज्येष्ठभार्या लघ्वा रता ॥ १ ॥

लघुर्नेच्छति तां चाऽऽह, आनरं मे न पश्यासि ? ।

पतिं व्यापाद्य सा भूय-स्तस्मै नाऽन्वमेस्त सः ॥ २ ॥

निर्वेदनाऽथ तेनैव, स लघुर्नेतमादेह ।

तद्भक्ता साऽपि मृत्वा भ-द्रामे काप्यपतिता शुनी ॥ ३ ॥

साधवाऽपि ययुस्तत्र, शुन्याऽदृशि भुनिः स च ।

तदेवाऽऽगत्य साऽनपे, मुहुर्भेत्तुर्वाक्यगत ॥ ४ ॥

नष्ट साऽभुमृता सा च, तनाऽदृश्यां च मकटी ।

तस्या एव च मध्येना दृव्यायान कथञ्चन ॥ ५ ॥

अन्तर्मुनिनां न वीक्ष्य, प्रम्णा शिरोनेप मकटी ।

तां विमाच्यथ कपन, भ कथो बल्प नायितः ॥ ६ ॥

सु वा तत्राऽपि सा जंज, यत्ता तं प्रेक्ष्य सावधे ।

नेच्छन्मामप तच्छ्रुत्वा—णीजित न त्ववैजित ॥ ७ ॥

समानवयसाऽवेत्तन, हसन्तस्ते च साधवः ।

त्वमर्हन्मित्र ! धन्योऽसि, यच्छुनीमकटीप्रियः ॥ ८ ॥

अन्यदा कमलहृथ स, जनवाह विलङ्घितुम् ।

प्रमादाद्वृत्तिभेदेन, पदं प्रासारयन्मुनिः ॥ ९ ॥

तस्य तच्छ्रुत्वासाया, सा चिच्छ्रुत्वाङ्गमकृतः ।

स मिथ्यादुकृतं जल्प-अपतञ्ज जनाद्बहिः ॥ १० ॥

सम्यगर्हाष्ट मुनि तां च निदोष्य ते मुनेः क्रमम् ।

तदेवाऽलगयद्दृढो, देवतातिथेयन सः ॥ ११ ॥

आ० क० १ अ० । आ० म० । अपे भणति-सो भिक्षुस्म-
गश्च । अमुगमे, तथ ताव वाणमेतरीय तस्मै रुवं ह्यापत्ता
तस्मै रुवेण पथे तलाप रदाह, अश्वेदिं दिष्टो मिष्टं
गुरुणं, आयस्मण आलोपह, गुरुहिं भणियं—सर्वं
आलोपहि, अज्जो ! सो उचउत्तो मुहणतगमाह भणह—
न भेभर्गानि खमाममणा ! तेहिं पडिभिन्नो भणह—
नस्थि नि, आयस्मिया अणुवट्ठिस्स न वेति पायाच्छुत्तं,
सो चिन्तइ—किं कइ व ति ? सा उचउत्ता साहइ-एयं मए
कयं, सा साविगा जाया, सर्वं परिकइइ । एस

तिविहो अप्पसत्थो, तस्मै अप्पसत्थस्स इमा शिरुत्तगा-
हा—“ रज्जंति असुभकलिमल—कुणिमाण्डेसु पाणिणो
जणं । रागो सि तेण भणणइ, जं रज्जइ तत्थ रागत्थो ॥१॥”
एषोऽप्रशस्तः (आष० १ अ०) दीर्घस्मारेहतुकत्वाद्ध्यव-
सायान्मकत्वान् । (आ० म० १ अ०) प्रशस्तस्तु रागोऽह-
दादीवषयः ।

उक्तं च—

अग्रहंतेसु य रागो, रागो माहसु बंभयारीसु ।

एष पमन्थो रागो, अज सरागाण साहृणं ॥ १ ॥

एवंविधं रागं नामयन्तः—अपनयन्तः, क्रियाकालनिष्ठाकाल-
योग्यभेदादपनीत एव गृह्यते । आह—प्रशस्तनामनमयुक्तं
न, तस्याऽपि बन्धात्मकत्वान्, यद्येवम् ततः “ एष पमन्थो
रागो ” इत्यादि विरुद्धम्, नैव दापः । सरागसंयतानां कृ-
पस्वनोदाहरणतस्तस्य रागस्य प्राशस्त्यार्थादन्यत् प्रसङ्गः ।
आष० १ अ० । “ रागं च दोमं च तद्वय मोह, उद-
गुकांमेण समूलजालं । जे जे उन्नाया पडिवाज्जयव्वा, ते कि-
त्तइस्सामि अट्ठाणुपुडि ॥ ” उक्त० ३२ अ० । “ रागदानं य
वो पावे, पावकम्मपवत्तणे । जे भिक्षुं संभई निच्छं, से न
अच्छइ मण्डलं, ” उक्त० ३२ अ० । “ रागतृणामुयोपायं”—सु-
लोपायं-सुखसाधने । तृणामुखस्य सुखानुस्मृतिपूर्वो लो-
भपरिणामो रागः । हा० २४ हा० । विशेषः ।

विमतराश्रमभिधित्वमुक्तावद्रागस्वरूपं चिन्तयितुं—

रज्जंति तेण तस्मिं व, रंजणमहवा निरुद्धिअं, राश्रो ।

नामाइ चउब्भअं, दवं कम्मयरविभिणं ॥ २६६१ ॥

रज्यन्ते तन, तस्मिन् वा सति क्लृप्तमन्त्रा—प्राणिनः
रुप्यादिर्निर्वात रागः । अथवा—रञ्जने रागः । स च नामादि-
चतुर्भेदः स्थानान्तरे निरूपिता रागः । तत्र नाम स्थापना-
ज्ञशरीरभयशरीरद्रव्यरागावचारः, संज्ञय एव । ज-मव्य-
शरीरव्यातिरिक्ते तु द्रव्ये विचार्य को रागः ? इत्याह—‘क-
म्मयरविभिन्ना । त’ कर्मद्रव्यरागः, नो कर्मद्रव्यरागश्चेत्यर्थः
॥ २६६१ ॥

तत्र ‘कर्मद्रव्यरागं’ व्याचिख्यासुराह—

जुग्गा वद्धा वज्जे-तया य पत्ता उईग्गावलिणं ।

अह कम्मद्वयरश्चो, चउच्चिहा पोग्गला हुंति ॥ २६६२ ॥

‘अहं ति’ अथेतद्वाक्यान्तमुच्यते—तत्र कर्मद्रव्यराग-
चतुर्विधाः पुत्रला भवन्तः, तथथा—योग्या-बन्धपरिणामा-
भिमुखाः, वध्यमानाः—प्राग्बन्धवन्धक्रियाः वद्धा-उपरतबन्ध-
क्रियाः । गाथाबन्धानुलोम्याश्च व्यत्ययेनोपन्यासः । तथा
उदीरणाकरणेनाऽऽकृत्यादीरणावलिंकां प्राप्ता यावदद्याप्यु-
द्यं न गच्छन्ति, उद्यमे वध्यमानानां भावरागत्वेन वध्यमान-
त्वादिति ॥ २६६२ ॥

नो कर्मद्रव्यरागमाह—

नो कम्मद्वयरश्चो, पओगअं सो कुसुंभरागाई ।

वीअो य वीमसाए, नेअो संकम्भरागाई ॥ २६६३ ॥

नो कर्मद्रव्यरागस्तु । हावच—प्रयागतः, विस्त्रन्तश्च ।
तत्र प्रयागतः कुसुम्भरागादि, विस्त्रन्तस्तु सन्ध्याभ्या-
गविरिति ॥ २६६३ ॥

भावरागमाह—

जं रायवेयशिज्जं, सपुहसं भावओ तओ राओ ।

सो दिट्ठि-विसय-नेहा, -णुरायरूवो अभिस्संगो ॥२६६४॥

कुप्पवयणेमु पढमो, विइआ सहाइएमु विसएमु ।

विसयादनिमित्तो वि हु, सिणेहराओ सुयाईमु ॥२६६५॥

यद् रागेण वद्यत इति रागेवेदनीय माया-लोभलक्षणं कर्म समुदाणमुदयप्राप्त विपाकन वद्यत, तज्जनितश्च जीवपरि-
णामरूपाऽभिष्वङ्गरूपोऽसौ भावतो रागो भावरागः । स च
त्रिविधाऽभिष्वङ्गरूपः, तद्यथा-दृष्ट्यनुरागः, विषयानुरागः,
आह्वानागश्चाति । तत्र प्रथमः कुप्रवचनपु द्रष्टव्यः, द्वितीयस्तु
शब्दादविषयेषु, स्नेहरागस्तु विषयाद्यनिमित्तोऽविनीतस्व-
प्य सुतयान्धवादर्श्यान् ॥ २६६४ ॥ २६६५ ॥ विशेषः । (यादृशं
वस्तु तादृशेव रागा भवतीति वद्यते 'वसाह' शब्दे)

रागे दुविहे पस्सं । तं जहा-माया य, लोभे य ।

प्रश्ना २ पद १ आ ० म ० । स ० । आ ० चू ० धा ० आव ० ।
पुत्रादपु स्नेह, प्रश्न ० ४ संव ० द्वार ।

समाह पेडाइ पविचपेत्तो,

मिया मणो निस्सरई वहिद्धा ।

न मा महं नो वि अहं पि तीमे,

इच्चेय ताओ विणइज्ज रागं ॥ ४ ॥

तस्यैव त्यागिनः समयः—आत्मपरतुल्यया प्रद्यतं जन्ये-
ति प्रेक्षा—हाष्टस्तया प्रेक्षया—हाष्टा पार-समन्ताद् व्रजतो-
गच्छतः पारव्रजतः, गुरुपदशादिना संयमयोगेषु वर्तमान-
स्येत्यर्थः । स्यात्—कदाचर्चाचिन्त्यधात् कर्मगतः, मनो
निःसर्गतं वाहधा—वाह भुक्तमोगनं पूर्वक्रीडितानुस्म-
रणादिना, अभुक्तमोगनस्तु वृत्त्यादिना मनः—अन्तःकरण
निःसर्गतः—निगच्छति वाहधा—संयमगेहाहिरित्यर्थः । प-
त्य उदाहरणम्—“जहा एगो रायपुत्तो वाहिठारयाए उवट्ठा-
णामालाए अभिगमंते अछइ । दासी य तेण अतण जलभ-
रियघडेण वोलेइ । तओ तेण तीए दासीए सो घडो गोलिया-
ए भिओ, त च अधिइ कर्गिनि दट्ठण पुणगवसी जाया,
चित्तियं च—“जं चेव रक्खगा ते, चेव लोलगा कथं कुविउं
सक्का ? उदगाउ समुज्जां आ, अग्गा किह विज्जमेवच्चा ।”
पुणो चिक्खललोएण तक्खणा एव लहुदत्थयाए त घड-
दिह दक्खि । एवं जइ संजयस्स सज्जमे कौतस्स वहिया
मणो णिरगच्छइ तथ एतत्थेण पारिणापेण ते असुहसंकण-
दिह चरित्तजलरक्खणट्ठाए दक्खेव्वे । केनालम्बनेनेति ?
यस्यां राग उत्पन्नस्ता प्रति चिन्तनीयम्—न सा मम
नाऽप्यहं तस्याः, पृथक्कर्मफलभुजो हि प्राणिन इति । एवं
ततस्तस्याः सकाशाद्व्यपनयत रागम्, तत्त्वदर्शिनो हि
संश्रवसन्त एव । अतत्त्वदर्शनात्मत्वात्तस्येति । त-
त्त्व 'न सा महं गोऽपि अहं वि तीमे' इति, एत्थ उदा-
हरणं—एगो वारिणइराओ, सो जायं उच्चक्खता पव्वइओ ।
सो य ओहायणुणेहीभूओ, इमं च घोमेइ—“न सा महं गो
वि अहं पि तीमे” सो चित्ते—सा वि ममे अहं पि तीमे,
सा ममाणुत्ता कहमहं ते लुहुदामं ति काउं गहियायाग्गे
इगणेवन्था चेव संपाट्ठिओ । गओ अ ते गामे जन्थ सा । सो
य णियाणतउं संपत्ता । तथ य सा पुव्वजाया पा-

णियस्स आगया । सा य सार्विया जाया पव्वइउकामा य ।
ताए सो णाओ, इयरो ते न याणइ । तेण सा पुच्छिया-
अमुगस्स धूया किं मया, जीवइ वा ? सो चित्ते—जइ सा-
सहरा तो उप्पव्वयामि, इयराह ण ताए णायं—जहा एम
पव्वज्जे पर्याहउकामो, तो दो वि संमारं भमिस्सामो ।
त्ति, भणियं च अणायसा अणस्स दण्णा : तओ सो
चित्तिउमारजो—सखं भगयंतेहि साह्मिहि अहं पाडिओ—जहा
‘ण सा महं गो वि अहं पि तीमे’, परमसंवेगमावसो । भणियं
च अणेण—पाडिणयत्तामि । तीए वेग्गपाडिओ ति णाऊण
अणुत्तामिओ ‘आणच्चे जीवियं कामभागा इत्तरिया’ ए-
व तस्स केवलपन्नं धम्म पाडिकेहइ । अणुत्तिहा जाणाविओ
य पाडिओ आयाण्यमगांसं एवज्जाए थगीभूओ । एवं
अप्पा साहागनव्वो जहा तेण ति सूत्राथः ॥ ४ ॥ दश ० २
अ ० । रागइयो विनिजित्त्य, किमराये कर्गियसि ? ।
अथ नो निजितावेतो, किमराये कर्गियसि ? । सूत्र ० २
थु ० ६ अ ० । रागाइलदानस्यापि तपेयः—“सुहिणमु अ
दाहणमु अ, जा मे अस्सजणमु अणुकेपा । रागेण व दोसण
व, ते निदे तं च गांइहामि” ॥ १ ॥ एतद्वाथाव्याख्यानं प्रसा-
द्यम् ? इति प्रश्न, अत्रोक्तम्—साधुत्वाति विशेष्यमनुकम्पापि
संविभागवत्प्रस्तावाद्ध्यवहार्यम्, ततः साधुषु कीदृशेषु ?-
सुन्दरित—ज्ञानादित्रयं येषां ते सुहितास्तेषु, पुन कथ-
म्भूतेषु ?—दुस्त्रितेषु—रागेण तपसा वा ग्लानीभूतेषु उपाधि-
रहितेषु वा, पुन कीदृशेषु ?—न स्वयं—स्वच्छन्देन यता-
उद्यता अस्वयन्तास्तेषु गुवाक्खेव विहरत्सु इत्यर्थः, या
मया कृताऽनुकम्पा—कृपाऽप्राप्तवत्सार्वादानरूपा भक्तिः,
अनुकम्पाशब्देनाय भक्तिः सूचिता । यथोक्तम्—“आय-
विअणुकपाए, गच्छो अणुकापओ महाभागा । गच्छोणु-
कपाए, अव्वुच्छिन्ती कया तित्थ ॥ १ ॥” रागेण—स्व-
जनामत्रादिप्रेम्णा न तु गुणवत्त्वबुद्ध्या, तथा द्वेषेण—इह
द्वेष साधुनिन्दाख्या, यथा धनधान्यादिगहिता ज्ञातज-
नपरित्यक्ता, लुब्धात्ता, सवेथा निर्गताका अमी उपपम्मा-
हा, इत्येव निन्दापूर्वं या अनुकम्पा साऽपि निन्दैव, अ-
शुभदीघायुष्कहतत्वाद्, यदागम—‘तहारूव समयं वा माह
ण वा संजयावेरपडिइयपक्कमायपावकम्म हीलत्ता नि-
दिता खिम्भत्ता गांइहत्ता अवमोचत्ता अभणु-नेण अपी-
इकारणं अन्वणपाणखाइमसाइमण पाडिलानत्ता असुह-
दाहाउअत्ताए कम्म पगेइ ति’ । यथा—सुखितेषु दु-
स्त्रितेषु वा असंयतेषु—पार्श्वस्थादिषु, शेष तथैव परं द्वे-
षेण ‘दग्गपाणे पुप्फफणं, अणममाणज्ज’मित्यादि तद्व-
तदोपदर्शनात्मत्वेण, अथवा—असंयतेषु—पार्श्वधी-
ववधकेषु कुलिङ्गेषु, रागेण—एकदशग्रामगोत्रोप-
त्त्यादिधीत्या द्वेषेण—जिनप्रवचनप्रत्यनीकतादिदर्शनान्धेन ।
ननु प्रवचनप्रत्यनीकादेदानमेव कुतः ? उच्यते—तद्भक्त-
भूपत्यादिभयात्, तदेवावधे दानं निन्दामि गर्हं च । यत्पु-
नर्वाचित्यन दीनादीनां तदप्यनुकम्पादानम्, यतः—“कप-
णेऽनाथदग्गि, व्यसनप्राप्तं च रागशोकहते । यदीयते
कृपाथं—नुकम्पा तद्देवदानम् ॥ १ ॥” समर्थदहस्या-
पि प्रार्थनाकारणा दग्गिप्रायत्वाऽनुकम्पादानम्, तच्च न
निन्दाहं, जितेन्द्रैरपि वार्षिकदानानसंगं तस्य दर्शित्वान्,
उक्तं च—“इयं मोक्षफले दाने, पात्रापात्रविचारणा । दया-

दानं तु सर्वज्ञैः, कुत्रापि न निविध्यते ॥ १ ॥ " तथा-
" दाने यत्प्रथमोपकारिणं न तत्प्रायः स एवाप्यने, दी-
ने याचनमूल्यमेव दक्षिते तर्हि न रागाश्रयान् । पात्रे
यत्फलविस्तरप्रियतया तद्गार्हपत्यं न किं, तदाने यदुपेत्य
निःस्पृहयया क्षीणे जने दीयते ॥ १ ॥ " इति गाथार्थो
ऽर्थः ॥ १७० ॥ स्तं० ४ उल्ला० । मन्मथपारवश्ये, तं० ।

रागकिरिया-रागक्रिया-स्त्री० । येन परस्य राग उत्पद्यते
तादृशं क्रियाभेदे, आ० चू० ४ अ० ।

रागजम्भमाण-रागाध्यवसान-न० । रागहेतुकेऽध्यवसान-
भेदे, आ० चू० १ अ० । (अस्य कथा 'आउ' शब्दे
द्वितीयभागे ११ पृष्ठे गता)

रागजम्भाण-रागध्यान-न० । रागविषयकदुर्ध्यानं, आतु० ।
" रागजम्भाण " रागोऽभिप्रेक्ष्यमाणः, स च कामरागस्म-
द्वारादृष्टरागभेदाद्विधा । तत्र कामरागो विष्णुधियां वि-
क्रमयशोराजस्यैव । स्नेहरागो दाम्बकस्य सुवर्ध्यापुन इव
स्वपुत्रमरणश्रवणतो हृदयस्फाटान्, दृष्टरागो ब्रह्मलोक-
दागत्य स्वदर्शनानुरागतः स्वाशयं प्रति-आसुरे ! रमसे इत्या-
दिमणतः कपिलस्यैव तस्य ध्यानम् । तस्मिन्, आतु० ।

रागदोसविजेता-रागदोषविजित्-पु० । जिने, रत्ना० ।

रागदोषविजेतारं, ज्ञातारं विश्ववस्तुनः ।

शक्रपूज्यं गिरामीशं, तीर्थेशं स्मृतिमानये ॥ १ ॥

तीर्थस्य चतुर्वर्णस्य धीश्रमणसदृस्य, ईशम-स्मार्पणम्,
आसन्नोपकारित्वेनात्र धीमहावीर्यम्; अहमिह प्रथमे स्मृति-
मानये, इति सण्टकः । रागदोषयोः प्रतीतयोः, विशेषण अपु-
नर्जयतारूपेण जयनशीलमिति तार्क्ष्यलक्षस्तुनः ततः
" न कर्तृत्वकाभ्याम् " इति तृतीया पृष्ठीसमासप्रतिपधान् क-
थमत्रायम् ? इति ताऽऽरकणीयम् । तथा विश्ववस्तुनः
कालत्रयवर्तमानान्यविशेषात्मकपदार्थस्य, ज्ञातारम्, अ-
मलकैवलालोकनं । शक्राणाम्-इन्द्राणाम् पूज्यम्-अर्च-
नीयम्, जन्मलोभाद्यमहाप्रातहाथ्यादिसम्पापनेन । गिरा-
म-वाचाम् ईशम्-ईशितारम्, अविनश्यवस्तुव्रातविषयत्वेन
तासां प्रयोक्तृत्वात् । अनेन च विशेषणचतुष्टयेनाऽमी य-
थाक्रमे भगवतो मूलान्तिशयाश्चत्वारः प्ररूपिताः । तथ-
था-अपायापगमातिशयः, ज्ञानान्तिशयः, पूजातिशयः,
वार्गातिशयश्चेति । एतेनैव च समस्तेन रागाधराद-
स्वगुरुपर्यन्तस्य स्मृतिः कृतेव द्रष्टव्या ; तस्याप्य-
कंदशेन तीर्थेशत्वात्, निर्गदितान्तिशयचतुष्टयाधारत्वा-
च्च । इति परापरप्रकारेण द्विविधस्याप्युपकारिणः सूत्र-
काराः सम्मरुः । अपकारिणस्तु तथाभूतस्यैव्यमनेनैव
श्लोकेन स्मृतिमकुर्वन् तीर्थस्य-प्रागुक्तस्य, तदाधेयस्याऽऽ-
गमस्य वाः ईम-लक्ष्मी, महिमाने वाः श्यति तत्तदसद्भू-
तद्वृणोद्धरणे, स्वाभिप्रायेण तत्करोति यः स तीर्थेशः,
तीर्थान्तरीया बाह्यरूपाकारि, तम् । किं रूपम् ? शक्रः
पूज्यो यागादौ हविर्दानादिना यस्य स तथा, तम् ; प-
तावता यदातुमारिणो भट्टप्रभाकरकणभक्षाक्षपादकपिलाः
सचयाञ्चकिरे । पुनः किं भूतं तीर्थेशम् ? -गिरामीशं-वा-
चस्पतिम् ; इति नास्तिकनतप्रवर्तयितुर्बुद्धिस्पतेः सूत्रा । तथा

गिराम-वाचाम् ईम-लक्ष्मीं शोभां, श्यति यः, तम् ; प-
रमार्थतः पदार्थप्रतिपादनं हि वाचां शोभा, तां च ता-
सामपोहमात्रगोचरतामात्रतागस्तथागतस्मनूकरोत्येव; इति
विशेषणावृत्त्या सुगतोपक्षेपः । पुनः कीदृशं तम् ? ज्ञातारम्-
विश्ववस्तुनः-नोऽस्माकं श्वेतामिच्छुणां स्मर्यान्ध, विश्वव-
स्तु समस्तजीवादितत्त्वं कर्मताऽऽपन्नम्, समानतन्त्रत्वा-
ज्ज्ञातारम् ; इति दिगम्बरावमर्शः । ज्ञातारमिति च
तृन्तम्, इति " तृन्नुदन्त० " -इत्यादिना कर्मणि षष्ठीप्र-
तिषेधः । नन्वेकस्मिन्नेव वक्त्रि स्यात्मानं निर्दिशति कथ-
म् 'आनये' इत्येकवचनम्, 'न' इति बहुवचनं च स-
मगंभानाम् ? इति चेत् । नैतद् वचनीयम्, 'न' इत्यत्रा-
पि वक्त्रा स्वस्यैकत्वेनैव निर्दिशति ; बहुवचनं त्वेकशेषव-
शान् । तथाहि-ने चान्ये सर्वे श्वेतवामसः, अहं च प्र-
चिकसितशास्त्रमुत्तारः, वयम्, तेषां नः, " त्यदादिः " इत्यनेनाऽऽसच्छब्देऽर्वाशय्येन, बहुवचने च भवति । त-
तोऽस्माकं श्वेतवासोदर्शनाश्रितानां सवेषां तत्त्व यो जा-
नति, न च स्मरामीत्युक्तं भवति । इत्थं चैकशेषशालीव-
शेषणं कुर्वन्नेस्तच्छब्देऽपिदृष्टमागेशोपश्वेताभ्यरपारत-
त्वे स्वस्याऽऽविधेयः । पुनः कीदृशं तम् ? रागदोषविजेताऽ-
रम-इतम-प्राप्तमन्यन्धम्, आरम-सांसारिकानेककलेश-
स्वरूपशत्रुसमूहो र्यास्मिन्तीर्थेशे स तथा, तं च ; कथमे-
तादृशं तम् ? इत्याह-रागदोषविजा-रागदोषाभ्यां हृत्वा
याऽसौ विक्त्वा धीमवर्द्धनप्रतिपादितत्वात् पृथग्भाषः, तथा ।
भगवद्देवप्रतिपादिते तत्त्वमनुभवन्तोऽपि हि रागदोषका-
लुप्यकलङ्काक्रान्तस्वान्ततया परऽपार्थेय प्रलपन्तः संसार-
रूढशशाश्रवणाचरतां गच्छन्त्येव । अनेन चाशेषाणां शेषा-
णामपि सम्भवेतिहायप्रमाणवार्तचरकप्रमुखाणामाविष्करणम् ।
न खलु मोहमहाशैलपश्येको नर्तेनप्रकारो यदशेषतीर्थिका-
नां प्रत्येक स्मृतिः कर्तुं शक्यत । नन्वेवेमेतान् प्रातिलेपा-
धेयप्रातिलेपताऽस्य रागदोषकालुप्यवर्तुः स्यात्, इति धेयो-
विशेषार्थमुपस्थितस्याऽधेयसि प्रवृत्तिरापन्नाः इति शङ्कां
निगमितुं 'रागदोष' इति विशेषणं श्रुष्टमजीघटन-अर-
म-अन्यर्थम्, रागदोषयोर्धिजयनशीलः ; तेषां स्मृतिर्मास्म
करोमि, न त्वन्यथा, इति तत्र भवदाभप्रायः ; प्रमाणन-
यतत्त्वे स्वत्वशुचाविचारचान्तुगीपुत्रमालोकनीयम् । न
च रागदोषकपायितान्तं करणविरचित्यमानो विचारश्चाकता-
मञ्जित । इत्यन्तरङ्गापकारस्मरणम् । ननु तथाऽपि कथ-
मेतर्दिश्यहर्भरवागदृशोऽस्य तत्त्वाविचारः सार्थीया-
न ? इत्योरकामपाकतुं श्रुतेनैव व्यशाशियन-ज्ञाताऽरं
विश्ववस्तुनः । विमलकैवलालोकाऽऽलोकितालोकाऽऽ-
धीमदहंप्रतिपादिततागमवशात् स्वत्वहर्माप कामं विश्वव-
स्तुनां ज्ञातेवति । बृहद्बृत्ता तु स्वकर्तृकत्वाद् नामीयाम-
पकारिणा निर्गच्छिकीयितत्वेन स्मरणं व्याख्याय, न खलु
महतामीदृशमर्थमिन्ध प्रकटयतामीचिती नातिवर्तेत ;
फलानुमेयप्रारम्भत्वात् तेषाम् । सूत्राभात्र तु सूत्रे कतिप-
यात्यन्तसहृदयहृदयसंवेद्यमाविरुद्धमिति । रत्ना० १ पां० ।

रागदोसाभिभूय रागदोषाभिभूत-न० । रागध-प्रातिलक्षणां
दोषध-तद्विपरीतलक्षणस्ताभ्यामभिभूत आत्मा येषाम् । रा-
गदोषाभिभूतस्वरूपं, सूत्र० ३ अ० ३ अ० ३ उ० ।

रागदोसविम०

अभिधानराजेन्द्रः ।

राम

रागदोसविमपरममेतं रागदोषविषयपरममन्त्र-पुं० । रागदोषो विषयमेवैतं रागदोषविषय तस्य परममन्त्रं तद्वर्णनं त्वार्दिति । रागदोषविनाशने, पं० सू० १ सूत्र ।

रागदोसाणुगया-रागदोषानुगता-स्त्री० । प्रीतिलक्षणो रागः, अप्रीतिलक्षणो देवः, ताभ्यामनुगता साहता । निष्कारणदोषरागदोषानुगतयां दर्शिकाप्रतिपत्तयाम्, नि० सू० १ उ० ।

रागबंधन-रागबन्धन-न० । रज्जुने रज्यते वाऽनेन जीव इति रागः । राग एव बन्धने रागबन्धनम् । बन्धनभेदे, आ० सू० ४ अ० ।

दुर्विहं बंधणे पतते, ते जहा-रागबंधणे, दोषबंधणे च । स० २ सम० ।

रागमंडल-रागमण्डल न० । घसन्तादरागसमूहे, ग० ३ अधि० ।

रागरक्त-रागरक्त-न० । अभिव्यङ्गलक्षणो रागः तेन रक्तः । तद्भावितमूर्त्तौ, आव० ४ अ० । विषयासंक्र, त० ।

रागविहि रागविधि-पुं० । रज्जुने रागः कस्युम्भादेना वणोन्त-रापावनं तद्विधयः । स्निग्धत्वादपि रुक्तादिषु च क्रिया-भेदेषु, उक्त० १ अ० ।

रागाइकिलमवामिय-रागादिक्लमवामित-न० । रागादिक्लेशः सवेष्टा चित्तादव्यतिरिक्तं संस्कृतं, भ० १ अधि० ।

रागाइरहित रागादिरहित-पुं० । वीतरागे, पं० सू० १ द्वार ।

रागाइविणामण-रागादिविनाशन-न० । रागदोषमोहापाह-के, पञ्चा० १२ वि० ।

रागाइविधुरया-रागादिविधुरता-स्त्री० । आवपमन्त्रे, नि० सू० १६ उ० ।

राच राजन्-पुं० । " चूर्तिका—पेशाचिके तृतीय—तुर्धयो-राच—द्वितीयो " ॥ ८ । ३२५ ॥ इति जकारस्थाने चका-रादशः । राजा-राचा । नृपतौ, प्रा० ४ पाद ।

राजपध राजपथ-पुं० । " थो धः " ॥ ८ । ३ । २६७ ॥ इति थस्य धः शोभन्त्याम् । राजमार्गे प्रा० ४ पाद ।

राडी-गटी-स्त्री० । कलह, व्या० १ टा० । संग्रामे, दे० ना० ७ वर्ग ४ गाथा ।

राम-राम-पुं० । बलदेव, आव० १ अ० । पाद० ना० । स० । (' वसाम्मडल ' शब्दे ४ भागे बलदेवा वामुदेवाश्च दर्शिताः) " अयं विजयं भेदे, संप्रमं अ मुदस्ये । आणंदं गदने पउ-मं, रामे आऽवि अपाच्छुमे ॥ १ ॥ " आव० १ अ० । प्रव० ।

रामे गं बलदेवे दुवालमवामयाइं मव्वाउयं पालिना देवत्तं गथो । स० १२ सम० ।

आ० म० । आ० सू० । नयमे बलदेव, स० १० सम० । रेणुकायां यातं जमदग्नेः पुत्र, आ० क० १ अ० । दश० । (यो हि कान्तियं प्रातः कुडं वि-समकृत्वा नि-स्तार्त्र्यां प्रथिवीमकरोत—तदुक्तं ' जमदग्नि ' शब्दे चतुर्थ-भागे १४०० पृष्ठ उदाहृतम्) स्वनामख्याते राजपुत्रे, ग० । लिख्यते तत्र रामकथा—" यथा ब्रह्मस्थलपुत्र भुवनचन्द्रो राजा, रामः सुतः द्वा० सति कलाकुशलः, अन्यदा राजा गन्ध्या

पृष्ठः, रामाय यौवराज्यपदं ददामीति । मन्त्र्याह-नायं योग्यः । कां दोषः ? इति राज्ञोक्ते मन्त्र्याह-देव ! अयमवशश्चोचन्द्रियः, प्रत्यहं गीतप्रियः । राजा हस्मिन्वाऽऽह-मन्त्रिन् ! राज्ञां गीत-प्रियत्वं गुणः । अहो तव चतुरता । मन्त्र्याह-देव ! अत्यासक्तत्वं दोषः । " जह अग्नीह लवो धि हु, पसरंतो दहइ गामनगराहं । इकिक्कमिदियं पि हु, तह पगरंतं समग्गुणे " ॥ १ ॥ ततः एतस्य लघुभ्रातुः सम्प्रति जातस्य राजलक्षणलक्षितस्य यौवराज्यं दीयतामिति, मन्त्रिणं कथयत्यपि राज्ञा रामस्यैव वक्तुम् । क्रमेण राजनि मृतं, स एव राजा जातः कर्नायान भ्राता युवराजः । रामोऽहर्निश गीतानि शृणोति, स्वयमपि गायति, करोत्यभिनवानि गीतानि, शिक्षयति हुम्वादींश्च गीता-सङ्ग एवास्ते, न राज्यचिन्तां करोति । अन्यदा तरुणीहुम्बी-भिर्गीतप्रसक्तस्तद्वपमोहितोऽवगणय्य निजकुलादिमर्यादां तास्मेवते, अनाचारी सन्तं तदासङ्ग एवास्ते । ततो मन्त्रप्रभृ-तिभिर्विचार्य तस्य लघुभ्राता महाबलो राज्ये स्थापितः रामो निर्घोषितो देशात् । विदेशे भ्रान्त्वा मृत्वा हरिणा जातः । गीतश्रवणासक्तो व्याधेन हतो । जातो महाबलपुरो-हितस्य पुत्रोऽपि गीतप्रियः अवशश्चोचन्द्रियः । अन्यदा महाबलनृपणं रात्रौ हुम्बकुटुम्बे गायति पार्श्वस्थितपुरो-हितपुत्रो भणितः-यन्मम निद्रासमये एते गायनतः स्थाप्याः । तेन सरसगीतासङ्गेन न वार्जिताः । पश्चाद्रात्रौ राजा प्र-वुडो गच्छः, तैलं पक्त्वा तस्य कर्णयोः क्षिपति, स मृतः । राज्ञ पश्चान्तापो जातः, यत्स्वप्नेऽप्यपराधे मया गुरुद-गडः कृतः । इतश्च तत्रायानं केवली, राजा तं वन्दित्वा तस्य कथां पृच्छति । रामभवादारभ्य यथास्थितमाख्यात । अग्र-स्तस्य भृत्यान् संस्मार इति श्रुत्वा श्रवणोन्द्रियावपाकं दा-रुणं दृष्ट्वा महाबलः प्रसन्नितः, शिवमाप, इति श्रवणोन्द्रिय-विषयविपाके रामकथा ॥ ग० २ अधि० । क्षत्रियपरिव्राज-कभेदे, श्री० । स्वनामख्याते दशरथात्मजे, स० १० सम० । तत्कथा चैवम—

सीता जनकाभिधानस्य मिथिलानगरीराजस्य दुहिता वैदेहीनाम्यास्तद्भार्यायाः देहजा भामण्डलस्य सहजातस्य भगिनी विद्याधरपत्नीतं देवतार्धाष्टित धनुः स्वयंवरमण्ड-पे नानावेचनार्थकनिकरसमक्षमयोध्याभिधाननगरीनिवा-सिना दशरथाभिधानस्य नगनायकस्य सुतेन रामदेवेन पद्मापरनाम्ना बलदेवेन लक्ष्मणाभिधानवासुदेवस्य पुत्रात्रा स्वप्रभावेणोपशान्ताधिष्ठातृदेवतमारोपितगुण विधाय प्रा-मत्याधुवादेन महाबलेन परिणीता, ततो दशरथराजे प्र-विर्भाजपो रामदेवाय राज्यदानार्थमभ्युत्थिते भगताभिधाने च रामदेवस्य मात्रन्तरसम्बन्धान् भ्रातरि प्रवर्जितुकामे भगतामात्रा पूर्वप्रांतपञ्चवयराचनोपायेन राज्ये भगताय दा-पिते बन्धुस्नेहाच्छाप्रतिपद्यमानं राज्यं भगते पितृवचनस-त्यतार्थं भगतस्य राज्यप्राप्त्यर्थं वनवासमुपाश्रितेन स-लक्ष्मणेन रामेण सह वनवासमार्धाष्टिता, ततश्च लक्ष्मणेन कौतुकेन तत्र दण्डकारण्ये सञ्चरता आकाशस्य खड्गर-लमादाय कौतुकेनैव वंशजालिच्छेदे कृते क्षिप्ते च तन्मध्य-वर्तिनि विद्यासाधनपरायणे रावणभागिनेयं खरदुपणच-न्दनमायुते सवृक्षाभिधाने विद्याधरकुमारे दृष्ट्वा च त प-श्चात्तापमुपातेन लक्ष्मणनागत्य भ्रातृनिर्वादेनऽस्मिन् व्य-

तिकरे एतद्व्यातिकरदर्शनकुपिताया चन्द्रनखायां पुना राम-
लक्ष्मणयोर्दर्शनात् सञ्जातकामायां कृतकन्यारूपायां तन्प्रा-
र्थनापरायां ताभ्यामर्पितायां च पुत्रमारणादभ्यतिकरे च
तया शोकरोषाभ्यां खरदूषणस्य निर्वर्दिने तेन च वैर्गनर्या-
तनोद्यतेन सह लक्ष्मणेन योद्धुमागच्छे ज्ञातभार्गनेयमरणा-
दिव्यतिकरेण लङ्कानगरीं आकाशेन गच्छता गवणेन
दृष्टा, दृष्टा च तां तेन कुसुमशायकशरप्रसरविधुरगतान्त क-
रणेन अर्गाणुकुलमालिन्येन अपरार्तिविवेकगणेन विमुक्ता
धर्मसंज्ञेन अनाकलितानर्थपरस्परं विमुक्तपल्लोकाचिन्तनेन
जातसीतापहागबुद्धिना विद्यानुभावापलब्धरामलक्ष्मणस्व-
रूपेण विज्ञाततत्सत्कविहनादसंज्ञितकर्णेन लक्ष्मणसग्राम-
स्थाने गत्वा मुक्ते सिंहनादं चलिने तदाभमुखे राम एका-
किनी सती अपहृता, किर्गित नीता च लङ्कायां विमुक्ता
गृह्याद्यां प्रार्थिता च दशकन्धेरणानुकूलप्रतिकूलवार्तिमव-
हृता न च तमिष्टवती । रामेण च सुग्रीवभामण्डलहनुम-
दादौघयाधरवृन्दसहायेन महारणविमहं विधाय नानावि-
धास्त्रश्वर्गावहत्य दशवदने च विनिपात्य नीता स्वगृ-
हामां । प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

रामकण्ठ-रामकृष्ण-पुं० । कर्णकमहाराजभार्यायाः राम-
कृष्णायाः अपत्ये, नि० १ श्रु० १ वर्ग १ अ० । (तद्वक्तव्य-
ता कालकुमारवक्तव्यतावद् भावनीया इति निग्यावलिका-
या अष्टमेऽध्ययने सञ्चितम्)

रामगुप्त-रामगुप्त-पुं० । साकेतनगरस्थिते भट्टपुत्रे, अणु० ।
स्था० । (स च द्वाविंशत कन्या, परिणीत वीरान्तके प्रव्रज्य
सलेखनया मृत्वा सर्वार्थासङ्गे उपपद्य महानिन्दे संख्य-
तीति अनुत्तरेपपातकस्य तृतीये वर्गे पञ्चमाध्ययने
सञ्चितम् ।) स्वनामख्याते लौकिकराजर्षी, रामगुप्तश्च रा-
जर्षिगहागादिक मुक्तेव भुञ्जान एव सिद्धिं प्राप्त । सूत्र०
१ श्रु० ३ अ० ४ उ० । द्विगुणितदशानां दशमाध्ययनोक्ते स्व-
नामख्याते पुरुषे, स्था० १० ठा० ।

रामचन्द्रसुरि-रामचन्द्रसुरि-पुं० । कुमारपालप्रतिबोधकधी
हेमाचार्याश्रये, अनेन निर्भयर्भामव्यायोग-रघुविलासना-
टक-विहाराशतक-द्वयालङ्कार-राघवाभ्युदयमहाकाव्य-या-
दवाभ्युदयमहाकाव्य-नर्त्तविलासमहाकाव्यादयन्प्रशने नि-
र्मम इति प्रबन्धशतकर्तुर्नामविरुदने प्रसिद्धः । जे० ६० ।

रामण-रामण-न० । मञ्जुार्काङ्गे, ग० ३ अधि० ।

रामदेव-रामदेव-पुं० । कोकापार्श्वनाथप्रान्तमोडारके सौ-
वर्णिकनायकवशोत्पन्ने विक्रमसंवत्सराणां १२६० समये
गुर्जरदेशीय स्वनामख्याते पुरुषे, ती० ४६ कल्प ।

रामय रामक-पुं० । स्तच्छब्ददशभेद, महास्तव्ये जने च । प्रव०
२७४ द्वार ।

रामरक्षिव्या-रामरक्षिता-स्त्री० । ईशानेन्द्रस्याग्रमहियाम्,
भ० १० श० ४ उ० । ती० । (अस्या पूर्वोत्तरमवकथा ' अ-
गमहिमी ' शब्दे प्रथमभाग १६६ पृष्ठ उक्ता)

रामविजय रामविजय पुं० । कथामुत्रस्य कल्पसुनोधिक-
नामवृत्तेः कारकस्य चित्तविजयस्य वृत्तिकरणाभ्यर्थके-
श्रीवज्रयगुरो, ' श्रीरामविजयपरिणत-शिष्यश्रीवज्रयवि-

विधमुख्यानाम् । अभ्यर्थनाऽपि हेतु-विज्ञेयाऽस्याः कृतौ वि-
वृत्तेः । " कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

राममयण-रामशयन-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थे, श्रीरामशय-
ने प्रधानकारी श्रीवर्द्धमानः । ती० ४३ कल्प ।

रामा-रामा-स्त्री० । श्रीश्रावणमिना सह रमते गोविन्दनि-
तम्बिर्नावन् क्रीडयतीति । तं० । ईशानेन्द्रस्याग्रमहियाम्,
ज्ञा० २ श्रु० ८ वर्ग १ अ० । भ० । सुग्रीवराजभार्यायाम्,
पुष्पदन्तनवमतीर्थकर्मातरि, स्था० ४ ठा० १ उ० । तं० ।
आव० । प्रव० । स० । स्त्रियाम्, " रामा " पाद० ना०
१२ गाथा ।

रामायण-रामायण-न० । वाल्मीकिरुते दशर्षाधरामधर-
तप्रातर्वन्दे स्वनामख्याते महाकाव्ये, अनु० । सम्म० ।

राय-राजन्-पुं० । राजने इति राजा । नगर्षी, स्था० ४
ठा० ३ उ० । दश० । ज्ञा० । जे० । प्रश्न० । श्री० ।
चक्रवर्त्यादौ, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । राजा-चक्रवर्ती
चलेदेवा वासुदेवा महाभागदर्लको वा । जी० ३ प्रात० ४
अधि० । राजा ढावधो भवति आत्माभिपिक्तः, अपराभिपि-
क्तः । आत्मनैव-नजयते राज्येऽभिपिक्तः आत्माऽभिपि-
क्तः, परेणाभिपिक्तः पराभिपिक्तः । तत्राऽऽत्माभिपिक्तो भग्न-
श्चक्रवर्ती तस्य पुत्र आदित्यशः पराभिपिक्तः । व्य० ४ उ० ।

राजलक्षणमाह—

उभतो जंघिनिगुहो, गया दमभागमेतमनुदुः ।

लोणवेदं समम्, कयाऽऽगमो धम्मितो राया ॥३०८॥

यो राजा उभयोर्विशुद्धः—मातृपितृपत्न्यशुद्धः, त-
था प्रजाभ्यां दशभागमात्रग्रहणसन्तुष्टः, तथा लोके-लोका-
चोर्ग वेद-समस्तदर्शनिनां सिद्धान्ते समर्थः—नीतिशास्त्रे रु-
तागमः—कृतपरिज्ञानो धार्मिको-धर्मश्रद्धावान् स राजा, श-
पन्तु राजाऽऽभासः ।

तथा—

पंचविहं कामगुणं, मार्हाणे भुञ्जन् निरुवमग्ग ।

वावागविप्पमुक्का, राया एयाग्गो होइ ॥ ३०९ ॥

पञ्चविधान—पञ्चप्रकारान् रूपरसगन्धस्पर्शशब्दलक्षणा-
न कामगुणान्स्वार्थानान्—स्वभुजोपाजितान् निर्गद्विघ्न-प्र-
त्यन्तराजकृतमनोदुःखार्सिकाया अभवान्, व्यापारवि-
प्रमुक्ते-देशपारपन्थ्यादव्यापारविप्रमुक्ते युवराजादीना त-
दव्यापाराध्यागपणान् यः स एतादृशा राजा भवति । व्य०
१ उ० । राजवर्णको लिख्यते—' महार्हामवन्तमहन्तमलय-
मदग्महिदसो ' महार्हामवानिव महान् शेषराजपवंता-
पेतया, तथा मलयः—पवंताविशेषो मन्दगे-मेरुः मेहद्र-प-
वंताविशेषः शक्रो वा, तद्वत्सारः—प्रधानो यः स तथा ।
' अचन्तविमुद्धोहरायकुलवंसमुपमम् " अत्यन्तावशु-
द्धो-निर्दोषो दीर्घः—चिरकालीनो यो राजा कुलरूपो वश-
स्तत्र मुष्टु प्रसूतो यः स तथा । ' गिरतर रायलस्यणाव-
राइयमग्ग ' राजलक्षणे—स्वास्तिकार्दाभः विर्गाजतमङ्ग-
मङ्ग—गात्रं यस्य स तथा, मकारस्तु प्राकृतशैलीप्रभवः ।
' मुण्ण ' सि मुदित —प्रमोदवान्, अथवा—निर्दोषगात्तका ।

यदाह—'मुद्रा जो होइ जोगसुद्रो'ति । 'मुद्राहिमि-
ले'ति पितापतामहाविभः राजाभिर्वा यो राज्यप्रभाष-
कः । 'माउपउसुजाण'ति पित्राविनातया सत्पत्रः । 'द
थपसे'ति प्राप्तकरणाशुणः । 'सामकर'ति सामाकारी,
मयादाकारीत्यर्थः । 'सामधेर'ति कृतमयादापालकः ।
एधे 'खमकर खमधेर'ति जेम पुनरनुपदयता । 'मणु-
स्मिंद'ति मनुजेषु परमेश्वरत्वात् । 'जणवयपिय'ति
जनपदानां पितेव हितव्यात् । 'जणवयपाल'ति तद्वत्तक-
त्वात् । 'जणवयपुगेहिण'ति जनपदस्य शान्तिकरत्वात् ।
'सउकर'ति मार्गदर्शक इत्यर्थः । 'कउकर'ति अद्भु-
तकार्यकारिन्नेन चिह्नकारी । 'गरपधेर'ति नगः प्रवरा
अस्यति कृत्वा 'परिसवर'ति पुरुषाणां मध्य प्रधानत्वा-
त् । 'परिससीह'ति कृत्वात् । 'पुगस्वरघे'ति रापे
सति रौद्ररूपत्वात् । 'पुरिसासीधसे'ति पुरुषश्चासावा-
शीविषश्च पुरुषाशीविषः, आशीविषश्च सर्पः, कोपसाक-
त्यकरणसामर्थ्यात् । 'परिसपुंडरीण'ति सुखाधिनां स-
व्यत्वात्, पुण्डरीके च सितपद्मम् । 'पुरिसवरगंधहन्धी'
ति प्रतिराजगजभञ्जकत्वात् । 'अहु'ति समृद्धः । 'विते'ति
हत्तो दपवान् । 'विते'ति प्रसिद्धः । 'विस्तिगुणावउलभव-
णसयणासगजाणवाहणाइगणे'ति विस्तीर्णानि-विस्तारव-
त्ति विपुलानि-प्रभूतानि भवनशयनासनानि प्रतीतानि य-
स्य स तथा, यानवाहनानि-रथाश्वादीनि आकीर्णानि-गु-
णाकीर्णानि यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः, अथवा-
चिस्तीर्णाविपुलभवानि शयनासनयानवाहनाकीर्णानि य-
स्य स तथा । 'बहुधणबहुजायरुवरयत'बहु-प्रभूतं धने-
र्गाणिमादिकं बहुनी च जातरूपरजते-सुवर्णरूपे यस्य स
तथा । 'आओगपओगसेपउने'ति आयोगस्य-अर्थलाभस्य
प्रयोगः-उपायाः सम्प्रयुक्ताः-व्यापारिता येनः तेषु वा
सम्प्रयुक्ता-व्यापृता यः स तथा । 'विच्छुद्धियपउरभनपा-
णे'ति विच्छुद्धित-त्यक्ते बहुजनभोजनदाननार्वाशिष्टेच्छिष्ट-
सम्भवात् सञ्जातविच्छुद्धेर्वा नानाविधे प्रचुरं भक्षणाने
भोजनपानीये यस्य स तथा । 'बहुदामीदामगामहिमग-
बेलगप्पभूण'ति बहवो दामीदामा गोमहिपगवेलकाश्च प्रभू-
ता यस्य स तथा, गवेलका-उरश्वाः । 'पडिपुण्णजेतकाम-
कोट्टागाराऽऽउभागार'प्रतिपूर्णां यन्त्राणि च-पायाणलप-
यन्त्रादीनि कोशा-भागङ्गागारः कोष्टागारश्च-धान्यगृहम्
आयुधागारश्च-प्रहरणशाला यस्य स तथा । 'यलवे'ति
प्रभूतमेव्यः 'दुधलपशमिने'ति दुधलाः प्रत्यामश्राः-प्रार्ति-
वैशमकनृपा यस्य स तथा । 'आहयकंठयं'ति उपहता-
विनाशिताः कण्टकाः-प्रार्तिस्पर्दिगोत्रजा यत्र राज्यं त-
सथा, क्रियाया वा विशेषणमेतत्, एवमन्यान्यपि, नवरं
निहताः-कृतममृदयपहागाः, मलिताः-कृतमानभङ्गाः,
उद्धता-दशाभिवांसिताः, अत एवाविद्यमाना इति । तथा
शत्रवः-अगोत्रजा निजिताः-स्वमौन्दर्यानिशयेन परि-
भृताः, पराजितास्तु तादृशगज्याणाजने कृतमम्भाधना-
भङ्गाः, 'ववगयदुधभस्ममारिमयावपमुक्क'मिति । व्यक्रमं
'पमेतडिबडमर'ति डिम्बा-विघ्नाः डमरानि-राज-
कुमाराविकृतवैराज्यादीनि, 'पमेताहियडमर'ति कचि-
पाठः, तत्राहितउमर-शत्रुकृतडमरोऽधिकडमरो वा ।

रत्ने पमालेयाणं'ति प्रशापयन् - पातयन् । पातमाणे

सि कचिन्पाठः, तत्राऽप्ययमेवाधेः, विहरति-यतेन । अथ रा-
हीवर्णकं लिख्यते-'अहाणपडिपुण्णपंचिदियसरीरा'क-
चित्तु-'अहाणपुष्पपंचिदियसरीरा'अहीनानि-अन्यूनानि
लक्षणतः, पूर्णानि-स्वरूपतः, पुण्यानि वा-पवित्राणि
पञ्चापीन्द्रयाणि यत्र तत्तथाविधे शरीरे यस्याः सा तथा
'लक्ष्मणवज्रगुणावेवया'लक्षणानि-स्वास्तिकचक्रादी-
नि व्यञ्जनानि-मपीतिलकादीनि तेषां यो गुण-प्रशस्त-
त्य तेनोपेयता-युक्ता वा सा तथा । 'माणुम्माणपमाणप-
डिपुण्णसुजायस्ववगमुदरंगी'तत्र मानम्-जज्ञदोषप्रमाण-
ता, कथम्?-जलस्यातिभूते कुण्डे प्रमातव्यमानुषे निवे-
शिते यज्जल निस्सर्गति तदादि द्रोणमान स्यात्तदा तन्मा-
नुष मानप्राप्तमुच्यते तथा उन्मानम्-अर्द्धभारप्रमाणता,
कथम्? तुलारेपितं मानुषं यद्यर्द्धभारं तुलति तदा तदु-
न्मानप्राप्तमयुच्यते, प्रमाणं तु-स्याङ्गुलनाष्टाक्षरशतोच्छ्र-
यता, ततश्च मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णां-अन्यूनानि
सुजातानि-सुनिष्पन्नानि सर्वाण्यङ्गानि-शिरःप्रभृतीनि यत्र
तत्तथाविधे सुन्दरमङ्ग-शरीरे यस्याः सा तथा । 'समिसो-
माकारकतपियदंमणा'शशिवस्सौम्याकार-कान्ते च-कम-
नीयमत एव च प्रिय-वस्त्रभे द्रष्टृणां दर्शन-रूपं यस्याः
सा तथा । अत एव 'सुरूव'ति शाभनरूपा । 'करयलप-
रिमिअपसन्धतिवलिजवलिजमउका'कण्ठलपरिमितो-मु-
ष्टिप्राप्तः प्रशस्तः-शुभास्त्रवलिक्तो-वलिजययुक्ता वलितः-
सञ्जातवलिर्मध्ये-मध्यभागो यस्याः सा तथा । 'कुड-
लुलिदियगंडेलहा'कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता गण्डलेसाः-
कपालपत्रवल्ल्या यस्याः सा तथा, 'कुण्डलोल्लिखितपान-
गण्डलेस्वोत'पाटान्तर, व्यक्ते च । 'कामुदिरयणियरवि-
मलपडिपुण्णसोमवयणा'कामुदी-चन्द्रिका कार्तिका वा-
तप्रधानस्तस्यां वा यो रजनीकर-चन्द्रस्तद्वद्विमल प्रतिप-
र्णं सौम्यं च वदन्तं यस्याः सा तथा । 'सिगारागारचारवेमा'
शृङ्गारस्य-रसविशेषस्यागारमिव-स्थानामिव चारु-शाभनो
वेपा-नेपथ्यं यस्याः सा तथा । अथवा-शृङ्गारो-मगडनभूषणा-
टापस्तप्रधानः आकारः-संस्थाने चारुश्च वेपो यस्याः सा त-
था । 'संगयगयदमियभणियविदियविलाससललियसेलाय-
णिउणजुत्तोवयारकुमला'सङ्गता-उचिता गतहसितभर्णि-
तार्थाहितविलासा यस्याः सा तथा, तत्र विहित-चेष्टितं
विलासो-नेत्रचेष्टा, तथा सह ललितेन-प्रसन्नतया ये सं-
लापा-परस्परभाषणलक्षणास्तेषु निपुणा वा सा तथा । त-
था युक्ताः-सङ्गता ये उपचारा-लाकव्यवहारास्तेषु कुशला
या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । कचिदिदम्
न्यथा दृश्यते-'सुदरथणजघणवयणकरचरणनयणलाव-
णावलामकालिया'व्यक्रमेव, नवरं जघन-पूर्वकटीभागः
लावण्यम्-आकारस्य स्पृहणीयता विलासः-स्त्रीणां चेष्टा-
विशेषः, आह च-'स्थानासनगमनानां, हस्तभूनेत्रकर्मणां चे-
ष्ट । उच्यते विशेषे, यः स्निष्टः स विलासः स्यात् ॥ १ ॥'
इति । तथा-(श्री० ।) 'अणुरत्ता अविग्ता रट्टे सहफरि-
सरमस्वगधे पंचविहण माणुस्मण कामभोण पच्चणुभव-
मार्णा विहराते'व्यक्रमेव, नवरम्, अनुरक्ता-आधरक्ता अ-
नुरज्य न विप्रिये अपि विरक्ततां गन्त्यर्थः । ७ । श्री० । (रा-
जादेगर्माकरणम् अर्चीकरणं च स्वस्थाने व्याख्याते)
माण्डलिके, प्र० । शृ० ३३ उ० । कल्प० ।

मेघदृष्टान्तेन राजवर्णने भावयति—

चत्तारि मेहा पम्पत्ता, तं जहा—देसवामी णाममेगे णो
मव्ववामी ४, १३, एवामेव चत्तारि रायाणो पम्पत्ता,
तं जहा देसाधिवती णाममेगे णो मव्वाधिवती ४, १४ ॥
(सू ३४६)

विवक्षितभगतादिलेखस्य प्राबृढादिकालस्य वा देशे आ-
त्मनो वा देशेन वर्णयति देशवर्षी १, यस्तु तयोः सर्व-
योः सर्वात्मनो वा वर्णयति स सर्ववर्षी, अन्यस्तु क्षेत्रतो
देश कालतः सर्ववर्षी वा सर्ववर्षी २, अथवा—कालतो
देश क्षेत्रतः सर्ववर्षी ३, आत्मनो वा सर्ववर्षी ४, अथवा
आत्मनो देशेन क्षेत्रतः ५, कालतो वा सर्ववर्षी ६, अथवा
क्षेत्रकालतो देशेन आत्मनः सर्ववर्षी ७, अथवा—क्षेत्रतो दे-
शे, आत्मनो देशेन कालतः सर्ववर्षी ८, अथवा—कालतो दे-
शे आत्मनो देशेन क्षेत्रतो न सर्ववर्षी ८, इत्येवं नवभिर्वि-
कल्पैर्वर्णयति स देशवर्षी सर्ववर्षी चेति, चतुर्थेः सुब्रान् इति
१३, राजा तु यो विवक्षितक्षेत्रस्य मेघवर्षेण एव यागक्षेम-
कारितया प्रभवति स देशाधिपतिर्न सर्वाधिपतिः स न
पल्लीपत्यादिः, यस्तु न पल्लीपत्यादेशेऽन्यत्र तु सर्वत्र प्रभ-
वति स सर्वाधिपतिर्न देशाधिपतिः । यस्तुभयत्र स उभया-
धिपतिः, अथवा—देशाधिपतिर्भूत्वा सर्वाधिपतिर्यो भवति
यामुदेवादेव स देशाधिपतिश्च सर्वाधिपतिश्चेति, चतु-
र्थो राज्यश्च इति १४ ॥ स्था० ४ टा० ४ उ० । लक्ष्म्या
देदीप्यमाने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । पञ्चाशान्तितमं महाग्रहं,
सू० प्र० २० पाहु० । च० प्र० । कल्प० ।

रायंल्लुय—देशी—न० । वेतसीतरी, "रायंल्लुय च वेदिहंस" पाइ०
ना० २५८ गाथा ।

रायंत—राजमान पुं० । देदीप्यमाने, कल्प० १ आधि० ३ लण ।
रायंतउर—राजान्तःपुर—न० । राजमहिषीगृहे, स्था० ४ टा० २
उ० । रा० ।

रायंवृ—देशी—वेतसद्रुमे; शरमे च । दे० ना० ७ वर्ग १४ गाथा ।
रायंम—राजां(श)म—पुं० । राज्यदर्माण, आचा० १ श्रु० ६ अ०
१ उ० ।

रायंसि—राजां(शि)मिन्—त्रि० । राजांसः—राजयन्त्रमा सोऽस्या
स्तांति राजांसी । क्षीरिणि, आचा० १ श्रु० ६ अ० १ उ० ।
रायककुह राजककुह पुं० । न० । राजचिह्नं, प्रच० १ द्वार ।
दशा० । श्रौ० । दश० । स्था० ।

अधुना खड्गगार्दिरूपं राज्ञां तदेवाऽऽह—

पंच रायककुहा पम्पत्ता । तं जहा—खर्गं लूनं उप्फेसं
उपाणहाआ बालवीअणी । (सू० ४०८)

पंच रायककुहा इत्यादि व्यङ्ग्यम्, नवरं राज्ञां—नृपतीनां
ककुहानि—चिह्नानि राजककुहानि, 'उप्फेसि' चि शिरोवे-
ष्टनं शस्त्रक इत्यर्थः, 'उपाहणाउ' चि उपानहौ, बालव्यज्जनी
चामरमित्यर्थः, श्रूयते च—'अवण्ड पंच ककुहाणि, जाणि
रायाण चिधभूयाणि । खर्गं लूनोवाहण, मउड तह चाम-
राओ य ॥ १ ॥' इति । (खड्गं लूनम् उपानहौ, मुकुटं त-
१३८)

था चामराणि । पञ्चापनयति यानि, राज्ञाश्चङ्गभूतानि ॥ १ ॥)
स्था० ४ टा० १ उ० ।

रायकहा-राजकहा—स्त्री० । राजसम्बन्धिन्यां विकथायाम्, स्था० ।
रायकहा चउव्विहा पम्पत्ता, तं जहा—रञ्जो अतिता-
णकहा रञ्जो निजाणकहा रम्पो बलवाहणकहा रञ्जो कोस-
कोट्टागारकहा । (सू० २८२)

तथा अतियानं—नागरादौ प्रवेशस्तत्कथा अतियानक-
था, यथा—'सियसिधुरखंधगञ्जो, सियचमरो सियल्ल-
ल्लुण्हो । जणणयणकिरणसेओ, एसो पविन्द पुरे राया ॥ १ ॥'
इति, एव सर्वत्र, नवरं निर्याणं—निर्गमः, तत्कथा यथा—
'वज्जंताउज्जममं—द्वेदिहंसं मिलंतस्सामंत । संखुज्जमेणमु-
द्धुय—चिधं नयरा नियो नियसि ॥ १ ॥' बलं—हस्त्यादि
घातन—वेगसर्गादि, तत्कथा, यथा—'हेसंतहयं गज्जंत-
मयगलं घणघणंतगहलक्ष्मं । कस्स ऽहस्सं च सेण, णिआ-
सियसत्तसिअ भो ! ॥ १ ॥' कोशो—माण्डागारं कोष्टागा-
र—धान्यागारमिति, तत्कथा, यथा—'परिसपरंपरपत्त-
ण, भरियावस्संभरणं कामेण । णिज्जियेवसमणेण,
तेण समो को नियो अओ ? ॥ १ ॥' इति । इह च-
ेतोपाः—'चारिय चोरा १ भिमं, हिय १ भारिय २
सेवकाउकामा वा ! भुत्ताभुत्ताहणे, करेज वा आससप-
ओग ॥ १ ॥' स्था० ४ टा० २ उ० । 'राजाऽयं रिपुवारदार-
णसह, क्षेमकरश्चौरहा, युद्धे भीममभुत्तयोः प्रतिहृतं
साध्वस्य तेनाभुना । दुष्टोऽयं धियतां करोतु सुचिरं राज्यं
प्रमाप्यायुषा, भूयो वन्धानवन्धने बुधजने राज्ञां कथा होय-
ताम् ॥ ३६ ॥' ध० १० १ अधि० १३ गुण । आव० । नि० चू० ।

राजो कहा राजकहा सा चउव्विहा—

अडयाणं णिजाणं, बलवाहणकोसमेव सट्टाणं ।

एता कहा कहंते, चउ जमला कालगा चउरा ॥ २२८ ॥

बलवाहणं ततिआ भेओ कोसमेव कोट्टागार चउथा भेओ
केवि णे एव पढति काममेव सट्टाण, तत्थ बलवाहणको-
समेव सव्व एकं सट्टाणांमिति चउत्थं, सेस राहाए कठ ।
पुरिमज्जवक्खाणं डमं—

अज्ज अतियाति णिती, पंतो वा सोभण एव ।

बल कोसं य पमाणं, सट्टाणं वप्पेनवन्थं ॥ १२६ ॥

अज्ज इति अज्ज दिणं अतिजानि पचिसति णीति—णिग्ग-
च्छति जातस्स रगणे णिन्ताणितरस्स विभूती ते दट्टणं अ-
ओसि पुरतो सिलाप्रयति । अहवा—सो राया धवलतुर-
गार्दिरुद्धो कयसेहरो विलेवणोर्वाल्लसगनो पुरओ पउज-
माणजयसहो अणेगयतुरगगहकयपरिवारे णितो अयंतो
वा एवे सोमति । बल—सारंगं, सेवणालं वा । घाटणं णि-
सं तेसु णिसियं पमाणं एयं कहं करंति, कोसो—जाह रयणा-
दियं दव्व, कोट्टागारो—जत्थ सालिमादधरणं, तस्मिं वा प-
सियं पमाणं । जे पुण सट्टाण पढति तस्मिंमे वक्खाणं—सट्टाणं
वप्पेणवन्थं सट्टाणं रूपं घाणो मुद्धगामादिणवन्थं परिहरणं ।

रायकहादोसर्दास्सणन्थं मण्णति—

चारित्तोराऽहिमरा—हितं सारित्तयंककाउ कामा वा ।

भुताभुताहाणं, कारिज वा आममपत्राणं ॥ १३० ॥

माह णिलयट्टिता रायकहा कहमाणा अर्थोति । ते य सु-
ता रायपुरिसेहि, ताण य रायपुरसाण पवमुधाट्टियं चित्त-
स्स जइ परमप्राणमे माह तो कि मे पर्णसि रायकहाण, गु-
णो एते चारंग्या-भाउया चारा वा वेसपरिच्छुम्मा आहमरा-
णांम दहरचोरा, अस्सरयणं चारियं केणइ रगणो वा सयणो
केणइ आदिट्टण आरणा मारिता पंतसु संकिज्जति । अहया-
चारंग्या-चारसु सका आदिमरुत्तं अस्सरयणं वा मारणं वा
काउकामा, धा-विगपदसिंसेण, अहवा-रायकहाण रायदिकिख
यस्स अणुमरणं भुत्तमागिणो मइकरणं इतरेसु कोउय पुत्त-
स्सरयणकोउण आहावण करेज्ज, कारिज्ज वा आममपत्रा-
ग । आममपत्राणो नाम-निदानकरणं, रायकहा नि दारं गयं ।
नि० चू० १ उ० । आ० १ ग० । दर्श० । राजकथा यथा-शृता
ऽस्मदीया राजा सधनाश्चमा, गजपतिगौड, अश्वपतिमनुरुक
इत्यादि । ध० २ अधि० । स० । आ० चू० ।

रायकुल-राजकुल न० । 'राउला' इति ख्याते राजवंशे,
अनु० । आ० म० ।

रायमुड्डय-राजचुल्लक पुं० । राजबालके, वृ० ६ उ० ।
(एकस्य राजचुल्लकस्य लिप्ताचिन्तस्य कथा 'खित्तिचिन्त'
शब्दे लुनायभागे ७४१ पृष्ठे उक्ता)

रायगई देशी-जलौकसि, दे० ना० ७ वगे ५ गाथा ।

रायगिह-राजगृह न० । मगधेषु जनपदेषु वैभारगण्यपत्यका-
यां प्रधाननगरे, प्रजा० १ पद । नृत्र० । प्रव० । आच० । आ०
म० । भ० । आ० । अणु० । अन्त० । आ०चू० । राज-
गृहोत्पत्ति 'सोणिय' शब्दे वच्यते) (एतत्कल्प, 'वेभार'
शब्दे वच्यते)

इदं किलार्थजाने गौतमो राजगृहे प्रायः पृष्टवान्-
बहुशा भगवतस्तत्र विद्वद्गार्दति राजगृहा-
दिव्यरूपानिर्णयपरमृत्रप्रपञ्चं नवमो-
दशकमाह—

तेणं कालेणं तेणं ममणं जाव एयं वयामी-किमिदं
भेते ! नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?, किं पुढवांनगरं
रायगिहं ति पवुच्चइ ?, आउनगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?,
जाव वणम्मइ ?, जहा एयणुहेमए पंचिंदियतिगिखजो
गियाणं वत्तव्वया तहा भाणियव्वं जाव मच्चित्ताचित्त-
मीमयाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ ?, गोयमा !
पुढवी वि नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ जाव मच्चित्ताचित्त-
मीमियाइं दव्वाइं नगरं रायगिहं ति पवुच्चइ । मे केणउट्टे-
णं ?, गोयमा ! पुढवी जीवाति य अजीवाति य नगरं
रायगिहंति पवुच्चइ जाव मच्चित्ताचित्तमीमियाइं दव्वाइं
जीवाति य अजीवाति य नगरं रायगिहं ति पवुच्चति । मे
तेणउट्टेणं तं चव । (मृ० २२३)

'तेणमि' त्यादि, 'जहा एयणुहेमए' ति एजनेहशकोऽ-
स्यैव पञ्चमशतस्य सममः, तत्र पञ्चन्द्रियतिर्यग्भव्यता
'ट्टा कूडा मेला निहरी' त्यादिका भा उक्ता सा इह भाणित-

व्याति । अत्रोत्तरम्- 'पुढवी वि नगर' इत्यादि, पृथिव्यादि-
समुदायो राजगृह, न पृथिव्यादिसमुदायादने राजगृहशब्द-
प्रयुज्जति, 'पुढवी जीवाड य अजीवाड य नगर रायगिह' ति
पवुच्चइ' ति जीवाजीवस्वभावं राजगृहमिति प्रतीते, ततश्च
वियत्तिता पृथिवी सत्त्वंतनात्तनत्वेन जायाश्चाजीवाश्चात
राजगृहमिति प्रोच्यत इति ॥ म० ४ श० ६ उ० ।

रायगपय-राजाग्रपद-पुं० । स्वनामख्याते तीर्थविशेषे, प्रति० ।

रायगल-राजगल-पुं० । यष्टाशीतितमे महाग्रहे, स्था० ।

" दो रायगला " स्था० २ ठा० ३ उ० ।

रायजक्ख-राजयत्तमन्-पुं० । गंगावंशे, आचा० १ ध्रु० २
अ० १ उ० ।

रायगिय गलिक-त्रि० । रत्नाधिके, व्य० २ उ० । स्था० ।

ज्ञानादिभावरत्नाभ्युच्छिते, दश० ६ अ० ३ उ० । रत्नाधि-
कस्तु पर्यायज्येष्ठ । यद्वा-" रायगिओ नाय-जो नाणदसण-
चरणसाहेणसु सुट्टु पयओ " ति । ध० २ अधि० । कल्प० ।
आ० चू० । चिरदीक्षितादिषु, दश० ८ अ० ।

रायगियत्तवाद-रान्निकत्तवाद-पुं० । रत्नाधिकोऽयमिति
प्रवाद, व्य० ४ उ० ।

रायगि(णी)यपरिहामी-राजनीतिपरिभाषिन् पुं० । अचार्या-
दिषु पारम्भवकारिणि, स० २० सम० । " राहणियपरिभासी
राहणिओ-आयारिओ अगणो वा जो महल्लो जाइसुयपरियाया-
दीहि तस्स परिभासी परिभवकारी असुद्धचित्तणओ अ-
ण्णाणं पेर य असमादीण जोजर्याति " आच० ४ अ० । दश० ।

रायगीड राजनीति-स्त्री० । राज्ञां नीतिः । राजज्ञेय सामाज्य-
पाये, तत्प्रतिपादके शास्त्रे च । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

रायदंमण-राजदर्शन-न० । राज्ञो नृपतेर्दर्शनम् । नृपतमी-
लके, पञ्चा० ६ विव० ।

रायदुडु राजद्विष्ट न० । द्विष्टेण द्विष्टे राज्ञो द्विष्टे राजद्विष्टम् ।
राजद्वेष, व्य० १ उ० । आव० । (कल्पिकायां प्रति-
सेवनायां यान्यपवादपदानि अशिष्यादीनि तेष्वन्यतमं राज-
द्विष्टम् । तत्र किं कथं कल्पते तदुक्ते 'मूलगुणपांडसेवणा'
शब्दे पञ्चमभागे ३६७ पृष्ठे) (अनवस्थाप्याहेण राजप्रशमनार्थं
यथा गन्तव्यं, तथा राजप्रशमद्विष्टे विहरता यथा रात्रौ भोजनं
कल्पते तथा 'राहभोयण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५२७ पृष्ठे उक्तम्)

रायधम्म-राजधर्म-पुं० । दुष्टे नर्तनग्रहपरिपालनादिरूपे लो-
किकधर्मभेदे, दश० १ अ० । आखेटकेन विनोदाक्रियायाम्,
मृत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

रायपध-राजपथ-पुं० । " धो धः शौरसेन्याम् " ॥ ८ । ४ ।
२६७ ॥ इति थम्प धः । राजपथो । राजपथो । प्रा० । राज-
गमनयोग्यमार्गे, स्था० ५ ठा० १ उ० । आ० ।

रायपमेणीय राजप्रश्रीय-न० । राज्ञः-प्रदेशनाम्नः प्रश्नानि
राजप्रश्नानि । तत्प्रतिपादके मृत्रकृताङ्गस्थोपाङ्गे, ग० ।

" प्रणमत वीरगजिनेश्वर-चरणयुगे परमपाटलच्छायम् ।

अधर्गाकृतननवासय-मुकुटास्थितरत्नरुचिचक्रम् ॥ १ ॥

राजप्रश्रीयमहं, विवृणोमि यथाक्रमं गुरुनिर्योगात् ।

तत्र च शक्तिमशक्तिं, गुरवो जानान्ति मे काञ्चित् ॥ २ ॥

अथ कस्माद्विदमुपाङ्गं राजप्रशनीयाभिधानमिति ? उच्यते—
इह प्रदेशो नाम राजा भगवतः काशकुमारश्रमणस्य समीपे
यान् जीवविषयान् प्रश्नानकार्षीत्, यानि च तस्मै काश-
कुमारश्रमणो गणभृम् व्याकरणानि व्याकृतवान्, यच्च व्या-
करणस्यैकपरिणामभावतो बोधिसत्त्वाय मरणान्तः—
शुभानुशययागतः प्रथमं संधर्मिनाम नाकलोकि-
मानमाधिपत्यनाध्यतिष्ठत् । यथा च विमानाधिपत्यप्राप्त्य-
नन्तरं सम्यगर्वाधजानाभोगतः श्रीमद्वज्रमानस्वामिने भग-
वन्तमालोक्य भक्त्यातिशयपरीतचेताः सर्वस्यसामग्रीसंमत
इहावनीस्य भगवतः पुरता द्वाविंशतिधेन नाटयमनर्गनृत्यत
नत्तिच्चाष्ट यथायुक्तं दिवि सुखमनुभूय ततश्च्युत्वा यत्र
समापत्य यथा मुक्तिपदमवाप्स्यति । तदेतन्सर्वमस्मिन्नु-
पाङ्गमभिधेयं परं सकालवक्तव्यतामूलम् । राजप्रश्न इति
राजप्रश्नेषु भवे राजप्रशनीयम्, अथ कस्याङ्गस्येदमुपाङ्गम् ?
उच्यते—सूत्रकृताङ्गस्य । कथं तदुपाङ्गमिति चेत् ?
सूत्रकृते ह्यङ्गम्, अशीत्याधिकं शतं क्रियावादिनां, च-
तुर्मातिर्गक्रियावादिनाम्, सप्तपञ्चगानकानां, द्वाविं-
शत् वैतयिकानां, सर्वसंख्यया त्रीणि त्रिषष्ट्याधिकानि
पारिण्डकशतानि प्रतिक्षिप्य च समयं स्थाप्यत । उक्तं
च—तन्मध्ययने “सूत्रगण्डेण अनीयसहं क्रियावादि-
ण, चउगसी अक्रियावादिण, सत्तसद्दी अघ्राणिगवादिणं
चत्तामा वेणइयवादिणं । तिगहं तिसद्दीणं पाम्मंडियसयाणं
वुहं कित्ता समसये वाविज्जइत्ति” प्रदेशो च राजा पूर्व-
माक्रियावादिमतभाषितमना आसीत्, आक्रियावादिमतमेव
चालस्य जीवविषयान् प्रश्नानकरोत्, काशकुमारश्रमणश्च
गणधारी सूत्रकृताङ्गमन्त्रितमाक्रियावादिमतप्रतिक्षेपमुपजीव्य
व्याकरणानि व्याकरोति । ततो यान्येव सूत्रकृताङ्गमान्त्रिता-
नि काशकुमारश्रमणेन व्याकरणानि व्याकृतानि तान्येवाऽत्र
सावगन्तरमुक्तानीति सूत्रकृताङ्गतावशेषप्रकटनाद्विदमुपाङ्गे
सूत्रकृताङ्गमिति । एतद्वक्तव्यता च भगवता वज्रमानस्वा-
मिना गौतमाय ग्राह्यार्थमहिता । ग० ।

रायपिंड-राजपिंड-पु० । राजश्रवकवर्त्तिवासुदेवादः पिण्डो
राजपिण्डः । नृपाहारः, स्था० ६४० । दशा० । मे-
नपतिपुराहन्तश्चेष्टमान्यसार्थवाहलक्षणं पञ्चाभिः सह
राज्यं पालयन्मूर्द्धाभिपिङ्को यो राजाः तस्य अशनार्दचतु-
ष्कं-चन्द्रः, पात्रं, कम्बलं, रजोहरणं चैत्यप्राविधं पिण्डः, क-
ल्प० १ अधि० १ लण० वृ० ।

राजपिण्डद्वारमाह—

‘कस्मिन् गोति व राया, भेदा पिंडस्म के व मे दांमा ।

कस्मिन् गाम्मि व कज्ज, कप्पति काण व जयणाए ॥३०४॥

कीदृशोऽसौ राजा यस्य पिण्डः परिहितो इति । के-
वा तस्य राजपिण्डस्य भेदाः, के वा (मे) तस्य ग्रहणे दोषाः ।
कीदृशं वा कार्यं राजपिण्डो गृहीतुं कल्पते, कया वा
यतनया कल्पते । एतानि द्वाराणि चिन्तनीयानि ।

तत्र प्रथमद्वारे निर्वचने तावदाह—

मुइते मुद्धाभिभित्ति, मुइतो जा हाइ जोणिमुद्धो उ ।

अभिभित्तिं व पराहिं, मयं व भरहा जहा राया ॥३०५॥

राजा चतुर्धा-मुदितो मूर्द्धाभिपिङ्को १, न मुदितो मूर्द्धाभिपि-
ङ्को २, न मूर्द्धाभिपिङ्को मुदितः ३, न मुदितो न मूर्द्धाभिपिङ्को ४,

तत्र मुदितो नाम-यानिशुद्धः शुद्धोभयपक्षसम्भूतो यस्य मा-
नापितरो राजवशीयादिति भावः, यः पुनः परेण मुकुटवर्द्धन
राज्ञा प्रजया वा राज्येऽभिपङ्को, यो वा स्वयमान्मनेर्वाभिपङ्को
यथा भगवतो राजा, एव मूर्द्धाभिपङ्को उच्यते ।

एषु विधिमाह—

पहमगभंगे वज्जो, होउ व मा वा विजेतहि दांमा ।

समेसु हांति पिंडो, जहि दांमा तहि विवेज्जेति ॥ ३०६ ॥

प्रथमे भङ्गे राजपिण्डो वर्ज्यः-परित्यक्त्यो, ये तत्र राज-
पिण्डे गृह्यमाणे दोषास्ते भवन्तु वा मा वा तथाऽपि वर्जनीयः ।
शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु पिण्डो राजपिण्डो न भवति, तथाऽपि
येषु दोषा भवन्ति तान् छिन्तीयादीनपि भङ्गान् वर्जयान्ति ।
इयमत्र भाषणा—यः सनापतिमन्त्रिपुर्गाहन्तश्चेष्टिसार्थवाह-
सहितो राज्यं भुङ्क्ते तस्य पिण्डो वर्जनीयः । अन्यत्र तु
भजन्ति, गन् कीदृशं राजेति द्वारम् ।

अथ के तस्य भेदाः ? इति द्वारं चिन्तयन्माह—

अमणाईया चउगे, बन्धे पादे य केवलं चव ।

पाउंछणं य तहा, अट्टविधो रायपिंडो उ ॥ ३०७ ॥

अशनादयः अशनपान-स्वादिमभ्यादिमभ्युपायै चत्वारो
भेदाः, यच्छ चन्द्र ४ पात्रे ६ कम्बले ७ पादप्रोच्छन्नकम् ८
एषोऽष्टविधो राजपिण्डः ।

अथ के तस्य दोषाः ? इति द्वारमाह—

अट्टविहरापिण्डे, अमतरं यं तु जा पडिग्गाहो ।

सो आणाअगवन्धं, भिच्छन्नविग्राहणं पावे ॥ ३०८ ॥

अष्टविधं राजपिण्डे अन्यतरदशनादिकं यः प्रतिगृह्णाति स
साधुगशाभङ्गमनवस्थां मिथ्यात्वं विग्राहनां च प्राप्नुयात् ।
एतं चापरं दोषाः ।

ईमरतलवरमाडं-विणहि मिट्टीहिं मन्थवांहहिं ।

गिणेहिं अतिंतिहि य, वाघातो हांति भिक्खुस्स ॥३०९॥

ईश्वरतलवरमाडांस्वकैः आष्टमार्थवाहैश्च निर्गच्छद्भिः अति-
याद्ग प्रविशद्भिर्भिक्षार्थं प्रावृष्टस्य व्याघातो भवति ।

एतदेव व्याचष्टे—

ईमर भोइयमाई-तलवरपट्टेण तलवरो हांति ।

वेदुणवट्ठो मट्टी, पच्चंतइहिं उ माउंवी ॥ ३१० ॥

ईश्वरो-भोगिकादिप्राप्तस्वार्थप्रभातिक उच्यते, यस्तु परि-
तृप्तप्राप्तप्रदत्तन सौवर्गेण तलवरपट्टेनाङ्कितशिरोः स त-
लवरो भवति । श्रीदेवताध्यासितपट्टो घृष्टनकमुच्यते, तस्य
राजानुज्ञानं स घृष्टनकवद्धः श्रेष्ठः, यस्तु प्रत्यन्तार्थपच्छन्न-
मडम्बनायकः स माडांस्वकः, सार्थवाहः प्रतीत इति हृत्या
न व्याख्यातः ।

जा गिति इतिता अ च्छओ य मुत्तादिभिकवहाणी य ।

इरिया अमंगलंति य, पल्लाहणा इयरहा वा ॥ ३११ ॥

एते ईश्वरादयो यार्वाभ्रगच्छन्ति प्राविशन्ति च तावदसौ
साधुः प्रतीक्षमाण आस्ते । तत एवमासीनस्य सूत्रार्थयोर्भे-
दस्य च परिहारोर्भवति, अश्वहत्यादिसम्भवेन चर्या
शोधयितुं न शक्नोति । अथ शोधयति ततस्तेर्गमघातो भवति ।
कोऽपि निर्गच्छन् प्राविशन् वा ते साधुं विलोक्यामङ्गलमिति

मन्यमानस्तेनवाश्वहस्त्यादिना प्रेरणे कशादिना वा आहननं कुर्यात् । इतरहा व लि । यद्यपि कोऽप्यमङ्गले न मन्यते तथाऽपि जनसंमदे प्रेरणामाहनने वा यथाभावन भवेत् ।

किंच—

लोभे एमणघाते, संका तेणे नपुंस इन्धी वा ।

इच्छंतमणिच्छंत, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ३१२ ॥

राजभवनप्राविष्टो लोभे उन्मत्तव्यलोभवशत एवणा-
घातं कुर्यात्, स्तेनोऽयमित्यादिका वा शङ्का राजपुरुषाणां भ-
वेत् । नपुंसकाः स्त्रियो वा तत्र निरुद्धेन्द्रियाः साधुमुपसर्ग-
येयुस्तत्रेच्छन्तोऽनिच्छन्तश्च संयमावगाधनादयो बहवा दो-
षाः । राजभवनं च प्राविशतः शुद्धः, शुद्धेनाऽपि चत्वा-
रा मासा गुरुकाः प्रायाश्चतस्रः ।

एनामेव गाथां व्याख्यातयति—

अन्नन्थ एग्मिं दु-ल्लभं ति गेण्हज्जोमणिजं पि ।

अमोगावि अवहितं, संकिज्जति एम तेणो ति ॥ ३१३ ॥

अन्नः पुरिकाभिस्तृष्टे द्रव्यं दीयमानं दृष्ट्वा नास्त्यन्यत्र दृष्ट-
दुर्लभं वाति लोभवशतोऽनेपणीयमपि गृह्णीयात् । गह्वर-
प्रकीर्णे सुवर्णादौ द्रव्ये अन्येनाऽप्यपहते स एव साधुः
शङ्क्यते एव स्तेन इति ।

संका चारिग चोरे, मूलं निम्मंकिम्मि अणवट्ठो ।

परदारियऽभिमेरे वा, गवमं गिम्मंकिण् दममं ॥ ३१४ ॥

चारिकोऽयं चोरो वा अयं भविष्यतीति शङ्कायां मूलम् ।
निःशङ्किते अनवस्थाप्यम् पारदारिकशङ्कायामभिमर्गशङ्कायां
च नवमम्-अनवस्थाप्यम्, निःशङ्किते दशमम्-पारगच्छिकम् ।

अलभंता परिगारं, इन्धिनपुंसा बला वि गेण्हज्जा ।

आयरिय-कुलगणं वा, संघं व करेज्ज पन्थारं ॥ ३१५ ॥

तत्र प्राविचारं बहिर्निर्गममलभमानाः स्त्रीनपुंसका बला-
दां साधु गृह्णीयुः, तान यदि प्राप्तेवेवं तदा चारित्र-
विगधना, अथ न प्राप्तेवेवं तदा ते उद्वाहं कुर्युः ।
तत प्रतापनादयो दोषाः । अथवा-गजा रूप आचार्यस्य
कुलस्य गणस्य वा सङ्घस्य वा प्रस्तागम-विनाशं कुर्यात् ।

अणो वि होति दोमा, आहणं गुम्मरतणमादीया ।

तमिस्माए पवमो, तिरिक्खमणुया भवे दुट्ठा ॥ ३१६ ॥

अन्येऽपि तत्र प्राविष्टस्य दोषा भवन्ति । तद्यथा—रत्नादि-
भिराकीर्णं 'गुम्म' इति गोल्मिकास्तस्थानपालास्ते अति-
भूमिं प्राविष्ट इति कृत्वा ते साधु गृह्णीन्ति, प्रतापयन्ति वा,
एवमादयो दोषाः । अथवा-तस्मिन्त्रया तस्य साधो, यथा
रत्नादिमापणार्थं स्तेनका प्रवेशं कुर्युः, तिर्यञ्चो-वानरादयो
मनुजाश्च-म्लच्छादयो दुष्टास्तत्र राजभवेन भवेयुस्ते साधोरु-
पद्रव्यं कुर्वीरन् ।

एनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्याति—

आहणं रयणादी, गेण्हज्ज मयं परो व तन्नीमा ।

गाम्मियगहणाहणं, गणो य गिण्वदयं तो ॥ ३१७ ॥

रत्नादिभिराकीर्णं स प्राविष्टः स्वयमेव तत्र रत्नादिक गृह्णी-
यात्, परो वा तान्त्रश्रया गृह्णीयात्, गोल्मिकाश्च ग्रहणमाहननं
वा कुर्युः, गह्वरा वा ते ते साधु निवर्त्यन्युपहोक्तयन्ति, ततो
निवेदितं सति तत्प्रतापनादिकमसौ करिष्यति ।

तस्मिन्पक्षे प्रायाश्चतस्रः ।

चारियचोराभिमेरा, कामी पविंसति तन्थ तप्पीमा ।

वाणरतरच्छुवग्धा, मेच्छादिणरा व घांतज्ज ॥ ३१८ ॥

चारिकाश्चोरा अभिमर्ग कामिनो वा तत्र तस्य साधो-
निधिया प्राविश्युः, तथा वानरतरच्छुवग्धा म्लच्छादयो वा-
नराः तत्र साधुं घातयेयुः ।

अथ कीदृशं कार्यं कल्पते कया वा यतनया

इति द्वाग्द्वयमाह—

दुविहं गेलप्पम्मि, गिमतणे दव्वदुल्लभे अमिंवे ।

आमायरियपदोमं, भण य गहणं अणुमायं ॥ ३१९ ॥

तिक्खुत्तो सक्खत्तं, चउट्ठिमिं जां गणंमि कडजोमी ।

दव्वस्स य दुल्लभया, जयणाए कप्पइ तां ॥ ३२० ॥

गाथाद्वयं शक्यातर्गपण्ड च द्रष्टव्यम् । नवरमागाहं ग्लान-
त्वे त्रिप्रमेव राजपण्ड गृह्णीति, अनागाहं तु विद्वन्वा मार्ग-
यित्वा यदा न लभ्यते तदा पञ्चकपर्पिहागया चतुर्गुणप्राप्तां
गृह्णीति । निमन्त्रणे-गह्ना निर्यन्धने निमन्त्रितो भर्ता यदि
भूयो भर्तामि ततो गृह्णीमो वय नान्यथा, अयं आशिवे वाऽ
न्यत्रालभ्यमाने राजकुले वा नाशिवेन गृह्णीत ततस्तत्र गृह्णा-
ति । राजद्विष्टे तु अपरस्मिन् राजा कुमारे वा प्राविष्टे बाध-
कम्लच्छुभये वा गह्ना गृह्णातिगच्छन् गृह्णीयात् । वृ० ६ उ० ।
दश० ।

राजान्तःपुरं प्राविश्य गृह्णीति परं यत्रति, तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खु गयंतपुरं वि वणज्जा आउमो गयंतपुरिण-
नो खलु अम्हं कप्पइ गयंतपुरं गिक्खमिस्सिण् वा पवि-
मिस्सिण् वा, अम्हं तुम्हं पडिग्गहं गहाय गयंतपुराउ अ-
मणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा अभिहडं आहट्ठ-
दलयामो जो तं ते एवं वदइ वदंतं वा माइज्जइ ॥ ४ ॥

गाथा—

जे भिक्खु वणज्जाहि, अंतउरियं ण कप्पते मज्झं ।

अंतउरमातंगंतु, आहारपिंडं इहाऽऽणाहि ॥ २६ ॥

नीहारय-निष्क्राम्य गृहीत्वा वा आह स मम ददानीत्यर्थः,
इहैव वाहि इत्यस्मिन् मम आहारादि आनय ।

इमे दोसा गाथा—

गमणादि अपाडिलेहा, दंडिय कोंधि हिग्गम मंचिते ।

अभियोगाविमे हरणं, भिंदं विरेधे य लेवकडे ॥ २७ ॥

गच्छात आगच्छति य छकाये विगहज्ज अपाडिलेहि-
ए य गमागमं भिक्खा ण कप्पति, अपाडिलेहिण वा भा-
यणे गगहज्ज, दंडिओ वा ददुदु पडुसेज्ज वा संकेज्ज वा अ-
णायारं हिग्गणादि वा किंचि तौणये पच्छातीया तन्थ
लुभेज्ज पलयादि वा मंचितं-लुभेज्ज, आगालियस-
रीरस्स वा वसाकरणे देज्ज । अप्पणा पडुदु अस्सण वा पउ-
सा विस्सं देज्ज । भायणं वा हरेज्ज अजागती वा भायणं
भिदेज्ज, खारे विहवाविरेहिद्वे एकतो गागहज्ज, पो-
ग्गलादि वा सजमविरुद्धं गगहज्ज लेवाडेज्ज वा ।

गाथा—

लोभे एणघाते, संका तेणे चरित्तभेदे य ।

इच्छंतमणिच्छंते, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ २८ ॥

उक्तास्तोत्रेण एतन्नाथान् करेज्ज, गणं स उक्तामगो,
सोक्तं-ह, गिम्संकिंते मूले, तेणदु वा संकज्ज किं
पि हांउं एयस्स परिणामओ य आयपगभयस्समुत्थाहं दो-
सेहि चरित्तभेदे अगारीण य बलागाहण इच्छंते च-
रित्तभेदे, उक्ताहभया आणच्छंते-ह ।

गाथा-

दुविधे गेल्लमम्मि, शिमंतणे दच्चदुल्लभे अमिवे ।

आमोयगियपदोमे, भए य मा कप्पते भणितुं ॥ २९ ॥

पुंवचत् । नि० चू० १ उ० । पञ्चा० । पं० भा० । प० चू० ।
राजां पिण्डे कांशमाप कथमाप न गृहीयात् ।

साम्प्रतमजुर्गुप्सनेष्वपि केषुचिदोपदर्शनात्प्रव-
शर्पात्तेष्वेव दर्शयितुमाह-

मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा मे जाइं पुण कुलाइं जाणिञ्जा ।
ते जहा खत्तियाण वा गइण वा कुराइण वा रायपमियाण
वा रायवंमट्टियाण वा अंतो वा बाहिं वा गच्छंताण
वा संनिविट्ठाण वा निमंतमाणान वा अनिमंतमाणान वा
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा लाभे संते
नो पडिगाहिञ्जा । (सू० २१)

स भिक्षुर्वा भिक्षुणी वा मे जाइं पुण कुलाइं जाणिञ्जा । तद्य-
था-क्षात्रिया-चक्रवर्तिनामुदेवयत्नं देवप्रभृतयस्तथा कुलांति,
राजान-क्षात्रेभ्योऽन्य, कुराजान प्रत्यन्तराजान, राज-
प्रपाः-दण्डपाशिकप्रभृतयः राजवंश स्थिता-राजा मा-
तुलभांगिन्यादयः, एतेषां कुलेषु संपातभयात् प्रवृत्त्यम्,
तेषां च गृहान्तर्वाहवा स्थितानां गच्छतां-पाथ वहतां
साध्रावणताम्-आवासितानां निमन्त्रयतामनिमन्त्रयतां
वाऽशनादि सति लाभे न गृहीयादिति । आचा० २ श्रु०
१ चू० १ अ० ४ उ० ।

अथ राजपिण्डे गृह्णाति तत्र सूत्रम्-

जे भिक्षू रगो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्राभिमित्ता-
णं पिंडे मुत्तेहिमु वा समवाए ० जाव महसु वा अमणं
वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहइ पडिगाहंते वा
साइजइ ॥ १५ ॥

खत्तिय इति-जातिगहण, मुदितो-जातिगहण, मुदितो
जातिशुद्धो पिउमादिण्ण अभिस्सित्तो-मुद्राभिमित्तो, सम-
वायो-गणभत्ते पिंडाणिगगा-दाइयमत्त पिनिपिडपदाणं
वा पिंडाणिगगा, इदमहो खंदकुमारो भागिण्यो रुद्रः
मुकुंदो बलदेवो चेति । त देवकुले कहिं चि रुक्म-
स्स जत्वा कीरई, गिरिपुत्रयज्जत्ता गगर्दागार्दिऽधा
उच्चायविले वा सेसा पांसडा । एतेस एगतम्महे जत्थ
रगणो अभियापत्ते गध्ररगणे भत्ते जा गेगहइ-ह ।

गाथा-

समवायादी तु पदा, जत्तियमेत्ता तु आहिता मुत्ते ।

तेमि अमणादीणं, गेगहंताणादिणो दोसा ॥ १३७ ॥

गणभत्तं समवाओ, तत्थ ण कप्पं जहि शिवम्मंमो ।

पितिकाले वि शिवेदण, वणीमगापिंडाणिगगामसो ॥ १३८ ॥
पितृपिण्डप्रदानकालो मघा, आदेपु भवति ।

गाथा-

इंदमहादीणमुव-हार शिवम्मंमज्जगवत्तपुंर वा ।

तति मिम्मिनो ण कप्पति, भदगपंतादिदोमेहि ॥ १३९ ॥

इन्दादीण वा महसु जे उवहारा णिज्जाति बलिमादिया
जणण पुंरण वा ते जइ शिवपिंडाविमस्सा तो ण सं-
कप्पति भदपतादिया य दोसा ।

गाथा-

रगो पत्तो अन्थवि, हांजा अहव विमिम्मिता ते उ ।

गहणाऽगहणेगम्म तु, दोसा उ इमे पयज्जंति ॥ १४० ॥

अगणस्स संतिय गेगहंति, रगणो संतियस्स अगहण-अ-
हरण अस्सस्स च संतियस्स गहणे अगहण चि दोसा । गहणे
दुविधा भदपंतदोसा ।

गाथा-

भदंतो तर्णासा, पंतो घपंत दइण भणति ।

अंतोघरं ण इच्छथ, इह गहणं दुदुधम्म नि ॥ १४१ ॥

भदंतो विंतेति-पण्ण उवाणण गेगहंति, ताहे आभक्खणे
समवायादिसखडा तो करंति, लोगण वा सम पत्तेगं वा
पत्तो तत्थ समवादियास्स घपंत दइण भणति-अंतो मम
घरं ण इच्छइ इह मम संतिय जणवयभत्तेण सह गे इह, अहो
दुदुधम्मो । ततो सो रुट्ठो ।

गाथा-

भत्तोवधिवोच्छेदं, शिव्विमयचरित्तजीवभदं वा ।

गमणेण पदोमे उ, कुञ्जा पन्थारमादीणि ॥ १४२ ॥

तेसु भत्तादिवोच्छेदं करेज्ज, मा एतेसि को वि उवगरणे देज्ज,
शिव्विमय वा करेज्ज, चरित्ताओ वा भस्सज्ज, जीवियाओ वा
ववरावज्ज, पगम्म वा पदुमज्ज अणेगाण वा, कुलगणसंघे
वा पन्थारं करेज्ज ।

इमे अगेगहणे दोसा ।

गाथा-

तेसु अगिहंतसुं, तीमे परिमाणं एवमुपजे ।

को जाणति कि एते, माधु घेत्तुं ण इच्छंति ॥ १४३ ॥

साधुहि अगेगहंतहि तीमे गाट्टिपारसाण एवं चित्तमुप-
जाति, को पुण कारण जाणेज्ज किंमति कस्माहेतोरित्यर्थ ।

गाथा-

इतेरंमि गहणस्मी, शिवचोत्तगवज्जणे हु जणमंका ।

जाती दोमंमे ते, जाणंताऽगंतुओ मो य ॥ १४४ ॥

इतेरं गोट्टियज्जणा तेसि चोत्तगवज्जणे गहणे शिवचोत्तगवज्ज-
ज्जणे जणस्स आमेका भवति । पंत साधुणिमेहिण्ण
जातिं चि जाणति, दोमंमो य । तत्थ आगेतुको करकगहवत्
जणण धत्तिय, रगणा उवालज्ज, ताहे पदुट्ठा भत्तोवधिवोच्छे-
दादण दासा करेज्जा ।

गाहा—

अम्हाण तन्थ गमणं, समवायादीसु जन्थ रम्पो तु ।
 पत्तेगं वा भत्तं, अम्मेगे वा ण गिएहज्जा ॥ १४५ ॥
 रम्पो दुवारमादी, भुत्ताऽभुत्ता उ जत्तिया मुत्ते ।
 गहणागहणे तन्थ य, दोमा उ इमे पसज्जति ॥ १४६ ॥
 दोवारिय पुब्बुत्ता, पलंगमादीसु हयगयादी य ।
 मे य धर न य इच्छह, इह गहणं दुदुधम्मत्ति ॥ १४७ ॥
 भिम्भोवहिवोच्छेयं, णिव्विमयचरित्तजीवभेदं वा ।
 गमणे एगपदोमे, कुज्जा पन्थारमादीणि ॥ १४८ ॥
 तेसु अगिएहंतेसुं, तीमे परिसाए एवमुप्पज्जे ।
 को जाणति किं एते, साह्वं घेत्तुं ण इच्छंति ॥ १४९ ॥
 आगाहे गेलम्मे, णिमंतणा दव्वदुल्लभे अमिवे ।
 आंमोयरिणं पदोमे, भए य गहणं अणुगणायं ॥ १५० ॥
 छद्दासायतणे पुण, रण्णे अविजाणिनूण जे भिक्खु ।
 चउराय-पंचगायं, परेण पविमाणमादीणि ॥ १५१ ॥
 कोट्टागारा य तहा, भंडागारा य पाणगारा य ।
 खीघरगंजमाला, महाणसाणं व जा यतणा ॥ १५२ ॥
 गहणाईया दोमा, आययणं मंभवो चि वेगट्टा ।
 दिट्ठतेरं पुच्छिगवे मणगंजमालाउ कुट्टाणिया ॥ १५३ ॥
 पढमे वितिए ततिण, चउत्थमासादि चउगुरु अतो ।
 उग्घातो पढमदिणे, वितिया एगेमि ते चव ॥ १५४ ॥
 अहवा पढमे दिवसे, भिएणमासादि पंचमे गुरुगा ।
 वीमादि व एगेमि, परेण पंचगह दिवमाणं ॥ १५५ ॥
 भंहेसु रायापिंडं, आवज्जति गहणमादि पिंडेसु ।
 अमिवे आंमोयरिण, गेलम्पए य वितियपयं ॥ १५६ ॥

गोद्वियस्समवायभत्तेसु वा पत्तेयं भइकुलजगत्तस्मिस्स वा
 रस्सो णो गगंज्जा "वितियपदगाहा" आगाहे गेलम्मे अगणतो
 न लब्धमिति ताहे घणपति, अभिक्खयणं णिमंतमाणस्स घत्तुं पसंसे
 वारेति । जे वा से गतिथि ते मग्गंति दल्लभे दव्वे तमगणतो न-
 त्थ, अस्तिवगाहया अगणे गिहणो आंमे रण्णे गेहे ल-
 ब्धमिति, अगणो अधिकतरो राया पदुट्ठो अगणतो बोहगार्दभये
 एवमादिएहि कारणेहि गहणं अणुगणाय ।

राजपिण्डम् उत्तरशालादिषु—

जे भिक्खु रण्णे खत्तियाणं मुदि(दि)याणं मुद्धाभिमित्ताणं
 उत्तरमालंमि वा उत्तरगिहंमि वा रायाणं अमणं वा
 पाणं वा खाइमं वा माइमं वा पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा
 साइज्जइ ॥ १६ ॥

अन्थानिगार्दिमड्वा उत्तरमाला हयगयाण साला उत्त-
 रमाला, मूलगहमसंबद्धं उत्तरगह ।

गाहा—

उत्तरमाला उत्तर-गिहा य रम्पो हवन्ति दुविधायां ।

गहणाऽगहणे तन्थ उ, दोमा ते तं च वितियपदं ॥ १५७ ॥
 कंठा ।

गाहा—

मालत्ति णवरि णामं, उज्जाणपथे व मव्वहिं वज्जो ।
 मालाणं पुण गहणं, हयादिहितणदुमामंका ॥ १५८ ॥
 णिव्वेमंत्तं णाम उदाहरणमात्रं हयादिहिते णट्ट वा संका
 भवति, कल्ल एत्थ संजया आगया, तेहिं हिडेनेहिं हिडेसु अंश-
 मिं कहियं, तेहिं हडं, हरिचुं वा अण्णेसिं कहियं, तेहिं हडं ।
 उत्तरमालागिहाण इमे वक्खमाणं ।

गाहा—

मूलगिहमसंबद्धा, गिहा य साला य उत्तरा होंति ।
 जन्थ व ण वमति राया, पच्छा कीरंति जावऽण्णे ॥ १५९ ॥
 जन्थ वा कीडापुव्वं गच्छंति, ण वसंति; ते उत्तरमाला
 गिहा वत्तव्या । जे वा पच्छा कीरंति ते उत्तरमाला गिहा,
 एतेसु ठाणसु मीमं अमीमं वा जो गगहति तस्स ते चव दा-
 सा, ते चव पच्छुत्तं, ते चव वितियपवं ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु रण्णे खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
 हयमालगयाणं वा गयमालगयाणं वा मंतमालगयाणं वा
 गुज्जमालगयाणं वा रहमालगयाणं वा मेहुणमालग-
 याणं वा अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा पडि-
 गाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १७ ॥

हयगयमाला उ हयगयाण उ वा जन्थ पिंडमानीय देति
 तन्थ रायपिंडो अतरा पदोमे य सेसमालासु पड्डा भत्ता,
 अहवा मुत्ताऽभिद्वियमालासु ठितादीण अणाहार्दियाण
 भत्ते पयच्छंति जे गगहति-ह ।

गाहा—

हयमादी माला खलु, जत्तियमेत्ता तु आहिता मुत्ते ।
 गहणाऽगहणे तन्थ उ, दोमा ते तं च वितियपदं ॥ १६० ॥
 रण्णे रायपिंडो चि ण गगहति, अण्णेसिं गगहति । कहं पुण
 अण्णेसिं गगहति, जे ईस्वरादिया दंसणपिंडे आणंति अण्णेसिं
 तस्स गहणसमवो भवति ।

सूत्रम्—

जे भिक्खु रम्पो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं म-
 मिहिमं चयाउ खीरं वा दाहिं वा णवणीयं वा मप्पि वा तेल्लं
 वा गुलं वा खंडं वा मक्करं वा मच्छंडियं वा अमयरं वा भो-
 यणजायं पडिगाहेइ पडिगाहंतं वा साइज्जइ ॥ १८ ॥

जे भिक्खु जाव सर्गिणहिसं चयाउ सर्गिणहो नाम-दाधस्वी-
 गऽऽदिआ जे विगार्मिदव्व, जे पुण प्रथमं तल्लवत्थपत्तगुलखंड-
 मक्कराइअं अविगार्मिदव्वे विरमति, अच्छइ न विगस्सइ
 सो सर्गो विडकलवणे सामुहकार्दि उच्चिज्जे ।

गाहा—

ममिधिऽममिहिघातो, खीगदी वन्थपत्तमादी वा ।
 गहणाऽगहणे तन्थ तु, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १६१ ॥
 आदणगोरसमादी, विणामिदव्वा उ सामिधा होंति ।

सककुसितघतगुला, अविणासी संचइयदच्चा ॥ १६२ ॥
सककुलः परंपटिः ।

सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं ओस-
ट्ठपिंडं वा मंसट्ठपिंडं वा अणाहपिंडं वा किविणपिंडं वा
वणीमगपिंडं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १६ ॥

गाथा—

ओसट्ठे उज्झितधम्मि ए उ संसत्ते सावमेसे उ ।

वणिमग जातणपिंडे, अणाहपिंडे अबंधूणं ॥ १६३ ॥

ओसट्ठे-उज्झयधम्मिण, संसत्तपिंडो-भुत्तावसेसे वणीम-
गपिंडो णाम जो जायणावनिणो दाणादिफलं लघिस्ता लंभे-
ति, तेसि जे कट्टं तं वणीमगपिंडो भस्सति । अणाहा-अबंध-
वा, तेसि जो कओ पिंडो । एतेसि जो गणहंत-हु ।

गाथा—

एतेमामणतरं, जे पिंडं रायसंतियं गिण्हे ।

ते चेव तन्थ दोमा, तं चेव य तन्थ चितियपदं ॥ १६४ ॥
नि० चू० = ३० ।

राजापण्डं गृह्णाति गृह्णन्ते वा स्वदेने । तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रायपिंडं गिण्हइ गिण्हंतं वा साइज्ज ॥ १ ॥

जे भिक्खू रायपिंडं परिभुजइ परिभुजंतं वा साइज्ज ॥ २ ॥
इमा संवधो ।

गाथा—

पत्थिवपिंडोऽधिकारे, अयमवि तस्मैव एस णवमस्म ।

सा कर्तिवधो नि पिंडो, केरिमणो विवज्जो उ ॥ १ ॥

अट्ठमुहमगस्स अतिममुत्तं पत्थिवापडविचारा इहावि
णवमस्स आदिमुत्तं सो चेवाधिकतो, एस संवधो । सो क-
र्तिवधो पिंडो फोरसस्स वा रणो वज्जयच्चा ? ।

गाथा—

जो मुद्धा अभिमित्तो, पंचहि महितो य भुंजए रज्जं ।

तस्स य पिंडो वज्जो, तविच्चरीतिम्मि भयणा तु ॥ २ ॥

मुज्जं परं प्रधानम्—आध्यात्मिकम्— “ तस्सादिगइणा अभि-
मित्तो मुज्जो मुद्धाभिमित्तो, णणावइअमच्छपुगाहियमेट्ठि-
सत्थयाहसहिओ रज्जं भुजति । एयस्स पिंडो वज्जणिज्जो
सा भयणा—जाति अत्थि दोसो तो वज्जो, अह णत्थि
दोसो तो ण वज्जो । नि० चू० ।

यावत्प्राधूर्णकभक्त गृह्णाति, तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं दु-
वारियभत्तं वा वसुभत्तं वा भयगभत्तं वा बलभत्तं वा कय-
गभत्तं वा गयभत्तं वा कंतारभत्तं वा दुभिक्षवभत्तं वा दुम-
गभत्तं वा दमगभत्तं वा गिलाणभत्तं वा वदिलियाभत्तं वा
पाहुणभत्तं वा पडिगाहति पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ ६ ॥

राणं कोशागारादिषु प्रविशति—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अहिमियाणं हमाइ छट्टामाइ आयतणयं अजाणिय अ-
पुच्छिय अगोवमिय परं चउपंचरत्ताओ गाहावइकुत्तं पिंड-

वायपडियाए निक्खमिइत्तए वा पविमित्तए वा निक्ख-
मंतं वा पविसंतं वा साइज्ज, तं जहा—कोट्टागारसालाणि
वा १ भंडागारसालाणि वा २ पाणसालाणि वा ३ खीरसाला-
णि वा ४ गंजसालाणि वा ५ महाणससालाणि वा ६ ॥ ७ ॥

इमेति—प्रत्यसीभाव, वडित संख्या दोमाणे, आययणं—ठा-
णं अजाणियं—अविहाय भिक्षायाः प्रविशति, चतुगान्तरतः
आदेशनं वा पञ्चरात्रान्तरतः द्वादशपरिक्रमवाता अतो पवि-
सति, अतो वा बाहिरियं णिग्गच्छति, धण्णागारं—कोट्टा-
गारो भंडागारो—हिरणसुवणभायणं, जन्थ उदगावियाणं
सा पाणसाला भण्णति, खीरघरं—खीरमाला, जन्थ धणं
उत्तमज्जति सा गंजसाला, उवक्खइणसाला—महाणसो,
पुव्वदिट्ठे पुच्छा अपुव्वं गयसणा अपुच्छंतस्स—हु (अत्र पू-
वांरुव्वहत्कल्पव्याख्यानुगतार्थत्वाच्चूणिने गृह्णाता) (चक्षु-
दर्शनप्रतिज्ञया यत् कर्तव्यं तत् ‘ चक्षुदस्सणवडिया ’ शब्दे
तृतीयभागे १६०७ पृष्ठे गतम्)

सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
मंसखायाणं वा मच्छखायाणं वा छविखायाणं वा बहिया
शिग्गयाणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा
पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १० ॥

मिगादिपाराज्जणिग्गता मंसखाया, दहणइसमुहेसु म-
च्छखाया छुर्या कलमादि सगता खाया, तिग्गया गया उज्जा
गियाए चानियकुगणं ।

गाथा—

मंसछविभुक्खणट्ठा, मच्चे उदु शिग्गमा समक्खाया ।

गहणाऽगहणं तन्थ उ, दोसा तं तं च चितियपदं ॥ ५६ ॥

तेसु छसु उउसु राओ पुण णिग्गताण तन्थेव असण्णा-
णणाइमसांतं उवकर्त्तं । तडियकण्डियाण वा तन्थ
भत्तपेतादयो दोसा, गहणे पुरेवन् ।

अगणेमि गहणे गणो अगहणे इमे वक्खणं—

मंसक्खाया पार द्धिणिग्गया मच्छणदिदहममुह ।

छविकलमादी मंगा, जे य फला जम्मि तु उडुम्मि ॥ ५७ ॥

तन्थगया पणं कारवति ।

मांसाशिराजानां पिण्डं गृह्णाति । तत्र सूत्रम्—

जे भिक्खू रणो खत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अ-
सायरं उववृहणियं समीहियं पेहाए ताए परिमाणं अणु-
ट्ठियाए अभिणाए अवोच्छिप्पाए जे तं असणं वा पाणं वा
खाइमं वा साइमं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज-
इ ॥ ११ ॥

क्षतात्रायन्तीति क्षत्रियाः, अगणतरग्रहणं भेददर्शनं, श-
रीरम् उपवृहयतीति उपवृहणीया समीहिता समीपमार्ता
ते पुण पाहुडं पेहा—प्रक्ष्य उपवृहणीयति ।

अणपदस्य व्याख्या । गाथा—

मेहाधारणइंदिय, देहाउ विक्खए जम्हा ।

तस्मा उववृहणिया, चउव्विहा सा उ अमणादी ॥५८॥
शीघ्र ग्रन्थग्रहणे मन्था, गृहीतस्य अविस्मरणे निवृत्तिर्धा-
रणा, संतिदियमादियाणं सावसण पावजणण देह-
स्सोवन्नओ, आउसंवहणं, जम्हा पत्ते पव उववृहणियाणं ।
सा य चउव्विहा अमणादि ।

‘ ताणं परिस्साणं अणुद्विनाणं ’ अस्य व्याख्या । गाहा—
आमणमुक्ता उद्विय, भिम्मा उ व गिग्गया ततो के वि ।
वाञ्छिणा सव्वे गि ग्याया तु पांडिपक्खमुत्तं वा ॥५९॥
जमतस्म रणो उववृहणियापट्टओ त्ति वुत्तं भवति, तं
जो ताणं परिस्साणं अणुद्विनाणं गेगहति तस्म-ह । रायपिं-
डा चव सो, अमणाणि मोत्तुं उद्विया अच्छेति, ततो के वि
गिग्गया भिम्मा अणुत्तं गिग्गयात्तु वाञ्छिणा, परिस्साणं राय-
पिंडो पांडिपक्खमुत्तं अणुद्विनाणं अभिगणाणं अवोच्चिणाण्ये-
त्यर्थः ।

गाहा—

रणो उववृहणिया, समीहितोवक्खडा य द्दविहाओ ।
गहणाऽगहणमाल्लिओ, दोमा ते तं च वितियपदं ॥६०॥
उवक्खडा य—खीरदाहमादी, अणुवक्खडा—सव्वेसु उ
वविट्टेसु द्धिणा परिस्ममाणी अचिद्धणा सा उवज्झ-
हाणया तस्म पांगणाणं अणुद्विनाणं दिग्गणाणं अवोच्चिणाणं
वा उववृहणियाणं घेपमाणीणः ते चव भहपत्ता दोमा ते चव
वितियपदं । नि० चू० ६ उ० । (“ जं भिक्खु अह० ”
(१२) इत्यादि-सूत्रम् ‘ यस्माह ’ शब्दे वक्ष्यते)

राज्ञां यात्रासंस्थितानामशनादि गृह्णाति । तत्र सूत्रम्—
जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
बहिया जत्तामंठियाणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा
साइमं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १३ ॥
जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
बहिया जत्तापडिगियत्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा
साइमं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १४ ॥
जाहे परवजयट्ठाय गच्छति ताह मगल्ले संतिर्णाभिन्ने
दीणादीणं भोयण काउ गच्छति, पांडिगियत्ता नि वि-
ज्ज संखडि करेति ।

गाहा—

जत्तुगतगदीणं, अहवा जत्तातो पडिगियत्ताणं ।
गहणाऽगहणं तन्थ उ, दोमा ते तं च वितियपदं ॥६१॥
गहणाऽगहणं भहपत्तदोमा रणो ग गेगहोत अगणेहि वा
अर्त्ताद्विय गेगहति, तं चव दोमा ते चव वितियपदं ।

गाहा—

मंगलममंगलत्था, नियत्तमणियत्तणे य अहिकरणं ।
जायंति गमादीया, एमेव य पांडिगियत्तं वि ॥ ६२ ॥
जत्ताभिमुहस्स गिग्गस्स वा, मंगलवुद्धीणं वा अमंग-
लवुद्धीणं वा गच्छति परिस्सति वा, अमंगलवुद्धीणं ग
गच्छति ग वा गिह परिस्सति दुहा अधिकरणं जाय-
ति य गमादीया वा दोमेण द्दु भन्ते गेगहे ज्जा ।

सूत्रम्—

जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
णदीजत्तामंपडियाणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा मा-
इमं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १५ ॥
जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
णदीजत्तापडिगियत्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं
वा खाइमं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १६ ॥
जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं गि-
ग्गिजत्तामंपडियाणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं
वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १७ ॥ जं
भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं गिग्गि-
जत्तापडिगियत्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइ-
मं वा पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज ॥ १८ ॥

ततो पांडिगियत्ताणं वेत्यादि । गिग्गिजत्तापडियाणं गहणा-
गहणे तन्थ उ ते चव दोमा ते च वितियपदं ।

गाहा—

गिग्गिजत्तागयगहणी, तन्थ उ मंपडियानियत्ताणं ।
गहणाऽगहणं तन्थ उ, दोमा ते तं च वितियपदं ॥६६॥
नि० चू० ६ उ० ।

सूत्रम्—

जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म गीहडं प-
डिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज, तं जहा स्वत्तियाणं
वा १, गयाणं वा २, कुगईणं वा ३, रायंमस्मियाणं
वा ४, रायंपमियाणं वा ५, ॥ २१ ॥

क्षतान् त्रायन्तीति क्षत्रिया आरत्तकृत्यर्थः, अभिस्मितो-रा-
या, कुच्छित्तो राया-कुगई, अहवा-पक्षतागिओ कुगयी जं
तेमि चव प्रयेति परिस्सिता, एतेमि रायं गिग्गि दत्तमित्यर्थः ।

गाहा—

स्वत्तियमादी टाणा, जत्तियंभत्ता उ आहिता मुत्ते ।
तेमु य गीहडगहणं, दोमा ते तं च वितियपदं ॥ ६८ ॥

सूत्रम्—

जं भिक्खु रणो स्वत्तियाणं मुदियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा परस्म नीहडं
पडिगाहं पडिगाहंतं वा साइज्ज १। तं जहा नडाण वा
नड्याण वा २, कल्लयाण वा ३, जल्लाण वा ४, म-
ल्लाण वा ५, मुदियाण वा ६, वेत्तवगाण वा ७, कहगाण
वा ८, पवगाण वा ९, लामगाण वा १०, खलाण वा
११, लत्ताण वा १२, ॥ २२ ॥

गाडगादि गाडयंता नडा गट्टा आकल्ला राज्ञः-स्तोत्रपाठकाः
अगाहजलपावट्टा जल्ल मल्लगणपविट्टा मल्ल मुदिया जुज्झण

ज्ञायेत्यकारगा वेल वा अहकातिगा, कहकारगा-कहगा,
गदीममुहादिमुं जे तरेति ते पवगा जयमहपयोत्तारा लामगाः
भंडा इत्यर्थः ।

गाहा-

ण्डमादी ठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ आहिया मुत्ते ।
तेसु य णीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ ६६ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा परम्म नीहडं
पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ, तं जहा-आमपोम-
याण वा १, हन्थिपोमयाणं वा २, महिमपोमयाणं वा ३,
चमभपोमयाण वा ४, मीहपोमयाण वा ५, वघपोमया-
ण वा ६, मिठगपोमयाण वा ७, सुणहपोमयाण वा ८,
सुयरपोमयाण वा ९, मिगपोमयाण वा १०, कुकूडपो-
सयाण वा ११, तित्तपोमयाण वा १२, वट्टपोमयाण
वा १३, लावगपोमयाण वा १४, चामगपोमयाण वा १५
हंमपोमयाण वा १६, मयुरपोमयाण वा १७, सुयपोम-
याण वा १८, मग्गाणपोमयाण वा १९, ॥ २३ ॥

बृहत्तरगणपादा वट्टा अल्पतरा लावगा ।

गाहा-

अब्भेगाई ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया मुत्ते ।
तेसु णीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ १०१ ॥
पोमगमाई ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया मुत्ते ।
तेसु णीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ १०२ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा परम्म नीहडं
पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ, तं जहा-आमदमगाण
वा १, हन्थिदमगाण वा २, आममहाण वा ३, हन्थिमहाण
वा ४ ॥ २४ ॥ जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं
मुद्धाभिमित्ताणं अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा
परम्म नीहडं पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ, तं
जहा-आममेठाण वा हन्थिमेठाण वा ॥ २५ ॥ जे
भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं अमणं
वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा परम्म नीहडं पडिग्गाहं
पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ, तं जहा-आमगेहाण वा हन्थि-
गेहाण वा ॥ २६ ॥

गाहा-

दमगादीया ठाणा, जत्तियमेत्ता तु आहिया मुत्ते ।
तेसु नीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ १०३ ॥
इमं सुत्तवक्खवाणं ।

गाहा-

आमारा य हन्थीण य, दमगा जे पदमताणं विणपंति ।

परियट्ट मेण्ट पच्छा, आगेहा जुद्धकालम्मि ॥ १०४ ॥
जे पदमे विणयं गाहेति ते दमगा, जे जणजोगासणेहि
वाचारे वा वाहेति ते मेठा, जुद्धकाले जे आरुहेति ते
आगेहा ।

सूत्रम्-

जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा परम्म नीहडं
पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ, तं जहा-मन्थ-
वाहयाण वा १, मंचाहावयाण वा २, आब्भगावया-
ण वा ३, उवट्टणावयाण वा ४, मज्जणावयाण वा ५,
मंडावयाण वा ६, छत्तगाहीण वा ७, चामग्गाहीण
वा ८, हडप्फगाहीण वा ९, परिचट्टयगाहीण वा १०,
दीवियग्गाहीण वा ११, अमिग्गाहीण वा १२, धणु-
ग्गाहीण वा १३, मत्तिगाहीण वा १४, कुंतगाहीण
वा १५, हन्थिपगाहीण वा १६, ॥ २७ ॥

ईमन्थमादियाणि रायस्वर्थाणि आहयेति-कथयेति ते स-
त्थवाहा, पांडमहाति जे ते परिमहा सयनकाले परिपिट्ठंति
शतपाकार्दना तेलन अब्भगेति पदेहि उच्चटेति, गहायेति जे
ते मजावका मट्टावणा मंडाति जे ते मंडावगा वस्त्रपरावते
गृह्णाति जे ते परिचट्टयाः आमरणमडयं हडप्फो वा धणुयाइ
समगग ।

गाहा-

मंचाहगठाणा खलु, जत्तियमेत्ता उ आहिया मुत्ते ।
तेसु नीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ १०३ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा, परम्म नीहडं
पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ । तं जहा-वरिमद्धरा-
ण वा १, कंचुइण वा २, दावारियाण वा ३, दंडर्गक्ख-
याण वा ॥ २८ ॥

गतार्था ।

गाहा-

वरिमधग्गणादी, जत्तियमेत्ता उ आहिया मुत्ते ।
तेसु णीहडगहणे, दोसा ते ते च वितियपदं ॥ १०४ ॥

सूत्रम्-

जे भिक्खु रणो खत्तियाणं मुहियाणं मुद्धाभिमित्ताणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा माइमं वा, परम्म नीहडं
पडिग्गाहं पडिग्गाहंतं वा माइज्जइ । तं जहा-सुज्जाण
जाव पारमीणं ॥ २९ ॥

ते सेवमाणा आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठानं अलुग्ग-
इय ॥ २९ ॥

जे भिक्खु मरीक्खका, सुज्जा कुट्टी कंचुगाण शिग्गता
वडन्नहा मेसा विमयाभिहाणंहि वडन्ना ।

गाढा-

खुज्जादीया ठाणा, जितियमिन्ता उ आहिया मुते ।

तेसु य नीहडगहणे, दोसा ते तं च वितियपदं ॥ १०५ ॥

अद्दाण-गहदोसा, दुगुल्लिता लोगमंक् मतिकरणं ।

आतपरममुत्थाह, गहदणगहणाड्या दोसा ॥ १०६ ॥

खुज्जादीयासु गच्छतस्म अद्दाणदोसा, गाय्यादीया य सह-
दोसा, दुगुल्लित्यातया य तस्मात्ताण अणायारसेवणे संकिज्ज-
ति मुत्ताण सनिकरणदिया दोसा । इतराण कोउये आयप-
रउभयसमुत्था य दोसा-पुग्गो वा हत्थी वा तं बला
गेगहेजा गगहण-कहण दोसा । नि० चू० १ उ० ।

रायपुर राजपुर-पु० । स्थनामख्याते नगरे, तत्र समरकेतु-
नाम राजा परित्यजति, तस्य शृङ्गारमञ्जरी नाम भार्या । दश०
१ अ० । आ० ।

रायपुरी राजपुरी-स्त्री० । अयोध्यायाम्, ती० १० कल्प ।

रायपमिय-राजपम्य-त्रि० । दण्डपाशप्रभृतिषु, आचा० २
थु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

रायभय-राजभय न० । राज्ञो भयं राजभयम् । राजसम्ब-
न्धिनि भये, आ० ।

रायभाव-रागभाव-पुं० । रागोत्पादके, प० व० ३ द्वार ।

रायभोत्ति-राजभुक्ति-स्त्री० । राज्ये, नि० चू० १ उ० ।

रायमत्तंड-राजमार्त्तंड-पु० । अन्नवर्तमानमुख्यापाण्डुर्याचि-
रोधान्निष्प्राद्यफलद्वयस्यास्वेदनाच्च बहिर्मुखतयैवार्थ-
निष्ठत्वेन चित्तस्य संवेदनार्थनिष्ठमेव तत्फलं न स्पष्टनिष्ठ-
मिति राजमार्त्तंडः । ग्रन्थविशेषे, द्वार० ११ द्वार० ।

रायमाण-राजमाण-त्रि० । शोभमाने, प्रव० २६६ द्वार ।

रायमास-राजमास-पु० । चचलकास्यधान्यविशेषे, ग० २
आ० १० । ध० । दश० ।

रायरक्षित्वय-राजरक्षिक-त्रि० । राजपालके, नि० चू० ४ उ० ।

रायग्मिणी-राजग्मिणी-पुं० । राजा आर्षपरिव श्रेष्ठत्वात्, संयत-
त्वाच्च । राजश्रेष्ठे, उक्त० १८ अ० । आ० म० ।

रायरुक्म राजरुक्म पु० । वृत्तविशेषे, वाच० । वृत्तानां राजा
राजरुक्मः, वृत्तशब्दस्य परनिर्णयः । आरुग्मधे, 'सोन्ताल'
इति राजप्रिया वृत्तस्तत्फलवर्जजानतल्लुकाणां राजप्रिय-
त्वात् । प्रियाले, ग० । आ० ।

रायलक्ष्मण राजलक्षण-न० । राज्यसूचकाचक्षे, " रायल
क्ष्मणविगाड्यगमंगा " ग० ।

रायललित-राजललित पुं० । नयमवलदेवस्य पूर्वभवजीवे,
"महोयान राजललित" आ० क० १ अ० । आ० म० । स्था० ।
(तत्कथा सामायिकव्यसनेन सामायिकलाभे वर्त्यते)

रायवंसतिलग राजवंशतिलक पुं० । राजवंशमण्डनभूते, प्र-
अ० ४ आ० द्वार ।

रायवट्टय-राजवत्तिक-न० । " तस्याध्वर्तादी " ॥ ८ । २ ।
३० ॥ इति तस्य टः । रा (य) अवट्टयं । रत्नविशेषे, प्रा० ।

रायवल्लभ राजवल्लभ-पुं० । विक्रमसंयम १५२४ वर्षे कृतस्य

चित्रमेनपञ्चावर्तीचरित्रनाम्नो ग्रन्थस्य कारके, स्थनामख्या-
ते पाठके, जै० ६० ।

रायवल्ली-राजवल्ली-स्त्री० । राजते इति राजा अत्र । सा चासौ
वल्ली राजवल्ली । क० प्र० । लताभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रायवाडिया-राजवाटिका-स्त्री० । राज्ञां विहागार्थे लघूचानं,
ती० ४६ कल्प ।

रायविजय-राजविजय-पुं० । तन्दुलवैचारिकग्रन्थसंशोधन-
कर्त्तारः, स्थनामख्याते मूले, तं० ।

रायविरुद्ध-राजविरुद्ध-न० । राज्ञः सम्मतानामसम्माने, ध०
२ आ० ।

रायवुग्गह-राजव्युद्ग्रह-पुं० । राज्ञां संग्रामे, स्था० १०३ उ० ।

रायवेदि-राजवेदि-स्त्री० । भूतिशून्ये राजकाये, उक्त० २७ अ० ।

रायसंभय-राजसम्मत-पुं० । राजगणाः सम्मतान् इति राजस-
म्मतः । मन्त्र्यादिकेषु, दश० ३ अ० । व्य० ।

रायमहल-राजशार्दूल-पुं० । शार्दूलशब्दः सिंहपर्यायः । राजा
शार्दूल इव राजशार्दूलः । चक्रवर्त्तिनि, प्रव० २०८ द्वार । ति० ।

रायमिरी राजश्री-स्त्री० । राजशोभायाम्, राजैश्वर्ये च ।
आ० म० १ अ० । उक्त० ।

रायसुया-राजसुता-स्त्री० । राज्ञः सुतायाम्, आ० क० ।

अत्र राजसुताकथा-

एकेन भूभुजा पुत्री, दत्ताऽन्यस्य महीभृतः ।

स मृतः स्वसुताऽऽनीय, भागता जनकेन सा ॥ १ ॥

धर्मं कुरु सुते ! दानं, दत्ते पापगण्डिनां नत ।

अन्यदा कार्तिके धर्म-मास इत्यामिषस्य सा ॥ २ ॥

प्रत्याख्यात विधत्ते स्म, पापणस्य दिने नत ।

राजाऽनेकानि मांसार्थं, हरिणादीन्युपानयत् ॥ ३ ॥

दत्ते स्म साऽन्नपानानि, मांसानि विविधानि च ।

आसन्नाः साधवो यान्त-स्तथाऽऽनीता निमन्त्र्य ते ॥ ४ ॥

भक्तं जगृहे मांसं, नैषुस्ते साऽह किं न वः ।

पूर्यते कार्तिकस्तेऽपि, प्रादुर्न कार्तिकः सदा ॥ ५ ॥

सांच कथमथाचुस्ते, तस्या धर्मकथां तदा ।

भयसो मांसदेपाश्च, प्रवृद्धा प्राव्रजन्तः ॥ ६ ॥

प्रागासीद् द्रव्यतस्तस्याः, प्रत्याख्या भावतोऽन्वभृत् ।

अदिन्मा प्रत्याख्यात, हे ब्राह्मण ! अमण ! यत्त्वं याचसे तद्वि-
षया मेऽदिन्मा । इत आवकभ्रमस्य मूर्ते सम्यक्त्वं प्रस्तुतम्
अतस्तद्विधिमाह-राजाभियोगादिना अन्यतीर्थिकपाप-
गण्डीषु दानादि कुर्वतोऽपि न सम्यक्त्वस्थानिचारः ।
अत्र कथा-प्रायश्चात्तयण नाम नगरं गतदृषणम् । एवं गणा-
भियोगेन वल्लभाभियोगेन देवताभियोगेन च ।

अत्र देवताभियोगे कथा-

" एकोऽजनि गृही आह्वः, सोऽन्यजघ्नन्तरादिकान् ।

चिराराजानाप ततो, व्यन्तयेका क्षुधातुरा ॥ १ ॥

गोवत्तकं सुत तस्य, गोभिः सममपाहरत् ।

तज्यन्त्ययतीर्थोचि, मामद्यापि किमुज्झसि ? ॥ २ ॥

मा मे धर्मातिचाराऽभू-दिति तां आवकोऽवदत् ।

भय त्वे जितपादाने, स्यात्तवाऽपि यथाऽर्चना ॥ ३ ॥

ततस्तथैव तस्थौ सा, सुतो गोभिः समागतः ।

आ० क० ६ अ० ।

रायसेहर-राजशेखर-पुं० । हर्षपुरीयगच्छोद्भवतिलकसूरिशि-
ष्यं, तेन विक्रमसंवत् १५०५ वर्षे श्रीधरचितन्यायक-
न्दलीनाम्नः प्रशस्तपादभाष्यटीकायाः पत्रिका नाम वृ-
त्तिः प्रबन्धामृतं दार्ष्टिकं नाम ऐतिहासिकग्रन्थश्च विरचि-
तः । जै० ६० ।

रायहंस-राजहंस-पुं० । हंसानां राजा श्रेष्ठत्वात् । गङ्गावर्ण-
ज्वचरणयुक्ते श्वेतवर्णे हंसभेदः, कलहंसे च । राजा हंस इव
सारप्रदत्तात् । नृपश्रेष्ठे, प्रब० २ ठा० । प्रज्ञा० । प्रश्न० ।

रायहंससरिम-राजहंसमदश-पुं० । राजहंसगतिसदृशे, भ०
११ श० ११ उ० ।

रायहाणी-राजधानी-स्त्री० । राजा धीयन्ते विधीयन्तेऽभिपि-
च्यन्ते यस्यां सा राजधानी । जनपदानां मध्ये प्रधाननगर्याम्,
राजाधिष्ठाननगरं, यत्र राजा स्वयं वर्तते । स्था० १०
ठा० ३ उ० । जी० । भ० । दशा० । उत्त० । आत्मा० । प्रज्ञा० ।
ति० चू० । वृ० । राजकुलस्थाने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

इन्द्राणां राजधान्य —

रायहाणीमु वि चत्तारि उद्देसा भाणियच्चा ० जाव एव-
महिद्विण् ० जाव वरुणे महाराया । (सू० १७३) । चउ-
त्थ मए पंचम छट्ट-मनम-द्विमा उद्देसा ममत्ता । ४-८ ।

‘ रायहाणीसु चत्तारि उद्देसा भाणियच्चा ’ ते चैवम-
‘ कर्हि गो भन्त ! ईसाणस्स देविदस्स देवरत्ता सोमस्स म-
हारत्ता सोमा नाम रायहाणी पणत्ता ? गोयमा । सुमणस्स
महाविमाणस्स अहं अपाक्ख ’ इत्यादि पूर्वोक्तानुसारं
जीवाभिगमोक्ताधिजयराजधानीवर्णकानुसारं चैकं उ-
द्देशकोऽध्यतय इति, नन्वेता राजधान्यः किल सोमादीनां
शक्यस्थानस्य च सम्मान्यता लाकपालानां प्रत्येकं चतस्र
एकादश कुण्डलवराभिधानं द्वीपे द्वीपमाग्नप्रज्ञप्त्या श्रूय-
न्ते, उद्दे हि तन्मैत्राहयाम्—

“ कुण्डलनगस्स अदिभ-नरगामे होति रायहाणीओ ।

सोलस् उत्तरगामे, सोलस् पुण दक्खिणे पासं ॥ ८५ ॥

जा उत्तरं सोलस्, ताओ ईसाणलागपालाणं ।

सकस्स लागपालाण, दक्खिणे सोलस् वर्तते ॥ ८६ ॥ ”

एताश्च सोमप्रभ-यमप्रभ वैश्रमणप्रभ-वरुणप्रभाभिधानानां
पर्यतानां प्रत्येकं चतसृषु दिक्षु भवन्ति, तत्र वैश्रमणनगरीगर्भा
हत्वाऽभिहितम्—

“ मज्जे होइ चउगहं, वेसमणपभो नगुत्तमो मेलो ।

गइकरगपवयसमा, उव्वेहुच्चत्तविकम्भ ॥ ८७ ॥

तस्म य नगुत्तमस्स उ, चउहिंसि होति रायहाणीओ ।

जंबुदीवसमाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ ८८ ॥

पुव्वेण अयलभहा, समकसा रायहाणिदाहिणओ ।

अवरेण उ कुवरा, गणपभा उत्तरं पासं ॥ ८९ ॥

पणणेव कमेणं, अतकरस्स वि होति अवरेण ।

वरुणपभसेलस्स वि, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९० ॥

पुव्वेण होइ वरुणा, वरुणपभा दक्खिणे दिसीभाए ।

अवरेण होइ कुमुया, उत्तरओ पुंडारिगिगिया ॥ ९१ ॥

पणणेव कमेणं, सोमस्स वि होति अवरेण ।

सोमपभसेलस्स वि, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९२ ॥

पुव्वेण होइ सोमा, सोमपभदक्खिणे दिसीभाए ।

सिधपागारा अवरेण होइ नालियाण उत्तरओ ॥ ९३ ॥

पणणेव कमेणं, अतकरस्स वि य होति अवरेण ।

सर्वाविपभसेलस्स, चउहिंसि रायहाणीओ ॥ ९४ ॥

पुव्वेण उ विसाला, अतिविसाला उ दाहिणे पासं ।

मज्जपभाऽवरेणं, अमुया पुण उत्तरं पासं ॥ ९५ ॥ ” इति ।

इह च ग्रन्थे सौधर्मावतंसकादीशानावतंसकान्वासख्य-
या योजनकोटीव्यतिक्रम्य प्रत्येकं प्रधात्रिदक्षु स्थिता-
नि यानि सन्ध्याप्रभादीनि सुमनःप्रभृतीनि च विमानानि
नेषामघोऽसंख्यानां योजनकोटीवर्गमात्रं प्रत्येकमेकैका नग-
र्युक्ता, ततः कथं न विरोधः ? इति अत्रोच्यते—अन्यास्ता
नगर्यां याः कुण्डलेऽभिधीयन्ते एताश्चान्या इति, यथा शक-
शानाग्रमर्दिनीणां नन्दीश्वरद्वीपे कुण्डलद्वीपे चेति । भ० ४
श० ८ उ० । स्था० ।

मकस्स देवरत्ता, जाओ य हवंति अग्गमहिमीओ ।

तासिं पि य पत्तयं, अट्टेव य रायहाणीओ ॥ ९६ ॥

जन्नामा देवीओ, तन्नामा होति रायहाणीओ ।

मकस्स देवरत्ता, ताओ य हवंति दक्खिणओ ॥ ९७ ॥

ईसाणदेवरत्ता, जाओ य होति अग्गमहिमीओ ।

तासिं पि य पत्तयं, अट्टेव य रायहाणीओ ॥ ९८ ॥

जन्नामा देवीओ, तन्नामा होति रायहाणीओ ।

ईसाणदेवरत्ता, तामि तु हवंति उत्तरओ ॥ ९९ ॥

कुण्डलवग्गमा बाहिं, छमु चैव हवंति मयमहस्सेमु ।

तत्तीमं गइकरगा, पव्वया मच्छरम्माओ ॥ १०० ॥

सकस्स देवरत्ता, तायत्तीमा हवंति जे देवा ।

उप्पायपव्वया खलु, पत्तयं तेमि बोधव्वा ॥ १०१ ॥

पत्ते एकेकस्स उ, चउहिंसि होति रायहाणीओ ।

जंबुदीवसमाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ १०२ ॥

पट्टमा उ मयमहस्सा, बिइया तिसु चैव मयमहस्सेसु ।

पुव्वाइयाणपुव्वी, तामि नामाई कित्तेमि ॥ १०३ ॥

विजया य वेजयंति, जयंति अपराजिया य बोधव्वा ।

तत्तो य नलियांनामा, नलियाणुम्मा य पउमा य ॥ १०४ ॥

तत्तो य महापउमा, अट्टेव य होति रायहाणीओ ।

चक्कम्भया य सव्वा, मव्वा वहरज्झयाओ य ॥ १०५ ॥

मकस्स देवरत्ता, तायत्तीमाण अग्गमहिमीणिं ।

तासिं खलु पत्तयं, अट्टे व य रायहाणीओ ॥ १०६ ॥

जन्नामा देवीओ, तन्नामा तासि रायहाणीओ ।

ईसाणदेवरत्ता, तायत्तीमाण उत्तरओ ॥ १०७ ॥

बावअं बायाला, जुलसीदमजोयणमहस्सा ।

गोतिन्थेण विगहियं, खित्तं खलु कुण्डलममुदे १०८ (द्वी०)

सकस्म देवरभो, सामाणिय खलु हवन्ति जे देवा ।
उववायपव्वया खलु, पत्तयं तेसि बांधव्वा ॥ १४८ ॥
पत्ते एककस्म उ, चउहिस्सि होति रायहाणीओ ।
जंबुदीवममाओ, विक्खंभायामओ ताओ ॥ १४९ ॥
पढमा उ मयमहम्मं, बिइयाचव मयमहम्मसु ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी, तेसि नामाणि कित्तेहि ॥ १५० ॥
पुव्वाइयाणुपुव्वी, तत्तो नंदाइ होइ नंदवई ।
अवरण उत्तरा उ, उत्तरओ नंदिमणा उ ॥ १५१ ॥
भदा उ मुभदा य, कुमुया पुण हाइ पुंडरिगिणी उ ।
चक्रज्झया य सव्वा, सव्वा वहरज्झया चव ॥ १५२ ॥ ६० ।
जंबुदीवे दीवे भग्गे वासे दस रायहाणीओ पल्लताओ ।
तं जहा—

“ चंपा महुरा वाणा—रमी य मावन्थी तह य साएयं ।
हन्थिणपुर कंपिल्लं, मिहिला कोसंवि रायगिहं ॥ १ ॥ ”

‘ रायहाणीओ ’ ति राजा धीयंत—विधीयते अभिषे-
क्यंत यासु ता राजधान्यः—जनपदानां मध्ये प्रधाननगर्यः,
‘ चंपा ’ गाहा—चम्पा नगरी अङ्गजनपदेषु, मथुरा शरत्सन-
देशे, वाराणसी काश्याम्, धावस्नी कुणालायाम्, साकेत-
मयोध्येत्यर्थः, काशलेषु जनपदेषु, ‘ हन्थिणपुरं ’ ति
नागपुरं कुरुजनपदं, कार्मुक्यं पाञ्चालेषु, मिथिला विदेहे,
काश्याम्बी बन्सेषु, राजगृहं मगधं प्वान्ति । एतासु किल
साधवः उत्सर्गता न प्रविशन्ति तरुणरमणीयपरायणमगधा-
दिदर्शनन मनःक्षोभादिसम्भवान्, मासस्यान्तर्द्विस्त्रिंशत्
प्रविशतां त्वाङ्गादयो दोषा इति, एताश्च दशस्थानकानुसा-
रेणाभिहितानि न तु दर्शयन्तां, अर्द्धेष्टद्विंशतवार्यजनपदेषु
षड्विंशतेर्नगरीणामुक्तत्वादिति । अयं च न्यायोऽन्यत्र ग्रन्थे
तेषु तेषु प्रायश्चित्तार्थविचारेषु प्राप्तज एवैति, व्याख्यातं
च दशराजधानीग्रहणं शेषाणामपि ग्रहणं निशीथभाष्ये, य-
दाह—“ दसरायहाणिगहणा, मेसाणं श्रयणा कया होइ ।
मासस्संतो दुगतिग—ताओ अइतम्मि आणाई ॥ १ ॥ ”
स्था० १० टा० ३ उ० ।

जे भिक्खू रम्मो खत्तियाणं मुदियाणं पुट्ठाभिभित्ताणं
इमाओ दम अभिमेगरायहाणीओ उहिट्टाओ गणिया-
ओ वंजियाओ अतो मामस्स दुक्खुत्तो वा तिक्खुत्तो
वा निक्खमिस्सए वा पविमिस्सए वा निक्खमंतं वा पवि-
संतं वा माइअइ । तं जहा—चंपा १, महुरा २, वाणा-
रमी ३, मावन्थी ४, सांकयं ५, कंपिल्लं ६, कोसंबी ७,
मिहिला ८, हन्थिणापुरं ९, रायगिहं १०, ॥ २० ॥

इमा प्रत्यक्षीभावे दस इति संख्या “ राइगटाण राय-
धाराणि ति उहिट्टातो गणियाओ दम, वंजियाओ गामेहि ।
अतो मामस्स दुक्खुत्तो निक्खुत्तो वा निक्खमपंवसे करे-
तस्स—इ ।

गाहा—

दमरायहाणिगहणा, मेसाणं श्रयणा कया होति ।

मासस्संतो दुगतिग—ताओ अइतम्मि आणादी ॥ ८६ ॥
अगणाओ वि रायरीओ बहुजणसंपगाढाओ णो पवि-
सियव्वं ।

इमा सूत्रव्याख्या । गाहा—

इम इति पञ्चस्वम्मी, दम संखा जत्थ राइणो टाणा ।
उहिट्टरायहाणी, भणिता दस वंज चंपादी ॥ ६० ॥
णामेहि वंजिताओ ।

गाहा—

चंपा महुरा वाणा—रमी य मावन्थीमेव माणं ।
हन्थिणपुर कंपिल्लं, मिहिला कोसंवि रायगिहं ॥ ६१ ॥
वारस चर्काणं एयाओ रायहाणीओ ।

गाहा—

संती कुंथू य अरो, तिप्पि वि जिणचक्किएक्कहि जाया ।
तेण दस होति जत्थ व, केसव जाया जणाइसा ॥ ६२ ॥
जामु वाणा—रमीरगरीसु केसवा, अगणावि जा जणाइसा
सा विवज्जाणज्जा, तत्थ को दोसा ? ।

गाहा—

तरुणी वेमिन्थिविवा—इ रायमादीमु मतिकरणं ।

कोउयमादी आउज, गीयमहे य सवियारं ॥ ६३ ॥

तरुणी गहायविलेवन्थी शुम्भपरिबुडे ददहण वेमिन्थी
उरउत्तरं वेउविवाउ वीवाह रिडिर्मासज आहिडमाणो
रायाणो य विविहरिडिजुत्तेणितारिणं दददं भुत्तभोगीणं
सतिकरण अभुत्ताण कोनुयं पाइगमणादिदोसा, आदिस-
हानां—बहण अणट्ठाद आउज्जाणि वा ततयितयादीण
गीतसहाणि वा ललियविलासहांसयभणियारिणं मंजुलारिण
य सहाण, सविगारगहणानां मोहादीण ।

किञ्चान्यन्—

रुवं आभरणविही, वन्थालंकारभोयणे मंधे ।

मत्तुम्मत्तविउव्वण, वाहणजारे मतीकरणं ॥ ६४ ॥

सिंगारगाररुवं, गिहार व्व हारादीया—आभरणाविधी
वन्था आदणा संहारगणादिया समुहा समर्भाहिता, केस-
पुष्पाद—अलङ्कारा, विविधवज्जणाववेयं भोग्यजातियं
भुजमाणं पांसिन्ना मिगंडकपुरागणकुं कुमचदणतुक्खवादिण
मंधे तहा मत्त—विलेव, कपोलतलयाण उत्प्रावलेयन मत्तो
उन्मत्तः, दग्गमत्तो वा उन्मत्तो, विविधवेमहि विउविवाया
आसादिवाहणारूढा सविगारदिपहि वा जालेहि गच्छुमाणे
पांसिन्ना सतिकारणावणहि दोसेहि सेजमाओ भेसज्ज,
अहथा—वेहाणगयट्ट वा करेज्ज ।

इमे य विराहणादोसा । गाहा—

हयगयरहमंमे, जणसम्महेण आयवावक्की ।

भिक्खवियारविहारे, मज्झायज्झाणपलिसंथा ॥ ६५ ॥

हयगयरहजणसम्महेण आयविगहणा भवे, बहुजणसम्महेण
रोहियग्गथासु दिक्खेत्तस्स भिक्खवावियारं विहारसु सज्जा-
एसु य पलिसंथा, जम्हा एतं दोसा तम्हा तत्थ ण गंतव्वं ।

कारणे गच्छेत्—

वितियपदे अमिवादी, उवहिस्स व कारणे व लेवे वा ।

बहुगुणतरं व गच्छे, आयरियादीण आगादे ॥ ६६ ॥

अस्स अस्सिचं तेण अतिगम्मति, उवही वा अणओ ग लभति तत्थ सुलभां, लेवो वा तत्थ सुलभां, गच्छवासी ण वा तं बहुगुणस्सेत्तं, आयरियाण वा तत्थ जवणजं पा उगं वा लभति । आदिमहाओ बालबुहगिलाणण वा अ-
स्तरे वा आगादे पओयणे अहवा ।

गाहा—

रायादिगाहणऽट्ठा, पदुट्ठउवसामणट्ठकजे वा ।

मेहं व अनिच्छंता, गिलाणवेज्जोमहट्ठा वा ॥ ६७ ॥

रणो धम्मगाहणट्ठा- रणो अणस्स वा पदुट्ठस्स उव-
सामणट्ठा, सेहो वा तत्थ ठितो, संगणायण य अगम्मो तं मज्जेण वा गच्छिउकामा गिलाणस्स वा वेज्जोमहणिमि-
त्तं । नि० चू० ६ उ० । स्वयम्भूरमणसमुद्रस्योपरि ये ज्यो-
तिष्कास्सन्ति तेषां राजधानी उत्पातस्थानं च कास्ति ? इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—स्वयम्भूरमणसमुद्रस्योपरि स्थिता-
रकाणां राजधानी स्वयम्भूरमणसमुद्रमध्येऽस्तीति जीवाभि-
गमं उक्तास्ति, तेषामुत्पातस्थानं स्वस्वविमानेऽस्ति, प्रज्ञा-
पनोपाकादिर्प्यति ॥ ६३ ॥ स्त० ४ उल्ला० ।

राया-राजन्-पुं० । राज्ञि, “ नरनाहो पन्थियो निवो राया ”
पाठ० ना० १०० गाथा ।

रायादण-राजादन-पुं० । वृत्तविशेषः, “ राजादनस्यैत्यशास्त्री,
श्रीशम्पाद्भुतमान्यतः । दुग्धं वर्षति पीयूष—मिव चन्द्रकण-
त्करः ॥ १ ॥ ” ती० १ कल्प ।

रायाभियोग-राजाभियोग-पुं० । राज्ञो नृपादेर्भियोगो रा-
जाभियोगः । राजपरतन्त्रतायाम्, ध० २ आध० । उपा० ।
प्रति० । गच्छान्तरीयसम्यक्त्वदेशविग्न्युच्चारविधिपत्रेषु स-
म्यक्त्वोच्चारणालापकप्रान्तयत् द्वादशवनेोच्चारणालापकप्रान्तेषु
आप ‘ रायाभियोगेणाम ’ त्यादिपडाकारोच्चारणमस्ति तद् यो-
क्तिकमन्यथा वा ? इति प्रश्नः—अत्रोत्तरम्—आवश्यकनिर्यु-
क्त्युपासकदशाङ्गादौ आवकाणां सम्यक्त्वोच्चारण्य पडा-
कारा उक्ताः सन्ति, न तु द्वादशवनेोच्चार, तेन सम्यक्त्वा-
च्चारण्य राजाभियोगादिपडाकारोच्चारणे युक्तमस्तीति-
भातीति ॥ ३४४ ॥ स्त० ३ उल्ला० ।

रायाभिमेय-राजाभिषेक-पुं० । राज्ञोऽभिषेकक्रियायाम्, नि० चू० ।

राजाभिषेकसमये निष्कामति । सूत्रम्—

जे भिक्खु रम्मो खचियाणं मुहियाणं मुट्ठाभिमित्ताणं
महाभिमेयवट्टमाणमि णिक्खमिन्नण वा पविमिन्नण वा
णिक्खमंतं वा पविमंतं वा माहज्जह ॥ १६ ॥

जे त्ति—णिदेस्स, भिक्खु पुव्ववणिगओ, राज दीर्ता हेसरत-
त्तवरमादियाणं अभिसेगाणं महंततगे अभिसेओ महाभि-
सेओ, अवि रायत्तेण अभिसेओ तम्मि वट्ठे जो तस्स समी-
वेण वा मज्जेण वा णिक्खमन्ति पविमन्ति वा तस्स आणा-
दी दोसा-ह ।

१४१

गाहा—

रम्मो महाभिमेगे, वट्ठे जो उ णिक्खमे भिक्खु ।

अहवा पविमेज्जाही, सो पावति आणामादीणि ॥ ७० ॥

मंगलममंगले वा, पवत्तणणिवत्तणे य थिरमथिरे ।

विजए पराजए वा, वेच्छेए वा वि पडिमेहं ॥ ७१ ॥

मंगलबुद्धीए पवत्तणं अहिकरणं, अमंगलबुद्धीए णिय-
त्तणं अहिकरणं दोसा वेच्छेदादिया य, जइ स थिररज्जं
विजओ वा जानो पुणो पुणो मंगलिणसु अत्थेसु साहवा
तत्थ ठावज्जोति अहिकरणं व अत्थिरे पराजेये वा वेच्छेदं
पडिमेहं वा णिव्विसयादि वा करेज्ज ।

गाहा—

दट्ठण व राइट्ठि, परिमहपराजिओ य कांइ तु ।

आमंमं वा कुज्जा, पडिगमणाईण व पयाणि ॥ ७२ ॥
पुव्ववन् ।

गाहा—

वितियपदमणप्पज्जे, अभिचारकि कांविते व अप्पज्जे ।

जाणंते वावि पुणो, अणुणवणादीणि कज्जाहिं ॥ ७३ ॥

कांविणं विहिणं अणुणवितव्वा किं पुव्वि पच्छा मज्जे
अणुणवणवयव्वा ?

उच्यते—गाहा—

नाऊणमणुत्तनणा, पुव्वि पच्छा अमंगलावप्पा ।

उवओगपुच्छिऊणं, नाए मज्जे अणुववणा ॥ ७४ ॥

ओहावीयाभोगिणि, णिमित्तवमणण वाऽवि णाऊणं ।

भेद पुव्वानुत्ता, पंतमणण य मज्जम्मि ॥ ७५ ॥

ओहिमादणा णाणविसेसेण ओमोर्गिणज्जाण वा अवि-
तर्हणमिन्तेण वा उवउज्जिऊण अप्पणो अस्ति अस्स वा
पुच्छिऊणं थिरेति रज्जं णाऊणं अणुणवणा पुव्वि भवन्ति,
अथिरे वा रज्जं णाऊण पुव्वि अणुणवणवज्जंता असंगल-
बुद्धी वा स उपपज्जति पच्छा अवज्जाबुद्धी उपपज्जति ।
ओहिमादणाभावे वा मज्जे अणुणवणा वेति ।

गाहा—

अणुणवणं दोसा, पच्छा वा अप्पिओ अवप्पो वा ।

पंतं पुव्वममंगल, णिच्छुभणपओमपन्थारो ॥ ७६ ॥

मम रज्जाभिसेण अट्ठारस पगतीओ सव्वपाभडा य अग्गे
घेत्तुमागया इमे य भिक्खुणो णागया, न एते अ-
पह्वा-अलोकजा । अहवा—अहमेतेसि आप्पओ णिव्विसया-
दी करेजा । पन्थादि अवज्जा दोसा भवेति । पुव्वं अमंगल-
दोसा, तम्हा अणुणवणवयव्व ।

गाहा—

आओए जाणह किं, पुव्वि पच्छा णिमित्तविसणण ।

राया किं देमि त्ति य, जं दिमं पुव्वरादीहिं ॥ ७७ ॥

धम्मलोभेत्ताणं ति अणुजाणह पाउगं, ताहे जइ जाणन्ति
पाउगं भद्दो वा ताहे भणंति जं दिगणे पुव्वरादीहिं, राजा
भणन्ति किं दिगण पुव्वरादीहिं, साहवा भणन्ति-इमे
सुणसु—“ आहार ” गाहा—एवं भाष्ये ।

गाथा—

भदो सव्वं वितरति, दिक्खावज्जमणुजाणंते पंतो ।

अणुमद्भाति अकाउं, णिते गुरुगा य आणादी ॥ ७८ ॥

भदो भणानि मा पच्चावेह सव्वं अणुमायं, जह तुज्जे स-
व्वं लोगं पच्चावेह किं करेमा एवं पडिसिद्धा अणुमद्भाति
काउं ततो रज्जानो णिते चउगुरु आणादिणो इमे य दोसा ।

गाथा—

नेतियमावय पव्वति, कुमअतरंत बालबुद्धी य ।

वत्ता अजंगमा वि य, अभत्तितित्थस्म हाणी य ॥ ७९ ॥

एते सव्वं परिच्चत्ता भवेति—चेतियानित्थकरेसु अ-
भत्ती पव्वणे हाणी कता । एत्थ पडिसिद्धं अणुमायवि
पडिसिद्धं, एवं ए को वि पव्वयति । एवं हाणी ।

गाथा—

अच्छंताण वि गुरुगा, अभत्तितित्थे य हाणि जा वत्ता ।

भणंति भणावेति य, अच्छंति अणिच्छ गच्छंति ॥ ८० ॥

पडिसिद्धे वि अच्छंताण चउगुरुं, अणुमाय वि भविय-
जीवा बाहियव्वा नेण वाहेति, अत्रो तत्थ ता मयं भणं-
ति अणुमाय वि भणावेति, किंचिक्कालं पडिक्खंति सव्व-
हा अणिच्छंति अणुमाय गच्छंति ।

गाथा—

संदिमह य पाउगं, दंडिग शिक्खमण एत्थ वारंति ।

गुरुगा अणिग्गमम्भी, दोसु वि रज्जेसु अप्पवहु ॥ ८१ ॥

पुव्वभणियं तु जे भणानि दासगाहा एत्थ पडिसिद्धं दोसा-
णुगणा इमो दोसु वि रज्जेसु अप्पवहु ति तस्मा दो रज्जे
हव्वजा ।

गाथा—

एक्कहि विदित्त रज्जे, एगन्थे होंति अविदितां ।

एगन्थ इत्थियाओ, पुरिमजाना य एगन्थ ॥ ८२ ॥

तरुणा थंग य तहा, दुग्गयगा अट्ट कुलपुत्ता ।

जणवयगा गागरगा, अब्भंतरगा कुमारा य ॥ ८३ ॥

अहवा सो भणज-एगन्थ पच्चावेह; एगन्थ मा पच्चावेह ।
साहयो रज्जेसु अप्पवहुं जाणिऊण जन्थ बहुया पव्वयति
तन्थ गच्छंति, अहवा-एगन्थ रज्जे इत्थियाओ अब्भणुगणाया
एगन्थ पुरिमा, दोसु वि रज्जेसु एगतरं वा । अहवा-भणज
थेरं पच्चावेह मा तरुण, अहवा-माथेरं तरुण, अहवा-दुग्गय
पच्चावेह मा अट्ट, अहवा-अट्ट मा दुग्गय, अहवा-कुलपुत्ते
कुलपुत्ता गाग-सुर्माणा, सुर्माने पच्चावेह मा दुर्माने,
अहवा-दुर्माने मा सुर्माने । एव जाणपदा गागरा गागर-
अभतरा बाहिरा कुमारा, कुमारा-अकतदारसंगहा ।

गाथा—

आहीमानी गातुं, जे दिक्खमुवेति तन्थ बहुगाओ ।

तं वेति ममणुजाणसु, अमनी पुरिमं य जे य बहु ॥ ८४ ॥

अमनि ति आहिमादीण पुरिमे पच्चावेति जो वा वि-
पुत्ताविदाणं बहुतरा वग्गा त पच्चावेति । ति० चू० ६३० ।

रायावकारि-राजापकारिन्-पुं० । गृहान्तःपुनर्नृपतिशरीर-
तत्पुत्रादिद्रोहकारिणि. ग० १ अधि० । ध० । पं० भा० । पं०
चू० । नि० चू० ।

राजापकारिस्वरूपमाह—

रामोऽन्तेऽवरद्धो, संबंधे तहय दव्वजायम्मि ।

उब्भुट्ठितो विणासा-य होति रायावकारी तु ॥ ३७४ ॥

इमो रायावकारी रणो अन्तेऽरे अवरद्धो, सयणो वा । किंचि
दव्वजातं वा अवहितं, रणो रयणदव्वस्स वा विणासाय
अब्भुट्ठितो रायावकारी ।

गाथा—

सच्चित्ते अच्चित्ते, व मीसए कूडलेहवहकरणे ।

ममणाण व ममणीण व, ए कप्पती तारिमे दिक्खा ॥ ३७५ ॥

जे रणो सच्चित्तं दव्वं-पुत्तादि, अच्चित्तं-आहारादि, मीसं
वा दूतत्तणेण वा विगंहा कतो कूडलेहेण वा रायाविरुद्धं
कयं वंडियविरोहो वा पुत्तादि सं वारिहो, एरिसं ए कप्पति
पच्चावेत्तं ।

गाथा—

आसा हत्थी मग्गिगा, ऽतिवाहिता कतक-तंव-कणकादी ।

दोच्च विरुद्धं च कयं, लीहावहि नो य मं काइ ॥ ३७६ ॥

तं तु अणुद्वियदंडं, जो पच्चावेति होति मूलं मे ।

एगमणगपदोमे, पत्थारपआसओ वाऽवि ॥ ३७७ ॥

फंटा, 'वधवंध' गाथा 'अयसो' गाथा, एवमादिदोसं जो
पच्चावेति तस्स मूलं ।

कारणं वा पच्चावेत्ता । गाथा—

उक्का व मोइतो वा, अहवा वीमज्जितो नरिंदेण ।

अट्ठाण परविंदेमे, दिक्खा से उत्तमट्ठे वा ॥ ३७८ ॥

पूर्वेयत् । ति० चू० ११ उ० ।

गयाहीण-राजाधीन पुं० । गजो बुरेऽपि वर्त्तमानाः । राज-
वशवर्तिनि. शा० १ अ० १४ अ० ।

गलग गलक-पुं० । कङ्कुविशेषे, आ० ७ टा० । आव० ।
दश० । प्रज्ञा० । जं० । भ० । ग० ।

गला-दर्शी-प्रियङ्गवे, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

राव-रंजि-धा० । रंजे, " रंजे गवः " ॥ ८ । ४ । ४६ ॥ इति
रंजेत्यन्तम्य गवाऽऽदेशो वा । गवेइ । रंजेइ । प्रा० । शब्दे,
पुं० । " गेलो राओ " पाइ० ना० ३४ गाथा ।

रावण-रावण-पुं० । दशर्षाव लङ्काराजः स च अष्टपदगिरि
वालिआयमहितम उन्पाटयन् महर्षिपादाङ्गुष्ठानामर्ताग-
रिणा पीडितः आरावं मुञ्चन् रावणेति प्रामादि गतः । ती०
४७ कल्प । ति० । अष्टमस्य वासुदेवस्य लक्ष्मणस्य प्रातः-
वासुदेवे, प्रव० २११ द्वार ।

राविअ-दर्शी-आस्वादिने, दे० ना० ७ वर्ग १ गाथा ।

राम-राम-पुं० । शब्दे, ध्वनौ, द्वयोर्द्वयोर्मध्यस्थित्या श्रीडा-
भेदे, कोलाहले च । वाच० । " रासो हल्लीसओ " पाइ०
ना० २७१ गाथा ।

रासभ-रासभ-पुं० । गर्दभे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४३० । "रास-
हो गहहो य खने " पा१० ना० १५० गाथा ।

रासभी-रासभी-स्त्री० । गर्दभस्त्रियाम्, प्रका० ११ पद ।

रासि-राशि-पुं० । समूह, स्त्री० । ओघ० । अनु० । विशेष० ।
पुञ्ज, का० १ ध्रु० १ अ० । पूर्णाफलादिममुदाये, पिं० । इह
सजातीयवस्तुसमुदायो वर्गाणां समूहो वर्गो राशिर्गति प-
र्यायाः । विशेष० । शालिधान्यादिराशिषट्शः, विप्रकीर्णपुञ्जी-
कृतधान्यादिपुञ्जवत् पुञ्जः । अनु० । स० ।

दुवे रासी पणत्ता । तं जहा-जीवरासी अजीवरासी या॥
सर्वे तदक्षरमध्येतव्यं, किमवसानामत्याह- ' जाव से
कि तं ' इत्यादि, केवलमस्य प्रकापनासुत्रस्य चाय वि-
शेषः, इह ' दुवे रासी पणत्ता ' इत्यभिलाषसूत्रम् ।
स० १४६ सम० । स्था० । गच्छे, व्य० १ उ० । धान्यादेरु-
त्करस्तद्विषयं संख्याने राशिः ; स च पाट्या राशिव्यव-
हार इति प्रसिद्धः । स्था० १० ठा० । त्रैर्गाशकपञ्च-
राशिकादिषु, स्था० ४ ठा० ३ उ० । वर्गगणयादिषु, विशेष० ।
आ० म० । धान्यादीनां पुञ्ज, ज्योतिष्यक्रस्य द्वादशांशे मेषा-
दौ, द० प० ।

अथ राशीकृतादिपदानां व्याख्यानमाह—

पुंजो य होति वट्टा, सो चेव य ईमि आयतो रासी ।

कुलिया कुडुलीणा, भित्ति कडा संमियाभित्ती ।

वृत्ता वृत्ताकारे धान्योत्करः पुञ्ज इत्युच्यते, स एव इय-
दायतो मनाक दीर्घो राशिः । अपुञ्जः पुञ्जः कृतानीति व्युत्पत्त्या-
पुञ्जीकृतानि, एव राशीकृतानीति । वृ० २ उ० । शनैश्चरादीनां
राशिपरावर्त्तनिर्दिष्टमिति ज्ञात्वा ये जिनपूजाऽऽचाम्लादि-
कं कुर्वन्ति तेषां सम्यक्त्वं ज्ञानं भवति न वा ? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्-शनैश्चराशिपरावर्त्तनं विशेषतः पूजादिकरणे
सम्यक्त्वम्लानिर्ज्ञाता नास्तीति ॥ ३०३ ॥ स० ३ उल्ला० ।

राह-राध-त्रि० । सुन्दरे, " रुहं राहं " पा१० ना० १४ गा-
था । दायिते, निरन्तरं, शोभिते, सनाथे, पालिते, दे० ना०
७ वर्ग १४ गाथा ।

राहव-राधव-पुं० । मत्स्याविशेषः, " अस्ति मत्स्यास्तिभिर्नाम,
शतयोजनविस्तृतः । तिमिङ्गिलगिलोऽप्यास्ति, तद्विक्रोऽ-
प्यस्ति राधवः ॥ १ ॥ " सूत्र० २ ध्रु० ४ अ० ।

राहस्सिय-राहसिक-पुं० । रहसि भवा राहसिकाः । पुरुषेण
परिभुज्यमानायाः स्त्रियाः स्तनितादिषु शब्देषु, वृ० १
उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

राहावेहग-राधावेधक-न० । राधायाः प्रसिद्धाया वेधा यत्र
ज्ञाने तद्राधावेधकम् । चन्द्रकवेधे, पञ्चा० १४ चित्र ।

राहु-राहु-पुं० । महाप्रह, " दा राहु, " स्था० २ ठा० ३ उ०
" अहमपिसाओ राहु " पा१० ना० ३० गाथा । कल्प० । प्र-
ज्ञा० । सू० प्र० । प्रश्न० । च० प्र० । खनामख्याते ज्योतिषि-
कंदेवे, स्त्री० । स च द्विधा नित्यराहुः, पर्यराहुश्चेति । च० प्र० ।
ज्यो० । स० । (कथं चन्द्र सूर्ये वा राहुर्गृह्णातीति 'गहण' शब्दे
तृतीयभागे ८६१ पृष्ठे उक्तम्) राहो. शिरोमात्रता पुनरवम-
देवैः किलामृतस्य कुण्डानि भृतानि, विष्णुश्च तद्रक्षायां नि-

युक्तः । ततश्च कार्यान्तरव्याप्तिस्तस्य तद्राहुणा पातुमागच्छे, वि-
ष्णुना च तं तथा वीक्ष्य चक्रतोषेण तच्छिरश्छेदः कृतः, पीता-
मृतत्वाशच्छिरेऽजरामरं संवृत्तमिति पौर्णालिकाः । हा० १ अ-
ष्ट० । मण्ड० । राहुविमानेनातिनीचत्वात्सूर्यविमानं कथमाव्रिय-
तेऽत्युच्चत्वाच्च तेन चन्द्रविमानम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-त-
त्त्वार्थभाष्यवृत्त्यनुसारेण चन्द्रविमानाद्वाहुविमानमुपरिग्राह-
तेन, तच्चानियतचारत्वात्कदाचित्सूर्यविमानस्याधस्तादश-
योजनानि यावद्याधक्षरतीति चन्द्रसूर्ययोरावरणे न का-
प्याशङ्कति ॥ २०७ ॥ स० २ उल्ला० ।

राहुकम्म-राहुकर्मन्-न० । राहुक्रियाख्यायाम्, सू० प्र० २०
पाहु० । च० प्र० ।

राहुचरिय-राहुचरित-न० । ४१ कलाभेदे, स० ७२ सम० ।

राहुहय-राहुहत-न० । रविशशिनोर्यत्र ग्रहणमभूत् तादृश
नक्षत्रं, नि० चू० २० उ० । आ० म० । विशेष० । " राहुहयं तु
जहि गहणं, राहुहयमि य मरणं " पं० व० १ द्वार । द०
प० । राहुणा मुक्त्वेन पुच्छेन वा आक्रान्ते नक्षत्रे, जीत० ।

रिअ-ऋत-न० । गमने, रङ्गभूमिर्निष्क्रामणे, जं० ४ वत्त० ।
प्रवेशे, " प्रविशे रिअः " ॥ ८१४१८३ ॥ इति प्रविशे रिअ इत्या-
देशो वा । रिअइ । पांथसइ । प्रा० ४ पाद् ।

रिउ-ऋतु-पुं० । अत्र केचित् ऋत्वादेषु 'द' इत्यारब्धवन्तः,
स तु शौर्येस्त्रीप्रागधोविषय एव दृश्यते इति नोच्यते ।
प्राकृतं तु ऋतुः । रिउ । उऊ । प्रा० । पा१० ना० । " ऋण-
ज्वृषभन्वरी वा " ॥ ८११११११ ॥ इति ऋतोः ऋका-
रस्य 'रिः' वा । रिउ । मासद्वयात्मके काले, प्रा० । (अ-
स्या वक्रव्युत्पत्त्या 'उउ' शब्दे द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे गता)

रिपु-पुं० । " क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां-प्रायो लुक "
॥ ८११११७७ ॥ इति पस्य लुक । रिउ । द्विपि, प्रा० ।
प्रव० । शत्रौ, " सत् अरी आमन्त्रो रिउ " पा१० ना० ।
३५ गाथा ।

रिउकाल-ऋतुकाल-पुं० । मासान्ते यत् स्त्रीणामजन्मसूक्त
दिनत्रये स्रवति स ऋतुकालः । स्त्रीणां रजःप्रवृत्तिकालं, तं० ।

रिउपडिमस रिपुप्रतिमङ्ग-पुं० । अचलबलदेवस्य पितरि प्र-
जापतां, स च पूर्व रिपुसंज्ञनामाऽऽसीत्, ततः स्वपुत्रीं मृगाव-
तीं परिणयन अचले नाम बलदेवे तत्रोत्पाद्य पुत्रीपतिव्येन
प्रजापतिरिति प्रसिद्धो जातः । आ० म० १ अ० ।

रिउमइ-ऋजुमति-स्त्री० । सामान्यप्राहितयां मती, पा० ।
(व्याख्या ' उज्जुमइ ' शब्दे द्वितीयभागे ७३६ पृष्ठे)

रिउया-ऋजुता-स्त्री० । आर्जवे, विशेष० ।

रिउवेय-ऋग्वेद-पुं० । चतुर्गणां वेदानां प्रथमे व्यवस्थित-
पादान्मकऋगान्मके वेदे, भ० २ श० १ उ० । आ० । ऋ-
ग्वेदादिननिर्णीयव्यापारः, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

रिखा-रिडखा-स्त्री० । सर्पणक्रियायाम्, वृ० १ उ० ।

रिंगित-रिङ्गित-धा० । रिंगि-गतौ, प्रवेशेऽपि । रिंगइ । प्रवि-
शति । गच्छति वा । प्रा० ४ पाद् ।

रिंगण-रिङ्गण-न० । किञ्चिच्छलेन, प्रव० २ द्वार । आ० ।

रिंगिअ-देशी-भ्रमणे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रिंगिसिया-रिङ्गिमिका स्त्री० । घाघेभेदे, रा० ।

रिङ्गाली-स्त्री० । श्रेणौ, "श्रींली माला गई रिङ्गाली" पा० ना० ६३ गाथा । दे० ना० ।

रिङ्गी-देशी-कन्थाप्रायस्मि, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

रिङ्ग-रिङ्ग-न० । त्यक्ते, नि० चू० १६ उ० । आच्चा० स्तोत्रे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । "रिङ्ग रिङ्ग" पा० ना० २१८ गाथा ।

रिङ्गिअ-देशी-शाटिते, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।

रिङ्गिअ-अक्ष-न० । "रिः केवलस्य" ॥ ८ । १ । १४० ॥ इति केवलस्य व्यञ्जनेनाऽसम्पृक्तस्य ऋतो 'रि' इत्यादेशः । रि-च्छ । प्रा० । "ऋते वा" ॥ ८ । २ । १६६ ॥ इति ऋतशब्द-स्थस्य क्षस्य छं वा । रिच्छं । रिक्खं । नक्षत्रे, प्रा० । च० प्र० । "रिक्खं उड्ड नक्खसं" पा० ना० ६६ गाथा । आ० म० । वयःपरिणामे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । वृद्धे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । रिक्ख (च्छ) । बुद्धे, कृते, जन्तुविशेषे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

रिक्खण-देशी-उपालम्भे, कथने च । दे० ना० ७ वर्ग १४ गाथा ।

रिङ्ग-देशी-प्रवेशे, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

रिच्छ-अक्ष-पुं० । नक्षत्रे, प्रा० । भल्लके, "रिच्छो य अच्छ-हल्लो" पा० ना० १२८ गाथा । वृद्धे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रिच्छजभय-अक्षध्वज-पुं० । अक्षार्द्धितध्वजे, रा० ।

रिच्छभल्ल-देशी-अक्षे, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।

रिजु-अक्ष-पुं० । "ऋणज्वृषभन्वृषौ वा" ॥ ८ । १ । १४१ ॥ इति रिषौ । रिजू । उजू । सगले, प्रा० १ पाद ।

रिजुभाव-अक्षभाव-पुं० । अक्षुरकुटिलो मोक्षं प्रति प्रगुणो यो भावः परिणामः स अक्षभावः । मोक्षोपयिकपरिणामे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

रिद्ध-रिष्ट-पुं० । रत्नविशेष, आ० म० १ अ० । ती० । औ० । ज्ञा० । जं० । रा० । प्रव० । जी० । काके, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । वलस्वस्य प्रभञ्जेनेन्द्रस्य च तृतीयं लोकपाले, स्था० ४ डा० १ उ० । महाकच्छुधिजयाख्यराजधान्याम्, स्था० २ डा० ३ उ० । पक्षिविशेष, कलविशेष च । औ० । ज्ञा० । काके, "वलिउड्डा रिद्धा" पा० ना० ४४ गाथा । दे० ना० ।

रिद्धकंड-रिष्टकाण्ड-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याश्चतुर्दश का-गंड, स्था० १० डा० ।

रिद्धकूड-रिष्टकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्त्रस्य पूर्वे रुक्कसर्प-तस्य प्रथमे कूट, स्था० ८ डा० ।

रिद्धपुर-रिष्टपुर-पुं० । कच्छगावत्याख्यराजधान्याम्, "दो रिद्धपुरे" स्था० २ डा० ३ उ० ।

रिद्धमय-रिष्टमय-त्रि० । रिष्टरत्नमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । रा० ।

रिद्धा-रिष्टा-स्त्री० । मदिगयाम्, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । या शास्त्रान्तरे जम्बुकलकालिकेति प्रसिद्धा । जं० २ वक्ष० । पञ्चमनरकृषिख्याम्, स्था० ७ डा० ३ उ० । जी० । "दो रिद्धाओ" स्था० २ डा० २ उ० ।

रिद्धाभ-रिष्टाभ-न० । पञ्चमं वल्लोकाविमानभेदे, स० ८ सम० ।

रुष्णराजीमध्यमभागवर्तिनि रिष्टाख्यलोकान्तकदेवाऽऽवा-सभूते विमाने, भ० ६ श० ५ उ० ।

रिद्धिमाल-रिष्टिशाल-न० । अष्टमं वल्लोकाविमानभेदे, स० १८ सम० ।

रिणा-ऋणा-न० । "ऋणज्वृषभन्वृषौ वा" ॥ ८ । १ । १४१ ॥ इति रिता रिवा । रिणं । अणं । अधमर्णेन उत्तमर्णात् पुनर्वे-यत्वेनाभ्युपगम्य गृहीते धने, प्रा० १ पाद ।

रितंभग-ऋतम्भग-स्त्री० । अध्यात्मप्रसादानन्तर्भाषिन्यां योगिप्रणायाम, ज्ञा० ।

अध्यात्मं निर्विचारत्वं वैशाख्ये प्रसीदति ।

ऋतम्भग ततः प्रज्ञा, श्रुतानुमितिनोऽधिका ॥ १२ ॥

ज्ञा० २० डा० । (व्याख्या 'जाग' शब्दे चतुर्थभाग १६३० पृष्ठ गता)

रित्त-रिक्त-न० । तुच्छे, आच्चा० १ ध्रु० २ अ० ६ उ० । "रिक्तं रिक्तं" पा० ना० २१८ गाथा ।

रित्तग-रिक्तक-पुं० । शुद्धे, आ० चू० ४ अ० ।

रित्तमुद्धि-रिक्तमुष्टि-स्त्री० । पोल्लकमुष्टौ, तं० ।

रित्तहन्थ-रिक्तहस्त-पुं० । फलादिशून्यकरे, "रिक्तहस्तो न वै पश्येत्, राजानं देवतां गुरुम् । निर्मत्तत्वं विशेषण, फलेन फलमादिशेत् ॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

रित्तुडिअ-देशी-शाटिते, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।

रित्थ-रिक्थ-न० । धने, "रित्थं दावणे" पा० ना० ५० गाथा ।

रिद्ध-ऋद्ध-न० । संपत्तौ, धनधान्यभवनार्थिभिवृद्धिसुपगते, त्रि० । सू० प्र० १ पाहु० । विपा० । प्रभ० । ज्ञा० । भ० । "रिद्धार्थामयन्मिद्धा" । ऋद्धा भयने पांरजनश्चानीय वृद्धिसुपगता "ऋद्धवृद्धौ" इति वचनात् । रा० । आ० । भ० । च० प्र० । आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां भारते भविष्यति द्वादशे चक्रवर्तिन । ति० । पके, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रिद्धमेहवण-ऋद्धमेघवन-न० । भारते वर्षे रोहिडनगरस्य समीपाद्यान, नि० ।

रिद्धि-ऋद्धि-स्त्री० । "रिः केवलस्य" ॥ ८ । १ । १४० ॥ इति व्यञ्जनेनासम्पृक्तस्य ऋतो रि इत्यादेशः । रिद्धी । प्रा० । "इत् कृपादौ" ॥ ८ । १ । १२८ ॥ इति ऋत इत्त्वम् "थर्द्धिर्द्धिर्द्धिर्द्धि-उन्ते वा" ॥ ८ । २ । ४१ ॥ एष्वन्ते वर्त्तमानस्य संयुक्तस्य दो वा भवति । इहो । रिद्धी । प्रा० । अनेककाटीसेख्यद्रव्यादि-सम्पादशेष, प्रा० । स० । समूहे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा । "विच्छुद्धा सामिद्धी रिद्धी" पा० ना० ६२ गाथा ।

रिद्धिविद्धिजुत्त-ऋद्धिविद्धियुक्त-त्रि० । ऋद्धिवृद्धार्थाभधानौ-र्षधिसनाथ, "मंगलर्षाडसगणाह्वित्ताहं रिद्धिविद्धिजुत्ताहं" पञ्चा० ८ विव० ।

रिप्प-देशी-पुष्टे, दे० ना० ७ वर्ग ५ गाथा ।

रिभिय-रिभित-न० । स्वर्ग्योलनाप्रकारे, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । त्रि० । स्वर्ग्योलनाप्रकारेण, यत्र स्वर्गेऽक्षरं पु-द्योलनाम्यर्ग्यविशेषेषु च सञ्चरन् रिद्धतीत्येव प्रतिभाषते स

पदसञ्चारः रिभित उच्यते । आ० १ ध्रु० १६ अ० । रा० स्था० ।
न० । नाट्यभेदे, आ० म० १ अ० । स्था० ।

रिमिण-देशी-गोवनशाले, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।

रिय-ऋत-न० । सत्ये, म० ८ श० ७ उ० ।

रियारिय-रितारित-न० । गमनागमने, रा० । जी० । आ० म० ।

रिरंसा-रिरंसा-स्त्री० । कदलीपट्टादिक्रीडायाम्, आ० म० १ अ० ।

रिरिअ-देशी-लीने, दे० ना० ७ वर्ग ७ गाथा ।

रिसजिह-रिश्यजिह-पुं० । महाकुष्ठभेदे, प्रअ० ४ संव० द्वार ।

रिसभ-ऋषभ-पुं० । "ऋणञ्चृपभर्तृषौ वा" ॥ ८ ॥ १ । १४१ ॥

इति ऋतो रिवा । रिसहो । उसहो । वृषभे, प्रा० १ पाद ।

प्रथमतीर्थकरं, आ० म० । (व्याख्या 'उसभ' शब्दे ११३ पृष्ठे)

ऋषभो-वृषभस्तद्वयो वर्जिते स ऋषभ इति, आह च-"वायुः

समुत्थितो नाभः, कण्ठशीर्षे समाहतः । नदीवृषभवद्यस्मान्,

तस्मादृषभ उच्यते ॥ १ ॥ "इत्युक्तलक्षणे स्वरभेदे, स्था०

७ ठा० । अनु० । अस्थिद्वयस्यावेष्टके पठे, तं० ।

रिसभपुर-ऋषभपुर-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वतः शीतो-

दायाः महानद्याः वृक्षलस्थे राजधानीभेदे, ती० १० कल्प ।

रिसि-ऋषि-पुं० । "ऋणञ्चृपभर्तृषौ वा" ॥ ८ ॥ १ । १४१ ॥

इति ऋतो रिवा । रिसि । रिसि । गच्छुगतगच्छान्तर्गतदिभ-

देषु साधुषु, प्रा० । पा० । मुनौ, "जदृणां तवस्तिगो

तावसा रिसि" पा० ना० ३२ गाथा ।

रिसिघायण-ऋषिघातन-न० । ऋषिघाते, "विजं परिभवमा-

णां, आयरिआणं मुणे पणासितो । रिसिघायणाण लोअं, व-

च्छइ मिच्छत्तसंजुत्ता ।" दे० प० ।

रिमिदाम-ऋषिदाम-पुं० । "सोक्तनगरं यात सार्थवाह-

पुत्रं, अणु० । (स च वीरान्तिके प्रसज्य बहुवर्णाणि श्राम-

तय परिपाल्य सर्वाथैसिद्धे उत्पद्य महारिषेभ्यो मेन्त्यनीति

अनुत्तरपपातिकदशानां ३ वर्गे तृतीयाध्ययने सूचितम्)

रिमिभामिय-ऋषिभाषित-न० । उत्तराध्ययनादिभृत, विशेष० ।

"देवलोगच्छुयाणं इमीणे चोयालीसं रिमिभासिय अज्झ-

यणा" स० । "पाहवागगणद्वाराणं दस अज्झयणा परणत्ता,

ने जहा-उवमा-संखा-रि (इ) रिमिभासियाइ" स्था० १० ठा० ।

रिमिवज्झा-ऋषिवहत्या-स्त्री० । ऋषिव्यापादने, "राअं पिअं

वज्झणइ रिमिवज्झा जह न सुदगे होइ" वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

रिमिवाइय-ऋषिवादिक-पुं० । गन्धर्वभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रीड-रीति-स्त्री० । स्वभावे, अनु० । म० ।

रीइया-रीतिका-स्त्री० । पिप्पलाख्ये धातुविशेषे, औ० । आचा० ।

रीड-मडि-धा० । इदिन् । सुग० । भूपायाम्, "मण्डेः चिञ्च-

चिञ्चिअ-चिञ्चिअ-रीड-टिभिडिङ्काः" ॥ ८ ॥ ४ । ११५ ॥

इति मण्डः रीडादेशः । रीडइ । मण्डयति । प्रा० ४ पाद ।

रीढ-देशी-अवगणनं, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।

रीढा-रीढा-स्त्री० । यदृच्छायाम्, घुणात्तरन्याये, बहुधम्मचर-

णहसणं, रीडा जणपुयणिज्जाणं । वृ० १ उ० ३ प्रक० । जी० ।

अनादरे, "हेला य अनादरे रीडा" पा० ना० १६२ गाथा ।

रीयमाण-रीयमाण-त्रि० । समयमानुष्ठाने, गच्छति, विहरति

च । आचा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० । उत्त० । म० । वृ० ।

रीर-राज-धा० । दौसौ, "राजेरग्य कुञ्ज--सह-रीर--रहाः"

॥ ८४१०० ॥ इति राजे रीर आवेशः । रीरइ । राजति । प्रा० ।

रुअरुइआ-देशी-उत्कण्ठायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।

रुइ-रुचि-स्त्री० । परमथज्ञायाम्, आत्मनः परिणामविशेषरूपे,

वृ० १ उ० १ प्रक० । जेतोऽभिप्राये, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

ध० । विशेष० । अभिलाषरूपे, स्था० १० ठा० । प्रीती, आव०

४ अ० । विशेष० । नैर्मल्यं, उत्त० १ अ० ।

तिविहा रुई पम्पता । तं जहा-सम्मरुई मिच्छरुई

सम्माभिच्छरुई । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

रुइर-रुचिर-न० । मनोहरे, उत्त० ३२ अ० । छिगंध, जं० १

वत्त० । सुन्दरे, "रुइरे राहं रम्मं" पा० ना० १४ गाथा ।

रुइल-रुचि(र)ल-त्रि० । रुचिर्दीप्तिस्तां लान्त्याददतीति रुचि-

लानि । सहीतिमन्सु, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । मनोहरे, औ० । जं० ।

जी० । स० । ब्रह्मलोकं स्वनामख्याने विमानं, न० । ब्रह्मलोकं हि

"रुइलं रुइल्लावं रुइल्लपभं रुइल्लेनं रुइल्लवणं" इत्यादि

विमानानि सन्ति । स० ६ सम० ।

रुंचगी-देशी-घट्टायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।

रुंचिजमाण-रुंचीयमान-त्रि० । रुच्छलखण्डीयमाने, जं० १

वत्त० । आ० म० ।

रुंज-रु-धा० । शब्दे, "रुंते रुंज-रुंटे" ॥ ८४१५७ ॥ इति

रुंतेः रुंजादेशः । रुंजइ । प्रा० ४ पाद ।

रुं(रु)जग-रुचक-पुं० । वृम, कस्मिंश्चिदेशे द्रुमाः रुचका इत्या-

ख्यायन्ते । दृश० १ अ० ।

रुंटिय-रुत-त्रि० । गुञ्जितध्वनी, पा० ना० २६२ गाथा ।

रुंठ-देशी-आक्षेपकं, कितच इत्यर्थः । दे० ना० ७ वर्ग ८ गाथा ।

रुंदिअ-देशी-सफले, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

रुंद-रुन्द-त्रि० । विस्मृते, वृ० १ उ० ३ प्रक० । औ० । ध० ।

नि० चू० । न० । प्रश्न० । शिखरितलकृटाधिपतिरुंदे, द्वी० ।

स्थूले, पा० ना० ७३ गाथा । विपुले, मुखरे च । दे०

ना० ७ वर्ग १४ गाथा ।

रुंधतिपा-रुन्धन्तिका-स्त्री० । यन्त्रके ग्रीहिकोदयादीनां नि-

स्तुपन्चकारिकायां क्रियायाम्, आ० १ ध्रु० ७ अ० ।

रुंध-रुन्ध-धा० । आवरणे, "रुंधेः रुन्धन्तः" ॥ ८ ॥ ४ ।

१३३ ॥ इति रुंधेः रुन्धन्त इत्यादेशो वा । उत्पन्नइ । रुंधइ ।

प्रा० । "व्यञ्जनाद्वर्गं" ॥ ८ ॥ ४ । २३६ ॥ इति व्यञ्जना-

जातोरन्ते अकारः । रुंधइ । रुण्डि । प्रा० । "भो वुह-लि-

ह-वह-रुधामुच्चानः" ॥ ८ ॥ ४ । २४५ ॥ इति द्विरुक्तेः भो

वा । रुन्धइ । रुंधजइ । प्रा० ४ पाद ।

रुंभण-रोधन-न० । आवरणे, प्रश्न० १ आथ० द्वार । गुप्तप्र-

क्षेपणे, वृ० ३ उ० ।

रुक्ख-पुं० न० वृत्त-पुं० । "वृत्त-क्षिप्तयोः रुक्ख-वृद्धौ" ॥ ८ ॥ २

॥ १२७ ॥ इति वृत्तं रुक्खादेशो वा । रुक्खा० । वृद्धौ । प्रा० ।

"गुणायाः क्षीवि वा" ॥ ८४१३५ ॥ इति प्राक्षते क्षीवित्वं वा-

च्यम् । रुक्माह । रुक्मा । वृश्च्यत इति वृत्ताः । वृत्ताऽऽशा-
काविकेषु तरुषु, कल्पादिदृमषु च । प्रा० । उत्त० । (भेदाः
' एगाद्वय ' शब्दे तृतीयभागे ११ पृष्ठ गताः)

से किं तं रुक्मा पम्पता ? गोयमा ! तिविहा रुक्मा
पम्पता । तं जहा-संखेज्जजीविया, असंखेज्जजीविया, अ-
गंतजीविया ॥ (भ०) म किं तं अगंतजीविया ? ,
अगंतजीविया अणगविहा पम्पता , तं जहा-आलुए
मूलए सिंगवरे । भ० ८ श० ३ उ० ।

बहुबीजकवृत्तप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं बहुबीयगा ? , बहुबीयगा अणगविहा पम्प-
ता । तं जहा—

अत्थिय तेंदु कविट्टे, अंवाडग माउलिंग विट्टे य ।

आमलग फणिस दालिम, आसोठ उंवर वडे य ॥ १५ ॥

शग्गोह गंदिरुक्खे, पिप्परी सयरी पिलुक्खरुक्खे य ।

काउंवरि कुंथुंभरि, बोद्धवा देवदाली य ॥ १६ ॥

तिलए लउए छत्तो ह—सिरीस सतवअ दहिबन्ने ।

लोद्धवचंदणऽज्जुण—णीमि कुडए कयंबे य ॥ १७ ॥

जे यावन्ने तहप्पगाग, एतमि गं मूला वि अमंखेज्जजी-
विया कंदा वि खंदा वि माला वि, पत्ता पत्तयजीविया,
पुप्फा अणगजीविया, फला बहुबीयगा । सत्तं बहुबीयगा,
मत्तं रुक्मा ।

अथ के ते बहुबीजकाः ? । मृगगाह—बहुबीजका अनेक-
विधाः प्रकृताः, तद्यथा—' अत्थिये ' त्यादि गाथात्रयम्,
एते च अस्थिकान्तदुक्ककपिण्याम्बाडकमातुलङ्गाविव्या-
ऽमलकपनसदाडिमाध्वन्थादुम्बरवटन्यमोथनन्दिवृत्तापिण्य-
लाशतरीसत्तकादुम्भारकुम्भुम्भरिदेवदालितिलकलवकच्छत्रा-
पगाशरीषसत्तपणदाधिपणलाद्धवचन्दनाजुननीपकुटजकद-
म्बकानां मध्ये केचिदतिप्रसिद्धाः केचिदंशविशेषतो
वेदितव्याः, नवगमिहामलकादयो न लोकप्रसिद्धाः
प्रतिपत्तव्याः, तेषामेकास्थिकत्वान्, किन्तु-देशावशेषप्रसि-
द्धाः बहुबीजका एव केचन, ' जे यावन्ने तहप्पगाग ' ति,
' यऽपि चान्ये तथाप्रकाराः—एवंप्रकारान्तेऽपि च बहु-
बीजका मन्तव्याः, एतेषामपि मूलकन्दस्कन्धवृक्षाणां-
प्रवालाः प्रत्येकमसंख्ययप्रत्येकशरीरजीवकाः, पत्राणि प्र-
त्येकजीवकानि, पुष्पागणनकजीवकानि, फलानि बहुबीज-
कानि, उपसंहारमाह—सत्तमित्यादि निगमनद्वयं सुगमम् ।
प्रज्ञा० १ पद । स्था० । जी० । आचा० । स० । सूत्र० । ज्ञा० ।
दश० । व्य० । (' संखेज्जजीविय ' शब्दे संख्यातजीविकान्
वक्ष्यामि) (असंख्यातजीविकाः ' असंखेज्जजीविय ' शब्दे
प्रथमभागे ८२० पृष्ठे गताः)

अथ वृत्तान्तेष्टमाह—

वृत्ताद्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतः प्रधानो वृत्तः कल्प-
वृत्तः, यथा-तमारुह्य कश्चिद्ग्रन्थादिगुणसमन्वितानां कुसु-

मानां सञ्चयं कृत्वा तदधोभागवर्तिनां पुरुषाणां तवारोह-
णासमर्थानामनुकम्पया कुसुमानि धिसृजति, तेऽपि च भू-
पातरजोगुण्डनभयात् विमलविस्तीर्णपटैः प्रतीच्छन्ति, पुन-
र्यथोपयोगमुपभुञ्जानां पुनरभ्यक्षोपकुर्वन्नाः सुखमाप्नुवन्ति ।
एवं भाववृत्तेऽपि सर्वमिदमायोज्यम् । (८६ गा० टी०) आ०
म० १ अ० । विशेष० । (अमणार्थं निष्पादित आद्यवृत्तः सा-
धूनां न कल्पने इति ' आधाकम्म ' शब्दे द्वितीयभागे २४२
पृष्ठ उक्तम्)

रुक्म-पुं० । पुद्गलद्रव्याणां मिथोऽसंयुज्यमानानामवन्धनिव-
न्धने भस्माद्याधारे स्पर्शनभेदे, कर्म० १ कर्म० ।

रुक्मकालिय-वृत्तकालिक-न० । अनन्तात्सर्पिण्यवसर्पि-
णीमानं, आ० म० १ अ० ।

रुक्मगृह-वृत्तगृह-न० । वृत्त एव गृहाकारः वृत्तगृहं, वृत्तं
वा गृहं वृत्तगृहम् । वृत्तप्रधानं, तदुपरि वा गृहं, नि० चू०
१२ उ० । आचा० ।

रुक्मगुन्द-वृत्तगुन्द-न० । वृत्तनिर्यासं, ल० प्र० ।

रुक्मगेहालय-वृत्तगेहालय-पु० । वृत्तरूपाणि गेहानि आ-
लया आश्रया येषाम् । वृत्तरूपगेहनिरवासिषु, ज० २ वृत्त० ।

रुक्मपट्टद्विय-वृत्तप्रतिष्ठित-न० । स्फुटितर्वाजप्रतिष्ठित आ-
हारशयनादीं, दश० ४ अ० ।

रुक्मफामणाम-रुक्मस्पर्शनामनु-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीरं
भुत्यादिष्वच्च रुक्मं भवति तद्रुक्मस्पर्शनाम । स्पर्शनामभेदे,
कर्म० १ कर्म० ।

रुक्ममूल-वृत्तमूल-न० । वृश्च्यत इति वृत्तः, तस्य मू-
लम् । सहकारादिवृत्तस्याधोभागे, उत्त० २ अ० । वृ० ।
आ० ।

रुक्ममूलगृह-वृत्तमूलगृह-न० । वृश्च्यत इति वृत्तः तस्य
मूले गृहम् । सहकारादिवृत्तस्याधोभागे गृहं, उत्त० २ अ० ।
वृ० । आ० । वृत्तस्य करीरादनिर्गलस्य मूलमधो-
भागस्तत्रैव गृहं वृत्तमूलगृहम् । वृत्ताधोगृहं, स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

रुक्ममूलिअ-वृत्तमूलिक-पुं० । वृत्तमूल एव सदा वासिनि
वानप्रस्थे, आ० । नि० चू० । वैतादृशपर्यन्तवासिनि विद्या-
धरमनुष्ये, आ० चू० १ अ० ।

रुक्मविगुण्वणा-वृत्तविकुर्वणा-स्त्री० । वृत्तविक्रियापादने,
स्था० ।

वृत्तविभूषामाह—

चउज्विहा रुक्मविगुण्वणा पम्पता । तं जहा-पवालत्ताए

पत्तत्ताए पुप्फत्ताए फलत्ताए ॥ (सु० ३४४×)

' चउज्विहे ' त्यादि, अथवा-पूर्वमुच्छ्रजीविकासम्पन्नः सा-
धुपुरुष उक्तः, तस्य च वांक्रयलाब्धमतस्तथाविधप्रयोजने
वृत्तं विकुर्वन्तो याद्विधा तद्विक्रिया स्यात्तामाह—' चउज्वि-
हा ' इत्यादि, पाननयवोक्तार्थं, नवरं ' प्रवालतरयति ' नवा-
ङ्कुरतयत्यर्थः । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

रुक्मामण-वृत्तासन-न० । स्नेहग्रहितभोजने, वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

रुग्-रुग्-त्रि० । जीर्णतां गते, हा० १ ध्रु० ७ अ० । रोगिणि,
पाद० ना० २४३ गाथा ।

रुद्र-रुद्र-त्रि० । कोधविमोहिते, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १ अ० ।
विषा० । उदितकोधे, अ० ७ श० ६ उ० । हा० । प्रश्न० ।

रुद्रवन्दन-रुद्रवन्दन-न० । कोधाध्मातो वन्दते, कोधाध्मातं
वा । वन्दनशेषविशेषे, आख० ३ अ० । " रौसेण धमधमंतो
जं वंदह रुद्रमञ्जं तं " गेषेण केनाऽपि स्वविकल्पजमितेन
' धमधमंतो ' ति जाज्वल्यमानो यद्वन्दते तत् रुद्रवन्दनक-
मिति । आख० ३ अ० । प्रव० । आ० चू० ।

रुष्ट-रु-धा० । शब्दे, " रुतेः रुञ्ज-रुष्टौ " ॥ ८ । ४ । ४७ ॥
इति रौतेरेतावादेशौ वा । रुञ्ज । रुष्ट । रौति । प्रा० ।

रुप्त-रुदित-न० । " रुदिते दिना षः " ॥ ८ । १ । २०६ ॥ इति
रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो षो भवति । प्रा० । रुणं । अश्रु
विमोचनं, प्रश्न० ५ संख० द्वार । भगवत्पुष्पगं गतं, भरतदुः-
खमसाधारणमयबुध्य तदपसरणाय शक्येण हृतस्ततो लोके-
ऽपि ततः कालादारभ्य रुदितशब्दः प्रवृत्तः । तथा चाह-
लोकोऽपि तथा भरतवद् शक्यवद् वा रुदितशब्दं प्राकृतः कर्तुं
मार्ग्यवान् । आ० म० १ अ० ।

रुत्तजोणि-रुदितयोनि-न० । रुदितं योनिर्जातिः समानरूप-
तया यस्य तत् रुदितयोनिकम् । रुदितसमाने गीते, " सन्त
सरा णामीश्रो, भवति गीते च रुत्तजोणी यं " इथा० ८
टा० ३ उ० ।

रुह-रुद्र-पुं० । " इ रे न वा " ॥ ८ । ३ । २० ॥ इति व्रशब्द
रुफस्य वा लुक् । रुहो । रुद्रो । इर, प्रा० । अनु० । म० ।
आख० । ऋषानक्षत्रस्याऽधिपतौ, जं० ७ वक्ष० ।
(तन्नामनिर्गुहः जैनशास्त्रप्रसिद्धः) नागकाणां दुःखोत्पादके
असुरकुमारवर्णशेषे, प्रश्न० ५ संख० द्वार । स० । म० । प्रव० ।
आख० ।

अणि च--

अमियत्तिकौतुमर-सूतनिमूलेसु सुइवियगासु ।

पार्यति रुहकम्मा उ, शरगपाला तहिं गेहा ॥ ७४ ॥

तथा अन्वर्थभिधाना रौद्राख्या नरकपाला रौद्रकर्माणो
नानाविधध्वनिशक्त्यादिषु प्रहरणेषु नारकानशुभकर्मोद्भव-
तिनं प्रातयन्तीति । सूत्र० ६ अ० १ उ० । तृतीयशलेदेववासु-
देवापत्तरि, आख० १ अ० । ति० । स्था० । पार्श्वनाथनीर्थाधि-
ष्टायके देव, ती० ५ कल्प । अहोरात्रस्य प्रथमे मुहूर्ते, ज्यो०
२ पादु० । सू० प्र० । जं० । स० । कल्प० । आत्रा० । च० प्र० ।
पर्युषणायां कलहक्षामणावसरे उत्राहते स्वटवास्तव्य बली-
यहमारके छिजे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण । रात्रे, प्राणिनां
भयोत्पादके, त्रि० । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० । रौद्रव्यपरा-
निति रुद्रः । प्राणिध्यादिपारणत आत्मैव तस्यैकं कर्म रौ
द्रम् । ध्यानविशेषे, न० । प्रव० ६ द्वार । चण्डे, तीर्थे च ।
सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० । महादेवे, तत्कथा चैवम्--" वसाल-
जणां सर्वो महंसरेण नीलवन्ताम् साहुरिओ । को
महंसरो ति ? , तस्सेव चण्डगस्स धूया सुजट्टा वरग्गा
पञ्चइया, सा उवस्सयस्संतो आयावेइ, इओ य पढालगो
नाम परिच्चायओ विज्जासिद्धो विज्जाउ शउकामो पुरिसं

मग्गइ, जइ बंभचारिणीए पुत्तो होज्जा तां समथो होज्जा,
तं आयावेतीं वदहूणं धूमिगावामोहं काऊण विज्जाविध-
ज्जासो तत्थ से रितुकाले जाए गम्भे अतिसयणाणीहिं
कहियं--न एयाए कामविकारे जाओ,सइयकुले चडाविओ,
समासरणं गओ साहुणीहिं सह, तत्थ य कालसंदीवो वं-
दिता सामि,पुच्छइ-कओ मे भयं ?, सामिणा भाणयं-ए-
याओ सव्वनीओ ताहं तस्स मूलं गओ, अवग्गाए भणइ-
ओ तुमं ममं मांरहिंस्स ति पाएसु बला पाडिओ, संव-
हिओ, परिच्चायणेण तेण संजतीणं हिओ, विज्जाओ सि-
क्याविओ, महारंरहिंणं च साहंइ, इमं समसं भवं, पंचसु
मांरओ, छट्ठं कम्मासावसेमाउणं नेच्छिया, अहं साहं-
मारओ अणाहमहणं सितियं काऊण उज्जालत्ता अल्लवं
वियडित्ता वामणं अंगुट्टणं ताव चंक्रमइ जाव कट्टाणि
जलांते, एत्थंतेरं कालसंदीवो आगओ कट्टाणि दुम्भइ, स-
सत्तरंते गए देवया सयं उवट्टिया-मा धिग्घं करहि, अहं
एयस्स सिउम्भउकामा, सिज्जा भणइ-एणं अंगं परिच्छय
जेण पविस्सामि मंगरं, तेण निलाहेण परिच्छिया, तेण
अइयया, तत्थ विलं जायं, देवयाणं मे तुट्टाए ताये अच्चि
कयं, तेण पेढालो मारिओ, कांस लेणं मम माया रायधुय
ति विज्जामिया तेण मे रुहो नामं जायं, पच्छा कालसंदीव
आभोणइ, विट्ठा, पलाओ, मग्गओ लगइ, एव हेट्ठा उवारि
च नामइ, कालसंदीवणं तिअि पुराणे विउव्विता, सामि-
पायमूलं अच्छइ, ताणि देवयाणि पहओ, ताहं ताणि भण-
ति-अग्गे विज्जाओ सो भट्टाग्गपायमूलं गओ ति तत्थ
गओ, एक्कमंक्कं सामिओ । अरणं भणंति-लवणे महापायानं
मारिओ, पच्छा सो विज्जा चक्कवट्ठी तिसंक्कं सव्वान्तिथगं
वंदिता गट्ठं च दाइत्ता पच्छा अभिग्गइ,तेण इदंणं नामं कयं
महेसरो ति, सो वि किं धज्जाइयाणं पओसमावणो
धिज्जाइयकलगाणं सयं २ विणांसइ, अत्रेसु अंतउरंसु, अ-
भिग्गइ तस्स य भणंति दां सीमा-नेदीसरो नंदी य, एवं
पुंफणं विमाणेण अभिग्गइ, एवं कालो वच्छइ । अन्नया
उज्जणीए पज्जायस्स अंतउरं सियं मोत्तणं ससाओ विज्जं-
सइ, पज्जाओ चित्तेइ-को उयाओ होज्जा जेण एत्थो विणांस
ज्जा ?, तत्थेगा उमा नाम गणिता रुवस्सिणी,सा किं धव-
ग्गहणं गग्गइ जाहे ते एतंण एइ, एवं वच्छइ काले उज्जणो,
ताणं दाणि पुंफाणि वियसियं मउलियं च,मउलियं पणामिय
महंसरेण वियसियस्स हत्थो पस्सिओ, सा मउलं पणामेइ
एयस्स तुज्जे अग्गहिं ति, कहं ?, ताहं भणइ-परिसिओ
कल्लओ ममं ताव पच्छइ, तीए सह संवसइ हियहियओ
कओ, एवं वच्छइ कालो । सा पुच्छइ-काए वलाए देवयाओ
ओसरोत्तं ?, तेण सिट्ठं-जाहे महुणं सव्वामि, तीए रग्गा
सिट्ठं मा ममं मांरहिं ति, पुरांसहिं अंगस्स उवारिं जोगा
दरिसिया, एवं रक्खामो, ते य पज्जाणं भाणया-सह एयाए
मांरइ मा य दुग्गइ करहिइ, ताहं मणुस्सा पच्छगणं गया,
ताहिं संसट्ठा मारिओ सह तीए, ताहं नंदीसरो ताहिं वि-
ज्जाहिं अहिंट्टिओ आगासंमिलं विउव्विता भणइ-हा वाम !
मओऽमि ति, ताहे सनगरो राया उल्लपडमाडगो खमाहि ए-
गावराहं ति, सो भणइ-एयस्स जइ एणमतदवत्थं अ-
वेइ तो मुयामि, एवं च एयं २ एवं अवाउडियं ठावेइ

स्ति तो मुयामि, तो पंडितगणो, तोह आययणाणि कारावि-
याणि, एसा महंमरस्म उपपत्ती । " आश० ४ अ० ।

रु (रो) रुद्रभाण रौद्रध्यान-न०। रौद्रध्यानपरिणामित रुद्रः ।
प्राण्युपघातादिपरिणत आत्मैव तस्यैव कर्म रौद्रम् ।
उक्त० पाई० ३० अ० । हिंसाद्यतिक्रियायुक्तं रौद्रम् ।
स्था० ४ टा० १ उ० । आश० । रौद्रभावं गतो रौद्रः । उक्तं
च-हिंसानुराजितं रौद्रम् । आ० चू० ४ अ० । तच्च ध्यानं
चेति । हिंसानृतर्चायधनसंरक्षणमभिधानलक्षणं ध्यानभेदः,
म० ४ सम० । " संछुदनेदहनमज्जनमारणैश्च, बन्धप्रहारवृम-
नैर्विनिहन्तर्नध । यो ध्याति रागमुपयाति च नानुकम्पा-ध्या-
नं तु रौद्रमिति तत् प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥ १ ॥ " दश० १ अ० ।
आश० । पा० ।

रौद्रध्यानभेदानाह—

रौदे भाणे चउच्चिहे पम्पते । तं जहा-हिंसाणुबंधि १
मोसाणुबंधि २ तेसाणुबंधि ३ संरक्षणाणुबंधि ॥ ४ ॥

हिंसा-सत्यानां बध्वेधध्वन्धनादिभिः प्रकारैः पांडामनुव-
ध्नाति-सततप्रवृत्तं करोतीत्येवं शीले यत्प्रणिधानं, हिंसानु-
बन्धो वा यत्रास्ति तद्विंसानुबन्धं रौद्रध्यानमिति प्रक्रम-
इति । स्था० ४ टा० १ उ० । आश० । (रौद्रध्यानलक्षणानि ल-
क्षणं शब्दे वक्ष्यन्ते) साम्प्रतं रौद्रध्यानावसर्गः, तदपि चतु-
र्विधमेव, तद्यथा-हिंसानुबन्ध, मृगानुबन्ध, स्तेयानुबन्ध,
विषयसंरक्षणानुबन्ध च । उक्तं चामास्यातिवाचकेन—“हिंसा-
ऽनृतस्तेयविषयसंरक्षणैर्भ्यो रौद्रम् ” इत्यादि, (तत्त्वार्थे,
अ० ६ सू० ३६)

तत्राऽऽद्यभेदप्रतिपादनायाऽऽह—

सत्तवहवेहबंधण-डहणं कणमारणाइपणिहाणं ।

अइकोहगहधन्थं, निगिधणमणमोऽहमधिवागं ॥ १६ ॥

सत्या-पकेन्द्रियादयः तेषां बध्वेधध्वन्धनदहनान्नमरणा-
दिप्रणिधानम्, तत्र बधः-ताडनं करकशालतार्काभिः, वेधस्तु
नासिकादिवेधनं कीलकादिभिः, बन्धनम्-संयमनं रज्जुनि-
गडादिभिः, दहनम्-प्रतीतमुल्लुकादिभिः, अङ्गनम्-लाङ्गु-
न ध्वशगालचरणादिभिः, मारणम्-प्राणावयोजनमभिशक्ति-
कन्तादिभिः, आदिशब्दाद्-आगादपरिगतापनपाटनदिपरि-
ग्रहः, एतेषु प्रणिधानम्-अकुर्वतोऽपि करणं प्रति दृढाध्य-
यसानमित्यर्थः, प्रकरणाद् रौद्रध्यानमिति गम्यते, किं विशिष्टं
प्रणिधानम् ?—अतिक्राधग्रहप्रस्तम्-अतीवोत्कटं यं
क्रोधः—रायः स एवापायेहेतुत्वाद्दह इव ग्रहस्तेन ग्रस्तम्—
अभिभूतम्, क्रोधग्रहणाच्च मानादयो गृह्यन्ते; किं विशि-
ष्टस्य सत इदमित्यत आह-निर्घृणमनसः-निर्घृणम्-निर्ग-
तदयं मनः-चित्तम्-अन्तःकरण यस्य स निर्घृणमनास्तस्य ।
तदेव विशेष्यते-अधमविपाकम् इति-अधमः-जघन्या नर-
कादिप्रासिलक्षणा विपाकः-परिणामो यस्य तत्सथाविधमिति
गाथार्थः ॥ १६ ॥ उक्तः प्रथमो भेदः ।

साम्प्रतं द्वितीयमभिधानमुगाह—

पिसुणासर्भोमभूय-भूयधायाइवयणपणिहाणं ।

मायाविणोऽहसंधण-परस्स पच्छन्नपावस्स ॥ २० ॥

पिशुनासभ्यासवभूतभूतघातादिवचनप्रणिधानम्-इत्यत्रा-
निष्टस्य सूत्रकं पिशुनं पिशुनमनिष्टसूत्रकम् । ' पिशुनं
सूत्रकं विदुः ' इति वचनात्, सभायां साधु सभ्यं, न स-
भ्यमसभ्यम्-अकारमकारादि, न सद्भूतमसद्भूतमनृतमित्य-
र्थः, तच्च व्यवहारमयदर्शनेनोपाधिभेदार्थात्, तद्यथा-
अभूतोद्भावनम्, भूतनिवृत्त्योऽर्थान्तगमिधानं चेति, त-
त्राभूतोद्भावनं यथा—सर्वगतोऽयमात्मेत्यादि, भूतनिवृत्त्य-
स्तु—नास्त्येवात्मेत्यादि, गामर्भ्यामित्यादि भुवनोऽर्थान्तरा-
भिधानमिति, भूतानां—सत्त्वानामुपघातो यस्मिन् तद्भू-
तोपघातं, क्षिन्धि भिन्धि व्यापादय इत्यादि, आदिशब्दः
प्रतिभेदं स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, यथा—पिशुनमनेक-
धाऽनिष्टसूत्रकमित्यादि, तत्र पिशुनादिवचनं प्रवृत्तमान-
स्यापि प्रवृत्तिं प्रति प्रणिधानं—दृढाध्ययमानलक्षणं रौ-
द्रध्यानमिति प्रकरणाद्गम्यते । किं विशिष्टस्य सत इत्यत
आह—माया—निवृत्तिः साऽस्यास्तीति मायावी तस्य मा-
याविनां र्थाण्यजः, तथा अतिसन्धानपरस्य—परयश्चना-
प्रवृत्तस्य, अननशेषेष्वपि प्रवृत्तिमस्याऽऽह, तथा—'प्र-
च्छन्नपावस्य' कूटप्रयोगकारिणस्तस्यैव, अथवा—धिग्जा-
तिककुतीर्थिकादस्मद्भूतगुणं गुणवन्तमात्मानं व्यापयतः,
तथाहि-गुणग्रहितमन्यात्मानं यो गुणवन्तं व्यापयति न त-
स्मादपरः प्रच्छन्नपापोऽस्तीति गाथाऽर्थः ॥ २० ॥ उक्तो
द्वितीयो भेदः ।

साम्प्रतं तृतीयमुपदर्शयति—

तह तिक्वकोहलोहा-उलस्स भूआवघायणमणजं ।

परदव्वहरणचित्तं, परलोयावापनिरवेक्खं ॥ २१ ॥

तथाशब्दे दृढाध्ययसायप्रकारसाहचर्योपदर्शनार्थः, तीक्ष्णो-
त्कटो तो क्रोधलोभा च ताभ्यामाकुलः—अभिभूतस्त-
स्य, जन्नेरिति गम्यते, किं ?—भूतोपहननमनार्यम्—इति
हन्यतेऽनेनात हननम् उप—सामीप्येन हननम् उपहननं
भूतानामुपहननं भूतोपहननम्, आगाधानं सर्वहयधमेभ्य
इत्यायं न आर्यमनार्यं, किं तदेवंविधमन्यत आह-परद्रव्य-
हरणचित्तं, रौद्रध्यानमिति गम्यते, परेषां द्रव्यं परद्रव्यं
सर्वज्ज्ञादि तादृश्यं हरणचित्तं परद्रव्यहरणचित्तम्, तदेव
विशेष्यते—किम्भूतं तद्वन्त्यत आह—परलोकापायानिरपेक्ष-
म्,—इति, तत्र परलोकापायाः-नरकगमनादयस्तस्मिन्नपेक्षमि-
ति गाथार्थः ॥ २१ ॥ उक्तस्तृतीयो भेदः ।

साम्प्रतं चतुर्थे भेदमुपदर्शयति—

महाइविमयमाहण-धणमारक्खणपरायणमणिहुं ।

मव्वाभिसंकरणपरो-वघायकलुसाउलं चित्तं ॥ २२ ॥

शब्दादयश्च ते विषयाश्च शब्दादिविषयास्तेषां साधनं-
कारणं शब्दादिविषयसाधनम् । तच्च तज्जनं च शब्दा-
दिविषयसाधनधनं तत्संरक्षणं-तत्परिपालनं परायणम्—उ-
च्यते इति विग्रहः, तथा अनिष्टे-सत्तामनभिलषणीयमित्यर्थः,
इदमेव विशेष्यते-सर्वेषामभिशङ्कननाऽकुलमिति सम्बध्यते,

न विद्यः कः किं करिष्यतीत्यादिलक्षणैः, तस्मात्सर्वेषां यथाशक्त्योपधान एव भेषानित्येवं एवोपधानेन च, तथा कलुष्यमस्यात्मानमिति कलुषाः—कषायास्तेराकुलं व्याप्तं यस्तस्योच्यते, चित्तम्—अन्तःकरणं, प्रकरणादौद्रध्यानामिति गम्यते, इह च शब्दादिष्विषयसाधनं धर्मावशेषणं किल भावकस्य चैत्यधनसंज्ञाणैः रौद्रध्यानमिति ज्ञापनार्थमिति गाथाऽर्थः ॥ २२ ॥

साम्प्रतं विशेषणाभिधानगर्भमुपसंहरन्नाह—

इयं करणकारणानुम—इविसयमणुचितं चउभेयं ।

अविरयदेसासंजय—जणमणसंसेवियमहमं ॥ २३ ॥

‘इयं’ एषं करणं स्वयंमव कारणमन्यः कृतानुमादन-मुमुमतिः । करणं च कारणं चानुमतिश्च करणकारणानुमत-यः । एता एव विषयः—गोचरो यस्य तत्करणकारणानुमति-विषयं, किमिदमन्यत आह—अनुचिन्तनं—पर्यालोचनमन्यर्थः, चतुर्भेदम्—इति हिंसानुबन्धादिचतुष्प्रकारं, रौद्र-ध्यानमिति गम्यते, अधुनेदमव स्थामिद्वारणं निरूपयति—अविगताः—सम्यग्गृह्यतः, इतरे च देशासंयताः—भावकाः, अनेन सर्वसंयतव्यवच्छेदमाह—अविरतेदशासंयता एव जनाः २ तेषां मनोसि—चित्तानि नैः संसेवितं, सञ्चिन्तित-मित्यर्थः, मनोग्रहणमित्यत्र ध्यानचिन्तायां प्रधानाकृत्यापना-र्थम्, ‘अधन्यम्’ इत्यध्वर्यस्करं पापं निर्व्यामिति गाथाऽर्थः ॥ २३ ॥

अधुनेदं यथा भूतस्य भवति यद्वर्जं चैवमिति तदे-

तर्वाभिधातुकाम आह—

गयं चउन्विहं ग—गदोसमोहाउलस्स जीवस्स ।

रोदज्जम्भाणं संसा—रवद्वयं नरयगइमूलं ॥ २४ ॥

एतद्—अनन्तरोक्तं चतुर्विधम्—चतुष्प्रकारं रागद्वेषमो-हाद्वैतस्य आकुलस्य चेति पाठान्तरं कस्य ?—जीवस्य-आत्मनः, किं ?—रौद्रध्यानामिति, इदमत्र चतुष्टयस्याऽपि क्रिया, किं विशिष्टमिदमन्यत आह—संसारवर्जनम्—आघतः, नरकर्मात्मूलं विशेषत इति गाथाऽर्थः ॥ २४ ॥

साम्प्रतं रौद्रध्यायिनो लेश्याः प्रतिपाद्यन्ते—

कावोयनीलकाला, लेसाओ तिब्बसंकिलिद्धाओ ।

रोदज्जम्भाणं वगय—स्स कम्मपरिणामजणियाओ ॥ २५ ॥

पूर्ववद् व्याख्यया, एतावांस्तु विशेषः—तीव्रसंक्रुष्टा—अति संक्रिष्टा एता इति ।

आह—कथं पुनः रौद्रध्यायी ज्ञायत इति ? , उच्यते—लि-ङ्गम्यः, तान्येषांपदशेयति—

लिगाई तस्स उत्सएण—बहुलनाणाविहा मरणदोसा ।

तेसि चिय हिमाइसु, चाट्टिकरणोवउत्तस्स ॥ २६ ॥

लिङ्गानि—चिह्नानि तस्य—रौद्रध्यायिनः, ‘उत्सन्नबहु-लनाणाविधा मरणदोषा’ इत्यत्र दोषशब्दः प्रत्येकमभि-स-ध्यते, उत्सन्नदोषः बहुलदोषः नानाविधदोषः आमरणदो-षश्चेति, तत्र हिंसानुबन्धादीनामन्यतरास्मिन् प्रवर्तमान उत्सन्नम्—अनुपपन्नं बाहुल्येन प्रवर्तते इत्युत्सन्नदोषः, स-र्वेष्वपि चैवमेव प्रवर्तते इति बहुलदोषः । नानाविधेषु त्व-

कत्वक्षणयनोत्खननाविषु हिंसाद्युपायेष्वस्मदप्येवं प्रव-र्तते इति नानाविधदोषः, महदापन्नोऽपि स्वतः मह-दापन्नेऽपि च परं आमरणादस्मज्जातानुतापः कालमा-करिकवद्, अपि स्वस्मात्तानुतापानुशयपर इत्यामरणदोष इति तेष्वेव हिंसादिषु, आदिशब्दान्मृषावादादिपरिग्रहः, ततश्च तेष्वेव हिंसानुबन्धादिषु चतुर्भेदेषु, किं ?—बाह्यक-रणोपयुक्तस्य सत उत्पन्नादिदोषालङ्घनानां, बाह्यकरणश-ब्देनैव वाक्यानां गृह्यते, ततश्च ताभ्यामपि तीव्रमुपयुक्तस्य-ति गाथाऽर्थः ॥ २६ ॥

किं च—

परवसणं अहिनेदइ, निर्वक्खो निहओ निरणुतावो ।

हरिसिअइ कयपावो, रोदज्जम्भाणोवगयचित्तो ॥ २७ ॥

इहाऽऽत्मव्यतिरिक्तो योऽन्यः स परस्मैव व्यसनम्—आ-पत् परव्यसनं तद् अमिनन्दति—अर्थात्क्रियाचिन्तत्वाद्गृह्य म-न्यत इत्यर्थः, शोभनमिदं यद्वत्तदर्थं संवृत्तमिति, तथा—निर्गन्त—इहान्यभविक्कापायमयग्रहितः, तथा निर्गतद्वयो निर्हयः—परानुकम्पाशून्य इत्यर्थः, तथा निर्गतानुतापो निर-नुतापः—पश्चान्नापरहित इति भावः, तथा किं च—हृष्यते—तुष्यति कृतपापः—निवर्तितपापः सिंहमारकवन्, क ? इत्य-त आह—रौद्रध्यानेपगतचित्त इति, अमूनि च लिङ्गानि वसेन्त इति गाथाऽर्थः ॥ २७ ॥ आव० ४ अ० । रोद-यति परानर्तित रुद्रः—दुःखहेतुः तेन कृते तस्य वा कर्म-रौद्रम् । दुःखहेतौ, न० । य० २ अधि० ।

रुदेव—रुद्रदेव—पुं० । अज्ञातमर्दकाचार्येति प्रसिद्धे अभव्या-चार्ये, पञ्चा० ६ विष० । काङ्कतीग्रामवास्तव्ये स्वनामख्याते राजानि, ती० ४६ कल्प ।

रुदय—रुद्रक—पुं० । आर्जवशब्दे उदाहृते ज्योतिर्यशसो मार्के कौशिकार्यशिष्ये, आ० क० ४ अ० । आ० चू० ।

रुदसेण—रुद्रसेण—पुं० । धरणिनागकुमारोन्द्रस्य पदात्यनीकाधि-पती, व्या० ७ डा० ।

रुदसोमा—रुद्रसोमा—स्त्री० । दशपुरनगरे शोमदेवनामग्राल-णस्याग्रमहिष्याम् आर्यवज्रमातरि, विशेष० । दर्श० । आ० क० । सङ्गा० । आ० चू० । आ० म० ।

रुद्रा—रुद्रा—स्त्री० । तुरगमिण्यां नगर्यां दत्तस्य मानरि कालि-काचार्यसुरभेगिन्याम्, दर्श० ३ तत्त्व ।

रुद्र—रुद्र—न० । स्थगितं, वृ० ३ उ० ।

रुंध (म्भ) (जम्भ)—रुध्—धा० । आचरणे, “रुधो न्ध-म्भौ च” ॥ ८ । ४ । २१८ ॥ इति रुधोऽन्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ आदेशौ, सूत्रे चकाराद् जम्भश्च । रुन्धइ । रुम्भइ । रुजम्भइ । प्रा० ४ पाद ।

रुधिर—रुधिर—न० । रक्तं, स० ।

रुधिरपाल—रुधिरपाल—पुं० । उज्जयिन्यां तोसलिनगरवास्त-व्ये वणिजि, वृ० ३ उ० ।

रुप्य—रुप्य—न० । रजते, ध० २ अधि० । आ० चू० ।

रूपकुम्भ

रूपकुम्भ-रूपकुम्भ-पुं० । वासुपूज्याजनशिष्ये, ती० ३४ कल्प ।

रूपकूट-रूपकूट-पुं० । जम्बुद्वीपे मेरुकुल्ले रुक्मिनामवर्ष-धरपर्वते षष्ठे कूटे, स्था० ३ उ० । जे० । (स च 'कूट' शब्दे तृतीयभागे ६२५ पृष्ठे वर्णितः)

रूपकूलप्पवायदह-रूपकूलप्रपातहृद-पुं० । रोहितप्रपातह-वसमानवक्रव्यताके रूप्यकुलोद्गमस्थाने, स्था० २ डा० ३ उ० ।

रूपकूला-रूप्यकूला-स्त्री० । जम्बुद्वीपे पूर्वोत्तरेण लवणसमु-द्रगार्मिन्यां महानद्याम्, स० १४ सम० । सा च महापुण्डरी-कहृदस्थोत्तरतोरणेन विनिर्गता परगयवद्वर्षे विभजन्ती रोहि-तदीतुल्यवक्रव्या अपरसमुद्रं गच्छतीति । स्था० २ डा० ३ उ० । रा० ।

रूपच्छद-रूप्यच्छद-पुं० । रूप्याच्छादने छत्रे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

रूपनाम-रूप्यनाम-पुं० । मङ्गलावतीविजये वज्रमेनसुत-स्य वज्रनाभनाम्नः ऋषभपूर्वभवजीवस्य कनिष्ठभ्रातरि, आ० सू० १ अ० । आ० म० ।

रूपपट्ट-रूप्यपट्ट-पुं० । रूप्यो रूप्यमयो पट्टो येषां ते रूप्य-पट्टाः । रजतपट्टकेषु, रा० । जी० । आ० म० । ज्ञा० ।

रूप्य-रूप्यक-न० । रूपाय आहन्यते स्वर्णादियत् । अलङ्कारा-दिनिर्माणाय आहन्यमाने स्वर्णे, रजते च । स्वार्थे यत् । र-जतमात्रे, आव० ३ अ० । " रूप्यं रययं " पा३० ना० ११६ गाथा ।

रूप्यागर-रूप्याकर-पुं० । रजतवर्नी, स्था० ८ डा० । जी० ।

रूप्याभाम-रूप्याभाम-पुं० । अष्टाविंशतितमे महाप्रहे, चं० प्र० २० पादु० " दो रूप्याभामा । " स्था० २ डा० ३ उ० । कल्प० ।

रूपि-रुक्मिन्-पुं० । " इम-कमोः " ॥ ८ । २ । ५२ ॥ इति पो-वा । कश्चित्-चमोऽपि-रुक्मी । रूपो । प्रा० । " अनादौ शेषांशयोद्वित्वम् " ॥ २१२८६ ॥ इति द्वित्वम् । प्रा० । कृष्णाग्र-महत्या रुक्मिण्या आतङ्गि भीष्मसुते कौण्डिन्यनगरराज, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० । मल्लिनाथतीर्थकरणे सह प्रवर्जिते कु-णालराजे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । स्था० । जम्बुद्वीपे मन्दरस्था-त्तरं स्वनामस्थाने वर्षधरपर्वते, जे० ।

कहि णं भंते ! जम्बुद्वीपे दीवे रूपी णामं वा-सहरपव्वणं पणत्ते ? , गोयमा ! रम्मगवामम्म उत्तरेणं हेरणवयवास्म दक्खिणं पुरन्थिमल-वणसमुहस्स पच्चत्थिमं पच्चत्थिमलवणसमुहस्स पु-रन्थिमं एत्थं णं जम्बुद्वीपे दीवे रूपी णामं वा-सहरपव्वणं पणत्ते, पाईणपडीणायण उदीणदाहिणवि-त्थिं, एवं जा चेव महाहिमवतवत्तव्वया मा चेव रूपि-स्स वि, णवरं दाहिणेणं जीवा उत्तरेणं धणु अवमेमं तं चेव । महापुण्डरीणं देहं णरकंता गूदी दक्खिणं णं

वा जहा रोहिया पुरन्थिमं गच्छइ, रूपकूला उत्तरेणं णं अवा जहा हरिकंता पच्चत्थिमं णं गच्छइ, अवमेमं तं चेव ति । रूपिम्मि णं भंते ! वामहरपव्वणं कइ कूडा पणत्ता ? , गोयमा ! अट्ट कूडा पणत्ता ? , तं जहा— " सिद्धे १ रूपी २ रम्मग ३, णरकंता ४ बुद्धि ५ रूपकूला य ६ । हेरणवय ७ मणिकंचण ८ अट्ट य रूपिम्मि कूडाइ ॥ १ ॥ " सव्वे वि एण पंचसइआ रायहाणीओ उत्तरेणं । से केणऽट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ रूपी वासहरपव्वणं ? , रूपी वासहरपव्वणं गोअमा ! रूपी णामं वासहरपव्वणं रूपी रूपपट्टं रूपोभासे सव्वरु-प्पामणं रूपी अ इत्थं देवे पलिओवमड्डिइए परिवमइ, से एणऽट्ठेणं गोअमा ! एवं बुच्चइ ति । (सू०-१११)

' कहि णं भंते ! ' क भदन्त ! जम्बुद्वीपे द्वीपे रुक्मी नाम वर्षधरपर्वतः प्रवृत्तः ? , गौतम ! रम्यकवर्षस्य उत्त-रस्यां वक्ष्यमाणहेरणवयवतक्षत्रस्य दक्षिणस्यां पूर्वलवणसमु-द्रस्य पश्चिमायां पश्चिमलवणसमुद्रस्य पूर्वस्याम् अत्रान्तरं जम्बुद्वीपे द्वीपे रुक्मी नाम्ना पञ्चमो वर्षधरः प्रवृत्तः । प्राचीन-प्रतीचीनाऽऽयतः उत्तरदक्षिणयोर्विस्तीर्णाः, एवमुक्तानुसारं यैव महाहिमवद्वर्षधरवक्रव्यता सैव रुक्मिणीऽपि परं दक्षि-णतो जीवा उत्तरस्यां धनुःपृष्ठम् अवशेषं-व्यासादिकं तद-व-द्वितीयवर्षधरप्रकरणोक्तमेव, द्वयोः परस्परं समानत्वात्, महापुण्डरीकोऽत्र (हृदो) द्रहो महापद्मद्रहतुल्यः, अस्माच्च नि, गता दक्षिणतोरणेन नरकान्ता महानदी नेतव्या, अत्र च का नदी निदर्शनीयव्याह—' जहा रोहिया ' ति यथा रोहिता 'पुरन्थिमं गच्छइ' ति पूर्वेण गच्छति समुद्रार्भात शेषः, यथा रोहिता महाहिमवतो महापद्मद्रहता दक्षिणेन प्रवृद्धा सती पूर्वसमुद्रं गच्छति तथैवाऽपि प्रस्तुतवर्षधरार्क्षिणेन निर्गता पूर्वेणाधिमुपसर्पतीति भावः, रूप्यकूला उत्तरेण-उत्तरतोरणेन निर्गता नेतव्या, यथा हरिकान्ता हरिवर्षक्षत्र-वर्षाहनी महानदी 'पच्चत्थिमं गच्छइ' ति पश्चिमाधि गच्छति । अथ नरकान्तायाः समानक्षत्रवर्त्तिवेन हरिकान्ता-या रूप्यकूलायास्तु रोहिताया अतिदेशो यक्रमुचित इत्याह—अवशेषं—गौगन्तव्यमुखमूलव्याससरित्सम्पदा-दिकं वक्रव्ययम्, तदेवेति-समानक्षत्रवर्त्तिसरि-प्रकरणोक्तमेव, तच्च नरकान्ताया हरिकान्ताप्रकरणोक्तं, रूप्यकूलायास्तु रो-हिताप्रकरणोक्तम् । यत् नरकान्ताया अतुल्यक्षत्रवर्त्तिन्या रो-हितया सह रूप्यकूलायास्तु हरिकान्तया सहानिदेशकथने तत्र समानवर्णनिर्गत-वं समानादगार्मत्वं च हेतुः । अथा-त्र कूटवक्रव्यतामाह—'रूपिम्मि णं' इत्यादि रुक्मिणी एवेति भगवन् ! कति कूटानि प्रवृत्तानि ? , गौतम ! अष्ट कूटानि प्रवृ-त्तानि, तद्यथा-प्रथमं समुद्रादिश सिद्धायतनकूटं ततो रुक्मि-कूटं-पञ्चमवर्षधरपतिकूटं रम्यकूटं-रम्यकक्षत्रार्धपदवकूटं नरकान्तानदीदीकूटं-बुद्धिकूटं महापुण्डरीकद्रहसुरीकूटं रूप्यकूलानदीसुरीकूटं हेरणवयवकूटं-हेरणवयवतक्षत्रार्धपद-वकूटमणिकाञ्चनकूटम्, एतानि प्राक्परायतधेयव्या व्यव-स्थितानि पञ्चशतिकां सर्वाण्यपि, राजधान्यः कूटाधिप-देवानामुत्तरस्याम् । सम्प्रत्यस्य नामनिदानं पर्यनुयुक्तं—'स

केणदुर्गं ' इत्यादि, अथ केनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—रु-
कमी वर्षधरपर्वतः २ इति ? गौतम ! रुकमी वर्षधरपर्वतो
रुक्मं-रूप्यं शब्दानामनेकार्थत्वात् : तदस्यास्तीति रुकमी, एष
सर्वदा रूप्यमयः शाश्वतिक इति नित्ययोगे इन् प्रत्ययः, रु-
प्यावभासो—रूप्यमिव सर्वतोऽवभासः—प्रकाशो भास्वरत्वे-
न यस्याऽसौ तथा, एतदेव व्याचष्टे—सर्वोन्मना रूप्यमय
इति, रुकमी चात्र दृक्स्मृतस्तन्मयत्वात् तन्स्यामिकत्वाच्च
रुक्मीति व्यपदिश्यते । जं० ४ बन्त० । स्था० । स० । जम्बू-
द्वीपे मन्वस्योत्तरं रुक्मवर्षधरपर्वते द्वितीये कूटे, स्था०
८ डा० । सप्तविंशतितमे महाप्रदे, स्था० २ डा० ३ उ० ।
(धातकील्लङ्घीय द्वौ रुक्मनामानौ पर्वतौ तां च ' धाय-
संजदीय ' शब्दे चतुर्थभागे २७५६ पृष्ठे उक्तौ)

रुपिणी—रुक्मिणी—स्था० । " रुम-रुमाः " ॥ ८ । २ ॥ ५२ ॥
इति पां वा । रुपिणी । रुक्मिणी । प्रा० । कृष्णवासुदेवस्याग्र-
महिष्याम्, स्था० ८ डा० । रुक्मिणीपण्डित्यनम् । प्र-
श्न० । तथा रुक्मिण्याः कृते संग्रामोऽभूत्, तथाहि—
कुण्डिन्यां नगर्यां भीष्मनरपते, पृथ्व्य रुक्मिणी नृपस्य भगि-
नी रुक्मिणी कन्या बभूव, इतश्च द्वारिकायां कृष्णवासुदे-
वस्य भार्या सत्यभामा, तद्गृहे च नारदः कद्राक्षिद्वन्द्वनार,
तथा तु व्यप्रतया न सस्यगुणचरितः, ततः कुपितोऽसौ
तां प्रति सापत्न्यमस्याः करोमिति विभाव्य कुण्डिनीं नग-
रीमुपगतः, रुक्मिण्या च प्रगतः सन् कृष्णस्य महादेवी
भयव्याशेषमवादीत्, कृष्णगुणाश्च तत्पुत्रतो व्यावर्णयन्
तं प्रति तां सानुरागामकरोत्, तदपे च चित्रपटे विलिख्य
कृष्णस्य तदुपदेश्य तां प्रति तमपि साभिलाषमकार्षीत्,
ततः कृष्णो रुक्मिणे तां याचितवान्, रुक्मिणि न
वक्तवान्, शिशुपालाभिधाने च महाबलं राजसूनुमानीय
विवाहमारम्भितवान्, रुक्मिणीसत्कथा पितृवसा च
कृष्णस्य रुक्मिण्यपहरणार्थं लेखा दत्तः, ततश्च रामकेशवौ
तां नगरीमागतौ, रुक्मिणी च पितृवसा सह चेटिकापरि-
वृता वृत्ताचनव्याजनेत्यातमागता, कृष्णन रथमारापिता-
ततस्तौ द्वारिकाभिमुखौ तां गृहीत्वा प्रचालितौ, पृकृतं
च चेटिकाभिः निर्गतौ सद्यो चतुरङ्गसैन्यसमग्रौ रुक्मि-
णीव्याघर्जनार्थं रुक्मिशिशुपालमहाराजौ, ततो विनिवृत्य
हलिना हलमुशलाभ्यां दिव्यास्त्राभ्यां खीणितं तद्वलं विमुक्तौ
कुच्छ्रुतीवितौ शिशुपालरुक्मिणाविति । प्रश्न० ४ आश्र०
द्वार । (सा च अरिष्टनेमिर्गन्तिके प्रव्रजिता विंशतिवर्षाणि
श्रामण्यं परिपाल्य मासिकया प्रतिलेखनया मृत्वा सिद्धा
इत्यन्तकृद्दशानां चतुर्थवर्गस्य अष्टमेऽध्ययने सूचितम् ।)
(रुक्मिण्याः सर्वा वक्रव्यता पञ्चावलीवक्रव्यतावन्, तद्वक्र-
व्यता च ' पञ्चमावर्त्त ' शब्दे पञ्चमभागे १६ पृष्ठे गता)

रुय—रुत—न० । रुयं रुतम् । शब्दकरणे, दश० ४ अ० । ज्ञा० ।
रुपग रुचक—पु० । यणे, आ० । कृष्णमणिविशेषे, आ० क०
१ अ० । प्रज्ञा० । उत्त० । सूत्र० । आ० । जम्बूद्वीपापेक्षया
स्वनामख्यातं त्रयांशे द्वीपे, द्वी० । कुण्डलवरावभाससमुद्र-
परिक्षेपी रुचको द्वीपः (जी०) रुचकद्वीपपरिक्षेपी रुच-
कः समुद्रः । स्वनामख्यातं समुद्र, जी० ३ प्रति० २ उ० ।
प्रज्ञा० । अत्रु० । ज्ञा० । (' रुयगदोव ' शब्दे वक्रव्यता-
मूर्त्रं वक्ष्यामि) रुचकद्वीपवर्तिनि चक्रवालपर्वते, स्था०

६ डा० । (रुचकवरपर्वते अष्टसु कूटेषु अष्ट दिक्कुमार्यः
स्वस्वस्थाने वर्तिताः)

अथास्य द्वीपस्योच्चत्वादिकमाह—

दमकोडिसहस्साहं, चत्वारि सयाह पंचसीयाहं ।
बावत्तरि च लक्खा, विक्रवंभो रुयगदीवस्म ॥ १०६ ॥
रुयगवरस्म उ मज्झ, नगुत्तमो होइ पव्वओ रुयगो ।
पागारसरिमरूवो, रुयगं दीवस्मि भयमाणो ॥ ११० ॥
रुयगस्म उ उस्सेहो, चउरासिं भवे सहस्साहं ।
एगं चेव सहस्मं, धरणि यलमहं ममोगाहो ॥ १११ ॥
दस चेव सहस्सा खलु, बावीमं जोयणाहं बोधव्वा ।
मूलस्मि उ विक्रवंभो, माहिओ रुयगसेलस्म ॥ ११२ ॥
मत्तेव सहस्सा खलु, तेवीसं जोयणाहं बोधव्वा ।
मज्झस्मि य विक्रवंभो, रुयगस्म उ पव्वयस्म भवे ॥ ११३ ॥
चत्वारि सहस्साहं, चउवीमं जोयणा य बोधव्वा ।
मिहरितले विक्रवंभो, रुयगस्म उ पव्वयस्म भवे ॥ ११४ ॥
सिहरितले रुयगस्म उ, होति कूडा चउहिमिं तन्थ ।
पुव्वारुपुव्वीं तेमि, इमाहं नामाहं किन्तीहिं ॥ ११५ ॥
पुव्वेण अट्ट कूडा, दक्खिणओ अट्ट अट्ट यऽवरणं ।
उत्तरओ अट्ट भवे, चउहिमिं होति रुयगस्म ॥ ११६ ॥
कणगं कंचणगं २ तवणं ३, दिमासोवत्थिए ४ अरिहं य ५ ।
चंदणं ६ अंजणमूले ७, वहरं ८ पुण अट्टमं भणिए ॥ ११७ ॥
नाणारयणविचिता, उज्जावंता हुयासणमिहु व्व ।
ए अट्ट वि कूडा, हवंति पुव्वेण रुयगस्म ॥ ११८ ॥
फलिहं १ रयणं २ तवणं ३, पदमं ४ नल्लिणं ५ ममी य ६ नायव्वं ।
वममणे ७ वेरुलिए ८, रुयगस्म हवंति दक्खिणओ ॥ ११९ ॥
नाणारयणविचिता, अणोवमा व्वरुवमंकासा ।
ए अट्ट वि कूडा, रुयगस्म हवंति दक्खिणओ ॥ १२० ॥
अमोहे १ मुप्पवट्ठं २ य, हिमवं ३ मंदिरे ४ तहा ।
रुयगं ५ गुत्तरं ६ चंदं ७, अट्टमं य मुदंमणं ८ ॥ १२१ ॥
नाणारयणविचिता, अणोवमा रुवसंकासा ।
ए अट्ट वि कूडा, रुयगस्म वि होति पच्छिमओ ॥ १२२ ॥
विजंयं य वंजयंतं, जयंतं अवराइया अ बोधव्वा ।
कुंडलरुपगारणु-क्षरा य तह मव्वरयणे य ॥ १२३ ॥
नाणारयणविचिता, उज्जावंता हुयासणमिहु व्व ।
ए अट्ट वि कूडा, रुयगस्म वि होति उत्तरओ ॥ १२४ ॥
पलिओवमट्ठिइया, एणमिं खलु हवंति कूडसु ।
पुव्वेण आणुपुव्वी, दिमाकुमारीण ते हुंति ॥ १२५ ॥
नंदुत्तरा य नंदा, आणंदा नंदिसणा य ।
विजया य वंजयंती, जयंति अवराइया चेव ॥ १२६ ॥
एया पुरिमच्छेणं, रुयगस्मि उ अट्ट हुंति देवीओ ।
पुव्वाइयाणुपुव्वी-दिमा कुमारीण ते हुंति ॥ १२७ ॥

लच्छिमई संसमई, चित्तगुत्ता वसुंधरा । (चव)
 समाहारा सुप्पदिस्सा, सुप्पबुद्धा हु (ज) मोधरा ॥१२८॥
 एया उ दक्खिण्णं, हवंति अट्ट य दिसाकुमारीओ ।
 जे दक्खिण्णं कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥१२९॥
 इल्लोदेवी सुगंदेवी, पउमा पउमावई य विभेया ।
 एगनासा णवमिया, सीया भव्वा य अट्टमिया ॥१३०॥
 एया उ पच्छिमदिस्सा, समासिया अट्ट दिसाकुमारीओ ।
 अवरेण जे य कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥१३१॥
 अलंबुमा मीमकेमी, पुंडरिगिणी वारुणी य तहा ।
 आसा सगपत्ता चव, सिरिहिरी चव उत्तरओ ॥१३२॥
 एया दिसाकुमारी, कहिया सव्वन्नुसव्वदरिसीहिं ।
 जे उत्तरेण कूडा, अट्ट वि रुयगे तहिं एया ॥ १३३ ॥
 जोयणसाहस्सीया, रुयगवरे पव्वयम्मि चत्तारि ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, दीवाहिर्वेण आवासा ॥ १३४ ॥
 पुव्वेण उ वेरुलियं, मणिक्कंडं पच्छिमं दिसाभाए ।
 रुयगं पुण दक्खिण्णओ, रुयगुत्तरमुत्तरे पांसे ॥ १३५ ॥
 जोयणसाहस्सीयाणं, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, ते होंति दिसाकुमारीणं ॥ १३६ ॥
 पुव्वेण य वेरुलियं, मणिक्कंडं पच्छिमे दिसाभाए ।
 रुयगं पुण दक्खिण्णओ, रुयगुत्तरमुत्तरे पांसे ॥१३७॥
 रुपंसा य सुरूवा, रूववई रूवकंता य ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, चउहिंसि तेमु कूडंमु ॥ १३८ ॥
 पलिआवमं दिवड्डं, बिइयाओ ऐयामि होइ सव्वासि ।
 एक्केकमपरियाई, होइ य अट्टएह कूडाणं ॥ १३९ ॥
 पुव्वेण सोत्थिकूडा, अवरेण य नंदणं भवं कूडं ।
 दक्खिण्णओ लोगहिंयं, उत्तरओ सव्वभूयहिंयं ॥१४०॥
 जोयणसाहस्सीया, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, दिसा गइंदाण ते होंति ॥ १४१ ॥
 पट्ठुत्तरनीलवंतं, सुहत्थी अज्जणागिरी य ।
 एए दिसागइंदा, दिवड्डुपलिआवमड्डितिया ॥ १४२ ॥
 पुव्वेण होइ विमलं, मयंपभे दक्खिण्णं दिसाभाए ।
 अवरे पुण पच्छिमओ, तिव्वुज्जायं च उत्तरओ ॥१४३॥
 जोयणसाहस्सीया, एए कूडा हवंति चत्तारि ।
 पुव्वाइयाणुपुव्वी, विज्जुकुमारीणं ते होंति ॥१४४॥
 चित्ता य चित्तकण्ठा, मंतरमा मोमणी य नायव्वा ।
 एया विज्जुकुमारी, साहियपलिआवमड्डितिया ॥१४५॥
 विज्जुकुमारीणं द-क्खिण्णकूडा दिसागइंदाणं ।
 तत्तामयहरियाणं, विज्जुकुमारीणं इय हंति ॥१४६॥
 रुयगवरस्स उ बाहिं, आगाहिताणु अट्ट लक्खाई ।
 चुलमीइसहस्साई, रइक्कगा पव्वया रम्मा ॥१४७॥दी०

रुयगे णं मंडलियपव्वए पंचासीं जोयणसाहस्साई सव्व-
 गेणं पप्पत्ता । (सू० ८५)

रुचको—रुचकाभिधानस्योद्देश्यपान्तगतः प्राकाशकनी
 रुचकदीर्घाविभागकारितया स्थितः, अत एव माण्डलिकपर्व-
 तो, मण्डलेन व्यवस्थितत्वात्. स च सहस्रमवगादश्चतुरशी-
 तिकाच्छत इति पञ्चाशीतिः सहस्राणि सर्वांगेति । स०
 ८५ सम० ।

अस्य विष्कम्भमाह—

रुयगवरे णं पव्वए दम जोयणसयाई उव्वेहेणं मूले
 दस जोयणसाहस्साई विक्खंभेणं उवरे दस जोयणसयाई
 विक्खंभेणं पप्पत्ता । एवं कुंडलवरे वि । (सू० ७२६)

रुचको रुचकाभिधानस्योद्देश्यपवर्ती चक्रबालपर्वतः ।
 कुण्डलः कुण्डलाभिधान एकादशदीपवर्ती चक्रबालपर्वतः
 पव, ' एवं कुण्डलवरेऽप्य ' इत्यनेनह कुण्डलवर उद्वेगमूल-
 विष्कम्भोपरि विष्कम्भैः रुचकवर्पवतसमान उक्ता, दीपसा
 गरप्रज्ञान्यां त्वेवमुक्ताः—' दस चेष जोयणसए, बावीसे विन्धडा
 उ मूलस्मि । चत्तारि जोयणसए, चउवीसे विन्धडा सिहरे
 ॥ १ ॥ ' इति । रुचकस्याऽपि तत्राऽयं विशेष उक्तः—मूलवि-
 ष्कम्भो दश सहस्राणि द्वाविंशत्यधिकानि, शिखरं तु चत्वारि
 सहस्राणि चतुर्विंशत्यधिकानीति । अनन्तरं गणितानुयोग
 उक्तः । स्था० १० टा० । सूत्र० । न० । सा (विष्क) च मरुमध्ये
 अष्टप्रदेशिकरुचकाद्भावनीया ; तथाहि—तियंग्लोकस्य म-
 ध्यभाग आयाम-विष्कम्भाभ्यां प्रत्येकं रज्जुप्रमाणी सर्व-
 प्रतराणां कुल्लकौ द्वौ नभः—प्रदेशप्रतरौ विद्यन्ते । तयोश्च
 मरुमध्यप्रदेश मध्यं लभ्यते । तत्र च मध्य उपरितनप्रतरस्य
 ये चत्वारो नभःप्रदेशास्तथा—अधस्तनप्रतरस्य तु ये चत्वा-
 रो व्योमप्रदेशास्तथा—अधस्तनप्रतराणामपि प्रदेशानां समंय रुचक इति
 परिभाषा । अयं चाष्टप्रदेशिको रुचकः समस्ततियंग्लोक-
 मध्यवर्ती गोस्वनाकारः क्षेत्रतः पञ्चमपि दिशां चतसृणाम-
 पि च विदिशां प्रभवः (उर्पासस्थानम्) मन्तव्यः । उक्तं
 च—(आचार्याङ्गनिर्युक्तौ) " अट्टपप्सा रुयगो, तिरियं
 लोयस्स मज्झयारम्मि । एस पभवो दिसाणं, एसेव
 भवं अणुदिसाणं ॥ ४२ ॥ " (अस्या गाथाया व्याख्या
 ' दिसा ' शब्दे चतुर्थभागे २४२३ पृष्ठ गता) अस्मा-
 च्च रुचकाद् विशेषं विविशश्च यथा प्रभवन्ति तथो-
 च्यन्ते—यथोक्तरुचकाद् बहिर्धनसृष्ट्वापि त्रिषु प्रत्येकमादौ
 द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदग्रतश्चत्वारः, तत्पूरतः पद ,
 ततोऽप्यग्रतोऽष्टौ व्योमप्रदेशा इत्येवं द्वाविंशत्यन्तरभेदगत्या
 चतसृष्वपि दिक्षु पृथग नेतव्यम् । तत एताः शकटोर्ध्व-
 संस्थानाः पूर्वादिका महार्दशश्चतस्रो भवन्ति । एतासां च
 चतसृणामपि दिशां चतुर्वन्तरालकोणेष्वेकैकनभःप्रदेशानि-
 ष्पञ्चा अनुत्तरा यथोत्तरं वृद्धिरहितानिषुभमुक्तावलीसंस्थ-
 ताश्चतस्र एव (वादशा भवन्ति । ऊर्ध्वं तु चतुरो नभःप्रदे-
 शानादौ कृत्या यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वाच्चतुःप्रदेशिकैव
 रुचकनिभा च चतुरस्रदण्डाकारैकैव भवति, अधोऽप्येवं-
 प्रकारा द्वितीयेति ।

उक्तं च—

" दुपपसाइवुत्तरं, एगपपसा अणुत्तरा चंय ।

चउगे चउरो य दिसा, चउरो य अणुत्तग दौल्ल ॥ १ ॥
सगड्ढासंठियाआ, महादिसाआ हवेंति चत्तारि ।

मुत्तावली च चउरो, हो चव य होति रुग्गतिभा ॥ २ ॥ विशेषेण
" ज मंदरस्स पुब्बे-त्त मणुस्सा इत्थिणेण अचरंतं । ज
आत्ति उल्लेखेण, सव्वेस्मि उल्लेखे मेरु " ॥ १ ॥ रुक्कापत्ते
पूर्वादिदिक्कं वदितव्यम् । आत्ता ० १ अ० १ अ० १ उ० ।
(रुक्कादेव पूर्वादिदिशां व्यवहार इति ' दिसा ' शब्दे
चतुर्थभागे २४२३ पृष्ठे उक्तम्) ।

रुग्गकुमारी-रुक्ककुमारी-त्ती० । रुक्कपर्वतवास्तव्यासु
दिक्कुमारीषु, ति० । कल्प० । (तात्त्व ' दिसाकुमारी ' शब्दे
चतुर्थभागे २४३४ पृष्ठे दर्शिताः) चतुर्थे रुक्कपर्वतेषु ग्रन्थ-
कमप्यसु कूटेषु दिक्कुमार्यः । स्था० ८ ठा० ।

रुग्गकूड-रुक्ककूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे रुक्क-
पर्वते पञ्चमे कूटे, रुक्कक्षफचालपर्वतः तदधिष्ठातृ-
देवनिवासो रुक्ककूटमिति । लिप्यस्यास्य कूट, स्था० ६
ठा० । ज० । सुवत्सादेव्याधिष्ठितस्थानके, स्था० ६ ठा० ।
(' धारयस्वदीव ' शब्दे चतुर्थभागे २७४६ पृष्ठे रुक्क-
क्षफकूटवक्ष्यता उक्ता ।)

रुग्गजसा-रुक्कयशा-त्ती० । रुक्कपर्वतस्य मध्यदेशे दक्षि-
णादिक्कास्तव्यासु दिक्कुमारीषु, ति० ।

रुग्गदीव-रुक्कद्वीप-पुं० । कुण्डलवरावभासपरिक्षेपिणि द्वी-
पभेदे, जी० ।

कुंडलवरावभासं णं समुदं रुक्के णामं दीवे वड्डं वलया०
जाव चिद्धति, किं समचक्कवालमंठाणमंठिए विममच-
क्कवालमंठाणमंठिए ? गोयमा ! समचक्कवालमंठाणमंठिए,
नो विममचक्कवालमंठाणमंठितं, केवतिथं चक्कवालमंठा-
णमंठिए पस्सत्ते ? मन्वड्ड- मणोरमा एत्थ दा देवा समं तंहेव ।
कुण्डलवरावभाससमुद्रपरिक्षेपी रुक्का द्वीपो, रुक्कद्वीप-
परिक्षेपी रुक्कः समुद्रः (जी०) रुक्कद्वीपे सर्वाथ-मनोरमो
देवो । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवडिभग-रुक्कावतमक-न० । रुक्कायां राजधान्यां
रुक्काया देव्या आवासभवनं, स्था० २ अ० ४ अ० १ उ० । द्वी० ।

रुग्गवर-रुक्कवर-पुं० । रुक्कवरसमुद्रपरिक्षेपिणि द्वीपे, जी० ।

रुग्गवरं णं दीवे वड्डं रुग्गवरभद-रुग्गवरमहाभद एत्थ
दा देवा महिद्धिया ।

रुक्कसमुद्रपरिक्षेपी रुक्कवरो द्वीपः । तत्परिक्षेपी रुक्क-
वरः समुद्रः । (जी०) रुक्कवरसमुद्रे रुक्कवरभद्र-रुक्कवर-
महाभद्रा (देवो महर्षिको परियसतः) जी० ३ प्रति० २
उ० । स्वनामख्याते समुद्रे, प्रज्ञा० १४ पद १ उ० । सू० प्र० ।
स्था० । च० प्र० । अनु० ।

रुग्गवरदीवे रुग्गवर-रुग्गवरमहावरा एत्थ दा देवा
महिद्धिया ।

तन्- रुक्कवरसमुद्र-परिक्षेपी रुक्कवरावभासो द्वीपः ।
(जी०) रुक्कवरं समुद्रे रुक्कवर-रुक्कवरमहावरा (दे-
वो महर्षिको परियसतः) जी० ३ प्रति० २ उ० । (' रुग्ग ' शब्दे
ग्रन्थे सक्तव्यमत्र गतम्)

रुग्गवरभद-रुक्कवरभद्र-पुं० । रुक्कवरद्वीपाधिपे देवे, सू०
प्र० १६ पाहु० ।

रुग्गवरमहाभद-रुक्कवरमहाभद्र-पुं० । रुक्कवरद्वीपदेवे,
सू० प्र० १६ पाहु० । जी० ।

रुग्गवरमहावर-रुक्कवरमहावर-पुं० । रुक्कवरदेवसमुद्रदेवे,
जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवराद-रुक्कवराद-पुं० । रुक्कवरद्वीपपरिक्षेपिसमुद्रे,
च० प्र० २० पाहु० । सू० प्र० ।

रुग्गवरावभास-रुक्कवरावभास-पुं० । रुक्कादेवसमुद्रपरिक्षे-
पिणि द्वीपे, जी० ।

रुग्गवरावभासे दीवे रुग्गवरावभासभद रुग्गवरावभास-
महाभदा एत्थ दा देवा महिद्धिया ।

(रुक्कवरसमुद्रपरिक्षेपी) रुक्कवरावभासो द्वीपः ।
तत्परिक्षेपो रुक्कवरावभासः समुद्रः । (जी०) रुक्क-
वरावभासे द्वीपे रुक्कवरावभासभद्र-रुक्कवरावभासम-
हाभद्रा (देवो महर्षिको परियसतः) । जी० ३ प्रति० २ उ० ।
स्वनामख्याते समुद्रे च । जी० ।

रुग्गवरावभासे समुद्रे रुग्गवरावभासवर रुग्गवरावभा-
समहावरा एत्थ दा देवा महिद्धिया ।

रुक्कवरावभासे समुद्रे रुक्कवरावभासवर-रुक्कवरा-
वभासमहावरा (देवो महर्षिको परियसतः) । जी० ३ प्रति०
२ उ० ।

रुग्गवरावभासभद रुक्कवरावभासभद्र-पुं० । रुक्कवरावभा-
सद्वीपदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० । जी० ।

रुग्गवरावभासमहाभद रुक्कवरावभासमहाभद्र-पुं० । रुक्क-
वरावभासदेवसमुद्रदेवे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गवरावभासवर-रुक्कवरावभासवर-पुं० । रुक्कवरावभा-
ससमुद्रदेवे, सू० प्र० १६ पाहु० ।

रुग्गवरावभासद-रुक्कवरावभासद-पुं० । रुक्कवरावभा-
सद्वीपपरिक्षेपिणि समुद्रे, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

रुग्गमिरी-रुक्कमिरी-त्ती० । चम्पायां नगर्यां रुक्कगृहपते-
भार्यायाम्, यन्मुता रुक्का जन्मान्तरे भूतानन्दस्याग्रम-
हिर्षी जाता । स्था० २ अ० ३ अ० १ उ० ।

रुग्गा रुक्का स्ती० । रुक्कपर्वतमध्यभागे पूर्वादिक्कास्त-
व्यायां दिक्कुमार्याम्, ति० ।

रुग्गावई-रुक्कावती स्ती० । रुक्कपर्वतस्य मध्यभागे उ-
त्तरदिक्कास्तव्यायां दिक्कुमार्यामहात्मायाम्, स्था० म० १
अ० । ज० । भूतानन्दस्याग्रमहिर्ष्यां च । भ० १० श० ४ उ० ।

रुग्गादि-रुक्कन्द-पुं० । बलः वराचनराजस्य उत्पातपर्वतः,
स्था० २ ठा० ३ उ० । (स च ' उप्पायपव्वय ' शब्दे
द्वितीयभागे ८३७ पृष्ठे दर्शितः)

रुग्गुत्तमकूड-रुक्कात्तमकूट-पुं० । जम्बूमन्दरस्य पश्चिमे
रुक्कपर्वते पष्ठे कूटे, स्था० ८ ठा० ।

रुच्यगुत्तरा-रुचकोत्तरा-स्त्री० । रुचकपर्वतस्य मध्यभागं दिक्कुमार्याम्, ङी० ।

रुच्यगोद-रुचकोद-पुं० । रुचकद्वीपपरितोपिणि समुद्रे, जी० ।
रुच्यगोदं नामं समुद्रे जहा खोदादे समुद्रे संखेजाई जो यणसतसहस्माई चक्रवालविकर्षभणं संखेजाई जोयण-
मतसहस्माई परिकर्षेवणं । दारा, दारंतरं पि संखेजाई, जो-
तिसं पि सखं संखेजं भाणियव्वं, अट्टो पि जहेव खोदा-
दस्स नवरि मुमण-मोमणमा एत्थ दां देवा महिठिया
तहेव रुच्यगायां आदत्तं अमंखेजं विक्खंभपरिक्खेवो दारा
दारंतरं च जोइमं च सखं अमंखेजं भाणियव्वं । जी०
३ प्रति० २ उ० ।

रुच्यण-रुदन-न० । रुदितप्रोये, ज्ञा० १ भ्रु० १८ अ० ।

रुच्यणिया-रुदनिका-स्त्री० । रुदितकियायाम्, ज्ञा० १ भ्रु०
१६ अ० ।

रुह-रुह-पुं० । मृगविशेष, ज्ञा० १ भ्रु० १ अ० । कल्प० । प्र-
ज्ञा० । रा० । प्रश्न० । आचा० । वनस्पतिकार्यभेद, म्लेच्छजा,
तिभेदश्च । प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रुहकण्ह-रुहकृष्ण-पुं० । साधारणवाद्यव्यवस्थितकार्यभेद,
प्रज्ञा० १ पद ।

रुलंत-रुलत-पुं० । भूमौ लुठति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

रुह-रुह-त्रि० । रुहं बीजजन्मनि, प्रादुर्भावे, रोहयतीति
रुहः । पुनरुत्पत्तिशालिनि, आचा० १ भ्रु० ५ अ० ६ उ० ।

रुहिर-रुधिर-न० । शोणितं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । "कीला
ले सोणिअं रुहिरं" पाइ० ना० ११३ गाथा ।

रुहिरविंदु-रुधिरविन्दु-पुं० । शोणितविन्दो, जं० ७ वक्त० ।

रुह-रुह-पुं० । प्रादुर्भावे, दश० ७ अ० । शुक्ले, विशेष० । प्रगु-
णे, "रुहं पउणं" पाइ० ना० २६८ गाथा ।

रु(अ)य-रुत-न० । बीजगर्हणे लोठितकर्पास, वृ० १ उ० ३
प्रक० । नि० चू० । तुल, दे० ना० ७ वर्गे ६ गाथा । कार्पास-
पत्रमणि, सू० प्र० २० पाहु० । ज्ञा० । भ० ।

रूप-पुं० । द्वीपकुमारग्रेन्द्रस्य लोकपाले, भ० ३ श० ८ उ० ।
स्था० । स्वभावे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

रुयंती-रुतवन्ती-स्त्री० । कर्पासलोठिन्या लोठयन्त्याम्, पि० ।

रुयंम-रुपांश-पुं० । द्वीपकुमारग्रेन्द्रस्य लोकपाले, भ० ३
श० ८ उ० ।

रुयंसा-रुपांशा-स्त्री० । भूतानन्दस्याग्रमहिष्याम्, भ० ११
श० ५ उ० । दक्षिणदिक्कुमार्या मातरि, आ० म० १ अ० ।

रुयंकंत-रूपकान्त-पुं० । विशिष्टेन्द्रस्य लोकपाले, स्था० ४
ठा० १ उ० ।

रुयंकता-रूपकान्ता-स्त्री० । मध्यमरुचकवास्तव्यायां त्रि-
कुमारीमहत्तरिकायाम्, स्था० ६ ठा० । द्वी० । भूतानन्दस्य
नागकुमारग्रेन्द्रस्याग्रमहिष्यां च । स्था० ६ ठा० । भ० ।

रुयगावई-रूपकावती-स्त्री० । रुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्-
कुमार्याम्, आ० क० १ अ० ।

रुयजुय-रूपयुत-त्रि० । रूपवति, लोकानां गुणविशिष्टो बहुमा-
नभाग जायते । 'यत्राकृतिस्तत्र गुणा वर्तन्ति' इति प्रवादान्
कुरूपस्य अनोदयादिप्रसङ्गाच्च इति रूपयुतत्वं सूरिगुणः ।
प्रश्न० ६५ द्वार ।

रुयणालिया-रुतनालिका-स्त्री० । रुतं कार्पासविकारस्तद-
भूता नालिका शुश्रिषशाविरूपा । रुतभृन्नालिकायाम्, भ०
२ श० ५ उ० ।

रुयप्पभा-रूपप्रभा-स्त्री० । भूतानन्दस्याग्रमहिष्याम्, भ० ६
श० ३३ उ० । दिक्कुमार्या महत्तरिकायाम्, स्था० ६ ठा० ।
भ० । मध्यमरुचकपर्वतवास्तव्यायां दिक्कुमार्याम्, द्वी० ।

रुयवग-रूपवर्ग-पुं० । लोमर्पात्तावशेषे, जी० १ प्रति० ।

रुयसीह-रूपसीह-पुं० । द्वीपकुमारग्रेन्द्रस्य उत्तरदिग्लोकपा-
ले, भ० ३ श० ८ उ० ।

रुया-रूपा-स्त्री० । रुचकपर्वतस्य पूर्वदिग्वास्तव्यायां दिक्-
कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० । पूर्वदिग्वास्तव्याया दि-
क्कुमार्याः महत्तरिकायाम्, आ० म० १ अ० । स्था० । भू-
तानन्दस्याग्रमहिष्याम्, ज्ञा० २ भ्रु० ४ वर्गे १ अ० । शुक्ति-
कायाम्, पा० १५ विष० ।

रुयार-रूपकार-पुं० । चित्रकारं, विशेष० ।

रुयामिया-रूपामिका-स्त्री० । मध्यमरुचकपर्वतवास्तव्यायां
दिक्कुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० ।

रुहअ-रोरुचिन-न० । कामचिन्तायाम्, "मुरुमुरिअं रुह-
इअं" पाइ० ना० १२२ गाथा ।

रुव-रूप-न० । रूपणं रूपः रूप्यते अवलोक्यते इति रूपम् ।
आकारं चक्षुर्विषये, स्था० १ ठा० । अणु० । पं० चू० ।
स्था० । आ० म० । आ० । "करणी रुव" पाइ० ना० २३६
गाथा । पृथिव्युदकज्वलनवृत्तिचक्षुपगुणे, सम्म० ३ कारण० ।

एगं रुवे । स्था० १ ठा० । आचा० ।

दुविहा रु(वा)या पामता, तं जहा-अत्ता चैव, अणत्ता चैव०
जाव मणामा, अमणामा चैव । (सू० ८३) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

शरीरमोन्दय्ये, स्था० ५ ठा० २ उ० । स० । प्रश्न० ।
ज्ञा० । गारात्रियणलाघगये, उत्त० ३२ अ० । आकृती,
ज्ञा० १ भ्रु० १ अ० । प्रश्न० । आ० म० । स्था० ।
नि० । रा० । नयनमनोहाराणि, सूत्र० १ भ्रु० १३ अ० । वर्णा-
विमर्से, भ० १७ श० २ उ० । मूलौ, स्था० ५ ठा० ३ उ० ।
अन्यनाकृतायाम्, उत्त० ३ अ० । सम्म० । नेपथ्यादीं,
स्था० ३ ठा० १ उ० । स्वरूपे, सूत्र० २ भ्रु० १ अ० ।
स्वभावे, स्था० ६ ठा० । ज्ञा० । लयशिलासुवर्ण-
मणिषत्त्वचित्रादिषु रूपनिर्माणरूपे कलाभेदे, जं० २ व-
क्त० । नि० चू० (तच्च भगवता आरुपेण भरतस्य प्रथम-
मुपदिष्टम् इति 'उसभ' शब्दे द्वितीयभागे ११२६ पृष्ठे उक्तम्)
अत्रतनं त्वाशरीरे, "अत्रयत्तं इत्थंशरीरं रुवं भण्णतं," ।

नि० सू० १ उ० । भूषणविकले वा जीवत्कीशरीरे, दश० ४ अ० । स्वगतस्त्रीचित्रादिगते, प्रज्ञा० २३ पद । " अशक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम् । गगद्वयौ च यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत् ॥ १ ॥ " ध० ३ अधि० ।

रूपनिक्षेपः—चक्षुरिन्द्रियमाश्रित्य रागद्वेषोत्पत्तिर्निषिध्यते, तत्र रूपस्य चतुर्धा निक्षेपः, नामस्थापने अनाहत्य द्रव्यभावनिक्षेपार्थं निर्युक्तिकृद् गाथाऽर्द्धमाह—

दृवं संठाणाई, भावं वञ्चकसिणं सभावो य ।

(दृवं महपरिणयं, भावो उ गुणा य किंती य) ॥३२४॥

तत्र द्रव्यम् नात्रागतमो व्यतिरिक्तं पञ्च संस्थानानि परिमण्डलादीनि, भावरूपं द्विधा-वर्णितः, स्वभावतश्च, तत्र वर्णितः—कृत्स्नाः—पञ्चापि वर्णाः, स्वभावरूपं त्वन्तर्गतक्रोधादिवशाद् भङ्गललाटनयनारोपणान्दुरवागादिकम्, एतद्विपरीतं प्रसन्नस्यात्, उक्तञ्च—' हृदस्स खरा विट्टी, उप्पलधयला एस्सच्चित्तस्स । वुड्डियस्स आम्मिलाय, गंतुमणस्सुस्सुआ हाइ ॥ १ ॥ ' सूत्रानुगमे सूत्रम् । आचा० २ ध्रु० २ सू० ४ अ० । (तच्च सूत्रम् ' चक्षुर्दृश्यणवाडया ' शब्दे तृतीयभागे ११०६ पृष्ठे गतम्)

रूप-न० । कर्पासं, " पहली वखनं नूला रुवा " पाद० ना० २४४ गाथा ।

रुवंगी—रूपाङ्गी—स्त्री० । रूपेणानिर्णयिता युक्तमङ्गं शरीरं यस्याः सा रूपाङ्गी । सुरूपायाम्, व्य० ३ उ० ।

रुवकाण—रूपध्यान—न० । रूपविषयके ध्यानं, आनु० ।

रुवंधार—रूपंधार—पुं० । मुनिवेषधाराण, उक्त० १७ अ० ।

रुवकहा—रूपकथा—स्त्री० । विकथामेदं, स्था० ४ डा० । (व्याख्या ' इत्थिकहा ' शब्दे द्वितीयभागे ५८५ पृष्ठे गता)

रुवस्वंध—रूपस्कन्ध—पुं० । बाह्वर्गभाषिते अवयविव्यवस्थिते, स च पृथिवीधात्वादिरूपो रूपादिरूपश्च । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

रुवग—रूपक—न० । रजनमुद्रायाम्, ग० । रूपकप्रमाणं खेदमूर्तिपसत्करूपकद्विकेनोत्तरापररूपक एकः पाटलिपुत्रीयो रूपकः । अथवा—दक्षिणापररूपकद्वयं काञ्चीपुरीयरूपक एकः स्यात्, तद्वद्वयं पाटलिपुत्रीय एकः एवावधौ रूपकोऽत्रावगन्तव्यः । ग० १ अधि० । सू० । नि० सू० । रा० । रूपकप्रतिरूपदर्शनीयं, रा० । " तद्रूपकमन्वेष्टा य उपमानोपमययो " रित्युक्तलक्षणं काव्यालङ्कारं, प्रति० । आ० म० ।

रुवगदोस—रूपकदोष—पुं० । स्वरूपभूतानामवयवानां व्यत्यय, अनु० । आ० म० । रूपकदोषो यथा—पर्वतं रूपायितव्यं तत्स्वरूपभूतान् शिखरादीनवयवाश्रययति, अन्यत्र वा समुद्रादः सम्बन्धिनस्तांस्तत्र रूपयतीत्यादि । विशेष० ।

रुवजक्ख—रूपयत्—पुं० । रूपेण मूर्त्या यत् इव रूपयत् । धर्मैकविशिष्टे देवकल्पे आधिकरणकं, व्य० ।

अधुना रूपयत्स्वरूपमाह—

भंभीणं मासुरुक्खं, मादरकोडिअदंडनीतीसु ।

अप्लव-पक्खगाही, एरिमया रुवजक्खा ते ॥३३२॥

भाष्यामाशुक्लं मादरं—नीतिशास्त्रे कौरिइत्यप्रणीतासु

च दण्डनीतिषु ये कुशला इति गम्यते, तथा न कस्याऽपि लज्जमुक्तां च गृह्णन्ति । नाप्यात्मीयोऽयमिति कृत्वा पक्षं गृह्णन्ति ते एतादृशोऽलज्जा अपक्षमाहिणो रूपयत्ता रूपेण मूर्त्या यत्ता इव रूपयत्ताः, मूर्तिमन्तो धर्मैकानिष्टा देवा इत्यर्थः । व्य० १ उ० । प्रति० । आ० म० ।

रुवजड—रूपत्यक्त—त्रि० । रूपं त्यक्तं येन स रूपत्यक्तः । सुखादिवर्शनात् क्लृप्तस्य परानपातः । त्यक्तवेषे, व्य० १० उ० ।

रुवतेणय—रूपस्तेनक—पुं० । रूपयन्तम् उपलभ्य स त्वं यो मया विवक्षितो रूपवान् इत्यादि भावनया परस्मैबन्धिरूपमात्मनि सम्पादयति, प्रश्न० ३ संव० द्वार ।

रुवदेस—रूपदेश—पुं० । आदित्यमण्डलादिसमाकान्तप्रदेशे, विशेष० । (' इन्दिय ' शब्दे द्वितीयभागे ५६१ पृष्ठे विस्तर उक्तः)

रुवधम्म—रूपधर्म—न० । रजोहरणादिकं स्वलिङ्गं धर्मैकानादिकं ज्ञानादिकं, " धर्मं रूपं होति सल्लङ्गं, धम्मो नाण्व्वनियं होइ " ॥ व्य० १० उ० ।

रुवपरियारग—रूपपरिचारक—पुं० । रूपतः परिचारकः रूपपरिचारकः । रूपतो मैयुनासेषकं स्था० २ डा० ४ उ० । (' कण्ठ ' शब्दे तृतीयभागे २३१ पृष्ठे एतद्विषयं सूत्रं गतम्)

रुवमय—रूपमद—पुं० । रूपेण मदो रूपमदः । मदभेदं, स० ८ सम० । स्था० ।

रुवमिणी—वेशी—रूपवत्याम्, द० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

रुवलक्ख—रूपलक्ष्य—त्रि० । कथितानुसारप्रसरत्यज्ञानां चतुरन्वत्तां सुज्ञेय, विशेष० ।

रुववं—रूपवान्—पुं० । शुभशरीरसंस्थाने, डा० १४ डा० । प्रशस्तरूपे, विशेष० । प्रशस्तरूपे स्पष्टपञ्चिन्द्रियं, ध० १ अधि० । तद्योगान्द्रयपाटवोपेतं विशिष्टसमस्तशरीरगवयवे सुन्दराकारधारके, दश० २ तत्त्व । ध० २० । मत्तोः प्रशमावाचनवाद्, रूपमात्राभिधाने पुनर्गन्धेव, यथा—रूपाणः पुद्गलाः प्रोक्ता इति । ध० २० १ अधि० १ गुण । ग० ।

सम्प्रति रूपगुणमाह—

संपुञ्जगोवंगो, पंचिदियसुंदरो सुसंघयणो ।

हाइ पभावणेहेउ, खमो य तह रुववं धम्म ॥ ६ ॥

सम्पूर्णान्यन्यन्यज्ञानं शिरउदरप्रभृतीनि उपाङ्गानि—चाकृत्यादीनि यस्य स सपूर्णोपाङ्गोऽव्यङ्गिताङ्ग इत्यर्थः । पञ्चिन्द्रियसुन्दरः—कारणकरवर्धनमूकत्वादिविकल इत्यभिप्रायः । ' सुसंघयणु ' त्ति शोभनं संहननं—शरीरसामर्थ्यं यस्य न पुनराद्यमव, संहननान्तर्गतेऽपि धर्मप्राप्तः " सव्वेसु वि संठाणसु, लहइ एमव सव्वसंघयण " इति वचनात् सुसंहननस्तपःनयमाद्यनुष्ठानसामर्थ्यापेतं इत्याकृतम् । एवावधस्य धर्मप्राप्तपक्षां फलमाह—भवति—जायते प्रभावनहेतुस्तीर्थोन्नातकारणम्, तथा क्षमश्च—समर्थो रूपवान् धर्मं धर्मकरणविषयं स्यात्, सुसंहननत्वासंस्थिति । सुज्ञातवत् । न च नान्देयणहर्षकशब्दादिभिर्न्यायिभिचार उद्भावनीयस्तेषामपि सम्पूर्णोपाङ्गत्वादियुक्तत्वात् । प्रायिकं चैतन्शेषगुणसद्भावे कुरूपस्य गुणान्तरभावस्य चादुष्टत्वात्,

रूपव

अन एव वक्ष्यति, " पायद्वगुणविहृता, एषां स माउक्ता-
वग नया " इति । ध० २० १ अधि० २ गुण ।

रूपवई-रूपवती-स्त्री० । भूतानन्दस्याऽप्रमहत्त्व्याम्, भ० १०
श० ५ उ० । स्था० । ज्ञा० । उत्तराद्व्यास्तव्यायां विष्कुमीगम
हत्तरिकायाम्, स्था० ६ ठा० ।

रूपसंपत्ति-रूपसम्पत्ति-स्त्री० । रूपण रूपः रूप्यत इति रूपम् ।
तस्य संपत्तिः रूपसम्पत्तिः । निरूपहतेन्द्रियतायाम्, पं० चू०
१ कल्प ।

रूपसत्त्व-रूपसन्त्य-न० । रूपापेक्षया सत्यं रूपसत्यम् । सत्यभे-
दे, यथा प्रपञ्चयति प्रवर्जितरूपं धारयन् प्रवर्जित उच्यते न
चासत्यताऽस्यति । स्था० १० ठा० । रूपतः सत्या रूपस-
त्या । सत्यमृषाभाषाभेदे, स्त्री० । यथा-दम्भतो गृहीतप्रवर्जित-
तरुणः प्रवर्जितोऽयमिति । प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

रूपसत्तिकय-रूपसमैकक-न० । रूपमभिज्ञाप्रतिबद्धे, आचा० २
ध्रु० २ चू० ५ अ० । आचाराङ्गस्य द्वितीयधृतस्कन्धस्य पञ्च-
माध्ययने, स्था० ७ ठा० ।

रूपसहगय-रूपसहगत-पुं० । सजीवे आशरीरे, भूपणसहित-
वा स्त्रीशरीरे, दश० ४ अ० । नि० चू० ।

रूपसाली-रूपशालिन्-पुं० । किन्नरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रूपसिरी-रूपश्री-पुं० । वटगच्छापपर्यायस्य । वृद्धगच्छस्य
प्रघटकानां देवसूरीणां नृपतिप्रदत्तचिह्ने, " रूपश्रीरिति
नृपतिप्रदत्त चिह्नाऽथ देवसूरिभूम् " ग० ३ अधि० ।

रूपसोभगमयमत्ता-रूपसोभाग्यमदमत्ता-स्त्री० । चावाङ्मन्या
स्वकीर्तिश्रवणादिरूपेण सौभाग्येन मन्मथजगर्वेण च मत्ता-
या स्थियाम्, त० ।

रूपाणुवाय-रूपानुपात-पुं० । अभिगृहीतदेशाद्बहिःप्रयोजन-
सद्भावे शब्दमनुच्चारत एव परंपरां स्वसमीपे नयनार्थं स्व-
शरीररूपानुदर्शनं रूपानुपातः । देशावकाशकमतस्य च-
तुर्थेऽतिचारे, उत्त० १ अ० । आव० । ध० ।

रूपावई-रूपावती-स्त्री० । मध्यरुचकवास्तव्यासु अहंनो जात-
मात्रस्य नालकतंनार्दिकारिकासु, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

रूवि (नृ) रूपिन्-त्रि० । रूपं मूर्तिवर्णाविमत्त्वं तदस्ति येषां
ते रूपिणः । स्था० ४ ठा० १ उ० । प्रज्ञा० । मूलद्रव्येषु,
स्था० ५ ठा० ३ उ० । भ० । अर्बुदमे, दे० ना० ७ वर्गः गाथा ।
अतिशये मत्वर्थायः । अतिशयरूपवति, सू० प्र० १३ पादु० ।

रूविअ(य)जीव-रूप्यजीव-पुं० । स्कन्धादेषु मूर्तेषु द्रव्येषु,
प्रज्ञा० १ पद ।

रूविअ(य)जीवाभिगम-रूप्यजीवाभिगम-पुं० । जीवाभिगम
भेदे, जी० ३ प्रति० ।

रूविअ(य)मास-रूप्यमाष-पुं० । गुञ्जाद्वयपरिमाणे कर्ममा-
षे, ज्यो० २ पादु० ।

रूविजीव-रूपिजीव-पुं० । अनादिकर्मसन्तानपरिगते जीवभेदे
आ० म० २ अ० । देशानां वैक्रियशरीरवतां दर्शनाद्रूप्येव जीव
इत्येवमवष्टम्भसदृशे षष्ठे विभक्त्याने, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

सं किं तं रूविअजीवाभिगमे ? रूविअजीवाभिगमे च-

उच्चिहे परणसे, तं जहा-खंदा खंदेदेसा खंधप्पएसा य-
ग्माणुपोगला, ते समासतो पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-
वण्णपरिणया गंधपरिणया रसपरिणया कासपरिणया
संठाणपरिणया, एवं ते ५ जहा पणवण्णए, सेत्तं रूवि-
अजीवाभिगमे । (सू० ५)

' स किं तं रूविअजीवाभिगमे ? रूविअजीवाभिगमे च-
उच्चिहे परणसे, तं जहा-खंधा खंधंद्सा खंधप्पएसा पर-
माणुपुग्मात्ता ' इह स्कन्धा इत्यत्र बहुवचने पुत्रलस्कन्धा-
नामनन्तत्वव्यापनार्थम्, तथा चोक्तम्- " द्धवता णं पुग्ग-
लत्थिकाए णं अनन्ते " इत्यादि ' स्कन्धवशा ' स्कन्धा-
नामेव स्कन्धत्वपरिणाममजहतां बुद्धिपरिकल्पिता इथा-
विप्रदेशात्मका विभागाः, अत्रापि बहुवचनमनन्तप्रदेशके-
षु स्कन्धेषु स्कन्धदेशानन्तत्वसंभावनार्थम्, स्कन्धप्रदेशाः-
स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणाममजहतां, प्रकृष्टा देशाः-निर्वि-
भागाभागाः परमाणव इत्यर्थः, परमाणुपुत्रलाः-स्कन्ध-
त्वपरिणामरहिताः केशलाः परमाणवः । अत ऊर्ध्वं सूत्र-
मिदम्- ' ते समासतो पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-वण्णपरि-
णया गंधपरिणया रसपरिणया कासपरिणया संठाणपरि-
णया, तत्थ णं जे वण्णपरिणया ते पंचविहा पण्णत्ता, तं जहा-
कालवण्णपरिणया नीलवण्णपरिणया ' इत्यादि तावद् यावत्
' सत्तं रूविअजीवाभिगमे । जी० १ प्रति० ।

रूविणी-रूपिणी-स्त्री० । समुद्रपालस्य मानरि पालकस्य
भार्यायाम्, उत्त० २१ अ० । अतिशयेन रूपवत्याम्,)
व्य० २ उ० ।

रूवी-रूपी-स्त्री० । गुरुवचनरूपतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रूम-रूप-धा० । क्रोधे, " रुपादीनां दीर्घः " ॥ ८ । ४ । २३६ ॥
रूमइ । रूप्यति । प्रा० ४ पाद ।

रे-रे-अव्य० । सम्भाषणादौ, " रेअरे संभाषणरतिकलहे " ॥
॥ ८ । २ । २०१ ॥ अनयोरर्थयोर्यथासंख्येमेतौ प्रयोक्तव्यौ ।
रे-संभाषणे, " रे हिअ यमदहसरिआ । अरे-रतिकलहे ,
" अरे मए सम मा करेसु उवहास " प्रा० । जी० ।

रेअव-मुच-धा० । मोचने, " मुचेश्लुङ्गावहेड-मेत्तांस्सक-रे
अव-गिल्लुड्ढ धमाडाः " ॥ ८ । ४ । ६१ ॥ इत्यनेन मुच धा-
नो रेअव इत्यादेशः । रेअवइ । मुञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

रेअविअ-मुक्क-त्रि० । रिक्ते, " रेअविअ सुण्णअं " पाद०
ना० १६३ गाथा । लर्णाकते, दे० ना० ७ वर्गः ११ गाथा ।
रेकिअ-वेशी-आर्त्तामे, लीने, प्रोडते च । दे० ना० ७
वर्गः १४ गाथा ।

रेका-रेका-पुं० । विखने, शङ्कायां च । ' अवाप्य सस्यक्त्वम-
पतेरकम् ' । हा० ३२ अष्ट० ।

रेकार-रेकार-पुं० । निरस्कारे, ध० २ अधि० ।

रेणा-रेणा स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्थूलभद्रभागिन्याम्,
आ० क० ४ अ० । ती० । आ० चू० । कल्प० ।

रेणी-देशी-पठ्ठे, दे० ना० ७ वर्गः ६ गाथा ।

रेणु-रेणु-पुं । भूवर्तिनि धूर्लारूपे, म० ३४ सम० । प्रश्न० ।
नि० चू० । रेणुना-भूत्या कलुषा-मणिना रेणुकलुषास्तमः-

त्पीडासहनं चिकित्सावर्जनम् । भ० ८ श० ८ उ० । रोगो-
कण्डुज्वरादिरूपः स एव परीमहः । प्रव० ८६ द्वार । रोगे
सति चिकित्सायामप्रवर्त्तनेन सम्यक् सहने, आच० । रोगो
ज्वरातिसाग्कासश्वासादिस्तस्य प्रादुर्भावे सत्यपि न गच्छ-
निर्गताधिकित्सायां प्रवर्त्तने, गच्छुवांसिनस्त्वल्पावहुत्वा-
लोचनया सम्यक् सहन्ते, प्रवचनोक्तविधिना प्रतिक्रियामा-
चरन्तीति, एषमनुतिष्ठता रोगपरीमहजयः कृतो भवति
॥१६॥ आच० ४ अ० । “ नाद्विजेत्रोगसंप्राप्तौ, न चाभीप्सेचि-
कित्सितम् । विषहेन तथाऽर्त्तिनः, आमण्यमनुपालयेत् ॥१॥ ”
आ० भ० १ अ० । “ उद्विजेत न रोगेभ्यो, न च काकुलचि-
कित्सितम् । अर्त्तिनस्तु सहेदेहात्, जानानो भेदमात्मनः ॥१॥ ”
ध० ३ अधि० । उक्त० । (चिकित्सां न कुर्याद् भिक्षुर्गतिं ' ति-
गिच्छा ' शब्दे चतुर्थभागे २२३६ पृष्ठे गतम्) (अत्र का-
लाशयशैशिककथा ' कालासंवेसियपुस्त ' शब्दे तृतीयभागे
४६७ पृष्ठे गता)

रोगपरीमहविजय-रोगपरीमहविजय-पु० । रोगे सत्यल्पबहु-
म्यालोचनया प्रवचनोक्तविधनुसारतः प्रतिक्रियासमाच-
रणं, पं० सं० ४ द्वार ।

रोगविहि-रोगविधि-पु० । चिकित्सायाम्, वैद्यशास्त्रपुस्तके
च । स्त्री० । पृ० १ उ० २ प्रक० ।

रोगसम-रोगशम-पु० । व्याधिशमनमात्रे, पञ्चा० ६ विष० ।

रोगार्थक-रोगातङ्क-न० । रोगो दाहज्वरादिः आतङ्कः-शीघ्र-
घाती शलादिः, रागश्च आतङ्कश्च अनयाः समाहारो-रोगात-
ङ्कम् । रोगातङ्कद्वयं, उक्त० १६ अ० । भ० । रोगो-व्याधिः स
आसावातङ्कश्च कृच्छुर्जीवितकारीति रोगातङ्कः । रोगरूपे
आतङ्कः, पु० । भ० ६ श० ३३ उ० । तं० । प्रश्न० ।

रोगावस्था-रोगावस्था-स्त्री० । ज्वरादिरोगप्रकारे, वृ० २
उ० । नि० सू० ।

रोगासयसमण-रोगाशयशमन-न० । रोगनिदानचिकित्सा-
याम्, आच० ४ अ० ।

रोगिणि-रोगिणिका-स्त्री० । रोग आलम्बनतया विद्यते य
स्यां सा रोगिणी सैव रोगिणिका । सनत्कुमारस्यैव प्रवज्या-
भेदः, स्था० १० ठा० ।

रोगिय-रोगित-त्रि० । सजातचिग्रस्यायिज्वरादिशोषयुक्ते, वि-
पा० १ ध्रु० ७ अ० । ज्ञा० । आ० भ० ।

रोगुप्पत्ति-रोगान्पत्ति-स्त्री० । रोगोपादे, स्था० ।

एवहि ठाणेहि रोगुप्पत्ती सिया, तं जहा—अच्चासणाते
अहितासणाते अतिगिहाए अतिजागरितेण उच्चारनिरो-
हेण पासवणनिरोहेण अद्वाणगमणेण भोयणपडिक्कलताते
इंदियत्थविकोवणयाते । (सू० ६६७)

‘ अच्चासण्यापत्ति ’ अत्यन्तं—सततमासनम्—उपवेशन
यस्य, सोऽत्यासनस्तदावस्तता तथा, अशोर्विकारादयो हि
रोगा एतथा उत्पद्यन्ते इति, अथवा—अतिमात्रमशनमत्यशनं
सर्वेदात्यशनता, दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात् तथा, सा चाजीर्ण-
कारणत्वात् रोगोत्पन्नयेति, ‘ अहितासण्यापत्ति ’ इति

अहितम्—अननुकूलं टोलपाषाणाद्यासनं यस्य स तथा,
शेषं तथैव, तथा, अहिताशनतया वा, अथवा ‘ साऽजीर्णं
भुज्यते यत्, तदध्यशनमुच्यते । ’ इति वचनात् । तदध्यशनम्-
अजीर्णं भोजनं तद्वै तत्ता तयेति, भोजनप्रतिकूलता-प्रक-
त्यनुचितभोजनता तथा, इन्द्रियार्थानां-शब्दादिविषयाणां वि-
कोपनं-विपाकः इन्द्रियार्थविकोपनं कामविकार इत्यर्थः,
तता हि स्याद्विष्वभिलाषादुन्मादाविरोगोत्पत्तिः, यत
उक्तम्—“ आदावभिलाषः १ स्या-चित्ता तदनन्तरं २ ततः
स्मरणम् ३ । तदनु गुणानां कीर्त्तन ४-मुद्रगच्छ ५ प्रलापश्च ६॥
उन्माद ७ स्तदनु ततो, व्याधि ८ जडता ९ ततस्ततो
मरणम् १० ॥१॥ ” इति विषयाप्राप्ती रोगोत्पत्तिः, अस्यासङ्गा-
र्थापि गजयवमादिरोगोत्पत्तिः स्यादिति । स्था० ६ ठा० ।

रोग-देशी-रङ्गः, वे० ना० ७ वर्गे ११ गाथा ।

रोग-पिप्-धा० । पिप्पले, “ पिप्पलेवह-णिरिणास-णिरिण-
ज-रोग-चङ्गाः ” ॥ ८ । ४ । १८५ ॥ इति पिप्पधानोः रोगाव-
शः । रोग-चङ्गाः । चङ्गाः । गङ्गा-पिप्प । पिप्प । पा० ४ पाद ।

रोग-रोग-पु० । द्विषुग्पशुभेदे, प्रज्ञा० १ पद । विपा० ।
अर्थः, वे० ना० ७ वर्गे १२ गाथा । पुच्छार्थं रोगका हन्य-
न्ते । आच० १ ध्रु० १ अ० ६ उ० । रोहिणे, “ रोहिणो रो-
ज्ज्मा ” पा० ना० २२७ गाथा ।

रोग-रोग-पु० । न० । लोहं, वृ० १ उ० १ प्रक० । तन्दुलपिष्टे,
वे० ना० ७ वर्गे ११ गाथा ।

रोग-देशी-गृहप्रमाणे, वे० ना० ७ वर्गे ११ गाथा ।

रोगी-देशी-इच्छायाश्च, अर्थाशविकायां च । वे० ना० ७
वर्गे १५ गाथा ।

रोग-रोग-रोग-न० । “ रुद्र-भुज-मुखां तोऽन्त्यस्य ”
॥ ८ । ४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रोगनीये, प्रा० ।
रोग-रुदितुम्-अव्य० । “ रुद्र-भुज-मुखां तोऽन्त्यस्य ” ॥
८ । ४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रोगनं कर्तुमि-
त्यर्थः, प्रा० ४ पाद ।

रोग-रोग-रोग-अव्य० । “ रुद्र-भुज-मुखां तोऽन्त्यस्य ॥ ८ ।
४ । २१२ ॥ इति अन्त्यस्य तो भवति । रोगनं कर्तुमि-
त्यर्थः, प्रा० ४ पाद ।

रोग-रोग-पु० । रोगयस्यातदारुणतया अर्थाणि मोचयतीति
रोगः । रोगजनमहादारुणान्धकारादिदशानाद्युद्भवो वि-
कृताध्यवसायरूपो रसोऽपि रोगः । रसभेदे, अनु० ।

अथ रोगं हेतुतो, लक्षणतश्चाऽऽह-

भयजणरुवसहं-धयारचिताकहासमुप्पसो ।

संमोहसंभमविषाय-सरणलिणो रसो रोगो ॥ ८ ॥

रोगो रसो जहा-

भिउडीविडंविअमुहो, संदट्टोइ इअ रुहिरमाकिमो ।

हणसि पसुं असुरणिभो, भीमरमिअ । उहोइ । रोगोऽसि

रूपं शत्रुपिशाचादीनां शब्दस्तपोमेव अन्धकारं-बहुनत-
मानिकुरुम्बरूपम्, उपलक्षणत्वाद्दरणादयश्च पदार्था इह गृ-
ह्यन्ते, तेषां भयजनकानां रूपादिपदार्थानां येयं चिन्ता-तत्त्व-
रूपपर्यालोचनरूपा, कथा-तत्त्वरूपभणनलक्षणा, तथोपल-
क्षणत्वाद् दर्शनादीनि च गृह्यन्ते, तस्यः समुत्पन्ना-जाता रोगो

रस इति योगः । किलक्षण इत्याह—संमोहः—किं कस्य-
त्वमूहना संमोहो—व्याकुलत्वं विपादः—किमहमत्र प्रदेशं
समायात इत्यादि स्वस्वरूपः मरणं—भयोद्भान्तगच्छशुक-
मालहन्तसोमिलोद्भवस्यैव प्राणत्यागस्तानि लिङ्गं—लक्षणं
यस्य स तथा । आह—ननु भयजनकरूपादिभ्यः समुत्पन्नः
संमोहादालिङ्ग्य भयानक एव भवति, कथमस्य रौद्रत्वम् ?
सत्यं, किन्तु—पिशाचादिरौद्रवस्तुभ्यो जातत्वाद् रौद्रत्वमस्य
विवाक्षितमित्यदोषः, तथा शत्रुजनाददर्शने तच्छिरः कलना-
दिप्रवृत्तानां पशुशुकरकुङ्कवधादिप्रवृत्तानां च यो रौद्राध्यव-
सायात्मको भ्रुकुटीभङ्गादालिङ्गो रौद्रा रसः सोऽप्युपलक्षण-
त्वादत्रैव द्रष्टव्यः, अन्यथा स निगरूपद एव स्याद्, अत एव
रौद्रपरिणामवन्पुरुषचेष्टाप्रतिपादकमेवोदाहरणं वर्शायत्यति-
भीतचेष्टाप्रतिपादकं तु तत् स्वत एवाभ्युद्यमिन्मूलं प्रसङ्गम् ।
उदाहरणमाह—भिउडी, गाहा—त्रिवलीतर्कितललाटरूपया
भ्रुकुट्या विडम्बिते—विहृतीकृत मुखं यस्य तत् सम्बोधनं
हे भ्रुकुटीविडम्बितमुख ! सन्दष्टोष्ठः 'इत' इति इतश्च इतश्च
'रौद्रमाक्षि' ति विक्षिप्तार्थिग इत्यर्थः, हसि—व्यापाद-
र्यास पशुम्, असुरो—दानयस्तन्निभः—तस्मिन्महः भीमं रसि-
त—शाब्दतः यस्य तत्सम्बोधनं हे भीमरसित ! अतिरौद्रः—
अतिशयरौद्राकृते ! रौद्रोऽसि—रौद्रपरिणामयुक्तोऽस्मीति ।
अनु० । भीषणाकारे, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० । आ० चू० ।
" रोहा काया णेरडयाणं " नैर्गयकाणां रौद्रा दारुणा अन्य-
न्तर्माणिष्टत्वेन क्रोधान्पादकत्वात् रौद्ररसो हि क्रोधरूपो,
यत आह—रौद्रः क्रोधप्रकृतिर्गतिः । स्या० ४ ठा० ४ उ० ।
ज्ञा० । दारुणे, पा० १६ वि० । आ० । रुद्रस्यैव कर्म
रौद्रं वधवधनवधदहनाङ्गनमागणादिकर्माणि । प्र० ६
द्वार । ध० । हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगतं ध्यानभेदः, आ० ४ अ० ।
(विशेषः ' रुद्रभाण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतः)

रौद्रभाण—रौद्रध्यान—न० । रोदयत्यपगतिरिति रुद्रः, प्राणि-
वधादिपरिणत आत्मैवः तस्यैव कर्म रौद्रं, तच्च ध्यान
च रौद्रध्यानम् । प्र० । तदपि सर्वेषु वधवधवधनदहना-
ङ्गनमारणादिप्राणिधानम् ? पैशुन्यासभ्यासदभृतघातादिव-
चनचिन्तनम् २, तीक्ष्णकोपलोभाकुलं भूतोपघातपरायण
परलोकापार्यान्गपेलं परद्रव्यहरणप्राणिधानम् ३, सर्वाभि-
ङ्गनपरम्परोपघातपरायणशब्दादिविषयसाधकद्रव्यसंग्रह-
णप्राणिधानम् च उच्छिन्नवधादालिङ्गगम्यं नरकगतिम्—
मनकागणमवसेयम्, प्र० ६ द्वार । हिंसाद्यतिक्रौर्यानुगत
रौद्रम् । ध्यानभेदः, स्या० ४ ठा० १ उ० । आ० । म० ।
दश० । स्या० । दशी० । (तच्च ' रुद्रभाण ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ४८८ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

रौद्रपरिणाम—रौद्रपरिणाम—त्रि० । गिरिभेदस्मानकपायरौद्र-
ध्यानारुषितचेतावृत्तौ, कर्म० १ कर्म० ।

रौद्र—देशी—कृत्वातात्, मले च । दे० ना० ७ वर्ग १५ गाथा ।

रोम—रोमन्—न० । तनूरुहे, तं० । आ० । " केशा—शिरःकुर्वस-
म्भवाः, रोमाणि—शेषशरीरसम्भवाणि " प्र० ४० द्वार ।
म० । स्या० । " तनूरुहाई रोमाई " पा० ना० २०१
गाथा । न० । " रोमन्दिग्यदुत्तुर्पदियअचुदअप-
-

त्थलकखणजंघाजुयला " रोमरहितं वृत्तं—घर्तुलं लघु-
संस्थितं—मनोहसंस्थानं क्रमेणाङ्गं स्थूरस्थूरतरमिति
भावः, अङ्गघन्यप्रशस्तलक्षणं—अङ्गघन्यपदरहितशेषप्रश-
स्तलक्षणाङ्गितं जङ्घायुगलं यासां ता रोमरहितवृत्तलघुस-
स्थिताङ्गघन्यप्रशस्तलक्षणजङ्घायुगलाः । जी० ३ प्रति० ४
आ० २ उ० । (जङ्घादिरोमकल्पनम् ' परकिरिया ' शब्दे
पञ्चमभागे ४१६ पृष्ठे दर्शितम् ।) लघणविशेषः, सूत्र० १
श्रु० ७ अ० ।

रोमंच—रोमाञ्च—पुं० । रोम्णां हर्षे, नि० चू० ७ उ० ।

रोमंचिअ—रोमाञ्चित—त्रि० । पुलकिते, " रोमंचिअ आरे-
इअ, ऊर्त्तलिअ पुलइअ च कंटइअ " पा० ना० ७६ गाथा ।
रोमंथ—रोमन्थ—पुं० । भुक्तस्य घासादः पशुभिर्नदीर्य्य चर्व-
णे, व्य० १० उ० । " रोमंथो उग्गालो " पा० ना० १५१
गाथा ।

रोमकूव—रोमकूप—पुं० । रोम्णां तनूरुहाणां कूप इव कूपाः ।
रोमग्नेषु, तं० । ज्ञा० । उत्त० । आ० म० ।

रोमरा—रोमक—पुं० । ग्लेच्छदशभेदे, प्र० १ आ० द्वार
रोमकेशोद्भवे, जं० ३ वल० । तत्र जाते अनार्यजातिभेदे,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० । आ० चू० ।

रोमराइ—रोमराजि—स्त्री० । उदरमध्यस्थकेशावल्याम्, नि०
चू० ३ उ० । जघने, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रोमलयासय—देशी—उदरे, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रोमम—रोमश—न० । पद्मले, " पद्मलये लोमसे " पा०
ना० २४६ गाथा ।

रोममुहा—रोममुखा—स्त्री० । रोममुखकारिण्यां सम्पाधना-
याम्, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

रोमूमल—देशी—जघने, दे० ना० ७ वर्ग १२ गाथा ।

रोयइत्ता—रोचयित्वा—अव्य० । विधिभावनाभ्यां प्रिय कृत्यं-
त्यर्थे, उत्त० २६ अ० । दश० ।

रोयत—रुदत्—त्रि० । सशब्दमश्रुणि विमुञ्चति, ज्ञा० १ श्रु० ६
अ० । आ० म० । साधुपातं शब्द विदधाने, ज्ञा० १
श्रु० १ अ० । सूत्र० ।

रोयग—रोचक—न० । रोचयति, सम्यगनुष्ठानप्रवृत्तिं न तु का-
रयतीति रोचकम् । अविग्नसम्यग्दशां कृष्णश्रुणिकादीना-
मिव (ध० २ अधि०) रुचिमात्रकरो सम्यक्त्वभेदः, दशी० ५
तत्त्व । आ० । यत्र सद्नुष्ठान रोचयत्येव केवलं न पुनः
कारयति । विशेषः । आ० म० ।

रोयमाणी—रुदन्ती—स्त्री० । अश्रुणि विमुञ्चन्त्याम्, म० ६ श०
३३ उ० । विपा० ।

रोर—रोर—पुं० । रुद्धे, स्या० ६ ठा० । तं० । दे० ना० ।
" जत्थय अज्जाकण्णो, पाणव्याए वि रोरदुष्मिक्खे । न य
परिभुज्जइ सहसा, गोअम ! गच्छं तये भाण्ये ॥ १ ॥ " ना०
२ अधि० । " रोरो अकिचणा " पा० ना० ३५ गाथा ।

रोरव—रोरव—पुं० । सममनस्कपृथिव्यां नरकभेदे, सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० ।

पटलेनाम्धकारेण निरालोका-निरस्तप्रकाशा निरस्तहृष्टप्र-
सरा वा तमःपटलनिगलोकास्ततः कर्मधारयः । म० ७ श०
६ उ० । स्थूलतरे पृथ्वीपुद्गले, सूक्ष्मतरे रेणुपुद्गला रजः, त
एव स्थूला रेणवः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । पांशुषु, ज्ञा० १
श्रु० १७ अ० । ज्ञा० ११ " रेणुं पंसु रभ्यो पराश्रो य " पाठ०
ना० १३७ गाथा ।

रेणुया-रेणुका-स्त्री० । परशुगममातरि यमदंष्ट्रः भार्यायाम्,
आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । आ० क० । त० । आ० म० ।
(एतत्कथा ' कोह ' शब्दे तृतीयभागे १४०० पृष्ठ उक्ता) अ-
नन्तजीववनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

रेफ-रेफ पुं० । " फो भ-हो " ॥ ८ । १ । २३६ ॥ इति फस्य
भ । रेफः । रेभः । रकारात्मके वर्णे प्रा० १ पाद ।

रेय-रेत पुं० । पुरुषसम्बन्धिनि शुक्रे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

रेयग रेचक पुं० । यहिचूर्त्ता भ्रांस, ज्ञा० २२ टा० ।

रेयगावद् रेचकावर्त्त पुं० । अङ्गप्रावर्त्तने, यदङ्गप्रावर्त्तने त-
द्वचकावर्त्त इत्यभिधीयते । प्रव० २ द्वार ।

रेल्लि-रेल्लि स्त्री० । धोतस्मि, त० ।

रेवई रेवती स्त्री० । प्रगादेवताके नक्षत्रभेदे, अनु० । स्था० ।
ज० । सू० प्र० ।

रेवईगस्वत्ते वर्त्तमइतोर पमत्ते । म० ३२ मम० ।

कृष्णभ्रातु बलदेवस्य भार्याया, निपद्यकुमारस्य मातरि,
नि० । राजपूठे महाशतकस्य गृहपते, प्रधानभार्यायाम्,
उपा० १ अ० । (एतत्कथा ' महासयय ' शब्दे पष्ठ भागे २१४
पृष्ठ उक्ता) मेदिनिकग्रामवासिन्यायां गृहपत्यायाम्, म० १५ श० ।
तद्वद्व्यता-रेवती भगवत औपधदात्री, कथम्—कलंकदा
भगवतो मेदिनिकग्रामनगर विहरत पिचन्त्यगे दाहवह-
लो बभूव, लोहितवर्चश्च प्रावर्त्तते, चातुर्वर्ग्यं च व्याकर-
ति स्म, यदुत गोशालकस्य तपस्तेजसा दग्धशरीरोऽन्तः, य
गमासस्य कालं कार्ग्यतीति, तत्र च सिहनामा मुनिगता-
पताऽवसानं पश्यमन्यत—मम धर्माचार्यस्य भगवतो महा-
वीरस्य उत्तरांगो रजति, ततो हा नदिगन्त्यन्यतीधिका,
यथा वृद्धस्य एव महावीरं गोशालकनृजोऽपहतः, कालगत
इतिः एवभूतभावनाजितनमानमहादुःस्वेदिनशरीरो मा-
लुककच्छामभान विजते वनमनुप्रविश्य कुहकुहंयव महा-
ध्वनिना प्रागेदीन, भगवांश्च स्थधिरस्तमाकार्योक्त्वान—
हे सिंह ! यन्वया व्यकल्प, न तज्ज्ञात्रि, यन् इतोऽह देशोना-
नि गोडश वर्षाणि केवलपर्यायं पूरयिष्यामि, ततो गच्छन्
नगरमध्ये, तत्र रेवत्याभधानया गृहपतिपत्न्या मदर्थं दे
कृष्णगण्डफलशरीरं उपस्कृते, न च ताभ्यां प्रयोजनम्, तथा-
ऽन्यदास्ति तद्गृहं परिवर्त्तते मार्जाराभधानस्य वार्यानि-
वृत्तिकारकं कुक्कुटमांसकम्, बीजपूरककटाहमित्यर्थः, तदा-
हर, तेन नः प्रयाजनामन्येवमुक्ताऽस्मा तथैव कृतवान्, रेवती
च सर्वदुमानं कृतार्थमात्मानं मन्यमाना यथा याचते तत्पात्रे
प्रतिपद्यते, तेनाप्यानीय तज्ज्ञगवतो हस्ते विसृष्टम्, भगवता-
ऽपि वीतरगतयेवोदरकाष्ठं निक्षिप्तम्, ततस्तत्क्षणमेव जाणो
रंगो जातः, जातानन्दो यतिवर्गो मुदितो निखिलो देवादि-
लोक इति । स्था० १ टा० । म० । त० । (यथा गोशालो

पहन-वीरस्वाः, भवेदनापशमनार्थं कपोतशरीरं मार्जारेण
कुक्कुटमांसं च उपस्कृतमिति ' गोमालग ' शब्दे १०३० पृष्ठ)
रेवई-रेवती-माषा पुं०, वे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।

रेवईनस्वत्त-रेवती नस्वत्त-पुं० । आर्यनागहस्तिनां स्वनाम-
ख्याते शिष्ये, त० ।

जच्चञ्जणघाडस्य प्र-प्रागा मुदियकुवलयनिहाणं ।

वहुत वायगवस्य रेवईनस्वत्तनामाणं ॥ २१ ॥

जच्चञ्जणघाडस्य जच्चञ्जणघाडस्य
नस्वत्तनामां वाचका नस्वत्तनामां वाचका
त्याह—जात्याञ्जनधा समप्रभाणाम्—जात्यध्यासावञ्जनधा-
तुश्च तेन समा-सदृशी प्रभा-देहकान्तिर्येषां त तथा तेषां,
मा भूतद्व्यन्तकार्त्तास्मि सम्प्रत्यय इति विशेषणान्तरमाह—
मुद्रिकाकुवलयनिमानां परिपाकागतस्मदाक्षया नीलोत्पलेन
च समप्रभाणाम्, अपरे पुनराहुः कुवलयमानं मणिविशेषः ।
तत्राप्याधिगद्यः । त० । म० ।

रेवईमिच-रेवतीमित्र पुं० । इक्षुपूर्विणं स्वनामख्याते युगप्र-
धानसंगे, कल्प० २ आधि० ८ क्षण ।

रेवजिअ देशी० । उपालब्ध, वे० ना० ९ वर्ग १० गाथा ।

रेवय रेवत पुं० । गन्धर्वभेदे, प्रज्ञा० १ पद । द्वाग्वत्यामु-
त्तरपूर्वे स्वनामख्याते पव्वते, अन्त० १ श्रु० ४ वर्ग १ अ० ।
नि० । आ० म० । आ० सू० ।

रेवतगिरि कल्प—

" सिंगनेमांजणे मिरसा, मिडे रेवतगिरीसकल्पमि ।

मिरविहर्ग्यासभाणय, जहा रे पालिपण तु ॥ १ ॥ "

कृष्णसलाहसमीचे मिलासणे । देवस्पर्शद्वयं नमी सहस्म-
तवणे केवलनाण लक्षणारामे तेम । ग्ना अश्वजोहणं, उ(सि)डसि-
हेर निव्वाण । रेवयमेदलाण करह । तथ कल्लाणातिगे का-
ऊण सुवण्णयणपाडमालोकिअं । वेअतिग जीधेतसामि-
णा अचंदावि च कोरड । इतो वि वजेण गिरि कांरऊण
मुवण्णयलाणयं रूपमयं चइअं, यणमया पाडिमा पमा-
णवशोवयया मिहेर अवरेगमेअं । अश्वलोहणमिहेरं यला-
णयमेअं संयो पयाइ कोरड, उअविनायगे पाडिहारे
तप्पाडरुवं । धीनिमिमुवात निवा । स्थानं शाव्या निवा-
णादनन्तरं ' कण्ठेण टाविय, तहा सई जायवा दामोयरा-
मिहनाद ५ सोडिक ६, रेवया ५, तिह । तकेणे कीडणेणं वि
तथाला उववळा । तथ य मेहनादो । ममहिद्री नेमिपयभ-
निजुने चिट्ठ, गिरायदारणेण कळणव । लाणयमि पंच उ
दारा विडावय्या, तथेण अवापुरयो उ । तरविसाए सत्तिहि
अ सयकमेहि गुहा, तथ य उववासति । गेणं धलिचिहाण-
ण मिले उप्पाडऊण मअंके गिरिचिदारणा । पडिमा, तथ य
कम्मपण्णासंगेण वलदेवणे कार्ग्य आ । सयजिणपाडिमा-
रुवं नामऊण उत्तरदिमाण पण्णासातगे वा । ततिगे, पदमाप-
वारआए कम्मसयितने गंतुण गोदोहि । आसणेण प-
विमिऊण उपवासपंचगे भमररुवं दाहणं । उक्तेण पाडिऊ-
ण कम्मसताओ अहो मुदे पाविमऊण । बलायमेअं—
ये इडादेसेण थणयअस्सकारियं इडादेवि पू । ऊण सुवण-
जालाण आयव्व । तथ दिण्ण मिरगमूलनाहो । ममिजिरी-

वा घेदिअव्यो बीअवारीण एणं पायं पूया ता सयंयं वा-
 बीए अहो कमवाली संगामिला, तथ स मज्झवारीण
 कममत्तमणहि कृया; तथ वरहंसयिअणं तथ मज्झवारीण
 नायगा यन्द्यव्या-तइअवारीण मूलदुवा तथ मज्झवारीण
 न अग्रहा । एवं कंचगवलाणयम्वे । तथ य अंवापुर-
 आ हन्थवीमाण विवरं, तथ य अंवापुर-
 गण सिलुग्राङ्गण हन्थवीमाण संपु तथ य अंवापुर-
 खगं अहो रमकविआ अमावासाए अ मावासाए उग्रदइ । त-
 थ य उववासातिगं काऊण अंवापुरेण पूयणेण बलिधि-
 हवेषं गहियव्वं । तहा य जुणकूडे उववासातिगं काऊ-
 ण सरलमगेण बलिपुअणेण सिद्धा तथ य चित्तिअ सिद्धि दिणमेगं ठा-
 तथ य चित्तिअ सिद्धि दिणमेगं ठा-
 क्खो हवइ तहा राईमईगुहाए कम सपणं गोवोहिआए पवि-
 सियव्वं, रसकविआए कसिणचिअ कसिणचित्तयल्ली राईम-
 ईए पडिमा रयणमया अंवाए उण मयाओ अंगगा आसहिओ
 विट्ठंति । तथ छत्तसिला घंटसि ला कोडसिला तिगं पणुत्तं,
 छत्तसिला मज्झं मज्झं कल्ययणी सहस्सं वणमज्झं रयय-
 सुवणमयअउव्वीसं लक्खाराइ छावत्तरी चउथीमाजि-
 णाण गुहा पणुत्ता । कालमे इस्स पुग्गो सुयगणवाल-
 आए नइए सट्ठकमसयतिगेण उत्तरदिमाण गामत्ता गि-
 रिगुहं पविंसऊण उदण तहव्वं काऊण ठिए उववासप-
 ओगेहि दुवारमुग्घाडइ । मजे पढमदुवारं सुयल्लखणी सं-
 घंउं अंवाए विउव्विआ । तथ रयणचणमडारो अण्णो
 वामीवरसमीव अजणासला अहोभागे रययसुवणधु-
 ला पुगिसवोसोह पणुत्ता । तथ माणमंगलयंवेवदालीय-
 सतुगसन्निहिआगिअरोव्वं खायं मेघसमुद्धरणकज्जाम्म त-
 स्स कडाइं मज्झं गिरिहं ला कोडिधुमंजांगो संघसि-
 लाचुणयजोयणाओ अज णसिद्धिज्जा । पाहुइहेसाओ रे-
 वयकणसंखओ सम्मत्ता । ती० २ कल्प० । धेवतके स्वरं,
 त्या० ७ डा० । अनु० । प्रमाणे, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।
 रेसणिया-रेपणिका-खी० । करोटिकायाम्, "रेसणिया क-
 रोडया " पाइ० ना० १ गाथा ।
 रेवलिआ-देशी-बालुका-वने, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।
 रेवा-रेवा-खी० । नमो रेवा " पाइ० ना० १ गाथा ।
 रेसणी-देशी-अणिमि कोखे, करोटिकाण्यकांस्यभाजने च ।
 दे० ना० ७ वर्ग १५ गाथा ।
 रेसि(सि)-अव्य० । तादर्थ्ये, प्रा० "तादर्थ्ये केहि-तेहि-रेसि-
 रेसि-तणेणाः " ॥ ८॥ ४२४ ॥ अपभ्रंशे तादर्थ्ये घात्ये
 केहि-तेहि-रेसि-रेसि-तणेण इत्येत पञ्च निपाताः प्रयो-
 क्तव्याः । " दोष्ठा एह परिणामडी, अइ भन कवणहिं वीम ।
 हउं मिज्जउं तउं कोहिं पिअ, तुहुं पुणु अज्जहिं रेसि " ॥ १ ॥ प्रा० ४ पाद ।
 रेसिअ-देशी-खी०, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।
 रेह-राज-धा० । शीसा, " राज रघ-छज-सह-रीर-
 रहाः " ॥ ८॥ १०० ॥ इति राजस्थाने रेहांदेशः । रेह-
 " । राजसि । प्रा० ४ पाद ।
 रेह-राज-खी० । शोभमाने, प्रा० १ अ० १ अ० ।

रेहा-रेखा-खी० । अन्ते, दले, आभोगे, विन्दुपुअकृते व-
 रडाकोणं चिह्नमेव, पङ्क्तौ च । कल्प० १ अधि० १ क्षण ।
 रेहिअ-देशी-छिन्नपुच्छे, दे० ना० ७ वर्ग १० गाथा ।
 रेहिज्जमाण-गराज्यमान-त्रि० । देदीप्यमाने, अतिक्रयेन रा-
 जमाने, भ० ७ श० ३ उ० ।
 रेहिर-रेखावत्-त्रि० । "आल्यल्लोहल-प्रत्त-मन्ते-त्तर-मणा-
 मनाः" ॥ ८॥ २ । १५६ ॥ इति मतोः स्थाने इरादेशः । रेहिरो ।
 रेखाविशिष्टे, प्रा० २ पाद ।
 रोअ-रोग-पुं० । व्याधौ, " आयंको आयल्लो बाही तइ आ-
 मयो रोआ " पाइ० ना० ५१ गाथा ।
 रोअणगिरि-रोचनागिरि-पुं० । मरेः भद्रशालवने अष्टमे
 दिग्गन्तिकुटे, मन्दरस्योत्तरपूर्वे उत्तगायाः शिताया पूर्वे
 स्वनामख्याते देवे च । ज० ४ वज्र० ।
 रोअणिआ-रोदनिका-खी० । "रोअणिआ लामाओ " पाइ०
 ना० १०७ गाथा । दे० ना० ।
 रोअवसाण-रोचितावसान-न० । रोचितम्-सम्यग्भावि-
 तम् अवसानं यस्य तद्रोचितावसानम्, शनैः शनैः प्रत्यप्य-
 माणस्वरं यस्य गेयस्यावसानं तद्रोचितावसानम् । गेय-
 भेदं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । रा० । आ० म० ।
 रोहंदग-रोचितान्तक-न० । रोचिताऽवसानं, आ० चू० १ अ० ।
 रोहजंत-रोच्यमान-न० । प्रशस्यमाने, आचा० २ अ० १ चू०
 ५ अ० १ उ० ।
 रोइय-रोचित-त्रि० । भाविते, चिकीर्षिते च । आ० म० १
 अ० । म्था० ।
 रोमाण-रोचयत्-त्रि० । रुचिपिपीकुर्याणे, ध० ३ अधि० ।
 आचा० । आ० म० ।
 रोकण-देशी-रङ्गे, दे० ना० ७ वर्ग ११ गाथा ।
 रोकणिअ-देशी-भृङ्गयाम्, नृशंसे च । दे० ना० ७ वर्ग
 १६ गाथा ।
 रोग-रोग-पुं० । व्याधौ, आचा० १ अ० ६ अ० १ उ० ।
 प्रव० । तं० । ज्वगतिसारकासश्चासादिषु, आव० ४ अ० ।
 आचा० । कालसहेषु व्याधिषु, औ० । भ० । ज्ञा० । म्था० । कु-
 प्रादिरुगे, उत्त० २ अ० । ज्ञा० । म्था० । सद्योघातानि रोगे, प०
 सू० ३ सूत्र । आव० । नि० चू० । प्रश्न० । आचा० । "खांसं
 सांसं जगे दाहं, जोणीसूले भगदले । अग्निमाऽज्जीरणं दिट्ठी,
 मुज्जसूले अकोण ॥ १ ॥ " पं० मा० २ कल्प । " सांसं १
 कामं २ जगे ३ दाहं ४, कुच्छिसूले ५ भगदरे ६ । अग्निमा ७
 ऽज्जीरणं ८ दिट्ठी, ९ मुज्जसूले १० अकारण ११ । अच्छिद्येयम्
 १२ कञ्जयेयम् १३ कंठं १४ उदरं १५ कोहं १६ । " इति पा-
 ठान्तरम् । उपा० ४ अ० ।
 रोगतिगिन्ध्या-रोगचिकित्सा-खी० । व्याधिप्रतिक्रियायाम्,
 पञ्चा० १८ विष० ।
 रोगपरीसह-रोगपरीषह-पुं० । रोगो-रुक् तत्परिषदणं च त-

रोकय-रोकय-पुं० । जम्बूद्वीपे मेरोः वक्षिणे पद्मप्रभायां पृ-
थिव्यां नरकभेदे, स्था० ६ टा० । स० । तमस्तमायां पृथिव्यां
नरकभेदे, प्रज्ञा० २ पद० । जी० ।

रोल-रोल-पुं० । शब्दः, " रोलो रावो " पाइ० ना० ३४
गाथा । कलहः, रवे च । दे० ना० ७ वर्गे १५ गाथा ।

रोलंव-देशी-अमेर, दे० ना० ७ वर्गे २ गाथा ।

रोव-रुद-धा० । अश्रुचिमोचने, " रुद-नमोर्वः " ॥ ८ ॥
४ ॥ २२६ ॥ इति अन्त्यस्य च । रुवइ । रोवइ । रुदति । प्रा० ।

रोवग-रोहक-पुं० । " रुहः पः " ॥ ४ ॥ २ ॥ १४ ॥ इति-
हकारस्य वा एकारः । ईम० । " पो वः " ॥ ८ ॥ २३१ ॥ इति
पस्य वः । प्रा० । वृत्तः, दश० १ अ० ।

रोवण-रोपण-न० । रोप्यत इति रोपणे, भावे अनदः । स्था-
पनं, व्य० १ उ० । रोहणे, रुह जन्मनि । रोहति कश्चित् । तमन्यः
प्रयुक्तः । प्रयोक्तृव्यापारे णिः । " रुहः पः " ॥ ४ ॥ २३१ ॥ इति
हकारस्य एकारः । ईम० । स्थापनं, व्य० १ उ० ।

रोवमाणी-रुदती-स्त्री० । अश्रुचिमोचनं कुर्वत्याम्, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

रोविंदय-रोविन्दक-न० । गेयभेदे, स्था० ४ टा० ४ उ० ।

रोविर-रोदिन-त्रि० । शीलाभेदे णिनिः । " शीलाचर्थस्यैवः " ॥
८ ॥ २३५ ॥ इति विहितस्य प्रत्ययस्य इरः । रोदिनशीले, प्रा० ।

रोस-रोष-पुं० । स्वविकल्पजनिते, प्रव० २ टार । क्रोधे,
स्था० ४ टा० ४ उ० । " बले जगज्जुनरक्षणक्षमं, कृपा
च सा सङ्क्रमकं कृतागमि । इतीव सञ्जन्य विमुच्य मानसं,
रूपेव रोषस्तत्र नाथ ! निर्यया ॥ १ ॥ " कल्प० १ अ० ६
क्षण । क्रोधरूपे गौणमोहिनीयकर्मणि, स० ४२ सम० । देश-
भेदे, लङास्मिन् जने च । प्रश्न० १ आश्र० टार ।

रोसा-रोषा-स्त्री० । रोषात् शिवभूतेरिव या सा रोषा । प्रव-
ज्याभेदे, स्था० १० टा० । पं० भा० ।

..... अहुणा रोसा तु पव्वजा
मीसारक्खो रएहो, धम्मं सोऊण सावओ जातो ।
मा मांरही किंवी, उज्झित्तुं अमिं करे दारं ।
तप्पडिणि रायकहिण, पेच्छामि असिं त्ति सावएज्जुणं ।
सम्महिट्ठी देवय, सा रक्खिज्जां त्ति तो कहुं ।
दिव्वप्पभावमेयं, सभयं दइण कुद्धितो राया ।
णिज्जाति पच्चणीए, सहुं तोसं तु रक्खइहा ।
जंपति णरिंदमह सो, मा एतंसिं तु रूसहा वुत्ते ।
जं जंपियंभेतेहिं, तं सच्चं णरवर ! तहेव ।
ताहं छोदूण पुणां, णिकुट्ट असी तु णवरि दारुओ ।
पुट्ठो णरवसभेणं, विभेति आपेति किं एयं ।
जंपति सहुं ताहं, णरवर ! देवप्पसादं इच्चसो ।
पावविज्जां तु णरा, हवंति देवाण वी पुजा ।
तो तुट्ठो भणति णिवो, सेवसु एमेव दारुअसिं णाओ ।
कडगादीहिं पूजितो, पावितो सुमहंतमिस्सरियं ।

कोलगयम्मि य सट्ठे, पुत्तो णामेण चंडकण्हो त्ति ।

पडिवओ तं भोगं, सामंतंणाऽऽनमंतम्मि ।

पेसे त्ति चंडकण्हे, गंतूणं घत्तु सज्जमाणो त्ति ।

तुट्ठो य भणति राया, किं देमि अहाह सो इणमो ।

जं खज्जपज्जभोजं, गेण्हज्ज पुग्गम्मि तं तु मुग्गाहियं ।

इयं हातु त्ति य भणिए, वारुणिपाणे पमादेणं ।

रत्तिं चिरस्स सगिहं, आगच्छति भज्जमातरो तस्स ।

दुहिया जग्गंतीओ, उब्बिहा अन्नदारं त्ति ।

चिरकतदारं पिहण, अहं लवती आगतो तु सो दारं ।

उग्घाडउ तो जणणी, लविसु जत्थंमि वेलं ।

उग्घाडियदाराई, तहियं वच्च त्ति मातु रुसितो तु ।

माहुग्घाडियदारं, नि गंतु साहुणुवच्चपितुं ।

पव्वावहं लवेसुं, ते वि य मत्तां त्ति कातु वक्खेवं ।

वंती गोमग्गम्मी, पभांतं पव्वावइस्सामो ।

सयमेव कुणति लोयं, ताहं लिंगं दलंति जतिणो तु ।

पव्वावेति य विहिणा, एसा रोसा तु पव्वजा ।

पं० भा० १ कल्प ।

रोसाए-रओ मीसारक्खो सो साहुसगासे धम्मं सो-
ऊण सावओ, सो तज्जीविओ सो तं असिं उज्झऊण
कट्टमयं अमिं धेरइ, तस्स मिस्सो सो तं वारइ । एवं जाव
रओ सिट्ठे एस कट्टमयं अमिं धेरइ, रओ भणियं-पेच्छा-
मो तेणं समहिट्ठी देवया आगाहिया, नमंमिऊण कहिओ
लोहमओ जाओ । पच्छा राया एलोएइ सो चुप्पओ विलक्खो
जाओ । सावओ पाणसु पडिओ भणइ-सच्चमेयं एवं जाव
तस्स पुत्ता चंडकण्हो पव्वइओ । जण वोडिया उप्पाइया ।
पं० सू० १ कल्प० ।

रोसाण-मृज-धा० । शुद्धौ, 'मृजं कग्घुम-लुक्ख-पुक्ख-पुंस-
कुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः' ॥ ८ ॥ ४ ॥ १०५ ॥ इति रोसा-
ण इत्यादेशः । रोसाणइ । पक्ष-मज्झइ । माटिं । प्रा० ४ पाद ।

रोसाणिअ-मृष्ट-धा० । आमर्षणे, 'रोसाणिअं मसिणिअं'
पाइ० ना० २२४ गाथा ।

रोह-रोह-पुं० । चतुर्थपरावर्तपरिहारं गोशालकजीवे, भ० १५
श० । अङ्कुर, घाव० । भगवतो महावीरस्वामिनः स्वनाम-
ख्यातेऽनगारे, भ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावी-
रस्स अंतवामी रोहं नामं अणगारं पगइभए पगइमउए
पगइविणीए पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे
मिउमइवसंपक्खे अलीये भए विणीए समणस्स भगवओ
महावीरस्स अदूरसामंते उहुं जाणू अहोमिरे भाणकोट्ठो-
वगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहइ । तए अं
से रोहे नामं अणगारे जायसट्ठे० जाव पज्जुवासमाणे
एवं वदासी-पुण्वि भंते ! लोए पच्छा अलोए पुण्वि अ-

लोए पच्छा लोए ? रोहा ! लोए य अलोए य पुंवि
पेंते पच्छा पेंते दो वि एए मामया भावा, अण्णुपुव्वी
एसा रोहा ! पुंवि भेंते ! जीवा पच्छा अजीवा पुंवि अजीवा
पच्छा जीवा ! जहव लोए य अलोए य तहव जीवा य अजी-
वा य, एवं भवमिद्विया य अभवमिद्विया य मिद्धि अमि-
द्धी सिद्धा अमिद्धा, पुंवि भेंते ! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पु-
वि कुक्कुडी पच्छा अंडए ? रोहा मे णं अंडए कओ ?
भयवं ! कुक्कुडीओ, मा णं कुक्कुडी कओ ? भेंते ! अंडया
ओ, एवमव रोहा ! मे य अंडए सा य कुक्कुडी, पुंवि
पेंते पच्छा पेंते देव ते मामया भावा, अण्णुपुव्वी एसा
रोहा ! । पुंवि भेंते ! लोयेंते पच्छा अलोयेंते, पुव्वं अ-
लोयेंते पच्छा लोयेंते ! रोहा ! लोयेंते य अलोयेंते य०
जाव अण्णुपुव्वी एसा रोहा ! । पुंवि भेंते ! लोयेंते
पच्छा सत्तमे उवामंतरे पुच्छा, रोहा ! लोयेंते य सत्तमे
उवामंतरे पुंवि पि दो वि एते ० जाव अण्णुपुव्वी एसा
रोहा ! । एवं लोयेंते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए
घणोदहिमत्तमा पुढवी, एवं लोयेंते एक्केणं संजोएयव्वं
इमेहिं ठाणेहिं ते जहा-“ ओवासवायघणउदहि, पुढवी
दीवा य सागरा वामा । नेरहयाई अन्थि य, समया कम्मआई
लेम्माओ ॥१॥ दिद्धी दंमण गाणा, मन्नमरीरा य जोग-
उवओगे । दव्वपएमा पञ्चव-अद्धा किं पुंवि लोयेंते ? ॥२॥ ”
पुंवि भेंते ! लोयेंते पच्छा मव्वड्ढा ? । जहा लोयेंतणं सं-
जोइया मव्वे ठाणा एते एवं अलोयेंतणं वि संजोएयव्वा
सव्वे पुंवि भेंते ! सत्तमे उवामंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए ?
एवं सत्तमे उवामंतरे मव्वेहिं ममं संजोएयव्वं ० जाव स-
व्वद्धाए । पुंवि भेंते ! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे
घणवाए, एयं पि तेहव नेयव्वं ० जाव मव्वद्धा, एवं उव-
रिद्धं एक्केकं संजोयेंतणं जो जो हिद्धिद्धो ते ते छड्डंतणं
नेयव्वं ० जाव अतीयअण्णायद्धा पच्छा मव्वद्धा ० जाव
अण्णुपुव्वी एसा रोहा ! मेवं भेंते ! मेवं भेंते ति !
० जाव विहरइ । (सू० ५३)

‘ पगइभइए ’ ति स्वभावत एव परोपकारकरणशील-
‘ पगइमउण ’ ति स्वभावत एव भावमादेविक. अत ए-
व ‘ पगइविणीण ’ ति तथा ‘ पगइउवसेने ’ ति कोधो-
दयाभावान् ‘ पगइपयणुकोहमाणमायालोमे ’ मत्याप क-
पायोदय तत्कार्याभावान् प्रतनुकोधादिभावः ‘ मिउमहव-
संपन्न ’ ति सृष्टु यन्मादेवस-अन्यथमहकृतजयस्तत्सप-
न्नः—प्राप्तो गुरुपदेशाद् यः स तथा, ‘ आलोण ’ ति गु-
रुसमाश्रित. सेलीने वा, ‘ महण ’ ति अनुपतापको गु-
रुशिक्षागुणात्, ‘ विणीण ’ ति गुरुसेवागुणात् ‘ भवमि-
द्विया य ’ ति भविष्यतीति भवा, भवा सिद्धि—निवृत्ति-
येषां ते भवसिद्धिका, भव्या इत्यर्थः, ‘ सत्तमे उवामंतरे’

ति सप्तमपृथग्व्या अघोवर्त्याकाशमिति । सूत्रसंग्रहगाथे
के ? तत्र ‘ ओवास ’ ति समावकाशान्तर्गाण ‘ वाय ’
ति तनुधाताः घनवाताः ‘ घणउदहि ’ ति घनादधयः
सप्त ‘ पुढवि ’ ति नरकपृथग्व्याः सप्तैव ‘ दीवा य ’ ति
जम्बूद्वीपादयोऽसंख्याता असंख्यया एव ‘ सागराः ’ ल-
वणादयः ‘ वाम ’ ति वर्षाणि भारतादीनि सप्तैव ‘ नेरहयाई ’ ति
चतुर्विंशतिदण्डक ‘ अन्थि य ’ ति अस्मिकायाः पञ्च ‘ स-
मय ’ ति कालविभागाः कर्मण्यष्टौ, लेश्याः षट्, दृष्टयो-मि-
ध्यादृष्ट्यादयस्त्रिंशः, दर्शनान चत्वारि, ज्ञानानि पञ्च, सं-
ज्ञाश्चतस्रः, शरीरार्गाणि पञ्च, योगास्त्रयः, उपयोगो षट्, द्र-
व्याणि षट्, प्रदेशा अनन्ताः, पर्यया अनन्ता एव, ‘ अड्ड ’
ति अतीताद्धा अनागतद्धा सर्वादौ चेति, ‘ किं पुंवि लो-
येंते ’ ति, अयं सूत्राभिप्रायनिर्देशः, तथैव पश्चिमसू-
त्राभिप्राय दर्शयन्नाह-‘ पुंवि भेंते ! लोयेंते पच्छा स-
व्वद्धे ’ ति, एतानि च सूत्राणि शुन्यज्ञानादिवादिनागमेन
विचित्रवाद्याध्यात्मिकवस्तुसत्ताऽभिधानार्थानि ईश्वरादि-
कृतत्वातिगतिन चानादित्याभिधानार्थानीति । भ० १ श० ६ उ० ।

रोध-पु० । प्रतिरोधे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

रोहग-रोहक-पु० । उज्जयिन्याः प्रत्यासन्ननटग्रामं भरतनट-
सुतं, आ० क० १, अ० । आ० म० । न० । विशेषः । (तत्कथा
‘ उज्जयिन्या ’ शब्दे द्वितीयभागे ८२६ पृष्ठे दर्शिता ।)

रोहगुन-रोहगुप्त-पु० । अन्तर्राजिकायां नगर्या श्रीगुप्ताऽऽ-
चार्याणां शिष्यत्वं प्राप्तं वैरागशक्तिरहस्यमतप्रवर्तकं तद्भाषि-
नेयं, आ० म० १ अ० । आ० चू० । विशेषः । आव० । (एतद-
ह्यव्यता ‘ तेरासिय ’ शब्दे चतुर्थभागे २३६० पृष्ठे उक्ता ।)
आर्यसुहृन्तिशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । पडुलके,
यो हि नामान्तरं—रोहगुप्तः । स्था० ७ ठा० । उक्त० ।
कल्प० । चम्पाया नगर्या सिंहसेनस्य महामन्त्रिणि, आचा०
१ अ० ४ अ० २ उ० ।

रोहण-रोधन-न० । रज्ज्वादिना आवरणे, स्था० ४ ठा० १ उ० ।
स्वनामख्यातं दिवसमुहूर्ते, पु० । द० प० । ल्हनेऽसौ, रुह-
ल्लुट । पर्वतभेदे, वाच० । काश्यपगोत्रे स्वनामख्यातं आ-
र्यसुहृन्तिशिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

रोहणगिरि-रोहणगिरि-पु० । जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वते भद्रशा-
लवने, ईशान्यकोणे अष्टमे दिग्दक्षिणकूटे, स्था० ८ ठा० ।

रोहा-रोहा-स्त्री० । कण्टकोदरेण उदाहृतायां स्वनामख्याता-
या पारिव्राजिकायाम्, ग० २ अधि० । वृ० ।

रोहित्र-देशी-अष्टये, दे० ना० ७ वर्ग ६२ गाथा । “ रोहित्रो
रोहित्रो ” पाठ० ना० २२७ गाथा ।

रोहित्रंमण्य(माप)वायदह-रोहितांशाप्रपातदृढ-पु० । रोहितं
शोहमस्थाने स्था० । रोहित्रंमण्यवायदहे चैवं ति हिपचद्वर्षध-
रपर्वतोपर्यवर्त्तिपञ्चदशोत्तरतोरणेन निर्गत्य रोहितांशा महा-
नदीं छेदयत्सप्तयुक्तं योजनशतं सान्निभकम् उत्तरार्धमुखी
पर्वतेन गत्वा योजनायामया अर्द्धत्रयोदशयोजनविक्रममया
क्रोशवाहव्यया त्रिद्विकया विवृतमकरमुखप्रणालेन हागका-
रेण च सान्निभकयोजनशतकं प्रपातेन यत्र प्रपतति यश्च
रोहित्रप्रपातकुण्डसमानमानः तस्य मध्ये रोहितांशद्वीपो रो-

हिद्वीपसमानमानः रोहितांशाभवेन प्रागुक्तमानेनाऽलेक-
नः, यतश्च रोहितांशा नदी रोहित्रवीसमानमाना उत्तरतो-
रणेन निर्गत्य पश्चिमसमुद्रं प्रविशति स रोहितांशाप्रपातहृद्
इति । स्था० २ टा० ३ उ० ।

रोहित्रंसा-रोहितांशा-स्त्री० । जम्बूद्वीपं मेरोरुक्षेत्रं शिखरि-
चर्षधरपर्वते, पुण्डरीकहृद्वाणिगतायां स्वनामख्यातायां महा-
नद्याम्, स्था० ३ टा० ४ उ० । स० । स्वनामख्याते द्वीपे,
पु० । ज० ।

रोहितांशानामक-नदी-कुण्ड-द्वीपानां व्यक्त्यन्तामाह-

तस्मिन् गं पउमहस्म उत्तरिल्लेणं तोरणेणं रोहित्रंसा म-
हाणई पवृदा समानी दोप्पि छावत्तेरे जाअणसए छस
एगूणवीसइभाए जाअणस्स उत्तराभिमुही पव्वणं गंता
महया घट्टमुहपवत्तिणं मुत्तावलिहारमंठिणं साइरग-
जाअणमइणं पवाणं पवडइ, रोहित्रंसा गामं महा-
णई जआं पवडइ एत्थ गं महं एगा जिम्भिआ पप्पत्ता,
मा गं जिम्भिआ जाअणं आयामेणं अद्धतेरमजाअणाइं
विक्खंभेणं कामं वाहल्लेणं मगरमुहविविउट्टमंठाणमंठिआ
सव्ववइगमई अच्छा, रोहित्रंसा महाणई जहिं पवडइ,
एत्थ गं महं एगं रोहित्रंमापवायकुंडे गाम कुंडे पप्पत्ते,
सवीसं जाअणसयं आयामविक्खंभेणं तिप्पि अमीए
जाअणसए किंचि विमसुणं पणिकव्वेणं, दस जाअणा-
इं उव्वंहेणं अच्छे कुंडवाम्पआ० जाव तोरणा, तस्मिन् गं
रोहित्रंमापवायकुंडस्म बहूमज्झदेमभाए एत्थ गं महं
एगो रोहित्रंसा गामं दीव पप्पत्ते, मोलस जाअणा
इं आयामविक्खंभेणं साइरगाइं पणामं जायणाइं परि-
क्खंवेणं दो कोमं ऊमिणं जलंताआ मव्वरयणामए
अच्छे मण्हं मयं तं चैव ० जाव भवणं अट्टो अ भाणि-
अव्वोत्ति । तस्मिन् गं रोहित्रंमपवायकुंडस्म उत्तरिल्लेणं
तोरणेणं रोहित्रंमामहाणई पवृदा समानी हेमवयं वामं
एजमाणी २ चउहमहिं सलिलासहस्मेहिं आपूरमाणी २
सहावइवइवेअद्रपव्वयं अद्रजाअणं अमपत्ता समानी
पचन्थाभिमुही आवत्ता समानी हेमवयं वामं दुहा विभय-
माणी २ अट्टावीमाण सलिलासहस्मेहिं समग्गा अहं ज-
गइ दालत्ता पचन्थिमेणं लवणममुद्रं समप्पेइ, रोहि-
त्रंसा गं पवहं अद्धतेरमजाअणाइं विक्खंभेणं कामं
उव्वंहेणं तयगतं च गं मायाए २ पणिकव्वमाणी २
मुहमूले पणदीसं जाअणसयं विक्खंभेणं अट्टाइजाइं
जाअणाइं उव्वंहेणं उभआ पाप्पिं दोहिं पउमवग्गेइ-
आहिं दोहि अ वणमंडेहिं संपरिक्विता (सू० ७४)

‘रोहित्रं’ इत्यादि, व्यक्ते, नवरम् आयामे योजने विष्कम्भ-
मानेऽर्द्धत्रयोदशानि योजनानि सार्द्धेष्टादश योजनानि बाह-

स्ये क्रोशम्, गङ्गाजिह्वाया अस्या द्विगुणत्वात् । अथ कु-
ण्डस्वरूपमाह—‘रोहित्रंसा’ इत्यादि, प्रायः प्रकटार्थे, पर-
मायामविष्कम्भयोर्विशत्यधिकं, गङ्गाप्रपातकुण्डादस्य द्वि-
गुणत्वात्, अथात्र द्वीपमाह—‘तस्मिन् गं’ इत्यादि, तस्य-
प्रकटार्थम्, मे केणट्टेणं भेते ! एवं वृद्धा रोहित्रंसादी-
व २’ इत्याद्यभिलापेन ज्ञेयः, सम्प्रत्यस्या येन तोरणेन
निर्गमो यस्य च क्षेत्रस्य स्पर्शना यावांश्च नदीपरिवारेण य-
त्र च संक्रमस्तथाऽऽह—‘तस्मिन् गं’ इत्यादि, तस्य-
रोहितांशाप्रपातकुण्डस्य आंतराहणे तोरणेन रोहितांशा
महानदी प्रवृद्धा-निर्गता सती हेमवतं वर्षम् इयती २-
गच्छन्ती २ चतुर्दशाभिः सलिलासहस्रैः आपूर्यमाणा २ शब्दा-
पातिनामानं वृत्तवन्तात्पर्वतम् अर्द्धेयोजनेनासम्प्राप्ता सती
पश्चिमाभिमुखी आवृत्ता सती हेमवन्तं वर्षं द्विधा विभजन्ती
२ अष्टाविंशत्या सलिलासहस्रैः समग्रा—परिपूर्णं जगतीम्
अधो वाग्यित्वा पश्चिमायां लवणसमुद्रं प्रविशति, अस्या
एव मूलविस्ताराद्याह—‘रोहित्रंसा गं’ इत्यादि, रोहितां-
शा प्रवहे-मूलेऽर्द्धत्रयोदशानि योजनानि विष्कम्भेन, प्रा-
च्यक्षत्रनदीनां द्विगुणविस्तारकत्वात्, क्रोशमुद्धेत प्रवह-
व्याप्तपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, तदनन्तरं मात्रया २-क्रमे-
ण २ प्रतियोजनेन समुदितयोरुभयाः पार्श्वयोर्धनुर्विशत्या वृद्धया
प्रतिपार्श्वं धनुर्दशकवृद्धयेत्यर्थः पणिकव्वमाना २ मुख्यमूले-
समुद्रप्रवेशे पञ्चविंशत योजनशतं विष्कम्भेन, प्रवहव्या-
सादशगुणत्वात्, अर्द्धतृतीयां योजनानि उद्धेत मुख-
व्याप्तपञ्चाशत्तमभागरूपत्वात्, शेष प्राग्वत् । ज० ४ वत्त० ।

रोहित्रंसा(मप्य)पावयकुंड-रोहितांशाप्रपातकुण्ड-न०स्वना-
मख्याते कुण्डे, ज० ४ वत्त० । (अस्य विष्कम्भादि ‘रोहि-
त्रंसा’ शब्देऽनुपदेमव गतम्)

रोहिणिज-रोहिणीय-पुं० । अन्तःपुरमहल्लिकेषु, वधिके । यैः
सह राजा मन्त्रयते । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

रोहिणिया-रोहिणिका-स्त्री० । आन्द्रियजीवभेदः, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० ।

रोहिणी-रोहिणी-स्त्री० । प्रजापतिदेवताके पञ्चतामे स्वना-
मख्याते नक्षत्रांशेषु, स्था० २ टा० ३ उ० । अनु० । च० प्र० ।

रोहिणीनक्षत्रे पंचतारे । म० ५ सम० ।

रोहिणीचन्द्रस्य वल्लभा । कल्प० १ आधि० ३ क्षण । शक्रा-
दिलोकपालसोममहागजाग्रमहिष्याम्, स्था० ४ टा० १ उ० ।
ज्ञा० । भ० । ती० । गवि, “ गिद्वी गोलाय रो-
हिणी सुरही ” पाह० ४५ गाथा । सुपुरुषस्य किंपुरुष-
न्दस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ४ टा० १ उ० । भ० । नवमवलदेवस्य
मातरि, स० । आव० । प्रव० । जी० । ति० । प्रश्न० ।
साधरसुतायां वसुदेवपत्न्यां बलदेवमातरि, प्रश्न० । तत्कृते
संग्रामोऽभूत्, तथार्थाह—अरिष्टपुरं नगरं साधरो
नाम राजा मित्रा नाम देवी तन्पुत्रो हिरण्यनाभः
दुहिता च रोहिणी, तस्या चिदाहाथे साधरेण स्वयंवरो
प्रापितः, मिलिताश्च जगसन्धप्रभृतयः समद्राविजयादयो न-
रार्धपतयः उपाविष्टाश्च यथायथम्, रोहिणी च धात्र्या क्रम-
णोपदर्शितेषु राजसु रागमकुर्वन्ती नृत्यवादकानां मध्ये व्यव-
स्थितेन समुद्रविजयादीनामनुजेन देशान्तरसञ्चारिणा तत्राऽऽ

यानं वसुदेवेन राजसूनुना पाणविकाकारं विधत्ता—“ सु-
 ग्धमृगनयनयुगलं !, शीघ्रमिहागच्छ मेव चिरयस्य । कुलवि-
 क्रमगुणशालिनं !, त्वदर्थमहमागतो यादह ॥१॥ ” इ पत्न्य-
 नुकारिध्वनौ प्रवादितं पणवे समुत्फुल्ललोचना सज्जातानुगता
 सरभसमपश्रुत्य स्वहस्तेन वसुदेवस्य गले मालामवल-
 स्थितवती । ततस्तं राजानं ईर्ष्याश्लयवितुद्यमानमानसा व-
 सुदेवेन सार्द्धं संग्रामायोपतस्थुः, तेन च रणाङ्गरसिकेन स-
 र्वान् विनिर्जित्य रोहिणीं परिणीता, जानश्च तस्या गमाभि-
 धानां बलद्वयः सुनुरिति । प्रश्न० ४४ आश्र० द्वार । स्वनामख्याता-
 या महाविद्यायाम्, कल्प० १ अ० ५ ७ क्षण । द्या० । आ०
 सू० । आ० ५० । स० । चित्रकवल्याम्, ल० प्र० । रोहितकपुंग-
 स्वनामख्यातायां गणिकायाम्, आ० क० ५ अ० १ आ० ५० । आ०
 सू० । वासुपुज्यजिनपौत्र्याम्, ती० ३४ कल्प । (अस्या वृत्तम्
 ‘ चम्पा ’ शब्दे तृतीयभागे १०६८ पृष्ठे गतम्) कुण्डिनपुंग-
 सुभद्रश्रेष्ठपुत्र्याम्, ध० १० ।

राष्ट्रिणीशानमिदम्—

१६ कुंडिणि नि पवरा, नयरी नयरीरगदया अतिथि ।
 तत्थ निषो जियसन्, जो सन् दुज्जणजणस्स ॥ १ ॥
 पायं विगहविरत्तां, सकह गुणयण-रोहणममाणो ।
 सिट्ठी सुभदनामा, मनोरमा भारिया तस्स ॥ २ ॥
 पुत्ती य बालविहवा, नामेण रोहिणी अहीणगुणा ।
 जिनसमए लज्जटा, गहियट्ठा पुच्छियट्ठा य ॥ ३ ॥
 पूयइ जिणे तिमंभं, अयंभमज्झयणमाइ आयरइ ।
 आवस्सयाइ किंभं, निंभं निंभितिया कुणइ ॥ ४ ॥
 धम्मं सेचइ न हु कं, पि वचए वंचए गुरुण पए ।
 नियनामं व वियारइ, कम्मप्पयडिपमुहगंथे ॥ ५ ॥
 दाणं देइ पहाणं, सुरसरिस्तिलज्जलं धरइ सीतं ।
 जहसत्त तवइ तव, भावइ सुहभावणा सुमणा ॥ ६ ॥
 इय निम्मल्लगहिधम्मा, अन्नलियसम्मा ददं बालियमोहा ।
 अवितर्हाजणमयपयडण-पांडिया मा गमइ दिवसे ॥ ७ ॥
 अह चित्तचित्तअडवाइ-भुवणाअक्रमणअइसयपयंडो ।
 मोहा नाम नग्गिदो, पालइ निक्कटयं रज्जं ॥ ८ ॥
 कइयाथि नियमवांसु-गघट्टण पवणं तु रोहिणिं सुणिउं ।
 घरवयणाओ मोहां, विचित्तए धणियमुव्विग्गो ॥ ९ ॥
 अइ सढ ! हियत्त ! सदागम-वासियाचित्ताइ पिच्छइ इमीए ।
 कसियमिसं अम्हा-ण दोसगहणं रसप्पसरो ॥ १० ॥
 जह कइ पि इमा एमे-व चिट्ठिही कसियं धुवं काले ।
 ता मे निस्सस्ताणे, कोथि न पिच्छइहिइ धूलि पि ॥ ११ ॥
 इय चित्तंस्स इम-स्स आगओ गयकंसरी तणओ ।
 पणमंतो वि न नाओ, तो एमो भणइ अइदुहिओ ॥ १२ ॥
 इत्तियमिन्ना चिन्ता, किं कज्जइ ताथ ! ताथपायाणं ।
 जं ति जए वि न अन्नं, समं च विंसमं च पिच्छामि ॥ १३ ॥
 सो से कहेइ मोहां, जहट्ठियं रोहिणीइ बुत्तं ।
 तं सोउ सिरे वज्जा-इउ व्व जाओ इमो विमणो ॥ १४ ॥
 अह सयलं पि हु सिध, सुविसन्नं मुक्कवुसुमतवालं ।
 जाय मथक्के थक्कवि-य नट्ठगीयाइ-वावार ॥ १५ ॥
 इत्थंतर्गम्म सिसुणा, एणेण इत्थियार्यं एककाए ।
 अट्ठहाससदं, हांसयं सुणियं च मोहेन ॥ १६ ॥
 ततो चित्ताइ गुहमन्नु, पसर परिमुक्कदीहनीतासो ।
 के मइ दीहए पवं, अरुसुदिया नणु पकीलंति ॥ १७ ॥

अह कुधियस्साऽऽकुर्यं, नाऊणं निययसामिसालस्स ।
 हुट्ठाभिसंघिमती, गयभती विन्नयइ एयं ॥ १८ ॥
 वेव ! निवजुवइजणवय—भन्नकहाकरणचउमुहा पसा ।
 भुवणजणमोहिणी, जो—हिणं व विग्गहं त्ति मह भज्जा ॥ १९ ॥
 एस मिसू अइट्ठा, पमायनामा ममेव वरपुत्तो ।
 जं पुण हसिय मयग्गं, तं पुच्छेमो इमं चेव ॥ २० ॥
 तो हक्कारिय रत्ता, ते पट्ठा भो तुमहि किह हसियं ।
 वज्जरइ तत्थ इत्थी, पृज्जा समं निस्सामंतु ॥ २१ ॥
 सिमुमित्तमज्जकज्जे, किं ताओ इत्तिअ वहरं वितं ।
 इय विमहयववसाणं, मणं सपुत्ताइ हसियं तु ॥ २२ ॥
 जं ताप एसया रो—हिणि इमं धम्मओ खण्डेण ।
 पांडेउ महं पि स्वमा, अहया केयं वराइ मे ॥ २३ ॥
 जं उवमेता मग्गना—णिणो यं मे सुयजुयाइवरणाओ ।
 भांसयपुव्वा तेमि, संखं पि न कोऽपि जाणेइ ॥ २४ ॥
 जं पुण मणं चउइस, पुव्वधरा खड्डहडाविया धम्मा ।
 अज्जं वि धूलिं व वलं—तिं तायपायाणं पुग्गो ते ॥ २५ ॥
 तं सोउ चित्तइ निवो, धओ हं जस्स मज्झं सिन्नम्मि ।
 भुवणजणजणमंसल, बलाउ अवलाउ वि इमाओ ॥ २६ ॥
 इय सामन्थियग्गो, सा तणुअंगी तणुक्कसमग्गा ।
 मयहत्थादध्वीडा, सहस्सिज्जाधियसरोदेसा ॥ २७ ॥
 तुह संतु सिया मग्गा, पिट्ठाइ अिय बलं पि आगमिही ।
 इय लहु विसाजया रो—हिणीइ पार्साम्म सा पत्ता ॥ २८ ॥
 अह तीइ जोइणीए, अट्ठिट्ठिया सा गया जिणहरेऽपि ।
 अन्नअसाधियाहिं, समं कुणइ विविहविग्गहाओ ॥ २९ ॥
 न य पूणइ जिणिदे, वेव वि न वंदए पसअमग्गा ।
 बहुहामबोलबहुला, कुणइ विघायं पेसिं पि ॥ ३० ॥
 न य कोऽपि किं पि पभणइ, महिइधूयं त्ति तो अइपसेंगा ।
 सज्जायभाणरहिंया, भाणिया एगेण सहेणं ॥ ३१ ॥
 किं भाणं अइपमत्ता, धम्मट्ठणे वि कुणमि इय वत्ता ।
 जं भाविपाणं जणेहिं, मया निंसद्धाउ विग्गहाओ ॥ ३२ ॥
 तथा चाक्कम्—

तथा चक्रम्-

सा तन्त्री सुभगा मनोहररविः कान्तक्षणा भोगिनी,
नस्या हार्गनतम्बश्चिम्बमथवा विप्रोक्तिते सुभ्रुवः ।
धिकतामृष्टगतिं मलीमसतनुं काकस्वर्गं दुभगा-
मित्थं स्त्रोतजनवर्णानन्वनकथा दूरास्तु धमार्थिनाम् ॥ ३३ ॥
(अहो) सौगस्यान्न मधुरमधुगावाज्यस्वर्गहान्वितं चम्,
(रसः) श्रेष्ठं दध्ना मुखसुखकरं व्यञ्जनेभ्यः किमन्यत् ।
अन्नादन्यद्रमयति मनः स्वादु ताम्बूलमकं,
न्याज्या प्राज्ञैरशर्णावपथा सर्वदेवतां चार्त्ता ॥ ३४ ॥
रम्या मालवकः सुधान्यकनकः काश्च्यास्तु किं वर्यतां,
दुर्गा गुर्जरभूमिरुद्धटभटा लाटाः किगटोपमाः ।
कश्मीरं घग्मुष्यतां सुखनिधौ स्वर्गोपमाः कुन्तलाः,
चर्ज्या दुर्जनमङ्गवच्छुभधिया दर्शा कथैर्वाचधा ॥ ३५ ॥
गजाऽर्थं त्रिपुरवारदारणसहः क्षेमह्वरश्चौरहा,
युद्ध भीमप्रभक्तयोः प्रतिकृत साध्यस्यते नाधुना ।
दुष्टेऽयं प्रियतां करोतु सुखं राज्यं ममाप्यायुषा,
भूया बन्धानवन्धनं बुधजनैः गक्षां कथा क्षीयताम् ॥ ३६ ॥
सिगाररस्तु त्ति हया, मोहमर्द ह्यमकेलिसंजणगा ।
परदोसकहणपवणा, सा विकहा नेव कहियज्वा ॥ ३७ ॥
ता जिणगणहरमणिमा-इमकहा असिलयाइ छिदिन्ता ।

विगहावलि न होसु, धम्मभाणांमि लीणमणा ॥ ३८ ॥
सा भणह तत्रो ह भाय !, जिणगहं पिउगहं व पायिन्ना ।
निबानियसुहदुहकहणे-या वृत्ति सुहिया मणे महिला ॥ ३९ ॥
न य वत्ताण निमिस्सं, को वि हु कस्स वि गिहं नमाल्लयह ।
ता पसिय अह तुमण, न किं पि इय जोगयव्वं ति ॥ ४० ॥
तो सव्वहा अजोग, ति च्चित्तिउं मोणमोदओ उ सदा ।
इयरी चिराउ गेहं, समागया पभणिया पिउणा ॥ ४१ ॥
घच्छु ! विगहाविसण, सुम्मइ तुह उवरया भिमेलोण ।
एसो सखा अलिओ, व हणइ पयडम्मि नणु माहमं ॥ ४२ ॥

उक्तं च—

विरुद्धस्तथो वा भयतु चित्तो वा र्यात् परं,
प्रसिद्धः सर्वोस्मिन् हरति महिमानं जनरवः ।
तुलोसीर्णस्यापि प्रकटनिहतशेषतमसां,
रघुस्तोहक तेजा न हि भवति कन्यां गत इति ॥ ४३ ॥
ता पुनर्निर्माणकूल, वान्तिणि वान्तिणि च नयस्म ।
मुञ्चसु परदेशकहं, सुहं जच्छासि अओ भणियं ॥ ४४ ॥
यदच्छासि वशीकर्तुं, जगदेकन कर्मणा ।
परपवादसम्यग्-ध्वन्ती गां निवारय ॥ ४५ ॥
यावत् परगुणपरदो-पकीर्तने व्यावृत्ते मनो भवती ।
तावद्द्वं विशुद्धे, ध्यानं व्यग्रं मनो धियनाम् ॥ ४६ ॥
तो रोहिणी परंपर, पदमं ता ताय ! आगमो वजो ।
जं परगुणदोसकहा, इमाउ सव्या पयट्ति ॥ ४७ ॥
न य कोऽपि इत्थदीसह, मोणधरो जे इमंऽपि महारिणिणो ।
परचारियकहणानिया, चिट्ठं विमिट्ठं चिट्ठा वि ॥ ४८ ॥
इच्छाअलमालं, भणती अवहारीया य पिउणाऽपि ।
गुरुमार्हा वि एसा, उवाहया भमइ मच्छुद ॥ ४९ ॥
अह गयअगमहिस्सीह, सीलविमण विभासरी कइया ।
दासीहि सुया देवीह, साहण सा कहइ रओ ॥ ५० ॥
कुविणण निवेण तओ, हक्कारिय स पिया उवालजो ।
तुह धूया अहं पि हु, विरुद्धमये समुल्लवइ ॥ ५१ ॥
देव ! न अहं भणियं, कोइ एस ति सिट्ठिणा वुत्ते ।
बहुयं विडंबितमिमा, निव्विसया कारिया रओ ॥ ५२ ॥
तसो निदिज्जंती, पण पण पाणण वि जणण ।
पिच्छिज्जंती सुयणेहि नेहतरलाहं दट्ठा ॥ ५३ ॥
कह दारुणो विवागो, विगहासत्ताण इत्थ जीवाणे ।
इय वट्ठती निव्वय-रसभरं सकहजणणे ॥ ५४ ॥
नूणं धम्मो वि इमाण, परिमो जे इमं फले पत्ते ।
इह कोहवीयघायं, कुव्वंती ठाणठाणमि ॥ ५५ ॥
बहुविहसीयायववु-णिवासवासाहदुक्खसंतता ।
मोणुण गया नय, तसो उव्वट्ठिऊण पुणो ॥ ५६ ॥
तिरिण्णु, बहुयभये, अणंतकालं निगोयजविंसु ।
भमिउं लहिय नरभव, कमसो किर रोहिणी सिद्धा ॥ ५७ ॥
अह सो सुमहसिद्धी, नियपुत्ताविडंयणं निणऊण ।
गुरुवरगपरिगओ, जाओ समणो समियपावो ॥ ५८ ॥
नयचरणकरणसज्जा-यसकहासंगओ गयपमाओ ।
विगहाविरक्तचित्तो, कमेण सुहभायणं जाओ ॥ ५९ ॥

एवं ज्ञात्वा दुःकथाव्यापृतानां

दुःखानन्तरं दुस्तरं देहभाजाम् ।

वैराग्याद्यैर्बन्धुरा बन्धुमुक्ता,

नित्यं वाच्या सत्कथा पथ मयैः ॥ ६० ॥

इति रोहिणी कान्तम् । ध० ४० १ अधि० १३ गुण । भविष्यति
पोद्देशे तार्थक्यजीवे प्रब० ४६ डार । ता० । राजगृहे नगरं,
धनसाधवाहपुत्रस्य धनरत्नकस्य भार्यायाम् . स्ता० ।

नद्वन्द्व्यना चैवम्—

जं ! तणं कालेणं तणं समणं गयगिहं नाम नयं
होत्था, सुभूमिभागे उज्जाणे, तन्थ गं गयगिहं नगरं ध-
मं नामं मन्थवाहे परिवसति, अट्ठ०. भदा भारिया अ-
हीणपंचेदिय ० जाव सुरुवा, तस्म गं धम्मस्य सन्थवाहस्स
पुत्ता भदाए भारियाए अत्तया चत्तारि मन्थवाहदारया
होत्था, तं जहा धणपाले धणदेवं धणगोवं धणरक्खिणं,
तस्म गं धम्मस्स सन्थवाहस्स चउएहं पुत्ताणं भारिआओ
चत्त रि सुएहाओ होत्था, तं जहा—उज्झिया, भोगवति-
या, रक्खतिया, रोहिणिआ । तं गं तस्स धम्मस्स
अन्नया कदाहं पुव्वरत्तावरत्तकालमयंमि इमंयारूवे अ-
न्नन्थिए ० जाव समुप्पज्जिन्था—एवं खलु अहं गयगिहं
वहणं ईयर ० जाव परिडंणं मयस्स कुट्टंस्स बहुसु क-
जेसु य करणिजेसु कोट्टंसेसु य मंतणेसु य गुज्जे रह-
स्से निच्छण ववहारसु य आपुच्छणिजे पडिपुच्छणिजे
मेहं(पमाणे आहारं आलंबणं चवगुमेहंभूते कजवट्ठावणं,
तं गणज्जति जं मणं गयंमि वा चुयंमि वा मयंमि वा
भगंमि वा लगंमि वा मडियंमि वा पडियंमि वा विदे-
मन्थंमि वा विण्णवमियंमि वा इमस्स कुट्टंस्स किं मन्ने
आहारं वा आलंबं वा पडिबंधं वा भविस्सति ?, तं सेयं
खलु मम कल्लं ० जाव जलंतं विपुलं अमणं पाणं खाइमं
साइमं उवक्खडावत्ता मित्तणातिणियगमयणवग्गं चउएहं
सुएहाणं कुलधरवग्गं आमंतत्ता तं मित्तणाइणियगमयण-
वग्गं य चउएहं सुएहाणं कुलधरवग्गं विपुलेणं अमणं पाणं
खाइमं साइमं धृवपुप्फवत्थगंधं ० जाव मक्कारत्ता सम्माणे
त्ता तस्मैव मित्तणातिणियगमयणवग्गं चउएहं य सुएहा-
णं कुलधरवग्गस्स पुरतो चउएहं सुएहाणं परिक्खणहु-
याए पंच पंच मालिअक्खणं दलइत्ता जानामि ताव का-
किहं वा सारक्खेइ वा सेंगोवेइ वा सेंवड्ठुति वा ?, एवं
सेपेहइ सेंपेहइत्ता कल्लं ० जाव मित्तणाति ० चउएहं सुएहाणं
कुलधरवग्गं आमंतइ आमंतत्ता विपुलं असणं पाणं
खाइमं साइमं उवक्खडावेइ नतो पच्छा एहाए भोयणमं-
डवंमि सुहासणवरणं मित्तणातिणियगमयणवग्गेण
चउएहं य सुएहाणं कुलधरवग्गेणं मडिं तं विपुलं अमणं
पाणं खाइमं साइमं ० जाव मक्कारंति मक्कारत्ता तस्मैव
मित्तनातिणियगमयणवग्गस्म चउएहं य सुएहाणं कुल-
धरवग्गस्स य पुरतो पंच मालिअक्खणं गणहति रोहिन्ता
जेइहा सुएहा उज्झितिया, तं सदावति सदावित्ता एवं

रोहिणी

वदासी-तुमं गं पुत्ता मम हत्थाओ इमं पंच मालिअक्खए गेएहाहि गेएहाहिता अणुपुब्बेणं सारक्खेमाणी मंगोवेमाणी विहराहि, जया गं उहं पुत्ता ! तुमं इमं पंच मालिअक्खए जाएजा तथा गं तुमं मम इमं पंच सालिअक्खए पडिदिज्जाएज्जामि ति कट्टु सुएहाणं हत्थं दलयति दल यित्ता पडिविमज्जेति, तेन गं मा उज्झिया धम्मस्म तह ति एयमट्ठं पडिसुणेति पडिसुणिता धम्मस्म मन्थवाहस्स हत्थाओ ते पंच सालिअक्खए गेएहाति गेएहात्ता एगंतमवक्कमति एगंतमवक्कमियाए इमयास्से अक्कमन्थिणं-० जाव समुप्पज्जित्था एवं खलु तायाणं कोट्टागारंमि बहवे पल्ला सालीणं पडिपुम्मा चिट्ठंति, तं जया गं ममं ताओ इमे पंच सालिअक्खए जणम्मति तथा गं अहं पल्लंतराओ अन्नं पंच मालिअक्खए गहाय टाहामि ति कट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता तं पंच मालिअक्खए एगंति एडंति एडि-त्ता सकम्ममंजुत्ता जाया यावि होत्था । एवं भोगयति-याएऽवि, गववं मा छेल्लेति छेल्लित्ता अणुगिलति अणु-गिलित्ता सकम्ममंजुत्ता जाया । एवं रक्खियाऽवि, नवरं गेएहाति गेएहात्ता इमयास्से अक्कमन्थिणं-० जाव समुप्प-ज्जित्था एवं खलु भमं ताओ इमस्म भित्तनाइणियग-सयणवग्गस्म चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्म य पुरतो महावित्ता एवं वदामी-तुमं पुत्ता मम हत्थाओ ० जाव पडिदिज्जाएज्जामि ति कट्टु मम हत्थंमि पंच मालिअक्खए दलयति तं भवियव्वंमथ कारगेणं ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता ते पंच मालिअक्खए सुद्धे वन्थे बंधइ बंधिता रयणकरंडियाणं पक्खिवइ पक्खिवित्ता ऊ-सीसामुले ठावइ ठावित्ता तिमंमं पडिजागरमाणी विहरइ । तए गं से धामे मत्थवाहं तस्मैव भित्त ० जाव चउत्थि रोहिणियं सुएहं सहावति महावित्ता ० जाव तं भ-वियव्वं एत्थ कारगेणं तं मेयं खलु मम एए पंच मा-लिअक्खए सारक्खेमाणीए मंगोवेमाणीए मंगोवेमाणीए ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता कुलधरपुरिसे महावेति म-हावित्ता एवं वदामी तुव्वं गं देवाणुपिया ! एते पंच मालिअक्खए गेएहाह गेएहात्ता पढमपाउमंमि महावुट्ठिका-यंसि निवइयंसि ममाणंसि खुड्डाणं केयारं सुपरिकम्मियं करंइ करेहता इमं पंच मालिअक्खए वावह वावहता दोच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए करंइ करेहत्ता वाडिपक्खवं करंइ क-रेहत्ता सारक्खेमाणा मंगोवेमाणा अणुपुब्बेणं संवइह, तेन गं ते कोट्टुविया रोहिणीए एतमट्ठं पडिसुणंति ते पंच मालिअक्खए गेएहंति गेएहात्ता अणुपुब्बेणं सारक्खंति मंगो-वंति विहरंति, तए गं ते कोट्टुविया पढमपाउमंमि महा-

वुट्ठिकायंसि निवइयंसि ममाणंसि खुड्डाणं केदारं सुप-रिकम्मियं करंति करंतिता तं पंच मालिअक्खए ववंति टुच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए करंति करंतिता वाडि-परिक्खवं करंति करंतिता अणुपुब्बेणं सारक्खेमाणा मंगोवेमाणा संवइहमाणं विहरंति, तेन गं ते साली अणुपु-ब्बेणं सारक्खेमाणा मंगोवेमाणा मंगोवेमाणा माली जाया किएहा किएहाभामा ० जाव निउरंभूया पामा-दीया ४, तेने गं माली पत्तिया वत्तिया गन्धिया पसूया आगयंमंथा खीराइया बद्धफला पक्का परिगयया मल्लइया पत्तइया हागियपव्वकंडा जाया यावि होत्था, तेन गं ते को-ट्टुविया ते मालीए पत्तिणं ० जाव मल्लइणं पत्तइणं जाणिता-तिकखंति गवपज्जणएहि असियएहि लुणंति लुणंतिता क-रयलमलितं करंति करंतिता पुणंति, तन्थ गं चाक्खा-णं मूयाणं अखंडाणं अफोडियाणं छडछडापूयाणं मालीणं मागहणं पन्थए जाए, तेन गं ते कोट्टुविया ते मा-ली गवणसु घडणसु पक्खिवंति २ ता उपलिपंति उपलिपं-तिता लंछियमुद्धितं करंति करंतिता कोट्टागारस्म ए-गदंमंमि ठावेंति ठावेंतिता सारक्खेमाणा मंगोवेमाणा विहरंति । तेन गं ते कोट्टुविया दोच्चंमि वामारत्तंमि पढ-मपाउमंमि महावुट्ठिकायंसि निवइयंसि खुड्डाणं केयारं सुपरिकम्मियं करंति ते माली ववंति दोच्चं पि तच्चं पि उक्खयनिहए ० जाव लुणंति ० जाव चलणतलमलि-ए करंति करंतिता पुणंति, तन्थ गं मालीणं बहवे कु-डवा (मुरला) ० जाव एगदंमंमि ठावेंति ठावेंतिता सा-रक्खेमाणा मंगोवेमाणा विहरंति । तेन गं ते कोट्टुविया तच्चंमि वामारत्तंमि महावुट्ठिकायंसि बहवे केदारं सुपरिक-म्मियं ० जाव लुणंति लुणंतिता संवहंति संवहंतिता ख-लयं करंति करंतिता मलेंति ० जाव बहवे कुंभा जाया । तेन गं ते कोट्टुविया माली कोट्टागारंमि पक्खिवंति ० जाव विहरंति, चउत्थे वामारत्ते बहवे कुंभमया जाया । तेन गं तस्म धम्मस्म पंचमयंसि संवच्छरंसि परिणममा-णंसि पुव्वरत्तावरत्तकालमयंसि इमयास्से अक्कमन्थि-णं ० जाव समुप्पज्जित्था- एवं खलु मम इओ अतीति पंचम संवच्छरं चउएहाणं मुएहाणं परिक्खणट्टयाए ते पंच माली-अक्खया हत्थे दित्ता तं मेयं खलु मम कल्लं ० जाव जलंतं पंच मालिअक्खए परिजाइत्तए ० जाव जाणांमि ताव का-ए किहं सारक्खिया वा मंगोविया वा संवड्डिया ० जाव ति कट्टु एवं संपेहेति संपेहित्ता कल्लं ० जाव जलंतं वि-पुलं अन्नणं पाणं खइमं माइमं भित्तनाइणियगसयणवग्ग-स्म चउएह य सुएहाणं कुलधर ० जाव मम्माणिता त-

स्तेव मित्तनाय० चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्स य पुरतो जेदुं उज्झियं सदावेह सदावेहत्ता एवं वयासी- एवं खलु अहं पुत्ता ! इतो अतीति पंचमंसि संवच्छरंसि इमस्म मित्त० चउएह य सुएहाणं कुलधरवग्गस्स य पुरतो तव हत्थंसि पंच सालिअक्खए दलयामि जया णं अहं पुत्ता ! एए पंच सालिअक्खए जाएज्जा तथा णं तुभं मम इमे पंच सालिअक्खए पडिदिज्जाएमि ति कटु तं हत्थंमि दलयामि, से नूणं पुत्ता ! अत्थे ममदुं ?, हंता अत्थि, तस्स पुत्ता ! मम ते सालिअक्खए पडिनिज्जाए- हि, तंतं णं सा उज्झितिया एयमदुं धम्मस्स पडिसुणेति पडिसुणेतिता जेणेव कांडागारं तेणेव उवागच्छति उवा- गच्छिता पल्लातो पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता जेणे- व धम्म सत्थवाहे तेणेव उवागच्छति उवागच्छिता धम्म सत्थवाहं एवं वयासी-एए णं ते पंच सालिअक्खए ति कटु धम्मस्स हत्थंमि ते पंच सालिअक्खए दलयति । तते णं धम्म उज्झियं सवहमावियं करति करत्ता एवं वयासी- किम्पं पुत्ता ! एए चेव पंच सालिअक्खए उदा- हु अन्नं ?, तते णं उज्झिया धम्म सत्थवाहं एवं वयासी- एवं खलु तुब्भे तातो ! इअं जीए पंचमं संवच्छरं इम- स्म मित्तनातिणियगमयणवग्गं चउएह य सुएहाणं कुल ०जाव वियरामि तंतं णं उहं तुब्भं एतमदुं पडिमु- णंमि परिसुणेमि ता ते पंच सालिअक्खए गेएहामि एतंतम- वक्कामि, तंतं णं मम इमेयारूढं अब्भत्थिए ०जाव समुप्पजि- न्था एवं खलु तथा णं कांडागारंमि ०(जाव) सकम्मसंजु- ता, तं णो खलु ताओ ! ते चेव पंच सालिअक्खए एए णं अन्नं । तंतं णं मे धम्म उज्झियाए अंतिए एयमदुं संखा णिमम्म आसुरुतं ०जाव मिमिमिमेमाणे उज्झि- तियं तस्स मित्तनातिणियगमयणवग्गस्स चउएह य सु- एहाणं कुलधरवग्गस्स य पुरा तस्स कुलधरस्स छारुज्झि- यं च छाणुज्झियं च कयवकज्झियं च समुच्छियं च सम्मज्जिअं च पाओवदाइं च एहाणं वदाइं च बाहिर- पेमणकारिं ठवति, एवामेव समणाउमो ! जो अम्हं निर्गंथो वा २ ० जाव पव्वतिं पंच य मे मह- व्वयानि उज्झियाइं भवंति से णं इह भवे चेव बहु- णं समणाणं ४-० जाव अणुपरियदुइस्सइ जहा मा उज्झिया । एवं भोगवहया वि, नवरं तस्स कंडितियं वा कांडितियं च पीमंतियं च एवं रुद्धंतियं रंद्धंतियं परिध- संतियं च परिभायंतियं च अब्भंतियं च पेमणकारिं महा- णसिणिं ठवति, एवामेव समणाउमो ! जो अम्हं समणो पंच य से महव्वयाइं फोडियाइं भवंति । से णं इह भवे चेव बहुणं

समणाणं ४-० जाव हीलेइ ४ जहा व सा भोगवहिया । एवं रक्खितियावि, नवरं जेणेव वासधरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता मंजूमं विहाडइ विहाडिता रयणकरंडगा- आ ते पंच सालिअक्खए गेएहति गेएहत्ता जेणेव धम्म तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता पंच सालिअक्खए धम्म- स्म हत्थे दलयति । तते णं से धम्म रक्खितियं एवं वया- सी- किम्पं पुत्ता ते चेव ते पंच सालिअक्खया उदाहु अन्नं ति ?, तते णं रक्खितिया धम्म एवं वयासी- ते चेव ताया ! एए पंच सालिअक्खया णो अन्नं, कहन्नं पुत्ता !, एवं खलु ताओ ! तुब्भे इअं पंचमम्म ०जाव भवियव्वं एत्थ कारणेणं ति कटु ते पंच सालिअक्खए सुदं वत्थे ०जाव तिसंभं पडिजागरमाणी य विहरामि । ततो एतं करणे- णं ताओ ! ते चेव ते पंच सालिअक्खए णो अन्नं, तते णं से धम्म रक्खितियाए अंतिए एयमदुं सोखा हट्टुतुट्टु० तस्स कुलधरस्स हिरन्नम्म य कंसदूमविपुलघण ०जाव माव- तेज्जस्स य भंडागारिणिं ठवति, एवामेव समणाउमो ! ०जाव पंच य से महव्वयानि रक्खियाति भवंति से णं इह भवे चेव बहुणं समणाणं ०४ अच्चणिज्जे जहा ०जाव सा रक्खिया । रोहिणिया वि एवं चेव, नवरं तुब्भे ता- ओ ! मम सुवहुयं मगडीमागडं दलाहि जेणं अहं तुब्भं ते पंच सालिअक्खए पडिणिज्जाएमि । तते णं से धम्म रोहिणि एवं वदासी- कहत्तं तुभं मम पुत्ता ! ते पंच सालि- अक्खए मगडसागडं निज्जाइस्समि ?, तते णं सा रोहिणी धम्म एवं वदामी—एवं खलु तातो ! इअं तुब्भे पंचमं संवच्छरे इमस्म मित्त ०जाव बहवे कुंभसया जाया तेणेव कमेणं एवं खलु ताओ ! तुब्भे ते पंच सालि- अक्खए मगडसागडं निज्जाएमि । तते णं से धम्म सत्थ- वाहे रोहिणियाए सुवहुयं मगडसागडं दलयति, तते णं रोहिणी सुवहुं मगडसागडं गहाय जेणेव सए कुलधरे तेणेव उवागच्छइ कांडागारे विहाडितित्ता पल्ले उब्भिमदति उब्भिमदित्ता मगडीमागडं भंरति भंरितत्ता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झं जेणेव मए गिहे जेणेव धम्म सत्थवाहं तेणेव उवागच्छति । तते णं रायगिहे नगरे सिंघाडग ० जाव बहुज्जणा अन्नमन्नं एवमातिक्खति ० धम्मं णं देवा ! धम्म सत्थवाहे जम्म णं रोहिणिया सुएहा, जीए णं पंच सालिअक्खए मगडसागडिणं निज्जाएति । तते णं से धम्म सत्थवाहे ते पंच सालिअक्खए मगडसागडं निज्जाए- तितं पामति पामित्ता हट्टुतुट्टु ०जाव पडिच्छति पडिच्छिता तस्सेव मित्तनाति ०चउएह य सुएहाणं कुलधरपुरतो रो- हिणियं सुएहं तस्म कुलधरम्म बहुसु कज्जसु य ०जाव

रहसेमु य आपुच्छणिज्जं ० जाव वट्ठावितं पमाणभूय
ठावेति, एवामेव समणाउमो ! ० जाव पंच महव्वया सं-
वह्मिया भवंति से शां इह भवं चेव बहुणं समणाणं ० जाव
वीतिवइस्सइ जहा व सा रोहिणिया । (४०६३४)

इदमपि सुगमम्, नवरम् ' मण ' ति माय ' गयंसि ' ति गंतं प्रामादौ पवम-च्युते—कुतोऽप्यनाचारात् स्वप-
दात् पतिते मृते—पगमुतां गंत भग्ने—वात्यादिना कु-
पज्जअत्तकण्णेनासमधीभूते ' लुग्गास व ' ति रुग्ने—जीर्ण-
तां गंत शटितं—ध्याधिधेशपाच्छीलतां गंत पतितं—
प्रामादादेमंश्चक्रे वा ग्लानभावात् विदेशस्थे—विदेशं ग-
त्वा तत्रैव स्थिते विप्रापिते—स्थस्थानविनिर्गते देशान्त-
रगमनप्रवृत्त आधारे—आधायो भूरिष आलम्बनं—वरत्राहि-
कमिव प्रातवन्धः—प्रमार्जनिकाशलाकादीनां लताववरक इव
कुलगृहं—पितृगृहं तद्गणौ मातापित्राविः, संरक्षति अन-
शनतः, सङ्गोपयति संवरणम्, संवर्द्धयति बहुवृत्तकरणम्,
' छुंछेइ ' ति निस्तुपीकरोति ' अणुगलइ ' ति भक्षयति,
काश्चित्—' फोहइ ' इत्यनेदं दृश्यते, तत्र च भक्षयतीत्यर्थः । प-
त्तिय ' ति सञ्जातपत्रा, ' वत्तिय ' ति व्रीहीणां पत्राणि
मध्यशलाकापार्श्वेष्टनेन नालरूपतया वृत्ताणि भवन्ति त-
द्वृत्ततया जातवृत्तत्वाद्भिन्नाः शाखादीनां वा समतया वृ-
त्ताभूताः सन्तो वत्तिता अभिधीयन्ते, पाठान्तरम्—' तह-
या व ' ति सञ्जातवृत्त इत्यर्थः, गभिन्ता जातगर्भा डोड-
किता इत्यर्थः, प्रस्ताः—कणिशानां पत्रगर्भेभ्यो विनिर्ग-
मात्, आगतगन्धा—जातसुरभिगन्धाः आयातगन्धा वा दूर-
यायिगन्धा इत्यर्थः, क्षीरकिताः—सञ्जातक्षीरकाः घनफलाः
क्षीरस्य फलतया बन्धनात् जातफला इत्यर्थः, पक्वा-
काटिन्यमुपगताः, पर्यायागताः पर्यायगता वा सर्वानुप-
क्षतां गता इत्यर्थः, ' सल्लइपत्तय ' ति सल्लकी वृत्ताविश-
ेषस्तस्या इव पत्रकाणि—दलानि कुतोऽपि साधर्म्यात् स-
ञ्जातानि येषां ते तथेति, गर्भानिकैवयं पाठान्तरम्—शल्य-
किताः—शुष्कपत्रतया सञ्जातशलाकाः पत्रकिताः—सञ्जा-
तकुत्सितकालपत्राः, ' हरियपव्वकंड ' ति हरितानि—ह-
रितालवर्णानि नालानि पर्वकाण्डाणि नालानि—येषां ते
तथा, जाताश्चाप्यभूवन्, ' नवपज्जाणपहि ' ति नवं—प्र-
त्यग्रं पायनम्—लोहकारेणातापितं कुट्टितं नीलगंधारी—
कृतं पुनस्तापितानां जले निक्षालने येषां तानि तथा नै-
' असिपीहि ' ति दात्रैः ' अखंडाणे ' ति सकलानाम् अ-
स्फुटितानाम्—असञ्जातगजीकानां छुड छुड इत्येवमनुकर-
णतः सुषोदिना स्फुटाः—स्फुटीकृताः शोधिता इत्यर्थः, स्फुटा
वा, पाठान्तरम्—पूता वा य ते तथा तेषां ' मागहए पत्थ-
ए ' ति ' वा अस्सइओ पस्सइ, दा पस्सइओ उ सइओ हो-
इ । चउसइओ उ कुडओ, चउकुडओ पत्थओ नेओ ॥ १ ॥'
इति । अनेन प्रमाणेन मगधदृश्यवह्नः प्रस्थो मागधप्र-
स्थः, उपलिम्पन्ति—घटकमुखस्य तत्पिधानकस्य च गो-
मयादिना रन्ध्रे भज्जन्ति ' लिपेति '—घटमुखं तत्स्थानं
च छगणादिना पुनर्मसृतीकुर्वन्ति, लाञ्छित रेखादिना,
मुद्रितं मृन्मयमुद्रादानेन तत्कुर्वन्ति, भुरलो—मानविशेषः,
खलकं धान्यमलनस्थानिजले, चतुष्प्रस्थम् आढकः—आढ-
कानां षष्ठ्या जघम्यः कुम्भः अशीत्या मध्यमं शतनो-

तृष्ट इति, लाङ्गोष्टिकाम्—भस्मपरिष्ठापिकाम् ' कस्यचरो-
ज्झिकाम्—अधकरशोधिकाम् समुल्लिकाम् ' प्रातर्गृहाङ्गे ज-
लच्छटकवायिकाम्, पाठान्तरम्—' संपुच्छिय ' ति तत्र
सम्प्राच्छलिकाम्—पादादिल्लिकाम्—सम्मार्जिकाम्—गृहस्या-
न्तर्बहिश्च बहुकारिकावाहिकाम् पादादकदायिकाम्—पाद-
शौचवायिकाम् ज्ञानोदकदायिकाम्—प्रतीताम्, बाह्यानि
प्रेषणानि कर्माणि कर्तानि या सा ' बाहिरपेसण्णा-
रिय ' ति भाणिया, कण्डयन्तिकाम् इति—अनुकम्प-
ता कण्डयन्तीति—तन्दुलादीन् उद्वृत्तादीन् क्षोद्यन्तीति
कण्डयन्तिका ताम्, एवं कुट्टयन्तिका—तिलादीनां-
चूर्णनकारिकाम् पेणयन्तिकाम्—गोधूमादीनाम् घट्टादिना
पेषणकारिकाम् रुन्धयन्तिकाम्—यन्त्रके व्रीहिकोदवादीनाम्
निस्तुपत्वकारिकाम् रुन्धयन्तिकाम्—ओदनस्य पाचिकाम्
पार्ष्वेषयन्तिकाम्—भोजनपार्ष्वेषणकारिकाम् परिभाजयन्ति-
काम्—पर्धादेने स्वजनगृहेषु स्वण्डस्त्राद्याद्यैः परिभाजनका-
रिकां, महानसे नियुक्ता महानसिकी तां स्थापयति, ' स-
गडीमागड ' ति शकटपथ—गन्धः शकटानां समूहः शाकट
च शकटीशाकटं ' गड्डीओ गड्डिया य ' ति उक्तं भवति,
' दलाह ति ' दल—प्रयच्छतेत्यर्थः, ' जाणति ' येन ' ल ' इत्यलङ्कारे,
प्रतिनिर्यातयामि—समर्पयामाति । अस्य च
ज्ञातस्यैव विशेषणोपनयनं निगदति । यथा—

"जह सेंटी तह गुरुणा, जह शाहजणे तहा समणसंधो ।

जह षहुया तह भव्वा, जह सालिकणा तह वयाइ ॥ १ ॥

जह सा उज्झयनामा, उज्झयमाती जहत्थममिहाणा ।

पसणगारिन्तेण, असंखदुक्खवक्खणी जाया ॥ २ ॥

तह भव्वा जो कोइ, संघसमक्खं गुरुयादसाइ ।

पांडवज्जिउं समुज्झइ, महव्वयाइ महामोटा ॥ ३ ॥

सा इह चेव भवम्मी, जणान धिक्कारभायणं होइ ।

परलोए उ बुहत्तो, नाणाजोणीसु सचरइ ॥ ४ ॥ "

उक्तं च—' धम्माओ भट्टे " बुत्तं, " इहवइहम्मा " बुत्तं ।

" जह वा सा भोगवती, जहत्थनामोवभुत्तसालिकणा ।

पसणबिंससकारि—संरण पत्ता दुहं चेव ॥ ५ ॥

तह जो महव्वयाइ, उवभुजइ जीविय ति पालितो ।

आहारासु सत्तो, चत्तो सिवसाहणिच्छाए ॥ ६ ॥

सा एत्थ जहिच्छाए, पावा आहारमाइ लिगि ति ।

विउसाण नाइपुज्जो, परलोयम्मी बुही चेव ॥ ७ ॥

जह वा रक्खियबहुया, रक्खियसालीकणा जहत्थक्खा ।

परिजणमणा जाया, भोगसुहाइ च संपत्ता ॥ ८ ॥

तह जो जीवा सम्म, पांडवज्जिन्ना महव्वए पंच ।

पालइ निरइयाण, पमायलेसं पि वज्जेतो ॥ ९ ॥

सा अप्पहिपक्कई, इह लोयम्मि वि विज्जहि पणयपओ ।

गंतसुही जायइ, परम्म मोक्खं पि पावेइ ॥ १० ॥

जह रोहिणी उ सुणहा, गावयसाली जहत्थमभिहाणा ।

याहता सालिकण, पत्ता सव्वस्स सामिन्ने ॥ ११ ॥

तह जो भव्वा पाविय, वयाइ पालेइ अप्पणा सम्मं ।

अन्नसि वि भव्वाणं, देइ अण्णेगासं हियहेउं ॥ १२ ॥

सा इह संघपहाणा, जुगप्पहाणे नि लहइ संसहं ।

अप्पपेम्मि कत्ता—लकारओ गोयमपहु व्व ॥ १३ ॥

तिन्थस्स बुद्धिकारी, अक्खेवणओ कुतत्थियारिणं ।

विडलनरसेवियक्रमो, कमेण निदिदि पि पावह ॥१३॥" ति ।
स्था० १ श्रु० ७ अ० । आ० चू० । आव० । प्रश्न० । स० ।

रोहिणीतव-रोहिणीतपम्-न० । सप्तमासादिकसप्तशर्णाणि
यावत् रोहिणीतवदितोपवासे, तत्र च वास्तुपूज्यजिनप्र-
तिमा प्रतिष्ठा च विधयेति । पञ्चा० १६ वि० । प्रव० ।

रोहिणिरिक्खदिणे रो-हिणीतेवे सत्तमासवरिसाई ।

सिरिवासुपुजपूया-पुण्यं कीरह अभतट्टा ॥ ५६ ॥

रोहिणी-देवताविशेषः, तदाराधनार्थं तपो रोहिणीतपः,
तास्मिन् रोहिणीतपासि सप्तमासाधिकसप्तशर्णाणि यावद्वा-
हिणीतवदितोपवासे दिने उपवासः क्रियते । इह च वास्तुपू-
ज्यजिनप्रतिमायाः प्रतिष्ठा पूजा च विधयेति । प्रव० २७१ छार ।

रोहिणीरमण-रोहिणीरमण-पुं० । चन्द्रे "इदं निसायरो स-
स-द्वगे विह गहवरे रयणिताहो । मयत्तुणो हिमयरो ,
रोहिणीरमणो सस्मी चेत्ते " पाह० ना० ५ गाथा ।

रोहिण्यचोर-रोहिण्यचौर-पुं० । स्वनामख्याते राजगृहवा-
स्तव्ये चारे, द्व्य० २ उ० । ती० । प्रज्ञा० । (सूत्रम परिनिवा-
पण लौकिक रोहिणिकचौरस्याभयकुमारण कृत तच्च ' ओ-
हायण ' शब्दे तृतीयभाग १३३ पृष्ठे दर्शितम्)

रोहितशकूड-रोहिताशकूट पुं । जम्बूद्वीप हिमवत्पर्वधर-
पर्वते दशम कूट, स्था० २ डा० ३ उ० ।

रोहियंमा-रोहितांशा-स्त्री० । नदीभेद, स्था० ३ डा० ४ उ० ।
(' रोहिअस्मा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे वक्ष्य्यता गता)

रोहिय-रोहित-त० । राधे, रक्तवर्णे च । वाच० । मन्थ-
भेद, पु० । उत्त० १४ अ० । जी० । प्रज्ञा० । चतुर्पदविशेष,
च । प्रश्न० १ आश्र० छार । स्था० ।

रोहियकूड-रोहितकूट-पुं० । जम्बूद्वीप मन्दरस्य दक्षिणे म-
हार्हादमर्वात वपधरपर्वते स्थनामख्याते सप्तम कूट, स्था०
२ डा० ३ उ० । ज० । जम्बूद्वीप हिमवत्पर्वनायकदेवावासभूते
स्वनामख्याते कूटे, स्था० ८ डा० ।

रोहियदीव-रोहितद्वीप-पुं० । स्वनामख्याते द्वीप, त्र० ४ वत्त० ।
(अत्र सूत्रम ' रोहिअस्मा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम्)

रोहियप्पयायदह-रोहितप्रपातदूद-पुं० । स्वनामख्याते इव,
स्था० । रोहिद-उत्तरूपा यत्र प्रपतति यश्च सविशोक्त
योजनशतमायामविष्कम्भाभ्यां (काञ्चन्युनाशोर्न्याधकारान
त्राण शतान परिक्षेपण यस्य च मध्यभागे रोहितद्वीपः
शोडशयोजनायामविष्कम्भः सातरेकपञ्चाशद्योजनपरिक्षे-
पो जलान्ताद् दृष्टोऽन्तःकृतो यश्च रोहिदेवताभयनेन ग-
ह्लादेवताभवनसमानेन विभूयितापस्तिताविभागः स रो-
हिन्प्रपात इव इति । स्था० २ डा० ३ उ० । (अत्र सूत्रम् ' रो-
हिअस्मा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागेऽनुपदमेव गतम् ।)

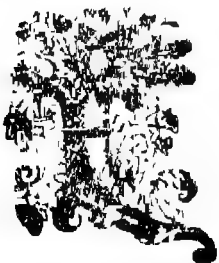
रोहिया-रोहिता-स्त्री० । जम्बूद्वीपे पृथिवरेण लवणस-
मुद्रं समुत्सर्पन्त्या स्वनामख्यातायां महानद्याम्, स० १४
सप्त० । स्था० । रोहिद्वी महापद्महृदाक्षगुणतारणेन निर्ग-
त्य षोडश पञ्चाक्षराणि योजनशतान सातरेकाराणि दक्षि-
गुणं गिरिणा गत्वा द्वाकाकारधारणा सातरेकयोजनद्वि-
शतकेन प्रपातेन मकरमुखप्रणालेन महार्हादमर्वात रो-
हिद्विभिधानकुण्डे निपतति, मकरमुखजिह्वा योजन-
मायामेन अक्षप्रयोदशयोजनानि-विष्कम्भेन कोशे वा-
हन्त्येन, रोहिन्प्रपातकुण्डाच्च दक्षिणतारणेन निर्गत्य
हेमवत्पर्वमध्यभागवर्तिन शब्दापातवृत्तधैताद्वयमर्जयो-
जननाप्राप्त्याष्टाविंशत्या नदीसहस्रे, संयुज्याऽष्टौ जगती
विदार्य पृथ्वी लवणसमुद्रमतिगच्छतीति, रोहिद्वी हि
प्रवाहऽक्षप्रयोदशयोजनविष्कम्भा काशोद्गधा ततः प्रमे-
ण वर्द्धमाना मुखे पञ्चविंशत्यधिकयोजनशतावष्कम्भा सार्ध-
द्वियोजनान्दधा, उभयतो वेदिकाभ्यां वनखण्डाभ्यां च यु-
क्ता, एवं गत्वा महानद्यः पर्वताः कूटाः च वेदिकाद्वयुक्ता-
नाति । स्था० २ डा० ३ उ० । रा० । (' महार्हादमर्वातकूड '
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २२७ पृष्ठे सूत्रतो दर्शितम् ।)

रोहियाममण-रोहिताश्चमेन-पुं० । इत्याकुवंशोत्पन्नस्य श्री-
हार्गश्चन्द्रमहानरेन्द्रस्य स्वनामख्याते पुत्रे, ती० ३७ कल्प ।

रोहीडग-रोहिडग-त० । भरतक्षेत्रे रोहिणीगणिकावासभूते
स्वनामख्याते नगरे, नि । आ० क० । विद्या० । संथा० ।

रोहिउं-रोधयिन्वा-अव्य० । रोधं कृत्वेत्यर्थे, वृ० ३ उ० ।

—० : ० : ०—

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकहा-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते ' अभिधानराजेन्द्रे '
रकागऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

लकार

ल-ल-पुं० । अन्तस्थो मूर्धस्थानीयोऽयं वर्णः । ला-क । इन्द्रे, वाच० । लवने, अम्बरे, दानादाने, सुखे, वादे च । न० । आलये, आश्लेषे, पुं० । मृते, लूने च । त्रि० । एका० ।
लङ्घ-लङ्घित-त्रि० । अवलम्बिते, स० ७० सम० । परिहृते, अङ्गे पिनस्त्रामित्यर्थे, इत्यन्ये । दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।
लङ्घ-लङ्घी-देशी-वृषभे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।
लङ्घी-देशी-लतायाम्, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।
लउड-लकुट-पुं० । यष्टौ, औ० । " कोणो लउडो " पा१० ना० २३० गाथा । ज्ञा० । स० । प्रश्न० । प्रहरणकरणे, स्था० उडा० ४ उ० । ज्ञा० । जं० । प्रश्न० ।
लउडकट-लकुटक-पुं० । लकुटदण्डे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
लउय-लकुच-पुं० । वृत्तविशेषे, औ० ।
लउमिका-लकुमिका-स्त्री० । लकुशदेशोत्पन्नयामनाख्यस्त्रियाम्, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । रा० ।
लङ्कालियावात-लङ्कालिकावात-पुं० । चक्रवद् भ्रामके वा यौ, कल्प० १ अधि० ६ जग ।
लङ्का-लङ्का-स्त्री० । भरतवर्षस्याविद्वेग दक्षिणे लवणसमु-
द्रे त्रिकुटागिर्युपनि पुराभेदे, " लङ्कायां त्रिकुटागिरौ श्रीशा-
न्तिनाथः " । ती० ४३ कल्प । आ० क० ।
लङ्काडाह-लङ्कादाह-पुं० । लङ्काया भस्मीकरणे, रामायणे
वि सुनिर्जित जह हगुश्रंतस्म पृच्छ महन्तमासी, ते च किल
अणेगेहिं वन्धसहस्मेहि वादुऊण तेह्वडसहस्मेहि सि-
ञ्चिऊण पलीवियन्तेण किल लङ्का पुरी दह्वा । नि० चू० १ उ० ।
लङ्ख-लङ्ख-पुं० । महावंशाग्रखलके, रा० । जं० । अनु० ।
ये वंशावेरुपर वृत्ते दर्शयन्ति ते लङ्खन्ताः । व्य० ३ उ० । जी० ।
कल्प० । ज्ञा० । नर्तकभेदे, पुं० चू० १ कल्प ।
लङ्खपेहा-लङ्खपेक्षा-स्त्री० । ये महावंशाग्रमारुह्य नृत्यन्ति
तेषां प्रेक्षायाम्, व्य० ३ उ० । जी० ।
लङ्खिया-लङ्खिका-स्त्री० । वंशापरि नर्तकियाम्, ध० ३ अ-
धि० । ज्ञा० ।
लंगल-लङ्गल-न० । हले, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
लंगूल-लङ्गूल-न० । पृच्छे, स्था० ४ डा० २ उ० । ज्ञा० ।
कल्प० । " लंगूले वाहली क्षिप्य " पा१० ना० १२८ गाथा ।
लंगूलिय-लङ्गलिक-पुं० । अष्टाविंशत्यन्तर्हीणानां म-

ध्ये लृनीयेऽन्तर्हीण, उत्त० ३६ अ० । (' अन्तरदीव ' शब्दे
प्रथम भागे तत्स्वरूपं दर्शितम्)
लंघण-लङ्घन-न० । गतादेरतिक्रमणे, औ० । रा० । नि०
चू० । जी० । ज्ञा० । अतिदीर्घस्यात्युच्चस्यापि चातिक्रमणे,
आ० म० १ अ० । उत्प्लुत्य गमने, उत्त० २ अ० । साधूपरि सा-
ध्यापुपरि वा क्रोधादिना अन्नपानादिमोचने, ग० २ आधि० ।
लंघियजिण्ण-लङ्घितजिनाङ्ग-त्रि० । त्यक्तसर्वहशासने,
जी० १ प्रति० ।
लंघयन्-लङ्घयितव्य-त्रि० । लङ्घनीये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
लंच-देशी-कुक्कुटे, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।
लंचा-लञ्चा-स्त्री० । उत्कांचे, व्य० १ उ० ।
लंचिल्ल-लञ्चावत्-त्रि० । उत्कांचमुपजीव्य सापेक्षे व्यवहा-
रिणि, व्य० १ उ० ।
लंछण-लञ्छन-न० । मषतिलकादिके चिह्ने, अनु० । प्रव० ।
न० । " लंछणे अंको चिह्नं " पा१० ना० ११४ गाथा । अङ्गा-
वयपच्छेदे, प्रव० ६ द्वार । दश० । कर्णादिकल्पनाङ्गनादि-
मिलोञ्छने, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । उत्मुकादिभिरङ्कने,
आश्र० ४ अ० ।
लंछपोम-लञ्छपोष पुं० । लञ्छाख्यचौरविंशभाणां पोषणे,
विपा० १ श्रु० १ अ० ।
लंछिय लाञ्छित-त्रि० । रेखादिभिः कृतलाञ्छनं, पुं० २ उ० ।
स्था० । ज्ञा० । म० । आ० म० । भस्मना परिहृते, वृ० २ उ० ।
लंजर-लञ्जर-न० । उदककुम्भे, स्था० ४ डा० ४ उ० ।
लंतग-लान्तक-पुं० । षष्ठे देवलोके, प्रव० १६४ द्वार । स० ।
स्था० । औ० । लान्तककल्पवर्षासंदेधेषु, तदिन्द्रे च । विशेष० ।
स्था० । लान्तकदेवानां स्थाने, प्रश्ना० २ पद । (व्याख्या
चतुर्थभागे ' ठाणा ' शब्दे १७०६ पृष्ठे उक्ता)
लंद-लन्द-पुं० । काले, वृ० ३ उ० । प्रव० । (स च ' अहा-
लंद ' शब्दे प्रथमभागे ८६७ पृष्ठे व्याख्यातः ।) यावता का-
लेनोदकाद्रिकरः शुष्यति तावान् कालो जघन्यतो लन्दः ।
कल्प० २ अधि० ८ जग ।
लंपट-लम्पट-त्रि० । लालसे, " लोला लालस-सोलुअ-उल्ले-
हड-लपटा लुडा " पा१० ना० ७५ गाथा ।
लंपिकव-देशी-चौर, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।
लंच-देशी-केश, गोघाटे च । दे० ना० ७ वर्ग २६ गाथा ।
लंचंत-लम्बमान-त्रि० । दैर्घ्यं गच्छति, कल्प० १ अधि० २
जग । ज्ञा० ।
लंबण-लम्बन पुं० । कबले, वृ० ४ उ० । व्य० । नङ्गरे, ज्ञा०
१ श्रु० ८ अ० ।
लंबाली-देशी-पुष्पभेदे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।
लंबिय-लम्बितक-पुं० । तरुशाखायां बाहौ यस्ते अभिग्रह-
विशेषवन्ति यानप्रस्थे, औ० ।

लंबुतर-लम्बोत्तर-पुं० । कायोत्सर्गशेषविशेषं, कृत्वा चोल-
पट्टमर्वाधना नाभिमण्डलस्योपरि अयस्ताच्च जातुमात्रं
तिष्ठति कायोत्सर्ग इति लम्बोत्तरशेषः । प्र० ५ दार ।

लंबुसग-लम्बुसक-पुं० । गन्दुकं, हा० १ श्रु० १ अ० । गोला-
क्षांतमण्डनविशेष, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० । जी०
न० । दाम्नामाप्रमभाग मण्डनविशेष, रा० । जं० । आभरण-
विशेष, रा० ।

लंबयव-लम्बयितव्य-त्रि० । अवलम्बनीये, रज्ज्वादिनिबद्धे,
हस्तादिना धरणीये च । भ० ६ श० ३३ उ० ।

लंबोपर-लम्बोदर-पुं० । गणपती, हा० १ श्रु० १ अ० ।

लंभ-लाभ-पुं० । मूलधनादितोऽधिकं लभ्यमानं धनं, प्राप्ति-
च । विशेष० । सूत्र० । आ० म० ।

लंभणमच्छ-लम्भनमत्स्य-पुं० । मत्स्यभेद, जी० १ प्रति० प्रज्ञा० ।

लंभित्ता-लब्ध्वा-अव्य० । प्राप्येत्यर्थे, म्या० ३ डा० २ उ० ।

लंभिय-लम्भित-त्रि० । प्रापितं, सूत्र० २ ध्रु० ७ अ० ।

लककुड-देशी-लकुटे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

लकव-लक्ष-न० । शतं गुणितं सहस्राणामेकशते, कर्म० ४
कर्म० । कल्प० । काये, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लक्ष्य-त्रि० शब्दे, 'मुष्टिना छादयेत्क्षयः मुष्टौ दृष्टि निवेश-
येत् । हतं लक्ष्यं विज्ञानाया-द्यां मूढो न कल्पते' । सूत्र० १
ध्रु० ८ अ० । " लक्षणं विज्ञाय " पाद० ना० २४६ गाथा ।

लक्ष्मण-लक्षण-न० । लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् । पदार्थानां
स्वरूपं, विश० । अनु० ।

अथ लक्षणद्वारमाह--

नामं ठवणा दधिण, सरिमे सामलक्ष्मणाऽऽगारे ।

गङ्गागह-नाणत्ती, निमित्त-उप्पाय-विगहं य ॥ २१४६ ॥

वीरियमावे य तहा, लक्ष्मणमेयं समामओ भणियं ।

अहवा वि भावलक्ष्मण, चउज्जिहं सहहणमाई ॥ २१४७ ॥

सदहणजाखणा खलु, विरई मीमं च लक्ष्मणं कहण ।

ते वि निमामिति तहा, चउलक्ष्मणमंजुअं चव ॥ २१४८ ॥

लक्ष्यतेऽनेनेति लक्षणं पदार्थानां स्वरूपम्, तच्च नामादि-
भेदाद् द्वादशत्वा ॥ २१४६ ॥ २१४७ ॥ २१४८ ॥

अत्र नामस्थापनालक्षणं व्याचिख्यासुराह भाष्यकारः--

लक्ष्मणमिह जं नामं, जस्स व लक्खिज्जए व जो जेणं ।

ठवणागरविंसयो, विष्मामो लक्ष्मणाणं वा ॥ २१४६ ॥

इह ' लक्षण ' इति यत्लकारादियर्गत्रयावलीमात्रं तन्नामैव
लक्षणं नामलक्षणम् । अथवा- ' जस्स व ' इति यस्य वा कस्य-
चिज्जीवादे- लक्षणं ' इति नामं कियते तद् वस्तु नाम्ना हेतु-
भूतेन लक्षणं नामलक्षणम् । अथवा--नामं तद्वतारभेदाच्चा-
म च तल्लक्षणं च नामलक्षणम् । ' लक्खिज्जए व
जो जेणं ' इति यो वा स्तम्भकुम्भाऽम्भोरुहार्हादः प-
दार्थो निजेन स्तम्भकुम्भादिनाम्ना लक्ष्यते--शायते त-
स्तम्भादि नामलक्षणमुच्यते, लक्ष्यतेऽनेनेति कृत्वा ।
' ठवण ' इति व्यापनालक्षणमुच्यते । किं तत् ? इत्याह--ल-

क्षणरूपस्य धर्मेयस्याकाराविशेषः । अथवा--लक्षणानां
स्थितिकशेषलक्षणकधजादीनां यो मङ्गलपट्टादायकतादिभि-
र्यासा-धिरचना विधीयते तत्स्थापनालक्षणमिति ॥ २१४६ ॥

' दधिण ' इति द्रव्यलक्षणम् । तच्चागमनोऽगममङ्गशीरभ-
व्यशीररूपं सुगमम् । तद्व्यतिरिक्तं पुनराह--

लक्खिज्जइ जं जेणं, दव्वं तं तस्स लक्खणं तं च ।

गच्छुवगारार्थं, बहुधा धम्मस्थिरार्थं ॥ २१४७ ॥

यद् द्रव्यं धर्मास्तिकायादिकं लक्ष्यते येन तन्मस्य द्रव्यस्य ल-
क्षणम् । तच्च गत्युपकारादिकं धर्मास्तिकायादीनां संशान्धि-
बहुभेदे विज्ञेयमानं ॥ २१४७ ॥

अथान्येषां सादृश्यसामान्यादिलक्षणानां सामान्येन भावा-
धमाह--

किंचिन्मिन्नविसिद्धं, एयं चियं समलक्ष्मणविमसा ।

जं दव्वलक्खणं चियं, भावो वि स दव्वधम्मो ति ॥ २१४९ ॥

इदमेव च द्रव्यलक्षणं किंचिन्मात्राविशेषं मच्छुपा- सादृश्य-
सामान्यादयो नव लक्षणभेदा भवन्ति । कुतः ? इत्याह--यद्यस्या-
त् स वक्ष्यमाणो भावोऽपि भावलक्षणरूपं द्रव्यधर्मत्वाद् द्रव्यं
लक्ष्यतेऽनेनेति कृत्वा द्रव्यलक्षणमेव, आसनां पुनः शेषाः
सादृश्यसामान्यादयो लक्षणभेदा इति ॥ २१४९ ॥

तद्वं सामान्येन सादृश्यादिलक्षणभेदान व्याख्याय विश-
पताऽपि ' सरिमे ' इति सादृश्यलक्षणस्वरूपं विवृण्वन्माह--

तुल्लागागदग्गिमणं, सरिमं दव्वस्स लक्खणं तं पि ।

जह घटतुल्लागागे, घटो ति तह मव्वमुत्तीमु ॥ २१५२ ॥

यद् द्रव्यादवस्तूनां तुल्यस्याकारस्य दर्शने तदिह ' सरिमे '
इति सादृश्यमुच्यते, द्रव्यस्य तदपि लक्षणम्, तेनापि हि सह-
शममुक्त्येयम् इति व्यपदेशहेतुत्वाद् द्रव्यं लक्ष्यते इति, एत-
दपि सामान्यतो द्रव्यलक्षणमेव, विशेषतस्तु सादृश्यलक्षण-
मुच्यते इतिह भावार्थः । एवमुक्तग्रापि सामान्यतो द्रव्यल-
क्षणता, विशेषतस्तु वक्ष्यमाणतत्तद्विशेषलक्षणता द्रष्टव्याति ।
उदाहरणमाह--यथैकेन दृश्यमानघटेन तुल्याऽऽकारोऽन्यो-
ऽपि सर्वो घट इति, एवमेनेनैव प्रकारेण सर्वसु मूर्तिषु सर्व-
ेष्वपि मूलवस्तुषु यस्य येन सादृश्यं घटते तत्सर्वं साद-
श्यलक्षणमिति ॥ २१५२ ॥

अथ ' सामलक्ष्मण ' इति सामान्यलक्षणव्याख्यानमाह--

सामणमपियमण-पियं च तन्थंतिमं जहा सिद्धो ।

सिद्धस्म हाइ तुल्लो, सव्वां सामणधम्महिं ॥ २१५३ ॥

एगममयाइसिद्ध-क्षणं पुणरपिअं स तस्मैव ॥

तुल्लो मेसाऽतुल्लो, सामण विममधम्मो ति ॥ २१५४ ॥

इह सामान्यं इत्या-अर्पितमनर्पितं च । तच्चापितं विशेषित-
मुच्यते, अर्पितं त्वविशिष्टम् । तच्चापितमर्वाविशेषं सामान्यं
यथा-सिद्धः सर्वोऽप्यन्यस्य सर्वस्यापि सिद्धस्य सत्य-
द्रव्यत्व-प्रमेयत्वा मूलेत्व-स्त्रीणकर्मत्वाऽनायाधत्व-सिद्धत्वा-
दिभिः सामान्यधर्मस्तुल्यः-समानो भवति । एक-सिद्ध-द्रव्य-
द्विसमयसिद्धत्वेन पुनरर्पितो विशेषतः स सिद्धः ' तस्मैव तुल्ल ' इति
तत्सर्वकान्द्रव्यादिसामान्यसमयसिद्धस्य सिद्धस्य तुल्यः
समानः, शेषस्य त्वसमानसमयसिद्धस्यातुल्याऽसमानः । न-
नु कथमेक एवायं सिद्धः सिद्धान्तस्तुल्याऽतुल्यश्च ? इत्याह--

सामान्यरूपा विशेषरूपाश्च धर्मो यस्य स सामान्याविशेषधर्मो
इति हेतोः । न ह्यनो योऽपि धर्मस्तुल्यस्तेष्वानुल्लो यत्न विरो-
धः स्यात् किन्तु-समानधर्मस्तुल्यो विशेषधर्मः पुनस्तुल्य इति
भावः । यच्चह । मद्रस्य सिद्धेन सह समानत्वं तन्सामान्यल-
क्षणमिति ॥ २१५३ ॥ २१५४ ॥ विशेषः । (आगारलक्षणम्
' आगारलक्षणम् ' शब्दे द्वितीयभागे ६४ पृष्ठे गतम् ।) (ग-
त्यागतिलक्षणम्—' गत्यगारलक्षणम् ' शब्दे तृतीयभागे
७७६ पृष्ठे उक्तम् ।) (नानात्वलक्षणम् ' गारणम् ' शब्दे च-
तुर्थभागे १६६१ पृष्ठे गतम् ।) (निर्मितलक्षणम् ' निर्मित-
लक्षणम् ' शब्दे चतुर्थभागे २०८३ पृष्ठे उक्तम् ।)

अथ ' उपाय—विगमं य ' स्ति उत्पाद—

विगमलक्षणस्वरूपमाह—

नाणुपपन्नं लक्षित-अए जस्यो वत्थु लक्षवर्णं तेणं ।

उपायो संभवो, तह चैव विगच्छो विगमो ॥ २१६४ ॥

यतो नानुपपन्नं वस्तु लक्ष्यते तेनोपादोऽपि तल्लक्षणम् । क-
थंभूतस्य वस्तुन उपादो लक्षणम्? संभवतः उत्पद्यमानस्य ।
तथा, विगच्छतो-विनश्यतो वस्तुनो विगमो-विनाशो लक्ष-
णमेवाते ॥ २१६४ ॥

ननु विगमो नाशः कथं वस्तुलक्षणम्? इत्याह—

लक्षितज्जइ जं विगयं, विगमेण विणा व जं न संभूई ।

विगमो वि लक्षवर्णमस्यो, विगच्छो वत्थुणोऽणमो ॥ २१६५ ॥

यद्यस्मान् यथोपादेनोपपन्नं लक्ष्यते एव विगतमपि विग-
मेन लक्ष्यते एव, यथा चोपादमन्तरेण न वस्तुनः सम्भूतिः,
एवं ' विगमेण ' इत्यस्यावृत्त्योत्तरत्रापि संबन्धाद् यस्माद्
विगमेनापि विना न वस्तुनः संभूतिः—संभवः । न हि मृद-
प्राक्तनं रूपं विनष्टं घटस्य संभवोऽस्ति । अतः—अस्मात्
कारणान् विगमोऽपि वस्तुनो लक्षणमेव, तत्संभवेहेतुत्वात्,
उपादवत् । कथंभूतो विगमः? इत्याह—विगच्छतो वस्तु-
नोऽनन्योऽभिन्नः, यथोपपन्नादभेदयानुपाद इति ॥ २१६५ ॥

एतदेव भावयति—

अङ्गुलिरिजुता नियय-पसइ वक्तवणासस्यो समयं ।

लक्षितज्जइ नेयरहा, तह सर्वं दवपजाया ॥ २१६६ ॥

अङ्गुल्या ऋजुता अङ्गुल्युजुता सा समकं-युगपदं निजकप्र-
सूतिवक्त्वानाशत एव लक्ष्यते, नेतरथा-नान्यथेत्यर्थः । तत्र
निजकप्रसूतिरुपादं ऋजुताया, वक्त्वावस्य नाशो वक्त्वानाशः,
निजकप्रसूतिश्च वक्त्वावस्य नाशश्च निजकप्रसूति-वक्त्वावस्यो,
ताभ्यां निजकप्रसूतिवक्त्वावस्योभ्यामिति समासः । अ-
स्माच्च पञ्चमीद्विवचनान्तात् " पञ्चम्यान्तामिल " (पाणि०
५।३।७) इति तत्प्रत्ययः । इदमुक्ते भवति—अङ्गुलीद्वयस्य
ऋजुतापर्याया नियमत एव स्वस्योपादेन वक्त्वावस्य च
नाशनं लक्ष्यते, नाम्यथा, अनुपपन्नस्य स्वगतिपाणस्यैव लक्ष-
णायोगात्, विपक्षभूतपर्यायाविनाशो चोपादयोगात् । यथा
आङ्गुल्या ऋजुतापर्यायस्तथाऽन्यऽपि सर्वद्रव्यपर्यायाः स्व-
स्यापादे स्वावपक्षभूतपर्यायाविनाश एव च सति लक्ष्यन्ते,
नान्यथा । ततश्च यथोपादो वस्तुलक्षणलक्षणं तथा वि-
नाशोऽपि, पूर्वपर्यायाविनाशमन्तरेणाप्युत्तरपर्यायाविशिष्ट-
स्तुनो लक्षणायागादिति ॥ २१६६ ॥

अथ विनाशस्य ये सर्वथा वस्तुनं न च्छन्ति
संगताः, तन्मतानुसारी परः प्राऽऽह—

उपायस्स हि जुत्ता, लक्षवर्णया नासस्यो विणासस्स ।

नासो व लक्षितं वा, वत्थु न भावो खपुप्फं व ॥ २१६७ ॥

ननुपादस्य लक्षणता युक्ता, उपपन्नवस्तुनस्यैव तस्य
सत्त्वात्, विनाशस्य त्वसतोऽविद्यमानस्य नाशो युक्ता ।
नह्यमत् स्वगतिपाणं कस्यापि लक्षणं भवितुमर्हति । अथ
नाशोऽपि वस्तुनो लक्षणमिष्यते, तर्हि तस्याभावरूपत्वात्
तल्लक्षणं वस्तुवप्यभाव एव स्यात्, आकाशकुसुमवर्धाति ।
एतदेवाह—' नासो व लक्षितं वा, वत्थु न भावो खपुप्फं व ' ॥ २१६७ ॥

अत्रोत्तरमाह—

नासो भावो संभू-इहेउस्यो वत्थुणो धुवत्तं व ।

अहव समुपायो इव, वत्थुपभवो भावो ॥ २१६८ ॥

' नाशो भाव ' इति प्रतिज्ञा, पूर्वोक्तन्यायेन वस्तुनः संभूतिहे-
तुत्वात्, धुवत्तवादि । अथवा—हेतु-दृष्टान्तन्यायेनान्यथा
प्रमाणम्—नाशो भाव इति सैव प्रतिज्ञा, वस्तुनः प्रकृष्टं भवनं
प्रभवः, प्रादतापर्यायस्तस्यादौ प्रथमं पूर्वं भावः सत्त्वं त-
स्माद् वस्तुप्रभवादिभावादिति हेतुः । समुपादवर्धाति
दृष्टान्तः । इह यो यो वस्तुनः प्रकृष्टभवनस्यादौ भवति स स
भावः, यथोपादः, भवति च वस्तुप्रभवस्यादौ पूर्वोक्तयु-
क्तिनो नाशः, तस्माद् भाव इति ॥ २१६८ ॥

यदुक्तम्—' नासो व लक्षितं वा, वत्थु न भावो खपुप्फं व ' तत्राऽऽह—

नासो व लक्षितं चिय, तदभावो चिय तदवहा भावो ॥

आह नणु पत्तमेवं, भावाभावोभयसभावः ॥ २१६९ ॥

एवं च सति ' नासो व लक्षितं चिय ' तर्हि नाशो पलक्षि-
तमेव तत्—निर्दिष्टयुक्तिनो नाशनं लक्ष्यते एतदित्यर्थः
तथा चैतावतांशनाभाव एव तद् वस्तु, नात्र विवादः,
कथञ्चिद् वस्तुनाम भावरूपतया जर्जरभ्युपगतत्वादिति ।
' अत्रहा भावो ' ति अन्यथा पुनरन्येन रूपेण तद्वस्तु भावः—
उत्पाद-धौव्यरूपतया भाव एव तदित्यर्थः । अत्राह परः—
नन्वेव सात भावाभावोभयस्वभावं वस्तु प्राप्तम्, एतच्चायुक्त-
म्, भावाभावयो परस्परपरिहारेणावस्थानाच्छायाऽऽतप-
वेत्तकत्रायोगादिति ॥ २१६९ ॥

अत्रोत्तरमाह—

एवं चिय तं वत्थुं, सव्याभावं व तं खपुप्फं व ।

भावं व सव्याभावं स वसंकरं-गत-शिखाइ ॥ २१७० ॥

नन्वेवमेव भावाभावोभयरूपतायामेव तद् वस्तु भवति, न
पुनरेकान्तेन भावस्वरूपत्वेऽभावस्वरूपत्वे वा, एतदेवाह—स-
र्वभावं वा सर्वथाभावरूपतायां वा इत्यमाणायां खपुप्फमिष
तद् वस्तु स्यात्, भावं वा सर्वथा भावरूपतायां वैकान्तेनेप्य-
माणायां सर्वसङ्करकथ—नित्यत्वादयो दोषाः प्रसजन्ति;
तथाह—' सर्वथा सर्वैरपि प्रकारैरेष्टस्य भावः ' इत्युक्ते यथा
घटरूपतया तथा घट-स्तम्भ-भू-भूधरादिवैलोक्यरूपत-
याऽपि तस्य भावः प्राप्तोति, कथञ्चिदप्यभावरूपताऽनभ्युप-
गमात् । एव स्तम्भ-भू-भूधरादीनामपि सर्वात्मना भावात्
सर्वसंकरोऽन्योन्यानुप्रवेशलक्षणः स्यात् । एकस्मिन् वा
कस्मिंश्चिद् घटादिनस्मिन् सर्वस्यापि त्रिभुवनस्यानुप्रवेशात्

सर्वैकत्वं भवेत् । ततश्चैकस्मिन्नपि व्याप्तादिष्वस्तुनि सर्वदैवा-
वतिष्ठमाने शेषस्यापि घटादिवस्तुजानस्य तद्वत्त्वापत्त्या
सर्वथाऽवस्थानात् सर्वानित्यन्वयसङ्गः, आदिशब्दादकस्मिन्
घटादिवस्तुनि विनष्टे शेषस्यापि भू-भूधरादस्तदेकत्वेन
विनाशान् सर्वशून्यतापत्तिः, सर्वस्यापि च सर्वत्र विद्यमान-
त्वान् सर्वांशेषु निराकाङ्क्षमेव विश्वे स्यादिति । तस्मात्
केवलं भावरूपत्वेऽभावरूपत्वे वेपथ्यमाणं शेषदर्शनाद् भावा-
भावोभयरूपं वस्तु । न चैवं विरोधः, भावाभावयोर्भिन्ननि-
मित्तत्वान् । यदि हि यनैव भावस्तेनैव चाभावः स्यात्
तदा भवेद् विरोधः, न चैतदस्ति, स्वरूपेण घटादभावात्,
पररूपेण चाभावादिति ॥ २१७० ॥

ननु यद्येवम्, तद्व्युत्पन्नमप्यनुपपन्नम्, तस्याभावरूपत्वान्
अनुपपन्नमभावीभूतं चास्ति, अभावरूपतया सस्यात् त-
था च सति 'उत्पन्नस्य विनष्टे वेदम्' इत्यादि लोकव्यवहारो
न प्रान्नोति, इत्याशङ्क्याऽऽह—

उत्पन्नं विगतं वा-एषिप्यमविसेसियं सधम्मैहि ।

तं चिय पज्जायंतर-विममिषमहप्पियं नाम ॥ २१७१ ॥

इहोत्पन्नं विगतं वेति श्लोके व्यर्थाद्व्ययते वस्तु, तत् सर्व-
मपि द्विविधम्—अर्पितम्, अनर्पितं च । तत्र स्वधर्मैर्विशेष-
यद्भिः, पर्यायैर्विशेषितं सामान्यरूपं वस्तुवर्णितमभिधी-
यते । तदेव च पर्यायान्तरैः—पर्यायविशेषविशेषितमर्पितमु-
च्यते इति । एवं व्यर्थास्ति यदा सामान्यरूपमनेपद्योत्पाद-
विगमादिपर्यायेण केनापि विशेषितं वस्तु यक्तुमिष्यते
तदोत्पन्नं विगतं चेत्यादिपददर्शनः सर्वोऽपि लोकव्यवहार-
प्रवर्तते । तथाचाह—“अर्पिताऽनर्पितमिदं” (तत्त्वा० ५
३१, १३३) इति तद्व्यमुक्तमुत्पाद—विगमलक्षणम् । औ-
च्यलक्षणं तु द्रव्यलक्षणमभिधानद्वारेणैवाभिहितम्; ध्रुवत्व-
द्रव्यत्वयोरैकार्थत्वात् ॥ २१७१ ॥

अथ 'वीरिय' इति वीर्यलक्षणमभिधित्वमुगाह—

वीरियं ति बलं जीव-स्म लक्खणं जं व जस्स मामत्थं ।

दब्बस्म चित्तं रुवं, जह वीरियमोसहारिणं ॥ २१७२ ॥

वीर्यं जीवस्य बलमुच्यते । तेन च 'बलवानयम्' इत्या-
दि व्यपदेशाज्जीवो लक्ष्यते इति तत् तस्य लक्षणम् । अथवा-
न जीवस्यैव बलं वीर्यमुच्यते, किन्तु यद् यस्य संचेतन-
स्याचेतनस्य वा द्रव्यस्य चित्ररूपं सामर्थ्यं तदिह वीर्यम-
भिधीयते यथा लोकैऽपि प्रसिद्धं हरीतकीगुह्ययाद्यौषधानां
वीर्यम्, आदिशब्दाद्-मणिमन्त्रादिपरिग्रहः, उक्तं च—
'अचिन्त्या हि मणिमन्त्रौषधानां प्रभावः' इति ॥ २१७२ ॥

अथ 'भावे य' इति भावलक्षणमाह—

जमिहादइयारिणं, भावाणं लक्खणं त एवऽहवा ।

तं भावलक्खणं खलु, तन्धुदं पोग्गलविवागो ॥ २१७३ ॥

यदिह भावानामौदयिकादीनां कर्मपुद्गलादयोरुत्पत्तिरूपं लक्ष-
णं तद् भावलक्षणम्, यथा कर्मपुद्गलानामुत्पत्तिरूपं औद-
यिकः, कर्मपुद्गलानामवशेषमलक्षणं औपशमिकः, तेषाम-
व सर्वथाऽभावलक्षणः क्षायिकः, क्षयोपशमरूपमिधत्ता-
लक्षणः क्षायोपशमिकः, सामान्येन पुद्गलपरिणतिरूपः—

परिणामिकः । एवमेव भावानां कृत्यादिसंयोगलक्षणः सां-
निपातिकः । 'त एव इव' इति अथवा—त एवौदयिकाद्यो
भावा लक्षणं भावलक्षणम् । जीवा हि नागकादिव्यपदेश-
हेतुत्वान् नैलक्ष्यते एवेति । 'तन्धुदं पोग्गलविवागो' इति
तत्र प्रथमव्याख्यापत्तौ औदयिकभावस्य कर्मपुद्गलविपाक-
लक्षणं उद्यो लक्षणम्, एवमन्येषामपि भावानां यथायोगं
लक्षणं वाच्यम् । तच्च दर्शितमवेति ॥ २१७३ ॥

भाष्यकारोऽपि 'तस्मिन्नुदये भव औदयिकः, तेन वा नि-
वृत्तः, स एव औदयिकः' इत्यादिकां भावानां व्युत्पत्तिं, श-
बाणामौपशमिकादिभावानामुपशमादिरूपं लक्षणं च वश-
यन्नाह—

उदए सइ जो तेण व, निव्वत्तो उदय एव ओदइओ ।

उदयविवाय उवसमो, उवसम एवावसमिउ ति ॥ २१७४ ॥

खय इह कम्माभावो, तच्चावे खाइओ म एवऽहवा ।

उभयसहावो मीसो, खओवसमिओ तंहाऽयं ॥ २१७५ ॥

मव्वत्तो किं नासो, परिणामोऽभिमुहया स एवह ।

परिणामिउ ति सुद्धो, जो जीवाऽजीवपरिणामो ॥ २१७६ ॥

निव्वत्तोऽपि गतार्थः, नवरम् 'उभयसहावो' इत्यादि क-
र्मणा यावन्तरोक्ता क्षयोपशमौ तदुभयस्वभावत्वाद् मिश्र-
क्षयोपशमिको भावः । कथं कथा व्युत्पत्त्या ? इत्याह—
नर्थावेति, क्षयोपशमविवेच क्षयोपशमिकः, तयोर्भावे भवः,
ताभ्यां वा निवृत्त इति पूर्वदर्शितव्युत्पत्त्यर्थः । तदेव ना-
मादिभावावस्थाने द्वादशधा संक्षेपतो लक्षणमभिहितम् । ए-
तद्वद्वाह निर्युक्तिकारः—'लक्षणमयं समाम्ना भणियं'
इति ॥ २१७४ ॥ २१७५ ॥ २१७६ ॥

इह च प्रकृते भावलक्षणेनाधिकार इत्येतदेव दर्शयन्नाह
भाष्यकारः—

सम्मत्त-चरित्ताइं, मीसो-वसम-स्वय-स्सहावाइं ।

सुय-देमोवरइओ, खओवसमभावरूवाओ ॥ २१७७ ॥

सामाइएमु एवं, संभवओ मेमलक्खणाइं पि ।

जो एज्ज भावओ वा, वइमेसियलक्खणं चउहा ॥ २१७८ ॥

इह सामायािकं तावन्तुर्विधम्—सम्यक्चक्षुसामायािकम्,
धृतसामायािकम्, देशचरितिसामायािकम्, संचरितिसामा-
यािकं चेति । तत्र सम्यक्चक्षुसामायािकं चारित्रसामायािकं
चेत्येतद् द्वे अपि सामायािके मिश्रोपशम-क्षयस्थभावे म-
न्तये । मिश्रः क्षयोपशमिको भावः, उपशमस्त्वौपश-
मिको भावः, क्षयः—क्षायिको भावः, एतेषु त्रिष्वपि
भावेषु यथाह सामायािकद्वयं वर्तते इत्यर्थः । 'धृत-
मिति' धृतसामायािक, देशपरगतदेशचरितिसामायािकम्,
एते द्वे अन्यकस्मिन्नेव क्षयोपशमिके भावे वर्तन्ते । अन-
एतानि चत्वार्यापि सामायािकानि यथाह भावरूपत्वात्,
जीवस्य चेतैः सामायािकवत्त्वेन लक्षणाद् भावलक्षणरूपाणि
भवन्ति । एवमेतेषु सामायािकेषु संभवतो यथामभवे श-
बाण्यापि नाम-स्थापना-द्रव्यमाहृष्यरूपाणि लक्षणानि यो-
जयेत्; तथाहि—जीवद्रव्यमनैर्लक्ष्यते इति द्रव्यलक्षणम-
प्येतानि भवन्ति, एवमन्यलक्षणानांऽप्यभ्युक्तं वाच्या ।

यदुक्तं निर्युक्तिरुक्ता—' अहवा वि भावलक्षण ' मित्यादि,
तद्व्याख्यानाथमाह—' भावश्चां वत्यादि'। 'या' इति अथवा,
भावतो-भावविषयेऽस्यद् वैशेषिक-विशेषरूपलक्षणं चतुर्वि-
धं बोद्धव्यम् ॥ २१७७ ॥ २१७८ ॥

तच्च ' सहहण-जाणणा ' इत्यादिना निर्युक्तिरुक्ता वशीते
भाष्यकारो व्याख्यातुमाह—

सहहणाहमहावं, जह मामोहयं जिणो परिकोहह ।

तल्लक्षणं चिय तयं, परिणमए गोयमाईणं ॥२१७९॥

पूर्वमौर्विकारिभावानामुदयोपशमादयो लक्षणमित्येतद्
भावलक्षणमुक्तम् । अथवा—त एवादिकारयो भावा जी-
वाऽजीवलक्षणकत्वेन भावलक्षणमुक्ताः । इत्थं च द्विविधमपि
भावलक्षणं सामान्यम्, जीवाऽजीवलक्षणकत्वेन सर्वत्र
भावात् । अद्वानात्रिकं तु विशेषलक्षणम् । सम्यक्त्वाद-
िसामायिकत्वेन भावात् ; तथाहि-जीवादिपदार्थअद्वानात्रिकं स-
म्यक्त्वसामायिकस्य लक्षणम् ; आदिशब्दात्—' जाणण ' इति
ज्ञानज्ञा—जीवादिपदार्थपरिच्छिन्नमित्यर्थः । सा च भूतमा-
यायिकस्य लक्षणम् । ' विरइ ' चि विरमणं—विगतिरश-
वसावद्योगनिवृत्तिः । सा पुनश्चाग्निस्वामायिकस्य लक्ष-
णम् । ' मीसे व' चि 'मीसा व' चि । पाठान्तरं च—तत्र मिश्रम्-
विगताविगतम्, मिश्रा वा विरत्याविगतिदेशविगतिस्वामायि-
कस्य लक्षणम् । ततश्चेतद् यथा अद्वानात्रिकभावं अद्वानात्रिक-
तुललक्षणसंयुक्तं सम्यक्त्वादिस्वामायिकं जिनः—धम्ममहावी-
रः परिकथयति, तल्लक्षणयुक्तमेव तद् गौतमादिश्रोतॄणां प-
रिणमतीति । तदेवमभिहितं लक्षणद्वारम् ॥ २१७९ ॥ विशेष० ।
उत्त० । आ० चू० । आ० म० । स० । (लक्षणवता मूत्रेण
भक्षितव्यमिति 'सुत्त' शब्दे वक्ष्यामि) लक्ष्यते तद्व्यवहारो-
नावधार्यते वस्तुनन्तीति लक्षणम् । स्था० ३ ठा० ३ उ० । प्रो०
धर्मास्तकायादिद्रव्याणां गत्यादिके, आव० ४ अ० । अनु० ।
आचा० । दर्श० । प्रतिविशिष्टस्वरूपे, आ० चू० १ अ० ।
लक्ष्यते गम्यतेऽनेनिति लक्षणम् । लिङ्ग, विश० । आचा० ।
(आनेध्यानस्य लक्षणम् ' अहज्झाण ' शब्दे प्रथमभागे
२३७ पृष्ठे उक्तम् ।) (रौडध्यानस्य लक्षण ' रुडज्झाण ' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)

धर्मध्यानस्य मौत्रलक्षणम्—

धम्मस्म णं भाणस्म चत्तारि लक्खणा पप्पत्ता, तं जहा-
आणारुई णिसग्गरुई मुत्तरुई आगाढरुई । (सू० २४७)
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(आक्षारुचिद्व्याख्या ' आणारुइ ' शब्दे द्वितीयभागे १०७ पृष्ठे
गता ।) (निसर्गरुचिद्व्याख्या ' णिसग्गरुइ ' शब्दे चतुर्थ-
भागे २१३५ पृष्ठे उक्ता ।) (मूत्ररुचिद्व्याख्यायाम् ' मुत्तरुइ ' शब्दे
वक्ष्यामि ।) (अवगाढरुचिविवरणम् ' आगाढरुइ ' शब्दे
तृतीयभागे ७६ पृष्ठे उक्तम् ।)

शुक्रध्यानस्य मौत्रलक्षणम्—

मुक्कस्म णं भाणस्म चत्तारि लक्खणा पप्पत्ता, तं जहा-
अव्वहे अमम्मोहं विवेगे विउम्मग्गे । (सू० २४७) ।
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

(अव्ययार्थः ' अव्वह ' शब्दे प्रथमभागे ८१७ पृष्ठे गतः ।)

(असम्मोहविवरणम् ' असम्मोह ' शब्दे प्रथमभागे ८२५

पृष्ठे उक्तम् ।) (विवेकव्याख्या ' विवेग ' शब्दे वक्ष्यामि ।)
(कतिविधो व्युत्सर्ग इति ' विउम्मग्ग ' शब्दे वक्ष्यामि ।)

संसारलक्षणम्—

" माता भूत्वा दुहिता, भगिनी मार्या च भवति संसारे ।
वर्जानं च सुतः पितृन्वं, भ्रातृन्वं पुनः शत्रूनां चैव ॥ १ ॥ "
इत्येवं संसारस्य चतसृषु गतिषु सर्वावस्थासु संसरण-
लक्षणस्यानुमेका । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

शुक्रध्यानस्य पुनः मौत्रलक्षणम्—

मुक्कस्म णं भाणस्म चत्तारि लक्खणा पप्पत्ता, तं जहा-
खेत्ती मुत्ती अज्जेवे मद्देवे । (सू० ८०३२) म० २५ श० ७ उ० ।
चिह्ने, औ० । शुभकर्मचिह्ने, नि० चू० १३ उ० । छत्रचा-
मरादिके, कल्प० १ अधि० १ क्षण । यवमत्स्यपशुशंखचक्र-
स्वस्तिकध्वजादिके, मूत्र० २ भू० २ अ० । व्य० । विषा० ।
ज० । ने० । स० । नि० । अनु० । औ० । जी० । नि० चू० ।
सामुद्रिकोक्ते करचरणेष्वादिके (कल्प० १ अधि० ३ क्षण)
स्त्रीपुरुषादीनां शुभाशुभचिह्ने, यथा—' अस्थिष्वयीः सुखं मांसं,
त्वचि भोगास्त्रियोऽतिषु । गतौ यानं स्वरे चाह्ना, सर्वे सन्धे
प्रतिपद्यन्ते ॥ १ ॥ " इत्यादि । स्था० ८ ठा० ३ उ० । उत्त० ।
" लक्ष्मणमुहं तु लक्ष्मणं भणिञ्च " लाञ्छनप्रमुखं तु ल-
क्षणं भणितम्, यथा—' नाभ्यधस्ताद् भवेद् यस्या, लाञ्छने
मशकोऽपि वा । कुक्कुमोदकसंकाशः सा प्रशस्ता निगद्यते ॥ १ ॥ "
इत्यादि । निशीथग्रन्थे पुनरिन्द्रमुक्तं—' माणाहं लक्खणं,
मसाहं वंजणं, अहवा-जे सर्गरेण सह समुप्पसं तं लक्खणं,
पच्छा उप्पसं वंजणमिति " । प्रघ० २५ उद्धार । आव० नि० चू० ।
दुविहा य लक्खणा खलु, अन्तर्-वाहिग उ देहीणं ।
बहिया सुर वप्पाइ, अतो मन्भाव मत्ताइ ॥ ३४ ॥

गाहा—

वत्तीमा अट्ट मयं, अट्ट महम्मं व बहुतराई च ।

देहमुं देहीणं, लक्खणाणि मुभक्कम्मज्जितानि ॥ ३५ ॥

पाण्यमणुपाणं वर्त्तासे अट्ट मयं, बलदधवासुदेवाणं अट्ट म-
हम्मं, चक्रवाहितिथ्यकरणे जं पुडा हन्थपादादिषु लक्ख-
जानि तेमि एमाणं भणिय, जे पुण अन्तो स्वभावमत्ताइ
तेहि सह बहुतरा भवति; तेय अणजम्मकयसुभणामसरी-
अगोवंगकम्मादयाओ भवति ।

लक्खण-वंजणाण इमो विसंमो—

माणुम्माणपमाण-दि लक्खणं वंजणं तु ममगादी ।

महजं तु लक्खणं वं-जणं तु पच्छा समुप्पसं ॥ ३६ ॥

जलदाण-अट्टभार-समूहाइ समुस्मितो व जो एव तु ।

माणुम्माणपमाणं, तिविहं खलु लक्खणं एयं ॥ ३७ ॥

माणुमादिद्यं लक्खणं, मसादिकं वंजणं । अहवा—जे सर्ग-
रेण सह उप्पणं तं लक्खणं, पच्छा समुप्पणं वंजणं,
माणुम्माणपमाणस्म य इमं वक्खणं, जलस्म दाणं छुड्ढेता
माणुजुत्तो पुरिसो, तुलारावितं अट्टभारं तुल माणो उम्मा-
णजुत्तो पुरिसो भवति । पुवारसंगुलपमाणं समूहाइ गवस-
मुस्मितो पमाणं पुरिसो; एवमादिति विधिलक्षणेण आदि-
मिति तुमं रायादि भास्वसि ।

इदानीं देवाणं भवति—

भवपव्वतिया लीणा, तु लक्ष्मणा होति देवदेहेसु ।

भवधोर्णीएसु भवे, विउव्विते मन्नुते वत्तो ॥ ३८ ॥

देवाणं भवधारणज्जसरीरेसु लक्ष्मणा लीणा-अनुपलक्ष्णा,
उत्तरयंकियसरीरे व्यक्ता लक्षणा ।

इदानीं लारक-तिरियाणं भरणानि—

उत्सरण-मलक्ष्णमं-जुया उ बोदी तु हांति नरणसुं ।

नामोदयमव्वतिया, तिरिएसु य होति तिविहाओ ॥ ३९ ॥

उत्सरणमेकान्तनैव अलक्षणयुक्ता बोन्दिः सर्गमित्यर्थः
तिरिएसु लक्ष्मणमिस्सा य तिविधा सरीरा भवति, लक्ष्म-
णमलक्ष्णं सद्वासत्वं तामकम्मुदयाओ । नि० चू० १३ उ० ।

अधुना लक्षणमुच्यते, तथा चाऽऽह भाष्यकारः—

लक्ष्मणमियाणि दारं, चिंधं हेऊ अ कारणं लिङ्गं ।

लक्ष्मणमिह जीवस्म उ, आयाणार्ह इमं तं च ॥ ११ ॥

लक्षणमिदानीं द्वारमवसरप्राप्तम्, अस्य च प्रतिपत्त्यङ्गत-
या प्रधानत्वात्प्रामाण्यतत्तायत्तत्वरूपमेवाह—चिह्नं हे-
तुश्च, कारणं, लिङ्गं लक्षणमिति । तत्र चिह्नम्—उपलक्ष-
णम्, यथा—पताका देवकुलस्य, हेतु—निमित्तलक्षणम्,
यथा—कुम्भकारनेपुण्यं घटसौन्दर्यस्य, कारणम्—उपादान-
लक्षणम्, यथा मृन्मृगण्वं घटवर्तीयस्त्वस्य, लिङ्गं—कार्य-
लक्षणम्, यथा—धूमोऽग्नेः । पर्यायशब्दा आ एत इति । ल-
क्षणमित्येतल्लक्षणम्-लक्ष्यतेऽनेन परोक्षं चिह्नवति कृत्वा,
जीवस्य पुनरादानादि लक्षणमनेकप्रकारमिव, तच्च वक्ष्य-
माणमिति गार्थार्थः ।

तारं —

आयाणं परिभोगे, जोगुवओणं कमायलेमा य ।

आणापाण इंदिय, बंधोदयनिजग चव ॥ २२२ ॥

चिन्तं चयण मन्ना, विन्नाणं धारणा य बुद्धी अ ।

ईहामईवियका, जीवस्म उ लक्ष्मणा एण ॥ २२४ ॥

एतत्प्रतिद्वारगाथाद्वयम्, अस्य व्याख्या—आदानं परि-
भोगस्तथा योगोपयोगो कमायलेण्याश्च तथा—आनापानौ
इन्द्रियाणि बन्धोदयनिजगश्चैव, तथा चिन्तम्, चेतना, सं-
ज्ञा, विज्ञानं, धारणा च बुद्धिश्च, तथा ईहामतिघतर्को
जीवस्य तु लक्षणान्यतानि । तुल्यस्यावधारणार्थत्वाज्जीव-
स्यैव नार्जावस्य इति प्रातद्वारगाथाद्वयसमासार्थः ।

व्यासार्थस्तु भाष्यादवसेयः, तच्छब्दं भाष्यम्—

लक्ष्मणजडं चिन्तं नज्जइ, पञ्चक्खियरो व जेण जं अन्थो ।

तं तस्स लक्ष्मणं खलु, धूमएहाइ व्व अग्निस्स ॥ २२ ॥

लक्ष्यते इति ज्ञायते, कोऽस्मादित्याह—प्रत्यक्षः—अक्षिगोचरा-
पञ्चः, इतरो वा—परोक्षः येन—उष्णत्वादिना याऽर्थः—
अग्न्यादिस्तत्तस्य लक्षणम् । खल्विति, तदेव स्पष्टयति धूमो-
प्यादिवदग्नेरिति, स हि औष्ण्येन प्रत्यक्षो लक्ष्यते, परो-
क्षो धूमनेति गार्थार्थः । दृश० ४ अ० । अन्ययुक्तिकानां गृ-हस्थानां वा लक्षणं न कथनीयमिति 'अक्षउत्थिय' शब्दे प्र-
थमभागे ४७२ पृष्ठे उक्तम् । "लक्ष्मणे" (२०३) लक्षणं पुरुषचि-
ह्नादि । आद्य० १ अ० । (तच्च भगवता श्रुतमेण बाहुबलि-
ने उपविष्टमिति लोकेऽपि शास्त्रत्वेन प्रसिद्धम्, तच्च
' लक्ष्मणवञ्जणगुणोपवेय ' शब्देऽनुपवमेव दर्शयिष्यते ।) ल-
क्ष्यतेऽनेनेति लक्षणम् । दृष्टान्ते, लाक्षणिके, वृ० ३ उ० । (ल-
क्षणयुक्तं वत्सं धारणीयमिति ' वत्थ ' शब्दे वक्ष्यते ।)लक्ष्मणं किय-लक्षणाङ्कित-त्रि० । प्रशस्तलक्षणोपेतं, जी० ३
प्रति० ।लक्ष्मणपंडग-लक्षणपरण्डक-पुं० । लक्षणेन लक्षिते परण्डके,
पं० भा० १ कल्प ।लक्ष्मणपसन्थ-प्रशस्तलक्षणा-त्रि० । शुभलक्षणे, भ० ११ श०
११ उ० ।

लक्ष्मणवञ्जणगुणोपवेय-लक्ष्मणव्यञ्जनगुणो(प) पेत-त्रि० ।

लक्षणम्—पुरुषलक्षणं शास्त्राभिहितम् " आस्थिष्वर्थाः, सुखं
मांसं " इत्यादि, भानोन्मानादिकं वा, व्यञ्जनं—प्रतिलक्षादि,
गुणाः—सौभाग्यादयः । अथवा—लक्षणव्यञ्जनयोरेव गुणास्तेर-
पेतो लक्षणव्यञ्जनगुणो(प)पेतः । प्रशस्तलक्षणोपेतं, स्था० ६
ठा० ।तत्र लक्षणानि चाक्रतीर्थकृताम् अष्टोत्तरसहस्रम्, यलदेववा-
सुदेवानाम् अष्टोत्तरशतम्, अन्येषां तु भाग्यवतां द्वात्रिंशत्ता-
नि चेमानि—"कुत्र १ तामरसं २ धनू ३ रथवरो ४ वम्भोर्ल-
५ कूर्मा-६-ऽङ्गुशा ७, वार्या-८ स्वस्तिक-९ तारणानि १०
च सरः ११ पञ्चाननः १२ पादपः १३ ॥ चक्र १४ शङ्ख १५
गजौ १६ समुद्र १७ कलशौ १८ प्रसाद १९ मन्त्र्यौ २० यवौ २१,
यूप-२२ स्तूप-२३ कमण्डलू २४ ग्यवनिभृत् २५ सन्ध्यामणे
२६ दर्पणम् २७ ॥ ११ ॥ " उक्ताः पताका २६ कमलाभिषेकः ३०,
सुदाम ३१ कर्का ३२ घनपुण्यभाजाम् ।

तथा—

"इह भवति सप्तगङ्गाः, वदन्तः पञ्चमृदमदीर्घश्च ।

त्रिषिपुललघुगम्भीरो, द्वात्रिंशत्लक्षणः स पुमान् ॥ १ ॥ "

तत्र सप्त गङ्गानि—"नक्ष १ चरण-२ हस्त-३ जिह्वा ४, ओष्ठ ५
तालु ६ नेत्रान्ताः ७ । पङ्क्तन्तानि—कक्षा १ हृदय २ ग्रीवा ३,
नासा ४ नखा ५ मुखं च ६ । पञ्च मूर्ध्माणि—दन्ताः १ त्वक्
२ केशा ३ अङ्गुलिपर्याणि ४ नखाश्च ५ । तथा—पञ्च दीर्घाणि-
नयनं १ हृदयम् २ नासिका ३ भुजौ च ४-५ । त्रीणि विस्ती-
र्णानि—भालम् १ उरः २ वदनं च ३ । त्रीणि लघूनि—ग्रीवा
१ जङ्घा २ मदनं च ३ । त्रीणि गम्भीराणि—सत्त्वम् १ स्वरः
२ नाभिश्च ३ ।

"मुलमर्धं शरीरस्य, सर्वं वा मुखमुच्यते ।

ततोऽपि नासिका ध्रुवा, नासिकायाश्च लोचने ॥ १ ॥

यथा नेत्रं तथा शीलं, यथा नासा तथा रजवम् ।

यथा रूपं तथा विन्नं, यथा शीलं तथा गुणाः ॥ २ ॥

अतिह्रस्वेऽतिदीर्घेऽति-स्थूलं स्यात्तद्विशेषं तथा ।

अतिदृष्टेऽतिगोरे च, पटसु सत्त्वं निगद्यते ॥ ३ ॥

सङ्घर्षः सुभगो नीरुक्, सुम्बधः सुनयः कविः ।

सूचयत्यात्मनः श्रीमान्, नरः स्वर्गमागमौ ॥ ४ ॥

निर्दम्भः सदयो वानी, दान्तो दक्षः सदा श्रुजुः ।
मर्त्ययोनेः समुद्रतो भविता च पुनस्तथा ॥ ५ ॥
मायालोभबुधाऽऽलस्य—बह्वाहाराविर्वाष्टैः ।
निर्यग्योनेः समुत्पत्तिः, स्थापयस्यात्मनः पुमान् ॥ ६ ॥
सरागः स्वजनद्वेषी, दुर्भंगा मूर्खसङ्कृतः ।
शास्ति स्वस्य गतायातं, नरो नरकवर्त्मनि ॥ ७ ॥
आवर्त्तो दक्षिणं भागं, दक्षिणः शुभकृन्तृणाम् ।
घामो घामेति निन्द्यः स्याद्द्विगन्यं तु मध्यमः ॥ ८ ॥
अरस्व बहुस्वं वा, येषां पाणिनलं नृणाम् ।
ते स्युरहपायुषो निःस्वा, दुःखिता नात्र संशयः ॥ ९ ॥
अनामिकात्यरेखायाः, कनिष्ठा स्याद्यदाऽधिका ।
धनवृद्धिस्तदा पुंसां, मातृपक्षो बहुस्तथा ॥ १० ॥
(कल्प०) (जीवितरेखाया विचारः ' जीवितरेखा ' शब्दे
चतुर्थभागे १४६५ पृष्ठे गतः ।)

यवैरङ्गुष्ठमध्यस्थै—विद्याभ्यासि विभूतयः ।
शुक्रपक्षं तथा जन्म, वक्षिणाङ्गुष्ठगंश्च तैः ॥ १४ ॥
न स्त्री त्यजति रक्ताक्षं, नार्थः कनकापङ्कजम् ।
दीर्घबाहुं न चैश्वर्यं, न मांसोपाचितं सुखम् ॥ १५ ॥
बधुः स्नेहेन सौभाग्यं, वन्तस्नेहेन भोजनम् ।
बधुः स्नेहेन सौभाग्यं स्यात्, पादस्नेहेन वाहनम् ॥ १६ ॥

उरविशालो धनधान्यभोगी,
शिरोविशालो नृपपुङ्गवश्च ।
कटीविशालो बहुपुत्रदायः,
विशालपादः सततं सुखी स्यात् ॥ १७ ॥ "

इमानि लक्षणानि । व्यञ्जनानि च—मर्षातलकादीनि तेषां ये
गुणास्तेरु(प)पेतम् । कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

लक्ष्मणसंवत्सर—लक्षणमंत्रात्सर—पुं० । प्रमाणसंवत्सर एव
लक्षणानां वक्ष्यमाणस्वरूपाणां प्रधानतया लक्षणसंवत्सरः ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० । प्रमाणसंवत्सरलक्षणेन यथावस्थितं-
नापेते संवत्सरभेदः, चं० प्र० १० पादु० ।

लक्ष्मणसंवत्सरे पंचविहे परणमते, तं जहा—“ममगं नक्ष-
त्राणि जोगं, जोयंति ममगं उद् परिणमंति । शच्छुरहं
शान्तिमीतो, बहुदतो होति नक्षत्रे ॥ १ ॥ (स्था०)

आदिचर्चतेयतविता, खणलवदिवसा उऊ परिणमंति ।

पूरिति रेणुथलनाहं, तमाहु अभिवद्धितं जाण ॥ ५ ॥ "

(सू० ४६० ×)

तत्र 'नक्षत्र' इति नक्षत्रसंवत्सरः, स च उक्तलक्षणः, केवलं
तत्र नक्षत्रमण्डलस्य चन्द्रभोगमात्रं विवक्षितमिह तु दिनदि-
नभागादिप्रमाणमिति । तथा चन्द्राभिषर्द्धितावप्युक्तलक्षा-
वचः किन्तु—तत्र युगावयवनामात्रमिह तु प्रमाणमिति विशेष-
णः, ' उऊ ' इति श्रुतसंवत्सरः, त्रिशदहोरात्रप्रमाणैर्होद-
शभिः श्रुतमासैः श्रावणमासकर्ममासपर्यायैर्निष्पन्नः, पञ्च-
धिकाहोरात्रशतत्रयमान इति (३६०) ' आइब ' सि आदित्य-
संवत्सरः, स च त्रिंशद्द्विगन्यं चेति, एवंविधमासद्वावश-
कनिष्पन्नः षट्पञ्चधिकाहोरात्रशतत्रयमान इति । (३६६)
अयमेवान्तरोक्तो नक्षत्राविसंवत्सरो लक्षणप्रधानतया लक्ष-
णसंवत्सर इति । तत्र नक्षत्रमाह—' ममगं ' गाहा, ममकं-
समतया नक्षत्राणि—कृत्तिकादीनि, योगं—कार्तिकीपौर्णमा-

स्यादितिध्या सह सम्बन्धं योजयन्ति—कुर्वन्ति, इदमुक्तं
भवति—यानि नक्षत्राणि—यासु तिथिभूतसर्गतो भवन्ति,
यथा कार्तिक्यां कृत्तिका, तानि तास्यैव यत्र भवन्ति यथा-
कनम्—' जेदो वच्च मूले-ण सावणो तह धणिद्वहि । अहासु
य मग्गसिरा, संसा नक्खत्तनामिया मासा ॥ १ ॥ " इति
तथा यत्र समतयैव श्रुतवः परिणमन्ति, न विषमतया,
कार्तिक्या अनन्तरं हेमन्तर्तुः, पौष्या अनन्तरं शिशिरर्तुरित्ये-
वमवतरन्तीति भावः, यच्च न-नैव, अतीव उष्णं—घमो यत्र
सोऽन्युष्णः, न-नैवानिशीतः—अतिहमः, बहुदकं यत्र स
बहुदकः, स च भवति लक्षणतो नक्षत्र इति, नक्षत्रचारलक्ष-
णलक्षितत्वाद्यक्षत्रसंवत्सर इति, (स्था०) (नक्षत्रसंवत्सर-
व्याख्या ' एक्खत्तसंवत्सर ' शब्दे चतुर्थभागे १७६२ पृष्ठे
गता ।) (चन्द्रसंवत्सरव्याख्या ' चंद्रसंवत्सर ' शब्दे
तृतीयभागे १०६५ पृष्ठे गता ।) (श्रुतसंवत्सरव्याख्या
' उउसंवत्सर ' शब्दे द्वितीयभागे ६८६ पृष्ठे गता ।)
(आदित्यसंवत्सरव्याख्या ' आइबसंवत्सर ' शब्दे
द्वितीयभागे ४ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) ' आइब ' गाहा-
आदित्यतेजसा तप्ताः पृथिव्यादितापेऽप्युपचारात् क्षणा-
दयस्तप्ता इति मन्तव्यम् । तत्र क्षणा—मुहूर्तः लघुः-
एकोनपञ्चाशदुच्छ्वासप्रमाणो दिवसः—अहोरात्रः श्रुतः-
मासद्वयप्रमाणः ' परिणमन्ति ' अतिक्रामन्ति यत्रेति
गम्यते, यच्च पूरयति वायूस्त्रातरेणुभिः स्थलानि—भू-
मिप्रवेशविशेषान् तमाहुराचार्या लक्षणतः संवत्सरमभिष-
र्द्धितम् ' जाण ' सि त्वमपि शिष्य ! तं तथैव जानीहीति ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

लक्ष्मणा—लक्षणा—स्त्री० । चन्द्रप्रभस्वामिनो मातरि, प्रब० ।

११ द्वार । आध० । ति० । स० । द्वारवत्यां कृष्णस्य वासुदे-
वस्याग्रमहिष्याय, स्था० ८ ठा० । (मा चाऽग्निर्द्वारम-
पाश्वे दीप्तां गृहीत्वा सिद्धेयन्तकृद्दशानां पञ्चमवर्गे चतु-
र्थोऽध्ययने सूचितम् ।) अन्त० । लक्षणाऽप्यवोचत्—' स्नानानि-
सर्वाङ्गपरिष्कारायां, विचक्षणः प्रीतिरन्माभिरामः । विश्रा-
मणात्रं विधुरं सहायः, कोऽन्यो भवेन्नूनमृतं प्रियायाः
॥ १ ॥ " कल्प० १ अधि० ५ क्षण । अस्याः अवसर्पित्याः
अतीतायां चतुरशीनितमायां चतुर्विंशतितीर्थकरकाले ज-
म्बुदांडमराजपुत्र्याम्, महा० ६ अ० । (एतद्वक्तव्यता महानिशी-
धस्य पष्ठेऽध्ययने प्रतिपादिता तत एवावसंसा ।) औषध-
विशेषे, ती० ६ कल्प ।

लक्ष्मणावती—लक्षणावती—स्त्री० । ' लखनऊ ' इति ख्यातं
नगरविशेषं, यदाधर्षितः हम्मीर-सुरत्राणसमर्पितः विक-
मादित्यवर्षेषु षष्ठ्याधिकत्रयोदशशतवर्षान्क्रान्तेषु चम्पाया-
मेकां प्रतालीं भञ्जितवान् । ती० ३४ कल्प ।

लक्ष्मणुणय लक्षणोभूत—त्रि० । महालक्षणे, प्रशस्तलक्षणे
च । तं० । औ० ।

लक्ष्मपाग-लक्षपाक-पुं० । लक्ष्यकृत्यकथयतिपक्षं तैलघृता-
दौ, स्था० ६ ठा० ।

लक्ष्म(क्खा)वाणिज—लाक्षावाणिज्य—न० । लाक्षा-जतुः, अत्रा-
पि लाक्षाग्रहणमन्येषां सावधानां मनःशिलादीनामुपलक्षणम्,
तदाश्रिता वाणिज्या लाक्षावाणिज्यम् । लाक्षा धानकीनीली-

धनः शिलावज्रलेपतुवरिकापट्टवामटङ्कणसावृत्तागद्विकये,
" लाक्षामनः शिलानीली—धातकी टङ्कणादिना । विक्रयः
पापस्य दम, लाक्षावाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥ " ध० २ अधि० ।
प्र० । पञ्चा० । ध० १० । आच० । ध० । आ० । उपा० ।

लक्ष्मी—लाक्षा—स्त्री० । जतौ, म० ८ श० ६ उ० ।

नक्षत्रारस—लाक्षारस—पुं० । यावके, अमृत० १ ध्रु० ३ वर्ग
८ अ० ।

लक्ष्मिकुलित—लाक्षारुणित—त्रि० । लाक्षारजिते, " लक्ष्मा-
रुणितं पल्लवित्रं " पा० ना० २६८ गाथा ।

लक्ष्मी—लक्ष्मी—स्त्री० । हिमवतः उपरि पौण्डरीकहृदाधीश्व-
रभवनपतिनकायाभ्यन्तरभूतायां स्वनामक्यातायां वृ-
द्याम्, स्था० २ डा० ३ उ० । आ० क० ।

लगड—लगण्ड—न० । घककाष्ठे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।

लगडसार्ङ्ग—लगण्डशायिन्—पुं० । लगण्डे किल पुःसंस्थितं
तद्वन्मस्तकपार्श्विकानां भुवि लगनेन पृष्ठस्य चालगनेन-
त्यक्तः, यः शैलं तथाऽभिप्रहान्स् लगण्डशायी । लगण्डे घक-
काष्ठं तद्वत् शैले लगण्डशायिनः । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
मस्तकपार्श्विकभिरेव पृष्ठप्रदेशेनैवास्पृष्टभूभागं अभिप्रहि-
के सार्ङ्गौ, च० ३ अधि० । प्र० । पञ्चा० । स्था० ।

लगडमायिया—लगण्डशायिका—स्त्री० । लगण्डे किल पुःस-
ंस्थितं काष्ठं तद्वत् कुञ्जतया मस्तकपार्श्विकानां विलगनेन
पृष्ठस्य चालगनेन या शैले सा लगण्डशायिका । भूम्यलम्ब-
पृष्ठायां साध्याम्, वृ० ५ उ० ।

लग्निय—लगित—त्रि० । संघाटिते, आच० ४ अ० । नियोजिते,
ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

लग्न—लग्न—धा० । संज्ञे, " शकादीनां द्वित्वम् " ॥ ८ । ४ । २
३० ॥ इति अन्यगकारस्य द्वित्वम् । लग्नः । लगति । प्राप्नो-
ति । प्रा० । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

लग्न—न० । " अधो म—न—याम्, " ॥ ८ । २ । ७८ ॥ इति
लग्नशब्दघटकनकारस्य लोपे । लग्नो । भावे क्तः प्रत्ययः ।
विलगने, प्रा० । भेषादिराशानामुद्देशे, पुं० । द० प० ।
सूत्र० । चिद्, द० ना० ७ वर्ग १७ गाथा । सम्बद्धे, त्रि० । ज्ञा०
१ ध्रु० ८ अ० । " घडिञ् लग्नं संमले " पा० ना० २०१ गाथा ।

लग्नश्च—लग्नक—पुं० । प्रतिभुवि, " लग्नश्चो पडिडुओ "
पा० ना० २१२ गाथा ।

लघिमा—लघिमन्—पुं० । तूलपिण्डवस्तुत्वप्राप्तौ, ज्ञा० २६
डा० । सूत्र० ।

लघय—देशी—गडुत्संज्ञे तृप्ते, द० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लच्छिधर—लक्ष्मीगृह—न० । मिथिलायां नगर्यां स्वनामक्या-
ते चैत्ये, स्था० ७ डा० । उक्त० । आ० म० । आ० क० ।
आ० चू० ।

लच्छिमई—लक्ष्मीमति—स्त्री० । जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे षष्ठ्यासु-
देवस्य पुरुषपुण्डरीकस्य मातरि, आच० १ अ० ति० १० स० । व-
क्षिणरुचकवास्तव्यायां दिक्कुमारीमहत्तरिकायाम्, आ०
म० १ अ० । द्वी० । आ० क० । ति० । आ० चू० । ज० । स्था० ।

जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे वर्तमानावसर्पिण्यां महाशिवस्य भार्या-
याम्, स० ।

लच्छी—लक्ष्मी—स्त्री० । " खोऽद्यादौ " ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति
लुकारादेशः । प्रा० । जम्बूमन्दरस्योत्तरे पौण्डरीकहृदं स्वना-
मक्यातायां भवनपतिनकायाभ्यन्तरभूतायां वद्याम्, स्था०
३ डा० ४ उ० । ज्ञा० । हास्तनापुनगं पञ्चोत्तरस्य राज्ञो भा-
र्यायां ज्वालायाः सपत्न्याम्, ती० २० कल्प । श्रीवासु-
पूज्यजनेन्द्रपुत्रमज्जवनृपतेभार्यायाम्, ती० ३४ कल्प । सी-
धर्मकलेप लक्ष्मीविमानद्व्याम्, ति० १ ध्रु० ३ वर्ग ४ अ० । (सा-
च पूर्वभवे पार्श्वान्तिके प्रवृत्तयः सौधर्मं कलेप उपपद्ये महा-
विद्वद् संस्यतीति निरयावालकानां चतुर्थवर्गस्य षष्ठऽ
व्ययं सूचितम् ।) चतुर्थे स्वप्ने, कल्प० । श्रियाम्,
" कमला स्मिरे य लच्छी " पा० ना० ६६ गाथा ।

लच्छीकूट—लक्ष्मीकूट—पुं० । शिखरं च पथरपथे षष्ठे कूटे,
ज० ४ वर्ग० । स्था० ।

लच्छीपुर—लक्ष्मीपुर—पुं० । स्वनामक्याते भारतवर्षीयपुरे,
" पुरं लक्ष्मीपुरं नाम्ना, दत्तस्य श्रेष्ठिनः प्रिया । आगधय-
तभक्तार्थं, पुत्रार्थं नागदं वतम् ॥ १ ॥ " आ० क० ४ अ० ।

लच्छीविजय—लक्ष्मीविजय—पुं० । दुग्दकांर्षात्तनामग्रन्थस्य
कर्तारं स्वनामक्याते आचार्ये, ज० १० ।

लज्जण—लज्जन—न० । लज्जायाम्, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लज्जणिज्ज—लज्जनीय—त्रि० । लज्जते यस्मादसौ लज्जनीयः ।
लज्जाहंतौ, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

लज्जमाण—लज्जमान—त्रि० । लज्जां कुर्वाणे, ' लज्जमाणा
पुढो पास, अगगार मो' ति । लज्जमानाः स्वकीयं प्रवृत्त्या-
भावे कुर्वाणाः, यदि धा—साध्यानुष्ठानेन लज्जमानाः ल-
ज्जां कुर्वाणाः पृथग्विभक्ताः शाक्योत्ककणभुक्कपिलाविशि-
ष्टाः । आच० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

लज्जमंजम—लज्जामंजम—पुं० । लज्जा प्रतीता संयमः पञ्चा-
धर्वादधिरमणान्मक एताभ्यां समीभावमुपगताभ्यामन्य
इति स एव लज्जासंयमः । संयते, उक्त० २ अ० ।

लज्जमंजय—लज्जासंयत—पुं० । लज्जायां सम्यक् यतते यत्नं
कुर्वन् इति लज्जासंयतः । लज्जया सम-संययं यतते—कृत्यं प्र-
त्याहृतो भवतीति लज्जासंयतः, पञ्चाविदशनादयः । लज्जा-
यति साधौ, उक्त० २ अ० ।

लज्जा—लज्जा—स्त्री० । व्रीडायाम्, त० १ अधि० । अनुचिता-
नुष्ठानसंयतान्मिकायां द्वियाम्, उक्त० ५ अ० । स्था० ।
मनोवाक्यासंयमे, रा० । लज्जा—संयमः । दश० ६ अ० ५
उ० । अपवादभये, दश० ६ अ० १ उ० । लज्जा श्रिविधा-
लौकिकीः लोकौत्तरा च । तत्र लौकिकी—स्नुयासुभटादः
श्वशुरसंप्रामविषया । लोकौत्तरा—सप्तदशप्रकारः संयमः ।
तत्तुक्तम्—" लज्जा दया सज्जमो बंधव " इत्यादि । लज्जमा-
नाः—संयमानुष्ठानपराः । यत्र वा—पृथग्विभक्त्यासमागम्भरु-
पादसंयमानुष्ठानाल्लज्जमानाः पृथग्विभक्तं प्रत्यक्षज्ञानिनः प-
रात्तन्नामिज्ज अतस्तान् लज्जमानान् पश्यत्यनेन शिष्यस्य
कुशलानुष्ठानप्रवृत्तिविषयः प्रदर्शितो भवतीति । आच० १
ध्रु० १ अ० २ उ० ।

लज्जाणास-लज्जानाश-पुं० । गुर्वादिसमक्षमपि तद्गुणात्की-
र्तनं, दश० ६ अ० । योषितो हि सङ्गे पुरुषस्य लज्जानाशो
भवति गोविन्दोऽजपुत्रवत् । तं० ।

लज्जातवस्सीजिह्दिय-लज्जातपस्विजितेन्द्रिय-पुं० । लज्जा-
प्रधानास्तपस्विनः । शिष्या जितेन्द्रियाश्च येन लज्जातपस्वि-
जितेन्द्रियाः । व्युत्पत्तिलब्धाथकेषु साधुषु, औ० ।

लज्जातपःश्रीजितेन्द्रिय-पुं० । लज्जया तपःश्रिया च जितानी-
न्द्रियाणि यैस्ते लज्जातपःश्रीजितेन्द्रियाः । व्युत्पत्तिलब्धा-
थकेषु साधुषु, औ० ।

लज्जादाण-लज्जादान-न० । लज्जया-हिया दानं यच्चलज्जा-
दानमुच्यते । " अभ्यर्थितः परेण तु, यद्दानं जनसमूहम-
ध्यगतः । परचित्तरक्षणार्थं, लज्जायास्तद् भवेदानम् " ॥ १ ॥
इत्युक्तलक्षणे दानमंदः, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लज्जलाघवसंपत्त-लज्जालाघवसम्पत्त-त्रि० । तत्र लज्जा
प्रासज्जा संयमे वा लाघवं द्रव्येनऽल्पापार्धत्वे, भावतो गौ-
रवत्यागस्ताभ्यां संपत्तः । लज्जालाघवयुते, भ० २ श० ४ उ० ।

लज्जालु-लज्जालु-त्रि० । अकार्यप्रवर्तने प्रति लज्जते सश-
ङ्का भवतीति लज्जालुः । दर्श० २ तन्त्र । अकार्यवर्जके, ध०
२ अधि० ।

लज्जावत्-त्रि० । " आलम्बितलोहलाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा
मताः " ॥ ८ । २ । १५६ ॥ इति मतोः आलम्बितदेशः । लज्जा-
लुः । धीइके, स लज्जाकृत्या संयनवार्तया धीइति स्व-
यमङ्गीकृतमनुष्ठितं च पारित्यक्तु न शक्नोति इति आलोच-
केन लज्जावता न भवितव्यम् । प्रथ० २३६ द्वार ।

लज्जालुङ्गी-लज्जावती-स्त्री० । " गौणादयः " ॥ ८ । २ ।
१७४ ॥ इति निपातः । लज्जावती । लज्जालुङ्गी । लज्जा-
विशष्टायाम्, प्रा० २ पाद ।

लज्जावण-लज्जापन-त्रि० । लज्जामापयन्ति प्रापयन्तीति ।
लज्जाजनकेषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

लज्जाविय-लज्जापित-त्रि० । प्राप्तलज्जे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लज्जासंपत्त-लज्जासम्पन्न-त्रि० । लज्जया अपवादमीरुत-
या संयमेन वा सम्पत्ते, औ० ।

लज्जिय (अ) लज्जित-त्रि० । लज्जायुक्ते, क्षा० १ अ० ८
अ० । " हित्थं त्रिलियं लज्जियं " पाइ० ना० १६७ गाथा ।

लज्जिर लज्जिन्-त्रि० । " शीलाद्यर्थस्येयः " ॥ ८ । २ । १४५ ॥

इति प्रत्ययस्य इगदेशः । लज्जिरं । लज्जाशीले, प्रा० ।

लज्जु-रज्जु-स्त्री० । रश्मी, रज्जुर्गिव रज्जुः । सरलत्वान् ।

प्रश्न० ४ सव० द्वार । अत्रकट्यवर्तनं, भ० २ श० ३ उ० ।

लट्ट(ट्ट)-लट्ट-त्रि० । मनोज्ञ, क्षा० १ अ० १ अ० । शोभन, प्रश्न०

४ आश्र० द्वार । मनोहरे, रा० । ज० । औ० । भ० । ज० ।

क्षा० । तं० । समीचीन, व्य० ३ उ० । सुन्दर, पाइ०

ना० । अन्यासके, मनोहर, प्रियवर्दे च । दे० ना० ७ वर्ग

२६ गाथा ।

लट्ट(ट्ट)तर-लट्टतर-त्रि० । शोभनतरे, पं० ध० ४ द्वार । अति-

कल्याणे, तं० ।

लट्ट(ट्ट)दन्त-लट्टदन्त-पुं० । मेघमुखस्यान्तर्हीपस्य नैऋत्यको-
णे नव योजनशतान् व्यतिक्रम्य लवणसमुद्रे अन्तर्हीपविशे-
षे प्रक्षा० १ पद । स्था० । पं० ध० । नं० । राजगृहे श्रौणिक-
स्य राज्ञो धारिण्यां जाते कुमारे, अणु० । " विजयं दोगिण "
(विजये विमाने उपपद्येत्यादि सवम् ' महासीहसेण '
शब्द पञ्चमभागे २२२ पृष्ठे गतम्)

लट्टवाह-लट्टवाह-पुं० । चम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे दशमतीर्थकर-
पूर्वभवजंघे, स० ।

लट्टय-देशी-कुसुम्भे, दे० ना० ७ वर्ग १७ गाथा ।

लट्टसंक्षेप-लट्टसंस्थित-त्रि० । मनोहसंस्थाने, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

लट्टमाग-लट्टशक-न० । कोसुम्भशालनके, वृ० १ उ० २
प्रक० ।

लट्टा-लट्टा स्त्री० । कुसुम्भे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

लट्टि-यष्टि-स्त्री० । " यष्ट्यां लः " ॥ ८ । १ । २४७ ॥ इति
यस्य लः । प्रा० । " एस्यानुष्टेष्टासंदष्टे " ॥ ८ । २ । ३४ ॥ इति
एस्य ठः । काष्ठयष्टिकायाम्, औ० । सूत्र० ।

यष्टिप्रमाणम्—

दुट्टपसुमागमावय-विजलविस्मसेषु उदगमारसु ।

लट्टी सराररक्खा, तव संजमसाहिआ भर्णिआ ॥ १ ॥

मोक्खट्टा नाणाई, तणू तयट्टा तयट्टिआ लट्टी ।

विट्टा जहावयारं, कारणतकारणेषु तहा ॥ २ ॥ "

ध० ३ अधि० ।

गाथा—

मंडक-विडंडण य, लट्टि-विलट्टी य निविधतिविधा तु ।

वेणुमयवेत्तदारुण, बहु अप्प अहाकडा चव ॥ २०२ ॥

पणेण निविहमहेण वेणुवयादी, धितियेण निविहमहेण

यट्टपरिकम्मादी ।

गाथा—

निमि तु हत्थे दंडो, दोग्गि उ हत्थे विदंडओ होति ।

लट्टी आतपमाणा, विलट्टि चउरंगुलेणूणं ॥ २०३ ॥

कंठा ॥

अद्वंगुलेण ऊणं, ण छिजंता होति सपरिकम्माओ ।

अद्वंगुलेण ऊणं, छिजंता अप्पपरिकम्मं ॥ २०४ ॥

पूर्ववत् ।

गाथा—

जे पुव्ववट्टिता वा, जमिता मंठविव तत्थिता वाऽवि ।

होति तु पमाणजुत्ता, ते णायव्वा अहाकडका ॥ २०५ ॥

पूर्ववत् ।

गाथा—किं पुण लट्टीणं पओयणं इयं—

दुपदचउप्पदगिवा-ग्गट्टायरक्खणाहेउं ।

अट्टाण-भरणभय-वु डुम्स वऽवट्टंभणा कप्पे ॥ २०६ ॥

दुपया-मणुम्मादि, चउप्पदा-गाविमादि बहुप्पाता डंडण

गिम्हिमादि अट्टाणे पलंयमादि बुज्झाति, मनो वा बुज्झाति,

वाहिगादिभय वा पहरणे भवति । बुद्धस्स वा अबट्टंभणहेउ

लट्टी कप्पति धेसुं । नि० धू० १ उ० ।

लङ्गण-लङ्गण-न० । स्त्रीपुंसयोग्योऽन्ये प्रेमकलह, वृ० १ उ०
३ प्रक० । ध० । पं० भा० । नि० चू० । आचा० ।

लङ्गह-लङ्गह-त्रि० । सलावण्ये, आ० । ज० । मनोहे, प्रश्न०
४ आश्र० द्वार । ललिते, ज० २ वस्त० । " लङ्गह मङ्गह जा
युए । " उपा० २ अ० । रस्ये, विदग्धे, इत्यन्ये । दे० ना० ७
वर्ग १७ गाथा ।

लङ्गहकस्त्रिभिः-देशी-विघटिते, दे० ना० ७ वर्ग २० गाथा ।

लङ्ग-स्मृ-धा० । आध्याने, " स्मरंस्मर-भूर-भर-भल-लङ्ग-
विमहर-सुमर-पर-पर-पद्महाः " ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति स्मरं
लङ्गदिशः । लङ्गह । स्मरान् । प्रा० ४ पाद ।

लङ्घिय-स्मृत-त्रि० । चिन्तिते, " भरिअ लङ्घिअं सुमरिअं "
पाद० ना० १६४ गाथा ।

लङ्गह-श्लक्ष्ण-त्रि० । " क-ग-ट-ड-त-द-प-श-व-स-र-
क-र-पासूध्वं लुक् " ॥ ८ । २ । ७७ ॥ इति श्लक्ष्णशब्दस्य
शकारस्य लापः । लङ्गह । प्रा० । घुण्टितमदवत् मसृणु, ग० ।
जा० । प्रज्ञा० । आ० म० । आ० । म० । स० । ज० ।

लङ्घिया-लङ्घिका-स्त्री० । काशिकायाम्, आचा० २ ध्रु० २
चू० ४ अ० । पारिणप्रहाये, स्था० २ टा० ३ उ० । आताद्य-
भेद, आ० चू० १ अ० ।

लङ्घियामिद् लङ्घिकाशब्द-पुं० । पारिणप्रहायशब्दे, स्था० २
टा० ३ उ० ।

लङ्ग-लङ्घ-त्रि० । प्रोते, उत्त० २ अ० । आचा० । ज्ञा० ।
सूत्र० । दश० । द्रव्या० । संधा० । प्रश्न० । भवान्तरोपा-
जिते, ज्ञा० २ ध्रु० २ वर्ग १ अ० । स्था० । आतु० । विपा० ।
नि० । अवाप्ते, आ० ।

लङ्गह-लङ्घ-त्रि० । लङ्घोऽर्थो गुवोदिमि. सकाशादिति
गम्यते येन स लङ्घार्थः । टश० ३ तत्त्व । अवगन्तो गृही-
तार्थः, उपा० ७ अ० । सूत्र० । अर्थश्रवणान् । भ० २ श० ४
उ० । रा० । स्वतः । (भ० ११ श० ११ उ०) ज्ञाततत्त्व, सूत्र० २ ध्रु०
७ अ० । " बहुपुङ्गवला लङ्गह " लङ्घ-प्राप्त पुण्डरीकणी-
शब्दान्वयतया अर्थो यया सा लङ्घार्था । स्वमुद्रयाऽवगता-
र्थायाम्, कल्प० १ आध० ४ क्षण ।

लङ्घास्थ-त्रि० । आस्थानमास्था-प्रतिष्ठा सा लङ्घा येन स
लङ्घार्थः । आस्थायुक्ते, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

लङ्गाणुमाण-लङ्घानुमान-त्रि० । लङ्घमनुमानं-पराभिप्रा-
यपरिज्ञानं येन स लङ्घानुमानः । पराभिप्रायज्ञे, सूत्र० १ ध्रु०
१३ अ० ।

लङ्गावलङ्घिति-लङ्घापलङ्घवृत्ति-त्रि० । सम्मानादिना ल-
ङ्घः न्यकारपृथक्तया चोपलङ्घः भक्तादिभिर्निर्वाहः, स्था०
६ टा० ।

लङ्घि-लङ्घि-स्त्री० । आत्मनो ज्ञानादिगुणानां तत्तत्कर्म-
क्षयादितो लोभे, भ० ८ श० २ उ० । गुणप्रत्यय सामर्थ्यवि-
शेष, आ० म० १ अ० । अप्राविशतिमदिषु, प्रव० २७०
द्वार । आत्मनः शुभभावावगणक्षयोपशमं, विश० ।
कवलल्लानादिलङ्घिनिमित्तत्वाल्लङ्घिः । अहिंसायाम्, प्रश्न०
१ संव० द्वार । वस्त्वादीनां प्राप्ते, प्रव० ४ द्वार । भोत्रे-

न्द्रियादिविषये, जी० १ प्रति० । लङ्घिर्ज्ञानलाभभागा-
पयोगवीर्यभेदात् पञ्चवा । सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । या-
ग्यतायाम्, अनु० । पा० । ध० २० । " आहारं उच्यते,
लङ्घाणं वा हावज्जऽवस्थाणं " (७१६) आहारोपयोगल-
ङ्घिचिषयमवधेरवस्थानम् । अवधिज्ञानस्यावस्थानं, विशेष० ।
(अभ्यन्तर्लङ्घितक्षणम् ' आह ' शब्दे ३ भागे १४४ पृष्ठे
गतम् ।) गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यावेशो लङ्घिरिति प्रति-
ष्ठः । आ० म० १ अ० ।

अथ लङ्घिश्चक्षुर्दीर्घेणितुमाह-

आमोसहि^१ विप्पोसहि^२, खेलोसहि^३ जल्लोसहि^४ चैव ।
सव्वोसहि^५ संभिन्न^६, ओहि^७ रिउ विउलमइलद्धी^८ । १५०६ ।
चाणो^९ आसीविसं के-वलियं गणहारिणो यं पुव्वधरो^{१०} ।
अरहंतं^{११} चकवड्डी^{१२}, बलदेवा^{१३} वासुदेवा यं । १५०७ ।

लङ्घशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् आमोसहि^१ पाधलङ्घिः,
विप्रदोषधिलङ्घिः, खलोपाधलङ्घिः, जल्लोपाधलङ्घिः, स-
वोपाधलङ्घिः, संभिन्नं-सूचकत्वात्सूत्रस्य संभिन्नश्रो-
तोलाङ्घिः, अवधिलङ्घिः, ऋजुमर्तिलाङ्घिः, विपुलमर्तिलङ्घिः,
चारणलङ्घिः, आशीविपलङ्घिः, कर्वाल्लङ्घिः, गणधरल-
ङ्घिः, पूर्वधरलङ्घिः, अहंलङ्घिः, चक्रवर्तिलाङ्घिः, बलदेव-
लङ्घिः, वासुदेवलङ्घिः ।

(१)-आमोसहि^१ पाधलङ्घ्याख्या ' आमोसहि ' शब्दे
द्वितीयभागे २६२ पृष्ठ गता ।) (२)-(विप्रोपाधलङ्घिः ' वि-
प्पोसहि ' शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (३)-(खलः पाधलङ्घिः
' खलोसहि ' शब्दे तृतीयभागे ७९२ पृष्ठे विस्तरतो व्याख्या-
ता ।) (४)-(जल्लोपाधलङ्घिः ' जल्लोसहि ' शब्दे चतुर्थभागे
१४०६ पृष्ठे प्रतिपादिता ।) (५)-सव्वोपाधलङ्घिः ' सव्वो-
सहि ' शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (६)-(संभिन्नश्रोतोलाङ्घिः ' स-
भिन्नं ' शब्दे व्याख्यास्यामि ।) (७)-(अवधिलङ्घिः ' ओहि '
शब्दे तृतीयभागे १३७ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता ।) (८)-(ऋजु
मर्तिलङ्घिः ' उज्जुमइ ' शब्दे द्वितीयभागे ७२६ पृष्ठ गता ।)
(९)-(विपुलमर्तिलङ्घिः ' विउलमइ ' शब्दे दशमिप्या-
मि ।) (अत्र बहुविशेषः ' मणपञ्चवणाण ' शब्दे पञ्चमभागे
८७ पृष्ठे द्रष्टव्यः ।) (१०)-(चारणलङ्घ्ये बहुविधा इति
' चाणो ' शब्दे तृतीयभागे ११७३ पृष्ठे उक्तम् ।) (११)
(आशीविपलङ्घिः ' आसीविसं ' शब्दे द्वितीयभागे ४८७ पृष्ठ
विस्तरतो व्याख्याता ।) (१२)-(कर्वाल्लङ्घिः प्रसिद्धा,
सा च ' कवलल्लणाण ' शब्दे तृतीयभागे ६४२ पृष्ठे विस्तरतो
दर्शिता ।) (१३)-(गणधरलङ्घिः ' गणहर ' शब्दे तृतीय-
भागे ८१४ पृष्ठे उक्ता ।) (१४)-(पूर्वधरलङ्घिः ' पुव्वधर '
शब्दे पञ्चमभागे १०६४ पृष्ठे गता ।) (१५)-(अहंलङ्घिः ' अरहं '
शब्दे ' ' अरहंत ' शब्दे च प्रथमभागे ७५४ पृष्ठे उक्ता ।) (१६)
(चक्रवर्तिलङ्घिलक्षणं ' बल ' शब्दे पञ्चमभागे १०८७ पृष्ठ
गतम् ।) (१७)-(बलदेवलङ्घिः ' बलदेव ' शब्दे पञ्चमभागे
१२८८ पृष्ठ गता ।) (१८)-(वासुदेवलङ्घिः ' बल ' शब्दे
पञ्चमभागे १२८७ पृष्ठे उक्ता ।) अन्ये त्वाहु-विड-उच्चारः
प्रति-प्रश्रवणम् । खेलः-श्लेष्मा, जल्लो मल्ल, आपाधशब्देन
समासकरणादिकं तथैव, सुगन्धाश्चेत त्रिडादयस्तल्लङ्घिम-

तां द्रष्टव्याः । इह आत्मानं परं वा रोगापनयनबुद्ध्या विहा-
दिभिः स्पृशतः साधोस्तद्रोगापगमो द्रष्टव्यः, प्रागुक्तानां ५५
मर्चलङ्घिरपि शरीरैकदेशे सर्वस्मिन् वा शरीरे समुत्पद्यते,
तेन आत्मानं परं वा व्याप्यपगमबुद्ध्या पगमशतस्तद्रोगमो
द्रष्टव्यः । विशेषः । ग० । आ० म० । प्रव० । पा० । न० ।
आ० सू० ।

स्त्रीरमहुमप्यिआसव १६, काण्डयुद्धी २० पयःशुमारी २१ य ।
तह बीययुद्धि २२ तयग २३, आहारग २४ सीयलसा २५ य
॥ १५०८ ॥

वेउव्विदेहलद्धी २६, अक्खीणमहाणसी २७ पुलाया य २८ ।
परिणामतववसेणं, एमाई हुंति लद्धीओ ॥ १५०९ ॥

स्त्रीरमधुसर्पिराश्रवलङ्घिः, कोष्ठकबुद्धिलङ्घिः, पदानुसारि-
लङ्घिः, तथा-बीजबुद्धिलङ्घिः, तेजोलेख्यालङ्घिः, आहा-
रकलङ्घिः, शीतलेख्यालङ्घिः, वैकुर्विकदेहलङ्घिः, अर्क्षीण-
महानसीलङ्घिः, पुलाकलङ्घिः, एवमता अष्टाविंशतिसंख्याः,
आदिशब्दादन्याश्च-जीवानां शुभशुभतरशुभतमपरिणाम-
वशादसाधारणतपःप्रभावाच्च नानाविधलङ्घय ऋद्धिविशेषा
भवन्ति । (प्रव० २७० द्वार) (१)-(स्त्रीरमधुसर्पिराश्रवलङ्घिः
'स्त्रीरमधुसर्पिराश्रवलङ्घि' शब्दे तृतीयभागे ७७७ पृष्ठे गता ।)
(२)-(मधुसर्पिराश्रवलङ्घिः 'मधुसर्पिराश्रवलङ्घि' शब्दे पञ्चमभागे
२२६ पृष्ठे द्रष्टव्या) (३)-(सर्पिराश्रवलङ्घिः 'सर्पिराश्रवलङ्घि'
शब्दे वक्ष्यामि ।) (४)-(कोष्ठकबुद्धिलङ्घिः 'कोष्ठकबुद्धि'
शब्दे तृतीयभागे ६७७ पृष्ठे गता) (५)-(पदानुसारिलङ्घिः
'पदानुसारि' शब्दे पञ्चमभागे ५०६ पृष्ठे गता ।) (६)-(बीज-
बुद्धिलङ्घिः 'बीजबुद्धि' शब्दे पञ्चमभागे १३२४ पृष्ठे उक्ता ।)
(७)-(तेजोलेख्यालङ्घिः 'तेजोलेख्या' शब्दे चतुर्थभागे २३४६
पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादिता ।) (८)-(आहारकलङ्घिः 'आहा-
रग' शब्दे द्वितीयभागे ५२५ पृष्ठे गता ।) (९)-(शीतलेख्याल-
ङ्घिः 'सीयलसा' शब्दे वक्ष्यामि ।) (१०)-(वैकुर्विकदेहलङ्घिः 'वे-
कुर्विकदेहलङ्घि' शब्दे वक्ष्यामि ।) (११)-(अर्क्षीणमहानसीक-
लङ्घिः 'अक्खीणमहाणसीय' शब्दे प्रथमभागे १४६ पृष्ठे उ-
क्ता ।) (१२)-(पुलाकलङ्घिः 'पुलाग' शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे
गता ।) तथा 'एमाई हुंति लद्धीओ' इत्यत्रादिशब्दादन्या अपि
अणुत्वमहत्त्वलघुत्वगुरुत्वप्राप्तिप्राकाश्यशत्वयशित्वाप्रतिष्ठा-
तित्यान्तर्धानकामरूपित्वादिका लङ्घयो बोद्धव्याः । तत्रा-
णुत्वमणुशरीरविकुर्वणम्, यस्य वशाच्छिद्रमपि प्रविश-
ति, तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते । महत्त्वम्-मेतदपि मह-
त्तरशरीरकरणसामर्थ्यम्, लघुत्वम्-पायोरपि लघुतरशरीर-
ता, गुरुत्वम्-वज्रादापि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्र-
कृष्टबलैर्दुःसहना, प्राप्तिः-भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रणं मरुपर्वताग्र-
प्रभाकरावः स्पृशसामर्थ्यम्, प्राकाश्यम्-अप्सु भूमाविव प्र-
विशतो गमनशक्तिः, तथा अग्निवत् भूमाबुन्मज्जननिमज्जनं,
ईशत्वम्-त्रैलोक्यस्य प्रभुता, तीर्थकरादेश्वरश्रद्धाविकर-
णम्, वशित्वम्-सर्वजीवधर्शकरलङ्घिः, अप्रतिघातित्वम्-
अग्निमध्येऽपि निःसंगमनम्, अन्तर्धानम्-अदृश्यरूपता, का-
मरूपित्वम्-पुणपदेव नानाकाररूपतया विकुर्वणशक्तिरिति ।

अथ भव्यत्वाभव्यत्वविशिष्टानां पुरुषाणां च यावत्सो ल-
ङ्घयो भवन्तीति तत् प्रतिपादयति—

भवमिद्विपपुरिसाणं, एयाओ हुंति भणियलद्धीओ ।
भवसिद्धियमहिलाण वि, जत्ति य जायंति तं वाञ्छं
॥ १५१६ ॥

अरहतचक्रिकेसव-बलसंभिभे य चारणं पुव्वा ।
गणहरपुलायआहा-रगं च न हु भवियमहिलाणं ॥ १५२०
अभवियपुरिसाणं पुण, दमपुण्विद्धा उ केवलितं च ।
उज्जुमई विउलमई, तेरस एया उ न हु हुंति ॥ १५२१ ॥
अभवियमहिलाणं पि हु, एयाओ हुंति भणियलद्धी य ।
महुस्तीरासवलद्धी वि, नेय संसा उ अत्रिरुद्धा ॥ १५२२ ॥
भवभाविनी सिद्धिसुंक्रियं येषां ते भवसिद्धिका भव्या इ-
त्यर्थः, ते च ते पुरुषाश्च ते तथा तेषामताः पूर्वोक्ताः सर्वा
अपि लङ्घयो भवन्ति । तथा भवसिद्धिकमहिलानामपि याव-
त्सो लङ्घया जायन्ते तद्वत्, प्रतिष्ठातमेष निर्वाहयात्—
'अहन्तेत्यादि' अहंभक्तवर्तिवासुदेवबलदेवसंभिभूतश्रोतश्वा-
रणपुवधरणधरपुलाकाहारकलोद्धलक्षणा पता दश ल-
ङ्घयो भव्यमहिलानां-भव्यस्त्रीणाम् न हु-नैव भवन्ति, शे-
वास्वष्टादश लङ्घयो भव्यस्त्रीणां भवन्तीति सामर्थ्याद्व्य-
ते । यच्च मल्लिस्वामिनः स्त्रीत्वेऽपि तीर्थकरत्वमभूतदाह-
र्यभूतत्वाच्च गणयते । तथा अनन्तरमुक्तास्तावद्दश लङ्घयः ।
केवलित्वं च-केवलिलङ्घिः, अन्येषु ऋजुमतिवपुलमति-
लक्षणे लङ्घिद्वयमित्येतास्त्रयोदश लङ्घयः पुरुषाणामप्यभ-
व्यानां नैव कदाचनपि भवन्ति, शेषाः पुनः पञ्चदश भव-
न्तीति भावः । अभव्यमहिलानामप्येताः पूर्वभाणतास्त्रयोद-
श लङ्घयो न भवन्ति, चतुर्दशी मधुसर्पिराश्रवलङ्घिरपि नै-
व तासां भवति, शेषास्त्वतद्वर्णनरिक्ताश्चतुर्दश लङ्घयोऽ-
विरुद्धा भवन्तीत्यर्थः । प्रव० २७० द्वार ।

लङ्घिद्वारे लङ्घिभेदान् दर्शयन्नाह—

कइविहा णं भंते लद्धी पप्पत्ता । ? , गोयमा ! दसविधा
लद्धी पप्पत्ता, तं जहा-नाणलद्धी १ दंसणलद्धी २ चरि-
त्तलद्धी ३ चरित्ताचरित्तलद्धी ४ दाणलद्धी ५ लाभलद्धी
६ भागलद्धी ७ उवभोगलद्धी ८ वीरियलद्धी ९ इंदियलद्धी
१० । णाणलद्धी णं भंते ! कइविहा पप्पत्ता ? , गोयमा !
पंचविहा पप्पत्ता, तं जहा-आभिणिवोहियणाणलद्धी ० जाव
केवलणाणलद्धी, अभाणलद्धी णं भंते ! कतिविहा प-
प्पत्ता ? , गोयमा ! ति विहा पप्पत्ता, तं जहा-मइअभाणलद्धी !
सुयअभाणलद्धी विभंगअभाणलद्धी ॥ दंसणलद्धी णं भंते !
कतिविहा पप्पत्ता ? , गोयमा ! ति विहा पप्पत्ता, तं जहा-
सम्मदंसणलद्धी, मिच्छादंसणलद्धी, सम्मामिच्छादंसण-
लद्धी । चरित्तलद्धी णं भंते ! कतिविहा पप्पत्ता ? , गोयमा !
पंचविहा पप्पत्ता, तं जहा-सामाहयचरित्तलद्धी छेदोव-
हानणियलद्धी पमिहगविसुद्धलद्धी सुहुमसंपरागलद्धी अ-

हस्वायचरित्तलङ्घी । चरित्ताचरित्तलङ्घी शं भंते ! कति-
विहा पम्पत्ता !, गायमा ! एगागारा पम्पत्ता, एवं जाव
उवभोगलङ्घी एगागारा पम्पत्ता । वीरियलङ्घी शं भंते ! क-
तिविहा पम्पत्ता !, गायमा ! तिविहा पम्पत्ता, तं जहा-
बालवीरियलङ्घी पंडियवीरियलङ्घी बालपंडियवीरियलङ्घी ।
इंदियलङ्घी शं भंते ! कतिविहा पम्पत्ता !, गायमा ! पंच-
विधा पम्पत्ता, तं जहा-मोहंदियलङ्घी० जाव फामिदि-
यलङ्घी । (सू० ३२०+)

' कतिविहा ल ' मित्यादि, तत्र लङ्घिः—आत्मनो ज्ञाना-
दिगुणानां तत्तत्कर्मक्षयादिनां लाभः, सा च दर्शावधा,
तत्र ज्ञानस्य—विशेषबोधस्य पञ्चप्रकारस्य तथाविधज्ञा-
नावरणक्षयक्षयोपशमाभ्यां लङ्घिर्ज्ञानलङ्घिः, एवमन्य-
त्रापि, नवरं च दर्शनं—रुचिरूप आत्मनः परिणामः, चारि-
त्रं चारित्रमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमजो जीवपरिणामः,
तथा चरित्रं च तदचरित्रं चेति चरित्राचरित्रं—संयमासं-
यमः, तच्चाऽप्रत्याख्यानकषायक्षयोपशमजो जीवपरिणामः,
दानादिलङ्घयन्तु पञ्चप्रकारान्तरायक्षयक्षयोपशमसंभवाः,
इह च सकृद् भोजनमशनादीनां भोगः, पीनबुन्येन चोपभो-
जनमुपभोगः, स च वस्त्रभवनान्दः दानादीनि तु प्राप्तज्ञा-
नीति, तथा इन्द्रियाणां—स्पर्शनादीनां प्रतिज्ञानावरण-
क्षयोपशमसम्भूतानामेकान्द्रयादिज्ञातिनामकर्मोदर्यान्याम-
तक्रमाणां पर्याप्तकनामकर्मोदिसामर्थ्यासिद्धानां द्रव्यमायक-
पाणां लङ्घिरात्मनीतीन्द्रियलङ्घिः । अथ ज्ञानलङ्घेर्विपर्यय-
भूताऽज्ञानलङ्घिरित्यज्ञानलङ्घिनिरूपणायाह—' अज्ञानल-
ङ्घी ' त्यादि । ' सम्महंसगे ' त्यादि, इह सम्यग्दर्शनीयं मिथ्या-
त्वमोहनीयकर्मोद्युवदोपशम १ क्षय २ क्षयोपशम ३ समुत्थ
आत्मपरिणामः, मिथ्यादर्शनमशुद्धमिथ्यान्यदलिकोदयसमु-
त्थो जीवपरिणामः, सम्यग्मिथ्यादर्शनं त्वर्द्धविशुद्धमिथ्यान्य-
दालिकोदयसमुत्थ आत्मपरिणाम एव ' सामाद्यचरित्तलङ्घि '
त्ति सामाधिकं—सावद्ययोगवर्गतरूपम् तदेव चरित्रं-
सामाधिकचरित्रं तस्य लङ्घिः सामाधिकचरित्रलङ्घिः
सामाधिकचरित्रं च द्विधा—इत्वरम् यावत्कथिकं च,
तत्राल्पकालमित्तरम्, तच्च भर्तृरावतेषु प्रथमपश्चिमती-
र्थेकर्तृतीर्थेनारोपितव्रतस्य शिल्पकस्य भवति, यावत्कथि-
कं तु यावज्जीविकं, तच्च मध्यमवेदहकतीर्थेद्वितीया-
न्तरगतसाधनामवसंयम्, तेषामुपस्थापनाया अभावान्,
नान्वतरस्यापि यावज्जीवितया प्रतिज्ञानात् तस्यैव चोप-
स्थापनायां परिगत्यागात् कथं न प्रतिज्ञालोपः ? , अत्रोच्यते,
अतिचारभावान्, तस्यैव सामान्यतः सावद्ययोगनिवृत्तिरू-
पणावस्थितस्य शुद्ध्यन्तरापादनेन सञ्ज्ञामात्रविशेषादिति ।
' छेदोवद्वावणियचरित्तलङ्घि ' त्ति छेदे—प्राक्तनसंयम-
स्य व्यवच्छेदे सति यदुपस्थापनीयं—साधावारोपणीयं-
तच्छेदोपस्थापनीयम्, पुर्यपर्यायच्छेदेन महाव्रतानामारोपण
मित्यर्थः । तच्च सातिचारमनतिचारं च, तत्रानतिचारमि-
त्वरसामाधिकस्य शिल्पकस्यारोप्यते, तीर्थान्तरसंज्ञान्ती वा,
यथा पार्श्वनाथतीर्थोद्धर्मान्त्वामितीर्थं संज्ञामनः पञ्चया-
मधर्मप्राप्तौ, सातिचारं तु मूलगुणप्राप्तौ यद् व्रतारोपणं, त-
च्च तच्चरित्रं च छेदोपस्थापनीयचरित्रं, तस्य लङ्घिश्छेदोप-

स्थापनीयचरित्रलङ्घिः, ' परिहारविमुक्षयचारस्तलङ्घि ' त्ति
परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धिर्यस्मिन्परिहारविशुद्धि-
कंशेषे तथैव, एतच्च द्विविधं—निर्विशमानकं, निर्विष्टकार्यकं च ।
तत्र निर्विशमानकास्तदासंवेकास्तदव्यान्तरकास्तदापि निर्विश-
मानकम्, आलेखितविषाक्षितचारित्रकायास्तु निर्विष्टकायास्त
एव निर्विष्टकार्यकास्तदव्यान्तरकास्तदापि निर्विष्टकार्यकमि-
ति, इह च नवको गणो भवति, तत्र चत्वारः, परिहारिका भव-
न्ति, अपरे तु—तद्वैयावृत्त्यकराश्चत्वार एवानुपरिहारिकाः,
एकस्तु कल्पस्थिता वाचनाचार्यो गुरुभूत इत्यर्थः, एतेषां च
निर्विशमानकानामपि परिहारः—

"परिहारियाण उ तवो, जहन्नमज्जो तदेव उक्कोसो ।

सीउगहयासकालं, भाणुओ धीरंइह पत्तय ॥ १ ॥

तत्थ जहन्नो गिम्हं, चउत्थ छुट्ठे तु होइ मडिम्मन्नां ।

अट्टममिह उक्कोसो, एत्तां सिंसिंर पक्खस्वामि ॥ २ ॥

सिंसिंर उ जहन्नाइ, छुट्ठाइ दम्म—चरिमगा होति ।

वासासु अट्टमाइ, वाग्गपज्जन्तओ गेइ ॥ ३ ॥

पारणणे आयास, पंचसु गहदोसं ऽभिग्गहा भिक्खे ।

कप्पट्टिया य पइदिण, कंतेति एमव आयास ॥ ४ ॥ "

इह सप्तस्वपणासु मध्ये आद्ययोगग्रह एव, पञ्चसु पुनर्ग्रहः,
तत्राप्येकतरया भक्रमेकतरया च पानकमित्येव द्वयोरभिग्रहो
ऽवगन्तव्य इति ।

"एवं छुम्मासतव, चरित्तं परिहारगा अणुनरंति ।

अनुचरेगे परिहारय-पर्याट्टण जाव छुम्मासा ॥ ५ ॥

कप्पट्टिआ वि एव, छुम्मासतव करेइ सेसा उ ।

अणुपरिहारिगभाव, वयंति कप्पट्टियत्तं च ॥ ६ ॥

एवंसा अट्टारस-मासपमाणो उ वसिओ कप्पो ।

संखेवओ विसेसो, सुत्ता एयस्स णायव्वो ॥ ७ ॥

कप्पसमत्ताइ तये, जिणकप्पं वा उव्वेति गच्छे वा ।

पांडिवज्जमाणगा पुण, जिणस्सगामं पवज्जंति ॥ ८ ॥

तिन्थयरसमीवासे-वगस्स पासे व नो य अन्नस्स ।

एणसि ज चरणं, परिहारविमुक्षये तं तु ॥ ९ ॥ "

अन्येस्तु व्याख्यात-परिहारतां मार्सिक चतुर्लक्ष्यादि तप-
श्चरति यस्तस्य परिहारिकचरित्रलङ्घिर्भवतीति, इदे च परि-
हारतपो यथा स्यात्तथोच्यते—(व्यवहारभाष्योक्ता गाथा)—

" नवमस्म तडयवन्धु, जहन्न उक्कोसज्जगा दम्म उ ।

सुत्तन्थं ऽभिग्गहा पुण, दव्वाइ तवो रयणमार्तो ॥ १० ॥ "

अयमर्थः—यस्य जघन्यतो नवप्रपूर्वं तृतीयं वस्तु यावद् भ-
वति उत्कर्षतस्तु दश पूर्वोक्तान्युक्तानि सूत्रतोऽर्थता भवन्ति—

द्रव्यादयश्चाभिग्रहा गन्तावत्यादिना च तपस्तस्य परिहारत-
पो दीयते, तद्दानं च निरुपसर्गार्थं कार्यात्मनो विधीयते
शुभे च नक्षत्रादौ तत्प्रतिपात्तः, तथा गुरुस्त ब्रूत-यथा अह
तव वाचनाचार्यः, अयं च गीतार्थः—साधु सहायस्ते, शेष-
साधवोऽपि वाच्याः, यथा—' एम तवे पांडिवज्जइ, न किंचि
आलवइ मा य आलवइ । अत्तट्ठचिन्तगस्स उ, चाधाओ भ
न कायव्वो ॥ ३६३ ॥ ' तथा कथमहमालापादिर्गहितः संस्त-
प, कारिण्यामीत्येवं विभ्यतस्तस्य भयापहारः कार्यः, कल्प-
स्थितश्च तस्यैतत्करोति—' किहकम्मं च पांडिवज्जइ, पांडिव
पांडिपुच्छं पि से देइ । सो वि य गुरुमुवचिदुइ, उदंतमयि
पुच्छिओ कहइ ॥ ३६७ ॥ " इह परिज्ञा—प्रत्याख्यानं प्रतिपू-

कञ्जा, त्यालापकः, ततोऽसौ यद्वा ग्लानीभूतः समुत्थानादि स्वयं कर्तुं न शक्नोति तदा भणति-उत्थानादि कर्तुमिच्छामि, ततोऽनुपरिहारकस्तुलीक एव तदभिप्रेतं समस्तमपि क-
रोति, आह च- ' उट्टंज निसीपज्जा, भिक्खं हिंसेज्ज भंडं पेहे । कुवियपियबंधवस्स च, करेइ ह्यरंऽपि तुमणीओ ॥ ३६८ ॥ ' तपश्च तस्य प्रीत्यमशिशिरवर्षासु जघन्यादिभेदेन चतुर्थविद्वावशान्तम् । पूर्वोक्तमेवात्र ' सुदुमसंपगायचरित्तल-
खि ' ति संपरैति-पर्यटति संसारमभिगति सम्परायाः-कथा-
याः सूत्रमाः-लोभांशावशेषरूपाः सम्पराया यत्र तत्र सूचमसं-
परायम्, शेषं तथैव, एतदपि द्विधा-विशुद्धयमानकम्, सं-
क्लिश्यमानकं च । तत्र विशुद्धयमानकं क्षपकोपशमकश्चेति द्व-
यमारेहता भवति १, संक्लिश्यमानकं तु उपशमश्चेति तः प्र-
त्ययमानस्येति २ । ' अहकत्वायचरित्तलखी ' ति यथा-येन प्रकारेण आख्यातम्-अभिहितमकपायनयेत्यर्थः तथैव यत्-
चथाख्यातम्, तदपि द्विविधम्-उपशमक-क्षपकश्चेति भेदात्, शेषं तथैवेति । एवं " चरित्तलखिसे " त्यादी, ' एगागार ' ति मूलगुणोत्तरगुणादीनां तद्वेदानामविवक्षणात्, द्विती-
यकपायक्षयोपशमलभ्यपरिणाममात्रस्यैव च विधत्तलख-
रित्राचरित्रे लब्धेरकाकारत्वमयस्यम् । एवं दानलब्ध्यादी-
नामप्येकाकारत्वम्, भेदानामविवक्षणात्, ' बालवीर्यल-
खी ' त्यादि, बालस्य-असंयतस्म यद्वीर्यम्-असंयतयोगेषु प्र-
वृत्तानिबन्धनभूते तस्य या लब्धिश्चात्रिमोहोदयादीर्या-
न्तरायक्षयोपशमलब्धौ सा तथा, एवमितरे अपि यथायोगं चाच्ये, नवरं पाण्डित-संयतो, बालपाण्डितस्तु संयतोऽ-
संयत इति । भ० = श० २ उ० ।

लङ्घिअक्खर-लब्ध्यक्षर-न० । लब्धिरूपमक्षरं लब्ध्यक्षरम् । भावश्चेत्, न० । आ० सू० । वृ० । (तच्च ' अक्खर ' शब्दे प्रथमभागे १४० पृष्ठे दर्शितम् ।)

लङ्घिअपज्जत्तग-लब्ध्यपयामिक-पुं० । अपयामिकभेदे, कर्म० । कर्म० । (' अपज्जत्तग ' शब्दे प्रथमभागे ४६३ पृष्ठे व्याख्यातः ।)

लङ्घिपुलाय-लब्धिपुलाक-पुं० । द्वेन्द्विसमसमृद्धिके ल-
ब्धिधिशेषयुक्ते, " संघादयाण कज्जे, जुणोउजा चक्खवट्ठि-
मवि जीण । तीण लखीए जुओ, लङ्घिपुलाओ मुण्यव्वो ॥ १ ॥ प्रव० ६३ द्वार ।

लङ्घिवीरिय-लब्धिवीर्य-न० । वीर्यभेदे, " जो पुण संसारी जीवो अपज्जत्तगो ठाणातिसत्तिसेजुओ तस्स ते लङ्घिवी-
रिये भवति " । ति० सू० १ उ० ।

लङ्घिसंपप्प-लब्धिसम्पन्न-त्रि० । आहारवस्त्राद्युत्पादनशक्ति-
युक्ते आमयीषध्यादिलब्धियुक्ते, ग० २ आधि० । " जहा घयवत्थम्भासपूममिच्छा गिलाणण सि ये सिग्घे करेति " । ति० सू० १० उ० ।

लङ्घिसागरसूरि-लब्धिसागरसूरि पुं० । तपागच्छीये उदय-
सागरसूरिशिष्ये, तेन विक्रमसंवत् १४४७ श्रीपालकथाना-
मकः संस्कृतग्रन्थो निर्मितः । ज० १० ।

लङ्घ-लब्ध्वा-अव्य० । अव्याप्येत्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० । पञ्चा० । दश० ।

लङ्घिण लब्ध्वा चि० । प्राप्त, आद्य० २ अ० ।

लप्पसिया-लपनश्री-स्त्री० । जलेन सिद्धा लप्पसिया, स-
मुत्तारिते सुकुमारिकादौ पश्चादुद्धृतिघृतेन लण्डितनायां तापिकायां जलेन सिद्धा लपनश्रीर्भवति । लङ्घिगणुरिति प्र-
सिद्धे आदिमविशेषे, भ० २ आधि० । ल० प० ।

लब्ध-लभ्य-त्रि० । उचिते, प्रभ० ५ संव० द्वार ।

लय-लग-पुं० । भृङ्गदार्वाद्यन्यतरमयेनाङ्गलिकोशकेनाहता-
याः तन्व्याः स्वरप्रकारे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । जी० । ग० । ल-
यास्तन्त्रीस्वर्तविशेषाः, " तत्थ किल कोणण तंती छिण्ण-
ति तन्ना नेहहि अणुमज्जेज्ज सि, तत्थ अन्नारिसो सरो उट्टंति सो लयो सि " दश० २ अ० । दुःखध्वंसे, द्वा० ११ द्वा० । आश्रये, मिलने च । कल्प० १ आधि० ३ क्षण । नववम्पत्योः परम्परं नामप्रहणोत्सवे, दे० ना० ७ वर्ग १६ गाथा ।

लयंग-लताङ्ग-न० । पूर्वाणां चतुरशीतिलक्षगुणिते पूर्वश-
तसहस्रे, ज्यो० २ पाहु० ।

लयण-लयन-न० । गिरिवर्तिपाषाणगृहे, द्वा० १ श्रु० २ अ० ।
उत्कीर्णपर्वतगृहे, अनु० । " छाये लउअं लयणं " पाइ०
ना० ७ गाथा । तनुके, मृदुनि, चल्यां च । " लहयं तणु-
मिउवल्लीसु " दे० ना० ७ वर्ग २७ गाथा ।

लयणी-लयनी-स्त्री० । लनायाम्, " कयली लयणी " पाइ०
ना० १३६ गाथा ।

लयमम-लयमम-न० । लयमनुसरतो गानुर्गेये, स्था० ७ ठा०
३ उ० ।

लया-लता-स्त्री० । पद्मनागाशोकचम्पकचूतवासन्त्यति-
मुक्तककुन्दलतापार्श्विके वनस्पतिभेदे, आचा० १ श्रु० १
अ० ५ उ० । यस्य तिर्यक् तथाविधाः शाखाः प्रशाखा वा
न प्रवृत्ता सा लतेत्यभिधीयते । जी० ३ प्रति० ४ आधि० ।

मे किं तं लयाओ, लयाओ अणुगविहाओ, पण-
चाओ, तं जहा- " पउमलया नागलया, असोणचं-
पयलया य चतलता । वणलयवासंतिलया, अइमुत्तय-
कुंदसामलया ॥ २४ ॥ " जे यावमे तहप्पगारा । सेत्तं ल-
याओ, प्रज्ञा० १ पद । पाइ० ना० ।

प्रस्थाविशेषे, चार्वाकादिपक्षनिराशश्चातिभूयानिति लता-
व्रित एव तद्वगमो विधेयः । नयो० ।

लयाघर-लतागृह-न० । अशोकादिलतागृहेषु, द्वा० १ श्रु०
३ अ० ।

लयाजुद्ध-लतायुद्ध-न० । युद्धकलाभेदे, यथा लता वृक्ष-
मारोहन्ती आमूलमार्शस्तं वेवेष्टि, तथा यत्र योधः प्र-
तियोधशरीरं गाढं निगोड्य भूमौ पतति तल्लतायुद्धम् ।
ज० २ वक्त० । स्व० । औ० । द्वा० ।

लयापुरिम-देशी-यत्र पक्षरग वधूलिल्लयते तस्मिन्नर्थे, " प-
उमकरा जत्थ वड्ठ, लिहिज्जए सो लयापुरिसो " दे० ना० ७
वर्ग २० गाथा ।

लयामग-लतामार्ग-पुं० । यत्र लतावलम्बेन गम्येत तादृ-
शं मार्गं, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।

ललंत-ललत्-त्रि० । दोलायमाने, प्रौ० । इति सतक्रियाविशे-

वान् कुर्वन्ति, म० १३ श० ६ उ० । क्रीडति, वृ० १ उ० ३ प्रक० । मनईप्सितं यथा भवति तथा वर्तमाने, रा० ।

ललणा-ललना-स्त्री० । रमण्याम्, तं० ।

नाणाविधेषु युद्धभंडणसंगामाडवीषु मुहाऽणमगिणहण-
सीउणहदुक्खकिलेममाहणसु पुरिसे लालयंति चि ललणा
ओ ॥ ७ ॥

नानाविधेषु युद्धभण्डनसंगामाटवीषु मुहाऽणमगुहण शी-
तोष्णदुःखकलेशादिषु पुरुषान् लालयन्ति विविधं कर्तव्य-
न्तीति ललनाः, तत्र युद्धम्-मुष्ट्यादि परस्परताडनम्, भ-
गडनं-घातकलहः संग्रामो-महज्जनसमस्तकलहः । अटवी-
अगत्यं तत्र आमणालिकागणेशन, यद्वा-मुधा निष्फलम्
'अणमिति' शब्दकरणगाल्यादप्रदानं तेन 'गिरहण' सि
कामानुरादिप्रकारेण पुरुषग्रहणं तेन शनिन कापाटोपा-
न माघमासादौ वस्त्रोद्धारनगृहवह्निःकर्षणविना उष्णेन
स्पर्शकारागणेशन आनपादौ आमयन्ति दुःखेन आपस्या
आभरणार्थादिपीडादर्शनेन कलेशन रामा द्विष्ट्यादियोगे पर-
स्परकलहोत्पादनेन आदिशब्दादन्यैरपि अनाचारसेवाघन-
धोत्पादनेः पुरुषान् पीडयन्तीति ललनाः । तं० ।

ललाडदम-ललाटदेश-पुं० । भाग्यलक्षणं शरीरभागं, पञ्चा०
४ धिव० । औ० ।

ललित्र-ललित-न० । लीलायाम्, "हेला ललित्रं लीला"
पा३० ना० ७० गाथा ।

ललिय-ललित-न० । हस्तपादाङ्गविन्यासविशेषे, उक्तञ्च—
"हस्तपादाङ्गविन्यासो, भूनेत्रोष्ठप्रयोजितः । सुकुमारो
विधानेन, ललितं तत्प्रकीर्तितम्" ॥१॥ वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
प्रश्न० । सर्धिलासे, उत्त० ६ अ० । का० । विलासयत्र-
नौ, औ० । सस्पन्नतायाम्, का० १ अ० १ अ० । पासकादि-
क्रीडायाम्, प्रब० १७६ द्वार । माधुर्ये, औ० । माईव,
आव० ४ अ० । शोभावति, त्रि० । का० १ अ० १ अ० ।
उपा० । "ललितकथाभरण०" ललितानि शोभनानि
कृतानि न्यस्तानि आभरणानि सारभूषणानि यस्य स
तथा तम् । विलासयति, उत्त० २ अ० । मनाहरे, औ० ।
स० । अनु० । रा० । मनोज्ञलीलया सहिते, च० प्र० १
पा३० । इप्सितं, क्रीडायुक्तं, स्थितं च । का० १ अ० ६ अ० ।
ललित्योपेतं, औ० । सुन्दरं, "ललितं वग्गुं मंजुं" पा३०
ना० ८८ गाथा । इष्टं, नि० । अस्यामवसर्पिण्यां जातस्य
पञ्चमबलदेवस्य पूर्वभवे जीवे, पुं० । स० ।

ललियंग-ललिताङ्ग-पुं० । ईशाने कल्पे उपपन्ने अष्टभेदेष्टपु-
र्वभवेजीवे, तं० । कल्प० । आ० क० । आचा० । (तद्वक्त्रव्य-
ता श्रयांशिन स्वपूर्वभवेसम्बन्धकथनावसरे 'उसभ' शब्दे
द्वितीयभागे ११३४पृष्ठ प्रतिपादिता ।) ललितशरीरे, 'ललि-
यंगकथाभरणे' -ललिताङ्गके-ललितशरीरे कृतानि-विन्यस्ता-
नि ललितनाभरणानि येन स तथा । औ० । आ० म० ।

ललियत-लाल्यमान-त्रि० । विलास्यमाने, प्रश्न० ४ आ०
द्वार ।

ललियगुड्डी-ललितगोष्ठी-स्त्री० । गोहितकपुरे स्वनामख्या-
तायां गोष्ठ्याम्, आव० ४ अ० ।

ललियघड़ा-ललितघटा-स्त्री० । स्वनामख्यातायां स्वच्छन्द-
चारिगोष्ठ्याम्, संथा० ।

कोसंबीनयरीए, ललियघड़ा नाम विस्सुता आमि ।

पाओवगमनसुत्ता, बत्तीसं ते य सुयनियसा ॥ ७६ ॥

कौशाम्यां नगर्यां ललितघटा नाम स्वच्छन्दचारिगोष्ठी-
पुरुषपद्धतिः द्वात्रिंशन्मित्रसमवायरूपा, विधुता-शालिभद्रा-
दिवद् भागिपुरुषतया विख्याता, कुतश्चिद्वैराग्यात्स्वयमेव
गृहीतवता गुरुममीपे बाधीतशेषातिशायिभ्रुता गीतार्था
नदीपुलिनपतितपृथुकाष्ठशय्यासु पादपोषगमनेन सुप्ता द्वा-
त्रिंशदपि भुतानकषा आकर्णितगृहस्थभ्रुता वा । ७६। संथा० ।

ललियमित-ललितमित्र-पुं० । सप्तमवासुदेवस्य पूर्वभवे
जीवे, स० ।

ललियवित्थरा-ललितविस्तरा-स्त्री० । इरिभद्रसूरिकृतायां
स्वनामख्यातायां चैत्यवन्दनसूत्रवृत्तौ, ल० ।

"प्रणम्य भुवनालोकं, महावीरं जिनोत्तमम् ।

चैत्यवन्दनसूत्रस्य, व्याख्येयमभिधीयते ॥ १ ॥

अनन्तागमपर्यायं, सर्वमेव जिनागमं ।

सूत्रं यतोऽस्य कान्त्स्येन, व्याख्यां कः कर्तुमीश्वरः ॥ २ ॥

यावन्तथापि विज्ञान-मर्थं जातं मया गुणैः ।

सकारादल्पमतिना, तावदेव ब्रवीम्यहम् ॥ ३ ॥

ये सन्धाः कर्मवशतो, मत्तोऽपि जडबुद्धयः ।

तेषां हिताय गदतः, सफलो मे परिश्रमः ॥ ४ ॥" ल० ।

"आचार्यहरिभद्रेण, दृष्ट्वा सन्त्यायसंगता ।

चैत्यवन्दनसूत्रस्य, कृत्वा ललितविस्तरा ॥ १ ॥

य एतां भाषयत्युच्चै-मध्यस्थेनान्तरात्मना ।

सद्वन्दनां सुखीजं वा, नियमादधिगच्छति ॥ २ ॥

पराभिप्रायमज्ञात्वा, तत्कृतस्य न यस्मिन्तः ।

गुणदोषो मता वाच्यौ, प्रश्न एव तु युज्यते ॥ ३ ॥

प्रष्टव्योऽस्यः परितोषार्थ-मात्मनो वा परस्य च ।

ज्ञानस्य वाऽभिवृद्धयर्थं, त्यागार्थं संशयस्य च ॥ ४ ॥

कृत्वा यदर्जितं पुण्यं, मर्यादां शुभभावतः ।

तेनास्तु सर्वसत्त्वानां, मात्सर्यविरहः परः ॥ ५ ॥"

इति ललितविस्तरानामचैत्यवन्दनकृत्तः । कृतिर्जर्मतो
याकिनीमहत्तरासूनोराचार्यहरिभद्रस्येति । म० ।

ललिया-ललिता-स्त्री० । जयपुरनगरे विक्रमसेनराजभार्या-
याम्, दृश्यं ३ तत्त्व ।

ललियासरण-ललिताशन-न० । मनोज्ञभोजने, "भोजणमा-
सरणमिह ललियपरिवेसिया द्युगुणभागो" यस्य भोजनमास-
नं च इष्टं-मनोऽभिरुचिर्न क्रियते परिधेषिका च स्त्री तस्या
भीष्टा क्रियते इष्टभोजनस्य द्विगुणो भागो दीयते । सली-
लमशनमासनं वा अस्येति व्युत्पत्त्या ललिताशनको ललि-
तामनको वा । वृ० २ उ० ।

लल्ल-लल्ल-पुं० । अश्वक्रध्वनौ, "लल्लविकलवाया" ।

लल्ला-अश्वक्रा धिफला-फलामाधनी वाग्येयाम् । प्रश्न० २
आश्र० द्वार । अर्बुदगिरिस्थस्य तीर्थस्य, १२४३ शके उद्धा-
रकर्तार महणसिंह पुत्रे, ती० ८ कल्प । सस्पृहं, न्यूनं च ।
त्रि० । दे० ना० ७ वगे २६ गाथा ।

लल्लक—वैशी । भीमे, वे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा । “ भद्रव-
लल्लक—भीमराया ” पा० ना० ६५ गाथा ।

लल्लिरी—लल्लिरी—ली० । मन्त्रधनविशेष, वि० १ भु०
८ अ० ।

लव—लव—पुं । समस्तोकरूपे कालविशेषे, ज्ञा० १ भु० ५
अ० । प्रव० । स्था० । अनु० । तं० । भ० । कर्म० । ज्यो० ।
“सप्त पाण्डुरि सं घोषे, सप्त घोषाणि सं लवे । लवाणं स-
प्तहत्तरिणं, स मुहुत्तं वियाहिरं” ति । भ० १ श० १ उ० । काष्ठा-
द्वयपरिमिते काले, तं० । लेशे, “थवं लेसो लवो कला मत्ता”
पा० ना० १६४ गाथा । कर्मणि, न० । लव० २ भु० ६ अ० ।

लवङ्ग—लवङ्ग—त्रि० । लव एव लवङ्गः स्मार्थे कः । स स-
जात आस्थित लवङ्गिताः । सजातनयदलके, जं० १ व-
क्ता० । रा० । अङ्कुरवति, भ० १ श० १ उ० ।

लवङ्ग—लवङ्ग—न० । स्वनामण्याते वृक्षे, तत्पुष्पे च । प्रज्ञा०
१ पद । रा० । जं० । आवा० । फलविशेषे, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

लवङ्गदल—लवङ्गदल—न० । लवङ्गपत्रे, आ० म० १ अ० । रा० ।

लवङ्गविट्—लवङ्गवेधित—त्रि० । दाने दत्त्वा आत्मना दानफल-
प्रशंसने, अन्यार्थिकैर्वा प्रशंसां कारयति च । नि० चू०
२ उ० । ('दाण' शब्दे ४ भागे २४८६ पृष्ठे लक्षणमेतस्य ।)

लवङ्ग—लवङ्ग—पुं० । लवपरिमिते काले, स० ७७ सम० ।

लवण—लवण—न० । सामुद्रादीं क्षाराविशेषे, जी० १ प्रति० ।
ल० प्र० । आनु० । पञ्चा० । दश० । साक्षत्तलवणगृहीते को
विधिः । यदि केनाप्यनुपयोगादिना साधुना साक्षत्तं लवणं
गृहीतं पश्चाद् ज्ञातम् तत्र को विधिर्धर्गितः ? अत्र साधुस्तलव-
णं धनिकस्य निवेदयति । आधुपन् ! त्वया ज्ञात्वा अज्ञात्वा वा
दत्तं तदनुज्ञातया मयाऽऽदत्तं परमथ ययं यथेच्छं भुङ्क्त्व-
म् इत्युक्ते तत्त्वयं भुङ्क्ते । साधर्मिकेभ्यो वा ददाति का-
रणे सति, करणाभावो तु परिष्ठापयतीत्युक्तमाचाराद्भित्तीय-
भूतस्कन्धापरिष्ठापयत्ययनदशमोद्देशकः । ही० २ प्रका० । स्त-
म्भिताहारविध्वंसादिकर्तारि सिन्धुलवणाद्याश्चिते रसे, पुं० ।
अनु० । लवणेन पूरितः समुद्रो लवणसमुद्रः । एकदेशेन
गम्यमानत्वात् लवणसमुद्रः, अनु० ।

लवणसमुद्र—लवणसमुद्र—पुं० । लवणरसास्वादनीरपूरितः स-
मुद्रो लवणसमुद्रः । “ लवणो य होह दाहिणेण तु ” (४६
गाथा) आचा० १ भु० १ अ० १ उ० । ते च असंख्येयाः ।
जी० ३ प्रति० । जम्बूद्वीपस्याभितः समुद्रः, अनु० ।

(१) संप्रति लवणसमुद्रं विवक्षुर्दिमाह—

जम्बूदीवं शाम दीवं लवणं शामं समुद्रे वट्टं वलयागारमं-
ठाणमंठितं सच्चता समंता सर्परिक्खत्ता णं चिट्ठति ।

‘ जम्बूदीवं दीवं ’ मित्यादि जम्बूद्वीपं नाम द्वीपे लवणो नाम
समुद्रो वृत्तो—वर्तुलः, स च चन्द्रमण्डलवत्मध्ये परिपूर्णो,
ऽपि शङ्क्येन तत्र आह—वलयाकारसंस्थानसंस्थितः—
वलयाकारम्—मध्यस्थितम् यत् संस्थानं तेन संस्थितो
वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः—सर्वोऽपि दिक्षु समन्ततः
सामस्त्येन परिक्ख्य—वेष्टयित्वा तिष्ठति ।

लवणे णं भंते ! समुद्रे किं समचक्रवालमंठितं विमम-

चक्रवालमंठिते ? गोयमा ! समचक्रवालमंठिते नो वि-
समचक्रवालमंठि ।

‘ लवणे णं भंते ’ इत्यादि—लवणो भवन्त ! समुद्रः किं
समचक्रवालसंस्थितः, यद्वा—विषमचक्रवालसंस्थितः ? । च-
क्रवालसंस्थानस्योभयथाऽपि दर्शनात्, भगवानाह—गौतम !
समचक्रवालसंस्थितः, सर्वत्र द्विलक्षयोजनप्रमाणतया चक्र-
वालस्य भावान्, नो विषमचक्रवालसंस्थितः ।

(२) संप्रति चक्रवालविष्कम्भादिपरिमाणमेव पृच्छति—

लवणे णं भंते ! समुद्रे केवतियं चक्रवालविक्रमंभेणं ? ,
केवतियं परिक्रमेवेणं पप्पते ? , गोयमा ! लवणे णं समुद्रे
दो जोयणमतसहस्साइं चक्रवालविक्रमंभेणं पप्परसजोयण-
सयसहस्साइं एगासीइमहस्साइं सयमेगूणचत्तालीसे किंचि
विसंसाहिणं लवणोदधिणो चक्रवालपरिक्रमेवेणं । मे णं
एक्काए पउमवरवेदियाए एगेण य वणमंडेणं सच्चतो समं-
ता सर्परिक्खत्ते चिट्ठइ दोएह वि वप्पमां । सा णं पउम-
वरवेदिया अट्टजोयणं उट्ठं उच्चत्तेणं पंचधणुसयं विक्रमं-
भेणं लवणसमुद्रसमियपरिक्रमेवेणं, मेमं तहव । मे णं
वणमंडे देसणाइं दो जोयणाइं ० जाव विहरइ ।

‘ लवणे णं भंते ! समुद्रे ’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भ-
गवानाह—गौतम ! द्वे योजनगतसहस्रे चक्रवालविष्कम्भेन
जम्बूद्वीपविष्कम्भादिः तद्विष्कम्भस्य द्विगुणत्वात्, पञ्चद-
शयोजनगतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतमेकान्त-
त्वारिंशं च किञ्चिद्विशेषानं परिक्षेपणं, परिक्षेपप्रमाणं चे-
तन् परिधिर्गाणतभावना स्वयं भावनीयम्, क्षेत्रसमास-
टीकातो वा परिभाषनीयम् । ‘ से णं ’ मित्यादि, सः—
लवणनामा समुद्र एकया पञ्चवरवेदिकाया, अष्टयोजना-
च्छित्तजगत्परिभाषित्यति गम्यते, एकैकं वनखण्डेन
सर्वतः—समन्तान् सर्परिक्खितः, सा च पञ्चवरवेदिका अ-
ष्टयोजनसूत्रमुच्चैस्त्वेन पञ्च धनुःशतानि विष्कम्भतः प-
रिक्षेपतो लवणसमुद्रपरिक्षेपप्रमाणा, वनखण्डो देशोने द्वे-
योजनं, अष्टयन्तरोऽपि पञ्चवरवेदिकाया वनखण्ड एवंप्र-
माण एव । जी० ३ प्रति० २ उ० । (पञ्चवरवेदिकावर्णकस्व-
रूपम् ‘ पउमवरवेदिया ’ शब्दे पञ्चमभागे १५ पृष्ठे गतम् ।)

(३) वनखण्डवर्णक इत्यम्—

मे णं वणमंडे किण्हं किण्होभामे नीले नीलोभामे हरिणं
हरिओभासे सीए मीओभामे णिद्धं णिद्धोभामे तिक्वं
तिक्वोभासे किण्हं किण्हच्छाए नीले नीलच्छाए हरिणं
हरियच्छाए मीए मीयच्छाए णिद्धं णिद्धच्छाए तिक्वं ति-
क्वच्छाए घणकडिअकडिच्छाए गम्मे महामहणिकुरंभूए ।

‘ किण्हं ’ ति कालवर्णः । ‘ किण्होभासे ’ ति कृष्णावभासः—
कृष्णप्रभः कृष्ण एवावभासत इति कृष्णावभासः । एवम्—
‘ नीले नीलोभासे ’ प्रदशान्तरं—‘ हरिणं हरिओभासे ’ प्रदशा-
न्तरं एव, तत्र नीलो—मयूरगलवत्, हरितस्तु—शुकपुच्छ-
वत्, हरिताला इति वृद्धाः । ‘ सीए ’ ति शीतः स्पर्शपक्ष्या,

बल्ल्याद्याक्रान्त्यान् इति वृद्धाः । 'गिजे' 'त्ति स्तिग्धो न तु रुद्धः । 'तिवे' 'त्ति तामां वर्णादिगुणप्रकर्षवान् । 'किरह' 'किरहच्छाण' 'त्ति इह कृष्णशब्दः कृष्णच्छाय इत्यस्य विशेषणमिति न पुनरुक्तता. तथाहि—कृष्णः सन् कृष्णच्छायः, छाया चादित्यावरणजन्या वस्तुविशेषः 'घणकाडियकाडिच्छाण' 'त्ति अन्योऽन्यं शास्त्रानुप्रवेशाद् बहलनिरन्तरच्छाय इत्यर्थः । 'महामेहणिकुरंभूण' 'त्ति महामेघवृन्दकल्पः ।

ते गं पायवा मूलमंतो कंदमंतो खंधमंतो तयामंतो सालमंतो पवालमंतो पत्तमंतो पुष्पमंतो फलमंतो बीपमंतो अणुपुष्पमुजायरुहलवट्टभावपरिणया एकखंधा अणगमाला अणगसाहपमाहविडिमा अणगनरवामसुप्पमागिअअणगेऽभयणविउलवट्टखंधा अच्छिहपत्ता अविरलपत्ता अवाहणपत्ता अणहअपत्ता निहयजगदपट्टपत्ता शयहरियभिमंतपत्तमारंधकारगंभीरदरिसिगिआ उवणिगयगवतरुणपत्तपल्लवकामलउज्जलचलंतकिमलयसुकुमालपवालमोहि-यवरंकुरगगभिहरा गिच्चं कुसुमिया गिच्चं माहया गिच्चं लवइया गिच्चं थवइया गिच्चं गुलइया गिच्चं गोच्छिपया गिच्चं जमलिया गिच्चं जुवलिया गिच्चं विणमिया गिच्चं पणमिया गिच्चं कसुमियमाहयलवइयथवइयगुलइयगोच्छिपयजमलियजुवलियविणमियपणमियमुधिभत्तपिंडमंजरिवाडिमयधरा गुय-वरहिणमयणमालकोडलकोहंगकाभिगारकोडलकर्जावंजी-वकर्णेदीमुहकविलपिगलक्खकारंडचक्रवायकलहंससारगमअणगमउगगगामिहुणविइयमदुदुगइयमहुगसरगाइए मुग्गमेमं'पिडियदरियभमरमहुकरिपहकरपरिलंतमत्तछप्पयकुसुमासवलंलमहुगुमगुमंतगुजंतंदभभागे अचमंतरपुष्पफल बा-हिरपत्तोच्छण पत्तेहि य पुष्पेहि य उच्छमपडिवालच्छणमाउफले निरायण अकंटण गाणाविहगुच्छगुम्ममंडवगर-म्मगोहिण विचित्तमुहकेउभूण वावीपुक्खरिणीदीहियासु य मुनिंविमियग्गमजालहरण ।

'ते गं पायव' 'त्ति यत्सम्बन्धाद् वनखण्ड इति । 'मूलमंतो कन्धः मन्तो' इत्यादीनि दश-पदानि, तत्र कन्दो-मूलानामुपरि वृत्तावयवविशेषो, मतुपप्रत्ययश्चेह-भृष्ट प्रशंसायां वा स्कन्धः स्थुडम् 'तय' 'त्ति त्वक्-बल्कलम् शाला-शाखा प्रवालः पल्लवा-ङ्कुरः, शेषाणि प्रतीतानि । 'हरियमन्ते' 'त्ति कचिद् दृश्यते, तत्र हरितानि—नीलतरुपत्राणि । 'अणुपुष्पमुजायरुहलवट्टभावपरिणय' 'त्ति आनुपूर्व्येण—मूलादिपरिपाट्या सुष्ठु जाता रान्तराः वृत्तभावैश्च परिणताः परिणता वा ये न तथा । 'अणगसाहपमाहविडिमा' अनेकशाखाप्रशाखो विटपः-तन्मध्यभागो वृक्षविस्तारो वा येषां ते तथा । 'अणगन-रवामसुप्पमागिअअणगेऽभयणविउलवट्ट (वट्ट) खंध' 'त्ति अनेकाभिनेरवामाभिः सुप्रसारिताभिरप्राणा घनो-निविडो त्रिपुलो—विस्तीर्णो बद्धा—जातः स्कन्धो येषां ते तथा, वाचनान्तरेश्च स्थानेऽधिकशून्ये दृश्य-न्ते—' पाहणपडीणाययमाला उदीणदाहिणविन्थिगणा

आणयनयपणयविपहाइयआलंयपलंयलंबसाहपमाहविडि-मा अवाहणपत्ता अणुहपत्ता' इति । अयमर्थः—प्राची-नप्रतीचीनयोः पूर्वापरदिशोरायता-दीघोः शाला—शाला-येषां ते तथा, उदीचीनदीक्षणायास्तत्तरयाम्ययोर्विशोविस्ती-र्णो विष्कम्भवन्तो येषां ते तथा । अवनता-अधोमुखता न ता-आनताः प्रणताश्च-नन्तु प्रवृत्ताः विप्रभाजिताश्च विशेष-पता विभागवत्यः अवलम्बा—अधोमुखतया अवलम्ब-मानाः प्रलम्बाश्च—अतिदीर्घाः लम्बाः शाखाः प्रशा-खाश्च—यस्मिन् स तथाविधो विटपो येषां ते तथा, अवा-चीनपत्ताः अधोमुखपर्णाः अनुदीर्घपत्राः वृक्षतया अव-हिर्निर्गतपर्णाः । अथाधिकृतवाचनाऽनुस्मियते—' अ-च्छिहपत्ता' नीरन्ध्रपत्राः । 'अविरलपत्ता' निरन्तरवृत्ताः । 'अवाहणपत्ता' अवाचीनपत्रा अधोमुखपलाशाः, अवाती-नपत्रा वा—अवातापहतवट्टाः । 'अणहयपत्ता' इति विर-हितच्छदाः । 'निहयजगदपट्टपत्ता' अपगतपुगाणपागदुरपत्राः । 'शयहरियभिमंतपत्तमारंधकारगंभीरदरिसिगिआ' नवेन हरितेन 'भिमंत' 'त्ति दीप्यमानेन पत्रभोरण-दलत्रयेना-न्धकारा अन्धकारवन्तोऽत एव गंभीराश्च दृश्यन्ते ये ते तथा । 'उवणिगयगवतरुणपत्तपल्लवकामलउज्जलचलंत-किमलयसुकुमालपवालमोहयवरंकुरगगभिहरा' उपनिर्ग-तनवतरुणपत्रपल्लवरत्याभिनवपत्रगुच्छैः तथा कामलोऽज्ज-लक्षलाद्भिः किमलैः—पत्रविशेषः तथा सुकुमारप्रवाल-शोभितानि वराङ्कुराणि अशशिवराणि येषां ते तथा । इह च अङ्कुरप्रवालपल्लवाकिमलयपत्राणामल्पवट्टवट्टनगादिकालवृ-तावस्थाविशेषादिशेषः सम्भाव्यते इति । 'गिण कसुमिया' इत्यादि व्यक्ताः, नवरं 'माहय' 'त्ति मयूरिताः 'लवइय' 'त्ति पल्लवितः 'थवइय' 'त्ति स्तवकवन्तः । 'गुलइया' गुल्म-वन्तः 'गोच्छिपया' जातगुच्छाः, येषां च स्तवकगुच्छ-योरविशेषो नामकोशोऽर्धतस्तथापि इह पुष्पप्रवृत्तो विशेषो भावनीयः, 'जमलिय' 'त्ति यमलतया-समधर्गतया व्यर्थास्थिताः, 'जुवलिय' 'त्ति युगलतया स्थिताः, 'विण-मिय' 'त्ति विशेषण फलपुष्पभारण नताः, 'पणमिय' 'त्ति तथैव नन्तुमारब्धाः, प्रशब्दस्यादिकर्मधारिवाचन । 'गिच्छ-कुसुमियमाहयलवइयथवइयगुलइयगोच्छिपयजमलियजुवलि-यविणमियसुविभत्तपिंडमंजरिवाडिमयधर' 'त्ति कचिन्त कुसुमिताद्येकैकगुणयुक्ताः अपरे तु—समस्तगुणयुक्तास्तन-कुसुमिताश्च ते इत्येवं कर्मधारयः, नवरं मुनिभक्ताः-सुवि-धिक्ताः मुनिपञ्चतया पिण्ड्यो-लुम्भ्यो मज्ज्यंश्च प्रतीतास्ता एव अयंतस्काः-शेखरकास्ता धारयन्ति ये ते तथा । 'सुय-वरहिणमयणमालकोडलकोहंगकाभिगारकोडलकर्जावं-जीवकर्णेदीमुहकविलपिगलक्खकारंडचक्रवायकलहंससार-सअणगसउगगगामिहुणावरइयमदुदुगइयमहुगसरगाइए' शुकादीना सारसान्तानामनेकेषां सकुनगणाना मिथुनेधिर-चितं शब्दाभ्रतिकं च उन्नतिशब्दकं मधुरस्वश्च नादत-लापने यस्मिन् स तथा, वनखण्ड इति प्रकृतम् । 'मुग्गमे-अतिशयरमणीयः । 'सेपिडियदरियभमरमहुकरिपहकरपरि-लंतमत्तछप्पयकुसुमासवलंलमहुगुमगुमंतगुजंतंदभभागे सेपिगडमाः दसानां भ्रमरमधुकराणां वनसन्तानामेव 'पह-कर' 'त्ति निकरा यत्र स तथा, पारलीयमाना—अन्यत आ-गत्य लयं यान्तो मत्तपदपदाः कुसुमासवलंला, किञ्चलक-

लम्पटाः, मधुरं गुमगुमायमानाः गुञ्जन्तश्च—शब्दविशेष-
विधधानाः देशभागेषु यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः ।
'अभ्यन्तरपुष्पफले बाहिरपक्षोच्छ्रगणे पक्षेहि य पुष्पेहि य
उच्छ्रगणपक्षोच्छ्रगणे' अत्यन्तमाच्छ्रादित इत्यर्थः, एता-
न्नि त्रीण्यपि क्वचिद् वृत्ताणां विशेषणानि दृश्यन्ते—'साउफले'
ति मिष्टफलः, 'निर्गयण' ति रोगवर्जितः 'अकण्टक'
इति । क्वचित्—'गाणाविहगुच्छ्रगुम्भमंडवकधरकमुहमेउकेउव-
हुला' तत्र गुच्छ्राः वृन्ताक्यादयो गुल्मा—नवमालिकादयो मण्ड-
पका लतामण्डपादयः 'रम्भ' ति क्वचिन्न दृश्यते—'विचित्र-
सुहेकेउभूण' विचित्रान् शुभान् केतून्-ध्वजान् भूतः—प्राप्तः ।
'विचित्रसुहेमेउकेउवहुले' ति पाठान्तरम्, तत्र विचित्राः
शुभाः सन्तवः—पालयन्धा यत्र केतुवहुलश्च यः स तथा ।
'वावीपुक्खवर्णादीर्हायासु य सुनिधमियरम्भजालहरण'
वापीपु-चतुर्गन्तासु पुष्करिणीषु-वृत्तासु पुष्करवतीषु—वा
दीर्घिकासु च ऋजुसारणीषु सुन्दरं निवेशितानि रम्याणि
जालगृहकार्णा यत्र स तथा ।

पिंडिमणीहारिमसुर्गाधिमहसुरभिमणहरं च महया गंध-
द्वणि मुयंता गाणाविहगुच्छ्रगुम्भमंडवकधरकमुहमेउकेउव-
हुला अणगरहजाणजुगमिवियपविमोयणा सुरम्मा पासा-
दीया दरिमणिजा अभिरूवा पडिरूवा । (सू० ३)

पिंडिमणीहारिमसुर्गाधिसुहसुरभिमणहरं च महया
गंधद्वणि मुयंता 'पिंडिमणीहारिमाम्—पुङ्गलसमूह-
रूपां कुरदेशगामिनी च सुगन्धि च—सगन्धिकां शुभ-
सुरभिश्या गन्धान्तरभ्यः सकाशान्मनोहरा या सा
तथा तां च, महता मोचनप्रकारेण विभक्तिव्यत्ययान्महती
या गन्ध एव घ्राणिहेतु-वाचस्पतिकारित्वाङ्गघ्राणिस्तां मुञ्च-
न्त इति वृत्ताविशेषणम् । एवमितोऽन्यान्यपि—'गाणाविह-
गुच्छ्रगुम्भमण्डवकधरकमुहमेउकेउवहुला नानाविधा गु-
च्छ्राः गुल्मानि मण्डपका गृहकार्णा च येषां सन्ति ते तथा, त-
था शुभाः सन्तवो—मार्गा आलयालपालयो वा केतवो-ध्वजा व-
हुला बहवो येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः । 'अणगरह-
जाणजुगर्गाविवियपविमोयणा' अनेकेषां रथादीनामधोऽति-
विस्तीर्णव्याम् प्राविमोचने येषु ते तथा । 'सुरम्मा पासादया
दरिमाणजा अभिरूवा पडिरूव' ति एतान्येव वृत्ताविशेष-
णानि वनखण्डविशेषणतया वाचनान्तरेऽर्थात्तानि ॥३॥

तस्मिं गं वणमंडम्म बहुमज्झमंभमाण एत्थ गं महं एक्के
अमोगवरपायवं पाप्पत्ते, कुमविकुमविमुद्धरुक्खमूले मूलमंते
कंदमंते० जाव पविमोयण सुरम्मे पासादीए दरिमणिजे
अभिरूवे पडिरूवे ।

'तस्मिं गं वणमंडम्म' इत्यादी अशोकपादपवर्णके क्वचि-
दिदमधिकमधीयते—'दुग्गाययकदमूलवटलट्टमंडियसलि-
दुधणमसिणानिहसुजायान्स्वहउच्चरपवग्गर्धी' दुग्गाप-
गतानि—अत्यर्थं भूम्यामवगाढानि कन्दमूलानि प्रतीतानि
यस्य स तथा, वृत्ता-वस्तुतो लघो-मनोज्ञ, संस्थितो विंश-
ष्टमस्थानः, श्लिष्टः—सङ्गतो, घनो—तिविडो, मसृणः—अपरप-
स्तिग्धः—अरुजः, सुजातः—सुजन्मा, निरुपहतो—विकारविर-
हित उच्छिद्ध—अत्यर्थमुच्चः, प्रवरः—प्रधानः, स्कन्धः—स्थु-

डं यस्य स तथा, इन्द्रप्रत्ययश्च समासान्तः । 'अणगरहप-
वरभुयागेज्झो' अनेकनगराणां प्रवरभुजः—प्रलम्बबाहुभिर्वा-
माभिरित्यर्थः, अग्राह्य—अनाश्लेष्या यः स तथा, 'कुसुमभरस-
मानमेतपत्तलाविसालसालो' कुसुमभरण समवनमन्यः पत्र-
लाः—पत्रवत्य' विशालाः शाला यस्य स तथा । 'महुकरिभ-
मरगणगुमगुमादयानिलितउद्धितसस्मिणीण' मधुकरीभ्रमर-
गणेन—लोककृदिगम्येन, 'गुमगुमाहेत' ति कृतगुमगुमेतिश-
ब्देन, निलीयमानेन—निविशमानेन, उद्धृत्यमानेन च उत्पतता
सथीक—संशोभो यः स तथा । 'गाणासउणगणमिहुणसुम-
इरकल्लसुहपलत्तमहमहुर' ति नानाविधानां शकुनगणानां
यानि मिथुनानि तेषां सुमधुरः कर्णसुखश्च यः प्रलम्बशब्देन
मधुर इव मधुरो मनोज्ञो य स तथा । अथाधिकृतवाचना—
'कुसाविकुमविसुद्धरुक्खमूले' ति कुशा-दर्भाः विकृशा-वत्य-
लजादयस्तेर्विशुद्धम्—विरहितं वृत्तानुरूपं—वृत्ताविस्तरप्रमाण-
मित्यर्थो मूलम्—समीपं यस्य स तथा । 'मूलमंते' इत्यादि
विशेषणानि पूर्ववद्वाच्यानि, यावत्पडिरूवेति ॥

से गं अमोगवरपायवं अणेहिं बहुहिं तिलएहिं लउएहिं
छत्तोवेहिं मिरीमंहिं मत्तवप्पेहिं दहिवप्पेहिं लोद्धेहिं धवे-
हिं चेदणेहिं अज्जुणेहिं णविहिं कुडएहिं मव्वेहिं फ-
णमंहिं दाडिमेहिं मालेहिं तालेहिं तमालेहिं पियएहिं
पियंगूहिं पुणवेगेहिं रायरुक्खेहिं णंदिरुक्खेहिं मव्वआं
ममंता मंपरिक्खित्ते, ते गं तिलया लवइय० जाव गं-
दिरुक्खा कुमविकुमविसुद्धरुक्खमूला—मूलमंते कंदमंते,
एतमिं वप्पआं भाणियव्वो० जाव मिवियपविमोयणा सुर-
म्मा पासादीया दरिमणिजा अभिरूवा पडिरूवा ते गं
तिलया० जाव गंदिरुक्खा अणेहिं बहुहिं पउमलया-
हिं गागलयाहिं अमोअलयाहिं चंपगलयाहिं चयलयाहिं
वणलयाहिं वामंतियलयाहिं अइमुत्तयलयाहिं कुंदलयाहिं
मामलयाहिं मव्वआं ममंता मंपरिक्खित्ता, ताआं गं
पउमलयाआं णिच्चं कुमुमियाआं० जाव वडिमयधरीआं
पासादियाआं दरिमणिजाआं अभिरूवाआं पडिरूवाआं ।
(सू० ४)

सोऽशोकवर्णादपः अन्यैर्वहुमिस्तिलकैलकुचैश्छत्रोपैः शि-
रीषैः समपलैः—अयुकल्लदपर्यायैः अयुकपत्रनामकैर्दधिपर्णैः
लाभैः धवैः चन्दनैः—मलयजपर्यायैर्गर्जने—ककुरापर्यायैः ना-
पैः—कदम्बैः कुट्टजैः—गिरिमालिकापर्यायैः सव्यैः पनसैर्वोड-
मैः शालः—सर्जपर्यायैस्तालैः—तृणगजपर्यायैः तमालैः प्रिय-
कैः—अमनपर्यायैः प्रियङ्गुभिः—श्यामपर्यायैः पुरोपगैः रा-
जवृत्तैः नन्दिवृत्तैः—रुदिगम्यैः सवतः समन्तान्स्पर्शितम्
इत्यादि सुगमम्, आपन्नलताशब्दादिति । 'पउमलयाहिं' ति
पञ्चलता—स्थलकर्मलिन्यः पञ्चकाभिधानवृत्तलता वा, ना-
गादयो वृत्ताविशेषास्तेषां लतास्तनुकास्त पत्र, तत्राशोकः—
कङ्कली चूतः—महकारः वनः—पालुकः, वासन्तीलता अति-
मुरुकलताश्च यद्यप्येकायां नामकांशोऽर्थात्तान्मथाऽपीह भेदो
रुद्धतोऽवश्यम् । श्यामा—प्रियङ्गुः, शपलता रुदिगम्याः, इह

लतावर्णकानन्तरमशोकवर्णके पुस्तकान्तरे इदमधिकमधी-
यते- तस्मिन् अमोगवर्णपायवस्म उर्वार बहवे अट्ट अट्ट
मगलगा पण्णत्ता ' अष्टावष्टाविति वीणाकरणान्तर्यकं तेऽ
ष्टाविति वृद्धाः, अन्ये नवष्टाविति सख्या, अष्टमङ्गलकानीति
च संज्ञा । ' ते जहा-सोवन्थिय १ मिरिवरुत्तु २ नोदियावन ३
वज्जमाणग ४ भेदासग ५ कलस ६ मच्छ ७ वण्णगा ' ८,
तत्र धीवन्तः-तीर्थद्वारद्वयावयवविशेषाकारे, नन्दावर्त-
प्रतिद्वयकोणः, स्वस्तिकविशेषो रुटिगम्यो, घट्टमानकं-श-
रायम, पुरुषारूढः पुरुष इत्यन्ये, भद्रासनम्-पिद्दासनम्,
दर्पणः-आदर्शः, शेषाणं प्रतिनिधिन । ' सव्वरयणामया '
अच्छा-स्वच्छाः, आकाशस्फटिकवन्, ' सगहा ' श्ल-
हणा-श्लक्ष्णपुद्गलनिवृत्तत्वान्, ' मगहा ' मसृणाः, ' घट्टा '
घृष्टा इव घृष्टाः खरशानया प्रतिमेव ' मट्टा ' मृष्टाः-सुकुमा-
रशानया प्रातिमेव प्रमार्जनिकेयव वा शाधिनाः, अत एव
' निरया ' नीरजस-रजोर्हताः ' निर्मेलाः ' कटिनमल-
रहिताः ' निष्पका ' आर्द्रमलरहिताः ' निक्कडच्छाया '
निरावरणदीपयः ' सण्णहा ' सप्रभाः ' समिरीइया ' सां-
क-रणाः ' सउज्जाया ' प्रत्यामन्नवस्नूयानकाः ' पासामीया ७४ ।
' तस्मिन् अमोगवर्णपायवस्म उर्वार बहवे ' किण्हचामर-
ज्झया ' कण्णवर्णचामरयुक्त्वजाः ' नीलचामरज्झया लोहि-
यचामरज्झयासुक्किल्लचामरज्झयाहालिहचामरज्झया अच्छा
सगहा ' ' कण्णपट्टा ' रौप्यमयपताकापट्टाः ' वहरामयदेडा '
वज्रदण्डाः ' जलयामलगांधिया ' पण्णवन् निर्दोषगन्धाः
' सुरम्मा पासामीया ' तस्मिन् अमोगवर्णपायवस्म '
' उर्वार ' उपारिष्ठान् ' बहवे ' छुत्ताइच्छुत्ता ' उपर्युपरिस्थि-
ताऽऽतपत्राणि ' पडागाइपडाया ' पताकापरिस्थितपताकाः
' पण्टाजुयला चामरजुयला ' ' उण्णलहत्थगा ' नीलोत्प-
लकलापाः ' पउमहत्थगा ' पण्णानि-रविधोध्यानि ' कुमुयह-
त्थगा ' कुमुदानि-चन्द्रयोध्यानीति, ' कुसुमहत्थय ' ति
पाठान्तर- ' नल्लिणहत्थगा ' सुभगहत्था सांगांधियहत्थगा '
नालनादयः पण्णविशेषा रुटिगम्या, ' पुंडरीयहत्थया ' पुण्ड-
राकाराणि-सतपत्राणि ' महापुंडरीयहत्था ' महापुण्डरीकाराणि
तान्येव महान्ति ' सयपलहत्था महस्सपत्तहत्था सव्वरय-
णामया अच्छा ७ जाव पडिक्खा ४ ' ॥ ४ ॥

तस्मिन् अमोगवर्णपायवस्म हेट्टा ईमि खंधममल्लीणे
एत्थ गं महं एक्के पुढविमिलापट्टण् पण्णने, विक्खंभाया-
मउस्सेमहमुप्पमाणे किण्हं अंजणधणकिवाणकुवल्लयहल-
धरकंमिज्जागामकेमकज्जलंगीखंजणमिगभेदगिद्वयजंबूफ-
लअमणक-मणबंधणणीलुप्पलपन्ननिकरअयमिकुसुमप्पगा-
से मरकतमसारकलित्तणयकीयरासिवसे शिद्धघणे अट्टसिरे
आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउमभतुगनरमगरविगह-
वालगाकिमररुमरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते
आइणगरुयवूरणवणीततूलफरिमे मीहामणमंठिण् पास-
दीण् दरिमणिज्जे अभिरुवे पडिक्खे । (सू० ५)

अथाधिकृतवाचना आश्रीयते- ' ईमि खंधममल्लीणे '
मनाक् स्फन्धामन्न इत्यर्थः । ' एत्थ गं महं एक्के ' इत्यत्र ' ए-
त्थ गं ' ति शब्दः अशोकवर्णादपस्य यद्वोऽत्रत्येवं सम्ब-

न्धनीयः । ' विक्खंभायामउस्सेमहमुप्पमाणे ' विक्कम्भः-पू-
थुत्वम्, आयामः-दैर्घ्यम्, उस्सेध उच्चत्वम्षु सुप्रमाणः-
उच्चतप्रमाणो यः स तथा । ' किण्हं ' ति कालः, अत एव
' अंजणधणकिवाणकुवल्लयहलधरकंमिज्जागामकेमकज्जलंगी-
खंजणमिगभेदगिद्वयजंबूफलअमणकमणबंधणणीलुप्पलपन्न-
निकरअयमिकुसुमप्पगासे ' नील इत्यर्थः, तत्र अञ्जनको-
वनस्पर्तिविशेषः ' हलधरकंमिज्जा ' बलदेववस्त्रं कज्जलाङ्गी-
कज्जलगृहम् शृङ्गेभेदः-महिषादिविषाणच्छेदः ' रिष्टकम्-
रत्नम् असनको-वीर्यकाभिधानो वनस्पर्तिः सनबन्धन-
म्-सनपुष्पधृतम् । ' मरकतमसारकलित्तणयणीकीयरासिव-
से ' मरकतम्-रत्नम् मसारे-मसृणीकारकः पाषाणधि-
शेषः, स चात्र कपपट्टः सम्भाव्यते ' कालस ' ति कलित्रं
कृत्तिविशेषः नयनकीका-नेत्रमध्यतारा तद्राशिधर्गः का-
ल इत्यर्थः । ' शिद्धघणे ' शिद्धघनः ' अट्टसिरे ' अट्टसिरे
अष्टकाण् इत्यर्थः । ' आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउ-
मभतुगनरमगरविगहवालगाकिमररुमरभचमरकुंजरवण-
लयपउमलयभत्तिचित्ते ' ईहामृगाः-वृकाः व्यालकाः-स्वाप-
भुजगा । ' आइणगरुयवूरणवणीततूलफरिमे ' आजिनकम्
चर्ममयवस्त्रं रतम् प्रतीतम् वृणो-वनस्पर्तिविशेषः, तूलम्-
अर्कतूलम् ' सीहामणमंठिण् ' सिहामनाकारः, ' पासामीया
जाव पडिक्खे ' ति वाचनान्तरे पुनः शिलापट्टकवर्णकः किञ्चि-
दन्यथा दृश्यते, स च संस्कृत्यैव लिख्यते-अञ्जनकघनकुव-
ल्लयहलधरकंमिज्जायकेः सदृशं घनो-मघ इत्यर्थः आकाशक-
शकज्जलककैतनेन्द्रनीलानमीकुसुमप्रकाशः ककैतनेन्द्रनी-
ल-रत्नविशेषो, भृङ्गाञ्जनशृङ्गेभेदगिष्टकनीलगुलिकागवला-
तिरंक्रभमरनिकुरम्भभूतः, भृङ्गः-फीटविशेषोऽङ्गारविशेषो वा
अञ्जनम्-सौवीराञ्जनम्, शृङ्गेभेदो-धिवाणच्छेदो विषाणधि-
शेषो वा, रिष्टः-काकः फलविशेषो वा, अथवा अग्निष्टनीले
रत्नविशेषो गुलिका-यणैर्द्रव्यविशेषो गवलस-महिषशृङ्गम्,
पतेभ्योऽतिरेका नीलतयाऽतिरेकवान य स तथा, स चा-
सौ भ्रमरनिकुरम्भभूतश्चेति कर्मधारयः । निकुरम्भः-स-
मूढः जम्बूफलासनकुसुमबन्धननीलोत्पलपत्रनिकरमरकता-
शासकनयनकीकाराशिधर्गः-आशासको-वृत्तिविशेषः, शि-
ग्धो-घनोऽत एवाशुषिरः रूपकप्रतिरूपदर्शनीय-रूपकैः
प्रातरूपाः-रूपवान् अत एव दर्शनीयश्च-दर्शनयोग्या य-
स तथा मुक्ताजालवर्चितान्तकर्मो-मुक्ताजालकर्पाग्नप्रा-
न्त इत्यर्थः ॥ ५ ॥ श्री० ।

(४)-संप्रति लवणसमुद्रद्वारवक्त्रव्यतामभिधत्सु रिदमाह-

लवणस्मिन् गं भेते ममुहस्म कति दारा पण्णत्ता १, गो-
यमा ! चत्तारि दारा पण्णत्ता, ते जहा-विजयं वेजयते
जयते अपराजिते ।

' लवणस्मिन् गं भेते ' ! इत्यादि लवणस्य भदन्त ! समुद्र-
स्य कति द्वारानि प्रक्षमन्ति ? भगवानाह-गौतम ! चत्वारि
द्वारानि प्रक्षमन्ति, तद्यथा-विजय-वेजयन्त-जयन्ता-
ऽपराजिताख्यानि ।

विजयद्वारप्रश्नः-

कहि गं भेते लवणसमुहस्म विजण्णामं दारं पण्ण-
त्ते १, गोयमा ! लवणसमुहस्य पुरन्धिमपरेते धायइखं-

इस्स दीवस्स पुरत्थिमद्वस्स पञ्चत्थिमेणं मीआदाए महानदीए उप्पि एत्थ णं लघणस्स समुद्दस्स (जी० ३ प्रति० २ उ० सू० १५४) विजए णां दां पण्णत्ते, अद्द जोयणां उद्दं उच्चत्तेणं चत्तारि जोयणां विक्खं-
भेणं, तावत्तियं चैव पवेमणं मेण वरकणगधूभियागे ईहामियउमभतुरगनरमगरविहगवालगकिण्णररुसरभचम-
रकुंजरवणलतपउमलयभत्तिचित्ते खंभुगतवइरवेदियापरि-
गताभिरामं विजाहरजमलजुयलजंतजुत्ते इव अच्चीसहस्स-
मालिणीए रुवगसहस्सकलिते भिमिमाणे भिम्मिसमा-
णे चक्खुन्तोयणत्तेसं सुहफासे सस्मिरीयरूवे वप्पो दा-
रस्स (तस्मिमा हाइ) तं जहा-वइरामया णिम्मा रिद्धा-
मया पतिट्ठाणा वेरुलियामया खंभा जायरूवावचियप-
वपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले हंसगभमए एलुए गो-
मेजमते इंदक्खीले लोहितक्खमईआ दागचिडाओ जो-
तिग्गामते उत्तरंगं वेरुलियामया कवडा वइरामया सं-
धी लोहितक्खमईआ मुइआ णाणामणिमया सभुग्गगा
वइरामई अगलाओ अगलपामाया वइरामई आवत्त-
णंपडिया अकुत्तरपामंते णिंरतगिणघणकवाडे भिन्नीसु-
चैव भिन्नीगुलिया छप्पण्णा तिप्पि होति, गोमाणमी
तत्तिया णाणामणिरयणवालरूवगलीलद्वियमालिभंजिया
वइरामए कूडे रययामए उस्सेहे मच्चतवणिजमए उ-
न्लाए णाणामणिरयणजालपंजरमणिवंमगलोहितक्खप-
डिंवंसगरयतभोस्से अकामया पक्खवाहाओ जोतिग्गाम-
मया वंसा वंसकवेन्नुगा य रययामयी पडिताओ जा-
यरूवमती ओहाडणी वइरामयी उवरि पुच्छणी मच्च-
सेतरययमए छायेण अकमतकणगकूडतवणिजधूभिया-
ए सेते संखतलविमलणिम्मलदधियणगोखीरफेणरययणि-
गरप्पगासे तिलगरयणद्वचंदचित्ते णाणामणिमयदामा-
लंकिए अतो य बहिं च सरहे तवणिज्जरुइलवालुयापत्थ-
डे सुहफासे सस्मिरीयरूवे पामातीए ॥ ४ ॥

‘ काह ण ’ मित्यादि, क भवन्त ! लघणसमुद्दस्य विजय-
नाम द्वारे प्रज्ञप्तम् ? , भगवानाह—गीतम् ! लघणसमुद्दस्य
पूर्वपर्यन्ते धातकीस्वगड्डीपपूर्वाडस्य ‘ पञ्चत्थिमेणं ’ नि
पश्चिमभागे शीतोदाया महानद्या उपर्यन्तान्तरं लघणसमु-
द्दस्य (जी० ३ प्रति० २ उ० सू० १५४) विजयनाम द्वारं प्र-
ज्ञप्तम्, अष्टौ योजनानि ऊर्ध्वमुखस्त्वेन चत्वारि योजना-
नि विष्कम्भेन, ‘ तावत्तियं चैव पवेमणं ’ ति तावन्त्ये
व चत्वारित्यर्थः योजनानि प्रवेशनं, कथम्भूतमित्यर्थः,
‘ सेण ’ इत्यादि, ‘ इवेतम्—इवेतवर्णोपेतं बाह्येना-
द्वारन्तमयत्वात् ’ वरकणगधूभियाए ’ इति वरकनका-
वरकनकमयी स्मृपिका—शिखरं यस्य तद् वरकनकस्मृ-
पिकाम्, ‘ ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकि-

अररुहसरभचमंरकुंजरवणलतपउमलयभत्तिचित्ते खंभुगा-
यवरवेदियापरिगयाभिरामं विजाहरजमलजुगलजंतजुत्ते इव
अच्चीसहस्समालिणीए रुवगसहस्सकलिण भिमिमाणे भि-
म्मिसमाणे चक्खुन्तोयणत्तेसं सुहफासे सस्मिरीयरूवे ’ इति
विशेषणजाने प्राग्वत । ‘ वप्पो दाग्गस्स तस्मिमा हाइ ’ इति
‘ वर्णे—’ वर्णकनिवेशो द्वारस्य तस्य—विजयाभिधानस्य
अयम्—वक्ष्यमाणो भवति, तमेवाह—‘ तं जहा ’ त्यादि, तद्यथा-
वज्रमया नेमा, भूमिभागादूर्ध्वं निष्कामन्तः प्रदेशः रिष्टमयानि
प्रतिष्ठानानि—मूलपादाः ‘ वरुलियरुइलखंभे ’ इति वैद्वयो-
वैद्वयेरन्तमया रुचिराः स्तम्भा यस्य तद् वैद्वयेरुचिरस्तम्भे
‘ जायरूवावचियपवरपंचवणमणिरयणकुट्टिमतले ’ इति ।
जातरूपेण—सुयणोनापचितैः—युक्तेः प्रवरैः—प्रधानैः पञ्चवर्णीमे-
णिभिः चन्द्रकान्तादिभी रत्नैः—कर्केतनादिभिः कुट्टिमतलम-
वद्भूमितल यस्य तत्तथा हंसगभमए एलुगं इति हंसगभो-
रन्तावशेषस्तन्मय एलुको—वहली ‘ गोमजमयइंदक्खीले ’ इति
गोमेयकरन्तमय इन्द्रकीलो लोहितान्नरन्तमय्यो द्वारपिण्डौ
(चेट्ठौ) द्वारशाले ‘ जोहरमामए उत्तरंगे ’ इति उद्योतीर-
समयमुत्तरङ्गम्—द्वारस्यापरि तिर्यगव्यर्थास्थितं काष्ठं वैद्वयम-
यो कपाटौ लोहितान्नमय्यो—लोहितान्नरन्तान्तात्मिकाः सूचय-
फलकद्वयसम्बन्धविघटनाभावेदनुपादुकास्थानायाः ‘ वइरा-
मया संधी ’ वज्रमया—सन्धयः सन्धिमेलाः फलवानाम्,
किमुक्तं भवति ?—वज्ररन्तापूरिताः फलकानां सन्धयः,
‘ नानामणिमया समुग्गया ’ इति समुद्भवा इव समुद्भवा—
सूतक गृहाणि तानि नानामणिमयानि ‘ वइरामया अगला
अगलपासाया ’ अगलाः—प्रतीना अगलापामादाः यत्राग-
ला नियम्यन्ते, आह च मूलटीकाकारः—“ अगलापामादा
यत्रागला नियम्यन्ते ” इति, एतौ द्वारपि वज्ररन्तमयो,
‘ रययामयी आवत्तणंपडिया ’ इति आवत्तनपीठिका यत्रेन्द्र-
कीलिका, उक्तं च मूलटीकायाम् “ आवत्तनपीठिका यत्रेन्द्र-
कीलको भवति ” ‘ अकुत्तरपामाए ’ इति अङ्का—अङ्गन्तमया-
उत्तरपाश्वर्यस्य तद् अङ्कान्तरपाश्वर्यं ‘ निरतगियघणकवाडे
इति, निरगता अन्तरिका लघ्वन्तररूपा ययोस्मो निरन्तरिका
अत एव घनो कपाटो यस्य तस्मिन्तरघनकपाटम् ‘ भिन्नीसु-
चैव भिन्नीगुलिया छप्पण्णा तिप्पि होति ’ इति, तस्य द्वारस्यो-
भयोः पार्श्वयोर्भिन्निषु भिन्निगता भिन्नीगुलिकाः पीठकसंस्था
नीयास्तिस्रः पटपञ्चाशतः—पटपञ्चाशत् त्रिकप्रमाणा भव-
न्ति, ‘ गोमाणसिया तत्तिया ’ इति, गोमानस्यः—शय्याः तत्तिया
इति, तावन्मात्रा, पटपञ्चाशत्त्रिकसंस्थयाका इत्यर्थः, ‘ नाना-
मणिरयणवालरूवगलीलद्वियसालभंजियाए ’ इति, इदं द्वारवि-
शेषणं, नानामणिगन्तानि—नानामणिगन्तमयानि द्यालरूप
कारिणी लीलास्थितशालभञ्जिकाश्च—लीलास्थितपुत्रिकाश्च
यस्य तत्तथा ‘ वइरामए कूडे ’ वज्रमयो—वज्ररन्तमयः कूटो-
माडभागः रजतमय उत्सवः—शिखरम्, आह च मूलटीका-
कारः—“ कूटो—माडभाग उच्छ्रयः—शिखर ” इति, केवलं
शिखरमत्र तस्यैव माडभागस्य सम्बन्ध इष्टव्यं न द्वारस्य,
तस्य प्रागेवाकृत्वात्, ‘ मच्चतवणिजमए उल्लाए ’ सर्वोभना
तपनीयमय उल्लाकः—उपरिभागः ‘ नानामणिरयणजालपंज-
रमणिवसगलोहियक्खपाडिवंसगरययभोमे ’ इति, मणयो म-
णिमया वंशा येषां तानि मणिमयवंशकारिणी लोहितान्ता लोहि-
तान्तमयाः प्रतिवंशा येषां तानि लोहितान्तप्रतिवंशकारिणी रज-

ता-रजतमयी भूमिर्येषां तानि रजतभूमानि, प्राकृतव्यान्ममा-
मान्तो मकारस्य च द्विवच, मणिवेशकानि लोहितान्नप्र-
तिवेशकानि रजतभूमानि नानामणिगन्तानि-नानामणिग-
न्तमयानि जालपञ्चराणि—गवाक्षापरपर्यायाणि यास्मिन् द्वारं
तत्तथा, पदानामन्यथोपनिपातः प्राकृतव्यान् 'अक्रमया प-
क्ष्णा पक्ष्मवादाश्चो जोईरसामया वेसा वेसकवेल्लुगा य ग्य-
थामईश्चो पट्टियाश्चो जायक्यमईश्चो आहादगीश्चो वडगा-
मईश्चो उवागपुडुगीश्चो सव्वसेयययामए ल्हा (य) गे' इति
पञ्चपरिवेदिकावद्भावनीयम्, 'अक्रमयकणगकूडतवणिज-
धूमियागे' इति अद्धमयं—वाहुत्येनाङ्गन्तमय पक्ष्वा-
क्षाशोनामङ्गन्तात्मकव्यान् कनकं—कनकमयं कूटम्—'श्व-
रं यम्य तत् कनककूटं तपनीया—तपनीयमयी स्तूपि-
का-लघुशिखररूपा यम्य तत्तपनीयस्तूपिकाकम्, ततः प-
द्वयस्य पदद्वयमालेनन कर्मधारयः, एतेन यत् प्राक्
सामान्यत उत्तम 'येण वरकणगधूमियागे' इति तद्व
प्रपञ्चतो भावितमाति । सम्प्रति तद्व श्वतन्वमुपसंहार-
व्याजेन भूय उपदर्शयति—'येण' श्वेत, श्वेतत्वंवापम-
या दृढयति—'सखतलविमलनिम्मलदधिन्नगोस्वीरफण-
ग्यपानगरणगामे' इति, विमलम्—विगतमले यत् शङ्ख-
तले शङ्खस्यापारितो भागो यश्च निर्मलो दधिनो—प्र-
नीभूत दधि गोक्षीरफेनो रजतनिकरश्च तद्वप्रकाश-प्रति-
मता यम्य तत्तथा, 'तिलगयणज्जचदचित्ते' इति तिल-
कगन्तानि—पुण्ड्रनिशपस्तेरङ्गचन्द्रश्च चित्राणि—नानारू-
पाणि तिलकाद्वचन्द्रचित्राणि, काचेत्तु 'सगतलविमलनि-
म्मलदधिन्नगोस्वीरफणग्यपानगरणगामे' इति
पाठस्तत्र पृथक् पृथक् व्युत्पत्ति कृत्या पश्चात्प-
दद्वयस्य पदद्वयस्य कर्मधारयः, 'नानामणिदामालांकरे'
नानामणयो--नानामणिमयानि दामान—मालास्तेरनेकत-
नानामणिदामानकृतम् अन्तर्वेदिश्च 'श्वत्थ' श्वतलपुट-
लरकन्धानमोपनिपातम् 'तर्वाणज्जवालुयापत्थ' इति तपनी-
या—तपनीयमयया या वालुकाः—मिकताभतामा प्रस्त-
प्रस्तारो यास्मिन् तत्तथा, 'सुहफामे सास्मरियरूवे पास-
इए ० जाव पांडरूवे' इति प्राग्वत् ।

(५) लवणमसुहविजयद्वारस्य नैषाधिक्या चन्दनकल-
शान् प्रतिपादयति—

विजयस्म गं दारस्म उभयो पामि दृढतो णिमीहि-
याते दो दो चंदणकलमपग्निवाडीश्चो पमताश्चो, ते णं
चंदणकलमा वरकमलपड्डाणा सुराभवग्वाग्पिडिपुणा चं-
दणकयचचागा आवड्ढकंठेगुणा पउमुप्पलपिहाणा सव्व-
ग्यणामया अल्ला मएहा ० जाव पडिस्सुवा महता महता
महिदकुंभसमाणा पापता, समणाउमो ! ।

'विजयस्म गं दारस्म' त्यादि, विजयस्य गमिति प्रा-
ग्वत् द्वारस्य उभयोः पार्श्वयोरेकैकनैषाधिकीभावेन 'दृढ-
तो' इति द्विधातो द्विप्रकारायां नैषाधिक्यां, नैषाधिकी-
निषीदनस्थानम्, उक्तं च मूलटीकाकारेण—“नैषाधिकी
निषीदनस्थान” इति, प्रत्येकं द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रकृतौ,
ते च चन्दनकलशः 'वरकमलपड्डाणा' इति वरं—प्र-
धानं यत्कमलं तत्प्रतिष्ठानम्—आधारा येषां ते वरकम-

लप्रतिष्ठाना, तथा सुराभवग्वाग्पिडिपुणाश्चन्दनकृतचर्चा-
काः—चन्दनकृतोपरागाः 'आवड्ढकंठेगुणा' इति आव-
ड्ढ—आरोपितः कण्ठगुणा—रक्तवृत्रूपो येषु ते आव-
ड्ढकंठेगुणाः कण्ठकालवत्समस्या अलुक्, 'पउमुप्पलपि-
हाणा' इति, पञ्चमुत्पलं च यथायोगे पिधानं येषां ते
पञ्चात्पलपिधानाः 'सव्वग्यणामया अल्ला ० जाव पांडरू-
वा' इति प्राग्वत् 'महया महया' इति आतिशयेन
महान्तो महन्द्रकुम्भसमाना, कुम्भानामिन्द्र इन्द्रकुम्भा-
राजदन्तादिदर्शनादिन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः, महाश्चास्या इ-
न्द्रकुम्भश्च तस्य समाना, महन्द्रकुम्भसमानाः—महाकल-
शप्रमाणाः प्रकृताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ।

विजयस्म गं दारस्म उभयो पामि दृढतो णिमीहिआ-
ए दो दो गागदंतपरिवाडीश्चो, ते गं गागदंतगा मुत्ता-
जालंतरुभितंहमजालगवक्खजालविग्विणीधटाजालपरि-
विग्विणा अवभुग्गता अभिणिमिद्धा तिरियं मुमंपग्गहिता
अहंपग्गद्वरूवा पागगद्वसंटागसंठिता सव्वग्यणामया
अल्ला ० जाव पडिस्सुवा महया महया गयदंतसमाणा प-
पता, समणाउमो ! ।

विजयस्म गं गिन्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोरेकैकनैषाधिकीभावेन द्विधातो नैषाधिक्यां द्वौ द्वौ
नागदन्तसौ—नर्कटकौ अङ्गुटकावित्यर्थः प्रकृता, ते च ना-
गदन्तयो 'मुत्ताजालतर्कस्यहेमजालगवक्खजालविग्विणी
जालपरिग्वता' इति मुक्ताजालानामन्तरेषु यानि उत्सृ-
तानि लम्बमानानि हेमजालानि—हेममयदामसमूहाः यानि
च गवाक्षजालानि—गवाक्षाकृतानिर्वेशपदामसमूहाः यानि
च किङ्किणी—जुडघण्टा किङ्किणीजालानि—जुडघण्टा-
सङ्घातानि परिजिप्ताः—सर्वतो व्याप्ता 'अवभुग्गता'
इति अभिमुखमुद्रता अभ्युद्रता आश्रमभागे मनाग उन्नता
इति भावः 'आभिनिमिद्धा' इति अभिमुख—बाह्यभीगा-
भिमुख निमृष्टाः आभिनिमृष्टाः 'तिरियं मुमंपग्गहिता'
इति तिर्यग—भित्तिप्रदेशं सुष्ठु आतिशयेन सम्यग्—मना-
गयचलेनन पारगृहीताः सुसपारगृहीताः 'अहंपग्गद्व-
रूवा' इति अधः—अधस्तने यत्पञ्चगम्य—सप्तस्थाङ्गं त-
स्यैव रूपम्—आकारं येषां ते तथा, अधः पञ्चगाडवर्दानि-
सग्ला दीर्घाश्चाति भावः, एतदेव व्याचष्टे—पञ्चगाडस-
न्धानसंस्थिताः—अधः पञ्चगाडसंस्थानसंस्थिताः 'सव्वग-
ग्यमया' सर्वात्मना यज्ञमया 'अल्ला सगहा ० जाव प-
डिस्सुवा' इति प्राग्वत् 'महया महया' इति आतिशयेन
गजदन्तसमानाः—गजदन्ताकाराः प्रकृताः हे श्रमण ! हे
आयुष्मन् ! ।

तेषु गं गागदंतएसु बहवे किरुदमुत्तवद्वग्गधा
रितमल्लदामकलावा ० जाव मुक्खिमुत्तवद्वग्गधा
मल्लदामकलावा ॥ ते गं दामा तवगिज्जलेबुमया सु-
वम्पतरगमंडिता खालामगिरयणविधिहारद्वहार (उव
संभितसमुदया) ० जाव मिरीए अतीत अतीव
उवसोभेमाणा उवसोभेमाणा चिड्ढंति ॥ तेषि गं

णागदंतकाणं उर्वरिं अरणाओ दों दों गागदंतपरिवा-
डीओ परणत्ताओ, तमि गं गागदंतगाणं मुत्ताजालंत-
स्मिया तंहव ० जाव ममणाउमो ! तेषु गं गागदं-
तण्णु बहव रयतामया मिकया परणत्ता, तेषु गं रय-
तामण्णु मिकण्णु बहव पेरुलियामतीओ ध्रुवघडीओ
परणत्ताओ, तं जहा ताओ गं ध्रुवघडीओ कालागुरु-
पवरकुंदरुक्तुरुक्कध्रुवमधमधंतगंधुदयाभिगमाओ सुगंधव-
रगंधाधियाओ गंधवट्टिम्याओ ओगलेणं मणुण्णं घा-
णमण्णिण्णुडुक्कणं गंधणं तण्णणं मच्चनो ममंता आपू-
रमाणीओ आपूरमाणीओ अतीव अतीव मिरिण्ण ० जाव
चिट्ठंति ॥

'तेसु गं नागदंतण्णु' इत्यादि, तेषु च नागदंतकेषु बह-
वः कृष्णमधे वट्टाः 'वग्घारिया' इति अवलम्बिता. मा-
ल्यदामकलापा—पुष्पमालासमूहा बहवो नीलमधुवट्टा मा-
ल्यदामकलापा, एव लोहितहारिद्रुक्कसुधवट्टा अपि वाच्याः
'ते गं दामा' इत्यादि तानि दामानि 'तवनिज्जलवृत्तगा'
इति, तपनीयः—तपनीयमयो लभ्यस्को—दाक्षाभाग्रभागे
प्राङ्गणे लभ्यमानो मण्डनविशेषा गोलकाकृतियेषां तानि
तपनीयलभ्यस्कानि 'सुवक्षपथरगमांडया' इति पार्श्वतः
स्वामस्येन सुवक्षप्रतरण—सुवक्षपत्रकेण मण्डितानि सुय-
क्षप्रतरकमाण्डितानि नानामणिगवर्गविचित्रहारकृद्धार उव-
स्योभियसमुदया' इति नानारूपाणां मणीनां रजाना च
ये विविधा—विचित्रवर्णा हारा—अष्टादशमार्का अर्द्धहा-
रा—नवमार्कास्तरुषशांभतः समुदयो येषां तानि, तथा—
'जाव मिरिण्ण अतीव उवसोभनाया विट्ठंति' अत्र यावत्कर-
णादिव परिपूर्णं पाठादृष्टव्यः—अभिधानमममपत्ता पुष्पाव-
रदाहणुत्तरागणहि वाणहि मदाप मंदायमंडज्जमाणा पल्ल-
माणा पल्लयमाणा परंभ (भक्त) माणा परंभ (भक्त) माणा ओगा-
लेण मणुण्णं गणहरेण कणमणानिण्णुडुक्कणं सहण ते पणं
मच्चनो ममंता आपूरमाणा आपूरमाणा मिरिण्ण उवसो-
भमाणा उवसोभमाणा चिट्ठंति । 'पत्तच्च प्राण्य पव्ववरवे-
दिक्कावण्णेन व्याख्यातमिति भूयो न व्याख्यायते ।' तमि गं
नागदंतण्णु 'मित्यादि, तेषां नागदन्तानामुपरि अन्यो हों
नागदन्तको प्रज्ञातो, ते च नागदन्तकाः 'मुत्ताजालंतस्मि-
यंहगजालगवक्कजाल' इत्यादि प्रागुक्ते सर्वे द्रष्टव्ये यावद्
गजदन्तसमाना प्रज्ञाताः हे श्रमण ! हे आयुष्मन् ! । 'तेसु
गं गागदंतण्णु' इत्यादि, तेषु नागदन्तकेषु बहूनि रजत-
मयानि मिककानि प्रज्ञातानि, तेषु च रजतमयेषु मिककेषु
बहवो वैडूर्यरत्नमयानि—वैडूर्यरत्नामिका, ध्रुवघट्टो—
ध्रुवघट्टिकाः प्रज्ञाता, तथा ध्रुवघट्टिका, 'कालागुरुपवरकुं-
दुरुक्कतुरुक्कध्रुवमधमधंतगंधुदयाभिगमा' कालागुरु-
प्रास ज प्रवरः—प्रधानः कुन्दरुक्कः—खंडा तुरक्क—सिद्धक
कालागुरुश्च प्रवरकुन्दरुक्कतुरुक्क च कालागुरुप्रवरकुन्दरु-
क्कतुरुक्काणि तेषां ध्रुवस्य यो मधमधायमानो गन्ध उदधत-
इतस्तता विप्रसृतस्तनाभिगमा, कालागुरुप्रवरकुन्दरुक्क-
तुरुक्कध्रुवमधमधायमानगन्धोदधताभिगमा, तथा शोभनो
गन्धो येषां न सुगन्धास्ते च न चरन्त्यस्तेषां गन्धः स

आस्वस्तीति सुगन्धवरगन्धकाः 'अतोऽनेकस्वर्गादि' तीक-
प्रत्ययः, अत एव गन्धवर्त्तिभूताः—सौगन्धवर्त्तिभूता' सौर-
भ्यानिशयाद् गन्धद्रव्यगुट्टिकाकल्पाः उदोरण—स्फोरण मनो-
शन—मनोऽनुकूलेन, कथं मनोऽनुकूलत्वम् ? अत आह—घ्राण-
मनोनिवृत्तकरण, हेतो तृतीया, यतो घ्राणमनोनिवृत्तिकरस्त-
तो मनोब्रह्मेन गन्धेन तान प्रत्यामन्वान प्रदेशान आपूरय-
न्त्य आपूरयन्त्यः, अत एव श्रियाऽतीव शोभमानास्तिष्ठन्ति ।
(६) लवणसमुद्रस्य विजयद्वारं शालभाञ्जकाः प्रतिपादयन्ति—

विजयस्म गं दारस्म उभयतो पामिं दुहंतो शि-
मीधियाण्ण दों दों मालिभंजियापरिवाडीओ पमत्ताओ,
ताओ गं मालभंजियाओ लीलिट्ठिताओ सुपयट्टियाओ
सुअलंकिताओ शाणागारवमणाओ शाणामल्लपिण्डि-
(ट्टि) ओ मुट्ठिगंज्जमज्जकाओ आमेलगजमलजुयलवट्टिअ-
ब्भुमयपीणरचियमंठियपओहगओ रत्तावंगाओ अमिपक्के-
सीओ मिदुविसयपमत्थलक्कणसंवाल्लतरगमिरयाओ ईमिं
अमोगवरपादवममुट्ठिताओ वामहस्सगहितग्गसालाओ ईमिं
अट्ठच्छिक्कडक्कविट्ठिण्हि लूममार्गीतो इव चक्खुल्लंयणले-
माहिं आमममं गिज्जमाणीओ इव पुट्ठविपरिगामाओ मामय
भावमुवगताओ चंदाणणाओ चंदविलाभिणीओ चंददसं-
मनिडालाओ चंदाहियमोमदंमणाओ उक्का इव उज्जाणमा-
णीओ विज्जुधणमगीचिसुरदप्पंततयअहिययमंनिकामा-
ओ मिंगागारचारुवेमाओ पामाडयाओ ० ४ तेयमा अ-
तीव अतीव सोभमाणीओ सोभमाणीओ चिट्ठंति ।

'विजयस्म गं दारस्म' इत्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः
पार्श्वयोरेकं रुनेयाधर्काभावेन द्विधाता—द्विप्रकारायां नेप-
थिस्था हे हे शालभाञ्जके प्रज्ञे, तथा शालभाञ्जका
लीलया—लीलाज्ञानविशेषरूपया स्थिता लीलास्थिता
'सुपयट्टियाओ' इति सुट्ठ—मनोहतया प्रतिष्ठिताः
सुप्रतिष्ठिताः 'सुअलंकिताओ' इति सुट्ठु—अतिशयेन
रमणीयतया आलङ्कृताः स्वलङ्कृताः 'नाणाविहरगव-
मणाओ' इति नानाविधो—नानाप्रकारो रागो येषां
तानि नानाविधगर्गाणि तानि वसनानि—वस्त्राणि संवृ-
ततया यासां ता नानाविधरागवसना 'रत्तावंगाओ' इति,
रत्तोऽप्राहो—नयनोपान्तं यासां ता रत्नापाङ्गा, 'अमिपक्के-
सीओ' इति आसिता कृष्णा कशा यासां ता आसितकेश्यः
'मिदुविसयपमत्थलक्कणसंवाल्लतरगमिरयाओ' मृदव—को-
मला विशदा—निर्मलाः प्रशस्तानि—शोभनानि अस्फुटित-
त्वप्रभुतानि लज्जगानि येषां ते प्रशस्तलज्जणा, संवलिने—सं-
वृत्तमग्रे येषां शिखरककरणान् ते संवलितायाः शिरोजा-
कशा यासां ता मृदुविशदप्रशस्तलज्जणसंवल्लितार्शिशोजाः,
'शाणामल्लपिण्डाओ' इति नानारूपाणि माल्यगानि—पुष्पा-
णि पिण्डानि—आवहानि यासां ता नानामाल्यपिण्डा-
निष्ठान्तस्य परनिष्ठानां मय्याददर्शनात्, 'मुट्ठिगंज्जमज्ज-
का' इति मुट्ठिग्राह्यं सुट्ठु—शोभनं मध्यम—मध्यभागो यासां
ता मण्डिग्राह्यसुमध्याः 'आमेलगजमलजुगलवट्टियअब्भुस-
अपण्णययसा' अपओहगओ पान—पीवर गन्धं संस्थितं

संस्थानं यकाभ्यां तौ पीनरचितसंस्थितौ आमलकः—आपी-
डशेखरक इत्यर्थः । तस्य यमले—समश्रणीक युगले तद्वत् चर्चितं
तौ—यदस्वभावाद्युपचित्रकटिनभावार्थात् भावः । अभ्युन्नतौ
पीनरचितसंस्थितौ च पयोधरे यासां तास्तथा । ' इमि
आनेगवरपायवसमुद्रियाओ ' इति ईपन्-मनाक्षः अशोकव-
रपादपे समवस्थिता—आश्रिता ईपदशोकवरपादपसमव-
स्थिता । तथा वामहस्तेन शृङ्गीतमग्रं शालाया—शाखाया
अथादशोकपादपस्य यकाभिस्ता वामहस्तशृङ्गीताप्रशाला ।
' इमि अद्रु प्रच्छुकडकस्यचिद्विण्णि लूमेमणीओ ' इव ' ति
ईपन्-मनाक्षः ' अद्रु ' तिर्गर्वालनम् अजि येषु कटाक्षरूपेषु
चिद्विण्णेषु तेषु लूमेन इव सुरजनाना मनामि ' चक्षुल्लोयण-
लेमहि य अरणमरणं विज्जेमणीओ ' इव ' ' अरणमरणं
परम्परं चक्षुणां लोकनेन-अवलोकनेन तेशा—संश्लेषास्ते-
विध्यमाना इव । किमुक्क भवति ?—एवं नाम तास्तिर्गर्वालना-
क्षिकटाक्षे परम्परमवलोकमाना अवतिष्ठन्ते यथा नूनं पर-
रपरसोभायामहनतास्तिर्गर्वालनाक्षिकटाक्षे परम्परं विद्य-
न्ते इति । ' पुद्विपरिणामाओ ' इति पृथिवीपरिणामरूपा
शाश्वतभानमुपागता विजयद्वारवम् ' चेदाणणाओ ' इति
चन्द्रवद आनन-मुखं यासां ताश्चन्द्राननाः ' चर्वाणामिणी
ओ ' इति चन्द्रवन्मनोहर विलसन्तीत्यवशीलाश्चन्द्रविलासि-
न्यः ' चदद्वसमानडालाओ ' इति चन्द्रार्देन-अष्टमीचन्द्रेण
समे-समान ललाटे यासां ताश्चन्द्रार्देसमललाटाः ' चर्वाह-
यसामदसणाओ ' इति चन्द्रादयधिकं सौम्यम्-सुभग का-
न्तिमहर्षेणम्-आकारा यासां तास्तथा । उल्का इव द्योतमा-
ना ' विज्जुधमरीचिमूर्तिपतंतयआहिययरसज्जिकासाओ ' इति
विद्युता ये घना—बहुलतरा मरीचयस्तेभ्यो येषु स-
म्यं दीप्यमानमनावृत्ते तेजस्तस्मादयधिकतरः । साधकाश-
प्रकाशा यासां तास्तथा ' भिगाराजाराखेसाओ ' इति
शृङ्गारा-मण्डनभूषणाटोपरतः प्रधान आकार आकृतिर्यासां
ता शृङ्गाराकारा चारुघोषो नैषथ्यं यासां ताश्चारुघोषास्ततः
कर्मधारये शृङ्गाराकारचारुघोषा ' पामाईयाओ ' इत्यादि
विशेषणचतुष्टयं प्राग्वत् ।

विजयस्म गं दारस्म उभयो पामि दुहतां गिमी-
हिपाण दा दा जालकडगा पणत्ता, ते गं जालकडगा
सच्चरयणामया अच्छा० जाव पडिस्वा ॥ विजय-
स्म गं दारस्म उभयो पामि दुहतां गिमीधियाण दा
दा घंटापरिवाडीओ पणत्ताओ, तामि गं घंटाणं
अयंमयास्वे वणणावाम पणत्ते, तं जहा-जेषूणदमती
ओ घंटाओ वड्ढमतीओ लालाओ गाणामणिमया घंटा-
पामगा तवणिज्जमतीओ संकलाओ रयतामतीओ रज्जु-
ओ ॥ ताओ गं घंटाओ आहस्मगाओ महस्मग-
ओ हंसस्मगाओ कोचस्मगाओ गंदिस्मगाओ गंदि-
घामाओ मीहस्मगाओ मीहघामाओ मंजुस्मगाओ मंजु-
घामाओ मुस्मगाओ मुस्मगगिग्घामाओ ते पंदमे ओ-
गलंणं मणुण्णं कण्णमण्णनिवुड्ढकण्णं महंण० जाव
चिद्वंति ।

' विजयस्म गं दारस्म ' इत्यादि, विजयस्य द्वारस्य उभयोः
पार्श्वयोर्गैककनैर्वाधकीभावेन ' द्विधातो ' द्विप्रकारायां
नैर्वाधक्यां द्वौ द्वौ जालकटकौ प्रज्ञप्तौ, ' ते गं जा-
लकडगा ' इत्यादि, ते च जालकटकाकीर्णा रम्य-
संस्थानाः प्रदर्शयिष्याः ' सच्चरयणामया अच्छा सरहा-
० जाव पडिस्वा ' इति प्राग्वत् ॥ ' विजयस्म ' इत्यादि,
विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयोर्द्विधातो नैर्वाधक्यां द्वौ
द्वौ घण्टे प्रज्ञप्तौ तासां च घण्टानामयमेतद्वत् ' घर्णावासः ' ।
घर्णकानिधशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—जाम्बूनदमयो घण्टाः वज्र-
मय्यां लालाः नानामाणमया घण्टापाश्याः तपनीयमय्यः
शृङ्खला यासु ता अवलम्बितास्तिष्ठन्ति रजतमय्या रजतवः ॥
' ताओ गं घंटाओ ' इत्यादि, ताश्च घण्टाः, आघ्रस्वरा-
आधेन—प्रवाहेण स्वरा यासां ता आघ्रस्वराः, मघ्रस्येवाति-
दीर्घा स्वरा यासां ता मघ्रस्वराः, हसस्येव मधुराः स्वरा
यासां ता हंसस्वराः, एवं क्रौञ्चस्वराः, सिंहस्येव प्रभृतदे-
शव्यापी स्वरा यासां ता सिंहस्वराः, पक्ष दुन्दुभिस्वरा
नन्दिस्वराः, द्वादशतूर्यसङ्घातो नन्दः, नन्दिवद् घोषो-निता-
वो यासां ता नन्दघोषाः, मञ्जु—प्रियः स्वरा यासां ता
मञ्जुस्वराः, एवं मञ्जुघोषाः । किं बहूनाः ? सुस्वराः सुस्व-
रघोषाः, ' आगलेण ' मित्यादि प्राग्वत् ।

विजयस्म गं दारस्म उभयो पामि दुहतां गिमी-
धिपाण दा दा वणमालापरिवाडीओ पणत्ताओ,
ताओ गं वणमालाओ गाणादुमलताकिमलयपल्ल-
वसमाउलाओ छप्पयपरिभुजमाणकमलमोभंतमस्मिरी
याओ पामाईयाओ ते पण्मे आगलेण० जाव गंधेणं
आपूरमाणीओ० जाव चिद्वंति ॥ (सू० १२६)

' विजयस्म गं ' इत्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पा-
र्श्वयोर्द्विधातो नैर्वाधक्यां द्वौ द्वौ वनमाले प्रज्ञप्तौ, ताश्च व-
नमाला नानाद्रमाणां नानालतानां च ये विशलयरूपा अ-
तिकोमला इत्यर्थः पल्लवार्मः समाकुलाः—सस्मिन्नाः ' छ-
प्पयपरिभुजमाणमोभंतमस्मिरीया ' इति पदपदं परिभु-
ज्यमाना सर्ता शोभमाना पदपदपरिभुज्यमानशोभमाना
अत एव स्रग्ध्राका ततः पूर्वपदेन विशेषणसमाय, ' पा-
माईया ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वत् ।

(७) लवणमसुहविजयद्वारस्य पाठादिवर्णयति—

विजयस्म गं दारस्म उभयो पामि दुहतां गिमीहि-
याण दा दा पणंठागा पणत्ता, ते गं पणंठागा चत्तारि
जोयणाई आयामविक्खंभेणं दा जोयणाई वाहल्लेणं म-
व्ववड्ढमता अच्छा० जाव पडिस्वा ॥ तामि गं पयं-
ठगाणं उवरि पत्तयं पत्तयं पामायवड्डेमगा पत्तत्ता, ते गं
पामायवड्डिमगा चत्तारि जोयणाई उड्डं उच्चत्तेणं दा
जोयणाई आयामविक्खंभेणं अच्चुग्गयमूमितपहमित्ता वि-
व विविहमणिग्गयणभत्तिचित्ता वाउड्ढ(द्ध)यविजयवज्जयं-
तीपडागच्छत्तानिद्धनकलिया तुंगा गगणतलम-भिलंघमा-
ण (गुलिहंत) मिहरा जालंठरयणपंजरुम्मिलितव्य म-
णिकणगधूमिचामा विमियमययत्तपोडरीयतिलकरयण-

द्वचंदचित्ता शाणामणिमयदामालंक्रिया अंतो य बाहिं
च सण्हा तवणिज्जरुडलवालुयापन्थडगा सुहफासा
सस्सिरीयरूवा पासार्तीया० ४ ॥

‘विजयस्स ण’ मित्यादि, विजयस्य द्वारस्योभयोः पार्श्वयो-
र्द्विधानो नैषाधिक्यां द्वौ द्वौ प्रकण्ठकां प्रज्ञप्तौ, प्रकण्ठका ना-
म पीठविशेषः, आह च मूलटीकाकारः—“प्रकण्ठौ पीठावशे-
नौ,” चूर्णिकारस्त्वेवमाह—“आदर्शवृत्ता पर्यन्तावननप्रदर्शा
पीठौ प्रकण्ठाविति,” ते च प्रकण्ठकाः प्रत्येकं चत्वारि यो-
जनानि ‘आयामावकम्भेन’—आयामविष्कम्भाभ्यां द्वे योजने
बाहल्येन ‘सव्ववड्ढमया’ इति सर्वात्मना ते प्रकण्ठका घ-
ञ्जमयाः ‘अच्छा सण्हा य’ इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्रा-
ग्वन् ॥ ‘तेसि णं पकंठयाण’ मित्यादि, तेषां च प्रकण्ठ-
कानामुपरि प्रत्येकं प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्तः, प्रासादावतं-
सको नाम प्रासादविशेषः, उक्तं च मूलटीकायाम्—“प्रा-
सादावतंसकः प्रासादविशेषः” इति, व्युत्पत्तिश्चैवम्—प्रासा-
दानामवतंसक इव शिखरक इव प्रासादावतंसकः, ते च
प्रासादावतंसकाः प्रत्येकं चत्वारि योजनान्यूर्ध्वमुखैस्त्वेन
त्रे योजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, ‘अभ्युगयमांसियपह-
सिया विवन्ति’ अभ्युद्रता-आभिमुख्येन सर्वतो चिनिर्ग-
ता उत्सृता-प्रबलतया सर्वोत्तु प्रसृता या प्रभा त-
या सिता इव-बद्धा इव तिष्ठन्तीति गम्यते, अन्यथा क-
थमिव तेऽव्युष्टा निरालम्बास्तिष्ठन्तीति भावः, अधवा-प्र-
बलश्चेतप्रभापटलतया प्रहसिताविव-प्रकर्षेण हसिताविव,
तथा—‘विविहमणिरयणभत्तिचिन्ता’ विविधा-अनेकप्रकारा
ये मणय-चन्द्रकान्ताद्या यानि च रत्नानि-कर्कतनादीनि ते-
षां भाक्ताभिः-विचल्लुप्तिभिश्चित्रा-नानारूपा आश्चर्यवन्तो वा
नानाविधमणिरत्नभक्ताचित्राः ‘वाउड्ययिजयवैजयतीप-
डागल्लुप्तिनिष्ठत्तकलिया’ वातोद्धता वायुकम्पिता विजयः-
अभ्युदयस्तत्सूचिका वैजयन्तीनामानो या पताकाः, अ-
थवा-विजया इति वैजयन्तीनां पार्श्वकर्णिका उच्यन्ते तत्र
धाना वैजयन्त्यो विजयवैजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयव-
र्जिता वैजयन्त्यः, छत्रानिच्छत्राणि-उपर्युपरिस्थितान्यात-
पत्राणि तैः कलिताः, वातोद्धतविजयवैजयन्तीपताकाछत्रानि-
च्छत्रकलिताः तुक्ताः—उच्चा उच्चैस्त्वेन चतुर्योजनप्रमाण-
त्वात्, अत एव ‘गगनतलमणुलिहन्तिद्वरा’ इति,
गगनतलम्—अभ्यरम् अनुलिखित—अभिलङ्घयन्ति शि-
खराणि येषां ते गगनतलानुलिखन्तिद्वराः, तथा जा-
लानि—जालकानि यानि भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि
तदन्तरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि येषु ते जालान्त-
ररत्नाः, सूत्रे चात्र विभक्तिलोपः प्राकृतत्वात्, तथा पञ्जराद्
उन्मीलित इव बहिष्कृता, यथा हि किल किमपि वस्तु वं-
शादिमयप्रच्छादनावशेषाद् बहिष्कृतमत्यन्तमविनष्टच्छायं
भवति; एवं तेऽपि प्रासादावतंसका इति भावः, तथा
मणिकनकानि—मणिकनकमयः स्तूपिकाः—शिखराण्य
येषां तं मणिकनकस्तूपिकाः, तथा विकसितानि यानि शत-
पत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादौ प्रतिकृतिन्वेन स्थितानि
तिलकरत्नानि भित्त्याविषु पुण्ड्राविशेषा अर्द्धचन्द्राश्च द्वारा-
दिषु तैश्चित्रा—नानारूपा आश्चर्यभूताः विकसितशतपत्रपु-

ण्डरीकतिलकाद्धचन्द्रचित्राः अन्तर्बहिश्च (नाना—अनेक-
प्रकारा ये चन्द्रकान्ताद्या मणयस्तन्मयानि—तत्रधानानि
यानि दामानि—पुष्पमालास्तरलङ्कृताः) शृङ्गा—मस्-
णाः, तथा तपनीयम्—सुवर्णविशेषस्तन्मय्याः बालुकायाः
प्रस्तटम्—प्रस्तरे येषु ते तपनीयकालुकाप्रस्तटाः, ‘सुहफा-
सा सस्सिरीयरूवा पासार्तीया’ इत्यादि प्राग्वत् ।

तेसि णं पासायवड्डेसगाणं उल्लोया पउमलता ० जाव
सामलया भत्तिचित्ता सव्वतवणिज्जमता अच्छा ० जाव
पडिरूवा ॥ तेसि णं पासायवड्डेसगाणं पत्तेयं पत्तेयं अं
तो बहुसमरमणिजे भूमिभागे पणत्ते, से जहाणामए
आलिगपुक्खरेति वा ० जाव मणीहि उवमांभिण, मणीण गंधो
वप्पो फासो य नेथवो ॥ तेसि णं बहुसमरमणिज्जाणं
भूमिभागाणं बहुमज्झदममाण पत्तेयं पत्तेयं मणिपेटियाओ
पणत्ताओ, ताओ णं मणिपेटियाओ जायणं अयाम-
विस्संभेणं अट्टजायणं बाहल्लेणं सव्वरयणांमईओ ० जाव
पडिरूवाओ, तासि णं मणिपेटियाणं उवरिं पत्तेयं पत्ते-
यं सीहामणे पणत्ते, तेसि णं सीहासणाणं अयमेयारूवे
वणणावासे पणत्ते, तं जहा-तवाणिउजमया चक्कवाला ग्यता-
मया सीहा, सोवणिगया पादा, शाणामणिमयाई पायवीड-
गाई, जंबूणयमतोई गत्ताई, वतिगमया संधी, नाणामणिमए
वेच्चे । तं णं सीहासणा ईहामियउमम ० जाव पउमल-
यभत्तिचित्ता समारसारोवड्डयिविविहमणिगरयणपायपीडा अ-
त्थरगमिउमसूरगनवत्तयकुमंतलिच्चमीहकसरपच्चुत्थता—
भिरामा उयचियखोमदुगुल्लपपडिच्छयणा सुविरचितरय-
त्ताणा रत्तंसुयमंभुया मुग्ग्मा अ ईणगरूयवूरणवनीतूल-
मउयफामा मउया पासार्तीया० ४ ॥

‘तेसि णं’ इत्यादि, तेषां च प्रासादावतंसकानाम् उल्लो-
का-उपरितनभागाः पञ्चलताभक्ताचित्रा अशोकलताभक्ता-
चित्राश्चम्पकलताभक्ताचित्राश्चतुलताभक्ताचित्रा चनलता
भक्ताचित्रा वामन्तिकलताभक्ताचित्राः सर्वात्मना तपनीय-
मयाः ‘अच्छा सण्हा ० जाव पंडरूवा’ इति विशेषणकदम्बकं
प्राग्वत् ॥ ‘तेसि णं’ मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकाना-
मन्तबहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, ‘से जहानामए
आलिगपुक्खरेति वा’ इत्यादि समस्तं भूमिवर्णेन मणीनां
वर्णपञ्चकसुरभिगन्धशुभस्पर्शवर्णेन प्राग्वत् ‘तेसि णं’
मित्यादि, तेषां प्रासादावतंसकानामन्तबहुसमरमणीयानां
भूमिभागानां बहुमध्यदेशभागं प्रत्येकं प्रत्येकं (मणिपीठकाः
प्रज्ञप्ताः ताश्च मणिपीठका योजनमायामविष्कम्भेन अष्ट यो-
जनानि बाहल्येन सर्वरत्नमय्या यावत्प्रतिरूपाः तासां मणि-
पीठकानामुपरि) सिंहासनं प्रज्ञप्तम्, तेषां च सिंहासनानाम-
यमस्तद्रूपो ‘वर्णावासो’ दर्शकनिबन्धः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-रज-
तमयाः सिंहाः तैरुपशोभितानि सिंहासनानि सौवर्णिकाः—
सुवर्णमयाः पादाः तपनीयमयानि चक्रवालानि-पादानामधः
प्रदेशा भवन्ति, मुक्कानानामणिमयानि पादानामधः प्रे

शाः प्रयुक्ताः . नानामणिमयानि पार्श्वार्थिकाणि-पादा-
नामुपरितना अथयवधिषेया जाम्बूनमयानि गात्राणि च-
दृष्ट्याः ' वज्रमयाः ' -यज्जगन्तापूरिता मन्धयः-गात्राणां स-
न्धिमेला नानामणिमये ' येष्टे ' द्युतं चानमित्यर्थः, आह च
चूर्णिकृत्- " येष्टे चालकतेन " मित्यादि तानि च सिंहास-
नानि ईहामृगश्चरभतुर्गनरमकरध्यालाकिचरकरभचम-
रकुञ्जवनलतापद्मलताभ्राक्षिधाराणि ' सस्वारसारोयस्त्रिय-
र्धिविहमगिर्यणपादपादा ' इति सारसारैः-प्रधानप्रधानै-
र्विविधैर्मणिगन्तैरुपस्थितैः पादपीठैः सह यानि तानि तथा,
प्राकृतत्वाच्च उपस्थितशब्दस्यान्तरूपन्यासः, ' अन्धरमउयम-
सृगनवयनकुसुमन्तलिचकैसरपचवधुयाभिगमा ' इति आ-
स्तरकम्-आच्छादने मृदु येषां मसुरकाणां तानि आस्तर-
कमृदूनि, विशेषणस्य परनिपातः प्राकृतत्वात्, नवा त्वग
येषां न नवत्वः कुशान्ता-दर्भपर्यन्ताः, नवत्वचक्षते कु-
शान्ताश्च नवत्वचकुशान्ताः प्रत्ययस्त्वदर्भपर्यन्तरूपानि त्वानि
कोमलानि लिप्तानि-जमनशीलानि च केसरगणि, क-
चित्- ' सिंहकैसर ' इति पाठस्तत्र सिंहकैसरगणीय केस-
राणां मध्ये मसुरकाणां तानि नवत्वचकुशान्तचिह्न (लिप्त)
केसरगणि, ' सिंहकैसर ' इति पाठपक्षे-एकस्य केसरशब्दस्य-
शाकपार्थिवादिदर्शनाल्लोपः, आस्तरकमृदुभिर्मसुरकैर्नवत्व-
चकुशान्तलिचकैसरैः प्रत्ययस्त्वानि-आच्छादितानि सन्ति
यानि आभिगमाणि तानि तथा, विशेषणपूर्वापरनिपातो
यादृच्छिकः प्राकृतत्वात्, ' आर्हणक (५) यवुरनयणी-
यत्नफासा ' इति आर्जनकम्-चर्ममये वस्त्रे तस्य स्वभावा-
दनिर्कोमले भवति, रत्नम्-कर्पासपद्म वृक्ष-वनस्पतिविशेषः,
नवनीतं-अक्षणे नृलम्-अर्कनूलं तेषामिध स्पर्शो येषां तानि
तथा, तथा सुविर्गचितं रजस्त्राणे प्रत्येकमुपरि येषां तानि
सुविर्गचितरजस्त्राणानि ' उवाचिय गोम दुगुल्लपट्टपाड
च्छायण ' इति उपाञ्चतम्-परिकर्मितं यन्त्रां-दुकूलं
कार्पासिकं-वस्त्रं तन्प्रतिच्छादने-रजस्त्राणस्योपरि द्विती-
यमाच्छादने प्रत्येकं येषां तानि तथा, तत्र उपाङ्ग ' रत्नसुय-
संधुया ' इति रत्नांशुकन-आंतरमणीयेन रत्नेन वस्त्रेण
संवृतानि-आच्छादितानि रत्नांशुकसंवृतानि अत एव सुर-
म्याणि ' पासादया ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राप्यम् ।

तेमि शं सीहामणाणं उरिपि पत्तयं पत्तयं विजयदूमं
पप्पत्तं, तेमि शं विजयदूमा मेता मंखकुंददगग्यअमत-
महियंफणपुंजयञ्चिकामा मच्चरयणामया अच्छा ० जाव
पडिस्वा ॥ तेमि शं विजयदूमाणं बहुमज्ज-
दमभाण् पत्तयं पत्तयं वड्ढामया अकुंमा पणत्ता,
तेमु शं वड्ढामणसु अकुंमसु पत्तयं पत्तयं कुंभिका मुत्ता-
टामा पप्पत्ता, तेमि शं कुंभिका मुत्तादामा अन्नेहि चउहिं
चउहिं तददुच्चपमागंमत्तेहि अडकुंभिकेहि मुत्तादामेहि
मच्चतो मंमता मंपरिक्खित्ता, तेमि शं दामा तवणिज्जलं
वसका सुवमपयगमंडिता ० जाव चिहंति, तेमि शं पा
मायवडिंमगाणं उरिपि बहवे अड्डु मंगलगा पप्पत्ता मो-
त्थिय तथेव ० जाव छत्ता ॥ (सू० १३०)

' तेमि शं ' मित्यादि, तेषां च सिंहासनानामुपरि प्रत्येक-
प्रत्येकं विजयदूष्य वस्त्रविशेषः प्रहस्य, आह च मूलटा-
काकारः- " विजयदूष्य वस्त्रविशेष " इति । ' तेमि शं ' मि-
त्यादि, तानि च विजयदूष्याणि ' शङ्खकुन्ददकजोऽमृतम-
धितफेनपुञ्जसाञ्जकाशानि ' -शङ्ख-प्रतीकः कुन्दानि-कुन्दक-
सुमं दकजः उदककणाः अमृतस्य-क्षौद्रादधिजलस्य म-
धितस्य यः फेनपुञ्जा-द्विगडीगोत्करस्तत्साञ्जकाशानि-
तत्समप्रभाणि-पुनः कथम्भूतानि ? इत्यत्र आह- ' स-
व्वरयणामया ' सर्वात्मना रत्नमयानि ' अच्छा सगहा ०
जाव पडिस्वा ' इति विशेषणकदम्बकं प्राप्यम् ॥
' तेमि शं ' मित्यादि, तेषां-सिंहासनोपरिस्थितानां वि-
जयदूष्याणां प्रत्येकं प्रत्येकं बहुमध्यदेशभागे वज्रमयाः-व-
ज्जगन्तामका. अङ्कुराः-अङ्कुराकाग मुक्तादामावलम्बना-
भयभूताः प्रहसाः, तेषु च वज्रमयेष्वङ्कुरेषु प्रत्येकं प्रत्येकं
कुम्भाग्रम्-मगधेशप्रतिज्ञं कुम्भप्रमाणं मुक्तामयं मुक्तादा-
म प्रहस्यम्, तानि च कुम्भाप्राणि मुक्तादामानि प्रत्येक प्र-
त्येकमन्येष्टनुमिः कुम्भाग्रमुक्तादामाभस्मदधोऽधप्रमाणमात्रैः
सर्वैः-सर्वाङ्गु दिक्षु समन्ततः-सामस्येन संपरिक्खितानि,
" तेमि शं वामा तवणिज्जलंभूतगा नाणामगिर्यणार्थिवह-
हारद्वहारउवसांभियसमुत्ताया ईसममममममपत्ता पुच्चा-
वरदादिगुत्तगगर्हि घाण्दि मंदायं मदायं पडिजमाणा
पडिजमाणा वरजमाणा वरजमाणा पकपमाणा पकप-
माणा पक्कमाणा पक्कमाणा आगालेणं मणुवेण मणहरेण
कम्ममणानिचुड्ढक्रेणं ते पणसे मच्चतो मंमता आप्पमाणा
मिरीण उवसांभमाणा चिहंति " ॥

विजयस्म शं दारस्म उभञ्जो पामिं दुइञ्जो मिमी-
हियाण् दां दां तोरणा पप्पत्ता, तेमि शं तोरणा गाणा-
मणिमया तंहव ० जाव अड्डु मंगलका य छत्तानिछत्ता,
तेमि शं तोरणाणं पुरतो दां दां मालभंजिताञ्जो
पप्पत्ताञ्जो, जंहव शं हेड्डा तंहव ॥ तेमि शं तां
रणाणं पुरतो दां दां गागदंतगा पप्पत्ता, तेमि शं गाग-
दंतगा पुत्ताजालंतस्मिया तंहव, तेमु शं गागदंतगसु
बहवे किंणं मुत्तवड्ढवघारितमल्लदामकलावा ० जाव चि-
हंति ॥ तेमि शं तोरणाणं पुरतो दां दां हयसं-
घाडगा पप्पत्ता, मच्चरयणामया अच्छा ० जाव पडि-
स्वा, एवं पंतीञ्जो वीहीञ्जो मिहुणगा, दां दां पउमलया-
ञ्जो ० जाव पडिस्वाञ्जो, तेमि शं तोरणाणं पुरतो (अ-
क्खाअमोवत्थिया मच्चरयणामया अच्छा ० जाव पडि-
स्वा) तेमि शं तोरणाणं पुरतो दां दां चंद-
णकलमा पप्पत्ता, तेमि शं चंदणकलमा वरकमलपड्डाणा
तंहव मच्चरयणामया ० जाव पडिस्वा ममणाउमो ! ॥
तेमि शं तोरणाणं पुरतो दां दां भिगाग्गा प-
प्पत्ता वरकमलपड्डाणा ० जाव मच्चरयणामया अ-
च्छा ० जाव पडिस्वा महता महता मत्तगयपुहागितिम-
मणा पप्पत्ता ममणाउमो ! ॥

‘विजयस्मृण’ मित्यादि, विजयस्य द्वारस्थोभयोः पार्श्वयोर्द्विधातौ तेषां धियां छे छे तारणे प्रज्ञे, तानि च तारणानि नानामणिमयानीत्यादि तारणवर्णने निरवशेषं प्राग्वत् । ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो छे छे शालभाञ्जके प्रज्ञे, शालभाञ्जकावर्णेन प्राग्वत् ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां द्वौ द्वौ नागदन्तकौ प्रज्ञे, तेषां च नागदन्तकानां वर्णने यथाऽधस्तादनन्तरमुक्ते तथा वक्तव्यम्, नवरमभोपरि नागदन्तका न वक्तव्या अभवान् ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो द्वौ द्वौ द्वय-संघाटकौ द्वौ द्वौ गजसंघाटकौ द्वौ द्वौ नरसंघाटकौ द्वौ द्वौ किन्नरसंघाटकौ द्वौ द्वौ किंपुरुषसंघाटकौ द्वौ द्वौ महो-रगसंघाटकौ द्वौ द्वौ गन्धर्वसंघाटकौ द्वौ द्वौ वृषभसंघाट-कौ, एते च कथम्भूताः ? इत्याह—‘सव्वरयणामया अञ्छा सगहा’ इत्यादि प्राग्वत्, पथम्—पट्टाक्षिवीथीमिथुनकान्यपि प्रत्येकं वाच्यानि ॥ ‘तेसि तारणानां’ मित्यादि, तेषां तारणा-नां पुरतो छे छे पञ्चलते यावत्तरणाद् छे छे नागलते छे छे अशोकलते छे छे चम्पकलते छे छे चूललते छे छे वासन्तीलते छे छे कुन्दलते छे छे अतिमुक्तलते इति परिग्रहः छे छे श्या-मलते, एताश्च कथम्भूताः ? इत्याह—‘निष् कुसुमियाओ’ इ-त्यादि यावत्तरणात् ‘निष् मउलियाओ निष् लयइयाओ निष् थवइयाओ निष् गोच्छ्रियाओ निष् जमलियाओ निष् पिणामि-याओ (निष् पर्णामियाओ) निष् सुविभसपडिमजगिण्डस-गधरीओ निष् कुसुमियमउलियलवइयथवइयाओ निष् गोच्छ्रियविणमियपणमियसुविभसपडिमजगिण्डसगधरीओ’ इति परिगृह्यते, अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । पुनः कथम्भूताः ? इत्याह—‘सव्वरयणामया ० जाव पडिरूवा’ इति, अत्रा-पि यावत्तरणात्—‘अञ्छा सगहा’ इत्यादिविशेषणक-दस्वकपरिग्रहः, स च प्राग्वद्भावनीयः ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो द्वौ द्वौ चन्दनकलशौ प्रज्ञ-तौ, वर्णकश्च चन्दनकलशानां ‘वक्कमलपड्डाणा’ इत्या-दिरूपः सर्वः प्राक्तनो वक्तव्यः ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो द्वौ द्वौ भृङ्गारकौ प्रज्ञेतौ, तेषामपि चन्दन-कलशानामिव वर्णकौ वक्तव्यः, नवरं पर्यन्ते ‘मत्तगया-महामुहागडसमाणा पणत्ता समणाउमो !’ इति वक्त-व्यम् ‘मत्तगयमहामुहागडसमाणा’ इति, मत्तो यो गज-स्तस्य महद्—अतिविशालं यन्मुखं तस्याकृतिः—आकार-स्तत्समाणाः—तत्सदृशाः प्रज्ञताः हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! ।

तेसि णं तारणाणं पुरतो दो दो आतंमगा प-एणत्ता, तेसि णं आतंमगाणं अयंमयारूवे वणावामे पणत्ते, तं जहा तयणिज्जमया पयेठगा, वेरुलियमया छकहा, (थंभया) वडगमया वर्गगा, णाणामणिमया वलक्खा, अंकमया मंडला, अणो धमियनिम्मला माए छाया-ए सव्वतो चेव समणुवद्धा चंदमंडलपडिगिकासो महता महता अट्ठकायपाणा पणत्ता समणाउमो ! ॥ तेसि णं तारणाणं पुरतो दो दो वडगणां थले पणत्ते, ते णं थाला अञ्छतिच्छडियमालितंदुलनहमंदद्वहुपडि-पुण्णा चेव चिट्ठति सव्वजं वृणदमया अञ्छा ० जाव पडि-

रूवा महता महता रहचक्कसमाणा समणाउमो ! ॥ तेसि णं तारणाणं पुरतो दो दो पातीओ पणत्ताओ, ताओ णं पातीओ अञ्छोदयपडिहत्थाओ णाणाविधपंच-वणस्स फलहरितगस्स वहुपडिपुण्णाओ विव चिट्ठति सव्वरयणामतीओ ० जाव पडिरूवाओ महया महया गो-कलिजगचक्कसमाणाओ पणत्ताओ समणाउमो ! ॥

‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो द्वौ द्वौ द्वादशकौ प्रज्ञेतौ, तेषां द्वादशकानामयमेतद्वपः वर्णावासः—वर्णकनिवे-शः प्रज्ञे, तद्यथा—तपनीयमयाः प्रकण्डकाः—पीठकविशेषाः ‘वेरुलियमया थंभया’ आदर्शकगण्डप्रतिवन्धप्रदेशाः, आद-शकगण्डानां मुष्टिग्रहणयोग्याः प्रदेशा इति भावः, वज्रगन्-मया घराङ्गा गण्डा इत्यर्थः, नानामणिमया वलक्खाः वलक्खो नाम शृङ्खलादिरूपमवलम्बनम्, अङ्कमयानि—अङ्कगन्तमया-नि मण्डलानि यत्र प्रतिधम्बसंभूतिः ‘अणोहसियणिम्मला-ए छायाए’ इति अवधरणमवधर्पितम्, भावे कप्रत्ययः, भूत्यादीनां निमज्जनमित्यर्थः, अवधर्पितस्याभावोऽनवधर्पि-तं तेन निर्मला अनवधर्पितनिर्मला तथा छायाया समनुबद्धाः, ‘चंदमंडलपडिगिकासो’ इति चन्द्रमण्डलसदृशाः ‘महया महया’ अतिशयेन महान्तः अट्ठकायसमाणाः—द्वष्टः शरी-राट्ठप्रमाणाः प्रज्ञताः हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥ ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो छे छे वज्रनाभे स्थले प्रज्ञे, तानि च स्थालानि (तिष्ठन्ति) ‘अञ्छतिच्छडियमालितं-दुलनहमंदद्वहुपडिपुण्णा इव चिट्ठति’ ‘अञ्छा—निर्मलाः शुद्ध-स्फटिकवत्त्रिच्छाटिता अन एव नखसंदष्टा—नखा संदष्टा, मुसलादिभिश्चुम्बिता येषां ते तथा, भार्यादिदर्शनान्परिनि-पातां निघ्नन्तस्य, अञ्छतिच्छाटितैः शालितन्दुलनखसंदष्टैः परिपूर्णानीध अञ्छतिच्छाटितशालितन्दुलनखसंदष्टपरि-पूर्णानीध पृथिवीपरिमाणरूपाणि तानि तथा स्थितानि केवलमेवमाकाशणीत्युपमा, तथा चाह—‘सव्वजं वृणदमया’ सर्वान्मना जम्बुनदभयानि ‘अञ्छा सगहा’ इत्यादि प्राग्वत् ‘महया महया’ इति अतिशयेन महान्ति यथचक्रसमाना-नि प्रज्ञतानि हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! । ‘तेसि ण’ मित्यादि, तेषां तारणानां पुरतो छे छे ‘पाईओ’ इति पाठ्या प्रज्ञे, ताश्च पाठ्याः ‘अञ्छोदकपाडिहत्थाओ’ इति स्वच्छपानीयपरिपूर्णाः ‘णाणाधिहस्स फलहरियस्स व-हुपडिपुण्णाओ विव’ इति अत्र पट्टो तृतीयार्थं बहुवचने चैकवचने प्राकृतत्वात्, नानाविधैः फलहरितैः—हरितफल-बहु—प्रभृतं प्रतिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, न खलु तानि फलानि जल वा किन्तु तथारूपाः शाश्वतभावमुपगता, पृथिवीपरि-णामास्तत उपमानमिति, ‘सव्वरयणामतीओ’ इत्यादि प्राग्वत्, ‘महया महया’ इति अतिशयेन महान्त्यो गोकलिञ्ज (र) चक्रसमानाः प्रज्ञताः हे भ्रमण ! हे आयुष्मन् ! ॥

तेसि णं तारणाणं पुरतो दो दो सुपतिट्ठगा पणत्ता, ते णं सुपतिट्ठगा णाणाविध (पंचवाम) पमाहणगभंडधिर-चिया मव्वेसाधिपडिपुण्णा सव्वरयणामया अञ्छा ० जाव पडिरूवा, तेसि णं तारणाणं पुरतो दो दो मणो-गु-लियाओ पणत्ताओ ॥ तासु णं मणोगुलियासु बहवे सु-

वापुरुषामया फलगा पम्पत्ता, तेसु शं सुवमरुष्यामणसु फलएसु बहव वहरामया णागदंतगा मुत्ताजालंतरुसिता हेम० जाव गयंदगसमाणा पम्पत्ता, तेसु शं वहरामणसु णागदंतएसु बहव रययामया सिकया पम्पत्ता, तेसु शं रययामणसु सिकएसु बहव वायकरगा पम्पत्ता ॥ ते शं वायकरगा किरहमुत्तमिककगवन्थिया० जाव सुकिल्लमुत्तमिकगवन्थिया सव्वे वेरुलियामया अच्छा० जाव पडिरूवा, तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो चित्ता ग्यणकंडगा पम्पत्ता, मे जहाणामण रसो चाउरंतचक्कवट्टिस्म चित्तं ग्यणकंडे वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडे माए पभाए ते पदेम मव्वतो ममंता ओभासइ उज्जोवेति तावेह पभासति, एवमेव ते चित्तग्यणकंडगा पम्पत्ता, वेरुलियपडलपञ्चोयडा माए पभाए ते पदेस मव्वतो ममंता ओभासति ॥ तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो हयकंडगा० जाव दो दो उमभकंडगा पम्पत्ता मव्वरयणा मया अच्छा० जाव पडिरूवा ॥ तेसु शं हयकंडएसु० जाव उमभकंडएसु दो दो पुण्फचंगरीओ, एवं मल्लगंधचुमवत्थाभरणचंगरीओ मिद्धत्थचंगरीओ लोमहत्थचंगरीओ मव्वरयणामतीओ अच्छाओ० जाव पडिरूवाओ ॥ तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो पुण्फपडलाइ० जाव लोमहत्थपडलाइ मव्वरयणामयाइ० जाव पडिरूवाइ ॥ तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो मीहामणाइ पम्पत्ताइ, तेमि शं मीहामणाणं अयमयारूव वम्मावामे पामेन, तंहेव० जाव पामातीया० ४ ॥

‘तेमि शं’ इत्यादि तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ सुप्रतिष्ठका—आधारविशेषौ प्रज्ञप्ता, ते च सुप्रतिष्ठकाः सर्वोपाधिसंप्रतिपूर्णा नानाविधैः पञ्चवर्गैः प्रसाधनभागैश्च बहुवारिपूर्णा इव तिष्ठन्ति, अत्रापि तृतीयार्थे पट्टा बहुवचनं चैकवचनं प्राकृतत्वात्, उपमानभावेना प्राग्वत्, ‘सव्वरयणामया’ इत्यादि तथैव ॥ ‘तेमि शं’ मित्यादि, तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ मनोगुलिके प्रज्ञप्ते, मनोगुलिका नाम पीठिका, उक्ते च मूलटीकायाम्—‘मनोगुलिका पीठिके’ति, ताश्च मनोगुलिकाः सर्वात्मना ‘वेडुर्यमया’ ‘वेडुर्यरत्नात्मिका’ ‘अच्छा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ तासु शं मनोगुलियासु बहव इत्यादि, तासु मनोगुलिकासु बहानि सुवर्णमयानि रूप्यमयानि च फलकानि प्रज्ञप्तानि, तेषु सुवर्णरूप्यमयेषु फलकेषु बहवो वज्रमयाः नागदन्तकाः—अङ्कुटकाः प्रज्ञप्ताः, तेषु नागदन्तकेषु बहानि रजतमयानि रूप्यमयानि मिक्ककानि प्रज्ञप्तानि, तेषु च रजतमयेषु मिक्ककेषु बहवो वातकरकाः जलशून्याः करका इत्यर्थः प्रज्ञप्ताः ॥ ‘ते शं’ मित्यादि ते वातकरकाः कृष्णसूत्रासककगवस्थिताः—इति आच्छादनं गवस्थाः (ताः) सजाता पर्णवति गवस्थिताः कृष्णसूत्रैः—कृष्णसूत्रमयैः गवस्थैरिति गम्यते,

सिककेषु गवस्थिताः कृष्णसूत्रासककगवस्थिताः . एवं नीलसूत्रासककगवस्थिता इत्याद्यापि भाषनीयम्, ते च वातकरकाः सर्वात्मना वेडुर्यमया ‘अच्छा’ इत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘तेमि शं’ मित्यादि, तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ चित्रा—चित्रवर्णोपेतावाभ्यर्थाभूता वा रत्नकराण्डका प्रज्ञप्ता, ‘से जहाणामण’ इत्यादि, स यथानाम—राज्ञा—अतुरन्तचक्रवर्तिनः, चतुर्षु—पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपेषु पृथ्वीपर्यन्तेषु चक्रेण वर्तितुं शालं यस्य तस्य, चित्रः—आभ्यर्थाभूता नानामणिमयत्वेन नानावर्णो वा ‘वेरुलियमणिफालियपडलपञ्चोयडे’ इति बाहुल्येन वेडुर्यमणिमयः, तथा ‘स्फाटिकपटलप्रत्यवतटः’ स्फाटिकपटलमयाच्छादनः ‘साए पभाए’ इति स्वकीयया प्रभया तादृ—प्रत्यासन्नान् प्रदेशान् सर्वतः—सर्वोत्तरे दिक्षु समन्ततः—सामस्येनावभासयति, एतदेव पर्यायश्रेयणं व्याचष्टे—उद्योतयति तापयति प्रभासति, ‘एवमेव’ इत्यादि सुगमम् । ‘तेमि शं तोरणाणं’ मित्यादि, तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ हयकण्ठौ—हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ, प्रज्ञप्तौ, एवं गजकिंनरकिंपुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभकण्ठा अपि वाक्याः, उक्ते च मूलटीकायाम्—‘हयकण्ठौ—हयकण्ठप्रमाणौ रत्नविशेषौ, एव सर्वेऽपि कण्ठा वाक्या इति, तथा चाह—‘सव्वरयणामया’ सव्वे रत्नमयाः—रत्नविशेषरूपा ‘अच्छा’ इत्यादि प्राग्वत् । ‘तेमि शं’ मित्यादि, तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ पुण्फचङ्गेयां प्रज्ञप्ते, एवं माल्यचूर्णगन्धयस्त्राभरणमिद्धार्थकलोमहस्तकचङ्गेयांऽपि वक्रव्याः, एताश्च सर्वा अपि सर्वात्मना रत्नमयः, ‘अच्छा’ इत्यादि प्राग्वत् । एवं पुष्पादीनामष्टानां पटलकान्यापि द्विद्विमङ्कल्याकानि वाच्यानि । ‘तेमि शं’ मित्यादि, तेषां तोरणाणां पुरतो द्वौ द्वौ मिहामने प्रज्ञप्ते, तेषां च मिहामनानां वर्णकः प्रागुक्ता निरवशेषो वक्रव्या यावदामवर्णनम् ।

‘तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो रूप्यच्छदा छत्ता पणत्ता । ते शं छत्ता वेरुलियभिसंतविमलदंडा जंबुणयकन्निकावइरमंधी मुत्ताजालपरिगता अट्टसहम्मवरकंचणमलागा दहरमलयमुगंधी मव्वोउअसुरभिभीयलच्छाया मंगलभत्तिचित्ता चंदागारेवसा वट्टा तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो चामराओ पणत्ताओ, ताओ शं चामराओ (चंदप्पभवइरेवेरुलियनानामणिरयणावचियदंडा) णाणामणिकणगरयणविमलमहरिहतवणिज्जुज्जलविचित्तदंडाओ चिल्लिआओ मंगवककुंददगरयअमयमहियफेणपुंजमणिकासाओ सुहुमरयतदीहवालाओ मव्वरयणामयाओ अच्छाओ० जाव पडिरूवाओ ॥ तेमि शं तोरणाणं पुरतो दो दो तिल्लममुग्गा कोट्टममुग्गा पत्तममुग्गा चोयममुग्गा तयसमुग्गा एलाममुग्गा हरियालममुग्गा हिंगुलयममुग्गा मणांसिलाममुग्गा अंजणममुग्गा मव्वरयणामया अच्छा० जाव पडिरूवा ॥ (मू० १३१) ॥

'तेसि ण' मित्यादि, तेषां तोरणानां पुरतो द्व द्व रूप्यच्छेद-
कन्याच्छावेन छेत्रं प्रज्ञप्तं, तानि च छत्राणि वैदुर्यरत्नमयविमल-
वण्डानि जाम्बूनदकरिणिकानि ध्वजसन्धीनि—अज्जरत्ना-
पूरितदण्डशलाकासन्धीनि मुक्ताजालपारंगतानि अष्टौ स-
हस्राणि—अष्टसहस्रसंख्याका वरकाञ्चनशलाका—वरकाञ्च-
नमयः शलाका येषु तानि अष्टसहस्रवरकाञ्चनशलाकानि
'द्वद्वरमलयसुगन्धिसन्ध्यायसुरहिस्मीयलच्छाया' इति व-
र्णः—चीवरायनद्वं कुरिण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितास्त-
त्र पक्खा वा ये मलय इति—मलयोद्भव धीष्णरहं तत्स-
म्बन्धिनः सुगन्धयो गन्धयामास्तद्वत्सर्वेषु श्रुतुषु सुरभिः
शीतला च छाया येषां तानि, तथा 'मंगलभक्तिचित्ता' ते-
षामष्टानां मङ्गलानां भक्त्या—विच्छिद्यया चित्रम—आलेखो
येषां तानि मङ्गलभक्तिचित्राणि, तथा 'चन्द्रागारोयमा' इति
चन्द्राकारः—चन्द्राकृतिः स उपमा येषां तानि तथा, चन्द्रम-
ण्डलवद्वत्तानीति भावः । 'तेसि ण' इत्यादि, तेषां तोर-
णानां पुरतो द्व द्व चामरे प्रज्ञप्तं, तानि च चामराणि 'चं-
दप्यभवद्वरवैरुलियनारामणिरयणखचियदंडा' इति चन्द्र-
प्रभः—चन्द्रकान्तो ध्वजं वैदुर्यं च प्रतीतिं चन्द्रप्रभवध्वज-
याणि शेषाणि च नानामाणरत्नानि खचितानि येषु द-
ण्डेषु ते तथा, एव रूपाश्चित्रा—नानाकारा वण्डा येषां चा-
मराणां तानि तथा, सूत्रं स्थात्वं प्राकृतत्वात्, तथा 'सु-
हुमययद्रीहवालाओ' इति सूत्रमा रजतमया दीर्घा घाला
येषां तानि तथा, 'संखककुददगगयअमयमहियफेणपुंजसं-
निकासओ' इति शङ्खः—प्रतीतोऽङ्को रत्नावेशयः कुन्देति
कुन्दपुष्पं दकरजः—उदककणाः अमृतमथितफेनपुञ्जः—क्षीरेत्र-
जलमथनसमुत्थफेनपुञ्जस्तेषामिष सन्निकाशः—प्रभा येषां
तानि तथा, अच्छा इत्यादि प्राग्वत् । 'तेसि ण' इत्या-
दि, तेषां तोरणानां पुरतो द्व द्व तैलसमुद्रकौ—सुगन्धिन-
लाधारविशेषा, उल्लंख—जीवाभिगममूलटीकायाम्—'तै-
लसमुद्रकौ—सुगन्धिनैलाधारा' एवं कोष्ठादिसमुद्रका अ-
पि वाच्याः, अत्र संप्रहर्षणगाथा—'तेल्ला कोट्टसमुग्गा, प-
त्ते चोए य तगरणला य । हरियाल्ले हिगुलए, मणोअमला
अजणसमुग्गा ॥ १ ' 'सव्वग्यणामया' इति एते सर्वेऽपि
सर्वात्मना रत्नमयाः 'अच्छा सगहा' इत्यादि प्राग्वत् ॥

(८) अथ लवणविजयद्वारं चक्रध्वजादि प्रतिपाद्यब्राह्म-

विजये णं दारे अट्टमतचक्रजम्भयाणं अट्टमयं मिगजम्भया-
णं अट्टमयं गरुडजम्भयाणं अट्टमयं विगजम्भयाणं (अ-
ट्टमयं रुरुजम्भयाणं) अट्टमतं छत्तजम्भयाणं अट्टमयं-
पिच्छजम्भयाणं अट्टमयं सउणिजम्भयाणं अट्टमयं सीह-
जम्भयाणं अट्टमतं उमभजम्भयाणं अट्टमतं मेयाणं च-
उविसाणाणं शागवरकैतूणं एवामेव सपुच्चावरेणं विज-
यदारे य आसीयं केउमहस्सं भवति ति मक्खवायं ॥ विज-
ये णं दारे णव भोमा पप्पत्ता, तेसि णं भोमाणं अंतो
बहुममरमणिजा भूमिभागा पप्पत्ता, ०जाव मणीणं फा-
सो, तेसि णं भोमाणं उप्पि उल्लोया पउमलया ०जाव
सामलता भत्तिचित्ता ० जाव सव्वनवणिजमता अच्छा
०जाव पडिरुवा, तेसि णं भोमाणं बहुमज्झंदेसभाए

जे मे पंचमे भोमं तस्म णं भोमस्स बहुमज्झंदेसभाए
एत्थ णं एगे महं सीहासणे पएणत्ते, सीहासणवएणत्ता
विजयदूमे ०जाव अंकुमे ०जाव दामा चिट्ठंति, तस्स णं
सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरच्छिमंणं एत्थ
णं विजयस्स देवस्स चउएहं सामाणियमहस्साणं च-
त्तारि भदासणमाहस्सीओ पएणत्ताओ, तस्स णं सी-
हासणस्स पुरच्छिमंणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स च-
उएहं अग्गमहिसीणं सपरिवाराणं चत्तारि भदासणा प-
एणत्ता, तस्स णं सीहासणस्स दाहिणपुरत्थिमंणं एत्थ
णं विजयस्स देवस्स अर्धिमतरियाए परिमाए अट्टएहं देव-
साहस्मीणं अट्टएहं भदामणसाहस्सीओ पएणत्ताओ, तस्म
णं सीहासणस्स दाहिणेणं विजयस्स देवस्स मज्झिमि-
याए परिमाए दमएहं देवमाहस्सीणं दस भदामणसा-
हस्सीओ पप्पत्ताओ, तस्म णं सीहासणस्स दाहिणप-
श्चत्थिमंणं एत्थ णं विजयस्स देवस्स बाहिरियाए परि-
माए बारमएहं देवसाहस्मीणं बारस भदामणसाहस्मी-
ओ पप्पत्ताओ ॥ तस्म णं सीहासणस्स पश्चत्थिमंणं
एत्थ णं विजयस्स देवस्स मत्तएहं अणियाहिवतीणं
मत्त भदामणा पप्पत्ता, तस्म णं सीहासणस्स पुर-
त्थिमंणं दाहिणेणं पश्चत्थिमंणं उत्तरेणं एत्थ णं वि-
जयस्स देवस्स सोलम आयरक्खंदेवमाहस्मीणं सोलम
भदामणमाहस्सीओ पएणत्ताओ, तंजहा—पुरत्थिमंणं च-
त्तारि साहस्सीओ, एवं चउसु वि ०जाव उत्तरेणं च-
त्तारि साहस्मीओ, अवंसंसेसु भोमेसु पत्तेयं पत्तेयं
भदासणा पएणत्ता ॥ (सू० १३२)

'विजये णं दारे' इत्यादि, तस्मिन् विजये द्वारे अष्ट-
शतम्—अष्टाधिकं शतं चक्रध्वजानाम्—चक्रालम्बक-
चिह्नोपेतानां ध्वजानाम्, एवं मृगगरुडरुक्कच्छत्रपिच्छ-
शकुनसिंहवृषभचतुर्दन्तहस्तिध्वजानामपि प्रत्येकमष्टशत-
मष्टशतं वक्तव्यम्, 'एवामेव सपुच्चावरेणं' एवमे-
व—अनेन प्रकारेण सपूर्वापरेण सह पूर्वपरैश्च वर्त्तत
इति सपूर्वापरं संख्याने तेन विजयद्वारे अशीतम्—अ-
शीत्यधिकं केतुसहस्रं भवतीत्याख्यातं मयाऽन्येन नी-
यकृद्भिः ॥ 'विजयस्स ण' मित्यादि, विजयस्य द्वारस्य
पुरतो नव भोमानि विशिष्टानि स्थानानि प्रज्ञप्तानि,
तेषां च भोमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च पर्ववद्वक्त-
व्याः, तेषां च भोमानां बहुमध्यदेशभागे यत्पञ्चमे
भोमे तस्य बहुमध्यदेशभागे विजयद्वाराधिपतिविजयदे-
वयोग्यं सिंहासनं प्रज्ञप्तम्, तस्य च सिंहासनस्य वर्णने
विजयदूष्यं कुम्भाग्रमुक्तादामयणेन प्राग्वत्, तस्य च सिं-
हासनस्य अपरेणरस्याम्—घायव्यकोणे उत्तरस्यामुत्तर-
पर्वस्यां च विजयवृक्षस्य सम्बन्धिनं चतुर्णां सामानिक-
सहस्राणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, तस्य
सिंहासनस्य पूर्वस्यामत्र विजयस्य देवस्य चनसूनामग्र-

महिषीणां चत्वारि भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि, तस्य-
सिंहासनस्य दक्षिणपूर्वस्यामाग्नेयकोण इत्यर्थः, अत्र
विजयदेवस्य अभ्यन्तरपर्यदायुः अभ्यन्तरपर्यदपाणामष्टानां
देवसहस्राणां योग्यानि अष्टौ भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्ता-
नि, तस्य सिंहासनस्य दक्षिणस्यां दिशि अत्र विजय-
देवस्य मध्यपर्यदा दशानां देवसहस्राणां योग्यानि दश
भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि, तस्य सिंहासनस्य दक्षि-
णापरस्यां दिशि नैऋतकोण इत्यर्थः । अत्र विजयदे-
वस्य द्वाष्टपर्यदा द्वात्रिंशानां देवसहस्राणां योग्यानि
द्वादश भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि ॥ 'तस्मिन् शं सीहास-
नस्य' इत्यादि, तस्य सिंहासनस्य पश्चिमायां दिशि अत्र वि-
जयस्य देवस्य सन्धानानां सप्तानामनीकाधिपतीनां यो-
ग्यानि सप्त भद्रासनानि प्रक्षप्तानि, तस्य सिंहासनस्य 'सर्व-
तः-सर्वासु दिक्षु समन्ततः-सामन्त्येन अत्र विजयस्य देव-
स्य सन्धानानां षोडशानामाम्बरलोकदेवसहस्राणां योग्यानि
षोडश भद्रासनसहस्राणि प्रक्षप्तानि, अवशेषेषु प्रत्येकं प्रत्ये-
कं सिंहासनमपरिवारं सामानिकादिदेवयोग्यभद्रासनरूप-
परिवारग्रहितं प्रक्षप्तम् ॥

विजयस्म शं दारस्म उवरिमागारा मोलमविहं हिं रथ
गंहि उवमोभिना, तं जहा रथगंहि वयंरंहिं वरुलिण्हिं
जाव रिट्टिंहिं ॥ विजयस्म शं दारस्म उरिं वहेव अट्टुदु मंग-
लगा पणगात्ता, तं जहा-मोन्थितमिगिचल्लं जाव दण्णगा
मन्वरयणामया अल्लं जाव पडिस्वा । विजयस्म शं दा-
रस्म उरिं वहेव कणहचामरुभयां जाव मन्वरयणामया
अल्लं जाव पडिस्वा । विजयस्म शं दारस्म उरिं
वहेव ल्लत्तालिच्छत्ता तंहेव ॥ (म० १३३)

'विजयस्म शं' इत्यादि, विजयस्य दारस्य उवरिमा-
गारा—इति उपरितन आकार—उत्तरङ्गादिरूप, षोडश-
विधैः रत्नैरुपशोभितः, तद्यथा—रत्नैः सामान्यतः कर्क-
तनाश्रिभिः १ वज्रैः २ यद्वयैः ३ लोहितालैः ४ मसारगालैः ५
हसगर्भैः ६ पुलकैः ७ सौगन्धिकैः ८ ज्योतिरसैः ९ अद्भु १०
अञ्जनैः ११ रजतैः १२ जातरूपैः १३ अञ्जनपुलकैः १४
स्फटिकैः १५ रिष्टैः १६ ॥ 'विजयस्म शं' इत्यादि, विज-
यस्य दारस्य उपरि अष्टावष्टौ स्वस्तिकार्दानि मङ्गलकानि
प्रक्षप्तानि तद्यथेत्यादिना तान्येवोपदर्शयति—'मन्वरय-
णामया' इत्यादि प्राग्वत् ॥

सं केणट्टुणं भंत ! एवं वुच्चति ? विजणं शं दारं २,
गोयमा ! विजयं शं दारं विजयं गाम देव महिड्डीणं
महज्जुतीणं जाव महाणुभावं पलिअोवमट्ठितीणं परि-
वसति, स शं तत्थ चउएहं सामाणियमाहम्मीणं, चउ-
एहं अग्गमहिमीणं सपरिवाराणं, तिहं परिमाणं, सत्त-
एहं अणीयाणं, सत्तएहं अणीयाहिवहं, मोलमएहं
आयरक्खंदवसाहम्मीणं, विजयस्म शं दारस्म विजयाणं
रायहाणीणं अण्णमिं च बहूणं विजयाणं रायहाणीणं
वन्थव्वगारं देवाणं देवीणं य आहवच्चं जाव दिव्वा-

इं भोगभोगाहं भुजमाणं विहरह, स तेणट्टुणं गोयमा !
एवं वुच्चति—विजयं दारं विजयं दारं, (अदुत्तरं च शं गो-
यमा ! विजयस्म शं दारस्म सामणं गामधेज्जं पमत्ते, जम्म
कयाइ गामी, ग कयाइ गण्ठि, ग कयाइ ग भविस्सति,
० जाव अट्टुणं शिच्छं विजणं दारं ॥) (सू० १३४)

'सं केणट्टुणं भंत ! एवं वुच्चति ?' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुग-
मम्, भगवानाह—'गोयमं' इत्यादि, गोतम ! विजयं दारं
विजयो नाम, प्राकृतत्वात् अव्ययत्वाच्च नामशब्दापरस्य
टावचनस्य लोपस्ततोऽयमर्थः—प्रवाहतोऽनादिकालसन्त-
तिपतितेन विजये इति नाम्ना देव 'महर्षिकः' महती ऋद्धिः-
भवनपरिवारादिका यस्यासौ महर्षिकः, 'महाद्युतिकः'
महती द्युतिः—शरीरगता आभरणगता च यस्यासौ महाद्यु-
तिकः, तथा महद् बलं—शरीरः प्राणा यस्य स महाबलः,
तथा महद् यशः—ख्यातिर्यस्यासौ महायशः, महेश इत्या-
ख्या—प्रसिद्धिर्यस्य स महेशाख्यः, अथवा—ईशमयीशो भाव
घञप्रत्ययः, ऐश्वर्यमित्यर्थः 'ईश ऐश्वर्यं' इति वचनात्, तत
ईशमेश्वर्यम् आत्मनः ख्यातिः, अन्तर्भूतव्यर्थतया ख्यापय-
ति—प्रथयति यः स ईशाख्यः, महोऽस्मादीशाख्यश्च मह-
शाख्यः, कश्चित् 'महाभाक्' इति पाठस्तत्र महत् सौख्यं
प्रभृतस्त्रेयोदयवशाद् यस्य स महासौख्यः पत्योपम-
स्थितिकः परिवसति, स च तत्र चतुर्णां सामानिकम-
हस्राणां चतसृणामग्रमहिषोणां सर्पावाराणां प्रत्येकम-
कैकसहस्रस्यपरिवारग्रहितानां तिसृणाम् अभ्यन्तरमध्य
मवाहारुपाणां यथाक्रममष्टदशदशदेवसहस्रस्यव्याकानां
पर्यदां समानामनीकानां—हयानीकगजानीकगर्धानीकपदा-
न्यनीकमाहवानीकगन्धानीकनारकानीकरूपाणां समानाम-
नीकाधिपतीनां षोडशानामाम्बरलोकसहस्राणां विजयस्य द्वा-
रस्य विजयाया राजधान्या अन्येषां च बहूनां विजयरा-
जधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां च 'आहवच्च' इति आ-
धिपत्यम-आधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः, सा
च रक्षा सामान्येनाप्यारक्तकेणैव क्रियते तत आह—पुरस्य
पतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पुरपत्यं सर्वेषामग्रसर्व्वामिति
भावः । तच्चाग्रसर्व्वं नायकत्वमन्तरेणापि स्वनायकानियु-
क्ततथाविधगृहचिन्तकसामान्यपुरुषस्येव (स्यात्) ततो
नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह—'स्वामित्वम्' स्वमस्यास्तीति स्वा-
मी, तद्भावः, स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः, तदपि च नाय-
कत्वं कदाचित्पोषकत्वमन्तरेणापि भवति, यथा—हरिणयु-
थाधिपतेरहरिणस्य तत आह—भन्तृत्व-पोषकत्वम्, "इ-
भुज धारणपोषणयो" इति वचनात्, अत एव महत्ता-
रकत्वम्, तदपि च महत्तरकत्वं कस्याचिदाक्षरवकलस्या-
पि भवति, यथा—कस्यचिद्भागजः स्वदासदार्मावर्गं प्राति,
तत आह—'आणाईसरसेणावच्चं' आक्षय्या ईश्वर आ-
क्षय्यः सेनायाः पतिः सेनापतिः, आक्षय्यश्चासौ सेना-
पतिश्च आक्षय्यसेनापतिस्तस्य कर्म आक्षय्यसेनाप-
त्यं स्वसेन्यं प्रत्यद्भुतमाज्ञाप्रधान्यामात्रं भावः, कारणन्-
अन्यैर्नियुक्तं, पुरुषः पालयन् स्वयमेव, महता रवेणाति यो-
गः 'अहय' इति आख्यानकप्रतिवद्धानि, यदि वा—अहता-
नि—अव्याहतानि नित्यानि—नित्यानुबन्धीनाति भावः, ये

नास्त्वगाते जातयं नृत्यं गीतं—गानं यानि च यादितानि तन्त्रीतलनालगातानि—तन्त्री—वाणा तली—हस्ततली त-
ल—कर्मिका वृत्तितानि—वादित्राणि, तथा यश्च घनमृदङ्गः
पटना पुरुषेण प्रवादितः, तत्र घनमृदङ्गो नाम—घनसमा-
नध्वनयो मृदङ्गस्तत एतेषां ह्रस्वस्तपां ग्वेण दिव्यान्-
प्रधानान् भोगादा भोगाः—शब्दादयो भोगभोगास्तान् भु-
ञ्जानः विहरन्ति—आस्ते 'स एरण्डगुण' इत्यादि, तत एतेन
अर्थेन—कारणेन गौतम ! एवमन्येन, विजयद्वारं—विजयद्वार-
गर्भान्, विजयाभिधानेदवस्थाभिकत्वाद् विजयमिति भावः ॥

कहि गं भेत ! विजयस्स देवस्स विजया णाम राय-
हाणी पप्पता ? , गायमा ! विजयस्स णं दारस्स पुर-
त्थिमंणं तिरियममंखेजे दीवममुहं वीतिवतित्ता अम्मम्मि
(जी० सू० १३५+) लवणसमुद्रं (जी० सू० १५४+)
वारम जायणमहम्माइं आगाहित्ता, एत्थ गं विजयस्स
देवस्स विजया णाम रायहाणी पप्पता, वारम-
जायणमहम्माइं आयामविक्खंभेणं मत्ततीमजायणमह-
म्माइं नव य अडय ले जायणमणं किंचि विममाहिणं
परिक्खेवणं पप्पते ॥ मा णं एगं णं पागाणं मव्वतो
ममता मपरिक्खित्ता ॥ मे णं पागां मत्ततीमं जाय-
णाइं अट्टजायणं च उट्ठं उच्चत्तेणं मूले अट्टतरस
जायणाइं विक्खंभेणं मज्जेमत्थ मक्कमाइं छ जायणाइं वि-
क्खंभेणं उप्पि तिणि मट्टकोमाइं जायणाइं विक्खंभेणं
मूले वित्थिंम मज्जे मंवित्ते उप्पि तणुणं बाहिं वट्टु अंता
चउरंमे गोपुच्छमंठाणगांठिते गव्वकणमामणं अच्छे० जाव
पडिस्से ॥ मे णं पागां णाणाविहपंचवप्पेहिं कविमीमण-
हिं उवमोभिणं, ते जहा किएहहिं० जाव मुक्खिंहेहिं ॥ ते
णं कविमीमका अट्टकोमं आयामंणं पंच धणुमताइं वि-
क्खंभेणं देमाणमट्टकोमं उट्ठं उच्चत्तेणं सव्वमणिमया अ-
च्छा० जाव पडिस्से ॥ विजयाणं णं रायहाणीणं एगमगाणं
बाहाणं पणुवीमं पणुवीमं दारमतं भवतीति मक्खायं ॥ ते
णं दारा बावट्ठिं जायणाइं अट्टजायणं च उट्ठं उच्चत्तेणं
एकतीमं जायणाइं कोमं च विक्खंभेणं तावतियं चव
पवंसं णं मेता वरकणगधुभियागा ईहाभियं० तेहव जधा
विजए दारं० जाव तवणिज्जवालुगपन्थडा मुहफामा मस्मि
(म) गीणं मरूवा पामातीया० ४ । तेमि णं दाराणं
उभयपामिं दुहतां गिमीहियाणं दां वंदणकलमपरिवाडी-
आ पामत्ताआं तेहव भाणियव्वं० जाव वणमालआं ।

' कहि गं भेत ! ' इत्यादि, क भदन्त ! विजयरूप देवस्य
विजया नाम राजधानी प्रश्नता ? , भगवानाह—गौतम ! वि-
जयस्य द्वारस्य पूर्वस्यां दिशि तिरियमस्ययान् द्वीपसमुद्रान्
व्याप्तमज्यान्त्यास्मिन् लवणसमुद्रे षाट्श योजनमहस्त्राण्यव-
शास्त्रान्तरं विजयस्य देवस्य विजया नाम राजधानी प्रश्नता ।

(जी० प्रति० २३० सू० १५४) मया शेषश्च तीर्थकृद्भिः, सा च द्वा-
दशयोजनमहस्त्राणि आयामविष्कम्भेन आयामविष्कम्भाभ्यां
सप्तत्रिंशद् योजनमहस्त्राणि नवशतानि अष्टचत्वारिंशानि—
अष्टचत्वारिंशदधिकानि किञ्चिद्विशेषाधिकानि परिज्ञेयेण, इदं
च पारसेपपरिमाणम् । विक्खंभेवगदहगुण—करणी बट्टस्स
परिग्रओ होइ ' इति करणवशात्स्वयमानंतव्यम् । ' सा ण '
मित्यादि, सा—विजयाभिधाना राजधानी णमिति वाक्या-
लङ्कार एकेन महता प्राकारेण सर्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्त-
तः—सामस्त्येन परिज्ञेयता ॥ ' से ण ' मित्यादि, स प्राकारः
सप्तत्रिंशते योजनानामर्द्धयोजनमूर्ध्वमुखैस्त्वेन मूलोऽर्द्धयो-
दश योजनानि विष्कम्भेन मध्ये षट् योजनानि सक्कोशानि—
एकेन कोशनाधिकानि विष्कम्भेन उपरि त्रीणि योजनानि
साङ्गकोशानि (योजनानि) साङ्गानि द्वादश अर्द्धकोशाधिका-
नि (द्वादश) विष्कम्भेन, मूलं विस्तीर्णं मध्ये संप्रतिमां,
मूलविष्कम्भतोऽर्द्धस्य घटितत्वान्, उपरि तनुको, मध्याव-
ष्कम्भादप्यर्द्धस्य घटितत्वान्, बाह्वृत्तानां ऽन्तश्चतुरस्रो गोपु-
च्छसंस्थानसंस्थितः—ऊर्ध्वोक्तगोपुच्छसंस्थानसंस्थितः ' स-
व्वकणमणं ' सर्वात्मना कनकमयः ' अच्छे ' इत्यादि
विशेषणजाते प्राग्वत् ॥ ' से ण ' मित्यादि, स प्राकारो
नानाविधानि च तानि पञ्चवर्णीनि च नानाविधपञ्चवर्णीनि
ते, नानाविधत्वं च पञ्चवर्णपेक्षया कृष्णादिवर्णान्तरतया-
पेक्षया वा द्रष्टव्यम्, पञ्चवर्णत्वमेवोपदर्शयति—' किण्हहि '
इत्यादि ॥ ' ते ण कविमीमगा ' इत्यादि, तानि कपिशिर्ष-
कार्ण प्रत्येकमर्द्धकोशं—धनुः सहस्रप्रमाणमायामेन—दैर्घ्येण
पञ्चधनुःशतानि विष्कम्भेन—विस्तारणं, देशेनमर्द्धकोश-
मूर्ध्वमुखैस्त्वेन ' सव्वमणिमया ' इत्यादि सर्वात्मना मणि-
मया ' अच्छा ' इत्यादि विशेषणकदम्बकं प्राग्वत् ॥ ' विज-
याणं णं रायहाणीणं ' इत्यादि, विजयाया राजधान्या एकैक-
स्यां बाहायां पञ्चविंश-पञ्चविंशत्याधिक द्वारशतं प्रकृतम्,
सर्वमस्यया पञ्च द्वारशतानि ॥ ' ते ण दारा ' इत्यादि, तानि
द्वाराणि प्रत्येकं द्वारपट्टियोजनानि अर्द्धयोजन चोर्ध्वमुखै-
स्त्वेन, एकत्रिंशते योजनानि कोशं च विष्कम्भेन, ' तावदियं
चव पवंसं ' एतावदेव—एकत्रिंशद् योजनानि कोशं
चेत्यर्थः, प्रवेशनं, ' सेया धुवरकणगभियागा ' इत्यादि
द्वारवर्णेने निर्वशेषं तावद्वक्तव्यं यावद्वनमालावर्णेनम् ।

तेसि णं दाराणं उभआ पामिं दुहतां गिमीहियाणं दां
दा पगंठगा पप्पत्ता, ते णं पगंठगा एकतीमं जायणाइं
कोमं च आयामविक्खंभेणं पन्नरस जायणाइं अट्टाहजे
कोसं वाहन्लेणं पप्पत्ता सव्ववड्ढमया अच्छा० जाव पडि-
स्से ॥ तेमि णं पगंठगाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं पामायवडिं-
मगा पप्पत्ता ॥ ते णं पामायवडिसगा एकतीमं जायणाइं
कोमं च उट्ठं उच्चत्तेणं पन्नरस जायणाइं अट्टाहजे य कोमं
आयामविक्खंभेणं मेसं ते चव० जाव समुग्गया णवरं
बहुवयणं भाणितव्वं । विजयाणं णं रायहाणीणं एगमं
दार अट्टसयं चकज्जयाणं० जाव अट्टमतं सेयाणं चउ-
दिमगाणं गागवरकेऊगं, एवाभेव सपुव्वान्नेणं ति-

जयाए रायहाणीए एगमेगे दारे असीतं असीतं केउ-
सहस्सं भवतीति मक्खायं ॥ विजयाए णं रायहाणीए
एगमेगे दारे (तेसि णं दाराणं पुरओ) सत्तरम भौमा
पप्पत्ता, तेसि णं भौमाणं (भूमिभोगा) उल्लोया (थ)
पउमलया० भत्तिचित्ता ॥ तेसि णं भौमाणं बहुमज्झ
देमभाए जे ते नवमनवमा भौमा तेसि णं भौमाणं बहु-
मज्झदेमभाए पत्तेयं २ सीहासणा पणत्ता, सीहामणव-
रणओ० जाव दामा जहा हेट्ठा . एत्थ णं अवसेमेसु
भौमेषु पत्तेयं पत्तेयं भदासणा पणत्ता । तेसि णं दाराणं
उत्तिमा (उवरिमा) गारा सोलसविहेहि रयणेहि उवसोभिया
तं चव० जाव छत्ताइछत्ता, एवामेव पुव्वावरेण विजयाए
रायहाणीए पंच दारमता भवतीति मक्खाया ॥ (सू० १३५)

'तेसि णं दाराण' मित्यादि, तेषां दाराणां प्रत्येकमुभयोः
पार्श्वयोरेकैकनैवेधिकोभावेन-द्विधातो, द्विप्रकारायां नैवे-
धिक्यां द्वौ द्वौ प्रकण्डकौ-पोठावशेषौ प्रहसौ, तं च प्रक-
ण्डकाः प्रत्येकमेकत्रिशते योजनानि क्रोशमक च आयाम-
विष्कम्भाभ्याम्, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान्
बाह्व्येन 'सव्ववड्ढमया' इति सर्वान्मना ते प्रकण्डका
वज्जगत्तमयाः 'अच्छा सगहा' इत्यादि विशेषणजानं प्राग्व-
त् ॥ 'तेसि पाण्डगाण' मित्यादि, तेषां प्रकण्डकानामुपरि
प्रत्येकं २ प्रासादावनसक-प्रासादावशेषः प्रहस ॥ 'तं णं
पामायवड्डिमगा' इत्यादि, ते प्रासादावनसका एकत्रिशते
योजनानि क्रोशं चैकमूर्ध्वमुखस्त्वेन, पञ्चदश योजनानि
अर्द्धतृतीयांश्च क्रोशान् आयामावष्कम्भाभ्याम्, तेषां च
प्रासादानाम् 'अब्भुग्गयमूसियपट्ठिमिया विव' इत्यादि सा-
मान्यतः स्वरूपवर्णनम् उल्लोकवर्णनं मध्यभूमिभागवर्णनं
सिंहासनवर्णनं विजयदुष्यवर्णनं मुक्ताशमोपवर्णनं च
विजयद्वारवर्णनं, शेषमपि तोरणादिकं विजयद्वारवादिमार्गव-
क्ष्यमाणभिर्गोर्थाभिरनुगन्तव्यम्, ना एव गाथा आह-'तो-
रणे' त्यादि गाथात्रयम्, द्वारेषु प्रत्येकमेकैकस्यां नैवेधिक्यां
हे छे तोरणे वक्कथ्ये, तेषां च तोरणानामुपरि प्रत्येकम-
ष्टावष्टौ मङ्गलकानि, तेषां तोरणानामुपरि कृष्णचामरध्वजा-
दयो ध्वजाः, तदनन्तरं तोरणानां पुरतः शालभञ्जिकाः
तदनन्तरं नागदन्तकास्तेषु च नागदन्तकपु वामानि
ततो हयसङ्काटादयः सङ्काटा वक्कथ्याः, ततो हयप-
ङ्कथादयः पङ्कथ्यस्तदनन्तरं हयर्थाध्यादयो वीथ-
यस्ततो हयर्मथुनकादीनि मिथुनानि ततः पञ्चलतादयो
लताः ततः 'सोअथया' चतुर्दिकर्माचलिका वक्कथ्यास्ततो
घन्वनकलशास्तदनन्तरं भृङ्गारकास्तत आदशकास्ततः स्था-
लानि ततः पात्र्यस्तदनन्तरं सुप्रतिष्ठानि ततो मनोगुलिका-
स्तासु 'वातकरकाः' वातभृता करका वातकरका
जलशय्या इत्यर्थः, तदनन्तरं चित्रा रत्नकण्डकास्ततो
हयकण्ठा गजकण्ठा नरकण्ठाः, उपलक्षणमन्त किनरकि-
पुरुषमहोरगगन्धर्ववृषभकण्ठकाः क्रमेण वक्कथ्याः, तदन-
न्तरं पुष्पादिचङ्गेर्यो वक्कथ्यास्ततः पुष्पादिपटलकानि ततः
सिंहासनानि तदनन्तरं क्षत्राणि ततश्चाप्रगाणि ततस्तै-

लादिसमुद्रका वक्कथ्यास्ततो ध्वजाः, तेषां च ध्वजाना-
मिदं चरमसूत्रम्-'एवामेव सपुव्वावरेण विजयाए रा-
यहाणीए एगमेगेसि दारंसि असीयं असीयं केउसहस्सं
भवतीति मक्खायं' तदनन्तरं भौमानि वक्कथ्यानि, तत्सूत्रं
साक्षादुपदर्शयति-'तेसि णं दाराण' मित्यादि, तेषां द्वा-
राणां पुरतः सप्तदश सप्तदश भौमानि प्रहसतानि, तेषां च
भौमानां भूमिभागा उल्लोकाश्च प्राग्वद्वक्कथ्याः ॥ 'तेसि
णं भौमाण' मित्यादि, तेषां च भौमानां बहुमध्यदेश-
भागे यानि नवमनवमानि भौमानि तेषां बहुमध्यदेश-
भागेषु प्रत्येकं विजयदेवयोग्यं (सिंहासन यथा) विज-
यद्वारपञ्चमभौमं किन्तु सपरिवारं सिंहासनं वक्कथ्यम्,
अवशेषेषु च भौमेषु प्रत्येकं सपरिवारं सिंहासनं प्रहसम्,
'तेसि णं दाराणं उवरिमागारा सोलसविहेहि रयणे-
हि उवसोभिया' इत्यादि प्राग्वत् ।

(६) लवणसमुद्रस्य वनखण्डादि वर्णयति—

विजयाए णं रायहाणीए चउडिमि पंचजोयणसताइं
अवाहाए, एत्थ णं चत्तारि वणसंडा पणत्ता, तं ज-
हा-अमोगवणं सत्तवणवणे चंपगवणे चूतवणं, पुर-
त्थिमणं अमोगवणं दाहिणणं सत्तवणवणे पच्चत्थि-
मणं चंपगवणे उत्तरेणं चूतवणे ॥ ते णं वणसं-
डा माइरगाइं दुवालसजोयणसहस्साइं आयामणं पंच
जोयणसयाइं विक्खंभेणं पप्पत्ता पत्तेयं पत्तेयं पागारप-
रिक्खत्ता किएहा किएहोभामा वणसंडवप्पओ भाणि-
यव्वा० जाव बहवे वाणमतगा देवा य देवीओ य
आमयंति सयंति चिड्ढंति णिसीदंति तुयड्ढंति रमंति
ललंति कीलंति माहंति पुग पोरणाणं सुचिप्पाणं सु-
परिकंताणं सुभाणं कम्माणं कडाणं कल्लाणाणं फल-
विचिचिसं पच्चणुभवमाणा विहरंति । तेसि णं व-
णसंडाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं पासाय-
वडिमगा पणत्ता, ते णं पासायवडिमगा वावडिं
जोयणाइं अद्धजोयणं च उड्ढं उच्चत्तेणं एकतीसं जो-
यणाइं कोमं च आयामविक्खंभेणं अब्भुग्गतमूसिया
तहव० जाव अंतो बहुसमरमणिआ भूमिभागा पप्प-
त्ता उल्लोया पउमभत्तिचित्ता भाणियव्वा, तेसि णं
पामायवडिमगाणं बहुमज्झदेसभाए पत्तेयं पत्तेयं सीहासणा
पप्पत्ता वणणावामो सपरिवारा, तेसि णं पामायवडिमगा-
णं उप्पि बहवे अट्ठट्ठ मंगलगा भया छत्तातिछत्ता ॥

'विजयाए णं रायहाणीए' इत्यादि, विजयाया राज-
धान्या-चउडिमि' मिति चतस्रो दिशः समाहताश्च-
तुर्दिक् तस्मिन् चतुर्दिशि-चतसृषु दिक्षु पञ्च पञ्च योज-
नशतानि 'अवाहाए' इति बाधनं बाधा-आक्रमणं त-
स्यामवाधायां कृत्वा तं गम्यते, अपान्तगालेषु मुक्थेति
भावः, चत्वारो वनखण्डाः प्रहसाः, 'तयथे' त्यादि, ना-
नेव वनखण्डान् नामतो विरोधतश्च दर्शयति, अशोकवृ-

क्षप्रधानं वनमशोकवनम्, एवं सप्तपर्णवनं चम्पकवनं चू-
तवनमपि भावनीयम्, ' पुष्येण असोऽगवण ' मित्यादि-
रूपा गाथा पाठयिद्धा (अत्र मूलं न) ॥ ' ते शं वणमंडा '
इत्यादि, ते वनख (पण्डाः, सान्तिर्कारिणि द्वादश योजनस-
हस्राणयायामेन पञ्च योजनशतानि विष्कम्भेन प्रत्येकं
प्रत्येकं प्राकारपरिचितम्, प्रक्षमा, पुन कथम्भूतास्ते वन-
खगडाः ? इत्यादि पञ्चवर्गवादकादर्थिनपर्यटयन्तावदाव-
शेषेण चक्रव्यं यावत् ' तत्थ शं ' बहवे वाणमंतरा दे-
वा य देवीश्रो य आसयंति ० जाव विहरंति ॥ ' तेमि
शं ' मित्यादि, तेषां वनखगडानां बहुमध्यदेशभागे प्र-
त्येकं २ प्रासादावतंसकाः प्रक्षमाः, ते च प्रासादावतंसका
द्वार्याण्योजनान्यर्द्धयोजनं चोर्ध्वमुच्चैस्त्वेन एकत्रिशतं यो-
जनानि क्रोश च विष्कम्भेन ' अद्भुगयमूमिपहसिया
धिव ' इत्यादि प्रासादावतंसकानां वर्णने निरवशेष
तावद्वक्तव्यं यावत्तत्र प्रत्येकं २ सिंहासनं सपरिचारम् ।

तत्थ शं चत्तारि देवा महाड्डिया ० जाव पलि-
ओवमड्डिनीया परिवर्तंति, तं जहा-असोए मत्तवसे
चंपए चूते ॥ तत्थ शं ते माणं साणं वणमंडा-
णं साणं साणं पामायवडिमयाणं साणं साणं सामाणि-
याणं साणं साणं अग्गमहिमीणं साणं साणं परिमाणं
माणं साणं आयरक्खंदेवाणं आहवस्सं ० जाव विहरंति ॥
विजयाए शं रायहाणीए अंतो बहुममरमणिजे भू-
मिभागे पप्पत्ते ० जाव पंचवस्सहि मणीहि उवमोभिए
तणसहविहणे ० जाव देवा य देवीश्रो य आसयंति ० जाव
विहरंति ॥ तस्म शं बहुममरमणिजस्म भूमिभागस्म
बहुमज्ज्भेदमभाए एत्थ शं एगं महं ओवरियालेण प-
प्पत्ते वारस जोयणमयाइं आयामविक्खंभेणं तिन्नि जोय-
णसहस्माइं मत्त य पंचाणउते जोयणसते किंचि विमं-
साहिए परिकखेवेणं अद्भकोमं बाहल्लेणं मच्चजंबुणदमए
शं अच्छे ० जाव पडिरूवे ॥

' तत्थ शं ' मित्यादि, तेषु वनखगडेषु प्रत्येकमेकैकं देवभावेन
चत्वारो देवा महाड्डिका यावत् ' महज्जुइया महाबला म-
हायसा महासोक्खा महागुभावा ' इति परिग्रहः, पत्थोप-
मार्थ्यातका परिचस्मन्ति, तद्यथा—' असोए ' इत्यादि, अ-
शोकवनं शोक, सप्तपर्णवनं सप्तपर्णः, चम्पकवनं चम्पकः,
चूतवनं चूतः ॥ ' तेमि शं ' मि (तत्थ शं ते इ) न्यादि, ते
अशोकादयो देवास्तस्य वनखगडस्य स्वस्य प्रासादाव-
तंसकस्य, मन्त्रे बहुवचने प्राकृतत्वात्, प्राकृते हि घञन-
व्यत्ययो भवतीति, स्वेषां स्वेषां सामानिकसहस्राणां स्वा-
सां स्वामामप्रमहिर्पाणां सपारिचाराणां स्वासां स्वासां प-
र्षदां स्वेषां स्वेषामनीकानाम् (अनीकाधिपतीनां) स्वेषां
स्वेषामात्तरत्तकाणाम् ' आहवस्सं पोरयच्च ' मित्यादि
प्राग्वत् ॥ ' विजयाए शं ' मित्यादि विजयाया राजधान्या
अन्तर्बहुसमरमणीया भूमिभागः प्रक्षमाः, तस्य ' से ज-
हानामए आलिगपुक्खंइ वा ' इत्यादि वर्णने प्राग्वत् नि-
रवशेषं तावद्वक्तव्यं यावत्तस्मिन्ना उपरी, तस्य च यद्-

समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे, अत्र महद्
एकमुपकारिकालयनं प्रक्षमम्, राजधानीस्वामिसत्कप्रासादा-
वतंसकादीन उपकरोति-उपएभ्नातीत्युपकारिका-राजधा-
नी स्वामिसत्कप्रासादावतंसकादीनां पीठिका, अन्यत्र त्वि-
यमुपकार्योपकारिकेति प्रमिद्धा, उक्तञ्च—' गृहस्थानं स्मृ-
ते गङ्गा-मुपकार्योपकारिका ' इति, उपकारिकालयनमिव
उपकारिकालयनं तद् द्वादश योजनशतानि आयामविष्क-
म्भेन-आयामविष्कम्भाभ्याम्, त्रीणि योजनसहस्राणि स
त योजनशतानि पञ्चनवतीनि-पञ्चनवत्याधकारिणि किञ्चिद्वि-
शेषाधकारिणि परिक्षेपेण प्रक्षमानि, परिक्षेपपरिमाणे चंद
प्रागुक्तकरणवशात्स्वयमानेतद्वयम् । अर्द्धकोशम्-धनु सह-
अपरिमाणं बाहल्येन ' मच्चजंबुणयामए ' इति सर्वाभ-
ना जाम्बूनदमयम्, ' अच्छे ' इत्यादि विशेषणजानं प्राग्वत् ।

मे शं एगाए पउमवरेइयाए एगेणं वणमंडेणं
मच्चतो समंता मंपरिकिखंते पउमवरेइयाए वरणओ
वणमंडवरणओ ० जाव विहरंति, मे शं वणमंडे देसुणाइं
दो जायणाइं चक्कवालविक्खंभेणं ओवारियालयणमम-
परिक्खेवेणं ॥ तस्म शं ओवारियालयणस्म चउहि
मिं चत्तारि तिसोवाणपडिरूवगा पणत्ता, वरणओ,
तेमि शं तिसोवाणपडिरूवगाणं पुत्तो पत्तये पत्तये
तोरणा पप्पत्ता, छत्तातिछत्ता ॥ तस्म शं उवारि-
यालयणस्म उप्पं बहुममरमणिजे भूमिभागे पणत्ते
० जाव मणीहि उवमोभिते मणिवप्पओ, गंधर्मफामो,
तस्म शं बहुममरमणिजस्म भूमिभागस्म बहुमज्ज्भेदम-
भाए एत्थ शं एगं महं मूलपामायवडिमए पप्पत्ते, मे शं
पामायवडिमए वावडिं जोयणाइं अद्भजोयणं च उड्डं उ-
च्चत्तणं एकतीमं जोयणाइं कोमं च आयामविक्खंभेणं
अद्भुगयमूमिपहमिते तद्वत् तस्म शं पामायवडिसगस्म
अतो बहुममरमणिजे भूमिभागे पप्पत्ते ० जाव मणिफाम
उल्लोए ॥ तस्म शं बहुममरमणिजस्म भूमिभागस्म
बहुमज्ज्भेदमभागे एत्थ शं एगा महं मणिपेडिया पप्पत्ता,
मा च एगं जोयणमायामविक्खंभेणं अद्भजोयणं बाहल्लेणं
मच्चमणिमई अच्छा मएहा ० जाव पडिरूवा ।

' मे शं ' मित्यादि, तद्-उपकारिकालयनम् एकया प-
ञ्चवरेइयया तत्पृष्ठभाविन्या एकैकं च वनखगडेन ' स-
र्वतः—सर्वासु दिक्षु समन्ततः—सामन्त्येन संपरिचितम्,
पञ्चवरेइययावर्णका वनखगडवर्णकः प्राग्व्यध्ववशेषो व-
क्तव्यो यावत् ' तत्थ बहवे वाणमंतरा देवा य देवीश्रो य आ-
सयंति सयंति ० जाव विहरंति ' इति । ' तस्म शं ' मित्यादि,
तस्य उपकारिकालयनस्य चउहिमिंति चतुर्विंश-चतसृषु
दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारि त्रिसोपानप्रति-
रूपकारिणि प्रतिविशिष्टरूपाणि त्रिसोपानानि प्रक्षप्तानि, त्रिसो-
पानवर्णकः पुष्यवृक्षव्यः तेषां च त्रिसोपानप्रतिरूपकारिणां पु-
रतः प्रत्येकं प्रत्येकं तारणं प्रक्षमम्, तेषां च तारणानां वर्णने
प्राग्वद्वक्तव्यम् ॥ ' तस्म शं ' मित्यादि, तस्य-उपकारिका-

लयनस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रकृष्टः, 'से जहानामए' इत्यादि भूमिभागवर्णने प्राग्वाच्यत्वाच्च पाश्चात्तम्येनोपरीः, तस्य च-बहुसमरमणीयस्य भूमि-भागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महानेका मूलप्रासादावतंस-कः प्रकृष्टः, स च द्वापट्टियोजनानि अर्द्धे च योजनमूर्ध्व-मुख्येन, एकात्रिशतं योजनानि क्रांशे चायामविष्कम्भा-भ्याम्, 'अब्भुगयमूसियपहासिया चिवे' इत्यादि, तस्य व-र्णने मध्ये भूमिभागवर्णने सिंहासनवर्णने शेषाणि च भ-द्रासनानि न-परिवारभूतानि विजयद्वारबाह्यस्थितप्रा-सादवद्भावनीयानि ॥ 'तस्मिं गं' इत्यादि, तस्य मूलप्रा-सादावतंसकस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महती एका मणि-पीठिका प्रकृष्टा, सा चैकं योजनमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्ध-योजने वाहयेन 'सव्वमाणमयी' इति सर्वोत्तमा मणिमयी 'अच्छा मराहा' इत्यादिविशेषणकदम्बक प्राग्वत् ॥

तीसं गं मणिपट्टियाए उवरि एगे महं मीहामणं प-प्पत्ते एवं मीहामणवणणओ मपरिवारे, तस्मिं गं पासाय-वडिमगम्म उप्पि बहवे अट्टु मंगलगा भया छत्तानिछत्ता ॥ से गं पासायवडिमए अण्णहि चउहि तदट्टुच्चत्तप-माणमेत्तेहि पासायवडिमएहि मव्वतो समंता संपरिकिच्चत्ता, ते गं पासायवडिमगा एकतीसं जोयणाई कोसं च उट्टु उच्चत्तं अट्टुमोलमजोयणाई अट्टुकोसं च आयामवि-क्खंभेणं अब्भुगगतं तहव, तेमिं गं पासायवडिमगाणं अंतो बहुसमरमणिजा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेमिं गं बहुसमरमणिजाणं भूमिभागाणं बहुमज्जदमभाए पत्तेयं पत्तेयं मीहामणं पप्पत्ते, वणआ, तेमिं प-रिवारभूता महामणा पप्पत्ता, तेमिं गं अट्टु मंगलगा भया छत्तानिछत्ता ॥ ते गं पासायवडिमगा अ-ण्णहि चउहि चउहि तदट्टुच्चत्तपमाणमेत्तेहि पासायवडि-मएहि मव्वतो समंता संपरिकिच्चत्ता ॥ ते गं पासा-यवडिमगा अट्टुमोलमजोयणाई अट्टुकोसं च उट्टु उच्च-त्तं देसुणाई अट्टु जोयणाई आयामविक्खंभेणं अ-ब्भुगगतं तहव ॥ तेसिं गं पासायवडिमगाणं अंतो बहुस-मरमणिजा भूमिभागा उल्लोया ॥ तेमिं गं बहुसमरमणि-जाणं भूमिभागाणं बहुमज्जदमभाए पत्तेयं पत्तेयं पउ-मामणा पप्पत्ता ॥ तेमिं गं पासायवडिमगा अण्णहि चउहि तदट्टुच्चत्तपमाणमेत्तेहि पासायवडिमएहि मव्वतो समंता संपरिकिच्चत्ता ।

'तीसं गं' इत्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेक सिंहासन प्रकृष्टम्, तस्य च सिंहासनस्य परिघा-रभूतानि शेषाणि भद्रासनानि प्राग्वद्वक्ष्यानि ॥ 'से गं' इत्यादि, स च मूलप्रासादावतंसकोऽन्यैश्चतुर्भिर्मूलप्रा-सादावतंसकैस्तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादावतंस-कादूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणैः सवतः-समन्तःसंपरिगतिम, तदूर्ध्वो-

च्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-एकत्रिशतं योजनानि क्रांशे चै-कमूर्ध्वमुख्येन, पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृतीयांश्च क्रां-शान् आयामविष्कम्भाभ्याम्, तेषामपि 'अब्भुगयमूसिय-पहासिया चिवे' इत्यादि स्वरूपवर्णने मध्य भूमिभागवर्णनम्-लोकवर्णने च प्राग्वत् ॥ तेसिं गं 'इत्यादि, तेषां प्रासा-दावतंसकानां बहुमध्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं सिंहासन प्रकृष्टम्, तेषां च सिंहासनानां वर्णने प्राग्वत्, नवरमत्र सिं-हासनानां शेषाणि परिवारभूतानि न वक्ष्यानि ॥ 'ते गं' पासायवडिमगा 'इत्यादि, ते प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-मूलप्रासादावत-सकापरिवारभूतप्रासादावतंसकादूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैर्मूलप्रा-सादावतंसका चतुर्भागांश्चतुर्भिर्मूलप्रासादावतंसका-समन्ता-संपरिगतिमाः, तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति-'ते गं' इत्यादि, ते प्रासादावतंसकाः पञ्चदश योजनानि अर्द्धतृ-तीयांश्च क्रांशान् ऊर्ध्वमुख्येन देशानानि अष्टौ योजनानि आयामविष्कम्भाभ्याम्, स च-'आयाम-विक्खंभेणं' इति एकवचने समाहारविधत्तान्, एवम-न्यत्रापि भावनीयम्, एतेषामपि 'अब्भुगयमूसिय' इत्यादि स्वरूपवर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णने सिंहा-सनवर्णने च प्राग्वत्, एवमपि सिंहासनपरिवारं व-क्ष्यामः । 'ते गं' इत्यादि, तेषां प्रासादावतंसका अन्यै-श्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-अनन्तरा-क्रमासादावतंसकादूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणैर्मूलप्रासादावतंसकाऽष्टौ भा-गांश्चतुर्भिर्मूलप्रासादावतंसका-समन्तःसंपरिगतिमाः, तदेव तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रमेव दर्शयति-'ते गं' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका देशानानि अष्टौ योजनानि ऊर्ध्वमुख्येन देशानानि चत्वारि योजनान्यायामविष्कम्भाभ्याम् तेषामपि 'अब्भुगयमूसियपहासिया चिवे' इत्यादि स्वरूपवर्णने मन्तरप्रासादावतंसकवत्, एतेषां सवतोऽर्थोऽर्थोऽर्थो न दृश्यते । 'ते गं' इत्यादि, तेषां च प्रासादावतंसका अन्यैश्चतुर्भिः प्रासादावतंसकैस्तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैः-अनन्तराक्रमा-सादावतंसकादूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमात्रैर्मूलप्रासादावतंसकापत्त-या षोडशभागप्रमाणमात्रैरित्यर्थः, सवतः-समन्ततः संप-रिगतिमा ।

तदूर्ध्वोच्चत्वप्रमाणमेव दर्शयति -

ते गं पासायवडिमगा देसुणाई अट्टु जोयणाई उट्टु उच्चत्तं देसुणाई चत्तारि जोयणाई आयामविक्खंभेणं अब्भुगगतं भूमिभागा उल्लोया महामणाई उवरि मंगल-गा भया छत्तानिछत्ता, ते गं पासायवडिमगा अण्णहि चउहि तदट्टुच्चत्तपमाणमेत्तेहि पासायवडिमएहि मव्वतो समंता संपरिकिच्चत्ता । ते गं पासायवडिमगा देसुणाई चत्तारि जोयणाई उट्टु उच्चत्तं देसुणाई दो जोयणाई आ-यामविक्खंभेणं अब्भुगयमूमिं भूमिभागा उल्लोया पउ-मामणाई उवरि मंगलगा भया छत्तानिछत्ता । (सू० १३६)

'ते गं' इत्यादि, ते प्रासादावतंसका देशानानि चत्वारि या-जनान्यूर्ध्वमुख्येन देशानि द्वयोजने आयामविष्कम्भाभ्याम्, तेषामपि स्वरूपवर्णने मध्ये भूमिभागवर्णनमुल्लोकवर्णने सिं

हासनवर्णने च परिवारवर्जित प्राग्वत्, तदेवं चतस्रः प्रासादा-
वन्तसकपरिपाश्या भवन्ति, कर्त्तव्यस्तत्र एव दृश्यन्ते न चतुर्थी ।

(१०) अथ लवणसमुद्र विजयदेवस्य सभामाह—

तस्मै शं मूलपासायवडैसगस्त उत्तरपुरगतिमेणं एतथ
णं विजयस्म देवस्म सभा सुधस्मा पणत्ता, अद्वुतेरमजो-
यणाइं आयामेणं, छ मक्रोमाइं जौयणाइं विस्खेभेणं, शव
जौयणाइं उड्डं उच्चत्तणं, अणेगखंभमतमंनिविट्टा अन्धुग्ग-
यमुकयवइग्गवेदिया तोरणवरगनियसालभंजिया सुसिलिट्ट-
विमिट्टलट्टमंठियपमत्थवेरुलियविमलखंभा शाणामणिक-
गगरयणखइयउज्जलवड्डमममुविभत्तचित्त (णिचियं) रम-
णिजकुट्टिमतला ईहामियउमभतुरगणरमगरविहगवालग-
किस्सररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ता थंभु-
ग्गयवइग्गवेदियापरिगयाभिरामा विज्जाहरजमलजुयलजंतजु-
त्ता विव अच्चिमहस्ममालणीया रुवगमहस्मकलिया भिम-
माली भिच्चिममाली चक्खुलोयणलेसा सुहफामा सस्मि-
रीयरूया कंचगमणिग्गयणभूमियागा नाणाविहपंचवमधं-
टापडागपडिमंडितग्गमिहरा धवला मिगंडकवचं विणिग्गु-
यंती लाउल्लोइयमहिया गोमीमसरमरत्तचंदणदहरदिन्न-
पंचगुलितला उवाचियचंदणकलमा चंदणघडमुकयतो-
रणपडिदुवारदेसभागा आमत्तोमत्तविउलवड्डवग्गारियमल्लदा
मकलावा पंचवामसरमसुरभिमुकपुण्णपुंजोवयारकलिता का-
लागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकध्वमधमधेतगंधुदधुयाभिरामा सुगं-
धवरगंधिया गंधवट्टिभूया अच्चलगणसंघमंविक्किन्ना दि-
व्वतुडियमधुरमहंपणाइया मुग्गमा सव्वरयणामती अ-
च्छा ० जाव पडिरूवा ।

'तस्मै शं' मित्यादि, तस्य मूलप्रासादावन्तसकस्य उत्तर-
पूर्वस्याम-ईशानकोण इत्यर्थः, अत्र-एतस्मिन् भागे विजय-
स्य देवस्य योग्या सभा सुधर्मा नाम विशिष्टच्छन्दकोपेता
साऽर्द्धत्रयोदशयोजनान्यायामेन, षट् सक्रोशानि योजनानि
विस्क्रमेन, नव योजनानि ऊर्ध्वमुखैस्त्वेन, 'अणेग' त्यादि
अनेकेषु स्तम्भशतेषु सर्वाविष्टा अनेकस्तम्भशतम-
न्निविष्टा 'अन्धुग्गयमुकयवइग्गवेदिया' तोरणवरगइय-
सालभंजिया सुसिलिट्टविमिट्टलट्टमंठियपमत्थवेरुलियवि-
मलखंभा 'अभ्युदना-अतिरमणीयतया द्रष्टृणां प्रत्य-
भिमुखम्' उत-प्रायत्नेन स्थिता मुकतेव मुकता
निपुणांशाल्पचित्तैवेति भावः, अभ्युदना चासौ मुकता
च अभ्युदतमुकता यज्वेदिका-द्वारमण्डकोपरिवस्त्र-
रत्नमयी वेदिका तोरण चाभ्युदतमुकते यथ सा तथा,
तथा वर्गाभिः-प्रधानाभिः-संचिताभिः-निर्गताभिः रति-
दाभिर्वा मालमंजिकाभिः-सुश्लेषा-संबद्धा विशिष्टे-प्रधाने
लष्टे-मनोज्ञसंस्थितम्-संस्थानं येषां ते विशिष्टलष्टसं-
स्थिताः प्रशस्ताः-प्रशंसास्पदाभूता वैडूर्यस्तम्भा-वैडूर्यरत्न-
मया, स्तम्भा यस्या सा वरचितशालमंजिकासुश्लेषाविशि-
ष्टलष्टसंस्थितप्रशस्तवैडूर्यस्तम्भा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः,

तथा नानामणिकनकरत्नानि स्थाचितानि यत्र स नानामणि-
कनकरत्नस्वाचितः, निष्ठान्तस्य परिपातो भार्यादिदर्शनात्,
नानामणिकनकरत्नस्वाचितः उज्ज्वलो-निर्मलो बहुसमः-
अत्यन्तसमः सुविभक्ता निचितो-निर्विडो रमणीयश्च भूमि-
भागो यस्यां सा नानामणिकनकरत्नस्वाचिताज्ज्वलधुसमसु-
विभक्ता(निचितरमणीय) भूमिभागा ईहामिगउसहतुरगनरम-
गरविहगवालगकिस्सररुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलय-
भत्तिचित्ता 'इति तथा स्तम्भोद्भूतया-स्तम्भोपरिवर्त्तिन्या
वज्रवेदिकया-यज्वरत्नमय्या वेदिकया परिगता सती याऽ-
भिरामा स्तम्भोद्भूतवज्रवेदिकापरिगताभिरामा ' विज्जाहर-
जमलजुगलजंतजुत्ता विव अच्चिमहस्ममालणीया रुवगमह-
स्मकलिया भिममाली भिच्चिममाली चक्खुलोयणलेसा
सुहफामा सस्मिरीयरूया' इति प्राग्वत् 'कंचगमणिग्गयणभू-
मियागा' इति काञ्चनमणिग्गत्नानां स्तूपिका शिखरं यस्याः सा
काञ्चनमणिग्गत्नस्तूपिका ' नाणाविहपंचवमधंटापडागप-
रिमंडियग्गसिहरा ' नानाविधाभिः-नानाप्रकाराभिः पञ्चव-
र्गाभिर्घट्टाभिः पताकाभिश्च परि-सामस्त्येन मण्डितमप्र-
शिखरं यस्याः सा नानाविधपञ्चवर्णघटापताकापरिमण्डि-
ताप्रशिखरा धवला-श्वेता मरीचिकवच्चम्-किरणजाल-
परिलेप विानमुञ्चन्ती 'लाउल्लोइयमहिया' इति लायं नाम-
यद् भूमिगोमयादिना उपलेपनम्, 'उल्लोइयं'-कुड्यानां मालस्य
च सटिकादिभिः समृष्टीकरणं 'लाउल्लोइयं' ताभ्यामिव मोह-
ता-पूजिता लाउल्लोइयमहिता तथा गोशीर्षेण गोशीर्षनामच-
न्दनेन सरसररत्नचन्दनेन वहरेण-वहलेन-चपेटाकारेण धा-
दत्ताः पञ्चाङ्गुलयस्तला-हस्तका यत्र सा गोशीर्षकसरसररत्न-
चन्दनदर्दरदत्तपञ्चाङ्गुलितला, तथा उपचितो-निवेशिता व-
न्दनकलशा-मङ्गलकलशा यस्यां सा उपचितचन्दनकलशा,
'चंदणघडमुकयतोरणपडिदुवारदेसभागा' इति चन्दनघटैः
चन्दनकलशैस्सुकृतानि-सुष्ठु कृतानि शोभनानानि तात्पर्या-
र्थः, यानि तोरणानि नानि चन्दनघटसुकृतानि तोरणानि
प्रातःद्वारदेशभागे यस्यां सा चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिहार-
देशभागा, तथा-'आमत्तोमत्तवट्टवग्गारियमल्लदामक-
लावा' इति, आ-अवाह अघोभूमौ सक्त-आसक्तो भूमौ
लग्न इत्यर्थः ऊर्ध्वे सक्त उन्मक्त-उल्लोचतले उपार संबद्ध
इत्यर्थः, विपुलो-विस्तीर्णः वृत्तो यत्तुलः ' वग्गारिय ' इति
प्रलाम्बिता माल्यदामकलापः-पुष्पमालासमूहो यस्यां सा
आसक्तोसक्तविपुलवृत्तवग्गारितमाल्यदामकलापा, तथा
पञ्चवर्णेन सरमेन-सच्छायेन सुरभिणा मुक्तेन-क्षिप्तेन पुष्प-
पुञ्जलक्षणेनोपचारेण पूजया कलिता पञ्चवर्णसरससुर-
भिमुक्तपुष्पपुञ्जोपचारकलिता ' कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरु-
कध्वमधमधेतगंधुदधुयाभिरामा सुगंधवरगंधगाधया गंधव-
ट्टिभूया ' इति प्राग्वत्, ' अच्चलगणसंघमंविक्किन्ना ' इति
अप्लवगणानां सङ्ग-समुदायस्तेन सम्यग-रमणीयतया-
विकीर्णा व्याप्ता ' विव्वतुडियमहंपणादिद्या ' इति दिव्या
नां श्रुतानाम-आतोद्यानां वरुणानांमृदङ्गादीनां ये शब्दा-
स्ते सम्यक् आश्रमनोहारितया प्रकरणेन नादित-शब्दवती
दिव्यवर्द्धितशब्दप्रणादिता 'अच्छा सएहाजाव पडिरूवा'
इति प्राग्वत् ॥

तीस शं मोहम्माण सभाए तिदिमिं तओ दाग पणत्ता ।

ते णं दारा पत्तेयं पत्तेयं दां दां जोयणां उड्डं उच्चत्तेणं
एणं जोयणं विक्खंभेणं तावइयं चैव पवेसेणं सेया वरकण-
गधूमियं गा ० जाव वणमालादारवणञ्चो । तेसि णं
दाराणं पुग्गो मुहमंडवा पणत्ता, ते णं मुहमंडवा अट्टे-
मजोयणां आयामेणं लो जोयणां मकोमां विक्खंभेणं
साहंरगां दां जोयणां उड्डं उच्चत्तेणं मुहमंडवा अणेगखं-
भसयसंनिविट्ठा ० जाव उल्लोया भूमिभागवणञ्चो ॥
तेमि णं मुहमंडवाणं उवरि पत्तेयं पत्तेयं अट्टु मंगला
पणत्ता, सान्थियं ० जाव मच्छं ॥ तेसि णं मुहमंडवाणं
पुग्गो पत्तेयं पत्तेयं पेच्छाघरमंडवा पणत्ता, ते णं पेच्छा-
घरमंडवा अट्टेनमजोयणां आयामेणं ० जाव दां जोयणां
उड्डं उच्चत्तेणं ० जाव मणिफासो ॥ तेमि णं बहु-
मज्झंदमभाए पत्तेयं पत्तेयं वहरामयअक्खाडगा पणत्ता,
तेमि णं वहरामयाणं अक्खाडगाणं बहुमज्झंदमभाए पत्तेयं
पत्तेयं मणिपीडिया पणत्ता, ताञ्चो णं मणिपीडियाञ्चो
जोयणंमगे आयामविक्खंभेणं अट्टजोयणं वाहल्लेणं स-
व्वमणिमईञ्चो अच्छञ्चो ० जाव पडिरूवाञ्चो ॥ ता-
सि णं मणिपीडियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं मीहामणा
पणत्ता, लीहासणवणञ्चो ० जाव दामा परिवारे ।
तेमि णं पेच्छाघरमंडवाणं उप्पि अट्टु मंगलगा भया
ल्लत्तातिद्धत्ता (० जाव पडिरूवा) ।

तेमि णं मुहमणं इत्यादि, तस्याः सुधर्मायाः सभायाः
त्रिंदिश—तिस्तु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकद्वारभावेन
त्रिंदिश द्वारानि प्रक्षप्तानि, तद्यथा—एकं पूर्वस्यामेकं दक्षि-
णस्यामेकमुत्तरस्याम् । 'ते णं दारा' इत्यादि, तानि द्वा-
राणि प्रत्येकं प्रत्येकं द्वे द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन योजन-
मेकं विक्खंभेन 'तावइयं चैव' इति योजनमेकं प्रवेशन-
'सेयावरकणगधूमियागा' इत्यादि प्रागुक्तं द्वावर्णेन त-
देतावद्वक्त्रं यावन्नमाला इति ॥ 'तेमि णं' मित्यादि,
तेषां दाराणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मुखमण्डपः प्रक्षप्तः,
तच्च मुखमण्डपा अट्टेनयोदश योजनानि आयामेन, एव
योजनानि सकोशानि विक्खंभेन, सातिरेके द्वे योजने ऊ-
र्ध्वमुच्चैस्त्वेन, एतेषामपि 'अणेगखंभसयसंनिविट्ठा' इ-
त्यादि वर्णेन सुधर्मायाः सभाया इव निरवशेषं द्रष्टव्यं,
तेषां मुखमण्डपानामुल्लोकवर्णेन बहुसमरमणीयभूमिभा-
गवर्णेन च यावन्मणीनां स्पर्शः प्राग्वत् ॥ 'तेमि णं' मि-
त्यादि, तेषां मुखमण्डपानामुपरि अष्टाष्टौ मङ्गलकानि-
स्पर्शिकादीनि प्रक्षप्तानि, तान्येवाह—'ते जहं' इत्यादि,
एतच्च विशेषणं सुधर्मासभाया अपि द्रष्टव्यम् ॥ 'तेमि
णं' मित्यादि, तेषां मुखमण्डपानां पुरतः प्रत्येकं २ प्रेक्षा-
गृहमण्डपः प्रक्षप्तः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपा अट्टेनयोद-
श योजनान्यायामेन, सकोशानि एव योजनानि विक्खंभेन,
सातिरेके द्वे योजने ऊर्ध्वमुच्चैस्त्वेन, प्रेक्षागृहमण्डपानां च
भूमिभागवर्णेन पूर्ववत्तावद्वक्त्रं यावन्मणीनां स्पर्शः ॥ 'तेमि
णं' मित्यादि, तेषां च बहुसमरमणीयानां भूमिभागानां बहुम-

प्यदेशभागे प्रत्येकं प्रत्येकं वक्त्रमयः अक्षपाटकः चतुर-
स्त्राकारः प्रक्षप्तः, तेषां अक्षपाटकानां बहुमध्यदेशभागे प्र-
त्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रक्षप्ताः, ताश्च मणिपीठिका यो-
जनमेकमायामविक्खंभेन आयामर्जयोजने बाहल्येन 'सव्वम-
णिमईञ्चो' इति सर्वात्मना मणिमयः 'अच्छा' इत्यादि
विशेषणकवक्त्रं प्राग्वत् ॥ 'तासि णं' मित्यादि, तासां
मणिपीठिकानामुपरि प्रत्येकं प्रत्येकं मिहामने प्रक्षप्तम्,
तेषां च सिद्धामनानां वर्णेन परिवारश्च प्राग्वद्वक्त्रं, ते-
षां च प्रेक्षागृहमण्डपानामुपरि अष्टाष्टौ स्वस्तिकादीनि
मङ्गलकानि प्रक्षप्तानि, कृष्णचामरध्वजादि च प्राग्वद्वक्त्रं
॥ 'तेमि णं' मित्यादि, तेषां प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतः
प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रक्षप्ताः, ताश्च मणिपीठिकाः
प्रत्येकं द्वे द्वे योजने आयामविक्खंभेन आयामर्जयोजने
बाहल्येन सर्वात्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ।
(चैत्यस्तुपवक्त्रव्यतासूत्रम् 'चैत्यधूम' शब्दे द्वितीयभागे
१२६२ पृष्ठ गतम्)

तद्याख्या च इहाप्युक्त्याप्रदर्शने—

'तेमि णं' मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां प्रत्येकं प्रत्येकं
'चतुर्दिश' चतसृषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकमणि-
पीठिकाभावेन चतस्रो मणिपीठिकाः प्रक्षप्ताः, ताश्च मणि-
पीठिका योजनमायामविक्खंभेन आयामर्जयोजने बाहल्येन
सर्वात्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ 'तासि
णं' मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि एकैकस्या म-
णिपीठिकाया उपरि एकैकप्रतिमाभावेन चतस्रो जिनप्रति-
माः जिनोत्सवः—उत्कर्षतः पञ्च धनु शतानि, प्राग्वत्ततः सप्त
हस्ताः, इह तु पञ्च धनु शतानि संभाव्यन्ते, 'पालयंक-
तिस्रश्चो' इति पर्यङ्कामनानिपणणाः स्तुपाभिमुख्यास्त-
पन्ति, तद्यथा—श्रवणा वर्द्धमाना चन्द्रानना वारिण्या ।
'तेमि णं' मित्यादि, तेषां चैत्यस्तूपानां पुरतः प्रत्येकं प्र-
त्येकं मणिपीठिकाः प्रक्षप्ताः, ताश्च मणिपीठिका द्वे द्वे
योजने आयामविक्खंभेन आयामर्जयोजने बाहल्येन सर्वा-
त्मना मणिमयः अच्छा इत्यादि प्राग्वत् (जी०)
(चैत्यस्तुपानां वर्णावासादिमूत्रं 'चैत्यवक्त्र' शब्दे
१२६४ पृष्ठ गतम्) (चैत्यस्तुपानां वर्णावासादिमूत्रव्या-
ख्या च तत्रैव 'चैत्यवक्त्र' शब्दे द्वितीयभागे १२६५
पृष्ठ गता ।)

(६१) अथ मणिपीठिकानां महन्द्रध्वजा प्रतिपादयति—

तामि णं मणिपीडियाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं माहिद-
ज्झया अट्टुमां जोयणां उड्डं उच्चत्तेणं अट्टकोमं
उच्चत्तेणं अट्टकोमं विक्खंभेणं वहरामयवट्टलट्टमंठि-
यमुमिलिट्टपरिघट्टमट्टमुपतिट्ठिता विमिट्ठा अणेगवरपं-
चवप्पकुडभीमहम्मपरिमंडियाभिरामा वाउदुयविजयवेजयं-
तीपडामा ल्लत्ताल्लित्तकलिया तुंगा गगणतलमभिलंघ-
माणसिहरा पामादीया ० जाव पडिरूवा ।

'तामि णं' मित्यादि, तासां मणिपीठिकानामुपरि
प्रत्येकं प्रत्येकं महन्द्रध्वजः प्रक्षप्तः, तच्च महन्द्र-
ध्वजा अट्टोपमानि—साट्टानि सप्त योजनान्यूर्ध्वमुच्चै-
स्त्वेन, अट्टकोशम्—धनु महत्प्रमाणमुद्धेधेन, अट्टकोशं-

धनुःसहस्रप्रमाणं विष्कम्भेन—विस्तारण , 'वङ्गरामय-
वटलट्टसंठियसुसिलिट्टपरिघट्टमट्टमुपहाडिया ' इति वज्र-
मया—वज्ररत्नमयाः तथा वृत्तं—वर्तुलं लष्टं—मनोकं संस्थि-
तं—संस्थामं येषां ते वृत्तलष्टसंस्थिताः , तथा सुत्रिष्टा-
यथा भवन्ति एवं परिघट्टा इव स्वशानया पाषाणप्रति-
मेव सुश्रिष्टपरिघट्टाः मृष्टाः सुकुमारशानया पाषाणप्रति-
मेव सुप्रतिष्ठिता मनागप्यचलनात् ' अणुगवर्गपंचवर्णकुड-
भीसहस्रपरिमांडियाभिरामा ' अनेकवैरैः—प्रधानैः पञ्चव-
र्णैः कुडभीसहस्रैः—लघुपताकासहस्रैः पारमण्डिताः स-
प्ताभिरामा अनेकवर्गपञ्चवर्णकुडभीसहस्रपरिमांडिताभि-
रामाः ' वाउड्रयविजययज्येतापडागा छत्ताछत्तकालिया
तुंगा गगणतलमणुलिहंतासहारा पासाईया०जाव पांडरूया ' इति प्राग्वत् ।

तेमि शं महिदज्भयाणं उप्पि अट्टट्ट मंगलगा
भया छत्तातिछत्ता ॥ तेमि शं महिदज्भयाणं पुरतां
तिदिमि तआ शंदाओ पुक्खरिणीओ पप्पत्ताओ ताओ
गं पुक्खरिणीओ अट्टेत्तमजोयणाई आयामेणं मक्का-
साई छ जोयणाई विक्खंभेणं दस जोयणाई उव्वेहेणं अ-
च्छाओ सगहाओ पुक्खरिणीवप्पत्ताओ पत्तयं पत्तयं पउमव-
रेड्यापरिक्खत्ताओ पत्तयं पत्तयं वणमंडपरिक्खत्ता-
ओ वप्पत्ताओ ०जाव पडिरूवाओ ॥ तेमि शं पुक्खरिणी-
गं पत्तयं पत्तयं तिदिमि तिमोवाणपडिरूवगा पप्पत्ता ,
तेमि शं तिमोवाणपडिरूवगाणं वप्पत्ताओ , तोरणा भा-
णियव्वा , ०जाव छत्तातिछत्ता ।

' तेमि शं 'मित्यादि , तेषां महेंद्रध्वजानामुपरि अष्टा-
षष्टौ मङ्गलकानि बहवः कृष्णवामरध्वजा इत्यादि पूर्वव-
त् स्वयं वक्तव्यं यावद्धवः सहस्रपत्रकहस्तका इति ॥ ' ते
मि शं 'मित्यादि , तेषां महेंद्रध्वजानां पुरतः प्रत्येकं प्र-
त्येकं नन्दा—नन्दाभिधाना पुष्करिणी प्रक्षप्ता , अर्द्धत्र-
योदश—साक्षीन द्वादश याजनानि आयामेन , पञ्च योजना-
नि सक्तांशानि विष्कम्भेन , दश योजनान्युद्धेधेन—उगडत्वेन
' अच्छाओ सगहाओ रययमयकुडाओ ' इत्यादिवर्ण-
नं जगन्मुपरिपुष्करिणीवर्धनवशेषं वक्तव्यं यावत् ' पासा-
ईयाओ उदगरनेणं पप्पत्ताओ ' ताओ नन्दापुष्करिण्यः प्र-
त्येकं प्रत्येकं पञ्चवर्गवर्णकया प्रत्येकं प्रत्येकं वनस्वगडेन च
परिक्लिप्ताः , तासां च नन्दापुष्करिणीनां त्रिदिशि त्रिसो-
पानप्रतिरूपकाणि प्रक्षप्तानि तेषां च वर्णने तोरणवर्णने
च प्राग्वत् ।

सभाए शं सुहम्माए छ मणोगुलियामाहस्मीओ पप्पा-
त्ताओ , तं जहा-पुरन्थिमेणं दो साहस्मीओ पञ्चन्थि-
मेणं दो साहस्मीओ दाहिणेणं एगा माहस्सी उचरेणं
एगा साहस्सी , तासु शं मणोगुलियासु बहवे सुवण-
रुप्पामया फलगा पणत्ता , तेसु शं सुवणरुप्पाम-
एसु फलगेसु बहवे वङ्गरामया नागदंतगा पणत्ता ,
तेसु शं वङ्गरामएसु नागदंतएसु बहवे रययामता सिकगा पप्पता ।

गधारितमल्लदामकलावा ०जाव सुक्खिवट्टवग्यारितमल्ल-
दामकलावा , ते शं दामा तवदिअलंबूमगा ०जाव
चिट्ठंति ॥ सभाए शं सुहम्माए छ गोमाणसी-
साहस्सीओ पणत्ताओ , तं जहा-पुरन्थिमेणं दो साह-
स्मीओ , एवं पञ्चन्थिमेणं वि , दाहिणेणं सहस्मं एवं उ-
चरेण वि , तासु शं गोमाणसीसु बहवे सुवणरुप्पमया
फलगा पणत्ता ०जाव तेसु शं वङ्गरामएसु नागदंत
एसु बहवे रययामया सिकगा पणत्ता , तेसु शं रय-
यामएसु सिकएसु बहवे वेरुलियामईओ धूवघडिताओ
पणत्ताओ , ताओ शं धूवघडियाओ कालागुरुपवरकुं-
दुरुकतुरुक ०जाव घाणमणणिव्वुड्करेणं गंधेणं सव्वतो
समंता आपूरमाणीओ चिट्ठंति । सभाए शं सुधम्माए
अंतो बहुममरमणिजे भूमिभागे पणत्ते ० जाव म-
णीणं फासो उल्लोया पउमलयभत्तिचित्ता ०जाव सव्व-
तवणिज्जमए अच्छं ०जाव पडिरूवे ॥ (सू० १३७)

' सभाए शं सुहम्माए ' इत्यादि , सभायां सुधर्मायां ष-
ड (मने) गुलिकासहस्राणि प्रक्षप्तानि , तद्यथा—हे स-
हस्रं पूर्वस्यां दिशि हे पश्चिमायामेकं सहस्रं दक्षिणस्या-
मेकमुत्तरस्यामिति , एतासु च फलकनागदन्तकमाल्यदाम-
वर्णने प्राग्वत् ॥ ' सभाए शं सुहम्माए ' इत्यादि , सभा-
यां सुधर्मायां षड् गोमानाभिका—शय्यारूपा , स्थानविशे-
पास्ताया सहस्राणि प्रक्षप्तानि , तद्यथा—हे सहस्रं पूर्वस्यां
दिशि हे पश्चिमायामेकं दक्षिणस्यामेकमुत्तरस्यामिति , ता-
स्यां फलकवर्णने नागदन्तवर्णने धूपघाटकावर्णने च वि-
जयद्वारवत् । ' सभाए शं सुहम्माए ' इत्यादि उल्लोकव-
र्णने ' सभाए शं सुहम्माए ' इत्यादि भूमिभागवर्णने च
प्राग्वत् ।

(१२) अथ लवणसमुद्भवविजयद्वार मणिपीठकामाह—

तस्म शं बहुममरमणिज्जस्म भूमिभागस्म बहुमज्झ-
देसभाए एत्थ शं एगा महं मणिपीठिया पणत्ता , सा
शं मणिपीठिया दो जोयणाई आयामविक्खंभेणं जो-
यणं बाहल्लेणं सव्वमणिमता ॥ तीमे शं मणिपीठि-
याए उप्पि एत्थ शं माणवणं णाम चेइयखंभे पणत्ते
अट्टट्टमाई जोयणाई उट्ठं उच्चतेणं अट्टकोसं उव्वेहेणं
अट्टकोसं विक्खंभेणं छ कोडीए छ लेमे छ विग्गहिते व-
ङ्गरामयवट्टलट्टसंठितं , एवं जहा महिदज्भयस्स वरण-
ओ ० जाव पामातीए ॥ तस्म शं माणवकस्स-
चितियखंभस्म उवरिं छकोसं ओगाहिता हेट्ठा वि छ-
कोमे वज्जेत्ता मज्जे अट्टपंचमेसु जोयणसु एत्थ शं बह-
वे सुवणरुप्पमया फलगा पप्पत्ता , तेसु शं सुवणरुप्पम-
सु फलएसु बहवे वङ्गरामया नागदंतगा पणत्ता , तेसु शं
वङ्गरामएसु नागदंतएसु बहवे रययामता सिकगा पप्पता ।

' तस्म शं बहुममरमणिज्जस्म भूमिभागस्म ' इत्यादि , तस्य

बहुममरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागः अत्र महती एका मणिपीठिका प्रकृता, हे योजने आवाविक-
म्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन सर्वात्मना मणिमयी ' अ-
च्छा ' इत्यादि प्राग्वन् ॥ ' तीमे ण ' मित्यादि, तस्या
मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं मिहामने प्रकृत-
द्वारेण शेषाणि च भद्रात्मनानि तन्परिचारभूतानि प्राग्व-
न् ॥ ' तस्म ण ' मित्यादि, तस्य माणवकनाम्नस्त-
म्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्र-
कृता, एके योजनमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन
' सव्वमणिमयी ' इत्यादि प्राग्वन् ॥ ' तीमे ण ' मित्यादि
तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं (देव) शय-
नीयं प्रकृतम्, तस्य च देवशयनीयस्यायमेतद्रूपः वर्णा-
वासः—बर्लकनिवेशः प्रकृतः, तद्यथा—नानामणिमयाः प्र-
तिपादाः—मूलपादानां प्रतिर्वाशष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः
प्रतिपादाः सौधर्णिकाः—सुवर्णमया पादाः—मूलपादाः,
जाम्बूनमयानि गात्राणि ईषादीनि वज्रमया वज्ररत्नप-
रिताः सन्धयः, ' नानामणिमये चिह्नं ' इति चिह्नं नाम
च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमये च्युतम्—विशिष्टा-
नं रजतमयी तुली लोहिताक्षमयानि, ' विष्णोयणा ' इति
उपधानकानि, आह च मूलटीकाकार—' विष्णोयणा-
उपधानकानि उच्यन्ते ' इति, तपनीयमस्यो गगद्गोधा-
नकाः ॥ ' से ण देवमयानिजे ' इत्यादि, तद् देवशयनीय
सालिह्ननवत्तिकम्—सह आलिह्ननवत्त्योः—शरीरप्रमाणेना-
पधानेन यद् तद्यथा ' उभयो विष्णोयणे ' इति उभयत
उभौ—शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विष्णोयणे—उपधाने य-
त्र तद् उभयतो विष्णोयणम् ' दुहता उच्यते—' इति उभयत
उच्यते ' मज्झिमयगंभीरं ' इति, मध्ये च ननं निज्जवान्
गम्भीरं च महत्त्वात् नतगम्भीरं गङ्गापुलिनवालुकाया
अवदालो—चिह्नलनं पादादिन्यान्ऽधोगमनमिति भावः
तेन ' सालिमण ' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवालुकावदा-
लमदृशकम्, तथा ' ओर्याविय ' इति विंशष्टं परिकर्मितं क्षा-
मं—कार्पासिकं दुकूलं—घस्त्रं तदेव पट्टं ओर्यावियक्षी-
मदुकूलपट्टं, मं प्रतिच्छादने—आच्छादने यस्य तत्तथा,
' आदिगगस्यवृत्तवर्णीयत्वं तस्मात् ' इति प्राग्वन्, ' रत्न-
सुयस्सेवुण ' इति रत्नाशुकेन सेवृतं रत्नाशुकसेवृतम्, अ-
त एव सुगम्यम् ' पामाहण ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वन् ॥
' तस्म ण ' मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरप-
र्वस्यां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रकृता, योजन-
मेकमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन ' सव्वमणि-
मयी अच्छा ' इत्यादि प्राग्वन् ॥

तेसु णं रययामयमिक्कणसु बह्वे वहरामया गोलवट्टम-
भुगका पम्पत्ता तेसु णं वहरामणसु गोलवट्टमभुगणसु बह्वे
जिणमकहाओ मंनिक्खित्ताओ चिट्ठंति, जाओ णं विजय-
स्म देवस्म अण्णिमि च बह्वे वाणमंतराणं देवाण य देवीण
य अचिणिजाओ वंदणिजाओ पूयणिजाओ मकारणिजा-
ओ मम्मणणिजाओ कल्लाणं मंगलं देवयं चेतियं पज्जुवास-
णिजाओ । माणवगम्म णं चेतियखंभम्म उवर्णि अट्टह
मंगलगा भया छत्तातिच्छत्ता । तस्म णं माणवगम्म
चेतियखंभम्म पुरत्थिमणं एत्थ णं एगा महं मणिपेटिया
पणत्ता, सा णं मणिपेटिया दे जायणाई आयामविकखं-
भेणं जायणं बाहल्लेणं सव्वमणिमई जाव पडिस्सा । तीमे
णं मणिपेटियाए उप्पि एत्थ णं एगे महं मीहामणे पम्पने,
मीहामणवसअ । तस्म णं माणवगम्म चेतियखंभम्म
पचत्थिमणं एत्थ णं एगा महं मणिपेटिया पणत्ता, जायणं
आयामदिक् भिणं अट्टजायणं बाहल्लेणं सव्वमणिमती
अच्छा ॥ [देवशयनीयवक्त्रव्यतासूत्रम्—' देवमयणिज ' श-
ब्दे चतुर्थभागे २६२५ पृष्ठ गतम्] तस्म णं देवम-
यणिजस्म उत्तरपुरत्थिमणं एत्थ णं महई एगा मणिपी-
ठिया पणत्ता, जायणमंगं आयामविकखंभेणं अट्टजायणं
बाहल्लेणं सव्वमणिमई जाव अच्छा ।

' तेसु ण ' मित्यादि, तेषु रजतमयेषु सिक्केषु बहवो
वज्रमया गोलवृत्ताः समद्रुकाः, तेषु च वज्रमयेषु समु-
द्रकेषु बहूनि जिनसक्थीनि संनिक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, यानि
विजयस्य देवस्यान्येषां च बहूनां वानमन्तराणां देवानां
देवीनां आर्चनीयानि—चन्द्रनतः, चन्द्रनीयानि—स्तुत्यादिना,
पूजनीयानि—पुण्यादिना, माननीयानि—बहुमानकरणातः, स-
न्कारणीयानि—वस्त्रादिना, कल्याणं—मङ्गलं देवतं—चेत्यामि-
ति बुद्ध्या पर्युपासनीयानि ॥ ' तस्म ण ' मित्यादि, त-
स्य माणवकस्य चैत्यस्तम्भस्य पूर्वस्यां दिशि अत्र म-

हत्वेका मणिपीठिका प्रकृता, योजनमेकमायामविक-
म्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन सर्वात्मना मणिमयी ' अ-
च्छा ' इत्यादि प्राग्वन् ॥ ' तीमे ण ' मित्यादि, तस्या
मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं मिहामने प्रकृत-
द्वारेण शेषाणि च भद्रात्मनानि तन्परिचारभूतानि प्राग्व-
न् ॥ ' तस्म ण ' मित्यादि, तस्य माणवकनाम्नस्त-
म्भस्य पश्चिमायां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्र-
कृता, एके योजनमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन
' सव्वमणिमयी ' इत्यादि प्राग्वन् ॥ ' तीमे ण ' मित्यादि
तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं (देव) शय-
नीयं प्रकृतम्, तस्य च देवशयनीयस्यायमेतद्रूपः वर्णा-
वासः—बर्लकनिवेशः प्रकृतः, तद्यथा—नानामणिमयाः प्र-
तिपादाः—मूलपादानां प्रतिर्वाशष्टोपष्टम्भकरणाय पादाः
प्रतिपादाः सौधर्णिकाः—सुवर्णमया पादाः—मूलपादाः,
जाम्बूनमयानि गात्राणि ईषादीनि वज्रमया वज्ररत्नप-
रिताः सन्धयः, ' नानामणिमये चिह्नं ' इति चिह्नं नाम
च्युतं वानमित्यर्थः, नानामणिमये च्युतम्—विशिष्टा-
नं रजतमयी तुली लोहिताक्षमयानि, ' विष्णोयणा ' इति
उपधानकानि, आह च मूलटीकाकार—' विष्णोयणा-
उपधानकानि उच्यन्ते ' इति, तपनीयमस्यो गगद्गोधा-
नकाः ॥ ' से ण देवमयानिजे ' इत्यादि, तद् देवशयनीय
सालिह्ननवत्तिकम्—सह आलिह्ननवत्त्योः—शरीरप्रमाणेना-
पधानेन यद् तद्यथा ' उभयो विष्णोयणे ' इति उभयत
उभौ—शिरोऽन्तपादान्तावाश्रित्य विष्णोयणे—उपधाने य-
त्र तद् उभयतो विष्णोयणम् ' दुहता उच्यते—' इति उभयत
उच्यते ' मज्झिमयगंभीरं ' इति, मध्ये च ननं निज्जवान्
गम्भीरं च महत्त्वात् नतगम्भीरं गङ्गापुलिनवालुकाया
अवदालो—चिह्नलनं पादादिन्यान्ऽधोगमनमिति भावः
तेन ' सालिमण ' इति सदृशकं गङ्गापुलिनवालुकावदा-
लमदृशकम्, तथा ' ओर्याविय ' इति विंशष्टं परिकर्मितं क्षा-
मं—कार्पासिकं दुकूलं—घस्त्रं तदेव पट्टं ओर्यावियक्षी-
मदुकूलपट्टं, मं प्रतिच्छादने—आच्छादने यस्य तत्तथा,
' आदिगगस्यवृत्तवर्णीयत्वं तस्मात् ' इति प्राग्वन्, ' रत्न-
सुयस्सेवुण ' इति रत्नाशुकेन सेवृतं रत्नाशुकसेवृतम्, अ-
त एव सुगम्यम् ' पामाहण ' इत्यादि पदचतुष्टयं प्राग्वन् ॥
' तस्म ण ' मित्यादि, तस्य देवशयनीयस्य उत्तरप-
र्वस्यां दिशि अत्र महत्येका मणिपीठिका प्रकृता, योजन-
मेकमायामविकम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्येन ' सव्वमणि-
मयी अच्छा ' इत्यादि प्राग्वन् ॥

तीमे णं मणिपीठियाए उप्पि एगे महं खुड्डणं महिं
दज्झणं पणत्ते अट्टड्डमाई जायणाई उड्डं उच्चत्तेणं
अट्टकोमं उव्वेहेणं अट्टकोमं विकखंभेणं वेरुलियामय
वट्टलड्डसंठितं तेहव जाव मंगला भया छत्तातिच्छत्ता ॥
तस्म णं खुड्डमहिंदज्झयस्म पचत्थिमणं एत्थ ण
विजयस्म देवस्म चुप्पालणं नाम पहरणकोमं पणत्ते ॥
तन्थ णं विजयस्म देवस्म फलिहरयणपामोक्खा वह-
त्रे पहरणयणा मंनिक्खित्ताओ चिट्ठंति, उज्जलमुणिमि

यमुतिस्वधारा पामाईया ॥ तीमे शं सभाए मुहम्माए
उपि बहवे अट्टु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता० जाव पडि-
रूवा ॥ (म० १३८)

‘ तीमे शं ’ मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया उपरि अत्र
ल्लको महेंद्रध्वजः प्रक्षतः, तस्य प्रमाणं च वर्णकश्च म-
हेंद्रध्वजवद्वज्रव्यः । ‘ तस्म शं ’ मित्यादि, तस्य लुल्लक-
स्य महेंद्रध्वजस्य परिभ्रमायां दिशि अत्र विजयस्य द्यस्य
सम्बन्धी महान एकशोणालो नाम प्रहरणकोशः—प्रह-
रणस्थाने प्रक्षतम्, किंवाशष्टमित्याह—‘ सव्ववहरामए अ-
च्छे० जाव पडिरूवे ’ इति प्राग्वत् । ‘ तत्थ शं ’ मित्या-
दि तत्र चोणालकाभिधाने प्रहरणकोशे बहूनि परिघर-
न्तप्रमुखाणि प्रहरणरन्तानि संक्षिप्तानि तिष्ठन्ति, कथम्भ-
नानीत्यत आह—उज्ज्वलानि—निर्मलानि सुनिशितानि—
अतिनोजितानि अत एव तीक्ष्णधारिण प्रासादायानीत्यादि
प्राग्वत् ॥ ‘ तीमे शं सभाए ’ इत्यादि, तस्याः सुधर्मा-
याः सभाया उपरि बहून्यष्टावष्टौ मङ्गलकानि, इत्यादि सर्वे
प्राग्वन्तावद्वज्रव्यं यावद्बहवः सहस्रपत्रहस्तकाः सर्वरत्नमया
अच्छा यावत्प्रतिरूपाः ।

(१३) सुधर्मसभायां सिद्धायतनादीनि प्रतिपादयति—

सभाए शं सुधम्माए उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ शं
एगे महं सिद्धायतणे पणत्ते अट्टतेरमजोयणाइं आ-
यामेणं छ ज्ञोयणाइं सकोमाइं विक्खंभेणं नव ज्ञोयणाइं
उट्टं उच्चत्तेणं ० जाव गोमाणमिया वत्तव्वया, जा चव
सभाए मुहम्माए वत्तव्वया सा चव निग्गमेसा भाणि-
यव्वा तेहव दाग मुहमडवा पेच्छाधरमंडवा भया धुभा
चेइयरुक्खया महिंदज्झया गंदाओ पुक्खरिणीओ, तओ
य सुधम्माए जहा पमाणं मणगुलियाणं गोमाणमीया
धुवयवडिओ तेहव भूमिभागे उल्लोए य० जाव मणि-
फामे ॥ तस्म शं सिद्धायतणस्म बहुमज्झदेमभाए
एत्थ शं एगा महं मणिपट्टिया पणत्ता दे ज्ञोय-
णाइं आयामविक्खंभेणं ज्ञोयणं वाहल्लेणं सव्वमणि
मयी अच्छा मएहा लएहा घट्टा मट्टा गीरया शिप्पकंपा
पडिरूवा । (अतःपरं चेत्याह्वयता ‘ चेइय ’ शब्दे तृती-
यभागे १२४२ पृष्ठे गता ।) तस्म शं सिद्धायतणस्म शं
उपि बहवे अट्टु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता उन्निमगाग
मोलमविहहि रयणेहि उवमोभिया तं जहा रयणेहि०
जाव रिट्ठिहि । (म० १३९)

‘ सभाए शं ’ मित्यादि, सभायाः सुधर्माया उत्तरपूर्वस्यां
दिशि अत्र महदेक सिद्धायतनं प्रक्षतम्, अट्टेयशेठशं योज-
नान्यायामन, षट् रुकोशानि योजनानि विक्कम्भतो, नव
योजनान्यूर्ध्वमुखैस्सम्बन्धेनत्यादि सर्वं सुधर्मावद्वज्रव्यं यावद्
गोमानसीवक्कव्यता, तथा चाह—‘ जा चव सभाए सुधम्माए
वत्तव्वया सा चव निग्गमेसा भाणियव्वा० जाव गोमाण-
‘ मियाओ ’ इति, किमुक्तं भवति ? तथा सुधर्मायाः सभा-

याः पूर्वदिक्षिणोत्तरवर्तीनि त्रीणि द्वाराणि, तेषां च द्वारा-
णां पुरतो मुखमण्डपाः, तेषां च मुखमण्डपानां पुरतः प्रेक्षा-
गृहमण्डपाः, तेषां च प्रेक्षागृहमण्डपानां पुरतश्चैत्यस्तूपाः
सप्रतिमाः, तेषां च चैत्यस्तूपानां पुरतश्चैत्यवृक्षाः, तेषां च
चैत्यवृक्षाणां पुरतो महेंद्रध्वजाः, तेषां च महेंद्रध्वजानां
पुरतो नन्दापुष्करिण्य उक्ता, तदनन्तरं च सभायां सुधर्मायां
षड् गुलिकासहस्राणि षड् गोमानसीसहस्राण्यप्युक्तानि त-
थाऽत्रापि सर्वमनेनैव क्रमेण निरवशेषं धक्कव्यम्, उल्लोक-
वर्णने बहुसमरमणीयभूमिभागवर्णनमपि तथैव ॥ ‘ तस्म
शं ’ मित्यादि, तस्य (सिद्धायतनस्य) बहुसमरमणीयस्य
भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका
प्रक्षता इ योजने आयामविक्कम्भाभ्यां योजनेमेकं बाह-
ल्येन सर्वमाणमयी अच्छा इत्यादि प्राग्वत् । तस्याश्च मणि-
पीठिकाया उपरि अत्र महानेका देवच्छन्दकः प्रक्षतः, सानि-
रेके इ योजने ऊर्ध्वमुखैस्सम्बन्धेन इ योजने आयामविक्कम्भा-
भ्यां सर्वान्मना रत्नमया अच्छा इत्यादि प्राग्वत् ॥ (‘ तत्र
देवच्छन्दके अष्टशतम् ’ जिनप्रतिमानां तिष्ठतीति ‘ चेइय ’
शब्दे तृतीयभागे १०४० पृष्ठे गतम्) ‘ तस्म शं ’ मित्यादि,
तस्य सिद्धायतनस्य उपरि अष्टावष्टौ मङ्गलकानि, ध्वजच्छ-
त्रानिच्छत्रादीनि तु प्राग्वत् ॥

(१४) अथ तत्रोपपातसभां प्रतिपादयन्नाह—

तस्म शं सिद्धायतणस्म शं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थ शं
एगा महं उववायसभा पणत्ता जहा सुधम्मा तेहव० जाव
गोमाणमीओ उववायसभाए वि दाग मुहमंडवा सव्वं
भूमिभागे तेहव० जाव मणिफामो (मुहम्मामभावत्तव्वया
भाणियव्वा० जाव भूमीए फामो) ।

‘ तस्म शं ’ मित्यादि, तस्य सिद्धायतनस्य उत्तरपूर्वस्यां-
मत्र महत्येका उपपातसभा प्रक्षता, तस्याश्च सुधर्मास-
भाया इव प्रमाणं त्रीणि द्वाराणि तेषां च द्वाराणां पुरतो
मुखमण्डका इत्यादि सर्वे तावद्वज्रव्यं यावद् गोमानसीवर्ण-
नम्, तदनन्तरमुल्लोकवर्णने ततो भूमिभागवर्णने तावद्
यावन्मणीनां स्पृशे, तथा चाह—‘ मुहम्मामभावत्तव्वया
भाणियव्वा० जाव भूमीए फामो ’ इति ।

तस्म शं बहुसमरमणिज्जस्म भूमिभागस्म बहुम-
ज्झदेमभाए एत्थ शं एगा महं मणिपट्टिया पणत्ता ज्ञोयणं
आयामविक्खंभेणं अट्टजोयणं वाहल्लेणं सव्वमणिमती
अच्छा, तीमे शं मणिपट्टियाए उपि एत्थ शं एगे महं
देवमयणिज्जे पणत्ते, तस्म शं देवमयणिज्जस्म वप्पओ,
उववायसभाए शं उपि अट्टु मंगलगा भया छत्तातिछत्ता०
जाव उन्निमागाग, तीमे शं उववायसभाए उत्तरपुरत्थिमेणं
एत्थ शं एगे महं हरए पणत्ते, मे शं हरए अट्टेतेरम
ज्ञोयणाइं आयामेणं छ कोमाति ज्ञोयणाइं विक्खंभेणं दम
ज्ञोयणाइं उव्वेहेणं अच्छे मएहा वप्पओ जेहव शं दागणं
पुक्खरिणीणं० जाव तोरणवप्पओ ।

‘ तस्म शं ’ मित्यादि, तस्य च बहुसमरमणीयस्य भूमि-
भागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र महत्येका मणिपीठिका प्रक्षता,

योजनेमकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्व्येन सर्वा-
न्मना मणिमयी अञ्छा इत्यादि विशेषणजाने प्राग्वत्, तस्या-
श्च मणिपीठिकाया उपरि अत्र महदेकं देवशयनीयं प्रक्षपे,
तस्य स्वरूपवर्णने यथा सुधर्म्यायां समायां देवशयनीयस्य
तस्य तथा द्रष्टव्यम्, तस्या अपि उपपानसभाया उपरि अष्टा
चष्टौ मङ्गलकानीत्यादि प्राग्वत् ॥ ' तीमे ग ' मित्यादि,
तस्या उपपानसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि अत्र महानेको
हृदः प्रक्षपे, अर्द्धत्रयोदश योजनान्यायामन, पङ्क योजनानि
सकोशानि विष्कम्भेन, दश योजनान्युद्धेधन ' अञ्छे सगहं
वययाकृत ' इत्यादि नन्दापुष्करिणीवत्सर्वं निरवशेषं
वाच्यम्, तथा चाह— ' आयामुद्धेधनं विष्कम्भेन च-
अत्रा जो चव नन्दापुष्करिणीण ' मिति ॥ ' तीमे ग ' मि-
त्यादि, स हृद एकया पञ्चवर्गदिकया एकेन च घनस्वगडेन
सर्वतः समन्तात्संषर्गितम्, पञ्चवर्गदिकाया वर्णेन घन-
स्वगडवर्णेन च तावद् यावत् ' तत्थ गे बह्वे चाणमंतरा देवा
य देवीओ य आसयति जाव विहरन्तीति ' तस्य हृदस्य त्रि-
दिशि-त्रिस्तु दिक्षु त्रिसोपानप्रतिरूपकारिण प्रक्षपानि, तेषां
च त्रिसोपानप्रतिरूपकारिण तारणानां च (वर्णन पूर्ववत् ।)

तस्म गं दह (हरत)स्म उत्तरपुरन्थिमेषं एत्थ गं एगा महं
अभिमेयसभा पप्पत्ता, जहा मभा सुधम्मा तं चव निरव-
सेमं ० जाव गोमाणमीओ भूमिभाण उल्लाए तेहव ।
तस्म गं बहुममग्गिज्जस्म भूमिभागस्म बहुमज्जंदस-
भाण एत्थ गं एगा महं मणिपट्टिया पप्पत्ता जायणं आ-
यामविष्कम्भेणं, अट्टजोयणं बहल्लेणं, मच्चमग्गिमया अ-
ञ्छा । तीमे गं मणिपट्टियाण एत्थि एत्थ गं महं
एगे मीहामणं पप्पत्ते, मीहामणवणमओ अपरिवारे ।
तत्थ गं विजयस्स देवस्म सुबहु अभिमेकं भंडं मेणि
क्खित्ते चिट्ठति, अभिमेयमभाण एत्थि अट्टु मंगलगा ० जाव
उत्तिमागारा मंगलमविधेहिं रयणेहिं, तीमे गं अभिमेय-
मभाण उत्तरपुरन्थिमेषं एत्थ गं एगा महं अलंकारिय-
मभावत्तव्वया भाणियव्वया ० जाव गोमाणमीओ मणि-
पट्टियाओ जहा अभिमेयमभाण एत्थि मीहामणं म (अ)-
परिवारं । तत्थ गं विजयस्म देवस्म सुबहुअलंका-
रिणं भंडं मेनिक्खित्ते चिट्ठति, उत्तिमागारा अलंकारिय
मभावत्तव्वया भाणियव्वया ० जाव गोमाणमीओ मणिपे-
ट्टियाओ जहा अभिमेयमभाण एत्थि मंगलगा भूता
० जाव [छत्ताइल्लत्ता] । तीमे गं अलंकारियमहाण
उत्तरपुरन्थिमेषं एत्थ गं एगा महं ववमायपभा पप्पत्ता,
अभियवभावत्तव्वया ० जाव मीहामणं अपरिवारं ।

' तस्म ग ' मित्यादि, तस्य हृदस्य उत्तरपूर्वस्यां दिशि
अत्र महत्येकाऽलङ्कारसभा प्रक्षपता, साऽपि प्रमाणस्वरूप-
हारमुखमण्डपप्रक्षारगृहमण्डपचैत्यस्तूपावलीनादिप्रकारेण सु-
धर्मोत्तमावत्तायङ्गव्या यावद् गोमानसीवङ्गव्यता, तदन-
न्तरं तथैवाल्लङ्कारवर्णेन भूमिभागवर्णेन च तावद् यावन्मर्णा-

नां स्पर्शः । ' तस्म ग ' मित्यादि, तस्य बहुसममग्गीयस्य
भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र महत्येका मणिपीठिका
प्रक्षपता योजनेमकमायामविष्कम्भाभ्यामर्द्धयोजने बाह्व्येन
सर्वान्मना मणिमयी ' अञ्छा सगह ' इत्यादि विशेषणकद-
म्बकं प्राग्वत् । ' तीमे ग ' मित्यादि, तस्या मणिपीठिकाया
उपरि अत्र महदेकं सिंहासनं प्रक्षपत्, सिंहासनवर्णकः—
प्राग्वत्, नवमत्र परिवारभूतानि भद्रासनानि न वङ्गव्या-
नि । ' तत्थ ग ' मित्यादि, तस्मिन् सिंहासने विजयस्य दे-
वस्य योग्यं सुबहु अभिमेकभाण्डम्-अभिमेकोपस्करः स-
निक्षिप्तः तिष्ठति, तस्याश्चाभिमेकसभाया उत्तरपूर्वस्यां दि-
शि अत्र महत्येकाऽलङ्कारसभा प्रक्षपता, सा च प्रमाणस्वरूप-
पट्टात्रयमुखमण्डपप्रक्षारगृहमण्डपादिवर्णनप्रकारेणाभिमेक-
सभावत्तायङ्गव्या यावदपरिवारं सिंहासनम् । ' तत्थ ग '
मित्यादि, तत्र—सिंहासने विजयदेवस्य योग्यं सुबहु आ-
लङ्कारिकम्-अलङ्कारयोग्य भाण्डं संनिक्षिप्तं तिष्ठति । ' ती-
मे ग ' मित्यादि, तस्या अलङ्कारसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि
अत्र महत्येका व्यवसायसभा प्रक्षपता, सा चाभिमेकसभाव-
त्प्रमाणस्वरूपपट्टात्रयमुखमण्डपादिवर्णनप्रकारेण तावदङ्ग-
व्या यावदपरिवारं सिंहासनम् ।

ए (त) त्थ गं विजयस्म देवस्म एगे महं पो-
त्थययणं संनिक्खित्ते चिट्ठति, तत्थ गं पोत्थययण
स्म अयंमयास्से वण्णावामे पणत्ते, तं जहा- रिट्टामतीओ
कवियाओ (रयतामताति एत्तकाइं रिट्टामयाति अक्ख-
राइं) तवग्गिज्जमणं दोर गणाणामग्गिमणं गंधी (अंकमया
इं पत्ताइं) वेरुलियमणं लिप्पामणे तवग्गिज्जमती संक्खला
रिट्टमणं छादने रिट्टामया ममी वड्डमयी लहणी रिट्टामयाइं
अक्खराइं धम्मिणं मत्थे ववमायमभाणं गं एत्थि अट्टु
मंगलगा भूया छत्तातिल्लत्ता उत्तिमागारति ॥ तीमे
गं ववमा (उववा) यमभाण उत्तरपुरन्थिमेषं एगे
महं बलिपट्टं पप्पत्ते दोर जोयणाइं आयामविष्कम्भेणं
जोयणं बाहल्लेणं मच्चरय्यतामणं अञ्छे जाव पडिस्सेव ॥
एत्थ गं तस्म गं बलिपट्टस्म उत्तरपुरन्थिमेषं एगा महं गं
दापुक्खरिणी पप्पत्ता जं चव माणं हरयस्म तं चव मच्चं ॥
(मृ० १४०)

' एत्थ ग ' मित्यादि, ' अत्र सिंहासने महदेकं पुस्तकर-
त्ने संनिक्षिप्तं तिष्ठति, तस्य च पुस्तकरत्नरथायमतद्व-
' वर्णावाम, ' नर्णकान्देशः प्रक्षप— ' रिष्टमय्यो ' रिष्ट-
त्तामके कस्मिंके पुष्टके इति भावः, रजतमये (तपनायम-
यो) देवको यत्र पञ्चाणि प्रोक्तानि सन्ति, नानामग्गि-
यो आन्ध्रदेवकस्याया येन पञ्चाणि न निर्गच्छन्ति ' अङ्गम-
यानं ' अङ्गनमयानि पञ्चाणि नानामग्गि (वैद्व्य) मय
लिप्पामन-मणीभाजनमित्यर्थः, तपनीयमयी शृङ्खला मर्णा-
भाजनस्य रिष्टत्नमयमुपागतने तस्य छादने ' रिष्टमयी '
रिष्टत्नमयी मर्णा, वज्रमयी लेखनी रिष्टमयान्तराणि
धार्मिक लेख्यम्, तस्याश्च उपपानसभाया उत्तरपूर्वस्यां दिशि
महदेकं उत्तिपीठं प्रक्षपत्, दे योजने आयामविष्कम्भाभ्यां

लक्षणसमुद्

याजनमेकं बाहल्येन 'अच्छे सगदे' इत्यादि विशेषणजाते प्राग्वत् ॥ 'तस्मिन्' इत्यादि, तस्य बलिपीठस्य उत्तर-पूर्वस्यां दिशि अत्र महत्येका नन्दापुष्करिणी प्रकृता, सा च हृदप्रमाणा, हृदस्थेय च तस्या अपि त्रिसोपानवर्णेन तारणवर्णेन च प्राग्वत् ॥ तत्र यत्र यादृग्भूता च राजधानी विजयस्य देवस्य तत्रैव उपवर्णितम् ।

(१५) सम्प्रति विजयो देवस्तत्रोपपन्नस्तदा यद्वकरोद् यथा च तस्याभिषेकोऽभवत्तदुपदर्शयति—

तेणं कालेणं तेणं समणं विजए देवे विजयाए रायहा-
णीए उववातमभाए देवमयणिजंमि देवदुसंतरिते अंगुलम्म
अमंखेज्जतिभागमेत्तीए बोदीए विजयेदेवत्ताए उववसे ॥
तए णं मे विजये देवे अहुणोववण्णमेत्तए चेव ममाणे
पंचविहाए पज्जतीए पज्जतीभावं गच्छति, तं जहा-आहार-
पज्जतीए मरीपज्जतीए इंदियपज्जतीए आणापाणुपज्ज-
तीए भामामणपज्जतीए ॥ तए णं तस्म विजय-
स्म देवस्म पंचविहाए पज्जतीए पज्जतीभावं गयस्म इ-
मे एयारूवे अज्झत्थिण चित्तिण पत्थिते मणोगए मंक्-
प्पे समुप्पज्जित्था- किं मे पुवं मेयं, किं मे पच्छा मेयं,
किं मे पुंवि करणिजं, किं मे पच्छा करणिजं, किं मे पु-
ंवि वा पच्छा वा हिताए मुहाए खेमाणे शिस्ममयाते
अणुगामियत्ताए भविस्मतीति कट्ट एवं मंपेहति ॥
तंतं णं तस्म विजयस्म देवस्म सामाणियपरिमोववण-
गा देवा विजयस्म देवस्म इमे एतारूवे अज्झत्थिते
चित्तिं पत्थियं मणोगयं मंक्कप्पं समुप्पणं जा-
णित्ता जेणामेव मे विजए देवे तेणामेव उवागच्छंति ते-
णांमेव उवागच्छित्ता विजयं देवे करतलपरिगहियं शिर-
मावत्तं मत्थए अजलिं कट्ट जणं विजएणं वट्ठावेति
जएणं विजएणं वट्ठावेत्ता एवं वयामी-एवं खलु देवा-
णुप्पियाणं विजयाए रायहाणीए सिद्धायतणंमि अट्टम-
तं जिणपडिमाणं जिणुस्महपमाणंमेत्ताणं मेनिक्खित्तं चि-
ट्ठति, मभाणं य मुधम्माए माणवए चेतियंवे वहरामए-
सु गोलाववुममुगंतमु बहुआं जिणमकहाआं मन्निक्खि-
त्ताआं चिट्ठति, जआं णं देवाणुप्पियाणं अत्तेमि च बहु-
णं विजयरायहाणिवत्थव्वाणं देवाणं देवीणं य अच्छणि-
आआं वंदणिजाआं पूयणिजाआं मकारणिजाआं
मम्माणणिज्जाआं कल्लाणं मंगलं देवयं चेतियं पज्जु-
वासणिजाआं एतं णं देवाणुप्पियाणं पुंवि पि मेयं,
एतं णं देवाणुप्पियाणं पच्छा वि मेयं, एतं णं देवाणुप्पि-
याणं पुंवि करणिजं पच्छा करणिजं, एतं णं देवाणुप्पि-
याणं पुंवि वा पच्छा वा जाव आणुगामियत्तां भवि-
स्मतीति कट्ट महता महता जय (जय) महं पउंजंति ।

तेणं कालेणं तेणं समणं' इत्यादि, तस्मिन् काले तस्मिन्
समये विजयो देव उपपातसभायां देवशयनीये देवदृष्ट्या-
न्तरिते प्रथमतोऽङ्गुलाम्बेयभागमात्रयाऽवगाहनया-
समुत्पन्नः ॥ 'तए ण' इत्यादि, सुगमम्, नवरमिह भावामनः-
पर्याप्त्योः समाप्तिकालान्तरस्य प्रायः शेषपर्याप्तिकाला-
न्तरापेक्षया स्तोक्तत्वादकत्वेन विवक्षितमिति 'पंचविहा-
ए पज्जतीए पज्जतीभावं गच्छति' इत्युक्तम् ॥ 'तए ण' इ-
त्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पञ्चविधया पर्याप्त्या
पर्याप्तभावं गतस्य सतोऽयम्—एतद्वपः संकल्पः समुद्-
पद्यत, कथम्भूतः ? इत्याह—मनोगतः—मनसि गता-
व्यवस्थितो नाद्यापि वचसा प्रकाशितस्वरूप इति भावः,
पुनः कथम्भूतः ? इत्याह—आध्यात्मिकः—आत्मन्यधि
आध्यात्मं तत्र भव आध्यात्मिक आत्मविषय इति भावः,
सङ्कल्पश्च द्विधा भवति—कश्चिदध्यात्मिकोऽपरश्च चिन्ता-
त्मकः, तत्रायं चिन्तात्मक इति प्रतिपादनार्थमाह—चि-
न्तितः—चिन्ता संजाताऽस्मिन्निति चिन्तितश्चिन्तात्मक
इति भावः, सोऽपि कश्चिदभिलाषात्मको भवति कश्चि-
दन्यथा तत्रायमाभिलाषात्मकस्तथा चाह—प्रार्थने प्रार्थो
णिजन्तादृश् प्रार्थं, संजातोऽस्मिन्निति प्रार्थिकाऽभिलाषा-
त्मक इति भावः, किं स्वरूपः ? इत्याह—'किं मे'
इत्यादि, किं मे—मम पूर्व करणीयं किं मे पश्चात् कर-
णीयम्, तथा किं मे पूर्व कर्तुं श्रेय किं मे पश्चात्कर्तुं
श्रेयः, तथा किं मे पूर्वमपि च पश्चादपि च हिताय
भावप्रधानोऽयं निर्देशो हितत्वाय परिणाममुद्गतायै
सुखाय—शर्मणे जेमायेति, अयमपि भावप्रधानो
निर्देशः संगतत्वाय, निश्चयसाय—निश्चितकल्या-
णाय आनुगामिकतायै परस्परया शुभानुबन्धसुखाय
भविष्यतीति ॥ 'तए ण' इत्यादि, 'ततः' एतच्चि-
न्तामनन्तरमेव दिव्यानुभावेना विजयस्य देवस्य 'सा-
माणियपरिमोववणगा देवा' इति सामानिकाः परैदुप-
पन्नकाश्च—अभ्यन्तरादिपरैदुपगताः इमम्—अनन्तरा-
क्रम एतद्वपम्—अनन्तरादितस्वरूपमाध्यात्मिकं चिन्तितं
प्रार्थितं मनोगतं सङ्कल्पं समाभिलाषाय 'जेणेवे' इति
यत्रैव विजयो देवस्तत्रैवापागच्छन्ति—उपागस्य च 'कर-
यलपरिगहिय' इत्यादि द्वयोर्हस्तयोरन्योऽन्यान्तरिता-
ङ्गुलिकयोः संपुटरूपतया यद्वक्त्र मीलनं सा अङ्गुलि-
स्तां करतलाभ्यां परिगृहीता—निष्पादिता करतलपरि-
गृहीता ताम, आघर्त्तनमावत्तः, शिरस्यावत्तौ यस्याः सा
शिरस्यावत्ता, कण्ठकाल उरस्मितोमेत्यादिष्वदलुक्समासः,
तामत्त एव मस्तके कृत्वा जयेन विजयेन वट्ठापर्यान्त-
जय त्वं देव ! विजय त्वं देव ! इत्येव घट्टीपयन्तीत्यर्थः,
तत्र जयः—परिगर्भाभभूयमानता प्रतापवृद्धिश्च, विजय-
स्तु—परिणामसहमानानामभिभवोत्पादः, जयेन विजयेन च
वट्ठापर्यान्ता एवमवर्तिषुः—'एवं खलु देवाणुप्पियाणं'
इत्यादि पाठसिद्धम् ॥

तए णं से विजए देवे तेसि सामाणियपरिमोवव-
णगाणं देवाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा शिमम्म हट्टुट्ठं
जाव हियते देवमयणिजाआं अब्भुट्ठइ अब्भुट्ठइत्ता दिव्वे-
देवदूमजुयलं परिहइ परिहइत्ता देवमयणिज्जाआं पञ्चार-

इह पञ्चोक्तित्वा उपपातसभायां पुरन्धिमेषं द्वावेण शिग्ग-
च्छद् शिग्गच्छद्वा जेणव हर्ते तणेव उवागच्छति उवा-
गच्छित्ता हर्यं अणुपदाहिणं करमाणं करमाणं पुरन्धिमेषं
तोरणेशं अणुपविमति अणुपविमिता पुरन्धिमेषं
तिसोवाणवडिरूवणं पञ्चोक्तित्वा पञ्चोक्तित्वा हर्यं आ-
गाहति आगाहित्ता जलावगाहणं करति जलावगाहणं करत्ता
जलमज्जणं करति जलमज्जणं करत्ता जलकिङ्कं करति जल-
किङ्कं करत्ता आयेतं चोक्ते परममुतिभूते हरताता पच्चु-
त्तरति पच्चुत्तरत्ता ।

‘ तएण ’मित्यादि ततः—एतद्वचनानन्तरं विजये वेव-
स्तेषां सामानिकपर्यदुपपन्नकानां—सामानिकानां पर्यदुपप-
न्नकानां च देवानामन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा—आकर्ण्य
निशम्य हृदये परिणमस्य ‘ हट्टुत्तुत्तमानांदिण ’ इ-
ति हट्टुत्तुत्तातीव तुष्ट इति भावः, अथवा—हट्टो नाम
विस्मयमापन्नो यथा—शोभनमहो ! एतैरुपदिष्टमिति, तुष्ट-
तोप कृतवान् यथा—भव्यमभूद् यदेतर्गस्थमुपदिष्टमिति,
तोपवशादेव चित्तमानन्दितम्—स्फीतीभूतं “ दुर्गादि समु-
ज्जा ” इति वचनान्, यस्य स चित्तानन्दितः, भार्यादि-
दर्शनात्प्राप्तिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, मकारः प्राकृतत्वा-
दलार्जणिकस्ततः पदत्रयस्य पदद्वयपदद्वयमीलनेन कर्मधा-
र्यः, ‘ पादमणं ’ इति प्रीतिर्मनास्य यस्यासौ प्रीतिमना
जिनप्रतिमाऽर्चनावययवहुमानपरायणमना इति भावः, तत
क्रमेण बहुमानोत्कर्षशान् ‘ परमसोमणस्मिण ’ इति शो-
भने मना यस्यासौ मुमनास्तस्य भावः सौमनस्यं परमं च
तत सौमनस्यं च परमसौमनस्यं तत्संज्ञातमांसांश्चति पर-
मसौमनस्यतः, एतदेव व्यक्तीकुर्वन्नाह—‘ हरिसवस-
विस्वपमाणहियण ’ हर्षवशेन विस्वपद—विस्तरायायि
हृदयं यस्य स हर्षवशविस्पर्द्धदयः देवशयनायादभ्युत्तिष्ठति,
अभ्युत्थाय च देवद्वयं परिधत्ते, परिधाय च उपपातसभा-
तः पूर्वद्वारेण निगच्छति, निगत्य च यत्रैव प्रदेशे हट्टस्तत्रो-
पागच्छति, उपागत्य हट्टमनुप्रदक्षिणीकृत्य पूर्वेण तोरणेन
हट्टमनुप्रविशति, प्राप्य च हट्टं प्रत्यवरोहति, मध्ये प्रावि-
शतीति भावः, प्रत्यवरुह्य च हट्टमवगाहते, अवगाह्य जल
मज्जनं करोति, कृत्वा च क्षणमात्रं जलक्रोडां करोति ततः
‘ आयेतं ’ इति नवानामपि श्रोतसां शुद्धोदकप्रक्षालनेनाऽऽच्चा-
न्तो शुद्धता च मनश्चोक्त—स्वल्पस्यापि शङ्कितमलस्याप-
नयनात्, अत एव परमशुचिभूता हृदा प्रत्युत्तरति । (जी०)

(अतः परम ‘ आभिमय ’ शब्दः प्रथमभागे ७२६ पृष्ठे अ-
भिप्रेतवर्णको गतः)

ततं तं विजयदेवं चत्वारि य सामाणियमाहस्मीओ च-
त्वारि अग्गमहिमीओ मपरिवाराओ तिसि परिमाओ मत्त
अणिया मत्त अणियाहिर्वई सोलस आयरक्खदेवमाह-
स्मीओ अन्ने य बहवे विजयरायधाणिक्खव्वगा वाणमं
तरा देवा य देवीओ य तेहि माभावित्तेहि उत्तरवेउच्चित्तेहि
य वरकमलपतिट्ठण्हिं मुरभिवग्गारिण्डिपुण्हिं चंदणक-
यच्चित्तेहि आविट्ठकंठगुण्हिं पउमुप्पलपिधान्हिं कर्त-

लसुकुमालकोमलपरिग्गहिं हिं अट्टमहस्माणं सोवप्पियाणं
कलमाणं रूपमयाणं ताव अट्टमहस्माणं भोमियाणं क-
लमाणं सव्वोदण्हिं मव्वमट्टियाहिं मव्वतुवरंहिं सव्वपु-
प्फहिं जाव सव्वोमहिमिद्वत्थण्हिं मव्विद्धीण मव्वजुत्ती-
ण मव्वबलेणं मव्वममुटाणं मव्वायरणं सव्वविभूतिण
मव्वविभूमाण मव्वसंभेमणं मव्वरोहणं मव्वणाडण्हिं
मव्वपुप्फगंधमल्लालंकारविभूमाण मव्वदिव्वतुडियणिणा-
णं महया इट्ठीण महया जुत्तीण महया बलेणं महता समु-
दणं महता तुरियजमगममपट्टुपवादिनग्गेणं मंखपण-
वपडहभग्गिभल्लगिखग्गुहिमुरवमुयंगदुदुहिदुदुक्किग्गोमसं--
निनादितग्गेणं महता महता इटाभिमगणं अभिमिंचति ।

‘ तएण ’मित्यादि, ततो गामिति वाक्यालङ्कारे तं विजयं
देवं चत्वारि देवसामानिकसहस्राणि चतस्रोऽप्रमहिन्यः
सपरिवारास्तत्रः पर्यतो यथाक्रमप्रदेशाद्वा दशदेवसहस्र-
परिमाणा, समानीकार्कानि समानीकार्कान्यतः पौडश आत्म-
रुत्तदेवसहस्राणि, अन्ये च बहवो विजयराजधानीवास्तव्या
यानमन्तरा देवा देव्यश्च तैः—तद्वदेवजनप्रसिद्धैः स्वाभा-
विकैर्वैकुण्ठिकैश्च वृक्कमलप्राप्तस्थानैः सुरभिवग्गारिप्रति-
पुणैश्चन्दनकृतचर्चाकैः, आविट्ठकंठगुणैः—आगीपितक-
ण्ठैरुक्कमवतन्तुभिः पद्मोत्पलपिधानैः सुकुमारकरनलपरिगृ-
हीतैरेकसहस्रसंख्यैः, कलशैरिति गम्यते, तानेव विभा-
गतां दर्शयति—अष्टसहस्रेण सोवर्गिकानां पत्तशानाम्,
अष्टसहस्रेण रूप्यमायानाम्, अष्टसहस्रेण मणिमयानाम्
अष्टसहस्रेण सुवर्णरूप्यमयानाम्, अष्टसहस्रेण सुवर्णम-
णिमयानाम्, अष्टसहस्रेण रूप्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण
सुवर्णरूप्यमणिमयानाम्, अष्टसहस्रेण भोमयानां, सर्वसं-
ख्यया अष्टभिः सहस्रैश्चानु पञ्चाधिकैः, तथा ‘ सर्वोदकैः ’
सर्वतीर्थनद्यालुदकैः सर्वतुवरैः सर्वपुष्पैः सर्वगन्धैः सर्वमा-
ल्यैः सर्वोपाध्यांसद्वाधिकैश्च सर्वज्याः परिवारादिकया सर्वद्यु-
त्या—यथाशाक्ताविस्फारितेन शरीरे जसा सर्वबलेन सामस्त्ये-
न स्वसहस्र्यादिसंख्येन सर्वसमुदयेन—स्वर्वाभियोग्यादिसं-
मस्तपरिवारेण सर्वोदरेण—समस्तयावच्छिन्नतेजलेन सर्व-
विभूत्या स्वस्वाभ्यन्तर्गोचर्यकरणार्थाद्वाह्यगतादिसम्पदा,
तथा सर्वविभूषया—यावच्छाक्लिष्कारोदारशृङ्गारकरणेन
‘ सव्वसंभेमणं ’ इति सर्वोत्कृष्टेन सभ्रमेण, सर्वोत्कृष्टसंभ्रमा-
नाम—इह स्वनायकावययवहुमानव्यापनाधरं स्वनायक-
कार्यसम्पादनाय यावच्छाक्लिष्कारितन्वगिता प्रवृत्तिः, सर्वपु-
ष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारेण, अथ अन्धा—वासो माल्यान्त-
पुष्पदामानः अलङ्काराः—आभरणानि ततः समाहारो वृच्छः,
ततः सर्वोदयवृष्टितानि तेषां शब्दाः सर्वोदयवृष्टितशब्दा-
स्तैः सह सर्वशब्देन विशेषणसमासः, ‘ सव्वदिव्वतुडियसह-
निनापणं ’ इति सर्वोपेण च तानि विदयवृष्टितानि च दिव्य-
तर्याणि च, एवमेकत्र मीलनेन यः सगतो नितरां तादा-
महान् घोषः सर्वोदयवृष्टितशब्दसंनिनादस्तेन, इह तुल्ये-
ष्वपि सर्वशब्दे दृष्टो यथाऽनेन सर्वं पीतं घृतांमिति, तत
आह—‘ महया इट्ठीण ’ इत्यादि, महत्या यावच्छाक्लिप्तुल्लिखिता
‘ ऋद्ध्या ’ परिवारादिकया ‘ महया जुट्ठण ’ इत्याद्यां भाव-

नीयम्, तथा महता स्फूर्तिमता वराणां—प्रधानानां श्रुति-
तानाम्—आनाद्यानां यमक्यमकम्—एककालं पटुभिः
पुरुषैः प्रवानितानां यो रवस्तेन, एतद्वयं विशेषणाच्चेष्ट
' संवपणवपडहभोरभल्लारखरमुहदुडुकमुग्वमुङ्गदुङ्गहि-
निगोसर्माननादितरेण' शंखः प्रतीतः पणवा—भागडा-
नां, पटह प्रतीतः भेरी—दक्का भल्लर—चर्माचनद्वा वि-
स्तीर्णा वलयरूपा खरमुह—काहला दुडुका—महाप्रमाणो
मर्दलो मुरजः—स एव लघुमृदङ्गो दुन्दुभिः—भर्याकारा
राङ्गटमुखी, तामां ठुन्डः, तामा निघोषो—महान् ध्वनो ना-
दितं च घण्टायामिव वादनोत्तरकालभावी स्तनतध्वनिस्तल्ल-
लणो यो रवस्तेन महता महता इन्द्राभिषेकेणाभिषञ्जति ॥

तन्मृगं तस्म विजयस्म देवस्म महता महता इदाभिसंगं
वट्टमायंति अप्पगतिया देवा गच्छादगं गातिमद्वियं
पविरलफुमियं दिव्वं सुरभिं रयरेणुविणासगं गंधोदग-
वासं वासंति, अप्पगतिया देवा गिहतरयं गडुरयं भट्टुरयं
पसंतरयं उवसंतरयं करेति, अप्पगतिया देवा विजयं राय-
हाणि मडिभतरवाहिरियं आमिस्सम्मज्जितोवलितं मिस्समु-
इस्सम्मडुरन्थंतरावणवीहियं करेति, अप्पगतिया देवा विजयं
रायहाणि मंचातिमंचकलितं करेति, अप्पगतिया देवा विजयं
रायहाणि गाणाधिहरागरंजियउमियजयविजयवजयन्ती-
पडागातिपडागमंडितं करेति, अप्पगतिया देवा विजयं राय-
हाणि लाउल्लोइयमहियं करेति, अप्पगतिया देवा विजयं
ग० गोमीममरमरत्तचंदगदहरदिणपंचंगुलितलं करेति,
अप्पगतिया देवा विजयं ग० उवचियचंदगकलमं चंदगध-
डसुकयतोरगपडिदुवारदमभागं करेति, अप्पगतिया देवा
विजयं ग० आसत्तावमत्तविपुलवट्टवग्घागितमल्लदामकलावं
करेति, अप्पगइया देवा विजयं रायहाणि पंचवणमरममु-
रभिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलितं करेति, अप्पगइया देवा
विजयं रा० कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकधुवडउभंतमधमधंत-
गंधुदूयाभिगमं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं करेति, अप्प-
गइया देवा हिरण्यवामं वामंति, अप्पगइया देवा सुव-
रणवामं वामंति, अप्पगइया देवा एवं रयणवामं वड-
रवासं पुप्फवामं मल्लवामं गंधवामं चुणवामं वत्थ-
वामं आहरणवामं, अप्पगइया देवा हिरण्यविधिं भादंति,
एवं सुवणविधिं रयणविधिं वतिरविधिं पुप्फविधिं मल्ल-
विधिं चुणविधिं गंधविधिं वत्थविधिं भादंति आभर-
णविधिं ॥

' तन्मृगं 'मित्यादि, ततो गतिमिति पूर्ववत् तस्य विज-
यस्य देशस्य ' महता ' इति अतिशयेन महान् इन्द्राभि-
षेकं वक्ष्यमानेऽप्येकका देवा विजयां राजधानीः सप्तम्यर्थे
पिया प्राकृत्यात्, ततोऽयमर्थः—विजयायां राजधा-
न्यादेकं प्रभूतजलसमृद्धभावता वैरस्यापपत्तेः, ना-
के अतिमुक्तिकाया अपि कर्दमरूपतायामुत्पाद-

वृद्धजनकत्वाभावात् ' पविरलफुमियं ' मिति प्रविरलानि
घनभावे कर्दमसम्भवान् प्रकर्षेण यावता रेणवः स्थगिता
भवन्ति तावन्मात्रेणोत्कर्षेण स्पृष्टानि-स्पर्शनानि यत्र वर्षं
तत् प्रविरलस्पृष्टम् । ' रयरेणुविणासगं ' ति श्रुत्वा नरा
रेणुपुटला रजस्त एव स्थूला रेणवाः, रजामि च रेणवश्च
रजोरणवस्तेषां विनाशनं रजोरणुविनाशनं दिव्यम्—प्रधानं
सुरभिगन्धोदकवर्षं वर्षन्ति, अप्येकका विजयां राज-
धानी समस्तामपि निहतरजसम्—निहत रजो यस्यां सा
निहतरजास्ताम्, तत्र निहतत्वं रजसः क्षणमात्रमुत्था-
नाभावेनापि संभवति तत् आह—नष्टरजसम्—नष्ट स-
र्वथाऽदृश्यीभूतं रजो यत्र सा नष्टरजास्ताम्, तथा अ-
ष्टम्—वानोद्भूततया राजधान्या दूरतः पलायितं रजो य-
स्याः सा भष्टरजास्ताम्, एतदेवैकार्थिकद्वयेन प्रकटयति-
प्रशान्तरजसम् उपशान्तरजसं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा वि-
जयां राजधानीम्—' आभियसंमज्जियोवलितं मिस्समु-
स्मट्ट (रय) रन्थंतरावणवीहियं करेति ' इति आसिक्कमु-
दकच्छण्टेन, संमज्जितं कचवरशोधनेन, उपलसिमिव गोम-
यादिनोपलसितं, तथा सिक्कानि जलेनात एव शुवीनि-प-
वित्राणि संस्पृष्टानि—कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणि आप-
गवीथय इव—हट्टमार्गो इव आपणवीथयो रथ्याविशेषाश्च
यस्यां सा तथा तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा मञ्जातिम-
ञ्जकलितां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा नानाविधा विशिष्टा
गंगा येषु ते नानाविदा गंगा नानाविदा गच्छन्ति—ऊर्ध्वोद्धत-
ध्वजः पताकातिपताकाभिश्च मण्डितां कुर्वन्ति, अप्येक-
का देवा ' लाउल्लोइयमहियां ' गोशीर्षस्मररक्तचन्दनदं-
दक्षपञ्चाङ्गुलितलां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां रा-
जधानीमुपाचतचन्दनकलशां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा च-
न्दनघटसुकृतनोरगप्रतिमार्देशभागां कुर्वन्ति, अप्येकका
देवा विजयां राजधानीमासिक्कान्तिस्सिक्कविपुलवृत्तवग्घागितमा-
ल्यदामकलायां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा विजयां राजधानीं
पञ्चवणसुरभिभस्मरूपपुष्पपुष्पापचारकलितां कुर्वन्ति, अप्ये-
कका देवा विजयां राजधानीं कालागुरुप्रवरकुन्दुरुकतु-
रुक्कभूपमधमनायमानां गन्धोद्धताभिगमां सुगन्धवरगन्ध-
गान्धकां गन्धवर्षिभूतां कुर्वन्ति, एतेषां च पदानां व्याख्या-
नं पूर्ववत्, अप्येकका देवा हिरण्यवर्षं वर्षन्ति, अप्येककाः
सुवर्णवर्षमप्येकका आभरणवर्षं (रन्थयर्षमप्येकका वज्रव-
र्षमप्येककाः) पुष्पवर्षमप्येकका माल्यवर्षमप्येककाश्चूर्णवर्षं
वस्त्रवर्षं (आभरणवर्षं) वर्षन्ति, अप्येकका देवा हिरण्य-
विधिं—हिरण्यरूपे मङ्गलप्रकारं माजयन्ति—विशालयन्ति—
शेषदेवभ्यो ददन्तीति भावः, एवं सुवर्णरत्नाभरणपुष्पमाल्य-
गन्धचूर्णयस्त्रिविधभाजनमपि भावनीयम् । (इह त्राविशेषा-
व्याचक्षते च येन क्रमेण भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः पुरतः
सर्वाभेदेन भाविता राजप्रश्रयोपाङ्ग दर्शितास्तेन क्रमेण
इहापि भावनीयम्, ते च ' गट्ट ' शब्दे चतुर्थभागं १८०३
पृष्ठे व्याख्याताः)

अप्पगतिया देवा चउच्चिधं वातियं वादेति, तं जहा-
ततं विततं घणं भुमिरं, अप्पगतिया देवा चउच्चिधं गयं
गायंति, तं जहा—उक्खिचयं पवणायं मदार्यं रोहदावसाणं,
अप्पगतिया देवा चउच्चिधं अभिगयं अभिगयंति, तं ज-

हा-दिद्वितियं पाडितियं मामन्तोवगिवातियं लोगमज्झा-
वसागियं, अप्पेगतिया देवा पीणेंति, अप्पेगतिया देवा
बुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा तंडवेंति, अप्पेगतिया देवा ला-
मेति, अप्पेगतिया देवा पीणेंति बुक्कारेंति तंडवेंति लामेति,
अप्पेगतिया देवा अप्फोडेंति अप्पेगतिया देवा वग्गं-
ति, अप्पेगतिया देवा तिवंति अप्पेगतिया देवा छिंदंति,
अप्पेगतिया देवा अप्फोडेंति वग्गंति तिवंति छिंदंति, अप्पे-
गतिया देवा हतहमियं करेंति, अप्पेगतिया देवा हत्थिगुल-
गुलाइयं करेंति, अप्पेगतिया देवा रहघणघणातियं करेंति,
अप्पे० हयहसियं करेंति हत्थिगुलगुलाइयं करेंति रहघण-
घणाइयं करेंति, अप्पेगतिया देवा उच्छोलेंति, अप्पेगतिया
देवा पच्छोलेंति, (अप्पेगतिया देवा उक्किट्ठिं करेंति) अप्पेग-
तिया देवा उक्किट्ठिओ करेंति, अप्पेगतिया देवा उच्छोलेंति
पच्छोलेंति उक्किट्ठिओ करेंति, अप्पेगतिया देवा मीहणादं
करेंति, अप्पेगतिया देवा पाददहस्यं करेंति, अप्पेगतिया
देवा भूमिचत्रेडं दलयंति, अप्पेगतिया देवा मीहनादं पाद-
दहस्यं भूमिचत्रेडं दलयंति, अप्पेगतिया देवा हक्कारेंति,
अप्पेगतिया देवा तुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा थक्कारेंति,
अप्पेगतिया देवा पुक्कारेंति, अप्पेगतिया देवा नामाइं
गावेति, अप्पेगतिया देवा हक्कारेंति तुक्कारेंति थक्कारेंति
पुक्कारेंति गामाइं मावेति, अप्पेगतिया देवा उप्पतंति, अप्पे-
गतिया देवा गिवयंति, अप्पेगतिया देवा पगिवयंति, अ-
प्पेगतिया देवा उप्पयंति गिवयंति पगिवयंति, अप्पेगतिया
देवा जलंति, अप्पेगतिया देवा तवंति, अप्पेगतिया देवा
पतवंति, अप्पेगतिया देवा जलंति तवंति पतवंति, अप्पेग-
इया देवा गज्जंति, अप्पेगइया देवा विज्जुयायंति, अप्पेगइ-
या देवा वामंति, अप्पेगइया देवा गज्जंति विज्जुयायंति
वामंति, अप्पेगतिया देवा देवमन्निवायं करेंति, अप्पेगतिया
देवा देवुकुलियं करेंति, अप्पेगइया देवा देवकहकहं करेंति
अप्पेगइया देवा दुहदुहं करेंति, अप्पेगतिया देवा देवमन्नि-
वायं देवुकुलियं देवकहकहं देवदुहदुहं करेंति, अप्पेगतिया
देवा देवुजायं करेंति, अप्पेगतिया देवा विज्जुयारं करेंति, अ-
प्पेगतिया देवा चलुक्खवं करेंति, अप्पेगतिया देवा देवुजा-
यं विज्जुयारं चलुक्खवं करेंति, अप्पेगतिया देवा उप्पलह-
न्थगता ० जाव महम्मपत्ता ० घंटाहन्थगता कलमह-
न्थगता ० जाव भुवकइच्छहन्थगता हट्टुट्टा ० जाव हरि-
मवमस्मिप्पमाणहियया विजयाए रायहारणिए सच्चतो म-
मंता अधावेति परिधावेति ।

अप्येककाश्चतुर्थेधमभिनयमभिनयन्ति । तद्यथा—दाष्टा-
न्तिक प्रातश्चुतिकं सामान्यतो विनिपातिकं लोकमध्याह-
नान्तिकमिति, एतदभिनयविधयो नाट्यकुशलेभ्यो धेयित-

व्या, अप्येकका देवाः पीनयन्ति—पीनमात्मान कुर्वन्ति
म्भूला भयन्तीति भावः, अप्येकका देवाः तागडवयन्ति—
तागडवरूप नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाः ताम्ययन्ति—
ताम्यरूपं नृत्यं कुर्वन्ति, अप्येकका देवाः लुक्कारेंति—लुक्का-
रं कुर्वन्ति, अप्येकका देवा पतानि पीनत्वादीनि चत्वार्याप
कुर्वन्ति, अप्येकका देवा उच्छलान्ति, अप्येकका देवाः प्रो-
च्छलान्ति, अप्येकका देवास्त्रापादिकां छिन्दन्ति, अप्येकका-
स्त्रागयप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा हयहसितानि कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा हस्मिगडगडायितं कुर्वन्ति अप्येकका देवा
रहघणघणायितं कुर्वन्ति अप्येकका देवास्त्रागयप्येतानि
कुर्वन्ति, अप्येकका देवा आस्फोटयन्ति, भूम्यादिकमिति
गम्यते, अप्येकका देवा वलान्ति, अप्येकका देवाः सिंह-
नादं नदन्ति, अप्येकका देवा पाददहस्यं कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा भूमिचत्रं वदन्ति—भूमि चत्रपट्याऽऽ-
स्फालयन्तीति भावः, अप्येकका देवा महता महता शब्देन
रचन्ते—शब्दं कुर्वन्ति, अप्येकका देवास्त्रागयप्ये सिंहना-
दादीनि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा हक्कारेंति—हक्कारं कु-
र्वन्ति, अप्येकका देवा तुक्कारेंति—मुखन तुक्कारशब्दं कुर्व-
न्ति, अप्येकका देवा थक्कारेंति—थक्क इत्येव महता शब्देन
कुर्वन्ति, अप्येककास्त्रागयप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
अवपतन्ति, अप्येकका देवा उवपतन्ति, अप्येकका देवाः पंगिप-
तान्ति—निर्यगानपतन्तीत्यर्थः, अप्येकका देवास्त्रागयप्येतानि
कुर्वन्ति, अप्येककाः ज्वलन्ति—ज्वालाभालाकुला भय-
न्ति, अप्येकका देवाः तपान्ति—तप्ता भवन्ति, अप्येकका
प्रतपन्ति, अप्येकका देवास्त्रागयप्ये कुर्वन्ति, अप्येकका
देवा गर्जयन्ति अप्येककाः 'विज्जुयारं' ति—विजृन्तं कुर्वन्ति,
अप्येकका देवा वपं यपन्ति, अप्येककास्त्रागयप्येतानि कुर्व-
न्ति, अप्येकका देवा देवात्कालिकां कुर्वन्ति—देवानां वान-
स्येवात्कालिका देवात्कालिका तां कुर्वन्ति, अप्येकका देवा
देवकहकहं कुर्वन्ति—प्रभृतानां देवानां प्रमोदभरघशन-
स्येच्छावचनेषालः कोलाहला देवकहकहस्तं कुर्वन्ति, अ-
प्येकका देवा देवदुहदुहं कुर्वन्ति—दुहदुहकामत्यनुकरण-
घञ्चनभनत्, अप्येककास्त्रागयप्येतानि कुर्वन्ति, अप्येकका दे-
वाश्चलोत्क्षेप कुर्वन्ति, अप्येकका देवा वन्दनकलशहस्तगता-
वन्दनकलशा हस्तं गता येषां ते वन्दनकलशहस्तगताः, अ-
प्येकका देवाः भृङ्गारकलशहस्तगताः, एवमादर्शम्यालपा-
शीतुप्रतिष्ठकवानकरकाञ्चरग्नकरगडकपुष्पचङ्करीयावला-
महस्तचङ्करीपुष्पपटलकयावलोमहस्तपटलकमहामन्त्रा-
भरतेलसमुद्रकयावदञ्जनसमुद्रकधूपकडुच्छुकहस्तगताः प्र-
त्येकमभिलाषाः 'हट्टुट्टु' त्याद यावत्करणं 'हट्टुट्टु-
चिन्नमार्गादिया पातिमणा परमसोमणास्सया हार्गस्सय-
विसप्पमार्गादिया' इति परिग्रहः, सर्वतः—समन्ताद् आ-
धावन्ति प्रधावन्ति ॥

तप गं तं विजयं देवं चत्तारि मामागियमाहस्मीओ चत्ता-
रि अगमहिमीओ मपरिचाराओ जाव सोलस आयरक्ख-
देवमाहस्मीओ अस्स य बहवे विजयरायहाणीवन्थव्या
वाणमंतस देवा य देवीओ य तेहि वरकमलपतिट्ठाणं हि
० जाव अट्टमतेणं सोवप्पियाणं कलमाणं तं चेव ० जाव
अट्टमणं भोमज्जणं कलसणं मन्वादगेहि सच्चमाट्ट-

याहिं मव्वतुवरेहिं मव्वपुण्हहिं० जाव मव्वोमहिमि-
द्वन्थण्हिं सव्विद्विण्ण० जाव निग्घोमनाइयव्वेणं महया
महया इदाभिमेण्णं अभिमिंचंति अभिमिंचंतत्ता पत्तेयं
पत्तेयं भिरमावत्तं अजलिं कट्टु एवं वयामी जय जय नंदा !
जय जय भदा ! जय जय नंद भदंते अजियं जिण्हि
जियं पालेहि, अजितं जिणेहि सत्तुपक्खं जितं पालेहि
मित्तपक्खं, जियमज्जे वयाहि तं देव ! निरुवमणं इंदो इव
देवाणं, चंदो इव ताराणं, चमरो इव अमुराणं, धरणो इव
नागाणं, भरहो इव मणुयाणं, बहूणि पलिआवमाइं बहूणि
मागरोवमाणि, चउएहं सामाणियमाहस्मीणं० जाव आ-
थरक्खंदेवमाहस्मीणं विजयस्स देवस्स विजयाण् गयहा-
णीण् अण्णमिं च बहूणं विजयरायहाणिबन्धव्वाणं वाण-
मंतराणं देवाणं देवीण य आहवच्च० जाव आणाइमर-
मगावच्चं करमाणे पालेमाणे विहराहि त्ति कट्टु महता
महता महेणं जय जय सहं पउंजंति । (सु० १४१)

‘तण्णं तं विजये देवं चत्तारि सामाणियमाहस्मीआ’
इत्याद्याभिपकानिगमनसूत्रमाशांवादसूत्रं च पाठ्यिहम् ।

(१६) लघणसमुद्भाष्यताया विजयराजधान्या अधिपते-
विजयदेवस्य निष्क्रमणाद् प्रतिपाद्यश्राव—

तण्णं मे विजये देवे महया महया इदाभिमेण्णं
अभिमित्तं ममाणं मीहामणाओ अचुद्धं मीहामणाओ
अचुद्धेत्ता अभिमयमभातो पुरन्थिमणं दारणं पडिनिक्ख-
मति पडिनिक्खमित्ता जेणामेव आलंकारियमभा तेणव
उवागच्छति उवागच्छिता आलंकारियमभं अणुप्पयाहिणी-
करमाणे अणुप्पयाहिणी करमाणे पुरन्थिमणं दारणं अ-
णुपविमति पुरन्थिमणं दारणं अणुपविमिता जेणव मी-
हामणे तेणव उवागच्छति उवागच्छिता मीहामणवर्गते
पुरन्थाभिमुहं माणिमणे, तण्णं तस्स विजयस्स देवस्स
सामाणियपरिमाववाणगा देवा आभिआणिए देव महावेति
महावेतित्ता एवं वयामी भिप्पांमेव भो देवाणुप्पिया !
विजयस्स देवस्स आलंकारियं भेइं उवणेह, तेणव ते
आलंकारियं भेइं० जाव उवट्टवेति ।

‘तण्णं मित्यादि, ततः स विजयो देवो धानमन्तरं’ म-
हया महया’ इति अतिशयेन महता इन्द्राभिपेकणाभिपक्त-
स्य सहासनादभ्युत्पत्तिः, अभ्युत्थायाभिपकसभातः पूर्व-
दारेण विानगत्य यथेवालङ्कारिकसभा तत्रोपागच्छति,
उपागत्यालङ्कारिकसभामनुप्रदर्शनाकुर्वन् पूर्वदारेणानुप्र-
विशति, अनुप्रविश्य च यथेव मणिपाटका यत्र च सि-
हासने तत्रोपागच्छति, उपागत्य सिहासनवर्गते, पूर्वा-
भिमुखः सतिषमः, ततस्तस्य विजयस्य देवस्याभियोग्या
देवा सृष्टुं आलङ्कारिकम-अलङ्कारयोग्य भाणमुपनयान्त ।

तण्णं मे विजये देवे तण्णमयाण् पम्हलसुभालाण्
दिवाण् सुभीण् गंधकागाईण् गाताइं लूहेति गाताइं

लूहेत्ता मरमेणं गोमीमचंदणेणं गाताइं अणुलिंपति त-
रमेणं गोमीमचंदणेणं गाताइं अणुलिंपत्ता ततोऽणंतरे-
च णं नामाणीमामवायवज्जं चक्खुहरं वरणफरिमजु-
त्तं हतलालापेलवानिरेणं धवलं कणगाखइयंतकम्मं आ-
गामफलिहमरिसप्पभं अहतं दिव्वं देवदूमजुयलं गिय-
मइ गियंमेत्ता हारं पिणिद्धं हारं पिणिद्धेत्ता एवं एकाव-
लि पिणिधति एकावलिं पिणिधत्ता एवं एतेणं अभि-
लावेणं मुत्तावलिं कणगावलिं रयणावलिं कडगाइं तु-
डियाइं अगयाइं क्युराइं दममुद्धितानंतकं कडिसुत्तकं ते-
अन्थिसुत्तगं मुगविं कंठपरविं पालंभमि कुंडलाइं चडा-
मणिं चित्तरयणुकडं मउडं पिणिंभइ पिणिंभत्ता गोटिमवे-
टिमपूरिमसंधाइमेणं चउव्विहणं मल्लेणं कप्पकक्खयं पिव
अप्पाणं अलंकियविभूमितं करंति, कप्पकक्खयं पिव अ-
प्पाणं अलंकियविभूमियं करत्ता दहरमलयमुगंधगंधिर्ताहिं
गंधहिं गाताइं मुक्किडति मुक्किडत्ता दिव्वं च सुमणदा-
मं पिणिद्धति ॥ तण्णं मे विजये देवे कोमालंकारेणं व-
त्थालंकारेणं मल्लालंकारेणं आभरणालंकारेणं चउव्विह-
णं अलंकारेणं अलंकिने विभूमिण् ममाणं पाडिपुप्पालंका-
रं मीहामणाओ अचुद्धं अचुद्धेत्ता आलंकारियमभाओ
पुरन्थिमिल्लेणं दारणं पडिनिक्खमति पडिनिक्खमइत्ता जे-
णव ववमायमभा तेणव उवागच्छति उवागच्छिता ववमा-
यमभं अणुप्पयाहिणं करमाणं करमाणं पुरन्थिमिल्लेणं
दारणं अणुपविमात अणुपविमिता जेणव मीहामणे तेणव
उवागच्छति उवागच्छिता मीहामणवर्गते पुरन्थाभिमुहं
माणिमणं । ततं णं तस्स विजयस्स देवस्स आहिआ-
गिया देवा पान्थयरयणं उवणेति ।

‘तण्णं मित्यादि, ततः स विजयो देवस्तत्रप्रथमतया
तस्यामलङ्कारसभायां प्रथमतया पद्मला च सा मुकुमारा च
पद्मलमुकुमारा तथा सुरभिगन्धकापायिक्या—सुरभिग-
न्धकापायिक्यापरिक्रमिता लघुशार्ङ्गक्यति गम्यते गात्रा-
णि रज्जयति रज्जायन्वा सरस्मेन गोशीपचन्दनेन गात्राण्य-
नुलिम्पति अनुलिप्य देवद्वययुगलं निधत्त इति यागः,
कथम्भूतः’ इत्याह—‘नासानासामवायवज्जं’ नार्सका
निःश्वासवातवाहाम, एतेन श्लक्ष्णतामाह, चकुहरंम-
चकुहरंति—आत्मवशं नयति विशिष्टरूपातिशयकालित-
त्वाच्चकुहरं वणेस्पर्शयुक्तम्—अतिशायिना वणेनानिशा-
यिना स्पर्शेन युक्तम् ‘हयलालापेलवाइरेण’ मिति हयला-
ला—अश्वलाला तस्या अपि पेलवमातिरेकेण हयलाला-
पेलवानिरेकं नाम नास्तेकाध्ये समामो बहुलः’ इति
समासः, अतिविशिष्टसुन्दरलघुवगुणोपेतमिति भावः, ध-
वलं—श्वेतं कनकवाचनानि—विच्छुरतानि अन्तकस्मार्ति-
अञ्जलयोर्वानिलक्षणानि यस्य तेषु कनकवर्चिनान्तकम्
आकाशस्फटिकं नाम—अतिस्वच्छस्फटिकविशेषस्तत्त्वम-
प्रभं दिव्यं देवद्वययुगलं देववस्त्रयुग्मं निधत्ते परिधत्ते, परि-

घाय हागादीन्याभरणानि पिमह्यति, तत्र हारः—अष्टादशसंरि-
कः अर्धहारा—नवसंरिः एकावली—विंशत्रयमणिका मुक्ताव-
ली—मुक्ताफलमयी कनकावली—कनकमणिमयी प्रालम्बः तप-
नीयमयी विंशत्रयमणिरत्नमङ्गीचित्र आत्मनः प्रमाणेन स्वप्र-
माण आभरणविशेषः कटकानि—कलाचिकाभरणानि कुटि-
तानि—बाहुरक्षकाः अङ्गदानि—बाह्याभरणविशेषाः दश-
मुद्रिकाऽनन्तकम्—हस्ताङ्गुलिसम्बन्ध मुद्रिकादशकम् कु-
ण्डल—कर्णाभरणे चूडामणिमति—चूडामणिनाम सक-
लपार्थिवरत्नसर्वसारो देवन्दमनुष्येन्द्रमूर्ध्वकृतानवासो नि-
शेषापमङ्गलाशान्तिरोगप्रमुखदोषापहारकारी प्रवरलक्षणो-
पेतः परममङ्गलभूत आभरणविशेषः 'चित्रयणसकडं म-
उड' मिति चित्राणि—नानाप्रकाराणि यानि रत्नानि तैः
सङ्कटः चित्ररत्नसङ्कटः प्रभूतरत्ननिचयोपेत इति भावः ।
'त दिव्यं सुमण्डपमं ति' दिव्याम्—प्रधानां पुष्पमालाम्,
'तएणं मे विजय' इत्यादि, प्रन्थिमं—प्रन्थन प्रन्थस्ते-
न निवृत्तं प्रन्थिमं 'भावादिसः प्रत्ययः' यत् सूत्रादिना
ग्रथ्येत तद् प्रन्थिममिति भावः, भिरमं—यद् प्रन्थितं सद-
वेष्टयते यथा पुष्पलम्बसको गण्डक इत्यर्थः, पूरिमं येन
वशमालाकादिमयमञ्जरी पूर्यते, सङ्घातमं यत्परस्परतो
नालसङ्घातेन संघात्यते, एवंविधेन चतुर्विधेन माल्येन
कल्पवृक्षाभिवात्मानमलङ्कृतविभूषितं करोति गृह्णा परिपूर्णा-
लङ्कारः सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थायालङ्कारसमातः
पूर्वेण द्वारेण निर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभा तत्रैवोपागच्छति
उपागत्य सिंहासनवरगतः पुर्याभिमुखः सान्निपत्तः । 'तएणं'
मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्यार्थमयोग्याः पुस्तक-
रत्नमुपनयन्ति ॥

तएणं मे विजय देवं पोत्थयरयणं गेहहति गेहहत्ता
पोत्थयरयणं मुयति पोत्थयरयणं मुएत्ता पोत्थयरयणं
विहाडेति पोत्थयरयणं विहाडेत्ता पोत्थयरयणं वाएति
पोत्थयरयणं वाएत्ता धम्मियं ववमायं पगेहहति धम्मियं
ववमायं पगेहहत्ता पोत्थयरयणं पडिणिक्खवेह पडिणि-
क्खवेत्ता मीहामणाओ अचुद्धति अचुद्धत्ता ववमायम-
भाओ पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं पडिणिक्खमह पडिणिक्खम-
हत्ता जेणव शंदापुक्खरिणी तेणव उवागच्छति उवाग-
च्छत्ता शंदं पुक्खरिणिं अणुप्पयाहिणीक्रेमाणे पुरत्थि-
मिल्लेणं दारेणं अणुपविमति अणुपविमत्ता पुरत्थिमिल्लेणं
तिसोपाणपडिरूवगएणं पच्चोरुहति पच्चोरुहत्ता हत्थं पादं
पक्खालेति पक्खालेत्ता एणं महं मेतं रयतामयं विमलम-
लिलपुमं मत्तगयमहामुहाकितिसमाणं भिगारं पगेहहति प-
गेहहत्ता जाइं तन्थ उप्पलाइं पउमाइं जाव सतभहस्सपत्ता
इं ताइं गेहहति गेहहत्ता शंदातो पुक्खरिणीता पच्चुत्तरेइ
पच्चुत्तरेत्ता जेणव सिद्धायतणे तेणव पटारत्थ गमणाए ॥

'तएणं' मित्यादि, ततः स विजयो देवः पुस्तकरत्नं गृह्णाति
गृहीत्वा पुस्तकरत्नमुन्मङ्गादावाति गम्यते मुञ्चति मुक्त्वा
विघाटयति विघाट्यानुप्रधानयति अनु-परिपाट्या प्रकर्षेण

विशिष्टार्थोपगमरूपेण वाचयति वाचयित्वा धार्मिकम्—
धर्मानुगतं व्यवसायं व्यवस्यति—कर्तुमभिलषतीति भावः,
व्यवसायसभायाः शुभाध्यवसायानवबन्धनत्वान्, क्षेत्रादंगि
कर्मक्षयोपशमादिहेतुत्वान्, उक्तञ्च—'उद्यक्खयवओवस-
मो—वसमा जं च कम्मणा भणिया । दव्वं खेत्तं कालं, भवं च
भावं च संपण ॥ १ ॥' इति, धार्मिकं च व्यवसायं व्यव-
सायपुस्तकरत्नं प्रतिनिक्षिपति प्रतिनिक्षिप्य सिंहासनाद-
भ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय व्यवसायसभातः पूर्वद्वारेण विनिर्ग-
च्छति विनिर्गत्य यत्रैव व्यवसायसभाया एव पूर्वा नन्दापु-
ष्करिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य नन्दा पुष्करिणीमनुप्रद-
क्षिणीकुर्वन् पूर्वतो गेणानुप्रविशति प्रविश्य पूर्वेण त्रिसोपा-
नप्रतिरूपेण प्रत्यवरोहति, मध्यं प्रविशतीति भावः, प्रत्यव-
रुह्य हस्तपादौ प्रक्षालयति प्रक्षाल्यैकं मतान्ते श्वेते रजत-
मयं विमलसलिलपूर्णं मत्तकारमहामुहाकितिसमानं भृङ्गारं
गृह्णाति गृहीत्वा यानि तत्रोत्पलानि—पद्मानि कुमुदानि—नाल-
नानि यावत् शतसहस्रपत्राणि तानि गृह्णाति गृहीत्वा
नन्दातः पुष्करिणीतः प्रत्युत्तरति प्रत्युत्तीर्य यत्रैव सिद्धाय-
तने तत्रैव प्रधानतवान् गमनाय ॥

तएणं तस्म विजयस्म देवस्म चत्तागि सामाणिय-
माहस्मीओ ० जाव अएणं य बहवे वाणमंतरा देवा य
देवीओ य अप्पेगइया उप्पलहत्थगया ० जाव हत्थगया
विजयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणुगच्छति ॥ तएणं त-
स्म विजयस्म देवस्म बहवे आभिओगिया देवा य देवी-
ओ य कलसहत्थगता ० जाव भवकइच्छुयहत्थगता वि-
जयं देवं पिट्ठतो पिट्ठतो अणुगच्छति, ततेणं मे विजय
देवं चउहिं सामाणियमाहस्मीहिं ० जाव अएणं हि य
वहहि वाणमंतरं हि देवेहि य देवीहि य मद्धिं संपग्गिउडे
सव्विद्धीए मच्चजुत्तीए ० जाव गिग्घोमणाइयग्गेणं जेण-
व मिद्धाययणे तेणव उवागच्छति उवागच्छत्ता सिद्धा-
यतणं अणुप्पयाहिणीक्रेमाणे अणुप्पयाहिणीक्रेमाणे
पुरत्थिमिल्लेणं दारेणं अणुपविमति अणुपविसित्ता जेण-
व देवच्छंदए तेणव उवागच्छति उवागच्छत्ता आलोए
जिणपडिमाणं पणामं करोति पणामं करोत्ता लोमहत्थं
गेहहति लोमहत्थं गेहहत्ता जिणपडिमाओ लोमहत्थ-
एणं पमज्जति पमज्जित्ता सुग्गिणा गंधोदएणं एहा (वे)णे-
ति एहा [वि]णत्ता दिव्वाए सुग्गिगंधकामाइए गाताइं लू-
हेति लूहेत्ता सरमेणं गोसीसचंदणेणं गाताइं अणु-
लिपइ अणुलिपेत्ता जिणपडिमाणं अहयाइं मेताइं दि-
व्वाइं देवदूसजुयलाइं गियंमेइ नियंमेत्ता अग्गाहिं वरे
हि य गंधेहि य मल्लेहि य अच्चेति अच्चेत्ता पुष्कारुहणं
गंधारुहणं मल्लारुहणं वप्मारुहणं चुप्मारुहणं आभरणा-
रुहणं करोति करोत्ता आमत्तामत्तविउलवट्टवग्घागितम-
ल्लदाम ० करोति करोत्ता अच्चेहिं मग्गेहिं (मेएहिं) १-

ययामर्हि अञ्जमानन्दुलेहिं जिणपडिमाणं पुरतो अट्ठ
मंगलए आलिहति सान्थियमिरिञ्च० जाव दप्पण-
अट्ठ मंगलगे आलिहति आलिहिता ॥

‘तएण’ मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य चत्वारि
सामानिकनेवमहस्त्राणि, चतस्रः सर्पांग्वाग अग्रमहस्त्र-
तिस्रः पर्यदः, समानीकानि, समानीकार्थाधपतयः, षोडशान्म-
रक्षद्वयमहस्त्राणि अन्ये च बहवो विजयराजधानीवास्तव्या
धानमन्तरा देवाश्च देव्यश्च आप्येकका उत्पलहस्तगताः, अ-
प्येककाः पद्महस्तगताः, अप्येककाः कुमुदहस्तगताः, एवं
नलिनसुभगमौगान्धकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्र-
पत्रशतसहस्रपत्रहस्तगताः क्रमेण प्रत्येकं धार्याः, विजये
देवं पृष्ठतः पृष्ठतः परिपाठ्येति भावः अनुगच्छन्ति ॥
‘तएण’ मित्यादि, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य बहव आ-
भियांग्वा देवा देव्यश्च अप्येकका वन्दनकलशहस्तगताः, अ-
प्येकका भृङ्गाहस्तगताः, अप्येकका आदर्शहस्तगताः, एवं
स्थालपात्रीसुप्रतिष्ठातकरकचित्ररत्नकरगडकपुष्पचङ्करी —
यावलोमहस्तचङ्करीपुष्पपटलकयावलोमहस्तपटलकसि-
हासनचक्रचामरनैलसमुद्रकयावदञ्जनसमुद्रकभूपकदुर्लु-
हस्तगताः क्रमेण प्रत्येकमालाप्याः, विजये देवं पृष्ठतः पृष्ठ-
तोऽनुगच्छन्ति । ततः स विजयो देवश्चतुर्भिः सामानिकस-
हस्रश्चतुर्भिः सर्पांग्वागभ्रम्रमहर्षिभिस्त्रिभिः पर्यद-
भिः, समभिरनीकैः, समभिरनीकार्थाधपतिभिः, षोडशभिरान्मर-
क्षद्वयमहस्त्रन्येष्ट बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैर्धानमन्तरैर्दे-
वैर्देवीभिश्च सार्द्धं सर्पांग्वाः सर्वद्वयां जाव निग्धोसनादि-
तरेण ‘मिति यावत्करणदेवं परिपूर्णः पाठो द्रष्टव्यः—
‘सच्चजुडै सच्चबलेण सच्चसमुदण सच्चविभूडै सच्चसं-
भेमेण सच्चपुष्पगधमल्लालकारेण सच्चतुडियसहनिनापेण
महया इड्डीण महया जुडैण महया बलेण महया समुदणं म-
हया वरतुडियजमगसमगपडुप्पवाडियरेण सच्चपणवणडहमे-
रभल्लरिखरमुहिरुडुक्कदुर्लभनिग्धोसनादितरेण’ अयं व्या-
ख्या प्राग्वत् । यत्रैव सिद्धायतनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य
सिद्धायतनमनुप्रदक्षिणां कुर्वन् पूर्वजारेण प्रविशति, प्रवि-
श्यालोक्ष्य जिनप्रतिमानां प्रणामं करोति, कृत्वा यत्रैव मणि-
पाठिका यत्रैव देवचलन्दका यत्रैव जिनप्रतिमास्तत्रोपागच्छ-
ति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य च जिनप्रति-
माः प्रमाजयति, प्रमाज्य दिव्ययोदकधारया स्नपयति, स्नप-
यित्वा सरसनाद्रेण गोशीर्षचन्द्रेण गात्राण्यनुलिम्पति,
अनुलिप्य अहन्तानि—अपरिर्मलितानि दिव्यानि देवदृष्ययु-
गलानि ‘नियमइ’ ति परिधापयति परिधाप्य अग्नेः—
अपरिभुक्तैः वरैः—प्रधानैर्गन्धैर्माल्यैश्चाचरति । एतदेव सवि-
स्तरमुपदर्शयति—पुष्पांगपणं माल्यांगपणं वर्णकारपणं
चूर्णांगपणं गन्धांगपणम् आभरणांगपणं (च) करोति,
कृत्वा तासां जिनप्रतिमानां पुरतः अचल्यैः—स्वचल्यैः
श्लक्ष्णैः—मस्तूणैः रजतमयैः, अचल्यो रमो येषां तच्छ्रमा,
प्रन्यासमग्नस्तुप्रतिविम्बाधारभूता इवार्तिनमला इति
भावः, ते च ते तन्दुनाश्चाच्छ्रमस्तन्दुलाः, पूर्वपदस्य
व्रीधान्तता प्राकृतत्वात्, यथा—‘वडारमया नेमा, इत्यादौ,
द्वैष्टावष्टौ स्वस्मिकादीनि मङ्गलकाम्यानि स्यति, आलिन्य

कथंग्गाहगहितकगतलपब्भट्टविप्पमुक्कणं दसद्ववेणं कु-
मुपेणं मुक्कपुप्फपुंजावयारकलितं करेति करत्ता चंदप्प-
भवइरंवलियविमलदंडं कंचणमणिरयणभत्तिचित्तं का-
लागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकध्वगंधुतमाणुविद्धं धूमवट्ठिं वि-
णिम्मुर्यंतं वेरुलियामयं कडुच्छुर्यं परगाहित्तु पयनेण
ध्वं दाऊण जिणवगणं अट्टमयविमुद्धगंथजुत्तेहिं महावित्तेहिं
अन्थजुत्तेहिं अपुणरुत्तेहिं संथुणइ संथुणइत्ता सत्तट्ठ पयाइं
आमरति सत्तट्ठ पयाइं आमरित्ता वामं जाणुं अंचइ
अंचइत्ता दाहिणं जाणुं धरणिगलंसि शिवांडइ तिक्खु-
त्ता मुद्दाणं धरणियलंसि णमंइ नमित्ता हंमिं पच्चु-
रणमति पच्चुरणमतित्ता कडयतुडियथंभियाओ श्रुया-
ओ पडिमाहरति पडिमाहरतित्ता करयलपरिग्गाहियं मिरसा-
वत्तं मन्थए अर्जाल कट्ट एवं वयामी -

‘कयङ्गाहगाहय’ ‘मित्यादि मैथुनप्रथमसंस्कारे मुखवस्त्र-
नाद्यर्थं युवत्याः पञ्चाङ्गालिभिः केशेषु प्रहणे कचप्राह-
स्तेन कचप्राहेण गृहीते करतलादिमुक्तं सन् प्रश्नपृ-
करतलप्रश्नार्चमुक्तं, प्राकृतत्वादव पदव्यत्ययः, तेन द-
शाङ्गवर्गेण—पञ्चवर्गेण कुसुमेन—कुसुमसमूहेन पुष्पपुञ्जा-
पचारकलितम्—पुष्पपुञ्ज पवापचारः—पूजा पुष्पपुञ्जाप-
चारस्तेन कलितं—युक्तं करोति, कृत्वा च ‘चन्द्रपभञ्ज-
रवेरुलियाविमलवडं’ चन्द्रप्रभवञ्जवैडूर्यमयो विमलो द-
ण्डो यस्य स तथा त, काञ्चनमार्गारत्नभाक्ताचित्रं का-
लागुरुप्रवरकुन्दरुक्कतुरुक्कधूपेन गन्धोत्तमेनानुषिञ्चा का-
लागुरुप्रवरकुन्दरुक्कतुरुक्कधूपगन्धोत्तमानुषिञ्चा, प्राकृतत्वा-
त्पदव्यत्ययः, तां धूपवर्तिं विनिर्मञ्चन्तं वैडूर्यमयं धूपकडु-
च्लुक्कं प्रगृह्य प्रयत्ना धूपं कृत्वा जिनवरंभ्य, सूत्र प-
ष्टौ प्राकृतत्वात्, सप्ताष्टौ पदानि पश्चादपसृत्य दशा-
ङ्गुलिमञ्जालमस्तके कृत्वा प्रयतः ‘अट्टमर्यावमुद्धगंठजु-
त्तेहि’ इति विशुद्धो—निर्मलो लक्षणदोषगंहित इति भा-
ष, यो ग्रन्थः—शब्दसंदर्भस्तेन युक्तानि विशुद्धग्रन्थयु-
क्तानि अष्टशतं च तानि विशुद्धग्रन्थयुक्तानि च तै, अ-
र्थयुक्तैः—अर्थसारैः अपुनरुक्तैः महावृत्तैः, तथाविधैर्दवल-
ब्धैः प्रभाव एषः, संस्त्रांति संस्तुत्य वाम जानुम् अ-
ञ्जति—उत्पाटयति दक्षिणे जानुं धर्माणतले ‘निवाडेइ’,
इति निपातयति लगयतीत्यर्थः, त्रिः कृत्वा—त्रीन् वागान्
मूर्जानं धर्माणतले ‘नमेइ’ इति नमयति नमयित्वा चेप-
त्पञ्चुसमयति, ईप-ग्रन्थुसम्य कटकत्राटितस्तम्भितौ भुजौ
संहर्गत-सङ्काचयति, संहृत्य करतलपरिगृहीतं शिरस्या-
वर्त्त, मस्तकेऽङ्गुलि कृत्यैवमयादीत्—

गमोऽऽस्थु गं अग्रिहंतागं भगवंतागं० जाव मिद्विग-
इगामधयं ठागं मंपत्तागं ।

'नमोऽन्धुण मित्यादि, नमोऽस्तु णामांति वाक्यालङ्कारे दे-
वादिभ्यां एतिशयपु जामहन्तीत्यहन्तस्तेभ्यः, सूत्रे षष्ठी "छट्टि
विभर्त्ती भेदश्च उच्यते" इति प्राकृतलक्षणान्, ते चाहन्तो
नामादिरूपा अपि सन्ति ततो भावाहन्त्यातिपर्यर्थमाह—' भ-
गवद्भ्यः--भग—समग्रैश्वर्यादिलक्षणः स एवामस्तीति भ-

गयन्तस्तेभ्यः, आदिः—धर्मस्य प्रथमा प्रवृत्तिस्तत्करणशी-
ला आदिकरास्तेभ्यः, तीर्थेते संसारसमुद्रोऽनेनेति तीर्थं
तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः, स्वयम्-अपरोपदेशेन स-
म्यस्वरवाधेप्राप्त्या बुद्धा मिथ्यात्वनिद्रापगमसम्बोधन स्व-
यं संबुद्धास्तेभ्यः, तथा पुरुषाणामुत्तमाः पुरुषोत्तमाः, भग-
वन्तो हि संसारमप्यावसन्तः सदा परार्थव्यसनित उपस-
र्जनीकृतस्वार्था उचितक्रियावन्तोऽदीनभावाः कृतकतागत-
योऽनुपहतचित्तता देवगुरुवह्मानिन इति भवन्ति पुरुषोत्तमा-
स्तेभ्यः, तथा पुरुषा मिहा इव कर्मगजान् प्रति पुरुष-
मिहास्तेभ्यः, तथा पुरुषा घरपुण्डरीकाणीष संसारजला-
सङ्गादिना धर्मकलापेनात् पुरुषवरपुण्डरीकाणि तेभ्यः,
तथा पुरुषा घरगन्धहस्तिन इव परचक्रदुर्भिक्षमार्गप्रभृति-
क्षुद्रगजनिगराकरणेनेति पुरुषवरगन्धहस्तिनस्तेभ्यः, तथा
लोको-भव्यस्त्वलोकस्तस्य सकलकल्याणकान्धनधनतया
भव्यत्वभावनोत्तमा लोकान्तमास्तेभ्य, तथा लोकस्य—भ-
व्यलोकस्य नाथा—योगक्षेमकृता लोकनाथास्तेभ्यः, तत्र
योगो-बीजाधानोद्भूदपोषणकरणे क्षेम—तदुपद्रवाद्यभावा-
पादनम्, तथा लोकस्य-प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायात्मक-
स्य वा द्वितीयेपदेशेन सम्यक् प्ररूपणया वा द्वितीया लोकहि-
तास्तेभ्यः, तथा लोकस्य देशनायोग्यस्य विशिष्टस्य प्रदाया
देशनांशुभियथाऽवस्थितवस्तुप्रकाशका लोकप्रदीपास्तेभ्यः,
तथा लोकस्य—उत्कृष्टमतेभव्यस्त्वलोकस्य प्रद्योतने प्रद्यो-
तः प्रद्योतकत्व—विशेषज्ञानशास्त्रस्तत्करणशीला लोकप्र-
द्योतकराः, तथा च भवन्ति भगवत्प्रसादान् तत्क्षणमेव
भगवन्तो गणभृता विशिष्टज्ञानसम्पत्समन्विता यद्वशाद्
द्वादशाङ्गमार्गच्यन्तीति तेभ्यः, तथा अभय—विशिष्टमात्म-
नः स्वास्थ्यं निःश्रेयसधर्मभूमिकान्धनधनभृता परमा धृ-
तिर्गति भावः, तद् अभय दृढतीत्यभयदास्तेभ्यः, सूत्रं च
कप्रत्ययः स्याधिकः प्राकृतलक्षणवशात्, एवमन्यत्रापि,
तथा चक्षुर्ग्व चक्षु—विशिष्ट आत्मधमन्तत्वावबोधानव-
न्धनं श्रद्धास्वभावः श्रद्धावर्हीनस्याचक्षुर्मत इव नत्त्वदर्श-
नायोगान्, तद्वदतीति चक्षुर्दास्तेभ्यः, तथा मार्गो विशिष्ट-
गुणस्थानावर्गप्रगुणः स्वस्ववादी क्षयापशमार्थशेषस्तं
ददतीति मार्गदास्तेभ्यः, तथा शरण—संसारकान्तारगता-
नामतिप्रयत्नरागादिपीडितानां समाश्रयमनस्थानकल्पं तत्त्व-
चिन्तारूपमध्यवसानं तद्वदतीति शरणदास्तेभ्यः, तथा बो-
धिः—ज्ञानप्रणीतधर्मप्राप्तस्तां तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणसम्यग्-
ज्ञानरूपां ददतीति बोधिदास्तेभ्यः, तथा धर्म—चार्त्ररूप दद-
तीति धर्मदास्तेभ्यः, कथं धर्मदाः ? इत्याह—धर्मं दिशन्तीति
धर्मदेशकास्तेभ्यः, तथा धर्मस्य नायकाः—स्वामिनस्तद्वशां
करणान्तफलपरिभोगाच्च धर्मनायकास्तेभ्यः, धर्मस्य सारथ-
य इव सम्यक्प्रवर्तनयोगेन धर्मसारथयस्तेभ्यः, तथा धर्ममेव
वरं प्रधानं चतुरन्तं हतुत्वात् चतुरन्त, चतुरन्तं चक्रमिव चतुर-
न्तचक्र तेन वर्तितुं शीलं येषां ते धर्मवरचतुरन्तचक्रवर्ति-
नस्तेभ्यः, तथा अप्रतिहत—अप्रतिस्पर्धितं क्षांतिकत्वाद् वरं
प्रधानं ज्ञानदर्शने धरन्तीति अप्रतिहतवरज्ञानदर्शनधरस्ते-
भ्यः, तथा छादयति—आवरयतीति छुष—घातकर्मचतु-
ष्टयं व्यावृत्तम्—अपगतं छुष येभ्यस्ते व्यावृत्तछुषानस्ते-
भ्यः, तथा गगद्वेषकपाथ्यन्द्रियपरिहोपसंगघातिकर्मशत्रून्
जितवन्तो जिनाः अन्यान् जापयन्तीति जापकास्तेभ्यो जिने

भ्यो जापकेभ्यः, तथा भवार्णवं स्वयं तीर्णा अन्यांश्च ताव्य-
स्तीति तीर्णास्तारकास्तेभ्यः, तथा कचलवेदेन अवगततन्वा
बुद्धा अन्यांश्च बोधयन्तीति बोधकास्तेभ्यः, मुक्ताः—कृतकृत्या
निर्मुक्तार्था इति भावः, अन्यांश्च मोचयन्तीति मोचकास्तेभ्यः,
सर्वज्ञेभ्यः सर्वदर्शिभ्यः शिव-सर्वोपद्रवर्गतत्वात्, अचलम-
स्वाभाविकप्रायोगिकचलनक्रियाव्यपोहात्, अरुजम—शरीर-
मनसारभावेनाऽऽधिव्याध्यसम्भवात् अनन्ते—कवलान्मना
ऽनन्तत्वात्, अक्षयम्—विनाशकारणाभावात्, अव्यायाधम-
केनापि विबाधायनुमशक्यत्वात्, न पुनरावृत्तिस्यस्मात्पुन-
रावृत्ति, मिथ्यान्ति—निष्ठितार्था भवत्यस्यार्माति सिद्धिः—
लोकान्तस्त्रलक्षणा सैव गम्यमानत्वाद् गांतः सिद्धिर्गतिः ।
मिद्धिर्गतिर्गति नामधेयं यस्य तन्मिद्धिर्गतिनामधेयम्, ति-
ष्ठत्यास्मिन्निति स्थानं-व्यवहारतः, मिद्धिर्गतिं निश्चयतो यथा-
ऽवस्थितं स्वं स्वरूपं, स्थानस्थानिनोरभेदापचारात् सिद्धि-
गतिनामधेयं तत्संप्राप्त्यर्थः ।

ति कटु वंदति शममति वंदित्ता शममतिता जेणेव मिद्धा-
यतणम्म बहुमज्झदेसभाण् तणेव उवागच्छति उवाग-
च्छित्ता दिव्वाण् उदगधाराण् अब्भुक्खेति अब्भुक्खित्ता
मरमणं गोमीमचंदणेणं पंचगुलितलेणं मंडलं आलिहति
आलिहित्ता वच्चण् दलयति वच्चण् दलयित्ता कय-
ग्गाहग्गाहियकरतलपच्चट्टविमुक्केणं दमद्वरणेणं कुमुमं
मुक्कपुप्फपुंजावयारकलियं करंति करत्ता ध्रुवं दलयति
दलयित्ता जेणेव मिद्धायतणम्म दाहिणिं दां ते-
णेव उवागच्छति उवागच्छित्ता लोमहत्थं गण्हइ गे-
हित्ता दाग्घडीआं य सालिभंजियाआं य वालरूवण्
य लोमहत्थेणं पमज्जति पमज्जित्ता बहुमज्झदेसभाण्
मरमणं गोमीमचंदणेणं पंचगुलितलेणं अणुलिपति
अणुलिपित्ता चच्चण् दलयति दलयित्ता पुप्फारुहणं
जाव आहग्गारुहणं करंति करत्ता आमत्तामत्तविपुलं
जाव मज्झदामकलावं करंति करत्ता कयग्गाहग्गाहितं
जाव पुंजावयारकलितं करंति करत्ता ध्रुवं दलयति दल-
यित्ता जेणेव मुहमंडवस्स बहुमज्झदेसभाण् तणेव उ-
वागच्छति उवागच्छित्ता बहुमज्झदेसभाण् लोमहत्थेणं
पमज्जति पमज्जित्ता दिव्वाण् उदगधाराण् अब्भुक्खेति
अब्भुक्खित्ता मरमणं गोमीमचंदणेणं पंचगुलितलेणं मं-
डलं आलिहति आलिहित्ता चच्चण् दलयति दलयित्ता
कयग्गाहं जाव ध्रुवं दलयति दलयित्ता जेणेव मुहमं-
डवग्गस्स पच्चन्थिमिल्ले दां तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
लोमहत्थं गण्हति गण्हित्ता दाग्घडीआं य सालिभंजि-
याआं य वालरूवण् य लोमहत्थेणं पमज्जति पमज्जित्ता
दिव्वाण् उदगधाराण् अब्भुक्खेति अब्भुक्खित्ता मरमणं
गोमीमचंदणेणं जाव चच्चण् दलयति दलयित्ता आ-
सत्तामत्तं कयग्गाहं ध्रुवं दलयति दलयित्ता जेणेव

मुहमंडवस्म उत्तरिल्ला णं खंभपंती तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थगं परा० मालमंजियाओ
दिवाए उदगधाराए सरसेणं गोसीसचंदगेणं पुष्पा-
रुहणं० जाव आसत्तोसत्त० कयग्गाह० धूवं दलयति
जेणेव मुहमंडवस्म पुरन्थिमिल्ले दारे तं चैव मच्चं
माणियच्चं० जाव दारस्स अच्चणिया, जेणेव दाहि-
गिल्ले दारे तं चैव जेणेव पेच्छाधरमंडवस्म बहुम-
ज्जदेसभाए जेणेव वहरामए अक्खाडए जेणेव मणिपे-
दिया जेणेव मीहामणं तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता
लोमहत्थगं गिणहति लोमहत्थगं गिणहत्ता अक्खाडगं
च मीहामणं च लोमहत्थगेण पमज्जति पमज्जित्ता दि-
वाए उदगधाराए अच्च० पुष्पारुहणं० जाव धूवं दलयति
जेणेव पेच्छाधरमंडवपच्चिथिमिल्ले दारे दारच्चणिया
उत्तरिल्ला खंभपंती तंहव पुरन्थिमिल्ले दारे तंहव जेणेव
दाहिगिल्ले दारे तंहव जेणेव चेतियधूमे तेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छित्ता लोमहत्थगं गेणहति गेणहत्ता चेत-
ियधूमे लोमहत्थगेण पमज्जति पमज्जित्ता दिवाए उदग-
धाराए सरसेण० पुष्पारुहणं आमत्तोसत्त० जाव धूवं दल-
यति दलयित्ता जेणेव पच्चिथिमिल्ला मणिपेदिया जेणे-
व जिणपडिमा तेणेव उवागच्छति जिणपडिमाण आलाए
पणामं करइ करत्ता लोमहत्थगं गेणहति गेणहत्ता तं
चैव सच्चं जं जिणपडिमाणं० जाव मिद्धिगइनामधेजं ठा-
गं संपत्ताणं वदति गममति, एवं उत्तरिल्लाए वि, एवं
पुरन्थिमिल्लाए वि, एवं दाहिगिल्लाए वि ।

एवं प्रणिपातवृद्धक पाठत्वा 'वेदइ नमस्सइ' इति वन्दने
ताः प्रतिमाश्चेत्यवन्दनार्वाधना प्रसिद्धेन, नमस्करोति-प-
श्चात्प्रणिधानादियोगेनेत्येकं, अन्ये त्वभिदधति-धरतिमता-
मेव प्रसिद्धश्चेत्यवन्दनविधिरन्येषां तथाऽभ्युपगम कार्यान्स-
र्गामिहैरिति वन्दनं सामान्येन, नमस्करोत्याशयवृद्धेरुत्था-
ननमस्कारेणेति, तत्त्वमत्र भगवन्तः परमपर्यः कर्वाल्लो
विदन्ति, ततो वन्दित्वा नमस्स्यत्वा यत्रैव सिद्धायतनस्य
बहुमध्यदेशभागस्तत्रैवापागच्छति उपागत्य बहुमध्यदेश-
भाग दिव्ययोदकधारया अभ्युत्तति-अभिमुखं सिञ्चति,
अभ्युदय सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलितले ददाति,
वत्त्वा कचग्राहगृहीतेन कर्तलप्रभ्रष्टावमुक्तेन दशाङ्गुलवर्गेन
कुसुमेन कुसुमजातेन पुष्पपुञ्जापचारकालितं करोति कृत्वा
धूपं ददाति, वत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य
पार्श्वमं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं गृह्णाति, गृहीत्वा तेन द्वारशा-
खाशालर्भाक्षकाव्यारूपकर्माणं च प्रमाजयति, प्रमृज्य दि-
व्ययोदकधारयाऽभ्युत्तणं गोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाद्यारोपणं
धूपदानं करोति, ततो दाक्षिणद्वारेण निर्गत्य यत्रैव दाक्षि-
णात्यस्य मुखमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागस्तत्रोपागच्छति,
उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृश्य च बहुमध्यदे-
शभागे लोमहस्तकेन प्रमाजयति, प्रमृज्य दिव्ययोदकधा-
रयाऽभ्युत्तणं सरसेन गोशीर्षचन्दनेन पञ्चाङ्गुलितले मण्ड-

लमालिखति, कचग्राहगृहीतेन कर्तलप्रभ्रष्टावमुक्तेन द-
शाङ्गुलवर्गेन कुसुमेन पुष्पपुञ्जापचारकालितं करोति, कृत्वा
धूपं ददाति, वत्त्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य
पार्श्वमं द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तपरांमशनं
तेन च लोमहस्तकेन द्वारशाखाशालर्भाक्षकाव्यारूपकर्मा-
मार्जनम्, उदकधारयाऽभ्युत्तणं गोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाद्या-
रोपणं धूपदानं करोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्ड-
पस्योत्तरद्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां
करोति, कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य पूर्वद्वारं
तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्तत्राप्यर्चनिकां करोति, कृत्वा
च दाक्षिणात्यस्य मुखमण्डपस्य यत्रैव दाक्षिणात्य द्वारं तत्रो-
पागच्छति, उपागत्य पूर्ववत्तत्र पूजां विधाय तेन द्वारेण
निर्गत्य यत्रैव दाक्षिणात्यः प्रेक्षागृहमण्डपो यत्रैव दाक्षि-
णात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य बहुमध्यदेशभागे यत्रैव वज्र-
मयोऽक्षपाटको यत्रैव च मणिपीठिका यत्रैव च सिंहासने
तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य लोमहस्तकं परामृशति, परामृ-
श्याक्षपाटकं मणिपीठिकां सिंहासने च प्रमाजयति, प्रमा-
ज्योदकधारयाऽभ्युत्तय चन्दनचर्चां पुष्पपूजां धूपदानं च क-
रोति कृत्वा च यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्यो-
त्तरद्वारं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववद् द्वारार्चनिकां क-
रोति, कृत्वा यत्रैव दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य पूर्वद्वारं
तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्वद्वारार्चनिकां करोति, कृत्वा
यत्रैव तस्य दाक्षिणात्यस्य प्रेक्षागृहमण्डपस्य दाक्षिणात्य
द्वारं तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रार्चनिकां कृत्वा यत्रैव
दाक्षिणात्यश्चेत्यस्तस्मिन्तत्रोपागच्छति उपागत्य शृणु म-
णिपीठिकां च लोमहस्तकेन प्रमृज्य दिव्ययोदकधारयाऽभ्यु-
त्तति सरसगोशीर्षचन्दनचर्चां पुष्पाद्यारोपणधूपदानादि क-
रोति, कृत्वा च यत्रैव पाश्चात्या मणिपीठिका यत्रैव च
पाश्चात्या जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य जिनप्रति-
माया आलोकं प्रणामं करोतीत्यादि पूर्ववद् यावन्नमस्यत्वा
यत्रैवोत्तरा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति, उपागत्य तत्रापि
यावन्नमस्यत्वा यत्रैव पूर्वा जिनप्रतिमा तत्रोपागच्छति उ-
पागत्य पूर्ववद् यावन्नमस्यत्वा यत्रैव दाक्षिणात्या जिनप्र-
तिमा पूर्ववत् सर्वं तदेव यावन्नमस्यत्वा ।

जेणेव चइयरुक्खा दारविही य मणिपेदिया जेणेव
महिदज्झए दारविही, जेणेव दाहिगिल्ला नंदापुक्ख-
रिणी तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता लोमहत्थगं गे-
णहति चेतियाओ य तिमोपाणपडिस्सए य तोरणे य
मालमंजियाओ य वालस्सए य लोमहत्थगेण पम-
ज्जति पमज्जित्ता दिवाए उदगधाराए सिंचति सरसे-
णं गोसीमचंदगेणं अणुलिंपति अणुलिंपित्ता पुष्पा-
रुहणं० जाव धूवं दलयति दलयित्ता मिद्धायतणं अ-
णुप्पयाहिणं करमाणे जेणेव उत्तरिल्ला गंदापुक्खरिणी
तेणेव उवागच्छति उवागच्छित्ता तंहव महिदज्झया
चेतियरुक्खा चेतियधूमे पच्चिथिमिल्ला मणिपेदिया जि-
णपडिमा उत्तरिल्ला पुरन्थिमिल्ला दक्खिणिल्ला पेच्छा-

घरमंडवस्म वि तंहेव जहा दक्खिणिस्स पच्चत्थि-
मिल्ले दारं ० जाव दक्खिणिस्स गं खंभपंती मुहमंडव-
स्म वि तिण्हं दाराणं अच्चणिया भणिऊण दक्खि-
णिस्स गं खंभपंती उन्नरं दारं पुरन्थिमं दारं मेमं
तेणव कंमण ० जाव पुरन्थिमिल्लं गंदापुक्खरिणी ज-
णेव सभा सुधम्मा तेणव पहरन्थगमणा ॥ त-
तेणं तस्म विजयस्म चत्तारि सामाणियमाहस्सीआ
एयप्पभित्ति ० जाव मच्चिणीए ० जाव गाइयवेणं ज-
णेव सभा सुधम्मा तेणव उवागच्छति उवागच्छिता
तं गं सभं सुधम्मं अणुप्पयाहिणीकरंमाणं अणुप्प-
याहिणीकरंमाणं पुरन्थिमिल्लेणं अणुपविसति अणुपवि-
मिता आलोए जिणमकहाणं पणामं करेति पणामं
करेत्ता जणेव मणिपेडिया जणेव माणवगचेतियक्खंभे
जणेव वड्डमया गोलवट्टममुग्गका तेणव उवागच्छति
उवागच्छिता लोमहन्थणं गण्हति गण्हिता वड्डमण
गोलवट्टममुग्गण लोमहन्थणं पमज्जति पमज्जिता वड्डमण
गोलवट्टममुग्गण विहाडेति विहाडिता जिणमकहाआ लोम
हन्थणं पमज्जति पमज्जिता सुरभिणा गंधादणं तिमत्त-
खुत्ता जिणमकहाआ पक्खालेति पक्खालेत्ता सरमेणं गोमी-
मचंदणेणं अणुलिपिअणुलिपित्ता अग्गेहि वंरहि गं-
धेहि मल्लेहि य अच्चिणति अच्चिणत्ता ध्रवं दलयति
दलयित्ता वड्डमणसु गोलवट्टममुग्गणसु पडिणिक्खिव-
ति पडिणिक्खिवित्ता माणवकं चेतियक्खंभं लोमहन्थणं
पमज्जति पमज्जिता दिव्वाए उदगधाराए अब्भुक्खेइ
अब्भुक्खेइत्ता सरमेणं गोमीमचंदणेणं चच्चए दलयति
दलयित्ता पुप्फारुहणं ० जाव आमत्तोसत्तं ० कयग्गाहं
ध्रवं दलयति दलयित्ता जणेव सभाए सुधम्माए बहु-
मज्झदेसभाए तं चेव जणेव सीहामणे तेणव जहा दा-
रच्चणित्ता जणेव देवमयणिज्जं तं चेव जणेव खुड्डगे
महिंदज्झणं तं चेव जणेव पहरणकांम चोप्पालं तेणव
उवागच्छति उवागच्छिता पत्तयं पत्तयं पहरणाइ लो-
महन्थणं पमज्जति पमज्जिता सरमेणं गोमीमचं-
दणेणं तंहेव सव्वं मेमं पि दक्खिणदारं आदि
काउं तंहेव शेयव्वं ० जाव पुरन्थिमिल्लं गंदापुक्ख-
रिणी मव्वाणं सभाणं जहा सुधम्माए सभाए तहा
अच्चणिया उववायसभाए शवरि देवमयणिज्जस्स अ-
च्चणिया सेमासु मीहामणाण अच्चणिया हरयस्म
जहा गंदाए पुक्खरिणीए अच्चणिया ववमायसभा-
ए पात्थयग्गणं लोमहन्थणं दिव्वाए उदगधाराए
सरमेणं गोमीमचंदणेणं अणुलिपति अग्गेहि वंरहि

गंधेहि य मल्लेहि य अच्चिणति अच्चिणित्ता (म-
ल्लेहि) सीहामणे लोमहन्थणं पमज्जति ० जाव ध्रवं
दलयति सेमं तं चेव गंदाए जहा हरयस्म तहा
जणेव बलिपीढं तेणव उवागच्छति उवागच्छिता
आभिभोगं देवे महावेति महावेत्ता एवं वयामी—

यत्रैव दाक्षिणात्यश्चैत्यवृक्षस्तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्व-
वदर्चनिकां करोति, कृत्वा च यत्रैव महेंद्रध्वजस्तत्रोपाग-
च्छति, उपागत्य पूर्ववदर्चनिकां विधाय यत्रैव दाक्षिणात्या
नन्दापुष्कारिणी तत्रैवोपागच्छति उपागत्य लोमहस्तके
परामृशति परामृश्य तोरणानि त्रिसोपानप्रतिरूपकाणि शा-
लभाञ्जकाद्यालरूपकाणि च प्रमाजयति, प्रमाज्यं विव्यया-
दकधाराया स्मिञ्चति, स्मिञ्चत्वा सरसगोशीर्पचन्दनपञ्चाङ्गु-
लितलप्रदानपुष्पाद्यारोपण धूपदानादि करोति, कृत्वा च
स्मिञ्चायतनमनुप्रदाक्षिणीकृत्य यत्रैवोत्तरा नन्दापुष्कारिणी
स तत्रोपागच्छति, उपागत्य पूर्ववत् सर्वं करोति, कृत्वा
चोत्तराहं महेंद्रध्वजे तदनन्तरमौत्तराहं चैत्यवृक्षे तत
औत्तराहं चैत्यगृहे, ततः पश्चिमोत्तरपूर्वदाक्षिणाजनप्रति-
मासु पूर्ववत्सर्वा वक्रव्यता वक्रव्यता, तदनन्तरमौत्तराहं प्रेक्षा-
गृहमण्डपं समागच्छति, तत्र दाक्षिणात्ये प्रेक्षागृहमण्डपे
पूर्ववत्सर्वं वक्रव्यतः, तत उत्तरद्वारेण विनिर्गत्योत्तराहं मुख-
मण्डपं समागच्छति, तत्रापि दाक्षिणात्यमुखमण्डपवत्सर्वं
कृत्वोत्तरद्वारेण विनिर्गत्य स्मिञ्चायतनस्य पूर्वद्वारे समाग-
च्छति, तत्राचनिकां पूर्ववत् कृत्वा पूर्वस्य मुखमण्डपस्य द-
क्षिणात्तरपूर्वद्वारेषु क्रमेणोक्तरूपां पूजा विधाय पूर्वद्वारेण
विनिर्गत्य पूर्वप्रेक्षागृहं समागत्य पूर्ववदर्चनिकां करोति,
ततः पूर्वप्रकारेणैव क्रमेण चैत्यस्तूर्पाजनप्रतिमाचैत्यवृक्षमा-
हेंद्रध्वजनन्दापुष्कारिणीनां ततः सभायां सुधमायां पूर्व-
द्वारेण प्रावेशति, प्रावेश्य यत्रैव मणिपीठिका तत्रैवोपाग-
च्छति, उपागत्यालोके त्रिनमस्कृत्यां प्रणामं करोति, कृत्वा
च यत्र माणवकश्चैत्यस्तम्भो यत्र वज्रमया गोलवृत्ताः समु-
द्रकास्तत्रागत्य समुद्रकान् गृह्णाति, गृह्णात्वा च विघाटयति,
विघाट्य लोमहस्तकेन प्रमाजयति, प्रमाज्योदकधारायाऽ
भ्युक्षति, अभ्युक्ष्य गोशीर्पचन्दनानुलिम्पति, ततः प्रधानै-
र्गन्धमाल्यैर्गर्चयति, अर्चयित्वा धूपं दहति, तदनन्तरं भूयोऽ
पि वज्रमयेषु गोलवृत्तसमुद्रकेषु प्रक्षिपति, प्रक्षिप्य तात्र
वज्रमयान् गोलवृत्तसमुद्रकान् स्वस्थाने प्रतिनिक्षिपति,
प्रतिनिक्षिप्य तेषु पुष्पगन्धमाल्यवस्त्राभरणान्यारोपयति,
ततो लोमहस्तकेन माणवकश्चैत्यस्तम्भं प्रमाज्योदकधाराया
ऽभ्युक्ष्य चन्दनचूर्णां पुष्पाद्यारोपण धूपदानं च करोति,
कृत्वा सिंहासनप्रवेशं समागत्य सिंहासनस्य लोमहस्तकेन
प्रमाज्जनान्दिरूपां पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा यत्र मणिपी-
ठिका यत्र च देवशयनीय तत्रोपागत्य मणिपीठिकाया देव-
शयनीयस्य च प्राग्दर्चनिकां करोति, तत उक्लृप्तकारेणैव
जुल्लेकेन्द्रध्वजपूजां करोति, कृत्वा च यत्र चोप्पालका नाम
प्रहरणकाश्च तत्र समागत्य लोमहस्तेन परिधरन्तप्रमु-
खाणि प्रहरणरत्नानि प्रमाजयति, प्रमाज्योदकधारायाऽभ्यु-
क्ष्य चन्दनचूर्णां पुष्पाद्यारोपण धूपदानं करोति, कृत्वा स-
भायाः सुधमाया बहुमध्यदेशभागेऽर्चनिकां पूर्ववत् करोति,

कृत्वा सभायाः सुधर्माया दक्षिणद्वारे, समागत्यार्चनिकां पूर्ववत्करोति, ततो दक्षिणद्वारे विनिर्गच्छति, इत ऊर्ध्वं यथैव सिद्धायतनाभिष्क्रामतो दक्षिणद्वारादिका दक्षिणनन्दापुष्करिणीपर्यवसाना पुनरपि प्रविशति उत्तर-नन्दापुष्करिणीप्रभृतिका उत्तराणां, ततो द्वितीयं चारं निष्क्रामत पूर्वद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानार्च-निका वक्रव्या, तथैव सुधर्मायाः सभायाः अप्यन्यनानिर्गता द्रष्टव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिण्या अर्चनिकां कृत्वापपातस-भां पूर्वद्वारेण प्राविशति, प्राविश्य च मणिपीठिकाया वैव-शयनीयस्य तदनन्तरं बहुमध्यदेशभागे प्राग्वदर्चनिकां विदधाति, ततो दक्षिणद्वारेण समागत्य तस्यार्चनिकां कुरुते, अत ऊर्ध्वमत्रापि सिद्धायतनवर्हाक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापु-ष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्रव्या । ततः पूर्वनन्दापुष्क-रिणीतोऽपक्रम्य ह्रदे समागत्य पूर्ववत्तोरणार्चनिकां करोति, कृत्वा पूर्वद्वारेणाभिषेकसभायां प्राविशति, प्राविश्य मणिपी-ठिकायाः सिंहासनस्याभिषेकभागस्य बहुमध्यदेशभागस्य च पूर्ववदर्चनिकां क्रमेण करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायत-नवर्हाक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्रव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतः पूर्वद्वारेण व्यधमा-यनभां प्राविशति प्राविश्य पुस्तकगलं लोमहस्तकेन प्रसृज्या-दकधारयाऽभ्युक्ष्य चन्दनं चर्चयित्वा धरगन्धमाल्यैर्चयित्वा पुष्पाद्यारोपणे धूपदाने च करोति, तदनन्तरं मणिपीठि-कायाः सिंहासनस्य बहुमध्यदेशभागस्य च क्रमेणार्चनिकां करोति, तदनन्तरमत्रापि सिद्धायतनवर्हाक्षिणद्वारादिका पूर्वनन्दापुष्करिणीपर्यवसानाऽर्चनिका वक्रव्या, ततः पूर्वनन्दापुष्करिणीतो बालपीठे समागत्य तस्य बहुमध्य-देशभागे पूर्ववदर्चनिकां करोति, कृत्वा चोत्तरपूर्वस्यां नन्दापुष्करिण्यां समागत्य तस्यास्तोरणेषु पूर्ववदर्चनिकां कृत्वाऽऽभिषेकिकान् देवान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम-वादीत—

खिप्पामेव भो देवानुष्पिया ! विजयाए गयहाणीए मि-
घाडगेसु य तिणसु य चउकेसु य च्चंगेसु य चतुम्महेसु
य महापहपहेसु य पायाणसु य पागांसु य अट्टालणसु
य चरियासु य दांसु य गोपुंसु य तोरणेसु य वावीसु य
पुक्खरिणांसु य ०जाव बिलपंतिगासु य आगमेसु य
उज्जाणेसु य काणगेसु य वणेसु य वणमंडसु य वण-
रांसु य अच्चगियं केरुह केरुत्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पा
मेव पच्चप्पिणह । तए णं ते आभिओगिया देवा विज
एणं देवणं एवं वुत्ता समाणा ०जाव हट्टतुट्टा विगाणं
पडिसुगेति पडिसुगेतित्ता विजयाए गयहाणीए मिघाडगेसु
य ०जाव अच्चगियं केरुति केरुत्ता जेणेव विजए देव तेणेव
उवागच्छन्ति उवागच्छित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणत्ति ।
तए णं मे विजए देव तेमि णं आभिओगिआणं देवाणं
आंतिए एयमट्टं सोच्चा णिमम्म हट्टतुट्ट चित्तमाणंदिय ०जाव
हयहियए जेणेव णंदापुक्खरिणी तेणेव उवागच्छन्ति
उवागच्छित्ता पुग्निथमिंज्जणं तोरणेण ०जाव हत्थपायं

पक्खालोति पक्खालेत्ता आयंते चोक्खे परमसुहभूए णं-
दापुक्खरिणीओ पच्चुत्तरत्ति पच्चुत्तरित्ता जेणेव मभा
सुधम्मा तेणेव पहोत्थगमणाए । तए णं मे विजये
देव चउहिं सामाणियदेवमाहस्मीहिं ० जाव सोलसहिं
आयग्खवेदेवमाहस्मीहिं मव्विड्डीए ०जाव निग्घोमनाइयर-
वेणं जेणेव मभा सुधम्मा तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छि-
त्ता मभं सुधम्मं पुग्निथमिंज्जणं दांसु अणुपविसति अणु-
पविमिन्ता जेणेव मणिपंदिया तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छि-
त्ता मीहामणवरगते पुग्निथाभिमुहे मम्मिसम्प । [सू० १४२]

'खिप्पामेव' त्यादि सुगम यावत् 'एयमाणत्तियं पच्च-
प्पिणत्ति' नवरं शृङ्गाटकं—त्रिकोणे स्थान त्रिकम—यत्र
स्थयात्रयं मिलति चतुष्कम—चतुष्पथयुक्तं चत्वरम्—बहुर-
ध्यापातस्थानं चतुर्मुखम्—यस्माच्चतसृष्वपि दिक्षु पन्थानां
निस्सरति महापथा—राजपथः शेषः सामान्यः पन्थाः प्रा-
कार—प्रतीतः अट्टालकाः—प्राकारस्योपरि भूत्याभयार्चशेषाः
चरिका—अष्टहस्तप्रमाणो नगरप्राकारान्तरालभागः द्वा-
राणि—प्रासादादीनां गोपुराणि प्राकारद्वाराणि तोरणानि-
द्वारादिसम्बन्धीनि, आगत्य रमन्तेऽत्र माधवीलतागृहादेषु
रम्पन्त्य इति स आगमः, पुष्पादिमण्डलनङ्कलमुत्सवादी ब-
हुजनोपभोग्यमुद्याने, सामान्यवृत्तवृन्दं नगरसभं काननं, न-
गरविप्रकृष्टं वनम्, एकान्तिकजानीयोत्तमवृत्तसमूहो वनपण्डः,
एकजानीयोत्तमवृत्तसमूहो वनराजी । 'तए णं' मित्यादि,
ततः स विजये देवो बालपीठे बालविस्मर्जने करोति, कृत्वा
च यत्रैवोत्तरनन्दापुष्करिणी तत्रोपागच्छति, उपागन्त्यान्त-
रपूर्वा नन्दां पुष्करिणीं प्रदक्षिणीकृत्वा पूर्वतोरणेनानुप्र-
विशति, अनुप्राविश्य पूर्वोत्तरपानप्रतिरूपकेण प्रत्यवरो-
हति, प्रत्यवरुह्य हस्तपादौ प्रक्षालयति, प्रक्षाल्य नन्दापुष्क-
रिणीतः प्रत्युत्तरति, प्रत्युत्तरत्यं चतुर्भिः सामानिकसहस्र-
श्चतसृभिर्ग्रामहर्षीभिः सपरिवाराभिस्तिसृभिः पर्वोद्धः
सप्ताभरनीकैः सप्ताभरनीकाधिपतिभिः षोडशभिराभर-
देवसहस्रैरन्यैश्च बहुभिर्विजयराजधानीवास्तव्यैर्वानमन्तरैर्दे-
वैर्देवाभिश्च सार्द्धं सर्परिघृतः सर्वद्वेषो यावद् दुन्दुभिर्निघो-
यनादितरेण विजयाया राजधान्या मध्ये मध्येन यत्रैव
सभा सुधर्मा तत्रोपागच्छति, उपागत्य सभा सुधर्मा पूर्व-
द्वारेणानुप्राविशति, अनुप्राविश्य यत्रैव मणिपीठिका यत्रैव
सिंहासनं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य सिंहासनवरगतः पू-
र्वभिमुखः सर्वाङ्गणः ।

(१५) अथ विजयदेवस्य तन्महर्षीणां च निर्वीदनादि
प्रातपाठ्यब्राह्म—

तए णं तस्म विजयस्म देवस्म चत्तारि मामाणियमाह-
स्मीओ अवुरुत्तरणं उत्तरणं उत्तरपुग्निमेणं पत्तेयं पत्तेयं
पुव्वगन्थमु भद्दामणेसु णिमियंति । तए णं तस्म विज-
यस्म देवस्म चत्तारि अग्गमहिमीओ पुग्निमेणं पत्तेयं
पत्तेयं पुव्वगन्थमु भद्दामणेसु णिमियंति । तए णं तस्म
विजयस्म देवस्म दाहिणपुग्निमेणं अर्द्धभतरियाए परि-
माणं अट्टदेवमाहस्मीओ पत्तेयं पत्तेयं ० जाव णिमियंति ।
एवं दक्षिणेशेणं मज्झिमियाए परिसाए दस देवसाह-

स्मीओ० जाव णिसीदंति । दाहिणपञ्चत्थिमेणं बा-
हिरियाए परिसाए बारस देवसाहस्सीओ पत्तेयं
पत्तेयं० जाव णिसीदंति । तए णं तस्स वि-
जयस्स देवस्स पञ्चत्थिमेणं सत्त अणीयाहिवती पत्तेयं
पत्तेयं० जाव णिसीदंति । तए णं तस्म विजयस्स दे-
वस्स पुरन्थिमेणं दाहिणेणं पञ्चत्थिमेणं उत्तरेणं मोलस
आयरक्खदेवसाहस्सीओ पत्तेयं पत्तेयं पुव्वणत्थेसु महा-
मणेसु णिमीदंति, तं जहा-पुरन्थिमेणं चत्तारि साहस्सी-
ओ० जाव उत्तरेणं ४॥ ते णं आयरक्खा मञ्जुवद्ध-
वस्मियकवया उप्पीलियसरागणपाट्टिया पिण्डगेनेअवि-
मलवरचिधपट्टा गहियाउहपहरणा तिणयाइं तिसंधीणि
वडगमया कौडीणि धराइं आहिगिज्झपरियाइयकंडकलावा
णीलपाणिणो पीयपाणिणो रत्तपाणिणो चावपाणिणो
चारुपाणिणो चम्मपाणिणो खग्गपाणिणो दंडपाणिणो
पामपाणिणो णीलपीयरत्तचावचारुचम्मखग्गदंडपासवर-
धरा आयरक्खा रक्खेवगा गुत्ता गुत्तपालिता जत्ता जुत्त-
पालिता पत्तेयं पत्तेयं ममयतो विणयतो किंकरभूता विव
चिद्धंति ॥ विजयस्स णं भेंट ! देवस्स केवतियं कालं ठिती
पप्पत्ता ?, गोयमा ! एगं पलिआवमं ठिती पप्पत्ता, विज-
यस्स णं भेंट ! देवस्स सामाणियाणं देवाणं केवतियं
कालं ठिती पप्पत्ता ?, गोयमा ! एगं पलिआवमं ठिती
पप्पत्ता, एवं महिद्धीए एवं महाज्जुतीए एवं महब्बले एवं
महायम एवं महामुक्ख एवं महारुभागे विजए देव
विजए देव । (सू० १४३)

ततस्तस्य विजयस्य देवस्यापराजितेण-अपराजितस्यां दिशि
पयमुत्तरस्यामुत्तरपूर्वस्यां दिशि च चत्वारि चत्वारि सा-
मानिकेत्रसहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति,
ततस्तस्य विजयस्य देवस्य पूर्वस्यां दिशि चतस्रोऽप्रमाह-
यश्चतुर्षु भद्रासनेषु निर्णीदन्ति, ततस्तस्य विजयस्य देवस्य
दक्षिणपूर्वस्यामभ्यन्तर्दिक्कायाः पर्षदोऽष्टौ देवसहस्राणि अ-
ष्टासु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देव-
स्य दक्षिणस्यां दिशि मध्यामिकायाः पर्षदो दश देवसहस्राणि
दशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य दे-
वस्य पश्चिमायां दिशि बाह्यायाः पर्षदो द्वादश देवसहस्राणि
द्वादशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजय-
स्य देवस्य पश्चिमायां दिशि सप्तानीकाधिपतयः सप्तसु भ-
द्रासनेषु निर्णीदन्ति । ततस्तस्य विजयस्य देवस्य सर्वतः सम-
न्तान् सर्वासु दिक्षु सामन्त्येन षोडश आत्मरक्तकदेवसहस्रा-
णि षोडशसु भद्रासनसहस्रेषु निर्णीदन्ति, तथा-चत्वारि
सहस्राणि चतुर्षु भद्रासनसहस्रेषु पूर्वस्यां दिशि, एवं दक्षि-
णस्यां दिशि, एवं प्रत्येकं पश्चिमोत्तरयोर्दिशि । ते आत्मरक्ताः
समृद्धबद्धवर्मितकवचाः, कवचं-तनुत्राणे वस्त्रं-लोहमय-
कुतूलिकादिरूपं संजातमस्मिन्नाति वर्मितं समृद्धं शरीरं
आगतागतात्, बद्धं गाढतरबन्धनं बन्धनान्, वर्मितं कवचं

यैस्ते समृद्धबद्धवर्मितकवचाः, 'उप्पीलियसरागणपाट्टिया'
इति उत्पीडिता गाढीकृता शरा अस्यस्ते लिप्यन्तेऽस्मि-
न्नाति शरासनः-इषुधिः तस्य पाट्टिका यैरुत्पीडितशरासनप-
ट्टिकाः 'पिण्डगेनेअविमलवरचिधपट्टा' इति पिण्डं प्रेषयं
प्रीयाभरणं विमलवरचिधपट्टश्च यैस्ते पिण्डवरप्रवेयविम-
लवरचिधपट्टा, 'गहियाउहपहरणा' इति आयुध्यतेऽनेनेत्या-
युधम-खेटकादि प्रहरणम्-असिकुन्तादि, गृहीतानि आयु-
धानि प्रहरणानि च यैस्ते गृहीतायुधप्रहरणाः, त्रिनतानि-
आदिमध्यावसानेषु नमनभावात्, त्रिसन्धीनि-आदिम-
ध्यावसानेषु सन्धिभावात्, वज्रमयकोटीनि धनुषि अभि-
गृह्य 'परियाइयकंडकलावा' इति पर्याक्तकाण्डकलापा वि-
चित्रकाण्डकलापयोगात्, कांचित् 'नीलपाणय' इति नी-
लः काण्डकलाप इति गम्यन्त पाणौ येषां ते नीलपाण-
यः, एवं पीतपाणयः रक्तपाणयः, चापं पाणौ येषां ते
चापपाणयः, चारु-प्रहरणाधिपतयः पाणौ येषां ते चारु-
पाणयः, चर्म-अङ्गुष्ठाऽङ्गुल्योराच्छादनरूपं पाणौ येषां ते
चर्मपाणयः, एवं दण्डपाणयः खड्गपाणयः पाशपाणयः, एत-
देव व्याचष्ट-यथायोगं नीलपीतरक्तचापचारुचर्मदण्डपाश-
धरा आत्मरक्ताः, रक्तामुपगच्छन्ति-तदेवचित्ततया तप-
गयणा वर्तन्ते इति रक्षोपगा, गुप्ताः-न स्वाभिभेदकारि-
णः, तथा गुप्ता-पराप्रवेश्या पालिः-सेतुर्येषां ते गुप्तपालि-
काः, तथा युक्ताः-सर्वकगुणोपेततयोचिताः, तथा युक्ता-
परस्परं बद्धा न तु वृद्धदन्तराला पालयैषां ते युक्तपालिकाः,
प्रत्येकं प्रत्येकं समयत-आचारत आचारं गत्यथ-विनयतश्च
किङ्करभूता इव तिष्ठन्ति, न खलु ते किङ्कराः किन्तु तेऽपि
मान्याः, तेषामपि पृथगासननिपातनान्, केवलं ते तदानीं
निजाचारपरिपालनतो विनीतत्वेन च तथाभूता इव तिष्ठ-
न्ति तद्वत् किङ्करभूता इवति ॥ तए णं से विजए' इत्यादि
सुप्रतीते याथाष्ठयदेववक्त्रव्यतापरिसमाप्तिः ॥ तदेवमुक्ता
विजयद्वारवक्त्रव्यता ॥ जी० ३ प्राति० २ उ० ।

(१८)संप्रति लवणसमुद्रजयन्तद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

कहि णं भेंट ! लवणसमुद्रं वैजयन्ते नामं दारं पणणत्ते ?,
गोयमा ! लवणसमुद्रं दाहिणपरेणं धानइसंडदीवस्स
दाहिणद्वस्स उत्तरेणं समं तं चैव सर्वं । एवं जयेंते वि-
णवर मीयाए महाणदीए उप्पि भाणियव्वं । एवं अ-
पराजितं वि, णवरं दिसिभागो भाणियव्वो ।

'कहि णं भेंट' इत्यादि, क भवन् ! लवणस्य समुद्रस्य
वैजयन्तं नाम द्वारं प्रक्षपम्, भगवानाह गौतम ! लवण-
समुद्रस्य दक्षिणपर्यन्ते धानकीखण्डदीपदक्षिणाद्वयोर-
न्तोऽत्र लवणसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रक्षपम् । एतद-
वक्त्रव्यता सर्वाऽपि विजयद्वारवद्वयसेया, नवरं राजधानी
वैजयन्तद्वारस्य दक्षिणतो वेदितव्या । जयन्तद्वारप्रतिपा-
दनार्थमाह-'कहि णं भेंट' इत्यादि, क भवन् ! लवणसमु-
द्रस्य जयन्तं द्वारं प्रक्षपम्, भगवानाह-गौतम ! लवणसमु-
द्रस्य पश्चिमपर्यन्ते धानकीखण्डपश्चिमाद्वयोरन्तोऽत्र लवण-
समुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रक्षपम्, तद्वक्त्रव्यताऽपि विजयद्वारवद्वयवक्त्रव्यता, नवरं राज-
धानी जयन्तद्वारस्य पश्चिमभागे वक्त्रव्यता । अपराजितद्वार-

रप्रतिपादनार्थमाह—' कर्हाण भन्ते ' इत्यादि, क भदन्त ! लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारे प्रक्षप्तम् ? भगवान्—नाह—गौतम ! लवणसमुद्रस्योत्तरपर्यन्ते धातकीगण्डाङ्गी-पात्नगार्ज्जस्य दाक्षिणतोऽत्र लवणस्य समुद्रस्यापराजितं नाम द्वारे प्रक्षप्तम् । एतद्वक्तव्यताऽपि विजयद्वारवाञ्छवशेषा यद्गत्या नवरे राजधानी अपराजितद्वारस्योत्तरतोऽव-सातव्या । (लवणसमुद्रविजयादिद्वाराणां परस्परमन्तरम् ' अन्तर ' शब्दे प्रथमभाग उ४ पृष्ठे गतम् ।)

(१६) सम्प्रति लवणसमुद्रनामान्वर्थं पृच्छति—

लवणं गं भन्ते ! समुद्रं पणसा धायइमंडं दीवं पुट्ठा, तहेव जहा जंबुदीवं धायइमंडं वि सो चैव गमो । लवणं गं भन्ते ! समुद्रं जीवा उदाइत्ता सो चैव विही, एवं धायइमंडं वि ॥ मे कण्ठेण भन्ते ! एवं वृच्चइ लवणसमुद्रं लवण-समुद्रं ? गोयमा ! लवणं गं समुद्रं उदगं आविले रड्ले लाणे लिंदे खारए कडुए अपेजे बहुणं दुपयचउप्पय-मियपमुपक्खिसिरीमवाणं नप्पन्थ, तज्जोगियाणं सत्ताणं सोन्धिए एत्थ लवणाहिबई देवे महिहिण्ण पलिओवम-ठिईए, मे गं तन्थ सामाणिय ० जाव लवणसमुद्रं मुत्थियाए गयहाणीए अपेमि ० जाव विहरइ, मे एण्णऽदुणं गोयमा ! एवं वृच्चइ लवणं गं समुद्रं लवणं गं समुद्रं अद-त्तरं च गं गोयमा ! लवणसमुद्रं मामए ० जाव णिच्च । (सु० १५४)

' लवणस्य गं भन्ते ! समुद्रं पणसा ' इत्यादि मृ-चतुष्टयं प्राग्वद् भावनीयम् ॥ सम्प्रति लवणसमुद्रनामा-न्वर्थं पृच्छति—' मे कण्ठेण ' इत्यादि, अथ कनाथेन भदन्त ! एवमुच्यते—लवणः समुद्रो लवणः समुद्रः ? इति, भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य उदकं आविलम्—आविमलम् अस्वच्छं प्रकृत्या ' रड्ले ' रजो-वत्, जलवृद्धिर्दान्त्या पडुवहुलमिति भावः, लवणं सार्ज्जपातकरसोपेतत्वात्तन्द्र गोवराज्यरसविशेषकाल-तत्त्वान्, क्षारम-तीक्ष्णं लवणरसविशेषवत्त्वात्, कटुकम-कटुकरसोपेतत्वात्, अत एवोपद्रवव्यानादपेयम्, कषा-मपेयम् ? चतुष्पदमृगपलिसरीसृपाणाम्, नान्यत्र तयो-निकेभ्यः—लवणसमुद्रयोर्निकेभ्यः सत्त्वेभ्यस्तेषां पेय-मिति भावः, तद्योनिकतया तेषां तदाहारकत्वात्, तदेव यस्मान्नस्योदकं लवणमतोऽसौ लवणः समुद्र इति, अन्यच्च ' सुट्ठए लवणाहिबई ' इत्यादि सुगम-नक्षरमेव भावार्थं यस्मान् सुस्थितनामा तदधिपति-लवणाधिपतिरिति स्वकल्पपुस्तके परिज्ञप्तम्, आधि-पत्यं च तस्याधिकृतसमुद्रस्य विषये नान्यस्य त-ताऽप्यसौ लवणसमुद्र इति, तथा चाह,—' मे एण्ण-दुणं ' इत्यादि ॥

(२०) सम्प्रति लवणसमुद्रगतचन्द्रादिसंख्यापरिमाणप्रति-पादनार्थमाह—

लवणं गं भन्ते ! समुद्रं कति चेदा पभाभिमु वा पभाभिंति वा पभाभिस्मंति वा ? एवं पंचण्ह वि पुत्ठा, गोयमा !

लवणसमुद्रं चत्तारि चेदा पभाभिमु वा पभाभिंति वा पभा-भिस्मंति वा, चत्तारि सुगिया तविमु वा तविंति वा तविस्मंति वा, चारमुत्तरं नक्खत्तमयं जोगं जोएमु वा जोणंति वा जोएस्मंति वा, तिणि वावप्पा महग्गहमया चारं चरिमु चरंति वा चरिस्मंति वा, दुप्पि मयमहम्मा मत्तट्ठि च महम्मा नव य मया तारागणकांडाकांडीणं सोभं सोभिमु वा सो-भिंति वा सोभिस्मंति वा । (सु० १५५)

' लवणं गं भन्ते ! समुद्रं ' इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगम-म्, भगवानाह—गौतम ! चत्वारश्चन्द्राः प्रभासितवन्तः प्रभासन्ते प्रभासिष्यन्ते, चत्वारः सूर्यास्तापितवन्तस्ता-पयन्ति तापायिष्यन्ति, ते च जम्बुद्वीपगतचन्द्रसूर्यः सह समश्रेण्या प्रतिवद्धा द्योतितव्याः, तथा—द्वौ सूर्यौ ए-कस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य श्रेण्या प्रतिवद्धौ, द्वौ सूर्यौ द्वितीयस्य जम्बुद्वीपगतस्य सूर्यस्य, तथा द्वौ चन्द्र-मसावेकस्य जम्बुद्वीपगतस्य चन्द्रस्य समश्रेण्या प्रतिव-द्धौ, द्वौ द्वितीयचन्द्रस्य, तौ चैवम्—यदा जम्बुद्वीपगत एकः सूर्यो मेरोर्दक्षिणतश्चार् चरति तदा लवणसमु-द्रेऽपि तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्धः एकः शिखाया अभ्यन्तरं चार् चरति द्वितीयस्तेनैव सह श्रेण्या प्र-तिवद्धः शिखायाः परतः, तदेव च यो जम्बुद्वीप मेरो-रुत्तरतश्चार् चरति तेन सह समश्रेण्या प्रतिवद्धो ल-वणसमुद्र उत्तरत एकः शिखाया अभ्यन्तरं चार् चर-ति, द्वितीयस्तु तेनैव सह समश्रेण्या प्रतिवद्धः शिखा-याः परतः, एव चन्द्रमसोऽपि जम्बुद्वीपगतचन्द्राभ्यां सह समश्रेणप्रतिवद्धा भावनीया, अत एव जम्बुद्वीप इव लवणसमुद्रेऽपि यदा मेरोर्दक्षिणतो दिवस्, समभवति, तदा मेरोरुत्तरतोऽपि लवणसमुद्रं दिवस्, यदा च मे-रोरुत्तरतो लवणसमुद्रं दिवस्स्तदा दक्षिणतोऽपि दि-वस्स्तदा च पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रं रा-त्रिः, यदा च मेरोः पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं दिवस्-स्तदा पश्चिमायामपि दिवस्, यदा च पश्चिमायां दिवस्-स्तदा पूर्वदिश्यापि, तदा च मेरोर्दक्षिणत उत्तरतश्च नि-यमतो रात्रिः, एवं धातकीगण्डादिष्वपि भावनीयम्, त-दगतानामपि चन्द्रसूर्याणां जम्बुद्वीपगतचन्द्रसूर्यैः सह स-मश्रेण्या व्यवस्थितत्त्वान्, उक्तं च सूर्यप्रज्ञप्तौ—' ज-या ग लवणसमुद्रं दाहण्ह दिवसे भवइ, तथा ग उ-त्तरं वि दिवसे हवइ । जया ग उत्तरं दिवसे हवइ, तथा ग लवणसमुद्रं पुगन्थिमपच्चन्थिमणे राई भवइ । एवं जहा जंबुदीवं दीवं तहेव " तथा " जया ग धा-यइमंडं दीवं दाहण्ह दिवसे भवइ, तथा ग उत्त-रं वि, जया ग उत्तरं दिवसे हवइ, तथा ग धायइ-मंडं दीवं मदगणं पच्चयाणं पुगन्थिमपच्चन्थिमणे राई हवइ । एवं जहा जम्बुदीवं दीवं तहेव, कालोए जहा लवणं तहेव " तथा—' जया ग अधिभतरपुद्वग्गरे दाहण्ह दिवसे भवइ, तथा ग उत्तरं वि दिवसे हवइ । जया ग उत्तरं दिवसे हवइ, तथा ग अधिभतरं मे-दगणं पच्चयाणं पुगन्थिमपच्चन्थिमणे राई हवइ, भस्स जहा जंबुदीवं तहेव " आह—लवणसमुद्रे सोडशगोज-

तसहस्रप्रमाणं शिखा ननः कथं चन्द्रसूर्याणां तत्र तत्र देशे
चारं चरतां न गतिध्याघातः ? उच्यते—इह लवणसमुद्र-
जेषु शेषेषु द्वीपसमुद्रेषु यानि ज्योतिष्कविमानानि तानि
सर्वोपरि सामान्यरूपस्फटिकमयानि, यानि पुनर्लवणस-
मुद्रे ज्योतिष्कविमानानि तानि तथा जगतस्वाभाव्याद्बृह-
त्स्फाटनस्वभावरूपस्फटिकमयानि, तथा खोक्तं सूर्यप्रकाशिनियु-
क्ता—“जोहंसियाविमाणाई, सब्बाई हवंति फलिहामयाई ।
दगफालिया मया पुण, लवणे जे जोहंसविमाणा ॥ १ ॥”
ततो न तन्नामुदकमध्ये चारं चरतामुदकेन व्याधानः,
अन्यच्च शेषद्वीपसमुद्रेषु चन्द्रसूर्यविमानान्यधोलेश्याकानि
यानि पुनर्लवणसमुद्रे तानि तथा जगतस्वाभाव्याद्भूषलेण्या-
कानि तेन शिक्षायामपि सर्वत्र लवणसमुद्रे प्रकाशा भवति,
अयं अर्थः प्रायो बहुनामप्रतीति इति संवादार्थमेतद्धर्मनि-
पादको जिनभद्रगणिज्ञमाश्रमणविरचितो विशेषणवतीप्र-
त्य उपदर्श्यते—“सोलससाहसियाण सिहाण कहं जोहंसि-
याविघातो न भवति ?, तन्ध भन्नई—जेण सुरप्पत्तीण भाणियं—
“जोहंसियाविमाणाई, सब्बाई हवंति फलिहामयाई । दग-
फालिया मया पुण, लवणे जे जोहंसविमाणा ॥ १ ॥”
जे स्वदीवसमुदेसु फलिहामयाई लवणसमुद्रे चेव केवलं
दगफलिहामयाई तन्ध इदमेव कारणं मा उदगेण विघातो
भवउ ” इति, जेषुसुरप्पत्तीण चेव भाणियं—“लवणम्मि
उ जोहंसिया, उहुँ लेसा हवंति नायच्चा । तेण परं जोहंसिया,
अह लेसागा मुणेयच्चा ॥ १ ॥” तं पि उदग्मालावभासन-
त्वमेव लोगठिई एसा” इति । तथा डादशं सप्तत्रिशतम् , एवं
चावारो हि लवणसमुद्रे शाशिनः एकैकस्य च शाशिनः परि-
वारं अष्टाविंशतिर्नक्षत्राणि, ततो ऽष्टाविंशतिश्चतुर्भिर्गुणने
भवति द्वादशोत्तरं शतमिति । श्रीणि द्विपञ्चाशदधिकानि
महाग्रहशतानि, एकैकस्य शाशिनः परिवारे ऽष्टाशीतेग्रहाणां
भावान् . छ शतसहस्रे सप्तस्राष्टः सहस्राणि नद्य शतानि
नगराण्यङ्गीकर्त्यानाम् २६७८०००००००००००००००००००.

उद्देश—

“ चत्वारि चैव चंद्रा, चत्वारि य मृगिया लघणतोऽपि ।
 यारं नक्षत्रसंख्यं, गद्यागं तिष्ठेव याचन्मा ॥ १ ॥
 दो चैव मयसहस्रा, सप्तद्वी खलु भवे सहस्रमा य ।
 नद्य य मया लघणजले, तारागणकांडिकोऽङ्गं ॥ २ ॥ ”
 इह लघणसमुद्रे चतुर्दश्यादेषु तिथिषु नदीमुखानामा-
 पृग्गता जलमातङ्गेण प्रवहमानमुपलस्यते तत्र कारणं पि-
 पांल्लुपुदिमाह—

कम्हाणं भंत ! लवणममुहं चाउहस्सट्ठम्मुट्ठिदुण्णिमा-
मिणीं सु अतिरेगं अतिरेगं वड्ढति वा हायति वा ? गोयमा !
जंबुद्दीवस्स गं दीवस्स चउट्ठिसिं बाहिरिन्त्ताओ वेइयंता-
ओ लवणममुहं पंचाणउतिं पंचाणउतिं जोयणसहस्माहं
ओगाहिता एत्थ गं चत्तारि महालिजग्गमंठाणमंठिण
महइमहालया महापायाला पस्सता, तं जहा-वलयामुहे,
केतूण, जूवे, ईमरे । ते गं महापाताला एगमेगं जोयणसतम-
हस्सं उव्वेहेणं मूले दम जोयणसहस्माहं विक्खंवेभेणं
मउप्पे एगपदेसियाण मेहीण एगमेगं जोयणसतसहस्सं

१६३

विक्ख्वंभेणं उवरिं सुहमूलं दस जोयणसहस्सां विक्ख्वंभेणं ।
तेसिं गं महापायालाणं कुट्ठा सव्वत्थं समा दसजोयणमत-
वाहल्ला पप्पत्ता अन्ध्वा सव्ववइरामया ० जाव पडिरूवा । तत्थ
गं बहव जीवा पांगगला य अक्कमंति विउक्कमंति चयंति
उपचयंति मासया गं ते कुट्ठा दव्वड्डयाए वप्पज्जेहिं
असासया । तत्थ गं चत्तारि देवा महिद्धिया ० जाव पलि-
आवमद्धितीया परिवसंति, तं जहा-काले, महाकाले, वे-
लंबे, वभंजणे । तेमिं गं महापायालाणं तच्चो तिभागा
पप्पत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागं मज्झिम्मे तिभागं
उवरिमे तिभागे । ते गं तिभागा तेत्तीसं जोयणसहस्सा
तिमिं ये तेत्तीसं जोयणमतं जोयणतिभागं च बाहल्लेणं ।
तत्थ गं जे से हेट्ठिल्ले तिभागे एत्थ गं वाउकाओ संचि-
ट्ठति, तत्थ गं जे से मज्झिम्मे तिभागे एत्थ गं वाउकाए
य आउकाए य मंचिट्ठति, तत्थ गं जे से उवरिल्ले ति-
भागे एत्थ गं आउकाए मंचिट्ठति, अदुत्तरं च गं गोय-
मा ! लवणममुदं तत्थ तत्थ देसे बहव खुट्ठागालिजरसंठा-
गमंठिया खुट्ठापायालकलमा पणत्ता, ते गं खुट्ठा पातालं
एगमेगं जोयणसहस्सं उव्वेहणं मूलं एगमेगं जोयणसतं
विक्ख्वंभेणं मज्जे एगपदेमियाए मेहिए एगमेगं जोयण-
सहस्सं विक्ख्वंभेणं उप्पि सुहमूलं एगमेगं जोयणसतं वि-
क्ख्वंभेणं । तेसिं गं खुट्ठागपायालाणं कुट्ठा सव्वत्थं समा
दस जोयणां बाहल्लेणं पप्पत्ता सव्ववइरामया अन्ध्वा
० जाव पडिरूवा । तत्थ गं बहव जीवा पांगगला य ० जाव
असासया वि, पत्तंयं २, अद्धपालिआवमद्धिती ताहिं देवताहिं
परिग्गहिया तेमिं गं खुट्ठागपातालाणं ततो तिभागा प-
प्पत्ता, तं जहा-हेट्ठिल्ले तिभागं मज्झिम्मे तिभागं उवरिल्ले
तिभागं, ते गं तिभागे तिमिं तेत्तीमे जोयणमतं जोयण-
तिभागं च बाहल्लेणं पप्पत्तं । तत्थ गं जे से हेट्ठिल्ले
तिभागं एत्थ गं वाउकाओ, मज्झिम्मे तिभागं वाउकाए
आउयाते च, उवरिल्ले आउकाए, एवामेव सपुव्वावरेणं
लवणममुदं सत्तं पायालमहस्सा अट्ठं य चुलमीना पाता-
लसता भवंतीति मक्खाया । तेमिं गं महापायालाणं खु-
ट्ठागपायालाणं ये हेट्ठिममज्झिम्मेति सु तिभागसु बहव
आंगला वाया संसेयंति संमुच्छिमंति एयंति चलंति कं-
पंति खुब्भंति घट्ठंति फंदंति तं तं भावं परिणमंति, तया गं
मे उदए उष्णमिज्जति, जया गं तेमिं महापायालाणं खु-
ट्ठागपायालाणं ये हेट्ठिममज्झिम्मेति सु तिभागसु नां बहव
आंगला ० जाव तं तं भावं न परिणमन्ति, तया गं मे
उदए नो उष्णमिज्ज अंतरा वि य गं ते वायं उदीरंति अं-
तरा वि य गं से उदगे उष्णमिज्ज अंतरा वि य ते वाया
नो उदीरंति अंतरा वि य गं से उदगे गं उष्णमिज्ज

एवं खलु गोयमाः लवणसमुद्रं चाउदसः (स्स) द्रुमु (स्यु) दिद्रुपुमा-
मासिणीसु अदरेगं अदरेगं वदुति वा हायति वा । (सू० १५६)

'कम्हा लो भेते ! इत्यादि कम्हाद्भवन्तः । लवणसमुद्रं चतु-
र्दशप्रभृत्युद्दिष्टपौर्णमासीषु तिथिषु, अत्रोद्दिष्टा अमावस्या,
पौर्णमासी प्रतीता, पूर्णो मासो यस्यां सा पौर्णमासी, प्र-
ज्ञादिष्वान्वयार्थेऽण । अन्ये तु व्याचक्षते—पूर्णो माः—चन्द्रमा
अस्यामिति पौर्णमासी, अण तर्धच, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे—'पु-
रणमासिणी' ति पाठः । 'अदरेगं अदरेगं' अतिशयेन
अतिशयेन वर्द्धते हीयते वा ? , भगवानाह—गौतम !
जम्बुद्वीपे द्वीपे यो मन्दरपर्वतस्तस्य चतसृषु पर्वोदेषु दिक्षु-
लवणसमुद्रं पञ्चनद्यति २ योजनसहस्राण्यवगाह्यान्तरं च-
त्वारः 'महर् महालया' अतिशयेन महान्तो महालिङ्गरं-
महापिण्डं तत्स्थानसंस्थिताः, कचिन्—'महर्जरसंठाण-
संठिया' इति पाठः । तन्नामजः—अलिङ्गर इति, महापाताल-
कलशाः प्रज्ञप्ताः । उक्तं च—'पणनउदसहस्माद्रे, ओगादिना
चउद्दिष्टं लवणं । चउरोऽलिङ्गरसंठा-णसंठिया होति पाया-
ला ॥१॥' तानेव नामतः कथयति । तद्यथा—मरोः पूर्वस्यां दिशि
वडवामुख, दक्षिणस्यां केयूपः, अग्रस्यां यूप, उत्तरस्यामी-
श्वरः तच्चत्वारोऽपि महापातालकलशा एकैक योजनशत-
सहस्रं लक्षम् उदधेन मूलं दशयोजनसहस्राणि विष्कम्भेन त-
त ऊर्ध्वम् एकप्रादेशिक्या ध्रुव्या विष्कम्भतः प्रवर्द्धमाना प्रव-
र्द्धमाना मध्ये एकैकं योजनशतसहस्रं विष्कम्भेन तत ऊर्ध्वं
भूयोऽप्येकप्रादेशिक्या ध्रुव्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमा-
ना उपरि मुखमूलं दश योजनसहस्राणि विष्कम्भतः, उक्तञ्च—
'जोयणसहस्सदसगं, मूलं उवर्णि च होति विन्धिगणा ।
मज्जे य सयसहस्सं, तेत्तिथिमन्तं च ओगाढा ॥१॥' 'तस्मि
ण' मित्यादि, तेषां महापातालकलशानां कुड्या सर्वत्र समा
दशयोजनशतबाहल्या—योजनसहस्रबाहल्या इत्यर्थः, सर्वान्म-
ना वज्रमयाः 'अच्छा ० जाव पाडिक्वा' इति प्राग्वत् ॥
'तत्थ ण' मित्यादि, तेषु वज्रमयेषु कुड्येषु बहवो जीवा
पृथिवीकायिका पुत्रलाभ्य अपक्रामन्ति—गच्छन्ति व्युत्क्राम-
न्ति—उत्पद्यन्ति जीवा इति सामर्थ्याद् गम्यम्, जीवानामिवा-
त्पक्षिधर्मकतया प्रसिद्धत्वात्, चीयन्ते—चयमुपगच्छन्ति
उपजीयन्ते—उपचयमायान्ति, एतच्च पदद्वयं पुत्रलापसं,
पुत्रलानामेव चयापचयधर्मकतया व्यवहारान्, तत एवं
सकलकालं तत्राकारस्य सदाऽवस्थानान् शाश्वतास्ते
कुड्या वृक्षार्थतया प्रज्ञप्ताः, वर्णपर्यायैः रसपर्यायैः गन्धपर्या-
यैः स्पर्शपर्यायैः पुनरशाश्वताः, वर्णादीनां प्रतिक्षणं क्रिय-
त्कालावुर्द्धं वाऽन्यथाऽन्यथा भवन्तः ॥ 'तत्थ ण' मित्यादि,
तत्र तेषु चतुर्षु पातालकलशेषु चत्वारो देवा महर्द्धिका या-
वत्करणान्महाद्युतिका इत्यादिपरिग्रहः, पत्योपमास्थितिका,
परिवर्सान्त, तद्यथा—'काल' इत्यादि, वडवामुखे—कालः, केयूप-
महाकालः, यूप—वेलम्ब, ईश्वरे—प्रभञ्जनः । 'तस्मि ण' मित्यादि,
तेषां महापातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयास्त्रिभागाः प्र-
ज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तन्निस्त्रिभागा मध्यमस्त्रिभाग उपरितन-
स्त्रिभागः । 'ते ण' मित्यादि, ते त्रयोऽपि त्रिभागस्त्रय-
स्त्रिषाद्योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयास्त्रिशांनि
योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः ॥ तत्र चतुर्वर्ग पाताल-
कलशेषु अधस्तनेषु त्रिभागेषु वातकायः संतिष्ठति, मध्यमेषु

त्रिभागेषु वायुकायोऽपकायश्च, उपरितनेषु त्रिभागेष्वपका-
य एव । 'अदुत्तरं च ण' मित्यादि, अधान्यद्, गौतम !
लवणसमुद्रे 'तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं' इति तेषां पाताल-
कलशानामन्तरेषु तत्र तत्र देशे तस्य तस्य देशस्य तत्र तत्र
प्रदेशे कुल्लारज्जरसंस्थानसंस्थिताः कुल्लाः—पातालकलशा,
प्रज्ञप्ताः, ते कुल्लाः—पातालकलशा एकमेक योजनसहस्रमुद-
धेन मूलं एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन मध्ये एकैकं योजन-
सहस्रं विष्कम्भेन उपरि मुखमूलं एकैकं योजनशतं विष्कम्भेन
'तस्मि ण' मित्यादि, तेषां—कुल्लकपातालकलशानां कुड्याः
सर्वत्र समा दश दश योजनानि बाहल्येन । उक्तञ्च—
'जोयणसयविन्धिगणा, मूलं उवर्णि दस सयाणि मज्जमिमा
ओगाढा य सहस्सं, दस जोयणिया य से कुड्या ॥१॥'
'सव्ववद्गमया' इत्यादि प्राग्वत् यावत् 'फासफज्जव-
हिं अमासया' इति, प्रत्येकं प्रत्येकं तेषां पत्योपमास्थि-
तिकाभिर्देवताभिः परिगृहिताः ॥ 'तस्मि ण' मित्यादि,
तेषां—कुल्लकपातालकलशानां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रयास्त्रि-
भागाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—अधस्तन्निस्त्रिभागा मध्यमस्त्रि-
भाग उपरितनस्त्रिभागः । 'ते ण' मित्यादि, ते त्रिभा-
गाः प्रत्येकं त्रीणि योजनशतानि त्रयास्त्रिशांनि त्रयस्त्रिषा-
धिकानि योजनत्रिभागं च बाहल्येन प्रज्ञप्ताः, तत्र सर्वेषाम-
पि कुल्लकपातालकलशानामधस्तनेषु त्रिभागेषु वायुका-
यः संतिष्ठति, मध्येषु त्रिभागेषु वायुकायोऽपकायश्च,
उपरितनेषु त्रिभागेष्वपकायः संतिष्ठति, एवमेव 'स-
पूर्वापरंण' पूर्वोपरसमुदायसंस्थया सप्त पातालकलश-
सहस्राणि—कुल्लकपातालकलशसहस्राणि, अष्टौ च पा-
तालकलशशतानि—कुल्लकपातालकलशशतानि चतुरशी-
तानि—, चतुरशीत्यधिकानि भवन्तीत्याख्यातं मया शेषश्च
तीर्थकृद्भिः, उक्तञ्च—

"अत्रेऽपि य पायाला, खुद्दालज्जरसंठिया लवले ।

अद्रु सया खुलसीया, सत्त सहस्सा य सव्वे वि ॥ १ ॥

पायालाण विभागा, सव्वान वि तिन्न तिन्न विच्छया ।

हट्टिमभागे बाऊ, मज्जे बाऊ य उदगं च ॥ २ ॥

उवर्णि उदगं भाणियं, पढमगधीपसु वाउसंखुमिच्छा ।

उड्ड वामउदगं, परिवहर जलनिही खुमिच्छा ॥ ३ ॥ "

'तस्मि ण' मित्यादि, तेषां कुल्लकपातालानां—कुल्लक-
पातालकलशानां महापातालानां चाधस्तनमध्येषु त्रिभागेषु
तथा जगन्निर्वातस्वाभाव्यान् प्रतिदिवसं द्विकृत्वस्तत्तापि
चतुर्विंशतिषु तिथिष्वन्तिरेकेण बहवः अतिप्रभूता
उदागः—ऊर्ध्वगमनस्वभावाः प्रबलशक्तयश्च, उन्—प्राच-
ल्येन आगे यथा ते उदाग इति व्युत्पत्तेः, वाताः—वायवः
संस्विद्यन्ते—उत्पश्यन्तिमुखीभवन्ति, ततः क्षणानन्तरं 'सं-
मूर्च्छन्ति—संमूर्च्छजन्मना लब्धात्मलाभा भवन्ति, ततः
चलन्ति—कम्पन्ते वातानां चलनस्वभावत्वात्, ततः घट-
न्ते—परस्परं सहकृमाप्नुवन्ति, तदनन्तरम् क्षुब्धन्ते—
जानमहाद्भुतशक्तिकाः सन्त ऊर्ध्वमनस्ततो विप्रसरन्ति,
ततः उदीरयन्ति—अन्यान् वातान् जलमपि चात्—प्राच-
ल्येन प्रेरयन्ति, तं तं देशकालोचितं मन्दं तीव्रं मध्यमं वा
भावं—परिणाम परिणमन्ति—धातूनामनेकार्थत्वात् प्रपद्य-
न्ते । 'जया ण' तस्मि खुद्दालपायालाण' मित्यादि सुगमं

लवणसमुद्र

भाषतत्वात् । 'तया ए' मित्यादि, तदा एमिति वाक्या-
लङ्कारे तद्-उद्गम 'उन्नामिज्जे' उन्नाम्यते ऊर्द्धमु-
त्तिप्यत इति भावः । 'जया ए' मित्यादि, यथा पुनः 'ए'
मिति पुनरर्थे निपातात्सामनेकाद्यत्वात्, तथा कुल्लकपातालानां
महापातालानां आधस्तनमध्यमेषु त्रिभागेषु नो बहव उद्गारा
वाताः संस्विद्यन्ते इत्यादि प्राप्त्वात् 'तया ए' मित्यादि तदा
तदुद्गम 'नोन्नाम्यते' नोर्द्धमुत्तिप्यते उत्क्षेपकाभावात् एतदेव
स्पष्टतरमाह—'अन्तराऽवि य ए' मित्यादि, अन्तरा—
अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये
चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वन्तिरेकेण ते वाताः तथाजगत्स्वाभा-
स्यादुद्गम्यन्ते धातुनामनेकाद्यत्वादुत्पद्यन्ते, ततोऽन्तरा—
अहोरात्रमध्ये द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे पक्षमध्ये
चतुर्दश्यादिषु तिथिषु अतिरेकेण तत उद्गममुन्नाम्यते । 'अ-
न्तराऽवि य ए' मित्यादि, अन्तरा—प्रतिनियतकालवि-
भागादन्यत्र ते वाताः नोद्गम्यन्ते—नोत्पद्यन्ते, तदभावात्
अन्तरा—प्रतिनियतकालविभागादन्यत्र कालविभागे उद्-
गमो नोन्नाम्यते उन्नामकाभावात्, तत एवं खलु गौतम !
लवणसमुद्रे चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वन्तिरेकेण जलवृद्धिः कारणमु-
क्तमिदानीमहोरात्रमध्ये द्विकृत्वोऽन्तिरेकेण जलवृद्धिः

कारणमभिधत्सुराह—

लवणे शं भंते ! समुद्रे तीसाए मुहुत्ताणं कति-
खुत्ता अतिरेगं अतिरेगं वडुति वा हायति वा ? गोयमा !
लवणे शं समुद्रे तीसाए मुहुत्ताणं दुक्खुत्ता अतिरेगं अ-
तिरेगं वडुति वा हायति वा ॥ स केणऽट्ठणं भन्ते ! ए-
वं वुच्चइ-लवणे शं समुद्रे तीसाए मुहुत्ताणं दुक्खुत्ता
अहरेगं अहरेगं वडुइ वा हायइ वा ? गोयमा ! उडुमं-
तेसु पायालेसु वडुइ आपूरितेसु पायालेसु हायइ, स ते-
णऽट्ठणं गोयमा ! लवणे शं समुद्रे तीसाए मुहुत्ताणं दु-
क्खुत्ता अहरेगं अहरेगं वडुइ वा हायइ वा ॥ (सू० १४७)

लवणे शं भंते ! समुद्रे ' इत्यादि, लवणो भदन्त ! समुद्र-
स्थितो मुहुत्ताणामध्य-अहोरात्रमध्ये इति भावः 'कति'कृत्वः
कति वारान् अतिरेकमतिरेकं वर्द्धते हीयते वा ? इति, त-
देव (प्रश्न) भगवानाह-गौतम ! द्विकृत्वोऽन्तिरेकमतिरेकं
वर्द्धते हीयते वा ॥ 'स केणऽट्ठणं' मित्यादि प्रश्नसूत्र सु-
गमम्, भगवानाह-गौतम ! उद्गमस्य अधस्तनमध्यमात्र-
भागगतवातसंक्षोभवशाज्जलमूर्द्धमुत्तिप्यत्सु पातालेषु-पा-
तालकलशेषु महत्सु लघुषु च वर्द्धते आपूर्यमाणेषु—
परिस्थिते पवनं भूयो जलन भ्रियमाणेषु पातालेषु—
पातालकलशेषु महत्सु लघुषु च हीयते 'स एणऽट्ठणं'
मित्यादि उपसंहारवाक्यम् ॥

(२१) अधुना लवणशिखावक्तव्यतामाह—

लवणमिहा शं भंते ! केवतियं चकवालविकखंभेणं केवतियं
अहरेगं अहरेगं वडुति वा हायति वा ? गोयमा ! लवणसि-
हाए शं दम जोयणसहस्माइ चकवालविकखंभेणं देख-

खं अहरेजोयणं अतिरेगं वडुति वा हायति वा ॥ लवणस्य
शं भंते ! समुद्रस्य कति शागसाहस्सीओ अतिरेगं वे-
लं धरंति ? कइ नागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति ?
कइ नागसाहस्सीओ अगोदयं धरंति ? गोयमा ! लव-
णसमुद्रस्य बायालीसं शागसाहस्सीओ अतिरेगं वे-
लं धरंति, बावत्तरि शागसाहस्सीओ बाहिरियं वेलं धरंति,
सङ्कि शागसाहस्सीओ अगोदयं धरंति, एवमेव सपुब्बा-
वरेणं एगा शागमतसाहस्सी चोवत्तरि च शागसहस्सा
भवन्तीति मक्खाया ॥ (सू० १४८)

'लवणसिहा शं भंते' इत्यादि, लवणशिखा भदन्त ! कि-
यच्चकवालविकखंभेण ? कियच्च अतिरेकमतिरेकम्—अ-
तिशयेन अतिशयेन वर्द्धते हीयते वा ? भगवानाह-गौतम !
लवणाशस्मा सर्वतश्चकवालविकखंभेतया समा—समप्रमा-
णा दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन चकवालरूपतया वि-
स्तारणा देशानमर्द्धयोजनम्—गव्यतद्वयप्रमाणम् अतिरेक-
मतिरेकम्—अतिशयेनातिशयेन वर्द्धते हीयते वा, इय-
मत्र भाषना—लवणसमुद्रे जम्बूद्वीपाद् धातकीखण्डद्वी-
पाच्च प्रत्येकं पञ्चनवति पञ्चनवतियोजनसहस्राणि
गोतीर्थम्—गोतीर्थं नाम तद्वागादिष्वथ प्रवशमारीरूपो
नीचो नीचतरा भवेतां गोस्तीर्थमथ गोतीर्थमिति व्यु-
त्पन्नः, मध्यभागान्तराहन्तु दशयोजनसहस्रप्रमाणवि-
स्तारः, गोतीर्थं च जम्बूद्वीपेर्वादिक्कान्तसमीपे धातकी-
खण्डेर्वादिक्कान्तसमीपे चाङ्गुलामेख्यभागः—ततः पर
समतलं भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशान्या तावन्नीचत्व
नीचतरत्वं परिभाषनीयम् यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि,
पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते समतलं भूभागमपेक्षयागड-
त्वं योजनसहस्रमेकम्, तथा जम्बूद्वीपेर्वादिक्कान्तं धातकीख-
ण्डद्वीपेर्वादिक्कान्तम् ? तत्र समतलं भूभागं प्रथमतो जल-
वृद्धिरङ्गुलमेख्यभागः, ततः समतलभूभागमेवाधि-
कृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः क्रमेण परिवर्द्धमाना तावत्परि-
भाषनीया यावद्भयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्च-
नवतियोजनसहस्रपर्यन्ते अभयतोऽपि समतलभूभागम-
पेक्ष्य जलवृद्धिः सप्त योजनशतानि, किमुक्तं भवति ?—
तत्र प्रदेशं समतलभूभागमपेक्षयावगाहो योजनसहस्रम्, तदु-
परि जलवृद्धिः सप्त योजनशतानीति, ततः परं मध्यभाग
दशयोजनसहस्रविस्तारोऽवगाहो योजनसहस्रं जलवृद्धिः
षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुक्षोभे च ते-
षामुपर्यहोरात्रमध्ये द्वौ वारौ किञ्चिन्न्यूनं ह्य गव्यत उद्ग-
मतिरेकेण वर्द्धते पातालकलशगतवायुपशान्तौ च हीयते,
उक्तञ्च—

"पञ्चाण्यसहस्से, गोतिन्धे उभयतोऽपि लवणस्य ।

जोयणस्यारिण सत्त उ, दगपरिबुद्धीऽपि उभयोऽपि ॥ १ ॥

इमं जोयणसाहस्सा, लवणसिहा चकवालतो रुदा ।

सालसहस्स उक्त्वा, सहस्समेगं च आगादा ॥ २ ॥

दम्भणमज्जजोयण-लवणसिहाचारं दुगं दूये कालो ।

अहरेगं अहरेग, परिबुद्धं हायए याऽपि ॥ ३ ॥ "

सम्प्रति वेलन्धरवृक्षव्यतामाह—'लवणस्य शं भंते'

इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य कियन्तो नागसहस्रा
नागकुमाराणां भवनपतिनिकायान्तर्वर्तिनां सहस्रा आभ्य-
स्तरिकी—जम्बुद्वीपाभिमुखा वला—शिवोपरिजल शिखां
च—अर्धाङ्क पतन्ती धरन्ति—वारयन्ति ? कियन्तो नागसहस्रा
बाह्या—धातकीखण्डाभिमुखा वलां धातकीखण्डद्वीपमध्ये
प्रविशन्ती धरन्ति वारयन्ति ? कियन्तो वा नागसहस्रा
अग्रादकं वेशानयो जनाङ्गजलादुपरिवर्तमानं जल धरन्ति—
वारयन्ति ? भगवानाह गौतम ! द्विचत्वारिंशन्नागसहस्रा-
गयाभ्यन्तरिकी वला धरन्ति ऋत्तमर्तनागसहस्राणि बाह्या
वलां धरन्ति, पाष्ठागसहस्राण्यग्रादकं धरन्ति । उक्तञ्च—
“ अर्धमर्तस्य वले, धरन्ति लवणोदहस्स नागाणां । बायाली
ससहस्सा, दुसत्तारसहस्सो वार्हिरियं ॥ १ ॥ सट्टि नागसह-
स्सा, धरन्ति अगोदयं समुद्रस्स ” इति पचमेव ‘सपूर्वापरणं’
पक्षापरसमुदायेन एकं नागशतसहस्रं चतुःसर्पतश्च नागश-
तसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातानि मया शेषश्च तीर्थकर्तृकः ।

(२२) वेलन्धरनागराजसंख्यादिकमाह—

कति गां भंते ! वेलंधरा नागराया पप्पत्ता ? गोयमा !
चत्तारि वेलंधरा नागराया पप्पत्ता, तं जहा गोथुभे भि-
वणं संखे मणोमिलणं । एतमि गां भंते ! चउएहं वेलंधरणा
गगयाणं कति आवासपव्वता पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि
आवासपव्वता पप्पत्ता, तं जहा गोथुभे उदगभांमे संखे
दगामीमाणं । कहिं गां भंते ! गोथुभस्स वेलंधरणागरा-
यस्स गोथुभे गांमे आवासपव्वते पणत्ते ? गोयमा !
जंबुद्वीपे दीवि मंदरस्स पुरत्थिभेणं लवणं समुदं बायाली-
मं जोयणमहस्साइं आगाहिना एत्थं गां गोथुभस्स वेलं-
धरणागरायस्स गोथुभे गांमे आवासपव्वते पणत्ते मत्त-
स्स एकविसांइं जोयणमताइं उट्ठं उच्चत्तेणं चत्तारि तीमे
जोयणमंतं कामं च उव्वेधेणं मूले दम बावीमं जोयणसंतं
आयामविकम्बेणं मज्जे मत्तं तवीमं जोयणमंतं उवरिं
चत्तारि चउवीमं जोयणमणं आयामविकम्बेणं मूले
तिस्सि जोयणमहस्साइं दारिणं य बत्तीमुत्तरं जोयणसणं
किंचि विमंखणे परिकम्बेणं मज्जे दो जोयणमहस्साइं
दारिस्सि य ल्लमंति जोयणमंतं किंचिविमंहाणं परिकम्बेणं
उवरिं एणं जोयणमहस्सं तिस्सि य ईयाले जोयणमंतं
किंचिविमंखणे परिकम्बेणं मूले विन्थिणे मज्जे संखित्ते
उप्पि तरुणं गोपुच्छमंठाणमंठिणं मन्वक्कणगामणं अच्छे,
० जाव पडिख्वे । मं गां एगाणं पउमवरंइदयाणं एगाणं य
वणमंडेणं मव्वतो सभंता संपरिक्खित्ते, दारहं वि वप्पञ्चो
गोथुभस्स गां आवासपव्वतस्स उवरिं बहुममरमणिञ्जं
भूमिभागे पणत्ते ० जाव आमयंति । तस्स गां बहुम-
मरमणिजस्स भूमिभागस्स बहुमज्जदमभाणं एत्थं गां एगे
महं पामायवड्ढेणं बावट्ठं जोयणदं च उट्ठं उच्चत्तेणं तं
चेव पमाणं अट्ठं आयामविकम्बेणं वणत्तो ० जाव गां

हासणं सपरिवारं । से केण उट्ठणं भंते ! एवं वुच्चइ गोथुभे
आवासपव्वणं गोथुभे आवासपव्वणं ? गोयमा ! गोथुभे
गां आवासपव्वते तत्थ तत्थ देसे तहिं तहिं बहुओ खुड्डाखु-
ड्डियाओ ० जाव गोथुभवप्पाइं बहुइं उप्पलाइं तहव ० जाव
गोथुभे तत्थ देवे महिड्डिणं ० जाव पलिओवमट्ठितीए परिवम-
ति, से गां तत्थ चउएहं मामाणियसाहस्सीणं ० जाव गोथु-
भ(य)स्स आवासपव्वतस्स गोथुभाणं रायहाणीए ० जाव
विहरति, से तेणोड्डणं ० जाव णिच्चं । रायहाणिपुच्छा, गो-
यमा ! गोथुभस्स आवासपव्वतस्स पुरत्थिभेणं तिरियम-
संखेजे दीवसमुदं वीतिवहत्ता अस्समि लवणसमुदं तं चेव
पमाणं तहव सव्वं ।

‘कति गां भंते’ इत्यादि, कति भदन्त ! वेलन्धरनागराजाः
प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—चत्वारो वेलन्धरनागराजाः प्रज्ञप्ता-
स्तद्यथा—गोस्तूपः शिवकः शङ्खो मनःशिलाकः ॥ ‘पप्पत्ता’
मित्यादि, एतेषां भवन्त ! चतुर्णां वेलन्धरनागराजानां कति
आवासपर्वताः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह—गौतम ! एकैकस्य
एकैकभावेन—चत्वार आवासपर्वताः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—गोस्तूप
उदकभासः शंखो वक्रसीमः ॥ ‘कहिं गां भंते’ इत्यादि प्रश्न-
मुत्र सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! अस्मिन् जम्बुद्वीपे या
मन्दरपर्वतस्तस्य पूर्वस्यां दिशि लवणसमुद्रं द्वाचत्वारिंशत्
योजनसहस्राण्यवगाह्यात्र गोस्तूपस्य भुजगन्दस्य भुजगरा-
जस्य गोस्तूपो नाम आवासपर्वतः प्रज्ञप्तः, रुतदश योजन-
शतानि एकविंशत्युत्तरमुत्तरेण, चत्वारो योजनशतानि
त्रिंशदधिकानि क्रोशं चैकमुत्तरेण उच्छ्रयापत्तया उवगाहस्य
चतुर्भागावान्, मूलं दश योजनशतानि द्वाविंशत्युत्तराणि
विष्कम्भतः, मध्ये सप्त योजनशतानि त्रयोविंशत्युत्तराणि,
उपरि चत्वारो योजनशतानि चतुर्विंशत्युत्तराणि, मूलं त्रीणि
योजनसहस्राणि हे च योजनशतं द्वाविंशदुत्तरं किञ्चिद्वि-
शेणं परिक्लेपणं, मध्ये हे योजनसहस्रं हे च योजनशतं
चतुरशानि किञ्चिद्विशेषाधिकं परिक्लेपणं उपर्येकं योजनसह-
स्रं त्रीणि योजनशतानि एकचत्वारिंशानि किञ्चिद्विशेषानानि
परिक्लेपणं, ततो मूले विस्तीर्णां मध्ये सङ्क्षिप्तं उपरि तनुकाः,
अत एव गोपुच्छसंस्थानसंस्थितो गोपुच्छस्याप्येवमाकार-
व्याप्तः, सद्योऽस्मिन्ता जायन्तमयः, ‘अच्छं ० जाव पडिख्वे’
इति प्राग्वत् ॥ ‘से गां’ मित्यादि सः—गोस्तूपनामा आवा-
सपर्वत एकया पञ्चवर्गदिकया एकेन च एतत्तद्वद्वत् सवन्त-
सर्वास्तु दिक्षु समन्ततः—सामन्त्येन संपरिक्लिप्तः, द्वयोर्गो-
पानयोर्वेदिकायनखण्डयोर्वर्णकः प्राग्वत् । ‘गोथुभस्स गां’
मित्यादि गोस्तूपस्य गांमिति पूर्ववद् आवासपर्वतस्योपरि
बहुममरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः, ‘से जहानामणं आलि-
गपुक्खंइ वा’ इत्यादि प्राग्वत् यावत्तत्र बहवो नागकुमा-
रा देवा आसन्ते शरन्ते यावद्द्विहरन्तीति ॥ ‘तस्स गां’
मित्यादि, तस्य—बहुममरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्य-
वेशभागेऽथ महानेकः प्रासादावर्तमकः प्रज्ञप्तः, स च विज-
यदस्य प्रासादावर्तमकसदृशो वक्रद्वयः, स चैव—सात्ती-
नि द्वाविंशत्योजनानि उच्चस्त्वेन, सकोशान्येकत्रिंशदयोजना-
न्यावधौपरिक्लृप्तायां, प्रासादवर्तमसद्वत्तत्वेन च प्राग्वत् ।

नस्य च प्रासादायनेसकस्यान्तर्बहुमध्यदेशभागे महत्येका-
सर्वस्मन्मयी मणिपीठिका सा च योजनायामविष्कम्भप्रमा-
णा गव्युतद्वयशाहल्या, तस्याश्च मणिपीठिकाया उपरि महत्
कं सिंहासनम् । तच्चन्द्रसामानिकादिद्वयोर्भेदभ्रामरैः परितु-
र्लभति ॥ 'से केण्टुण भेत' इत्यादि, अथ केनाथेन भदन्त ! प-
चमुच्यते गोस्तूप आवासपर्वतो गोस्तूप आवासपर्वतः ? इति,
भगवानाह—गौतम ! गोस्तूप आवासपर्वते कुल्लासु कुल्लिकासु
चापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्वन्युत्पलानि यावत् शतसहस्रप-
त्राणि गोस्तूपप्रभाणि गोस्तुपाकाराणि गोस्तूपवर्णानि
गोस्तूपवर्णस्यैवाभा-प्रतिभासो येषां तानि गोस्तूपवर्णभानि,
नतस्तानि तदाकारत्वात् तद्वर्णत्वात्तद्वर्णसादृश्याच्च गोस्तुपा-
र्णाति प्रसिद्धानि, तद्योगादावासपर्वतोऽपि गोस्तूपः, अनादि-
कालप्रवृत्तोऽयं व्यवहार इति तेन नेतरेतराश्रयदोषः, एवमु-
क्तत्रापि भावनीयम्, तथा गोस्तूपश्चात्र भुजगेन्द्रो भुजगरा-
जो महर्जिको यावत्करणान्—महाद्युतिक इत्यादि परिग्रहः ।
स च चतुर्णां सामानिकसहस्राणां चतसृणामप्रमहर्षिणां
सपरिवाराणां तिसृणां पर्वतां सप्तानामनीकानां सप्तानामनी-
काधिपतीनां षोडशानामामरत्तदेवसहस्राणाम्, गोस्तूपस्या-
वासपर्वतस्य गोस्तुपायाश्च राजधान्या अन्येषां च बहूनां
गोस्तुपराजधानीवास्तव्यानां देवानां देवीनां चाधिपत्यं
कथ्यते इति, ततो गोस्तूपदवस्थापिकत्वाच्च गोस्तूपः, 'से
एण्टुण' मित्याद्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ॥ सम्प्राति
गोस्तुपां राजधानी पृच्छति—'कहि गं भेत !' इत्यादि
क भदन्त ! गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तुपा
नाम राजधानी प्रश्ना । भगवानाह—गौतम ! गोस्तूपस्या-
वासपर्वतस्य पूर्वया दिशा तिर्यगसंख्ययान् द्वीपसमुद्रान्
व्यतिव्रज्यान्त्यस्मिन् लवणसमुद्रे द्वादश योजनसहस्राण्यव-
गाह्यान्तरे गोस्तूपस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य गोस्तुपा
नाम राजधानी प्रश्ना, सा च त्रिजयराजधानीसदृशी
वक्रव्या ॥ तत्रैवमुक्ता गोस्तुपः ।

(२३) अधुना द्वाकाभासवक्रव्यतामाह—

कहि गं भेत ! मित्रगम्भ वेलंधरणागरायस्म दओ-
भामणामे आवासपव्वते पणत्ते ? , गायमा ! जंबूद्वीपे
गं दीवे मंदरस्म पव्वयस्स दक्खिणेणं लवणसमुदं वा-
यालीमं जौयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ गं मित्रग-
म्भ वेलंधरणागरायस्स दओभासे णामं आवासपव्वते
पणत्ते, तं चेव पमाणं जं गोथूभस्स, णवरि मव्व-
अंकामए अच्छे ० जाव पडिस्से ० जाव अट्ठो भाणियव्वो,
गायमा ! दओभासे णं आवासपव्वते लवणसमुदं अट्ठ-
जौयणियत्तेत्त दगं मव्वता ममंता ओभासेति उज्जोवति
तवति पभासेति मित्रए इत्थ देव महिद्धिए ० जाव राय-
हाणीसे दक्खिणेणं मित्रिगा दओभासेस्स मेसे तं चेव ॥

'कहि गं भेत ! मित्रगस्स' इत्यादि प्रश्नसूत्रं पाठसिद्धम्, भग-
वानाह—गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिण-
तो, लवणसमुद्र द्वाचचारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्या अ-
त्रान्तरे शिवकस्य भुजगेन्द्रस्य भुजगराजस्य द्वाकाभासो

नामावासपर्वतः प्रश्नः, स च गोस्तूपवर्षादेशेण वक्रव्या
यावत्सपरिवारं सिंहासनम् ॥ अधुना नामनिमित्तं पिपृ-
च्छिषुगाह—'से केण्टुण' मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्,
भगवानाह—गौतम ! द्वाकाभास आवासपर्वतो लवणसमुद्रे
मर्यासु दिक्षु स्वस्मीमाताऽष्टयोजनिके—अष्टयोजनप्रमाणे
क्षेत्रे यदुदकं तत् समस्ततः—सामस्येनातिविशुद्धाह-
नामरत्नमयत्वेन स्वप्रभयाऽवभासयति, एतदेव पर्यायत्रयेण
व्याख्ये—उद्योतयति खन्द इव, तापयति सूर्य इव, प्रभास-
यति प्रह्लादिरिव, ततो दकं पानीयमाभासयति—समस्ततः—
सर्वासु दिक्षु अथभासयतीति द्वाकाभासः, अन्यच्च शिवको
नामात्र पर्वतेषु भुजगेन्द्रो भुजगराजो महर्जिको यावत्प-
ल्योपमस्थितिकः परिचसति । 'से ए तन्ध चउगहं सामाणि-
यसाहस्सीण' मित्यादि प्राग्वत् नवरमत्र शिवका राजधानी
वक्रव्या, तस्मिन् परिचसति स आवासपर्वतो द्वाकमध्येऽ
तीक्षाऽऽभासते—शोभते इति द्वाकाभासः, 'से एण्टुण'
मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम्, शिवका राजधानी द्वाका-
भासस्यावासपर्वतस्य दक्षिणतोऽन्यस्मिन् लवणसमुद्रे वि-
जयराजधानीच भावनीया ॥

(२४) अधुना शंखनामकायासपर्वतवक्रव्यतामाह—

कहि गं भेत ! मंखम्म वेलंधरणागरायस्म संखे णां
आवासपव्वते पणत्ते ? , गायमा ! जंबूद्वीपे गं दीवे मंदर-
स्म पव्वयस्म पव्वन्थिमेणं वायालीमं जौयणसहस्साइं
एत्थ गं मंखम्म वेलंधरणागरायस्म संखे णामं आवास
पव्वते तं चेव पमाणं णवरं मव्वयणाए अच्छे । मे गं
एगाए पटप्रवरंदिद्याए एंगेण य वणसंडणं ० जाव अट्ठो
बहुओ खुट्ठाखुट्ठिआओ ० जाव बहइं उप्पलाइं संखाभाइं
मंखवणाइं मंखवणाभाइं संखे एत्थ देव महिद्धिए ० जाव
रायहाणीए पञ्चन्थिमे गं मंखम्म आवासपव्वयस्स संखा
नाम रायहाणी तं चेव पमाणं ।

'कहि गं भेत !' इत्यादि, क भदन्त ! शंखस्य भुजगेन्द्रस्य भुजग
राजस्य शंखो नामावासपर्वतः प्रश्नः, भगवानाह—गौतम ! ज-
म्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य पश्चिमायां दिशि लवणसमुद्रे
द्वाचचारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्यान्तरे शंखस्य भुज-
गेन्द्रस्य भुजगराजस्य शंखो नामावासपर्वतः प्रश्नः, स च
गोस्तूपवर्षादेशेण तावद्वक्रव्या यावत्सपरिवारं सिंहासन-
म् ॥ इदानीं नामनिषन्धनमभिधत्सुराह—'से केण्टुण'
मित्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम्, भगवानाह—शंख आवास-
पर्वते कुल्लासु कुल्लिकासु चापीषु यावद्विलपङ्क्तिषु बह्वन्यु-
त्पलानि यावत् शतसहस्रपत्राणि शंखाभानि—शंखाकाराणि
शंखवर्णानि—श्वेतानीति भावः, शंखवर्णीभानि—प्रायः शंख-
वर्णसदृशवर्णानि, शंखश्चात्र भुजगेन्द्रो भुजगराजो मह-
र्जिको यावत्पल्योपमस्थितिकः परिचसति । 'से गं तन्ध
चउगहं सामाणियसाहस्सीण' मित्यादि प्राग्वत्, नवरमत्र
शंखा राजधानी वक्रव्या, तदेव यतस्तद्वतान्युत्पलार्थानि
शंखाकाराणि शंखदवस्थामिकश्चायमतः शंख इति, 'से एण
ण्टुण' मित्याद्युपसंहारवाक्यं गतार्थम्, शंखा राजधानी
शंखस्यावासपर्वतस्य पश्चिमायां दिशि तिर्यगसंख्ययान्

लवणसमुद्र

अभिधानराजेन्द्रः ।

लवणसमुद्र

होपसमुद्रान् व्यतिव्यञ्ज्यान्मिन् लवणसमुद्रं विजयागज-
धानी सदृशी वक्तव्या ॥

सम्प्रति दक्षसीमापर्वतवक्त्रव्यनामाह—

कहिं गं भंते ! मणोमिलकम्म वेलेधरणागरायस्स उदग-
सीमाए णाम् आवासपव्वते पप्पत्ते, गायमा ! जंबुद्वी-
दीवे मंदरस्म उत्तरेण लवणसमुद्रं बायालीसं जायणमह-
स्माइ ओगाहिता एत्थं गं मणोमिलकम्म वेलेधरणागरा-
यस्स उदगसीमाए णाम् आवासपव्वते पप्पत्ते, तं चेव
पमाणं गवरि सव्वकलिहामए अच्छे० जाव अट्ठो, गायमा !
दगसीमंते गं आवासपव्वते सीतासीतोदगणं महाण-
दीणं तत्थ गतो माए पडिहम्मति, मेतेणऽट्ठुणं० जाव गिञ्चे
मणोमिलाए एत्थं देव महिड्डिणं० जाव मे गं तत्थ चउएहं
सामाणिय० जाव विहरति ॥ कहिं गं भंते ! मणोमिलकम्म
वेलेधरणागरायस्स मणोमिला णाम गयहाणी?, गायमा!
दगसीमस्स आवासपव्वयस्स उत्तरेणं तिगियमसंखेज्जइं
दीविसमुद्राहं वीतिवडत्ता० अस्मिन् लवणे एत्थं गं मलोसि-
लिया णाम गयहाणी पप्पत्ता, तं चेव पमाणं० जाव मणो-
मिलाए देवे—“ कणगंकरययफालिया-मया य वेलेधराणा-
मावासा । अणुवेलेधराइं ग पव्वया होति रयणमया ”
॥ १ ॥ (सु० १५६)

‘कहिं गं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्र प्रतीतम् भगवानाह-
गौतम ! जरवृद्धीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरतो ल-
वणसमुद्रे द्वाचत्वारिंशत् योजनसदृशगव्यगणा अत्र—
एतस्मिन्प्रकाशे मनःशिलकस्य भुजगन्दस्य भुजगगज-
स्य दक्षसीमा नामावासपर्वतः प्रजतः सोऽपि गोस्तूप-
सन्तर्षदायशेषण तावद्वक्तव्यो यावत्सर्गाद्वार सिद्धमन-
सः ॥ इदानीं नामनिर्मात्र विर्माणपुराह—“ मे कणेट्ठुणं
मित्यादि प्रतीतम् । भगवानाह—गौतम ! दक्षसीमे आवा-
सपर्वते शीताशीतोदयोर्महानद्योः धातांसि—जलप्रवाहास्तत्र
गतानि तस्माच्च तेन प्रतिहर्तानि प्रतिनिवर्तन्ते ततो दक्षसी-
माकारित्वाद् दक्षसीमा दक्षस्य सीमा—शीताशीतोदापाना-
यस्य सीमा—यत्रासी दक्षसीमा इति व्युत्पत्तेः, अन्यच्च
मनःशिलको भुजगेन्द्रो भुजगगजो महादिको यावत्प-
त्त्यापमार्शतिकः परिच्यते । “ मे गं तत्थ चउएहं सा-
माणियसहस्सीणं मित्यादि प्राच्यते, नवर मनःशिलाञ्च
राजधानी वक्तव्या, ततो मनःशिलस्य देवस्य दक्ष-
लवणजलमध्ये सीमा—आवासपर्वतायां मर्यादा अत्राति—
दक्षसीम, मनःशिला च राजधानी दक्षसीमस्यावासपर्व-
तस्योत्तरतस्तिथगभूखण्डान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्यञ्ज्यान्-
स्मिन् लवणसमुद्रे विजयागजधानीव वक्तव्या ।
तद्वत्समुद्राश्चत्वारोऽपि वेलेधराणामावासपर्वताः सव-
त्र च गोस्तूपनातिदेशः कृतः, अत्र च मूलदले
विशेषस्तत्समभिधित्पुराह—“ कणगंकरययफालिय-मया
य वेलेधराणामावासा । अणुवेलेधराइं ग पव्वया होति
रयणमया ॥ १ ॥ ” वेलेधराणां गणपुत्रादीनामावासा गो-

स्तुपादयश्चत्वारः पर्वता यथाक्रमं कनकाङ्कुरजतस्फाटक-
मया, गोस्तुपः कनकमयो, वृकाभासोऽङ्कुरजतमयो, शंखो
रजतमयो, दक्षसीम, स्फाटकमय इति, तथा महतां वेले-
धराणामादेशप्रतीच्छक्तयाऽनुयायिनो वेलेधराश्चानुवेले-
धराः ते च ते राजानश्च अनुवेलेधराजान्तेषामावासप-
र्वता रत्नमया भवन्ति । जी० (अनुवेलेधराणां राजवक्त्रव्यता-
सूत्रम् (१६०) ‘अणुवेलेधर’ शब्दे प्रथमभाग ३६१ पृष्ठं गतम्)
(२५) लवणाधिपतेर्द्वीपे प्रतिपाद्यमाह—

कहिं गं भंते ! सुद्धियस्य लवणाहिवइस्स गायमदीवे
णाम् दीवे पप्पत्ते, गोपमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्म प-
व्वयस्स पच्चन्थिभेणं लवणसमुद्रं बारमजायणमहस्माइं
ओगाहिता एत्थं गं सुद्धियस्य लवणाहिवइस्स गायमदी-
वे दीवे पप्पत्ते, बारमजायणमहस्माइं आयामवि-
क्खंभेणं मत्ततीमं जायणमहस्माइं नव य अडयाले जा-
यणसए किंचि विभसूणे पग्गिखेवेणं, जंबुद्वीवं तेणं अ-
द्वेकोणणउत्ते जायणाइं चत्तालीसं पंचणउतिभागे जा-
यणस्स ऊभिए जलंताओ लवणसमुद्रं, तेणं दो कोमे ऊ-
भिने जलंताओ ॥ मे गं एगाए य पउमवग्गइयाए ए-
गेणं वणमंडेणं सव्वतो ममंता तेहव वप्पओ दोएह दि ।
गायमदीवस्स गं दीवस्स अंतो ० जाव बहुममरमणिज्जे
भूमिभागे पप्पत्ते, से जहानामए—आलिं ० जाव आस-
यन्ति । तस्म गं बहुममरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहु-
मज्झदमभागे, एत्थं गं सुद्धियस्य लवणाहिवइस्स एगे महं
अडकीलावामे नाम भोमज्जविहारं पप्पत्ते बावट्ठिं जाय-
णाइं अद्वजायणं उट्ठुं उच्चतेणं एकतीमं जायणाइं कोमे
च विक्खंभेणं अंगगखंभमतमभिधिद्वे भवणवप्पओ भा-
णियव्वो । अडकीलावामस्स गं भोमज्जविहारस्स अंतो
बहुममरमणिज्जे भूमिभागे परणत्ते ० जाव मणीणं भासो ।
तस्म गं बहुममरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झद-
मभागे एत्थं एगा मणिपेडिया परणत्ता । मा गं मणि-
पेडिया दो जायणाइं आयामविक्खंभेणं जायणावाहल्लेणं
सव्वमणिमया अच्छा ० जाव पडिस्सवा ॥ तीमे गं मणि-
पेडियाए उवरि एत्थं गं देवमयणिज्जे परणत्ते वरणओ ।
मे कणऽट्ठुणं भंते ! एवं वुच्चति—गायमदीवे गं दीवे ?,
तत्थ तत्थ तेहिं तेहिं बहूहं उपपलाइं ० जाव गायमप्पभाइं
मे एणणऽट्ठुणं गायमा ! ० जाव गिञ्चे । कहिं गं भंते !
सुद्धियस्य लवणाहिवइस्स सुद्धिया णाम गयहाणी पण-
ना ?, गायमदीवस्स पच्चन्थिभेणं तिगियमसंखेज्जे ० जाव
अपस्मिन् लवणसमुद्रे बारमजायणमहस्माइं ओगाहिता,
एवं तेहव सव्वं ग पव्वं ० जाव मुत्थिए देव । (सु० १६१)

‘कहिं गं भंते !’ इत्यादि, क भवन्त ! सुद्धितस्य लवणा-
धिपस्य गानमदीपो नाम द्वीपः प्रजतः ? भगवानाह गौत-

अन्थि शं भंते ! लवणममुद्द वेलंधरा ति वा शागराया
अग्घा ति वा खन्ना ति वा मिहा ति वा विजा ति वा हाम-
वट्ठी ति ? , हंता अन्थि । जहा शं भंते ! लवणममुद्दे अ-
न्थि वेलंधरा ति वा शागराया अग्घा सीहा विजा ति वा
हामवट्ठी ति वा तथा शं बाहिरतेसु वि समुद्दसु
अन्थि वेलंधराइ वा शागराया ति वा अग्घा ति वा
सीहा ति वा विजातीति वा हामवट्ठी ति वा ? , शो
इण्हं समुद्दे ॥ (सु० १६८) लवणं शं भंते !
समुद्दे किं ऊमितोदगं किं पत्थडोदगं किं खुभि-
यजले किं अक्खुभियजले ? , गोयमा ! लवणं शं
समुद्दे ऊमिआदगं नो पत्थडोदगं खुभियजले नो
अक्खुभियजले, जहा शं भंते ! लवणं समुद्दे ऊमितोदगे
नो पत्थडोदगं खुभियजले नो अक्खुभियजले तथा शं
बाहिरगा समुद्दा किं ऊमिआदगा पत्थडोदगा खुभियज-
ला अक्खुभियजला ? , गोयमा ! बाहिरगा समुद्दा नो
ऊमितोदगा पत्थडोदगा नो खुभियजला अक्खुभियजला
पुप्फा पुप्फप्पमाणा वोलट्ठमाणा वोमट्ठमाणा समभरघड-
त्ताए चिट्ठति ॥ अन्थि शं भंते ! लवणसमुद्दे बहवे आ-
गला बलाहका संमयेयंति संमुच्छंति वा वामं वासंति वा ? ,
हंता अन्थि । जहा शं भंते ! लवणममुद्दे बहवे आगला
बलाहका संमयेयंति संमुच्छंति वामं वासंति वा तथा शं
बाहिरएसु वि समुद्दसु बहवे आगला बलाहका संमयेयंति
संमुच्छंति वामं वासंति ? , शो तिण्हं समुद्दे, से केणऽट्ठे-
शं भंते ! एवं वुच्चति बाहिरगा शं समुद्दा पुप्फा पुप्फप्प-
माणा वोलट्ठमाणा वोमट्ठमाणा समभरघडियाए चिट्ठंति ?
गोयमा ! बाहिरएसु शं समुद्दसु बहवे उदगजंणिया जी-
वा य पोगला उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयेयंति
उवचयेयंति, मे तेणऽट्ठेणं एवं वुच्चति बाहिरगा समुद्दा पुप्फा
पुप्फप्पमाणा ० जाव समभरघडत्ताए चिट्ठति ॥ (सु० १६९)

‘आन्धि गं भेत !’ इत्यादि, सन्ति भदन्त ! लवणसमुद्दे
वेल्गंधरा इति वा नागगजाः, अग्रा इति वा खप्पा इति
वा सीहा इति वा विजाड इति वा ? अग्रादयो मन्थकच्छु-
पविशेषाः, आह च चूर्णिकृत-“ अग्रा खप्पा सीहा विजाड
इति मच्छुकच्छुमा ” इति, इन्धवृद्धी जलस्थितिं गमयन्ति इति,
भगवानाह— गौतम ! सन्ति । ‘जडा गं भेत ! लवणसमुद्दे
वेल्गंधरा इति वा’ इत्यादि पाठसिद्धम् ‘लवणे गं भेत !’ इत्यादि,
लवणे भदन्त ! समुद्रे, किमुच्छ्रितोदकं प्रस्तटोदकं प्रस्त-
टाकारतया स्थितमुदकं यस्य स तथा सर्वतः समोदक-
इति भावः, क्षुभितं जले यस्य स क्षुभितजलस्तत्प्रतिपेधा-
दक्षुभितजल-?, भगवानाह— गौतम ! उच्छ्रितोदको न प्रस्त-
टोदकः, क्षुभितजलो नाक्षुभितजलः ॥ ‘जडा गं भेत !’ इत्या-
दि, यथा भदन्त ! लवणसमुद्रे उच्छ्रितोदकं इत्यादि तथा

बाह्या अपि समुद्राः किमुच्छ्रितोदकाः प्रस्तोटोदकाः क्षुभि-
तजला अक्षुभितजलाः ? भगवानाह—गौतम ! बाह्याः समुद्रा
न उच्छ्रितोदकाः किन्तु प्रस्तोटोदकाः सर्वत्र समोदकत्वात् ,
तथा न क्षुभितजलाः किन्त्वक्षुभितजलाः सोभहेतुपातालकल-
शाद्यभावात् , किन्तु ते पूर्णाः , तत्र किञ्चिद्धीनमपि व्यवहारतः
पूर्णं भवति तत आह—पूर्णप्रमाणाः स्वप्रमाणं यावज्जलेन
पूर्णा इति भावः , ' योऽलट्टमाणा ' परिपूर्णभृततया उल्लुठ-
न्त इति भावः , ' योऽलट्टमाणा ' इति विशेषेण उल्लुठन्त
इत्यर्थः ' समभरणघट्टाण चिट्ठन्ति ' इति समं—परि-
पूर्णं भरो—भरणं यस्य स समभरः परिपूर्णभृत इत्यर्थः ,
स आसीं घट्टध समभरणघट्टस्तद्भावस्तस्मा तथा सम-
भृतघट्ट इव तिष्ठन्तीति भावः ॥ ' अन्थि णं भंते ! ' इत्या-
दि, अस्येतद् भदन्त ! लवणसमुद्रं ' ओगाला घलाहका '
उदाग मघाः संविद्यन्ते—समूर्च्छन्ताभिमुखीभवन्ति, तद-
न्तरं समूर्च्छन्ति, ततो वर्यम्—पानीयं वर्यन्ति ? ,
भगवानाह—हन्त ! अस्ति ॥ ' जहा णं भंते ! लवणसमुद्रं '
इत्यादि प्रतीतम् ॥ ' से कण्ठेण ' मित्यादि, अथ कनाधेन
भदन्त ! पद्यमुच्यते बाह्याः समुद्राः पूर्णाः—पूर्णप्रमाणाः ?
इत्यादि प्राप्यत् , भगवानाह—गौतम ! बाह्येषु समुद्रेषु
बहव उदकयोनिका जीवाः पुद्गलाद्यादकतया अपक्रामन्ति-
गच्छन्ति व्युत्क्रामन्ति—उपचरन्ते, एकं गच्छन्त्यन्ये उप-
चरन्त इति भावः , तथा ' चीयन्ते ' चयमुपगच्छन्ति उप-
चीयन्ते—उपचयमायान्ति, एतच्च पुद्गलान् प्रति द्रष्टव्यम् ,
पुद्गलानामेव चयोपचयार्थप्रसिद्धः , ' स एण्णट्ठण ' मित्या-
द्युपसंहारवाक्यं प्रतीतम् ।

(२६) सम्प्रत्युद्धेधपरिवृद्धिं चिचिन्तयिषुमिदमाह—

लवणे णं भंते ! समुद्रे केवतियं उव्वहपरिवुद्धीए पपत्ते ! ,
गोयमा ! लवणस्म णं समुद्रस्म उभञ्चो पामिं पंचाणउति पं-
चाणउति पदेसं गंता पदेसं उव्वहपरिवुद्धीए पपत्ते, पंचाण-
उति पंचाणउति वालग्गाई गंता वालग्गं उव्वहपरिवुद्धीए,
पणत्ते, पंचाण ० लिक्खाओ गंता लिक्खा उव्वहपरि०
पंचाणउड जवाओ जवमउक्के अंगुलविहन्थिरयणीकुच्छी
धणु (उव्वहपरिवुद्धीए) गाउयजायण जायणमतजायण-
महस्माई गंता जायणमहस्मं उव्वहपरिवुद्धीए ॥ लवणे
णं भंते ! समुद्रे केवतियं उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते ! ,
गोयमा ! लवणस्म णं समुद्रस्म उभञ्चो पामिं पंचाणउति
पदेसं गंता सोलमपण्से उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते, गोयमा !
लवणस्म णं समुद्रस्म एण्णव कमेणं ० जाव पंचाणउति
पंचाणउति जायणसहस्माई गंता सोलम जायणमहस्माई
उस्सेहपरिवुद्धीए पणत्ते । [सू० १७०]

' लवणे णं भंते ! समुद्रे ' इत्यादि लवणो भदन्त ! समुद्रः
' कियत् ' कियन्ति योजनानि यावद् उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षतः ? ,
किमुक्तं भवति ?—जम्बूद्वीपेर्वादिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ता-
न्ताच्छारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्ति योजनानि
यावन् मात्रया मात्रया उद्धेधपरिवृद्धिरिति, भगवानाह—

गौतम ! लवणसमुद्रे उभयोः पार्श्वयोर्जम्बूद्वीपवेदिकान्ता-
लवणसमुद्रवेदिकान्ताच्छारभ्येत्यर्थः पञ्चनवतिप्रदेशान् ग-
त्वा प्रदेश उद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षतः , इह प्रदेशस्मरणादि-
रूपा द्रष्टव्याः , पञ्चनवति घालाग्राणि गत्वैकं घालाग्रमुद्धेधप-
रिवृद्ध्या प्रक्षतम् , एवं लिप्तायवमध्याङ्गुलविनस्तिर्गन्तुकुलि-
धनुर्यव्युत्तयोजनयोजनशतसुत्राण्यपि भावनीयानि, पञ्चनव-
ति योजनसहस्राणि गत्वा योजनसहस्रमुद्धेधपरिवृद्ध्या प्रक्षत-
म् , त्रैगाशिकभाषणा चैवं योजनादिषु द्रष्टव्या, इहाभयतोऽपि
पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते योजनसहस्रमवगाहेन दृष्टं
तत्त्रैगाशिककर्मावतारः , यदि पञ्चनवतिसहस्रपर्यन्ते
योजनसहस्रमवगाहस्ततः पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते कोऽवगा-
हः ? , राशित्रयस्थापना—६४००० । १००० । ६४ । अत्रादिम-
ध्ययो राशयोः शून्यत्रयस्यापवर्त्तना ६४ । १ । ६४ । ततो मध्य-
स्य राशेरूपस्य अन्येन पञ्चनवतिलक्षणेन राशिना गुण-
नात् जाता पञ्चनवतिः , तत्राद्येन राशिना पञ्चनवतिलक्षणेन
विभज्यते लब्धमेकं योजनम् , उक्तञ्च—

' पंचाणउडमहस्से, गंतुं जायणाणि उभञ्चो वि ।

जायणसहस्रसंगं, लवणे ओगाहओ हार ॥ १ ॥

पंचाणउडणवणे, (लवणे) गंतुं जायणाणि उभञ्चो वि ।

जायणमंग लवणे, ओगाहणे सुण्यव्वा ॥ २ ॥ "

पञ्चनवतियोजनपर्यन्ते च यद्येकं योजनमवगाहस्ततोऽर्धा-
न्पञ्चनवतिगव्युत्तपर्यन्ते एकं गव्युत्तं पञ्चनवतिधनुःपर्यन्ते
एकं धनुर्गत्यादि लब्धम् । सम्प्रत्युत्सेधमधिकृत्याह—' लव-
णे णं भंते ! समुद्रे ' इत्यादि , लवणो भवन्त ! समुद्रः कि-
यन् कियन्ति योजनानि उत्सेधपरिवृद्ध्या प्रक्षतः ? ,
एतदुक्तं भवति—जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ता-
च्छारभ्योभयतोऽपि लवणसमुद्रस्य कियन्त्या कियन्त्या
मात्रया कियन्ति योजनानि यावदुत्सेधपरिवृद्धिः ? ,
भगवानाह—गौतम ! ' लवणस्म णं समुद्रस्से ' त्यादि, इह
निश्चयतो लवणसमुद्रस्य जम्बूद्वीपवेदिकान्ता लवणसमुद्र-
वेदिकान्तश्च समतले भूभागे प्रथमतो जलवृद्धिर्जलसंख्येय-
भागः , समतलमेव भूभागमधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलवृद्धिः
क्रमेण परिवर्द्धमाना तावदवसेया यावदुभयतोऽपि पञ्चनव-
तियोजनसहस्रपर्यन्ते सप्तशतानि, ततः परं मध्यदेशभागं
दशयोजनसहस्रविस्तारे षोडशयोजनसहस्राणि , इह तु
षोडशयोजनसहस्रप्रमाणायाः शिखायाः शिखास उभ-
योश्च वेदिकान्तयोर्मूले द्वारिकायां द्वायां यद्गन्त-
राले किमपि जलर्गतमाकाशं तदपि करणगत्या तदा-
भाव्यमिति स जलं विर्वातत्वाऽधिकृतमुच्यते—लवणस्य
समुद्रस्योभयतो जम्बूद्वीपवेदिकान्तालवणसमुद्रवेदिकान्ता-
श्च पञ्चनवति प्रदेशान् गत्वा षोडश प्रदेशा उत्सेधपरिवृद्धिः
प्रक्षता, पञ्चनवति घालाग्राणि गत्वा षोडश घालाग्राणि, एवं
यावन् पञ्चनवति योजनसहस्राणि गत्वा षोडश योजनसह-
स्राणि । अत्रैव त्रैगाशिकभाषणा—पञ्चनवतियोजनसहस्रातिप्र-
म षोडशयोजनसहस्राणि जलोत्सेधस्ततः पञ्चनवतियोजना-
तिक्रमे क उत्सेधः ? , राशित्रयस्थापना—६४००० । १००० । ६४ ।
अत्रादिमध्ययो राशयोः शून्यत्रिकस्यापवर्त्तना ६४ । १ । ६४ ।
ततो मध्यराशे, षोडशलक्षणस्यान्येन पञ्चनवतिलक्षणेन
गुणेन जातानि पञ्चदश शतानि विशिष्यधिकानि १५२०.

एषामादिराशिना पञ्चनवतिलक्षणेन भागे हन्त लब्धानि षोडश योजनानि, उक्तञ्च—

“ पंचाणउहसहस्सं, गंतुं ज्ञायणाणि उभञ्चो वि ।

उस्संहेणं लवणा, सोलसमाहस्सिञ्चो भणिञ्चो ॥ १ ॥

पंचाणउहं लवणं, गंतुं ज्ञायणाणि उभञ्चो वि ।

उस्संहेणं लवणा, सोलस किल ज्ञायणे होइ ॥ २ ॥ ”

तत्र यदि पञ्चनवतियोजनपर्यन्तं षोडशयोजनावगाहस्त-
तोऽर्थोक्तभ्यते पञ्चनवतियोजनपर्यन्तं षोडश गत्युतानि पञ्च-
नवतियोजनपर्यन्तं षोडश धनूरीत्यादि ।

(२७) सम्प्रति गोतीर्थप्रतिपादनार्थमाह—

लवणस्म गं भंत ! समुद्रस्म के महालण गोतिथे पण-
त्ते ? गोयमा ! लवणस्म गं समुद्रस्म उभञ्चो पामि पं-
चाणउति पंचाणउति ज्ञायणसहस्साइं गोतिथे पणत्ते ।
लवणस्म गं भंत ! समुद्रस्म के महालण गोतिथे विरहिते
खेत्ते पणत्ते ? गोयमा ! लवणस्म गं समुद्रस्म दस
ज्ञायणसहस्साइं गोतिथे विरहिते खेत्ते पणत्ते । लवण-
स्म गं भंत ! समुद्रस्म के महालण उदगमाले पणत्ते ?
गोयमा ! दस ज्ञायणसहस्साइं उदगमाले पणत्ते ।

(सू० १७१)

‘ लवणस्म गं भंत ! ’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्र-
स्य किं महत्—किं प्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थे प्रज्ञप्तम् ? । गोती-
र्थामव गोतीर्थे—क्रमेण नीचो नीचतरः प्रवेशमार्गः, भगवा-
नाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्योभयोः पार्श्वयोर्जम्बुद्वी-
पयोर्दकान्ताल्लवणसमुद्रोर्दकान्ताश्चरभ्यन्तर्यः पञ्चनवति
योजनसहस्राणि यावद् गोतीर्थे प्रज्ञप्तम्, उक्तञ्च—“ पंचाण-
उहसहस्सं गोतिथे उभयतो वि लवणस्स ” इति । ‘ लव-
णस्स गं भंत ! ’ इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य
किं महत्—किं प्रमाणमहत्त्वं गोतीर्थे विरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् ?,
भगवानाह—गौतम ! लवणस्य समुद्रस्य दश योजनसह-
स्राणि गोतीर्थे विरहितं क्षेत्रं प्रज्ञप्तम् । ‘ लवणस्म गं भंत ! ’
इत्यादि, लवणस्य भदन्त ! समुद्रस्य किं महत्—विस्तरम-
धिकृत्य किं प्रमाणमहत्त्वा उदकमाला-समपानीयोपरिभूता
षोडशयोजनसहस्राच्छ्रया प्रज्ञप्ता ? , भगवानाह—गौतम !
दश योजनसहस्राणि उदकमाला प्रज्ञप्ता ।

(२८) लवणसमुद्रः किसंस्थानसंस्थितः—

लवणे गं भंते ! समुद्रे किं मंठिए पणत्ते ? , गोयमा !
गोतिथेमंठिते नावामंठाणमंठिते सिप्पिमंण्डमंठिए आस-
खंभमंठिते वलभिमंठिते वट्ट वलयागारमंठाणमंठिते पण-
त्ते ! लवणे गं भंते ! समुद्रे केवतियं चक्रवालविवखंभेण ?
केवतियं परिकखेवणं ? केवतियं उव्वेहेणं ? केवतियं उस्से-
हेणं ? केवतियं सव्वगगेणं पणत्ते ? , गोयमा ! लवणे गं समुद्रे
दो ज्ञायणसहस्साइं चक्रवालविवखंभेणं पण्णरम ज्ञायण-
सतमस्साइं एकामीति च सहस्साइं सतं च इगुपालं
किंचि विसेसणे परिकखेवणं, एणं ज्ञायणसहस्मं उव्वेहेणं

सोलस ज्ञायणसहस्साइं उस्सेहेणं सत्तरस ज्ञायणसहस्साइं
सव्वगगेणं पणत्ते । (सू० १७२)

‘ लवणे गं भंते ’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः कि-
संस्थितः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—गौतम ! गोतीर्थसंस्थान-
संस्थितः क्रमेण नीचो नीचतरासमुद्रधस्य भावात्, नावासं-
स्थितः बुष्णादूर्ध्वं नाव इव उभयोरपि पार्श्वयोः समतले
भूभागमपेक्ष्य क्रमेण जलवृद्धिसम्भवेन उन्नताकारत्वात्,
‘ सिप्पिमंण्डसंठिते ’ इति शुक्लिकासंण्डसंस्थानसंस्थितः,
उद्वेधजलस्य जलवृद्धिजलस्य चैकत्र मोलनचिन्तायां शु-
क्लिकासंण्डाकारस्मादृश्यसम्भवात्, ‘ अश्वक्कन्धसंस्थितः ’
उभयोरपि पार्श्वयोः पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्तेऽश्वक्क-
न्धस्येषोन्नतया षोडशयोजनसहस्रप्रमाणोच्चैस्त्वयोः शि-
खाया भावात्, वलभीसंस्थितः—वलभीगृहसंस्था-
नसंस्थितः दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारयाः शिखाया
वलभीगृहाकाररूपतया प्रतिभासनात्, तथा वृक्षां लवणस-
मुद्रो वलयाकारसंस्थितः, चक्रवालतया तस्यावस्थानात् ॥
सम्प्रति विष्कम्भादिपरिमाणमेककालं विपृच्छिषुग्राह—
‘ लवणे गं भंत ! समुद्रे ’ इत्यादि, लवणे भदन्त ! समुद्रः
कियच्चक्रवालविष्कम्भेन कियत्परिच्छेपेण कियदुत्तरेण—
उगडत्वेन कियदुत्तरेण कियत्सर्वांगेण—उत्सेधोद्वेधपरि-
माणसामन्त्येन प्रज्ञप्तः ? , भगवानाह—गौतम ! लवणस-
मुद्रो ह योजनशतसहस्रं चक्रवालविष्कम्भेन प्रज्ञप्तः, पञ्च-
दश योजनशतसहस्राणि एकाशीति सहस्राणि शतं चैको-
नचत्वारिंशं किञ्चिद्विशेषेण परिच्छेपेण प्रज्ञप्तः, एकं योज-
नसहस्रमुत्तरेण, षोडश योजनसहस्राण्युत्तरेण, समवश
योजनसहस्राणि सर्वांगेण उत्सेधोद्वेधमीलनविन्तायाम् ।
इह लवणसमुद्रस्य पूर्वाचार्येण प्रतरगणितभावनाऽपि
कृता सा विनयजनानुग्रहाय दर्शयते, तत्र प्रतरभावना कि-
यते—प्रतरानयनार्थं चेदं करणम्, लवणसमुद्रस्तत्कवि-
स्तारपरिमाणाद् द्विलक्षयोजनरूपाद् दश योजनसहस्राणि
शोधयन्ते, तेषु च शोधितेषु यच्छेषं तस्याहं क्रियते, जा-
तानि पञ्चनवतिः सहस्राणि, यानि च प्राक् शोधितानि
दश सहस्राणि तानि च तत्र प्रक्षिप्यन्ते, जातं पञ्चाक्षरं लक्ष-
म् १०४०००, एतच्च कोटीति व्यवहियते, अनया च को-
ट्या लवणसमुद्रस्य मध्यभागवर्त्ती परिग्या नव लक्षा अष्ट-
चत्वारिंशत्सहस्राणि षट् शतानि त्र्यशीत्यधिकानि
६४८६८३, इत्येवं परिमाणो गुणयते, ततः प्रतरपरिमाणं
भवति, तच्छेदं-नवनवतिः कोटिशतानि एकपाष्टः कोटयः
सप्तदश लक्षाः पञ्चदश सहस्राणि ६६६११७१४०००, उक्तञ्च—

“ वित्थागञ्चो सोहिय, दस सहस्साइं सेसञ्चडम्मि ।

तं चेव पक्खविच्चा, लवणसमुद्रस्म सा कोडी ॥ १ ॥

लक्खं पंच सहस्सा, कोडीए तीर्थे संगुणुज्जणं ।

लवणस्स मज्झपरिही, ताहे पयरं इमं होइ ॥ २ ॥

नयनउहं कोडिसया, एगट्टी कोडिलक्खसत्तरमा ।

पण्णरम सहस्साणि य, पयरं लवणस्स निर्हाट्ट ॥ ३ ॥ ”

घनगणितभावना त्वयम्—इह लवणसमुद्रस्य शिखा
षोडश सहस्राणि योजनसहस्रमुत्तरेणः मधमेव्यया स-
प्तदश सहस्राणि, तैः प्राक्तनं प्रतरपरिमाणं गुणयते,
ततो घनगणितं भवति, तच्छेदम्—षोडश कोटीकोट-
यश्चिन्नवतिः कोटिशतसहस्राणि एकोनचत्वारिंशत् कोटि-

सहस्राणि नव कोटिशतानि पञ्चदशकोट्याधिकानि पञ्चाशद्विंशत्यो योजनानामिति १६६३३६६६४०००००००,

उक्तञ्च—

“जोयणसहस्रसालस्य लवणमिहा होगया सहस्रसंग ।

पयरे सत्तरसह—स्मसगुणं लवणघणगणयं ॥ १ ॥

सोलसकोडाकोडी, तगउई कोडिसयसहस्माओ ।

उणयालीससहस्मा, नव कोडिसया य पन्नरमा ॥ २ ॥

पन्नास सयसहस्मा, जोयणयाण भवे अणुणाई ।

लवणसमुद्रस्मये, जोयणसंस्वाणं घणगणयं ॥ ३ ॥ ”

आह—कथंमतावप्रमाण लवणसमुद्रस्य घनगणितं भवति ? न हि सर्वत्र तस्य सप्तदशयोजनसहस्रप्रमाण उच्यते, किन्तु मध्यभाग एव दशसहस्रप्रमाणविस्तारस्ततः कथं यथाङ्गं घनगणितमुपपद्यते ? इति, सत्यमेतत्, केवलं लवणशिखाया शिखरं उभयोश्च वेदिकान्तयोरुपरि द्वय-रिकायामेकान्तश्रृङ्गपायां दीयमानायां दीयमानाया यद-पान्तगले जलशून्यं क्षेत्रं तदपि करणगत्या तदा भाव्यमिति सजलं विवक्ष्यते, अत्रार्थे च दृष्टान्तो मन्दरपर्वतः, तथा-हि—मन्दरपर्वतस्य सर्वत्रैकादशभागपरिहाणिरुपपद्यते, अथ च न सर्वत्रैकादशभागपरिहाणि, किन्तु—कापि कि-यती, केवले मूलादारभ्य शिखरं यावद्वयिकायां दत्तायां यदपान्तगले कापि कियदाकाशं तत्सर्वं करणगत्या भगो-गभाव्यमिति मरुतया परिगल्य गणितज्ञाः सर्वत्रैकादश-परिभागहानि परिचर्यान्त, तद्विदमपि यथाङ्गं घनपरि-माणमिति, न चैतत्स्वमनीषकाविजृम्भितम्, यत आह जि-नभद्रगणितमाश्रमणो विशेषणवत्यामनट्टिचारप्रक्रम—“एवं उभयोर्वयंताओ सोलसहस्सुस्महस्स कन्नगईण जं लव-णसमुद्राभव्व जलसुखं पि खेचं तस्स गणिये, जहा मंद-रपव्वयस्स एक्कारसभागपरिहाणां कन्नगईण आगामस्स वि तदा भव्व ति काउ भागिया तदा लवणसमुद्रस्स वि ।” इति ।

जइ णं भंते ! लवणसमुद्रं दो जोयणमतमहस्माई चक्र-बालविक्रवंभेणं पप्पगम जोयणमतमहस्माई एकामीति च सहस्माई मतं इगुयालं किंचि विमेषूणा परिक्रवणं एगं जोयणसहस्सं उव्वेहेणं सोलस जोयणसहस्माई उ-स्मधेणं सत्तरम जोयणसहस्माई मव्वगंगणं पणुत्ते । क-म्हा णं भंते ! लवणसमुद्रं जंबुद्वीवं दीवं णो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चव णं एकादगं करंति, गोयमा ! जंबुद्वीवं णं दीवे भरंहवणसु वागेसु अग्रहंतचक्रवट्टिवल-देवा वासुदेवा चारणा विज्जाधरा समणा समणीओ सावया सावियाओ मणुया पगधच्चा पगतिभट्टया प-गतिविप्पीया पगतिउव्वंता पगतिपयणुकोहमाणमाया-लांभा मिउमद्वमपन्ना अल्लीणा भट्टगा विणिता, तेमि णं पणिहाते लवणे समुद्रं जंबुद्वीवं दीवं नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चव णं एकादगं करंति, गंगामिधुर-चारत्तवईसु सलिलासु देवया महिड्डियाओ जाव प-लिओवमड्डितिया परिवसंति, तेमि णं पणिहाए लवण-समुद्रं जाव णो चव णं एकादगं करंति, बुद्धिहमवत-

मिहरेसु वासहरपव्वतेसु देवा महिड्डिया तेसि णं पणिहा-ए० हेमवतेरणवतेसु वासेसु मणुया पगतिभट्टगा०, गंढितंसमुवणकूलरुप्पकूलासु सलिलासु देवयाओ म-हिड्डियाओ तासि पणि० सदावतिवियडावतिवट्टवेयड्ड-पव्वतंसु देवा महिड्डिया० जाव पलिओवमड्डितिया प-रिव० महाहिमवंतरुप्पिसु वासहरपव्वतेसु देवा महिड्डि-या० जाव पलिओवमड्डितिया हरिवासग्गमयवासेसु मणु-या पगतिभट्टगा गंधावतिमालवंतपरिताएसु वट्टवेयड्डप-व्वतंसु देवा महिड्डिया, शिसड्ढनीलवतेसु वासधरपव्व-तेसु देवा महिड्डिया०, सव्वाओ दइदेवयाओ माणियव्वा-ओ पउमद्वहतिमिच्छिकेसरिदहावसाणसु देवा महिड्डिया-ओ तासि पणिहाए०, पुव्वविदेहावरविदेहेसु वासेसु अ-ग्रहंतचक्रवट्टिवलदेवा वासुदेवा चारणा विज्जाधरा सम-णा समणीओ सावगा सावियाओ मणुया पगति० ते-सि पणिहाए लवण०, सीयामीतोदगासु सलिमासु देव-ता महिड्डिया०, देवकुउत्तरकुरुसु मणुया पगतिभट्टगा०, मंदरे पव्वते देवता महिड्डिया०, जंबूय य सुदंमणाए ज-बूदीवाहिवती अणाट्टिए णामं देवे महिड्डिण० जाव पलि-ओमवट्टीए परिवमति, तस्म पणिहाए लवणसमुद्रं नो उवीलेति णो उप्पीलेति नो चव णं एकादगं करंति, अ-दुत्तरं च णं गोयमा ! लोगट्टीती लोगाणुभावे जएणं लवणसमुद्रं जंबुद्वीवं दीवं नो उवीलेति नो उप्पीलेति नो चव णमगादगं करंति ॥ (सू० १७३)

‘जइ णं भंते !’ इत्यादि, यदि भवन्त ! लवणसमुद्रो द्वे योजनशतसहस्रं चक्रबालविक्रमंभेन पञ्चदश योजन-शतसहस्राणि एकाशीतिः सहस्राणि शतं चैकान्वत्या-रिंशं किञ्चिद्विशेषोऽनं परिलेपेण प्रकृतः, एकं योजनसह-स्रमुद्वेधेन षोडश योजनसहस्राण्युत्सेधेन सप्तदश योजन-सहस्राणि सर्वांगेण प्रकृतः, तर्हि ‘कम्हा णं भंते !’ इत्यादि, कस्माद् भदन्त ! लवणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं न अवपीडयति—जलेन सावयति, न उर्पाडयति—प्रावत्येन याधते नापि णमिति वाक्यालंकृतौ एका-दकं—सर्वात्मनोदकल्पाधितं करोति ? भगवानाह—गौत-म ! जम्बूद्वीपे भरतैरावतयोः क्षेत्रयोर्ग्रहन्तश्चक्रवर्त्तिनो ब-लदेवा वासुदेवाः चारणाः—जहाचारकुमुनयो विद्या-धराः अमणाः—साधवः अमगयः—संयत्यः आवकाः आचिकाः, एतत् सुषमदुष्यमादिकमारकत्रयमपेक्ष्याङ्गं वे-दितव्यम्, तत्रैवार्हदादीनां यथायोगं सम्भवान्, सुषमसु-पमादिकमधिकृत्याह—मनुष्याः प्रकृतिभट्टकाः प्रकृतिप्र-तनुकाधमानमायालोभाः मृदुमार्दवरुपक्षा आलीना भट्ट-का विनीताः, एतेषां व्याख्याने प्राग्वत्, तेषां प्रणिध-या, प्रणिधानं—प्रणिधा, ‘उपसर्गाद्वात’ इत्यङ् प्रत्ययः, तान्, प्रणिधाय अपेक्ष्य तेषां प्रभावत इत्यर्थः, ल-वणसमुद्रो जम्बूद्वीपं द्वीपं नावपीडयतीत्यादि, दुष्यम-

दुष्पमादावपि नावर्पाडयति, भरतवैनाख्यायाधिपतिवैवता-
प्रभावात्, तथा जुह्वामयस्त्रिखरिणोर्वर्षधर्षतयोर्देव-
ता महर्द्धिका यावत्कर्णाम्महाद्युक्तिका इत्यादिपरिग्रहः
परिवर्तन्ति तेषां प्रणिधेया—प्रभावेन लवणसमुद्रो ज-
म्बुद्वीपं द्वीपं नावर्पाडयतीत्यादि, तथा हैमवतहैरण्यव-
नोर्वर्षयोर्मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावत् विनीतास्तेषां प्र-
णिधेयत्वादि पूर्ववत्, तथा नयोरेष वर्षयोर्धौ यथाक्रमं
शब्दापातिवकटापातिनौ वृत्तवैताल्यां पर्वतौ तयोर्देवौ
महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ परिवर्तन्तेषां प्रणि-
धेयत्वादि पूर्ववत् । तथा महाहिमवदुक्किमवर्षधर्षतयो-
र्देवता महर्द्धिका इत्यादि तथैव । तथा हरिवर्षधर्षतयो-
योर्मनुजाः प्रकृतिभद्रका इत्यादि सर्वं हैमयतवत्, तथा
नयोः क्षेत्रयोर्धौयथाक्रमं गन्धापातिमाल्यवत्पर्यायौ यौ वृत्त-
वैताल्यापर्वतौ तयोर्देवौ महर्द्धिकावित्यादि पूर्ववत् । तथा
पूर्वावदेहापरविदेहवर्षयोर्हैमवतभद्रकवर्षिनो यावन्मनुजाः प्र-
कृतिभद्रका यावद् विनीतास्तेषां प्रणिधेयत्वादि पूर्ववत् ।
तथा देवकुरुत्तरकुरुषु मनुजाः प्रकृतिभद्रका यावद्विनी-
तास्तेषां प्रणिधेयत्वादि पूर्ववत् । तथा उत्तरकुरुषु कुरुषु
जम्बुद्वीपां सुदर्शनायामनाहतौ नाम देवौ जम्बुद्वीपाधिपतिः
पांरवर्तन्ति तस्य प्रणिधेया—प्रभावेनत्यादि तथैव । अ-
थान्यद् गौतम ! कारणम्, तदेवाह—लोकस्थितिरेषा—लो-
कानुभाव एष यल्लवणसमुद्रो जम्बुद्वीपं द्वीपं जलेन ना-
वर्पाडयतीत्यादि ॥ तृतीयप्रतिपत्ताधेय मन्दरदेशकः समा-
प्तः । (जी०) लवणसमुद्रा असंख्येयाः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।
भरतक्षेत्रसम्बन्धिमागधादितीर्थानि जगत्या अर्याक सन्ति
लवणसमुद्रे वाति प्रश्ने ? अत्रोत्तरे—भरतक्षेत्रसम्बन्धिमाग-
धादितीर्थानि जगत्याः परतो लवणसमुद्रेऽवसीयन्त, यतो
जम्बुद्वीपसमासे भरतक्षेत्रवर्षेनाधिकारं मागधवन्दामप्र-
भासतीर्थद्वारमित्याद्युक्तमस्तीति ॥ २६ ॥ सेन० १ उल्ला० ।
लवणसमुद्रे वृद्धकलशानां लघुकलशानां च मुखानि रुर्वथा
पानीयस्याधो वर्तन्ते किं वा सहस्रज्येजनानामुपरीति
प्रश्ने ? अत्रोत्तरं कलशानां मुखानि पानीयस्याधो भूमिस-
म्बद्धानि वर्तन्त इति प्रवचनसाराङ्गारसूत्रयुक्तक्षेत्रसमा-
सानुसारेण ज्ञायत इति ॥ १४० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) लवणसमुद्रवर्णनम् ।
- (२) लवणसमुद्रचक्रवालविष्कम्भादिपरिमाणम् ।
- (३) लवणसमुद्रवनखण्डवर्णकः ।
- (४) लवणसमुद्रद्वारवर्णनम् ।
- (५) लवणसमुद्रविजयद्वारनैपाधिक्यां चन्द्रनकलशवर्णनम् ।
- (६) लवणसमुद्रविजयद्वारशालभाजकावर्णनम् ।
- (७) लवणसमुद्रविजयद्वारपीठविर्णनम् ।
- (८) लवणसमुद्रविजयद्वारचक्रवर्णनम् ।
- (९) लवणसमुद्रगतविजयराजधानीवनखण्डवर्णनम् ।
- (१०) लवणसमुद्रं विजयद्वयसभा ।
- (११) लवणसमुद्रविजयद्वारस्य चैत्यवृत्तमणिपीठिकानां
महोन्नद्वज्रादीनां च प्रतिपादनम् ।
- (१२) लवणसमुद्रविजयद्वारमणिपीठिकावर्णनम् ।
- (१३) सुधर्मासभायाः सिद्धायतनाविप्रतिपादनम् ।

- (१४) तत्रोपपातसमाप्रतिपादनम् ।
- (१५) विजयदेवाभिषेकः ।
- (१६) लवणसमुद्रस्थिताया विजयराजधाम्ना अधिपते-
र्विजयदेवस्य निष्क्रमणादिवर्णनम् ।
- (१७) विजयदेवस्य तन्माह्वरीणां च निर्यादनाविप्रतिपादनम् ।
- (१८) लवणसमुद्रगतवैजयन्तद्वारप्रतिपादनम् ।
- (१९) लवणसमुद्रनित्यतादर्शनम् ।
- (२०) लवणसमुद्रगतचन्द्रादिमन्त्र्याप्रतिपादनम् ।
- (२१) लवणसमुद्रशिक्षावर्णनम् ।
- (२२) लवणसमुद्रवेलाधारकवेलेन्धर्गादिनागराजानां सं-
ख्या तेषां वर्णनम् ।
- (२३) द्रुकाभासवर्णनम् ।
- (२४) संख्यवर्णनम् ।
- (२५) लवणाधिपतेर्द्वीपप्रतिपादनम् ।
- (२६) उद्वेधपरिवृद्धिचिन्तनम् ।
- (२७) लवणसमुद्रगोर्ध्वप्रतिपादनम् ।
- (२८) लवणसमुद्रः किसंस्थानस्थित इत्यस्य वर्णनम् ।

लवणिया—लवणिका—स्त्री० । दिगम्बरप्रसिद्धे साधूपकरणे,
आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० ।

लवणोद—लवणोद—पुं० । लवणमिषोदकं यत्र स लवणोदः ।
समुद्रः, स्था० २ ठा० १ उ० ।

लवमेत्त—लवमात्र—न० । लोकमात्रपरिमितकाले, षो०=विष० ।
लवली—लवली—स्त्री० । गन्धवद्द्रव्यशेषः, आचा० १ ध्रु०
१ अ० ४ उ० ।

लवसप्तम—लवसप्तम—पुं० । पञ्चानुत्तरगर्धमानस्थदेवेषु, सु-
त्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

सम्प्रति लवसप्तमदेवस्वरूपमाह—

मत्त लवा जह आऊ, पट्टु प्पमाणं ततो उ सिज्जन्तो ।

तत्तिर्यमत्तं न हु ततो, ते लवसत्तमा जाया ॥ १३२ ॥

याद् सप्त लवाः—कालावशेषा आयुः प्रभवत्—स्यात् सप्तलव-
प्रमाणं यथायुः प्राप्येत्यर्थः ततः सिध्ययुः परं तत् आयुस्ता-
वन्मात्रम्, (न हु—) नैव अभवत् ततस्ते लवसप्तमा देवा जाता
लवे सप्तमे सिद्धिर्भावप्यत, यदि तावदायुर्भवेद्येषां ते लव-
सप्तमाः " नाम—नाम्नैकार्थे समासो बहुलम् " ॥ ३ । १ । १८ ॥
इति समासः ।

के ते लवसप्तमा इत्याह—

मव्वट्टिमिद्धिनामे, उक्कामटिई य विजयमादीसु ।

एगावसेसगम्भा, भवन्ति लवसत्तमा देवा ॥ १३३ ॥

ये देवाः सर्वार्थसिद्धिनामके महाविमाने ये च विजयादिषु-
त्कृष्टस्थितय एकोऽवशेषो गर्भो येषां ते एकावशेषगर्भास्ते
भवन्ति लवसप्तमाः । द्य० ४ उ० ।

अन्धि गुं भंते ! लवसत्तमा देवा लवस० ? , हंता अन्धि मे
केणऽद्वेणं भंते ! एवं वृक्षह लवसत्तमा देवा लवसत्तमा
देवा ? , गायमा ! मे जहानामए केह पुरिमे तरुणे०
जाव णिउणसिप्पावगए मालीण वा वीहीण वा गोधूमाण
वा जवाण वा जवजवाण वा पकाणं परिगानाणं हरियाणं
हरियकंडाणं तिक्खणं णवपज्जणएणं असियएणं पडि-
साहरिया पडिसाहरिया पडिसंखिविया पडिसंखिविया०

जाव इणामेव इणामेवे ति कट्टु सत्तलवण लुएज्जा, जइ णं गोयमा ! तेसिं देवाणं एवतियं कालं आउए बहुण्य तआ णं ते देवा तेणं चेव भवग्गहणेण सिज्झन्ता० जाव अंतं करेति । मे तेणऽड्ढुणं० जाव लवसत्तमा देवा लवसत्तमा देवा । (सू० ५२५)

‘अन्धि ण’ मित्यादि, लवाः शाल्याविकृत्यलिका लवन-क्रिया प्रमिताः कालविभागाः सप्त सप्तसख्यामान प्रमाणे यस्य कालस्यासौ लवसत्तमस्तं लवसत्तमं काल यावदायुष्यप्रभव-ति सति ये शुभाध्यवसायप्रवृत्तयः सन्तः सिद्धिं न गता अपि तु वेवेषूपप्राप्ते लवसत्तमास्ते च सर्वार्थसिद्धाभिधाना-नुत्तरसुरार्थिमाननिर्वाप्तिनः, ‘मे जहानामए ति’ स काश्च-द्यथानामकोऽतिर्हिष्टनामा पुरुषः ‘तरुणे’ इत्यादेर्व्याख्या-ने प्राग्वच ‘पक्काणं’ ति पक्कानाम् ‘परियायाणं’ ति । पर्यवगतानां लवनीयावस्थां प्राप्तानाम्, ‘हरियाणं’ ति पिङ्गीभूतानाम् ते च पत्रोपलयाऽपि भवन्तीत्याह-‘हरियक-डाणं’ ति पिङ्गीभूतजालानाम् । ‘नयपज्जणएणं’ ति, नयं-प्रत्यय ‘पज्जणयं’ ति प्रतापितस्यायोधनकुट्टनेन तीक्ष्णी-कृतस्य पायनं-जलनिर्वाहनेन यस्य तद्वपपायनं तेन ‘अमिय-एणं’ ति दात्रेण ‘पडिस्माहरिय’ ति । प्रतिसेहृत्य वि-कीर्णनालान् बाहुना संगृह्य ‘पडिस्मंस्विद्य’ ति मुष्टिप्रहणेन संक्षिप्य ‘जाव इणामेव’ इत्यादि प्रक्षापक-स्य लवनाक्रया शीघ्रन्योपदर्शनपरचण्डिकादिहस्तव्यापा-रमुच्चकं झञ्जन्म् । ‘सत्तलव’ इति लयन्त इति लया-शाल्यादिनालमुष्ट्यस्तान् लवान् ‘लुण्ज’ ति लुनीयान्, तत्र च सत्तलवलवने यावान् कालो भवतीति वाक्यशेषो दृश्यः, ततः किमत्याह-‘जइ णं’ इत्यादि, ‘तेसिं देवाणं’ ति द्रव्यदेवान् साध्वयस्थायामित्यर्थः, ‘मे णं चेव’ ति गम्य भयप्रहणस्य सम्बन्धि आशुने पूर्णं तेनैव, मनुष्य-भयप्रहणेत्यर्थः । भ० १४ श० ७ उ० ।

लवालव-लवालव पुं० । कालानुपेक्षणेन सामान्यार्थानुष्ठाने, स० ३२ सम० । प्रश्न० । आव० ।

लवालवाटाहरणमाह—

“भरुअन्धस्मि अविज्जण, नर्गपिण्ण वाम वामनागहरे ।
ठयणा आरारिअस्म उ, सामायागिपउज्जया ॥ १ ॥
आस्मात् भृगुपुरं स्मि-रेकस्तेन निजो (नि) न्तिण्ण ।
विजयः प्रेषिताऽयन्ती-पुर्यां कार्येण कर्मन्ति ॥ २ ॥
स च ग्लानादिकार्येण, ह्याक्षपादन्तेर स्थितः ।
रुद्धश्चाकालवपेण, भूरभृदगडकाकुला ॥ ३ ॥
घर्षावासं नटापट-ग्रामं नापिगृह स्थितः ।
कर्तुं गुरुकुलावासं, न्यधत्त स्थापनागुहम् ॥ ४ ॥
काले जग्राह कृत्वा वा-ऽऽवश्यकं विधिपूर्वकम् ।
कालं प्रवच पश्चाच्च, हृत्वा स्वाध्यायमुत्तमम् ॥ ५ ॥
एवमावश्यकाद्यां स, सामान्यार्थं व्यधान्मुनिः ।
न किञ्चन विस्मय, सोपयोगः क्षणे तत्र ॥ ६ ॥

किं मे कडं किञ्चमकिञ्चमेसं,

किं सक्कणिज्ज न समायगमि ।

किं मे परं पासइ किञ्च अप्पा,

किं उइ स्मिन्ध व निवज्जगमि ॥ ७ ॥

भाव्यं चिन्तापरेणैव, सर्वदैव हि साधुना ॥” आ० क० ४ अ० ।
लवावसंकि-लवावशक्किन्-त्रि० । लवं कर्म तस्मादपशङ्कि-
तुमपसत्तुं शीलं येषां ते लवापशङ्किन् । कायतिकेषु, शाक्या-
दिषु च । “लवावसंकी य अणागपहि, णो किंरयमाहंसु
अकिरियवादी ।” सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

लवावसप्पि-लवावसप्पिन्-त्रि० । लवं कर्म तस्माद् ‘अव-
सप्पिणो’ ति अवसप्पिणः यदनुष्ठानं कर्मबन्धोपादान-
भूतं तत्परिहासिषु, ‘मीओदगपडिदुगंक्षिणो अपाडिणस्स
लवावसप्पिणो’ । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।

लमइ-देशी-कामं, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लमक-देशी-तरुलीरे, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लमुअ-देशी-तेल्ले, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लमुण-लशुन-न० । कन्दविशेष, उक्त० ३६ अ० । घ० ।

(लशुने सच्चित्तमचित्ते येति ‘सच्चित्त’ शब्दे वक्ष्यते)

लहरी-लहरी-स्त्री० । उक्कलिकायाम्, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

लहु-लघु-न० । शीघ्र, उक्त० १ अ० । पञ्चा० । प्रश्न० । प्राय-
स्तिर्यगुर्द्धाधो गमनहेतौ अकंल्लादिनि-सृते स्पर्शभेदे, अनु० ।
‘एणं लहुए’ । स्था० १ ठा० । विशेषकर्म० लघुस्पर्शवद्द्रव्यं, य-
त्तु द्रव्यं निसर्गत एवोर्ध्वगतिस्वभावं तल्लघु यथा दीपफलका-
दि । आ० म० १ अ० । (अथ किं गुरु किं लघु किं वा अगुरुलघु
इति ‘अगुरुलहुय’ शब्दं प्रथमभागे १५७ पुं० दर्शितम्)
अणुकं, स्था० ४ ठा० २ उ० । गुणगौरवर्गहिते, प्रश्न० १
आश्र० द्वार । लघुपञ्चकादी प्रायश्चित्ते, व्य० १ उ० ।

लहुअकड-देशी-न्यग्रोधे, दे० ना० ७ वर्ग २० गाथा ।

लहुइय त्रि० । (देशी) तुलिते, “लहुइयं आहामिअं तुलितं”
पाद० ना० १८७ गाथा ।

लहुकरण लघुकरण-न० । गमनादिकायां शीघ्रक्रियायाम्,
ज्ञा० १ ध्रु० ३ अ० । “लहुकरणजुत्तजोइयं” लघुकरणेन दक्ष-
त्वेन ये युक्ता पुरुषास्तेर्योजितं यन्त्ररूपादिभिः सम्बद्धितं
यत्तत्तथा । उपा० ७ अ० । लघुकरण शीघ्राक्रयादक्षत्वे तेन
युक्ता योगिकां च प्रशस्तयोगवन्तौ प्रशस्तसदृशरूपत्वाद्
यो नी तथा । भ० ६ श० ३३ उ० ।

लहुग-लघुक-पुं० । षष्ठभङ्गकरणतः पूरणीये त्रिशद्विषस-
परिमाणे प्रायश्चित्तव्यवहारे, व्य० ५ उ० । वृ० । गौरवत्रय-
त्यागाम् लाघववर्ति, प्रश्न० ४ संव० द्वार । एकः
पार्श्वस्थादिर्मूलकर्मार्तःषु दुष्टकर्मकारी परं शुद्धप्ररूपकोऽ-
पर उन्मूलप्ररूपकः परं तपःप्रभृति भूयः क्रियावान् एत-
योर्मध्ये को गौरववान् कश्च लाघववानिति प्रश्ने ?, अत्रो-
त्तरम्—एतयोर्मध्येऽयं गुरुत्यं च लघुर्गतिं निर्लस्यः कर्तुं न
शक्यते, तथाविधमिद्वान्तादगानुपलम्भाजीवपरिणामानां
वैचित्र्याच्च, सर्वथा निर्लस्यस्तु सर्वविहेद्यो, व्यवहारवृत्त्या
तस्मैप्ररूपको गौरववानिति सम्भाव्यते ॥ १३ ॥ सन०
१ उल्ला० ।

लहुत्तरग-लघुत्तरक न० । अष्टाविंशतिदिनमाने प्रायश्चित्ते,
व्य० २ उ० ।

लघुस्थान-लघुस्थान-न० । अल्पोत्थाने, " लघुस्थानान्यवि-
धनानि, सम्भवत्साधनानि च । कथयन्ति पुरः सिद्धि,
कारणान्येष कर्मणाम् ॥ १ ॥ " संघा० १ अधि० २ प्रस्ता० ।
लघुदक्षलोषवेय-लघुदाक्षोपपेत-न० । लघु-शीघ्रं दाक्ष्यं चा-
नृत्यं तेनोपपेतः । अविताम्बितस्वानुयंतया कार्यकारिण,
उत्त० १ उ० ।

लघुदारु-लघुदारु-न० । लघुकाष्ठे, " लघुदारु किलिखे "
पा३० ना० २२६ गाथा ।

लघुपरकम-लघुपराक्रम-पुं० । ईशानेन्द्रदेवस्य पदात्यनीका-
धिपतां, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

लघुपवयणसार-लघुप्रवचनसार-पुं० । श्रीहमखन्दसुगिशिष्य-
श्रीखन्दसुगिर्वर्चने साध्याहारभेदज्ञानार्थं प्रकरणग्रन्थ,
" रक्ष्यं पणरणमंगे, मृणीणमाहारभेदयनीणद्वे । सिगिस्सि-
चन्दमृगिदे-ण हेमसूरीण सिस्सेण " ल० प्र० ।

लघुफासणाम-लघुस्पर्शनामन्-न० । स्पर्शनामभेद, यदुद-
यात जन्तुशरीरमकं तलाविषल्लघु भवति । कर्म० १ कर्म० ।

लघुबुद्धि-लघुबुद्धि-स्त्री० । शीघ्राक्याकरणाध्यवसाये, क-
ल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लघुभूय-लघुभूत-पुं० । लघुभूतो अनुपाधिभवेन गौरवत्या-
गेन च लघुरूपमाधौ, स्था० ६ ठा० ३ उ० । मोक्षे, संयमे
च । आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

लघुभूयगा(का)मि(न) लघुभूतगामिन्-पुं० । लघुभूतो मोक्षो
भयमो वा तं गन्तुं शीलमस्यति लघुभूतगामी । लघुभूते वा
कामायतु वा शीलमस्यति लघुभूतकामी । मुमुक्षां, संयते च ।
आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

लघुभूयविहारि-लघुभूतविहाग्नि पुं० । लघुभूतो वायुः वा-
युभूतोऽप्रतिबद्धतया विहारोऽस्यास्तीति लघुभूतविहाग्नि ।
काचिदप्यप्रतिबद्धविहागिणि, दश० ४ अ० ।

लघुमच्छ-लघुमन्स्य-पुं० । लघुर्मनि, " कड्याला कुंवर य
लघुमच्छा " पा३० ना० १२८ गाथा ।

लघुय-लघुक-त्रि० । अल्पे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । " लुट् म-
उह लघुय " पा३० ना० १७१ गाथा । ऊर्ध्वगमनस्वभावे धू-
मादौ, स्था० १० ठा० ३ उ० । मस्यसागर्वाजिते तुच्छे, प्र-
यत्न० २ स्व० द्वार ।

लघुयत्त-लघुकत्व-न० । गौरवविपरिणति, भ० १ श० ६
उ० । लाघवं, पञ्चा० १७ यिय० । (जीवा लघुकत्वं
गुरुत्वं वा कथं गच्छन्तीति ' कम्म ' शब्दे तृतीयभागे
३३२ पृष्ठे गतम्) (' आउलीकरण ' शब्दे द्वितीयभागे
लघुकत्व जीवाः कथं गच्छन्तीत्युक्तम्)

लघुया-लघुता-स्त्री० । लघोर्भावा लघुता । लघुत्वे, द्य० १
उ० । स्तोक्तायाम्, आ० म० १ अ० । श्रीन्द्रियजीवभेदे,
प्रका० १ पत्र ।

लघुवित्तिपरिक्षेप-लघुवृत्तिपरिक्षेप-पुं० । लघुवृत्तिः परिक्षे-
पाऽस्यति लघुवृत्तिपरिक्षेपः । अल्पादारे, आचा० १ ध्रु० ८
अ० १ उ० ।

लघुवी लघुवी-स्त्री० । " नन्वीतुल्येषु " ॥ ८ । २ । ११३ ।
इति अन्तव्यञ्जनान् पूर्व उकारः । लाघववत्याम्, प्रा० २ पादा
१६४

लघुम-लघुस्व-त्रि० । लघुः स्व आत्मा यस्य सः लघुस्वः ।
अल्पस्वरूप, शा० १ ध्रु०-अ० १ इषदन्ते, स्तोके, नि० चू० २ उ० ।
लघुमग लघुस्वक-त्रि० । स्तोके, द्य० २ उ० । लघुस्वभावयुक्तं,
भ० ६ श० ३३ उ० । लघुस्मगे नामं धवहारं पट्टविषये सिया ।
नि० चू० २ उ० ।

लघुसीहणिकीलिय-लघुमिहनिष्क्रीडित-न० । स्वनामख्याते
तपसि, प्रव० ।

लघुमिहनिष्क्रीडितं तपः प्रतिपादयितुमाह-

इग दुग इग तिग चउ तिग, दुग पण चउ छक पंच सत्त छगं ।
अदुग सत्तग नवगं, अदुग नव सत्त अदेव ॥ १५२६ ॥

छग सत्तग पण छकं, चउ पण तिग चउर दुग तिगं एगं ।
दुग एकग उपवासा, लघुमीहनिष्क्रीडितवम्मि ॥ १५३० ॥

अनन्तरवक्ष्यमाणमहासिंहानिष्क्रीडितापेक्षया लघु ह्रस्वं सि-
हस्य निष्क्रीडितमिदमित्यर्थः, सिंहानिष्क्रीडितं तावच्च यत्तप-
स्तसिंहानिष्क्रीडितमिति, सिंहो हि गच्छन् गत्वाऽतिक्रान्तं
देशमवलोकयतिः एवं यत्र तपस्यातिक्रान्ततपोविशेषं पुनरा-
संख्याप्रतनं प्रकरोति तत्र सिंहानिष्क्रीडितमिति, तस्य चैवं
रचना-एकादयो नयान्ताः क्रमेण स्थाप्यन्ते, पुनराग प्रत्याग-
त्य नयादयः एकान्ताः, ततश्च द्वादीनां नयान्तानामग्रे प्रत्ये-
कमेकादयोऽष्टान्ताः स्थाप्यन्ते, ततो नयाद्येकान्तप्रत्यागत-
पङ्कतावष्टादीनां द्वायन्तानामादौ सप्तादय एकान्ताः स्थाप्यन्ते
इति । अयमर्थः-प्रथममेक उपवासकः, ततः-पारणकम्, एव-
मन्तराग सर्वत्र पारणकं त्रयम्, ततो-द्वौ, तत एकः, तत-
स्त्रय उपवासाः, ततो द्वौ, ततश्चत्वारः, ततस्त्रय, ततः पञ्च,
ततः-चत्वारः, ततः-षट्, ततः-पञ्च, ततः-सप्त,
ततः-षट्, ततः-अष्टौ, ततः-सप्त, ततो-नव, ततः-
अष्टौ, ततो-नव, ततः-सप्त, ततः-अष्टौ, ततः-
षट्, ततः-सप्त, ततः-पञ्च, ततः-षट्, ततः-चत्वारः,
ततः-पञ्च, ततः-त्रयः, ततः-चत्वारः, ततो-द्वौ,
तत-त्रयः, ततः-एक इति, एते लघुमिहनिष्क्रीडिते
तपस्युपवासाः ।

अथोपवासविवसानां पारणकदिनानां च संख्यामाह-

चउपन्नखमणसयं, दिणाण तह पारणाणि तेत्तीसं ॥

इह परिवाडिचउक्को, वग्मिदुगं दिवम अडवीमा १५३१ ॥

लघुमिहनिष्क्रीडिते तपसि क्षमणदिनानाम-उपवासविध-
सानां शतमंकं चतुःपञ्चाशदाधिकं, तथाहि-द्वे नवसंफलनं,
ततः-एका ४५, पुनः ४५, अष्टसंफलना चैका ३६, स-
प्तसंफलनाऽप्येवैका २८, सर्वमालने च यथाक्ता संख्या भव-
ति १५४, तथा पारणकानि त्रयस्त्रिंशत् तद्वत् सर्वत्रिनसं-
ख्या १८७, तथा च-परमासाः सप्तविनाधिका भवन्ति,
तच्च तपःपारिपाटीचतुष्टयेन क्रियते, तत एतेषु चतुर्गु-
णितेषु द्वे वर्षे अष्टाविंशतिदिनाधिके भवतः ।

अथ परिपाटीचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं पारणकस्वरूपं निरूपयति-

विगईओ निव्विगइयै, तहा अलेवाडयं च आयामं ।

परिवाडिचउक्कम्मि, पारणाणसुं वि हेयव्वं ॥ १५३२ ॥

प्रथमपरिपास्यां पारणकेषु चिकृतयो भवन्ति, सर्वत्रसोप-

लहुर्माहनि०

अभिधानराजेन्द्रः ।

लाभ

तं पारणकर्मात् भावः, द्वितीयपरिपाट्यां निर्विकृतविकृत-
निविरहः, तृतीयपरिपाट्यामलपकांश्चलचरणमादि, चतु-
र्थपरिपाट्यामाचाङ्गे पारंगमनैक्यार्थात्, एवमस्य तपसः
पारणकमेवेन चतस्रः परिपाट्यां विधेया । प्र० २७२ द्वार ।
लहुस्मग-लघुस्वक-पुं० । तुच्छात्मान, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
लहुस्मगदोस-लघुस्वकदोष-पुं० । तुच्छत्वरूपस्वकदोष,
व्य० ४ उ० ।

लहुहन्थ-लघुहस्त पुं० । हस्तलाघवं, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
क्रियासु दक्ष हस्त, शा० १ श्रु० २ अ० ।

लाश्रयण-लावय न० । 'क-ग-च-ज-त-द-प-
य-वां प्रायो लुक ॥ १ । १७५॥ इति अस्य लुक । लाश्रयं ।
लवणमनि, प्रा० १ पाद ।

लाश्राण-राजन-पुं० । नृप, 'शेष शौर्मेनीवत्' ॥ ८४३०२॥
मागध्यां रस्य ल । 'अश्रुलोपसपणीया लायाणो' प्रा० ।
लाह्र-देशी-भूयाम्, गृहीति, चमार्धे च । दे० ना० ७ वर्ग
२७ गाथा ।

लाइम-लाविम त्रि० । लवनवति, लवनयोग्ये च । दश० ७
अ० । आचा० ।

लाह्य-लायित न० । छुगणादिना भूमिकायाः समृद्धीकरणे,
भ० १२ श० ८ उ० । ज्ञा० । जी० ।

लाहल्ल-देशो-वृषभ, दे० ना० ७ वर्ग १८ गाथा ।

लाउ-अलावुक-न० । तुम्बक, 'याऽलाव्यगये लुक' ॥ ८१॥
६६ । इति आदेरस्य लुक । लाउ । अलाउ । प्रा० । वृ० । नि०
चू० । भ० । पात्रभेद, स्था० ३ डा० ३ उ० । विश० । ज्ञा० ।

निर्ग्रन्थार्थः सवृन्तकमलाश्रु न धत्तव्यम् ।

नो कप्पइ निगंथीणं सवेदं लाउयं धारिण वा परि-
हरिण वा ॥ ४३ ॥ कप्पइ निगंथाणं सवेदं लाउयं
धारिण वा परिहरिण वा ॥ ४४ ॥

व्याख्या सुगमा । नवरे सवेदकम्—नालयुक्तम् अलावुकं
तन्निर्ग्रन्थानां न कल्पते ॥ ४३ ॥ निर्ग्रन्थानां तु कल्पते ॥ ४४ ॥

अत्र भाष्यम्—

ने चेव सवेदमि वि, दोग्गा पादमि जे तु मविमाणे ।
अइरेग अपडिलेहा, विइयगिलाणा मददुवणा ॥

न एव सवृन्तऽपि-सनालेऽपि अलावुमये पात्रे दोग्गा मन्त-
व्याः, ये सर्वाषाणे आम्नेन पादकर्मादय उक्ता । द्वितीय-
पद तु धारयदपि, तत्राध्वानि घृत वा तैले वा सुखेनैवापरि-
गलदुह्यते, स्नानाया वा योग्य तत्रापि प्रक्षिप्तमानेनैव
सवृन्तकं प्रवर्त्तिनी स्वयं सारयति । निर्ग्रन्थानामपि
निष्कारणे न कल्पते, यदि धारयन्ति ततोऽतिरक्तापकर-
णदोषः सवृन्तकं च प्रत्युपलक्षणेन शुद्ध्यति, द्वितीयपदे स्ना-
नस्य योग्यमौषधं तत्र स्थापयति इति कृत्वा प्रदीतव्यम् ।
श्रु० ४ उ० । (अलावुप्रमाणमात्रा पादकर्माङ्का न धार-
यितव्याति 'पायकर्माङ्का' शब्दे पञ्चमभागे ८७० पृष्ठ
उक्तम्)

लाउडिय-लाकुटिक-पुं० । इङ्गयाम्, वृ० ३ उ० ।

लाउयनिस्लेवण-अलावुकनिर्लेपन-न० । पात्रप्रक्षालनं, वृ०
१ उ० २ प्रक० ।

लाउयपाय-अलावुकपात्र न० । तुम्बपात्रे, स्था० ३ डा० ३ उ० ।
(अत्र भेदाः 'पस' शब्दे पञ्चमभागे ३६३ पृष्ठे गताः ।)

लाउयफल-अलावुकफल-न० । तुम्बनः फलं, अनु० ।

लाउयवण-अलावुकवर्ण-त्रि० । आर्द्रतुम्बवर्णं, चं० प्र०
२० पादु० ।

लाउयवणभ-अलावुकवर्णभि-त्रि० । पक्कावस्थतुम्बकव-
र्णभ, भ० २ श० ६ उ० ।

लाउल्लोइयमहिय-लापितेल्लोचितमहित-त्रि० । 'लाउ-
ल्लोइयं' छागणादिना भूम्यां लेपनम् । 'उल्लोइयं' सदि, (टि) कादि-
ना कुड्यादिषु धवलनताभ्यां माहितमिव-पूजितमिव ते एव
वा माहिते पूजनतां यत्र । अन्ये तु व्याचक्षत-लिप्तम् उल्लो-
चितम् उल्लोचयुक्तं माहितं चेति । भ० १२ श० ८ उ० ।

लाधव-लाधव-न० । लघोर्भावो लाधवम् । आचा० १ श्रु०
६ अ० ३ उ० । द्रव्यतोऽल्पोपाधत्वे, भावतो गौरवत्रयत्यांग,
कल्प० १ आध० ६ क्षण । आचा० । स्था० । नि० चू० ।
श्री० । म० । नि० । तद्वेप श्रमणभेद, स्था० १० डा० ३
उ० । क्रियासुदक्षत्वे, भ० २ श० ४ उ० । रा० ।

लाधविय-लाधविक-न० । कर्मणां लाधवापादनं कर्म
गुणैर्वात्मनः कर्मापनयनतो लब्धवस्थासंजननं, सूत्र० २
श्रु० १ अ० ।

मे नूणं भंते ! लाधवियं अपिच्छा अपुच्छा अगेही
अपडिचद्वया समणाणं निगंथाणं पसन्थं ? , हंता गोय-
मा ! लाधवियं ० जाव पसन्थं । (सू० ७४४)

'लाधविय' इति लाधवमेव लाधविकम् अल्पापाधिकम्,
'अपिच्छ' इति अल्पाऽमलाय आहारादिषु 'अमुच्छ' इति
उपधावमेरतणानुबन्धः, 'अगेह' इति भोजनार्थेषु
परिभोगकालेऽनारुक्ता अप्रतिबद्धता स्वजनादिषु स्नेहामा-
व इत्येतत्पञ्चकर्माणि गम्यम्, श्रमणानां—निर्ग्रन्थानाम्,
प्रशस्तम्—सुन्दरम् अथवा—लाधविकं प्रशस्तम्, कथ-
म्भूतामन्याह—'अपिच्छा' अल्पेच्छारूपामत्यर्थः, एवमितरा-
ग्यपि पदानि । भ० १ श० ६ उ० ।

लाड लाट पुं० । कोटीवर्षनगरप्रतिपदे आर्यदेशे, प्रज्ञा०
१ पद । आचा० । सूत्र० । स्था० । आ० म० । आ० क० ।

लाट पुं० । लाटयति प्रामुक्तेर्णायादारेण साधुगुणे, आ-
त्मानं यापयतीति लाटः, प्रशस्तार्थेभ्यो वा, दशीपद-
मेतद् वा । (उक्त०) लाटयति यापयति आत्मानम् प-
र्णायादारेण निर्वाहयतीति लाटः । एपर्णायाचारिणं सा-
धो, उक्त० २ अ० ।

लाटायिया लाटाचार्य-पुं० । ज्ञेयग्रन्थव्याख्याविशपकारके
स्वनामख्याते आचार्ये वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

लाभ-लाभ पुं० । अप्रामवस्तुप्राप्ते, उक्त० १ अ० । लम्बनम्-
लाभ । स्था० ३ डा० ४ उ० । अभ्युदयप्राप्तिविशेष, आ०

म० १ अ० । पञ्चा० । सूत्र० । लम्पन इति लामः । उक्त० २८ अ० । अन्नादा, स्या० ४ टा० ३ उ० ।

लामेतर-लामान्तर-न० । लम्पने लामोऽर्थाथप्रसिद्धिर्न विशेषः, लामश्चास्माच्चन्तरश्च । उक्त० ५ अ० । लामविशेषे, व्य० १० उ० । एकस्माल्लामादन्यो लामो लामान्तरम् । ज्ञानदर्शनचरित्रादीनां लामविशेषः, उक्त० ४ अ० ।

लामेतराय-लामान्तराय-न० । अन्तर्गतकर्मभेदे, यदुदय-वशाद्दानगुणन प्रसिद्धादपि दानुपेदे विद्यमानमपि देयमर्थ-ज्ञान याश्चाकुशलोऽपि गुणवानां याचका न लभन्ते न-ल्लामान्तरायम् । पं० म० ३ द्वार । कर्म० । म० ।

लामकंखि-लामाकाङ्क्षिन्-त्रि० । ज्ञानदर्शनचरित्ररूपपर-मार्थलामार्थिनि, व्य० १ उ० ।

लामट्टि-लामार्थिन्-त्रि० । धनादिलामार्थिनि, भ० १ श० ३३ उ० । भोजनमात्रादिप्रार्थिनि, औ० ।

लामट्टिय लामार्थिक-पुं० । भावलाभेन निर्जगविनाऽर्थोऽ-स्येति लामार्थिकः । संयते, दश० ५ अ० १ उ० ।

लाममय लाममद-पुं० । अहमेव लाभेनोत्तमतया पर्यन्त-वर्त्ततेति लामजन्यमदभेदे, स्या० १० टा० ३ उ० । म० । यो ह्यल्पान्तर्गता लब्धिमानात्मकते परस्मै चापकरणादिकमु-त्पादयितुमल स लघुप्रकृतितया लाममदावालिमो भवति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

लामविजय-लामविजय-पुं० । श्रीमहोपाध्यायश्रीकल्याण-विजयगणेशिष्यमुख्यपण्डिते, न० । प्रति० । द्वा० । " चम-त्कार दत्त त्रिभुवनजनानामपि हृदि, स्थितिर्हैमी र्यास्मिन्न-धिकपदमिद्विप्रणयिनी । मुशिष्यास्ते तेषां बभुर्गधिकवि-द्याभितयश — प्रशस्तार्थाभाजः प्रवर्गविबुधा लामविजयाः " ॥ १ ॥ द्वा० ३२ द्वा० ।

लामामंमापश्रोग-लामाशंमाप्रयोग-पुं० । कीर्ति श्रुतादि-लामो मे भूयादिति लामाशंमाप्रयोगः । तद्व्यापार, स्या० १० टा० ३ उ० । ('आनेसापश्रोग' शब्दे द्वितीयभागे ४६६ पृष्ठे अत्रत्या वक्रव्युत्पत्ता गता)

लाम-ललाम-त्रि० । रम्ये, "ललितलामगललायवरभूमणागं" ललन्ति—दोलायमानानि लामानि प्राकृतत्वाद् रम्याणि गललातानि—कण्ठनाऽऽत्तानि वरभूयणानि येषां ते तथा । (प्राकृतत्वान्तापदमिद्विः ।) औ० ।

लामजय-लामजय-न० । कमलतन्त्री, " नलय लामजय उर्सारं च " पाद० ना० १५६ गाथा ।

लामा-देशी-डाकिन्याम, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा । " मे आणश्रा लामाश्रो " पाद० ना० १०७ गाथा ।

लाय-लाज-पुं० । भृष्टवीर्य, आचा० २ श्रु० १ चू० ५ अ० २ उ० ।

लायम लायम-न० । शरीरकान्तौ, " छाया कंठी छवी य लायगण " पाद० ना० ११३ गाथा ।

लायातरण-लाजातरण-न० । तीर्यते इवास्यामतिस्वच्छतया इत्यधिकरणे अनट तरणम्, लाजा—भृष्टा ब्राह्मस्तेर्निवृत्तं तरणं लाजातरणम् । पेयायाम, जीत० ।

लालपिअ-देशी-प्रबालव तीनाकन्दिनेषु । दे० ना० ७ वर्ग ५३ गाथा ।

लालप्पइसा-लालप्य-अड्य० । अत्यर्थे पुनः पुनर्या लपित्वे-त्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० १० अ० ।

लालप्पणपत्थणा-लालपनप्रार्थना-स्त्री० । लालपनस्य गर्हि-तलापस्य प्रार्थनेव प्रार्थना लालपनप्रार्थना । चौर्ये हि कुर्वन् गर्हितलपनानि तत्रपलापरूपाणि, दानवचनरूपाणि वा प्रा-र्थयन्त्येव, तन्न हि कृतं तान्यवश्य यक्त्वानि भवन्ती-ति भावः । पञ्चविंशततमे गौणचौथे, प्रश्न० ३ आध्र० द्वार ।

लालप्पण्या-लालपनता-स्त्री० । भृशं लपनताप्रार्थन, भ० १२ श० ५ उ० ।

लालप्पमाण-लालप्यमान-त्रि० । भोगार्थमन्यर्थे लपति, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

लालम-देशी मृदुनि.इच्छायां च । दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा । लम्पटे, " लोला-लालम लोलुअ " पाद० ना० ७५ गाथा ।

लाला-लाला-स्त्री० । लालतीति लाला । अश्रुत्यन्मुख-इलेष्मसन्तर्ता, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । औ० । ज० । नि० चू० । जी० । मुखधावे, प्रज्ञा० १ पद । उदाहरणम्— ' लालापगलेनकफनासं ' इति लालाभिः क्लृप्तन्तुभिः प्रग-लन्ती कणौ नासा च यस्य । विपा० १ श्रु० ७ अ० ।

लालापचामि(न्)-लालाप्रत्याशिन्-त्रि० । ललतीति लाला अश्रुत्यन्मुखप्रलेष्मसन्तर्तितस्तां प्रत्यशितुं शीलमस्येति लाला-प्रत्याशी । वान्ताभिर्लापिणि, आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० ।

लालाविम-लालाविप-पुं० । लाला—मुखधावे तत्र विषं यस्य । सर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

लावज-देशी-उशोर, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लावग-लावक पुं० । पत्तिविशेषः, प्रश्न० २ आध्र० द्वार । वि-पा० । नि० चू० । प्रज्ञा० ।

लावगकरण-लावककरण-न० । यत्र लावकर्पाक्षिणमुद्दश्य किञ्चन क्रियते । तादृशे स्थाने, स्या० ४ टा० १ उ० । आचा० ।

लावगलकम्बण-लावकलक्षण-न० । लावकर्पाक्षिप्रतिपादकं शास्त्रं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

लावण-लावण्य-न० । स्पृष्टर्णायत्वे, ज्ञा० १ श्रु० ६ अ० । उक्त० । औ० । मनोजन्त्रे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । शरीरका-न्तौ, ग० । सौन्दर्ये, अणु० । लावण्ये छायाविशेषलक्ष-णम्, कुक्कुमायनुत्पन्नजर्मित्यपरं, प्रज्ञा० २३ पद । शरी-रकर्ताविशेषः, भ० १५ श० ५ उ० ।

लावणलतिया-लावण्यलतिका-स्त्री० । वरधनुषो भार्यायाः श्रीकान्त्याः दास्याम्, उक्त० १६ अ० ।

लाम लास्य न० । लामिकानां नृत्यं, " न दीशानुस्यारान " ॥ ८ । २ । ६२ ॥ इति सकारस्य न द्वित्वम् । लास्यम् । लासं । प्रा० । " नट्टे लामे तंडन " पाद० ना० १६६ गाथा ।

लामग लामक पुं० । गायके, अनु० ।

लामग

रासक-पुं० गायकं अनु० रा० । ये रासकान् गायन्ति, ज-
यशस्वप्रयोक्तारो वा भाण्डाः । औ० । जी० । रा० । नि० सू० ।
जं० । प्रश्न० । ज्ञा० ।

लासयविहस्य-देशी-मयूर, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लासिय-लासिक-पुं० । भिल्लविशेष, प्रश्न० १ । आध० द्वार ।

लाह-लाभ-पुं० । " स्त्र-घ-ध-ध-भाम्—" ॥ ८ । १ ।

१८७॥ इति अस्य ह । प्रा० । प्रार्त्ता, अष्ट० ७ अष्ट० । आच० ।
अप्रतिष्ठितजनविषयमर्थयत् । पादाविनाऽऽशानयतो वा
लाभालाभो न वेति ? लाभश्चेन्नहि प्रतिष्ठायाः किं प्रयोजन-
मिति प्रश्नः ? अत्रोत्तरम्-अप्रतिष्ठितप्रतिमानां वन्दने व्ययहा-
रो नास्तीति कथं लाभः । आशाननाकारेण तु प्रत्यवायो भ-
वत्येव, तासु तीर्थकराकारोपलम्भादिति ॥ ३३ ॥ सन० २ उल्ला० ।
नमस्कारस्य श्रीशुश्रूषयनाम्नश्च गणने अधिकलाभः कु-
प्राप्तीति प्रश्नः ? अत्रोत्तरम्-यस्य यद्वर्णने लिखितोऽधिकः
भवति तस्य तद्वर्णनेऽधिकलाभोऽस्ति, परं द्वयोर्महम्नः
पारे नास्तीति ॥ ४६४ ॥ सन० ३ उल्ला० । पुञ्जि-
कया वायुकरणे लाभोऽलाभो वा इति प्रश्नः ? अत्रो-
त्तरम्-मुख्यवृत्त्या पुञ्जिकया वायुकरणे ज्ञानं नास्ति परं
गुण्यादीनां मलिकोद्भापनार्थं वायुकरणे लाभोऽस्ति, न त्व-
लाभो, यतो मलिकोद्भापनं गुरुमार्हते वेति ॥ ४६५ ॥ सन० ४ उल्ला० ।
वृद्धकल्पवित्ने पोषधकरणे लाभः पूजाकरणे वा इति प्रश्नः ?
अत्रोत्तरम्-मुख्यवृत्त्या पोषधकरणे महान् लाभः, कारण-
विशेषतु यथाप्रस्तावो भवति तथा करणे लाभ एवास्ति,
यतो जिनशास्त्रेणैकान्तवादे आनो नास्तीति ॥ ४६६ ॥
सन० ४ उल्ला० ।

लाहण-देशी-भोज्यभेद, दे० ना० ७ वर्ग २१ गाथा ।

लाहविय-लाघविक-न० । लघोर्भावे लाघवं तद्विद्यते यस्या-
सौ लाघविकः । लघुभूत, आचा० १ अ० ८ अ० । गौरवत्या-
ग, स्था० ४ डा० ३ उ० । सन० ।

लाहिसकं गीरयणा लाहिसत्काङ्गीरचना स्त्री० । जिनप्रति-
मानां रचनाविशेष, सन० । जिनप्रतिमानां लाहिसत्काङ्गी-
रचना क्रियमाणा दृश्यते, सा युक्तिमती न वेति प्रश्नः ?
अत्रोत्तरम्-यद्यपि लाहिसत्काङ्गीरकाङ्क्षादृष्ट्या श्रयते त-
थापि नामग्राहं निषेधात्तन्तुपलम्भादिदानात्तत्काले स्था-
नं स्थाने तथाप्रवृत्तिवर्णनाद्वहनां पूजाकरणान्तर्गयप्रसङ्गा-
च्च सर्वथा निषेधः कर्तुं न शक्यत इति ॥ ४७॥ सन० २
उल्ला० ।

लाहुक-लाघुक्य-न० । लाघवं, वृ० ४ उ० ।

लिङ्क-देशी-पाल, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्किअ-देशी-आलिप्त, लीन च । दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्ग-लिङ्ग-न० । लिङ्गगतं गम्यतेऽतीन्द्रियार्थोऽनेनेति लि-
ङ्गम् । अथवा-लीनं तिरोहितमर्थं गमयतीति लिङ्गम् । धूम-
कृतकवार्तिके, विशेष० । दश० । गोरण्याकृत्यगमके, पञ्चा० ६५
विब० । व्यञ्जके, ध० २ आधि० । दश० । प्रति० । लिङ्गयते वि-
शेषेण ज्ञायते वेति लिङ्गम् । लिङ्गे दश० ४ तत्त्व । पञ्चा० ।

आच० । प्रव० । विशेष० । भ० । आकारविशेष, पो० १ विब० ।
वेपे, पो० १ विब० । शिशने, सूत्र० १ अ० ४ अ० १ उ० । ('अंगावाण'
शब्दे प्रथमभागे ४० पृष्ठे तत्संचालनादिनिषेधः) रजोहरणादि
बाह्यनपथ्ये, दश० ४ तत्त्व । व्य० । ननु गृहचरकादयो भवन्तु
भवानुयायिनो भगवद्भिरुपादिगणस्तु कथामित्यत्राह, " संसा-
रसागरांशे, परिभ्रमतेहि सव्वजीविहि । गृहयाणि य
मुक्ताणि य, अणेतसो दूर्वालिगा ॥ ८ ॥ " ननु प्रयः संसार-
पथास्त्रयश्च मोक्षपथा इति यदुक्तं तत् सुन्दरं परं यन्मुखाधु-
विहारणं बहुकालं विहृत्य पश्चात्कर्मपरतन्त्रतया शैथिल्यम-
वलम्ब्यते तत् कुत्र पक्षे निक्षिप्यतामित्यत आह-" सांगण
वश्यं जग-च्छ निग्गया पविहरति पासन्धा । जिणव-
यणवाहिरा वि य, ते उ पमाणं न कायव्वा ॥ ९ ॥ " ग०
१ आध० । शब्दानिष्ठ अर्थगतसत्त्वानुपपत्त्यापचयनिर्मि-
तं स्त्रीत्वपुंसत्वादि कं धर्मविशेष, लिङ्गमशियं लोकाश्रय-
त्वात् । कर्म० ४ कर्म० । लिङ्गमतन्त्रम् । कर्म० ४ कर्म० ।
अनुसूत्रन्यायमते-" एकमात्रं प्रतिज्ञम् " आ० म० १ अ० ।
वाक्ये लिङ्गव्यत्ययं न कुर्यात् । दश० ७ अ० २ उ० । (य-
दि लिङ्गव्यत्यये दापः तदा कथं पृथ्व्यादीनां नपुंसकत्वेऽपि
स्त्रीपुंसत्वेन निदेशः प्रवर्तते इति ' भासा ' शब्दे पञ्चमभागे
१४७ पृष्ठे उक्तम्) साध्यादिष्वे, जीवा० ।

वेमो वि अप्पमाणं, दव्वाहं वांसऊण वारेति ।

सव्वं पि हु करणीयं, इह लिङ्गुवजीविणो वइसो ॥ ११ ॥

वेपोऽप्यप्रमाणमित्यादिदशयति यं वा आदिप्रहणाद्-" अ-
सजमपपसु वट्टमाणस्स किं परिचयि य वेमविस्सने मांइ
मज्जत " इति दृश्यं वाग्यन्ति सव्वमपि-समस्तमपि
करणीयम्-कर्त्तव्यम् इह-समये लिङ्गोपजीविना- गुणशून्यस्य
मननः-साधारिनि गाथार्थः ।

उत्तरमाह-

तत्थ वि बुज्झसु तं पइ, अप्पमाणमव सो वेमो ।

जो निस्सकं वट्टइ, असुहट्टाणेसु तेण जुआं ॥ २ ॥

तत्रापि-वर्णनराकरणे बुध्यस्व-जानीहि तं प्रति-तमार्थत्वं
अप्रमाणमेव निष्फलं स वेपो रजोहरणादियो निर्दिष्टता-
मा नि शङ्क निरपेक्ष वसन्ते अशुभप्रधानेषु-साध्वयोग्येषु
तेन-वेपेण युतः-सहित इति गाथार्थः ।

एतदेव भाषयन्नाह-

दुग्गाइगइण गच्छं तयस्स न हु तस्स तेण साहारं ।

ववहाग अणमि, तस्स वि लिङ्गं पमाणं तु ॥ ३ ॥

दुर्गातगत्या-नरकादिकायां गच्छतो-प्रजतो न वा दुर्गवधारणे
तेन-वेपेण तस्य-लिङ्गोपजीविनः साधारः-परित्राणं व्यथ-
हागत-व्यवहारनयमतेन तस्यापि-लिङ्गोपजीविनोऽपि
लिङ्ग-वेपः प्रमाणमेव तुरवधारणे इति गाथार्थः ।

व्याजिगकमाह-

जइ न पमाणं तो कइ नु, कप्पगंथम्मि एरिसं वृसं ।

मुविहियजइण इयरं, पडुच्च एयाण गाहाण ॥ ४ ॥

गात्रं नेति निषेधे, प्रमाणं लिङ्गानि शेषः, ततः कथं नु-
इति वितर्के, कल्पग्रन्थे प्रतीति इहवद्व्यमाणमुक्ता-भगितम्-
सुविहितपतीनाम् प्रधानमाधुनाम् इतरम्-लिङ्गोपजीविनं

प्रतीत्य—आभित्योपलक्षणत्वाद्विशिष्टं चेत्यपि द्रष्टव्यम् ।
एतन्प्राथयेत्यर्थः

नामेवाह—

लिंगत्थस्स उ वज्रो, तं परिहरन्नां व भुजन्नां—वावि ।

जुत्तस्स अजुत्तस्स व, रमावणो एत्थ दिट्ठतो ॥ ५ ॥

लिङ्गत्थस्स—रजोहरणादिघतः तुरगधारणे, स च व्यवहितो
तो घट्यः स चैव घट्य एव—परिहरणीय एव आधाकर्माधा-
हारः शय्यातरस्याधाकर्माधिकं तस्य स्वयं परिहरतो—वज्र-
यनो भुजानस्य—आसेवनः चापीति समुच्चयं, युक्तस्य वा
अयुक्तस्य वा घट्यमाणनीत्या वा—समुच्चयं, रसायणं कल्प-
पालहृदोऽत्र दृष्टान्तः । इहोदाहरणं यथाहि—कस्मिंश्चिदेशेऽपि
रजोहरणादिध्वजः परिध्वजः क्रियते, ततस्ते दृष्टा सुखेनैव
प्राप्ताणादयस्ते घट्यन्त्येव तत्रापि रजोहरणादिध्वजतुल्यं यो-
ज्यमिति गाथार्थः ।

नामेव गाथां किञ्चिद् व्याख्यानुकाम आह—

वक्खाणं एयाए, तत्थ पुण जुत्तस्स संजमगुणेहि ।

अजुयस्स उ तेहि वि य, इय लिंगुवजीविणो भणियं ॥ ६ ॥

व्याख्यानम्—धिवरणम् एतस्याः—पूर्वोक्तगथायाः तत्र पुनः-
कल्पमन्थे युक्तस्य—सहितस्य संयमगुणः—ज्ञान्यादिभिः अयु-
क्तस्य—असहितस्य तुः पूर्णं, तेनैव ज्ञान्यादिभिर्गति इत्थं
लिङ्गोपजीविनः—साधुवैद्यधारकस्य भणितमुक्तमिति गाथार्थः ।

व्यतिरेकमाह—

जह् लिंगमप्पमाणं, हविज्ज तो तस्स अविरयस्सेव ।

मिज्जायरम्मि चिन्ता, आहाकस्सेव का जहणो ॥ ७ ॥

यदि लिङ्गम्—वेद्याऽप्रमाणम्—अकारण भवेत्—जायेत, त-
तस्तस्य—लिङ्गजीविनोऽविरतस्येव—मिथ्याहंसाग्रं शय्यान्तरं
वर्मातिशतारं आधाकर्म्मणि वा प्रणीतं, वा—समुच्चयं,
चिन्ता तद्वक्तव्यतारूपा का ?, न कान्तिन् यतेः—साधारिणि
गाथार्थः ।

हति स्थिते जीवोपदेशमाह—

तम्हा एवं देसमु, रे जिय ! धम्मत्थ अप्पणा एवं ।

मव्वाणं मुत्ताणं, विसयविभागो द्दहुस्सेओ ॥ ८ ॥

तस्मादेवम्—पूर्वोक्तक्रमेण आदिश—कथय रे जीव ! भो प्राणि-
न् ! धर्म्मार्थं—वृषतिमत्समात्मनः स्वस्य एवम्—उक्तवत् स्वर्वे-
षां—समस्तानां सूत्राणां विषयविभागो—यथावस्थितरूपो दुः-
खोन्नेयः दृच्छुबोध्य इति गाथार्थः । वेद्योऽप्रमाणमिति कथन-
विचारस्वरूपिशोऽधिकारः । जीवा० ३३ आधि० ।

लिंगकल्प—लिङ्गकल्प—पुं० । लिङ्गसामान्यार्थम्, पुं० भा० ।

..... एतो वोच्छामि लिंगकल्पं तु ।

तदि यं तु लिंगकप्पो, इणमो जिणकप्पे भवती तु ॥

रुदणहकक्खणिगिणो, मुंडो दुविहोवही जहमेसि ।

एमो तु लिंगकप्पो, णिच्चाघातेण शेयव्वो ॥

रयहरणं मुहपोत्ती, संखेवणं तु दुविह उवहीओ ।

वाघातो कितलिंगे, अरिमपमेहे य कडिपड्डो ॥

दुविहा अतिमेवा वि य, तेमि इमे वप्पिता समासणं ।

बाहिरअभिभतरगा, तेमि विमेमं पक्खामि ॥

बाहिरगो सरीरस्स, अतिसेसो तसिमो उ बांधव्वो ।

अच्छिहपाणिपाता, वइरोसभसंधयणधारी ॥

अभिभतरमतिसेसो, इमो उ तेमि समासओ भणिओ ।

उदही विव अक्खोभा, सरो इव तेयसा जुत्ता ॥

अव्वावणहमरीरा, वतिगंधो ण भवति सरीरस्स ।

खतमवि ण कुत्थ तेमि, परिकम्मं ण वि य कुव्वंति ॥

पाणिपडिगगहधारी, एरिसया णिधम्मो मुणयच्चा ।

अतिसेसा वोच्छमि, अण्हे वि समासनो तेसि ॥

दुविहोऽतिसेसो तेमि, णाणातिसओ तहेव सारीरो ।

णाणातिमओ ओहि, मणपजव तद्दमयं चेव ॥

अभिणिबोहियणाणं, सुयणाणं चेव णाणमतिसेसो ।

तिवली अभिष्प वच्चा, एमो सारीरमतिसेसो ॥

रयहरणं मुहपोत्ती, जहणो वहि पाणिपत्तियस्सेमो ।

उक्काम तिणह कप्पा, रयहरणमुहपोत्ति पणणं तु ॥

उवड्डो पडिवग्गहीणं, जहन्नमुक्कोसो होति बारसहा ।

तेमि वि इयाणि वि य, अतिगंगायातणिजोगो ॥

उवड्डाण धंसणम—ज्जणायणहणयणदंतसोभाए ।

एते उवघाता खलु, भयंति जिणलिंगकप्पस्स ॥

उवड्डणादियाति, उवगरणं चेव थेरकप्पीणं ।

भइयव्वो लिंगकप्पो, गेलणहोदीहि कजेहि ॥

कज्जम्मि गिलाणादिसु, उवड्डमाइय अणुणहाता ।

दुगुणो चउग्गुणो वा, कारणतो हांति उवहीओ ॥

रुदणहकक्खणयणां, मुंडो दुविहोवही समामेणं ।

एसो तु लिंगकप्पो, कारणवच्चासि अणहतरा ॥

लोण खुरकत्तरी य, मुंडं तिविहं तु हांति थेराणं ।

अमिवादिकारणेहि, कज्जविवजो मलिंगस्स ॥

णिरुवहतलिंगभेदे, गुरुणा कप्पति य कारणं जाते ।

गेलणहगेगलोण, सरीरेवज्जा वडियमादी ॥

वासत्ताणेण वि हु, भेदो लिंगस्स तं अणुणहातं ।

चाउम्मासुक्कोसं, मत्तरिगोहंदिय जहमे ॥

एयं तु दव्वलिंगं, भावे समणत्तणं तु णायव्वं ।

को उवणे दव्वलिंगे, भणति इणमो सुणसु वोच्छं ॥

मक्कावदणणमं—मणा य पूजा य लिंगकप्पम्मि ।

पत्तयबुद्धमादी, लिंगे छउमत्थतो गहणं ॥

वत्थामणसकारो, वंदण अब्भुट्ठणं तु नायव्वं ।

पणिवाते तु नमंमण—संतगुणकित्तणं पूया ॥

दड्ढण दव्वलिंगं, कुव्वंते ताणि इंदमादी वि ।

लिंगम्मि अविज्जेत, णणज्जती एम विग्गो ति ॥

कहितो साहुलिंगेणं, धमेतो मंजतो भवे ।

अलिंगं चेत्ति नं कीम, जाणता ण कं तुमं ॥

पत्नेय बुद्धो जाव, गिहिलिगी अन्व अन्नलिगीसु ।
देवा वि ताण पण, मा पुजं होहिति कुलिंगं ॥
णयणं पुच्छति कोती, केरिमओ होति तुज्ज धम्मो ति ।
ण य सल्लिगविहणं, छउमन्था जाण विरओ ति ।
एसो तु लिंगकप्पो । पं० भा० २ कल्प ।

इयाणीं लिंगकप्पो सो पढम जिगाणं तत्थ गाहा—रु-
दनहरोमया अवाट्टयधुयलोयया निगणो मुंडो जहन्नण
दुविहो उवही—रयहरणं, मुहपोत्तिया य । एम लिंग-
कप्पो । गाहा—‘अच्छिद्धपाणि जिगा अच्छिद्धपाया वडोसम-
संघयणधारी समुदवडम्भोरा सूर्यवनेजोगाशयुक्ता । गाहा
अव्वायन्नसरीर नाम विगधसरीरया न भवइ स्वयं
पि न कुच्छुइ बाह्यशरीरपरिकर्मगहिता धारा— बु-
द्धिमन्त इत्यर्थः । ईदृशा पाणिपात्रधराः जिनशासन-
शास्त्रे विनिर्दिष्टाः । गाहा—दुंघहो तेसि अइसओ—
नाणाइसओ, सरीराइसओ य । नाणाइसओ—आहिमण-
पज्जवसुत्तन्थ तदुभयं च । ‘तिवली अभिन्नवच्चा सरीरा-
होति अइसेसा’ तेसि जहन्तेण दुविहोवही—रयह-
रणं, मुहपोत्तिया य । उक्कोसेण पच्चविहो—रयहरणं मुह-
पोत्ती कप्पो य तिगिण एम पच्चविहो । गाहा—उव-
ट्टणाकरे सरीरस्स धोवणा धोवणाइ य पायाइण ने-
हनयणवेतमोहाइ नंतकट्टाइणमु उवकरणाइसु जिगक-
प्पियाणो उववाओ भवइ । ग्याणि चव धरकप्पिया
जाणि चोदसविहउवहि अइयेगाणि जाणि य उवट्ट-
णाइ निक्कारेण पच्छित्तं, कारणेण जनाइसु भइयव्व वा
मस्सेण लिंगभओ भवइ त तु अणुगणायं केवाअर का-
ले उक्कोसेण नाउम्भामे, जहन्नण—नत राहोदया, डि-
इकणे अट्टियकणे वा अन्नवाइकारेणहि विवच्चाविय
नयरे । एनदुक्कं भवति । गाहा—‘निरुपहर्यातगे’ निक्कारेण गि-
हत्थालिग वा अन्नतिन्थियलिगं वा करंइ मूल, निक्कारेण क-
डिपट्टयं बंधइ चउगुरु, गुरुलधु पक्खे पगओ दुहओ वा
अजं सकडो चउगुरु, मज्जयाउय चउगुरु, गंधपुच्छे
मासलहुं, विइयपण कारणजाण गयदुट्टमाहाइ गिहलि-
गमन्नलिगं वा करंतो सुद्धो । काडिपट्टयं पि लोये करे-
तो वा भायणे उयारेतो वा उलणतो वा गिलाणे व-
हंतो सइ गिलाणे अमरंतो काडिपट्टयं काऊण चकमेज्जा,
पाहुण्यं वा विस्सामित्तो काडिपट्टयं करंज्जा । गुरुतप-
क्ख अजं सकड वा अणामोण्ण सहा वा करंज्जा
मज्जयाउयं धाम्मारत्ते करंज्जा वा केवलनाणे वि उप्प-
जे कहयंतस्स छउमन्थज्जा न सदहइ तुमे कीसमप्प-
णा न करंसि जं पुण पुण पत्नेयबुद्धाण गिहलिगं वा
अन्नलिगं वा न पुणइ, काइ न वा कोइ पुच्छुइ के-
रिसओ तुज्ज धम्मा तं छउमन्थाणं गहणमेव गाग-
च्छुइ लिंगकप्पो सम्मत्तो । पं० चू० २ कल्प ।

लिङ्गकल्पद्वारमाह—

अहुणा तिलिगकप्पं, वोच्छामि अहाणुपुर्वार ।

दारं ।

जं, पुत्ति वक्खानो, जिगथेगणं तु दोण्ह ती कप्पो ।

रुदनहककस्वमादी, सो चेव इहं पि णायव्वो ।

इति एम लिंगकप्पो । पं० भा० ५ कल्प ।

इयाणिं लिंगकप्पो तत्थ गाहा—‘रुदनह’ सो य रुदनहक-
कस्वडा जा होट्टु ता दो लिंगकप्पो वञ्चिया तदा इहं इव । पं०
चू० ५ कल्प ।

लिंगकरण—लिङ्गकरण—न० । रजोहरणसमर्पणे, व्य० १ उ० ।

लिंगतिथि—लिङ्गत्रिक—न० । स्त्रीपुंनपुंसकरूपे लिङ्गत्रये, अनु० ।

त्रिविधालिङ्ग उदाहरणम्—

तं पुण गामं तिविहं, इत्थी पुग्गिं णपुंसगं चेव ।

एग्गिं तिहं पि अ, अंतम्मि अ परूवणं वोच्छं ॥ १ ॥

तत्पुनर्नाम द्वयादीनां सम्प्रति सामान्यत सर्वमात्र स्त्री-
पुंनपुंसकलिङ्गेषु वर्तमानत्वात् त्रिविध-विप्रकारम्, तत्र स्त्री-
निङ्ग-नदी महीत्यादि, पुंनिङ्ग-घटः पट इत्यादि, नपुंसक-
दाधि मध्वित्यादि, एषां च स्त्रीलिङ्गवृत्त्यादीनां त्रयाणामपि
नाम्नां प्राकृतशब्दा उच्चार्यमाणानामन्ते यान्याकारादीन्-
स्यगणि भवन्ति तत्प्रकरणाद्वारणं लक्षणं निर्दिष्टेषु हस्तरा-
ज्ज्ञेमाह—‘एग्गिं’मित्यादि, गतार्थमेवेति गार्थार्थः ।

तत्थ पुग्गिस्स अंता, आ ई ऊ आं हवंति चत्तारि ।

ते चेव इत्थिअओ, हवंति ओकारपरिहीणा ॥ २ ॥

(अस्या गाथाया व्याख्या ‘पुग्गिस्स’ शब्दे पञ्चमभागे १०१४
पृष्ठे गता) अनु० ।

अंतिअ इतिअ उंतिअ, अंताउ णपुंसगस्स वोद्धव्वा ।

एतंमिं तिहं पि अ, वोच्छामि निदंमणे एतो ॥ ३ ॥

नपुंसकवृत्तिनाम्नां त्वन्ते अकार इकार उकारश्चेत्येतान्येष
त्रीगपलगाण भवन्ति, नापस्म । एतेषां च त्रयाणामपि
निदर्शनम्—उदाहरणं प्रत्येक वक्ष्यामीति गार्थार्थः ।

तद्व्याह—

आगारंतो गया, ईगारंतो गिरी अ मिहरी अ ।

ऊगारंतो विण्ह, दुपो अ अंता उ पुग्गिमाणं ॥ ४ ॥

आगारंतो माला, ईगारंतो मिरी अ लच्छी अ ।

ऊगारंतं जंबु, बह अ अंताउ इत्थीणं ॥ ५ ॥

अंकारंतं धन्नं, इंकारंतं नपुंसगं अन्थि ।

उंकारंतं पीलुं, महं च अंता णपुंमाणं ॥ ६ ॥

मे तं तिणाम (सु० १२४) ।

गाथात्रयं व्यक्रम, नवर संस्कृत यद्यपि विष्णुर्गित्युका-
रान्तमेव भवति तथापि प्राकृतलक्षणस्यैवह चक्रमिष्ट्वाद्-
कारान्नता न विरुध्यत, एवमोकारान्तो ह्रस्व इत्यादिष्वपि
वाच्यम्, जम्बू—स्त्रीनिङ्गवृत्तिवर्तनस्यतिवेशणः, ‘पीलुं’ ति
त्तारम् शेषे सुगमम् । ‘मे तं तिनामे’ ति तिगमतम् । अनु० ।
लिङ्गंथ लिङ्गस्य पुं । द्रव्यप्रवृत्तिनाङ्गारमर्हकादी, दश०
३ अ० ।

लिंगधरि(ण)—लिङ्गधरिन्—पुं० । वेद्यमात्रधारिणि, ग० १
अधि० ।

लिंगपुलाग लिङ्गपुलाक पुं० । संयतयेणधारिणि पुलाकल-

विधिसंपन्ने, प्रव० ६३ द्वार । (अस्य व्याख्या ' पुलाग ' शब्दे पञ्चमभागे १०६० पृष्ठे गता)

लिङ्गपूरणपत्र-लिङ्गपूरणपर्व-न० । माघमासभाधिनि शेषा-
नामागधेय शिवलिङ्गघृतपूजातिथौ, नी० ६ कल्प ।

लिङ्गभिण्ण-लिङ्गभिन्न-न० । सूत्रदोषभेदे, यत्र लिङ्गव्यत्य-
यो यथा-इयं स्त्रीति वक्तव्ये अयं स्त्रीति वक्ति । आ० म० १ अ० ।

लिङ्गमेत-लिङ्गमात्र-न० । बुद्धौ, द्वा० २० द्वा० ।

लिङ्गविहार-लिङ्गविहार-पुं० । लिङ्गावस्थितस्य विहारः ।
स्वालङ्कारपरित्यजनन विहारे, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लिङ्गाजीव-लिङ्गाजीव-पुं० । लिङ्ग-साधुलिङ्गं तेनाजीव-
ति, ज्ञानादिशून्यस्तेन जीविकां कल्पयति । साधुवेषजीविनि,
स्था० ४ द्वा० १ उ० ।

लिङ्गावसंभेत-लिङ्गावशेषमात्र-न० । मात्रशब्दो लक्षणवा-
ची, इति प्रवज्यालक्षणे द्रव्यलिङ्गमात्रे, नि० चू० १३ उ० ।

लिङ्गि (ग)-लिङ्गिन्-त्रि० । लिङ्ग-तिरोहितमर्थे गमयतीति
लिङ्ग धूमकृतकत्वादकं तदस्यास्तीति लिङ्गी । साध्यंऽनुमे-
ये, विधेः । लिङ्गं विधत्तेऽस्यासौ लिङ्गी । साधुवेषवर्ति, ग०
२ अधि० । नि० चू० । राजाद्वयणादिसाधुलिङ्गवर्ति, प्रका०
२० पद ।

लिङ्ग-लिङ्ग-न० । कुम्भकारस्यापाके भाण्डपचनस्थाने,
स्था० ८ द्वा० ३ उ० ।

लिङ्ग-लिङ्ग-न० । सशैबलपुराणजलवत्स्वादरहिते, प्रश्न० ४
संब० द्वार । गोवराज्यरसविशेषकलिते, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

लिङ्ग-निली-धा० । निलयने, " निलीकेर्गिनीञ्-णिगु-
ञ्-णिगिञ्च-लुक्-लिङ्ग-लिङ्गा- " ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निपूर्वस्य लीधानेलिङ्गादेशः । लिङ्ग । निलीयते । प्रा० ।

लिङ्ग-लिङ्ग-स्त्री० । लघुयुके, ज० २ वक्ष० । वालाघाष्टके
प्रमाणे अवमानभेदे, न० । ज० । " हर्ग्यासरम्मगहेमवगर्भ-
वयाणं पुत्रावदद्वाणं मण्डूमाणं अट्टवालगा सा एगा लि-
फगा " भ० ६ श० ६ उ० । तनुस्त्रोतानि, दे० ना० ७
वर्ग २१ गाथा ।

लिङ्ग-लिङ्ग-त्रि० । कामले, आ० म० १ अ० । जी० ।

लिङ्ग-लिङ्ग-धा० । लाम्बच्छायाम्, " इस्थान् व्य-ञ्च-
त्य-प्सामनिश्चले " ॥ ८ । २ । २१ ॥ इति षस्य छ- । लिङ्ग-
इ । लिङ्ग- । प्रा० २ पाद ।

लिङ्गि-देशी-चाट्टनि, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्ग-लिङ्ग-त्रि० । संमृष्टे, स्था० ४ द्वा० २ उ० । सर्वतः ।

(स्था० ३ द्वा० १ उ०) पिच्छलीकृते, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
उपादिग्ये, प्रका० २ पद । छगणादामः (कल्प० ३ अधि० ६
क्षण) इतिपिने, अष्ट० ११ अष्ट० । मृत्तिकया सयतः खरगिटने,
वृ० २ उ० । ग० । प्रचुरकर्मखरगिटने, उत्त० ८ अ० । सूत्र० ।
प्रव० । घसादिना गर्हितद्रव्येण लिङ्गं, पञ्चा० । पण्णदोष-
विशेषे, स्था० ३ द्वा० ४ उ० । आचा० । लिङ्गं यत्र वक्ष्या-

विद्रव्यलेपो लगति । पि० । (तच्छ न प्राश्नमिति ' एसणा '
शब्दे तृतीयभागे ६५ पृष्ठे गतम्)

लिङ्गी-देशी-खगणादीनां दोषे, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्गमीहकेमर-लिङ्गसिंहकेशर-पुं० । आस्तरणविशेष, का०
१ श्रु० १ अ० ।

लिङ्गारिय-देशी-खरगिटने, पि० ।

लिङ्गकम्म-लेप्यकम्मन्-न० । लेप्यरूपकम्मणि, अनु० ।

लिङ्गगहत्थि-लिङ्गकहस्तिन्-पुं० । चित्रकहस्तिनि, आव०
४ अ० ।

लिङ्ग-लिङ्ग-धा० । आम्वादे, " ध्मो बुह-लिङ्ग-वह-य-
धामुच्चातः " ॥ ८ । ४ । २४५ ॥ इति द्विरुक्ता ध्मो वा क्य-
स्य च लक् । लिङ्ग- । लिङ्गि- । लिङ्गते । प्रा० ४ पाद ।

लिङ्ग-लिङ्ग-धा० । उपदेहे, " लिङ्गं लिङ्गः " ॥ ८ । ४ । १४
६ ॥ इति लिङ्गलिङ्गादेशः । लिङ्ग- । लिङ्गति । प्रा० । " स्व-
राणां स्वराः प्रायऽपञ्चश " ॥ ८ । ४ । ३२६ ॥ लिङ्ग- । लिङ्ग-
लीङ्ग- । प्रा० ४ पाद ।

लिङ्ग-निङ्ग-पुं० । पिबुमन्दके, " निङ्गनापिते ल-एङ् वा "
॥ ८ । १ । २३० ॥ इति नस्य लः । लिङ्ग- । निङ्ग- । प्रा० ।
कामले रा० ।

लिङ्ग-लिङ्ग-स्त्री० । अक्षरलेखप्रक्रियायाम्, स० १८ सम० ।
पुस्तकादावक्षरविन्यासे, भ० १ श० १ उ० । अष्टादश
लिङ्गः शास्त्रेषु श्रूयन्ते । तद्यथा- " हंसलिङ्गी १ भूय-
लिङ्गी २, जङ्गली ३ तद् रक्खली य ४ बोधवा । उड्डी ५
जवणि ६ तुङ्गकी ७, कीरी ८ दविडी य ९ सिधवा
य १० । ॥ १ ॥ मालविङ्गी ११ नाड १२ नागरि १३,
लाङ्गलिङ्गी १४ पाङ्गी य १५ बोधवा ॥ तद् अति-
मिती य लिङ्गी १६, चाणकी १७ मूलदेवी य १८ ॥ २ ॥ "
विशे० । प्रका० । लेप्यावधौ, स० ४५ सम० । (एता ' आ-
र्याय ' शब्दे द्वितीयभागे ३३६ पृष्ठे व्याख्याताः)

लिङ्गपरिच्छेय-लिङ्गपरिच्छेद-पुं० । लिङ्गभेदपरिज्ञाने कला-
भेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लिङ्गासण-लिङ्गासन-न० । मर्माभाजने, रा० । जी० ।

लिङ्ग-स्वप-धा० । शयने, " स्वपेः कमवस-लिस-लोटा- "
॥ ८ । ४ । १४६ ॥ इति स्वपेः स्थाने लिङ्गादेशः । लिस- ।
स्वपति । प्रा० ४ पाद ।

लिङ्ग-देशी-तनुकृते, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लिङ्गमाण-लिङ्गत्-त्रि० । लेखन्या मृष्टे कुर्वणे, अनु० ।

लिङ्ग-देशी-तनौ, सुप्त च । देना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लिङ्ग-लिङ्ग-न० । अक्षरविन्यासीकृते, कर्म० ४ कर्म० ।
शिल्पविशेषे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लीङ्ग-लीङ्ग-त्रि० । गुप्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

लीलट्टिय-लीलास्थित-त्रि० । ललिताङ्गनिवेशरूपया लील-
या स्थित, ज० १ वक्ष० । " लीलट्टियमालिभाज्या " जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

लीला-लीला-स्त्री० । सकामगमनभाषितादिके, अनु० ।
 विलासं, शृङ्गारचैष्टायाम्, क्रीडायां च । वाच० । “हेला
 मालम्बं लीला” पा० ना० ७० गाथा । “लीलाघायकय-
 पक्ष्मणम्” लीलया—न तु प्रसवेदापनोदाय, प्रसवेदस्य
 दिव्यशरीरे अभावात्, ततो लीलया ‘वाय’ स्ति वातोदी-
 रणार्थं ‘कयपक्ष्मणम्’ नि कृतः—अघभूतो यः पक्षक-
 स्तालघृन्ते तेन (शोभिताम्) । कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
 लीलाचक्रम्ममाण-लीलाचक्रम्ममाण-त्रि० । हेलया कुटि-
 लगमनं कुर्वणे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
 लीलायंत-लीलायत्-त्रि० । सविलासगतौ, कल्प० १ अधि०
 २ क्षण । लीलां कुर्वति, क्ता० १ ध्रु० १ अ० ।
 लीलालग्न-लीलालग्न-न० । कल्पनाकल्पितक्रीडामुग्धे, अ-
 घ० १ अघ० ।
 लीलो-देशी-यङ्, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लीत्र-देशी-बाले, दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।
 लीहंदर-लीहंदर-न० । रोगविशेषे, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
 लुअ-लून-त्रि० । “क्लेनाफुगादयः” ॥ ८ । ४ । २५ ॥ निपा-
 तान् । लुअं । लून् । लुअं, प्रा० । लूनं, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंक-लुङ्क-पुं० । जिनप्रतिमापूजाविरोधनि स्वनामभ्यान्
 गच्छं, “काश्चाश्चरीष्याप्यसमञ्जसं तच्छास्त्रार्थशून्यैः प्रति-
 भोजितैश्च । लुङ्काद्यनादेयमनान्धकूप-प्यन्धैरिच्छे । पतितं
 प्रभूतैः ॥ ४३ ॥ ” ग० ३ अधि० सुप्तं, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंकशि-देशी-लयनं, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।
 लुंस्व-देशी-नियमे, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंस्वाअ-देशी-निर्णये, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुंचन-लुञ्चन-न० । सामान्यतः केशोत्पाटने, पि० । अप-
 नयनं, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।
 लुंचित-लुञ्चित-त्रि० । उत्पाटितकेशे, आच्चा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० ।
 लुञ्ज-मृज-धा० । शुद्धौ, “मृजे रुग्धुम-लुञ्ज-पुञ्ज-पुम-
 फुल-पुम-लुह-हुल-रामाणाः” ॥ ८ । ४ । २५ ॥ लुञ्जमाष्टिप्रा० ।
 लुंपइता-लुम्पयितृ-त्रि० । प्रान्थरुद्धेदनादिभिर्विलम्पयितरि,
 आच्चा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । अन्यतराङ्गावयवविकर्तने, सूत्र०
 २ ध्रु० २ अ० । केशाकर्षणागुन्पीडने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
 लुंपणा-लोपना-स्त्री० । प्राणानां रुद्धेन, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 लुंपाग-लुम्पाक-पुं० । प्रतिमाविरोधनि दुग्दके, ‘उच्च-
 नीयमज्झिमकुलाई अडइ’ इति अत्र लुम्पाका नीचशब्देन
 सर्वोण नीचकुलानि वर्तन्ति, तत्कथमिति प्रश्नः ? अत्रोच्चर-
 म्-नीचकुलानि—वर्गिकुलानि—उच्चकुलानि—शृङ्गिमकुला-
 नीति श्रीदशवैकालिकवृत्तपादिषु व्याख्यातमस्तात्यतो नाच-
 शब्देनाऽनुच्चिमकुलानि ज्ञेयानि न तु गहर्णीयकुलानि, तथा
 च दशवैकालिकेऽपि ‘पांडकुट्टकुले न पविम इत्यादि स्थापना-
 मिति ॥ ११ ॥ सेत्र० ३ उल्ला० ।
 लुंवी-लुम्वी-स्त्री० । आम्नादिमज्जयाम्, कल्प० २ अधि० ८
 क्षण । स्तम्बके, लतायां च । दे० ना० ७ वर्ग २२ गाथा ।

लुक्-लुट्-धा० । घोटने, “तुडस्ताड-तुट्-लुट्-लुडोक्लु-
 डोल्लुक्—लुलुक्—लुकोल्लुक्” ॥ ८ । ४ । ११६ ॥ इति
 तुडस्थाने लुकादेशः । लुक् । तुडति । प्रा० । भवे, वाच० ।
 निली-धा० । तिरोधाने, “निलीङ्गैर्णिलीअ-लुलुक्—णि-
 रिग्घ-लुक्—लिक्—ल्लिक्काः” ॥ ८ । ४ । १५ ॥ इति नि-
 पूर्वस्य लिङो लुकादेशः । लुक् । निलीयते । प्रा० । ओगा-
 रीमुहनिजिअउ, घटति लुक् (क) मिअंक । प्रा० ४ पाव ।
 रुग्ण-त्रि० । रोगिण, “शक्क-मुक्क-दष्ट-रुग्ण-सुदुवे को
 वा” ॥ ८ । २ । २ ॥ इति संयुक्तस्य को वा । लुक् । लुग्गो ।
 “हरिद्रादौ लः” ॥ ८ । १ । २५४ ॥ इति रस्य लः । रुग्णा । प्रा० ।
 लुञ्चित-उत्पाटितकेशे, ‘लुक्कविलुक्को अह कषोडो’ लुञ्चि-
 तविलुञ्चिनो यथा कपोतः । पि० ।
 लुक्कसिग्घ-लुञ्चितशिरष्क-त्रि० । कर्त्तरीकृतशिरष्के, क-
 न्य० ३ आध० ६ क्षण ।
 लुक्ख-रुक्ख-पुं० । संयोगे सति संयोगिनामबन्धकारणे स्प-
 र्शभेदे, “एगं लुक्खं” स्था० १ टा० । निस्नेहे, त्रि० । प्रश्न०
 ५ सम्ब० द्वार । जीत० । वृ० । स्था० ।
 लुक्खदेमीय रुक्खदेशीय-पुं० । रुक्ककले, आच्चा० १ ध्रु० ६
 अ० ३ उ० ।
 लुक्खफामपरिणय-रुक्खस्पर्शपरिणत-पुं० । भस्मादिवन् रु-
 क्षस्पर्शपरिणतेषु पद्मलेषु, प्रश्ना० १ पद ।
 लुक्खाणण-रुक्खानन-पुं० । अलाउहानसुराणस्य कनिष्ठ-
 भ्रातरि, “ताणस्म कनिठो लुक्खानननामधिज्जो दिक्खीपर-
 ओ मेतिमाहवंपरिओ गुज्जरधरं पट्टिओ” ती० १६ कल्प ।
 लुक्खमग्गुहमनिकामभोइ-रुक्खाज्जसोणानिकामभोजिन्-
 पुं० । रुक्कम्-निस्नेहम् अग्गसोणामात नत्र प्रत्येकमभिसंब-
 ध्यते, अग्गं हिङ्गवादिभरसंस्कृतमनुष्णं-शीतलमनिकामं
 परिगमते भक्कं भोक्कं शीतलमयां त रुक्खरमानुष्णानिकामभो-
 जिनः । मकारावलाक्षाणकौ । तथाविधाभिप्रहविशेषच-
 र्क, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
 लुग्ग-रुग्ग-त्रि० । जीर्णतां गते, “क्लेनाफुग्गादयः” ॥ ८ ।
 ४ । २५ ॥ इति रुग्गस्थाने लुग्गेति निपातः । लुग्गो ।
 रुग्गो । प्रा० । भग्ने, दे० ना० ७ वर्ग २३ गाथा ।
 लुडन-लुडन-न० । अवधावने, व्य० १ उ० ।
 लुण-लू-धा० । छेदने, “चि-जि-थु-हु-स्तु-ल-प-धू-णं
 गो हस्वश्च” ॥ ८ । ४ । २४१ ॥ इति अन्ते णकारागमः,
 दाघस्वरस्य हस्वः । लुणई । लुनानि । प्रा० ४ पाव ।
 लुत्त-लुत्त-त्रि० । अपगते, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० ।
 लुत्तधम्म लुत्तधम्मन्-त्रि० । विगतधम्मणि, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 लुत्तपाप्प-लुत्तप्रज्ञ-त्रि० । अपगतावधिविवेके, सूत्र० १ ध्रु० ५
 अ० १ उ० ।
 लुट्-लुट्-त्रि० । अत्रादिष्वभिधाङ्गावति, उत्त० ११ अ० ।
 आदागपधिपात्रादिषु लोलुपे, ग० २ अधि० । पा० ना० १ रागहे-
 पार्ते, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । लोभनम्-लुब्धम्, नपुंसके क्तः । लोभे,
 म० । वृ० ३ उ० ।

लृह

लोभ-पुं० । स्वनामख्याते गन्धद्रव्यविशेषे, दश० ६ अ० ।

लुङ्ग-लुब्धक-पुं० । व्याधे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

लुङ्गदिद्वन्तभाविय-लुब्धकदृष्टान्तभावित-त्रि० । पार्श्वस्थादि-
भिर्भाविने, नि० चू० । पासन्धातीहि जे भाविता ते लुङ्गदिद्वन्त-
भाविता । कहं ? ते पासन्धा एवं कहंति-जहा लुङ्गगा द्विगणस्म
पिट्टतो धावति द्विगणस्म पलायमाणस्स सेयं लुङ्गस्स वि-
जेण तेण पगारेण तं द्विगणं असेउं बाधाने तस्स सेयं एय
जहा द्विगणो तहा साह, जहा लुङ्गगा तहा सावगा । नि०
चू० ४ उ० ।

लुप्पमाण लुप्यमान-त्रि० । कर्णनासिकादिच्छेदनेन क्षिप्रमाने,
उपा० ७ अ० ।

लुग्गी-देशी-वाद्यविशेष, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।

लुलिय-लुलित-त्रि० । अतिक्रान्तप्राये, द्वा० १ थु० ४ अ० ।
मदवशेन घूर्णिते, चलत्पदं च । उत्त० ५ अ० । तीरभुवि
लुटति, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लुप्यन्त-लुप्यमान-त्रि० । " न वा कर्म-भावे व्यः क्यस्य च
लुक् " ॥ ८ । ४ । २४२ ॥ लुब्ध । लुप्यन्ते । प्रा० । लुप्यमाने,
प्रश्ना० १ पद ।

लुहिल-रुधिर-न० । रक्तं, " ता कहिं नु गंदे लुहिलिप्पण भ-
विस्सादि " प्रा० ४ पाद ।

लूमा-देशी मृगतृणायाम्, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लूङ्गा-देशी-न० । अपहरणं, जा० १ प्रति० ।

लूडिय-लूटित-त्रि० । अपहृत, आचा० २ थु० १ चू० २ अ०
१ उ० । आ० म० ।

लूण-लवण-पुं० । वनस्पतिविशेष, येन दग्धेन सर्जिका नि-
पद्यते । ध० २ अधि० । खार्गत्तारके, ध० २ अधि० ।

लूणप्पमाय-लवणप्रसाद-पुं० । अलाउहीनाऽऽगमनसमका-
लिककणोदयपूर्वजसामरुद्धयपूर्वजाजुनेदवपूर्वजविशालदेवपूर्व-
जवीरधवलपूर्वज गुजरेदेशाधिपता वांघलक्षत्रिये, ती० २५
कल्प ।

लूणरुक्मवच्छल्ली लवणवृत्तच्छवि-स्त्री० । लवणापगपयाय-
स्य भ्रमरनाम्ना वृत्तस्य त्वच्चि, ध० २ अधि० ।

लूणिगवमति लूणिकवसति-स्त्री० । अर्बुदपर्वते ग्रामविशेषे,
लूणिगवसत्या नव शतानि चतुरशीतिश्च पौषधशाला वस्तु-
पा नते जपालाभ्या स्थापिताः । ती० ४२ कल्प ।

लूया-लूता-स्त्री० । घातिकरोगविशेष, पञ्चा० १ विव० । को-
लकपटक, कोलिकजालके च । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

लूर-छिद-धा० । द्वेधीकरणं, छिदद्वेधाव-णिच्छल्ल-निजभो-
द-णिच्छल्ल-णिच्छल्ल-लूराः । " ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति लूरा-
देशः । लूरइ । पञ्च-छिदइ । प्रा० ४ पाद ।

लूमग-लूपक-त्रि० । मुष्णति लूपयति वा इति लृषकः । स्था०
४ ठा० २ उ० । चौरे, व्य० ४ उ० । करे, भक्षके च । सूत्र० १
थु० ३ अ० १ उ० । हिंसके, सूत्र० १ थु० २ अ० ३ उ० । व्या-
पादके, सूत्र० २ थु० ४ अ० । विराधके, सूत्र० १ थु० २ अ०
२ उ० । उपमर्दकारिणि, सूत्र० १ थु० ५ अ० १ उ० ।

साम्प्रतं लूपकमधिकृत्याह-

तउसगवंसगलूमग-हेउम्मि य मोदओ य पुणो ॥ ८८ ॥

अपुष्यंसकप्रयोगे पुनर्लृषके हेतौ च मोदको निदर्शनमिति
गाथात्तार्थः । भावाथः कथानकादवसेयः, तथेदम्—"जहा
पगो मणुस्सो तउस्साणं भणिणं मगंडनं नयं पविमइ, सो
पविसेतो धुत्तेण भणाइ-जो एयं तउस्साणं मगंडं खाइजा तस्स
तुमं किं वेमि ? तांहा सागाइणं सो धुत्तो भणिओ-तस्साह
तं मोयगं वेमि, जो नगरहारेण गं गिण्फइइ, धुत्तेण भणात्त-
तोऽहं एयं तउस्समगंडं खायामि, तुमं पुणं तं मोयगं देजासि
जो नगरहारेण गं नीसर्गति, पच्छा सागाइणं अभुवगण
धुत्तेण सांक्खणां कया, मगंडं आहाइत्ता तस्मिं तउस्साणं
एककयं खंडं अवणिता पच्छा तं सागाइयं मोयगं मगति,
तांहा सागाइओ भणति-इमं तउस्सा गं खाइया तुमं, धुत्तेण
भणति-जहं न खाइया तउस्सा अग्रवेहं तुमं, तओ अग्र-
विण्णु कइया आगया, पासंति खाइया तउस्सा, तांहा कइया
भणति-को एयं खइणं तउस्से किण्ण ? तओ करणं वच-
हागे जाओ खइयं ति, जिओ सागाइओ । एम वसगो चव
लूमगानांमत्तमुयसत्था, तांहा धुत्तेण मोदगं मगिजाति,
अच्छाओ सागाइओ, जूतिकरा आलागया, तं तुहा पु-
च्छति, तस्मिं जहावत्तं मव्वं केहात, एव काहेतं तेहि उत्तरं
अक्खमाओ-जहा तुमं खुडुयं मोदगं गगरदारे ठाविसा
भण एम म मोदगो गं गीसरइ गगरदारेण, गिगहाहि,
जिओ धुत्ता । एम लोइओ, लोमुत्तेरे वि चरणकरणाणुयोगे
कुम्भानांभाविनस्स तहा लूमगो पउंजइ-जहा सस्मं पाइ-
वज्जइ । दव्वाणुजोगे पुणं पुजा भणति-पुव्वं वरिसओ
चव । ओ पुणं भणातं पुव्वं सयमेव सव्वामचारं हेउं उच्छा-
रेऊण परावसेमणानांमरा सहसा वा भाणता होजा, पच्छा
तमेव हेउं असेणं निरुत्तयणेण ठावइ । " दश० १ अ० ।

लूमण-लूपण-न० । कदथने, सूत्र० १ थु० ३ अ० १ उ० ।
दृपणे, सूत्र० १ थु० १४ अ० । उपमर्दने, सूत्र० १ थु० १४ अ० ।
अतिक्रमणे, सूत्र० १ थु० ५ अ० २ उ० । विध्वंसने, आचा० १
थु० ६ अ० ४ उ० । विराधने, आचा० २ थु० १ चू० १ अ० ७
उ० । ह्रस्वकरणे, सूत्र० १ थु० ७ अ० ।

लूमिय-लूपित-त्रि० । परितापने, आचा० २ थु० ४ चू० ।
हिंसके, सूत्र० १ थु० १ अ० । आचा० ।

लूमियपुव्व-लूपितपूर्व-न० । हिंसितपूर्वे, आचा० १ थु० ६
अ० १ उ० ।

लूह-रुत्त-त्रि० । निस्तेहे, स्था० ५ ठा० १ उ० । वृ० । आचा० ।
द्वा० । प्रति० । अप्रणीते, भ० ३ श० ४ उ० । स्नानस्निग्ध-
भोजनादपरिहारेण, (उत्त० २ अ०) तैलाभ्यङ्गादिरहिते, उत्त०
२ अ० । स्वजनां वृषु स्नेहाविग्रहादृत्तः । दश० १० अ० । रुत्तः
शरीरं मर्नाम च । द्रव्यभावस्नेहवर्जितत्वेन परेण, स्था० ४
ठा० १ उ० । रागद्वेषादिते, सूत्र० २ थु० १ अ० ।

लूप-पुं० । लूपयति वा कर्ममलमपनयतीति लृषः । स्था० ४
ठा० १ उ० । उत्त० । स्नेहपरित्यागे, दश० २ अ० । सेयंमं,
सूत्र० १ थु० ३ अ० २ उ० ।

लूहचरय-रुत्तचरक-पुं० । रुत्त-निस्तेहं चरति अभिप्रह-
विशेषणम् । रुत्तमात्रमाहके भिक्षौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । सूत्र० ।

लूहजीवि (लृ)-लूहजीविन्-पुं० । लूहण-तैलादियजिन्तं
जोषन्तुं शीलमस्यान् । निम्नेहभोजिनि आभिप्राहिके साधो,
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

लूहविशि-लूहवृत्ति-पुं० । यत्नचणकाराभिर्धननशालि आ-
भिप्राहिके साधो, दश० = अ० ।

लूहाहार-लूहाहार-पुं० । लूहं तैलादियजिन्तम् आहारयति
लूहो वा आहारो यस्य स तथाविध आभिप्राहिके साधो,
स्था० ४ ठा० १ उ० ।

लूहिय-लूहित-न० । विरूजित, औ० । निर्जलीकृत, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण ।

ले-ला-धा० । आदाने, "स्वराणां स्वराः" ॥ ८ । ४ । २३ = ॥
इत्याकारस्थाने एकारः । लेर् । लानि । प्रा० ४ पाद ।

लेखविहाण-लेखविधान-न० । लेखविधा, प्रभा० १ पद ।

लेच्छइ-लेच्छकिन्-पुं० । लक्ष्यावशेष, सूत्र० १ ध्रु० १३
अ० । लेच्छकिं जानीयुः कोशलदेशस्य राजसु, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण । भ० । प्रा० । औ० ।

लेउक-लेह-वि० । मधुशिवरिणाप्रभृतिषु आम्बायनेषु,
प्रा० १ ध्रु० १३ अ० ।

लेटु-लेटु-पुं० । प्रत्न, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । पापानां,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (लेटुकदण्डान्तः श्यामाङ्ग
शब्दे चतुर्थभागं २४१२ पुष्ट गतः)

लेटुअ-देशी-लोष्टके, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा । "लेटुओ
लोष्ट" पाद० ना० १५३ गाथा ।

लेटुक-देशी-लम्पट, लोष्टच । दे० ना० ७ वर्ग २६ गाथा ।

लेदिअ-देशी-स्मरण, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लेटुक-लेटुक-पुं० । लोष्टके, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।
"लेटुके लोष्टो" पाद० ना० ।

लेण-लयन-न० स्थाने, वसतिरूप (दश० = अ०) शैतगृह,
प्रश्न० ६ संव० द्वार । शिवामयगृह, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
पर्वतनिकुटितगृह, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । गृह, स्था० १
ठा० ३ उ० । कल्प० । उत्कीर्णपर्वतगृह, भ० ४ श० ७ उ० ।
आधये, स्था० = ठा० ३ उ० । गुहायाम् उत्त० २ अ० सूत्र० ।

लेणजंभय-लयनजृम्भक-पुं० । जृम्भन्ते-विजृम्भन्ते स्वच्छन्द-
चारितया चेष्टन्ते ये ते जृम्भका-निर्गलोकवासिनो व्य-
न्तरंधवाः (भ०) लयनम्-गृहम् । लयनाविभागं जृम्भ-
कां देख, लयनजृम्भक । जृम्भकद्वन्द्व, भ० १४ श० = उ० ।

लेणभाग-लयनभाग-पुं० । चित्रशालायाम्-नवनवाभोग,
औ० ।

लेणमुहुम-लयनसूक्ष्म-न० । लयनम्-आश्रयः सन्त्रानाम् यत्र
कीटिकाद्यनेकसूक्ष्मसत्त्वा भवन्ति तल्लयनम् । सूक्ष्मविले, स्था० ।

से किं तं लेणमुहुम ? लेणमुहुप पंचविह पणने, तं
जहा-उत्तिगलेण १ भिगुलेण २ उज्जुर ३ तालमूलण ४
संबुकावट्ट नामं पंचमे ५ । जे लुउमन्थेण ० जाव पडिलेहि-
यन्ने भवइ, से तं लेणमुहुमे ॥ ७ ॥

(से किं तं लेणमुहुम) अथ कानि तत्, लयनम्-आश्रयः
सन्त्रानां, यत्र कीटिकाद्यनेकसूक्ष्मसत्त्वा भवन्ति तल्लयनं
सूक्ष्मविलानि, गुरुगह—(लेणमुहुमे पंचविह पणने)
सूक्ष्मविलानि पञ्चविधान प्रश्नानि (तं जहा-) तद्यथा
(उत्तिगलेण १ भिगुलेण २ उज्जुर ३ तालमूलण ४ संबु-
कावट्ट नामं पंचमे) उत्तिक्का-गदभाकारा जीवालेषां विले-
भूमां उत्कीर्ण गृहम् उत्तिक्कलयनम् १, भृगु-शुष्कभृगुस्वा
जलशोषानन्तरं जलकेदारदिषु स्फुटता वारिर्गत्यथः २,
सर्गल विलम् ३, तालमूलाकारम्-अधः पृथु उपरि च सूक्ष्मं
विलं तालमूलम् ४, शम्बुकावट्ट-भ्रमरगृहं नाम पञ्चमम् ५,
(जे लुउमन्थेण ० जाव पडिलेहि यन्ने भवइ) यानि लुधमन्थ-
न यावत् प्रान्तलोखनव्याप्तं भवन्ति (से तं लेणमुहुमे)
तानि सूक्ष्मविलानि । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण । कीटिकामग-
रादिकं सूक्ष्मभेद, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लेच्छारिय-देशी, खरगिटत, वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लेप्यकम्म-लेप्यकमेन न० । लेप्यपरिज्ञानान्मके कलाभेद,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

लेप्यकार-लेप्यकार-पुं० । लेप्यकरणाशील्पानि, अनु० ।

लेप्यपुत्तलिया-लेप्यपुत्तलिका-स्त्री० । लेप्यकर्मानभिप्सायां
पुत्तलकायाम्, अनु० ।

लेलु-लेलु-पुं० । लोष्ट, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । कपाले, आचा०
१ ध्रु० ६ अ० ३ उ० । पृथिवीशकले, आचा० २ ध्रु० १ चृ०
१ अ० ४ उ० ।

लेव-लेप-पुं० । मृत्लेपनादिश्लेषे दश० ४ अ० १ उ० । उपचये,
उत्त० = अ० । वृ० ।

अधुना लेपप्रारम्भः -

अप्पत्ते अकहिता, अणहिमया परिच्छिणे य चउगुरुणा ।

दोहि वि गुरु तवगुरुणा, कालगुरु दोहि वी लहुणा ४७७ ।

सूत्र पात्रपणाललेण अप्राप्ते यदि लेपस्यानयनाय प्रेषयान
तदा तस्य प्रायश्चित्त चत्वारो गुरुकाः तद्यथा-तपोगुरुका-
कान्तगुरुकाश्च । अथ प्राप्तं प्राप्य धृतं तद्व्ययमकर्थायत्या कथ-
नेऽप्याधगतस्तदर्थो न वेत्यपरिच्छाद्य आधगतमपि सस्यक
अहर्भाति न वेत्यपरीक्ष्य यदि प्रेषयति तदा प्रत्येकमकथ-
नेऽनाधगमेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघु-
काः, द्वाभ्यां लघवः । तद्यथा-तपोलघुकः, काललघु-
कश्च । यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मान्सूत्र प्रा-
प्ते तत्रापि कार्यते तत्राप्यधिगेत स परीक्ष्य लेपस्यानय-
नाय प्रेषणीय एष लेपस्य काल्यकः ।

अज्जकालियलवं, वर्यति अविद्याणिऊण मडभावं ।

ते वतव्वा लेवा, दिट्ठे तेलोक्कदंभीहि ॥ ४७८ ॥

कालचप्रचचनस्य सद्भावम्-रहस्यम् आर्वादिवा-अवि-
ज्ञाय अथकालिकं लेप पात्रस्य वदन्ति न एष पात्रस्य
लेप सर्वत्ररूढः किं त्वयकले-अधुनातनसुर्गमिः प्रवर्ति-
त, ते वक्रव्याः, हट्ट मलु पात्रस्य लेपः त्रैलोक्यदर्शिभिः ।
गनामेव गाथां व्याचक्ष्यामु प्रथमतः पूर्वार्द्धे व्या-
ख्यानयन लेपस्य ज्ञानानुपदिष्टत्वं भावयति-

अयापयण-नेयम् उवघाओ दीपट्टे जओ तिदिहो ।

तस्मा वयंति केई, न लेवगहणं जिणा विंति ॥ ४७६ ॥

यस्मात्तेने गृह्यमाणे त्रिविध उपघातो दृश्यन्ते, तद्यथा—
आत्मनः, प्रयत्नस्य, संयमस्य च । तस्मात्केचिद्वर्तन्ते—न
लेपग्रहणं जिना दृश्यते—न खलु भगवन्तः सावद्यं वचनमु-
च्छरन्ति ।

कथं पुनर्गन्धप्रवचनसंयमोपघात इत्यत आह—

रहपडणुत्तमंगा-दिभंजणा घट्टणे य करघातो ।

एमाऽऽय विराहणया, जकलुद्धिणे पवयणम्मि ॥४८०॥

गमणागमणे गहणे-तिद्धणे संजमे विराहणया ।

महि-सरि-उम्मुग-हगिया, कुंथु वामं रञ्जोत्तिया ॥४८१॥

रथस्य शकटस्य पतने उत्तमाङ्गावः शरीरावयवस्य भङ्गः,
तथा—भाजनस्य लेपे वस्त्रे घट्टकेन वस्त्रलेप पात्रं घट्टयतः
करघात करस्यापोडा, एषा आत्मविगधना । यत्नाः—श्वा-
नस्तेः शकटस्याक्तोऽनकथा त्रिहृयोर्ज्जिविन साधुर्गण च त-
त्र लेपं गृह्णाति, तर्माप च भोजनयोग्य पात्रं दास्यति, ततो य-
त्तोर्ज्जिविन-यत्तोर्ज्जिविनलेपग्रहणे प्रवचन-प्रवचनस्योपघात
तथा-विस्थाने-त्रिषु स्थानेषु च संयमे संयमस्य विगधना,
तद्यथा—लेपग्रहणाय गमने लेप गृहीत्वा पुनर्गमनायागमने-
लेपग्रहणे च । तथाहि-गच्छन्तामागच्छन्तां तत्र वा महताः स-
न्निवृत्तप्राथम्यकायस्य विगधना, सार्द्ध-नदी तत्र गमने आग-
मने चाऽऽकार्यविगधना, तथा-कदाचित्तः शाकटिकैर्गणका-
य उर्द्धागतो भवेत्, तत्र कथमप्यनुपायागत उल्लुक्चालने
आग्निकार्यविगधना, यत्राग्नस्तत्र वायुर्गति वायुविगधना,
हार्गत्कायक्रमेण वनस्पतिकार्यविगधना, तथा-लेप कुन्ध्या-
दयः प्राणा लग्ना भवेयु ततस्तदग्रहणे त्रसकार्यविगधना ।
तथा-गमने आगमने तत्र या वयं पतेत् रजो या संचित-
घातोऽतन्मापतिते स्यात् ततस्तद्विराधना ऽपि तत्राऽवमेया ।
तदवमायानम-आत्मप्रवचनसंयमानामुपघातन च यथा पि
रुद्धेयणा, पात्रेयणा वा, जिनेर्मणिता, न तथा लेपयणाऽपि,
तस्मात् जिनेर्पादितः पात्रस्य लेपः । तदेतत्समीचीनम्, पा-
त्रलेपस्य जिनेर्यत उक्तत्वात् । पात्रेयणायां हि त्रिविध पा-
त्रमुक्तम्, तद्यथा—यथाकृतम् अल्पपारकम्, सपरिकर्म च ।
तत्राल्पपरिकर्मणः, सपरिकर्मणश्चावश्यं लेपनं कार्यमि-
ति सामर्थ्यादुक्ता जिनेः पात्रस्य लेपः । अन्यच्चौर्ध्वान-
युक्ता (निर्गुणिकाध्या ३७६) प्रपञ्चने लेपयणाऽप्यभिहितं
तस्मात् दृष्टेस्त्रयोक्त्यदर्शितः लेपः ।

यच्च वदामि आत्मोपघातादयो दोषा इति, तत्र प्रत्युत्तरमाह-
दोमाणं परिहारो, चोयग जयणाए कीरणे तेमि ।

पाते उ अलिप्यन्ते, ते दोसा होतिऽणगगुणा ॥ ४८२ ॥

हे नादक ! ये दोषास्त्वया प्रागात्मोपघातादयः उक्तास्तेषां
परिहारा यतनया क्रियन्ते, यतनया गच्छन्तो लेपग्रहणे च कु-
घेनो न काश्चिदात्मोपघातादिको दोष इति भावः । पात्रे तु
अलिप्यमाने ते आत्मोपघातादयो दोषा अनङ्गुणा—अ-
नेकप्रकारा भवन्ति ।

कर्थाति चेदत आह—

उद्धादीणि उ विरस-म्मि भुंजमाणस्म होति आयाए ।

दुर्गन्धिभायगंति य, गरहति लोणो पवयणम्मि ॥४८३॥

अलेपिते किल पात्रमतीव विरस भवति, तस्मिन् भुञ्जान-
स्य विरसगन्धघ्राणत ऊर्ध्वाक्षान् भवन्ति, ऊर्ध्व-धमनम्
आदिशब्दादुक्तस्वाम्यादिपरिग्रहः । एते आत्मनि दोषाः,
तथा-लोको भिक्षां दूयानो दुर्गन्धिभाजनं दृष्ट्वा गह्यति-ईदृ-
शा गवामो पापोपाखना इति । एष प्रवचने उपघातः । य-
दप्युक्तम्—'यत्तोर्ज्जिविनलेपग्रहणे प्रवचनोपघात' तदेतत्ता-
वदतिमुक्तम् । अन्येऽपि खलु महान्तः प्रवचनोपघाता अव-
श्यकर्तव्यतया यतनया परिह्रियन्ते ।

पुनर्नेत्र इति प्रतिपादयन्नाह—

पवयणघायाऽन्ने वि, अत्थि जयणाए कीरणे तेमि ।

आयमणभोयणाई, लें तव मच्छेरा को गु ? ॥४८४॥

अन्येऽपि खलु आन्धमनभोजनादयः-कार्यकेनान्धमन का-
यिक्या आन्धमने वा पात्रे भोजनं गगद्व्यां भोजनमित्ये-
वमादयः प्रवचनघाताः-प्रवचनोपघाताः सन्ति; परं तेऽप्य-
वश्यकसंध्यतया यतनया सागारिकरक्षणानिरूपयया क्रियन्ते
एवमवश्यग्रहीतव्यं लेपे यतनया तत्कालदृष्टोषपरिहारा-
दिलक्षणाया गृह्यमाणे कः न तत्र मत्सरो, नैवानां
युक्त इति ।

संप्रत्यन्यानापि पात्राऽलेपे दोषानाह—

खंडम्मि मरिगायम्मि य, लोणो दिन्नम्मि अरयवविणामो ।

अणुकंपादी पाण-म्मि होति उदगस्म उ विणामो ॥४८५॥

अलेपितं पात्रं कस्मिंश्चित्प्रयाजने समर्पितं खण्डं या-
चित्तम् । तथा चाविरत्या खण्डमिति आन्त्या अनाभोगेन
सैन्धवादि लवणं दत्तम् तस्मिन्नात्तापं भाजने केचिदवयव-
अद्याप्यमत्ताः सन्ति, ततस्तैरवयवैस्तस्य लवणस्य पृथिवी-
कायस्य विनाशः, तथा—पानेन याचितं कयाचिद्विरत्या
एत उदगस्य स्वादे न जानन्तीत्यनुक्तमप्या आदिशब्दाद्—
अनाभोगेन वा उदकं दीयते तत एवम् उदकस्याऽऽतावयवन्-
स्पर्शेन विनाशः ।

पूपलियलगगअणी-पलीवणं गाममादिणं होजा ।

रोट्टपणगा तरुम्भी, भिगुकुन्धादी य छट्टम्मि ॥४८६॥

कयाचिद्विरत्या अनाभोगेन, सागारा पूर्वात्तका वृत्ता
भवेत्, तत्राऽऽतावयवन्स्पर्शस्तस्य विध्वंसः । यद्वा-पू-
पलिकालस्रोऽस्तिहेत्, स च साधुने चेतयन्, ततः प्रदीप-
पात्रं परिताप तगन्तः सहना तत्पात्रं त्यजेत्, तच्च कण्ट-
कमित्यादिमध्ये पतितमिति कृत्वा तदादमस्फुरतो प्रामादीनां
प्रामस्य तगरस्य पाटकस्य वा प्रक्षोपने भवेत् । ततो महतो
अग्निकायस्य विगधना । यत्राग्नस्तत्र वायुर्गति वायुवि-
गधना । वनस्पतिविगधनामाह—'रुद्धे' त्यादि कणाचट-
विरत्या रोट्टा-लोट्टा वतः सोऽऽतावयवस्यस्पर्शन, प्राण-
विपात्तमाप्नोति, तथा भृगुनाम—इत्थणगाजि, तासु पनकः
संमूच्छति सोऽन्नपानग्रहणतो विध्वंसमापन्नं, एषा तरो
वनस्पतिकार्य विगधना । तथा—भृगुषु पनके संमूर्च्छिते
कुन्ध्यादयोऽपि संमूच्छन्ति, तेऽवयवयानामस्तभावेनान्नपान-
ग्रहणतो वा विगध्यन्ते, एषा यष्ट त्रसकार्य विगधना ।
एवं वरणायापि कायानां पात्रस्यानेपे विगधना ।

यद्यप्युक्तं लेपपणा भगवद्भिन्नोक्तं तत्र प्रतिविधानमाह—

पायग्गहणम्मि उ दे-मियाम्मि लेवमणा वि खलु वुत्ता ।

तम्हा उ आणणा लि-पणा य लेवस्स जयणाए ॥४८७॥

पात्रग्रहणे देशने खलु लेपपणाऽप्युक्ता दृष्टव्या । लेपमन्तरेणा-
वश्यं षट् जीवन्विकायां धनान्, यथाक्रमनन्तरम्, तस्मान्
जिनोपादपन्त्यालेपस्य यतनया आनयने तेन च पात्रस्य
लेपनं कर्तव्यम् । पर आह—यतनया लेपस्यानयनादि कर्त्त-
व्यम्, तत एव क्रियताम् ।

हन्थोवधाय गंतू-ण लिपणा-सोमणा य हन्थम्मि ।

सागारिण पभू जि-धणा य छकायजयणा य ॥ ४८८ ॥

यस्मात्लेपस्यानयने हस्तोपघातः, तस्मात्तत्र गत्वा पात्रस्य
लेपनं कर्त्तव्यमिति नोदकवचनम्, इदमपि नोदकवचो लिप-
स्य पात्रस्य हस्ते धारणतः शोषणा कर्त्तव्या । अत्राभयत्रापि प्र-
त्युत्तरमप्रे दास्यते । तथा—व्रजता प्रत्यासन्न शय्यातरशकटम-
वलोक्य सागारिकापिण्ड एव इति कृत्वा न वर्जनीय किं तु
तत्रैव लेपग्रहणं कार्यम्, तथा तस्य शकटस्य प्रभू, प्रभुसदि-
ग्ये वा तमनुज्ञापयेत्, अनुज्ञाप्य च कटुगन्धपरिज्ञाना-
य नासामसंस्पर्शयन् तं लेपे जिघ्रत्तदनन्तरं लेपस्य
ग्रहणं षट्काययतनया कर्त्तव्यमित्येष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः ।
स्वाप्नप्रमेनामव विवर्गेषु प्रथमतः ' गंतूण लिपणे ' ति
द्वार व्याख्यानयान्—

चायगवयणं गंतू-ण लिपणा आणणे वह् दोमा ।

संपातिमादिघातो, अहि उस्मग्गो य गहियम्मि ॥४८९॥

नोदकवचनम्—तत्र शकटसमीपं गत्वा पात्रस्य लेपने
कर्त्तव्यम्, यतो लेपस्यानयने बहवो दोषाः, तथाहि—भारेण
हस्तोपघातः पूर्वयत्, तथा—संपातिमानाम्, आदिशब्दाद्-
असंपातिमानां च जीवानां तत्र पतितानामुपघातः, स च
कदाचिद्वाधको लेपो गृहीतो भवेत्, ततस्तस्मिन्वाधके गृहीते
उस्मग्गोपांगुष्ठानिकायां संपद्यते । उक्ते च—' भारे हन्थु-
वघाओ, तस्य य संपादिणो पडते य । पारिहवारिण दोमा,
अहिगम्मि य होइ आणणे ' ॥ १ ॥ एवमुक्त आचार्य आह-
नोदक ! तत्र पात्रं लिप्यमाने सावशपतरा आत्मोपघाताद-
यो दोषाः ।

तथा चाऽऽह—

एवं पि भाणभेदां, वियावणे अत्तणे उ उवघाओ ।

निस्संक्रियं च पाय-गिहणं इयरहा मेका ॥ ४९० ॥

एवमपि—तत्र गत्वा पात्रलेपनेऽपि ऊर्ध्वस्थितो लेपे गृहीत्वा
भाजेने प्रक्षिपति, तत्र व्यापृतस्य सतः कदाचित् हस्ता-
ज्जाजन पतन्, तत एवं व्यापृतं भाजनभेदः, तद्यथा—कथमपि
शकटस्य पतनत आत्मनश्चोपघातः । किञ्च—पात्रे लेपस्य
ग्रहणे गृहीत्वा च तत्रैव पात्रस्य लेपनं क्रियमाणे तेषां सा-
क्षात्पश्यतामवे नि शङ्कितं भवति । यथेतनाशुचिना लेपेन भो-
जनपात्रसमी लिम्पन्ति, ततो महान् प्रवचनोपघातः । इतरथा
तत्र पात्राऽलेपने शरीराऽवयवलेपस्य ग्रहणे शङ्कोपजायते, किं
पात्रस्य लेपनाय, उत—दुःखयत्, पात्रस्य पिण्डावबन्धनाय
लेपमादृतं ततो न प्रवचनोपघातः ।

यद्यप्युक्तम्—' भारेण हस्तोपघातः ' इति । तत्रापि—

प्रत्युत्तरमाह—

जइ वा हत्थुवघाओ, आणिजंतम्मि होइ लेवम्मि ।

पडिलेहणादिचेट्ठा, तम्हा उ न काइ कापव्वा ॥४९१॥

यदि लेपे आनीयमाने भारेण हस्तोपघातः इति नानयनं
क्रियते, तर्हि न कदाचिदपि प्रतिलेखनादिक्रिया कर्त्तव्या ।
अत्रापि यथायोगं हस्तपादादेरुपघातसम्भवात्, तस्मान्-
यथा प्रतिलेखनादिका क्रियाऽवश्यं क्रियते तत्करणे गुण-
सम्भवादिवं लेपानयनमपि । तदेवम्—' हत्थोवघाय गतूण
लिपणे लि ' व्याख्यानम् ।

अधुना " सोमणा य हन्थम्मि " इति व्याख्यानयति—

जति नेवं तो पुणरवि, अणुं लिपिउण हन्थम्मि ।

अच्छति य धारमाणं, मइव निक्खेव परिहारी ॥४९२॥

यदि नाम तत्र गत्वा पात्रं लेपनीयमिति नैवमिष्यते अन-
न्तर्गादतानेकदोषप्रसङ्गात्ततः पुनरपि किञ्चिद्वक्तव्यम्—लेप-
मानीय पात्रं लिप्त्वा स इव निक्षेपपरिहारी स इव निक्षे-
पपरिहारीमिच्छन् हस्ते पात्रं धारयन् तावत्तिष्ठति यावत्ते-
पस्य शोषो भवति ।

एवं क्रियतामत्राचार्यः प्राह—

एवं पि हु उवघातो, आयाए संजमे पवयणे अ ।

मुच्छादी पवडते, तम्हा उ न सोमए हन्थ ॥ ४९३ ॥

एवमपि हस्ते धृत्वा पात्रलेपस्य शोषणेऽपि हु—निश्चि-
तम् उपघातः आत्मनः, सयमस्य, प्रवचनस्य च । तत्रात्मो-
पघातो मुच्छाया आदिशब्दात्पात्रभारणं च प्रतिपत्तिं वे-
दितव्यं, सयमोपघातः षट्कायानामुपांगपतनान्, प्रवचनो-
पघातः पतन्ते दृष्टा लोको म्रियन्—' दुष्टधर्माणोऽमी ' इति ।

उक्तञ्च—

" कायाणमुपांगपडणे, आयाए संजमे पवयणे य ।

उगंहेण व भारेण व, मुच्छा पवडते आयाए ॥ १ ॥

कायोवांगपवडते, अह होही सयम विगहणया ।

पवयणं आदिदुधम्मा, पडते दट्ट घण लोणो ॥ २ ॥ "

यस्मादेते दोषास्तस्माच्च हस्ते पात्रं शोषयितव्यम् । अत्र
सर्वत्र नोदकस्यैव ध्रुवतो यथाच्छन्द इति कृत्वा चतुर्गुरुकं
प्रार्थाश्चत्तम् ।

एवमाचार्यो नोदकं प्रतिहन्य साम्प्रतमात्मना यतना—

सामाचार्यमाह—

दुविहा य होति पाता, जुम्मा य नवा य जे उ लिपंति ।

जुम्मा दाएऊणं, लिपंति मुच्छा य इयरमिं ॥ ४९४ ॥

यानि पात्राणि लिप्यन्ते तानि द्विविधानि भवन्ति । तद्यथा—
जीर्णानि नवानि च । तत्र यानि जीर्णानि तानि नियमत
आचार्याणां दर्शनीयानि । यथा ईदृशो लेपः क्षमाश्रमणा !
पात्राणामग्रेतनो वन्दने, ततः सम्प्राप्तं लिम्पाम न वा; त-
त्रैव दर्शयित्वा यद्यनुज्ञा जाता ततस्तानि जीर्णानि लिम्पन्ति
नतरथा, अदर्शयित्वा लेपने प्रार्थाश्चत्तं मानलघु । यानि पुनर-
वानि तान्यवश्यं लेपनीयानीति कृत्वा आचार्यस्यापृच्छया-
ऽपि तेषामितरेषां नवानां लेपनं कर्त्तव्यम् ।

अथ जीर्णानामदर्शने को दोष इत्यत आह—

पाडिच्छगमेहाणं, नाऊणं कोऽपि आगमणमाह ।
दहलेवे वि उ पाये, लिपति मा तेमि दिज्जिआ ॥ ४६५ ॥
अहवा वि विभूसाए, लिपति जा सेमगाण परिहाणी ।
अपडिच्छण य दोसा, सेहे काए अनंगाए ॥ ४६६ ॥

काश्चिन्मार्था शिष्याणां प्रतीच्छुकानां आगमने ज्ञात्वा मा तेषां दद्यादिति कृत्वा ददेलपान्याप पात्राणि भूयोऽपि लिप्यन्ति, अथवा—न शोभनः अप्रतनो लेप इति विभूषानिमि-
शमजीर्णलेपमपि पात्रे भूयोः कोऽपि लिप्यति । एवं माय-
या विभूषानिमित्तं वा भाजनेषु तेषु लिपेभ्यः या शेषकाणां
साधूनां प्रतीच्छुकानां शिष्याणां परिहाणित्वा स मायी वि-
भूषार्थी वा प्राप्नोति । तमेव दर्शयति—' अपाडिच्छणे य' इत्या-
काञ्चिप्रतीच्छुकाः समागतान्स्नद्योग्यान् च पात्राणि न स-
न्ति लिप्तानि तिष्ठन्तीति कृत्वा तत एवं पात्रैर्विना तेषां प्र-
तीच्छुकानामप्रतीच्छुके ज्ञानदर्शनचार्त्तपरिहाणिः ' सेहे
काए ' चि तथा शैतः काश्चिदुपस्थितोऽथ च भाजने न
विद्यते लिप्तमस्तीति कृत्वा ततो भाजने विना कथं स प्रव्रा-
ज्यते इति सोऽप्रव्राजितः कार्यविराधनां कुर्यात्, सा च
तार्त्तमस्तीति ज्ञानदर्शनचार्त्तपरिहाणप्रत्यये कार्यविराध-
नाप्रत्यये च प्रार्थाश्चत्तं प्राप्नोति । यत एवमदर्शिते दोषस्त-
स्मान् जीर्णानि दर्शयन् ।

अथ केन विधिना लेपस्य ग्रहणाद कर्त्तव्यम् अत आह—
पुव्वएहं गंतुणं, लेवगहणं सुमंवरं काउं ।

लेवस्म आगणा लि-पणा य जयणाए कायव्वा ॥ ४६७ ॥
पूर्वाह्णे लेपानामन्त गमने कृत्वा तत्र यतनया लेपग्रहणं च
कृत्वा ततः सुमंवरं भवत्येव लेपस्य यतनया आनयने कर्त्त-
व्यम्, आनीति च यतनया पात्रस्य लेपना ।

एतामेव गाथां व्याचिख्यासुगह—

पुव्वएहं लेवगहणं, काहंति चउत्थगं कग्गिम्मामि ।

अमहो वामियभत्तं, अकारलेभं व दितिये ॥ ४६८ ॥

साधुना प्राप्तक्रमणचरमक्रायेन्मर्गस्थितेन चिन्तनीयम् ।
किमद्य भाजनानि लेपनीयानि न वा, तत्र यदि लेपनीयानि
ततः पूर्वाह्णे लेपग्रहणमहं करिष्यामीति चिन्तित्य चतुर्थ-
क्रमभक्तं कुर्यात् । अथ अस्महः—अस्मथेः चतुर्थभक्तं कर्तुं
तर्हि पर्युषितं गृह्णाति, भक्तमथ पर्युषितमपकारकमपध्यम्,
यदि वा—न लभ्यते ततः पौरुषी न करोति, किं न्वितरे
साधवा मध्याह्ने हिगिङ्त्वा तस्मै भक्तं ददति ।

कयकिङ्कम्मोछंदे-ण छंदितो भणति लेव धिच्छामि ।

तुज्झवि याऽऽणे मड्ढा, आमं तं कित्तियं किं वा ॥ ४६९ ॥

सेसं वि पुच्छिऊणं, कयउम्मग्गो गुरुण नमिऊण ।

मल्लगरूपं गएहइ, जइ तेसिं कप्पितो होति ॥ ५०० ॥

कृतं कृतिकर्म—धन्वने येन स कृतकृतिकर्मा, किमुक्तं भवति—
स लेपानयनाय गन्ता प्रथममाचार्याणां धन्वनक दद्याति, दत्त्वा
वृत्तं—' छेच्छाकारेण संदिशत ' एवमुक्ते सूरयोऽभिदधति
' छंदेन ' छन्दसा विज्ञापयेति भावः । एवं छन्दसा छन्दिता
निर्मान्त्रतः सन भणति—गत्वा लेपं ग्रहीष्यामि पयमुक्त्वा

आचार्यानां शेषमाधुंश्च वक्ति युष्माकमप्यास्ति लेपेन प्रयोजन-
मानीयताम् । तत्र या वक्ति आमम्, तं प्राति वृत्तं कियन्तमान-
यामि, किं वा लेपं तत्र यद्गच्छति तदिच्छामि इति प्रतिपद्य
कृतोन्मर्ग उपयोगक्रायेन्मर्गं कृत्वा गुरुन नमस्कृत्याऽऽवश्य-
की कृत्वा यदि तेषां पात्रवस्त्राणां काल्पकस्ततो गृहेषु गत्वा
मल्लकं रूतं च गृह्णाति ।

अथाकाल्पकस्तत आह—

गीयन्थपरिगहिते, अयाणओ रुयमल्लए घेतुं ।

खारं च तत्थ वच्चति, गहिए तमपाणगक्खट्ठा ॥ ५०१ ॥

यो ज्ञायकोऽर्गोतार्थः स गीताथेन परिगृहीतानि रूतमल्ल-
कानि गृहीत्वा गृहीतं सति लेपं स्पर्शानिमित्तमप्राणरक्षण-
र्थम् तत्र मल्लकेषु खारं च गृहीत्वा व्रजति ।

संप्रति यदधस्तादभागतम् । ' सागारिग्य ' चि

तद्व्याख्यानार्थमाह—

वच्चंतेण य दिट्ठं, मागारिदुचकगं तु अब्भासे ।

तत्थेव होइ गहणं, न होति मागारिओ पिंडो ॥ ५०२ ॥

तेन गृहीतरूतमल्लकक्षारं व्रजता यदि सागारिकस्य-
शय्यातरस्य द्विचक्रकं तमभ्यासे निकटे प्रदेशे दृष्टं ततस्तत्रैव
तस्य लेपग्रहणं भवति, यतः स न भवति सागारिकपण्ड
इति ।

सम्प्रति प्रभुद्वारमाह—

गंतुं दुचकमूलं, अणुणाविज्जा पभुं तु माहीणं ।

एत्थ य पभु चि भणिण, कोई गच्छे निवममीवं ॥ ५०३ ॥

किं दमि चि नरवई, तुब्भं खरमक्खिया दुचकि चि ।

मां य पमत्थो लेवां, पंतयभेदयं दोसा ॥ ५०४ ॥

गत्वा द्विचक्रमूलं शकटस्य स्वाधीनं—प्रत्यासन्नं प्रभुमनु-
ज्ञापयन् । अननुज्ञापेन प्रायश्चित्तं मासलघु, तस्मात्प्रायश्चि-
त्तार्त्तकणा नियमतः प्रभोग्नुज्ञापना कर्त्तव्या । अत्र प्रभुरित्यु-
क्तं काश्चाश्चिन्तयति राजानं मुक्त्वा कोऽन्यः प्रभुरिति रा-
जाऽनुज्ञापनीय उक्तः, एवं चिन्तयित्वा नृपसमीपं गच्छेत्,
गत्वा च तं राजानं धर्मं लाभयन् । तत्र स नृपपतिद्वेष्टान्-
किं इदमि ?, साधुर्वदति—युष्माकं द्विचक्राणि—शकटानि
खरग—तैलेन प्रक्षितानि सन्ति, तत्र च या लेपः प्रशस्त
इति, तमनुजानीत । अत्र भेदतरदापाः भद्रकदोषाः, प्रान्त-
दापाश्च । तत्र भद्रकं दोषा इमे, स राजाऽनुज्ञापितः सन्
व्यावृद्धो निर्ममत्वा भगवन्त एतदप्ययाचितं न गृह्णाति, ततः
स आज्ञापयन् यानि कार्निचित् मम विषये शकटानि तानि
सर्वाण्यपि तैलेन प्रक्षणीयानि । प्रान्तः पुनरपि चिन्तयद्दहोऽमी
अशुचयो यदतन् मां याचन्ते नृने सर्वमिदं नगरममीभिर्धर्य-
यितव्यमिति प्रद्वेषं यायात्, प्रक्षिप्य चोपापयेत्, यथा मम
राज्ये न कोऽपि शकटं तैलेन प्रक्षणीयं तु—घृतेनाप्येन वा ।

तम्हा दुचकपतिणा, तस्मदिद्वेण वा अणुस्माते ।

कडुगंधजाणणट्ठा, जिषे नामं अघट्ठं ॥ ५०५ ॥

यस्मादेवं भद्रकप्रान्तदापास्तस्मात् राजा नानुज्ञापयि-
तव्यः । कोऽनुज्ञापयितव्य इति चेद् ? उच्यते—य-
स्तस्य द्विचक्रस्य—शकटस्य पतिः—स्थामी, यो वा
तेन—शकटपतिना संदिष्टः, तेन द्विचक्रपतिना तत्सवि-

एन वा अनुज्ञाते तैलस्य किल कटुको गन्ध इति कटुगन्ध-
मानाऽर्थ-कटुगन्धाऽस्ति न वेति परिज्ञानाऽर्थे नास्माघट्टय-
न् असंस्पृशनं तं-लेप दूरस्थो जिघ्रति, घ्राते च यात्र कटुको
गन्धः समायाति ततस्तैललेप इति कृत्वा तं समादत्ते ।

सम्प्रति ' लुकायजयणाए ' इति व्याख्यानयति-

हरिण बीण बले जुते, वच्छे माणे जलद्विण ।

पुदवि संपातिमा मामा, महोवाते महियामिते ॥५०६॥

हारते बीजं वा साधोः शकटे वा प्रतीष्टिते तथा बले-
श्लीवदीर्घ्यां युक्ते वा शकटे, तथा-शकटेन सह बद्धे व-
त्से, शकटस्याधः स्थिते शुनं वा, तथा जलस्योपरि स्थिते
पृथिव्यां वा सचित्तपृथिवीकायस्योपरि प्रतीष्टिते शकटे,
तथा-संपातिमेषु असंगेषु सन्तु, तथा-श्यामा-रात्रिः
तस्यां, महावाते वा घाति, महिकायां निपतन्त्यां लेपग्रहणं
मानुजान्, नाप्यमितस्य लेपस्य ग्रहणम्, एष द्वारगाथासंज्ञ-
पार्थः । व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते । तत्र यद्यप्यनन्तरं प्रा-
यश्चित्तगाथाद्वयं तथाऽपि नाऽव्याख्यानेषु द्वारेषु तद्व्याख्या-
तुं शक्यमिति प्रथमतो द्वारार्थं व्याख्यायन्ते ।

तत्र हरितद्वारबीजद्वारं चाधिकृत्याह-

हरिय त्रिय पतिद्विते य, अनन्तर-परंपरे य बोधव्ये ।

परितऽणिते य तहा, चउभंगां हाति नायवो ॥ ५०७ ॥

हारते बीजं च साधोः शकटे वा अनन्तरपरंपरं वा प्रती-
ष्टितं प्रत्येकं चतुर्भङ्गा भवति-ज्ञातव्या । गाथायां पुंस्त्व
प्राकृतत्वात् । तथा-हरिते बीजे च प्रत्येकं परितेऽनन्ते
च साधौ शकटे वाऽनन्तरपरंपरप्रतीष्टिते प्रत्येकं चतुर्भङ्गा ।
इयमत्र भावना-हरितेषु साधुगन्तप्रतीष्टितः नो परं-
परप्रतीष्टितः १, परंपरप्रतीष्टितो नानन्तरप्रतीष्टितः २, अ-
नन्तरप्रतीष्टितोऽपि परंपरप्रतीष्टितोऽपि ३, नानन्तरप्रतीष्टिता
नापि परंपरप्रतीष्टित ४, एवं बीजेऽपि साधुमधिकृत्य चतु-
र्भङ्गा, एवं गन्त्रीमप्याधिकृत्य हरितेषु बीजेषु च प्रत्येकं चतु-
र्भङ्गा द्रष्टव्या । हरितेष्वनन्तरं प्रतीष्टिता गन्त्री नो परंपरप्रती-
ष्टिता इत्यादि, एवं सर्वमङ्गलनया चतुर्भङ्गाचतुष्टये जातम् ।
चतुर्भङ्गाद्विकं तु-साधुगन्त्रीसंयोगता द्रष्टव्यम्, तथा-
हरितेषु च साधुगन्त्री चानन्तरप्रतीष्टिता इत्यादिभङ्गच-
तुष्टये प्राग्वत् । एवं बीजेऽपि सर्वसंख्यया पदं चतुर्भङ्ग्यम् । ए-
तच्च चतुर्भङ्गापदं किल प्रत्येकेषु द्वारतथीजेषूक्तम्, एवमनन्ते
स्यापि द्रष्टव्यमेवं मिथेष्वपि ।

साम्प्रतमत्रैव प्रायश्चित्तमुच्यते ।

चउरो लहुगा गुरुगा, मामो लहु गुरु य पणगलहुगुरुपं ।

ळसु परितगांतमीमे, बीजे य अणंतरपरे य ॥ ५०८ ॥

हरिते चशब्दसंज्ञाचतं प्रत्येकं अनन्तरपरंपरभेदताम्ब-
ष्वार्थेषु भेदेषु चत्वारो लघुका वक्तव्याः । इयमत्र भावना-
प्रत्येकेषु हरितेषु साधावनन्तरप्रतीष्टिते प्रथमभङ्गे प्राय-
श्चित्तं चतुर्लघु, द्वितीये परंपरप्रतीष्टिते चतुर्लघु, तृतीये
भङ्गे अनन्तरपरंपरप्रतीष्टिते द्वे चतुर्लघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः ।
तथा प्रत्येकहरितेषु साधो गन्त्यां वाऽनन्तरप्रतीष्टितायां द्वे चतु-
र्लघुके, द्वितीयभङ्गेऽपि परंपरप्रतीष्टितायां द्वे चतुर्लघुके,
तृतीयभङ्गे उभयोः उभयत्र प्रतिष्टितयोश्चत्वारि लघुकानि,
चरमभङ्गे शुद्धः । तथा-हरितेष्वनन्तेषु साधावनन्तरप्र-

तीष्टितं प्रायश्चित्तं चतुर्लघुकम्, द्वितीयेऽपि परंपरप्रती-
ष्टिते चतुर्लघु, तृतीयेऽनन्तरपरंपरप्रतीष्टिते द्वे चतुर्लघुके,
चरमे शुद्धः, गन्त्यामप्यनन्तरहरिते अनन्तरप्रतीष्टिताया च-
तुर्लघु परंपरप्रतीष्टितायामपि चतुर्लघु, उभयप्रतीष्टितायां द्वे
चतुर्लघुके, चरमे शुद्धः । अनन्तरहरितेषु साधो गन्त्यां वाऽन-
न्तरप्रतीष्टितायां द्वे चतुर्लघुके, परंपरप्रतीष्टितायामपि द्वे च-
तुर्लघुके, उभयप्रतीष्टितायां चत्वारि चतुर्लघुकारिण, चरमे शु-
द्धः, तथा-मिश्रेषु प्रत्येकहरितेषु साधावनन्तरप्रतीष्टिते मास-
लघु, परंपरप्रतीष्टितेऽपि मासलघु, उभयप्रतीष्टिते द्वे मास-
लघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । गन्त्यामप्यनन्तर-परंपरप्रतीष्टि-
तायामपि मासलघु, उभयप्रतीष्टितायां द्वे मासलघुके, चरमे
भङ्गे शुद्धः । साधो गन्त्यां वाऽनन्तरप्रतीष्टितायां द्वे मासलघुके,
परंपरप्रतीष्टितायामपि द्वे मासलघुके, उभयप्रतीष्टितायां च-
त्वारि मासलघूनि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा-मिश्रेष्वनन्त-
हरितेषु साधावनन्तरप्रतीष्टिते मासलघु, परंपरप्रतीष्टिते पि
मासलघु, उभयप्रतीष्टिते द्वे मासलघुके, चतुर्थे शुद्धः । गन्त्या-
मपि तदनन्तरप्रतीष्टितायां मासलघु, परंपरप्रतीष्टिताया-
मपि मासलघु, उभयप्रतीष्टितायां द्वे मासलघुके, चरमे शुद्धः ।
साधो गन्त्यां वाऽनन्तरप्रतीष्टितायां द्वे मासलघुके, परंपर-
प्रतीष्टितायामपि द्वे मासलघुके, उभयप्रतीष्टितायां चत्वारि-
मासलघुकारिण, चरमभङ्गे शुद्धः । ' पणग लहुगुरुगामाति '
बीजेषु प्रत्येकेषु सचित्तेषु मिश्रेषु वा प्रत्येकं साधावनन्त-
रप्रतीष्टिते लघुगात्राद्वयपञ्चकम्, परंपरप्रतीष्टितेऽपि लघु-
पञ्चकम्, उभयप्रतीष्टिते द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । तथा
गन्त्यानन्तरप्रतीष्टितायां लघुपञ्चकम्, परंपरप्रतीष्टिता-
यामपि लघुपञ्चकम्, उभयप्रतीष्टितायां द्वे लघुपञ्चके, चर-
मभङ्गे शुद्धः । साधो गन्त्यां वाऽनन्तरप्रतीष्टितायां द्वे लघु-
पञ्चके, परंपरप्रतीष्टितायामपि द्वे लघुपञ्चके, उभयप्रतीष्टि-
तायां चत्वारि लघुपञ्चकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । एवमनन्तेषु
रात्रिन्द्वयपञ्चकं गुरुके द्रष्टव्यम् । एवं बीजे, चणव्दान्
हरिते च प्रत्येकं सचित्तंऽनन्ते सचित्तं मिश्रे वाऽनन्तरे पद-
पदेषु भेदेषु यथायोगं प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ।

इदानीं चलादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

द्वेवे भावे य चलं, दव्वस्मी दुद्वियं तु जं दुपयं ।

आयाए मंजमम्मि य, दुविहा उ विराहणा तत्थ ॥५०९॥

चल नाम द्विविधम्, तद्यथा-द्रव्यतः, भावतश्च । तत्र द्र-
व्यतश्चले यत् द्विपदं शकटे दुःस्थितं तत्र लेपं गृह्णतश्चतु-
र्लघुकम्, यतस्ततो द्विविधा विराधना-आत्मनि, संयम
च । तत्रात्मविराधना शकटेन पततोऽभिघातसम्भवात्,
संयमविराधना-शकटे संचाल्यमानं प्राणिजात्युपमर्दनात् ।

भावचलं गंतुकामं, गोणाई अन्तराहयं तत्थ ।

जुने वि अंतराहं, वित्तम चलणे य आयाए ॥ ५१० ॥

भावचले नाम-गंतुकामं योज्यमानमित्यर्थः, तत्र यावत्
लेपो गृह्यत तावत् बलीवर्हानां चारिपानीर्यानिरोधनम्, आ-
दिशब्दात्-मनुष्याणामप्यनन्तरायम्, ततो भावचलेऽपि
लेपं गृह्णतश्चत्वारो लघुकाः । गते चलद्वारम् । अ-
धुना गुरुद्वारमाह-' जुते बी ' इत्यादि युक्तं योक्त्रित-
बलीवर्हम् । तत् स्थापयित्वा यदि लेपं गृह्णाति ततः प्राय-

श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, यतस्तत्रापि स एवान्तर्गताः ।
अन्यथायं दोषः, ते बलीयद्वा विप्रस्येयुः तत्र गन्त्या चलन्त्या
चरणक्रमेण—आत्मविराधना, संयमविराधना त्रसादि-
निपातः ।

सम्प्रति वत्सद्वारं श्वद्वारं चाह—

वच्छो भएण शासति, गतिस्वोभे य आयवावत्ती ।

आया पवयण माणे, काया य भएण नासतो ॥५११॥

यत्र शकटे वत्सो बद्धः, श्वा वा यस्याधस्तात्तिष्ठति,
बद्धो वा वर्त्तते, तत्र वत्से—लेपं गृह्णन् चत्वारो लघुकाः;
शुनि-चत्वारो गुरुकाः, यतो-वत्सो भयेन नश्यति, गन्त्या
क्षोभे चलते आत्मव्यापानः, तथा-श्वा समागच्छन्ममपूर्वं
दृष्ट्वा दर्शति तत्र आत्मोपघातः, शुना लीढे लेपममां गृह्-
न्तीति प्रवचनोपघातः, भयेन नश्यति शुनि काया-पृथिवी-
कायादयो विनाशमापद्यन्ते; ततः संयमोपघातश्च ।

सम्प्रति जलस्थितद्वारं पृथिवीस्थितद्वारं चाह—

जो चेव य हरिणसुं, सो चेव गमो उदगपुटवीए ।

संपादमे तसगणा, सामाए होइ चउभङ्गो ॥५१२॥

य एष गमः प्राक् हरितेषूक्तः स एवोक्तं पृथिव्यां च वर्त्त-
न्त्यः, इयमत्र भावना—संचितं उदके साधुरनन्तरप्रति-
ष्ठितो, न परंपरप्रतिष्ठित, इत्यादि चतुर्भङ्गी । गन्त्यामप्येव च
तुर्भङ्गी । उभयोरपि चतुर्भङ्गी, तदेवं चतुर्भङ्गीत्रयम् । संचिता-
ऽप्यायं, आचिताऽप्यायं, एवं मिथ्याकायऽपि चतुर्भङ्गीत्रयम्-
वसानव्यम् । उभयमालेनेन चतुर्भङ्गीपट्टम्, एवं चतुर्भङ्गीपट्टं
पृथिवीकायऽपि भावनीयम् । तत्र संचितेऽप्यायं साधाव-
नन्तरप्रतिष्ठिते प्रायश्चित्ते चतुर्लघु, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि च-
तुर्लघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । ग-
न्त्यामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्लघु, परंपरप्रतिष्ठिताया-
मां चतुर्लघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे लघुके, चरमे भङ्गे
शुद्धः । चरमभङ्गेषु मिथ्याऽप्यायं साधावनन्तरप्रति-
ष्ठिते मासलघु, परंपरप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्र-
तिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे शुद्धः । एवं गन्त्यामां भ-
ङ्गचतुष्टयं वक्ष्येयम्, साधुगन्त्यारनन्तरप्रतिष्ठितयादौ मा-
सलघुके, परंपरप्रतिष्ठितयोरपि द्वे मासलघुके, उभयारम-
यत्र प्रतिष्ठितयोः चत्वारि मासलघुकानि, चरमभङ्गे शु-
द्धः । एवं पृथिवीकायऽपि चतुर्भङ्गीपट्टं प्रायश्चित्तमवग-
न्त्यम् । सम्प्रति सम्पातिमद्वारं श्यामाद्वारं चाह—
“ संपातिमा ” इत्यादि । अथ के नाम सम्पातिमाः—
येषु पतन्तु लेपो न गृह्णात । किं त्रसाः स्थावरा वा ? ।
तत्राह—सम्पातिमाः त्रसप्राणा न स्थावरास्तेषु संपातिमेषु
पतन्तु यदि लेपं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ल-
घुकाः । श्यामा—रात्रिः, तत्र—चतुर्भङ्गी, तद्यथा—रात्रौ
लेपं गृह्णाति, रात्रावेव भाजनस्य लेपं ददाति । अत्र प्रायश्चित्तं
चत्वारो लघुकाः, एवं मध्यमभङ्गद्वयेऽपि तपोलघवः काल-
गुरुकाः । दिवसे गृहीत्वा दिवसे एव ददाति शुद्धः ।

महावातादिद्वारत्रयमाह—

वायस्मि वायमाणं, महियाणं चेव पवडमाणीए ।

नाणुणायं गहणं, अभियस्स य मा विगिचणया ॥५१३॥

वाते-महावाते वाति, तथा-महिकायां प्रपतन्त्यां लेपस्य
ग्रहणं नातुज्ञातं तीर्थकरगणधरैः, महावाते वाति तदुद्-

धृतानां त्रसस्थावराणां लेपसंपर्कतो विनाशसंभवान् ।
महिकायां निपतन्त्यामकायविराधनात् तथा अमित-
स्यापि लेपस्य ग्रहणं नातुज्ञातं मा भूद्विवर्तनिकापरिष्ठा-
पनिका इति कृत्वा तत्र महावाते वाति लेपं गृह्णतः प्रा-
यश्चित्तं चतुर्लघु, महिकायामपि निपतन्त्यां चतुर्लघु, अमि-
तग्रहणे मासलघु ।

एतदेव प्रायश्चित्तं प्रतिपादयन्माह—

बलजत्तवच्छमहिया, तसेसु सामाए चेव चउलहुगा ।

दव्वबलसाणगुरुगा, मासो लहुओ उ अभियस्मि ॥५१४॥

भावतश्चले बलीवर्द्धयुक्तं वत्से निबद्धे, तथा-महिकायां
निपतन्त्यां त्रसेसु सम्पातिमेषु निपतन्तु श्यामायां च लेपं
गृह्णतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । प्रव्यबले शु-
नि वा स्थिते चत्वारो गुरुकाः, अमितं गृहीते लघुको मासः ।
विशेषभावना तु प्रतिद्वारं प्रागेव कृता ।

एतदोसधिमुक्तं, घेतुं छारेण अकमित्ताणं ।

चीरेण बंधिऊणं, गुरुमूले पडिक्कमा लोए ॥५१५॥

ये एते दारुतादयोऽनन्तर दोषा उक्तास्तैर्मुक्तं लेपं गृहीत्वा
मा सम्पातिमानां वधो भयात् तं क्षारेण—भस्मना आक-
स्य चावरेण बध्वा गुरुपादमूलमागच्छति । आगम्य चैरी-
पाथकीं प्रतिक्कम्यालोचयति ।

दमित्य छंदिय गुरु म- सण य ओसन्थियस्स भाणस्म ।

काउं चीरं उवरिं, रूयं व लुमज्ज तो लेवं ॥५१६॥

आलोच्य लेपं गुरुदर्शयति, दर्शयत्वा गुरुं लेपेन छन्द-
यति—निमन्त्रयति, निमन्त्रणानन्तरं शेषकार्णापि साधून् नि-
मन्त्रयति ततो यावता यस्याथेस्तस्य तावन्तं दत्त्वा प-
कस्य भाजनस्यावमस्थितस्यावाङ्मुखीकृतस्यापरि चावरे
कृत्वा तत्र लेपं कृतं च प्रक्षिपन् ।

सम्प्रति लेपदानविधिमाह—

अंगुठुपणमिणिम-जिक्कमाहिं घेतुं घणं ततो चीरं ।

आलिपिऊण भाणं, एक्कं दो तिप्पि वा घट्टे ॥५१७॥

अङ्गुष्ठेन प्रदोशन्या मध्यमया चाङ्गुल्या लेपं गृहीत्वा घनं
च चावरेमादाय तत्र लेपं प्रक्षिप्य निष्पीडयेत् । निष्पी-
ड्य च एकैकभाजनमेकं द्वौ द्वौ वा वारान् लेपयेत्, अ-
धिकं तु लेपमट्टकनिर्मितं स्रुतकं पेययेत् । अथ न दातव्यः
अट्टकः, यदि वा—तत्राशुद्धिरतः स्रुतकं ते क्षार प-
रिष्ठापयेत्, अन्यथान्यच्च भाजने लिप्त्वा अन्यदन्यद्वारं
क्षारेण घट्टणपाषाणेन घट्टयति ।

तथा चाह—

अमोसं अकम्मी, आमं घटति वारवारं ।

आणेह तमेव दिणे, दवं च घेतुं अभत्तद्धी ॥५१८॥

अन्यास्मिन् भाजने घट्टिते अन्यतरभाजनमङ्गुल्यापर्यव्या
वारवारं घट्टयति, तत्र यदि उद्धानो लेपो यदि च तस्य द-
वणं कार्यं समुत्पन्नं स चाऽऽत्मनाऽभक्ताधीं ततः सोऽभक्ता-
धीं तस्मिन्नेव दिने पात्रे लेपनोपरज्य उद्धाने लेपेन द्वयं स-
पानीयमानयति । अथ नोद्धानस्ततोऽन्यपामभक्ताधिनामहि-
रदमानानां वा तत्पात्रं समर्प्यान्येन पानीयमानयेत् ।

भत्तद्धीणं दाउं, अन्नेसिं वा अहिडमाणं ।

हिंडेज अमंथरणे, अमती धेनुं अरइयं तु ॥ ५१६ ॥

यदि स भक्तार्थी, न च पात्रस्य लेपोऽद्यापि शुष्कस्तनोऽस्-
स्तरणे भोजनमन्तरं संस्तरातुमशक्तावभक्तार्थिनामन्येषां
वा साधूनामहिगडमानानां तत्पात्रं समर्थं हिगडेत्, अस्ति
अन्येषामभक्तार्थिनामहिगडमानानां वा अभावः तत् अगजित-
मद्याप्यपरिणतलेपं गृह्णन्वा हिगडेत् ।

न तरिज जह तिन्नि उ, हिंडावेउं तनो गु खोरण ।

आयत्तउं हिंडइ, अत्रे व दवंमं गिएहंति ॥ ५२० ॥

यदि त्रीणि पात्राणि हिगडापर्यितु न शक्नोति ततो नु-नि-
श्चितम्, तत् पात्रमुपाश्रये क्षात्रेणाचनस्य स्थगयित्वा हिगड-
ते । यदि वा-(सं) तस्य योग्यं द्रवमन्ये गृह्णन्ति, ततोऽतिरि-
क्तपात्रवहने न कीदृशद्वार इत्यशेषः ।

लित्थारियाणि जाणि उ, घट्टगमादीणि तन्थ लेवेण ।

संजमभूतिनिमित्तं, ताइं भूईए लिपिज्जा ॥ ५२१ ॥

तत्र पात्रलेपने यानि लेपन घट्टकादीनि लित्थारियाणि
देशीपदेमतत् स्वरुणितानि संयमभूतिनिमित्तम्—स्यमाव-
भूतिहेतोः विभूत्या क्षात्रेण तानि लिप्ते, येन तत्संस्पर्शतः
वसानां स्थावराणां वा विनाशो न भवति ।

एवं लेवगहणं, आगयणं लिपणा य जयणा य ।

भणियाणि अतो वाच्छं, परिकम्मविहिं तु लिच्छम् ॥ ५२२ ॥

एवमुक्तं प्रकारेण लेपस्य ग्रहणमानयनं पात्रस्य लेपना-
य सर्वत्र यतना एतानि भणितानि । अत ऊर्ध्वं पुनर्लिपस्य
परिकर्म्मविधिं वक्ष्यामि ।

तमेवाभिधानुकाम आह—

लिप्ते क्षाणियद्धारो, धणेण चीरेण बंधिउं उरहे ।

उच्चत्तण परियत्तण, अच्चिद्ध धोए पुणो लेवो ॥ ५२३ ॥

पात्रं लिप्ते सति यः क्षाणितो-गालितः क्षात्रो-भस्म स तत्र
प्राक्ष्यते, ततो धेनव चीरेण बध्वा उपो ध्रियते, तत्र च पा-
त्रस्योद्धर्तने परिवर्तने च तावत्कृतव्यं यावत् लेपः शुष्को भ-
वति । तत्र पात्रमञ्जत—आकृष्यते, आकृष्य पानीयेन प्र-
क्षाल्यते, ततः प्रक्षालितं सति पुनर्वाप स लेपो दीयते ।

काउं सरयत्ताणं, पत्ताबंधं अबंधणं कुज्जा ।

माणाइरक्खणद्धा, पमज्जणाउएहमेकमणा ॥ ५२४ ॥

पात्रं भूयो लिप्ते सति तस्योपरि सरजश्चाणसहितं पात्रव-
न्धमबन्धकमग्रन्थिकं कुर्यात् कस्मादबन्धकं कुर्यादत आह-
श्वादिस्तरणाथम् । शुनः आदिशब्दान्—मकटमाज्जादि-
भ्योऽपि स्तरणाथम् । अन्यथा हि ग्रन्थी दत्ते सपात्रबन्धपा-
त्रं श्वादिर्भावीयते । तथा क्षायायामुपे च पात्रस्य संक्रमणे
प्रसृज्यते तत्पात्रं स्थापयितव्यम् ।

तदियमं पडिलहा, कुंभमुहादीण हाइ कायव्वा ।

क्षुं य निभिं कुज्जा, कयकज्जाणं विवेगो उ ॥ ५२५ ॥

यस्मिन् दिने पात्रलेपनं तस्मिन्नेव दिवसे कुम्भमुखादीनां
घटकण्डादीनाम आदिशब्दान्—स्थालीकण्डादिपरिग्रहः—
प्रत्युपेक्षा भवति—कतेव्याः कुटकण्डादीनां तस्मिन् दिने
आनतव्यानीत्यर्थः । किमर्थमित्यत्र आह—निशि—रात्रौ त-
स्मात्परि ह्यत्र प्रदेशे लिप्तानि पात्राणि कुर्यादित्येवमर्थं तदन-

न्तर तेषां घटमुखादीनां कृतकार्याणां चिवेकः—परिष्ठापनिका ।

अट्टगहेउं लेवो—ऽहिगं तु मेमं सरुतगं पीमि ।

अहवा वि न दायव्वो, सरुयगं छागता उएह ॥ ५२६ ॥

उपे शेषमधिकं लेपम् अट्टकहेतोः—अट्टकनिमित्तम्
सरुतकम् पेययत्, । अथवाऽपि न दातव्योऽट्टकस्तन-
स्तमधिकं सरुतक लेप क्षात्रं भस्मनि उपे तत्पात्रा-
पयत्, अयं चाथो यत्र भाणतस्तत्र प्रागेवोपदर्शितः ।

सम्प्रातं तु गाथाक्रमानुलामत उक्त—

पदम चरमा उ मिमिरे, गिम्हे अट्टं तु तासि वज्जिता ।

पायं ठवेसि गेहा—दिग्खण्डा पवेस वा ॥ ५२७ ॥

शिशिरं—शीतकालं प्रथमचरमे पौरुष्यौ वर्जयित्वा ग्री-
ष्म—उष्णकाले तयोः प्रथमचरमपौरुष्यार्द्धमर्द्धं वर्जयि-
त्वा पात्रमुपे स्थापयत्, प्रथमचरमपौरुष्यादिकाले
तु मध्ये प्रवेशयत् । किमर्थमित्याह—स्नेहादिस्त्राथं स्नेहा
ऽवश्यायः आदिशब्दान्—मादकार्हाहमवशादिपरिग्रहः तद्वत्त-
णार्थम् । इयमत्र भावना—शिशिरकाले प्रथमायां पौरुष्यामति-
क्रान्तायामुपे ददाति, चरमायां तु पौरुष्यामनवगाढायां
मध्ये प्रवेशयति, अन्यथा शिशिरकालस्य स्निग्धतया प्रथमा-
यां च पौरुष्यामवश्यायादिपतनभावतो लेपावनाशप्रसङ्गात्,
उष्णकाले तु प्रथमायाः पौरुष्या अर्धे अपक्रान्ते पात्रमुपे द-
द्यात्, चरमायाम्नु पौरुष्या पार्श्वेऽर्द्धेऽनवगाढे मध्ये प्र-
वेशयेत्, कालस्य रुक्षतया तत्र ऊर्ध्वं पश्चाच्छावश्यायादिस-
म्भवान् ।

उपयोगं च अभिक्खं, करंति वामादिमाण रक्खद्धा ।

वावारंति च अणे, गिलाणमादीसु कज्जेसु ॥ ५२८ ॥

उपे च पात्रं दत्ते सति स वर्षादिभ्यो रक्षणाथं वर्षम-
वृष्टिः आदिशब्दान्—हिमप्रपातादिपरिग्रहः श्वा—कुक्कुरः
तद्वत्तणार्थमभीक्ष्णमनवरतमुपयोगं करोति । यदि वा—ग्लान-
तादिप्रयोजनेषु समापतितेष्वन्यान् साधून् व्यापारयति, स
तु तत्रैव रक्षयन् तिष्ठति ।

अथ कियन्तः पात्रस्य लेपो दीयन्ते ?, इत्याह—

एको य जहन्नणं, विय निय चचारि पंच उक्कोमा ।

संजमहेउं लेवो, वज्जिता गारवविभूमं ॥ ५२९ ॥

पात्रस्य संयमहेताजघन्यनैका लेपो दातव्यः । मध्यमतो द्वौ,
त्रयो वा । उक्कपत—चत्वारः, पञ्च वा वर्जयित्वा गौरवम्,
विभूयां च । गौरवणात्मनो महर्द्धिकत्वमेव लक्षणेन विभू-
यया वा न लेपो दातव्यः, किन्तु संयमस्यातिनिमित्तमिति ।

अणवट्टं तं तह वि उ, सव्वं अवणेतु तो पुणो लिपे ।

तज्जाय सचोप्पडयं, घट्टगएउं ततो धोवे ॥ ५३० ॥

उक्कपतः पञ्चस्वापि लेपेषु यदि स लेपो नावतिष्ठत—न
पात्रेण सह लोलीभवति, ततः तस्मिन्नवतिष्ठमाने सर्वे
लेपमपनीय ततः पुनर्मूलतः पात्रं लिप्तेयत्, यथा स लेपो ऽ-
वतिष्ठते । 'तज्जाय' इत्यादि इह यत् अलाव्यादिपात्रं तला-
दिना सचोप्पडम्—सस्नेहं तत्र च भूतलः प्रभूता लग्ना, तं
लेपं घट्टकपाषाणेन घट्टयित्वा तद्गतमेव लेपनं भूयस्तत्पात्रं
गंजन्वा ततः प्रक्षालयेत्, तप तद्यातो नाम लेपः ।

सम्प्रति लेपस्यैव भेदानाह—

तज्जाय-जुत्ति लेवो, दुचकलेवो य होइ नायवो ।
मुहियनावाबंधो, तेणगबंधो य पडिकुट्टो ॥ ५३१ ॥

त्रिविधो लेपो भवति—ज्ञातव्यस्तथा—तज्जातलेपः, युक्तिलेपः, द्विचकलेपश्च । द्विचकलेपो नाम—शकटलेपः, तत्र लिप्यमानं लिप्तं वा यांश्च पात्रं कथमपि भङ्गमाप्नुयात् ततोऽन्यस्याभावे मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात् न स्तनकबन्धेन । यतो मुद्रितनौबन्ध एव तीर्थकरैरनुज्ञातः स्तनकबन्धस्तु प्रतिकुष्टः ।

साम्प्रतमेनामेष गाथां विवरीषुस्तथानलेपस्य—
प्राग्व्याख्यातत्वात् शेषपदव्याख्यानार्थ—
माह—

जत्ती उ पन्थरादी, पडिकुट्टा सा तु सन्निही काउं ।
दयसुकुमालमसन्निहि, दुचकलेवो अतो इहो ॥ ५३२ ॥

युक्तिः पदैकदेशे पदसमुदायोपचारान् धूलिलेपः, प्रस्तरादिः—प्रस्तरादिकृतः आदिशब्दात्-शर्कगलोहकट्टेकदारमृत्तिकादिपरिग्रहः, सा च युक्तिः सन्निधिरिति कृत्वा तीर्थे-करणार्थैः प्रतिकुष्टा-निराकृता । तद्यातलेपश्च कदाचिदवाप्यत, तत एतेषु मध्ये शकटलेपः सुन्दरः । यतः तस्मिन् सुकुमारतया पानजानयो जन्तवः स्पष्टाः दृश्यन्ते, दृश्यमानेषु च तेषु दया कर्तुं शक्यते न च सन्निधौ दोषः । अतः सुन्दरत्वात् स एव द्विचकलेप इष्टः ।

संजमहउं लेवो- न विभूसाए वयंति तित्थयरा ।
सतीऽसती दिहुंतो, विभूसाए होति चउगुरुगा ॥ ५३३ ॥

लेपः पात्रस्य दातव्यः संयमहेतोर्न विभूषया उपलक्षणमेतत्, नापि गौरवेण, इति भगवन्तस्तीर्थकरा वर्तन्ति । संयमहेतोः पुनर्दीयमाने लेपे यदि विभूषा भवति तथापि सा संयमहेतोरेव । अत्र सत्यसत्योद्घातः । तथाहि—सती आत्मानं विभूषयति, असत्यापि । कुलं सती कुलाचारनिमित्तमात्मानं विभूषयतीति तुल्यमपि तद्विभूषणमदुष्टम् । इतरा जागतापरणनिमित्तमिति दोषवत् । एवं यथा सत्यसौ तथा साधुः, यथा विभूषणं तथा लेपः, यथा कुलाचारः तथा संयमः, यथा जागतापरणं तथा असंयमः । विभूषया लेपं ददतः प्रायश्चित्तं स्वत्वाग्रे गुरुकाः । उपलक्षणमेतत् गौरवेणापि ददत एतत् प्रायश्चित्तमवसानव्यम् । उक्तञ्च—
“ संयमहेतुं लेवो, न विभूसा, गौरवेण वा दयो । चउगुरुग-विभूसाए, लिपितं गौरवेण वा ॥ ”

भिज्जिअ लिप्यमाणं, लिप्तं वा अमहए पुणो बंध ।
मुहियनावाबंधे, न तेण बंधेण बंधिजा ॥ ५३४ ॥

तत्पात्रं लिप्यमानं लिप्तं वा कथमपि हस्तपतनार्दिनाऽभिधानं न चान्यत्पात्रं तत्पात्रं भूया मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात्, न स्तनकबन्धेन । ६० १ उ० १ प्र० ।

तत्र मुद्रिकाबन्धस्यैव स्थापना—

०—० नौबन्धः पुनर्द्विविधो भवति तस्य स्थापना चेयं ६४
०—० स्तनकबन्धः पुनर्गुणो भवति मध्येनैव पात्र- २७
०—० कक्षाप्रस्य दवरको याति तावत् यावत् सा
०—० राजाः सीधिता भवति तेन स्तनकबन्धेन दुर्बले
पात्रकं भवति, अतोऽसौ वर्जनीयः । आद्य० ।

सम्प्रति लेपस्य जघन्यादिभेदानाह—

खर अयमि कुसंभ सरिमव, कमेण उकोसमज्जिम जहवो ।
नवणीए-सपि वसा, गुले अ लोणे अलेवो उ ॥ ५३५ ॥
खरसंज्ञिकेन तिलतलेन यो लेपः स उत्कृष्टः । अतस्तीतलेन कुसुम्भतलेन च मध्यमः, सरिपतलेन जघन्यः । उक्तञ्च—“ सा पुण लेवो खरस—गृहण उकोसस्यो मुण्यवो । अयसि कुसुंभिय मज्झो, सरिमवतिलेण य जहवो ॥ १ ॥ ” नवमीतन अक्षणेन सरिपया घृतं वसा च निर्वृत्तोऽलेपो ज्ञातव्यः । तस्य पात्रे सम्यग लगनाभावात्, जुगुप्सितत्वाच्च । तथा-गुडभृतेषु वा शकटेषु तिलतैलप्राक्षितेष्वपि यो लेपः सोऽलेपः तस्यापि लवणाद्यवयवो गतः अप्रशस्तत्वात्, तेनैवमुक्तो लेपस्य विधिः । ६० १ उ० १ प्र० ।

अथ कल्पकरणद्वारमभिधत्सुराह—

भाणस्य कप्पकरणे, अलेवडे नत्थि किंचि कायव्वं ।
तम्हा लेवकडस्म उ, कायव्वा मग्गणा होइ ॥ ८६८ ॥
भाजनस्य कल्पकरणे चिन्त्यमाने यदलेपकृतं द्रव्यं तद्यत्र प्रक्षिप्तं तस्य भाजनस्य न किञ्चित्कर्तव्यम्—कल्पो न विधेय इत्यर्थः । लेपकृतभाजनस्य त्ययश्यं कल्पो दातव्यः, इत्यतो लेपकृतस्य मार्गणा कर्तव्या, कीदृशं लेपकृतम्, अलेपकृतं चेति चिन्तनीयमित्यर्थः । ६० १ उ० २ प्र० । (तत्रालेपकृतानि ‘अलेपकड’ शब्दे प्रथमभागे ७८४ पृष्ठे गतानि)

अथ लेपकृतानि निरूपयति—

विगई विगई अवयवा, अविगई पिण्डरमएहि जं मीसं ।
गुलरहितेव्वायवे, विगडम्मि य सेमएसुं च ॥ ८७१ ॥
दधिदुग्धघृतादिका या विहृतया ये च विहृतीनामवयवाः मधुप्रभृतयस्तैर्यन्मिश्रम्, यद्वा-विहृतिरूपैः पिण्डरसैः खर्जुरादिभिर्मिश्रम्, एतत्सर्वमपि लेपकृतमात्रं प्रक्रमः । अत्र च गुडदधितैलानां ये अवयवाः यश्च विकटे—मध्ये अवयवः शेषेषु च घृतादिषु येऽवयवास्ते केचिद् विहृतयः, किञ्चिद्वाविहृतयः प्रतिपन्नव्याः ।

अथेनामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

दहि अवयवो उ मधु, विगई तक्कं न होइ विगई उ ।
खीरं तु निरावयवं, नवणीआगाहिमा चव ॥ ८७२ ॥
घयघट्टा पुण विगई, वीसंदगसोय केइ इच्छन्ति ।
तिलगुलाण अविगई, सुकुमालियखंडमाईण ॥ ८७३ ॥
महुणा मयणमविगई, खोलो मज्जस्स पोग्गले पिउडं ।
रसओ पुण तदवयवो, सो पुण नियमा भवे विगई ८७४ ।
वृद्धः सम्बन्धी यो मधु इति नाम्ना प्रसिद्धोऽवयवः स विहृतिः, यत् तत्कं तद्व्यवयरूपमपि विहृतिर्न भवति । खीरं तु दुग्धं पुनर्निरावयवम्—अवयवगहितं नवमीत-अक्षणेन

अथगाहिमं पकाश्रम एतं अपि निरवयवे एतादृशपयाणामव-
यवानां पृथगव्यवहियमाणत्वादिति । पुनश्च—पुनर्धृतस्य
सम्बन्धी यः किट्टो माह्यादिकमिन्त्यर्थः । स विकृतव्यवहिय-
ते । विस्पन्दन नाम—अर्धानद्वयधृतमध्यान्तगतन्दुलनिप-
श्रम , उक्तञ्च पञ्चवस्तुकटीकायाम्—' वासदग्न अर्जनिहृद
ययमञ्जुहृतन्दुलनिपकणं ति, सोऽति पादपूरणे, चशब्दाद्ये-
अपिशब्दाद्ये, विस्पन्दनमाप केचिद्विकृतिकामच्छान्त न पुनने
चाय यदाह चूर्णिकृत—' अम्हाणे पुण वासदग्न आविगइ ”
ति । तैलगुलयायथाक्रमं यानि सुकुमारिकाखण्डादीनि
तानि अविकृतानि । विकृतिने भवतीत्यर्थः । सुकुमारिका—
तैलविशेषः, खण्ड—प्रतीतिः, आदिशब्दात्-शकं गादपरि-
ग्रहः । मधुना मातृकादिभेदभिरभ्यास्यवयवो यन्मदन तद-
विकृतिः । मद्यस्य खोलम-किट्टविशेषः, सोऽपि न विकृतः,
पुद्गलस्य र्यापकटमुज्ज्वलास्थ वा तदप्याविकृतिरसक,
पुनर्यस्तस्य पुद्गलस्यावयव स पुनरनियमात् भवेद् विकृतः ।

अथ पिण्डरसपदं व्याख्यानयति—

अंबाडकविट्टे, मुहिया साउलुंगकयले य ।

खज्जूरनालिणं, कोले चिंचा य बांधव्वा ॥२७५॥

आश्रम आश्रान्तकम्, कापस्थम्-प्रसिद्धम् मुद्रिका-द्राक्षा
मातुलिङ्गम्-वाजपूरम्, ' कयल '—कन्दलीफलम्, खज्जूरम्
नालिकेरुमुभयमापि सुप्रसिद्धम्, कोले-चंदरचूर्णम्, चिञ्चा-
अम्लिका, चशब्दाद्-अन्यान्त्येयवैविध्यानि पिण्डरसद्रव्या-
णि बांधव्यानि । एतानि च नव विकृतयो भवन्ति ।
यत आह—

खज्जूर-मुहिय-दाडि माणं पीलन्धु चिचमाईणं ।

पिण्डरम न विगईओ, नियमा पुण होति लेवाडा ॥२७६॥

खज्जूरमुद्रिकादाडिमाणां पीलवन्धुचिञ्चादीनां च संबन्धनी
या पिण्डरमां तां अविकृती-विकृती न भवतः । नियमात् पु-
नर्लेपकृतौ भवत इति । उक्तानि लेपकृतानि । लेपकृतः, संस्मृतस्य
भाजनस्य कल्पकरणो यदि पुनस्तस्य भाजनस्य लेपः स्फुटि
तां भवति ततः कल्पत्रयं कृतेऽपि लेपकृतमेव तन्मन्तव्यम्—
अनस्तदोपपरिहारार्थमाह—

कुट्टिमतलमंकाभो, भिमिणीपुक्खलपलाममरिमो वा ।

समासधुवणमुक्का, गायमुहुंमरिमो होइ ॥ २७७ ॥

यथा कुट्टिमतले निस्त्राश्रनप्रदेशगहनं सर्वतः सममेव भव-
ति, एवं पात्रकस्य लेपोऽपि कुट्टिमतलमंकाशः सर्वतः स-
म एव कर्तव्यः । तथा चिसिनी-पाञ्चनी तस्य यन्पुष्कले चि-
स्तीर्णं पलाशपत्र तत्र पतितं जलं यथा नार्वातिष्ठते, एवं
यत्र सूक्ष्मसिक्थ्यावयवा लग्ना अपि न स्थितिं कुर्वन्ति स
चिसिनीपुष्कलपलाशमदृशः, ईदृशो लेपः, पात्रकस्य समा-
सधावनशापणाः सूक्ष्मेव कर्तुं शक्यन्ते, समाप्तः—सम्यक्
प्रवचनोक्तेन विधाना, आदिता मयाद्या पात्रकलेपमवर्था-
कृत्य यदसने सिक्थ्यावयवानामपनयने स समाप्तः स लेप-
न कल्प इत्यर्थः, धावन कल्पत्रयप्रदानम्, अपरञ्चायं गुण
ईदृशे पात्रे भवति " एगो साह रुक्खमूलं समुहियइ, तेण
साहुणा दिमालो गो कओ, न पुण उवरिमारुहो धिजाइ-
ओ दिट्ठो, तेण सो साह दृग्गओ जिमिओ दिट्ठो, ताह सो उवरि-
मारुहो गाममइग्गओ, तन्थऽणेण मिट्ठं गामिल्लयाणे, तेण पुण

साहुणा सो ओअरतो दिट्ठो, अह सो भगवं दवदव स आउ-
त्तो समुहियइ तहा संलिहइ जहा नजइ धायं पय पत्तं ।
एच्छा सो भगवं मुहपुत्तियाए मुहं पिहंऊण पढतो अन्धइ,
ते आगया पिच्छंति साहुं उवसेते, कओ एह कतो भिक्खं
गहियं, तओ भणइ न ताव हिडामि, किं वेला जाया ते अ-
श्रमन्नस्य मुहं पलायंति । ताह धिजाइओ भणइ—मण दिट्ठो,
पलाएह मे भायणं ति, पिच्छा सो भायणं, तेणं दग्गियं,
ताह ते दट्ठण भणति—तुमं पि पावो मरुगो " ति ।

अमुमेवार्थं भाष्यकृदाह—

आउत्तो सो भगवं, चोक्खं मुह्यं च तं कयं पत्तं ।

निम्मीलनिज्जयाणं, पत्तस्म य दायणा भणिया ॥२७८॥

ओभामिओ स मरुओ, पत्तो साह जमे च किंति च ।

पच्छाइओ य दोमा—वण्णो य पमाविओ तहियं ॥२७९॥

स भगवान् तं धिग्जानियं वृत्तादवतरन्ते दृष्ट्वा आयुक्ताः
प्रवचनमालिन्यरक्षणाय प्रवचनपरोऽभवत्, ततस्तत्र संलग्न-
नाकल्पकरणेन 'चोक्ख' सुविकृतं तत्पात्रकम्, ततश्च नि-
शीलनिधृतानां च तेषां ग्राम्यकाणां पात्रकस्य दर्शना-तिरी-
क्षध्वामदे यदि भवतामेतदृशेन कौतुकमस्तीत्येव लक्षणा—
भणिता पात्रे च दर्शिते तैर्मरुका-धिग्जानीयः अपप्राजितो,
यथा-धिग् भवन्तमसहोपोदोपणकारकम्, गुणिषु मन्व-
रिणीर्मात । साधुश्च प्रायो यथाप्यामिथ्यादृष्टिमानमईनपरा-
क्रमसमुत्थां कीर्तिं च शुचिसमाचाररूपं सुकृतं प्राप, पच्छा
दिताश्च दोषाः पालकेन विना तत्त्वेषु वा भोजनकरण-
समुत्थाः, वर्णश्च प्रभावितः प्रवचनस्य, तत्रावसरे तेन भग-
वता पय गुणः शोभनलेपोऽप्यलस्य पात्रस्थिति ।

अथ येषु द्रव्येषु कल्पकरणमवश्यं कर्तव्यं तानि दर्शयति—
लेवाडविगइ गोरम कहिते पिण्डरम जहन्नउब्भज्जी ।

एणमिं कायवन्, अकरणे गुरुगा य आणाइ ॥२८०॥

एतानि द्रव्याणि लेपकृतानि, तद्यथा—विकृतयो—वधि-
दुग्धादिकाः गोरस-तर्कादि, कथित-नीमनादि, पिण्डरसाः-
खज्जूरदयो यावत् जघन्यतः ' उब्भज्जि ' ति कोद्रवजाल-
कम्, एतेषां लेपकृतानां कल्पकरणं कर्तव्यम् । यदि न करो-
ति तदा चत्वारो गुरुकाः, आज्ञादयश्च दोषाः, विगधना
च संयमार्धाविषया ।

नामेव भावयति—

मंचयपमंगदोमा, निमिभत्तं लेवकुत्थणमगंधं ।

द्ववविणामुड्ढाटी, अवन्नममंजणाहार ॥ २८१ ॥

लेपकृतपात्रकस्य कल्पे आक्रममाणे यः संचयः—सूक्ष्मसि-
क्थ्यावयवपरिवासनरूपस्तस्य प्रसंज्ञनं दोषा एतं भवेयुः,
निशमरू प्रातमेविते भवति । लेपस्य च कोथने—प्रतिभवन
ततश्च अगन्धम्—नज कुत्सार्थत्वादतीव दुर्गन्धि भाजनं भ-
वति, तादृशं च भाजनं गृहीतस्य द्रव्यस्योदनादि-
विनाशो भवति । तस्मिन् भुज्जानस्य च विरसगन्धा-
घ्राणत ऊर्ध्वादीनि भवन्ति । ऊर्ध्वम्—वसनम्, आदिश-
ब्दाद्—अग्रेचक्रमान्यादिपरिग्रहः । अचरणश्च प्रव-
चनस्योद्वाहो भवति । तथाह—लोकः भित्तां ददानो दु-
र्गन्धिभाजनं दृष्ट्वा गहिता ईदृशा पचते अशुचयः पापा-

पहता इति 'संवेजणाहारे' नि । दुर्गोन्धनाऽऽहारेण प-
नककुन्धुप्रभृतयः प्राणनः संवेज्युः ।

यत एवमतः—

लेवकडे कायव्वं, पवयणे तिन्नि वार गंतव्वं ।

एवं अप्पा य परा, पवयणं होति चत्ताइ ॥ ८८२ ॥

लेपकते भाजेन कर्त्तव्यं कल्पकरणम् । अत्र परः—प्रेर-
कस्तस्य चचने त्रीन् वारान् कल्पे प्रायश्चित्तपानकग्रहणा-
र्थं गृहपातगृहे गन्तव्यमिति । सृग्गृह—एव क्रियमाणे
आत्मा अपरश्च प्रवचने च भवन्ति परित्यक्तानीति निर्युक्त-
गाथासमासार्थः

अथैनामेव विवरीयुगह—

गाउलऽभिस्व संखडि—अलभे साधारणं च मन्वेमि ।

गदियं संतीइ तहिं, तक्केच्छुरसादिलगट्टा ॥ ८८३ ॥

गच्छे साधयः शुचयो भवेयुः तैश्च भिक्षां ह्रिगडमानै-
गौकुले दुग्धदध्यानीनि प्राचुर्येण सधार्मि, विरूपायां वा
अनेकभक्ष्यभोज्यप्रकारायां सखद्यामुत्कृष्टमशनादिद्रव्य
लभ्यते । तैश्च साधुभिर्गलाभे अन्यत्र तथाविधस्य दुर्लभ-
द्रव्यस्यासंप्राप्ते सर्वेषां साधारणमुपष्टम्भकारकामव-
र्त्तमानं मत्वा सर्वगिर्यापि भक्तभाजनानि भूत्वा पानकं प्रति-
गृहीतव्यं, गृहीतं ततः प्रतिश्रयमागताः, यावत्पानकेन वि-
ना न शक्यत समुहदुःसाधारणस्य गलेन विलगनान्, ततः किं
कर्त्तव्यमत्याह—सन्ति च तत्र तक्केच्छुरसादीनि आदिशब्दा-
त्—दुग्धादीनि च तान्यपान्तगले आर्षयन् । किमथामत्या-
ह—'लगट्ट' इति लग्नं—भावे क्लृप्त्यर्थः, आहारस्य
गलेन विलगनम्, अनुत्तरणे वा तदर्थे तन्माभूदित्यर्थः ।

आह—यद्येवं तहिं पानकाभावे समुहेशनानन्तरं कथं
तानि कल्पयितव्यानीत्युच्यते—

मंडलितककाम्बमण, गुरुभाणेणं च आणयंति दवं ।

अपरिभोगतिरिति, लहृओ अणुर्जीविभाणे य ॥ ८८४ ॥

यः क्षपकः 'मंडलितक' मण्डल्युपजीवकः तस्य भाजेन
गुरुणां भाजेन वा द्रवे—पानकमानयन्ति । अथापार्गभो-
ग्येषु भाजेनपु अतिरिक्ते वा नन्दीभाजेन मण्डल्यनुपजी-
वित्तपकभाजेन वा द्रवमानयन्ति तदा लघुको मास ।

अथ परवचने त्रीन् वारान् गन्तव्यमिति

पदं व्याख्यानयति—

भणइ जइ एम दोमो, तो आइमकप्पमाणसंलिहिउं ।

अन्नेसि तगं दाउं, तो गच्छइ विइय—तइयारणं ॥ ८८५ ॥

भणति परः प्रेरयति—यद्येष दोषः प्रायश्चित्तपानकक्षण-
स्तताऽहं विधिं भणामि । प्रतिगृहं संलिख्यते एकाकी गृह-
पातः गृहं प्रायश्चित्तपानकमानं यावता सर्वसाधुभिर्ग-
दिमः कल्पः क्रियते तावन्मात्रे द्रवे गृहीत्वा अन्येषां सा-
धूनां तन्पानकं दत्त्वा ततः स्वयं प्रथमकल्पं करान्तु, कृ-
त्वा च ततो गच्छति द्वितीयतृतीयकल्पयोः । इदमुक्तं
भवति—द्वितीयकल्पकरणार्थं द्वितीयं वारं तत्र गृहं प्रविश्य
तावन्मात्रे द्रवे गृहीत्वा प्रायश्चित्तसाधूनां दत्त्वा द्विती-
यकल्पं करान्तु, ततस्तृतीयं वारं भूयः प्रविश्य तावन्मात्रं
गृहीत्वा तथैव तृतीयं कल्पं कृत्वा यावन्मात्रेण शेषभा-
जनानि धाव्यन्ते, संश्रामूयः पानकं च भवति, तावन्मात्रं

गृहीत्वा समायायान् । आचार्यः प्राह—एव कुर्वन् आत्मा च
परश्च प्रवचने च परित्यक्तानि भवन्ति ।

तत्रात्मा कथं त्यक्ता भवतीत्युच्यते—

मंदमणेण बहुमो, संलावणरागकेलिआ उभया ।

दंती णु कंजियं णु, जइम्म दट्टो ति य भणंति ॥ ८८६ ॥

तस्यैकार्कानो भूयो भूयः तद्गृहं प्रविशतो या कार्ज्जकदा-
त्री अघिर्गतिता तस्याः सर्वान्धता बहुशः सदृशेन सलापा-
नुरागकेलिप्रभृतयः आत्मोभयसमुत्था दापा भवेयुः, सलाप-
संकथा अनुरागः—परस्परं स्वात्यान्तर्वा प्रातिः, कालः—पार-
हासः । तथा—यद्यपि प्रवर्जते कः पुनः पुनरेतं याति च तत्क-
मस्य ददता पानकदायिका दृष्टा उत कार्ज्जकर्मत्येवमगा-
ग्निस्तमुद्दिश्य भणन्ति । नुशब्दः उभयत्रापि चित्तकं ।

प्रवचने यथा परित्यक्तं भवति तथा दर्शयति—

आयपरोभयदोमा, चउत्थि तेगदुमंकरणा शीए ।

दोसं णु चारिऊणं, करंति आयदुगहणाइ ॥ ८८७ ॥

आत्मपरोभयदोपाः, आत्मानस्तस्मात्परस्याः कार्ज्जकदा-
यिकायाः तदुभयस्माच्च एते दोषा भवेयुः, तद्यथा—चतु-
र्थी—चतुर्थीध्रवद्वारविषया स्तन्यार्थविषया वा शङ्का त-
स्याः सत्कैः—निजकैः क्रियते, यथा—नुरिति चित्तकं, किमेष
प्रवर्जते कः कस्याप्युद्भ्रामकस्य मैथुनदोषं करोति, या-
वत् समायाति याति च । यद्वा—चारिणो भूत्वा चौराणां
नैरिक्तां कर्तुमिच्छमायाति, यद्वा—आत्माशंसेतर्यामन्थं क-
रोति । स्वयमेव मैथुनार्थं नेतुकामो वेत्यर्थः । इत्थं शङ्का-
मानास्ते तस्य साधारणद्वाराकर्षणादीनि कुर्युः, ततः प्रवच-
ने परित्यक्तं भवति ।

परः कथं परित्यक्ता भवति इति । उच्यते—

गिणहंति मिज्जिभयाओ, छिदं जाउमविच्छिणीओ य ।

सुत्तंथं परिहाणी, निगमणं सोहि बुद्धी य ॥ ८८८ ॥

गृह्णन्ति छिद्रम्—दूषणम् कार्ज्जकदायिकायाः, का इत्याह—
'मिज्जिभका' सहवामिन्यः, प्रातिवेदिमकाः स्त्रिय इत्यर्थः ।
'जाउम' इति यात्रो ज्येष्ठदेवजायाः, सगन्त्यः प्रतीताः,
यथा—यदेष संयतो भूयो भूयः समायाति च नूनमस्या अ-
यमुद्भ्रामक इति, ततो यदा तथा सह संखडमुपजायते त-
दा तत्र प्रायश्चित्तकल्पितं दूषणं सात्त्यनुत्पत्तेः पुनरुत्तिर-
न्ति । तथा—सुत्रार्थविषया परिहाणि, पुनः पुनर्गच्छतो भव-
ति 'निगमणो साहिबुद्धी य' इति त्रीन् चतुरा वारान् नि-
गमने शोधवृद्धिश्च तथैव द्रष्टव्या यथा भिक्षाहारे प्रा-
गुक्ता । यत एते दोषा अतो नैकार्कानां भूयो भूयो गन्तव्यम् ।

कथं पुनस्तर्हि गन्तव्यमित्याह—

मंघाडण्ण एगो, खमण विइए य बुद्धमाइने ।

पुव्वुद्धिण्ण करणं, तस्स च अमई अ उस्सिन्ते ॥ ८८९ ॥

संघाटकनं भावितकुलेषु प्रायश्चित्तपानकं ग्रहीतव्यम्, द्वि-
तीयपदे एकोऽपि यः क्षपको वृद्धो वा अशङ्कनीयः स आ-
कीर्णेषु भावितकुलेषु पानकं गृह्णाति, तच्च पानकं यत्पूर्व-
मेव सौवीरिणा उद्धृतं पृथगपि स्थापितं तेन कल्पकरणं
कर्त्तव्यम् । तस्य वा पूर्वोद्धृतस्य असत्यभावे उत्सवे तमु-
त्सिक्तं तदपि कारापर्णीयम् । एषा पुनस्तनगाथा ।

अथैनानामेव भाष्यकृद्वृत्तानि—

भाषितकुलेषु पथे मितु, भाषणे आणयन्ति मेमाणं ।

तस्मिन्कुलाण्ण अमई, अपरिभोगादिसु जयति ॥ ८६० ॥

भाषितकुलानि नाम-येषु पूर्वोक्ताः शब्दादयो दोषा न स्यु-
स्तेषु गन्धा गृहीत्वा स्वकीयभाजनानि धात्वा शेषाणां
भाजनानां धावनार्थं संज्ञाभूमि गतानामाचमनार्थं चापर-
मपि पानकमानयन्ति । तद्विधानां—भाषितकुलानाम् अम-
ति-अभावे अपरिभोग्यादिषु यतन्ते । अपरिभोग्यानि नाम-
अत्र वार्यमाणभाजनानि तेषु, आदिप्रहणात्—मगडल्यनुप-
जीवितपकभाजनेषु नन्दीभाजनं वा द्रवं गृहीत्वा संस्पृष्ट-
भाजनानां कल्पं कुर्वन्ति, तच्च पानकं पूर्वोक्तसङ्क्रमेण गृह्णन्ति ।

ननु यदि सौवीरिणीमुद्धृत्य दीयमानं गृह्णन्ति तत्र को
दोषः स्यात् ? उच्यते । यतः—

उच्चत्तन्मिम बहो, पाणाणं तेण पुच्च उस्मिन्तं ।

अमती वुस्मविणीण, जं पेक्खइ वा असंसत्तं ॥ ८६१ ॥

'उच्चत्तन्मिम' इति प्राकृतत्वात् पुरुषानिर्देशः, सौवीरिण्यामु-
द्धर्तमानायां ये तत्र सौवीरगन्धेन कंसार्गिकादयः प्राणजातीया
आयाताः सन्ति तेषां वा बाधा भवति, तेन कारणेन पूर्वोक्तस-
ङ्क्रमेण गृहीतव्यम्, अथ नास्ति पूर्वोक्तसङ्क्रमेण ततस्तस्यासति उ-
त्सिञ्चनिकया उत्सिञ्च्य यतनया गृह्णन्ति, अथ नास्त्युत्सि-
ञ्चनिका ततो यत्नाभ्यं प्राणाभिर्गन्धसङ्क्रमेण प्रसन्ते तेनोद्धृत्य
गृहभाजने प्रतिहारिकं याचित्वा तत्र द्रवं गृहीत्वा भाज-
नानि कल्पयन्ति ।

आह च—

गिहिमन्ति भाणपहिय, कयकप्पा मेमगं दवं धेत्तुं ।

धोअणपियणुस्मट्टा, अह थोवं गिणहए अन्नं ॥ ८६२ ॥

गृहिसङ्क्रमेण भाजने प्रत्युपेक्ष्य यदि निर्जीवं भवति तदा तत्र
द्रवं गृहीत्वा कृतकल्पाः स्वकीयभाजनानि कल्पयित्वा शेषं
द्रवमन्येषां भाजनानां धावनार्थं भुक्तेः कालं च पानार्थ-
मुपलक्षणत्वात् संज्ञाभूमिगमनार्थं गृहीत्वा समायायन्ति ।

अथ तत्र स्नोकमेव द्रवं लब्धं ततो यावता पर्याप्तं भवति
तावदन्यदपरेषु गृहेषु गृह्णन्ति—

जा भुजइ ता वेला, फिट्टइ तो खमगधेरओ आणे ।

तरुणो व नायमीलो, नीयल्लगभाविद्यादीसुं ॥ ८६३ ॥

'जा भुजइ' इति प्राकृतत्वादेकवचनेन निर्वेशः, यावद्वा सा-
धवां भुजन्ते तावत्पानकस्य वेला फिट्ति—व्यातिश्रामति,
ततः क्षणिक—उपवासिकः स्थायिरो वा—वृद्धः अशङ्कनीय
इति कल्पकरणार्थमेकाक्यपि 'आणि' इति पानकमानयन् ।
तरुणो वा यो ज्ञातशीलो वृद्धधर्मा निर्विकारश्च स एका-
क्यपि निजकानां मातृपितृपत्नीयम्बजनानां कुलेषु भाषित-
कुलेषु वा आदिशब्दाद्—अन्येष्वपि तथैविकुलेषु प्रविश्य
पानकं गृह्णीयान् ।

अत्रैव कल्पकरणद्वारे विध्यन्तरं विभागिषुर्द्वारमाह—

बिहयपद मोय गुरुग, ठाणनिमीयणतुयइधरणं वा ।

गोवरपुंछणठवणा, धोवण छट्टे य दव्वाइ ॥ ८६४ ॥

द्वितीयपदेऽपवादाख्ये साधवां व्रजिकां गता भवेयुः, तत्र
च पानकं न लब्धमिति कृत्वा यदि मोकेन-प्रस्रवणेनाचमन्ति
ततश्चत्वारो गुरुवः, शिष्यः प्राह—यदि मोकेनाचमने दोषा-
स्ततो गत्रो स्थाने निर्वातने त्वग्वर्तने चाकुर्वन् संस्पृष्टपात्रक-
स्य धारणं करोतु । सूरिराह—एवं कुर्वतः संयमात्मविरा-
धना भवति । ततो गोवरेण—गोमयेन प्राक् तस्य प्रोच्छन्नम-
धरणं कृत्वा स्थापनं कर्तव्यम्, ततो द्वितीयदिक्से यदि
द्रवं गृहीतव्यं तदा धावनं कल्पत्रयप्रदानकं कर्तव्यम् ।
यदि न कल्पत्रयं वातव्यम्, ततः, 'छट्टे अ दव्वाइ' इति शिष्यः
प्राह—यद्यर्थात् पात्रं भक्तं गृह्णते ततो नु तत्र यान्यवयव-
द्रव्याणि पर्युषितानि सन्ति तैः पृथक्प्रतिमतिचरितं स्यादिति
निर्युक्तिगतासंज्ञेपार्थः ।

विस्तरार्थं तु विभागिषुर्ग्राह—

वड्गा अट्टाणे वा, दवअसईए विलंबि धरे वा ।

जइ मोणणं धोवइ, मेहत्तह भिक्खगंधाई ॥ ८६५ ॥

व्रजिका—गोकुलं तस्यां कारणगतानामध्वनि वा वडमा-
नानां द्रवस्य—पानकस्य असति-अप्राप्तौ विलम्बिनि वा अ-
स्तगतप्राये सूर्ये यदि पानकं नास्ति ततः कथं कल्पः कर-
णीयः, अत्र नोदकः स्वच्छन्दमत्या प्रतिवचनमाह—मोकेन-
तदानीं पात्रमाचमनीयम् । आचार्य आह—एवं ते स्वच्छन्दं
प्ररूपणां कुर्वन्ना यथाछन्दस्त्वाच्छन्वागे गुरुवः प्रायश्चित्तम् ।
मोकेन पात्रकमाचमन्ति तस्यापि चतुर्गुरुवः । कुतः ? इत्याह—
ह—यदि मोकेन धावति तदा शेषाणामन्यथाभावोऽपि वि-
परिणमनं भवेत्, विपरिणमनाश्च प्रतिगमनादीनि कुर्युः,
द्वितीयं च दिक्से भिक्षार्थं पात्रकं प्रसारते सति कार्या-
क्या, काशतो गन्धः समायाति, ततो लोकः प्रवचनावर्ण-
वादं कुर्याद् अहो अमीभिर्गन्धकापालिका अपि निर्जिता
यदेवं पात्रकं प्रस्रवणेनाचमन्तीति । आदिप्रहणेन—आवकाणां
विपरिणामो भवतीत्यादिपरिग्रहः ।

अथ भूयः परः प्राह—

भणइ जइएस दोमो, तो ठिय निमीयण तुअइ धरणं वा ।

भम्मइ तंतु न जुअइ, दु दोम पादे अ हाणी य ॥ ८६६ ॥

भणति परा यद्येष शैलः विपरिणामादिक उपजायते ततो
मा मोकेनाचमन्तु परं ग्रहीतेनैव पात्रकेण सकलामपि रात्रि
'ठाणि' इति ऊर्ध्वस्थितं, तिष्ठतु, तथा यदि न शक्नोति
रथानु ततः 'निमीय' इति निषण्णः पात्रकं धारयतु, तथापि
यदि न शक्नोति ततस्तत्त्वग्वर्तने कुर्वन्नास्तिर्यङ्मणः सन् धा-
रयतु । सूरिराह—भणयते अत्रोत्तरम्—हे नोदक ! तनु न यु-
ज्यते यद्वचना प्रोक्तम्, कुतः ? इत्याह—'दु दोमो' इति
द्वौ दोषावत्र भवतः, तद्यथा—आत्माविराधना, संयमाविराध-
ना च । तत्रोर्ध्वस्थितस्योर्ध्वप्राप्तस्य वा निद्रया प्रेरितस्य भूमौ
निपततः शिरोहस्तपादानुपघात आत्माविराधना, परिणतः
सन् तस्यां कायानामन्यत्र संविराधयेदिति संयमाविराधना ।
'पादे अ हाणी' इति तदा पात्रं पतितं सङ्गृह्येत ततो या पात्र-
केण विना परिहाणस्तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

यत एते दोषा अतोऽयं विधिः—

निद्धमनिद्धं णिद्धं, गोच्चरपुंछं ठविति पेहत्ता ।

जइ य दवं धत्तव्वं, बिहयदिणे धोइउं गिण्हे ॥ ८६७ ॥

लेपकृतं स्निग्धं वा भवेत्, अस्निग्धं वा भवेत् । यदि स्निग्धं ततो गोवरेण—गोमयेन—'पुट्टं' प्रोच्छ्रितं सुषुप्तं पात्रकं कृत्वा निरवयवीभूतं सत्प्रत्युपेत्य रात्रौ स्थापयन्त न धारयन्तीति भावः । अथास्निग्धं ततः संलम्बनकल्पेन सुसंलीढं कृत्वा स्थाप्यते; न पुनः करीषेण मृष्यते, यद्वयमेव इत्थं ग्रहीतव्यं ततो धावित्वा त्रि- कल्पयितव्याः । अथ भक्तं ततोऽधोनेऽपि गृह्यते न कश्चिदोषः ।

अत्र परः प्राह—

जह् ओदणो अधोए, धिप्पइ तो अवयवंहि निमिभत्तं ।

तिन्नि य न होंति कप्पा, ता धोवसु जाव निग्गंधं ॥८६८॥

तम्हा गुव्वरपुट्टं, मंलीढं चैव धोविउं हिंढे ।

इहग भे निमिभत्तं, ओअविअं चैव गुरुमादी ॥८६९॥

यद्यधीते पात्रे द्वितीये अहनि ओदनो गृह्यते ततो नु तत्र सूक्ष्मा अवयवाः सन्ति येषां गन्धस्तृतीयोऽप्यहनि लभ्यते, तैश्चावयवैः तथास्थितैः सद्भिर्यदपरं भक्तं तत्र गृह्यते तद्बुद्धानां निशिभक्तं भवति, तच्च युष्माभिलेपकृतस्य त्रयः कल्पाः शुद्धिकरणतया निर्दिष्टास्तदप्यस्माकं मतमि न रुचिपरमियसि, कल्पत्रये दत्तेऽपि तदीयगन्धस्याध्यायमाण-न्यान्, ततोऽहमिन्धं प्ररूपयामीति 'धोवसु जाव निग्गंधं' ति तावत् तत्प्रक्षालय यावद्विभक्तं भवति, न च बहुभिरपि कल्पैर्निगन्धी भवति तस्माद्यत्नेन कृते स्निग्धं तद् गोवरेण—लुगणेन प्रोच्छ्रितं कृत्वा अस्निग्धं तु सुसंलीढं कृत्वा द्वितीये दिवसे धावित्वा—कल्पयित्वा भिक्षां हिण्डेन-इतरथा-कल्पकरणमन्तरं (प्र) भवतां निशिभक्तमापणते, अकृतकल्पे च भाजेन गृहीतमपरमपि भक्तम् 'उअविअं' उच्छिष्टे भवति । तच्च गुवादीनामाचार्योपाध्यायप्रभृतीनां दीयमान महतीमाशाननामुपजनयति ।

इत्थं परेणाह सति सुगिराह—

भक्कइ न अन्नगंधा, हणंति छुट्टं जहेव उग्गाग ।

तिन्नि य कप्पा नियमा, जह् वि य गंधो जहा लोए ॥८७०॥

भग्यते अत्र प्रतिवचनम्—अमुष्य भक्तस्य गन्धाः पण्डे-गात्र-चिरमगन्धनं न घ्नन्ति, यद्येवोद्गाग रात्रौ समागच्छन्तोऽपि न पण्डितमुपघ्नन्ति; तथा पात्रके यद्यपि गन्धः समागच्छति तथापि नियमान् अथ एव कल्पा दानव्या नाधिका न वा हीनाः, तथा भगवद्भिरुक्तत्वात्, यथा—लोकेऽपि प्रतिनियता भाजनशोधनाय मृत्तिकालेपाः भवन्ति ।

तथाहि—

वारिखलाणं वारम, मट्टीया लुअ वारणपत्थाणं ।

मा एत्तिए भणाही, पडिमा भणिआ पवयणम्मि ॥८७१॥

वारिखलाः—प्रवाजकास्तेषां द्वादश मृत्तिकालेपा भाजनशोधका भवन्ति, पट च मृत्तिकालेपा वानप्रस्थानां तापसानां शौचसाधकाः संजायन्ते, एवं लोकेऽपि स्वसमयप्रतिपादितानि प्रतिनियतान्येव शौचानि दृष्टानि । अतो हेनोदक ! एतावतः कल्पान् मा भण—मा ब्रूहि, तावद् दानव्यं यावद्विभक्तं भवतीत्यप्रतिनियतानित्यर्थः । तथा—प्रतिमिति—मोक्षप्रतिमा साऽपि प्रवचने भणिता; तस्यां हि मोक्षमपि पीत्वा शुचिरेव भवति ।

एतदेव भावयति—

पिह सोयाइ लोए, अम्हं पि अलेवगं अगंधं च ।

मोएण वि आयमणं, दिट्ठं तह मोयपाडिमाए ॥८७२॥

यथा लोके पृथक्—विभिन्नानि शौचानि दृष्टानि तथाऽस्माकमपि त्रिभिः कल्पैः प्रत्येकलेपकम् अगन्धं च पात्रकं भवतीत्येवं शोधविधिर्भगवद्भिरुक्त इति । तथा मोक्षनाम्ना-चमने मोक्षप्रतिमायां दृष्टमेव ।

परः प्राऽह ।

जह् निन्लवमगंधं, पडिकुट्टं तं कहं नु जिणकप्पे ।

तैसिं चैव अवयवा, रुक्खासि जिणा न कुव्वन्ति ॥८७३॥

यदि निर्लेपमगन्धं च शौचं दृष्टं ततः कथं नुरिति वितर्कं, तन्निर्लेपनं जिनकल्पं प्रतिपन्नं सति प्रातःक्रमम्—प्रतिपिद्धम् । 'तैसिं चैव अवयव' इति अनिलेपने तेषां जिनकल्पिकानां सन्त्येव सूक्ष्माः पुरीषांश्चरयन्ताः यैरमीषां शुचित्वं न भवति । सुगिराह—रुक्ताशिनो जिनाः—जिनकल्पिका भगवन्तस्तत्र अभिषेचनस्कृतया न सन्ति सूक्ष्माश्चावयवाः अमीषाम् तदभावाच्च दूरापान्तप्रसरत्वेनां पुरीषगन्ध इति हेतुर्न लेपनम् ॥ आह—यद्यभिषेचनस्कृतया जिनकल्पिका शौचं न कुर्वन्ति, तर्हि ये स्थविरकल्पिका-अप्यभिषेकाद्यागन्तव्यामाप संज्ञामुत्सृज्य किं कारणावश्यं शौचकरणमुक्रमं ?, उच्यते—

थंडिन्लाण अनियमा, अभाविण् इड्डिजुयलमुड्डुये ।

सज्झाए पडणीण, न ते जिणे जं अणुप्पेह ॥८७४॥

स्थविरकल्पिका प्रथमस्थगिडला भार्याद्वितीयतृतीयचतुर्थान्यापि स्थगिडलानि गच्छन्ति, तत्र च यादं न निर्लेपयन्ति तत आपातनः संलोकसमन्था अवर्णवादादयो दोषा भवन्त्युः, इति स्थगिडलानामनियमादवश्यतया शौचं कुर्वन्ति, अभाविनो नाम—अपरिणतजिनवचनः, तस्य निर्लेपनाभावे मा भूद्विपरिणाम इति 'इह' इति अस्मिन् राजादीनामन्यतमः प्रवर्जितः, स प्रायेण शौचकरणभावेन इति तदर्थम्, तथा—युगले बालवृद्धद्वयं तत्राप्येण भिषेचनेस्कं भवति, उड्डुये नाम—य. समुद्रशतं सेनां वा व्युत्सृजन् चपलतया हस्तादीन्यापि लेपयति, 'सज्झाए' इति अनिलेपने स्थविरकल्पिकानां स्वाध्यायो न वर्तते वाचा कर्तुम्, 'पडणीए' इति प्रथमस्थगिडलाभावे द्वितीयस्थगिडलगतस्य शौचकरणमदृष्टा प्रत्यनीकः उड्डाहं कुर्यात्, 'न ते जिणे' इति जिनकल्पके नैतेषां स्थगिडलानियमादयो दोषा भवन्ति 'जं अणुप्पेह' इति यद्यस्माच्छास्त्रे स्वाध्यायं मनसैवानुप्रक्षितेन वा परिवर्तयति ततो न निर्लेपयति, स्थविरकल्पिकानां तु मनसा स्वाध्यायकरणे प्रभूतेनापि कल्पेन न मूर्त्तार्थो परिगजतौ भवत इति ।

एभेव अप्पलेवं, मामामेउं जिणा न धावन्ति ।

जह् वि न निगवयवं, अहावि ईए उ मुज्झन्ति ॥८७५॥

पथमेवाल्लेपमलपशब्दस्य न अर्थवान्त्वत्वादलेपकृतं भाजने यद्यपि न निरवयवं संजायते तथापि यथा स्वकल्पानुपालनावेयं शुद्ध्यति, स्थितिरित्येतेषां यद्वयमेव शुचयो भवन्ति इति ।

यत्पयुक्तं भवता प्राक् अकृतकल्पभाजने गृहीतं
भक्तमुच्छिष्टं भवति, तदपि 'परिक्लिप्तं' इति
दर्शयति—

ममन्तो ममदं, जं इच्छमि धावणं दिणे विङ्ग ।

इत्थं वि सुणुमि अपंडिया, जहा तयं निच्छं तुच्छं ॥६०६॥

संसृष्टं मन्यमानो यत् द्वितीयं दिनं धावनम्-कल्पकरणम्
इच्छति, अत्रापि यं शृणु-निशमय हे अपण्डित ! यथा-तत्कल्-
पदीयं वचनं नश्यत् परमार्थतः, तुच्छम्-असारम् ।

तद्व्याह—

सर्वं पि य ममदं, नऽन्धि य संसृष्टितेज्यं किंचि ।

सर्वं पि य लेवकडं, पाणगजाए कडं मांही ॥ ६०७ ॥

यदि गन्धमात्रेणैव त्वदुक्त्या नीत्या भक्तमुच्छिष्टं भवति तत्
सर्वमप्यत्र जगति संसृष्टम्-उच्छिष्टमेव विद्यते, 'नन्धि' ना
स्ति किञ्चिदप्यसंसृष्टम्, एवं सर्वमपि भक्तं पानकं च लेपक-
तम्-उच्छिष्टं भवति; अतः पानकजातेन कथं शुद्धिर्भविष्यति ।

एतदेव भाषयति—

खीरं वच्छुच्छिष्टं, उदगं पि य मच्छकच्छमुच्छिष्टं ।

चंदो गहच्छिष्टं, पुष्पाणि य महुरिगिगोहि ।

रंधतीओ वोड्डि ति, वंजणे खलगुले य तक्कारी ।

संसृष्टमुहा य दव्यं, पियंति जइणो कडं मुज्जे ॥६०८॥

नार वत्साच्छिष्टं वत्सेन स्वमातुः स्तन्यमापिबता संसृष्टम् ।
तथा—उदकमापि मन्थकच्छुपोच्छिष्टम्, चन्दो गहच्छिष्टं,
पुष्पाणि मधुकरगणैर्गच्छुष्टानि, तथा-अधिरतिका गन्ध-
न्या व्यञ्जनानि-शालनकानि 'वोड्डियं' इति किं निष्कर्षानि
न वन्ति परिज्ञानार्थम्, खलगुलावपि तच्छुष्ककारिण-तस्य
खलादः, कारिणश्चास्मिन्नादयो 'वोड्डियन्ति' संसृष्टमुखाश्चो-
च्छिष्टेन मुखेन यतयो यद् इवमापिबन्ति तदपि संसृष्टं तेन
संसृष्टेन यस्य भाजनस्य कल्पः क्रियते तत्कथं शुद्धयतीति ।
यत् एवमतो न गन्धमात्रेणैव भक्तमुच्छिष्टं भवतीति स्थितम् ।

अथ कल्पकरणे विनयमामाचार्य—

निष्पन्नं प्रायश्चित्तमाह—

एकिक्कम्मि उ ठाणे, वितह करितम्म मामियं लहुअं ।

तिगमासिय तिगपणगा, य होति कप्पं कुणइ जत्थ ॥६०९॥

एकस्मिन् स्थाने विनयां सामाचार्यं कुर्वणस्य मासिकं
लघुकम् । तद्यथा—अमेलाडे पात्रके प्रथमं कल्पं करोति,
संलिख्य वा प्रथमं कल्पं कृत्वा तं नापिबतीति द्वितीयं
कल्पं, पात्रके अर्पित्वा यदि निर्गच्छति, एतेषु त्रिष्वपि स्था-
नेषु मासलघु । तथा—त्रीणि मासिकानि पञ्चकानि च भ-
वन्ति यत्र कल्पं करोति, तद्यथा—न प्रत्युपलभते न प्रमा-
जयति १, नाप्रत्युपलभते प्रमाजयति २, प्रत्युपलभते न
प्रमाजयति ३, एतेषु त्रिषु भक्तेषु प्रत्येकं तत्र कालविशे-
षितं मासलघु । चतुर्थभक्ते प्रायुपलभते प्रमाजयति च तत्र
दुष्प्रत्युपलभते दुष्प्रमाजितं करोति, १ दुष्प्रत्युपलभते सुप्रमा-
जितं करोति २ दुष्प्रमाजितं सुप्रत्युपलभते करोति ३ एतेषु
त्रिषु तत्र कालविशेषितानि पञ्चगात्रिन्दवानि । सुप्रत्युपल-
भतं सुप्रमाजितमिति चतुर्थो भक्तः शुद्धः । इति गते कल्पक-
रणद्वयम् । वृ० १ उ० २ प्रक० । आच० । ध० । प्रव० । नाभि-

रुपरिजले, कल्प० ३ अधि० ६ तण । नाभिरेव तावद्यत् प्रविशति
स लेपः । वृ० ४ उ० । नि० चू० । नालन्दावास्तव्ये स्वनामख्याते
गृहपतेः, 'तस्य गे नालेदाए वादरियाए लेवे नामे गा—
हावई होत्था' 'तस्यां च लेपो नाम गृहपतिः—कुटुम्बि-
क आसीत् । (सू०)' 'स गे लेवे नामे गाहावई स-
मणोवामए यावि होत्था' 'स लेपोऽस्यां गृहपतिः श्रम-
णान्—साधूनुपासन्—प्रत्यहं सेवत इति श्रमणोपासकः ।
सू० २ श्रु० ७ अ० । ('पेढालपुत्त' शब्दे पञ्चमभागे १०८१
पृष्ठे वक्तव्यता गता) सर्वत्र प्रत्याख्याने 'अन्नस्थानाभोगेण'
इत्याद्याकारेणाधारणं प्रोक्तमस्ति, परं 'पाणस्म लेवेण वा'
इत्यादिषु कथं तत्र ? इति प्रश्नः । अत्रोत्तरम्—'पाणस्म लेवे-
ण वा' इत्यत्र 'अन्नस्थानाभोगेण' इत्याद्याकारानुधारणे
हेतुः शास्त्रे दृष्टो न स्मरति, पढावश्यकसूत्रमध्यस्थं तद्व-
दित एव पाठो दृश्यते—इति ॥५७॥ सेन० २ उल्ला । विहृत-
पात्रकाणि पुनर्लोपनानि चतुर्मासिकं विहृतानि कल्पन्ते न
वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—पूर्वाविहृतपात्रकाणि पुनर्लोपनानि
चतुर्मासिकं विहृतानि कल्पन्त इति ॥५४॥ सेन० २ उल्ला० ।

लेवकपिय लेपकल्पिक-पु० । लेपमामाचार्यभिज्ञः, वृ० ।

साम्प्रतं लेपकाल्पकमाह—

पडियमुयगुणियमगुणिय-धार्मधारउवउत्तो परिहरति ।

आलोयायगियादी, अयगिओ विंसाहिकरगो से ५३७ ।

यस्माद्—ज्ञानतः प्रायश्चित्तं तस्माद्येनौघनिर्मुक्तिमन्त्रमियं
वा कल्पपोडिका पाठिता स्यात्, धृता वा गुणिता—अन्य-
न्तस्वभ्यस्तीकृता स्याद्, अगुणिता वा स्याद्, धारिता
वा स्याद् अधारिता वा, तथापि चेदुपयुक्तः सन् सूत्रो-
क्तप्रकारेण लेपं परिहरति-परिभोगयति; स लेपकाल्पिकः,
तेन च लेपमंत्रेण पाठितेनापाठितेन वा गुणिनेनागुणिनेन
वा, धारितेनाधारितेन वा उपयुक्तः वा यां विगधनामापद्यते
तामाचार्यादः पुनः आलोचयन् प्रथमतः आचार्यस्य, तद-
भावे उपाध्यायादपि, आलोचते च (से) तस्य प्रायश्चित्त-
प्रदानेन विशेषाधिकारक आचार्यः । उक्तो लेपकाल्पिकः ।
वृ० १ उ० १ प्रक० ।

लेवण लेपन-न० । कुल्यानां कर्दमेन गोयमेन च लेपप्र-
दानं, वृ० १ उ० २ प्रक० । आच० । नि० चू० । प्रलेपः,
सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

लेवमेग-लेपमयीदा-ओ० । नियमितलेपविधानं, "लेव (मे-
ग) मायाए सेजए" (१ गाथा) दृश० ५ अ० २ उ० ।

लेवत्र-लेपवत्-त्रि० । सलेपः, सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

लेवाड-लेपकृत-न० । स्निग्धावयवमिश्रे, पञ्चा० ५ विव० ।
('लेव' शब्द लेपकृतान्युक्तानि)

लेवालेव-लेपालेप-न० । भाजनभाजनस्य विहृत्या ती-
मनाविना वा आच मासलप्रत्याख्यातुर्कल्पनीयेन लिमता-
याम्, ध० २ अधि० । "लेवालेवेण गिहत्थमंसद्वण" पञ्चा०
५ विव० ।

लेवि-लातुम्-अन्य० । आदानं, "तुम एवमणाणहमणाहि
च" ॥ ८ । ४ । ४३१ ॥ अनेन तुमः स्थाने वैकल्पिकः

'एविणु' इत्यादेशः । प्रहीतुमित्यर्थे, "लेवि महद्वय सिबु लहदि" प्रा० ४ पाद ।

लेविणु-लातुम्-अस्य० । आदाने, "लेविणुतबु पालेवि" प्रा० ४ पाद ।

लेम-श्लेषम-पुं० । श्लेषमणि, विशेष० ।

लेम-पुं० संज्ञेप, पञ्चा० १८ वि० । पञ्च० कलाद्वयकाले, तं० स्तोके, "येव लेमो लवो कला मत्ता" पा० ना० १६४ गाथा । लिखित आश्वमेधे, निद्रायाम्, निशब्दे च दं० ना० ७ वगे० गाथा । श्लेष-पुं० संज्ञेप, रा० । आचा० । मात्रायाम्, पञ्चा० ७ वि० । वि० । श्लेषद्रव्ये, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

लेमणता-स्त्री० । श्लेषमण-न० । ऊर्वादीनां जानुप्रभृतिभिः संबन्धे, प्रश्ना० १६ पद ।

लेमणा-श्लेषणा-स्त्री० । श्लेषद्रव्येण द्रव्ययोः सम्बन्धने, भ० = श० ६ उ० । सूत्र० ।

लेशना-स्त्री० । अङ्गुल्याद्यवयवसंश्लेषरूपायाः स्तम्भेन, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

लेमणी-श्लेषणी-स्त्री० । श्लिष्टताहेतौ विद्याभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।

लेनमेत-लेश्यमात्र-त्रि० । अल्पमात्रे, द्रव्या० १ अध्या० ।

लेय (स्म) । लेश्या-स्त्री० । लिश्यते प्राणी कर्मणा यथा सा ले

श्या । यदाह-इत्येव वर्णवन्धस्य कर्मवन्धस्थितिर्विधातव्यः । स्था० १ टा० । ज्ञा० । लिश्यते-लिप्यते कर्मणा सह आत्मा अनर्थात् लेश्या । कर्म० ४ कम० । कृष्णादिद्रव्यसोचिव्यादात्मनः परिणामविशेषः, "कृष्णादिद्रव्यसोचिव्यादात्मना य आत्मनः । स्फाटकस्यैव तत्रार्थः, लेश्याशब्दः प्रयत्नतः" ॥१॥ प्रश्ना० १७ पद । स्था० । आ० म० । पा० । स० । अध्यवसायः, आचा० १ श्रु० ६ अ० ४ उ० । अन्तःकरणवृत्तौ, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० । सूत्र० । अथ कानि कृष्णादीनि द्रव्याणि ?, उच्यते-इह योगं स्नात लेश्या भवति, योगाभावे च न भवति ततो योगेन सहान्वयव्यतिरेकदर्शनात् योगनिमित्ता लेश्याति निश्चीयन्त, सर्वत्रापि तन्निमित्तानिश्चयस्यान्वयव्यतिरेकदर्शनमूलत्वात्, योगनिमित्ततायामपि विकल्पद्वयमवतरति-किं योगान्तरगतद्रव्यरूपा योगनिमित्तकर्मद्रव्यरूपा वा ?, तत्र न तावद्योगनिमित्तकर्मद्रव्यरूपा, विकल्पद्वयानतिक्रमान्, तथाहि-योगनिमित्तकर्मद्रव्यरूपा स्तुर्धा घातिकर्मद्रव्यरूपा अघातिकर्मद्रव्यरूपा वा ?, न तावद् घातिकर्मद्रव्यरूपा, नेषामभावेऽपि संयोगिकेर्वालां लेश्यायाः सङ्ख्यात्, नापि अघातिकर्मरूपा, तत्सङ्ख्यावेऽपि अयोगिकेर्वालां लेश्याया अभावात्, ततः परिशेषात् योगान्तरगतद्रव्यरूपा प्रत्येया । तानि च योगान्तरगतानि द्रव्याणि यावत्कपायास्तावत्तेषामप्युद्बोधोपबृंहकाणि भवन्ति, हृष्टं च योगान्तरगतानां द्रव्याणां कपायादयोपबृंहणसामर्थ्यम्, यथा पित्तद्रव्यस्य । तथाहि पित्तप्रकोपावशपादुपलब्धत महान् प्रचण्डमानः कोपः, अन्यच्च-बाह्याभ्युपि द्रव्याणि कर्मणामुदयक्षयोपशमादिदेहतव उपलभ्यन्ते, यथा-बाह्योपायक्षानावरणक्षयोपसमस्य, सुरापान ज्ञानावरणोपसमस्य, कथमन्यथा युक्तायुक्तावकावकलतापजायते, दधिभोजने निद्रारूपदन्तानावरणादयस्य, तत्किं यो-

गद्रव्याणि न भवन्ति ?, तेन यः स्थितिपाकविशेषो लेश्या-यशावुपगीयते शास्त्रान्तरे स सम्यगुपपन्नः, यतः स्थितिपाको नामानुभाग उच्यते, तस्य निमित्तं कपायोदयान्तर्गतकृष्णादिलेश्यापरिणामाः, तं च परमार्थतः कपायस्वरूपा एव, तदन्तर्गतत्वात्; केवलं योगान्तरगतद्रव्यसहकारिकाणोद्बोधक्षिप्रार्थां त कृष्णादिभेदभिन्नाः तारतम्यभेदेन विचित्राधोपजायन्ते, तेन यद् भगवता कर्मप्रकृतिरुक्ता शिवशमाचार्येण शतकार्त्तव्य ग्रन्थेऽभिहितम्-" डिह अणुभागं कसायश्चो कुणह " इति तदपि समीचीनमेव, कृष्णादिलेश्यापरिणामानामपि कपायोदयान्तर्गतानां कपायरूपत्वात्, तेन यदुच्यते कैश्चिद्-योगपरिणामत्वे लेश्यानाम् " जोगा पर्याडपपसं डिहअणुभागं कसायश्चो कुणह " इति चक्षनात् प्रकृतिप्रदेशबन्धहेतुत्वमेव स्यात्तस्मात् कर्मस्थितिहेतुत्वामात, तदापि न समीचीनम्, यथाह-भावार्थापरिज्ञानात् । अगि च-न लेश्याः स्थितिहेतवः; किन्तु-कपायाः, लेश्यास्तु कपायोदयान्तर्गता अनुभागहेतवः, अत एव च-" स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति लेश्याविशेषेण " इत्यनुभागप्रतिपत्त्यर्थं पाकग्रहणम् । एतच्च मुनिश्चितं कर्मप्रकृतिटीकादिषु, ततः सिद्धान्तपरिज्ञानमपि न सम्यक् नेषामस्ति । यद्व्यक्तम्-" कर्मनिष्पन्दो लेश्या, निष्पन्दरूपश्च हि यावत् कपायोदयः तावत्तन्निष्पन्दस्यापि सङ्ख्यात्, कर्मस्थितिहेतुत्वमपि युज्यते एवत्यादि, तद्व्यश्लीलम्, लेश्यानामनुभागबन्धहेतुतया स्थितिवन्धहेतुत्वायोगात् । अन्यच्च-कर्मनिष्पन्दः किं कर्मकलक, उत कर्मसारः ?, न तावत्कर्मकलकः तस्यासागतयोः कृष्णानुभागबन्धहेतुत्वानुपपत्तिप्रसङ्गः, कलको हि अन्तर्गतो भवति, अस्माश्च कथमुक्तानुभागबन्धहेतुः ?, अथ चोक्तानुभागबन्धहेतवोऽपि लेश्या भवन्ति, अथ कर्मसार इति पक्षस्तर्हि कस्य कर्मणः सार इति वाच्यम् ?, यथायोगमपानामपीति चेत् अपानामपि कर्मणां शास्त्रे विशाका वगर्थन्ते, न च कस्यापि कर्मणा लेश्यारूपा विपाक उपदिशितः, ततः कथं कर्मसागपक्षमङ्गीकुर्महे ?, तस्मात् पूर्वाह्ण एव पक्षः श्रयानित्यङ्गीकर्त्तव्यः । तस्य हर्मिष्ठस्य-प्रभृतिभिरपि तत्र तत्र प्रदेशे अङ्गीकृतत्वादिति । प्रश्ना० १७ पद ।

(१) अथ लेश्यानिर्लेपमाह-

आगम नोआगमतो, नोआगमतो य सो ति विहो ।
लेमाणं निक्खवो, चउक्कओ दुविह होइ नायवो ॥ ५३४ ॥
जाणणमवियमरीग, तच्चइरिन्ता य सा पुणो दुविहा ।
कम्मा नोक्कम्म या, नोक्कम्म हंति दुविहा उ ॥ ५३५ ॥
जीवाणमजीवाण य, दुविहा जीवाण होइ नायव्वा ।
भवमभवनिद्धिआणं, दुविहाण वि होइ सत्तविहा ॥ ५३६ ॥
अजीवकम्मनो दव्व-लेमा सा दसविहा उ नायव्वा ।
चंदाण य सुगण य, गहगणनक्खत्ततांगणं ॥ ५३७ ॥
आभरणच्छायणा-दंसगाण मणिगागिणीण जा लेमा ।
अजीवदव्वलेमा, नायव्वा दसविहा एसा ॥ ५३८ ॥
जा दव्वकम्मलेमा, सा नियमा छविहा उ नायव्वा ।

किं एता नीला काऊ, तऊ पम्हा य मुक्का य ॥ ५३६ ॥
 दुविहा उ भावलेमा, विमुद्धलेमा तहव अविशुद्धा ।
 दुविहा विशुद्धलेमा, उवममखइआ कयायाणं ॥ ५४० ॥
 अविमुद्धभावलेमा, मा दुविहा नियमसो उ नायव्वा ।
 पिज्जम्मि अ दोमम्मि अ, अहिगागं कम्मलेमाण ॥ ५४१ ॥
 नो कम्मदव्वलेमा, पञ्चोगमा वीममा उ नायव्वा ।
 भाव उदआ भणिआ, छएहं लेमाण जीवसु ॥ ५४२ ॥
 अज्झयणं निक्खेवो, चउकआं दुविह होइ दव्वम्मि ।
 आगम नोआगमतो, नोआगमतो य यं तिविहं ॥ ५४३ ॥
 जाणगभवियमरीरं, तव्वडरिं च पान्थगाईमु ।
 गज्झप्पस्साणयणं, नायव्वं भावमज्झयणं ॥ ५४४ ॥

'लेमाण'मित्यादिगाथा एकादश, तत्र 'लेमाण' इति सूत्र-
 ज्ञेयतायाः कोऽर्थः ? लेश्याशब्दस्य निक्षेपश्चतुर्विधः—नामादि,
 'दुविहा' इत्यादि प्राग्वत्, यावत् 'सा पुणा दुविह' इति,
 सा-व्यतिरिक्तलेश्या पुनर्द्विविधा, द्विविधमेवाह—कर्मणि
 नो कर्मणि च, तत्र कर्मण्यल्पवक्तव्येवात, तामुपेक्ष्य नो-
 कर्मविवक्षामाह—'नो कर्मणि-कर्मभावरूपे भवति द्विविधा,
 तुः—अवधारणार्थे इति द्विविधः । कथामत्याह—जीवानाम-
 उपयोगलक्षणानाम्, अजीवानां च—तादृशीतानाम्, उभयत्र
 लेश्यानि प्रक्रमः, अत्र च नो कर्मत्वमुभयत्रापि कर्मभाव-
 रूपात् सम्बन्धिभेदाच्च द्विभेदत्वम् । तत्रापि द्विविधा जीवानां
 भवति—ज्ञातव्या । 'भवभवसिद्धियाणे' इति प्रकारस्याला-
 गिकत्वात्, सिद्धिश्च प्रत्येकमभिसम्बन्धाद्, भावय-
 तीति भवा-भाविनीत्यर्थः, तादृशी सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धि-
 का—भव्यास्तेषाम्, अभवसिद्धिकानां—तादृशीतानां द्विवि-
 धानामप्युक्तभेदेन प्रक्रमाजीवानां भवति सप्तावधा—सप्त-
 प्रकाश इहापि लेश्यानि प्रक्रमः । अत्र च जयसिद्धसां, कृष्णा-
 दयः षट् सप्तमी संयोगजा, इयं च शरीरच्छायात्मिका परिगृह्य-
 त, अन्ये त्थौदारिकौदारिकमिश्रमित्यादिभेदतः सप्तावध-
 त्वेन जीवशरीरस्य तच्छायासंघातकृष्णादिवर्णरूपां नो कर्मणि
 सप्तविधां जीवद्रव्यलेश्यां मन्यन्ते, तथा—'अजीवकम्मणो
 दव्वलेस' इति अजीवानां 'कम्मणो' इति आपेत्वात्माकर्मणि
 द्रव्यलेश्या अजीवनो कर्मद्रव्यलेश्या, तुशब्दस्यैव सम्ब-
 न्धात्मा पुनर्दशाविधा ज्ञातव्या । चन्द्राणां सूर्याणां च ग्रहा-
 मङ्गलादयस्तद्गुणश्च नक्षत्राणि च—वृत्तिकर्त्तानां ताराश्च—प्रकी-
 र्णज्यातीरि प्रदग्गलज्जवतागस्तपाम, आभरणानि च—एका-
 र्वालप्रभृतीनि आच्छादनानि च—सुवर्णवर्गितार्त्तानि आदर्शो
 एवादर्शका दर्पणानि च—आभरणाच्छादनादर्शकास्तपाम, तथा
 मणिश्च—भरकतादि कार्काणि—चक्रवर्तिरत्न मणिकाकिण्यां
 तयोर्थो लेश्याति—श्लेषयति वाच्यमिति जननयनानीति लेश्या-
 अतीति चक्षुराक्षेपिका स्निग्धदीप्तरूपा ज्ञाया अजीवद्रव्यलेश्या
 प्रक्रमाश्रकर्मणि ज्ञातव्या, दशाविधेया । अत्र च चन्द्रादिश-
 वैस्तादृशमानानि " तान्स्थानद्रव्यपदेश " इति न्यायिनो-
 च्यन्ते, तेषां च पृथ्वीकायरूपत्वेऽपि स्वकायपरकायश-
 स्त्रापतिपातसम्भवात्, तत्प्रदेशानां कर्पाद्भेदचतनत्वेना-
 जीवद्रव्यलेश्यान् द्रष्टव्यम्, उपलक्षणं चात्र दशाविधत्व-
 मवशिष्टद्रव्याणां रजतरूप्यतास्रादीनां बहुतरण्येन तच्छा-
 याया अपि बहुतरण्येन सम्भवात् । इत्थं नो कर्मद्रव्यलेश्या-

मभिधाय कर्मद्रव्यलेश्यामाह—या कर्मद्रव्यलेश्या अग्रतन-
 तुशब्दसम्बन्धात्मा पुनर्नियमात्—अवश्यम्भावात् शब्दिधा-
 ज्ञातव्या—अवयोजव्या, कथामत्याह—कृष्णा नीला 'काऊ'
 इति कापोना 'नेउ' इति, तैजसी पञ्चा च शुक्ला चेति, इह च क-
 र्मद्रव्यलेश्येति सामान्याविधानेऽपि शरीरनामकर्मद्रव्याण्येव
 कर्मद्रव्यलेश्या, यदुक्तं प्रज्ञापनावृत्तिवृत्ता—'योगपरिणामो
 लेश्या, कथं पुनर्योगपरिणामो लेश्या ? यस्मान्मययोगिकवली
 शुक्ललेश्यापरिणामेन विहृत्यान्तमुद्धर्त्ते शेष योगनिर्गोच-
 र्गति, ततोऽयोगत्वमलेश्यत्वं च प्राप्नोति ; अतोऽवगम्यन्त-
 योगपरिणामो लेश्याति । स पुनर्योग, शरीरनामकर्मपरिण-
 तिविशेषः, यस्मादुक्तम्—'कर्म हि कर्मण्यस्य कार्यमन्येषां
 च शरीरगणा' इति, तस्मादौदारिकादिशरीरगणकस्यात्म-
 नां वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः, तथौदारिकवैक्रियाहार-
 कशरीरव्यापागहनवाग्द्रव्यसमूहस्त्वान्निव्याजीवव्यापागो यः
 स वाययोगः, तथैवौदारिकादिशरीरव्यापागहनमनोद्रव्य-
 समूहस्त्वान्निव्याजीवव्यापागो यः स मनोयोग इति । ततो
 यथैव कायादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतिर्योग उच्य-
 ते, तथैव "लेश्याऽपि" इति । शुक्लवस्तु व्याचक्षते—कर्मनस्य-
 न्दो—लेश्या, यतः कर्मस्थितिहेतवो लेश्याः । यथोक्तम्—'ताः
 कृष्णनीलकापो—ततजर्मापश्चशुक्लनामानः । श्लेष इव वर्ण-
 बन्ध-स्य कर्मबन्धस्थितिविधाश्च ॥ १ ॥' इति, योगपरि-
 णामत्वे तु लेश्यानाम्, "जोगा पर्यडिणम्", इहअणुभागं
 कसायओ कुणति" इति वचनात्प्रकृतिप्रदेशबन्धहेतुत्वमेव
 स्यात् न तु कर्मस्थितिहेतुत्वम्, कर्मनस्यन्दरूपत्वे तु याव-
 त्कपायोदयस्तावत्तन्निन्दस्यापि सद्भावात्कर्मस्थितिहेतु-
 त्वमपि युज्यते एव, अत एवापशान्तज्ञाणमोहयोः कर्मव-
 न्धसद्भावेऽपि न स्थितिः सम्भवः, यदुक्तम्—'तं पदमसमये
 बद्धं, वीर्यसमये वेद्यं, तनियसमये निजिम्' इति, आह-
 र्याद कर्मनस्यन्दो लेश्या तदा समुच्छिन्नाक्रिय शुक्लध्यानं
 ध्यायतः कर्मचतुष्टयसद्भावे तन्निन्दस्यन्दसम्भवेन कथं न
 लेश्यासद्भावः ? उच्यते, नायं नियमो यदुत निन्द्यन्दवतो
 निन्द्यन्देन सदा भाव्य, कर्तान्निन्दस्यन्दवत्स्वापि वस्तुषु तथा-
 विधायस्थायो तदभावदर्शनात् । यच्चोक्तम्—'अयागिनो
 योगपरिणामाभावो लेश्यापरिणामाभाव' इति निश्चिनुम्—
 योगपरिणाम एव लेश्याति, तदव्यस्माधकम्, यतो रश्म्यादयः
 सूर्याद्यभावे न भवन्ति, न च ते तदभावे एव, यत उक्तम्—'यश्च
 चन्द्रप्रभाद्यत्र, ज्ञानं तज्ज्ञानमात्रकम् । प्रभा पुद्गलरूपा य-
 त्चन्द्रमो नोपपद्यते ॥ १ ॥' अन्ये त्वादुः—कामगशरीरवृ-
 थगेव कर्माण्येककर्मगणानिप्यन्तानि कर्मलेश्याद्रव्याणीति,
 तच्च पुनः कर्वालो विदन्ति । इत्युक्ता द्रव्यलेश्या । भावले-
 श्यामाह—द्विविधा च भावलेश्या—विशुद्धलेश्या—अकलुषद्रव्य
 संपर्कजात्मपरिणामरूपा, तथैव—अविशुद्धा—इत्याद्यशुद्धल-
 श्या । तत्र द्विविधा विशुद्धलेश्या—'उवममखइय' इति सूत्र-
 त्वादुपशमक्षयजा, कथां पुनरुपशमक्षयौ ? यतो जायत इय-
 मित्याह—कथायाणाम्, अयमर्थः—कथायापशमजा कथायक्षय-
 जा च, एकावन्तविशुद्धिचाऽऽश्रित्यैवमाभधानम्, अन्यथा हि
 क्षायोपशममर्थेण शुक्ला तैजसश्च च विशुद्धलेश्या स-
 म्भवत एवेति । आविशुद्धभावलेश्या सेति या प्रागुप-
 लिता द्विविधा—द्विभेदा' इत्यममा उ' इति, आपेत्वात्
 नियमेन—अवश्यम्भावेन ज्ञातव्या, 'पेज्जम्मि य' इति—

‘ दोसाम्म य ’ ति प्रेमणि च—रागे द्वेषे च द्वयं, किमुक्तं भवति ?—रागविषया, द्वेषविषया च । इयं चार्थोक्तृष्णनी-लकापोतरूपा, तद्वचमस्या नामादिभेदतोऽनेकाविधत्वम्, इह कयाऽधिकृतमित्याह—आधिकारः कर्मलेश्यया, कोऽर्थः ?—कर्मद्रव्यलेश्यया, प्रायस्तस्या एवात्र वर्णाविरूपेण विचारणान् । इत्थं नामादिभेदेन लेश्याङ्गा, तत्र च वैचित्र्यात्मक-तेनोक्तमद्रव्यलेश्यायां भावलेश्यायां च यत्प्राग्नोक्तं सम्प्रति तदाह—नोक्तमद्रव्यलेश्या-शरीराभरणाद्विच्छायां पञ्चाग-स्म ’ ति प्रयोगः—जावव्यापारः स च शरीरादिषु तैला-भ्यञ्जनमनःशिलाघर्षणादिस्तेन ‘ वीमसा य ’ ति घिससा-जावव्यापारान्तरपेक्षा अभ्रन्धधनुगदीनां तथा वृत्तिस्तया च ज्ञानव्या । ‘ भाव ’ इति—भावलेश्या उदयः—विपाकः, इह त्वपचारावुदयजनितपरिणामो भवतिः पण्णां लेश्यानां जीवेषु । ‘ अज्झयण ’ त्यादिगाथाद्वयम्—अध्ययननिक्षेपा-भिधायिविचयश्च एव व्याख्यातप्रार्थम्येति गार्थकादश-कार्यः ।

सम्प्रत्युपसंहारव्याजेनोपदेशमाह—

एयामि लेसाणं, नाऊण सुहासुहं तु परिणामं ।

चइऊण अप्पमत्थं, पसत्थलेसासु जहम्मव्वं ॥ ५४५ ॥

एतास्मा—अनन्तरमुक्तस्वरूपाणां लेश्यानां ज्ञात्वा—ए-तदध्ययनानुसारतोऽधबुध्य शुभाशुभं, तुः—पुनरर्थे, ततः शुभाशुभं पुनः परिणामम्, किमित्याह—त्यक्त्वा—अपहा-य ‘ अपमत्थं ’ ति अप्रशस्ता-अशुभपरिणामा कृष्णादि-लेश्या इति योऽर्थः प्रशस्तलेश्यासु-शुभपरिणामरूपासु पी ताद्यामु यतिनव्यम्, यथा ता भवन्ति तथा यत्तो विधेय इति गार्थार्थः ॥ इत्यवसितो नाम निष्पन्ना निक्षेपः । उक्तं ३४ अ० ।

अस्मिन् लेश्यापदे षड् उद्देशकाः, तत्रेय प्रथमोद्दे-
शकार्थसंग्रहगाथा—

आहारममसरीण, उम्मामे कम्मवन्नलेसासु ।

समवेदणसमकिरिया, समाउया चव बोधव्वा ॥ १ ॥

(‘ सम् ’ शब्दे इमं प्रथममुद्देशकं वक्ष्यामि) प्रश्ना० १७ पद ।

(२) अथ लेश्यासंख्यामाह—

कइ णं भंते ! लेसाओ पप्पत्ताओ ? , गोयमा ! छल्ले-
स्साओ पप्पत्ताओ, तं जहा—कएहलेसा ? , नीललेसा २ ,
काउलेसा ३, तेउलेसा ४, पम्हलेसा ५, सुकलेसा ६ ।
(सू० २१४)

‘ कइ णं भंते ! लेसाओ ’ इत्यादि, कः पुनरस्य सूत्रस्य सम्ब-
न्ध इति चेद् ? , उच्यते—उक्तं प्रथमोद्देशकं ‘ स लेसाणं
भंते ! नेरइया ’ इत्यादि, इह तु ता एव लेश्याश्चिन्त्यन्ते ।
‘ कइ लेसा ’ इति, तत्र लेश्याः, प्रागनिरूपितशब्दार्थाः
‘ क ’ ति, किंपरिमाणाः प्रश्नाः, भगवानाह—गौतम ! षड् ।
ता एव नामतः कथयति—‘ कएहलेसा ’ इत्यादि, कृष्ण-
द्रव्यात्मिका कृष्णद्रव्यजनिता वा लेश्या कृष्णलेश्या, एवं
नीललेश्येत्यादिपदेष्वपि भावनीयम् ।

(३) नैरर्थिकादीनां लेश्यापृच्छा—

नेरइयाणं भंते ! कइ लेसाओ पप्पत्ताओ ? , गोयमा !
तिञ्चि, तं जहा—कएहलेसा, नीललेसा, काउलेसा ॥
तिरिक्खजोणियाणं भंते ! कइ लेसाओ पप्पत्ताओ ? ,
गोयमा ! छल्लेसाओ पएणत्ताओ, तं जहा—कएहलेसा०
जाव सुकलेसा ॥ एगिदियाणं भंते ! कइ लेसाओ प-
एणत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि लेसाओ पएणत्ताओ,
तं जहा—कएह ० जाव तेउलेसा ॥ पुढविकाइयाणं भंते !
कइ लेसाओ पप्पत्ताओ ? , गोयमा ! एवं चेव, आउ-
वणम्मइकाइयाण वि एवं चेव, तेउवाउवेइंदियतेइंदिय-
चउरिंदियाणं जहा नेरइयाणं । पंचेदियतिरिक्खजोणि-
याणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेस्सा कएहलेस्सा ० जाव सु-
कलेस्सा ॥ संभुच्छिमपंचेदियतिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! जहा नेरइयाणं, गम्भवक्कंतियपंचेदियति-
रिक्खजोणियाणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेसा कएहले-
स्सा ० जाव सुकलेसा ॥ तिरिक्खजोणियाणं पुच्छा,
गोयमा ! छल्लेसा एयाओ चेव ॥ मणुमाणं पुच्छा,
गोयमा ! छल्लेसा एयाओ चेव । संभुच्छिम—
मणुस्माणं पुच्छा, गोयमा ! जहा नेरइयाणं, गम्भवक्कं-
तियमणुस्माणं पुच्छा, गोयमा ! छल्लेसाओ, तं जहा—
कएहलेसा ० जाव सुकलेसा । मणुस्मीणं पुच्छा, गोय-
मा ! एवं चेव । देवाणं पुच्छा, गोयमा ! छ एयाओ चेव,
देवीणं पुच्छा, गोयमा ! चत्तारि कएहलेसा ० जाव तेउ-
लेस्सा । भवणवासीणं भंते ! देवाणं पुच्छा, गोयमा !
एवं चेव । एवं भवणवामिणीण वि । वाणमंतरदेवाणं पुच्छा,
गोयमा ! एवं चेव, वाणमंतरीण वि । जोइसियाणं पुच्छा,
गोयमा ! एगा तेउलेसा एवं जोइसिणीण वि, वेमाणियाणं
पुच्छा, गोयमा ! तिञ्चि, तं जहा—तेउलेसा, पम्हलेसा सुकले-
सा, वेमाणिणीणं पुच्छा, गोयमा ! एगा तेउलेस्सा ।
(सू० २१५)

‘ नेरइयाणं भंते ! ’ इत्यादि, सूत्रमल्पबहुत्ववक्तव्यतायाः प्राक्
सकलमपि सुगमम्, नवरं वैमानिकसूत्रं यद्वैमानिकानामेका
तेजोलेश्याङ्गा तत्रेदं कारणं वैमानिक्यो हि देव्यः सौधम्म-
शानयोगेव, तत्र च केचला तेजोलेश्येति ।

सामान्यतः सङ्ग्रहणिगाथा अत्रेमाः—

“ किण्हा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणवंतरिया ।

जोइससोहम्मोमा—ण तेउलेसा मुणयव्वा ॥ १ ॥

कप्पे मणुकुमाणे, माहिदे चेव बंभलोए य ।

एणसु पम्हलेसा, तेण परं सुकलेसा उ ॥ २ ॥

पुढवी आउ वणम्मइ, बायर—पत्तेय लेस चत्तारि ।

गम्भयतिरियनरुमु. लल्लसा तिन्रि मेमाणे ॥ ३ ॥
प्रश्ना० १७ पद २ उ० । (नेपां जीवानामलगवद्वन्वम् 'अप्याब-
हुय' शब्दे प्रथमभागे ६७८ पृष्ठे गतम्)

साधमेष्टानकल्पे देवाः तेजोलेश्याः—

दोमु कप्पेमु देवा तेउलेस्मा पणता, ते जहा-सोहम्मे
चेव, ईसाणे चेव । स्था० २ टा० ४ उ० । जी० ।

(३) असुरकुमारादीनां देवानां कति लेश्या भवन्तीत्याह—

असुरकुमाराणां चत्तारि लेस्मानां पणता, ते जहा-कएह
लेमा नीललेमा काउलेस्मा तेउलेस्मा, एवं० जाव थणि-
बकुमाराणां, एवं पुढवीकाइयाणां आउवणस्मइकाइयाणां वा-
णमंतराणां सव्वेसि जहा असुरकुमाराणां । (गू० ३१६)

असुरादीनां चतस्रो लेश्या द्रव्याश्रयणं भावयन्तु पडपि
सयदेवानां मनुष्यपञ्चाद्रियातराणां तु द्रव्यतो भावयन्तश्च प-
डपीति, पृथग्व्यवचनस्पर्शानां हि तेजोलेश्या भवन्ति देवात्पञ्च-
गिति तेषां चतस्र इति उक्तेलेश्याविशेषेण च चित्तत्रपरि-
णामा मानवाः स्युरिति । स्था० ४ टा० ३ उ० । (कि-
लेश्याको नैरग्यिकादिकः किलेश्याकेषु नैरग्यिकादिकेषु उपप-
द्यते इति 'उपवाय' शब्दे द्वितीयभागे ६७४ पृष्ठे दर्शितम् ।)

(४) अल्पार्द्धिकत्वमहर्द्धिकत्वे—

एणमि णं भंते ! कएहलेमाणं ० जाव मुक्कलेमाणं य
कयं कयं अप्पड्डिया वा महड्डिया वा ? , गोयमा !
कएहलेमेहिता नीललेमा महड्डिया, नीललेमेहिता का-
उलेमा महड्डिया, एवं काउलेस्मेहिता तेउलेमा महड्डिया,
तेउलेमेहिता पम्हलेमा महड्डिया, पम्हलेमेहिता मुक्कलेमा
महड्डिया, सव्वप्पड्डिया जीवा कएहलेमा सव्वमहड्डिया
मुक्कलेमा । एणमि णं भंते ! नेरइयाणं कएहलेमाणं
नीललेमाणं काउलेमाणं य कयं कयं अप्पड्डिया वा
महड्डिया वा ? , गोयमा ! कएहलेमेहिता नीललेमा
महड्डिया, नीललेमेहिता काउलेमा महड्डिया, सव्वप्प-
ड्डिया नेरइया कएहलेमा, सव्वमहड्डिया नेरइया काउले-
सा । एणमि णं भंते ! तिग्गिस्वजोगियाणं कएहलेमाणं
० जाव मुक्कलेमाणं य कयं कयं नेहिता अप्पड्डिया वा
महड्डिया वा ? , गोयमा ! जहा जीवाणं । एणमि णं
भंते ! एणंदियतिग्गिस्वजोगियाणं कएहलेमाणं ० जाव
तेउलेमाणं य कयं कयं नेहिता अप्पड्डिया वा महड्डिया
वा ? , गोयमा ! , कएहलेमेहिता एणंदियतिग्गिस्वजो-
गियाणं नीललेमाणं महड्डिया, नीललेमेहिता तिग्गिस्व-
जोगियाणं काउलेमा महड्डिया, काउलेमेहिता तेउ-
लेमा महड्डिया, सव्वप्पड्डिया एणंदियतिग्गिस्वजोगिया-
कएहलेमा, सव्वमहड्डिया तेउलेमा । एवं पुढवीकाइयाणां
वि, एवं एणं अभिलेविणं जहेव लेम्माओ भावियाओ
तेहव नेयव्वं ० जाव चउगंदिया । पंचदियतिग्गिस्वजो-

गियाणं तिग्गिस्वजोगियाणं संमुच्छिमाणं गम्भवकंति-
याणं य मव्वेसिं भाणियव्वं ० जाव अप्पड्डिया वेमा-
गिया देवा तेउलेस्माणं सव्वमहड्डिया वेमागिया मुक्क-
लेमा । केइ भणंति-चउवीमं दंडएणं इड्डी भाणियव्वं ।
(सू० २२१) ।

' एणमि णं भंते ! जीवाणं कएहलेमाणं ' मित्यादि, सुग-
मम् . नवरं लेश्याक्रमेण यथात्तरं महर्द्धिकत्वं यथाऽर्धाकं
अल्पार्द्धिकत्वं भावनीयम् . एव नैरग्यकतिर्यग्योनिकमनु-
ष्यवेष्टानकविषयाग्यपि सूत्राणि येषां यावन्त्यो लेश्यास्तेषां
तावन्ती. परिभाष्य भावनीयानि । प्रश्ना० १७ पद ३ उ० ।
(किलेश्या जीवः किलेश्येषूपपद्यते इति 'उपवाय' शब्दे
द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे गतम्) कृष्णलेश्यादिनैरग्यकः कि-
लेश्येषूपपद्यते इति तस्मिन्नेव भागे तस्मिन्नेव शब्दे ६७४
पृष्ठे उक्तम् । कृष्णलेश्यादिः नीललेश्यादिषूपपद्यते इत्यपि
तस्मिन्नेव भागे तस्मिन्नेव शब्दे ६२० पृष्ठे गतम् ।)

(६) कृष्णलेश्यः कृष्णलेश्यं प्रणिधाय अधिना क्रियन्तेत्रं
पश्यति । कृष्णलेश्यादिनैरग्यकसत्कावधिज्ञानदर्शनविषयज्ञे-
त्रपरिमाणतास्तस्य आह—

कएहलेमं णं भंते ! नेरइए कएहलेमं नेरइयं पणिहाए
ओहिणा सव्वओ समंता समभिलेमाणं केवतियं खत्तं
जाणइ केवइयं खत्तं पामइ ? , गोयमा ! गो बहु
यं खत्तं जाणइ, गो बहुयं खत्तं पासइ, गो दूरं खत्तं
जाणइ, गो दूरं खत्तं पासइ, इत्तरियमेव खत्तं जाणइ,
इत्तरियमेव खत्तं पासइ । से केणड्डणं भंते ! एवं बुच्चइ
कएहलेमं णं नेरइए तं चेव० जाव इत्तरियमेव खत्तं
पामइ ? , गोयमा ! , से जहानामए केइ पुरिमं बहुमम
रमणिज्जमि भूमिभागांसि ठिच्चा सव्वओ समंता मम-
भिलेणज्जा, तए णं मे पुरिमं धरणितलगयं पुरिमं
पणिहाए सव्वओ समंता ममभिलेमाणं गो बहुयं
खत्तं ० जाव पामइ ० जाव इत्तरियमेव खत्तं पासइ, मे
तेणड्डणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-कएहलेमं णं नेरइए० जाव
इत्तरियमेव खत्तं पासइ । नीललेमं णं भंते ! नेरइए
कएहलेमं नेरइयं पणिहाए ओहिणा सव्वओ समंता
ममभिलेमाणं ममभिलेमाणं केवतियं खत्तं जाणइ
केवतियं खत्तं पामइ ? , गोयमा ! बहुतराणं खत्तं जाणइ
बहुतराणं खत्तं पासइ, दूरतरं खत्तं जाणइ दूरतरं खत्तं
पामइ, विमिदतराणं खत्तं जाणइ विमिदतराणं खत्तं
पामइ, विमुदतराणं खत्तं जाणइ विमुदतराणं खत्तं
पामइ । से केणड्डणं भंते ! एवं बुच्चइ—नीललेमं णं
नेरइए कएहलेमं नेरइयं पणिहाए० जाव विमुदतराणं
खत्तं जाणइ, विमुदतराणं खत्तं पासइ ? से जहानामए
केइ पुरिमं बहुममरमणिजाओ भूमिभागाओ पव्वयं

दुरुहिता सव्वओ समंता समभिलोएज्जा, तए णं से
पुरिसं धरणिवल्लगयं पुरिसं पणिहाय सव्वओ समंता
समभिलोएमाणे समभिलोएमाणे बहुतरागं खेत्तं जाणइ,
० जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पासइ, से तेणद्धेणं गोयमा !
एवं वुच्चइ-नीललेस्मे नेरइए कएहलेसं ० जाव विमुद्ध
तरागं खेत्तं पामइ । काउलेस्मे णं भंते ! नेरइए नीलले-
स्मे नेरइयं पणिहाय ओहिणा सव्वओ समंता समभि-
लोएमाणे समभिलोएमाणे केवतियं खेत्तं जाणइ पासइ ?,
गोयमा ! बहुतरागं खेत्तं जाणइ पासइ ० जाव विमुद्ध-
तरागं खेत्तं पामति । मे केणद्धेणं भंते एवं वुच्चइ-काउ-
लेस्मे णं नेरइए ० जाव विमुद्धतरागं खेत्तं पामइ ?, गो-
यमा ! मे जहा नामए केइ पुरिमे बहुममग्गणिज्जाओ
भूमिभागाओ पव्वयं दुरूहइ दुरुहिता दोऽवि पाए उ-
च्चाविषा (वइत्ता) सव्वओ समंता समभिलोएज्जा
तए णं से पुरिमे पव्वयगयं धरणितल्लगयं च पुरिसं
पणिहाय सव्वओ समंता समभिलोएमाणे बहुतरागं
खेत्तं जाणइ बहुतरागं खेत्तं पामइ ० जाव वितिमिस्तरागं
पासइ, मे तेणद्धेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-काउलेस्मे णं
नेरइए नीललेस्मे नेरइयं पणिहाय ते चव ० जाव विति-
मिस्तरागं खेत्तं पामइ ॥ (सू० २२३)

'कएहलेसं ण भंते !' इत्यादि, कृष्णलेण्या भदन्त ! क-
श्चिन्नैर्गयकोऽपर कृष्णलेण्याकं प्राणिधाय-अपेक्ष्यावधि-
ना-अर्वाधनानेन सर्वतः-सर्वासु दिक्षु समन्ततः-स-
र्वासु विदिक्षु समभिलोकमानो-निरीक्षमाणः कियन्-
किपरमाणे क्षेत्रं जानाति कियद्वा क्षेत्रमर्वाधदर्शनेन पश्य-
ति ?, भगवानाह-गौतम ! न बहुक्षेत्रं जानाति नापि बहु-
क्षेत्रं पश्यति, किमुक्ते भवति ?-अपरं कृष्णलेण्याकं नैर्गय-
कमपेक्ष्य न विवाक्षितः कृष्णलेण्याको योग्यतानुसारणा-
तिविशुद्धोऽपि नैर्गयकोऽतिप्रभूते क्षेत्रमर्वाधना जानाति
पश्यति । एतदवाह-न दुग्म-अतिविप्रकृष्टे क्षेत्रं जाना-
ति नाप्यतिविप्रकृष्टे क्षेत्रं पश्यति, किं तु-इत्वरमेव-स्व-
ल्पमेवाधिकं क्षेत्रं जानाति इत्वरमेवाधिकं क्षेत्रं पश्य-
ति, एतच्च सूत्रं समानपृथिवीककृष्णलेण्यानैर्गयक-
विषयमवस्यमन्यथा व्यभिचारमस्मवात्, तथाहि-सप्त-
मपृथिवीगतः कृष्णलेण्याको नैर्गयको जघन्यतो गव्यूताद्धं
जानाति, उक्त्वतो गव्यूतम्, पष्ठपृथिवीगतः कृष्णलेण्याको
जघन्यतो गव्यूतमुक्त्वतो, सार्द्धम्, पञ्चमपृथिवीगतः कृष्णा-
लेण्याको जघन्यतः सार्द्धं गव्यूतमुक्त्वतोः किञ्चिद्वृत्तं इ
गव्यूतं । ततो ङिगुणात्रिगुणाधिकक्षेत्रसम्भवाद् भवत्याधिक-
तसूत्रस्य व्यभिचारः, यथा समानपृथिवीकमपरं कृष्णले-
ण्याकं नैर्गयकमपेक्ष्यातिविशुद्धोऽपि कृष्णलेण्याको नैर्गय-
को मनागधिकं पश्यति नातिप्रभूते तथा दृष्टान्तेनोपपिपाद्-
यिपुराह-'सं केणद्धेणं भंते !' इत्यादि, इयमत्र भावना-
यथा समभूभागव्यवस्थित एव कश्चित् विवाक्षितः पुरुषः
चक्षुर्नैर्मल्यवशात् मनागधिकं पश्यति न प्रभूततरं तः ।

विवाक्षितोऽपि कश्चित् कृष्णलेण्याको नैर्गयकः स्वभूमिका-
नुसारणातिविशुद्धोऽपि समानपृथिवीकमपरं कृष्णलेण्याकं
नैर्गयकमपेक्ष्य यदि परमावधेना मनागधिकं पश्यति न तु
प्रभूततरम् । अत्र समभूभागस्थानीया समाना पृथिवी, स्व-
भूमिकासमाना च कृष्णरूपा लेण्या, चक्षुःस्थानीयमर्वाध-
ज्ञानम् । एतावता चैतदापि ध्वनितम्-यथा समभूभागव्यव-
स्थितः पुरुषः सर्वतः समन्तादभिलोकमानो गर्तागतं पुरुषम-
पेक्ष्यातिप्रभूततरं पश्यति तथा पञ्चमपृथिवीगतः स्वभूमि-
कानुसारणातिविशुद्धः कृष्णलेण्याको विवाक्षितोऽपि नैर्गय-
कः सममपृथिवीगतं कृष्णलेण्याकमतिमन्दानुभागावधिनेर-
गयकमपेक्ष्यातिप्रभूते पश्यति, मनागधिकत्रिगुणक्षेत्रसम्भ-
वान् ॥ सम्प्रति नीललेण्याकविषयं सूत्रमाह-'नीललेसं णं
भंते ! नेरइए कएहलेसं नेरइयं पणिहाय ' इत्यादि, अक्षरग-
मनिका सुगमा, नेवर 'वितिमिस्तरागं खेत्तं जाणइ' इति
विगतं निर्गमम्-निर्मिगसम्पाणां भूमा यत्र तद्वितिमिगम्,
इत्वं विर्तामिगमदम् विर्तामिगमनयागतशयनं विर्तामिगं
विर्तामिगतरम् 'द्वयोर्विज्यं तराय' इति तरप्प्रत्ययः । ततः
पाकृतलक्षणान् स्वार्थे कप्रत्ययः पूर्वस्य च दीर्घत्वम्, अत
एव विशुद्धतरं-निर्मलतरम्, अतीव स्फुटप्रतिभासमिति-
यावत् । भावना त्वियम्-यथा धर्माणतलगतं पुरुषमपेक्ष्य
पर्वतारूढः पुरुषोऽतिदूरं क्षेत्रं पश्यति तर्दापि प्रायः स्फुटप्र-
तिभासे तथा विवाक्षितोऽपि नीललेण्याको नैर्गयको याग्य-
तानुसारणातिविशुद्धावाचः कृष्णलेण्याकं नैर्गयकमपेक्ष्याति-
दूरं विर्तामिगतरं स्फुटप्रतिभासे च क्षेत्रं जानातीति । अत्र
पर्वतस्थानीया उपरितनी तृतीया पृथिवी अतिविशुद्धा च
स्वभूमिकानुसारणा नीललेण्या, धर्माणतलस्थानीया अधस्त-
नी कृष्णलेण्या, चक्षुःस्थानीयमर्वाधज्ञानमिति ॥ सम्प्रति
नीललेण्याकमपेक्ष्य कापोतलेण्याविषयं सूत्रमाह-काउले-
स्मे णं भंते ! नेरइए नीललेस्मे नेरइयं पणिहाय ' इत्यादि,
अक्षरगमनिका सुगमा, नेवरम् 'देवि पाए उच्चावइत्ता'
इति, द्वावपि पार्श्वौ उच्चैः कृत्या द्वावपि पार्श्वौ उत्पाक्ष्यत्यर्थः,
भावना त्वियम्-यथा पर्वतस्थापरि वृत्तमारूढः सर्वतः
भूमन्तादवलोकमानो बहुतरं पश्यति स्पष्टतरं च तथा
कापोतलेण्या नैर्गयकोऽपरं नीललेण्याकमपेक्ष्य प्रभूतं क्षे-
त्रमर्वाधना जानाति पश्यति च, तर्दापि च स्पष्टतरमिति ।
इह वृत्तस्थानीया कापोतलेण्या उपरितनी च पृथिवी पर्व-
तस्थानीया नीललेण्या तृतीया च पृथिवी, चक्षुःस्थानीयम-
र्वाधज्ञानमिति ॥

(७) सम्प्रति का लेण्या कतिपु क्षानेषु लभ्येते इति-

निरूपायनुकाम आह-

कएहलेसं णं भंते ! जीवे कइसु नांगसु होज्जा ?,
गोयमा ! दासु वा तिसु वा चउसु वा नांगसु होज्जा,
दासु होमाणे आभिगिबोहियसुयनाणे होज्जा, तिसु
होमाणे आभिगिबोहियसुयनागओहिनालेसु होज्जा,
अहवा तिसु होमाणे आभिगिबोहियसुयनागमणपज्ज-
वनांगसु होज्जा, चउसु होमाणे आभिगिबोहियसुय-
आहिमणपज्जवनांगसु होज्जा, एवं ० जाव पम्हलेसं ।
मुक्कलेसं णं भंते ! जीवे कइसु नांगसु होज्जा ? गो-

यमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा होजा, दोसु होमाणे आभिनिबोहियनाणे एवं जहं व कहलेमाणं-
तेह व भाणियव्वं ० जाव चउहि, एगम्मि नाणे होजा,
एगम्मि केवलनाणे होजा । (सू० २२४)

‘ कहलेसे गं भंते ! जीवे कहसु नाणसु होजा ’ इत्यादिप्रश्नसूत्र सुगमम् , भगवानाह-गौतम ! इत्यादिषु चतुषु च ज्ञानेषु भवन्ति । तत्र इत्यादिभिनिबोधाधिकश्रुतज्ञानयोः त्रिषु आभिनिबोधाधिकश्रुतावधिज्ञानेषु, यदिवा—आभिनिबोधाधिकश्रुतमनःपर्यायज्ञानेषु, इहावधिर्गहृतस्यापि मनःपर्यायज्ञानमुपजायते , त्विन्द्रप्राभुतादायनकशस्तथा प्रतिपादनात् , अन्यच्च विचित्रा प्रतिज्ञाने तदावरणक्षयोपशमसामग्री , तत्र कस्यापि चार्गिषिणोऽप्रमत्तस्यामर्षौपध्यायन्यतमकतिपयलब्धिसमन्वितस्य मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्ता सामग्री तथारूपाध्यवसायादिलक्षणा सम्पद्यते न त्वर्वाधज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्ता तनस्तस्य मनःपर्यायज्ञानमव भवति । ननु मनःपर्यायज्ञानमनिविशुद्धस्यापजायते कृष्णलेश्या च संक्रिष्टाध्यवसायरूपा ततः कथं कृष्णलेश्याकस्य मनःपर्यायज्ञानसम्भवः ? उच्यते-इह लेश्यानां प्रत्येकसंख्यलोककाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि , तत्र कानिचिन्मन्दानुभावाभ्यध्यवसायस्थानानि प्रमत्तज्वहतस्यापि लभ्यन्ते , अत एव कृष्णनीलकापोतलेश्या अन्यत्र प्रमत्तसंयतान्ता गीयन्ते , मनःपर्यायज्ञाने च प्रथमतोऽप्रमत्तसंयतस्यापद्यते , ततः प्रमत्तसंयतस्यापि लभ्यते इति सम्भवति कृष्णलेश्याकस्यापि मनःपर्यायज्ञानम् , चतुर्वाभिनिबोधाधिकश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानेषु , एवं० जाव पम्हलेसे इति एव-कृष्णलेश्योक्तं प्रकारेण तावद् वक्तव्यं यावद् पद्मलेश्या । किमुक्तं भवति ?-नीललेश्य कापोतलेश्यः तेजोलेश्यः पद्मलेश्यश्च उक्तप्रकारेण इत्यादिषु चतुषु वा ज्ञानेषु भगनीयः । स च एवम्—‘ नीललेसे गं भंते ! जीवे कहसु नाणसु होजा ? , गोयमा ! दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणसु होजा ’ इत्यादि , शुक्ललेश्येषु विशेष इति तं पृथक् वाक्कि-‘ मुक्कलेसे गं भंते ! ’ इत्यादि . इह शुक्ललेश्यायामेव केवलज्ञानं न लेश्यान्तरे ततः शेषलेश्याकेभ्योऽस्य शुक्ललेश्यस्य विशेषः ।

प्रथमं परिणामाधिकारः १ , द्वितीयो वर्णाधिकारः २ , तृतीयो रसाधिकारः ३ , चतुर्थो गन्धाधिकारः ४ , पञ्चमं शुद्धाशुद्धाधिकारः ५ , षष्ठः प्रशस्ताप्रशस्ताधिकारः ६ , सप्तमः सांक्रिष्टासंक्रिष्टाधिकारः ७ , अष्टम उष्णशीताधिकारः ८ , नवमो गत्याधिकारः ९ , दशमः परिणामाधिकारः १० , एकादशोऽप्रदेशप्रदेशप्ररूपणाधिकारः ११ , द्वादशोऽवगाद्वाधिकारः १२ , त्रयोदशो वर्गणाधिकारः १३ , चतुर्दश स्थानप्ररूपणाधिकारः १४ , पञ्चदशोऽल्पबद्धाधिकारः १५ ।

(८) तत्र प्रथमं परिणामलक्षणमभिधिसुर्यासां परिणामो वक्तव्यः ता एव लेश्याः प्रतिपादयति—

परिणामवसरसां-धमुद्ध्रस्वमत्यसंकिलिदुहा ।

गतिपरिणामपदेसो, गाढवग्गणठाणाणमप्यनहं ॥ १ ॥

कह गं भंते ! लेसाओ पन्नत्ताओ ! , गोयमा ! छल्ले-
साओ पन्नत्ताओ, तं जहा-कहलेमा ० जाव मुक्कलेसा,
मे नूणं भंते ! कहलेमा नीललेसे पप्प तारुवत्ताए ताव-
त्ताए तागंधत्ताए तारमत्ताए ताफामत्ताए भुज्जा भुज्जा
परिणमति, हंता गोयमा ! कहलेसे नीललेसे पप्प तारु-
वत्ताए ० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमति, मे केणद्वेणं
भंते ! एवं वुच्चइ कहलेसे नीललेसे पप्प तारुवत्ताए
० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमति ? , गोयमा ! से जहानाम-
ए खीरं दृसि पप्प सुद्धे वा वत्थे रागं पप्प तारुवत्ताए ०
जाव ताफामत्ताए भुज्जा भुज्जा परिणमइ, से तेणद्वेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ-कहलेसा नीललेसे पप्प तारुवत्ता-
ए ० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमइ, एवं एतेणं अभिलावेणं
नीललेसा काउलेसे पप्प काउलेसा तेउलेसे पप्प ते-
उलेसा पम्हमेसे पप्प पम्हलेसा मुक्कलेसे पप्प ० जाव
भुज्जा भुज्जा परिणमइ , मे नूणं भंते ! कहलेसा नील-
लेसे काउलेसे तेउलेसे पम्हलेसे मुक्कलेसे पप्प तारुवत्ताए
तावत्ताए तागंधत्ताए तारमत्ताए ताफामत्ताए भुज्जा
भुज्जा परिणमइ ? , हंता गोयमा ! कहलेसा नीललेसे
पप्प ० जाव मुक्कलेसे पप्प तारुवत्ताए तागंधत्ताए तार-
मत्ताए ताफामत्ताए भुज्जा भुज्जा परिणमइ, से केणद्वेणं
भंते ! एवं वुच्चइ-कहलेसा नीललेसे ० जाव मुक्कलेसे
पप्प तारुवत्ताए ० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमइ ? , गोयमा !
मे जहा नामए वेरुलियमणी मिया कहसुत्ताए वा नी-
लमुत्ताए वा लोहियामणी मिया हालिदमणी मिया सु-
क्लिमणी मिया आहणं ममाणे तारुवत्ताए ० जाव भुज्जा
भुज्जा परिणमइ, से तेणद्वेणं एवं वुच्चइ-कहलेसा नीललेसे
० जाव मुक्कलेसे पप्प तारुवत्ताए भुज्जा भुज्जा परिणमति । मे
नूणं भंते ! नीललेसा कहलेसे ० जाव मुक्कलेसे पप्प तारु-
वत्ताए ० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमइ, हंता गोयमा ! एवं चेव,
काउलेसा कहलेसे, नीललेसा तेउलेसे, पम्हलेसा मुक्कले-
से, एवं तेउलेसा कहलेसे नीललेसे काउलेसे पम्हलेसे
मुक्कलेसे, एवं पम्हलेसा कहलेसे, नीललेसा काउलेसे,
तेउलेसा मुक्कलेसे पप्प ० जाव भुज्जा भुज्जा परिणमइ ? ,
हंता गोयमा ! तं चेव, मे नूणं भंते ! मुक्कलेसा कहले-
लेसे, नीललेसा काउलेसे, तेउलेसा पम्हलेसे पप्प ० जाव
भुज्जा भुज्जा परिणमइ ? , हंता गोयमा ! तं चेव । (सू० २२५)

‘ कह गं भंते ! लेसाओ पन्नत्ताओ ’ इत्यादि, इदं सूत्रं प्राग-
न्युक्तं परं परिणामावर्धप्रतिपादनार्थं भूय उपन्यस्तम्—‘ मे-
नूणं भंते ! ’ इत्यादि, अथ भवन्ति कृष्णलेश्या—कृष्णलेश्या-
यास्यानि द्वयाणि नीललेश्या—नीललेश्यायास्यानि द्वया-
नि प्राप्य अन्योऽन्यावयवव्यपशमासाथ तदपनया-नील-

लेश्यारूपतया, रूपशब्दोऽत्र स्वभाववाची, नीललेश्यास्वभावतयेत्यर्थः भूयां भूयः परिणमतीति योगः । तन्स्वभावश्च तद्वर्णा (तद्वर्णा) विरूपतया भवति, तत आह—तद्वर्णतया तद्रूपतया तद्वर्णतया तत्स्पर्शतया, सर्वत्रापि तद्वर्णतया नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि परामृशन्ति, भूयां भूयः—अनेकवारं तिर्यग्मनुष्याणां तत्तद्वर्णसंक्रान्तौ शेषकाले वा परिणमन्ते, इदं हि तिर्यग्मनुष्यानाधिकृत्य वेदितव्यम्, एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह—' हंता गोयमा ! ' इत्यादि, हन्तव्यमुमतौ अनुमनमेतत् गौतम ! कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्यत्यादि, प्राग्वत् । इयमत्र भावना—यदा कृष्णलेश्यापरिणतो जन्तुस्तिर्यग्मनुष्यो वा भवान्तरसंक्रान्तिं चिकीर्षुः नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि शृङ्खलानि तदा नीललेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तानि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तथारूपजीवपरिणामलक्षणं सहकारिकारणमासाद्य नीललेश्याद्रव्यरूपतया परिणमन्ते, पुद्गलानां तथा तथा परिणमनस्वभावत्वात्, ततः स क्वचननीललेश्यायोग्यद्रव्यमाचिख्यातीति लेश्यापरिणतः सन् कालं कृत्वा भवान्तरं समुत्पद्यते । उक्तं च—' जल्लेसाहं द्रव्याहं परिणामिका कालं करं तल्लेसं उववज्जहं ' इति, तथा स एव तिर्यग्मनुष्यो वा तस्मिन्नेव भवे वर्तमानो यदा कृष्णलेश्यापरिणतो भूत्वा नीललेश्याभावेन परिणमन्ते तदापि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तत्कालगृहीतनीललेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतो नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपतया परिणमन्ते, अनुममवार्थे, दृष्टान्तेन विभावयिषुः प्रथमं प्रश्नसूत्रमाह—' से केणदुगं भवे ! ' इत्यादि, सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! ' स जहानामण खीरे ' इत्यादि, ततः लोकप्रसिद्धं यथानामकं गोक्षीरम् अजाक्षीरं माह्वीक्षीरमित्यादिनामकं क्षीरम् ' दूधं ' इति देशीचचनाद् दृश्यमेतत्, मथितं तद्वत् प्राप्यान्योऽन्यावयवसंस्पर्शनाविभागं गत्वा यथा च शुद्धं-मलग्नं समले हि रागः स्वस्पर्शमानोऽपि न तथारूपो लभ्यते तत उक्तम्-शुद्धं चत्सं-चलम्, रज्यते अनेनेति रागः ' करणे घञ ' ते मांजिष्टादिकं प्राप्य तद्रूपतया-मांजिष्टादिगगद्रव्यस्वभावतया, एतदेव व्याचष्ट—' तद्वर्णतये ' इत्यादि, सुगमम् । तथा कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि प्राप्य तद्रूपतया परिणमन्ते । इयमत्र भावना—यथा क्षीरलक्षणकारणगता रूपादयस्तत्तत्तत्तद्वर्णतया प्रतिपद्यन्ते, यथा वा शुद्धवस्त्रकारणगता रूपादयो मांजिष्टादिगगद्रव्यरूपादिभावं प्रतिपद्यन्ते तथा कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यरूपकारणगता रूपादयो नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपादिभावं प्रतिपद्यन्ते, ' से ते-णदुगं ' मित्याद्युपसंहारवाक्यं सुगमम्, एवं नीललेश्या कापोतलेश्यां प्राप्यत्यादीन्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि, तदेवं पूर्वस्याः पूर्वस्या लेश्याया उत्तरामुत्तरं लेश्यां प्रतीत्य तद्रूपतया परिणमनमुक्तम् । इदानीमेकैकस्याः लेश्याया यथायागं क्रमेण शेषसमस्तलेश्यापरिणमनमाह—' से नूणं भवे ! कणहलेसा नीललेस्मे काउलेस्मे ' मित्यादि, वाशब्दोऽत्र सर्वत्राप्यनुक्तो द्रष्टव्यः, नीललेश्यां वा कापोतलेश्यां वा यावत् शुक्ललेश्यां वा, एकस्या लेश्यायाः परस्परविकृष्टतया युगपदनेकलेश्यापरिणामासम्भवान् । शेषाक्षरगमनिका प्राग्वत् । अत्रैवार्थे दृष्टान्तमभिधत्तुमिदमाह—' से केणदुगं भवे ! ' इत्यादि सुगमम्, नवरं यथा वैदूर्यम-

शिरेक एव तत्तद्रूपाधिद्रव्यसम्पर्कतस्तद्रूपतया परिणमन्ते तथैव ताम्यपि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तत्तद्वर्णा-दिलेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तद्रूपतया परिणमन्ते इति, एतावतांशेन दृष्टान्तो न तु पुनर्यथा वैदूर्यमणिः स्वस्वरूपमजहानस्तत्तद्रूपाधिद्रव्यसम्पर्कतस्तत्तदाकारमात्रमा-जितया तत्तद्रूपतया परिणमन्ते तथैताम्यपि कृष्णलेश्यायोग्यानि स्वस्वरूपमजहानान्येष द्रव्याणि तत्तद्वर्णादिलेश्यायोग्यद्रव्यसम्पर्कतस्तत्तदाकारमात्रमात्राग्नया तत्तद्रूपतया परिणमन्ते इत्यनेनांशेन, तिरश्चां मनुष्याणां च लेश्याद्रव्याणां सामन्त्येन तद्रूपतया परिणामाभ्युपगमान्, अन्यथा-नैरर्थिकदेवसत्कलेश्याद्रव्याणामिव तिर्यग्मनुष्याणामपि लेश्याद्रव्याणां स्वयंभावे स्वरूपापरित्यागेन चिरकालमवस्थानसम्भावान्, यत उक्तप्रश्नोऽप्येषामन्तर्मुहूर्तलक्षणे स्थितिपरिमाणमन्यत्रोक्तं तादृकव्युत्पत्तिः, पल्लोपमत्रयमपि यावत् उक्तप्रश्नः स्थितिसंभवान्, तदेव तदन्यलेश्यापञ्चकपरिणाममधिकृत्य कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमुक्तम्, एवं नीलादिलेश्याविषयाग्यापि प्रत्येकं तदन्यलेश्यापञ्चकपरिणाममधिकृत्य पञ्च सूत्राणि धृक्तव्यानि, तदेवं तिर्यग्मनुष्याणां भयसंक्रान्तौ शेषकालं च लेश्याद्रव्यपरिणाम उक्तः । इदं नैरर्थिकसंक्रान्तिं तु लेश्याद्रव्याणि आभयक्षयमवस्थितानि यत्तदन्यलेश्याद्रव्यसम्पर्कत आकारमात्रं तदेव वक्ष्यते । तत उक्तः परिणामलक्षणधिकारः ।

(६) अधुना वर्णाधिकारमाह—

जीमूतनिद्रमंकासा, गवलरिदुगसंनिभा ।

खंजजलनयणनिभा, किरणलमा उ वमत्रो ॥ ४ ॥

नीलाऽमोगमंकासा, चामपिच्छममप्यभा ।

वेरुलियनिद्रमंकासा, नीललेसा उ वमत्रो ॥ ५ ॥

अयसीपुष्पमंकासा, कोइलच्छदमंनिभा ।

परिवयगीवनिभा, काउलेसा उ वमत्रो ॥ ६ ॥

हिगुलुयधाउमंकासा, तरुणाह्वमंनिभा ।

मुयतुंडपर्वनिभा, तेउलेसा उ वमत्रो ॥ ७ ॥

हिरियालभेयमंकासा, हलिदभेदसंनिभा ।

सणामणकुमुमनिभा, पम्हलेसा उ वमत्रो ॥ ८ ॥

मंखंकुंदमंकासा, खीरधारसमप्यभा ।

रययहारमंकासा, सुक्केलेसा उ वमत्रो ॥ ९ ॥

' जीमूतनिद्रमंकासा ' इति प्राकृतत्वात् स्निग्धधाम्नौ सजलत्वेन जीमूतध-मेघः स्निग्धजीमूतस्तद्वत्सम्यक् काशने वर्णितः प्रकशते इति स्निग्धजीमूतसङ्काशा तत्सदृशीति यावत्, तथा गवलं—महिषपृष्ठं रिष्टो-टोणकाकः स एव रिष्टकः, यद्वा-रिष्टको नाम फलविशेषस्तत्संनिभा-तच्छाया, ' खंजण ' इति खंजनं-स्नेहाभ्यक्तशकटाक्षधर्मोद्भूतम्, अज्जनं च-कजले नयने-लोचनम्, इह चोपचारात्तद्वत्-देशस्तन्मध्यवर्ती कृष्णसारस्तत्राभा—तत्समा कृष्णलेश्या, तु-विशेषणे स च शेषलेश्याभ्यां वर्णकृतं वि-शेषं द्योतयति । यद्वा—तुः—अवधारणे, भिन्नक्रमश्च, ततः वर्णित एव-वर्णमवधारित्य न तु रसादीन्, एवमुत्तर-

प्राप । नीलध्वासावशोकश्च—वृत्तविशेषो नीलाशोकस्त-
त्सङ्काशा, रङ्गाशोकव्यवच्छेदार्थं च नीलविशेषणम् । चामः—
पक्षिविशेषस्तस्य पिच्छ-पतन्त्रं तन्ममप्रभा-तन्मयधृतिः,
स्निग्धो-दीप्तो वैडूर्यो-मणिविशेषस्तत्सङ्काशा तन्महर्षी
पदविपर्ययः प्राग्वत्, नीललेण्या तु वर्णतो नीलेति तात्प-
र्यम् । अतस्मी-धान्यविशेषस्तत्पुष्पसङ्काशा, कोकिलच्छन्दः—
तैलकगटकः, तथा च वृद्धसम्प्रदायः—“ वरणादिगारे जो
एन्य कोइलच्छन्दो सो तैलकटतो भणणइ ” इति, कन्धितु
पठ्यते च—‘ कोइलच्छन्दि ’ इति, तत्र कोकिलः—अन्यपुष्पस्त-
स्य वृद्धिस्तत्संज्ञाभा, पारावतः—पक्षिविशेषस्तस्य श्रीवा-
कन्धरा तान्त्रभा कपोतलेण्या तु वर्णतः, किञ्चिच्छब्दा
किञ्चिच्च लोहितेति भावः, तथा च प्रज्ञापना—“ काउ-
लेखा काललोहितेण वर्णणेण स्मार्हजइ ” इति । हिङ्गुलकः—
प्रतीतो धातुः—पादाण्यध्वादिस्तत्सङ्काशा, तरुण इहाभि-
नयोदितः आदित्यः—सूर्यस्तत्संज्ञाभा, शुक्रः—प्राग्जस्तस्य
तुण्डे—मुखं शुक्रतुण्डे तच्च प्रदीपश्च तन्निभा वा, पठन्ति
च—‘ सुयनुडालनदीवाभा ’ अन्ये तु ‘ सुयनुडगगसंका-
सा ’ इत्यपि स्पष्टम्, तेजोलेण्या तु वर्णतो रङ्गेति भा-
वार्थः । हरितालो-धातुविशेषस्तस्य भेदो द्विधाभावस्त-
त्सङ्काशा, भिन्नस्य हि वर्णप्रकर्षो भवतीति भेदग्रहणम्,
हस्तिहृदि पिण्डहार्द्रा तस्या भेदस्तत्संज्ञाभा, सगो-धा-
न्याविशेषः अस्मनो-वीर्यकस्तयो, कुसुमं तान्त्रभा, पद्मलेण्या
तु वर्णतः पीतति गर्भार्थः । शङ्खः—प्रतीतः, अङ्गो-मणिविशे-
षः कुन्दः—कुन्दकुसुमं—तत्सङ्काशा, लीरं-दुर्यं तुलकं-तुलं
पाठान्तरतः पुरं वा-लीरप्रवाहः, अन्ये तु ‘ धारि ’ इति
पठन्ति तदग्रहणे तु भाजनस्थस्य हि तद्वशादन्यथात्वमपि
भेदवतीति तन्ममप्रभा, रजतं—रूपं हागे-मुद्राकलाप-
स्तत्सङ्काशा शुक्लेण्या तु वर्णतः, शुक्रं हि हृदयमिति सूत्र-
पदार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(१०) विशेषतो वर्णोधिकारः—

कएहलेखा शं भंते ! वन्नेणं केरिमिया पन्नत्ता ? , गो-
यमा ! मे जहानामए जीमूते इ वा अंजण इ वा
संजण इ वा कज्जले इ वा गवले इ वा गवलण इ
वा जंबूफले इ वा अट्टागिड्डपुण्डे इ वा परपुट्टे इ वा भ-
मं इ वा भमरावली इ वा गयकलभे इ वा किएह-
कंमरे इ वा आगामथिगले इ वा किएहामोए इ वा
कएहकणवीरण इ वा कएहबंधुजीवण इ वा, भवे ए-
तारूवे ? , गोयमा ! शो इण्डु ममंढु, कएहलेखा
शं इत्तो अण्णिट्टयरिया चेव अकंतयरिया चेव अप्पि-
यतरिया चेव अमणुन्नतरिया चेव अमणामतरिया चे-
व वन्नेणं पन्नत्ता । नीललेखा शं भंते ! केरिमिया वन्ने-
णं पन्नत्ता ? , गोयमा ! मे जहानामए भिगण इ वा
भिगपत्ते इ वा चामे इ वा चामपिच्छण इ वा मुण-
इ वा सुयपिच्छे इ वा मामा इ वा वणगाइ इ वा उस्सं-
तण इ वा पोगवयगिा इ वा मोगगिा इ वा हल-
इवसण इ वा अवमिकुसुमे इ वा वणकुसुमे इ वा

अंजणकंसियाकुसुमे इ वा नीलुप्पले इ वा नी-
लामोए इ वा नीलकणवीरण इ वा नीलबंधुजीव इ
वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! शो इण्डु ममंढु, एत्तो
जाव अमणामयरिया चेव वन्नेणं पन्नत्ता । काउले-
स्सा शं भंते ! केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता ? , गोयमा !
मे जहानामए खदिगसारण इ वा कहरमारण इ वा
धमाममारण इ वा तंबे इ वा तंबकरोडे इ वा तेवच्छिवा-
डियाण इ वा वाइंगणिकुसुमे इ वा कोइलच्छन्दकुसुमे इ वा
जवामाकुसुमे इ वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! शो इ-
ण्डु ममंढु, काउलेस्सा शं एत्तो अण्णिट्टयरिया चे-
व ० जाव अमणामयरिया चेव । तेउलेस्सा शं भंते !
केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता ? , गोयमा ! मे जहानामए मसरु-
हिरण इ वा उग्गभरुहरे इ वा वराहरुहरे इ वा संवररुहरे
इ वा मणुस्सरुहरे इ वा इंदगोपइ वा वालेंदगोपे इ वा
वालदिवायरे इ वा संभारागे इ वा गुंजद्वारागे इ वा
जातिहिंणुले इ वा पवालंकुरे इ वा लक्खारमे इ वा
लोहितक्खमणी इ वा किमिरागकंबले इ वा गयतालु-
ए इ वा चीणपिड्डगामी इ वा परिजायकुसुमे इ वा
जामुमणकुसुमे इ वा किमुयपुण्णगामी इ वा रत्तुप्पले
इ वा रत्तामोगे इ वा रत्तकणवीरण इ वा रत्तबंधुय-
जीविण इ वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! शो इण्डु
ममंढु । तेउलेखा शं एत्तो इड्डतरिया चेव ० जाव म-
णामतरिया चेव वन्नेणं पन्नत्ता । पम्हलेखा शं भंते !
केरिमिया वन्नेणं पन्नत्ता ? , गोयमा ! मे जहानाम-
ए चेपे इ वा चेपयल्ली इ वा चेपयभेदे इ वा हा-
लिदा इ वा हालिहगुलिया इ वा हालिहभेदे इ वा ह-
रियाले इ वा हरियालगुलिया इ वा हरियालभेदे इ वा
चिउर इ वा चिउरगागे इ वा मुवन्नमिप्पि इ वा वरकणग-
णिहमे इ वा वरपुरिसवमणे इ वा अल्लइकुसुमे इ वा चेपयकु-
सुमे इ वा कएणयारकुसुमे इ वा कुहंडयकुसुमे इ वा सव-
णजुहिया इ वा सुहिरन्नियाकुसुमे इ वा कोरिंटमल्लदामे इ-
वा पीतासोगे इ वा पीतकणवीरे इ वा पीतबंधुजीवण
इ वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! शो इण्डु ममंढु, प-
म्हलेखा शं एत्तो इड्डतरिया ० जाव मणामयरिया
चेव वन्नेणं पन्नत्ता । मुक्कलेखा शं भंते ! केरिमिया
वन्नेणं पन्नत्ता ? , गोयमा ! मे जहानामए अंके इ
वा मंखे इ वा चेंदे इ वा कुंदे इ वा दगे इ वा द-
गरण इ वा दधी इ वा ददिधणे इ वा खीरे इ वा
खीरपूरण इ वा मुक्कच्छिवाडिया इ वा पण्णमिजिया इ वा
धंतधायरुप्पपट्टे इ वा मारदबलाटण इ वा कुमुददले इ वा
पौडरीयदले इ वा मालिपिड्डगामीति वा कुडगपुण्णगामीति

वा सिदुवारमल्लदामे इ वा सेयाऽमोए इ वा सेयकणवीरे इ वा संतबंधुजीवण इ वा , भवेयारुवे ! , गोयमा ! नो इण्ढे समंढे, सुकलमा णं एत्तो इट्ठतरिया चव मणुसयरिया चव वंभणं पवत्ता । (सू० २२६X)

‘ करहलेस्सा णं भंते ! वरणेणं कैरिसिया पवत्ता ’ इत्यादि, कृष्णाद्रव्यात्मिका लेश्या कृष्णलेश्या, कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि इत्यर्थः, तेषामेव वर्णादिसम्भवात् न तु कृष्णाद्रव्य-जनिता भावरूपा कृष्णलेश्या, तस्या वर्णाद्ययोगात्, भवन्ति ! कीदृशी वर्णेन प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—गौतम ! स लोकप्रसिद्धा यथानामका—जीमूत इति वा—जीमूता—बलाहकः, स चेह प्राबुद्धप्रारम्भसमयभावी जलभृता वेदितव्यः, तस्यैव प्रायोऽतिकालिमसम्भवात्, इति शब्द उपमानभूतवस्तुना-मपरिसमाप्तिद्योतकः, वाशब्द उपमानान्तर्गण्यतया समुच्चये, एवं सर्वत्र इति वाशब्दो द्रष्टव्यो, अजतम्—सौवीराजतम्—रत्नविशेषो वा स्वजतम्—वैपमल्लिकामलः स्नेहाभ्यङ्गशकटा-सधर्मणोद्भवमित्यपरं कज्जलम्—प्रतीतम् गवलम्—माहिषं शृङ्गं तदपि च उपरितनत्वभागापसारणे द्रष्टव्यम्, तत्रैव विशिष्टस्य कालिम्नः सम्भवात्, जम्बूफलं प्रतीतम्, आर-ष्टकं फलविशेषः परपुष्टः—कोकिलः भ्रमरः—चञ्चुरः भ्रम-रावलिः—भ्रमरपङ्क्तिः गजकलमः करिपोतः कृष्णकेशरः—कृष्णावकुलः आकाशविश्रमलं—शरदि मेघापान्तगलवत्या-काशखण्डम्, तदपि हि अतीव कृष्णं प्रतिभाति इत्युक्तम्, कृष्णाशोककृष्णकणवीरकृष्णबन्धुजीवाः—अशोककणवीर-बन्धुजीवा, वृक्षविशेषाः, अशोकाद्या हि जातभेदेन पञ्च-वर्णा भवन्ति ततः शेषवर्णव्युदासार्थं कृष्णग्रहणम्, एताव-त्युक्ते गौतम आह—‘ भवे एयारुवा ? ’ भगवन ! भवेत् कृष्णलेश्या वर्णेन एतदपि ? भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः—नायमर्थ उपपन्नः, एतदपि कृष्णलेश्या, किन्तु !, सा कृष्णलेश्या इतो जीमूतादः कृष्णेन वर्णेन अनिष्टतरिका चैव इयमनिष्टा २ इयमनयमिध्यैऽतिशयेनानिष्टा अनिष्टतरा अनिष्टतरैवानिष्टतरिका अनीप्सिततरिका एवाति भावः । इह किञ्चिदनिष्टमपि स्वरूपतः कान्ते भवति ततः कान्तताव्यु-दासार्थमाह—अकान्ततरिकैव; किञ्चित्केपाञ्चिदनिष्टमपि स्व-रूपतोऽकान्तमपि अपरेषां प्रियं भवति ततः सर्वथा प्रिय-ताव्युदासार्थमाह—अप्रियतरिकैव, अत एवामनोहतरिकैव, वस्तुतः सम्यक् परिज्ञानं सति मनागप्युपादेयतया तत्र मनसः प्रवृत्त्यसंभवात्, अमनोहतरमपि किञ्चिन्मध्यमे भव-ति ततः प्रकृष्टतरप्रकर्षविशेषप्रतिपादनार्थमाह—अमनआ-पतरिकैव, मनोऽसि आप्नोति—आत्मवशतां नयतीति मन-आपा न मनआपा अमनआपा, ततो ह्येताः प्रकर्षे तरप-एवंभूता वर्णेन प्रज्ञप्ता । ‘ नीलेखा णं भंते ! ’ इत्यादि, अक्षरगमनिका प्राग्वत्, नवरं चम्पक—सामान्यतः सुवर्णचम्पको—वृक्षविशेषः, ‘ चम्पकल्लो इ वा ’ इति सुव-र्णचम्पकत्वकं चम्पकमेव इ वा ’ इति सुवर्णचम्पकस्य भेदो द्विधाभावः, भिन्नस्य हि वर्णप्रकर्षो भवति ततो भे-दग्रहणम्, हरिद्रा इह पिण्डहरिद्रा हरिद्रागुटिका—हरिद्रा-निर्वर्जिता गुटिका हरिद्राभेदो—हरिद्राया द्वैधाभावः, हरि-तालो—धातुविशेषः हरितालगुटिका—हरितालमयी गुटि-का हरितालभेदो—हरितालच्छेदः चिकुरः—पीतद्रव्यविशेषः चिकुरगग—तन्निष्पादितो वस्त्रादौ गगः ‘ सुवर्णनिर्णी इ वा ’ इति सुवर्णमयी शुक्रिका, वरम—प्रधान यकनक तस्य निकषः—कपपट्टक रेखारूपः वरकनकानकपः वरपुण्यः—वा-सुदेवस्तस्य वसन—वस्त्रं वा पुण्यवसने तद्धि पीतं भवती-त्युपात्तम्, अल्लकीकुसुम लोकतोऽवमेय चम्पककुसुम—सुव-र्णचम्पकवृक्षपुष्पम् ‘ काञ्चिथरकुसुम इ वा ’ इति काञ्चनार-

तद्धि नीलं भवतीत्युपात्तम्, अतसीकुसुमं वणवृक्षकुसुमं च प्रतीतम्, अजतकसिका—घनस्पतिविशेषः तस्याः कु-सुमम् अजतकसिकाकुसुमं नीलोत्पलम्—कुवलये नीलाशो-कनीलकणवीरनीलबन्धुजीवा—अशोकादिवृक्षाविशेषाः ‘ का-उलेस्सा णं भंते ! ’ इत्यादि, अत्राप्यक्षरगमनिका प्राग्व-त्, खदिरसरो धमासासारश्च लोकप्रतीतः ‘ तंवे इ वा ’ तंबकरोडण इ वा तंबकुवाडिया इ वा ’ इति सम्प्रदा-यावसंयम्, वृन्ताकीकुसुमं प्रतीतं ‘ काइलच्छदकुसुमए इ वा ’ इति—कोकिलच्छदः—नीलकण्टकः, तथा च मूलटीका-कुन्—‘ वन्नाहिगारे जा एत्थ काइलच्छदो सो तिलकंटओ भजइ ’ इति, तस्य कुसुमं प्रतीतम् ‘ नेउलेस्सा णं भंते ! ’ इत्यादि, शशकंरञ्जवगाहमनुष्यकर्धराणि शयकधिरंभ्यां लोहितवर्णोत्कटानि भवन्ति तत एतेषामुपादानम्, बालेन्द्र-गोपकः—सद्यो जात इन्द्रगोपकः, स हि प्रवृद्धः सन् ईष-त पाण्डुरङ्गो भवति ततो बालग्रहणम्, इन्द्रगोपकः प्रा-वृष्टप्रथमसमयभावी कौटविशेषः, बालदियाकरः—प्रथम-मुद्रच्छन्न मूर्त्यः, गुञ्जा—लोकप्रतीता तस्या अर्धरागो गु-ञ्जार्धरागः, गुञ्जाया हि अर्धमतिरङ्गं भवति अर्धं चाति-कृष्णमिति अर्धग्रहणम्, जात्यः—प्रधानो हिकुलको जात्य-दिकुलकः प्रवालः—शिलादलं तस्याङ्कुरः प्रवालाङ्कुरः, स हि प्रथममुद्रच्छन्न अत्यन्तरङ्गो भवति ततस्तदुपादानम्, ला-क्षारसः—प्रतीतः, लोहितोत्तमणिः—लोहितोत्तमा रत्न-विशेषः कृमिरागण रङ्गः कम्बलः कृमिरागकम्बलः, शा-कपार्थिवादिदर्शानामध्यमपदलोपी समासः, गतनालुर्चान-पिष्टराशिपारिजातकुसुमत्रपाकुसुमकिञ्चुकपुष्परशिङ्गान्य-लङ्काशोकरङ्गकणवीरङ्गबन्धुजीवा लोकप्रतीता, ‘ भवे ए-यारुवा ’ इति पदयोजना प्राग्वत्, भगवानाह—गौतम ! ‘ णो इण्ढे समंढे ’ यतस्तेजोलेश्या इति—शशककर्धरादिभ्यां लोहितेन वर्णेनेष्टतरिकैव, तत्र किञ्चित्कान्तमपि केषांचि-द्विष्टतरं भवति ततः कान्ततरताप्रतिपादनार्थमाह—कान्त-तरिकैव, केषाञ्चिद्विष्टतरमपि स्वरूपतः कान्ततरमप्यपर-णामप्रियं भवति ततः प्रियतरताप्रतिपत्त्यर्थमाह—प्रियतरि-कैव, अत एव मनोहतरिका, मनोहतरमपि किञ्चिन्म-ध्यमे संभवेदतः प्रकृष्टतरप्रकर्षविशेषप्रतिपादनार्थमाह—म-नआपतरिकैव वर्णेन प्रज्ञप्ता । ‘ पम्हलेस्सा णं भंते ! ’ इत्या-दि, अक्षरगमनिका प्राग्वत्, नवरं चम्पक—सामान्यतः सुवर्णचम्पको—वृक्षविशेषः, ‘ चम्पकल्लो इ वा ’ इति सुव-र्णचम्पकत्वकं चम्पकमेव इ वा ’ इति सुवर्णचम्पकस्य भेदो द्विधाभावः, भिन्नस्य हि वर्णप्रकर्षो भवति ततो भे-दग्रहणम्, हरिद्रा इह पिण्डहरिद्रा हरिद्रागुटिका—हरिद्रा-निर्वर्जिता गुटिका हरिद्राभेदो—हरिद्राया द्वैधाभावः, हरि-तालो—धातुविशेषः हरितालगुटिका—हरितालमयी गुटि-का हरितालभेदो—हरितालच्छेदः चिकुरः—पीतद्रव्यविशेषः चिकुरगग—तन्निष्पादितो वस्त्रादौ गगः ‘ सुवर्णनिर्णी इ वा ’ इति सुवर्णमयी शुक्रिका, वरम—प्रधान यकनक तस्य निकषः—कपपट्टक रेखारूपः वरकनकानकपः वरपुण्यः—वा-सुदेवस्तस्य वसन—वस्त्रं वा पुण्यवसने तद्धि पीतं भवती-त्युपात्तम्, अल्लकीकुसुम लोकतोऽवमेय चम्पककुसुम—सुव-र्णचम्पकवृक्षपुष्पम् ‘ काञ्चिथरकुसुम इ वा ’ इति काञ्चनार-

ककुसुमे कृष्णाण्डिकाकुसुमे-पुष्पा (पुष्प) लिकापुष्पं सु-
वर्णयूथिकाकुसुमे प्रतीते सुहिरण्यिका-वनस्पतिविशेषस्त-
स्याः कुसुमे कोरगटकमाल्यदामपीताशोकपीतकणवीरपी-
तबन्धुजीवाः प्रतीताः । ' सुकलेस्मा रणे भेते ' इत्यादि, अ-
त्राप्यक्षरगमनिका प्राग्बन्धु, नखरमङ्को-रन्तविशेषः शङ्ख-
चन्द्रौ प्रतीता कुन्ते-कुसुमे वकम-उदकं उदकरजः-उदक-
कणाः, ते हि अतिशुद्धा भवन्तीत्युपात्ताः, दधि-प्रतीतं
दधिघने दधिपण्डः क्षीरं-प्रतीतं क्षीरपूरं-कथ्यमानम् अ-
तितापादूर्ध्वं गच्छन् क्षीरम्, ' सुकच्छिवाडिया इ वा ' इति
क्षिवाडि-वल्गादिफालका सा च शुष्का सती किलार्ताव
शुक्ला भवतीत्युपात्ता ' पेहुणमिजिया इ वा ' इति पेहुण-मयू-
रपिच्छं तन्मध्यस्थिनी मित्रा पिहुणमिज्या सा चातीव शु-
क्लवर्भाहिता ' धेतधोयरूपपट्टे इ वा ' इति ध्यातः अ-
ग्निसम्पर्कतो निर्मलीकृतः धौतो भूतिग्वरगितहस्तसम्मा-
र्जनेनातिनिशितोक्तो यो रूप्यमयः पट्टः स ध्यातधौत-
रूप्यपट्टः, ' स्मरइयवलाहगे इ वा ' इति शारदिकः-शर-
त्कालभावी बलाहकः पुण्डरीकम्-सिताम्बुजं तस्य दले
पत्रं पुण्डरीकदलं शालिपिष्टगाशिकुटजपुष्पगाशिमिन्दुवा-
रमाल्यदामशोकश्वेतकणवीरश्वेतबन्धुजीवाः प्रतीताः ।
प्रश्ना० १७ पद ।

(११) कृष्णादिलेश्याकनारकाणां स्थित्याऽल्पमहस्यम्—

मिय भंते ! कणहलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नील-
लेसे नेरइए महाकम्मतराए ? , हंता मिया, से केण्डेण एवं
वुच्चइ-कणहलेसे नेरइए अप्पकम्मतराए नीललेसे नेरइए
महाकम्मतराए ? , गोयमा ! ठिति पटुच्च, से तेण्डेणं
गोयमा ! ० जाव महाकम्मतराए । मिय भंते ! नीललेसे
नेरइए अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए ? ,
हंता मिया, से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चति-नीललेसे नेरइए
अप्पकम्मतराए काउलेसे नेरइए महाकम्मतराए ? , गो-
यमा ! ठिति पटुच्च । से तेण्डेणं गोयमा ! ० जाव महा-
कम्मतराए । एवं असुरकुमारे वि, नवरं तेउलेमा अब्भ-
हिया एवं ० जाव वेमाणिया, जम्म जत्तिया लेमाओ तम्म
तत्तिया भाणियव्वाओ जाइमियस्स न भन्नइ, ० जाव
मिय भंते ! पम्हलेसे वेमाणिण अप्पकम्मतराए सुकलेसे
वेमाणिण महाकम्मतराए ? , हंता मिया से केण्डेणं ०
सेसं जहा नेरइयस्स ० जाव महाकम्मतराए । (सू० २७८)

' सिय भंते ! कणहलेसे नेरइए ' इत्यादि, ' ठिति पटुच्च '
स्ति, अत्रयं भावना-सप्तमपृथिवीनारकः कृष्णलेश्यस्तस्य
च स्वस्थितौ बहुक्षपिताया तच्छेषे घर्तमानं पञ्चमपृथिव्यां
सप्तवृत्तसागरपमस्थितिनारको नीललेश्यः समुत्पन्नः, तम-
पेक्ष्य स कृष्णलेश्याऽल्पकर्मा व्यपदिश्यते, एवमुत्तरम्ब्रा-
ग्यपि भावनीयानि । ' जाइमियस्स न भन्नइ ' सि एकस्या
एव तेजोलेश्यायास्तस्य सद्भावात् संयोगो नाम्नीति । भ०
७ श० ३ उ० ।

(१२) इह वर्णाः पञ्च भवन्ति, तद्यथा—कृष्णा नीला लो-
हिता हारिद्रः शुक्लश्च, लेश्याश्च षट्, तत उपमानतो वर्णान-

देशे कृतेऽपि संशयः का लेश्या कस्मिन्वर्णे भवति ? , ततः
पृच्छति—

एयाओ रणे भंते ! कणहलेसाओ कइसु वनेसु साहिजं-
ति ? , गोयमा ! पंचसु वनेसु साहिजंति, तं जहा-कणह-
लेमा कालए रणे वनेरणं साहिजति, नीललेस्मा नील-
वनेरणं साहिजति, काउलेस्सा काललोहिणं वनेरणं सा-
हिजति, तेउलेस्सा लोहिणं वनेरणं साहिजति, पम्ह-
लेस्सा हालिहणं वनेरणं साहिजइ सुकलेस्सा सुक्किल-
एणं वनेरणं साहिजति । (सू० २२६) ।

' एयाओ रणे भंते ! ' इत्यादि, एता अनन्तरादिना भदन्त !
षड् लेश्याः ' कइसु वनेसु ' स्ति प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे स-
प्तमी यथा- ' तिसु तेसु अलंकिया पुढवी ' (त्रिभिस्तेर-
लंकता पृथ्वी) इत्यत्र, ततोऽयमर्थः—कतिभिर्वर्णैः ' सा-
हिजंति ' कथ्यन्ते प्रकथ्यन्ते इति यावत्, भगवानाह-गौ-
तम ! ' पंचसु वनेसु ' इति पञ्चभिर्वर्णैः शिष्यन्ते यथा शि-
ष्यन्ते तथा तद्यथा इत्यादिना दर्शयति । उक्ता वर्णपरिणामः ।

(१३) सम्प्रति रसपरिणाममभिधत्तुमाह—

कणहलेस्मा रणे भंते ! केरिसिया आमाएणं पन्नत्ता ? ,
गोयमा ! मे जहानामए निवे इ वा निवसार इ वा निवल्ली
इ वा निवफाणिण इ वा कुडए इ वा कुडगफलए इ वा कुडग-
ल्ली इ वा कुडगफाणिण इ वा कडगतुंवी इ वा कडगतुंवि-
फले इ वा खारतउमी इ वा खारतउमीफले इ वा देवदालीति
वा देवदालीपुफे इ वा मिगवालुंकी इ वा मियवालुंकी-
फले इ वा घासाडिण इ वा घासाडिफले इ वा कणह-
कंदए इ वा वज्जकंदए इ वा, भवेयारूवे ? , गोयमा ! रणे
इण्डे समेट्ठे, कणहलेसा रणे एत्तो अणिट्टतरिया चव ० जाव
अमणामयरिया चव आसाएणं पन्नत्ता, नीललेसाए पु-
च्छा, गोयमा ! से जहानामए भंतीति वा भंतीरए इ वा
पादा इ वा [चविया इ वा] चित्तामूलए इ वा पिप्पली
इ वा पिप्पलीमूलए इ वा पिप्पलीचुम्भ इ वा मिरिण इ वा
मिरियचुम्भ इ वा सिंगंबरे इ वा सिंगंबरचुम्भे इ वा, भवेयारू-
वे ? , गोयमा ! रणे इण्डे समेट्ठे, नीललेस्मा रणे एत्तो ० जाव
अमणामतरिया चव आसाएणं पन्नत्ता, काउलेस्माए-
पुच्छा, गोयमा ! मे जहानामए अवाण वा अवाडगाण वा मा
उलिगाण वा विल्लाण वा कविट्ठाण वा [भज्जाण वा] कणमा
ण वा दाडिमाण वा पारवताण वा अक्खंडयाण वा वा-
राण वा तिंदुयाण वा अपक्काणं अपरिवागाणं वनेरणं अणुव-
वयाणं गंधणं अणुववयाणं फांसणं अणुववयाणं, भवेया-
रूवे ? , गोयमा ! रणे इण्डे समेट्ठे, ० जाव एत्तो अमणा-
मयरिया चव काउलेस्मा अस्माएणं पन्नत्ता । तेउले-
स्मा रणे पुच्छा, गोयमा ! मे जहानामए अवाण वा पक्का-
णं परिवावनेणं उववयाणं पसत्थेणं ० जाव फासेणं

० जाव एत्तो मणामयरिया चव तेउलेस्सा आसाएणं पञ्चत्ता । पम्हलेस्साए पुच्छा, गोयमा ! से जहानामए चंदप्पभा इ वा मणसिला इ वा वरसीधू इ वा वरवारुणी इ वा पत्तासंव इ वा पुप्फासवे इ वा फलासवे इ वा चोयासवे इ वा आसवे इ वा महु इ वा मेरण इ वा क-विसाणए इ वा खज्जरसारए इ वा मुहियासारए इ वा सुपकखोतरसे इ वा अट्टपिट्टणिट्टिया इ वा जंबुफलकालिया इ वा वरप्पसन्ना इ वा [आसला] मंसला पेसला ईसि ओट्टवलंबिणी ईसि वोच्छेदकहुई ईसि तंबच्छिकरणी उक्कासमदपत्ता वजेणं उववेया ० जाव फासेणं आमायणिज्जा वीसायणिज्जा पीणणिज्जा विहणिज्जा दीवणिज्जा दप्पणिज्जा मदणिज्जा सर्वेदियगायपन्हायणिज्जा, भंवयारुवा !, गोयमा ! णो इणंठे समंठे पम्हलेसा एत्तो इट्टतरिया चव ० जाव मणामयरिया चव आसाएणं पञ्चत्ता । सुकलेसा णं भंते ! केरिसिया आसाएणं पञ्चत्ता ? , गोयमा ! से जहानामए गुले इ वा खंडे इ वा सकरा इ वा मच्छंडिया इ वा पप्पडमोदए इ वा भिमकंदए इ वा पुप्फुत्तरा इ वा पउमुत्तरा इ वा आदंसिया इ वा सिद्धन्थिया इ वा आगासफालितोवमा इ वा उवमा इ वा अणावमा इ वा, भवेतारुवे !, गोयमा ! णो इणंठे समंठे, सुकलेस्सा एत्तो इट्टतरिया चव पियतरिया चव मणामयरिया चव आसाएणं पञ्चत्ता ॥ (सू० २२७)

‘ कणहलेसा णं भंते ! ’ इत्यादि, प्रश्नसूत्र सुगमम्, भगवानाह—गौतम ! स लोकप्रतीतो यथानामका निम्बो-वृक्षविशेषः निम्बसागे—निम्बमध्यवर्त्यवयवाविशेषः, निम्बज्जला—निम्बवृक्ष निम्बफाणितम्—निम्बकाथः कुटजो—वृक्षविशेषः तस्यैव फलं कुटजफलं तस्यैव त्वक् कुटजजुल्ली तस्यैव काथ—कुटजफाणितं कटुकतुम्बी प्रसिद्धा तस्या एव फलं कटुकतुम्बीफलम्, ‘ खारतउमी ’ ति खारशब्द कटुकवाची तथाऽऽगमं अनेकधा प्रसिद्धे, ततः कटुका त्रपुषा क्षारत्रपुषी तस्या एव फलं क्षारत्रपुषीफलं देवदाली—रोहिणी तस्या एव पुष्पं देवदालीपुष्पं मृगवालुङ्गी—लोकनाऽयमेव तस्या एव फलं मृगवालुङ्गीफलं घोषातकी प्रसिद्धा तस्या एव फलं घोषातकीफलं कृष्णकन्दा—चक्रकन्द-आनन्तकायवनस्पतिविशेषौ लोकतः प्रत्येतद्व्यौ, एतावति उक्ते गौतमः पृच्छति—भगवन् ! भवेत् रसतः कृष्णलेण्या एतद्रूपा—निम्बादिरूपा ? , भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, यतः कृष्णलेण्या इतो—निम्बादिरसमधिकृत्यानिष्ट-नरिकैवेत्यादि प्राग्वत् । ‘ नीललेसाए ’ इत्यादि, भङ्गी—वनस्पतिविशेषः तस्या एव रजो भङ्गीरजः पाठा—चित्रमूलकं लोकप्रतीतिं पिप्पलीपिप्पलीमूलपिप्पलीचूर्णमग्निचमिच-चूर्णशृङ्गेरशृङ्गेरचूर्णान्यापि प्रसिद्धानि । ‘ काउलेस्साए ’ इत्यादि, आम्नाणां फलानामेव सर्वत्रापि भावनीयम् ‘ अबाड्याणं वा ’ इति आम्नाटकाः—फलविशेषाः मातुलिङ्गाश्च-पितृपनसदाडिमानि प्रतीतानि पारावता—फलविशेषाः

असोडवृक्षफलानि असोडानि वोरवृक्षफलानि वोरानि—वदराणि तिनदुकानि च प्रतीतानि, एतेषां फलानामपकानाम्, तत्र सर्वथाऽपि अपकं फलमुच्यते तत आह—अपरिपाकानां न विद्यते परिपाकः—परिपूर्णेः पाका येषां तान्यपरिपाकानि तेषामीषत्पकानामित्यर्थः, एत—एव वर्णादिभिः कथयति—वर्णेनातिविशिष्टं गन्धं घ्राणेन्द्रियनिर्भूतिकरणं स्पर्शेन विशिष्टपरिपाकाभिनाभाभिना अनुपेतानाम्—असम्प्राप्तानां यादृशो रसः, अत्र गौतमः पृच्छति—एतद्रूपा—एवैकरूपसंपत्ता भवेत् कापोतलेण्या ? , भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः समर्थः, किं तु इतः—अपरिपाकाफलानिष्टनारिकैवेत्यादि प्राग्वत् ॥ ‘ तेउलेस्सा णं भंते ! ’ इत्यादि, तेषामेव आम्नाफलादीनां पकानां तत्रैवपि किमपि पकं लोके पकं व्यवह्रियते तत आह—पर्यायापन्नानां—परिपूर्णेपाकपर्यायप्राप्तानाम्, एतदेव वर्णादिभिर्निरूपयति—वर्णेन प्रशस्तेन—एकान्ततः प्रशस्येन तथा प्रशस्तेन गन्धेन प्रशस्तेन स्पर्शेनोपेतानां यादृशं रसः, एतावत्युक्तं गौतम आह—रसमधिकृत्य एतद्रूपा—पकात्रात्रिफलरूपा तेजालेण्या भवेत् ? , भगवानाह—नायमर्थः समर्थः, किं तु—परिपाकाफलानिष्टनारिकैवेत्यादि प्राग्वत् ‘ पम्हलेसाए पुच्छा ’ सूत्रपाठोऽक्षरगमनिका च प्राग्वत्, नवरं ‘ से जहानामए ’ इति सा लोकप्रसिद्धा यथा—यन प्रकारेण नाम यस्याः सा यथानामिका पुंस्त्वं सूत्रं प्राकृतलक्षणवशान्, प्राकृते हि लिङ्गमनियते, यदाह परिणितं स्वप्राकृतलक्षणं—‘ लिङ्गं व्यभिचार्यपी ’ ति ‘ चन्द्रप्रभा इति चे ’ ति चन्द्रस्यैव प्रभा—आकाशे यस्याः सा चन्द्रप्रभा, मणिशिलाकं च मणिशिलाका वरं च तत् सीधु च वरसीधु वरा चाम्नी वारुणी च वरवारुणी पत्रः—धातकीपत्रनिष्पाद्य आसवः पत्राऽऽसवः एवं पुष्पासवः, फलासवश्च परिभाषनीयः, चोया—गन्धद्रव्यं तन्निष्पाद्य आसवः चोयासवः, पत्रादिविशेषणं व्यतिरिक्त आसव आसव इति गीयते, मधुमेरुकापिशायनानि मद्यविशेषाः, मूलदलवर्जजूरसारनिष्पन्न आसवः खज्जरसारः, मृद्रीका—द्राक्षा तन्मागनिष्पन्ना मृद्रीकासारः सुपंकसुरसमूलदलनिष्पन्नः—सुपंकसुरस अर्थाः शास्त्रप्रसिद्धेः पिष्टेः निष्ठिता अर्थापिनिष्ठिता जम्बूफलवन् कालेव कालिका जम्बूफलकालिका वरा चाम्नी प्रसन्ना च वरप्रसन्ना एते सर्वेऽपि मद्यविशेषाः पूर्वकाले लोकप्रसिद्धा इदानीमपि शास्त्रान्तरतां लोकतां वा यथास्वरूपं वेदितव्याः वरप्रसन्नाविशेषणान्याह—मांसला—उपचितरमा पशला—मनोज्ञा मनोज्ञत्वादिव ईषत्—मनाक् ततः परम्परमास्वादतया मटित्येवाग्रतो गच्छति ओष्ठेऽवलम्बते—लग्नान्येव शोला ईषदोष्ठावलम्बिनी तथा ईषत्—मनाक् पानव्यवच्छेदे मति तत ऊर्ध्वं कटुका एलादिद्रव्यसम्पर्कतः उपलब्ध्यमार्गात्तत्त्ववीर्येति यावन् तथा ईषत्—मनाक् तास्रे अक्षिणी क्रियते अनेयेति ईषत्ताप्राप्तिकरणी मद्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथात्वभावत्वान् ‘ उक्कासमयपत्ता ’ इति उत्कर्षतीति उत्कर्षः स चाम्नी मदश्च उत्कर्षमदः तं प्राप्ता उत्कर्षमदप्राप्ता, एतदेव वर्णादिभिः समर्थयते—वर्णेनात्कृष्टमदाभिनाभाभिना प्रशस्येन गन्धेन घ्राणेन्द्रियनिर्भूतिकरणेन रसेन परमसुखासिकाजनकेन स्पर्शेन मद-

परिपाकाव्यभिचारिणा अत एवास्वादनीया विशेषतः
स्वादनीया विस्वादनीया प्राणयतीति प्राणनीया " कृद्
बहुल " मिति चत्तनान् कर्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं दर्पय-
तीति दर्पणीया मदयतीति मदनीया सर्वाणीन्द्रियाणि
सर्वं च गात्रं प्रह्लादयान् इति सर्वेन्द्रियगात्रप्रह्लादनीया
एतावत्युक्तं भगवान् गौतम आह— ' भवयारूवा ' भगवन् !
एतद्रूपा-एवैकरूपसोपिता पच्यलेश्या भवन् । भगवानाह—
' नो इण्डु समट्ट ' इत्यादि प्राग्वन् ॥ ' मुक्कलेस्मा गं भं-
ते ! ' इत्यादि, गुडखण्डे प्रसिद्धे शर्करा-काशादिप्रभवा
प्रत्ययगुडी-खण्डशर्करा पपेटमोदकादयः सम्प्रदायादव-
स्यन्ते, शेषं सुगमम् ॥ तदेवमुक्त्वा लेश्याद्रध्याणां रसः ।
प्रज्ञा० १७ पद ५ उ० ।

सम्प्रति प्रकाशान्तरं रसमाह—

जह कडुय(य)तुवरसो, निवरसो कडुयगहिणिरसो वा ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ कएहाइ नायव्वो ॥ १० ॥
जह तिकडुयस्म य रसो, तिकखो जह हत्थिपिप्पलीए वा ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ नीलाइ नायव्वो ॥ ११ ॥
जह तरुणअंवरसो, तुवरकविन्थस्म वावि जारिमओ ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ काऊइ नायव्वो ॥ १२ ॥
जह परिणयंबगरसो, पक्कविन्थस्म वावि जारिमओ ।
इतो वि अणंतगुणो, रसो उ तेऊइ नायव्वो ॥ १३ ॥
वरवारुणीइ व रसो, विविहाणं व आमवाण जारिमओ ।
महुमेरगस्म व रसो, इतो पम्हाइ परणं ॥ १४ ॥
खज्जूरमुहियरसो, खीररसो खंडमकररसो वा ।
इतो उ अणंतगुणो, रसो उ मुक्काइ नायव्वो ॥ १५ ॥

' यथे ' ति सादृश्ये ततश्च यादृक् कटुकतुम्बकस्य रस-
आस्वादः कटुकतुम्बकस्यः निम्बरस्य—प्रतीतः कटुका
चामौ रोहिणी च त्वग्विशेषः कटुरोहिणी कटुकत्वाद्य-
भिचारिण्येऽपि तद्विशेषणमतिशयस्यापकं तद्रसो वा, ओ-
पधीविशेषो वा कटुकैह गृह्यते, ' यथे ' ति सर्वत्रोपत्तं,
इतोऽपि कटुकतुम्बकस्यावरनन्तेन—अनन्तराशिना गुणने
गुणो यस्यास्वादनन्तगुणो रसस्तु—आस्वादः कृष्णायाः-
कृष्णलेश्यायाः—ज्ञातव्यः—अवयोद्धव्यः, अतिकटुक इति ता-
त्पर्यम् । यथा—यादृशः द्विकटुकस्य—प्रसिद्धस्य रसस्ती-
क्ष्णः—कटुर्यथा हस्तिपिप्पल्या वा—गजपिप्पल्या वा, अतोऽ-
प्यनन्तगुणो रसस्तु नीलाया ज्ञातव्योऽतिशयनीक्षण इति ह
व्यम् । यथा तरुणस्य—अपरिपक्वं तच्च तदापकं च—आम्रफलं
तद्रसः, तुवरस्य—सकपायस्य, पाटान्तरतः—आर्द्रत्वाद्, उभयत्र
स्वार्थादपकं तच्च तत्कपित्थं च—कपित्थफलं तस्य, वा—
धिकल्पे, अपि—पुणे, यादृशको रस इति प्रक्रमः । अतो-
ऽप्यनन्तगुणो रसस्तु ' काऊ ' ति कापोताया ज्ञातव्यः, अ-
तिशयकषाया इत्याशयः । यथा परिणते—परिपक्वं यदापकं
तद्रसः पक्कपित्थस्य वाऽपि यादृशको रसोऽतोऽप्यनन्त
गुणो रसस्तु ' तेऊ ' ति तेजोलेश्याया ज्ञातव्यः, आम्लः
किञ्चिन्मधुरश्चैवैदम्पर्यम् । वरवारुणी—प्रधानसुरा तस्या वा
रसो यादृशक इति योगः, विविधानां वा—नानाप्रकारा-
णाम् आस्वानाम्—पुष्पप्रसवमयानां वा यादृशको रस

इति सम्यग्धः, ' महुमेरगस्म व रसो ' ति मधु—मधवि-
शेषो मेरु—सरकस्तयोः सभाहोरे मधुमेरुं तस्य वा रसो
यादृशकोऽतो वरवारुण्यादिरसात्पक्षायाः प्रक्रमाद्रसः पर-
केण ' ति अनन्तानन्तगुणत्वात्तद्वान्तक्रमेण वर्त्तत इति ग-
म्यते, अयं च किञ्चिद्वस्त्वलकषायां माधुर्यवांश्चेति भावनी-
यम्, पाटान्तरतोऽप्यनन्तगुणो रसस्तु पक्षायाः ज्ञातव्यः ।
खज्जूरं च—पिण्डखज्जूरं च—मृडीका च—द्राक्षा एतद्रसः
तथा खीररसः—प्रतीतः खण्डं च—इक्षुविकारः शर्करा
च—काशादिप्रभवा तद्रसो वा यादृश इति शेषः, अतोऽप्य-
नन्तगुणो रसस्तु शुक्लाया ज्ञातव्योऽप्यनन्तमधुर इति गर्भ
इति सूत्रपदकार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(१४) सम्प्रति लेश्यानां गन्धमाह—

कइ गं भंते ! लेस्माओ दुब्धिगंधाओ पम्पत्ताओ ? ,
गोयमा ! तओ लेस्माओ दुब्धिगंधाओ पम्पत्ताओ, तं
जहा—कएहलेस्मा नीललेस्मा काउलेस्मा । कइ गं भंते !
लेस्माओ सुब्धिगंधाओ पम्पत्ताओ ? , गोयमा ! तओ
लेस्माओ सुब्धिगंधाओ पम्पत्ताओ, तं जहा—तेउलेस्मा
पम्हलेस्मा मुक्कलेस्मा । (सू० २२ = +)

' कइ गं भंते ! ' इत्यादि सुगमम् । नवरस—कृष्णनीलकापोतले-
श्या दुर्गन्धगन्धाः मृतगवादिकलेखरभ्योऽप्यनन्तगुणदुर्ग-
न्धगन्धोपेतत्वात्, तेजःपद्मशुक्कलेश्याः सुरभिगन्धाः पि-
प्यमाणगन्धवामसुर्गभिर्कुसुमादिभ्योऽनन्तगुणपरमसुर्गभ-
गन्धोपेतत्वात् । प्रज्ञा० १७ पद ।

कीदृग्गन्धः लेश्यानामत्र दृष्टान्तः—

जह गोमडस्स गंधो, मुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स ।
इतो वि अणंतगुणो, लसाणं अप्पमन्थाणं ॥ १६ ॥
जह मुहिकुसुमगंधो, गंधवामाण पिप्पमाणाणं ।

इतो वि अणंतगुणो, पमत्थलेमाण तिणहं पि ॥ १७ ॥

यथा गवां मृतकं—मृतकशरीरं तस्य गन्धः, श्वमृतकस्य
वा तथा यथा अहि—सर्पस्तन्मृतकस्य गन्ध इति सम्य-
ग्धः, सूत्रत्वात्समृतकशब्दे कलोपः अतोऽपि—एतत्प्रकाश-
पि गन्धादनन्तगुणोऽतिदुर्गन्धतया लेश्यानाम्, अप्रशस्ता-
नाम्—अशुभानाम्, कोऽर्थः ?—कृष्णनीलकापोतानाम्, गन्ध
इति प्रक्रमः, इह च लेश्यानामप्रशस्तत्वं गन्धस्याशुभ-
त्वे हेतुर्गति तद्विशेषादनुक्तेऽप्यस्य विशेषोऽवगम्यत इ-
ति नोक्तः । यथा सुरभिर्कुसुमानां—जातिकतक्यादिसम्य-
न्धिना सुगन्धपुष्पाणां गन्धः—परिमलः सुरभिर्कुसुमगन्धः,
तथा गन्धाश्च—कोष्ठपुटपाकानिपक्षा वासाश्च—इतरं ग-
न्धवामाः, इह चैतदङ्गान्येवोपचारादेवमुक्तानि, तेषाम्, पा-
टान्तरतश्च गन्धानां च पिप्यमाणानां—संचूर्ण्यमानानां य-
था गन्ध इति प्रक्रमः, तथा चातिप्रबलतराऽस्मी प्रादु-
र्भवतीत्येवमभिधानम्, अतोऽपि—एतत्प्रकाशदपि गन्धा-
द् अनन्तगुणः अतिशयसुगन्धतया प्रशस्तलेश्यानाम् ति-
सृणामपि—तेजसीपद्मशुक्कानां गन्ध इति प्रक्रमः, इहापि
प्रशस्तत्वविशेषाद्वर्धविशेषोऽनुमीयत इति नोक्त इति
सूत्रद्वयार्थः ॥ उक्तं ३४ अ० ।

(१५) अधुना शुद्धाशुद्धत्वप्रतिपादनार्थमाह—

एवं तत्रो अविमुद्धाओ, तत्रो विमुद्धाओ, तत्रो अप्प-
सत्थाओ, तत्रो पसत्थाओ, तत्रो मंकिलिद्धाओ, तत्रो अमं-
किलिद्धाओ । (सू० २२८ +)

' एवं तत्रो अविमुद्धाओ ततो विमुद्धाओ ' इति, एवम्-
उक्तेन प्रकारेण आद्यास्तिस्रो लेख्या अविमुद्धा वक्तव्याः,
अप्रशस्तवर्णगन्धरसोपेतत्वात्, उत्तरास्तिस्रो लेख्या चि-
शुद्धाः, प्रशस्तवर्णगन्धरसोपेतत्वात्, ततश्चैवं वक्तव्याः—
" कह णं भंते ! लेस्साओ अविमुद्धाओ पणत्ताओ ?
गोयमा ! तत्रो लेस्साओ (अप्पसत्थाओ) अविमुद्धा-
ओ पणत्ताओ, ते जहा—कण्ठलेस्सा नीललेस्सा काउ-
लेस्सा ॥ कह णं भंते ! लेस्साओ विमुद्धाओ पणत्ताओ ?
गोयमा ! तत्रो लेस्साओ विमुद्धाओ पणत्ताओ, ते
जहा—तेउलेस्सा पउमलेस्सा सुक्कलेस्सा " इति, उक्ते
शुद्धत्वाशुद्धत्वं । सम्प्रति प्राशस्त्याप्राशस्त्ये प्रतिपादयति—
' तत्रो अप्पसत्थाओ तत्रो पसत्थाओ ' आद्यास्तिस्रो
लेख्या अप्रशस्ता वक्तव्याः, अप्रशस्तद्रव्यत्वेनाप्रशस्ताध्य-
वसायहेतुत्वात्, उत्तरास्तिस्रो लेख्याः प्रशस्ताः, प्रशस्त-
द्रव्यतया प्रशस्ताध्यवसायकारणत्वात्, सूत्रपाठः प्राग्वद्-
वस्य, ' कह णं भंते ! लेस्साओ अप्पसत्थाओ पणत्ताओ
' इत्यादि, उक्ते प्राशस्त्याप्राशस्त्ये । अधुना मंकिष्टाऽस्म-
क्लिष्टत्वं प्रतिपादयति—' तत्रो मंकिलिद्धाओ तत्रो अमंकि-
लिद्धाओ ' इति आद्यास्तिस्रो लेख्याः मंकिष्टाः, मंकिष्टात-
रोद्ध्यनानुगतध्यवसायव्यानेहेतुत्वात्, उत्तरास्तिस्रो
लेख्या अमंकिष्टाः, अमंकिष्टधर्मशुक्लध्यानानुगतध्यवसाय-
कारणत्वात्, अत्रापि पाठः प्राग्वत्—' कह णं भंते ! लेस्साओ
मंकिलिद्धाओ पणत्ताओ ' इत्यादि । प्रश्ना० १७ पद ४ उ० ।
जम्बूद्वीपान्तं भावयति—प्रतिक्रमार्थं पदभिलेख्यामिः करण-
भूताभिर्यो मया दैवमिकोऽतिचारः कृतः, तद्यथा—कृष्णले-
ख्येत्यादि—' कृष्णादिद्रव्यसाचव्यात्, पाण्णामो य
आत्मनः । स्फाटिकस्यैव तत्राये, लेख्याशब्दः प्रयुज्यते ॥१॥"
कृष्णादिद्रव्याणि न सकलप्रवृत्तिविषयन्द्भूतानि, आत्मा
च स्वरूपं जम्बूवादिद्रव्यान्तेन, ग्रामघातकदृष्टान्तेन च
प्रतिपादयति—

" जह जेयुतरुवरंगो, सुपक्कफलमयिनिमियसालगो ।
दिट्ठो छुद्धि पुंरसंहि, ते विंती जनुमक्खेमो ॥ १ ॥
किद्ध पुण ? ते वेनेको, आरुहमाणण जीवसंहो ।
तो छिदिऊण मूलं, पाडेमुं ताहे भक्खेमो ॥ २ ॥
विंतिप्राह पहेरण, किं छुण्णणं तरुण अरुहं ति ? ।
साहामहल्लोद्धिदह, तइओ वेती पसाहाओ ॥ ३ ॥
गोच्छु चउत्थओ उण, पंचमओ वेति गेगहह फलाहं ।
छुट्ठो वेती पडिया, एणं छिय म्हाहं घणुं जे ॥ ४ ॥
दिट्ठुतस्सावणओ, जो वेति तरुं चिं छिन्नमूलाओ ।
सो वट्ठ किण्हाण, सालमहल्ला उ नालाण ॥ ५ ॥
हवह पसाहा काउ, गोच्छु ताउ फला य पम्हाण ।
पडियाण सुक्कलेसा, अहवा अगणं उदाहरण ॥ ६ ॥
चोरा गामवहत्थं, विणिग्गया पंगो वेति घाणह ।
जे पेक्खुह सव्वं वा, दुपयं च चउत्थं वाधि ॥ ७ ॥
थिइओ माणुमपुग्गिं य, तइओ साउहे चउत्थं य ।

पंचमओ जुज्झंते, छुट्ठो पुण तत्थिमं भणह ॥ ८ ॥

एकं ता हरह धणं, बीयं मारह मा कुणह एवं ।

केवल हरह धणंती, उवसंहारे इमो तस्मि ॥ ९ ॥

सव्वे मारह सी, घट्टह सो किण्हाणलसपरिणामो ।

एवं क्रमेण लेस्सा, जा चरमो सुक्कलेसा ॥ १० ॥

आविज्ज तिग्गण पत्थं, अपसत्था उरारिमा पसत्था उ ।

अपसत्थासु वट्ठिय, न वट्ठियं जं पसत्थासुं ॥ ११ ॥

एम्पइयारो एया—सु होह तस्म य पडिक्कमार्मि ति ।

पडिक्कल वट्ठामी, जं भणियं पुणं न मेवाम ॥ १२ ॥ "

आव० ४ अ० ।

(१६) अधुना शीतोष्णस्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—

जह करगयस्स फासो, गोजिब्भाणं व मागपत्ताणं ।

एत्तो वि अणंतगुणो, लेमाणं अप्पसत्थाणं ॥ १८ ॥

जह बुरस्स वि फामो, नवणीयस्स व गिरीसकुमुमाणं ।

एत्तो वि अणंतगुणो, पसत्थलेमाणं तिण्हं पि ॥ १९ ॥

व्याख्या—यथा ' करगयस्स ' इति क्रकचस्य—करण-
स्य स्पर्शो गोजिब्हा गोजिब्हा तस्या वा, यथा वा
शाफो—वृक्षावशेषस्तत्पत्राणां स्पर्श इति प्रक्रमः, अतोऽ-
पि—एतत्प्रकारादपि स्पर्शादन्तगुणः अत्यन्तशान्ततया
यथाक्रमं लेख्यानामप्रशस्तानामाद्यानां तिसृणां प्रक्रमात्स्पर्-
शोऽतिक्रम इति हृदयम् । यथा बुरस्य वा प्रतीतस्य
स्पर्शं नवनीतस्य—घ्नत्तणस्य यथा वा शिरीषो—वृक्षाधि-
शेषस्तत्कुसुमानामुभयत्र यथा स्पर्श इति प्रक्रमः, अतोऽपि—
एतत्प्रकारादपि स्पर्शाद् अनन्तगुणः—अतीतकुसुमागततया
यथाक्रमं प्रशस्तलेख्यानां तिसृणामपि—उक्तरूपाणां स्पर्श
इति प्रक्रमः, इह च यदनकदृष्टान्तोपादाने तन्नानादेशजविने
यानुग्रहायम्, कचिद्धि किञ्चिदप्रतीतिमति, यद्वा—निर्गदतो-
दाहरणेषु वर्णादितारतम्यसम्भवांश्चिन्त्यानां स्वस्थानेऽपि व-
र्णादिवैचित्र्यज्ञापनार्थमिति सूत्रद्वयार्थः ॥ उक्त० ३४ अ० ।

तत्रो सीतलुक्खाओ, तत्रो निज्जुगहाओ । (सू० २२८ X)

' तत्रो सीतलुक्खाओ तत्रो निज्जुगहाओ ' इति, आद्या-
स्तिस्रो लेख्याः शीतरूक्षा—शीतरूक्षस्पर्शोपेताः, उत्तरा-
स्तिस्रो लेख्याः स्निग्धोष्णस्पर्शाः, इदानींऽपि लेख्याद्र-
व्याणां क्रकशादयः स्पर्शाः सन्ति (प्रश्ना०) तथापि
शीतरूक्षौ स्पर्शौ आद्यानां तिसृणां लेख्यानां चित्ता-
वस्थयजनने स्निग्धोष्णस्पर्शाः, उत्तरानां तिसृणां लेख्यानां
परमसंतोषोत्पादने साधकतमार्थानि तावच्च पृथक् पृथक्
साक्षादुक्तावित्येतावत्, सूत्रपाठः प्राग्वत्, ' कह णं भंते !
लेस्साओ सीतलुक्खाओ पणत्ताओ ' इत्यादि ।

(१७) सम्प्रति गांतद्वारगमिधिसुगह—

तत्रो दुग्गतिगामिणी (गि) ओ, तत्रो सुगतिगामि-
णीओ । (सू० २२८ X)

' तत्रो दुग्गतिगामिणीओ तत्रो सुगतिगामिणीओ ' इति,
आद्यास्तिस्रो लेख्या दुर्गतिगामिन्यः—दुर्गतिं गमयन्तीत्येव
शीला दुर्गतिगामिन्यः, संकलिष्टाध्यवसायहेतुत्वात्, उत्त-
रास्तिस्रो लेख्याः सुगतिं गमयन्तीत्येवशीला, सुगतिगामि-
न्यः, प्रशस्ताध्यवसायकारणत्वात्, उभयत्रापि गमयन्ती-
दिनप्रत्ययाः, सूत्रपाठः प्राग्वत् ' कह णं भंते ! लेस्साओ
दुग्गतिगामिणीओ पणत्ताओ ' इत्यादि । प्रश्ना० १७ पद ४ उ० ।

पुनरपि ग्रन्थान्तरतो गतिद्वारमाह—

किण्हा नीला काउ, तिन्नि वि लेम्माउऽहम्मलेसाउ ।

एयाहि तिहि वि जीवो, दुग्गइ उववज्जई ॥ ५६ ॥

तेऊ पम्हा सुक्का, तिन्नि वि एया उ धम्मलेसाउ ।

एयाहि तिहि वि जीवो, सुग्गइ उववज्जई ॥ ५७ ॥

कृष्णानीलाकापोतास्तिस्त्रोऽप्येता अधर्मलेश्याः, पापोपा-
वानहेतुत्वात्, पाठान्तरतोऽधर्मलेश्या वा, तिसृणामप्य-
विशुद्धत्वेनाप्रशस्तत्वात्, यद्येवं ततः किमित्याह—एताभिः—
अनन्तरोक्ताभिः 'तिसृभिर्गपि—कृष्णादिलेश्याभिः जीवः—
जन्तुः दुर्गतिम्—नरकतिर्यग्गतिरूपाम् उपपद्यते—प्राप्नो-
ति, सुख्यत्ययाद्वा दुर्गतौ उपपद्यते—जायते, संकलिष्टत्वेन
तन्प्रायोग्यायुष एव तद्वतां बन्धसम्भवादिनि भावः । तथा
तैजसीपद्माशुक्लास्तिस्त्रोऽप्येताः धर्मलेश्याः—प्रधानलेश्याः,
विशुद्धत्वेनामां धर्महेतुत्वात्, तथा आगमः—'तत्रो लेसा-
ओ अविमुद्धाओ तत्रो विमुद्धाओ तत्रो पम्पत्ताओ तत्रो
अपम्पत्ताओ तत्रो संकिलिद्धाओ तत्रो असंकिलिद्धाओ तत्रो
दुग्गतिगामियाओ तत्रो सुग्गतिगामियाओ " । अत एव
एताभिस्तिसृभिः—तैजस्यादिलेश्याभिर्जीवः 'सुर्गति'
ति सुर्गतिम्—देवमनुष्यगतिरूपानां मुक्तिं वोपपद्यते, यद्वा-
प्राग्वत्सुगतां उत्पद्यते—जायते, तथाविधायुर्बन्धनः सकल-
कर्मापगमतश्चेति सूत्रद्वयभावार्थः । उक्त० ३४ अ० ।

(१८) अधुना परिणामद्वारमभिधत्सुगह—

कण्हलेसा णं भंते ! कतिविहं परिणामं परिणमति ?
गोयमा ! तिविहं वा नवविहं वा मत्तावीमविहं वा एक्का-
मीतिविहं वा वि तेयालदुसयविहं वा बहुयं वा बहुविहं वा
परिणामं परिणमइ, एवं ० जाव सुक्कलेसा । (सु० २२६ +)

'कण्हलेसा ण' मित्यादि, अत्र 'कविहं परिणामं'
इत्यत्र प्राकृतत्वात् तृतीयाथे द्वितीया द्रष्टव्या, यथा आ-
चारोक्तं—'अर्गणि (च खलु) पुट्टा " इत्यत्र, ततोऽयमर्थः—
कृष्णलेश्या णमिति वाक्यालङ्कार भदन्त ! कतिविधेन प-
रिणामेन परिणमति ? भगवानाह—'गोयमा ! तिविहं
वा' इत्यादि, इह त्रिविधो—जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन नव-
विधो यदैवामपि जघन्यादीनां स्वस्थानान्तरम्याचिन्तायां
प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणता, एवं पुनः पुनस्त्रिकगुणनया
सप्तविंशतिविधत्वम् एकाशीतिविधत्वं त्रिचत्वारिंशद-
धिकशतद्वयविधत्वं बहुत्व-बहुविधत्वं भावनीयम्, स-
र्वत्र च तृतीयाथे द्वितीया, तन्मात्रविधेन वा परिणामेन
परिणमति नवविधेन वा इत्येवं पदानां योजना क्लेश्या ।
'एवं ० जाव सुक्कलेसा' इति एवं—कृष्णलेश्यागतेन प्र-
कारेण नीलादयोऽपि लेश्यान्तावच्छ्रव्याः याधत्तु शुक्कले-
श्याः । सूत्रपाठस्तु सुगमत्वात् स्वयं परिभाषनीयः । प्रज्ञा०
१७ पद ४ उ० ।

तिविहो व नवविहो वा, मत्तावीमइविहिकमीओ वा ।

दुसओ तेयालो वा, लेमाणं होइ परिणामो ॥ २० ॥

त्रिविधो नवविधो वा 'सत्तावीमइविहिकमीओ व' इति
विधशब्दो वाशब्दोभयत्र संबध्यते, ततश्च सप्तविंशति-

विध एकाशीतिविधो वा 'दुसओ तेयालो व' इति अत्रापि
विधशब्दस्य सम्बन्धात् त्रिचत्वारिंशद्विंशतिविधो वा ले-
श्यानां भवति, परिणामः—तत्तद्रूपगमनात्मकः, इह च 'त्रि-
विधः' जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन नवविधः—यदैवामपि ज-
घन्यादीनां स्वस्थानान्तरम्याचिन्तायां प्रत्येकं जघन्यादि-
त्रयेण गुणता एवं पुनस्त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधत्व-
मेकाशीतिविधत्वं त्रिचत्वारिंशद्विंशतिविधत्वं च भावनी-
यम् । आह—एवं तारतम्याचिन्तायां कः संख्यानियमः ? ,
उच्यते, एवमेतत्, उपलक्षणं चैतत्, तथा च प्रज्ञा—
एनायाम्—'कण्हलेसा णं भंते ! कतिविधपरिणामं परिणम-
ति ? गोयमा ! तिविहं वा नवविहं वा सत्तावीमविहं
वा एक्कासीविहं वा वि तेयालदुसयविहं वा बहुयं वा बहु-
विहं वा परिणामं परिणमति, एवं ० जाव सुक्कलेसा " इति
सूत्रार्थः ॥ उक्तः परिणामः । उक्त० ३४ अ० ।

(१९) ज्यादिपरिणतिश्च जीवानां लेश्यावशतो भवतीति
तन्निबन्धनकर्मकारणत्वात् तासामिति नारकादिपदेषु ले-
श्यास्तिस्थानकायतारेण निरूपयन्नाह—

शरइयाणं तत्रो लेस्माओ पम्पत्ताओ, तं जहा-कण्ह-
लेस्सा नीललेस्सा काउलेसा १, असुरकुमाराणं तत्रो
लेस्माओ संकिलिद्धाओ पम्पत्ताओ, तं जहा-कण्हलेस्सा
नीललेस्सा काउलेस्सा २ एवं ० जाव थणियकुमाराणं
११, एवं पुढवीकाइयाणं १२, आउवणम्मइकाइयाणं वि
१३-१४, तउकाइयाणं १५, वाउकाइयाणं १६, बेइ-
दियाणं १७, तेइंदियाणं १८, चउर्गिंदियाणं वि १९, तत्रो
लेस्सा जहा शरइयाणं । पंचेदियतिरिक्खजोगियाणं तत्रो
लेस्माओ संकिलिद्धाओ पम्पत्ताओ, तं जहा-कण्हलेस्सा
नीललेस्सा काउलेसा २० । पंचेदियतिरिक्खजोगियाणं तत्रो
लेमाओ अमंकिलिद्धाओ पम्पत्ताओ, तं जहा-तेउलेस्सा
पम्हलेस्सा सुक्कलेसा, २१, एवं मणुस्साणं वि २२, वा-
गमंतगणं जहा-असुरकुमाराणं २३, वेमाणियाणं तत्रो
लेस्माओ पम्पत्ताओ, तं जहा-तेउलेस्सा पम्हलेस्सा सु-
क्कलेस्सा २४ । [सु० १३२]

'शरइयाणं' इत्यादि, दण्डकसूत्रं काव्यम्, नघरम् । 'नेग्ग-
याणं तत्रो लेस्साओ' इति एतासामेव तिसृणां सङ्ख्याद्विशे-
षणो निर्देशः, असुरकुमाराणान्तु चतसृणां सङ्ख्याद्विशे-
षणो निर्देशः, अत्रो लेस्साओ तत्रो लेस्साओ इति विशेषितं चतुर्थी हि तेषां तेजोलेश्याऽस्ति, किन्तु-सा न
संक्रियति पृथिव्यादिष्वसुरकुमारसूत्रार्थमिति दिशन्नाह—
'एवं पुढवी' इत्यादि पृथिव्यव्यवस्थापितेषु देवात्पादसम्भ-
वाच्चतुर्थी तेजोलेश्याऽस्तीति संविशेषणो लेश्यानिर्देशोऽति-
विष्टः, तेजोवायुर्द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु तु देवानुत्पत्त्या तद-
भावाच्चविशेषण इति, अत एवाह—'तत्रो' इत्यादि, पञ्च-
न्द्रियातिरिक्खां मनुष्याणां च षडपीति संक्रियेऽसंक्रियवि-
शेषणतश्चतुःसूत्री नघरं मनुष्यसूत्रेऽतिदेशनोक्त इति व्य-
न्तरसूत्रं संक्रिये वाक्या अत एवाहम् । 'वागमंतरे' त्या-
दि । वेमानिकसूत्रं निर्विशेषणमेव, असंक्रियस्यैव त्रयस्य
सङ्ख्यात्, व्यघच्छेद्याभावेन विशेषणायोक्तार्थो ज्योति-

पक्षसूत्रं मोक्षम्, तेषां तेजोलेश्याया एव भावेन त्रिस्था-
नकानवतारादिति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

(२०) लक्षणद्वारम्—

पंचासवप्पमचो, तीहि अगुत्तो छस्सु अविरमो य ।
तिव्वारंभपरिणमो, खुदो साहस्सिमो नरो ॥ २१ ॥
निद्धंघसपरिणामा, निस्संसो अजिह्दिमो ।
एयजोगसमाउत्तो, कएहलेसं तु परिणमे ॥ २२ ॥
इस्साअमरिमअतवो, अविजमाया अहीरिया ।
गेही पमोसे य सदे, रसलोलुए सायगवेसए य ॥ २३ ॥
आरंभा अविरमो, खुदो साहस्सिमो नरो ।
एयजोगसमाउत्तो, नीललेसं तु परिणमे ॥ २४ ॥
बंके बंक्रममायारे, नियडिद्धे अणुज्जुए ।
पलिउंचग ओवहिए, मिच्छदिद्धी अणारिए ॥ २५ ॥
उप्फालगदुहुवाई य, तेणे अविय मच्छरी ।
एयजोगसमाउत्तो, काउलेसं तु परिणमे ॥ २६ ॥
नीआविती अचवले, अमाई अकुउहले ।
विणीयविणए दंतं, जोगवं उवहाणवं ॥ २७ ॥
पियधम्मे ददधम्मं, वज्जभीरुहिए मए ।
एयजोगसमाउत्तो, तेउलेसं तु परिणमे ॥ २८ ॥
पयणुक्कोहमाणो य, मायालोभे य पयणए ।
पमंतचिन्ते दंतप्पा, जोगवं उवहाणवं ॥ २९ ॥
तहा य पयणुवाई य, उवसंतं जिह्दिए ।
एयजोगसमाउत्तो, पम्हलेसं तु परिणमे ॥ ३० ॥
अट्टरुहाणि वज्जित्ता, धम्मसुक्काणि माहए ।
पमंतचिन्ते, दंतप्पा, समिए गुत्ते य गुत्तिमु ॥ ३१ ॥
सगगे वीयरामे वा, उवसंतं जिह्दिए ।
एयजोगसमाउत्तो, सुक्कलेसं तु परिणमे ॥ ३२ ॥

पञ्चाश्रवाः—हिसादयस्तैः प्रमत्तः—प्रमादवान् पञ्चाश्रवप्र-
मत्तः पाठान्तरतः पञ्चाश्रवप्रवृत्ता वा अतर्त्ताभिः प्रस्तावा-
न्मनोवाक्कायैः अगुत्तः—अनियन्त्रितो मनोगुण्यावर्गित इ-
त्यर्थः, तथा—वदसु—पृथ्वीकायादिषु अविरतः—अनिवृत्तस्त-
दुपमर्दकत्वादेरिति गम्यते, अयं चातीव्वाग्भोऽपि स्या-
दन आह—तीव्रा—उत्कटाः स्वरूपतोऽध्यवसायतो वा आर-
म्भाः—सावद्यव्यापारास्तर्पणतः—तत्प्रवृत्त्या तदात्मनां-
गतः, तथा—खुद्रः—सर्वस्यैवाहितैषी कार्पण्ययुक्तो वा, स-
हसा—अपर्यालोच्य गुणदोषान् प्रयत्नत इति साहासिकः,
चौर्यादिहृदिनि योऽर्थः, नरः—पुरुषः उपलक्षणवत्स्वया-
दिर्वा 'णिद्धंघस' इति अत्यन्तमैहिकामुष्मिकापाय-
शङ्काविकलोऽत्यन्तं जन्तुबाधानपक्षो वा परिणामोऽध्य-
वसायो वा यस्य स तथा 'णिस्संसो' इति नृशंसः—
निस्तृशो जीवान् विहिसन् मनोगपि न शङ्केत, निस्तृशो
या—परप्रशंसार्हातः । अजितेन्द्रियः—अनिगृहीतेन्द्रियः; अ-
न्ये तु पूर्वसूत्रात्तराद्विस्थान इदमधीयते तच्छेदनि, उपसं-
हारमाह—एतं च ते अनन्तरोक्ता योगाश्च—मनोवाक्कायव्यापा-

रा एतद्योगाः—पञ्चाश्रवप्रमत्तत्वादयस्तैः समिति—भृशमा-
क्रियमिव्याप्या युक्तः—अन्वितः एतद्योगसमायुक्तः, कृष्ण-
लेखां तुः—अवधारणे कृष्णलेखामेव परिणमेत्—तद्द्रव्य-
साविध्यं तथाविधद्रव्यसम्पर्कान्स्फटिकवत्तदुपगुणानात्-
प्रपत्तां भजेत्, उक्तं हि—“कृष्णादिद्रव्यसाविध्या—त्परिणामो
य आत्मनः । स्फटिकस्येव तथायं, लेखाशब्दः प्रयुज्यते
॥ १ ॥” एतेन पञ्चाश्रवप्रमत्तत्वादीनां भावकृष्णलेखायाः
सद्भाषोपवर्शनादमीषां लक्षणत्वमुक्तम्, यो हि यत्सद्भाष एव
भवति स तस्य लक्षणं यथोपयमग्नः, एवमुत्तरत्रापि लक्षण-
त्वभावना कार्या । नीललेखालक्षणमाह—ईर्ष्या च परगुणान्-
हनम्, अमर्षश्च—अत्यन्ताभिनिवेशः, अनपश्य—तपोविपर्ययः,
अमीषां समाहारनिर्देशः, 'अविज्ज' इति अविद्या—कुशास्त्रकुरा
माया—वञ्जनात्मिका अहीकता च—असमाचारगणितया निर्ल-
ज्जता गृहिः—अभिकाङ्क्षा विपर्ययवर्तिन गम्यते, प्रद्वेषश्च—प्रद्वे-
षः मतुलोपादभेदोपचाराद्वा सर्वत्र तद्वान् जन्तुरुच्यते अन
एव शठः अलीकभाषणान् प्रमत्तः प्रकरेण जात्यादिमदासेव-
नात् पाठान्तरतः शठश्च मत्तः, तथा रसेषु लोलुपो—लम्प
टो रसलोलुपः, सातं—सुखं तद्व्यपेक्षश्च—कथं मम सुखं
स्यादिति बुद्धिमान्, आरम्भात्—प्राग्युपमर्दात् अविरतः—
अनिवृत्तः खुद्रः—साहसिको नरः, एतद्योगसमायुक्तो नील-
लेखां परिणमेत्, तुः—प्राग्वन् पुनरर्थो वा ४ वक्रः—वचसा
'यश्चममाचारः' क्रियया, निहृतिमान्—मनसा अन्तुजुकः—कथं-
चिरजुकर्तुमशक्यतया 'पलिउंचग' इति प्रतिकुञ्चकः—स्व-
दोषप्रच्छादकतया उपधि—छुञ्च तेन चरत्योपधिः, सर्व-
त्र व्याजतः प्रवृत्तः, एकाधिकार्तान् धनानि नानादेशज-
विनयानुप्रदायापास्तानि, मिथ्याहृष्टिर्नार्यश्च प्राग्वन्, 'उ-
प्फालग' इति उत्प्रासकं यथा पर उत्प्रास्यते वृष्टं च रागा-
दिदोषवद्यथा भवत्येवं वदनशील उत्प्रासकदुष्टवादी, चः—
समुच्चयं स्तनः—चौरः चः—प्राग्वन् अपि च—इति पूरणे
मत्सरः परस्परदमहनं सति वा वित्तं त्यागाभावः, तथा
चादुः शाश्विका—“परस्परदमसहनं, वित्ताऽत्यागश्च
मत्सरो ज्ञेयः” इति, तद्वान् मत्सरी, एतद्योगसमायुक्तः
कापोतलेखां 'तुः' इति पुनः परिणमेत् ॥ 'शीयावित्ति' इति
नीचवृत्तिः—कायमनोवार्ताभगनुत्सिक्तः अचपलः—आपलानु-
पेतः अमायी—शाठ्यान्निधनः अकुतूहलः—कुहकादिष्व-
कौतुकवानत एव धिनीतविनयः—स्वभ्यस्तगुर्वोपचितप्र-
तिपत्तिः, तथा दान्तः इन्द्रियदमेन योगः—स्थाध्या-
यादिव्यापारस्तद्वान्, उपधानवान्—विहितशास्त्रोपचारः
प्रियधर्मा अभिरुचितधर्मानुष्ठानः द्रवधर्मा—अक्रीकृतव-
तादिनिर्वाहकः, किमित्येवम्?, यतः 'यज्ज' इति वर्ज्यम् प्रा-
कृतत्वादकारलोपे अवचं चोभयत्र पापं तद्धीरः हित-
पक—मुक्तिगवेषकः, पाठान्तरतो—द्विताशयो वा—परोपका-
रचेताः पठ्यते च—'अणामवे' इति तत्र च न विद्यन्ते
आधवा—हिसादयो यस्यासाधनाध्वः, एतद्योगसमायुक्त-
स्तेजोलेश्यां तु परिणमेत् । प्रतनू—अतीवाल्पो क्रोधमा-
नो यस्य स तथा, चः—पूरणं, माया लाभश्च उक्तरूपः ।
प्रतनुको यस्येति शेषः, अत एव प्रशान्तं—प्रकरेणोप-
शमवाञ्छसमस्येति प्रशान्तचित्तः, दान्तः—अहितप्रवृत्तिनि-
वारणतो वशीकृत आत्मा येन स तथा, योगवानुपधान-
धामिति च प्राग्वत्, तथा प्रतनुवादी—स्वल्पभाषकश्च—

द्वे भिन्नकर्मो योऽयम् , उपशान्तः अनुकूलतथोपशान्ता-
कृतिः जितेन्द्रियश्च-वशीकृताक्षः एतद्योगसमायुक्तः पञ्च-
लेश्यां तु परिणमेत ॥ आसंख्ये-उक्तं ध्याने-वर्जयित्वा-
परिहृत्य धर्मशुद्धे-प्रागुक्त एव शुभध्यानं साधयेत्-सतता-
भ्यासतो निष्पादयेत् , यः कीदृशः मनः ? इत्याह-प्रशान्त-
चित्तो दान्तामेति च प्राग्वत् , पाठान्तरतश्च ध्यायति यो
विनीतचित्तो दान्तः समितः समितिमान् गुप्तश्च-निरुद्ध-
समस्तव्यापारः गुप्तिभिः-प्रमोदगुप्त्यादिभिः , तृतीयार्थं सप्त-
मी, स च सराग-अक्षीणानुपशान्तकषायतया वीतरागा
वा ततोऽन्य उपशान्तः , पाठान्तरतः शुद्धयोगो वा-निर्दोष-
व्यापारो जितेन्द्रियः प्राग्वत् , स एतद्योगसमायुक्तः शुद्ध-
लेश्यां तु परिणमति, इह च शुभलेश्यासु कर्षाञ्चद्विशेष-
णानां पुनरुपादानेऽपि लेश्यान्तरविषयत्वात्पौनरुक्त्यम् ,
पूर्वपूर्वोक्तयोक्त्योक्त्येव विशुद्धितः प्रकृष्टत्वं च भावनीय-
म् , विशिष्टलेश्या वाऽपेक्ष्यैवं लक्षणभिधानमिति न देवा-
दिभिर्व्यभिचार आशङ्कनीय इति द्वादशसूत्रार्थः ॥ उक्तं
३४ अ० ।

(२०) सम्प्रति प्रदेशद्वाराभिधत्सया प्राह-

कणहलेसा गं भंते ! कतिपदेमिया पञ्चत्ता ? , गोयमा !
असंख्येज्जा कणहलेसा गं भंते ! कतिपदेमिया पञ्चत्ता, एवं० जाव मुक्केलेसा ॥ (सू० २२६ +)

'कणहलेसा गं भंते ! कतिपदेमिया' इत्यादि सुगमम्-नवरम-
नन्तप्रदेशिकेति-अनन्तानन्तसंख्यापेताः प्रदेशाः-तद्योग्याः
परमाण्वो यस्याः कृष्णलेश्यायाः कृष्णलेश्याद्रव्यसंघातस्य
सा अनन्तप्रदेशिका, अन्यथा-अनन्तप्रदेशव्यतिरेकेण स्कन्ध-
स्य जीवग्रहणयोग्यताया एवाभावात् , एवं नीलादयोऽपि
लेश्या वक्तव्याः, तथा चाह-' एवं० जाव मुक्केलेसा ' इति ॥
प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

अथगाहनाद्वारमाह-

कणहलेसा गं भंते ! कतिपदेमिया पञ्चत्ता ? ,
गोयमा ! असंख्येज्जा पण्मागाढा पञ्चत्ता, एवं० जाव
मुक्केलेसा । (सू० २२६ X)

'कणहलेसा गं भंते !' इत्यादि इह प्रदेशाः-लेश्यप्रदेशाः
प्रतिपक्षव्याप्तेष्वेवावगाहप्रसिद्धेः, ते चानन्तानामपि वर्गणा-
नामाधारभूता असंख्येया एव द्रष्टव्याः सकलस्यापि लो-
कस्य प्रदेशानामसंख्यातन्वात् ।

वर्गणाद्वारमाह-

कणहलेसा गं भंते ! केवतियाओ वग्गणाओ पण-
त्ताओ ? , गोयमा ! अणत्ताओ वग्गणाओ, एवं० जाव
मुक्केलेसा । (सू० २२६ X)

'कणहलेसा गं भंते ! केवतियाओ वग्गणाओ पणत्ताओ'
इत्यादि इह वर्गणा औदारिकशरीरप्रायोग्यपरमाणुवर्गणाव-
त् कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यपरमाणुवर्गणा गृह्यन्ते ताश्च वर्गादि-
भेदेन सामानजार्तायानामकसङ्गाधादनन्ताः प्रत्येतव्याः, एव
नीललेश्यादीनामपि वर्गणाः प्रत्येकं वक्तव्यास्तथा चाह-
' एवं० जाव मुक्केलेसा ' इत्यादि । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

(२१) अधुना स्थानद्वारमभिधत्सुराह-

केवतिया गं भंते ! कणहलेसा गं ठाणा पञ्चत्ता ? ,

गोयमा ! असंख्येज्जा कणहलेसा गं ठाणा पञ्चत्ता, एवं०
जाव मुक्केलेसा ।

'केवतिया गं भंते ! कणहलेसा गं ठाणा पञ्चत्ता' किय-
न्ति भदन्त ! कृष्णलेश्यास्थानानि-प्रकर्षापकर्षकृताः
स्वरूपभेदाः प्रज्ञानानि ? , सूत्रं च पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् , इह
यदा भावरूपाः कृष्णादयो लेश्याश्चिन्त्यन्ते तदा एकैकस्या
लेश्यायाः प्रकर्षापकर्षकृतस्वरूपभेदरूपाणि स्थानानि काल-
तोऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयप्रमाणानि क्षेत्रतोऽसं-
ख्ययलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, उक्तं च-" असंख्येज्जाणु-
स्स-प्पिणीण अवसप्पिणीण जे समयया । संखाईया लोगा,
लेसाणं ह्वंति ठाणाइ ॥ १ ॥ " नवरमशुभानां संकलेशरू-
पाणि शुभानां च विशुद्धरूपाणि, एतेषां च भावलेश्यागता-
नां स्थानानां यानि कारणभूतानि कृष्णादिद्रव्यवृन्दानि
तान्यपि स्थानान्युच्यन्ते तान्येव चेह प्राह्याणि, कृष्णादि
द्रव्याणामेवैहोद्देशके चिन्त्यमानत्वात्, तानि च प्रत्येकम-
संख्येयानि, तथाविधैकपरिणामनिबन्धनानामनन्तानामपि
द्रव्याणामकाध्यवसायहेतुत्वेनैकत्वात्, तानि च प्रत्येकं
द्विविधानि, तद्यथा-जघन्यान्युत्कृष्टानि च, जघन्यलेश्या-
स्थानपरिणामकारणानि जघन्यानि, उत्कृष्टलेश्यास्थानपरि-
णामकारणान्युत्कृष्टानि, यानि तु मध्यमानि तानि जघन्य-
प्रत्यासन्नानि जघन्येष्वन्तर्भूतानि, उत्कृष्टप्रत्यासन्नानि तूत्कृ-
ष्टेषु, एकैकानि च स्वस्थाने परिणामगुणभेदतोऽसंख्येयानि,
अत्र दृष्टान्तो-यथा स्फटिकमणेरलङ्ककवशेन रङ्गता भवति,
सा च जघन्यरङ्गतागुणालङ्ककवशेन जघन्यरङ्गता, एकगुणा-
(धिका) लङ्ककवशेनैकगुणाधिकजघन्या, एवमेकैकगुण-
वृद्ध्या जघन्यायामेव रङ्गतायामसंख्येयानि स्थानानि भव-
न्ति, तानि च व्यवहारतः स्तोकागुणत्वात् सर्वाण्यपि जघ-
न्यान्येष्वुच्यन्ते, एवमात्मनोऽपि जघन्यैकगुणाधिकद्विगुणा-
धिकलेश्याद्रव्योपधानवशतो लेश्यापरिणामविशेषा असं-
ख्येया भवन्ति, ते च सर्वेऽपि व्यवहारतोऽल्पगुणत्वात् जघ-
न्यव्यपदेश लभन्ते, तत्कारणभूतानि च द्रव्याणामपि स्थाना-
नि जघन्यानि, एवमुत्कृष्टान्यपि स्थानान्यसंख्येयानि भाव-
नीयानि । प्रज्ञा० १७ पद ४ उ० ।

अन्यानन्तरं, पुनः स्थानद्वारमाह-

असंख्येज्जाणोम-प्पिणीण उस्मप्पिणीण जे समयया ।

संखाईया लोगा, लेसाणं ह्वंति ठाणाइ ॥ ३३ ॥

असंख्येयानां-संख्यातीतानाम अवसर्पन्ति-प्रतिममये
कालप्रमाण जन्तूनां वा शरीरायुःप्रमाणैकमपेक्ष्य द्वा-
समनुभयन्यवश्यमित्यवसर्पिण्यो दशसागरेणमकोटीको-
टिपरिमाणान्नासां तथा तत्परिमाणानामेव उत्सर्पन्ति-
उक्तन्यायतो वृद्धिमनुभवान्त अवश्यमित्युत्सर्पिण्यस्तासां
ये समययाः परमानन्दकाललक्षणाः कियन्त इत्याह-सं-
ख्यातीता पाठान्तरतोऽसंख्येया वा लोका असंख्येयलो-
कप्रमितत्वेन यथा दशप्रस्थप्रमितत्वेन ब्राह्मयो दशप्रस्था,
ततोऽयमर्थः-असंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणानि लेश्या-
नां भवन्ति स्थानानि प्रकर्षापकर्षकृतानि, अशुभानां सं-
कलेशरूपाणि, शुभानां च विशुद्धरूपाणि तत्परिमाणानि
शेषः, यद्वा-असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीनां ये समयया न-

स्यमानत्वात्तावन्ति लेख्यानां भवन्ति स्थानानीति कालतोऽ-
संख्यानां लोका इति च क्षेत्रतः स्थानमानमेवाकृतिमिति सू-
त्रार्थः ॥ उक्तं स्थानम् ।

(२२) इदानीं स्थितिमाह—

मुहुत्तदं तु जहन्ना, तिचीसा मागरा मुहुत्तऽहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा किएहलेमाण ॥ ३४ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, दस उदहिपलियमसंखभागमम्भहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा नीललेमाण ॥ ३५ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, तिण्णुदही पलियमसंखभागमम्भहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा काउल्लेमाण ॥ ३६ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, दोएहुदही पलियमसंखभागमम्भहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा तेउल्लेमाण ॥ ३७ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, दसउदही होइ मुहुत्तमम्भहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा पम्हलेमाण ॥ ३८ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, तिचीसं मागरा मुहुत्तहिया ।
उक्तामा होइ ठिई, नायव्वा सुक्कलेमाण ॥ ३९ ॥

मुहुत्तस्याञ्चो मुहुत्तदं, तत्कालान्त्यन्तसंयोगे तिचीसा,
इह च समप्रविभागस्याविवक्षितत्वाद्दन्तमुहुत्तमिदं न्युक्तं
भवति, तु—अवधारणे, ततो मुहुत्तदमेव जघन्या 'त-
चीस' इति—अयस्त्रिंशत् 'मागरा' इति पदैकदेशोऽपि पद-
प्रयोगदर्शनान्मागरेपमाण 'मुहुत्तऽहिय' इति इहासग्न-
च मुहुत्तशब्देन मुहुत्तैकदेश एवाकृतः, समुदायेषु हि पद-
त्ताः शब्दा अवयववर्ण्यप वर्तन्ते, यथा—ग्रामो दग्धः पटो
दग्धः इति, ततश्चान्तमुहुत्ताधिकान्युत्कृष्टा भवति स्थि-
तिर्ज्ञातव्या कृष्णलेखायाः । इह चान्तमुहुत्तस्यासंख्ययभे-
दत्वादन्तमुहुत्तशब्देन पूर्वोक्तभवेत्सम्बन्धयन्तमुहुत्तद्वयमुक्तं
द्रष्टव्यमेवमुत्तरात् । मुहुत्तदंस्तु जघन्या 'दश' इति
वशसंख्यायति उदधय इत्युक्त्यायनादध्युपमानि, कोऽर्थः ?—
मागरेपमाण 'पलिय' इति तथैव पल्योपमं तस्यासंख्य-
भागस्तेनाधिकानि पल्योपमासंख्ययभागाधिकान्युत्कृष्टा भ-
वति स्थितिर्ज्ञातव्या नीललेखायाः नन्वस्या धूम्रप्रभो-
परितनप्रस्तट एव संभवः तत्र च 'अतो मुहुत्तस्मि गण'
न्यादिवच्यमाणन्यायतः पूर्वोक्तभवान्तमुहुत्तद्वयपल्योपमा-
संख्ययभागाध्याधिकदशमागरेपमपरिमाणैवासां किं ना-
क्ता ? उच्यते, उक्तं, पल्योपमासंख्ययभाग एव तस्या-
प्यन्तमुहुत्तद्वयस्यान्तर्भावात्, तदसंख्ययभागानां चासं-
ख्ययभेदत्वादिहेतावन्परिमाणसंख्यास्य विवक्षितत्वाच्च वि-
रोधः, एवमुत्तरात् भावनीयम् । अक्षरसंस्कारस्तुत्तरेषु
कृत एव, नवर त्रय उदधयः मागरेपमाण द्वावुदधी-
छ मागरेपमं, दशादधयः—दशमागरेपमाण, 'तचीसं'
इति, अयस्त्रिंशत्मागरेपमाण, पठन्ति च सर्वत्र 'मुहुत्त-
जाउ' इति तत्र मुहुत्त (सार्धं) शब्देन प्राग्यदन्तमुहुत्तस्या-
कृत्वादन्तमुहुत्तकालमिति सूत्रपदार्थः ॥

सम्प्रति प्रकृतमपसहगन्तुत्तग्रन्थसम्बन्धमाह—

एमा खलु लेमाण, ओहेण ठिई उ वप्पिया होई ।
चउमु वि गईसु इत्तो, लेमाण ठिई उ वुच्छामि ॥ ४० ॥

स्पष्टमेव, नवरम् ओघेन इति—सामान्येन गतिभेदावि-
वक्षयेति यावत्, अतस्त्वर्षाप गतिषु—नरकगत्यादिषु
प्रत्येकमिति शेषः, 'अतः' इत्योघस्थितिवर्णनानन्तरमि-
ति सूत्रार्थः ॥

प्रतिज्ञानमेवाह—

दमवाममहस्साई, काउइ ठिई जहन्निया होइ ।
तिओदहि पलियमसं—खजभागं च उक्तामा ॥ ४१ ॥
तिण्णुदही पलिओवम—मसंखभागो जहन्ननीलठिई ।
दसउदही पलिओवम—मसंखभागं च उक्तामा ॥ ४२ ॥
दसउदही पलिओवम—मसंखभागं जहन्निया होइ ।
तिचीममागराई, उक्तामा होइ किएहाण ॥ ४३ ॥
एमा नेरहियाणं, लेमाण ठिई उ वप्पिया होइ ।
तेण परं वुच्छामि, तिरियमणुस्माण देवाणं ॥ ४४ ॥
अतोमुहुत्तमदं, लेमाण ठिई जहिं जहिं जा उ ।
तिरियाणं नगाणं वा, वज्जिता केवलं लेसं ॥ ४५ ॥
मुहुत्तदं तु जहन्ना, उक्तामा होइ पुव्वकांडी उ ।
नवाहि वरिसेहिं ऊणा, नायव्वा सुक्कलेमाण ॥ ४६ ॥
एसा तिरियनराणं, लेमाण ठिई उ वप्पिया होइ ।
तेण परं वुच्छामि, लेमाण ठिई उ देवाणं ॥ ४७ ॥
दमवामसहस्साई, किएहाण ठिई जहन्निया होइ ।
पलियमसंखजमो, उक्तामा होइ किएहाण ॥ ४८ ॥
जा किएहाइ ठिई खलु, उक्तामा मा उ समयमम्भहिया ।
जहन्नेणं नीलाण, पलियमसंखं च उक्तामा ॥ ४९ ॥
जा नीलाइठिई खलु, उक्तामा मा उ समयमम्भहिया ।
जहन्नेणं काउण, पलियमसंखं च उक्तामा ॥ ५० ॥
तेण परं वुच्छामि, तेउल्लेमा जहा सुरगणाणं ।
भवणवहवाणमंतर—जाइमवमाणियाणं च ॥ ५१ ॥
पलिओवमं जहन्ना, उक्तामा सागरा उ दएहऽहिया ।
पलियमसंखजं, होई भांण तेउण ॥ ५२ ॥
दमवाममहस्साई, तेउण ठिई जहन्निया होइ ।
दुनुदही पलिओवम—असंखभागं च उक्तामा ॥ ५३ ॥
जा तेउण ठिई खलु, उक्तामा मा उ समयमम्भहिया ।
जहन्नं पम्हाण, दसमुत्ताऽहियाई उक्तामा ॥ ५४ ॥
जा पम्हाइ ठिई खलु, उक्तामा सा उ समयमम्भहिया ।
जहन्नं सुक्काण, तिचीममुहुत्तमम्भहिया ॥ ५५ ॥

दशवर्षसहस्राणि कापोतायाः स्थितिर्जघन्यका भवति,
त्रय उदधयः 'पलियमसंखजभागं च' इति सूत्रत्वात्
पल्योपमासंख्ययभाग चोत्कृष्टा, पठन्ति च—'उक्तामा
तिनुदही, पलियमसंखजभागाऽहिय' इति स्पष्टम्, इयं
च जघन्या गन्प्रभायाम्, तस्यां हि जघन्यताऽपि दशव-
र्षसहस्राण्यायुगिति, उत्कृष्टा च बालुकाप्रभायाम्, तत्रा-
प्युपरितनप्रस्तटनारकाणामेव, तेषामेतावन्स्थितिकानामसा-

विति भावनीयम् । अथ उदधयः पल्योपमासंख्येयभागश्च, मकारस्यालक्षणिकत्वात् अस्य गम्यमानत्वाज्जघन्या नीलायाः स्थितिर्दशोदधयः पल्योपमासंख्येयभागश्चात्कृष्टा, इहापि जघन्या धालुकाप्रभायामेतावन्स्थितिकानामेष, उत्कृष्टा च धूमप्रभायामुपरितनप्रस्तटनारकाणाम्, तत्रापि येषामेतावती स्थितिर्निरति मन्तव्या, इहाप्यत्र च पाठा-न्तरं दृश्यते, तत्र च जघन्यस्थितिः समयाधिकत्वमुक्तं न-ञ्च न दृश्यते इति, न तद्व्याख्या, दशोदधयः पल्योप-मासंख्येयभागो जघन्यका भवति प्रक्रमस्थितिः कृ-ष्णाया इति सम्बन्धः, अस्याश्च धूमप्रभायामेतावन्स्थि-तिकत्वेव नारकेषु सम्भवः, त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि उ-त्कृष्टा भवति कृष्णायाः स्थितिर्निरतिहापि प्रक्रमः, इयं च महातमःप्रभायाम्, तत्रैवैतावत्प्रमाणस्यायुषः संभवात्, इह च नारकाणामुत्तरत्र च देवानां द्रव्यलक्षणास्थितिर-वैवं चिन्त्यते तद्भावलक्ष्यानां परिवर्त्तमानतया अन्यथाऽपि स्थितः सम्भवात्, उक्तं हि—“ देवाण नारयाण य, दन्वलसा भवन्ति एयाश्च । भावपरावनीप, सुरणेरया-ण कृलसा ॥ १ ॥ ” पूर्वोक्तं निगमयन्नुत्तरं च ग्रन्थं प्रस्ता-व्यञ्जिदमाह—एषा—अनन्तराक्ता निरये भया नैरयिका-स्तेषां संस्थाधर्तानां लक्ष्यानां स्थितिः—अवस्थितिः तुः—पूरणे, वर्णिता—आख्याता भवति ‘तेण’ ति सूत्रत्वात् ततः परमिति—अग्रतो वक्ष्यामि प्रक्रमाल्लक्ष्यानां स्थि-तिम्, तिर्यग्मनुष्याणां तथा—देवाम् ॥ यथाप्रतिज्ञानमे-वाह—‘अतोमुहुत्तमजं’ ति अन्तर्मुहुत्तादीम्—अन्तर्मुहुत्त-काले लक्ष्यानां स्थितिर्जघन्यात्कृष्टा चेति शेषः, कतराऽसौ ? इत्याह—यस्मिन् इति—पृथिवीकायादौ समूर्द्धिममनु-ष्यादौ च याः कृष्णायाः तुः—पूरणे तिरश्चां मनुष्याणां मध्ये संभवन्ति तासाम्, एता हि क्वचित्काश्चित्संभव-न्ति, यत आगमः—“पुढवीकाइया णं भंते ! कइ लेसानो पल्लसाओ ? , गायमा ! चत्तारि लेसाओ, न जहा—करहलेसा० जाव तेउलेसा, आउवणप्फाकाइयाण वि एवं चेव, तेउवाउवइदियंतइदियचउरिदियाण जहा नेरइयाण, पंचेदियार्तिरक्खजोणियाण पुच्छा, गायमा ! इ लेसाओ करहा० जाव सुक्कलेसा । मणुस्साण पुच्छा, गायमा ! इ एयाओ चेव संमुच्छिममणुस्साण पुच्छा, गायमा ! जहा नेरइयाण ” ॥ नन्वेवं शुक्ललक्ष्याया अप्य-न्तर्मुहुत्तमेव स्थितिः प्रतित्याशङ्क्याह—वर्जयित्वा केव-लां शुद्धां लक्ष्यां शुक्ललक्ष्यामिति यावत् अस्याश्च यावती-स्थितिस्तामाह—‘मुहुत्तऽउं तु’ ति प्राग्बदन्तर्मुहुत्तमेव ज-घन्या उत्कृष्टा भवति पूर्वकोटी तुः—विशेषण, स च जघन्यस्थित्यपेक्षयाऽस्या उक्तमेव विशेषं द्योतयति, नवभि-र्वर्धन्यना ज्ञातव्या शुक्ललक्ष्याया स्थितिर्निरति प्रक्रमः, इह च यद्यपि कश्चिन्पूर्वकोट्यायुग्वैवार्थिक एव व्रतपरिणाम-माप्नोति तथाऽपि नैतावद्वयःस्थस्य वर्षपर्यायादवाक् शु-क्ललक्ष्यायाः सम्भव इति नवभिर्वर्धन्यना पूर्वकोटिरुच्यते । ‘एसा’ सूत्रं स्पष्टमेव । प्रतिज्ञातानुरूपमाह—दशवर्षसहस्रा-णि कृष्णायाः स्थितिर्जघन्यका भवति, भवनपतिव्यन्तरंषु चास्याः सम्भवस्तेषामेव । जघन्यतोऽप्येतावन्स्थितिक-त्वात्, उक्तं च—“ दसभवणधणयराणं वाससहस्सा ठिइ जहंणं ” ति, ‘पलियमसंखज्जइमो’ ति पल्योपमासं-

ख्येतमः प्रस्तावाद् भाग उत्कृष्टा भवति कृष्णायाः स्थितिरिति प्रक्रमः, एवंविधविमध्यमायुषामेव भवनपति-व्यन्तराणामियं द्रष्टव्या । सम्प्रति नीलायाः स्थितिमाह—या कृष्णायाः स्थितिः ‘खलुः—वाक्यालङ्कारे’ उत्कृष्टा—अनन्तरमुक्तरूपा ‘सा उ’ ति सैव ‘समयमभ्याहय’ ति समयाभ्याधिका जघन्येन नीलायाः, ‘पलियमसंखज्ज’ ति प्राग्बदन्तर्मुहुत्तमेव भाग उत्कृष्टा स्थितिर्नवर-मुहुत्तमेतरेव बृहत्सरोऽयमसंख्येयभागो गृह्यते । या नी-लायाः स्थितिः खलुत्कृष्टा ‘सा उ’ ति सैव समया-भ्याधिका जघन्येन कापोतायाः पल्योपमासंख्येयश्च भाग उत्कृष्टा स्थितिः, एतावदायुषामेव भवनपतिव्यन्तराक्षारममे मन्तव्यं, इहाप्युक्तमेतरेव पूर्वस्माद् बृहत्सरोऽसंख्यातभागः परिगृह्यते । इत्थं निकायद्वयभाषिनीमाद्यलेश्यात्रयस्थि-तिमुपदर्श्य समस्तनिकायभाषिनी तजोलेश्यास्थितिम-भिधानुं प्रतिज्ञासूत्रमाह—‘तेण’ ति ततः परं प्रव-क्ष्यामि तजोलेश्याम्, ‘यथे’ ति—येनावस्थानप्रकारेण सुर-गणानां भवति तथैवपुष्कारः, किमन्यतरनिकायानामेवा-मीषामुत्तान्यथेत्याह—भवनपतिघाणमन्तरज्यांतिवैमानिका-नां चतुर्निकायानामिति योऽर्थः, चः—पूरणे, प्रतिज्ञातमे-वाह—पल्योपमं जघन्या उत्कृष्टा ‘सागर’ ति सागरोपमे तुः—प्राग्वत् द्वे—द्विसंख्ये अधिके—अगले, कियते-त्याह—पल्योपमासंख्येयनेति योगः, भवति तेजस्याः स्थि-तिरिति प्रक्रमः, इयं च सामान्यापक्रमेऽपि वैमानिकनिका-यावश्यतयैव नेया, तत्र च सौधमेशानदेवानां जघन्यत उत्कृष्टतश्चैतावदायुषः सम्भवात्, उपलक्ष्यं चैतच्छेषनि-कायतेजोलेश्यास्थितः, ततश्च भवनपतिव्यन्तराणां जघ-न्यतो दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टतस्तु भवनपतीनां साग-रोपममधिकं, व्यन्तराणां च पल्योपमं, ज्यातिष्काणां तु जघन्यतः पल्योपमाष्टभागः, उत्कृष्टतस्तु वर्षलक्षाधिकं प-ल्योपमम्, एतावन्मात्राया एवेषां जघन्यत उत्कृष्टतश्चायु-स्थितेः सम्भवात् । ‘दसवाससहस्साइ’, इत्यादि स्पष्ट-मेव, नवगमनेन निकायभेदमनङ्गीकृत्यैव लेश्यास्थितिकत्वा । इह च दशवर्षसहस्राणि जघन्या तेजस्याः स्थितिर्गमिहिता, प्रक्रमानुरूपेण तु योत्कृष्टा कापोतायाः स्थितिर्साधेवास्याः समयाधिका प्राप्नोति, अधीयते च कंचनानन्तरसूत्रत्रयस्थाने ‘जा काऊइ ठिइ खलु उक्कोसे’ त्यादि तद्वच नखं न विषः । पक्षायाः स्थितिमाह—या तेजस्याः स्थितिः खलुत्कृष्टा ‘सा-उ’ ति सैव समयाभ्याधिका जघन्येन पक्षायाः स्थितिर्निरति प्रक्रमः, ‘दश तु’ इति इयैव प्रस्तावात्सागरोपमाणि मुहु-त्ताधिकान्युत्कृष्टा, इयं च जघन्या सप्तकुमार उत्कृष्टा च ब्रह्मलोके, तयोरेवैतदायुष्कसंभवान्, आह—यदीहान्तर्मु-हुत्तमधिकमुच्यते ततः पूर्वत्रापि किं न तदधिकमुच्यते ? दशभवलेश्याया एव तत्र विवर्त्तितत्वात्, प्रतिज्ञातं हि ‘तेण परं वाच्छामि, लेसाण ठिइ तु देवाणं’ ति, एवं सती-हान्तर्मुहुत्ताधिकत्वं विरुध्यते, न अभिप्रायापरिज्ञानात्, अथ हि प्रागुत्तरभवलेश्याऽपि “अन्तोमुहुत्तास्मि गण” ति यचनादेवभवसंख्याधिन्येवेति प्रदर्शनार्थमन्त्यमुक्तामिति न विरोध इति भावनीयम् । शुक्ललेश्यास्थितिमाह—या पक्षायाः स्थितिः खलुत्कृष्टा ‘सा उ’ ति सैव समयाभ्य-धिका जघन्येन शुक्लायाः स्थितिर्निरति प्रक्रमः, त्रयस्त्रि-

शत् 'मुहुत्तमम्भितये' ति प्राच्यन्मुहुत्तार्थ्याधिकारिण सागरो-
पमाणयुक्तं प्रति गम्यते अस्याश्च तान्तकाभिधानपद्धते-
लोकात्प्रभृति यावन्मूर्धन्यासिद्धस्तान्मन्त्राः , अत्रैवता-
दायुषः सन्नाच इति कृत्विति पञ्चदशमन्त्रार्थः । उक्तं ३४ अ० ।

(२३) संप्रति अल्पबहुत्वमाह—

एतसि शं भंते ! कएहलेस्साठाणाणं ० जाव सुक्कलेसा-
ठाणाणं य जहन्नगाणं दव्वट्टयाए, पएसट्टयाए, दव्वट्ट-
पएसट्टयाए, कतरे कतरंहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला
वा विसेसाहिया वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा जहन्नगा
काउलेस्साठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा द-
व्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा कएहलेसाठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा पम्हलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा जहन्नगा सुक्कलेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखे-
ज्जगुणा पएसट्टयाए सव्वत्थोवा जहन्नगा काउलेमाठाणा
पएसट्टयाए अमंखे ० जहन्नगा नीललेमाठाणा पएसट्टयाए
अमंखेज्जगुणा जहन्नगा कएहलेसाठाणा पएसट्टयाए अ-
मंखेज्जगुणा जहन्नगा पम्हलेसाठाणा पएसट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा जहन्नगा सुक्कलेमाठाणा पएसट्टयाए अमं-
खेज्जगुणा ॥ दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा जहन्नगा
काउलेमाठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेमाठाणा द-
व्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा ॥ एवं कएहलेमाठाणा तेउले-
माठाणा पम्हलेसाठाणा जहन्नगा सुक्कलेमाठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा उक्कोसा काउलेमाठाणा
दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेमाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा जहन्नगा नीललेमाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा एवं ० जाव सुक्कलेस्साठाणा । एतसि शं कएहले-
स्साठाणाणं ० जाव सुक्कलेस्साठाणाणं य उक्कोसगाणं
दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरे-
हितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा ? ,
गोयमा ! सव्वत्थोवा उक्कोसगा काउलेस्साठाणा दव्व-
ट्टयाए उक्कोसगा नीललेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्ज-
गुणा, एवं जहन्नगा तहेव उक्कोसगा वि नवरं
उक्कोस ति अभिलावा । एतसि शं भंते ! कएहलेस्सा-
ठाणाणं ० जाव सुक्कलेस्साठाणाणं य जहन्नगा उक्कोस-
गाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे क-
यरेहितो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया
वा ? , गोयमा ! सव्वत्थोवा जहन्नगा काउलेस्साठाणा
दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसाठाणा दव्वट्टयाए अमंखे-
ज्जगुणा । एवं कएहलेउपम्हलेसठाणा जहन्नगा सुक्कले-

सठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा जहन्नगा उक्कोसा सुक्कले-
सठाणा उक्कोसा काउलेसठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्कोसा नीललेसठाणा दव्वट्टयाए
अमंखेज्जगुणा एवं कएहलेउपम्ह ० उक्कोसा सुक्कलेसाठाणा
दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा । पएसट्टयाए सव्वत्थोवा
जहन्नगा काउलेसठाणा पएसट्टयाए जहन्नगा नीललेस-
ठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं जहन्नगा दव्वट्टयाए
तहेव पएसट्टयाए वि भाणियव्वं, नवरं पएसट्टयाए ति
अभिलावविमंसा, दव्वट्टपएसट्टयाए सव्वत्थोवा जहन्नगा
काउलेसठाणा दव्वट्टयाए जहन्नगा नीललेसठाणा दव्व-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहलेउपम्ह ० जहन्नगा सु-
क्कलेसठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा , जहन्नगा उक्कोसा
सुक्कलेसाठाणा उक्कोसा काउलेसा-
ठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्कोसा नीललेसठाणा
दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहलेउपम्ह ० उक्को-
सगा सुक्कलेसठाणा दव्वट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्को-
सगा उक्कोसा सुक्कलेसठाणा ० दव्वट्टयाए जहन्नगा काउलेस-
ठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा, जहन्नगा नीललेसठाणा
पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा एवं कएहलेउपम्ह ० जह-
न्नगा सुक्कलेसठाणा अमंखेज्जगुणा, जहन्नगा उक्कोसा सुक्क-
लेसाठाणा उक्कोसा काउलेसा-
ठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा उक्कोसा नीललेसाठाणा पएस-
ट्टयाए अमंखेज्जगुणा, एवं कएहलेउपम्ह ० उक्कोसगा
सुक्कलेसाठाणा पएसट्टयाए अमंखेज्जगुणा । (सू० २३०)

एतसि शं भंते ? इत्यादि, इह आरंभ अल्पबहुत्वानि,
तद्यथा— जघन्यस्थानविषयम् , उत्कृष्टस्थानविषयम् , उभ-
यस्थानविषयं च । एकैकमपि त्रिविधम् , तद्यथा— द्रव्यार्थतया
प्रदेशार्थतया उभयार्थतया च । तत्र जघन्यस्थानविषयं द्र-
व्यार्थतया प्रदेशार्थतया च प्रत्येकं कापोतनीलकृष्णतेजः-
पद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्ययुक्तानि-
वक्त्व्यानि, उभयार्थतया प्रथमतो द्रव्यार्थतया कापोतनी-
लकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्य-
युक्तानि वक्त्व्यानि, ततः शुक्ललेश्यास्थानानि प्रदे-
शार्थतया कापोतलेश्यास्थानानि अनन्तगुणानि वक्त्व्यानि,
तदनन्तरं नीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण
प्रदेशार्थतया यथोत्तरमसंख्ययुक्तानि, पद्मशुक्ललेश्या-
स्थानानि द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया उभयार्थतया च त्रि-
वर्णयितव्यानि, तथा चाऽऽह— ' एवं जहन्नगा तहेव
उक्कोसगा वि नवरमुक्कोस ति अभिलावा' इति । जघन्योत्कृ-
ष्टस्थानसमुदायविषये त्वल्पबहुत्वं प्रथमतो जघन्यानि द्रव्य-
ार्थतया कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण
यथोत्तरमसंख्ययुक्तानि वक्त्व्यानि, तदनन्तरं जघन्यशुक्ल-
लेश्यास्थानेभ्य उत्कृष्टानि कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्लले-
श्यास्थानानि क्रमेण द्रव्यार्थतया यथोत्तरमसंख्ययुक्तानि

वाच्यानि, एवं प्रदेशार्थतयाऽपि जघन्यान्कृष्टस्थानविषयम-
ल्पबहुत्वं भावनीयम्, तथा चाह—' एवं जह्व दृक्चट्टयाप
तह्व पणसट्टयाप वि भाणियच्चं, नवरं ' पणसट्टयाप ' ति
' अभिलावे विमस्मा ' इति, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतायां प्रथमतो
द्रव्यार्थतया जघन्यानि कापोतनीलकृष्णनेजःपद्मशुक्ल-
श्याम्यानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्रव्यानि
ततो जघन्येभ्यः शुक्लेश्याम्यानेभ्यः उक्लक्रमेणैव चोत्कृष्टा-
नि स्थानानि द्रव्यार्थतया यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वा-
च्यानि तत उत्कृष्टेभ्यः शुक्लेश्याम्यानेभ्यो जघन्यानि का-
पोतलेश्याम्यानानि प्रदेशार्थतया अनन्तगुणानि वक्रव्या-
नि तत प्रदेशार्थतयैव जघन्यानि नीलकृष्णनेजःपद्मशुक्ल-
लेश्याम्यानानि यथोत्तरमसंख्येयगुणानि एवमुत्कृष्टस्था-
नान्यापि उक्लक्रमेणैव यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्रव्या-
नीति । प्रका० १७ पद ४ उ० ।

(२४) साम्प्रतमायुर्द्धागवसरः, तत्र च यस्या लेश्याया यदा-
युषो मानं तर्त्तास्थितिद्वार एवार्थतोऽभिहितम्, इह चिद्वचमुच्य-
ते अषश्यं हि जन्तुर्यल्लेश्येपृषद्यंत तल्लेश्य एव स्त्रियंत, यत
आगमः—' जल्लेसाइ दव्वाइ परिग्याइत्ता कालं करइ
तल्लेसा उववज्जइ ' ति, तथैव वच्यात ' अतो मुहुत्तम्मि
गए ' इत्यादि तत्र जन्मान्तरभाविलेश्यायाः किं प्रथमसमये
परभावायुष उदय आहोस्मिश्चरमन्ममंयऽन्यथा वेति संशया-
पनोदनायाह—

लेसाहिं मव्वाहिं, पदमे समयम्मि परिग्याहिं तु ।

न हु कम्मइ उववत्ति, परं भवे अत्थि जीवस्म ॥ ५८ ॥

लेसाहिं सव्वाहिं, चरमे समयम्मि परिग्याहिं तु ।

न हु कम्मइ उववत्ति, परं भवे अत्थि जीवस्म ॥ ५९ ॥

अंतमुहुत्तम्मि गए, अंतमुहुत्तम्मि मेसए चैव ।

लेसाहिं परिग्याहिं, जीवा गच्छंति परलोयं ॥ ६० ॥

लेश्याभिः—उक्लरूपाभिः सर्वाभिः इति—वाङ्मरपि प्रथमे स
मये तर्त्तास्थितिपक्षकालापेक्षया परिगणताभिः—प्रस्तावादात्मरू-
पतामापन्नाभिः ललणे कृताया तु—पूरणे, न हु—नैव क-
स्यापि 'उववत्ति' ति उत्पात्तिः—उत्पादः, पठ्यते—न वि कस्म
वि उववत्ताओ' ति सुगमम्, परं—अन्यास्मिन् भवे—जन्मान्तर-
वर्ति—विद्यते जीवस्य—जन्तोः, तथा लेश्याभिः सर्वाभिः चरमे
भमये इति—अन्तममये परिगणताभिस्तु न हु—नैव क-
स्याप्युत्पात्तिः परं भवे भवति जीवस्य । कदा तर्हि ? इत्याह-
अन्तमुहुत्तं गत एव—आतिक्रान्त एव, तथाऽन्तमुहुत्तं
शेषके चैव—अवतिष्ठमान एव लेश्याभिः परिगणताभिरुपल-
क्षिता जीवा गच्छन्ति परलोकम्—भवान्तरम्, इत्थं चेतन्मृ-
तिकाले भाविभवेलेश्याया उत्पात्तिकाले वाऽतीतभवेलेश्या-
या अन्तमुहुत्तमवश्य भावात्, न त्वह विपरीतमवधारयंत-
अन्तमुहुत्तं एव गत इत्यन्तमुहुत्तं एव शेषक इति च, देव-
नारकाणां स्थव्यलेश्याया प्रागुत्तरभयान्तमुहुत्तद्वयमहित-
निजायुःकाल यावदवस्थितत्वात्, उक्ल हि प्रजापतायाम्—
' जल्लेसाइ दव्वाइ आर्यात्तिता कालं करइ तल्लेसमु
उववज्जइ ' ति, तथा ' कणहलेसं शेरतिण कणहलेसमु शेरइण-
सु उववज्जज्जति कणहलेसमु उववहइ ' ' जल्लेसं उववज्जइ
तल्लेसं उववहइ ' पदं नीललेसे वि, काउलेसे वि, एवं असुर

कुमारा० जाव येमाणिय' ति, अनेनान्तमुहुत्तावशेष आयु-
पि परभवलेश्यापरिगणाम इत्युक्ल भवतीति सूत्रवयार्थः ।

इत्थं लेश्यानां नामाद्यभिधाय साम्प्रतमध्ययनार्थ—

मुपसर्जिहोषुरूपदेशमाह—

तम्हा एयामि लेमाणं, अणुभावं वियाणिया ।

अप्पसत्था उ वज्जिता, पमत्थाओ ज्हिट्टण मुणी ॥ ६१ ॥

' तम्ह ' ति यस्मादेता अप्रशस्ता दुर्गतिहेतवः प्रशस्ताश्च
सुर्गतिहेतवस्तस्मात् एताभ्याम्—अनन्तरमुक्तानां लेश्या-
नाम् अनुभागम्—उक्लरूपं विज्ञाय—विशेषणावबुध्य अप्रश-
स्ताः—कृष्णाद्यास्तिस्रा वजयित्वा प्रशस्ताः—तैजस्याद्या-
स्तिस्रः आर्धातिष्ठन्—भावप्रतिपत्त्याऽऽश्रयेन्मुनिगति शेष
इति सूत्रार्थः । उक्त० ३४ अ० ।

(२५) कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्य न तदुपतया—

परिणमतीत्याह—

कइ णं भंते ! लेस्माओ पन्नत्ताओ ? , गायमा ! छ
लेस्माओ पन्नत्ताओ, तं जहा—कणहलेमा० जाव सुक्केसा ।
मे नूणं भंते ! कणहलेमा नीललेसं पप्प तारूवत्ताए ताव-
अत्ताए तागंधत्ताए तारमत्ताए ताफामत्ताए भुज्जो भुज्जो
परिणमति, इत्तो आदत्ते जहा चउत्थओ उहंसओ तहा
भागियव्वं० जाव वेरुलियमणिदिट्ठंति ति ॥ से नूणं भंते !
कणहलेसा नीललेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव णो ता
फामत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ ? , हंता गायमा !
कणहलेसा नीललेसं पप्प णो तारूवत्ताए णो तावन्न-
त्ताए णो तागंधत्ताए णो तारमत्ताए णो ताफामत्ताए
भुज्जो भुज्जो परिणमति, मे केणंढुणं भंते ! एवं वुच्चइ ? ,
गायमा ! आगारभावमायाए वा से मिया पलिभाग-
भावमायाए वा से मिया कणहलेस्मा णं मा णो
खलु नीललेसा तत्थ गया ओसकइ उस्मकइ वा, मे
तेणंढुणं गायमा ! एवं वुच्चइ कणहलेसा नीललेसं प-
प्प णो तारूवत्ताए० जाव भुज्जो भुज्जो परिणमति,
मे नूणं भंते ! नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारू-
वत्ताए० जाव भुज्जो भुज्जो परिणमति ? , हंता गायमा !
नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भुज्जो
भुज्जो परिणमति, मे केणंढुणं भंते ! एवं वुच्चइ—नीलले-
सा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भुज्जो भु-
ज्जो परिणमति ? , गायमा ! आगारभावमायाए वा
मिया पलिभागभावमायाए वा मिया नीललेस्मा णं
मा णो खलु मा काउलेसा तत्थ गया ओसकइ
उस्मकति वा, मे एणंढुणं गायमा ! एवं वुच्चइ
नीललेसा काउलेसं पप्प णो तारूवत्ताए० जाव भु-
ज्जो भुज्जो परिणमति, एवं काउलेसा तउलेसं पप्प
तउलेसा पम्हलेसं पप्प पम्हलेसा सुक्केलसं पप्प, मे

नृणं भंते ! सुकलेसा पम्हलेसं पप्प णो तासूवत्ताए०
जाव परिणमति !, हंता गोयमा ! सुकलेसा तं चेव,
से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चति-सुकलेसा ० जाव
णो परिणमति ? , गोयमा ! आगारभावमायाए वा०
जाव सुकलेसा णं सा णो खलु मा पम्हलेसा तन्थ
गया ओमकइ , से तेणट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ०
जाव णो परिणमइ । (सू० २३१)

' कइ णं भंते ! लेसाओ पम्हत्ताओ ' इत्यादि . चतु-
र्थोद्देशकवत् तावद्वक्तव्यं यावद्देह्यर्थमणिहृष्टान्तः . व्याख्या
न प्राग्बोधेन निग्वशेषा कसेदया . प्रागुपन्यस्तस्याप्यस्य
सूत्रस्य पुनरुपन्यासोऽप्रतनसूत्रसम्बन्धार्थः . तदेव सूत्र-
माह—' से नृणं भंते ! ' इत्यादि . इह तिर्यञ्चनुष्यविषयं
सूत्रमनन्तरमुक्तम् . इदं तु देवनेरयिकविषयमवसेयम् , देवने-
रयिका हि पूर्वभवगतचरमान्तमुद्गृहीतारभ्य यावत् पर-
भवगतमाद्यमन्तमुद्गृह्य तावदवस्थितलेश्याकाः . ततोऽर्माणां
कृष्णालेश्याद्रव्याणां परस्परसम्पर्कोऽपि न परिणम्यप-
रिणामकभावो घटते ततः सम्यग्ग्राधगमाय प्रश्नयति—
' से नृणं भंते ! ' इत्यादि . संशब्दोऽथशब्दार्थः . स च
प्रश्नः, अथ नूतम्—निश्चितं भदन्त ! कृष्णलेश्याः कृष्णले-
श्याद्रव्याणि नीललेश्या नीललेश्याद्रव्याणि प्राप्य , प्रा-
प्तिरिह प्रत्यासन्नत्वमात्रं गृह्यते न तु परिणम्यपरिणा-
मकभावोनान्योन्यसंश्लेषः . तदुपनया-तदेव-नीललेश्या-
द्रव्यगतं रूपम्-स्वभावो यस्य कृष्णलेश्यास्वरूपस्य तत्त-
द्रूपं तद्भावास्तद्रूपता तथा , एतदेव व्याचष्टे-न तद्गुण-
नया न तद्गन्धतया न तद्रसतया न तत्स्पर्शतया भू-
या भूयः परिणमन्तं , भगवानाह-हन्तेत्यादि , हन्तं गौतम !
कृष्णलेश्येत्यादि , तदेव , ननु यदि न परिणमते त-
र्हि कथं सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभः , स
हि तेजोलेश्यादिपरिणामो भवान् सप्तमनरकपृथिव्यां
च कृष्णलेश्याति , कथं चैतद् वाक्यं घटते ?
' भावपरवर्त्तय पुण सुरनेरइयाणं पि लुल्लसा ' इति
लेश्यान्तरद्रव्यसम्पर्केतस्तद्रूपतया परिणामाऽसम्भवेन भा-
वपरवृत्तेरवायोगान् . अत एव तद्विषये प्रश्ननिर्वचनसूत्रे
आह—' से केणट्टेणं भंते ! ' इत्यादि तत्र प्रश्नसूत्रं सुगमं नि-
र्वचनसूत्रम्—आकारः—तच्छायामात्रमाकारस्य भाव-
सत्ता आकारभावः स एव मात्रा आकारभावमात्रातया आ-
कारभावमात्रया . मात्राशब्द आकारभावातिरिक्तपरिणामा-
न्तरप्रतिपादितव्युदासार्थः . ' से ' इति—सा कृष्णलेश्या नील-
लेश्यारूपतया . स्यात् . यदि वा—प्रतिभाग-प्रतिबिम्बमा-
दर्शादाविव विगण्टः प्रतिबिम्बवस्तुगत आकारः प्रति-
भाग एव प्रतिभागमात्रा तथा , अत्रापि मात्राशब्दः प्र-
तिबिम्बानिर्गिरूपपरिणामान्तरव्युदासार्थः स्यात् . कृष्णले-
श्या नीललेश्यारूपतया , परमार्थतः पुनः कृष्णलेश्येव नो-
यन्तु नीललेश्या सा . स्वस्वरूपापरित्यागात् न खल्वद-
शादयो जपाकुसुमादिसन्निधानतस्तत्प्रतिबिम्बमात्रमा-
दधाना नादर्शादय इति परिभाषनीयमेतत् , केवलं सा कृ-
ष्णलेश्या तत्र-स्वस्वरूपे गता-अवस्थिता सती उज्ज्वलकते
तदाकारभावमात्रावगणनस्तत्प्रतिबिम्बमात्रावगणनो यो-

त्सर्पनीत्यर्थः . कृष्णलेश्यातो हि नीललेश्या विशुद्धा ततस्त-
दाकारभावं तत्प्रतिबिम्बमात्रं वा दधाना सती मनाक वि-
शुद्धा भवतीत्युत्सर्पतीति व्यपदिश्यते ' उपसंहारवाक्यमा-
ह—' से केणट्टेणं ' मित्यादि , सुगमम् । एवं नीललेश्याया
कापोतलेश्यामधिकृत्य कापोतलेश्यायास्तेजोलेश्यामधिकृत्य
तेजोलेश्यायाः पञ्चलेश्यामधिकृत्य पञ्चलेश्यायाः शुक्ल-
श्यामधिकृत्य सूत्राणि भावनीयानि , सम्प्रति पञ्चलेश्या-
मधिकृत्य शुक्ललेश्याविषयं सूत्रमाह—' से नृणं भंते ! सु-
कलेसा पम्हलेसं पप्प ' इत्यादि , एतच्च प्राग्बोध भावनीयम् ,
नवरं शुक्ललेश्यापक्षया पञ्चलेश्या हीनपारेणामा तत्र . शुक्ल-
लेश्या पञ्चलेश्याया आकारभावं तत्प्रतिबिम्बमात्रं वा गजन्ती
मनार्गाविशुद्धा भवति . ततोऽवप्यवकते इति व्यपदिश्यते , एवं
तेजःकापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीया-
नि . ततः पञ्चलेश्यामधिकृत्य तेजःकापोतनीलकृष्णलेश्यावि-
षयाणि तेजोलेश्यामधिकृत्य कापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाणि का-
पोतलेश्यामधिकृत्य नीलकृष्णलेश्याविषयं नीललेश्यामधिकृ-
त्य कृष्णलेश्याविषयमिति . अमुनि च सूत्राणि साक्षात्
पुस्तकेषु न दृश्यन्ते . कथं तमर्थतः प्रतिपत्तव्यानि , तथा
मूलटीकाकारेण व्याख्यानम् . तदेव यद्यपि देवनेरयि-
काणामवस्थितानि लेश्याद्रव्याणि तथापि तत्तदुपादीय-
मानलेश्यान्तरद्रव्यसम्पर्कतः तान्यपि तदाकारभावमात्रा
भजन्ते इति भावपरवर्त्तययोगः षडपि लेश्या घटन्ते .
ततः सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभ इति न क-
श्चिदोषः । प्रश्ना० १७ पद ५ उ० ।

(२६) मनुष्यादिगनलेश्यासंख्यामाह—

कति णं भंते ! लेसा पन्नत्ता ? , गोयमा ! छ ले-
सा पन्नत्ता , तं जहा-कएहलेसा ० जाव सुकलेसा ,
मणुस्माणं भंते ! कइ लेसा पणत्ता ? , गोयमा !
छ लेसाओ पणत्ताओ , तं जहा-कएहलेसा ० जाव
सुकलेसा , मणुस्मीणं भंते ! पुच्छा , गोयमा ! छ-
लेसाओ पणत्ताओ , तं जहा-कएहा ० जाव सुक्का , क-
म्मभूमयमणुस्माणं भंते ! कइ लेसाओ पणत्ताओ ? ,
गोयमा ! छ लेसाओ पणत्ताओ , तं जहा-कएहा ० जाव
सुकका , एवं कम्मभूमयमणुस्मीणं वि । भरहरवयमणु-
स्माणं भंते ! कति लेसाओ पणत्ताओ ? , गोयमा ! छ
लेसाओ पणत्ताओ , तं जहा-कएहा ० जाव सुक्का , एवं
मणुस्मीणं वि , अकम्मभूमयमणुस्माणं पुच्छा , गोयमा !
चत्तारि लेसाओ पणत्ताओ , तं जहा-कएहा ० जाव
तेउलेसाओ एवं अकम्मभूमिगमणुस्मीणं वि , एवं अंतरदी-
वमणुस्माणं , मणुस्मीणं वि , एवं हेमवयएगन्नवयअ-
म्मभूमयमणुस्माणं , मणुस्मीणं य कइ लेसाओ प-
णत्ताओ ? , गोयमा ! चत्तारि , लेसाओ पणत्ताओ , तं
जहा-कएहा ० जाव तेउलेसा , हरिवामरम्मयअकम्म-
भूमयमणुस्माणं मणुस्मीणं य पुच्छा , गोयमा ! चत्ता-
रि , तं जहा-कएहा ० जाव तेउलेसा , देवकुउत्तर-

कुरुअकम्मभूमयमणुस्सा एवं चेव, एतेसिं चेव मणु-
स्सीणं एवं चेव, धायइसंडपूरिमऽद्धे वि एवं चेव, प-
च्छिमऽद्धे वि एवं पुक्खरदीवं वि भाणियव्वं । कएहले-
से णं भंते ! मणुस्से कएहलेमं गब्भं जा (ज)णज्जा !, हंता
गोयमा ! जाणज्जा, कएहलेमा मणुस्से नीललेमं
गब्भं जाणज्जा !, हंता गोयमा ! जाणज्जा, ० जाव सु-
कलेसं गब्भं जाणज्जा, नीललेसा मणुस्से कएहलेमं
गब्भं जाणज्जा ! हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं नी-
ललेसा मणुस्से ० जाव सुकलेसं गब्भं जाणज्जा, ए-
वं काउलेसेणं छप्पि आलावगा भाणियव्वा, तेउले-
साण वि, पम्हलेसाण वि, सुकलेसाण वि, एवं छ-
त्तीसं आलावगा भाणियव्वा, कएहलेमा इत्थिया क-
एहलेसं गब्भं जाणज्जा !, हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं
एते वि छत्तीसं आलावगा भाणियव्वा कएहलेमा णं
भंते ! मणुस्से कएहलेसाए इत्थियातो कएहलेमं गब्भं
जाणज्जा !, हंता गोयमा ! जाणज्जा, एवं एते छत्तीसं
आलावगा, कम्मभूमयकएहलेसं णं भंते ! मणुस्से क-
एहलेसाए इत्थियाए कएहलेसं गब्भं जाणज्जा !, हंता
गोयमा ! जाणज्जा, एवं एते छत्तीसं आलावगा भाणि-
यव्वा, अकम्मभूमयकएहलेमा मणुस्सा अकम्मभूमयकएह-
लेसाए इत्थियाए अकम्मभूमयकएहलेमं गब्भं जाण-
ज्जा !, हंता गोयमा ! जाणज्जा, नवरं चउमु लेमासु
सालस आलावगा, एवं अंतरदीवगाण वि । (मू० २३२)

‘ कइ ण भंते ! लेस्माओ पन्नत्ताओ ’ इत्यादि. सुगमम
उद्देशकपरिणामाणि यावन्, नवरमुत्पद्यमानो जीवो ज-
न्मान्मे लेस्याद्व्याख्यायादयोत्पद्यन्ते तानि च कस्याञ्च-
त्कानिचिदिति । कृष्णलेस्यापरिणतेऽपि जनके जन्यस्य
विचित्रलेस्यासंभवः, एवं शेषलेस्यापरिणतेऽपि भावनीय-
यम् ॥ प्रज्ञा० १७ पद ६ उ० । (ध्यानिनां लेस्याः
‘ कइज्झाण ’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ४६८ पृष्ठे उक्ताः ।)
किरणे, ज्ञा० १ भ्रु० ६ अ० । तज्जसि, भ० १४ श० ६ उ० ।
देहवर्णसुन्दरतायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ‘ अंतसुद-
त्तडिओ, तिरियनराणं हवन्ति लेस्माओ ’ एवं युगलनामापि
तथैव लेस्यास्थितिकालोऽन्यथा वेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-
युगलनामप्यन्यतिर्यङ्मनुष्यवदान्तमौहर्लिको लेस्यास्थि-
तिकालो ज्ञेयः, प्रज्ञापनावृत्त्यादिवर्षावशेण तथाऽभिधाना-
दिति ॥ ६० ॥ सम० २ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) लेस्यानिलेपः ।
- (२) लेस्यासंख्या ।
- (३) नैरयिकादीनां लेस्याः ।
- (४) असुरकुमागदीनां, देवानां च लेस्याः ।
- (५) कृष्णादिलेस्यावस्तः कऽल्पद्विकाः कऽमहद्विकाः ।
- (६) कृष्णलेस्यां प्रणिधाय अर्वाधना कियत्कालं पश्यति ।

(७) का लेस्या कतिपु स्थानेषु लभ्यते ।

(८) का लेस्या केन परिणामेन परिणमति ।

(९) लेस्यानां वर्णाधिकारः ।

(१०) विशेषतो वर्णाधिकारः ।

(११) कृष्णादिलेस्याकनारकाणां स्थित्याऽल्पमहत्त्वम् ।

(१२) लेस्यानां वर्णस्थानम् ।

(१३) लेस्यानां रसाधिकारः ।

(१४) लेस्यानां गन्धाधिकारः ।

(१५) लेस्यानां शुद्धाशुद्ध्याधिकारः ।

(१६) लेस्यानां शीतोष्णस्पर्शाधिकारः ।

(१७) लेस्यानां गतिद्वारम् ।

(१८) लेस्यानां परिणामसंख्यानिरूपणम् ।

(१९) लेस्यानां त्रिस्थानकावतारः ।

(२०) लेस्यानां प्रदेशाः ।

(२१) लेस्यानां स्थानानि ।

(२२) का लेस्या कियत्कालं तिष्ठति ।

(२३) लेस्यास्थानानामल्पबहुत्वम् ।

(२४) लेस्यानामायुर्द्वारम् ।

(२५) लेस्यानां परस्परपरिणामनिरूपणम् ।

(२६) मनुष्यादिवर्णलेस्यासंख्यानिरूपणम् ।

लेस्मापरिणाम-लेस्यापरिणाम-पुं० । जीवानां लेस्यापरिण-
तां, प्रज्ञा० १३ पद ६ स्था० ।

लेस्माभिताव-लेस्याभिताव-पुं० । तेजसोऽभितावे, भ० ८
श० ८ उ० ।

लेस्मि (गा)-लेस्यन्-त्रि० । लेस्या विद्यते येषां ते लेस्य-
नः । शिखाद्वारकान्तगणत्वादित्प्रत्ययः । लेस्यावति, शृ० १
उ० १ प्रक० ।

लेह-लेख पुं० लेखने लेखः । “ ख-घ-थ-ध-भाम् ” ॥ ८ ॥
१ । १८७ ॥ इति खस्य हः । प्रा० । अक्षरविन्यासे, म० ७२
सम० । आ० चू० । प्रव० । आ० म० । शृ० । ज्ञा० । लिपिप-
रिणामे, न० । तादृपये कलाभेदं, ज० २ पक्ष० । लिख्यते इति
लेखः । ग्रन्थे, आव० ६ अ० ।

लेह(लिख)ग-लेख्यक-न० । व्यवहारादिसम्बन्धनि पत्र-
चये, प्रव० ३८ द्वार ।

लेहड-देशी-लम्पट, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लेहणा-लेखना-स्त्री० । मनुस्तेकेषु अक्षरविन्यसेन, “ तथा
सिद्धान्तमाश्रित्य, विधिना लेखनादि च । ” द्वा० २१ द्वा० ।

लेस्मागइ-लेस्यागति-स्त्री० । तिर्यङ्मनुष्याणां कृष्णादिले-
स्याद्व्याणि संप्राप्य तद्रूपादितया परिणमन्तीति लेस्याग-
तिः । गतिभेद, प्रज्ञा० १६ पद ।

लेस्माणुवायगइ-लेस्यानुपातगति-स्त्री० । लेस्याया अनुपातो-
ऽनुसरणेन गतिलेस्यानुपातगतिः । गतिभेद, प्रज्ञा० १६ पद ।

लेहना-स्त्री० । आस्वादेन, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

लेहणी-लेखनी-स्त्री० । लेखनमाधनं, (कलमे) ग० ।

लेहसाला-लेखशाली-स्त्री० । अक्षरविन्यसनिशिक्षणशाला-
याम्, आ० चू० १ अ० ।

वीरस्य लेखशालाप्रवेशः—

“ अथ तं मानापितरौ, विह्वौ ब्रान्वाऽष्टवर्षमनिमोहात् ।

वर्ममितालङ्कारै-रुपनयतो लेखशालायाम् ॥ १ ॥

लग्नविषमव्यवस्थिति-पुरस्सरं परमहर्षसम्पन्नौ ।

प्राढात्सवाम्महाद्यान्, धितननुर्धनधनव्ययतः ॥ २ ॥

तथाहि—

गजतुर्गसमूहैः स्फारकयूरद्वारैः,

कनकघटितमुद्राकुण्डलैः कङ्कणाद्यैः ।

राचिगतरदुकूलैः पञ्चवर्णैस्तदानीं,

स्वजनमुखनरेन्द्राः सन्निवृत्तये स्म भक्त्या ॥ ३ ॥

तथा—

परिणतयाग्यं नाना, यस्मालङ्कारनालिकेरादि ।

अथ लेखशालिकानां, दानार्थमेकैकवस्तूनि ॥ ४ ॥

तथाहि—

पूर्णाफलशृङ्गाटक-सज्जूरमितोपलास्तथा खण्डा ।

चातुर्कुलीचरुबीजा-द्राक्षादिसुखाशिकावृन्दम् ॥ ५ ॥

सौवर्णरत्नराजत-मिश्राणि च पुस्तकोपकरणानि ।

कर्मनीयमपीभाजन-लेखनिकापाटुकादीनि ॥ ६ ॥

वाग्देवीप्रतिमाची-कृतये सौवर्णभूषणे भव्यम् ।

नव्यबहुवर्णस्वचितं, छात्राणां विविधवस्त्राणि ॥ ७ ॥

इत्यादि समग्रपठनसामग्रीसहितः, कुलशृङ्गादिभि-
र्मीर्थादिकैः स्नपितः, परिणितप्रचुरालङ्कारभासुरः
शिरोधृतमेघाडम्बरच्छत्रधनुर्गङ्गमन्यपरिवृता याचमाना-
ऽनैकवादिभ्यः परिणतगोहमुपाजगाम । परिणतोऽपि
भूपालपुत्रपाठनाचतां पर्वपरिधेयलीरोदक-धौतकहं-
मयक्षोपवीतकैसरतिलकादिसामग्री याचन् करो-
ति तावन् पिपलपर्णवत्, गजकर्णवत्, कपटिध्यानवत्,
नृपतिमानवत् चलाचलमिहात्मनः शक्रोऽवधिना ज्ञात-
स्वरूपो देवान इन्धमवादीत्—अहो ! महच्छत्रम्, यज्ञ-
गवतोऽपि लेखशालायां मोचनम् ।

यतः—

“ साधे वन्दनमालिका स मधुरीकारः सुधायाः स च,
ग्राहस्या, पाठाधिभः स शुश्रूषमगुणारणः सुधादीर्घतौ ॥

कन्याणं कनकच्छुटाप्रकटनं पावित्र्यसंपन्नये,

शास्त्राध्यापनमहेतोऽपि यादवं स्वलेखशालाकृते ॥ १ ॥

मातुः पूर्णं मातुलवर्णनं तत्, लङ्कानगर्यां लहरीयकं तत् ।
तन्प्राप्तं लावणमम्बुराशेः प्रभोः पूर्णं यच्छस्त्रं विलासः ॥ २ ॥

यतः—

“ अनध्ययनविह्वानो, निर्द्वन्द्वपरमेश्वराः ॥

अनलङ्कारसुभगाः, पान्तु युष्मान् जिनेश्वराः ॥ १ ॥ ”

इत्यादि वदन् कृतब्राह्मणरूपस्वरितं यत्र भगवांस्ति-
ष्ठति तत्र परिणतगोहं समाजगाम, आगत्य परिणतयो-
ग्य आसन्नं भगवन्तमुपवेश्य परिणतमनोगतान् संदेहान्
पृच्छन्, श्रीवीरोऽपि बालोऽयं किं वक्ष्यतीत्युत्कर्षेषु सकल-
लोकेषु सर्वोणि उत्तराणि ददौ, ततो जैनेन्द्रं व्याकरणं जज्ञे ।

यतः—

“ सको अ तस्ममकस्व, भगवन्तं आसन्नं निवेसिसा ॥

सह(स्स) लक्ष्मणे पुच्छन्, वागवणे अवयवा इदं ॥ १ ॥ ”

नये जना विस्मयं प्राप्, अहो बालेनापि वर्जमानकुमारण
१७४

एतावती विद्या कुत्रार्थिता, परिणतोऽपि चिन्तयामास—

“ आबालकालादपि मामकीनान्,

यान् संशयान् कोऽपि निरासयन्न ।

विभेद तांस्तार्क्ष्यखिलान् स एष,

बालोऽपि भोः पश्यत चित्रमन्तम् ॥ १ ॥ ”

किञ्च—अहो ईदृशस्य विद्यावशाद्दस्यापि ईदृशं गाम्भी-
र्यम् । अथवा—युक्तमेवम् ईदृशस्य महात्मनः ।

यतः—

“ गर्जति शर्गाद न वर्षति, वर्षति वर्षासु निःस्वना मेघः ।

नीचो वर्षति न कुरुते, न वर्षति साधुः करोत्येव ॥ १ ॥

तथा—

असारस्य पदार्थस्य, प्रायेणाडम्बरं महान् ।

न हि स्वर्णे ध्वनिस्तादृश, यादृक् काम्ये प्रजायते ॥ २ ॥

इत्यादि चिन्तयन्तं परिणतं शक्रः प्राधात्—

“ मनुष्यमात्रं शिशुरेव धिप्र !, न शङ्कनीयां भवता स्वचित्ते ”

विश्वत्रयीनायक एष वीरो, जिनेश्वरो वाङ्मयपादृखा ॥ ३ ॥

इत्यादि श्रावजमानस्तुतिं निर्माय शक्रः स्वस्थानं जगाम ।

भगवानपि सकलज्ञानक्षेत्रपरिक्कलितः स्वगृहमागत्य, ईति
धीलेखशालाकरणम् । कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।

लेहायरिय-लेखाचार्य-पुं० । उपाध्यायं, आ० म० १ अ० ।

लेहूड-देशी-लोष्टवाचके, दे० ना० ७ वर्ग २४ गाथा ।

लोअ-लोच-पुं० । “ क-ग-ञ-ज-त-व-प-य-वां प्रायो-

लुक् ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति चकारस्य लुक् । प्रा० । केशानामु-
त्पादनं, सूत्र० १ अधि० ५ अ० १ उ० ।

लोक-पुं० । जर्गति, “ भुअणे जयं च लोअो ” पाइ० ना०
१०० गाथा ।

लोअणा र्थो० । न० । लोचन-न० । नत्र, “ वाऽव्यर्थवचनाद्याः ”

॥ ८ । १ । ३३ ॥ इति प्राकृतं स्त्रीत्वं वा । लोअणा । लोअ-
णाइ । प्रा० १ पाठ ।

लोइय-लौकिक-पुं० । लोके भवा, लोके वा विदिता इति

लौकिका अध्यात्मादित्वादिकण । सूत्र० १ अधि० ३ अ० २ उ० ।

ईतिहासादिकर्तृषु, दश० ४ अ० । लोकाचीर्णे, उत्त० । अन० ।

सामान्यलोकाध्यय, स्था० ३ ठा० ३ उ० । सू० प्र० । न० ।

लोइयकहा-लौकिककथा-स्त्री० । असेविमलोकसम्बन्धिन्यां

कथायाम्, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

लोइयमग-लौकिकमार्ग-पुं० । यथावा स्थितशब्दार्थानभिज्ञ-

मुग्धजनव्यवहारं, अने० १ अधि० ।

लोउञ्जोय-लोकोद्योत-पुं० । लोकप्रकाश, स्था० ।

चउहिं ठाणेहिं लोउञ्जोते सिता, तं जहा-अरहंतेहिं जाय-

माणेहिं अरहंतेहिं पव्वतमाणेहिं अरहंताणं शाणुप्पायमहि-

मासु अरहंताणं परिनिव्वाणमहिमासु ४ । (सू० ३२४)

‘ चउही ’ इत्यादि, सुगमध्यायं, नद्यं लोकोद्योतश्चतुर्थोऽपि

स्थानेषु देवागमान्, जन्मादित्रये तु स्वरूपेणापि । स्था० ४

ठा० ३ उ० ।

लोउत्तर-लोकोत्तर-न० । लोकस्यान्तरम्—प्रधानं लोकोत्तर-
म । जिनशास्त्रे, अनु० । नि० चू० ।

लोउत्तरिय-लोकोत्तरिक-न० । लोकोत्तर—जिनप्रवचनं भवे
लोकोत्तरिकम् । जिनप्रवचनभवे, लोकोत्तराणि यानि न
लोके प्रसिद्धानि, किंतु-प्रवचन एव कृतानि तानि लोको-
त्तराणि । शास्त्रमात्रप्रसिद्ध, सू० प्र० १० पादु० । व्य० । नि० चू० ।

लोक-(ग)(य)-लोक-पुं० । लोकयन् इति लोकः । लोके
दर्शन इत्यस्मात् धातोः । " अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम् "
इति घञ् । आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० । लोकयन् इत्येतं के-
वलज्ञानभास्वरति लोकः । आच० ४ अ० । चतुर्दशरज्जुवात्मके
(आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।) धर्माधर्मास्तिकायव्य-
वच्छिन्ने अशेषद्रव्याधारं वैशाखस्थानकार्त्तिकवस्तुकरगुग्म-
पुरुषोपलक्षणं आकाशखण्डे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
पञ्चास्तिकायान्मके, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । लोकयन्-
प्रमाणेन दृश्यते इति भावः । आच० ६ अ० ।
आचा० । ल० । विंश० । आच० । सू० प्र० । आ०
म० । " धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् ।
तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् " ॥ १ ॥ आच०
४ अ० । अनु० । विंश० । ल० ।

चतुर्दशरज्जुप्रमाणं चेत्थम्—

(१) तत्र कियत्प्रामाणो लोक इत्याह—

चउदमरज्जु लोआं, बुद्धिकआं हाइ मन्तरज्जुघणो (६७)
चतुर्दश रज्जवो यस्य स चतुर्दशरज्जुः, रज्जुप्रमाणं तु स्व-
यं भूगमणसमुद्रस्य पौरस्त्यपाश्चात्यवैदिकान्तं यावद्वास्तवो-
त्तरवैदिकान्तं वा यावदधर्मस्य । उच्छ्रयमानांमदमस्य-अध-
स्तादेशानसमरज्जुविस्तरः, तिर्यगलोकमध्ये एकरज्जुविस्त-
रः ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जुविस्तीर्णः, उपरि तु लोकान्ते
एकरज्जुविस्तृतः, शेषस्थानेषु पुनः कोऽपि कियानस्य
विस्तर इति । तद्वैरूपो लोको बुद्धिकृतो—मतिपरि-
हयनया विहातो भवति—सपश्यते, किरूपो भवतीत्याह—
सप्त रज्जवः प्रमाणतया यस्य स समरज्जुः, स चासौ घन-
श्च समचतुरस्र आयामाविकम्भवाहल्यस्तुल्यत्वात् समर-
ज्जुघनः । स चेत्थं बुद्ध्या विधीयते—इह रज्जुविस्तीर्णा-
यास्त्वमनाज्या दक्षिणादिभ्यवधोलोकस्वगडमधोदेशानरज्जु-
त्रयावस्तृतम्, क्रमेण दीयमानां वस्तारं तावद्यावदुपरिष्ठा-
द्रज्जुमुख्ययमार्गावस्तारं मार्तण्डकसमरज्जुच्छ्रयं गृहीत्वा
वस्नादिकाया एवोत्तरदिग्भागे विपरीतं योजयते, उपरितन-
भागमधःकृत्वाऽधस्तने चोपरि विधाय सघात्यते इत्यर्थः ।
एव च कृतेऽधस्तने लोकस्यार्धं मार्तण्डकसमरज्जुच्छ्रयं
किञ्चिद्गुणरज्जुचतुष्टयविस्तीर्णं बाहल्यतोऽप्यधः किञ्चिद्देशो-
नसमरज्जुमानमन्यत्र पुनर्गतयतबाहल्यं जायते । इवानामु-
परितनलोकार्धं संघात्यते—तत्रापि रज्जुविस्तरायास्त्वमनाडि-
काया दक्षिणादिगतिनी ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च
द्वे अपि खण्डे ब्रह्मलोकमध्ये प्रत्येकं द्विरज्जुविस्तरं उपर्य-
लोकसमीपेऽधस्तु रतनप्रभाञ्जुलकप्रतरसमीपेऽङ्गुलसहस्रमा-
गावस्तरवती देशानसार्धत्रयरज्जुच्छ्रिते बुद्ध्या गृहीत्वा
वस्नादिकाया एवोत्तरपाश्वे पूर्वोदितस्वरूपणैव वैपरीत्येन
सघात्यते एवं च कृते उपरितनं लोकस्यार्धं द्वाभ्यामङ्गुल-

सहस्रभागाभ्यामधिकरज्जुययार्थकम्भम, इह चतुर्णां स्व-
गडानां पर्यन्तेषु चत्वारोऽङ्गुलसहस्रभागा भवन्ति, केवलम-
कस्यां विशि योजिताभ्यां द्वाभ्यामप्येक एवाङ्गुलसहस्रभाग
एकदिग्वर्तित्वादेवमपरमपि द्वाभ्यामिधमवत्यतस्तद्द्रव्या-
धिकत्वमुक्तं देशानसमरज्जुच्छ्रितम् । बाहल्यतस्तु ब्रह्मलो-
कमध्ये पञ्चरज्जुबाहल्यमन्यत्र त्वनियतबाहल्यम् । इदं च
सर्वं गृहीत्वा आधस्यसंवर्तितलोकार्धस्यान्तरपाश्वे संघात्य-
ते । एवं च योजिते आधस्यस्वगडस्योच्छ्रयं यदि तरोच्छ्रया-
धिकं तत् स्वगडायत्वापरितनसंघातितस्वगडस्य बाहल्यं
ऊर्ध्वायते संयोज्यते, एवं च मार्तण्डकाः पञ्चरज्जवः कानि-
द्वाहल्यं सिध्यति । तथा—आधस्यस्वगडमधस्ताद्यथासंभव
देशानसमरज्जुबाहल्यं प्रागुक्तम्, अत उपरितनस्वगडबाह-
ल्यादेशानरज्जुद्वयमत्राधस्यस्वगडेऽर्तारिच्यते इत्यस्मादति-
रिच्यमानबाहल्यार्धं देशानरज्जुरूपं गृहीत्वापरितनस्वगड-
बाहल्यं संघात्यते, एव च कृते बाहल्यतस्तायत् सर्वम-
व्यतचतुरस्रीकृतनभस्वगडं कियत्पाप प्रदेश रज्ज्वसंख्ये-
यभागोऽधिकाः पञ्च रज्जवो भवन्ति । व्यवहारतस्तु सर्व
समरज्जुबाहल्यार्धमदमुच्यते । व्यवहारतया हि किञ्चिद्गुण-
महस्तादिप्रमाणमपि पटार्दितस्तुपरिपूर्णसमहस्तादिमान
व्यपदिशति, देशतोऽपि च दृष्टं बाहल्यादिधर्मं परिपूर्णं
पि वस्तुन्यध्यवस्यति स्थूलदर्ष्टवार्त्तितं भावः । अत एव
तन्मतेनैवात्र समरज्जुबाहल्यता संवेगता द्रष्टव्या । आया-
माविकम्भाभ्यां तु प्रत्येकं देशानसमरज्जुप्रमाणमिदं जात-
म् । व्यवहारतस्तु तत्रापि समरज्जुप्रमाणता द्रष्टव्या, तदेव
लोको व्यवहारतयमेतत् । अत्रायामाविकम्भवाहल्यं प्रत्येक
समरज्जुप्रमाणो घनो भवतीति समुदायार्थः । एतच्च वै-
शाखस्थानास्थितपुरुषाकारं सर्वत्र वृत्तस्वरूपं लोकं संस्थाप्य
सर्वं भावनीयमिति ॥ कर्म० ४ कर्म० । दश ।

(२) कोऽयं लोकः—

किमियं भेते ! लोए नि पवुचइ ?, गायमा ! पंचन्थिका-
या, एम गं पवन्तिण लोए नि पवुचइ, तं जहा—धम्म-
न्थिकाए अधम्मन्थिकाए ० जाव पोग्गलन्थिकाए (सू०
४८१) म० १३ श० ४ उ० । (धर्मास्तिकायादीनां व्याख्या
स्वस्वस्थाने ।)

(३) लोकस्यैकत्वं नामादिनश्चाष्टविधत्वं निरूपयति—
एगं लोए । (सू० ५)

एका लोकः, त्रिविधोऽप्यसंख्येयप्रदेशोऽपि वा द्रव्यार्थ-
तया । म० १ सम० । एकः अविचलितासंख्यप्रदेशार्धस्ति-
र्यगादिप्रदेशतया लोकयते—दृश्यते केवलालोकैर्नानां ला-
कः—धर्मास्तिकायादिद्रव्याधारभूत आकाशविशेषः, तदु-
क्तम्—“ धर्मादीनां वृत्ति-द्रव्याणां भवति यत्र तत् क्षेत्रम् ।
तैर्द्रव्यैः सह लोक-स्तद्विपरीतं ह्यलोकाख्यम् ॥ १ ॥ ”
इति, अथवा—लोको नामादिगृह्यते । स्था० १ डा० ।

आह च—

नामं ठवणा दविण, भित्ते काले भवे य भावे य ।

पञ्चवलोए य तहा, अट्टविहो लोयनिकंवेवो ॥ १०५७ ॥

आच० २ अ० । नामस्थापने मुद्धाने, द्रव्यलोको—जी-
वाजीवद्रव्यरूपः । क्षेत्रलोक—आकाशमात्रमनस्तत्प्रदेशात्म-

कम, काललोकः—समयावलिर्कादिः, भवलोकः—नारका-
दिः, स्वस्मिन् स्वस्मिन् भवे वर्तमाना यथा मनुष्यलोको दे-
वलोक इति । भावलोकः—पदोदायिकावयो भावाः । पर्यव-
लोकस्तु—द्रव्याणां पर्यायमात्ररूप इति, एतेषां चैकत्वं
केवलज्ञानालोकनीयत्वसामान्यादिति । (स्था० १ डा० ।)
नामलोकः १, स्थापनालोकः २, द्रव्यलोकः ३, क्षेत्रलोकः ४,
काललोकः ५, भवलोकः ६, भावलोकः ७, पर्यायलोकश्च
८, तथा, एवमष्टविधो लोकनिर्लेप इति गाथासमामार्थः ॥

ध्यामार्थं तु भाष्यकार एव वदयति, तत्र नामस्थापने
अनाद्यस्य द्रव्यलोकमभिधत्सुराह—

जीवमजीवे रूपम—रूपी सपणसमपणम् अ ।

जाणाहि द्रव्यलोकं, शिष्यमणिष्यं च जं द्रव्यं ॥१६५॥

जीवाजीवाधित्यत्रानुस्वारोऽलालगिकः, तत्र मुखदुःख-
ज्ञानोपयोगलक्षणो जीवः, विपरीतस्वजीवः, एतौ च द्वि-
भेदा—रूपरूपिभेदाद्, आह च—' रूपरूपिणावि ति तत्रा-
नाविकर्ममन्तानपरिगता रूपिणः—संसारिणः, अरूपिण-
स्तु—कर्मरहितानाः सिद्धा इति, अजीवास्वरूपिणो—धर्मा-
धर्माकाशास्तिकायाः, रूपिणस्तु—परमाणवादय इति, एतौ
च जीवाजीवाद्योघतः सप्रदेशाप्रदेशाववगन्तव्यौ, तथा
चाह—' सप्रदेशाप्रदेशावि ति, तत्र सामान्यविशेषरूपत्वा-
त्परमाणुव्यतिरेकेण सप्रदेशाप्रदेशत्वं सकलास्तिकायाना-
मेव भावनीयम्, परमाणवस्त्वप्रवेशा एव, अन्ये तु व्या-
चक्षते—जीवः किल कालादेशेन नियमान् सप्रदेशः, ल-
ब्ध्यादेशेन तु सप्रदेशो वाऽप्रदेशो वेति, एवं धर्मास्तिका-
यादावपि त्रिष्वस्तिकायषु परापरनिमित्तं पक्षद्वये वा-
च्यम्, पुद्गलास्तिकायस्तु द्रव्याद्यपेक्षया चिन्त्यः, यथा-
द्रव्यतः परमाणुरप्रदेशो, द्रव्यगुणादयः सप्रदेशाः, क्षेत्रतः
एकप्रदेशावगाढोऽप्रदेशो द्रव्यादप्रदेशावगाढाः सप्रदेशाः, ए-
वं कालतोऽप्येकानेकसमयस्थितिर्भावताऽप्येकानेकगुणकृ-
ष्णादिरिति कृते विस्तरण । प्रकृतमुच्यते—इदमेवम्भृतं जी-
वाजीवघ्नानं जानीहि द्रव्यलोकम्, द्रव्यमेव लोको द्रव्य-
लोक इति कृत्वा, अस्म्येव शेषधर्मोपदेशोनायाऽऽह—'नित्या-
नित्यं च यद् द्रव्यम्, चशब्दादिभिलाप्यानाभिलाप्यादिसमु-
ख्य इति गाथार्थः ॥ १६५ ॥

सांप्रते जीवाजीवयोर्नित्यानित्यतामेवोपदर्शयन्नाह-
भाष्यकारः—

गह १ मिद्रा २ भवित्रा य ३,

अभवित्र ४-१ पुगल १ अणागयद्धा य २ ।

नीअह ३ तिभि काया ४-२,

जीवा १ जीव २ डिई चउहा ॥ १६६ ॥

अस्याः सामायिकवद् व्याख्या कार्यते, भङ्गकास्तु सा-
दिसपर्यवसानाः साद्यपर्यवसाना अन्यादिसपर्यवसाना अ-
नाद्यपर्यवसानाः, एवमजीवेषु जीवाजीवयोरष्टौ भङ्गाः ।

आरम-अधुना क्षेत्रलोकः प्रतिपाद्यते, तत्र भाष्यम-

आगामम्म पणमा, उड्डं च अहं अ तिरियलोण य ।

जाणाहि खित्तलोकं, अणंत जिणंदसिअं सम्मं ॥१६७॥

आकाशस्य प्रदेशाः—प्रकृष्टा देशाः प्रदेशास्तान् ऊर्ध्वं न
इति—ऊर्ध्वलोके च अधश्च इति—अधोलोके च तिर्यग्लो-
के च, किं ?—जानीहि क्षेत्रलोकम्, क्षेत्रमेव लोकः क्षेत्रलोक
इति कृत्वा, लोकयत इति च लोक इति, ऊर्ध्वादिलोक-
विभागस्तु मुख्यः, अनन्तमिति—अलोकाकाशप्रदेशापेक्षया
आनन्तम्, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, जिनं वंशितमिति—अत्र
न कथितम् सम्यक्-शोधनेन विधिर्नति गाथार्थः ॥ १६७ ॥

साम्प्रतं काललोकप्रतिपादनायाह भाष्यकारः—

समयावलिअमुता, दिवममहागत्तपक्खमामा य ।

मंवच्छरजुगपलिआ, सागरआमप्पिपरिअद्धा ॥१६८॥

इह परमानकृष्टः कालः—समयोऽभिधीयते, असंख्येयस्-
मयमाना त्वावलिर्का, द्विघटिका मुहूर्तः, षोडश मुहूर्ता दि-
वसः, द्वादशशब्द अहोरात्रम्, पञ्चदशाहोरात्राणि पक्षः द्वौ प-
क्षा मासः, द्वादश मासाः संवत्सरमिति, पञ्चसंवत्सरं युगम्,
पल्यापममुहाराविभेदं यथा अनुयोगद्वारेषु तथावसेयम्,
सागरापमं तद्वत्, दशसागरापमकोटाकोटपरिमाणोत्स-
र्पिणी, एवमवसर्पिण्यपि द्रष्टव्या, परावर्तः—पुद्गलपराव-
र्तः, स आनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणो द्रव्यादभेदः, ते
ऽनन्ता अतीतकालः अनन्त एवैवार्थानि गाथार्थः ॥ १६८ ॥
रक्तः काललोकः । लोकयोजना पूर्ववद् ।

अधुना भवलोकमभिधत्सुराह भाष्यकारः—

गण्डअदवमणुआ, तिरिक्खजोगीगया य जे मत्ता ।

तम्मि भवे वडुता, भवलोकं ते विआणाहि ॥ १६९ ॥

नारकवैवमनुष्यास्तथा तिर्यग्यानिगताश्च ये मत्ताः—प्राणि-
नः ' तम्मि ' ति तस्मिन् भवे वर्तमाना यदनुभावमनुभवान्त
भवलोकं ते विजानीहि, लोकयोजना पूर्ववदिति गाथा-
र्थः ॥ १६९ ॥

साम्प्रतं भावलोकमुपदर्शयति—

आदइण १ आ वसमिण २,

खडण अ ३ तथा म्मावसमिण अ ४ ।

परिणामि ५ सन्निवाण अ ६,

छव्विहो भावलोगो उ ॥ २०० ॥

उच्यते निवृत्त आदयिकः कर्मण इति गम्यते, तथोपश-
मेन निवृत्त आपशमिकः, जयण निवृत्त सायिकः, एव
शेषवपि वाच्यम्, ततश्च सायिकश्च तथा सायोपशमि-
कश्च पाणिणामिकश्च साक्षिपातिकश्च एवं पदविधो भाव-
लोकः, तत्र साक्षिपातिक आग्रतोऽनेकभेदोऽवसेयः, अ-
विरुद्धस्तु पञ्चदशभेद इति, उक्तं च—

"आदइअ-खआवसमे, परिणामेक्को (क्क) गह चउड्डवि ।

जयजोगेण वि चउरो, तवभांय उवसमेणे पि ॥ २ ॥

उवसमेवेदी पक्को, केयांलणोऽवि य तेहव सिद्धस्स ।

अविरुद्धसाक्षिवाइय—भया एमेव पणणस्स ॥ २२ ॥" इति
इति गाथार्थः ॥ २०० ॥

भाष्यम्—

तिव्वो रागो अ दोसो अ, उड्डा जम्म जन्तुणो ।

जाणाहि भावलोकं, अणंतजिणंदसिअं सम्मं ॥२०१॥

नीचः—उत्कटः रागश्च द्वेषश्च, तत्राभिधायकनक्षणा-रागः
अप्रीतिलक्षणे-द्वेष इति, एतावदुदीर्घा यस्य जन्तो-यस्य
प्राणिन इत्यर्थः, तं-प्राणिने तेन-भावेन लोकयन्त्राजानीहि
भावलोकमनन्तजिनदेशनम्-एकवाक्यतया अनन्तजिनक-
थितम् 'सम्यग्' इति क्रियाविशेषणमित्यर्थः गाथार्थः
॥ २०१ ॥

द्वारम्-साम्प्रतं पर्यायलोक उच्यते, तन्नीचतः पर्याया धर्मा
उच्यन्ते, इह तु किल नैगमनयदर्शनं मूढनयदर्शनं वाऽधिकृत्य
चतुर्विधं पर्यायलोकमाह भाष्यकारः—

द्वयगुणं विचिपञ्चर-भवाणुभावे अत्र भावपरिणामं ॥

जाण चउच्चिहमेअं, पञ्चवलोणं समासेणं ॥२०२॥

द्वयस्य गुणाः-रूपादयः, तथा क्षेत्रस्य पर्यायाः-अगुरु-
लघवः भरतादिभेदा एव चान्ये, भवस्य च नारकादङ्गु-
भावः-तीक्ष्णतमदुःखादिः, यथोक्तम्—

“ अचिच्छणिमिलीयमेत्तं, एत्थि सुहं दुक्खमेव अणुवंधं ।

एरण्ण एरण्णआणं, अहोणिसि पञ्चमाणाणं ॥ १ ॥

असुभा उच्चियणिज्जा, सहरसा रुवगंधफामा य ।

एरण्ण एरण्णआणं, दुक्खयकम्मोवलित्ताणं ॥ २ ॥ ”

इत्यादि एवं शेषानुभावोऽपि वाच्यः तथा भावस्य जी-
वाजीवसम्बन्धिनः परिणामस्तेन अज्ञानाद् ज्ञानं नीलालो-
हितमित्यादिप्रकारेण भवनमित्यर्थः, जानीहि-अवबुध्यस्व
चतुर्विधमेतन्मोक्षतः पर्यायलोकं समासेन-संक्षेपेणेति गा-
थार्थः ॥ २०२ ॥

तत्र यदुक्तं द्वयस्य गुणा इत्यादि तदुपदर्शनेन—

निगमयन्नाह भाष्यकारः—

वअरसगंधसंठा-णफासट्ठाणगइवअभेए अ ।

परिणामे अ बहुविहे, पञ्चवलोणं विआणाहि ॥२०३॥

वर्णरसगन्धसंस्थानरूपशस्त्रानगतवर्णभेदाश्च, चशब्दाद्-
रसादिभेदपरिग्रहः, अयमत्र भावार्थः-वर्णादयः संभेदा
गृह्यन्ते, तत्र वर्णः-कृष्णादिभेदान् पञ्चधा, रसो-
ऽपि तिक्तादिभेदात्पञ्चधा, गन्धः-सुर्गभिरित्यादिभेदाद्
द्विधा, संस्थानं-परिमण्डलादिभेदात्पञ्चधैव, रसश-
र्कशादिभेदादष्टधा, स्थानम्-अवगाहनालक्षणं तदाश्रय-
भेदादनेकधा, गतिः-स्पर्शवद्गतिरित्यादिभेदाद् द्विधा,
चशब्द उक्तार्थ एव, अथवा-कृष्णादिवर्णादीनां संभेदा-
पक्षतया एकगुणकृष्णाद्यनेकभेदोपसङ्गप्रहार्य इति, अनेन किल
द्वयगुणा इत्येतद्व्याख्यातम् । परिणामांश्च बहुविधानित्यनेन
तु चरमद्वारम्, शेषं द्वारद्वयं स्वयमेव भावनीयम्, तच्च भा-
षितमवेत्यक्षरगमनिका । भाषार्थस्त्वयम्-परिणामांश्च बहु-
विधानं जीवाजीवभावगोचराद्, किं?-पर्यायलोकं विजा-
नीहि इति गाथार्थः ॥२०३॥ अक्षरयोजना पूर्ववद्नि द्वारम् ।

साम्प्रतं लोकपर्यायशब्दाभिरूपयन्नाह निर्युक्तिकारः—

आलुक्कइ अ पलुक्कइ, लुक्कइ संलुक्कइ अ एगट्ठा ।

लोगो अट्ठविहो खलु, तेणोसो बुद्धइ लोगो ॥१०४८॥

आलोक्यत इत्यालोकः, प्रलोक्यत इति प्रलोकः, लो-
क्यत इति लोकः, संलोक्यत इति च संलोकः, एते
एकार्थिकाः शब्दाः, लोकः अष्टविधः अलित्यत्र आलोक्यत
इत्यादि योजनीयम्, अत एवाऽऽह तेनैव उच्यते लोको

येनाऽऽलोक्यत इत्यादि, भावनीयमिति गाथार्थः ॥ १०४८ ॥
आव० २ अ० ।

(४) त्रिविधो लोकः—

तिविहे लोगे पञ्चते, तं जहा-णामलोगे, ठवणलोगे,
दव्वलोगे । (मू० १४३×)

लोकयतेऽवलोकयते केवलावलोकनेति लोकः, नामस्थापनं
इन्द्रमूत्रवद्, द्रव्यलोकोऽपि तथैव नधरं जशरीरभद्रशरीर-
व्यतिरिक्तद्रव्यलोको धर्मास्तिकायादीनि-जीवाजीवरूपाणि
रूप्यरूपाणि-संप्रदेशाप्रदेशानि द्रव्याण्येव, द्रव्याणि च
तानि लोकश्चेति विग्रहः । उक्तञ्च—“ जीवमजीवं रूपम-रूपा
सपपस अपपपस य । जाणाहि दव्वलोयं, णिच्चमणिच्च च जं
दव्वं ॥ १ ॥

भावलोकं त्रिधाऽऽह—

तिविहे लोगे पञ्चते, तं जहा-णालोगे, दंसणलोगे,
चरित्तलोगे । (मू० १४३×)

‘तिविहे’ इत्यादि, भावलोको त्रिविधः-आगमतो नो-
आगमतश्च । तत्रागमतो लोकपर्यालोचनोपयोगस्तदुपयोगा-
नन्यत्वाद् पुराणं वा, नोआगमतस्तु-सूत्रांक्तो ज्ञानादिः, नो
शब्दस्य मिश्रवचनत्वात् इदं हि त्रयं प्रत्येकमनन्तरसम्य-
पेक्षे नागम एव केवलो नाप्यनागम इति । तत्र ज्ञानं चासौ
लोकश्चेति ज्ञानलोकः, भावलोकना चास्य क्षायिकक्षायोपश-
मिकभावरूपत्वात् क्षायिकादिभावानां च भावलोकत्वेना-
भिहितत्वाद्, उक्तञ्च—“ ओदए उयम्मिए, खए य
तहा खओवम्मिए य । परिणामसंज्ञवाए य, छ्वाव्हो
भावलोओ उ ॥ १ ॥ ” इति । एवं दर्शनचार्ित्रलोकावपीति ।
स्था० ३ डा० २ उ० ।

(५) प्रकारान्तरेण चतुर्विधत्वं तद्वदंश्नाह—

रायगिहे० जाव एवं वयासी-कतिविहे णं भंत ! लोए
पञ्चते ?, गोयमा ! चउच्चिहे लोए पञ्चते । तं जहा-दव्व-
लोए खेत्तलोए काललोए भावलोए ॥ खेत्तलोए णं भंत !
कतिविहे पञ्चते ?, गोयमा ! तिविहे पञ्चते, तं जहा-
अहोलीयखेत्तलोए ?, तिरियलीयखेत्तलोए २, उड्डुला-
यखेत्तलोए ३ ॥ अहोलीयखेत्तलोए णं भंत ! कतिविहे
पन्नत्तं, गोयमा ! सत्तविहे पन्नत्तं, तं जहा-रयणप्पभापु-
दविअहोलीयखेत्तलोए० जाव अहंसत्तमा पुदवी अहोली-
यखेत्तलोए ॥ तिरियलीयखेत्तलोए णं भंत ! कतिविहे
पञ्चते ?, गोयमा ! असंखेअविहे पञ्चते, तं जहा-जंबुदीव
तिरियखेत्तलोए० जाव सयंभूरमणममुदे तिरियलीयखेत्त-
लोए ॥ उड्डुलोगंखेत्तलोए णं भंत ! कतिविहे पञ्चते ?,
गोयमा ! पञ्जरमविहे पञ्चते, तं जहा-साहम्मकप्पउड्डु-
लोगंखेत्तलोए० जाव अच्चुयउड्डुलोए गेवअविमाणउड्डु-
लोए अणुत्तरविमाणउड्डुलोए ईसिपम्भारपुदविउड्डुलोग-
खेत्तलोए । (मू० ४२० ×)

‘रायगिहे’ इत्यादि ‘दव्वलोए’ इति द्रव्यलोक आग-
मतो, नोआगमतश्च । तत्रागमतो द्रव्यलोको लोकशब्दार्थ-

अस्तत्रानुपयुक्तः " अनुपयोगो द्रव्य " मिति वचनान् ,
आह च मङ्गले प्रतीत्य द्रव्यलक्षणम् — " आगमस्योऽणुव-
उत्तो, मंगलमहाणुवासिञ्चो वसा । तत्राणलङ्घिजुत्तो, उ-
नोवउत्तो न्ति द्रव्यं ति ॥१॥ " नो आगमतस्तु कशरीरभ्यशरी-
रतद्व्यतिरिक्तमभेदात्त्रिविधः, तत्र लोकशब्दार्थस्य शरीरं
मृतावस्थं ज्ञानापेक्षया भूतलोकपर्यायतया घृतकुम्भवल्लो-
कः, स च कशरीररूपो द्रव्यभूतो लोकः कशरीरद्रव्यलोकः,
नोशब्दश्च सर्वानिषेधे, तथा लोकशब्दार्थं ज्ञास्यति य-
स्तस्य शरीरं सचेतन भावलोकभावेन मधुप्रदयद् भ-
व्यशरीरद्रव्यलोकः, नोशब्द इहापि सर्वानिषेधे पन, कश-
रीरभ्यशरीरव्यतिरिक्तश्च द्रव्यलोकः द्रव्याण्येव धर्मास्त-
कायादीनि, आह च — " जीवमर्जावे रूविम — रूवि सप-
णस्य अपणसे य । जाणाहि द्रव्यलोयं, निष्कर्माण्यं च जं
द्रव्यं ॥ १ ॥ " इहापि नोशब्दः सर्वानिषेधे, आगमशब्दार्थ-
स्य ज्ञानस्य सर्वथा निषेधात्, ' खललोण ' इति क्षेत्ररूपो
लोकः, स क्षेत्रलोकः, आह च — " आगमस्य पणसा, उड्डं च
अहं य तिरियलोण य । जाणाहि खललोयं, अणेतजिण-
देमियं मम्मं ॥ १ ॥ " ' काललोण ' इति कालः — समयादि-
तद्रूपो लोकः, काललोकः, आह च — " समयाधली मुहुत्ता,
दिवसअहोरत्तपक्वमासा य । संयच्छुजुगपलिया, सा-
गरउत्सप्पिपरियट्टा ॥ १ ॥ " ' भावलोण ' इति भावलोकः
द्रव्या-आगमतो, नो आगमतश्च । तत्रागमतो लोकशब्दार्थ-
अस्तत्र चानुपयुक्तः, भावरूपो लोकः भावलोक इति । नो आग-
मतस्तु भावा — औदायिकादयस्तद्रूपो लोकः भावलोकः,
आह च — " ओदइण उवसमिण , एवइण य तहा खअंय-
समिण य । परिणामसंनिवारं य, उड्डिविहो भावलोगो उ
॥ १ ॥ " इति, इह नोशब्दः सर्वानिषेधे मिश्रवचनो वा,
आगमस्य ज्ञानत्वात् तार्थिकतायोपशमिकज्ञानस्वरूपभाव-
विशेषणं च मिश्रत्वादौदायिकादिभावलोकस्येति ' अहे-
लोयं खललोण ' इति, अधोलोकः क्षेत्रलोकः अधोलोकः क्षेत्र-
लोकः, इह कलाप्रदेशो रुचकस्तस्य चाधस्तनप्रत-
स्याधो नयोजनशतानि यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलस्तावन् तिर्य-
ग्लोकस्ततः परत ऊर्ध्वभागस्थितत्वात् ऊर्ध्वलोकः देशोनसप्त
रज्जुप्रमाणो रुचकस्याधस्तनप्रतस्याधो नयोजनशतानि
यावत्तार्वात्तयग्लोकः, ततः परतोऽधोभागस्थितत्वावधोलो-
कः सार्तिरकसप्त रज्जुप्रमाणः, अधोलोकोऽध्वलोकयोर्मध्ये
अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्भागस्थितत्वात् तिर्यग्लोक
इति, प्रकारान्तरं चार्थं गार्थाभ्यर्थ्याख्यायते —
" अहवा अहं परिणामो, खल्लणुभावेण जेण आसन्न ।
अमुहो अहो इति भणिञ्चो, द्रव्याणं तेषां ऽहोलोणं ॥ १ ॥
उड्डं उवर्णि जं उड्डं, सुहस्वेन खल्लोणं य द्रव्यगुणा ।
उप्पज्जति मुभावा, तेषां तेषां उड्डोलोणं इति ॥ २ ॥
मज्झणुभावे खल्ले, जं तं तिरियं इति वयणपज्जवञ्चो ।
भणणइ तिरियविमालं, अञ्चो य त तिरियलोणं इति ॥ ३ ॥ "

मध्यं अष्टप्रदेशो रुचको भवति, तस्योपरितलप्रतस्यापरिष्ठा-
अवयोजनशतानि यावज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितलस्तावन् तिर्य-
ग्लोकस्ततः परत ऊर्ध्वभागस्थितत्वात् ऊर्ध्वलोकः देशोनसप्त
रज्जुप्रमाणो रुचकस्याधस्तनप्रतस्याधो नयोजनशतानि
यावत्तार्वात्तयग्लोकः, ततः परतोऽधोभागस्थितत्वावधोलो-
कः सार्तिरकसप्त रज्जुप्रमाणः, अधोलोकोऽध्वलोकयोर्मध्ये
अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्तिर्यग्भागस्थितत्वात् तिर्यग्लोक
इति, प्रकारान्तरं चार्थं गार्थाभ्यर्थ्याख्यायते —

(७) लोकमध्यद्वाराण —
कहि णं भंतं ! लोणस्स आयाममज्जे पणत्ते ? , गो-
यमा । इमीमं णं ग्यणप्पभाण उवा (आगा) मेतरस्स अ-
संवेज्जतिभागं आगाहिता एत्थं णं लोणस्स आयाम-
मज्जे पणत्ते ॥ कहि णं भंतं ! अहंलोणस्स आयाम-
मज्जे पणत्ते ? , गोयमा ! चउत्थीण पंक्कपभाण पुह-
वीण उवामंनरस्स सार्तिरं अट्ठं आगाहिता एत्थं णं
अहंलोणस्स आयाममज्जे पणत्ते, ॥ काहं णं भंतं !
उड्डंलोणस्स आयाममज्जे पणत्ते ? , गोयमा ! उप्पि
सणकुमारमाहिदाणं कप्पाणं हेट्ठि वंभलोण कप्पं रिट्ठ-
विमाणं पत्थडे एत्थं णं उड्डंलोणस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ॥ कहि णं भंतं ! तिरियलोणस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ? , गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवि मंदरस्स पव्वयस्स ब-
हुमज्जदमभाण , इमीमं ग्यणप्पभाण पुहवीण उव-
रिमहेट्ठिस्सु सुड्ढागपयरेसु एत्थं णं तिरियलोणस्स म-
ज्जे अट्ठपणमिणं रुयं पणत्ते, जञ्चो णं इमाञ्चो द-
मदिमाञ्चो पवहंति, तं जहा — पुगच्छिमा पुगच्छिमदाहि-
णा एवं जहा दममणं नामधेज्जं ति । (सू० ४७६)

(७) लोकमध्यद्वाराण —
कहि णं भंतं ! लोणस्स आयाममज्जे पणत्ते ? , गो-
यमा । इमीमं णं ग्यणप्पभाण उवा (आगा) मेतरस्स अ-
संवेज्जतिभागं आगाहिता एत्थं णं लोणस्स आयाम-
मज्जे पणत्ते ॥ कहि णं भंतं ! अहंलोणस्स आयाम-
मज्जे पणत्ते ? , गोयमा ! चउत्थीण पंक्कपभाण पुह-
वीण उवामंनरस्स सार्तिरं अट्ठं आगाहिता एत्थं णं
अहंलोणस्स आयाममज्जे पणत्ते, ॥ काहं णं भंतं !
उड्डंलोणस्स आयाममज्जे पणत्ते ? , गोयमा ! उप्पि
सणकुमारमाहिदाणं कप्पाणं हेट्ठि वंभलोण कप्पं रिट्ठ-
विमाणं पत्थडे एत्थं णं उड्डंलोणस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ॥ कहि णं भंतं ! तिरियलोणस्स आयाममज्जे प-
णत्ते ? , गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवि मंदरस्स पव्वयस्स ब-
हुमज्जदमभाण , इमीमं ग्यणप्पभाण पुहवीण उव-
रिमहेट्ठिस्सु सुड्ढागपयरेसु एत्थं णं तिरियलोणस्स म-
ज्जे अट्ठपणमिणं रुयं पणत्ते, जञ्चो णं इमाञ्चो द-
मदिमाञ्चो पवहंति, तं जहा — पुगच्छिमा पुगच्छिमदाहि-
णा एवं जहा दममणं नामधेज्जं ति । (सू० ४७६)
' चउत्थीण पंक्कपभाण ' इत्यादि, रुचकस्याधो नयोजन-
नशतान्यतिक्रम्याधोलोको भवति लोकान्तं यावन्, स च
सार्तिरकाः सप्त रज्जवः, तन्मध्यभागः चतुर्थीः पञ्चम्या-
श्च पुंथव्या यदवकाशान्तरे तस्य सार्तिरकमर्द्धमतिबाह्य
भवतीति, तथा रुचकस्योपरि नयोजनशतान्यतिक्रम्यो-
र्ध्वलोको व्यर्थादिश्यते लोकान्तमेव यावन्, स च सप्त-
रज्जवः किञ्चिन्न्यनास्तस्य च मध्यभागप्रतिपादनायाह — ' उ-
प्पि सणकुमारमाहिदाणं कप्पाणं ' इत्यादि । तथा — ' उव-
रिमहेट्ठिस्सु सुड्ढागपयरेसु ' इति लोकस्य वज्रमध्यव्याघ्र-
तन्प्रभाया रत्नकाण्डे सर्वकुल्लके प्रतग्नयमास्त, तयोञ्चो-
परिमो यत आगम्य लोकस्योपरिमुखा वृद्धिः ' हेट्ठिस्स ' इति
अधस्तनो यत आगम्य लोकस्याधोमुखा वृद्धिः, नयोरुप-

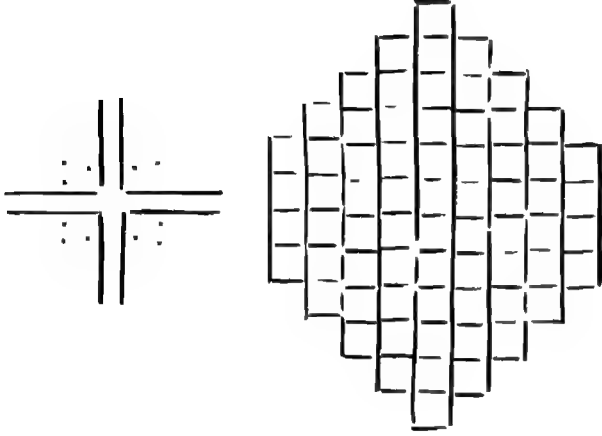
(६) ऊर्ध्वादितो लोकस्त्रिधा तत्रथा —

तिविहं लोणं पणत्ते, तं जहा उड्डंलोणं, अहोलो-
णं, तिरियलोणं । (सू० १५३४)

तिविहं इत्यादि इह च वज्रसमर्द्धमभागे रत्नप्रभाभागे भव-
१७५

गिमाधस्तनयोः 'गुहागपयोः' स्ति लुप्तकप्रतयोः—सर्व-
लघुप्रदेशप्रतयोः 'पथ' ग 'ति प्रज्ञापकनापायतः प्रदर्श-
माने तिर्यग्लोकमध्येऽष्टप्रदेशको रचकः प्रज्ञमः, (रच-
कपर्वतस्य विश्वकर्मादिः 'रयग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५७१
पृष्ठ उक्तः) यश्च तिर्यग्लोकमध्ये प्रज्ञमः स सामर्थ्यान्तर्य-
ग्लोकायाममध्ये भवत्येवेति, किम्भूतोऽस्मावष्टप्रदेशको रच-
कः ? इत्याह—'जश्रो ग इमाश्रो' इत्यादि ॥ भ० १३ श० ४ उ० ।

तस्य चयं स्थापना—

(८) लोकस्य महत्त्वम्—

तेणं कालेणं तेणं समणं ० जाव एवं वयामी-के म-
हालणं शं भंत ! लोण पञ्चते ? गोयमा ! महतिमहालणं
लोण पञ्चते, पुरच्छिमणं अमंखेज्जाओ जौयणकोडाको-
डीओ, दाहिणेणं अमंखेज्जाओ, एवं चैव, एवं पञ्चच्छि-
मणं वि, एवं उत्तरेण वि, एवं उड्डं पि अहं अमंखेज्जाओ
जौयणकोडाकोडीओ आयामाभिकवंभेणं । (सू० ४५७५)

भ० १२ श० ७ उ० । (नास्ति कोऽपि लोकस्य एतादृशः प्रद-
शः यत्रायं जीवो न जानो न मृतो वा इति 'जीव' शब्दे
चतुर्थभागे १५४४ पृष्ठ गतम् ।)

(९) लोकस्य संस्थानम्—

किमंठिणं शं भंत ! लोण पञ्चते ? गोयमा ! सुपइड्ड-
गमंठिणं लोण पञ्चते, हेट्टा विन्थिन्ने ० जाव उण्णि उड्डं
मुइंगागारमंठिणं, तेमि च शं सामयंमि लोमंमि हेट्टा
विन्थिन्नेमि ० जाव उण्णि उड्डं मुइंगागारमंठियंमि उण्ण-
नाणदंमणधरे अरहा जिणं केवली जीवि वि जाणइ पा-
मइ अजीवि वि जाणइ पासइ तओ पच्छा मिज्झति ०
जाव अंतं कंइ । (सू० २६१)

'सुपइड्डगमंठिणं' स्ति, सुप्रतिष्ठकम्—शरयन्त्रकं तच्चेह उप-
रिस्थापितकलशादिकं ग्राह्यम्, तथाविधेनैव लोकसाह-
स्योपपत्तिरिति । एतस्यैव भावनार्थमाह—'हेट्टा विन्थिन्ने'
इत्यादि, यावत्करणात् 'मज्जे सखित्ते उण्णि विमालं अहं
पालियकसंठाणसंठाणमंठिणं मज्जे वरवयरविग्गहिणं' स्ति इत्यम्

इयास्या चास्य प्राग्धादिनि । अनन्तरं लोकस्वरूपमुक्तम्, तव
च यत्केवली कर्णानं तद्दर्शयन्नाह—'तंसी' स्यादि, 'अं-
तं कंइ' स्ति अत्र क्रियाका । भ० ७ श० ३ उ० । चन्द्रादीना-
मेवार्थानामाधारभूतस्य लोकस्य स्वरूपमभिधीयते ।
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

किमंठिणं शं भंत ! लोण पञ्चते ? गोयमा ! सुप-
इड्डियमंठिणं लोण पञ्चते, हेट्टा विन्थिन्ने मज्जे जहा
मत्तममये पढमुहेमे ० जाव अंतं करेति । (सू० ४८७५)
भ० १३ श० ४ उ० ।

(१०) अधोलोकक्षेत्रादिसंस्थानम्—

अहोलोगंखेत्तलोणं शं भंत किमंठिणं पणत्ते ? गो-
यमा ! तप्पागारमंठिणं पणत्ते । तिर्यग्लोयखेत्तलोणं शं
भंत ! किमंठिणं पणत्ते ? गोयमा ! भल्लरिसंठिणं पणत्ते
उड्डलोयखेत्तलोयपुच्छा उड्डमुइंगागारमंठिणं पणत्ते । लो-
णं शं भंत ! किमंठिणं पणत्ते ? गोयमा ! सुपइड्डगमंठिणं
लोण पणत्ते, तं जहा-हेट्टा विन्थिन्ने मज्जे मंखित्ते जहा
मत्तमसणं पढमुहेसणं ० जाव अंतं करेति । अलोणं शं भं-
ते ! किमंठिणं पणत्ते ? गोयमा ! भुमिग्गोलमंठिणं प-
णत्ते । [सू० ४२०]

'तप्पागारमंठिणं' स्ति तप्तः—उड्डपकः, अधोलोकक्षेत्रलो-
क अधोमुखशगवाकारसंस्थान इत्यर्थः, स्थापना चैयम्—
'भल्लरिसंठिणं' स्ति अलोचक्ष्मायत्यान्महाविस्तारत्वाच्च ति-
र्यग्लोकक्षेत्रलोको भल्लरिसंस्थितः, स्थापना चात्र—
'उड्डमुइंगागारमंठिणं' स्ति उड्डः—उड्डमुखो यो
मृदङ्गस्तदाकारेण संस्थितो यः स तथा शगवसंपुटाकार
इत्यर्थः, स्थापना चैयम्—'सुपइड्डगमंठिणं' स्ति सुप्र-
तिष्ठकम्—स्थापनकं तच्चेहार्णवतारकादिं प्रत्यत, तथावि-
धेनैव लोकसाहस्योपपत्तिरिति, स्थापना चैयम्—
'जहा मत्तमसणं' इत्यादां यावत्करणादहं इत्यम्,
'उण्णि विमालं अहं पालियकसंठाणमंठिणं मज्जे वर-
वयरविग्गहिणं उण्णि उड्डमुइंगागारमंठिणं तेमि च शं सामयं-
मि लोमंमि हेट्टा विन्थिन्नेमि ० जाव उण्णि उड्डमुइंगागारमंठि-
यंमि उण्णनाणदंमणधरे अरहा जिणं केवली जीवि वि जाणइ
अजीवि वि जाणइ तओ पच्छा मिज्झइ बुज्झइ' इत्यादीति,
'भुमिग्गोलमंठिणं' स्ति अन्तः शृंगिगोलकाकारे यतोऽ-
लोकस्य लोकः शृंगिगमिवाभाति, स्थापना चैयम्—
भ० ११ श० १० उ० ।

(११) मरणादिस्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति
लोकस्वरूपरूपणाय प्रश्ने कारयन्नाह—

के अयं लोण ? जीव चैव अजीव चैव, के अणंता
लोण ? जीव चैव अजीव चैव, के सामया लोण ?
जीव चैव अजीव चैव (सू० १०३)

'के' इति प्रश्नार्थः, 'अयं' इति देशतः प्रत्यक्ष आस-
न्नश्च यत्र भगवता मरणादिप्रशस्तासमस्तवस्तुमन्तामन्त्र-

मध्यधाति, लोक्यत इति लोक इति प्रश्नः, अस्य निर्वचनम् जीवाश्चाजीवाश्चेति, पञ्चास्तिकायमयत्वालोकस्य, तेषां च जीवाजीवरूपत्वादिति, उक्तञ्च—“ पञ्चास्तिकायमयं, लोग-मणाङ्गिहणं जिगक्याय ” इति । लोकस्वरूपभूतानां च जायाजावानां स्वरूपं प्रश्नपूर्वकेण सूचयन्नाह—‘ के अणने ’ इत्यादि के अनन्ताः लोक इति प्रश्नः, अत्रास्त्व-म्—जीवा अजीवाश्चेति, अत एव च शाश्वता द्रव्यार्थत-येति ॥ स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(१२) अधोलोकादिप्रलोकः किं जीवोऽजीवो वा-

अहं(हो)लोगखेत्तलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा ? एवं जहा इदा दिमा तेहव निरवसेसं भाणि-यव्वं० जाव अद्दाममण ॥ तिरियलोगखेत्तलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा ? , एवं चेव, एवं उड्डु-लोगखेत्तलोणं वि, नवरं अरूवि छविहा अद्दाममणो नत्थि ॥ लोणं गं भंते ! किं जीवा जहा वितियमण अत्थि उद्देसण लोयागासं नवरं अरूवी सत्त वि० जाव अहम्मत्थिकायस्स पणसा नोआगामत्थिकाण आगाम-त्थिकायस्स देसे आगासत्थिकायपणसा अद्दाममण सेसं नं चेव । (सू० ४२० +) ।

‘ अहंलोगखेत्तलोणं गं भंते ! ’ इत्यादि, ‘ एवं जहा इदा दिमा तेहव निरवसेसं भाणियव्वं ’ इति दशमशते प्रथमोद्देश-कं यथा एम्ही दिगुक्ता तथैव निरवशेषमधोलोकस्वरूपं भ-र्णितव्यम्, तच्चैवम्—“ अहंलोगखेत्तलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा अजीवा अजीवदेसा अजीव-पणसा ? , गोयमा ! जीवा वि जीवदेसा वि जीवपणसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपणसा वि ” इत्यादि, नव-शमत्यादि, अधोलोकानिर्गमलोकयोरुपायः समविधाः प्रागुक्ताः धर्माधर्माकाशास्तिकायानां देशाः ३ प्रदेशा ३ कालश्चैवम्, ऊर्ध्वलोकं तु रविप्रकाशाभ्यङ्ग्यः कालो नास्ति, तिर्यग्धोलोकयोरिव रविप्रकाशस्य भावाद्, अतः पण्डित इति ॥ ‘ लोणं गं ’ इत्यादि, ‘ जहा वीयमण अ-त्थि उद्देसण ’ इति यथा द्वितीयशते दशमोद्देशक इत्यर्थः । ‘ लोयागासं ’ इति लोकाकाशे विषयभूत जीवादय उक्ताः एवमिहापीत्यर्थः, ‘ नवरं ’ इति कवलमय विशेषः—तत्रा-र्कणः पञ्चविधा उक्ताः, इह तु समविधा वाच्याः, तत्र हि-लोकाकाशमाधारतया विवक्षितमत आकाशभेदास्तत्र ना-स्यन्ते, इह तु लोकोऽस्तिकायसमुदायरूप आधारतया विवक्षितोऽत आकाशभेदा अप्याधेया भवन्तीति सम, ते चैवम्—धर्मास्तिकाय, लोके परिपूर्णस्य तस्य विद्यमानत्वात्-धर्मास्तिकायदेशस्तु न भवति, धर्मास्तिकायस्यैव तत्र भा-वान् । धर्मास्तिकायप्रदेशाश्च सन्ति : तेष्वधर्मास्तिका-यस्यैव द्वयम् । २। एवमधर्मास्तिकायस्यैव द्वयम् । ४। तथा नो आकाशस्तिकाया, लोकस्य तस्यैव दृश्यत्वात्, आकाश-देशस्तु भवति, तदंशत्वात् लोकस्य, तत्प्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्च ३ इति सम ।

(१३) अनेकं किं जीवोऽजीवो वा ?—

अलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा ? ,

एवं जहा अत्थिकायउद्देसण अलोयागासं तेहव निरवसेसं० जाव अणंतभागूणे ॥ अहंलोगखेत्तलोणं गं भंते ! एगम्मि आगासपणसे किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपणसा ? गोयमा ! नो-जीवा जीवदेसा वि जीवपणसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपणसा वि, ज जीवदेसा ते नियमा एगिदियदेसा १, अहवा-एगिदियदेसा य वेइंदियस्स देसे २, अहवा-एगिदियदेसा य वेइंदियाण य देसा ३, एवं मज्झिक्कविरहिओ० जाव अणिदिएसु० जाव, अहवा-एगिदियदेसा य अणिदियदेसा य, ज जीवपणसा ते नियमा एगिदियपणसा १, अहवा-एगिदियपणसा य वेइंदियस्स पणसा २, अहवा-एगिदियपणसा य वेइंदि-याण य पणसा ३, एवं आइल्लविरहिओ० जाव पंचिदि-एसु अणिदिएसु तियभंगो । जे अजीवा ते दुविहा पचत्ता, तं जहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य, रूवी तेहव-जे अरूवी अजीवा ते पंचविहा पणत्ता, तं जहा—नो धम्मत्थिकाण धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पणसे २, एवं अहम्मत्थिकायस्स वि ३, ४, अद्दाममण ५। तिरियलोगखेत्तलोणं गं भंते ! एगम्मि आगासपणसे किं जीवा० १, एवं जहा अहंलोगखेत्तलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपणसा ? , गोयमा ! जीवा वि जीवदेसा वि जीवपणसा वि अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपणसा वि ” इत्यादि, नव-शमत्यादि, अधोलोकानिर्गमलोकयोरुपायः समविधाः प्रागुक्ताः धर्माधर्माकाशास्तिकायानां देशाः ३ प्रदेशा ३ कालश्चैवम्, ऊर्ध्वलोकं तु रविप्रकाशाभ्यङ्ग्यः कालो नास्ति, तिर्यग्धोलोकयोरिव रविप्रकाशस्य भावाद्, अतः पण्डित इति ॥ ‘ लोणं गं ’ इत्यादि, ‘ जहा वीयमण अ-त्थि उद्देसण ’ इति यथा द्वितीयशते दशमोद्देशक इत्यर्थः । ‘ लोयागासं ’ इति लोकाकाशे विषयभूत जीवादय उक्ताः एवमिहापीत्यर्थः, ‘ नवरं ’ इति कवलमय विशेषः—तत्रा-र्कणः पञ्चविधा उक्ताः, इह तु समविधा वाच्याः, तत्र हि-लोकाकाशमाधारतया विवक्षितमत आकाशभेदास्तत्र ना-स्यन्ते, इह तु लोकोऽस्तिकायसमुदायरूप आधारतया विवक्षितोऽत आकाशभेदा अप्याधेया भवन्तीति सम, ते चैवम्—धर्मास्तिकाय, लोके परिपूर्णस्य तस्य विद्यमानत्वात्-धर्मास्तिकायदेशस्तु न भवति, धर्मास्तिकायस्यैव तत्र भा-वान् । धर्मास्तिकायप्रदेशाश्च सन्ति : तेष्वधर्मास्तिका-यस्यैव द्वयम् । २। एवमधर्मास्तिकायस्यैव द्वयम् । ४। तथा नो आकाशस्तिकाया, लोकस्य तस्यैव दृश्यत्वात्, आकाश-देशस्तु भवति, तदंशत्वात् लोकस्य, तत्प्रदेशाश्च सन्ति ६, कालश्च ३ इति सम ।

‘ अलोणं गं भंते ! ’ इत्यादि, ‘ एवं जहा ’ इत्यादि-देशादेव दृश्यम्—अलोणं गं भंते ! किं जीवा जीवदेसा जीवपणसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपणसा ? , गोयमा ! नो जीवदेसा नो जीवपणसा, नो अजीवदेसा नो अजीवप-

एसा, एगे अजीवदव्वेदमे अणेतहि अगुरुलहुयगुणेहि संजु-
ने सव्वागामे अणेतभागुणे ' ति तत्र सर्वाकाशमनन्तभा-
गोनमित्यस्यायमर्थः—लोकलक्षणं समस्ताकाशमनन्तभा-
गेन न्यूनं सर्वाकाशमलोक इति ॥ ' अहोलोगखेलोयस्म
णे भेते ! एगम्म आगासपणसे, ' इत्यादि, नो जीवा एकप्र-
देश तेषामनवगाहनान्, बहुना पुनर्जीवानां दशस्य प्रदेशस्य
आवगाहनान् उच्यते—' जीवेदसा वि जीवपणसा वि ' ति,
यद्यपि धर्मास्तिकायाद्यजीवद्रव्यं नैकत्राकाशप्रदेशऽवगाह-
नं तथापि परमाणुकार्वाद्रव्याणां कालद्रव्यस्य आवगाह-
नादुच्यते—' अजीवा वि ' ति, ठगणुकार्वास्सकन्धदेशानां
त्ववगाहनादुक्तम्—' अजीवेदसा वि ' ति, धर्माधर्मास्तिका-
याप्रदेशयोः पुद्गलद्रव्यप्रदेशानां आवगाहनादुच्यते—' अजी-
वपणसा वि ' ति, एव ' माज्झक्खविर्गहआ ' ति दशमशत-
प्रदर्शितत्रिकभङ्ग ' अहवा एगदिदयेदसा य वेहविदयेदसा य ' इत्येवंरूपो यो मध्यमभङ्गस्तद्विर्गहतोऽसौ त्रिकभङ्गः, ' एव ' इति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वयरूपोऽप्येतद्व्यो मध्यमभङ्गस्येहास-
म्भवात्, तथाहि—छान्दियस्यैकस्यैकत्राकाशप्रदेशे बहवो देशा
न सन्ति, देशस्यैव भावान्, ' एवं आइल्लविर्गहआ ' ति, ' अहवा
एगदिदयेदसा य वेहविदयेदसा य ' इत्येवंरूपाद्यभङ्ग-
कविर्गहितस्त्रिकभङ्गः, ' एव ' इति सूत्रप्रदर्शितभङ्गद्वयरूपो-
ऽप्येतद्व्य आद्यभङ्गकस्येहासम्भवात्, तथाहि—नास्त्यैक-
त्राकाशप्रदेशे केवात्मसमुद्घाते विनैकस्य जीवस्यैकप्रद-
शसम्भयोऽसंख्यातानामेव भावादीति, ' अणिदिणसु ति-
यमंगो ' ति अनिन्द्रियेपुद्गलभङ्गकत्रयमपि सम्भवतीति कृत्वा
तेषु तद्वाच्यमिति । ' ऊवी तंहव ' ति स्कन्धादेशा-
प्रदेशा अणवधेत्यर्थः, ' नो धर्मात्थिकाय ' ति नो धर्मा-
स्तिकाय एकत्राकाशप्रदेशे संभवत्यसंख्यातप्रदेशावगाहि-
त्वात्तस्येति, ' धर्मात्थिकायस्स देसे ' ति यद्यपि धर्मा-
स्तिकायस्यैकत्राकाशप्रदेशे प्रदेश एवास्ति तथाप्यत्र देशो-
ऽवयव इत्यनर्थान्तरत्वेनावयवमात्रस्यैव विपरित्तत्वात् नि-
रेशतायाश्च तत्र सत्या अपि अविपरित्तत्वादधर्मास्तिकायस्य
देश इत्युक्तम्, प्रदेशस्तु निरुपचरित एवास्तीत्यत उच्यते
' धर्मात्थिकायस्स पणसे ' ति ' एवमहर्मात्थिकायस्स
वि ' ति ' नो अहर्मात्थिकाए अहर्मात्थिकायस्स देसे
अहर्मात्थिकायस्स पणसे ' इत्येवमधर्मास्तिकायसूत्रे वाच्य-
मित्यर्थः, ' अह्मासमओ नात्थ ' ति अरूवी चउव्विह ' ति ऊ-
र्ध्वलोकेऽह्मासमयो नास्तीति अरूपणश्चतुर्विधा—धर्मा-
स्तिकायदशादयः ऊर्ध्वलोक एकत्राकाशप्रदेशे सम्भव-
तीति । ' लोगस्स जहा अहोलोगखेलोयस्स एगम्मि
आगासपणसे ' ति अधोलोकक्षेत्रलोकस्यैकत्राकाशप्रदेशे
यद्द्रव्यमुक्तं तल्लोकस्याप्येकत्राकाशप्रदेशे वाच्यमित्यर्थः,
संबद्धम्—' लोगस्स णे भेते ! एगम्म आगासपणसे किं जीवा
जीवेदसा जीवपणसा ? पुच्छा गायमा ! नो जीवे ' त्यादि
प्राग्वत् । ' अहोलोगखेलोय अणेतो वणपज्जव ' ति अ-
धोलोकक्षेत्रलोके अनन्ता वर्णपर्यधा, एकगुणकालकादीनां
मनन्तगुणकालाद्यवसानानां पुद्गलानां तत्र भावान् । अलो-
कसूत्रे ' नेवत्थि अगुरुलहुयपज्जव ' ति अगुरुलघुपर्यवोप-
तद्रव्याणां पुद्गलादीनां तत्राभावान् ।

(१४) लोकः कति महालयादिः—

लोके णं भेते ! के महालये पञ्चे ? गायमा ! अपन्नं

जंबुद्वीवे दीवे सव्वदीवा ० जाव पण्णिवेणं, तेणं कालेणं
तेणं समणं छ देवा महिद्धीया ० जाव महसक्खा, जंबुद्वीवे
दीवे मंदरे पव्वण मंदरचलियं मव्वओ ममंता मंपरिक्खि-
त्ता णं चिंदुज्जा, अहे णं चत्तारि दिमाकुमारीओ महत्त-
रियाओ चत्तारि बलिपिंडे गहाय जंबुद्वीवस्स दीवस्स
चउसु वि दिमासु बहियाभिमुहीओ ठिच्चा ते चत्तारि व-
लिपिंडे जमगममं बहियाभिमुहं पण्णिवेज्जा, पभू णं
गायमा ! ताओ एगमंगे देव ते चत्तारि बलिपिंडे धर-
णितलमसंपत्ते खिप्पाभेव पडिमाहरित्तणं, ते णं गायमा !
देवा ताए उक्किट्ठाए ० जाव देवगए एगे देव पुग्च्छा-
भिमुहे पयाए एवं दाहिणाभिमुहे एवं पव्वथाभिमुहे एवं
उत्तराभिमुहे एवं उट्ठाभिमुहे ० एगे देव अहोभिमुहे पयाए ।
तेणं कालेणं तेणं समणं वाममहस्साउए दारण पयाए,
तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियगे पहीणा भवन्ति, णो
चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणन्ति, तए णं तस्स दारगस्स
आउए पहीणे भवति णो चेव णं ० जाव संपाउणन्ति, तए णं
तस्स दारगस्स अट्ठिमिजापहीणा भवन्ति णो चेव णं ते देवा
लोगंतं संपाउणन्ति, तए णं तस्स दारगस्स आयत्तमे वि
कुलवंसं पहीणे भवति णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपा-
उणन्ति, तए णं तस्स दारगस्स नामगाए वि पहीणे भवति
णो चेव णं ते देवा लोगंतं संपाउणन्ति, तमि णं भेते देवा-
णं किं गए बहुए अगए बहुए ? गायमा ! गए बहुए नो
अगए बहुए, गयाउ मे अगए अमंखेज्जहभागे अगयाउ मे
गए अमंखेज्जगुणे लोए णं गायमा ! एमहालए पञ्चे ।

(१५) अलोकः कतिमहालयः—

अलोके णं भेते ! के महालये पञ्चे ? गायमा ! अयन्नं
ममयखेत्ते पणयालीमं जोगणमयमहस्साइ आयासवि-
क्खंभेणं जहा खेदए ० जाव पण्णिवेणं । तेणं कालेणं
तेणं समणं दम देवा महिद्धीया तंहव ० जाव मंपरि-
क्खित्ता णं मंचिंदुज्जा, अहे णं अट्ठ दिमाकुमारीओ मह-
त्तरियाओ अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स
चउसु वि दिमासु चउसु वि विदिमासु बहियाभिमुहीओ
ठिच्चा अट्ठ बलिपिंडे गहाय माणुसुत्तरस्स पव्वयस्स जम-
गममं बहियाभिमुहीओ पण्णिवेज्जा, पभू णं गायमा ! तओ
एगमंगे देवे ते अट्ठ बलिपिंडे धरणितलमसंपत्ते खिप्पाभेव
पडिमाहरित्तणं, ते णं गायमा ! देवा ताए उक्किट्ठाए ० जाव
देवगए लोगंसि ठिच्चा असंभावपट्टवणाए एगे देव पुग्च्छा-
भिमुहे पयाए, एगे देव दाहिणापुग्च्छाभिमुहे पयाए, एवं ०
जाव उत्तरपुग्च्छाभिमुहे एगे देव उट्ठाभिमुहे एगे देव अ-
होभिमुहे पयाए, तेणं कालेणं तेणं समणं वाममयम-
हस्साउए दारण पयाए, तए णं तस्स दारगस्स अम्मा

पियरो पहीणा भवन्ति नो चेव शं ते देवा अलोयंतं संपाउणंति, तं चेव०, तेमि शं देवाणं किं गए बहुए अगए बहुए ? , गोयमा ! नो गए बहुए अगए बहुए गयाउ से अगए अणंतगुणं, अगयाउ से गए अणंतभागे अलोए शं गोयमा ! एमहालए पञ्चेत्ते । (सू० ४२१)

‘सव्वदीव’ इति इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—‘समुद्गाणं अम्भेतरणं सव्वखुद्दाए वहे तेस्सापुणसंठाणसंठिणं वहे गहचक्रवालसंठाणसंठाणं वहे पुक्खरकजियासंठाणसेठाणं वहे पांडिपुञ्जचंदसंठाणसंठाणं एकं जायणसयसहस्सं आयामायकखेभणे तिस्सि जायणसयसहस्सां सोलसय सहस्सां दोसि य सत्तावीसे जायणसए तिस्सि य कोसे अट्ठार्यासे च धणुसयं नेस्स अगुलाइ अज्जगुलं च किञ्चि विसंसाहियं’ इति ‘नाए उक्कट्टाए’ इति इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—‘तुंग्याए चवलाए चडाए सिद्धाए उड्डयाए जयणाए छुयाए दिव्वाए’ इति तत्र त्वरितया—आकुलया चपलया—कायचापल्येन चण्डया—गौद्रया गन्गुत्कपयोगात् सिहया—दाह्यास्थिरतया उड्डतया—दण्पातिशयेन जायिन्या—विपलजलचनं छुकया—निपुणया दिव्यया—दिवि भवयति, ‘पुरच्छाभिमुहं’ इति मधेपक्षया, ‘आसत्तमे कुलधेसे पहीणे’ इति कुलरूपो घंशः प्रहीणो भवति आरुतमादिपं घंश्यात्, सप्तममपि घंश्य यायादित्यर्थः, ‘गयाउ से अगए अस्सेज्जगुणं अगयाउ से गए अस्सेज्जगुणं’ इति, ननु पूर्वादिषु प्रत्येकमज्जगुप्रमाणत्वात्तत्कस्योर्ध्वाधश्च किञ्चिन्न्यूनाधिकसमज्जगुप्रमाणत्वात्तत्कस्य गत्या गच्छन्तां देवानां कथं पदस्वापि दिवु गतादगते जयमस्सयातभागमात्रम्, अगताच्च गतमस्सयातगुणमिति ? , केचवेपस्यादितं भावः, अत्रोच्यते—यनचतुरस्त्राकृतस्य लोकस्यैव कल्पितत्वाच्च दोषः, ननु यद्युक्तस्वरूपयाऽपि गत्या गच्छन्तां देवा लोकान्तं बहुनापि कालेन न लभन्ते तदा कथमच्युताज्जनजन्मादिषु द्रागवतरन्ति ? , यद्युक्तस्त्रस्याल्पत्वादवतरणकालस्येति, सत्यम्, किन्तु—मन्देयं गतिं, जिनजन्माद्यवतरणगतिस्तु शीघ्रतमेति । ‘असम्भाषपट्टयणाए’ इति असद्गताधिकल्पनयन्यर्थः । पूर्वं लोकालोकवक्रव्यतोक्ता ।

(१६) अथ लोकैकप्रदेशगतं वक्रव्यविशेषं दर्शयन्नाह—

लोगस्स शं भंते ! एगम्मि आगामपएसे जे एगिदियपएसा० जाव पंचिदियपएसा अणिदियपदेसा अन्नमन्नवद्धा, अन्नमन्नपुट्टा० जाव अन्नमन्नसमभरषडसाए चिट्ठति, अत्थि शं भंते ! अन्नमन्नस्स किञ्चि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पायंति छविच्छेदं वा करेति ? , शो तिण्ढे समंढे, मे कण्ढेणं भंते ! एवं बुच्चइ लोगस्स शं एगम्मि आगामपएसे जे एगिदियपएसा० जाव चिट्ठति शं अत्थि शं भंते ! अन्नमन्नस्स किञ्चि आबाहं वा० जाव करेति ? , गोयमा ! मे जहानापए नड्डिया सिया सिंगागारचारुवेसा • जाव कलिया रंगट्ठाणंमि जगमयाउलंमि जगमयसह-

स्साउलंमि बत्तीसइविहस्स नड्डस्स अन्नयरं नड्डविहि उवदंसेआ, मे नूणं गोयमा ! ते पच्छगा तं नड्डियं अणिमिसाए दिट्ठीए सव्वओ समंता समभिलोएन्ति ? , हंता समभिलोएन्ति, ताओ शं गोयमा ! दिट्ठीओ तंसि नड्डियंसि सव्वओ समंता सभिपडियाओ ? , हंता सभिपडियाओ, अत्थि शं गोयमा ! ताओ दिट्ठीओ तीसे नड्डियाए किञ्चि वि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएन्ति छविच्छेदं वा करेति ? , शो तिण्ढे समंढे, अहवा—मा नड्डिया तासि दिट्ठीणं किञ्चि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएन्ति छविच्छेदं वा करेइ ? , शो तिण्ढे समंढे, ताओ वा दिट्ठीओ अन्नमन्नाए दिट्ठीए किञ्चि आबाहं वा वाबाहं वा उप्पाएन्ति छविच्छेदं वा करेति ? , शो तिण्ढे समंढे, से तेण्ढेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ तं चेव० जाव छविच्छेदं वा करेति॥ (सू० ४२२)

लोगस्स शं मित्यादि, ‘अत्थि शं भंते !’ इति असत्यं भदन्त ! पत्तं इह च त इति शेषो दृश्यः, ‘जाव कलिया’ इति इह यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—‘संगयगयहसि—यमणिर्याचिद्विगवलात्मलितियसंलावतितउणजुसोवयारक—लिय’ इति, ‘बत्तीसइविहस्स नड्डस्स’ इति डाप्रिशव्विध्या—भेदा यस्य तत्तथा तस्य नात्रस्य, तत्र इहा—मृगशृपभनुरगनरमकर्णवहगश्यालकाकन्नगादभक्तिचित्रा—नामैको नात्रार्थाधः, एतच्च गिताभिनयनमिति संभाव्यते, पञ्चमन्येऽन्येकविंशतिधयो गजप्रश्नकृतानुसारतो व्याख्याः ।

लोकैकप्रदेशार्थाधकाराद्वेदमाह—

लोगस्स शं भंते ! एगम्मि आगामपएसे जहन्नपए जीवपएसाणं उक्कोमपए जीवपएसाणं सव्वजीवाणं य कयरे कयरेहिंता० जाव विसंसाहिया वा ! , गोयमा ! सव्वत्थोवा लोगस्स एगम्मि आगामपएसे जहन्नपए जीवपएसा, सव्वजीवा अस्सेज्जगुणा, उक्कोमपए जीवपएसा विसंसाहिया सेवं भंते ! भंते ! इति । (सू० ४२३)

‘लोगस्स शं’ मित्यादि, अस्य व्याख्या—यथा किलनेषु त्रयोदशसु प्रदेशेषु त्रयोदश प्रदेशकानि दिग्दशकस्पर्शानि त्रयोदश द्रव्याणि स्थितानि तेषां च प्रत्याकाशप्रदेशं त्रयोदश त्रयोदश प्रदेशा भवन्ति, एवं लोकाकाशप्रदेशेऽनन्तजीवावगाहेनैकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्ता जीवप्रदेशा भवन्ति लोकं च मृत्पा अनन्तजीवात्मका निगोदा पृथिव्यादिसर्वजीवान्तर्ययकतुल्याः सन्ति, तेषां चैकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे जीवप्रदेशा अनन्ता भवन्ति तेषां च जघन्यपदे एकत्राकाशप्रदेशे सर्वस्वाका जीवप्रदेशाः, तत्र्यश्च सर्वजीवा असंख्यगुणाः, उक्कट्टपदे पुनस्तेभ्यो विशेषार्थाधका जीवप्रदेशा इति ॥ अयं च सूत्रार्थोऽसूत्रिभूद्धागाथाभिर्भावनीयः—

“लोगस्सेगपप्से, जहन्नपयस्मि जियपएसाणं ।

उक्तासपय य तद्वा, सञ्चयिष्यामि च के बहुयाः । १ । इति प्रश्नः,

उत्तर पुनरत्र—

योवा जहन्नयपय, जियपयसा जिया असंखगुणा ।

उक्तासपयपयसा, तत्रो विमर्साहिया भयिया ॥ २ ॥

अथ जघन्यपदमुत्कृष्टपदं चोच्यते—

तत्थ पुण जहन्नयपय, लागतो जत्थ कामणा तिदिमि ।

छादिसिमुक्तासपय, समस्तगोलास्मि गगणत्थ ॥ ३ ॥

तत्र—तयोर्जघन्यतरपदयोर्जघन्यपदं लोकान्ते भवति 'ज' त्थ 'ति' यत्र गोलके स्पर्शना निगोददेशेऽस्ति सृष्ट्वेव दिक्षु भवति शेषदिशामलोकैनावृत्तत्वात्, सा च खण्डगोल एव भवतीति भावः 'छादिसि' ति यत्र पुनर्गोलके पद-
स्थाप दिक्षु निगोददेशः स्पर्शना भवति तत्रोत्कृष्टपदं भवति तच्च समस्तगोलैः परिपूर्णगोलके भवति, नान्यत्र, खण्ड-
गोलके न भवतीत्यर्थः, सम्पूर्णगोलकश्च लोकमध्य एव स्यादिति ।

अथ पञ्चनमशाशूमान आह—

उक्तासमसंखगुणं, जहन्नयाओ पयं हवइ किनु ? ।

नणु तिदिमि कुसणाओ, छादिसि कुसणा भंय वुगुणा ॥ ४ ॥

उत्कर्षम्—उत्कृष्टपदमसंख्यातगुणं जीवप्रदेशोपेतया जघन्य-
कात्पदादिति गम्य भवति, किन्तु—कथं तु, न भवतीत्यर्थः, कस्मादेवम् ? इत्याह—ननु—निश्चितम्, अक्षमायां वा ननुशब्दः, त्रिदिक्षुस्पर्शनायाः सकाशात् पददिकस्पर्शना भवेद् द्विगुणति, इह च काकुपाटादेतुल्यं प्रतीयत इति, अ-
तो द्विगुणमेवोत्कृष्टं पदं स्यात्संख्यातगुणं च तदिष्यते, जघन्यपदाश्रितजीवप्रदेशोपेतया संख्यातगुणसंयुक्तयोः विशेषाधिकजीवप्रदेशोपेतत्वात्तस्येति । इदोत्तरम्—

योवा जहन्नयपय, निगोयामसावगाहणाकुसणा ।

कुसणासंखगुणत्ता, उक्तासपय असंखगुणा ॥ ५ ॥

स्तोका—जीवप्रदेशा जघन्यपदे कस्मात् ? इत्याह—नि-
गोदमात्रे क्षेत्रोऽवगाहना येषां ते तथा, एकावगाहना इत्य-
र्थः, तत्रैव यत्स्पर्शनम्—अवगाहनं जघन्यपदस्य तन्निगो-
दमात्रावगाहनस्पर्शनं तस्मात्, खण्डगोलकानिष्पादकनि-
गोदैस्तस्यासंस्पर्शनादित्यर्थः, भूम्यासम्प्रापवरककोणान्ति-
मप्रदेशसदृशा हि जघन्यपदाख्यः प्रदेशः, तच्चालोकसम्ब-
न्धादकावगाहना एव निगोदाः स्पृशन्ति, न तु खण्डगो-
लानिष्पादकाः, तत्र किल जघन्यपदं कल्पनया जीवशते
स्पृशति, तस्य च प्रत्येकं कल्पनयैव प्रदेशलक्षं तत्रावगा-
हमित्येवं जघन्यपदे कोटी जीवप्रदेशानामवगाहनेत्येवं स्तो-
कास्तत्र जीवप्रदेशा इति । अथोत्कृष्टपदजीवप्रदेशपरिमाण-
मुच्यते—'कुसणासंखगुणत्ता' ति स्पर्शनायाः—उत्कृष्टपदस्य
पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैः संस्पर्शनाया यदसंख्यातगुण-
त्वं जघन्यपदापेतया तत्तथा तस्माज्जितोत्कृष्टपदेऽसंख्या-
तगुणा जीवप्रदेशा जघन्यपदापेतया भवन्ति, उत्कृष्टपदं
हि सम्पूर्णगोलकनिष्पादकनिगोदैरेकावगाहनैरसंख्यैः त-
थोत्कृष्टपदाविमोचनेनैकैकप्रदेशपरिहानिभिः प्रत्येकमसंख्ये-
यैरेव स्पृष्टम्, तच्च किल कल्पनया कोटीसहस्रेण जी-
वानां स्पृश्यते, तत्र च प्रत्येकं जीवप्रदेशलक्षस्यावगाह-
नाजीवप्रदेशानां दशकोटीकोट्योऽवगाहाः स्युरित्येवमुत्कृ-
ष्टपदे न संख्येयगुणा भावनीया इति ।

अथ गोलकप्रकरणायह—

उक्तासपयममांशुं, निगोयओगाहणा सञ्चयो ।

निष्फाहज्जइ गोला, पयसपरिबुद्धिहार्णाहि ॥ ६ ॥

उत्कृष्टपदं—विवाक्षितप्रदेशम् अमुञ्चद्भिः निगोदावगाहनाया
एकस्याः सर्वतः—सर्वासु दिक्षु निगोदान्तराणि स्थापयद्भि-
निष्पाद्यते गोलः, कथम् ? प्रदेशपरिबुद्धिहार्णाभिः—कार्त्त-
प्रदेशान् विवाक्षितावगाहनाया आक्रामाद्भिः कार्त्तद्विमुञ्च-
द्भिस्त्यर्थः, एवमेकगोलकानिष्पत्तिः । स्थापना चयम्—०

गोलकान्तरकल्पनायाह—

तत्तो स्थिय गोलाओ, उक्तासपयं मइनु जा अओ ।

होइ निगोओ तांम वि, अओ निष्फज्जती गोला ॥ ७ ॥

तमेवाकलक्षणं गोलकमाश्रित्यायां गोलके निष्पाद्यते,
कथम् ? उत्कृष्टपदं प्राक्तनगोलकसंख्यान्ध विमुच्य याऽन्यो
भवति निगोदस्तिस्मिन्नुत्कृष्टपदकल्पनेनेति ।

तथा च यत्स्यात्तदाह—

एवं निगोयमेतं, खेत्ते गोलस्स होइ निष्फत्ता ।

एव निष्पाज्जंत, लोण गोला असंखिज्जा ॥ ८ ॥

एवम्—उत्क्रमेण निगोदमात्रे क्षेत्रे गोलकस्य भवति
निष्पत्तिः, विवाक्षितनिगोदावगाहानिर्गन्तनिगोदप्रदेशानां गो-
लकान्तरानुप्रवेशान्, एवं च निष्पाद्यन्ते लोकं गोलका
असंख्यया, असंख्येयत्वात् निगोदावगाहनानाम्, प्रान्तिनगो-
दावगाहनं च गोलकानिष्पत्तिरिति ।

अथ किमिदमेव प्रान्तगोलकं यदुक्तमुत्कृष्टपदं तदेवह

प्राप्तमुनान्यत् ? इत्यस्यामाशङ्कयामाह—

धवहारनण्ण इमं, उक्तासपया वि पत्तिया चव ।

जे पुण उक्तासपये, नेच्छइ य होइ ते वेच्छं ॥ ९ ॥

व्यवहारनयेन—सामान्येन इदम्—अनन्तरागोक्तमुत्कृष्टपद-
मुक्तम्, काष्ठा चेदमध्ययम्, तेन नेहदं प्राप्तमित्यर्थः
स्यात्, अथ कस्मादेवम् ? इत्याह—'उक्तासपया वि पत्तिया
चव' ति न केवलं गोलका असंख्ययाः उत्कर्षप-
दान्यापि परिपूर्णगोलकप्ररूपितानि एतावन्त्येव—असंख्ये-
यान्येव भवन्ति यस्मात्ततो न नियतमुत्कृष्टपदं किञ्चन-
स्यादिति भावः, यत्पुनरुत्कृष्टपदं नैर्धायिकं भवति सर्वो-
त्कर्षयोगाद् यद्वह प्राप्तमित्यर्थः, तद्वन्त्ये ।

तदेवाह—

शायरनिगोयविग्गह-गयथा जत्थ समहिआ अओ ।

गोला हुज्ज सुबहुला, नेच्छइ पये तदुक्तामे ॥ १० ॥

बादरनिगोदानां—कन्दार्दीनां विप्रहगतिकादयो बादरनिगो-
दाविप्रहगतिकादयः, आदिशब्दश्चेदाविप्रहगतिकाद्यरोधा-
र्थः, यत्रोत्कृष्टपदे समधिका अन्ये—सूक्ष्मनिगोदगोलके-
भ्योऽपरं गोलका भवेयुः सुबहुला नैर्धायिकपदं तदुत्कर्षम्,
बादरनिगोदा हि पृथिव्यादिषु पृथिव्यादयश्च स्वस्थानेषु
स्वरूपतो भवन्ति न सूक्ष्मनिगोदवत्सर्वत्रत्यतो यत्र क-
चित्ते भवन्ति तदुत्कृष्टपदं तात्त्विकमिति भावः ।

एतदेव दर्शयन्नाह—

इहण पडुच्च सुहुमा, बहुनुला पायसो सगलगोला ।

ता वायगइगहणं, कीरइ उक्तासपयांम ॥ ११ ॥

'इहण' ति बादरनिगोदाश्रयणं विना सूक्ष्मनिगोदान्
प्रतीयन् बहुनुल्याः—निगोतसंख्यया समानाः प्रायशः, प्रा-

योप्रहणमेकादिना न्यूनाधिकत्वे व्यभिचारपरिहारायार्थम्, क
पेते ? इत्याह—सकलगोलाः, न तु खण्डगोलाः, अतो
न नियते किञ्चिदुत्कृष्टपदे लभ्यते, यत एव ततो वा-
द्वर्गनिगोदादिप्रहणं कियते उत्कृष्टपदे ।

अथ गोलकादीनां प्रमाणमाह—

गोला य असंख्यज्ञा, ह्येति निगोया असंख्यया गोले ।

एकैको उ निगोश्चो, अणेतजीवो मुण्येयत्वा ॥ १२ ॥ (५०)

(जीवप्रदेशपरिमाणप्ररूपणापूर्वकं निगोदादीनामवगाहना-
मानादिप्ररूपणा 'आगाहणा' शब्दे तृतीयभागे ८३ पृष्ठ
गता)

अथ सर्वजीवभ्य उत्कृष्टपदजीवप्रदेशा विशेषाधिका इति

विभागीयुस्तेषां सर्वजीवानां च नायत्समतामाह—

गोले जीवो य समा, पणसञ्चो जे च सव्वजीवा वि ।

ह्येति समोगाहणया, मज्झिमआगाहणे पण्य ॥ २३ ॥

गोलको जीवश्च समौ प्रदेशतः—अवगाहनाप्रदेशानाधि-
न्य, कल्पनया द्वयोरपि प्रदेशदशसहस्र्यामवगाहत्वात्, 'जे
च' ति यस्माच्च सर्वजीवा अपि सूत्रमा भवन्ति समावगा-
हनका मध्यमावगाहनाप्राधन्य, कल्पनया हि जघन्याव-
गाहना पञ्चप्रदेशसहस्राणि उत्कृष्टा तु पञ्चदशानि द्वयोश्च
मीलनेनार्द्धीकरणेन च दश सहस्राणि मध्यमा भवतीति ।

तेण फुट्टं चिय सिद्धं, एणपणम्मि जे जियपणसा ।

ते सव्वजीवतुल्ला, सुणसु पुणे जह विसेसहिया ॥ २४ ॥

इह किलासद्भावस्थापनया कोटीशतसंख्याप्रदेशस्य जी-
वस्याकाशप्रदेशदशसहस्र्यामवगाहस्य जीवस्य प्रतिप्रदेश
प्रदेशलक्षं भवति, तच्च पूर्वोक्तप्रकारतो निगोदवर्तिना
जीवलक्षेण गुणितं कोटिसहस्रं भवति, पुनरपि च तद-
कगोलवर्तिना निगोदलक्षेण गुणितं कोटीकोटीदशकप्रमाणं
भवति, जीवप्रमाणमप्येतदेव । तथाहि—कोटीशतसंख्यप्र-
देश लोके दशसहस्रावगाहनां गोलानां लक्षं भवति, प्रति-
गोलकं च निगोदलक्षकल्पनात् निगोदानां कोटीसहस्रं
भवति, प्रतिनिगोदं च जीवलक्षकल्पनात् सव्वजीवानां
कोटीकोटीदशक भवतीति ।

अथ सर्वजीवभ्य उत्कृष्टपदगतजीवप्रदेशा विशेषाधिका

इति दृश्यते—

जे सति केड खंडा, गोला लोगतवत्तिणो अण्णे ।

वायरविग्गहिण्हि य, उक्कोसपयं जमम्भहियं ॥ २५ ॥

यस्माद्व्यवन्ते केचित्खण्डा गोला लोकात्तवर्तिनः 'अण्णे'
स्ति पूर्णगोलकेभ्योऽप्येता जीवराशः, कल्पनया कोटी-
कोटीदशकरूप ऊना भवति, पूर्णगोलकनायामेव तस्य—यथा-
क्रम्य भावात्, ततश्च येन जीवराशना खण्डगोलका
पूर्णाभूताः स सर्वजीवराशेऽर्पनीयते असद्गतत्वात्तस्य, स
च किल कल्पनया कोटीमानः, तत्र चापनीते सर्वजीवरा-
शः स्नोकतरा भवति, उत्कृष्टपदे तु यथाक्रमप्रमाणमेवति
तत्त्वतो विशेषाधिक भवति, समता पुनः खण्डगोलानां
पूर्णताविवक्षणादुक्कति, तथा वाद्वर्गविप्रहिकैश्च वाद्वर्गनिगो-
दादिजीवप्रदेशात्कृष्टपदं यद्—यस्मात्सर्वजीवराशेभ्यधिकं
नतः सर्वजीवभ्य उत्कृष्टपदे जीवप्रदेशा विशेषाधिका भव-

तीति । इयमत्र भावना—वाद्वर्गविप्रहगांतकाशीनामनस्तानां
जीवानां सूक्ष्मजीवासंख्येयभागवर्तिनां कल्पनया कोटीप्राय-
संख्यानां पूर्वोक्तजीवराशिप्रमाणे प्रक्षेपणेन समताप्राप्ताद्यपि
तस्य वाद्वर्गदिजीवराशः कोटीप्रायसंख्यस्य मध्यावृत्तकर्षतो-
ऽसंख्येयभागस्य कल्पनया शतसंख्यस्य विवक्षितसूक्ष्मगो-
लकावगाहनायामवगाहनात् एकैकस्मिन् प्रदेशे प्रत्येक
जीवप्रदेशलक्षस्यावगाहत्वात् लक्षस्य च शतगुणत्वेन को-
टीप्रमाणत्वात् तस्याधोत्कृष्टपदे प्रक्षेपात्पूर्वोक्तमुत्कृष्टपदजी-
वप्रदेशमानं कोट्याधिकं भवतीति ।

यस्मादेवम—

तम्हा सव्वेहियो, जीवेहियो फुट्टं गहेयव्वं ।

उक्कोसपयणसा, ह्येति विसेसहिया नियमा ॥ २६ ॥

इयमेव प्रकारान्तरण भाव्यते—

अहवा जेण बहुसमा, मुहुमा लोपऽवगाहणाए य ।

तेणेकक जीव, बुद्धीणे विरल्लण लोप ॥ २७ ॥

यतो बहुसमाः—प्रायेण समाना जीवसंख्यया कल्पनया
एकैकावगाहनायां जीवकोटीसहस्रस्यावस्थानात्, ख-
ण्डगोलकेभ्योऽभिचारपरिहारार्थं चह बहुप्रहणे सूत्रमाः—
सूत्रमनिगोदगोलकाः कल्पनया लक्षकल्पाः लोक—चतुर्द-
शगज्ज्वात्मके, तथाऽवगाहनया च समाः, कल्पनया दशसु
दशसु प्रदेशसहस्रेष्ववगाहत्वात्, तस्मादेकप्रदेशावगाहजी-
वप्रदेशानां सर्वजीवानां च समताप्राप्त्यानायामेकैकं जीव-
बुद्ध्या 'विरल्लण' ति केवलसमुद्घातगत्या विस्तार्य-
ल्लोक । अयमत्र भावार्थः—यावन्ता गोलकस्यैकत्र प्रे-
शे जीवप्रदेशा भवन्ति, कल्पनया कोटीकोटीदशकप्रमा-
णास्तावन्त एव विस्तारितेषु जीवेषु लोकस्यैकत्र प्रदेशे
ते भवन्ति सर्वजीवा अप्येतत्समाना एवति ।

अत एवाह—

एवं पि समा जीवा, एणपणसगयजियपणसेहि ।

वायरवाहुल्ला पुण, ह्येति पणसा विसेसहिया ॥ २८ ॥

एवमपि न केवलं 'गोले जीवो य समा' इत्यादिना पू-
र्वोक्तन्यायेन समा जीवा एकप्रदेशगतैर्जीवप्रदेशैरिति, उ-
त्तरार्द्धस्य तु भावना, प्राग्बद्धसेयेति ।

अथ पूर्वोक्तराशानां निदर्शनान्याभिधत्सुः प्रस्तावयन्नाह—

तेस्मि पुण रासीणां, निदर्सिणामिणे भणामि पण्णखं ।

सुहगहणगाहणत्थे, ठवणा रासिणमाणेहि ॥ २९ ॥

गोलानां लक्षस्वमेकं, गोले गोले निगोयलक्षस्व तु ।

एकैको य निगोप, जीवाणे लक्षस्वमेकैको ॥ ३० ॥

कोटिसयमेवजीव—पणसमाणं तमेव लोगस्स ।

गोल—निगोय जियाणे, दस उ सहस्सा समोगाहो ॥ ३१ ॥

जीवस्वमेकैकोस्स य, दसगाहस्सावगाहिणो लोग ।

एकैकोम्म पणसे, पणमलखे समोगाहो ॥ ३२ ॥

जीवसयस्स जहण, पर्याम्म कोडी जियपणमाण ।

आगाहा उक्कोमे, पर्याम्म वेत्तल्ल पणसगं ॥ ३३ ॥

कोटिसहस्रसजियाणं, कोडाकोडादसपणमाणं ।

उक्तासे आगादा, सम्बन्धित्याऽर्थात्तया चैव ॥ ३५ ॥
कोडी उक्तासपय-मि बायर्जियण्णसपय-संज्ञो ।
साङ्गण्यमन्त्रियं चिय, कायस्य खड्गोलाण ॥ ३५ ॥
उक्तपदे सन्मज्जीवप्रदेशशरीराणांकोटीप्रमाणो बाय-
जीवप्रदेशानां प्रक्षेपः कार्यः, शनकल्पत्वादिद्वयान्तसूक्ष्मगो-
लकावगाढबायर्जीवानाम्, तेषां च प्रत्येकं प्रदेशलक्षस्यो-
क्तपदेऽर्थात्स्थितत्वात्, तन्मालेन च कोटीसङ्ख्यावादिनि,
तथा सर्वजीवराशेर्मध्याच्छाधनकम्—अपनयनम् ' एतिय
चिय ' ति एतावतामेव—कोटीसंख्यानामेव कर्तव्यम्,
खड्गोलाणाम् खड्गोलकपूर्णताकरणे नियुक्तजीवानां त-
न्नामसङ्ख्याविकल्पादिति ।
एतस्मि जहासंभव-मन्त्रोवायं केरुज्ज रासीण ।
सम्भावञ्चो य जाणि-उज ते अणुता असंख्वा वा ॥ ३६ ॥
इहार्थोपनयो यथास्थानं प्रायः प्राग् दर्शित एव ' अणुता '
ति निगोदे जीवा यद्यपि लक्षमाना उक्तास्तथाऽप्यनन्ता,
एवं सर्वजीवा अपि, तथा निगोदादयो ये लक्षमाना उक्तास्ते-
ऽप्यसंख्येया अवसंता इति । भ० ११ श० ११ उ० ।

(१७) असंख्येयेषु लोकेषु अनन्तानि रात्रिन्दिवान्याह-
तेण कालेण तेण समणं पामावच्चिज्जा (ते) थेरा
भगवंतो जणव समणे भगवं महावीर तेणव उवागच्छन्ति
उवागच्छिता समणस्म भगवञ्चो महावीरस्म अदूरसामंते
ठिच्चा एवं वदामी-मे नूणं भंते ! असंख्वाजे लोए
अणता राईदिया उप्पज्जिमु वा उप्पज्जंति वा उप्पजि-
स्मंति वा विगच्छिमु वा विगच्छन्ति वा विगच्छिस्मंति वा
परीत्ता राईदिया उप्पज्जिमु वा उप्पज्जंतिमु वा उप्पज्जिस्मंति
वा विगच्छिमु वा विगच्छन्ति वा विगच्छिस्मंति वा ? इता
अज्जो ! असंख्वाजे लोए अणता राईदिया तं चैव, से केणद्वेणं
जाव विगच्छिस्मंति वा ? भे नूणं भंते ! अज्जो ! पामंशं
अरहया पुरिसादाणीणं मासए लोए वुइए, अणादी-
ए अणवदग्गे परित्ते परिवुडं हेट्ठा वित्थिण्णे गज्जे
संखित्ते उप्पि विसालं अहे पलियं कसंठिए मज्जे वरवहर-
विग्गहिते उप्पि उद्धमुइगाकारसंठिए तस्मिं च णं साम-
यंसि लोणींसि अणादियंसि अणवदग्गंसि परित्तंसि
परिवुडंसि हेट्ठा वित्थिणंसि मज्जे संखित्तंसि उप्पि
विसालंसि अहे पलियं कसंठियंसि मज्जे वरवहरविग्ग-
हियंसि उप्पि उद्धमुइगाकारसंठियंसि अणता जीवघणा
उप्पज्जिता उप्पज्जिता निलीयंति परित्ता जीवघणा उप्प-
ज्जिता उप्पज्जिता निलीयंति । मे नूणं भूए उत्पन्ने विगाए
परिणए अजीविहिं लोक्कति पलोक्कइ, जे लोक्कइ से लोए ?
इता भगवं [ते] !, से सेणद्वेणं अज्जो ! एवं वुच्चइ
असंख्वाजे तं चैव । तप्पमिति च णं ते पासावच्चिज्जा थेरा
भगवंतो समणं भगवं महावीरं पच्चमिजाणंति सव्वन्न-
सव्वदरिसी, तए णं ते थेरा भगवंतो यमणं भगवं महा-

वीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वदामी-
इच्छामि णं भंते ! तुम्हं भंतिए चाउज्जामाञ्चो धम्माञ्चो
पंच महव्वइयं सप्पडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विह-
रित्तए, अहासुइं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंघं करेह, तए णं
ते पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाव चरिमेहिं उस्मा-
सनिस्सासेहिं सिद्धा जाव सव्वदुक्खप्पहीणा अत्थेगति-
या देवा देवल्लोएसु उववक्का । (सू० २२६)

' तेण कालेण ' इत्यादि, नत्र ' असंख्वाजे लोए ' ति असं-
ख्यातऽसंख्यातप्रदेशात्मकत्वात् लोके—चतुर्दशरज्ज्वात्मके
क्षेत्रलोके आधारभूते ' अणता राईदिय ' ति अनन्तपरिमा-
णानि रात्रिन्दिवानि—अहोरात्राणि ' उप्पज्जिमु ' वा ' इत्या-
दि, उत्पन्नानि वा उत्पद्यन्ते वा उत्पत्स्यन्ते वा, पृच्छ-
तामयमभिप्रायः—यदि नामासंख्यातो लोकस्तदा तदा-
नन्तानि तानि कथं भवितुमर्हन्ति ? , अल्पवादाधारस्य
महत्वाच्चाधेयस्योत, तथा ' परित्ता राईदिय ' ति परित्ता-
नि—नियतपरिमाणानि नानन्तानि, इहायमभिप्रायः—यद्यन-
न्तानि तानि तदा कथं परित्तानि ? इति विरोधः, अत्र
हन्तेत्याद्युत्तरम्, अत्र चायमभिप्रायः—असंख्यातप्रदेशोऽपि
लोकेऽनन्ता जीवा वर्तन्ते, तथापि धम्मरूपत्वाद्, एकत्रा-
धेय सहस्रादिसंख्यप्रदीपप्रभा इव, ते चैकत्रैव समयादिके
कालेऽनन्ता उत्पद्यन्ते विनश्यन्ति च, स च समयादिकाल-
स्तु साधारणशरीराद्यभ्यायामनन्तेषु प्रत्येकशरीराद्यस्थायां
च परित्तेषु प्रत्येकं वर्तते, तस्मिन्तलक्षणपर्यायरूपत्वा-
त्तस्य, तथा च कालोऽनन्तः परित्तश्च भवतीति, एतं चा-
संख्येयोऽपि लोके रात्रिन्दिवान्यनन्तानि परित्तानि च का-
लत्रयेऽपि युज्यन्ते इति । एतदेव प्रश्नपूर्वकं तत्संमर्तजि-
नमंतनं दर्शयन्नाह—' मे नूणं ' मित्यादि, ' भे ' ति भवतां
संख्याधना ' अज्जो ' ति हे आर्याः ! ' पुरिसादाणीणं '
ति पुरुषाणां मध्ये आदानीय—आदेयः—पुरुषादानीयस्तन
' सासए ' ति प्रतिक्षणस्थायि, स्थिर इत्यर्थः ' वुइए ' ति
उक्त, स्थिरश्चोपनिक्षेपादारभ्य स्यादित्यत आह—' अ-
णाए ' ति अनादिकः, स च सान्ताऽपि स्याद्भव्यत्वव-
दित्याह—' अनवयग्गे ' ति अनवदप्र—अनन्तः ' परित्तं '
ति परिमितः प्रदेशतः, अनेन लोकस्यासंख्येयत्वं पार्श्वाज-
नस्यापि संमर्तमिति दर्शितम् । तथा—' परिवुडं ' ति अ-
लोकेन परिवृतः ' हेट्ठा वित्थिणं ' ति सप्तरज्जुविस्तृत-
त्वात् ' मज्जे संखित्तं ' ति एकरज्जुविस्तारत्वात् ' उप्पि
विसालं ' ति ब्रह्मलोकदेशस्य पञ्चरज्जुविस्तारत्वात्, एत-
देवोपमानतः प्राह—' अहे पलियं कसंठिए ' ति उपरि स-
ङ्गाण्ण्वाधाविस्तृतत्वाभ्यां ' मज्जे वरवहरविग्गहिणं ' ति
वरवज्जवद्विग्रहः—शरीरमाकारो मध्यक्षामवेन यस्य स तथा,
स्वार्थिकश्चेह कप्रत्ययः, ' उप्पि उद्धमुइगाकारसंठिए ' ति
ऊर्ध्वो न तु तिरश्चातो यो मृदङ्गस्तस्याकारेण संस्थितो
य, स तथा, मल्लकसंपुटाकार इत्यर्थः, ' अणता जीवघणा '
ति अमन्ताः—परिमाणतः सूक्ष्मादिसाधारणशरीराणां वि-
वर्णितत्वात्, सन्तत्यगक्षया वाऽनन्ताः, जीवसन्तर्मानाम-
पर्यवसानत्वात्, जीवाश्च ते घनाश्चानन्तपर्यायसमूहरूप-
त्वान्संख्येयप्रदेशापरिणद्धरूपत्वाच्च जीवघनाः, किमित्याह—

‘उत्पज्जिते’ ति उत्पद्योत्पद्य विलीयन्ते-विनश्यन्ति, तथा परीक्षाः—प्रत्येकशरीरा अनर्पाक्षतानागतानागतसम्मानतया वा संक्षिप्ताः, जीवधना इत्यादि तथैव, अनेन च प्रश्ने यदुक्तम् ‘अनेना राशदिया’ इत्यादि तस्योत्तरं सूचितम्, यतोऽ-नन्तपरीक्षा जीवसम्बन्धात्कालविशेषा अप्यनन्ताः परीक्षाश्च व्यपदिश्यन्तेऽतो विशेषः परिहृतो भवतीति । अथ लो-कमेव स्वरूपत आह—‘स (नृणं) भूय’ ति यत्र जी-वधना उत्पद्य उत्पद्य विलीयन्ते स लोको भूतः—सद्भूतो भवनधर्मयोगात्, स चानुत्पत्तिकोऽपि स्याद् यथा नय-मेतनाकाशमत आह—उत्पन्नः, पर्वविधमानश्चरोऽपि स्यात् यथा विधाक्षतघटाभाव इत्यत आह—विगतः, स स्थान-न्वयोऽपि किल भवतीत्यत आह—परिणतः—पर्यायान्त-राणि आपन्नो न तु निरन्वयनाशेन नष्टः । अथ कथमय-मवधिधा निश्चीयते ? इत्याह—‘अजीवाहे’ ति अजी-वै—पुद्गलादिभिः सत्तां विभज्जिरूपधर्मानां विगच्छद्भिः परिणमाद्भूतं लोकानन्यभूतैः लोकयते—निश्चीयते प्र-लोकयते—प्रकरणेन निश्चीयते, भूतादिधर्मकोऽयमिति, अत एव यथाधनामाऽस्माद्वान् दर्शयन्नाह—‘जे लोकइ मे लोए’ ति यो लोकयते—त्रिलोकयते प्रमाणेन स लोको—लोकशब्दवाच्यो भवतीति, एवं लोकस्वरूपाभिधायक-पार्श्वजिनवचनसंस्मरणेन स्ववचने भगवान् समर्थितवा-निति । ‘सर्पाडिक्कमणे’ ति आदिमान्निर्मज्जिनयोगेवाव-श्यकरणीयः सप्रतिक्रमणो धर्मोऽन्येषां तु कदाचित्प्रति-क्रमणम्, आह च—‘सर्पाडिक्कमणो धम्मो, पुग्गमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । माज्झिमगाणं जिणानं, का-रणजाए पडिक्कमणे ॥ १ ॥’ ति ॥ अनन्तरं ‘देवलोएसु उववन्ना’ इत्युक्तम् । भ० ५ श० ६ उ० । (स्वकीयैः स्वकीयैः पर्यायैः कृतोऽयं लोक इति ‘कड्याइ’ शब्दे ३ भागे २०४ पृष्ठे गतम्) (लोकवादे ‘लोगवाय’ शब्दे वक्ष्यामि)

(१८) लोकसम्मतो लोकः—

अस्ति लोकः स्थावरजङ्गमात्मकः, तत्र नवमण्डा पृथ्वी, समद्वीपा वसुंधरति वा । अपरेषां तु—ब्रह्माण्डान्तर्वर्ती, अपरेषां तु—प्रभूतान्येवभूतानि ब्रह्माण्डान्युदकमध्ये प्लव-मानानि सतिष्ठन्ते । आचा० १ भु० ८ अ० १ उ० (पृथिव्याः चलाचलत्वविचारः । सर्वा अपि पृथ्व्यः अलोकं न स्पृशन्तीति च ‘पुद्गवी’ शब्दे पञ्चमभाग ६७२ पृष्ठे ‘भूगोल’ शब्दे १५६४ पृष्ठे च दर्शितम्) अनेकेषामत्र मतम्—‘लोकाक्रियात्मतत्त्वं विवदन्ते यादृशो विभिन्नार्थम् । अविदितपूर्वं येषां स्याद्वादिनिश्चितं तत्त्वम् ॥ १ ॥’ येषां तु पुनः स्याद्वादमते निश्चितं तेषाम-स्तित्वनास्तित्वादेरर्थस्य नयाभिप्रायेण कथंचिद् वा श्रयणा-द्विवादाभाव इत्यादि । (आचा० १ भु० ८ अ० १ उ०) ‘भूगोल’ शब्दे पञ्चमभाग १५६४ पृष्ठे सर्वेषां मतं प्रतिपादितम्—अस्ति लोका नास्ति वेत्यादि, ध्रुवो लोकः अध्रुवो लोक इत्यादि च । (अस्ति लोकः इति ‘अन्धिवाय’ शब्दे प्रथमभाग ५६६ पृष्ठे उक्तम्) (नास्ति लोक इत्यस्य खण्डनम् ‘भूगोल’ शब्दे पञ्चमभाग १५६४ पृष्ठे विस्तरतो दर्शितम् । ध्रुवो लोकः अस्य खण्डनम् ‘पुद्गवी’ शब्दे ६७२ पृष्ठे उक्तम् । अध्रुवो लोकः इति मरणनिरूपणे ‘मरण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०८ पृष्ठे उक्तम् । सा-दिको लोक इति ‘कम्म’ शब्दे तृतीयभाग २४३ पृष्ठे दर्शितम्) ।

(१९) कुत्र लोको बहुसमः—

कहिं गं भंते ! लोए बहुसमं ? कहिं गं भंते ! लोए सच्च-विग्गहिए पम्मत्ते ? , गोयमा ! इमीत्ते स्यणप्पभाए पुढ-वीए उवरिमहंदिह्ल्लसु खुद्वागपयंसु एत्थ लोए बहुसमं एत्थ गं लोए सच्चविग्गहिए पम्मत्ते । कहिं गं भंते ! विग्गहविग्गहिए लोए पम्मत्ते ? , गोयमा ! विग्गहकंडए एत्थ गं विग्गहविग्गहिए लोए पम्मत्ते । (सू० ४८६)

‘कहिं गं’ मित्यादि, ‘बहुसमं’ ति अत्यन्तं समः, लोको हि कचिद्वर्तमानः कचिज्जीयमानोऽतस्तत्तत्तथाह-हुसमो वृद्धिहानिवर्जित इत्यर्थः, ‘सच्चाविग्गाहिए’ ति विग्रहो वक्ष्यं लघुगत्यर्थः, तदस्यास्तीति विग्रहि—कः सर्वथा विग्रहिकः सर्वावग्रहिकः—सर्वसंज्ञित इत्यर्थः, ‘उवरिमहंदिह्ल्लसु खुद्वागपयंसु’ ति उवरिमो यमवधी-कृत्याध्वं प्रतरवृद्धिः प्रवृत्ता, अधस्तनश्च यमवधीकृत्याधः प्रतरवृद्धिः प्रवृत्ता, ततस्तयोरुपरंतनाधस्तनयोः क्षुल्ल-कप्रतरयोः शेषापेक्षया लघुतरयो रज्जुप्रमाणायामविष्क-म्भकयोस्तथैवगलोकमध्यभागयस्मिन्नेः ‘एत्थ गं’ ति एतयोः—प्रज्ञापकेनोपदर्श्यमानतया प्रत्यक्षयोः ‘विग्गहविग्गहिए’ ति विग्रहो—वक्ष्यं तदुक्ता विग्रहः—शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः ‘विग्गहकंडए’ ति विग्रहो—वक्ष्यं कण्ड-कम्—अथयथा विग्रहरूपं कण्डकं विग्रहकण्डकं तत्र प्र-क्षालोककृत्पर इत्यर्थः यत्र वा प्रदेशवृद्ध्या हान्या वा वक्ष्यं भवति तद्विग्रहकण्डकम् तच्च प्रायो लोकान्तेष्वस्तीति । भ० १३ श० ४ उ० । ‘अनन्तो नित्यश्च लोक’ इति यद-भिहितं, तत्रैवमभिधीयते—यदि स्वजात्यनुच्छेदनास्य नि-त्यताऽभिधीयते ततः परिणामानित्यत्वमस्मदभीष्टमेवाभ्यु-पगतं न काश्चित्कतिः, अथाप्रच्युतानुत्पत्तिस्थिरकस्वभाव-त्वेन नित्यत्वमभ्युपगम्यते तत्र घटते, तस्याध्यक्षवाधि-तयात्, न हि क्षणभाविपर्यायानालिङ्गितं किञ्चिदस्तु प्र-त्यक्षणावसीयते, निष्पर्यायस्य च स्वपुष्पस्येवासद्रूपनै-व स्यादिति । तथा शश्वद्भवनं कार्यद्रव्यस्याऽऽकाशात्मा-वृद्ध्याविनाशित्वम् यदुच्यते—द्रव्यविशेषापेक्षया तद्रूपसत्त्वं, यतः सर्वमेव वस्तुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तत्वेन निर्विभाग-मेव प्रवर्तते, अन्यथा विषयद्रव्यस्यैव वस्तुत्वमेव ही-यन्तति । तथा यदुक्तम्—‘अन्तर्वाँल्लोकः सप्तद्वीपावच्छि-न्नत्वा’ वित्यन्तश्चिन्तराः सुहृदः प्रत्यप्यन्ति, न प्रज्ञापुष्-कारिणः, तद्ग्राहकप्रमाणाभावादिति । तथा यदप्युक्तम्, ‘अपुत्रस्य न सन्ति लोका’ इत्यादित्यतदपि वा-लभाषितम्, तथाहि—किं पुत्रसत्तामात्रेणैव विशिष्टलोकाधा-मिकत तत्कृतांविशिष्टानुष्ठानात् ? तद्यदि सत्तामात्रेण तत इन्द्रमहकामुकगर्तावगाहादिभिर्व्याप्ता लोका भवेयुः, तेषां पुत्रबहुत्वसंभवात्, अथानुष्ठानमार्थीयते तत्र पुत्रद्वयं सत्य-केन शोभनमनुष्ठितम्, अपरेण अशोभनमिति तत्र का वा-र्ता ? स्वकृतानुष्ठानं च निष्फलमापद्येत्येवं यत्किंचिदत-दिति । सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

(२०) धर्मास्तकायादिभिलोकः स्पष्टः—

चउहिं अत्थिकाएहिं लोगे फुडे पम्मत्ते, तं जहा—थम्मन्थि-काएणं अधम्मन्थिकाएणं जीवन्थिकाएणं पुगलन्थिकाए-

शं चउहिं बादरकाएहिं उववज्जमाणेहिं लोणे फुडे पप्पनं,
तं जहा-पुढविकाइएहिं आउकाइएहिं वाउकाइएहिं वण-
स्सइकाइएहिं । (सू० ३३३)

'चउहिं' इत्यादि गतार्थम् 'केवलम्' 'फुडे' 'ति' स्पृष्टः-
प्रतिप्रदेशं व्याप्तं, मृदमाणां पञ्चानामपि सर्वलोकात् सर्वलो-
के उत्पादात् बादरतेजमानां तु सर्वलोकाद्बहुत्य मनुष्येभ्यश्च
शृङ्गुगत्या वक्रगत्या चोत्पद्यमानानां द्वयोरुर्ध्वकपाटयोर-
च बादरतेजस्वव्यपदेशस्य प्रवृत्ताच्च 'चउहिं बादरकाएहिं'
इत्युक्तम्, बादरा हि पृथिव्यम्बुवायुवनस्पतयः सवता लो-
काद्बहुत्य पृथग्व्यापिघनोदध्यादिघनघातवलयार्थं घनोदध्या-
दिषु यथास्वमुत्पादस्थानेष्वन्यतरगत्योत्पद्यमाना अपयाप्तका-
यस्थायामतिबहुत्वात् सर्वलोके प्रत्येकं स्पृशन्ति, पर्याप्तास्वे-
ते बादरतेजस्कायिकास्त्वामाश्च लोकासंख्येयभागमेव स्पृश-
न्तीति, उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्-"एतत्तं बादरपुढविकाइयाणं
पज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता, उववाएणं लोयस्स असंखेज्ज-
भागं" तथा-" बादरपुढविकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा
पप्पत्ता, उववाएणं सव्वलोए" एवमध्वायुवनस्पतीनाम्, तथा-
" बादरतेज्जकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पप्पत्ता, उववाएणं
लोयस्स असंखेज्जभागं" "बादरतेज्जकाइयाणं अपज्जत्तगाणं
ठाणा पप्पत्ता, लोयस्स दासु उहकवाडसुं निगियलोयनद्वयं"
ति द्वयोरुर्ध्वकपाटयोरुर्ध्वकपाटस्थितिर्यलोके चेत्यर्थः, नित्य-
लोकास्थालके चेत्यन्ये, तथा-" कहिं शं भंते ! सुहुमपुढवि-
काइयाणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं य ठाणा पप्पत्ता ?
गोयमा ! सुहुमपुढविकाइया जे पज्जत्तगा जे य अपज्जत्तगा
ते सव्वे एगविहा अविसेसमणाणत्ता सव्वलोगपरियाव-
क्कगा पप्पत्ता समणोउत्ता ! " ति, एवमन्येऽपि, "एव बेइदि-
याणं पज्जत्ताऽपज्जत्ताणं ठाणा पप्पत्ता, उवाएणं लोयस्स
असंखेज्जभागं" ति, एव शेषाणामपीति । चतुर्भिलोकः
स्पृष्ट इत्युक्तमिति । स्था० ४ डा० ३ उ० ।

(२१) लोकस्य चरमान्ता जीवोऽजीवो वेत्याह-

लोयस्स शं भंते ! पुरच्छिमिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदे-
सा जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा?, गोयमा!
शो जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि अजीवा वि अजीवदे-
सा वि अजीवपएसा वि ॥ जे जीवदेसा ते णियमं एगिंदिय-
देसा य, अहवा-एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स य देसे एवं
जहा दसमसए अगयी दिसा तहव शवरं देसेसु अणि-
दियाणं आइल्लविरहिओ, जे अरूरी अजीवा ते छविहा
अद्दा समयो णत्थि मेमं तं चेव णिगवमेमं ॥ लोगस्स शं भं-
ते! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा० एवं चेवा० एवं पबच्छिमिल्ल
वि ॥ एवं उत्तरिल्ले वि ॥ लोगस्स शं भंते ! उवरिल्ले
चरिमंते किं जीवा० पुच्छा, गोयमा ! शो जीवा जीवदे-
सा वि० जाव अजीवपएसा वि । जे जीवदेसा ते णि-
यमं एगिंदियदेसा य अणिंदियदेसा य, अहवा-एगिंदिय-
देसा य अणिंदियदेसा य, बेइंदियस्स य देसे, अहवा-
एगिंदियदेसा य अणिंदियदेसा य बेइंदियाणं य देसा एवं

मज्झिक्कविरहिओ० जाव पंचिदियाणं । जे जीवपएसा ते
णियमं एगिंदियपएसा य अणिंदियपदेसा य, अहवा-
एगिंदियपदेसा य अणिंदियपदेसा य बेइंदियस्स पदेसा य,
अहवा एगिंदियपदेसा य अणिंदियपदेसा य बेइंदियाणं
य पदेसा, एवं आइल्लविरहिओ० जाव पंचिदियाणं ।
अजीवा जहा दसमसए तमाणं तहव शिरवसेसं ।
लोगस्स शं भंते ! हेडिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा,
गोयमा ! शो जीवा जीवदेसा वि० जाव अजीवपदेसा वि,
जे जीवदेसा ते णियमं एगिंदियदेसा, अहवा-एगिंदियदे-
सा य बेइंदियस्स देसे, अहवा एगिंदियदेसा बेइंदियाणं य
देसा, एवं मज्झिक्कविरहिओ० जाव अणिंदियाणं पदेसा
आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरच्छिमिल्ले चरिमंते तहव
अजीवा जहव उवरिल्ले चरिमंते तहव । (सू० ५८३ +)

'चरिमंते' ति चरमरूपान्तश्चरमान्तः तत्र चासंख्या-
तप्रदेशावगाहित्वाजीवस्यासम्भव इत्यत्र आह-' नोजीवे'
ति जीवदेशादीनां त्वेकप्रदेशोऽप्यवगाहः संभवतात्यत्र उ-
क्तम्-'जीवदेसा वा' त्यादि । 'अजीवा वि' ति पुद्गलस्कन्धाः
'अजीवदेसा वि' ति । धर्मास्तिकायादिदेशाः स्कन्धदेशा-
श्च तत्र सम्भवन्ति, एवमजीवप्रदेशा अपि । अथ जीवा-
दिदेशादिषु विशेषमाह-'जे जीवे'त्यादि ये जीवदेशास्ते पृ-
थिव्याद्येकैन्द्रियजीवानां देशास्तेषां लोकान्तेऽवश्यंभा-
वादित्येको विकल्पः । 'अहव' ति । प्रकारान्तरदर्शना-
र्थः एकैन्द्रियाणां बहुत्वादहवस्तत्र तदंशा भवन्ति, द्वी-
न्द्रियस्य च कार्याचित्कत्वात्कदाचिद्देशः स्यादित्येको द्वि-
कयोगाविकल्पः । यद्यपि हि लोकान्ते द्वीन्द्रियो नास्ति
तथापि यो द्वीन्द्रिय एकैन्द्रियेषूपिन्सुमोर्गणान्तिकसमुद्घात
गतस्तमाश्रित्यायं विकल्प इति 'एव जह' त्यादि यथा
दशमशते आग्नेयी दिशमाश्रित्योक्तम्, तथैह पूर्वचरमान्त-
माश्रित्य वाच्यम्, तच्चैव "अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदियस्स
य देसा, अहवा-एगिंदियदेसा य बेइंदियाणं देसा, अहवा-
एगिंदियदेसा य तेइंदियस्स य देसे" इत्यादि, यः पुन-
रिह विशेषस्तदंशनायाह-' नवरं अणिंदियाणं' मित्या-
दि अर्निन्द्रियसम्बन्धनि देशविषये भङ्गकत्रय "अह-
वा एगिंदियदेसा य अणिंदियस्स य देसे" इत्येवंरूपः प्र-
थमभङ्गको दशमशते आग्नेर्याप्रकरणेऽभिहितोऽपीह न वा-
च्यः, यतः-केवलिसमुद्घाते कपाटाद्यवस्थायां लोकस्य पूर्व-
चरमान्ते प्रदेशवृद्धिर्हानिकृतलोकदन्तकसद्भावेनानिन्द्रिय-
स्य बहुतां देशानां सम्भवे न त्वेकस्येति, तथा आग्नेर्या
दशावध्वरूपपिद्वयेषु धर्माधर्मीकाशास्तिकायद्रव्याणां
तस्याप्रभावात्तन्मात्राया अरूपेण उक्ता लोकस्य पूर्वच-
रमान्तेष्वद्वासमयस्याप्यभवात् षडविधास्त वाच्याः,
अद्वासमयस्य तु तत्राभावः समयक्षेत्र एव तद्भावात्त
एवाह-" जे अरूरी अजीवा ते छविहा अद्वासमयो
नऽन्थ" ति ॥ 'उवरिल्ले चरिमंते' ति अनेन
मिद्धोपलक्षितः उपरितनचरमान्तो विधत्तः, तत्र च एक-
ैन्द्रियदेशा आनिन्द्रियदेशाश्च सन्तीति कृत्वाऽऽह-'जे जीवे'

त्यादि, इहायमेको द्विकसंयोगः त्रिकसंयोगेषु च द्वौ द्वौ कार्यौ तेषु हि मध्यमभङ्गः, 'अहवा एगिदियदेसा य अण्दियदेसा य बौदियस्स य देसा' इत्येवंरूपो नास्ति द्वीन्द्रियस्य च देश इत्यस्याऽसम्भवाद्यन्ता द्वीन्द्रियस्योपरितनचरमान्ते मारणान्तिकसमुद्धानेन गतस्यापि देश एव तत्र सम्भवति; न पुनः प्रदेशवृद्धिद्वानिष्कृतलोकदन्तकवशादेनैकप्रतरात्मकपूर्वचरमान्तवद्देशाः, उपारितनचरमान्तस्यैकप्रतरात्मनया लोकदन्तकाभावेन देशानेकत्वाहेतुत्वाविति, अत एवाह—'एवं मज्झिक्कविहरिहो' इति । त्रिकभङ्गक इति प्रथमः, उपारितनचरमान्तापेक्षया जीवप्रवेशप्ररूपणायामेवम, 'आइल्लविहरिहो' इति यदुक्तं तस्यायमर्थः—इह पूर्वोक्तं भङ्गकत्रये प्रदेशापेक्षया, "अहवा-एगिदियपदेसा य अण्दियपदेसा य बौदियस्स पदेसे" इत्ययं प्रथमभङ्गको न वाच्यः, द्वीन्द्रियस्य च प्रदेश इत्यस्याऽसम्भवात्तदसम्भवश्च लोकव्यापकावस्थानिन्द्रियवर्त्यजीवानां यत्रैकप्रदेशस्तत्रासेख्यानानामेष तेषां भावाविति, 'अजाया जहा दम्मसए तमाए' इति अजीवानां धृत्य यथा दशमशते, 'तमाए' इति तमाभिधानां दिशमाधित्य सूत्रमधीते तंधोपरितनचरमान्तमाधित्य वाच्यम्, तच्चैवम—'ज अजीया ते दुविहा पणत्ता, तं जहा-रुवि अजीया य, अरुवि अजीया, य जे रुवि अजीया ते अउविहा पणत्ता, तं जहा-खंधा० ४ जे अरुवि अजीया ते अउविहा पणत्ता, तं जहा—ना धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पणसा' एवमधर्माकाशास्तिकाययोरपीति । 'लोगस्स गं भंते ! हिट्ठिल' इत्यादि, इह पूर्वचरमान्तवद्देशाः कार्याः नवरं तदीयस्य भङ्गकत्रयस्य मध्यात् "अहवा एगिदियदेसा य बौदियस्स य देसा" इत्येवंरूपो मध्यमभङ्गकोऽत्र वर्जनीयः, उपारितनचरमान्तप्रकरणोक्त्युक्तेस्तस्याऽसम्भवात्त एवाह—'एवं मज्झिक्कविहरिहो' इति देशभङ्गका दर्शिता । अथ प्रदेशभङ्गकदर्शनायाह—'एवसा आइल्लविहरिहो सव्वेणि जहा पुगच्छुमिन्न चरिमेते' इति, प्रदेशाचिन्तायामाद्यभङ्गकरहिता, प्रदेशा वाच्या इत्यर्थः, आद्यश्च भङ्गक एकवचनान्तप्रदेशशब्दोपेतः, स च प्रदेशानामधर्मान्तोऽपि बहुवाच्य सम्भवति, सम्भवति च—'अहवा-एगिदियपदेसा य बौदियस्स पणसा, 'अहवा-एगिदियपदेसा य बौदियस्स पणसा' इत्येतद् द्वयम् । 'मव्वेसि' इति । द्वीन्द्रियादीनामार्मान्द्रियान्तानाम् । 'अजीवी' स्याद्व्यक्त्वमेव । भ० १६ श० ८ उ० ।

(२२) ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकानामल्पबहुत्वम्—

एयस्स गं भंते ! अहेलंअस्स तिरियलंअस्स उड्डुलो-यस्स य कयेरे कयेरेहिंते ० जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थंवे तिरियलोए उड्डुलोए अतखेज्जगुणे, अहेलोए विसेसाहिए । (सू० ४८७ ×)

'सव्वत्थंवे तिरियलोए' इति अष्टादशयोजनशतायामन्वात्, 'उड्डुलोए असंखेज्जगुणे' इति किंचिन्मृतसत्तरज्जुच्छ्रुतत्वम् । 'अहेलोए विसेसाहिए' इति किंचित्समाधिकसत्तरज्जुच्छ्रुतत्वादिति । भ० १३ श० ४ उ० ।

(२३) श्रीणि लोके समानि—

ततो लोके समा सपक्खि सपडिदिसिं पणत्ता, तं जहा-अप्पट्ठिणेण गणं जंबुदीवे दीवे सव्वऽट्ठिसिद्धे महाविमाणे तत्रो लोके समा सपक्खि सपडिदिसिं पणत्ते, तं जहा-सी मंतए गं गणं समयक्खेत्ते ईसीपण्भारा पुढवी । (सू० १४८)

श्रीणि लोके समानि—तुल्यानि योजनलक्षप्रमाणत्वात्, न च प्रमाणत एवात्र समन्वयमपि तु औत्तराध्वयव्यवस्थिततया समश्रिततयाऽपीत्यत आह—'सपक्खि' मित्यादि, पक्षाणां—दर्शणवामादिपार्श्वानां सदृशता—समता सपक्षमित्यव्ययीभाष्येन समपार्श्वतया समानीत्यर्थः, इकारस्तु प्राकृतत्वात्, तथा मतिर्दिशां-विदिशां सदृशता सर्पतिदिकनेन समप्रतिविक्रयत्यर्थः, अप्रतिष्ठानः समस्यां पञ्चानां नरकावासानां मध्यमः, तथा-जम्बुद्वीपः सकलद्वीपमध्यमः, सवार्धसिद्धं विमानं पञ्चानामनुत्तराणां मध्यममिति । सीमन्तकः प्रथमपूर्वार्ध्यां प्रथमप्रसंटे नरकन्दकः पञ्चमत्वारिशयोजनलक्षणि, समयः—कालः तन्मत्तापलक्षितं क्षेत्रं समयक्षेत्रं मनुष्यलोक इत्यर्थः, ईग्द—अल्पो योजनाष्टकवाह-ल्यपञ्चचत्वारिंशल्लक्षविष्कम्भात् प्राग्भारः—पुद्गलनिखयो यस्याः—सप्तप्राग्भारा-अष्टमपृथिवी, शेषपूर्वार्ध्या हि रत्नप्रभाया महाप्राग्भाराः, अशीत्यादिसहस्राधिकयोजनलक्षवा-इत्यत्वात्, तथाहि—'पदमाऽर्साहसहस्सा, वर्णासा अट्ठवीसवीसा य । अट्ठारस सोलस य, अट्ठमहस्सलक्खो-वरिं कुज्जा ॥ १ ॥' इति । स्या० ३ डा० १ उ० ।

(२४) लोकानां निःशीलत्वादिकमाह—

तत्रो लोके शिस्सीला शिन्वता शिग्गुणा निम्मेरा शि-प्पक्खस्साणपोमहोववासा कालमासे कालं किच्चा अहे सत्तमाए पुढवीए अप्पट्ठिणेण गणं गेरहयत्ताए उववजं-ति, तं जहा—रायाणो मंडलिया जे य महारंभा कोडुंबी । तत्रो लोए सुसीला सुव्वया सग्गुणा समेरा सपच्चक्ख-णपोमहोववासा कालमासे कालं किच्चा सव्वट्ठिसिद्धे महाविमाणे देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं जहा-रायाणो परिचत्तकामभोगा सेणावत्ती पसत्थारो । (सू० १५०)

'तत्रो' इत्यादि, निःशीला—निर्गतशुभस्वभावाः दुःशीला इत्यर्थः, एतदेव प्रपञ्च्यते—निम्नताः—अविगताः प्राणानिपातादिभ्यो निर्गुणा—उत्तरगुणाभावात् 'निम्मेर' इति निर्मर्यादाः—प्रतिपन्नापरिपालनादिना, तथा प्रत्याख्याने च—नमस्कारसहितादि पौषध—पूर्वादिनमष्टम्यादि तत्रो-पवासः—अभङ्गार्थकरणे स च तौ निर्गतौ येषां ते निष्प्रत्याख्यानपौषधोपवासा कालमासे—मरणमासे कालम—मरणमिति, 'गेरहयत्ताए' इति पृथिव्यादिव्यवच्छेदार्थम्, तत्र लोकैन्द्रियतया तदन्येऽप्युत्पद्यन्त इति, तत्र राजानः—चक्रवर्तिवासुदेवाः, मारुहालकाः—शेषा राजानः, ये च महारम्भाः—पञ्चैन्द्रियादिव्यपरोपणप्रधानकर्मकारिणः कु-टुम्बिन इति, शेषं कथ्यम् ॥ अप्रतिष्ठानस्य स्थित्यादिभिः समाने सर्वाथे ये उत्पद्यन्त तानाह—'तत्रो' इत्यादि सुगम-

म्, केवलं राजानः—प्रतीताः परित्यक्तकामभोगाः—सर्वथि-
रताः, एतच्चोत्तरपदयोरपि सम्बन्धनीयम्, सेनापतयः—
सैन्यनायकाः प्रशास्तारो—लेखाचार्यादयः, धर्मशास्त्रपाठ-
का इति कश्चिन् । स्था० ३ ठा० १ उ० । लोकयत इति लोकः ।
लोकालोकस्वरूपे समस्तवस्तुस्तोमे, भ० १ श० १ उ० । क्षेत्रे,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० । स्थाने, यथा—द्वलोकः । सूत्र० १ श्रु०
२ अ० ३ उ० । लोकयतीति लोकः । एकद्वित्रिचतुःपञ्च-
नव्यजीवराशौ, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । चतुर्दशभूत-
प्राप्ते, आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० । तिर्यग्नरनारकिलक्षण-
जीवलंके, स० १ सम० । चतुर्गतिकसंसारं, भवाद् भवा-
न्तरगती च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । प्रजायाम्, उक्त०
३ अ० । लोकयते परिच्छिद्यते इति लोकः । रूपरसगन्धस्पर्श-
धातुमके विषये, लोको बाह्योऽभ्यन्तरश्च, तत्र बाह्यो धन-
हिरण्यमातार्तापत्रादिः, आन्तरस्तु रागद्वेषादिस्तन्कार्यं वा
अष्टप्रकारं कर्मेति । आचा० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । दक्षज-
नसमूहे, अष्ट० ३२ अष्ट० । जन्मनि, स्था० ८ ठा०
३ उ० । पाल्खण्डके, पौराणिके, सूत्र० १ श्रु० १ अ०
४ उ० । लोकाचारं, वृ० ३ उ० । लोकशास्त्रं, स्था० ३ ठा० ४
उ० । परदर्शने, जीवा० ७ अधि० । पण्डितलोकाविमानभेदे,
तत्र हि—लोक—सुलोक—लोकावर्त्त—लोकप्रभ—लोकान्त—
लोकवर्त्त—लाकलेश्य—लोकरूपादीनि विमानानि सन्ति ।
स० १३ सम० । भुवने, सेन० । यथा—प्रस्थादिना कश्चित्स-
र्वधान्यानि मिनुर्यादवमसद्भावप्रज्ञापनाङ्गीकरणाज्जोके कु-
ड्धीकृत्याजघन्यान्कृष्टावगाहनान् पृथिवीकार्यकान् जीवान्
यदि मिनोति ततः पृथिवीकार्यिका असंख्येयान् लोकान्
पूरयन्तीत्याचाराङ्गप्रथमभुतस्कन्धप्रथमाध्ययनार्त्तनायांदेश-
कचुत्ता, स्थावरचतुर्णां तु अङ्गुलामंख्येयभागप्रमितिरव-
गाहनोक्ता, अत एते पृथिवीकार्यिकाः कथं पूरयन्ति? इति प्रश्नः,
अत्रोत्तरम्—प्रस्थदृष्टान्ते सामान्योक्तायपि प्रत्याकाशमेकै-
कपृथिवीकार्यिकजीवकल्पनया लोकरूपपल्लभरण सम्भा-
व्यते, अन्यथा प्रज्ञापनासूत्रघृत्त्यादिप्रन्थान्तर्गविरोध इति
॥ ८० ॥ सेन० २ उल्ला० । जने, सेन० । लोका जिनकल्पने
नग्नं पश्यन्ति न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—लोकास्ते नग्नं
पश्यन्ति, यतः शास्त्रे लज्जाजना जिनकल्पमङ्गीकरोतीति
॥ ८० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) कियप्रमाणो लोक इति गजुप्रमाणेन दर्शयति ।
- (२) कोऽयं लोकः ।
- (३) लोकस्यैकत्वं नामादिभेदतश्चाष्टविधत्वं च ।
- (४) लोकस्त्रिविधः ।
- (५) लोकश्चतुर्विधः ।
- (६) ऊर्ध्वादिभेदान्त्रिविधो लोकः ।
- (७) लोकमध्यद्वाराणि ।
- (८) लोकस्य महत्त्वम् ।
- (९) लोकस्य संस्थानम् ।
- (१०) अधोलोकत्रयादिस्थानम् ।
- (११) मरणादिस्वरूपं लोकं पश्यतो लोकस्वरूपनिर्णयम् ।
- (१२) अधोलोकादित्रैत्रलोकः किं जीवाऽजीवा वा ।
- (१३) अयं लोकः किं जीवाऽजीवा वा ।

- (१४) लोकः कति महालयादिः ।
- (१५) अलोकः कतिमहालयः ।
- (१६) लोकैकप्रवेशगतं धर्माविशेषनिरूपणम् ।
- (१७) असंख्येयेषु लोकेषु अनन्तानि रात्रिन्दिवानि ।
- (१८) लोकसम्मतो लोकः ।
- (१९) कुत्र लोको बहुसमः ।
- (२०) लोको धर्मास्तिकायादिभिः स्पृष्टः ।
- (२१) लोकस्य चरमान्तो जीवाऽजीवा वा ।
- (२२) ऊर्ध्वादिस्त्रियग्लोकानामल्पबहुत्वम् ।
- (२३) त्रीणि लोके समानि ।
- (२४) लोकानां निःशीलत्वादिकम् ।

लोगंत—लोकान्त—पुं० । लोकाप्रलक्षणे सिद्धस्थाने, स्था० ६
ठा० ३ उ० । लोको लोकशास्त्रं तत्कृत्यात्तदध्ययन्याचचार्य-
शास्त्रादि तस्मादन्तो निर्णयस्तस्य वा परमरहस्यं पर्यन्तो
वेति लोकान्तः । लौकिकसिद्धान्तं, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
ईदं प्राग्भाष्यायां पृथिव्याम्, आ० म० १ अ० ।

चउहिं ठाण्हि जीवा य पुग्गला य णो संचातेति बहिया
लोगंता गमणतांते, तं जहा—गइअभावेणं १ णिकवग्गइयाण
२, लुक्खताण ३, लोगाणुभावेणं ४ । (सु० ३३७)

'चउही' त्यादि, व्यक्रमं, परमन्थेया गतिरव नास्तीति 'जीवा
य पुग्गला य' इत्युक्तम्, 'नो संचाए' इति न शक्नुवन्ति नाल-
म् 'बहि य' इति बहिस्ताल्लोकान्तादलोके इत्यर्थः गमननायै
गमनाय गन्तुमित्यर्थः गत्यभावेन लोकान्तात्परतस्तेषां गति-
लक्षणस्वभावाभावाद्धादीपशिखावत्तथा निरुपग्रहनया धर्मा-
स्तिकायाभावेन तज्जनितगन्त्यपष्टम्भाभावात्, गन्त्यादिर-
हितपङ्कवत्, तथा रूक्षतया भिक्ततामुष्टिघल्लोकान्तेषु हि-
पुद्गला रूक्षतया तथा परिणमन्ति यथा परतो गमनाय नालं
कर्म पुद्गलानां तथा भावे जीवा अपि सिद्धास्तु निरुपग्रहन-
यैवेति लोकानुभावेन—लोकमर्यादया विषयक्षेत्रादन्यत्र मा-
र्त्तगडमण्डलवदिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

लोगंतिय—लोकान्तिक—पुं० । लोकान्तिकविमानवास्तव्येषु
सारस्वतादिकेषु, स्था० ।

तेहिं ठाण्हि लोगंतिया देवा माणुसं लोगं हव्व-
मागच्छिजा, तं जहा—अरहंतेहिं जायमाणेहिं अरहंतेहिं पच्च-
यमाणेहिं अरहंताणं णाणुप्पायमहिमामु । (सु० १३५)

'तेही' त्यादि कण्ठ्यम्, तत्र लोकस्य ब्रह्मलोकस्यान्तः—
समीपं कृष्णराजीलक्षणं क्षेत्रं—निवासो येषां ते, लोकान्ते
वा—अर्थाधिकभाषल्लोकावसाने भवा अनन्तरभवे मुक्ति-
गमनादिति लोकान्तिका, सारस्वतादयोऽपृष्टा वक्ष्यमाण-
रूपा इति । स्था० ३ ठा० १ उ० । (ते च देवाः 'कण्ठरा' शब्दे
तृतीयभागे २१७ पृष्ठे दर्शिताः) (अष्टानामपि लो-
कान्तिकदेवानां स्थितिः 'ठिह' शब्दे चतुर्थभागे १७२६
पृष्ठे गता) लोकान्तिकदेवानां यथा—'पढमजुअलम्मि सत्तस-
याणी' इति सर्वेषां लोकान्तिकानां वृष्टाङ्कतः 'पत्तेअ पत्ते-
अ चउहिं सामाणुअसाहम्महि' इत्यादिपरिचारः ? किं
वा विमानाधिपते, परं सामान्यतो लोकान्तिका देवा
भगवन्त विबोधयन्तीति दृश्यते न तु क्वापि तन्स्वामिन

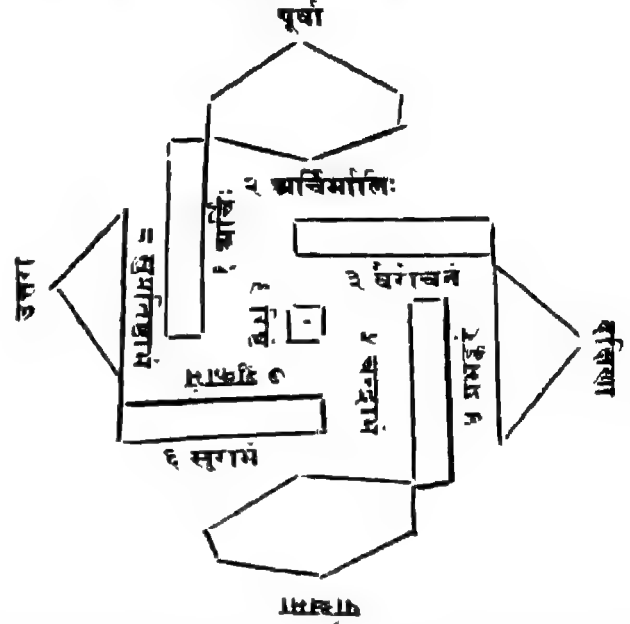
इति, तथा सत्परिवारभूतानां तेषामिव भवस्थितिः किं वा विशेषो वा ? इति प्रश्नः अत्रोत्तरम्—सत्ताधिक्यसत्तशतादीनां लोकास्तिकानां देवानां ज्ञातायर्धकथाज्ञोक्तः, सामानिकादिकः परिवारः प्रत्येकं सम्भाव्यते नत्वेकस्य विमानाधिपतेः, तत्प्रतिपादकस्य कृशास्त्राख्यानपञ्चमादिति, तथा परिवारभूतानां देवानां भवस्थितिः पृथगुक्ता नास्तीति लोकास्तिकानामिव सम्भाव्यते, तत्त्वं तु सर्वविधो विद्वन्ति इति ॥ ५५ ॥ सेन० १ उल्ला० । लोकास्तिकाः किमेकावतारिण उत मेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—लोकास्तिका देवा एकावतारिण एवेत्येकास्तो ज्ञातो नास्तीति ॥ ५६ ॥ सेन० २ उल्ला० । संप्रहृत्यन्तर्वाच्यादिषु लोकास्तिकदेवानां नव निकाया उत्तमचरित्रे दश निकायाः कथिताः, तत्र किं प्रमाणम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—बहुप्रस्थेषु तेषां नव निकाया उक्ताः, उत्तमचरित्रे यदि दश नदा मतान्तरमिति ज्ञेयम् ॥ १८८ ॥ सेन० २ उल्ला० ।

लोगंतियविमाण—लोकान्तिकविमान—पुं० । लोकस्य ब्रह्मलोकस्यान्ते—समीपे भवानि लोकान्तिकानि तानि च तानि विमानानि चेति समासः । लोकान्तिका वा देवास्तेषां विमानानीति समासः । सारस्वतादिलोकान्तिकदेवावार्त्तावमानेषु, अ० ७ श० ८ उ० ।

लोगंतियविमाणं एं मंते ! किं पतिद्विया पणुत्ता ? गोयमा ! वाउपइद्विया तदुभयपतिद्विया पणुत्ता, एवं नेयव्वं, “विमाणाणं पतिद्वयाणं, ब्राह्मणुच्चत्तमेव संठाणं” । बंभलोयवत्तव्वया नेयव्वा । (जहा जीवाभिगमे देवुं हंम ए) ० जाव हंता गोयमा ! अमतिं अदुवा अणंतमुत्तो । नो चव एं देवित्ताए । लोगंतियविमाणेषु एं मंते ! केवतियं कालं ठिती पणुत्ता ? गोयमा ! अद्दु सागरोवमाहं ठिती पणुत्ता । लोगंतियविमाणेहिंतो एं मंते ! केवतियं अवाहाए लोगंते पणुत्ते ? गोयमा ! असंखेज्जई जोयणसहस्साइ अवाहाए लोगंते पणुत्ते । (छ० २४३+)

‘ एवं नेयव्वं ’ इति पूर्वोक्तप्रश्नोत्तराभिलाषेन लोकान्तिकविमानवक्त्रव्यताज्ज्ञाते नेतव्यम्, तदेव पूर्वोक्तं सह दर्शयति—‘ विमाणाणं ’ मित्यादि गाथाज्ज्ञेयं, तत्र विमानप्रतिष्ठाने दर्शितं च, बाह्यं तु विमानानां पृथग्वाचाहस्यं तच्च पञ्चविंशतिर्योजनशतानि, उच्चत्वं तु सप्त योजनशतानि, संस्थानं पुनरेषां नानाविधमनावलिकाप्रविष्टत्वात्, आर्वातिकाप्रविष्टानि हि वृक्षज्यस्त्रचतुरश्रभेदान् त्रिसंस्थानान्येव भवन्तीति । ‘ बंभलोए ’ इत्यादि, ब्रह्मलोके या विमानानां देवानां च जीवाभिगमोक्ता वक्त्रव्यता सा तेषु नेतव्या—अनुवर्तय्या, कियच् वृग्म ? इत्यत आह—‘ जाव ’ इत्यादि, सा खेयं लेशतः—‘ लोगंतियविमाणं एं मंते ! कति पणुत्ता पणुत्ता ? गोयमा !, निवाणा पणुत्ता लोगंतिया हालिहा मुक्किज्जा, एवं पभाए निवासाया गंधेण इदुगंधा एवं इदुफासा एवं सव्वरयणमया नेसु देवा समचउरंसा अल्लमहुगवसा पइलेसा । लायंतिविमाणेषु एं मंते ! सव्वं पाणा० ४ पुद्दविकाइयसाए ५ १७६

देवनाए उवववपुव्वा ? ‘ हंते ’ इत्यादि लिखितमेव, ‘ केवतियं ’ इति छान्दसत्वात् कियत्वा ‘ अवाधया ’ अन्तेण लोकास्तः प्रकृत इति । अ० ६ श० ४ उ० । (अद्यानां कृष्णराजीनामष्टस्ववकाशान्तरेषु राजीव्यमध्यलक्षणेष्वष्टौ लोकास्तिकविमानानि तानि च ‘ कणहराह ’ शब्दे तृतीयभागे २१७ पृष्ठे दर्शितानि ।) तत्स्थापना ज्ञेयम्—

लोगंधयार—लोकान्धकार—पुं० । लोके अयमवाग्धकारो नाम्योऽस्तीदृश इति लोकान्धकारः । तमस्काये, स्था० ४ डा० २ उ० ।

तिहिं ठाणेहिं लोगंधयारं मिया, तं जहा—अरिहंतेहिं वोच्छिज्जमाणेहिं अरिहंतपप्पत्तं धम्मं वोच्छिज्जमाणे पुव्वगते वोच्छिज्जमाणे ? । (छ० १३४ ×)

कण्ठा ज्ञेयम्, नवरं लोके—दोत्रलोके अन्धकारम्—तमां लोकान्धकारं स्याद्—भवेत्, इत्येतां लोकानुभावाद्भावनं वा प्रकाशकस्वभावज्ञानाभावादिति, तद्यथा—अहंमि अशोकाद्यप्रकारां परमभक्तिपरसुगासुगविसर्गविरचित्तां जन्मान्तरमहालबालाविरूढानवधवासनाजलामिषिकपुण्यम्—हातरुकल्याणफलकल्यां महाप्रतिहार्यरूपां पूजां निमित्तप्रतिपन्थिप्रज्ञयात् सिद्धिसौधशिखरागोहणं ज्ञेयमिहस्तः । उक्तं च—“अरिहंति वंदणं नमं—सणाणि अरिहंति पूयन्नाहं । सिद्धिगमणं च अरिहा, अरिहंता तेषु पुब्बेनि ॥ १ ॥” इति, तेषु व्यवच्छिद्यमानेषु निर्वाणं गच्छन्सु, तथाऽहंन्प्रज्ञं धम्मं व्यवच्छिद्यमानं तीर्थव्यवच्छेदकालं, तथा पूर्वोक्तं दृष्टिवादाक्रमभागतानि तेषु गते—प्रविष्टं तदव्यन्तरीभूतं तत्स्वरूपं यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं तत्र व्यवच्छिद्यमाने, इह च राजमरणं दर्शनं नगरभङ्गादावपि दृश्यते विशामन्धकारमात्रं रजस्वलतयेनि, यत्पुनर्भगवत्स्वरूपादिषु निमित्तभुवनजनानवधजनयनसमांशेषु विगच्छन्सु लोकान्धकारं भवति तात्कमव्यभुतमिति ? । स्था० ३ डा० १ उ० ।

चउहिं ठाणेहिं लोगंधयारे मिया, तं जहा—अरिहंतेहिं वोच्छिज्जमाणेहिं अरिहंतपप्पत्तं धम्मं वोच्छिज्जमाणे पु-

ध्वगते वाञ्छिज्जमाणे जायते ते वाञ्छिज्जमाणे (सू० ३२४×)

'चउही' त्यादि व्यक्रम—किन्तु लोके अन्धकारम्—त-
मिच्छं द्रव्यतो भावतश्च, यत्र यस्यान्तर्भाव्यते ह्यहदा-
दिव्यवच्छेदे द्रव्यतोऽन्धकारम्, उपातरूपत्वात् तस्य,
क्षुभ्रभङ्गादौ रजउद्धातादिर्वादिति, वाह्यव्यवच्छेदेऽन्धकारं
द्रव्यत एव, तथा स्वभावात् दीपादेर्भावाद्वा, भावतोऽ-
पि वा एकान्तदुःखमादावागमादेर्भावादिति । स्था० ४
ठा० ३ उ० ।

लोककंत-लोककान्त-न० । लान्तककल्पे षण्डं वलोकविमा-
न, सू० १३ सम० । भ० ।

लोगगर्हिणिज्ज-लोकगर्हिणीय-त्रि० । जघन्ये, पं० व० ३३ हार ।

लोगग-लोकाग्र-न० । ईषप्राग्भागाख्ये (आव० ५ अ० ।)

ऊर्ध्वलोकस्याग्र (आ० चू० ५ अ० ।) सिद्धानां स्थाने, औ० ।

लोगगचूलिया-लोकाग्रचूलिका-स्त्री० । लोकस्य चतुर्दश-
ज्ज्यान्मकस्य चूलिका शिखररूपा लोकाग्रचूलिका । ईषप्रा-
ग्भागाख्यायां पृथिव्याम्, सू० १२ सम० ।

लोगगपइड्डाण-लोकाग्रप्रतिष्ठान-पु० । ईषप्राग्भागाख्यपृथि-
वीस्थिते सिद्धे, औ० ।

लोगजत्ता-लोकयात्रा-स्त्री० । लोकव्यवहारे, डा० ११ डा० ।

लोकचित्तानुवृत्तिरूपे व्यवहारे, ध० १ अधि० ।

लोगट्टिइ-लोकस्थिति-स्त्री० । लोकव्यवस्थायाम्, म्या० ।

लोकस्थितिनिरूपणायाह-

निविहा लोगट्टिई पणत्ता, तं जहा आगामपइड्डिण वाण,
वातपतिड्डिण उदही, उदहिपइड्डिया पुढवी । (सू० १६३×)

'निविहे' त्यादि कण्ठ्यम्, किन्तु लोकस्थितिः-लोकव्यवस्था
आकाशे-व्योमे तत्र प्रतिष्ठितो-व्ययस्थित आकाशप्रतिष्ठित,
वातो-घनवाततनुवातलक्षणः सर्वद्रव्याणामाकाशप्रतिष्ठि-
तत्वात्, उर्ध्वः-घनोर्ध्वः, पृथिवी-तमस्तमप्रभादिकेति ।
स्था० ३ डा० ३ उ० ।

स्वाध्यायप्रवृत्तस्य लोकस्थितिपरिज्ञानं भवतीति

प्रतिपादयन्नाह-

चउविहा लोगट्टिई पणत्ता, तं जहा-आगामपतिड्डिण
वांत, वातपतिड्डिण उदधी, उर्ध्वपतिड्डिया पुढवी, पुढविप-
इड्डिया तमा थावरा पाणा ४ । (सू० २८६)

'चउविह' त्यादि, लोकस्य-क्षेत्रलक्षणस्य स्थितिः-व्यव-
स्था लोकस्थितिः, आकाशप्रतिष्ठितो वातो-घनवाततनुवा-
तलक्षणः, उर्ध्वः-घनोर्ध्वः, पृथिवी-रत्नप्रभादिका, असाः-
हीन्ध्रियाद्यस्ते पुनर्ये रत्नप्रभादिपृथिवीस्वप्रतिष्ठितास्तेऽपि
विमानपर्वतादिपृथिवीप्रतिष्ठितत्वात्, पृथिवीप्रतिष्ठिता एव,
विमानपृथिवीनां आकाशादिप्रतिष्ठितत्वे यथासम्भवमधे-
यम्, अविद्यता वेह विमानादिगनदवादित्रसानामिति, स्था-
वरादिह्यह कादस्वनस्पत्यादयो ग्राह्याः, सूक्ष्माणां सकललो-
कप्रतिष्ठितत्वात्, शेषं सुगममिति । स्था० ४ डा० २ उ० ।

अविहा लोगट्टिई पणत्ता, तं जहा-आगामपइड्डिण वाण,
वायपइड्डिण उदही, उदधिपइड्डिया पुढवी, पुढविपइड्डिया त-

मा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइड्डिया, जीवा कम्मपइड्डिया ।

(सू० ४६८)

'अविह' त्यादि इदं पूर्वमेव व्याख्यातम्, नवरमजीवा
आदिराकादिपुद्गलास्ते जीवेषु प्रतिष्ठिता-आश्रिताः, इदं चा-
नवधारणं बोद्धव्यम्, जीर्वाद्यगहणापि बहुतराणामजीवानाम-
वस्थानात्, पृथिवीवर्गहितोऽपि त्रसस्थावर्यदिति, तथा
जीवाः कर्मसु ज्ञानवर्णादिषु प्रतिष्ठिताः प्रायस्तद्वर्गहितानां
तेषामभावादिति । स्था० ६ डा० ३ उ० ।

लोकान्तादिलोकपदार्थप्रस्तावाद् गौतममुखेन लोकस्थि-
तिप्रज्ञापनायाह-

भगवं गोयमे समणं ० जाव एवं वयामी-कतिवि-
हा णं भंते ! लोयट्टिती पणत्ता !, गोयमा ! अट्टविहा
लोयट्टिती पणत्ता, तं जहा-आगामपइड्डिण वाण १, वायपइ-
ड्डिण उदही २, उदहिपइड्डिया पुढवी ३, पुढविपइड्डिया तमा
थावरा पाणा ४, अजीवा जीवपइड्डिया ५, जीवा कम्मपइड्डि-
या ६, अजीवा जीवसंगहिया ७, जीवा कम्मसंगहिया ८ ।
मे केणेड्डुणं भंते ! एवं वुच्चइ ? अट्टविहा ० जाव जीवा कम्म-
संगहिया !, गोयमा ! मे जहानामए-केह पुरिसे व-
न्थिमाडोवेइ वन्थिमाडोवित्ता उप्पि सितं बंधइ बंधत्ता
मज्जेणं गंठि बंधइ बंधत्ता उवगिल्लं गंठि मुयइ मुयइ-
त्ता उवगिल्लं देमं वामेइ उवगिल्लं देमं वामत्ता उवगिल्लं
देमं आउयायस्स पूरेइ पूरेत्ता उप्पि सितं बंधइ बंधइ-
त्ता मज्जेणं गंठि मुयइ । से नूणं गोयमा ! से आउयाए
तस्स वाउयायस्स उप्पि उवगित्ते चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ-
से तेणऽड्डुणं ० जाव जीवा कम्मसंगहिया, से जहा वा केह
पुरिसे वन्थिमाडोवेइ वन्थिमाडोवेइत्ता कडीए बंधइ बंधइ,
ता अत्थाहमतारमपांगमियंमि उदगंमि आगांहेज्जा, मे
नूणं गोयमा ! से पुरिसे तस्स आउयायस्स उवगित्तले
चिट्ठइ ?, हंता चिट्ठइ, एवं वा अट्टविहा लोयट्टिई पण-
त्ता ० जाव जीवा कम्मसंगहिया । (सू० ५४)

अयं सूत्राभिलापः आकाशप्रतिष्ठितो वायु-तनुवात-
घनवातरूपः, तस्यावकाशान्तरेऽपि स्थितत्वात्, १। आका-
शे तु स्वप्रतिष्ठितमेधति न तत्प्रतिष्ठाचिन्ता कृतीति । तथा
वातप्रतिष्ठित उर्ध्वः-घनोर्ध्वस्तनुवातघनवानोर्ध्वस्थि-
तत्वात् २। तथा उर्ध्वप्रतिष्ठिता पृथिवी, घनोर्ध्वानामु-
परि स्थितत्वात्, रत्नप्रभादीनां बाहुल्यापेक्षया चेदमुक्तम्,
अन्यथा-ईषप्राग्भागा पृथिवी आकाशप्रतिष्ठितैव ३ । त-
था पृथिवीप्रतिष्ठितास्त्रसा स्थावराः प्राणाः, इदमपि प्रा-
यिकमेव, अन्यथा आकाशपर्वतविमानप्रतिष्ठिता अपि ते
सन्तीति ४ । तथा अजीवाः-शरीरादिपुद्गलरूपा जीव-
प्रतिष्ठिताः, जीवेषु तेषां स्थितत्वात् ५ । तथा जीवाः
कर्मप्रतिष्ठिताः कर्मसु अनुव्यावस्थकर्मपुद्गलसमुदायरूपे-
षु संसारिजीवानामाश्रितत्वात्, अन्ये त्याहुः-जीवाः क-
र्मभिः प्रतिष्ठिताः-नारकादिभावेनावस्थिताः ६ । तथा

अजीवा जीवसंगृहीताः, मनोभाषादिपुद्गलानां जीवै- सं-
गृहीतत्वात्, अथ अजीवा जीवप्रतिष्ठितास्तथा अजीवा
जीवसंगृहीता इत्येतयोः को भेदः ?, उच्यते, पूर्वस्मिन्
वाक्ये आधाराधेयभाव उक्तः, उत्तरे तु संग्राहसंग्राह-
कभाव इति भेदः, यच्च यस्य संग्राहं तत्तस्याधेयमप्यर्था-
पत्तिनः स्यात्, यथा—अपूपस्य तैलमित्याधाराधेयभा-
वाऽप्युत्तरवाक्ये दृश्य इति ७ । तथा जीवाः—कर्मसंगृही-
ताः, संसारिजीवानामुदयप्राप्तकर्मवशवर्तितत्वात् ये च
यद्वशास्ते तत्र प्रतिष्ठिताः, यथा—घटे रूपादय इत्येव-
मिहाप्याधाराधेयता दृश्येति । ' स जहानामए केह '
 ' सि, स यथानामकः—यत्प्रकारनामा, देवदत्तादिनाम-
त्यर्थः, अथवा—' स ' इति स ' यथा ' इति दृ-
ष्टान्तार्थः ' नाम ' इति संभावनायाम् ' ए ' इति वाक्या-
लङ्कार, ' वन्धि ' नि वस्तिम् इतिम् ' आङोवेव ' चि,
आटोपेयन्—वायुना पूर्यन्, ' उप्पि मियं बंधइ ' चि उप-
रि सितम्—' पित्र बन्धने ' इति वचनान् कृत्ययस्य च भा-
वार्यत्वात् कर्मार्थत्वाद्वा बन्धम्—अन्धिमित्यर्थः बध्नाति—
करोतीत्यर्थः, अथवा—' उप्पिसि ' चि उपरि ' त ' मिनि
वस्तिम्—' मे आउयाए ' चि, सोऽप्यायस्त्वस्य—वायुकायस्य
' उप्पि ' ति उपरि, उपरिभावश्च व्यवहारतोऽपि स्यादित्यत
आह—उपरितले सर्वोपरित्यर्थः, यथा—वायुराधारे जलस्य
दृष्ट एवमाधाराधेयभावो भवति आकाशघनघातादीनामिति
भावः । आधाराधेयभावश्च प्रागेव सर्वपदेषु व्यञ्जित इति ।
' अत्थाहमतारमपोहसियंसि ' चि, अस्ताधम्—अविद्यमान-
स्ताधम्—अगाधमित्यर्थः, अस्ताधो वा निरस्ताधस्तलमिव
त्यर्थः अत एवातारम्—तरीतुमशक्यम्, पाठान्तराणां तारम्-
पाग्वर्जितं पुरुष प्रमाणमस्येति पौरुषं तत्प्रतिपेधादपौरुष्य-
म ततः कर्मधारयाऽतस्तत्र, मकारश्चेहलाल्लङ्गिकः, ' पयं वा '
इत्यत्र वाशब्दे दृष्टान्तान्तरतामृचनार्थः । अ० १ श० ६ उ० ।
आव० । म्हा० ।

दमविधा लोगट्टिती पणत्ता, तं जहा -जम् जीवा उहा-
इत्ता उहाइत्ता तत्थेव तत्थेव भुत्तो भुत्तो पच्चायंति एवं
एगा लोगट्टिती पणत्ता १, जम् जीवाणं मता समियं
पावे कम्मं कज्जति एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता २,
जम् जीवा मया समितं मोहणिज्जे पावे कम्मं कज्जति
एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ३, ण एवंभूतं वा भ-
व्वं वा भविस्समि वा जं जीवा अजीवा भविस्समि अ-
जीवा वा जीवा भविस्समि एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता
४, ण एवं भूतं वा भव्वं वा भविस्सं वा जं तमा पा-
णा वोच्छिज्जिस्समि थावरा पाणा वोच्छिज्जिस्समि तमा
पाणा भविस्समि वा एवप्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ५,
ण एवं भूतं वा भव्वं वा भविस्सं वा जं लोगे
अलोगे भविस्समि, अलोगे वा लोगे भविस्समि एव-
प्पेगा लोगट्टिती पणत्ता ६, ण एवं भूतं वा भव्वं वा
भविस्सं वा जं लोए अलोए पविस्समि अलोए वा लो-
ए पविस्समि एवप्पेगा लोगट्टिती ७, जाव ताव लोगे

ताव ताव जीवा जाव ताव जीवा ताव ताव लोए एव-
प्पेगा लोगट्टिती ८, जाव ताव जीवाण ता पोग्गलाण
ता गतिपरितते ताव ताव लोए जाव ताव लोगे ताव
ताव जीवाण य पोग्गलाण ता गतिपरितते एवप्पेगा
लोगट्टिती ९, सव्वेसु वि णं लोगंतेसु अबद्धपासपुद्वा
पोग्गला लुक्खत्ताते कज्जति जणं जीवा ता पोग्गला ता
नां मंचायंति बहिता लोगंता गमणयाते एवप्पेगा लोगट्टिती
पणत्ता १० । (सू० ७०४)

' दमविधा लोगे ' त्यादि, अस्य च पूर्वसूत्रेण सहाय-
मभिसम्बन्ध—पूर्वं नवगुणरूपा, पुद्गला अनन्ता इत्यु-
क्तं ते चासंख्यप्रदेशे लोकं समान्तीति लोकास्थितिरतः
संवहोच्यते इत्येव सम्बन्धस्यास्य व्याख्या, इहापि सं-
हितावचनं प्रथमाध्ययनवत् केवलं लोकस्य-पञ्चास्ति-
कायान्मकस्य स्थितिः—स्वभावः लोकास्थितिर्यदित्युद्देशे
णमिति वाक्यालङ्कार ' उदाइत्ता ' चि अपद्राय—सृ-
त्वित्यर्थः, ' तत्थेव ' चि लोकदेशे गतौ—यानां कुले वा
सान्तरं निरन्तरं वाचित्येन भूया भूय—पुनः पुनः प्र-
त्याजायन्ते—प्रत्युत्पद्यन्ते इत्येवमप्येका लोकास्थितिरिति,
आपशब्द उत्तरवाक्योपक्षया । अपि, क्वचिन्न दृश्यते १ । अथ
द्वितीया—' जच्च ' मित्यादि, सदा प्रवाहतोऽनाद्यपर्यवसते
काले ' समियं ' ति निरन्तरं पापं कर्म-ज्ञानावरणादिकं
सर्वमपि मोक्षविवन्धकत्वेन सर्वस्यापि पापत्वादिति
क्रियते-बध्यते इत्येवमप्येका अन्येत्यर्थः, सततं कर्मबन्ध-
नमिति तृतीया २, ' मोहणिज्ज ' चि मोहनीयं प्रधानतया
भेदेन निर्दिष्टमिति सततं मोहनीयबन्धनं तृतीया ३,
जीवाजीवानामजीवजीवत्वाभावश्चतुर्थी ४, असानां स्थावरा-
णां चाप्यवच्छेदः पञ्चमी ५, लोकालोकयोगलोकलोकत्वेनाभ-
वनं षष्ठी ६, तयोरेवान्याऽन्याप्रवेशः सप्तमी ७, ' जाव ताव
लोए ताव ताव जीव ' चि यावल्लोकस्तावज्जीवाः, यावान्
क्षेत्रे लोकव्यपदेशस्तावति जीवा इत्यर्थः ' जाव ताव
जीवा ताव ताव लोए ' चि, इह यावज्जीवास्तावत्ताव-
लोकः, यावति यावति क्षेत्रे जीवास्तावत्क्षेत्रं लोक इति
भावायः, ' जाव ताव ' त्यादि वाक्यरचना तु भाषामा-
त्रमित्यष्टमी ८, यावज्जीवादीनां गतिपर्यायस्तावल्लोक इति
नवमी ९, सर्वेषु लोकान्तेषु ' अबद्धपासपुद्वा ' चि बद्धा-गाढ-
श्लेषाः पाश्वस्पर्शाः—छुत्तमात्रा ये न तथा तेऽबद्धपाश्वस्पर्शाः
रूतद्रव्यान्तरेणानि गम्यन्त तन्मस्पर्कोद्जातरूतपरिणामा म-
न्त इति भावः लोकान्ते स्वभावान् पुद्गला रूततया क्रियन्ते
रूततया परिणमन्ति, अथवा लोकान्तरस्वभावाद् या रूतता
भवति तथा ते पुद्गला अबद्धपाश्वस्पर्शाः—परस्परमस्पर्धाः
क्रियन्ते, किं सर्वथा?, नैवम्, आप तु—तेनत्यस्य गम्यमानत्वा-
त्तेन रूपेण क्रियन्ते येन जीवाः सकर्मपुद्गलाः, पुद्गलाश्च-
परमागवाद्याः, ' नां मंचायंति ' चि न शक्नुवन्ति बहिस्ता-
ल्लोकान्ताद् गमनतार्थं—गन्तुमिति, छान्दस्येन तुमर्थे युद-
प्रत्ययाविधानादिति, एवमप्यन्या लोकास्थितिदेशमी १०, शब्द
कगर्ख्यामिति । म्हा० १० डा० ३ उ० ।

अन्धि णं भंते ! सया समियं सुहुमे मियेहकाये पव-

डइ ? , ईता अत्थि । से भंते ! किं उक्ते पवडइ अहे पवडइ तिरिण पवडइ ? , गोयमा ! उक्ते वि पवडइ अहे वि पवडइ तिरिण वि पवडइ, जहा-से बादरे आउयाए अ-अममसमाउत्ते चिरं पि दीहकालं चिहुइ तहा खं से वि ? , नो इखडे समडुं, से खं खिणामेव विद्धंसमागच्छइ ॥ सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति । (सू० ५६)

सदा—सर्वदा 'समियं' ति सपरिमाणं न बादराप्का-यवदपरिमितमपि, अथवा—'सदा' इति सर्व्वर्तुषु 'स-मित' इति रात्रौ दिवसस्य च पूर्वोपरयोः प्रहरयोः, तत्रापि कालस्य स्निग्धनरपाद्यमपेक्ष्य बहुत्वमल्पत्वं वा-वसेयमिति, यदाह—“पहमचरिमा उ भिसिरे, गिडं अ-जं तु तासि वज्जेत्ता । पायं ठवेसि रोहाइ, रक्खणहा पवेसे वा ॥ १ ॥” लेपितपात्रं बहिर्ने स्थापयेत् स्नेहादि-रक्षणाधीयति, 'सुद्धमः स्नेहकाय' इति अप्कार्याधिशेष इत्यर्थः 'उहे' ति ऊर्ध्वलोके वर्तुलवैताख्यादिषु 'अहं' ति अधोलोकप्रामेयु 'तिरिणं' ति तिर्यग्लोके 'दीहकालं चिहुइ' ति तद्वागादिपूरणान्, 'विद्धंसमागच्छइ' ति स्वल्पत्वात्तस्येति । भ० १ श० ६ उ० ।

लोगणाभि-लोकनाभि-पुं० । लोकस्य तिर्यग्लोकस्य स्था-लप्रकृत्यस्य नाभिर्गिध स्थालमध्यगतसमुज्जनं घृतचन्द्रक इवे-ति लोकनाभिः । मेरुपर्व्वते, च० प्र० ५ पादु० । सू० प्र० ।

लोगनाह-लोकनाथ-पुं० । लोकस्य संज्ञिभक्ष्यलोकस्य नाथः प्रभुलोकनाथः । सू० १ सम० । रा० चतुर्दशरज्जुप्रमाणलोकप्रभौ, उक्त० २२ अ० । अथानां नाथे, कल्प० १ अधि० १ क्षण । "लोकनाथस्य" इति । इह तु लोकशब्देन तथैतदभेदा-दिशिष्ट एव । तथा तथा रागाद्युपद्रवरक्षणीयतया बीजाधा-नादिस्मविभक्ता भक्ष्यलोकः परिगृह्यते अनीहाश नाथत्वा-नुपपत्तेः योगक्षेमकृद्दयामिति विद्वत्प्रवादः न तदुभयस्या-गादाधयणीयाऽपि परमार्थेन तल्लक्षणायांगान्, इत्य-मपि तदभ्युपगमेति प्रसङ्गात्, महत्त्वमात्रस्येहाप्रयो-जकत्वात् विशिष्टोपकारकृत् एव तत्त्वतो नाथत्वात् । आपन्नार्थिकानावृत्तश्च पारमार्थिकस्तयत्वात् सिद्धिः, तदिह येषामेव बीजाधानोद्भेदपोषणैर्यांगः सेमं च तत्त्ववृत्तवाद्यभावेन त प्रबह भव्याः परिगृह्यन्ते न चैत-कस्याचित्सकलभक्ष्यविषये नतस्तत्प्राप्त्या सर्वेषामेव मुक्ति-प्रसङ्गान् । तुल्यगुणा ह्येते प्रायेण ततश्च विरतरकालाती-नादन्यतरस्माद्भगवतो बीजाधानादिसिद्धेरल्पेनैव कालेन सकलभक्ष्यमुक्तिः स्यात् बीजाधानमपि ह्यपुनर्वन्धकस्य, न चास्यापि पुद्गलपगवर्त्तः संसार इति कृत्वा तदेवं लोकनाथाः ॥ ११ ॥ ल० । जी० । भ० । ध० । म० । स्था० ।

लोगलीइ-लोकनीति-स्त्री० । लौकिकम्याये, पञ्चा० ८ वि० ।

लोकतम-लोकतमसू-न० । लोकं इदमेव तम इति लोकतमः । तमस्कायं, स्था० ५ डा० २ उ० ।

लोगद्वय-लोकद्वय-न० । लोकद्वयांशभूतं द्वयं लोकद्वय-म् । पञ्चास्तिकायादौ, यत उक्तम्—“पञ्चस्थिकायमद्वयं, लोगमणारनिहणं ति” । स्था० ५ डा० ३ उ० ।

लोगद्वि-लोकद्वि-स्त्री० । सामान्यजनदर्शने, हा० २६ अष्ट० ।

लोकपर्व-लोकप्रदीप-पुं० । लोकस्य-विशिष्टतिर्यगज्जन्म-जरामरणरूपस्यान्तरतिमिरनिकरनिराकरणेन प्रकृष्टपदार्थ-प्रकाशकारित्वात्प्रदीप इव प्रदीपो लोकप्रदीपः । सू० १ सम० । लोकस्य सम्यग् दर्शनाद्यर्थोपकरणेन लब्धस्य परिपालन-मिति भ० १ श० १ उ० । मिथ्यात्वध्वान्तनाशकत्वात् । क-ल्प० १ अधि० १ क्षण । लोकस्य-दर्शनायोग्यस्य विशिष्टस्य प्रदीपदर्शनांशुना यथार्थास्थितवस्तुप्रकाशको लोकप्रदीपः । जिने, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । "लोकप्रदीपस्यः" अत्र लो-कशब्देन विशिष्ट एव तद्दर्शनाद्यंशुभिर्मिथ्यात्वतमोपनयने-न यथार्हं प्रकाशितव्यभावः संज्ञिलोकः परिगृह्यते, यस्तु नैवभूतस्तत्र तत्त्वतः प्रदीप-धायोगाद्, अन्धप्रदीपदृष्टा-न्तेन, यथा—अन्धस्य प्रदीपस्तत्त्वतोऽप्रदीप एव तं प्रति स्वकार्याकरणात्तत्कार्यकृत् एव च प्रदीपत्वापपत्तेः, अन्य-थाऽतप्रसङ्गात् । अन्धकल्पश्च यथादितलोकव्यतिरिक्तस्त-दन्यलोकः, तद्दर्शनाद्यंशुभ्याऽपि तत्त्वोपलम्भाभावात्, सम-यसरणेऽपि सर्वेषां प्रबोधाध्वणान्, इदानीमपि तद्वचनतः प्रबोधादर्शनात्, तदभ्युपगमयतामपि तथाविधलोकदृष्ट-नुसारप्राधान्यादतपक्षितगुणलाघवं तत्त्वोपलम्भशून्यप्रवृ-त्तिमिद्वेगिति । तदेवंभूतं लोकं प्रति भगवन्तोऽपि अप्रदी-पा एव तत्कार्याकरणादित्युक्तमेतत् । नचैवमपि भगवतां भगवत्त्वायांगः, वस्तुस्वभावाविषयत्वादस्य, तदभ्युपगम-तत्त्वत्वायांगान्, स्वाभावः स्वभावः—आत्मीया सत्ता, स चान्यथा चेति व्याहृतमेतत्, किं च—एवमन्वन्तानामपि चे-तनाकरणे समानमेतदित्येवमेव भगवत्त्वायांगः, इतरेतरक-रणेऽपि स्वात्मन्यपि तदन्याविधानाद् यत्किञ्चिदेतदिति य-थादितलोकोपलभ्यैव लोकप्रदीपाः । ल० । रक्षा० । ध० ।

लोगपण-लोकप्रदेश-पुं० । चतुर्दशरज्ज्वात्मकक्षेत्रस्वरूपस्य निर्विभागभागेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

लोगपंति-लोकपङ्क्ति-स्त्री० । लोकसदृशभावे, । यो० वि० ।

लोकाराधनहेतोर्था, मलिनेनान्तरात्मना ।

क्रियते सत्क्रिया सा च, लोकपङ्क्तिरुदाहृता ॥ ६ ॥

डा० १० डा० (व्याख्या 'जोग' शब्दं चतुर्थभागे १६१=पृष्ठे गता ।)

लोगपगत-लोकप्रकृत-पुं० । बहुलोकसम्पत्ते, सू० ३ उ० ।

लोगपञ्चोपन-लोकप्रद्योतक-पुं० । लोकयते इति लोकः, इति व्युत्पत्त्या लोकालोकरूपस्य समस्तवस्तुस्तोमस्य भावस्याखण्डमार्त्तण्डमण्डलाभिव भिन्नलभावस्वभावा-वभासनसमर्थः केवलालोकपूर्वप्रवचनप्रभापटलप्रवर्तनेन प्रद्योतनं—प्रकाशं कर्मेनीत्येवं शीलो लोकप्रद्योतकः । सू० १ सम० । लोकस्योत्कृष्टमतेर्भव्यस्वलोकस्य प्रद्योतनं-प्रद्योतकत्वं विशिष्टा-ज्ञानशक्तिस्तत्करणशीलो लोकप्रद्यो-तकः । रा० । जी० । सूर्यवत्सर्ववस्तुप्रकाशकत्वाद् जिने, कल्प० १ अधि० १ क्षण । "लोकप्रद्योतकस्यः" । इह यद्यपि लोकशब्देन प्रकमाद्भ्यलोक उच्यते—“भव्याना-मालोको, वचनांशुभ्याऽपि दर्शने यस्मान् । पनेषां भवति

तथा, तदभावे व्यर्थ आलोकः ॥ १ ॥ इति ध्वनान्, तथाप्यत्र लोकध्वनिनोत्कृष्टमतिः भव्यस्वलोका एव गृह्यन्ते तत्रैव तत्त्वतः प्रद्योतकरणशीलत्वोपपत्तेः, अस्ति च चतुर्दशपूर्व-विदामपि स्वस्थाने महान् दर्शनभेदः, तेषामपि परस्परं पदस्थानपतितत्वध्वनान् । न चायं सर्वथा प्रकाशाभेदे अ-भिन्नो ह्यकान्तनैकस्वभावः तन्नास्य दर्शनभेदोऽनुत्तमः, स हि येन स्वभावेनैकस्य सहकारी तत्तत्त्वमेव दर्शनम-कुर्यन् तेनैवापरस्य तत्तत्त्वविरोधादिति भावनीयम्, इतर-तरांपक्षा हि वस्तुस्वभावः, तदायना च फलसिद्धिरिति उक्तं चतुर्दशपूर्वविदामकमेवाधिकृत्य प्रद्योतकरा इति लो-कप्रद्योतकराः ॥ १४ ॥ प्रद्योत्य तु सप्तप्रकारं जीवार्वाकतत्त्वम्, सामर्थ्यगम्यमेतत्, तथा शाब्दव्यापान्, अन्यथा अन्तर्तन्तु प्रद्योतनाऽयोगः, प्रद्योतने प्रद्योत इति भावमाधनस्यासंभवा-त्, अतो ज्ञानयोग्यनैवेह । प्रद्योतनमन्यापेक्षयति तदेवं स्तवर्षाप एवमेव वाचकप्रवृत्तिरिति स्थितम् । एतेन स्तव 'अपुष्कलशब्दः प्रत्यवायाय' इति प्रत्युक्तम्, तत्त्वेन ह्यस्याऽ-पुष्कलत्वायोगादिति । लोकप्रद्योतकराः ॥ १४ ॥ ल० ।

लोगपरिपूरणा-लोकपरिपूरणा-स्त्री० । ईषत्याभाराख्यायां पृथिव्याम्, स० १२ सम ।

लोगपाल-लोकपाल-पुं० । शक्रादीनां पूर्वोर्दिदकालेषु सं-मार्दिषु, स्था० ३ डा० १ उ० ।

रायगिहं नगरं ० जाव पञ्जुवाममाणे एवं वयासी-स-कस्म गं भंते ! देविदस्म देवग्नो कति लोगपाला प-पत्ता?, गोयमा ! चत्तारि लोगपाला पपत्ता, तं जहा-सोमं, जमे, वरुणं, वेममणे । एणमि गं भंते ! चउएहं लोगपालाणं कति विमाणा पपत्ता?, गोयमा ! चत्तारि विमाणा पपत्ता, तं जहा-संभूपभे, वरुमिह, सयंजलं, वरुगू । कहि गं भंते ? मकस्म देविदस्म देवग्नो सोम-स्म महारन्नो संभूपभे णामं महाविमाणे पपत्ते?, गोयमा ! जंबुदीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म दाहिणेणं इमीमे रयण-पभाए पुहवीए बहुममरमणिआओ भूमिभागाओ उड्डं चं-दिमसूरियगहगणणक्खत्ततारारूवाणं बहुइं जोयणाइं ० जाव पंच वडिमया पपत्ता, तं जहा-असोयवडिमए सत्तवन्नवडि-मए चंपयवडिमए च्यवडिमए मज्जे मोहम्मवडिमए, तस्स गं मोहम्मवडिमयस्म महाविमाणस्स पुरच्छिमे गं मोहम्म-कप्पे अमंखेजाइं जोयणाइं वीतिवइत्ता एत्थ गं मक-स्म देविदस्म देवग्नो सोमस्म महारन्नो संभूपभे नामं महाविमाणे पपत्ते, अद्धेतरस जोयणसयसहस्साइं आ-यामविक्रवंभेणं उयालीमं जोयणसयसहस्साइं बावन्नं च सहस्साइं अट्ट य अडयाले जोयणसए किंचि विसे-साहिणं परिकखेवेणं पणत्ते, जा सूरियाभविमाणस्स व-त्तव्वया मा अपरिभेसा भाणियव्वा ० जाव अभिमेयां नवरं सोमं देव ॥ संभूपस्म गं महाविमाणस्स अहं सपक्खि-

सपडिदिसिं असंखेजाइं जोयणसयसहस्साइं आगाहित्ता एत्थ गं सक्कस्स देविदस्स देवग्नो सोमस्स महारन्नो सोमा-नामं रायहाणी पपत्ता, एणं जोयणसयसहस्सं आयामवि-क्खंभेणं जंबुदीवपमाणेण वेमाणियाणं पमाणस्स अद्धं नेयव्वं ० जाव उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयाम-विक्रवंभेणं पञ्चामं जोयणमहस्साइं पंच य मत्ताणउए जोय-णसत्ते किंचि विसेयणे परिकखेवेणं पपत्ते, पामायाणं चत्तारि परिवाडीओ नेयव्वाओ, सेसा नत्थि । सक्कस्म गं देविदस्म देवग्नो सोमस्म महारन्नो इमे देवा आणाउववायवयणनि-इमे चिट्ठंति-तं जहा-सोमकाइयाति वा सोमदेवकाइयाति वा विज्जुकुमारा विज्जुकुमारीओ अग्गिकुमारा अग्गिकु-मारीओ वाउकुमारा वाउकुमारीओ चंदा सूर गहा ण-क्खत्ता तारारूवा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वं ते तम्भ-त्तिया तप्पक्खिया नवभागिया मकस्म देविदस्स देवग्नो सोमस्स महारन्नो आणाउववायवयणनिइमे चिट्ठंति ॥ जंबुदीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पजंति, तं जहा-गहदंडाति वा गहमु-सलाति वा गहगज्जियाति वा, एवं गहयुद्धाति वा गहमिघाडगाति वा गहावमव्वाइ वा अब्भाति वा अब्भ-रुक्खाति वा मंज्झाइ वा गंधव्वनगराइ वा उक्कापायाति वा दिमादाहाति वा गज्जियाति वा विज्जुयाति वा पंसुवु-ड्डीति वा जूवेत्ति वा जक्खालत्ति वा भूमयाइ वा म-हियाइ वा ग्युग्घायाइ वा चंदावरागाति वा सूरवरागाति वा चंदपरिविमाति वा मूरपरिविमाति वा पडिचंदाइ वा पडि-सूराति वा इंदधरण्ति वा उदगमच्छक्कपिहमियअमोहा-पाइणवायाति वा पडीणवाताति वा ० जाव संवद्वयवाताति वा गामदाहाइ वा ० जाव सखिवेमदाहाति वा पाणक्खया जणक्खया धणक्खया कुलक्खया वमणव्वया अणारिया जे यावन्ने तहप्पगारा ण ते सक्कस्म देविदस्स देवग्नो सोमस्स महारन्नो अणगाया अदिट्ठा अमुया अमुया अविणगाया तसिं वा सोमकाइयाणं देवाणं, मकस्म गं देविदस्म देवग्नो सो-मस्म महारन्नो इमे आहावच्चा अभिजाया हात्था, तं जहा-इंगालए वियालए लाहियक्खे माणिच्चरे चंदे सूर मुक्कं बुह बहम्मती राह ॥ मकस्म गं देविदस्म देवग्नो सोमस्स महारन्नो सत्तिभागं पलिओवमं ठिती पणत्ता, अहावच्चा-भिजायाणं देवाणं एणं पलिओवमं ठिई पणत्ता, एवं म-हिड्डीणं ० जाव महारुभागे सोमं महाराया । (सू० १६५) ।

'रायगिहं' इत्यादि, 'बहुइं जोयणाइं' इह याचत्करणा-दिदं दृश्यम्- 'बहुइं जोयणमयाइं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुओ जोयणकाडीओ बहुओ जोयण-

कोडाकोडीओ उहुं दूरं वीहवत्ता एत्थं एं सोहम्मे णामं कप्पे
पण्णसे, पाईणपडीणायण उदीणदाहिणवित्थिणे अद्धचंद-
संठाणसंठिण अच्चिमानिभासरासवन्नाहे असंखेज्जाओ
जोयणकोडाकोडीओ आयामधिकसंभेणं असंखेज्जाओ जो-
यणकोडाकोडीओ पाण्णखेयणं, एत्थं एं सोहम्माणं देवाणं
बत्तीसं विमाणावाससयसहस्सां भवन्तीति अक्खाया,
ते एं विमाणा सव्वरयणाप्रया अच्छा ० जाव पंडि-
खा, तस्स एं सोहम्मकणम्मस बहुमज्जेसभाए इति,
' वीहवत्त ' ति व्यतिमज्ज्य—व्यतिक्रम्य ' जा सुरिया-
भविमाणस्स ' ति भूरिकाभविमानं राजप्रश्नीयोपाक्को-
स्वरूपं तद्धकव्यंतह वाच्या, तत्समानलक्षणत्वादस्येति । कि-
यती सा वाच्या ? इत्याह—यावदभिषेकः—अभिभवो-
त्पन्नस्य सोमस्य राज्याभिषेकं यावदिति, सा चेहानि-
बहुत्वाण लिखितं ॥ ' अहे ' इति तिर्यग्लोके ' वैमा-
णियाण पमाणस्स ' ति वैमानिकानां सौधर्मविमानसत्क-
मासावप्राकारहारादीनां प्रमाणस्येह नगर्यामर्द्धं क्वातव्यम्
' सैसा मत्थि ' ति सुधम्मोवि (काः) समा इह न स-
न्ति, उपनिस्थानेष्वेव तासां भावात्, ' सोमकाइय ' ति
सोमस्य कायो—निकायो येषामस्ति ते सोमकारिकाः—
सोमपरिवारभूताः ' सोमंदवयकाइय ' ति सोमंदवताः—
तन्मामानिकाइयस्तामां कायो येषामस्ति ते सोमंदवता-
कारिकाः—सोमसामानिकाइयेवपरिवारभूता इत्यर्थः, ' ता
गरूव ' ति तारकारुपा, ' तम्भलिय ' ति तत्र—सोम भ-
क्तिः—सेवा बहुमाने वा येषां ते तद्धकिकाः ' तण्य-
क्खिय ' ति सोमपत्तिकाः—सोमस्य प्रयोजनेषु सहायाः,
' तम्भारिय ' ति तद्धार्योः—तस्य सोमस्य भार्यो इव
भार्यो अत्यन्तं वश्यत्वानुपपणीयत्वाच्चात तद्धार्योः, तद्धा-
रो वा येषां बोद्धव्यतयाऽस्ति ते तद्धारिकाः ॥ ' गहदंड ' ति
दण्डा इव दण्डाः—तिर्यगायताः श्रेणयः प्रहाणां-
मङ्गलादीनां चित्रतुरादीनां दण्डा प्रहदण्डाः, एवं प्रह-
मुशलादीनि नवरमूर्ध्वायताः श्रेणयः, ' गहगज्जिय ' ति
प्रहसञ्जालादौ गर्जितानि—स्तनितानि प्रहगर्जितानि प्र-
हयुद्धानि—प्रहयोरैकत्र नक्षत्रे दक्षिणोत्तरं समश्रेणित-
याऽवस्थानानि, प्रहसिङ्गाटकारानि—प्रहाणां सिङ्गाटक-
फलाकारेणावस्थानानि, प्रहापसव्यानि—प्रहाणामपसव्य-
गमनानि प्रतीपगमनानीत्यर्थः, अक्षात्मका वृत्ता अभवृ-
क्षाः, गन्धर्वनगराणि—आकाशे व्यन्तरकृतानि नगरा-
कारप्रतिबिम्बानि, उल्कापाताः—संख्याः सोवद्योता वा
तारकस्येव पाताः दिग्दाहाः—अन्यतमस्यां दिशि अधोऽ-
धकारा उपरि च प्रकाशात्मका दृष्टमानमहानगरप्र-
काशकल्पाः ' जूय ' ति शुक्रपक्षे प्रतिपदादिदिनत्रयं
यावद्यः सन्त्याल्लुवा आश्रियन्ते ते यपकाः ' जकुआलि-
लय ' ति ' यत्तोदीमानि आकाशे व्यन्तरकृतज्वलनानि,
धूमिकामटिकयोर्वगृह्णते विशेषः, तत्र धूमिका—धूम्रव-
णा धूसरा इत्यर्थः, महिका न्वापाण्डुरेति, ' रउग्गाय ' ति
दिशां रजस्वलत्वादि ' चेदावरागा मृगेश्वरागा ' ख-
म्भसूर्यप्रहणानि ' पंडिचंद ' ति द्वितीयचन्द्राः ' उदग-
मच्छ ' ति इन्द्रधनुःखण्डानि ' कविहसिय ' ति अनश्व-
या षष्ठ्यत्सहसा तत् कपिहसितम्, अन्ये व्याहृः—क-
पिहसितं नाम यदाकाशे धानरमुखचक्षस्य विकृतमुख-

स्य हसनम् ' अमोह ' ति अमोवा—आविन्योदयास्तमयो-
राविन्यकिरणविकारजनिताः आतामाः कृष्णाः श्यामा
वा, शकटाध्वंसस्थिता दण्डा इति, ' पाईणवाय ' ति पूर्व-
दिग्वाताः ' पडीणवाय ' ति प्रतीचीनवाताः, यावत्करणा-
त्रिवं दृश्यम्—दाहिणवायाइ वा उदीणवायाइ वा उहुवायाइ
वा अहोवायाइ वा तिरियवायाइ वा विदिमीवायाइ
वा वाउम्भामाइ वा वाउक्कलियाइ वा वायमंडलियाइ
वा उक्कलियावायाइ वा मंडलियावायाइ वा गुंजावायाइ वा
भेक्कावायाइ व ' ति, इह वातोद्भवाः—अनवस्थितवानाः
वानात्कलिकाः—समुद्रात्कलिकावत् वातमण्डलिका—वाता-
ह्यः उत्कलिकावाताः—उत्कलिकाभिर्यं वान्ति, मण्डलिका-
वाताः—मण्डलिकाभिर्यं वान्ति, गुञ्जावाताः—गुञ्जन्तः सश-
ब्दे ये वान्ति, भेक्कावाताः—अशुभनिन्दुराः संवर्षकवाताः—
तृणादिस्वर्तेनस्वभावा इति । अथानन्तराज्ञानां प्रहद-
ण्डादीनां प्रायिकफलानि दर्शयन्नाह—' पाणक्खिय ' ति
बलक्षयाः ' जणक्खिय ' ति लोकमरणानि, निगमयन्ना-
ह—' वमणम्भूया अणारिया जे यावन्न तहप्पगार ' ति
इहैवमक्षरघटना—न केवलं प्राणक्षयादय एव, ये चान्ये
एतद्व्यतिरिक्तास्तत्प्रकाराः—प्राणक्षयादितुल्याः व्यसनभू-
ताः—आपट्टपाः अनार्याः—पापात्मकाः न तेऽज्ञाता इति
योगः ' अण्णाय ' ति अनुमानतः ' अविट्ठ ' ति प्र-
त्यक्षापेक्षया ' असुय ' ति परवचनद्वारेण ' अमुय, ति अ-
स्मृता मनोऽपेक्षया ' अविण्णाय ' ति अवध्यपेक्षयति ।
' अहावच्छ ' ति यथा अपत्यानि तथा ये ते यथाऽपत्या-
दयाः पुत्रस्थानीया इत्यर्थः, ' अभिण्णया ' इति अभिमता
अभिमतवस्तुकारित्वादिति ' होत्थ ' ति अभवन्, उप-
लक्षणत्वाच्चास्य भवन्ति भाविष्यन्तीति द्रष्टव्यम्, ' अहाव-
च्छाभिन्नायाणं ' ति यथाऽपत्यमेवमभिज्ञाता—अवगता यथा-
ऽपत्याभिज्ञाताः, अथवा—यथाऽपत्याश्च तेऽभिज्ञाताश्चेति
कर्मधारयः, ते चाङ्गारकादयः पूर्वोक्ताः, एतेषु च यद्यापि
चन्द्रसूर्ययोर्वर्षलक्षार्धाधिकं पल्योपमं तथाऽप्याधिक्यस्या-
विवक्षितत्वादङ्गारकादीनां च प्रहत्वेन पल्योपमस्यैव स-
ङ्गावान् पल्योपममित्युक्तमिति ।

कहिं णं भंते ! सकस्स देविंदस्स देवरओ जमस्स म-
हारओ वरमिट्ठे णामं महाविमाणे पप्पते ? गोयमा !
सोहम्मवर्दिसपस्स महाविमाणस्स दाहिणेणं सोहम्मे
कप्पे अमंखेज्जाइ जोयणमहस्साइ वीहवत्तित्ता एत्थं एं
सकस्स देविंदस्स देवरओ जम्मम्म महारओ वरमिट्ठे
णामं महाविमाणे पप्पते, अद्धतेरमजोयणसयसहस्साइ
जहा सोमम्म विमाणे तहा ० जाव अभिसेओ राय-
हाणी तहव ० जाव पासायपंनीओ ॥ सकस्स णं देवि-
दस्स देवरओ जमम्म महारओ इमे देवा आणाणं
जाव चिद्वंति, ते जहा जमकाइयाति वा जमंदवका-
इयाइ वा पेयकाइयाइ वा पेयंदवकाइयाति वा असुर-
कुमारा असुरकुमारीओ कंदप्पा निगयवाला आभिओ-
गा जे यावन्न तहप्पगार मच्चे ते तम्भनिगा तण्णक्खि-

या तम्भारिया, सकस्स देविदस्स देवरन्नो जमस्स महार-
न्नो आणाए ० जाव चिट्ठंति ॥ जंबुदीवे दीवे मंदरस्स प-
व्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पजंति, तं जहा-
डिंवाति वा डमराति वा कलहाति वा बोलाति वा
खाराति वा महायुद्धाति वा महासंगामाति वा महास-
त्थनिवडणाति वा एवं पुरिसनिवडणाति वा महारु-
धिरनिवडणाति वा दुम्भूयाति वा कुलरोगाति वा गाम-
रोगाति वा मंडलरोगाति वा नगररोगाति वा सीसवेयणाइ
वा अच्चिबेयणाइ वा कल्लनहदंतवेयणाइ वा इंदग्ग-
हाइ वा खंदग्गहाइ वा कुमारग्गहाइ वा जक्खग्गहाइ वा
भूयग्गहाइ वा एगाहियाति वा वेआहियाति वा तेआहियाति
वा चाउत्थहियाति वा उव्वेगाति वा कासाति वा सासाति
वा सोमेति वा जराइ वा दाहाति वा कच्छकोहाति वा
अज्जीरया पंडुरगा हरिसाइ वा भगंदराइ वा हियय-
धलाति वा मन्थयधलाति वा जोणिमूलाति वा पास-
धलाति वा कुच्चिमूलाति वा गाममारीति वा नगरमारी-
ति वा खंडमारीति वा कन्वडमारीति वा दोणमुहमारीति-
मडंबमुहमारीति वा पट्टणमुहमारीति वा आसमसंवाहमुह-
मारीति वा संनिवेसमारीति वा पाणक्खया धणक्खया
जणक्खया कुलवमणभूयमणारिया जे यावन्ने तहप्पगारा न
ते सकस्स देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो आणा-
या ० ५ तेषि वा जमकाइयाणं देवाणं । सकस्स
देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो इमे देवा
आहावच्चा अभिष्साया हंत्या, तं जहा—“ अंबे १ अंब-
रिमे चव २, सामे ३ सबले त्ति यावरे ४ ।
रुद्धा ५ वरुद्धे ६ काले य ७, महाकाले त्ति यावरे ८ ॥१॥
असिपत्ते ९ धणू १० कुंभे ११, बालू १२ वेयरणीति य १३ ।
खरस्सरं १४ महाघोमे १५, एण पन्नरसाहिया ॥ २ ॥”
सकस्स णं देविदस्स देवरन्नो जमस्स महारन्नो सत्तिभागं
पलिआवमं ठिती पणत्ता, आहावच्चाभिण्णयाणं देवाणं
एणं पलिआवमं ठिती पन्नत्ता, एवं महिक्खिए ० जाव जमे
महाराया ॥ २ ॥ (सू० १६६)

‘पेयकाइय’ त्ति प्रेतकायिकाः व्यन्तगविशेषाः ‘पेयवेवतकाइ-
य’ त्ति प्रेतसत्कंदवतानां सम्प्रतिष्ठन. ‘कंदप्प’ त्ति ये कन्दप-
भायनाभाषितत्वेन कान्दपिकंदवेष्टपन्नाः कन्दर्पशीलाश्च, क-
न्दर्पश्च-अतिरक्तिवः. ‘आदियोग’ त्ति ये प्रमियोगभावनाभाषि-
तत्वेनाभियोगिकंदवेष्टपन्ना अभियोगवर्त्तिनश्च, आभियोगश्च-
आदेश इति ॥ ‘डिंवाइ व’ त्ति डिंवा—विघ्नाः ‘डमर’ त्ति
मकराज्य एव राजकुमारादिकृतोपद्रवाः ‘कलह’ त्ति वचन-
वाटयः ‘बाल’ त्ति अव्यक्तास्तरध्वनिस्मृताः ‘खार’ त्ति पर-
स्परगन्धगः ‘महायुद्ध’ त्ति महायुद्धानि-व्यवस्थानिहीन-

महायुद्धाः ‘महासंगाम’ त्ति सव्यवस्थचक्रादिव्यूहरचनोपेत-
महारणाः महाशक्तनिपातनादयस्तु त्रयो महायुद्धादिकार्य-
भूताः, ‘दुम्भूय’ त्ति दुष्टा—जनधान्यादीनामुपद्रवहतुत्वाद्
भूताः—सस्याः यूका-मत्कुणोन्तुरगतिदुप्रसृतयो दुर्भूता-ईम-
य इत्यर्थः, इन्द्रप्रदावयः उन्मत्तनाहतवः, एकाहिकादयो-
ज्वरविशेषाः, ‘उव्वेयग’ त्ति उव्वेगका—इष्टविशेषादिजम्या
उव्वेगाः उव्वेजका वा लोकाद्वेगकारिणश्चोरादयः ‘कच्छ-
कोह’ त्ति कक्षाणां—शरीरावयवविशेषाणां घनगहनातां वा
काथाः—कुथितत्वानि शटितानि वा कक्षाः कोथाः कक्षको-
था वा । ‘अम्ब’ इत्यादयः पञ्चदशासुरनिकायान्तर्धर्त्तिनः प-
रमाधार्मिकनिकायाः, तत्र यो देवो नारकान्मथरतले नीम्भा
विमुञ्चत्यसौ अम्ब इत्यभिधीयते १, यस्तु नारकान् कल्प-
निकाभिः खण्डयः कृत्वा आप्टपाकयोग्यान् करोतीत्यसा-
म्बरीषस्य—आप्टस्य सम्बन्धादम्बरीष एवाच्यते २, यस्तु
तेषां शातनादि करोति वर्णेतस्तु श्यामः स श्याम इति
३, ‘सबले त्ति यावरे’ त्ति शबल इति चापरे देव इति प्रक्रमः,
स च तेषामन्त्रद्वयादीन्युत्पाटयति वर्णेतश्च शबलः—क-
बुर इत्यर्थः ४, यः शङ्खकुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स
वंद्रत्वाद्वा इति ५, यस्तु तेषामेवाक्रापाकानि भनक्ति सोऽ-
त्यन्तराद्रत्वाद्गुपरीद्र इति ६, यः पुनः कण्ठादिषु पचति
वर्णेतश्च कालः स काल इति ७, ‘महाकाले त्ति यावरे’
त्ति महाकाल इति चापरे देव इति प्रक्रमः, तत्र यः रुद्धण-
मांसान् खण्डयित्वा खादर्यान् वर्णेतश्च महाकालः स महा-
काल इति ८, ‘अमी य’ त्ति यो देवोऽसिना तान् छिनाति
सोऽसिमेव ९, ‘असिपत्ते’ त्ति अस्याकारपत्रषट् वनविकु-
र्वणादसिपत्रः १०, ‘कुंभे’ त्ति कुम्भादिषु तेषां पचनान्कु-
म्भः १, कचित्पठ्यते—‘असिपत्ते धणुं कुंभे’ त्ति तत्रासिप-
त्रकुम्भौ पूर्ववत्, ‘धणु’ त्ति यो धनुर्विमुक्ताश्चन्द्रादिभि-
र्वाणैः कर्णादीनां छिन्नभेदनादि करोति स धनुरिति ११,
‘बालु’ त्ति कदम्बपुष्पायाकारवालुकासु यः पचति स बालु-
क इति १२, ‘वेयरणीति य’ वैतरणीति च देव इति प्रक्रमः,
तत्र पूयसंधिर्गादिभूतवैतरण्यभिधाननदीविकुर्वणाद्वैतरणी-
ति १३, ‘खरस्सर’ त्ति यो वज्रकण्टकाकुलशात्मलीवृक्षमा-
गोप्य नारकं खरस्वरं कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्त्तव्यसौ खरस्वरः
१४, ‘महाघोसि’ त्ति, यस्तु भीतान् पलायमानान्नारकान्
पशुनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वन्निरुणक्ति स महाघोष इति
१५, ‘एण पसरसाहिय’ त्ति ‘एवम्’ उक्तन्यायन-एतं यम-
यथाऽपत्यं देवाः पञ्चदश आख्याता इति । भ० ३ श० ७७० ।
(शतजलमहाविमानस्य वक्तव्यता । ‘सयंजल’ शब्दे वक्ष्यामि)

सकस्स णं वरुणस्स महारन्नो इमे देवा आणाए ० जाव
चिट्ठंति, तं जहा—वरुणकाइयाति वा वरुणदेवयकाइयाइ
वा नागकुमारा नागकुमारीओ उदहिकुमारा उदहिकुमा-
रीओ थणियकुमारा थणियकुमारीओ जे यावन्ने तहप्प
गारा सव्वे ते तम्भत्तिया ० जाव चिट्ठंति । जंबुदीवे दीवे
मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जाइं इमाइं समुप्पजंति,
तं जहा—अतिवामाति वा मंदवासाति वा सुवुद्धीति वा
दुव्वुद्धीति वा उदम्भेयाति वा उपप्पीलाइ वा उदवाहाति वा

लोगपाल

पव्वाहाति वा गामवाहाति वा ० जाव सन्निवेमवाहाति वा पाणक्खया ० जाव तेमं वा वरुणकाइयाणं देवाणं, सकस्म णं देविंदस्म देवरन्तो वरुणस्म महारन्तो ० जाव अहावच्चाभिन्नाया होत्था, तं जहा कक्कोडए कदमए अं-जणे मंखवालेण पुंउ पलासे माणजए दहिमुहे अयंपुले कायरिण । सकस्म देविंदस्म देवरन्तो वरुणस्स महार-मो देसणाई दो पलिआवमाई ठिती पणत्ता, अहाव-च्चाभिन्नायाणं देवाणं एगं पलिआवमं ठिती पणत्ता, एवं महिङ्गीए ० जाव वरुणे महाराया । ३ । (मू० १६७)

‘अनिशाम’ इति अनिशयवयो-वैगवहर्षणानोत्पत्त्ये, ‘म-न्दवाम’ इति शनैर्वर्षणानि ‘सुबुद्धि’ इति धान्याद्यानाप-त्तिहेतुः ‘दुब्बुद्धि’ इति धान्याद्यानापत्तिहेतुः ‘उदम्भय’ इति उदकोद्भवा-गिरितटादिभ्यां जलोद्भवाः ‘उदण्णाल’ इति उदकोत्पीलाः-तडागादिषु जलसमूहाः ‘उदवाह’ इति अपकृष्टान्यल्पान्युदकबहनानि, तान्येव प्रकर्षयन्ति प्रवाहाः, इह प्राणक्षयादयो जलकृता द्रष्टव्याः, ‘कक्कोडए’ इति क-र्कोटकाभिधानोऽनुबलन्धरनागराजावासभूतः पर्यतो ल-वणसमुद्रं पेशान्यां दिश्यस्ति तन्निवासो नागराजः कर्को-टकाः ‘कदमए’ इति आग्नेय्यां तत्रैव विद्युत्प्रभवतस्तत्र कदमको नाम नागराजः ‘अंजणे’ इति चेलम्बाभिधानवा-युक्तमाग्राजस्य लोकपालोऽङ्गनाभिधानः ‘मंखवालेण’ इति धरणाभिधाननागराजस्य लोकपालः शंखपालको नाम शेषास्तु पुण्ड्रादयोऽप्रतीता इति ।

कहि णं भंत ! सकस्म देविंदस्म देवरन्तो वेसमणस्स महारन्तो वग्गू णामं महाविमाणे पणत्ते ? , गोयमा ! तस्म णं मोहम्मवडिमयस्स महाविमाणस्स उत्तरेणं जहा सामस्स विमाणरायहाणिवत्तव्वया तहा नेयव्वा ० जाव पामायवडिमया । सकस्म णं देविंदस्म देवरन्तो वेस-मणस्स महारन्तो इमे देवा आणाउववायवयणनिंदेम चि-ट्टंति, तं जहा-वेसमणकाइयाति वा वेसमणदेवकाइयाति वा सुवन्नकुमारा सुवन्नकुमारीआ दीवकुमारा दीवकुमारीआ दिसाकुमारा दिसाकुमारीआ वाणमंतरा वाणमंतरीआ जे यावन्ने तहप्पगारा मव्वं ते तव्वत्तिया ० जाव चिट्टंति । जंवुदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं जई इमाई समुप्पज्जंति, तं जहा अयागराई वा तउयागराई वा तंव-यागराई वा एवं सीमागराई वा हिरन्नसुवन्नरपणवहारागराई वा वसुहाराति वा हिरन्नवामानि वा सुवन्नवामानि वा रयण ०-वहरं-आभरणं-पत्तं-पुष्पं-फलं-बीयं-मल्लं-वस्मं-चुन्नं-गंधं-वत्थवासाइ वा, हिरन्नवुट्ठीति वा सुवण ०-रयणं-वहरं-आभरणं-पत्तं-पुष्पं-फलं-बीयं-मल्लं-वस्मं-चुन्नं-गंधं-वत्थवुट्ठीति वा भायणवुट्ठीति वा खीरवुट्ठीति वा सुयालाति वा दुक्कालाति वा अप्पग्धाति वा महग्धाति वा सुभिक्यानि वा दुब्भिक्यानि वा कयविक्या-

ति वा सन्निहियाति वा संनिचयाति वा निहीति वा णिहा-णाति वा चिरपोरणाई पहीणसामियाति वा पहीणमउ-याति वा (पहीणमग्गाणि वा) पहीणगोत्तागाराई वा उच्छिन्नसामियाति वा उच्छिन्नंसउयाति वा उच्छिन्नगो-त्तागाराति वा सिंघाडगतिगचउक्कचचरउम्मुहमहापह-हेसु नगरनिद्धमणेसु वा सुमाणगिरिकंदरसंतेसेलोवट्ठा-णभवणगिहेसु संनिक्खिवाइ चिट्टंति, एताई सकस्स देविंदस्म देवरन्तो वेसमणस्स महारन्तो (श) अण्णा-याई अदिट्ठाई असुयाई अविन्नायाई तसिं वा वेसमणक-इयाणं देवाणं, सकस्स देविंदस्म देवरन्तो वेसमणस्स महारन्तो इमे देवा अहावच्चाभिन्नाया होत्था, तं जहा-पु-न्नभंद माणिभंद सालिभंद सुमणभंद चकं रक्खं पुन्नर-क्खं मव्वाणे (पव्वाणे) मव्वजसे सव्वकामे समिद्धे अमाहे अमंगे, सकस्म णं देविंदस्म देवरन्तो वेसमणस्स महारन्तो दो पलिआवमाणि ठिती पणत्ता, अहावच्चा-भिन्नायाणं देवाणं एगं पलिआवमं ठिती पणत्ता, एवं महि-ङ्गीए ० जाव वेसमणे महाराया मव्वं भंत ! इति । (मू० १६८)

‘वसुहाराइ व’ इति तीर्थकरजन्मा दिव्याऽऽकाशाद् द्रव्यवृ-ष्टिः, ‘हिरण्यवास’ इति हिरण्यं रूप्यं घटितसुवर्णमित्यन्य-वयोऽल्पतरे वृष्टिस्तु महतीति वर्षवृष्टयोर्भेदः, माल्य तु ग्राथतपुष्पाणि वर्णैः-चन्द्रे चूर्णैः-गन्धद्रव्यसम्बन्धैर्वा ग-न्धा-कोष्ठपुटपाकाः ‘सुभिक्याइ व’ इति सुकाले दुष्काले वा भिक्षुकाणां भिक्षासमृद्धयः दुर्भिक्षास्तृक्षविपर्ययाः ‘संनिहयाइ’ इति घृतगुडादिस्थापनानि ‘संनिचयाइ’ इति धान्यसञ्चयाः ‘निहीइ व’ इति लज्जादिप्र-माणद्रव्यस्थापनानि ‘निहाणाइ व’ इति भूमिगतसहस्रा-दिसंख्यद्रव्यस्य सञ्चयाः, किंविधानि ? इत्याह-‘चिर-पोरणाई’ इति चिरप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि चिरपुराणानि अत एव ‘पहीणसामियाई’ इति स्वर्णाभूतस्वार्मिकानि ‘पहीणंसउयाई’ इति प्रहीणा-अल्पाभूताः सक्कारः-सच-का-धनप्रक्षेपणं येषां तानि तथा, प्रहीणमार्गाणि वा, ‘पहीणगोत्तागाराइ’ इति प्रहीणे-चिरलीभूतमानुषं गो-त्रागारं-तस्वार्मगोत्रगृहं येषां तानि तथा, ‘उच्छिन्नसामि-याइ’ इति निःसत्ताकीभूतप्रभूणि ‘नगरनिद्धमणेसु’ इति नगरनिर्द्धमंतपु-नगरजलनिर्धमंतपु ‘सुमाणगि-रिकन्दरसंतसेलोवट्ठाणभवणागंहेसु’ इति गृहशब्दस्य प्र-त्येकं सम्बन्धान् श्मशानगृहम्-पितृवनगृहम्, गिरिगृह-म्-पर्वतोपरिगृहम् कन्दरगृहम्-गुहा शान्तगृहम्-शा-न्तिकमस्थानम् शैलगृहम्-पर्वतमुत्कीर्य यत्कृतम् उपस्था-नगृहम्-आस्थानमण्डपो भवनगृहम्-कुटुम्बिचसनगृह-मित्ति । म० ३ श० ७ उ० ।

रायगिहे मगरे ० जाव पज्जुवाममाणे एवं वदामी-असुरकु-माणं भंत ! देवाणं कति देवा ओहवखं ० जाव विहरंति ? , गोयमा ! दस देवा ओहवखं ० जाव विहरंति, तं जहा-चमर

असुरिदे असुरराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे बली वहरोय-
णिदे वहरोयणराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे । नागकु-
माराणं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! दस देवा आहवच्चं जाव
विहरन्ति, तं जहा—धरणे नागकुमारिदे नागकुमारराया
कालवाले कोलवाले सलवाले संखवाले भूयाणं दे ना-
गकुमारिदे नागकुमारराया कालवाले कोलवाले संखवाले
सलवाले, जहा नागकुमारिदाणं एयाए वत्तव्वयाए शय-
व्वं एवं इमाणं नेयव्वं, सुवन्नकुमाराणं वेणुदाली चित्ते
विचित्ते चित्तपक्खे विचित्तपक्खे, विज्जुकुमाराणं
हरिकंत हरिस्सह पम १ सुप्पम २ पमकंत ३ सुप्पभ-
कंत ४, अग्गिकुमाराणं अग्गिसीहि अग्गिमाणवत्तं उ-
त्तं उसीहि तेउकंते तेउप्पभं, दीवकुमाराणं पुम्भविसिद्धं रूय-
सुरूय-रूयकंत-रूयप्पभा, उदहिकुमाराणं जलकंते जलप्पभ
जल-जलरूय-जलकंत-जलप्पभा, दिमाकुमाराणं अमिय-
गति अमियवाहणं तुरियगति खिप्पगति सीहगति
सीहविक्रमगति, वाउकुमाराणं बलं वपभं जण काल महाकाल
अजणगिद्धा, थणियकुमाराणं घोस महाघोस आवत्तं विया-
वत्तं नंदियावत्तं महानंदियावत्ता, एवं भाणियव्वं जहा अ-
सुरकुमाराणं सां० १ का० २ चि० ३ प्प ४ ते ५ रु ६ ज ७ तु ८
९ का० ६ आ० १०, पिसायकुमाराणं पुच्छा, गोयमा !
दा देवा आहवच्चं जाव विहरन्ति, तं जहा—“ कालं य
महाकाले, सुरूवपडिरूवपुन्नभं दे य । अमरवड् भाणिमं दे,
भीमं य तहा महाभीमं ॥ १ ॥ किंनरं किंपुग्गिं खलु,
मप्पुरिमे खलु तहा महापुरिसे । अतिकायं महाकाए,
गीयरती चं व गीयजसे ॥ २ ॥ ” एते वाणमंतराणं
देवाणं । जातिसियाणं देवाणं दा देवा आहवच्चं जाव
विहरन्ति, तं जहा—चंदे य सूरं य । सोहम्मीसाणेसु णं
भंते ! कप्पेसु कइ देवा आहवच्चं जाव विहरन्ति ?
गोयमा ! दस देवा जाव विहरन्ति, तं जहा—सक्के देविदे
देवराया सोमे जमे वरुणे वेसमणे, ईसाणे देविदे दे-
वराया सोमे जमे वरुणे, वेसमणे एसा वत्तव्वया सव्वे-
सु वि कप्पेसु, एए चं व भाणियव्वं, जे य इदा ते य
भाणियव्वं सेवं भंते ! त्ति । (सू० १६६)

‘वत्तव्वया’ इति शब्दप्रतिपत्तिरप्यत्र एवाष्टमोद्देशकः, स च सुगम एव,
जवरं सां १ का २ चि ३ प्प ४ ते ५ रु ६ ज ७ तु ८
का ६ आ १० इत्यनेनाक्षरदशकेन दक्षिणभवनपतीन्द्रा-
णां प्रथमलोकपालनामानि सूचितानि, वाचमास्तरे त्व-
तान्येव गाथायाम्, सा चैवम्—“ सोमे य १ महाकाले
२, चित्त ३ प्पम ४ तेउ ५ तह रूपं चैव ६ । जल ७ तह
तुरियगं दे य ८, काले ९ आउत्त १० पढमाउ ॥ १ ॥ ”
यत्तं द्वितीयादयोऽप्यभ्युक्ताः, इह च पुस्तकान्तरेऽयमर्थो
१२१

दृश्यते—दक्षिणात्येषु लोकपालेषु प्रतिस्त्रयं यौ तृतीयच-
तुर्थी तादादीत्येषु चतुर्थतृतीयाविति, ‘ एसा वत्तव्वया
सव्वेसु वि कप्पेसु एए चं व भाणियव्वं ’ त्ति, एसा—
सौधमेशानोक्ता वत्तव्वया सर्वेष्वपि कल्पेषु इन्द्रनियास-
भूतेषु भाणितव्या—समन्कुमारादीन्द्रयुग्मेषु पूर्वोद्गापेक्षयो-
स्तन्द्रसम्बन्धिनां लोकपालानां तृतीयचतुर्थयोर्द्वययो-
वाच्य इत्यर्थः, तथैत एव सोमादयः प्रतिद्वयलोकं वा-
च्या न तु भवनपतीन्द्राणामिषापरापरे, ‘ जे य इदा ते
य भाणियव्वं ’ शकादयो दशेन्द्रा वाच्याः, अन्तिमे दे-
वलोकचतुष्टये इन्द्रद्वयभावादिति ॥ तृतीयशतेऽष्टमोद्देश-
कः ॥ ३—८ ॥

देवानां आर्घाभिधानसम्प्रावेऽपीन्द्रियापयोगोऽप्यस्ती-
त्यत इन्द्रियविषय निरूपयति—

रायगिहे० जाव एवं वयासी— कतिविहे णं भंते !
इंदियविसए पप्पत्ते !, गोयमा ! पंचविहे इंदियविसए
पप्पत्ते, तं जहा—मोतिंदियविसए जीवाभिगमे जोति-
मिय उहेसो नेयव्वो अपरिसंमो ॥ (सू० १७०)

‘ रायगिहे ’ इत्यादि, ‘ जीवाभिगमे ’ जहासिय उहेसओ
णंयव्वो त्ति । भ० ३ श० ६ उ० ।

सोतिंदियविसए० जाव फासिंदियविसए । सोतिंदिय-
विसए णं भंते ! पोग्गलपरिणामे कतिविहे पप्पत्ते !,
गोयमा ! दुविहे पप्पत्ते, तं जहा—सुब्भिमहपरिणामे य
दुब्भिमहपरिणामे य, एवं चक्खिंदियविसयादिणहि वि
सुरूवपरिणामे य दुरूवपरिणामे य । एवं सुरभिगंध-
परिणामे य दुरभिगंधपरिणामे य, एवं सुरसपरिणामे य
दुरसपरिणामे य, एवं सुफासपरिणामे य दुफासपरिणा-
मं य ॥ से नूणं भंते ! उच्चावएसु महपरिणामेसु उच्चा-
वएसु रूवपरिणामेसु एवं गंधपरिणामेसु रमपरिणामेसु
फासपरिणामेसु परिणममाणा पोग्गला परिणमंतीति व-
त्तव्वंसिया !, हंता गोयमा ! उच्चावएसु सहपरिणामेसु
परिणममाणा पोग्गला परिणमंति त्ति वत्तव्वं सिया,
से नूणं भंते ! सुब्भिसदा पोग्गला दुब्भिसदत्ताए परि-
णमंति, दुब्भिमहा पोग्गला सुब्भिमहत्ताए परिणमंति !,
हंता गोयमा ! सुब्भिसदा दुब्भिसदत्ताए परिणमंति, दु-
ब्भिमहा सुब्भिसदत्ताए परिणमंति, से नूणं भंते ! सुरूवा
पोग्गला दुरूवत्ताए परिणमंति, दुरूवा पोग्गला सुरूव-
त्ताए परिणमंति !, हंता गोयमा ! एवं सुब्भिगंधा पो-
ग्गला दुब्भिगंधत्ताए परिणमंति दुब्भिगंधा पोग्गला सु-
ब्भिगंधत्ताए परिणमंति !, हंता गोयमा ! एवं सुफामा
दुफासत्ताए परिणमंति !, सुरसा दुरसत्ताए परिणमंति !,
हंता गोयमा ! ० । (सू० १६१)

‘ कतिविहे णं भंते ! ’ इत्यादि, कतिविधो भदन्त ! इन्द्रि-
यविषयः पुद्गलपरिणामः प्रवृत्तः ? , भगवानाह—गौतम !

पञ्चविध इन्द्रियाविषयः पुद्गलपरिणामः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-
श्रोत्रेन्द्रियाविषय इत्यादि सुगमम्, 'सुखमसहपरिणामं'
इति शुभः शब्दपरिणामः 'दुःखमसहपरिणामं' इति अशुभः
शब्दपरिणामः ॥ 'से नूणं भेते' ! इत्यादि, अथ 'नूनम्'
निश्चितमेतद् भवन्त ! उच्चावचैः—उत्तमाधर्मः शब्दप-
रिणामैर्यावत्स्पर्शपरिणामैः परिणमन्तः पुद्गलाः । परिण-
मन्तीति वक्तव्यं स्याद् ? परिणमन्तीति ते वक्तव्या भवेयु-
रित्यर्थः, भगवानाह—'हन्ता गोयमा' ! इत्यादि, हन्तीति प्र-
त्ययधारणं स्यादेष वक्तव्यमिति भावः, परिणामस्य
यथावस्थितस्य भावान्, तथा तथा द्रव्यलेशादिसामग्री-
वशतस्तत्तद्रूपास्कन्दनं हि परिणामः, स च तत्रास्तीति
न काश्चित्थाऽभिधाने दोषः ॥ 'से नूणं भेते' ! इत्यादि,
अथ नूनम्—निश्चितमेतद् भवन्त ! शुभशब्दाः शुभशब्द-
रूपाः पुद्गला अशुभशब्दतया परिणमन्ति अशुभशब्दा वा
पुद्गलाः शुभशब्दतया ? भगवानाह—हन्त गोतम ! इ-
त्यादि सुप्रतीतम् । एतेन सान्वयं परिणाममाह, अन्यथा
तद्योगादमतः सत्तानुपपत्तेर्गतप्रसङ्गात् । एवं रूपरसग-
न्धस्पर्शेष्वप्यात्मीयात्मीयाभिलाषेन ङो द्वावालापको वक्त-
व्यौ । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

गायगिहं नगरं ० जाव एवं वयासी-ईमाणस्स णं भेते !
देविदस्स देवरम्भो कति लोगपाला पणत्ता ? गोयमा !
चत्तारि लोगपाला पणत्ता, ते जहा-मोमे जमं वेममणं
वरुणे । एणमि णं भेते ! लोगपालाणं कति विमाणा
पणत्ता ? गोयमा ! चत्तारि विमाणा पणत्ता, ते जहा-
सुमणं सच्चञ्चोभं वग्गु मुवग्गु । कहि णं भेते ! ईमा-
णस्स देविदस्स देवरम्भो सोमस्स महारम्भो सुमणं नामं
महाविमाणे पणत्ते ? गोयमा ! जंबुदीवि दीवे मंदरस्स
पव्वयस्स उच्चरेणं इममि रयणप्पभाए पुहवीए ० जाव
ईमाणे णामं कप्पे पणत्ते, तन्थ णं ० जाव पंचवडेंमया
पणत्ता, ते जहा अक्कवडेंमए फलिहवडेंमए रयणवडें-
मए जायववडेंमए, मज्जे य तन्थ ईमाणवडेंमए,
तस्स णं ईमाणवडेंमयस्स महाविमाणस्स पुगच्छिमणं
तिरियमसंख्खाइं जोयणमहस्साइं वीतिवतिचा एत्थ णं
ईमाणस्स देविदस्स देवरण्णो सोमस्स महारण्णो सुमणं
नामं महाविमाणे पणत्ते अद्दंतरमजोयणं जहा मक्कस्स
वत्तव्वया ततियमए तथा ईमाणस्स वि ० जाव अच्चणिया
समत्ता । चउएह वि लोगपालाणं विमाणे वितियउद्दम-
आ, चउसु विमाणमु चत्तारि उद्दमा अपरिममा, नवरं
ठितिए नाणत्ते—“आदिदुय तिभाग्णा, पलिया ध-
णप्पम होति दो चव । दो सतिभागा वरुणे, पलिय-
महावच्चंदाणं ॥ १ ॥ ” (सू० १७२)

'चत्तारि' इत्यादि व्यक्ताः 'अच्चणिया' चि सिद्धायतने जिन-
प्रतिमाद्यर्चनमभिनवात्पञ्चस्य सोमाख्यलोकपालस्येति । भ०
४ श० ४ उ० । (राजधानीवक्तव्यता 'गायहाणी' श-

ब्देऽस्मिन्नेव भागे ५५६ पृष्ठे गता ।) सूर्यवत्सर्ववस्तुप्रकाश-
कत्वान् । स्था० ४ ठा० १ उ० । पञ्चा० । प्रज्ञा० । भ० ।

लोगप्पिय-लोकप्रिय-पुं० । लोकस्य सर्वजनस्य इह
परलोकविरुद्धविवर्जनेन दानशीलादिगुणश्च प्रियो वल्लभो
लोकप्रियः । प्रव० २३६ द्वार । सदाचारचारिणि, ध०
२० १ अधि० १ गुण । अयमभिप्राय—एतान् कर्माणि
लोकवैमुख्यकारणानि परिहरन्नेव शिष्टजनाप्रिया भवन्ति-
धर्मस्यापि स एवाधिकारीति । तथा दानम्—त्यागो
विनयः—उच्चितप्रतिपात्तः शीलम्—सदाचारपगता एभि-
राख्य—परिपूर्णो यः स लोकप्रियो भवति ।

उक्तं च—

दानेन सन्त्वांन वशीभवति, दानेन वैराग्यपि यान्ति नाशम् ।
पराऽपि बन्धुत्वमुपैति दाना-सम्माद्धि दाने मतं प्रदेयम् ॥१॥

विणण्णं नरो गंधे-ए चंदणे सोमयाइ रयणियरो ।

महुरग्गेणं अमये, जणप्पियत्ते लहइ भुवणे ॥ २ ॥

सुविमुद्धमीलजुत्तो, पावइ किंत्ति जसे च इह लोए ।

सच्चजणवल्लहो वि य, सुहगइभार्गी य परलोए ॥३॥ " इति ।

एतस्य धर्मप्रतिपत्तौ फलमाह—एवंविधो लोकप्रियो

जनानां सम्यग्दृशामपि जनयत्युत्पादयति धर्मे-यथावस्थि-

तमुक्तामार्गे बहुमानम्—आन्तरर्पति धर्मप्रतिपत्तिहेतुं बोधि-

बीजं वा । विनयधरश्च, तथा चोक्तम्—“युक्तं जनप्रिय-

त्वं, शुद्धं सद्धर्मनिर्दिष्टफलदमलम् । धर्मप्रशंसनादे—शी-

जाधानादिभावेन ॥१॥ " इति । ध० २० १ अधि० ४ गुण ।

(लोकप्रियत्वे विनयधरकथा 'विणयधर' शब्दे वक्ष्यते)

सदा सदाचारत्वेन सम्मतं, दर्श० २ तत्त्व ।

लोगप्पइअ-लोकप्राकृत-पुं० । त्रिजगता अर्चित, उत्त० २३ अ० ।

लोगफुड-लोकस्पष्ट-पुं० । लोक-लोकाकाशन सकलस्वप्र-

देशः स्पृष्टो लोकस्पष्टः । तथा लोकमेव च सकलस्वप्र-

देशः स्पृष्टा तिष्ठति । सकललोकपरिमितं आत्मनि, भ० २

श० १० उ० ।

लोगवाह-लोकवाध-पुं० । लोकः प्रामाणिकलोकः सामा-

न्यलोकश्च तेन बाधो विरोधो लोकवाधस्तदप्रतीत्यवहा-

रसाधनात् बाधशब्दस्य । लोकविरोध, स्या० ।

लोगविन्दुमार-लोकविन्दुसार-पुं० । अस्मिन् लोके श्रुतलो-

के बिन्दुर्गत्याक्षरस्य सर्वोत्तममिति, सर्वोत्तरसन्निपातप्र-

तिष्ठितत्वेन लोकविन्दुसारम् । चतुर्दशे पुर्वे, तत्प्रमाणमर्द्धत्र-

योदशपदकोट्य इति । स० । नं० ।

लोगविन्दुसारस्स णं पुव्वस्स पणवीसं वन्धू पणत्ते ।

म० २६ मम० ।

लोगमज्झ-लोकमध्य-पुं० । लोकस्य तिर्यगलोकस्य सम-

स्तस्यापि मध्ये वल्लभे इति लोकमध्यः । मेरुपर्वते, चं०

प्र० ४ पाहु० । सू० प्र० । संपूर्णगोलकश्च लोकमध्य एव

स्यादिति । भ० ३१ श० ११ उ० । दर्श० । " जे मंदरस्स

पव्वे—ण मणुस्सा दाहिणेण अवग्गेण । जे वावि उत्त-

रेणं, सव्वेवा उत्तरे मेरु " ॥ ४६ ॥ आत्ता० १ ध्रु० १ अ०

१ उ० । (व्याख्याऽस्या गाथाया, 'दिस्सा' शब्दे चतुर्थभागे

२५२३ पृष्ठे गता ।)

लोगमज्झवासिय-लोकमध्यवासिक-न० । अभिनयभेद, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

लोगमज्झवासिय-लोकमध्यावमानिक-न० । अभिनय-भेद, रा० । एतच्च नाट्यकुशलभ्यां वेदितव्यम् । आ० म० १ अ० । एतं नाट्यविधयोऽभिनयविधयश्च भरतादिसङ्गी-तशास्त्रेभ्योऽयमेव । ज० ५ वृत्त० ।

लोगमन्थयत्थ-लोकमस्तकस्थ-पुं० । त्रैलोक्योपरिवर्तिनि सिद्धे, दश० ४ अ० ।

लोगगिसि-लोकश्रुति-पुं० । तापसे, व्य० १० उ० ।

लोगरूढिनिराकय-लोकरूढिनिराकृत-पुं० । मिथ्याभेदे, यथा श्रुतिं नरशिखः कपालमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लोगववहारविरय-लोकव्यवहारविरत-पुं० । लोकयात्रानिवृ-त्ते, पञ्चा० १० वि० ।

लोगवाइ-लोकवादिन्-त्रि० । लोकयतीति लोकः प्राणिगण-स्तं वादतुं शीलमस्यति । बहुवचनवादिन, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

लोगवाय-लोकवाद-पुं० । पाखण्डिनां पौगणिकानां वा वादः, सूत्र० ।

लोगवायं गिसामिजा, इहमेगमि माहियं ।

विपरीयपन्नसंभूयं, अन्नउत्तं तयाणुयं ॥ ५ ॥

‘लोगवायमि’ त्यादि, लोकानां पाखण्डिनां पौगणिकानां वा वादो लोकवादः । यथा-स्वाभिप्रायेणाऽन्यथा वाऽभ्युप-गमस्ते निशामयेत्-शृणुयात् जानीयादित्यर्थः । तदेव दर्शयति-इह-अस्मिन्संसारं एकषां केषांविदिदमाख्यातम्-अभ्युपगमः । तदेव विनिर्दिष्टं । विपरीता-परमार्थादन्यथा-भूता या प्रज्ञा तथा संभूतं-समुत्पन्नं तत्त्वविपर्यस्तद्व्याप्ति-धर्माभिर्मात यावत्, पुनरपि विनश्यति-अन्यैर्गवैर्वाकिभि-र्यदुक्तं तदनुग यथावास्थिताभावपरीतानुसार्गिभिर्यदुक्तं वि-परीतार्थाभिधायितया तदनुगच्छतीत्यर्थः ।

तमेव विपर्यस्तद्व्याप्तिर्गृह्यते लोकवादं दर्शयितुमाह-

अणंते निहण् लोण्, मासण् ण विणस्सति ।

अतवं निहण् लोण्, इति धीरोऽतिपामह ॥ ६ ॥

‘अणंते निहण् लोण्’ इत्यादि, नाऽस्यान्तोऽस्तीत्यन्तः । न निरन्वयनाशनं नश्यतीत्युक्तं भवतीति । तथाहि-यो यादृगिह भवे स तादृगेव परभवेऽप्युपपद्यते पुरुषः-पुरुष एव, अङ्गना-अङ्गनैवेत्यादि । यदि वा-अनन्तः-अपरिमितो निर्वाधिक इति यावत् । तथा नित्य इति-अप्रच्युतानुत्प-अस्थिरैकस्वभावा लोक इति । तथा-शश्वद्भवतीति शाश्वतो ह्यणुकार्थद्वयापक्षया शश्वद्भवत्वापि न कारणद्वयं प-रमाणुत्वं परित्यजतीति । तथा न विनश्यतीति दिशान्मा-काशाद्यपक्षया, तथा-अन्तोऽस्यास्तीत्यन्तवान् लोकः ‘स-प्रवृत्तीषा वसुधंरति’ परिमाणोक्तेः, स च तादृक्परिमाणो नित्य इत्येव धारः कश्चित्साहसिकोऽन्यथाभूतार्थप्रतिपा-दनाम् व्यासार्थाद्विवादिपश्यतीत्यादिपश्यति । तदेवभूत-मनेकमर्थाभिन्नं लोकवादं निशामयेदिति प्रकृतेन संबन्धः । तथा-“अपुत्रस्य न सन्ति लोकाः, ब्राह्मणा देवाः, ध्वानो

यक्षाः, गोभिर्हृतस्य गोघ्नस्य वा न सन्ति लोकाः” इत्येव-मादिकं निर्युक्तिकं लोकवादं निशामयेदिति ।

किञ्च-

अपरिमाणं विद्याणाइ, इहमेगमिमाहियं ।

सच्चत्थं सपरिमाणं, इति धीरोऽतिपासइ ॥ ७ ॥

अपरिमाणमिति-न विद्यते परिमाणमित्यन्ता क्षेत्रतः कालतो वा यस्य तदपरिमाणं तदेवभूतं विजानाति कश्चित्तीर्थिकः-तीर्थिकम्, एतदुक्तं भवति-अपरिमितज्ञोऽसावतीन्द्रियद्वष्टा न पुनः सर्वज्ञ इति । यदि वा-अपरिमितज्ञ इत्याभिप्रेतार्था-तीन्द्रियदर्शयति, तथा चोक्तम्-“सर्वं पश्यतु वा मा वा, इष्ट-मर्थं तु पश्यतु । कोटसंख्यापरिज्ञानं, तस्य नः कोपयुज्यते ? ॥ १ ॥” इति । इह अस्मिन् लोकं एकैषां-सर्वज्ञाऽपह्नववा-दिनाम्, इदमाख्यातम्-अयमभ्युपगमः, तथा सर्वज्ञ-ब्रह्माश्रित्य कालं वा परिच्छेद्य कर्मतापन्नमाश्रित्य सह परिमाणेन सपरिमाणम्-सपरिच्छेद्यं धीः-बुद्धिस्तथा राजत इति धीर इत्येवमसौ अतीव पश्यतीत्यादिपश्यति । तथा-हि-ते ब्रुवंत-दिव्यं वपमहस्त्रमसौ ब्रह्मा स्वपिति, तस्यामव-स्थायां न पश्यत्यसौ, तावन्मात्रं च कालं जागर्ति, तत्र च पश्यत्यस्मादिति तदेवभूता बहुधा लोकवादः प्रवृत्तः ॥ ७ ॥

अस्य चोत्तरदानायाह-

जे केइ तमा पाणा, चिद्धंति अटु थावरा ।

परियाए अन्थि स अंजु, जेण ते तसथावरा ॥ ८ ॥

(जे के इति) ये केचित्त्रन्ता-प्राणिर्नास्तित्वाति अथवा-स्था-वराः तेषां स्वकर्मपरिणत्याऽयं पर्यायोऽस्ति (अंजु इति) प्रगुणोऽव्यभिचारी तेन पर्यायेण ते त्रसाः स्थावराः स्युः । त्रसन्त्वमनुभूय कर्मपरिणत्या स्थावराः स्थावगत्वमनुभूय त्र-साश्च भवन्तीति । ततो यो यादृगिह भवे स परभवेऽपि ताद-र्गाति नियमो न युक्तः ॥ ८ ॥ सूत्र० दी० १ श्रु० १ अ० ४ उ० । ये केचन त्रस्यन्तीति त्रसा-ह्रीन्द्रियादयः प्राणा-प्राणिनः सन्त्या-तिष्ठन्ति-त्रसन्त्वमनुभवन्ति, अथवा-स्थावराः-स्थावगनामकमौद्यात् (याः) पृथिव्यादयस्ते, यद्येव लोक-वादः सत्यो भवेत् यथा-यो यादृगस्मिन् जन्मनि मनु-ष्यादिः सोऽन्यस्मिन्नपि जन्मनि तादृगेव भवतीति, ततः स्थावराणां त्रसानां च तादृशत्वे सति दानाध्ययनजप-नियमतपोऽनुष्ठानादिकाः क्रियाः सर्वा अध्यनार्थिका आ-पद्यन् । लोकानां चान्यथान्वयमुक्तम्, तद्यथा-“स वै प-त्रं शृगालो जायते यः सपुत्रीषा दह्यते” तस्मान् स्था-वगजङ्गमानां स्वकृतकर्मवशात् परस्परसंक्रमणाद्यानिवार-तमिति । (सूत्र०) लोकव्यवस्था ‘लोक’ शब्देऽस्मिन्ने-व भागेऽनुपदमेव दर्शिता । तथा ‘इवानो यक्षा’ इत्या-दि युक्तिविरोधिवादानाकर्णनीयमिति । यदपि चोक्तम्-‘अपरिमाणं विजानाति’ इति, तदपि न घटामियति, यतः सत्यपरिमितज्ञत्वं यद्यसौ सर्वज्ञो न भवेत् ततो हे-योपादयोपदेशदानविकलत्वाच्चेवासौ प्रेक्षापूर्वकार्गिभर्गात्र-येत, तथाहि-तस्य कोटसंख्यापरिज्ञानमभ्युपगम्येव, यता यथैतद्विषयेऽस्यापरिज्ञानमेवमन्यत्रापीत्याशङ्क्या हे-योपादये प्रेक्षापूर्वकारिणः प्रवृत्तिर्न स्यात्, तस्मा-त्सर्वज्ञत्वमेष्टव्यम् । तथा यदुक्तम्-‘स्वापवोर्धाविभागेन

लोगवाप

परिमितं जानाती ' त्येतदपि सर्वजनसमानत्वे यत्किञ्चिदिति । यदपि च कैश्चिदुच्यते—यथा " ब्रह्मणः स्वप्नावशोधयोर्लोकस्य प्रलयोदयो भयन " इति, तदप्ययुक्तसंगतमेव, प्रतिपादितं चैतत् प्रागेवेति न प्रतन्यते । न चात्यन्तं सर्वजगत उत्पादविनाशौ विद्येते ' न कदाचिदनीदृशं जगदि ' ति वचनात् । तदेवमनन्तादिकं लोकवादं परिहृत्य यथावस्थितवस्तुस्वभावाविर्भाषणं पञ्चाक्षेण दर्शयति—ये केचन त्रसा स्थावरा वा तिष्ठन्त्यस्मिन् संसारे तेषां स्वकर्मपरिणत्याऽस्त्यसौ पर्यायः ' अ-शु ' इति प्रमुखाऽव्यभिचारी तेन पर्यायेण स्वकर्मपरिणतिजनितेन ते त्रसाः सन्तः स्थावराः संपद्यन्ते, स्थावरा अपि च त्रसत्वमनुवृते । तथा त्रसास्त्वमेव स्थावराः स्थावरत्वमेवाऽऽप्नुवन्ति, न पुनर्यो पादगिह स तादृशेषामुत्रापि भवतीत्ययं नियम इति ॥

एवं मूलगुणानभिधायदानीमुत्तरगुणानभिधानुकाम आह—

वुसि ए य विगयगेही, आयाणं सम्म रक्ष ए ।

चरिआसणसेआसु, भत्तपाणे अ अंतसो ॥ ११ ॥

विविधम्—अनेकप्रकारमुचितः—स्थितो दशविधचक्रवाल-समाचार्यो व्युपितः, तथा विगता-अपगता आहारादौ गृह्यस्यासौ विगतगृहिः साधुः पंचभूतआदीयंत स्वीक्रियते प्राप्यते वा मोक्षो येन तदादानीयम् ज्ञानदर्शन-चारित्र्यं तन्मध्यग रक्षयेद्—अनुपालयेत्, यथा यथा तस्य वृद्धिर्भवति तथा तथा कुर्यादित्यर्थः । कथं पुनश्चाग्निश्राद्धपालितं भवतीति दर्शयति—चर्यासनशय्यासु-चरणं चर्या—गमनं साधुना हि सति प्रयोजने युगमात्रहृष्टिना गन्तव्यम्, तथा सुप्रयुक्तं सुप्रमार्जितं चासनं उपवेष्टव्यम्, तथा शय्यायाम-वसनौ संस्तारकं वा सुप्रयु-पेक्षितप्रमार्जितं स्थानाद् विधेयम्, तथा भक्षं पानं चान्त-शः सम्यगुपयोगवता भाव्यम्, इदमुक्तं भवति—इर्याभा-षणाऽऽदाननिक्षेपप्रतिष्ठापनासमितिषूपयुक्तानन्तशो भक्ष-पानं यावदुत्तमादिदोषरहितमन्वेषणीयमिति ॥ ११ ॥

पुनरपि चारित्रशुद्ध्यर्थं गुणानधिकृत्याह—

एतेहिं तिहि ठाणेहिं, संजए मततं मुणी ।

उकमं जलणं एमं, मज्झमं च विगिंचए ॥ १२ ॥

एतानि—अनन्तरोग्गानि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा—ईर्यासमि-तिरित्येकं स्थानम्, आसन शय्येत्यनेनादानभागइमात्रनिक्षे-पणासमितिर्नित्येत्तच्च द्वितीयं स्थानम्, भक्षपानमित्यनेनैष-णासमितिर्रुपात्ता भक्षपानार्थं च प्रविष्टस्य भाषणसंभवाद्वा-षासमितिराक्षिता, सति चाहारं उच्चारप्रवृत्त्यादीनां स-द्वाधार्थाप्रतिष्ठापनासमितिर्निरूप्यायांत्येनैकं तृतीयं स्थानमि-ति, अत एतेषु त्रिषु स्थानेषु सम्यग यत् संयत आमोक्षाय परिश्रजेदित्युत्तरश्लाकान्ते क्रियति । तथा—सततम्—अनवर-तम् मुनिः—सम्यक् यथावस्थितजगत्त्रयवेत्ता उत्कृष्यते आ-त्मा दर्पाध्मातो विधीयतेऽनेनैत्युत्कर्षो—मानः तथा—आत्मानं चारित्रं वा ज्वलयति—दहतीति ज्वलनः—क्रोधः, तथा ग्लू-मिति गहनं मायेत्यर्थः, तस्या अलब्धमध्यत्वादिवमभिधी-यते, तथा आसंसारमसुप्ततां मध्ये—अन्तर्भवतीति म-

ध्यस्थो—लोभः, चशब्दः समुच्चये, एतान् मानादींश्च-तुरोऽपि कषायांस्तद्विपाकाभिज्ञो मुनिः सदा ' विगिंचए ' ति विवेचयेद्—आत्मनः पृथक्कुर्यादित्यर्थः । ननु चान्य-त्रागमे क्रोध आदाबुपन्यस्यते, तथा क्षपकश्रयामारुढो भगवान् क्रोधादीन्व संज्वलनान् क्षपयति, तत् किमर्थं—मागमप्रसिद्धं कममुल्लङ्घ्यादौ मानस्यापन्यास इति ?, अत्रो-च्यते—मानं सत्यवश्यंभावी क्रोधः, क्रोधे तु मानः स्याद्वा न वेत्यन्यार्थस्य प्रदर्शनायान्वथाक्रमकरणमिति ॥ १२ ॥

तद्वचं मूलगुणानुत्तरगुणांश्चापदर्शयानुना स्वो-

पसंहारार्थमाह—

समिए उ सया साह, पंचसंवरसंबुडे ।

सिएहिअसिएभिक्षु, आमोक्खायपरिव्वए ॥ १३ ॥ ति केमि-तुग्वधारणे, पञ्चभिः समितभिः समित एव साधुः, तथा प्राणातिपातादिपञ्चमहाव्रतोपेतत्वात्पञ्चप्रकारसंवर-संवृतः, तथा मनोवाक्यायुसिगुप्तः, तथा गृहपाशादिषु निता—बद्धाः अवसक्ता गृहस्थास्तेष्वनितः—अनवबद्ध-स्तेषु मूर्च्छामकुर्वाणः पक्षाधारपङ्कजवत्तत्कर्मणाऽदिह्य—मानो भिक्षुः—भिक्षुणशीलो भावभिक्षुः आमोक्षाय अ-शेषकर्मपगमलक्षणमोक्षार्थं परि-समन्तात् व्रजे—संयमानु-ष्ठानरतो भवस्त्वमिति विनयस्योपदेशः । इति अध्ययन-समाप्तौ ब्रवीमीति गणधर एवमाह, यथा तीर्थहृतोक्तं त-थैवाहं ब्रवीमि, न स्वमनीषिकेति गतोऽनुगमः । सारप्र-तं नयास्तेषामयमुपसंहारः " सव्वेसिं पि नयाणं, बहु-विधयन्नव्वयं निम्मामिन्ता । नं मव्वणयवितुसं, ज चर-णगुणद्विआं साह ॥ १॥ " ॥ १३ ॥ सूत्र० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

लोगविजय—लोकविजय—पुं० । भाविलोकस्य रागद्वेषलक्ष-णस्य विजयो निर्गकरणं यत्राभिधीयते स लोकविजयः । आचाराङ्गस्य द्वितीयाध्ययने, स्था० ६ डा० ३ उ० । प्रश्न० ।

लोकविजयेऽधिकाराः ।

तथाहि—अधिगतशस्त्रपरिज्ञासुत्रार्थस्य तत्प्रतिपादितैके-न्द्रियपृथिवीकायादिब्रह्मध्यानस्य सम्यक् तद्वत्तापरिणामवतः सत्तोपाधिशुद्ध्यस्य तद्योग्यतयाऽऽरोपितपञ्चमहाव्रतभारस्य साधोपथा रागादिकषायलोकस्य शब्दादिविषयलोकस्य वा विजयो भवति तथाऽनेनाध्ययनेन प्रतिपाद्यते । तथा च निर्युक्तिकारणाध्ययनार्थाधिकारः शस्त्रपरिज्ञायां प्राण नि-र्वाश—“ लोआ जह वज्झर जह य तं विजिहयव्वं ” ति, इत्यनेन सम्बन्धेनायानस्याऽस्याऽध्ययनस्य स्वत्वार्थ-नियोगद्वाराणि भवन्ति । तत्र सूत्रार्थकथनमनुयोगः, त-स्य द्वाराणि उपाया व्याख्याज्ञानीत्यर्थः, तानि चोपक्र-मादीनि, तत्रोपक्रमो द्वेधा—शास्त्रानुगतः शास्त्रीयः लोकानुगतो लौकिक इति, निक्षेपस्त्रिधा—आधनाम-सूत्रालापकनिष्पन्नभवात्, अनुगमो द्वेधा—सूत्रानुगमो नि-र्युक्त्यनुगमश्च, नया—नेगमादयः तत्र शास्त्रीयापक्रमान्त-र्गतोऽर्थोधिकारो द्वेधा—अध्ययनार्थाधिकार उद्देशार्था-धिकारश्च, तत्राध्ययनार्थाधिकारोऽध्ययनसम्बन्धं शस्त्र-परिज्ञायां प्रागेव निर्देशि, उद्देशार्थाधिकारं तु स्वयमेव निर्युक्तिकारः प्राचकटयिपुराह—

मयणं य अददत्तं, वीयगमि माणो अ अत्थमारो अ ।

भोगेसु लोगनिस्साई, लोगे अममिजिया चेव ॥१६३॥

तत्र प्रथमोद्देशकाधिकारः—स्वजने—मातापित्रादिके अभिष्वङ्गोऽधिगतसूत्रार्थेन न कार्य इत्याद्याहारः, तथा च सूत्रम्—‘माया मे पिया मे’ इत्यादि. १. अद्-दत्तं धीयर्गाम्म’ इति । द्वितीय उद्देशके अद्दत्तं सं-यमे न कार्यमिति शेषः, विषयकषायायां आद्दत्तं कार्यमिति, वक्ष्यति च—‘अद्दं आउट्टु मेहावी’ २. तृतीय उद्देशके ‘माणो अ अत्थसारो अ’ इति जात्या-शुपेतेन साधुना कर्मवशाद्विचित्रतामधगम्य सर्वमवस्था-मानां मानो न कार्यः, आह च—‘के गोआवादी? के माणावादी’ इत्यादि, अर्थसारस्य च निस्सारता वक्ष्यते, तथा च—‘तिविहेण जा अवि से तत्थ मत्ता अप्पा वा बद्दुगा धे’ इत्यादि ३. चतुर्थे तु ‘भोगेसु’ इति भोगेष्वभि-ष्वङ्गो न कार्य इति शेषः, यतो भोगिनामपायान् वक्ष्यति, सूत्रं च—‘धीहि लोप पव्वहिण’ ४. पञ्चमे तु ‘लोगाणि-स्सार’ इति त्यक्तस्वजनधनमानभोगेनापि साधुना संयमोद्-हर्तृपल्लनाय स्वार्थारम्भप्रवृत्तलोकनिधया विहरन्त्यमि-ति शेषः, तथा च सूत्रम्—‘समुट्टण अणगारे इत्या-दि० जाय परिठवण’ ५. षष्ठोद्देशके तु—‘लोप अममिजि-या चेव’ लोकनिधयाऽपि विहरता साधुना तस्मिन् लोके पूर्वापरसंस्तुतेऽसंस्तुते च न ममत्वं कार्यम्, पद्मजवत्-दाधारस्वभावानभिष्वङ्गिणा भाव्यमिति, तथा च सूत्रम्—‘जे ममाईयमई जहाति से जहाति ममातिथे’ इति गाथा-नात्पर्यर्थः ॥ आच्चा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।

किम्भूत. सन? प्रमत्तः । प्रमादश्च रागद्वेषात्मको, द्वेषश्च प्रायो न रागमृते, रागोऽप्युपलक्ष्यारभ्यानादभयाभ्यासान्मा-तापित्रादिविषया भवतीति दर्शयति—

‘ज गुणे से मूलट्टाणे, ज मूलट्टाणे से गुणे, इति मे गुणट्टी महया परियावेणं पुणो पुणो रसे पमत्ते माया मे पिया मे भज्जा मे पुत्ता मे धूआ मे एहुसा मे सहिमयण-संगंथसंधुआ मे विवित्तुवगरणपरिवट्टणभोयणच्छायणं मे । इच्चत्थं गट्टिए लोप अहो य राओ य परितप्पमाणे काला-कालममुट्टाई संजोगट्टी अट्टालोभी आलुं प महसाकारे विणिविट्टुचिने, एत्थ सत्थे पुणो पुणो । (सू० ६२ +)

(गुणशब्दाख्या ‘गुण’ शब्द तृतीयभाग ६०८ पृष्ठ गता ।)
‘माया मे’ इत्यादि, तत्र मातृविषया रागः संसारस्व-भावादुपकारकर्तृत्वाद्वापजायते, रागं च सति मदीया मा-ता कुपिपाप्मादिकां वेदनां मा प्रापदित्यतः कृषिवाणिज्य-सेवादिकां प्राण्युपग्रानरूपां क्रियामारभते, तदुपग्रान-कार्गणि वा तस्यां वा अकार्यप्रवृत्तायां द्वेष उपजायते, त-द्यथा—अनन्तवीर्यप्रसक्तायां रेणुकायां रामस्येति, एव पिता मे पितृनिमित्तं रागद्वेषौ भवतः, यथा—रामेण पितरि रा-गादुपहन्तारं च द्वेषान् सप्तकृत्यः क्षत्रिया व्यापादिताः, सुभूमनापि त्रिःसप्तकृत्यां ब्राह्मणा इति, भगिनीनिमित्तेन च क्लेशमनुभवति प्राणी, तथा भार्यानिमित्तं रागद्वेषोद्भवः, तद्यथा—चाणक्येन भगिनीभगिनीपत्याद्यवज्ञातया भार्यया चोदितेन नन्दान्तिकं द्वेषार्थमुपगतेन कोषाश्वकुले क्षयं

नित्यं, तथा—पुत्रा मे न जीवन्तीति आरम्भे प्रवर्तते, एवं दुहिता मे दुःखिनीति रागद्वेषोपहतत्वेताः परमार्थमजाना-नस्तत्तद्विधत्ते येन ऐहिकामुष्मिकान् अपायान् अवाप्नोति, तद्यथा—जगसन्धो जामातरि कंस व्यापादिने स्वबलाध-लेपादपस्तवासुदेवपदानुसारी सबलबाह्वः क्षयमगात्, स्तुषा मे न जीवन्तीत्याग्भादी प्रवर्तते, ‘सन्निस्वजनसं-ग्रन्थसंस्तुता मे’ सखा मित्रं स्वजनः पितृव्यादिः संग्रन्थः स्वजनस्यापि स्वजनः पितृव्यपुत्रश्यालादिः संस्तुतो—भूयां भूयां दर्शनेन परिचितः, अथवा—पूर्वसंस्तुतो मातापित्रादि-रभिहितः पश्चात्संस्तुतः श्यालकादिः स इह ब्राह्मः, स च मे दुःखित इति परिच्यते, विविक्तं शोभनं प्रचुरं वा उप-करणं—इत्यश्वरथासनमञ्जकादिपरिवर्तनं त्रिगुणत्रिगु-णादिभेदभिन्नं तेष्वेव, भोजनं—मांसकादि आच्छादनं—पट्टयु-ग्मादि तत्त्व मे भाष्ययति नष्टं वा । ‘इच्चत्थ’ इति १-त्येवमर्थे गृह्यं लोकः तेष्वेव मातापित्रादिगणादिनिमि-तस्थानेष्वामरणं प्रमत्तो ममदमहमस्य स्वामी पोषको वस्येव मोहितमना वसेत्—निष्ठादति, उक्तं च—‘पुत्रा मे आता मे, स्वजना मे गृहकलत्रवर्गो मे । इति कृतमेवमशब्दं, पशुमिव मृत्युर्जनं हरति ॥१॥ पुत्रकलत्रपरिग्रहं—ममत्ववर्धनं करोति नाशम् । कुमिक इव काशकारः परिग्रहाद् दुःखमाप्नोति ॥२॥’

अमुमेवार्थं निर्युक्तिकारो गाथाद्वयेनाह—

संसारं छेत्तुमणो, कम्मं उम्मूलणं तदट्टाण ।

उम्मूलिज्ज कमाया, तम्हा उ चइज्ज मयणाई ॥१८५॥

माया मे चि पिया मे, भगिणी भाया य पुत्तदारा मे ।

अत्थम्मि चव गिट्ठा, जम्ममग्गाणि पावंति ॥१८६॥

संसारम्—नारकनिर्धनरामरत्नक्षणं मातापितृभार्यादिस्ने-हलक्षणं वा छेत्तुमना—उन्मुमूलयिष्येप्रकारं कम्मोन्मूल-यन्, तदुन्मूलनार्थं च तत्कारणभूतान् कार्यायानुन्मूलयेत्, कार्यायापगमनाय च मातापित्रादिसत्तं स्नेहं जहात्, यस्मा-न्मातापित्रादिसंयोगाभिलाषणोऽर्थे—रत्नकुप्यादिकं गृह्यः—अध्युपगमा जन्मजरामरणोदकानि दुःखान्यनुभूतः प्रा-प्नुवन्तीति गाथाद्वयार्थः । तद्वचं कार्यान्ध्रियप्रमत्तो मातापि-त्राद्यर्थमर्थोपाज्जनरक्षणतत्परो दुःखमेव केवलमनुभवतीत्या-ह—‘अहो’ इत्यादि, अहश्च सम्पूर्णं रात्रिं च, चशब्दात्पक्षं मासं च, निवृत्तशुभाध्यवसाय. परि—समन्तात्तप्यमान. प-रितप्यमानः सन तिष्ठति, तद्यथा—‘कइया वव्वइ सत्थो, किं भण्डं कत्थं किन्तिया भूमी । को कार्यावक्यकालो, नि-ध्विस्सइ किं कहिं केण ? ॥१॥’ इत्यादि, स च परितप्यमानः किम्भूतो भवतीत्याह—‘काले’ इत्यादि कालः—कर्त्तव्यावसर-स्तद्विपरीतोऽकालः सम्यगुत्थातुम्—अभ्युद्यन्तुं शीलमस्ये-ति समुत्थार्याति पदार्थः । वाक्यार्थस्तु काले—कर्त्तव्यावसरं अकालेन—तद्विपर्यासेन समुत्तिष्ठते—अभ्युद्यतमनुष्ठानं क-रोति तच्छीलश्चेति, कर्त्तव्यावसरं न करोत्यन्यथा च वि-वधानीति, यथा वा काले करोत्येवमकालेऽपीति, यथा वा अनवसरं न करोत्येवमवसरंऽपीति, अन्यमनस्कत्वाद्पगत-कालाकालाविवेक इति । भावना—यथा प्रद्योतेन मृगापति-रपगतमर्तुका सती ग्रहणकालमतिवाह्यं कृतप्राकारादिर-क्षा जिघृक्षतेति, तस्तु पुनः सम्यक्कालोत्थायी भवति

स यथाकालं परस्परगताबाधया सर्वाः क्रियाः करोतीति, तदुक्तम्—“ मासैरष्टभिरह्ना च, पूर्वेण वयसाऽऽयुषा । तत् कर्त्तव्यं मनुष्येण, येनान्ते सुखमेधते ॥ १ ॥ ” धर्म्मजु-
ष्ठानस्य च न काश्चिदकालो मृत्योरिष्यते । किमर्थं पुनः कालाकालसमुत्थायी भवतीत्याह—‘ संज्ञागट्टी ’ संयुज्यते संयोजनं वा संयोगोऽर्थः—प्रयोजनं संयोगार्थः सोऽस्या-
स्तीति संयोगार्थी, तत्र धनधान्याहिरण्यद्विपदचतुषदग-
ज्यभार्यादिः संयोगस्तेनार्थी—तत्प्रयोजनी, अथवा—शब्दा-
द्विविधयः—संयोगो मातापित्रादिभिर्वा तेनार्थी कालाका-
लसमुत्थायी भवतीति । किं च—‘ अट्टालोभी ’ अर्थो-
रन्तर्क्युपादिस्तत्र आ—ममन्ताहलोभोऽथालोभः स वि-
द्यते यस्येत्यसाधारणं कालाकालसमुत्थायी भवति, मम-
णवणिवत्, तथाहि—असावतिकान्तार्थोपाज्जनसमर्थयौ-
वनयया जलस्थलपथप्रपितनानां दशभारहृत्तुनवाहित्थगन्त्री-
कोद्मएडलिकासम्भूतसम्भारोऽपि प्रावृषि ससगरा-
वच्छिन्नमुशलप्रमाणजलभागवर्षनिरुद्धसकलप्राणिगणस-
ञ्चारमनोरथायां महानदीजलपूराणीतकाष्ठानि जिघृक्षुरप-
भागधर्म्मावसरे निवृत्तापराशयशुभपरिणामः केवलमर्थोपा-
ज्जनप्रवृत्त इति, उक्तं च—“ उक्लण्णं क्लण्णं निहण्णं,
रस्सि ण सुअति विद्या वि य ससंको । लिपइ ठणइ स-
ययं, लंछियपाडलंछियं कुणइ ॥ १ ॥ भुजसु न ताव रिक्को,
जेमउं न वि य अज्जमजीहं । नऽवि य वसीहामि घेर, काय-
व्वमिणं बहु अज्जं ॥ २ ॥ ” पुनरपि लोभिर्नोऽशुभव्यापा-
गनाह—‘ आलुपं ’ आ—ममन्ताहलुपतीत्यालुपः, स हि
लोभाभिभूतान्तःकरणोऽपगतसकलकर्त्तव्याकतव्यविवेको-
ऽर्थलोभैकदत्तदृष्टिर्हेतुकामुष्मिकविषाककारिणीर्निर्लोच्छुन-
गलकर्त्तेनचार्थात्क्रिया क्रिया कर्त्तव्यं, अन्यच्च—‘ सह-
सकारे ’ करणकारः, अमर्मीलितपूर्वापरत्वात् सहसा क-
रणं सहसाकारः, स विद्यते यस्येति “ अशे आदिभ्यो
ऽब् ” (पा० ४-२-१२७) अथवा—छान्दसत्वात्कर्त्तव्येव
यञ्, करोतीति कारः, तथाहि—लोभार्तामराच्छादित-
दृष्टिर्हेतुकमनाः शकुन्तवच्छुग्राघातमनालोच्य पिशिताभि-
लाषिनया सन्धिच्छेदनादितो विनश्यति, लोभाभिभूतो
हृत्थैकदृष्टिस्तन्मनास्तदर्थोपयुक्ताऽर्थमेव पश्यति नापायान्,
आह च—‘ विणिषिट्ठिचिंसे ’ विविधम्—अनेकधा निविष्ट-
स्थितमवगाढमर्थोपाज्जनार्थाय मानापित्राद्यभिष्वङ्गं वा श-
ब्दादिविषयोपभोगे वा वित्तम्—अन्तःकरणं यस्य स तथा,
पाठान्तरं वा—‘ विणिषिट्ठिचिंसे ’ सि विशेषणं निविष्टा का-
यवाग्मनसां परिस्पन्दार्थिकाऽर्थोपाज्जनोपायादौ चेष्टा य-
स्य स विनिविष्टचेष्टः । तदेवं मातापित्रादिसंयोगार्थी अ-
र्थोलोभी आलुपः सहसाकारो विनिविष्टचेष्टो विनिवि-
ष्टचेष्टो वा किम्भूतो भवतीत्याह—‘ इत्थं ’ इत्यादि, अ-
त्र-अस्मिन्मातापित्रादौ शब्दादिविषयसंयोगे वा विनि-
विष्टचित्तः सन् पृथिवीकायादिजन्तूनां यच्छुखम्—उपघा-
तकारं तत्र पुनः पुनः प्रवर्त्तते, एवं पौनःपुन्येन श-
स्त्रे प्रवृत्तो भवति, यदि—पृथिवीकायादिजन्तूनामुपघातं
वर्त्तते, तथाहि—‘ शसु ’ हिंसायाम्, इत्यस्माच्छुभ्यत—हिं-
स्यत इति कर्णे षट् विहितः, तच्च स्वकायपरकायादि-
भेदभिन्नमिति । पाठान्तरं वा ‘ एत्थं सत्ते पुणो पुणो ’
अत्र-मातापितृशब्दादिसंयोगे लोभार्थी सन् सक्को—गृहः

अभ्युपपन्नः पौन पुन्येन विनिविष्टचेष्ट आलुपकः सह-
साकारः कालाकालसमुत्थायी वा भवतीति । (आचा०)
(एतच्च साम्प्रतेक्षिणामपि युज्येत यद्यजगामरत्वं दीर्घायु-
कं वा स्यात् । इत्यादि ‘ आउ ’ शब्दे द्वितीयभागे ६ पृष्ठे
गतम्) (येऽपि दीर्घायुर्काश्चिस्तिकाः उपक्रमणकारणा-
भावे आद्युःस्थितिमनुभवन्ति तेऽपि मरणादप्यधिकां
जगऽभिभूतविषयज्ञां जघन्यतमामवस्थामनुभवन्तीति ‘ आ-
तट्ट ’ शब्दे द्वितीयभागे १५६ पृष्ठे दर्शितम् ।)

अत्र हि चारित्रमोहनीयक्षयोपशमावधानचारित्रस्य पुनरपि
तदुत्थादवदिधाविशारेणन स्वर्णोपदेशो दीयते, तच्चावधा-
वने संयमाव्यैहेतुभिर्भवति ताभिर्युक्तिकारो गायथाऽऽचष्ट-
विहउदेमे अददो, उ संजमे कोइ हुज अरइए ।

अभाणकम्मलोभा-इएहि अज्जकथदोसंहि ॥ १६७ ॥

इह हि प्रथमोद्देशके बह्वयां निर्युक्तागथाः अस्मिन्स्विय-
मवैकत्यतो मन्दबुद्धेः स्यादारेका, यथा-इयमपि तत्रत्यैवे-
त्यतो विनेयसुखप्रतिपत्त्यर्थं द्वितीयोद्देशकप्रवर्णमिति । क-
श्चित्कण्डरीकदेशीयः संयमं—सप्तदशभेदभिन्ने अददः—
शिथिलो मोहनीयोदयादृत्युद्धवाद्भवेत्, मोहनीयोदयो-
ऽप्याध्यात्मिकैर्दोषैर्भवेत्, न चाध्यात्मदोषा अज्ञानलोभा-
दयः, आदिशब्दादिच्छामदनकामानां परिग्रहः, मोहस्याज्ञा-
नलोभकामाद्यात्मकत्वात्तेषां चाध्यात्मिकत्वादिनि गायार्थः ।
ननु चारितमतां मेधाविनोऽनेन स्वर्णोपदेशो दीयते, यथा-
संयमार्गतिमपवर्त्तते, मेधावी चात्र विदितसंसारस्वभावां
विवक्षितः, यश्चैवभूतो नासावर्गतिमान् तद्वाञ्छेन्न विदित-
वेद्य इत्यनयोः सहानवस्थानलक्षणेन विरोधेन विरोधा-
च्छायातपयोरिव नैकत्रावस्थानम्, उक्तं च—“ तज्ज्ञानमव-
न भवति, यस्मिन्नुदिते विभानि रागगणः । तमसः कुतो-
ऽस्ति शक्तिर्विनर्कराकरणाग्रतः स्थानुम् ? ॥ १ ॥ ” इत्य-
दि, यो ह्यज्ञानी मोहापहतचताः स विषयाभिष्वङ्गात्संयमे
सर्वद्वन्द्वप्रत्यनीके रम्यभावे विदध्याद्, आह च—“ अज्ञा-
नान्धाश्चतुलवनिनापाङ्गविक्षोपतास्तं, कामं सक्तिं दधति
विभवाभोगतुक्काजेन वा । विद्वच्चित्तं भवति हि महन्मोक्ष-
मार्गकतानं, नाल्पस्कन्धं विटर्पितं कषय्यसमिति गजेन्द्रः
॥ १ ॥ ” जेतमृष्यामहे, यतो ह्यवाप्तचारित्रस्यायमुपदेशो
दिन्मिन्तः, चारित्रायासिश्च न ज्ञानमृते, तत्कार्यत्वाच्चारित्रस्य ।
न च ज्ञानारत्ययोर्विरोधः, अपि तु-रत्यरत्योः, ततश्च संयम-
गता रतिरेवारत्या बाध्यते न ज्ञानम्, अतो ज्ञानिनोऽपि
चारित्रमोहनीयोदयान्मसंयमे स्यादवारतिः, यतो ज्ञानमप्य-
ज्ञानस्यैव बाधकम्, न संयमार्गतेः । तथा चोक्तम्—“ ज्ञानं
भूरियथार्थवस्तुविषयं स्वस्य द्विषो बाधकं, रागाराति-
शमाय हेतुमपरं युङ्क्ते न कर्तृस्वयम् । दीपो यत्तममिद्व्यन-
क्ति किमु नो रूपं स एवजतां, सर्वः स्वं विषयं प्रसाधयति
हि प्रामाणिकोऽन्यो विधिः ॥ १ ॥ ” तथैवमपि भवता न
कर्णविषयमगाद् यथा—‘ बलवानिन्द्रियग्रामः, परिहृतोऽ-
प्यत्र मुह्यती ’ त्यतो यत्किञ्चिदतन्, अथवा-नारत्यापन्न
एवैवमुच्यते, आप त्वयमुपदेशो मेधावी संयमविषये मा
विधादगतिमिति । संयमार्गतिनिवृत्तश्च सन् कं गुणमवाप्नो-
तीत्याह—‘ खणंसि मुक्के ’ परमनिरुद्धः कालः-क्षणः जरत्प-
ट्टशाटिकापाटनदृष्टान्तसमयप्रसाधितः, तत्र मुक्को विभक्ति-

विपरिणामाद्वा क्षणेन-अष्टप्रकारेण कर्मणा संसारबन्धनैर्वा
विषयाभिष्वङ्गस्तेहादिभिर्मुक्तो भरतवदिति ।

ये पुनरनुपदेशवर्तिनः कण्डरीकाद्यान्ते चतुर्गतिकसं-
सारागतवर्तिनो दुःखसागरमधिवासन्तीत्याह—

अणाणाए पुट्टा वि एगे नियडुंति, मंदा मोहेण पाउडा,
अपरिगहा भविस्सामो समुट्टाय लद्धे कामे अभिगाहइ,
अणाणाए सुणिणो पडिलेहंति, इत्थ मोहे पुणो पुणो
सन्ना नो हव्वाए नो पाराए । (सू० ७३)

आह्वयत इत्याह—हिताहितप्राप्तिपरिहाररूपतया
सर्वज्ञापदेशस्तद्विपर्ययोऽनाज्ञा तथा अनाज्ञया सत्या
स्पृष्टाः परीषदोपसर्गाः, अपिशब्दः सम्भावनायां स
च भिन्नकमो निवर्त्तन्ते इत्यस्मादनन्तरं द्रष्टव्यः, 'ए-
के—' मोहनीयोदयात्कण्डरीकाद्यो न सर्वे संयोगा-
त्समस्तद्वन्द्वोपशमरूपात् निवर्त्तन्ते अपीति सम्भाव्यत
एतन्मोहादयस्येत्यपिशब्दार्थः । किंभूताः सन्तो निव-
र्त्तन्ते इत्याह—मन्दा—जडा अपगतकर्त्तव्याकर्त्तव्यविषे-
काः, कुत एवभूताः ? यतो 'मोहेन प्रावृताः' मोहः—अज्ञा-
ने मिथ्यात्वमोहनीयं वा तेन प्रावृता—गुणितताः, उक्तं च—
"अज्ञानं खलु कष्टम्, कोधादिभ्योऽपि सर्वपापभ्यः । अर्थे
हितमहितं वा, न वेति येनाऽऽवृता लोकाः ॥ १ ॥" इत्यादि,
तदेवमयासत्चारित्र्योऽपि कर्मोदयान्परीषदोदयेऽङ्गीकृत-
लिङ्गः पञ्चाङ्गावतामालम्ब्यत इत्युक्तम् । अपरे तु स्वकचि-
विरचितवृत्तयो नानाविधैरुपायैर्लोकादर्थं जिघृक्षवः किल
वयं संसारोद्विग्ना मुमुक्षवस्तेषु तेषु आरम्भविषयाभिष्व-
ङ्गेषु प्रवर्त्तन्ते इति दर्शयति—'अपरिगहा' इत्यादि, परि-
समन्तात् मनोवाक्यकर्मभिर्मृष्टा इति परिग्रहः स येषां
भास्तीत्यपरिग्रहाः, एवभूता वयं भविष्याम इति शाक्या-
दिमतानुसारीणः स्वयुध्या वा 'समुत्थाय' श्रीधरादिप्र-
हणं प्रतिपद्य, ततो लब्धान् कामान् अभिगाहन्ते—सव-
न्ते, तिङ्बन्धत्ययं चैकवचनमिति, अत्र चान्त्यप्रतापादानात्
शेषाण्यपि प्राह्याणि । अहिंसका वयं भविष्याम एवममृ-
षावादिन इत्याद्यप्यायोज्यम् । तदेवं शैलूषा इवान्यथावा-
दिनोऽन्यथाकारिणः कामार्थमेव तांस्तान् प्रव्रज्याविशेषा-
न्विभ्रान्, उक्तं च—'स्वेच्छुविरचितशास्त्रैः, प्रव्रज्याविषधा-
ग्भिः सुद्वै । नानाविधैरुपायै—रनाथवन्मुप्यन्ते लोकः ॥ १ ॥"
इत्यादि । तदेवं प्रव्रज्याविषधारिणो लब्धान्कामानवगाहन्ते
तल्लोभार्थं च तदुपायेषु प्रवर्त्तन्ते इत्याह—'अणाणाए'
इत्यादि, अनाज्ञया—स्मरणया बुद्ध्या 'मुनय' इति—
मुनिवर्षावडम्बिनः कामोपायान् प्रत्युपेक्षन्ते—का-
मोपायारम्भेषु पौनःपुन्येन लगन्तीनि, आह च—
'एत्थ' इत्यादि, अत्र—अस्मिन् विषयाभिष्वङ्गाज्ञान-
मये भावमाह पौनःपुन्येन सज्जाः—विषयणाः नि-
मग्नाः पङ्कायमग्ना नागा इवात्मानमाकण्डुं नालमिति,
आह च—'नो हव्वाए नो पाराए' यो हि मध्ये महानदी-
पूरं निमग्नो भवत्यसौ नागतीयतीराय नापि पारे महा-
नदीपूरमिति, एवमत्रापि कुतश्चिन्मिनास्यङ्गगृहगृहिणीषु
ब्रधनधान्यद्विरश्वरत्नकुण्डवाक्षीदासादिविभवः आकिञ्च-
न्यं प्रतिहायागतीयतीरदेश्याद् गृहवासभौख्याभिर्गतः सन्

'नो हव्वाए' इति भवति, पुनरपि चान्तभोगाभिलाषितया
यथोक्तसंयमाभावेन तत्क्रियाया विफल्वात् 'नो पाराए'
इति भवति, उभयतो मुक्तबन्धनामुक्तप्रतोलीवोभयभ्रष्टो न गृह-
स्थो नापि प्रव्रजित इत्युक्तं भवान् । उक्तं च—'इन्द्रियार्ण
न गुमान्, लालितानि न चेच्छ्रया । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य, न
भुक्तं नापि शोषितम् ॥ १ ॥" इति ।

ये पुनरप्रशस्तरतिनिवृत्ताः प्रशस्तरतिमधिशयानास्ते-
किंभूता भवन्तीत्याह—

विमुत्ता हु ते जणा जे जणा पारगाभिणो, लोभमलो-
भेण दुगुंछमाणे लद्धे कामे नाभिगाहइ । (सू० ७४)

विविधम्—अनेकप्रकारं द्रव्यतो—धनस्वजनानुषङ्गाद्वा-
यतो—विषयकपायादिभ्योऽनुसमर्थं मुख्यमाना एव भा-
विनि भूतवदुपचारांमुक्ता—विमुक्ताः ते जना ये
जनाः सर्वस्वजनभूता निर्ममत्वाः पारगाभिणो भव-
न्ति, पारा—मोक्षः संसारार्णवतटवृत्तित्यासत्कार-
णानि—ज्ञानदर्शनचारित्र्यापि पार इति, भवति हि
तादर्याणाच्छ्रव्यम्, यथा—'तद्दुलान् वर्षति पर्जन्यः'
अतस्तन्पारम्—ज्ञानदर्शनचारित्र्यायं गन्तुं शीलं येषां ते
पारगाभिणः, ते मुक्ता भवन्तीति पूर्वेण सम्बन्धः । कथं
पुनः सम्पूर्णपारगाभित्वं भवन्तीत्याह—'लोभं' इत्यादि,
इह हि लोभः सर्वसङ्गानां दुस्त्यजो भवति, तथाहि—क्ष-
पकभ्रष्टान्तर्गतस्यापगतार्थेयकषायस्यापि स्वरङ्गः क्षि-
प्यमाणोऽप्यनुबध्यत इति, अतस्तं—लोभम्, तद्विपक्षेण
अलोभेन जुगुप्समानो—निन्दन्परिहरन् किं कर्तव्येत्याह—
'लद्धे' इत्यादि, लब्धान्—प्राप्तानिच्छामदनरूपान् कामा-
न् नाभिगाहन्ते—न भवन्ते, यो हि शरीरादावपि निवृत्त-
लोभः स कामाभिष्वङ्गवाञ्छ भवति, ब्रह्मदत्तामन्त्रिताचि-
त्रवर्तिनः प्रधानान्त्यलोभपरिम्यागेन चापसज्जनाधस्त-
नपरित्यागो द्रष्टव्यः, तथा—'कांथं क्षान्त्या जुगुप्समा-
नो, मानं माहेयेन, मायामाज्जवेन्याद्यप्यायोज्यम्, लोभोपा-
दानं तु सर्वकषायप्राधान्यस्यापनार्थमुपादेदे, तथाहि—त-
त्प्रवृत्तः साध्यासाध्यविषयकविकलः कार्याकार्यविचाररहि-
तः सन्नर्थैकद्वन्द्वः पापोपादानमास्थाय सर्वाः क्रियाः
अधितिष्ठन्तीति, तदुक्तम्—'धावेइ रोहणं तरइ सायरं,
भमइ गिरिगिणुंजसु । मोरइ वधव पि हु, पुरिस्सो जो हो-
इ धणलुजो ॥ १ ॥ अइइ यहुं वहर भरं, सइइ कुहं
पावमायइ धिहु । कुलमीलजाइपण्य-धिइ च लोभइआ
चयइ ॥ २ ॥" इत्यादि, तदेवं कुतश्चिन्मिनास्यङ्गगृहगृहिणीषु
लोभादिना निष्कम्प्य, पुनर्लोभादिपरित्यागः कार्यः ।

अन्यस्तु लोभं विनापि प्रव्रज्यां प्रतिपद्यत इति दर्शयति—

विणा वि लोभं निक्खम्म एस अकम्मं जाणइ पासइ,
पडिलेहाए नावकंसइ, एस अणगारि ति पव्वुच्चइ,
अहो य राओ परितप्पमाणे कालाकालयमुट्टाई मंजो-
गड्डी अट्टालोभी आलुपे महसक्कोरे विणिविट्ठचित्ते इत्थ
सत्थे पुणो पुणो से आयवले से नाइवले से भित्त-
वले से पिच्चवले मे देववले मे रायवले मे चोर-

बले मे अतिहिले मे किविणबले मे समणबले इ-
च्चेणहिं विरूवरूवेहिं कजेहिं दंडममायाणं मंपहाए
मया कज्जइ , पावमुक्खु ति मन्नमाणे , अदुवा आ-
संसाए । (सू० ७५)

कश्चिद्भूतानादिनिर्देशयतो लोभापगमाद्विनाऽपि लोभे ' नि-
ष्क्रम्य ' प्रव्रज्यां प्रतिपद्य . पाठान्तरं वा ' विणइत्तु लो-
भे ' संज्वलनसंज्ञकमपि लोभे विनीय-निर्मलतोऽपनीय ए-
व एवंभूतः सन् अकर्म-अपगतघातिकर्मचतुष्टयावधू-
तानावरणज्ञानो विशेषतो जानाति सामान्यतः पश्याति .
एतदुक्ते भवति-एवंभूतो लोभो येन तत्क्षये-मोहनोयत्तयं
चावश्यं घातिकर्मक्षयस्त्वस्मिंश्च निरावरणज्ञानसद्भावस्त-
तोऽपि भवोपप्रादिकर्मोपगम इत्यनेन लोभापगमे अकर्म-
न्युक्तम् । यतश्चैवंभूतो लोभो दुरन्तस्तज्ज्ञानो चावश्यं
कर्मक्षयस्ततः किं कर्तव्यमित्याह- ' पांडिलहाए ' इत्यादि .
प्रत्युपेक्षण्या-गुणदोषपर्यालोचनयोपपन्न . सन्
अथवा-लोभाविषयार्कं प्रत्युपेक्ष्य-पर्यालोच्य तदभावे गुणं
च लोभे नायकाङ्क्षति-नाभिलषतीति , यश्चाज्ञानोपह-
तान्तःकरणोऽप्रशस्तमूलगुणस्थानवर्त्ता विषयकषाया-
क्षपपक्षस्तस्य पूर्वोक्ते व्यपरीततया सर्वं संतिष्ठति ।
तथाहि-अलोभे लोभेन जुगुप्समानो लब्धान कामान-
वगाहन् , लोभमनपनीय निष्क्रम्य पुनरपि लोभकमताः
सकर्मो न जानाति नापि पश्याति , अपश्यंश्चाप्रत्युपेक्ष-
ण्याऽभिकाङ्क्षति । यच्च प्रथमोद्देशकेऽप्रशस्तमूलगुणस्था-
नमवाचि तच्च वाच्यमिति, आह च- ' अहो य गओ ' इत्यादि .
अहोरात्रं पारित्यमानः कालाकालसमुत्थार्या संयोगार्थी
अर्थालोभी आलुम्पः सहसाकारे विनिविष्ट-
चित्तः अत्र शब्दे प्राथ्वीकायाद्युपघातकारिणी पाँन पु-
न्यन्तं वर्त्तते । किं च- ' से आययले ' आत्मनो बले-श-
क्युपचय आत्मबले तन्मे भावीति कृत्वा नानाविधैरुपायै-
रग्न्युपेक्ष्य तास्नाः क्रियाः परिहृत्वा मुष्मिकोपघातकारिणी-
विधेन , तथाहि- ' मांसिन पुण्येन मांस ' मिति कृत्वा पञ्च-
न्द्रियघातादपि प्रवर्त्तते . अपराधं क्षुप्पनादिकाः-सूत्रेण-
वर्णयिताः , एवं च-ज्ञानबलम् स्वजनबलं मे भावीति , तथा
तस्मिन्नबले मे भविष्यति येनाहमापदं सुखेनैव निस्तरिष्यामि,
तत्प्रत्य बले भविष्यतीति वस्तुतः किमुपहन्ति . तद्वा-देवब-
ले भावीति पञ्चनपाचनार्थकाः क्रिया विधेन , राजबले वा
मे भविष्यतीति राजानमुपचरति , चौरग्रामे वा वसति चो-
रमागं वा प्राप्स्यामीति चौरानुपचरति , अतिथिबले वा
मे भविष्यतीत्यतिथीनुपचरति , अतिथिहिं निःस्पृहोऽभि-
धीयते इति , (आच्चा०) (अतिथिलक्षणम् ' अर्हि ' शब्दे प्रथमभागे ३३ पृष्ठे गतम् ।) एतदुक्ते भवति-तद्वला-
र्थमपि प्राणेषु दण्डो न निक्षेप्य इति , एव क्षुपणश्रम-
णार्थमपि वाच्यमिति-एवं पूर्वोक्ते विरूपरूपः-नाना-
प्रकारैः पिण्डदानाद्विभिः कार्यैः ' दण्डसमादान ' मिति
दण्डवन्ने-व्यापाद्यन्ने प्राणिनो येन स दण्डस्तस्य सख्य-
गादान-प्रदणं समादानम् , तद्वन्मवलातिकं मम नाभविष्य-
त्तं यद्यहमेतन्नाकरिष्यामित्येवं संप्रत्यया-पर्यालोचनया एवं
संप्रत्य ना भवान् क्रियत , एवं तावद्दण्डं न्यमाथस्य व-

दण्डसमादानकारणमुपन्यस्तम् , आमुष्मिकार्थमपि परमा-
र्थमजानानैर्दण्डसमादानं क्रियत इति दर्शयति- ' पावमो-
क्खो ' ति इत्यादि , पातयति पासयतीति वा पापं तस्मा-
न्मोक्षः पापमोक्षः , इति-हेतौ . यस्मात्स मम भविष्य-
तीति मन्यमानः दण्डसमादानाय प्रवर्त्तते इति । तथाहि-
इतभुजि पइजीषोपघातकारिणी शब्दे नानाविधोपायप्रा-
ण्युपघातानुपपाद्यध्वंसनाय पिप्पलशमीसामित्तिलाज्यादिकं
शठव्युद्ग्राहितमतयो जुहति , तथा-पिपृपिण्डदानादौ ब-
स्नादिमांसोपस्कृतभोजनादिकं द्विजातिभ्य उपकल्प-
यन्ति , तदुक्तशेषानुज्ञान स्वतोऽपि , भुजते , तद्वं ना-
नाविधैरुपायैरज्ञानोपहतबुद्धयः पापमोक्षार्थं दण्डोपादानेन
तास्नाः क्रियाः प्राण्युपघातकारिणीः समारम्भाणाः अ-
नेकभयशतकोटीषुमांसमद्यमवापादयन् इति । किञ्च-
' अदुवा ' इत्यादि , पापमोक्ष इति मन्यमाने दण्डमाद-
त्त इत्युक्तम् . अथवा-आशंसनम् आशंसा-अप्राप्तप्रापणा-
भिलाषस्तदर्थं दण्डसमादानमादत्तं । तथाहि-ममैतत् प-
क्षपगारि वा प्रत्य चोपस्थास्यते इत्याशंसया क्रियासु
प्रवर्त्तते , राजानं वाऽर्थाशाविमोहितमना अवलगति , उ-
क्तं च- " आराध्य भूयति मवाप्य ततो धनानि , भोक्त्या-
महे किल वयं सन्तं सुखानि । इत्याशया धनचिमोहि-
तमानसानां , कालः प्रयाति मरणावधिं वयं पुंसाम् ॥ १ ॥
एहिं गच्छ पतोसिष्ठ , वद मां न समाचार । इत्याद्याशा-
ग्रहप्रस्तं , श्रीडन्ति धनिनोऽधिभिः ॥ २ ॥ " इत्यादि ॥
तदेवं ज्ञात्वा किं कर्तव्यमित्याह-

तं परिम्याय मेहावी नेव मयं एण्हिं कजेहिं दंडं समारंभिजा,
नेव अन्नं एण्हिं कजेहिं दंडं समारंभाविजा, एण्हिं कजेहिं
दंडं समारंभंतं पि अन्नं न समणुजाणिजा, एम मयं
आरिएहिं पवेइण, जहेन्थ कुमले नावलपिज्जामि ति वेमि ।
(सू० ७६)

तद्वि ' ति सर्वनामप्रकान्तपरामर्शः , ' तत् ' शब्दप-
रिज्ञातं स्वकायपरकायादिभेदभिन्नं शब्दम् , इह वा यदुक्त-
म्-अप्रशस्तगुणमूलस्थाने-विषयकषायमातापित्रादिकम् ,
तथा-कालाकालसमुत्थानजगपरिज्ञानश्रोत्रादिविज्ञानप्रहा-
णादिकं तथाऽत्मबलाधानाद्यर्थं च दण्डसमादानं क्षपणक्षया
ज्ञान्या प्रत्यास्थानपरिज्ञया परिहरेत् मेधावी-मर्यादावर्णी ।
ज्ञानहेयोपादय . सन् किं कुर्यादित्याह- ' नेव सयं ' इत्यादि .
नेव स्वयम्-आत्मना एते- आत्मबलाधानादिकैः
कार्यैः-कर्तव्यैः समुपास्थितैः सद्भिः दण्डम्-सख्यो-
पघातं समारम्भन् , नाप्यन्यमपरमार्जः कार्यैर्हिंस्वानृतादिकं
दण्डं समारम्भेत् , तथा-समारम्भमाणमन्यपरं योगाश्र-
येण न समनुज्ञापयेद् । एव चोपदेशस्तीर्थकुट्टरभिहित
इत्येतन् सुधर्मस्वामी जम्बुस्वामिनमाहतिं दर्शयति-
' एम ' इत्यादि , ' एव ' इति ज्ञानादियुक्तो भावमार्गो
योगाश्रिककर्णाश्रकेण दण्डसमादानपरिहारलक्षणां वा
आर्थैः-आराद्याताः सर्वदेयधर्मैश्च इत्याद्याः-संसा-
रक्षयतटवर्त्तिनः जीणघातिकर्मोशाः सस्वार्गेद्वर्गवर्-
चस्मिभावविद्-तीर्थकृतस्तैः प्रकषेण- संश्वमनुजायां
पर्यन्तं सर्वस्वभायानुगामिन्या वाचा योगपद्याशेषमंशी-

निच्छेद्यया प्रकर्षेण वेदितः— कथितः प्रतिपादित इति या-
वत्, एवम्भूतं च मार्गं ज्ञात्वा किं कर्तव्यमित्याह— 'ज-
हेत्थ' इत्यादि, तेषु तेष्वाम्बलोपधानादिकेषु कार्येषु
समुपस्थितेषु सन्तु दण्डसमुपादानादिकं परिहरन् ' कु-
शला-निपुणः । अवगततत्त्वो यथैतस्मिन् दण्डसमुपा-
दाने स्वमात्मानं नापलिम्पये—न तत्र संश्लेषं कुर्या इति,
विभक्तिविपरिणामाद्वा एतेन दण्डसमुपादानजनितकर्मणा
यथा नापलिम्पये तथा सर्वैः प्रकारैः कुर्यास्त्वम् । इति-
शब्दः परिसमाप्तौ, प्रवीर्यमिति पूर्ववत् । उक्तो द्वितीयोऽं-
शकः । साम्प्रतं तृतीय आरभ्यते । अस्य चायमभिप्रेत-
व्यः—इहानन्तरगोशरके संयमे दृढत्वं कार्यमसंयमे वा-
दृढत्वमुक्तम्, तन्मोक्षमपि कषायव्युदासने सम्पद्यते । त-
त्रापि मान उत्पत्तिरारभ्य उच्चैर्गोत्राद्यापितः स्यात् अत-
स्तद्व्युदासार्थमिदमभिधीयते । अस्य चानन्तरसूत्रेण स-
म्यन्धः— 'जहेत्थ कुसले नावलिपेज्जामि' कुशला नि-
पुणः सन्नस्मिन्नुच्चैर्गोत्राभिमाने यथाऽऽत्मानं नापलि-
म्पयेत्तथा विदध्यास्त्वम् ।

किं मन्वा ? , इत्यनस्तदभिधीयते—

से असहं उच्चागोए असहं नीआगोए, नो हीणे नो
अहरित्ते, नो अपीहए, इय संखाय को गोयावाई ? को
माणावाई ? , कंसि वा एगे गिज्झा, तम्हा नो हरिसं
नो कुप्पे, भूएहिं जाण पहीलेह सायं । (सू० ७७)

'स' इति संसार्यस्तुमान् असहृद्—अनेकशः उच्चैर्गोत्रं
मानसत्काराहं उत्पन्न इति शेषः, तथा—असहृद्भीचैर्गोत्रं
सर्वलोकावर्गानि, पौनःपुन्येनोत्पन्न इति । तथाहि—नीचै-
र्गोत्राद्यादनन्तमपि कालं तिर्यक्वास्ते, तत्र च पर्य-
टन् द्विनवतिनामोत्तरप्रकृतिसत्कर्मणा मन तथाविधाध्यव-
सायोपपन्नः आहारकशरीरान्तेष्वान्तर्धानाङ्गाप्राद्वेग-
त्यानुपूर्वीद्वयनरकगत्यानुपूर्वीद्वयवैक्रियचतुष्टयरूपा एता
द्वादश कर्मप्रकृतीर्निर्लेप्याशीतिसत्कर्मणा तेजोवायुवृत्तः
सन् मनुजगत्यानुपूर्वीद्वयमपि निर्लेप्य तत उच्चैर्गोत्रमु-
द्बलयति पर्यापमानं स्वेयमभागेन, अतस्तेजोवायुव्याद्य-
एव भङ्गकः, तद्यथा—नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उद्योऽपि तस्यैव
सत्कर्मताऽपीति, ततोऽप्युद्बुत्तस्यापरैकान्द्रियगनस्यायमेव
भङ्गः, असंख्यपर्याप्तकाषस्थायामयमेव, अनिलोपिते तूच्चै-
र्गोत्रे द्वितीयचतुर्थी भङ्गा, तद्यथा—नीचैर्गोत्रस्य बन्ध उद्यो-
योऽपि तस्यैव सत्कर्मता तृभयरूपस्यैवति द्वितीयः, तथा
उच्चैर्गोत्रस्य बन्धो नीचस्योदयः सत्कर्मता तृभयरूप-
स्यति चतुर्थः, शेषास्तु सन्धारो न सन्त्येव, तिर्यक्नुच्चैर्गो-
त्रस्याद्याभावादिति भावः । तद्वदुच्चैर्गोत्रोद्बलनेन कलं-
कलीभावमापन्नोऽनन्तं कालमेकान्द्रियत्वास्ते, अनुद्बलिते
वा तिर्यक्त्वास्तेऽनन्ता उत्सर्पित्यवसर्पिणीः, आवलिका-
कालासंख्यभागसमयसंख्यान् पुद्गलपरावर्त्तानिति । कीदृशः
पुनः पुद्गलपरावर्त्त इति ? उच्यते, यदौदागिकवैक्रियतैज-
सभाषानापानमनःकर्मसहकेन संसारोदरविधरवर्त्तितः पु-
द्गलाः आत्मसात्परिणामिता भवन्ति तदा पुद्गलपरावर्त्त-
इत्येकं, अन्ये तु—द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदाच्चतुर्धा वर्णयन्ति,
प्रत्येकमसर्वापि वादरसूत्रमभेदात् द्विविध्यमनुभवति, तत्र

द्रव्यतो वादरो यदौदागिकवैक्रियतैजसकर्मणश्चतुष्टयेन
सर्वपुद्गला पृथिव्याज्जिह्वास्तदा भवति, सूत्रमः पुनर्यदैक-
शरीरेण सर्वपुद्गलाः स्पर्शिता भवन्ति तदा द्रष्टव्यः १. ल-
ज्जता वादरो यदा क्रमात्क्रमाभ्यां छियमाणेन सर्वे लोका-
काशप्रदेशाः स्पृष्टा भवन्ति तदा विज्ञेयः, सूत्रमस्तु तदा
विज्ञेयो यदैकस्मिन् विधत्ताकाशखण्डके मृतः पुनर्यदा
तस्यानन्तरप्रदेशवृत्त्या सर्वे लोकाकाशं व्याप्नोति तदा
प्राज्ञः २. कालतो वादरो यदोत्सर्पित्यवसर्पिणीसमयाः
क्रमात्क्रमाभ्यां छियमाणेनालिङ्गता भवन्ति तदा विज्ञेयः,
सूत्रमस्तुत्सर्पिणीप्रथमसमयादारभ्य क्रमेण सर्वसमया छि-
यमाणेन यदा क्षुप्ता भवन्ति तदाऽवगन्तव्यः ३. भावतो
वादरो यदाऽनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि क्रमात्क्रमाभ्यां
छियमाणेन व्याप्तानि भवन्ति तदाऽभिधीयते, अनुभाग-
बन्धाध्यवसायप्रमाणं तु संयमस्थानाद्यासरं प्रागवाभ्यधा-
र्याति, सूत्रमस्तु जघन्यानुभागबन्धाध्यवसायस्थानादारभ्य
यदा सर्वेष्वपि क्रमेण मृता भवति तदाऽवसेय इति । तद्वत्
कलंकलीभावमापन्नोऽन्यो वा नीचैर्गोत्राद्यादनन्तमपि का-
लं तिर्यक्वास्ते, मनुष्येष्वपि तदुद्वादेश चावर्गानेषु स्था-
नेष्वुत्पद्यते, तथा—कलंकलीसत्त्वोऽपि द्विन्द्रियादिष्वुत्पन्नः
सन् प्रथमसमय एव पर्याप्त्युत्तरकालं वोच्चैर्गोत्रं बध्वा
मनुष्येष्वसहृदुच्चैर्गोत्रमास्करन्ति, तत्र कदाचित्तृतीयभ-
ङ्गकस्थः पञ्चमभङ्गोपपन्नो वा भवति, ताविमौ—नीचैर्गोत्रं
बध्नात्युच्चैर्गोत्रस्योदयः सत्कर्मता तृभयस्यति, तृतीयः,
पञ्चमस्तुच्चैर्गोत्रं बध्नाति तस्यैवोदयः सत्कर्मता तृभयस्य,
षष्ठसमभङ्गो तृपरतबन्धस्य भवतः, आर्यपथवाच ताभ्या-
मिहाधिकारः, तौ चेमौ बन्धोपरमे उच्चैर्गोत्रोदयः सत्क-
र्मता तृभयस्यति षष्ठः, सप्तमस्तु शैलेश्वरस्थायां द्विचरम-
समयेनीचैर्गोत्रे क्षपितं उच्चैर्गोत्रोदयस्तस्यैव सत्कर्मतेति ।
तद्वदुद्बुत्तवचेषु गोत्रेषु असहृदुत्पद्यमानेनासुमता पञ्चभ-
ङ्गकान्तर्वर्त्तिना न मानो विधेयो नापि दानंति । तयो
भोष्ठावचयोः गोत्रयोर्बन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि तु-
ल्यानीत्याह—'नो हीणे नो अहरित्ते' यावन्न्युच्चैर्गोत्रोऽनुभाव-
बन्धाध्यवसायस्थानकण्डकानि नीचैर्गोत्रोऽपि तावन्त्येव,
तानि च—सर्वाण्यप्यसुमताऽनादिसंसारे भूया भूयः स्पर्शि-
तानि, तत उच्चैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽसुभृष्ट हीनो नाप्यति-
रिक्तः, एवं नीचैर्गोत्रकण्डकार्थतयाऽपीति । नागाज्जुनीया-
स्तु पठन्ति—'एगमेगे खलु जीव अहंअजाए अ-
सहं उच्चागोए असहं नीआगोए, कडगट्टयाए नो
हीणे नो अहरित्ते' एकैको जीवः खलुशब्दो वा-
क्यालद्वारे अतीति कालोऽसहृदुद्वावचेषु गोत्रेष्वुत्पन्नः,
स चाच्चावचानुभागकण्डकापक्षया न हीनो नाप्यतिरि-
क्त इति । तथाहि—उच्चैर्गोत्रकण्डकेभ्य एकभयिकेभ्योऽनेकभ-
यिकेभ्यो वा नीचैर्गोत्रकण्डकानि न हीनानि नाप्यति-
रिक्तानीत्याह—ऽवगम्यात्कर्षापकर्षो न विधेयो, अस्य चो-
पलक्षणाद्यन्वात् सर्वेष्वपि मदस्थानेष्वेतादायाज्यम् । य-
तश्चोच्चावचेषु स्थानेषु कर्मवशादुत्पद्यन्ते, बलरूपता—
भाद्रिमदस्थानानां चासमञ्जसतामवगम्य किं कर्तव्य-
मित्याह—'नोऽपीहए' अपिः सम्भावने स च भिन्न-
क्रमः, जान्यादीनां मदस्थानानामन्यतमदपि नो ईहेता-
पि-नामिलंभदपि, अथवा—नो स्पृष्टयेत्—नावकाङ्क्षेदि-

नि । तत्र यद्युच्चावचेषु स्थानेष्वस्मदनुपपन्नोऽनुमास्ततः किमित्याह—' इय संख्या ' इत्यादि, इतिरूपप्रदर्शन, इति—एतत्पूर्वोक्तनीत्याच्चावचस्थानोत्पादादिकम् परिसे-
क्याय—ज्ञान्वा का गोत्रवादी भवेत् ? यथा—ममोच्चैर्गो-
त्रं सर्वलोकमाननीयं नापरस्येत्येवादी को बुद्धिमान
भवेत् ? , तथाहि—मयाऽन्यैश्च जन्तुभिः सर्वांगपरि स्था-
नान्यनेकशः प्राप्तपूर्वाणीति, तथाच्चैर्गोत्रनिमित्तमानवादी
या को भवेत् ? , न काश्चित्संसारस्वरूपपरिच्छेदात्यर्थः,
किं च—' कंसि वा एगं गिज्जे ' अनेकशोऽनेकस्मिन्
स्थानेऽनुभूते सति तन्मध्ये कस्मिन्वा एकस्मिन्नुच्चैर्गो-
त्रादिकेऽनर्थास्थतस्थानेकं रागादिर्विहावकः कथं गृह्ये-
त् ? , तात्पर्यम्—आसेवां विदितकर्मपरिणामो विदध्यात्
युज्येत गादृष्टं यदि तत्स्थानं प्राप्तपूर्वं नाभविष्यत्, त-
त्त्वानेकशः प्राप्तपूर्वम्, अतस्तल्लाभालाभयोः नानेकश-
वकर्षी विधेयाविति, आह च—' तम्हा ' इत्यादि, (आ-
चा०) (मदस्थानसंबन्धः ' मयट्ठाण ' शब्दे पञ्चमभागे
१०७ पृष्ठ गतः ।) तद्वचमुच्चनीचगोत्रनिर्विकल्पमनाः अ-
न्यदपि अविकल्पेन किं कुर्यादित्याह—' भूएहि ' इत्यादि,
भवन्ति भविष्यन्त्यभूवधिति च भूतानि—असुभूतस्तेषु
प्रत्युपेक्ष्य—पर्यालोच्य विचार्य कुशाग्रायया शेषुप्या जा-
नीहि—अथगच्छ, किं जानीहि ?—सानम्—सुख तद्विपरीत-
मस्वातमपि जानीहि, किं च कारणं साताऽसानयोः ?
एतज्जानीहि, किं आभिलषन्त्याविगानेन प्राणेन इति, अत्र
जीवजन्तुपागपादिशब्दानुपयोगलक्षणद्वयस्य मुख्यान वा-
चकान्विहाय सत्तावाचिनो भूतशब्दस्यापादानेनदमाविर्भा-
वयति यथा—अयमुपयोगलक्षणपदार्थोऽवश्यं सत्तां विभक्तिं,
साताभिलाष्यसानं च जुगुप्सन्ते, साताभिलाषश्च शुभप्र-
कृतित्वाद् अतोऽपगस्मात्पि शुभप्रकृतीनामुपलक्षणमत-
वचसेयम्, अतः शुभनामगोत्रायुगथाः कर्मप्रकृतीरनु-
धावत्यशुभाश्च जुगुप्सन्ते सर्वोऽपि प्राणी ।

एवं च व्यर्थास्थिते सति किं विधेयमित्याह—

ममिण् ण्याणुपस्मी, तं जहा—अन्धत्वं बहिरत्तं मूय-
त्तं काणत्तं कुटत्तं खुज्जत्तं वडभत्तं मामत्तं मबलत्तं मह
पमाणं अणंगरूवाओ जोणीओ मंधायइ विस्वरूवे
फामे परिसंवेयइ । (सू० ७८)

अथवा—भूतेषु शुभाशुभरूपं कर्म प्रत्युपेक्ष्य यत्तेषामपिप्रयं
तत्र विदध्यात्, इत्ययमुपदेश, नागाजुनीयाम्नु पठन्ति-
" पुरिसेणं खलु दुक्खुत्थेअमुहेसण " पुरुषा—जीवः
णामिति—वाक्यालङ्कारः, खलु—अवधारण, दुःखान्
उद्वेगो यस्य स दुःखोद्वेगः, सुखम्येयकः सुखेयकः, याज-
कावित्वात्समाशङ्कान्दसन्वादा, दुःखाद्वेगश्चासौ सुखे-
यकश्च दुःखोद्वेगसुखेयकः, सर्वोऽपि प्राणी दुःखोद्वेग-
सुखेयक एव भवत्यतो जीवप्ररूपेण कार्यम्, तच्चावा-
चनपवनानलधमस्पातिमृदमवादर्गाविकल्पश्चन्द्रियसंज्ञीतरपर्या-
प्तकापर्याप्तकरूप शब्दपरिज्ञायाप्रकार्येव, तेषां च दुःख-
परिजर्हीर्षणां सुखलिप्सुनामात्मोपपद्यमाचरता तदुपमर्द-
कानि हिसादिस्थानानि परिहरताऽऽत्मा पञ्चमहाभूतेष्व-
स्थयः, तत्परिपालनार्थं खोभग्गुणा अप्यनुशीलनीयाः, तद-

यमुपदिश्यते—' समिण् ण्याणुपस्मी ' पञ्चभिः समितिभिः
समितः सन् एतत्—शुभाऽशुभ कर्म वक्ष्यमाणं चाऽन्धत्वा-
दिकं द्रष्टुं शीलं यस्येत्यतनुदर्शी भूतेषु सानं जानीहीति
सण्टइ । तत्र ' समिति ' गिति ' इण गता ' वित्यस्मान्-
स्पूर्वात् क्लिञ्जन्ताद्भावात्, सा च पञ्चधा, तद्यथा—इयाभा-
षण्णाऽऽदाननिक्षेपोत्सर्गरूपाः, तत्रेयांसमिति—प्राण-
व्यपरोपणवतपरिपालनाय, भाषासमितिर्गस्वभिधाननिय-
मसंसिद्धयः, एषणासमितिर्स्तेयवतपरिपालनाय, शेष-
द्वयं तु समस्तवतप्रकृष्टस्याहिंसावतस्य संसिद्धये व्याप्रियते
इति, तदेवं पञ्चमहाभूतोपेतस्तद्वृत्तिकल्पसमितिभिः स-
मितः सन् भावत एतद्भूतसातादिकमनुपश्यात्, अथवा-
यदनुदर्श्यमा भवति तद्यथेत्यादिना मूत्रेणैव दर्शयति-
' अन्धत्वामित्यादिना यावत् ' विरूपरूपं फामे परिसंवे-
यइ ' संसारादं पर्यटन् प्राणी अन्धत्वादिका अवस्था
यदुशः परिसंवेप्यते । (आचा०) (अन्धः कर्तिविध
इति ' अन्ध ' शब्द प्रथमभागे १०४ पृष्ठ गतम् ।)
(' बहिर ' शब्द पञ्चमभागे १२६७ पृष्ठे बधिरवक्त्रवता
गता । मूकभेदाः ' जडु ' शब्दे चतुर्थभागे १३२७ पृष्ठ गताः ।)
(काणत्वं महदुःखमिति ' काण ' शब्दे तृतीयभागे ४३०
पृष्ठ गतम् ।) कुण्टत्वं—पाणिधक्त्वादिकं कुञ्जत्वं वा-
मनलक्षणं वडभत्वं—विनिर्गतपृष्ठा वडभलक्षणं श्या-
मत्वं—रूपलक्षणं शबलत्वं—श्विलक्षणं सहजं प-
ञ्चाङ्गाय वा कर्मवशतो भूतिशो दुःखराशिदर्शयं
परिसंवेदयते । किं च—सह प्रमादेन—विषयस्त्रीडाभिष्व-
ङ्गरूपेण धेयस्यनुद्यमात्मकेन अनेकरूपाः—सङ्कटावक-
टशीतोष्णादिभेदाभिज्ञा योनीः संदधानि—सधने च
तुरशीतित्यांनिलक्षसम्बन्धावच्छेदं विदधानीति भावः स-
म्यग् धावर्तन्ति वा, तान्मु तास्वायुष्कयन्धात्तरकालं
गच्छन्तीत्यर्थः, तासु च नानाप्रकारासु यानिषु विरूप-
रूपान् नानाप्रकारान् स्पर्शान्—दुःखानुभवान् परिसे-
वेदयते, अनुभवतीत्यर्थः ।

तदेवमुच्चैर्गोत्रार्थापनमानोपहतचेता नीचैर्गोत्रविहित-
दानभावा वाऽन्धबधिरभूयं वा गतः सन्नावबुध्यन्ते, क-
संवेयं न जानाति—कर्मविपाकं नावगच्छति, संसारा-
पसदतां नावधारयति, हिताहिने न गणयति, औचित्य-
मित्यनवगततत्त्वा मूढस्तत्रैवाच्चैर्गोत्रादिकं विपर्यासमु-
पैति । आह च—

मे अबुज्झमाणे हओवहणं जईमरणं अणुपरियट्टमाणे
जीवियं पुढो पियं इहमंगेमिं माणवाणं खित्तवन्धुममाय-
माणं आरत्तं विरत्तं मणिकुंडलं सह हिरण्येण इ-
त्थियाओ परिगिज्जति तत्थेव रत्ता न इत्थ तवो वा
दमो वा नियमो वा दिस्सइ, संपुण्णं बाले जीविउकामे
लालप्पमाणे मूढे विप्परियासमुपेइ । सू० ७९)

' मे ' इत्युच्चैर्गोत्राभिमाना अन्धबधिरादिभावसंवेदको
वा कर्मविपाकमनवबुध्यमानो हतोपहतो भवति, नानाव्या-
धिसङ्गावक्षतशरीरगन्धास्रतः, समस्तलोकपरिभूतत्वावुपह-
तः, अथवा—उच्चैर्गोत्रगर्वाध्मातन्यक्तोचितविधेयविविज्जनव-
दनसमुद्भूतशब्दापयशःपटहहतत्वाद्धतः, अभिमानोत्पादि-

तानेकभवकोटिनीचैर्गोत्रोद्यादुपहतः, मूढो विपर्यासमुपैती-
त्युत्तरेण सम्बन्धः, तथा जातिश्च मरणं च समाहारद्वन्द्वस्तद्
अनुपरिवर्त्तमानः—पुनर्जन्म पुनर्मरणमित्येवमरहदृष्टीयन्त्र-
न्यायन संसारेन्द्रे विवर्त्तमानः, आशीर्वातरणाद्वा प्रतिक्षणं
जन्मवनाशावनुभवन् दुःखसागरावगाढो विमग्नरूपोऽपि
नित्यताकृतमानः हितेऽप्यहिताध्यवसायो विपर्यासमुपैति
(जीवितस्वरूपम् 'आउ' शब्दे द्वितीयभागे ८ पृष्ठगतम्) तथा—
क्षेत्रम्—शालिंक्षेत्रादि वास्तु-धवलगृहादि मम इदमित्येवमा-
चरतां सतां तत्क्षेत्रादिकं प्रेयो भवति, किं च—आरक्तम्—ईष-
द्रक्तं वस्त्रादि विरक्तम्—विगतरागं विषयधरागं वा मणिः—इति
रत्नैर्दुर्जयेन्द्रनीलादि कुण्डलम्—कर्णाभरणं हिरण्येन सह
म्प्रीः परिगृह्य तत्रैव—क्षेत्रवास्तवारक्तविरक्तवस्त्रमणिकुण्डल-
रज्यादौ रक्ता—गृहा अधुपपन्ना मूढा विपर्यासमुपयाप्ति,
वदन्ति च—नात्र तपो वा—अनशनार्दलक्षणम् इमो वा-
इन्द्रियनार्दन्द्रयोपशमलक्षणो नियमो वा—अहिंसाप्रत-
लक्षणः फलवान् दृश्यते, तथाहि—तपोनियमोपपन्नस्यापि
कायक्लेशभोगादिवञ्चनां विहाय नान्यफलमुपलभ्यते, ज-
न्मान्तरे भाविष्यतीति चेद् व्युत्पन्नाहितस्योत्पापः । किं च-
दृष्टान्तिरदृष्टकल्पना च पार्यायसीति, तदेवं साम्प्रतेक्षी
भोगसङ्गविहितैकपुरुषार्थबुद्धिः संपूर्णं यथावसरसंपादित-
विषयोपभोगं बालः—अन्नः जीवितुकामः—आयुष्कानुभव-
नमभिलषन् लालप्यमानः—भोगार्थमस्यर्थं लपन् घागदण्डं
करोति, तद्यथा—अत्र तपो इमो नियमो वा फलवान्
न दृश्यते इत्येवमर्थं ब्रुवन् मूढः अबुध्यमानो हनोपहतो
जातिमरणमनुपरिवर्त्तमानो जीवितक्षेत्रस्यादिदलोभपरिमो-
हितमनाः विपर्यासमुपैति—तत्त्वेऽतस्त्वाभिनिवेशम्, अतस्त्य
च तत्त्वाभिनिवेशं हितेऽहितवृत्तिमित्येवं सर्वत्र विपर्ययं
विदधानि । उक्तं च—“ दाराः परिभवकाणां, बन्धुजनां व-
स्थेनं विपं विपयाः । कोऽयं जनस्य मोहो ? , ये रिपव-
स्तेषु सुहृद्दशाः ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

ये पुनरुन्मज्जन्तुभक्त्यापाविताध्यवसायपुरस्कृतमो-
क्षास्ते किंभूता भवन्तीत्याह—

“इणमेव नावकं वन्ति, जे जणा धुवचारिणो । जाई-
मरणं परित्राय, चरं संक्रमणे दहे ॥१॥ ” नऽत्थि का,
लस्म णागमो, (आचा०) तं परिगिज्झं दृपयं चउ-
प्पयं अभिजुंजिया णं संसिंचिया णं ति विहेण जाऽ
विं स तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया वा, से त-
त्थ गड्डिए चिद्धइ मोअणाए, तओ से एगया विविहं
परिमिद्धं संभूयं महोवगरणं भवइ, तं पि से एगया
दायाया वा विभयंति, अदत्तहारो वा से अवहरति,
रायाणां वा से विलुं पंति, नस्मइ वा से विणस्मइ वा मे,
अगाग्दाहेण वा मे डज्झइ, इय से परस्मऽट्ठए कूरा-
इं कम्माइ बाले पकुच्चमाणे तेण दुक्खेण समूहं वि-
प्परियासमुवेइ, सुणिणा हु एयं पवेइयं, अणोहंत-
रा एए नो य आहं तरित्ते, अतीरंगमा एए नो य
तीरं गमित्ते, अयारंगमा एए नो य पारं गमित्ते ,

आयाशिजं च आयाय तम्मि ठाणे न चिद्धइ , वित्तं
पप्पऽत्थेयन्ने तम्मि ठाणम्मि चिद्धइ । (सू० ८०)

‘इणमेव’ इत्यादि, इदमेव पूर्वोक्तं सम्पूर्णजीवितं क्षे-
त्राङ्गनापरिभोगादिकं वा नावकाङ्कन्ति—नाभिलषन्ति, ये
जना धुवचारिणो ध्रुवो—मोक्षस्तत्कारणं च ज्ञानादि ध्रु-
वं तदाचगितुं शीलं येषां ते तथा, धुवचारिणो वा ध्रु-
वानीति ध्रुव-चारित्रं तच्चारिण इति । किं च—‘ जाई ’
इत्यादि, जातिश्च मरणं च समाहारद्वन्द्वः, तत् परित्रा-
य—परिच्छिद्य ज्ञात्वा चरेत्—उत्पन्नो भवेत्, क ?—सं-
क्रमणे—संक्रम्यतेऽनेनति संक्रमणं—चारित्रं तत्र दृढो-
विश्रुतसिक्कारहितः परीषदोपसर्गैः निष्प्रकम्पो वा, य-
दि वा—अशङ्कमनाः सन संयमं चर, न विद्यते शङ्का
यस्य मनस्तदशङ्कम्; अशङ्कं मनो यस्यासाधशङ्कमनाः—
तपोदमनियमनिष्कलत्वाशङ्कारहित आस्तिक्यमन्युपपन्न-
स्तपोदमादौ प्रवर्त्तते, यतस्तद्धान राजराजादीनां पूजा-
प्रशंसाहो भवति, न चापशमिकसुखावाप्तफलस्य तप-
स्विनः समस्तद्वन्द्वद्विषयसोऽसन्त्याप परलोके किञ्चित्
क्षूयते । उक्तं च—“ संदिग्धेऽपि परे लोके, त्याज्यमेवाशु-
भं बुधैः । यदि नास्ति ततः किं स्या—इति चेन्नास्ति-
का इतः ॥ १ ॥ ” इत्यादि । तस्मात् स्वायत्ते संयमसुखे
दृढेन भाव्यम्, न चैतद्भाषनीयम्, यथा—पठत्परारि वृद्धाव-
स्थायां वा धर्मं कारिष्यामीति, यतः—‘ नन्धि ’ इत्या-
दि नास्ति—न विद्यते कालस्य—मृत्योरनागमः—
अनागमनमनयसर इति यावत्, तथाहि—सोपकभायुषोऽसु-
मनो न काञ्चित्साऽवस्था यस्यां कर्मपावकान्तवर्त्ती जन्तु-
र्जतुगोलक इव न विलीयते इति । उक्तं च—“ शिशुम-
शिशुं कठोरमकठोरमर्पाण्डतमपि च परिद्धतम्, धीरमधी-
रं मानिनममानिनमपगुणमपि च बहुगुणम् । यतिमयति
प्रकाशमबलीनमचेतनमथ सचेतनं, निशि दिवसेऽपि
सान्ध्यसमयेऽपि विनश्यति कोऽपि कथमपि ॥ १ ॥ ” त-
देव सर्वं कष्टत्वं मृत्यावधार्याहिसादिषु इत्तावधानेन
भाव्यम्, (आचा०) (‘ मन्वे पाणा पिपाजया ’ इत्या-
दीनां व्याख्या ‘पियजीवि’ शब्द पञ्चमभागे १३६ पृष्ठ । ‘आउ’
शब्दे द्वितीयभागे ८ पृष्ठ च गता) तं परिगिज्झं ‘ तद्-अ-
संयमजीवितं परिगृह्य आश्रित्य किं कुर्वन्तीत्याह—’ दुप-
यं’ इत्यादि, द्विपदम्—दासीकर्मकरादि चतुष्पदम्—गवा-
भ्यादि आभियुज्य—योजयित्वा आभियोगे ग्राहयित्वा व्या-
पारयित्वेत्युक्तं भवति, ततः किमित्यत आह—‘ संसि-
ंचियाणं’ इत्यादि प्रियजीवितार्थमर्थ्याभिवृद्धये द्विपदच-
तुष्पदादिव्यापारेण संसिंच्य—अर्थानिचयं संषट्ठये त्रि-
विधेन—योगात्रिककरणात्रकेण याऽपि काचिदल्पा परमा-
र्थचिन्तायां बद्धर्पाप फलमुदश्या (से) तस्यार्थारम्भणः
सा चार्थमात्रा । तत्र इति—द्विपदाचारम्भे मात्रा इति—
सोपस्कारव्यान्स्वाणाम्, अर्थमात्रा—अर्थाल्पता भवति—
सत्तां विभक्तिं, किं भूता ? सा, सूत्रेणैव कथयति—अल्पा
या बह्वी वा, अल्पबहुत्वं चापेक्षिकमतः सर्वाऽप्यल्पा
सर्वाऽपि बह्वी ‘ स ’ इत्यर्थवान् तत्र—तस्मिन्नर्थे गृह्यः—
अधुपपन्नस्तिष्ठति, नालोच्यत्यर्थस्योपाजनकेशम, न गण-
यति ग्लणपरिश्रमम्, न विवेचयति तरलताम्, नावधारय-

ति फल्गुताम्, उक्तं च—“कृमिकुलार्चनं लालाक्लिष्टं विगन्धि
जुगुप्सितं, निरुपमरसप्रोत्या खादन्नगस्थिनिराभिषम् । सु
रपतिमपि श्वा पार्श्वस्थं मशङ्कितमीक्षते, न हि गणयति
क्षुद्रो लोकः परिग्रहफलुताम् ॥ १ ॥” इत्यादि, स च
किमर्थमर्थमर्थयत इत्यत आह—‘ भोजनाप ’ भोजनम्
उपभोगस्तस्मै अर्थमर्थयते, तदर्थं च क्रियासु प्रवर्तते,
क्रियावतश्च किं भवतीत्याह—‘ तस्या से ’ इत्यादि, ततः
(से) तस्यावलगनादिकाः क्रियाः कुर्वतः एकवा—ला-
भान्तरायकर्मक्षयोपशमं विविधम्—नानाप्रकारम् परिशि-
ष्टम्—प्रभूतत्वाद्भुक्तादिरितम्, सम्भूतम्—सम्यक्परिपालनाय
भूतं—संवृत्तं, किं तत् ? , महच्च तत्परिभोगाकृत्वादुपकरणं
च महोपकरणं—द्रव्यनिश्चय इत्यर्थः, स कदाचिन्नाभोदये
भवति, असावप्यन्तरायोदयाच्च तस्यापभोगायेत्याह—‘ तं
पि से ’ इत्यादि, तदपि समुद्रोत्तरणरोहणखननविलप्रवे-
शरसेन्द्रमर्दनगजावलगनकृषीवलादिकाभिः क्रियाभिः स्व-
परोपतापकारिणीभिः स्वोपभोगायोपाजितं सत् ‘ से ’
तस्यार्थोपाजिनोपायकृशकारिणः एकदा—भाग्यक्षयं दयादा-
पितृपितृदकदानयोग्याः विभजन्ते—विलुम्पति, अदत्त-
हारो वा—दस्त्रयो अपहरति, राजानो वा विलुम्पति—अव-
च्छिन्नान्ति नश्यति वा—स्वत एवाटवीतः, ‘ से ’ तस्य वि-
नश्यति वा जीर्णभावापत्तः अगारदाहेन वा—गृहदाहेन
वा दह्यते, क्रियन्ति वा कारणान्यर्थनाशं वक्ष्यन्ते इत्युपसं-
हरति—इति—एवं बहुभिः प्रकारैरुपाजितोऽप्यर्थो नाश-
मुपैति, नैवापाज्यतेरुपतिष्ठत इत्युपदिश्यते । सः—अर्थस्या-
त्पादयिता परस्मै—अन्यस्मै अर्थाय—प्रयोजनाय अन्यप्रयो-
जनकृतं कराणि—गतकर्तृनादीनि कर्माणि—अनुष्ठानानि
बालः—अङ्गः प्रकुर्वाणः—विद्वान्ः तेन—कर्मविधाकापादि-
तेन दुःखेन—असानादयेन समूहः—अपगतविषयः वि-
पर्ययसमुपैति—अपगतस्वप्नस्थितेकत्वात्कार्यमकार्यं मन्यते व्य-
त्ययं वेति । उक्तं च—“ गगद्वेषाभिभूतत्वा—त्कार्याकार्य-
पराङ्मुखः । एष मूढ इति ज्ञेयो, विपरीतविधायकः ॥ १ ॥”
तदेवं मीक्षान्धनमसाच्छादितालोकपथाः सुखार्थिना दुः-
खमृच्छान्तं जन्तव इति ज्ञात्वा सर्वज्ञवचनप्रदीपमशेषपदा-
र्थस्वरूपाविर्भावकमालम्बिरे मुनयः, अदृष्टं मया न स्व-
मनीषिकयोच्यते सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाह, यदि
स्वमनीषिकया नोच्यते कौतुक्यं तर्हीदमन्यत आह—‘ मु-
निष्णा ’ इत्यादि, मुनेन जगन्नाम्निकालावस्थामिति मुनिः—
ताथेकस्तेन एतद्—असकृदुच्चैर्गोत्रभवनादिकं प्रकर्षणादौ
वा सर्वस्वभावानुगामिन्या वाचा वेदिनं—कथितं वक्ष्यमाणं
च प्रवेदितम्, किं तदित्याह—‘ अणोहं ’ इत्यादि, आघो द्विधा,
द्रव्यभावभेदान्, द्रव्यौघं नदीपूगादिकं, भावौघोऽष्टप्रकारं
कर्म संसारं वा, तेन हि प्राण्यनन्तर्माप कालमुद्यते, तम्—
आघं ज्ञानदर्शनचरित्रवेदित्यस्थाः तन्मनीष्योघन्तरा न आ-
घन्तरा अनाघन्तराः, तन्नेश्वान्दमन्वात् स्वश, स्त्रित्वान्मु-
मागमः, एते कुतार्थिकाः पार्श्वस्थादयो वा ज्ञानादियानवि-
कलाः, यद्यपि तेऽप्योघन्तरणायोघतास्तथापि सम्यगुपाया-
भावात् न आघन्तरणसमर्था भवन्तीति । आह च—‘ नो य
आहं तरिन्म ’ न च—नैव आघं—भावाघं तरिषुं समर्थाः,
सम्पारोघन्तरणप्रत्यला न भवन्तीत्यर्थः, (आचा०) (‘ अ-
तारंगमा ’ इत्यादिकस्य व्याख्या ‘ अतारंगम ’ शब्दं प्रथम-

भागे ४८ पृष्ठे । अपारंगम ’ इत्यादिकस्य व्याख्या च
‘ अपारंगम ’ शब्दे तस्मिन्नेव भागे ६०६ पृष्ठे गता ।)
अथ तारपारयोः को विशेष इति, उच्यते—तारम्—मोह-
नीयकृत्यः, पारं—शेषघातित्ययः, अथवा—तारं—घातिवतुष्ट-
यापगमः, पारं भवोपग्राह्यभाव इत्यर्थः, स्यात्—कथम्भो-
घतारी कुतार्थीदिको न भवति तारपारंगामी चेत्याह—
‘ आयाणिजं ’ इत्यादि, आदीयन्ते—गृह्यन्ते सर्वभावा अ-
नेनेत्यादानीयं—भूतं तदादाय तदुक्तं तस्मिन् संयमस्थानं
न तिष्ठति, यदि वा—आदानीयम्—आदातव्यं भागाङ्गं द्वि-
षवचतुष्पदधनधान्यहिरण्यादि तदादाय—गृहीत्वा, अथ
वा—मिथ्यात्वावरतिप्रमादकषाययोगैरादानीयं—कर्मादाय,
किभूतो भवतीत्याह—तस्मिन्—ज्ञानादिसंयमोक्षमार्गे स-
म्यगुपदेशे वा प्रशस्तगुणस्थानं न तिष्ठति—नात्मानं वि-
धत्तं, न केवलं सर्वज्ञोपदेशस्थानं न तिष्ठति, विपर्यया-
नुष्ठायी च भवतीति दर्शयति—‘ धिनहं ’ इत्यादि, वित-
थम्—असद्भूतं दुर्गतहेतुं तत्तथाभूतमुपदेशं प्राप्य अखं-
दः—अकुशलः खदक्को वाऽसंयमस्थानं तस्मिन् सांस्त्र-
तेत्याचरित उपादष्टे वा तिष्ठति, तत्रैवासंयमस्थानंऽभ्यु-
पपन्नो भवतीति यावत्, अथवा—वितथमिति आदानी-
यभागाङ्गव्यतिरिक्तं संयमस्थानं न प्राप्य खदक्को निपुणस्त-
स्मिन्स्थानं आदानीयस्य हन्तृणि तिष्ठति, सर्वज्ञाज्ञायामा-
त्मानं व्यवस्थापयतीत्यर्थः ।

अयं चोपदेशोऽनयगततत्त्वस्य विनयस्य यथोपदेशं प्रवर्त-
मानस्य दीयते, यस्त्वयगतहेतोर्वापोदर्यावशेषः स यथाऽ-
वसरं यथाविधये स्वत एव विधत्त इत्याह—

उद्देशोपासगस्म नऽन्धि, बाले पुण निहे कामसमणुजे
असमियदुक्खं दुक्खी दुक्खान्मेव आवदं अणुपरियदुह ।
त्ति वेमि । (सू० ८१)

उद्दिश्यते इत्युद्देशः—उपदेशः सदसत्कर्तव्यादेशः स प-
श्यतीति पश्यः स एव पश्यकस्तस्य न विद्यते, स्वत
एव विदितवद्यत्वात्तस्य, अथवा—पश्यतीति पश्यकः—
सर्वज्ञस्तदुपदेशवर्त्ती वा तस्य, उद्दिश्यत इत्युद्देशो—नार-
कादिव्यपदेशः उच्चावचगोत्रादिव्यपदेशो वा स तस्य न
विद्यते, तस्य द्रगेव माक्षगमनादिति भावः । कः पुनर्य-
थोपदेशकारी न भवति, इत्याह—‘ बाले ’ इत्यादि, बालो
नाम रागादिमोहितः सः पुनः कयायैः कर्मभिः परी-
षहापसर्गैर्वा, निहन्यत इति निहः निपूर्वाखन्तः कर्मणि
डः । अथवा—स्निह्यत इति स्निहः स्नेहवान् रागीत्यर्थः,
अत एवाह—‘ कामसमणुणे ’ कामाः—इच्छामदनरूपा
सम्यगमनोक्षा यस्य स तथा, अथवा—सह मनोवर्त्तत
इति समनोक्षा गमकत्वात्सापेक्षस्यापि समासः, कामैः सह
मनोक्षाः कामसमनोक्षाः, यदि वा—कामान् सम्यगनु-प-
श्चात्स्नेहानुबन्धाज्जानाति सेवत इति कामसमनोक्षाः, एवं-
भूतश्च किभूतो भवतीत्याह—‘ असमियदुक्खं ’ अशमितम्—
अनुपशमितं विषयाभिष्वङ्गकषायोन्धं दुःखं येन स तथा,
यत एवाशमितदुःखं अत एव दुःखी शारीरमानसाभ्यां
दुःखाभ्याम्, तत्र शारीरं कण्टकशस्त्रगण्डलूतादिसमुत्थम्
मानसं प्रियविषयागाप्रियसंप्रयोगोपासतालाभप्रारिद्रव्यदीर्घा-
म्यदीर्घमनस्यकृतं तद्विरूपमपि, दुःखं विद्यतं यस्याऽस्ती

दुःखी, एवंभूतश्च सन् किमवाप्नोतीत्याह—‘दुःखानां’ इत्यादि. दुःखानां शारीरमानसानामावर्त्तं पौनःपुन्यभवनमनुपरिवर्त्तते दुःखावर्त्तव्यमो बन्धस्येत इत्यर्थः । इतिः परिसमाप्तां ब्रवीमीति पूर्ववत् । आद्या० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । (भोगसुखवक्रव्यता ‘भोगसुह’ शब्दे पञ्चमभागे १६०६ पृष्ठे गता ।) (“ जमिणं ” इत्यादीनि सूत्राणि ‘आरंभ’ शब्दे द्वितीयभागे ३६५ पृष्ठे गतानि ।)

परिग्रहादाह्मानमपसर्पयद्वियुक्तं, तच्च न निजानां च्छेदमन्तरणं, निदानं च शब्दादिपञ्चगुणानुगमिनः कामाः, तेषां चोच्छेदोऽसुकरः यत आह—

कामा दुरतिक्रमा, जीवियं दुष्पट्टिबृहत्, कामकामी खलु अयं पुरिम, मे सोयइ जूरइ तिप्पइ परितप्पइ । (सू० ६२)

कामा द्विविधाः—इच्छाकामा, मदनकामाश्च । तत्रेच्छाकामा मोहनीयभेदहास्यरन्ध्रद्वया, मदनकामा अपि मोहनीयभेदवैश्यान् प्रादुष्यन्ति, ततश्च द्विरूपाणामपि कामानां मोहनीयं कारणम्, तत्सङ्गाय च न कामोच्छेद इत्यनेन दुःखनातिक्रमः—अतिलङ्घने विनाशा येषां ते तथा, ततश्चेदमुक्तं भवति—न तत्र प्रमादवता भाव्यम् । न कबलमत्र जीयंतऽपि न प्रमादवता भाव्यमिति, आह च—‘जीवियं’ इत्यादि, जीवितम्—आयुष्कं तत् क्षीणं सन् ‘दुष्प्रतिबृहणीय’ दुर्भावायै, नैव वृद्धिं नीयते इति यावत्, अथवा—जीवितं—संयमजीवितं तदुष्प्रतिबृहणीयम्, कामानुपपन्नजनान्तर्गतना दुःखेन वृद्धिं नीयते दुःखेन निरूप्युहः संयमः प्रतिपालयते इति, उक्तं च—“ आगासे गंगा-मांउ व्व, पडिमोउ व्व वुत्तरे । याहादिं चयं गंभीरे, तारअ-व्वो महोअही ॥१॥ बालुगाकवलो चय, निगसाण व्वु संजमो । जया लोहमया चय, चावेयव्या सुदुकरं ॥ २ ॥ ” इत्यादि, येन चाभिप्रायेण कामा दुरतिक्रमा इति प्रागभ्यर्थाय तमभिप्रायमाधिष्णुर्व्याह—‘कामकामी’ इत्यादि कामान कामायितुम्—अभिर्लापितुम् शीलमस्येति कामकामी ‘खलुः’ वाक्यालङ्कारे ‘अयम्’ इत्यध्यक्षः पुरुषः—जन्तु, यस्त्वेवंविधोऽविरतचता कामकामी स नानाविधान शारीरमानसान दुर्त्वावेशपाननुभवतीति दर्शयति—‘मे सोयइ’ इत्यादि, स इति—कामकामी इस्मितस्यार्थस्याप्राप्तां तद्वियोगे च स्मृत्यनुपपन्नः शोकस्तमनुभवति, अथवा—शोचत इति काममहाज्वरगृहीतः सन् प्रलपतीति, उक्तं च—“ गते प्रमाथन्धे प्रणयबहुमाने च गलिते, निवृत्ते सङ्गावे जन इव जने गच्छति पुरः । तमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसांख ! गतांस्तांश्च दिवसान्, न जाने को हेतुर्दलति शतधा यत्र हृदयम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि शोचते, तथा ‘जूरइ’ इति हृदयेन खिद्यते, तद्यथा—“ प्रथमतः रम्येन्द्रे चिन्तनीयं तवामी-द्वहृजनदायितन प्रेम कृत्या जनेन । हतहृदय ! निगश ! क्ताय ! सतप्यसे किं ? न हि जडगतनोय सेनुबन्धाः क्रियन्ते ॥ १ ॥ ” इत्येवमादि, तथा ‘तिप्पइ’ इति तिष्ठ तेषु प्रसङ्गाधी, तेषां—क्षीणं सञ्चलितं मर्यादातो भ्रष्टं निर्मेयादा भवतीति यावत्, तथा शारीरमानमेतदुःखं पीडयते—तथा परि—समन्ताद्गृहन्तश्च तप्यते—परितप्यते, पश्चात्साप वा करोति, यथेष्ट पुत्रकलत्रादीं कोपात् काचिद्वत् स मया नानुवर्त्तिन इति परितप्यते, सर्वाणि चेतानि शोच-

नादीनि विपर्ययावप्युद्धान्तःकरणानां दुःखावस्थामस-चकानि, अथवा—शोचत इति यावनधनमदमोहानिभूतमानसो विरुद्धानि निषेव्य पुनरेवःपरिणामेन मृत्युकाला-पस्थानेन वा मोहापगमे सात किं मया मन्दभाग्येन पूत-मशेषशिष्टाचीर्णाः सुगतगमनकहेतुदुर्गतिद्वारपरिघो धर्मो नाचीर्णः ? इत्येवं शोचत इति । उक्तं च—“ भायित्री भूतानां परिणाममनालोच्य नियतां, पुग यद्यत् किञ्चिद्वाहन्मशुभ यौवनमदात् । पुनः प्रत्यामन्ने महति परलोकैकगमने, तद-वैकं पुसां व्यथयति जगज्जीर्णवपुषाम् ॥ १ ॥ ” तथा जूरतीत्यादीन्यपि स्वबुद्ध्या योजनीयानि । उक्तं च—“ मशुणमपगुणं वा कुर्वता कार्यजात, परिणतिरवधाया यन्ततः परिडन्त । अनिरभसकृतानां, कर्मणामाविपत्ते-र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्या विपाकः ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

कः पुनरेवं न शोचत इत्याह—

आययचक्वु लोगविपस्सी, लोगस्स अहो भागं जाणइ उडुं भागं जाणइ तिगियं भागं जाणइ, गड्डिए लोए अणुपरियडुमाणे संधिं विइत्ता इह मच्चिएहिं, एम वीरे पमंमिए जे वड्डे पडिमोयए, जहा अंतो तहा बाहिं, जहा बाहिं तहा अंतो, अंतो अंतो पूइ देहंतगणि पासइ पुठो-वि सवंताइ पंडिए पडिलेहाए । (सू० ६३)

आयतं—दीर्घमैहिकार्मुष्मिकापायदर्शिं चक्षुः—ज्ञानं यस्य स आयतचक्षुः, कः पुनरित्येवंभूतो भवति ? यः कामानेकान्तेनानर्थभूयिष्ठान् परित्यज्य शमसुखमनुभवति, किं च—‘लोगविपस्सी’ लोकं—विषयानुपपन्नावशात्तदुत्पाति-शयं तथा त्यक्तकामावाप्तप्रशमसुखं विविधं द्रष्टुं शीलमस्येति लोकविदर्शी, अथवा—लोकस्य ऊर्द्धार्थस्तिर्यग्भा-गगतिकारणायुक्तसुखदुःखविशेषान् पश्यतीति, एतदर्थ-यति—‘लोगस्स’ इत्यादि, लोकस्य—धर्माधर्मोत्तका-यावच्छिन्नाकाशखण्डस्याधोभागं जानातीति, स्वरूपतोऽव-गच्छति, इदमुक्तं भवति—येन कर्मणा तत्रोत्पद्यन्तेऽसुम-न्तः यादृक् तत्र सुखदुःखविपाका भवति ते जानाति, ए-वमूर्द्धतिर्यग्भागयोरपि वाच्यम्, यदि या—लोकविदर्शी-ति—कामार्थमर्थोपार्जनप्रसक्तं गृहमध्युपपन्नं लोकं पश्य-तीति । एतदेव दर्शयितुमाह—‘गड्डिए’ इत्यादि, अयं हि लोको गृह—अध्युपपन्नः कामानुपपन्नं तदुपायं वा तत्र-वानुपरिवर्त्तमानो भूयो भूयस्तेदेवाचरन्तज्जनिनेन वा क-र्मणा संसारचक्रोऽनुपरिवर्त्तमानः—पर्यट्तायनचक्षुषो गो-चरीभवन कामाभिलाषनिवर्त्तनाय न प्रभवति ? , यदि वा—कामगृहान् संसारोऽनुपरिवर्त्तमानानसुमतः पश्यन्त्य-वमुपदेशः, अपि च—‘संधि’ इत्यादि, इह मत्थेषु—मनु-जेषु यो ज्ञानादिको भावसन्धिः, स च मत्थेष्वेव सम्पु-र्णो भवतीति मत्थेग्रहणम् ; अनस्ते विदित्वा यो विषय-कषायादीन् परित्यजति स एव वीर इति दर्शयति—‘ए-स’ इत्यादि, एषः—अनन्तराक्तः आयतचक्षुर्थावस्थित-लोकविभागस्वभावदर्शी भावसन्धिर्धत्ता परित्यक्तविषयतर्षा-वीरः कर्मविदारणान् प्रशंसितः—स्तुतः विदिततर्ष-गति । स एवंभूतः किमपि करोतीति चेदित्याह—‘जे वड्डे’ इत्यादि यो बज्जान द्रव्यभावबन्धनेन स्वतो विमु-क्ताऽपरानपि मोचयतीत्येतदेव द्रव्यभावबन्धनविमोक्षे वा-

चोद्युक्त्याऽऽचष्ट—‘जहा अतो तहा बाहिं’ इत्यादि, यथाऽन्तर्भावबन्धनमप्रकारकमेनिगहनं मोचयति एवं पुत्रकलत्रादि बाह्यमपि, यथा वा बाह्यं बन्धुबन्धनं मोचयति एवं मोक्षगमनविघ्नकारणमास्तगमपीति, यदि बाक्यमसौ मोचयतीति चेन्नत्वाविर्भावेन, स्यादेतत्-त-वेव किभूतमिग्राह—‘जहा अतो’ इत्यादि। यथा—स्वकायस्यान्तः—मध्ये अमध्यकललापशिनासृक्पुत्यादिपूर्णत्वेनास्मारत्वमित्येष बहिरन्त्यसारता द्रष्टव्या, अमध्यपूर्णे घटवदिति। उक्तं च—‘यत् नामास्य कायस्य, यदन्तस्तद्विभवेत्। इहमात्राय लोकोऽयम्, शुनः काकाश्च धारयन् ॥ १ ॥’ इति, यथा वा बाह्यसारता तथाऽन्तरेऽपीति। किं च—‘अतो अतो’ इत्यादि, देहस्य मध्ये मध्ये पृत्यन्तराणि—पूर्तिवशेषान् देहान्तराणि—देहस्यावस्थाविशेषान् इह मांसमिह रुधिरमिह मेदो मज्जा चेत्यधमात्रिप्रातदेहान्तराणि पश्यति—यथावस्थितानि परिच्छिन्नानि इत्युक्तं भवति। यदि वा—देहान्तराण्येवंभूतानि पश्यति—‘पुढो’ इत्यादि, पृथगपि—प्रत्येकमपि अपिशब्दाद्—कुष्टाद्यवस्थायां योगपद्येनापि सर्वान्तं नयमिः धातोभिः—कर्णाणिमलश्लेष्मलालाप्रथवणोच्छ्वारादीन् तथा—अपरस्याधिविशेषापादितमणमुखपुनिशोणितगमिकार्दीनि चेति। यद्येतानि ततः किम्?—‘पडिप पडिनेहाण’ एतान्येवंभूतानि गलच्छ्रोतोमणरोमकृपाणि पाण्डितः—अवगततत्त्वः प्रत्युपेक्षेन—यथावस्थितमस्य स्वरूपमवगच्छेदिति। उक्तं च—‘मेसादिरुहिरुहारुष-गण्डकलमलयमेयमज्जासु। पुल्लमि वम्मकासे, दुग्गंथे असुइवीभच्छं ॥ १ ॥ संवाग्मिजंतगल-तवच्चमुसंतसअपुल्लमि। देहं हज्जा किं ग-गकारणं अ सुइहेउम्मि ॥ २ ॥’ इत्यादि।

तदेवं पूर्तिदेहान्तराणि पश्यन् पृथगपि अ-
वन्तीत्येवं प्रत्युपेक्ष्य किं कुर्यादित्याह—

स भइमं परिक्काय मा य हु लालं पक्कामी, मा तेसु तिगि-
च्छमप्पाणमावायए, कामं कांस खलु अयं पुरिसे, बहुमाई
कडेण मूढं, पुणो तं कोइ लोहं वेरं वेहेइ अप्पणो। (सू० ६४)

स—पूर्वोक्तां यतिर्मतिमान्—ध्रुवसंस्कृतबुद्धिर्यथावस्थितं हेतुस्वरूपं कामस्वरूपं च द्विषधयाऽपि पांश्व्या परिक्काय किं कुर्यादित्याह—‘मा य हु’ इत्यादि, मा—प्रतिपक्षं च, स-मुच्चये, बुद्ध्यायालङ्कारं, ललतीति लाला—अबुद्ध्यन्मुख-श्लेष्मसन्ततिः तां प्रत्यक्षितुं शीलमस्याति प्रत्याशी, वाक्यार्थस्तु यथा हि बालो निर्गतामपि लालां सप्रसङ्गवेकाभावात् पुनरप्यश्नातीत्येष त्वमपि लालावस्यकत्वा मा भोगान् प्रत्यक्षान्, बालस्य पुनरप्यभिलाष मा कुर्वीत्यर्थः। किं च—‘मा तेसु तिगिच्छं’ इत्यादि संसारश्रोतांसि अज्ञानाधिरतिमिथ्यादर्शनादीनि प्रतिफलं वा निरर्थानि वा अतिक्रमणीयानि, निर्वाणश्रोतांसि तु ज्ञानादीनि तत्रानुकूल्यं विधेयम्, मा तेष्वान्मानं निरर्थानिमापादयेः, ज्ञानादि कार्ये प्रतिकूलतां मा विद्व्याः, तत्राप्रमादवता भाव्यम्, प्रमादवाधेइव शास्ति न लभते, यत् आह—‘कासंकासं’ इत्यादि, यो हि ज्ञानादिश्रोतांसि निरर्थानिवर्त्ती भोगाभिलाषवान् स एवंभूतोऽयं पुरुषः सर्वदा किं कर्मव्यताकुल

इवमहमकार्षमिदं च करिष्ये इत्येवं भोगाभिलाषक्रियाव्या-
पृतास्तःकरणो न स्वास्थ्यमनुभवति, खलुशब्दोऽवधारणं,
वर्तमानकालस्यातिस्फुटत्वात्संख्यबहिरित्वमतीतानागतयो-
श्चैवमहमकार्षमिदं च करिष्ये इत्यवमानुरस्य नास्त्येव
स्वास्थ्यमिति। उक्तं च—‘इदं तावत् कराम्यद्य, भवः कर्त्ता-
ऽस्मीति चापरम्। चिन्तयामिह कार्याणि, प्रेत्यार्थं नावलु-
ध्यते ॥ १ ॥’ अत्र दधिघटिकाप्रमकट्टास्तो वाक्यः, स
चायम्—प्रमकः कश्चित् कश्चिन्महिषीरक्षणावाप्तदुग्धं तदधी-
कृत्य चिन्तयामास, ममातो घृतघेतनादि यावद्भार्या
अपत्यात्पत्तिस्ततश्चिन्ता, कलेहं पाणिप्रहारंणव दधिघ-
टिकाव्यापक्तिरित्येवं चिन्तामनोरथव्याकुलीकृतान्तं करण
इति, तदुक्त्यान्तयेन शिरोघिण्टालकाचीधरं अदीयमानं इव
शिरो विधूयास्फोटिता दधिघटिकेत्येवं यथा तेन न तदापि
भक्षितं नापि कस्मैचित्पुण्याय दत्तम्, एवमन्याऽपि कामं-
कम्—किं कर्मव्यतामूढो निष्फलारम्भो भवतीति। अथवा—क-
स्यतेऽस्मिन्निति कासः—संसारस्तं कथतीति—तदभिमुखो या-
तीति कासंकथः, यो ज्ञानादिप्रमादवान्, वयममाणो ब्रह्माह-
‘बहुमायी’ कासंकथां हि कथार्येभवति, तन्मध्यभूताया मा-
याया ग्रहणे तेषामपि ग्रहणं द्रष्टव्यमिति, ततः काधी मानी
मायी लोभीति द्रष्टव्यमिति। अपि च—‘कडेण मूढं’ क-
रणं कृते तेन मूढः—किं कर्मव्यताकुलः सुखार्थं पुन-
मश्नुते इति। उक्तं हि—‘सोउ सोवणकालं, मज्जेणकालं य
मज्जेउं लोला। जेमउं च वग्गामो, जेमणकालं ण चाण-
इ ॥ १ ॥’ अत्र मम्मणवर्णिगदृष्टान्तो वाक्यः, स चैवम-
कासंकथः बहुमायी कृतेन मूढस्तत्करोति येनात्म-
नो वैगनुयक्ता जायत इति। आह च—‘पुणो तं कोइ-
इत्यादि, मायावी परवञ्जनबुद्ध्या पुनरपि तज्जोभानुष्ठानं
तथा करोति येनात्मनो वैरं वद्धेति। अथवा—तं लोभं
करोतीति—अर्जयति येन जन्मशतष्वपि वैरं वद्धेति इति।
उक्तं च—‘दु.खार्त्तः सेवते कामान्, सेवितामन्ते च दु-
खदाः। यदि ते न प्रियं दु.खं, प्रसङ्गमेतत् न ज्ञमः ॥ १ ॥’

किं पुनः कारणमसुमांस्तत्करोति येनात्मनो वैरं
वद्धेति?, इत्याह—

जमिणं परिकहिअइ इमम्म चेव पडिवूहणयाए, अ-
मराय महामझी अइमयं तु पेहाए अपरिणाए कंदइ।
(सू० ६४ ×)

‘जमिणं’ मित्यादि, यदिति यस्मादस्यैव विशारदाः
शरीरकस्य परिवूहणार्थं प्राणशान्तिकाः। क्रियाः करो-
तीति, ते च तेनापहता, प्राणिनः पुनः शतशो घ्नन्ति, त-
तो मयेइ कथ्यते कामंकथः स्वत्वयं पुरुषो बहुमायी
कृतेन मूढः पुनस्तत्करोति येनात्मनो वैरं वद्धयतीति,
यदि वा—यदिदं मयापदेशप्रायं पौनःपुन्येन कथ्यते
तदस्यैव संयमस्य परिवूहणार्थम्, इदं चापरं कथ्यते—
‘अमराय’ इत्यादि, अमरायते—अनमरः सन् द्रव्ययो-
वनप्रभुत्वरूपावसक्तोऽमर इयाचरति अमरायते, कोऽ-
सौ?—महाअदी—महती चाली अज्जा च महाअज्जा सा
विघ्नं भोगेषु तदुपायेषु वा यस्य स तथा अत्रावा-
हरणम्। (मगधसेना गणिका तद्वृत्तम् ‘मगधसेना
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३७ पृष्ठे गतम्।) यथासरायमाणः

कामभोगाभिलाषुकः स किंभूतो भवतीत्याह- 'अह' इ-
त्यादि, आर्तिः-शरीरमानसीपीडा तत्र भव आर्त्त-
मार्त्तममरायमाणं कामार्थं महाभजावन्तं मेव-दृष्टा
पर्यालोच्य वा कामार्थयोर्न मनो विधेयमिति, पुनर-
मरायमाणभोगभजावतः स्वरूपमुच्यते- 'अपरिहाय'
इत्यादि, कामस्वरूपं तद्विपाकं वा अपरिहाय तत्र
वृत्तावधानः कामस्वरूपापरिहाया वा कल्पते भागेष्व-
प्राप्तनेष्टेषु काङ्क्षाशोकावनुभवतीति । उक्तं च- "चिन्ता-
गते भवति साध्यसमन्तिकस्थे, मुक्तं तु तत्तिरधि-
कारमित्युच्यते । द्वेषोऽन्यभाजि वशवर्तिनि दग्ध-
मानः, प्राप्तिः सुखस्य दायते न कथंविदस्ति ॥ १ ॥ "
इत्यादि ॥

तदेवमनेकधा कामविपाकमुपदर्श्य उपसंहरति-

से तं जाणह जमहं वेमि, तेहच्छं पंडिह पवयमाणे
मे इंता छित्ता भित्ता लुपित्ता विलुपित्ता उद्वहत्ता
अकडं करिस्मामि ति मण्णमाने, जस्स वि य णं करेह
अलं बालस्स संगेणं, जे वा मे कारह बाले, ह एव
अण्णगारस्म जायति ति वेमि । (सू० ६५)

'से' ति तदर्थे तदपि हेत्वर्थे, यस्मात्कामा दुःखै-
कहेतवः तस्मात्तज्जातीयं यदहं प्रवीमि, मनुपदेशं कामप-
रित्यागविषयं कर्णे कुर्वतेति भावार्थः, । ननु च काम-
निग्रहोऽत्र चिकीर्षितः स चान्योपदेशादपि सिद्धयत्येवैतदा-
शङ्क्याह- 'तेहच्छं' इत्यादि, कामाच्चिकित्सां परिहृतः प-
रिहृताभिमानो प्रवदन्नपरिग्र्याधिलिङ्गित्सामिषोपदेशिन
अपरस्तीर्थिका जीवोपमर्हे वर्त्तन इत्याह- 'से इंता' इत्यादि,
'मे' इत्यादिद्वितनस्वः कामाच्चिकित्सोपदेशकः प्राणिनां हन्ता द्र-
णदादिभिक्षुता कर्णोदीनां, भक्ता मूलादिभिलुम्पयिता प्र-
त्थिच्छं वृत्तादिना, विलुम्पयिता अवस्कम्पादिना, अपद्रावयि-
ता प्राणव्यपरोपणादिना, नान्यथा कामाच्चिकित्सा व्याधि-
चिकित्सा वा अपरमार्थदशां संपद्यते । किं च-अकृतं
यदपरेण न हृतं कामाच्चिकित्सनं व्याधिचिकित्सनं वा न-
वहं करिष्य इत्येवं मन्यमानः हननादिकाः क्रियाः करो-
ति, नाभिश्च कर्मबन्धः, अतो य एवंभूतमुपदिशति य-
स्याप्युपादेश्यते उभयोरप्येतयोर्पथ्यत्वाद्वाकार्यमात्रं । आह
च- 'जस्म वि य णं' इत्यादि, यस्याप्यसाधेवभूतां चि-
कित्सां करोति न केवलं स्वस्यन्यपिशब्दार्थस्तयोर्द्वयोरपि
कर्तुः कारयितुश्च हननादिकाः क्रियाः, अतोऽलम्-पर्याप्तं
बालस्य-अज्ञस्य सङ्केत कर्मबन्धहेतुमा कर्तुमिति, योऽप्य-
तत्कारयति बालः-अज्ञस्तस्याप्यलमिति संदृष्टः । एतच्छब्द-
भूतमुपदेशदानं विधानं वा अयगततत्त्वस्य न भवती-
त्याह- 'ए एव' इत्यादि, एवभूत प्राण्युपमर्हे चिकि-
त्सोपदेशदानं करणं वा अनगारस्य-साधाः ज्ञानमेसा
स्वभावस्य न जायते-न कल्पते, ये तु कामाच्चिकित्सां
व्याधिचिकित्सां वा जीवोपमर्हेन प्रतिपादयन्ति ते बालाः-
अविज्ञाततत्त्वाः तेषां ध्वनमवधीरणीयमेवेति भावार्थः । इति
परिसमाप्त्यर्थे प्रवीमि पूर्ववदिति । उक्तः पञ्चमोद्देशकः ।

संयमवेद्यात्रार्थं लोकमनुसरता साधुना लोके म-

मत्वं न कर्तव्यमित्युद्देशार्थोधिकारोऽभिहितः, सोऽधुना
प्रतिपाद्यते, अस्य ज्ञानान्तरसूत्रसंबन्धो वाक्यो नैवमनगा-
रस्य जायते इत्यभिहितम्, एतदेवात्रापि प्रतिपादयि-
षुगाह-

से तं संयुज्जमाणे आयाक्षीयं समुद्वाय तम्हा पावक-
म्मं नेव कुजा न कारवेजा । (सू० ६६)

यस्यानगारस्यैतत्पूर्वोक्तं न जायते सोऽनगारस्तत् प्रा-
ण्युपघातकारि चिकित्सोपदेशदानमनुष्ठानं वा संयुज्जमानः-
अवगच्छन् अपरिहाया प्रत्याख्यानपरिहाया च परिहरन्नादान-
व्यम्-आयानीयम्; तच्च परमार्थतो भावादानायं ज्ञानदर्श-
नवाग्निरूपं तद् 'उत्थाय' न्यनेकार्यत्वादादाय-पृहीत्वा,
अथवा-सोऽनगार इत्येवदानायम्-ज्ञानाद्यपवर्गैककार-
णमित्येवं सम्यगवबुद्धयमानः सम्यक् संयमानुष्ठानमोत्था-
य सर्वं सावधं कर्म न मया कर्तव्यमित्येवं प्रतिज्ञाम-
न्निगमारुह्य, कथाप्रत्ययस्य पूर्वकालाभिधायित्वात् किं कु-
र्यादित्याह- 'तम्हा' इत्यादि यस्मान् संयमः-सर्वसावधा-
रम्भनिवृत्तिरूपः तस्मात्तमादाय पापं पापहनुत्वात्, कर्म-
क्रियां न कुर्यान् स्वतो मनसाऽपि न समनुजानीयादित्यव-
धारणफलम्, अपरेणाऽपि न कारयेदिति । आह च- 'न कार-
वे' इत्यादि, अपरेणापि कर्मकरादिना पापसमारम्भं न कार-
येदित्युक्तं भवति, प्राणातिपातमृषावादादनादानमैधुनप-
रिग्रहकोधमानमायालोभरागद्वेषकलहाभ्याख्यानपेशून्यपर-
परिवादाग्निरतिमायामृषावादिमिथ्यादर्शनशल्यरूपमष्टाव-
शप्रकारं पापं कर्म स्वतो न कुर्यान्नाप्यपरेण कारयेद्
एवकारः, अपरं कुर्वन् न समनुजानीयाद्योगत्रिकेणापीति
भावार्थः ।

स्यादेतत्-किमेकं प्राणातिपातादिकं पापं कुर्वतोऽपरम-
पि दौकते आहोस्विन्नेत्याह-

सिया तत्थ एगयरं विपगमुमहं छसु अन्नयरम्मि, कप्पह
सुहट्टी लालप्पमाणे, सएण दुक्खेण मूढं विपरियासमु-
वेइ, सएण विप्पमाणेण पुढो वयं पकुब्बइ, जंसि मे पाणा
पव्वहिया, पडिलेहाए नो तिकरखायाए, एस परिन्ना
पवुब्बइ, कम्भोवसंति । (सू० ६७)

स्यास्तत्र-कदाचित्तत्र पापारम्भे एकतरं पृथिवीकाया-
दिसमारम्भं विपरामृशति-पृथिवीकायादिसमारम्भं करोति,
एकतरं वाऽऽध्वजहारं परामृशति-आरभते स षट्स्व-
न्यतरस्मिन् कल्प्यते, यस्मिन्नालोच्यते तस्मिन्नेव प्रवृत्तो
द्रष्टव्यः, इदमुक्तं भवति-पृथिवीकायादिषु षट्सु जीव-
निकायेष्वध्वजहारिषु वा मध्येऽन्यतरस्मिन्नेव प्रवर्त्तमानो
यस्मिन्नेव पर्यालोच्यते तस्मिन्नेव कल्प्यते, सर्वस्मिन्नेव
वर्त्तते इति भावार्थः । कथमन्यतरस्मिन् पृथिवीकायादिस-
मारम्भं वर्त्तमानोऽपरकायसमारम्भं सर्वपापसमारम्भं वा
वर्त्तते इत्येवं मन्यते !, कुम्भकाग्नालोदकप्लावनदृष्टान्तेनैक-
कायसमारम्भकोऽपरकायसमारम्भको भवति । अथवा-
प्राणातिपातास्त्रयद्वाराविघटनादेकजीवातिपातादेककायाति-
पाताद्वा अपरजीवातिपाती द्रष्टव्यः, प्रतिज्ञालोपाद्यानृतः ।
न च तेन व्यापाद्यमानेनासुमताऽऽत्मा व्यापादकाय दत्त-

स्तीर्थकरणं चानुज्ञाताऽतः प्राणिनः प्राणान् गृह्णन् दत्तग्राही, सावधोपादानाच्च परिग्राहकः, परिग्रहाच्च मैथुनग्रात्र-भोजनं अपि गृहीतं, यतो नापरिगृहीतमुपभुज्यते परिभुज्यते चेत्यतोऽन्यतरगर्भे पणामप्यारम्भः । अथवा—अना-वृत्तचतुराश्रवद्वारस्य कथं चतुर्थपञ्चमतावस्थानं स्याद् ? अतः षट्स्वन्व्यतरगर्भे प्रवृत्तः सर्वेष्वपि प्रवृत्त इति, अथ वैकतरमपि पापसमारम्भं य आरभते स षट्स्वन्व्यतर-स्मिन् कल्पेन—योग्यो भवति, अकर्तव्यप्रवृत्त्याद्, अथ वा—एकतरमपि यः पापारम्भं करोत्यस्माद्यष्टप्रकारं क-र्मादयः षट्स्वन्व्यतरगर्भे कल्पेन—प्रभवति, पौनःपु-न्येनोपपद्यते इत्यर्थः, स्यात्—किमर्थमेवंविधं पापकं क-र्म समारभते ? तदुच्यते—‘ सुहृद्वा लालप्पमाणं ’ सु-खेनार्थः सुखार्थः स विद्यते यस्यास्माविति मन्वर्थी-यः, स एवम्भूतः सन्नत्यर्थं लपति पुनः पुनर्वा लपति लालप्यते वाचा कायेन धावनवल्गनादिकाः क्रियाः करोति मनसा च तत्साधनोपायाश्चिन्तयति । तर्थाह—सुखार्थं सन कृष्यादिकर्मभिः पृथिवीं समारभते, स्नानार्थमुदकं, वितापनार्थमग्निं, घर्मापनोदार्थं वायुम्, आहारार्थं वनस्पतिं, असकायं वा इति असंयतः संयतो वा रसमुखार्थं सर्वाश्च लवणघनस्पतिफलादि गृह्णात्येवमन्यदपि यथासंभवमायो-ज्यम् । स चैवं लालप्यमानः किंभूतो भवतीत्याह—‘ सण्ण ’ इत्यादि, यस्त्वुत्तमन्यजन्मनि दुःखतरुकर्मबीजं तदानीयं दुःखतरुकार्यमाविर्भावयति, तच्च तेनैव कृतमित्यात्मीय-मुच्यते, अतस्तेन स्वकीयेन दुःखेन—स्वकृतकर्मोदयज-नितेन मूढः—परमार्थमजानातो विपर्ययमपैति—सुखा-धी प्राणयुपधातकारणमारम्भमारभते, सुखस्य च विपर्ययो-सो दुःखं नदुपैति । उक्तं च—‘ दुःखद्विदं सुखालप्सु—मोहान्धन्वादहृष्टगुणदोषैः । यां यां करोति चेष्टां, तथा तथा दुःखमाप्नोति ॥ ६ ॥ ’ यदि वा—मूढो—हिनाहितप्राप्तप-रिहारगहितो विपर्ययमपैति—हितमप्याहितवृद्ध्याऽर्थातिष्ठ-न्यहिते च हितवृद्धयेति, एवं कार्याकायपथ्यापथ्यवा-क्यावाक्यादिष्वपि विपर्ययो योज्यः । इदमुक्तं भवति—मोहोऽज्ञानं मोहनीयभेदो वा, तेनोभयप्रकारेणापि मोहेन मूढोऽल्पसुखकृते तत्तद्वारभते येन शरीरमानसदुःखस्य-संनोपनिपातानामनन्तरमपि काले पात्रतां व्रजतीति । पुनर-पि मूढस्यानर्थपरूपं दर्शयितुमाह—‘ सण्ण ’ इत्यादि-स्वकीयानामना कृतेन प्रमादेन मद्यादिना विविधमिति मद्य-विषयकपार्यावकथानिद्राणां स्वभेदग्रहणम्, तेन पृथग्विभि-न्नं यत् करोति । यदि वा—पृथु विस्तीर्णम् ‘ वय ’ मिति—व-यन्ति—पर्यटन्ति प्राणिनः स्वकीयेन कर्मणा यस्मिन् स वयः—समारभन्ते प्रकरोति, एकैकस्मिन् काये दीर्घका-लायस्थानाद् । यदि वा—कारणे कार्यापचारात् स्वकीये-न नानाविधप्रमादकृतेन कर्मणा वयः—अवस्थाविशेषस्-मेकेन्द्रियादिकललावृत्तिवहजान्मालाद्विन्याधिगृहीत—दारिद्र्यदौर्भाग्यव्यसनोपनिपातादिरूपं प्रकरोति—वि-धत्ते इति । तस्मिन् अवस्थाविशेषे वा प्राणिनः पीड्यन्ते इति दर्शयितुमाह—‘ जांस मे ’ इत्यादि, अ-स्मिन् स्वकृतप्रमादापादितकर्मविपाकजानेन चतुर्गति-कसंसारं एकेन्द्रियाद्यवस्थाविशेषे वा इमे—प्रत्यक्षगोच-रीभूताः ‘ प्राणा ’ इत्यभेदापचारात्प्राणिनः प्रवर्थायताः—

नानाप्रकारेभ्यःसंनोपनिपातैः पीडिताः, सुखार्थभिरारम्भ-प्रवृत्तैर्मोहादिपर्यस्तैः प्रमादवाद्भिश्च गृहस्थैः पापगण्डके-येत्याभासैश्चेति वा । यदि नाम अत्र प्रव्यथिताः प्राणि-नस्ततः किमन्याह—‘ पाड ’ इत्यादि एतत् संसारख-कवाले स्वकृतकर्मफलश्वराणामसुमतां गृहस्थार्थाभिः परस्परतो वा कर्मविपाकतो वा प्रव्यथनं प्रत्युपपद्य-विदितवेद्यः साधुनिश्चयेन नितरां वा नियतं वा क्रिय-न्ते नानाषुःखावस्था जन्तयो येन तन्निकरणं निकारः—शा-रीरमानसदुःखात्पादनं तस्मै नो कर्मं कुर्याद्, येन प्रा-णिनां पीडोत्पद्यते तमारम्भे न विदध्यादिति भावार्थः । एवं च सति किं भवतीत्याह—‘ एस्स ’ इत्यादि, येन सावधयोगाननिवृत्तिरेषा परिहृता—एतत्तत्त्वतः परिज्ञानं प्र-करोणाच्यते प्राच्यते, न पुनः शैलषम्येव ज्ञानं निवृत्ति-फलगहितमिति । एवं द्विविधयाऽपि हपरिहृता प्रत्या-ख्यानपरिहृता च प्राणिनिकारपरिहारं सति किं भव-तीत्याह—‘ कम्मोवसंति ’ इति कर्मणाम्—अशेषद्वन्द्व-मानात्मकसंसारतरुबीजभूतानामुपशान्तिः—उपशमः कर्म-क्षयः प्राणिनिकारक्रियानिवृत्तिर्भवतीत्युक्तं भवति ।

अस्य च कर्मक्षयप्रवृद्धस्य प्राणिनिकरणस्य

मूलमात्मान्मीयघटः, तदपनोदार्थमाह—

जे ममाइयमहं जहाड से चयइ ममाइयं, मे इ दिहुपहे मुणी जस्स नऽन्धि ममाइयं, तं परिआय महावी वीहत्ता लोणं वंता लोगसअं मे महंमं परिकमिज्जामि ति वेमि ॥ “ नागइ सहई वीर, वीर न सहई रति । जम्हा अविमणे वीर, तम्हा वीरे न रज्जइ ॥ १ ॥ ” (सू० ६८)

ममायितं—मामकं तत्र मतिर्ममायितमतिस्तां यः परिग्रह-विपाकज्ञो जहाति—परित्यजति स ममायितं—स्वीकृते परिग्रहं जहाति—परित्यजति । इह द्विविधः परिग्रहो-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र परिग्रहमतिनिर्गन्धादान्तरे भावपरि-ग्रहो निषिद्धः, परिग्रहवृद्धिविपर्ययप्रतिषेधाच्च बाह्यो द्रव्यप-रिग्रह इति । अथवा—काका नीयते, यो हि परिग्रहाध्यवसाय-कर्त्तव्यं ज्ञानं परित्यजति स एव परमार्थतः सवाह्याभ्यन्तरे परिग्रहं परित्यजति, ततश्चेदमुक्तं भवति—सत्यापि सस्वधमात्रे चित्तस्य परिग्रहकालस्याभावाश्रयादिमस्वन्धः पृथ्वीस-म्यन्धेऽपि जिनकालिकस्येव निष्पारग्रहेनैव । यदि नामये ततः किमित्याह—‘ से इ ’ इत्यादि, यो हि मोक्षकविघ्नहेतोः संसारभ्रमणकारणान् परिग्रहाश्रितान्धवसायः, दुः—अब-धारेण, स एव मुनिः, दृष्टो ज्ञानादिको मोक्षपथो येन स दृष्टपथः, यदिवा—दृष्टभयः—अवगतसप्तप्रकारभयः शरीरादः परिग्रहात्मात्तात्पारम्पर्येण वा पर्यालोच्यमानं सप्तप्रकारमाप-भयमापनीयत्यत इत्यतः परिग्रहपरित्यागं ज्ञानमयन्वमवसी-यत इति । एतद्वच पूर्वोक्तं स्पष्टयितुमाह—‘ जस्स ’ इत्यादि यस्य ममायितं—स्वीकृतं परिग्रहो न विद्यते स दृष्टभयो मुनिरिति संबन्धः । किं च—‘ तं ’ इत्यादि, तम्—पूर्वव्याव-र्णितस्वरूपं परिग्रहं द्विविधयाऽपि परिज्ञया परिज्ञाय मेधा-वी—ज्ञानज्ञेयो विदित्वा लोकम्—परिग्रहाग्रहयोगविपाकि नमेकेन्द्रियादिप्राणिगणं वान्त्वा—द्वितीयं लोकस्य—प्राणिना-

सम्यक् संज्ञा दशप्रकारा अनन्ताम् ' स ' इति-मुनिः, किं-
भूता ? . मतिमान्-सर्वपक्षिकः ' पराक्रमेयाः-संयमानु-
ष्ठाने समुद्यच्छः . संयमानुष्ठानायोगे सम्यग्विबुध्या इति
यावद् । अथवा-अष्टप्रकारं कर्म्मोपरिबुध्नीं वा विषयकषायान
वा पराक्रमस्यनि । इतिरधिकारसमाप्तौ, ब्रवीमीति पूर्ववत् ।
स एवं संयमानुष्ठाने पराक्रममाणस्यरूपपरिग्रहाप्रत्ययोगो
मुनिः किंभूता भवतीत्याह-तस्य हि त्यक्तगृहपृथङ्गीधन-
हिरण्यार्वापर्यागृहस्य निर्वाकञ्चनस्य संयमानुष्ठानं कुर्वतः
साधोः कदाचिन्मोहनीयोद्यादतिराशिः स्यात् . नामुपस्थां
संयमविषयां न सहते-न क्षमते, कोऽसौ ! विशेषणैरयति-
प्रयति अष्टप्रकारं कर्म्मोपरिबुध्नीं वेति वीरः-शक्तिमान् , स
एव चांगेऽसंयमे विषयेषु परिग्रहे वा या रतिकपयते ताम्
न सहते न मर्यति, या चारतिः संयमे, विषयेषु च रतिस्ता
भ्यां विमनीभूतः शब्दादिषु न रज्याति, अतो रत्यरतिपरि-
त्यागाच्च विमनस्को भवति नापि रागमुपयातीति दर्शयति-
यस्मात्परिग्रहपरिग्रहविमना वीरस्त्वस्मात् कारणाद्वीरो
न रज्याति-शब्दादिविषयप्राप्ते न गारुधं विदधाति ।

यत एवं ततः किमित्याह-

संदेहाय अहियाममाणे, निर्विद नर्दि इह जीवियस्म ।

मुणी भोणं समायाय, धुणं कम्ममरीरगं ॥ २ ॥

पंतं लूठं मेवंति वीरा, समत्तदंसिणो एम ।

अंहंतेर मुणी तिले मुने विरणं वियाहिणं नि वेमि ॥

(सू० ६६)

यस्माद्वीरो रत्यरती निर्वाक्य शब्दादिषु विषयेषु मनोरेषु
न रागमुपयाति, नापि द्वेषेषु द्वेषम्, तस्माच्छब्दान् स्पर्शाश्च
मनोरेषु भेदाभिधानं ' अहियाममाणे ' ति सम्यक् सहमानो
निर्विन्द नन्दीत्युत्तरस्त्रेण सम्यग्, एतदुक्तं भवति-मनो-
ज्ञानं शब्दान् श्रव्यां न रागमुपयाति, नापीतगानं द्वेषि
आद्यन्तप्रहणाच्चैतरेषामन्युपादानं द्वेष्यम् , तत्रा-
प्यतिवहने विधेयमिति । उक्तञ्च—“ संदेषु अ भद-
यपा-वणसु सौर्यावसयमवगणसु । तुट्टेण व रुट्टेण व ,
रुमणेण सया न होअव्व ॥ १ ॥ एवं रुवसु अ भदयपा-व-
णसु० । तहा गंधेसु अ० ॥ ” इत्यादि वाच्यम् , ततश्च श-
ब्दादीन्विषयानतिमहमानः किं कुर्यादित्याह—‘ निर्विद ’
इत्यादि, इहोपदेशगोचरपक्षो विनयोऽभिधीयते , सामा-
न्येन वा मुमुक्षोरयमुपदेशः, निर्विन्दस्व—जुगुप्सस्य ऐश्व-
र्यविभयात्मिका मनसस्तुर्निर्विन्दस्त्वाम् इह—मनुष्यलोके
यज्जीवितमसंयमजीवितं वा तस्य या नन्दिः—तुष्टिः प्र-
मोदा यथा ममेतस्मद्भूयादिकमभूद्वर्तते भविष्यति चे-
त्यर्थविकल्पजनितो नन्दी जुगुप्सस्त्र-यथा किमनया पापो-
पावानंहनुभूतयाऽस्थिरयति ? , उक्तं च—“ विभव इति किं
मदस्म ? , व्युत्तविभवः किं विवादमुपयासि ? । करनिहि-
नकन्दुकसमाः, पातोप्यता मनुष्याणाम् ॥ १ ॥ ” एवं रु-
पयलाद्विषयं वाच्यम् , सनत्कुमारदृष्टान्तेनेति, अथवा-
गञ्जानामप्यतीचाराणामतीतं निन्दति प्रत्युत्पन्नं संवृणा-
त्यनागतं प्रत्याचष्ट । स्यादितत्—किमालस्य करोतीत्याह-
‘ मुणी ’ त्यादि , मुनीन्कालधेदी यतिरित्यर्थः, संतरयं
मोनः-संयमः , यादि वा-मुनेर्भावः मुनित्वं तदप्यस्मावव,
१२५

मौने वा वाचः संयमनम् , अस्य बापलक्षणाधत्वात् का-
यमनसोरपि, अतः सर्वथा संयममावाय, किं कुर्यात् ?-
धुनीयान् कर्म्मशरीरकम् औदारिकाविशरीरं वा , अथ-
वा—‘ धुनीहि ’ विवेचय पृथक्कृत-तदुपरि ममत्वं मा वि-
धत्स्वेति भावार्थः । कथं तच्छरीरकं धूयते, ममत्वं वा
तदुपरि न कृतं भवतीत्याह—‘ प्रान्तं-स्वाभाधिकरसरहितं
स्वल्पं वा रुक्षम्-आगन्तुकस्नेहादिरहितं द्रव्यतो भावतो
ऽपि प्रान्तम्-द्वेषरहितं विगतधूमं रुक्षम्-रागरहितमप-
गताङ्गं सेवन्ते-भुञ्जते, के ? वीराः-साधवः । किंभूताः
समन्वदृशिणः रागद्वेषरहिताः सम्यक्त्वदर्शिना वा-सम्यक्-
तत्त्वं सम्यक्त्वं तदृशिणः परमार्थदृशः , तथाहि-इवं श-
रीरकं कृतत्वं निरूपकारं , एतन्तुं प्राणिनः पेष्टिकासु-
प्तिकक्षेत्राभाजो भवन्ति, अनेकांशे वैकांशे इति कृ-
त्वा, प्रान्तरुक्षत्वेन समन्वदृशीं च क गुणमवाप्नोतीत्या-
ह—‘ एस ’ इत्यादि , एव इति प्रान्तरुक्षत्वात्संयमेन क-
र्म्मोदिशरीरं धुनानां भावतो भवौघं तर्तान् । कोऽसौ ?
मुनिः-यतिः , अथवा-क्रियमाणं कृतमिति कृत्वा तीक्ष्णं
एव भवौघम् । कथं भवौघं तर्ति ?—यो मुक्तः—स-
बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितः, कश्च परिग्रहान्मुक्ता भव-
ति ?—यो भायतः शब्दाऽऽदिविषयामिष्यक्कादिरहितः, ततश्च
यो मुक्तत्वेन विरतत्वेन वा विरुधतो मुनिः स एव भवौ-
घं तर्तत , तीक्ष्ण एवेति वा स्थितम् । इतिः अधिका-
रपरिममाप्तौ , ब्रवीमीति पूर्ववत् । यश्च मुक्तत्वावि-
रतत्वाभ्यां न विरुधतः स किंभूता भवतीत्याह—
(“ दुव्वसुमुणी ” इत्यादि सूत्राणि ‘ धम्मकहा ’ शब्दे
चतुर्थभागे २७२२ पृष्ठे प्रसङ्गाद् गतानि ।) तद्व्याख्या-वेयम्-
वसु—द्रव्यमेतच्च भव्येऽपि व्युत्पादितं ‘ द्रव्यं च भव्य ’
इत्यनेन, भव्यश्च-मुक्तिगमनयोगः ततश्च मुक्तिगमनयोग्यं यद्
द्रव्यम् तद् वसु, दुष्टं वसु, दुर्वसु, दुर्वसु चासौ मुनिश्च दुर्व-
सुमुनिः—मोक्षगमनाऽयोग्यः । स च कुतो भवति ?—अना-
हया—तीर्थकरोपदेशशून्यः स्वैरित्यर्थः, किमत्र तीर्थकरो-
पदेशं दुष्करं येन स्वैरित्यमभ्युपगम्यते ? , तदुच्यते—उह-
शकादरागस्य सर्वं यथा सम्भवमायोज्यम् , तथाहि-मिथ्या-
त्वमोहितं लोके संबोद्धं दुष्करं वनस्यान्मनमध्यारोपयितुं
रत्यरती निगृहीतुं शब्दादीन्विषयान्पृष्टानिषु मध्यस्थतां
भावयितुं प्रान्तरुक्षतां भाक्नुम , एवं यथादिष्टया मौनीन्द्रा-
हया असिधारकल्पया दुष्करं सञ्चरितुं तथाऽनुकूलप्रतिकु-
लांश्च नानाप्रकारानुपसर्गान् सोदुम,असहने च कर्म्मोदयो-
ऽनाद्यनीतकालमुखभाषता च कारणम् , जीवा हि स्वभा-
वतो दुःखभीरुर्गानरोधसुखप्रियः, अतो निरोधकल्पाया-
माज्ञायां दुःखं वसति, अवसेश्च किंभूता भवतीत्याह—‘ तु-
च्छ ’ इत्यादि, तुच्छो-रिक्तः, स च द्रव्यतो निर्धनो घटा
द्विर्वा जलादिरहितो, भावतो ज्ञानादिरहितः, ज्ञानादिरहि-
तो हि कश्चित्संशीतिविषयं केनचित्पृष्टोऽपरिज्ञानात् ग्ला-
यति वक्रम्, ज्ञानममन्यतो वा चारित्रिर्गर्भः पूजासत्कार-
भयात् शुद्धमागं प्ररूपणावसरे ग्लायति यथावास्थितं प्रज्ञा-
पयितुम्, तथाहि-प्रवृत्तसंश्लिधिः संश्लिधेर्निर्दोषतामाचष्ट, एव-
मन्यत्रापीति । यस्तु कषायमहर्वाविषागदकल्पभगवदाज्ञाप-
जीवकः स सुवसुभुनिमेवत्यारिक्तो न ग्लायति च वक्रम् ,
यथावस्थितवस्तुपरिज्ञानाद् अनुष्ठानाच्च । आह च—

' एम ' इत्यादि, ' एम ' इति सुवमुमुनिर्जीनाद्यर्गको य-
थार्थस्थितमार्गप्ररूपको योगः कर्मविदारणान् प्रशंसित-
तद्विद्धिः श्लाघित इति । किञ्च—' अस्वेद ' त्यादि,
स एव भगवदाज्ञानुवर्त्तको जीरोऽत्यन्ति—अतिक्रामति, क-
लोकसंयोगम्—लोकनासंयतलोकन संयोगः—सम्बन्ध-
ममन्यहृतस्तमन्येति, अथवा—लोको बाह्योऽभ्यन्तरश्च, तत्र
बाह्यो—धर्माद्वर्गमातार्पिप्रादः, आन्तरस्तु—रागद्वेषादि-
स्तत्कार्यं वा अप्रकारं कर्म तेन साङ्गे संयोगमन्ये-
ति—आतलङ्घयतीत्युक्तं भवति । यदि नामैव ततः किमि-
त्याह— एम ' इत्यादि, योऽयं लोकसंयोगातिक्रमः एव
स्यायः—एव सम्भागः मुमुक्षुणामयमाचारः प्रोच्यते—अ-
भिधीयते, अथवा—परम्—आत्मानं च मोक्षं नयतीति
छान्दस्यवाक्कर्त्तारं घञ-नायः । यो हि त्यक्तलोकसंयोग
एव एव परममनो मोक्षस्य नाय प्रोच्यते—मोक्षप्राप्तकोऽ-
भिधीयते सवुपदेशात् । स्यादेतत् किंभूतोऽसावुपदेश इत्यत
आह—यद्दुःखं दुःखकारणं वा कर्मलोकसंयोगात्मिकं वा प्रव-
दितम्—तीर्थकृद्भिर्गोचरितम् इह—अस्मिन् संसारे मान-
वानाम्—जन्तूनाम्, ततः किम् ?—तस्य दुःखस्य—असत्-
लक्षणस्य कर्मणा वा कुशला—निपुणा धर्मकथालब्धिसम्प-
न्ना, स्वसमयपरममर्यादव उद्युक्तविद्वद्गणैः यथावादि—
नस्तथाकारिणो जितनिद्रा जितेन्द्रिया देशकालादि-
क्रमज्ञास्ते एवभूताः परिज्ञाय— उपादानकारणपरिज्ञान
निरोधकारणपरिच्छेदं चोदाहरन्ति—ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्या-
नपरिज्ञया च परिहरन्ति पारंग्रहयन्ति च । किं च—' इ-
तिकर्म ' इत्यादि, इति—पूर्वप्रक्रान्तपरामर्शको यस्यदुःखं-
प्रवेदितं मनुजानाम्, यस्य च दुःखस्य परिज्ञां कुशला उवा-
हरन्ति तद्दुःखं कर्मकृतं तत्कर्माप्रकारं पारंग्रहाय तदा—
श्रवणार्गाणि च । तद्यथा—ज्ञानप्रत्यनीकतया ज्ञानावरणीय-
मित्यादि, प्रत्याख्यानपरिज्ञया प्रत्याख्याय तदाश्रवणार्गेषु
सर्वशः—सर्वैः प्रकारैर्योगात्रिककरणत्रिकरूपेण यत्नेन, अथ-
वा—सर्वशः परिज्ञाय कथयति, सर्वशः पारंग्रहानं च केवलि-
नो गणधर्मस्य चतुर्दशपूर्वाविदो, वा यदिवा—सर्वशः कथ-
यति, आक्षेपणत्याद्या चतुर्विधया धर्मकथयति । सा च
कीदृक्कथेत्याह—' ज ' इत्यादि, अन्यद् द्रष्टुं शीलमस्येत्यन्यद-
शीं यस्तथा नासावनन्यदशी—यथावास्थितपदार्थदृष्टा, क-
श्चैवभूतो ?—यः सम्यग्दृष्टिर्मौनान्द्रप्रवचनाधिभूततत्त्वार्थ-
यश्चानन्यदृष्टिः सोऽनन्यागमो—मोक्षमार्गादन्यत्र न गमत ।
हेतुहेतुमद्भावेन स्रं लगयितुमाह—' ज ' इत्यादि, यश्च
भगवदुपदेशादन्यत्र न गमते सोऽनन्यदशी, यश्चैवभूत,
सोऽन्यत्र न गमते इति । उक्तं च—' शिवमस्तु कुशास्त्राणां,
वैशेषिकार्थाष्टनन्धवीडानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद्भगवत्य-
नुरज्यते चेतः ॥ १ ॥ ' इत्यादि । तद्वै सम्यक्त्वस्वरू-
पमाख्यातम्, कथञ्चाङ्गादृष्टः कथयतीति दर्शयति—' जहा
पुणरस्म ' इत्यादि, तीर्थकर्मगणधराचार्यादिना येन प्रकारे-
ण पुण्यवतः—सुखश्चक्रवर्त्तिमारण्डालिकादः कथयते—उप-
देशा दीयते तथा—तैव प्रकारेण तुच्छस्य—द्रमकस्य का-
ष्ठहारकादः कथयते, अथवा—पूर्णा—जातिकुलरूपाद्युप-
नस्तद्विपरीतस्तुच्छः, विज्ञानवान् वा पूर्णस्ततोऽन्यस्तुच्छः

इति, उक्तं च—' ज्ञानैश्वर्यधनोपेतो, जात्यन्वयबलान्वि-
तः । तेजस्वी मतिमान् स्यातः, पूर्णस्तुच्छो विपर्ययात्
॥ १ ॥ ' एतदुक्तं भवति, यथा—द्रमकादस्तदनुग्रहबु-
द्ध्या प्रत्युपकारानुरूपतः कथयत्येषं चक्रवर्त्याद्वर्ग-
यथा वा चक्रवर्त्यादे, कथयत्याद्वर्गं संसारोत्तरगणहन्तुम-
र्धमतरस्यापि । अत्र च निर्गहता विवर्त्तिता । न
पुनरर्थं नियमः—एकरूपतयैव कथनीयम्, तथाहि—यो
यथा बुध्यते तस्य तथा कथयते, बुद्धिमनो निपुणं
स्थूलबुद्धेस्त्वन्यर्थान्, गणश्च कथयता तदाभिप्रायमनुव-
र्त्तमानेन कथनीयम् : किमसार्वभृहतीतिमध्याह्नाष्टरभिष्ट-
हीतो वा संशीत्यापन्नो वा ? अभिष्टहीतोऽपि कुतीर्थि-
कच्युद्ग्राहितः स्वत एव वा ? तस्य चैवभूतस्य यद्य-
च कथयत्यथा—' दशमुनासमश्चर्त्री, दशर्चाक्रमो ध्वजः ।
दशध्वजसमा वेश्या, दशवश्यासमो नृपः ॥ १ ॥ ' तद्भ-
र्त्ताविषयकृदादिदेवताभवनचरितकथने च मोहादयात्तथा-
विधकस्मांदेयं कदाचिदसौ प्रहेषमुपगच्छेत्, द्विष्टश्चेत-
द्विध्यादित्याह च—अपि, सम्भावेन, आस्तां तावद्वा-
चा तज्जनस, अनादित्यमाणो हन्यात्पि, चशब्दादन्यद-
न्येवं जातीयक्रोधाभिभूतो दण्डकशादिना ताडयेदिति ।
उक्तं च—' तत्त्वेष य निद्रुगणं, बंधनानिच्छुभगणकडगम-
हो वा । निव्विमसं व नरिवा, करेज्ज संघे पि सो कु-
ज्जा ॥ १ ॥ ' तथा तत्त्वचिन्तोपासको नन्दबलात् बुद्धो-
त्पत्तिकथानकाङ्क्षागबतो वा भिक्षुगृहापाख्यानाद्रौद्रो वा
पेटालपत्रसत्यक्युमाख्यातकराकर्णनात् प्रहेषमुपगच्छेत्,
द्रमककाणकुण्टादिवी कश्चित्तमेवोद्देश्योद्देश्य धर्मफलो-
पदर्शनेनेति । एवमधिधिकथनेनेहैव तावद्वाधा, आमुष्यि-
कोऽपि न कश्चिद्गुणोऽस्तीत्याह च—' एतं पि ' इत्यादि,
मुमुक्षो परिहितार्थं धर्मकथां कथयतस्तावत्पुण्यमस्ति,
परिपद त्वविवित्त्वाऽनन्तरोपवर्णिनस्वरूपकथने अप्रापि-
धर्मकथायामपि श्रेयः—पुण्यमित्येतन्नास्तीत्येवं जानी-
हि, यदिवा अस्मौ—गजादरनाद्वयमाणस्त—साधु धर्म-
कार्यकर्मापि हन्यात् । कथामन्याह—' एतं पी ' इत्यादि,
यद्यसौ पशुवधनर्पणादिकं धर्मकारणमुपन्यस्यति तत्तद-
सौ धर्मकार्यकोऽप्रापि श्रेयो न विद्यते इत्येवं प्रतिहन्ति,
यादवा—यद्यर्वाधकथने तत्र तत्रदुर्मुपनिष्ठेन—अप्रापि श्रेयो
नास्तीति, तथाहि—अक्षरकोविदपारंग्रहं पलेहेतुदृष्टान्तान-
नाहत्य प्राकृतभाषया कथनमर्वाध्रान्तरस्यां चान्यथ-
ति । एवं च प्रवचनस्य हीनत्वेनैव केवले कर्मबन्धश्च, न
पुनः श्रेयो, विधिमजानानस्य मोक्षमेव श्रेय इति । उक्तं
च—' सावज्जणयज्जाणे, वयणाणं जा न याणइ विमसं ।
बुत्तं पि तस्स न त्वमं, किमेग ? पुण देसणं काउं ? ॥ १ ॥ '
स्यान्नत—कथं तर्हि धर्मकथा कार्येन्युच्यते—कोऽयम-
इत्यादि, यो हि वश्यान्द्रयो विषयविषयगडमुखः संसा-
रोद्भिन्नमना वेराग्याकृत्यमाणहृदयो धर्मं पृच्छति, तेना-
चार्यादिना धर्मकाथकेनासौ पर्यालोचनीयः—कोऽयं पुरु-
षः ? मिथ्याहृष्टरुत भट्टकः, केन वाऽऽशयनाऽबं पृच्छ-
ति, क च देवतायैशेष नतः, किमेनेन दर्शनमाश्रताम-
न्येवमालोच्य दयायोगमुत्तरकालं कथनीयम्, एतदुक्तं भ-
वति—धर्मकथाविधिज्ञो ह्यात्मना परिपूर्णः श्रानारमालो-
चयति द्रव्यतः, क्षेत्रतः—किमत्र क्षेत्र तन्मानकेभागधनर-

न्येषो तज्जानोये पार्थव्यादेमिषोत्सर्गमिषिषो भावितम् ।
कान्तो-दुष्पमाधिकं कालं दुर्लभद्वयकालं वा, भावतो-अ-
र्थादृष्टमध्यस्थभावापन्नमये पर्यालोच्य यथा यथा अस्मा-
बुध्यते तथा तथा धर्मकथा कार्या, एवमस्मा धर्मकथा-
यागः, अपरस्य त्वधिकार एव नास्तीति । उक्तं च—
“ जो हे उवायपकम्-मि हे उओ आगममि आगमिओ । सो
सममयपगणयओ, सिद्धंतविगहओ आगणो ॥ १ ॥ ” य एवं
धर्मकथाविधिः स एव प्रशस्त इत्याह च—‘ एत-
इत्यादि, यो हि पुण्यापुण्यवतो धर्मकथासमवृष्टिविधिः
श्रोतृविधेयः एषः—अनन्तराज्ञां वीर—कर्मविदा-
रकः प्रशंसितः—अर्थाघतः । किंभूतश्च यो भवतीत्याह—
‘ ज वडे ’ इत्यादि, यो ह्यप्रकारेण कर्मणा स्नेहनि-
गडादिना वा बडानां जन्तूनां प्रतिमोचकः धर्मकथाप-
देशदानादिना स च तीर्थकृद्गणधर आचार्यादीर्वा यथो-
क्तधर्मकथाविधिः इति । क पुनर्यवस्थितान् जन्तून् मो-
चयतीत्याह—‘ उह ’ इत्यादि, ऊर्द्ध-ज्योतिष्कादीन् अधो-
भवनपत्यादीन् तिर्यक्षु—मनुष्यादीन्ति । किं च—‘ स-
सव्यओ ’ इत्यादि, ‘ स ’ इति-वीरो यदप्रतिमोचकः
सर्वतः—सर्वकालं सर्वपरिज्ञया द्विविधयाऽपि चागु शी-
लमस्येति सर्वपरिज्ञाचारी—विशिष्टज्ञानान्वित, सर्वसंव-
गचारित्रोपेतो वा, स एवंभूतः कं गुणमवाप्नोतीत्याह—
‘ न लिप्यो ’ इत्यादि, न लिप्यते—नात्रगुण्यते, ‘ केन ?
जणपदेन—हिंसास्पदेन प्राण्युपमर्दजनितेन, ‘ जणु हिंसा-
यामित्यस्येतिपम । कोऽस्मा ? वीर इति । किमेताव-
देव वीरगुणमुतान्यदप्यस्तीत्याह—‘ स महावी-
र्यादि, स महावी—बुद्धिमान् य, अणोद्घातनस्य
खेदज—अण्येन जन्तुगणधनुर्गतिकं संसारमित्यणं—
कर्म तस्य उत्-प्रायस्येन घातनम्-अपनयने तस्य तत्र
वा खेदज्ञा-निपुणः, उह हि कम्मक्षपणोद्यतानां मुमुक्षुणां
यः कम्मक्षपणाविधिः स महावी कुशलो वीर इत्युक्तं
भवति, किं चान्यत्—‘ ज य ’ इत्यादि, यश्च प्रकृतिस्थ-
न्यनुभागप्रदेशरूपस्य चतुर्विधस्यापि बन्धस्य यः प्रमोक्षः
तदुपायो वा तमन्वेष्टुं-सृग्यतु शीलमस्येत्यन्येषां, यश्च-
वन्धुत, स वीरो महावी खेदज्ञ इति पूर्वेण सम्बन्धः,
‘ अणोद्घातनस्य खेदज्ञ ’ इत्यनेन मूलोत्तरप्रकृतिभेदाभेदस्य
योगात्तन्मायातस्य कथास्थितिकस्य कर्मणो बध्यमा-
नावस्थां यदस्पृष्टनिधत्तनिकाचितरूपां तदपनयनोपायं च
वेत्तीत्येतदभिहितम्, अनन चापनयनानुष्ठानमिति न पु-
नरुक्तोपायानुषङ्गः प्रसजति । स्यादेतत्—योऽयमणोद्घात-
नस्य खेदज्ञा-बन्धमोक्षान्वेषको वाऽभिहितः स किं लुप-
स्थ आहोस्यत केवली ? , केवलिनो यथोक्तविशेषणास-
म्भवाच्च अस्थग्रहणम्, केवलिनस्ति हि का वाच्येति ? , उ-
च्यते—‘ कुसलं ’ इत्यादि । (आचा०) (आ-
रम्भविषयः ‘ आरम्भ ’ शब्दे २ भागे ३७२ पृष्ठ गतः ।)
यद्यद्गवदनाचीर्णं—परिहार्यं तन्नामग्राहमाह—‘ लुण-
लुणं ’ इत्यादि, लणु हिंसायाम्, लणने लुणो-हिंसने
कारणे कार्यापचारात्, येन येन प्रकारेण हिंसात्पद्यते
तत्तज्जपरिज्ञया परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरेद्,
यदिवा—‘ लणः—अवसरः कर्तव्यकालस्तं तं ज्ञापारब्धया
ज्ञाया आसेवनापरिज्ञया च आचरेदिति । किं च—‘ लो-

यमन्नं ’ इत्यादि, लोकस्य गृहस्थलोकस्य संज्ञानं संज्ञा-
विषयाभिषवज्जनितसुखेच्छा परिग्रहसंज्ञा वा, तां च ज्ञपरि-
ज्ञया ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहरेत्, कथं ?—सर्वशः
सर्वैः प्रकारैर्योगात्रिककर्णात्रिकेणेत्यर्थः, तस्यैवंविधस्य
यथोक्तगुणावस्थितस्य धर्मकथाविधिज्ञस्य यदप्रतिमो-
चकस्य कर्मोद्घातनखेदज्ञस्य बन्धमोक्षान्वेषणः सत्य-
थव्यवस्थितस्य कुमार्गनिर्गन्तिकीर्णोद्दिष्टाद्यष्टादशपापस्था-
नविरतस्यावगतलोकसंज्ञस्य यद्वर्धते तदृश्यति—उद्दि-
श्यते नारकादिव्यपदेशेनन्युद्देशः, स पश्यकस्य—परमा-
र्थदृशा न विद्यते इत्यादीनि च सूत्राण्युद्देशकपरिस-
माप्तिं यावत्तीर्णोद्देशकं व्याख्यातानि, तत एवार्थो—
उपगन्तव्यः, आक्षेपपरिहारो चाति । तानि चामूनि—
पालः पुनर्निहः कामसमनुजः अशमितदुःखः वुःखी—
दुःखानामवायवसेमनुपगिवर्त्तते । इतिः परिसमाप्तौ ब्रवी-
माति पूर्ववत् । उक्तः पणोद्देशकः ॥ तत्परिसमाप्तौ
चोक्तः सूत्रानुगमः सूत्रालापकानप्यन्नः, निक्षेपश्च ससूत्र-
स्पर्शनिर्मुक्तिकः । साम्प्रतं नैगमादयो नयाः, तं चान्यत्र
न्यक्षेण प्रतिपादिता इति नेह प्रतन्यन्ते, संक्षेपतस्तु
ज्ञानक्रियानयद्वयान्तर्गतत्वात्तेषां तावेष प्रतिपाद्यते, तया-
स्यात्मीयपक्षसावधारणतया मोक्षाज्ञात्वाभावात् प्रत्येकं मि-
थ्यादृष्टिचमः अतः पङ्क्त्वन्धवत् परस्परभाषेततयेष्टका-
यावाप्तिरवगन्तव्येति उपगम्यते । आचा० १ ध्रु० २ अ०
६ उ० । लोककथाविजये, संथा० ।

लोगवियस्सि (नृ)—लोकविदर्शिन्—वि० । लोकं विष-
यानुपकावासदुःखातिशयं तथा त्यक्तकामावासप्रशम-
सुखं विविधं द्रष्टुं शीलमस्येति लोकविदर्शी, अ-
थवा—लोकस्योर्ध्वोर्ध्वोर्ध्वभागगतिकारणायुक्तसुखदुः-
खविशेषान् पश्यतीति लोकविदर्शी । लोकस्य विंशपतो
द्रष्टार, आचा० १ ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

लोगवित्त—लोकवृत्त—न० । आहारभयमैधुनपरिग्रहोक्त-
संज्ञात्मकं लोकस्य वृत्ते, आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

लोगविरुद्ध—लोकविरुद्ध—न० । बहुजनविरोधहेतुभूतानुष्ठान-
विशेष, पञ्चा० २ वि० । जननिन्दे, जीया० १३ अधि० ।
लोकविरुद्धं लोकस्य निन्दाविशिष्टस्य च गुणसमृद्धस्येयम्,
आत्मोत्कर्षश्च, यतः—“ परपरिभवपरिवादा-दात्मोत्कर्षोश्च
बध्यते कर्मानिर्चर्गात्रं प्रतिभव-मनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥ १ ॥ ”
तथा—अजुनामुपहासः, गुणवत्सु मत्सरः, हृतघ्नत्वं च,
बहुजनविरुद्धैः सह संज्ञातः, जनमान्यानामवज्ञा, धर्मिणां
खजनानां वा व्यसनं तापः, शक्नो तदप्रतीकारः, देशानुचि-
ताचारगलङ्घनम्, विचायननुसारणात्युद्धर्तमलिनवेषादिक-
रणम्, एवमादिलोकविरुद्धां महाप्यपकीर्त्यादिकृत् । यदाह वा-
चकमुत्थः—“ लोकः स्वत्वाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मान् ।
तस्माज्जोकविरुद्धे, धर्मविरुद्धे च संत्याज्यम् ॥ १ ॥ ” तस्यागे च
जनानुगगस्वधर्मनिर्वाहकृपा गुणः । आह च—“ एआई परिहर-
तो, सव्वस्स जणस्स वल्लहो हो । जणवल्लहत्तणं पुण, नरस्स
सम्मत्तनरुवीयं ॥ १ ॥ ” ध० २ अधि० ।

लोगविरुद्धवाय—लोकविरुद्धत्याग—पुं० । सर्वजननिन्दादि-
लोकविरुद्धानुष्ठानवर्जने, ध० २ अधि० । ल० ।

लोगमन्त्रा

लोगमन्त्रा—लोकसंज्ञा—स्वा० । मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशम-
नात् शब्दाद्यर्थगोचरायां सामान्यावबोधकियायाम्, प्रज्ञा०
१० पद । लोकसंज्ञा—स्वच्छन्दघटितविकल्परूपा लौकिका-
चरिता, यथा—न सन्त्यनपत्यस्य लोकाः, श्वानो—यक्षाः, विष्वा-
देवाः, काकाः—पितामहाः । आचा० १ अ० १ अ० १ उ० ।
अथ निर्वेदी जीवः मोक्षसाधनोद्यमवर्ती लोकसंज्ञायां न
मुह्यति, लोकसंज्ञा हि धर्मसाधनव्याघातकरा आत्मस्थाय्या
ज्ञान, तदुपदेशरूप लोकसंज्ञान्यागाष्टकं विस्तार्यते । लोकः,
मसविधः—नामलोकः—शब्दालापरूपः, स्थापनालोकः—
अक्षरः, लोकनालियन्त्रन्यासरूपः, रूप्यजीवाजीवात्मकः—
द्रव्यलोकः, ऊर्ध्वार्धास्तयग्लक्षणः—क्षेत्रलोकः, समयाव-
ल्याविकालपरिमाणलक्षणः—काललोकः, नगराकाशितुर्ग-
तिरूपः—भवलोकः, औदयिकार्द्रभावपरिणामः—भावलोकः
द्रव्यगुणपर्यायपरिणामनरूपः—पञ्चलोकः । इदं च सर्वमपि
आवश्यकनिर्युक्तिता ज्ञेयम् । अथवा—द्रव्यलोकः—संसाररूपः
अप्रशस्तभावलोकः—परभावकन्वजीवसमूहः, अत्र भवलो-
काप्रशस्तभावलोकस्य संज्ञा न्याज्या, लोकसंज्ञा च नयस-
मकेन धर्माधिष्ठितः परिहरणीयः—

प्राप्तः षष्ठं गुणस्थानं, भवदुर्गाद्रिलङ्घनम् ॥

लोकसंज्ञारतो न स्यात्, मुनिर्लोकोत्तरस्थितिः ॥ १ ॥

प्राप्त इति—मुनिः—संयमा आस्रधाचरितः षष्ठम्—स-
र्वोपरितलक्षणे प्रमत्ताख्यं प्राप्तः, लोकसंज्ञा—लोकैः कृ-
तं तत्कल्पयन् गतानुगतिकतार्तातिरन्त्यत्र रतः—गर्गी
गृहीतप्रदः न स्यात्, लोकैः कृतं तदेव करणीयम् इति मति
निवार्य आत्मसाधनोपायगतः स्यात् । किमुत षष्ठं गुण-
स्थानम् ?, भवः संसारः—स एव दुर्गाद्रिः—विषमपर्वतः तस्य
लङ्घनम्, किं चांशुष्टः मुनिः ? लोकोत्तरस्थितिः—लोकार्ता-
तमर्यादया स्थितः, लोको हि विषयाभिलाषी मुनिः—निष्कामः,
लोकः पुत्रलसंपज्ज्येष्ठत्वमानी मुनिर्ज्ञानादिसंपदा धेष्टः,
अतः किल लोकसंज्ञया किं तेषाम् ? ॥ १ ॥

यथा चिन्तामणिं दत्तं, वठरो बदरीफलैः ।

इहा जहानि मद्गर्भं, तथैव जनरज्जुनैः ॥ २ ॥

यथा चिन्तामणिमिति—यथा येन प्रकारेण कश्चित् वठरः—
मूलः बदरीफलैः चिन्तामणिं दत्तः, तथैव सहः जनरज्जुनैः—
लोककथाप्रभिलाषैः सद्गर्भं द्रव्याखरणतन्वानुभवलक्षणं
'हहा' इति खेदं, जहानि—त्यजति, इत्यनेन जिनभोक्तृश्रुत-
ध्वण्णाहारत्यागादिकं यथा पूजादिना हारयति । उक्तं च—
"त्वत्तः सुदुष्प्राप्तमिदं मयाप्तं, रत्नत्रयं भूमिभवधमेण । प्रमाद-
निद्रावशना गते तत्, कस्याप्रतो नायक ! पूत्करोमि ॥ १ ॥
वेराग्यरङ्गः परवञ्चनाय, धर्मोपदेशो जनरज्जुनाय । वादाय
विद्याध्ययनं च मऽभू—नियद् भुवे हाम्यकरं स्वर्माश ! ॥ २ ॥

लोकसंज्ञामयानद्या मनुस्मृतोऽनुगा न के ।

प्रतिस्मृतोऽनुगस्त्वेको, राजहंसो महामुनिः ॥ ३ ॥

लोकसंज्ञानि—लोकसंज्ञा—लोकार्तीतरूपा महानदी, त-
स्याः अनुस्मृतः—प्रवाहः तस्य अनुगाः अनुयायिनः के
न भवन्ति ? अनेके इत्यर्थः, तत्र प्रतिस्मृतोऽनुगः स-
म्मुखप्रवाहवहारी तु एक एव महामुनिः शुद्धश्रमणः रा-
जहंसनामा इति, तेन लोककटिहृदा बहवो जीवाः, नि-

श्रेष्ठः स्फुरद्भूतत्रयसाधनोद्यतः स एव स्वरूपादुगाभी ।
उक्तं च दशवैकालिके—'अणुसोयपिष्टिषु बहु—जगन्मि
पडिमोयलक्षणेण । पडिमोयमेव अणुः, दायव्यो होउ
कामेण ॥ १ ॥ अणुसोयसुहो लोको, पडिमोओ आत्मो सु-
विहयाणं । अणुसोओ संसारे, पडिमोओ तस्म उत्तारे
॥ २ ॥' तेन मुनिर्लोकसंज्ञानुयायी न स्यात् ॥ ३ ॥

लोकमालम्ब्य कर्तव्यं, कृतं बहुभिर्गव चेत् ।

तदा मिथ्यादृशां धर्मो, न त्याज्यः स्यात्कदाचन ॥ ४ ॥

लोकमालम्ब्य—चेत्—यदि यद् बहुभिः कृतं तत् कस्य
लोकमालम्ब्य एव क्रियते तदा मिथ्यादृशां धर्मः कदाचन
कदापि न त्याज्यः स्यात्, तच्च बहुभिः क्रियमाणायाम्,
स्थवराचरणो लोको बहुतरः, यतः—अनायेभ्यः आर्याः
स्नोकाः, आर्येभ्यः जैनाचारः स्नोकाः, जैनाचारवर्तिषु
जैनपरिणतिपरिणताः स्नोकाः, अतः बहुलोकानुयायी न
भवनीर्यामान ॥ ४ ॥

श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांसो, लोके लोकोत्तरे न च ।

स्नोका हि रत्नवणिजः, स्नोकाश्च स्वात्ममाधकाः ॥ ५ ॥

श्रेयोऽर्थिनो हि भूयांस इति—लोके—वाक्कायवाहं श्रेयो-
ऽर्थिनः—धनस्वजनभुवनवनतनुकल्याणार्थिनः भूयांसः—
प्रचुराः सान्तः, च—पुनः लोकोत्तरं—अमृता—अमरभावा-
विर्भावलक्षणे प्रयत्नमानाः न च—तेर्वात होतिर्निश्चितम्,
रत्नवणिज स्नोकाः, तथा च—पुनः स्वात्ममाधका—
स्व आत्मा तस्य साधका निरावरणवर्तिनपादकाः
स्नोका इति ॥ ५ ॥

लोकसंज्ञाहता हन्त !, नीचैर्गमनदर्शनैः ।

शमयन्ति स्वमत्याग-मर्मघातमहाव्यथाम् ॥ ६ ॥

लोकसंज्ञानि—हन्त—इति खेदः, लोकसंज्ञाहता—लोकसंज्ञा-
व्याकुलाः नीचैर्गमनदर्शनैः—वकीभूतशरीरभूत्यस्तदृष्ट्या
गमनस्य दर्शनं, स्वमत्यागमर्मघातमहाव्यथाम् स्वीयो यः
मत्यागः जैनवृत्तिन्यागः स च लोकरज्जुनाध्यवसायबहु-
लेन मर्मोण घाते लभते, तस्य घातस्य महाव्यथाम्—
महापीडां शमयन्ति—क्षापयन्ति, 'ययं पीडितेन वक्र-
शरीरा भवामः' इति शमयन्ति—कथयन्ति वेति उ-
त्प्रेक्षा, लोकोक्तिमिति त्यागवन्तो जीवा आत्मस्वरूपघात-
का इति ॥ ६ ॥

आत्मसाक्षिकमद्गर्भं मिद्धौ किं लोकयात्रया ? ।

तत्र प्रमत्तचन्द्रश्च, भरतश्च निदर्शनम् ॥ ७ ॥

आत्मोत्त—हे उत्तम ! आत्मसाक्षिकाः—आत्मा एव
साक्षिकः आत्मसाक्षिकः, स चात्मा सम्—शोभनः धर्मः,
तस्य मिद्धौ—निष्पत्ता लोकयात्रया किं ? न किमाप,
लोकानां क्षापनेन किमन्यथे, तत्र प्रमत्तचन्द्रः च—पुनः
भरत इति निदर्शनं दृष्टान्तः, सान्द्रव्यालङ्के काश्यात्म
गौ प्रमत्तचन्द्रस्य नरकगतिबन्धः, अस्मिन् लिङ्गे मोहक-
लोकोलभूतवर्तनताव्यहर्षावृत्तोऽपि भरतः संप्राप्तात्मसाक्षि-
कत्वैकव्यरूपधर्मपरिणतः केयले प्राप, इति आत्मसाक्षिको
धर्मः—धर्म इति दृष्टान्तः, अतः आत्मसाक्षिक एव धर्मः
करणीय इति ॥ ७ ॥

लोकसंज्ञोज्झितः साधुः, परब्रह्मसमाधिमान् ।

सुखमास्ते गतद्रोहः-ममतामत्सरज्वरः ॥ ८ ॥

लोकंति-साधुः-परमात्मसाधनोद्यतः, सुखम् आस्ते-ति-
ष्टति, कथंभूतः साधुः ? लोकसंज्ञोज्झितः-लोकसंज्ञारहितः,
पुनःकिंभूतः ? परब्रह्मणः-शुद्धात्मस्वरूपस्य समाधिः-स्वा-
स्थ्यं तद्वान्-तन्मयः, आत्मज्ञानानन्दमग्नः, पुनः कथंभूतः ?
गतः-नष्टः द्रोहः-मोक्षणशीलो ममता परभावेषु ममका-
रता, मत्सरः-अहंकारः एव ज्वरः-तापो यस्य स, इत्यनेन
कपायकालुष्यरहितः स्वात्मारामः स्वात्मज्ञानी तस्यानुभ-
वयुक्तो मुनिः सुखं तिष्ठति । लोकसंज्ञात्यागं स्वरूपयो-
गभागसुखमग्ना निग्रन्था औद्यिकार्तिन्द्रियसुखं दह्यमान-
स्वगृहप्रकाशवद् मन्यन्ते न सुखमस्ति ॥ ८ ॥ इति व्याख्यानं
लोकसंज्ञात्यागाष्टकम् ॥ अष्ट० २३ अष्ट० ॥ लोकस्य-गृहस्थलो-
कस्य, संज्ञानं-संज्ञा । विषयाभिप्रेतजनितसुखच्छायायाम्,
आत्मा ० १ श्रु० २ अ० ६ उ० । विषयविषयासायाम्, आत्मा ०
१ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

लोगमस्मादय-लोकसंज्ञाहृत-पुं० । लोकसंज्ञाव्याकुले, अष्ट०
२३ अष्ट० ।

लोगमहावभावणा-लोकस्वभावभावना-स्त्री० । लोकस्यभा-
वपरिचयन्तं, ध० ३ अधि० । प्रव० । (लोकस्वभावभावना
'भावणा' शब्दे पञ्चमभागे १७०६ पृष्ठे गता ।)

लोगसार-लोकसार-पुं० । चतुर्दशगज्ज्वात्मकस्य लोकस्य
परमार्थे, आत्मा ० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

अपरापसारप्रकर्षगतिरस्तीति दर्शयन्नुपक्षेपमाह-

लोगस्म उ को सारो, तस्म य सारम्स को द्वयं सारं ? ।

तस्म य सारो सारं, जह जाणमि पुच्छिओ साह ॥ २४४ ॥

लोगस्य-चतुर्दशगज्ज्वात्मकस्य कः सारः ? , तस्यापि
सारस्य कोऽपरः सारः ? , तस्यापि सारसारस्य सारं यदि
जानासि ततः पृष्टा मया कथयेति गाथार्थः ।

प्रश्नप्रतिवचनार्थमाह-

लोगस्म सारधम्मो, धम्मं पि य नाणसारियं धिति ।

नाणं संजमसारं, संजमसारं च निव्वाणं ॥ २४५ ॥

समस्तस्याऽपि लोकस्य तावद्धर्मः सारः, धम्ममपि ज्ञा-
नसारं भवन्ते, ज्ञानमपि संयमसारं संयमस्यापि सारभूते
निव्वानं गमति गाथार्थः ।

उक्ता नामानिषदा निक्षेपः, साम्प्रतं सूत्रानुगमे

सूत्रमुच्चारयितव्यम्, तच्चेदम्-

आवंती कयावंती लोयंसि विपरामुसंति अट्टाए अ-
णट्टाए, एणसु चव विपरामुसंति, गुरु मे कामा,
तओ से मारंते, जओ से मारंते तओ से दूरं, नेव
से अंतो नेव दूरं । (सू०-१४१)

'आवंती' इति यावन्तो जीवा मनुष्या असंयता या-
स्युः, 'के आवंति' इति केचन लोके चतुर्दशगज्ज्वा-
त्मकं गृहस्थान्यतीर्थिकलोके वा पञ्चजीवनिकायान् आ-
रम्भप्रवृत्ता विविधम्-अनेकप्रकारम् विषयाभिर्भाषित-
या परामृशन्ति-उपतापयन्ति, दण्डकशाताडनादिभिर्घात-
यन्तीत्यर्थः, किमर्थं विपरामृशन्तीति दर्शयति-अर्थाय-
१८६

अर्थार्थम् अर्थाद्वा अर्थः-प्रयोजन धर्मार्थकामरूपम्, क-
र्माणां ल्यलोपे पञ्चमी, अर्थमुद्दिश्य-प्रयोजनमुद्देश्य
प्राणिनो घातयन्ति, तथाहि-धर्मनिमित्तं शौचार्थं पृ-
थिवीकायं समारभन्ते, अर्थार्थं कृष्यादि कुर्वन्ति, का-
मार्थमाभरणानि, एवं शेषेष्वपि कार्येषु यथायोगं घा-
त्यम्, अनर्थाद्वा-प्रयोजनमनुद्दिश्य तच्छीलतयैव मृ-
गयाद्याः प्राण्युपघातकारिणीः क्रियाः कुर्वन्ति, तद्वध-
यान्नर्थाद्वा प्राणिनो हत्वा एतेष्वेव पञ्चजीवनिकाय-
स्थानेषु विविधम्-अनेकप्रकारं सूक्ष्मवादपर्याप्तकापर्याप्त-
कारिभेदेन तानि केन्द्रियादीन् प्राणिनस्तुपघातकारिणः
परामृशन्ति, तान् प्रपीड्य तेष्ववानेकश उत्पद्यन्त इति
यावत्, यद्विधा-तत्पञ्चजीवनिकायबाधाऽवाप्तं कर्म ते-
ष्वेव कार्येष्वप्य तै तैस्तैः प्रकारैरुदीर्णं विपरामृशन्ति-
अनुभवन्तीति । नागार्जुनीयास्तु पठन्ति-"जायति के
लोपं लुक्कायवह समारभन्त अट्टाए अणट्टाए वा" इत्यादि
गतार्थम्, स्याद्-असौ किमर्थमवविधानि कर्माणि कुरुत
यान्यस्य कायगतस्य विपच्यन्ते ? , तदुच्यते 'गुरु मे
कामा' 'मे' तस्य-अपरमार्थविद्ः काम्यन्त इति कामा-
शब्दादयस्ते गुरुवो दुस्त्यज्जवान्, कामा ह्यपरमस्वैरन-
वासपुण्योपचयैरुल्लङ्घयितुं दुष्कर्मित्यतस्तदर्थं कार्येषु प्र-
वर्तन्ते, तत्प्रवृत्तौ च पापोपचयस्तदुपचयाच्च यस्यानदा-
ह-ततः-पञ्चजीवनिकायविपरामृशन्ति परमकामगुरु-
त्वाच्छासो मरणं मारः-आयुषः क्षयस्तस्यान्तर्वर्त्तते,
मृतस्य च पुनर्जन्म जन्मनि चावश्यभावी मृत्युर्ग्वं जन्म-
मरणान् संसारोदन्वति मज्जनोन्मज्जनरूपाश्च भुच्यन्ते ।
ततः किमपरामृत्याह-'जओ से' इत्यादि, यतोऽसौ
मृत्योर्गन्तस्ततोऽसौ दूरं परमपदोपायात् ज्ञानादिप्रयाग-
तत्कार्याद्वा मोक्षाद्, यदि वा-सुखाधी कामाश्च परित्य-
जति, तदर्पागत्याग च मारान्तर्वर्त्ती, यतश्च मारान्तर्वर्त्ती
तसौ जातिजगमरणरोगशोकाभिभूतत्वादसौ सुखाद् दूरं ।
यस्मादसौ कामगुरुस्तद्गुरुत्वात्मारान्तर्वर्त्ती तदन्त-
र्वर्त्तिव्यात्किंभूतो भवतीत्यत आह-'नेव से' इत्यादि,
नेवासौ विषयसुखस्यान्तर्वर्त्तते, तदभिलाषापरित्यागाच्च
नेवासौ दूरं, यदि वा-यस्य गुरुवः कामाः स कि-
मर्मणोऽन्तर्वर्त्तिवर्त्तते प्रश्नाद्यसरे सत्याह-'नेव से' त्यादि,
नेवासौ कर्मणोऽन्तः-मध्ये भिन्नप्रस्थित्यात्संभावितावश्यभा-
विकर्मक्षयोपपत्तेः, नाप्यसौ दूरं देशान्कोटीकोटिकर्म-
स्थितिकत्वात्, चाग्निवायामावपि नेवान्तर्ग्वं च दूरं इत्य-
तरुल्लभ्यते वक्ष्यम्, पूर्वोक्तादेव कारणार्थात् । अथवा-यं
दं प्राणाय किमसावन्तभूतः संसारस्याहोस्विर्द्धाहवर्त्तते
इत्याशङ्क्याह-'नेव से' इत्यादि, नेवासौ संसारान्तः
घातिकर्मक्षयात्, नापि दूरं अद्यापि, भवोपमार्हिकर्मस-
ङ्गावादिनि ।

यो हि भिन्नप्रस्थितो दूरापाघातमस्यकत्वः संसारारा-
तीयतीरवर्त्ती स किमध्यवसायी स्यादित्याह-

से पासइ फुसियमिव कुसगं पणुअं निवइयं वाए-
रियं, एवं बालस्स जीवियं मंदम्म अविषाणओ,
कूगइ कम्माइ बाले पकुवमणे तेण दुक्खेण मूढे

विपरिआसमुग्रह, मोहेण गवम् मरणाह एह, एत्थ मोहे पुणो पुणो । (सू०-१४२)

'स पासह' इत्यादि, स—अपगतमिध्यात्वपटलः स-
म्यक्त्वप्रभावावगतसंसारमात्रं पश्यति— दृशिरुपलब्धि-
क्रिय इत्यत उपलभते—अवगच्छति, किं तत् ?— 'फुस-
र्यामव, सि—(इत्यादिपदानां व्याख्या 'जीविय' शब्द च-
तुर्थभागे १५६५ पृष्ठे गता ।) नाप्यसौ तदभिकाङ्क्षति अ-
तो बालप्रवणम्, यतो—अज्ञः, स चाज्ञानत्वादेव जीवितं
बहु मन्यते यत एव बालोऽत एव मन्दः सत्संशयेकापटुः,
यत एव बुद्धिमन्दोऽत एव परमार्थं न जानाति, अतः पर-
मार्थमार्थजानत एवम्भूतं जीवितमित्येवं पश्यति । परमार्थम
जानंश्च यत्कुर्यात्तदाह— 'कुर्याणि' इत्यादि, कुर्याणि—
निर्व्यानि निरनुकोशाणि कर्माणि—अनुष्ठानानि हि-
सानृतस्तयादीनि सकललोकचमत्कारिकारिणि अष्टादश
वा पापस्थानानि बालः—अज्ञः प्रकर्षेण कुर्याणः, " कर्त्र-
भिर्भावे क्रियाफले " आत्मेनपदविधानात्तस्यैव तत्क्रिया-
फलविपाकं दर्शयति—तेन-कर्मकर्मविपाकापादितेन दुः-
खेन मूढः— किंलब्धयताऽऽकुलः केन कृतंन ममैत-
द्दुःखमुपशमं यायादिति मोहमोहितो विपर्योसमुपैत—
यदेव प्राप्युपधातादि दुःखोत्पादने कारणं तदुपशमाय त-
देव विदधातीति । किंच— 'मोहेण' (इत्यादि पदानां व्या-
ख्या 'मोह' शब्दे पञ्चमभागे ४५६ पृष्ठे गता ।) ततश्च न
यावद्विशिष्टज्ञानोत्पत्तिः संवृत्ता न तावत्कर्मशमनाय प्रवृ-
त्तिः स्यात्, नैव दोषः, अर्थसंशयनापि प्रवृत्तिदर्शनादिति ।
आह च—

संसयं परिआणओ संसारे परिआए भवइ, संसयं
अपरियाणओ संसारे अपरिआए भवइ । (सू०-१४३)

'संसय' इत्यादि, संशयः—उभयांशावलम्बा
प्रतीतिः संशयः, स चायं संशयोऽनर्थसंशयश्च । इह
कार्यो—मोक्षो मोक्षोपायश्च, तत्र मोक्षे न संशयोऽस्ति,
परमपदमिति प्रतिपादनात्, तदुपायं तु संशयेऽपि
प्रवृत्तिर्भवत्येव, अर्थसंशयस्य प्रवृत्त्यङ्गत्वात् । अनर्थस्तु
संसारः संसारकारणं च, तत्सन्देहेऽपि निवृत्तिः स्यादेव,
अनर्थसंशयस्य निवृत्त्यङ्गत्वात्, अतः संशयमर्थानर्थगत परि-
जानतो हेयोपादेयप्रवृत्तिः स्यादित्येतदेव परमार्थतः संसा-
रपरिज्ञानमिति दर्शयति—तेन संशये परिजानता संसार-
अतुर्गतकः तदुपादानं वा मिध्यात्वाविरत्यादि अनर्थरूप-
तया परिज्ञातं भवति अपरिज्ञया, प्रत्याख्यानपरिज्ञया तु
परिहृतमिति । यस्तु पुनः संशयं न जानाति स संसारमपि
न जानातीति दर्शयितुमाह— 'संसयं' इत्यादि, संशयं—
सन्देहं द्विविधमन्यपरिजानतो हेयोपादेयप्रवृत्तिर्न स्यात्,
तदप्रवृत्तौ च संसारेऽनित्याशुचिरूपे व्यसनोपनिषातबहु-
लो निःसारे न ज्ञातो भवति ।

कुतः पुनर्गताश्चीयते ? यथा तेन संशयेवेतिना संसारः—
परिज्ञात इति ? किमत्र निश्चयः ?, संसारपरिज्ञानका-
र्यावस्त्युपलब्धेः, तत्र सर्वविरतिप्रज्ञां विरतिं निर्वि—

दिशुराह—

ज छेए मे मागारियं न भवइ, कइ एवमविद्याणओ

विइया मंदस्म बालया, लद्धा दुरत्था पडिलेहाए आग-
मिच्छा आणविजा अणासेवणय ति वेमि । (सू०-१४४)

'ज छेए' इत्यादि यश्चेको—निपुण उपलब्धप्राप्त्यापः
सः 'सागारियं' इति मैथुनं न संवत मनोवाकायकर्मभिः,
स एव यथार्थास्थितसंसारवेदी, यस्तु पुनर्मोहनीयोदयात्पाश्व-
स्थातिः तत्संवत, संविता च सातगौरवभयात् किं कुर्या-
दित्याह— 'कटटु' इत्यादि, रहसि मैथुनप्रसङ्गे कृत्वा पुन-
र्गुर्वादिना पृष्ट, सन्नपलपति तस्य चैवमकार्यमपलपतोऽवि-
ज्ञापयतो वा किं स्यादित्याह— 'विइया' इत्यादि, मन्द-
स्म—अबुद्धमत एकमकार्यासंवनमित्य बालता—अज्ञानता,
द्वितीया तदपहयने मृषावादः तदकरणतया वा पुनरनुत्था-
नामिति, नागाजुनीयाम्नु पठन्ति— " ज खलु विमणं सेवइ
संविता वा णालोएइ, परेण वा पुट्ठा निहएइ, अहवा-
तं परं सणण वा दासेण पविट्ठयेण वा दोसेण उयलि-
पिज्ज' इति " सुगमम् । यद्येवं ततः किं कुर्यादित्याह—
'लद्धा इ' इत्यादि; लब्धानपि कामान् 'दुरत्थे' इति
बहिर्ध्वज्जुलकादिवत्तद्विपाकं प्रत्युपेक्ष्य चित्ताद्विहः कु-
र्यात्, यदि वा—दुराशब्द—आपशब्दार्थे, रूपागमः सु-
ख्यन्येन द्वितीयार्थे प्रथमा, ततोऽयमर्थो—लब्धानप्यर्थ-
न्ते—अभिलषन्त इत्यर्थाः—शब्दादयस्तानुपगतानपि त-
द्विपाकद्वारेण प्रत्युपेक्ष्य—पर्यालोच्य ततः आगम्य ज्ञा-
त्वा दुरन्तं शब्दादिविषयानुपक्रमं, क्वाप्रत्ययस्योत्तराकि-
यामव्यपेक्षत्वात्तां दर्शयति—तदनासंवनतया परानाज्ञापये-
त्, स्वतोऽपि परिहरेदिति, एतदहं ब्रवीमि येन मया पूर्वार्थे
व्यावर्गेणमकारि स एवाहमव्यवच्छिन्नसम्यग्ज्ञानप्रवाहः,
शब्दादिविषयस्वरूपोपलम्भात् समुपजानतजिनवचनसंभ-
वति । एतच्च वक्ष्यमाणं ब्रवीमीति ।

तदाह—

पामह एंगे रूवेमु गिद्धे परिणिज्जमाणे, इत्थ कामे पुणो
पुणो, आवंती केयावंती लोयंसि आरंभजीवि, एणसु चव
आरंभजीवी, इत्थ वि बाले परिपच्चमाणे रमइ पावहिं
कम्महिं अमरणे मरणं ति मज्जमाणे । (सू०-१४५ X)

'पामह' इत्यादि, हे जनाः ! पश्यत ययमेकान्तपुष्ट-
र्माणां, बहुवचननिर्देशादाद्यर्थो गम्यते, रूपेषु—रूपादि-
ध्वान्द्रयवर्णेषु निःसारकटुकलेषु गृहान्—अध्युपपन्नान्
मतः इन्द्रियविषयाभिमुखं संसारारंभमुखं वा तरकाद्व्यात-
नास्थानकेषु वा परिणीयमानान् प्राणिन इति । ते च विषय-
गृह्यन्व इन्द्रियवशगाः संसारणेषु किमाप्नुयुर्गित्याह—
'एत्थ कामे' इत्यादि, अत्र—अस्मिन् संसारे वृषीकवशगः
सन् कर्मपरिणतिरूपान् स्पशान् पौनःपुन्येन—आवृत्त्या
तानेव तेषु तेष्वेव म्यानपु प्राप्नुयादिति । पाठान्तरं वा—
'एत्थ मोहे पुणो पुणो' अत्र—अस्मिन् संसारे मोह-
अज्ञानं चारित्रमोहं वा पुनः पुनर्भवतीति । कोऽसावयमभूतः
स्यादित्यत आह— 'आवंती' इत्यादि, यावन्तः केचन लोके-
गृहस्थलोके आरम्भजीविनः—सावधानुष्ठानस्थितिकाः, ते
पौनःपुन्येन दुःखान्यनुभवेयुरिति । येऽपि गृहस्थाश्रिताः
सारम्भास्तीर्थिकादयस्तपि तद्विषयभाजिन इति दर्शयति—
'एणसु' इत्यादि, एतेषु सावधारणप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु शरी-

इयापनार्थं वर्त्तमानस्तीर्थिकः पार्श्वस्थाद्विधा आरम्भजीवी-
सावधानुष्ठानवृत्तः पूर्वोक्तदुःखभाग भवति । आस्तां ताव-
द् गृहस्थः तीर्थिको वा, याऽपि संसाराण्यवनटदशमवाप्य
सम्यक्चरणं लब्ध्वाऽपि मौलिककारणं विगतपरिणामं
सफलतामनीत्वा कर्मोदयात् सोऽपि सावधानुष्ठायी स्या-
दित्याह—‘ एतं वि बाले ’ इत्यादि अत्र-अस्मिन्पद-
व्यप्रीतसंयमाभ्युपगमे बालो-गगद्वेषाकुलितः पारतप्यमा-
नः पारपच्यमानो वा विषयपिपासया रमते कैः ?-पापैः
कर्मभिः, विषयार्थं सावधानुष्ठानं धृतिं विधत्ते, किं कुर्वन्
इत्याह—‘अस्मरणं’ मित्यादि, कामाग्निना पापैर्वा कर्मभिः
पारपच्यमानः सावधानुष्ठानमशरणमेव शरणमिति मन्यमा-
नो भोगेच्छाऽज्ञानमिच्छाच्छादिनदृष्टिविषयैः सन् भूयो
भूयो नानारूपा वेदना अनुभवंति । आस्तां तावद्व्य-
प्रवज्याभ्युपेत्य कचिद्विषयपिपासार्तास्तास्तान् कल्का-
चागनाचरन्तीति दर्शयितुमाह—‘ इहमेगसि ’ मित्यादि,
(आचा०) (सूत्रम् ‘ एगचरिया ’ शब्दे तृतीयभागे ७ पृष्ठ
गतम् ।) (अत्रस्था चारुक्लृप्त्यतानिर्युक्तिः ‘ चार ’ शब्दे तृती-
यभागे ११७२ पृष्ठ गता ।)

एकचर्याप्रतिपक्षोऽपि सावधानुष्ठानाद्विरेतरभावाच्च न
सुनिर्गत्युक्तम्, इह तु तद्विपर्ययेण यथा मुनिभावः स्यात्-
याच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकम्यादिसूत्रम्-

आवन्ती केयावन्ती लोए अणारंभजीविणो तेसु,
एत्थोवरणं तं भोममाणे, अयं संधीति अदक्खु, जे इमस्स
विग्गहस्स अयं खणे ति अन्नमी एम मंग आरिएहि
पवेइए, उट्टिए नो पमायए, जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं,
पुढो छंदा इह माणवा पुढो दुक्खं पवेइयं से अविहिममाणे
अणवयमाणे, पुढो कामे विपणुन्नए । (सू० १४६)

यायन्तः—कचन लोके—मनुष्यलोके अनारम्भजीविनः—
आरम्भः—सावधानुष्ठानं प्रमत्तयोगो वा, उक्तं च—‘ आदा-
णे निकम्बेधे, भासुस्संगे अट्ठाणगमणादि । सव्वो पमत्तजोगो,
जमणस्स वि होइ आग्गो ॥ १ ॥ ’ तद्विपर्ययेण स्वना-
रम्भस्तेन जीवितुं शीले येषामित्यनारम्भजीविनो-यतयः स-
मस्तारम्भनिवृत्ताः तेष्वेव-गृहस्थे पुत्रकलत्रस्वशरीराद्य-
र्णमारम्भप्रवृत्तेष्वनारम्भजीविनो भवन्ति, एतदुक्तं भवान्-
सावधानुष्ठानप्रवृत्तेषु गृहस्थेषु देहसाधनार्थमनवधारम्भ-
जीविनः साधवः पञ्चाधारपङ्कजवाञ्छलेषा एव भवन्ति ।
यद्येवं ततः किमित्याह—अत्र-अस्मिन् सावधारम्भे कर्त्त-
व्यं-उपरतः—सङ्कुचितगात्रो, वाऽऽर्हते धर्मे व्यवस्थितपा-
पारम्भात्, किं कुर्यात् स ?-तत्-सावधानुष्ठानायातं कर्म
क्रोशयन्—क्षपयन् मुनिभावं भजत इति । किमभिमन्वाया-
त्रोपरतः स्यादित्याह—‘ अयं संधी ’ इत्यादि, अविर्वास्त-
कर्मका अप्यकर्मका धातवः, यथा पश्य मृगो धावति,
एवमत्राप्यद्राक्षीदित्येतत्क्रियायोगेऽप्ययं सन्धिर्गतिः प्रथमा
कृतंति, ‘ अयं ’ मिति प्रत्यक्षगोचरापन्न आर्यक्षेत्रसुकुलो-
त्पत्तीन्द्रियनिवृत्तिश्चक्रासंवेगलक्षणः सन्धिः—अवसरो मि-
थ्यावक्ष्यानुदयलक्षणो वा सम्यक्वाचार्त्तहेतुभूतकर्मवि-
वरलक्षणः सन्धिः, शुभाध्ययसायसन्धानभूतो वा सन्धि-

रित्येषं स्वान्मनि व्यवस्थापितमद्राक्षोद्भवानित्यन्तः क्षणम-
प्येकं न प्रमादयेत् न विषयादिप्रमादवशात् भूयात् । कश्च
न प्रमत्तः स्यादित्याह—‘ जे इमस्स ’ इत्यादि, य—इति उप-
लब्धतत्त्वः अस्य—अध्यक्षस्य विशेषणं गृह्यत अननाष्ट-
प्रकारं कर्म तद्धेतुशरीरविशेषं वाह्येन्द्रियेण गृह्यत इति
विग्रहः—आचारिकं शरीरं तस्य अयम्-वात्तमानिकक्षणः
एवम्भूतः सुखदुःखान्यतररूपश्च गतः एवम्भूतश्च भावी-
त्येषं यः क्षणान्वेषणशीलः सोऽन्वेपी सदाऽप्रमत्तः स्या-
दिति । स्वप्नोपकारार्गहाराथमाह—‘ एम मंगे ’ इत्यादि,
एय—अनन्तराङ्गो मार्गो-मोक्षपथः आर्यैः-सर्वहेयधर्म्मार्ग-
तीयनीरवार्त्तिभिस्तीर्थकरगणधरैः प्रकषणादौ वा वेदि-
तः—कथितः प्रेषादित इति । न केवलमनन्तराङ्गो वक्ष्य-
माणश्च तीर्थकरैः प्रेषादित इति, तदाह—‘ उट्टिए ’ इत्यादि,
सन्धिप्रधिगम्योन्विता धर्मचरणाय क्षणमप्येकं न प्रमादयेत्
किं चापरमाधिगम्येत्याह—‘ जाणित्तु ’ इत्यादि, ज्ञात्वा प्रा-
णिनां प्रत्येकं दुःखं तदुपादानं वा कर्म तथा प्रत्येकं सानं
च-मन आह्लादि ज्ञात्वा समुत्थिता न प्रमादयेत् न केवलं
दुःखं कर्म वा प्रत्येकम्, तदुपादानभूतोऽध्यवसायोऽपि प्रा-
णिनां भिन्न एवेति दर्शयितुमाह—‘ पुढो ’ इत्यादि, पृथग-
भिन्नः छन्दः—अभिप्रायो येषां ते पृथक्छन्दाः, नानाभूतय-
न्धाध्यवसायस्थाना इत्यर्थः, ‘ इह ’ इति संसारं संवित्तेके
वा के ते ?—मानवाः—मनुष्याः, उपलक्षणार्थं वादन्येऽपि
संज्ञानां पृथक्सेकल्पत्वाच्च तत्कार्यमात्रं कर्म पृथग्व, त-
त्कारणमपि दुःखं नानारूपमिति । कारणभेदं कार्यभेदस्य
अवश्यंभावितादिति अतः पूर्वोक्तं स्मारयन्नाह—‘ पुढो इ-
त्यादि, ततोपादानभेदाद् दुःखमपि प्राणिनां पृथक् प्रेषादितम्,
सर्वस्य स्वकृतकर्मफलश्वरत्वात् नान्यकृतमन्य उपभुङ्क्ते
इति, एतन्मत्वा किं कुर्यादित्याह—‘ से ’ इत्यादि, सः—अना-
रम्भजीवी प्रत्येकसुखदुःखाध्यवसायी प्राणिनो विविधैरुपा-
यैरहिमन् तथा—अनपवदन्—अन्यथैव व्यवस्थितं वस्त्वस्यथा
वदन्नपवदन् नापवदन् अनपवदन्, मृगवादिमनुष्यान्वयार्थः,
पश्य च त्वं तस्यापि प्राकृतत्वादायत्वाद्वा लोपः, एव प-
रस्वमगृह्णादित्याद्यप्यायोज्यम् । एतद्विधायी च किमपरं
कुर्यादित्याह—‘ पुढो ’ इत्यादि, स एवमप्यनव्यवस्थितः
सन् यथागृहीतप्रतिज्ञानिर्वहणोद्यतः स्पृष्टः परीपहोपस-
र्गैस्तान्-तत्कृतान् शीतोष्णादिस्पर्शान् दुःखस्पर्शान् वा त-
त्साहिष्णुतया अनाकुलो विविधैरुपायैः—प्रकारैः संसारासा-
रभावनादिभिः प्रयेत्, तत्प्रेरणं च सम्यक् सहनम्, न त-
त्कृतया दुःखात्मिकयाऽऽन्माने भावेर्यादिति यावत् ।

यो हि सम्यक्करणतया परीपहान्स्नेहतः स किंगुणः स्यादित्याह-

एम समिया परियाए, वियाहिए, जे असत्ता पावेहि
कम्महि उदाहु ते आयंका कुमति, इति । (सू०-१४७+)

एयः—अनन्तराङ्गो यः परीपहणां प्रणोदकः, ‘ समिया ’
सम्यक् शमिता वा शमोऽस्यास्तीति शमी तद्भावः शमिता,
पर्यायः—प्रवज्या सम्यक् शमितया वा पर्यायः—प्रवज्याऽस्येति
विगृह्य बहुरादिः स सम्यक्पर्यायः शमितापर्यायो वा व्या-
ख्यातो नापर इति । तदेवं परीपहोपसर्गादोभयतां प्रतिपाद्य
व्याधिर्माहिष्णुतां प्रतिपादयन्नाह—‘ जे असत्ता ’ इत्यादि, ये
अपाकृतमदनतया समत्तुणमणिलेप्टकाञ्चनाः समतापञ्चाः

लोगसार

पापेषु कर्मस्वसक्ताः—पापापादानुष्ठानान्तरा 'उवाहु'-
कथाचित्तान् तथाभूतान् साधून् आनङ्गा-आशुजीविताप
हार्णः शूनादयो व्याधिविशेषा स्पृशन्ति-अभिभवन्ति
पीडयन्ति । यदि नामैवं ततः किमित्याह— इति उवाहु
इत्यादि (मूलसूत्रम् 'तिथ्यय' शब्दश्चतुर्थभागे २२६-
पृष्ठे गतम् ।) इति एतद्व्यपन्नमुदाहरणान् व्याकृतवान्,
कोऽसौ?—धीरो-धीः-बुद्धिः तथा राज्ञे, स च तीर्थकृद्
गणधरो वा, किं तदुदाहरणम्?, तैगान्तैः स्पष्टः सन् तान्
स्पर्शान्-दुःखानुभवान् व्याधिविशेषापादान्ध्यासयेत्-
सहेत । किमाकलयित्याह— 'स पुण्य' मित्यादि, स स्पष्टः
पीडितः आशुकार्गभगतैरेतद्भाषयन्, यथा—पूर्वमप्येतद्-
अस्मान्निवेदनीयविपाकजानेन दुःखमयैव मोहव्यम्, पश्चाद्
प्येतन्मयैव सहनीयम् : यतः—संसारोदग्निवर्षती न विद्यते
एवाम्ना यस्यास्मान्निवेदनीयविपाकापादिना रोगानङ्गा न
भवेयुः, तथाहि—कवलिनोऽपि मोहनीयादिघातचतुष्टय-
यादुष्पञ्चानम्य वेदनीयसङ्गायेन तदुदयात्तत्सम्भव इति, य-
तश्च—तीर्थकर्मप्येतद्दृष्ट्वा स्पष्टनिधर्मानकाचनावस्थायात् क-
र्मावश्यं षष्ठं नान्यथा तन्मोक्ष, अतोऽन्यथाप्यस्मान्निवे-
दनीयादयः सन्तकुमारदृष्टान्तेन मयैवन्त्सोढव्याप्त्याकलय-
नोद्धाजितव्यमिति । उक्तं च— "स्वकृतपापगतानां दुर्नयानां
विपाकः, पुनरपि सहनीयोऽन्यत्र ते निर्गुणस्य । स्वयमनुभव-
तोऽसौ दुःखमोक्षाय सद्यो, भवशतगतिहेतुर्जायतेऽनिरुद्ध-
तस्तं ॥ १ ॥ " अपि च—एतदीदृशकं शरीरं सुखिगम्योष
धरसायनागुपवृद्धिर्न मृमयाऽऽमपटादापि निःसारतरे सद्य-
था सदा विशुद्धिर्वात दर्शयन्नाह— 'भिदुरधम्म' मित्या-
दि, यदि वा—पूर्वं पश्चादप्येतदीदृशकं शरीरं वक्ष्यमाणधर्म-
स्वभावाभित्याह— 'भिदुरधम्म' मित्यादि, स्वयमेव भिद्यन्-
इति भिदुरः स धर्मोऽस्य शरीरस्य इति भिदुरधर्मस्य, इद-
मादृशकं शरीरं सुपापितमाप-वेदनादयान्छुगेद्वचचक्रुः
प्रभृत्यवयवेषु स्वत एव भिद्यन् इति भिदुरम्, तथा विध्वंस-
नधर्मं पाणिपादाद्यवयवविध्वंसनान्, तथा अवश्यंभावमे-
भावेन त्रियामान्तं सूर्योदयवत् ध्रुव न तथा यत्तदध्वम त-
था अप्रच्युतानुपपन्नस्थैरकस्यभावतया कूटस्थानित्येव
व्यवस्थितं सन्नित्यम्, नैव यत्तदनिर्णयमिति, तथा तेन तेन
रूपेणादकधारावच्छब्दवृत्तीति शाश्वतम्, ततोऽन्यदशाश्व-
तम्, तथाप्राहारापभोगतया धृत्युपपन्नमादृशकशरीरवर्ग-
णापरमाणुपञ्चयास्य, तदभावेन तद्विचटनादपचयः, चयाऽ-
पचयो विद्यते यस्य तच्चयापचायकम्, अत एव विविधः परि-
णामः—अन्यथाभावात्मको धर्मः—स्वभावा यस्य तद्विपरिणा-
मधर्मम् । यतश्चैवभूतमिव शरीरकमतोऽस्योपरि कोऽनुव-
न्धः, का मूर्च्छा? नास्य कुशलानुष्ठानमृतेऽन्यथा साफल्यम-
न्यतदेवाह— 'पासह' इत्यादि, पश्यन्तेन—पूर्वोक्तं रूपमन्धि
भिदुरधम्मोद्याप्राप्तोदागिकं पञ्चान्द्रयानवृत्तिलाभावसरात्म-
कम्, हृष्टा च विविधातदुजानतान् स्पर्शान्ध्यासयेदिति ॥
एतदपश्यन् यस्यात्तदाह—सम्यगुपेक्षमाणस्य—पश्यतो-
ऽनित्यताप्राप्तमिव शरीरमित्येधमवधारयतो नास्ति मार्ग
इति सम्बन्धः, किं च—आह अभिविधौ समस्तपापार-
म्भेभ्य आत्मा आयत्यते-आनयस्यते यस्मिन् कुशलानु-
ष्ठाने वा यन्तवान् कियत् इत्यायतने-ज्ञानाद्विषयम् एकम्
आद्वितीयमायतनमेकायतने तत्र एतस्तरय, इति च—इ-

ह-शरीरे जन्मनि वा विविधे परमार्थभावनया शरीरा-
नुबन्धान् प्रमुक्तो-विप्रमुक्तस्तस्य नास्ति—न विद्यते,
कोऽसौ?—मार्गो-मरकात्तर्यङ्गमनुष्यगमनपद्धतिः, वर्तमान-
सार्माप्य वर्तमानदर्शनाच्च भविष्यतीति नास्तीत्युक्तम्,
यदि वा—तस्मिन्नेव जन्मनि समस्तकर्मसंयोगपक्षेनास्ति
मरकादिमार्गः, कस्यैतद् दर्शयति—विरतस्य-द्विसाधाश्र-
वहारभ्यो निवृत्तस्य, इतिरर्गधिकारपरिसमाप्तौ, ब्रवीमी-
ति पूर्ववत्, सुधर्मस्वाभ्यात्मानमाह, यद्गवता वीरघ-
ईमानस्यामिना विद्यमानेनार्थानुपलभ्य वाग्बोर्गनाह तव-
हं भवतां ब्रवीमि, न स्वमतिविरचनेनेति । (आत्मा०)
(अचिरतवाची परिग्रहयानिति 'परिग्रहाद्यत' शब्दे
पञ्चमभागे ४६७ पृष्ठे गतम् ।)

आवंती केयावंती लोयमि अपरिग्रहावंती एणमु चेव
अपरिग्रहावंती, सोच्चावई मेहावी पंडियाण निमामि-
या समियाण धम्मे आरिण्हि पवइण जहिन्थ मए
मंधी भोसिण एवमस्यथ संधी दुजोमए भइ, त-
म्हा वेमि नो निहणिज वीरियं । (सू०-१५१)

यावन्तः केचन लोकेऽपरिग्रहवन्तो विरता यतय इत्यर्थः,
ते सर्वे एतेष्वेव अल्पादिषु द्रव्येषु त्यक्तेषु सन्स्वपरिग्रह-
वन्तो भवन्ति, यदि येतेष्वेव पटान् जायन्तिकांथेषु ममत्वा-
भावात्परिग्रहा भवन्ति । स्यात्, कथमपरिग्रहभावः स्या-
दित्याह— 'सोच्चा' इत्यादि, 'वइ' इति सुख्यत्ययेन हि-
नीयार्थे प्रथमा, अतो वाचं—तीर्थकगङ्गामागमरूपां भू-
त्वा—आकर्ण्य मेधावी—मर्यादाव्यवस्थितः सधृतिर्को
हेयोपादेयपरिहारप्रवृत्तिः, तथा परिग्रहतानां गवध-
राचार्यानीनां विधानयमात्मकं वचनं निशम्य सच्चि-
र्माचक्षपरिग्रहपरित्यागादपरिग्रहो भवति । स्यादितम् '
कदा पुनरुपप्राप्तगवधराज्ञानानां तीर्थकृतां वाग्योगो भ-
वति येनास्मावाकर्ण्यते? उच्यते—धर्मकथाऽवसरे, कि-
म्भूतस्तैः पुनर्धर्मः प्रवेदित इत्यारकापनोदार्थमाह 'स-
मिय' इति समता—समशशुमित्रता तथाऽऽर्थधर्मः प्रव-
दित इति । उक्तं च— "जो खंदेण गाहुं, आलिपइ
वा सिगावमच्छेत्ति । संथुणइ जो अ गिदति, महोस-
णा तन्ध समभावा ॥१॥ " यदिवा—आर्येषु—देशभावाच्च-
रिप्राऽऽर्थेषु समतया भगवता धर्मः प्रवेदित, तथा
चोक्तम्— "जहा पुणस्स कथइ तहा तुच्छस्स क-
थइ" इत्यादि, अथवा—शमितो भावः शमिता तथा स-
वेदधर्मोरागीयवन्तिभिः आर्यैः प्रकषेणादा वा धर्मो
वेदितः—प्रवेदितः, इन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमन तीर्थकृद्भिर्धर्मः
प्रज्ञापित इति यावत् । स्याद्—अन्येरपि स्वाभिप्रायेषु
धर्मो, प्रवेदिता एवेत्यतस्तद्व्युदासार्थं भगवानेवाह—
'जहन्थ' इत्यादि, सदेवमनुजायां पर्याद भगवानेवमाह-
यथाऽत्र मया ज्ञानादिको मोक्षमन्त्रः 'भोसिओ' इति स-
यिम इति, यदिवा—अत्र-अस्मिन् ज्ञानवशेनचार्गिप्राप्त-
के मोक्षमार्गे समभावान्मके इन्द्रियनोऽन्द्रियोपशमरूपे
मया—मुमुक्षुणा स्थित एव सन्धाने सन्धिः कर्ममन्त-
तिः, सन्धीयत इति वा भवाद्भयान्तरमनेनेति भन्धि-
चष्टप्रकारकर्मसन्ततिरूपः, स भोषितः—क्षपितः अतो

य एव तीर्थकाङ्क्षमूर्तोऽर्भाहतः स एव मोक्षमार्गो नाऽ-
पर इत्येतदेवाह—यथाऽत्र मया सन्धिर्भोक्तव्यः एवमन्यत्र
अन्यतीर्थिकप्रणीते मोक्षमार्गे सन्धिः कर्मसन्ततिरूपः
बुद्धौष्या भवति-बुद्ध्या भवति , अनमोर्चनतया त-
दुपायाभावात् , यदि नाम भगवताऽत्र कर्मसन्धिर्भोषि-
तस्ततः किमित्याह—यस्मादस्मिन्नेव मार्गे व्यवास्थितेन
मयाऽपि विकृष्टतरेण तपसा कर्म क्षापितं ततोऽ-
न्योऽपि मुमुक्षुः संयमानुष्ठाने तपसि च धीर्यं नो निह-
न्यात् नो निगृह्येद् अनिगृहितबलवीर्यो भूयाद् एतदहं
ब्रवीमि परमकाण्ठयाकुष्ठहृदयपरहितकोपदेशदायीत्येतद्वी-
रवर्द्धमानस्यास्याह, सुधर्मस्वामी स्वशिष्याणां कथयति स्म ।
(आचा०) (अग्रतनसूत्राणि ' धम्म ' शब्दं चतुर्थे-भागे
२६७३ पृष्ठं गतानि ।)

सदाऽऽचार्यसंविना भवितव्यम् , आचार्येण च ह्योपमे-
न भाव्यम् , तदन्तर्वासना च तपःसमयगुणेन निःसंज्ञं
च विहर्षेव्यमिति , एतन्प्रतिपादनसम्बन्धेनायातस्यास्था-
दशकस्यादिमूत्रम्—

मे वेमि, ते जहा—अविहरणं पटिपुणं समसि भोमे
चिद्विदं उवमेनणं सारक्खमाणं, मे चिद्विदं सोयसज्झ-
णं मे पाम सच्चञ्चो गुते, पाम लेए महेभिणो जे य
पज्जाणमंता पवुद्धा अरम्मोवरया मम्ममेयंति पामह,
कालस्स केणिए परिच्चयंति नि वेमि । (सु०-१६०)

' स ' शब्दस्तच्छब्दार्थः, यद्गुण आचार्यो भवति तदहं
तीर्थकरोपदेशानुसारणं ब्रवीमि, तद्यथेति वाक्योप-
न्यासाधेः, आपशब्दो भङ्गसमुच्चयाधेः, ते चामो भङ्गा-
पको ह्यो— जलाशयः परिगलःस्रोताः पर्यागलःस्रो-
ताश्च, सीतासीतोदाप्रवाहहृदयतः, अपरस्तु परिगलःस्रो-
ताः नो पर्यागलःस्रोताः, पञ्चद्वयम् , तथा अपरो नो
परिगलःस्रोताः पर्यागलःस्रोताश्च, लवणोदधिचत् , अ-
परस्तु नो परिगलःस्रोता नो पर्यागलःस्रोताश्च, मनुष्य-
लोकाद्बहिः समुद्रवत् । तत्राऽऽचार्यः श्रुतमङ्गीकृत्य प्रथम-
भङ्गपतितः, श्रुतस्य दानग्रहणसङ्गात् , साम्प्रदायिक-
कस्मापन्नया तु द्वितीयभङ्गपतितः , कपायोदयाभावेन
ग्रहणाभावात्तपःकायोत्सर्गादिना क्षणोपपन्नार्थेति , आ-
लोचनामङ्गीकृत्य तृतीयभङ्गपतितः आलोचनाया अप्र-
तिश्रावित्वात् , कुमारं प्रति चतुर्थभङ्गपतितः, कुमारस्य
हि प्रवेशानगमाभावात् , यदिचा— धर्मभेदेन भङ्गा यो-
ज्यन्ते—तत्र स्थावरकल्पिकाचार्याः प्रथमभङ्गपतिताः ,
द्वितीयभङ्गपतितस्तथैकम् , तृतीयभङ्गस्थस्वहालान्दिकः ,
त च कचिदर्थपरिस्मात्तावाचायोदर्शिन्यसङ्गा-
वात् , प्रत्येकबुद्धास्तु मयाभावाच्चतुर्थभङ्गस्था इति , इह
पुनः प्रथमभङ्गपतितेनोभयसङ्गाधिनोऽधिकारः , तथा-
भूतस्यैवायं हृदहृष्टान्तः , स च ह्यो निर्मलजलस्य
प्रान्तपूर्णो जलजः सर्वतुङ्गरूपशोभितः समे भूमांग विद्य-
मानोऽकनिर्गमप्रवेशो नित्यमेव तिष्ठति , न कदाचिच्छो-
पमुपयाति , सुखोत्तानावतारसमन्वितः , उपशान्तम्-अ-
पगतं रजं कालुष्यापादकं यस्य स तथा , नानाविधांश्च
यादसां गणान् भेरत्तन् सह वा यादोगणैरात्मानमात्तन्

प्रतिपालयन् सारत्तन् तिष्ठतीत्येषा क्रिया प्रकृत्यैव । यथा
स्वामो हृदस्तथाऽऽचार्योऽर्पाति दशयात्—सः—आचार्यः
प्रथमभङ्गपतितः पञ्चविधाचार्यसमन्वितोऽष्टाविधाचार्यस-
म्पदुपगतः, तद्यथा—“ आचार्य सुप्र सर्गरे, धरणे वायणमई
पञ्चागमई । एष सुसंपया खलु, अट्टमआ सङ्गहपांगआ
॥ १ ॥ ” पटत्रिशद्गुणगणाधारे हृदकल्यो निर्मलज्ञानप्रति-
पूर्णः समे भूभाग इति संसङ्गादिदापरगतेन सुखविहार-
क्षेत्रे समो वा ज्ञानदर्शनचारित्र्याख्या मोक्षमार्गः उपशम-
वतां तत्र तिष्ठति-समध्यास्ते , किंभूतः , उपशान्तरजाः
उपशान्तमोहनीय इति, किं कुर्यन् ? , जीवन्विकायान् र-
त्तन् स्वतः पतन्त्य सदुपदेशदानतो नरकादिपाताहति,
' स्नातोमध्यगत ' इत्यनेन प्रथमभङ्गपतिते स्थाविराचार्य-
माह—तस्य हि धुतार्थदानग्रहणसङ्गात् स्नातोमध्यग-
तत्वम् , स च किंभूतः स्यादित्याह—सः—आचार्योऽ-
लोभ्यहृदकल्यः , सर्वतः-सर्वप्रकारतयेन्द्रियनोद्वान्द्रयरूप-
या गुप्तया गुप्त इत्येतत्पश्य आचार्यव्यातर्कणान्येऽन्य-
वम्भूता बहवः साधवः सम्भवन्तीत्येताद्विदिक्षुगाह-इह-
मनुष्यलोके पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा, महर्षयो-महामुनयः स-
न्ति इत्येतत्पश्य, हिंसास्ते महर्षय इत्यत्र आह—न के-
वलमाचार्या हृदकल्यो य चाप्य साधवस्तेऽपि हृदकल्यः,
किंभूताः ? , प्रकरणेण ज्ञायतेऽनन्तेति प्रज्ञानम्—स्वपात्य-
भासकवादागमस्तदन्तः—प्रज्ञानवन्तः आगमस्य वन्तार
इत्यर्थः , तज्ज्ञा आप मोहादयात् कचिद्विदंदाहरणा-
सम्भवे ज्ञयग्रहणतया संशयाताः न सम्यक् भ्रजानं वि-
दधुगुण्यतो विशिष्टाष्टि, प्रबुद्धाः—प्रकरणेण यथैव तीर्थ-
कदाह तथैवावगततया प्रबुद्धाः , तथाभूता अपि कर्म-
गुरुवाच्य सावधानुष्ठानविगतं कुर्युगुण्यतो विशेषयति-
आरम्भोपरताः आरम्भः-सावद्यो योगस्तस्मादुपरता आ-
रम्भोपरताः , एवञ्च न मदुपरतयेन ग्राह्यम् अपि तु स्वत
एव कुशाधीयया बुद्ध्या विचार्यमित्याह—एतच्चनमया
मोक्ते तत्सम्यग मध्यस्था भूत्वा समर्यादं ययमपि पश्यत ।
अपि चैतत्पश्यत—कालः—समाधिमरणकालस्तदभिका-
ङ्क्षया साधवो मोक्षाध्वनि-संयमे परिः-समन्ताद् ब्रजन्ति
एविव्रजन्ति-उपगच्छन्ति, हातर्याकारपरिस्मात्तौ, ब्रवीमी-
त्येतत्प्रकरणोद्देशकाध्ययनश्रुतस्कन्धाङ्गपरिस्मात्तौ प्रयुज्यते,
तदिहाधिकारपरिस्मात्तौ द्रष्टव्यमिति ।

आचार्याधिकारं परिस्मापय्य विनेयवृत्तव्यतामाह—

वित्तिगिच्छममावज्जेणं अप्पाणं नो लहइ समाहिं,
सिया वेग अणुगच्छंति अमिता वेग अणुगच्छंति ,
अणुगच्छमाणेहिं अणुगच्छमाणे कइं न निविजे ? ।
(सु०-१६१)

वित्तिकित्त्वा या वित्तविल्लुति यथा—इदमप्यस्तीत्येव-
माकाग, युक्त्या समुपपन्न इत्यर्थे मतिविभ्रमो मोहादयाङ्ग-
पति , तथाहि—अस्य महत्तस्तपःकेशस्य सिकताफलक-
बलान्त्वादस्य स्यात् सफतता न वेति ? , कृषीबला-
दिंक्रियाया उभयथाऽऽप्युपपत्त्यर्थेति , इयं च मतिभि-
ध्यात्वांशानुग्राह्यानि क्षयगततयाश्च । तथाहि—अथ-
स्वाविद्यं सुखाधिगमो, दुःखाधिगमो-ऽनाधिगमश्च, धोतारं प्र-

ति भिद्यते, तत्र सुखाधिगमो यथा चक्षुष्मत्वश्चिकम्-
निपुणस्य रूपासाहः, दुरधिगमस्त्यनिपुणस्य, अनाधिग-
मस्त्वस्य, तत्रानाधिगमरूपाऽधस्त्वस्य, सुखाधिगमस्तु
विचिकित्साया विषय एव न भवति, देशकालस्यभाव-
विप्रकृष्टस्तु विचिकित्सागोचरीभवति । तास्मिन् धर्माध-
र्माकाशादौ या विचिकित्सेति, यदि वा—' विहिगच्छु-
नि विद्वज्जुगुप्सा, विद्वांसः—साधवो विदितसंसारस्वभा-
वाः परित्यक्तसमस्तमङ्गलानां जुगुप्सा—निन्दा अस्मानात्
प्रस्वेदजलाङ्गमलत्याहर्गन्धवपुषस्ताश्चिन्तति—को वपः
स्याद्यदि प्राप्तुकेन धारिणाऽङ्गलालने कुर्वीरश्चित्यादिजुगु-
प्सा तां विचिकित्सां विद्वज्जुगुप्सां वा सम्यगापन्न—प्रा-
प्तः आत्मा यस्य स तथा तेन विचिकित्सासमापन्नेना-
त्मना नेपलभते समाधिम्—चित्तस्वास्थ्यं ज्ञानदर्शनश्चा-
रित्रात्मको वा समाधिस्तं न लभते, विचिकित्साकलुषि-
तान्तःकरणो हि कथयतोऽप्याचार्यस्य सम्यक्वाक्यां
बोधि नावाप्नोति । यश्चावाप्नोति स गृहस्थो वा स्याद्य-
निर्वैति दर्शयितुमाह—मिताः—पुत्रकलत्रादिभिरव-
बद्धाः, वाशब्द उत्तरोपेत्या पक्षान्तरमाह—एके ल-
घुकर्माणः सम्यक्त्वं प्रातपाद्यन्तमाचार्यमनुगच्छन्ति-
आचार्योक्तं प्रतिपद्यन्ते, तथा आसिता वा गृहवासयिमुक्ता वा
एके—विचिकित्सादिगहिता आचार्यमाणमनुगच्छन्ति । ते
षां च मध्ये यदि कश्चिन् कङ्कटुकदेश्यः स्यात् स तान्
प्रभूताननपाचीनमागिप्रतिपन्नानवलोक्यासावपि कर्मवि-
रतः प्रतिपद्यतापीति दर्शयितुमाह—आचार्योक्तं सम्य-
क्त्वमनुगच्छन्निर्विरताधिरतः सह सवसन्तैर्वा चोद्यमानोऽ-
ननुगच्छन्—अप्रतिपद्यमानः कथं न निर्वेदं गच्छेद् ? अमदनुष्ठा-
नस्य मिथ्यात्वादिरूपां विचिकित्सां परित्यज्याऽऽचार्योक्तं
सम्यक्त्वमेव प्रतिपद्येत्यर्थः, यदि वा—मितास्मिन्तैर्गाचार्यो-
क्तमनुगच्छन्भिर्वगच्छन्निर्विरतैर्धर्मैः सद्भिः कश्चिदज्ञानोद-
यान्मनिजाड्यतया क्षपकार्ताधिरप्रवर्जिताऽयननुगच्छन्—
अनवधारयन् कथं न निर्विद्यते ? न निर्वेदं तपःसमययोग-
च्छेत् ? निर्विच्छेदमपि भावेयम्, यथा—नाहं भव्यः स्यां न च
मे संयतभावोऽप्यस्तीति, यतः—स्फुटावकटमपि कथितं ना-
वगच्छामि, एवं च निर्विण्णस्याचायाः समाधिमाहुः—
यथा—भो, साधो ! मा विषादमवलम्बिष्याः, भव्यो भवान्,
यतो भवता सम्यक्त्वमभ्युपगतम्, तच्च न प्रान्थभेदमृतं,
तद्गुदश्च न भव्यत्वमृतं, अभव्यस्य हि भव्याभव्यशङ्काया
अभावादिर्वा भावः ।

किं चायं विरतिपरिणामो द्वादशकणायत्तयोपशमाद्य-
न्यतमसद्भावे सति भवति, स च भवताऽघातः, तदेव द-
र्शनश्चारित्र्यमोहनीयं भवतः तयोपशम समागते, दर्शनचा-
रित्रान्यथानुपपत्तेः, यत्पुनः कथ्यमानेऽपि समस्तपदार्थाव-
गतिर्न भवति तज्ज्ञानावगतीयावजृम्भितम्, तत्र च श्रद्धान-
रूपं सम्यक्त्वमालम्ब्यनाम्त्याह—

तमेव सच्चं नीसकं, जं जिणेहि पंचइयं । (सू०—१६२)

यत्र कश्चित्स्वसमयपरसमयज्ञाऽऽचार्यभावात् मूढमव्यव-
हितानीन्द्रियपदार्थेषु मन्यासदृष्टान्तसम्यग्बुद्धेत्वभावाच्च—
ज्ञानावरणीयोदयेन सम्यग्ज्ञानाभावेऽपि शङ्काविचिकि-
त्सादिर्गदित इदं भावयत्, यथा—तदेवैक सत्त्वम्—अपि-

तथम्, निःशङ्कमिति—अहं दुःकृत्यन्तसूक्ष्मस्वतीन्द्रियेषु
केवलागमप्राप्त्यर्थेऽप्येवं स्यात्, एवं वा इत्यवमाकारा सं-
शीतिः—शङ्का निर्गता शङ्का यास्मिन् प्रवेदने तस्मिन् शङ्कम्, य-
त्किमपि धर्माधर्माकाशपुत्रलादिप्रवेदितम्, कैः ?—जिनैः—
तीर्थकरैः गगद्वेषजयनशीलैः, तत्तद्व्यमेवेत्येवम्भूतं श्रद्धानं
विषये सम्यक्पत्रार्थानवगमेऽपि न पुनर्विचिकित्सा कार्येति।
किं यतेरपि विचिकित्सा स्याद्येनदमभिधीयते ? , संसा-
गन्तव्येतिना मोहोदयात्तत्किं ? यच्च स्यादिति, तथा चागमः—
—“ अतिथिं भेत ! समणा वि निर्गन्था कस्वामोहणिज्जं
कम्मं वेदंति !, हुता अतिथि, कहन्नं समणा वि निर्गन्था क-
स्वामोहणिज्जं कम्मं वेदंति !, गोयमा ! तसु तसु नाणन्तरे—
सु चरित्तरेसु संकिया कंखिया विहिगच्छासमावघा भय-
समावघा कलुससमावघा, एवं खलु गोयमा ! समणा वि
निर्गन्था कस्वामोहणिज्जं कम्मं वेदंति, तत्थालंघणं 'तमेव सच्चं
णीसकं जं जिणेहि पंचइयं,' से एणं भेत ! एवं मणे धांरमाणे
आणाए आराहए भवति ? , हुता गोयमा ! एवं मणे धांरमाणे
आणाए आराहए भवति " किं चान्यत् ?—“ यीतगाणा हि
सयंज्ञा, मिथ्या न भुवने कचिन् । यस्मान्नास्माद्वचस्सेवां,
तथ्यं भुताथं दर्शनम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

सा पुनर्विचिकित्सा प्रविशजिषोर्भवत्यागमा-

परिकर्मितमतेः, तत्राप्येतः पूर्वोक्तं

भावयितव्यमित्याह—

सङ्गिस्स णं समणुब्बस्स संपव्वयमाणस्स समियं ति
मन्नमाणस्स एगया समिया होइ १, समियं ति मन्नमाणस्स
एगया असमिया होइ २, (सु०—१६३+)

श्रद्धा—धर्मेच्छा सा विद्यते यस्यासौ श्रद्धावांस्तस्य
समनुजस्य—संविप्रविहारिभिर्भावितस्य संविप्रादिभिर्वा
गुणैः प्रव्रज्याहंस्य संप्रव्रजतः—सम्यक्प्रव्रज्यामभ्युपगच्छतो
विचिकित्सा—शङ्का भवेत्, तत्रैतस्य सम्यग्जीवादिपदार्था-
वधारणाशङ्कस्येदमुपदेष्टव्यम्, यथा—तदेव सत्यं निःशङ्कं य-
ज्जिनैः प्रवेदितमिति, तदेवं प्रव्रज्यावसरे तदेव सत्यं निःशङ्कं
यज्जिनैः प्रवेदितमित्येवं यथापदेशं प्रवर्तमानस्य प्रवर्द्धमान-
करणकस्य सत उत्तरकालमपि तदधिकता तत्समता न-
न्यूनता तदभावो वा स्यादित्येवंरूपां विचित्रपरिणामतां
दर्शयितुमाह—तस्य श्रद्धाघतः समनुजस्य संप्रव्रजतस्तदेव
सत्यं निःशङ्कं यज्जिनैः प्रवेदितमित्येतत्सम्यगित्यथ मन्यमान-
स्य एकदा—इति उत्तरकालमपि शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साद्वर-
हिततया सम्यगेव भवति—न तीर्थकरभाषणे शङ्काद्युत्पद्यत
इति १ । कस्यचित्तु प्रव्रज्यावसरे श्रद्धानुसारितया सम्य-
गितं मन्यमानस्य तदुत्तरकालमधीतान्वीक्षिकीकस्य दुर्य-
हीतहेतुष्टान्तलेशस्य ज्ञयगहनताव्याकुलितमतेः 'एकदं' ति
मिथ्यात्वांशोदयेऽसम्यगिति भवान्, तथाहि—असौ सर्व-
यसमूहाभिप्रायतया अनन्तधर्माध्यासितयस्तुप्रसाधने स-
ति मोहादेकनयाभिप्रायेणैकांशमाध्याय प्रक्रमते, यदि नि-
त्यं कथमनित्यमानत्यं चेत्यथ नित्यमिति, परस्परपारहार-
लक्षणतयाऽनवोपस्थानात्, तथाहि—अप्रच्युतानुपपत्त्य-
रैकस्वभाष हि नित्यम् अतोऽन्यत्प्रातिक्षणविशगरूपमनि-
त्यमित्येवमात्रिकमसम्यग्भावमुपयाति, न पुनर्विवक्षयति,

यथा—अनन्तधर्माध्यासितं वस्तु सर्वेनयसमूहाभक्तं च दर्शितमतिगहनं मन्दाधिगां अज्ञागम्यमेव न हेतुलोभ्यमिति । उक्तं च—“ सर्वेनयैर्नियतनैगमसंप्रदायै—रेकैकशा विद्वत्तत्तीर्थिकशासनैर्यन् । निष्ठां गते बहुविधैर्गमपर्ययेत्तैः, अज्ञेयमेव वचनं न तु हेतुगम्यम् ॥ १ ॥ ” इत्यादि, यतो हेतुः प्रवर्तमानः एकनयभिप्रायेण प्रवर्तते, एकं च धर्मं साधयत्, सर्वधर्मप्रसाधकस्य हतोरसम्भवादिति २ । (‘ असमिय ’ शब्दे प्रथमभागे ८४४ पृष्ठं सूत्रं गतम् ।) व्याख्या चेयम् यदि हि पौद्गलिकः शम्भो न स्यात् ततस्तत्कृतावनुप्रदोषघातौ अवर्णाद्भयम् न स्याताम्, अमूर्त्तत्वादाकाशवद्वित्यादिकं सम्यग् भवति ३ । कस्यचित्स्वागमापगिर्मालिनमनः कथमेकेनैव समयेन परमाणोलोकान्तगमनमित्यादिकमसम्यगिति मन्यमानस्यैकदेति—कुहेतुवितर्काविभावावसरे नितरामसम्यगव भवति, तथाहि—अनुद्देशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्याद्यन्ताकाशप्रदेशयोः समयाभेदतया योगपक्षसंस्पर्शात् ताद्यन्मात्रता परमाणोः स्यात्, प्रदेशयोर्लोकान्तद्वयगतयोर्वैक्यामित्यादिकमसम्यगिति भवति, न त्वसौ स्वाग्रहावष्ट एतद् भावयति, यथा—विद्यन्ता परिणामेन शीघ्रगतिवत्त्वात् परमाणोरङ्गमयेनासंख्येयप्रदेशातिक्रमणम्, यथाहि—अङ्गलिद्रव्यमङ्गमयेनासंख्येयानप्याकाशप्रदेशानतिक्रमयति, एतदेव कुत इति चेत्, न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, न च सकलप्रमाणप्रत्यक्षांसे अर्थेऽनुमानमन्वेष्टव्यम्, तथाहि—यद्यनङ्कप्रदेशातिक्रमणे सामयिकं न भवेत् ततोऽङ्गुलमात्रमपि सप्तमसंख्येयसमयानतिक्रमणीयं स्यात्, तथा च सति दृष्टेष्टवाधाऽऽपद्येतेति, यत्किञ्चिदेतत् ४ ।

सांप्रतं भङ्गकोपसंहारद्वारेण परमार्थमाविर्भावयन्नाह—

समियं ति मन्त्रमाणस्म समिया वा असमिया वा समि-
आ होइ उवेहाए ५, असमियं ति मन्त्रमाणस्म समिया
वा असमिया वा असमिया होइ उवेहाए ६, उवेहमाणो
अणुवेहमाणं ब्रूया—उवेहाहि समियाए, इच्छेवं तन्थ संधी
भोसिओ भवइ, से उड्डियस्स डियस्स गइ समणुपामह,
इत्थं वि बालभावे अप्पाणं नो उवदंसिआ । (सू० १६३+)

सम्यगत्येवं मन्यमानस्य शङ्काविचिकित्सादिर्वाहस्य स-
तस्तद्वस्तु यत्नेन तथारूपतयैव भावितं तत्सम्यग्वा स्या-
दसम्यग्वा, तथापि तस्य तत्र सम्यगुत्प्रेक्षया—पर्यालो-
चनया सम्यगव भवति, ईयापथोपयुक्तस्य कश्चित्प्राणु-
पमदेवत् ५ । सांप्रतमेतद्विपर्ययमाह—असम्यगिति कि-
ञ्चिद्वस्तु मन्यमानस्य शङ्का स्याद्वर्वादर्शितया छुप्रस्थस्य
सतस्तद्वस्तु सम्यग्वा स्यादसम्यग्वा, तस्य तदसम्यग्वा-
त्प्रेक्षया असम्यक्पर्यालोचनतयाऽशुद्धाप्यवसायतयेति—
यावत् ‘ यद्यथा शङ्क्येत्तत्तथैव समापद्यते ’ ति व-
चनमादति ६ ॥ यत्रि वा—“ समियं ति मन्त्रमाणस्म ” इत्या-
द्यन्यथा व्याख्यायते—शमिनो भावः शमिता इति—उ-
पपदशने, तांमतां शमितां मन्यमानस्य शुभाध्यवसायि-
नः ‘ एकं ’ न्युत्तरकालमपि शमितैव भवति—उपशम-
वत्तवोपजायते, अन्यस्य तु शमितामपि मन्यमानस्य-
कपायादयादशमितोपजायत इति, अनया त्रिशोत्तरभङ्ग-
त्वाप सम्यगुपयुज्याऽऽयोज्यमिति । तदेवं सम्यगसम्यगित्ये-

वं पर्यालोचयन्नपरस्याप्युपदेशानायासमिति, आह च—
आगमपरिकर्मितमतिव्याघयावस्थितपदार्थस्वभावदर्शित-
या सम्यगसम्यगिति चात्प्रेक्षमाणः—पर्यालोचयन्नपरमनु-
त्प्रेक्षमाणं गङ्गुरिकायुधप्रवाहप्रवृत्तं गतानुगतिकन्यायानु-
सारिणं शङ्कया वाऽऽपधावन्तं ब्रूयात्, यथा—उत्प्रेक्षस्व—प-
र्यालोचय सम्यग्भावेन माध्यस्थ्यमवलम्ब्य किमेतद्वदुक्तं
जोषावितस्त्वं घटामयस्योद्दोषिभ्रमन्याक्षणी निर्मील्य चि-
न्तयति भावः, यत्रिवा—उत्प्रेक्षमाणः संयमम् उत—प्राव-
ह्येनेक्षमाणः—संयम उद्यच्छुभ्रनुत्प्रेक्षमाणं ब्रूयात्, यथा-
सम्यग्भावापन्नः सन् संयममुत्प्रेक्षस्व—संयम उद्योगं कु-
र । किमवलम्ब्येत्याह—इत्येवं—पूर्वोक्तेन प्रकारेण तत्र—
तस्मिन् संयमे सन्धिः—कर्ममन्ताररूपां मोक्षत-
त्पिता भवति, यदि संयमे सम्यग्भावे चात्प्रेक्षणं स्या-
त्, नान्यथेति । सम्यगुत्प्रेक्षमाणस्य च यस्यात्तवाह-
(से) तस्य—सम्यगुत्प्रेक्षितानां स्थितस्य निःशङ्कस्य भ्रष्टावतः
स्थितस्य गुरुकुले गुरोर्गङ्गायां वा या गतिर्भवति—या-
पदवी भवति तां सम्यगनुपश्यत यूयम्, तद्यथा—सक-
ललोकरलाप्यता ज्ञानदर्शनस्थैर्यं चारित्र्यं निष्पकम्पता
भुतज्ञानाधारता च स्यादिति, यदिवा—स्वर्गापवर्गादिका
गतिः स्यात्, तां पश्यन्तां सत्त्वन्धः अथवा—उत्थित-
स्य—संयमोद्योगवतः तदभावेन च स्थितस्य पार्श्वस्थाद-
र्गतिम् सकलजनोपहास्यरूपमधमस्थानगतिं वा पश्यन्त-
ति । तदेवमुक्तं त्रयोर्गतिमुपलभ्य पञ्चविधान्धारस्वारे प्र-
कमितव्यम्, यदि नामानुपस्थितस्य विरूपा गतिर्भवति
ततः किमित्याह—अत्रापि—असंयमे—बालभावरूपे इतर-
जनान्तरिते आत्मानं सकलकल्याणारम्भं नोपदर्शयत्,
बालानुष्ठानविधायी मा भूदिति यावत्, तथाहि—बा-
लाः शाक्यकार्पिलादयस्तद्भाज्यतां बालभावमाचरन्ति, व-
क्ति च—नित्यत्वादमूर्त्तत्वाच्चात्मनः प्राणान्तिपात एव
नास्त्याकाशस्येव, न हि धृत्तादिच्छेदे दाहं वाऽऽकाश-
स्य भिन्ना सांघो वा स्यात् एवमात्मनोऽपि शरीरविकारेऽ-
विकारित्वम् । उक्तं च—“ न जायते म्रियते वा कदाचि-
ज्जाय भूत्वा भविताति ॥ ” “ नैनं छिन्दन्त शस्त्राणि,
नैनं बहान पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शानय-
ति मारुतः ॥ १ ॥ अच्छेद्योऽयमदाहोऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव
च । नित्यः सर्वगत स्याणु-रचलोऽयं सनातनः ॥ २ ॥ ”
इत्यादि ॥

अध्यवसायान्तजननादौ प्रवृत्तस्य तत्प्रतिपेक्षार्थमाह—

तुमंसि नाम सच्चैव जं हंतव्यं ति मन्त्रसि, तुमंसि नाम
सच्चैव जं अजावयव्यं ति मन्त्रसि, तुमंसि नाम सच्चैव
जं परियावेयव्यं ति मन्त्रसि, एवं जं परिधितव्यं ति मन्त्र-
सि, जं उद्वेयं ति मन्त्रसि, अंजू चैयपडिबुद्धजीवी,
(सू०—१६४X)

योऽयं हन्तव्यत्वेन भवताऽध्यवसितः स त्वमेव, नाम-
शब्दः सन्नाधनायाम्, यथा—भवान् शिरःपाणिपादपाश्व-
पृष्ठोरुदरवान् एवमसाक्षापि यं हन्तव्यामिति मन्यसे, यथा
च भवतो हननाद्यत दृष्ट्वा दुःखमुत्पद्यते एवमन्येषामपि,
तद्दुःखापाहनाच्च कालवैषानुपक्कः । इत्युक्तं भवति—

नात्रान्तरात्मनः आकाशदेशस्य व्यापादनेन हि वा, आप
तु शरीरात्मनः, तस्य हि यत्र कचिन्स्वाधारं शरीरं नि-
तरां दयितं तद्वियोजीकरणमेव हिमेति । उक्तं च—
" पञ्चान्द्रयाण्यत्रिविधं बलं च, उक्तान्तरात्मनः स्वासमथान्य-
वायुः । प्राणा दर्शते भगवद्विरुद्धा-स्तेषां वियोजीकरणं
तु हिमा ॥ १ ॥ " न च संसारस्थस्य सर्वथा अमूर्त-
त्वात्प्राप्तिः, येनाकाशस्यैव विकारो न स्यात्, सर्वत्रैव
च प्राणयुग्मदर्शिकीर्षितायामात्मनुल्लयता भावयितव्येत्ये-
तदुत्तरसूत्रदर्शयितुमाह—त्वमपि नाम स एव यं प्रपण-
दिता आज्ञापयितव्यमिति मन्यसे, तथा त्वमपि नाम
स एव यं परिगतापयितव्यमिति मन्यसे, एवं यं परिग्र-
हातव्यमिति मन्यसे, यमपद्रावयितव्यमिति मन्यसे, अस्मा-
त्त्वमेव, यथा भवतोऽनिष्टापादनेन दुःखमुत्पद्यन् एवम-
स्थापीत्यर्थः, यदिचा-यं कार्यं हन्तव्यादितयाऽध्यवस्यमि-
तत्रानेकशो भवतोऽपि भावास्त्वमेवासौ, एवं मृगवाता-
वायव्यायोऽयम् । यदि नाम हन्तव्यघानकयोरुक्तक्रमेण-
कथं ततः किमित्याह—'अञ्जु' इति अञ्जु-प्रगुणः सा-
धुरिति यावत्, चशब्दोऽवधारणे, एतस्य-हन्तव्यघान-
कैह्यस्य प्रातवोधः प्रातवुद्धमेतन्प्रातिबुद्धं तेन जीयितुं
शीलमस्येत्येतन्प्रातिबुद्धजीवी साधुरेव तत्परिज्ञानेन जीवति
नापर इत्युक्तं भवति । (आद्याः) ('तस्मा' इत्यादिमुत्राणि,
सव्याख्यानि 'आता' शब्द द्वितीयभागे २०० पृष्ठे गतानि ।)

अवधार्य च किं कुर्यादित्याह—

निर्दम् नाह्वद्वेजा मेहावी सुपडिलेहिया मव्यञ्जो मव्य-
प्पणा मम्मं समभिमाय, इह अगमो परिच्छिण्णि णिट्ठि-
यट्ठी वीरे अगमेण सया परकमे । (सु० १६८)

निर्दिश्यत इति निर्देशः तीर्थकराद्युपदेशस्तं नातिवर्तेत
मेहावी—मर्यादावर्तिना । किं कृ वा निर्देशे नातिव-
र्तेत्यत आह—सुपट्टु प्रत्युपेक्ष्य हेयापादयतया तीर्थि-
कवादान् सब्रह्मवादे च सर्वतः—सर्वैः प्रकारैर्द्रव्यक्षेत्र-
कालभायरूपैः सर्वात्मना सामान्यविशेषात्मकतया पदा-
धान् पर्यालोच्य सह सम्मत्याविविकेण परिच्छिद्य सदाऽऽ-
चार्यनिर्देशवती तीर्थिकप्रवादनिराकरणं कुर्यात्, किं च-
कुर्वन्त्यत आह—सम्यगेध स्वरपरतीर्थिकवादान् समभि-
ज्ञाय—बुद्ध्वा ततो निराकरणं कुर्यात् । किं च—इह—
आस्मिन् मनुष्यलोके आरमणमारागो गतिरित्यर्थः, स चा-
रामः परमार्थचिन्तायामान्यन्निकैकान्तिकरतिरूपः संयमः
तमानवनपरिगृह्या परिज्ञाय आलीनो गुप्तश्च परिग्रजन्—
संयमानुष्ठानं विहरन्, किंभूत इत्याह—'नांष्टुतो-मोक्ष-
स्तनार्थो, यदि वा-निष्टुत-परिसमाप्तः अर्थः—प्रयोजनं
यस्य स निष्टुतार्थः वीरः—कर्मविदारणमाहिण्युः सन्
आगमेन-सर्वत्रप्रणीतानागादना सदा-सर्वकालम् परा-
क्रमथाः कर्मरिपुन् प्रति मोक्षाध्वानं वा गच्छेत् । इति—
अधिकारपरिसमाप्तां ब्रवीतीति पूर्ववत् ।

किमर्थं पुनः पौनःपुन्येनोपदेशनानामित्याह—

उड्डं सोया अहं सोया, तिरियं सोया वियाहिया ।

एए सोया वि अक्खाया, जेहिं मेगंति पामह ॥ १ ॥

धोतांसि—कर्मस्त्रवद्वाराणां तानि च प्रतिभवाभ्यासा-

द्विषयानुबन्धादीनि गृह्यन्ते, तत ऊर्ध्वं धोतांसि—वैमा-
निकाङ्गनाऽभिलाषच्छा वैमानिकसुखनिदानं वा. अधो-
भवनपातिसुखाभिलाषता, तिरियं—व्यन्तरमनुप्यतिर्यग्-
पयच्छा, यदि वा—प्रज्ञापकापेक्षयोर्ध्व-निर्गमिशिखरप्राग्भा-
नितम्बप्रपातोदकादीनि अधोऽपि—ध्वन्नदीकूलगुहालय-
नादीनि, तिर्यगप्यागमनभाऽऽवसथादीनि प्राणिनां विप-
योपभागस्थानानि । वावधमाहितानि-प्रयागविस्त्राभ्यां स्व-
कर्मपरिणत्या वा जनितानि व्याहितानि, एतानि च
कर्मस्त्रवद्वाराणीति कृत्या धोतांसीव धोतांसि, एभि-
श्च आभः प्रकारैरप्यन्यैश्च पापोपादानहेतुभूतैर्यैः सकृद-
प्राणिनामासक्ति कर्मोपपन्नं वा पश्यत, इति—हेतौ, त-
स्मात्कर्मोपपन्नात् कारणादतानि धोतांसीत्यतोऽर्पादश्य-
ते, आगमेन सदा पराक्रमथा इति ।

आवटुं तु पेहाए इत्थ विरमिज वेयवी, विणइत्तु सोयं
निक्खम्म एसमहं अक्खमा जाणइ पासइ पडिलेहाए ना-
वकंसइ इह आगइ गइ परिच्छाय । (सु०-१६९)

रागद्वेषकपायविषयावर्त्तं कर्मवन्धावर्त्तं वा तुल्यः
पुनःशब्दार्थः, भावावर्त्तं पुनरुपेक्ष्य अत्र—आस्मिन् भा-
वावर्त्तं विषयरूपे वेदावद्—आगमविद् विरमेद्—आस्त्र-
वद्वारनिरोधे विदध्यात्, पाठान्तरं वा " विरमे विट्ठइ
वेदवी " आस्त्रवद्वारनिरोधेन तज्जनितकर्मविधेयकम्—अ-
भावं कीर्त्तयति—प्रतिपादयति वेदविदिति । आस्त्रवद्वार-
निरोधेन च यत्कथ्यतदाह—स्वातः—आस्त्रवद्वारे तद्वि-
नेतुम्—अपगतं निष्कस्य—प्रव्रज्य एव इति—प्रत्यक्तः
प्रस्तुतार्थस्य चावश्यंभावितावश्य इति प्रत्यक्षवाचिना स-
र्वनाम्नोक्ता यः कार्यार्थित्यर्थः महान्—महापुरुषः अति-
शायककर्मविधायी, ण्यम्भूतश्च विविविशष्टः, स्यादिति द-
शीयति—अकस्मात्—नाम्य कर्म विद्यत इत्यकस्मात्, क-
म्मशब्देन चात्र घातियकर्मविवक्षितम्, तदभावाच्च जाना-
ति विंशतः, पश्यति च सामान्यतः, सदाश्च लब्धयो
विशेषोपयुक्तस्य भवन्तीत्यतः पूर्वं जानाति पश्चाच्च प-
श्यति । अनेन च क्रमोपयोग आविष्कृतः, स योऽपन्न-
दिव्यज्ञानस्त्रोक्तयल्लामचूडामणिः सुरासुरनरेन्द्रैकपूज्यः
संसारार्णवपारवर्त्ती विदितवद्यः सन् किं कुर्यादित्याह—
स हि—ज्ञानक्षेयः सुरासुरनरोपाहितां पूजामुपलभ्य
कुत्रिमामनित्यामसारां सोपाधिक्तां च प्रत्युपेक्ष्य—पर्या-
लोच्य हृषीकावजयजनितसुखानिःस्पृहतया तां नास्त्रा-
ह्वति—नाभिलषतीति । किं च—इह—आस्मिन् मनुष्य-
लोके व्यवस्थितः सन् उत्पन्नज्ञानः प्राणिनामागतं गतं
च संसारभ्रमणं तत्कारणं च क्षपरिज्ञया ज्ञात्वा प्रत्या-
ख्यानपरिज्ञया निराकरोति ।

तीर्थराकरणे च यत्स्यात्तदाह—

असइ जाईमणस्स वडुमगं विक्खायरए, सव्वे स-
रा नियडुंति, तक्का जत्थ न विज्जइ, मई तत्थ न
माहिया, ओए, अप्पइट्ठाणस्स खेयन्ने, से न दीहे
न हम्मं न वडुं न तंमे न चउरंमे न परिमंडले न
किण्हे न नीले न लोहिए न हालिंदे न सुकिण्णे

न सुरभिगंधे न दुर्भिगंधे न तित्ते न कहुए न कसाए न
अंबिले न महुरे न कक्खंडे न मउए न गरुए न ल-
हुए न उएहे न निद्धे न लुक्खे न काऊ न रुहे न
मंगे न इत्थी न पुरिमे न अबहा परिणे सणे उव-
मा न विअए , अरूवी सत्ता , अपयस्स पयं नऽ-
त्थि । (सू०-१७०)

अत्यन्ति—अनिकामानि जातिश्च मरणं च जातिमरणं
तस्य 'वट्टमम्मा'ति पन्थानम्—मार्गम् उपादानं कर्म-
नि यावत्, तदत्यन्ति—अशेषकर्मक्षयं विधत्ते, तत्तथा-
च किं गुणः स्यादित्याह—यिविधम्—अनेकप्रकारं प्रधान-
पुरुषार्थतयाऽऽरब्धशास्त्रार्थतया तपःसयमानुष्ठानार्थत्वेन
(व्याख्यातो) मोक्षः—अशेषकर्मक्षयनक्षणां विशिष्टाकाशप्र-
देशाख्या या तत्र गतो—व्याख्यातरतः, आत्यन्तिकैका-
न्तिकानायाधसुखक्षायिकज्ञानदर्शनेन संपदुपेतोऽनन्तमपि का-
लं संतिष्ठते । किम्भूत इति चेत्, न तत्र शब्दानां प्रवृ-
त्तिः, न च सा कांचिदवस्थाऽस्ति या शब्दैर्गभिधीयते इ-
त्येतन्प्रतिपादयितुमाह—सर्वे—तिरवशेषाः स्वर्ग-ध्वनय-
स्तस्माच्चिर्वर्तन्ते, तद्वाच्यवाचकसम्बन्धे न प्रवर्तन्ते, त-
थाहि—शब्दाः प्रवर्तमाना रूपरसगन्धस्पर्शानामन्यतमं
विशेषं सङ्गतकालगृहीते तत्तुल्ये वा प्रवर्तन्ते, न चैत-
त्तत्र शब्दादीनां प्रवृत्तिर्निमित्तमस्ति, अतः शब्दानभिधे-
या मोक्षावस्थाति । न केवलं शब्दानां भेदया, उन्प्रेक्षणी-
याऽपि न सम्भवतीत्याह—सम्भवन्पदार्थावशेषास्तिन्वाध्य-
चसायः, ऊहस्तक—पयमेवं चेतनस्यात्, स च यत्र न
विवर्तते ततः शब्दानां कुतः प्रवृत्तिः स्यात् ? । किमिति
तत्र तद्भावा इति चेदाह—मननं मातः—मनसो व्या-
पारः पदार्थाचिन्ता सौत्पत्तिकयादिका चतुर्विधाऽपि प्र-
तिस्तत्र न प्राहिका, मोक्षावस्थायाः सकलविकल्पाती-
तत्वात्, तत्र च मोक्षे कर्मशेषसर्मान्वयस्य गमनमाहो-
विघ्नप्रकर्मणः ? , न तत्र कर्मसमन्वितस्य गमनमस्ती-
त्यतद्दर्शयितुमाह—आजः—एकोऽंशमलकलङ्काङ्कहितः, किं
च—न विद्यते प्रतिष्ठानमौदारिकशरीरादं, कर्मणा वा य-
त्र सोऽप्रतिष्ठानो—मोक्षस्तस्य खेदको—निपुणो, यदि वा-
अप्रतिष्ठानो नरकस्तत्र स्थित्यादिपरिज्ञानतया खेदकः,
लोकनाडपर्यन्तपरिज्ञानावेदनं च समस्तलोकखेदक्षता
आवादिता भवति । सर्वस्वरानवर्त्तने च येनाभिप्रायणा-
क्रवांस्तमभिप्रायमाविष्कुर्वन्नाह—सः—परमपदाध्यासी लोका-
न्तफोशपदभागक्षेत्रावस्थानोऽनन्तज्ञानदर्शनापयुक्तः संख्या-
नमाश्रित्य—न दीर्घो न ह्रस्वो न वृत्तो न व्यञ्जना न चतु-
रस्त्रा न परिमण्डलो, वर्णमाश्रित्य—न कृष्णो न नीलो न
लोहो न हारिद्रो न शुक्रो, गन्धमाश्रित्य—न सुरभि-
गन्धो न दुर्भिगन्धो, रसमाश्रित्य—न तिक्तो न कटुको
न कषायो नाम्तो न मधुरः, स्पर्शमाश्रित्य—न कर्कशो न
मृदुर्न लघुर्न गुरुर्न शीतो नोष्णो न स्निग्धो न रुक्षो, 'न का-
ऊ' इत्यनेन लक्ष्या गृहीता, यदि वा—न कायवान यथा च-
दान्तवादिनाम्—एक एव मुक्तात्मा तत्कायमपरे क्षीण-
क्षशा अनुप्रविशन्ति आद्यत्यरण्यमय इवांशुमन्तमिति,
तथा न रुहः 'रुह राजजन्मान प्रादुर्भाव च' गेहनीति

रुहः, न रुहोऽरुहः, कर्मबीजाभावादपुनर्भावीत्यर्थः,
न पुनर्यथा शाक्यानां दर्शननिकारतो मुक्तात्मनोऽपि पु-
नर्भवापादानमिति । उक्तं च—'द्वन्द्वेधनः पुनरुपैति भ-
वं प्रमथ्य, निर्वीणमप्यनवधारितभीरुनिष्ठम् । मुक्तः स्व-
यंकृतभवश्च परार्थशुभ-स्त्वच्छासनप्रतिहर्तापिह मोहाराज्य-
म् ॥ १ ॥' तथा च—न विद्यते सङ्कोऽमूर्तत्वाद्यस्य स त-
था, तथा न स्त्री न पुरुषो नान्यथानि—न नपुंसकः, के-
वलं सर्वैरात्मप्रदेशैः परिः—समन्ताद्भिषेधतो जानातीति
परिक्तः, तथा सामान्यातः सम्यग्जानाति—पश्यतीति संज्ञः,
ज्ञानदर्शनयुक्त इत्यर्थः, यदि नाम-स्वरूपतो न ज्ञायते
मुक्तात्मा तथाऽव्युपमादारेणादित्यर्गांतराव ज्ञायते एव इति
चेत्, तत्र, यत आह—उपमीयते सादृश्यात् परिच्छिद्यते यथा
सोपमा—तुल्यता सा मुक्तात्मनस्तज्ज्ञानसुखयोर्वा न विद्यते,
लोकानिगन्वासंशाम, कुत एतादृशं चेदाह—तेषां मुक्तात्मनां
या सत्ता सा अरूपिणी, अरूपत्वं च दीर्घातिप्रतिषेधेन
प्रतिपादितमेव । किञ्च—न विद्यते पदम्—अवस्थाविशेषो
यस्य सोऽपदः, तस्य पद्यते—गम्यते येनार्थस्तत्पदम्—अभि-
धानं तच्च नास्ति—न विद्यते, वाच्यविशेषाभावात् ।

तथाहि—योऽभिधीयते स शब्दरूपगन्धस्पर्शान्यतरविशे-
षेणाभिधीयते, तस्य च तदभाव इत्येतद्दर्शयितुमाह—यदि
वा—दीर्घ इत्यादिना रूपातिविशेषनिराकरणं कृतम् । इह तु
सन्नामान्यानिराकरणं कर्तुकाम आह—

मे न महे न रुवे न गंधे न रसे न फामे, इमेव सि-
वेमि । (सू० १७१)

स मुक्तात्मा न शब्दरूपः न रूपान्मा न गन्धः न रसः न स्पर्श
इत्येतावन्त एव वस्तुनो भेदाः स्युः, तत्प्रतिषेधाच्च नापर-
काश्चिद्विशेषः सम्भाव्यते येनासौ व्यपदिश्येतेति भावार्थः ।
इतिरधिकारपरिसमाप्ती, ब्रवीमिति पूर्ववत् । आच्चा० १ श्रु०
४ अ० ६ उ० ।

लोगमारुथ—लोकसारार्थ—पुं० । त्रैलोक्यप्रधानविजये, वृ० २
उ० ।

लोगमिद्विवासि—लोकमिद्विवासिन्—पुं० । चतुर्दशरज्ज्वात्मके
लोकान्ते या सिद्धिः प्रशस्तक्षेत्ररूपा तद्वासिनाः । पितृप्रभारा-
वासिषु सिद्धेषु, पं० सू० ४ सूत्र ।

लोगमिरी—लोकश्री—स्त्री० । स्वनामक्याने ज्योतिष्कग्रन्थे,
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

लोगहिय—लोकहित—पुं० । लोकस्यैकोन्द्रयादिप्राणिगणस्य
हितं आत्यन्तिकतद्रक्षाप्रकर्षप्ररूपणनानुकूलवृत्तिलोकहि-
तः । स० १ सम० । 'लोकहितेभ्यः' इह लोकशब्देन सकल
एव साध्यवहारिकादिभेदाभिन्नः प्राणिवर्गो गृह्यते तस्मै
सम्यग्दर्शनप्ररूपणरक्षणयोगेन हितो लोकहितः । ध० २
अधि० । रा० । लोकस्य प्राणिलोकस्य पञ्चास्तिकायान्मक-
स्य वा हितोपदेशेन सम्यक्प्ररूपणतया हितो लोकहितः ।
जीवानां हितकारके दयाप्ररूपके, जी० ३ प्रात० ४ अधि० ।
कल्प० । लोकशब्देन सकलव्यवहारिकादिभेदाभिन्नप्राणिलो-
को गृह्यते पञ्चास्तिकायान्मको वा । ल० । जिनः, कल्प०
१ आच० १ क्षण । रुचकपर्वनस्य दक्षिणकुटे, डी० ।

लोगागमणीः-लोकागमनीति-स्त्री० । लोकन्यायः, पञ्चा० १७ वि० ।

लोगाणुविति-लोकानुवृत्ति-स्त्री० । लोकचिन्तागधनायाम्, स्त्री० ।

लोगायत-लोकायत-न० । प्रत्यक्षकप्रमाणवादिनां जडमात्र-पदार्थवादिनां बाह्यस्पृश्यानां शास्त्रे तस्य लोके विस्तीर्णत्वा-ल्लोकायतं नाम । अनु० । सम्म० । वृ० ।

लोगायतिग-लोकायतिक-पुं० । चावोके बृहस्पतिशिष्ये, सृ० । श्रु० १ अ० १ उ० । "यव खाद च चारुलोचने !, यदतीते वर्गात् । तत्र ते । न हि भीरु गते निवसते, समुद्रयमात्र-मिदं कलेवरम् ॥ १ ॥" आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । ('पुं इरीय' शब्द पञ्चमभागे १४३ पृष्ठे एतन्मते स्वांगडतम्)

लोगालोगप्रमाण-लोकालोकप्रमाण-न० । लोकालोकयो-स्तद्व्यक्त्यर्थप्रमाणमनस्ताः प्रदेशास्तद्व्य परिमाणमस्येति लोकालोकप्रमाणः । लोकालोकप्रदेशपरिमाणे आत्मान, स्या० ४ डा० ३ उ० ।

लोगालोगपंच-लोकालोकपञ्च-पुं० । लोके चतुर्दशगज्या-त्मके आलोका लोकालोकस्तस्य पञ्च । पर्याप्तापर्याप्तसु-भगादिद्वन्द्वविकल्पे, तद्यथा-नागका नागकत्वेनावलोक्यते एकेन्द्रियादेरेकेन्द्रियत्वेनैव पर्याप्तापर्याप्तकाद्यपि वाच्यम् । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

लोगालोगवलयोगाभाग लोकालोकवलयोकाभाग-त्रि० । लोकालोकयोः सम्यक्परिस्तरयोगवलयोकाभाग उपया-गोऽस्येति लोकालोकवलयोकाभागः । लोकालोकज्ञानार्, पा० १५ वि० ।

लोगावाह-लोकापातिन-त्रि० । लोकश्चतुर्दशगज्यात्मकः प्रा-णिगणो वा तत्रापातिनु शीलमस्येति । लोकाकाशमध्यवर्ति-तः, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

लोगुजोय-लोकोद्योत-पुं० । लोकप्रकाशः, स्या० ।

तिहिं ठाणहिं लोगुजोए मिया, नं जहा-अग्रहंतेहिं जावमाणहिं अग्रहंतेसु पव्वयमाणेसु अग्रहंताणं शाणुप्पाय-महिमासु ।

लोकाद्योतो लोकानुभावात्, मनुष्यलोके देवागमाद्वा । 'शाणुप्पा०' इति । केवलज्ञानोत्पादे देवकृतमहोत्सवेषु । स्या० ३ डा० १ उ० ।

लोगुजोयगर-लोकोद्योतकर-पुं० । लोकप्रकाशकरः, पात्तिक-दिने द्वादशानां चतुर्मासक विंशतेः सांवत्सरिकदिने चत्वारिंशतो लोकोद्योतकराणां कार्यात्मर्गः क्रियते, तत्किमिति ? अत्रोत्तरम्-पात्तिकदिनस्य यत्कार्यात्मर्गः क्रियते तस्य प्रतिक्रमणं कुर्वतां यदतीत्याशुद्धिर्नाभूतवर्तारशुद्धिनि-मित्तम्, दिनप्रतिबद्धसंख्यानियमं त्वान्नाप्रमाणास्ति ॥१५३॥ सन० ४ उल्ला० । सांवत्सरिकप्रतिक्रमणकार्यात्मर्गे च-त्वारिंशत्लोकोद्योतकरान् कथयित्वा तत्प्रान्ते एको नम-स्कारो वक्रव्यः पश्चात् कार्यात्मर्गः पारगायः कश्चिर्विति शीक, काश्चिच्च-प्रान्ते नमस्कार वक्रव्यं न वेत्ते, तेन किं प्रमाणास्ति प्रश्नः ? अत्रोत्तरम्-सांवत्सरिकप्रतिक्रमणं

सनमस्कारश्चत्वारिंशत्लोकोद्योतकरायात्मर्गः प्रतिक-मणहेतुगर्भादायुक्तोऽस्ति, पारम्पर्येणापि तथैव क्रियत-वति ॥ २८० ॥ सन० ३ उल्ला० ।

लोगुत्तम-लोकोत्तम-पुं० । लोका-भ्यस्तत्त्वलोकास्तस्य स-कलकल्याणकनिबन्धनतया भव्यस्तत्त्वभावोत्तमः लो-कोत्तमः । जी० ३ प्रति० ४ अवि० । रा० । लोकस्य सकल-कल्याणनिबन्धनतया भव्यत्वभावोत्तमः लोकोत्तमः । ध० २ आधि० । लोकस्योत्तमश्चतुस्त्रिंशद्बुद्धातिशयाद्यसाधा-रणगुणोपपन्नतया सकलसुरासुरसंनगरनिकरनमस्यतया च प्रधानो लोकोत्तमः । स० १ सम्म० । लोकस्य भव्यसमूहस्य चतुस्त्रिंशदतिशययुक्तत्वात्ता उत्तमो लोकोत्तमः, सकलसुरा-सुरादिवन्धमानेषु जिनादिषु, कल्प० १ आधि० १ क्षण । भ० । लोकधर्म, आव० ४ अ० । आ० चू० ।

चत्तारि लोगुत्तमा अरिहंता लोगुत्तमा सिद्धा लोगुत्तमा साह लोगुत्तमा केवलपिन्नत्ता धम्मो लोगुत्तमा ।

('पडिकमण' शब्दे पञ्चमभागे २७० पृष्ठे चेतद् व्याख्यात-म् ।) तन्निक्षेपस्यापि तन्निबन्धनत्वात्तन्निबन्धनतमेदात्-तिसूक्ष्मवृद्धिगम्यमिति लोकोत्तमः । ल० ।

लोगुत्तमदेव-लोकोत्तमदेव-पुं० । लोकस्य त्रिभुवनान्तर्धर्ति-जनस्यात्तमा लोकोत्तमाः साधवस्तेषां देव आराध्यः । अथ-वा-लोकानामुत्तमो लोकोत्तमः, स चासौ देवश्च लोकोत्तम-देवः । जिन, यीनरंगे, वृ० ५ तत्त्व ।

लोगुत्तममह-लोकोत्तममति-स्त्री० । सत्यजनप्रधानबुद्धयाम्, जिनप्रवचनानुसारिधायाम्, पञ्चा० ३ वि० ।

लोगुत्तरदिह-लोकोत्तरस्थिति-स्त्री० । लोकातीतमर्यादायाम्, अष्ट० २३ अष्ट० ।

लोगुत्तरतत्त्वमपत्ति-लोकोत्तरतत्त्वमप्राप्ति-स्त्री० । परमार्थस्य लाभः, पा० ।

अधुना लोकोत्तरतत्त्वमप्राप्तिमाह-

एवं मिद्धे धर्मे, सामान्येनहं लिङ्गमयुक्तं ।

नियमेन भवति पुंसां, लोकोत्तरतत्त्वमप्राप्तिः ॥१॥

एव मिद्धे धर्मे पूर्वोक्तनीत्या सामान्येन लोकलोकोत्तरा-प्रविभागेनहं प्रकमे लिङ्गमयुक्त-प्रतिपादितनीत्या नियमेन-नियोगेन भवति-जायते पुंसां-पुरुषाणां लोकोत्तरस्य-लो-कोत्तमस्य तत्त्वस्य-परमार्थस्य संप्राप्तिः-लाभ इति ।

इयं च यद्वा यस्मिंश्च काले संभवति तदेतदभिधानुमाह-

आद्यं भावारागं, बीजं तेषां परस्य तस्यैव ।

अधिकारिणां नियोगा-स्वरम इयं पुद्गलावर्ते ॥ ३ ॥

आद्यो भवमाद्यं भावारागम्-भावरूपमारागं तत्त्वहं सम्यक्त्वं तद्वत्त्वात्तलोकोत्तरतत्त्वमप्राप्तिर्बीजं तेषां-लो-कोत्तरतत्त्वमप्राप्तिः, परस्य-प्रधानस्य तस्यैव-भावाराग-स्य मोक्षलक्षणस्य रागद्वेषमोहानां तन्निमित्तानां च जा-तिजगमरणादीनां भावारागरूपत्वात्तदभाववरूपत्वाच्च निश्च-यमस्य, अधिकारिणः-क्षीणप्रायसंसारस्य नियोगान्नियमेन स्वप्ने पर्यन्तभववर्तन्ति इयम्-प्रस्तुता पुद्गलावर्ते-पुद्गलप-रावर्ते समयप्रसिद्ध औदारिकवैक्रियतैजसकार्मणप्राणापा-नभाषामनाभिर्गतत्परिणामपरिणतमव्यवृत्तपुद्गलप्रहरणरूपे ॥ २ ॥

कृतः पुनर्हेतोश्चरमपुद्गलावर्तौ भवतीत्याशङ्क्यामिदमाह—
स भवति कालादेव, प्राधान्येन मुकुतादिभावेऽपि ।

ज्वरशमनीषधनमय-वदिति समयविदो विदुर्निपुणम् ।३।

सः—चरमपुद्गलावर्तौ भवति स्वरूपतः कालादेव प्राधान्येन हेतुविचक्षायां कालप्राधान्यमाश्रित्य शेषकर्म्मविहेत्वन्तरोपपञ्जनीभाष्यप्रतिपादनेन मुकुतादिभावेऽपि—मुकुत-दुष्कृतकर्म्मपुरुषकारनियत्यादिभावेऽपि । “ कर्म्मादिभावेऽपि ” इति पाठान्तरम्, नाश्रितं छन्दोभङ्गभयात् । निदर्शनमाह—ज्वरशमनीषधनमयवत्, ज्वरं शमयति इति ज्वरशमनं तच्च तदेषधनं च तस्य समयः—प्रस्तावो देशकालस्तद्भूतवति चरमः । ज्वरशमनीयमन्यौषधं प्रथमापाते दीयमानं न कञ्चनगुणं पुष्पानि प्रत्युन दोषानुदीरयति, तद्वच्चैव चरमं जीर्णज्वरादौ विनीर्यमाणं स्वकार्यं निर्वर्तयति । एवमयमप्यवसरकल्पा वर्त्तते चरम-इति भावः । इत्येवं समयविदः—सिद्धान्तज्ञाः विदुः—जानान्त क्रियाविशेषणं निपुणमिति ॥ ३ ॥

कस्मात् पुनश्चरमपुद्गलावर्तः प्राधान्येन लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तहेतुराश्रीयत इत्याह—

नागमवचनं तदधः, सम्यक् परिणमति नियम एषोऽत्र ।

अमनीयमिवाभिनवे, ज्वरादेयं काल इति कृत्वा ॥४॥

नेति—प्रतिषेधे, आगमवचनमाप्यवचनं तदधस्तस्याधस्ताद् पुद्गलपरावर्त्तादभ्याधकसंसारस्य सम्यग् विषयविभागेन परिणमति न परिणामत्येवेत्यर्थः । नियम एष प्रस्तुतोऽत्र प्रकृतं शमनीयमन्यौषधम्, अभिनवे ज्वरादेयं प्रत्यग्रे—ज्वरप्रादुर्भावे किमित्यकाल इति कृत्वा अग्रस्ताय इति कृत्वा ॥ ४ ॥

नागमवचनं तस्याधस्तात् परिणमनीत्युक्तं तद्वच्च

दर्शयति—

आगमदीपेऽध्यासोपमण्डलं तत्त्वतोऽसदेव तथा ।

पश्यन्त्यपवादात्मक-मविषय इह मन्दधीनयनाः ॥५॥

आगमप्रदीपे अध्यासोपमण्डलम्—आन्तिमण्डलम् अध्यासोपा-आन्तिस्तया मण्डलं मण्डलाकारं दीपं, अपरे तु—आन्तिममूहम्, तत्त्वतः—परमार्थेन, वस्तुवृत्त्या असदेवाविद्यमानमेव, तथा तेन रूपेण तैर्मिगिकं दृश्येन प्रदीपस्यापवर्तिनया पश्यन्ति दृष्टदोषान् अपवादात्मकम् अपवादस्वरूपम् अविषये योऽपवादस्य कश्चिन्न विषयस्तस्मिन्नाविद्यमानमेव पश्यन्ति इह लोकं मन्दधीनयनाः—मन्दबुद्धिचक्षुः । यथोक्तम्—“ मयूरचन्द्रकाकारं, नीललोहितभासुरम् । प्रपश्यन्ति प्रदीपादे—मण्डलं मन्दचक्षुः ॥ १ ॥ ” ॥ ५ ॥

यत एवागमदीपेऽध्यासोपमण्डलं तत्त्वतोऽसदेव

पश्यन्ति—

तत एवाविधिसेवा, दानादौ तत्प्रसिद्धफल एव ।

तत्त्वदृशामेषा, पापा कथमन्यथा भवति ॥ ६ ॥

तत एव—अध्यासोपादेव आन्तेरेवेत्यर्थः । अध्यासोपमण्डलदर्शनादेव या अविधिसेवा—अविधेर्विधिपरिषय-स्य सेवा—सेवनं दानादौ विषये । आदिशब्दाच्छीलतपोभावनापरिग्रहः । तत्प्रसिद्धफल एव—तास्मिन्नागमे प्राप्तं फलं यस्य दानादेस्तस्मिन् । तस्यागमस्य तत्त्व-परमार्थस्तं

पश्यन्तीति तत्त्वदृशस्तेषामेषा अविधिसेवा पापा स्वरूपस्य कथमन्यथा भवति, न भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अविधिसेवागतमेषाह—

येषामेषा तेषा-मागमवचनं न परिणतं सम्यक् ।

अमृतरसास्वादज्ञः, को नाम विषे प्रवर्त्तते ॥ ७ ॥

येषां—जीवानामेषा—अविधिसेवा तेषामागमवचनं—सर्वज्ञ-वचनं न परिणतं सम्यग्-ज्ञेयविषयाविभागेन चेतसि न व्य-स्थितम् । आगमवचनापरिणतौ कारणमाह—अमृतरसास्वाद-ज्ञः पुमान् को नाम—न कश्चिद्विषे आगमात्मके प्रवर्त्तते—मर्त्यायतु प्रवृत्तिं विदधीत, विषयवृत्तकल्पा अविधिसेवा ततो विज्ञायते नागमवचनं सम्यक्परिणतमिति ॥ ७ ॥

प्रतिषेधमुखेनोक्तमर्थं विधिमुखेन नानागमवचनपरि-

णामाश्रयमाह—

तस्माच्चरमे नियमा-दागमवचनमिह पुद्गलावर्त्ते ।

परिणमति तत्त्वतः खलु, स आधिकारी भवत्यस्याः ॥८॥

तस्माच्चरमे—अवसानवृत्तौ नियमात्—नियमनागमवचनं पृथोक्तमिह पुद्गलावर्त्ते प्रागुक्तं परिणमति—उत्तरोत्तरपरिणाम-विशेषमासादयति, स्वरूपेण परिष्कुरतीत्यर्थः । तत्त्वतः खलु तत्त्वत एव यस्यैतदागमवचनं परिणमति स आधि-कारी—अधिकारवान् भवत्यस्या—लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तेः, शेषस्त्वनधिकारिणः ॥८॥ (पं०) (“ आगम० ” (६) श्लोकः “ आगमवचनपरिणतं ” शब्दे द्वितीयभागं ८० पृष्ठं गतः ।)

कथं पुनः सद्बोधादनुष्ठानं परिपूर्णं भवतीत्याह—

दशसंज्ञाविष्कम्भेण—योगे सत्यविकलं हृदा भवति ।

परहितनिरतस्य मदा, गम्भीरोदारभावस्य ॥ १० ॥

दश च ताः सङ्गाश्च तासां विष्कम्भेण—यथाशक्तिनिरोध-स्तयोग-तत्संबन्धे स्मृति नाश्रयेणास्माहे वा, अविकल-शब्दगडम्, अदः—एतत्सदनुष्ठानं भवति परहितनिरतस्य परा-पकाराभिरतस्य, मदा—सर्वकालम्, गम्भीरोदारभावस्य गा-म्भीर्योदाययुक्तमनसः ॥ १० ॥ (पं०) । (“ सर्वज्ञवचन० ” (११) इत्यादिश्लोकः “ आगमवचन ” शब्दे द्वितीयभागं ८२ पृष्ठं गतः ।)

अध्यासोपादविधिमेवा दानादावित्युक्तं तद्विषये-

णामाह—

विधिमेवादानादौ, सूत्रानुगता तु सा नियोगेन ।

गुरुपारतन्त्र्ययोगा-दाचित्याच्चैव सर्वत्र ॥ १२ ॥

विधिसेवा—आगमाभिमतन्यायमेवा, दानादौ विषये, ज्ञेया सूत्रानुगता तु आगमानुगता तु विधिमेवा, नियोगेन—नियमन गुरुपारतन्त्र्ययोगाद् गुरुपारतन्त्र्यसंबन्धमात्रं, आचित्याच्चैव अनौचित्यपरिहारेण सर्वत्र—दानादावविशेषेण ॥१२॥ (पं०) (“ न्यायासं० ” (१३) ” इत्यादिश्लोकः “ दान ” शब्दे चतुर्थभागे २४६० पृष्ठं गतः ।)

एवं महादानं दाने चाभिधाय देवार्चनमाह—

देवगुणपरिज्ञाना-त्तद्वावानुगतमुत्तमं विधिना ।

स्यादादरादियुक्तं, यत्तद्देवार्चनं चेष्टम् ॥ १४ ॥

देवगुणपरिज्ञानात्—देवगुणानां धीतरागत्वादीनां परिज्ञान-

म्—अवशेषस्तस्मात्, तद्भावाद्युक्तमुत्तमं विधिना तेषु गुणेषु भावो बहुमानस्तनानुगतं युक्तम्, उत्तमम्—प्रधानम्, विधिना—शास्त्रोक्तम्, स्यादादगादियुक्तं यत् आदरकरप्रतीत्या दिसर्मान्वितं यत् स्यात् तद्वाचने चष्ट—तच्छ देवार्चन-मिष्टम् ॥ १४ ॥

प्रस्तुत एव संबन्धार्थमिदमाह—

एवं गुरुसेवादि च, काले मद्योगविघ्नवर्जनया ।

इत्यादिकृत्यकरणं, लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिः ॥ १५ ॥

एवं गुरुसेवादि च—एवं विधिर्नैव गुरुणां—धर्माचार्यप्रभृ-तीनाम्, सेवा आदिशब्दान्—पूजनाविग्रहः काले—अवसरे, मद्योगविघ्नवर्जनया, सन्तश्च—ते योगाश्च मद्योगा-धर्म-व्यापाराः स्वाध्यायध्यानाद्यस्तेषु विघ्न-उपगन्धो विघात-स्तस्य वर्जनया गुरुसेवादि विधेयम्, इत्यादिकृत्यकर-णम्, एवमर्वादीनां कृत्यानाम्—कार्याणामागमोक्तानां करणम्-विधानम्, लोकोत्तरतत्त्वसंप्राप्तिकृत्यत इति ॥ १५ ॥

इयं च कथं संपद्यत इत्याह—

इतरेतरसांपेक्षा, त्वेषा पुनराप्तवचनपरिणत्या ।

भवति यथादितनीत्या, पुंसां पुण्यानुभावेन ॥ १६ ॥

इतरेतरसांपेक्षा तु—इतरेतरसांपेक्षैव परस्परगविरोधिनी । एषा पुनराप्तवचनपरिणत्या—एषा—पुनर्लोकोत्तरतत्त्वसंप्रा-प्तिसप्तस्य यद्वचने तत्परिणत्या—आगमपरिणत्या भवति—यथादितनीत्या जायते यथाकृत्यायेन पुंसां पुण्यानुभावेन-पुरुषाणां पुण्यविपाकेन ॥ १६ ॥ श्लो० ५ विच० ।

लोगमणा—लोकैषणा—स्त्री० । प्राणिगणस्यैषणा—अन्वेषणा ।

इष्टेषु शब्दादिषु प्रवृत्ता अनिष्टेषु च हेयवृत्ता, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

लोगोवयारविणय—लोकोपचारविनय—पुं० । लोकानामुपचा-रा व्यवहारस्ततः स एव वा विनयो लोकोपचारविनयः । विनयभेदे, स च सप्तविधः । स्था० ७ ठा० ३ उ० । (स च 'विणय' शब्दे दर्शयिष्यते ।)

लोडु—स्वप्—धा० । शयने, " स्वप् कम्बस-लिस-लोडुः " ॥ ८ । ४ । १४६ ॥ इति स्वप्ः लोडुदेशः, लोडुइ, स्वपिति, प्रा० । असन्धोवहना आमे अचयणे तदुले लोडु भगणति । अशस्त्रोपहन्त आमे अचनने तगुलं, नि० चू० ४ उ० ।

लोडुण—लोडुन—न० । अवधावनं, व्य० १ उ० ।

लोडुय—लोडुक—पुं० । कुमागवम्ये हस्तिनि, स्था० १ श्रु० १ अ० । लोडुयत्—त्रि० । सुप्ते, " लोडुयं सुवेतं च " पा१० ना० २२६ गाथा ।

लोडुअं—देशी—उपविष्ट, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लोड—लोष्ट—पुं० । शिलापुत्रके, दश० ५ अ० । स्मृते, शयिते च । दे० ना० ७ वर्ग २८ गाथा ।

लोडग—लोडक—पुं० । पश्चिनीकन्दे, ध० २ अधि० ।

लोडयंती—लोडयन्ती—स्त्री० । स्फूर्तिवतीकतात् कार्पासनि-ष्कासने कुर्यात्याम् ध० ३ अधि० ।

लोण—लवन—न० । " न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थे-चतुर्वश-चतुर्शर-सुकुमार कुतूहलादृखलोलुखले " ॥ ८ ॥ १ । १७१ ॥ इत्यादः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनं सह ओद्ध-यति । प्रा० । सामुद्रादिके सां, प्रज्ञा० १ पद । सैन्धवसौवर्च-लादिकेषु, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । खनि-विशेषोत्पन्ने, आचा० १ श्रु० १ चू० १ अ० १ उ० । लवण-पञ्चकं चेदम्, तद्यथा—सैन्धवं सौवर्चलं विष्टं रामं सामु-द्रं चोत । सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । (सच्चित्तलवणग्रहणं 'मूलगुणपडिसंघना' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३४६ पृष्ठे पृथि-वीकायप्रतिसेवनायां प्रार्त्तावडम् ।)

लोणग—लवणक—पुं० । घनस्फटिकविशेषं, प्रव० ४ द्वार ।

लोणदेवी—लवणदेवी—स्त्री० । नन्दस्तृपानां चतुर्मुखं खनेन स-ति शिलीमयगोरूपत्वेनोत्पन्नायां देव्याम्, " नाम्नेण लोण-देवी रूपेण नाम अहितुच्छा । धर्मायलाउभूया, दीप्ति सि-लामयी गावी । " ति० ।

लोणभाव—लवणभाव—पुं० । तारभाव, आव० ३ अ० ।

लोणासायण—लवणास्त्रादन—न० । लवणस्य प्राप्तेने प्रक्षेपे, " एगा दन्ती लोणासायणमिसर्माव पांडुगाहिथा । " कल्प० ३ अधि० ८ त्तण ।

लोटुरली—लोटुरली—स्त्री० । वादनायै अपर्ववंशखण्डं, नालि-यन्ति अपव्या भवति सा पुण लोटुरली भक्षति । ति० चू० १ उ० ।

लोद्ध—लोध्र—पुं० । वृक्षविशेष, जी० । स० । ज्ञा० । तद्धृत्त्वग-रूपं दृष्टव्यं, न० । नि० चू० १ उ० ।

लोडुय—लुब्धक—पुं० । व्याध, " लोडुयं वाहं " पा१० ना० २५८ गाथा ।

लोभ—लोभ—पुं० । लोभनमभिकाङ्क्षं लुभ्यते अननेति वा लोभः । कपायभेदे, स्था० ४ ठा० १ उ० । (अनन्तानु-बन्धिप्रभृतयोऽप्यत्र भेदाः ' कपाय ' शब्दे तृतीयभागे ३६६ पृष्ठे दर्शिताः ।)

लोभश्चतुर्विधः—कर्मद्रव्यलोभा योग्यादिभेदाः पुद्गला इति, नाकर्मद्रव्यलोभस्त्वाकरमुक्ताश्चक्रणिकेत्यर्थः, भावलोभ-स्तु तत्कर्मविपाकः, तद्भेदाश्चेत—" लोढो हलिहस्त्रजगकह-मार्कामरायसामाणा " सर्वेषां आभादीनां यथायोगं स्थि-तिफलानि—" पक्वचउमासवचलुर-जावजीवारुणामिणो क-मसा । देवनर्तिरियनारग-गहसाहणहयवो नेया ॥ १ ॥ "

लोभे लुब्धनर्थादाहरणम्—पाडलिपुत्त लुब्धगेदे घाणियओ, जिणदसा सावओ, जियमत् राया, सं, तलाग खणावह, फाला य दिट्ठा कम्मकेगहिं सुरा मोल्लंति वो गहाय वी-हाए सावगस्स उवणीया, तण ते शेच्छिया, संदस्स उ-पनीया, गहिंया, भाणिया य—अणेण वि आणेज्जह, अहं चेव गेहिहस्सांम दिवसे दिवसे गिगहह फाले । अणया अ-व्वाहए सयणिज्जामंतण, वलामोडाए गीओ, पुत्ता भ-णिया—फाले गेहह, सं य गओ, ते य आगया, तेहि फाला ग गहिंया, अक्कुट्टा य गया पूर्वयसालं, तेहि ऊ-गणे मोल्लंति एग ते पाडिया, किट्ठे पाडियं, रायपुग्गिमेहिं गहिंया, जहा वस्स रओ कहिंयं । सो नेवा आगओ भणह गहिंया ण वस्ति, तेहिं भणह—किं अमेह वि गहेण गहिंया ?

तेषु अहलोत्तयाप पत्तियस्त लाभस्त किंहाऽहंति पा-
दाण दोसेण पक्षाण कुसीए दो वि पाथा भग्गा, सयणो
विलवह । तत्रो रायपुरिसेहिं साधमो लंदो य घेणल रा-
उलं नीया, पुच्छिया, साधमो भण्ण-मज्झ इच्छापणिमा-
णानिरित्तं, अवि य कूडमाणं ति, तेण न गहिया, साध-
मो पूणउण विसाज्जमो, नंदो मूलाए भिज्जो, सकुलो य
उच्छादमो, साधमो सिरिघरिमो ठवियमो । परिसो दुरंतो
लोभो ॥ एवमिधं लोभं नामयन्त इत्यादि पूर्ववत् । आश० १
अ० । (वण्डकः 'कसाय' शब्दे तृतीयभागे ३६७ पृष्ठे गतः ।)
मूर्च्छास्वभावे, सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । विशेष० (वल-
हयान्तेन लोभचातुर्विध्यम् 'कसाय' शब्दे तृतीयभागे
३६६ पृष्ठे दर्शितम् ।)

आतलोभे उदाहरणम्—

“ जो जहा वड्डण कालो ” इत्यादि श्लोकः । अस्य चार्थः
कथानकादवसेयस्तच्चेदम्—कस्मिंश्चिदटवीप्रदेशे सरोवर-
त्रकमासीत् । तत्र लौकिकेषु कामिकतीर्थमुच्यते । तस्य हि
तीरे वञ्जुलनामा वृक्षोऽभूत्तच्छाखामारुह्य यदि तिर्यक् सरो-
वरजलं निपतति तदा तीर्थमाहात्म्यात्किल मनुष्यो भवति ।
यस्तु मनुष्य एव संनिपतति अस्मां देवो जायते, । यस्तु
लोभाधिक्याद् द्वितीयामपि वारां निपतति स यादृशः प्राणा-
शीतपुनरपि तादृश एव संपद्यते, एवं चान्यदा वानरमिथु-
नस्य पश्यतो नरमिथुने वञ्जुलवृक्षशाखातो निपातते तत्स-
रोवरजलं । संजातं च भास्वरशरीरं देवमिथुनम् । ततो वानर-
मिथुनमपि तथैव तत्र पातते जातं च प्रवररूपधरं नर-
मिथुनम् । ततो वानरेण प्रोक्तम्—पुनरपि तथैव हि निपतावः,
येन देवरूपी भवावः, ततोऽसौ निषिद्धो यापिता—“ यद्
न ज्ञायते, पुनरप्यतः कृतं किं संपद्यते ? , पर्याप्तं ज्ञानमेव
प्रवरमानुषत्वेन, निषिद्धो ह्यतिलोभः सर्वशास्त्रेष्वपि ” इति ।
इत्थं निवार्यमाणोऽपि तथाऽस्मां पुरुषो द्वितीयामपि वारां
तथैव तत्र निपपात, जातश्च पुनरपि वानरः । ततो गृहीता
सा प्रवररूपा यापित्तत्रायात्तन केनापि राज्ञा, संजाता च
तस्य वल्लभा पत्नी । वानरस्तु गृहीतो मायेंद्रजालिकः, शक्ति-
तश्च नर्चयितुम् । नातश्चासौ सकलत्राणविष्टस्य राज्ञः पुरतः ।
प्रत्यभिज्ञाता च तेन सा राज्ञी, तथाऽप्युपलक्षितोऽस्मां वा-
नरो धावति च पुनर्निष्ठमाणोऽपि राज्ञः सम्मुखप्रद-
णार्थम्, अतो राज्ञा पठितम्—

जो जहा वड्डण कालो, तं तहा सेव वानर ! ।

मा वंजुलपरिभट्टो, वानरा ! पडणं सर ॥ ८६३ ॥

उत्तानार्थेभ्यः श्लोकः । तदेवं यथा अधिको लोभाऽभि-
प्रायः कृतो वानरस्याऽनर्थाय जातस्तथा मात्रार्थाधिकं
मूत्रमपीतं भावनीयमिति । विशेष० । आ० म० ।

अथ लोभे उदाहरणम् ।

“ नगरं पाटलीपुत्रं, जितशत्रुर्नगाधिपः ।

धावकां जिनदत्तोऽभू-द्विग्नन्धश्च लोभनः ॥ १ ॥

भूभुजा खन्यमानेन, तडागे स्थानके क्वचित् ।

दृष्टाः कर्मकरैः फाला, मृत्लेपकलुषात्मकाः ॥ २ ॥

१८६

फालद्वयं गृहीत्वा ते-जिनदत्तस्य दौर्गतम् ।
विलोक्य तेन मुक्तं त-इत्तं नन्दस्य तैस्ततः ॥ ३ ॥
ज्ञानतत्त्वः स जग्राह, स्माह चाऽऽनयताऽपगम् ।
अयःकुशानां मूल्येन, तनात्ता शनशोऽपि ते ॥ ४ ॥
नात्ताः फालाः सुतैस्तैऽथ, वलित्वाऽगुर्निजाभये ।
तान् घातेनाऽमुच्यद्भूमौ, लेपः स्तोकोऽपनक्ततः ॥ ५ ॥
राजपुंभिर्गृहीतास्तैः, राज्ञः सर्वं निवेदितम् ।
इतश्चायानवाप्तम्, पुत्रानाह स्म किं कृतम् ॥ ६ ॥
उच्युस्तैः प्राहिलाः स्मा न, कार्यं किन्तु कयाणकैः ।
नन्दोऽथ कृपितः स्वाङ्गी, कुशामाशाय भगवान् ॥ ७ ॥
इत्यलोभो ममाद्यागा-दतयोरेव द्राघतः ।
व्यलपन् स्वजनास्त्रैः, किमिदं नन्द ! निर्मम ॥ ८ ॥
राजपुंभिस्ततो नन्द-जिनदत्तो नृपान्तिकः ।
धृत्वा नीतो नृपोऽप्राप्तो, आद्यानात्ताः कथं कुशाः ॥ ९ ॥
सोऽवर्द्धयमां मेऽहं, कुर्वे कटकय न तत् ।
सोऽथ समान्य संभूय, मुक्तो राज्ञाऽगमद् गृहम् ॥ १० ॥
लोभनन्द पुनः शूला-रोपदण्डेन दण्डितः ।
लोभो दुरन्त इत्येव, नमोर्हणामतो मतः ॥ ११ ॥
आ० क० १ अ० । विशेष० ।

अथ लोभद्वारमाह—

लभंतं पि न गिणहह, अक्षं अमुगं ति अज घच्छामि ।

भहरसं ति व काउं, गिणहह खड्गं मिगिद्धाई ॥ ४८१ ॥

अद्याहममुकं सिंहकेसररुद्रिकं ग्रहीष्यामीति बुद्ध्याऽन्य-
लक्षणकारिकं लभ्यमानमपि यत्र गृह्णाति, किं तु-तदेवेति-
तम् स लाभपिण्डः । अथवा-पूर्वं तथाविधबुद्धयभावेऽपि
यथाभावं लभ्यमानम् खड्गं—प्रचुरम् । स्निग्धादि—ल-
पनधीप्रभृतिकं मद्भक्तस्वामिति कृत्वा यद् गृह्णाति स लोभ-
पिण्डः ।

तत्र प्रथमभेदमाश्रित्यादाहरणं गाथाद्वयेनाह—

चंपा छणम्मि धिच्छामि, मांयए ते वि मीहकेसरए ।

पडिमेहधम्मलाभं, काउणं मीहकेसरए ॥ ४८२ ॥

सङ्कुट्टरत्तकेसर-भायण भरणं च पुच्छ पुग्गिम्हं ।

उवआग मंत चांयण, साहु ति विगिंचणे नाणं ॥ ४८३ ॥

चम्पा नाम पुरी, तत्र सुव्रता नाम साधुः । अन्यदा च
तत्र मोदकोत्सवः समजनि, तस्मिंश्च दिने सुव्रतोऽचिन्त-
यन्-अथ मया मोदका एव ग्रहीतव्याः तेऽपि सिंहकेस-
रकाः । तत इत्थं संप्रधाय भिक्षां प्रविष्टो लोलुपतया अ-
न्यत्रप्रतिषेधेन सिंहकेसरमोदकांश्चालभमानस्तावत्परिभ्रम-
ति स्मः यावन् मादं प्रहरद्वयम्, ततो न लब्धा मोदका
इति प्रनष्टचित्तो बभूव, ततो, गृहद्वारं प्रविशन् वल्लव्यस्य
धर्मलाभस्य स्थाने सिंहकेसरा इति वदति । एवं च सक-
लमपि दिने भ्रान्त्वा गत्रौ तथैव परिभ्रमन् प्रहरद्वयसमये
धावकस्य गृहं प्रविश्य । धर्मलाभभणनस्थानं सिंहकेसरा
इत्युवाच, सोऽपि च धावकोऽर्ताव पीतार्थो वक्ष्य ।
ततस्तन् परिभावयामासे—नूनमेतेन कापि न लब्धाः सि-
हकेसरा मोदका इति नितमस्य प्रनष्टम् । ततस्तस्य चि-
न्तसंस्थापनाय सिंहकेसराणां भूतं भाजनमुपदौकितम्,
भगवन् ! प्रतिगृहाण स्वर्धानप्येतान् सिंहकेसरमोदकानि-

ति, सुप्तेन च परिगृहीता ततः स्वप्नीभूतं तस्य चि-
त्तम्, आवर्केण चोक्तम्—भगवन् ! अद्य मया पूर्वार्जः प्र-
त्याख्यातः स किं पूर्णो न वा ? इति, ततः सुप्त उपयो-
गमूर्ध्वं वक्ष्यामि, पश्यति गगनमण्डलमनेकतारानि करप-
रिक्कितमन्दिरात्रोपलक्षितम्, ततो ज्ञातवानात्मनो भ्रमम्,
हा ! मूढेन मया विरूपमाचरितम्, धिग् मे लोभाभिभूतस्य
जीवितम्, भोः आवर्क ! सम्यक् कृतं त्वया, यदहं सिंह-
केसरप्रदानपूर्वं पूर्वार्जप्रत्याख्यानपारंपूर्णताप्रप्तेन संसार-
निमज्जनं राक्षतः, सर्ता मे तव चोदना, तत आत्मानं नि-
न्दन् विधिना च मोदकान् पारिष्ठापयन् तथा कथमाप-
ध्यानानलं प्रज्वालितुं प्रवृत्तः यथा क्षणमात्रेण सकला-
न्यापि घातिकर्माण्युघोष, ततः प्राबुभूतं तस्य केवलज्ञानम् ।
सूत्रं सुगमम् । उक्तं लोभद्वारम् । पि० । कथायमंद, स० ४
सम० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५६ सम० । भ० ।

लोभंभाण-लोभध्यान-न० । लोभशब्दोक्तमिहकेसरसुगंधसु-
व्रतसाधोर्ग्विदुष्यन्ति, आनु० ।

लोभणिस्मिय-लोभनिश्चित-न० । वर्णिकप्रभृतीनामन्यथा-
कीर्तमेवेत्यं कीर्तमित्यादिरूपं मिथ्यावचनं, स्था० १० डा० ३ उ० ।

लोभदंड-लोभदण्ड-पु० । लोभनिबन्धनप्राणिहसायाम्, प्र-
श्न० ५ सव० द्वार ।

लोभपडिमंलीण-लोभप्रतिसंलीन-पु० । लोभं प्रति उभय-
निरोधेनाद्यप्राप्तवर्णककरणेन प्रतिसेलीनः लोभप्रतिसं-
लीनः । प्रतिसेलीनभेद, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

लोभपिंड-लोभपिण्ड-न० । लोभेन पिण्डग्रहणे, पि० । (अ-
त्रोदाहरणं सुव्रतसाधोः ' लोभ ' शब्दोऽस्मिन्नेव भागेऽनुपद-
मेव गतम् ।)

लोभभय-लोभभय-न० । लोभश्च भयं च समाहारद्वन्द्वं,
लोभाद्वा भयम् । लोभभयद्वयं, लोभरूपं भयं च । " सन्तो-
पिणो लोभभयावर्तीताः " लोभभयावर्तीताः लोभश्च भयं च
समाहारद्वन्द्वं, लोभाद्वा भयं तस्मावर्तीताः । स्था० ७
डा० ३ उ० ।

लोभवृत्तिय-लोभप्रत्ययिक-न० । लोभदण्डे लोभप्रत्ययिका-
भिधानं द्वादश क्रियास्थानं, सूत्र० ।

इदं द्वादशं क्रियास्थानं पार्श्वगडकानुद्दिश्याह—

अहावरं वारममे किरियङ्गाणे लोभवृत्तिं ति आहिज-
ह, जे इमे भवन्ति, तं जहा—आरंभिया आवसहििया
गामंतिया कएहुई रहस्मिया गो बहुसंजया गो बहूप-
डिविरया मवपाणभूतजीवमंजहि ते अप्पणो सत्त्वा-
मोसाहं एवं निउंजंति, अहं ण हंतवो अत्रे हंत-
व्वा, अहं ण अज्जावेयवो अत्रे अज्जावेयव्वा, अहं
ण परिघेतवो अत्रे परिघेतव्वा, अहं ण परितावेय-
वो अत्रे परितावेयव्वा, अहं ण उद्वेयवो अत्रे उद-
वेयव्वा, (सूत्र०) एवं खलु तम्म तम्म तप्पत्तियं

मावजंति आहिजह, दुवालममे किरियङ्गाणे लोभवृत्ति-
ं ति आहिण् । (सू० २८ +)

द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमाख्यायते, तद्यथा—य इमे
वक्ष्यमाणा अरण्ये वसन्तीत्यागम्यकाः, ते च कन्दमूलफला-
हागाः सन्तः केचन वृक्षमूले वसन्ति, केचनाथमंशु-उटजा-
कोरुषु गृहेषु, तथा अपरे—ग्रामादिकमुपजीवन्तां ग्रा-
मस्यान्ते—समीपे वसन्तीति ग्रामान्तिकाः, तथा—कच्चित्-
कार्ये मण्डलप्रवेशादिकं गृहस्य येषां ते कच्चिद्ग्राह्याम-
काः, ते च न बहुसंयता—न सर्वसावधानांशुपानभ्या नि-
वृत्ताः । एतदुक्तं भवति—न बाधुल्येन वंशेषु दण्डसमा-
रम्भं विदधति, एकैन्द्रियोपजीवनस्त्वविगानेन तापसादया
भवन्तीति, तथा न बहुविरता न सर्वेष्वपि प्राणानिपाताव-
गमणादिषु वनेषु वर्तन्ते, किन्तु ?—द्रव्यतः कतिपयव्रतव-
र्तिनो न भावतः, मनागपि तत्कारणस्य सम्यग्दर्शनस्या-
भावादिभ्यभिप्रायः । इत्येतदाविर्भावयितुमाह—' सव्यपाणं '
त्यादि, ते ह्यारण्यकादयः सर्वप्राणिभूतजीवसत्त्वेभ्य आ-
त्मना—स्वतः अविरताः—तदुपमर्दकारम्भादविरता इत्य-
र्थः । तथा ते पापगिडका आत्मना—स्वतो बहूनि सत्या-
मृषाभूतानि वाक्यानि, एवम्—वक्ष्यमाणनीत्या वि-
शेषेण युज्यन्ति—प्रयुज्यन्ति, वृषत इत्यर्थः । यदि वा—
सत्यान्यापि तानि प्राण्युपमर्दकत्वेन मृषाभूतानि सत्या-
मृषाणि, एवं ते प्रयुज्यन्तीति दर्शयति—तद्यथा—अहं
ब्राह्मणव्याहगडादिभिर्ने हन्तव्योऽन्ये तु शूद्रत्वाद्धन्त-
व्याः, तथाहि तद्वाक्यम्—' शूद्रं व्यापाद्य प्राणायामं
जपेत्, किञ्चिद्वा दद्यात्, तथा शुद्धसत्त्वानामनस्थिकानां
शकटभरमपि व्यापाद्य ब्राह्मणं भोजये ' इत्यादि, अपरे
च अहं वर्णोत्तमत्वात् नाक्षार्पयितव्योऽन्ये तु मत्तोऽ-
धमाः समाक्षार्पयितव्याः, तथा नाहं परितार्पयितव्यो-
ऽन्ये तु परितार्पयितव्याः, तथाऽहं वेतनादिना कर्मक-
रणाय न ग्राह्योऽन्ये तु शूद्रा ग्राह्या इति, किं बहुनोक्ते-
न ? नाहमुपद्रावयितव्यो—जीवितादपरोर्पयितव्योऽन्ये तु
अपरोर्पयितव्या इति । तदेव तेषां पर्यालोपदेशनोऽति-
मूढतयाऽस्मैबद्धप्रलापिनामज्ञानावृत्तानामात्मस्मरीणां वि-
षमदृष्टीनां न प्राणानिपातदिर्गतरूपं व्रतमस्ति, अस्य
चोपलक्षणाधत्वात् मृषावादादज्ञानादविरमणाभावाऽप्या-
योज्यः । अधुना त्वनादिभवाभ्यामाहुर्म्यजन्तेन प्राधान्यात्
सूत्रेणवाग्रह्याधिकृत्याह—' एवमेव ' इत्यादि, एवमेव—पूर्वोक्त-
नैव कारणेनातिमूढत्वादिना परमार्थमज्ञानास्ते, ती-
र्थिकाः स्त्रीप्रधानाः कामाः स्त्रीकामाः । (सूत्र०) (तेषां
व्याख्या ' इत्थिकाम ' शब्दे द्वितीयभागे ५८६ पृष्ठं गता ।)
तदेवभूतं खलु तेषां तीर्थिकानां परमार्थतः सावधानु-
ष्ठानादनिवृत्तानामाधाकर्मोदप्रवृत्तस्तत्प्रायोग्यभागभाजां—
' तत्प्रत्ययिक—लोभप्रत्ययिकं सावद्यं कर्माधीयते । तदेत-
त्लोभप्रत्ययिकं द्वादश क्रियास्थानमाख्यातमिति । सूत्र०
२ श्रु० २ अ० । स० । आ० चू० ।

लोभवृत्तियदंड-लोभप्रत्ययिकदण्ड-पु० । लोभप्रत्ययि-
को दण्ड इति, लोभनिमित्ते द्वादश क्रियास्थाने, सूत्र० २
श्रु० २ अ० ।

लोभविजय-लोभविजय-पुं० । लोभोदयनिरोधे, उत्त० २६ अ० ।

लोभविजयफलम्—

लोभविजयणं मेते ! जीवे किं जणयइ ? लोहविज-
एणं मेतोमिभावं जणयइ लोभेवयणिजं कम्मं न बन्धइ
पुव्ववट्ठं च कम्मं निज्जरइ ॥ ७० ॥

इ भगवन् ! लोभावजयेन जीयः किं जनयति ? , गुरु-
राह—हे शिष्य ! लोभविजयेन जीवः सन्तोषिभावं स-
न्तोषिणा भावः सन्तोषिभावस्तम् उत्पादयति लोभेवदनीयं
कम्मं न बध्नाति पूर्वनिबद्धं च कम्मं निर्जग्यति ॥ ७० ॥
उत्त० २६ अ० ।

लोभमण्णा-लोभसंज्ञा-स्त्री० । लोभोदयाप्रधानभवकार-
णाभिप्लवङ्गपूर्विकासचित्तनगद्रव्योत्पादलक्रियैव संज्ञायतेऽन-
येति । भ० ७ श० ८ उ० । स्था० । लोभेवदनीयोदयतो ला-
लन्त्वेन लोभोदयाल्लोभसत्त्वान्विता सचित्तनगद्रव्यप्रार्थनैव
संज्ञायतेऽनयेति लोभसंज्ञा । स्था० १० टा० ३ उ० । सचि-
त्तनगद्रव्यप्रार्थनायाम्, प्रज्ञा० ८ प० ।

लोभा लोभा स्त्री० । लोभानुगतायां क्रियायाम्, आष०
३ अ० । वागणम्यामुदितादयगजभार्यायाम्, आ० चू० ५ अ० ।

लोभाणु-लोभानु-पुं० । लोभलक्षणकषायसूक्ष्मकाटिकाया-
म्, भ० ४ श० ७ उ० ।

लोभि-लोभिन्-त्रि० । लुब्धे, अनु० ।

लोम-लोम-न० । लुनानि, निलीयन्ते वा अस्मिन् यूका
इति लोमम् । कक्षादिजाते केशाकारे रोमाख्ये द्रव्ये, प्र-
श्न० १ सव० द्वार ।

लोमडिया-लोमडिका-स्त्री० । शिवायाम्, ज्ञा० १ ध्रु०
१ अ० ।

लोमपक्खि-लोमपक्खिन्-पुं० । सारसगजहंसकाकबकारिके
पक्षिभेदे, सूत्र० २ ध्रु० ३ अ० । स्था० । प्रज्ञा० ।

मे किं तं लोमपक्खी ? लोमपक्खी अणगविहा पप्पत्ता,
तं जहा-दंका कंका जे यावन्ने तहप्पगाग । से तं लोमपक्खी ।

“ से किं तं लोमपक्खी ? लोमपक्खी अणगविहा पण-
त्ता, तं जहा—दंका कंका कुरला बायसा चक्कवागा हं-
सा कलहंसा पोयहंसा रायहंसा अडा सेडीवडा वेलागया
कौत्ता सारसा मेसरा मयूरा सेवयगा गहगा पौडगिया कामा
कामेयगा वेजुलागा तिन्नरा वट्टगा लावगा कपोया क-
पिज्जता पांगवया चिडगा वासा कुक्कुडा मुगा वर्गहगा
मयगमलागा कौकिला सगहायरणगमादी । से तं लोमप-
क्खी । ” जी० १ प्रति० ।

लोममिया-लोममिका-स्त्री० । वल्लीभेदे, द्य० १ उ० ।

लोमहन्थ-लोमहस्त-पुं० । लोममयप्रमार्जनके, औ० ।

लोमहरिम्-लोमहर्ष-पुं० । लुनानि निलीयन्ते वा तेषु यूका
इति लोमानि तेषां हर्षो लोमहर्षः । रोमाञ्छे, उत्त० ५ अ० ।
ज्ञा० । रोमाद्रुमे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

लोमावहार-लोमावहार-पुं० । लोमान्यवहरान्त ये ते लोमा-
वहाराः । लोमकसंकेषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

लोमाहार-लोमाहार-पुं० । शरीरपर्याप्त्युत्तरकालं बाह्या
त्वच्चा लोमाभगहागे लोमाहारः । आहारभेदे, सूत्र० २ ध्रु०
३ अ० । प्रश्न० ।

लोय-लोच-पुं० । हस्तेन केशलुञ्चने, पञ्चा० १० विष० । आ०
म० (लोचककर्ममुहूर्त्तः ‘ गान्धर्व ’ शब्दे चतुर्थभागे १७६२
पृष्ठ गतः ।) (पर्युषणायां लोचकरणे ‘ पञ्जस्रवणाकण्य ’
शब्दे पञ्चमभागे २४७ पृष्ठ उक्तम् ।)

लोयग-लोचक-न० । विगुणे अत्र, यत्पुनरत्रादि स्वभावादेव
लुप्तमाहारगुणैरनुपेतं तल्लोचकं नाम । पृ० २ उ० ।

लोयग-लोकाग्र-न० । माले, “ लोयग परमपथं मुक्ती सि-
द्धी मिव च निश्चरणं ” पाद० ना० २० गाथा ।

लोयण-लोचन-न० । अथलोकने, दर्शने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
उत्त० । नेत्रे, “ अन्ध्री नयनं च लोअण निस्सं । ” पाद० ना०
१११ गाथा ।

लोयणविहाण-लोचनविधान-न० । लोचकरणे, पा० १ विष० ।

लोयणा-लोचना-स्त्री० । उज्जयिन्यां देवलासुतगजभार्या-
याम्, आ० चू० ४ अ० ।

लोयवज्झ-लोचबाह्-त्रि० । बहिर्भूते, जनवर्जिते च । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

लोयसार-लोकमार-न० । लोकप्रधाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लोयाणी लोकाणी-स्त्री० । वनस्पर्शभेदे, प्रज्ञा० १ प० ।

लोयायार-लोकाचार-पुं० । प्राण्युपमर्वादिकषायहेतुके कर्मो-
त्पादने, येन पुनः पुनः संसारं जन्म भवति तथाभूतानुष्ठानं,
आच्चा० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

लोल-लोल-पुं० । चपले, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० ।
लोभे च । “ लोला लालस-लोलुअ-उल्लहड-लेपडा लुडा । ”
पाद० ना० ७५ गाथा । लम्पटे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । रत्न-
प्रभायां पृथिव्यां मध्यनरकेन्द्रकात्सामन्तकापूर्वावलिकायां
नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ३ उ० ।

लोलंठिअ-देशी-चाटुनि, दे० ना० ७ धर्ग २२ गाथा ।

लोलण-लोलन-न० । परतो लोलने, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० १
उ० । भूमौ हस्ते वाऽथत्रया लोलयति, ध० ३ आधि० ।

लोलमज्झ-लोलमध्य-पुं० । रत्नप्रभायामुत्तरस्यामावलिका-
यां नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ३ उ० ।

लोलावट्ट लोलावर्त्त-पुं० । रत्नप्रभायां पश्चिमायामावलिका-
यां नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ३ उ० ।

लोलावमिट्ट-लोलावशिष्ट-पुं० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः दक्षि-
णायामावलिकायां नरकेन्द्रके, स्था० ६ टा० ३ उ० ।

लोलिक-लौन्य-न० । चाञ्चल्ये, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

लोलुअ लोलुप-त्रि० । लोभे, लुब्धे च । “ लोला लालस
लोलुअ-उल्लहड-लेपडा लुडा ” । पाद० ना० ७५ गाथा ।

लोलुप-लोलुप-पुं० । लम्पटे, उत्त० २ अ० । पिशिते, उत्त० ७ अ० । गृही, सूत्र० २ अ० ६ अ० । रत्नप्रभायां पूर्वावलि-
कायां नरकेन्द्रके, स्था० ७ ठा० ३ उ० । आ० म० ।

लोलुवाविभ्र-वेशी-रचिततृप्ते, दे० ना० ७ वर्ग २५ गाथा ।

लोव-लोप-पुं० । अदर्शने, अनु० ।

लोह-लोभ-पुं० । द्रव्याद्यभिकाङ्क्षायाम्, उत्त० ६ अ० । अ-
भिष्वङ्गे, पा० । "दुक्खं इयं जस्स न होइ मोहो, मोहो हआ
जस्स न होइ तग्हा । तग्हा हआ जस्स न होइ लोहो,
लोहो हआ जस्स न किञ्चणाऽपि ॥ १ ॥" उत्त० ३२ अ० ।
"जहा लोहो तहा लोहो, लाहा लोहो पवहुइ । दोमासकयं
कज्जं, कोडीए वि न निट्ठियं ॥ १ ॥" उत्त० ७ अ० । गृही,
प्रव० ४१ द्वार । असंनोषात्मके भाषपरिणामे, प्रव० २१६
द्वार । "एग लोभे" स्था० १ ठा० । मूर्च्छायाम्, ध० ३ अधि० ।
लोलतापरिणामे, अष्ट० ३ अष्ट० । लुब्धतायाम्, निग्रहशील
त्वे ममत्वबुद्धौ, दर्श० १ नत्व । (मायालोभो 'कसाय'
शब्दे तृतीयभागे ३६८ पृष्ठ व्याख्यातो ।) (अनिलोभतो
यक्षत्वावाभिरार्यमङ्गाः सा च 'अज्जमंगु' शब्दे प्रथ-
मभागे २११ पृष्ठ उक्ता । (अत्र कथा दृष्टान्ताश्च 'लोभ'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे गताः ।)

लोह-न० । अयस्मि, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । "लोहागरधम्म-
माणधमधमेतिघोसं" लोहस्येवाकरं धमायमानस्याग्निना
नाप्यमानस्य धमधमायमानो धमधमेति घणं व्यक्रिमिघोत्पा-
द्यम् घोषः शब्दो यस्य सः । भ० १५ श० । "लोहं कालायसे"
पा० ना० २३० गाथा ।

लोहकडाह-लोहकटाह-न० । बृहत्कुर्गिडङ्गं (अनु०) भाजन-
विशेषे भ० ८ श० ६ उ० ।

लोहकडाही-लोहकटाही-स्त्री० । कंचल्याम्, भ० ५ श० ७ उ० ।

लोहगल-लोहगल-न० । पुष्कलावतीविजयं स्वनामख्याते
नगरे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । वज्रजङ्घस्य राक्षः स्वनाम-
ख्याते पुरे च । आ० क० १ अ० ।

लोहजंघ-लोहजङ्घ-पुं० । उज्जयिनीनगरे पण्डितप्रयोगजद्वेते,
उत्त० ६ अ० । "लोहजङ्घा लेखहारी, अग्निभीकस्तथा-
म्यः । स्त्रीरत्नं च शिखा देवी, गजो नलगिरिस्तथा ॥ १ ॥"
आ० क० ४ अ० । द्वितीयवासुदेवप्रतिशर्षो, स० । ती० ।

लोहजंघवण-लोहजङ्घवन-न० । मथुरायां स्वनामख्याते
वन, ना० ८ कल्प ।

लोहज्ज-लोहार्य-पुं० । उत्पन्नकवलज्ञानवीरस्य भिक्षादायके
साधो, आ० म० १ अ० ।

लोहविलीणतत्त-लोहविलीनतत्त-त्रि० । लोहमयस्तुल्यतमम्-
अनितार्थावलीनलोहसदृशे, सूत्र० १ अ० ५ अ० २ उ० ।

लोहागरिय-लोहाकरिक-पुं० । लोहाकरेऽस्यास्तीति लोहा-
करिकः । लोहवर्णनिस्वामिनि, आ० ५ ।

लोहारंबरीय-लोहकारास्वरीय-पुं० । लोहकारआर्षेऽपि, स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

लोहिआभ्र-लोहिताय-नामधातुः । लोहितस्येवाचरणे,
"क्यङ्कार्यलुक्" ॥ ८३ । १३८ । इति यस्य लुक् । लोहिआभ्र ।
लोहिआभ्र । लोहितायते, प्रा० ३ पाद ।

लोहिच्च-लौहित्य-पुं० । लोहितव्यपत्ये, जं० ७ वक्त० ।
स्था० । भूतवृत्ताचार्य्यशिष्ये, "सम्भावुम्भावणया तत्त्वं
लोहिस्त्वणामाणं ॥ ४० ॥" न० । शत्रुञ्जयपर्वते, ती० १४
कल्प ।

लोहिच्चायण-लौहित्यायन-न० । लोहितविशेगाप्रापत्ये, सू०
प्र० १० पाद० ।

लोहिणी-लोहिनी-स्त्री० । कर्न्वाविशेषे, उत्त० ३६ अ० । भ० ।
बादरवन्स्पतिकायभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

लोहिय-लोहित-न० । रुधिरं, सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० ।
'लोहियपूयपाहणी' लोहिते—रुधिरम्, पूयम्—रुधिरमेव
पक्वं ते द्वे अपि पक्वं शीलं यस्यां सा लोहितपूयपा-
चिनी । सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० । सूत्र० । हिङ्गु-
लादिवन् लोहितवर्णपङ्क्तिने रक्ते, प्रज्ञा० १ पद । स्वनाम-
ख्याते महाग्रहे, "एग लोहिण" स्था० १ ठा० ।

लोहियकुंथु-लोहितकुन्थु-पुं० । आरक्तस्वरूपे कुन्थौ, जी० ३
प्रति० १ अधि० २ उ० ।

लोहियक्ख-लोहिताक्ख-पुं० । स्वनामख्याते महाग्रहे, कल्प० १
अधि० ६ क्षण । "दे लोहियक्खा" स्था० २ ठा० ३ उ० ।
स्वनामख्याते रक्तविशेषे, रा० । जी० । जं० । प्रज्ञा० । का० ।
सूत्र० । आ० म० । "लोहियक्खपरिधंसग" लोहिताक्षमयाः
प्रतिवंशा येषां तानि लोहिताक्षप्रतिवंशकानि । जी० ३
प्रति० ४ अधि० । जमरस्य असुरेन्द्रस्य महिषानीका-
धिपतौ, स्था० ५ ठा० १ उ० । शक्रस्य देवेन्द्रस्य अप-
त्यस्थानीये, भ० ३ श० ७ उ० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः
स्वनामख्याते काण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

लोहियक्खकूड-लोहिताक्खकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे द्वीपे ग-
न्धमादने वत्स्कारणध्वंते स्वनामख्याते षष्ठे कूटे, स्था०
८ ठा० ३ उ० ।

लोहियक्खविंवउट्ट-लोहिताक्खविम्बोष्ठ-त्रि० । लोहिताक्ष-
रत्नवन् विम्बवच्च-विम्बाफलवत् ओष्ठौ येषां ते लोहि-
ताक्खविम्बोष्ठाः । आरक्तोष्ठेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

लोहियगंगा-लोहितगङ्गा-स्त्री० । गोशालकपरिभाषिते
परिमाणभेदे, भ० १५ श० ।

लोहियणाम-लोहितनामन्-न० । यदुदयाज्जन्तुशरीरं लो-
हितं रक्तं हिङ्गुलकादिवद्भवात् तल्लोहितनाम । वर्णेनामभेदे,
कर्म० १ कर्म० ।

लोहियपत्त-लोहितपत्र-पुं० । चतुर्गिन्द्रियजीवभेदे, प्र-
ज्ञा० १ पद ।

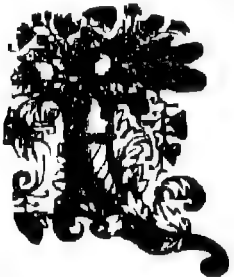
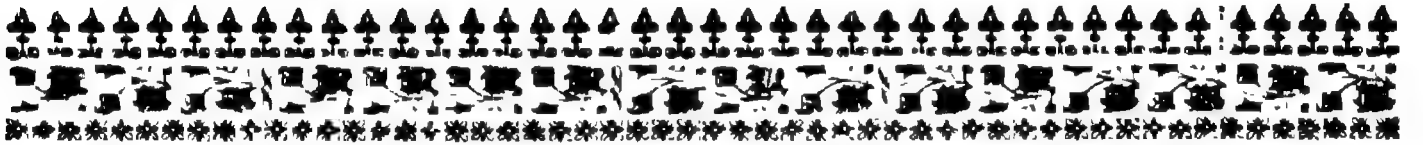
लोहियपाणि-लोहितपाणि-त्रि० । प्राणिवत्कर्मनेन लो-
हितो रक्ताङ्गनया पाणी हन्तौ यस्य । प्राणिहिनसा लोहि-
तहन्ते, विपा० १ अ० २ अ० । का० । सूत्र० ।

लोहित-लोभवत्-त्रि० । मत्वर्थे इत्यप्रत्ययः । लोभिनि, वृ०
१ उ० । लम्पट, वृ० ना० ७ वर्ग २५ नाथा ।
लोही-लौही-ली० । मण्डकादिपञ्चनिकायाम्, अ० ५
श० ७ उ० । अनु० । आयसभाजमविशेषे, सूत्र० १ अ० ५
अ० १ उ० । कन्दविशेषे, जी० १ प्रति० । वनस्पतिविशेषे,
आच्चा० १ अ० १ अ० ५ उ० ।
न्हम-संम-धा० । अधःपतने, "संसेलहस-डिम्भौ" ॥ ८ । ४ ।
१६७ ॥ इति संसधातोर्लहसादेशः । लहसइ । संसति । प्रा० ।
न्हमुण-लशुन-न० । कन्दविशेषे, प्रव० ४ द्वार ।
न्हादि-ह्वादि-ली० । ह्वादने ह्वादिः, औणादिक इत्यप्रत्ययः ।
प्रहसा, व्य० १ उ० ।

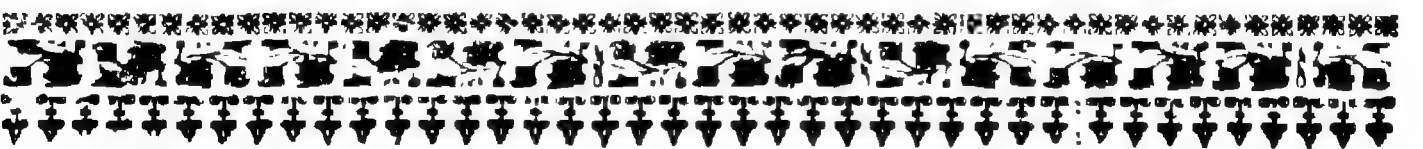
न्हादिजण-ह्वादिजनन-न० । ह्वावेर्जननमुत्पत्तिर्ह्वा-
दिजननम् । प्रमोदात्पादने, व्य० १ उ० । मनःप्रहसिज-
नक, व्य० ३ उ० ।

न्हिक-निली०-धा० । तिरोधाने, निलीकेर्णिलीअ-णि-
लुक्-णिरिग्य-लुक्-लिक-ल्लिकाः " ॥ ८ । ४ । ५५ ॥
इति निपूर्वस्य लीधातोर्ल्लिकादेशः । ल्लिकइ । निली-
यते । प्रा० ४ पाद ।

नष्ट-त्रि० । "क्लेनाप्फुरणादयः" ॥ ८ । ४ । २५८ ॥ इति
निपूर्वस्य लीधातोः ल्लिकादेशः । ल्लिको-नष्टः । निलीने,
तिगाहिते, प्रा० ४ पाद ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-कलिकासर्वज्ञकल्प-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
सकाराऽऽदिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

वकार

व-व-पुं० । दन्त्यौष्ठयोऽयमन्तस्थसङ्घको वर्णः । वाच० ।
वा-ड । सान्त्वने, धाने, धरणे, संयमे, दरे, प्रबोधे,
वन्दने, एका० । वायौ, गहौ, मन्त्रेण, कल्याणे,
बलयति, वसतौ, समुद्रे, व्याघ्रे, वसने, शालूके ।
साहस्ये, अव्य० । “ मणी वापुस्य लम्बेते ” वाच० ।
आवक, वर्णति गुणवत्समस्तत्रेषु धनवीजानि निलि-
पनीति वा इति व्युत्पत्तेः । “ धनानि पात्रेषु वप-
त्यनारतम् ” इति आधक-शब्दघटक ‘व’ शब्दार्थनिर्व-
चनान् । स्था० ४ टा० ४ उ० । उः-शम्भुः अः-विष्णुश्चा-
नयोः समाहारः । हर्षहरद्वन्द्वे, गा० । एका० ।

व-इव-अव्य० । इवशब्दार्थे, आचा० । “ मिथ पिव विव
व विअ इवाऽर्थे वा ” ॥ ८ । २ । १८२ ॥ इति इवार्थे वशब्दप्र-
योगः । “ स्वेस्मस्म व निम्नोश्चो ” प्रा० २ पाद ।

वज्र-वज्र-पुं० । गोष्ठे, “ गुह्ये तद् गोउलं वज्रो घातो ”
पाद० ना० १४२ गाथा । गुह्ये, “ गहरो वज्रो अ गिहो ”
पाद० ना० १२६ गाथा । दे० ना० ।

वज्रण-पुं० न० । वचन-न० । “ क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो
लुक् ” ॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति चलुक् । “ नो लः ” ॥ ८ । १ । २२८ ॥
इति नस्य लः । प्रा० । “ वाच्यर्थवचनायाः ” ॥ ८ । १ । ३३ ॥
इति वा पुस्त्वम् । उक्ता, वज्रणा । वज्रणाई । प्रा० १ पाद ।

वज्रस्स-वयस्य-पुं० । मित्रे, सवयस्के, “ ही ही संपन्ना
मे, मनोलभा पियवज्रस्सस्स ” प्रा० ४ पाद ।

वङ्-वाच्-स्त्री० । वच-परिभाषणे, वचनमुच्यते इति ।
वाच० । वचने, धुने, वृ० ।

अथ वाग्विज्ञेयमाह—

द्वववती दव्वाइं, जाई गहियाई मुंचइ न ताव ॥

अराहणि दव्वस्म वि, दांदि वि भावस्म पडिक्खो ॥

यानि भाषायोग्यानि द्रव्याणि भाषान्वेन गृहीतानि न
तावद्व्यापि मुञ्चति सा नोआगमनो व्यतिरिक्ता द्रव्य-
वाक् । अथ द्रव्यस्यागमनो यथार्थरूपप्रतिपादका सा
द्रव्यवाग्, द्वाभ्यामपि प्रकाराभ्यां भावस्य प्रतिपक्षो
यत्कृत्यः । किमुक्तं भवति—यानि भाषायोग्यानि द्रव्या-
णि भाषान्वेन परिणमस्य मुञ्चति सा नोआगमनो भा-
ववाक् । अथवा—या जीवस्य भावे ज्ञानादिकमागवय-
त्यजीवस्य घटादेर्वर्णादिकं सा नोआगमनो भाववाक् ।
वृ० १ उ० । आ० म० । आचा० । आ० चू० । सू० ।

“ एस्मि जावई एसा, अग्गवणु व्व करिगिता ” सू-
त्र० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

व्रतिन्-पुं० । व्रते-नियमविशेषो विद्यते यस्य स व्रती । धा-
वके, प्रव० २४८ द्वार । हिमादिविगतत्वान्मात्रा, दश० १०
अ० । द्वा० ।

वह्म-देशी-पिहिते, “ पन्थाइअ नूमिआइ वइआइ ”
पाद० ना० १७६ गाथा । पीति, दे० ना० ७ वर्ग ३५ गाथा
वह्मआयार-वागाचार-पुं० । वाच्याचारो वागाचारः । वाग्गो-
चर, वाग्ग्यापार, आचा० २ ध्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० । “ वा-
आयागइ सोच्चा गिसम्म । ” आचा० २ ध्रु० १ चू० ४
अ० १ उ० ।

वह्मालिय-वैतालिक-पुं० । “ वेराऽऽदौ वा ” ॥ ८ । १ । १४२ ॥
इति ऐकारस्य अइ आदेशः । वैतालोपासके, प्रा० १ पाद ।
वह्मस्-वैश्य-पुं० । “ अइदैव्यादौ च ” ॥ ८ । १ । १४१ ॥ इत्येतः स्थाने
अइ इत्यादेशः । वर्णाजि, प्रा० १ पाद ।

वह्मलिअ-वैकल्य-न० । वैकल्ये, “ चलिअं वह्मलिअं ”
पाद० ना० २३६ गाथा ।

वह्मकुंठ-वैकुण्ठ-पुं० । उपेन्द्र, “ सउगी दमगराहो ववकुं-
ठो महमदो उविदो य ” पाद० ना० २१ गाथा ।

वह्मकत-व्यतिक्रान्त-त्रि० । गते, “ वहुसुद्वेण भे दिवसो
वरुत्तो ” आच० ३ अ० । कल्प० ।

वह्मकम-व्यतिक्रम-पुं० । विशेषणापदेभेदकगणनोऽतिक्रमणे
व्यतिक्रमः । आनु० । प्रमादोद्भवे विपरीतकार्ये, आय० ३ अ० ।
अवश्यं करणीयानां योगानां विगमने, आ० चू० ४ अ० ।
ध० । प्रव० । व्य० । प्रति० । आच० । (आधाकर्माश्च
व्यतिक्रमस्वरूपम् ‘अहकव’ शब्दे प्रथमभागे २ पृष्ठे गतम् ।)
(ज्ञानादित्रिविधा व्यतिक्रमः ‘भक्तिस्त्व’ शब्दे वक्ष्यते ।)

वह्मकवलिय-वाग्विस्त्रलित-न० । वाचि विविधमनेकैः प्रका-
रैर्लिङ्गभेदादिभिस्स्त्रलिते, दश० ८ अ० ।

वह्मगा-व्रजिका-स्त्री० । गोकुलिकायाम्, वृ० ३ उ० ।
नि० चू० ।

वह्मगुप्त-वैगुण्य-न० । विधर्मतायाम्, विपरीतभावे, आ०
चू० ४ अ० ।

वह्मगुत्त-वाग्गुप्त-त्रि० । वाचि वाचा वा गुप्तो वाग्गुप्तः । मौ-
नवर्तितान्, सपर्यालोचनधर्मसम्बन्धभार्षिण, सूत्र० १ ध्रु०
१० अ० । आचा० ।

को भवति वाग्गुप्तः ।

वयणविभर्त्तुकुमलो, वज्रागयं बहुविहं विआणतो ।

दिवसं पि भाममाणो, तदा वि वह्मगुत्तयं पत्तो ॥ २६१ ॥

वचनविभर्त्तुकुशलो—वाच्यतरप्रकाराभिन्नः वाग्गतं बहु-
विधमुत्सर्गादिभेदभिन्नं विज्ञानम् दिवसमपि भाषमाणः
सिद्धान्तविधिना तथापि वाग्गुत्तनां प्राप्तः, वाग्गुप्त एवा-
साविर्त गाथार्थः । दश० ७ अ० । सू० प्र० ।

वङ्गुत्तया-वाङ्गुत्तया-स्त्री० । वचसोऽशुभपदार्थत्वात् गोपने,
उक्त० २६ अ० । वाङ्गुत्तमत्तयाम्, उक्त० ।

अथ वचोगुप्तफलमाह—

वङ्गुत्तयाए णं भेते ! जीवे किं जणयइ वङ्गुत्तयाए णं
निव्विकारं जणयइ निव्विकारं जीवे वङ्गुत्तं अज्झ-
प्पजांगसाहणजुत्ते आऽवि भवइ ॥ ५४ ॥

हे भदन्त ! वचोगुप्ततया जीवः किं फलं जनयति ? गुरु-
राह—हे शिष्य ! वचोगुप्ततया निर्विकारित्वं—विगममाधम
उत्पादयति, निर्विकारो जीवः वाङ्गुत्तः—गुप्तवचनश्च सर्ववक्-
थात्यगात्, वाङ्गुत्तरेवे वाङ्गुत्तमत्तं सन् अध्यात्मयोग-
साधनयुक्तश्चापि भवति । आत्मानं अधिनिष्ठमिति अध्यात्मं
मनस्तस्य योगः—शुभव्यापारा धर्मध्यानादयः तेषां साधनम्-
मेकाग्र्यम् अध्यात्मयोगसाधनं तेन युक्तः अध्यात्मयोगयुक्त-
स्तादृशश्चापि स्यादित्यर्थः ॥ ५४ ॥ उक्त० २६ अ० ।

वङ्गुत्ति-वाङ्गुत्ति-स्त्री० । गुप्तिभेदे, वाङ्गुत्तिर्निधा—मुष्ण-
यनध्वावकाराङ्गुल्याच्छ्रोत्रनलेपदुलेपहंकारादिसंज्ञावर्जनेन मौ-
नावलम्बनम्, संज्ञादिना हि प्रयोजनानि सूचयतो मौने निष्फ-
लमेवेत्येका १, वाचनप्रच्छन्नपरपृष्ठव्याकरणादिषु लोकाऽऽग-
माऽविरोधेन मुष्णव्याकरणादितमुखस्य भाषमाणस्याप
घागानियन्त्रणे द्वितीया २, तदुक्तम्—“ संज्ञादिपरिहारेण,
यन्मौनस्यावलम्बनम् । वाङ्गुत्तेः संवृतिर्वा या, सा वा-
ङ्गुत्तिमाहोच्यते ॥ १ ॥ ” आभ्यां भेदाभ्यां वाङ्गुत्तः सर्व-
था वाङ्गुत्तरेवेः सम्यग्भाषणे च स्वरूपं प्रतिपादितं भवति,
भाषासमिती तु सम्यग वाङ्गुत्तरेवेति वाङ्गुत्तभाषास-
मित्यभिप्रेतः, यथाह—“ समिआ नियमागुत्तं, गुत्तं समिअत्त
णांम भयणज्जा । कुसलवयमुत्तरतो, जं वङ्गुत्तं वि समि-
आ वि ॥ १ ॥ ” इति । ध० ३ अधि० ।

उदाहरणं वाङ्गुत्तौ—

“साधुः संज्ञातिकान् द्रष्टुं, गच्छन् पत्नीं मलिम्लुचैः ।
गृहीताऽमोचिधेत्युक्त्वा, मा ह्यः कस्यापि नोऽवगान् ॥ १ ॥
तस्याग्रं मिलिता माता-पितृभ्रात्रादयोऽखिलाः ।
आयान्तो जन्ययात्रायां, ववले सोऽपि तैः सह ॥ २ ॥
तस्करमुषितः सार्धो, दृष्ट्वा ते मुनिमुचिरं ।
साधुः सैष गृहीत्वहा-स्माभिर्मुक्ताऽधुनैव यः ॥ ३ ॥
तच्छ्रुत्वाऽम्बाऽवदधौरान्, समर्पयन् मे क्षुरगम् ।
स्तनौ क्षिप्रं येनाऽमौ, किमन्यूचं यथ चौरपः ॥ ४ ॥
दुष्पुत्रोऽपान् ययोः क्षीरं, नाख्ययुष्मान सतोऽपि यः ।
चौरोऽवक्त्वं कथं नाऽख्यः, पित्रागख्यादधो मुनिः ॥ ५ ॥
स्वधर्मं चौरपो बुद्धः, सर्वं तन्मुष्टमर्पयत् ॥ आ० क० ४ अ० ।

वङ्गुत्तल-वाङ्गुत्तल-न० । असाधारणे शब्दे प्रयुक्ते वङ्गुत्तभि-
प्रतादर्थान्तरकल्पनया तन्निषेधे, स्या० (' लल ' शब्दे तृती-
यभागे १३४३ पृष्ठे वाङ्गुत्तलं व्याख्यातम् ।)

वङ्गुत्त-वाङ्गुत्त-पुं० । वाङ्गुत्तये योगो वाङ्गुत्तः । वा-

ङ्गुत्तये योगे, विशेष० । वाङ्गुत्तये योगे, विशेष० । वाङ्गुत्तये योगे,
वाङ्गुत्तये, विशेष० । औदारिकवेक्रियाद्वारकशक्तिगद्यापारा-
हृतवाङ्गुत्तयसमूहमात्रिचक्राज्जावक्यापारं, स्या० १ डा० ।
दश० । न० । दश० । कर्म० । जोत० । ' वङ्गुत्त ' ति । वाङ्गुत्त-
ऽपि चतुर्धा—द्रष्टव्यः । तथा हि—सत्यवाङ्गुत्तः १, असत्य-
वाङ्गुत्तः २, सत्यासत्यवाङ्गुत्तः ३, असत्याऽमृतवाङ्गुत्तः ४,
तत्र सतां हिता सत्या, सत्या चासौ वाक् च सत्यवाक् तथा
सहकारिकागणभूतया योगो—सत्यवाङ्गुत्तः । अथवा—वच-
नगतं सत्यत्वं तत्कार्यत्वा—योगोऽप्युपपत्ते, ततश्च स-
त्यश्चासौ वाङ्गुत्तश्च सत्यवाङ्गुत्तः । भावार्थः सत्यमनोयो-
गवहाच्यः । असत्या—सत्याद्विपरीता सा चासौ वाक् च
असत्यवाक् ; तथा योगोऽसत्यवाङ्गुत्तः । तथा—सत्या चा-
सावसत्या चेत्यादि पूर्ववत्कर्मधारयो बहुव्रीहिर्वा, सा
चासौ वाक् च सत्यासत्यवाक्, तत्प्रत्ययो योगः सत्या-
सत्यवाङ्गुत्तः । न विद्यते सत्यं यत्र सोऽसत्यः, न विद्यते
मृता यत्र सोऽमृतः, असत्यश्चासावमृतश्च असत्यामृतः, स
चासौ वाङ्गुत्तश्च असत्याऽमृतवाङ्गुत्तः, शेष मनोयोगवत्सर्व-
वाच्यम् । अत्र तृतीयचतुर्थो मनोयोगो वाङ्गुत्तौ च—परिस्थि-
लक्ष्यहारनयमनेन द्रष्टव्यः । नश्चयनयमनेन तु मनोज्ञान
वचनं वा सर्वमदुर्णववज्ञापूर्वकं सत्यम्, आज्ञानादिदुर्ण-
ताशयपूर्वकं । त्वसत्यम्, उभयानुभयरूपं तु नास्तिव
सत्यासत्यग्राहिण्येऽन्तर्भावोवादिता भावनीयम् ॥ कर्म० ४
कर्म० ।

वङ्गुत्त-वृजिनभीरु-पुं० । वृजिनम्—पापं तस्माद् भीरु-
वृजिनभीरुः । पापमार्गे, यो निरनुबन्धोपाच्छादो नाभो-
गवान् वृजिनभीरुः । पा० १२ चिच० ।

वङ्गुत्त-वृतिनि-स्त्री० । साध्व्याम्, पं० व० ४ द्वार ।
वक्तु—वृत्तिः कथयितारि, “मुन वङ्गुत्त भवइ” स्या० ३ डा० १३० ।

वङ्गुत्त-वैतुलिक-पुं० । विगतास्तुल्यभावे वैतुलिकाः । ना-
स्तित्वादेषु, ति० सू० ११ उ० ।

वङ्गुत्त-वाक्स्तन पुं० । धर्मकथकादितुल्यरूपे वाक्चौरं,
दश० ५ अ० ।

वङ्गुत्त-उदिन्वा-उक्त्वा-अव्य० । कर्थायत्वेत्यर्थे, स्या० ३
डा० १ उ० । भ० ।

वङ्गुत्त-वाङ्गुत्त-पुं० । साधयभाषायाम्, आ० सू० । तत्रा-
दाहरणम्—साधुः संज्ञाभूमिश्चो आगतो ॥ अविधीय आ-
लोपति । जघा मयवदं विदुति, पारमेहि सुतं, गत मा-
गितं । अहवा—कोटिश्चो मामि ददु भणान् । जदि दिव-
सो होंतो । सर्वे समलगा हले वाहावेन्तो ॥ आ० सू० ४ अ० ।
वङ्गुत्त-वैदर्भ-त्रि० । “अहर्द्विधा च ” ॥ ८ । १ । १५१ ॥

इति पेतोऽहः । विवर्धदेशादिभवे, प्रा० १ पाद ।

वङ्गुत्त-वैदिश-न० । विदिशाया अदूरभवे नगरं, “वङ्गुत्त-
गान्तरगामे, स्वज्ञाडगधुसर्कालियो थेगे ” । वैदिशनगरसंज्ञं
गोचरग्रामे धृतः कालिकः । वृ० ६ उ० । आ० म० । (' वि-
सियवयण ' शब्दे तृतीयभागे ७४० पृष्ठे विस्तरतो व्याख्या-
यता ।)

वहदुकडा-वाग्दुकृता-स्त्री० । असभ्यपरुषादिवचनानिर्म-
लायां भाषायाम्, ध० २ अधि० ।

वहदुप्पणिहाण-वाग्दुप्पणिधान-न० । वर्णसंस्कारभावे अ-
र्थानवगमे, आपले च । ध० २ अधि० ।

वहदुहिया-वाग्दुःखिता-स्त्री० । वचसो वचसा वा दुःखका-
रित्वे, द्राहकत्वे च । स्था० ७ डा० ३ उ० ।

वहधम्म-वैधर्म्य-न० । विधर्मतायाम्, विपरीतभावे च ।
आ० चू० ४ अ० ।

वहपाडव-वाक्पाटव-न० । वागविषयकपटुतायाम्, कल्प०
१ अधि० ७ क्षण ।

वहप्पभोग-वाक्प्रयोग-पुं० । प्रयुज्यन्त इति प्रयोगाः व्यापा-
रा धर्मकथा, प्रवस्था वा । वाग्व्यापारेषु, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

वहप्पभोगपरिणय-वाक्प्रयोगपरिणत-त्रि० । भाषाद्वयं
काययोगेन गृहीत्वा व्यायोगेन निरस्यमाने, भ० ८ श० १ उ० ।

वहभट-वाग्भट-पुं० । आत्रयादिसंहिताष्टकसमूहान्मकाऽ-
ष्टाङ्गायुर्वेदप्रभृतिग्रन्थकारके स्थनामख्याते विदुषि, स्वनामप्र-
सिद्धे मन्त्रिप्रवरं, गुजरेदेशाधिपतिः तिस्र-काटीखिलसा-
ना इत्यित्वा मन्त्रीश्वरो युगादीशप्रासादमुददीधरत् ।
ती० १ कल्प ।

वहमत्त-वाङ्मात्र-न० । वागेव वचनेमेव वाङ्मात्रम् । वचन-
मात्रे, " वहमत्तं गणित्वस्य दोसा य " पञ्चा० १२ विव० ।

वहमय-वाङ्मय-न० । व्यञ्जनाक्षरमयं, " पश्यन्ति ब्रह्म निर्दे-
न्त्रं, निर्देन्द्धानुभवं विना । कथं लिपिमयी दृष्टि-वाङ्मयी
वा मनोमयी ॥ ६ ॥ " अष्ट० २६ अष्ट० । स्वर्गादिवागन्मकं,
" सहिज्ज कंठए वहमए कल्लसरे संपुज्जा " दश० ६ अ० ।

वहमादिय-वागादिक-पुं० । वचनकारावकारावशेषेषु, " व-
हमादिपहिं समं गुरुणो आलोयेण य " पञ्चा० १४ विव० ।

वहयव्व-व्रजितव्य-न०, आगन्तव्ये, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वहर-वज्र-न० । " श-र्य-तप्त-वज्रं वा " ॥ ८ ॥ २ ॥ १०५ ॥

श-र्येयास्तप्तवज्रयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकारो वा
भवति । इति मध्य इकारः । वज्रं । वहरं । प्रा० । द्विरके,
अनु० । सूत्र० । स्था० । प्रज्ञा० । जी० । आ० म० । रा० ।
सथा० । सर्वेषां हचकारिणां रत्नमयानि कुटानि रत्नानीत्यु-
च्यन्ते । द्वी० । आर्यवज्रनाम्ना प्रसिद्धे दशपूर्विणि
स्थविरेन्द्र, " वेदामि अज्जधम्मं, तत्तो वेदे य भद्गुत्तं च ।
तत्तो य अज्जवहरं, तवनियमगुणहिं वहरसमं " ॥ १ ॥
न० । (' अज्जवहर ' शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठे कथाक्ता ।)
(श्रीवज्रस्वामिना पटविद्यया सहः सुभिक्षुदेश नीत इति
' संघ ' शब्दे वक्ष्यते ।) शरीरावयवकीलिकायाम्, जी० १
प्रति० । स्था० । प्रव० ।

वैर-न० । " वैरादी वा " ॥ ८ ॥ १ ॥ १४२ ॥ इति वैरशब्दे ऐत
इरादेशः । प्रा० । शत्रुतायाम्, " इतिथीसीसयं नगरं तत्थ
दमदतो नाम राया, इतो य पंचपंडवाणं परेण्णरं वहरं "
आ० म० १ अ० । महा० । अतीतायां त्रयोविंशतितमायां चतु-
विंशतिकायां जाते पञ्चशतगण्डाधिपतौ, महा० ४ अ० ।

वहरउसभनारायसंघयण-वज्रभनाराचसंहनन-न० । वज्र-
कीलिका श्रुतभः परिवेषणपटः नाराचम् उभयतो मर्कटबन्धः
ततश्च द्वयोरस्थनोरुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पदाकृतिक-
च्छता तृतीयनास्थापरिवेष्टितयोरुपरितदस्थित्रयभेदकीलि-
कारणं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद् वज्रभनाराचसंह-
ननम् । प्रथमसंहनने, जी० १ प्रति० । कल्प० । पं० सं० ।
स्था० । कर्म० । तं० । वज्रभनाराचसंहनने येषां ते वज्रभ-
नाराचसंहनननिः । प्रथमसंहनननिः, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
वहरकंड-वज्रकारण्ड-न० । रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वज्ररत्नमये
कारण्डे, स्था० १ डा० ३ उ० ।

वहरकंत-वज्रकान्त-न० । पञ्चदेवलोकीये विमानभेदे, स० १३
सम० ।

वहरकंद-वज्रकन्द-पुं० । कन्धभेदे, दश० ३ अ० । जी० ।

वहरकूड-वैरकूट-न० । मन्दरपर्वतस्य मन्दनस्य बलाहकाया
देव्या आवासभूते कुटे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

वहरजंघ-वज्रजङ्घ-पुं० । श्रीश्रुतभस्वामिनः पूर्वविदेहे पुष्क-
लावतीविजयं लोहागलनगरं जाते पूर्वभवर्जावे, आ० म० १
अ० । कल्प० । आ० क० । (' उसभ ' शब्दे द्वितीयभागे
१११६ पृष्ठे कथा ।)

" तेण कालेण तेण समयेण अवर्गविदेहे वासे धरो नाम
सन्धवाहो हात्था (आव०) तेण साहण घयं फासुयं विउलं
दाणं दिगणं, सो य अहाउयं पालत्ता कालमासे कालं कि-
न्हा तेण दाणफलण उत्तरकुणए मणुसां जाआं, तआं आ-
उक्खणं सोहम्मं कण्ठे देवा उप्पणणां, ततो चहउण इहेव
जंबुद्वीवे अवर्गविदेहे गंधिलावतीविजयं वेयहपव्वण गंधा-
रजणवण गंधसमिद्धे विज्जाहरणगरं (आव०) महाबला
नाम राया जाआं । (आव०) मरिउण ईसाणकण्ठे सिरिण्णमे
विमाणं ललियंगआं नाम देवां जाआं, ततो चहउण इहेव
जंबुद्वीवे दीवं पुक्खलावहविजए लोहागलणगरसामी वहर-
जंघो नाम राजा जाआं । " आव० १ अ० ।

वहरणाभ-वज्रनाभ-त्रि० । वज्रमयी नाभिर्भयस्य सः । मध्ये
वज्ररत्नमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वैरनाभ-पुं० । स्वनामख्याते राजनि, (१७० गाथा) आव० १ अ० ।
श्रीश्रुतभस्वामिनः पूर्वमनीये जम्बुद्वीपस्य पूर्वविदेहे
पुष्कलावतीविजयं पुण्डरीकगयां नगयां वज्रसेनस्य केव-
लिनः पुत्रे चक्रवर्तितां प्राप्ते जीवे, आ० क० १ अ० । ति० ।
कल्प० । आ० म० । आ० चू० ।

" कुरुजणपदे गयपुरणगरं चाहुवालपुत्तो सोमण्यभो, तरुस
पुत्तो सज्जसो जुवराया, सो सुमिणे मंवरं पव्वयं सामवणं
पासति, ततो तेण अमयकलसेण आभासितो अभिहिअं
सोभितुमादत्तो । नगरमेद्वी सुबुद्धिनामा, सो सूरस्स रस्सी-
सहस्सं ठाणाआं चलयं पासति, नवरं मिज्जमेण हेक्खुत्तं
सां य अहिअयरं तेयसंपुत्तो जाआं । राणा सुमिणे एक्को
परिसो महप्पमाणो महया रिउबलेण सह जुज्झंतो विट्ठा,
सिज्जसेण साहज्जे दिगणं, ततो तेण तं बले भगं ति । ततो
अन्धारीण एगआं मालया, सुमिणे साहानि, न पुण

जाणति-किं भविस्सह त्ति, नवरं राया भणह-कुमारस्स महंतो कोऽपि लाभो भविस्सह त्ति भण्णिऊण उट्ठिआ अत्थाणीआ, सिज्जंसां वि गत्था नियगभवणे, तत्थ य आलोयण-ट्ठिआ पच्छति सामि पावसमाणं, सो चित्तह-कहि मया पारिसे नेवत्थं त्तिट्ठुव्वं ? जाणिसं पपितामहस्स त्ति, जानी-संभरिता-सो पुव्वभवे भगवत्तो सारही आसि, तत्थ तेण वहरसेणत्तित्थयरो तित्थयरांलेणे विट्ठो त्ति, वहरणाभे य पच्छयंते सो आवि अणुपव्वइआ, तेण तत्थ सुयं, जहा-एस वहरणाभो भग्गे पढमत्तित्थयरो भविस्सह त्ति । आ० १ अ० । “ वहरज्जेओ नाम राजा (आ०) मरिऊण उत्तरकुण स-भारिआ मिहुणणे जाआ, तआ सोहम्मं कप्पे देवो जाआ, ततो चइऊण महाविंदहे वांस खिइपरिट्ठेण लगरं वज्जपुत्तो आयाआ (आ०) से इमे चत्तारि वयंसगा, तं जहा-राय-पुत्ते, सेट्ठिपुत्ते, अमच्चपुत्ते, सत्थयाहपुत्ते त्ति, (आ०) ते पच्छा साहु जाता, अहाउयं पालत्ता तम्मू-ल्लगं पव वि जणा अच्चुप उववणणा, ततो चइऊण इहव जव्वदीये पव्वविंदहे पुक्खलावइविजए पुंडरीगणीए नथरिए वहरसेणस्स गणो धारिणीए देवीए उयं पढमो वहरणाभो णाम पुत्तो जाआ, जो से वज्जपुत्तो चक्कयट्ठो आगतो, अचसेसा कमए बाहुसुवाहुपाढमहापीढ त्ति, वहर-सेणो पव्वइआ, सो य तित्थयरो जाआ । ” आ० १ अ० ।

वहरतुंड-वज्जतुण्ड-त्रि० । वज्जवत्ताङ्गणतुण्ड, कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (‘ बर्मा ’ शब्द पञ्चमभागे १२८४ पृष्ठ कथा ।)

वहरदंड-वज्जदण्ड-पुं० । वज्जगन्तमये रूपपट्टमध्यवर्तिनि दण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वहरपटिरूप-वज्जप्रतिरूप-त्रि० । वज्जसदृश, भ० ७ श० ६ उ० ।

वहरपाणि-वज्जपाणि-पुं० । वज्जं पाणौ अस्य वज्जपाणिः । जी० ४ प्रति० २ उ० । करञ्चतवज्ज, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

वहरभूह-वज्जभूति-स्त्री० । भरुकच्छुनगरं नगवाहननृपस-मये एकदा समयसृते स्थनामख्याते आचार्ये, व्य० ३ उ० ।

वहरभूमि-वज्जभूमि-स्त्री० । अक्षदेशीये नगरीभेदे, यत्र श्रीधी-रां नवमं वर्षागात्रं कृतवान् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

वहरमज्जकचंदपडिमा-वज्जमध्यचन्द्रप्रतिमा-स्त्री० । वज्जलोपमा चन्द्रेण च । वज्जस्यैव मध्यं यस्याः सा वज्जमध्या । चन्द्रा-कारा प्रतिमा चन्द्रप्रतिमा । प्रतिमाभेदे, यस्या हि कृष्णप्रतिपदि पञ्चदश कवलान् भुक्त्वा ततः प्रतिदिन-मेकहान्या अमावास्यायामेकं शुक्लप्रतिपदि अप्येकमेव ततः पुनरेकैकवृद्धया पौर्णमास्यां पञ्चदश भुङ्क्ते, सा तनुमध्यत्वाद् वज्जमध्या । स्था० २ ठा० २ उ० । (चन्द्रप्रतिमाप्राकृतमधि-कृत्य वज्जशब्दस्य पर्यायेण व्याख्यानम् ‘ पडिमा ’ शब्दे पञ्चमभागे ३३४ पृष्ठ गतम् ।) (“ किरुह ” (२०) इत्यादि पञ्चाशकैकान्विशान्विधवर्णगाथया वज्जमध्याप्रतिपादनम् ‘ चंदायण ’ शब्दे तृतीयभागे १०६६ पृष्ठ गतम् ।)

वहरमुद्रा-वज्जमुद्रा-स्त्री० । मान्त्रिकप्रसिद्धे मुद्राविशेषे, सङ्गा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

वहरयण-वज्जरत्न-न० । वज्जराभिधानरत्ने, भ० १५ श० ।

वहररिसि-वैरर्षि-पुं० । वैराभिधाने मुनिपतौ, पञ्चा० ६ वि० ।

वहरसामि-वैरस्वामिन्-पुं० । आर्यवज्जति प्रसिद्ध, सिंहगिरि-शिष्ये, स्था० ४ ठा० १ उ० । (‘ अज्जवहर ’ शब्दे प्रथम-भागे २५६६ पृष्ठ कथाङ्का ।) आर्यसामितस्सुरिमातुलं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वहरसार-वज्जसार-न० । कुराडलद्वीपस्थकुराडलाख्यपर्वतस्य पृथस्यां दिशि स्वनामख्याते कुटे, द्वी० ।

वहरसूरि-वज्जसूरि-पुं० । दशपूर्विके स्वनामख्याते आचार्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वहरसेण-वैरमेन-पुं० । ऋषभेवपूर्वभवज्जिवे वज्जनाभपितरि, स च पूर्वविंदहे-पुण्डरीकण्यां नगर्यां राजा भूत्वा प्रव-जितस्तीर्थकरः सञ्जातः । पञ्चा० १६ वि० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । (‘ बर्मा ’ शब्दे पञ्चमभागे १२८४ पृष्ठ किञ्चिद् वृत्तमस्य ।) (‘ उत्तह ’ शब्दे द्वितीय-भागे १११७ पृष्ठ वृत्तम् ।) आर्यवज्जसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० । (तदीतोङ्का ‘ अज्जवहर ’ शब्दे प्रथमभागे २१६ पृष्ठ ।) अयं पूर्वधर आचार्यः वैक्रमीये १६५ संवत्सरे विद्यमान आसीत् । जे० १० ।

वहरसेणसूरि-वज्जमेनसूरि-पुं० । नागपुरीयतपागच्छोद्भवे हेमतिलकसूरिशिष्ये, सीहडमन्त्रप्रशंसया अलाउद्दीनना-म्ना दिल्लीपतिनाऽस्मै हागादिक उपहासे दत्तः । जे० १० ।

वहरागर-वज्जाकर-पुं० । वज्जानि रत्नानि तेषामाकरे वज्जा-करः । वज्जाख्यरत्नान्प्राप्तस्थाने, आ० । नि० चू० ।

वहराड-वैराट-न० । मन्स्यदेशराजधान्याम्, प्रस्ता० १ पद । सूत्र० । “ वहराडमच्छा ” वैराटो देशो मन्स्यराजधानी । अन्ये तु-मन्सदेशो वैराटपुरं नगरमित्याहुः । प्रव० २७५ द्वार ।

वहरामय-वज्जमय-त्रि० । वज्जशब्दस्य दीर्घत्वे प्राकृत-त्वात् । वज्जगन्तमये, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । भ० । औ० । “ वहरामया सधी ” जे० १ वक्त० । प्रश्न० । रा० । “ वह-रामया णमा । ” रा० ।

वहरामयपासाणा-वज्जमयपासाणा-स्त्री० । वज्जमयाः पासा-णाः यासान्ता वज्जमयपासाणाः । वज्जमयपासाणौ रचित-तटिकायां नयाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वहरामण-वज्जामन-न० । प्रधानयोगिप्रतिष्ठे आसनविशेषे, वज्जामने प्रकर्षप्राप्तं सति नियमाद् दिव्यज्ञानं समुत्पद्यते । अने० ३ अधि० ।

वहरित्त-व्यतिरिक्त-त्रि० । तदन्यस्मिन्, आ० म० १ अ० । “ वहरित्तो णाम जहाभिहयकालाओ अस्सो अकालो भव-ति ” । नि० चू० १ उ० ।

वहरय-व्यतिरेक-पुं० । अभावे, षो० ३ वि० । साध्याभावे साधनाभावरूपे, विशेष० । उपमानाद्व्यस्मिन्, प्रति० । प्रक-सन्निपत्यं, पञ्चा० १२ वि० ।

वहरोयण-वैरोचन-पु० । विविधे रोचन्ते दीप्यन्ते इति विरोचनास्त एव वैरोचनाः । स्था० ४ टा० १ उ० । दाक्षिणात्यासुरकुमारभ्यः सकाशाद् विशष्टे रोचन्ते दीपने येषामस्ति ते वैरोचना । औदीच्यासुरकुमारपु, भ० ३ श० १ उ० । प्रजा० । अग्नौ, सूत्र० १ भू० ६ अ० । कृष्णराज्य-वकाशान्तरगे वहिनामकदेवावामभूते, स्था० ८ टा० ३ उ० । भ० । बुद्धे, दे० ना० ७ वग ५१ गाथा ।

वहरोयणिद-वैरोचनेन्द्र-पु० । वैरोचना-औदीच्यासुरास्तेषु मध्ये इन्द्र-परमेश्वरा वैरोचनेन्द्रः । बली, प्रा० । म० । वैरोचनोऽग्नः स एव प्रज्वलितवान् इन्द्रः । विभावसौ, सूत्र० १ भू० ६ अ० ।

वह्ल-बलीवर्द-पु० । " गोणादयः " ॥ ८ । २ । १७४ ॥ इति तिपातः । पुङ्ख, प्रा० २ पाद । आ० म० ।

वह(ई)वाय-व्यतीपात-पु० । रविशशिगतिप्रयुक्तयोगभेद, ज्यो० ।

सम्प्रति व्यतिपाते विवक्षुगह—

अपराणं संबंधे, रविमोमाणं तु वेहि य जुगम्भि ।

जं हवइ भागलद्वं वहवाया तनिया होंति ॥ २६१ ॥

वावत्तरीपमाणो, फलगमी

इह सूर्याचन्द्रमसौ स्वकीयेऽयं वर्त्तमानौ यत्र परस्परं व्यतिपाततः स कालो व्यतिपातः, तत्र ' रविमोमयोः ' सूर्याचन्द्रमसोः ' युगे ' युगमध्येऽयनानि तेषां परस्परं ' सम्बन्धे ' एकत्र मीलेने कृते राति ढाभ्यां भागो हियते, इत च भागे यद् भवति भागलब्धे ' तावन्तः ' तावत्प्रमाणा एकस्मिन् युगे व्यतिपाता भवन्ति, स च भागलब्धकराशिर्द्वा समानप्रमाणः, तथाहि-सूर्यस्यायनानि दश चन्द्रस्यायनानि चतुस्त्रिंशदधिकं शते, तयोरिकत्र मीलेने जाते चतुश्चत्वारिंशदधिकं शते १४४, तस्य ढाभ्या भागो हियते, लब्धा ढासप्ततिर्यच, तावत्प्रमाणा युगमध्ये व्यतिपाताः ॥ २६१ ॥

साम्प्रतमीप्सितव्यतिपाताऽऽनयनाय करणमाह—

..... इच्छिते उ जुगभेण ।

इच्छियवइवायं पि य, इच्छं काऊण आणेहि ॥ २६२ ॥

जं भवइ भागलद्वं, तं इच्छं निहिमाहि मव्वथा ।

मेमेऽवि तस्म भेण फलरामिस्माणण् मिग्घं ॥ २६३ ॥

' ईप्सिते ' विवक्षिते ' युगभेद ' युगाधिशेण इच्छाम-ईप्सितव्यतिपातविषयां कृत्वा इप्सिते व्यतिपातमप्यानय । कथमित्याह तत्र यद् भवति भागेन-ढासप्तत्यादिभागहारेण लब्धे सं-तत्संख्यम् ' इच्छं ' ति ईप्सित व्यतिपात निर्दिशन् । शेषा नापि युगभेदान् मुहूर्तादिरूपान् ' फलरामिस्म ' ति तृतीयायें षष्ठा फलराशिना ढालसतिलक्षणेन शीघ्रमानय । एष करणगाथाक्षरार्थः,

सम्प्रति भावना क्रियते—

यदि ढासप्ततिसङ्ख्येयव्यतिपातश्चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशते लभ्यते तत एकास्मिन् व्यतिपाते किं लभामहे ? राशि त्रयस्थापना-७२-१२४-१ अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशिश्चतुर्विंशत्याधिकशतप्रमाणा गुण्यते, जात तद्व

चतुर्विंशत्याधिकं शते १२४, तस्य ढासप्तत्या भागो हियते, लब्धमेक पर्व, पश्चाद्व्यतिपाते द्विपञ्चाशत्, सा पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि सप्तशतान्यशीत्यधिकानि, तेषां ढासप्तत्या-भागहारं लब्धा दश तिथयः, शेषा षष्टि, सा मुहूर्तैकगणार्थं त्रिंशता गुण्यते, जातान्यष्टादश शतानि १८००, तेषां ढासप्तत्या भागहारेण लब्धा, परिपूर्णाः पञ्चविंशतिर्मुहूर्ताः, पश्चात् किमपि तिष्ठति, आगतमकस्मिन् पर्याणि दशसु च तिथिषु गतास्वेकादश्यां पञ्चविंशता मुहूर्तेषु प्रथमो व्यतीपातः समाप्त इति, तथा यदि ढासप्ततिसङ्ख्येयव्यतिपातश्चतुर्विंशत्यधिकं पर्वशते लभ्यते ततः पञ्चमिव्यतिपातः किं लभ्यम् ? इति, राशित्रयस्थापना ७२-१२४-४, अत्रान्त्येन राशिना पञ्चकलक्षणेन मध्यराशेर्गुणने, जातानि षट् शतानि विंशत्याधिकानि ६२०, तेषां ढासप्तत्या भागो हियते, लब्धान्यष्टौ पर्याणि ८, शेषास्तिष्ठन्ति चतुश्चत्वारिंशत् ४४, सा तिथ्यानयनाय पञ्चदशभिर्गुण्यते, जातानि षट् शतानि षष्ठ्यधिकानि-६६०, तेषां ढासप्तत्या भागहारं लब्धा नव ९, शेषास्तिष्ठन्ति ढादश १२, ते मुहूर्तानयनाय त्रिंशता गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि ३६०, तेषां ढासप्तत्या भागो हृतं लब्धाः परिपूर्णाः पञ्च मुहूर्ताः, पश्चात् किमपि तिष्ठति, आगतमष्टसु पर्वसु गतेषु नवमस्य च पर्वणा नवसु तिथिषु गतासु दशम्यां तिथौ पञ्चसु मुहूर्तेषु पञ्चमो व्यतिपातः समाप्तः, एवं सर्वेऽपि व्यतीपाताः । (सम्प्रति चन्द्रनक्षत्रव्यतिपात) परिज्ञानार्थमुपक्रम्यन्ते-यदि ढासप्ततिसङ्ख्येयव्यतीपातः सप्तषष्टिश्चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तत एकास्मिन् व्यतिपाते किं लभेयमिति, राशित्रयस्थापना-७२-६७-१, अत्रान्त्येन राशिना एककलक्षणेन मध्यराशेः सप्तषष्टिरूपस्य गुणनान् जातः सप्तषष्टिर्यच, तस्या ढासप्तत्या भागो हियते, सा च स्तोकात्वाद्भागं न प्रयच्छति, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणायाम इत्यस्य गुणकारराशेश्चद्वदशेश्च ढासप्ततिरूपस्य षट्केनापवर्त्तना, तत्र जातो गुणकारराशिस्त्राणि शतानि पञ्चात्तराणि ३०४, छुदराशिर्द्वादश, गुणकारराशिना च सप्तषष्टिर्गुण्यते, जातानि विंशतिसहस्राणि चत्वारिंशतानि पञ्चविंशदधिकानि २०४३४, छुदराशिर्गपि द्वादशलक्षणा, सप्तषष्ट्या गुण्यते, जातान्यष्टौ शतानि चतुस्तुराणि-८०४, ये चार्भाजितः सप्तषष्टिभागा एकाविंशतिस्तैर्गपि द्वादशभिर्गुण्यन्ते, जाते द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके २४२, ते उपरितनराशे शोध्यन्ते, स्थितानि पश्चाद्दशति, सहस्राणि शतमेकं व्यशीत्यधिकं २०१८३, तेषामष्टाभः शतैश्चतुस्तुरैर्भागो हियते, लब्धा पञ्चविंशतिः, शेषास्तिष्ठन्ति व्यशीति, सम्प्रति मुहूर्ता आनेतव्याः, मुहूर्ताश्च अहोरात्रे त्रिंशत्, तस्याः षट्केनापवर्त्तनाया जाताः पञ्च, छुदराशिर्गपि षट्केनापवर्त्तिता जातश्चतुस्त्रिंशदधिकं शते १३४, तत्र व्यशीतिः पञ्चभिर्गुण्यता जातानि चत्वारिंशतानि पञ्चदशोत्तराणि ४१४, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागहारेण, लब्धास्त्रयो मुहूर्ताः, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयोदश, तत्र द्वाविंशत्या श्रवणादीनि विशाखापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति त्रयः, तैश्चानुगधाय्येष्टामूलरूपाणि नक्षत्राणि शुद्धानि, परं ज्येष्ठानक्षत्रमङ्गक्षत्रमिति तत् पञ्चदशभिर्मुहूर्तैः शुद्ध्यति, शेषाः पञ्चदश ति-

ष्टन्ति, ते मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, तत आगतं-पूर्वाषाढान-
क्षत्रस्याष्टादश मुहूर्तानेकस्य मुहूर्तस्य च त्रयोदश चतुस्त्रि-
शदधिकशतभागानवगाह्य प्रथमो व्यतिपातो गत इति, त-
था यदि द्वाप्तमतिसेख्यैर्व्यतिपातैः समर्पाष्टमन्दनक्षत्रपर्या-
या लभ्यन्ते ततः पञ्चभिर्व्यतिपातैः किं लभ्यते ? राशित्रय-
स्थापना-७२-६७-५, अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणने, जा-
तानि त्रीणि शतानि पञ्चविंशदधिकानि ३३५, तेषां द्वाप्त-
न्या भागं हृतं लब्धाश्चत्वारः पर्यायाः, न तैः प्रयोजनं, शेषा-
स्तिष्ठन्ति सप्तचत्वारिंशत्, सा नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः
शतैस्त्रिंशदधिकैर्गुणयितव्येति गुणकारश्छेदराशयोः षट्-
केनापवर्त्तनाज्जाता गुणकारराशिस्त्रीणि शतानि पञ्चा-
क्षराणि—३०४, छेदराशिर्द्वादश, तत्र गुणकारराशि-
ना पञ्चाक्षरात्रशतप्रमाणेन सप्तचत्वारिंशद् गुणयते,
जातानि चतुर्दश सहस्राणि त्रीणि शतानि पञ्चविंशद-
धिकानि १५३३५, छेदराशिना च द्वादशप्रमाणेन समर्पाष्टगु-
णयते, जातान्यष्टौ शतानि चतुरक्षराणि, आभिजितोऽप्ये-
कविंशतिः समर्पाष्टभागा द्वादशभिर्गुणिता जाता द्वे शते
द्विपञ्चाशदधिके २५२, ते प्राक्नराशः शोध्यन्ते, स्थितानि
पञ्चाष्टतुदश सहस्राणि व्यशीत्यधिकानि १५०८३, तेषामष्ट-
भिः शतैश्चतुरक्षरैर्भागहरणं, लब्धाः सप्तदश १७, शेष तिष्ठति
चत्वारिंशतानि पञ्चदशदधिकानि ४१५, एतानि च मुहूर्ता-
नयनाय त्रिशता गुणयितव्यानि, त्रिशतश्च षट्केनापवर्त्तना-
यां जाताः पञ्च, छेदराशेर्गपि षट्केनापवर्त्तने जातं चतुस्त्रि-
शदधिकं शते, तत्र चतुर्णां शतानां पञ्चदशोत्तराणां पञ्चभिर्गु-
णेन जातानि विंशतिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि २०७५, तेषां
चतुस्त्रिंशदधिकशतेन भागो ह्रियते, लब्धाः पञ्चदश मुहूर्ताः,
शेषा तिष्ठन्ति चतुस्त्रिंशदधिकशतभागाः पञ्चर्षष्ट, तत्र ये
पूर्वलब्धाः सप्तदश तस्यैवत्रयोदशभिः अचणादीनि पुनर्वस-
पर्यन्तानि शुद्धानि, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारि, तच्च पुण्यादीनि
पूर्वफाल्गुनीपर्यन्तानि चत्वारि नक्षत्राणि शुद्धानि, परमश्रे-
ष्ठानक्षत्रमङ्गलत्रयमिति तत् पञ्चदशभिर्मुहूर्तैः शुद्ध्यन्तीति
शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, ते मुहूर्तराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातान्स्त्रि-
शन्मुहूर्ताः, आगतमुत्तरफाल्गुनीनक्षत्रस्य त्रिशन्मुहूर्तान्
एकस्य च मुहूर्तस्य पञ्चर्षष्टि चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानाम-
वगाह्य पञ्चमो व्यतिपातो भूतिर्गति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु
भावनीयम् ॥ सम्प्रति सूर्यनक्षत्रानयनायोपक्रम्यते—यदि द्वा-
प्तमतिसेख्यैर्व्यतिपातैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया भवन्ति तत
एकस्मिन् व्यतिपाते किं भवति ? राशित्रयस्थापना ७२-५-१,
अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणने, जाताः पञ्चत्र, तेषामाद्येन
राशिना द्वाप्तमतिसेख्येन भागो हार्यः, ते च स्तोत्राद्भाग
न प्रयच्छन्ति, ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशद-
धिकैः समर्पाष्टभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशिगुणराशयोः
षट्केनापवर्त्तनाः, जातश्छेदराशिर्द्वादश, गुणकारराशिस्त्रीणि
शतानि पञ्चाक्षराणि ३०४, तथोपरिततो राशिः पञ्चकलक्षणो
गुणयते, जातानि पञ्चदश शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि १५२५,
छेदराशिना च द्वादशकलक्षणेन समर्पाष्टगुणयते, जातान्यष्टौ
शतानि चतुरक्षराणि ८०४, पुण्यस्य च समर्पाष्टभागाश्चतुश्च-
त्वारिंशद् द्वादशभिर्गुणयन्ते, जातानि पञ्च शतानि अष्टावि-
ंशत्यधिकानि ५२८, तानि पूर्वराशः शोध्यन्ते, स्थितानि प-

ञ्चाष्टव शतानि सप्तनवत्यधिकानि ६६७, तेषामष्टभिः शतै-
श्चतुरक्षरैर्भागो ह्रियते, लब्धमेक नक्षत्रमश्रेष्ठारूपे, स्थितं
पञ्चात्रिनवत्यधिकं शतम्, एतच्च नक्षत्रभागं न प्रयच्छन्तीति
समर्पाष्टभागानयनाय छेदराशिमूल एव द्वादशलक्षणः परं
पञ्चभिः समर्पाष्टभागैर्द्वादशभागा लभ्यन्ते इति स पञ्चभिर्गुणयते,
जाता षष्टिः, तया भागो ह्रियते, लब्धाश्चत्वारोऽष्टावगात्राः, शेषा-
स्तिष्ठन्ति त्रयोदश, ते मुहूर्तानयनाय त्रिशता गुणयन्ते, जा-
तानि त्रीणि शतानि नवत्यधिकानि ३६०, तेषां पञ्चभा भागो
हृतं लब्धाः साङ्गः षड् मुहूर्ताः, अश्रेष्ठानक्षत्रमिति तद्वता
अष्टावगात्रा एकविंशतिश्च मुहूर्ता उद्धरन्ति, ते अत्र प्रक्षिप्यन्ते,
आगतमश्रेष्ठानक्षत्रमतिक्रम्य मघानक्षत्रस्य त्रिष्वष्टावगात्रेषु
गतेषु चतुर्थस्य चाष्टावगात्रस्य साङ्गेषु च सप्तविंशतिषु मुह-
ूर्तेषु गतेषु प्रथमो व्यतिपातो गत इति, तथा यदि द्वाप्तमति-
सेख्यैर्व्यतिपातैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः पञ्चभि-
र्व्यतिपातैः किं लभ्यम् ? इति राशित्रयस्थापना-७२-५-५,
अत्रान्त्येन राशिना मध्यराशेर्गुणने, जाता पञ्चविंशतिः २५,
तस्या आद्येन राशिना भागहरणं, सा च स्तोत्राद्भागं
न प्रयच्छति ततो नक्षत्रानयनार्थमनामष्टादशभिः शतैस्त्रि-
शदधिकैः समर्पाष्टभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशि-
गुणकारराशयोः षट्केनापवर्त्तना, जाता गुणकाररा-
शिस्त्रीणि शतानि पञ्चाक्षराणि—३०४, छेदराशिर्द्वा-
दशप्रमाणः—१२, गुणकारराशिना च पञ्चविंशतेर्गुणेन जाता-
नि षट्सप्ततिः शतानि पञ्चविंशत्यधिकानि ७६२५, छेदराशि-
नाऽपि च द्वादशलक्षणेन समर्पाष्टगुणयते, जातान्यष्टौ शतानि
चतुरक्षराणि ८०४, पुण्यस्य च समर्पाष्टभागाश्चतुश्चत्वारिंश-
त्, सा द्वादशभिर्गुणयते, जातानि पञ्च शतानि अष्टाविंशत्य-
धिकानि, तानि पूर्वराशः शोध्यन्ते, स्थितानि पञ्चात् सप्त-
तिशतानि सप्तनवत्यधिकानि ७०६७, तेषामष्टभिः शतैश्चतु-
रक्षरैर्भागहरणं, लब्धान्यष्टौ नक्षत्राणि, शेषाणि तिष्ठन्ति षट्
शतानि पञ्चषष्ट्यधिकानि ६६५, एतानि नक्षत्रभागं न प्रय-
च्छन्ति ततः समर्पाष्टभागानयनार्थं छेदराशिमूल एव द्वाद-
शप्रमाणः परं पञ्चभिः समर्पाष्टभागैर्द्वादशभागा लभ्यन्ते इति
पञ्चभिर्गुणयते, जाता षष्टिस्तया भागो ह्रियते, लब्धा एका-
दशाष्टावगात्राः, शेषास्तिष्ठन्ति पञ्च, ते मुहूर्तानयनार्थं त्रिशता
गुणयन्ते, जातं साङ्गं शतं, तस्य षष्ट्या भागो हृतं लब्धाः द्वा
साङ्गौ मुहूर्तौ, यानि च पूर्वलब्धान्यष्टौ नक्षत्राणि तान्यश्रे-
ष्ठादीनि विशाखपर्यन्तानि द्रष्टव्यानि, तत आगतमनुराधा-
नक्षत्रप्रविष्टस्य सूर्यस्य एकादशमु दिवसेषु गतेषु द्वादशस्य
च दिवसस्य द्वयोः साङ्गयोर्मुहूर्तयोरगन्तयोः पञ्चमो व्यतिपा-
तो गत इति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु सूर्यनक्षत्राणि परि-
भावनीयानि ॥ सम्प्रति लग्नपरिज्ञानार्थमुपक्रम्यते—यदि
द्वाप्तमतिसेख्यैर्व्यतिपातैर्गष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि
लग्नपर्यायाणां लभ्यन्ते ततः प्रथमं व्यतिपातं किं लभ्यते ?
राशित्रयस्थापना-७२-१-३५-१, अत्रान्त्येन राशिना मध्यरा-
शिर्गुणयते, स च तावानेव भवति, तत आद्येन राशिना
द्वाप्तमतिसेख्येन भागहरणं, लब्धाः पञ्चविंशतिः लग्नपर्यायाः
शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चत्रिंशत्, एतां नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः
शतैस्त्रिंशदधिकैः समर्पाष्टभागैर्गुणयितव्या इति छेदराशिगु-

गुणकारगण्योः षट्केनापवर्त्तना, ततो जातश्छेदराशिर्द्वादश-
करूपो गुणकारराशिर्त्वाणि शतानि पञ्चोत्तराणि ३०४, तेन
पञ्चत्रिंशद्गुणयते, जातानि दश सहस्राणि षट् शतानि पञ्च-
सप्तत्यधिकानि १०६७४, छेदराशिर्द्वादशकलक्षणः सप्तषष्ठ्या
गणयते, जातान्यष्टौ शतानि चतुरस्रराणि ८०४, अस्य राशे-
श्च प्राक्तनैः पञ्चाभिः शतैरष्टाविंशत्याधिकैः पुण्यः शुद्धः, स्थि-
तानि पञ्चादश सहस्राणि शतमेकं सप्तचत्वारिंशदधिकं
१०१४७, तेषामष्टभिः शतैश्चतुरस्रैर्भागाद्वारं, लब्धा द्वादश
१२, शेषाणि तिष्ठन्ति चत्वारि शतानि नवनवत्यधिकानि
४६६, द्वादशाभिश्चात्रेष्टपादेषु मूलपर्यन्तानि नक्षत्राणि
शुद्धानि, परं ज्येष्ठानक्षत्रमर्द्धेक्षत्रमिति तच्चतुर्भिः शतैर्द्व्यु-
त्तरैः शुद्धयति, शेषाणि चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि तिष्ठ-
न्ति, तान्युत्तरितराशौ प्रक्षिप्यन्ते, जातानि नव शतान्येको-
त्तराणि ६०१, आगतमुत्तराष्टादशसप्तस्य लग्नप्रवर्त्तकस्य
चतुरस्रराष्टशतभागानां नवसु शतैर्वेकात्तरेषु गतेषु मकर-
लग्ने प्रथमो व्यतिपातोऽभवदिति । तथा यदि द्वासप्ततिमं-
स्यैव्यतिपातैरष्टादश शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि लग्नपर्या-
याणां भवन्ति ततः पञ्चभिर्व्यतिपातैः किं भवति ?, राशिप्र-
वस्थापना-७२-१-३४-४ अत्रान्येन राशिना मध्यराशे-
गुणने, जातान्येकनवतिशतानि पञ्चसप्तत्याधिकानि ६६७४,
तेषामाद्येन राशिना द्वासप्ततिलक्षणेन भागो ह्रियते, लब्धं
सप्तविंशत्याधिकं लग्नपर्यायाणां शतं, शेषास्तिष्ठन्त्येकत्रिंशत्
तानि नक्षत्रानयनार्थेष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तषष्ठि-
भागैर्गुणयित्वा इति गुणकारच्छेदराशयोः षट्केनापवर्त्तना,
तत्र जातो गुणकारराशिर्त्वाणि शतानि पञ्चोत्तराणि ३०४,
छेदराशिर्द्वादश, गुणकारराशिना चैकत्रिंशद् गुणयते, जाता-
नि चतुर्नवतिशतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि ६४४४, एते-
भ्यश्च पञ्चाभिः शतैरष्टाविंशत्याधिकैः पुण्यः शुद्धः, स्थितानि
पञ्चाशवाशीतिशतानि सप्तविंशत्याधिकानि ८६२७, छेदराशि-
ना च द्वादशकलक्षणेन सप्तषष्ठिगुणयते, जातान्यष्टौ शतानि
चतुरस्रराणि, तैर्भागां ह्रियते, लब्धा एकादश, पञ्चान्तिष्ठन्ति
व्यशति, एकादशभिश्चात्रेष्टपादेषु मूलपर्यन्तानि शुद्धानि,
नवरं ज्येष्ठानक्षत्रमर्द्धेक्षत्रमिति चतुर्भिः शतैर्द्व्युत्तरैः शुद्ध-
मिति चत्वारि शतानि द्व्युत्तराणि शेषाणि तिष्ठन्ति, तान्य-
शराशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि चत्वारि शतानि पञ्चा-
शत्याधिकानि ४८४, तत्र आगतमर्द्धेष्टपादेषु मूलपर्यन्तेवेका-
दशसु नक्षत्रेषु गतेषु पूर्वाष्टादशसप्तस्य चतुरस्रराष्टशतभा-
गानां चतुर्षु शतेषु पञ्चाशीत्याधिकेषु गतेषु धनलग्ने पञ्चमो
व्यतिपातो गत इति, एवं सर्वेष्वपि व्यतिपातेषु लग्नानि प-
रिभावनायाम् ॥ २६२-३ ॥ ज्यो० १६ पाद० ।

वहवीर्य-वाग्वीर्य-न० । 'वाग्' शब्दे वक्र्यमाणस्वरूपे वा-
ग्विषयकं प्रकरणं, सूत्र० १ श्रु० ८ अ० ।

वहवैभव-वार्धवैभव-न० । विभव एव वैभवम्, प्रज्ञादि-
न्यात् स्वार्थेऽण विभोर्भाषः कर्म वा वैभवम् । वाचा वैभव
वार्धवैभवम् । वचनसम्प्रकरणं, वाचा विभोर्भावे च । स्या० ।

वहमपायण-वैशम्पायन पुं० । "वैगऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥
वगादिन्वादेशतोऽहत्यादेशः । व्यासशिष्ये विशम्पायनस्य, प्रा० ।
नहमदेव नैश्वदेव पुं० । विश्वेभ्यो देवेभ्यो देवो णिनिः

अण् । नैश्वदेवोद्देशेन वीयमाने बलौ, । ती० ५५ कल्प ।
वहसमाहारणा-वचःसमाधारणा-स्त्री० । वचनस्य शु-
भकार्ये स्थापने, उक्त० ।

वचःसमाधारणया अपि फलमाह-

वहसमाहारणयाए शं भंते ! जीवे किं जणयइ ? वहसमा-
हारणयाए शं वहसमाहारणदंसणपजवे विसोहइ वहम-
माहारणदंसणपजवे विसोहिता सुलहबाहियत्तं निव्वत्ते-
इ, दुल्लहबाहियत्तं निज्जेइ ॥ ५७ ॥

हे भगवन् ! सिद्धान्तोक्तमार्गे वचनसमाधारणया स्वा-
ध्याय एव वागनिवेसनेन जीवः किं फलं जनयति, तदा
गुरुगह-हे शिष्य ! वचःसमाधारणया-वाक्यसाधारणया
दर्शनपर्यवान् विशोधयति वाचः साधारणया-वाक्यसाधार-
णया वाचा कथयितुं योग्याः ये पर्यवाः-शब्दविशेषाः,
तथा-दर्शनस्य-सम्यक्त्वस्य ये पर्यवा-भवास्तान् वि-
शोधयति-निर्मलीकरोति, यतो हि -वाक्यसाधारणां
कुर्वन् स्वाध्यायं करोति, स्वाध्यायं कुर्वन् द्रव्यानुयोगाद्य-
भ्यासं विदधत् अनकयज्ञो भूत्वा शब्दादिदोषान् निवारय-
ति ; अतः सम्यक्त्वं निर्मलं करोति यतो वाक्यसाधारणदर्श-
नपर्यवान् विशोध्य सुलभबोधित्वं निर्वर्त्तयति । सुलभा बो-
धिः परमं जैनधर्मप्राप्तिर्यस्य स सुलभबोधित्वस्तस्य भावः
सुलभबोधित्वं तत् उत्पादयति, दुर्लभबोधित्वं निज्जेरयति ।
॥ ५७ ॥ उक्त० २६ अ० ।

वहमवण-वैश्रवण-पुं० । "वैगऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ एतो-
ऽहः । प्रा० १ पाद ।

वहसाह-वैशाख-पुं० । "वैगऽऽदौ वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ इति
अहः । विशाखानक्षत्रयुतपौर्णमासीपर्यन्तं मासमेव, स० २६
सम० । योद्यस्थानभेदे, आचा० १ श्रु० २ अ० १ उ० ।
आ० म० ।

वहसाही-वैशाखी-स्त्री० । वैशाखमासभाविन्याममायाम्, पू-
र्णिमायां च । ज० ७ वृत्त० ।

वहमिय-वैशिक-पुं० । "अहर्देत्यादौ च" ॥ ८ । १ । १५१ ॥
एतोऽहः । वेशोपजीविनि, प्रा० १ पाद ।

वहसुहया-वचःशुभता-स्त्री० । वचसः शुभभावे, तस्याः सा-
तानुभावकारणत्वात् । सातानुभवभेदे, स्या० ७ ठा० ३ उ० ।

वहमेमिय-वैशेषिक-पुं० । विशिष्टाख्यातिरिक्तपदार्थाभ्युपग-
न्तरि कणादाश्रये, वैशेषिकाणां शास्त्रं कणादमुनिना-द्र-
व्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवायाः षट् पदार्था इति, षट्प-
दार्थानङ्गीकृत्य प्रपञ्चितम् । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।
अत्र पदार्थविभागव्यवस्थानुपपत्तेत्याह-नापि वैशेषिका-
क्तं तत्त्वमिति, तथाहि-द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमवा-
याभावास्तत्त्वमिति । सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । द्रव्यादीनां
विधरणं स्वस्थानं । ('इस्सर' शब्दे द्वितीयभागे
६३६ पृष्ठे वैशेषिकाभ्युपगमेन अस्वगडनमकारि ।)

वहस्मात्पर-वैश्वानर-पुं० । " अहर्वैत्यादौ च " ॥ ८ । १ । १ ।

५१ ॥ एतौऽहः । अतौ , प्रा० १ पाद ।

वउ-वपुष्-न० । शरीरे , विशेष० । अनु० ।

वउल-वकुल-पुं० । मुकुलध्रीनामके वनस्पतिभेदे , वि-
श० । स० । कस्मरे , प्रज्ञा० १ पाद । कल्प० । धवलपरवास्त-
व्य स्थानामख्याते गृहपतौ , (पञ्चा०) " चतुर्गधिकविंशतियु-
ते, वर्षसहस्रे शते च सिद्धेयम् । धवलकपरे वसत्ये, धनपत्या-
वकुलधन्दिकायाः ॥ ७ ॥ अणहिलपाटकनगरे, सङ्गवर्गैर्वर्त्तमान-
बुधमुख्यैः । धीदोणात्वायांचै-र्विद्वद्भिः शोधिता चेति । "
पञ्चा० १६ विव० ।

वउम-वकुश-त्रि० । शवले, कर्बुरे, भ० २५ श० ६ उ० । वकुशसं-
यमयोगाद् वकुशः । भ० २५ श० ६ उ० । शरीरपकरणविभूषा-
दिना शवलत्वादिप्रपट्टे, स्था० ३ ठा० २ उ० । निर्ग्रन्थभेदः, भ० ।

वउसे गुं भेत ! कइविहे पम्पत्ते ? , गायमा ! पंचविहे
पम्पत्ते, तं जहा-आभोगवउसे अणाभोगवउसे संवुडवउसे
अभंवुडवउसे अहागुहुमवउसे गुामं पञ्चमे । (सू०-७५१५)

वकुशा द्विविधा भवति-उपकरणशरीरभेदान्, तत्र वस्त्रपा-
त्राद्युपकरणविभूषणवर्त्तनशील उपकरणवकुशः, कर्त्तव्यग-
नस्वमुखादिदहावयवविभूषणवर्त्ती शरीरवकुशः । स चा-
य द्विविधाऽपि पञ्चविधः, तथा चाह- ' वउसे गुं ' इत्यादि ।

' आभोगवउसे ' ति आभोगः-साधूनामकृत्यमेतच्छरीरा-
पकरणविभूषणमित्येवं ज्ञानं तत्प्रधाना वकुश आभोगव
कुशः, एतन्मयेऽपि, इहाप्युक्तम्- " आभोगे जाणतो, करे-
इ दामे अजाणमणभोगे । मूलत्तेगहि संवुड-विवर्गोऽभ-
वुडा होर ॥ १ ॥ आच्छुमुहमज्जमाणा , होर अहासुहुमओ
तहा चउभो । अहया जाणज्जतो, अगेवुडा संवुडो इय-
गे ॥ २ ॥ " भ० २५ श० ६ उ० । स्था० । हा० । ध० । वकु-
शः शवलः कर्बुर इति पर्यायाः, सानिचारत्वादेवंभूतः

संयमोऽत्र वकुशस्तस्यमयोगान्साधुर्गप वकुशः, सा-
निचारत्वात् शुद्धयशस्विभ्यातकीर्णचरण इत्यर्थः, स च
द्विविधः-उपकरणशरीरविषयभेदान्, तत्र-अकाल एव
प्रक्षालितचोलपट्टकान्तकल्पादिश्चाज्जवासः प्रियः पात्रद-
गडकाद्यपि भूषार्थं तैलमात्रया उज्ज्वलीकृत्य धारयन्नुप-
करणवकुशः, तथा-अनागुप्तव्यातिरेकेण हस्तपादधावन-
मलापनयनादि देहविभूषार्थमाचरन् शरीरवकुशः, अयं च
द्विविधोऽपि आभोगाऽनाभोगसंवृताऽसंवृतसूक्ष्मवकुशभेदा-
त्पञ्चविधः, यतः- ' उचरणशरीरेषु, बहुसो दुविहो दुहा वि
पञ्चविहो । आभोग अणाभोग, संवुड असंवुड सुहुमे ॥ १ ॥ "

इति, तत्राभोगः पूर्वोक्तद्विविधभूषणमकृतमित्येवंभूतं ज्ञानं
तत्प्रधानो वकुश आभोगवकुशः १, द्विविधविभूषणस्य च
सहस्रा कारी अनाभोगवकुशः २, संवृतां लोकऽविज्ञातदोषः
संवृतवकुशः ३, प्रकटकारी त्वसंवृतवकुशः ४, मूलोत्तरगु-
णाश्रितं वा संवृताऽसंवृतत्वम्, नेत्रमलापनयनादि किञ्चि-
त्प्रमादवान् सूक्ष्मवकुशः ५ । ध० ३ अधि० । प्रव० । पं० भा० ।
(' गिरगंध ' शब्दे चतुर्थभागे २०३४ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता ।) म्लेच्छ-
विशेषः, तद्देशं च । प्रश्न० १ आश्र० डार । प्रज्ञा० । तद्देश-
जाताः स्त्रियां वकुशिकाः । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । भ० ।

वउसत्तण-वकुशन्त्य-न० । शरीरपकरणविभूषाकरणे, व्य०
३ उ० ।

वऊ-देशी-लाघण्ये, व० ना० ७ वग ३० गाथा ।

वओगय-व, गत-न० । वचनगते, " वयणविभर्त्सक
सलो, वओगयं बहुविहं विओगंते " वश० ७ अ० ।

वंक-वक्र-त्रि० । " वक्रादावन्तः " ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति
प्रथमस्वरात्परोऽनुस्वारागमः । प्रा० । कुटिले, स्था० ४ ठा०
१ उ० । अन्तर्मायिकत्वे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । महा० । औ० ।
रा० । स्था० । असंयमे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

वंकगह-वक्रगति-स्त्री० । वक्रा चासौ गतिः । गतिभेदः,
वंकवलीविगयभेसणमुहा-वक्रं पाठान्तरेण व्यङ्ग्यम्
सलाञ्छनं बालभिर्विकृतं बीभत्सं भेषणे-भयजनकं मुक्तं
येषां ते तथा । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

अथ वक्रगतिभेदानाह-

से किं तं वंकगती ? , वंकगती चउव्विहा पम्पत्ता, तं
जहा-घट्टणता थंभणता लमणता पवडणया । से तं वं-
कगती । (सू० २०५+)

वक्रा-वक्रा सा चासौ गतिश्च वक्रगतिः । सा चतुर्धा, तथा-
घट्टनता स्तम्भनता श्लेष्मणता (प्र) पतनता । तत्र घट्टनशब्द-
स्य भावः-प्रवृत्तिनिमित्तं घट्टनमर्थेति । एवं शेषपदशब्दार्थोऽ-
पि भावनीयः । तत्र घट्टनम्-लज्जागतिः, स्तम्भनम्-प्रीवायां
धमन्यादीनां तिष्ठता वा आत्मनोऽङ्गप्रदेशानाम्, श्लेष्मणम्-
ऊर्वादीनां जानुप्रभृतयः सम्बन्धः, (प्र) पतनम्-तिष्ठत एव
गच्छता वा यत्पतनम्, एतानि च घट्टनादीनि जीवस्थानी-
मित्तत्वाद्प्रशस्यन्त्याश्च वक्रगतिशब्दाख्यातिः । प्रज्ञा० २ पद ।

वंकचूल-वक्रचूड-पुं० । भारतवर्षे विमलयशसे भूपतेः
सुमङ्गलादेव्याः पुण्यचूलापरनामके पुत्रे, ती० ४२ कल्पः । (वक्र-
चूडकथा ' टिपुगी ' शब्दे चतुर्थभागे १६७६ पृष्ठे गता ।)

वंकजड-वक्रजड-पुं० । वक्रश्चासौ जडश्च वक्रजडः । कुटि-
लाप्रोक्षे, धीर्गताये हि साधवो वक्रजडाः । कल्प० । त-
था-काश्चिद् व्यवहारिस्तुतः पित्रा बहुशः शिक्तमाणो जनका-
दीनां सन्मुख जल्पनं न कर्त्तव्यम्, इति पितृवचनं वक्र-
तया मनसि दधार । अथैकदा सर्वेषु स्वजनेषु बहिर्गतेषु
पुनः पुनः शिक्तयन्तं पितरम्, अथ शिक्तयामीति विचि-
न्त्य कपाटं दत्त्वा स्थितः, आगतेषु च पित्रादिषु द्वारेद-
घाटनार्थं बहुशब्दगणेऽपि न वार्त्तक, न चोदाटयति । भिक्षु-
लङ्घनेन मध्यं प्रावेष्टुं च पित्रा हसन दष्ट उपालब्धश्च
कथयामास, भवद्भिरेषोक्तं वृद्धानामुत्तरं न देयम् । इति
द्वितीयः । कल्प० १ अधि० १ क्षण । वृ० । नि० चू० ।

वंकणया-वक्रनता-स्त्री० । वकीकरणे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

वंकसमायार-वक्रसमाचार-त्रि० । वक्रः समाचारो यस्य स
तथा । असंयमानुष्ठायिन, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।
मायाविनि, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ३ उ० ।

वंकगिकेय-वक्रानिकेत-पुं० । असंयमाश्रये, " इच्छा पणीया
वंकगिकेया " (सू० १३६) । आचा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० (व्या-
ख्या ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६७-२६६८-पृष्ठे गता ।)

वंग-वङ्ग-पुं० । श्रुपभक्ष्यस्य त्रयोविंश पुत्र, कल्प० १ अधि०
७ क्षण । तच्छासितं देशविशेषं, यत्र नाधोऽर्त्ता गजधान्या-
स्तीति । प्रज्ञा० १ पद । कल्प० । प्रव० ।

व्यङ्ग-त्रि० । विगताङ्गे, क्षातप्रस्ते, ध० २ अधि० । प्रश्न० ।
वंगण-व्यङ्गन-न० । क्षत, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । व्य० ।

वंगाल-देशी-वङ्गदेश, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

वंगिय-व्यङ्गित-त्रि० । जुह्विताङ्गे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

वंचिता-वञ्चयित्वा-स्त्री० । प्रभुत स्याजयित्वाऽल्पे प्राद्वीय-
न्त्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

वंचग-वञ्चक-त्रि० । प्रतारके, पो० १५ विव० । डा० ।

वंचण-वञ्चन-न० । प्रतारणे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । डा० ।
दशा० । ध्वशने, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । रा० ।

वंचणया-वञ्चनता-स्त्री० । प्रतारणतायाम्, स्त्री० । प्रश्न० ।
स० । उपघाते, विशेष० ।

वंचिअ-वञ्चित-त्रि० । प्रतारिते, "पयारिअं वंचिअं च वञ्च-
लिअं" पाठ० ना० १२७ गाथा ।

वंचिय-वञ्चित-त्रि० । व्यामोहं प्रापिते, प्रति० ।

वञ्छा वाञ्छा-स्त्री० । इच्छायाम्, "इहा इच्छा वञ्छा स-
आ कामो य आसंसा" पाठ० ना० ७० गाथा ।

वञ्ज-वञ्च-त्रि० । वन्दनादौ, ध० २ अधि० । आव० ।

वञ्जग-व्यञ्जक-त्रि० । प्रकाशके, विशेष० ।

वञ्जण-व्यञ्जन-न० । व्यज्यतेतिनार्थः प्रदीपेन घट इवेति
व्यञ्जनम् । विशेष० । ककाराद्यन्तरे, अनु० । प्रव० । ने० । व्यञ्ज-
यति व्यनक्ति वा-अर्थमिति व्यञ्जनम् । सम्म० १ काण्ड ।
घटादौ वाचकशब्दे, विशेष० । अनु० । आव० । आत्मा० ।
नि० चू० । प्रज्ञा० । कर्म० । आ० म० । पद० । तस्यार्थमिधा-
यकत्वात् । वृ० ४ उ० । आ० म० । सूत्र, मुत्तं कम्हा वज्जणं
भाणति?, उच्यते-वञ्जति ति-व्यङ्गं करोति जहादणस्सो वञ्ज-
णसंयोगाद् व्यङ्गो भवति एव मुत्ता अन्थो वत्तो भवति
ति वञ्जणं मुत्तं । नि० चू० १ उ० । पुद्गले, तेषां क्षेत्राभि-
व्यञ्जकत्वात् । आ० म० १ अ० । उपकरणान्द्रयस्य शब्दा-
दिपरिणतद्रव्याणां च परस्परं संपर्के, आ० म० १ अ० ।
न० । स्था० । घटिकाभक्तिकापत्रशाकतीमनतक्रमुपादेके
शालनके, स्था० ३ डा० १ उ० । रसाभिव्यञ्जकत्वात्तत्पाम् ।
च० प्र० २० पाहु० । भ० । पि० । वृ० । मर्पतिलकादिके
शार्गरे शुभाशुभसूचके चिह्ने, अनु० । विशेष० । स्था० । डा० ।

सहज, जन्मना सहैव जाते शार्गरे चिह्नं, म० २ श० १
उ० । कल्प० । स० । नि० । वञ्जणभयं-मर्पतलगात्री, सह
जायं लक्ष्मणं, पच्छा जायं-वञ्जणं । नि० चू० १७ उ० । भ० ।
आव० । रा० । विपा० । नि० आ० चू० । इह 'वञ्जणं' मर्पादि ।
प्रव० २२४ द्वार । इहास्मिन् शास्त्रे व्यञ्जनम्-मर्पादि । प्रव०
२५७ द्वार । मर्पादयं वज्जणं । अथवा जे शर्गरेण सह समु-
त्पन्नं त लक्ष्मणं, पच्छा उत्पन्नं वञ्जणमिति । प्रव० २५७
द्वार । मर्पादिव्यञ्जनफलोपदेशके शास्त्रे, स० २१ सम० प्रश्न० ।
दशा० । वास्तुकृचकत्तादंगेमाणि, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
उपस्थरेमणि, व्य० १ उ० ।

वञ्जणअन्थतदुभयभेद व्यञ्जनार्थतदुभयभेद पु० व्यञ्जनार्थ-
तदुभयान्याश्रित्य भेदरूप दर्शनातिचार, दश० । व्यञ्जनार्थत-
दुभयान्याश्रित्य भेदो न कार्य इति वाक्यशेष । एतदुक्तं भवति

अतप्रवृत्तेन तत्फलमर्भाप्सता व्यञ्जनभेदोऽर्थभेदः उभयभेद-
श्च न कार्य इति, तत्र व्यञ्जनभेदो यथा- 'धम्मो मङ्गलमुक्किट्ट'
इति वक्तव्यं 'पुम्भं कल्लणमुक्को स' मित्यादि; अर्थभेदस्तु यथा-
"आवती केयावती लोर्गानि विप्पगमुसंती" इत्यत्राचार-
सूत्रं यावन्तः केचन लोके-अस्मिन्पाणिगडलोकं विपगमृश-
न्तीत्येवविधार्थाभिधाने अर्वास्तिजनपदे केया-ग्जुर्वान्ता-
पतिता लोकः पगमृशति कूप इत्याह, उभयभेदस्तु द्वयोरपि
याथात्म्योपपदेन यथा- 'धम्मो मङ्गलमुक्कट्टः अहिंसा पवेत-
मस्तके' इत्यादि, दोषश्चात्र व्यञ्जनभेदे अर्थभेदस्तद्धेदे क्रिया-
या भेदस्तद्धेदे मात्ताभावस्तदभावश्च निरर्थिका दीक्षति । उ-
दाहरणं चात्राधीयतां कुमार इति सर्वत्र योजनीयम् । सुख-
त्वाद्नुयोगाङ्गांषु चाक्रुत्वाङ्गहं दर्शितमिति । दश० ३ अ० ।
व्य० । ग० । ध० ।

इदानीं तदुभयं चि त्रारं-

दुमुपुप्फि पदममुत्तं, अहागडरीयंति रम्भो भत्तं व ।

उभयस्यवकरणं, मीयगपच्छिनुभयदोसा ॥ २० ॥

दोसुवमात्रो दुमो पुप्फविकसणे-दुमस्स पुप्फं दुमपुप्फं,
तण दुमपुप्फण जत्थ उवमा कीरइ तमज्झयणं दुमपुप्फया
आदाणपदेणं च मे णामं, धम्मो मंगल, तत्थ पदममुत्तं
पदमसिलोणो, तत्थ उभयभेदो दार्गमिज्जति-"धम्मो मग-
लमुक्किट्ट, "एवं सिलोणो पदियच्चो, सो पुण एवं पदति-
"धम्मो मंगलमुक्किट्टो, अहिंसा डोगगमस्तके । देवा वि त-
स्स नासंति जरस्स धम्मं सया मती ॥१॥ " 'अहागडरीयंति'
ति 'अहागडेसु रीयंति' ति, एत्थ सिलोणो पदियच्चो अत्थ
उभयभेदो दार्गमिज्जति-"अहागडेहि रंधेति, कट्टहि रट्टका-
रिया । लोहारन्मावुट्टा, जे भवति अणीमरा ॥१॥ "
रम्भो भत्तति-एत्थ वि उभयभेदो दार्गमिज्जति-"रायभत्त-
मिणोणं य" सिलोणो कट्टो-"रम्भो भत्ते मिणोणं य, गहटो
जत्थ वुज्जति । सण्णभत्ती गिही जत्थ, राया पिंड किमत्थी
॥१॥ " उभयं मुत्तत्थं तमगणहा कुणांति, मुत्तमणहा
पदति, अत्थमणहा वक्खाणांति, एवमणहा मुत्त अत्थ
कप्पयत्तस्स मीयगपच्छिनुत्त । मीय णाम वज्जणभेद अत्थभेदे
य जे पच्छिनुत्ता भाणया ते दो वीह दट्टवो, हु-हु । उभय-
दोसा य, व्यञ्जनभेदादर्थभेदः, अर्थभेदाच्च चरणभेदः, इह तु
चरणभेद-एव दट्टव्यः । यतः-श्रुतार्थप्रधानं चरणं तस्मा
उभयभेदो-चरणभेदो दट्टव्यो ॥ नि० चू० १ उ० ।

वञ्जणकवर-व्यञ्जनाक्षर-न० शब्दरूपे अक्षरश्रुतिविशेष, विशेष० ।
अथ व्यञ्जनाक्षरमाह-

वञ्जिज्जइ जेगऽन्थो, घडो व्व दीवण वञ्जणं तो तं ।

भाम्मइ भामिज्जं तं, मव्वमकाराइ तक्कालं ॥ ४६५ ॥

व्यज्यतेतिनार्थः प्रदीपेनेव घट इति, अतस्तद् व्यञ्जने
भाणते, व्यञ्जने च तदक्षरे च व्यञ्जनाक्षरम्, तस्मात् सर्वमेव
भाण्यमाणमकारादहकारान्तम्, तस्याः भाषायाः कालो यत्र
तत्तत्कालं वादतव्यम्, भाण्यमाणः शब्दो व्यञ्जनाक्षरमिति
हृदयम् : अर्थाभिव्यञ्जकत्वाच्छब्दभेदमिति ॥४६५॥ विशेष० वृ० ।
(तत्र सूत्रम् 'अकण्व शब्दे प्रथमभागं १४० पृष्ठ उक्तम् ।)

वञ्जणणिगय-व्यञ्जननिगय-त्रि० । शब्दनयतिवचनं, "सोऊ-
णं समान्ना आ णिय, वञ्जणणिगयओ य अन्थणिगयओ य" । स-
म्म० १ काण्ड ।

वञ्जण(पञ्च)परियाय-व्यञ्जनपर्याय-पुं० । कालान्तरस्था-
यिशब्दानां संकेतविषयेषु, द्रव्या० = अर्था० ।

वञ्जणभेद-व्यञ्जनभेद-पुं० । व्यञ्जनमाश्रित्य भेदरूपे ज्ञानाचा-
रे, ग० १ आधि० । दृश० । व्य० । ध० । व्यञ्जयतीति व्यञ्जनं
तं च अक्षरं अक्षरं हि सुत्तं गिञ्जुति ति काउं सुत्तं वं-
जनं तदगणना करोति । कदा ?

सकयमत्ता विद्, अरण्यभिधाणेण वा वि तं अन्थं ।

वञ्जिज्झ इति सुत्तं, वञ्जणमिति भण्णते लहुरा ॥१७॥

पाठते सुत्त सकयं करोति, जहा-‘धम्मो मङ्गलमुत्तुपम’ अभूतं
या मत्तं दति फडति वा. जहा-‘मव्य सावज्ज जोग पञ्चक्खामि
एव वत्तव्वेः मव्य सावज्ज जोगे पञ्चक्खामि ति भणति । एवं
विदुभूत वा फडति अभूत वा दति. जहा-‘गमो अरहताण ति
वत्तव्वे पंचविमालुस्सरणगारा वत्तव्वा सो पुण-‘ममो अरहं-
ताण भणति आभिधाणे जण तमभिधाणे, जहा-‘घडो पडो वा,
अणं अभिधाण अणभिधाणे ततो तेण अणेण आभिधाण-
ण तस्मि त चव अन्थे आभलवति, जहा-‘‘ पुणं कल्लाण-
मुक्कोस दयासेवर्गणजरा ’’ । अभिसहो विकण्ठे पयन्थ-
सभावणे वा, किं पुण पदन्थं संभावयति-‘अक्षरपणहि
या हीणातीरत्तं करोति अणह्ता वा सुत्तं करोति: एवं पयं
पयन्थं संभावति । सुत्तं कम्हा वञ्जण भर्त्सति ? उच्यते-वं-
जति ति-‘व्यक्कं करोति जहोदणरसो वञ्जणसंजोगा व्य-
क्को भवति एवं सुत्ता अन्थो वत्तो भवति जणं ति तम्हा
कारणा वञ्जति ति अन्थो, एवं वञ्जणसामन्थातो वञ्जणां-
ति वुच्चत सुत्तं । गिगमणवयणं, ते वञ्जण सकयवयणादिभिः
काण्य तस्स पच्छिन्नं भवति—

तदेव प्रायश्चित्तमाह—

लहुरा वञ्जणभेद, आणादी अन्थभेदचरणं य ।

चरणस्म य भेदण, अमोक्खदिक्खा य अफला तु ॥१८॥

सकयमत्ताविन्दुअक्षरपयमणसु वट्टमाणस्स मासलह,
अणं सुत्तं करोति चउलहं आणाअणवन्थं मिच्छुत्तविग-
हणा य भवति । एवं सुत्तन्थभेदो सुत्तन्थभेदो अन्थभेदो,
अन्थभेदो चरणभेदो, चरणभेदो अमोक्खो, मोक्खभावा
दिक्खादयो किरिया भेदो अफला भवति । तम्हा वञ्जणभेदो
ण कायवो । नि० चू० १ उ० ।

वञ्जणाऽवग्रह व्यञ्जनावग्रह-पुं० । व्यज्यतेऽनेनार्थः । प्रदी-
पेनेव गृह इति व्यञ्जनम् । तच्चोपकरणेन्द्रियस्य श्रो-
त्रादः शब्दादिपरिगणतद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्धः, स-
म्बन्धे हि सति सोऽर्थः शब्दादिरूपः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्य-
ञ्जयितुं शक्यते, नान्यथा । ततः सम्बन्धो व्यञ्जनं च । त-
था चाह भाष्यकृत—‘‘ वञ्जिज्झ जेणत्थो, घडो व्व दी-
वेण वञ्जणं तं च । उवगरणिदियसहा—इ परिणण दव्वसं-
वंधो ॥ १ ॥ ’’ व्यञ्जनं—संबन्धनावग्रहणं सम्बन्धमा-
नस्य शब्दादिरूपस्यार्थस्याव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनाव-
ग्रहः, अथवा—व्यज्यन्ते इति व्यञ्जनानि ‘कृद्बहुल’ मिति व-
चनान् कर्मण्यनन्द, व्यञ्जनानां-शब्दादिरूपतया परिणता-
नां द्रव्याणाम-उपकरणेन्द्रियसंप्राप्तानामवग्रहः-अव्यक्तरूपः
परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, अथवा—व्यज्यतेऽनेनार्थः प्र-
दीपेनेव गृह इति व्यञ्जनम्—उपकरणेन्द्रियं तेन स्वस-

म्यक्त्वार्थस्य—शब्दादेरवग्रहणम्—अव्यक्तरूपः परिच्छेदो
व्यञ्जनावग्रहः । ने० । ततश्च-व्यञ्जनं नोपकरणेनेन्द्रिये (आ०
म० । ध०) प्रतिज्ञानरूपे अवग्रहविशेष, भ० = श० २
उ० । ने० । उपकरणेन्द्रियशब्दादिपरिगणतद्रव्यसम्बन्धं प्रथ-
मसमयादारभ्यार्थावग्रहान्प्राक् या सुसमत्तमूर्च्छितादि—
पुरुषाणामिव शब्दादिद्रव्यसंबन्धमात्रविषया काचिद-
व्यक्ता ज्ञानमात्रा सा व्यञ्जनावग्रहः, स चान्तमुद्धर्त-
प्रमाणः । अत्राह—ननु व्यञ्जनावग्रहेत्यायां न किमपि
संबेदनं संबन्धं तत्कथमसौ ज्ञानरूपो गीयते ? उच्यते-
अव्यक्त्याश्च संबन्धं, ततो न कश्चिदोप, तथाहि—यदि
प्रथमसमयेऽपि शब्दादिपरिगणतद्रव्यरूपकरणेन्द्रियस्य सं-
पृक्तौ काचिदपि न ज्ञानमात्रा भवेत् ततो द्वितीयेऽपि
समये न भवेत् ; विशेषाभावात् : एव यावच्चरमसमये-
ऽपि, अथ चरमसमये ज्ञानमार्थावग्रहरूपं जायमानमु-
पलभ्येत ततः प्रागापि कापि कियती ज्ञानमात्रा द्रष्टव्या ।
अथ मन्यथाः मा भूत् प्रथमसमयादिषु शब्दादिपरिगणत-
द्रव्यसंबन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा, शब्दादिपरिगणत-
द्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोक्त्याश्चरमसमये तु भविष्य-
ति, शब्दादिरूपपरिगणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयसां
भावान्, तदयुक्तम्, यतो—यदि प्रथमसमयादिषु शब्दा-
दिद्रव्याणां स्तोक्त्यात्संपृक्ता वक्ष्याऽपि काचिदपि ज्ञान-
मात्रा न समुज्जसेत् तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि न भवे-
त्, न खलु सिकताकणेषु प्रत्येकमस्ति तैललेशं समुदायेऽपि
तैले समुद्रवतुपलभ्यते । अस्ति च चरमसमये प्रभूतश-
ब्दादिद्रव्यसंपृक्तौ ज्ञानम्, ततः प्राक्तेनैव समयेषु स्तोक्त-
स्तोक्तैरेव शब्दादिपरिगणतद्रव्यैः सम्बन्धे काचिद्रव्य-
क्ता ज्ञानमात्राऽभ्युपगन्तव्या, अन्यथा चरमसमयेऽपि ज्ञा-
नानुपपत्तेः । तथा चाक्रम—‘‘ जं सव्वहा न वीसु, सव्वसु
चि त न रेणुतेल्लं व । पत्तयमणिच्छुतो, कदमिच्छुत्तं स-
मुदये नाणं ? ॥ ३ ॥ ’’ ततः स्थितं भवत्-व्यञ्जनावग्रहो
ज्ञानरूपः, केवलं तेषु ज्ञानमव्यक्तमेव बोद्धव्यम् । चशब्दो
स्वगतानेकभेदसंस्पर्कात् च स्वगतानेकभेदो, अत्र स्वयंम-
व सूत्रकृता वर्णयिष्यन्ते । आह-प्रथम व्यञ्जनावग्रहो भवति
ततोऽर्थावग्रहः, ततः कस्मादिह प्रथममार्थावग्रह उपपत्तिः?,
उच्यते-स्पष्टतयापलभ्यमानत्वात्, तथाहि-अर्थावग्रहः स्प-
ष्टरूपतया सर्वैर्गणं जन्तुभिः संबन्धं, शीघ्रतरगगनादौ स-
हृत्सत्त्वरूपलभे मया किञ्चित् दृष्टं परं न परिभाषितं स-
म्यगिति व्यवहारदर्शनात्, अपि च-अर्थावग्रहः सर्वेन्द्रि-
यमनोभावी व्यञ्जनावग्रहस्तु नेति प्रथममार्थावग्रह उक्तः ।
संप्रति तु व्यञ्जनावग्रहादुद्धर्मार्थावग्रह इति क्रममाश्रि-
त्य प्रथमं व्यञ्जनावग्रहस्वरूपं प्रतिपिपादयिषुः शिष्यः प्र-
श्नो कारयति—‘‘ स किं तं वज्जणग्रह ’’ (सू०-२८) (इत्या-
दिमूत्रम् उग्राह ’ शब्दे द्वितीयभागे ६८ = पृष्ठं गतम् ।)
व्याख्या चयम्-अथ कोऽयं व्यञ्जनावग्रहः ?, आचार्य आह-
व्यञ्जनावग्रहः-चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-‘‘ श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्ज-
नावग्रह ’ इत्यादि, अत्राह-मासु पञ्चस्विन्द्रियेषु षष्ठं च
मर्नास कस्मादयं चतुर्विधो व्यावर्ण्यते ? उच्यते-इह व्यञ्ज-
मुपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्ध उ-
च्यते संबन्धश्चतुर्णामिव श्रोत्रेन्द्रियादीनाम्, न नयनमनसोः
तयोरप्राप्यकारित्वान् । ने० । व्यञ्जनावग्रहस्य मल्लकह-

ष्टान्तेन प्ररूपणा 'आभिधानोद्दिष्टाणां' शब्दे द्वितीयभागे २७१ पृष्ठे द्रष्टव्या ।)

बंजिय-व्यञ्जित-त्रि० । व्यक्तीकृते, ग० ३ अधि० । " यथा व्यञ्जिता-व्यक्तीकृता यथा गङ्गत्यादि " ग० ३ अधि० ।

बंजुल-वञ्जुल-पुं० । वतसे, दश० २ अ० । विशे० । स्या० ।
" बंजुलो वडसो य याणीरो " पाद० ना० १५४ गाथा ।
लोमपक्षिविशेष, स्त्री० । जी० १ प्राति० । प्रहा० ।

बंटग-वण्टक-पुं० । विभागे, नि० चू० १६ उ० ।

बंढ—देशी—बन्धे, दे० ना० ७ वर्गे २६ गाथा ।

बंत-वान्त-न० । नपुंसके भावे क्तः । वमने, हा० १ ध्रु० १ अ० ।
कर्माणे—क्तः परित्यक्ते, हा० २७ हा । दश० ।

वंता-वान्ता-अव्य० । उद्गीर्णेत्यर्थे, " वंता लोपसणे से मइमं परिक्रमज्जासि " आचा० १ ध्रु० २ अ० ६ उ० । सूत्र० ।
वमित्—त्रि० उद्गाते, " से वंता कोहं च माणे च " (सू० १२१+)

वमिता, दुवमुद्रिणे इत्यस्मान्ताच्छीलिकस्तृन्, तद्योगे च प-
ष्ठपाः प्रातिपद्ये क्रोधशब्दाद् द्वितीया, लुङन्ते चैतत्, यो हि
यथोक्तसंयमानुष्ठायी सोऽचिरान्क्रोधं वामप्यत्येवमुत्तरत्रापी
आचा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

वंतपडिआया(य)ण-वान्तप्रत्यादान-न० । भुक्त्वाञ्जितपरि-
भागे, दश० । " वंतस्स पडिआयाणं ६ " दश० १ चू० । (इव सू-
त्रम् 'अट्ठागसट्ठाण' शब्दे प्रथमभागे २४६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)
वंतामव-वान्ताश्रव-पुं० । वान्तं-वमनं तदाश्रयन्तीति, वा-
न्ताश्रवाः । हा० १ ध्रु० १ अ० । वान्ताशिपु, अष्ट० १८ अष्ट० ।
(कारणे वान्ताशनमपि 'गाहभोग्य' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५३६
पृष्ठे प्रतिपादितम् ।) (वान्ताशिवान्मुखो रथनमा गजाम-
न्या यथा प्रतिबोधितस्तथाक्त ' गहगामि ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ४६८ पृष्ठे ।)

वंद-वन्द्य-त्रि० । वन्दनीये, स्तुत्ये, पा० १५ त्रिव० । विशे० ।

वंदण-वन्दन-न० । वाचा स्तुतौ, हा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० ।
आचा० । उत्त० । संथा० । ति० । विभिन्ना कायवाङ्मनःप्र-
णिधाने, प्रव० १ डार । दश० । जी० । संथा० । प्राति० ।
सूत्र० । शिरसाऽभिवादाने, ध० २ अधि० । आच० । आ० म० ।
आ० चू० । वति अभिवादनस्तुत्यां, इति । कायेनाभिवादाने,
वाचा स्तवने, आ० चू० १ अ० । द्वादशावर्कादिना
(स्था० ४ डा० १ उ० । ल०) प्रशस्तकायवाङ्मनःप्रवृत्तौ, आ-
च० ५ अ० । " वंदणे जिणमुद्धार " ल० । पं० चू० । वन्दने नि-
रूप्यते—वदि अभिवादनस्तुत्याः, इत्यस्य " करणाधिकर-
णयोश्च " (पा० । ३ । ३ । ११७ ।) इति ल्युट् " युवाग्ना-
कौ "—(पा० । ७ । १ । १ ।) इति अनादेशः । " इदितो
नुमधातोः " (पा० । ७ । १ । १८८ ।) इति नुमागमः । ततश्च व-
न्दने स्तूयतेऽनेन प्रशस्तमनोवाक्कायव्यापारजालेनेति वन्द-
नम् । आच० ३ अ० ।

कतिदोसविप्पमुक्क, कतिकम्मं कीम कीर्ई वा वि० ११०३ ।

अघनतिः—अघनते कन्यवनते तद्वन्दन कर्तव्यम्, कति शिरः,
कति शिरांसि तत्र भवन्तीत्यर्थः, कतिमिरावश्यकैरावर्त्तादि-
भि परिशुद्धम्, कतिदोषविप्रमुक्क टोषगन्यादयो दोषा कृ-
तिकर्म—वन्दनकर्म 'कीम कीर्ईति' किमिति या क्रियते

इति । आच० ३ अ० । प्रव० । ('किइकम्म' शब्दे तृतीयभागे
५०७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

पर्यायशब्दान् प्रतिपादयान्नदं गाथाशकलमाह—

निर्युक्तिकारः—

वंदणचिइ किइकम्मं, पूयाकम्मं च विणयकम्मं च ।

वन्दनकर्म द्विधा—द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतो—मिथ्यादृष्टे-
रनुपयुक्तसम्यग्दृष्टश्च, भावतः—सम्यग्दृष्टरुपयुक्तस्य । आ-
च० ३ अ० ।

तत्र कृतिकर्मणि शीतलकट्टघान्तमाह—

" एगस्स रणो पुत्तो सीयलो णाम, सो य णिविणयकाम-
भागे पव्वतिओ, तस्स य भगिणी अणस्स रणो दिग्गा,
तीसे चत्तारि पुत्ता, सो तेसि कहंतेसु कहं कहं, जहा-तुज्झ-
मातुलओ पुव्वपव्वइओ, पवं कालो वच्चइ । ते वि अणया
तहारूयाण थराणं अतिप पव्वइया चत्तारि, बहुस्सुया जा
या आयरियं पुच्छिउं माउलगे वंदगा जंति, एगस्मि तथे
सुओ, तथ गया वियालो जाउ ति काउं बाहिरियाण ठिया ।
सावगा य णयरं पवंसिउकामो सो भगिओ—सीयलाय-
गियाणं कहंइ—जे तुज्झं भाइणिज्जा ते आगया वियालो
त्ति न पविट्ठा, तेण काहये, तुट्ठा, इमेसि पि रत्ति सुहणं
अज्झवसाणेण चउण्ह वि केवलनाणं समुप्पसं । पभाए आ-
यरिया दिमाउ पलोणति, एत्ताहे मुहुत्तेणं पढित्ति, पोरिगि-
सुत्ते मणेण करेति अच्छेति । उग्घाडाए अन्धपोरिसि ति,
आतिचिराविण य ते देवकुलिय गया, ते वीयरगा ण आ-
हायंति, दंडओणेण ठविओ, पडिक्कंता आलोइए भणइ-क-
ओ वंदामि ?, भणंति-जओ भे पडिहायइ । सो चिंतइ-अहो
दुट्ठंमेहा निज्झज्ज ति, तह वि रोमणे वंदइ, चउसु वि वं-
दिणसु, केवली किं पुव्वपउत्ते उवयारं न भजइ, जाव न
पाडमिज्जइ, एम जीयकप्पो तेसु नऽत्थि पुव्वपवत्ता उवयारे
त्ति, भणति—द्वववंदणणे वंदिया, भाववदणणे वदा-
हि । ते च किं वंदं कमायकंडपाहि छुट्ठाणपाडियं पेच्छति,
सो भणति—एयं पि नज्जति ?, भणति—वाढे, किं अति-
सओ अन्धि ? आमे । किं छुउमत्थिओ, केवलिओ ? । केवली
भणति-केवलिओ । सो किं तहव उज्जिसयरोमकूवो अहो
मए मंदभणणे केवली आमातिय ति, संवेगमागओ । ते
हि चव कडगठाणहि नियत्तो ति ० जाव अपुव्वकरणं
अणुपविट्ठा, केवलनाणे समुप्पसं । चउत्थं वंदंतेस्स समत्ति ।
सा चवं काइया चिट्ठा एगस्मि वंधाय एगस्मि मोक्खाय ।
पुव्व दव्ववंदणे आसि, पच्छा भाववंदणे जायं । " आच० ३
अ० । आ० चू० । वन्दनं चैत्यवन्दनम्, गुरुवन्दनं च । तत्र
गुरुवन्दनं, (ध० ३ अधि०) वन्दनं कस्य केन केन कुत्र क-
तिकृत्वः ४ कृत्यवनते ५ कति शिरः ६ कतिमिरावश्यकैश्च
परिशुद्धं कर्तव्यमिति (' किइकम्म ' शब्दे तृतीयभागे ५०७
पृष्ठे व्याख्यातम् ।) (कृतिकर्म च द्विप्रकारं, वन्दनकम् अभ्यु-
न्धानं चेति 'अब्भुट्ठाण' शब्दे प्रथमभागे ६६३ पृष्ठे उक्तम् ।)

अथ वन्दनकर्मभिधित्सुराह—

दमिय-राइय-पक्खिय, चाउम्मासा तहव वरिसं य ।

लहगुरु लहगा गुरुगा, वंदणं जाणिय पदाणि ७७८ ।

दैवासके रात्रिके वा आवश्यकं वन्दनं न दर्शितं मास-
लघु, पाक्षिकं वन्दनं न प्रयच्छन्ति मासगुरु । चानु—

मासिके वन्दनकमवदतां चतुर्लघु, सांवत्सरिके वन्दनकाऽ-
दाने चतुर्गुरु । चशब्दादिपरीते न्यूनाधिकं च कुर्वतां लघु-
मासः । याऽभिवन्दनके ह्यवनतः यथा जातादीनि पदानि
तेषामप्यकरणे असमाचारीनिष्पन्नं मासलघु ।

अथैतदेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह—

आयरियाइचउएहं, तवकालविसेसियं भवे एयं ।

अहवा पडिलोमे यं, तवकालविसेसिओ होइ ॥७७६॥

आचार्यादीनां चतुर्णामप्येतदनन्तराहं प्रायश्चित्तं तप-
कालविशेषितं भवति, तत्राचार्यस्य द्वाभ्यामपि तपःकाला-
भ्यां गुरुकम्, वृषभस्य तपोगुरुकम्, भिक्षोः कालगुरुकम्, क्षुल-
कस्य तपसा कालेन चतुर्लघुकम् । अथवा-तपःकालविशेषत
एतदेव प्रतिशोभं पश्चादनुपूर्व्यां यत्कृत्यम् । आचार्यस्य द्वा-
भ्यामपि लघुकम्, वृषभस्य कालगुरुकम्, भिक्षोस्तपोगुरु-
कम्, क्षुलकस्य द्वाभ्यामपि गुरुकम् ।

अथ 'देसियगइय' इति पदद्वयं विशेषेण भावयति—

दुगसत्तगकिइकम्म-स्स अकरणे होइ मासियं लहुगं ।

आवासगविवरीण, ऊणहिण चेव लहुओ उ ॥७८०॥

'दुगसत्तग' इति द्वे सप्तके चतुर्दश भवन्तीति कृत्वा पूर्वाह्ण-
राह्याभ्यनुदेशं वन्दनकानि भवन्ति । कथमिति चेद् ? उच्य-
ते—इह रात्रिकप्रतिक्रमणे चत्वारि वन्दनकानि । तत्रक-
मालोचनायाम्, द्वितीयं क्षामणके, तृतीयं पातमासिकम्-त-
पश्चिन्तनकायोत्सर्गाय च, चतुर्थं प्रत्याख्यानप्रहरणार्थमिति ।
यथास्वाध्यायं त्रीणि वन्दनकानि, तत्र च वृद्धसंप्रदायः—
"सज्ज्माए वेदिता पढवेइ एयं पढमं पावयं तस्स बिइय पच्छा
उहिइं, समुहिइं पढइ उइस्समुहस्सवेइ" इति पढवे तव्भा-
यो । तत्रो जाह चउभागावससा पारिस्सी ताह पाए पडि-
लेहइ अह न पडिलेहिउकामो तो वेदइ, अह पडिलेहिउकामो
ताह पाडलेहइ, अवादिता पाए पाडलेहइ पाए पाडलेहिना
नय पढइ कालेचलाए च ठिओ पडिक्कमइ एयं नइयं" इति एवं पू-
र्याहं सप्त वन्दनानि, अपराह्णेऽप्येवमेव सप्त भवन्ति । तत्र-च-
त्वारि दैवसिक्तप्रतिक्रमणे, त्रीणि स्वाध्यायं, अनुज्ञावन्द-
नानां स्वाध्यायवन्दनायामवान्तर्भावादिति सर्वसंख्यया
चतुर्दश वन्दनकानि भवन्ति । एतन्नाभक्ताधिकमङ्गी-
कृत्याहम् । यस्तु भक्ताधिकस्तस्य भोजनानन्तरमायप्रत्या-
ख्यानवन्दनकमहितानि पञ्चदश भवन्ति, तेषां मध्यादकत-
रस्यापि कृतकर्मणाऽकरणे मासिकं लघुकं प्रायश्चित्तं भव-
ति, तथा आचर्यक कुर्वन् विपरीतमात्रापकोच्चारणं क-
रोति । तद्यथा-दैवसिक्तं आचर्यके क्षमयापि क्षमाश्रमण !
रात्रिकं व्यातिक्रममित्युच्यते, रात्रिके वा दैवसिक्तमा-
त्राप करोति । एव पाक्षिकचानुमासिकसांवत्सरिकेप्यापि
प्रतिक्रमणेषु यत्कृत्यम्, अत्र सर्वत्राप्यसमाचारीनिष्पन्नं मा-
सलघु 'ऊणहिण चेव' इति ऊणानि वा एकद्वयादिभिव-
न्दनकेहीनानि अधिकानि च यथाह्यप्रमाणावतिगिहानि
दैवसिक्तादिप्रतिक्रमणेषु वन्दनकानि प्रयच्छन्तो मासलघु ।

अथ 'बंदणए जाणि य पयाणि' इति पदेन यानि

ह्यवनतादीनि पञ्चविंशतिवन्दनकस्यावश्य-

कपदानि सूचितानि तानि दर्शयति—

दुओणय अहाजायं, किइकम्मं वारमावयं होइ ।

चओमिरंति गुत्तं च, दुपवसं एगणिक्खमयं ॥७८१॥

अवनो अवगतम् उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमता—इ अवनेन य-
स्मिन् तद् ह्यवनतम्, एकम्-यदा प्रथममेव "इच्छामि स्व-
मासमणो वदिउं जाव णिजाए निमीहियाए" इत्यभि-
धाय छुन्दाऽनुज्ञापनायावनतमिति । द्वितीयं पुनरेवमेव द्वि-
तीयप्रवेशे इति । यथाजातं नाम यथा प्रथमतो जननी-
जठरगर्भगतो यथा च धमणा जानस्तथैव वन्दनकं दा-
तव्यम्, तत्र रजोहरणमुखवास्त्रकाचोलपट्टकमात्रया श्रव-
णः संजातो रचितकर्मसंपुटस्तु योन्या विनिर्गतः एवंभूत
एव वन्दनकं दत्ते ३, कृतिकर्मवन्दनकं 'चारसावयं'
इति द्वादशावर्त्तं भवति । इह प्रथमतः प्रविष्टस्य "आहो
कायं कायं जुना भे अवणिज्जं च भे" इति मूर्धाभिधानगर्भा-
गुरुचरणन्यस्तद्वस्तशिरःस्थापनरूपाः षडवर्त्ता भवन्ति ।
अवप्रहार्शगस्यापुनःप्रविष्टस्याप्येवमव षडवर्त्तं द्वादशाव-
र्त्तवन्दनकमुच्यते १४, चत्वारि शिरांसि उपचागाच्छिरो-
नमनानि यस्मिन् तच्चतुर्शिरः तत्र "संफासनमणेणं
खामणा नमणे सोमस्स वीयं एवं बीए एवंने वि दोअि"
इति १६ । यथा त्रयो वा-मनोवाकाययोगा गुप्ताः-सुपर्णाहि-
ता यस्मिन् तान्त्रगुप्तम् । इयमत्र भावना-मनसा सम्यक्
प्रणिहितो, वाचा अस्वलितानि तत्र पदानि धिकथादि-
निगेधेनोच्चारयन्, कायेनाधतान् सम्यक् प्रयुज्जानो वन्दन-
कं ददाति २२, द्वौ प्रवेशौ गुरोव्यग्रहेऽनुज्ञाप्य प्रविशतो
यस्मिन् तद् द्विप्रवेशम् २३, एकं निष्क्रमणं गुरोव्यग्रहा-
दावश्यकार्त्तार्गि-छतो यत्र तत्रैकप्रतिक्रमणम् २४, एतेषां प-
ञ्चविंशतराशयकानामकरणे प्रत्येकं मासलघु प्रायश्चित्तम्,
अथवा-वन्दनके यानि पदानित्यत्र नोद्धतादीनि द्वाविंशन्
संख्याकानि दापपदानि मन्तव्यानि । वृ० ३ उ० ।

तानि चामूनि—

अणादियं च थद्वं च, पव्विद्वं परिपिडियं ।

टोलगइ अकुमं चेव, तहा कच्छभारिगियं ॥ १२०७ ॥

अनादितम्—अनादरं सम्भ्रमरहितं वन्दते १, स्तब्ध-
जाल्यादिमदस्तब्धो वन्दते २, प्रविद्धं-वन्दनकं दद्वेष न-
श्यति ३, परिपिडितं-प्रभृतानकवन्दनं वन्दते आवर्तान्
व्यज्जनाभिलाषान् वा व्यवच्छिन्नान् कुर्वन् ४, 'टोलगति' इति
तिहुतदुष्पुन्योऽप्लुत्य विसंस्थुते वन्दते ५, अकुश-जोहरण-
मकुशपत्करद्वयेन गृहीत्वा वन्दते ६, कच्छभारिगियं-कच्छप-
वत् गिह्मितं कच्छपवत् गिह्मन् वन्दते इति माध्यायः ॥१२०७॥

मच्छुवत्तं मणमा, पउहुं तह य वेइयावद्वं ।

भयमा चेव भयंतं, मिच्छी गारवकारणा ॥ १२०८ ॥

मत्स्यादृत्तम्—एक वन्दित्वा मत्स्यवद् द्रुतं द्वितीयं साधुं
द्वितीयपार्श्वेन रेचकावर्त्तेन परावर्त्तेन ८, मनसा प्रदुष्टम्, वन्द्यो
हीनः केनचिद्गुणेन, तमेव च मनसि कृत्वा सासूयो वन्दते
९, तथा च वेदिकाबद्धं जानुनोरपरि हस्ता निवेश्याधो वा
पार्श्वयोर्वा उत्सङ्गे वा एकं वा जानुं करद्वयान्तः कृत्वा
वन्दते १०, 'भयमा चेव' इति भयेन वन्दते, मा भृङ्गच्छादि-
भ्यो निर्झाटनमिति ११, 'भयंतं' इति भजमानं वन्दते 'भज-
त्ययं मामतो भक्तं भजस्वति तदार्थबुद्धम्' इति १२, 'मिच्छी'
इति मैत्र्यानिर्भरं प्रीतिमिच्छन् वन्दते १३, 'गारव' इति गार-
वान्भित्तं वन्दते, विदन्तु माम्, यथा-सामान्तरीकुशलो-यम्
१४, 'कारण' इति ज्ञानादिद्वयतिरिक्तं कारणमाश्रित्य वन्दते,

बंदण

वस्त्रादि मे दास्यतीति १५, अये गाथार्थः ॥ १२०८ ॥

तेणियं पडिणियं चव, रुद्धं तज्जियमेव य ।

सहं च हीलियं चव, तहा विपलिउंचियं ॥ १२०९ ॥

स्तेन्यामिति—परेभ्यः खल्वन्त्यान्ते गृहयन् स्तेनक इव वन्द-
न, मा (ममेवं) लाघवं भविष्यति १६, प्रत्यनीकम्—आहारा
विकाले वन्दते १७, कष्ट-क्रोधाध्माते वन्दते क्रोधाध्माता
वा १८, तज्जिते—न कुप्यसि नापि प्रसीदसि काष्ठशिव
इवेत्यादि तज्जयन्—निर्भत्सयन् वन्दते, अङ्गुल्यादिभिर्या
तज्जयन् १९, शउ-शाठ्यत विप्रसभार्थे वन्दते, रत्नानादि-
व्यपदेशे वा कृत्रा न सम्यग्वन्दते २०, हीलिते हे गणिन् !
वाचक ! किं भवतो वन्दितेनत्यादि हीलियन्त्या वन्दते २१,
तथा विपारकुञ्चितम्—अर्द्धवन्दित एव देशादिकथाः कर्गेति
२२, इति गाथार्थः ॥ १२०९ ॥

दिट्ठमदिट्ठं च तहा, भिगं च करमोअणं ।

आलिट्ठमणालिट्ठं, उणं उत्तरचूलियं ॥ १२१० ॥

दृष्टाऽदृष्टे तमसि व्यवहितो वा न वन्दते २३, शूकम्—उत्त-
माङ्गैकदेशेन वन्दते २४, करमोचने—कर मन्यमानो वन्दते
न निजगम्, ' तहा मोपणं नाम न अन्नहा मुक्खो, एएण
पुण दिक्खेण मुक्खेमि सि वंदणमे देह २५—२६—' आनिश्रष्टाऽ-
नानिश्रष्ट' मित्यत्र चतुर्भङ्गकम्—रजोहरणं कराभ्यामाश्रित-
प्यात शिरश्च १, रजोहरणं न शिरः २, शिरो न रजोहरणम् ३,
न रजोहरणं नाऽपि शिरः ४, अत्र प्रथमभङ्गः—शोभनः, शेषेषु
प्रकृतवन्दनावतारः २७, ऊने—व्यञ्जनाभिलाषायशयकैरसम्पू-
र्णं वन्दते २८, उत्तरचूड—वन्दन कृत्या पश्चान्महता शब्देन
मस्तकेन वन्दे इति भणति २९, इति गाथार्थः ॥ १२१० ॥

मूयं च दड्डुरं चव, चुडुलि च अपच्छिम्भं ।

वत्तीसदोमपरिमुद्धं, किडकम्मं पउंजई ॥ १२११ ॥

मूकम्—आलापकाननुच्चारयन् वन्दते ३०, दड्डुरं—
महता शब्देनोच्चारयन् वन्दते ३१, ' चुडुली ' इति उत्का-
मिष पर्यन्ते गृहीत्वा रजोहरणं ध्रमयन् वन्दते ३२, अ-
पच्छिम्भम्—इदं चरममित्यर्थः, एतं द्वाविंशदोषाः, पभिः
परिशुद्धं कृतिकर्म कार्यम्, तथा चाह—द्वाविंशदोषपरिशुद्धं
कृतिकर्म—वन्दन प्रयुज्जीत—कुर्यादिति गाथार्थः ॥ १२११ ॥

यदि पुनरन्यतमदोषदुष्टमपि कर्गेति ततो न
तत्फलमासाद्यतीति, आह च—

किडकम्मं पि कर्गितो, न होइ किडकम्मनिजगभागी ।

वत्तीसामअयरं, माहू ठाणं विराहितो ॥ १२१२ ॥

कृतिकर्मापि कुर्वन्न भवति कृतिकर्मनिजगभागी, द्वाविंश-
दोषाणामन्यतरत्साधु स्थाने विगद्यति इति गाथार्थः ॥ १२१२ ॥

दोषाविप्रसङ्गकृतिकर्मकरणे गुणमुपदर्शयन्नाह—

वत्तीसदोमपरिमुद्धं, किडकम्मं जो पउंजई गुरूणं ।

सो पावइ निव्वाणं, अचिंण विमाणवामं वा ॥ १२१३ ॥

द्वाविंशदोषपरिशुद्धं कृतिकर्म यः प्रयुङ्क्ते—कर्गेति गुरवे स
प्राप्नोति निर्वाणम् अचिंण विमानवासवान् गाथार्थः ॥ १२१३ ॥

आह—दोषपरिशुद्धाद्वन्दनान्नो गुण ? येन तत्

एव नियोगप्राप्तिः प्रातपाद्यत इति, उच्यते—

आवस्मएसु जह जह, कुणइ पयत्ते अहीणमहरिं ।

विविहकरणोवउत्तो, तह तह मे निजग होइ ॥ १२१४ ॥

आवश्यकेषु—अवनतादिषु दोषत्यागलक्षणेषु च यथा यथा
कर्गेति प्रयत्नम्, अहीनातिरिक्तं—न हीनं नाप्याधिकम्, कि-
म्भूतः सन् ?—त्रिविधकरणोपयुक्तः, मनोवाक्यरूपयुक्त इ-
त्यर्थः, तथा तथा ' मे ' तस्य—वन्दनकर्तुर्निजग भवति—कर्म-
क्षयो भवति, तस्माच्च निर्वाणप्राप्तिरिति, अतो दोषपरिशु-
द्धादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ॥ १२१४ ॥ आव० ३ अ० ।

साम्प्रतमेतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

थद्वे गारवतेणिय, हीलियरुद्ध लहुगा महे गुरूगो ।

दुद्ध पडिणीय तज्जित, गुरूगा सेमसु लहुगो उ ॥

स्त्वन्वगौरवस्तेनितहीलितरूपेषु प्रत्येकं चतुर्लघवः । शब्दे-
मायादोषप्रत्यये मासगुरुकम्, दुष्टप्रत्ययान्तकतज्जितेषु चन्यागे
गुरुकाः, शेषेषु अनादृत्यप्रविष्टपरिपिण्डनादिषु त्रयाविंशती
दोषेषु प्रत्येकं सामाचारीनिष्पन्नं मासलघु । वृ० ३ उ० प्रव० ।
वन्दनफलम्—

वन्दणएणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ? वन्दणएणं नीया-
गायं कम्मं खवेइ, उच्चागायं निबन्धइ, मोहगं च अप्पडि-
हयं आणाफलं निव्वत्तेइ दाहिणभावं च णं जणयइ ॥ १० ॥

हे भदन्त ! पूज्य ! वन्दनकेन गुरूणां द्वाविंशवर्त्ताविधव-
न्दनेन जीवः किं जनयति, हे शिष्य ! श्रीगुरूणां वन्दन-
केन नीचैर्गोत्रं कर्म क्षपयति गुरूणां वन्दनकारी नीच-
गोत्रं न अवतरतीत्यर्थः, पूर्ववदं च क्षपयति उच्चैर्गोत्रक-
र्म वर्धनाति उच्चैर्गोत्रं अवतरतीत्यर्थः । पुनरुच्चैर्गोत्रं जवती-
र्णः सन् सौभाग्यं सर्वलोकेषु वल्लभत्वं पुनरप्राप्तवत् कना-
पि निवारयितुमशक्यम् आणाफलम्—आज्ञास्नानं प्रभुत्वं
निर्वर्तेयति—उत्पादयति, च—पुनर्दाक्षिण्यभावं सर्वलोकानाम-
नुकूलत्वं जनयति ॥ १० ॥ उत्त० २९ अ० । स्तुत्वाऽपि तीर्थक-
रान् गुरुवन्दनकपूर्विकैव तत्प्रतिपत्तिरिति, तदाह—वन्द-
नकेनाचार्याद्युचितप्रतिपत्तिरूपेण नीचैर्गोत्रम् अधमकुलोप-
त्तिर्निबन्धनम् कर्म क्षपयति, उच्चैर्गोत्रं—तद्विपरीतरूपं निव-
ध्नाति, सौभाग्यं च सर्वजनस्पृहणीयतारूपमप्राप्तवत्—
वैवाप्रतिस्खलितमन एवाज्ञा—जनन यथादितवचनप्रतिपत्ति-
रूपा फलम्—निर्वर्तेयति—जनयति, तद्वतो हि प्राय आ-
देयकर्मणोऽप्युदयसम्भवादादेयवाक्यताऽपि संभवती-
ति, दाक्षिण्यभावं च अनुकूलभावं जनयति लोकस्येति
गम्यते, तन्माहात्म्यतोऽपि सर्वः सर्वावस्थास्वनुकूल
एव भवति ॥ १० ॥ उत्त० पाई० २९ अ० । या च
सुरासुरार्धाधर्माचक्रवर्तिशतदेववासुदेवादिवन्दना तां न
याचेत । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । (वन्दमाने न याचेत—इतिथयं
पुरितं या " (२९) इत्यादि । वृ० ५ अ० २ उ० । गाथा
' गायरचरिया ' शब्दे तृतीयभागे ६६० पृष्ठे गता ।) (कारणे
धिग्जानांयानामपि वन्दनं क्रियते, इति ' यडित्तवणा ' शब्दे
पञ्चमभागे ३६७ पृष्ठे उक्तम् ।) पार्श्वस्थादीवपयवन्दनादि-
भूत्सर्गापवादी प्रदर्शयते, तत्र पार्श्वस्थादीनां वन्दननिषेधः प्रा-
ग्युगवन्दनाविचारः—' पासत्थाइवदमाणस्स " इत्यादिना प्र-
क्षित एव, एतेषामभ्युत्थानादौ च प्रायश्चित्तमप्युक्तम्, तथा-
" अहल्लेदभुट्टाणे, अंजलिकरणं य हुंति चउगुरुआ ।

अगणेषु चउलहुआ, एवं दाणाइसु वि लेयं ॥ १ ॥ "

व्याख्या—एतेषामभ्युत्थानादौ प्रायश्चित्तमाह यथास्मृ-
त्याभ्युत्थानाञ्जलिकरणयोर्भवति प्रत्येकं चत्वारो ५-

रुकाः प्रायाश्चतम् । तत्राभ्युत्थानं षोढा—अभिमुखो-
त्थानम् १ आसनोपदौकनम् २, किं करोमीति भग्नम्
३, धर्मच्युतस्य पुनर्धर्मस्थापनारूपमभ्यासकरणम् ४, अभेद-
पाऽविभक्तिरतत्पञ्चपदरूपः संयोगः ५—६ चेति । तत्राभि-
मुखोत्थानादिपञ्चके कृते अभ्यासकरणे पुनः सामर्थ्ये सत्यकृतं
प्रायाश्चतम् । अञ्जलिकरणमपि षोढा, पञ्चविंशत्यावश्यकयु-
क्तवन्दनम् १, शिरसा प्रणामकरणम् २, एकस्य द्वयावो
हस्तयोर्योजनम् ३, बहुमानसभवेण स्वभसम्—“नमो स्वमा-
समणारणं” इति भग्नम् ४, निषद्याकरणम् ५, एतेषां पदानां
योगश्च ६, एतेषु सर्वेष्वपि कृतेषु प्रायाश्चतम्, अन्येषु पार्श्व-
स्थादिषु नवसु गृहस्थमहिनेषु कृतिकर्माञ्जलिकरणयोः प्र-
त्येकं चतुर्लघुकाः प्रायाश्चतम् । ४० ३ अधि० ।

मुद्रजणद्वियमंथिय, दंसणवरयणलूडणं मज्झा ।

अन्नायसाहुसावय-जोगा अन्नं भणन्ते वं ॥ १ ॥

मुग्ध—स्थल्पमतियौ जनो—लोकस्तस्य हृदयम्-मानसं
तत्र संस्थितमाश्रितं वर्शनं—सम्यक्त्वं तदेव वरगन्तं
प्रधानमाश्रित्य तस्य लूडणं देशभाषया प्रहरणम्, तत्र
सहदा—वज्राप्रहाः अज्ञानमाधुभावकयोगाः—अविहित-
आज्ञाव्यापारा भणान्ति-जल्पन्ति एवं-वक्ष्यमाणनीत्या अयमा-
शयः—वक्ष्यमाणकथनं हि मुग्धभावकाणां दर्शनपक्षपाता-
भावेन सम्यक्त्वध्वंशा भवतीति गाथार्थः ।

तदेवाह—

पामन्थाई मावय-जणस्स नो होंति वंदणिज्जा उ ।

तं नो जम्हा कुत्थ इ, नो दीमइ भणियंमंवेत्ति ॥ २ ॥

पार्श्वस्थाद्यस्समयप्रसिद्धाः भावकजनस्य—आज्ञालोकस्य
नो—नैव भवन्ति-जायन्ते वन्दनीया—नमस्कर्तव्याः, तु-
पूरणे । तद्वन्नाकरणं, नो—नैव यस्मात् कुत्रापि कस्मि-
श्चिदपि शास्त्रं नो दृश्यते,—नायलोक्यते भणितमुक्तमेवं
पूर्वोक्तप्रकारेण इति,—वाक्यसमाप्ति इति गाथार्थः ।

यद्भणितं तत्पूर्वपक्षगाथाद्वयेनाह—

वहावद्विभागा, संविगंयजरज्जण मच्चन्थ ।

जं पुण दंसणसत्ति-गे ण भणियं नमस्संति ॥ ३ ॥

अङ्गसु अणंगेसु, छेयगंथेसु पयरंगं च ।

संवाआ ता कइ तं, भवे पमाणं पमाणीणं ॥ ४ ॥

वद्यावद्यावभागा—नमस्कर्णीयाननमस्कर्णीयविशेषो भ-
णितं संविगंतयतीनां—सुविहिततरसाधूनां सर्वत्र—सर्व-
स्मिन् सूत्रे इति शेषः, यत्पुनर्दर्शनसमप्रतिकावचनम् एतज्जा-
म कारणगादितम्, “समणारणं सावयाणं य एवंदिणज्जा जि-
णमयस्मी” त्यादिलक्षणं न—नैव तस्य—समप्रतिकाभणित-
म्यास्ति-विद्यते अङ्गपु-आचाराङ्गादिषु अनङ्गेषु-औपपाति-
कादिषु-छेदप्रस्थेषु निर्शाथशास्त्रादिषु प्रकरणेषु-उपदेशमाला-
दिषु सः-समुच्चयः संघादस्तत्सादृशभगने तस्मात्कथं केन
प्रकारेण तत्समप्रतिकाभणनं भवेत्-जायेत प्रमाणं-व्यवस्थाप-
कम् ; प्रमाणानां यथाऽवस्थितवस्तुविविधतामिति गाथार्थः ।

किमित्यत आह—

पयरण जम्हा मंविइ-यं खलु भवे पमाणमिह ।

सिद्धंतियवयणेहि, नो इहरा अइपमज्जाउ ॥ ५ ॥

प्रकरणवचनमर्थोक्तीनमाधुविरचितं शास्त्रं यस्मात्सांघदित-
मेव अचितयम् ; खलुः—अवधारणेः स च योजित एव भवेत्-
जायत प्रमाणं व्यवस्थापकमिह-मौनीन्द्रप्रवचनं । अनुत्तरः
पूर्ववत् । सिद्धान्तवचनैरागमभणितेनो—नैव, इतरथा स
संवाभावे कुतोऽतिप्रसङ्गान्, स्वाभिप्रायवशतोऽन्योऽन्यथा
अन्यभ्रान्त्याकरणतोऽनवस्थापात इति गाथार्थः ।

अथ यतिषत् भावकाणामपि दृश्यं तदिदं—

जइ जइकिचं सव्वं, पि सावयाणं पि हुज्ज करणीयं ।

तो इक्को पि य धम्मो, हवज्ज दुविहो विरुद्धं ॥ ६ ॥

यदीत्यभ्युपगमे यतिकृत्यं-साध्वनुष्ठानं सधमपि निःशेषं
भावकाणामपि-आज्ञानां न केवलं यतीनामित्यापशब्दार्थः,
भवेत्-जायेत करणीयं-कृत्यं नत एक एव धर्मो भवेत् हि-
विधो-द्विप्रकारो विरुध्यत-विघटंतीति गाथार्थः ।

अत्रैवार्थे कारणान्तरमाह—

तह मंपुण्णगुणे वि हु, न वंदिआ वज्जपाणिणा भरहो ।

तो नजइ सङ्काणं, वेसो चिय होइ नमणीआं ॥ ७ ॥

तथा-अभ्युच्चयाथः । सम्पूर्णगुणोऽपि-सुविशुद्धज्ञानावि-
र्गप हुः-पूरणं, न वंदितां-न नमस्कृतो वज्जपाणिना-इन्द्रण
भरतः-प्रथमचकी, वेपगहित इति शेषः, तस्माज्ज्ञायते-बुध्यते
भावकाणां येष एव रजाहरणादिको भवति-जायते
नमनीयो—वन्द्य इति गाथार्थः ।

सूत्रकृत सम्वज्जगाथाद्वयमाह—

किं च जइ मावयाणं, नमणं नो मम्मयं भवे एयं ।

पामन्थाईणं तां, कह उवएममालाए ॥ ८ ॥

सिरिधम्मदामगणिणा, न वारियं वारियं च अन्नसिं ।

परतित्थियाणं पणमणं, इच्चाइवयणं पयडं ॥ ९ ॥

किं च-अभ्युच्चयं, यदि-विकल्पार्थः, भावकाणाम्-आज्ञानां
नमन-नति, नो—नैव सम्मते भवेत्-जायत, एतत्पूर्वोक्तं क-
र्माभ्यामाह—पार्श्वस्थादीनां-प्रतीतानां ततः कथं-केन प्रका-
रणेणोपदेशमालायां धीधर्मदासगणिना एतज्जास्मा तत्कर्त्री
न वारितं, वारितं पुनर्निर्दिष्टम् अन्येषां शाक्यादीनां परतीर्थि-
कानां प्रणमनाभ्यासादिवचनतः-प्रकटम्-प्रसिद्धम्-आदिप्रह-
णान्—“उच्चावयणधुणणभस्तिगणं च सङ्कारसम्माणं दाणं-
विणयं च वज्जइ” इति दशावकांथं चेति गाथार्थः ।

पराभिप्रायमाशङ्क्याह—

आलावो संवासो, इच्चाइयं तु मुणिजणस्सेव ।

एवं नो जइ तां वं, पुव्वभणिया उ पामन्थां ॥ १० ॥

आलापः—स्तोकभगने संवासरुतु-एकत्र निवसनमित्यादिकं
पुनर्मुनिजनस्यैव साधुलोकस्यैव तेन हि तेषां निष्कारणं
न कर्त्तव्यम्—वन्दनादिकम्, कारणं तु कर्त्तव्यमिति प्रागेव
वर्चितम्, आदिप्रहणेन—“वीसेसोसंघोपसङ्को पहीणायां
हि समं सव्वा जिणदेहि पांडकुट्टो” इति दृश्यम्, तथा च
तत्रोक्तं बलाद्यतिव्याकुलीभवतीति, किं च-इतः भावकधर्म-
वन्द्य इति भगता वृत्तिकृता भिन्नाधिकारिणा दर्शिता,
स च—“वंदइ पांडपुच्छइ” इत्यादि गाथाभिरुक्तः
सूत्रे पयमिच्छन्तो नैव यदि नतस्तेऽपि एवं प्रतिपा-
दयन्ति पूर्वभाणतान्—“सुसत्थं पोरिसिं नो करइ”

इत्यादिकारे पार्श्वस्थाः शिथिला उपलक्षणत्वादवसन्नादय-
ञ्चेति गाथार्थः ।

ततः किमित्याह—

तं वदंतु वराया, धम्मत्थी सावया तत्रो तुम्भे ।

सयभमडिया हु मूढा, अञ्जे वी मा भमाडेह ॥ ११ ॥

तं—माधुं वन्दन्तु—नमस्कुर्यन्तु वराका—अनुकम्पनीया धर्मा-
र्थिनो—वृषलम्पटाः, भावकाः—धञ्जाः, तस्मात् 'तुम्भे' यूयमा-
त्मना भ्रान्ता—नष्टसद्बोधाः मूढा—ज्ञानविकलाः अन्यान्—आव-
कात्रीन् मा—निषेधे, भ्रामयन्—नष्टसद्बोधान् कुरुतेति गाथार्थः ।

ननु यद्येवं ततः कोऽप्यवन्द्यो नास्तीत्याह—

संवेण पुणो बाही, जो बिहिओ होअ मो उ नो वंदो ।

पामत्थाइ सदाणं, सव्वहा एस परमत्थो ॥ १२ ॥

संवेण—प्रतीतेन पुनर्विद्विस्ताद्यो निर्दिष्टतया विहितः—
कृतो भवेत्—जायेत स पुनर्नैव वन्द्यो नमस्कर्मणीयः पा-
र्श्वस्थादिः—प्रतीतः आह्वानां—आवकाणां सर्व्वथा—सर्व्वैः
प्रकारैरेव—निर्दिष्टरूपः परमार्थतत्त्वमिति गाथार्थः ।

सुत्रकृत्संबन्धगाथामाह—

किं च सिगिपंचकप्पे, दव्वलिगम्म धारणे भणिओ ।

एम गुणो सूरिहिं, इमाहिं गाहाहि पयडत्थो ॥ १३ ॥

किञ्चित्तु भगुच्चयं श्रीपञ्चकल्पे—छन्दप्रत्ये द्वय्यालङ्कम्य—रजोह-
रणाद्—धारणे—स्वीकारे भणितः—उक्तः, एष—वक्ष्यमाणा गुणा-
लक्षणं सूरिभिस्तत्कारकैरिमाभिवक्ष्यमाणाभिर्गाथाभिः—छ-
न्दोविशेषरूपाभिः प्रकटार्थो—निश्चितार्थभेदे इति गाथार्थः ।

ता एवाऽऽह—

एयं तु दव्वलिङ्गं, भावे ममणत्तणं तु नायव्वं ।

कां उ गुणो दव्वलिङ्गं, भवइ इणमो मुहं वाञ्छं ॥ १४ ॥

सङ्कारवन्दननमं—मणा, पूयणकहणा य लिङ्गकप्पम्मि ।

पत्तयबुद्धमाई, लिङ्गं छउमत्थओ गहणं ॥ १५ ॥

ददृष्टुण दव्वलिङ्गं, कुव्वंते पाणिइंदमाई वि ।

लिगम्मि अविज्जेतं, न नज्जई एम विगओ ति ॥ १६ ॥

पत्तयबुद्धो जाव उ, गिहिलिगी अह व अचलिली वा ।

देवा वि नानोपूए, मा पुज्जे होहिइ कुलिङ्गं ॥ १७ ॥

लिङ्गकल्पः पञ्चकल्पभणितः प्रकटार्थश्च, विशापावश्यकेऽपि
लिङ्गस्य पूज्यता संपूर्वपक्षोक्तग भणितः, अमृतिगोथाभिः,
'नणु मुणिवसवन्नं, निस्सीले वि मुणिच्छुपादुतो पावइ ।
मुणिदाणफले तह, विज्ज कुलिगदाया वि ॥ १ ॥ आयरि-
याजेप्राणो, मुज्जेतं, नेण पडिम व्व । पुज्ज प्पाण मई य वि,
न कुलिगे सव्वहा सुत्तं ॥ २ ॥ परः प्राह—'नणु केवलकुलिगे
वि, देउतं दव्वभावओ ।' आचार्यः न वयम्—'मुणिगलिङ्ग
मगमावे, जाइ तत्रा तेण तं पुज्जे' ॥ ३ ॥

पंचं स्थिते जीवस्योपदेशमाह—

तित्थयरदंसणोवरि, जइ जीव ! तुह त्थि निच्चला भत्ती ।

मुद्धाण सावयाणं, ता मा लाएसु कुग्गाहं ॥ १८ ॥

नार्थकरदर्शनापरि—सर्व्वधर्मप्रवचनोपरिष्टात् र्याद् जीव ! त-
वास्ते निच्चला—दृढा भक्तिगान्धियम् मुग्धानाम्—मुग्ध-
मतीना आवकाणां तस्मात् मा इति—निषेधे, 'लाएसु'

विगलय—संबन्धय कुग्गाहं कुन्मिन्तबोधं आवकैः—पार्श्वस्थाद-
यो न वन्द्याः एवरूप पूर्वं साधूपेत्या मुख्यता वन्दनं भणि-
तम्—उक्तमत्र तु आवकापक्षयाहमिति न पौनरुक्त्यमिति
गाथार्थः । जीवा० २५ अधि० ।

जे भिक्खु पासत्थं वंदइ वन्दंतं वा साइअइ । नि० चू० ।

मैथुनप्रतिसेवी अवन्द्यः—

मे भयवं ! जे णं केइ साहू वा साहुणी वा मेहुणमासे-
विजा से णं वंदेआ, गोयमा ! जे णं साहू वा साहुणी वा
मेहुणं सयमेव अप्पणा णं सेवज वा, परेहिं उवदिसेत्तुं से-
व.विजा, सेविआ.णं समणुजाणिज वा, दिव्वं वा माणु-
सं वा तिरिक्खजोणियं वा० जाव णं करकम्माई साचित्ता-
चित्तवत्पुविसयं वा वि अजभवसाएणं कारिमाकारिमोव-
गरणं मणसा वा वयसा वा काएणं से णं समणो वा
समणी वा दुरंतपंतलक्खणं अ ददुव्वे अमग्गसमायारी म-
हापाचकम्मे णो णं वंदेआ, णो णं वंदोवज्जा, णो णं वं-
दिजमाणं वा समणुजाणेजा, निविहं ति विहेणं० जाव णं
विमोहिकालं ति, से भयवं ! जे वंदेज्जा से किं लेभेज्जा !
गोयमा ! जे तं वंदेज्जा मे अट्टारसएहं सीलंगसहम्मधारी-
णं महारुभावाणं महती वा आमायणं कुज्जेज्जा, जे णं
तित्थयगदीण आमायणं कुज्जा मे णं अजभवमायं प-
डुच्च० जाव णं अणंनमंमारियत्तणं लेभेजा विपहिवि-
त्थियं मम्मं मव्वहा मेहुणं पि य । महा० २ अ० ।

(न धेयमात्रेण वन्द्यो भवतीति सर्व्वत्रानाश्वामवनाभाव्य-
क्रिकान्नद्वानाम इति 'अव्वान्तय' शब्द ८१४ पृष्ठं प्रतिपक्ष
उक्तः ।) (चित्तवन्दनार्वाध 'चेइयवन्दण' शब्दं तृतीयभागे
१३१२ पृष्ठं उक्तः ।)

चन्दनप्रकीर्णोक्तैश्चैत्यगुरुपन्दनविधिः—

तित्थयेरे मुणिनाहे, मुक्खपहपणए व सोंदीरे ।

खायगभावे वंदे, कम्मरयगहिय—जिणवीरे ॥ १ ॥

नमिउण गणहरई, सुयनाणममत्थपारगाईणं ।

पूया विहि जह भणिया, तह वंदणविहिं भणिस्सामि ॥ २ ॥

दव्वाभावे सङ्को, करेइ गिच्चं जिणिंदपडिमाणं ।

पुरओ ठिच्चा भावा, पूआ माहु व्व संसुद्धा ॥ ३ ॥

अट्टविहं कम्मरयं, बहुएहिं भवेहिं संचियं जम्हा ।

तवसंजमेण धोवइ, तम्हा भावे पहाणं वि ॥ ४ ॥

आवम्मयं काउणं, गोसे सुहजोगभाणसंजुत्तो ।

पेहतो भूभाग, गच्छिज्जा जिणवरे गेहं ॥ ५ ॥

कयआवस्सए साहू, जइ वि इयाणि अच्छती गोसे ।

गियमा उ चंदेअव्वा, पच्छित्तं होइ अवदिण ॥ ६ ॥

पर्योहीण उ पणामा, तिदिसि निरिक्खण निवारइ अवत्था

आलंघण तिक्खुत्तो, तह किर मुद्दा य पणिहाणं ॥ ७ ॥

एए अट्टा तिविहा, सविरह वि करेइ आवस्मं ।
 पूआ निसीहि एगा, भणिआ किं माहुअहिगारे ॥८॥
 अच्चा उ अचिन्ताणं, मणुएगत्तं पुणो वि जिणदिट्ठं ।
 अंजलिमन्थं तिन्नि, उ, माहुणो अहिगमा नेआ ॥९॥
 पूयणनिमित्तं वज्जं, सावज्जं मावओ वि जयणाए ।
 उत्तरसंगं बीअं, तिन्नि य मेमाणि माहु व्व ॥ १० ॥
 अकमिणपवत्तगाणं, दव्वन्थं सविहि पुव्वमक्खायं ।
 तेणेह मच्चिन्ताणं, अच्चाओ अन्थि लाहस्म ॥ ११ ॥
 नेवल्लभत्तपाण-मयणउवाणहजुयं च निट्ठिवणं ।
 मेहुणमुत्तुच्चारं, वज्जइ जिणगेहसीमासु ॥ १२ ॥
 काऊण पयाहीणं, भूमिं पमज्जइ सुहेण जोएण ।
 भणइ हरियाविहिअं, उस्मग्गो जाव लोगस्म ॥ १३ ॥
 दां जाणू दोमि करा, पंचमगं होइ उत्तमगं तु ।
 पणिवाओ पंचगो, भणिओ सुत्तट्ठदिट्ठहिं ॥ १४ ॥
 पणामत्तियं किच्चा, भणइ मुत्तन्थ संथवणं ।
 दाहिणजाणुणि तओ, ठवइ भूभागंदमम्मि ॥ १५ ॥
 मज्जलनयणां य पडिमा, पिक्खइ इग(गा)दाहिणे पायं ।
 भाव विमुद्धीइ भणइ, मक्खयं जागमुहासु ॥ १६ ॥
 अमोत्तंगं अंगुलि, कोमागोहिं दाहि हन्थेहिं ।
 पिट्ठावरि कोप्पर सं-ठिण्णिं जह जागमुह ति ॥१७॥
 महुरङ्गिमक्खलिअं, संपत्तं मुक्ख जाव जे अ जिणा ।
 ठवणावंदणहेऊ, भावविमुद्धीमुइह(राओ)याओ ॥१८॥
 काऊण उट्ठुकायं, अरिहंतचेइअदंडयं पढइ ।
 वंदणपाइफलहे, उस्मग्गो (पुण) होइ जिणमुहा ॥१९॥
 चत्तारि अंगुलाई, याउ पुगे हीणपच्छिपो जन्थ ।
 वित्थार जिणमुहा, उवआगट्ठं अणुट्ठाणं ॥ २० ॥
 उगणीमदोमवज्जं, भाणइरुदविमुक्कमज्झाणं ।
 विग्गोमग्गो ठिच्चा, अट्ठुस्सामा जहन्नणं ॥ २१ ॥
 पूइ णमुयारणं, एगो सुद्धक्खरणं संथुत्ति ।
 एगमित्तो गिय अहवा, वट्ठंति य मूलणाहस्म ॥ २२ ॥
 निउणोवमाइ कित्ति, सब्भूअगुणामु जे अलंयाग ।
 ललियक्खरणं पणं, मंगण वट्ठुण मा थुत्ति ॥ २३ ॥
 अन्ने सुणंति सव्वं, एगग्गमणा उमग्गमज्झम्मि ।
 भायंति धम्ममुक्कं, तम्मट्ठ धरंति वा एगे ॥ २४ ॥
 नामन्थयं च पच्छा, कट्ठइ मग्गमुवन्नअक्खलिअं ।
 सव्वं लेण अरिहं-तंचइयाणं मग्गं वि ॥२५॥(वंद०)
 मुत्तामुत्तियमुहा, धंगइ सुहजागसंपप्पा ॥ २६ ॥
 दा वि हन्था उ सुसमा, उन्नयसुत्तीव संठिया मज्जे ।
 मुत्तामुत्तियमुहा, ललाडंदेससु मा किच्चा ॥ ३० ॥

दां पणिहाणा थवणं, सुमंगण सुहोवमाइसंजुत्तं ।
 जयवीरयायपाहो, मुहापुव्वं च सव्वं वि ॥ ३१ ॥
 मुणिवमहा य निरीहा, इच्छा जेमि वि नन्थि मुक्खस्म ।
 कम्मा जायण तेमि, पुणहेत्तदोमो कहं नन्थि ॥३२॥
 नन्थि पुणरुत्तदोमो, भत्तियग्गोणं भावमाणस्स ।
 जिणजायणविवहारे, करेइ तहा वि ण मो दुट्ठो ॥३३॥
 उक्कोमा विहि एमा, नवयारणं च जहन्नमंकहिया ।
 मज्झिमअणोमभेया, गेया मुत्ताणुमारणं ॥ ३४ ॥
 उभओ कालजिणहेर, उक्कोमा वंदणा य णायव्वा ।
 जहन्नो कारणवमओ, पणवारं मज्झिमा दिवसं ॥३५॥
 चेइयवंदणविहिणा, करंति जेमि च गिज्जगविउला ।
 अविहिक्कणं पच्छिन्नं, उवहाणविणा विनिट्ठिं ॥ ३६ ॥
 चेइयहेर न गच्छंति, पमायजोएण माहु मट्ठा वा ।
 तम्मम्मत्तं मलिनं, उवणो तित्थणाहस्म ॥ ३७ ॥
 चेइयवंदणभणियं, अह गुरुवंदणं समामओ वुच्छं ।
 तिविहा फिट्ठा थोभं, दुवल्लमावत्तओ गेयं ॥ ३८ ॥
 गिरनमणाइपु पढमं, स्वमाममणदुक्खि दाणओ बीयं ।
 वंदणदुंगण नइयं, पडिवत्ती गुणवओ एमा ॥ ३९ ॥
 मूलं विगणं धम्मम्म, पढमा महेत्तु कारणे हवइ ।
 तह वि ह विमिड्ठकज्जे, बीया ग्यणाधिके नइया ॥४०॥
 पञ्चएहं कायव्वा, पामन्थाणं च नन्थि पंचएहं ।
 वंदणववहारे वि य, गिज्जगहंऊ जिणो दिमति ॥४१॥
 गुणनिहिगुरू अभावं, ठवणा ठावंति मुद्धअक्खवाणं ।
 मन्भावममन्भावं, दुविहाऽऽवकहा य इत्तरिया ॥४२॥
 रत्ते अक्खे नीला-रहं मा गीलकंठणामाणं ।
 बहु सुह विजा आउ, वट्ठइ ठवणा न मंदेहो ॥ ४३ ॥
 मोहणयादिमु रत्ता, अट्ठरत्ताद्वयी य मा ठवणा ।
 कुट्ठं फेडइ अन्थि, दुहनामणी य अहरम्मा ॥ ४४ ॥
 मुक्का य सव्ववाहि, मेल्लगेमहग मुणयव्वा ।
 नीली हलिइ तिलया, विसहरणी मुहा सुधयव्वी ॥४५॥
 इगदुतियण यावत्ता, गुआइगेगा धिमं भयं हंति ।
 चउआवत्ता णिट्ठा, मंता वत्ता मुहा गेया ॥ ४६ ॥
 मंतक्खरणं वामो, किच्चा ठवणा य याव कहिया वा ।
 पुव्वुत्तरामु दिमासु, ठाइत्ता उग्गहो जाव ॥ ४७ ॥
 आमायणपरिहारे, विणयविउत्तं सुहेण जोएण ।
 हरियाविहियं पुव्वं, करेइ मंचिग्गचिन्नेण ॥ ४८ ॥
 पडिलेहइ मूढपोत्ति, वंदण अणुजाणहाइ सव्वं पि ।
 गोमे पच्चक्खाणं, वंदणचउ थोभमिज्झायं ॥४९॥
 मंमे दिवसे वि पुणो, वंदित्ता चग्गिवंदणा सव्वं ।
 स्वमावइत्ता जीव-रग्गिं समभावनामहिओ ॥ ५० ॥

अगया वंदणविहिता, वंदतो तस्म शिञ्जरायता ।
 अविहिकण पच्छित्तं, अदिण तह विममेण ॥ ५१ ॥
 किङ्कम्म करंता वि य,ण होह तह वि ह मणिञ्जराभाणं ।
 पणवीमा मञ्जयरं, चिराहइ द्वाण जो माह ॥ ५२ ॥
 अणाह निहणे लाण, अविहिकणुट्ठाणवमेण जीवाचि ।
 भमिञ्जा अणंतकालं, तम्हा भासंति विहिमग्गे ॥ ५३ ॥
 अलोइऊण एवं, मव्वं पुव्वावंगण किगिया वि ।
 विहिता उक्किमाणं, लहइ मुक्खं न मंदहो ॥ ५४ ॥
 वंदणपयसण एसा, समयआ विहियवायपुव्वाआ ।
 संखेवेणुद्धगिआ, रइआ मुणिभदबाहुणा एसा ॥ ५५ ॥
 वंद० ।

वन्दनकावसरं गुरुपादचिन्तनं क विधेयम्—?, वन्दनका-
 वसरे मुखवस्त्रिकायां रजोहरणे वा यत्र वन्दनकं ददाति,
 तत्र गुरुपादौ चिन्तयति ॥ ३ ॥ ही० २ प्रका० । वन्दनका-
 वसरे मुखवस्त्रिका कुत्र मुच्यते—?, वन्दनकावसरे मुख-
 वस्त्रिका साधुभिर्वा मज्जानुनि मुच्यते, आवकंस्तु गुरुपाद-
 योर्वन्दनावसरे जानुनि, अन्यथा तु भूमौ रजोहरणे वा ॥ ४ ॥
 ही० २ प्रका० । अष्टादशगिरा स्वकलच्छया ये जिनप्रतिमा
 गन्दन्ते ते तद्भवस्मिद्धिगामिन इत्युक्तं सन्ति, तथा
 च सन्ति ये विद्याधर्यामनस्तथा राज्ञस्य वा नृचारणभेदाभिन्ना
 अनेके ये तर्पास्त्वनस्तत्र गन्तुं शक्तास्तेषां सर्वेषामपि तद्भ-
 वस्मिद्धिगामिन्त्वमापद्यते, ततः सा का लब्धिर्धिया तत्र गमने
 गौतमादिवत्तद्भवस्मिद्धिगामिनो भवन्तीति ॥ ११ ॥ ही० २ प्रका० ।
 आवको वन्दनकारं दत्त मुखवस्त्रिकया गुरुपाद प्रमा-
 र्जयति तदाऽऽशातना लगति न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 मुखवस्त्रिकया गुरुपादप्रमाज्जने आशातना ज्ञाना नास्ति,
 प्रत्युत तत्प्रमाज्जने युज्यते, यथा शिष्या गुरुपादो रजोहरणे
 न प्रमाज्जयन्ति तद्भादिदपि शयमान ॥ १० ॥ सेन० ३ उल्ला० ।
 आह— प्रतिक्रमण कुर्वाणा वन्दनकदानावसरे किं मुख-
 वस्त्रिकां शुद्धभूमौ मुञ्चति? किमुत पादप्रोच्छेदोपरि मुख-
 वस्त्रिकां मुक्त्वा वन्दनकारं ददाति? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 प्रतिक्रमण कुर्वाणाः आह वन्दनकदानावसरे मुख-
 वस्त्रिकां शुद्धभूमौ रजोहरणोपरि वा मुञ्चति नान्यत्रेति
 विधिर्धारित ॥ ६६ ॥ सेन० १ उल्ला० । साध्वीनां कार्तिक-
 योगक्रियायां आवकदत्तानि वन्दनकारानि शुद्ध्यन्ति न वा?,
 इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—साध्वीनां कार्तिकयोगक्रियायां
 आह दत्तानि वन्दनकारानि शुद्ध्यन्तीति श्रुत्वा ॥ ६१ ॥
 सेन० ३ उल्ला० । रुणेणाऽष्टादशसहस्रसाधूनां वन्दनकारानि
 दत्तानि तानि किं लब्ध्या, अन्यथा वा?, यदि लब्ध्या तदा
 श्रीगमालविकस्यापि तथैवान्यथा वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 कृष्णान सहस्रादिपरिवारसहितवाचचापुत्रादीनामग्रमरा-
 गां वन्दनकारानि दत्तानि, तदनुयायिसमस्तपरिवारस्यापि
 तानि समागतान्येव, तदा मनसा त्वष्टादशसहस्रसाधू-
 नां दत्तान्येव, यदीदं न कथ्यत तदा बला न प्राप्नोति,
 यतो दिनमानं तदा महद्भाभूतथा कृष्णस्यापि वन्दन-
 कदानलब्धिज्ञाना नास्ति, तस्माद्दीर्घासालविकस्य वन्द-
 नकदानं न काऽप्याशङ्कति ध्येयम् ॥ ११६ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सामायिकादिषु उपवस्त्रमध्ये सन्ध्याप्रतिनिधनायां मु-
 खवस्त्रिकां प्रतिनिधय प्रत्याख्यानं क्रियते, एकाशनादि-
 प्रत्याख्याने च वन्दनकारं दत्त्वा तत् क्रियते, तत्कथ-
 म? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—समाचारीप्रभृतिप्रत्येषु भो-
 जनविवसे वन्दनकारं दत्त्वा प्रत्याख्यानं क्रियते इत्युक्तं
 सन्ति, उपवस्त्रविवसे वन्दनकाधिकारो नास्ति,
 मुखवस्त्रिका तु प्रतिनिधयते यतस्मां विना प्रत्याख्यानं न शु-
 द्ध्यतीति सामाचार्यस्ति, तथापि ध्यानमध्येऽपि तथैव प्रत्या-
 ख्यानं कार्यत इति ॥ १३६ ॥ सेन० ३ उल्ला० । (देवान् वान्द-
 त्वा क्षमाश्रमणानि संयजानि नव्ययादि प्रश्नः,
 उत्तरञ्च—'स्वमाश्रमण' शब्दे तृतीयभागे ७१५ पृष्ठ गतम् ।)
 'आर्याय उवज्जाण' इत्यादिगाथात्रय केचन न पठन्ति,
 वदन्ति च योगशास्त्रवृत्तौ " काऊण वंदणं तो " इत्यत्र
 आहानामेव प्रोक्तमस्ति न यतीनामिति? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
 योगशास्त्रवृत्तौ जीर्णपुस्तकपटकं विलोकिताम्, तत्र सर्वत्रा-
 पि " काऊण वंदणं तो " इति गाथायाः पाठः 'सदो'
 इति पदेनैव संयुक्तो दृश्यते, तत्र-अशटा इति व्या-
 ख्यानं साधुश्राव्याः समानमेवावश्यककर्तव्यं दृश्यते
 तथापि भावदेवसृष्टिरुतसमाचार्या अवचूर्णावेतद्गाथा—
 त्रयं केषांचिन्मते साधवां न पठन्तीति प्रोक्तमस्ति त-
 न्मतान्तरम् ॥ १४५ ॥ सेन० ३ उल्ला० । उद्धाटितमु-
 खजल्पने रियापथिकी समायाति वन्दनकदानावसरे-
 तु कथं नायाति? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—वन्दनक-
 दानावसरे विधिसन्यापनार्थमुद्धाटितमुखस्याऽपि जल्पतः
 प्रमादाभावाच्चैर्यापथिकी समायातीति ध्येयम् ॥ ४३० ॥
 सेन० ३ उल्ला० । दिगम्बरदिप्रासादे आत्मीयाचार्यप्रति-
 ष्ठितप्रतिमाऽस्ति सा वन्द्यते न वा? इति प्रश्नः, अत्रो-
 त्तरम्—सा एकान्ते वन्द्यते, परं तत्समुदायमध्ये वन्दने
 कुर्वतस्तन्मतस्थीकरणं यथा न भवति तथा करोति
 द्रव्यसत्त्वकालादिकं विचार्य इति ॥ ४३६ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।
 पूर्वनिष्पन्नं जिनगृह कदाचित्किञ्चित्पतितं तावन्मात्रं द्र-
 व्यलिङ्गितव्येण कृतं तत्रस्थप्रतिमा वन्द्यते न वा? इति
 प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—तत्रस्थजिनप्रतिमा वन्द्यते इति ज्ञायते
 ॥ ६२ ॥ सेन० ४ उल्ला० । साध्वी केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं लु-
 प्थस्थसाधून् वन्दते न वा? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—केवल-
 ज्ञानवां साध्वी लुपथस्थसाधून् न वन्दते, यतः केवली
 ज्ञानस्मन् लुपथस्थसाधून् वन्दते इत्येव शास्त्रं न दृश्यते
 तथा केवलज्ञानवतीनां लुपथस्थसाधून् वन्दते इत्यापि सम्भव-
 नास्ति, यतः पुरुषः स्त्रियं वन्दते तदा लौकिकमार्गे अ-
 नुचितं दृश्यते, परमाथतस्तु केवली सर्वेषां वन्दनीय प-
 रति ॥ ४० ॥ सेन० ४ उल्ला० । यत्सम्बन्धप्रतिष्ठितं जि-
 नधिर्ध्वं वन्द्यं, तर्हि, ते कथं न वन्द्या? इति प्रश्नः, अ-
 त्रोत्तरम्—" पासन्तो आसगणे, कुसीलसेसत्तआ अहा-
 च्छेदो । दुग दुग ति दुणेगविहा, अववर्णजा जिणमय-
 म्मि ॥ १ ॥ " इत्यादिवचनांसेपामवन्द्यत्वम्, प्रतिमानां त्व-
 न्यतीर्थिकपरिगृहीतप्रतिमाव्यापारकृष्णान्यासां वन्द्यत्वम-
 स्तीति ॥ १३० ॥ अभिनिवेशमिथ्याहकृप्रातिष्ठितं जिनविम्बं
 वन्द्यतां प्राप्तं तत्र किं बीजम्? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—आ-
 त्मपूवर्गाभिस्तद्वन्दनादौ अतिचारणमेव बीजम्, किञ्च-शा-

स्वर्गमनवेशमिध्याह्नीष्टव्यं विद्वानां प्रोक्तम्, साम्प्रतीना-
स्तु मानसो दिगम्बरं विहाय निह्वा इति न व्यवहियन्ते,
तथैव गुणादीनामाज्ञासङ्गाद्यादिति ॥१३१॥ सेन० २ उल्ला० ।
पौषधदिने धातुः प्रतिक्रमणं कृत्वा देवान् वन्दित्वा प-
श्चात् पौषधं करोति तथा कृतः पौषधः शुद्धयति न वा ?
इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—पौषध कालवलायां कृत्वा प्रति-
क्रमणं च कृत्वा देवान् वन्दत इति विधिः कालातिक्रमा-
दिकारणवशात् पूर्वं देवान् वन्दित्वा पश्चात्पौषधं गृह्णा-
तीति ॥ १२४ ॥ सेन० ३ उल्ला० । साधूनां सप्त चैत्यवन्-
नानि प्रोक्तानि तेषां मध्ये प्रतिक्रमणयाङ्गे चैत्यवन्दनं कथं
स्थाने क्रियते ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—प्राभातिकप्रतिक्रमणं
' इच्छामो अगुमति ' इति कथनानन्तरं यदेववन्दनं क्रिय-
ते तत्रैकं चैत्यवन्दनम्, सन्ध्याप्रतिक्रमणं तु देवसिकप्रति-
क्रमणस्थापनादवांग् यदेववन्दनं क्रियते तच्चैत्यवन्दनं
त्रितिर्यामत्यन्तराण्य सङ्काचारवृत्तौ सन्तीति ॥१२६॥ सेन०
३ उल्ला० । पौषधकेन जिनालये गत्वा प्रहरे सार्द्धप्रहरे
वा देवा वन्दितास्तस्य कालवलायां पुनर्देववन्दनं युज्य-
ते न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—येनाऽकाले देवा वन्दितास्त-
स्य कालवलायां पुनर्देववन्दनं युज्यते यतः कालवलाका-
र्यं कालवलायामेव कर्तव्यम्, परम्पराऽप्येवमेष दृश्यते
इति ॥ १२७ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वंदणकर्म-वन्दनकर्म-न० । ' वंदि ' अभिवादनस्तुत्योः,
इत्यस्य वन्द्यते भूयतेऽनेन प्रशस्तमनोवाक्कायध्यापारनि-
करणं गुह्यगति वन्दने तद्वै कर्म वन्दनकर्म । कृतिकर्मक-
रणं, प्रव० २ द्वार ।

वंदणकलम-वन्दनकलश-पुं० । माङ्गल्यघटे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । आ० म० ।

वंदणग-वन्दनक-न० । वन्द्यन्ते पूज्या गुरवोऽनेनेति वन्दनं
तद्वै वन्दनकर्म, सार्थं कन । प्रव० १ द्वार । आचार्यादिप्र-
तिपत्तौ, वन्दनकर्मापि पञ्चमावश्यकानामन्यतमं सा-
धारवश्यकार्यम् आवश्यकस्यापि कर्तव्यम् । गुणवत्प्रतिप-
त्तिरूपत्वात् । तस्य गुणवत्प्रतिपत्तेश्च आवश्यकस्याप्यावृ-
ज्जत्वात् । ध० २ अधि० । आ० म० । गुणवत्प्रतिपत्तिप्रधाने
अध्ययनविशेषे, पा० । ध० । आ० चू० । आव० ।

वंदणघट-वन्दनघट-पुं० । वन्दनकलश, आ० म० १ अ० ।

वंदणपद्मपय-वन्दनप्रकीर्णक-न० । गुरुदेववन्दनवृत्तव्यताके
भद्रवाहुस्वामिकृते स्वनामख्याते प्रकीर्णकग्रन्थे, वन्द० ।

वंदणवर्त्तिया-स्त्री० । वन्दनप्रत्यय-न० । वन्दनं प्रशस्तमनोवा-
क्कायप्रवृत्तिस्तत्प्रत्यय-तार्त्त्वमित्तम् । वन्दनार्थे, " वन्दणवर्त्ति-
याणं कर्म काउम्भगं " यादृक् वन्दनान् पुण्यं स्यात्तादृ-
क्कायोन्मर्गः कार्यः । प्रति० । आ० । रा० । दश० ।

वंदणविधि-वन्दनविधि-पुं० । चैत्यवन्दनावधौ, सङ्ख्या० १
अधि० १ प्रस्ता० ।

वंदणसुद्धि-वन्दनशुद्धि-स्त्री० । अस्मलितप्रणिपातादिवर्ण्ड
कममुच्चारणासम्भ्रान्तकायोन्मर्गादिकरणे, ध० २ अधि० ।

वंदणञ्ज वंदनीय-त्रि० । वन्द्यन्ते स्तूयन्तेऽभिवाद्यन्ते च भक्ति-
भरनिर्गन्तःकरणौ, सुरासुरनरायकगणैर्ये ते वन्दनीयाः ।

सङ्का० १ अधि० १ प्रस्ता० । स्तुत्येषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
आ० । उपा० । स्तोतव्ये, तं० । त्रिविधयोगेन सम्यक्स्तुते,
ध० २ अधि० । कर्म० । ल० । कल्प० । आव० । ज्ञा० । म० ।
वंदणीओदय-वन्दनीयोदक-न० । आचमनादकप्रवाहभूमौ,
" गौ गाहावतिस्म वदणीओदय पविट्टेजा " आचा० १ श्रु० १
चू० १ अ० ६ उ० ।

वंदारय-वन्दारक-पुं० । देव, " अमरा तियसा वंदा-रया य
चिबुहा सुरा देवा " पाद० ना० २२ गाथा ।

वंदि-वन्दिन-त्रि० । स्तुतिपाठोपजीविनि, सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

वंदिऊण-वन्दिन्वा-अव्य० । नमस्कृत्यन्यर्थे, तं० प्र० १ पाद० ।

वंदित्वा-वन्दिता-अव्य० । अभिवादनं कर्तुमित्यर्थे, प्रति० ।
उपा० । स्था० । रा० ।

वंदितु-वन्दिता-अव्य० । ' वंदि ' अभिवादनस्तुत्योरित्य-
र्थव्याभिधायी धातुः । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

" क्वस्तुमन्त्रण-नुआणाः " ॥ ८ । २ । १४६ ॥ इति क्वाभ्या-
ने तुम आदेशः । वन्दितु इत्यनुस्वारलोपात् । प्रा० । अभि-
वाद्य स्तुत्वा चत्यर्थे, आघ० । ध० । " काऊण सामर्हयं, हरि-
अं पंडिकमिय गमणमालोप । वंदितु मूर्गमाई, सज्जायाव-
स्सयं कुणई " ॥ १ ॥ इति आञ्जलिस्तुत्य-१३१ गाथायाः कोऽ
ऽधेः ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—गाथाया अर्थो वृत्तौ सुप्रस-
ङ्ग एव, यत्तु सूत्रपाठमात्रेण सामांयिकानन्तरमैर्यापधिकीप्र-
तिक्रमणं प्रतिभाति तत्र सर्वस्तरागावश्यकचतुर्थक्षरा-
गयनुसरणीयानि येन संशयापनादो भवति, सर्वेयामेवावध-
पाठानां तन्मूलकत्वादिति ज्ञायते ॥ २२५ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वंदितुसुत्त-वन्दिनुसुत्र-न० । वन्दिनुशब्दादिके भावकप्रति-
क्रमणसूत्रे, ही० १ प्रका० । प्रति० । (सहलपुत्रकुम्भकार-
कृतप्रतिक्रमणसूत्रमिति प्रयोगः । सत्या नवा ? कस्य कृतवो
सा ? इति प्रश्नस्योत्तरम्, ' पंडिकमण ' शब्दे पञ्चमभागे ३१७
पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।)

वंदितुविति-वन्दिनुवृत्ति-स्त्री० । भावकप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ,
सेन० । वान्दितुवृत्तौ ' संख्या क्वा ' इति गाथावृत्तौ एकाना-
शीतिमिथ्यात्वस्थानकेषु यद्व्यष्टितमस्थानं तद्व्यासेषु वा
तासूपवासादीनि सर्वास्यैकादशीषु उपवासकरणे कथं मि-
थ्यात्वम् ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—चतुर्दश्यष्टमीज्ञानपञ्च-
मीषु नियततर्पादिनेषु उपवासमकृत्वा यदि सर्वास्यैकाद-
शीषु उपवासं करोति तदा मिथ्यात्वस्थानं भवतीति ज्ञाय-
ते इति ॥ ३५३ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वंदिम-वन्द्य-त्रि० । वन्दनीये, " जया य वंदिमो होइ, पञ्छा
होइ अवंदिमो " यदा वन्द्यो भवति श्रमणपर्यायस्थो नर-
न्दादीनाम् । दश० १ चू० ।

वंदिय-वन्दित-त्रि० । गुणस्तुतिकरणेन नमनीये, कल्प०
१ अधि० ३ जग ।

वंफ-काडन्त-धा० । गार्ध्ये, " काङ्कगहाहिलह्वाहिलहुव-
वण-वंफ-मह-सिह-चिलुपाः " ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इ-
ति काङ्कनेवंपादशः । प्रा० । " ग वंफज " नामिलेय-
त् । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

वंफिअ-काह्वित-त्रि० । कवलिते, “ घत्थं कवलितं अ-
स्मिअं विलुण्णिअं वंफिअं स्वइअ ” पाइ० ना० ७७ गाथा ।
भुक्क, वे० ना० ७ वर्गे ३४ गाथा ।

वंम-वंश-पु० । परम्परयात्पत्तिप्रवाहे, विशे० ! आ० म० । प्र-
ज्ञा० । क्रमभाविपूर्वेषुकप्रवाहे, ने० । पुत्रपौत्रादिपरम्परा-
याम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । अन्वयं, संथा० । सन्ताने,
स्था० ६ ठा० ३ उ० । हस्तिशादिकं, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० ।
वंशौ, ज्ञा० १ श्रु० १७ अ० । प्रज्ञा० । आ० । आचा० । द्विस्व-
राधारभूते, म० ८ श० ६ उ० । महति पट्टवंशे, ग० । “ जा-
ई रसमया वंसकवल्लुका य ” जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ग० ।
वाद्यभेदे, ने० । आचा० । प्रज्ञ० । “ अट्टसयं वंसाणे अट्ट-
सयं वंसवायगाणे ” रा० । वंशौ, “ वंसो वणु वेलु य ” पाइ०
ना० १४४ गाथा ।

जंबुदीवि दीवि भरहरवणसु वामेसु एगमेगांते आमप्पिणी
उम्मप्पिणीए तआं वंसाआं उप्पज्जिमु वा उप्पज्जंति वा
उप्पज्जिस्संति वा, तं जहा-अग्गिहतवंमे, चकवाट्टिवंमे, द-
मारवंमे २१, एवं० जाव पुक्खवरदीवद्वपच्चन्थिमद्वे
२५ । (सू०-१४३×) स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वंमकरिअ-वंशकरीलक-न० । कामलार्थमनववंशावयववि-
शेष, ग० ।

वंमकेवल्लुय-वंशकवल्लुक-न० । उभयतस्तिर्यक्स्थायमाने
वंशे, ग० । जी० ।

वंमग-व्यंसक-पु० । व्यंसयति पं व्यामोहयति शकटति-
त्तिरीयाहकधनेयद् य. स व्यंसकः । दुर्हेतुभेदे, स्था० ।
तथाहि—कश्चिद्वन्तगललब्धमृत्तानिर्गम्युक्तं शकटेन न
गरं प्रविष्टः, उक्ता धनेन, यथा—शकटानिर्गम्य कथं लभ्य-
ते ? स च किलायं शकटसत्कां तिन्तिरी याचत इत्यभिप्रा-
यादवाचत् तपणालोडिकयति, सक्त्वालोडनेन जलाद्यालो-
डितसक्ताभित्यर्थः, ततो धनेः साक्षिण आहृत्य सतिन्तिरी-
कं शकटं जग्राह, उक्त्वाञ्च मदीयमेतद्, अनेनेव शकटानि
र्गतिं वृत्तत्वात्, मया तु शकटसहितं तिन्तिरी शकटनि-
त्तिरीति गृहीतत्वादिति, ततो विषण्णः शार्काटक इति, अत्रो-
क्तम्—“ सा सगडतिन्तिरी वंसर्गाम्मे हेउम्मि होइ नायक्का ”
इति, स चैयम—अस्ति जीवो अस्ति घट इत्यभ्युपगमे जीव-
घटयोरस्तिव्यभिचारेण घटते तत्सत्योरकत्वे प्राप्तमभिप्रा-
शब्दविषयत्वादिनि व्यंसको हेतुः, घटशब्दविषयघटस्वरूप-
वत्, अथास्तिव्य जीवाद्यै न घटते; ततो जीवाद्यभावः
स्यादस्तिवाभावादिनि व्यंसकः प्रतिवादिनो व्यामोहक-
त्वादिति । स्था० ४ ठा० ३ उ० । नि० चू० । वश० ।

साम्प्रते व्यंसकमाह—

सा सगडतिन्तिरीवं-सगम्मि हेउम्मि होइ नायक्का ।

अन्वय व्याख्या—सा शकटानिर्गम्य व्यंसकहेतो
भवति, ज्ञातव्यत्वसंगर्धः ॥ भावार्थः कथानकाद्—
वंसेयः, तच्छेदम्—“ जहा एगो गामिल्लो गो सगडं
कट्ठाण भेरुअण नगरं गळ्ळइ, तेण गट्ठेण अन्नं एगो
तिन्तिरी गइया दिट्ठा. सो त गिणहेअण सगडस्स उवर्णि

पक्खिअविअण नयरं पविट्ठा. सो पगेण नयरधुलेण पुच्छिअ-
कहं सगडतिन्तिरी तव्वइ ? तेण गामिल्लण भण्णइ तप्पणा
दुयालियाए लब्धमि, तआं तेण साक्खिण उआह्वणिआ
सगडं तिन्तिरीए सह गहिंयं, एत्तल्लो चैव किल
एस्स वंसगु णि, शुक्को भणति—ततो सो गामिल्लआ दी-
णमणसो अळ्ळइ, तत्थ य एगो मूलंदवसरिंसो मणुस्सो
आगळ्ळइ, तेण सो दिट्ठा, तेण पुच्छिअ किं कियार्यामि
अंरं देवाणुप्पिया ! ? तेण भाणियं-अहमेगेण गोहण इमेण
पगारेण लुलिआ तेण भाणियं-मा वीहिह, तप्पणा दुया-
लियं तुमं सोवयारं मग्ग, माइट्ठाणं सिक्खविआ, एवं भवउ
त्ति भाणउण तस्स सगासं गआं, भाणियं चउणेण-मम
जइ सगडं हिंयं तां मे इयारिण तप्पणा दुयालियं सोवयारं
दवांवाहि, एवं होउ तिन्ति-घरं एहिआं माइला माइट्ठा, अल-
कितविभूमिया परमेण विणपण एअस्स तप्पणा दुयालियं
देहि सा वयणस्समे उवाट्ठिया, तआं सो सागडिआ भणति-
मम अंगुली छिआ इमा च्चिंणावाहिया ण सुक्काम उइदुया-
लेउं, तुम अदुयालेउं देहि, अदुआलिया तेण हत्थेण ग-
हिया गाम तेण सपाट्ठिआ, सोयस्स य कहति-जहा मए
सतिन्तिरीगेण सगडेण गहिंया तप्पणादुयालिया, तां तेण
धुलेण सगडं विसज्जियं, तं च पयाएअण भजा णियन्तिआ,
एव पुण लस्सआ चैव कहाणयवमण भाणआ । एस्स लो-
इआ, लोअणंरं वि-चरणकरणाजुयंरं कुस्सुतिभायियस्स
तस्स तहा वसगो पउज्जति जहा सस्स पाडवज्जति । द-
व्वाणुआगे पुण कुप्पावयणिआ चोइज्जा, जधा-जति जि-
णणीए मग्गे अन्थि जीवो अन्थि घटो, अन्थिन्तं जीवो
वि, घट वि, वंसु वि अन्थिमेसण वट्ठइ ति, तेण अन्थिन्त-
सहतुल्लत्तणेण जीवघटानं एगत्तं भवति । अह अन्थि भा-
वाआ घतिरिंसो जीवो, तेण जीवस्स अभावो भवर ति एस्स
किल एहमेजो चैव वसगो, लसंगण पुण एत्थ इमे उत्तरं
भाणियव्वं-जइ जीवघटो अन्थिन्तं वट्ठति तस्मा तस्मि-
मेगेण संभावहि, एवं ते सव्वभावाणं एगत्तं भवति,
कहं ? अन्थि घटो अन्थि पटो अन्थि परमाणू, अन्थि
दुपणमिण खंधे, एवं सव्वभावेसु अन्थि भावो वट्ठइ ति काउं
कि सव्वभावा एगी भवन्तु, एत्थ मीसो भणति-कह पुण
एतं जाणियव्वं ? सव्वभावेसु अन्थिभावो वट्ठति, ण यं ते
एगीभवति । आयरिआ आह—अणेगताआ एतं सिउक्कइ
इत्थ दिट्ठतां-खदरो वणस्सती, वणस्सई पुण खदिरो, पात्तासो
वा, एवं जीवो वि णियमा अन्थि, अन्थिभावो पुण जीवो
व होज्ज अखो वा धम्मधम्मगासादीणं ति । उक्ता व्यंसकः ।
दश० १ अ० ।

वंशक-पु० । वण्डकं, दण्डकाकुट्टेण, पं० व० ४ द्वार । जं० ।
वंमफाल-देशी-प्रकटे अजो, चुल्लीमूले, इ० ना० ७ वर्गे ४ गाथा ।

वंसा-वंशा-स्त्री० । शर्कराप्रभायां नरकपृथिव्याम्, तृतीय-
नरकपृथिव्यां हि गोत्रेण शर्कराप्रभा नाम्ना वशा । जी० ३
प्रति० १ अधि० १ उ० । स्था० ।

वंमालय-वंशालय-पु० । वैताल्यनगे उत्तरधेतया स्वनाम-
ख्यातं नगरं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आ० चू० ।

वंमिअ-व्यमित-त्रि० । ललिते, अनर्थप्रामं ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० ।

वांशिक-पुं० “ मांसादिष्वनुस्मारे ” ॥ ८ । १ । ७० ॥ इति
आनां ५८ । वंशवादनशीलं, प्रा० १ पाद ।

वंशी-वंशी-स्त्री० । मुगलकाख्ये वाद्यभेदे, वृ० २ उ० ।

वांशी-स्त्री० । वंशकरीलनिष्पन्ने सुगभेदे, वृ० २ उ० । आ०
म० । औ० ।

वंसीकलंका-वंशीकलङ्का-स्त्री० । वंशजालमय्यां वृत्त्याम्,
आ० १ श्रु० १८ अ० । नि० । आ० चू० ।

वंसीणहिया-वंशीनखिका-स्त्री० । कुहणाख्यवनस्पतिभेदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

वंसीपत्तिया-वंशीपत्रिका-स्त्री० । वंश्या वंशजान्याः पत्रक-
मिष या सा वंशीपत्रिका । योनिभेदे, स्था० ३ डा० १ उ० ।
(व्याख्या ' जोणि ' शब्दे चतुर्थभागे १६५२ पृष्ठ दर्शिता ।)

वंशीपामाय-वंशीप्रासाद-पुं० । वंशगहनं तदुपलक्षितं प्रामा-
दे वंशीप्रासादम् । स्वनामख्याते सान्निवेशे, यतः प्रचलि-
तस्य ब्रह्मदत्तचक्रिणः समकटकान्तरवर्तिन्यामटव्यां तृट-
तिशयः संजातः । उत्त० १३ अ० ।

वंशीमुहा-वंशीमुखा-स्त्री० । द्वीन्द्रियजीवविशेषे, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० ।

वंसीमूल-वंशीमूल-न० । गृहाद् बहिः स्थिते अलन्दकादिके,
वृ० २ उ० । स्था० । (अत्र व्याख्या ' वसाहि ' शब्दे अस्मिन्नेव
भागे दृष्टव्या)

वकुल-वकुल-पुं० । कसरे, यः स्त्रीमुखसीधुसिको विकस-
ित० । ज० ३ वक्ष० ।

वकुम-वकुश-पुं० । शवलचारित्र्ये निर्मेत्ये, स्था० ५ डा० ३
उ० । उत्त० ।

वक्त्र-वाक्य-न० । वचने, वक्ष० ।

वाक्यनिष्पत्तिर्भाधानायाह—

निकस्वो अ (उ) चउको, वक्त्रे दव्वं तु भासदव्वाइ ।

भावे भासासहा, तस्म य एगट्टिआ इणमा ॥२६६॥

निक्षेपस्तु चतुष्को नामस्थापनाद्रव्यभावलक्षणो वाक्य-
वाक्यविषयः, तत्र नामस्थापने जुगले, ' द्रव्यं ' तु—द्रव्यवा-
क्यं पुनर्वंशरीभव्यशरीरव्यातिरिक्तं भाषाद्रव्याणि भाषकेण
गृहीतान्यनुष्ठार्यमाणानि, भाव इति भाववाक्यम्, भाषा-
शब्द—भाषाद्रव्याणि शब्दत्वेन परिणतान्युच्चार्यमाणा-
नीत्यर्थः । तस्य तु वाक्यस्य एकार्थिकानि अमूनि वक्ष्य-
माणलक्षणानीति साधार्थः ॥ वक्ष० ७ अ० २ उ० । (तानि
एकार्थिकानि ' भासा ' शब्दे पञ्चमभागे १५२२ पृष्ठे
गतानि ।)

वल्क-पुं० । त्वचि, स्था० १० डा० ३ उ० । आचा० ।

वक्त्र-त्रि० । कुटिले, आ० क० १ अ० । षो० ।

वक्त्रं-व्युत्क्रान्त-त्रि० । उत्पन्ने, कल्प० १ अधि० १ लक्ष् । आ० ।

वक्त्रं-व्युत्क्रान्ति-स्त्री० । उत्पत्तौ, स्थानात्प्राप्तस्योत्पादे,
स्था० ६ डा० ३ उ० । निष्क्रमणे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० ।

प्रकापनायाः षष्ठे पदे, व्युत्क्रान्तलक्षणाधिकारयुक्तत्वात्तस्य ।
प्रज्ञा० १ पद । स्था० । म० ।

वक्त्रकर-वाक्यकर-पुं० । गुरुनिर्देशकरणाशीलं, “ वाक्त्रो वा-
यवं वक्त्रकरे सपुज्जो ” वक्ष० ६ अ० ३ उ० ।

वल्ककर-पुं० । चर्मकारं, आय० ४ अ० ।

वक्त्रगय-वाक्यगत-न० । वाक्ये वचनरचनात्मनि गते वाक्य-
गतम् । उत्त० पाद० १ अ० । वाक्यविषये, उत्त० १ अ० ।

वक्त्रमेतत्तविमय-वाक्यार्थमात्रविषय-पुं० । सकलशास्त्रगत-
वचनाविरोधनिर्णीतार्थे वचने वाक्यं तस्यार्थमात्रं प्रमाणं
नयाधिगमरहितं तद्विषयस्तद्गोचरे, वाक्यार्थमात्रविषयः ।
कथलवाक्यार्थगोचरे, पा० ११ विष० ।

वक्त्रबंध-वल्कबंध-पुं० । शणप्रभृतिकवल्कलबन्धने, विषा०
१ श्रु० ८ अ० ।

वक्त्रभय-वाक्यभेद-पुं० । मुख्यविशेषताद्वयप्रयोजकं वाक्य-
स्य तन्त्रेणावृत्त्या वा कल्पिते ललटद्वये, आचा० १ श्रु० १
अ० ५ उ० ।

वक्त्रमाण व्युत्क्रामत्-त्रि० । उत्पद्यमाने, आ० १ श्रु० ।

वक्त्रय-वल्कज न० । शणप्रभृतिक, वल्कजाते, आ० म० १ अ० ।

वक्त्रल-वल्कल-न० । “ सर्वत्र ल-व-गमचन्द्रे ” ॥ ८ । २ ।

७६ ॥ इति लकारस्य लुक् । प्रा० । तत्त्वचि, प्रति० ।

शृणीणामुपकरणभेदे, म० ११ श्रु० ६ उ० । सूत्र० ।

“ तां सख्यं विडित्वा वक्त्रं लिखन्था ” आ० म० १ अ० ।

वधे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

वक्त्रलक्ष्मीरि-वल्कलक्ष्मीरिण-पुं० । वल्कले स्थापितत्वाद् वल्क-
लक्ष्मीरिति । स्वनामख्याते तापसे, तं० । आ० म० । आ० चू० ।

तत्कथानक चदम्—

अणुभूते जहा वक्त्रलक्ष्मीरिस्म । को य वक्त्रलक्ष्मीरि—तेण
कालेण तेण समयेण चंपाणयरीए सुहम्मो गणहरो
समोमदा, कोणियो राया वंदितुं निज्जातं कत्तण्णामो य,
जंबू (नाम) रूपदंमणाविम्वित्तो गणहरे पुच्छति—भगवं ! इ-
मीसे महण्ण पस्सिमाए एव सज्जं वर्तामत्तो व्व वर्गहदित्तो
मणोहरमरीरो य किं मण्णे एतेण मीले सोवतं, तवो वा
आचिस्सं दाणं वा दिस्सं, जतो पस्सिमा तेयसंपत्ती । ततो
भगवता भणियो—सुणाहि एयं जहा तव पितुणा सेणिएण
गणा पुच्छित्तेण सामिणा कहितं—तेण कालेण तेण
समयेण गुणमित्तेण चेतिणं मामी समोमग्गितो, सेणिओ
राया तिथगग्गदंमणममुस्सुओ वंदउं गिज्जाए, तस्म य
अग्गाणीए दुवें पुस्सिमा कुट्टयसंघडे कहं करेमाणा पस्स-
ति एयं साधु पणचलणपरिदित्तं समूसाविषयाहुजुयले
आनावेतं, तत्थेक्कणं भणितं, अहो एव महण्णा पस्सी
सुगाभिमुहा तण्णतः एतस्म सग्गो मोक्खो वा हत्थग-
तो ति । विट्तिणं पच्चाभिण्णाओ । ततो भणति—किं ण
याणमि एव राया पसण्णवेदो । कतो एयस्म धम्मो,
पुत्तोऽण्णं वाजो रज्जे ठावितो सो य मेत्ताहि रज्जाओ मो-
हज्जति । सोऽण्णं वमो विण्णामिओ । अनेउज्जणां थि ण
णज्जति किं पाविहिति । तं च मे ययणं भाणवाधानं

करमाणं सुनिपहमुवगतं, ततो सो चितितुं पयसो अ-
हो गते, अगजा ते अमन्त्रा मया समाणिता निच्यं, पुन-
स्म मे वि पडिङ्गणा जदि हं होतो एवं च वट्टं तो कसु
नामिते करंतोमि । एवं च मे संकल्पयंतस्म तस्म
ते कारणं वट्टमाणांमिव जाते । तदिह य सम जुद्धजोणि
मणसा चैव काउमारजो । एतो य सेणिओ गया तं
पदंसे, वेदिताऽणेषु विणणेषु पच्छुति । ए भाणनिच्य-
लनं अहो अच्छुगीरं ते परिसं तवस्मिन्सामर्थं रायगिसि-
णो पयस्त्रचंदस्म ति चिन्तयंतो पसो तिथ्यगरसमीवं, वं-
दिता विणणेषु पुच्छति—भगवं ! पयस्त्रचंदो अगगा-
रां जस्मि समए ता वेदिओ जदि तस्मि समए कालं कर-
ज्ज का से गती भवेज्जा ? , भगवता भणितं—सत्तमपुटविग-
मणजोग्गो । ततो चिंतति, साधुणो कहं नरकगमणे ति ।
पुणो पुच्छति—भगवं ! पयस्त्रचंदो जइ इदाणि कालं कर-
ज्ज कं गति वञ्चज्जति ? , भगवता भणितं—सव्यट्टमिज्जिगम-
णजोग्गो इदाणि ति । ततो भणति—कहं इमं बुविहं वा-
गरणे ति ? नग्गाऽमेरेसु तवस्मिणो ति । भगवता भणि-
तं—भाणविसेसण । तस्मि य इमस्मि समए परिमितस्म अ-
सातसातकम्मादाणता । सो भणति—कहं ? भगवता
भणितं । तव अगगाणीतपुरिसमुहनिगतं पुत्तपरिभव-
वयणे सोतूण उज्झितपयस्त्रभाणां तुमं वेदिज्जमाणो
मणसा जुज्झति तिब्बं पराणीणण समं । तओ सो तस्मि
समए अहरगतजोग्गो आसि, तुमस्मि य उवगतजातकर-
णसत्ति सीसायणेषु पहरामि परं तिलांते सीसे हाथं
निक्खिण्वन्तो पडिबुद्धो, अहो अकज्ज कज्जं पयहितूण प-
रत्थं जदि जणविगज्जं मग्गमवतणणो ति चितितूण निद-
णगरहणं करंतो ममं पराणितूण तत्थ गतो चैव आलोइय-
पडिक्कतो पयस्त्रभाणी सपतते वणेषु कम्म खविने अमु-
भं, पुण्णमाज्जने, तेण कासाविभागेण दुविदगतनिहेसो ।
ततो कोणिओ पुच्छति—कहं वा भगवं ! चाले कुमारं देव-
लेण पयस्त्रचंदो राया पव्वइतो, सोतुमिच्छं । ततो भण-
ति—पोतणपुरं गुगरे सोमचन्दो राया, तस्म धारिणी देवी,
सा कदाह तस्म रणो आलोयणगतस्म केसे रपति पति-
त दट्टणं भणति—सामि ! हुतो आगतो ति, रणो दिट्ठी
वितागिया ए य पस्सति अपव्वजणं, ततो भणति—
दिवि दिव्वं ते चक्युती य पलिये देसित धम्महुतो एसो
ति, त च दट्टणं दुस्मणनितो राया । त नाऊण देवी
भणति—लज्जइ बुद्धमाचण निवारिज्जटी तिणो, ततो भ-
णति देवी—न एवं, कुमारो वालो अस्मन्थो पयाजणे
होज्जति, मे मणे जाते पुव्वपरिमाणुविणणेषु मग्गेण ग-
तोऽहं ति न निधारितु मे पयस्त्रचंदं सा रक्खमाणो अ-
च्छुसु ति । स निच्छुका गमणे । ततो पुत्तस्म रज्जं
दाऊण धातिदेविस्सइता दिवा पेक्खिय भावमत्ताए
दिक्खितो, चिरसुणं आसमपदे तिनां देवीए पुव्वाह-
तो गच्चो पयिह्वति । पयस्त्रचंदस्म य चारपुरिसेहि
निवेदितो । पुण्णसमए सुता कुमारं वक्त्रलेसु ठवितो
ति वक्त्रलक्ष्मीरि ति । देवी विमूढया गेणेण मता, वणम-
हिस्सीदुड्डेण य कुमारो बह्माविज्जति धाती वि थोवेण का-
लेण कालगता किंदेणेण बहति रिसी वक्त्रलक्ष्मीरि प-

गिवाहुतो य लिहिऊणं दमितो चित्तकांगहि पयस्त्रचंदस्म ।
तेण सिंगेहेण गणिक्का दारियाओ रूवस्मिणी खंडमय-
विविहफजेहि ए लंभहि ति । पच्छा वि ताओ ए फलाहे
मधुरंहि य वयणेहि य सुकुमालपीणुणणतघणसंपीलसोहिहि
य लोभेति, सो कतमसमवातो गमण जाव अतिगता
समंडग सठवतु ताव रुक्खाकूदेहि चारपुरांसहि तामि स-
णा दिक्का रिसी आगतो ति ताओ उस्समवक्कताओ सो ता-
सि बोधिमणुसज्जमाणो ताओ अपस्समाणो अणतो गतो,
सो अडवीए परिभमंतो रहगतं पुरिसं दट्टणं तात ! अमि-
वाद्यामि ति भणंतो रहिणा पुच्छितो, कुमार ! कथं गं-
तव्वं ? सो भणति—पोतणं नाम आसमपदे तस्म य पुरिस-
स्म तत्थेव च गंतव्वं । तेण समयं वञ्चमाणो रधिणा भणि-
तं तात ति आलवति तीए भणितो को इमो उवयारो, र-
धिणा भणितं सुदरि ! इत्थिविरहिने णुणं एस आसमपदे व-
हितो ण याणति बिसेसं, न से कुपयितव्वं, कुमारो य भणति-
कि इमं मग्गं बाहिज्जति ? ततो रधिणा भाणंतं, कुमार ! एतं
एतस्मिण चैव कज्जति । ते एत्थ देसो तेण वि मे मोदगा
दिक्का । सो भणति—पोयणसमवासीहि मे कुमारंहि एता-
रिसा चैव फलाणि दत्तपुव्वारि ति । वञ्चताण य से एकक-
चोरेण सह जुद्धं जाते । रधिणा गादण्णहारो कतो सिक्ख-
गुणपारितोसिओ भणति—आत्थ विउलं घणं त गेहसु सु-
र ति । तहिं तीहिं वि जणेहि गहो भणंतो कमेण पत्ता पो-
तणं, मोल्लं गहाय विसज्जितो उदयं मग्गसु ति । सो भमंतो
गणिथाधरे गतो, अभिवादेय देह इमेण सुल्लेण उदय ति ।
गांणथाए भाणओ—दिज्जति निविसं ति, तीए कासवओ महा-
विओ, ततो अणिच्छंतस्म कते गहपरिकम्म । अवणीयवक्त्रला
य कथाभरणविभूषितो गणिथा दारिया य पाणि गांहतो
गहचितो य, मा मे रिसिवेस अवणेहि ति जंपमाणो ताहि
भणतो—जे उदगत्या इहमागच्छति तामि परिसो उवयारा
कीर ति । ताओ उवगाणयाओ उवगायमाणीओ वध्वरं
चिद्धंति । जो य कुमारं वलोभणनिमत्तं रिसिवेसो जणे प-
सितो सो आगतो कहति, रणो कुमारो अडवि अतिगता
अग्गेहि रिसिस्म भणण ततो णो सहविओ, ततो राया वि-
ससामानसो भणति—अहो अकथं न य पितुसमीवे जातो, न
य इहं नाणज्जति, किं पत्तो होहिति ति चिंतापणे अच्छति
सुणति य मुत्तिगमणो महाविओ । ततो राया विसरण-
मानसो भणति—अहो अकथं दत्तं च संसुतिपव्वमाणं
भणति—मते दुक्खिते को मणे सुहितो गधवेण रमति
ति । गणिथाए अहितेण जाणए कहिते । सा आगता पाद-
पांडता रायं पयस्त्रचंदं विस्सवति । देव ! नेमित्तमदेसो देज्जा
ताव सक्खो तरुणो गहमागच्छज्जा । तस्म मे य दारियं
देज्जासि सो—उत्तमपुरिसो । त सोसका विउलसोक्ख-
भांगिणी होहिति ति । सो य जहा भणिओ नेमित्तिणा
अज्ज । मे गहमागतो । त च मदेसं पमाणं कारंती पदत्ता
मे मया दारिया, तामिमात्तं उस्सवो नयाणं कुमारं पणहु
पच्छ मे अवगाहे मरिमिहि ति, रणो संदिट्ठा मणुस्सा ।
जदि आसंमं दिट्ठपुव्वो कुमारो तदि परगतेहि पच्छभिपारि-
उं निवेदित च पिय रणो परमपानिसुवगतं य वध्व-
हितो समीवमुवणीओ । सगिस्सकुलरुता जोव्वणगुणाण य
रायकणयाण य पाणि गांहतो, कतरज्ज सांघभागो य

जहासुहमभिगगहरिआ य चोरत्त दब्बं विकिण्णो गय-
पुरिसंहि चोरो ति गाहो चारिणा मोहो पसगणचंद-
विदितं । मोमचंदो वि आसने कुमारं अपसममाणो सोग-
सागरावगाहो पसगणचंदसेपसितहि पुरिसंहि नगरगतव-
क्कलचीरि निवेदितहि कहि वि संठवितो पसमणुसंभरतो
अंधो जातो, रिस्सीहि साणुकसेहि कतफलसंविभागो त-
थेव आसंम निवसति । गतेसु य वारससु वासेसु कुमारो
अडरत्ते पडिविबुद्धो पितरं चितितुमारद्धो, किह मरणे ना-
तो मया रिगिधलेण मताणि विरहितो अरुद्धति ति पितु-
दंसगणममुस्सुगो पसगणचंदसमीपं गंतूण विगणवेति । देव !
विमज्जेह म उक्कठितो ह तातस्स । तेण भणितो समयं
वच्चाओ गता य आसमपदं निवेदितं च रिमिणो पसगण-
चंदो पणमति ति चलणेवगतो य रेण पाणिणा परामुद्धो
पुत्त ! निगमयोऽसि ति वक्कलचीरी पुणो अवदासिओ
चिरकालघरियं च सेवाहं तस्स उमिह्माणि गयणाणि पस्स
ते दो वि जणा परममुद्धो पुच्छति य सव्वगतं कालं ।
वक्कलचीरी वि कुमारो अतिगतो उदयं पस्सामि ताव
तातस्स तावसभंजयं अणुवेक्खिज्जमाणं करिसं जाते ति ।
ते च उन्नयिणं तेण पडिलेहिउमग्गे जति वि च पत्तं पायं
कस्मपरियाण । कथं मज्जे मया एरिसं करणे कतपुठ्वं ति
विधिमणुसरतस्स तदावगणकस्सण पुव्वजानिस्मरणं जाते ।
समरती य देवमाणुस्समंवे य मामज्जे परा कते संभरि-
तूण वग्गमग्गं समुत्तिगणो धम्मभाणेण विसयानीतो वि वि-
सुज्जमाणपरिणामो य विनियसुज्जभाणभूमिमतिक्कतो नट्ट
मोहावगणविग्गो केवली जातो य परकहितो धम्मो जिण-
पण्णातो पितुणो पसगणचंदस्स य रगणो, ते दो वि लज्जस-
मत्ता पणता निग्गहि केवलिणो सुज्जे भ दसितो मग्गो ति
वक्कलचीरी पत्तयबुद्धो गतो, पितरं गहतूण महावीर्यज-
माणग्गामितो पस्सं पसगणचंदो नियकपुरं गतो, जिणो य भगवं
समग्गो धिहग्गमाणो पोतणपुरं मणोरमे उज्जाणं समोसरितो
पसगणचंदो वक्कलचीरिवयणज्जितवेग्गो परममणहर्गत-
त्थगरभाविनमतिवाहुतुच्छाहो वालं पुत्तं रज्जे ठविज्ज-
ण पव्वहतो, अधिगतसुत्तत्थो तवसंजमभावितमती मग्ग-
पुरमागतो । तत्थ य सेणिएण सार्दं वेदितो आतावेतो
एयं तिक्खातो जाव भगवं नग्गाऽमरगतीसु उक्कोसट्ठि-
तिजोगं ते भाणफव्वयं पसगणचंदस्स वरणेति । ताव
य देवा तस्मि पंदसे उघट्टिता, पुच्छितो य अग्गहा सेणि-
एण रगणा । किरिणमित्तो एम देवसेपाओ ति । सामिणा
भणित—पसगणचंदस्स अणगास्स गाणुपत्ती हरिसिता
देवा उवागत-ति । ततो पुच्छति । एय महाणुभावं केवल-
नाणं कथं मरणं वोच्छिज्जहिनि । त समयं बभिदसमाणो
विज्जुमानी देवा खउहि देवोहे सहितो वेदितुमुधगतो उज्जा
वेतो तस्स दिसाओ । सो दंसिओ भगवता । एवमादि जहा
“वसुदधार्हटाण” एत्थ पुण वक्कलचीरिणो अहिगारो । आ०
खु० १ अ० । आ० क० । आ० म० ।

वक्कलवास-वक्कलवास-पु० । वक्कलवाससि वानप्रस्थं,
नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ४ अ० । भ० ।

वक्कम-वक्कम-न० । मुद्रमायादिनखिकानिष्पजे अतिभि-
षीडितरसे तुपे, उत्त० ८ अ० ।

वक्कमुद्धि-वाक्यशुद्धि-स्त्री० । संयमशुद्धिनिर्मिते वाक्याहो,
दश० ।

जं वक्कं वयमाणस्स, संजमो मुज्झई न पुण हिंसा ।

न य अत्तकलुसभावो, तेण इहं वक्कमुद्धि ति ॥२८८॥

यद्-यस्मादाक्यं शुद्धं वदतः सतः संयमः शुद्धयति, शुद्धय-
तीति निमल उपजायते, न पुनर्हिंसा भवति काशिकादेरिव न-
चात्मनः कलुषभावः कालुष्यं दृष्टाभिसंधिरूपं संजायते, तेन
कारणेन इह-प्रवचने वाक्यशुद्धिः भावशुद्धिर्निर्मितमित्यतो-
त्र प्रयतितव्यमिति गाथार्थः । दश० ७ अ० २ उ० ।

वक्क-व्याघ्र-पुं० । प्राकृते व्याघ्रशब्दस्य वग्घः । “चूलिका
पैशाचिके तृतीयतुर्ययोगार्थाद्वितीयौ” ॥ ८ । ४ । ३२५ ॥ इति
वस्य लः । आटव्यजन्तुविशेषः, प्रा० ४ पाद् ।

वक्कवाण-व्याख्या-न० । गौणव्याख्यारूपे अध्याहारादौ-
अध्याहारे विपरिणामो व्यवहितकल्पना गुणकल्पना लक्ष-
णा वाक्यभेदश्चेति । आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

वक्कवा-व्याख्या-स्त्री० । व्याख्यानं, उत्त० १ अ० । स्था० ।

वक्कवाण-व्याख्यान-न०।वि-आङ्-ख्या-ल्युट् । यकारलोपः ।

“द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः” ॥ ८ । २ । ६० ॥ इति स्वकारोपरि
ककारः । प्रा० । अनुयोगे, विधिप्रतिबंधाभ्यामर्थस्वरूपेण,
विशे० । आ० चू० । (अस्य निरूपेकार्थनिरुक्ताविधिप्रवृत्ति-
प्रभृतिद्वारः प्ररूपणा ‘अणुआग’ शब्दे प्रथमभागे ३४१ पृष्ठ-
ऽकारि)

गवाघृदाहरणान्याधित्य व्याख्यानविधिमाह—

गोली चंदण कथा, चेडीओ मावण बहिरगोदोह ।

टंकरणओ ववहारो, पडिवक्खं आयरिय-मीमे ॥१४२४॥

आचार्यशिष्ययोर्योग्याथेग्यविचार-गोली-गौस्तदुदाहर-
णं वक्कव्यम् । तथा,—वन्दनकथानिर्दर्शनम् । तथा—
चैत्र्यौ—जीर्णोभिनवधर्माप्रपञ्चिके, तददृष्टान्तो वाक्यः ।
तथा—आवकोदाहरणम् । तथा—बधिरगोदाहनिर्दर्शनम् ।
तथा—टङ्कणकव्यवहारः पद्यमुदाहरणम् । एतेषु पदस्वरूप्युदाह-
रणेषु—शिष्याचार्ययोः साक्षादयोग्यत्वमभिधाय ततः प्रतपन्नं
योग्यत्वं योजनीयम् । अथवा—एषां पण्णामप्युदाहरणानां
मध्ये योग्याऽयोग्ययोर्विकल्पनेकमुदाहरणमाचार्यस्य, एकं
तु शिष्यस्य, इत्येवं योजनीयम् ॥ इति नियुक्ति-
गाथासंक्षेपार्थः ॥ १४३४ ॥ विशे० । “सहिता च पदे
चैव, पदार्थः पदविग्रहः । चालना प्रत्यवस्थानं, व्या-
ख्याया लक्षणानि पद ॥ १ ॥” अनु० ।

व्याख्यालक्षणमाह

संहिया य पयं चैव, पयन्था पयविग्गहो ।

चालणा य पमिद्धी य, छव्विहं विद्धि लक्खणं ॥३०४॥

संहिता १, पदम् २, पदार्थः ३, पदविग्रहः ४, चा-
लना ५, प्रसिद्धिश्च ६, एव पद्विधम्—पदप्रकारं व्याख्या
लक्षणं विद्धि-जानीहि ।

तत्र सहितेति कोऽर्थ इत्याह—

सन्निकर्मो परो होइ, संहिया संहिया व जं अन्था ।

लोगुत्तरं लोगम्मि य, हवइ जहा धूमकेउ ति ॥३०५॥

यो द्वयोर्वहनां वा पदानां परः—अस्त्वलितादिगुणोपेतो विविक्ताक्षरं भटिति मेधाघिनामर्थप्रदायी सन्निकर्षः—सम्प-
क्तं संहिता, एषा संहिता सा द्विधा—लौकिकी, लोको-
त्तरा च । तत्र लौकिकी—यथा धूमकेतुर्गति, यथा इति प-
दम्, धूम इति पदम्, केतुर्गति पदम् ।

तिपयं जह ओवस्मे, धूमऽभिभवे केउउस्मए अन्थो ।

कोऽमु नि अगि उत्ते, किलस्वणो दहणपयणाई ॥३०६॥

यथा धूमकेतुर्गति संहिता । तत्र त्रिपदम्, सम्प्रति पदा-
र्थ उच्यते—यथेत्यापस्ये, धूम इति अभिभवे 'धू' विधूनेन
इति वचनात्, केतुर्गत्युच्यते एष पदार्थः । धूमः केतुरस्ये-
ति धूमकेतुर्गति पदविग्रहः । कोऽमाधिति चेत्—अग्निः, ए-
वमङ्ग पुनराह—स किलक्षणः ? सूरिगाह—दहनपचनादिः—
दाहनपचनप्रकाशनसमर्थोऽस्तिष्मान् ।

अत्र चालनां प्रत्यवस्थाने चाऽऽह—

जह एव सुत्तसोवी—रगाइ वी होति अगिमक्खेवो ।

न वि ते अगि पइन्ना, कसिणगिगुणभिन्नां हेऊ ॥३०७॥

दिट्ठतो घडगारो, न वि जे उक्खेवणाइतकारी ।

जम्हा जहुत्तहउ—ममभिन्ना निगमणं अग्गी ॥ ३०० ॥

यदि नाम—दहनपचनादिस्तिर्हि शुक्लिसौवीरकादयोऽपि दह-
न्ति, कर्षादादयोऽपि पचन्ति, लघातमणिप्रभृतयोऽपि प्र-
काशयन्ति ततस्तेऽप्यग्निर्भवेतुमर्हन्ति एष आक्षेपः—चालना ।
अत्र प्रत्यवस्थानमाह—नैव शुक्त्यादयोऽग्निर्भवन्तीति प्रति-
ज्ञा, कृत्स्नगुणसमान्वतत्वादिति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः ।
यथाहि—घटकतां सृत्पिण्डदण्डचक्रमृत्रादिकप्रयत्नेहेतुकस्य
घटस्य कात्स्न्येनाभिनिर्वर्तकाभिनिवृत्तस्य चोत्प्रेषणाद्-
हनसमर्थो यथाऽस्य पुरुषाः, न च ये घटस्यात्प्रेषणादय-
स्तत्कारी घटस्याभिनिर्वर्तक एवमत्राऽपि । यो दर्शयति प-
चति प्रकाशयति च; यथा—स्वर्गानेन लक्षणेन साधारणः
स एव यथोक्तेहेतुसमन्वितः परिपूर्णोऽग्निर्न शुक्त्यादय इति
निगमनम् ।

सम्प्रति लोकोत्तरे संहितादीनि दर्शयति—

उत्तरिणं जह दुमाई, तहत्य हेऊ अविग्गहो चैव ।

को पुण दुम ति वृत्तो, भस्सइ पत्ताइउव्वेओ ॥३०६॥

लोकोत्तरं—'जहा दुमस्म पुण्हेमु भमरो आविश्यइ रस्म' इति।
संहिता । अत्र पदानि—यथा इति, दुम इति, पुण्हेष्यति,
भमर इति, आपिषतीति, रस्म इति । अधुना पदार्थ उच्यते—
यथेति—आपस्ये, दु गतो, द्रवति गच्छति अध उपरि च-
ति दुमः, आणादिको मङ्गप्रत्ययः, तस्य दुमस्य, पुष्प विक-
सनं, पुष्पान्ति—विकसन्तीति पुष्पाणि अचू तेषु, भ्रम
अनवस्थाने भ्रमर्यानि निरन्तरमिति भ्रमरः आणादिकोऽः
प्रत्ययः, पा पांन आङ् मयादायामभिधौ वा, तस्य
तिपि आपिषतीति रूपम्, रस्म आम्बादेन, रस्यते आम्बाद्य-
ते इति रस्म कर्मयोगादिकोऽकारप्रत्ययस्तम्, अत्र
व्यस्तपदवाङ्मिग्रहाभावः । तथा चाह—'तदन्त्यहेऊ अ-
विग्गहो चैव' तेषां पदानामर्थस्य हेतुविग्रह एव, न वि-
ग्रहवाङ्मनात्र पदार्थ इत्यर्थः, अत्र चालना । नोदक आह—क-
र्षादगलत्तणो द्रुम उक्तं, सूरिगाह भगयते—पत्रायुपेत-

पत्रपुष्पफलादिसमन्वितः । उक्तं च—'पत्रपुष्पफलोपेतो,
मूलस्कन्धसमन्वितः । एष वृक्ष इति ज्ञेयो, विपरीतस्त-
तोऽन्यथा ॥ १ ॥'

तदभावेन—

तदभावे न दुम ति य, तदभावे वि म दुम ति य पइन्ना ।

तग्गुणलद्धी हेऊ, दिट्ठतो होइ रहकारो ॥३१०॥

यदि पत्रायुपेतो द्रुमस्तिर्हि तदा परिश्रुतपाण्डुपत्रा-
दिद्रुमो भवति, तदा तस्याऽदमत्वं प्राप्नोति, एषा चा-
लना । अत्र प्रत्यवस्थानम्—तदभावेऽपि स द्रुम इति
प्रतिज्ञा, तद्गुणलब्धत्वादिति हेतुः, दृष्टान्तो रथकारः, य-
थाहि—रथकारस्य रथकरणे प्रयत्नमकुर्वीतस्यापि रथ-
कर्तृत्वं तद्गुणलब्धत्वात्, एष परिश्रुतपाण्डुपत्रस्यापि
द्रुमस्य तद्गुणलब्धत्वेन वृक्षत्वादव्याहतं द्रुमत्वमिति ।

सम्प्रति मतान्तरणान्यथा व्याख्यालक्षणमाह—

सुत्तं पयं पयन्थो, पयनिक्खेवो य निन्नयपसिद्धी ।

पंच विगप्पा एए, दो सुत्ते तिन्नि अन्थम्मि ॥३११॥

प्रथमतोऽस्त्वलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्, ततः
पदम्—पदच्छेदो विधेयः, तदनन्तरं पदार्थः कथनीयः,
ततः पदनिक्षेपः—पदार्थनोदना, तदनन्तरं निर्णयप्रति-
ज्ञिः—निर्णयविधानम्, पदनिग्रहः पदार्थेऽन्तर्भूतः । पदमेत-
पञ्च विकल्पा व्याख्यायां भवन्ति । अत्र—सूत्रम् पदमिति
द्वौ विकल्पा सूत्रं प्रविष्टौ, त्रयः—पदार्थाः तदाक्षेपनिर्ण-
यः प्रतिज्ञात्मकः अर्थ इति । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

अथ पदस्य किं परिमाणमत आह—

अन्थवमा हवइ पयं, अन्थो इच्छियवमेण विन्नेओ ।

इच्छा य पकरणवमा, पगरणओ निच्छओ समत्थे ॥

यत्रार्थोपलब्धस्तत्पदमतोऽर्थशब्दादवति पदम्, अर्थस्य
किं प्रमाणमत आह—अर्थ ईप्सितवशेन विज्ञेयः, इच्छा-
याः किं प्रमाणमत आह—इच्छा च प्रकरणवशात्—प्रकार-
णानुरोधत इच्छायाः प्रमाणम्, प्रकरणस्य च निश्चयः शा-
स्त्र-शास्त्रानुसारतः । गतं लक्षणद्वारम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
नामस्थापनाद्रव्यभावैरपि व्याख्या भवति । तथा चाह—

"संहितादियतो व्याख्या-विधिः सर्वत्र दृश्यते ।

नामादिर्वाधनाऽऽरब्धुं, न व्याख्या युज्यते ततः ॥१॥

इत्याहुरपि भाष्यैव, स्याद्वादं वाचिनोऽपरं ।

यत्तदत्र निगकार्यं—मात्रज्ञानेन तद्विधिम् ॥ २ ॥

स्यादस्तीत्यादिको धावः, स्याद्वाद इति गीयते ।

नयो न च विमुच्यायं, द्रव्यपर्यायवादिनौ ॥ ३ ॥

अतश्चेतद् द्वयोपेतं, स्थं मते समुदाहृतम् ।

सञ्ज्ञातस्त्वसंविद्धिः, स्याद्वादः परमेश्वरैः ॥ ४ ॥

ते हि तीर्थविधौ सर्वे, मातृकाख्यं पदत्रयम् ।

उत्पत्तिविगमप्रौढ्य-ख्यापकं संप्रवृत्तं ॥ ५ ॥

उत्पत्तिविगमावयव, मते पर्यायवादिनः ।

द्रव्याधिकस्य तु धौव्यं, मातृकाख्यपदत्रये ॥ ६ ॥

द्रव्यत्वमन्वायत्वेन, मृदो यद्वट्टादिषु ।

तद्वेशान्वायत्वेन, नामस्थापनयोगात् ॥ ७ ॥

अन्वयित्वं तु सर्वत्र, सङ्केताज्ञास्य उच्यते ।

स्थापनायाश्च तद्रूप—त्रियातो बुद्धितोऽपि वा ॥ ८ ॥

तन्नामस्थापनाद्वय—निक्षेपैरनुवर्तितः ।
द्रव्याधिकनयो भाव—निक्षेपादितरः पुनः ॥ ६॥
तथा च महामतिः—
तिस्थयरचयणसंग्रह—विवेकपत्थारमूलशागरणी ।
द्वर्वाद्वाच्यो वि पञ्चव—नञ्चा य सत्ता विद्यप्राप्ति ॥ १० ॥

तथा—

नामं ठवणा दधिय—सि एस दव्वट्टियस्स निक्खवो ।
भाव सि पञ्चवाट्टिय—परवणा एस परमत्थो ॥ ११ ॥
यथा किञ्चः किल्लताभ्यां, किञ्चेष विधिराश्रितः ।
यद्व्याख्या वस्तुतत्त्वस्य, बोधार्थेष विधीयते ॥ १२ ॥
तच्च नामादिरूपेण, स्वरूपं व्यवस्थितम् ।
नामाद्यकान्तवादाना—मयुक्तेन संस्थितेः ॥ १३ ॥ उत्त०
पा० १ अ० । तथा व्याख्यानाङ्गानि—“ ऐन्द्रवीष विमला
कलाऽनिशं, भव्यकैर्वाविकाशिनोद्यता । तन्वती न्याविवेक-
भारती भारती जयति विश्वंवादन. ” ॥ १ ॥ नयो० । (अत्र
विशेषः ' एय ' शब्दे चतुर्थभागे १=५३ पृष्ठे गतः ।)

सूत्रं विगृहीतऽर्थो व्याख्येयः—

संबन्धो दरिमिज्जह, उम्मुत्तो खलु न विज्जते अत्थो ।

उच्चारितस्त्रिषपदे, विगृहिणं चैव अत्थो उ ॥ ६४ ॥

सूत्रं उच्चारिते सति सम्बन्धोऽनन्तरसूत्रादिभिः सह
दृश्यते, यतः—संबन्धोऽर्थतो भवति वर्णानां स्वतः संबन्धा-
भावान् । स चार्थः खलु उःसूत्र—सूत्ररहितो न विद्यते, सं-
बन्धो स्तोपदर्शिते, उच्चारितसूत्रस्य छिन्नानि पदानि कर्त्त-
व्यानि, पदच्छेदो विधातव्य इत्यर्थः । ततो यानि पदानि
विग्रहभाजं तेषु विग्रह उपदर्शनीयः । विगृहीतं च सूत्रतोऽ-
र्थो व्याख्येयः । व्य० ४ उ० ।

गुरुणा यथा व्याख्यातव्यं तदाह—

सुत्तथो खलु पहो, वीओ निज्जुत्तिमीमओ भणिओ ।

तइओ य निरवमेसो, एम विही होइ अणुओगे ॥ ५६६ ॥

सूत्रस्याऽर्थो यत्रासौ सूत्रार्थः । खलुवधारणे । ततश्च
सूत्रार्थ एव—सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपर एव प्रथमः—प्रथमवा-
रायामनुयोगो गुरुणा कर्त्तव्यः, द्वितीयस्तु—द्वितीयवा-
रायां सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तिर्मिश्रक कर्त्तव्यतया भणित-
स्तीर्थकगगार्थः । तृतीयस्तु—तृतीयवारयां प्रसङ्गानुप्र-
सङ्गमप्युच्यते यस्मिन् स एवैलक्षणा निरवशेषो भणितः ।
एष उक्तलक्षणा विधाने—विधिर्भवति । क ? इत्याह, सूत्रस्य
निज्जनामर्थेयन सार्द्धमनुकूलो योगोऽनुयोगः सूत्रस्यार्था-
व्याख्यानमित्यर्थः तस्मिन्ननुयोग—अनुयोगविषये इति
निर्युक्तिगाथायः । विश० । उक्तलक्षणा विधिर्भवत्यनुयो-
गव्याख्यायाम्, आह पारिनिष्ठा सममे इत्युक्तम्, त्रयश्चा-
नुयोगप्रकारास्तद्वय कथम् ? उच्यते—त्रयाणामनुयोगप्रका-
राभिनयतमेन केचित् प्रकारेण भूयो भूयो भाव्यमानेन स-
प्रवार श्रवणे कार्यते ततो न काश्चिदोपः, अथवा—केचिन्मन्द-
मतिविनेयमधिकृत्य तदुक्तं द्रष्टव्यम्, न पुनरप्येव सर्व-
श्रवणविधानियमः, उक्तिततज्ज्ञावनयानां सकृदश्रवणत
पराशेषप्रदणदर्शनादिति कृतं प्रसङ्गेन । आ० म० १ अ० ।

यथा व्याख्यानयितव्यं तथाह—

अह वक्त्राणोअव्वं, जहा जहा तस्म अत्रगमो होइ ।

६६६

आगमिअमागमेणं, जुत्तीगम्मं तु जुत्तीए ॥ ६६१ ॥

अथ व्याख्यानयितव्यं किमपि श्रुतं कथमित्याह—
यथा यथा श्रोतुमगमो भवति पारस्पर्येः, तत्रापि स्थिति-
माह—आगमिकं वस्त्वगमनं, यथा—स्वर्गेऽप्सरसः, उत्तराः
कुर्वन् इत्यादि, युक्तिगम्यं पुनर्युक्त्यैव, यथा—देहमात्रपरिणा-
म्यात्मत्यादीति गाथायः ।

किमित्यतदेवमित्याह—

जम्हा उ दाएह वि इहं, भणिअं पन्नयगकहणभावाणं ।

लक्खणमणधमएहिं, पुव्वायरिएहिं आगमतो ॥ ६६२ ॥

यस्माद् ज्ञेयगम्यत्र—प्रवचने भणितं प्रज्ञापककथनभाव-
योः पदार्थयोरित्यर्थः, लक्षणं—स्वरूपम्, कैमित्याह—अनघम-
तैः—अवदानबुद्धिभिः पूर्वाचार्यैः, कुत इत्याह—आगमाञ्च नु
स्वमनीषिकर्येवति गाथायः ।

किं भूतं तद्वित्याह—

जो हेउवाओ पक्ख-म्मि हेउओ आगमे अ आगमिओ ।

सो ममयपक्खओ, मिद्धं विगहओ अओ ॥ ६६३ ॥

यो हेतुवादः पक्षे युक्तिगम्यं यन्तुनि हेतुको—हेतुना चरति,
आगमे आगमिको न तत्रापि मतिमोहनी युक्तिमाह । ' स '
एवंभूतः स्वसमयप्रज्ञापका भगवदनुमतः, सिद्धान्तविरो-
धकोऽस्यः तस्माद्यथापादनादिति गाथायः ।

आणागिज्जो अत्थो, आणाणं चैव सो कहयव्वो ।

दिद्धंतिअदिद्धंता, कहणविहिद्विराहणा इहो ॥ ६६४ ॥

आणाग्राहोऽर्थः—आगमग्राहः आख्येयवासः कथयितव्यः
आगमनैवत्यर्थः । दाष्टान्तिको ' दष्टान्तात् ' दष्टान्तेन कथन-
विधिर्गम्य सूत्रार्थः । विगृह्यतेतस्या कथननाम्यति गाथायः ।

तो आगमहेउगयं, मुअम्मि तह गोखं जग्गंतणं ।

उत्तमनिदंसणजुअं, विचित्तणयगम्भमारं च ॥ ६६५ ॥

तस्मादागमहेतुगतं—यथाविषयमुभयोपयोगेन व्याख्या-
नं कर्त्तव्यमिति योगः धृते, तथा गौरवं जनयता—न यथा
तथाभिधाने न हेतुबुद्धि कुर्वता, तथा उत्तमनिदर्शनयुतम्
अहीनोदाहरणवत्, तथा विचित्तनयगम्भमारं च निश्चयाद्येन
कनयार्थप्रधानमिति गाथायः ।

भगवते सव्वणं, तप्पञ्चय-कारिगेभीरमारभणिईहिं ।

संवेगकरं निअमा, वक्त्राणं होइ कायव्वं ॥ ६६६ ॥

भगवति—सर्वज्ञं तत्प्रत्ययकारिता—सर्वज्ञ एवमाहृत्यव-
गम्भारसारभणितिभिः न तुच्छग्राम्योक्तिर्मिति संवेगकरं
नियमाच्छ्रोतृणामचित्येन व्याख्यानं भवति कर्त्तव्यं—नान्य-
थेति गाथायः ।

एतदेवाह—

होति उ विपयज्जम्मि, दासा एत्थं विपज्जादेव ।

ता उवसंपन्नाणं, एवं चिअ बुद्धिं कुज्जा ॥ ६६७ ॥

भवन्ति तु विषययै—अन्यथाकरणे दोषाः अत्र, कुत इत्या-
ह—एतादृशयथादिव कारणात् तस्मादुपसंपन्नानां सनां
शिष्याणामेव यथोक्तबुद्धिमानं कुर्याद्व्याख्यानमिति गाथायः ।

कालाव्यथाकरणे अदोषाशङ्का परिहृत्वाह—

कालो वि वितह करणे, गगंतणह होइ मरणं तु ।

गहि एअस्मि वि काले, विमाइ मुहयं अमंतजुअं ॥६६८॥
कालो ऽपि यितथकरणे—विपरीतकरणे नैकान्तेन इह—प्रक्रमे
भवति शरणमेव, कृत इत्याह—न ह्यतस्मिन्नापि काल
दुःखमालक्षणे विपादि प्रकृतिदुष्टे तन्मुखदममन्त्रयुतं तु भ-
वतीति गाथार्थः ।

एत्थं च वितहकरणं, नेअं आउट्टिआ उ मव्वं पि ।

पायं विमायतुल्लं, आणाजोगो अ मंतममो ॥६६९॥

अथ च प्रक्रमे वितथकरणे जयमाकुट्टिकयोपेत्यकरणेन
सर्वमपि पाप निघ्न विपादितुल्य विपाकदाकरणेन—
दाज्ञायागश्च—मृत्रव्यापारश्च अत्र मन्त्रसमः तदोपाप-
नयनादिति सूत्रार्थः ।

उपसहराह—

ता एअस्मि वि काले, आणाकरणे अमूढलक्षणेहि ।

मत्तीए जइअव्वं, एत्थं विही हंदि एमो अ ॥१०००॥

यस्मादेवं तस्मादेतस्मिन्नापि काल-दुःखमारूपे आज्ञाकरणे
सौख्यार्थाधनपादेन अमूढलक्षणे सार्द्धं शक्यता यतितव्यमुपम-
पश्याद्वा, अथ विभ्रमे व्याख्यानकरणे, हदीत्युपप्रदर्शने एव
च—वक्ष्यमाणलक्षण इति गाथार्थः ।

मज्जणनिमिज्जअक्खा, किड्कम्ममुम्मग्गवंदणं जिट्ठो ।

भामंतो हंड जिट्ठो, न उ परिआएण तं वंदे ॥१००१॥

मार्जने व्याख्यास्थानस्य, निपद्या-गुवादे, अज्ञा—वन्दनका
उपनीयन्ते । कृतिकर्म-वन्दनमाचार्याय कार्यात्मनो ऽनुयोगार्थं
वन्दनं ज्येष्ठनिपथमिह भाषमाणो भवति, ज्येष्ठः न तु पर्या-
येण ततो वन्दनं तमेवेति गाथार्थः ।

व्यासार्थं व्याह—

ठाणं पमज्जिऊणं, दोन्नि निमिज्जाउ होति कायव्वा ।

एक्का गुरुणो भणिआ, बीआ पुण हंड अक्खाणं ॥१००२॥

स्थान प्रसूये व्याख्यास्थाने हे निपथे भवतः कतव्यं स-
म्यगुचितकल्पेनैवका गुरोर्भाषणता निपीदनार्थमत्तम, हि
नीया पुनर्भवति मत्तागुरुचरणा अज्ञाणां समवसरणापल-
क्षणमेतदिति गाथार्थः ।

विश्लेषमाह—

दो चेव मत्तगाइ, खेले काइअमदोममस्सुचिण् ।

एवंविहो वि णिच्चं, वक्त्रवाणिज्ज नि भावन्थो ॥१००३॥

हे एव मात्रके भवतः, श्रद्धामात्रके, कार्यकमात्रके च । स
दोषकस्य गुरोर्न सर्वस्य, उच्यते भूभागे भवतः । एतेपर्यमा-
ह—एवंविधोऽपि सदोषः सार्वत्रिकं स व्याख्यानपर्यादात् प्र-
स्तुतभावार्थे इति गाथार्थः ।

भावावो उ गुणंती, गवो वि हु ते तओ अउवउत्ता ।

पडिलेहिउण पोत्ति, जुगवं वंदंति भावणया ॥१००४॥

भावतः श्रद्धावन्ति व्याख्यान सर्वेऽपि साधवः सर्वेऽपि ते
ततश्च तदन्तर्गतामुपयुक्ता सन्तः प्रत्युपेय पोत्ति तथा कार्यं
च युगपद्वन्दन्ते गुरुं न विषमं भावयन्ता सन्त इति गाथार्थः ।

सर्वे वि उ उम्मग्गं, कुरिंति सर्वे पुणो वि वंदंति ।

नामन्ने नाइदुग्, गुरुवयणपडिच्छणा होति ॥१००५॥
सर्वेऽपि च भूय कार्यात्मनो कुर्वन्ति अनुयोगप्रारम्भार्थं
तत्समाप्तौ च सर्वे पुनरपि वन्दन्ते गुरुमेव ज्येष्ठार्थमिति ।
अन्ये तदनु नामन्ने नातिदुग् गुरुवग्रह विहाय गुरुवचन-
प्रतीच्छका भवन्त्युपयुक्ता इति गाथार्थः । पं० ख० ४ द्वार ।
(श्रवणविधिम ' सवण ' शब्दे वक्ष्यामि)

वक्त्रवाणममत्तीए, जोगं काऊण काइआईणं ।

वंदंति तओ जिट्ठो, ओप पुव्वच्चिअ भर्गति ॥१००६॥

व्याख्यानसमाप्तौ सत्यां किमन्याह—योगं कृत्वा कार्यका-
दीनामार्तिशब्दाद्—गुरुविश्रमणादिर्पात्रग्रहः, वन्दन्ते ततो
ज्येष्ठ-प्रत्युच्चारक श्रवणाय अन्ये पूर्वमेव भर्गन्ति, यदुतादा-
वैव ज्येष्ठ वन्दन्त इति गाथार्थः ।

चाणइ जइ उ, जिट्ठो, कहिं, वि मुत्तन्थधारणाविकलो ।

वक्त्रवाणलद्धिहीणो, निगन्थयं वंदणं तम्मि ॥१०१०॥

चोदयति कश्चिद्—यदि तु ज्येष्ठः पर्यायवृद्धः कश्चित्सूत्रार्थ-
धारणाविकलो जडतया कर्मदोषात्ततश्च व्याख्यानलब्धि-
हीनो ऽसौ वनेते, एव च निरर्थक वन्दनं तास्माच्चिति गाथार्थः ।

अह वयपरिआएहिं, लहुगो वि हु भामगो इहं जिट्ठो ।

गायगियवंदणे पुण, तम्म वि आमायणा भंतं ॥१०११॥

अथ वय पर्यायाभ्यां लघुः यदि कश्चिद्भाषक इह ज्येष्ठो
गृह्यते, सन्नाधिकं वन्दते पुनस्तस्यापि लघोः आशातना भ-
दन्त ! भवतीति गाथार्थः ।

अत्राह—

जइ वि वयमाइएहिं, लहुओ मुत्तन्थधारणापइओ ।

वक्त्रवाणलद्धिमं जो, सो चिअ इह पिप्पई जिट्ठो ॥१०१२॥

यथापि वयमादिभिः—वयसा पर्यायेण च लघुः स न सूत्रा-
र्थ-धारणापटुर्देह व्याख्यानलब्धिमान्, यः कश्चित्स एवैह
प्रक्रमे गृह्यते ज्येष्ठः, न तु वयसा पर्यायेण वेति गाथार्थः ।

आमायणाऽपि नेवं, पइओ जिगवयणभामगं जम्हा ।

वंदणगं गायगिओ, तेण गुणंणं पि सो चेव ॥१०१३॥

आशातनाऽपि नव भवति प्रतीत्यं जिनवचनभाषक य-
स्माद्वन्दनके तदन्नाधिकस्तेन गुणेनापि भाषणलक्षणेन स
एवेति गाथार्थः ।

एतदेव भावयति—

ण वओ एत्थ पमाणं, य परिआओ उ निच्छयणएणं ।

ववहारओ उ जुअइ, उभयणयमयं पुण पमाणं ॥१०१४॥

न वयोऽत्र प्रक्रमे सामान्यगुणाचिन्तायां वा प्रमाणम्, न च
पर्यायोऽपि प्रवक्ष्यालक्षणः निश्चयनयमेतत्तद्व्यवहारस्तु
गुज्यते । वयः पर्यायश्च । उभयनयमेतं पुनः प्रमाणं सर्वत्र-
वेति गाथार्थः ।

यतः—

निच्छयओ दुव्वेअं, को भावे कम्मि वट्ठई समणो ।

ववहारओ उ कीरइ, जो पुव्वठिओ चरित्तम्मि ॥१०१५॥

निश्चयतो दुर्विज्ञेयमेतत्को भावे कस्मिन् शुभाशुभतयादीं
वर्तते श्रमणस्ततश्चाकर्षव्यमेवेतत्प्राप्तोऽतः व्यवहारस्तु

क्रियते एवैतच्चः पूर्वमादौ स्थितश्चाग्निश्च आदौ प्रयोजित
हन्ति गाथार्थः ।

युष्मं चेतदित्याह—

वक्त्रारो वि हू बलवं, जं ह्युमन्थं पि वेदई अरहा ।

जा हेई अणाभिन्नो, जाणंतो धम्मयं एयं ॥ १०१६ ॥

व्यवहारोऽपि निश्चयेन बलवान् वर्त्तते यत् क्षुब्धमपि स-
न्ते चिरप्रवर्जिते वन्दते अर्हन् केवली, यावद्भवत्यन्तभिन्नः स
चिरप्रवर्जितः, जानातो धर्म्मनामनाम् व्यवहारगोचरगर्मात्
गाथार्थः ।

यद्येवं कः प्रकृतोपयोग इत्याह—

एत्थ उ जिणवयणाओ, मुत्तासायणवहुत्तदोमाओ ।

भामंति जिहुगम्म उ, कायव्वं होइ किहुकम्मं ॥ १०१७ ॥

अत्र तु 'जिनवचनाद्' 'भामन्तो' होती 'त्यादः' सूत्रान्
सूत्राशाननाया दोषबहुलत्वात्कारणाद्भाषमाणज्येष्ठस्यैव क-
र्त्तव्यं भवति—'कृतिकम्म' वन्दनं नैतदस्ति गाथार्थः ।

व्याख्ययमाह—

वक्त्राणोअव्वं पुण, जिणवयणं गंदिमाहुमुपमन्थं ।

जं जम्मि जम्मि काले, जावड्ढं भावमंजुत्तं ॥ १०१८ ॥

व्याख्यानयितव्यं पुनस्तत्र त्रिनवचने, नान्यत् । नन्त्यादः,
सुप्रशस्ते-संवेगकारि, यत् यस्मिन् यस्मिन् काले यावत्प्र-
चरति 'भावमयुक्तं' भावार्थस्मार्गमात्रं गाथार्थः ।

मिस्सं वा गाउणं, जोग्गयं केह दिट्ठिवायई ।

तत्तो वा निज्जुट्टं, ममं तं चव विअरंति ॥ १०१९ ॥

शिष्यान् वा ज्ञात्वा योग्यतरान् कोश्चन दृष्ट्वादाद-
व्याख्यानयितव्यम्, ततो वा दृष्ट्वादादं 'निर्युद्धमाकुप्यं' शपं
नन्त्यादि, त एव योग्याः चितरान्तं तदन्येभ्यो ददतीति गा-
थार्थः ।

निर्युद्धलक्षणमाह—

सम्मं धम्मविममो, जहि य कयच्छेअतावपरिमुट्ठो ।

वपिज्जइ निज्जुट्टं, एवंविहमुत्तमसुआइ ॥ १०२० ॥

सम्यग् धर्मविशेषः—पारमार्थिकः यत्र-ग्रन्थरूपे कपच्छे-
दतापपरिशुद्धः त्रिकोट्यदोषवर्जितः वर्ण्यते-सम्यक् निर्युद्ध-
मेवविधं भवति, ग्रन्थरूपे तच्चोक्तमधुनादि, उत्तमश्रुत
स्तवपरिज्ञा इत्येवमादीनि गाथार्थः ॥ पं० व० ४ द्वार । (श्री-
तृणामभावेऽपि व्याख्यानं दानव्याप्तिं 'अणुआग' शब्दे
प्रथमभागे ३४१ पृष्ठे गतम् ।) व्याख्यानाङ्गं च व्याख्यानाच-
धिः—अनुयोगेऽन्तर्भवति । विशेषः ।

वक्त्राणविहि-व्याख्यानविधि-पुं० । व्याख्यानस्य विधि-
व्याख्यानार्थाधिः । शिष्यान् आर्यपरिज्ञाभिधाने, आ० म० १ अ० ।
वक्त्राणोयव्व-व्याख्यानयितव्य-न० । कर्त्तव्ये व्याख्याने,
पं० व० ४ द्वार ।

वक्त्राणस्य-व्याख्यातरत-पुं० । विविधम्—अनेकप्रकारं प्र-
धानपुरुषार्थतयाऽऽरब्धशास्त्रार्थतया तपःसंयमानुष्ठानार्थ-
न्यून व्याख्यातो व्याख्यातो मोक्षः अशेषकमेतत्तत्तल्ल-
णां विशिष्टाकाशप्रदेशाभ्यां वा नञ् गतो व्याख्यातरतः ।

आ यान्तिके हान्ति कानायाधमुखजायिकज्ञानदर्शनमपदुपेते,
"वहुमगं वक्त्रायगते सव्वं सगं गियहंति तक्का जत्थ गं
विज्जति" आत्मा० १ श्रु० ४ अ० ६ उ ।

वक्त्रार-वक्त्रार-पुं० । अपवर्त्तके, वय० ६ उ० ।

वक्त्रारपञ्चय-व(क्त्रार)क्त्रस्कारपर्वत-पुं० । वक्त्रास्मि मध्ये गोप्यं
क्षेत्रं हो संभूय कुर्वन्तीति वक्त्रस्काराः । तज्जातीयाऽय-
मिति वक्त्रस्कारपर्वतः । गजदन्तापरपर्याये पवेते, जं० ४ व-
त्त० । च० प्र० ।

मेरोदक्षिणे हो वक्त्रस्कारौ-

जंभुमंदरम्म पञ्चयम्म दाहिणेणं देवकुणए पुव्वावरं पांमे
एत्थ णं आमक्खंधगमग्गिमा अद्वचंदमंठाणमंठिया दो
वक्त्रारपञ्चया पप्पत्ता, तं जहा—बहुममा० जाव
मोमग्गं चव, विज्जुप्पं चव । जंभुमंदरम्म उत्तरंणं
उत्तरकुणए पुव्वावरं पांमे एत्थ णं आमक्खंधगमग्गिमा
अद्वचंदमंठाणमंठिया दो वक्त्रारपञ्चया पप्पत्ता, तं
जहा—बहुममतुल्ला० जाव मंधमायणं चव मालवेते चव ।
(सू०-८७ X)

'जंभू' इत्यादि 'पुव्वावरं पांमे' इति पार्श्वशब्दस्य प्रत्येक स-
म्बन्धान् पूर्वपार्श्वे च, किमुते ?—'एत्थ' इति प्रज्ञापके
नापदर्शयमानेन कमेण सोमनसविद्युतप्रभौ प्रज्ञप्तौ, किं
भूताः ? अश्वस्फन्धसहशावादी निम्नो पर्यवसानं उच्यतां,
यतो निपथसमीपे चतुःशतोच्छ्रुतां मेरुसमीपे तु पञ्च-
शतोच्छ्रुताविति । आह च—

वासहरं गिरि तेण, रुद्धा पञ्चव जोयणसयाइ ।

चत्तारि सउव्विडा, ओगादा जोयणाण सयं ॥ १ ॥

पञ्चमए उव्विडा, ओगादा एच गाउयसयाइ ।

अगुलअसखभागा, विन्थिआ मंदरंतेण ॥ २ ॥

वक्त्रारपञ्चयाण, आयामो तीसजोयणसहस्सा ।

दोसि सया य नयहिया, लुच्च कलाओ चउगहं पि ॥ ३ ॥

इति, 'अवज्जचंद' इति अपठ्यमर्जे चन्द्रस्यापार्जचन्द्रस्तस्य
यत्संस्थानम् आकारो गजदन्ताकर्तारित्यर्थः, तेन सोमस्थ-
तावपादेचन्द्रस्यस्थानसंस्थिता, अद्वचन्द्रमंथानसंस्थिता-
विति कचित्पाठः, तत्राद्वचन्देन विभागमात्रं विवक्ष्यते,
न तु समप्रविभागतेति, ताभ्यां चाद्वचन्द्राकारा देवकु-
ण्डः कृताः, अत एव चत्ताराकारक्षेत्रकारिणो पर्वता च-
त्तारपर्वताविति 'जंभू' इत्यादि तथैव नवरमपरपार्श्वे ग-
न्धमादनः पूर्वपार्श्वे माल्यवर्णानां । स्था० २ डा० ३ उ० ।
(एकशतवक्त्रस्कारकुटचक्रव्यता 'एगमेलकूड' शब्दे तृ-
तीयभागे ३१ पृष्ठे गता ।)

जंभुदीपे मीताया उभयकूले—

जंभुदीवि दीवि मंदरम्म पञ्चयम्म पुरन्थिमंणं मीआए
महाणइए उत्तरकूले चत्तारि वक्त्रारपञ्चया पप्पत्ता, तं
जहा—चित्तकूडे पम्हकूडे णल्लिणकूडे एगमेल । ज-
म्बुदीवि दीवि मंदरपुरन्थिमंणं मीआए महाणइए दाहि-
णकूले चत्तारि वक्त्रारपञ्चया पप्पत्ता । तं जहा—तिक्कूडे
वेममणकूडे अजणं मायंजणं । (सू० ३०२ X)

सीताया उभयकूले—

जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महाणईए दाहिणकूले चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-अंकावई पम्हावई आमीविसे सुहावहे । जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महाणईए उत्तरे कूले चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चंदपव्वए सूरपव्वए देवपव्वए णागपव्वए । (सू०-३०२×)

मन्दरस्य चतुर्दिक्षु—

जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स चउसु वि दिमामु चत्तारि वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-सोमणसे विज्जुप्पभे गंध-मायणे मालवंते । (सू०-३०२+) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जम्बूदीपे सीताया महानद्या—

जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महानदीए उत्तरे णं पञ्च वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-मालवणं चित्तकूडे पम्हकूडे नल्लिणकूडे एगमेले (सू०-४३४+)

सीताया दाक्षिण—

जंबूमन्दरस्स पुरओ सीयाए महाणदीए दाहिणे णं पंच वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-तिकूडे वेसमणकूडे अंजणे मायंजणे सोमणसे । (सू०-४३४+)

सीताया उभयकूले—

जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महाणईए दाहिणे णं पंच वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-विज्जुप्पभे अंकावई पम्हावई आमीविसे सुहावणं । जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महाणईए उत्तरे णं पञ्च वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चंदपव्वए सूरपव्वए णागपव्वए देवपव्वए गन्ध-मायणे । (सू० ४३४+)

कण्ठ्यध्यायं नखरं मालवन्तो गजवन्तकान् प्रवृत्तिगया सूत्रचतुष्टयांश्चा विंशतिवैक्लस्कारगिर्याऽवगन्तव्या इति । स्था० ४ ठा० २ उ० ।

जम्बूदीपे सीताया नद्या उभयतटे—

जंबूमंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महानदीए उभयतो कूले अट्ट वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-चित्तकूडे पम्हकूडे नल्लिणकूडे एगमेले तिकूडे वेसमणकूडे अंजणे मायंजणे । (सू०-६२७+)

सीताया उभयकूले—

जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महाणईए उभयतो कूले अट्ट वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-अंकावई पम्हावई आमीविसे सुहावहे चंदपव्वए सूरपव्वए नागपव्वए देवपव्वए । (सू०-६३७+) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

सीताया महानद्या उत्तरे—

घाघइखण्डे दीवे पुरच्छिमंदे णं मंदरस्य पव्वयस्य

पुरच्छिमे णं सीयाए महाणदीए उत्तरे णं पञ्च वक्खार-पव्वया पप्पत्ता, तं जहा-मालवंते एवं जहा जम्बूदीवे तहा० जाव पोक्खरवरदीवद्वपच्चत्थिमंदे वक्खारा । (सू० ४३४×) स्था० ४ ठा० २ उ० ।

सीताया उभयकूले—

जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स पुरच्छिमे णं सीयाए महानदीए उभयओ कूले दस वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-मालवंते चित्तकूडे विचित्तकूडे बंभकूडे० जाव सोमणसे । जंबूमंदरस्स पच्चत्थिमे णं सीआआए महानदीए उभयो कूले दस वक्खारपव्वया पप्पत्ता, तं जहा-विज्जुप्पभे० जाव गंधमायणे । एवं घाघइखंडपुरच्छिमंदे वि वक्खारा भाणियव्वा० जाव पुक्खरवरदीवद्वपच्चत्थिम-द्वे । (सू०-७६८) स्था० १० ठा० ३ उ० ।

सर्वेषां वक्खारपव्वयामुच्चत्वाद—

सव्वे वि णं वक्खारपव्वया सीआसीआआ महानदीओ मंदरपव्वयंते णं पंच पंच जोयणसयाइ उट्ठं उच्चत्तेणं पंच पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं पप्पत्ता । (सू० १०८×)

‘सव्वे वि णं वक्खार’ इत्यादि शीतार्थादिनादीप्रत्यासत्तौ मेरु-प्रत्यासत्तौ च पञ्चशतोच्चा इति, तथा—(सू०) तत्र वर्ष-धरकृतानि शतद्वयमशीत्याधिकम् कथम् ? “लहुहिमवै हिमवै निमंद, पक्खारस्स अट्ट नव य कूडाइ । नीलाइसु तिसु नव-गं, अट्टकारस्स जहासत्तं ॥ १ ॥ ” एतेषां च पञ्च गुण-त्वात् वक्खारकृतानि त्र्यशीत्याधिकचतु शतीमेव ह्यनि । कथम् ? “विज्जुप्पभमालवंते, नव नव सेससु सत्तं सत्तेव । सोलसवक्खारसु, चउरो चउरो य कूडाइ ” ॥ १ ॥ अन्यादि-एतेषां पञ्चगुणत्वात्, पञ्चगुणत्वं च जम्बूदीपादिभिरूपल-क्षितलक्षणैः पञ्चत्वात्, सघागेयतानि पञ्चशतोच्छ्रितानि । एवं मानुषोत्तरादिष्वपि, घैताद्यकृतानि तु सकोशषड्योजनो-च्छ्रयानि, वर्षकृतानि तु श्रुवभकृतादीन्यष्ट योजनोच्छ्रितानी-ति, हरिकूटहरिसहकूटवर्जनं विवह तयोः सहस्रोच्छ्रयत्वाद् । आह च—“विज्जुप्पभहृक्कूडा, हरिस्सहो मालवंतवक्खारं । नंदणवणवलकूडा, उव्वेहा जोयणसहरस्से ॥ १ ॥ ”

अथाष्टत्वादिकमाह—

सोमणसगंधमादणविज्जुप्पभमालवंताणं वक्खारपव्व-याणं मंदरपव्वयंतेणं पंच पंच जोयणसयाइ उट्ठं उच्चत्ते-णं पंच पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं पप्पत्ता, सव्वे वि णं वक्खारपव्वयकूडा हरिहरिसहकूडवजा पंच पंच जोयण-सयाइ उट्ठं उच्चत्तेणं मूले पंच पंच जोयणसयाइ आयाम-विकखंभेणं पप्पत्ता । (सू०-१०८) स० ४०० सम० ।

शीतासीतावे प्रति वक्खारमाह—

सव्वे वि णं वक्खारपव्वया सीयासीआआओ महाणईओ मंदरं वा पव्वयंतेणं पंच जोयणसयाइ उट्ठं उच्चत्तेणं पंच गाउयसयाइ उव्वेहेणं । (सू०-४३४×)

‘सव्वे वि णं’ इत्यादि, सर्वेऽपि जम्बूदीपादिसम्बन्धिनः

'तेणे ति' शीताशीतोदे महानधी प्रतीते लक्षणोक्त्य न-
र्दादिशीत्यर्थः, मन्दं वा मरु वा पर्वतं प्रति नर्दाशीत्यर्थः,
तत्र मालवर्त्मानमनसविद्युप्रभगन्धमादनाः गजदन्ताकार-
यता मरुं प्रति यथाक्लृप्तरूपाः, शेषान्तु वल्लस्कारपर्वता महा-
नधी प्रतीति । स्था० ४ टा० २ उ० ।

वकिञ्चन-व्याप्तिम्-त्रि० । कर्मणि कसेव्य व्याकुल, व्य० ६
उ० । धर्मकथादिना (आच० ३ अ० ।) प्रयोजनान्तरोपयु-
क्तं, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । " वकिञ्चनचित्तं न सुदु नाय,
सकुडलं वा वयसं न वसति " आच० ।

वक्त्रेव-व्यापि-पुं० । विसर्गकतानताविच्छेदे, व्य० । (व्याप्ते-
रेण कार्यहानिप्रदर्शने तत्र दृष्टान्ताश्च ' अहंसस ' शब्दे,
प्रथमभागे २८ पृष्ठ उक्ताः ।)

वस-वक्-पुं० । वक्-अच् । पुं० मलोपः । स्वनामख्याते वि-
हग, स्वनामख्याते पुष्पवृक्ष, कुर्वर, राक्षसभेद, यो भीमन ह-
नः । आषघादिपाचनयन्त्रभेद, श्रीकृष्णेन हते दैत्यभेद,
वाच० । अनन्तकायवनरूपतिभेद, आच० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।
वृग-पुं० । शृगालाकृती हिंस्रजन्ता, आ० म० १ अ० ।

वगडा-वगडा-स्त्री० । परिस्तेप, व्य० ६ उ० ।

अथ वगडाया निक्षेप कर्त्तव्यः, तमेवातिवेशनाह—
एमेव हाह वगडा, चउव्वहा मा उ वत्तिपरिस्तेपो ।

दव्वम्मि तिप्पगारा, भावे ममस्सेहि भुज्जंती ॥ ७ ॥

पञ्चमवोषाश्चवडगडाऽपि नामादिभेदाच्चतुर्विधा भवति,
तत्र द्रव्यवगडा गृहसंघन्धी वृत्तिपरिस्तेपो मन्तव्यः, सा च
त्रिप्रकारा, तद्यथा—सचिन्ता, अचिन्ता, मित्रा च । इय
त्रिप्रकाराऽपि, यथा मासकल्पप्रकृते द्रव्यपरिस्तेप उक्तस्तथै-
व वक्त्रेवः, भावे-भाववगडा अमर्गे-सार्धुमयी वृत्तिपरिस्ते-
पः परिमुज्यते सा मन्तव्या । वृ० २ उ० । (अत्रत्या 'तदोम'
शब्दे गाथा गता, तद्व्याख्या ' वसाह ' शब्दे वक्ष्यामि ।)
(' परिक्त्रेव ' शब्दे पञ्चमभागे ४४२ पृष्ठ तत्रिस्तेप उक्तः ।)

वगलग-अवलग-पुं० । अलोपः । कुटुम्बान्, रा० ।

वगोडायक-वकोडायक-पुं० । रुयदेशप्रयुक्तस्वसंज्ञाप्रसिद्धे,
पुरुषविशेषे, पि० । (एष वकोडायकः 'माणपिड' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २४१ पृष्ठ उक्तः ।)

वर्ग-वर्ग-पुं० । वृजि वर्जनं, वृज्यन्ते दूरतः परिह्रियन्ते रा-
गादयो दोषा अनेनति वर्गे । विशेषः । " सर्वत्र लवगम-
चन्द्र " ॥ ८ । २ । २७६ ॥ इति रत्तोपः । प्रा० । आषप्रयंक
समूह, स्व० । न० । समुदाय, नि० १ ध्रु० १ वर्ग १
अ० । अन्त० । स्था० । कर्म० । समानजातीयवृन्दे, औ० ।
स० । जातीयप्रकृतीनां समुदाय, कर्म० ४ कर्म० । राशौ,
विश० । आ० म० । अध्ययनानां समूह, यथाऽन्तकृद्दशास्व-
ष्टो वर्ग इत्यादि । न० । स्था० । गोवर्गवत् वर्गः ।
अनु० । तैनेव राशिना गुणान्, आच० ४ अ० । ज्ञा० ।
अ-क-च-ट-त-प-य-श-वर्ग इति परिभाषितेषु स्वरा-
दिषु हकारान्तेषु अक्षरसमूहेषु, नि० चू० १ उ० । पुरुषा-
पत्न्या स्त्रीपुत्र, नि० चू० २० उ० ।

वल्क-पुं० । वशादिबन्धनभूतायां वटादिव्यञ्चि, म० = श०
६ उ० । विश० ।

वर्गात-वन्गात-त्रि० । वल्गने कुर्वाण, " वगन्ततुंगरहपहा-
वियसमरभडा " वल्गन्तुर्गै रथैश्च प्रधाविताः वेगेन प्रवृ-
त्ता ये ते समरभटाश्चति । प्रथ० ३ आध० द्वार ।

वर्गचूलिया-वर्गचूलिका-स्त्री० । वर्गोऽध्ययनानां समूहो य-
थाऽन्तकृद्दशास्वष्टो वर्ग इत्यादि, तेषां चूलिका । सांक्षेपिकद-
शानां प्रथमं अध्ययने उत्कालिकभृतविशेषे, स्था० १० टा०
३ उ० । न० । पा० ।

वर्गण-वल्गन-न० । उत्कृद्देन, ज्ञा० १ ध्रु० १७ अ० । स्था० ।
आ० म० । औ० । उल्लङ्घनेन, कल्प० १ अधि० ३ क्षण । मल्लवद्
(नि० चू० १ उ०) उल्ललेन, म० ११ श० ११ उ० । आ० म० ।

वर्गणा-वर्गणा-स्त्री० । सजातीयवस्तुसमुदाये वर्गगणौ,
विश० । आ० म० । क० प्र० । कर्म० । अप० । विश० ।

उदागवैक्रियादिवर्गणाः—

आगल विउव्वा हा-र तेय-भासा णपाण-मण कम्मे ।

अह दव्ववग्गणाणं, कम्मो विवज्जासम्मो खेत्ते ॥ ६३१ ॥

एतां नियुक्किगाथा भाष्यकारः ' कुविकर्णणोप ' इत्युदा-
हरणपूर्वकं वस्तुतः स्वयमेव व्याख्यास्यतीति ।

तथा च भाष्यम्—

कुड्यमगोविसंमो-वल्लस्वणो वम्ममो विणेशाणं ।

दव्वाइवग्गणाहिं, पांगलकायं पर्यमेति ॥ ६३२ ॥

आह-किमर्थं पुनरुक्ता वर्गणाः प्ररूप्यन्ते ? उच्यते-कुविकर्ण-
स्य गोमण्डलाधिपतर्गावस्तामां परस्परं विशेषस्य यदुपलक्ष-
णे परिज्ञानं तदापर्याप्तदृष्टान्तादिनेयानामसंमोहार्थं द्रव्या-
विवर्गणाभिः, आदिशब्दान्-क्षेत्रवर्गणाभिः, कालवर्गणाभिः,
भाववर्गणाभिश्च समस्तमपि पुद्गलास्तिकायं विभज्य तीर्थकर-
गणधराः प्रदर्शयन्तीति गाथाऽस्मिन्नेति । अथ भावार्थ उच्यते-
इह भगवन्नेत्र मगधजनपदं प्रभृतगोमण्डलस्वामी कुविकर्णो
नाम गृहपतिगर्मात् । स च तासां गवामतिबहुत्वान् सह-
स्रादिमेव्यपार्गमितानां पृथक् पृथक् अनुपालनार्थं प्रभृ-
तान् गोपालांश्चेक । ते च तासु परस्परं मालिनासु गोष्वा-
त्मीया आत्मीयाः सम्यगजानन्तः सन्तो नित्यं कलहमका-
पुः । तांश्च तथाऽन्योन्यं विवदमानानुपलभ्यामी तेषामव्या-
मोहार्थं कलहव्यवच्छिन्नये शुक्रकृष्णरक्तकुङ्कुमादिभेदाभिज्ञानां
गवां प्रतिगोपाले सजातीयगोसमुदायरूपा मित्रा वर्गणा
व्यवस्थापितवानिति एष दृष्टान्तः । अथापनय उच्यते-इह
गोमण्डलप्रभुकल्पस्तीर्थकरा गोपतुल्येभ्यः स्वशिष्येभ्यो
गोसमूहमानं पुद्गलास्तिकायं तदसंमोहार्थं परमागवाविवर्ग-
णादिविभागनं निरूपितवानिति ।

एता एव वर्गणाः " आगलविउव्वा " इत्यादि-

गाथां व्याचिख्यासुर्निरूपयितुमाह—

एगा परमाणुणं, एगुत्तरवड्डिया तओ कम्मो ।

संखेजपणमाणं, संखज्जा वग्गणा होंति ॥ ६३३ ॥

ततो संखाईआ, संखाईयप्पणमाणणं ।

ततो पुणो अणंता-यतपणमाणं गंतूणं ॥ ६३४ ॥

आगलियम्म गहण प्पाअग्गावरगणा अणंताओ ।

कर्मणा प्रवृत्तप्रयोग्यवर्गणानामुपपत्तिकेकपरमाणापचिता-
निसृष्टमपरिणामानन्तरकस्यात्मकाः प्रथमा ध्रुववर्गणा भ-
वन्ति । ततश्चेकोत्तरवृद्ध्या वर्द्धमाने प्रत्येकमनन्ते स्क-
न्धोर्गणपक्षा एता अपि ध्रुववर्गणा अनन्ता भवन्ति, ध्रुवा
नित्या लोकव्यापितया सूर्यकाशावन्त्यायस्य इति भावः ।
अन्तर्दीपकभेदम् । ततश्चेतासां ध्रुववर्गणं प्रागुक्ता अ-
पि कस्मैवर्गणान्ताः सर्वा एव वर्गणा धरा इत्यवगन्तव्यम् ।
तासामपि सर्वत्र लोके सर्वदेवाव्यवच्छेदान् । अन्यच्च-एताश्च
ध्रुववर्गणा वक्ष्यमाणाश्चाध्रुवाद्या सन्तां अथग्रहवर्गणाः,
अतिबहुद्वयोर्पाचतत्त्वार्तिसृष्टमपरिणामत्वेन च सर्वजीव-
गैश्चार्यादिगोविन कदाचिदप्यग्रहणादिति । इतश्चोर्ध्वम-
न्यमर्धकोत्तरवृद्धिकमेण वर्द्धमाना ध्रुववर्गणाभ्य इतरा अ-
ध्रुववर्गणा अनन्ता भवन्ति । एताश्च तथाविधपुद्गलपरिणा-
मर्धोच्यत्यात्कदाचित्त्वेकेन भवन्त्यापि । अत्र एवाधरा एता
उच्यन्ते । ततश्च शून्या इतराश्चाशून्या वर्गणा भवन्ति । इदं
च सूचकृत्यास्मरम्याद 'एकोत्तर' व्याद एकोत्तरवृद्ध्या क-
दाचिच्छून्याति उपरहितान्यन्तराण यस्यां ता शून्यान्तरा
आपि भवन्ति यान्ता शून्यान्तरवर्गणा भवन्ति । एता ह्य
कात्तरवृद्ध्या नरन्तरमनन्ताः सर्वत्र प्राप्यन्ते, पर कदाचिद-
को नरवृद्ध्या देवतास्वन्तराऽन्तरा वृद्ध्यान्ति, न तु नैरन्तर्येण प्रा-
प्यन्ति इति भावः । एकात्तरवृद्ध्या सर्वदेवाशून्यान्यव्यन्ताह-
तान्यन्तराणि यस्यां ता अशून्यान्तराः । एता ह्यशून्यान्तर-

वर्गणा एकोत्तरवृद्ध्या निरन्तरमेव लोके सदैव प्राप्यन्ते, न पुनरैकोत्तरवृद्धिरतास्वन्तराले कदापि युज्यतीति भावः ।

“ चतुर्वर्गणतः ” इत्यादि व्याचिख्यासुगह—

ध्रुवगन्तराह चत्वारि जं ध्रुवाहं अगन्तराहं च ।

मेयपरिणामो जा, मगीरजोग्गत्तणाभिमुहा ॥६४७॥

संघट्टगदहजोग्ग-त्तणेण वा देहवर्गणाउ त्ति ।

सुहुमोदग्गयवायर-परिमाणो मीसयक्खंधो ॥६४८॥

तताऽशून्यान्तरवर्गणानामुपरि ध्रुवानन्तराणि चत्वारि वर्गणाद्वर्ग्याणि भवन्ति, यद्यस्मात्तानि ध्रुवाणि सर्वकालभार्यानि, अनन्तराणि च निरन्तरैकोत्तरवृद्धिभाज्यीति । इदमुक्तं भवति—आद्या ध्रुवानन्तरवर्गणा अनन्ता भवन्ति, एवमेताप्ये द्वितीयाः, तृतीयाः, चतुर्थश्च वाच्याः । ध्रुववर्गणाः प्रागप्युक्ताः, परं ताभ्य एता भिन्ना एव न पुनस्तास्वन्तर्भवन्ति, अतिसूक्ष्मपरिणामत्वाद्बहुद्वयोपचितत्वाच्चेति पृथगुक्ता । आह—ननु भवत्येवम्, केवलं यद्येता निरन्तरमेकोत्तरवृद्धिभाजस्तर्हि चातुर्विधे किं कारणम् ?, सत्यम्, किंतु चतसृणामपि वर्गणानां मध्येष्वेव निरन्तरैकोत्तरवृद्धिः प्राप्यते, अनन्तरालेषु पुनस्तस्यास्त्रटिसंभवे सत्यं च भिन्नवर्गणारम्भः, अन्यथा—किंचिदहोदिपरिणामवैचित्र्यं तद्देहास्मै कारणम्, इति बहुश्रुता चिन्तनीति । एवं च दृश्यमाणतनुवर्गणाभ्यां वाच्यमिति । एतासां चतसृणां ध्रुवानन्तरवर्गणानामुपरि प्रत्येकमेकोत्तरवृद्धियुक्तानन्तरवर्गणात्मिकाश्चतस्र एव तनुवर्गणा भवन्ति, एताश्च तनुनामौदारिकार्कादिशरीराणां भेदाऽभेदपरिणामाभ्यां योग्यत्वाभिमुख्या इति तनुवर्गणा-देहवर्गणा उच्यन्ते । अथवा-वक्ष्यमाणमिदं स्वरूपं चिन्तयन्तस्त्वनन्द्यस्य तनुर्देहः शरीरं मूर्तिरिति यावत् तद्योग्यत्वाभिमुखा वर्गणाः । अथ मिश्रस्वरूपविधाऽपुगह—“ सुहुमो ” इत्यादि । “ दग्गय ” इति दग्गत्त इत्येतास्त्वयोर्योग्यत्वाभिमुख्येन वादरः परिणामो यत्ताऽन्ता दग्गत्तवादरपरिणामः, अनन्ताऽनन्तपरमाणुर्वाचितः सूक्ष्मपरिणाम एवैवद्वादरपरिणामाभिमुखः स्कन्धा (मिश्र इत्यर्थः) (त्वयः) (“ त्वय ” शब्दः तृतीयभागे ६६६ पृष्ठे त्वन्तमहास्कन्धवक्ष्यन्ता गता ।)

अथ “ विच जायओ खेते ” एतद्व्याचिख्यासुः

क्षेत्रादिवर्गणास्वरूपमाह—

एगपपयोगादा-ण वर्गणगगा पणमवुद्धीए ।

संखजोगादाणं, संखज्जा वर्गणा तत्तो ॥६४७॥

तत्तो संखाईया, ऽसंखाईयप्पणसमाणाणं ।

गंतुमसंखज्जाओ, जोग्गाओ कम्मुणो भणिया ॥६४८॥

तता संखाईया, तस्मेव पुणो हवंति जोग्गाओ ।

माणमदव्वाइण धि, एवं तिधिगप्पमेक्केक्कं ॥६४९॥

धिपयामता-धिपर्यामेन पञ्चान्मुखः क्षेत्रादिवर्गणाक्रमो वाच्यतइयः, न तु द्रव्यवर्गणावधिनि भावः । इदमुक्तं भवति—परमाणुना ह्यणुकाद्यनन्तराणुरूपयन्तस्कन्धानां चैकाकाशप्रदेशावगाहिनां सर्वेषामप्येका वर्गणा, द्रव्यणुकाद्यनन्तराणुकपर्यन्तस्कन्धानामेव द्विप्रदेशावगाहिनां द्वितीया वर्गणा, त्र्यणुकाद्यनन्तराणुकपर्यन्तस्कन्धानामेव त्रिप्रदेशावगाहिनां

तृतीया वर्गणा, एवमेकैकप्रदेशवृद्ध्या संख्येयप्रदेशावगाहिनां स्कन्धानां संख्येया वर्गणा, ततोऽसंख्येयप्रदेशावगाहिनामपि स्कन्धानां प्रदेशवृद्ध्या ऽसंख्येया वर्गणा गत्वाऽतल्लङ्घ्या-संख्यप्रदेशावगाहिस्कन्धानामेव एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना कर्मणा ग्रहणयोग्या असंख्येया वर्गणास्तीर्थकर-भिण्णता । ततोऽनन्तरमल्पपरमाणुनिष्पन्नत्वाद्वादरपरिणामत्वेन ब्रह्माकाशप्रदेशावगाहित्वाच्च तस्यैव कर्मणाऽग्रहणयोग्या एकैकाकाशप्रदेशवृद्ध्या वर्द्धमाना असंख्येया वर्गणा भवन्ति । ततश्चैवमेकैकाकाशप्रदेशावगाहवृद्ध्या वर्द्धमाना मनसोऽप्यसंख्येया अग्रहणवर्गणाः पुनरतावत्य एव तस्यैव ग्रहणवर्गणाः पुनरतावत्प्रमाणा एव तस्यैवाग्रहणवर्गणा वाच्याः । एवमानापानयोः, भाषायाः, तैजसस्य, आहार-कस्य, वैक्रियस्य, आदार्किकस्य चायोग्ययोग्यायोग्यवर्गणानां क्षेत्रतोऽपि प्रतिभोमं त्रयं त्रयं प्रत्येकमायोजनीयमिति । ध्रुवादिवर्गणास्कन्धा अपि प्रत्येकमङ्गुलान्ख्येयभागप्रदेशावगाहिनाऽवगन्तव्याः, परं तच्चिन्तेह न कृता, जीमैः शरीरादौ कच्चिदप्यनुपयुज्यमानत्वेन ध्रुवादिवर्गणानामग्रहणाद् । अथवा—कर्मणाऽग्रहणवर्गणानां मध्ये तान्नामप्यन्तभाषो द्रष्टव्यः । द्रव्यवर्गणाधिकारं तु पृथगन्तस्वरूपमात्रज्ञापनार्थं चिन्तयन्त कृता तच्चिन्तेति मन्तव्यमिति । कालभाववर्गणास्तु समयापमयादिस्थितिमात्रं वर्गणादिमात्रं चाङ्गीकृत्य सामान्येन वक्ष्यन्ते । अतस्ताभिः सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः संगृह्यन्ते इति भावनीयमिति । तदेवमभिहितः क्षेत्रवर्गणाः ।

अथ कालवर्गणाः प्राह—

एगा समयठिईणं, संखेज्जा संखसमयठिइयाणं ।

होति असंखज्जाओ, तओ असंखज्जसमयाणं ॥६५०॥

विवर्जितपरिणामेन य एकैकसमयमात्रस्थितयस्तथां सर्वेषामप्येका वर्गणा, न पुनरविशेषण परमाणुवः स्कन्धाश्च मन्तव्याः, एवमेकैकसमयवृद्ध्या संख्येयसमयस्थितानां परमाणवादीनां संख्येया वर्गणाः, असंख्येयसमयास्थितानां त्व-संख्येया वर्गणा भवन्ति । एवमेताभिः सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः संगृह्यन्ते, एकसमयाद्यसंख्येयसमयान्तायाः स्थितेर्बहिः पुद्गलानां स्थितेर्याभावादिति ।

अथ भाववर्गणाः प्राह—

एगाएगगुणाणं, एगुत्तरवुद्धिया तओ कममो ।

संखज्जगुणाण तओ, संखेज्जा वर्गणा होति ॥६५१॥

संखाईयगुणाणं, संखाईया य वर्गणा तत्तो ।

होति अखंतगुणाणं, दव्वाणं वर्गणाऽणंता ॥६५२॥

वप्परसगन्धकासा, ण होति वीसं समामेएणं ।

गुरुलहुअगुरुलहुणं, वायरसुहुमाण दो वर्गणा ।

एकगुणानां तदुपगुणानां मत्पथः, परमाणूनां स्कन्धानां च सर्वेषामप्येका वर्गणा, कृष्णवर्णगुणव्ययुक्तानां तु परमाणवादीनां द्वितीया वर्गणा ; कृष्णवर्णगुणव्ययुक्तानां तु तेषां तृतीया वर्गणा । एवमेकैकगुणवृद्ध्या संख्येयकृष्णवर्णगुणानां संख्येया वर्गणा, असंख्येयकृष्णवर्णगुणानामसंख्येया वर्गणा, अनन्तरकृष्णवर्णगुणानामनन्ता व-

गणा भवन्ति । एवमेकगुणनीलानाम् , संख्येयगुणनीलानाम् , असंख्येयगुणनीलानाम् , अनन्तगुणनीलानामपि वाच्यम् । एवं कृष्ण-नील-लोहित-हार्द्र-शुक्ललक्षणाः पञ्च वर्णाः, सुरभीतरौ द्वौ गन्धौ, तिक्त-कटु-कषाया-ऽऽम्ल-मधुराः पञ्च रसाः , कर्कश-मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्निग्ध-रूक्षास्वष्टौ स्पर्शाः , एवमेतेषु वर्णगन्धादिगत-विंशतिभेदेषु प्रत्येकं सर्वत्रैकगुणानामेका, संख्येयगुणानां संख्येयाः , असंख्येयगुणानामसंख्येयाः , अनन्तगुणानामनन्ता वर्गणा वाच्याः । नवरं यो यत्र वर्णगन्धादिभेदस्तत्र तदभिधायः कार्य इति । तथा गुरुलघुपर्यायाणां बादरपरिणामान्वितवस्तूनामेका वर्गणा , अगुरुलघु-पर्यायाणां तु सूक्ष्मपरिणामपरिणतवस्तूनामेका वर्गणा , एवमेतौ द्वावपि वर्गौ भवतः । तदेवमेताभिर्भाववर्ग-णाभिः सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः सगृह्यते , यथोक्त-वर्णार्थाभिभावेभ्यांऽन्यत्र पुद्गलानामभावादिति । विशेषः ।

सम्प्रति प्रदेशबन्धस्यावसरः , ते च प्रदेशाः कर्मवर्ग-णास्कन्धाना सम्यन्धिना जीविनात्मसात्क्रियन्ते अतः कर्मवर्गणास्वरूपं वक्तव्यम् । तच्च प्राचीनवर्गणास्वरूपं निगदिते हातुं शक्यमनः प्रसङ्गतः शेषवर्गणास्वरूप-मपि निगदनीयम् । शेषाः पुनर्गौदारिकाद्याः, ताश्च ग्रह-णप्रायोग्याऽग्रहणप्रायोग्यभेदाद् द्विधा, अत एकानुकुष्ठ-एकानुकादिस्कन्धनिष्पन्ना अग्रहणवर्गणाद्याः कर्मवर्गणाव-साना वर्गणाः सजातीयद्रव्यसमुदायरूपा निरूपयन्नाह—

सेसम्मि दुहा इग दुग-एगुगइ जा अभवणंतगुणियाणु ।
खंधाउरलो चिय व-गणाउ तह अग्रहणंतगिरिया ॥७५॥

‘सेसम्मि दुह’ इति पदम् अनुबन्धबन्धाधिकारं बहुभिः प्रका-रैर्व्याख्यातमित्यनुभागबन्धः समर्थितः । अणुकशब्दः प्रत्ये-कं संख्ययन्ते । ततः केवलोऽणुग्वानुकः—परमाणुरित्य-र्थः । एकोऽणुको यत्र स एकाणुः , द्वौ अणुका यत्र स द्वयणुकः, एकाणुकद्वयणुकस्कन्धा आदियेषां त्र्य-णुकादीनां ते एकाणुकद्वयणुकादयः । “ मयूरव्यंसकेत्या-दयः ” (३—१-११६) इति मध्यमपदलोपा समासः । विभक्तिलोपश्च प्राकृतत्वात् । किमवसाना इत्याह—“ जा-अभवणंत ” इत्यादि । धावदित्यवयवं पर्यवसानार्थं अभव्ये-भ्यांऽनन्तगुणिताः , उपलक्षणत्वात् सिद्धानामनन्तभागेऽ-णवो येषां ते अभव्यानन्तगुणताणवः । गमकत्वान्समासः । स्कन्धाः द्विपरमाण्वादिरूपाः । अयमर्थः—एकाणुकद्वयणु-कादयः स्कन्धाः एकैकपरमाणुवृद्ध्या तावन्नया यावदभव्ये-भ्यांऽनन्तगुणैः सिद्धानन्तभागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्ना-स्ते स्कन्धा एवभूताः । किमित्याह—औदारिकाचित्तवर्गणाः भवन्ति । तत्रोदाराः स्फागतामात्रमारा वैक्रियादिशरीरपु-द्गलापेक्षया स्थूला इत्यर्थः, तैरित्यंभूतैः पुद्गलैर्निष्पन्नमौदारि-कशरीरं तस्यौदारिकस्य निष्पत्तौ कर्तव्यायामुचिता-योग्या औदारिकाचिताः, ताश्च ता वर्गणाश्च समानजातीयपुद्गलस-मूहामिका औदागि कौचित्तवर्गणा भवन्तीत्युक्तार्थः । भावा-र्थस्त्वयम्—इह समस्तलोकाकाशप्रदेशेषु ये केचन एकाकिनः परमाण्वा विद्यन्ते तत्समुदायः सजातीयवर्गिका वर्गणा, एवं द्विप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धानां सजातीयत्वा

तद्वितीया वर्गणा, त्रिप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धा-नां सजातीयत्वात् तृतीया वर्गणा, एवमेकैकपरमाणु-वृद्ध्या संख्येयप्रदेशिकानामनन्तानामपि स्कन्धानां सजा-तीयसमुदायरूपाः संख्याता वर्गणाः, असंख्यातप्रदेशिक-स्कन्धानामेकैकपरमाणुवृद्धानामसंख्येया वर्गणाः, अनन्त-परमाणुनिष्पन्नस्कन्धानामनन्ता वर्गणा, अनन्तानन्तप्रदे-शिकानां स्कन्धानामनन्तानन्तवर्गणाः, सर्वा अन्यता अल्पपरमाणुमयत्वेन स्थूलपरिमाणतया च स्वभावाञ्जी-वानां ग्रहं न समागच्छन्तीत्यग्रहणा वर्गणा एताः सर्वा अप्युच्यन्ते । एताश्च सर्वाः समानक्रमेण अभव्यानन्तगुणैः सिद्धानन्तभागवर्तिभिः परमाणुभिर्निष्पन्नैः स्कन्धैरारब्धा ग्रहणप्रायोग्या जघन्यौदारिकवर्गणा भवन्ति । तत आर्-थ्यैकैकपरमाणुवृद्धस्कन्धाग्रब्धा औदारिकशरीरयोग्यान्कृ-ष्टवर्गणां यावदंता अपि जघन्यान्कृष्टमध्यवर्तिन्योऽन-न्ता वर्गणा भवन्ति । यतो जघन्यायाः सकाशादुकृष्टा-या अनन्तभागाधिकत्वं वक्ष्यते, अनन्तभागश्चानन्तपर-माणुमयः, तत एकोत्तरप्रदेशोपचये सति मध्यवर्तिनीना-मानन्त्यं न विरुध्यते । “तह अग्रहणंतगिरिय” इति तथा तेनैक-कपरमाणुरूपत्वयोरूपेण प्रकारेणग्रहणान्तरिता अग्रहणवर्ग-णान्तरिता वर्गणा भवन्ति । एतदुक्तं भवति—औदारिक-शरीरान्कृष्टवर्गणाभ्यः परत एकपरमाणुसमधिकस्कन्धरू-पा वर्गणा औदारिकशरीरस्यैव जघन्याऽग्रहणप्रायोग्या, ततो द्विपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा द्वितीया अग्रहणप्रायो-ग्या, एवमेकैकपरमाणुवधिकस्कन्धरूपा वर्गणास्तावन्नाच्या यावदुकृष्टा अग्रहणप्रायोग्या वर्गणा भवन्ति । जघन्याया-श्च वर्गणायाः सकाशादुकृष्टा वर्गणा अनन्तगुणा । गु-णकारश्चाभव्यानन्तगुणसिद्धानन्तभागकल्पराशिप्रमाणो द्र-ष्टव्यः । एतासां चाग्रहणप्रायोग्यतौदारिक प्राति प्रभूतपर-माणुनिष्पन्नत्वान् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्च वेदितव्येति ।

एमेव विउवाहा-र-तेयभामाणुपागमणकम्म ।

सुहुमा कम्मविगाहो, उणुगुणुलअमखंसो ॥ ७६ ॥

एवमथ, वकारलोपः “ यावन्तावर्ज्जीवितवर्त्तमानावट-प्राधारकद्रव्यकुलैवमेव वः ” ॥=१२७६ ॥ इति प्राकृतमूत्र-ण, पूर्वोक्तौदारिकशरीरग्रहणप्रायोग्याग्रहणप्रायोग्यवर्गणा-न्यायेन वैक्रियाहारक-तजस-भायाऽऽना-पान-मनः-कर्म-विषया वर्गणा भवन्ति । तत्र विधिना—नानाप्रकारा क्रिया विक्रिया, तथा च तदेतुभूतायाः क्रियायाः वैक्रियसमुद्धान-करणवर्गानिस्सर्गादिर्वावधत्वे प्रकृत्यादिषु निर्दिष्टमेष, औ-दारिकाद्यपेक्षया वा विशिष्टा-विनक्षणा वा क्रिया विक्रिया, तस्यां भवे वैक्रियं शरीरम् , तथा अपूर्वार्थग्रहणादिनिमित्त-मुत्पन्नो हस्तप्रमाणं चतुर्दशपूर्वविदाऽऽह्रियते-गृह्यते यत्त-दाहारकम् , “कृद्धुलम” (४ । १ । २) इति कर्माणि लूकः यथा पादहारक इत्यादि । यद्वा—आह्रियन्ते—गृह्यन्ते सूक्ष्मा जी-वाद्यः पदार्थाः, केवलिसमीपेऽनेनेति निपातनादाहारकम् । तथा आहारपाककारणभूतास्ते जोनिस्सर्गेहतवश्चोण्णाः पुद्ग-लास्तेज इत्युच्यन्ते, तजसा निवृत्त तैजस्यं शरीरं सूक्ष्मादि-लिङ्गगम्यम् , तथा—भाषणं भाषा । तथा आनापाना-च्छ्वासनिःश्वासः । तथा-मन्यते-चिन्त्यते वस्त्वमेनेति मनः । तथा-कार्येण नाय कर्मोत्तरप्रकृत्या निवृत्त कार्येण ज्ञानावा

शीयाद्यष्टविधकर्मस्वप्रायोग्यपुद्गलानां गृहीतानां तत्तद्वर्ण-
परिणामजनकमित्यर्थः । ततो वैक्रियादिनिष्पत्तियोग्याः
पुद्गलवर्गणा अपि वैक्रियादिशब्दैः प्रोच्यन्ते, यावज्जानाव-
रणाद्यष्टविधकर्मपरिणामहेतुकं दलिकमपि कर्मण्यवर्गणानि
ततो वैक्रियं आहारकं च तैजसं च भाषा च ऽऽनापानश्च मनश्च
कामंश्च इति समाहारद्वन्द्वस्मात्सन् वैक्रयाहारकतैजसभा-
षाऽऽनापानमनः कामेण । एता वैक्रियाया वर्गणा अप्रहणवर्ग-
णान्तरिता भवन्ति इत्युक्तार्थः । भावार्थस्वयम्-तत्र या पू-
र्वमौदारिकं प्रति प्रभूतपरमाणुनिष्पन्नत्वात्सूक्ष्मपरिणामत्वा-
च्चाप्रहणप्रायोग्या वर्गणा उक्तास्ता एव वैक्रियं प्रति स्थूल-
परमाणुनिष्पन्नत्वात् स्थूलपरिणामत्वाच्चाप्रहणप्रायोग्या
वर्गणा धादितव्याः । ततोऽप्रहणप्रायोग्योत्कृष्टवर्गणापत्तया च
एकपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा वर्गणा वैक्रियशरीरप्रायोग्या
जघन्या वर्गणा, ततो द्विपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा द्वितीया
वैक्रियशरीरस्य प्रहणप्रायोग्या वर्गणा, एवमेकैकपरमाणुव-
र्धकस्कन्धरूपा वैक्रियशरीरप्रायोग्या वर्गणास्तावद्व्या-
यावदुत्कृष्टा प्रहणप्रायोग्या वर्गणा भवति, जघन्यायाश्चोत्कृष्टा
अनन्तगुणाति । एवं सर्वत्र वैक्रियशरीरोत्कृष्टवर्गणापत्तया
चैकपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा जघन्या अप्रहणप्रायोग्या व-
र्गणा । ततो द्विपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा द्वितीया अप्रहणप्रा-
योग्या । एवमेकैकपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा अप्रहणप्रायोग्या-
वर्गणास्तावद्व्यायावदुत्कृष्टा अप्रहणप्रायोग्या वर्गणाः ।
एताश्च प्रभूतद्रव्यानिष्पन्नत्वात् सूक्ष्मपरिणामोपेतत्वाच्च
वैक्रियशरीरस्य प्रहणप्रायोग्याः । आहारकस्याप्यल्पपरमाणु-
निष्पन्नत्वाद्वादपरिणामोपेतत्वाच्चाप्रहणप्रायोग्या, एवमुत्तर-
त्रापि भावना कार्या । अप्रहणप्रायोग्योत्कृष्टवर्गणापत्तया चै-
कपरमाणुवर्धकस्कन्धरूपा वर्गणा आहारकशरीरप्रायोग्या
जघन्या वर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टान्ताः । एता अपि यथोत्तर-
मेकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता भवन्ति, तत-
स्तदुपरि रूपाधिकस्कन्धारब्धा आहारकतैजसयोः कृद्वा-
हेतारयोग्या जघन्या अप्रहणवर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टान्ताः ।
एता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता एव म-
न्तव्याः । तदुपरि च रूपाधिकस्कन्धारब्धा तैजसशरीर-
निष्पादनेहेतुजघन्या तैजसशरीरवर्गणा, जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता एव म-
न्तव्याः । तदुपरि चैकांशपरमाणुवारब्धा स्कन्धाः प्रागुक्त-
हेतारेव तैजसभाषयोरयोग्यत्वादनन्ता अप्रहणवर्गणा वा-
च्याः । तदुपरि रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या भाषाव-
र्गणा यां भाषार्थं जीवोऽवलम्बन्ते, यां च गृहीत्वा चतुर्विध-
भाषान्वेन परिणामस्य विसृजतीति भावः । जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता
हेतयास्तदुपरि च रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या अप्रह-
णवर्गणा जघन्यामादां हृत्वात्कृष्टां यावदेता अप्येकांशपर-
माणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता अवसंयाः । तदुपरि
रूपाधिकस्कन्धारब्धा जघन्या आनापानवर्गणा भवति,
यां गृहीत्वा आनापानभावं नयति, जघन्याया आरभ्योत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता मन्त-
व्याः । ततस्तदुपरि पुनरेकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा जघन्याया
उत्कृष्टान्ता अनन्ता एवाप्रहणवर्गणा वाच्याः । तदुत्कृष्टा प्र-
हणवर्गणापरि रूपे प्राप्ते जघन्या मनोनिष्पत्तिहेतुर्भनो-

वर्गणा भवति, यां गृहीत्वा जीवः सत्यासत्यादिचतुर्विधमनो-
योगभावेन परिणामस्य चिन्तयति, जघन्याया उत्कृष्टा-
न्ताः, एता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अन-
न्ता अवसंयाः । ततस्तदुपरि एकैकपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धा-
रब्धा जघन्याया उत्कृष्टवर्गणान्ता अनन्ता अप्रहणवर्गणाः ।
तत उत्कृष्टाप्रहणवर्गणापरि रूपे प्राप्ते जघन्या ज्ञाना-
वरणादिहेतुभूता कर्मण्यवर्गणा भवति जघन्याया उत्कृष्टां
यावदेता अप्येकांशपरमाणुवृद्धिमत्स्कन्धारब्धा अनन्ता
मन्तव्याः । औदारिकादिवर्गणा आदां कृत्वा जघन्यमध्य-
मोत्कृष्टा अप्रहणप्रहणप्रायोग्या वर्गणाः । औदारिकाप्रहणव-
र्गणाः १ औदारिकप्रहणवर्गणाः २ अप्रहणवर्गणाः ३ वैक्रिय-
प्रहणवर्गणाः ४ अप्रहणवर्गणाः ५ आहारकवर्गणाः ६ अप्रहण-
वर्गणाः ७ तैजसप्रहणवर्गणाः ८ अप्रहणवर्गणाः ९ भाषावर्गणाः १०
अप्रहणवर्गणाः ११ आनापानवर्गणाः १२ अप्रहणवर्गणाः १३
मनोप्रहणवर्गणाः १४ अप्रहणवर्गणाः १५ कर्मण्यवर्गणाः
१६ एवमेता औदारिकायाः कर्मण्यवर्गणावसाना वर्गणाः
प्ररूपिताः । इत ऊर्द्धमन्यत्र कर्मप्रकृत्यादिष्वन्या अपि ध्रुवा-
चिन्ताया वर्गणा निरूपिताः, तांश्च हानुपयोग्यत्वेन नोक्तास्तत-
एवावसंयाः, संक्षेपकचिस्त्वानुग्रहार्थत्वात्प्रस्तुतप्राग्भस्ये-
ति । उक्ता वर्गणाः, एताश्च बहुतरपरमाणुनिचयरूपा अभि-
हिताः, अतः कियन्मात्रं क्षेत्र ता व्याप्नुवन्तीत्याह—“सुहृमा-
कम्मे” त्यादि एता औदारिकाया वर्गणा क्रमात् क्रमेणोत्तरो-
त्तरपरिणामाया सूक्ष्मा ज्ञातव्याः । अयमर्थः—प्रथममप्रहण-
वर्गणा औदारिकस्य सूक्ष्माः, ततस्तस्यैव प्रहणवर्गणाः
सूक्ष्माः, ततस्तस्यैव अप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । ततो वैक्रिय-
स्य प्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तस्यैवाप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः ।
तत आहारकप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, ततस्तस्यैवाप्रहणव-
र्गणाः सूक्ष्माः । ततस्तैजसस्य प्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, तत-
स्तदप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । ततो भाषाप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः,
ततस्तदप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः, तत आनापानप्रहणवर्गणाः
सूक्ष्माः, ततस्तदप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । तत मनोप्रहणवर्गणाः
सूक्ष्माः, ततस्तदप्रहणवर्गणाः सूक्ष्माः । ततो कर्मण्यवर्गणाः सूक्ष्मा इति । “अथगाहा
ऊर्णुगुलसंख्येसु” इति अवगाहन्ते अवस्थानं कुर्वन्ति
वर्गणा यस्मिन्मात्रावगाहोऽवस्थानक्षेत्रम्, स च कियन्मात्र
इत्याह—ऊनोनाकुलासंख्येयांशो न्यूनो न्यूनतरोऽकुलस्या-
संख्येयांशोऽकुलासंख्येयभागा यत्र स तथा । एतदुक्तं भवति
पुद्गलद्रव्याणां हि यथा यथा प्रभूतपरमाणुनिचयः संप-
द्यत तथा तथा सूक्ष्मसूक्ष्मतरः परिणामः संजायते, तत
औदारिकवर्गणाः स्कन्धानामवगाहनाकुलासंख्यभागः, स
एव तदप्रहणवर्गणानां न्यूनः । स एव वैक्रियप्रहणवर्गणा-
नां न्यूनः, तदप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । आहारकप्रह-
णवर्गणानां स एव न्यूनः, तदप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः
तैजसप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः, तदप्रहणवर्गणानां स
एव न्यूनः । भाषाप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः, तदप्रहणव-
र्गणानां स एव न्यूनः । आनापानप्रहणवर्गणानां स एव
न्यूनः, तदप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । मनोप्रहणवर्गणानां
स एव न्यूनः, तदप्रहणवर्गणानां स एव न्यूनः । कर्मण्यव-
र्गणा-

वर्गगणानां स एवाङ्गुलामंख्यभागो न्यूनतर इति । उक्तं
वर्गगणानां स्वरूपमवगाहनेवमान च ।

अधुनैकादिवृद्ध्या वर्जमानानामग्रहणवर्गगणानां परि-
माणनिरूपणायाह—

इत्किहिया मिद्धा—गंतं मा अंतरं सु अग्रहणा ।

सच्चन्थ जहन्नुचिया, नियणंतं माहिया जिद्धा ॥७७॥

एकैकपरमाणुः प्रतिस्कन्धमात्रक उत्तरप्रवृद्धो यासु
ता एकैकाधिका एकैकपरमाणुवृद्धा इत्यर्थः । अग्रहण-
वर्गगणा भवन्तीति योगः । कियन्त इत्याह—सिद्धानन्तांशाः
सिद्धानामनन्तांशां भागा यासां ताः सिद्धानन्तांशाः सि-
द्धानन्तभागवर्तिन्यः । उपलक्षणत्वादभयानन्तगुणाः । आ-
सामाधारनरूपणायाह—अन्तरेषु—अन्तरालेष्वौदारिकवै-
क्रियादिवर्गणामध्यस्वित्यर्थः अग्रहणा—अग्रहणवर्गगणा । एत-
दुक्तं भवति—निजनिजजघन्याग्रहणवर्गलैकस्कन्धे ये परमाण-
वन्तऽभव्यगशिप्रमाणनानन्तकेन गुणिता यावन्तो भव-
न्ति तावन्तोऽग्रहणवर्गगणा एकैकपरमाणुवृद्धा अन्तरेषु
मन्तव्याः । अधुना ग्रहणयोग्यवर्गगणासु निजनिजजघन्यवर्ग-
गणायाः सकाशात् स्वस्वोक्तवर्गगणायां यावन्मात्राधिकत्वं
तदाह—सच्चन्थ जहन्नुचिया नियणंतं माहिया जिद्धा । स-
र्वत्र—सर्वोच्चोदारिकवैक्रियाहारकतैजसभाषानापानमन-
कार्मणवर्गगणासु, जघन्या चास्मावुचिता च योग्या च जघन्यो-
चिता योग्यजघन्येत्यर्थः । तस्याः सकाशात्प्राकृतत्वात्पञ्च-
म्येकवचनस्य लुप । निजेन स्वकीयनानन्तांशिनानन्तभा-
गनाधिका समगता भवति । काऽस्मावित्याह—ज्येष्ठा उत्कृष्टा ।
किमुक्तं भवति—औदारिकजघन्यग्रहणवर्गगणारम्भकस्कन्ध-
स्यानन्तभागे यावन्तोऽणवन्तप्रमाणेन विशेषणोक्तवर्ग-
गणारम्भक एकैकस्कन्धोऽधिको मन्तव्यः । अत एवान-
न्तभागत्वधर्माणां नानन्तभागेनैकैकपरमाणुवृद्ध्या जाय-
माना जघन्योक्तान्तरालवर्तिन्य औदारिकवर्गगणा अग्र-
नन्ताः सिद्धा भवन्ति, एवं वैक्रियाहारकतैजसभाषाऽऽना-
पानमनकार्मणवर्गगणास्वपि ग्रहणप्रायोग्यासु निजनिजज-
घन्यवर्गगणारम्भकस्कन्धस्यानन्तभागे ये अनन्तपरमाणव-
स्तावन्मात्रेणानन्तभागेन स्वस्वोक्तवर्गगणारम्भक एकैकः
स्कन्धोऽधिको वाच्यः, तस्य चानन्तभागस्यानन्तपरमा-
णुमयत्वेनैकैकपरमाणुवृद्ध्या सर्वग्रहणवर्गगणा अग्रनन्ता अव-
सेया, केवलमुत्तराग्रवर्गगणा स्कन्धानामनन्तगुणपरमा-
णुपचितत्वेनानन्तभागाऽप्युत्तरानुप्रवृद्धप्रवृद्धतरप्रवृद्धतमा-
दिभेदेन नानाविधो दृश्य इति । कर्म० ५ कर्म० । क० प्र० ।
प० सं० । आ० चू० । आचा० ।

वर्गगणकमेव वर्गगणा उच्यन्ते—

एगा शेरइयाणं वर्गगणा, एगा असुरकुमाराणं वर्ग-
गणा, चउवीमं दंडओ० जाव एगा वेमाणियाणं वर्ग-
गणा, एगा भवमिद्वियाणं वर्गगणा, एगा अभवमिद्वि-
याणं वर्गगणा, एगा भवमिद्वियाणं शेरइयाणं वर्गगणा,
एगा अभवमिद्वियाणं शेरइयाणं वर्गगणा, एवं ० जाव
एगा भवमिद्वियाणं वेमाणियाणं वर्गगणा, एगा अभ-
वमिद्वियाणं वेमाणियाणं वर्गगणा, एगा सम्मदिद्वियाणं

वर्गगणा, एगा मिच्छदिद्वियाणं वर्गगणा, एगा सम्मा-
मिच्छदिद्वियाणं वर्गगणा, एगा सम्मदिद्वियाणं शेर-
इयाणं वर्गगणा, एगा मिच्छदिद्वियाणं शेरइयाणं वर्गगणा,
एगा सम्मामिच्छदिद्वियाणं शेरइयाणं वर्गगणा, एवं०
जाव थणियकुमाराणं वर्गगणा, एगा मिच्छदिद्विया-
णं पुढविकाइयाणं वर्गगणा, एवं ० जाव वणम्सइकाइ-
याणं, एगा सम्मदिद्वियाणं बेइदियाणं वर्गगणा, एगा
मिच्छदिद्वियाणं बेइदियाणं वर्गगणा, एवं तेइदियाणं
वि, चउरिंदियाणं वि, मेसा जहा नेरइया ० जाव
एगा सम्मामिच्छदिद्वियाणं वेमाणियाणं वर्गगणा, । एगा
कएहपक्खियाणं वर्गगणा, एगा मुक्कपक्खियाणं वर्ग-
गणा, एगा कएहपक्खियाणं शेरइयाणं वर्गगणा, एगा
मुक्कपक्खियाणं शेरइयाणं वर्गगणा, एवं चउवीमदं-
डओ भाणियव्वो । एगा कएहलेस्माणं वर्गगणा, एगा
शीलेस्माणं वर्गगणा, एवं ० जाव मुक्कलेस्माणं व-
ग्गणा, एगा कएहलेमाणं नेरइयाणं वर्गगणा ० जाव
काउलेस्माणं नेरइयाणं वर्गगणा, एवं जस्स जति
लेस्माओ, भवणवइवाणमंतरपुढविआउवणस्सइका—
इयाणं च चत्तारि लेस्माओ, तेउवाउं बेइदियतीदि-
यचउरिंदियाणं तिन्नि लेस्माओ, पंचिदियतिरिक्ख-
जोणियाणं मणुस्माणं छल्लेस्माओ, जोइसियाणं एगा
तेउलेस्मा वेमाणियाणं तिन्नि उवग्गिलेस्माओ, एगा
कएहलेमाणं भवमिद्वियाणं वर्गगणा, एवं छमु वि
लेस्मासु दो दो पयाणि भाणियव्वानि । एगा कएह-
लेस्माणं भवमिद्वियाणं नेरइयाणं वर्गगणा, एगा क-
एहलेमाणं अभवमिद्वियाणं शेरइयाणं वर्गगणा, एवं
जस्स जति लेस्माओ तस्म तति भाणियव्व-
ओ ० जाव वेमाणियाणं । एगा कएहलेमाणं सम्मदि-
द्वियाणं वर्गगणा, एगा कएहलेस्माणं मिच्छदिद्वियाणं
वर्गगणा, एगा कएहलेस्माणं सम्मामिच्छदिद्वियाणं
वर्गगणा, एवं छमु वि लेस्मासु ० जाव वेमाणियाणं
जेमिं जति दिद्वीओ । एगा कएहलेस्माणं कएहपक्खि-
याणं वर्गगणा, एगा कएहलेस्माणं मुक्कपक्खियाणं
वर्गगणा ० जाव वेमाणियाणं, जस्स जति लेस्माओ
एए अट्ट चउवीमदंडया । (सू० ५१५)

तत्र नेरइयाणं इति निर्गतम्—अविद्यमानमयम्—इष्टफलं
कर्म येभ्यस्ते निर्ग्यास्तेषु भया निर्गयिकाः—किष्टमस्त्वाव-
शेषा, ते च पृथ्वाप्रस्तुतनकावास्स्थितिभयव्यादिभ-
दादनेकविधास्तेषां च सर्वेषां वर्गगणा वर्गः—समुदायः,
तस्याश्चेकत्वं सर्वत्र नारकत्वादपरायणसाध्यादिति । तथा
असुराश्च ते नवयौवनतया कुमार इव कुमारश्चेत्यसुर-

वर्गणा

कुमारास्तेषामेका वर्गणेति, 'चतुर्विंशतिपदप्रतिपद्यो दण्डको वाक्यपद्धतिश्चतुर्विंशतिदण्डकः, स इह वाक्य इति शेषः, (स्या०) एतदनुसारेण सूत्राणि वाक्यानि, यावच्चतुर्विंशतितमम् । 'एषा वमाणियाणं वर्गणा' इति, एष सामान्यदण्डकः १; ननु नारकसकैष पुरुषपादा आस्तां तद्धर्मभूताया वर्गणाया एकत्वमेकत्वं यति, तथाहि—न सन्ति नारकाः तत्साधकप्रमाणाभावात्, व्यामकुसुमवत् । अत्रोच्यते—प्रमाणाभावादित्यसिद्धो हेतुः, तत्साधकानुमानसद्भावात्, तथाहि—विद्यमानभोक्तृकं प्रकृष्टपापकर्मफलम् कर्मफलत्वात्, पुण्यकर्मफलवत् । न च निर्यङ्मनस एव प्रकृष्टपापफलभुजः, तस्यैवार्थकशरीरवता वेदायितुमशक्यत्वात्, विशिष्टसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत् । आह च—“पापफलस्त्वपिगिह—स्त्वभोक्षणा कर्मभ्रोऽवसेस इव । सन्ति ध्रुवं तेऽभिमया, नन्द्या अह मई होज्जा ॥ १ ॥ अच्यन्तदुक्किया जे, निरियनरा नारग ति तेऽभिमया । ते न जओ सुगमोक्क—प्यगरिससरिसं न ते दुक्क ॥ २ ॥” इति । “अवसेसव” इति यथा नारकेभ्योऽन्ये निर्यङ्मनस इत्यर्थः, अथ सुगणामपि विवादास्पदीभूतत्वात् विशिष्टसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत् इत्यास—उक्तं दृष्टान्तः । अत्रोच्यते—देव इति सार्थक पदम्, व्युत्पत्त्युत्पत्तिमत्, शुद्धपदत्वात्, घटाभिधानवदिति । ततः सन्ति देवा इति प्रत्यतन्वयम् । अथ मनुष्येण गुणैस्संपन्नार्थवद् भविष्यति देवपदमिति न विवक्षितं दर्शयित्वा इति । अत्रोच्यते—यान्देव नरविशेषं देवत्वं तदीपचारिकम्, उपचारश्च तथार्थमिदं सत्यां भवति । यथा—निरुपचारितसिद्धमद्भावं प्राणयक सिद्धापचार इति, आह च—

“देव इति सत्यमिदं, सुदन्तणओ वडाभिहाणं व ।

अह व ममी मणुओ चिय, देवो गुणगिहिसंपन्नो ॥ १ ॥

ते न जओ तच्चन्धे, सिद्धे उवयारओ मया सिद्धी ।

तच्चन्धे सीहनिद्धे, माणवसीहवशरो व ॥ २ ॥” इति

अपि च—

“देवसु न संदेहो, जुत्तो जं जोइसा सपच्चकलं ।

दीर्घति तक्कया वि य, उपघायारुग्गहा जगओ ॥ १ ॥

आलयमेसं च मई, पुं च तव्वासणो तह वि सिद्धा ।

जे ते देव इति मया, न य निलया निष्पण्डिसुगणा ॥ २ ॥

कां जाणइ व किंमयं, ति होज्जा णिस्संसयं विमाणाइ ।

रयणमयनभोगमणा—इह जह विजाहरादीणं ॥ ३ ॥”

इति, तेषामसुरादिविशेषः पुनराप्तवचनावसेय इति । अथ पृथिव्यंसेजोवायुवनस्पतिकायिकाः कथमिह जीवन्तेन प्रतिपत्तव्याः ? उच्छ्वासादिप्राणिधर्माणां तेष्वप्रतीयमानत्वात् । अत्रोच्यते—आप्तवचनादनुमानतश्च । तत्राप्तवचनमिदमेव । अनुमानं त्विदम्—वनस्पतयो विद्रुमपलवणोपलादयः स्वस्वाश्रये वर्तमानाः सात्मकाः, समानजातीयाऽङ्कुरसद्भावाद्, अशौचिकाङ्कुरवत् । आह च—“मसंकुरो व्व समाणं, जाइरूवेंऽकुरोवलंभाओ ।

तरुगणाविहमलवणो—पलादयो सासयावन्था ॥ १ ॥”

इति, इह समानजातिप्रहणे शृङ्गाङ्कुरव्यवच्छेदार्थम्, स हि न समानजातीयो भवतीति । तथा—सात्मकममो भौमं,

भूमिस्तेन स्वाभाविकसम्भवाद्, वदुरवत् । अथवा—सात्मकमन्तरिक्षोदकम्, स्वभावतो व्यामसम्भूतस्य पातात्, मत्स्थवत् । आह च—“भूमिफल्यमाभाविय संभवओ दहुरो व्व जलमुनं ।” [सात्मकत्वेनेति] अहवा मच्छो य सहा—ववोमसंभूयपायाओ ॥ १ ॥” इति तथा सात्मको वायुर्गर्भरितनिर्यगनियतदिग्गतित्वाद् गोवत् । इह चापरंपरितग्रहणेन लेप्तादिना व्यभिचारः पण्डितः, एवं निर्यगग्रहणेनोर्ध्वगतिना धूमनानियमितग्रहणेन च नियमितगतिना परमाणुनेति । तथा तेजः सात्मकमाहारापादानात् तद्विशेषोपलब्धेस्तद्विकारदर्शनाच्च पुरुषवद् । आह च—“अपरंपरियतिरिया, नियमियदिग्गमणओऽनिलो गो व्व । अनलो आहाराओ, विद्धिविगारावलंभाओ ॥ १ ॥” इति, अथवा—पृथिव्यंसेजोवायवो जीवशरीराणि, अभाविधिकारवर्जितमूर्तजातीयत्वात्, गवादिशरीरवदिति । अभाविद्विकारा हि मूर्तजातीयत्वे सत्यापि न जीवनवस्तेन तत्पण्डितो हेतुविशेषणम् । आह च—“तणुओ ऽणुभाविगा—रमुत्तजाइतओऽनिलेतां । (भूतानि—ति प्रक्रमः) सत्यासत्यहयाओ, निर्जीवसजीवरूपाओ ॥ १ ॥” इति ।

वनस्पतीनां विशेषेण सचेतनत्वं भाष्यगाथाभिरभिधीयते—

“जम्मजराजीवणमर—णरोहणाहारदाहलामयओ ।

रोगातिगिच्छाहं य, णारि व्व संचयणातरवो ॥ १ ॥

छिक्कणरोइयाछि—कमित्तसंकोयओ कुलिं गि व्व ।

आसयसंचाराओ, वियत्तं ! वल्लीवियाणाहि ॥ २ ॥

सम्मादयो व साच—प्यवोहसंकोयणादिओऽभिमया ।

वउलादयो ण सहा—इ विसयकालोवलंभाओ ॥ ३ ॥” इति ।

सम्मादओ ' ति शम्यादयः, ' विसयकालोवलंभाओ '

इति विषयाणां—गीतसुगगगङ्गकामिनीचरणताडनादीनां

कालो वसन्तादिरिति, ' रागाभवसिद्धये ' त्यादि, भाव-

प्यतीति भवा—भाविनी सा भिद्धिः—निर्वृत्तयेषां ते भ-

वसिद्धिका—भव्याः, तद्विरीताभवभवसिद्धिका अभव्या

इत्यर्थः । ननु जीवन्ते समाने सन्ति का भव्याभव्ययोर्वि-

शेषः ? उच्यते—स्वभावकृता, द्रव्यत्वेन समानयोर्जीवन-

भस्मोख । आह च—“दवाइत्तं तुल्लं, जीवनभाणं सभाव-

ओ भेदो । जीवाजीवाइगओ, जह तह भवेयरवसेसो ॥ १ ॥”

इति, आभ्यां विशेषितोऽन्यो दण्डकः २ । ' एषा सम्म-

हिट्टियाण ' मित्यादि, सम्यग्—अविपरीता दृष्टिः—दर्शनं

रुचिस्तत्त्वानि प्राप्ति येषां ते सम्यग्दृष्टिकाः, ते च मि-

थ्यात्वमोहनीयक्षयक्षयोपशमेष्यो भवन्ति, तथा मिथ्या—

विपर्ययसवती जिनाभिहितार्थेसार्थो श्रद्धानवती दृष्टिः—दर्-

शनं श्रद्धानं येषां ते मिथ्यादृष्टिकाः—मिथ्यात्वमोह-

नीयकर्मोदयादरुचिजनवचना इति भावः, । उक्तं—

अ—“सूत्रोक्तस्यैकस्या—प्यरोचनादक्षरस्य भवति न—

रः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं, हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥

॥ १ ॥” इति । तथा सम्यक् मिथ्या च दृष्टियेषां ते

सम्यग्मिथ्यादृष्टिकाः—जिनोक्तभावात् प्रत्युदासीनाः । इह

च गम्भीरप्रवादधि—अविपरिवर्ती जन्मरुनाभोगानवर्ति-

तेन गिरिसरिदुपलघोलनाकल्पेन यथाप्रवृत्तिकरणेन सया-

वितान्तःसागरोपमकोटाकोटीस्थितिकस्य मिथ्यात्ववेदनीयस्य कर्मणः स्थितेरन्तर्मुहूर्तमुदयक्षणादुपर्यतिक्रम्यापूर्वकरणानिवृत्तिकरणसंज्ञिताभ्यां विशुद्धिविशेषाभ्यामन्तर्मुहूर्तकालप्रमाणमन्तरकरणं करोति, तस्मिन् कृते तस्य कर्मणः स्थितिद्वयं भवति, अन्तरकरणाद्धस्तनी प्रथमस्थितिरन्तर्मुहूर्तमात्रा, तस्मादेवोपरितनी शेषा । तत्र प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदर्शकवेदनादसौ मिथ्यादृष्टिः, अन्तर्मुहूर्तेन तु तस्यामपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवोपशामिकसम्यक्त्वमाप्नोति, मिथ्यात्वदर्शकवेदनाऽभावात् । यथा हि—द्वानल. पूर्वदग्धेन्धनमूपरं वा देशमवाप्य विध्मापयति तथा मिथ्यात्ववेदनाग्निरन्तरकरणमवाप्य विध्मापयतीति तद्वत् सम्यक्त्वमौषधविशेषकल्पमासाद्य मदनकोद्वस्थानीयं दर्शनमाहनीयम्, अशुद्ध कर्म त्रिधा भवति—अशुद्धमर्द्धविशुद्धं विशुद्धं चेति । त्रयाणां तेषां पुत्रानां मध्ये यदाऽर्द्धविशुद्धः पुत्र उदेति तदा तदुदयवशाद्दर्शविशुद्धमर्द्धदृष्टतत्त्वज्ञानं भवति जावस्य, तेन तदाऽसौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्भवति अन्तर्मुहूर्ते यावत् तत ऊर्ध्वं सम्यक्त्वपुत्रं मिथ्यात्वपुत्रं वा गच्छतीति सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टिमिथ्यावशापतोऽन्यो दग्दकः, तत्र च नारकादिष्वेकादशसु पदेषु दर्शनत्रयमस्ति । अत उक्तम्—'एवं जाव थगिण' त्यादि पृथिव्यादीनां मिथ्यात्वमेव, तेन तेषां तेनैव व्यपदेशः । उक्तञ्च—'चोहम तस मेमया मिच्छ' इति चतुर्दशगुणस्थानकयन्तस्माः, स्थाघरास्तु मिथ्यादृष्टय एवत्यर्थः । द्वीन्द्रियादीनां मिथं नास्ति, संज्ञिनामथ तद्भावात्, ततस्तेषु सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टयैव व्यपदेशः । एवं 'तेहदियाण वि चउर्गिदियाण वि' इति द्वीन्द्रियवद् व्यपदेशद्वयेन वर्गैकत्वं वाच्यम्, पञ्चन्द्रियानियेगादीनां दर्शनत्रयमप्यस्ति तन्नास्त्रयाऽपि तद्व्यपदेशः । अत एवाहुः—'मेसा जहा नेरइय' इति, तथा वाच्या इति शेषः । दग्दकपर्यन्तसृत्रं पुनरिदम्—'एगा सम्महिदियाण वेमाणियाणं वग्गणा, एवं मिच्छाहिदियाणं एवं सम्मामिच्छादिदियाणं' एतत्पर्यन्तमाह—'जाव एगा सम्मामिच्छ' त्यादि ३ । 'एगा कगहपक्खियाणं' इत्यादि कृष्णपक्षिकतरयोलक्षणम्—'जोसमवह्णो पागगल—परियटो सेसओ उ सेसारे । ते सुक्कपाक्खया षलु, अहिप पुण किण्हपक्खीआ ॥ १ ॥' इति, एताद्विशेषितोऽन्यो दग्दकः ॥ ४ ॥ 'एगा कगहलसाण' मित्यादि, लिख्यते प्राणी कर्मणा यया सा लेश्या, यदाह—'श्लेष इव धर्णबन्धस्य कर्मबन्धस्थितिविधायः' तथा—'कृष्णाद्विद्रव्यसाक्षिव्यात्, परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्य च तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥' इति । इयं च शरीरनामकर्मपरिणतिरूपा योगपरिणतिरूपत्वात्, योगस्य च शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषत्वात्, यत उक्तं प्रज्ञापनावृत्तिकृता—'योगपरिणामो लेश्या, कथं पुनर्योगपरिणामो लेश्या ? यस्मात् सयोगिकवर्त्ता शुक्ललेश्यापरिणामेन विहृत्यान्तर्मुहूर्ते शेष योगमराधे करोति ततोऽयोगित्वमलेश्यस्य च प्राप्नोतिः अतोऽवगम्यते 'योगपरिणामो लेश्ये' इति, स पुनर्योगः शरीरनामकर्मपरिणतिविशेषः, यस्मादुक्तम्—'कर्म हि काम्मणस्य वाग्गमम्येषां च शरीरगणार्थम्' इति, तस्मादौदारिकादिशरीरयुक्तस्यात्म-

नो वीर्यपरिणतिविशेषः काययोगः १, तथोदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्यापाराहृतवागद्रव्यसमूहसाक्षिव्यात्—जीवव्यापारे यः स वाग्योगः २, तथोदारिकादिशरीरव्यापाराहृतमनोद्रव्यसमूहसाक्षिव्यात् जीवव्यापारे यः स मनोयोग इति ३, ततो यथैव कार्यादिकरणयुक्तस्यात्मनो वीर्यपरिणतियोगी उच्यते—तथैव लेश्यापीति । अन्ये तु व्याचक्षते—'कर्मनिस्त्यन्दो लेश्य' इति सा च द्रश्यभावभेदान् द्विधा, तत्र-द्रव्यलेश्या कृष्णादिद्रव्यागेष, भावलेश्या तु तज्जन्या जीवपरिणाम इति । इयं च षट्प्रकाशजम्बुफलत्वादकपुरुषपट्टदृष्टान्ताद् ग्रामघातकचौरपुरुषपट्टदृष्टान्ताद्वा आगमप्रसिद्धादवमर्याति । तस्मिन्नाणि सुगमार्थान नवरे कृष्णवर्णद्रव्यसाक्षिव्यात्, जाताऽशुभपरिणामरूपा कृष्णा, सा लेश्या येषां ते तथा, एवं शपातर्याप पदानि, नवरे नीला इषसुन्दररूपा, एवमिति—अनेनैव कर्मण यावत्करणात्—'एगा कावोयलेस्मान' मित्यादि सूत्रत्रयं दृश्यम्, तत्र कपोतस्य—पक्षिविशेषस्य वर्णेन तुल्यानि यानि द्रव्याणि धूम्रार्णवत्यर्थः, तस्माद्वाय्वाज्जाता कापोतलेश्या मनाक् शुभतरा, सा लेश्या येषां ते तथा, तेजः—अग्निज्वाला तद्वर्णानि यानि द्रव्याणि लोहितानीत्यर्थः, तस्माच्चव्याज्जाता तेजोलेश्या शुभस्वभावा, पद्मगर्भवर्णानि यानि द्रव्याणि पीतानीत्यर्थः, तस्माच्चव्याज्जाता पद्मलेश्या शुभतरा, शुक्लवर्णद्रव्यजनितं शुक्ला, अन्यन्तशुभेति । एतासां च विशेषतः स्वरूप लेश्याध्ययनादवस्यार्थमिति । 'एव जस्म जइ' इति नारकाणामथ यस्यासुरादयो यावन्तो लेश्यास्तदुद्देशेन तद्वर्णैकत्वं वाच्यम्, 'मयेण' त्यादिना तल्लेश्यापारमाणमाह । अत्र समग्रहीताथः—

"काऊ नीला किण्हा, लेसाआ तिअन्न दोति नरएसु ।

तइयाए काउनीला, नीला किण्हा पागट्टाए ॥ १ ॥

किण्हा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणधेतरिया ।

जाइमसेहमीना—ण तेउतेना मुणयव्वा ॥ २ ॥

कण्ठे सणकुमार, माहिदे चय वमलोए य ।

एएसु पम्हलेसा, तेण पर मुक्कलेसा उ ॥ ३ ॥

पुढवी आउ वणस्सइ, वायर पत्तय लेस चचारि ।

गहमर्याताग्यनेसु, छुल्लेसा तिअि सेसारे ॥ ४ ॥

अयं सामान्यो लेश्यादग्दकः ५ । अयमेव भव्याभव्यविशेषणादन्यः, 'एगा कगहलसाणं भवनिदियाणं वग्गण' त्यादि, 'एवमिति कृष्णलेश्यायामिव 'छसु वि' इति कृष्णया सह पटसु, अन्यथा अन्या पञ्चैवातिदेश्या भवन्तीति, द्वे द्वे पदे प्रतिलेश्यं भव्याभव्यलक्षणे वाच्यं, यथा—'एगा नीलेलसाणं भवनिदियाणं वग्गण' त्यादि ६, लेश्यादग्दक एव दर्शनत्रयविशेषितोऽन्यः, 'एगा कगहलसाणं सम्महिदियाणं' मित्यादि, 'जेमि जइ दिद्विओ' इति येषां नारकादीनां या यावन्तो दृष्टयः सम्यक्त्वाद्यास्तेषां ता वाच्या इति । तत्र एकैन्द्रियाणां मिथ्यात्वमेव, विकलैन्द्रियाणां सम्यक्त्वमिथ्यात्वं, शेषाणां तिस्रोऽपि दृष्टय इति ७, लेश्यादग्दक एव कृष्णशुक्लपक्षिविशेषोऽन्यः, 'एगा कगहलसाणं कगहपक्खियाणं' मित्यादि, एते 'अद्रुचउवीसदइय' इति, एते चैवम्—'आहो १ भव्वाहिं, विमसिओ २ वेसणेहि ३ पक्ख-

हि ४ । लेसाहि ५ भष्म ६ वंसण ७, पस्सेहि ८ विसिद्धले-
साहि ॥ १ ॥ ” इति ॥

इतः सिद्धवर्गणा अभिधीयते—तत्र निष्ठा द्विधा—
अनन्तरसिद्ध-परस्परसिद्धभेदात्, तत्रानन्तरसिद्धाः
पञ्चदशविधाः, तद्वर्गैरेकत्वमाह—

एगा तित्थसिद्धाणं वर्गणा, एवं ०जाव एगा एक-
सिद्धाणं वर्गणा, एगा अणिकसिद्धाणं वर्गणा, एगा
पदमसमयसिद्धाणं वर्गणा, एवं ०जाव अणंतमसमयसि-
द्धाणं वर्गणा । एगा परमाणुपोग्गलाणं वर्गणा, एवं ०
जाव एगा अणंतपएसियाणं खंधाणं वर्गणा । एगा एग-
पएसोगाढाणं पोग्गलाणं वर्गणा, ०जाव एगा असं-
खेजपएसोगाढाणं पोग्गलाणं वर्गणा । एगा एगसमयट्टि-
तियाणं पोग्गलाणं वर्गणा ०जाव असंखेजसमयट्टिति-
आणं पोग्गलाणं वर्गणा, एगा एगगुणकालगाणं पो-
ग्गलाणं वर्गणा ०जाव एगा असंखेज ०एगा अणंतगुण-
कामयाणं पोग्गलाणं वर्गणा । एवं वप्सा गंधा रसा फासा
भाणियव्वा ०जाव एगा अणंतगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं
वर्गणा । एगा जहन्नपएसियाणं खंधाणं वर्गणा, एगा उ-
क्कस्मपएसियाणं खंधाणं वर्गणा, एगा अजहन्नुक्कस्मप-
एसियाणं खंधाणं वर्गणा, एवं जहन्नोगाहणयाणं उक्को-
मोगाहणगाणं अजहन्नुक्कोमोगाहणगाणं जहन्नट्टितिया-
णं उक्कस्मट्टितियाणं अजहन्नुक्कोमट्टितियाणं जहन्नगुण-
कालगाणं उक्कोमगुणकालगाणं अजहन्नुक्कोमगुणकाल-
गाणं एवं वप्सगंधरसफासाणं वर्गणा भाणियव्वा, ०जाव
एगा अजजन्नुक्कोमगुणलुक्खाणं पोग्गलाणं वर्गणा ।
(सू० ५१)

‘ एगा तित्थ ’ त्यादिना, तत्र तीर्थेऽनेनेति तीर्थम्, द्र-
व्यतो नद्यादीनां समोऽनपायश्च भूभागो भीतादि प्रवचने
वा, द्रव्यतीर्थता त्वस्याप्रधानत्वाद्, अप्रधानत्वं च भा-
वतस्तरणीयस्य संसारसागरस्य तेन तर्गतुमशक्यत्वात्,
सावद्यत्वादस्येति, भावतीर्थं तु सहः, यतो ज्ञानादि-
भावेन तद्विपक्षादज्ञानीदितो भवाच्च भावभूतान् तार्य-
तीति, आह च—“ जं एणदंसणचरि-तभायओ तव्विय-
क्खभायाओ । भवभावओ य तारि-इतेण त भायओ ति-
त्थ ॥ १ ॥ ” इति, त्रिषु वा—कोधाग्निदाहोपशमलोभतृणा-
निगमकर्ममलापनयनलक्षणेषु ज्ञानादिलक्षणेषु वा अर्थेषु
तिष्ठतीति त्रिस्थम्, प्राकृतत्वात् तित्थं, आह च—“ दा-
होवसमादिसु वा, जं तिसु थियमह व वंसणहिंसु । तो ति-
त्थं सङ्गा ण्चय, उभयं च विंसेसणविसेस ॥ १ ॥ ” इति,
‘ विशेषणावशेष्य ’ मिति तीर्थं सह इति, सङ्गा वा तीर्थ-
मिति । त्रयो वा कोधाग्निदाहोपशमादयोऽर्थाः—फलानि
यस्य तत्त्वार्थम्, ‘ तित्थंति ’ पूर्ववत्, आह च—“ कोह-
ग्निदाहसमणा-दआ व तं च व तिप्पि जस्सऽत्था । होइ ति-
यत्थं तित्थं, तमत्थमहो फलत्थोऽयं ॥ १ ॥ ” अथवा—त्रयो

ज्ञानादयोऽर्थाः—वस्तूनि यस्य तत्त्वार्थम्, आह च—“ अह-
वा सममहंसण-नाणवरित्ताहिं तिप्पि जस्सऽत्था । तं तित्थं
पुव्वोविय—मिहमत्थो वन्थुपज्जाओ ॥ १ ॥ ” इति ॥ तत्र
तीर्थे सति सिद्धाः—निर्वृतास्तीर्थसिद्धाः, ऋषभसंनगण-
रादिवत् तेषां वर्गणेति १, तथा अतीर्थे-तीर्थान्तरे सा-
धुव्यवच्छेदे जातिस्मरणादिना प्राप्तापवर्गमार्गा मरुदेवा-
वत् सिद्धा अतीर्थसिद्धास्तेषाम् २, एवं कर्गणान्—‘ एगा
तित्थगर्गसिद्धाणं वर्गणं ’ त्यादि दृश्यम्, तीर्थमुक्कलक्षणं
तत्कुर्वन्त्यानुलोभ्येन हेतुत्वेन तच्छीलतया घात तीर्थकग,
आह च—“ अणुलोमहउतस्सी-लया य जं भावतित्थमेयं
तु । कुव्वंति पनासात उ, ते तित्थगग हि यत्थकग ॥ १ ॥ ”
इति, तीर्थकगः सन्तो ये सिद्धास्ते तीर्थकगसिद्धा ऋष-
भादिवत्, तेषाम् ३, अतीर्थकगसिद्धाः सामान्यकैर्वालनः
सन्तो ये सिद्धा गौतमादिवत् तेषाम् ४, तथा स्वयम्-आ-
त्मना बुद्धा-तत्त्वं ज्ञातवन्तः स्वयंबुद्धास्ते सन्तो ये सि-
द्धास्ते तथा तेषाम् ५, तथा प्रतीत्येक किञ्चित् वृषभा-
दिकम् अनित्यतादिभायनाकारणं वस्तु बुद्धा-बुद्धवन्तः
परमार्थमिति प्रत्येकबुद्धास्ते सन्तो ये सिद्धास्ते तथा ते-
षाम् ६, स्वयम्बुद्धप्रत्येकबुद्धानां च बोध्युपधिभ्रुतलिङ्ग-
तो विशेषः, तथाहि-स्वयम्बुद्धानां बाह्यान्तर्मत्तमन्तरेणैव
बोधिः प्रत्येकबुद्धानां तु तदपक्षया, कर्कशद्वयादीनामिधे-
ति, उपाधिः स्वयम्बुद्धानां पात्रादिर्द्वादशविधः, तद्यथा-
“ एत्तं १ पत्तावेधो २, पायट्टवण ३, च पायकसरिया ४।
पडलाइ ५ रयत्ताणं, च ६ गाच्छुआ ७ पायनिज्जोणं ॥ १ ॥
तिप्पेव य पच्छागा १०, रयदरणं ११ चव होइ मुहपोत्ति
॥ १२ ॥ ” इति, प्रत्येकबुद्धानां तु नवविधः प्राचरणवज्ज
इति, स्वयम्बुद्धानां पूर्वार्धेति श्रुते अनियमः, प्रत्येकबुद्धानां तु
नियमतो भवत्येव, लिङ्गप्रतिपत्तिः स्वयम्बुद्धानामाचार्यसन्नि-
धावपि भवति, प्रत्येकबुद्धानां तु देवता प्रयच्छतीति । बुद्धबो-
धिताः—आचार्यादियोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते बुद्धबो-
धितसिद्धास्तेषाम् ७, एतेषामेव स्त्रीलिङ्गसिद्धानां ८ पुलङ्ग-
सिद्धानां ९ नपुंसकलिङ्गसिद्धानां १० स्त्रीलिङ्गसिद्धानां रजो-
दृग्णापपक्षया ११ अन्यालिङ्गसिद्धानां पारिव्राजकार्त्तलि-
ङ्गसिद्धानां १२ गृहलिङ्गसिद्धानां मरुदेवीप्रभृतानाम् १३
एकासिद्धानामेकैकस्मिन् समये एकैकसिद्धानाम् १४ अने-
कसिद्धानामेकसमये द्वादीनाम अष्टशतान्तानां सिद्धाना-
मेका वर्गणेति १५ । तत्रानेकसमयसिद्धानां प्ररूपणागत्या—

“ वत्तीसा अडयाला, सट्टी भावसरी य बोधव्वा ।

खुलसीई छुअउई, दुग्गियअट्टोत्तरसयं च ॥ १ ॥ ”

एतद्विवरणम्—यदा एकसमयेन एकादय उक्तेण द्वा-
त्रिंशत् सिध्यन्ति तदा द्वितीयोऽपि समये द्वात्रिंशद्, एवं
नैरन्तर्येण अष्टौ समयाश्च यावत् द्वात्रिंशत् सिध्यन्ति, तत
ऊर्ध्वमवश्यमेवान्तरं भवतीति । यदा पुनश्चाष्टशत आरभ्य
अष्टचत्वारिंशदन्ताः एकसमयेन सिध्यन्ति तदा निरन्तरं सप्त
समयाश्च यावत् सिध्यन्ति, ततोऽवश्यमेवान्तरं भवतीति ।
एवं यदा एकानपञ्चाशत्तमादि कृत्वा यावत् षष्ट्येकसमयेन
सिध्यन्ति तदा निरन्तरं षट् समयाश्च सिध्यन्ति, तदुपरि
अन्तरं सप्तयादिभवति, एवमन्यत्रापि योज्यम् । यावत् अ-
ष्टशतमेकसमयेन यदा सिध्यति तदाऽवश्यमेव समयाश्च-

स्तर भवतीति । अन्ये तु व्याचक्षते—अष्टौ समयान् यदा नैरस्तयेण सिद्धिस्तदा प्रथमसमये जघन्येनैकः सिध्यत्युत्कृष्टतो द्वित्रिंशदिति, द्वितीयसमये जघन्येनैकः उत्कृष्टतोऽष्टचत्वारिंशत्, सर्वत्र जघन्येनैकः समयः, उत्कृष्टतः—“गाथायाऽयं भावनीयः” “वर्त्तमाने” त्यादि । एवमनन्तरसिद्धानां तार्थादिना भूतभावेन प्रत्यासत्तिव्यपदेश्यत्वेन पञ्चदशभिधानां वर्गगणकत्वमुक्तम्, इदानीं परस्परसिद्धानामुच्यते, तत्र—‘अपढमसमयसिद्धानां’ मित्यादि, त्रयोदशमूत्री, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः सिद्धत्वाद्वितीयसमयवर्त्तनं, तेषाम्, ‘एवं जाव’ इति करणाद् ‘दुसमयसिद्धानां’ तिस्र उपचक्षुस्तद्वत्त्वसंख्येज्जासंख्येज्जसमयसिद्धानां’ मिति दृश्यम्, तत्र सिद्धत्वस्य तृतीयादिषु समयेषु द्विसमयसिद्धानां प्रोच्यन्ते, यद्वा—सामान्येनाप्रथमसमयाभिधानं विशेषतो द्विसमयाद्यभिधानमिति, अतस्तेषां वर्गगा, क्वचित् ‘पढमसमयसिद्धानां’ इति पाठः, तत्र अनन्तरपरस्परसमयसिद्धानां भेदमकृत्वा प्रथमसमयसिद्धा अनन्तरसिद्धा एव व्याख्यातव्याः, ह्यादिसमयसिद्धानां यथा श्रुता एवेति । इतो द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य पुद्गलवर्गणकत्वं चिन्त्यते—पुर्णगलनधर्माणः पुद्गलाः, ते च स्कन्धा अपि स्युर्गतिं विशेषयति—परमाणवा निप्रदेशास्ते च ते पुद्गलाश्चेति विप्रहस्तेषाम्, एवं करणम् ‘दुपणसियाण खंधाणं ति चउ-पच-क्षु-सत्त-दु-नय-दस्-संखेज्जपणसियाणं असंखेज्जपणसियाणं’ मिति दृश्यमिति । कृता द्रव्यतः पुद्गलाचन्ता । अतः क्षेत्रतः क्रियते—‘एगा एगपणंस’ त्यादि, एकस्मिन् प्रदेशे क्षेत्रस्यावगाढा—अवस्थिता एकप्रदेशावगाढास्तेषाम्, ते च परमाणवादयोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धान्ताः स्युः, अचिन्त्यत्वात् द्रव्यपरिणामस्य, यथा पारदर्शकेन कर्णेण चारिता, सुवर्णस्य ते सप्तायिकीभवन्ति, पुनर्वापिताः प्रयोगतः सत्तेव न इति । ‘जाव एगा असंखेज्जपणसंगाहा णं’ इति अनन्तप्रदेशावगाहित्वं तु नास्ति पुद्गलानाम्, लोकलक्षणस्यावगाहक्षेत्रस्याप्येतत्वेयप्रदेशत्वादिति । कालत आह—‘एगा एगसमणं’ त्यादि । एकं समयं यावत् स्थितिः—परमाणुत्वादित्वा एकप्रदेशावगाढादित्वेन एकगुणकालादित्वेन वाऽवस्थाने येषां ते एकसमयस्थितकास्तेषामिति । इह च अनन्तसमयस्थितं पुद्गलानामभावाद्—असंखेज्जसमयद्वितीयाणां’ मित्युक्तामिति । भायतः पुद्गलानाह—एकेन गुणा—गुणत ताडनं यस्य स एकगुणः, एकगुणः काला—वर्गो येषां ते एकगुणकालका, तागत्येन कृष्णतरकृष्णतमादीनां यस्य आरभ्यप्रथममुत्कर्षप्रवृत्तिर्भवतीति भावस्तेषाम् । एव सर्वाण्यपि भावसूत्राणि पञ्चार्धिकाद्विंशतप्रमाणानि (२६०) वाच्यानि विंशतः, कृष्णादिभावानां त्रयोदशभिर्गुणनादिति । सास्त्रेण भङ्ग्यन्तरेण द्रव्यादिविशेषितानां जघन्यादिभेदभिन्नानां स्कन्धानां वर्गणकत्वमाह—‘एगा जहन्नपणसियाणं’ इत्यादि जघन्याः सर्वाण्यप्रदेशाः परमाणवस्ते सन्ति येषां ते जघन्यप्रदेशिका—दृश्यगुणादय इत्यर्थः, स्कन्धाः अणुसमुदयास्तेषाम्, उत्कर्षेणोत्कर्षा—उत्कर्षवन्त उत्कृष्टवेख्याः परमानन्ताः प्रदेशाः—अणवस्ते सन्ति येषां ते उत्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, जघन्या—अ उत्कर्षाश्च जघन्यात्कर्षाः, न तथा ये ते अजघन्यात्कर्षाः, मध्यमा इत्यर्थः, ते प्रदेशाः सन्ति येषां ते अज

घन्यात्कर्षप्रदेशिकास्तेषाम्, एतेषां चानन्तवर्गणत्वेऽप्यजघन्यात्कर्षादव्यपदेश्यत्वादिकवर्गणान्वमिति ‘जहन्नागाहगगाणं’ इति अवगाहन्ते आसते यस्यां सा अवगाहनाक्षेत्रप्रदेशरूपा सा जघन्या येषां ते स्वार्थिककप्रत्ययाज्जघन्यावगाहनकास्तेषाम्, एकप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, उत्कर्षावगाहनकानामसंख्यातप्रदेशावगाढानामित्यर्थः, अजघन्यात्कर्षावगाहनकानां संख्यासंख्येयप्रदेशावगाढानामित्यर्थः । जघन्या—जघन्यसंख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते जघन्यास्थितिकाः, एकसमयस्थितिका इत्यर्थः, तेषाम्, उत्कर्षा उत्कर्षवत्संख्या समयापेक्षया स्थितिर्येषां ते तथा तेषामसंख्यातसमयस्थितिकानामित्यर्थः । तृतीयं कण्ठ्यम्, जघन्येन जघन्यसंख्याविशेषणैकेनित्यर्थः गुणो—गुणत ताडनं यस्य स तथा, तथाविधः कालो—वर्गो येषां ते जघन्यगुणकालकास्तेषाम्, एवमुत्कर्षगुणकालकानामनन्तगुणकालकानामित्यर्थः, तृतीयं कण्ठ्यम्, एवं भावसूत्राणि षष्टिर्भावनीयानीति । स्था० १८ । प्रज्ञा० ।

वर्गतव—वर्गतपम्—न० । यदा घनं चतुर्षष्टिदात्मकं घनैव चतुर्षष्टिदात्मकेनैव गुणयंत तदा वर्गो भवति, तदुपलक्षितं तपो वर्गतप उच्यते । तपोभेदः, उक्त० ३० अ० । तथा भवति वर्गश्चेर्ताहापि प्रक्रमाद्वर्ग इति वर्गतपः, तत्र च घन एव घनत गुणितो वर्गो भवति, ततश्चतुर्षष्टिचतुर्षष्टेव गुणिता जातानि पणवन्त्यधिकानि चत्वारि सहस्राणि एतदुपलक्षितं तपो वर्गतप । उक्त० ३० अ० ।

वर्गाय—देशी—वार्तायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ३८ गाथा ।

वर्गवर्ग वर्गवर्ग—पु० । वर्गगुणितो वर्गो वर्गवर्गो भवति ।

वर्गगुणितवर्गः, उक्त० ३० अ० । पृथक्संज्ञार्थसमूहः, वृ० १ उ० ३ प्रज्ञा० । स्था० । “अर्गताह वर्गवर्गाह” अनन्ताभिरपि वर्गवर्गाभिः—वर्गवर्गवर्गितमपि, तत्र तद्गुणो वर्गो यथा—द्वयोर्वर्गश्चत्वारः । तस्यापि वर्गो वर्गवर्गः, यथा—षोडश एवमनन्तशो वर्गितमपि । चूर्णिकारस्त्वाह—अनन्तैरपि वर्गवर्गैः—स्वगडस्वगडे । आ० ।

वर्गवर्गतव—वर्गवर्गतपम्—न० । वर्गवर्गोपलक्षितं तपोभेदः, उक्त० । वर्गवर्गतपः, तु, समुच्चये पञ्चमं पञ्चसंख्यापुर्णमत्र वर्ग एव यदा वर्गेण गुणयंत तदा वर्गवर्गो भवति, तथा च चत्वारि सहस्राणि पणवन्त्यधिकानि तावदेव गुणितानि जातं का कोटिः सप्तर्षाष्टलक्षाः सप्तसप्तसहस्राणि द्वं शतं षोडशाधिकं अङ्कतोऽपि १६७७७२१६, एतदुपलक्षितं तपो वर्गवर्गतप इत्युच्यते । उक्त० ३० अ० ।

वर्गवर्गव्या—वर्गवर्गव्या—स्त्री० । वर्गः संख्यातं यथा द्वयोर्वर्गश्चत्वारः “सहस्राद्विंशतिघात” इति वचनान् । संख्याभेदः, स्था० १० डा० ३ उ० ।

वर्गवर्गाह वर्गवर्गाह—पु० । सप्तदशस्य जिनस्य प्रथमसिद्धादायकः, स० ।

वर्गु—वर्गु—त्रि० । शोभते, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । आ० म० । शकदेवन्दलोकपालवैश्रवणस्य स्वनामख्याते विमाने, नपु० । म० ३ श० ७ उ० । (वर्गव्यता‘लोगपाल’शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७१६ पृष्ठे गता ।) “दे वर्गु” । स्था० २ डा० ३ उ० । चक्रपुराण्यपुरी—विभूषितावजयक्षेत्रयुगले, स्था० २ डा० ३ उ० । तच्च ज-

म्बुद्धीप मन्दरस्य पश्चिमायां शीतोदाया उभरेऽस्तीति ।
स्था० ८ ठा० ३ उ० । मधुरं , " ललियं वग्गुं मेज्जुं मेज्जुल्यं
पंजलं कलं महुरं " पा० १० ना० ८८ गाथा ।

वाच्-स्त्री० । घञने, " वग्गुं ति वा घयं ति वा वयणं ति वा
पगद्धा " आ० चू० १ अ० ।

वग्गुफल-वल्गुफले-न० । शोभने, नागिकरादिकं फले, सूत्र०
१ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

वाक्फल-न० । धर्मकथारूपाया व्याकरणादिव्याख्यानरूपा-
या वाचा वम्भादिलाभरूपे फले, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

वग्गुर-वागुर-पुं० । पुस्मितांलं नगरं जातिवन्ध्याया भद्रायाः
पत्यां श्रेष्ठिनि, आ० म० १ अ० ।

वग्गुरा-वागुरा-स्त्री० । मृगबन्धने, विपा० १ ध्रु० २ अ० ।
भ० । " पुरिसवग्गुरा परिक्खित्ता " वागुरा मृगबन्धनम् ।
वागुरेव वागुरा समुदायः । ज्ञा० १ ध्रु० ५ अ० । आ० चू० ।
ज्ञा० । औ० ।

वग्गुरिय-वागुरिक-पुं० । पाशप्रयोगेण मृगघातके, वृ० १
उ० । नर्तकभेदं, पं० चू० । मृगजालजीविनि, व्य० ३ उ० ।

वग्गुली-वल्गुली-स्त्री० । चर्मपल्लिविशेषे, भ० १३ श० ६
उ० । म० । प्रश्न० । जी० । चर्मजलूकायाम्, आचा० १ ध्रु०
१ अ० ६ उ० ।

वग्गुलीकिञ्चगय-वल्गुलीकृत्यगत-पुं० । वल्गुलीलक्षणं वृ-
त्त्यं कार्यं गतं प्राप्तं येन स तथा । वल्गुलीरूपतां गतं,
भ० १३ श० ६ उ० ।

वग्गुवाइ-वल्गुवादिन्-त्रि० । वल्गु-शोभनं-वर्तमान्येवं शी-
ला वल्गुवादी । शोभनवादिनं, व्य० ८ उ० ।

वग्गू-वाच्-स्त्री० । वागयाम्, आ० । स्था० । विशे० । भ० ।

वग्गोअ-देशी-प्रचुरं, दे० ना० ७ वर्ग ३८ गाथा ।

वग्गोअ-देशी-नकुलं, दे० ना० ७ वर्ग ४० गाथा ।

वग्गोअसमय-देशी-रुक्ते, दे० ना० ७ वर्ग ५२ गाथा ।

वग्गोल-रोमन्थ-नामधातुः । उद्दीर्य चर्वणे, " रोमन्थे रो-
ग्गाल-वग्गोला " ॥ ८ । ४ । ४३ ॥ इति रोमन्थयन्तवग्गो-
लादेशः । वग्गोलइ रोमन्थइ । रोमन्थयते । प्रा० ४ पाद् ।

वग्घ-व्याघ्र-पुं० । " सर्वत्र लवरामचन्द्रे " ॥ ८ । २ । ७६ ॥ इति
ग्लोपः । " द्वितीयतुर्ययोरपरि पूर्वं " ॥ ८ । १६० ॥ इति घकारोपरि
गकारः । प्रा० शार्दूले, जी० १ प्रति० । जं० प्रा० । प्रश्न० । प्र-
ज्ञा० । नि० चू० । स्था० । आचा० । (घाघ) इति ऋया-
ते सनखपदे जन्तां, प्रज्ञा० १ पद् । " इल्ली पुल्ली वग्घो
सहलो पुंडरीआ य " पा० १० ना० ४४ गाथा ।

वग्घमुह-व्याघ्रमुख-पुं० । गोमुखवृद्धीपस्य परतोऽन्तरवृद्धीप,
स्था० ४ ठा० २ उ० । उत्त० । प्रश्न० । प्रज्ञा० । न० । प्र-
व० । (' अन्तरवृद्धी ' शब्दे प्रथमभागे ६७ पृष्ठे व्याख्याता ।)

वग्घमीह-व्याघ्रमिह-पुं० । सप्तदशतीर्थकरस्य कुन्थुनाथस्य
प्रथमभिक्षादायके आ० म० १ अ० ।

वग्घाअ-देशी-साहाय्यं, विकसितं च । दे० ना० ७ वर्ग
८६ गाथा ।

वग्घाडिया-व्याघ्राटिका-स्त्री० । उपहासार्थकतविशेषं, ज्ञा०
१ ध्रु० ८ अ० । उद्धट्टककारिण्याम्, वृ० ६ उ० ।

वग्घारिय-देशी-प्रलम्बितं, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । औ० ।
प्रज्ञा० । जी० । " गलति मीआदगवग्घारियहन्त्यमसेरणं ग-
लंतेण ति भणियं होइ " आच० ४ अ० । ज्ञा० ।

वग्घारियपाणि-वग्घारियपाणि-त्रि० । प्रलम्बितभुंज, भ०
३ श० २ उ० । दशा० । ज्ञा० । अन्त० । पञ्चा० । ज्ञा० । प्रल-
म्बितभुंजद्वयं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

वग्घारियमल्लदामकलाव-वग्घारियमाल्यदामकलाप-त्रि० ।
अबलम्बितपुष्पमालासमूहे, रा० ।

वग्घारियवुड्डिकाय-वग्घारियवृष्टिकाय-पुं० । अचिच्छन्नधागा-
वृष्टी, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

वग्घावच्च-व्याघ्रापत्य-पुं० । स्वनामख्यातं व्याघ्रप्रेरपत्यं, जं०
७ वत्त० । यद्गोत्रं उत्तरापादनक्षत्रम् । चं० प्र० १०
पाद० ।

वग्घी-व्याघ्री-स्त्री० । स्त्रीत्वविशेषे व्याजघ्नानौ, आ० क०
१ अ० । तं० । प्रज्ञा० । अनेकपां व्याघ्राणां विकुर्वणालि-
कायाम् परित्राजकाविद्याविशेषपरिपन्थिन्यां जैनविद्यायाम्,
कल्प० २ अधि० ८ क्षण । विशेष० । आ० म० । ल० प्र० ।

व्याघ्रीकल्पमाह—

" यः स्यादागधको जन्तुः, श्रेयस्तन्कीर्तनाद् ध्रुवम् ।

इत्यालोच्य हृदा किञ्चिद्, व्याघ्रीकल्पं यदाभ्यहम् ॥ १ ॥

श्रीशश्वज्जयनाभय-चैत्रवप्रस्य कर्हिचित् ।

प्रतोलीद्वारमावृत्य, काञ्चिद् व्याघ्री समस्थिता ॥ २ ॥

निरीक्ष्य निश्चलाङ्गी ता-मातङ्गातुग्मानसाः ।

जैनाः आह्वा जिनं नन्तु, बहिस्ता न हृदोकिं ॥ ३ ॥

राजन्यस्माहमी कोऽपि, तस्याः पार्श्वमुपासुपतः ।

सा तु तं प्राति नाकापीत, हिंसाचष्टां मनागपि ॥ ४ ॥

विश्वस्य बाहुजस्तस्य, कुतोऽप्यानीय तत्पुनः ।

आमिपं मुमुचे सा च, दशाऽपि न तदस्पृशत् ॥ ५ ॥

अथ आह जनोऽप्येत्य, त्यक्त्वास्तत्पुनः क्रमात् ।

तस्या सख्यं भक्त्यं, पानीयं चोपनीतवान् ॥ ६ ॥

तत्पर्यान्च्छुतीं दृष्ट्वा, तां दध्यां जनता हृदि ।

नूनं जानिस्मरंशाऽत्र, तीर्थेऽनशनमाददे ॥ ७ ॥

आध्यस्तिर्यगभवोऽप्यस्या—अनुर्द्धाहारमुक्तिनः ।

एकाग्रचक्षुषा चैषा, देवमेव निरीक्षते ॥ ८ ॥

अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः, सार्घाः साधर्मिका धिया ।

संभावयां बभूवुस्तां, स्फूर्तसङ्कतिकान्तमेव ॥ ९ ॥

निगकारं प्रन्याख्यातं, तथा तस्या अचीकथन् ।

मनसैव श्रद्धाना, साध्वी चक्रे च तन्मुदा ॥ १० ॥

इत्थं सा तीर्थमाहात्म्या—त्समृद्धाच्छुद्धवासना ।

दिनान्युपोष्य समाष्ट, नष्टपापा यया दिवम् ॥ ११ ॥

चन्दनागुरुभिस्तस्या, वपुः संस्कार्यं संज्ञित ।

प्रत्याहया दक्षिणे पक्षे, शैलीं मूर्तिं न्यवीविशत् ॥ १२ ॥

तीर्थचूडामणिर्जीयान्, मेष श्रीचिमलाचलः ।

भवेयुर्यत्र तिर्यञ्चोऽप्यवमाराधकाप्रियाः ॥ १३ ॥

व्याघ्रीकल्पामिमं कृत्वा, श्रीर्जिनप्रभसूरयः ।

पुण्यं यदाजयेत्स्तेन, श्रीसधोऽस्तु सुखास्पदम् ॥ १४ ॥

ती० ४६ कल्प । “ व्याघ्रा तन्मयाकारः कण्टकोऽ-
स्त्यस्या अष्ट गौ० ऊष । कण्टकागिकायाम्, जातौ
ऊष । व्याघ्रयोपिति, वाच० ।

वङ्क-वक्र-त्रि०। कुटिले, “कुटिलं वङ्कं भंगुरं” पा० ना० १७३
गाथा । कलङ्के, देशी-७ वर्ग ३० गाथा ।

वङ्कच्छा-देशी-प्रमथेषु, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।

वच्च-वज्र-धा०। गतौ, “वज्र-नृत-मवां चः” ॥ ८ । ४ । २२५ ॥

इत्यन्त्यस्य द्विरुक्तः । वच्चइ । वज्रति । प्रा० ४ पाद ।

काङ्क्ष-धा०। गाथे, “काङ्क्षगहाहिलङ्गाहिलङ्गे-वच्च-वङ्क-
मह-मह-विलुम्पा” ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति काङ्क्षनेर्वच्चादे-
शः । वच्चइ । काङ्क्षते । प्रा० ४ पाद ।

वर्चस्-न० । तर्जाम्, प्रभावे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । पुरीषे,

ध० ३ अधि० । वृ० । उत्त० । सूत्र० । गृथे, तं० । आन्वा० ।

“ वच्चं विट्वा पुरीष उच्चारं । ” पा० ना० १६४ गाथा ।

गृहस्य समन्ततः स्थाने, यत्र वा वर्चः करोति । गिहस्म

समन्ततो वच्चं भगणति । पुरोहडं वा वच्चं पच्छते ति बुत्तं

भवति, जं वा करोति, तं वच्चमगणाभूमिं भगणति । नि० चू० ३

उ० । “वच्चममुच्छिन्नञ्ज्वा” वर्चः-वर्च-प्रधानानि समुच्छिन्ना-

न्यन्त्राण्यङ्गानि वा येषां ते तथा । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

वाच्य-त्रि० । अभिधेयः स्या० ।

वर्चसि वर्चस्विन् त्रि० । शरीरकलोपेनत्वाम् (स०) वि-

शिष्टप्रभावेपते, भ० २ श० ४ उ० । रूपवति, आन्वा० २ श्रु०

१ चू० २ अ० १ उ० । वचो-वचनं सौभाग्यागृहेपते यस्यास्ति

स वर्चस्वी । ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । विशिष्टवचनयुक्ते,

भ० २ श० ४ उ० । रा० ।

वच्चकिमि-वर्चस्कृमि-पुं० । विष्टालमृद्धमौ, उदग्रमध्य-

स्थविष्टायामुत्पन्ने ङीन्द्रियजन्तुविशेषे, तं० ।

वच्चकुंडी-वर्चस्कुण्डी-स्त्री० । विष्टाकुण्ड्याम्, तं० ।

वच्चकृव-वर्चस्कृप-पुं० । विष्टाभूतकृपे, तं० ।

वच्चग-वर्चकृ-न० । दर्भाकारं लृणाविशेषे, वृ० २ उ० ।

आन्वा० । लृणरूपवाद्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वच्चधर-वर्चोगृह-न० । पुरीषोत्सर्गस्थाने सूत्र० १ श्रु० ४

अ० २ उ० ।

वच्चमंघाय वर्चःमंघात-पुं० । परमपवित्रविष्टासमृद्धे, तं० ।

वच्चामेलिय-व्यन्याम्रेडित-न० । अस्थाननिवृत्तपठने, स्वम-

तिचर्चितसूत्रे प्रक्षिप्य पठने च । अस्थानविरगितस-

हिते, आ० म० १ अ० । आच० । आ० चू० ।

एकस्मिन्नेव शास्त्रे यान्यस्थाननिवृत्तान्यकार्थानि सूत्रा-

ण्येकत्र स्थाने समानीय पठतो व्यन्याम्रेडितम्, अथवा-

आचारादिसूत्रमध्ये स्वमतिचर्चितानि तत्सदृशानि सूत्राणि
कृत्वा प्रक्षिपतो व्यन्याम्रेडितम् । अस्थानविरगितं वा व्य-
न्याम्रेडितम् । अनु० । विशेष० ।

वच्चाविष्य-वल्ककविष्यक-न० । वल्ककस्तृणविशेषस्तस्य

विष्यकः कुट्टितवृष्यस्तेन निष्यञ्चं वल्ककाविष्यकम् । व-

णविशेषविष्यकञ्ज, “ पञ्चरयहरणाहं पणत्ताइ । त जहा-

उर्गणयरे उट्टिए मारणाए वच्चाविष्यए मुजविष्यए । ” वृ० २ उ० ।

वच्चीसग-वर्चीमक-पुं० । तन्त्रीवाद्याविशेषे, अणु० । आच्चा० ।

वच्छ-वक्षस्-न० । “ लोऽत्यादौ ” ॥ ८ । २ । १७ ॥ इति सं-

युक्तस्य छः । प्रा० । उर्गमि, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । उपा० ।

जं० । औ० । स० । “ वच्छं उरं ” । पा० ना० २४१ गाथा ।

गोपुत्रे, “तण्णञ्चो वच्छो” । पा० ना० २३५ गाथा ।

वत्स-पुं० । पुत्र, डिम्भ, स्या० १० डा० ३ उ० । श्रीशृषभदेवस्य

पुत्रशतक्रान्तर्गते सप्तदशे पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

स्या० । तच्छास्मिन् कौशाम्बीनाम नगरीप्रतिषेद्धे जनपदे,

ती० १० कल्प । प्रव० । प्रश्न० । सूत्र० ।

अथ पूर्वसूत्राह्वयेऽपि वत्सविजयदिप्रियमे विचि-

श्रत्वात् सूत्रप्रवृत्तेरित्यन्तरमाह-

वच्छस्म विजयस्म गिसहं दाहिणं मीमा उत्तरेण दा-

हिणिज्जमीदामुहवणे पुरन्थिमणे तिउडे पच्चन्थिमणे सु-

सीमागयहाणीपमाणं तं चेवेति । (सू० ६६)

‘ वच्छस्म ’ इत्यादि, वत्सस्य विजयस्य निषधो दाहिणं

तथा तस्यैव शीता उत्तरेणेत्यादि स्पष्टम्, न चैवं निषध-

कृत्यो लक्ष्या लक्षणं वत्सविजय इति वाच्यम्, लक्ष्यलक्ष-

णभावस्य कामचारात् । प्रस्तुते च प्रकरणबलान् वत्स एव

लक्ष्यत इति सुसीमागजधानाप्रमाणम्, तदेव-अयोध्यासम्ब-

न्धेय, प्रमाणमभिधानाय राजधान्याः पुनरुपन्यासेन न पुन-

रङ्गिदायः । जं० ४ वक्त० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे सीताया

महानद्या दक्षिणे चक्रवर्तिविजये, स्या० ८ डा० ३ उ० ।

दा वच्छा (सू० ६२ +) ।

मंगोद्वित्वात् वत्सानां द्वित्वम् । स्या० २ डा० ३ उ० । स्व-

नामख्याते आर्पाविशेषे, यो हि प्रतिङ्गोत्रविशेषप्रवर्तको

ऽभूत् । कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स्या० ।

जे वच्छा ते मत्तविहा पम्पत्ता, तं जहा-ते वच्छा ते

अग्निगा ते मित्तिगा ते मामलिणा ते मेलयया ते अट्टिसे-

णा ते वीयकम्हा ।

वत्सस्यापत्यानि वत्साः-शय्यभवादयः, स्या० ७ डा० ३ उ० ।

वात्स्य-पुं० । वत्सस्यापत्यं वात्स्यः । गगादेर्यज्जिति

यञ्प्रत्ययः । वत्सापत्ये वत्सगोत्रेयं पुरुषे, “ पमत्रं कच्चा-

यणं वंदे वच्छं सिज्जंभवं तदा ” । तं० ।

वृत्तं पुं० । “ वृत्ताक्षमयोः रुक्मवृद्धौ ” ॥ ८ । २ । १२७ ॥ इति

रुक्मवदेशाभावे, वच्छः । चूतादौ, प्रा० । पार्श्वे, दे ना० ७

वर्ग ३० गाथा । “ साही विडवी वच्छो महीरुहो पायवो दुमो

य तरु ” । पा० ना० ४४ गाथा ।

वच्छग वन्मक पुं० । जुडवृत्तभेदे, “ एलगदागमागं वच्छगं

वावि काटुण ” दश० ५ अ० । आ० म० । आव० ।

वच्छगावर्ह-वत्सकावती-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पूर्वे सा-
ताया महाप्रथा दक्षिणे स्वनामख्याते विजयक्षेत्रमुगले, जं०
४ वत्स० । "वच्छावर्ह विजय पथंकरा रायहाली" जं० ४ वत्स० ।

दो वच्छगावर्ह (सू०-६२४) ।

मेरोडित्वाद् वत्सावतीद्वित्वम् । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वच्छगयरी-वत्सनगरी-स्त्री० । कौशाभ्याम्, आ० म० १
अ० । आ० चू० ।

वच्छभूमि-वत्सभूमि-स्त्री० । कोशलायाः पूर्वविषये, आ० म०
१ अ० । आ० चू० ।

वच्छवाली-वत्सपाली-स्त्री० । गोप्याम्, " तत्थेव वच्छ-
वाली परमथं " आ० म० १ अ० । आव० ।

वच्छमिता-वत्समित्रा-स्त्री० । अधोलोकवासिदिक्षुमारीम-
हत्तरिकायाम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० । आ० क० । आ० म० ।
आव० । जम्बूद्वीपे मन्दरं पर्वतं नन्दनस्य वनस्य रुचककूट-
देव्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आ० चू० । ऊर्ध्वलोकवासिन्यां
त्रिकुमारीमहत्तरिकायाम्, जं० ४ वत्स० ।

वच्छराय-वत्सराज-पुं० । वत्सदेशमहाराजे, आ० क० १
अ० । वसन्तपुरनगरं रुक्मिणीपतेर्जिनदासश्रावकस्य गो-
पाले, पि० ।

वच्छल-वत्सल-वि० । रत्नके, आव० ४ अ० । वत्सलस्तु
पुत्रादिस्नेहान्ता । रतिभेदे, हेम० ।

वच्छलया-वत्सलता-स्त्री० । वत्सलभावे, अनुगंग, प्रव०
१० टा० । वात्सल्ये, अनुगगयथावस्थितगुणोत्कीर्तनरूपा-
चारं, ज्ञा० १ श्रु० ७ अ० । प्रज्ञा० । आ० म० । हितकारि-
तायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वच्छलिज-वत्सलीय-न० । श्रीगुप्तार्जुनस्य चाग्रगणस्य
प्रथमकुले, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वच्छल-वान्मल्य न० । आचार्यग्लानप्राधूर्णकासहबालवृ-
द्धादीनामाहारोपध्यादिना समाधिसम्पादने, जी० १ प्रति० ।
व्य० । प्रव० । साधर्मिकाणां भक्तपार्श्वैर्भक्तिकरणे, उत्त०
२८ अ० । दशा० । ग० । ध० ।

इदानीं वच्छलं ति दारं-

साधम्मियवच्छलं, आहाराऽऽतीहि होइ सव्वन्थ ।

आएमु गुरुगिलाणे, तवस्सिवालादिसेहे य ॥ २६ ॥

समारधम्मो साहम्मिआं तुल्लधम्मो, सो य साह साहु-
णी वा । चसहा—वत्सकालमासञ्ज सावगा वि घेप्पति, व-
च्छलभावे वच्छलं पुत्रादिवित्यर्थः । कहं केण वा कस्स वा
कायव्वं ? साहुणे साहुणा सव्वथाभेण एयं कायव्वं आहा-
रादिणा दव्वेण, आहारो आदी जेस्सि ताणं इमाणि आहा-
रादीणि । आदिसहाता वन्थ-पत्त-भेसज्जोसह-पादसोया-
वमज्जणविस्सामणादिसु य एवं ताव सव्वेस्सि साहम्मियाणं
वच्छलं कायव्वं, इमेस्सि तु विस्ससिआं आएसो—पाहुणशो
गुरु सूरि गिलाणे जरादिगहितो विमुक्को वा तवस्सी—वि-
किट्टवकारी वालो, आदिसहाता बुद्धो सेहो महोदरो
य । सेहो—अभिषेकपव्वइतो । महोदरो—जो बहु भुंजति । स
विसंस्सि एयस्सि आएसादिआणं जहाऽभिहितानं सह वि-

सेसेण सविसेसं सावरं साहिगयरं सातिसययरमिति ।
जो एवं वच्छलं पययणे ण करति तस्स पच्छिक्खं भण्णति
सामण्णेण साहम्मियवच्छलं ण करति तो मासलइ ।

विस्ससयं भण्णति—

आयरिणं य गिलाणे, गुरुगा लहुगा य स्वमगपाहुणए।

गुरुगो य बालवुद्ध, सेहं य महोदले लहुओ ॥ ३० ॥

आयरियगिलाणाणं वच्छलं ण करति चउगुरुगा पत्तेयं, स्व-
मगस्स पाहुणगस्स य वच्छलं ण करति चउलहुगा पत्तेयं
बालवुद्धाणं पत्तेयं मामगुरुगा, सेहमहोयराणं पत्तेयं
मासलहुगो । वच्छलं ति दारं गते । नि० चू० १ उ० । दृष्टान्तः ।
वच्छले वहरं विट्ठो—भगवं वहरं—वहरसामी उत्तरावहं
गओ, तन्थ य दुम्मिक्खं जायं, पंथा धोच्छिगणा । ताहं सक्को उ
वागओ 'णिथ्यारिह' ति ताहं पडविज्जा आघाहिता संघो
चडिओ उप्पतिता, सेज्जायगे य चारीणं गतो पासति
चिन्तेय कोइ विणासां भावस्सति जेण संघो जायति
इलएण विहाल्लोदित्ता भण्णति भगव साहम्मिओ ति । ताहं
भगवया विलइतो इमं सुत्तं सरंतेण साहम्मियवच्छलम्म
उज्जुत्ता उव्वत्ता य सज्झाते चरणकरणम्मि य तहा तिन्थ-
स्स पभावणाए य जहा वहरं कयं एवं साहम्मियवच्छ-
लं कायव्वं । अहवा—एदिसेणे वच्छले उदाहरणं । नि०
चू० १ उ० ।

अथाधिकारगन्ध्यान्मल्यकारिणामतिस्तोकनामाह-

भूए अन्थि भविस्सं-ति केइ तेलुककनमिअकमजुअला।

जेमिं परहियकरणि-कवडलक्खाणं बालिही कालो ॥ ३६ ॥

भूत—अतीतकाले 'अन्थि' ति सन्ति—विद्यन्ते व—
र्त्तमानकाले भविष्यन्ति—भविष्यत्काले कचिदतिस्तोका-
एव ते पुरुषाः किंभूताः ? त्रैलोक्येन—स्वर्गमर्त्यपाताल—
लक्षणैर्न तान्नर्वासिप्राणिगणैरेत्यर्थः । नते क्रमयुगले-
येषां ते त्रैलोक्येनतत्क्रमयुगलाः । ते के ? येषां पर-
हितकरणैकवडलक्षाणाम्, पणेषाम्—अन्येषां हितं वान्म-
ल्यं परहितं—परहितस्य करणं परहितकरणं तस्मिन् एकम-
द्वितीयं शब्दं लक्षं वेध्यं तस्य लयहेतुत्वेन कारणं कार्यो—
पचाराज्या येस्ते परहितकरणैकवडलक्षास्तेषां परहित-
करणैकवडलक्षाणाम् एवंविधानां सनाम्, ' बालिहि ' ति
प्राकृतत्वात् व्यतिचक्राम व्यतिक्रामति व्यतिक्रामयति वा
कालः समयादिलक्षण इति । गीतिच्छन्दः । ग० २ अधि० ।

वच्छवाल-वत्सपाल-पुं० । गोवत्सरत्नकं, " स्वाभ्यस्थान्क-
पया तस्य, दृष्टा प्रभुमुपागमत् । गोपालवत्सपालाया, वृ-
द्धाद्यन्तरिताः स्थिताः ॥ १ ॥ " आ० क० १ अ० । " वच्छा
वा वच्छवाला अ " पाइ० ना० १०३ गाथा ।

वच्छसुत्त-वत्ससूत्र-न० । हृदयाभरणभूतसुवर्णसङ्कलके,
भ० ६ श० ३३ उ० ।

वच्छण-उत्तन-पुं० । वृषभे, " उक्खा वसहा य वच्छ-
णा " पाइ० ना० १४१ गाथा ।

वच्छाणुबंधिया-वत्सानुबन्धिका-स्त्री० । वत्सः पुत्रस्तदनुब-
न्धो यस्यां सा वत्सानुबन्धिका । वैरस्वामिमातुः प्रव्रज्या-
याम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । पं० भा० । पं० चू० ।

वच्छायण

वच्छायण-वात्मायन-पुं० । वत्सगात्रापत्ये साहित्यशास्त्रा-
चार्ये, स्था० ३ टा० ३ उ० ।

वच्छावई-वन्मावती-स्त्री० । प्रमद्वराख्यराजधानीविभूषित-
विजयक्षेत्रयुगले, ज० ४ वत्त० । स्था० ।

वच्छासुत-वक्षःसूत्र-न० । उत्तरासङ्गपरिधानीये, भ० ६
श० ३३ उ० ।

वच्छी-वार्त्ती-स्त्री० । चारुदत्तकन्यायां ब्रह्मदत्तचार्त्तिक-
भार्यायाम्, उत्त० १३ अ० ।

वच्छीउत्त-वात्मीपुत्र-पुं० । वात्मीपुत्रे, “ वच्छीउत्तं जाण-
ह य र्वाडले गहाविअ च रत्तीअं । ” पाइ० ना० ६१ गाथा ।

वच्छीवा-वत्साजीव-त्रि० । वत्सपालके, “ वच्छीवा वच्छ-
पाला य । ” पाइ० ना० १०३ गाथा ।

वज्र-व्रम्-धा० । उड्डेगे, “ व्रसेडेर-वोज-वज्राः । ” ॥ ८ । ४ ।
१६८ ॥ इति व्रसेडेरजादेशः । प्रा० ४ पाद ।

वज्र-न० । कुलिशे, “ असणी वज्रं कुलिसं । ” पाइ० ना०
६६ गाथा ।

वज्र-धा० । गतौ, मागध्याम् । “ व्रजेजः ” ॥ ८ । १२६४ ॥ इ-
ति अकारः आदेशभूतत्वात् द्वित्वम् । वज्रइ । व्रजति । प्रा० ।

वज्र-न० । हीरके, ज० ३ वत्त० । कुलिशे, पञ्चा० १७ वि-
व० । कीलिकायाम्, स० । उत्त० । गुरुत्वादधः पातकत्वे-

न वा वज्रवद् वज्रम् । पां०, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।
आचा० । स्था० । पृष्ठेनवलाकाविमानभेदे, स० ।

वर्ज-त्रि० । वर्जनीये वर्ज्यते इति वर्जम् । पां०, विशेष० । आ०
म० । अकृत्ये, आच० ४ अ० । तं० । वर्जं तन् छि-

धा लौकिकं, लोकोत्तरिकं च (तच्च ‘ परिहार ’ शब्दे पञ्च-
मभागे ६६० पृष्ठे दर्शितम् ।)

वर्ज्य-त्रि० । वर्ज्यते विवेकिमिरिति वर्ज्यम् । व्य० १ उ० । क-
माण्, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वर्जनीयवस्तुन्याह—

पंचुम्भरि चउविगई ४,

हिम १० विस ११ करंग य १२ मव्वमड्डी य १३ ॥

रयणीभोयणंगं चिय १४,

बहुवीय १५ अणंतमंघाणं १६ ॥ ५० ॥

पञ्चानामुदुम्बरगणां समाहारः पञ्चोदुम्बरी, वटपिप्पल्यादु-
म्बरसप्तकाकादुम्बरीफलरूपा समयप्रसिद्धा, सा मशका-
कारसूक्ष्मबहुजीवभृत्वाङ्गर्जनीया, तथा चतस्रो विकृत-
यो—मद्यमांसमधुनवनीतरूपा वर्ज्याः, सद्य एव तत्र तद्वर्णा-
नेकजीवसमलुनाम्, तथा हिम शुद्धासंख्याकायरूपत्वात्,
तथा विषं मन्त्रोपहतवीर्यमाप्य उदरान्तर्वर्तिगण्डालकादि-
जीवविघातहेतुत्वात् मरणसमये महामोहोत्पादकत्वाच्च,
तथा करका अप्यसंख्याकायरूपत्वात्, तथा सर्वाप्य मृ-
त्तिका ददुंगादिपञ्चैर्द्रवप्रागयुक्तनिर्मितत्वात्, सर्वप्रदहणं
स्वटिकाद तद्भेदपरिग्रहाय तद्भक्षणस्यापि आमाशयादि-
दोषजनकत्वात्, तथा रजनीभोजन बहुविधजीवभोपातसंभ-
घेन हलौकिकपारलौकिकदोषदुष्टत्वात् तथा बहुवर्जं पम्पा-
टकादि प्रतिबीजं जीवोपमर्दसंभवात्, अनन्तान्यनन्तका-

यिकानि, अनन्तजन्तुसन्ताननिघातननिमित्तत्वात्, तथा
संधानमस्यानके विषयकारिणां जीवसंसर्गहेतुत्वात्,
तथा घोलवटकानि उपलक्षणत्वादामगोससंपृक्कटिदला-
नि च केवलनिगम्यसूक्ष्मजीवसंसर्गसंभवात्, तथा वृन्ता-
कानि निद्राबाहुल्यमदनादीपनादिदोषदुष्टत्वात्, तथा स्व-
यं परेण वा येषां नाम न ज्ञायते तान्यज्ञाननामानि पु-
ष्पाणि फलानि, अज्ञानतो निषिद्धफलप्रवृत्तौ व्यतभक्तसं-
भवात्, विषफलेषु प्रवृत्तौ जीवितविनाशात्, तथा तु-
च्छमसारं फलं मधुकविल्यादः, उपलक्षणत्वाच्च पुष्प-
मरगिशिष्टमधूकादः, पत्रं प्रावृषि तण्डुलकादः, बहुजी-
वसंमिश्रत्वात्, यथा—तुच्छफलमर्धनिष्पन्नकामलचवल-
काशम्बादिकम्, तद्भक्षणं हि तथाविधा कृतिर्गर्प ना-
पजायते, दोषाश्च बहवः संभवन्ति, तथा क्षलितरस-
कुथिताश्च, उपलक्षणत्वात् पुष्पितोदनादि, दिनड्या-
नीतिं च दधि वर्जनीयम्, जीवसंसर्गस्या प्राणानिपातादि-
लक्षणदोषसंभवात्, एतानि द्वाविंशतिसंख्यानि वर्जनी-
यानि वस्तूनि कृपापरीतचेतसः सन्तो हेभ्यजनाः ! वर्ज-
यत परिहरन्ति । प्रव० ४ द्वार ।

वर्य-त्रि० । “ व-र्य-यो ज. ” ॥ ८ । २ । २४ ॥ इति र्यभागस्य
जः । प्रा० । ज० । प्रधानं, स्था० ७ टा० ३ उ० ।

वाद्य-न० । वादनकर्मीभूत ततादौ, स्था० ।

चउविहं वज्रे पणत्ते । तं जहा—तेत वितते घणे सु-
मिर १, (सू० ३७४)

‘ वज्रे ’ इति वाद्यं तत्र—“ तत् वीणादिकं ज्ञेयं, विततं
पट्टहादिकम् । घने तु कांस्यतालादि, वशादि शुचिरे म-
तम् ॥ १ ॥ ” इति । स्था० ४ टा० ४ उ० । आ० म० । कल्प० ।
आ० चू० ।

अवद्य-न० । प्राकृतत्वात् अकारलोपः । संथा० । पां०, वृ० १
उ० २ प्रक० ।

वज्रकंद-वज्रकन्द-पुं० । कन्दविशेषे, प्रव० ४ द्वार । ध० । भ० ।

वज्रकर-अवद्यकर-त्रि० । अवद्यं पापं वज्रं वा गुरुत्वादधः
पातकत्वेन पापमेव तत्करणशीलोऽवद्यको वज्रकरो वा ।
पापकृति, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वज्रकिरिया-वर्जक्रिया-स्त्री० । आत्माद्यं गृहं निर्वर्त्य सा-
धुभ्यो दत्त्वाऽन्यद् गृहं निर्वर्त्य तत्रोपित्वा निवसति । शय्या-
तरे तद्वत्तगृहवसती, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
(‘ कालारकन्तकिरिया ’ शब्दे तृतीयभागे ४६५ पृष्ठे सू-
त्राणि ।)

वज्रकुमार-वज्रकुमार-पुं० । यादववशस्यान्तिमपुरुषे, स च
द्वैपायनेन दग्धाया द्वारवत्यामुच्छिन्नप्राये यदुवंशे स्वभार्या-
यां दृढप्रहारिणे नाम पुत्रमजीजनत् । ती० २७ कल्प ।

वज्रण-वर्जन-न० । त्यजनं, आव० ४ अ० । विशेष० । प्रव० ।

वज्रणञ्ज-वदितृ-त्रि० । वद-कर्तेरि तृन् । “ भक्त्यादीनां
घोक्ताऽऽद्यः ” ॥ इति वदस्थाने वज्राऽऽदेशः । “ तृनः अ-
णञ्जः ” ॥ ८ । ४ । ४५३ ॥ इति तृनः स्थाने अ-

णअ आदेशः । वज्रारि , “ पडहु वज्जणउ सुणउ भ-
सणउ ” प्रा० ४ पाद ।

वज्जणाभ-वज्जनाभ-पुं० । अभिनन्दनस्य चतुर्थकुलकरस्य
प्रथमभिज्ञादायक , स० । ति० ।

वज्जणिज्ज-वर्जनीय-त्रि० । वर्ज्येत इति वर्जनीयम् । परि-
हरणीयं , प्रश्न० ४ आध० द्वार । पापं, विशेष० ।

वज्जतुंड-वज्जतुण्ड-त्रि० । वज्जवददमुत्से, “ कीलियाओ
वज्जतुंडियाओ विउवह ” आ० म० २ अ० ।

वज्जधूली-वज्जधूली-स्त्री० । वज्जवत्तीक्ष्णकणकंगणौ, “ सा-
मिस्स उवर्गि वज्जधूली वरिसं वरिसह ” आ० म० १ अ० ।

वज्जपरिवज्जि-वर्ज्यपरिवर्जिन्-त्रि० । वर्जनीयं वर्ज्यमकृत्यं
परिवृण्वते तत्परिवर्जि । अग्रमत्ते, आव० ४ अ० ।

वज्जपाणि-वज्जपाणि-पुं० । वज्जं वज्जाभिधानायुधं पाणाव-
स्येति वज्जपाणिः । प्रज्ञा० २ पद । उत्त० । कुलिशकर, उ-
त्त० २ अ० । आ० म० ।

वज्जबंध-वज्जबन्ध-पुं० । वज्जवेष्टे, वज्जकोलके, आ० चू०
१ अ० ।

वज्जबहुल-वज्जबहुल-त्रि० । वज्जवद्वज्जं गुरुत्वान्कर्म तद्वहु-
लस्तत्करणप्रचुरस्तथा । वध्यमानकर्मगुणे, सूत्र० २ ध्रु०
२ अ० ।

वज्जभीय-वज्जभीत-त्रि० । वज्जं-पापं कल्मषमित्यर्थः । त-
स्माद् भीता वज्जभीतः । असंयमभीते, पं० चू० १ कल्प ।
आ० चू० । व्य० । आ० म० । प्रश्न० ।

वज्जभीरु-अवद्यभीरु-त्रि० । अकारलोपादवद्यं-पापं तद्वभी-
रुः । पापभीते, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वज्जभूमि-वज्जभूमि-स्त्री० । लाटदेशस्थं स्वनामभ्यासे गर्त-
कण्टकादिप्रधाने नगरे, आ० म० १ अ० । आचा० ।

वज्जमाण-वाद्यमान-त्रि० । वाद्यने कार्यमाणे, “ छिप्पतरेण
वज्जमाणेण ” वृत्ततुर्येण वाद्यमानं, विपा० १ ध्रु० ३ अ० ।

वज्जयंत-वर्जयत्-त्रि० । परित्यजति, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।
काचिद्यलोपः । “ वज्जंतो वीयहरियाई ” वर्जयन्-परिह-
रन् । दश० ४ अ० ।

वज्जर-कथ-धा० । वाक्प्रबन्धं, “ कथेर्वज्जर-पज्जरोपाल-
पिसुण-संघ-घोस-चव-जम्प-सीस-साहाः ” ॥ ८ । ४ । २ ॥
इति कथेर्वज्जरादेशः । अयं चासिद्धेशीषु पठितोऽप्यस्माभि-
र्धान्वादेशीकृतो विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठित इति । तथा
च-वज्जरिओ-कथितः, वज्जरिऊण-कथयित्वा, वज्जरण-
कथनम्, वज्जरंतो-कथयन्, वज्जरिअव्व-कथयितव्यमिति
रूपसहस्राणि सिध्यन्ति संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमा-
विधिभिः । प्रा० ४ पाद ।

वज्जरिसभनारायसंघयण-वज्जर्षभनाराचर्महनन-न० । ना-
राचम्-उभयतो मर्कटबन्धः, शृषभः-तदुपरिवेष्टनपट्टः, की-
लिका अस्थि उभयस्यापि भेदकमस्थि एवं रूपं संहननं य-
स्य स. तथा । प्रथमसंहनिनि, सू० प्र० १ पाद० । आ० चू० ।

वज्जलाह-वज्जलाह-पुं० । लाटदेशवास्तव्येषु म्लेच्छविशेषेषु,
आ० म० १ अ० ।

वज्जवित्ति-वर्यवृत्ति-स्त्री० । प्रधानजोविकायाम्, अनु० ।
स्था० ।

वज्जमामि(ण)-वज्जस्वामिन्-पुं० । आर्यवज्जं, नि० चू० १ उ० ।

वज्जवेढ-वज्जवेष्ट-पुं० । वज्जकीलिकायाम्, आ० चू० १ अ० ।

वज्जा-वज्जा-स्त्री० । ‘ परिणामया ’ शब्दे पञ्चमभागे ६१७
पृष्ठे उदाहृतस्य काष्ठधर्माभिधायाम्, आ० म० १ अ० ।
“ अत्तट्टुकडं वाउ, जणं अस्सं केण वज्जाओ । जम्हा तं
पुव्वकयं, वज्जं ति अओ भवे वज्जा ॥ १ ॥ ” इत्युक्कलक्षणं
दाययुगुपाश्रये, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।
ग० । पं० व० । दे० ना० । (‘ घसहि ’ शब्दे विशेषं वक्ष्यामि)

वज्जायरिय-वज्जाचार्य-पुं० । आर्यवज्जस्वामिनि, प्रतित० ।

वज्जि (ण)-वज्जिन्-पुं० । शक्रेन्द्रे, म० ७ श० ६ उ० ।

वज्जित्ता-वर्जयित्वा-अव्य० । अपहृत्येत्यर्थे, पं० व० ३ द्वार ।

वज्जिय-वर्जित-त्रि० । रहिते, परित्राणविकले, सूत्र० १
ध्रु० १ अ० २ उ० । त्यक्तं, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । उत्त० ।
आव० ।

वज्जियावग-पुं० । वेशी० । इत्तौ, “ वज्जियावगो नाम उच्छु ”
इति वचनान् । व्य० १ उ० ।

वज्जेत्ता-वर्जयितुन्-अव्य० । मोक्षमित्यर्थे, नि० चू० २० उ० ।

वज्जेयव्व-वर्जयितव्य-त्रि० । त्याज्यं, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।
स्था० । परिहार्यं, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० ।

वज्ज-वध्य-त्रि० । वध्यं, “ वज्जा वज्जा । ” पाद० ना० २३६ गाथा ।

वज्ज-वज्ज-धा० । प्रलभ्यते, “ वज्जेव्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः
॥ ८ । ४ । ६३ ॥ ” इति वज्जंतरेण चत्वार आदेशा भवन्ति । इति
वज्जंतरेण आदेशाः । वेहवह । वेलवह । जूरवह । उमच्छह ।
वज्जह । वज्जति । प्रा० ४ पाद ।

वट्ट-वृत्त-त्रि० । “ वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पतन-कदर्शित टः ”
॥ ८ । २ । २६ ॥ इति संयुक्तस्य टः । प्रा० । अयोगोलकवत्
(अनु०) वर्तुले, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० । सूत्र० । विशेष० ।
स्था० । आ० म० । प्रज्ञा० । भ० । अन्तःशुषिराहते परिम-
ण्डलरूपे, म० १४ श० ७ उ० ।

एग वट्टे । (सू०-४७)

वृत्तसंस्थानं मोदकवत्, तच्च घनप्रतरभेदाद् द्विधा । पुनः
प्रत्येकं समविषमप्रदेशावगाढमिति चतुर्धा ; स्था० १ डा० ।
जी० । औ० । रा० । जे० । ध० । आचा० । आ० म० ।

वट्टे-तेलापूयसंठाणमंठिए, वट्टे-रहचकवालमंठाणमंठिए,
वट्टे-पुक्खरकप्पियामंठाणमंठिए, वट्टे-पडिपुप्फचंदसंठाण-
मंठिए ।

(‘ जंबूदीव ’ शब्दे चतुर्थभागे १३७३ पृष्ठे इदं सूत्रं व्याख्या-
तम् ।) विधिप्रतिषेधरूपे धर्तने, षो० १ विव० । समाचारे,
आ० म० १ अ० ।

वर्तमान-न० । मार्गे, 'वट्ट गाहे' इति वर्म प्राहयति या-
नानि मार्गे स्थापयतीत्यर्थः । औ० ।

वट्टअ-वर्तक-पुं० । तित्तिरजातीय, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १
उ० । वट्टसरे ररूपादे (नि० चू० ६ उ० ।) (वट्टर) इति,
ख्यातं पक्षिणि, आ० म० १ अ० । प्रश्न० । उत्त० । नि०
चू० । अत्वादिसम्यगोलके, ज्ञा० १ ध्रु० १८ अ० । सू० प्र० ।
वालरमणकविशेषे, अणु० ।

वट्टत-वर्तमान-त्रि० । विद्यमान, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।
वर्तयत्-त्रि० । परिवेषयति, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वट्टसुर-वृत्तसुर-पुं० । तुरङ्गमे, वृ० ३ उ० । अश्वप्रधाने,
आध० । नि० चू० ।

वट्टखेड-वृत्तचंवर-पुं० । न० । कन्दुककीडायाम्, स० ७२
सम० । औ० ।

वट्टचणग-वृत्तचणक-पुं० । मस्त्रधान्ये, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

वट्टणा-वर्तना-स्त्री० । वर्ततेऽनवच्छिन्नत्वेन निरन्तरं भवती-
ति वर्तना । कालकार्ये, आत्मधारणे, " वट्टणालकखणो
कालो, जीवो उवओगलकखलो " उत्त० २८ अ० ।

वट्टभावपरिणय-वृत्तभावपरिणत-त्रि० । वर्तुलाकृतौ, जं०
१ वक्त० ।

वट्टमाण-वर्तमान-त्रि० । व्यवस्थितं, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
ध्याप्रियमाणे, पञ्चा० १६ त्रिव० । पं० सू० । तपोऽहं प्रार्थयन्नं
वहति, व्य० १ उ० ।

वट्टमाणसुहेमि (ग)-वर्तमानमुखैषिन्-त्रि० । वर्तमान-
मुखमेव मुखमिह लोकसुखमाधाकर्मकाद्युपभोगजमेयितुं
शीलं येषां ते वर्तमानमुखैषिणः । समुद्रवायसवत् तत्काला-
धामसुखलधामकृत्वेनस्मृ, अनालोचिताधाकर्मोपभोगजनि-
तातिकटुकबुद्धौषानुभवनेषु, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

वट्टमाणी-वर्तमानी-स्त्री० । वर्तनीयाम्, वर्तन्यां च । " कुम-
लस्स वा वट्टमाणीति " आ० म० १ अ० ।

वट्टलोह-वृत्तलोह-न० । त्रिकुटीर्त्यभिधाने गोलायसि, औ० ।

वट्टवेयङ्गपञ्चय-वृत्तवैताल्यपर्वत-पुं० । वृत्तः पल्याकारत्वात्
वैताल्यो नामतः । वृत्तवैताल्यः । न च पर्वतश्चेति वृत्त-
वैताल्यपर्वतः । स्वनामख्याते पर्वते, स्था० ।

जंभुमंदरस्म पञ्चयस्म उत्तरदाहिणेण हेमवणरभयणसु
वासुसु दो वट्टवेयङ्गपञ्चया पञ्चत्ता, तं जहा-बहुम-
मउल्ला अविसेममणालत्ता ० जाव महावाई चेव, वियडा-
वाई चेवातन्थ गं दो देवा महङ्गिया ० जाव पलियेवमड्डितिया
परिवसंति, तं जहा-साई चेव, पभामे चेव । जंभुमंदरस्म उत्तर-
दाहिणेणं हरिवासरस्मणसु वासुसु दो वट्टवेयङ्गपञ्चया पञ्च-
त्ता, तं जहा-बहुममतुल्ला ० जाव गंधावाई चेव, मालयंतपरि-
याए चेव । तन्थ गं दो देवा महङ्गिया चेव पलिवओ-
मड्डिइया परिवसंति, तं जहा-अरुणे चेव, पउमे चेव ।
(पृ० ८७ +)

' जंभु ' इत्यादि " दो वट्टवेयङ्गपञ्चय " इति द्वौ वृत्तौ प-
ल्याकारत्वात् वैताल्यो नामतः तौ च तौ पर्वतौ चेति वि-
प्रहः, सर्वतः सहस्रपरिमाणौ रजतमयौ, तत्र हेमवते
शब्दापाती उत्तरतस्तु परगयवते विकटापातीति ।
' तन्थ ' इति तयोर्वृत्तवैताल्ययोः क्रमेण स्यात्प्रभासौ
देवौ वसतः, तद्भवनभावादिति । एवं हरिवर्षे गन्धा-
पाती रम्यकवर्षे माल्यवत्पर्यायो देवौ क्रमेणवेति ।

चतुर्थस्थाने चत्वारः—

सर्वे वि शं वट्टवेयङ्गपञ्चया दस जोयणसयाई उहुं उ-
च्चतेणं दस गाउयमयाई उव्वहेणं सव्वत्थ समा पल्लगसंठा-
णसंठिया दस जोयणसयाई विस्संभणं पप्पत्ता । (सू० ७२२)

सर्वेऽपि वृत्तवैताल्यपर्वताः विंशतिः प्रत्येकं पञ्चसु हेमव-
तेरगयवतर्हारवर्षरम्यकवर्षां शब्दावती विकटावती गन्धा-
वती माल्यवत्पर्यायाख्यानां भावादिति, वृत्तप्रहणं दीर्घवै-
ताल्यव्यवच्छेदार्थमिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वट्टावरय-वर्तावरक-पुं० । लोष्टकप्रधाने, भ० १६ शा० ३ उ० ।

वट्टि-वर्ति-स्त्री० । गुटिकायाम्, औ० ।

वट्टिजमाणचरय-वर्त्यमानचरक-पुं० । परिवेष्यमाणचरके, औ० ।

वट्टिम-वैशी-अतिरिक्तं, दे० ना० ७ वर्ग ३४ गाथा ।

वट्टिय-वर्तित-त्रि० । वृत्तं, प्रश्न० ४ आध० द्वार । आचा० ।

औ० । ज्ञा० । वज्रस्वभायानुपचितकण्ठित्वभाषे, ग० ।

वट्ट-वट्ट-न० । अप्रकमये भाजने, वृ० १ उ० । कमठके, वृ० १ उ० ।

वट्टकर-वट्टकर-पुं० । यत्संभेदं, विद्यामिद्विभेदं, स्त्री० ।
आ० क० १ अ० ।

वट्टल-वर्तुल-त्रि० । वर्तुलं, " पेटालनिअकल वट्टुलाइ परि-
मंडलऽर्थस्म " । पा० ना० ८४ गाथा ।

वट्टिलिखेडग-वट्टिलि (ली) खेटक-पुं० । अर्बुदगिरिसिधे स्वनाम-
ख्याते ग्रामे, यत्र वटगच्छः प्रथममर्जान । व्य० २ उ० । " अथ
युगमवनन्दमिंतं, वर्षे विक्रमनृपादितक्रान्ते । पृषार्धानतो
विहरन्, सोऽबुवसुगिरः सविधमागात् ॥ १६ ॥ तत्र वट्टिलि-
खेटक-सामाधानसम्भववटाधः सुमुहते स्वपदेऽष्टा, सू० न
संस्थापयामास ॥ २० ॥ " ग० ३ अधि० ।

वड-वट-पुं० । वृत्तभेदे, प्रज्ञा० १ पद । प्रा० । औ० । आ० म० ।

वण्टके, विभागे, आ० चू० ४ अ० । अनु० । मत्स्यभेदे,

प्रज्ञा० १ पद । वट्टुलाधा दीप्ता भवति । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वडग वटक-न० । त्रिसरीमये निरुष्टकौशियसूत्रे, ज्ञा० १ ध्रु०
१ अ० ।

वडगच्छ-वटगच्छ-पुं० । वट्टलीखेटकसीमावसिंसंस्थवरघ-
टाधः संस्थापिते वृजगच्छे, ग० ३ अधि० । (' वट्टलीखेटग'
शब्दा धीष्यः ।)

वडगर वटकर पुं० । मत्स्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

वडपायव वटपादप-पुं० । वटनामके वृत्तविशेषे, उत्त० १३ अ० ।

वडप्पय-वडप्पक-पुं० । काष्ठयन्त्रविशेषे, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

वडभ-वडभ-त्रि० । मडकौष्टे, दशा० १० अ० । एकपाश्व-
र्हीने, प्रव० ११० द्वार । नि० चू० । आध० । वृ० । वामने, वि-
निर्गतपृथिवीवडभे, आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

वडभिषा-वटभिका-स्त्री० । वक्राधः कायायाम्, औ० । म-
डहकोष्ठाधिपत्यां दास्याम्, रा० ।

वडर-वटर-पुं० । मूर्खे, अष्ट० २३ अष्ट० ।

वडरुक्ख-वटवृक्ष-पुं० । वटवृक्षे, "नगोहं वडरुक्खं" पाइ०
ना० २५७ गाथा ।

वडवड-विलप-धा० । विलपने, "विलपेर्भस्म-वडवडी"
॥ ८ । ४ । १४८ ॥ इति विपूर्वकस्य लपेर्वडवडादेशः । वड-
वडइ । विलपति । प्रा० ४ पाद ।

वडवा-वडवा-स्त्री० । घोटक्याम्, "तुरंगिआ वडवा"
पाइ० ना० २२६ गाथा ।

वडवामुह-वडवामुख-न० । चतुर्षु महापातालेषु मध्ये प्रथमे
महापाताले, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

वलय[य]मुख-पुं० । चतुर्षु महापातालेषु मध्ये प्रथमे म-
हापाताले, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

वडह-देशी-पक्षिभेदे, दे० ना० ७ वर्ग ३३ गाथा ।

वडार-वटाचार-पुं० । वडो वण्टगो वा पण्टु । आरितो आय-
रितो वडारो इति । विभागव्यवहारे, नि० चू० २ उ० । आ० चू० ।

वडाली-देशी-पक्षिभेदे, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।

वडिसय-अवतंसक-पुं० । शंखके, कर्णपुरे च । अवतंसक
इवावतंसकः । प्रधाने, स० २०० सम० । रा० । औ० । ज्ञा० ।
स्था० । श्रेष्ठे, जे० १ वक्त० ।

वडिमा-अवतंस[सि]का-स्त्री० । किन्नरनाम्नः किन्नरन्दस्या-
प्रमाहयाम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० ।

वडिया-वटिका-स्त्री० । वरी इति म्याते पदार्थे, प्रज्ञा० १ पद ।
प्रच० । वर्धपट्टिकायाम्, औ० ।

वडिम-वडिश-न० । प्रान्तन्यस्तार्म्ये लोहकीलं, उक्त० ३ अ० ।

वडिमामिम-वडिशामिष-न० । मन्मथगलमांसे, द्वा० २३ द्वा० ।

वडु-वडु-पुं० । ब्राह्मणे, ब्रह्मचारिणि, विशे० ।

वडुअ-वडुक-न० । कमठके, वृ० ३ उ० । स्वनामख्याते वाणा-
रसीराज, आ० म० १ अ० ।

वडुकर-वडुकर-पुं० । गुडाकरपुरजाते स्वनामख्याते वाद-
पराजितपरिवाजकर्त्तावे, आ० क० १ अ० । आ० म० ।

वडेसग-अवतंसक-पुं० । अवतंसक इवावतंसकाः । शिखरे,
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वडु-वडु-त्रि० । "शीघ्रादीनां बहिष्ठादयः" ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥
इति वृद्धस्थाने वडुदेशः । प्रा० । महति, आव० ४ अ० ।

वडुअर-वृहत्तर-त्रि० । गोणादित्वाद्पस्मिद्धिः । अतिशयेन-
महत्तरं, प्रा० । दे० ना० ।

वडुकुमारी-वृद्धकुमारी-स्त्री० । विन (रा) यशस्वे उदाहरि-
ष्यमाणे मालिने आत्मसम्पत्तिरिति स्त्रीभेदे, नि० चू० १ उ० ।
दश० । कामार्थवस्थायामथ वार्द्धक्यमनुभवन्त्यां स्त्रियाम्,
नि० चू० १ उ० ।

वडु-वृद्ध-पुं० । वृद्धौ, "कथं वर्धो ढः" ॥ ८ । ४ । २२० ॥ इति
धस्य ढः । वडइ । वर्धते । प्रा० ४ पाद ।

वडुइ-वर्धकि-पुं० । सूत्रधारे, स्था० ७ ठा० ३ उ० । सूत्र० ।
रथादिनिर्माणयितरि, स० १४ सम० । न० । 'रहयारा वड-
इणो' पाइ० ना० १०३ गाथा ।

वडुइरण-वर्धकिरत्न-न० । अत्युत्कृष्टे सूत्रधारे, स्था० ७
ठा० ३ उ० ।

वडुंतय-वृद्धयन्तक-पुं० । क्रमशो वृद्धिं प्राप्ते विहारे, पं० चू० ।
"वडुंतयं नि जडा भट्टारओ एगागी पवज्जरओ पवज्जा केव-
लनाणाइविभूइं पसो इदभूइप्पमुहा चोइमसमणसाह-
स्मीसंणारवुडा" । पं० चू० २ कल्प ।

वडुणी-वार्धनी-स्त्री० । गलन्तिकायाम्, जे० २ वक्त० ।

वडुप्पण-वृद्धत्व-न० । स्वस्थाने-पण्णादेशः । महत्त्वे,
"वतलोः पणः" ॥ ८ । ४ । ४३७ ॥ अपभ्रंशे स्वत-
लोः प्रत्यययोः पण इत्यादेशो भवति । "वडुप्पणु परिपावि-
अइ" प्रायोऽधिकाराद्-"वडुत्तणहो नणेण" प्रा० ४ पाद ।

वडुमाण-वर्धमान-पुं० । उत्पत्तेरारभ्य ज्ञानार्थावर्धने इति
वर्धमानः । ध० २ अधि० । कल्प० । "वडइ नायकुलं ति य,
तेण जिणो वडमाणो ति" । ध० २ अधि० । स्वकुले स-
मृद्धिहेतुनया पितृभ्यां कृतवर्धमानाभिधाने, पा० । वीरजि-
नेन्द्र, अस्यामवमर्पिण्या जाते चतुर्विंशे तीर्थकरे, स० । न० ।
आ० चू० ('वीर' शब्दे सर्वो वक्रव्यतां वक्ष्यामि ।) स्वना-
मख्याते चान्द्रकुलीय, आचार्ये, "चान्द्र कुले सद्धनकज-
कले, महादुभो धर्मफलप्रदानान् । ज्ञायान्विताशस्तविशा-
लशाख, श्रावधमानो मुनिनायकोऽभूत् ॥ १ ॥ " भ० ४१
श० । द्वापष्टितमे महाप्रदे, स्था० २ ठा० ३ उ० । च० प्र० । कल्प० ।

वडुअ-देशी-कूपतुलायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।

वडुय-वर्धित-त्रि० । वृद्धिमुपनीति, भ० १ श० ३३ उ० ।

वडुयग-वर्धितक-पुं० । वृद्धिभनपुंसके, यस्य हि आयन्यां-
राजान्तःपुरमहल्लकपदप्राप्त्यादिनिमित्तं यस्य बालत्वेऽपि
छेदं दत्त्वा वृषणां गालितो भवतः । ग० १ अधि० । ध० । पं०
भा० । पं० चू० ।

वण-वन-न० । एकजानीयवृक्षसमुदाये, भ० १ श० ८ उ० ।
कल्प० । जी० । अनु० । ज्ञा० । स्था० । उद्याने, न० "खंडं
वणं" । "पाइ० ना० २६६ गाथा । नगरविप्रकृष्टे गहने,
सूत्र० १ श्रु० १४ अ० । भ० । ज्ञा० । अटव्याम्, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० २ उ० । तरुविशेष, जी० ३ प्रति ४ अधि० । वन-
स्पतौ, कर्म० ४ कर्म० । मालिने, न० "अबु मालिले वणं वा-
रि नीरं उदयं दय पयं तोयं" पाइ० ना० २८ गाथा ।

वण-पुं० । वणति गच्छतीति वणः । अनु० । धिस्फोटकादि-
क्षते, जे० २ वक्त० । दश० । (द्रव्यवणभाववणयोर्ध्विस्तरः
परिच्छिन्न 'शब्दे पञ्चमभागे १२६ पृष्ठे गतः ।) ('काउस्सरग'
शब्दे तृतीयभागे वणचिकित्सायां व्याख्यातोऽयं वणः ।)
(वणमालिस्पति अत्र सूत्राणि 'कायवण' शब्दे तृतीय-
भागे ४६३ पृष्ठे गतानि ।) लाञ्छने, अनु० । वण इत्यत्र कृत्वाष्टेन
वणलेपादानवद् भोक्तव्यमित्यर्थः । सूत्रकत्वाद् द्रुमपुष्पका-
ध्ययने, दश० १ अ० १ उ० । प्रहारे, "वणं पटारो" पाइ०
ना० २२४ गाथा ।

वर्णत

वर्णत-वनान्त-पुं० । वनविभाग, शा० १ श्रु० १ अ० ।

वर्णकर्म-वनकर्मन्-न० । वनविषयं कर्म वनकर्म । वनच्छेद-
नविकयरूपं कमेत उपभोगपरिभोगव्रतानिचारे, भ० ८
श० ५ उ० । यस्मिन्नानामच्छिन्नानां च तरुखण्डानां पत्राणां
पुष्पाणां फलानां च विकरणं वृत्तिरुतेन । प्रथ० ६ द्वार ।
यत्र वा समुद्रितं वनं स्त्री वा ततश्चिह्नत्वा विधीय च तज्जामन
जीवति, ध० १० २ अधि० । आच० । आच० । द्विआद्विअ-
वनपत्रपुष्पफलकन्दमूलतृणकाष्ठकं वा वंशादिविक्रयः कण-
दलेपणं घानकच्छादिकरणं च । तस्मिन्, ध० २ अधि० ।
आ० चू० । उपा० ।

वर्णकर्मन्त-वनकर्मन्त-न० । यत्र वनकर्म क्रियते तादृशे गृहे,
आच० २ श्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

वर्णकर-वर्णकर-पुं० । वर्णं देहे क्षते स्वयं करोति हृदि-
रादिनिर्गलनार्थमिति वर्णकरः । वर्णजनक, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

वर्णखण्ड-वनखण्ड-पुं० । एकजातीयवृक्षसमूह, भ० ४ श० ७
उ० । अनेकजातीयोत्तमवृक्षेषु, स्था० २ ठा० ४ उ० । ज० ।
(वनखण्डवर्णकः लवणसमुद्रवनखण्डवर्णनावसरेऽस्मिन्नेव
भागे ६०४ पृष्ठ गतः ।)

वर्णगि-वनगि-पुं० । वनाग्नौ, " दावो द्वो वर्णगौ । "
पाइ० ना० १४१ गाथा ।

वर्णचर-वनचर-पुं० । पुनित्त्रशवरादिके आगत्यके मनु-
ष्ये, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वर्णचिन्ता-वर्णचिन्ता-स्त्री० । क्षतनिरुपणे, पञ्चा० १६ विष० ।

वर्णण-वनन-न० । वनस्यान्यमातरि योजने, प्रश्न० २ आ-
श्र० द्वार ।

वर्णतिगिच्छा-वर्णचिकित्सा-स्त्री० । वर्णानि गच्छतीति व-
र्णः, वर्णस्य चिकित्सा । चार्त्रिपुरुषस्य योऽतिचारुरूपो
भाववर्णः । वशाविधयायश्चित्तभयजेन कायोत्सर्गाध्ययने प्र-
तिपादितेऽधिकारविशेषे, अनु० ।

वर्णतेल-वर्णतैल-न० । वर्णसंग्रहके तैले, इय० ४ उ० ।

वर्णदव-वनदव-पुं० । वनाग्नौ, शा० १ श्रु० १ अ० । आ० चू० ।

वर्णपर्वय-वनपर्वय-पुं० । वनमध्यपर्वते, आच० २ श्रु० १
चू० ३ अ० ३ उ० ।

वर्णपिमाय-वनपिशाच-पुं० । पिशाचभेदे, प्रश्ना० १ पद ।

वर्णप्फ(स्म)ह-वनस्पति-पुं० । " बृहस्पति-वनस्पत्याः सो
वा " ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति संयुक्तस्य सो वा । वर्णस्मर्ह ।
वर्णप्फर्ह । प्रा० । लतादिकं एकैन्द्रियजीवशरीरं, प्रश्ना०
१ पद ।

अथ वनस्पतिकायप्रतिपादनार्थमाह—

से किं तं वर्णस्मइकाइया?, वर्णस्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता,
तं जहा-सुहुमवर्णस्मइकाइया य, बादरवर्णस्मइकाइया य ।
(सू० १६) से किं तं सुहुमवर्णस्मइकाइया?, सुहुमवर्ण-
स्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-पञ्जत्तसुहुमवर्णस्मइ

काइया य, अपञ्जत्तसुहुमवर्णस्मइकाइया य । सेत्तं सुहु-
मवर्णस्मइ काइया । (सू० २०) मे किं तं बादरवर्णस्म-
इकाइया? बादरवर्णस्मइकाइया दुविहा पप्पत्ता, तं जहा-
पत्तेयसरीरबादरवर्णस्मइकाइया य, साहारणमरीरबादर-
वर्णस्मइकाइया य । (सू०-२१) प्रश्ना० १ पद ।

वनस्पतिकायस्तु समस्तलोकप्रत्यक्षपरिष्फुटजीवलिक-
लापोपेतः, अतः स एव तावत्प्रतिपाद्यते इत्यनेन संबन्ध-
नायातस्यास्य चत्वार्यनुयागद्वाराणि वाच्यानि यावन्नाम-
निष्पन्ने निक्षेपे वनस्पत्युद्देशकः, तत्र च वनस्पतेः स्व-
भेदकलापप्रतिपादनाय पृथक्सिद्धान्तनिर्देशद्वारेण निर्युक्ति-
कदाह—

पुढवीए जे दारा, वर्णमइकाए वि हुंति ते चेव ।

नाणत्ती उ विहाणे, परिमाणुवभांगसत्थे य ॥१२६॥

यानि पृथ्वीकायसमाधिगतये द्वाराण्युक्तानि तान्येव
वनस्पतौ द्रष्टव्यानि नानात्वं तु प्ररूपणापरिमाणोपभोगश-
स्त्रेषु चशब्दाज्जलणं च द्रष्टव्यमिति ।

तत्रादौ प्ररूपणास्वरूपविज्ञापनायाह—

दुविह वर्णस्मइजीवा, सुहुमा तह बायरा य लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, दो चेव य बायरविहाणा ॥१२७॥

वनस्पतयो द्विविधाः-सूक्ष्मा, बादराश्च । सूक्ष्माः सर्व-
लोकापन्नाश्चतुर्प्राज्ञाश्च न भवन्त्येकाकारा एव, बाद-
राणां पुनर्द्वे विधाने ।

के पुनस्ते बादरविधाने इत्यत आह—

पत्तेया साहारण, बायरजीवा ममासओ दुविहा ।

बागसविहज्जंगविहा, ममासओ छविहा हुंति ॥१२८॥

बादराः समासत द्विविधाः-प्रत्येका, साधारणाश्च । तत्र
पत्रपुष्पमूलफलस्कन्धादीनि प्रति प्रत्येको जीवो येषां ते प्रत्ये-
कजीवाः, साधारणास्तु परस्परानुविद्वानन्तजीवसंघातरू-
पशरीरावस्थानाः, तत्र प्रत्येकशरीराद्वादशविधानाः सा-
धारणाभ्यन्तरेभेदाः, सर्वेऽप्येते समासतः बोद्धा प्रत्ये-
तव्याः । आच० १ श्रु० १ अ० ४ उ० ।

प्रत्येकतरुद्वादशभेदप्रत्यायनायाह—

मे किं तं पत्तेयसरीरबादरवर्णस्मइकाइया?, पत्तेयसरी-
रबादरवर्णस्मइकाइया दुवालसविहा पप्पत्ता, तं जहा-
(सू० २२) प्रश्ना० १ पद ।

रुक्खा गुच्छा गुम्मा, लया य वल्ली य पव्वगा चेव ।

तणवलयरियआसहि-जलरुहकुहणा य बांधव्या ॥१२६॥

वृक्ष्यन्त इति वृक्षास्ते द्विविधाः-एकास्थिका, बहुबीज-
काश्च । तत्रैकास्थिका-पिचुमन्दाश्रकोशम्बशालाहोलपी-
लुशल्लक्यादयः, बहुबीजकास्तु उदुम्बरकर्पित्यास्तिकति-
न्दुर्काश्वलामलकपनसदाडिममानुलिङ्गादयः, गुच्छास्तु-
वृन्ताकीर्पासीजगाऽऽढकीतुलसीकुस्तुम्भरीपिप्पलीनी-
ल्यादयः, गुल्मानि तु-नवमालिकासेगियकको—

रिण्टकबन्धु जीवकवाणकरवीरमिन्दुवारविचकिलजाति—
युथिकादयः, लतास्तु—पञ्चनागाऽशोकखम्पकसूतवाम—
न्यतिमुक्तकुन्दलतायाः, वज्रयस्तु—कुप्पाएडीकालि—
क्लावपुर्षातुम् गीवालुङ्गेयुकीपटोल्यादयः, पर्वगाः पु—
नः—इक्षुवीरगुशुण्डशरवेचशनपर्ववंशनलवेणुकादयः, तृणानि
तु—श्वेनिकाकुशदर्भपर्वकाज्जुनसुरभिकुशविन्दादीनि, बल-
यानि च—तालतमालतकलीशालसरलाकेतकीकदलीकन्व-
ल्यादीनि, हरितानि—नन्बुलीयकाधूयारुहवस्तुलवदरकमार्जार-
पादकाचिल्लीपालक्यादीनि, औषध्यस्तु—शालीवीहिगोधूमय-
वकलमप्रसूरनिलमुद्रमाषणिष्पावककुलत्थाऽनसीकुसुम्भको-
द्रयककुन्दादयः, जलरुहा—ज्वकावकएनकशैवलकलम्बुकापा-
वककशेरकोत्पलपद्मकुमुदमलिनपुण्डरीकादयः, कुङ्कुमास्तु—
भूमिस्फोटकाभिधानाः आयकायकुङ्कुमाकुण्डकोहहलि—
काशलाकासर्पेच्छादयः, एषां हि प्रत्येकजीवानां वृ-
क्षाणां मूलस्कन्धकन्दवृक्षशालप्रधालादिष्वसंख्येयाः प्रत्ये-
कं जीवाः, पञ्चाणि पुष्पाणि चैकजीवानि मन्तव्यानि,
साधारणास्त्वेकविधाः, तद्यथा—लोहीनिहुस्तुभायिका-
ऽवकणीसिहकणीशृङ्गेरमालुकामूलकहृणकन्दसूरणक—
न्दकाकोलीनारकाकोलीप्रभृतयः । सर्वेऽप्येते संक्षेपात् षोढा
भवन्तीत्युक्तम् ।

के पुनस्ते भेदा इत्याह—

अग्गविया मूलविया, खंधविया चैव पोरवीया य ।

बीपरुहा संमुच्छिम—समासओ वणपफइ जीवा ॥ १३० ॥

तत्र कोरिण्टकादयोऽप्रवीजाः, कदल्यादयो मूलबीजाः,
निहुशल्लक्यरगिकादयः स्कन्धबीजाः, इक्षुवंशवेत्रादयः,
पर्वबीजाः, बीजरुहाः शालीवीद्यादयः, सम्मुद्धनजाः पर्ष-
नीष्टक्काटकपाडरीयालादयः, एवमेते समासात्तरुजीवाः
षोढा कथिताः, नाम्ये सन्तीति प्रतिपत्तव्यम् ।

किलक्षणः पुनः प्रत्येकतरुषो भवन्तीत्यत आह—

जह मगलमरिमवाणं, सिलेसमिस्माणवतिया वट्टी ।

पत्तेयसरीराणं, तह हौति सरीरसंघाया ॥ १३१ ॥

यर्थात—द्रष्टान्तापन्यासार्थः, यथा—सकलसर्पणां श्लेषय-
तीति श्लेषः—मर्जरसादिस्तेन मिश्रितानां वर्तिता-
यलिता वर्तिः तस्याञ्च वर्ती प्रत्येकप्रदेशाः क्रमेण सि-
द्धार्थका स्थिताः, नाम्यान्यानुबंधन, चूर्णिणतास्तु कदा-
चिदन्याऽन्यानुबंधभाजोऽपि स्युरित्यतः सकलग्रहणम्, य-
थाऽन्या वर्तिस्तथा प्रत्येकतरुशरीरसंघातः, यथा च
सर्वपास्तथा तदधिष्ठायिनो जीवाः, यथा श्लेषाधिभि-
धितान्तथा रागद्वेषप्रचितकर्मपुद्गलोदयमिधिता जीवाः,
परिभ्रमाद्धेन गाथाया उपन्यस्तदृष्टान्तेन सह सार्थं प्रति-
पादितं तथेति शब्दोपादानादिति ।

अस्मिन्नेवार्थे दृष्टान्तान्तरमाह—

जह वा तिलसकुलिया, बहुएहिं तिलेहिं मेलिया संती ।

पत्तेयसरीराणं, तह हुंति सरीरसंघाया ॥ १३२ ॥

यथा वा तिलशकुलिका—तिलप्रधाना पिष्टप्रयोजिका ब-
हुभिर्मिलैर्निष्पादिता सती भवति, तथा प्रत्येकशरीराणां
तरुणां शरीरसंघाता भवन्तीति द्रष्टव्यमिति ।

साम्प्रतं प्रत्येकशरीरजीवानामेकानेकाधि—

ष्ठितत्वप्रतिपादयिष्याऽऽह—

नाणाविहसंठाणा, दीसंती एगजीविया पत्ता ।

खंधा वि एगजीवा, तालसरलनालिएरीणं ॥ १३३ ॥

नानाविधम्—भिन्नं संस्थानं येषां तानि नानाविधसंस्था-
नानि, पञ्चाणि यानि चैवभूतानि ह्यप्यन्ते तान्येकजीवाधि-
ष्ठितान्यवगन्तव्यानि, तथा स्कन्धा अप्येकजीवाधिष्ठिता-
स्तालसरलनालिकेयादीनाम्, नात्रानेकजीवाधिष्ठितत्वं सं-
भवतीति अर्वाशिष्टानां त्वनेकजीवाधिष्ठितत्वं सामर्थ्यात्प्रति-
पादितं भवति ।

साम्प्रतं प्रत्येकतरुजीवगशिपरिमाणाभिधित्वयाऽऽह—

पत्तेयापज्जत्ता, सेदीएँ अमंखमागमिचा ते ।

लोगासंखपज्ज—तृगाण साहारणाऽंशता ॥ १३४ ॥

प्रत्येकतरुजीवाः पर्याप्तकाः संघनितचतुरङ्गाकृतलोकधे-
र्यसंख्येयभागवत्योकाशप्रदेशराशितुल्यप्रमाणाः, एतं च पु-
नर्बादरतेजस्कायपर्याप्तकराशरसंख्येयगुणाः, ये पुनरपर्या-
प्तकाः प्रत्येकतरुजन्तवः ते ह्यसंख्येयानां लोकानां यावन्तः
प्रदेशास्तावन्त इति, एतेऽप्यपर्याप्तका बादरतैजस्कायजी-
वराशरसंख्येयगुणाः, सूक्ष्मास्तु घनस्पतयः प्रत्येकशरीरिणः
पर्याप्तका अपर्याप्तका वा न सन्त्येव, साधारणास्त्वनन्ता
इति विंशयानुपादानात् साधारणाः सूक्ष्मबादरपर्याप्तका-
पर्याप्तकभेदेन चतुर्विधा अपि पृथक् पृथगनन्तानां लोकानां
यावन्तः प्रदेशास्तावन्त इति, अयं तु विशेषः—साधारण-
बादरपर्याप्तकेभ्यो बादरा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः बाद-
रापर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्माः अपर्याप्तका असंख्येयगुणास्तेभ्योऽपि
सूक्ष्माः पर्याप्तका असंख्येयगुणा इति ।

सम्प्रत्येषां तरुणां यो जीवन्त्वं नेच्छति तं प्रति जीवन्त्वप्र-
तिपादनच्छया निर्युक्तिरुदाह—

एएहिं सरीरेहिं, पच्चक्खं ते परूविया जीवा ।

सेसा आणागिज्झा, चक्खुणां जे न दीसंति ॥ १३५ ॥

एतैः पूर्वप्रतिपादितैस्तदशरीरैः प्रत्यक्षप्रमाणविषयैः प्रत्य-
क्षम्—साक्षात् तं घनस्पतिजीवाः, प्ररूपिताः—प्रसाधिताः,
तथा हि—न ह्यनानि शरीराणि जीवभ्यापारमन्तरेणैववि-
धाकारभाजि भवन्ति, तथा च प्रयोगः—जीवशरीराणि वृ-
क्षाः, अक्षाद्युपलब्धिभावात्, पाण्यादिसंघातवत्, तथा क-
दाचित् संचिन्ता अपि वृक्षाः, जीवशरीरत्वात् पाण्यादिसं-
घातवदेव, तथा मन्दविज्ञानसुखादिमन्तस्तरुषः, अव्यक्तचे-
तनानुगतत्वात् सुप्तादिपुरुषवत्, तथा चाक्रम—“वृक्षाद-
योऽक्षाद्युपलब्धिभावात्, पाण्यादिसंघातवदेव देहाः ।
तद्वत्सजीवा अपि बृहतायाः, सुप्तादिवत् ज्ञानसुखादिमन्तः
॥ १ ॥” शेषा इति—सूक्ष्मास्ते च चक्षुषा नोपलभ्यन्त इ-
त्याहया प्राह्या इति, आह्या च भगवद्वचनमवितथमरुद्धि-
ष्टप्रणीतमिति अज्ञानव्यामिति । आच्चा० १ भु० १ अ० ४ उ० ।
(साधारणघनस्पतिकायलक्षणम् ‘साधारण’ शब्दे यस्यामि ।)

अथ ये बीजात्प्ररोहन्ति घनस्पतयस्तेषां कथं—

माधिर्भाव इत्यत आह—

जोणिभूए बीए, जीवो बक्कमह सो व असो वा ।

जो वि य मूलं जीवो, सो विय पत्ते पढमयाए ॥१३८॥

अत्र भूतशब्दोऽवस्थावचनः, योन्यवस्थे बीजे योनपरि-
णाममजहतीत्यर्थः, बीजस्य हि द्विविधाऽवस्था-योन्यवस्था
अयोन्यवस्था च, यदा योन्यवस्थां न जहति बीजमुज्झित
च जन्तुना तदा योनिभूतमुच्यते, योनिस्तु जन्तोरुत्पत्तिस्था-
नमविनष्टमिति, तस्मिन् बीजे योनिभूत जीवो व्युत्क्रामति-
उत्पद्यते, स एव पूर्वको बीजजीवोऽन्यो वाऽऽगत्य तत्रोत्पद्य-
ते । एतदुक्तं भवति—यदा जीवनायुषः क्षयाद्वीजपरित्यागः
कृतो भवति, तस्य च यदा बीजस्य क्षित्युदकादिसंयोगस्त-
दा कदाचित्स एव प्राक्जनो जीवस्तत्रागत्य परिणमते कदा-
चिदन्य इति । यच्च मूलतया जीवः परिणमते स एव प्रथम-
पत्रतयाऽपीति, एकजीवकर्तृके मूलपत्रे इति यावत्, प्रथम-
पत्रकं च । याऽसौ बीजस्य समुच्छ्रुतावस्था भूजलकालोपेक्षा
संबोध्यत इति नियमप्रदर्शनं मनन्, शेषं तु किशल्यादि
सकलं न मूलजीवपरिणामाविर्भाविनमेवेत्यवगन्तव्यमिति ।
यत उक्तम्—“ सव्वो वि किमल्लओ खलु, उग्गममाणो अणं-
तओ भणिओ । ” इत्यादि । आचा० १ भू० १ अ० ४ उ० ।
(अनन्तजीवलक्षणम्—‘अणंतजीव’ शब्दः प्रथमभागे २६३
पृष्ठे उक्तम् ।)

‘जं यावसे तहप्पगारा, ते समामओ दुविहा पप्पत्ता, तं
जहा-पज्जत्ता य अपज्जत्ता य, तत्थ णं जे ते अप-
ज्जत्ता ते णं असंपत्ता, तत्थ णं जे ते पज्जत्ता
तेमि णं वज्जादेमेणं गंधाएमेणं रमाएमेणं फासादेमेणं
महस्सग्गसो विहाणाइं, मंविज्जाइं जोणिपमुहमयमहस्मा-
इं, पज्जत्तणीमाए अपज्जत्तगा वक्कमंति, जत्थ एगो
तत्थ सिय मंविज्जा सिय अमंविज्जा सिय अणंता,
एएमि णं इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ । तं जहा-

“ कंदा य कंदमूला य, रुक्खमुलाइयावरं ।

गुच्छा य गुम्मवल्ली य, वेणुयाणि तणाणि य ॥१०३॥

पउमुप्पलसंघोडे, हद्द य मंवालकिएहण पणए ।

अवए य कच्छभाणि, कंदुकंगूणवीमइं ॥ १०४ ॥

तयल्लिपवालेसु य, पत्तपुप्फफलेसु य ।

मूलगमज्झवीणसु, जोणी कस्म वि किनिया ॥१०५॥”

(सू० २६+)

‘जं यावसे तहप्पगारा’ इति येऽपि चाभ्य अनुकुरा-
स्तथाप्रकारा-प्रत्येकनरूपाः साधारणरूपाश्च, तेऽपि वन-
स्पतिकायन्वेन प्रतिपत्तव्याः, ‘ते समामओ’ इत्यादि प्राग्वत् ।
नद्यं यत्रको बादरपर्याप्तस्तत्र तस्मिन्नायं अपर्याप्ताः कदाचि-
त्संख्येयाः कदाचिदसंख्येयाः कदाचिदनन्ताः, प्रत्येकतरवः
संख्येया अरुख्येया वा, साधारणास्तु नियमादनन्ता इति
भावः । एतेषां साधारणप्रत्येकनरूपाणां वनस्पतिविशेषाणां
वक्ष्यमाणामभिप्रायः—विशेषप्रतिपादिका वक्ष्यमाणा गाथा
अनुगन्तव्याः प्रतिपत्तव्याः, ता पवाह ‘तं जहा’ नद्यथा ‘कंधायं’
न्यादि गाथात्रयम्, कन्दा—मूलकन्दादयः, कन्दमूलानि
वृक्षमूलानि च साधारणवनस्पतिविशेषाः, गुच्छा—गुल्माः

वल्त्यश्च प्रतीताः, वेणुका-वंशास्तृणानि-अर्जुनादीनि ॥१०३॥
पञ्चोत्पलशृङ्गाटकानि—प्रतीतानि हृद्वा—जलजवनस्पति-
विशेषः, संवालः—प्रसिद्धः कृष्णकपनकावककच्छभाणि
कन्तुकाः—साधारणवनस्पतिविशेषाः ॥ १०४ ॥ एत-
ेषामेकानविंशतिसंख्यानां त्वगादिषु मध्ये कस्यापि काऽपि
योनिः । किमुक्तमभवति—कस्यापि त्वग्यानिः कस्यापि त्व-
ल्ली यावत्कस्यापि मूले कस्याप्यग्रे कस्यापि मध्ये कस्यापि-
बीजमिति ॥ १०५ ॥

परिमाणमभिधीयते—तत्र प्रथमं सूक्ष्मानन्तजीवानां द-
शयितुमाह—

पत्थेण व कुडवेण व, जह कोइ मिणिअ मव्वधणाइं ।

एवं मविज्जमाणा, हवन्ति लोया अणंताओ ॥१०४॥

प्रस्थकुडवादिना यथा कश्चित्सर्वधान्यानि प्रामण्या-
न्मत्वा चान्यत्र प्रक्षिपेद् एवं यदि नाम कश्चित्साधारणजी-
वराशि लोककुड्वेन मित्वाऽन्यत्र प्रक्षिपेत् तत एवं मीयमा-
ना अनन्ता लोका भवन्तीति ।

इदानीं बादरनिगोदपरिमाणाभिधत्सयाऽऽह—

जं वायरपज्जत्ता, पवरम्म अमंखभागमेत्ता ते ।

सेमा अमंखलोया, तिमि वि साहारणाऽणंता ॥१०५॥

ये पर्याप्तकवादनगोदास्ते संवर्तितचतुरर्द्धीकृतसकल-
लोकप्रतरासंख्ययभागवतिप्रदेशराशिपरिमाणा भवन्ति,
एते पुनः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिपर्याप्तकजीवभ्योऽसं-
ख्येयगुणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयः प्रत्येकमसंख्येयलो-
काकाशप्रदेशपरिमाणाः । के पुनस्तत्र इति ?, उच्यते—अप-
र्याप्तकवादनगोदा अपर्याप्तकसूक्ष्मानगोदाः पर्याप्तकसू-
क्ष्मानगोदाः । एतं च क्रमशः बहुतरका द्रष्टव्या इति । सा-
धारणजीवास्तेभ्योऽनन्तगुणाः, एतच्च जीवपरिमाणम्, प्राक्-
ने तु राशिचतुष्टये निगोदपरिमाणाभिधत्तम् ।

परिमाणद्वारा नन्तरमुपभोगद्वारमभिधत्सुराह—

आहारे उवकरणे, सयणामण जाण जुग्गकरणे य ।

आवरणपहरणेसु य, सन्धविहाणेसु य बहुसु ॥१०६॥

आहारफलपत्राकिशलयमूलकन्दन्वगादानवत्यः, उपकर-
णे व्यजनकटककवलकागैलादि, शयनम्—खट्वाफलकादि
आसनम्—आसनन्दकादि, यानम्—शिबिकादि, युग्मम्—गान्धका
दि, आवरणम्—फलकादि, प्रहरणम्—लघुर्ताडभुशुण्ड्यादि, शस्त्र-
विधानानि च बहूनि तन्निर्वर्त्यानि, शरदात्रयकुरिकादि,
गण्डापयोगिन्वादि ।

तथा परोऽपि परिभोगाविधस्तद्दर्शनायाह—

वनस्पतिपरिभोगः—

आउअकट्टकम्मे, गंधंगे वत्थमल्लजोण य ।

भावरण वियावणेसु य, नेलविहाणे य उज्जोण ॥१०७॥

आनोद्यानि—पटहभेरीवंशवीणाभक्त्योदीनि, काष्ठकर्म-प्र-
तिमास्तम्भद्वाराशाखादीनि, गन्धाङ्गानि—वालकप्रियङ्गुपत्रक-
दमनकत्वक्चन्दनोशीरदेवदार्वादीनि, चम्पारणि—वलकलकाया-
ममयादीनि, माल्यायोगा—नवमालिकावकुलचम्पकपुष्पागा-
शोकमालर्वाचिकिलादयः, ध्यापनं—दाहो भस्मस्वात्करण-
मिन्धनं, चितापन—शीताभ्यर्द्धनम्य शीतापनयनाय काष्ठ-

प्रज्वालनात्, तैलविधाने-तिलातसीसर्पपेक्षु रीज्योतिष्मती-
करजातिभिः, उद्योतो-वर्णितृणचूडाकाष्ठादिभिर्गति ।

एवंमेतान्युपभोगस्थानानि प्रतिपाद्य तदुपसंज्ञि-
हीर्षुगह—

एएहिं कारणेहिं, हिंसंति वणस्मई बहु जीवे ।

मायं गवेसमाणा, परस्म दुक्खं उदीरेति ॥ १४८ ॥

एतैर्गाथाद्वयोपात्तैः कारणैः-प्रयोजनैर्हिंसन्ति-व्यापादय-
न्ति प्रत्येकस्माद्वारणवनस्पतिजीवान् बहून् वनस्पतिसमार-
म्भणः पुरुषाः, किं भूतास्त इति दर्शयति-सानं-सुखं तद-
व्यतिथिः परस्य च वनस्पत्याद्येकीन्द्रयादेर्दुःखं बाधामुत्पा-
दयन्ति ।

साम्प्रतं शस्त्रमुच्यते-तच्च द्विधा द्रव्यभावभेदात्-

द्रव्यशस्त्रमपि समासविभागभेदात् द्विधेव

तत्र समासद्रव्यशस्त्राभिधानस्याऽऽह—

कप्पणि-कुहाणि-यमियग-दत्ति-कुहालि-वासि फग्गु य ।

मन्थं वणस्मईए, हन्था पाया मुहं अग्गी ॥ १४९ ॥

कल्पयते-क्षुद्यते यथा सा कल्पनी शस्त्रविशेषः, कुठारी
प्रसिद्धेव, अशियगं दात्रं, दात्रिका-प्रसिद्धा, कुहालकवासि-
परशवश्च, एते वनस्पतः शस्त्रम् । तथा हस्तपादमुत्पाद्यथ
इत्येतन्नामान्यशस्त्रमिति ।

विभागशस्त्राभिधानस्याऽऽह—

किंची मकायमन्थं, किंची परकाय तदुभयं किंची ।

एयं तु दव्वमन्थं, भावे य अमंजमो मन्थं ॥ १५० ॥

किञ्चित् स्वकायशस्त्रं लकुटादि, किञ्चित् परकायशस्त्रं
पाषाणान्यादि, तथोभयशस्त्रं-दात्रदात्रिकाकुठारादि, एतद्
द्रव्यशस्त्रम्, भावशस्त्रं पुनरस्यमः । दुष्परिणीहितमनोवाक्या-
लक्षण इति ।

सकलनिर्युक्त्यर्थपरिस्मृतिं प्रचिकटयित्वाऽऽह—

समाई दाराई, ताई जाई हवंति पुढवीए ।

एवं वणस्मईए, निज्जुत्ती कित्तिथा एमा ॥ १५१ ॥

उक्तव्यातिरिक्तशेषाणि तान्येव द्वार्याणि यानि पृथिव्यामभि-
हितानि ततस्तद् द्वार्याभिधानाह्नस्पतौ निर्युक्तिः, कीर्तिता-
व्यावर्णितेति । आच्चा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । ('आ-
हार' शब्दे द्वितीयभागं ४६२ पृष्ठं तदाहारप्रकारः ।)
साम्प्रतं सूत्रानुगमऽस्मालितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्,
तच्चदम्—

तं गो करिस्सामि ममुद्धाए, मत्ता मइमं, अभयं विदिता,
तं जे गो करए, एमोवरए, एन्थावरए, एम अणगार ति
पनुच्चई । (सू० ३६)

अस्य खान्तरपरम्परादिसूत्रैः सम्बन्धः प्राग्ब्रह्मचर्यः, उक्तं
प्राक् 'सातान्वेषिणां हि वनस्पतिजन्तूनां दुःखमुदीरयन्ति',
ततश्च तन्मूलमेव दुःखगहनं संसारसागरं आस्यन्ति स-
त्त्वाः । इत्येव विदितकटुकविपाकः समस्तवनस्पतिसस्त्ववि-
षयविमर्देनिवृत्तिमात्यन्तिकीमात्मनि दर्शयन्नाह-तत्-वनस्प-
तीनां दुःखमहं दृष्टप्रत्यपायो न करिष्ये, यद्विद्या-तद्-दुः-
खो-पान्तिनिमित्तभूतं वनस्पताधारम्भं छेदनभेदनादिरूपे नो
करिष्ये मनोवाक्यायै, तथाऽप्यर्गे कारणेण, तथा कु-

व्यतश्चाभ्यासानुमस्ये, किं कृतेति दर्शयति-सर्वज्ञाप-
दिष्टमार्गानुसृत्या, सम्यक् प्रयज्योत्थानेनोत्थाय समुत्थाय, प्र-
वज्यां प्रतिपद्यत्यर्थः, तद्वै वज्रितसकलसावधारम्भकला-
पः संस्तुनस्पतिदुःखं तदारम्भं वा नो करिष्यामीति, अ-
नेन च संयमक्रिया दर्शिता, न च क्रियात एव मोक्षा-
वृत्तिः, किं तर्हि ? ज्ञानाक्रियाभ्याम्, तदुक्तम्—'नागे
किरियागहियं, किरियामेत्तं च वोऽवि एगस्ता । न स-
मत्था दाउं जे, जम्ममरणदुक्खदाहाइ ॥ १ ॥' यत्
एवमेतां विशिष्टमोक्षकारणभूतज्ञानप्रतिपिपादयित्वाऽऽ-
ह—'मत्ता मइमं' मत्वा-ज्ञात्वा-अवबुध्य यथावत्
जीवान्, मतिरस्यास्तीति मतिमान् मतिमान्वेषोपदेशाहो भ-
वनात्यन्तस्तद् द्रव्येणैव शिष्यामन्त्रणम्, हे मतिमन् ! प्रवज्यां
प्रतिपद्य जीवादिपदार्थाश्च ज्ञात्वा मोक्षमवाप्नोतीति, सम्यग्-
ज्ञानपूर्विका हि क्रियाफलवतीति दर्शितं भवति । पुनरैवाह-
'अभयं विदिता' अविद्यमानं भयमस्मिन् सत्त्वानामित्यभयः-
संयमः, स च समदशविधानस्तं चाभय सर्वभूतपरिपालना-
त्मकं संसारसागराग्निर्याहकं विदिन्वा वनस्पत्याग्भा-
विवृत्तिविधेयति । एतद्वै दर्शयितुमाह—'तं जे नो
करए' इत्यादि, तं-वनस्पत्याग्भं यो विदिततदार-
म्भकटुकविपाकः नो कुर्यात् तस्य प्रतिवांशेष्टफलवा-
सिर्नान्यस्यान्धमूक्या प्रवर्तमानस्य, अभिलपितविप्रकृष्ट-
स्थानप्राप्तिप्रवृत्तान्धक्रियाव्याघातवर्जितमन्त्रव्यम्, ज्ञानमपि
क्रियाहीनं न मात्त्राय, गृहान्तदृष्टमाननिनद्रूपकृत्वबुद्धानव-
दिनि, एवं ज्ञात्वा अभ्युपेत्य च तत्परिहारः, कर्त्तव्य इति दर्शितं
भवति । एवं यः सम्यग्ज्ञानपूर्विकां निवृत्तिं कर्त्तान् स एव
समस्तारम्भनिवृत्त इति दर्शयति—'एमोवरए' इति एष एव
सर्वस्मादाग्भाह्ननस्पतिविषयादुपरतो यो यथावज्ज्ञात्वा-
ऽऽरम्भं न कर्त्ततीति, स पुनरेवावधनिवृत्तिभाक्किं शाक्या-
दिष्वपि संभवत्युतहं प्रवचनं इति दर्शयति—'एन्थावरए' इति
एतस्मिन्नेव जनेन्द्रे प्रवचनं परमार्थतः उपरतो नान्यत्र । य-
थाप्रतिज्ञानतिरवद्यानुष्ठायिन्यादुपगतव्यपदेशभागभवति, न
शेषा शाक्यादयः, तद्विपरीतव्याद् । एष एव च सम्पूर्णनगर-
व्यपदेशमश्नुते इति दर्शयति—'एम अणगार ति पनुच्चई'
एयो-ऽतिक्रान्तसूत्रार्थव्यवस्थितं, अविद्यमानागारेऽनगारः
प्रकरणेण उच्यते प्रोच्यते इति, किं कृतः प्रकर्षः, अनगारव्य-
पदेशकारणभूतगुणकलापसम्बन्धकृतः प्रकर्षः, इतिशब्दोऽ-
नगारव्यपदेशकारणपरिस्मृतिमाप्तिशोती, एतावदनगारलक्षणं
नान्यर्थावति । ये पुनः प्रोज्झितपारमार्थिकानगारगुणाः शब्दा-
दीन्वपयानहीकृत्य प्रवर्तन्ते ते तु नापत्तन्ते वनस्पतीन् जी-
वान्, यतो भूयांसः शब्दादयो गुणाः वनस्पतिभ्य एव निष्पद्य-
न्ते, शब्दादिगुणेष्वेव वर्त्तमाना रागद्वेषविषमविषयधूर्त्तमा-
नलोललोचना नरकादिचतुर्विधगन्तःपातिनो बोद्धव्या-
स्तदन्तःपातिन एव च शब्दादिष्वप्याभिध्वङ्गिणो भवन्ती-
ति । आच्चा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

वणस्मई न हिंसंति, मगमा वयमो कायसा ।

तिविहण करणजोएणं, मंजया मुसमाहिआ ॥ ४० ॥

वणस्मई विहिंसंता, हिंसई अ नयस्मिण् ।

तसे अ विविहे पाणे, चक्रवुं अ अचक्रवुं ॥ ४१ ॥

तम्हा एअं विआणिजा, दोमं दुग्गइवड्डुगं ।

वणस्सइममारंभं, जाव जीवाइ वज्जण ॥ ४२ ॥

'वणस्स' इत्यादि सवयस्य वनस्पतेरभिधानं ज्ञेयम् . तत-
श्चैकादशस्थानावाधमन्युक्त एव ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दश ० ६
अ० २ उ० । (अस्यार्थस्य प्रसिद्धये गतप्रत्यागतलक्षणमितरे-
तरावधारणकृत सूत्रम्—तच्च सव्याख्य 'गुण' शब्दे चतुर्थ-
भागे ६०८ पृष्ठ गतम् ।) अत्र कश्चिच्छब्दश्चक्षुराह—यो गुणेषु
वर्तते स आवर्ते वर्तते इति साधु . यः पुनरावर्ते वर्तते नासौ
नियमत एव गुणेषु वर्तते यस्मान्माधवा वर्तन्ते आव-
र्ते न गुणेषु . तदन्वयार्थमिति ? अत्रोच्यते—सत्यम् आव-
र्ते यतयो वर्तन्ते न गुणेषु . किं तु—रागद्वेषपूर्वकं गुणेषु व-
र्तनमिहाधिकावर्तते . तच्च साधुनां न सम्भवति तदभावात् .
आवर्तोऽपि यस्यस्वरूपो दुःखात्मको न सम्भवति . सामा-
न्यतस्तु संसारान्तर्गतित्वं सामान्यशब्दादिगुणोपलब्धिश्च
सम्भवत्येवातो नोपलब्धिः . प्रतिपद्यते . रागपाशगामो द्वे-
षपरिणामो वा यस्तत्र स प्रतिपद्यते . तथा चोक्तम्—
“ कश्चिच्छब्दोऽपि नोपलब्धिः . पेम्मे नाभिनवेमण ” इत्यादि
तथा “ न शक्यं रूपमद्रुपं . चक्षुर्गोचरमागतम् । रागद्वेषो
तु यौ तत्र . नौ बुधः परिवर्जयेत् ॥ १ ॥ ” कथं पुनर्गुणभूय-
स्त्वं वनस्पतिभ्य इति प्रदर्शयते—वेणुवीणापटहमुकुन्दादी-
नामातोर्धाविशेषाणां वनस्पतेरुत्पत्तिः . ततश्च मनोहराः
शब्दा निपद्यन्ते . प्राधान्यमत्र वनस्पतेर्विचक्षणम् . अ-
न्यथा तु तन्त्राच्चमेषागयादिसेयोगाच्छब्दनिर्वाणित-
रूपं पुनः काष्ठकर्मस्त्रीप्रतिमादेषु गृहतेरगर्वादिकास्त-
स्मादिषु च चक्षुर्मणीयम् . गन्धा अपि हि कर्पूपाटला-
लवलीलवङ्गेकतकीसर्गस्यचन्दनागुरुककालकलाजातीफलप-
त्रिकाकैसरमासीन्धकपचादीनां सुगन्धयो गन्धेन्द्रियाह्लाद-
कारिणः प्रादुर्भवन्ति . रसास्तु विस्मृणालमूलकन्दपु-
ष्पफलपत्रकण्टकमञ्जरीचमङ्कुरकिम्बलयागविन्दकेसरगदीना-
जिह्वेन्द्रियप्रह्लादिना निपद्यन्ते अनिवार्य इति . तथा
स्पर्शाः पाशनीपत्रकमलदलमुणालवल्कलदुकूलशाटकोप-
धानतृलिकप्रच्छादनपटादीनां स्पर्शेन्द्रियसुखाः प्रादु-
प्यन्ति . एवमेतेषु वनस्पतिनिपद्येषु शब्दादिगुणेषु यो वनते स
आवर्ते वर्तते . यश्च आवर्तेवर्ती स रागद्वेषात्मकत्वात् गुण-
ेषु वर्तते इति । स चावर्तो नामादिमदाश्चतुर्धा । नाम-
स्थापनेक्षुः . द्रव्यावर्तः । (अवस्थापाठ 'आवर्त' शब्दे द्वितीय
भागे ४३६ पृष्ठ गतः ।) इह च भावावर्तेनाधिकारो न शेषि-
ति । (अथ य एते गुणाः संसारवर्तकारणभूताः शब्दादयो
वनस्पतेरभिनिवृत्तास्ते किं नियतादित्येवमाज उत सर्वदिक्षु
इति . सूत्रम्—(४१) 'गुण' शब्दे चतुर्थभागे ६०८ पृष्ठ गतम् ।)

एवं विषयलोकमाख्याय विचक्षितमाह—

एम लोण वियाहिण एत्थ अगुत्ते अण्णाणाण ॥ (सू० ४२)

'एव इति'—रूपरसगन्धस्पर्शशब्दाविषयाख्यो लोको व्या-
ख्यातः . लोक्यते—परिच्छिद्यते इति कृत्वा . एतांस्मश्च प्र-
स्तुतं शब्दादिगुणलोकं गुणो यो मनोचाक्षार्यैर्मनसा हेतु-
रज्यते वा . वाचा प्रार्थने शब्दादीनां कर्गाति . कथ्यते शब्दा-

दिविषयदेशमभिसर्पति . एवं यो ह्यगुतो भवति सोऽ-
नाज्ञायां वर्तते . न भगवत्प्रणीतवचनानुसारीति यावदिति ।
एवंगुणश्च यत् कुर्यात्तदाह—

पुणो पुणो गुणामाण वंकसमायारि । (सू० ४३)

ततश्चासावमृच्छच्छब्दादिगुणलुब्धो न शक्नोत्यात्मनः
शब्दादिगृहेर्निवर्तयितुम् . अनिवर्तमानस्य पुनः पुनर्गुणा-
स्वादा भवति . क्रियास्मात्तस्य शब्दादिगुणानास्वादयती-
त्यर्थः . तथा च यादृशो भवति तदृशीर्यति—वक्रः—असंयमः
कुटिलो नरकादिगत्याभिमुख्यप्रवणत्वात्समाचरणं—समाचा-
रः अनुष्ठानम् . वक्रः समाचारे यस्यासौ वक्रसमाचारः—असं-
यमानुष्ठायीत्यर्थः . अवश्यमेव शब्दादिविषयाभिलाषो भूतो-
पमर्हकारित्यतो वक्रसमाचारः । प्राक् शब्दादिविषयलवस-
मास्वादनान्दृष्टः पुनरात्मानमाचारयतुमसमर्थत्वादपथ्या-
न्नफलमोजिगजवह्निनाशमाशु संश्रयत इति ।

एव चासौ नितरां जितः शब्दादिविषयसमास्वादानात्
'खंतपुत्तो व्व' इदमाचरति—

पमत्ते अगारमावेसे । (सू० ४४)

प्रमत्तो विषयविषमूर्च्छितः अगार—गृहमावसति . यो-
ऽपि द्रव्यलिङ्गममन्वितः शब्दादिविषयमादवान् असावपि
विरतिरूपमार्वालिङ्गहितत्वात् गृहस्थ एवेति ।

अन्यर्थाधिका . पुनः सर्वदा सर्वथाऽन्यथावादिनोऽन्यथा-
कारिण इति दर्शयितुमाह—

लज्जमाणा पुढो पास , अण्णारासो ति एगे पवद-
माणा जमिणं विरूवरूवेहि मन्थेहि वणस्मइकम्म-
ममारम्भणं वणस्मइमन्थं ममारम्भमाणा अण्ण अण्णेरूवे
पाणे विहिंसंति . तन्थ खलु भगवया परिष्सा पवेदि-
ता . इमस्म चेव जीवियस्म परिवंदणमाणणपूयणाए
जतीमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं मे मयमेव व-
णस्मइमन्थं ममारम्भइ अण्णेहि वा वणस्मइमन्थं समा-
रंभावेइ अण्णे वा वणस्मइमन्थं ममारम्भमाणे समणु-
जाणइ . तं मे अहियाए तं मे अवाहिणं मे तं संबुज्झ-
माणे आयाणीयं समुट्ठाए मोच्चा भगवओ अण्णारासं
वा अण्णिण इहमेगेमिं गायं भवति । एम खलु गंथ एम
खलु मोहे एम खलु मोरे एस खलु णरण इच्चन्थं
गहिणं लोणं जमिणं विरूवरूवेहि मन्थेहि वणस्मइकम्म
ममारम्भणं वणस्मइमन्थं ममारम्भमाणे अण्णे अण्णेरूवे
पाणे विहिंसंति । (सू० ४५)

प्राग्वत् ज्ञेयम् . नवरं वनस्पत्यालापो विधेय इति ।

साम्प्रतं वनस्पतिजीवास्तित्वे लिङ्गमाह—

मे वेमि इमं पि जाहधम्मयं एयं पि जाहधम्मयं . इमं पि बुद्धि-
धम्मयं एयं पि बुद्धिधम्मयं . इमे पि चित्तमंतयं एयं पि
चित्तमंतयं . इमं पि छिणं मिलाइ एयं पि छिणं मिलाइ .
इमं पि आहारगं एयं पि आहारगं . इमं पि अणिच्चयं एयं
पि अणिच्चयं . इमं पि अपासयं एयं पि अपासयं . इमं पि

चञ्चोवचहयं एयं पि चञ्चोवचहयं, इमं पि विपरिणामधम्मयं
एयं पि विपरिणामधम्मयं । (सू० ४६)

‘संचमी’ त्यादि सोऽहम्—उपलब्धतस्वो ब्रवीमि, अथवा-
चनस्पर्तिचैतन्यं प्रत्यक्षप्रमाणसमधिगम्यमानस्वरूपं यत्तद-
हं ब्रवीमि, यथाप्रतिज्ञातमर्थं दर्शयति—‘इमे पि
जाहधम्मयं ति’ इहोपदेशदानाय सूत्रारम्भस्तद्यो-
म्यश्च पुरुषो भवत्यतस्तस्य सामर्थ्येन संनिहितत्वात्त-
च्छरीरं प्रत्यक्षासन्नवाचनेदमा परामुशति । इदमपि—मनुष्य-
शरीरं, जनने-जातिरुत्पत्तिस्तद्वर्त्मकम् । एतदपि वनस्पति-
शरीरं तद्वर्त्मकं—तत्स्वभावमेव, इति पूर्वकोऽपिशब्दः
सर्वत्र यथाशब्दार्थे, द्वितीयस्तु समुच्चये व्याख्येयः, तन्मा-
धमर्थः—यथा मनुष्यशरीरं बालकुमारयुववृद्धतापरिणामवि-
शेषवत् चेतनावत् सदाधिष्ठितं प्रस्पष्टवतनाकमुपलभ्यते,
तथैवमपि वनस्पतिशरीरम्, यतो जातः केतकनरुर्बालका
युवा वृद्धश्च संवृत्त इति, अतस्तुल्यत्वादतदपि जातिधर्मकम्,
न च कश्चिद्विशेषोऽस्ति, येन सत्यपि जातिधर्मत्वे मनुष्यादि-
शरीरमेव संचेतनं न वनस्पतिशरीरमिति । ननु च जातिध-
र्मत्वं केशनखदन्तादिष्वप्यस्ति अव्यभिचारी च लक्षणं
भवत्यास्ति च व्यभिचारः तस्माद्युक्तं कल्पयितुं
जातिधर्मत्वं जीर्वालिङ्गमिति, उच्यते—सत्यमस्ति
जननमात्रम्, किं तु—मनुष्यशरीरप्रसिद्ध-बालकुमारका-
द्यवस्थानामसंभवः केशादिष्वस्ति स्फुटः, तस्मादस-
मञ्जसमेतद्, अपि च—केशनखं चेतनावत्पदार्थाधिष्ठि-
तशरीरस्थं जातमित्युच्यते, वर्द्धते इति वा, न पुनस्त्वयैवं
तस्वोऽपि चेतनावत्पदार्थाधारस्था इत्यन्तं, त्वन्मते भुवोऽ-
चेतनत्वात्तस्मादयुक्तमिति । अथवा—जातिधर्मत्वादीनि समु-
दितानि सूत्राङ्गान्येक एव हेतुः, न पृथक् हेतुता, न च
समुदायहेतुः कशादिष्वस्ति तस्माददोष इति । तथा यथेदं
मनुष्यशरीरकमनवगतं बालकुमाराद्यवस्थाविशेषैर्वर्द्धते,
तथैतदपि वनस्पतिशरीरमङ्कुरकशल्यशाखाप्रशाखादिभि-
र्विशेषैर्वर्द्धते इति । तथा यथेदं मनुष्यशरीरं चित्तवद्बलं वन-
स्पतिशरीरमपि चित्तवत् । कथम्? चेतयति येन तच्चित्तम्-
ज्ञानम्, ततश्च यथा मनुष्यशरीरं ज्ञानेनानुगतमेवं वनस्पति-
शरीरमपि, यतो धार्मीपुत्रागादीनां स्थापविषोऽधमद्भावः,
तथाऽध्यानिष्यातद्विगिराशः स्वप्ररोहणावष्टनं प्रावृद्धजल-
धर्गनिनादाशिशिग्यायुसंस्पर्शादङ्गुगोद्धवः तथा—मदमदन-
सङ्गमस्त्वतर्द्धतिवधूणीमानलोलालाचनत्रिलामिनीतन्नुपुर—
सुकुमारचरणनाडन दशोक्तरोः पल्लवकुसुमोद्गमः, तथा
सुरभिमुगगण्डुपलकाडकुलस्य स्पष्टप्ररोहिकादीनां च
हस्तादिमस्पर्शात्वेकैचिकादिका परिस्फुटा क्रियापल-
ब्धिः । न चैतदभिहिततरुसंबन्धिक्रियाजालं ज्ञानम-
न्तरण घटते, तस्मात्सिद्धं चित्तवत्त्वं वनस्पतेरिति ।
तथा—यथेदं क्षिप्रं म्लायति तथैतदपि क्षिप्रं म्लायति, म-
नुष्यशरीरं हि हस्तादिच्छिन्नं म्लायति—शुष्यति, तथा—त-
रुशरीरमपि पल्लवफलकुसुमादिच्छिन्नं शोषमुपगच्छत् दृष्टम्,
न चाचेतनानामयं धर्म इति । तथा—यथेदं मनुष्यशरीरं
स्ननक्षीरव्यञ्जनाद्याहाराभ्यवहारादहारकं तथैतदपि व-
नस्पतिशरीरं भुजलाद्याहाराभ्यवहारकम्, न चैतदाहारक-
त्वमचेतनानां दृष्टम्, अतस्तद्भावात्संचेतनत्वमिति । तथा

यथेदं मनुष्यशरीरमनित्यकं न सर्वदाऽवस्थायि तथैतदपि व-
नस्पतिशरीरमनित्यं नियतायुस्कत्वात्, तथा हि—अस्य द-
शवर्षसहस्राणि उत्कृष्टमायुः । तथा यथेदं मनुष्यशरीर-
मशाश्वतं—प्रतिक्षणमावीचीमरणेन मरणात्तथैतदपि वन-
स्पतिशरीरमिति । तथा यथेदमिष्टानिष्टाहारादिप्राप्त्या च-
यापचयिकं वृद्धिहान्यात्मकं तथैतदपि इति । तथा यथेदं
मनुष्यशरीरं विविधपरिणामः, तत्तद्भागसंपर्कात् पाण्डुलो-
दरवृद्धिशोफकृशत्वाङ्गुलिनाशिकाप्रवशादिरूपो बालादिरूपो
वा, तथा—रसायनस्नेहाद्युपयोगाद्विशिष्टकान्तबलोपचया-
दिरूपो विपरिणामः तद्वर्त्मकम्—तत्स्वभावकं तथैतदपि
वनस्पतिशरीरं तथाविधरोगोद्भावापुष्पपत्रफलत्वगाद्यन्यथा
भवनात्, तथाविशेषदौहृदप्रदानेन पुष्पफलाद्युपचयाद्विपरि-
णामधर्मकम् । एवमनन्तराङ्गधर्मकलापसद्भावादसंशयं गृहा-
यैतत्—संचेतनास्तरव इति ।

वणस्पदं चित्तमंतमक्खाया अणंगजीवा पुढोसत्ता अक्ख-
त्थ सत्थपरिणएणं ॥

वनस्पतिश्चलवानाख्यातः, इत्यार्थापि द्रष्टव्यम् । विंशप-
स्त्वभिधीयते—सात्मकं जलम्, भूमिखातस्याभाधिकसंभवान्
दर्शयन् । सात्मकोऽग्निः आहारेण वृद्धिर्दर्शनात्, बालकव-
त् । सात्मकः पवनः, अपरंप्रगतिरतिर्यगनिर्यामितादगम-
नाद्, गोवत् । चेतनास्तरवः सर्वत्रगपहरणे मरणाद् गर्द-
भयत् ।

वनस्पतिजीवविशेषप्रतिपादनायाह—

तं जहा—अग्गवीया १ मूलवीया २ पोगवीया ३ खं-
घवीया ४ बीयरुहा ५ सम्मुच्छिमा ६ तण—लया—वण-
स्सइकाया उवीया चित्तमंतमक्खाया अणंगजीवा पुढो-
सत्ता अक्खत्थ सत्थपरिणएणं ॥ ६ ॥

‘तं जहा—अग्गवीया’ इत्यादि तद्यथेत्युपन्यासार्थः, अग्र-
वीजा इति—अग्रं बीजं येषां ते अग्रवीजाः कोरिगटकाद-
यः, एवं मूलं बीजं येषां ते मूलवीजाः उत्पलकन्दादयः,
एवं बीजं येषां ते पर्ववीजाः इत्यादयः, स्कन्धो बीजं येषां
ते स्कन्धवीजाः सल्लक्यादयः, तथा बीजाद्गोहन्तीति बीज-
रुहाः शाल्यादयः, संमूच्छेत्तीति संमूच्छिमाः प्रसिद्धवीजा-
भावेन पृथिवीवर्षादिसमुद्भावास्तथायथास्तुणादयः । न चैते
न संभवन्ति दग्धभूमावपि संभवान्, तथा तृणलतावनस्प-
तिकारिका इति, अत्र तृणलताग्रहणे स्वगतानेकभेदसंद-
र्शनार्थम्, वनस्पतिकारिकग्रहणे सूक्ष्मबादराद्यशेषवनस्प-
तिभेदसंग्रहार्थम्, एतेन पृथिव्यादीनामपि स्वगताः भेदाः
पृथिवीशर्करादयस्तथाऽवस्था ये महिकादयः, तथा—अङ्गार-
ज्वालादयः तथा—भङ्गामण्डलिकादयो भेदाः सूचिता इति ।
सर्वीजाश्चैतवन्त आख्याता इति, एते ह्यनन्तरादिता व-
नस्पतिविशेषाः सर्वीजाः—स्यस्वनिबन्धनाश्चित्तवन्तः—आ-
त्मवन्त आख्याता—कथिताः । एते च अनेकजीवा इत्यादि
ध्रुवगण्डिका पूर्ववत् । सर्वीजाश्चित्तवन्त आख्याता इत्यु-
क्तम् । अत्र च भवत्याशङ्का किं बीजजीव एव मूलादजावो
भवत्युतान्यस्तास्मिन्नुत्क्रान्ते उत्पद्यन्त इति ?

अस्य व्यपोहायाऽऽह—

बीए जोणिभूए, जीवो दुक्कमइ सो य अन्नो वा ।

जो वि य मूले जीवो, सो वि य पत्ते पदमयाए ॥२३२॥

बीजे योनिभूत इति—बीजे हि द्विविधे भवति योनिभूतम्, अयानिभूतं च । अविष्वस्तयोनि, विष्वस्तयोनि च । प्ररोहसमर्थं तद्वत्तमर्थं चेत्यर्थः । तत्र योनिभूतं संचेतनमचेतनं च, अयानिभूतं तु नियमादचेतनमिति । तत्र बीजे योनिभूते इत्यनेनायोनिभूतस्य व्यवच्छेदमाह—तत्रोत्पत्त्यसंभवाद्, अबीजत्वादित्यर्थः । योनिभूते तु योन्ययस्य बीजे, योनिपरिणाममत्यजतीत्युक्तं भवति । किमित्याह—जीवो व्युत्क्रामति उत्पद्यते स एव पूर्वका बीजजीवः बीजनाम गोत्रे कर्मणि वेदयित्वा मूलार्थादनामगोत्रे चापनिबध्य, अन्यो वा पृथिवीकार्यिकादिर्जीव एवमेव, 'योऽपि च मूले जीव' इति य एव मूलतया परिणमते जीवः सोऽपि च पत्रे प्रथमतयेति—स एव प्रथमपत्रतयाऽपि परिणमत इत्येकजीवकर्तृके मूलप्रथमपत्रे इति । आह—यद्येवम्—“ सद्यो वि किमलस्यो खलु, उगममाणा अणेतस्यो भणिशो ” इत्यादि कथं न विरुध्यते ? इति, उच्यते—इह बीजजीवोऽन्यो वा बीजमूलत्वेनोत्पद्य तदुच्छ्रानावस्थां करोति, ततस्तदनन्तरभाविनीं किमलयावस्थां नियमनानन्ता जीवा, कुर्वन्ति, पुनश्च तेषु स्थितिज्ञानात्परिणतस्यैव सावेष मूलजीवोऽनन्तजीवतनुं परिणमत्य स्वशरीरतया तावद्वर्द्धते यावत् प्रथमपत्रमिति न विरोधः । अन्त्यं तु व्याचक्षते—प्रथमपत्रकमिह याऽसौ बीजस्य समुच्छ्रानावस्था, नियमप्रदर्शनमेतत्, शेषं किमलयादि सकलं नावश्यं मूलजीवपरिणामाविर्भावितमिति मन्तव्यम् । ततश्च—“ सद्यो वि किमलयो खलु, उगममाणा अणेतस्यो भणिशो ” इत्याद्यप्यविरुद्धं मूलपत्रनिर्वर्तनारम्भकाले किमलयन्वाभावादिति गाथार्थः ।

एतदेवाह भाष्यकारः—

विद्वत्थाऽविद्वत्था, जोणी जीवाण हाइ नायवा ।

तत्थ अविद्वत्थाए, वुक्कमई सो य अन्नो वा ॥ ५८ ॥

विष्वस्ताऽविष्वस्ता—अप्ररोहप्ररोहसमर्था योनिजीवानां भवति ज्ञातव्या, तत्राविष्वस्तायां योनौ व्युत्क्रामति सखान्या वा, जीव इति गम्यत इति गाथार्थः ।

जो पुण मूले जीवो, सो निव्वत्तेइ जा पदमपत्तं ।

कंदाइ जाव बीयं, मेमं अन्नं पकुव्वंति ॥ ५९ ॥

यः पुनर्मूल जीवो बीजगतोऽन्यो वा स निर्वर्त्तयति यावत् प्रथमपत्रं तावदेक एवेति, अत्रापि भावार्थः पूर्ववदेव । कन्दादि यावद्बीजं शेषमग्रे प्रकुर्वन्ति, वनस्पतिजीवा एव, व्याख्याद्वयपक्षेऽप्येतद्विरोधि, एकतः समुच्छ्रानावस्थाया एव प्रथमपत्रतया विवर्त्तितत्वात्तदनु कन्दादिभावतः अन्यत्र कन्दादेर्वनस्पतिभेदत्वात्तस्य च प्रथमपत्रोत्तरकालमेव भावादिति गाथार्थः ।

अतिदेशमाह—

मेमं सुत्थकामं, काए काए अहकमं वृथा ।

अज्झयणत्था पंच य, पगरणपयवज्जणविसुद्धा ॥६०॥

शेषं सूत्रस्पर्शम् उक्तलक्षणं कायं कायं—पृथिव्यादौ यथाक्रमम्—यथापरिपाटि वृथात् अनुयोगधर एव, न केवलं सू-

त्रस्पर्शमेव, किं तु—अध्ययनार्थान् पञ्च च प्रागुपन्यस्तान् जीवाजीवाभिगमादीन् प्रकरणपदव्यञ्जनाविशुद्धान् ब्रूयात्, सूत्र एव जीवाभिगमः कायं कायं इत्यनेनैव लब्ध इति पञ्चग्रहणम्, अन्यथा पांडित्याधिकारा इति । प्रक्रियतेऽर्थोऽस्मिन्निति प्रकरणम्, अनेकार्थाधिकारवत्कायप्रकरणादि, पदम्—सुवन्तादि, कादीनि—व्यञ्जनानि, एभिर्विशुद्धान् ब्रूयादिति गाथार्थः । दश० ४ अ० । विशेष० । स्था० । दर्श० आचा० । सूत्र० । व्य० । ध० ।

एवं वनस्पतेर्धैतन्यं प्रदर्श्य तदारम्भे बन्धं तत्परिहारक-परिवर्त्या सेवनेन च मुनित्वं प्रतिपादयन्नुपसंजिही—

बुगह—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्छंते आरंभा अपरिष्साता भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्छंते आरंभा परिष्साया भवंति, तं परिष्साय मेहावी णेव मयं वणस्सइसत्थं समारंभज्जा णेवऽण्णेहि वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा णेवऽण्णे वणस्सइसत्थं समा—रंभंते समणुजाणेज्जा जस्सेते वणस्समितिसत्थसमारंभा परिष्साया भवंति से इ पुणी परिष्साय कम्मं ति वेमि । (सू० ४७)

‘एत्थसत्थं’ मित्यादि एतस्मिन् वनस्पतौ शब्दं द्रव्यभावाख्यमात्रभमाणस्येत्येतं आरम्भा अपरिष्साता अपरिष्साया भवन्ति, एतस्मिन् वनस्पतौ शब्दमन्तरभमाणस्येत्येतं आरम्भाः परिष्साताः प्रत्याख्याता भवन्तीति पूर्ववच्चर्चः यावत् स एव मुनिः परिष्सातकमेति ब्रवीमि पूर्ववदिति । आचा० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । (वनस्पतिकायप्रतिसेवना ‘मूलगुणपण्डित्सेवणा’ शब्दं अस्मिन्नेव भागे ३५८ पृष्ठे उक्ता ।) (वनस्पतयः कं कालं सर्वाल्पाहारकाः इति ‘आहार’शब्दे द्वितीयभागे ५१७ पृष्ठे उक्तम् ।)

उत्पलादजीवानाम्—

उप्पल सालु पलामे, कुंभी नाली य पउमकणी य ।

नल्लिण सिव लोग काला, लेभि य दस दे य एक्कारि । ५।

‘उप्पले’ न्यादि, उत्पलायः प्रथम उद्देशकः १, ‘सालु’ चि—सालुकम्—उत्पलकन्दस्तदर्थो द्वितीयः २, ‘पलामे’ चि—पलाशः—किंशुकस्तदर्थस्तृतीयः ३ ‘कुंभी’ चि—पलस्पतिविशेषस्तदर्थश्चतुर्थः ४ ‘नाडी य’ चि नाडीवद्यस्य फलानि सनाडीका—वनस्पतिविशेष एव तदर्थः पञ्चमः ५ ‘पउम’ चि पञ्चार्थः षष्ठः ६, ‘कणी य’ चि कणीकार्थं सप्तमं ७ ‘नल्लिण’ चि नल्लिणार्थोऽष्टमः, यद्यपि चात्पलपञ्चनल्लिणानां नाम कोशे एकार्थतयाच्यते तथाऽपीह रुद्धे विशेषोऽवसेयः, ‘सिध’ चि शिवराजपर्विवक्ष्यतार्थो नवमः ८, ‘लोग’ चि लोकार्थो दशमः १०, ‘कालालामे’ चि कालार्थे एकादशः ११ आलभिकायां नगर्या यत्प्ररूपितं तत्प्रतिपादक उद्देशकोऽन्यालभिक इत्युच्यते, ततोऽसौ द्वादशः १२ ‘दस दे य एक्कारि’ चि द्वादशोद्देशको एकादशे शब्दे भवन्तीति । तत्र प्रथमोद्देशकद्वारसंग्रहगाथा याचनान्तरं दृष्टान्ताधेमाः—

‘उववाओ १ परिमाणं २, अवहार ३ रुच ४ बंध ५ वेदे या ६।

उदयं ७ उदीरणाय ८, लेसा ९ विट्ठी य १० नाणी य ११ ॥ १ ॥
 जागु १२ वओगे १३ वण १४ र—समाह १५ ऊमासगे य
 १६ आहारे १७ । विरई १८ किरिया १९ वंधे २०, मण २१
 कर्माय २२ स्थि २३ वंधे य २४ ॥ २ ॥ सणि २५ दिय २६
 अणुवंधे २७, संवहा २८ हाग २९ ठिह ३० समुग्घाण ३१ ।
 चयण ३२ मूलादीसु य, उववाओ संवजीवाण ॥ ३ ॥
 एतासां चार्थ उद्देशकार्थाधिगमगम्य इति । आचा ० १ शु ०
 १ अ ० ४ उ ० ।

उत्पलजीवानाम्—

तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे ० जाव एवं वयासी—
 उप्लेणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणगजीवे ? ,
 गोयमा ! एगजीवे णो; अणगजीवे, तेण परं जे अणो
 जीवा उववज्जंति ते णं णो एगजीवा अणगजीवा । तेणं
 भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जंति, किं शेरइएहिंतो उव-
 वज्जंति, तिरियमणुस्सदेवहिंतो उववज्जंति ? , गोयमा ! णो शे-
 रइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति ।
 मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति देवहिंतो वि उववज्जंति, एवं
 उववाओ भाणियव्वा जहा वक्कंतीए वणस्सइकाइयाणं
 ० जाव ईमाणंति १ । तेणं भंते ! जीवा एगममणं केव-
 ह्या उववज्जंति ? , गोयमा ! जहमेणं एक्को वा दां वा तिप्पि
 वा उक्कोमणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति २ । तेणं
 भंते ! जीवा समणं ममणं अवहीरमाणा २ केवइकालेणं अव-
 हीरंति ? , गोयमा ! तेणं असंखेज्जा ममणं समणं अवहीरमा-
 णा अवहीरमाणा असंखेज्जाहिं उम्मप्पिणीओमप्पिणीहिं
 अवहीरंति णो चव णं अवहिया मिया ३ ।

‘उप्लेणं भंते एगपत्तए’ इत्यादि, उत्पलं—नीलोत्पलादि एकं
 पत्रं यत्र तद्वत्पत्रकम्, अथ च एकं च तत्पत्रं चैकपत्रं तदेव-
 कपत्रकं, तत्र सति, एकपत्रकं चेह किमलयावस्थाया उपरि
 द्रष्टव्यम्, ‘एगजीवे’ इति । यदा एकपत्रावस्थं तद्वत्जीवं
 तद्यदा तु द्वितीयादिपत्रं तेन समारब्धं भवति तदा नैकप-
 त्रावस्था तस्येति बहवा जीवास्तत्रोत्पद्यन्त इति, एतदे-
 वाह—‘तेणं परमि’ इत्यादि । ‘तेणं परं’ इति ततः प्रथम-
 पत्रात्परतः । ‘जे अणं जीवा उववज्जंति’ इति । येऽन्ये प्रथ-
 मपत्रव्यातिरिक्ता जीवा जीवाश्रयत्वात् पत्रादयोऽव्यवा-
 उपद्यन्ते ते नैकजीवाः—नैकजीवाश्रयाः किं त्वेनैकजीवा-
 श्रया इति । अथवा—‘तेणं’ इत्यादि । तत एकपत्रात्परतः
 शेषपत्रादिष्वित्यर्थः, ये अन्ये जीवा उत्पद्यन्ते ते नैकजीवा-
 नैककाः किं त्वेनैकजीवाः—अनेके इत्यर्थः ।

अपहारबन्धद्वारे—

तेमि णं भंते ! जीवा णं के महालया मरीरंगाहणा पप्प-
 चा, गोयमा ! जहमेणं अणुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोमणं
 साइरंगं जेअणमहम्मं ४ । ते णं भंते ! जीवा णाणावर-
 गिज्जस्स कम्मस्स किं बंधगा अबंधगा ? , गोयमा ! णो
 अबंधगा बंधणं वा बंधगा वा एवं ० जाव अंतराइयस्स

णवरं आउयस्स पुच्छा, गोयमा ! बंधणं वा अबंधणं वा
 बंधगा वा अबंधगा वा, अहवा—बंधणं य अबंधणं य,
 अहवा—बंधणं य अबंधगा य, अहवा—बंधगा य अबं-
 धगे य, अहवा—बंधगा य अबंधगा य ८, एए अट्ठ भंगा ५ ।

‘ते णं भंते ! जीव’ इति ये उत्पले प्रथमपत्राद्यवस्थाया-
 मुत्पद्यन्ते ‘जहा वक्कंतीए’ इति प्रज्ञापनायाः पप्रपदे स चैव-
 मुपपातः—‘जह तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति’ किं
 परिगिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ? , गोयमा ! परिगिदियति-
 रिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति’ इत्यादि एवं मनुष्यभेदाः
 वाच्याः—‘जह देवहिंतो उववज्जंति किं भवणवासी’
 इत्यादि प्रश्नो निर्वाचने च ईशानान्तर्देवभ्य उत्पद्यन्त इत्यु-
 पयुज्य वाच्यमिति, तदेतदुपपात उक्तः । ‘जहमेणं एक्को वा
 दां वा तिप्पि’ इत्यादिना तु परिमाणम् २ । ‘ते णं असंखेज्जा ममणं’ इत्या-
 दिना त्वपहार उक्तः, एवं द्वारयोजना कार्या ३ । उच्चवद्वारे
 ‘साइरंगं जेअणमहम्मं’ इति तथाबन्धसमुद्गोतीश्रकादा-
 विदमुच्चत्वमुत्पलस्यावसंयम् ४, बन्धद्वारं—‘बन्धणं बं-
 धगा व’ इति । एकपत्रावस्थायां बन्धक एकत्वात्, द्वारद्व-
 आवस्थायाश्च बन्धका बहुत्वाद्वा, एवं सर्वकर्मसु, आयुष्के
 तु तद्वन्धावस्थाऽपि स्यात्, तदपत्तया च अश्वन्धकाऽपि अश्व-
 न्धका अपि च भवन्तीति । एतदेवाह—‘नवर्गम’ इत्यादि
 इह बन्धकाबन्धकपदयोरैकत्वयोगे एकवचनेन द्वौ विकल्पाः,
 बहुवचनेन च द्वौ, द्विकयोगं तु यथायोगमेकत्वबहुत्वाभ्यां
 चत्वार इत्येवमष्टौ विकल्पाः । स्थापना—

१ बन्धकः	१	५ बन्धकोऽश्वन्धकः	१
२ अबन्धकः	१	६ बन्धकोऽबन्धकाः	३
३ बन्धकाः	३	७ बन्धकाः अश्वन्धकाः	१
४ अबन्धकाः	३	८ बन्धकाः अबन्धकाः	३
एकसंयोगिभङ्गाः	४	द्विकसंयोगिभङ्गाः	

वेदनद्वारं—

तेणं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं वेद-
 गा अवेदगा ? , गोयमा ! णो अवेदगा वेदणं वा वेदगा
 वा एवं ० जाव अंतराइयस्स, ते णं भंते ! जीवा किं सा-
 यावेदगा अमायावेदगा ? , गोयमा ! सायावेदणं वा अ-
 सातावेदणं वा अट्ठ भङ्गा ६ ॥

ते भदन्त ! जीवा ज्ञानवर्णीयस्य कर्मणः किं वेदका
 अवेदकाः ? , अत्रापि एकपत्रतायामेकवचनान्तता अ-
 न्यत्र तु बहुवचनान्तता, एवं यावदन्तरायस्य वेदनीय
 सातासाताभ्यां पूर्ववदष्टौ भङ्गाः, इह च सर्वत्र प्रथमपत्रा-
 द्यैकवचनान्तता, ततः परन्तु बहुवचनान्तता, वेदनं चा-
 नुकमोदितस्योदाहरणोदाहितस्य वा कर्मणा अनुभवः । उदय-
 आनुक्रमोदितस्यैव वेदकत्वप्ररूपणेऽपि भेदोदायत्वप्ररू-
 पणमिति । स्थापना—

१ सातावेदकः	१	५ सातावेदकोऽसातावेदकः	१
२ असातावेदकः	१	६ सातावेदकोऽसातावेदकाः	३
३ सातावेदकाः	३	७ सातावेदका असातावेदकाः	१
४ असातावेदकाः	३	८ सातावेदका असातावेदकाः	३
एकसंयोगिभङ्गाः	४	द्विकसंयोगिभङ्गाः	

तेमि शं भेंते ! जीवा गणावरगिज्जस्म कम्मस्म किं उदई अणुदई ? , गायमा ! शो अणुदई, उदई वा उदइणो वा एवं ० जाव अंराइयस्म ७ । ते शं भेंते ! जीवा गणावरगिज्जस्म कम्मस्म किं उदीरगा अणुदीरगा ? , गायमा ! शो अणुदीरगा उदीरण वा उदीरगा वा एवं ० जाव अंनराइयस्म गवरं वेदणिज्जाउवणमु अडु भङ्गा ८ ।

'नो अणुदीरग' ति तस्यामवस्थायां तस्यामनुदीरकत्वस्याम-
भवात्, 'वेर्याणजाउवणु अडु भङ्ग' ति चेत्तनीय सानाऽसा-
तापत्तयाऽऽयाप पुनरुदीरकत्वानुदीरकत्वापत्तयाऽष्टौ भङ्गाः,
अनुदीरकत्व चायुप उदीरगायाः कादाचित्कत्वादिति ।

लेस्याहारे अशीतिभङ्गाः कथम्—

ते शं भेंते जीवा किं कएहलेस्मा नीललेस्मा काउले-
स्मा तेउलेस्मा ? , गायमा ! कएहलेमे वा ० जाव तेउ-
लेमे वा कएहलेस्मा वा नीललेस्मा वा काउलेस्मा
वा तेउलेस्मा वा, अहवा—कएहलेस्मे य नीललेस्मे
य एवं एण द्युयसंयोगनियामंजोगचउकमंजोगेणं अमी-
तिभङ्गा भवन्ति । ६ । ते शं भेंते ! जीवा किं मम्मदि-
ट्ठी मिच्छदिट्ठी मम्मामिच्छदिट्ठी ? , गायमा ! , शो मम्म-
दिट्ठी शो मम्मामिच्छदिट्ठी मिच्छदिट्ठी वा मिच्छदिट्ठी
शो वा १०, ते शं भेंते ? जीवा किं नाणी अण्णाणी ? , गो-
यमा ! शो गानी अण्णाणी वा अण्णाणिशो वा ११ ।

एककयोगे एकवचनेन चत्वारो बहुवचनेनापि चत्वार
एव, द्विकयोगे तु यथायोगमेकवचनबहुवचनाभ्यां चतुर्भङ्गाः,
चतुर्णां च पदानां पञ्चद्विकयोगास्ते च चतुर्गुणाधनुर्विशन्ति ।
त्रिकयोगे तु त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः, चतुर्णां च पदानां
चत्वारिंशत्कसंयोगास्ते चाऽष्टाभिर्गुणिता द्वाविंशन्ति, चतु-
ष्कसंयोगे तु षोडश भङ्गाः, सर्वमीलने चाशीतिरिति । अत
एवाहम्—' गायमा कएहलेमे ' च ' त्यादि । ५० ६१ श ० ।

वर्णाऽऽदिहारे—

तेमि शं भेंते ! जीवाणं मरीरगा कइरण्णा कइगंधा
कइरसा कइफामा पणत्ता ? , गायमा ! पञ्चवणा दुगंधा
पञ्चरमा अडुफामा पणत्ता, ते पुण अप्पणा अवण्णा
अगंधा अरमा अफामा पणत्ता १४१ । १५ ॥

'ते पुण अप्पणा अवण्णा' ति शरीरागयव तेषां पञ्चव-
णादीनि ते पुनरुत्पन्नजीवाः ' अप्पणा' ति स्वरूपेण, अ-
वणा-वर्णादिवर्जिता अमूर्तत्वात्तस्मादिति ।

उच्छासाऽऽदिहारे—

ते शं भन्ते ! जीवा किं उस्सामा निस्सामा शो उ-
स्सामणिस्सामा ? , गायमा ! उस्सामण वा १, निस्सामण
वा २, शो उस्सामणिस्सामण वा ३, उस्सामगा वा ४,
निस्सामगा वा ५, शो उस्सामणिस्सामगा वा ६, अ

हवा—उस्सामण य निस्सामण य, अहवा—उस्सामण
य, शो उस्सामणिस्सामण य । अहवा—निस्सामण
य, शो उस्सामणिस्सामण य ४, अहवा—उस्सामण य,
नीमामण य, शो उस्सामणिस्सामण य । अडु भंगा एण
छव्वीसं भंगा भवन्ति २६ ॥

'नो उस्सामनिस्सामण' ति अपर्याप्तवस्थायाम् रह च
पङ्क्तिशतभङ्गाः, कथम् ? , एककयोगे एकवचनान्ताभ्यः,
बहुवचनान्ता अपि त्रयः, द्विकयोगे तु यथायोगमेकत्वबहु-
त्वाभ्यां तिस्रश्चतुर्भङ्गिका इति द्वादश, त्रिकयोगे त्र्यष्टावि-
न्ति । अत एवाह—' एते छव्वीसं भङ्गा भवन्तीति ' ।

आहारकहारे—

ते शं भेंते ! जीवा किं अहारगा अणाहारगा ? , गायमा !
शो अणाहारगा, आहारण वा अणाहारण वा, एवं अडु
भङ्गा १७ । ते शं भेंते ! जीवा किं विरया अविरया विर-
याविरया ? , गायमा ! शो विरया शो विरयाविरया अवि-
रण वा अविरया वा १८ । ते शं भेंते ! जीवा किं मकिरिया
अकिरिया ? , गायमा ! शो अकिरिया मकिरण वा मकिरिया
वा १९ । ते शं भेंते ! जीवा किं मत्तविहबंधगा अडुविहबंधगा ?
गायमा ! मत्तविहबंधण वा अडुविहबंधण वा अडु भंगा २० ॥

'आहारण य अणाहारण' वन्ति विग्रहगतवचनाहारकोऽन्य-
दान्वाहारकस्तत्र चाष्टौ भङ्गाः पूर्ववत् ।

ते शं भेंते ! जीवा किं आहारमन्नावउत्ता भयम-
न्नावउत्ता महणमन्नावउत्ता परिग्गहमन्नावउत्ता ? , गो-
यमा ! आहारमन्नावउत्ता वा अमीती भंगा २१ । ते
शं भेंते ! जीवा किं काहकमाई माणकमाई मायाक-
माई लेभकमाई ? , अमीती भंगा २२ । ते शं भेंते !
जीवा किं इत्थीविदगा पुग्गिमेदगा नपुमगवेदगा ? ,
गायमा ! नो इत्थीविदगा नो पुग्गिमेदगा नपुमगवेदण
वा नपुमगवेदगा वा २३ । ते शं भेंते ! जीवा किं इ-
त्थीविदबंधगा पुग्गिमेदबंधगा नपुमगवेदबंधगा ? , गो-
यमा ! इत्थीविदबंधण वा पुग्गिमेदबंधण वा नपुमग-
वेदबंधण वा, छव्वीसं भंगा २६ ।

सहाहारे—

ते शं भेंते ! जीवा किं मणी अमणी ? , गायमा !
शो मणी अमणी वा अमणिशो वा २५ । ते शं भेंते !
जीवा किं मइंदिया अणिंदिया ? , गायमा ! शो अ-
णिंदिया मइंदिण वा मइंदिया वा ॥ २६ ॥ ते शं
भेंते ! उप्पलजीवे ति कालत्रो केव चिरं होइ ? , गो-
यमा ! जहणणं अनोमुहुत्तं उक्कोमणं अमंवेजं कालं
॥ २७ ॥ ते शं भेंते ! उप्पलजीवे पुढवीजीवे पुणर-
वि उप्पलजीवे ति करतियं कालं सव्वजा ? , केवइयं—

कालं गतिरागतिं करेज्जा !, गोयमा ! भवादसेणं ज-
हम्मणं दो भवग्गहणाई उक्कोसेणं असंखेज्जाई भवग्गह-
णाई, कालादेमणं जहम्मणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अ-
संखेज्जं कालं, एवतियं कालं सेवेज्जा एवतियं कालं गह-
रागतिं करेज्जा । (सू०—२८ ×)

' से णं भंते ! उप्पलजीवे ' ति इत्यादिनोत्पलत्वस्थितिर-
नुबन्धपर्यायतयोक्ता ।

' से णं भंते ! उप्पलजीवे आउजीवे एवं चेव एवं ज-
हा पुहवीजीवे भणिते तहा ० जाव वाउजीवे भाणिय-
व्वं । ' से णं भंते ! उप्पलजीवे मे वणस्सइजीवे से पुण-
रवि उप्पलजीवे ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं
गहरागतिं कज्जइ रेज्जा, गोयमा ! भवादसेणं जहम्मणं दो
भवग्गहणाई उक्कोसेणं अणंताई भवग्गहणाई, कालादेमे-
णं जहम्मणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अणंतं कालं त-
रुक्कालं एवतियं कालं सेवेज्जा, एवइयं कालं गतिराग-
तिं करेज्जा, मे णं भंते ! उप्पलजीवे बेइदियजीवे पुण-
रवि उप्पलजीवे ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं का-
लं गहरागतिं कज्जइ !, गोयमा ! भवादसेणं जहम्मणं
दो भवग्गहणाई उक्कोसेणं संखेज्जाई भवग्गहणाई,
कालादेमणं जहम्मणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं संखे-
ज्जं कालं, एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गहराग-
तिं कज्जइ, एवं तेइदियजीवे, एवं चउगिदियजीवे
वि, मे णं भंते ! उप्पलजीवे पंचिदियतिग्गिस्सज्जाणि-
यजीवे पुणरवि उप्पलजीवे ति पुच्छा, गोयमा ! भ-
वादसेणं जहम्मणं दो भवग्गहणाई उक्कोसेणं अट्ठ भ-
वग्गहणाई, कालादेमणं जहम्मणं दो अंतोमुहुत्ताई उ-
क्कोसेणं पुव्वकांडिमुहुत्ताई, एवइयं कालं सेवेज्जा ए-
वइयं कालं गहरागतिं करेज्जा, एवं मणुस्संण वि-
समं ० जाव एवइयं कालं गहरागतिं करेज्जा २८ ।
ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहारंति !, गोयमा ! दव्व-
आ अणंतपणमियाई दव्वाइ, एवं जहा आहारुदेमए व-
णस्सइकाइयाणं आहारो तहव ० जाव मव्वप्पणयाए
आहारमाहारंति णवरं णियमा छुहिसिं सेसं तं चेव २९ ।
तेसि णं भंते ! जीवाणं केवइयं कालं ठिई पणत्ता !,
गोयमा ! जहम्मणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दसवामसहस्साई
३० । तेसि णं भंते ! जीवाणं कइ समुग्घाया पप्पत्ता !,
गोयमा ! तआ समुग्घाया पप्पत्ता, तं जहा वेयणासमुग्घाए
कसायसमुग्घाए मारणंतियममुग्घाए ३१ । (सू० ४०६+)

' से णं भंते, उप्पलजीवे पुहवीजीवे ' ति इत्यादिना तु सं-
व्यवस्थितिरुक्ता, तत्र च ' भवादसेणं ' ति भवप्रकारेण
भवमाश्रित्यर्थः । ' जहम्मणं दो भवग्गहणाई ' ति एह

पृथिवीकार्यकत्वे ततो द्वितीयमुत्पलत्वे ततः परं मनु-
ष्याद्विगतिं गच्छेदिति ' कालादेमणं जहम्मणं दो अंतो-
मुहुत्तं ' ति । पृथिवीत्वेनान्तमुहुत्तं पुनरुत्पलत्वेनान्तमुहुत्तं-
मित्येवं कालादेशेन जहम्मणो द्व अन्तमुहुत्तं इति । एवं ही-
न्द्रियादिषु नेयम् । ' उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाई ' ति चत्वा-
रि पञ्चान्दयतिरश्चस्वारि चोत्पलस्येत्ययमष्टौ भवग्रहणा-
न्युत्कर्षत इति । ' उक्कोसेणं पुव्वकांडीमुहुत्तं ' ति सप्तषु प-
ञ्चान्दयतिरश्चस्वारिषु चतस्रः पूर्वकाण्डाः, उत्कृष्टकालस्य
विधातृत्वत्वेनोत्पलकायोद्भूतजीवयोग्यान्तापञ्चान्दयतिर्यक्-
स्थितग्रहणात् । उप्पलजीवितं त्वेनास्वाधिकमित्येवमुत्कृष्टतः
पूर्वकाण्डोप्युत्कर्षं भवतीति । ' एवं जहा आहारुदेमए व-
णस्सइकाइयाणं ' इत्यादि अनेन च यदतिदिष्टं तदिवम्—
' अत्तआ असंखेज्जपणमोगादाई कालआ अस्सतरका-
लहइयाई, भावआ वस्समंताई ' इत्यादि, ' मव्वप्पणयाए ' ति
सर्वोत्पन्ना ' नवर नियमा छुहिसिं ' ति पृथिवीकार्यकादयः
सूक्ष्मतया निष्कुटगतत्वेन स्यादिति स्यात् तिसृषु चतसृषु
दिक्षु वेत्यादिनाऽपि प्रकारेणाहारमाहारयन्ति, उत्पलजीवास्तु
बादरत्वेन तथाविधनिष्कुटस्थभावाभियमात्पदसु दिक्वाहार
यन्तीति ।

ते णं भंते ! जीवा मारणंतियममुग्घाएणं किं समोहया
मरंति असमोहया मरंति !, गोयमा ! समोहया वि मरंति
असमोहया वि मरंति ३२ । (सू०—४०८+)

ते णं भंते ! जीवा अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छन्ति
कहिं उव्वजंति, किं णेरइणसु उव्वजंति तिरिक्खजोणिणसु
उव्वजंति एवं जहा वक्कंतीए उव्वट्ठणाए वणस्सइकाइया-
णं तहा भाणियव्वं । अहं भंते ! सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे
जीवा सव्वे मत्ता उप्पलमूलत्ताए उप्पलकंदत्ताए उप्पल-
णालत्ताए उप्पलपत्तत्ताए उप्पलकेसरत्ताए उप्पलक-
मियत्ताए उप्पलधिभुगत्ताए उप्पलपुव्वा ! हंता गोयमा !
अमति अट्ठवा अणंतखुत्ता सेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४०९)

' वक्कंतीए ' ति प्रजापनायाः पष्ठपदे ' उव्वट्ठणाए ' ति उ-
द्भर्त्सनाधिकारे तत्र चेदमेवं सूत्रम्—' मणुणसु उव्वजंति
वेवसु उव्वजंति !, गोयमा ! नो नेणसु उव्वजंति
तिरणसु उव्वजंति मणुणसु उव्वजंति नो वेवसु उ-
व्वजंति ' ' उप्पलकेसरत्ताए ' ति इह केसरंति क-
र्णिकायाः पणिताऽवयवाः ' उप्पलकणिणयत्ताए ' ति इह
तु कर्णिणका-वज्जकोशः । ' उप्पलधिभुगत्ताए ' ति ॥
धिभुगा च यतः पत्राणि प्रभवन्ति । भ० ११ श० १ उ० ।

सालुए णं भंते ! एगपत्ताए किं एगजीवे अणंगजीवे !,
गोयमा ! एगजीवे एवं उप्पलुदेमगवत्तव्वया अपरिसेसा
भाणियव्वा ० जाव अणंतखुत्ता, णवरं मरीरोगाहणा ज-
हम्मणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं धणुपुहुत्तं ।
सेसं तं चेव सेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४१०) (भ० ११ श०)
पलामेणं भंते ! एगपत्ताए किं एगजीवे अणंगजीवे !, एवं
उप्पलुदेमगवत्तव्वया अपरिसेसा भाणियव्वा, णवरं

सरीरोगाहणा जहम्भणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्को-
सेणं गाउयमुहुत्तं, देवा एणसु चैव न उववज्जति ।
लेसासु तेणं भंते ! जीवा किं कएहलेस्स वा नीललेस्स
काउलेस्से?, गोयमा! कएहलेस्स वा नीललेस्स काउलेस्से वा
छव्वीमं भज्जा मेमं तं चैव मेवं भंते ! भंते ! ति । (सू०-४११)
(भ० ११ श० ३ उ० ।) कुंभि य खं भंते ! जीवे एगपत्तए
किं एगजीवे अणगजीवे एवं जहा पत्तात्तुत्तए तहा भा-
णियव्वं, णवरं ठिती जहम्भणं अंतोमुहुत्तं उक्कोमेणं वामपु-
हुत्तं मेमं तं चैव । मेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४१२) (भ०
११ श० ४ उ० ।) नालिणं भंते ! एगपत्तए किं एग-
जीवे अणगजीवे?, एवं कुंभिउद्देमगवत्तव्वया णिरवमेसं
भाणियव्वं मेवं भंते ! भंते ! ति । (सू०-४१३) (भ० ११
श० ५ उ० ।) पउमे खं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे
अणगजीवे?, एवं उप्पलुद्देमगवत्तव्वया णिरवमेमा भाणिय-
व्वं मेवं भंते ! भंते ! ति । (सू० ४१४) (भ० ११ श० ६ उ० ।)
कम्पिणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे, अणगजीवे?,
एवं चैव णिरवमेसं भाणियव्वं । मेवं भंते ! भंते ! ति ।
(सू० ४१५) (भ० ११ श० ७ उ० ।) नलिणं भंते ! एगपत्तए किं एगजीवे अणगजीवे?,
एवं चैव णिरवमेसं जाव अणंतम्बुत्तो मेवं भंते ! भंते !
ति । (सू० ४१६) भ० ११ श० ८ उ० ।

सालकादेशकादयः समादेशकाः प्रायः उत्पलोदेशकसमान-
गमाः, विशेषः पुनर्यो यत्र स तत्र सृष्टासिद्ध एवं, नवरं
पलाशोद्देशकं यदुक्तम्, 'देवसु न उववज्जति' इति तस्यायम-
र्थः-उत्पलोद्देशकं हि देवभ्य उद्बृत्ता उपले उत्पद्यन्ते इत्यु-
क्तम्, इह तु पलाशेनोत्पद्यन्ते इति वाच्यम्, अप्रशस्तत्वात्तस्य,
यतस्ते प्रशस्तैष्ववापलादिवनस्पतिषु पद्यन्ते इति । तथा
'लेसासु' इति लेश्याद्वारे इदमध्यैर्यामिति वाक्यशेषः, तदेव
वक्ष्यते- 'तेणमि' त्यादि । इयमत्र भावना-यदा किल तेजो-
लेश्यायुतो देवा देवभवादुद्बृत्त्य वनस्पतिषु पद्यन्ते तदा तेषु
तेजोलेश्या लभ्यन्ते न च पलाशे देवत्वोद्भूत उत्पद्यन्ते, पूर्वोक्त-
युक्ताः, एवं चेह तेजोलेश्या न सम्भवन्ति तदभावादाद्या एव
तिस्रा लेश्या इह भवन्ति, एतासु च पद्धिर्ज्ञातिर्भङ्गकाः, अथा-
णां पदानामेतायतामेव भावार्थादिति । एतेषु चादेशकेषु नाना-
त्यसंप्रहार्थस्तिस्त्रा गाथा-—

'सालांम धणुपुहुत्तं, होइ पलासे य गाउयपुहुत्तं ।

जोअणसहस्समहिंयं, अवसंसाणं तु छण्ह पि ॥ १ ॥

कुम्भीणं नालियाणं, वासपुहुत्तं ठिहं उ बोधव्वा ।

वसवाससहस्साहं, अवसंसाणं तु छण्ह पि ।

कुम्भीणं नालियाणं, हातं पलासे य तिगणं लेसाओ ।

चत्तारि उ लेसाओ, अवसंसाणं तु पञ्चण्ह ॥ ३ ॥

एकादशशतं द्वितीयाद्याः ऽष्टमान्ताः शालागुद्देशकाः ।
भ० ११ श० ८ उ० ।

मालि कल अयमि वंस, इक्खं दम्भे य दम्भतुलमी य ।

अद्भुते दम वग्गा, असीति पुणं होति उद्देमा ॥ १ ॥

'साली' त्यादि सूत्रम्, 'साल' इति शाल्यादिधान्याधि-
शेषविषयोद्देशकदशकात्मकः प्रथमो वर्गः शालेयवोच्यते,
एवमन्यत्रापीति । उद्देशकदशकं चैवम्—'मूल १ कदे २ मंघ
३, तथा य ४ साले ५ पवाल ६ एत्ते य ७ । पुण्फे ८ फल ९
वीए वि य १०, एक्कोको होइ उद्देमा' ॥ १ ॥ इति । 'कल'
इति, कलायादिधान्यविषयो द्वितीयः २, 'अर्यास' इति
अतस्तीप्रभृतिधान्याविषयस्तृतीयः ३, 'वंसे' इति वंशादिपर्व-
गविशेषाविषयश्चतुर्थः । 'इक्खु' इति इक्ष्वादिपर्वगविशेष-
विषयः पञ्चमः, 'दम्भे' इति 'दर्भशब्दस्योपलक्षणार्थत्वात्-
'सिद्धि-भेदिय-कोतियदम्भे' इत्यादिषु भेदविषयः षष्ठः ६,
'अव्वे' इति वृक्षे समुत्पन्ना विजातीया वृक्षविशेषाऽध्यव-
रोहकस्तत्प्रभृतिशाकप्रायवनस्पतिविषयः सप्तमः, 'तुलसीय'
इति तुलसीप्रभृतिवनस्पतिविषयोऽष्टमो वर्गः ८ । 'अद्भुते दम
वग्गा' इति अष्टावन्ते अनन्तराक्ता दशानाम्—दशानामुद्देशका-
नां सम्बन्धिनो वर्गाः—समुदाया दशवर्गाः असीतिः पुनरुद्दे-
शका भवन्ति, वर्गे वर्गे उद्देशकदशकभावाविति ।

रायगिहं जाव एवं वयासी-अहं भंते ! साली वीही-
गोभूमजवजवाणं एणसि खं भंते ! जीवा मूलत्ताए व-
कमंति, ते खं भंते ! जीवा कओहिंतो उववज्जति?, किं णेर-
इहिंतो उववज्जति?, निरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जति?,
मणुस्सेहिंतो उववज्जति?, देवहिंतो उववज्जति?, जहा वक्कंतिए
तहेव उववाओ णवरं देववज्जं, ते खं भंते ! जीवा एगस-
मणं केवइया उववज्जति?, गोयमा ! जहम्भणं एक्को
वा दो वा तिण्ण वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा
वा उववज्जति, अवहारो जहा उप्पलुद्देमए । एणमि खं
भंते ! जीवाणं के महालया सरीरोगाहणा परणत्ता?,
गोयमा ! जहएणं अंगुलस्स असंखेज्जभागं उक्कोसेणं
धणुपुहुत्तं । (सू०-६८८)

'रायगिहं' त्यादि 'जहा वक्कंतिए' इति यथा प्रज्ञापनायाः प-
ष्ठपदे तत्र चैवमुत्पादो नो नारकेभ्य उत्पद्यन्ते, किन्तु-
तियमनुष्येभ्यः तथा व्युत्क्रान्तिपदे देवानां वनस्पतिषु पत्ति-
कृता इह तु सा न वाच्या मूलं देवानामनुपत्तेः पुष्पा-
दिष्वेव शुभेषु तेषामुत्पत्तेरन एवोक्तम्—'नवरं देववज्जं' इति
'एक्को' इति त्यादि यद्यापि सामान्येन वनस्पतिषु प्रतिसमय-
मनन्ता उत्पद्यन्ते इत्युच्यते तथाऽपीह शाल्यादीनां प्रत्ये-
कशरीरत्वादेकाद्युत्पत्तिर्न विरुद्धाति । 'अवहारो जहा उप्प-
लुद्देमए' इति उत्पलोद्देशकः एकादशशतस्य प्रथमस्तत्र
चापहार एवम्—'ते खं भंते ! जीवा समयं समयं अवहीरमा-
णा २ केवतिकालेणं अवहीरंति?', गोयमा ! ते खं अवि-
खेज्जा समयं समयं अवहीरमाणा २ असंखेज्जाहिं उस्साप्प-
णीहिं अयसिप्पणीहिं अवहीरंति नो चैव ए अवाइया
सिय' इति ।

बन्धकाः—

ते खं भंते ! जीवा णाणावरणिज्जम्म कम्मस्स किं वं-
धगा अवधगा?, जहा उप्पलुद्देमे, एवं वेदे वि उदए

वि उदीरणाए वि । ते णं भंते ! जीवा किं कएहल्लेस्सा-
णीललेस्सा काउल्लेस्सा छव्वीमं भंगा दिट्ठी० जाव वइदि-
या जहा उप्पलुहेसए, ते णं भंते ! माली वीही गोधूमा
० जाव जवजवगमूलगजीवि कालओ केवचिरं होइ?, गोय-
मा ! जहमेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोमेणं अमंखेज्जं कालं ।
से णं भंते ! माली वीही गोधूमा० जाव जवजवगमूलगजीवि
पुढवीजीवि पुणरवि माली वीही० जाव जवजवगमूलगजीवि
केवइयं कालं मेवेआ ?, केवइयं कालं गतिरागतिं करे-
आ ?, एवं जहा उप्पलुहेसए, एएणं अभिलावेणं ० जाव
मणुस्मजीवि आहारो जहा उप्पलुहेमे ठिती जहमेणं अं-
तोमुहुत्तं उक्कोमेणं वासपुहुत्तं समुग्घाया समोहया य उव्व-
इणा य जहा उप्पलुहेमे । अह भंते ! मव्वपाणा० जाव
मव्वसत्ता माली वीही० जाव जवजवगमूलगजीवनाए उ-
व्वप्पुव्वा हंता, गोयमा ! अमतिं अदुवा अणंतखुत्तो
मेवं भंत ! भंत ! ति । (सू० ६८८)

'ते णं भंत ! जीवा नाणावगणिज्जस्म कस्मस्म किं बंधगा
अबंधगा ?' इति पर यदुक्तम्—'जहा उप्पलुहेसए' ति अनेनदं
सूचितम्—'गोयमा' नो अबंधगा बंधए वा बंधगा वा इत्यादि ।
एवं वेदादयो शरणा अपि वाच्याः । लेश्यासु तु तिसृषु षड्वि-
ंशतिर्भङ्गाः, एकवचनान्तत्वे बहुवचनान्तत्वे तथा त्रयाणां
पदानां त्रिषु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकाभावाद् द्वादश
एकत्र च त्रिकसंयोगऽष्टाविंशतिं षड्विंशतिर्गतिः । दिट्ठी
त्यादि दृष्टिपदादयश्च इन्द्रियपदं यावदुत्पल्लोदेशकवशेनैव,
तत्र दृष्टौ मिथ्यादृष्टयस्ते ज्ञाने अज्ञानिनः, योगे कायया-
गिनः, उपयोगे द्विविधापयोगाः, एवमन्यदपि । तत एव
वाच्यम्, 'से णं भंते !' इत्यादिना अमंखेज्जं कालमित्यतदन्ते-
नानुबन्ध उक्तः । अथ कायसंबन्धमाह 'से णाम' त्यादि
'एव जहा उप्पलुहेसए' ति, अनेन चेदं सूचितम्, 'गोयमा'
भवादसेणं जहमेणं दो भवग्गहणाइ उक्कोमेणं अमंखेज्जाइ
भवग्गहणाइ कालादसेणं जहमेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोमेणं
अमंखेज्जं कालमि' त्यादि 'आहारो जहा उप्पलुहेए' इति
एवं चासौ 'ते णं भंते ! जीवा किमाहारमाहरिति गोयमा !
दव्वओ अणंतपरमियाइ' त्यादि 'समुग्घाये' त्यादि
अनेन च यत्सूचितं तदर्थलेशोऽयम्—तेषां-जीवनामाद्यान्त्रय-
समुद्धानास्तथा मार्गान्तिकसमुद्धानेन समवहता प्रियन्ते
असमवहता वा, तथादव्वत्तास्ते तिर्यक्कु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते
इति । भ० २१ श० १ वर्ग १ उ० ।

अह भंत ! माली वीही० जाव जवजवाणं एएमि णं जे
जीवा कंदत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा कओहिंता
उव्वज्जंति एवं कंदाटिगारेण सो चेव मूलुहेसो अपरिमे-
मा भाणियव्वो० जाव अमतिं अदुवा अणंतखुत्तो सेवं
भंत ! भंत ! ति । (भ० २१ श० १ वर्ग १ उ० ।)
एवं खंधं वि उहेमा णंतव्वो । (भ० २१
श० २ वर्ग ३ उ० ।) एवं तयाए वि उहेमा

णयव्वो । (भ० २१ श० १ वर्ग ४ उ० ।) मालं वि
उहेमा णयव्वो । (भ० २१ श० १ वर्ग ५ उ० ।) पवाले वि
उहेमा भाणियव्वो । (भ० २१ श० १ वर्ग ६ उ० ।)
पत्ते वि उहेमा भाणियव्वो । (भ० २१ श० १ वर्ग ७
उ० ।) एए सत्त वि उहेमगा अपरिमं जहा मूलं तथा
णयव्वो एवं पुप्फं वि उहेमओ णवरं देवा उव्वज्जंति,
जहा उप्पलुहेमे चत्तारि लेस्साओ असीतिभंगा ओगा-
हणा जहमेणं अकुलस्स अमंखेज्जइभागं उक्कोमेणं
अकुलपुहुत्तं समं तं चेव मेवं भंत ! भंत ! ति ।
(भ० २१ श० १ वर्ग ८ उ० ।) जहा पुप्फं एवं फ-
ले वि उहेमओ अपरिमं भाणियव्वो । (भ० २१ श०
१ वर्ग ९ उ० ।) एवं वीए उहेमओ एए दस उहेम-
गा पढमा वग्गो समत्तो (सू०—६८९) (भ० २१
श० १ वर्ग १० उ०) अह भंत ! कलायमस्रगतिलुग्ग-
मामनिप्फावकुलन्थआलिमंदगमडिणपलिपंथगाणं एए-
मि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते ! जीवा
कओहिंता उव्वज्जंति ? एवं मूलादीया दस उहेमगा
भाणियव्वो जहेव मालीणं णिग्गमेमं तं चेव बितिओ
वग्गो समत्तो । अह भंत ! अयमि कुसुंमकोहवकंगु-
रालगतुवरिगकोदमामणमग्गिमवमूलगवीयाणं एएमि णं जे
जीवा मूलत्ताए वक्कमंति तेणं भंत ! जीवा कओहिंता
उव्वज्जंति ? एवं एत्थं वि मूलादीया दस उहेमा जहेव
मालीणं णिग्गमेमं तहेव भाणियव्वं । तइओ वग्गो समत्तो ।
अह भंत ! वंसवणुकणगककावंसवारुवंसदंडाकुंडाविमानचं-
डावेणुयाकल्लाणीणं एएमि णं जीवा मूलत्ताए वक्कमंति-
एवं एत्थं वि मूलादीया दस उहेमगा जहेव मालीणं णवरं दे-
वा मव्वन्थं वि ण उव्वज्जइ, तिमि लेस्साओ मव्वन्थं वि
छव्वीमं भङ्गा । मेमं तं चेव । चउत्थां वग्गो समत्तो ।
अह भंत ! उक्खुइक्खुवाडियावीरणाइक्कडभमामसुंठिसत्तं
त्तमिग्गसयपोग्गनलाणं एएमि णं जे जीवा मूलत्ताए
वक्कमंति एवं जहेव वंसवग्गो तहेव एत्थं वि मूलादीया दस
उहेमगा णवरं खंधुहेमे देवा उव्वज्जंति चत्तारि लेस्साओ
परणत्ताओ, मेमं तं चेवं । पंचमो वग्गो समत्तो । अह
भंत ! ममियभंडियदब्भकोतियदब्भकुमदब्भगयोइद (इति)
लअज्जुणआमादगरोहिंयंममुअवक्खीरभूमएइकुभकुंद-
करवरसुंठविभंगमुहवयणथुग्गमिप्पियसुं कलितणाणं । ए-
एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थं
वि दस उहेमगा णिग्गमेमं जहेव वंसस्म । छट्ठो
वग्गो समत्तो । अह भंत ! अन्नरुहवायाणहरि—

तगतदुलेजगतणुवन्धुजचारगमञ्जराह चिद्वियालकदग-
पिप्पलियदच्चिमोत्थिकमायमंडुकिमूलगमरिमवञ्चिलमा-
गजीवतगाणं एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति, एवं
एत्थ वि दम उद्दमगा जेह वंमस्म । मत्तमो वग्गो म-
मत्तो । अह भंते ! तुलमीकएहदलफणञ्जा अञ्जाचू-
यणाचोगजीगदमणामरुयाइंदीवग्मयपुप्फाणं एमि णं
जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एत्थ वि दम उद्द-
मगा शिरवमंमं जहा वंमाणं । एवं एणमु अट्टमु वग्गसु
अमीति ८० उद्दमगा भवन्ति । (सू० ६६०)

एव समस्तो ऽपि वर्गः सूत्रासिद्ध एवमन्येऽपि, नवरमशीति-
भेदाः, एवं चतसृषु लेश्यास्वकत्वे ५ बहुत्वे ४ तथा पदच-
तुष्टये पदसु द्विकसंयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गिकासङ्ख्यावान्
२५, तथा चतुर्षु त्रिकसंयोगेषु प्रत्येकमष्टानां सङ्ख्यावान् ३२,
चतुष्कसंयोगश्च १६, एवमशीतिर्गतिः । इह चैयमवगाहना-
विशेषाभिधायिका वृजोक्ता गाथा—“ मूलं कंदं खंधं, तथा
य मालं पवालं पत्तं य । मत्तसु वि धणुपुहुत्तं, अंगुलिमो
पुप्फफलवीए ॥ ६ ॥ ” इति । अ० २१ श० ८ वर्गः ।

तालदिक्कानाह—

“ तालेगड्डियचहुदी-यगा य गुच्छा य गुम्मवल्ली य ।
छद्म वग्गा एए, सट्ठि पुण होंति उद्दमा ॥ १ ॥ ”
रायगिहे ० जाव एवं वयामी-अह भंते ! तालतमालतक्क-
लितंतलिमालिमरलामारगल्लाणं ० जाव केयतियकदलच-
म्हुरुक्खगुंदरुक्खट्ठिगुरुक्खवलवंगरुक्खपूयफलखज्जग्गिना
लिपरीणं, एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते णं भंते!
जीवा कञ्जाहिंता उववज्जंति? एवं एत्थ वि मूलादीया दग
उद्दमगा कायव्वा जेहव मालीणं, गणरं इमं गाणत्तं मूल
कंदं खंदं तथाए माले य एणमु पञ्चमु उद्दमएमु देवो ग
उववज्जइ तिणिण लेस्माओ ठिती जहण्णं अंतोमुहुत्तं
उक्कमेणं दम वाममहस्माइ उवरिल्लिमु पञ्चमु उद्दमएमु
देवो उववज्जइ, चत्तारि लेस्माओ ठिई जहण्णं अंतो-
मुहुत्तं उक्कमेणं वामपुहुत्तं ओगाहणा, मूलं कंदं धणुहपु-
हुत्तं । खंधं तथा य मालं य गाउयपुहुत्तं, पवालं पत्तं
धणुपुहुत्तं, पुप्फं हन्थपुहुत्तं, फलं वीए य अंगुलपुहुत्तं,
मन्वमिं जहण्णं अंगुलस्म अमंखेज्जइभागं मेमं जहा
मालीणं । एवं एए दम उद्दमगा वावीमइमस्म पट्ठमो
वग्गो । अह भंते ! गिस्वऽस्वजंयुकांमवतालअङ्गोल्लपीलुम-
लुमल्लदमोयइमालुयचउलपलायकरंजयुत्तं जीवगरिड्डवहड-
गहरियगमल्लायउवरियभरियखीणिधायइपिपालुपूहयशि-
वायगमेहयपामियमीसवअयमिडुण्णागणागरुक्खवीव
मअमोगाणं, एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमं-
ति एवं मूलाऽऽदीया दम उद्दमगा कायव्वा शिरवमंमं
जहा तालवग्गो । वितिआ वग्गो ममत्तो । अह भंते ! अ-

न्थियातिदुयबोरकविट्ठअंवाडगमाउलिङ्गविट्ठआमलगफण
मदालिमआमत्थउंवरवडणग्गोहणंदिरुक्खपिप्पलिसतर--
पिलक्खुरुक्खकाउंवरियकुच्छुभरियदंवादालितिलगलउय-
छत्ताहमिरीनमत्तवमदधिवण्णल्लोद्धवचंदणज्जुणणीव--
कुडुगकलंवाणं, एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति ते
णं भंते ! एवं एत्थ वि मूलादीया दम उद्दमगा ताल-
वग्गसरिमा गेयव्वा ० जाव वीयं, तइओ वग्गो ममत्तो ।
अह भंते ! वातिगणे अल्लइ पाडइ एवं जहा पसवणाए
गाहाणुमारण गेयव्वं ० जाव गंजपाडणा वामिअङ्गोल्ला-
णं, एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति एवं एत्थ वि
मूलादीया दम उद्दमगा तालवग्गसरिमा नेयव्वा जाव वीयं
ति शिरवमंमं जहा वंमवग्गो चउत्था वग्गो ममत्तो । अह
भंते ! मिरियकाणवनालियकौरंटगवंधुजीवगमणोज्जा जहा
पसवणाए पट्ठमपदे गाहाणुमारण ० जाव गलणीयकुं-
दमहाजातीणं, एमि णं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति
एवं एत्थ वि मूलादीया दम उद्दमगा शिरवमंमं जहा
मालीणं । पञ्चमो वग्गो ममत्तो । अह भंते ! पूमफली-
कालिगीतुंवीतउमीएलावालुंकी एवं पदाणि छिदि-
यव्वाणि पसवणागाहाणुमारण जहा तालवग्गो ० जाव
दधिकोल्लईकाकलिमोक्कलिअक्कओदीणं, एमि णं जे जीवा
मूलत्ताए वक्कमंति एवं मूलादीया दम उद्दमगा काय-
व्वा जहा तालवग्गो गणरं फलउद्दमे ओगाहणाए जह-
णं अङ्गुलस्म अमंखेज्जइभागं उक्कमेणं धणुहपुहुत्तं ठि-
ई मव्वन्थ जहण्णं अन्तोमुहुत्तं उक्कमेणं वामपुहुत्तं मेमं
तं चव । छट्ठो वग्गो ममत्तो । एवं छसु वि वग्गसु सट्ठि
उद्दमगा भवन्ति । (सू० ६६१)

‘ ताले ’ त्यादि तत्र ‘ ताले ’ नि तालतमालप्रभृतिवृत्तवि-
शेषविषयोद्देशकवशकात्मकः प्रथमो वर्गः, उद्देशकदशकं च
मूलकन्वादावयवभेदात्पूर्ववत् । ‘ एगड्डिय ’ नि एकमास्थ-
क फलमध्ये येषां ते तथा, ते च-निस्वाऽऽस्रजम्बूकाशाम्बा-
दयः, ते द्वितीये वाच्याः । ‘ बहुवीयगा य ’ नि बहूनि यी-
जानि फलेषु येषां ते तथा, ते च-आस्थिकेनन्दुकवदरफपि-
त्थादयो वृत्तावशेषास्ते तृतीये वाच्याः । ‘ गुच्छा य ’ नि
गुच्छा-वृन्ताकीप्रभृतयस्ते चतुर्थे वाच्याः । ‘ गुम्म ’ नि
गुल्मा-स्मिरियवन्वमालकाकोरगटकादयस्ते पञ्चमे वा-
च्याः । ‘ वल्ली च ’ नि वल्लयः-पुष्पफलीकालिङ्गीतुम्बाप्रभृत-
यः, ताः षष्ठे वर्गे वाच्याः । इत्येव षष्ठवर्गो वल्लीत्याभिधी-
यत इहस्वग्गा एए ’ नि षट्दशोद्देशकप्रमाणा वर्गो एत
अनन्तगोक्ताः, अत एव प्रत्येकं दशोद्देशकप्रमाणत्वाद्दर्शागामि-
ह षट्दशका भवन्तीति । इदं च शतमनन्तरशतवन्त्वे व्या-
ख्ययम, यस्तु विशेषः स सूत्रासिद्धः, एवम् इयं चेह वृजोक्ता
गाथा—“ पत्तपवालं पुप्फं, फलं य वीए य होइ उधवाओ ।
रक्खेसु सुरगणाणे, पसवणस्वस्सगंधेसु ॥ १ ॥ ” इति । अ० २२ श० ।

आलुकाऽऽदि—

“आलुयलोहोअवया, पादी तह मासवसिवल्ली य ।
पञ्चते दम वग्गा, पप्सासा होति उहेसा ॥१॥”

रायगिहं ०जाव एवं वयासी-अह भंते ! आलुयमू-
लमभिगवंगहालिदुरुक्खकंडरियजारुच्छीरविरालीकिट्टिकुं—
दुकएहकडडमुमधुपयलइमहुमिगिणिरुहासप्पसुगंधाञ्जिअ-
रुहावीयरुहाणं एएसि शं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति
एवं मूलादीया दम उहेसगा कायव्वा वंमवग्गमग्गिमा
गयरं परिमाणं जहस्यणं एक्को वा दो वा निगिण
वा उक्कमंणं संखेआ असंखेआ वा अणता वा
उववज्जंति अवहारो, गायमा ! ते शं अणता ममए
अवहीरमाणा २ अणताहिं उस्मप्पिणीहिं ओमप्पिणी-
हिं एवतिकालेण अवहीरंति शो चव शं अवहरिया मिया
ट्टिइ जहस्यण वि उक्कोसेण वि अंतामुहुत्तं, सेसं तं चव
पदमो वग्गो ममत्तो ॥ अह भंते ! लोहिणीहथीहथिवग्गा अ-
स्मकप्पीमीउंढीमुसंढीणं एएसि शं जीवा मूल ० एवं एन्थवि
दम उहेसगा जहव आलुयवग्गे गयरं ओगाहणा नालव-
ग्गमग्गिमा, ममं तं चव मेवं भंत ! भंत ! ति । वितिओ वग्गो
ममत्तो ॥ अह भंते ! आयकायकुहुणकुंदुरुकउव्वहलिया-
सफामआञ्जत्तावंमाणियकुमाराणं एएसि शं जे जीवा
मूलत्ताए एवं एन्थ वि मूलादीया दम उहेसगा
गिरवमेसं तं चव मेवं भंत ! भंत ! ति । तइओ वग्गो ममत्तो ।
अह भंते ! पाढामियवालुंकिमहुग्गमारायवद्विपउमामोह-
रिहंतिचंडीणं एएसि शं जे जीवा मूलत्ताए वक्कमंति,
एवं एन्थ वि मूलादीया दस उहेसगा आलुयवग्गमग्गिमा
गयरं ओगाहणा जहा वल्लीणं, सेसं तं चव मेवं भंत !
भंत ! ति । चउत्थो वग्गो ममत्तो । अह भंते मासपप्पीमु-
ग्गपप्पीजीवगसग्गिमवक्कएणुयकाओलिखीरकाकोलिभंगि-
शंहिं किमिरामिभदमुच्छगंगलइपओयकिष्सापउलपा—
देहेरणुयालोहीणं एएसि शं जे जीवा मूलत्ताए व० एवं
एन्थ वि दस उहेसगा गिरवमेसं आलुयवग्गमग्गिमा ।
पञ्चमो वग्गो ममत्तो ॥ एएसु पञ्चमु वग्गोसु पप्सामं
उहेसगा भाणियव्वा मव्वत्थ देवा ण उववज्जंति ति तिमि
लेस्माओ मेवं भंत ! भंते ! ति । (सू०-६६२)

‘आलुय’ त्यादि तत्र ‘आलुय’ नि आलुकमूलकादिमा-
धारणशरीरवनस्पतिभेदविषयदेशकदशकात्मकः प्रथमो
वर्गः ॥ ‘लोही’ नि ॥ लोहीप्रभृत्यनन्तकार्यकविषयो द्विती-
यः । ‘अवह’ ति अवककवकप्रभृत्यनन्तकार्यकभेदविषयस्तृ-
तीयः । ‘पाढ’ ति पाठा-मृगवालुद्धीमधुररसादिघनस्पति-
भेदविषयश्चतुर्थः । ‘मासवग्गीमुग्गवग्गी य’ ति माषपण्णी
मुद्गपण्णीप्रभृत्यवल्लीविशेषविषयः पञ्चमः तन्नामक एव-

ति पञ्चते अनन्तरोक्ता वशादेशकप्रमाणा वर्गा वशाधर्माः यत
एवमतः पञ्चाशदुद्देशका भवन्तीह शत इति । भ० २३ श० ।

शालवृक्षवृक्षद्वयता—

एस शं भंते ! सालरुक्खए उएहाभिहंते तएहाभिहए
दवग्गिजालाभिहंते कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छि-
हिति कहिं उववज्जिहिइ ? गायमा ! इहेव रायगिहं गयरं
सालरुक्खत्ताए पच्चायाहिति, से शं तन्थ अच्चियवंदियपूह-
यसकारियसंमाणिये दिव्वे मच्चे सच्चोवाए सप्पिहियपाडिहं
लाउल्लोइयमहिण याऽवि भविस्सइ । से शं भंते ! तत्रोहिंतो
अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं गमिहिति कहिं उववज्जिहि-
ति, गायमा ! महाविदेहे वामे मिज्झिहइ ०जाव अंतं-
काहिति, एस शं भंत ! साललट्टिया उएहाभिहया तएणा-
भिहया दवग्गिजालाभिहया कालमासे कालं किच्चा ०जाव
कहिं उववज्जिहिति ? गायमा ! इहेव जम्बुदीवे दीवे भार-
ह वासं विज्झगिरिपायमूले मंहमग्गि गयरं सामलि-
रुक्खत्ताए पच्चायाहिति, मा शं तन्थ अच्चियवंदियपूहय
०जाव लाउल्लोइयमहिण याऽवि भविस्सइ, से शं भंते !
तत्रोहिंतो अणंतरं उव्वट्टित्ता मेमं जहा । सालरुक्खस्म०
जाव अंतं काहिति । एस शं भंते ! उवरलट्टिया उएहाभि-
हया तएहाभिहया दवग्गिजालाभिहया कालमासे कालं
किच्चा ०जाव कहिं उववज्जिहिति ? गायमा ! इहेव जम्बु-
दीवे दीवे भारह वामे पाडलिपुत्त शापे गयरं पाडलिरुक्ख-
त्ताए पच्चायाहिति से शं तन्थ अच्चियवंदिय ०जाव
भविस्सइ । से शं भंते ! अणंतरं उव्वट्टित्ता मेमं तं चव०
जाव अंतं काहिति । (सू०-५२८)

‘एस गमि’ त्यादि ‘दिव्वे’ नि प्रधानः ‘सच्चोवाए’ ति
सत्यावपातः-सफलमेव कस्मादेवमित्यत आह-‘संनिहिय-
पाडिहेर’ ति । सञ्ज्ञितम्-विवाहते प्रातिहार्यम्-प्रातिहार-
कर्म साञ्जिध्यं देवेन यम्य स तथा, ‘साललट्टिय’ ति । सालय-
ट्टिका इह च यद्यापि शालवृक्षादावनेके जीवा भवन्ति तथापि
प्रथमजावापक्षे सूत्रत्रयमभिनेतव्यम्, एवावधप्रश्नाश्च वन-
स्पतीनां जावत्वमश्रद्धधानं श्रोतारमपेक्ष्य भगवता गौतमेन
कृता इत्यवश्यमिति । भ० १५ श० ८ उ० ।

वणपफ(स्म)इकाइय-वनस्पतिकायिक-पुं० । वनस्पतिलेता-
दिरूपः स एव कायः शरीरं येषां त वनस्पतिकायाः, त एव
वनस्पतिकायिकाः । वनस्पतिशरीरेषु एकैन्द्रियजीवभेदेषु,
प्रश्ना० १ पद । जी० । दश० । स्था० । ग० । स० ।

वणपफ(स्म)इकाल-वनस्पतिकाल-पुं० । अनन्तात्मपरिणयव-
त्सर्पिणीलक्षण कालभेदः, आ० म० १ अ० ।

वणपफ(स्म)इगण-वनस्पतिगण-पुं० । वनस्पतीनां समुदायः,
प्रश्ना० ४ आश्च० द्वार ।

वणमाला-वनमाला-स्त्री० । रत्नादिमये आपर्दिने आभरण-
विशेषः, स्था० ८ ठा० ३ उ० । (वनमालावर्णकः ‘लवण-
समुह’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६६८ पृष्ठे गतः ।)

वणमालापीडमउलकुंडलसच्छंदविउव्वियामरणचारुभू-
सणधरा ।

वणमाला—वनमालामयानि आमेलमुकुटकुण्डलानि, आ-
मेल इति—आपीडशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशात् आपीडः—शेख-
रकः तथा स्वच्छन्दे चिकुर्वितानि यानि आभरणानि तैर्यन्
चारु भूषण-मण्डनं तद्वर्त्तन्तीति वणमालापीडमुकुटकुण्डल-
स्वच्छन्दयिकुर्विताऽऽभरणचारुभूषणधराः । लिह्यादित्वाद्ध ।
जी० ३ प्रती० ४ आधि० । तं० । जं० । रा० । औ० । वनस्पतिस्त्राजि
श्च । स० । औ० । द्वादशदिवलोकीयविमानभेदे, नपुं० । स० ।

वणमुह-वणमुख-न० । वणाग्रं, “ वणमुहकिमिउत्तयंतप-
गलंतपूरुहिर ” वणमुखानि कृमिभिरनुद्यमानानि ऊर्ध्व
व्यध्यमानानि प्रगलत्पूरुहधराणि यस्य सः । विपा० १
ध्रु० ७ अ० ।

वणयरय-वनचरक-पुं० । शबरादौ, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

वणराह-वनराजि-स्त्री० । एकजातीयानामितरेषां वा तरूणां
पक्षा, अनु० । ज्ञा० । एकजातीयोत्तमवृक्षसमूहे, जी० ३ प्र-
ती० ४ आधि० । प्रज्ञा० । भ० । रा० ।

वणराय-वनराज-पुं० । वैकुण्ठसवन्मराणि २०८ अणहिलपत्त-
नस्य निवेशके चाल्लुकवंशीये राजनि, ती० २५ कल्प ।

वणलया-वनलता-स्त्री० । अशोकादिलतासु, प्रज्ञा० १ पद ।
जं० । रा० । जी० । भ० । कल्प० । ज्ञा० । एकशाखेषु तरु-
विशेषेषु, वणा-द्रुमविशेषाः द्रुमाणां च लतान्वमेकशाखाका-
नां द्रष्टव्यम् । ग हि द्रुमा ऊर्ध्वोर्गतकशाखा न तु दिग्बिदि-
कप्रवृत्तबहुशाखास्तं लता इति प्रसिद्धा । रा० ।

वणवास-वनवास-पुं० । अरण्यवासं, वृ० । लौकिका हि
बालप्रस्थाश्रमे वर्तमाना वनवासमेव श्रेयसे मन्यन्ते । तत्रा-
प्राशुकादिपरिभोगदोषः । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (स च ‘ सं-
खाड ’ शब्दे दर्शयिष्यते ।)

वणवासी-वनवासी-स्त्री० । दक्षिणाह्न्यभरतक्षत्रीये नगरीभेदे,
“ इहैव अह्न्यभरहे वणवासीनगरीष वासुदेवस्म जेदुभाउं,
जरकुमारपुत्तां जियसन् राया ” ग० २ आधि० ।

वणविदुग्ग-वनविदुर्ग-पुं० । नानाविधवृक्षसमूहे, भ० १ श०
८ उ० । व्य० । एकं वनं वनम्, नानारूपं वनम्, वनविदुर्गः ।
व्य० १ उ० । सूत्र० ।

वणविरोह-वनविरोध-पुं० । लोकोत्तररीत्या द्वादशे मासे,
कल्प० १ आधि० ६ क्षण । जं० । ज्या० । सू० प्र० । चं० प्र० ।

वनमंड-वनपण्ड-पुं० । अनैकजातीयोत्तमवृक्षसमुदाये, क-
ल्प० १ आधि० ४ क्षण । अनैकजातीयानामुत्तमानां महीरुहा,
णां समूहे, जी० ३ प्रती० ४ आधि० । रा० । जी० । अनु० ।
एकजातीयवृक्षसमूहे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । ज्ञा० । स्या० ।

वणसवाई-स्त्री० । कोकिलायाम्, “ पियमाहवी परहुआ कल-
यडी कोइला वणसवाई ” पाइ० जा० ४२ गाथा ।

वणहन्ति (ण्)-वनहस्तिन्-पुं० । अरण्यगजे, उ० १३ अ० ।

वणाहार-वनाहार-पुं० । वन्यवस्तुपभोक्तारि यक्षभेदे, प्रज्ञा० १
पद ।

वणाहिवह-वनाधिपति-पुं० । यक्षभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वणि (ण्)-वणिन्-त्रि० । वणाऽस्यास्तीति वणी । रौद्रत-
रे शल्ये, आय० ५ अ० ।

वणिया-वनिता-स्त्री० । स्त्रियाम्, उ० १ ।

पुरिसे नाणाविहेहि, भावेहि वणंति ति वणियाओ ।

‘ पुरिसे ति-पुरुषान् नानाविधैः भावैर्गभिप्रायविलासादि-
भिर्वर्णयन्ति—कामोर्हापनगुणान् विस्तारयन्तीति वनिताः ।
तं० । तथा च हारिलः—“ वातोद्भूता दहति हुतभुग देहमेकं
नगराणां, मत्तो नागः कुपितभुजकश्चक्रे देह तथैव । ज्ञानं शीलं
विनयविभवादार्याविविज्ञानं देहान्, सर्वानर्थान् दहति वनिता-
ऽऽमुष्मिकानैहिकांश्च ॥ १ ॥ ” उ० ८ अ० ।

वणी-वनी-स्त्री० । कर्णमनिष्पादके फलीभेदे, सूत्र० १
ध्रु० १ अ० १ उ० । स्या० । दायकाभिमतजनप्रशंसापायतां
लब्धार्थे, पञ्चा० १३ विव० ।

वणीमक-वनीपक-पुं० । परंपरामात्रमुत्पत्त्यवदर्शनेनाकुल-
भाषणतो यत्नभ्यते द्रव्यं सा वनी—प्रतीता, तां पिबति—आ-
स्वादयति पार्तीति वानि वनीपः । स एव वनीपकः । याचकं,
स्या० ४ ठा० ३ उ० । पञ्चा० । कृपणं, दश० ५ अ० । वनु या
चनं, वनुतं प्रायो दायकाभिमतेषु श्रमणादिष्वात्मानं भक्तं
दर्शयित्वा पिण्डं याचते । प्रव० ६७ द्वार । पि० । अभीष्टजनप्रशं-
सने, ग० १ आधि० ।

प्रथमतो वनीपकस्य भेदाश्चरुक्चि च शब्दस्याह—

समणे माहणि किवणं, अतिही माणं य होइ पंचमण ।

वणिजायण ति वणिमओ, पायप्पाणं वणउ ति॥४३॥

वनीपकः पञ्चधा, तद्यथा—श्रमण-श्रमणावययः ब्राह्मण
कृपणं अतिथौ शुनि च पञ्चमो भवति, तत्र वनीपक इति । व-
निरित्यय धातुयाचनं, वनु याचनं इति वचनात् । ततो वनु-
ते—प्रायो दायकमस्मिन् श्रमणादिष्वात्मानं भक्तं दर्शयित्वा
पिण्डं याचते इति ‘ वणउ ’ ति वनीपकः औणादिक
ईपकप्रत्ययः ।

संप्रति प्रकारान्तरेण वनीपकशब्दनिरुक्तिं प्रतिपादयति—

मयमाइ वच्छगं पि व, वणइ आहारमाइलोभणं ।

समणेमु माहणेमु य, किविणातिहिमाणभत्तेसु ॥४४॥

मृता—पञ्चत्वमुपगता मृता यस्य वत्सकस्य—तर्गकस्य
तमिव गोपालकोऽन्यस्यां गवि इति शेषः, आहारादिनोभन-
भक्तपात्रवस्तुलुब्धतया ब्राह्मणेषु श्रमणेषु कृपणातिथिष्व-
वभक्तेषु वर्तते—भक्तमात्मानं दर्शयतीति वनीपकः । पूर्वव-
दीणादिक ईपकप्रत्ययः ।

सम्प्रति यावन्तः श्रमणशब्दयाक्यास्तावतो दर्शयित्वा

तेषु वनीपकत्वं यथा भवति तथा दर्शयति—

निगंथमकतावय-गेरुयआजीवपंचहा समणा ।

तेसि परिवेमणाण, लोभेण वणिजको अप्पं ॥ ४४५ ॥

निर्ग्रन्थाः—साधवः, शाक्या—मायामूनर्धीया—तापसाः
वनवासिनः पाण्डिगडनः, गेरुकाः—गेरुकराजिनवासिनः प-
न्ध्याजका, आजीवका—गोशालकशिष्या इति पञ्चधा—

पञ्चप्रकाराः श्रमणा भवन्ति, एतेषां च यथायोगं गृहिगृहेषु समागतानां परिवेषणे—भोजनप्रदानं क्रियमाणे सति कोऽप्याहारलम्पटः साधुलोभनादारादिलुब्धतया वनति-शाक्यादिभक्षमात्मानं दर्शयति तद्भक्षगृहणः पुरत इति सा-मर्थ्यगम्यम् ।

इह प्रायः शाक्या गैरुका वा गृहिगृहेषु भुञ्जते ततस्तान् भुञ्जानानां धृत्य यथा साधुर्वनीपकत्वं कुरुते तथा—दर्शयति—

भुञ्जन्ति चित्तकम्मं, ठिया व कारुणियदाणरुहणो वा ।

अभिकामगहहेसु वि, न नस्सई किं पुण जईसु ॥४४६॥

एवं नाम निश्चला भगवन्तोऽपी शाक्यादयो भुञ्जते यथा चित्रकर्मलां वता इव भुञ्जाना लक्ष्यन्ते, तथा—परमकारुणिका एते दानरुचयश्च, तत एतेभ्योऽवश्यं भोजनं दातव्यम् । अपि च—कामगहभेष्वपि मैथुने गहभेष्वित्यतिप्रसङ्गेषु ब्राह्मणेष्विति गम्यते । इत्थं न दर्शयति किं पुनर्गम्येषु शाक्यादिषु एतेभ्यो इत्तमनिशयेन बहुफलमिति भावः । तस्मादातव्यमेतभ्यो विशेषतः ।

अत्र दोषान् दर्शयति—

मिच्छत्तथिरीकरणं, उग्गमदोसा य तेसु वा गच्छे ।

चट्टकार दिन्नदाणा, पच्चत्थिग मा पुणा इतु ॥४४७॥

एवं हि शाक्यादिप्रशन्नं लोकं मिथ्यात्वं स्थिरकृते भवति, तथार्ह—साधवोऽप्यमून प्रशंसन्त तस्मादेतया धर्मं सत्य इति । तथा यदि भक्षा भद्रका भवेयुः तत इत्थं साधुप्रशंसामुपलभ्य तदयोग्यमाधाकर्मिकारिदमाचरेयुः । ततस्तत्त्वधृतया कणाचन साधुवपमगहाय तेषु शाक्यादिषु गच्छेयुः । तथा लोके चाट्टकरणयुतं जन्मान्तरेऽप्यदत्तदाना आहाराद्यर्थं श्वान इवात्मानं दर्शयन्ति—इत्यवगन्वाहः, यदि पुनः शाक्यादयः शाक्यादिभक्षा वा प्रत्यर्थिका—प्रत्यनीका भवेयुस्ततः प्रद्वपतः प्रशंसावचनमवहायेत्यर्थं ब्रूयुः मा पुनश्च भवन्त आयात्तवन्ति ।

ब्राह्मणभक्षानां पुरतो ब्राह्मणप्रशंसारूपं वनीपकत्वं यथा कर्तव्यं तथा दर्शयति—

लोयाणुग्गहकारिसु, भूमीदेवसु बहुफलं दाणं ।

अवि नाम वंमवंधुसु, किं पुण ल्ळकम्मनिग्गसु ॥४४८॥

पितृप्रदानादना लोकापकारिषु भूमिदेवेषु ब्राह्मणेषु अपि नाम ब्रह्मबन्धुर्वापि जातिमात्रब्राह्मणैर्वापि दानं दीयमानं बहुफलं भवति, किं पुनर्यजनयाजनादिरूपपदमनिरतेषु तेषु विशेषतो बहुफलं भविष्यतीति भावः ।

संप्रति कृपणभक्षानां पुरतः कृपणप्रशंसारूपं वनीपकत्वं यथा समाचरन्ति तथा प्रतिपादयति—

किविणंसु दुम्मणेषु य, अवंधवायंकजुं गियंगंसु ।

पूयाहिजं लोण, दाणपडागं हरह देतो ॥ ४४९ ॥

इह लोकः पूजाहार्यः—पूजया हियते—आवज्यते इति पूजाहार्यः, पूजितपूजको न कोऽपि कृपणादिभ्यो ददाति, ततः कृपणेषु तथा इष्टवियोगादना दुर्मेनम्सु तथा अशान्धवेषु तथा आतहो—ज्वगादिस्मृत्योगादानाद्विनोऽप्या-नह्मास्तेषु, तथा जुह्मिनाङ्गेषु च कर्तितहम्नपादावयवेषु

निराकाङ्क्षतया दददास्मन् लोके दानपताकां हरति—गृह्णाति ॥

साम्प्रतमर्तिधिभक्षानां पुरतोऽतिधिप्रशंसारूपं वनीपक-

त्वं यथा साधुर्विदधाति तथा दर्शयति—

पाण्ण देह लोणो, उवगाग्गिमु परिचिण्णसु भूमिण वा ।

जो पुण अट्ठास्विअं, अतिहि पूणइ तं दाणं ॥ ४५० ॥

इह प्रायेण लोक उपकारिषु, यद्वा—पार्श्वान्तेषु याद-वा अध्यापिते—आर्थात् ददानं भक्षादि, यः पुनर्धर्वास्वध-मर्तिधि पूजयति तद्व दानं जगति प्रधानमिति शेषः ।

अधुना शुनां भक्षानां पुरतः शुनकप्रशंसारूपं वनीपकत्वं कुर्वन् यद्वह्निं तदुपदर्शयति—

अवि नाम होज्ज सुलभो, गोणाईयं तणाइ आहारो ।

ल्लिच्छिक्कारहयाणं, ग ह्मु सुलहो होइ सुणगाणं ॥४५१॥

केलामभवणा एण, आगया गुज्झगा महि ।

चरंति जक्खरूवेण, पूयाऽपूया हियाऽहिया ॥ ४५२ ॥

अपि नाम गवादीनां तुणदिक आहारो भवेत् सुलभः, ल्लिच्छिक्कारहतानां त्वमीषां शुनां न तु कणाचनाऽपि भवति सुलभः, तत एतेभ्यो यदीयं तदेव बहुफलमिति भावः, अपि च—नेन श्वानः श्वान एव, किं तु—गुह्यका देवविशेषाः कैलामभवन्त—कैलामपर्वतरूपादाश्रयाशगत्यमही—पृथिवी यत्तत्वेण श्वाहृत्या चरन्ति तत एतेषां पूजाऽपूजा च यथासंख्यं हिता अर्हिता चेति ।

संप्रति ब्राह्मणादिविषयवनीपकत्वं दोषानाह—

गण्ण मज्झभावो, दिट्ठो लोण पणामहज्जम्मि ।

एकैके पुव्वुत्ता, भदगपंताइणो दोसा ॥ ४५३ ॥

एतेन—अनेन साधुना 'मज्झ' मदीया भाषा—भक्षवत्-ल्लणा दृष्टोऽवगता लोक—ब्राह्मणादौ, किं विशिष्टं ? इत्याह—प्रणामहार्ये प्रणामः—प्रणमने तेन, उपलक्षणमेतत् दानादना च हार्ये—आवर्जनीये, तत एकैकास्मिन् ब्राह्मणादिविषये वनीपकत्वं पर्वोक्ता भद्रकप्रान्तादयो दोषा भावनीयाः । किमुक्ते भवति—यदि भद्रकस्तर्हि प्रशंसावचनतो वर्शकृत आधाकर्मादि कृत्वा प्रयच्छन्ति, अथ प्रान्तस्तर्हि गृहनिष्काशनादि करोति । इह प्राक् 'साणे पुण होइ पचमण' इत्युक्तम्, तत्र साणग्रहणं काकादीनामुपलक्षणम्, तेन काकादिवर्षा वनीपकत्वं द्रष्टव्यम् ।

तथा चाऽऽह—

एमेव कागमाई, साणग्गहणेण सुइया होति ।

जो वा जम्मि पमत्तो, वणइ तहिं पुट्टऽपुट्टो वा ॥ ४५४ ॥

एवमेव वनीपकत्वरूपणायपयत्वेन श्वग्रहणेन काकादयोऽपि मूर्खिता भवन्ति, ततस्तत्रापि वनीपकत्वं भावनीयम् । एतेदं व्याप्तिपुरस्सरमाह—यो वा यत्र काकादौ पूजकत्वेन प्रसङ्गस्तत्र काकादिस्वरूपं पृष्टोऽपृष्टो वा वनति—प्रशंसादोरणात्मानं भक्तं दर्शयति ।

सम्प्रति वनीपकत्वं कुर्वन् साधोयक्या

दोषगरीयस्त्वं प्रकटयति—

दाणं न होइ अफलं, पतमपत्तेसु मन्निजुजंति ।

इय विभणिणं वि दोसा, पममओ किं पुण अपत्ति ॥४५५॥

इह पात्रेणपात्रेषु वा सन्नियुज्यमानं दानं न भवत्यफलमि-
त्यपि भणितं दाय । अपात्रदानस्य पात्रदानसमतया प्रशं-
सनेन सम्यक्त्वातीत्यारम्भवान् । किं पुनरपात्राण्येव सा-
क्षाप्रशंसनः ? तत्र सुतगं महान् दायो मिथ्याव्यवस्थितकर-
णादिदोषभावादात् । पि० । व्य० । जा० । आचा० । स्था० ।

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव ममाणं मे जं पुण जा-
गिआ अमणं वा पाणं वा स्वाहं वा माहं वा बहं ममणा
माहणा अतिहिकिवणवणीमण् पणणिय पणणिय ममुहि-
स्म पाणाहं वा ० ४ ममारब्भ ० जाव नो पडिगाहिआ ॥
(सू० ७)

स भावभिक्षुर्भावत् गृहपतिकुले प्रविष्टस्तत्र पुनरेव-
भूतमशनावि जानीयात्तद्यथा-बहन् अमणानुद्दिश्य, ते च प
ञ्चविधाः-निर्ग्रन्थ-शाक्य-नापल-गौरका-ऽऽजीविका इति ।
ब्राह्मणान् भोजनकालोपस्थाप्यपुष्टौ वाऽतिथिस्तर्नानि कृप-
णा वरिद्रास्तान् वर्णमका-वन्दिप्रायास्तानपि अमणा-
दीन् बहनुद्दिश्य प्रगणय्य प्रगणय्योद्दिशति, तद्यथा-द्विषा-
अमणाः पञ्चरा, ब्राह्मणा इत्यादिना प्रकारेण अमणादीन् ।
परिसेव्यातानुद्दिश्य, तथा प्राणयार्थान् समारब्ध यदश-
नादि संस्कृतं तदासंविनमनात्वावेन वाऽप्रासुकमेत-
र्णीयमाधाकर्म, एवं मन्यमानो लाभं सति न प्रतिगृह्णी-
यादिति ।

विशोऽधिकोऽटिमाधिकृत्याऽऽह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव पविट्ठे
ममाणं सेजं पुण जागिआ अमणं वा पाणं वा
स्वाहं वा माहं वा बहं ममणा माहणा अतिथि-
क्किवणवणीमण् ममुहिस्म ० जाव चेण्डं तं तहप्पगारं अमणं
वा पाणं वा स्वाहं वा माहं वा अपुग्मिंतर्कडं वा अ
बहियाणीहडं अणत्तट्टियं अपरिभुतं अणामेवितं अफा
सुयं अणेमणिजं ० जाव गं पडिगाहिआ, अह पुण एवं
जाणेआ पुग्मिंतर्कडं बहियानीहडं अत्तट्टियं परिभुतं
आमेवियं फामु एमणिजं जाव० पडिगाहिज्जा । (सू०-८)

स भिक्षुर्पुनरशनादि जानीयात्, किंभूतामान दर्शय-
ति-बहन् अमणब्राह्मणान्तिथिकृपणवणीमकान् समुद्दिश्य
अमणाद्यर्थमपि यावत्, प्राणादीश्च समारब्ध यावदाहृत्य
कश्चिद् गृहस्था ददाति, तत्तथाप्रकारप्रशनाद्यपुरुषान्तर-
कृतमर्वाहनिर्गतमनात्मीकृतमपरिभुक्तमनाभावतमप्रासुक-
मनेयणीयं मन्यमानो लाभं सति न प्रतिगृह्णीयात् । इयं
च—“ जावतिथा भिक्षु ” इति, एतद्व्यत्ययन आहमाह-
अथशब्दः पूर्वोपेक्षा, पुन शब्दो विशेषणार्थः, अथ स
भिक्षुः पुनरेव जानीयात्, तद्यथा—पुरुषान्तरकृतम-अ-
न्यार्थं कृतं बहिर्निर्गतमनात्मीकृतं परिभुक्तमनेवित प्रासु-
कमनेयणीयं च ज्ञात्वा लाभं सति प्रतिगृह्णीयात्, इदमुक्तं
भवति—अविशोऽधिकोऽटियेथा तथा न कल्पेन, विशोऽधिका-
टिस्तु पुरुषान्तरकृतमनात्मीकृतादिविशिष्टा कल्पन इति ।
आचा० २ भू० १ च० १ अ० १ उ० ।

जे भिक्षु वा भिक्षुणी वा वर्णमगपिण्डं भुजइ भुजंतं
वा माहज्जइ ॥ ६३ ।

जे भिक्षु वर्णियपिण्डं, भुजं अहवा वि जो तु सातिआ ।
सो आणाअणवन्थं, भिच्छत्तविराहणं पावे ॥ १५६ ॥

नि०चू० १३३० । तर्ककं, प्रश्न०५ संव० द्वार । (वर्णपकर्पणड-
ग्रहणनिषेधः 'रायापिण्ड' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४४३ पृष्ठ गतः ।)

अमणं पाणं वा वि, स्वाहं माहं तहा ।

जं जाणिज्ज सुणिज्जा वा, वणिमहा पण्ड इमं ॥ १५१ ॥

दश० ५ अ० १ उ० । (व्याख्यानार्थ 'उद्दिश्य' शब्दे द्वि-
तीयभागे ८२० पृष्ठ ।)

वर्णं-वर्णं-अव्यं० निश्चयानिषु, प्रा०॥ 'वर्णं-निश्चयविकल्पानु-
कल्प्यसमायनपु' ॥ ८२१००६ । वर्ण इति, निश्चयादी संभावेन
च प्रयोक्तव्यम् । 'वर्णं दामि' निश्चय दामि । विकल्प-
होऽ वर्णं न होऽ । भवति वा न भवति । अनुकल्प-
वासो वर्णं न मुच्यते । दासोऽनुकल्पो वनं न त्यज्यते । सं-
भावेन-नऽपि वर्णं जं न इह विहितपरिणामो । संभाव्यते ए-
तदित्यर्थः । प्रा० २ पाव ।

वर्ण-वर्ण-पु० । वर्णयेत-प्रकाशयेतऽर्थो अनेनेति वर्णः ।
अकारककारादौ, विंश० । आचा० ।

वर्णस्वरूपं तत्र वर्णं वर्णयन्ति—

अकारादिः पौद्गलिको वर्ण इति ॥ ६ ॥

रत्ना०५ पार० आ० म० । प्रश्न०१ । ('आगम' शब्दे द्वि-
तीयभागे ७१ पृष्ठे व्याख्या गतः ।) निषादपञ्चमादेषु, दश०
२ अ० । सहा० । वर्णयेत अलंक्रियते वस्त्वनेनेति वर्णः ।
अनु० । श्यामादी पुद्गलपरिणामे, उत्त० ३३ अ० । आ० ।
दशा० । प्रज्ञा० । स च पञ्चधा-ध्वनर्पातरङ्गनीलकालभेदात् ।
प्रश्न० २७६ द्वार । प्रज्ञा० । आ० ।

पंच वर्णा पणत्ता, तं जहा किरहा नीला लोहिया हा-
लिहा मुक्किला (सू० ३६०५) स्था० ५ टा० ।

एगं वर्णं (सूत्र) ।

स्था० १ टा० । उत्त० । भ० । आ० म० । स० । आचा० ।

प्राणानिपानादिः कतिवर्णः कतिगन्ध इत्यादि—

रायगिहं ० जाव एवं वयामी-अह भेंते ! पाणाइवाण्
मुसावाण् आदिण्णादाणे मेहुणं परिण्हं एम् गं कइवसे
कइगंधे कइरं कइफामे पणत्ते ? गोयमा ! पंचवसे पंच-
रंमे दुग्धे चउफामे पणत्ते । अह भेंते ! कोह कोवे रोमे
दोमे अक्खमे मंजलणे कलहं चंडिक्कं मेडणे वि-
वादे १० एम् गं कइवसे ० जाव कइफासे पणत्ते ? ।
गोयमा ! पंचरणे पंचरंमे दुग्धे चउफामे पणत्ते ।
अह भेंते ! माणे मदे दप्प थंभ गव्वे अणुक्कासे परपरि-
वाण् उक्कामे अवक्कामे उप्पामे दाप्पामे १२ एम् गं
कइवसे ० ४ पणत्ते ? गोयमा ! पंचवसे जहा कोह
तहव । अह भेंते ! माया उवही नियडी वलए गहणे ए-
म कक्कं कुरुण जिम्हे किंविसे १० आयरणया गुहणया
वंचणया पलिउंचणया मातिजोमे य १५ एम् गं कइरणं ० ४

पणत्ते !, गोयमा ! पंचवसे जहेव कोहे । अह भंते !
लांभे इच्छा मुच्छा कंखा गेही तएहा भिज्झा अभिज्झा
आमामणया पण्णया १०, लालप्पणया कामामा भोगा-
मा जीवियासा मरणासा नंदीरागे १६, एम गं कइवमे
४ पणत्ते !, गोयमा ! जहेव कोहे । अह भंते ! पेजे
दामे कलहे ० जाव भिज्झादंसणसल्ले एम गं कइवमे !
जहेव कोहे तंहेव चउफासे । (सू०-४४६)

' रायगिहे ' इत्यादि ' पाणाहवाण ' ति प्राणानिपातजनिते
नज्जनकं वा चारित्र्यमोहनीयं कर्मोपचारात् प्राणानिपात
एव, एवमुत्तरत्रापि तस्य च पुत्रलरूपत्वाद्गणार्थो भवन्ती-
त्यत्र उक्तम्— " पंचवसेण " इत्यादि आह च— " पंचरसपंचवसे-
इह परिणये दुर्वहगधचउफासे । द्वियमणनपणसे, मि-
ज्झहि अणतगुणहीणे ॥ १ ॥ " इति ' चउफासे ' ति स्निग्धरू-
क्षशीतोष्णाभ्याश्चत्वारः स्पर्शाः सूक्ष्मपरिणामपरिणतपुत्रला-
नां भवन्ति, सूक्ष्मपरिणामे च कर्मेति । ' कोहे ' ति क्रोधप-
रिणामजनकं कर्म, तत्र क्रोध इति सामान्यं नाम क्रोधाद-
यस्तु तद्विशेषः, तत्र क्रोधः क्रोधादयान् स्वभावाच्च-
लनमात्रम्, रावः क्रोधस्यैवानुबन्धो, दोषः आत्मनः पर-
स्य वा दुष्णमेतत्त्र क्रोधकार्यम्, द्वयो वाऽप्रातिमात्रम्, अ-
क्षमा-परकृतापराधस्यासहनम्, संज्वलनो-मुहुर्मुहुः क्रोधाऽ-
ग्निना ज्वलनम्, कलहो-महता शब्देनान्यान्यमसमञ्जसभाष-
णम्, एतच्च क्रोधकार्यम्, चागिहक्यं-रौद्राकारकरणम् एतदपि
क्रोधकार्यमेव, भगडनं-वृणार्थादभिर्युजम् एतदपि क्रोधकार्य-
मेव, विवादो-विप्रतिपत्तिसमुत्थवचनानि, इदमपि तत्कार्यमे-
वेति क्रोधैकार्थोऽर्थेति शब्दाः । ' माणेति ' मानपरिणामजनकं
कर्म, तत्र मान इति सामान्यं नाम, मदादयस्तु तद्विशेषा-
स्तत्र मदा-हर्षमात्रं, दण्यो-हसता, स्तम्भो-उन्मत्तता, गर्व-
शोणडीयम्—अनुक्रामे ' ति आत्मनः परेभ्यः सकाशाद् गु-
णैकत्वरूपमुत्कृष्टताभिधानम्, परपरिवादः-परिणामपवदनं प-
रिपातो वा गुणेभ्यः परिपातनमिति । ' उक्कासे ' ति ।
उत्कर्षणमात्मनः परस्य वा मनाकुत्रिययोत्कृष्टाकरणम्, उ-
त्कासने वा प्रकाशनमभिमानात्स्वकार्यसमृद्धिर्वाहः ' अवक्रामे,
ति अपकर्षणमवकर्षणं वा अभिमानादात्मनः परस्य वा कि-
पारम्भात् कुतोऽपि व्यावर्त्तनमिति, अप्रकाशो वा अभिमा-
नादेवेति । ' उच्चए ' ति । उच्छिष्टं नत पूर्वप्रवृत्तं नमनमभि-
मामादुज्जतम्, उच्छिष्टो वा नयो नीतिरभिमानादेवोन्नयो
नयाभाव इत्यर्थः, ' उक्कासे ' ति प्रणतस्य मदानुपवेशादु-
ज्जमनमुक्ताम् । ' दुक्कासे ' ति मदाद्दुष्टं नमन दुर्नाम इति ।
इह च स्तम्भादीनि मानकार्याणि मानवाचकास्ते ध्वनय-
हानि, ' माय ' ति सामान्यमुपध्याय्यस्तद्भेदास्तत्र ' उवहि ' ति
उपधीयते येनात्मावधिः वञ्चनीयसर्मापगमनहेतुरिति मायः
' मिर्याड ' ति नितरां कर्म निवृत्तिग्राहकरीतिन परवञ्चने
पूर्वकृतमायाप्रवृत्त्याद्वानर्धं वा मायान्तर्करणम् " वलय " ति
येन भावेन वलयमिव चक्रवचनं चेष्टा वा प्रवर्तने स भावो
वलयम् ' गहणे ' ति परध्यामोहनाय यद्वचनजालं तद्-
गहनमिव गहनम् ' गहमे ' ति परवञ्चनाय निम्नताया निम्न-
स्थानस्य वा आश्रयणे तन्मूमन्ति कञ्च ति कलक हिंसाइकं

पापं तन्निमित्तो यो वञ्चनाभिप्रायः स कल्कमवोच्यते ' कुरुण ' ति
कुत्सितं यथाभवत्येवं रूपयति—विमोहयति यत्त-
त्कुरुणं भाण्डादिकर्म मायाविशेष एव जिम्हे ' ति येन पर-
वञ्चनाभिप्रायेण जल्यं क्रियासु मान्यमालम्बते, स भावो
जल्यमेवेति ' किरियसे ' ति यतो मायाविशेषाज्जन्मान्तर्ग-
अथैव वा भवे किरियः—किरियिको भवति स किरिय
एवेति । ' आयरणय ' ति यतो मायाविशेषादादृग्गम—अ-
भ्युपगमे कस्यापि वस्तुनः करोति असाधारणम्, ताप्रत्य-
यस्य च स्वार्थिकत्वादायरण्या आचरणं वा परप्रतारणाय
विविधाक्रियाणामाचरणम्, ' गूढनया ' गूढनं-गोपायनं स्वरू-
पस्य ' वञ्चनाया ' वञ्चने-परस्य प्रतारणम् । ' पालउच्चणया ' प्रतिकुञ्चने सरलतया प्रवृत्तस्य वचनस्य स्वगडनम्, ' साहजोग ' ति
अविश्रम्भसम्बन्धः सार्तिशयेन वा प्रत्येण निरतिशय-
स्य योगस्तत्प्रतिरूपकर्णमित्यर्थः, मायैकार्थो वेति ध्वनय-
हानि ' लोभे ' ति सामान्यम् इच्छाद्वयस्तद्विशेषः, तत्रेच्छा-
अभिलाषमात्रम् ' मुच्छा कंखा गेहे ' ति मूर्च्छा-संस्पर्शानुब-
न्धः, काङ्क्षा—अप्राप्तार्थोपेक्षा ' गेहि ' ति । गृहिः—प्राप्तार्थो-
पेक्षाकाङ्क्षा । ' तएह ' ति तृणा-प्राप्तार्थानामव्ययेच्छा ' भिज्झ ' ति
अभिव्याप्त्या विषयाणां ध्यानम्, तदेकाग्रत्वमभिध्यापि-
धानादिवद्-अकारलोपादिध्या ' अभिज्झ ' ति न भिष्या
अभिध्या, भिष्यामदृशे भायान्तरम्, तत्र एहाभि-
निवेशो भिध्याध्यानलक्षणव्याप्त्याः, अदृहाभिनि-
वेशस्तु अभिध्याचितलक्षणत्वात् तस्याः, ध्यानचि-
त्तयोक्त्यर्थे विशेषः— " जं धिरमज्झवसाने, ते भाणे
जे सत्ते तयं चित्तं " ति ' आमासणय ' ति आ-
शासनं मम पुत्रस्य शिष्यस्य वेदमिदं च भूर्यादित्यादिरूपा
आशीः, ' पण्णय ' ति प्रार्थन—परं प्रति इष्टार्थयाश्चा
' लालप्पणय ' ति प्रार्थनमेव भृशं लपनतः ' कामास ' ति
शब्दरूपप्राप्तिसंभावना, ' भोगास ' ति गन्धादिप्राप्तिसंभा-
वना, ' जीवित्तास ' ति जीवितव्यप्राप्तिसंभावना, ' मरणा-
स ' ति कस्यांचिदवस्थायां मरणप्राप्तिसंभावना, इदं च
कञ्चिदृश्यते ' नन्दिरागे ' ति समृद्धौ सत्यां रागो-हर्षो नन्द-
रागः ' पेजे ' ति प्रेम-पुत्रादिवपयः कोहः ' दामे ' ति अप्राप्तिः,
कलहः—इह प्रेमहासादिप्रभव युद्ध यावत्करणान् ' अश्मकखा-
गे ' पेसुहे अग्निपरिगृह्णाय मायामोमे ' ति दृश्यम् ।

अथोक्तानामेवाष्टादशानां प्राणानिपातादिकानां पाप-
स्थानानां ये विषयस्यास्तेषां स्वरूपाभिधानायाह—

अह भंते ! पाणाहवायंवरमणे ० जाव परिगहवेरमणे
कोहविवेगे ० जाव भिज्झादंसणसल्लविवेगे एम गं कइव-
मे ० जाव कइफामे पणत्ते !, गोयमा ! अवणणे अगंधि
अरमे अफासे पणत्ते । अह भंते ! उप्पन्निया वेणडया
कम्मिया परिणामिया, एम गं कइवणणा ० ४ पणत्ता,
तं चव ० जाव अफ मा पणत्ता । अह भंते ! उग्गह
इहा अवाण धारणा एम गं कइवण्णा पणत्ता ? एवं
चव ० जाव अफामा पणत्ता । अह भंते ! उट्ठाणे कम्मं चले
वीरिण पुग्गिक्कारपक्कमे एम गं कइवणमे ० ४ पणत्ते !, त

चेव० जाव अफामे पम्पत्ते । सत्तमे शं भंते ! उवासंतरे कइवम् ४ पणत्ते ? एवं चेव ० जाव अफामे पणत्ते । सत्तमे शं भंते ! तणुवाए कइवम् ? जहा पाणाइवाए, गवरं अट्टफामे पणत्ते, एवं जहा सत्तमे तणुवाए तहा सत्तमे घणवाए घणादही पुढवी छट्ट उवासंतरे अवणणे तणुवाए० जाव छट्टी पुढवी एयाई अट्टफामाई एवं जहा सत्तमाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया तहा० जाव पढमाए पुढवीए भाणियच्चं । जंबुदीवे दीवे ० जाव मयंभुरमणे समुहे मोहम्मं कप्पे० जाव ईसिप्पभारा पुढवी शेरइयाऽऽ-वासा० जाव वेमाणियावामा, एयाणि सव्वाणि अट्टफा-साणि । शेरइया शं भंते ! कइवम् ० जाव कइफामा पम्पत्ता ? गोयमा ! वेउव्वियतेयाई पडुच्च पंचवम्मा दुग-न्धा पंचरमा अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं पडुच्च पंच-वम्मा दुगन्धा पंचरमा चउफामा पम्पत्ता । [सू०-४५० X]

‘अहं’ त्यादि ‘अवगणे’ ति वधादिविरमणान् जीवो-पयोगस्वरूपाणि जीवोपयोगश्चामूर्तोऽमूर्तव्याचक्ष तस्य वधादिविरमणानाममूर्तत्वं तस्माच्छावर्णादिव्यामिति । जीवस्वरूपविशेषमवाधित्वान्नह—“उत्पत्तिश्च” ति उ-त्पत्तिर्यत्र प्रयोजनं यस्याः सा औत्पत्तिकी, ननु लयो-पशमः प्रयोजनमस्याः ? सत्यम्, स स्वत्वन्तरङ्गत्वात्सर्व-बुद्धिमाधारण इति न विवक्ष्यते, न चान्यच्छावर्णादिव्यामि-त्तादिकमप्येतत् इति, ‘वणइय’ ति विनयो—गुरुशुभ्रा-स कारणमस्यास्तत्प्रधाना वा वैतयिकी, ‘कम्मय’ ति अनाचार्यकं कम्म, सान्चार्यकं शिल्पम्, कादाचित्क वा कम्म, शिल्पं तु नित्यव्यापारः, ततश्च कम्मणो जाता कम्मजा, ‘पा-रिणामिय’ ति परि—समन्ताभ्रमनं परिणामः—सुदीर्घका-लपूर्वापरार्थावलोकनादिजन्य आत्मधर्मः, सः कारण यस्या-सा परिणामिकी बुद्धिरिति वाक्यशेषः, इयमपि वण्णादि-रहिता जीवधर्मत्वेनामूर्तत्वात् । जीवधर्माधिकारादवग्रहा-दिमूत्र कर्मादिमूत्रं च, अमूर्तार्थाधिकारादवकाशान्तरमूत्रम्, अमूर्तत्वाविपर्ययात्तनुवातादिमूर्तार्थाणि चाह तत्र च ‘सत्तमे-णं भंते ! उवासंतरे’ ति प्रथमद्वितीयपृथिव्यार्थदन्त-राले आकाशवगङ्गे तत्प्रथमे तद्वत्तया सप्तमं सप्तम्या अध-स्तान्तस्योपरिष्ठात्सप्तमस्तनुवातस्तस्योपरि सप्तमा घन-वातस्तस्याप्युपरि सप्तमा घनादधस्तस्याप्युपरि सप्तमी पृ-थिवी, तनुवातादीनां च पञ्चवर्णादिवं पौर्णालिकत्वेन मूर्त-त्वाद्, अष्टस्पर्शत्वे च वादरपरिणामत्वाद्, अष्टौ च स्पर्शाः शान्तोष्णस्निग्धरुक्लृप्तमृदुकठिनलघुगुरुभेदादिति ।

नैरयिकादयः कान्तवर्णा—

शेरइया शं भंते ! कइवम् ० जाव कइफामा पम्पत्ता ? गोयमा ! वेउव्वियतेयाई पडुच्च पंचवम्मा दुगंधा पंच-रमा अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं पडुच्च पंचवम्मा पंच-रमा दुगंधा चउफामा पम्पत्ता, जीवं पडुच्च अवन्ना० जाव अफामा पम्पत्ता, एवं ० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइ-

यपुच्छा, गोयमा ! ओरालियतेयगाई पडुच्च पंचवण्णा ० जाव अट्टफामा पम्पत्ता, कम्मगं पडुच्च जहा शेरइया शं जीवं पडुच्च तहेव एवं ० जाव चउरिदिया, शवरं वाउक्काइया ओरालियवेउव्वियतेयगाई पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पम्पत्ता, मेमं जहा शेरइया, पंचिदियतिरिक्खजोणिया जहा वाउक्काइया । मणुस्साणं पुच्छा, ! ओरा—लियवेउव्वियआहारगतेयगाई पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, कम्मगं जीवं च पडुच्च जहा शेरइयाणं, वाणमंतरेजोइमियवेमाणिया जहा शेरइया । धम्मन्थिकाए ० जाव पोग्गलत्थिकाए । एए सव्वे अवम्मा शवरं पोग्गलत्थिकाए पंचवम्मे पंचरमे दुगन्धे अट्टफामे पम्पत्ते, शाणावरणिजे ० जाव अंतराए एयाणि ० जाव चउफामाणि ।

जम्बुद्वीप इत्यत्र यावत्कर्णाल्लवणसमुद्रादीनि पदानि वाच्यानि ‘जाव वेमाणियावामा’ इह यावत्कर्णादसुर-कुमारावामादिपरिग्रहः, ते च भवनानि नगराणि विमानानि तिर्यग्लोके तद्वर्ग्येति । ‘वेउव्वियतेयगाई पडुच्च’ ति वेप्रियतेजसशरीरे हि वादरपरिणामपुद्गलरूपे ततो वादरत्वात्तयानारकाणामष्टस्पर्शत्वम्, ‘कम्मगं पडुच्च’ ति । कामेण हि सूक्ष्मपरिणामपुद्गलरूपमतश्चतुःस्पर्शम् ते च शान्तोष्णस्निग्धरुक्ता, ‘धम्मन्थिकाए’ इह यावत्कर्णादेवं दृश्यम्—अधम्मन्थिकाए आगामन्थिकाए पोग्गल-न्थिकाए अज्जासमए आवालयया मुहुत्ते इत्यादि ।

वर्णलेख्यापुच्छा—

कएहलेम्मा शं भंते ! कइवम् ? पुच्छा, गोयमा ! दव्व-लेम्मं पडुच्च पंचवम्मा ० जाव अट्टफामा पणत्ता, भाव-लेम्मं पडुच्च अवण्णा ३ एवं ० जाव मुक्कलेम्मा, मम्म-दिट्ठी ३ चक्कसूदंमणे ४ आभिणिबोहियणाणं ० जाव विभंगणाणं, आहारमम्मा ० जाव परिगहसएणा एयाणि अवण्णाणि ४, ओरालियमरीरे ० जाव तेयगमरीरे ए-याणि अट्टफामाणि, कम्मगमरीरे चउफामे, मणजोणे व-यजोणे य चउफामे, कायजोणे अट्टफामे मागारेवओणे य अणागारेवओणे य अवण्णा । सव्वदव्वा शं भंते ! कतिवन्ना ? पुच्छा, गोयमा ! अन्थेगतिया सव्वदव्वा पंचवन्ना ० जाव अट्टफामा पणत्ता, अन्थेगतिया सव्वद-व्वा पणगंधा एगवम्मा एगरमा दुफामा पम्पत्ता, अन्थे-गतिया सव्वदव्वा अवन्ना ० जाव अफामा पम्पत्ता, एवं सव्वपण्मा वि सव्वपण्मा वि, तीयद्धा अवन्ना ० जाव अफामा पम्पत्ता, एवं अणागयद्धा वि, एवं मयद्धा वि ।

(सू०-४५०)

‘दव्वलेम्मं पडुच्च’ ति । इह दव्वलेख्यावर्णः । भावलेस-

पडुच ' ति । भावलेखा अनन्तरः पारणामः, इह च कृ-
णलश्यादीनि परिग्रहसंज्ञावसानानि अवस्थादीनि जीव-
परिणामत्वात्, औदारिकादीनि चत्वारि शरीराणि पञ्च-
वर्णादिविशेषणानि अप्रस्पृशानि च बादरपरिणामपुद्गल-
रूपत्वात्, सर्वत्र च चतुःस्पर्शत्वे सूक्ष्मपरिणामः कारण-
म्, अप्रस्पृशत्वे च बादरपरिणामः कारणं वाच्यमिति ।
' सच्चद्वे ' ति सर्वद्रव्याणां धर्मास्तिकायादीनि ' अ-
न्धगइया सच्चद्वे पंचवक्त्रे ' त्यादि बादरपुद्गलद्रव्या-
णि प्रतीत्योक्तं सर्वद्रव्याणां मध्ये कानिचिन्पञ्चवर्णादी-
नीति भावार्थः । ' चउफामा ' इत्येतच्च पुद्गलद्रव्याण्येव सू-
क्ष्माणि प्रतीत्योक्तम् ' एगगंधे ' त्यादि च परमाणुवां-
द्रव्याणि प्रतीत्योक्तम्, यदाह परमाणुद्रव्यमाश्रित्य—कार-
णमय तदन्त्यं, सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः । एकर-
सवर्णमन्धो, द्विस्पर्शः, कार्यलिङ्गश्च ॥ १ ॥ इति, स्पर्श-
यञ्च सूक्ष्मसम्बन्धिनां चतुर्णां स्पर्शानाथन्यतराद्विरुद्धं
भवति, तथाहि—स्निग्धोष्णलक्षणं स्निग्धशीतलक्षणं वा
रूक्षशीतलक्षणं रूक्षोष्णलक्षणं वाति, ' अवक्त्रे ' त्यादि च
धर्मास्तिकायादिद्रव्याणां श्रित्योक्तम्, द्रव्याश्रितत्वात्प्रद-
शपर्यचाणां द्रव्यसूत्रानन्तरं तन्मूर्ते तत्र च प्रवेशः—द्र-
व्यस्य निर्विभागा अंशाः पर्यवास्तु धर्मोस्ते चैव कर-
णादेवं वाच्याः—' सच्चपणसाणे भंते ! कइ वण्णा पुच्छा,
गोयमा ! अन्धगइया सच्चपणसा पंचवक्त्रे ० जाव अट्ट
फामा ' इत्यादि एव च पर्यवसूत्रमपि, इह च मूर्तेद्रव्याणां
प्रवेशः, पर्यवाश्च मूर्तेद्रव्यवत्पञ्चवर्णादयः, अमूर्तेद्रव्याणां
चामूर्तेद्रव्यवद्वर्णादय इति । अर्त्तानाद्धादित्रयं चामूर्ते-
त्वाद्वर्णादिकम् ।

वर्णाद्यधिकारदेवदमाह—

जीवे गंधं भंते ! गन्धं वक्कममाणे कइवमं कइगंधं कइरमं
कइफामं परिणामं परिणमड !, गोयमा ! पंचवक्त्रं दुगंधं पंच-
रमं अट्टफामं परिणामं परिणमड । (सू० ४५१)

' जीवे णाम ' त्यादि परिणामं परिणमड ' ति स्वस्वरूपं ग-
च्छति कतिवर्णादिना रूपेण परिणामनीत्यर्थः । ' पंचवक्त्रं '
ति गर्भवृत्तक्रमणकाले जीवशरीरस्य पञ्चवर्णादिवत्—गर्भ-
वृत्तक्रमणकाले जीवपरिणामस्य पञ्चवर्णादित्वमयमेवमि-
ति । भ० १२ श० ५ उ० ।

फाणियगुले गंधं भंते ! कतिवक्त्रे कतिगंधं कतिरमे कति-
फामं पप्पत्ते !, गोयमा ! एत्थ गंधं दा नया भवंति, तं
जहा—निच्छइयनय य, वावहारियनय य, वावहारियनय-
स्म गंधं फाणियगुले, नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रं दुगंधं
पंचरमे अट्टफामं पप्पत्ते । भमरे गंधं भंते ! कतिवक्त्रे ?
पुच्छा, गोयमा ! एत्थ गंधं दा नया भवंति, तं जहा—निच्छ-
इयनय य, वावहारियनय य, वावहारियनयस्म कालए
भमरे नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रं ० जाव अट्टफामे पप्पत्ते ।
सुयपिच्छे गंधं भंते ! कतिवक्त्रे एवं चव, नवरं वावहारिय-
नयस्म नीलए सुयपिच्छे, नेच्छइयनयस्म पंचवक्त्रे । भेसं
तं चव, एवं एणं अभिलावेणं लोहिया भंजिट्टिया पीतिया

हालिहा सुकिंलए मंखे सुब्बिगंधं कोट्टे दुब्बिगंधं मय-
गमरीरे तित्तं निंवे कइया सुंठी कमाणे कविट्टे अंवा अं-
विलिया महुरे खंडे कक्खंड वइर मउए नवणीए गरुए
अए लहूए उलुयपत्ते मीए हिंभे उसिणे अगशिकाए
णिंदे तेल्ले, छारिया गंधं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! एत्थ दा
नया भवंति, तं जहा—निच्छइयनय यं वावहारियनय य,
वावहारियनयस्म लुक्खा छारिया नेच्छइयनयस्म पंच
वक्त्रा० जाव अट्ट फामा पप्पत्ता । (सूत्र०-६३०)

' फाणिए ' त्यादि ' फाणियगुले ' ति द्रव्यगुडः ' गोट्टे '
ति गौल्यं—गौल्यरसोपेतं मधुररसोपेतमिति यावत्, व्यव-
हागे हि लोकसंव्यवहारपरत्वात् तदेव तत्राभ्युपगच्छति
शरसवर्णादीन्मु सनेऽप्युपेतत इति, ' नेच्छइयनयस्म '
ति नैश्चयिकनयस्य मतेन पञ्चवर्णादिपरमाणूनां तत्र विद्य-
मानत्वात् पञ्चवर्णादिति ।

परमाणुपोगाले गंधं भंते ! कतिवक्त्रे ० जाव कतिफामे
पप्पत्ते !, गोयमा ! एगवक्त्रे एगगंधे एगरमे दुफामे पप्पत्ते ।
दुपएमिए गंधं भंते ! खंधे कतिवक्त्रे पुच्छा, गोयमा ! सिय
एगवक्त्रे मिय दुवक्त्रे मिय एगगंधे मिय दुगंधे मिय एगरमे
मिय दुग्मे मिय दुफामे मिय तिफामे मिय—
चउफामे पप्पत्ते, एवं तिपएमिए वि, नवरं मिय एगवक्त्रे
मिय दुवक्त्रे मिय तिक्त्रे, एवं रमेसु वि, सेमं जहा दुप-
एसिथस्म, एवं चउपएमिए वि नवरं मिय एगवक्त्रे ० जाव
मिय चउवक्त्रे, एवं रमेसु वि सेमं तं चव, एवं पंचपण-
मिए वि, नवरं मिय एगवक्त्रे ० जाव मिय पंचवक्त्रे, एवं
रमेसु वि गंधफामा तंहव, जहा पंचपणमिओ एवं ० जाव
अमंखेज्जपणमिओ । सुद्धमपरिणए गंधं भंते ! अणंत-
पणमिए खंधे कतिवक्त्रे जहा पंचपणमिए तंहव निग्गमंमं ।
बादरपरिणए गंधं भंते ! अणंतपणमिए खंधे कतिवक्त्रे पु-
च्छा, गोयमा ! मिय एगवक्त्रे ० जाव मिय पंचवक्त्रे मिय
एगगंधे मिय दुगंधे मिय एगरमे ० जाव मिय पंचरमे मिय
चउफामे ० जाव मिय अट्टफामे पप्पत्ते । मेवं भंते ! भंते !
ति । [सू०-६३१]

' परमाणुपोगाले गंधं ' मित्यादि, इह च वर्णगन्धरमेसु पञ्च
वक्त्रे पञ्च च विकल्पाः ' दुफामे ' ति स्निग्धरूक्षशीतोष्णस्पर्शा-
नामन्यतराविरुद्धस्पर्शद्वययुक्त इत्यर्थः, इह च चत्वारो विक-
ल्पाः शीतस्निग्धयोः शीतरूक्षयोः उष्णस्निग्धयोः उष्णरूक्ष-
योश्च सम्बन्धादीति । ' दुपणमिए गंधं ' त्यादि, ' मिय
एगवक्त्रे ' ति द्वयोरपि प्रदेशयोरैक्यगन्धान्, इह च पञ्च
विकल्पाः, ' मिय दुवक्त्रे ' ति प्रतिप्रदेशं वर्णान्तरभावात्,
इह च दश विकल्पाः, एवं गन्धादिपार्श्वे, ' मिय दुफामे '
ति प्रदेशद्वयस्यार्थं शीतस्निग्धत्वादभावात्, इहार्थं न
एव चत्वारो विकल्पाः, ' मिय तिफामे ' ति इह चत्वारो
विकल्पास्तत्र प्रदेशद्वयस्यार्थं शीतभावात्, एकस्य च तत्र

वर्णना

स्निग्धभावात्, द्वितीयस्य च कृत्तभावादेकः, 'एवम्' -अनेनैव न्यायेन प्रदेशत्रयस्यापि भावात् द्वितीयः, तथा प्रदेशत्रयस्यापि स्निग्धभावात्, तत्र चैकस्य शीतभावादेकस्य चोष्णभावात्तृतीयः, एवम्-अनेनैव न्यायेन प्रदेशत्रयस्य कृत्तभावाच्चतुर्थ इति, 'सिय चउफामे' । अत इह 'देमे साए देमे उमिणे देमे निद्धे देमे लुक्खे' इति वक्ष्यमाणवचनोदकः, एवं त्रिप्रदेशाद्वापि स्वयमभ्युत्थम् । 'सुद्धमपरिणामे' म मि-त्यादि अन्तप्रदेशिको वादपरिणामोऽपि स्कन्धो भवति ढपणुकादिस्तु सूद्धमपरिणाम एवेत्यनन्तप्रदेशिकस्कन्धसूद्धमपरिणामत्वेन विशेषितस्तत्राद्याभ्यन्तारः स्पर्शाः सूद्धमेषु वादेषु चानन्तप्रदेशिकस्कन्धेषु भवन्ति, नृपुकादिनगुललधुस्पर्शास्तु वादेष्वेवैवन्ति । भ० १८ श० ६ उ० । पभा-वणा वर्णना भगवति न करोति तत्थस्म, तन्धं चउवगणो ममगमंघा पुवालसंगे वा मणिपण्डे । नि० सू० १ उ० । (वर्णोच्चारणे लघुवर्णगुणत्वादिवाच्यः तत्प्रतिपादिका प्राणिधाने त्रिकवर्णसंख्याव्यापनाय गीतिगाथा 'चहयवंगण' शब्दे तृतीयभागे (३२१ पृष्ठं गता ।) तद्व्याख्या चैवम्-कमा-द्यथाक्रमेषु नमस्कारः १ क्षमाधर्मणः २ योषिती ३ शक्रस्तय ४ चैत्यस्तय ५ नामस्तय ६ धृतस्तय ७, मिद्धस्तय = प्राणिधा-नेषु ८ नवमु स्थानेषु गुरुवर्णा ज्ञातव्या इति शेषः । 'कियन्त' इत्याह-सप्त १ त्रयः २ चतुर्विंशतिः ३ त्रयस्त्रिंशत् ४ एकोनत्रि-शत् ५ अष्टाविंशतिः ६ चतुस्त्रिंशत् ७ एकोनत्रिंशत् ८, षात्रि-शत् ९, गुणो द्विगुणरूपा न तु संयोग पूर्वो गुणो-त्या-दिलक्षणलक्षिता वर्णा अन्तरागा । सङ्का०२ अधि०३ प्रस्ता० ।

परमाणुपुद्गलः कतिवर्णः--

परमाणुपुद्गले णं भंत ! कतिवन्ने कतिगंधं कतिरमे कति फामे पञ्चते ? गोयमा ! एगवन्ने एगगंधं एगरमे दुफामे प-ञ्चते, तं जहा-जइ एगवन्ने सिय कालए मिय नीलए मिय लोहिए सिय हालिहं सिय सुक्खिहं, जइ एगगंधं सिय सुद्धि-गंधं सिय दुद्धिगंधं, जइ एगरमे मिय तिले मिय कडुए मिय कमाण मिय अंबिले मिय महुरं, जइ दुफामे मिय सीए य निद्धे य १ सिय सीये य लुक्खे य २ सिय उमिणे य निद्धे य ३ मिय उमिणे य लुक्खे य ४ । दुपएसिए णं भंत ! खंधं कतिवन्ने ? एवं जहा अट्टारमममए छट्ठहंमए० जाव मिय चउफामे पञ्चते, जइ एगवन्ने मिय कालए० जाव मिय सुक्खिहं जइ दुवन्ने मिय कालए नीलए य १ मिय कालए य लोहिए य २ मिय कालए य हालिहं य ३ मिय कालए य सुक्खिहं य ४ मिय नीलए य लोहिए य ५ मिय नीलए य हालिहं य ६ मिय नीलए य सुक्खिहं य ७ मिय लोहिए य हालिहं ८ मिय लोहि-ए य सुक्खिहं य ९ मिय हालिहं य सुक्खिहं य १० एवं एए दुयामंजोगे दम भंगा । जइ एगगंधं मिय सुद्धिगंधं सिय १ दुद्धिगंधं य २ जइ दुगंधं सुद्धिगंधं य दुद्धिगंधं य, रसेसु जहा वन्नेसु जइ दुफामे सिय सीए य निद्धे य एवं जइव परमाणुपुद्गले ४, जइ तिफामे मव्वे सीए

देमे निद्धे देमे लुक्खे ? सव्वे उमिणे देमे निद्धे लुक्खे २ मव्वे निद्धे देमे सीए देमे उमिणे ३ मव्वे लुक्खे देमे सीए देमे उमिणे ४ जइ चउफामे देमे सीए देसे उमिणे देमे निद्धे देमे लुक्खे ? एए नव भंगा फामेसु । तिपएसिए णं भंते ! खंधं कतिवन्ने जहा अट्टारमममए छट्ठहंमे० जाव चउफामे पञ्चते, जइ एगवन्ने मिय कालए० जाव सुक्खिहं ५ जइ दुवन्ने मिय कालए य सिय नीलए य १ मिय कालए नीलए य २ मिय कालए नीलए य ३ मिय कालए य लोहिए य १ सिय कालए य लोहियगा य २ मिय कालए नीलए य लोहिए य ३ एवं हालिहं णं वि समं भंगा ३ एवं सुक्खिहं वि समं ३ सिय नीलए य लोहिए य एन्धं पि भंगा ३ एवं हा-लिहं वि समं भंगा ३ एवं सुक्खिहं वि समं भंगा ३ मिय लोहिए य हालिहं य भङ्गा ३ एवं सुक्खिहं वि समं ३ मिय हालिहं य सुक्खिहं य भंगा ३ एवं सव्वे ते दम दुयामंजोगे भंगा तीमं भवन्ति, जइ तिक्खे सिय कालए य नीलए य लोहिए य १ मिय कालए य नीलए य हालिहं य २ मिय कालए य नीलए य सुक्खिहं य ३ मिय कालए य लोहिए य हालिहं य ४ मिय कालए य लोहिए य सुक्खिहं य ५ मिय कालए य हालिहं य सुक्खिहं य ६ मिय नीलए य लो-हिये य हालिहं य ७ मिय नीलए य लोहिए य सुक्खि-हं य ८ मिय नीलए य हालिहं य सुक्खिहं य ९ एवं एए दम तियामंजोगे । जइ एगगंधं मिय सुद्धि-गंधं १ मिय दुद्धिगंधं २ जइ दुगंधं मिय सुद्धिगंधं य दुद्धि-गंधं य भंगा ३ । रमा जहा वन्ना । जइ दुफामे सिय सीए य निद्धे य एवं जइव दुपणमियस्म तं च चत्ताणि भंगा ४, जइ तिफामे मव्वे सीए देसे निद्धे देमे लुक्खे ? मव्वे सीए देमे निद्धे देमा लुक्खा २ मव्वे सीए देमा निद्धा देसे लुक्खे ३ मव्वे उमिणे देमे निद्धे देमे लुक्खे ३ एन्धं वि भंगा तिक्खि, मव्वे निद्धे देमे सीए देमे उमिणे भंगा तिक्खि ६, सव्वे लुक्खे देमे सीए देमे उमिणे भंगा तिक्खि एवं १२, जइ चउ-फामे देमे सीए देमे उमिणे देमे निद्धे देसे लुक्खे ? देमे सीए देमे उमिणे देमे निद्धे देमा लुक्खा २ देमे सीए देमे उमिणे देमा निद्धा देमे लुक्खे ३ देसे सीए देमा उमिणा देमे निद्धे देमे लुक्खे ४ देमे सीए देमा उमिणा देमे निद्धे देमा लुक्खा ५ देमे सीए देमा उमिणा देसा निद्धा देमे लुक्खे ६ देमा सीया देसे उमिणे देसे निद्धे देमे लुक्खे ७ देमा सीया देमे उमिणे देमे निद्धे देमा

लुक्खा = देसा सीया देसे उमिणे देसा निद्धा देसे लु-
क्खे ६ एवं एण तिपणसिण फामेसु पणवीसं भंगा । चउ-
पणसिण गं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारसमसणं ।
जाव मिय चउफामे पप्पत्ते, जह एगवन्ने मिय कालण य०
जाव सुक्किल्लण य ४ जह दुवन्ने मिय कालण य नीलगे य १
मिय कालगा य नीलगा य २ मिय कालगा य नीलगे य
३ मिय कालगा य नीलगा य ४ मिय कालण य लोहियण
य एत्थ वि चत्तारि भंगा ४ मिय कालण य हालिहण य ४
मिय कालण य सुक्किल्लण य ४ मिय नीलण य लोहियण य
४ मिय नीलण य हालिहण य ४ मिय नीलण य सुक्कि-
ल्लण य ४ मिय लोहियण य ४ हालिहण य ४ मिय लां-
हियण य सुक्किल्लण य ४ मिय लोहियण य हालिहण य
४ मिय लोहियण य सुक्किल्लण य ४ मिय हालिहण य
सुक्किल्लण य ४ एवं एण दस दयासजोगा भंगा पुण
चत्तालीसं ४०, जह तिवन्ने मिय कालण य नीलण य
लोहियण य १ मिय कालण नीलण लोहियगा य २
मिय कालगा य नीलगा य लोहियण य ३ मिय कालगा
य नीलण य लोहियण य, एण भंगा ४ एवं कालनील-
हालिहणं भंगा ४ कालनीलमुक्किल्ल ४ काललोहियहालि-
ह ४ काललोहियसुक्किल्ल ४ कालहालिहसुक्किल्ल ४ नी-
ललोहियहालिहगां भंगा ४ नीललोहियसुक्किल्ल ४ नी-
लहालिहसुक्किल्ल ४ लोहियहालिहसुक्किल्लगां भंगा ४ एवं
एण दस तियासजोगा एक्ककं संजोण चत्तारि भंगा मन्वे
ने चत्तालीसं भंगा ४०, जह चउवन्ने मिय कालण नील०
लोहियहालिहण य १ मिय काल० नील लोहि० सुक्किल्लण
२ मिय का० नील० हालि० सुक्किल्ल ३ मिय का० लां०
हा० सुक्कि० ४ मिय नी० लाहि० हा० सु० ५ एवंभेते
चउक्कगमंजोण पंच भंगा, एण सन्वे नउइभंगा । जह एग-
गंध मिय सुब्भिगंध मिय दुब्भिगंध य, जह दुगंध मिय
सुब्भिगंध य मिय दुब्भिगंध य । रमा जहा वच्चा । जह
दुफामे जहेव परमाणुपोग्गल ४, जह तिफास सन्वे सीए
देसे निद्धे देसे लुक्खे १ सन्वे सीए देसे निद्धे देसा लु-
क्खा २ सन्वे सीए देसा निद्धा देसे लुक्खे ३ सन्वे सीए
देसा निद्धा देसा लुक्खा ४ सन्वे उमिणे देसे निद्धे देसे
लुक्खे एवं भंगा ४ सन्वे निद्धे देसे सीए देसे उमिणे ४
सन्वे लुक्खे देसे सीए देसे उमिणे ४ एण तिफामे सो-
लस भंगा । जह चउफासे देसे सीए देसे उमिणे देसे निद्धे
देसे लुक्खे १ देसे सीए देसे उमिणे देसे निद्धे देसा लु-
क्खा २ देसे सीए देसे उमिणे देसा निद्धा देसे लु-
क्खे ३ देसे सीए देसे उमिणे देसा निद्धा देसा

लुक्खा ४ देसे सीए देसा उमिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ५
देसे सीए देसा उमिणा देसे निद्धे देसा लुक्खा ६ देसे सीए
देसा उमिणा देसा निद्धा देसे लुक्खे ७ देसे सीए देसा
उमिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा = देसा सीया देसे उ-
मिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ६ एवं एण चउफामे सोलस
भंगा भाणियच्चा ० जाव देसा सीया देसा उमिणा देसा
निद्धा देसा लुक्खा सन्वे एते फासेसु छत्तीसं भंगा ॥ पं-
चपणसिण गं भंते ! खंधे कतिवन्ने जहा अट्टारसमसणं ।
जाव मिय चउफामे पप्पत्ते, जह एगवन्ने एगवन्नदुवन्ना ज-
हेव चउपणमिण, जह तिवन्ने मिय का० नीलण लोहियण
य १ मिय काल० नीलण लोहिया य २ मिय काल० नी-
लगा य ३ लोहिय य ३ मिय कालण नीलगा य लोहिय-
गा य ४ मिय काल० नीलण य लोहियण य ५ मिय कालगा
य नीलगे य लोहियगा य ६ मिय कालगा य नीलगा य
लोहियण ७ मिय कालण नीलण हालिहण य एत्थ वि
सत्त भंगा ७, एवं कालगनीलगसुक्किल्लणसु सत्त भंगा,
कालगलोहियहालिहसु ७ कालगलोहियसुक्किल्लेसु ७ का-
लगहालिहसुक्किल्लेसु ७ नीलगलोहियहालिहसु ७ नीलग-
लोहियसुक्किल्लेसु सत्त भंगा ७ नीलगहालिहसुक्किल्लेसु ७
लोहियहालिहसुक्किल्लेसु वि सत्त भंगा ७ एवंभेते तियासं-
जोण एण सत्तारि ७० भंगा, जह चउवन्ने मिय कालण य
नीलण लोहियण हालिहण य १ मिय कालण य नीलण य
लोहियण य हालिहण य २ मिय कालण य नीलण य
लोहियगा य हालिहण य ३ मिय कालण य नीलगा य
लोहियण य हालिहण य ४ मिय कालगा य नीलण य
लोहियण य हालिहण य ५ एण पंच भंगा, मिय कालण
य नीलण य लोहियण य सुक्किल्लण य एत्थ वि पंच भंगा,
एवं कालगनीलगहालिहसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा, कालग
लोहियहालिहसुक्किल्लणसु वि पंच भंगा ५, नीलगलोहिय-
हालिहसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा, एवंभेते चउक्कगमंजोणं
पणवीसं भंगा, जह पंचवन्ने कालण य नीलण लोहियण
हालिहण सुक्किल्लण सन्वेभेते एक्कगदुयगतियगचउक्कपंच
यसंजोणं ईयालं भंगमयं भवति । गंधा जहा चउपणमि-
यस्स । रमा जहा वच्चा । फामा जहा चउपणमियस्स ॥
छप्पणमिण गं भंते ! खंधे कतिवन्ने १ एवं जहा पंचपण-
सिण ० जाव मिय चउफामे पप्पत्ते, जह एगवन्ने एगवन्नदु-
वन्ना जहा पंचपणमियस्स, जह तिवन्ने मिय कालण य
नीलण य लोहियण य एवं जहेव पंचपणमियस्स सत्त भे-
गा ० जाव मिय कालगा य नीलगा य लोहियण य ७
मिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य ८ एण अट्ट-
भज्ज पवभेते दस तियासजोगा एक्ककं संजोण अट्ट भंगा

एवं सत्वे वि तिपगसंज्ञां अमीति भंगा, जइ चउवमे
 मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य १
 मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य २ मि
 य कालए य नीलए य लोहिया य हालिहए य ३ मिय
 कालगे य नीलगे य लोहियगा य हालिहए य ४ मिय कालगे
 य नीलगा य लोहियए य हालिहए य ५ मिय कालए य
 नीलगा य लोहियए य हालिहगा य ६ मिय कालगे य नी-
 लगा य लोहियगा य हालिहए य ७ मिय कालगा य नी-
 लए य लोहियए य हालिहए य ८ मिय कालगा य नी-
 लए य लोहियए य हालिहगा य ९ मिय कालगा य नी-
 लगे य लोहियगा य हालिहगे य १० मिय कालगा
 य नीलगा य लोहियए य हालिहए य ११ एए
 एकारम भंगा । एवमेत पंचचउक्का संज्ञा कायच्चा ।
 एकेकसंज्ञाए एकारम भंगा । सत्वे ते चउक्कगसंज्ञाएणं प-
 णपन्नं भंगा । जइ पंचवन्ने मिय कालए य नीलए य
 लोहियए य हालिहए य मुक्किल्लए य १ मिय कालए य नी-
 लए य लोहियए य हालिहए य मुक्किल्लगा य २ मिय कालए
 य नीलए य लोहियए य हालिहगा य मुक्किल्लए य ३ मिय
 कालए य नीलए य लोहियगा य हालिहए य मुक्किल्लए य ४
 मिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिहए य मुक्किल्लए
 य ५ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिहए य मु-
 क्किल्लए य ६ एवं एए छवभंगा भाणियच्चा । एवमेत म-
 व्वे वि षक्कदुयगतियगचउक्कगपंचगसंज्ञागमु छासीयं भंग-
 मयं भवति । गंधा जहा पंचपणमियस्म । रमा जहा
 एयस्मेव वन्ना । फामा जहा चउप्पणमियस्म । सत्तपण-
 मिए णं भंत ! खंधे कतिवन्ने ० ? , जहा पंचपणमिए
 ० जाव मिय चउफामे ५०, जइ एगवन्ने-एवं एगवन्नदुव-
 णणतिवन्ना जहा छप्पणमियस्म, जइ चउवन्ने मिय
 कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य १ मिय
 कालए य नीलए य लोहियए य हालिहगा य २ मिय
 कालए य नीलए य लोहियगा य हालिहए य ३ एवमेत च-
 उक्कगसंज्ञागेणं पन्नरम भंगा भाणियच्चा ० जाव मिय
 कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिहए य १५
 एवमेत पंचचउक्कसंज्ञागा नेयच्चा, एकेक संज्ञाए पन्नरम
 भंगा । सत्त्वमेत पंचमत्तरि भंगा भवन्ति । जइ पंचवन्ने-मि-
 य कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य मुक्किल्लए य १
 मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिहगे य मुक्किल्लगा
 य २ मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिहगा य
 मुक्किल्लए य ३ मिय कालए य नीलए य लोहियए य हालि-
 हगा य मुक्किल्लगा य ४ मिय कालए य नीलए य लोहियगा

य हालिहए य मुक्किल्लए य ५ मिय कालए य नीलए
 य लोहियगा य हालिहगे य मुक्किल्लए य ६ मिय का-
 लए य नीलए य लोहियगा य हालिहगा य मुक्किल्लए
 य ७ मिय कालए य नीलगा य लोहियगे य हालिहए
 य मुक्किल्लए य ८ मिय कालगे य नीलगा य लोहियए
 य हालिहए य मुक्किल्लगा य ९ मिय कालगे य नीलगा
 य लोहियगे य हालिहगा य मुक्किल्लए य १० मिय कालए
 य नीलगा य लोहियगा य हालिहए य मुक्किल्लए य ११
 मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिहए य मुक्कि-
 ल्लए य १२ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य
 हालिहए य मुक्किल्लगा य १३ मिय कालगा य नीलए
 य लोहियए य हालिहगा य मुक्किल्लए य १४ मिय
 कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिहए य मुक्किल्लए
 य १५ मिय कालगा य नीलगा य लोहियए य हालि-
 हए य मुक्किल्लए य १६ एए मोलम भंगा । एवं मव्व-
 मेत एक्कदुयगतियगचउक्कगपंचगसंज्ञागेणं दो मोलम
 भंगमया भवति । गंधा जहा चउप्पणमियस्म, रमा जहा
 एयस्म चव वन्ना, फामा जहा चउप्पणमियस्म ॥ अट्ट-
 पणमियस्म णं भंत ! खंधे पुच्छा, गायमा ! मिय
 एगवन्ने जहा सत्तपणमियस्म ० जाव मिय चउफामे पणाने,
 जइ एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहव सत्तपणमिए,
 जइ चउवन्ने-मिय कालए य नीलए य लोहियए य
 हालिहए य १ मिय कालए य नीलए य लोहियए य
 हालिहगा य २ एवं जहव सत्तपणमिए ० जाव मिय काल-
 गा य नीलगा य लोहियगा य हालिहगे य १५ मिय
 कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिहगा य १६
 एए मोलम भंगा , एवमेत पंचचउक्कसंज्ञागा , एवमेत
 अमीति ८०, भंगा जइ पंचवन्ने मिय कालए य नीलए
 य लोहियए य हालिहए य मुक्किल्लए य १ मिय कालए
 य नीलगे य लोहियगे य हालिहगे य मुक्किल्लगा य २
 एवं एएणं कमेणं भंगा उच्चारियच्चा ० जाव मिय कालए य
 नीलगा य लोहियगा य हालिहगा य मुक्किल्लगे य १५
 एसो पञ्जरमसो भंगा मिय कालगा य नीलगे य लोहि-
 यगे य हालिहए य मुक्किल्लए य १६ मिय कालगा य
 नीलगे य लोहियगे य हालिहगे य मुक्किल्लगा य १७
 मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य हालिहगा य
 मुक्किल्लए य १८ मिय कालगा य नीलगे य लोहियगे य
 हालिहगा य मुक्किल्लगा य १९ मिय कालगा य नीलगे
 य लोहियगा य हालिहए य मुक्किल्लए य २० मिय
 कालगा य नीलगे य लोहियगा य हालिहए य मुक्कि-

झगा य २१ सिय कालगा य नीलगे य लोहियगा य
हालिहगा य सुक्लिण य २२ सिय कालगा य नीलगा
य लोहियगे य हालिह य सुक्लिण य २३ सिय का-
लगा य नीलगा य लोहियगे य हालिह य सुक्लिणगा
य २४ सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालि-
हगा य सुक्लिण य २५ सिय कालगा य नीलगा य लो-
हियगा य हालिह य सुक्लिण य २६ एण पंचमंजोएणं
ल्लव्वीमं २६ भंगा भवति, एवामेव सपुष्पावरणं एक-
गदुयगतियगचउत्तगपंचगमंजोएहिं दो एककतीसं भंगसयं
भवति, गंधा जहा सत्तपएसियस्स, रसा जहा एयस्स
चेव वन्ना, फासा जहा चउप्पएसियस्स । नवपएसिय-
स्स पुच्छा, गोयमा ! सिय एगवन्ने जहा अट्टपएमिए०
जाव सिय चउफामा पप्पत्ता, जह एगवन्ने-एगवन्नेदुन्नति-
वन्नचउवन्ना जहेव अट्टपएसियस्स, जह पंचवन्ने सिय
कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य सुक्लिणए य ?
सिय कालगे य नीलगे य लोहियए य हालिहए य
सुक्लिणगा य २ एवं परिवाडीए एककतीसं भंगा भाणि-
यन्ना, एवं एककगदुयगतियगचउत्तगपंचगमंजोएहिं दो
ल्लनीसं भंगमया भवति, गंधा जहा अट्टपएमियस्स,
रसा जहा एयस्स चेव वन्ना, फासा जहा चउप्पएसियस्स ।
दमपएमिए णं भंत ! खंध पुच्छा, गोयमा ! सिय एग-
वन्ने-जहा नवपएसिए० जाव सिय चउफामे पप्पत्ते, जह
एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ना जहेव नवपएमियस्स,
पंचवन्ने वि तहेव नवरं बत्तीसतिमो भंगो भन्नति, एवमेते ए-
कगदुयगतियगचउत्तगपंचगमंजोएमु दोन्नि सत्ततीसा भंग
सया भवति, गंधा जहा नवपएसियस्स, रसा जहा एयस्स
चेव वन्ना, फासा० जाव चउप्पएसियस्स । जहा दमपएसिओ
एवं संखेजपएसिओ वि, एवं असंखेजपएसिओ सुद्धमप-
रिणओ वि अणंतपएसिओ वि एवं चेव ॥ (सू०-६६८)

'परमाणु' इत्यादि, 'एगवन्ने' इति कालादिवर्णानामन्यतरयो-
गात्, एवं गन्धादिवर्णानामन्यतरस्याविद्वन्मय द्वितयस्य योगाद् द्विरुपशः,
तत्र च विकल्पाश्चत्वारः, शीतस्य स्निग्धेन रुक्षेण च क्रमेण
योगाद् द्वौ, एवमुष्णस्यापि द्वाविंशति चत्वारः, शेषान्तु स्पर्श-
वादगणामेव भवन्ति ॥ 'दुपएसिए ण' इत्यादि, द्विप्रद-
शिकस्यैकवर्णता प्रदशद्वयस्याप्येकवर्णपरिणामात्, तत्र च
कालादिवर्णेन पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णता तु प्रतिप्रदेशं वर्णभे-
दात्, तत्र च द्विकसंयोगजाता दश विकल्पाः सूत्रसिद्धा
एव, पञ्च गन्धसंख्यापि, नवर गन्ध एकत्वे द्वौ द्विकसंयोगे
त्वेकः, रससंवेकत्वे पञ्च द्वित्वं तु दश, स्पर्शेषु द्विरुपशे-
तायां चत्वारः प्रागुक्ता, 'जह तिफासं' इत्यादि 'सन्वे-
सीए' इति प्रदशद्वयमपि शीतम् १, तस्यैव द्वयस्य देश एक
इत्यर्थः स्निग्धः २ देशश्च रुक्षः ३ इत्येको भङ्गकः, एवम-

न्यऽपि त्रयः सूत्रसिद्धा एव, चतुःस्पर्शे त्वेक एव, एवं
चेन स्पर्शभङ्गा सध्वेऽपि मीलिता नवऽभवन्तीति ॥ 'नि-
पएसिए' इत्यादि, 'सिय कालए' इति त्रयाणामपि प्रदशा-
नां कालत्वादित्वेनैकवर्णत्वे पञ्च विकल्पाः, द्विवर्णतायां
त्वेकः, प्रदेशः कालः, प्रदेशद्वयं तु तथार्थधैकप्रदेशावगा-
हान्दकारणमप्येकत्वेन विवर्तितमिति स्यात्मील इत्येको
भङ्गः, अथवा-स्यात्कालस्तथैव प्रदशद्वयं तु भिन्नप्रदेशा-
वगाहादिना कारणेन भेदेन विवर्तितमन्ता नीलकाविति
व्यर्थादप्रमिति द्वितीयः, अथवा-द्वा तथैव कालकार्त्वा-
न्युक्ता एकस्तु नीलक इत्येवं तृतीयः, तद्वैमकत्र द्विकसं-
योगे त्रयाणां भावादशसु द्विकयोगेषु त्रिशङ्का भवन्ति ।
एते च सूत्रसिद्धा एवानि, त्रिवर्णतायां त्वेकवचनस्यैव
सम्भवादश त्रिकसंयोगा भवन्तीति, गन्धे त्वेकगन्धत्वे
द्वौ द्विगन्धतायां त्वेकत्वानेकत्वाभ्यां पूर्ववत्त्रयः, 'जह
दुफासं' इत्यादि समुदितस्य प्रदशत्रयस्य द्विरुपशतायां
द्विकप्रदेशिकवचनत्वारः, त्रिरुपशतायां तु सर्वः शीतः प्रदे-
शत्रयस्यापि शीतत्वात् देशश्च स्निग्धः एकप्रदेशात्मको
देशश्च रुक्षो द्विप्रदेशात्मको द्वयोरपि तयोरेकप्रदेशावगा-
हनादिना एकत्वेन विवर्तितत्वात् । एवं सर्वत्रत्येको भ-
ङ्गः १, तृतीयपदस्यानेकवचनान्तत्वे द्वितीयपदस्यानेकव-
चनान्तत्वे तृतीयः, तद्वै सर्वशीतेन त्रयो भङ्गाः ३ एवं सर्वो-
ष्णतापि त्रयः सर्वस्निग्धतापि ३ एवं सर्वरुक्षतापि ३ तद्वैमन्त
द्वादशः १२, चतुःस्पर्शतायां तु द्वे सौ ए' इत्यादि, एकवचनान्त-
पदचतुष्टये आद्यः । स्थापना चैवम्-... अन्यपदस्यानेक-
वचनान्तत्वे तु द्वितीयः, स चैवम्-द्वयरूपो देशः शीत ए-
करूपस्तृणः पुनः शीतयोगकः स्निग्धः द्वितीयधोष्णः,
एतौ रुक्षाविति रुक्षपदोऽनेकवचनम्, तृतीयस्त्वनेकवचन-
ान्ततृतीयपदः, स चैवम्-एकरूपो देशः शीतो द्विरूपस्तृ-
णः, तथा यः शीतो यधोष्णयोगकस्तौ स्निग्धौ इत्येवं
स्निग्धपदोऽनेकवचनं यधैक उष्णः स रुक्ष इति, चतु-
र्थस्त्वनेकवचनान्तद्वितीयपदः, स चैवम्-स्निग्धरूपस्य द्व-
यस्यैकः शीतो यश्च तस्यैव द्वितीयोऽन्यधैको रुक्षः एता-
दुष्णावित्युष्णपदोऽनेकवचनम्, स्निग्धे तु द्वयोरकप्रदेशा-
श्रितत्वादिकवचनं रुक्षं त्वेकत्वादित्येव, पञ्चमस्तु द्विती-
यचतुर्थपदयोगनेकवचनान्ततया, स चैवम्-एकः शीतः
स्निग्धश्च अन्यौ च पृथग्व्यवस्थितादुष्णौ चतुष्णरुक्षयो-
रनेकवचनम्, पष्ठस्तु द्वितीयतृतीयपदयोगनेकवचनान्तत्वे,
स चैवम्-एकः शीतो रुक्षश्च अन्यौ च पृथग्व्यवस्थितादु-
ष्णौ स्निग्धौ चतुष्णस्निग्धयोगनेकवचनम्, सप्तमस्त्वनेकव-
चनान्ताद्यपदः, स चैवम्-स्निग्धरूपस्य द्वयस्यैकोऽन्य-
धैक एतौ द्वौ शीतावित्यनेकवचनान्तत्वमाद्यस्य, अष्टमः
पुनरनेकवचनान्तादिमान्तमपदः, स चैवम्-पृथक्स्थितयोः
शीतत्वरुक्षत्वे चैकस्य धोष्णत्वे स्निग्धत्वे च, नवमस्त्वनेक-
वचनान्तत्वे आद्यतृतीययोः, स चैवं द्वयोर्भिन्नप्रदेशस्ययोः
शीतत्वं स्निग्धत्वं च एकस्य धोष्णरुक्षत्वं चेति, 'पण-
वीसं भंग' इति, द्वित्रिचतुःस्पर्शसंख्यान्धनां चतुर्द्वादशनधा-
नां मीलिनात् पञ्चविंशतिभङ्गा भवन्ति । 'चउप्पएसिए ण'
इत्यादि 'सिय कालए य नीलए य' इति द्वौ धावकप-
रिणामपरिणताविति कृत्वा स्यात्कालको नीलकश्चेति प्रथमः,
अन्ययोरेकवचनपरिणामे सति द्वितीयः आद्यस्तृतीयः

वर्ण

उभयोश्चतुर्थः, स्थापना चैवम— २२ २१ २० १९ एवं दशसु द्वि-
कयोगेषु प्रत्येकं चतुर्भङ्गाभावाच्चत्वारिंशद्भङ्गाः । ' जह ति—
वक्षे ' इत्यादि तत्र प्रथमः कालको द्वितीयो नीलकः अ-
न्ययोश्चैकपरिणामत्वात्लाहितकः १११ इत्येकः तृतीयस्या-
नेकपरिणामतयाऽनेकवचनान्तत्वे द्वितीयः ११२, एवं द्वि-
तीयस्यानेकतायां तृतीयः १२१ आद्यस्यानकत्वे चतुर्थः
२११ एवमेतं चत्वारः एकत्र त्रिकसंयोगे, दशसु चैतपु
चत्वारिंशदिति । ' जह चउवक्षे ' इत्यादि, इह पञ्चानां घणा-
नां पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, ते च सूत्रासञ्जा एव,
' सव्ये नउह भग ' इति एकाद्वित्रिचतुर्वर्गेषु पञ्चचत्वारिं-
शत् २ पञ्चानां भङ्गकानां भावाभवतिस्ते स्युर्गति । ' जह
एगमंथे ' इत्यादि प्राग्वत् । ' जह तिफासे ' इत्यादि, ' सव्ये
सीए ' इति चतुर्णामपि प्रदेशानां शीतपरिणामत्वात् ? ' देसे
निद्धे ' इति चतुर्णां मध्ये द्वयानेकपरिणामयोः स्मिग्धत्वात् २
' देसे लुक्खे ' इति तथैव द्वयो रूक्षत्वात् ३ इत्येकः द्वितीय-
स्तु तथैव त्रयं भिन्नपरिणामतयाऽनेकवचनान्ततृतीयप-
दः तृतीयस्त्वेनेकवचनान्तद्वितीयपदः, चतुर्थः पुनस्तथैवा-
नेकवचनान्तद्वितीयतृतीयपद इत्येते सर्वशीतेन चत्वारः,
एवं सर्वोष्णान् सर्वस्मिन्धेन सर्वरूक्षेणेत्येव षोडश । ' जह
चउफामे ' इत्यादि तत्र ' देसे सीए ' इति एकाकारप्रदेश-
द्वयलक्षणो देशः शीतः तथाभूत एवान्यो देश उष्णः, तथा
य एव शीतः स एव स्मिग्धः यश्चोष्णः स रूक्ष इत्येकः,
चतुर्थपदस्य प्रागिधानकवचनान्तत्वे द्वितीयः तृतीयस्य च
तृतीयः, तृतीयचतुर्थयोरनेकवचनान्तत्वे चतुर्थः, एवमेतं
षोडश, आनयनोपायगाथा चैवमपाम— " अनलदुयस्म
हेद्वा, गुरुयं ठावेह मेसमुधरिसमे । अने लहुएहि पुणो,
पूरजा भंगपथार ॥ १ ॥ "

स्थापना चैवम—

११	११	१२	११	२१	११	२२	११
११	१२	१२	१२	२१	१२	२२	१२
११	२१	१२	२१	२१	२१	२२	२१
११	२२	१२	२२	२१	२२	२२	२२

' कुसीसे भंग ' इति द्वित्रिचतुःस्पर्शेषु चतुःषोडश षोड-
शानां भावादिति । इह वृद्धगाथ—

" बीसइमसउहेसे, अउणपसाए चउफामे ।

एगबहुवयणमीसा, बीयाईया कहं भंगा ? ॥ १ ॥ "

एकवचनबहुवचनमिश्रा द्वितीयतृतीयादयः कथं भङ्गका
भवन्ति ? यत्रैव पदे एकवचनं प्रागुक्तं तत्रैव बहुवचनं
बहुवचनेन त्येकवचनम्, एतच्च न भवतीति कृत्वा विरामो
उद्भावितः । अत्रोत्तरम्—

" देसे देसा व मया, दयकवेत्तवसओ थिवक्याए ।

संघायभयतदुभय-भावाओ वा वयणकाले ॥ १ ॥ "

अथमर्थः—देशो देशा घेत्ययं निर्देशो न दुष्टः एका-
नेकवर्णादिधर्मयुक्तद्रव्यधर्शनकानेकावगाहक्षेत्रवर्शन षोडश-
स्यैकत्वानेकवर्णवर्णत्वात् । अथवा-भग्नप्रस्ताव सङ्घातविश-
यभावेन भेदावशेषभावेन वा तस्यैकत्वानेकवर्णवर्णत्वात् ।

पञ्चप्रदेशिके— ' जह निवक्षे ' इत्यादि, त्रिषु पदेष्वष्टौ
भङ्गाः केवलमिह सव्ये प्राप्ताः, पञ्चप्रदेशिकेऽष्टम-
स्यासम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेषु सप्ततिर्गति ।
' जह चउवक्षे ' इत्यादि, चतुर्णां पदानां षोडश भङ्गास्तेषु
खेह पञ्च सम्भविनस्ते च सूत्रासञ्जा एव, पञ्चसु वर्णेषु
पञ्च चतुष्कसंयोगा भवन्ति, तेषु चैषां प्रत्येकं भावात्पञ्च-
विंशतिर्गति, ' इयांल भंगसय ' इति पञ्चप्रदेशिके एकद्वि-
त्रिचतुःपञ्चवर्गसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशत्सप्ततिपञ्चविंश-
त्येकसंख्यानां भङ्गानां मीलनादेकादशचत्वारिंशदधिकं भङ्ग-
कशतं भवतीति । ' छुण्णसिण्ण ' इत्यादि, इह सर्वं
पञ्चप्रदेशिकस्यैव, तत्र वर्णत्रयेऽष्टौ भङ्गा धार्याः, अष्ट-
मस्याप्यत्र सम्भवात्, एवं च दशसु त्रिकसंयोगेष्वशीति-
भङ्गका भवन्तीति, चतुर्वर्गे तु पूर्वोक्तानां षोडशानां भङ्ग-
कानामष्टदशान्तिमत्रयवर्जितानां शेषा एकादश भवन्ति,
तेषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावात्पञ्चपञ्चा-
शदिति । ' जह पंचवक्षे ' इत्यादि पञ्च भङ्गाः, ' छासीयं
भंगसय ' इति एकादसंयोगसम्भवानां पञ्चचत्वारिंशदशी-
तिपञ्चाधिकपञ्चाशत्पदसंख्याभङ्गकानां मीलनात् षड्विंश-
शीत्यधिकं षड्विंशतं भवति । ' सत्तपणसिय ' इत्यादि,
इह चतुर्वर्गेणैव पूर्वोक्तानां षोडशानामन्तिमत्रयवर्जाः शेषाः पञ्च-
दश भवन्ति, एषां च पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु प्रत्येकं भावा-
त्पञ्चसप्ततिर्गति । ' जह पंचवक्षे ' इत्यादि, इह पञ्चानां
पदानां द्वात्रिंशद्भङ्गा भवन्ति, तेषु खेहाद्यानां षोडशानाम-
ष्टमष्टदशान्यत्रयवर्जिताः शेषा उचरन्त्या च षोडशाना-
माद्यान्वयः पञ्चमनवमौ चेत्येवं सर्वेऽपि षोडश संभ-
वन्तीति, ' दो सोला भंगसय ' इति एकाद्वित्रिचतुःपञ्च
कसंयोगजानां पञ्चचत्वारिंशदशीतिपञ्चाधिकसप्ततिषोडश-
संख्यानां भङ्गकानां मीलनाद् द्वे शते षोडशोत्तरं स्याता-
मिति । ' अट्टपणसिय ' इत्यादि, इह चतुर्वर्गेणैव पूर्वोक्ताः
षोडशापि भङ्गा भवन्ति, तेषां च प्रत्येकं पञ्चसु चतुष्कसं-
योगेषु भावादशीतिभङ्गका भवन्ति, पञ्चवर्गेणैव तु द्वात्रिंशतो
भङ्गानां षोडशचतुर्विंशत्षोडशविंशान्यत्रयवर्जाः शेषाः
षड्विंशतिभङ्गका भवन्तीत्यर्थः, ' दो इक्कीसारे ' इति पू-
र्वोक्तानां पञ्चचत्वारिंशदशीत्यशीतिषड्विंशतिषोडश-
संख्यानां भङ्गकानां मीलनाद् द्वे शते एकत्रिंशदुत्तरं भवति इति । ' नव-
पणसियस्से ' इत्यादि, इह पञ्चवर्गेणैव द्वात्रिंशतो भङ्गकाना-
मन्य एव न भवति, शेषे तु पूर्वोक्तानुसारं भावनीयमिति ।

चायपरिणामं भंते ! अणंतपणसियं खंधे कतिवन्ने,
एवं जहा अट्टारमममणं जाव सिय अट्टफामे पणत्ते, वन्न-
गंधरमा जहा दमपणसियस्से, जह चउफामे सव्ये कक्खडे
सव्वे गरुण सव्वे मीए सव्वे निद्धे १ सव्वे कक्खडे सव्वे
गरुण सव्वे मीए सव्वे लुक्खे २ सव्वे कक्खडे सव्वे ग-
रुण सव्वे उमिण सव्वे निद्धे ३ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुण
सव्वे मीए सव्वे लुक्खे ४ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे
मीए सव्वे लुक्खे ५ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे
मीए सव्वे लुक्खे ६ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे उ-
मिण सव्वे निद्धे ७ सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे

० जाव सव्वे लहुए सव्वे उसिणे देसा कक्खंडा देसा नि-
द्धा देसा मउया देसा लुक्खा एए चउसट्ठि भंगा, सव्वे
गरुए सव्वे निद्धे देसे कक्खंडे देसे मउए देसे सीए देसे
उसिणे ० जाव सव्वे लहुए सव्वे लुक्खे देसा कक्खंडा
देसा मउया देसा सीया देसा उसिणा एए चउसट्ठि भं-
गा, सव्वे सीए सव्वे निद्धे देसे कक्खंडे देसे मउए देसे
गरुए देसे लहुए ० जाव सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे देसा
कक्खंडा देसा मउया देसा गरुया देसा लहुया एए
चउसट्ठि भंगा, सव्वे ते छफासे तिन्नि चउरामीयं भंग-
सया भवंति ३=४ । जह मसफासे सव्वे कक्खंडे देसे
गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे
लुक्खे १ सव्वे कक्खंडे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए
देसे उसिणे देसा निद्धा देसा लुक्खा ४ सव्वे कक्खंडे
देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे
निद्धे देसा लुक्खा ४ सव्वे कक्खंडे देसे गरुए देसे लहुए
देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४
सव्वे ते मोलम भंगा भाणियच्चा, सव्वे कक्खंडे देसे
गरुए देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे
लुक्खे एवं गरुणं एगत्तेणं लहुएणं पुहुत्तेणं एतं वि मो-
लस भंगा, सव्वे कक्खंडे देसा गरुया देसे लहुए देसे
सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एए वि मोलस
भंगा भाणियच्चा, सव्वे कक्खंडे देसा गरुया देसा
लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एए
वि मोलस भंगा भाणियच्चा, एवमेतं चउसट्ठि भंगा
कक्खंडेणं समं, सव्वे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे
सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे । एवं मउएणं वि
समं चउसट्ठि भंगा भाणियच्चा, सव्वे गरुए देसे कक्ख-
ंडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे
लुक्खे एवं गरुणं वि समं चउसट्ठि भंगा कायच्चा, सव्वे
लहुए देसे कक्खंडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे
देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं लहुएणं वि समं चउसट्ठि भंगा
कायच्चा, सव्वे सीए देसे कक्खंडे देसे मउए देसे
गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे एवं सीतिणं वि
समं चउसट्ठि भंगा कायच्चा, सव्वे उसिणे देसे कक्खंडे
देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे
एवं उसिणेणं वि समं चउसट्ठि भंगा कायच्चा, सव्वे निद्धे
देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए
देसे उसिणे एवं निद्धेणं वि चउसट्ठि भंगा कायच्चा,
सव्वे लुक्खे देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गरुए देसे ल-
हुए देसे सीए देसे उसिणे एवं लुक्खेणं वि समं चउस-

हिं भंगा कायव्वा ० जाव सव्वे लुक्खे देसा कक्खंडा देसा मउया देसा गुरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा, एवं सत्तफासे पंचवारमुत्तरा भंगसया भवन्ति । जइ अट्टफासे देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गुरुए देसे लहुए देसा सीया देसा उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एए चत्तारि चउका सोलस भंगा, देसे कक्खंडे देसे मउए देसे गुरुए देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे । एवं एते गुरुएणं एगत्तेणं (लहुएणं) पुहत्तेणं सोलस भंगा कायव्वा । देसे कक्खंडे देसे मउए देसा गुरुया देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४ एए वि सोलस भंगा कायव्वा । देसे कक्खंडे देसे मउए देसा गुरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एते वि सोलस भंगा कायव्वा । सव्वेऽपि ते चउसहिं भंगा कक्खंडमउएहिं एगत्तेणं, ताहे कक्खंडेणं एगत्तेणं मउएणं पुहत्तेणं एते चव चउसहिं भंगा कायव्वा । ताहे कक्खंडेणं पुहत्तेणं मउएणं एगत्तेणं चउसहिं भंगा कायव्वा, ताहे एतेहिं चव दोहिं वि पुहत्तेहिं चउसहिं भंगा कायव्वा ० जाव देसा कक्खंडा देसा मउया देसा गुरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा एसो अपच्छिमो भंगो, मव्वंते अट्टफासे दो छप्पवा भंगसया भवन्ति । एवं एते बादरपरिणए अणंत-पएसिए खंधे सव्वेसु संजोएसु चारम छल्लउया भंगसया भवन्ति । (सू०-६६६)

‘बायरपरिणए ण’ मित्यादि, सर्व एव कर्कशो गुरुः शीतः स्निग्धश्च एकैवाधिकरुक्षानां स्पर्शानां सम्भवदित्येका भङ्गाः, चतुर्थपदव्यत्यये द्वितीयः, एवमेत एकादिपदव्यभिचारण षोडश भङ्गाः । ‘पंचफासे’ इत्यादि, कर्कश-गुरुशीतः स्निग्धरुक्षयोरकत्वानेकत्वकृता चतुर्भङ्गा लब्धा, एते च कर्कशगुरुष्वौलभ्यत इत्येवमष्टौ, एते चाष्टौ कर्कशगुरुभ्याम्, एवमन्ये च कर्कशलघुभ्याम्, एवमेत षोडश कर्कशपदेन लब्धा एतानेव च मृदुपद लभते इत्येवं द्वाविंशत् । इयं च द्वाविंशत् स्निग्धरुक्षयोरकत्वादिना लब्धा, अन्यथा च द्वाविंशत् शीतोष्णयोरन्या च गुरुलघ्वोरन्या च कर्कशमृद्वोरन्ये च सव्वे एवैत मीलिताना अष्टाविंशत्युत्तरं भङ्गकशतं भवतीति । ‘छफासे’ इत्यादि, तत्र सर्वकर्कशो १ गुरुश्च २ देशश्च शीतः ३ उष्णः ४ स्निग्धो ५ रुक्षश्च ६ ति । इह च देशशीतादीनां चतुर्णां पदानामेकत्वाविना षोडश भ-

ङ्गाः, एते च सर्वकर्कशगुरुभ्यां लब्धाः, एत एव कर्कशलघुभ्यां लभ्यन्ते तदेवं द्वाविंशत् । इयं च सर्वकर्कशपदेन लब्धा इत्येव च सर्वमृदुना लभ्यत इति चतुर्षष्टिभङ्गाः । इयं च चतुर्षष्टिः सर्वकर्कशगुरुलक्षणैः द्विकसंयोगेन सविपर्ययेण लब्धा, तदेवमन्योऽप्येवविधा द्विकसंयोगस्तां लभते, कर्कशगुरुशीतास्निग्धलक्षणा च चतुर्णां पदानां षड् द्विकसंयोगास्तदेवं चतुर्षष्टिः पदभिर्द्विकसंयोगैर्गुणितास्त्रीणि शतानि अतश्शीत्यधिकानि भवन्तीति । अत एवाक्रम-‘सव्वे घेते छफासे’ इत्यादि । ‘जइ मत्तफासे’ इत्यादि, इहायं कर्कशशक्यं पदं रुक्कधव्यापकत्वाद्विपक्षार्हितं शेषाणि तु गुर्वादीनि षट् रुक्कधदेशाश्चित्तत्वात् सविपक्षानीत्येवं सप्त स्पर्शाः । एषां च गुर्वादीनां षष्ठां पदानामेकत्वानेकत्वाभ्यां चतुर्षष्टिभङ्गका भवन्ति, ते च सर्वशब्दावशेषितनादित्यस्तेन कर्कशपदेन लब्धाः । एवं मृदुपदानापीत्येवमष्टाविंशत्यधिकं शतम्, एवं गुरुलघुभ्यां शेषैः षडभिः सह १२८, शीतोष्णाभ्यामप्येवमेव १२८, एव स्निग्धरुक्षाभ्यामपि १२८, तदेवमष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्भेदगुणं षड् शतानि द्वादशोत्तराणि भवन्तीति । अत एवाह-‘एवं मत्तफासे पंच बारमुत्तरा भंगसया भवन्ती’ति । ‘अट्टफासे’ इत्यादि, चतुर्णां कर्कशादिपदानां सविपर्ययाणामाभ्युपगमादष्टौ स्पर्शाः । एते च बादरस्कन्धस्य द्विधा विकल्पितस्यैकैव देशे चत्वारो विरुद्धास्तु द्वितीय इति, एषु चैकत्वानेकत्वाभ्यां भङ्गका भवन्ति । तत्र च रुक्षपदेनैकवचनान्तेन बहुवचनान्तेन द्वौ, एतौ च स्निग्धैकवचनेन लब्धावेतावेव स्निग्धबहुवचने लभते, एतं चत्वारः, एते च सूत्रपुस्तके चतुष्पक्षेन सूचिताः । तथेतेष्वष्टासु पदेषूपलपदेन बहुवचनान्तेनाक्रत्वतुर्भङ्गीयुक्तान्ये चत्वारः ४, एवं शीतपदेन बहुवचनान्तेनैव ४, तथा शीतोष्णपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४ एव चैत १६, तथा लघुपदेन बहुवचनान्तेनैव ४, तथा लघुशीतपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं लघुष्णपदाभ्याम् ४, एवं लघुशीतोष्णपदगति ४, एवमेत ८ऽपि षोडश १६, एतदेव दर्शयति-‘एवं गुरुएणं एगत्तेणं’ मित्यादि, तथा-कर्कशादिनैकवचनान्तेन गुरुपदेन च बहुवचनान्तेनैव, तथा गुरुष्णाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुशीताभ्याम् ४, एव गुरुशीतोष्णैः ४, एव चैत षोडश, तथा गुरुलघुभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेत एव ४, एवं गुरुलघुष्वैः ४, एवं गुरुलघुशीतैः ४, एव गुरुलघुशीतोष्णैः ४, एतेऽपि षोडश, सर्वेऽप्यादि एते चतुर्षष्टिः ‘कक्खंडमउएहिं एगत्तेहिं’ति कर्कशमृदुपदाभ्यामेकवचनवद्भ्यां चतुर्षष्टिरेते भङ्गा लब्धा इत्यर्थः, ‘ताहे’ति तदनन्तरम् ‘कक्खंडेणं एगत्तेणं’ति कर्कशपदेनैकत्वमेव एकवचनान्तेनैत्यर्थः ‘मउएणं पुहत्तेणं’ति मृदुपदेन पृथक्त्वमेवैकवचनान्तेनैत्यर्थः ‘एतं चव’ति एत एव पूर्वोक्तमाष्टतुर्षष्टिभङ्गकाः कर्कश्या इति, ‘ताहे कक्खंडेणं’ मित्यादि, ‘ताहे’ति ततः कर्कशपदेन बहुवचनान्तेन मृदुपदेन चैकवचनान्तेन चतुर्षष्टिभङ्गकाः पूर्वोक्तकर्कशैः कर्कश्याः, ततश्चेतानेव कर्कशमृदुपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यां पूर्ववच्चतुर्षष्टिभङ्गाः कर्कश्याः एताश्चादिनश्चतुर्षष्ट्यो मीलिताना द्वौ शतं षट्षोडश-धिकं स्थानामिति, एतेदेवाह-‘सव्वे ते अट्टफासे, दो छप्पवा भंगसया भवन्ति’ति ।

एतेषां च सुखतरप्रतिपत्तये यम्बकमिदम्—

देसे कक्ष	देसे म.	देसे ग.	देसे ल.	देसे मी	देसे उ.	देसे नि.	देसे क.
१	१	१	१	१	१	१	१
२	२	२	२	२	२	२	२
२४६	१२८	६४	३२	१६	८	४	२

‘वामसंज्ञकस्य उपा भंगस्य भवति’ इति वादस्कन्धे चतु-
र्गादिकाः स्पर्शा भवन्ति । तत्र च चतुः स्पर्शादिषु क्रमेण
षोडशानामष्टाविंशत्युत्तरशतस्य चतुर्शीत्यधिकशतत्रयस्य
द्वादशात्तरशतपञ्चकस्य पदपञ्चाशदधिकशतद्वयस्य च भा-
याद्यथाङ्गं मानं भवतीति । भ० २० श० ४ उ० ।
यग्येन अलंक्रियते शरीरमेनेति वर्णः । प० से० ३ द्वार ।
शरीरवृद्धौ, ज० ३ वृत्त० । प्रज्ञा० । गौरवाद्वा, उत्त० २०
अ० । वर्णने वर्णः । श्लाघने, प्रश्न० २ सम्ब० द्वार । प्रव० ।
अर्जदिव्यापिनि साधुवाद्, भ० १४ श० । यशसि, स्था० ३
डा० ३ उ० । नि० चू० । सर्वदिव्यापिनि साधुवाद्, स्था० १०
डा० ३ उ० । नि० चू० । युक्तालक्षणे, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० ।
प्राप्त्यन्वादा, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । (प्राप्त्यन्वादिजा-
तिप्रकारः ‘वंश’ शब्दे पञ्चमभागे १२४८ पृष्ठ उक्ताः ।)
श्रमणादिषु, श्रमणः श्रमणी श्रावकः श्राविका चेति,
नन्देन, ध० ३ अधि० । स्वयमे, मोक्षे च । आचा० १ ध्रु० ८
अ० ८ उ० । (‘विमाण’ शब्दे विमानवर्णानि वक्ष्यन्ते ।)
वामअ(ग)-वर्णक-न० । वर्णरूपे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
विलेपने, श्री० । आ० म० । चन्दने वर्णने, विपा० १ ध्रु० १
अ० । ज्ञा० । कम्पलकादां, आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० १
उ० । वक्ष्यो जो सुगंधो चंदणादि । नि० चू० १ उ० । द्विज-
कतलादां, वर्णा पुण द्विगुलादी तल्लादा । नि० चू० १४ उ० ।
वामांश-वर्णान्तर-न० । अपान्तगलेषु नवसु वर्णेषु, आचा०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० । (‘वंश’ शब्दे पञ्चमभागे १२४७ पृष्ठ
दर्शितम् ।)

वामकर-वर्णकर-न० । एकदिव्यापिनि साधुवाद्करे, तं० । व-
पुप गौरवादि वर्णकरे, तं० ।

वामकरण-वर्णकरण-न० । विशिष्टेषु भोजनाविषु विशिष्टव-
र्णापात्रे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

वामकाल-वर्णकाल-पुं० । वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः ।
कालभेद, विश० ।

अथ निर्गुहकृद् वर्णकालमाह—

पचरहं वसाणं, जो खलु वंशेण कालो वसो ।

सो होइ वामकालो, वसिजइ जो व जं कालो ॥ २०७३ ॥

शुक्लादीनां पञ्चानां वर्णानां मध्ये यो वर्णेन—ह्यायया कृष्ण
एव वर्णः स भवति वर्णकालः । अथवा—यः कोऽपि
जीवादिपदार्थो यत्कालं-यास्मिन् काले वर्णयते-प्रकृत्यते स
वर्णेन-वर्णेस्तत्प्रधानकालो वर्णकालः । यद्विवा-शुक्लादि-
वर्ण एव वर्णयते यत्र काले स शुक्लादिवर्णप्रकरणस्य कालो
वर्णकाल इत्यादि स्थधियाऽभ्युक्तं वाच्यमिति ॥ २०७३ ॥

अथ भाष्यम्—

पञ्चायकालभेदो, वर्णो कालो सि वामकालोऽयं ।

ननु एम नामउ च्चिय, कालो नानियमतो तस्मात् ॥ २०७४ ॥

योऽयं कालः कृष्णो वर्णः स वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकाल
इति भग्यते । स च कथंभूतः ? । पर्यायकालभेदः । इदमुक्तं
भग्यति—यथा द्रव्यस्य कलने कालो द्रव्यकालः प्रागुक्तः, तथा
पर्यायाणां कलने कालः पर्यायकाल इत्यपि द्रष्टव्यम् । ततश्च
कृष्णवर्णस्य द्रव्यपर्यायत्वाद् वर्णकालः पर्यायकालभेद
एव मन्तव्यः । ननु यदि पर्यायकालोऽपि कश्चिदस्ति, तर्हि
‘द्रव्ये अङ्ग अहाउय’ इत्यादौ किमर्थं नोपन्यस्तः ? । स-
न्यम् । किन्तु-द्रव्यान् पर्यायाणां कथाऽश्रद्वाभवाद् द्रव्य-
कालभणनेद्वारेणैवाङ्गत्वाद् न पृथगत्रायमुक्तः । अथवा-त-
द्भूतस्याऽस्य वर्णकालस्याभिधानात् सोऽप्यभिहित एव
द्रष्टव्यः । अत्राह—नन्वेव कृष्णो वर्णो नामत एव कालो
भग्यते, ततश्च नामकाल एवायं किमर्थाहोपन्यस्तः ? इति
भावः । अत्रोक्तमाह—नानियमतस्तस्येति, तस्य कालना-
मेन संकेतवशाद् गौरंऽपि विधायमानत्वादनियतत्वम्, अतो
ऽन्यस्माद् व्यवच्छिद्य वर्ण एव यः कालः स इह वर्णकालो-
ऽभिधीयते, नान्यत् इत्येतावता नामकालादस्य भेदः विशे-
वामगोपमिया-वर्णकपोपिका-स्त्री० । चन्दनपोपिकायाम्, भ०
१६ श० ३ उ० ।

वामगुणपमाणा वर्णगुणप्रमाण-न० । स्थनामग्याने प्रमाण-
भेद, अनु० । (अत्र सूत्रम्—‘प्रमाण’ शब्दे, पञ्चमभागे ४७२
पृष्ठ गतम् ।)

वामचउक-वर्मचउक-न० । वर्णेनोपलक्षितं चतुष्कं वर्णच
तुष्कम् । वर्णगन्धस्पर्शचतुष्टये, कर्म० ४ कर्म० ।

वामण-वर्णन-न० । सद्गतगुणात्कीर्तने, ज्ञा० २६ ज्ञा० ।

वामणा-वर्णना स्त्री० । प्ररूपणायाम्, विश० ।

वामणाम वर्णनामन-न० । वर्णयते अलंक्रियते शरीरमेनेति
वर्णः । स च पञ्चप्रकारः—श्वेतपीतरङ्गनीलकृष्णभेदान् । त-
त्रिबन्धने नाम । नामकर्मभेदः, तच्च पञ्चधा-तत्र यदुदयवशा-
ज्जन्तुशरीरे श्वेतवर्णप्रादुर्भावो यथा यलाकादीनाम् तत् श्वेत-
वर्णनाम, एव शेषाण्यपि वर्णनामानि भावनीयानि प० से०
३ द्वार । म० । कर्म० । धा० । वर्णरूपेऽर्थे, अनु० ।
(अत्र सूत्रम्—‘गुणणाम’ शब्दे तृतीयभागे ६२८ पृष्ठ गतम् ।)

वामणिवृत्ति वर्णनिवृत्ति-स्त्री० । वर्णसंसिद्धौ, भ० १६ श०
८ उ० । (वर्णानिवृत्तिसूत्रम् ‘णिवृत्ति’ शब्दे चतुर्थभागे
२१२० पृष्ठ गतम् ।)

वामपञ्चव-वर्णपर्यव-पुं० । तत्तदन्यस्मत्पदमानवर्णविशेषं,
ज्ञा० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वामपणव-वर्णपञ्चक-न० । वर्णोपलक्षिते पञ्चावयवे समुदा-
ये, क० प्र० ५ प्रक० ।

वर्मपरिणय-वर्णपरिणत-त्रि० । वर्णतः, परिणतो वर्णपरिण-
तः । वर्णभाजि, प्रज्ञा० १ पद ।

वामपरिणाम-वर्णपरिणाम-पुं० । पञ्चानां श्वेतादीनां वर्णानां

वसिष्ठपुंगव वृष्णिपुङ्गव पुं० । यदुप्रधानं, स्त्रा० । अ० १६

अ० । “ भवणाग्नौ लिङ्गाग्नौ वर्णिहपुंगवो ” वृष्णिपुंगवो न-
मिकुमारः । उक्त० २२ अ० ।

वनन-वदन-न । “ तदोस्तः ” ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥ इति
पेशाख्यां वस्य तः । मुखे, प्रा० ४ पाद ।

वति-वाच्-त्वी० । द्रव्यभुंते, भ० १६ श० ३ उ० ।

वतिमिस्म-व्यतिमिश्च-त्रि० । साम्प्रलितं , “ वर्तिमिस्मं
हु रथा ” आच्चा० २ ध्रु० १ खू० १ अ० ३ उ० ।

वत्त-देशी-निबन्ध, दे० ना० ७ वर्ग ३२ गाथा ।

वत्त-व्यक्त-त्रि० । प्रकटे, द्वा० ११ द्वा० । प्रति० । स्फुटे, विंश० ।
आ० म० । स्पष्टे, जी० १ प्रति० । सूत्र० । अभि-
व्यक्तार्थे, प्रतिपादितार्थे, पा० १ विष० । अक्षरस्वरस्फुटक-
गणत्वान् । (स्था० ७ डा० ३ उ० ।) स्फुटार्थे सूत्रादौ, अनु० ।
पञ्चमहाभूते प्रति सन्निधाने धीर्धीर्गजनेन्द्रममीपे प्रव-
र्जिते स्वनामक्याने क्षतुर्थे गणधरे, विशेष० ।

अथ चतुर्थस्य व्यक्तगणधरस्य वक्तव्यतामार्प्रधिन्सुगह-
ते पव्वह्ण मोउं, वियत्तु आगच्छई जिणमगासं ।

वच्चामि ण वंदामि, वंदित्ता पज्जुवामामि ॥ १६८७ ॥

एव त्वच्चिन्त्य व्यक्तनामा द्विजोपाध्यायः समागतो भगवन्-
समापम , ततो भगवता किं कृतम् ? इत्याह—

आभट्ठा य जिणंणं, जाइ-जगा-मरणविप्पमुक्केणं ।

नामंण य गात्तंण य, सच्चरणू मव्वदग्गिमीणं ॥ १६८८ ॥
व्याख्या पूर्ववदिति ॥ १६८८ ॥

अथ भाष्यम्—

भूयसु तुज्झ मंका, सुविणय-माओवमाई होअ ति ।

न विपरिजंताई, भयंति जं सच्चहा जुत्तिं ॥ १६८९ ॥

भूयाइमंमयाओ, जीवाइसु का कह ति ते बुद्धी ।

तं सच्चसुम्मंकी, मच्चसि मायोवमं लोयं ॥ १६९१ ॥

आयुष्मन् ! व्यक्त ! भूतषु भवतः संवहः, यतः स्वप्नोपमानि
माथोपमानि चेतानि भवयुरिति त्व मन्यसे । यथा हि स्वप्ने
किल काश्चिद् निः स्वोऽपि निजगृहाङ्गेण गजघटा—तुरगानि-
सह—मार्गकनकराश्यादिकमभूतमपि पश्यति, मायायां चन्द्र-
जालावलम्बितरूपायामविद्यमानमपि कनक-मार्ग-मार्गिक-
रजत-भाजनाऽऽगम-पुष्प-फलार्थकं दृश्यते, तथेतान्यपि
भूतान्येवं विधान्येवति मन्यसे, यद्-यस्माद् विचार्यमाणा-
न्येतानि सर्वथैव न काश्चिद् युक्तिं भजन्ते—सहन्ते । भूतषु
च संशयं जीव-पुण्य-पापार्थेषु किल का वार्ता, भूतविका-
र्गाधष्ठानत्वान् तेषाम् ? इति तव बुद्धिः । तस्मात् सर्वस्यापि
भूत-जीवादिवस्तुनस्त्वद्भिप्रोयेणाभावात् सर्वशून्यताशङ्की
त्वं निरग्रशेषमपि लोके मायोपमं स्वप्नेन्द्रजालतुल्यं मन्यसे
इति ॥ १६८९ ॥ १६९१ ॥ विशेष० । (युक्तिश्चात्र व्यक्तव्यता-
नाभाव शब्द पञ्चमभागे ४६१ पृष्ठे व्यक्तीकृता ।)

तद्वच्च युक्तिभिः शून्यतामपाकृत्य भगवान्

व्यक्तं शिष्यप्राह—

पञ्चकसेसु न जुत्तो, तुह भूमि-जला-ऽनलेसु संदोहो ।

अनिलाऽऽगामेसु भवे, मोऽवि न जुत्तोऽणुमाणाओ ॥ १७४८ ॥

तस्माद् भूमि-जल-वह्निषु प्रत्यक्षेषु तव सौम्य ! संशयो न
युक्तः, यथा स्वस्वरूपे । तथा, अनिलाऽपि प्रत्यक्ष एव, गुण-
प्रत्यक्षत्वान्, घटवत्, ततस्तत्रापि न संशयो युक्तः । भव-
तु वा, अनिला-ऽऽकाशयोऽप्रत्यक्षत्वेन संशयः, तथाऽप्यसौ
न युक्तः, अनुमानमिद्वत्त्वान्तर्योपारति ॥ १७४८ ॥

तत्रानलविषयं तावदनुमानमाह—

अत्थि अदिस्तापाइय, फरिमणोईणं गुणी गुणत्तणओ ।

रुवस्स घडो व्व गुणी, जो तेसि सोऽनिलो नाम ॥ १७४९ ॥

य एतददृश्येन केनाप्यपार्दिता-जमिताः स्पर्शादयस्तं वि-
द्यमानगुणिनः, गुणत्वान्, आदिशब्दाच्छब्दस्वास्थ्य-कम्पा
गृह्यन्ते, एतेऽपि हि वायुपदभाद् वायुगुणा एव । इह ये
गुणास्ते विद्यमानगुणिनो दृष्टाः, यथा घटरूपादयः, यश्चेनां
स्पर्शशब्दस्वास्थ्यकम्पानां गुणी स वायुः, तस्मादस्त्यसा-
विति ॥ १७४९ ॥

आकाशमाधकमनुमानमाह—

अत्थि वसुहाइमाणं, तोयस्स घडो व्व मुत्तिपत्ताओ ।

जं भूयाणं माणं, तं वोमं वत्त ! मुच्चत्तं ॥ १७५० ॥

आस्तं वसुधा—जला—ऽनल-वायुनां भाजनमाधारः, मू-
र्तिमन्त्रान्, तोयस्य घटवत्, यच्च तेषां भाजने तदायुष्मन् !
व्यक्त ! सुव्यक्तं व्योमेति । यदि च-साध्यैकदेशतां दृष्टान्तस्य
कश्चित् प्रेरयति, तन्त्ये प्रयोगः—विद्यमानभाजना पृथिवी-
मूर्तत्वान्, तोयवत् । तथा—आपः, तेजोयत् । तेजश्च ,
वायुवत्, वायुश्च, पृथिवीर्वादिति ॥ १७५० ॥ विशेष० ।

वृत्तं त्रि० । आतक्रान्ते, दश० १ अ० । प्रव० ।

व्याप्त—त्रि० । पूर्णे, आ० म० १ अ० ।

वत्तक्खा-व्यक्त्यख्या-त्वी० । एकस्यादन्तः प्रतिष्ठापाम्,
ध० २ अधि० ।

वत्तण-वर्त्तन-न० । पालनं, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । अन्यत्र पात-
नं, आच्चा० २ ध्रु० ३ खू० ।

वत्तणय-वर्त्तनक-न० । बालानामधीयानानां वार्ताकरणं,
विशे० ।

वत्तणा-वर्त्तना-त्वी० । नवपुगणादिना रूपेणाभयने, विशेष० ।
पा० खू० । प्राग्गृहीतस्यैव सूत्रादिरस्यस्य गुणं, आ० म० १
अ० । आ० खू० ।

वत्तणी-वर्त्तनी-त्वी० । मार्गे, विशेष० ।

वत्तणुवत्त-वृत्तानुवृत्त-न० । वृत्तिमतिक्रान्तमनुवर्त्तमानेन
ज्ञायत इति वृत्तानुवृत्तम् । वर्त्तमानहेतुके भूतानुमानं,
दश० १ अ० ।

वत्तद्द-देशी—सुन्दरे बहुशिक्षिते च, दे० ना० ७ वर्ग ८४ गाथा
वत्तव्व-वक्तव्य-त्रि० । कथयितव्ये, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।
विशे० । प्रका० । प्रश्न० ।

वत्तव्वया-वक्तव्यता-त्वी० । अध्ययनादिषु प्रत्यक्षयव यथा
सम्भवं प्रतिनियतार्थकथने ।

अनुवक्तव्यताद्वारं निरूपयितुमाह—

मे किं तं वत्तव्वया ? वत्तव्वया तिविहा पप्पत्ता, तं जहा—

सममयवत्तव्यया, परममयवत्तव्यया, सममयपरममयवत्तव्यया । से किं तं सममयवत्तव्यया ? २ जत्थं शं सममय आषविज्जइ पपविज्जइ परुविज्जइ दंसिज्जइ निदंसिज्जइ उवदंसिज्जइ सेतं सममयवत्तव्यया । से किं तं परममयवत्तव्यया ? परममयवत्तव्यया जत्थं शं परममय आषविज्जइ ० जाव उवदंसिज्जइ, सेतं परममयवत्तव्यया । से किं तं सममयपरममयवत्तव्यया ? सममयपरममयवत्तव्यया जत्थं शं सममय परममय आषविज्जइ ० जाव उवदंसिज्जइ, सेतं सममयपरममयवत्तव्यया । (सू० १५१ X)

‘ से किं तं वत्तव्यया ’ इत्यादि, तत्राध्ययनादिषु प्रत्यययव यथास्वम्भवं प्रतिनियतार्थकथने वक्तव्यता इयं च त्रिविधा—स्वसमयादिभेदात् । तत्र यस्यां लामिति वाक्यालङ्कारे स्वसमय-स्वसिद्धान्तः आख्यायते यथा पञ्च आस्तिकायाः तथा—धर्मास्तिकाय इत्यादि, तथा प्रहाप्यते यथा गतिलक्षणा धर्मास्तिकाय इत्यादि, तथा—प्रकृत्यते यथा स एषामेव्यातप्रवेशात्मकादिस्वरूपाः, तथा दृश्यते दृष्टान्तद्वारेण यथा मत्स्यानां गन्धुपट्टम्भकं जलमिदं तथा निर्दिश्यते उपनयद्वारेण यथा तथैवैषां जीवपुद्गलानां गन्धुपट्टम्भक इत्यादि, तेष्वेव विमात्रप्रदर्शनेन व्याख्यातमिदम्, सूत्राविरोधतोऽन्यथाऽपि व्याख्येयमिति । सेयं स्वसमयवक्तव्यता । परसमयवक्तव्यता तु यस्यां परसमय आख्यायते इत्यादि, यथा सूत्रकृताक्रममाध्ययनं—

“ सन्ति पञ्च महद्भूया, इहमेगमि आहिया ।

पुढवी आऊ तेऊ (य), वाऊ आगामपञ्चमा ॥ १ ॥

एष पञ्च महद्भूया, तेभ्यो एगो ति आहिया ।

अह तेसि विणासेण, विणासे होइ देहिणे ॥२॥” इत्यादि, अस्य च त्रेकद्वयस्य सूत्रकृद्वृत्तिकारिणोऽस्मिन् एवायं भावार्थः—एकेषां नास्तिकानां स्वकीयास्तत्र आहितान्याख्यातानि इह लोके सन्ति—विद्यन्ते पञ्च समस्तलोके व्यापकत्वान्महाभूतानि तान्येवाह—पृथिवीत्यादि पञ्चभूतव्यतिरिक्तजीवनिर्गन्धार्थमाह—‘एष पञ्च’ इत्यादि पदानि—अनन्तगोष्ठानि पृथिव्यादीनि यानि पञ्च महाभूतानि ‘तेभ्यः’ इति तेभ्यः—कायाकारपरिणतेभ्यः एकः—कश्चित्किञ्चिद्वैश्वभूताव्यतिरिक्तः आत्मा भवति, ननु भूतव्यतिरिक्तः परलोकयायीत्यर्थे ते ‘आहिय’ इति आख्यातयन्तः । अथ तेषां भूतानां विनाशेन देहिणे—जीवस्य विनाशा भवति तदव्यतिरिक्तत्वावेत्येवं लोकायतभूतप्रतिपादनपरत्वात् परसमयवक्तव्यतेयमुच्यते—आख्यायते इत्यादि । पदानां तु विभागः पूर्वोक्तानुसारेण स्वपुद्गलाकारेण । सेयं परसमयवक्तव्यता । स्वसमयपरसमयवक्तव्यता पुनरत्र स्वसमयः परसमयश्च आख्यायते, यथा—

“ आगारमावसन्ता वा, आगणा काचि पव्वया ।

इमे दूरिस्सणमावन्ता, सव्वदुक्खा विमुक्खा ॥१॥” इत्यादि, व्याख्या—आगारं—गृहं तत्राऽऽवसन्तो गृहस्था इत्यर्थः, आगणा वातापनादयः ‘पव्वया’ इति प्रवर्जिताश्च शाक्यादयः इदम्—अस्मदीय मतमापन्ना—आश्रिताः सर्वदुःखेभ्यो विमुच्यन्ते इत्यर्थः यदा साख्यादयः प्रतिपादयन्त तदयं परसमयवक्तव्यता, यदा तु जेनास्तदा स्वस-

मयवक्तव्यता, ततश्चासौ स्वसमयपरसमयवक्तव्यता उच्यते ।

अथ वक्तव्यतामेष नयैर्यिचार्यसाह—

इयाणि को नञ्चा कं वत्तव्यं इच्छइ ? तत्थं शागम-संगहववहारा तिविहं वत्तव्यं इच्छंति, तं जहा—सममयवत्तव्यं परममयवत्तव्यं सममयपरममयवत्तव्यं, उज्ज-मुञ्चा दुविहं वत्तव्यं इच्छइ, तं जहा—सममयवत्तव्यं परममयवत्तव्यं, तत्थं शं जा मा सममयवत्तव्यया सा सममयं पविट्ठा, जा मा परममयवत्तव्यया मा परममयं पविट्ठा, तस्मा दुविट्ठा वत्तव्यया, नत्थि तिविट्ठा वत्तव्यया, तिमि महणया एगं सममयवत्तव्यं इच्छंति, नत्थि परममय वत्तव्यया, कम्हा ? जम्हा परममय अणद्धे अहेऊ. अमब्भावं आकिरिए उम्मणे अणुवणं मिच्छादंसणमिति कहु, तस्मा सव्वा सममयवत्तव्यया, नत्थि परसमयवत्तव्यया नत्थि सममयपरममयवत्तव्यया । सेतं वत्तव्यया । (सू०—१५१)

‘ इयाणि को नञ्चा ’ इत्यादि, अत्र नेगमववहारौ त्रिविधमपि वक्तव्यतामिच्छन्त, नेगमस्यानेकगमत्वाद् व्यवहार-र(पर)स्य तु लोकव्यवहारपरत्वात्तौ च सर्वप्रकाराणां रुढ्यादिति भावः । ऋजुमृक्स्तु विशुद्धतत्त्वावधानात्तन्मव द्विविधां वक्तव्यतामिच्छन्ति, स्वपरसमयवक्तव्यतान्गुणगम युक्तमाह ‘तत्थं शं जा मा’ इत्यादि, तृतीयवक्तव्यताभेदे याऽसौ स्वसमयवक्तव्यता गीयते सा स्वसमय प्राविष्टा, काऽयं ? प्रथमं वक्तव्यताभेदं अन्तर्भूता इत्यर्थः । या तु परसमयवक्तव्यता सा परसमय प्राविष्टा । इदमत्र हृदयम-द्वितीयं वक्तव्यताभेदं अन्तर्भावित इत्यर्थः, ततश्चोभयरूपध-क्तव्यतायाः प्रस्तुतनयमेतदसत्त्वान् द्विविधैव वक्तव्यता न त्रिविधेति भावः । संप्रहस्तु सामान्यवर्गादिनेगमान्तर्गतत्वेन विवर्तितत्वात् सूत्रगतिर्वाच्यत्वाद्वा न पृथ-गुक्त इति । त्रयः शब्दनया—शब्दसमभिरुद्धैवभूताः शुद्धतत्त्वादिकां स्वसमयवक्तव्यतामिच्छन्ति, नास्ति परसमयवक्तव्यता इति मन्यन्ते, कस्मादित्याह—यस्मान्परसमयाऽनर्थः, इत्यादि । इत्थं चेह योजना कार्या—नास्ति परसमयवक्तव्यता, परसमयस्यानर्थत्वादित्यादि, अनर्थत्वे परसमयस्य नास्त्येवात्मन्यनर्थप्रतिपादकत्वाद्, आत्मनो नास्त्यस्य चानर्थत्वमात्माभावे तत्प्रतिषेधानुपपत्तेः । उक्तं च—‘जा वि-तेह सरिं, नत्थि अहे स एव होइ जीवो ति । न हु जीवस्मि असेते, सेसयउप्पायञ्चो अण्णा ॥ १ ॥’ इत्याद्यन्यद्वयभूतम् । अहेतुत्वे च परसमयस्य हेत्वाभासयत्नेन प्रवृत्तेः, यथा नास्त्येवात्मा अत्यन्तानुपलब्धे । हेत्वाभासश्चायं ज्ञानादेस्त-द्वगुणस्थोपलब्धेः, उक्तं च—‘नाणाहेण गुणाने, अणुभवञ्चो होइ जेणुणा सत्ता । जह रुवाइगुणाने, उवलंभाञ्चो घडाइणे ॥ १ ॥’ इत्यादि प्रागवोक्तामिति । असङ्गाधत्वे चैकान्तक्षण-भङ्गासङ्गतार्थाभिधायकत्वाद्, एकान्तक्षणभङ्गादेश्चासङ्गत-त्वे शुक्तिविरोधात्तथाहि—‘धम्मधम्मवण्णो, कयाकये परमवाइगमणे च । सव्वा वि हु लोयाइऽ, न घडइ एगंतवि-णयामि ॥ १ ॥’ इत्यादि, आक्रियत्वे चैकान्तशून्यताप्रतिपा-दनात्, सर्वशून्यतायां च क्रियावतोऽभावेन क्रियाया अस्-मत्वाद्, उक्तं च—‘नव्वं सुघंति जयं, पडिचन्ने जहि तेऽवि

वस्तुव्या । सुखाभिधानकिर्या, कचुरभावेण कइ घडई ॥१॥
 इत्यादि, उन्मार्गत्वे परस्परविरोधव्यापवाद्याकुलत्वात्,
 तथाहि—“ न हि स्यात्सर्वभूतानि, स्यावर्गाणि चरानि च ।
 आत्मवत्सर्वभूतानि, यः पश्यति स धार्मिकः ॥ १ ॥ ” इ-
 न्याद्यभिधाय पुनर्गप—“ यद सहस्राणि युज्यन्ते, पशूनां म-
 ध्यमेऽर्हति । अथमेधस्य वचना—स्यूनानि पशुभिस्त्रिभि-
 ॥१॥ ” इत्यादि, प्रतिपादयन्तीति अनुपेक्षितं चैकान्तक्षण-
 भङ्गादद्यादिनामहितंऽपि प्रयत्नकत्वात्तदुक्तम्—“ सर्वं क्ष-
 णिकामन्यतद्, क्षान्त्वा को न प्रवर्तते । विपयादौ विपाकां
 म, न भावीति विनिश्चयाद् ॥ १ ॥ ” इत्यादि, यतश्च ततो
 मिथ्यादर्शनम्, इति ततश्च मिथ्यादर्शनामिति कृत्वा नास्ति
 परममययकृत्येति धर्मेति, एव सांख्याविस्मयानामप्यनर्थ-
 न्वादयो जना स्वच्छदया कार्येति । तस्मान्सर्वा स्वसमययकृत्य
 तैव, लोके प्रसिद्धानां परममयान स्यात्पदलाच्छ्रुतिर्न-
 पेक्षतया दुर्न्यावादसंस्थेनेति नयाः प्रतिपद्यन्ते इति भावः ।
 स्यात्पदलाच्छ्रुतिस्मापक्षतायां तु स्वसमययकृत्यतान्मर्भाव
 एव । प्रोक्तं च महामातना—“ नयास्तव स्यात्पदलाच्छ्रुता
 इम, रमापादग्रा इव लोहधातवः । भवन्त्याभेदप्रतुणा यत
 स्ततो, भवन्तमायाः प्रगता हितैषिणः ॥ १ ॥ ” इत्यादि, सय
 वक्तव्येति निगमनम् । अनु० । द्य० । आ० म० । नि० चू०
 वचा-वार्ता-स्त्री० । “ तस्याऽधूर्तादी ” ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति
 तस्य सा धूर्तादित्वात् पर्युद्धस्तः । प्रा० । न० । वृत्ति-अण ।
 आरोग्ये, निरामये, वृत्तिशाल च । त्रि० । दुर्गायाम्, कृत्तिक
 मणि, वृत्तौ, जनधृता, कालकर्तृके, भूतनाशने च । स्त्री० ।
 आस्मिन् महामोहमये कटाहे, सूर्याग्निना रात्रिदिनेत्यनेन ।
 मासतुर्वर्षपर्यवहनेन भूतानि कालः पचन्तीति वार्ता ॥ १ ॥
 इति भारतम् । वाच० । दिव्यगन्धानुभवे वार्ता-गन्धर्वावतिः
 वृत्तिशब्देन तान्त्रिकया पारभाषया प्रागेन्द्रियमुच्यते,
 यत्तमाने गन्धविषये प्रवर्तते इति कृत्वा वृत्तौ—प्रागेन्द्रिय
 भवा वाता यत्प्रकर्षादिव्यो गन्धोऽनुभूयते । ङा० २६ ङा० ।
 सत्रवलनके, तं० । वृत्तान्ते, ‘ वृत्तंता य उअता, वत्ता य प
 उति नामाई ’ । पा० ना० ६६ गाथा ।

वृत्त-त्रि० । व्याख्यातरि, विपा० २ श्रु० १ अ० ।

वृत्तार देशी गर्हिते, दे० ना० वर्ग ४१ गाथा ।

वृत्ति-व्यक्ति-स्त्री० । भावे; विशे० । भेद, भेदो—विशेष इत्य-
 नर्थान्तरम् । स्या० १० ङा० ३ उ० । सामान्याश्रये वस्तुनि,
 आ० म० १ अ० । सम्म० ।

वृत्ति-स्त्री० । वर्त्तने, स्या० ४ ङा० १ उ० । मत्र० ।

उक्ता-स्त्री० । अभिहितायाम्, “ अस्मिकया वृत्ती कता ”
 सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

वृत्ति-स्त्री० । दशायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।

वृत्तिश्च-वर्तिते-त्रि० । “ तस्याधूर्तादी ” ॥ ८ । २ । ३० ॥ इति
 धूर्तादिपर्युद्धासाश्च टः । प्रा० । पुञीकृते, आच० ४ अ० । धू-
 न्याश्रयित च । विशे० ।

वार्तिक-न० । वृत्तेः सूत्रविचरणस्य व्याख्यानं भाष्यम् वा-
 र्तिकम् । सूत्रविचरणं, विशे० ।

अथ वार्तिकस्वरूपमाह—

विनीए वक्त्वाणं, वृत्तियमिह मव्वपज्जंवि वा ।

विनीओ वा जायं, जम्मि व जह वत्तण् मुत्तं ॥१४२२॥

वृत्तेः सूत्रविचरणस्य व्याख्यानं भाष्यं वार्तिकमुच्यते ।
 यथैव विशेषावश्यकम् । अथवा—उत्कृष्टश्रुतवता गण-
 धर्माभेदघटनः सर्वपर्यायेयद् व्याख्यानं तद्वार्तिकम् । वृत्तं वा
 सूत्रविचरणाद्यदायानं सूत्रार्थानुक्तधनरूपं तद्वार्तिकम्, य-
 दि वा—यस्मिन्सूत्रे यथा वर्तते सूत्रस्यैवोपरि गुरुपाठस्य-
 येनायानं व्याख्यानं तद्वार्तिकमिति ।

एवं च सति यस्य सर्वान्ध व्याख्यानं वार्तिकमुच्यते,

तदाह—

उक्तामयमुयनाणी, निच्छयओ वृत्तियं वियाणाइ ।

जो वा जुगप्पहाणे, तओ व जो गिणहण् मव्वं ॥१४२३॥

उत्कृष्टश्रुतज्ञान्येव निश्चयनयमनेन तावद्वार्तिकं कर्तुं
 विज्ञानानि, नान्यः । यो वा यस्मिन् युगे प्रधानो भट्ट-
 बाहुस्वाम्यादिर्भवति, ततो वा युगप्रधानाश्च, स्थूलभट्ट-
 स्वाम्यादिः सर्वे श्रुते गृह्णाति स वार्तिककृद्वाति । विशेषः ।
 आव० । आ० म० । आ० चू० । न० । तं० ।

संप्रति मङ्गलदृष्टान्तापेते वार्तिकद्वारमाह—

सामाड्यस्म अन्थं, पुव्वधर ममत्तमां विभामेइ ।

चउरं खलु मेखमुया, वृत्तीकरणम्मि आहरणं ॥२०२॥

यः सामाधिकस्याथ पूर्वधरश्चतुर्दशपूर्वधराः सन् समस्तम्
 इति पाठपुरणे विभाषत यतः परं किमपि न वक्तव्यमस्ति स
 व्याहृता वार्तिककर इत्येकार्थः, तस्मिन्च व्याहृत्करणे चत्वा-
 रः खलु मङ्गलपुत्रा आहरणानि ।

तान्येवाह—

फलभिकेण हेहिं, विइओ तइओ य वाइयन्थेणं ।

तिंति वि अकुहुंभरा, निगजोगचउन्थ भर्इ य ॥२०३॥

चत्वारो मङ्गलास्तपोमकः फलकं गृहीत्वा हिगडते न गाथा
 उच्चरन्ति नापि वाचकमप्यर्थं भाषते स न किञ्चिज्ज्ञाने,
 द्वितीया न फलकं गृह्णाति केवलं गाथाः पठन् हिगडते सोऽ-
 पि न किञ्चिज्ज्ञाने, तृतीया न फलकं गृह्णाति न गाथा उच्चरति
 परं वाचकमप्यर्थं भाषते सोऽपि न किञ्चिज्ज्ञाने, चतुर्थस्तु
 फलकं गृहीत्वा गाथाः पठेच्च तात्पर्यार्थं च भाषमाणा हि
 गडते स सर्वत्र ज्ञाने । आद्यान्ध्रः कुटुम्बभराश्चतुर्थस्त्रिक-
 योगे त्रिकयोगनंप्रयुक्तः कुटुम्बभरा, एव दृष्टान्तः, अथमर्थोपन-
 यः व्यक्तावाप चत्वारो भक्ता एकस्य सूत्रमायाति तार्थः, द्विती-
 यस्यार्थो न सूत्रम् तृतीयस्य सूत्रमप्यायाति अर्थोऽपि चतुर्थ-
 स्य न सूत्रं नाप्यर्थः । अत्र द्वावाद्यौ चतुर्थश्चाद्यात्रिमङ्गल-
 पुरणवत् न मोक्षलक्षणस्वकार्यप्रसाधकाः, तृतीयस्तु चतु-
 र्थमङ्गलवत् आत्मना मोक्षप्रसाधकः ।

आह संप्रति कीदृशो व्याहृत्कारक इत्यत आह—

जे जम्मि युगं पवरा, तमि मगामम्मि जेण उग्गहिअं ।

परिवाडीण पमाणं, वुच्छं विनीकरणं म खलु ॥२०४॥

ये यस्मिन् युगे पवरा—प्रधानास्तेषां सकाशे—सर्वाप येन
 अष्टाध्यायिणां पञ्चमोऽध्यायः कर्तव्यः । परिपाटीभाष्येन

आह परिपाटीनां परिमाणमत्र दृश्यं स त्वत्तु तदा व्यक्तिकरः ।
सू० १ उ० १ प्रक० ।

वत्तिअयर् वार्तिककर-पुं । प्रज्ञातशयवचनया व्याख्यानाद-
धिक भाषमाणे, विशेषः ।

व्यतिकर-पुं । निगवशेषेण व्याख्याप्रकारेव्याख्येयप्रति-
पादनकृति विशेषः ।

वत्तिणी-वत्तिनी-स्त्री० । मार्गे, " मर्गो पथो मरणी अज्जाण
वत्तिणी पटो पयसो " । पाठ० ना० ५० गाथा ।

वत्तिपइड्डा व्यक्तिप्रतिष्ठा स्त्री० । यस्तीर्थकृत्तया किल तस्य
तदाशत समयविद् इत्युक्तत्वेन वर्तमानतीर्थकरप्रतिष्ठाप-
ने, जी० १ प्रति० । पा० ।

वत्तिय-वत्ति-त्रि० । वृत्तीभूते, " तए लं सली पत्तिया
वत्तिया गप्पिया पणुआ " " वत्तिय " ति व्रीहीणां पत्राणि
मध्यशलाकाराग्येष्टेन नालरूपतया वृत्तानि भवन्ति,
तद्वत्ततया जातवृत्तत्वाद् वत्तिताः, शास्त्रादीनां वा समतया
वृत्तीभूताः सन्तो वत्तिता अभिधीयन्ते । ज्ञा० १ ध्रु० ३ अ० ।

वत्तियामय-वार्तिकामृत-न० । स्वनामधेयान्ते अद्यान्मप्रस्थे-
वित्तान्पुत्र प्रिय पुत्रात्पिण्डा पिण्डात्तथेन्द्रियमहिन्द्रियेभ्यः
परः प्राणः, प्राणाद्वात्मा परः स्मृतः, " इति तत्रत्यं वचनमार्ताः ।
वत्ती-वशी-स्त्री०, दे० ना० ७ वर्ग ३१ गाथा ।

वत्तुल-वर्तुल-त्रि० । वृत्ते, स्या० ४ टा० २ उ० ।

वत्तेत-वर्तयत्-त्रि० । अन्वगतां नयति, भ० = श० ७ उ० ।

वत्थ-वत्थम्-न० । हृदये, " हारविगइयइयवत्था " ।
हारण विगजमानेन, रचितं-शोभितं वत्थो यस्य स हारवि-
गजमानरचितयत्ता । १० ।

वत्थ न० । वस्तेऽनेनेति वत्थः । वास्मि, स्या० ६ टा० ३ उ० ।
साटकादी, उक्त० २ अ० । चीनांशुकादी, सूत्र० १ ध्रु० ३
अ० २ उ० । आ० म० । अय्यं, सत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० ।

" वत्थगन्धमलकारे इत्थीओ सयणाणय " अनु० । वृश० ।

(१) एषणासमितिर्वस्त्रगता प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धना-
यातस्याध्ययनस्य चन्वार्यनुयोगद्वाराण उपकमाशीत
भवन्ति, तत्रापक्रमान्तर्गतोऽध्ययनार्थाधिकारो वस्त्रगताप्र-
तिपाद्यते, उद्देशार्थाधिकारदर्शनार्थं तु निर्युक्तिकार आह—

पदमे गहणं बीण, धरणं पणयं तु दव्ववत्थणं ।

एमेव होइ पायं, भावे पायं तु गुणधारी ॥ ३१५ ॥

प्रथम उद्देशकं वस्त्रप्रहणविधिः प्रतिपादितः, द्वितीयं तु
धरणविधिरिति । नामनिष्पन्नं तु निक्षेपे वस्त्रपणेति, तत्र
वस्त्रस्य नामादिधर्तुर्विधेः निक्षेपः, तत्रापि नामस्थापने कु-
रणे । द्रव्यवस्त्रं त्रिधा, तद्यथा—एकान्द्रियनिष्पन्ने कार्याम-
कादि, विकलान्द्रियनिष्पन्ने चीनांशुकादि, पञ्चान्द्रियनिष्पन्ने
कम्बलरत्नादि । भाष्यवत्स्वत्वाद्दशार्थलाङ्गमहत्त्वाणांति ।
इह तु द्रव्यवस्त्रणाधिकारः, तदाह निर्युक्तिकार—' पणय
तु दव्ववत्थणं ' ति । वस्त्रस्यैव पात्रस्यापि निक्षेप इति म-
न्यमानोऽत्रैव पात्रस्यापि निक्षेपान्तिर्देश निर्युक्तिकारो गा-
थापश्चाज्ज्ञेनाह—' पणयमेव ' इति वस्त्र-पात्रस्यापि चतुर्वि-

धो निक्षेपः, तत्र द्रव्यपात्रमेकान्द्रियादिनिष्पन्नम्, भाष्यपात्रं
साधुर्वै गुणधारीति । आद्या० २ ध्रु० १ सू० ४ अ० १ उ० ।

अथ भूयोऽपि परः प्रययति—

किं लक्षणेण अम्हं, सव्वणियत्तास पावविग्याणं ।

लक्षणाभिच्छंति गिही, धणधन्ने कोसपरिवुड्डी ॥ २७६ ॥

अस्माकं सर्वस्माद्वनधान्याद्यभावात्तत्परिग्रहाच्चित्तानां
पापान्शान्तिपातात्रिनिवृत्तानां किं यस्माद्विलक्षणेनास्वयि-
तेन किञ्चिद्वित्यर्थः, ये तु गृहीण सारम्भाः सर्पाग्रप्रहास्तं न
धनधान्याद्यभावात् किमपि वृद्धिं प्रापणीयमशनुवन्ति ।

परस्याभिप्रायं सूत्राह—

लक्षवणहीणो उवही, उवहगती गाणदमणचरित्ते ।

तम्हा लक्षवणजुत्तो, गच्छे दमणं दिहुत्तो ॥ २७७ ॥

लक्षणे,—प्रशस्तवर्त्मसंस्थानादिभिर्हीन उपधिः साधूनां ज्ञा-
तदर्शनचाराग्रगण्यपहान्त, तस्माल्लक्षणयुक्तोऽसौ धारयि-
तव्यः, तेन हि धार्यमाणेन गच्छे महती ज्ञानादिस्फीतिरूप-
जायते । तथा चात्र द्रमकेण दृष्टान्तः । वृ० ३ उ० । (पुंसां
वस्त्रद्वयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना देवपूजादि न कल्पते इति
' चइय ' शब्दे तृतीयभागे १२७६ पृष्ठे गतम् ।)

(२) वस्त्राणि जाङ्गकादीनि—

कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा तओ वत्थाइ धा-
रिण वा परिहरित्ते वा, तं जहा-जंमिं भंमिंते खो-
मिंते । (सू०-१७०X) स्या० ३ टा० ३ उ० ।

कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा पञ्च वत्थाइ धारि-
ण वा परिहरित्ते वा, तं जहा-जंमिं भंमिंते साणण
पानिण तिगिडपट्टण णामं पंचमण । (सू० ४४६) स्या०
४ टा० ३ उ० ।

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

उवगरणं वि य पणयं, तम्म विभागो उ वित्तियचरिमम्मि ।

आहारो वा वुत्तो, इदाणि उवहिस्म अधिकारो ॥ ६१ ॥

पूर्वसूत्रे तावदुपकरणमेव कृतम्, अनन्तस्योपकरणस्य
विभागो विशेषप्रकरणे द्वितीयांशकस्य अग्रमे—अन्तिमे
सूत्रद्वये क्रियते । अथवा—पूर्वसूत्रेषु सप्तपञ्चमाहार—उक्ताः
इदानीं त्वस्मिन् सूत्रे उपधर्माधिकारो यादृश उपाध्वंहीतुं
कल्पते तादृकं प्रतिपाद्यते इति भावः ।

ताइ विस्वस्वाइ, देति वत्थाणि ताणि वा धेत्तुं ।

मेमे जतीण देजा, तन्थ इमे पंच कप्पति ॥ ६२ ॥

अथवा—ताणि परिधानप्रावरणकम्पलादीनि—रूपाणि व-
स्त्राणि यदा सागारिकप्रातर्हारिकतया दद्यात तदा गृही-
त्वा पुन्यकलाचायादेशेयाणि भक्षोद्दिगानि यतीनां दद्यात्,
तत्र तेषु दीयमानेषु अमूनि पञ्च वस्त्राणि कल्पन्ते अनन्त
सम्बन्धनायातस्यास्य (सू० ४४६) व्याख्या कल्पते निग्र-
स्थानां वा निग्रन्थानां वा इमानि पञ्च वस्त्राणि धारयितुं वा
परिग्रहे धर्तुं परमाहुः तद्यथा—जमाः—ब्रह्मास्तद्वयव-
निष्पन्नवाजाङ्गमिकम्, सूत्रं प्राकृतत्वात् मकारलोपः । भक्ता-
अतमी तन्मये भाङ्गकम्, मनकसूत्रमये—स्वानकम्, पोतकम्

कार्पासिकम् तिरीडो-वृक्षविशेषस्तस्य यः पट्टो वहकलक्षणे
तन्निष्पन्नं तिरीडपट्टकं नाम पञ्चकम् । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थे भाष्यकारो विभक्तिपुराह—

जंगमजायं जंगिय, तं पुण विगलिदियं व पंचिदी ।

एकेकं पि य एत्तो, होति विभागणं गणविहं ॥ ६३ ॥

अङ्गमेभ्यो जातं जाङ्गिकम्, तत्पुनः विकलेन्द्रियान्पञ्चक-
न्द्रियं वा अन्ययोर्मध्ये एकैकमपि विभागनं विद्यमानमेक-
विधं भवति ।

तद्यथा—

पट्टं सुवन्नमलप, असुगचीणमुकं य विगलिदी ।

उम्माडियमियलोभे, कुतवे किट्टेअ पंचिदी ॥ ६४ ॥

'पट्ट' इति पट्टसूत्रजम् 'सुवन्न' इति सुवर्णवर्णं सूत्रं केषां-
चित् कृमीणां भवति, तन्निष्पन्नं सुवर्णसूत्रजम्, मलयो नाम-
देशस्तत्सम्भवं मलयजम्, अंशुकः-अमृगणपट्टः तन्निष्पन्न
मंशुकम्, चीनांशुको नाम कोशिकगोमाणि तस्माद्यातं चीनां-
शुकम्, यद्वा—चीनो नाम जनपदस्तत्र अमृगणनगरः पट्टस्त-
स्माद्यातं चीनांशुकम् । एतानि विकलेन्द्रियान्पञ्चकानि । तथा-
आंगिरिकम्, आण्टिकम् उपरोगमज्जं चानि प्रतीनानि । कुतपो-
जित्वा किट्टं तेषामेवाणीं गोमादीनामवयवास्तन्निष्पन्नं वस्त्र-
मपि किट्टम् एतानि पञ्चन्द्रियान्पन्नानि द्रष्टव्यानि ।

अथ भाङ्गिकादीनि वस्त्रार्थेयकगाथया व्याचष्टे—

अतमीवंसीमादिउ, भङ्गियं माणकं तु मणवके ।

पोत्तय कप्पासमयं, तिरीडरुक्खा तिरीडपट्टो ॥ ६५ ॥

अतस्मीमयं वा 'यंमि' इति वंशकर्णलस्य मध्याद्यान्नि-
ष्पद्यन्तं पट्टो एवमादिकं, भाङ्गिकम् यत्पुनः सनवृत्तयत्काम्
जातं तद्वस्त्रं मानकम्, 'पोतक' कार्पासमयम्, तिरीडवृक्ष-
लकाज्जातं तिरीडपट्टकम् ।

पञ्च परूवेउणं, पत्तयं गणहमाणमंतम्मि ।

कप्पामिगा य दोम्मि उ, उम्मिय एको य परिभागे ॥ ६६ ॥

एवं पञ्च वस्त्राणि प्रकृत्य सम्प्रति ग्रहणविधिरभधीयन्ते
प्रत्येकमेकैकस्य साध्याः प्रयोग्याणं वस्त्राणां गृह्यतः सौव-
द्यमानं लाभं ह्यै कल्पौ कार्पासिकौ, एकस्त्वौषिक-
इत्येवं यत्रः कल्पाः ग्रहीतव्याः, परिभागश्चासीनां
वच्यमाणविधाना विधानव्यः । यथा पुनस्तनगाथा ।

अथनामव विवृणोति—

एकोअि सोत्ति दुष्ठी, तिमि वि गेहिअ अम्मिण लहुओ ।

पाउरमाणा चवं, अतो मज्जे व जति अम्मि ॥ ६७ ॥

एक आंगिरिकः कल्पो, ह्यै वा सौत्रिकौ प्रत्येकं ग्रहीतव्या ।
अथ त्रीनपि कल्पन्तं, सौत्रिकानौषिकान् वा गृह्णाति ततो
मासलघुः प्रावृणवन्नपि यद्येकमांगिकं प्रावृणोति तत एवमेव
मासलघुः अन्तश्च शरीरानन्तरितं मध्ये तावद् द्वयोः सौ-
त्रिकयोर्मध्ये भागे यद्यौषिकं प्रावृणोति तदापि मासलघुः ।

इदमेव भाषयति—

अभिभतरं च बहिं, बहिं अभिभतरं करमाणे ।

परिभागविवच्चांम, आवज्जइ मासियं लहुयं ॥ ६८ ॥

अभ्यन्तरपरिभाग्यं सौत्रिकं कल्पं बहिं कुर्वन् प्रावृणवन् च-

हिः परिभाग्यं चांगिरिकमभ्यन्तरं कुर्वन् परिभागव्यत्यासं क-
रोति; तत्र आपद्यते मासिकं लघुकम् । अतः सौत्रिकमन्तः
प्रावृणुयात् आंगिरिकं तु बहिः, एष विधिपरिभाग उच्यते

अथ विधीयमानं गुणानुपदर्शयति—

छप्पइयपणगरक्खा, भूमा उज्जायणा य परिहरिया ।

सीतत्ताणं च कतं, खोम्मिय अभिभतरं व ॥ ६९ ॥

आंगिरिकं ह्यन्तःपरिभुज्यमाने षट्पादिकाः संगच्छन् ततः
सौत्रिकमन्तः प्रावृणवन् षट्पादिका रक्षिता भवन्ति, आंगिरिकं
ह्यन्तःपरिभुज्यमानं मलीमसं भवति, तत्र च पनकः
संमज्ज्यते, अतो विधिपरिभागे पनकस्यापि रक्षा कृता
भवति, सौत्रिकेण च बहिः प्रावृतेन विभूया न भवेत्, तथा
वस्त्रमहर्निशमपि परिभुज्यमानं न मलीमसं भवति, क-
न्दली तु परिभुज्यमाना मलीमसा जायते, मलीमस्तथा
च दुर्गन्धा । अतो विधिपरिभागे 'उज्जायणा' दुर्गन्धतः
साऽपि परिहृता, सौत्रिककल्पगर्भेया च कर्म्मालकया प्रा-
व्रियमाणया शीतत्राणे कृतं स्यात्, एतेन कारणकलापेन
लौकिकं कार्पासिकं वस्त्रमभ्यन्तरं प्रावर्णीयम् ।

अथ कार्पासिकं न प्राप्यन्तं ततः किं कर्तव्यमित्याह—

कप्पामियम्म अमती, वागयपट्टे य कोमिवो य ।

असती य उम्मियग्ग, वागतकोमेयपट्टे य ॥ ७० ॥

कार्पासिकस्याभावे—वल्कजम्, तस्याभावे पट्टवस्त्रम्,
तदप्राप्तौ कौशिकवस्त्रमपि ग्रहीतव्यम्, अथौषिकं न
प्राप्यन्तं तत आंगिरिकस्य स्थाने प्रथमं वल्कजम्,
ततः—कौशेयम्, ततः पट्टमपि प्राप्तम्, यद्वा—पट्टशब्दे-
नात्र तिरीडपत्रकमुच्यते । चशब्दादतस्मीवंशमयमपि ग्रही-
तव्यम् ।

अथ प्रावर्णे गणनाविधिमाह—

ग उम्मियं पाउरते तु पक्कं,

दोम्पी जतो खोम्मिय उम्मियं च ।

दो मुत्ति अतो बहि उम्मिती तो,

दुगाहि ओम्पी व बहिं परेणं ॥ ७१ ॥

आंगिरिकं कल्पमेकं न प्रावृणुते अथोदापन्नं सौत्रिकमपि
प्रावृणुयात्, यदा तु ह्यै कल्पौ प्रावृणोति तदा लौकिकमन्तः,
द्वितीयं पुनरौषिकं बहिः प्रावृणुयात् । त्रिषु कल्पेषु प्रावर्ण-
नुमिष्टेषु ह्यै सौत्रिकावन्तः एकं चांगिरिकं बहिः प्रावृणुयात्,
अथौषिकान् द्वावीनपि प्रावर्णनुमिच्छन्ति, ततो त्रिप्रभृत्-
योऽप्यौषिका बहिः सौत्रिकावन्तः प्रावर्णीयाः ।

अथ वस्त्रग्रहणे विधिमाह—

पञ्चएहं वत्थाणं, परिवामिगणं य होइ गहणं तु ।

उप्परिवाडीगहणं, पच्छिमे मग्गणा होइ ॥ ७२ ॥

पञ्चानां जाङ्गकादीनां वस्त्राणां परिपाट्या ग्रहणं कर्तव्यम्,
परिपाटी नाम कार्पासिकमांगिकं च, तदभावे वल्कजपट्टका-
दिकमित्यादिरनन्तरोक्तक्रमः, तमुज्जइय्योत्पाटया ग्रहणे
प्रार्थयित्तस्य मार्गणा भवति, तद्यथा—जत्रयमुपाधिमुत्पाट-
याटया गृह्णाति पञ्च रात्रिन्द्वानि, मध्यमं मासलघु उक्तेष्ट
चतुर्गुरुकम् ।

एतदेव भावयते—

अलंभकम्मस्स तु अप्पकम्म, भावेय तस्मावि तु जं मकम्म
एवं अकाउं चउगे उ मामो, भवंति वत्थं परिवाडिहीणे७३
तच्छेदनसीधनसंस्थानादरेकर्माणि परिकर्मे यत्र न भवन्ति,
तद्यथाकृतम् । यस्य तु दाशका वा केवलं छसव्या, सम्भान
वा द्वयोःखण्डयोर्विधेयम्, वृत्तने वा कल्लव्यम्, तदल्पपरिक्-
र्म । यत् बहुधा लुचमानं संधीयमानतयाप्रमाणप्राप्तं भवति,
यद्वा-बहुधा संविधनव्यम्, तद्वत् बहुकम्मोच्यते, तत्र प्रथमं
यथाकृतं मार्गयितव्यम्, तस्याभावे यत्सत्कर्म तस्याप्यभावे
बहुपरिक्र्मकम् । अथैवविधे योगमकृत्वा प्रथममवाल्परिक्-
र्मं बहुपरिक्र्मं वा गृह्णान् ततश्चत्वारो मामा लघवः । तुश-
ब्दा विशेषणं । तल्लब्धश्चायमर्थः—उत्कृष्टवस्त्रं यथाकृतावि-
विपर्यासप्रदोप चतुर्लघवः, मध्यमस्य विपर्यासे मार्गिकम्,
जघन्यस्य व्यत्यासे पञ्चकम्, एव परिपाटीहीनं यथाकृतप्रद-
णकमरहितं वस्त्रं गृहमाणं प्रायश्चित्तम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

अद्धानमाईमु उ कारणेसुं,

कुजा अलंभम्मि उ उक्कमं पि ।

गेलन्नमादीमु विवज्जियं वा,

उमती य कुजा खलु गुम्मियस्स ॥

अध्या-विप्रकृष्टा मार्गस्ते प्रपन्नानां ततो वा निर्गतानां दुर्ल-
भं वस्त्रं भवेत् एवमदिषु कारणेषु वस्त्रस्यालाभ उत्क्रममपि
कुर्यात्, यथाकृताविक्रमव्यत्यासनापि गृहीयादिति भावः ।
तथा ग्लानत्यानात्मयशतादिषु कारणेषु विपर्ययमपि कुर्यात्
अन्तः परिभोग्यं बहिः परिभोग्यं वा अन्तः प्रावृणुयादिति
भावः । क्षौमिकस्य वा कल्पस्याभावे सत्यैकमप्यौचित्यं प्रा-
वृणुयात् । १७० २ उ० । १० भा० । १० चू० ।

स भिक्खु वा भिक्खुणी वा अभिक्खंज्जा वत्थं एमिन्-
ए, मे जं पुण वत्थं जाणंजा, तं जहा-जंगियं वा भंगियं
वा माणियं वा पानियं वा खांमियं वा तूलकडं वा, तह-
प्पगारं वत्थं वा जं शिग्गंथे तरुणे जुगवं बलवं अप्पायं-
के थिग्मंघयणे स एगं वत्थं धारंजा, गो वितियं । जा शि-
ग्गंथी मा चत्तारि मंघाडीआ धारंजा । एगं दृहन्थवित्थारं,
दा तिहन्थवित्थारंआ, एगं चउहन्थवित्थारं, तहप्पगारंहि
वत्थंहि अमंघिजमाणंहि । अह पच्छा एगमंगं समीविजा ।
(सू० १४१)

स भिक्खुर्गभक्ताङ्गहस्त्रमन्येष्टं तत्र यत् पुनर्यंभूतं वस्त्रं जा-
नीयान्नद्यथा—'जंगियं' इति जङ्गमाष्टावृणोर्निष्पन्नम्, तथा
'भङ्गियं' इति नानाभङ्गिकविकलैर्निद्रयलालानिष्पन्नम्, त-
था—'माणियं' इति शणवत्कलनिष्पन्नम्, 'पानियं' इति ताड्या
विपत्रसङ्घातनिष्पन्नम्, 'खांमियं' इति कार्पासिकम् 'तूलक-
डं' इति अर्कादितूलनिष्पन्नम्, एवं तथाप्रकारमन्यदिपि वस्त्रं
धारयन्निष्पन्नतरुणं संवेद्यः । येन साधुना यावन्ति धारणीया-
नि तद्वर्णयति-तत्र यस्तरुणा तन्मन्थ—साधुर्योषेन वर्तते,
बलयान्-समर्थः अल्पातङ्कः-अरोगी स्थिरसंहनन-दृढकाय-
दृढधृतिश्च, स एवंभूतः साधुरेकं वस्त्रम्—प्रावरणं चक-

त्राणार्थं धारयेन्नो द्वितीयमिति । यदपरमाचार्यादिकृते
विभर्ति तस्य स्वयं परिभागे न कुरुते । यः पुनर्बाहो दुर्बलो
वृद्धो वा यावदल्पसंहननं स यथासमर्थो ह्यादिकर्मणि
धारयेदिति, जिनकल्पिकस्तु यथाप्रतिज्ञामेव धारयेत् न
तत्रापयावोऽस्ति । या पुनर्निर्ग्रन्थी सा चतस्रः सङ्घाटिका
धारयेत्, तद्यथा-एकां छिद्रस्तर्परिमाणं यां प्रतिधेयं ति-
ष्ठन्ती प्रावृणोति, द्वे त्रिहस्त-परिमाणे, तत्रैकामुज्ज्वलां
भिक्षाकाले प्रावृणोति, अपरां बहिर्भूमिगमनावसरं इति,
तथा अपरां चतुर्हस्तविस्तरां समवसरणादां सर्वशरीरप्रच्छा-
दिकां प्रावृणोति, तस्याश्च यथाकृताया अलाभं अथ पश्चा-
द्वकमेकं सार्द्धं सीदयेयादिति । आन्ना०२३०१ चू०४ अ०१३० ।

(३) सम्प्रति वस्त्रकल्पिकमभिधित्वमुदाह-

नामं ठवणा वत्थं, दव्वे भावं य हांइ नायव्वं ।

एसो खलु वत्थस्स उ, निक्खेवां चउविहो हांइ । ६०६ ।

वस्त्रं खलु चतुर्विधम्, तद्यथा-नामवस्त्रम्, स्थापनाव-
स्त्रम्, द्रव्यवस्त्रम्, भाववस्त्रं च । एष खलु वस्त्रस्य निर-
पञ्चतुर्विधो भवति । तत्र नामव्यापने प्रतीति ।

द्रव्यवस्त्रमाह—

दव्वे निविहं एगिं दियविगलपचिंदिएहिं निष्फसं ।

मीलंगाई भावं, दव्वे पगयं तदट्ठाण ॥ ६१० ॥

द्रव्यवस्त्रं त्रिविधम्, तद्यथा—एकान्द्रियनिष्पन्नं विकले-
न्द्रियनिष्पन्नं पञ्चान्द्रियनिष्पन्नं च । तत्रैकान्द्रियनिष्पन्नं कार्पा-
सिकादि विकलेन्द्रियनिष्पन्नं कौशयकादि, पञ्चान्द्रियनिष्पन्न-
मौषिकौर्णिकादि भावं-भाववस्त्रमष्टादशशीलाङ्गसहस्राणि ।

अथ कान्यष्टादशशीलाङ्गसहस्राणीति ? उच्यते—

करणे जागे सक्खा-इंदियभोमादिसमणधम्मं य ।

मीलंगसहस्साणे, एता उ भव समुत्पत्ती ।

अस्या अक्षरगर्मानका-करणे त्रिविधम्, तद्यथा-करणम्, का-
राणम्, अनुमोदनं च । त्रिविधो योगो-मनोयोगो, वाययोगः,
काययोगश्च । संज्ञाश्चतस्रः, तद्यथा-आहारसंज्ञा भयसंज्ञा,
मैथुनसंज्ञा, परिग्रहसंज्ञा च । इन्द्रियाणि पञ्च, तद्यथा-धो-
त्रेन्द्रियम्, चक्षुरिन्द्रियम्, घ्राणन्द्रियम्, जित्तेन्द्रियम्, स्प-
र्शेन्द्रियम् । 'भोमादी' इति भोमं-पृथिवीकायविवयसमारम्भः
आदिदशत्वाद-अकायसमारम्भः तेजस्कायसमारम्भः वायु-
कायसमारम्भः द्वान्द्रियसमारम्भश्चान्द्रियसमारम्भश्चान्द्रि-
न्द्रियसमारम्भः पञ्चान्द्रियसमारम्भो जीविकायसमारम्भश्च ।
अमणधर्मोऽपि दशधा क्षान्तिमार्गवमालोभतातपःसत्य-
संयमस्त्यागोऽकिञ्चनता प्रसन्नचर्यश्चाणनैः स्थानैरष्टादशानां शी-
लाङ्गसहस्राणामुत्पत्तिस्तद्यथा—'न करंइ सयं साहू, मणसा
आहारसक्खउवउत्तो । सोईदियसेवरणो, पुढरियाजण खति स-
प्पन्नो॥१॥ न करंइ सयं साहू, मणसा आहारसक्खउवउत्तो । सो
इंदियसेवरणो, पुढरियाजण मदवपवत्तं॥२॥ एवं तावद्वक्तव्यं या-
वदशस्यां गाथायां 'वैभंजरगण' इति, एते दशभक्ता, पृथिवीका-
यसमारम्भपरिग्रहोऽण लब्धाः । एवमप्यकार्यादपरिग्रहोर्णार्प प्र-
त्येकं दश दश लभ्यन्ते इति सङ्कलनया जातं शतम् । एतच्च
श्रोत्रेन्द्रियेण लब्धमेव शरीरं इन्द्रियैः प्रत्येकं शतं ल-
भ्यते, इति जातानि पञ्च शतानि । एतानि आहारसंज्ञोपयु-
क्तेन लब्धानि, एव शेषानिपि संज्ञाभिः प्रत्येकं पञ्चशता-

नीति सर्वसंख्यया जाते द्वे सहस्रे । एते च न करोतीत्यनेन पदेन लब्धे । एवम्—'न, कारवेह' इत्यनेन 'नो अणुमग्रह' इत्यनेन च प्रत्येकं लभ्येत इति, सर्वमीलेन जातानि षट् सहस्राणि, तानि लब्धानि मनोयोगेन एवं याग्यांगेन काय-यागेनार्पति सर्वसंख्यया जानान्यष्टादशसहस्राणि । एते-रष्टादशाभिः शीलाङ्गसहस्रेर्नित्यप्रावृताः साधवोऽवतिष्ठन्ते । तत एतानि भावयन्त्वम् । 'द्वय पगह' मित्यादि अत्र द्वयष-स्वेणाधिकारो यतस्तत् द्वयषस्वे तदर्थोय-भावयन्त्याय भवति भावयन्त्वस्योपग्रहं करोतीत्यर्थः ।

(४) ततः प्रकृतमत्र द्वयषस्वेण—

पुणरवि दन्वं तिविहं, जहन्मं मज्झिमं च उक्कमं ।

एकेकं तन्त्र तिहा, अहाकडुऽप्यं सपरिकम् ॥६११॥

यत् द्वयषस्वेमकेन्द्रियादिनिष्पन्नया त्रिविधमुक्तं तत्पुनरपि प्रत्येकं त्रिधा, तद्यथा—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । तत्र कार्यात्मिकम्—जघन्यम्—मुखपरिष्कारादि, मध्यमम्—पदेल-कारादि, उत्कृष्टम्—कल्पादि, एवं शेषे अपि कौशल्याकारिके यथायागे भावनीये । एतन्नामेकैकं त्रिधा—त्रिप्रकारम्, तद्यथा—यथाकृतमल्पपरिकर्म, सपरिकर्म च ।

एवमुत्पादने यथाकृतिविषयकरणे प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुकमं, मामियमज्जे य पञ्च य जहन्ने ।

वाञ्छन्थगहणकरणे, तत्थ वि सट्ठाण पच्छित्ते ॥६१२॥

उत्कृष्टे—उत्कृष्टवस्त्रविषये विषयस्तत्प्रहणे च—विषयान्तेन प्रहणे प्रायश्चित्तं चतुर्मासाः, मध्यमे मासिकम्, जघन्ये पञ्च रात्रिदिवानि । इयमत्र भावना—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य व-स्त्रस्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यद्यल्पपरिकर्मोत्कृष्टं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, यदा किंल यथाकृतं योगं कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्पपरि-कर्मं प्रहीतव्यं नान्यदा न तु विषय इत्युक्तरूपं प्रायश्चित्तम् । यथाऽऽप्येव सपरिकर्मं गृह्णाति तदाऽपि चतुर्लघु । अथ यथाकृतमुत्कृष्टं वस्त्रं कृतेऽपि योगं न लब्धे तत उत्कृष्टस्या-ल्पपरिकर्मणा मार्गेण कर्तव्यमेव, तत्करणाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा सपरिकर्मोत्कृष्टं वस्त्रमाददानस्य चतुर्लघु, एवमुत्कृष्टविषये त्रीणि चतुर्लघुकानि । तथा—मध्यमस्य वस्त्र-स्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरिकर्म मध्यमे गृह्णाति तदा मासलघु । अथ सपरिकर्म मध्यमे गृह्णाति तदाऽपि मासलघु, यदा यथाकृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म मध्यमे गात्रनीयमिति ध्वनन्ते यथाकृतेऽस्य योगं कृतेऽस्यालाभे अल्पपरिकर्मण उत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यदि सपरिकर्म मध्यमे गृह्णाति तदाऽपि मासल-घु, एवं मध्यमविषये त्रीणि मासिकानि । तथा जघन्यस्य यथाकृतस्यात्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्पपरि-कर्म जघन्यं गृह्णाति तदा रात्रिदिवपञ्चकम्, अथ सपरिकर्म जघन्यमाददाति तदापि पञ्चकम्, यदाऽनुयोगं कृतेऽपि यथा-कृतं न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म मार्गीयतद्व्यमिति तस्यो-त्पादनाय निर्गतस्तद्विषये योगमकृत्वा सपरिकर्म गृह्णानस्य पञ्चकमथ जघन्यविषये त्रीणि पञ्चकानि । एतच्च प्रायश्चि-त्तमधिकृत्य विषये योगकरणे, योगं तु कृते लाभाभावत-

स्तथा ग्रहणेऽपि दोषाभावे । तथाह—यथाकृताय निर्गत-स्तस्य योगं कृतेऽपि न लब्धे ततोऽल्पपरिकर्मापि गृह्णन् शुद्धं, अल्पपरिकर्मणा वा निर्गतस्तस्य योगं कृतेऽप्यलभ्यमानः सपरिकर्मं गृह्णन् शुद्धं, न कश्चलमतत्, विषयस्तत्प्रहणे प्रायश्चित्तं किं कृत्वाऽऽप्यदिविषयस्तत्प्रहणे स्वस्थानमपि, तद्यथा—उत्कृष्ट-स्यात्पादनाय निर्गतो मध्यमं गृह्णान मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति रात्रिदिवपञ्चकम्, मध्यमस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति मासलघु । सर्वत्र चात्रावयो दोषाः । तद्वत् प्रहणे प्राय-श्चित्तं स्वस्थानमुक्तम् । एव करणेऽपि—उत्कृष्टादिकरणेऽपि स्वस्थानप्रायश्चित्तमवसानादयम् । तद्यथा—उत्कृष्टं वस्त्रं क्षिप्वा सीधित्वा च मध्यमकं करोति मासलघु, जघन्यं करोति रात्रिदिवपञ्चकम् । मध्यमां कृत्वा सीधित्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, जघन्यं करोति रात्रिदिवपञ्चकम् । जघन्यं सीधित्वा क्षिप्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासिकम् । यत एव स्वस्थाने प्रायश्चित्तं तना विषयस्तत्प्रहणकरणे न विधेयं । घृ० ६ उ० ६ प्र० ० । साऽप्रते वस्त्रकल्पको भाव्यते, तत्रापि गाथाचतुष्टयं ध्यामलपरिगणैव ध्याख्या-र्तमतः प्रभृति विविधं । तत्र यदुक्तमनन्तरगाथायाम्—

“ वाञ्छन्थगहणकरणे तत्थ वि सट्ठाणपच्छित्तं ” इति ।

तद्वत् भाषयति—

जांगमकाउमहागडे, जां गिएहइ दोन्नि तेमु वा चरिमं ।

लहुगा उ तिन्नि मज्झिमि मामिआ अन्तिमं पंच ॥६१३॥

योगम्—व्यापारमुद्यममकृत्वा यथाकृतं—यथाकृतवस्त्रविषये साधु हे अल्पपरिकर्मसपरिकर्मणी गृह्णाति, तद्यथा—यथा कृतस्यार्थाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा प्रथममेवाल्पपरिक-र्मसपरिकर्मणोर्योगमकृत्वा प्रथममेव एव तयोर्गल्पपरिक-र्मसपरिकर्मणोरप्येव चरमम्—अन्य सपरिकर्मं गृह्णाति, तस्ये-तेषु त्रिषु स्थानेषु उत्कृष्टमध्यमजघन्यान्वाधकृत्य यथाक्रमं प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—उत्कृष्टे त्रिषु स्थानेषु त्रयश्चतुर्लघ-वः, मध्यमे त्रीणि मासिकानि, अन्तिमे जघन्ये त्रीणि पञ्च-रात्रिदिवानि । अथ च भावना पूर्वगाथायां कृतेति न भूयो भाव्यते । उक्तं यथाकृतादिविषयस्तत्प्रहणे प्रायश्चित्तम् ।

अप्रत्युत्कृष्टादिविषये विषयान्तेन प्रहणे च तदाह—

एगयरनिग्गमां वा, अन्नं गिएहइ तत्थ सट्ठाणं ।

छित्तं सीधित्तं, जं कुणइ तगं ण जं छिंदे ॥६१४॥

जघन्यादीनामेकतरस्याथाय निर्गते वाशब्दे धर्परित्ये स च प्रकारान्तरद्योतने । अन्यत् यत न प्रयोजनं तत् गृहीयात्ततः स्वस्थाने प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—उत्कृष्टस्य निर्गतो मध्यमं गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । मध्यमस्य निर्गतः उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम् । जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमं गृह्णाति मासलघु । तथा आहाराभ्याद्यश्च दोषाः । यत्नेन धर्वास्तवस्त्रेण कार्यं तस्यान्धेनाप्रातिपूरणम्, जघन्येन प्रयोजनं समापानं मध्यमे उत्कृष्टेयामृष्टमाणायोगनिर्गतापकरणदोषस्तथाऽऽप्यदिकं क्षि-प्वा सीधित्वा वा यन्मध्यमादिकं करोति, गते तांश्चरमं प्रा-यश्चित्तम् । पुनर्यच्छिनत्ति तच्छिन्नम् । तथाह—उत्कृष्टं क्षिप्वा मध्यमे करोति मासलघु, जघन्यं करोति पञ्चकम् ।

वृत्त

मध्यमाति क्षिरया सीधिन्या च उत्कृष्टं करोति—चतुर्लषु जघन्यं करोति पञ्चकम् । जघन्यानि सीधन्वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लषु, मध्यम करोति मामलषु इति । एवं यत्करोति तन्निष्पन्नमेव प्रायश्चित्तमापद्यते न पुनः क्षिप्रमानसीध्यमानवर्त्तान्नपन्नम्—अन्येऽप्याज्ञाभङ्गादयो दोषाः द्रष्टव्याः, न चरं विराधना द्विधा-संयमाधराधना, आत्माधराधना च । संयमाधराधना-वत्सं क्षिप्रमाने सीध्यमाने वा तद्गता यदपरिवृत्तादयो विनाशमापद्यन्त । आत्माधराधना-हस्तोपघाता-दिका । तथा यावद्वत्सं क्षिप्रमे सीध्यते वा तावन्मार्गार्थपरमस्य इत्यादयो दोषा अभ्यूह्य वक्तव्याः । यत एव दोषजालमुपदौकते ततः करणाभावे क्षुद्रनसीधनादि न कर्तव्यम् । कारणे तु यतनया कुर्वाणः शुद्धः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

(४) कियद्गं गयेपणायां वत्सस्य गन्तव्यम्—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा परं अद्भुजोयणमेगण वत्थपडियाए णो अभिमंधारिज्ज गमणाए । (सू०-१४२)
मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा मे जं पुण अस्मि पडि-
याए एगं माहम्मियं समुहिस्म पाणाइं जहा पिंडमणाए भाणियव्वं ॥ एवं बहवे माहम्मिया एगं माहम्मिणि । बहवे माहम्मिणीओ बहवे समणमाहणं तंहेव पुरिमंतर-
कडा जहा पिंडमणाए । (सू० १४३)

'मे' इत्यादि स भिक्षुस्त्रियां गमयेयानां परतो गमनाय मनो न विवक्ष्यादिति सूत्रद्वयमाध्याकर्मिकोद्देशेन पिण्डैरण्वय-
न्ययमिति । आत्मा २ धृ० १ सू० ४ अ० १ उ० ।

(६) अथ वत्सस्य गयेपणे कति प्रातिमा गच्छुवामिनां
कति गच्छुनिगंतानामित्यत आह—

उडिहु पेहि अन्तर, उज्झियधम्मं चउत्थए हंड ।

चउपडिमा गच्छजिण, देहहग्गहभिग्गहमयरं ॥६१५॥

इह यद्वत्सं गुरुतमस्तमुहिष्टं-प्रतिज्ञानं यथा-अमुकं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा आनेय तदेव गृहिभ्यां याचमानस्योद्दिष्ट-
वत्समिति प्रथमा । तथा- 'पांडि' इति प्रज्ञा-आलोकनम् तत्पुर-
स्सर यद्वत्सं याच्यते तत्प्रज्ञावत्सम्, तथा-अमितय वत्सयुगले
पारंभाय प्रावृत्त्य च पुरातन स्थापयितुकामो न तावदद्यापि
स्थापयति इत्यत्रान्तर्ग-अपान्तर्गले यथाच्यते तदन्तरावत्स-
म्, तथा-उज्झिये उज्झितं पांगत्याग इत्यथ धर्मशब्दश्च यद्यपि
"धर्मोपमेयापमापुण्यस्वभावाचारधनवसुस्तस्मैऽहं त्यहिंसा
वी-स्यायोपनिषदापी" इति वचनादेन कावर्थेषु रुद्धं, तथा-
पीह-प्रकृतत्वात् स्वभावाथो द्रष्टव्यः । तत उज्झितमेव धर्म-
स्वभावा यस्य तदुज्झितधर्म पांगत्यागार्हमित्यर्थः, एतच्च य-
स्त्वपणासूत्रकमप्रमाणप्राच्यतयमेव अतुर्थकं भवति, एताश्चत-
स्रः प्रातिमाप्रातिपत्तया-वत्सस्य ग्रहणप्रकाश इत्यर्थः 'गच्छु'
इति सूत्रकत्वात् सूत्रस्य गच्छुवामिनामेताश्चतस्रोऽपि भवन्ति,
'जिणे' इति जिनकल्पिज्ञानां यावज्जीवं द्वयोरुपरितनयो-
आख्यायां व्या ग्रहण स्वीकार आप्रहो द्वयोरैवैतयोर्ग्रहण ताध-
स्तनयोर्द्वयोर्गित्यर्थः । तत्राप्यन्तरस्यामभिप्रायः, किमुक्तं भव-
ति-यदा तृतीयस्यां ग्रहणं न तथा चतुर्थ्याम्, यदा चतुर्थ्यां न
तदा तृतीयस्यामिति निर्मुक्तिगाथासमासार्थः ।

अर्थनामैव विवृणोति-

उडिहुतिगेगयरं, पेहा पुण दहु एरिमं भणइ ।

अभनियत्थच्छुरिए, इतरऽवशिंतो उ तइयाए ॥६१६॥

उडिष्टं-गुरुतमस्तं प्रतिज्ञानं यत् जघन्यमध्यमोत्कृष्टलक्षण-
स्य त्रिकस्यैकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियनिष्पन्नवत्सत्रिक-
स्य वा एकतरं तदेव वादृष्ट सन्धाद्यमानमुद्दिष्टमिति भाविना
प्रथमा प्रातिमा । अथ द्वितीया भाव्यते-'पेहा पुण' इति प्रज्ञा-
वत्स यदि पुनरिष्टम्, यथा कोऽपि साधुः कस्यान्यागारिणः
स्वत्वं वत्सं दृष्ट्वा भणति-यादृशमेतद्वत्सं दृश्यते तादृशमिदं
मे प्रयच्छेति भणन् तदेव वत्सं हस्तपान्तेन दर्शयति तत् प्रज्ञा-
वत्समिति द्वितीया प्रातिमा । तृतीया भाव्यते-तस्याश्चान्तर्ग-
योत्तरीयवत्सयुगलद्वारेण प्ररूपणा कर्तव्या, तथा-धी-
मशान्तराङ्गे द्वितीये श्रुतस्कन्धे प्रथमं अध्ययनं प्रमोदश-
के सूत्रमिदम्-"अहावग तच्चा पांडिमा मे भिक्षु वा भिक्षु-
णी वा मे जं पुण वत्थं जाणंजा, तं जहा-अन्तरिज्जगं वा
उत्तरिज्जगं वा" इत्यथ किमिदमन्तर्गीयं किं वा उत्तरीयम्? उच्य-
ते-अन्तर्गीयं नाम निर्वैषम्यं परिचानमित्यर्थः, उत्तरीयं नाम
प्रावरणे प्रच्छदपटीत्यर्थः, अथवा-अन्तर्गीयं यच्छ्रव्यायाम-
धस्तन वत्समास्तीर्यते, उत्तरीयं पुनः-यत्तदुपरि अस्तीर्यते
तस्मिन्मन्तर्गीयोत्तरीयवत्सयुगलं-अन्यस्मिन्मन्तर्गोत्तरीयं
ति निवासने पारहितं वृत्ते वा इत्यर्थः, द्वितीयाध्याख्याना-
पक्ष्या शय्याया उपरि 'अच्छुरिय' इति अस्तीरणे इतरत्
पुराणमन्तर्गीयोत्तरीययुगलम् अपनयनश्चापनयितुमना इत्य-
त्रान्तर्ग यन्मायते तदन्तरावत्समिति तृतीया प्रातिमा ।

संप्रति चतुर्थी व्याख्यानयति—

दव्वाइ उज्झिय द-व्वओ उ मूलं मए न घेतव्वं ।

दोहि वि भावनिमिद्धं, तमुज्झिओ मद्दुणां मद्दुं ॥६१७॥

इह चतुर्थी प्रातिमा उज्झितधर्मवत्सं गयेपणीयं तच्छतुर्थी
द्रव्योऽज्झितम्, आदिशब्दात्तेष्वकालभावाज्झितपरिग्रहः । तच्च
द्रव्योऽज्झितम्, यथा-केनचित्प्रागारिणः प्रतिज्ञानं मया स्थूलव-
त्सं न प्रहीतव्यम्, अन्यथा तस्य तदेव केनापि वयस्या-
दिनापदार्कितम्, स च मृत-पर्योपमेतेन नाहं गृह्णामि, इत-
रोऽपि मृत-प्रमायलमेतेन नाहमात्मना वत्सं पुनः स्वीक-
राम इत्येवं ताभ्यामपि दायकप्राहकाभ्यां भावतः परमा-
र्थतोऽपि स्पष्टं परित्यक्तममुष्मिन् देशकाले यदि जिनकल्पि-
कादिस्माधुरवभाषितमतवभाषितं वा लभेत तथा द्रव्योऽज्झितं
ज्ञानव्यम् । इह चावभाषितं-यान्त्रितम्, अनवभाषितं वत्सं
विना याचनेन स्वयमेव ताभ्यां प्रवक्तव्यम् ।

अथ तेषांज्झितमाह—

अमुगिखगं न भुंजे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जे उज्झे कप्पडिया, मदेमवहुवत्थदेसं वा ॥ ६१८ ॥

'अमुगिखगे' अमुकदेशाद्भवं वत्सं न भुञ्जे-न परिधा-
नप्रावरणोपभोगमानर्थाम्, तथा-उज्झानधिययाद्भवं वत्सं म-
या न परिभोक्तव्यमिति केनाच-प्रतिज्ञा कृता भयंत्, अ-
थ कर्त्तास्वस्य 'तं च' इति चशब्दस्यावधारणार्थत्वात्-
देशापनीतमुपदौकितं केनाचततः पूर्वोक्तनीत्या ताभ्यामुभा-
भ्यामपि पारित्यक्तं तेनप्राधान्यविवक्षया ज्ञानोऽज्झितं ज्ञान-

व्यम्, ' जं तुज्जे कप्पाडिय ' सि वाशब्दः प्रकारान्तरोप-
शेन । प्रकागन्तरेण क्षेत्राज्जिक्कं प्ररूप्यते इत्यर्थः । यत्तु-
जातमुज्जेयुः-परित्यज्युः कापटिकाः स्वदेशं प्रति व्यावृत्त्या
गच्छन्तः स्वदेशाद्वा देशान्तरं प्रस्थिता अपान्तगले बहु-
पापामरण्यानीं मत्वा किं तत्कृताणां हेतोर्निरर्थकं वत्स-
भारं बहाम इति कृत्वा यदुज्जन्ति, यद्वा-बहुवत्स-वत्स-
प्रभुरं देशेऽप्यत् सुन्दरतरं वत्सं लब्ध्वा पुरातनं परिहरेयुः
एतत्सर्वमपि क्षेत्राज्जिक्कम् ।

कालोज्जिक्कमाह—

कासाहमाह जं पु-व्वकालजोग्गं तदअहिं उयेह ।

होहि वि एस्सह काले, अजोग्गयमणागयं उज्जे ॥६१६॥

कथायेण रक्ता कायायी गन्धकषायिकेत्यर्थः, सा हि स्वभा-
वन एवातिशीतला प्रीप्सुर्तुभरेऽपि सकलसंतापनिर्वापणी
शास्त्रेषु पठ्यते, यत उक्तम्—“सरसा च्चणपेका, अग्घ
सरसा गंधकासाह । पावुलिसिरीससमधिय—पियाहं का-
ले निदाहमि” आदिप्रहणेत शीतकालोचितयत्परिग्रहः ।
ततश्च काषायादिकं द्वयं वत्सं पूर्वस्मिन् प्रीप्साशौ काले
योग्यमुपयोगि तद्व्यास्मिन् वर्षाकालाद्वाज्जिक्कं-परित्यज्जम् ।
इयमत्र भावना-गन्धकाषायादिकं शीतवर्षादिष्वपि भाव-
ना कार्या । अथ प्रकागन्तरेणैतद्व्याह-‘होहि व’ इत्यादि
'भव' इत्यादि भविष्यति वा गन्धकाषायिकामेव एत्यात-
आगामिनि कालं वर्षादावयोग्यामत्याभिसंधायानागतं वर्षा-
कालाद्वागैव उज्जेतदपि कालोज्जिक्कम् ।

भावोज्जिक्कमाह—

लज्जण अन्नवत्थं, पाराणि य तं उ देह अन्नस्स ।

सो वि अ निच्छह ताहं, भावुज्जिक्कयमेवमाहं ॥६२०॥

कोऽपि कस्यापि पार्श्वे लब्ध्वा—प्राप्य अन्यान्यपि अभि-
नयानि यस्मात् ततः स पुराणानि अन्यस्य कस्यचिद्वाति
सोऽपि च तानि दीयमानानि जीर्णानीति कृत्वा नेच्छति
तदेतत् भावं जीर्णतापर्यायमाभिस्योज्जिक्कं भावोज्जिक्कंमव-
मादिकं ज्ञातव्यम् । तदेवं समर्थिता तुरीयाऽपि प्रतिमा । ग-
च्छवामिन्नस्तुभिः प्रतिमाभिर्वत्सं गवेषयन्तीत्युक्तम् ।

(७) तत्र परः प्रश्नयति-कथा समाचार्यो ते गवेषयान्ति ?

इति उच्यते—

जं जस्स नत्थि वत्थं, सो उ निवेदेह तं पवत्तिस्स ।

सो वि गुरुणं साहह, निवेह वावारए वाऽवि ॥ ६२१ ॥

तद्वर्षाकल्याणं कल्याणिकषायस्य साधोर्नास्ति—न वि-
द्यते वत्सं स तद्विर्वातनधस्त्राभावस्वरूपं निवेद्यति प्र-
वर्तिनः—प्रवर्तकाभिधानस्य तृतीयपदस्वगीतार्थस्य, स हि
सकलस्यापि गच्छस्य चिन्तानियुक्तः, सर्वेऽपि साधवः स्व-
स्वं प्रयोजनं तस्याग्नं निवेदयन्ति । ततः सोऽपि प्रवर्तको
गुरुणामाचार्याणां 'साहह' सि कथयति-विज्ञपयतीत्यर्थः,
यथा—भट्टारकाः ? नास्त्यमुकस्य साधारमुकं वत्समिति-
गच्छं वत्सं सामाचारी यदुताभिप्रहिकाणांमस्माभिः सक-
लस्यापि गच्छस्य वत्सार्ण वा पात्राणि वा पूरणीयानि,
अपरेण वा येन प्रयोजनमिति प्रतिपन्नाभिप्रहाः । तेषामा-
चार्यो निवेदयति, यथा आर्याः ! नास्त्यमुकस्यामुकं वत्स

तेऽप्यनुग्रहाऽप्यस्माकमित्याभिधाय स्वार्थमहपरिपालनाय
स्वयमेवोपादयन्ति । अथ न सप्रत्याभिप्रहिकाः ततः स यदि
वत्सार्थं साधुः स्वयमममर्थः उत्पादयितुं ततोऽप्यं वत्सो-
त्पादनममर्थं गुरवो व्यापारयेयुः, यथा-वत्सार्ण गवेषय । वा-
शब्दः पक्षान्तरघोतने, अपिः संभावनायाम् ।

तत्राभिप्रहिकेण व्यापारितेन वा केन विधिना वत्समुत्पाद-
यितव्यम् ? उच्यते—

भिक्षवं चिय हिंडंता, उप्पायंतऽसइ विहअ-पढमासु ।

एवं पि अलब्धंते, संघाडेकेकवावारे ॥ ६२२ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषी च कृत्वा भिक्षामेव हिण्डमाना
वत्समुत्पादयन्ति । अथ भिक्षामटन्तां न लभेरन् ततः—अस-
ति-अलाभं, द्वितीयस्यां पौरुष्यामर्थग्रहणं हापयित्वा तस्या-
मप्यभावे प्रथमायां सूत्रपौरुष्यामुत्पादयन्ति । अर्थकः प-
र्यटन्न लभेत बहूनां वा साधूनामुत्पादनीयानि ततः का-
विधिगित्याह—एवमेव सूत्रपौरुषीहापनंऽप्येकसंघाटकेना-
लभ्यमानं बहूनां उत्पादयितव्यं संघाटकमैकेकं व्यापारयेन्,
तेऽपि तथैव याचन्ते 'भिक्षवं चिय हिंडंता' इत्यादि । अ-
थ तथापि न प्राप्नुयुस्ततो वृत्त्वाध्यानि कार्याणीति वत्स-
नात् वृत्तेन पर्यटन्ति ।

आह च—

एवं पि अलब्धंते, भुत्तुणा गणिं तु मेमगा हिंडे ।

गुरुगमणे गुरुआह-मभियोगे सेहदीला य ॥६२३॥

एवमपि बहुभिः संघाटकैरप्यलभ्यमानं गणितमाचार्यमेकं
मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि वृत्तेन हिण्डन्ते, यदि गुरुवः स्वयमेव
पर्यटन्ति तदा तेषां गुरुणां गमने चत्वारो गुरुकाः 'आहमि'
सि यत्मी आचार्या अपि सन्त एवमितरभिस्तुवत्पर्यटन्ति नू-
नमेतेषामाचार्यकमपीदृशमेवांत महतां गुरुणामपभाजना भ-
वेत् । तथा काचिदधिरतिका सर्वाङ्गीणलावण्याधियाल्लङ्घन-
माचार्यमवलोक्य महत्तमवशा सर्वा 'अभियोग' नि कार्मणं
कुर्यात्, अन्यतीर्थिका वा आचार्याणां प्रतापमसहमाना विप-
प्रयोगं प्रयुजीरन् अवभाषितेषु शिष्याणामाचार्यविषया हीला
स्यात्, इष्टा आचार्याणां लब्धी स्वयमपि याचमानाः श्रीव-
राण्यपि न लभन्ते यस्मादंते दोषास्तस्मादाचार्यैरे पर्यटनीय-
म्, शेषाः सर्वेऽपि पर्यटन्ति—

सच्च वा गीयत्था, मीमा व जहअ एकगीयत्था ।

इक्कस्स वि अमईए, करिंति तो कप्पियं एक्कं ॥ ६२४ ॥

ते च वृत्तेन पर्यटन्तः सर्वेऽपि गीतार्थाः केवलागीतार्थाः न
प्राप्यन्ते तदा जघन्यत एको गीतार्थः सर्वेषामगीतार्थानां
मगणीभूय पर्यटति, अथ नास्त्याचार्यं मुक्त्वा परः कोऽपि
गीतार्थस्तत एकस्याऽपि गीतार्थस्याऽसत्यभावे यः प्रगल्भः
सलब्धिकश्च तमेकं वत्सवत्सामुत्सर्गपथादसहितां कथायि-
त्वा कालिकं कुर्वन्ति गुरुव इति ।

अथ तैः केन विधिना गन्तव्यम् ? उच्यते—

आवस्स सोहिअखलं-त समगउस्सग्ग दंडग न भूमी ।

पुच्छा देवपलंभे, न किं एमाणं धुवं दाहि ॥ ६२५ ॥

इह समयपरिभाषया कारिका सन्ना व्युत्सर्जनमवश्य कि-

वत् इति व्युत्पत्तेरावश्यकमभिधीयते, तस्य शोधः—शोधनं कार्यं वस्त्राणामुत्पादनाय गतानां भविष्यति ज्ञेयं प्रथममेवावश्यकं शोधनोपयोगित्वेन, 'अस्वलन' इति उक्ति-
कृतां पादयोः शिर्षां वा स्वलनं यथा न भवति तथा-
न्यातव्यम् । यद्वा गुरुध्वनमस्वलनमिदं कृद्वाङ्म-
न्यातव्यम् समामिति सर्वेषां समकमुत्थानं कर्तव्यं न पुन-
रेके उन्निताः प्रतीयन्ते, अन्येऽद्याप्युपाधेयः । अथवा सम-
कं सर्वेषां योगसम्बन्धो कारोत्सर्गः कर्तव्यः दण्डका-
कारोत्सर्गादारभ्य यावच्चाद्यापि प्रथमलाभस्तावत् भूमौ-
स्थापयितव्याः । अपरे पुनरुपाधेयस्य न प्रतिश्रयमागताः
तार्थावति ब्रुवन्ते । पृच्छन्ति शिष्याः किं निमित्तं कारोत्सर्गं क्रि-
यते किं देवतागन्धनाथं यदस्वाद्यागन्धिता सती वस्त्राण्यु-
त्पादयति ? आहोर्षित्वा तत्कारोत्सर्गप्रभावादेव वस्त्राणां
भूयान् लाभो भूयादिति लाभनिमित्तम् । अत्र सूत्रः प्रत्युत्तर-
यति—'न' इति न भवति तद्वचनागन्धनिमित्तं किन्तु प-
योगान्नामसम् । उपयोजनमुपयोगाध्वन्ता विमर्श इत्यनर्थान्त-
रम् । स च गणनाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन वा, किंप्रमाणं व-
स्त्रं प्रहीतव्यं को वा याचिन्तः सन् धनमवश्यं दास्यति
यो ज्ञायते निश्चिन्तये दास्यति स एव प्रथमं याच्यते ।

(८) अथ प्रथम कारोत्सर्गः केनोत्सर्गीयः ?

इति उच्यते—

रायणिभ्यो उस्मां, तस्मात्सतां वि गीतो लङ्गीभ्यो ।

अगीतो वि सलङ्गीभ्यो, मग्गह इभ्यं पङ्क्तिं ॥६२६॥

यो राजको रत्नाधिकः सोऽपि यदि सलङ्घिकस्तदा
स एव प्रथम कारोत्सर्गमुत्सर्गयति, तस्य रत्नाधिकस्य
सलङ्घिकस्य असात—अभावं अवमोऽपि पर्यायलघुरपि
गीतार्थो यः सलङ्घिकः स प्रथमं पाठयति । अथ ना-
स्ति गीतार्थः सलङ्घिकस्तत आह—अगीतार्थोऽपि यः स-
लङ्घिकः स प्रथमं पाठयति, स एव वाऽप्रणीतं कृत्वा
वस्त्राणि मार्गयति इतर गीतार्थाः परीक्षन्ते—किं कल्पते न
वेत्येव पृष्ठता लभ्या वस्त्रेणाधिधि विचारयन्तीत्यर्थः ।

(९) अनन्तरादितस्मात्प्राचीनैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

उस्सग्गाई वितहं, खलंत अमोत्तमो य लहुओ उ ।

उग्गमविप्पगिणामो, ओभावणमावगं न तमो ॥६२७॥

उत्सर्गः—कारोत्सर्गस्तस्मात् कृत्वा सर्वेषु पदेषु समा-
चारी वितथां कुर्वणस्य लघुमासः प्रायश्चित्तम्, तद्यथा-
कारोत्सर्गं न कुर्वन्ति, आग्रह्यकं न शोधयन्ति, यमकस-
मकं कारोत्सर्गं न कुर्वन्ति, दण्डकं भूमौ लगयन्ति, पृथ-
क् पृथक् गुरुणामादेशं मार्गयन्ति, 'इच्छाकारणं संदि-
सहे'ति न भणन्ति, आचार्याः 'लाभो' इति न भणन्ति, सा-
धयः 'किं गिगहामो' इति न भणन्ति, आचार्याः 'जह-
गहिहं पुव्वसाहहि' इति न भणन्ति, साधवः 'जस्स य
जोगं' न भणन्ति, एतेषु सर्वेषु असमाचारीनिपन्न मा-
सलघु, आघाश्यकी न कुर्वन्ति, लघुरात्रिन्विषयश्चकम् । 'ख-
लंत' इति स्वलनः उन्निष्टान् गुरुध्वनं वा स्वलन-
न्ति मामलघु । 'अमोत्तमो' इति अन्योन्यतश्च व्रजन्ति न पर-
स्परमवश्यं ऋजुध्वन्या तत्रापि लघुका मासः, इत्ये-

सामाचारी सम्पूर्णं कृत्वा यदि तिग्माः धावकमवभा-
पन्ते मामलघु । य तस्मिन्वभाष्यमाणे बहवो दोषास्ता-
नेयाह—'उग्गम' इत्यादि, कोऽपि धावकः साधुभिर्धत्तं
याचिन्तः । स चिन्तयति—अहो अमी महात्मानस्तावद्यत-
स्ततः कारणं विना न वस्त्राणि याच्यन्ते, न वा गृह्णन्ति,
मद्भाग्यमेवाग्रेप्रतिता एव सन्तोषोपापितवपुषोऽपि मा-
मिर्थं याच्यन्ते तत्प्रयच्छामि यथेच्छममीषां वस्त्राणि, म-
म पुनरन्यान्यपि भाविष्यन्तीति विभाव्य सर्वांग्यपि हर्ष-
प्रकर्षारूढः प्रवृत्तः । ततोऽभिनववस्त्रनिर्माणकयणादि-
नोद्दमदोषा भवेयुः, विपरिणामो वा नवधर्मणः कस्यचित्-
दुपासकस्य स्यात्, यथा हुं—ज्ञातममीषां भ्रमणानां गृह-
स्थम्—य एतेषामुपासको भवान् तमेवमेव यास्त्राभिरुद्धं जय-
न्तीति ततश्चाभस्मं प्रतिपद्यत । यद्वा—'ओहावणा' अप्र-
आजना भवेत् । इयमत्र भावना—तस्य—धावकस्य कदाचित् व-
स्त्राणि न भवेयुः, तदा मिथ्याहृष्टयो ब्रवीरन्—अहो अ-
मायां प्रतिषेधप्रसादः, यदेतद्याग्यान्त्येतदीयां पासका
वस्त्राणि न सेपायन्ते । लोको वा ब्रूयात्—यद्येतयां स्वकी-
या अपि धावका न प्रयच्छन्ति तदाऽन्यः को नाम दास्य-
तीति ततः धावकं नावभाषेत ।

दाउं च उडुक्कम्, फामुच्चयिं तु मेमयं देह ।

भावियकुलआंभासण, नीणिह कम्मे य किं आमी ॥६२८॥

स धावको लोकलज्जया तदानीं दत्त्वा च 'उडुक्कम्' इति
प्रहेषं यायात्, किमेतरेतर्दाप न ज्ञाते धावकस्य यत् वस्त्रा-
दि स्वार्थान् तदयाचिन्तमेव ददाति किं तेन याचिन्तेन, अतः
एवं न गच्छास्यमीषां सकाशमिति । यत एते दोषास्ततः
धावकं नावभाषेनेति पूर्वगाथाया—अन्त्यपदेन संबन्धः ।
यस्मादुपासकस्यैषा सामाचारी यन्प्राशुक्यमपरीयमुत्तरित-
मधिकं वस्त्रं तत् स्वयमेवायाचिन्तोऽपि निमन्त्र्य ददाति
तेन न मुक्त्वा यान्यन्यानि भावितानि साधुससंगवांसिता-
नि सम्यक्त्वाद्यव्युत्पन्नमतीति यथा भद्रकाणि कुलानि
तत्प्रेष भाषणं कर्तव्यम् । कथमिति चेदुच्यते—तत्र यः
प्रमाणभूतः पुरुषस्तं स्वधर्मं लाभयित्वा ब्रुवन्, धावक ! सा-
धवस्तव सकाशमागताः सन्ति प्रयोजनमस्माकमीदृशेर्वस्त्र-
गति, यदि पुनर्धन्यस्त्वं आह्वय ते जन्मजीवितमनर्घ्यम् सु-
पात्राय वस्त्रपात्रादिदानमिति तद्गुणविकथनवस्त्रदानफलो-
त्कर्तिनादि कर्ताते, तदा मामलघु । ततः स याच्यमान एव
ब्रूयात्—अहो मे धन्यता यस्य गृहाङ्गणं जङ्गमा इव कल्पपा-
दया अमी भगवन्तः स्वपादपद्मैः परिव्रजतयन्तः इत्यादि-
धाय स्वयमन्येन वा गृहमध्याह्नस्वमानयेत्, आनायेयद्वा,
तस्मिन् नीणिह इति आनीति पृच्छयन्—कस्यैतद्वस्त्रम्, किं वा
आमीन् । उपलक्षणत्वात् किं भाविष्यति । क च स्थापितमा-
सीत् । यदि कस्यैतदिति न पृच्छन्ति तदा मासिकम् ।
पृ० १ उ० १ प्रक० । प्रति० ।

(१०) सांप्रते वस्त्रग्रहणाभिग्रहविशेषमधिकृत्याह—

इहियाहं आयतणाहं उवाइक्कम् अहा भिक्खु जाणं-
जा चउहिं पडिमाहि वत्थं एमिन्न, तत्थ खलु इमा प-
हमा पडिमा, मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा उहिमिय
वत्थं जाण्जा, ते जहा जङ्गियं वा भङ्गियं वा साण्यं

वा पोत्तयं वा खोगियं वा तुलकमं वा तहप्पगारं वत्थं मयं वा णं जाणञ्जा परो वा स देञ्जा फासुयं एमणीयं लाभे मंतं पडिग्गहञ्जा पढमा पडिमा । १ । अहावरा दोञ्चा पडिमा—मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा पेहाए वत्थं जाणञ्जा, तं जहा—माहावरी वा ० जाव कम्मकरी वा मे पुत्तामेव आलोएञ्जा आउमो सि वा भगिणीति वा दाहिमि मे एत्तां अमत्तरं वत्थं ? , तहप्पगारं वत्थं मयं वा णं जाणञ्जा परो वा मे देञ्जा ० जाव फासुयं एमणीयं लाभे मंतं पडिग्गहञ्जा दोञ्चा पडिमा । २ । अहावरा तच्चा पडिमा मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मेज्जं पुणं वत्थं जाणञ्जा, तं जहा—अंतग्गिअं वा उत्तग्गिअं वा तहप्पगारं वत्थं मयं वा णं जाणञ्जा ० जाव पडिग्गहञ्जा तच्चा पडिमा । ३ । अहावरा चउत्था पडिमा—से भिक्खु वा भिक्खुणी वा उज्झियधम्मियं वत्थं जाणञ्जा जं चउत्ते बहवे समणमाहणा अतिहिक्खिणवणीमगा णावकं खंति तहप्पगारं उज्झियधम्मियं वत्थं सयं वा णं जाणञ्जा परो वा स देञ्जा फासुयं ० जाव पडिग्गहञ्जा चउत्था पडिमा । ४ । इच्चयाणं चउत्तं पडिमाणं जहा पिंडमणाए । (मू०—१४६ ×)

‘ इच्चयाहं ’ इत्यादि इत्येतानि पूर्वोक्तानि वक्ष्यमाणानि वा यतनान्यतिक्रम्यथ भिक्षुश्चतसृभिः प्रतिमाभिर्वक्ष्यमाणैर्-भिप्रहावशेषैर्वत्थमन्वेष्टुं जानीयान् , तथा—उद्दिष्टे—प्राक् सङ्कल्पितं वस्त्रं याचिष्ये , प्रथमा प्रतिमा १ , तथा प्रक्षित-दृष्टं सद् वस्त्रं याचिष्ये नापरिमातं द्वितीया २ , तथान्तरपरिभोगेन उत्तरायपरिभोगेन वा शय्यातरेण परिभुक्तमात्रं वस्त्रं ग्रहाण्यार्मातं तृतीया ३ , तथा तद्द्वयोन्सृष्टधार्मिकं वस्त्रं ग्रहाण्यार्मातं चतुर्थी प्रतिमेति ४ । सूत्रचतुष्टयसमुदायार्थः । आत्मां चतसृणां प्रतिमानां शेषा विधिः । पण्डितणावन्नय इति । आत्मा २ अ० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

(११) अथ कां दोषा यद्येवं न परिपृच्छन्ते ? , उच्यते—

कस्म त्तिऽपुच्छियम्मि, उगमपक्खेवगाइणो दोषा ।

किं आमिऽपुच्छियम्मि, पच्छाकम्मं पवहणं च ॥ ६२६ ॥

कस्य सम्बन्धीत्येवमपृष्टं उद्गमदोषाः प्रक्षेपकादयश्च दोषा भवेयुः । आदिग्रहणाक्षिप्तपक्षपरिग्रहः । किमासीदित्यपृष्टं पश्चात्कर्मदोषाः प्रवहनदोषा वा सभवेयुः । एतच्चोत्तरत्र भाषयिष्यते ।

अथ कस्येति पृच्छायां विधीयमानायां कथमुद्गमदोषा भवेयुः ? , उच्यते—

कीम न नाहिह तुब्भे, तुब्भट्ठकयं व कीयधोयाहि ।

अमुणं व तुब्भट्ठं, ठवियं गेहं न गिएहह मे ॥ ६२७ ॥

कस्येदमिति पृष्टः कोऽपि ब्रूयान् , कस्माच्च कास्यथ यूयम ? , कास्येधेष, तथाप्यस्मान् पृच्छथ पृच्छतां च कथयामः , युष्मदर्थमेव कीम धीतमादिग्रहणाक्षिप्तवार्तिनतादिग्रहः । अ-

मुकेन वा युष्मदर्थमस्मद्गृहे स्थापितं यतः (से) त-स्थामुकस्य गेहं न गृहीथ यूयमिति । अथ यदुक्तम्—‘ तुब्भट्ठकयं ’ इति तत्र मूलगुणकृतं वा व्यावृत्तगुणकृतं वा ।

अथ के मूलगुणाः ? के चोत्तरगुणाः ? , इत्याह—

तणविगणमंजयड्ढा, मूलगुणा उत्तरा उ पज्जामया ।

गुरुगा गुरुगा लघुगा, विममिया चरमए मुद्धे ॥ ६३१ ॥

इह मयतार्थं वस्त्रानुष्णानिहेतोयत्ननं तानपरिक्रमे धित-ननं च वितानपरिक्रमे क्रियते एते मूलगुणा मन्तव्याः , उत्तरा-उत्तरगुणरूपा आयतनता यद्वस्त्रं नापयं सत्त्वलिकां प्राप्यते उपलक्षणांमत्रं तत्र यन्मोटायायां संलेपा प्रक्षिप्यते तदादयो धावनधूपनादयश्च वस्त्रस्यात्तरगुणा द्रष्टव्याः । अत्र चतुर्भङ्गी तनमावतनने संयतार्थं , आयतनमाप संयतार्थम् , तननवितनने संयतार्थम् , आयतने स्वार्थम् २ , तननावतनने स्वार्थं आयतने संयतार्थम् ३ , तननवितनने स्वार्थं आयतनमाप स्वार्थम् ४ , अत्राप्येषु गुरुका लघुकाश्च तपःकालाभ्यां विंशोपताः प्रायश्चित्तम् , तद्यथा—प्रथमे भङ्गे चत्वारो गुरुकालपसा कालेन च गुरुयः , द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकाः , तपसा गुरुयः , कालेन लघयः , तृतीये चत्वारो लघुकाः , कालेन गुरुवस्तपसा लघयः , चरमे-चतुर्थे भङ्गे द्वयार्पि मूलोत्तरगुणयोः स्वार्थत्वात् शुद्धः ।

अथ प्रक्षेपकादयो दोषाः कथं भवेयुः ? , इत्यत्र आह—

समणे समणी मावग, साविगो मंवेधि इड्ढि मामाण ।

गया तेणे व वक्खेव, एअ निक्खेवगां जाण ॥ ६३२ ॥

पक्षीसमम्योर्गर्थं प्रत्यभेदान् श्रमणस्य श्रमण्याः श्रावकस्य श्र-विकायाः भर्त्सान्धनं ऋद्धिमतो मामकस्य काया भा-र्याया रात्रि स्तेनस्य च संबन्धी प्रक्षेपको भवति । प्रक्षेपणं प्रक्षेपकः “ नास्मि पुंनि वे ” इति भावे गकप्रत्ययः , यथा अ-रोचमम अरोचक इत्यादि । निक्षेपकमप्येतेष्वेव च स्थानेषु जानीयादिति सेग्रहणाध्यात्मसामर्थः ।

सांप्रतमनामेव व्याख्यानयति—

लिगन्थेमु अकप्पं, मावगनीणमु उगमामंका ।

इड्ढि अपवेममाविग, इड्ढिस्स च उगमामंका ॥ ६३३ ॥

एमेव मामगम्म वि, सङ्की भञ्जा उ अन्नहिं ठवए ।

निततप्पिडविज्जी, मा होअ तदाहडं तेणे ॥ ६३४ ॥

ये श्रमणश्रमणीजना लिङ्गमात्रधारणस्ते उद्गमादिभिर्योग-शुद्धानि वस्त्राणि गृह्णन्ति । स्वयमेव वा तन्तु-चार्यवाययन्ति लिङ्गन्तः , प्रवचनतोऽपि साधर्मिः—काश्च ते इति , तेषु लिङ्गेषु अकल्पनीयमिति हेतोः साधवो न गृह्णन्ति , तनस्ते लिङ्गस्थाः साधिनश्चतुर्मासिनः सन्तो वस्त्राण्यन्यत्र यथा भट्टककुलार्थं प्रक्षेपयुः , यदि साधवो वस्त्राणि गवेषयेयुः , तदा प्रदध्वमिति कृत्वा , यथा श्रावकेषु उपलक्षणत्वात् आधिक्यान् निजकेषु संघ-स्थेषु आलम्बनीत्यादिषु उद्गमदोषाशङ्का साधवो न गृह्णीयुर्गति , तेऽपि तथैवान्यत्र स्थापयेयुः ऋद्धिमतः श्राष्ट-साधवाहादिवृद्धं यतस्ततः प्रवेशो लभ्यते तस्य एते आधिका सा भक्तिवशावन्यत्र प्रक्षेपन् , यद्वा-स ऋ-द्धिमान पापरिगुडना श्रमणानां वा पुण्यार्थं वस्त्राणि दद्यात् ,

तेषु साधूनामुद्गमाशङ्का, ततो निमन्त्रिता अपि न स्वी-
कुर्युः । तेन सोऽपि दानभञ्जालुस्तथैवान्यत्र प्रालोप्य,
एवमेष अस्मिन्प्रकारेणैव मामकस्यापि प्रान्तत्वेनैव
लुत्वेन वा कस्यापि स्वगृहे प्रवेशं न दशानीत्येव लक्षण-
स्य भार्या आदिभिरप्रतिता मती तथैवान्यस्मिन् गृहे स्था-
पयन्, वृषो-राजा सोऽप्यन्यत्र स्वपुरुषैः प्रक्षेपयन् य-
तस्तस्य राज्ञः पिण्डमाहारवत्प्रतिवेक्षणं यजितुं शीले
येषां ते तत्पिण्डविधजिनः साधवः । किमुक्तं भवति—को-
ऽपि राजा स्वभावत एव एकः आश्रयो वा ततः साध-
वोऽत्यर्थमभ्यर्चिता अपि न कल्पते राजपिण्ड इति हेतोर्य-
दा न गृह्णन्ति तदा स यथा तथा पुण्यमुपाजयामीति वि-
चिन्त्यान्यत्र वस्त्राणि स्थापयन् । स्तेनस्यापि वस्त्रं न गृ-
ह्णास्त, मा भूत् तदाहने तदीय वस्त्रमिति ततः सोऽपि
भद्रको ' मदीयं न स्वीकुरुवन्ती ' त्यन्यत्र प्रक्षेपन् ।

उपनिहारमाह—

एष उ अधिपन्ते, अहहि मंनिस्त्रिवेति ममण्डा ।

निस्त्रिवेवमो वि एव, क्षिप्रमक्षिप्रं उ कालेण ॥६३४॥

एतं भ्रमणादयोऽनन्तराकारणैरगृह्यमाणे वस्त्रेऽन्यस्मि-
न् भावितकुलादौ भ्रमणार्थ—साधूनामर्थाय सान्निधि-
यन्ति इत्युक्तं प्रक्षेपकः । सम्प्रातः निक्षेपकः प्रकल्प्यते । अथ
प्रक्षेपकानि क्षेपकाः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—साधूनाम-
वार्थाय या वस्त्रस्य स्थापना स प्रक्षेपकः, यः पुनः प्रथमं
स्वार्थं निक्षेप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञाप्यते स निक्षेपकः ।
सोऽप्येव प्रक्षेपकवदृश्यः । इयमत्र भाषना—यथा प्रक्षेपकः भ्र-
मणादिस्थानेषु भावितः तथा निक्षेपकोऽपि भावनीयः । यस्तु
विशेषत्वं दर्शयति—'क्षिप्रं' इत्यादि स निक्षेपकः कालेन क्षिप्रं
वा स्यादाच्छिप्रं वा, क्षिप्रं नाम निर्दिष्टंतिः यदि वयं व-
शास्तरं गताः सन्त एतावतः कालावधौ न प्रत्यागच्छा-
मः ततो युष्माभिर्मूर्ति वस्त्राणि भ्रमणेभ्यः प्रक्षान्तव्या-
नीति । अक्षिप्रः पुनः प्रतिनियतकालावधिवत्तार्कितः ।

अत्र विधिमाह—

अमुगं कालमणागण, दिङ्मह समलाण कप्यइ च्छिण्णे ।

पुण समकालं कप्यइ, वियगदोसा अइअम्मि ॥६३६॥

देशान्तरं जिगामधुः कोऽपि कस्यापि गृहे किञ्चिद-
स्वजानानिस्तनुकामो भूत्, अमुकं विवर्जितं काल म-
यनागते यूय मदीय वस्त्रं भ्रमणेभ्यो दद्यात् इत्य-
भिधाय निक्षेपकं निक्षेप्य गतोऽसौ देशान्तरं नाया-
तस्तावन कालावधौ अयाकृतं कल्पते तद्वस्त्रम् । एव
विधिच्छिप्रं निक्षेपकं किं सर्वदेव नत्याह—पुष्पस्यावधौ स-
मकालं कल्पते न परतः । कुत इति ? आह—स्थापनेव
स्थापितकं तस्य दोषा अतीति विवर्जितकालावधौ भवन्ति
अच्छिप्रं तु यथा प्रयच्छन्ति तदा कल्पते ।

अथ साधूनां तत्तत्स्वार्थाभिमाह—

अमिवाइकारणेहि, पुस्सइए मणुस्मानिस्त्रिवे ।

परिभुजंति ठविति व, छडंति व ते गण नाउं ॥६३७॥

आशवम्—व्यन्तरकृतापदव्यतिशेयः, आदिप्रहणाद् अव-
मौदर्यादिपरिग्रहः, नैगशिष इतिः कारणैः पूर्वेऽतीति वा

कालं मनोहाः—सांभोगिकास्तेषां निक्षेपके यद्वस्त्रजातं तत्प-
रिभुजंते । इयमत्र भाषना—सांभोगिकसाधुभिर्गशिषादिभिः
कारणैर्वैशान्तरं वज्रिर्गर्लानादिप्रतिषेधस्थितानां साधूनां
समीपे यद्वस्त्रजातं निक्षेप तत्पूर्वे अतीति काले यद्यात्मना
वस्त्राणामसर्वतो वास्तव्यसाधवः परिभुजंते न तत्र किञ्चिन्
स्थापनादोषः । अथ नास्ति वस्त्राणामसत्ता गृहीतानि वा यं
प्रयोजनतस्तथैव स्थापयन्ति, अथ ज्ञायते यथा ते ततोऽ-
पि वयं सामान्यं देशं गता ततस्तान् गताम् ज्ञात्वा छडन्ति
परिभुजयन्तीत्यर्थः । तदेव कस्येति पृष्टे प्रक्षेपकादयो दायाः
सुनिर्णीता भवन्तीत्यावेदितम् ।

(१२) अथ कस्येति पृष्टे यो यादृशमाशङ्कावचनं

ध्यात् तदन्तराभिधित्सुगह—

दमए दमगे भट्टे, ममणच्छिप्रं अ तेणए ।

न य नाम न वत्तव्वं, पुट्टे रुट्टे जहा वयणं ॥ ६३८ ॥

द्रमके-दरिद्रे दुर्भगे-ऽनिष्टे अष्टे राज्यच्युते ' ममणच्छिप्रं '
ति भावप्रधानत्वात् भ्रमणशब्दस्य भ्रमण्येन भ्रमणवचनं
छिप्रं आच्छादिते गार्हस्थ्येस्तेनके—चौरं प्रथमं कस्येति पृष्टं
ततः स्वहृदयसमुत्पन्ना शङ्का एष्ट कथयिते तस्य समा-
धानविधानार्थं न ख नाम न यद्वच्यं किं तु वक्तव्यमेव वच-
नस्यानतिक्रमणं यथावचनं यथायोगमाशङ्कापनोदकं वाक्य-
मित्यर्थः, तच्च यथावसरं पुरस्ताद्वच्यते ।

तत्र प्रथमं द्रमककारं विवृणोति—

किं दमगो हं तं ते, दमगम्म वि किं मे चीवरा नत्थि ।

दमएण वि कायव्वो, धम्मो मा गरिमं पावे ॥ ६३९ ॥

कस्येति पृष्टे कोऽपि ध्यात्—भदन्त ! भवद्भिः किमहं द्रमकः
संभावितो येनैव पृच्छन्त, यद्वा—यद्यप्यहं द्रमकस्तथापि
किं मे चीवरागयापि न सन्ति किंतु सन्त्येव । किञ्च—द्रमक-
णापि धर्मः कर्त्तव्यः, कुतः इत्याह—मा ईदृशं दारिद्र्योपश्रव-
लक्षणं दुःखं भूयः प्राप्नुयामिति कृत्वा तस्य पुरतः साधुभि-
रभिधातव्यम्, भद्र ! न वयं भवन्त द्रमकं भाणत्या कस्येति
पृच्छामः किन्तु सार्वज्ञोऽस्माकमयमुपदेशः, यतः—कदाचित्तव
स्वजनमित्रादीनां सत्कामिद भवेत्, यथा यस्य तथाविध-
स्याभावोऽपीतिकं कुर्युः, आभिनवं वा वस्त्रं समूहयेयुः की-
र्णायुवा । अस्माकं तु तृतीयमतानिस्वारः, यथा—भ्रमणा-
दिभिः स्तेनपर्यन्तैरिदमस्मर्थं स्थापने भवेदित्यादयो
दोषाः कस्येति पृच्छया परिहर्तुं शक्यन्ते । इत्युक्तं
यदि स ध्यात् ममैवेतन्नान्यस्येति तदा निर्दोषं स-
त्या गृह्यते एव दुर्भगादिवपि पदेषु यथायोगमुपयुज्य
भावना कार्या ।

दुर्भगेद्वारमाह—

जइ रसो भज्जाए, व दूभगा दूभगो व जइ पण्णे ।

किं दूभगा मि तुज्ज वि, वत्था विव दूभगा किं मे ॥६४०॥

दुर्भगो ध्यात्—यद्यहं राज्ञा, भायाया वा दुर्भगो ह्येयस्त-
त्किं युष्माकमपि दुर्भगः, याव वा—कालव्यतिरिक्तं दूभगा-
तदा ध्यात्—यद्यहं पत्युर्दूभगा तत्किं युष्माकमपि दुर्भगा,
वस्त्रागयापि वा किममूर्ति म दुर्भगाणि, यद्वं दीयमानान्यपि
कस्य सत्कानीति पृच्छन्ते ।

अथ अष्टधमण्यच्छुद्धिद्वयमाह—

जह रज्जाओ मटो, किं चीरेहिं पि पिच्छ एयाणि ।

अच्छिमहं साभरगा, मा हिरेज ति पव्वइओ ॥६४१॥

राजपदच्युतः प्राह—यद्यहं राज्यादभष्टः तन् किं चीरे-
भ्याऽपि, नैवेत्यर्थः । पश्यत—अवलोकयत एतानि मद्वृद्धे भू-
यांसि वासांसीति श्रुयन् हस्तसंज्ञया दर्शयति । अमण्य. पृ-
च्छओऽथाह—सन्ति मम पार्श्वे बहवः ' साभरगा ' ति
देशीयजनम्, रूपकास्तेऽथवा राजकुलादिना हिरेरभित्यहं
प्रसजितः—शाक्यतापसपरिव्राजकाजीवकाख्यानां अमण्य-
नामन्यतमः संवृत्त इत्यर्थः ।

अथ स्तेनको यद् ब्रूयान्, तदाह—

अच्छि मे घरे वि यत्था, नाहं बत्थाई साहु चोरिमि ।

सुइ सुणिअं व तुम्मे, किं पुच्छह किं च हं तेणो ॥६४२॥

सन्ति मे मम-गृहे वस्त्राणि अत एव हं साधो! नाहं वस्त्राणि
चोरयामि, यथा सुण्डु-शोधने मुणितम्-परिष्कारं युष्माभिः,
यथाऽहं स्तेनः । को नाम साधुन् मुक्त्वाऽपरो ब्राह्म्यति, तद्-
हं स्वयं स्तेनः, न पुनः साधुनामर्थाय चोरयामि । अथवा—
यूयं किं पृच्छथ, यस्य वा तस्य वा भवतु यूयं गृह्णीत । यथा-
किमहं स्तेना येन यूयं कस्येति पृच्छथ । अत्रापि समाधानं
प्राग्वत् ।

अथ कस्येति पृच्छति—प्रबुद्धामेव द्वागन्तरप्रतिपादि-
कामिमां गाथामाह—

इत्थी-पुरिम-नपुंसग, धाई-सुएहा य हाइ बोधव्वा ।

बाले अ बुद्धुगलं, तालायर-मावण तेणे ॥ ६४३ ॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकधार्मिकानुषा च भवति बोद्धव्या ततो बा-
लपुत्रगलं बुद्धपुत्रगलं तालाभिश्चरन्तीति तालाचरा—नटाः
संयकः स्तेनश्च प्रतीतः, इति द्वागन्तरासमासार्थः ।

व्यासार्थं प्रतिद्वारे बिभर्णिषुगाह—

तिविहित्थी थेरहिं, भणंति मा हाज तुज्झ जायणं ।

मज्झिमया पइदेवर-कणं मा थेरभाईणं ॥ ६४४ ॥

त्रिविधा स्त्री, तद्यथा—स्थविरा, मध्यमा, कन्या च । तत्र
स्थविरादिस्त्री भणन्ति—मा भूयाज्जातानां-पुत्राणां सत्कमिदं
वस्त्रं तेन धर्यं कस्येति पृच्छामः इति योजना सर्वत्र कर्तव्या ।
मध्यमा भण्यन्ते—मा भूत्वा पतिदेवरयोः सत्कम्, कन्या-कु-
मारी भणन्ति, मा भूत्वा स्थविरः—पिता भ्राता प्रतीतः
तथोक्तिरिति ।

एमेव य पुरिसाण वि, पंडगपडिसेविसानि आणं ते ।

सामियकुलस्म धाई, सुएहं जह मज्झिमा इत्थी ॥६४५॥

पञ्चमेव च यथा स्त्रीणां तथा पुरुषाणामपि स्थविरमध्यमत
रुणभेदस्त्रीविध्यं द्रष्टव्यम् । स्थविरपुरुषो भण्यते, मा तव पु-
त्राणां कलत्रस्य वा सत्कं वस्त्रं भवेत् । मध्यमाऽभिधीयते,
मा भूत्वा भ्रातृणां पत्न्या वा संशान्ध । तरुण उच्यते
मा तव पितृमनुभ्रातृणां साम्बाधीनं भवेत्, पण्डका-नपुंसकः
' पंडिसेवि ' ति अकारप्रभृतादप्रतिषेधो द्वितीयवैदाद्य-
रहितोऽसंक्रिष्ट इत्यर्थः, तस्य ग्रहीतुं कल्पते । स चाभिधी-
यते मा ते निजानां सम्बन्धितामिदं वस्त्रं भवेत् यः पुन-

स्तृतीयवैदोदयो भुक्तस्य हस्तात् गृह्णतां चत्वारो लघुकाः
आत्माभक्षादय आत्मपरोभयसमुत्थाश्च शेषाः । या धात्री सा-
ऽभिधीयते, मा ते स्वामिकुलस्य स्वामिनो गृहस्य सत्कं भवे-
त् । स्तुषां-वधू भणन्ति, यथा मध्यमा स्त्री भाणिता मा ते
पत्युर्वैधरस्य वा सम्बन्धि भवेत् ।

दोएहं पि अ जुयलाणं, जहारिहं पुच्छिऊण जह बहुणो ।

गिएहंति तओ तेसि, मुच्छा सुद्धे अणुआयं ॥ ६४६ ॥

इह ह्य युगलं नाम बालयुगलं वृद्धयुगलं च । बाल-
युगलं बालो बालिकाः, वृद्धयुगलं वृद्धो वृद्धा वा तयोर्द्वयो-
रपि युगलयोर्यथाह—यथायोग्यं स्वरूपं पृष्ट्वा प्रत्ययिकपुरुष-
मुखेन च निश्चित्य यदि प्रभवस्ते बालादयस्ततो गृह्णीत
तेषां हस्तात् । अथ न प्रभवस्तदा यातिपुत्रादिप्रभुस्तस्य
समीपं यथाऽऽपृच्छथ किं गृह्णतां न धेति तथा शुद्धं गृह्णतां
निर्विकल्पाप्रत्यनुमत्या निःसन्दिग्धं कुतः प्रहणमनुज्ञातम् ।

तूपति देते मा ते, कुसीलते तेसु तूरिए मा ते ।

एमेव भोगिसेवग, तेष्वा उ चउज्विहा इणमां ॥६४७॥

तूर्यपतिनंदप्रहसरस्तास्मिन् वदति भण्यते, मा ते कुशील-
वानां सत्कं भवेत्, तेषु कुशीलेषु वदन्तु मा यु-
ष्माकं तूर्यिकस्य तूर्यपतेर्भवेत्, एवमेव-तूर्यपतिकुशीलेषूक्त-
प्रकारेणैव भोगिकसंयकयोगेपि वाच्यम्, याद संयको—
वदति तदा वक्तव्यम्, मा ते भोगिकस्य स्वामिनः स्वाधीनं
भवेत् । भोगिके दानरि वाच्यम्, मा युष्माकं संयकस्य सम्ब-
न्धि भवेत् । स्तेनस्वरूपमाह—स्तेनः पुनश्चतुर्विधोऽयं बह्व्यमा-
णलक्षणः ।

चानुर्विध्यमवाह—

सग्गामपरग्गामे, मदेम परदेम होइ उड्ढाओ ।

मूलं छमां छम्मा-समेव गुरुगा य चत्तारि ॥ ६४८ ॥

यास्मिन् ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति स स्वग्रामस्तास्मिन्
यः स्तैन्यं करोति स स्वग्रामस्तेनः, तदपेक्षया अपरस्मिन्
ग्रामे स्तैन्यं कुर्वन् परग्रामस्तेनः । स्वदेश—विर्वाक्षितस्वाधु-
विहारविषयभूतं विषयं चौर्यं कुर्वाणः स्वदेशस्तेनः, तदपे-
क्षया अपरत्र देशे चौरिकां विदधानः परदेशस्तेनः । एतेषु
गृह्णतामुद्वाहः प्रवचनलाघवं भवति, अहो अमी लुब्धशिरो-
मणयस्तपस्विनो यद्वयं स्तेनाहृतानि वस्त्राणि गृह्णानाः रा-
जविरुद्धमपि तथाऽपेक्षन्ते इति । तेषु प्रायाश्चत्तमाह-'मूलम'
त्यादि स्वग्रामस्तेन गृह्णतां मूलम्, परग्रामस्तेन छद्मः, स्वदेश-
स्तेन वणमासा गुरुकाः, परदेशस्तेन चत्वारो गुरुकाः, यथा-
क्रमदूरतरमस्तेन्यदेशान्वादिनि भावः । तद्वयं व्याख्याता इत्थी-
पुरिस' इत्यादिद्वारगाथा । तद्वधारयते च समर्थितं कस्येति
पृच्छाद्वारम् ।

अथ किमासीदिति पृच्छाद्वारमाह—

एवं पुच्छा सुद्धे, किं आमि इमं तु जं तु परिशुत्तं ।

किं होहिइ ति अह तं, कन्थामि अ पुच्छणं लहुगा ॥६४९॥

एव—अमुना प्रकारेण कस्येति पृच्छया शुद्धं निर्दोषं नि-
र्णीतं सति यन्परिभुक्तम् भुक्तपूर्वं तत् पृच्छयते, किम-
वं वस्त्रमासीत् युष्माकं कीदृशमुपयागमागतवदित्यर्थः,
यत्पुनरिह अपरिभुक्तं तत्पृच्छयते, किमतद्भविष्यतीति ' क-

त्थासि' सि क पेटायां-मञ्जुपायामपरस्मिन् वा स्थाने इव-
मासीत्, तत्र यदि पेटायां किं पृथिव्यादिषु सकायेषु पे-
टा प्रतिष्ठिता अप्रतिष्ठिता वा, इत्याद्युपयुज्य वाच्यम्-कस्येदं
किमासीत्, कुत्रासीत्, किं माधव्यतीत्यप्रच्छने चतस्-
णामपि पृच्छानामकरणे प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ।

तत्र किमासीदिति पृष्टे ते गृहस्था अभिदध्युः—

निश्चिनियंसण-मज्जन-छणुस्सवे रायदारिणं चैव ।

सुत्तत्थजाणिणं, चउपरियहे तथो गहणं ॥ ६५० ॥

नित्यनिवसनं—नित्योपभोग्यमेतदस्मात् मज्जनकं नाम
स्नानान्तरं यत्परिधीयते धौतवस्त्रमित्यर्थः तद्वासीत् ।
तथा क्षणः—प्रतिनियतः कौमुदीशकमहादिकः, उत्सव-
पुनर्गनयनो नामकरणच्छूडाकरणपाणिग्रहणादिकः । अ-
थवा—यत्र पकाज्जविशेषः क्रियते स क्षणः, यत्र तु पका-
जं विनाऽपरो भक्षविशेषः स उत्सवः । क्षणं उत्सवं च परि-
भुज्यते यत्तत्क्षणोत्सविकं तद्वाऽऽसीत् । तथा राजामा-
त्यमहन्मादिभवनेषु गच्छद्भिर्भयं परिभुज्यते तद् रा-
जद्वारिकं तद्वाऽऽसीत् । तत्रैवमुक्ते सूत्रार्थेन गीतार्थेन च-
तुर्णां—नित्यानिवसनीयादीनां परिचर्येनानां वस्त्रयुगलानां स-
माहारश्चतुःपरिवर्तनं यथा दृश्यं परिवर्तनमेकतरं वा व-
स्त्रं वदन्ति तादृशे अन्यस्मिन् व्याप्रियमाणे सति ततो प्र-
हणं कर्तव्यम् ।

एतदेव भाषयति—

निश्चिनियंसणियं नि य, अस्सस्सइ पच्छकम्म वहणाई ।

आत्थि व हंतं चिप्पइ, इयरफुमद्धो य राय ययी ॥ ६५१ ॥

यदि गृहस्था प्रयात् नित्यानिवसनीर्यामदमाभीत् ततो
यदि तस्यापरं नित्यानिवसनीयमस्ति ततः कल्पने, यतोऽ-
न्यस्य नित्यानिवसनीयस्यास्त्यभावं पश्चात्कर्मवहनान-
यो दोषा भवन्ति, पश्चात्-विचक्षितवस्त्रग्रहणानन्तरं कर्मा-
भिनयवस्त्रस्य कारापणं-पश्चात्कर्मवहनं नाम-अव्याप्रियमा-
री वस्त्रं तद्वहमानकं क्रियते, आदिग्रहणात्—क्रीतकृतप्रा-
प्त्यादयो दोषाः, अतो यद्यपरं नित्यानिवसनीर्यामिति तदपि
यदि वहमानं व्याप्रियमाणे तदा गृह्यात् । कुत इत्याह—इतर-
स्मिन् अवहमाने स्पर्शनाधीनप्रक्षालनादयो दोषाः । इयमत्र
भावना—यत् वहमानं तस्योपभोगार्थमप्यकार्येनोपस्पर्शने
कुर्यात्, धावर्तं वा विदध्यात्, तस्य परिभोगप्रार-
म्भमुद्दिश्य प्रक्षालनं वा कुर्यात्, आदिग्रहणात्-धूपनघासना-
दीनि वा विदधीत । यत एव ततोऽन्यास्मिन् वहमाने प्र-
हीतव्यम् ।

अपरभुक्तमाधकृत्य किमेतद् भविष्यतीति पृष्टः सन्नेवं
ब्रूयात्—

होहिइ व नियंसणियं, अस्सामइगहणपच्छकम्माई ।

अन्थि न वेविउ गिरहइ, तहि तुल्लपवाहणा दोसा ॥ ६५२ ॥

वाशब्दः परिभुक्तावपरिभुक्तस्य पक्षान्तरघातकः, भवि-
ष्यति नित्यानिवसनीयमेतदित्यभिहिते यद्यपरं तादृशं ना-
स्ति ततोऽन्यस्य तादृशस्यास्ति ग्रहणे एव पश्चात्कर्मा-
दयो दोषाः । अथास्त्यन्यत् तादृशं ततः कल्पते, तच्च यद्य-
पि नवमवहमानकं तथापि गृह्यात्, कुत इत्याह—तुल्या-

स्तत्र प्रवहनादोषाः । किमुक्तं भवति—यदि साधवो गृह-
न्ति न गृह्णन्ति वा तथापि स गृहीतयोरपरभुक्तवस्त्रयो-
रेकतरमात्मप्रयोगेनैव प्रवर्तयिष्यति ततः साधूनां गृह्णतामपि
न कश्चिदोष इति ।

एमेव मज्जणाई, पुच्छा सुद्धे तु सव्वआ पहा ।

मणिमाई दाइति व, असिद्धे सहस्सुवादाणं ॥ ६५३ ॥

एवमेव यथा नित्यानिवसनीयमभिहितं तथा मज्जनक-
क्षणात्सविकराजद्वारिकागम्यभिधानव्यानि, यदा पृच्छया
शुद्धमिति निर्धारितं तदा मर्धतः—समन्तान् प्रक्षेत—नि-
भालयेत्, प्रक्षयमाणं च यदि मग्न्यादिकं—मणिहिग्नयसुव-
र्णादिकं किञ्चिदर्थजातमुपनिबद्धमुपलभ्यते तदा भग्यन्ते
गृहस्थाः । यथा—निर्गच्छन् समन्तान्त्रापि वस्त्रमिदम्, यदि नि-
रीक्षमाणैस्ते स्वयमेव दृष्टं तदा लष्टम्, नो चेत् ततः सा-
धवो 'दाइति' ति दर्शयन्त इदं यौष्माकीणं किमप्युप-
निबद्धमास्ति । आहवमभिधीयमाने कथमधिकरणे दोषो न
भवतीत्युच्यते, अल्पीयानेवायं दोषः, आशिष्टे-अकथिते पुनः
शैक्षस्यावधारयतुकामस्य तत् द्रव्यमुपादानं भवेत् गृहीत-
त्वात् प्रमर्जदित्यर्थः, आगारिणो वा महान्तमुद्गाह कुर्युः,
यथा वस्त्रेण सार्द्धं स्तनितमस्मद्द्रव्यमभिभ्रमणः, तत
एवं प्रभूततरो दोषो मा भूदिति कथ्यते ।

उपसंहरन्त्याह—

पवं तु गविद्धुं, आयगिया दिति जस्म जं नत्थि ।

समभागेसु कएसु व, जह राहणिया भवं वीओ ॥ ६५४ ॥

एवमुक्तप्रकारेणैव वस्त्रेषु गर्वाशनेषु यथासंभवं लब्धेषु च
गुरुणा समीपमागम्य यथावदालोच्य वस्त्राणां विधिवद्दर्श-
यति, ततः आचार्या यस्य साधोर्जज्ञन्न्यं मध्यमम् उत्कृष्टं
वा वस्त्रं तास्ते तस्मै तद्दतीति प्रथमः प्रकारः । पश्चार्थं
छिनीयस्मः समेषु—तुल्येषु भागेषु कृतेषु साधूनां संख्या-
मनुमाय प्रमाशङ्कतया वस्त्रेषु विभक्तेष्विति भावः । वाश-
ब्दः प्रकारान्तरघातेन यथा रत्नाधिकः तस्मै प्रथमं दी-
यते इत्यर्थं भवेत् छिनीयो दानप्रकारः इत्युक्तो वस्त्रकल्पकः ।
सू० १ उ० १ प्रक० । नि० चू० । दर्श० । प० भा० । पं० चू० ।

(१३) साम्प्रतमुत्तरगुणानाधिकृत्याह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण वत्थं जाणेआ
असंजए भिक्खुपडियाण कीयं वा धायं वा रत्ते वा घट्टं वा
मट्ठं वा संमट्ठं सम्पभूमितं वा तहप्पगारं वत्थं अपुरिमंतरक-
डं जाव णो पडिग्गाहजा अह पुण एवं जाणेआ पुरिमं-
तरकडं जाव पडिग्गाहजा । (सू०-१४४)

'मे' इत्यादि, साधुर्पतिब्रूया—साधुर्मादिष्य गृहस्थेन श्रौत-
धौतादिक वस्त्रमपुरुषान्तरकृतं न प्रतिगृह्णीयात्, पुरुषा-
न्तरस्वीकृतं तु गृह्णीयादिति परिहृयते । आचा० २ श्रु० १ चू०
४ अ० १ उ० । याश्चावस्त्रं निमन्त्रणावस्त्रं वा याचेत इति ।
(" निमन्त्रणा णं च गाहावहकुले " ३६ इत्यादि सूत्र-
म् ' उवाहि ' शब्दे छिनीयभागे १०७८ पृष्ठे सामान्यतो
व्याख्यातम् ।)

अथ त्रिस्तगर्थे विभागपुत्राह—

दुविहं च होइ वृत्थं, जायगवृत्थं निमंतणा य ।

गिर्भतणवृत्थं ठप्पं, जायगवृत्थं तु वोच्छामि ॥६५१॥

द्विविधं भवति वृत्थं याश्चावृत्तम्, निमन्त्रणावृत्तं च । तत्र निमन्त्रणावृत्तं स्थाप्यम् पश्चाद्भिधास्यते इत्यर्थः, याश्चावृत्तं पुनः सारम्भतमेव वक्ष्यामि ।

यथाप्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

नामं ठवणावृत्थं, दव्ववृत्थं च भाववृत्थं च ।

एमो खलु वृत्थस्स, निक्खंवा चउविहो होइ ॥६५२॥

इत्यादि—“ एवं तु गविद्वेसु, आर्याग्या दंत जस्स जं नत्थि । समभागेसु कणसु व, जह राहणिया भवे वाओ ॥ १ ॥ ” इति पयन्ताः पटच्चत्वारिंशद्वाधाः पीठिकायां वृत्त-
कालिकडारं तथैवात्र द्रष्टव्याः ।

उपसंहारहाह—

एयं जायणवृत्थं, भणियं एतो निमंतणं वोच्छं ।

पच्छा दुगपरिमुद्धं, पुणरवि पुच्छंजिमा मेरा ॥६५३॥

एतयाश्चावृत्तं भणितम् इत ऊर्ध्वं निमन्त्रणावृत्तं वक्ष्यामि, तच्च तथा-कस्यैतद्वृत्तं किं वा नित्यनिवसनीयार्थिकमिदमा-
सीदिति पृच्छाज्येन परिशुद्धं भवति, तदा पुनर्गप तृतीयया पृच्छया पृच्छन् । तत्र चयं वक्ष्यमाणा मर्यादा-सामान्यारी ।

नामैवाह—

विउमगजोगमंघा डए य नाइअकुले ति विहपुच्छा ।

कस्स इमं किञ्च इमं, कस्स व कजे लहुगआणा ॥६५४॥

अनुत्सर्गो नाम-उपयोगसंयन्धकार्योत्सर्गः, तं कृत्वा यस्य च याव इति भणित्या संघाटकेन भिन्नार्थं निर्गतस्ततो भो-
गिककुले उपलक्षणत्वादन्यत्रापि यथा प्रधाने कुले प्रविष्ट-
कयाचिद्विषयया महता संश्रमेण भक्षणानेन प्रतिलाभ्य व-
त्तुण निमन्त्रितं, तत्र त्रिविधा पृच्छा प्रयोक्तव्या, तद्यथा-
कस्य सत्कमिदं वृत्तम्, किं चेदमासीत्, अनेन पृच्छाज्येन परिशुद्धं यथा भवति तथा प्रष्टव्यम् । कस्य वा कार्यस्य हेतोः प्रयच्छुसीति यद्येवं न पृच्छति ततश्चत्वारो लघवः, आश्चा-
यश्च दोषाः ।

तानाभिधिसुराह—

मिच्छत सोच्च संका, विराहणा भोइण नहिं गण वा ।

चउत्थं च वेटलं व, वृत्थगदाहणं च ववहारो ॥६५५॥

भोगिन्या दीयमानं वृत्तं यदि कन कार्येण प्रयच्छुसीति न पृच्छयेत् तदा भोगिको मिथ्यात्वं गच्छेत् । अथास्मै देश-
न्तरं गतस्तत्र आगतश्च महत्तरादिमुखात् भुत्वा शङ्का भव-
ति, भोगिके तत्र स्थिते गते वा देशान्तरगते पश्चादगते सति विराधना वक्ष्यमाणा भवति । सा वाऽविगतिका चतुर्थं वा-मैथुनमवभाषते, वेगटलं-वशीकरणादिप्रायोग्यं पृच्छन्, ततश्च वृत्तव्यम्, वेगटलमहं न जानामि उपलक्षणत्वाच्चतुर्थं च संवितुं न कल्पते । ततो यदि सा वृत्तं याचेत् तदा दानं कर्त्तव्यं-भूयोऽपि तस्या एव तद्वत्त्वसमर्पणीयमिति भावः ।
अथ तद्वत्त्वं छिन्नं वा प्राधूर्त्तकारिणां दत्तं या भवेत्, सा व

तदेव वृत्तं मागयेत्, तदा राजकुल गत्वा व्यवहारः कर्त्तव्य इति द्वारगाथासमाप्त्यर्थः ।

अथैनामेव विवरणपुत्राह—

वृत्थस्मि नीणियस्मि, किं दलमि अपुच्छिऊण जहं गणहं ।

अबस्स भोगस्स व, संका वडिया खु किं पुर्विवा ॥६५६॥

वृत्तं भोगिन्या निष्काशितं सति यदि किमर्थं दत्तासीत्य-
पृष्टं च गृह्णाति तदा भोक्तृस्वीकृत्यैव भर्तुः अन्यस्य वा अ-
शुभदेवतादराशङ्का भवति, किं-मन्य एतो परम्परं पूर्वमेव घ-
टितो यदेवं तृणीको दानग्रहणे कुरुतः । अथवा-किमेषा मै-
थुनार्थिनी भूत्वा वृत्तमस्मै प्रयच्छति, ततो वेगटलार्थिनीति ।

मिच्छत्तं गच्छेज्जा, दिज्जंतं ददु भाइआ तीमे ।

वोच्छेयपदोसं वा, एगमणगण सो कुआ ॥ ६५७ ॥

तद्वत्त्वं दीयमानं दृष्ट्वा तस्याः सम्बन्धी भोजको-भर्ता मि-
थ्यात्वं गच्छेद् वा र्याश्रम्भारं प्रवचनममीयामित्यादिप्रति-
पक्षमिथ्यात्वश्च तस्य वा एकस्य साधारणेकत्वां वा साधूनां तद्वत्त्वान्यवृत्त्यव्यवच्छेदं कुर्यात्, प्रष्टव्यं वा गच्छेत् ।

एमेव पउच्छं-तो, इयस्मि तुमिणीयदाणगहणे तु ।

महतर्गादीकहिण, एगतरपदोसवोच्छेदो ॥ ६५८ ॥

महणसंकमसंके, गुरुगा मूलं च वेटले लहुगा ।

संकमसंके गुरुगा, मविमेमतर्गापउच्छस्मि ॥ ६५९ ॥

एवमेव योषितं देशान्तरगतं भोगिकं दोषा वृत्तव्याः,
तथा तेन-भोगिकेन देशान्तरं गच्छता ये महत्तरकाः स्था-
पितास्तेरादिशब्दान्महत्तरिकया द्वयत्तरिकया कर्मकरणे वा तयोर्विगतिकासंयतयोस्तृणीकदानग्रहणे दृष्ट्वा भोगिकस्य पूर्वसमागतस्य कथितम्, ततश्च स एकतरस्य अविगतिका-
या संयतस्य वा उपरि प्रष्टव्यं गच्छेत्, प्राद्वष्ट्याविगतिकां संयतं वा हन्यान्निष्काशयेत्ता, वध्नीयाडा, विमानयेत्ता, व्यव-
च्छेदमेकस्यानेकत्वां वा कुर्यात् । अत्र मैथुनशङ्कायां चत्वारो गुरुकाः, निःशङ्कितं मूलम्, वेगटलशङ्कायां चत्वारो लघुकाः,
निःशङ्कितं चत्वारो गुरुकाः, मविमेमतर्गाश्च दोषाः, प्रापितं भोगिकं भवन्ति । ते च यथास्थानं प्रागेवाक्ताः ।

एवं ता गेएहंते, गहिण दोसा पुणां डमे हंति ।

घरगयमुवस्सए वा, ओभासइ पुच्छए वावि ॥ ६६० ॥

एवं तावद् गृह्णते दोषा उक्ताः, गृह्णाति पुनर्वत्त्वे एते व-
क्ष्यमाणा दोषा भवन्ति, तस्मिन् गृहे यदा स पय साधु-
रन्यस्मिन् दिक्षसे गतो भवति, सा च अविगतिका तस्य साधारुपाश्रये आगता भवति, तदा मैथुनमवभाषते । त्वं म-
योदध्रामको भवेः, वेगटलं वा सा पृच्छति, कथय किम-
पि तादृशं वशीकरणं येन भोगिको मे वशी भवति ।

इतमेव स्पष्टयति—

पुच्छाहीणं गहिणं, आगमणं पुच्छणा निमित्तस्स ।

झिणं पि हु दायव्वं, ववहारो लब्भए तत्थ ॥६६१॥

अदृगकाले कन कार्येण मे प्रयच्छुसीत्येवं पृच्छया हीनं वा

वस्त्रं गृहीतम्, गृहीतं च तस्याः सयनप्रतिभयं आगमनम्, आगता च सा पुत्रा मे भविष्यान् नयत्यादिकं निर्मितं पृच्छति, येन वाहं भोगिकस्यान्तरुचिना भव्याम तन्किमप्युपदिश। ततः साधुना वस्त्रं न कल्पेन मेधुने प्रतिस्मयितुं साधुना विरलं निर्मितं वा नाहं जानामि, एवमुक्ते यदि सा वस्त्रं भूयोऽपि मार्गयेत् ततः प्रतिवातव्यम् । अथ तेन वस्त्रेण त्रिस्था पात्र-यन्धादिकं किमपि पर कृतं तन्निशुल्लभमपि तदा दानव्यम् । अथ न त्रिस्थं गृह्णाति प्रवर्तिति च मम सकलमेव प्रयच्छ्य ततो राजकुलं गत्वा व्यवहारं प्राग्दधे कारगिका अभिधान्त्याः । यथा केनचिद् वृत्तस्वामिना वृत्तो विक्रीतः, कयकेण च मूल्यं इत्या च स गृहं नीतः, ततो विक्रयकः पश्चात्तापितो भवति प्रतिग्रहणं मूल्यं प्रत्यपय मदीये वृत्तम् । कार्यकः प्राह-मया स वृत्तश्चिच्छ्रया पृथक् काष्ठानि कृतः । अथ कथं तमेव वृत्तम-खण्डमहं ते समपयामिः एव विषयमानौ तौ राजकुलमुप-स्थितौ । ततः कथयत कारगिकाः किं स क्रयिको युष्माभि वृत्तं दाप्यते, अथवा काष्ठानि दाप्यन्ते । ततः काष्ठान्येव न पूर्वाचस्य वृत्तमिति व्यवहारो लभ्यते ।

पाहृण एणऽस्मिण व, गीयं बहि हों इ हयं व डज्जं वा ।
तहिं य अणुमड्डु,ई, अन्नं वा दड्डुमोत्तुणं ॥ ६६२ ॥

अथ वस्त्रं प्राप्नुगणकनान्येन वा साधुनाऽन्यत्र नीतं भवेत् स्तनेन वा हतं प्रदीपनं वा दग्धम्, तत्र आनुशिष्ट्यादिकं कर्तव्यम्, अनुशिष्टिनां सद्भावकथनपुरस्सरप्रज्ञापना तथा व्यनुपगतायां धर्मकथा कर्तव्या । विषया मन्त्रेण वा निगक-रणीया । तदभावेऽन्यद्वस्त्रं तस्या दानव्यम् । परिदग्धं वस्त्रं मुक्ता दग्धं हृतं वा न किञ्चिद्दीयते इति भावः । यदि सा राजकुलमुपतिष्ठते ततस्तत्रापि व्यवहारो लभ्यते, दत्तादानम नीश्वर इति । अथ दानकाले साधुना पृष्टं किं निर्मितं ददा-मि, तत्र सा तृष्णीका स्थिता न बाह्येष्टया तथार्थावधं कोऽपि भाव उपदिशतः परं ग्रहणानन्तरं काञ्चिदुपाध्रयमागत्य वेणुटले पृच्छति चतुर्थमवभाषते ।

तथा तत्राभिधानव्यम्—

न विजाणां निमित्तं, न य मे कप्पइ पउंजिउं गिहिणो ।
परदाग्दोसकहणं, ते मम माया य भगिणी य ॥ ६६३ ॥

वयं निर्मितं न जानामः, न वाऽस्माकं जानतामपि गृहि-णां पुरतो निर्मितं प्रयोक्तुं कल्पते, ततः संयमा-विहतिप्रत्यहान् । या चतुर्थमवभाषते तस्याः परदाग्दोप-कथनं क्रियते । यथा-परपुरुषपरदारप्रसक्तयोः स्त्रीपुंनर्यागैव भयङ्गहनभण्डनतर्जनताउनादयः । परभवे-नरकगतौ गतानां तथाऽयः पुत्तलकालिङ्गमादाय तत उद्वृत्तानां तिर्यग्मनु-ष्य भवग्रहणं भूयाऽपि न पुंसकत्वज्ञां माग्यप्रभृतयो वा ।

एकस्म व एकस्म व, कज्जे दिज्जंत गेएहई जो उ ।
ते चैव तन्ध दामा, वालम्मि य भावसंबंधा ॥ ६६४ ॥

एकस्य वा-पूर्वमन्यन्धस्य एकस्य वा-पश्चात्सम्बन्धस्य कार्ये दीयमानं वस्त्रं यः साधुगृह्णाति तस्य ते एव शङ्कादयः प्रागुक्ता दोषा बाले-बालावप्ये-भावसम्बन्धो वक्ष्यमाणो भवतीति समानार्थः ।

अथेनामैव गाथां विवृणोति—

अह मा पुट्टा पुचं-ए तत्थ बन्धेण वा सरिममाह ।

मंकाइया उ तन्ध वि, कडगा य बहुमहिलियाणं ॥ ६६५ ॥

अथ-सा दात्री पृष्टा सती पूर्वसम्बन्धेन यादृशं मम भ्राता तादृश एव त्वं वर्तसे, पश्चात्सम्बन्धेन तु श्वशुर इव भवे-न्निशुल्लभ्यं विलाक्यसे अताऽहं भवतो वस्त्रं प्रयच्छामि इत्या-हपञ्चमभ्यन्तरेण सम्बन्धकार्येण दीयमानं यदि गृह्णाति त-दा एव शङ्कादयो दोषाः, यदि तस्या अविरतिकाया बा-लमपत्य किमपि विद्यते तदा स साधुस्तथा सह सम्बन्धभा-वेन प्रतिपन्नः सन् विनियति-इदं मे भागिनयम् । अथ भ-र्तृनया प्रतिपन्नस्तद्विन्तयति-इदं मे पुत्रभागडम्, एवमा-दिकां भाव बन्धा भवति, ततश्च प्रतिगमनादयो दो-षाः । किञ्च-महिलिकानां बहुभिक्षणकानि कैतवानि भव-न्ति, तेन देवगादिग्रहणापायनं सम्बन्धमानोय चारित्र्यात् परिभ्रंशयन्तीति भावः ।

यत् एवमतः—

एयहोमविमुक्कं, वन्धग्गहणं तु होइ कायव्वं ।

खमउ त्ति दुव्वलो त्ति य, धम्मा त्ति य होति निहोसं ६६६
एतैरनन्तराङ्गदर्शयिमुक्क वस्त्रग्रहणं साधुना कर्तव्यं भ-वति, कथमित्याह-‘खमउ’ त्ति इत्यादि । यदि सा दा-त्री पृष्टा सती श्रूयात् क्षणकस्मपस्वी त्वम्, अथवा दु-र्बलोऽसि क्षणकतया स्वभावेन वा ततस्ते प्रयच्छामि, य-तस्तर्पास्वेन दीयमानं धर्मो भवतीति कृत्वा ददामि, एवं श्रूयति दायकेन तद्वस्त्रं लभ्यमानं निर्दोषं भवति ।

किञ्च—

आरम्भनियत्ताणं, अकिणंताणं अकारधित्ताणं ।

धम्मट्ठा दापव्वं, गिहिहि धम्मे य कयमणाणं ॥ ६६७ ॥

आरम्भः-षट्कायमईस्तस्मात्तद्वृत्तानां तथा अकीणता-वस्त्रादिकयमकुर्वाणानाम् अकारयताम्-आरम्भकयकारणे परमव्यापारयताम् पूर्वाविधानां धर्मे-भृतचारित्र्यबद्धि-ज्ञा कृतमनसां-साधूनां गृहाभिः-सर्वारम्भप्रवृत्तैर्धर्मार्थं कुशलानुबन्धपुण्योपार्जनार्थं वस्त्रपात्रादिकं यथायोग्यं दा-तव्यमिति बुद्ध्या यत्रापासकाश्चैत्रेणोपनिमन्त्रयति तस्य ग्रहीतव्यमिति प्रक्रमः ।

तद्वै वस्त्रमुपपन्नं यावद्गुरुणां स्मरणं न गम्यते ताव-

त्कस्यावग्रहे भवतीति । उच्यते—

मंघाडणं पविट्ठं, गयणिणं तह य ओमराइणिणं ।

जे लच्चमति पायाग्गं, गइणिणं उग्गहो होइ ॥ ६६८ ॥

उपयोगे कार्यान्मर्गं कृत्वा भिक्षार्थं मंघाटकः प्रविष्टः तत्रैको गान्तिको द्वितीयोऽवमगान्तिकः । तत्र च यत् प्रा-योग्यं मंघाटकेन लभ्यते तद्यावदाचार्यपात्रमूलं न गम्य-ते तावत्सर्वं गान्तिकस्य ज्येष्ठार्यस्यावग्रहो भवति, ज्येष्ठार्य-स्तस्य स्वामी इति भावः ।

अथ यदुक्तम् “कप्पइ स सागागकडे गहा य दोपि उग्गहं अणुसंविक्ता परिहारं परिहरिस्सण” त्ति तदेतत् । यथा केचिदाचार्यदेशायाः स्वच्छन्दबुद्ध्या व्यावृत्तं तथा प्रति-पादयन्ति—

दोषं पि उग्गहो त्ति य, केइ गिहत्थेसु दोषमिच्छति ।

सावय गुरुणां नयामो, अणिन्धे पच्छा हरिस्सामो ॥ ६६९ ॥

द्वितीयमपि वारमवग्रहोऽनुज्ञापितस्य इति सूत्रे यदुक्तं कोचिदाचार्या गृहस्थाश्रमं द्वितीयमवग्रहमिच्छन्ति, कथमित्याह 'मात्रय' इत्यादि यः आश्रमो वक्ष्ये वदामि स वक्ष्यो न आश्रमः ! कथम् ? एतद्वत् गृहस्था गुरुणां समीपे नायक्यमः यदाचार्या एते ग्रहीष्यन्ति ततो भूयोऽप्यागम्य भवतः समीपे द्वितीयं वारमवग्रहमनुज्ञापयिष्याम इति, आचार्या वक्ष्ये न ग्रहीष्यन्ति ततस्तेषां वक्ष्यम्यानिच्छायां भवेत् एवम् प्रत्याहरिष्यामः ।

इह रा परिदुवणिगा, तस्य व पच्छपिण्ति अहिगरणं ।

गिहिगहणे अहियरणं, सो वा ददुल्ल वोल्लेदं ॥६७०॥

इतरथा यद्येवं न विधीयते ततो दर्शितमपि वक्ष्ये यदा आचार्या न गृह्णायुस्तदा परिष्ठापनिकाशः, अथ न परिष्ठापयन्ति ततोऽप्रातिहारिकं गृह्णाया भूयस्तस्यैव गृहस्थस्य प्रत्यपेयतां परिमोघावनादिकमधिकरणमुपजायते । अथ तत्परिष्ठापितं वक्ष्ये कोऽपि गृही गृह्णाति ततोऽप्यधिकरणमेव, स वा दाता तद्वत् परिष्ठापनमस्य गृहस्थगृहीतं वा हृष्टा नद्वद्व्याम्यद्वयवच्छेदम्, एकस्यानेकेषां वा साधूनां कुर्यात् ।

अथ सूरिः परीक्षं कुर्यात्—

चोयग ! गुरुपडिमिद्रे, तहि पउच्छे धरिज दिभंसु ।

धारणपणे अहिगरणं, गेहहज सयं व पडिणीतं ॥६७१॥

हे नादक ! एवं क्रियमाणे ते एव प्रागुक्तदोषा भवन्ति । तथाहि—तद्वत्मानाय गुरुणामर्पितं तेन आचार्याणां न प्रयोजनं ततस्तैः प्रार्तापद्धम्, तच्च वक्ष्ये यावत्तस्य दायकस्य प्रत्यपेयते तावत्सौ ग्रामान्तरं प्रयावतः । प्रार्पितं च तास्मिन् यावत् तद्वत् धारयति—परिभुङ्क्ते इत्यर्थः, तदा अदत्तादानम्, अथ तस्य सत्क भणित्वा धारयति तदाऽधिकरणम्, आचार्यानि कृत्वा धारयति अथाप्यधिकरणम् । अतिरिक्तापकरणस्यापरिमोघतया आधिकरणव्याप्तम् । अथ तद्वत् उच्यते परिष्ठापयतीत्यर्थः तथाऽपि गृहिगृहीतोऽधिकरणं परिष्ठापनादोषः, अथवा—प्रतिनीते तद्वत् स्वयमेवात्मना गृहीयाम्, न प्रतिदद्यादिति भावः । तस्मादेव न युक्तं द्वितीयावग्रहः । सू० १ उ० ३ प्र० ।

(६४) धानस्य प्रतापनविधिमाधिकृत्याह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा अभिकंस्विज्ज वत्थं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा तहप्पगारं वत्थं नो अग्रंतंरहियाणं ० जाव पुदवीणं संताणणं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा ॥ मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा अभिकंस्विज्ज वत्थं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा तहप्पगारं वत्थं धुणंमि वा भिंलुगंमि वा उमुयालंमि वा कामजलंमि वा अन्नयरे तहप्पगारं अंतलिकस्वजाणं दुव्वद्धे दुब्भिक्षुत्ते अणिकंप्पे चलाचले नो आयावित्तणं वा नो पयावित्तणं वा ॥ मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा अभिकंस्विज्ज वत्थं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा तहप्पगारं वत्थं कुकियंसि वा भित्तंसि वा सिलंसि वा लेलुंसि वा अन्नयरे वा तहप्पगारं अंतलिकस्वजाणं ० जाव नो आया-

विज्ज वा पयाविज्ज वा ॥ मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा वत्थं आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा तहप्पगारं वत्थं खंधंमि वा मंचंमि वा मालंमि वा पामायंसि वा हम्मियतलंसि वा अन्नयरे वा तहप्पगारं अंतलिक्खजाणं नो आयाविज्ज वा नो पयाविज्ज वा ॥ मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा तमायाणं एगंतमवक्कमिज्जा २ अहं भामथंडिलंसि वा० जाव अन्नयरेमि वा तहप्पगारंमि थंडिलंसि पडिलहिय २ पमजिय २ तओ मंजयांमव वत्थं आयाविज्ज वा पयाविज्ज वा एवं खलु० तस्मिन् भिक्षुस्म वा २ सामगियं वत्थमणाणं (सू०-१४८) ति वेमि ॥

स भिक्षुव्यवहारायां भूर्मा वक्ष्ये नातापयंति ॥ किञ्च—स भिक्षुयथाभिकाङ्क्षेयवत्त्वमातापयंतुं ततः स्थणादौ खलाचले स्थणादिवत्त्वपतनभयास्नातापयेत्, तत्र गिहेल्लकः—उम्बरः उमुयालं—उदुल्लतम् कामजलं—स्नानपीठमिति । स भिक्षुभिर्निर्वाशलादौ पतनादिभयाद्वत्त्व नातापयंति । स भिक्षुः स्कन्धमञ्चकयास्नादादावर्त्तास्तजाने वक्ष्ये पतनादिभयादेव नातापयंति । यथा स्नातापयेत्तथा चाह—स भिक्षुस्तद्वत्त्वमादाय स्थगिहनादौ प्रत्युपेत्य खलुया प्रसृज्य च रज्जाहरणादिना तत्र स्नातापनादिकं कुर्यादिति, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्यमिति । आचार्य २ धृ० १ सू० ४ अ० १ उ० (१४) धरणविधिरभिधीयते, इत्यनेन सम्बन्धनायातस्यास्योद्देशकस्याभिसूत्रम्—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा अहमणिजाइ वत्थाइ जाइजा अहापरिगहियाइ वत्थाइ धारिजा नो धांइजा नो रणजा नो धोयरत्ताइ वत्थाइ धारिजा अपलिउंचमाणो गामंतरेसु० आमंचेलिणं, एवं खलु वत्थधारिस्म मामगिमयं ॥ मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा गाहावइकुलं पविमिउकामि सव्वं चीवरमायाणं गाहावइकुलं निक्खमिज्ज वा पविमिज्ज वा, एवं चहियविहारभूमिं वा वियारभूमिं वा गामाणुगामं वा दइज्जिज्जा, अह पुण एवं जाणजा तिच्चंदेमियं वा वामं वाममाणं पेहाणं जहा पिंदेमणाणं नवरं मव्वं चीवरमायाणं । (सू०-१४९)

स भिक्षुः यथैषणीयानि—अपारकर्मणि वस्त्राणि याचते तथा परिगृहीतानि च धारयेत्, न तत्र किञ्चिदुच्यते दिनि दर्शयति, तद्यथा—न तद्वत् गृहीते सन् प्रक्षालयेत् नापि रज्जयेत्, तथा नापि वाकुशिकतया धातरक्तानि धारयेत्, तथाभूतानि न गृह्यादादित्यर्थः, तथाभूताधाता गृह्यस्त्रधारि च ग्रामान्तरे गच्छन् 'अपलिउंचमाणो' इति अगोपयन् मुखेनेव गच्छेद्, यतोऽतो—अवमंचलिकः—अस्त्रधारि, इत्येतत्तस्य भिक्षोर्वस्त्रधारणं सामग्र्यं—सम्पूर्णं भिक्षुमात्रः यदेवभूतवस्त्रधारणमिति । एतच्च सूत्रं जिनकाल्पकोहेशे न दृष्टव्यं, वस्त्रधारणव्यवशेषणाद् गच्छान्तर्गतंऽपि चाविरुद्धमिति । किञ्च—'मे' इत्यादि पिगर्हणनावश्यम्, नवरं तत्र सर्वमुपधिम्, अत्र तु सर्वं चीवरमादायति विशेषः ।

(१६) दधानीं प्रतिहारिकोपहतवत्सार्धधर्माधकृत्याह-

से एगइओ मुहुत्तगं मुहुत्तगं पाडिहारियं वत्थं जाइ-
जा ० जाव एगाहण वा दयाहण वा तियाहण वा च-
उयाहण वा पंचाहण वा विप्पवसिय विप्पवसिय उ-
वागच्छिजा, नो तह वत्थं अप्पणा गिहिजा, नो अ-
अमन्नस्स दिजा, नो पामिच्चं कुजा, नो वत्थेण वत्थ-
परिणामं करिजा, नो परं उवमंकमिन्ना एवं वइजा-
आउ० समणा ! अभिकंखसि वत्थं धारित्तण वा परिह-
रित्तण वा ? , थिरं वा संतं नो पलिच्छिदिय पलिच्छि-
दिय परिदुविजा, तहप्पगारं वत्थं समंधियं वत्थं तस्म
ध्वं निमिरिजा नो णं साइजिज्जा ॥ से एगइओ ए-
वप्पगारं निग्घोमं मुच्चा निसम्म जं भयंतारो तहप्पगा-
राणि वत्थाणि समंधियाणि मुहुत्तगं मुहुत्तगं ० जाव ए-
गाहण वा दयाहण वा तियाहण वा चउयाहण वा पं-
चाहण वा विप्पवसिय २ उवागच्छंति, तह० वत्थाणि
नो अप्पणा गिहंति नो अन्नमन्नस्म दलयंति तं चव०
जाव नो साइजंति, बहुवयणेण भाणियच्चं, मे हंता
अहमपि मुहुत्तगं पाडिहारियं वत्थं जाइजा ० जाव
एगाहण वा दयाहण वा तियाहण वा चउयाहण वा
पंचाहण वा विप्पवसिय विप्पवसिय उवागच्छिम्मामि,
अवियाइं एयं ममव मिया, माइहाणं संफामे नो एवं
करिजा ॥ (सू०-१५०)

स-कश्चित्साधुरपरं साधुं मुहुत्तादिकालोद्देशेन प्रतिहारि-
कं वस्त्रं याचत, याचित्वा चैकाक्येव ग्रामान्तर्गात् गतः-
तत्र चासाधिकाहं याचयञ्चाहं वापित्वाऽऽगतः, तस्य चैका,
किंत्वान्वेषतो वस्त्रमुपहतम्, तच्च तथाविधं वस्त्रं तस्य
समर्पयतोऽपि वस्त्रस्वामी न गृहीयात्, नापि गृहीत्वाऽन्य-
स्मै दद्यात्, नाप्युच्छिन्नं दद्याद्, यथा गृहाणेदम्, त्वं पुनः-
कतिभ्रष्टोऽभिर्ममाम्यहयाः, नापि तद्वत् वस्त्रेण परि-
वर्त्सेयत्, न चापरं साधुमुपसेकस्यैतद्वत्, तद्यथा आयु-
प्सन् ! श्रमण ! अभिकाङ्क्षसि इच्छस्येवभूत वस्त्रं धार-
यितुं परिभोक्तुं चेति ? , यदि पुनरुक्ताकी कश्चिद्वस्त्रस्य
तदुपहत वस्त्रं समर्पेयत् न स्थिरं-दृढं सन् परिच्छिद्य
परिच्छिद्य-खगडशः खगडशः कृत्वा परिष्ठापयेत्-
स्यजेत्, तथाप्रकारं वस्त्रं 'समंधियं' इति उपहत स्थितौ
वस्त्रस्यामी नास्वादेयत्-न परिभुञ्जीत, अपि तु तस्यै-
वापहतः समर्पेयत्, अन्यस्मै चैकाकिनो गन्तुः समर्पेय-
दिति । एष बहुवचनेनापि नेयमिति । किञ्च-सः-भि-
क्षुः एकः-कश्चिद्वत् साध्याचारमधमस्य ततोऽहमपि प्रा-
तिहारिकं वस्त्रं मुहुत्तादिकालमार्हस्य याचित्वाऽन्यत्रैकाहा-
दिना वासेनोपहनित्वा, ततस्तद्वस्त्रं ममैवं भविष्यतीत्येवं
मातृस्थानं संस्पृशन्, न चैतत्कुर्यादिति ।

तथा-

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा नो वणणमंताइं वत्थाइं

विषयणाइं करिजा, विषयणाइं न वणणमंताइं करिजा,
अन्नं वा वत्थं लभिस्सामि त्ति कइ नो अन्नमन्नस्म दि-
जा, नो पामिच्चं कुजा, नो वत्थेण वत्थपरिणामं कुजा,
नो परं उवमंकमिन्नु एवं वंदेज्जा, आऊसां ! ० समभिकंख-
मि मे वत्थं धारित्तण वा ? , परिहरित्तण वा ? , थिरं वा संतं
नो पलिच्छिदिय पलिच्छिदिय परिदुविजा, जहा मेयं वत्थं
पावगं परो मन्नइ, परं च णं अदत्तहारी पडिपहं पेहाण
तस्म वत्थस्म नियाणाय नो तेमिं भीओ उम्मगंणं
गच्छिजा, ० जाव अप्पस्सुण, तओ मंजयामेव गामाणु-
गामं दइजिजा । मे भिक्षु वा० गामाणुगामं दइज्जमाणे
अंतरा मे विहं मिया, मे जं पुण विहं जाणिजा इमंमि
खलु विहंमि बहव आमोमगा वत्थपडियाण संपडिया
गच्छिजा, णो तेमिं भीओ उम्मगंणं गच्छिजा० जाव
गामाणुगामं दइजिजा ॥ मे भि० दइज्जमाणे अंतरा से आ-
मोमगा पडियागच्छिजा, ते णं आमोमगा एवं वदेजा-
आउमं० ! आहरेयं वत्थं देहि शिक्खिवाहि जहा रियाण
णाणत्तं वत्थपडियाण, एयं खलु० सया जइजामि ।
(सू०-१५१)

स भिक्षुवर्गेष्वन्ति वस्त्राणि चौरादिभयात्तो विगतवर्णान्
कुर्यात्, उत्सर्गस्तदृशानि न ग्राह्याण्येव, गृहीतानां वा
परिक्रमं न विधेयमिति तात्पर्यार्थः । तथा विवर्णान् न शो-
भनयन्तीन् कुर्यादित्यादि सुगममिति । नवरं 'विहं' इति अट-
वीप्रायः पन्थाः । तथा तस्य भिक्षोः पाथि यदि आमोमकाः-
चौरा वस्त्रग्रहणप्रतिज्ञया समागच्छेयुर्गित्यादि पूर्वोक्त याच-
देवतस्य भिक्षोः सामर्थ्यामिति । आचा० २ श्रु० १ सू० ५
अ० २ उ० ।

याआयत्तं निमन्त्रणावत्तं वा ज्ञात्वा पृथग्वा धरेत्--

जे भिक्षु वा भिक्षुणी वा जायणावत्तं वा शिमेतणा-
वत्तं वा अजाणिय अपुच्छिय अगेवसिय पडिग्गाहेइ प-
डिग्गाहतं वा साइजइ ॥ ६६ ॥

जायणावत्तं जं मार्गज्जाति, कस्मेय इति अपुच्छिय, कस्मिन्ना
कड इति अगेवसिय, शिञ्जाणियंमण जं दिया रातो य परिह-
रिज्जाति मार्गज्जाति तिगहातो जं परिहेति, देवधरपयेसं वा क-
रंमो न मज्जणजयं । जत्थ एकेण विसेसो कज्जाति सो छुणो, ज-
त्थ साम्भत्तविसेसो कज्जाति सो ऊसवो । अहथा छुणो चे-
व ऊसवो छुणोसवो तस्मि जं परिहिज्जाति तत्थ णं सन्निय-
गायकुले पविसेतो जं पांरहेति नं गायवारियं । एवं वत्थं जो
अपुच्छिय अगेवसिय गगहति तस्म चउलहु, आणादिया
य दोसा । एस सुत्थो । नि० सू० १५ उ० ।

(१७) निमन्त्रणीनां वस्त्रग्रहणम्--

निग्गाधि च णं बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा नि-
क्खंतं समाणं, केइ वत्थेण वा पडिग्गाहेण वा केवलं
वा पायपुच्छेण वा उवाणिमंतेजा कप्पई गे मागारकडं ग-

हाय आयरियपायमूले ठवित्ता दोब्बं पि उग्गहमणुञ्जवत्ता
परिहारं परिहरित्तण् ॥ ४० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

बहिया व निग्गयाणं, जायणवन्थं तहव जयणाण् ।

निमंतणे वन्थं तहव, मुद्धममुद्धं च खमगादी ॥६७२॥

धर्हिचिच्चारभूमिं वा संज्ञासु विहारभूमिं वा स्वाध्याय-
भूमिकायां निर्गतानां याश्चावस्त्र न चैव यतनया ग्रहीतुं
कल्पते यथा भिक्षाचर्यायामुक्ते निमन्त्रणे वस्त्रमपि तथैव
शुद्धमशुद्धं च वक्तव्यम् । शुद्धं नाम यत् क्षपक इति वा
धमे इति वा कृत्वा दीयते, अशुद्धं यच्चतुर्थेन वा वेगटला
दिकार्येण वा दीयते ।

निग्गन्धिं च णं गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्प-
विट्टं केइ वन्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछ-
णेण वा उवनिमंतजा, कप्पइ म मागारकडं गहाय पवि-
त्तिणीपायमूले ठवत्ता दोब्बं पि उग्गहं अणुञ्जवित्ता
परिहारं परिहारत्तण् ॥ ४१ ॥ निग्गन्धिं च णं
बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खंति
समाणिं केइ वन्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा
पायपुंछणेण वा उवनिमंतजा कप्पइ म मागारकडं
गहाय पविच्छिणीपायमूले ठवत्ता दोब्बं पि उग्गहमणुञ्ज-
वित्ता परिहारं परिहरित्तण् ॥ ४२ ॥

अस्य सूत्रद्वयस्यापि व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यविस्तरः—

निग्गन्धिवन्थगहणे, चउरं मामा हवन्तिऽणुग्घाया ।

मिच्छते मंकाई, पमज्जणा जाव चरिमपदं ॥ ६७३ ॥

निर्ग्रन्थीनां गृहस्थेभ्यो वस्त्रप्रदणं कुर्वतीनां चत्वारो मासा
अनुदाताः प्रायश्चित्तम्, ताश्च वस्त्रं गृह्णीहृष्ट्वा कर्त्तव्यं
वश्नातो मिथ्यान्व गच्छेत्, प्रसज्जना नाम-मार्जिका घटिका
दिप्रसङ्गपरम्परा, तत्र चरमपदं पारार्थिकं यावत्प्रायश्चित्तम् ।

इदमेव भावयति—

पुरिमंहितो वन्थं, गिण्हंति दिस्म मंकादीया ।

आभामणं चउत्थे, पडिमिद्धे करेज उड्डाहं ॥६७४॥

पुरुषेभ्यः सकाशाद्वस्त्रं गृह्णीती निर्ग्रन्थी हृष्ट्वा शङ्कावयो
दोषाः, किमेवा भाटिं गृह्णाति एव शङ्कायां चतुर्गुरु, मार्जि-
कायाः कथिते षडलघु, घटिकस्य कथने षडगुरु, क्षातीनां
कथने छुद्ः, आरक्षिकेण श्रुते मूलम्, श्रेष्ठिमाधवाहपुर्णोहत
श्रुते अनवस्थाप्यम्, अमान्यनृपतिभ्यां श्रुते पारार्थिकम्, स
वा गृहस्थो वस्त्राणि दत्त्वा चतुर्थविषयमेव भाषणं चरेत्,
तथा प्रार्तापदे उड्डाहं कुर्यात्, एषा मदीयां भाटिं गृहीत्वा
संप्रति मदुक्ते न करोति ।

एक चान्यम्—

लोभे अ अभिओगं, विराहणापट्टण्ण दिट्ठेता ।

दायव्वो गणहरेणं, तं पि परिच्छित्तु जयणाण् ॥६७५॥

'लोभे य' इति येन वा तेन वा वस्त्रादिना स्त्रीमुखेनेय प्रलो-
भ्यते 'अभियोगे' इति काऽप्युदाहरणं संयतीं हृष्ट्वा
तस्याः वशीकरणमाभियोगं कुर्यात् ततश्चाग्निविगधना,
अत्र च पट्टकेन हृष्टान्तः । यत एषमन्त संयतीनां गणधरेण
वस्त्राणि दातव्यानि, तद्यपि वस्त्रदानं समं दिवसानि पर्वा-
दयं परीक्षां कृत्वा यतनया वक्ष्यमाणया कर्त्तव्यामात्रं संग्रह-
गाथासमासाधे ।

अथ विस्तरार्थमाह—

पगइपेलवमन्ना, लोभिज्जइ जेण तेण वा इन्थी ।

अवि य हु मोहो दिप्पइ, मुडरं तामि मरीरसु ॥६७६॥

प्रकृत्या-स्वभावेनैव स्त्री प्रायः 'एलवमन्ना' तच्छ्रुत्वा तत्र-
ला ततो येन वा वस्त्रादिना लोभ्यते, अपि च ताः स्वभावे-
नैव ग्रहमोहा भवन्ति अतस्तासां पुरुषे सह संलापं कुर्व-
तीनां दारं गृह्णीतां स्वं-स्वच्छ्रुत्वा शरीरेषु मोहो दीर्यते ।
अभियोगं वा तस्या विद्याभिमानितवस्त्रप्रदानव्याजिनं कुर्यात्,
अभियोगिता च सती चाग्निं विगधयेत् ।

तथा चात्र हृष्टान्तमाह—

वियरिगं मांवागंमं, मगरक्खं पुप्फदाणपट्टकया ।

निमि वेल दारपिट्टण, पुच्छा गामेण निच्छुभणं ॥६७७॥

एगन्ध गामे वियरिया सो य आगमसमवे तिउता, ततो य
इत्थिज्जो पाणिंयं वहइ । तस्मि आगमे एवा समरक्खो
सो वियरियो आगल आयरइयं ददुत्तु तीए विजाभि-
मंतयाणि पुप्फाणि देइ । तीए घरे गतु तीसापट्टण ता-
णि ठावयाणि, ततो ते पुप्फा पट्टण आर्विसउ अहरत्त-
वेलाए घरेदारे तिट्ठेति । ततो आगारे निग्गओ, पेच्छइ प-
ट्टणं सपुप्फ तेण आगारी पुच्छिता । तीए सव्भावा काह-
ओ, तेण वि गामस्स काहय, गामेण सो समरक्खो निच्छ-
दा । अथाक्षरगमनिका—विदरिकः कापि कामञ्चाराग-
मसमपि ततः सरजस्कं वाटिकातटे काञ्चदिवर्तिकां
हृष्ट्वा विद्याभिमानितपुष्पदानं करोति, तथा च गृहं ग-
त्वा तानि पट्टके कृतानि, ततो निशि-गन्तुं वेलायामद्गरात्रं
गृहद्वारस्य पिष्टुनं तैः कृतम्, ततस्तेन तस्याः पुच्छा
कृता सद्भावे च कथिते ग्रामस्य कथायाश्च तेन निष्काशनं
सरजस्कस्य कृतम्, यत एते दोषा भूता निर्ग्रन्थीभिर्गन्म-
ना गृहस्थेभ्यो वस्त्राणि न ग्रहीतव्यानि किं तु गणधरेण
तासां दातव्यानि ।

(१८) क पुनश्च विधिरित्यत आह—

मत्तं दिवमं ठवत्ता, थेरपरिच्छाऽपरिच्छणे गुरुगा ।

देउ गणी गणिणीण, गुरुगा मय दाण अट्ठाणं ॥६७८॥

संयतीप्रायोग्यमुपाधमुत्पाद्य स्तं दिवसान् व्यापयति-प-
रिवासयति, ततः कल्पं कृत्वा स्थविरे धर्मश्रद्धावान् प्र-
वार्यते, यदि नास्ति कोऽपि विकारः सुन्दरम् । एवं परीक्षा
कर्त्तव्या, यद्यपरीक्ष्य प्रयच्छति ततश्चावागे गुरुघं, एवं
परीक्षितो गणी-गणधरो गणिन्धा— प्रवर्तिन्याः प्रयच्छति,
साऽपि गणिनी संयतीनां यथाकर्म ददाति । अथाचार्य आ-
त्मना प्रयच्छति ततश्चतुर्लोकम् । काचिन्मन्त्रधर्मा ब्रूयान्
एतस्याः सुन्दरतरं दत्तं न मम, यस्मादियमस्यार्भाष्टा, ए-
वं स्वयं दानं विधीयमानं आचार्यस्यास्थाने स्थापनं भ-

वन्ति यत एवमनः प्रवर्तिन्त्या तासां दातव्यम् । नोदकः प्रा-
ह—यद्येवं तर्हि सूत्र निर्गन्धं तत्र निर्गन्ध्या वस्त्रप्रहणस्या-
नुज्ञानत्वात् ।

आचार्यः पाह—

अमह ममणाण चोयग, जायनिमंतणे वन्थ तह चैव ।

जायंति घेर अमह, विमिस्मिया मोलि मठाणे ॥६७६॥

हे नोदक ! निर्गन्धं न भवति किं तु श्रमणानामस्म-
ति यदा स्थविरा निर्गन्ध्या वस्त्राणि गृह्णन्ति तांश्चप्य-
मेतत्सूत्रम् , यथा याश्चावस्त्रं निमस्त्रणावस्त्रं च तथैव स्म-
र्योऽपि विधिद्वयेऽप्य, ताश्च प्रथमतः स्थविराः एव केशला
याचन्ते, तासामस्मति तरुणीर्विमाश्रिताः । स्थविराः परास्म-
तानि स्थानानि मुक्त्वा ।

तान्येव दर्शयति—

कावालिण य भिक्खु , सुइवादी कुषिण अ वेमिन्थी ।

वाणिगतरुण मम—दु महुण भोयए चैव ॥ ६८० ॥

माता पिता य भगिणी, भाउगमस्त्रन्धिणो अ तह मत्री ।

भावितकुलेमु गहरणं, अमह पडिलोमजयणाए ॥६८१॥

कापालिकोऽस्थिरजस्कः भिक्षुकः सौगतः शुचिवादी दक-
सोकारिकः कुन्तिका-कुचधराः वेण्यास्त्रीर्वाणिजकाश्च प्रती-
ताः तरुणा—युवा संसृष्ट—पुत्रपरिचित उद्भ्रामकः ।
मधुनो—मातुलपुत्र, भोक्ता-भर्ता, माता, पिता, भगिनी, भ्राता,
एते चत्वारोऽपि प्रसिद्धाः । सबन्धी—सामान्यतः सञ्ज्ञातक
सक्ता-भावक एतान् कापालिकादानं मुक्त्वा यान् भा-
वितानि यथा प्रधानानि मध्यस्थानानि कुतानि तेषु सयती-
भिरेस्त्रप्रहणं कर्त्तव्यम् । अथ भावितकुलानि न प्राप्यन्ते
ततस्तेषामभावे प्रतिलोमं-प्रतिक्रमेण प्रार्तिपदस्थानेष्वेव
यतनया यथा वक्ष्यमाणा दोषा न भवन्ति तथा गृहीयार्दानि
सङ्ग्रहणाश्चाद्यसमाप्त्यर्थः ।

अर्धतदेव प्रतिपदं भावयति—

अड्ढी विज्जा कुच्छित्त-भिक्खु निरुद्धा लज्जा ऽपान्थ ।

दगमोगरि य कुच्छिय-सुयरा नि य वंभचारिन्ता ॥६८२॥

'अट्ठि' ति मज्झिमा. ते विभूत्या मन्त्रेण वा सयतीना व-
स्त्रदानव्याजेनाभियोगं कुर्युः, अपि च ते कुम्भिता भवन्ति
ये तु भिक्षुकाः सौगतास्ते प्रायेः निरुद्धवस्त्राः । ये अन्यत्र
च द्व्यस्त्रिकादिषु गच्छन्तो लज्जन्ते, गाथायां प्राकृतव्याप्त
पक्षवचननिर्देशः । एवं दकसौकारिका परिवाजकाः कुचि-
काश्च कुचधरा यक्ष्यन्ताः ते चोभयेऽप्येवं मन्यन्ते, एताः श्र-
मण्यो ब्रह्मचरिण्येव प्रसवाः अप्रमथत्यान् शुचयः-परिव्रा
एता इति ।

अन्नद्वयणज्जुत्ता, अनिआगो जाव रुविणी गणिया ।

भाइगचोरियदिन्नं, ददुं ममणीमु उड्डाहो ॥ ६८३ ॥

या जीर्णा गणिका सा स्वयं स्थापयितुमसमर्था रूपवती सं-
यती दृष्ट्वा अन्यस्थापनार्थमपरगणिका स्थापनार्थम्-आभिया-
गयन्, या वा रूपवती गणिका साऽप्येवमभ्याभियोगं कुर्यात्,
तेषां या मातुलपुत्रेतेन संभोगिकाया वस्त्रे चौरिकया मे-
यस्या दत्तं तच्च तथा प्रावृत्ते दृष्ट्वा सा भोगिनी बहुजनमध्ये
उड्डाहं कुर्यात्, एषा मे गृहभङ्गं करोति ।

देमिय वाणियलोभा, मह दिसेण उवरि पि होहिंति ।

तरुणुब्भामग भोयग, संकादी आतयममुन्था ॥६८४॥

वैशिका देशान्तगायानां वाणिजश्चिन्तयति साक्षादकचारं व-
चनं दानेन मनेयं चिरमापि भाविष्यति इति चिन्तित्य लोभा-
द्वयांसि वस्त्राणि दत्त्वा प्रलोभयेत्, यस्तु सुरुपः स वि-
कार्यशुल उत्कटमोहश्च भवति, संसृष्टपुत्र उद्भ्रामकः भो-
क्ता-प्राक्तनो भर्ता एव तेषां हस्तादादीयमाने वस्त्रे शङ्कादय
आत्मसमृत्त्याश्च दोषा भवन्ति ।

दाहामो णि य कम्मइ, निययो मो होहिं महाआऽमे ।

मन्नी वि संनियणं, दाहिइ इति विप्परीणामो ॥६८५॥

पितामातृप्रभृतयो निजकाश्च जनाश्चिन्तयन्ति कस्याप्येनां
वयं दास्यामः, सोऽस्माकं महायो भाविष्यति, यस्तु संज्ञा आ-
वकः सोऽप्येयामे धर्मसहायो भाविष्यति अन्यच्च संयतानाम्
पया विपुल भक्षणं मदाये गृहे वर्त्तमाना दास्यति, एव
चिन्तयित्वा विपरिणम्य चोर्ध्वक्रमेण कारयेत्, यत एवमत
एतानि स्थानानि व्रजयित्वा यानि भावितकुलानि तेषु प्र-
हीतव्यम्, भावितकुलानामभावे प्रार्तिपदस्थानेष्वेव पञ्चानुपू-
र्या गृहीयान् । प्रथमे यः संभोगिकः श्रावकस्तस्य सकाशा-
द् प्रहीतव्यम्, तस्याभावे अर्भोगिकश्रावकहस्तादपि, एवं
प्रतिप्रक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्भिक्षुकाणामभावे कापालिका-
ना सकाशादपि यतनया वस्त्रप्रहणं कर्त्तव्यम् ।

यतनामेवाह—

मग्गंति थिविरियाआं, लद्धं पि य थेरिया उ गेएहंति ।

आगारददुतरुणी ण व दंते ते न गिएहंति ॥ ६८६ ॥

या स्थविरा धर्मश्रद्धा वयां वृद्धा गीतार्थाश्च ता वस्त्राणि
मार्गयन्ति, लब्धमपि च वस्त्रदायकसकाशान् स्थविरा गृह्णाति ।
अथार्था दाता काणाक्षिप्रभृतानां आकारान् करोति, स्थवि-
रया वा हस्ते प्रसारिते स्याति न तव ददामि एतस्यास्तरुणयाः
प्रयच्छामांति एवमाकारान् दृष्ट्वा तरुणीनां वा दत्तं दायक
विज्ञाय तद्वस्त्रं न गृह्णाति ।

एवमादिदापविप्रमुक्कं वस्त्रमुत्पाद्य वसन्तिमानानामयं विधिः ।

सत्त दिवसे ठवित्ता, कप्पे कने थेरिया परिच्छंति ।

मुद्धम्म होइ धरणा, असुंहे छेत्ते परिदुवणा ॥ ६८७ ॥

सप्त दिवसान् वस्त्रं स्थापयन्ति यद्यस्यापयित्वा परिभु-
जते तदा चत्वारो गुरुव आह्लादयश्च दोषाः । यत एवं ततः
स्थापयित्वा कल्प-प्रक्षालने कुर्वन्ति, कृते च कालस्थविराः
तद्वस्त्रं प्रावृत्त्य परीक्षन्ते, यदि शुद्धं ततस्तस्य धारणम्, अ-
थाशुद्धमशुद्धभावात्पादकं तद्वस्त्रं ततस्तच्छिन्त्वा परिष्ठापने
कर्त्तव्यम् ।

(१६) वस्त्रोत्पादननिर्गतानां निर्गन्धानां निर्गन्ध्यानां च

सामान्यतो लाभालाभार्दानिमत्परिज्ञाने पायमाह—

जं पुण पदमं वन्थं, चउकोणा तम्म होति लाभाय ।

वित्तिरिच्छंताममे य, गरहिया चउगुरुआणा ॥६८८॥

यत्पुनः प्रथमं वस्त्रं लभ्यत तस्य ये चत्वारः कोणकास्ते
वक्ष्यमाणा जनेस्वजनपार्श्वदिशि दोषा ज्ञेया यदि भवन्ति उप-
लक्षणमिदं तेन यौ चञ्चलमध्यभागां तावपि लाभाय यौ
तु वितीर्यर्थाणां कर्णपरिष्ठाकायां अन्त्यौ विभागौ यत्तयो-

वन्थ

अभिधानराजन्द्रः ।

वन्थ

मध्यवर्ती विभागः एते त्रयोऽप्यञ्जनलेपादिचक्रोपलक्षिता
गहिताः-अप्रशस्ताः, एतेषु चात्मविगमनामज्ञावाच्चतुर्गु-
रकम्, आक्षा च भगवता विगमिता भवति ।

अमुमेवार्थमन्याचार्यपरिपात्र्याऽभिधायोच्यते—

नवभागक ए वन्थं, चउसु वि कोणेषु होइ वन्थस्म ।

लाभो विणाममन्ने, अन्ते मज्जे य जाणाहि ॥ ६८६ ॥

इह यतो वस्त्रं मार्ग्यते ततः प्रथमतस्त्रयो भागाः कल्पन्त
भूयाऽप्येकैको भागस्त्वथा विभज्यते, एवं नवभागोक्तं
वस्त्रं यं चत्वारः कोणका अपिशब्दान्—कोणकमध्यवर्ति-
नो द्वौ भागौ तेषु वस्त्रस्याञ्जनलेपादिमध्यमे लाभो भवति,
यं पुनरन्यं वस्त्रमध्यवर्तिनस्यो भागास्तद्यथा—द्वावन्त्य-
विभागौ, एकः सध्वमध्यवर्तिविभागस्तेषु विनाशं ग्लानत्वा-
दिं क जानीहि ।

अथ यश्चिद्वस्त्रेषु लाभो विनाशो वा अनुर्मायते
तान्वाह—

अंजगन्धजगदमलितं, भूमगभक्विअग्निविदं ।

तुभियकुट्टियपज्जलीहोइ विवागो मुहो अमुहो ॥ ६८७ ॥

अञ्जन-सोर्वाङ्गानादि वस्त्रञ्जन-दीपमलः कदम्ब-पद्मस्तैलैरे-
वर्णितं तथा मृत्पिण्डैरपञ्जलत्वात् कस्यार्क्यादिभिश्च
भजितं अग्निना वा विशेषेण दग्धं तथा तुल्यकारणं तुल्यते
स्वकलाकोशलतः पूर्णितं छिद्रे कुट्टितं—रज्जुं कुट्टनेन पतित-
च्छिद्रे पर्यवे पुगणादिभिः पर्यायलीहं जाणं अतिजोषितया
कुम्भितवर्णान्तरादिभिर्युक्तं स्फुटितं इत्यर्थः । एषां त्रये वस्त्रे
गृहीते सति शुभोऽशुभो वा विपाकपरिणामो भवति ।
तत्र ये शुभविभागस्तेषु शुभो विपाकः, ये त्व-
शुभास्तेष्वशुभ इति ।

(८०) अथ नवानामपि भागानां स्वामिनः प्रतिपादयति—

चउरो य दिव्विया भागा माणुमा दुव भाया य ।

अमुग य दुव भागा, मज्जे वन्थस्म रक्खमअ ॥ ६८८ ॥

चत्वारः कोणका दिव्या देवस्यार्थान्नो भागा, द्वावञ्जलम-
ध्यभागा मानुषा-मनुष्यस्वार्थमकौ, द्वौ भागौ च कर्षपादि-
कामध्यलक्षणावासुरवसुरस्यार्थान्नो, सध्वमध्यगतं पुनरका-
भागो गल्लस्यार्थमक इति ।

अथेतेषु विभागेषु शुभाशुभफलमाह—

दिव्वेसु उत्तमो लाभो, माणुस्सेसु य मज्जिमो ।

आमुग्गसु य गल्ले, मज्जे मरणमाइमे ॥ ६८९ ॥

दिव्येषु विभागेषु यद्यञ्जनादिभिर्दूषितं वस्त्रं तदा तस्मि-
न गृहीतं साधुनामुत्तमो वस्त्रपात्रादीनां लाभो भवति, मा-
नुषभागयोरञ्जनादिदूषितं वस्त्रं मध्यमो लाभः, आसुर-
भागयोरञ्जनादिदूषितयोग्लानत्वम गल्लसभागे पुनरञ्जना-
दिभिर्युक्तं यतीनां मरणमादिशति ।

जं किञ्चि होइ वन्थं, पमाणवं रुक्कं थिरं निद्धं ।

परदोमे निरुवहत्तं, तारिमगं खु भवे धनं ॥ ६९० ॥

यान्किञ्चिद्वस्त्रं पमाणवत्—सूयाङ्गप्रमाणोपते स एवा-
न्यत्र यथा मन्यत्र रुक्कं कञ्चिकारकं थिरं—हृदं स्निग्धं
मृज्जामि, पञ्चमि पदंश्चिद्वस्त्रं भवति एष नवमो भक्तो गृ-
हीतः । परदोषा आसुरगल्लसभागेष्वञ्जनप्रभृतयस्तैर्निरुप-

र्जितम्, यथा-परो दायकस्तस्य दोषा क्रीतकृतत्वादयस्मै-
र्धिर्जितं तादृशं वस्त्रं खुग्गधारणे, धन्यं ज्ञानादिधनप्रापकं
लक्षणोपेतमित्यर्थः । ६०० ७ उ ३ प्रक० । नि० सू० । ग० ।

अनलमध्यमलक्षणम्—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण वन्थं जाणञ्जा
अप्पंडं जाव मंताणगं अणुलं अथिरं अभुवं अधार-
णिज्जं रोइज्जंतं ण रुक्खइ तहप्पगारं वन्थं अफासुयं जाव
पडिगाहञ्जा । मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण वन्थं
जाणञ्जा अप्पंडं जाव मंताणगं अलं थिरं धुवं धारणिज्जं
रोइज्जंतं रुक्खइ तहप्पगारं वन्थं फामुयं जाव पडिगाहञ्जा ।
(मृ०-१४७+)

'स भिक्खु' इत्यादि, स भिक्खुयं पुनरेवंभूतं वस्त्रं जानी-
यान्, तद्यथा—अल्पागृहे यावदल्पसंतानकं किं तु अ-
नलम्—अर्भाष्टकार्यसमर्थं हीनादिभ्यान्, तथा अस्थिर-
जोषम् अध्वम्—स्वल्पकालानुष्ठापनात्, तथा अधारणीय-
म्—अप्रशस्तप्रदेशवज्जनादिकलङ्कादित्वात्, तथा चो-
क्तम्—चत्वारि देविया भागा, दो य भागा य माणुसा । असुरा
य दुव भागा, मज्जे वन्थस्म रक्खमो ॥ ६८८ ॥ देविणसुत्तमो
लाभो, माणुसेसु य मज्जिमो । आमुग्गसु अगेल्लणा, मरणं
जाण रक्खमं ॥ ८० ॥ किञ्च—'लक्षणादीनां उषही, उषहणइ
गागद्वयगच्छितं' इत्यादि, तदेवंभूतमप्रायोग्यं गच्छमानं
प्रशस्यमानं दीयमानमपि वा दात्रा न गच्छत—साधवं न क-
ल्पत इत्यर्थः । एतेषां चानलादीनां चतुर्णां पदानां पाद-
श भक्ता भवन्ति, तत्राद्याः पञ्चदश अशुजा, शुद्धस्वैकः
पादशस्तमधिकृत्य सत्रमाह—स भिक्खुयं पुनरेवंभूतं
वस्त्रं चतुर्पदविशुद्धं जानीयान् तच्च लाभं सति गृहीया-
दिति पिण्डार्थः । आचा० २ धृ० १ चू० ४ अ० १ उ० ।

(८१) पर्युषणायाः चानुर्मास्य वस्त्रग्रहणम्—

नो कप्पइ निगन्थाणं वा निगन्थीणं वा पढममोस-
ग्गुहमपत्ताइ चेलाइ पडिगाहित्तण ॥ १७ ॥ कप्पइ
निगन्थाणं वा निगन्थीणं वा दोच्चमोसग्गुहमपत्ताइ
चेलाइ पडिगाहित्तण ॥ १८ ॥

अथाम्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

दिद्धं वन्थग्गहणं, न य वुत्ता तस्म गहणकालो उ ।

ओसरग्गम्मि अगज्जं, तेण समोसरग्गमुत्तं तु ॥ १४६ ॥

पुत्रसूत्रं वस्त्रग्रहणे दृष्टं न च तस्य ग्रहणकाल उक्तः, कदा
कल्पते कदा च नेति, अतो वर्षाकालाख्ये प्रथमे 'ओसरग्गे'
समवसरणे अग्राह्यं तद्वस्त्रम्, द्वितीये तु अनुव्रज्याख्ये ग्राह्यं
मिति निरूपणाय इह समवसरणसूत्रमारभ्यत ।

अहवा वि सञ्जावधिओ, मेहो दव्वं तु एममक्कायं ।

ते काले खित्तम्मि य, गज्जं कहियं अगज्जं च ॥ १४७ ॥

अथवा पूर्वसूत्रं संपादिकं शैललक्षणं द्रव्यमन्तदाख्यातम्, तद्
द्रव्यं कुत्र काले जेतं वा ग्राह्यम्, कुत्र वा अग्राह्यमित्यधुना प्र-
तिपाद्यते । अनन्तं सम्बन्धनायातस्यास्य (सूत्र-१७-१८)
व्याख्या—'नो कप्पइ' नि आर्यवादेकवचनम्, नो कल्पते नि-
ग्रन्थानां निग्रन्थीनां वा प्रथमसमवसरणे वर्षाकाले उद्देशः—

क्षेत्रकालविभागस्ते-प्राप्तानि प्रथमसमवसरणोद्देशप्राप्तानि ।
चलानि-वस्त्राणि प्रतिग्रहीतुम् । किमुक्तं भवति-इह साध-
यो यत्र वर्षावासं विधीयन्तस्तत्र यावताऽपि प्राप्तु-
वन्ति प्राप्ता वा परं नाद्याप्याषाढपूर्णिमा लगति तावत्
कल्पन्ते वस्त्राणि परिग्रहीतुम् । अथ वर्षावासप्रायोग्य
क्षेत्र प्राप्ताः आषाढपूर्णिमा च संजाता तत इयन्ते क्षेत्र-
कालविभागं प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते । द्वितीयसमव-
सरणोद्देशप्राप्तानि तु कल्पन्ते-इति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतं विस्तरार्थमभिधातुम् प्रथममुत्थापयद्वाह-

पदमसि समोसरणं, उद्देशकडं ण कप्पती जम्म ।

तस्म व किं कप्पती, उग्गमदोमा उ अवसमा ॥५४८॥

इह परः प्रस्तुतसूत्रस्यापरि परस्परग्राह्यतमन्तराक्रमधर्म-
नवबुद्धयमानः प्रययति । ननु च सूत्रे 'उद्देशपक्षादं' ति
यत्पदं तस्यायमर्थः । उद्देशनमुद्देशः अहिंशिकाख्या द्वितीय
उद्देशमशेषस्त प्राप्तानि वस्त्राणि न कल्पन्ते, एतच्च न यु-
ज्यते, यतो-यस्य साधोः प्रथमसमवसरणे उद्देशकृत वस्त्रा-
नि न कल्पन्ते तस्य च शेषाः कर्मादयः पञ्चदशोद्देशमदोषा-
किं कल्पन्ते ? यन्नेवमुद्देशकृतमय प्रतिनिध्यते ।

पर एव सूरीणामभिप्रायमाशङ्कय परिहरति-

उद्देशगगहणेण व, उग्गमदोमा उ मव्वं जति गहिता ।

उत्पादणादिसेमा, तम्हा कप्पति किं दोमा ॥ ५४९ ॥

अथकप्रहणे तज्जातीयप्रहणमिति न्यायादुद्देशप्रहणेन स-
र्वेऽप्युद्देशमदोषा गृहीताः । एवं तर्हि उत्पादनादयः शेषा
दोषा किं कल्पन्ते येनोद्देशमदोषा एव गृह्यन्ते ।

पर एवाचार्ये शिष्यमाण इदमाह-

अहवा उद्दिम्मकता, एमणदोमा वि होति गहिता तु ।

आदीयंतगहणे, गहिता उत्पादणा वि तर्हि ॥५५०॥

अथवा-यस्माद्वर्षणादोषा अपि साधुर्नादृश्य-प्रणिधाय
कृताः, अत उद्देशप्रहणेन तेऽपि गृहीताः । एवं चाद्यस्याह-
मशेषकलापस्यान्यस्य चेषणादोषजालस्य ग्रहणे उत्पादना
दोषा अपि गृहीता अत्र मन्तव्याः । आद्यन्त-
ग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणमिति न्यायान् । अतो हा-
चत्वारिंशदपि दोषा न कल्पन्ते इति सिद्धम् ।

एवमाचार्यस्याहृत्यमाशङ्क्य दृष्टगान्तरमाह-

एण अ तस्म दोमा, उद्दुवडे जं च कप्पते घेत्तुं ।

कोई भणिज्ज दोसु वि, ण कप्पत्ति सुत्तं तु मएति ॥५५१॥

यधैवं सामर्थ्यादिता हाचत्वारिंशदपि दोषाः प्रथमसमव-
सरणे प्रतिपिज्ञास्तर्हि ऋतुवडारण्य द्वितीयसमवसरणे एत
सर्वेऽपि दोषास्तस्य साधोः कल्पन्ते, यथाऽत्रैव सूत्रे अभि-
हितम् कल्पन्ते द्वितीयसमवसरणे उद्देशप्राप्तानि चलानि प्र-
तिग्रहीतुमतोऽपि ज्ञाप्यते द्वितीयसमवसरणे हाचत्वा-
रिंशदोषदृष्टमपि कल्पते, एव कश्चिन्परो भणत् । तत्र सूरी-
राह-द्वयोरपि समवसरणयानं कल्पते । योऽपि परः प्राह
यस्य द्वितीयऽपि समवसरणे प्रतिपेधयथ तत्र युज्यते । यतः
श्रुत सूत्रमेव कल्पते इति ब्रवाणमनुज्ञां सूचयति ।

आपि वा-

एवं सुत्तविरोधो, दोच्चम्मि य कप्पतीति जं भणितं ।

सुत्तविवातो जम्मि तु, तं पुण वोच्छं ममांसणं ॥५५२॥

एवं भवतां सूत्रेण सम विरोधः प्राप्नोति, यतः सूत्रे द्वितीय
समवसरणे कल्पते इति भणितम् । अथ गुरुग्राह-सर्वमप्य-
तदाकाशकुसुममिव लक्ष्यते । सूत्राभिप्रायमनवबुध्यैव यथा
प्रलपन्ताम् । कः पुनः सूत्राभिप्राय इति चेदत आह-यस्मिन्नर्थे
सूत्रस्य निपातोऽवतारस्ते शृणु समासेन-संक्षेपेण वक्ष्येऽहम्-

समो सरणे उद्देशे, छव्विधिपत्ताण दोण्ह पडिमधो ।

अप्यत्ताण उ गहणं, उवधिम्म उ मातिरगस्स ॥५५३॥

प्रथमसमवसरणे ज्येष्ठावग्रहो वर्षावास इति चैकार्थम्, द्वि-
तीयसमवसरणम् । ऋतुवड इति चैकार्थम्, तत्र य उद्देशस्त-
द्विषयः पक्षाविधौ निक्षेपः कल्प्यः । 'पत्ताण दुग्ह पाडि-
सेहो' ति आर्यत्वादिभिर्हित्यत्यः, हाभ्या-क्षेत्रकालाभ्यां
प्राप्तानां यस्मादिग्रहणे प्रतिपेधो भवति, अप्राप्तानां तु सति-
रेकस्यापधेग्रहणे भवतीति नियुक्तिगाथासमासार्थः । (अथ
विस्तरार्थ 'उद्देश' शब्दे द्वितीयभागे ७६५ पृष्ठ गतः ।)
तत्र क्षेत्रोद्देशेन कालोद्देशेन वाऽधिकारः । शेषास्तु विनयव्य-
त्याजनार्थमुच्चारितार्थमवशा इति कृत्वा प्ररूपिताः, तदत्र प-
रेण यदुद्देशोद्देशकं प्रतिपादितं तत्राधिकृतमिति स्थितम् -

अथ प्राप्तानामिति पद व्याख्याति-

वित्तंण य कालंण य, पत्तापत्ताण हति चउभङ्गो ।

दोहि विपत्तो ततिओ, पदमा वितिओ य एक्केण ॥५५४॥

क्षेत्रेण कालेण च प्राप्तानां चतुर्भङ्गी भवति । क्षेत्रेण
प्राप्ता न कालेन १, कालेन प्राप्ता न क्षेत्रेण २, क्षेत्रेण
कालेन च ३, प्राप्ताः, नापि क्षेत्रेण नापि कालेन ४, अ-
त्र तृतीयो भङ्गो हाभ्यामपि क्षेत्रकालाभ्यां प्राप्तः । चतुर्थः
पुनरुभाभ्यामप्यप्राप्तः ।

अथामुनेव भङ्गान भावयति-

वामावित्तपुगेक्खवड-उद्दुवडट्टियाण रेत्तओ पत्तो ।

अट्टाणमादिण्हि, दुल्लभवित्तं च वीओ उ ॥ ५५५ ॥

वर्षाक्षेत्रे पुरस्कृत प्रथमतः ऋतुवडकाले स्थितानां क्षे-
त्रतः प्राप्ता इति प्रथमो भङ्गो भवति । इयमत्र भाष-
ना-ऋतुवडे चरमो मासकल्पो यत्र कृतः । अन्यच्च व-
र्षावासप्रायोग्य क्षेत्रे नास्ति ततस्तत्रैव वर्षावासं कर्तुंका-
म आषाढपूर्णिमामद्याप्यप्राप्नुवन्तः प्राप्ता न काल इत्या-
द्यो भङ्गो भवति, अथवाप्रतिपन्नतादिभिः कारणैर्दुर्लभे वा
वर्षावासप्रायोग्य क्षेत्रे अपान्तराल एव आषाढपूर्णिमा संजा-
ता एव द्वितीयो भङ्गो भवति ।

आसाढपुणिमाण, ठिया उ दोहि पि होति पत्ताउ ।

तन्थेव य पडिमिज्झड, गहणं ण उ ममभङ्गसु ॥५५६॥

वर्षाक्षेत्रे आषाढपूर्णिमायां य स्थिता ते हाभ्यामपि क्षे-
त्रकालाभ्यां प्राप्ता भवन्ति, आषाढपूर्णिमामासप्राप्तानामन्त-
रा अर्ध्यानि वस्तेमानानाम ऋतुवडे मासकल्पे भवा अ-
स्यत्र क्षेत्रे स्थितानां चतुर्थो भङ्गो भवति । अथ च तत्रै-
व तृतीयभङ्ग एव वस्त्रादीनां ग्रहणे प्रतिपिध्यते, न श-
ेषेषु-प्रथमाद्वितीयचतुर्थभङ्गेषु एकतरेण हाभ्यां वा अप्रा-
प्तवान् । एतेन 'दोग्ह पाडिमहो' ति व्याख्यातम् । अ-

ध 'अप्पत्ताणउ गहणं उवाहिस्स साहेरगस्से' ति प-
आर्द्धं व्याख्येय्यामुराह—

दुएहं जा उवगरणा, शिण्फज्जति जं व होति वासासु ।

अग्गहणम्मि वि लहुगा, तन्ध वि आणादिणो दोसा ५६०

इह वर्षाकालक्षेत्रकालाभ्यामप्राप्तौ सान्तिरेक उपधि-
प्रहीतव्यः । क्रियत्प्रमाण इति चेदुच्यते—द्वयोजनयोः
संविधना यावतापकरणेन एकस्य साधार्थोऽयः प-
रिपूर्णः प्रत्यवताराऽतिरिक्तो निष्पद्यते, येन वर्षासु
वषाकल्पादिकमुपयुज्यते तदात्मनो योग्यं द्विगुणं भवति,
इत्यप्रमाणं प्रहीतव्यम् । इदमुक्तं भवति—एकैकसाधुर-
ज्जुर्तायां प्रत्यवतारान् गृह्णाति, किं कारणं कदाचि-
दध्वनिर्गताः साधवो विविक्ता आगच्छेयुः, ततो ह्यौ साधू
एकस्य साधोः संपूर्णं प्रत्यवतारं प्रयच्छन्तः, तयोश्चात्मनः
प्रत्येकं द्विगुणां प्रत्यवतारांस्तिष्ठन्ति । यद्येवं न गृह्णाति
तत्तद्व्यतुल्ययुक्ताः तत्राप्याज्ञादयो दोषा भवन्ति । वृ० ३ उ० ।
(वर्षासु अतिरिक्तोपकरणप्रहणकारणोपदर्शनदृष्टान्तः 'उव-
हि' शब्दे द्वितीयभागे १०६४ पृष्ठे गतः ।)

(२२) अथ निर्गतानां सामाचारिमुपदर्शयति —

पुमम्मि शिग्गयाणं, साहम्मियस्वेत्तवज्जिते गहणं ।

संविग्गाण मकामं, इयं गहिपम्मि गेएहंति ॥५६८॥

पुणो—वर्षादास्यावग्रह निर्गतानां यत्र साधर्मिकवर्षावासः
कृतस्तत्र क्षेत्रं वर्तयित्वा अन्येषु ग्रामनगरादिपृथक्करणस्य
ग्रहणं भवति । ये संविग्गाः सामाचारिका असांभारिका वा
तेषां यद्वर्षाक्षेत्रं तन् सकाशयोजनं परित्यज्य गृह्णाति, इतरं
पार्श्वस्थादयस्तेषां वर्षावासक्षेत्रं तत्र तैर्गृहीतं उपकरणे
पश्चात् संविग्गा गृह्णाति । तेषां च क्षेत्रं मासद्वयं न परिह-
र्यते ।

कुत इति चेदुच्यते—

वासासु वि गिएहंति, शेव य शियमेण इतेरं विहरंती ।

तेहि इ सुद्धमसुद्धं, गहिणं गिएहंति जं मेमं ॥५६९॥

इतरं—पार्श्वस्थादयो वर्षास्वपि वस्त्राणि गृह्णाति, न च निय-
मेनैव चतुर्मासानन्तरं ते विहरन्ति, अतस्तैः शुद्धेऽपि अशु-
द्धेऽपि वा उपकरणे गृहीते यच्छुद्धं वस्त्रादिकं धाडाः प्रय-
च्छन्ति तन्मासद्वयमध्येऽपि गृह्णाति ।

मक्खंते परक्खंते वा, दो मामा परिहेउ गेएहंति ।

जं कारणं श शिग्गय, तं पि बहिज्झोमियं जाणं ॥५७०॥

स्वक्षेत्रं—यत्रात्मना वर्षाकल्पः कृतः परक्षेत्रं—यत्रापरमं विद्वा
वर्षाकल्पं स्थिताः, तत्र स्वक्षेत्रे वा ह्यौ मासौ परिहृत्य तृतीय
मासि गृह्णाति । अथ चतुर्मासानन्तरं कर्दमादिभिः कारणै-
र्न निर्गतास्ततो यावन्तं कालं कारणमपेक्ष्य न निर्गतास्तम-
पि कालं बहिर्भाषितम्—यदि क्षेमं जानीयान्—गणयन् ताव-
न्तमाप कालं बहिर्निर्गता इव मन्तव्या इति भावः ।

कैः पुनः कारणेन निर्गता इत्याह—

चिक्खल्लवामअमिवा दिण्णु जहिं कारणेसु उवगेति ।

दिन्ते पडिसोधित्ता, गेएहंति उ दोसु पुप्पेमं ॥ ५७१॥

चिक्खल्ल—कर्दमस्तदाकुलाः प्रार्तापथ्य द्वयोस्तु मासयोर्नो

परमते, अशिवदुर्भिक्षादीनि वा बाह्यरूपस्थितानि एवमा-
विभिः कारणैः पदं न निर्गच्छति, तत्र यदि कान्यद्वस्त्रादिना
निमग्नयन्ति तदा तान् ददनः प्रार्तापथ्य द्वयोस्तु मासयोः
पूर्वयोर्वस्त्रादिकं गृह्णाति ।

कुत इत्याह—

भावो उ शिग्गतेहिं, वोच्छिज्जइ देति ताइ अमम्म ।

अत्तंठति व ताइ, एमेव य कारणमिणंता ॥ ५७२ ॥

ये साधव इह क्षेत्रे वर्षावासं स्थितास्तेषां वस्त्राणि दास्या-
मः, इत्येव य आदानां भावः स निर्गतेषु साधुषु व्यव-
च्छिद्यते । यान् वस्त्राण दातुं सकल्पितानि अन्यस्य—पा-
र्श्वस्थां प्रयच्छन्ति, स्वयमेव वाऽऽत्माश्रयन्ति—परिभुजन्ति
इत्यर्थः । अथ चतुर्मासानन्तरं कारणमपेक्ष्य न निर्गच्छन्ति,
ततो मासद्वयमध्ये धाडानामप्यर्थनायामप्यगृह्णान्पेयमेव
भावो व्यवच्छिद्यते, ततो ह्यौ मासौ परिहृत्य प्रहीतव्यम्,
कारणे मासद्वयमध्येऽपि गृह्णीयात् ।

तद्वै दर्शयति—

गच्छे सवालवुद्धु, अमती परिहरदिवइमामं तु ।

पणतीमा पणवीमा, पणम्म दमेव एक्कं च ॥ ५७३ ॥

सवालवुद्धु गच्छे वस्त्राभावे शीतं साहमसमर्थं साज्जमासं
परिहर—वर्जयेत्, परिहृत्य च ततः साज्जं गृह्णीयात् । अथ साज्ज-
मासमपि परिहर्तुं न शक्नुमस्ततः पञ्चविंशति दिनानि परिह-
र । अथैवमपि गच्छे न संस्तरति ततः पञ्चविंशति दिनानि,
तथाऽप्यसंस्तरणं पञ्चदश दिनानि, तथाप्यशक्नो दश दिव-
सान्, तथाऽप्यसामर्थ्यं एकमपि दिने परिहरेदिति संप्रहणा-
थासमासार्थः ।

अथनामेव विवृणोति—

बालासहवुद्धुअतरं—तस्वमगमेहाउलम्मि गच्छम्मि ।

मीतं अविमहमाणे, गेएहंति इमाए जयणाए ॥ ५७४ ॥

तथाविधवस्त्राभावाद्बालासहसहस्रगुणान्तपकशलाकुलं
गच्छे शीतमविमहमाणे—साहमशक्ते साधवः अन्यथा
यतनया स्वक्षेत्रे वा वस्त्राणि गृह्णाति ।

पञ्चणे दो मामे, दसदिवमूणे दिवइमामं वा ।

दमपञ्चाहिय मामं, पणवीमादिणे व वीमं वा ॥ ५७५ ॥

पणम्म दम य पञ्च व, दिगाणि परिहरिय गेएह एमं वा ।

अहवा एक्कदिणं, अउगट्टिदिणाइ आरब्भ ॥ ५७६ ॥

अगाढं कारणं पञ्चभिर्दिवसैरूनां ह्यौ मासौ परिहृत्य वस्त्रं प्र-
हीतव्यम्, तथा तावन्तं कालं यावद्बालवृद्धादयः शीतं परि-
ताप्यमाना न संस्तरन्ति, ततो दशादिवसानां ह्यौ मासौ परि-
हृत्य वस्त्रं ग्राह्यम् । एवं साज्जमासं दशादिवसाधिकं वा मास-
पञ्चविंशति दिनानि दश दिनानि पञ्च वा दिनानीति यथाश-
क्तं परिहृत्य वस्त्रं गृह्णीयात्, अथ पञ्च दिवसानपि वस्त्राभावे
बालवृद्धादयो नात्मानं निर्वाहयितुमीशास्ततश्चत्वारि श्रीणि
ह्येव यावदेकमपि दिने परिहृत्य प्रहीतव्यम् । अथ एकैव दि-
नहानिर्घृष्टया, तद्यथा—यत्र वर्षावासं स्थितास्तत्र बहि-
र्विंशतिं परिहृत्य उत्सर्गता वस्त्रप्रहणं कर्तव्यम् । कारणे पु-
नरेकानपि दिनान्याभ्येकैकदिनं दापयता तावद्द्वयं या-

वैकर्म्यं दिने परिहृत्य वस्त्रप्रहणं कार्यम् । व्याख्यातं
प्रथमसमयसंयोगसूत्रम् । ५० ३ ३० ।

जे भिक्षुः पद्मममोमरणमुहमपत्ताहं चीवगाहं पडिगाहं
पडिगाहंतं वा साइअह । ५३ । नि० चृ० १० ३० ।

(२३) अतुवज्जे वस्त्रप्रहणमिति द्वितीयसमयसंयोगसूत्रं
व्याख्यातम्—

विहयमि ममोमरणे, मामा उक्कामगा दुये होति ।

ओमंथगपरिहाणी, पञ्च य पञ्चैव य जहमे ॥ ६०७ ॥

द्वितीयं समयसंयोगं नाम अतुवज्जकालस्तत्र मासकल्पेन
स्थिता वस्त्रादिकमुपकरणमुत्पादयन्तः मासकल्पानन्तरं च
तत्र ही मासावुत्कर्षतः परिहर्तव्यौ भवतः । कारणं तु तथै-
वामुत्कर्षपरिहाण्य पञ्च दिनानि दापयता तावन्नये यावत्
जघन्यत एकं दिनं परिहर्तव्यम् ।

अमुंमवार्थं स्फुटतरमाह—

अपरिहर्तस्मेतं, दोसा ते चैव कारणे गहणं ।

बालवृद्धाउल्लं गच्छं, असती दम पञ्च एको या ६०८ ।

यत्र क्षेत्र मासकल्पः कृतस्तत्र ही मासवपरिहारस्त एव
दोषा मन्तव्याः, ये वर्षावसरे मासत्रयमपि परिहरन्त उक्ताः,
कारणे तु प्रहणं कर्तव्यम् । कथमित्याह- बालवृद्धाकुले गच्छं
वस्त्राभावे पञ्चकपरिहाणया एकैकपरिहाणया वा तावत्क-
ल्पं यावदश वा पञ्च वा एको वा नियमः परिहर्तव्यः । यत्र
संविश्रमासकल्पो वर्णकल्पः कृतस्तत्र मासत्रयानुपरि पञ्चमु
द्विसंस्वपूँषु अन्येषां न कल्पत किञ्चिदपि प्रहीतुम् ।

यो गृह्णाति तस्य दोषानुपदर्शयति—

करणाणुपालयाणं, भगवतो आणं पडिच्छमाणाणं ।

जा अंतरा उ गेएहति, तट्टाणारोवणमदत्तं ॥ ६०९ ॥

कारणस्य-परिहृतिशुश्रूषाश्च अनु-पश्चात् पूर्वश्रुतिपरम्परा
क्रमेण पालकाः कारणाणुपालकास्तेषां करणस्य च चरणा-
धिनाभावित्वाच्चरणानुपालकानामित्यापि द्रष्टव्यम्, एतेन
शान्तलविहारतादोषस्तेषां परिहृतो भवति । भगवतो
वर्द्धमानस्वामिनो या आत्मा तां तथैति प्रतिगत्या प्रती-
च्छताम्, अनेन यथाच्छन्दतादोषस्तेषां नास्तीत्युक्तं भव-
ति, पञ्चविधानां साधनां क्षेत्रमन्तरा तैरगृहीत उप-
करणे यो वस्त्रादि गृह्णाति, तस्य तत्सम्मानारोपण-
प्रायश्चित्तम् । तद्यथा-उत्कृष्टं चतुर्लघवः, मध्यमे मासिकम्,
जघन्ये पञ्चकम् । सूत्रादेशेन वा साधर्मिकस्तेन्यामिति कृत्वा
अनवस्थाप्यम्, 'अवृत्तं' इति भगवता नानुज्ञातमिति कृत्वा
तीर्थकरवत्तमपि न भवति ।

उर्वारं पञ्चमपुमं, गहणमदत्तं गतं ति गेएहंति ।

अणपुच्छा दुप्पुच्छा, तं पुमगतं ति गेएहंति ॥ ६१० ॥

परक्षेत्रं त्रयोमस्योरुपरि पञ्चमु दिनेषु अपूर्णेषु यदि प्रह-
णं करोति तदा अद्विज्ञानदोषं प्रसज्यते । अथ जानन्ति
गता अन्यदेशं क्षेत्रस्वामिनः ततोऽपूर्णेवपि पञ्चगान्दि-
वसेषु गृह्णाति । अथ शङ्कितं ततो न गृह्णाति । अथ न
परदेशं न गतास्ततो यद्यनापृच्छया वा वस्त्रं गृह्णाति त-
तस्तथैवावज्ञानदोषं प्राप्नुवन्ति । यत् एवमतस्तद्वस्त्रा-

दिकमुपकरणं गता निःशङ्कितमन्यदेशं क्षेत्रिका इति विज्ञाय
पूर्णं मासत्रये गृह्णाति । अत्रानापृच्छा नाम क्षेत्रकैवस्त्रप्रहणं
कृतं नर्घति न पृच्छति । दुष्पृच्छा पुनरविधिना प्रच्छनम् ।

सा चैयम्—

गोवालवच्छवाला, कामगच्छादम बालवृद्धा य ।

अविधी विधी तु मावग, महत्तरधुवमि लिगत्था ॥ ६११ ॥

ये गोपालवस्त्रपालकपेकाः प्रभाते निर्गताः सन्तो भूयः मामं
प्रावशन्ति तत्रांशे प्राधूमिका अन्यग्रामादायाता ये बाल-
वृद्धादयोऽत्यन्तमुग्धा विस्मरणशीलाश्च तान् पृच्छति, किं
अमणः कृतं वस्त्रप्रहणं भवति ? एषा अविधिपृच्छा । वि-
धिपृच्छा पुनरियम्—आवका वा महत्तरा वा पृच्छनीयाः ।
येषु साधूनां वस्त्रप्रहणसंभयो भवति, ये वा धुष्टकर्मिका
लोहकारग्रथकागादयो ये वा लिङ्गधारिणस्ताञ् पृच्छति,
वस्त्रादिप्रहणं साधुभिः कृतं न र्घति ।

परक्षेत्रे वस्त्रप्रहणविधिसमिधित्सुगह—

गंतुण पुच्छिऊण य, तेमि वयणं गंवसणा होति ।

तेमागंतसु सुद्धे-सु जत्तियं मेम अगगहणं ॥ ६१२ ॥

क्षेत्रस्वामिनां समीपे गत्वा विधिप्रदापृच्छय तेषां
साधूनां वचनं अनुग्रायां तदीयं क्षेत्रं गंधपक्षा कर्तव्या
भवति । अथ न ज्ञायते ते कुत्रापि गता अस्मीभिः साधु-
भिस्तत्र वस्त्रप्रहणं कियत्तपि कृतम्, तं च क्षेत्रस्वामिन
आगता । ततस्तस्य शुद्धेषु विधिना आगतेषु यावद्वस्त्रा-
दि गृहीतं तावत्तेषां प्रत्यर्पयतव्यम् ।

इदमेव सविशेषमाह—

उप्यन्नकारणा गं-तु पुच्छिउं तेहि देएह मेएहंति ।

तेमागंतसु सुद्धे-सु जत्तियं मेम अगगहणं ॥ ६१३ ॥

बालवृद्धे शक्तादीनां शीतपरिगतापनालक्षणे वस्त्रप्रहण-
कारणे उत्पन्ने स्वक्षेत्रे वस्त्रदुर्लभता सम्यग निश्चित्य परक्षेत्रे
वस्त्रप्रहणं कर्तुं कामाः क्षेत्रस्वामिनामन्तके गत्वा पृष्ट्वा
च तैर्देवभक्ष्यनुज्ञातं यावत्प्रमाणं वस्त्रादि तावदेव गृह्णाति,
नार्तिगृह्णम् । अथ न ज्ञायन्ते कुत्रापि गतास्ततो विधिपृच्छ-
या उपकरणे गृहीति यदि ते क्षेत्रकाः शुद्धाः समागच्छन्त्युः,
ततः शुद्धेषु तेष्वगतेषु ततो यावद् गृहीतं तावत्तेषां प्रत्यर्प-
यन्ति शेषस्य च प्रहणम् ।

कथं पुनस्ते क्षेत्रिका आगताः शुद्धा अशुद्धा वा
भवन्तीत्युच्यते—

पडिजगंति गिलाणं, ओमहोउहि अहव कजेहिं ।

एनेहि होति मुद्धा, अह मंखडिमादि तह चैव ॥ ६१४ ॥

क्षेत्रिका मासत्रये पूर्णेषु अपि अस्मीभिः कारणेन समागन्तुं
शक्नुयुः । ग्लानं प्रति जाग्रतः स्थिताः, ग्लानस्य वा आश-
धमगदं तन्मीलनं हतोः स्थिताः, कुललग्नसहकार्येषु वा व्या-
पृताः, पयमादिभिः कारणैरनागच्छन्तः शुद्धाः । अथ सं-
वर्द्धनिर्मल स्थिता व्रजिकादिषु वा प्रतिवध्यमाना आग-
ता ततः तथैव मासत्रये यावत्तदीयं क्षेत्रम्, उपरि तु पञ्च-
रात्रं न ते प्रभवस्ततो यत्तस्तत्र क्षेत्रं गृहीतं तद्गृहीतमेव न
क्षेत्रिकारणम् ।

प्रायश्चित्तम् . अमूनि तु विशुद्धकारणानि—

तणभयमावयभया , वामेण गदीर्णे वा विरुद्धाणं ।

दायध्वमदेताणं , चउगुरु निविहं च णवमं च ॥६१५॥

स्नेहभयाद्वा श्वापदभयाद्वा धर्मेण वा नद्या वा निरुद्धाणां च—
रादागमनमभूत्तेनो यद् गृहीतं तेषां गतानां दातव्यम् . अथ न
वर्तते ततश्चउगुरुकम् . उपकरणानिषण्णं वा त्रिविधं पञ्चकमा-
सिकं चतुर्लघुकलक्षणम् . नवमं वा मूत्रादेशेनानवस्थाप्यम् ।

परदमगते णाउ , मयं च मंजातरं व पुच्छित्ता ।

गेएहेति अमदभावा , पुप्फेसु तु दोसु मामेसु ॥६१६॥

स्वयमपि क्षेत्रिकाम् परदेशगतान् निश्चित्य द्वयार्मासयो-
पूर्णयोगशठभावाः शुद्धपरिणामा गृह्णन्ति ।

विहयपदमणाभागे , मुद्धा देता अदेत ते चेव ।

आउड्डिया गिलाणा , दिज्जति यं सेम अग्रहणं ॥६१७॥

द्वितीयपदमप्रोच्यते । अनाभोगो नाम किमत्र साधवो य-
थाकल्पे कृतवन्तो न वेति न सम्यक् परिज्ञातम् । ततः पर-
त्वेऽपि गृह्णीयुः . पश्चात् ज्ञात क्षेत्रिकाणां प्रयच्छन्तः शुद्धाः । अ-
थ अप्रयच्छतां त एव दोषाः । अथाकुट्टिकया अभोगेन गृहीतं
पर ग्लानादीनामर्थं ततो यावत्तेषामुपयुज्येत तावद् गृह्णन्ति,
शेषमार्तारक्तं न गृह्णन्ति । सू० ३ उ० ।

जे भिक्खु तिहिं वन्धेहिं परिबुमिण पायचउत्थेहिं तस्म
णं नो एवं भवइ चउत्थं वन्धं जाइस्सामि , स अहेम
णिज्जाइं वन्थाइं जाइआ अहापरिगगहियाइं वन्थाइं धारिजा,
नो धोइआ नो रणआ , नो धोयरत्ताइं वन्थाइं धारिजा,
अपलिअं वमाणे गामंतंरु अंमचेलिण , एयं खु वन्धधा-
रिस्स मामग्गियं । (सू०-२११)

इह प्रतिमाप्रतिपक्षे जिनकल्पिको वा अच्छिद्रपाणिः . त-
स्य हि पात्रनियोगसमन्वितं पात्रं कल्पत्रयं चायमर्वाधो-
पार्धमेवति नौपग्रहिकः . तत्र शिशागदौ क्षौमिकं कल्पद्वय-
सार्द्धहस्तद्वयायामप्येकस्मिन् तृतीयस्वार्गिकः . स च सत्य-
पि शीते नापरमाकाङ्क्षतीत्येतदर्थं यो भिक्षुः त्रिभिर्वस्त्रैः
पर्युषितः— द्यवस्थितः . तत्र शीते पतत्येकं क्षौमिकं प्रावृणो-
ति , ततोऽपि शीतासहिष्णुतया द्वितीयं क्षौमिकम् . पुनरपि
अतिशीततया क्षौमिककल्पद्वयोपर्यौगिकमिति , सर्वथौग-
कस्य बाह्याच्छादनता विधया । किम्भूतस्त्रिभिर्वस्त्रैरिति
दर्शयति—पात्रचतुर्थं—पतन्निमाहारं पार्ताति पात्रम् , तद्ग्रह-
णेन च पात्रनियोगः सप्तप्रकारेऽपि गृहीतः , तेन विना
तद्ग्रहणाभावात् । स चायम्—“ पस्सं पत्तायधो , पायदुवणं च
पायकं सरिआ । पडलाइ रयत्ताणं , च गोच्छुआ पायाणजो
गो ॥ १ ॥ ” तदेव सप्तप्रकारं पात्रं कल्पत्रयं रजोहरणम् ।
मुखवस्त्रिका २ चेत्येवं द्वादशधोपार्ध . तस्यैवभूतस्य भि-
क्षा . णं इति वाक्यालङ्कारं नैवं भवति , नायमध्यय-
स्यायो भवति , तद्यथा—न ममार्त्स्मिन काले कल्पत्रयेण स-
म्यक् शीतापनोदो भवत्यतश्चतुर्थं वस्त्रमह याचिष्ये , अ-
ध्ययसायनिषेधे च तद्याचनं दुर्गन्धानितमेव । यदि पुनः
कल्पत्रयं न विद्यते शीतकालाध्यापितस्ततोऽसौ जिनक-
ल्पिकार्द्धयथेषाणायानि वस्त्राणि याचेत—उत्कर्षणापह-

र्षणरहितान्यपरिकर्म्मणि प्राथयेदिति । तत्र “ उहट्टु ?
पहं २ अंतरं ३ उज्ज्वयधस्मा ४ य ” अन्तो वस्त्रेणा
भयानि , तत्र चाधस्तन्योद्धयोरग्रहः , इतरयोस्तु ग्रहः .
तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रह इति , याश्चाघातानि च वस्त्रा-
णि यथापरिगृहीतानि धारयेत् , न तत्रोत्कर्षणधाव-
नार्तिकं परिकर्म्म कुर्यात् । एतदेव दर्शयितुमाह—नो
धावेत—प्रासुकोदकेनापि न प्रक्षालयेत् , गच्छुवांसो
ह्यप्राप्तवर्षाद्वा ग्लानावस्थायां वा प्रासुकोदकेन यतनया
धावनमनुज्ञातम् . न तु जिनकल्पिकस्याति , तथा—न
धौतरक्तानि वस्त्राणि धारयेत् , पूर्वं धौतानि पश्चाद्द्रक्ता-
नीति . तथा प्रामात्येषु गच्छन् वस्त्राण्यगोपयन् व्रजेत् ।
एतदुक्तं भवति—तथाभूतान्यसाधनप्रान्तानि विभर्ति वा-
नि गोपनीयानि न भवन्ति , तदेवमसायधमचेलिकः , अवमं
च तच्छेले सायधमचेलं प्रमाणतः परिमाणतो मूल्यतश्च . तद्य-
स्यास्त्यसायधमचेलिक इत्येतत् पूर्वोक्तम् , खुः—अवधारणे ।
एतदेव वस्त्रधारिणः सामग्र्यं भवति—एषेव त्रिकल्पात्मिका
द्वादशप्रकारैर्धोकोपध्यात्मिका वा सामग्री भवति नापरंति ।

(२४) शीतापगमे तान्यपि वस्त्राणि

त्याज्यानीत्येतदर्थं शयितुमाह—

अह पुण एवं जाणिआ—उवाइकंते खलु हेमंते गिम्हे
पडिवसे अहापरिजुआइं वन्थाइं परिट्टविआ , अदुवा
संतरुत्तरं अदुवा अंमचेलं अदुवा एगमाडे अदुवा अ-
चेलं । (सू० २१२)

यदि तानि वस्त्राण्यपरहेमन्तास्यतिमहिष्णुनि तत उभय-
कालं प्रत्युपेक्षयन् विभर्ति , यदि पुनर्जीर्णदेशयानि जाणी-
नीति जानीयात् ततः परित्यजति , इत्यनेन सूत्रेण दर्शयति ।
अथ पुनरेवं जानीयाद्यथाऽपकान्तः स्वल्पं हेमन्तो ग्रीष्म
प्रतिपक्षे , अपगता शीतपीडा , यथा परिजीर्णान्येतानि
वस्त्राणि , एवमयमस्य ततः परिग्रापयेत्—परित्यजे-
दिति । यदि पुनः सर्वगर्वापि न जीर्णानि ततो यद्य-
जीर्णं तत्परिग्रापयेत् , परिग्राप्य च निस्सक्तं विहरेत् ।
यदि पुनरतिक्रान्तेऽपि शिशोरे क्षेत्रकापुरुषगुणाद्धवे-
च्छति ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—अपगते शीते वस्त्राणि
त्याज्यानि । अथवा—क्षेत्रादगुणाद्धमकाणानि यानि वात
सत्यान्मपरितुलनार्थं शीतपर्णितार्थं च सान्तरासरेण भवेत्—
सान्तरमुत्तरम्—प्रावरणीयं यस्य स तथा , कञ्चित्प्रावृणोति
कञ्चित्पार्धवर्त्ती विभर्ति शीताशङ्कया नाद्यापि परित्यजति ।
अथवा—अवमचेल एककल्पपरित्यागतं द्विकल्पधारीत्यर्थः ।
अथवा—शने . शने शीतेऽपगच्छति सति द्वितीयमपि क-
ल्पं परित्यजेत् तत एकशाटकः संवृतः , अथवा—आन्यन्तिकं
शीताभावं तदपि परित्यजेदतोऽचेतो भवति , असौ मुख-
वस्त्रधारजोहरणमात्रोपार्धः ।

किमर्थमसायकैकं वस्त्रं परित्यजेदित्याह—

लाघवियं आगममाणे , तव मे अभिममन्नागं भवइ ।

(सू०-२१३)

लघाभावो लाघवं लाघवं विद्यते यस्यासौ लाघविक (स्त)
मानमानमागमयन्—आपादयन् वस्त्रपरित्यागं कुर्यात् . श-
रीरपकरणकर्मणि वा लाघवमागमयन् वस्त्रपरित्यागे कु-

योदिति । तस्य चेषामृतस्य किं स्यादित्याह—‘स’ तस्य वस्त्रपरित्यागं कुर्वतः साधारणतयाऽभिसमन्वागतं भवति । कायकेशस्य तपोभद्रत्वात्, उक्तं च—“पश्चाद् टाणोहि सम-
गाण निगन्थाण अचलगतं पसन्ध भवति, त जहा—अप्या पडिलहा १, यन्मासिए रुव २ तेष अणुमण ३ लाघवं पसन्ध ४ विउले हादियानिगह ५” ।

एतच्च भगवता प्रवेदितमिति दर्शयितुमाह—

जमेयं भगवता पवेइयं तमेव अभिमभिञ्चा मच्चञ्चा म-

व्वत्ताए सम्मत्तमेव ममभिजाणिजा । (सू०-२१४)

यदेतद्भगवता—वीरवर्द्धमानस्वामिना प्रवेदितं तदेव अभि-
समेत्य-ज्ञात्वा सर्वतः-सर्वैः प्रकारैः सर्वाभिनया सम्यक्त्व-
मेव समत्वं या-संचलाचलावस्थयोस्तुल्यतां समभिजानी-
यात् आसंघनापरिग्रहा आसंघेनेति । आचा० १ श्रु० =
अ० ४ उ० ।

(२५) अचार्योनुग्रहा निग्रन्थानां निग्रन्थीनां वस्त्रग्रहणम्—
कप्पइ निगन्थाण वा निगन्थीण वा अहाराहियाए
चलाइ पडिगगाहिचए ॥ १६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

दिहुं वन्धगहणं, तेमि परिभायणे इमं मुत्तं ।

अविणय अमंविभागा, अधिकरणादीमु गेवं तु ॥६१॥

हिर्तायसमवसरणे दृष्टे तावद्वस्त्रग्रहणे संप्रति तेषां-वस्त्राणां
परिभाजनं-विभज्य प्रदानं यो विधिस्तदाभिधायकमिदं सूत्र-
मारभ्यते । इत्थं विभज्य प्रदानं किं प्रयोजनमिति चेदत आह-
एवं यथा रत्नाधिकं वस्त्राणां विभज्य तान् अविनयोऽभिवि-
भागाऽधिकरणादयश्च दोषा न भवन्तीत्यनेन सम्बन्धनायात-
स्यास्य (१६ सूत्रस्य) व्याख्या-कल्पन्तं निग्रन्थानां निग्रन्थी-
नां वा यथारहितं किं यो यो रत्निका भवेत् रत्नैर्गधिकस्तदन-
तिक्रमेण चलाति प्रतिप्रहीतुमिति सूत्रार्थः ।

अथ निगुक्तिविस्तरः—

संघाडएण एक-त्तो हिंडंति वंदएण जयणाए ।

साधारणऽणापुच्छा, अदत्तं ता इकआ भागा ॥६१६॥

संघाटकेनैकतः—एकस्यां दिशि साधवे वस्त्रग्रहणार्थं हि-
गडन्ते, अथ संघाटकेन न प्राप्यते ततो वृन्देनापि यतनया
पर्यटन्ति । अथ साधारणं बहुनामाचार्याणां सामान्यं तत्
यदि तत्रापरेषामाचार्याणामनापृच्छया गृह्णन्ति तदा ‘अद-
त्त’ इति साधर्मिकस्तेनैव भवति । अतस्तानापृच्छय गृहीत्वा
च तेषां वस्त्राणां प्रकृत-एकसदृशा भागाः कर्त्तव्या न वि-
सदृशा इति ग्रहणणायासमासार्थः ।

साग्रप्रमनमेष धिवर्णानि—

निस्साधारणत्वेन, हिंडंतां चेष गीतसंघाडो ।

उप्पादयते वन्ध, अमती तिगमादिवंदणं ॥ ६२० ॥

निस्साधारणं एकाचार्यप्रतिबद्धं क्षेत्रं गीतार्थमङ्गाटको
भित्तां हिण्डमान एव वस्त्राण्युत्पादयति, अथ संघाटके-
न हिण्डमाना न प्राप्नुवन्ति तर्त्तात्रकारिवृन्देन विचतु-
पञ्चादिसाधुसमूहेन पर्यटन्त उत्पादयन्ति ।

साधारणक्षेत्रे पुनरयं विधिः—

कुगमादी सामसं, अणपुच्छा तिविह मोधि शवमे वा ।

मंभोइयसामसं, तह चव जहकगच्छम्मि ॥ ६२१ ॥

छिकादीनां-छित्रप्रभृतीनामाचार्याणां सामान्यं क्षेत्रं तेषा-
मनापृच्छया गृह्णन्ति विधा शोधि-प्रायश्चित्तम् । जयन्त्य प-
ञ्चकम्, मध्यमे मासिकम्, उत्कृष्टे चतुर्दशम्, तथैव वा सू-
त्रादेशेनानवस्थाप्यम् । ते चाऽऽचार्याः परम्परं सांभोगिका-
स्ततः, सामान्यं क्षेत्रं वस्त्रग्रहणे तथैव विधिग्रहणादयः । एक-
स्मिन् गच्छे सघाटकादिक्रमेण अनन्तरगाथायामुक्तः ।

असांभोगिकेषु विधिमाह—

अमणुण कुलविंगं, माही पडिवसह मूलगामे वा ।

अहवा जो जं लाभी, ठायंति जहा समाधी ॥ २२ ॥

अमनावा-असांभोगिकास्तैः सह यत् क्षेत्रं साधा-
कुलादीनां विंगो-विभजनं कर्त्तव्यम्, यथा-एतेषु कुले-
प्राभिवन्त्याणि ग्रहीतव्यानि, एतेषु पुनरस्माभिः । यद्वा
अस्यां साधिकायां गृहपङ्क्तिरूपायां भवद्भिः, अस्यां पुनर-
स्माभिः । अथवा-प्रतिवृषभग्रामेषु ययं ग्रहीष्यथ, वयं मू-
लग्रामं ग्रहीष्यामः । मूलग्रामं वा यूयम्, वयं प्रतिवृषभ-
ग्रामेषु, अथवा-यो यद्वस्त्रं कुलादीं पर्यटन् लाभी-लप्स्य-
ते, तेन तस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् । एतेषामन्यतमेन प्रकारेण
व्यवस्थां स्थापयित्वा यथा समाधेना तत्र तिष्ठन्ति ।

एव साधारणाऽसाधारणं क्षेत्रं वस्त्राणि गृहीत्वा किं
कर्त्तव्यमित्याह—

वन्धेहि आगिते-हि देति जह गतिणि तिहिं वमभा ।

अदाणे गुरुणां लहु-गा मेमं लहु इमे होंति ॥६२३॥

वस्त्रेषु समानीतेषु ये वृषभास्ते यथारत्नाधिकं तत्र व-
स्त्राणि प्रयच्छन्ति । यदि तत्र गुरुणां प्रथमतो वस्त्रदानं
न कुर्वन्ति तदा चतुर्लघुकः, शेषाणां यथा रत्नाधिकं वि-
भज्य न प्रयच्छन्ति लघुमासः । ते च रत्नाधिका इमे व-
द्यमाणा भवन्ति ।

तत्र गुरुणां यादृशानि वस्त्राणि दीयन्ते । तदेतत्प्र-

तिपादयति—

विदु क्वमा जे य मणोऽणुकूला,

जे यो व जुज्जंति अमंथरंतो ।

गुरुस्म माणुगहमपिणिता,

भायंति मेसाणि उ भंभहीणा ॥ ६२४ ॥

साधुभिर्गृहीतव्यं गृहीत्वा भूयांस वासांस वृषभाणां सम-
र्पितानि, ततो वृषभा ‘विदु’ इति विदित्वा सुन्दरा सुन्दरतावि-
भाग विज्ञाय यानि क्षमाणि-दद्यानि यानि च मनोऽनुकूलानि
गुरुणा मनसा अभिगच्छितानि यानि वा संस्तरन्ति गच्छे गुरुप-
रिभुक्तान्यापि शेषसाधूनामुपयुज्यन्ते, तानि गुरुः सानुग्रह-
मपिशेषं यथा भवति एवमर्पयित्वा शेषाण वस्त्राणि
भञ्ज्या-कलहस्तेन हीना-धिरहिताः सन्तो यथारत्नाधिकं प-
रिभाजयन्ति ।

अथ तानेव रत्नाधिकानाह—

उवमंपज्ज गिलाणे, परिअमुतमोपअन्धवयजानी ।

तवभायालद्धीए, ओमं दुविहम्म अगिहाओ ॥ ६२५ ॥

‘उपसंपादज’ इति यस्तत्र प्रथमतया उपसंपादं प्रतिपद्यते ।
 ग्लानो-मन्त्रः । स च द्विधा आगाहोऽनागाहश्च । यस्तु परि-
 मितापधिः सुत’ इति बहुश्रुतः ‘सोयश्च’ इति यो व्याख्या-
 नमगृह्यत्या उन्धितानां स्वार्थभोतव्ये ज्येष्ठतया व्यर्थाहय-
 ते ‘जाह’ इति जातिस्थविरः पाद्वर्षपर्यायः ‘तव’ इति तप-
 स्वी ‘भास’ इति य आभाषिकः स्वदेशभाषायामांभ्रः ‘ल-
 ज्जाप’ इति यस्य लब्ध्या वस्त्राणि लभ्यन्ते, एतेषामुपसंप-
 दमानादीनां यथाक्रमं दत्त्वा ततो यो यः पर्यायरत्नाधिकः
 स स प्रथमं गृह्णात ‘ओमि’ इति अवमगानिकः पश्चाद् गृ-
 ह्णाति । एतं यथाक्रमं द्विविधस्य उपधेरीपग्राहकापधश्च
 प्रहणे अर्हो-योग्या मन्तव्याः ।

ए.ए.सि परूवणया, जा य विणा तेहि होति परिहाणी ।

अहवा एकेकस्म उ, अदोऽकंतिकमो होति ॥ ६२६ ॥

एतेषामुपसंपदमानादीनां प्ररूपणा—व्याख्या कर्त्तव्या, सा
 चानन्तरमेव कृता । यद्येतेषां यथाक्रमं वृत्तभा न प्रयच्छ-
 न्ति ततो या तेषां तैवेत्स्वैरिना परिहाणः संयमविरा-
 चनादिका भवन्ति तादृशपत्रे प्रायाश्चत्तम् । अथवा-एकै-
 कस्योपसंपदमानां प्रत्येकं ग्लानादिविषयोऽयमर्थापका-
 न्तिकमा भवति ।

तद्यथा—

उपसंपदगिलाणो, अगिलाणो वाऽवि देमि वि गिलाणो ।

तत्थ वि य जो परित्तो, एम गमो सेमंगसुं पि ॥ ६२७ ॥

उपसंपदमानो द्विविधः-ग्लानोऽग्लानश्च । तत्र यो ग्लान-
 नस्तस्य दातव्यम् । अथ ङावपि ग्लानावग्लानौ वा, ततो
 यस्तत्र परीक्षापधस्तस्मै दातव्यमवमंग गमः—प्रकारः
 शेषर्वापि बहुश्रुतादिपदेषु मन्तव्यः । तद्यथा—ङावपि परी-
 क्षापधी अपरीक्षापधी वा ततो यो बहुश्रुतस्मै देयम् ।
 अथ ङावपि बहुश्रुतो ततो यश्चिन्तनिकाकारकस्तस्मै दात-
 व्यम् । अथ ङावपि चिन्तनिकाकारको ततो यस्तत्र जा-
 तित्थविरस्तस्य दातव्यम् । अथ ङावपि जातिस्थविरौ
 ततो यस्तपस्वी तस्य दातव्यम् । अथोभावपि तपस्विनौ
 ततो यो भाषिकस्तस्मै दातव्यम् । अथ ङावपि भाषिकौ
 भाषिकौ वा ततो यो लब्धिमान् तस्मै प्रदातव्यम् ।

प्रकारान्तरं यथाग्लानाधिकपरिपाटमाह—

आयसि य गिलाणो, परित्त-पूया-पवत्ति-थेर-गणी ।

सुत-भामा-लद्विवञ्जो, ओमे परियागरातिणिण ॥ ६२८ ॥

आचार्यस्य पूर्व विशिष्टानि वस्त्राणि दत्त्वा ततो ग्लानस्य
 दातव्यानि, ततः परीक्षापधस्ततः ‘पूये’ इति ज्येष्ठमिप्राये-
 ण पूजनाहस्य उपाध्यायस्य, बृहद्गाण्याभिप्रायेण तु पूजना-
 हस्य गुरुसंबन्धिपितृव्यादः, ततः प्रवर्तिनस्तदनन्तरं स्थवि-
 रस्य, ततो ‘गणि’ इति गणायच्छेदकस्य, ततः श्रुतसम्पन्नस्य,
 ततो भाषिकस्य, ततो लब्धिमतः, यथाक्रमं दातव्यम् ।
 अर्जापक्रान्तिचार्गाणका प्राग्यत् कर्त्तव्या । तदनन्तरं यो यः
 पर्यायरत्निक’ तस्य प्रथमम्, अवमगानिकस्य तु पश्चाद् यथा-
 क्रमं दातव्यम् । एवं तावत्संघाटकमार्त्तानां विधिकः ।

अथ वृन्दनार्त्तानां यो विधिस्तदाभिधानमुदाह-

सोमेहि आणियाणं, परित परियाग सुभिय पिडेत्ता ।

आवलिया मण्डलिया, लुद्धस्म य संमता अक्खा ॥ ६२९ ॥

अनेकेः साधुभिर्गनीतानां वस्त्राणां पारभाजनार्थाधिरुच्यते,
 आचार्यादिकमण परीक्षापधोनां यावत् दत्त्वा ततो ये पर्या-
 यरत्निकास्तेषामहिगृह्णमानानामपि प्रथमतो दातव्यम् ।
 तत्र च येस्तानि वस्त्राण्य समानीतानि ते परिहृत्या-संभूय
 क्षुभते क्षोभे कुर्वीरन् कलहमिति यावत्, वृवीरन् ‘आवतिक-
 या मण्डलिकया वा’ विभजने विधीयतां, ‘लुद्धस्म य संमता
 अक्ख’ इति कस्यापि पुनर्नुव्यस्य अक्षान् पातयित्वा वस्त्रवि-
 भजनमभिमतमेव संघहगाथासंज्ञेपार्थः ।

साम्प्रतमनामेव विवर्गपुगाह-

गणहंतु पुजा गुरवो जदिहुं ।

मव्यं भणामऽम्ह वि एयदिहुं ,

अणुममंवट्टियऽककसङ्गा ,

गिरहन्ति जं अत्ति न तं सहामो ॥ ६३० ॥

आहिगृह्णमाना वस्त्रेषु दीयमानेषु ये वस्त्राणामन्तरास्ते
 वृवीरन् । ‘जादिहुं’ मनोऽनुकूलं वस्त्रं गुरवो गृह्णाति तस्मै
 सकलगच्छस्वामितया पूज्या इति कृत्वा गृह्णातु । यद् गु-
 रूणामुत्कृष्टं वस्तु दीयते तत् सत्यमवितथामिति वयमपि
 भणामः । न केवलं वचसैव भणामः, किन्तु-मनसाऽप्यस्माक-
 मेतदिष्टमेव । परमनुपेक्षन-भिक्तापरिभ्रमणाभावाद्युल्लगना-
 भावेन सर्वनिर्तानि-वर्तुलीभूतानि अत एवाकर्कशाणि अ-
 क्खानि पाणिपादपृष्ठादप्रभृतीनि येषां ते अनुपेक्षसर्वनिर्ताऽ-
 कर्कशाङ्गाः, पदोव्याः सन्तो यदस्य अहिगृह्णमानाः प्रथमं गृ-
 ह्णाति न तस्य सहामोहः ।

आगतुसमादीणं, जइ दायव्वाइ तो किणं अम्ह ।

कम्हारभिसुयाणं, गादिज्जामण गइमसिग्घा ॥ ६३१ ॥

आगन्तुका—उपसंपत्तारस्तंपामादिशब्दाद्-ग्लानादीनां च
 यदि दातव्यानि वस्त्राणि ततः ‘किण’ इति केन
 कारणेन वयं कमकारभिक्षुकाणां देवद्रोणीवा—
 हकभिक्षुविशेषाणां गतिमश्नास्यां—निन्दनीयां प्राप्ता-
 महे । किमुक्तं भवति—यदि नामास्मदानानां वस्त्रा-
 णामेते आगन्तुकादयः स्वार्थभावं भजन्ते, ततः किमेवं य-
 ये देवद्रोणीवाहकभिक्षुकवन्मुधैव वस्त्राद्यालयनकर्म कार्या-
 महे इति वस्त्राग्यानन्तरश्चिन्तयेयुः ।

ततः—

विविचमाणं अहवा विरुक्के ,

सोभं विदिता बहुमाण तन्थ ।

ओमण कारिति गुरुविरंगं ,

विमज्झिमो जो व तहिं पट्ट य ॥ ६३२ ॥

एवं विविच्यमाने, अथवा-विरुक्ते उपकरणे बहुनामनन्तरं-
 क्तं क्षोभे विदित्वा यस्तत्रावमः सर्वेषामपि पर्यायलघुर्यो वा
 विमध्यमोऽपि तत्र वस्त्रावभजने पट्टः कुशलस्तेन गुरवो
 विभजने कारयन्ति ।

अथ कोऽपि लब्ध एव कर्मपरितुष्यन् ब्रूयात्-आव-
लिकया मण्डलिकया वा वस्त्राणि विभज्यतां ततः

को विधिरित्याह—

आवलियाएँ जतिहुँ, तं दाऊणं गुरूण तो मेमं ।

गेएहँति कमण जआं, उप्परिवाडिं न पूर्येति ॥ ६३३ ॥

मंडलियाण विमेषो, गुरुगहिते मेमगा जहावुहुँ ।

भागे सेमे करेत्ता, गेएहँति अणंतरं उभआं ॥ ६३४ ॥

आवलिका नाम अज्जायतभ्रगया वस्त्राणां व्यवस्थापनं त-
या समभागीकृत्य वस्त्रेषु स्थापितेषु यदिष्ट वस्त्रं तत् गुरु-
णां दत्त्वा शेषाणि यथारत्नाधिकं गृह्णाति यावदावलिका
निष्प्रामुपगच्छति । उत्पारिपात्त्या ग्रहणं न पूजयन्ति—न प्र-
शंसन्ति तीर्थकराश्च इति गम्यते । मण्डलिकायामप्येव-
मथ नवरं तेषां विंशतोऽयमुपदश्यते—एवं गुरुभिर्गृहीते-ततः
शेषाः यथावृत्तं यो यः पर्यायवृत्तस्तदतिक्रमणं समानं
भागान् कृत्वा उभयोर्व्यायातलक्षणयोरनन्तरमव्यवहितं
वस्त्राणि गृह्णाति । इयमत्र भावना-मण्डलिकया वस्त्रेषु स्था-
पितेषु प्रथममाचार्येण गृहीते ततो यः शेषाणां मध्ये रत्ना-
धिकः स मण्डलिकाया धुरि स्थापनं वस्त्रं गृह्णाति । अ-
वमर्गान्तिकस्तु पर्यन्तस्थापितं सर्वान्तिमम् । ततोऽपि योऽ-
वमर्गपर्यायस्माधुभिस्तथापितः स तदनन्तरं गृह्णाति, तदपेक्षया
लघुतरपर्यन्तपाश्वोदुपान्त्य गृह्णाति एवं तावद् गृह्णाति याव-
न्मण्डलिका निष्ठिता भवति । एवमपि विभज्यमानं कोऽपि
लोभाभिभूतमानसो ब्रूयात् अज्ञानं पानयित्वा यद्यस्य भागे
समायाति तत्तस्य दीयताम्, एवं ब्रूयाणोऽसौ प्रक्षारयतइत्य-
कर्त्तव्यमिति चेदुच्यते—

जइ ताव दलंति गालिणा,

धम्माऽधम्मविंभमबाहिला ।

बहुमंजयविंदमज्झके,

उवकलणंऽमि किमेव मुच्छिं ॥ ६३५ ॥

यदि तावद्गालिणो धर्माधर्मावशेषबाह्या अपि मूर्च्छा प-
रित्यज्य साधूनामिव आत्मीयानि वस्त्राणि दलन्ति-प्रयच्छ-
न्ति ततो बहुस्यतवृन्दमध्येकं—प्रभूतसाधुजनमध्यविभागं
त्वमेवैकापकरणे एकमथ सम्यक्परिज्ञातजिनवचनोऽपि मू-
च्छितोऽस्मि । नैतद्भवतो युज्यत इति भावः ।

एवमप्युक्त्वा यद्यसौ नोपशम्यति ततो वक्तव्यम्—

अओ ! तुमं चैव करेहि भागे,

ततोऽणुधिच्छामो जहकमेणं ।

गिएहाहि वा जं तुह एत्थ इहुँ,

विणामधम्मीसु हि किं ममत्तं ॥ ६३६ ॥

आर्ये ! त्वमेव समानं भागान् कुरु ततो यथाक्रमेण वयं
प्रहीष्यामः, यथा—गृहाण यत्तवामीषां वस्त्राणां मध्ये इष्ट-
मधिकान्वतम्, विनाशधर्मीण हि विनश्वरस्वभावानि वस्त्रा-
वानि वस्त्रानि अतः किं नाम तेषु ममत्वं विधीयते ।

एवमप्युक्त्वा यदि नोपगतः ततः को विधिरित्याह—

तह वि अवियस्स दाउं, विरिचणोवट्टिए खरंणया ।

अक्खेसु होति गुरुगा, लहुगा सेसेसु ठाणेसुं ॥ ६३७ ॥

तथाऽप्यस्थितस्य तस्य तत्रभीष्टं वस्त्रं दत्त्वा विवेचनं कर्त्त-
व्यम् । निर्गच्छ मदीयाद् गच्छादिति भवनीयमिति भा-
वः । ततो यदि भूयोऽप्युपतिष्ठते, मिथ्या मे दुष्कृतं न
पुनरेवं विधास्यामीति, ततः खरगटनी वक्ष्यमाणा कर्त्त-
व्या, प्रार्थयितुं च दातव्यम् । किमित्याह—अक्षेषु गुरुका म-
वन्ति । यो ब्रवीति अज्ञानं पानयित्वा विभजत तस्य
अतुगुरुकम् । शेषेषु स्थानेषु लोभकरणावलिकामण्डलिका-
विभाजनलक्षणेण अतुलघुकम् ।

अथ खरगटनामुपदर्शयति—

हिरस्सदारं पमुपेमवग्गं,

जदा च उज्झिक्कं दमे ठितोऽमि ।

किलेमलद्वेमु इमं सु गिदी,

जुत्ता न कत्तं तव विमणोवं ॥ ६३८ ॥

हिरण्यं-सुवर्णं दागश्च-कलत्रं हिरण्यद्वारं, पशवश्च गोमहिषी-
प्रभृतयः प्रज्ञाश्च कर्मकरास्तेषां वर्गः-समूहस्तमेवमादिकं परि
ग्रहमुज्झित्वा-तृणयत् परित्यज्य यदा किल त्वमेवंविधं दमे
संयमं स्थितोऽस्मि, तदा साम्प्रतमेतेषु वस्त्रेषु क्लेशलब्धेषु—
प्रभूतगृहपरिभ्रमणादिप्रयासप्राप्तेषु तव गृहिः कर्त्तुं न युक्ता,
एवं विमना तस्य कर्त्तव्या ।

सम्मं विदिता समुवट्ठियं तु,

थेगमि तं चैव कदाइ देजा ।

अक्खेसि गाहे बहुदोसले वा,

छोदुण तत्थेव करिंति भाए ॥ ६३९ ॥

वत्थेव गए कोई, वत्थं लद्धं निवेयध गुरूणो ।

देहि तुमं चिय हणिआं, भाएइ शिगाइ शिमो सो य ॥ ६४० ॥

सम्यग पुनः करणेन समुपस्थितं तं विदित्वा स्थधिराः—
सूरयः कदाचित्सूर्यश्च तद्वत्स्वं दद्युः । अथान्येषामपि बहूनां
तद्वत्प्रग्रहणे प्राप्ते मोहनिबन्धः 'बहुदोसले वा' प्रभूतदाय-
धानसौ यतः बहुभिः सह द्वेषवान् विरोधविधायी स बहु-
द्वेषवानिति, ततस्तस्य दीयमानं अन्येषां महदप्रीतिक-
मुपजायते, एवावधे कारणं विचिन्त्य तत्रैव तेषु वस्त्रेषु
मध्ये प्रक्षिप्य एकसदृशान् भागान् कुर्वन्ति । ततो यथा
रत्नाधिकं गृह्णाति । एवं तावद्देनकेषामानीतानां वस्त्राणां प-
रिभाजने विधिरुक्ता ।

अथ क्षपकेषामानीतानां तेषामेव विधिमभिधत्सुराह—

खमए लज्जण अंघले,

दाउं गुरुए य मांवलित्तए ।

वेड गुलुं एमेव मेमए,

देह जईणं गुलुहिं वुच्चई ॥ ६४१ ॥

मयमेव य देहि अंघले,

तव जे लोयइ इत्थ संजए ।

इय छंदिय पेमिउं तहिं,

खमओ देइ निमीलअंघले ॥ ६४२ ॥

कोऽपि क्षपकः कुत्रापि भाषितकुलार्द्रा अम्बरगणि लब्ध्वा या-
नि वरिष्ठानि-सर्वप्रधानानि वासांसि नामि दत्त्वा ततो गुहं ब्र-

वीति—एवमेव शेषाण्यपि मयानीतानि वस्त्राणि यतीनां प्र-
यच्छत, ततो गुरुभिरसाधुच्यते-स्वयमेवामृतिं अम्बराणि
वाह । यस्तवाच संयतो रोचते वस्त्रदानयोग्यतया रुचि-
गोचरीभवति, इत्यमुना प्रकारेण बान्धन-प्रार्थितः पूर्वं कु-
न्दिता यस्य रोचते, तस्मै दातव्यानीत्यवमनुज्ञातच्छब्दः ।
ततः प्रेषितो-मुकूलितः सन् स क्षपकस्तत्रावसरं श्रूयमाण-
म्बराणि प्रयच्छति । इह सर्वत्रापि रकारस्य लकारादेशो
' रसोर्लशो ' ॥ ८४१ २८८ । इति मागधभाषास्तण्डणशशात् ।

ततश्च—

स्वमरण आणियाणं, दिजंतगस्म वारणे वयणं ।

गहणं तुमं न याणमि,तिविदिय पुच्छा ततो कहणं ६४२।

क्षपकणानीतानां तनैव दीयमानां वस्त्राणां कस्यचि-
ल्लुब्धस्य वारणे वचनम्, एवमर्माणां रक्षाधिकानां दीयमा-
नानि मा याधन्न समागमिष्यन्तीति बुद्ध्या वस्त्रप्राहक-
त्वाधून मा आर्यो गृहीधर्माभ्येवं कोऽपि निवारितवानि
ति भावः । ततः क्षपकः प्राह—किं मदीयानि वस्त्राणि न प्राह-
न्ते । इतरः प्राहः प्रहणमेव याधन् त्वं न जानीयाः । क्षपको
ब्रवीति—जानामि इत्थम् । इतरे भणन्ति—यद्येव ततः की-
दृशम्, क्षपक आह—यदिता वि न पुच्छा, येनाहं कथयामि
ततस्तेन क्षपको धन्दित्वा पृष्टः सन् कथयितुमारब्धवान् ।
वृ० ३ उ० । (इतोऽपि एतद्वक्तव्यता 'गहणं' शब्दे तृतीयभागे
८४६ पृष्ठे गता ।)

निघ्नन्ध्या प्रवर्तिनीनिध्या चैलांनि प्रहीतव्यानि—

निगन्धीए गाहावडकुलं पिंडवायपडियाए अणुपवि-
ट्टाए चेलड्डे समुपज्जज्जा, ना मे कप्पइ अप्पणा
नीमाए चेलइ पडिग्गाहित्तए, कप्पइ से पवित्तिणी नीमा-
ए चेलं पडिग्गाहित्तए ॥ १३ ॥ तां जत्थ पवित्तिणी
ममाणी भिया जे तत्थ ममाणां आयगिण वा उव-
ज्झाए वा पवित्तिणी वा थेर वा गणी वा गणधरे वा
गणावच्छेदए वा कप्पइ से तर्हीमाए चेलइ पडिग्गाहि-
त्तए ॥ १४ ॥

अथास्य (१४) सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

नियमा मंचल इत्थी, वातिजति संयमा विणा तेणं ।

उग्गहणमाइ चेला, ण गेएहणा तेण जोगा य॥४६१॥

नियमाद्-अवश्यतया स्त्री-निघ्नन्धी मंचला भवात्, तत-
स्तेन चेलनं विना सा संयमाच्छाल्यते, इत्यनन्तरसूत्र उक्तम् ।
तेन कारणेनावप्रहानन्तकादीनां चेलानां प्रहणे विधिरभि-
धीयते । अयं योगः प्रकृतसूत्रस्य सम्बन्धः ।

अथवा—

चेलं हि विणा दोसं, णाउं मा ताणि अप्पणा गेएहे ।

तत्थ वि ते विय दोसा, तव्वारणकारणा मुत्तं ॥४६२॥

चेलविना भिक्षामटन्त्याः संयत्याः महान् दोषो भवतीति
ज्ञात्वा मा तानि चेलानि आत्मना गृहीयान् । कुत इत्याह—त-
त्राप्यात्मना चेलप्रहणेऽपि न एव दाया भवन्ति ये पूर्वं
चेलस्याप्रहणे प्राशुकाः । अतस्तद्वारणकारणात् स्वयं प्रहणं
प्रातश्चार्थमिदं सूत्रमारभ्यते ।

इदमेव सोपयुक्तिकमाह—

सयगहणं पडिसेहति, चेलगहणं तु सव्वमो तातिं ।

मंडासतिरो वण्ही, ण डहति कुरुए य किच्चाइ ॥४६३॥

स्वयं प्रहणमत्र सूत्रं सूत्रकृत् प्रतिपेक्षयति न पुनः सर्वथा
तासां संयतीनां चेलप्रहणम् । यतः संदशकेन निर्गोहितो बहि-
र्गृह्यमाणो न दहति । कृत्यानि च धान्यपाकादीनि कार्याणि
कुरुते, एवं संयतीनामपि साधुभिक्षिरोहितं चेलप्रहणं न
पुष्यति, कार्यं च संयमशालनात्मकं करोति । अत इदमार-
भ्यते । अनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (सूत्रस्य—१३--१४)
व्याख्या—निघ्नन्ध्या गृहपतिकुलं पिण्डपातप्रतिष्ठया अनुप-
विष्टायाः चेलेनार्थः प्रयोजनं चेलार्थः । स समुत्पद्यते । न
' न ' तस्याः कल्पेन आत्मनो निध्याया चेलं प्रतिग्रहीतुं किं
तु कल्पते ' से ' तस्याः प्रवर्तिनीनिध्याया चेलं प्रतिग्रहीतुम् ।
अथ न तत्र प्रवर्तिनी 'ममाणी' सांज्ञहिता ततो यस्तत्राच्चा-
यो वा उपाध्यायो वा प्रवर्त्तको वा स्थविरो वा गणी वा ग-
णधरो वा गणावच्छेदका वा सन्निहितो वा भवेत्, गणी-
गणार्धाधर्पातगजार्थो-गणधरः संयतः-परिवर्त्तकः । शयाः स-
र्वेऽपि प्रनीताः । तेषां निध्याया यं वा अभ्यर्हीकृतार्थः साधुः
पुरः कृत्वा विहरति । तान्नध्याया कल्पते ' से ' तस्याश्चेलं प्र-
तिग्रहीतुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकारो विभक्तिपुगाह—

चेलड्डे पुव्वमणितं, पडिसेहो कारणे जहा गहणं ।

णवरं पुण णाणत्तं, गीसागहणं णऽणीमाए ॥ ४६४ ॥

चेलार्थं पूर्वं—प्रथमोद्देशके " निगन्धीणे केइ वत्थण वा
पाएण वा निर्मातज्जा " इत्यादिसूत्रे यथा भणितो यथा च
तत्र संयतानां स्वयं वस्त्रप्रहणप्रतिपेक्षो यथा च कारणे प्रह-
णमुक्तं तथैवात्रापि वक्तव्यम् । नवरं केवलं पुनरत्र नानात्वं
विशेषः, वस्त्रप्रहणं ताभिर्निध्याया कर्त्तव्यं न पुनर्गनध्याया । नि-
ध्यायोपसंज्ञानकादिना वस्त्रं दीयमानं प्रवर्तिन्या निवेदयति ।
प्रवर्तिनी गणधरस्य निवेदयति, ततो गणधरः स्व-
यमागत्य परीक्ष्य शुद्धं कृत्वा गृह्णाति । अथ नास्ति
तत्र प्रवर्तिनी ततस्तद्वस्त्रं यत्नेन रूपेण चिन्हनं चोप-
लभ्य गणधरस्य कथयति, स जागत्य स्वयं गृह्णाति ।
एतन्निध्याप्रहणमुच्यते ।

आयगिओ गणिणीए, पवित्तिणी भिक्खुणी ण कत्थेति ।

गुरुमा लहुमा लहुगो, तामि अप्पडिमुणंतीणं ॥४६५॥

आचार्य एतत्सूत्रं गणिन्या न कथयति चत्वारो गुरवः ।
प्रवर्तिनी भिक्षुणीनां न कथयति चत्वारो लघवः, तासां भि-
क्षुणीनामप्रतिश्रुतवन्तीनां मातृलघुः ।

अथ स्वयं वस्त्रप्रहणे दोषानाह—

भिच्छत्ते मंकादी, धिराहणा लोभ आभियोगं य ।

तुच्छा ण सहति गारव-मंडण अट्ठाण ठवणं च ॥४६६॥

पुरुषेण संयत्या वस्त्रं दीयमानं दृष्ट्वा अभिनवधर्माणां मि-
थ्यात्व गच्छेयुः । दुर्दृष्टधर्माणांऽमी इति शङ्कायश्च दोषा
भवन्ति । विगधमा च संयमात्मविषया । लोभे हि स्तोकेनापि
वस्त्रादिप्रदानेन स्त्री लोभ्यते । ' आभियोगं ' नि आभियो-

गिकवस्त्रप्रदानेन कश्चिन्कार्यं कुर्यात् । स्त्री च प्रायेण तु-
च्छा भवति, तुच्छत्वेन च गौरवं लब्धिमाहात्म्यं न सहते ।
ततश्च भण्डन-कलहोऽस्थानस्थापनं च भवतीति सग्रह-
गाथासमासाथः ।

अथेनामेव विचरीषुगाह—

इन्धी वि ताव देती, संकिज्ज किं ण केणऽपि पउत्ता ।

किं पुण पुग्गिमा देतो, परिजुप्पाइं पि जुप्पाण ॥४६७॥

स्त्री-आविर्गतका साऽपि वस्त्रं संयत्या, प्रयच्छन्ती शङ्कते,
किं केनापि प्रयुक्ता सती प्रयच्छति उत स्वयमेव धर्मार्थमात्रं,
किं पुनः पुरुषः पारजातान्यापि वस्त्राणि जीर्णाया अपि आर्य-
कायाः प्रयच्छन् स सुतरां शङ्कते इति भावः । तत्र शङ्कायां च-
तुर्गुरुचतुर्थार्थमेवेति निःशङ्कितं मूलम्, एवं मिथ्यात्वं शङ्का-
यश्च दोषा भवेयुः । विराधना च संयमात्मावयया अभ्यूह-
वक्तव्या ।

(२६) लोभद्वारमभियोगद्वारं चाह—

शाभिज्ज थोवेणं, जच्चमुवम्पं च मारणी वावि ।

अभियोगियवन्धेणं, कट्टिज्ज पट्टण जातं ॥ ४६८ ॥

यथा जात्यं सुवर्णी सारणी वा कुल्या स्तोकेनापि प्रयत्नेन
नाभ्यते तथा संयत्यपि स्तोकेनापि वस्त्रादिप्रदानेन मा-
न्यते । यद्वा—तद्वस्त्रं केनापि विद्यामन्त्रादिवलेनाभियोगि-
कं वशीकरणकर्म कृतमस्ति, तन्मतेन स आकृष्यते येन
कार्येण कृतं तदभिमुखं नीयते । पट्टकेन वाऽत्र जातं-दृष्टान्तो
भवति, न च यथा प्रथमोद्देशकः ।

अथ गौरवार्थाद्वारद्वयं युगपदाह—

वन्धेहि वच्चमाणी, दापंती वावि उयह वन्धे मे ।

मच्छरियाओ वेती, धिरत्थु वन्धाण तो तुज्झं ॥४६९॥

हिडयमाणमल्लंदा, णव सयं गेण्हमो ण पभवामो ।

ण य जं जणां वियाणति, कम्मं जाणामो तं काउं ॥४७०॥

कार्त्तिकदायिका तच्छ्रुतया गौरवमर्थाद्वारद्वयं युगपदाह—
जन्ती आत्मानं ख्यापयति-अहमीदृशानि ईदृशानि वस्त्राणि
गृहीत्वा समार्गमर्थायामि । यद्वा—स्वयमानीतानि वस्त्राणि
वर्शयन्ती प्रयात्, 'उयह' पश्यत मदीयानि वस्त्राणि इति ।
तत इतराः संयत्या मन्त्रागता भूवन् । धिगन्तु भवती-
यान वस्त्राणि भवन्ती च यद्वैद्यमात्मानं कथयति । अपि-
च—यथा यूयं स्वच्छन्दः पर्यटय, न तथा वयं हिगडामः ।
नेव च स्वयं गृह्णामः । नचात्मानं प्रभवाम—प्रकरणेन
भगवामहं । न च यत् कुण्डलादिकं कर्म कर्तुं युष्मादृशो
जनो जानाति तद्वयं कर्तुं जानीमः ।

जम्हा य एवमादी, दोसा तेमिं तु गिण्हमाणीणं ।

तम्हा तामि शिमिद्धं, वन्धगहणं अणीमाण ॥ ४७१ ॥

यस्माद्वैद्यमादयो दोषास्तासां गृह्णीनां भवन्ति, तस्मात्ता-
सामनिश्चया वस्त्रग्रहणं निषिद्धम् ।

परः प्राऽऽह—

सुचं निरन्धगं खलु कारणियं तं च कारणमिणं तु ।

असती पाउग्गे वा, मन्नक्खोवाइ जतणए ॥ ४७२ ॥

यदि संयतीनामनिश्चया वस्त्रग्रहणं न कल्पते । ततः सूत्रं
निरर्थकं प्राप्नोति । सूत्रिगाह-कारणिकं सूत्रम्, तच्च कारण-
मिदम्—न सन्ति संयतीनां वस्त्राणि, सन्ति वा परं न प्रा-
योग्याणि । 'मन्नक्खो वा'—महादौर्मेनस्य संज्ञातकारीनां
संयतीर्भवत्येव अगृह्यमाणं भवति । तत्रैव यतना ।

तामेवाभोधःसुगाह—

तरुणी य पव्वमाणी, नियग्गि हि गिमंतणा य वत्थेहिं ।

पडिमहणगिन्धे, लक्खण गुरुणां गिन्धेइआ ॥४७३॥

कस्याप्याचार्यस्य पार्श्वे महर्षिकानां बहुजनपाक्षिकाणां
प्रव्रज्या समर्जित । ताश्च कियन्तमपि कालमन्यस्मिन् देशे
विहृत्य सूरिभिः साडे तत्रैव समायाताः । ततो नि-
जैः—संज्ञातिकस्तासां वस्त्रनिमन्त्रणा कृता, ततो न कल्प-
ते अस्माकं वस्त्रग्रहणं कर्तुमिति प्रतिषेधः कर्तव्यः । अथ
गाढतरं निर्वन्धं कुर्वन्ति, तदेतत् वक्तव्यम्—अस्माकं गुरुषु
एव वस्त्रलक्षणं जानन्ति, ततो गुरुणां निवेदयाम इत्यनुज्ञाते
तेषां निवेदयेयुः ।

इदमेव व्याख्याति—

थेरा पडिच्छंति कथंमुं तेमिं,

जाणंति ते दिस्स अजुरगजोगं ।

पिच्छामु ता तस्म पमाणवम्पं,

तो णं कधेस्सामु तहा गुरुणं ॥ ४७४ ॥

मागाऽकडे लहुगो, गुरुगो पुण होति चिंधऽकरणम्मि ।

गणिणीं अमिद्धे लहुगा, गुरुगा पुण आयनीसाए ॥४७५॥

स्थविरा—आचार्या अस्मत्प्रायोग्यं वस्त्रं परीक्षन्ते अतः
कथयामस्तेषाम् आख्यान्त तद् दृष्ट्वैव वस्त्रमयोग्यं योग्यं वा
वयं परं तावदिदानीं तस्य वस्त्रस्य प्रमाणं वस्त्रं च पश्यामः ।
ततो 'ण' मिति तद्वस्त्रं तथा तेन प्रमाणवर्णादिना प्रकारेण
गुरुणां कथयिष्यामः । एवं यद्वस्त्रं साकारत्वेन यथाऽवस्था-
पितं तत् साकारकृतम्, तच्च यदि न कुर्वन्ति ततो मासलघु,
साकारकृते कृत्वा प्रमाणवर्णाभ्यां चिह्नं न कुर्वन्ति ततो
मासगुरु, यदि गणिन्या तद्वस्त्रप्रमाणादि न कथयन्ति तत-
श्चतुल्लघवः । अथ आत्मानिश्चया स्वयमेव गृह्णन्ति ततश्चतु-
र्गुणवः ।

अथ गृहस्था एवं ब्रूयुः—

जइ भे रोयति गेणहध, ण वयं गणिणिं गुरुं च जाणामो ।

इय विभणिया वि गणिणे, कथेति ण य तं पडिच्छंति ॥४७६॥

यदि 'भे' भवतीनां रोषेन ततो गृहीध्वमेतद्वस्त्रं न वयं ग-
णिनी-प्रवर्तिनी गुरु वाऽऽचार्यं जानीमः, इत्यापि भणितः स्-
न्त्य, गणिन्यः सूरिणः कथयन्ति न पुनस्तद्वस्त्रं प्रतीच्छन्ति ।
सूरिभ्यश्च संयतीसुस्वाद्वस्त्रवृत्तान्तं श्रुत्या इत्थं वक्तव्यम्—
कतरो भे शन्थुवधी, जा दिज्ज भणाहमो विस्सरितो ।

पुव्वुप्पस्सो दिज्जति, तस्मऽमतीए इमा जयणा ॥ ४७७॥

भणत-प्रतिपादयत वर्षाकल्पान्तरकल्पादीनां मध्यान्कत-
रो 'भे' भवतीनां नामयुर्वाच्यः साम्प्रतं दीयताम् । मा यूय-

मुपाधिना विसृज्यथ—खेदमुद्धृत्य, इत्युक्त्वा यस्या उपधेरभा-
वस्तां निवेदयन्ति । स यदि पूर्वोत्पन्नो वर्तते ततो दीयते ।
अथ पूर्वोत्पन्नो नास्ति ततस्तस्याभावे इयं यतना—

नाऊण यं परित्तं, वावारं तत्थ लद्धिमम्पे ।

गन्धेडु परिभुत्ते, कप्पकते दाणगहणं वा ॥ ४७८ ॥

परीत्तं—स्नोकमभावापलक्षणं चेदम्, ततोऽयमर्थः—परीत्तं
नाम न संयतीनां वस्त्राणि इति ज्ञात्वा ये तत्र लब्धिमम्प-
न्नाः साधवस्तान् व्यापारयेत् । यथा—आर्याः ! संयतीनां प्रा-
योग्याणि वस्त्राणि गवेषयन्, ततस्ते वस्त्राणि गृहीत्वा गुरुणां
समर्पयन्ति । तानि च गन्धाख्यानि—परिभुक्तानि भेषयुः, ततः
कल्पे ह्येते सति दानं प्रहणं वा कर्त्तव्यम् । किमुक्ते भवति—
तानि वस्त्राणि प्रक्षाल्य सप्त दिवसानि स्थापयित्वा यदि
नास्ति कोऽपि विकार उद्भूतस्ततो गणधरेण प्रवर्त्तिन्या
दातव्यानि । प्रवर्त्तिनीहस्ताश्च संयतीभिर्ग्रहीतव्यानि इति
संग्रहगथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवृणोति—

गुरुस्म आखाणं गवमिऊणं,

वावारिता ते अइ छंदिया वा ।

दुधा पमाणेण जहोइयाई,

गुरुणमामंसु गिवेदयंति ॥ ४७९ ॥

ये व्यापरिता गुरुभिर्वस्त्रप्रहणाय प्रयतिताः, ये वा यथा-
चञ्चन्द्रिका अव्यापरिता एव गुरुणां पुरतो भणन्ति वयं
वस्त्राणि गवेषयिष्यामः, आभिर्ग्रहका इति भावः । ते द्वयेऽ-
पि गुरोराख्या वस्त्राणि द्विधाप्रमाणेन—यत्नेन प्रमाणेन च
यथा भगवद्भिस्तीर्थेकर्त्तव्यतानि—भणितानि तथा गवेषयि-
त्वा गुरुणां पादयोः पुरतस्तां निवेदयन्ति—निक्षेपन्तीत्यर्थः ।

ततश्च—

गंधेडु अपरिभुत्ते, विमोधिउं देति किमु अपडिपकं ।

गणिणी य गिवेदजा, चतुगुरु सयदाणअट्टाण ॥ ४८० ॥

यानि गन्धाख्यानि तानि यद्यप्यपरिभुक्तानि तथापि धावित्वा
प्रक्षाल्य संयतीनां दद्यानि, 'किमु'सि किं पुनः अप्रतिपक्षाणि
परिभुक्तानीत्यर्थः, तानि सुतर्गं प्रक्षालनीयानीति भावः । उपल-
क्षणमिदम्, तेन यद्यपि तानि गन्धाख्यानि तथापि धावनीया-
न्येव, धावयित्वा च सप्त दिवसानि स्थापयित्वा स्थविरः प्राव-
रणा कार्यते, यदि नास्ति कोऽप्यभियोगविकारस्ततो गणधरा
गणिन्याः प्रवर्त्तिन्यास्तानि निवेदयन्—अर्पयेदित्यर्थः । सा च
संयतीनां ददाति । अथ गणधरः स्वयं तासां ददाति ततश्च-
तुर्गुरु, अस्थाने च शेषसंयतीभिः स्थाप्यते । शुद्धभावनाऽपि
हि यदि काचिदार्थिकाविशेषो लभ्येत तथापि काचिद-
परा संयती तत्र निरूपणाभिः प्रपातनया शङ्कां करोति, किं
पुनः स्वयं वस्त्रप्रदाने ।

अपि च—

इहरह वि ताव मेहा, माणं भंजंति पणइणिजणस्स ।

किं पुण बलागसुरवा, विज्जुपज्जोदिया संता ॥ ४८१ ॥

इतरथाऽपि च बलाकासुरवापादिविशेषमन्तरंगापि ता-
वन्मेघा गगनमण्डलमापूर्य गर्जयन्तः प्रणयिनीजन—

स्य—मानवतीलोकस्य मानं भङ्गन्ति । किं पुनर्ध-
लाकासुरवाः विद्युत्प्रद्योतिताः सन्तः, एवाविधाः सुतर्गं
मानमुन्मूलयन्ति । एवमप्यतिप्रौढा—समर्था वाऽहमिति
कृत्वा अस्माकं मानभङ्गं पुनऽपि करोति । साम्प्र-
तं तु गुरुभिः स्वयं पूजितः सन् करोत्यविशेषतः क-
रिष्यतीति शेषसाध्याश्चिन्तयेयुः ।

दुल्लभवन्थे वसिया, आसम्मणियाण वा वि गिण्वं ।

पुच्छंतज्जं धेरा, वत्थपमाणां च वमं च ॥ ४८२ ॥

अथ स देशो दुर्लभवत्सो भवेत् ततो ये व्यापारितास्तै-
रपि न लब्धानि वस्त्राणि, अथवा—यैर्निजैः सञ्जातकैस्ता-
निमन्त्रितास्ते समासन्नाः अतीव प्रत्यामन्नाः—अतीव प्रत्या-
सन्नसम्बन्धास्ततो न तद्विषयेऽप्रमाणीकर्तुं शक्यन्तः,
एवमादी कारणे समुत्पन्नं स्थविरा आचार्या आर्या—प्रवर्त्तिनीं
वस्त्रस्य प्रमाणं वर्णं च पृच्छन्ति, कीदृशैर्वस्त्रैर्युधं निर्मात्र-
ताः, किं वा तेषां प्रमाणम् ।

ततः संयत्यां श्रुतं—

सयं च मिधवमं, अहवा मइलं च ततियगं वत्थं ।

तम्मव हाति गहणं, विवज्जणं भाव जाणिता ॥ ४८३ ॥

एकं वस्त्रं श्रुतं—शरदिन्दुसुधावदातम्, द्वितीयं सैन्धववस्त्रं—
पाण्डुरम् । अथवाशब्दो वस्त्रप्रकारान्तरताद्योक्तः । तृतीयं प-
रिमलितत्वान्मलिनम्, प्रमाणमापि च तस्य वस्त्रस्य इदंशम-
स्तीति ताभिरुक्ते गुरुभिस्तत्र गत्वा तस्य वस्त्रस्य प्रहणं
कर्त्तव्यम् । अथ ते गृहस्थास्तत्र गतानामाचार्याणामन्या-
नि वस्त्राणि दर्शयन्ति तत एव विपर्ययं भावं भद्रकमा-
न्तगतर्गाभिरप्ये ज्ञात्वा प्रहणं कर्त्तव्यं न वा ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह—

पुण्वगता ते पडिच्छह, अस्से वि य पस्सुता तहिं गंतुं ।

गुरुआगमणकधेता, गीणावेता गते तम्मि ॥ ४८४ ॥

सूर्यः प्रवर्त्तिनीं भणन्ति—यूयं तत्र पूर्वगताः प्रतीक्षन् व-
यमपि गुप्ताकमनुमार्गत एवागच्छामः । ततस्तास्तत्र
गृहस्थकुले गत्वा गुरुणामागमनं कथयन्ति । ततस्तस्मिन्
गुरवागतं संयत्या भणन्ति—निष्काशयन् तानि वस्त्राणि धैर्य-
यं निर्मान्त्रता, एवमुक्ते यदि तान्येष दर्शयन्ति ततो गृह्णन्ति ।

अथान्यानि ततः सर्गिभिरिदं वक्तव्यम्—

अस्सं इदं ति पुट्ठा, भणंति किह तुज्ज तारिसे देमो ।

इति भेदे पंतसु तु, भणंति सीमं ण ते एतं ॥ ४८५ ॥

येन भर्वादः संयत्या निर्मान्त्रता नेदं तद्वस्त्रम्, किं तु प्रमा-
णेन यत्नेन वा अन्यादृशत्वेन अन्यादिर्दामानं पृष्टाः सन्तो ते
गृहस्था यदि भद्रकास्तत इदं भणन्ति—कथं वयं गुप्ताकं
स्वयमेवागतानां तादृशं सामान्यं वस्त्रादियुक्तं प्रयच्छामः, इदं
तु ततो विशिष्टतत्त्वगुणादिगुणोपेतम्, अत इदं गृहीत इति
भद्रका वयुः । ये तु प्राप्तास्तेषु सूर्यः शीघ्रं धनयान्ति । इदं
वस्त्रं श्रुतं—येन संयत्या निर्मान्त्रतास्तद्विदं वस्त्रं न भवति ।

एवमुक्ते ते चिन्तयेयुः—

बहु जाणिया ण मक्का, तं वेउं तेसि जाणिओ भावं ।

गिच्छंति भदएमु तु, पड्डभावेमु गेणहंति ॥ ४८६ ॥

अथ अर्माभिगचार्यैर्वह-प्रभूतं ज्ञाता-उपलक्षिता वयम् । य
देते आभियोगिकानि वस्त्राणि प्रयच्छन्तीति अतो न शक्या
अमी यज्ज्ञायतुम् , इत्यादिकं तयां भावम्—अभिप्रायं मुख-
धिकारादिभिर्गकारैर्ज्ञात्वा नेच्छन्ति । भद्रकषु तु प्रहृष्टभा-
वेषु गृह्णन्ति ।

भद्रकष्वेव विशेषमुपदर्शयति—

न वि एयं तं वत्थं, जं तं अज्जाणं खिणियं भे त्ति ।

तुज्जे इमं पडिच्छह, तं थिय एताणं दाहामो ॥४८७॥

नाप्येतद्वस्त्रं यत्तदार्थिकानामर्थाय निष्काशितं भवद्भिर्ग-
न्युक्ते यदि गृहस्था प्रयान्त—तार्थिद्वं वस्त्रं प्रतीच्छते । ए-
तासां तु वयं तेष्वेव दास्यामः ।

ततो वक्रव्यम्—

अस्मिण मं ए कज्जं, एतद्वा चेव गेहिहमो अम्ह ।

जति ताणि वि देति दुव, गीरेति दुव वि गेहंति ॥४८८॥

अन्येन-वस्त्रेण अस्माकं न कार्यम् । एतास्मादर्थार्थाय वयं
सम्प्रति गृहीमः, इत्युक्ते यदि तान्यपि प्राक्तनानि वस्त्राणि
आनयन्ति ततो ह्यन्यपि प्राक्तनपञ्चासनानि गृह्णन्ति ।

ताणि वि उवस्मयस्मि, मत्त दिणे ठविय कप्प काऊणं ।

थेरा परिच्छिऊणं, विहिणा अप्पेति तेणव ॥ ४८९ ॥

तान्यपि-वस्त्राणि गृहीत्वा उपाश्रयं आनीय सप्त दिनानि
स्थापर्यन्तं कल्पे कृत्वा स्थावरप्रावरणद्वारेण परीक्ष्य यदि
नास्ति कोऽप्यभियोगधिकारस्ततः स्थावरा आचार्या-
स्तैरेव विधिना संयतानामर्पयन्ति । एवमाचार्यानिधया
ग्रहणमुक्तम् ।

अथोपाध्यायनिधया तद्वाऽऽह—

आयरिय उवज्जाए, पवत्ति थेर गणी गणहेर य ।

गणवच्छेइयणीमा, पवत्तिणी तन्थ आणेइ ॥ ४९० ॥

आचार्यस्याभाव उपाध्यायस्य प्रवर्तिनः स्थविरस्य गणिने
गणधरस्य गणावच्छेदितो वा निधया वस्त्रग्रहणं कर्त्तव्यम् ।
एतेषामभाव प्रवर्तिनी तत्र गृहस्थकुले गत्वा स्वयमानयति ।

इदमेव व्याख्यानयति—

आयरियऽसार्धणि, साहीणे वाऽवि वाउल्लगिलाणे ।

एक्किगपग्गिहाणी, एमादीकारणेहि तु ॥ ४९१ ॥

यदि तत्राचार्योऽस्वाधीनः स्वार्धानो वा परं व्याकुलः,
कुलादिकार्येषु व्यापृतः, ग्लानो वा तत उपाध्यायनिधया
ग्रहणं विधेयम् । तत्रापि स एव विधिः । अथोपाध्याय-
अस्वाधीनो व्याकुलो वा तत एकैकपरिहाराया तावन्नयं
यावत् प्रवर्तिनीनिधयाऽपि ग्रहीतव्यम् । एवमादिभिः का-
रणैः संयतीनां वस्त्रग्रहणं भवतीति ।

मुत्तणिवाते थेरा, गहणं तु पवत्तिणीए नीमाण ।

तरुणीण य अग्गहणं, पवत्तिणी तन्थ आणेति ॥४९२॥

अत्र पुनः सूत्रनिपात इन्धं मन्तव्यः । आचार्यादीनां ग-
णावच्छेदकान्तानामभावे प्रवर्तिन्या निधया स्थावरा
आर्थिकाः स्वयं वस्त्रग्रहणं कुर्वन्ति, तरुणीनां तु सर्वथै-
व वस्त्रस्याग्रहणम् । उत्सर्गतः प्रवर्तिनी स्वयं तत्र गत्वा
आनयति ।

इदमेव भावयति सा च—

जयाऽऽरिया तन्थ न होज कोइ,

छंदेज गीया तरुणी जया य ।

पवत्तिणी गंतु मयं तु गेहेइ ,

आमं कभीया तरुणि न नेति ॥ ४९३ ॥

यदा तत्राचार्यादीनां मध्यात्कोऽपि गीतार्थः साधुर्न भ-
वति, यदा च निजकाः सज्जातकास्तरुणी छन्द्येयुर्निमन्त्र-
ैरेव तदा प्रवर्तिनी तत्र स्वयं गत्वा गृह्णाति, आशङ्काभी-
ता च प्रत्यपायशङ्कया चकिता तरुणी नात्मना तं नयति ।

अमती पवत्तिणीए, आयरियादी व जं व गीसाए ।

आगाढकारणम्मि उ, गिहिणीमाण वसंतीणं ॥४९४॥

अथ नास्ति प्रवर्तिनी तत आचार्योपाध्यायादीन् यं वा
सामान्यसाधुमपि निधयं-निध्रां कृत्वा विहरति, तन्निधया
ग्रहणं कर्त्तव्यम् । आगाढं तु कारणं गृहनिधया वसन्तीनां
स्वयमपि ग्रहणं भवतीति याक्यंशः ।

इदमेव सविशेषमाह—

अमति य पवत्तिणीए, अभिमेगादी विवज्जणीमाण ।

गेहंति थेरिया पुण, दुगमादी दाएह वी अमती ॥४९५॥

प्रवर्तिन्या अभावे अभिषेका—गणावच्छेदिकाप्रभृतयो या
गीतार्थाः सत्यस्तः स्वयं गत्वा गृह्णन्ति । ' विधज्जनीसा-
ए' ति विपर्ययो नाम अभिषेकादयोऽपि न सन्ति ततः पर-
स्परनिधया स्थावरा आर्थिका गृह्णन्ति । ताश्च द्विकादयो
द्वित्रप्रभृतिसेव्याकाः पर्यटन्ति । अथ द्वे अपि न भवतस्त-
तो वक्ष्यमाणविधिना ग्रहीतव्यम् ।

कथं पुनर्द्वयोरप्यभाव इत्याशङ्क्याह—

दुब्भूइमाईमु उ कारणेमुं,

गिहत्थनीमा वइणी वसंती ।

जे नालवडा तह भाविया वा,

निहोममन्नी व तहिं वसेज्जा ॥ ४९६ ॥

दुर्भूतिरशिवम आदिशब्दादवमोद्व्यविपरिग्रहः, तेषु कार-
णेषु गृहस्थनिधया एककिनी धर्तिनी वसन्ती ये नालव-
डास्तस्याः ये सज्जातका ये वा अनालवडा अपि भाविताः
साधुसामाचारीपरिकर्मितमतयो यथा भद्रका ये वा निर्दोषा
हास्यकन्दर्पादकुपणगहिताः संज्ञितस्तेषां गृहं वसन्तं, तत्र च
स्थितां भिक्षां पयटन्ती यदा कोऽपि वस्त्रेण निमन्त्रयेत् त-
दा वक्रव्यम् ।

मज्जायरो व मणी, व जाणती वत्थलक्खणं अम्हं ।

तेण परिच्छियंमत्तं, तदणुमानं परिग्घेतुं ॥ ४९७ ॥

शय्यातरो वा संज्ञा वा अस्माकं प्रायोग्यस्य वस्त्रस्य लक्षणं
जानाति, अतस्तेन परीक्षितं तदनुज्ञानं च सद्वह्मिदं परिग्र-
हाप्याम ।

पंतो दइण गत्तं, मंकाए अवणयं करेज्जाहि ।

अप्पाथिं वा दिणं, वइत्तं गीयं व हमिता वा ॥ ४९८ ॥

ततः संथन्या समानीते शय्यातरो संज्ञिते वा दृष्ट्वा
प्रान्तः शङ्कया अपनयं वस्त्रस्यैकान्ते स्थापनं कुर्यात्, यद्वा-
दृष्ट्वा—अन्यासा संयतीनां वत्तं यजिकां चानीतम्, इति ।

अथवा—

तुभेऽवि कहं विमुहे, काहामो तेण दाम से अन्नं ।

इति पंतं वज्जणता, भदेसु तथेव गणहंति ॥ ४६६ ॥

युष्मानपि कथं विमुखान् कारिष्यामः, अतस्तस्याः—अपर-
स्याः संयत्या अन्यद्वत्त्वं दास्यामः । इदं तु ययं गृह्णीत इति
प्रमाणे प्रान्ते वर्जने कर्त्तव्यम्, न तदीयं वत्त्वं प्रहीतव्यमिति
भावः । भद्रेषु तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण गृह्णन्ति ।

अवा वि होंति सिता, पियरो वि य तप्पिया वंद भदो ।

धम्मो य म्हे भविस्सति, तुज्झं व पियं अतो अस्सं । ५०० ।

भद्रकः इत्थं घदेत्—आद्या अपि मित्रा भवन्ति, पितरोऽपि
च तर्पिता भवन्ति । एवमस्माकं धर्म्मो भविष्यति, युष्माकं
च प्रियः, अतोऽन्यद्वत्त्वं दास्याम इत्युक्तं गृह्यते ।

अथ ये चतुर्थोपभाषणमिमिसं प्रयच्छन्ति

ते कथं ज्ञातव्या इत्याह—

वेवहु चला य दिट्ठी, अप्पोम्मणिरक्खियं खलति वाया ।

दिप्पं मुहेवम्म, णयाणुगगोऽनु कारीणं ॥ ५०१ ॥

ये कारिणश्चतुर्थमिमिसं वस्त्रदायिनस्तेषां शरीरे वेपथुः—
कम्पश्चला च दृष्टिर्भवति । अन्योऽन्यनिरीक्षितं कम्पो नाम मां
जानातीति बुद्ध्या अन्योन्यस्य च समुखं निरीक्षन्ते इति भावः
याकु च तेषां स्खलति ज्ञाते घदान्ति प्रायः तेषां दैन्यं मुखै-
वगर्थं चोपजायते न च तेषां वस्त्रं ददानानामनुगगो हृष्टप्रह-
ष्टतालक्षणा भवति । ५०३ ३ ३० ।

(२७) विभूषाद्वारमाह—

उडाहडा जे हरिया हडीए,

परिहि धोयाइय याउ वत्थं ।

भूमानिमिसं खलु ते करेते,

उग्घातिमा वत्थ मवित्थराओ ॥ ३०८ ॥

प्रथमोद्देशके हृताहृतिकासूत्रम्, परं स्तेनैः हृतानि धौ-
तानि पटानि यानि वस्त्रं उदाहृतानि तानि यद्यात्मनो विभू-
षितास्ततश्चत्वार उदातिमा मासा भवन्ति । इयमत्र भावना-
विभूषानामित यद्यात्मीयं वस्त्रं प्रक्षालयति रज्जति धूति-
पृष्ठं वा करोति पटवासनादिना वा वासयति, तदा चतु-
र्लघुकं सविस्तरप्रहणाद्धौतानि पटानि कुर्वन्ते या आत्म-
विराधना तज्जप्यमपि प्रायश्चित्तम् ।

किमर्थं पुनर्विभूषामासवंत इत्याह—

मलेण घन्थं बहुणा उ वत्थं,

उज्झाइओऽहं विमिणा भवामि ।

हं तम्म धोवम्मि केगमि तत्ति,

वरं न जोगो मलिणा ण जोगो ॥ ३०६ ॥

इदं मदीयं वस्त्रं बहुना मलेन प्रस्तमापूरितमतेऽहम् 'उ-
ज्झाइओ' विरूपो भवामि—तथाहं विरूप उपलभ्ये ।
ततस्तस्य धौतव्यं तस्मिन्नेव केगमि, ये भागा सूत्रादिना-
शुष्यन्ति, तद्दानयानात्यर्थः । कुत इत्याह—वरं मे वस्त्रेण सह
न योगः, परिमलितवस्त्राणां योगो न वरम् । मलिनवस्त्रप्रावर-
णादप्रावरणमेवाश्रय इति भावः । कारणे तु वस्त्रं धावन्नापि
शुद्धः । परः प्राह—ननु वस्त्रधावने विभूषा भवति । सा च सा-

धूनां कर्तुं न कल्पते । 'विभूषा इति संसर्गा' इत्यादि बचनान् ।

मृगिह—

कामं विभूषा खलु लोभदामो,

तहा वि ते पाउणओ न दोसो ।

मा हीलणिओ इमिणा भविस्सं,

पुब्बिक्खिमाई इय संजई वि, ॥ ३१० ॥

कामम्—अनुमतमन्तम् । खलुगवधारणे । येषां विभूषा सा लो-
भदोष एव तथापि तथाभूतं कारणं कृत्वा प्रावृण्वतो न दोषः ॥
कस्येत्याह—यः पूर्व राजादिकं ऋजिमानासीन् स तादृशीम्
ऋजिं विहाय प्रवर्जितः सन् चिन्तयति, अमुना मलक्लिञ्ज-
वाससा अमुष्य जनस्य इह लोकप्रतिपत्तस्य हीलनीया भ-
विष्यामि । यथा—नूनं केनापि देवादिना शापतप्तोऽयं यद्वं
तादृशीं विभूतिं विहाय सास्त्रतप्तोदृशीमवस्थां प्राप्तः । आ-
दिशब्दाद्—आचार्यादिरन्येवमेतदशुचिभूतं वस्त्रं प्रावृणोति
संयत्यपि ऋजिमतं प्रवर्जिता नित्यं पांसुरपटप्रावृता तिष्ठति
पर्यटति वा ।

शुचिभूतं वस्त्रं प्रावृण्वतस्तस्य कथं गगो भवतीत्याह—

न तम्म वत्थाइमु कोड भंगो,

रज्जं तणं चेव जहं तु तणं ।

जो सोउ उज्झाइय वत्थजोगो,

तं गारवा सो नवए ति मोत्तुं ॥ ३११ ॥

योऽसौ ऋजिमान् प्रवर्जितस्तस्य वस्त्राविषु कोऽपि खलोप-
र्षो भङ्गो—गगो नास्ति, यतस्तेन महात्मना राज्यं लूणमव-
परिगृह्यत् । यः पुनरसौ 'उज्झाइ' विरूपोऽहममुना मलेन वि-
लीने धासामि इत्येवमभिप्रायेण धौतादिगुणोपेतस्य वस्त्रस्य
योगत्वमसौ विभूषादियः सयतो 'गारव' इति ऋजो
गौरवाच्च मोक्षं शक्नोति अतस्तत्प्रायश्चित्तमुत्कर्मिति भावः ।
गतं विभूषाद्वारम् ।

मूर्च्छाद्वारमाह—

महद्धणे अप्पधणे व वत्थं,

मुच्छिज्जती जो अविचित्तभावो ।

संतं पि नो भुज्जति मा हु भिज्जं,

वारंति वस्त्रं कमिणा दुगाओ ॥ ३१२ ॥

महाधने—महामूल्ये अल्पधने वा—अल्पमूल्ये वस्त्रे पा-
त्रे विविक्तभावे विवेकविकलाशयः मूर्च्छति—मूर्च्छां करोति ।
कथमेतज्जायते इत्याह—स्वयमपि तत्प्रधानं वस्त्रं न परि-
भुङ्क्ते मा क्षीयतां न परिभुज्यमानं सन् परिजीयतामिति कृ-
त्वा अन्यं परिभुज्जानं च वारयति । तस्य प्रायश्चित्तं कृत्वाः
सम्पूर्णा दुगादा इति चत्वारो मासाः । चतुर्गुरुकर्मन्यर्थः ।

अथ किमर्थं वस्त्रेषु मूर्च्छां करोतीत्याह—

देमिल्लगं वज्जुयं मणुजं,

चिरंतणं दाह मिणेहओ वा ।

लब्धं च अन्नं पि इमप्पभावा,

मुच्छिज्जई एय भिमं कुयत्तो ॥ ३१३ ॥

देशल्लगं—देशविशेषोद्भवं वस्त्रयुतं वस्त्रोपेतं स्वदर्शाय परदेशी-

यं वा तद्वत् स्थूलं वा यन्मनसो रुच्यते तन्मनोऽं चिरन्तने
नाम यदाचार्यपरपरागतम् 'दोह'ति निपातो विकल्पाथो येन
वा तत्प्रदत्तं तस्योपरि महान् स्नेहो, यद्वा—अमुना वन्थेण
तिष्ठता अहमन्यदपि वन्थमेतन्प्रभावादेव लप्स्ये एधमेतैः
कारणैः भृशमन्यथं कुम्भस्वस्तुच्छृष्टिचयना मूर्च्छति मच्छति
तस्य न विचक्षितं वन्थं परिभुङ्क्ते । उक्तो वन्थाविषयो विधिः ।
बृ० ३ उ० ।

जं भिक्षु वन्थस्म परं तिण्हं पडियाणियाणं देयडं दे-
याणं देयंतं वा साइज्जह ॥ ४६ ॥

जं भिक्षु वन्थेण परं तिण्हं देति देतस्स मासगुरुं पच्छि-
न्तं दिट्ठा एगा पडियाणिया या कारणे पमगा बहुइ उदा-
हितिं तण्णमे सुत्तं भस्सति ।

पडियाणियाणि तिण्हं, परेण वन्थस्मि देति जं भिक्षु ।

पंचएहं अमतरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २७२ ॥

कारणे—जाव तिण्णि ताव देया, तिण्हं परता चउत्था ण
देया । जगियादि पञ्च किण्हवत्तानि या पंच देतस्स आणा-
वया दोसा, कारणतो पुण तिण्हं परतो वि दिज्जा ।

किं कारणं उच्यते—“ संतासंतस्मरणं, दुब्बलहीणे अ-
लम्भमाणं वा ॥ २७३ ॥ ” “अस्मि ॥ २७४ ॥ ” “ सच्छुल्लं ॥
॥ २७५ ॥ ” एताउ गाहाउ “संतासं १८० एह ॥ २७६ ॥ ” गाहा-

जं भिक्षु अविहीए वन्थं सिव्वइ सिव्वंतं वा साइज्जइ ॥ ५० ॥

दिट्ठा पडियाणिया सा अस्मिन्विद्या ण भवति एवं सिव्वणं
दिट्ठं, त पुण काए विहीए, एतेणाभिसंबधणिमं सुत्तं—जं भि-
क्षु अविहीए, वन्थं सिव्वति तस्स मासगुरुं पच्छुत्त ।

पंचविधस्मि वि वन्थं, दुविधा खलु सिव्वणा तु णातव्वा ।

अविधोए सिव्वणया, अविधी पुण तन्थिमा होति ॥ २७७ ॥

दुविहा सिव्वणा—अविधिसिव्वणा, विधिसिव्वणा य ।

तन्थ अविधिसिव्वणा इमा—

गगरगदंडित्रिजित, जलंगसराकसादुखील एका य ।

गोमुत्तिगा य अविधी, विहिभसकंटायिसरडो य ॥ २७८ ॥

गगरगसिव्वणी जहा—संजतीणं, डांडसिव्वणी जहा गा-
रन्थाणं, जालगासिव्वणी जहा—वरकणाइसु, एगसरा जहा
संजतीणं, पयालणी कसासिव्वणी णिब्भेग या दिज्जातं,
दुक्खीला संधिज्जेतं उ तन्ना खीला देति, एगखीला एगत्तो
देति, गोमुत्ता संधिज्जेतइआ एकासि वन्थ विधइ एसा अ-
विधी, विधी भसकंटा सा संधेणे भवति एकतो वा उक्कुइते
संभवति विस्मय्या ।

सरडो भस्सति—

एगो एगतीए, अविधिविधीएसु जं उ रीविज्जा ।

पंचएहं एगतरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २७९ ॥

चउरो ता गाहाओ, अन्थ वि केमण भविज्जाउ ।

दुब्बल दुल्लह वन्थे, अविधिविधीमिव्वणं कुज्जा ॥ २८० ॥

सुत्तन्थपालमथो जं ख पडिलहाण मज्झति संजमविगाह-
णा, कारणे पुण विधीए पुच्छा अविधीए वि सीविज्जा ।

जं भिक्षु वन्थस्म परं तिण्हं फालियगंठियाणं करंइ
करंतं वा साइज्जह ॥ ५१ ॥

जं भिक्षु वन्थे एगमणि फालिगंथि वेति देतस्स मास-
गुरुं पच्छुत्त ।

पंचएहं अमतरं, वन्थं जं फालियं छियं देजा ।

सीवणगंधं मगधी, सो पावति आणमादीणि ॥ २८१ ॥

गहणं तु अधाकडण, तस्सऽमतीए उ अप्पपरिकम्मे ।

तस्स सह मपरिकम्मे, गहणं तु अफालिए होति ॥ २८२ ॥

तस्स मति फालितस्मि, गहणं जं एगगंठिणा वज्झी ।

तस्स मति दुगतिगं पी, तस्स सती तिण्ह वि परेण ॥ २८३ ॥
कंठा ।

जं भिक्षु वन्थस्म परं तिण्हं फालियगंठियाणं करंइ
करंतं वा साइज्जह ॥ ५२ ॥

जं भिक्षु वन्थे तिण्ह परं दे(ति) तस्स मासगुरुं आणा-
दिणो दोसा ।

जं भिक्षु वन्थं अविहीए गंठइ गंठंतं वा साइज्जइ ॥ ५३ ॥

तिण्ह परं फालियाणं, वन्थं जं फालियं तु संमिच्च ।

पंचएहं एगयेरं, सो पावति आणमादीणि ॥ २८४ ॥

संतासंतं “ ताओ चव गाहाओ सव्वाओ कंठाओ
वन्थमतज्जातं न गृह्णन्ति ।

जं भिक्षु वन्थं अतिज्जायाएण गाहति गाहंतं वा सा-
इज्जइ ॥ ५४ ॥

तं पुण गहणं दुविधं, तज्जातं चव तह अतज्जातं ।

तं एक्कं तज्जा- तंति चतुरो अतज्जातं ॥ २८५ ॥

जंगमाद एक्कं सामगणजातीयं एक्कं तज्जायं, असामगणं
चउरो अतज्जाना वगणतो वा तज्जातमतज्जातं तं ।

जं जारिमयं वन्थं, वन्थं वमण जारिमं होति ।

तारिसतज्जातेणं, गहणं तं गेहत्तव्वं ॥ २८६ ॥

कंठा ।

चितियपदमणप्पज्जे, गेहज्ज अवि कोऽवि चव अप्पज्जे ।

जारंतं वा वि पुणा, अमती सगिस्स दोरस्स ॥ २८७ ॥

खित्तादिचित्तो अणप्पयसो स्नेहा वा अवि कोविओ जा-
णओ वा गीयन्था, अस्सति सगिस्सदोरस्स अतज्जाएणं गेह-
ज्जा । नि० चू० १ उ० । (रात्रौ वस्त्रगहणम् “ उर्वोह ” शब्द
द्वितीयभाग १०७२ पृष्ठे निषिद्धम् ।)

अथार्तिगृहीतद्वारमाह—

पहाऽपहा दोमा, भारे अहिकरणमेव अतिरिक्ते ।

एण भवंति दोमा, कज्जविवत्ती य हीणस्मि ॥ ३०५ ॥

अतिगृहमुपधि यदि प्रत्युपेक्षते तदा सूत्रार्थयोर्महान् परि-
मन्थः । अथ न प्रत्युपेक्षते तत उपधिनिष्पन्नम्, एवं प्रज्ञाप्र-
सूयोगपि दोषाः, भारश्च महान् भारे गच्छतां भवति । अपरिग-
भाग्यस्य चोपधिधारणं मन्धातिगृहदोषा भवन्ति । अथ हीने

यथोक्तप्रमाणान् न्यूनमुपकरणं भवति ततः कार्यस्य विधान-
र्यत्नेन कल्यादिना कार्यं तच्च सिध्यतीति भावः ।

अथ परिकर्मणो हारमाह—

परिकर्मणि चउभंगा, कारणविहि वितिओ कारणे अविही
निकारणम्मि य विधी, चउत्थो निकारणे अविही ॥२०६॥

परिकर्मणायां चतुर्भङ्गा, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् स्मा च-
यम् कारणे विधिना परिकर्मणमित्येको भङ्गः, कारणे विधिने-
ति द्वितीयः, निकारणे विधिनाति तृतीयः, निकारणेऽवि-
धिनाति चतुर्थः ।

कारणेऽणुअविहिणा, सुद्धा मेसेसु मामिका तिभि ।

तवकालेमु विमिद्धा, अणे गुरुगा य दोहि पि ॥२०७॥

कारणे विधिना परिकर्मणमनुज्ञातम्, अत एवायं प्रथमो
भङ्गः शुद्धः । शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु त्रीणि मात्मकानि भवन्ति न-
चरे तपःकालयोर्विशिष्टानि । तत्र द्वितीयभङ्गे काले गुरुकम्,
तृतीय तपागुरुकम् अन्त-चतुर्थभङ्गे द्वाभ्यामपि तपःका-
लाभ्यां गुरुकम् । अथ च गङ्गास्मीधनादिकर्माविधपरिक-
र्मणं मन्तव्यम्, एकसरादिसराभ्यकण्टकवेसधनिका—
विधिपरिकर्मणमनुज्ञातम् । सू० ३ उ० ।

अतिरेकगृहीते वन्थं धरति—

जे भिक्खु अइरेगगहिं वन्थं परं दिवहुमामाउ धा-
रेइ धरंतं वा माइअइ ॥ ५५ ॥

जे भिक्खु अतिरेगगहिने वन्थं परं दिवहुमासातो धरेज्जा
नम्म आणाइ, (दोसा) मात्मगुरुं च से पञ्चुलं ।

अवलक्खणेगगहिने, दुगतिगअतिरेगगंठिगहिं वा ।

जो वन्थं परियट्ठति, परं दिवहुमाउ मासाउ ॥ २२८ ॥

कंठा । जो धरति ।

मो आणाअणवन्थं, मिच्छत्तविगमणं तहा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, अणं वन्थं विमग्गेज्जा ॥ २२९ ॥

कंठा । अवलक्खणस्स इमं दोसा ।

दुवलक्खणे उ उवधी, उवहणती णाणदंसणचरित्ते ।

तम्हा ण धरेतव्वा, कारणं विमग्गे य इमा ॥२३०॥

कारणे पुण धरेयव्वा, इमाए विहीए । सलक्खणे उवधी
मरिगयव्वा ।

अवलक्खणेगगहिने, सुत्तत्थकरेति मग्गेणं कुजा ।

दुगतिगबंधं मुत्तं, तिण्टवरे दो वि वज्जेज्जा ॥ २३१ ॥

दुगतिगगहिने मुत्तं करेति अन्यं वज्जेति, चउरो विसु गहि-
तेसु सुत्तत्थं वा वि वज्जेत्ता मग्गति ।

इदाणी अहाकडप्पयहुपरिकम्माणे कालो भवति—

चत्तारि अधाकडए, दो मासा होति अप्पपरिकम्मे ।

तेण परेऽवि मग्गेज्जा, दिवहुमासं सपरिकम्मं ॥२३२॥

एवं वि मग्गमाणो, जदि वत्थं तारिसं णेऽवि लभेज्जा ।

तं चेव ण कट्टेज्जा, जाव एऽणं लभति वन्थं ॥२३३॥

गाहा पूर्ववत् । नि० सू० १ उ० ।

कृत्स्नवस्त्रं धरति—

जे भिक्खु कमिणाइ वत्थाइ धरेइ धरंतं वा माइअइ ॥ २२१ ॥

जे भिक्खु अभिद्धाइ वत्थाइ धरेइ धरंतं वा माइअइ ॥२३॥
सदस्ने प्रमाणान्तिरिक्तं कृत्स्नं भवति एष सूत्रार्थः । नि०
सू० २ उ० ।

(२८) कृत्स्नवस्त्रनिषेधमाह—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा कमिणाइ व-
त्थाइ धारित्ते वा परिहरित्ते वा ॥ ७ ॥

कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गंथीण वा अकमिणाइ वत्थाइ
धारित्ते वा परिहरित्ते वा ॥ ८ ॥

अस्य (सूत्रद्वयस्य) सम्बन्धमाह—

पडिमिद्धं खलु कमिणं, सम्मं वन्थमिति जोगणाणत्तां ॥२०३॥

अववादियं तु चम्मं, ण वन्थमिति जोगणाणत्तां ॥२०३॥
प्रतिषिद्धं खल्वनन्तरसूत्रं चम्मं कृत्स्नं यथा चैतन्न क-
ल्पनं तथा वस्त्रकृत्स्नमपि नेच्छामः प्रतिप्रहीतुम्, यथा-
पूर्वसूत्रं चर्म अपवादिकमुक्तम् इदं तु चम्मं नापवादिकं किं
तु सर्वं सार्धं परिभुज्यमानत्वेनौत्सर्गिकम्, अत इदं प्र-
तिपक्षतया सूत्रमारभ्यते इति योगसंबन्धस्य नानात्वं प्र-
कारान्तरित्यर्थः । अनेन सम्यग्धेनायातस्यास्य (सूत्रद्वयस्य
७-८) व्याख्या— नो कप्पइ इति । आर्षत्वादेकचनम् । नो
कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां कृत्स्नानि-सकलरूपाणि व-
स्त्राणि धारयितुं वा-परिग्रहे धर्तुं परिभोक्तुम्, अकृत्स्नानि
तु कल्पन्ते धर्तुं परिभोक्तुमित्येतत्सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ निर्युक्तागाथाभात्यावस्तरः—

कमिणस्म उ वन्थस्म, णिक्खेवो छविहो उ कायव्वा ।

नापं ठवणा दविण, खेत्तं कालं य भावे य ॥ २०४ ॥

कृत्स्नवस्त्रस्य निक्षेपः पञ्चविधः कर्तव्यः । तद्यथा—नाम-
कृत्स्नं स्थापनाकृत्स्नं द्रव्यकृत्स्नं क्षेत्रकृत्स्नं कालकृत्स्नं भाव-
कृत्स्नं चेति । ते च नामस्थापने गताः ।

द्रव्यकृत्स्नमाह—

दुविहं तु दव्वकमिणं, सकलं कमिणं पमाणकमिणं च ।

एतमिं दोएहं पी, पत्तेयपरूवणं वोच्छं ॥ २०५ ॥

द्विविधं-द्विप्रकारं द्रव्यकृत्स्नम् । तद्यथा—सकलकृत्स्नं प्रमाण-
कृत्स्नं चेति । एतयोर्द्वयोरपि प्रत्येकं पृथक् २ प्ररूपणां वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

घणममिणं णिरुवहयं, जं वत्थं लब्धते मदमियाणं ।

एयं तु सकलकमिणं, जहणयं मज्झिमुक्कामं ॥२०६॥

घनं तन्तुभिः सान्द्रं मसृणं-सुकुमारस्पर्शं निरुपहतमज्ज-
नाद्विदोपरहितम्, एवावधं यद्वस्त्रं सदृशाकं लभ्यते,
एतम् सकलकृत्स्नमुच्यते । तच्च जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा
ज्ञातव्यम् । जघन्यं-मुखपोस्तिकादि, मध्यमं पटलकादि, उ-
त्कृष्टं कल्पार्पादि ।

वित्तारायामेणं, जं वत्थं लब्धए समतिरेगं ।

एयं पमाणकमिणं, जहणयं मज्झिमुक्कामं ॥ २०७ ॥

विस्तारश्च-विस्तीर्णत्वम् आयासश्च-दध्ययम्, विस्तारायाम-
म । द्वन्द्वैकवद्भावः, तेन यद्वस्त्रं यथोक्तप्रमाणताममतिरिक्तं
लभ्यते एतत्प्रमाणकृत्स्नं भवति । तच्च जघन्यमध्यमेत्कृष्ट-
भेदान् त्रिविधं प्राग्वद् द्रष्टव्यम् ।

क्षेत्रकृत्स्नमाह—

जं वत्सं जग्मि देस-म्मि दुल्लभं अचियं व जं जत्थ ।
तं खित्तजुयं कसिणं, जहम्पयं मज्झिमुक्कांसं ॥ २०८ ॥
यद्वत्सं यस्मिन् देशे दुल्लभं यत्र यदर्थितम् सुमहाघ्नं
यथा पूर्वदेशजं वत्सं लाटविषयं प्राप्य महार्थं तत्-
क्षेत्रयुतं कृत्स्नमुच्यते क्षेत्रकृत्स्नमित्यर्थः । तत्रापि जव-
न्यमध्यमोत्कृष्टभेदात्त्रिविधम् ।

कालकृत्स्नमाह—

जं वत्सं जग्मि काल-म्मि अगितं दुल्लभं व जं जत्थ ।
तं कालजुतं कसिणं, जहम्पयं मज्झिमुक्कांसं ॥ २०९ ॥
यद्वत्सं यस्मिन् काले अर्थितं बहुमूल्यं यच्च यत्र पुत्र-
भम्, यथा—ग्रीष्मे कार्यायिकादि शिशिरे प्रावारविषयोस्तु
कुङ्कुमवर्णितादि तदेतत्कालकृत्स्नम्, एतदपि जघन्य-
मध्यमोत्कृष्टभेदात्त्रिविधम् ।

भाषकृत्स्नमाह—

दुविहं च भाषकमिणं, वस्सजुतं चेव होति मोल्लजुयं ।
वस्सजुयं पञ्चविहं, तिविहं पुण होइ मुल्लजुतं ॥ २१० ॥
त्रिविधं च भाषकृत्स्नं तद्यथा—वर्षयुते, मूल्ययुते च । वर्ण-
तो मूल्यतश्चेत्यर्थः । तत्र वर्षयुते पञ्चविधम् कृत्स्नादि-
वर्षभेदात् । पञ्चधा—पञ्चप्रकारम्, मूल्ययुते पुनर्त्रिविधं जघ-
न्यादिभेदात्त्रिप्रकारम् ।

इदमेष स्पष्टयति—

पञ्चएहं वस्माणं, असतराएण जं तु वस्सहुं ।
तं वस्सजुयं कसिणं, जहम्पयं मज्झिमुक्कांसं ॥ २११ ॥
पञ्चानां कृत्स्नादीनां वर्णानामन्यतराण वर्णान यवाक्यं—समु-
द्धं तद्वर्णयुते कृत्स्नमुच्यते । इदमपि जघन्य मध्यममु-
त्कृष्टं भवति । मूल्ययुते संभेदमन्युपरि वक्ष्यते ।

अथानन्तरोक्तकृत्स्नेषु प्रायश्चित्तमाह—

आउम्मासुकोमे, मामो मज्जे य पञ्च य जहम्मे ।
तिविहम्मि वि बन्थम्मि, तिविधा आरोवणा भणिया २१२
उत्कृष्ट कल्पादी कृत्स्ने चतुर्लघवः, मध्यमे पटलकादी
लघुमासः । जघन्ये मुख्यार्थिकादी पञ्चरात्रिन्वर्तानि । एवं
त्रिविधेऽपि कृत्स्ने वत्स यथाक्रमं त्रिविधा आरोपणा भ-
णित्वा ।

दव्वाइतिविहकसिणे, एसा आरोवणा भवे तिविहा ।
एमेव वस्सकमिणं, चउरा लहुगा च तिविधं वि ॥ २१३ ॥
एसा च त्रिविधाऽप्यारोपणा इत्यादौ त्रिविधकृत्स्ने काल-
कृत्स्ने चेत्यर्थः । एतैव च वर्णकृत्स्नेऽपि मन्तव्या । अथवा
वर्णकृत्स्ने जघन्यादिभेदात्त्रिविधेऽपि चतुर्लघुकमेव, न-
वरं तपःकालविशेषोऽत्र क्रियते, उत्कृष्टे यच्चतुर्लघु तत्त-
पसा कालेन च गुरुकम्, मध्यमे तदेव तपोगुरुकम्, ज-
घन्ये कालगुरुकम् । यद्वा—उत्कृष्टे ब्राह्म्यां गुरुकम्, मध्यमे अ-
न्यतरगुरुकम् ।

अथ मूल्ययुते व्याख्यानयति—

मुल्ले जुयं पि तिविहं, जहम्पयं मज्झिमं च उक्कांसं ।
जहम्पेणऽट्टारसगं, सत्तसहस्सं च उक्कांसं ॥ २१४ ॥

मूल्ययुतमपि कृत्स्नं त्रिविधं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । यस्य
रूपकाणामष्टादशकमूल्यं तत् जघन्यम्, शतसहस्ररूपकम्-
ल्यमुत्कृष्टम्, शेषमष्टादशकादूर्ध्वं शतसहस्रादूर्ध्वकं मूल्य-
लभ्यं सर्वमपि मध्यमम् ।

अथ किं नाम तद्रूपकभेदप्रमाणं निरूपयत इत्याह—

दो साभरगादादि—व्वगा तु सो उत्तरापथे एकां ।
दो उत्तरापहा उण्ण, पाडलिपुत्ते हवति एकां ॥ २१५ ॥
डीपं नाम सुराष्ट्राया वक्षिणस्यो त्रिंशो समुद्रमवगाण्य यद्
वर्तते तदीयौ द्वौ साभरकौ स उत्तरापथे एकां रूपको
भवति, द्वावुत्तरापथरूपकौ पाटलिपुत्रक एकां रूपको भवति
अथवा—

दो दक्खिणावहाओ, कंचीए खेलओ सदुगुणो य ।
एगो कुसुमणगरगो, तेण पमाणं इमं होति ॥ २१६ ॥
वक्षिणापथे द्वौ रूपकौ काञ्चीपुर्यान्ध्रविषयमतिबल्लयोः
एको नेलको रूपको द्विगुणितः सन् कुसुमनगरसत्करूप-
को भवति । कुसुमनगरं पाटलिपुत्रमभिधीयते तेन च क-
पकेण इदमनन्तरोक्तमष्टादशकादिप्रमाणं प्रतिपत्तव्यं भवति ।

अथ मूलवृद्ध्या प्रायश्चित्तवृद्धिमुपदर्शयति—

अट्टारसवीमाया, अगुणा पप्पामं पंच य सयाइ च ।
एगुणगं सहस्सं, दस पप्पामं सत्तसहस्सं ॥ २१७ ॥
चत्तारि छच्चलहुगुरु, छेदा मूलं च होइ बोधव्वं ।
अणवट्टप्पो य तहा, पावति पारं चियं ठाणं ॥ २१८ ॥

अष्टादशरूपकमूल्यं वत्सं गृह्णाति चत्वारो लघवः । विंशति-
रूपमूल्यं चत्वारो गुरुवः, एकोनपञ्चाशन्मूल्ये षडलघवः, पञ्च
शतमूल्ये षड्गुरुवः, एकोनसहस्रमूल्यं अनवस्थाप्यम्, शत-
सहस्रमूल्यं पाराञ्चिकं स्थानं प्राप्नोति ।

प्रकारान्तराणाञ्चैव प्रायश्चित्तमाह—

अट्टारस वीमाया, सहसट्टाइजपंचपमयाइ ।
सहस्सं दमसहस्सा, पप्पासतथा सत्तसहस्सं ॥ २१९ ॥
लहुगा लहुगा गुरुगा, छम्मासा होति लहुग गुरुगा य ।
छेदा मूलं च तहा, अणवट्टप्पो य पारं ची ॥ २२० ॥

अष्टादशरूपकमूल्यं वत्सं गृह्णमाणे लघुमासः, विंशतिरूप-
मूल्यं चतुर्लघवः, शतमूल्यं चतुर्लघवः, अर्धतृतीयशत-
मूल्यं षडलघवः, पञ्चाशन्मूल्यं षड्गुरुवः, सहस्रमूल्यं छेदः,
दससहस्रमूल्यं मूलम्, पञ्चाशत्सहस्रमूल्यं च अनवस्थाप्य-
म्, शतसहस्रमूल्यं पाराञ्चिकम् ।

अथवा—

अट्टारस वीमाया, पप्पामतथा य सयसहस्सं च ।
पण्णा पञ्चमहस्सा, ततो य भवे सयसहस्सा ॥ २२१ ॥
चउगुरुगा छल्लहुगुरु, छेदा मूलं च होति बोधव्वं ।
अणवट्टप्पा य तहा, पावति पारं चियं ठाणं ॥ २२२ ॥
अष्टादशरूपकमूल्यं चतुर्गुरुवः, विंशतिमूल्ये षड्गुरुकः,
शतमूल्ये छेदः, सहस्रमूल्यं मूलम्, पञ्चाशत्सहस्रमूल्यं अन-
वस्थाप्यम्, शतसहस्रमूल्यं पाराञ्चिकम् ।

प्रकारान्तरेण भावकृत्स्नमुपदर्शयति—

अहवा रागसहगतो, वत्थं धारेति दोससहितो वा ।

एवं तु भावकसिणं, तिविहं परिणामणिप्फमं ॥२२३॥

अथवा—अहो रमणीयं वत्थमित्येवं रागसहगतो, यद्वा-
अहो मे मलिनं—कुथितं वस्त्रमित्येवं द्वेषसहितो यद्वस्त्रं
धारयति । तदेतद्भावकृत्स्नं मन्तव्यम् । इदं च परिणाम-
निष्पन्नं त्रिविधम्, तद्यथा—जघन्येन रागद्वेषपरिणामेन
जघन्यम्, मध्यमेन मध्यममुत्कृष्टनोत्कृष्टम् ।

अथ द्रव्याविकृत्स्नेषु दोषानाह—

भारो मय परियावण, मारण अहिगरण दब्बकसिणम्मि ।

पडिलेहणाएँ लोवो, मणसंतावो उवायाणं ॥ २२४ ॥

प्रमाणातिरिक्तं वस्त्रं वहन आत्मन एव भारो भवति. अ-
ध्वप्रपञ्चानां सकलकृत्स्नादौ स्तेनभ्यो भयं भवेत्, ते च
साधूनां बन्धनारिरूपं परितापने मारणे वा कृत्वा तादृशं
वस्त्रमपहरेयुः । अविरतकैश्च गृहीते अधिकरणं भवेत् ।
एतं द्रव्यकृत्स्ने गृह्यमाणं दोषास्तथा क्षत्रकालकृत्स्नो-
पधि मा सागारिकोऽप्राज्ञादिति कृत्वा यत् न प्रत्युपेक्षन्ते
तत्त उपधिनिष्पन्नं तीर्थकृतां चाज्ञाया लोपः कृतो भवति ।
अथ प्रत्युपेक्षन्ते ततस्ते तादृशं वस्त्रं हृष्टा हरेयुः । पस्था-
नं वा बद्धा तिष्ठेयुः । इतः च महान्मनःसंतापो भवति ।
यद्वा—तत् कृत्स्नवस्त्रं शैक्षस्योत्प्राजितुकामस्योपादानं भव-
ति तदपहृत्योत्प्राजदित्यर्थः ।

गहणं च गोमिण्हि, परितावणधोवक्कम्मबंधो य ।

अस्से वि तत्थ रुंभइ, तेण कते वा अहव अस्से ॥२२५॥

कृत्स्नवस्त्रनिर्मितं गौलिमकैः शुल्कपालैर्ग्रहणं प्राप्नुवन्ति
कुतोऽमीषामीदृशानि वस्त्राणि, नूनं कस्यापि गृहादपह-
तानीति कृत्वा ते च गृहीत्वा बन्धनादिभिः परितापनां कु-
र्वन्ति । ततस्तानि वस्त्राण्यपहृत्य प्राकृण्वन्ति । मालिनीभू-
तानि च तानि धावन्ति । तत्र कर्मबन्धनझावो यावत्त-
न्मात् स्थानान् न प्रतिक्रामति । यद्वा—' परितावणधो-
वक्कम्मबंधो य ' इति प्रमाणातिरिक्तवस्त्राणि धावनकाले म-
हता प्रयासेन धाव्यन्ते तत्र परितापनादयो दोषाः प्राभूतेन
च पानकेन च वस्त्रधावनेऽनुपदेशः कोऽपि तथा कर्मबन्धो
भवति । तथा गौलिमका अन्यान् वा साधून् निरुन्धन्ति, स-
र्वेषामपि ईदृशानि वस्त्राणि सन्तीति कृत्वा त एव गौलिमका
अपरमार्गेण गत्वा स्तेनका भवन्ति । अथवा तेः प्रेरिताः
सन्तोऽप्ये अपहरन्ति ।

भावकसिणम्मि दोसा, ते चैव नवरि तेणदिट्ठतो ।

देसीगिलाण जावो—गहो उ दब्बम्मि वितियपयं ॥२२६॥

भावकृत्स्नेऽपि वर्णयुतमूल्यलक्षणे त एव भारभयपरि-
तापनादयो दोषाः, नवरं केवलमत्र स्तेनदृष्टान्तो भवति, स
चानन्तरमेव वक्ष्यते । कारणं तु प्राप्ते कृत्स्नमाप गृहीयात् ।
कथमित्याह ' देसी '—इत्यादि । देशविशेषं ग्लानं वा प्रतीत्य
सकलकृत्स्नं प्रमाणकृत्स्नं वा गृहीयात् । आचार्यो वा कुला-
दिकार्येषु निर्गतास्ततो ' जावोगहो ' इति यावत्समां समीपे
वस्त्रस्यावग्रहो नावृत्तापितः तावत्स्य दशिका न क्षिण्यते ।

इत्येवमत्र द्रव्यकृत्स्ने द्वितीयपदं मन्तव्यमिति संग्रहणाया-
समासार्थः ।

अथेनामेव विवरीषुः स्तेनदृष्टान्तमाह—

उवमामिओ नरिदो, कंबलरयणेहि छंदए गच्छं ।

णिब्बंघे एगगहणं, णिववणणे पाउता खेति ॥२२७॥

खीलोगो य णिसिआ, रत्ति तेणागमो गुरुगहणं ।

दंसणमपत्ति पत्ति, सिब्बावणवापरो से णं ॥ २२८ ॥

" एणेणं आयरिणं धम्मकहालजिसंपसेणं राया उ-
वसामिओ । सो सर्वं गच्छं कंबलरयणेहि पडि-
लाभितं, उवडिओ । आयरिणहं मिसिओ, न वट्टइ
एयरिसं मुल्लकसिणं गिरिहउं ति । तद्वा वि अनिनि-
ब्बंघेण एग गहियं । राया मणइ—पाउया हट्टमंगेण
गच्छं तद्वा कयं । तेणणेण विट्ठा । तेहि वसहि आगंतुं से-
आओ कयाओ । सो तेणओ रत्ति आगंतुं आयरियाणं उवहि
लुरियं कडिऊण भणइ—वेहि मे तं वत्थं अग्रहा मारिस्सामि ।
ते भणन्ति—इमाणि खण्डाणि अन्धि, सो भणइ—सीविता मे
वेह अग्रहा ओवद्विहस्सामि । तेहि सीविता दिव्वं । " अथ
गाथाद्वयस्याक्षरायं—कनचिदाचार्येणोपशमितो नरेन्द्रः ।
कम्बलरनैर्गच्छं छन्दयति—निमन्त्रयते । तत् आचार्यो मह-
ति निबन्धे एकस्य कम्बलवस्त्रस्य ग्रहणं कृत्वा नृपवच-
नात्तेन प्रावृत्तो निर्गच्छति । ततस्तेन ' नीलोको '—अवलोकनं
कृत्वा आचार्यैश्च यस्मिन्मागम्य कम्बलरन्तेन निषद्या कृता ।
रात्रौ स्तेनस्यागमः । गुणैश्च तेन लुगिकामाकृत्य ग्रहणं
कृत्वा भणितम्—प्रयच्छत मम तत्कम्बलरत्नम्, सार्वभरुक्कम्-
खण्डित तदस्माभिः । स प्राह—दर्शय । ततस्तत्राप्रत्ययविप्र-
त्ययमकुर्वाण खण्डानां दर्शनम् । गणच्छ तेन भूयः सीधनं
कारयित्वा कम्बलरत्नं गृहीतम्, यत एवमादयः कृत्स्नं दोषाः
अतो द्रव्यतः स्थूलमदृशाकं यथोक्तप्रमाणोपेतम्, क्षत्रतः काल-
तश्च सर्वजनभाग्य भावतो वर्षहीनमल्पमूल्यं च वस्त्रं ग्रही-
तव्यम् ।

अथ द्वितीयपदं विभावयिषुः संग्रहणाधोक्तं

दशीपदं व्याख्यायति—

परं न दोखा गरिहा बलो य, थूणाइणसुं विहरिअ एवं ।

मोगातिरित्तरभडा विभूमा, कप्पिअमिओव दसा उ तन्थ २२८

' परंदोख ' इति चौरभयं तद्यत्र नास्ति यत्र च तथाविधे
वस्त्रे प्राप्त्रियमाणं लोके गह्यं नापजायते । तत्र स्थूणादिबि-
षयेष्वेवं कृत्स्नमपि वस्त्रं प्रावृत्त्य विहरेत् । परं तस्य दशाः क्ष-
णव्याः—न इत्याह—' भोग ' इति तासां दशानां सुषिरतया
परिभोगः कर्तुं न कल्पते । अतिरिक्तधोपधिर्भवति प्रत्युपेक्ष-
माणे च दशिकाभिरारभटा दोषा विभूया च सर्वशाकं यस्त्रं
प्राप्त्रियमाणं भवान् इत्येवमभिः कारणैस्तत्र वस्त्रं दशाः
कल्पयेत्—क्षिण्द्यात् ।

कारणतो न क्षिण्द्यादपीति दर्शयति—

पामंगतेसु बद्धेसु, ददं होहि ति तेण तु ।

खातिदिग्घदसं वा वि, ण तं छिदिअ देमओ ॥२२९॥

किञ्चिद्वस्त्रं प्रथमत एव बद्धं ततः पार्श्वान्तेषु दशिका-
भिर्बद्धेषु ददं चिरकालघटनकृतं मविष्यतीति कृत्वा तेन
कारणेन दशिकास्तस्य न कल्पयेत् । यद्वा—देशतः सिन्ध्या-

दिदेशमाश्रित्य यत्र तदीर्घदशाकं वत्थ तच्च छिन्द्यात् । तस्य दशिका न कर्तयितव्या इति भावः ।

अथ ग्लानद्वारं व्याचष्टे—

असंफुरगिलाणऽट्टा, तेषा माणाधियं सिया ।

सदमं वेअकजे वा, विमकुंभट्टयानि वा ॥२३०॥

असंफुरो नाम—ग्लानो यः क्षीणबलतया संकुचनपादः स्वप्नुं न शक्नोति, तस्य प्रमाणयुतं वत्थं प्राविश्यमाणं कर्माति, एतदर्थं मानाधिकमपि—प्रमाणतिरिक्तमपि वत्थं स्यात् । यद्वा—ग्लानचिकित्सको यो वैद्यस्तत्कार्ये—तस्य दानार्थम् । अथवा—दीर्घजातीयेन कश्चिद्दृष्टो भवति, ततस्तस्य विद्याकार्ये विद्यायां प्रयुज्यमानायाम् अपमार्जनाय सदशवत्समुपजायते । विषकुम्भः—स्फाटिकाविशेषस्तस्यापमार्जनाय सदशवत्सं प्रहीतव्यम् ।

अथ यावद्वप्रहद्वारमाह—

अविभक्ता ण छिजंति, लाभो छिजिज मा खलु ।

पारदोच्चाववादस्म, पडिपस्सो व हांज उ ॥२३१॥

आचार्योः कुलादिकार्येषु निर्गतास्तनो यावदद्यापि नैः प्रतिनिवृत्त्य वत्साणि न विभक्तानि नायत्तानि प्रमाणानि रिक्तान्यपि न छिद्यन्ते, मा खलु लाभः छिद्येन—मा भूयो वत्सलाभव्यवच्छेदो भवेदिति भावः । तथा न 'पारदुच्चा' इत्यादिना स्थूणादौ विषये यत्कृत्स्नवत्साणां प्रावर्गमनुज्ञातमर्थं 'पारदोच्चापवादा' भग्यते । यत् तेषां कृत्स्नवत्साणां दशाः परिभोगानिरिक्तादिदोषपरिहाराय छेत्तव्या इत्युक्तम् एष तस्य—पारदोच्चापवादस्य प्रतिपत्त उच्यते । न चात्र यावद्वप्रहद्वारं भवेत् । अविभक्तानामपि तेषां वत्साणां दशिका छेत्तव्या इति भावः ।

अथवा यत्र—

अववादाववादो वा, एत्थ जुज्झ काण्णे ।

सच्छाणं वा ममम्भेति, अच्छिजं जं उदाहरं ॥२३२॥

अपवादापवादा वा अत्र कारणे युज्यत । किमुक्तं भवति—स्थूणाविषयादिप्रतीत्य यत्कृत्स्नं वत्सं न कल्पते, एवं नायदपवादः । यत् तत्र दशिका छेत्तव्या इत्युक्तम्, एष भूयोऽपि तत्रापवाद उत्सर्गो मन्तव्यः । अयमप्यापाद्यते यदा तत्पार्श्वान्तेषु दशिकाभिर्धरेषु दृढं भविष्यतीति मत्वा, सिन्धुविषये वा नातिदीर्घदशाकस्य वत्सस्य यद्दशा अपि न छिद्यन्ते, एतेनःपवादेन य उत्सर्गः सोऽपि अपवादापवाद उच्यते, सोऽप्यत्र घटते । एवं च स्वस्थानं वा कृत्स्नत्वमेव तत्कृत्स्नमभ्येति—प्राप्नोति यद्वच्छेद्यमच्छेदनीयमुदाहृतमुक्तम् । इयमत्र भावना—प्रमाणतिरिक्तं दशिकाश्च यस्य न छिद्यन्ते तत्कृत्स्नमेव ज्ञातव्यं नाकृत्स्नमिति । गतं द्रव्यकृत्स्नं द्वितीयपदम् ।

अथ भायकृत्स्ने द्वितीयपदमाह—

देसीगिलाणजावो—ग्गहो उ भावस्मि हाति धितियपदं ।

तच्भाविते य ततो, ओमादि उपगगहट्टा वा ॥ २३३ ॥

देशग्लानं यावद्वप्रहविषयं भावविषयं भावकृत्स्ने द्विती-

यपदं भवति । ततस्तदनन्तरं तैर्भावकृत्स्नेर्गृहवासे भावितस्तद्भावितास्तद्विषयं द्वितीयपदम् । सोऽपि भावकृत्स्नानि परिभुङ्क्ते इत्यर्थः । अवमौर्ध्यादिषु वा गच्छस्थोपग्रहणार्थं तानि धारयेदिति संग्रहणायासमाप्तार्थः ।

अथैनामव विवृणोति—

देसीगिलाण जावो—ग्गहो उ दव्वकसिणम्मि जं वुत्तं ।

तह चव हाति भावे, तं पुण सदमं व अदसं व ॥२३४॥

देशग्लानं यावद्वप्रहद्वारेषु यदेव द्रव्यकृत्स्नं द्वितीयपदमुक्तं तदेव भावकृत्स्नेऽपि वर्षादौ बहुमूल्यं वा वत्सं मन्तव्यम् । नवरं न पुनः सदशमदशं वा भवेत्, उभयमप्यपवादपदेन प्राप्यमिति भावः ।

अथ क्षेत्रकृत्स्नमपवदति—

नेपालतामलिची य, सिन्धुसोवीरमादिसु ।

सच्चलोकोवभोजाहं, धरिज कसिणाहं वि ॥ २३५ ॥

नेपालविषयं तामलिप्यां सिन्धुसौवीरादिषु च विषयेषु सर्वलोकोपभाज्यानि कृत्स्नान्यपि च वत्साणि धारयेत् ।

कुत इत्याह—

आह्वता ण चोरादी, भयं गोव य गारवो ।

उज्झाहवत्थवं चव, मिधुमादिसु गरहितो ॥ २३६ ॥

नेपालादौ देशे सर्वलोकेनार्थं तादृग्वस्त्राणामाचीर्यता, नच तत्र चोरादिभयम्, नैव च गौरवमहो अहमीदृशानि वस्त्राणि प्रावृणोमीत्येव लक्षणमपि 'उज्झाहवत्थवं' विरूपयत्स्वं तद्वान् सिन्धुसौवीरकादिषु गरहितो भवति । अतस्तत्र कृत्स्नान्यपि परिभोक्तव्यानि ।

अथ कालकृत्स्नमपवदति—

नीलकम्बलमादिचु, उमियं हाति अच्चियं ।

मिमिरं तं पि धारेज्झा, मीतं जप्पण रुज्झति ॥ २३७ ॥

नीलकम्बलादिकर्मोरीणकं महाराष्ट्रविषयं अर्चितं महार्घ्यं भवति, तदपि तत्र प्राप्तः शिशिरं—शीतलं धारयेत् । प्रावृणुयादित्यर्थः । शीतं यतो नान्येन वस्त्रेण निरुध्यते ।

अथ तद्भावितापदं व्याख्याति—

न लभइ खंरहि निर्द, अरतिं च करोति मे दिवसतो वि ।

उज्झाहयं व मल्लति, मूलेहि अभावितो जाव ॥ २३८ ॥

खरं—स्थूलतया कठिनस्पर्शश्चीवरं राजादिः प्रयोजनः कश्चाद्भाविता न लभते, तानि च तस्य दिवसतोऽप्यरतिं कुर्वन्ति 'उज्झाहयं वा' जुगुप्सां मन्यते तैस्ततः स्थूलैर्यावदप्राप्यभावितस्तावत्तस्य भायकृत्स्नवत्समनुज्ञातम् ।

अवमौर्ध्यादिषु गच्छस्थोपग्रहार्थमिति भावयति—

ओमामिवदुट्टेसुं, सीमट्टेऊण तं अमंथरणे ।

गच्छो नित्यारिजति, जाव पुणो हाति मंथरणं ॥२३९॥

अवमौर्ध्यादिषु गच्छार्थं भक्षणानादौ गच्छस्थोपग्रहणं भवन्तः शतसहस्रमूल्यं वस्त्रं 'सीमट्टेऊणं' इति चूर्णिगणकारवचनात्, विक्रीय गच्छो निम्नार्यते, यावत्पुनरापि सस्तरणं भवति । विशेषचूर्णितं तु—'सीमट्टेऊणं' इत्यस्य स्थाने 'आयकमट्टाव' इति पाठस्मृतापक्रमः । कालगगनतदर्थम्, किमुक्तं भवति—कस्यापि साधोगतकितं कालगमनं

भवेत् । तस्याच्छादनार्थं भावकृत्स्नं वक्षाद्यं वस्त्रं प्रागेव प्र-
हीतव्यम् ।

अथवा द्रव्यकृत्स्नं भावकृत्स्नं चेति द्विविधमेवेह कृत्स्नं क-
थमिति चेदुच्यते-

माणाहियं दसाहियं, दुवे वि निपडंति दन्वकसिणम्मि ।

तस्सेव य जो वन्नो, मुल्लं व गुणो य तं भावे ॥२४०॥

क्षेत्रकृत्स्ने कालकृत्स्ने च यन्मानाधिकं—यथाङ्गप्रमाणानि-
रिक्तं यच्च दशाधिकं-सदृशकं वस्त्रम्, एते द्वे अपि द्रव्य-
कृत्स्ने निपततः, यस्तु तस्यैव वस्त्रस्य वर्णः-रुष्णत्वादि-
को, यच्च मूल्यमष्टादशरूपकादि, यच्च गुणो मृदुत्वादि, त-
देतत्सर्वमपि भावकृत्स्नं अवतरति ।

(२६) न कल्पन्ते अभिधानि वस्त्राणि-

नो कपडं निगन्धानां वा निर्गन्धीणां वा अभिधानं
वन्धाई धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ ६ ॥

नो कल्पन्ते, निर्गन्धानां वा निर्गन्धीनां वा अभिधानि अ-
च्छिन्नानि वस्त्राणि धारयितुं वा परिहर्तुं वेति ।

भाष्यम्—

अकसिणभिन्नमभिन्नं, व हाज भिन्नं तु अकसिणे भदंते ।

कमिणाकसिणे य तहा, भिन्नमभिन्ने य चउमङ्गा ॥२४१॥

यन्पूर्वसूत्रे अकृत्स्नमुक्तं तद्भिन्नमभिन्नं वा स्यात् । अभिन्न-
मपि अकृत्स्नं भक्तं-विकल्पितम् अकृत्स्नं वा भयनीत्यर्थः ।
अत एव कृत्स्नाकृत्स्नपदाभ्यां-भिन्नाभिन्नपदाभ्यां चतुर्भङ्गी ।
गाथायां पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतत्वात्, सा चेयम्-कृत्स्नमभिन्न-
म् १, कृत्स्नं भिन्नम् २, अकृत्स्नमभिन्नम् ३, अकृत्स्नं भि-
न्नम् ४, तत्राद्यभङ्गे कृत्स्नपदेन द्रव्यक्षेत्राद्यविशिष्टं सामा-
न्यतः कृत्स्नं गृहीतमभिन्नपदेन तु सकलम् ।

आह च बृहद्भाष्यकृत्—

दव्वाई अविमिडं, कमिणागहणेण होइ गहियं तु ।

गहणेण अभिन्नस्स उ, सगलगहणं कयं होइ ॥२४२॥

एवं द्वितीयभङ्गे द्रव्यक्षेत्राकृत्स्नमसकलं गृहीतम्, तृतीयभङ्गे
तु क्षेत्रकालभावैरकृत्स्नं परं सकलं, चतुर्थभङ्गे क्षेत्रादिभि-
रकृत्स्नमसकलम् ।

अत्र विधिगतं दिशन्नाह—

तम्मि वि सो चैव गमो, उस्मग्गववादतो जहा कमिणो ।

भिम्मग्गहणं तम्हा, अमती य मयं पि भिदिज्जा ॥२४३॥

तस्मिन्नप्यभिन्ने स एवोत्सर्गतः, अपवादनश्च गमः-प्रकारः
यथा कृत्स्नं भाषितः । तथाहि-कृत्स्नवद् द्रव्याभिन्नमपि चतुर्धा ।
तत्र द्रव्याभिन्नं गणनया प्रमाणतश्चानिरिक्तम्, क्षेत्राभिन्ने यद्य-
स्मिन् क्षेत्रे महार्घ्यम्, कालाभिन्ने यद्यस्मिन् काले अर्चितम्, भा-
वाभिन्ने तथैव वर्षयुतं मूल्ययुतं च यावत्कृत्स्नं आरोपणा सै-
वाभिन्नेऽपि द्रव्या, परमिदं चतुर्विधं द्रव्यादिषु सकलमेष
प्रतिपत्तव्यम् । यत एवं तस्माद्भिन्नस्य वस्त्रस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम् ।
अथ भिन्नं न प्राप्यत ततः स्वयमपि भिन्नात्, यावता-
प्रमाणेनानिरिक्तं तावच्छिद्यता प्रमाणयुक्तं कुर्यादिति भावः ।
परः प्राह—यदि पूर्वसूत्राङ्ग एव गम इहापि सूत्रे वक्तव्यः,
ततः—

पुणरुत्तदोम एवं, पिट्ठस्सं व पीसणं शिरत्थं तु ।

२६८

कारणमेवेकस्वति सुत्तं, दुविहपमाणं इमं सुत्ते ॥ २४४ ॥

पुनरुक्तदोष एवं प्राप्नोति—एतच्च पुनर्भरणं पिष्टस्यैव पेष-
णं निरर्थकं परिफल्गुप्रायमेव पश्याम्यहम्, अतो नैवं सूत्र-
मारम्भणीयमिति भावः । सूत्रिराह—सूत्रमिदं कारणमपे-
क्षतं । किं पुनस्तत्कारणमपेक्षते ? इह सूत्रे वस्त्राणां द्विविधं
प्रमाणम्-गणनालक्षणं प्रमाणप्रमाणम्, नियम्यते-कियन्ति
किं प्रमाणानि वा तानि ग्रहीतव्यानि—इत्येवं निरूप्यत
इत्यर्थः ।

तम्हाउ भिदियव्वं, केई पणहेहि अहव तह चैव ।

लोगंते पाणादी, विगधणा तस्स पडिघाता ॥ २४५ ॥

यस्मादभिन्नस्य धारणे पूर्वसूत्राङ्गा द्रोषाः तस्मान्प्रमाणा-
निरिक्तं यच्च भक्ष्यं-क्षेदनीयम्, न तद्वस्थं धारयितव्यम् ।
अथवाऽत्र केचित्तोदकाः प्ररयन्ति-वस्त्रं क्षिद्यमानं यानि प-
दमाग्युद्धीयन्ते तैर्लोकान्तं यावद्दृच्छाद्भवेद्भूतां प्राणादीनां अ-
सप्राणिप्रभृतीनां सूक्ष्मजन्तूनां विगधना भवति, अतो
'तह चैव' इति यथालब्धं तथैवाभिहितेष्टम् । एवं वदतां
तेषां नेदकानां प्रतिघाता-निराकरणं विधेयमिति पुरातन-
गाथासमासार्थः ।

अर्थेनामेव विवरीषुः परः प्रत्यमेव प्रपञ्चयन्नाह—

सदां तहिं मुच्छति छेदणा वा,

धावंति ते दो वि सुजाव लोगो ।

वन्थस्म देहस्म य जो विकंपो,

ततो विहातादि भरिति लोगं ॥ २४६ ॥

भो आर्य ! तत्र वस्त्रे क्षिद्यमानं शब्दः संमूर्च्छति । छेदनका या
सुपक्षमावयवा उद्धीयन्ते । एते च ह्येऽपि निर्गता लोकान्तं
यावत्प्राप्नुवन्ति । तथा वस्त्रस्य देहस्य च यो विकम्पश्चलनं
ततोऽपि विनिर्गता यातादयः प्रसरन्तः सकलमपि लोकमा-
पूरयन्ति ।

अहिच्छमी जंति न ते उ दूरं,

संखोभिता ते अवरे वयंति ।

उडुं अधो याऽवि चउहिमि पि,

पूरिति लोगं तु खणेण मव्वं ॥ २४७ ॥

अथाचार्य ! त्वमित्थं मन्यसे ते च वस्त्रं छेदनममुत्थाः शब्द-
पक्षमायानादिपुद्गला न दूरं-लोकान्तं यान्ति तर्हि नैः संखोभि-
ताश्चालिताः सन्तोऽपरं व्रजन्ति, एवमपरापरपुद्गलप्रेरिताः
पुद्गलाः प्रसरन्तः क्षणोन्मोहमधस्तिर्यक् वनन्वपि दिक्षु
सर्वमपि लोकमापूरयन्ते ।

यत एवमतः—

विन्नाय आरंभमिणं सदांमं,

तम्हा जहा लद्धमधिद्विहिजा ।

वुत्तं स एओ खलु जाव देही,

ण होति अंतंतकरी तु ताव ॥ २४८ ॥

इममनन्तरोक्तं सर्वलोकपूणीत्येकमारम्भं सदापि सूक्ष्मजीव-
विगधनया साधय विज्ञाय तस्मात्कारणाद्यथालब्धं वस्त्रम-

धितिष्ठेत् । न छेदनादिकं कुर्यात्, यत उरूप-भणितं व्याख्याप्रकृतौ यावदयं देही-जावः स्वयं संश्रम्य चेष्टायानित्यर्थः तावत्सौ कर्मणा भवस्य वा अन्तकारी न भवति । तथा च तदालापकः—“जाव ग गम जीवा सयं संक्रमिय एयइ वेयइ खलइ फंदइ घहइ वज्भइ दीगइ तं तं भावं पारगमइ ताव एं तस्म जीवस्म अंतोकरिया न भवति ” अथेत्थं भाण्यथ एवं तर्हि भिक्षादिनिमित्तमपि चेष्टा न विधेया इति ।

नैवम-यतः—

जाओ वि चिट्ठा इरियाइयाओ,

संपस्महेताहि विणा न देहां ।

संचिट्ठण नेवमल्लिजमाणे,

वन्धम्मि संजायइ देहनामो ॥ २४६ ॥

याश्चापि चेष्टा ईर्यादिकाः संपश्यत ततः तत्करणमीर्या भिक्षा भूम्यादी गमनम् । आदिशब्दाद्-भोजनशयनादयो गृह्यन्ते एताभिर्विना देहः पौद्गलिकवाञ्छा सन्निष्ठे—न विधे इति । देहमन्तरेण च संयमस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति । वस्त्रे पुनरच्छिद्यमाने नैवं देहनाशः संजायते अतो न तच्छेदनीयम् ।

किंच—

जहा जहा अप्पतरा मे जोगा,

तहा तहा अप्पतरा मे बंधो ।

निरुद्धजोगिस्म व जो ग होति ,

अल्लिहपोतस्म य अम्बुगोधे ॥ २४७ ॥

यथा यथा संतस्म जीवस्य अप्पतरा योगास्तथा तथा सं तस्याल्पतरो बन्धो भवति, यो वा निरुद्धयोगी-शैलेष्ववस्थायां सर्वथा मनोवाङ्मायव्यापारवर्गाहतः तस्य कर्मबन्धो न भवति । इष्टान्तमाह—अच्छिद्यपोतस्येव, अम्बुधना, यथा किञ्च निश्छिद्रप्रवहणं सलिलसंचयसंपूर्णं ऽपि जलधौ वर्तमानं स्वल्पमपि जल नास्त्रयति एव निरुद्धयोग्यापजन्तुकर्मवर्गणापुद्गलैर्जनचूर्णसमुद्रकर्षाज्जन्तुर्मर्धेन ऽपि लोकं वर्त्तमानाः स्वहपीयो ऽपि कर्म नोपाददन्ते । अतः कर्मबन्धस्य योगान्वयव्यतिरिक्तानुविधायितया तत्परिजिहीषुणा वस्त्रच्छेदनाद्व्यापारो न विधेयः ।

इत्थं परेण स्वपक्षे स्थापिते सति सूरिगृह-

आरंभमिदो जति आमवा य ,

गुत्ती य सैआय तथा तु माधु ! ।

मा फंद वारहि व छिज्जमाणं ,

पनिणहाणी वअणावधानो ॥ २४९ ॥

‘आरम्भमिदो’ मकारो ऽवास्तारिकः हे नोदक ! यथा ऽऽरम्भस्थानाश्चराय-कर्मोपादानाय इष्ट-अभिप्रेत, गुप्तश्च-तत्परिहाररूपा धैर्यसं-कर्मानुपादानायाभिप्रेता, तथा च सति हे साधो ! मा स्पन्दं मा वा तस्म छिद्यमाने वाग्य । किमुक्तं भवति—यदि वस्त्रच्छेदनमारम्भतया भवता कर्मयन्त्रानिवन्धनमप्युपगम्यते, ततो यय वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधाय हस्तम्पन्दनादिका चेष्टा क्रिया तथा वा तत्प्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते ता—व्यापारम्भतया भवता न कर्तव्या, अतो मदुक्तापदशान्यथा

चेत्करोपि ततस्ते प्रतिज्ञाहानिः—स्ववचनविरोधलक्षणे वृषणमापद्यते इत्यर्थः । अथ ब्रवीथाः यो ऽयं मया वस्त्रच्छेदनप्रतिषेधको ध्वनिरुच्चार्यते स आरम्भप्रतिषेधकत्वात् निर्दोष इति ।

अत्रोच्यते—

अदोसवंते जति एम महो ,

आपो वि कण्हा ण भवे अदोमो ।

अथिच्छया तुज्झ मदोस एको ,

एवं मती कस्म भवे न मिद्री ॥ २४२ ॥

यद्यप त्वदीयः शब्दो ऽदोषवान् ततो ऽन्यो ऽपि वस्त्र-च्छेदनादिसमुत्थः शब्दः कस्माददोषो न भवेत् । तस्या ऽपि प्रमाणातिरिक्तपरिभोगविभूताददोषपरिहारहेतुत्वान्, अथच्छया—स्वाभिप्रायेण चैको वस्त्रच्छेदन-शब्दः सदोषः अपरस्तु निर्दोषः । एवं सति कस्य तत्स्वपक्षमिद्धिमेवेत्, सर्वस्यापि वा गाढं वचनमात्रेण भवति इव स्वाभिप्रेतार्थमिद्धिमेवेदिति भावः । ततश्चास्माभिरप्येवं वक्तुं वा शक्यम् । यो ऽयं वस्त्रच्छेदनसमुत्थः शब्दः स निर्दोषः शब्दत्वान् भवत्परिकल्पितनिर्दोषशब्दवदिति ।

किंच—

तं छिदओ होज्ज सति तु दोमो ,

खोहादि तं चव जतो करेति ।

ज पीह तो होति दिणे दिणे तु,

संपावणंते य शिबुज्झ तं वि ॥ २४३ ॥

यतस्तदेव वस्त्रं छिद्यमानं पुद्गलानां क्षोभादि करानि, अतस्तद्वस्त्रं छिन्दतः सहृदयकार दोषो भवति । अच्छिद्यमाने तु वस्त्रे प्रमाणातिरिक्तं तत्प्रत्युपेक्षमाणस्य ये भूमिलोलादयः अप्रत्युपेक्षणादोषास्ते दिनं दिने भवन्ति । ये च तद्वस्त्र-संपावृते विभूतादयो बहवो दोषास्तानापि विबुध्यस्व आक्षिणी निर्मान्य सम्यक् निरूपयन्ति भावः । आह—यदि वस्त्रच्छेदेन युग्मन्मेतनापि सहृदोषः सभवति, ततः परिह्रियतामसौ गृहस्थे स्वयोगेनैतद्विघ्नं यस्मै, तदेव गृह्यताम् ।

उच्यते—

धेतव्वगं भिन्नमहिच्छितं ते ,

जा मग्गतां हाणिमुतादि ताव ।

अप्पम दोमो गुणभूतिजुत्तां,

पमाणंमेवं तु जतो करेति ॥ २४४ ॥

अथ ते—तेवष्टं मतम् । यथा—चिरमपि गेवप्य भिन्नं ग्रहीतव्यम्, तत उच्यते—यावद् भिन्नं वस्त्रं मार्गयति तावत्तस्य सूत्रादौ सूत्रार्थपरुष्यादौ हानिर्भवति । अपि च—य एव वस्त्रच्छेदनलक्षणे दोषः स प्रत्युपेक्षणाशुद्धिविभूतापरिहाराप्रभृतीनां गुणानां भूत्या—संपदा युक्ता बहुगुणकलित इति भावः । कुत इत्याह—यतः प्रमाणमेव वस्त्रस्य तदानीं साधव कुर्वन्ति, न पुनस्तत्राधिकं किमपि सूत्रार्थव्याघातादिकं दुपणमस्ताति ।

अथ जाया विविधा ‘इरियाइया उ’ इत्यादि

परोक्तं परिहरन्नाह—

आहारणीहारविहीमु जोगा ,

सर्वो अदोमाय जहा व तस्म ।

विया य सस्समि व सस्सियस्म,

भेडस्स एवं परिकम्मणं तु ॥ २५५ ॥

यथा यत्तस्य प्रयत्नपरस्य साधोराहारनीहारादिविधिविषयः सर्वोऽपि योगो भवन्मतेनाप्यदोषाय भवति, तथा भागद्वयोपकरणस्य परिकर्मणमपि छेदनादिकमेव यतनया क्रियमाणे निर्दोषे दृष्टव्यम् । दृष्टान्तमाह—'विया य सस्समि व सस्सियस्म' इति सस्येन चरतीति सार्वस्यिकः—रूपावल-स्तद्विषयं परिकर्मणं निन्दणनादिकं हिताय भवति, तथैवमपि भागद्वयपरिकर्मणः, तथाचोक्तम्—यद्वन् सम्यहि-तार्थं सम्यार्कागणेऽपि विचरन्तः क्षेत्रे या भवति सम्यपीडा यन्तवतः साऽल्पदोषाय तथा जीवहितार्थं जीवाकीर्णाय वि-चरन्तो लोके या भवति जीवपीडा यन्तवतः साऽल्पदोषाय ।

किञ्च—

अप्येव सिद्धंतमजाणमाणो,

तं हिंसयं भामसि जोगवंतं ।

दव्वेण भावेण य संविभत्ता,

चत्तारि भङ्गा खलु हिंसगत्ते ॥ २५६ ॥

अपीत्यभ्युक्त्यर्थे । अस्यन्यदपि वक्तव्यमिति भावः । यद्वयं योगवन्त—यस्मिन्नेदनादिव्यापारवन्तं जीवहिंसकं न्व भार्यासि-स्थापयसि सम्यक् सिद्धान्तमजानान एव प्रलपसि, सिद्धान्तं योगमात्रप्रत्ययाद्वयं हिंसोपवर्त्यते । अप्रमत्तसंय-तादीनां सयोगिकैर्वातिपर्यन्तानां योगमतामपि तद्भावात् । कथं तर्हि सा प्रवचनैः प्ररूप्यत-इत्याह, द्रव्येण भावेन च सुविभक्ताश्चत्वारो भङ्गाः खलु हिंसकत्वे भवन्ति । तथा-हि-द्रव्यतो नामैका हिंसा न भावतः, भावतो नामैका हिं-सा न द्रव्यतः, एका द्रव्यतोऽपि भावतोऽपि, एका न द्र-व्यतो नापि भावतः ।

अथैनामेव यथाक्रमं भावनां कुर्वन्नाह—

आहच्च हिंसा समितस्स जा उ,

मा दव्वतो हांति ण भावतो उ ।

भावे न हिंसा तु असंजतस्म,

जं वाऽवि मत्तेण म दाव चेति ॥ २५७ ॥

संपत्ति तस्मैव जदा भविज्जा,

मा दव्वहिंसा खलु भावतो य ।

अज्जत्थसुद्धस्स जदा ण होज्जा,

वधे ण जोगो दुहन्तोऽप्पहिंसा ॥ २५८ ॥

समितस्यैर्यासमितावुपयुक्तस्य या तु 'आहच्च' कदाचिदपि हिंसा भवेत् सा द्रव्यतो हिंसा । इयं च प्रमादयोगाभावा-त्तत्त्वतोऽहिंसैव मन्तव्या, 'प्रमत्तयोगान्प्राणव्यपरोपणं हिंसे' ति वचनाद्भावन-भावतो वा हिंसा न तु द्रव्यतः, सा अ-संयतस्य-प्राणान्तिपातोर्गनवृत्तस्योपलक्षणव्यान् संयत-स्य वा अनुपयुक्तगमनादि कुर्वतो यानपि सत्त्वात्मसौ सदैव न हन्ति तानप्याश्रित्य मन्तव्या । 'जं विज्जन्ति नियमा ते-सि पि हिंसा सो उ' इति वचनात् तु तस्यैव प्राणि-व्यपरोपणसंप्राप्तिर्भवति तदा सा द्रव्यतो हिंसा प्रतिपत्त-

व्या । यस्य पुनरात्मन चेतःप्रणिधानेन शुद्ध-उपयुक्तगमना-गमनादिक्रियाकारीत्यर्थः, तस्य यदा बधेन—प्राणव्यप-रोपणेनेह योगः—सम्बन्धो न भवति तदा द्विधाऽपि द्र-व्यतो भावतोऽपि हिंसा न भवतीति भावः । तद्वयं भग-वत्प्राणीते प्रवचने हिंसाविषयाश्चत्वारो भङ्गाः उपवर्त्यन्ते । अत्र चाद्यभङ्गे हिंसायां व्याप्यमाणकाययोगेऽपि भावत उपयुक्तं तथा भगवद्भिरहिंसक एवोक्तः, ततो यदुक्तं भव-ता च अल्लुदनव्यापारं कुर्वतो हिंसा भवतीति तत्प्रवचन-रहस्यानभिज्ञतासूचकमिति ।

किञ्च—

रागो य दोसो य तंहव मोहो,

ते बंधुहन्तु तु तत्रो विजार्णं ।

णाणत्तमं तसि जधा य होति,

जाणाहि बन्धस्म तथा विमसं ॥ २५९ ॥

रागश्चाभिधङ्गलक्षणः, द्वेषश्चाप्रातिकरूपकः, तथैव मोहोऽज्ञानलक्षणः । एतान् त्रीणां बन्धहेतून् जानीहि नानात्वं-विशेषो यथा तेषां रागादीनां भवति तथा कर्मबन्धस्यापि विशेषं जानीहि ।

इदमेव विभावयिषुर्दिमाह—

तिव्वे मंदे णायमनांतं, भावाधिकरूपविगिणं य ।

जह दीमति णाणत्तं, तह जाण सुक्कमबंधवि ॥ २६० ॥

हिंसाविषापं कुर्वतो रागादिपरिणामस्तीत्यो वा भवेत् म-न्दो वा 'नायमनाय' इति एका हिंसादिफलावपाकव्यपायं वा जीव जीवतया ज्ञातं हिंसादि करोति, अपरस्मिन् न जाना-ति परमवयंमव जाननं हिंस्ति । तथा भाव आर्दायकादः अधिकरणं—निवर्त्तनादिरूपं प्रागुक्तम् वीर्यं—देहवत्त्वं बाल-पण्डितादिमामर्थं वा, एवं तीव्रमन्दादिकं नानात्वं, य-था-रागादिषु दृश्यते तथा कर्मबन्धेऽपि नानात्वं जानी-हि इति ठागगाथासमासायं ।

अथैनामेव विधरीषुगाह—

तिव्वहिं होति तिव्वो, रागादीणहि उपचत्थो कम्मे ।

मंदहिं होति मंदो, मज्झिमपरिणामतो मज्झो ॥ २६१ ॥

विदधानस्य याद तीव्राः संक्लिष्टपरिणामा रागादयो भव-न्ति ततस्तीव्रकर्मण्युपचयो भवति, यदाभूत एव मन्द-प्रतनुपरिणामस्तदा कर्मोपचयोऽपि मन्दो भवति, यदा तेषां मध्यमपरिणामो नातितीव्रा न धातिमन्द इत्यर्थः, तदा म-ध्यमः कर्मोपचयो भवति ।

अथ ज्ञानाऽज्ञानठागमाह—

जाणं करोति एको, हिंसमजाणं पुणो अविग्गो य ।

तन्थ वि बंधविमसो, महंतरं देमितो ममए ॥ २६२ ॥

इह ढावाविगतां तत्रैकस्मिन् जाननं हिंसां करोति, विचिन्त्ये-त्यर्थः । अपरः पुनरजानन् । तत्रापि तयोरापि बन्धाविशेषो 'महंतरं' इति महता अन्तरेण देशितः समयः—मिद्वान्त । त-थाहि-यो जानन जीवहिंसां करोति स तीव्रानुभावं बहुत-रं पापकर्मोपाचिनोति, इतरस्मिन् मन्दतरविपाकमल्पतरं तद-वापादत्ते ।

विरतो पुण जी जायं, कुणति अजाणं च अप्पमत्तो य ।

तन्ध वि अज्झत्तसमा, संजायति शिज्जग ग चओ ॥२६२॥

यः पुनर्विरतः—प्राणानिपातानिर्वृत्तः स जानानोऽपि स-
दोषमिदमित्यवबुध्यमानोऽपि गीतार्थतया द्रव्यसंप्राप्तायां—
देषु प्रलम्बादिग्रहणेन हिंसां करोति । यद्वा—न जानाति
परम्, अप्रमत्तो—विकथादिप्रमादरहितः, उपयुक्तः सन् यत्क-
दाचित्प्राणयुपघाते करोति, तत्राप्यध्यात्मसमा चित्तप्रणि-
धानतुल्या निर्जरा संजायते । यस्य यादृशः तीव्रो मन्दो म-
ध्यमो वा शुभाध्यवसायस्तस्य तादृश्येव कर्मनिर्जरा भव-
तीति भावः । 'न चओ'ति न पुनश्चयः कर्मबन्धः सूक्ष्मो भ-
वति प्रथमस्य भगवदाज्ञया यतनया प्रवर्त्तमानत्वात्, द्विती-
यस्य तु प्रमादरहितस्याजानतः कथं प्राणयुपघातन, तद्भावा-
ऽदुष्टत्वात् ।

अथ भावद्वारमाह—

एगो खओवसमिए, वट्टति भावेऽपरे उ ओदइए ।

तन्ध वि बंधविसेसो, संजायति भावणाणत्तं ॥२६३॥

एकः कोऽपि क्षायोपशमिकं भावं वर्त्तते अपरञ्चोदयिकं त-
त्रापि बन्धविशेषः संजायते भावनानान्धात् । तथाहि—
य औदयिके भावे वर्त्तते स तीव्रतरं कर्मोपाचनोति, यस्तु क्षा-
योपशमिकं स मन्दतरमिति ।

एमेव ओवसमिए, खओवसमिए तेहव खइए य ।

बंधाऽबंधविसेसो, ए तुल्लबंधा य जे बन्धा ॥२६४॥

एवमेवोपशमिके—क्षायोपशमिकं तथैव क्षायिकं च भावं
बन्धा-बन्धविशेषाः सम्यगुपयुज्य वक्तव्याः । येऽपि यन्धनः-
कर्मबन्धका जीवास्तेऽपि नातुल्यबन्धकाः, किं तु—प्रकृ-
तिस्थित्यनुभावप्रदेशैः परस्परविसदृशकर्मबन्धकाः ।

अथाधिकरणद्वारमाह—

अधिकरणं पुव्वुत्तं, चउच्चिहं तं ममामओ दुविधं ।

गिण्वलणया एया, संयोगे चैव योगविधं ॥ २६५ ॥

अधिकरणं पूर्वं—प्रथमोद्देशके यथा निर्वर्त्तनान्तपणा—
संयोजनान्तसंज्ञानाभेदाच्चतुर्विधमुक्तं तथैव ज्ञातव्यम्, नवरं
तदाधिकरणं समाप्ततां द्विविधं भवति । तद्यथा—निर्वर्त्तनायां
संयोगे चैव, संयोजनायां च पुनरैककर्मनैकविधं भवति ।

तत्र निर्वर्त्तनाधिकरणमनैकविधमुपदर्शयति—

एगो करंति परमुं, गिण्वत्तेति गणवत्तदने अवरो ।

कुंतकखगे या वज्ज, आरियसई अ अवरो तु ॥२६६॥

एकां लोहकारः पशुं—कुठारं करोति । अपरस्तु लोहकार
आरिकां सूची वा करोति । तत्र यः कुठारकुन्तकरणका-
दानि करोति स तीक्ष्णकर्मबन्धभाक्, यस्तु नखछेवनारिका
सूचीनिर्वर्त्तयति स स्वल्पकर्मबन्धक इति ।

सईसुं पि विसंसे, कारणसईसुं सिण्वणीमुं च ।

मंगामियपरियाणिय, एमेव य जाणमादीमुं ॥ २६७॥

सूचीष्वपि विशेषो विद्यते, एकाः कारणसूच्यः अपराः सी-
यनसूच्यः । तत्र याः परव्यपरोपणादिकारणमुद्दिश्य कारयि-
त्वा परस्य नखमूलादौ कुट्टयन्ते ताः कारणसूच्य उच्यन्ते, ता-
सु विधीयमानासु महान् कर्मबन्धो भवति । यास्तु वस्त्रसीव-

नार्थं क्रियन्ते तासु स्वल्पतरः कर्मबन्धः । एवमेव च या-
नादिव्यपि वक्तव्यम् । तथाहि—किमपि यानं सांप्राप्तिकं
भवति, यत्रारूढैः संप्राप्तः क्रियते, अपरं तु पारियानिकम् ।
परियाने—गमने तत्प्रयोजनमस्येति पारियानिकम्, उद्यानदौ
यस्मिन्नारूढैर्गम्यते । तत्र सांप्राप्तिकयानादीनि कुर्वतो महान्
कर्मबन्धः । पारियानिकानि तु कुर्वणस्याल्पतरः ।

आह—यदि नामाधिकरणं नैकविधं तत्तस्मिन्निमित्तः कर्मब-
न्धविशेषः कथमुपपद्यते ?, यावता परिणामवैचित्र्यप्रत्यय ए-
वासाविध्यत इत्याह—

कारगकरेतगाणं, अधिकरणं चैव तं तद्वा कुणति ।

जह परिणामविसेसो, संजायति तेसु वन्धुसु ॥ २६८ ॥

उपकाराय कुर्वन्नसौ तदाधिकरणमेव तथा तेन रूपेण करो-
ति—बुद्धिमुपजनयति, यथा तेषु पशुनखच्छेदनाविषु वस्तुषु
कार्यमाणेषु च परिणामविशेषः संक्लिष्टासंक्लिष्टरूपमध्यवसा-
यवैचित्र्यं संजायते, यथा कात्यायन्यहमिदं पशुकुन्तवाण-
कार्पादिकं ततोऽनेन तत्राध्यासितं बधमेव, यत् वस्त्रादिग्रहणं
पुराणस्य—प्राणगृहीतस्य चोत्पत्तिकादः कूर्परादिना ग्रह-
णं पुराणग्रहणम्, तच्च द्विधा—उपस्थापनाग्रहणमुपस्थितिग्र-
हणं च । तत्रोपस्थापनायां विधीयमानायां हस्तिदन्ताऽऽका-
रहस्तादिभ्यंद् रजोहरणादि गृह्यते तदुपस्थापनाग्रहणम्,
द्वितीयम्—उपाधस्थापनस्याच्छेदोपस्थापनीयचरित्रं प्रापि-
तस्य यदुपाधधारणं परिभोगो वा तदुपस्थितिग्रहणम् ।

एनामेव गाथां व्याख्यानयति—

ओहोवहियोवगहियं, अभिनवगहणं तु होइ अच्चितं ।

इयरम्म वि होइ दुहा, गहणं तु पुराणउवहिम्म ॥२६९॥

अचिन्तस्य वस्त्रपात्रादंगभिनवग्रहणं द्विधा—ओहोपाधिवि-
धेयम्, आपग्रहिकोपाधिविधेयं च । इतरस्यापि पुराणोप-
धिग्रहणं द्विधा—उपस्थापनाग्रहणमुपस्थितिग्रहणं चेत्यर्थः ।

अथवा अभिनवग्रहणमिदमनैकविधम्—

जायणनिमैतणुवस्सय, परियावन्नं परिट्टवियनट्टं ।

पम्हट्टपडियगहियं, अभिनवगहणं अणेगविहं ॥२७०॥

याच्ञा—अवभाषणं निमन्त्रणा—गृहस्थानामभ्यर्चनापुरस्स-
रं यत्तत्रावग्रहणं यच्चोपाधये पर्यापन्नस्यापध्यादिभिर्वि-
स्मृत्य पारित्यक्तस्य वस्त्रादिग्रहणं यच्च पारिष्ठापनस्य भूयः
कारणे ग्रहणं तथा नष्टे—हारिणं 'पम्हट्टं'—विस्मृतं पतितं
हस्तान्परिभ्रष्टं गृहीतं प्रत्यनीकेन बलादाच्छिद्य स्वीकृत-
म्, एतेषां पुनर्लेधानां यद्ग्रहणंमथमादिकमनैकविधमभिन-
वग्रहणं मन्तव्यम् ।

अथवा याच्ञानिमन्त्रणाग्रहणयोर्विधमिति विशदयाह—

जो चैव गमो हेट्टा, उस्सगाई उ वमिओ गहणे ।

दुविहोवहिम्म सो चिय, कास तिय किं न कीस त्ति २७१

य एव गमः—प्रकारोऽधस्तान्पीठकायाम्, उत्सर्गादिः—का-
योन्सार्गाविका वस्त्रग्रहणविषयो वर्णितः स एवात्र द्विवि-
धोपाधैरुपाधिकापग्रहिकलक्षणस्य ग्रहणं कस्य सत्कमेत-
द्वस्त्रपात्रादिकं वा पूर्वमासीद्भविष्यति वा कस्माद्वा प्रयच्छ-
सीति पृच्छात्रयपरिशुद्धां द्रष्टव्यः । उपाधयपर्यापन्नवस्त्रा-
दिग्रहणविषयस्तु विधिरिद्वेचोद्देशके पुरस्तादभिधास्यते

परिष्ठापनांस्तु यथा कारणतो भूयोऽपि ग्रहणं क्रियते
तथा व्यवहाराध्ययने भाग्यन्ते । गतमामिनवग्रहणम् ।

अथ पुनराग्रहणमुपस्थापितग्रहणं च वखाद्यं तावदाह-
कोप्परपद्मग्रहणं, वामकरनामियाम् मुहपोत्ती ।

रयहरणहन्धिवंतु-अएहि हन्धेहुवट्टाणं ॥ २७२ ॥

कूर्पगभ्यां चोत्पट्टकस्य ग्रहणं कृत्वा वामकरस्यकया
अनामिकया मुम्बपोत्तिके गृहीत्वा रजोहरणं हस्तदन्तो-
अनाभ्यां हस्ताभ्यामादाय उपस्थापनं कर्त्तव्यं-शस्त्रस्य
प्रतस्थापना विधेयत्यर्थः ।

अथोपस्थापितग्रहणमाह-

उपठावियस्स गहणं, अहभावे चेव तह य परिभोगे ।

एकेकं पायादी, नेयव्वं आणुपुच्चीए ॥ २७३ ॥

उपस्थापितस्य यदुपकरणग्रहणं तत् द्विधा-यथाभावः
परिभोगश्च, अनेन च द्विविधेनापि ग्रहणेन एकैकं पात्रादि-
कमानुपूर्व्या-परिपात्र्या नव्यम् ।

इदमेव भावयति-

पडिमाभियं तु इच्छइ, पायाई एम होति जहभावो ।

सद्व्यपाणाभिकखा, निज्जेरण पायपरिभोगे ॥ २७४ ॥

यन्पात्रादिकं प्रातर्भ्यामिकं विचलितमाभुलक्षणेन स्वात्म-
प्रातर्गृहीतं सन् आस्ताम् तदानीं परिभुज्यते एव यथा-
भावो भवति, स्वपरिग्रहे धारणीयमित्यर्थः । परिभोगो
नाम यन्पात्रादि यस्यां वेलायां परिभुज्यते तत्र सन् शोभन-
मात्रार्थादिप्रायाग्यं यद् द्रव्यं यच्च पानकं मैले चान्मनो
याग्यं तत्र गृह्यते, निक्षेपने च आचमने तेन विधीयते
एव पात्रस्य परिभोगः । इह च पात्रशब्देन प्रातर्ग्रहो मात्र-
क वा गृहीतम् ।

तथा-

पाणिददामीयमत्थुय, मपज्जचिलिभिलिनिमिज्ज कालागेते ।

गेलन्नमज्जअमहु, च्छेअणमागारिए भोगो ॥ २७५ ॥

यथाकल्पादिकं प्राणिदयार्थमपक्रायादिजीवगन्तानां गते प-
रिभोगे वारणं व्यापाद्यात्मनः सुखमुपादयिष्यामीत्यादि,
अतस्तत्त्वतः परिणामवैचित्र्यप्रत्ययं यथात्रापि कर्मबन्ध-
विशेष इति न किञ्चिदनुपपन्नम् । उक्तं निर्वर्त्तनाधिकरणम् ।

अथ संयोजनाधिकरणमाह-

संयोजना य कूडे, हलं पडे ओमहे य अणोरणे ।

भोगणविहिं च अमे, तन्ध वि शाणत्तमं बहुहा ॥ २७६ ॥

कार्शल्लुब्धको मृगादीनां बन्धनाय कूटं रज्यादिकमासंयोज-
यति । अपरो हानि कारित्वेन कर्मणाय हले युगादिना योज-
यति । अन्यतरु पटे पटान्तरं सह मीघनप्रयोगेण संयुम-
क्ति । कार्शल्लुब्धेद्यादिगोपधानि हरितकीर्णप्लीप्रभृतीनि
अन्योऽन्यानि परस्परैरेकमेकत्र मीलयति । अन्यस्तु भोजन-
विधौ शालिदालिघृतशालनकादिकं संयुतं । तत्रापि कर्म-
बन्धविशेषस्य यदुधा नानात्वं प्रतिपत्तव्यम्, तथाहि-य कूटे
संयोजयति तस्य संक्षिप्तपरिणामतया नीचतरः कर्मबन्ध-
स्तदपेक्षया हलं संयोजयतः स्वल्पतरः, पटे संयोजयतः स्व-
ल्पतमः, इत्यादि स्वयुक्त्या सम्यगुपयुज्यं वक्तव्यम् ।

अथ निर्वर्त्तनासंयोजने द्वे अपि यत्र सम्भवतः तान्यु-
पदर्शयाम-

निव्वत्तणा य संजो-जणा य सगडाइणसु अ भवंति ।

आसज्जुत्तरकरणं, निव्वत्ती मूलकरणं तु ॥ २७७ ॥

निर्वर्त्तना च संयोजना च शकटादिषु द्वे अपि भवतः । त-
थाहि-शकटाङ्गानां द्विचक्रप्रभृतीनां या प्रथमतो घ-
टना सा निर्वर्त्तना, पुनरन्तेषामेव निर्वर्त्तितानामेकत्र संघा-
तना सा संयोजना । अत्र चोत्तरकरणं संयोजनारूपामुत्तर-
क्रियामासाद्य-प्रतीत्य निवृत्तिः-प्रथमतो निर्वर्त्तना मूलकरणं
प्रागपत्तव्यम् । गतमाधिकरणमाह-

अथ वीर्यहारमाह-

देहवलं खलु विरियं, बलमरिसो चेव होनि परिणामो ।

आमज्ज देहविरियं, छट्ठाणगया तु मन्वत्तो ॥ २७८ ॥

यदेहवलं संहननजनितं शरीरगामर्थ्यं तत् खलु वीर्यं
मन्तव्यम्, तस्य च बलस्य सदृश एव प्राणिनां परिणामो भ-
वति, तथाहि-यः सेवार्त्तसंहननो जघन्यबलो जीवस्तस्य
परिणामः शुभोऽशुभो वा मन्द एव भवति न तीव्रः, ततः
शुभाशुभकर्मबन्धोऽपि तस्य स्वल्पतर एव । अत एवास्या-
ध्वगतौ कल्पचतुष्टयादुर्ध्वमधोगतौ नरकपृथ्व्यादयादय उप-
पाने भवतीति प्रयत्नेन प्रातिपाद्यते, एवं कालिकासंहननेष्वपि
भावना कार्या । इदं च देहवपगास्तत्र प्राप्य पदस्थानगताः
सर्वतः सर्वेष्वपि संहननेषु प्राणिनः परस्परं भवन्ति । तथा-
हि-सेवार्त्तसंहननेषु ये सर्वत्रघन्यबलास्तद्वैद्यया अपरोऽन-
न्तभागवृद्ध्या असंख्यान्तभागवृद्ध्या संख्यान्तभागवृद्ध्या
अनन्तगुणवृद्ध्या असंख्यान्तगुणवृद्ध्या संख्यान्तगुणवृद्ध्या
वा भवन्ति, एवं कालिकादिष्वपि । यतः पद-
स्थानपतिताः प्राणिनः अतो देहवलवैचित्र्येण परिणामवैचि-
त्र्यात् कर्मबन्धोऽपि विचित्रो भवतीति स्थितम् ।

बलहारमेव प्रकारान्तरं व्याचष्टे-

अथवा बालाऽऽदीयं, तिविह विरियं समासतो होति ।

बंधविमेमो तिण्ह वि, पंडियवंधी अवंधी वा ॥ २७९ ॥

अथवा-वीर्यं बालादिभेदात् त्रिविधम्, तत्र बालस्यासंयत-
स्य प्राणातिपाताद्यन्त्यमकरणे यदीर्यं गृह्यलवीर्यम्, बालप-
ण्डितस्य देशावगन्तस्य संयमासंयमविषयं वीर्यं बालपण्डित-
वीर्यम्, पण्डितस्य सर्वविगन्तस्य सर्वसंयमविषयं वीर्यं पण्डित-
वीर्यम्, एतन्निबन्धं वीर्यं समासतो भवति, एषां त्रयाणामपि
बन्धविशेषस्तथा-बालवीर्यवान् प्रभूततरं कर्म बध्नाति, बा-
लपण्डितवीर्यवान् अल्पतरम्, पण्डितवीर्यवान् अल्पतमम् ।
स च पण्डितो द्विधा-बन्धः, अवन्धो वा । प्रमादादीनां कर्म-
बन्धहृत्नां कार्पि कियतां सद्भावादवश्यं बध्नातीति बन्धी,
" शिने चावश्यकाधमग्ये " इति गिण् प्रत्ययः । न बन्धी
अवन्धी, तत्र प्रमत्तगत्यतमादौ कृत्वा संयोगिकेवलिनं या-
वत् बन्धवाः, अयोगिकेवली तु नियमादबन्धकः । गते वीर्य-
हारम् ।

अथोपसंहरमाह-

तम्हा ण सव्वजीवा, उ बंधणइ णोव बंधणा तुल्ला ।

अधिकिच्च संपगयं, इगियावहिबंधणा तुल्ला ॥ २८० ॥

यत एवं तस्मान्न सर्वेऽपि जीवा बन्धकाः, येऽपि बन्धका-
स्तेषामपि सम्पत्तये कपायप्रत्यये कर्माऽधिकृत्य बन्धनं नैव
तुल्यं रागादिव्यचिन्त्यतः कर्मबन्धविशेषस्यान्तरमेव प्रसाधि-
तत्वात्, ये तृपशान्तमोहक्षोणमोहाः सयोगिकेर्वालिनोऽपि-
यस्य योगमात्रप्रत्ययस्य कर्मणा बन्धकास्ते परस्परं तुल्याः
एकस्यैव स्नातव्यदत्ताकस्य द्विसप्तत्यस्थितिकस्य सर्वेषामपि
बन्धनादिवं न योगप्रत्ययकर्मबन्धस्याल्पबहुत्वाविशेषः—किन्तु,
रागादीनीब्रमन्दताप्रत्ययः, ततो वस्त्रच्छेदने विधिना कुर्वतां
न काश्चिदोपायः ।

अपि च—

संजमहं ऊ जोगो, पडेजमाणो अदोमवं होइ ।

जह आरोगगनिमित्तं, गंडच्छेदो व विज्जस्म ॥ २८१ ॥

संयमः—प्रत्युपेक्षणादिशुद्धिरूपस्तेनोपायोगो—वस्त्रच्छेदना-
दिव्यापारः प्रयुज्यमानोऽदोषवान् भवति, यथा आरोग्यनि-
मित्तं रोगिणो रोगव्यपनयनार्थं वैद्यस्य गण्डच्छेदोऽदुष्ट
इति । परः प्राऽऽह—यद्येवं ततो यथाऽहं भर्ताम तथा वस्त्र
छिद्यताम् ।

कथमिति चेदुच्यते—

भिन्नमि माउगंत-मि केह अहिकरणगहियपडिंसेहो ।

एवं खु भिजमाणं, अलक्खणं होइ उड्डं च ॥ २८२ ॥

इह वस्त्र खतो व्ययते तदादिभूतवान् मात्रिकेव मात्रिका
अन्तश्चेह दशान्त उच्यते मात्रिका चान्तश्च मात्रिकान्तं
हन्तैकवद्भावात्, तस्मिन् भिन्ने छिन्ने सति वस्त्रं यद्यपि स्नेह-
रपाह्रियेत तथापि तैर्गृहीतं सति नाधिकरणं भवति, उभय-
पार्श्वयोः छिन्नत्वेन परिभोगाभावादित्याभिप्रायः, एवं के-
चिदाश्वास्यदेशीया भर्तान्ते तेषामेव चदनां प्रतिषेधः कर्त्त-
व्यः, कथम् ? इत्याह—एवम्—अमुना प्रकारेण खुरवभृताथं
अवधारितोऽयमर्थः—परमेवं मिथ्यामानं वस्त्रमलक्षणे भवति ।
भूयाऽपि परः प्राह—तद्येवं तत ऊर्ध्वं कृत्वा तद्वस्त्रे द्विधा
छिद्यताम् । स्मृतिग्राह—एवमप्यलक्षणदोषाश्चापरं बहवो भव-
न्ति, अतो नैवं छेदनीयमिति संप्रहगाथासमासार्थः ।

अर्थनामेव विवृणोति—

उभओ पामिं छिज्जउ, मा दमिया उक्किज्ज एगनो ।

अहिगरणं शेवं खलु, उड्डं फालो व मज्झमि ॥ २८३ ॥

परः प्राऽऽह—उभयपार्श्वयोर्वस्त्रं छिद्यतां किं कारणमिति
चेदन् आह—यद्येकपाश्वर्यं छिद्यते तदा कदाचित् स्नेहप-
ह्रियेत ततस्तत्रैकतः छिन्नं दाशिका उत्किंयुः, उत्की-
र्य च तद्वस्त्रं विक्रीणन्तः सदशकतया प्रभूतं मूल्यं
प्राप्नुयुः, स्वयं वा तत्परिभुञ्जीरन्, ततो द्वयोःपि पार्श्वयो-
श्चेदनायम् । एव विधीयमानं आधिकरणे न भवति । अथ नैव
भवेतां विचारचर्यायं संगच्छन्ते ततो मध्ये गृहीत्वा ऊर्ध्वफा-
लो विधीयताम्—ऊर्ध्वं द्विधा फालयतामिति भावः ।

अथ स्मृतिः प्रथमं पंगुमाद्यप्रकारमङ्गीकृत्य—

परिहरन्नाह—

भञ्जइ दुहओ भिजे, उभओ दमियाइं किएह जायति ।

कप्पासए करेति व, अदगाणि व किं ण भुंजंते ॥ २८४ ॥

भग्यते अत्रोत्तरम्—त्वदुक्तनीत्या द्विधा छिन्नं वस्त्रं किमु-
त्कीर्यमाणा उभयतो दाशिका न जायन्ते एव । अथवा—ततो-
भयतः छिन्नेन धाम्यमा तैः स्तेनाः कार्पासकान् कुर्वन्ति । अथ-
वा—तं किमदाशिकानि वस्त्राणि न भुञ्जन्ते, येनवमुच्यते उभ-
यतश्छेदनव्यतिरिक्तम् ।

अथ द्वितीयं प्रकारमङ्गीकृत्य परिहरन्नाह—

उड्डं फालानि करेति, अणिहुताउ दुब्बलं च तं होति ।

कजं तं च ण पुम्मति, अभिच्चसिच्चंत दोमा य ॥ २८५ ॥

इह अनिभृता नाम त्रिदण्डिनस्त एव प्राय ऊर्ध्वं फालानि
वस्त्राणि वभिन्तु प्रावर्गितुं वा कुर्वन्ति नान्ये, तथा तदूर्ध्व-
फालिनं वस्त्रं दुर्बलत्वादिव च तद्विचित्रं कार्यं प्रावरणादिकं
न पुच्यति—न पूच्यति परिभुज्यमानमस्त्रिगदं व स्फटतीति
भावः । स्फटितं च र्याव न सौच्यते ततो बहुतरं स्फटति ।
ततश्च वस्त्राभावे यन्त्रणप्रहणादयो दोषास्तान् प्राप्नुवन्ति,
अथ सौच्यते ततः सूत्रार्थपरिमन्थाऽऽदयो दोषाः ।

अपि च—

छिन्नमि माउगंते, अलक्खणं मज्झफालियं चैव ।

गुणवुड्डा जं गहियं, न करइ गुणं अलंभणं ॥ २८६ ॥

ज्ञानादीनामुपघातो भवति, न पुनः कोऽपि गुणः । अतो गु-
णवुड्डया यदस्त्रं गृहीतं सत्तमेव गुणं न करोति, अले तेन
वस्त्रेण, न तद् प्रहीतुमुचितमिति भावः । वृ० ३ उ० ।

तथा चात्र द्रमकेण दृष्टान्तः क्रियते, तमेवाह—

थाइणि वलवा वरिम, दमओ पालेति तस्स भाएणं ।

चेडीयडण निकायण, उवविट्ठुदुमगगंभमणया ॥ २८७ ॥

दुएह वि तमि गहणं, अलमि अस्सेहि अस्मिगं भणइ ।

वड्डुभावावुयभूया—पयाखकुलएण ओवम्मं ॥ २८८ ॥

इह पारसवियये कस्यचिद् गृहं प्रभृताः प्रतिवर्षप्रसविन्यो
वड्डवाः सन्ति, तत एव च तुरङ्गमा अपि तस्य बहवः सम-
जायन्ते । तेन चाश्वस्वामिना एतावदश्वसमूहमध्ये त्वया व-
र्णान्ते अश्वद्वयमस्मत्तो ग्राह्यमित्युक्त्वा कश्चिद्रमकोऽश्ववड-
वारक्षणार्थं भृतः, तस्य वड्डवास्वामिदुहाहत्या साद्धं संगतिर्भू-
तः भृतिकाले च समायाने तेनाश्वस्वकेण सा तददुहिता पृष्टा,
कथय अमीषा मध्ये किमपि लक्षणयुक्तमश्वद्वयं येन तद् गृह्णा-
मि, ततस्तयाऽर्भाहताऽसौ सर्वेष्वश्वेषु अग्रेयं वृत्तच्छायायां
विसृष्टपृष्ठापिष्टेषु चर्ममयः कुतुपः पापाणखण्डानां भूत्वा वृ-
क्षिखरमारुह्य ततः स चर्मकुतुपः खण्डं खण्डं कुर्वन्नध-
स्तेन मोक्षयः, पटहश्च तदग्रतो वादनीयः, एवं कृते यो
न अस्यते तस्य खुरकेण चर्ममयेण पापाणखण्डभूतेन पृष्ठ-
तो वाह्यमानेन सर्वानपि वाहय, यो शेषाश्ववाहनिकातोऽधि-
क निबद्धत तौ द्वारोप गृहाणेति, तेन सर्वे तथैव कृतमाभूत्य-
काले च तेनाश्वस्वामी याचितो ममामुकावस्थौ देहि । तु-
रङ्गमस्वामी तु समस्तलक्षणयुक्ताविमावश्याधीनः कृत्वा व-
र्णान्ते शेषान् द्वौ त्रीन् सर्वान् वा गृहाणेति किमेताभ्यां क-
रिष्यसि? सोऽपि तदश्वद्वयवर्जमपरं कथमपि नच्छति ततश्चा-
श्वस्वामिना स्वमार्गोऽर्भाहता प्रदीयतामस्मै स्वपुत्रिका, येन
गृहजामातृत्वं प्रतिपन्नो न सलक्षणवस्थौ गृहीत्याऽन्यत्र व्रज-

ति।सा च हीनोऽसाविति चेच्छ्रुत्यमुमर्थम्। ततोऽश्वस्वामी भार्यावबोधाय वर्द्धकिसुतं दृष्टान्तीकरोति । यथा केनापि वर्द्धकिना भागिनेयः स्वसुतां दत्त्वा गृहजामाता कृतः । स च किमपि व्यवसायं न करोति, ततो वर्द्धकिबुद्ध्या प्रेरितः किमिति पुरुषप्रतरहितः परदत्तमुपजीवंस्तिष्ठसि ? विधेहि किंचित्कर्मान्तरमिति । ततः कुठारं गृहीत्वा काष्ठकर्तृमार्थमट्टर्या गतः, स्वाभिलषितकाष्ठप्राप्त्यभावाच्च प्रार्त्तादवसं गिरूप्य निवर्त्तते, षष्ठे च मासे लब्धं कृष्णचित्रककाष्ठम्, घाटतस्ततः कुलकः कलसिकाचतुर्योशरूपो धान्यमानांविशेषः । ततः प्रेषिता स्वभार्या द्रव्यलक्षणेन यो गृह्णाति तस्मै प्रदातव्य इत्युक्त्वा, हट्टमार्गे विक्रयार्थं सा च तन्मूल्यलक्षणाचमाना लोकैरुपहस्यते । समायातश्च तत्र कश्चिद् बुद्धिमान् घणिकः, पौरभाषितं च तेन स्वेच्छनसि नूनमत्र कारणेन भवितव्यम्, यदेवमियमस्य काष्ठस्य मूल्यं लक्षं याचते, ततो याचत्तेन धान्यं मिमीति तावन्न कथंचित्दीयते अतो धान्याद्यक्षयनिमित्तं लक्षमपि दत्त्वा गृहीतस्तेन कुलकः । ततः प्रभृति तेन सल्लक्षणजामातृकेण गृहे धृतेन सर्वमपि वर्द्धकिबुद्ध्या धनधान्यादिना वृद्धिमुपययौ । तथा त्वमपि निजबुद्धितरयद्यस्मै प्रयच्छसि ततोऽनन अस्मद्गृहे तिष्ठता समस्तलक्षणापेनमश्वद्वयमपि तिष्ठति, ततोऽश्वद्वयमाहात्म्येन च सर्वाः संपदः करस्था एवास्माकं भवन्तीत्यादि बह्वयधमुक्त्वा दापता तस्मै वृद्धिना । अथ गाथाद्वयम्यात्तगार्थः—स्थार्पण्यो नाम वडवाः ता उच्यन्ते या वर्षे वर्षे विजनयन्ते ताश्च वर्षमेकं कश्चिद्भूमकः पालयति, उपलक्षणाभिदे तेनाश्वानपि पालयतीत्यादि द्रष्टव्यम् । कथम् पालयति?, इत्याह—तस्याभ्रपतेर्भामेन चेतनभूताश्च द्वयलक्षणेन ततश्च वडवं पालयति चोटका समं घटना, तथा च स निकारितः एवंविधलक्षणेपतमेवाऽश्वद्वयं गृहीतव्यं नान्यदिति, किं पुनस्तल्लक्षणमित्याह—उपविष्टेष्वश्वेषु द्रुममारुह्य चर्मकुतपस्य घोषणा कर्त्तव्या यो न अस्यतस्तीं लक्षणयुक्तां, ततो भृतिकाले द्वयोर्गणं तयोः सलक्षणयोरसौ ग्रहणं करोति, अले मे पौरश्वैः इदमेव च द्वयं समर्पयत्येवमाश्विकमश्वस्वामिने भर्णाति, स च स्वकार्यावबोधाय वर्द्धकः—रथकारस्य भावुको भागिनेयस्तस्य यद्वर्द्धकिना बुद्धितुः प्रदानं ततः स्वभार्याया प्रेरितेन कृष्णचित्रकाष्ठमानीय यत् कुलकाष्टाटितस्तेनोपलक्षितमौपम्यं दृष्टान्तवान् । एवं गच्छति लक्षणयुक्तनोपधिना ज्ञानादीनां वृद्धिरुपजायते । ततश्च स्थितमेतत्—विधिनेत्र तथा वस्त्रं छेदनीये यथा प्रमाणयुक्तं भवति । सू० ३ उ० । (अथ प्रमाणादिस्थरूपानरूपणद्वारागाथा ' उचहि ' शब्दे द्वितीयभागे १०६० पृष्ठं गता ।)

महाधनघस्याणि—

स भिक्षु वा भिक्षुणी वा मे जाइं पुण वत्थाइं जाणि जा विरूवरूवाइं महद्दणमुल्लाइं, तं जहा—आइणगाणि वा सहिणाणि वा सहिणकल्लाणाणि वा आयाणि वा कायाणि वा खोमियाणि वा दुगुल्लाणि वा पट्ठाणि वा मलयाणि वा पन्नुआणि वा अमुयाणि वा चीणंऽमुयाणि वा देमरागाणि वा अमिलाणि वा गज्जफलाणि वा फालियाणि वा कोयवाणि वा कंबलगाणि वा पावराणि वा,

अन्नयराणि वा तहप्पगाराइं वत्थाइं महग्घमुल्लाइं लोभे सन्ते नो पडिगाहिजा । (सू०—१४५ ×)

स भिक्षुर्गोत्रं पुनर्महाधनमूल्यानि जानीयात्, तद्यथा—आजिनानि—मूषकावचमोन्नपञ्चानि श्लक्ष्णानि—सूदमाणानि च तानि वर्णच्छ्रव्यादभिश्व कल्याणानि—शोभनानि वा सूक्ष्मकल्याणानि, 'आयाणि' इति कचिदंशविशेषं अजाः सूक्ष्मरंगमवत्या भवन्ति तत्पदमनिष्पञ्चानि आजकानि भवन्ति, तथा कचिदंशे इन्द्रनीलवर्णः कर्पासो भवति तेन निष्पञ्चानि कायकानि, क्षौद्रमिकम्—सामान्यकार्पासिकम्, दुकूलम्—गौडविषयविशिष्टं कार्पासिकम्, पट्टस्त्रनिष्पञ्चानि पट्टानि मलयानि—मलयजमूत्रान्पञ्चानि 'पन्नुअ' इति वल्कलतन्तुनिष्पन्नम् अंशुकचीनांशुकार्पासिनां नानादेशेषु प्रासज्जाभिधानानि, तानि च महार्घमूल्यानीति क्त्वा ऐहिकामुष्मिकापायभयाल्लोभे सति न प्रतिगृह्णीयादिति । आचा० २३७० १ चू० ५ अ० १ उ० ।

कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां भिक्षानि वस्त्राणि—

कप्पहं निर्गन्थाणं वा निर्गन्थीणं वा भिक्षां वत्थाइं धारित्तए वा परिहरित्तए वा ॥ १० ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

आह किमेतेन सूत्रेण प्रयोजनं पूर्वसूत्रं—

एव गतार्थत्वात् ? , उच्यते—

अत्रो गडो य भणितो, उवधिविभणणा उ आदिसुत्तम् ।
तो पुण विभज्जमाणे, उवरि स एगो गडो होति ॥ ३६२ ॥

अन्यकृतोऽयं जिनकल्पिकानामयं स्थविरजिनकल्पिकानामयमार्थिकाणामित्येवमविशेषितं पत्रोपधिभाग आदिसंघेषु अनन्तगोत्रेषु भणितः, स पुनरुपधिभागो जिनकल्पिकाविधिभागो भज्यमानोऽस्मिन् प्रस्तुत उपरिसूत्रे व्याकृतः स्फुटो भवति । अत इत्तं सूत्रमारभ्यते ।

तमवोपधिभागं प्राचिकटयिपुगह—

चाहमपमपवीमो, ओहो व धुवगहो अणेगविधो ।

संथारपट्टमादी, उभयापक्खम्मिणेयव्वो ॥ ३६३ ॥

इह जिनकल्पिकानामौपधिक एयोपधिर्भवति नौपग्रहिकः, स्थविरकल्पिकानां तु त्रिविधोऽपि भवति, तत्रोपधिर्द्विधा चतुर्विधः पञ्चविंशतिविधः, चतुर्दशविधः साधूनां, पञ्चविंशतिविधस्तु सार्वभौमाम्, उपग्रहोपधिः पुनरनेकविधः । स च संस्तारपट्टादिके उभयपक्षे—साधुसार्वभौजजनलक्षणे ज्ञातव्यः । तत्र स्थविरकल्पिकानां चतुर्दशविध आधोपाधिः प्रागनन्तरसूत्र एवाहः । सू० ३ उ० । (' उचहि ' शब्दे द्वितीयभागे १०६० पृष्ठं प्रथमे प्रयजने वस्त्रग्रहणे प्रतिपादितम् ।)

जुगुप्सापरीपह प्रत्यधिक वस्त्र धर्म्म—

तिहिं ठाणेहिं वत्थं धेरजा, तं जहा—हिरिवनियं दुगंल्लावत्तियं परीमहवत्तियं । (सू०—१७१)

' तिही न्यादि, ही—लज्जा संयमो वा प्रत्ययो—निमित्तं यस्य धारणस्य तत्तथा, जुगुप्सा—प्रवचनस्य वा विकृताङ्गशेनेन मा भूदित्येव प्रत्यया यत्र तत्तथा, एवं परी—

वत्थ

षट्हाः—शीतोष्णदंशमशकाऽऽदयः, प्रत्ययो यत्र तत्तथा ।
स्था० ३ डा० ३ उ० ।

(३०) गृहपतिकुले वस्त्रप्रहणसामाचारी—

सिया शं एताए एमणाए एसमाणं परो वइजा-आउ-
संतो समणा ! इआहि तुमं मासेण वा दसराणण वा
पंचराणण वा सुते वा सुततरे वा तो ते वयं आउसो अणपरं
वत्थं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोमं मुच्चा शिमम्म से
पुव्वामेव आलोइजा, आउसो ति वा भइणी ति वा
शो खलु मे कप्पति एयप्पगारं संगारं पडिसुणेत्तए, अ-
भिकंखसि मे दातुं इयाणिमेव दलयाहि मे शेवं वदंतं
परो वइजा आउसंतो समणा ! अणुगच्छाहि तो ते वयं
आणपरं नत्थं दाहामो से पुव्वामेव आलोइजा आउसो
ति वा भइणी ति वा, शो खलु मे कप्पइ एयप्पगारे सं-
गारवयणे परिमुणेत्तए अभिकंखसि मे दातुं इयाणिमेव
दलयाहि से शेवं वदंतं परो शेत्ता वइजा आउसो ति
वा भइणी ति वा आहारे तं वत्थं समणस्स दाहामो
अवियाइं वयं पच्छा वि अप्पणा सयट्ठाए पाणाइं ४
ममारंभं ममुहिस्सं ० जाव वेएस्सामो, एयप्पगारं शिग्घोमं
सोच्चा शिसम्म तहप्पगारं वत्थं अफासुयं ० जाव शो प-
डिगाहंजा । (सू०-१४६+)

‘ सिया शं ’ मित्यादि स्यात्-कदाचित् णमिति वाक्या-
लङ्कारे, एतयाऽनन्तराक्षया वस्त्रप्रणया वस्त्रमन्यपन्न सा-
धु परो वंदेयथा—आयुष्मन् धमण ! त्वं मासादौ गते
स्वमागच्छ ततोऽहं वस्त्रादिकं दास्यामि, इत्येवं तस्य न
शृणुयाच्छ्रुयं सुगमम्, यावदाद्वानांभेव वदन्वेति एवं वदन्ते
साधु परो वयाद्यथा अनुगच्छ तावत् पुनः स्तोकावलायां
समागताय दास्यामीत्येतदपि न प्रतिशृणुयाद्दंदं दानांभेव
वदन्वेति तदेवं पुनरपि वदन्ते साधु परो गृहस्था नेता अ-
परं भगिन्यादिकमाह्वय वंदेत्, यथा—आनयैतद् वस्त्रं येन अ-
मणाय दीयेतं वयं पुनरगम्यार्थं भूतोपमर्देनापरं करिष्याम इत्ये-
तत्प्रकारं वस्त्रं पश्चात् कर्मभयाज्ज्ञाते सति न प्रतिगृह्णीयादिति ।
सिया शं परो शेत्ता वइजा आउसो ति वा भइणी ति वा आ-
हर एयं वत्थं सिणाणेण वा ० जाव पधंसित्ता वा पधंसित्ता
वा समणस्स शं दास्सामो, एयप्पगारं शिग्घोमं सोच्चा शिम-
म्म से पुव्वामेव आलोइजा आउसो ति वा भइणीति वा मा
एयं तुमं वत्थं सिणाणेण वा ० जाव पधंमाहि वा, अभिकंखसि
मे दातुं एमेव दलयाहि, मे शेवं वदंतस्स परो सिणाणेण
वा ० जाव पधंसित्ता दलएजा तहप्पगारं वत्थं अफासुयं ०
जाव शो पडिगाहंजा । से शं परो शेत्ता वंदंजा
आउसो ति वा भइणीति वा आहर एतं वत्थं सीओ-
दगवियडेण वा उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेत्ता वा
पधंवेत्ता वा समणस्स शं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोमं

तहेव, शवरं मा एयं तुमं वत्थं सीओदगवियडेण वा
उसिणोदगवियडेण वा उच्छोलेहि वा पच्छोलेहि वा,
अभिकंखसि सेमं तहंवा ० जाव शो पडिगाहंजा । (सू०-
१४६ ×)

‘ सिया शं ’ मित्यादि, तथा स्यात्पर एव वदेत्, यथा—स्नाना-
दिना सुगन्धद्रव्येणाघर्षणादिकां क्रियां कृत्वा दास्यामि, तद-
तन्निशस्य प्रतिषेधे विवक्ष्याद्, अथ प्रतिषेधोऽप्येवं कुर्या-
त्ततो न परिगृह्णीयादिति । एवमुक्तादिना धावनादि-
सूत्रमपि ।

से शं परो शेत्ता आउसो ति वा भइणीति आह-
मेति तं वत्थं कंदाणि वा ० जाव हरियाणि वा त्रिमो-
हिता समणस्स शं दाहामो, एयप्पगारं शिग्घोमं
सोच्चा शिसम्म ० जाव भइणीति वा एयाणि तुमं कं-
दाणि वा ० जाव विमोहेहि, शो खलु मे कप्पति, एयप्पगारे
वत्थं पडिगाहितए, से शेवं वदंतस्स परो जाव ० विमोहि-
त्ता दलएजा, तहप्पगारं वत्थं अफासुयं ० जाव शो पडि-
गाहंजा । (सू०-१४६ +)

‘ स शं ’ मित्यादि, स परो वंदेयचित्तः सन् यथा कन्दा-
दीति वस्त्राऽपनीय दास्यामीति अत्रापि पूर्ववाचनधादिक-
ध्यत्वं इति ।

किञ्च—

गिया से परो शेत्ता वत्थं शिसिरेजा, से पुव्वामेव
आलोइजा आउसो ति वा भइणीति वा तुमं चैव शं
संतियं वत्थं अंतो अंतणं पडिलेहिस्सामि, केवली बूया-
आयाणमेयं वत्थं नेण वट्ठे सिया कुंडले वा गुणं वा हिरप्पे
वा सुवणे वा मणी वा ० जाव रयणावली वा पाणे वा
वीए वा हरिण वा अह भिक्खु शं पुव्वोपदिट्ठा ० ४ जं
पुव्वामेव वत्थं अंतो अंतणं पडिलेहिजा । (सू०-१४६)

स्यात्परो याचितः सन् कदाचिद्वस्त्रं निरुजह्यात्, तं च
ददमानमेव वयाद्यथा त्वदीयमेवाहं वस्त्रमन्तोपान्तेन प्रत्युप-
क्षिप्य, नैवाप्रत्युपक्षितं गृह्णीयाद्यतः केवली ब्रूयात्-कमोपा-
दानमतिक्रमिति यतस्तत्र किञ्चित् कुण्डलादिकमाभरणजा-
तं वदं भवत्, सांचितं वा किञ्चिद् भवत् अतः साधूनां पूर्वो-
पदिष्टमंतप्रतिज्ञादिकं यद्वस्त्रं प्रत्युपक्ष्य गृह्णीयादिति ।

किञ्च—सागडं सपरिकर्म वस्त्रम्—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुणं वत्थं जाणेजा
सअंडं ० जाव ससंताणं तहप्पगारं वत्थं अफासुयं ० जाव शो
पडिगाहंजा । (सू०-१४७+)

‘ से ’ इत्यादि, स भिक्षुर्यत् पुनः सागडादिकं वस्त्रं जानीया-
त्तत्र प्रतिगृह्णीयादिति । आचा० २ धृ० १ चू० ४ अ० १ उ० ।
गृहपतिकुले सर्वजीवरमादाय गोचरचर्याये गच्छेत्

एकन वस्त्रेण परिगृह्णीतः स्यात्—

जं भिक्खू एगेणं वत्थेणं परिवुमिए पायवितिएणं, तस्स

खी एवं भवति वितियं वत्थं जाइस्सामि से अहमणिजं
वत्थं जाएज्जा अहापरिगहियं वत्थं धारेज्जा० जाव गिम्हे प-
डिवसे अहापरिजुम् वत्थं परिद्वेज्जा परिद्विजित्ता
अदुवा एगमाडे अदुवा अचेले लाघवियं आगममाणे
० जाव समत्तमेव समभिजाणीया । (सू०-२१८) आचा०
१ श्रु० ८ अ० ६ उ० ।

(३१) इदानीं परिभोग उच्यते—

अवभंतरं च बाहि, बाहि अविभतरं कंमाणो ।

परिभोग विवक्षासे, आवज्जाति मासियं लहुयं ॥२६१॥

बाहि दो पाउणमाणस्स कप्पासियमभन्तेरं परिभुजति, उ-
त्थिय बाहि परिभुजति, एस्स बाहिपरिभोगो । अविहपरिभोगो
पुण कप्पासिय बाहि उत्थियं अतो एस्स परिभोगविवक्षासो ।
असमायारिणिण्यसं च से मासलहुय ।

एकं पाउरमाणो, तु खोमियं उत्थिए लहु मासो ।

दोस्सि य पाउरमाणे, अंते खोमी बहि उत्थी ॥ २६२॥

एकं खोमियं पाउणति, उत्थियमेवं ण पाउणिज्जाति । अह
पाउणति मासलहुं च से पायच्छिन्ने । पच्छुदं कंठे । खोमि-
यस्स अतो उपायस्स य बहि परिभोगे इमो गुणो ।

छप्पइय पणगरक्खा, भूमा उज्झातिया य पडिगज्झा ।

सीतनाणं च कंतं, तेण तु खोमं ण बाहिगो ॥ २६३॥

कप्पासिएण छप्पतिया ण भवन्ति, इतरहा बहु भवन्ति । पुण
आ उत्थी अतो उपाय वा उत्थिजमाणे मलीमसे तत्थ मली-
मसे उत्थी भवति, सा बाहिपरिभोगेण राक्खता भवति । बाहि
खोमिएण पाउण विभूसा भवति, विधिपरिभोगेण सावि
परिहया । वत्थं मलकयमे ण । कयली मलीमसा य । कंठ
सी दुग्गंधा विधिपरिभोगेण सावि उज्झातिया-परिहरि-
या पाउगज्झा, कयलीति सीयत्ताण कयं भवति । एतेहि का-
रणेहि खोमं ण बाहि पाउणिज्जाति स्ति विकल्पेते पुणो वि
एककसि एयस्स इमे वक्खमाणे ।

जं बहुधा छेजं तं, पमाणवं होति संधिजं तं वा ।

मिच्चंतं जं बहुहा, तं वत्थं सपरिकम्मं तु ॥ २६४॥

जं बहुहा छिज्ज त वा पमाणपत्तं भवति, बहुहा वा जसि-
विययवं तं वत्थं बहुपरिकम्मं ।

जं छेदगेणं, पमाणवं होति छिज्जमाणं तु ।

संधणसिच्चणरहितं, तं वत्थं अप्पपरिकम्मं ॥ २६५॥

जं एगच्छेदेण पमाणवं भवति, दसा उ वा परिच्छिदिय-
व्या त अप्पपरिकम्मं । संधणं शोणह खंधाणं सिच्चणं, उ-
क्खययं तुण्णाति ।

जं णव छिदियच्चं, संधयच्चं ण सीवियच्चं च ।

तं होति अधाकडयं, जहस्सयं मज्झिमुक्कांसं ॥ २६६॥

जं पुण छिदणाभव्वणसंधणरहितं तं अहाकडं बहुपरिक-
म्मादि एक्कं जहस्समज्झिममुक्कांसयं भवति ।

पढं पंचविधम्मि वि, दुविहा पडिताणिता गुणेयव्वा ।

तज्जातमतज्जाता, चतुरो नज्जाति इतरंगा ॥ २६७॥

२२०

इह पञ्चवणं प्रति बहुपरिकम्मं, तं च जंगमंगादी पंचविधं ।
तत्थ कारणमासज्ज ग्राहंतं दुविधं पांड्याणि य वेज्जा, त-
मतज्जायजंगियस्स भंगियादि चउरो अतज्जाता, जंगिय
असमाणजातिनणओ एगा तज्जाया, एवं ससाणाप्रवि-
चउरो अतज्जाया । इतरा एगा तज्जाता । अहवा—एक्कं व-
त्थं वत्थओ पंचविधं, तत्थ समाणवज्जा तज्जाया, चउरो
अतज्जाता ।

एतेसामम्भरं, वत्थे पडियाणियं तु जो देजा ।

तज्जातमतज्जातं, सो पावति आगमादीणि ॥ २६८॥

एतेसि जंगियादियत्थाणं किण्हादियत्थाणं वा अस्सतरे त-
ज्जातमतज्जातं जो पांड्याणियं देति सो आणादि पाव-
ति । तम्हा आणादिदोभपरिहरणत्थं अहाकडं घत्तव्यं । अ-
हाकडस्स सता "संतासंतसती" गाहा ॥ २६९॥ "आसि
च्छिण्णा एतेण" ॥ २७०॥

संतासंतसतीए, कप्पति पडियाणिता तु तज्जाता ।

अमती नज्जाताए, पडियाणियंभत्तरं देजा ॥ २७१॥

संतासंतसतिभादिकारणं हि कप्पति तज्जाया पडियाणिता
दाउं, अस्यां तज्जाते इतरा अतज्जाता साउवि दायव्वा ।
नि० च० १ उ० । (अन्ययुधिकपाथ्यस्थादिभ्यां वस्त्राणि द-
धानीति 'दाण' शब्दं चतुर्थभागे २४६ पृष्ठं गतम् ।)
(सूत्रमाध्वयं वस्त्रपरिष्ठापना 'साहु' शब्दं वक्ष्यते ।)
(वस्त्रं यतना यथा विहन्तिन्द्रिया न हन्यान्, इति 'मूलगुण-
पडिस्ववण' शब्देऽस्मिन्नेव भागे २६३ पृष्ठं उक्तम् ।)

न वस्त्राणि धावित्—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा णो णवणं मे वत्थं ति कट्टु
णो बहुदेसिएण मिणाणण वा० जाव पधंमज्ज वा । से
भिक्खु वा भिक्खुणी वा णो णवणं मे वत्थं ति कट्टु णो
बहुदेसिएण सीतादगवियडेण वा० जाव पधंमज्ज वा । मे
भिक्खु वा भिक्खुणी वा दुब्भिमगंधं मे वत्थं ति कट्टु णो
बहुदेसिएण मिणाणण वा तेहव बहमीतादगवियडेण वा
उमिणादगवियडेण वा आलावओ । (सू०-१४७)

'मे' इत्यादि स भिक्षुर्नवम—अभिनयं वस्त्रं मम ना—
स्तीति कृत्वा ततो बहुदेशेन ईषद् बहुना स्नानादिकेन
सुगन्धिद्रव्येणाघृत्य—घृष्ट्य वा नो शोभनत्वमापादयति—
ति । तथा—'मे' इत्यादि स भिक्षुर्नवम—अभिनयं वस्त्रं
मम नास्तीति कृत्वा ततस्तस्यैव (नो) नैव शीतादकेन बहु-
शो न धावनार्हं कुर्यादिति । अपि च—'मे' इत्यादि स
भिक्षुर्यथापि मलोपचितत्वात् दुर्गन्धवस्त्रं स्यात् तथापि
तदपनयनार्थं सुगन्धद्रव्योदकादिना नो धावनार्हं कुर्यात्,
गच्छन्निर्गतः—तदन्तर्गतस्तु यतनया प्रासुकोदकादिना लो-
कापघातसंस्कारप्रयत्नमलापनयनं कुर्यादपीति । आचा० २ श्रु०
१ सू० ७ अ० १ उ० । (मालिनानां वस्त्राणां धावनमाचार्यस्य
कल्पत इति 'अहमय' शब्दे प्रथमभागे २८ पृष्ठं उक्तम् ।)
(वर्णादौ वस्त्रधावनप्रकारः 'धावण' शब्दं चतुर्थभागे
२७४१ पृष्ठं उक्तम् ।)

वस्त्रग्रहणं कारणमाह—

तिहिं ठाणेहिं वन्थं धरेज्जा, तं जहा-हिरिवत्तियं दुगंज्जा-
वत्तियं परीसहवत्तियं ।

'तिहा' त्याह, हीलज्जा संयमो वा प्रत्ययो निमित्तं यस्य
धारणस्य तत्तथा, जुगुप्सा प्रवचनविमा विहृताङ्गदर्शनेन
मा भूतित्वेयं प्रत्ययो यत्र तत्तथा, एवं परीषहाः शान्तेष्णदे-
शमशकादयः प्रत्ययो यत्र तत्तथा । आह च—

" वेर्जव्यपाउंड धा-इए य ही खड पजणं चव ।

एसि अणुगहट्टा, लिगुवट्टा य पट्टा उ ॥ १ ॥ "

'ये उर्विय' ति विहृते तथा अप्रावृत्ते वस्त्राभावे सति घातिके
च उच्छ्वन्तवभाजने द्विषां सत्यां खड्गे वृद्धप्रमाणं प्रजनने-मेहने
'लिगुवट्ट' ति । स्त्रीदर्शने लिङ्गोक्त्यर्थार्थमित्यर्थः । तथा
"तण्णहणनसमेवा, निवारणधम्मसुक्कभाणट्टा । विट्टं कप-
पहाणं, गिलाणमरणट्टया चव " ॥ १ ॥ इति । स्था० ३ डा० ।

(वस्त्रप्रत्युपेक्षणा ' पडिलहणा ' शब्दे पञ्चमभागे ३४४ पृष्ठ
उक्ता ।) (अयप्रदानन्तकम् 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६३
पृष्ठ उक्तम् ।) (वस्त्रस्य पुद्गलोपचये साधनादिचतुर्भङ्गो
' उवचय ' शब्दे द्वितीयभागे ८८१ पृष्ठ गता ।)

जिनकल्पिकानामेकावतारित्वप्रघोषमस्योऽसत्यो वा ?
तथा तेषामेव वस्त्राभावे नाग्न्यदर्शनाभावमुच्यकालराणि
भवन्ति तानि प्रसाद्यानीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-जिनकल्पि-
कानामेकावतारित्वप्रघोषमाश्रित्य तथा च तेषां वस्त्राभावे
नाग्न्यदर्शनाभावमाश्रित्याक्षराणि तु शास्त्रे दृष्टानि न स्मर-
न्तीति ॥ ४२ ॥ सन० १ उल्ला० । यथाऽऽहारे हस्तशतादुर्ध्व-

जानीतमभ्याहृत भवति, वस्त्रादिषु तथैवान्यथा वांत ?
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्- ' आइलं तुक्कोसं, हत्थसयातो घं उ तिअ
तिहिं । ' इत्यादि पिण्डविशुद्ध्यादिगाथानुसारेण वस्त्रप्रणया-
मपि ज्ञेयम्, य एयाहादोपास्त एय वस्त्रदोपा इति ॥ १५२ ॥
सन० ३ उल्ला० । शरीरोद्धतनमले तथा स्नानपानीये तथा

परिस्वेदपिण्डोद्धतवस्त्रादिषु च सम्मूर्च्छिमपञ्चन्द्रया उत्प-
द्यन्ते न वा इति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-प्रज्ञापनासूत्रमध्ये- 'सत्वेसु
चैव अगुट्टाणेषु वा संमुच्छिममणुस्मा संमुच्छति ' इत्येतच्चतुर्दशालापकवृत्तिमध्यऽन्यानि यानि मनुष्यसंसर्गा-

दशुच्छिस्थानानि सन्ति तेषु सम्मूर्च्छिममनुष्या उत्पद्यमाना
कथितास्सन्ति, एतदनुसारेण भवार्हास्थितस्थानेष्वपि उत्प-
द्यमानास्सम्भाव्यन्ते इति ॥ १७ ॥ सन० ४ उल्ला० । तथा-
अम्बहश्चावेकणादत्तवारि प्रत्याग्यातमस्ति दत्तवारि तु

यस्मिन्मपार्थि किं वाऽन्यर्थेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-अपिपार्ति-
कोपाज्ञानुसारणाम्यडो वस्त्रपूतं वारि पीतवर्तिनिति ॥ ४७५ ॥
सन० ३ उल्ला० ।

विषयमुची—

(१) एषणागमिर्निर्वस्त्रगता तत्रानुयोगद्वार्यकव्यता ।

(२) वस्त्राणि जङ्गिकादीनि ।

(३) वस्त्राकल्पिकाऽभिधानम् ।

(४) द्रव्यवस्त्रवक्रव्यता ।

(५) वस्त्रगंधप्रणयां कियहरं गन्तव्यम् ।

(६) वस्त्रगंधप्रणे प्रतिमाः ।

(७) कया समाचार्या वस्त्र गवेषणीयम् ।

(८) प्रथमं कार्यान्तर्ग, केनोन्मागणीयः ।

(९) सामाचारीवैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तम् ।

(१०) वस्त्रग्रहणाभिग्रहविशेषाः ।

(११) कस्य संबन्धात्येवमपृष्टे उद्गमादिदोषाः ।

(१२) कस्येति पृष्टे आशङ्कनादिप्ररूपणा ।

(१३) वस्त्रविषय उत्तरगुणानधिकृत्य प्ररूपणा ।

(१४) धौतवस्त्रस्य प्रतापनविधिः ।

(१५) वस्त्रधरणविधिः ।

(१६) प्रतिहारिकोपहतवस्त्रविधिः ।

(१७) निर्ग्रन्थानां वस्त्रग्रहणम् ।

(१८) संयतीप्रायोग्यमुपधिमुत्पाद्य परीक्षणम् ।

(१९) वस्त्रोत्पादननिर्गतानां लाभालाभपरिज्ञानम् ।

(२०) नवानामपि वस्त्रभागानां स्वामिनः ।

(२१) पर्युपणयाः चातुर्मास्ये वस्त्रग्रहणम् ।

(२२) निर्गतानां सामाचारी ।

(२३) श्रुतबद्धे वस्त्राऽग्रहणम् ।

(२४) शीतापगमं तान्यापि वस्त्राणि त्याज्यानि ।

(२५) आचार्यानुज्ञया निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां वस्त्रग्रहणम् ।

(२६) लोभद्वारमभियोगद्वारं च ।

(२७) विभूषाद्वारम् ।

(२८) कृत्स्नवस्त्रनिषेधः ।

(२९) अभिन्नवस्त्रग्रहणप्रतिषेधः ।

(३०) गृहपतिकुले वस्त्रग्रहणसामाचारी ।

(३१) वस्त्रपरिभोगविधिः ।

वन्थकपिय-वस्त्रकल्पिक-पुं० । वस्त्रग्रहणसामाचार्यज्ञाने,
वृ० १ उ० १ प्रक० । (तद्विधिः 'वन्थ'शब्देऽनुपदमेव उक्तः ।)

वन्थक्खेडु वस्त्रखल-न० । खलशब्दस्य खड्गादेशः । वस्त्रकी-
डायाम, तत्परिज्ञानरूपे कलाभेदे, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० १ जं० ।

वन्थगंध-वस्त्रगन्ध-पुं० । वस्त्रे-चीनांशुकार्दि-गन्धाः काष्ठ-
पुटपाकादयो वस्त्राणि च गन्धाश्च वस्त्रगन्धम्, समाहार-
कृत्स्नः । वस्त्रगन्धोभये, " वन्थगन्धमलेकार-मित्थीआ सय-
णाणि य । " सूत्र० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

वन्थगहण-वस्त्रग्रहण-न० । वस्त्रप्रणायाम, प्रव० १२५ द्वार ।

(तच्च ' वन्थ ' शब्देऽनुपदमेव प्रत्यपादि ।)

वन्थमयाणुमारि (ग्)-वस्त्वन्वयानुमारि-पुं० । वस्तुनो
धर्मादेरन्वयं कार्येऽनुगमो वस्त्वन्वयस्तपनुसर्गति अनुया-
तीत्येव शीलो वस्त्वन्वयानुमारी । वस्तूनामन्वयं साक्षात्कु-
वांश, ज्ञान० ३ अधि० ।

वन्थधारि (ग्)-वस्त्रधारि-पुं० । संचले, " इच्छेयं खु
वन्थधारिस्स मार्गिय " आचा० १ श्रु० ८ अ० ५ उ० ।
वन्थधोवग-वस्त्रधावक-पुं० । वस्त्रप्रक्षालकं रजके, सूत्र० १
श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वन्थधोवण-वस्त्रधावन-न० । धासःक्षान्ते, प्रश्न० १ आश्र०
द्वार । (' धावन ' शब्दे चतुर्थभागे २७५१ पृष्ठ दर्शितं वस्त्राणां
धावनम् ।)

वन्थपडिमा-वस्त्रप्रतिमा-स्त्री० । अभिग्रहविशेषे, स्था० ।

चत्तारि वन्थ पडिमाओ पञ्चताओ ।

वत्थप्रहणप्रिये प्रतिज्ञाः—काष्ठांसिकादीत्येवमुद्दिष्टं वत्थं याचिष्ये इति प्रथमा, प्रेक्षितं वत्थं याचिष्ये नापरमिति द्वितीया, तथोत्तमपरिभोगेन उत्तरीयपरिभोगेन वा शय्या-तरेण परिभुक्तप्रायं वत्थं ग्रहीष्यामीति तृतीया, तथा तद्व्या-स्तृष्टधर्मिकं ग्रहीष्यामीति चतुर्थी । स्था० ४ डा० ।

वत्थपडिया—वत्थप्रतिज्ञा—स्त्री० । वत्थप्रहणप्रतिज्ञाने, “बह्वं आमोसगा वत्थपडियाए संपिडिया ” आचा० १ श्रु० ३ अ० २ उ० ।

वत्थपणग—वत्थपञ्चक—न० । अप्रत्युपेत्य—दुष्प्रत्युपेत्य—लक्षणे, विधा वत्थपञ्चक, पा० ।

“अर्पाडिलेदिय दुमे, तूली उवहाणगं च नायध्वं । गंहुवहाणासिङ्गिणं, मसुरणं चय पोत्तमण ॥ ६ ॥ पल्हविकोयविपाधा, रनवयणं तह दाडिगाली य । दुर्पाडिलेदिय दुमे, एयं वीयं भवे पणगं ॥ ७ ॥ पल्हवहत्थुत्थरणं, कोययओ रूवपूग्गिओ पडओ । दहगालि धायपोत्ती, ससपसिङ्गा भवे भया ॥ ८ ॥”

अथ वृद्धसम्प्रदायः—“हत्थुत्थरणं जग्डे. १, कोयविओ चू-गडिया (वृद्धिया) २, पावा रोमलामपडओ ३ नवओ जाणो ४ वहगाली धायपोत्ती सदसवत्थं ति भणियं होइ।” पा० स्था० । वत्थपरिवट्ट—वत्थपरिवर्त्त—पुं० । वत्थपरिवर्त्तने, विपा० १ श्रु० १ अ० ।

वत्थपाउरण—वत्थपावरण—न० । औणादौ महामुल्ये वत्थे, नि० चू० ८ उ० ।

वत्थपुसमित्त—वत्थपुण्यमित्त—पुं० । दशपुरनगरे आर्यरत्नित-सुरः स्वनामख्यातं शिष्ये, विश० । “वत्थपुसमित्तस्म पु-ण एतेव लङ्गी, वत्थमु उपाहयव्वएसु, दव्वना वत्थं, खत्तता वड्ढिस्स महुगण वा, कालता वासासु सीतकाले वा, भाव-ओ जहा एका कावि रंडा, तीए दुक्खदुक्खेण, तुहाए भरं-तीए कान्तिऊण एक्का पोत्ती तुणाविवा, कल्लं निय भहाति ति, एत्थंतेर मा पुसमित्तेण जाइया, हट्टुट्टा दिज्जा, परिमाण-ओ सव्वस्म गच्छस्स उपाएति ।” आच० १ अ० ।

वत्थभोग—वत्थभोग—पुं० । देवदूत्यर्त्तारोदकादिवस्त्राणां परि-भोगे, औ० ।

वत्थव—वास्तव—न० । वस्तुवैश वास्तवम् । सत्यभूते पदार्थे, वाच० । वस्तार्गदम वास्तवम् । वस्तुनन्यतरत्वे, “अवास्तव-विकल्पः सा, पुरिताध्विग्वोर्मिभिः ।” अष्ट० १ अष्ट० ।

वत्थविज्ञा—वत्थविद्या—स्त्री० । वत्थविषयायां विद्यायाम्, यथा परिजपितेन वत्थेण वा प्रमृज्यमानः आतुरः प्रगुणो भवति । द्य० ४ उ० ।

वत्थविलेखणमल्लाइ—वत्थविलेपनमान्यादि—पुं० । वामोऽनुले-पनपुण्यप्रभृतौ, पञ्चा० ६ विव० ।

वत्थविहि—वत्थविधि—पुं० । वत्थस्य परिधानीयाविरूपस्य न वक्राणंदोषिकादिभागयथास्थानविशेषादिविज्ञानं, जं० २ वत्त० । ज्ञा० । औ० । वत्थप्रकारे, स० २ सप्र० । “तथाणंतरे च तं वत्थविहिपरिमाणं करइ रणगन्थ पणेण खोमयजुय-लेणं अवमेसं वत्थविहिं पञ्चकस्वामि ” टपा० १ अ० ।

वत्थव्व—वास्तव्य—त्रि० । वसतीति वास्तव्यः । वसन्तव्यत्फ-र्त्तारि णिच्चेति तद्व्यः, णित्वाद्-वृद्धिः । वासन्ति, “तत्थ य वारवतीए वत्थव्वस्स चव अन्नस्स राणो,” आ० म० १ अ० ।

वत्थाणी—स्त्री० । वत्थीभेदे, प्रज्ञा० १ पद० ।

वत्थामिल—अम्लातवत्थ—न० । यानि शीघ्रं न म्लायन्ति तेषु वत्थेषु, नि० चू० २ उ० ।

वत्थि—वस्ति—स्त्री० । हतौ, भ० ।

वत्थी गं भंत ! वाउकाएणं फुडे, वाउकाए वत्थिणा फुडे !, गायमा ! वत्थी वाउकाएणं फुडे णो वाउकाए व-त्थिणा फुडे । (सू० ६४४ X)

‘वत्थी’ त्यादि, वस्तिर्हति. वायुकायेन स्पृष्टो—व्यासः सामस्त्येन तद्विषयपरिपूरणाभ्यां वायुकायो वस्तिना स्पृष्टो वस्तेर्वायुकायस्य परित एव भाष्यात् । भ० १८ श १० उ० । चर्ममय्यां मृत्याम्, आच० । उपस्थे, गुदे च । आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । “वत्थी अवाणा ” पाइ० ना० २२५ गाथा ।

वत्थिकम्म—वस्तिकम्म—न० । चर्मवेषनप्रयोगेण शिरःप्रभृती-नां स्नेहपूरणे, विपा० १ श्रु० १ अ० । गुदे वस्त्यादित्तेपणे, ज्ञा० १ श्रु० १३ अ० । पुटकेनाधिष्ठाने, स्नेहदाने, दश० ३ अ० । अनुवासने, सूत्र० १ श्रु० ६ अ० । शलाकानिवशनस्था-ने, औ० ।

वत्थिशिरोह—वस्तिनिरोध—पुं० । उपस्थमंयमे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

वत्थिपुडग—वस्तिपुटक—न० । उदरान्तर्वर्त्तिनि प्रदेशे, नि० १ श्रु० १ वगं १ अ० ।

वत्थिप्पास—वस्तिप्रदेश—पुं० । गुह्यप्रदेशे, ज० २ वत्त० ।

वत्थिभाय—वस्तिभाग—पुं० । नाभेरधो मूत्राधारस्थाने, वाच० ।

“मणियणं, छन्नयणं वत्थिभाए ठंवर, ” आ० म० १ अ० ।

वत्थिय—वास्तिक—पुं० । वत्थं शिल्पमभ्यस्यति वास्तिकः । वत्थ-

निर्माणोपयोगिनि, अनु० । जीवार्जावरुणे, आ० म० १ अ० ।

वत्थु—वस्तु—न० । वस्तुर्ताति वस्तु । द्रव्ये, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

विश० । आच० । औ० । स्था० । पदाधे, अष्ट० १ अष्ट० ।

(उत्पादव्ययधौव्यरहिते वस्तु न संभवतीति ‘ओहि’

शब्दे तृतीयभागे १५६ पृष्ठे चिन्तितम् ।) अथवा—त्रिवि-

धे वस्तु—ग्राह्यं, हेयम्, उपेक्षणीयं चेति । तत्र ज्ञान्यादयो

ग्राह्याः, क्रोधादयो हेयाः । अतो निप्रहीतव्यास्त इत्येव-

मर्थमित्थमुपन्यस्ता इति स्यात्साधु सर्वमेवैतद्वाधाम्ब्राम-

ति । आच० । वस्तुन्यस्मिन् गुणा इति । विश० । आचार्या-

दिपुरुषरूपेषु नमस्कारार्हेषु, विश० । स्था० ६ डा० ३ उ० । नि०

चू० । आ० चू० । आ० म० । पूर्वोक्तगतेषु अध्ययनस्थानीयेषु

ग्रन्थविशेषेषु, न० । स्था० । अनु० । कर्म० । स० । वस्तु. सा-

ध्यधर्मसाधनधर्मां अत्रेति वस्तु । प्रकरणान् पक्षे, स्था० ६०

टा० ३ उ० । वस्तुनि, “भाषो वत्थु पयत्थो ” पाइ० ना०

१५५ गाथा । “वत्थुसहायो एवो अचित्तचित्तामणीमहाभागे।

थोऊण तिन्थयरं, मेवणं जह तदेहं प ॥ १॥” (६ श्लोक टी०)

हा० १ अष्ट० ।

वन्धु

वास्तु-न० । वस्तुस्य स्मृतिरिति वास्तु, उक्त० ३ अ० । गृह, उपा० १ अ० । इय० । प्रज्ञा० । नि० चू० । उक्त० । ध० । आच० । सूत्र० । वास्तुष्ये सेतुकनुभदान् द्विधा—भूमिगृहं सेतुः प्रा-
स्तादगृहादिकं केतुः । तत्र नरेन्द्राध्यासितः सप्तभूमादिरा-
वासाविशेषः—प्रास्तादः, गृहं—शयनार्थाधिष्ठितमेकभूमादिकम्,
आदिग्रहणान्—कुटीरमण्डकापवर्गादिकं परिगृह्यते ।

तिविहं च भवे वन्धुं, स्वायं तह उच्चियं च उभयं च ।

भूमिधरं पासाओ, मंत्रद्वयं भवे उभयं ॥

अथवा—वास्तु त्रिविधं भवेत्, तद्यथा—स्नानं च, उच्छिन्नं च,
उभयं च; स्वार्तोच्छिन्नमित्यर्थः । त्रिविधमपि क्रमणोदाहरति—
'भूमिधरं'मित्यादः, स्वानं—भूमिगृहमुच्छिन्नं—प्रास्तादः, उपलक्ष-
णादन्यदप्येकभूमादिकं गृहमुच्छिन्नम्, यत्पुनः प्रास्ता-
दगृहादिकं भूमिगृहेण संबन्धं तद्वेदुभयं—स्वार्तोच्छिन्नम् ।
बृ० १ उ० २ प्रक० । आच० । " गृहमध्ये हस्तामिने, स्वानं प-
रिपूर्णं पुनः इव भ्रमः । यद्यनर्मानष्टं तत्समं समं धान्यम-
धिकं तत् ॥ १ ॥ " ज० ३ वृत्त० ।

वन्धुकुट्ट-वस्तुकुट्ट-न० । शार्ङ्गपटितगृहं, तद्धि उक्त-
मिति कृत्वा वास्तुकुट्टमुच्यते । बृ० १ उ० २ प्रक० ।

वन्धुगयबोह-वस्तुगतबोध-पु० । जीवाजीवादिपदार्थस्वरूप-
गतबोधः, दर्श० ३ तत्त्व ।

वन्धुजीवग-वस्तुजीवक-पुं० । गुल्मवनस्पतिभेदः, प्रज्ञा० १ पद ।

वन्धुगाण वस्तुज्ञान-न० । किमिदं राजाऽमात्यादि सभास-
दादि वा वस्तु दारुणमदारुणं भद्रकमभद्रकं चेति निरूपणे,
उक्त० १ अ० ।

वन्धुत्त-वस्तुत्त-न० । जातिव्याक्रुते गुणभेदः, द्रव्या० ११
अध्या० । (वस्तुत्तत्त्वं च तथा जातिव्याक्रुतरूपत्वमिति 'गुण'
शब्दे तृतीयभागे ६११ पृष्ठे गतम् ।)

वन्धुदोष-वस्तुदोष-पुं० । वस्तु-प्रकरणान् पक्षस्तस्य दोषः । प्र-
त्यक्षानिराकृतत्वादिकं पक्षदोषः, यथा—आवर्णः शब्दः शब्दे
हि श्रावणत्वं प्रत्यक्षानिराकृतमिति । स्या० १० ठा० ३ उ० ।

वन्धुधम्म-वस्तुधम्म-पुं० । वस्तुस्वरूपे, अन० १ अधि० ।

वन्धुल-वस्तुल-पुं० । स्वनामख्याते शार्ङ्गभेदः, स्या० ३ ठा०
१ उ० । आच० । स च गुच्छवनस्पतिषु परिगण्यते ।
प्रज्ञा० १ पद ।

वन्धुविज्ञा-वास्तुविद्या-स्त्री० । प्रास्तादादिलक्षणाभिधायि-
शास्त्रं, उक्त० ।

" कुण्डला भूमिजाश्चैव, वैनीका हन्त्रजास्तथा ।

लान्तनो नागराश्चैव, प्रास्तादाः क्षान्तमण्डनाः ॥ १ ॥

सूक्ताः पदविभागिनः, कर्मभागेण सुन्दराः ।

फलावाप्तिकरा लोके, भद्रं भद्वयुता विभोः ॥ २ ॥

अण्डकेस्तु विविक्तास्ते, निर्गमश्चाग्ररूपकः ।

चित्रपत्रे विचित्रैश्च, विविधाकाररूपकैः ॥ ३ ॥ "

इत्यादि । उक्त० १५ अ० । स्या० । आच० । वास्तुनो गृहभू-
मिविद्या वास्तुविद्या । वास्तुशास्त्रप्रसिद्धे गुणवैविध्यज्ञानरूपे
कलाभेदः, ज० २ वृत्त० ।

वन्धुसंत-वस्तुसन्-त्रि० । परमार्थतो विद्यमाने, ध० १ अधि० ।

वन्धुसञ्च-वस्तुसत्य-न० । परमार्थसत्ये, ध० १६ विव० ।

वन्धुसमाम-वस्तुसमाम-पुं० । वस्तुसंज्ञकानां पूर्वान्तर्वर्त्य-
धिकारविशेषाणां कृपादिसंयोगे, कर्म० १ कर्म० ।

वन्धूल-वस्तूल-पुं० । गुच्छवनस्पतिकार्यभेदः, प्रज्ञा० १ पद ।

द्विग्वनस्पतिभेदः, प्रज्ञा० १ पद । नि० चू० ।

वन्धेमणा-वस्त्रमणा-स्त्री० । वस्त्रगन्तव्यगामितौ, सा च आ-
चागङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे पञ्चमाध्ययनं प्रतिपादिता,

तत्र हा उद्देशकौ, प्रथमोद्देशके तावत् वस्त्रग्रहणविधिः प्रति-
पादिता द्वितीय तु धर्माधिधार्मिकः तदध्ययनमपि वस्त्रे
पणति । आच० २ ध्रु० १ सू० ५ अ० १ उ० ।

वदमाण-वदत्-त्रि० । वाक्यं ब्रुवणे, प्रज्ञा० ११ पद ।

वदिता-वदिता-अव्य० । उक्तत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

वदलय-वार्दलक-न० । वा.—पानीयं तस्य दलानि वार्दलानि
वार्दलान्येव वार्दलकानि । मंत्रेषु, रा० । स्या० । आ० म० । आच० ।

वदलियाभक्त-वार्दलिकाभक्त-न० । वार्दलिका—मण्डपस्य
तत्र दीयमानं भक्तम् । दृष्टिने दीयमाने भक्ते, वार्दलिकायां हि
वृष्ट्या भिक्षाभ्रमणाऽन्तमो भिक्षुको भवतीति गृहीतमर्थं वि-
शेषतो भक्तं दानाय निरूपयतीति । स्या० ६ ठा० ३ उ० । आ० ।

वदमाण-वर्द्धमान-पुं० । राधमाने, वर्धमानः सुभृपाऽथ या-
चनाभिमुखोऽभवत्, आ० क० १ अ० । उत्पत्तेरारभ्य ज्ञाना-
ऽऽदिभवेधेत इति वर्द्धमानः, उत्पत्ते वा यास्मिन् ज्ञान-
कुल विशेषेण धनेन धान्येन च वर्द्धेत इति वर्द्धमानः ।
आच० २ अ० । श्रीवार्ज्जनेन्द्रः, " डादशे चार्द्ध नामा-
स्य वर्धमान इति व्यधात् । जन्मताऽपि यतः स्तोत्रं, रात्र्याद्य
सर्वमेधत ॥ १ ॥ " आ० क० १ अ० । प० व० । कल्प० ।

आ० म० । आ० चू० । स० । (सर्वा वक्रव्यताऽस्य 'धीर'
शब्दे वक्ष्यते) " यद्वापितार्थलक्षणाया दुरापमाशु, श्रीगौ-
तमप्रभृतयः शर्मनामर्धाशाः । सर्वमार्थसार्थपरमार्थविदो बभू-
वुः, धीवर्द्धमानविभुरस्तु स वः शिष्याय ॥ १ ॥ " कर्म० ४ कर्म० ।

" यो विश्वावश्वभाषनां भवयीजभूतः, कर्मप्रपञ्चमवलोक्य
रुपापरीतः । तस्य क्षयाय निजगाद् सुदर्शनादि-गन्तव्यं स
जयतु प्रभुवर्द्धमानः ॥ १ ॥ " कर्म० ५ कर्म० । " जयति सक-
लकर्मक्षयस्पर्कमुक्त-स्फुरतिविनतविप्रज्ञानसम्भारलस्मीः ।
प्रतिवहतकुतीर्षाशपमार्गप्रवादः, शिवपदमधिरूढो वर्द्ध-
मानो जिनन्द्रः ॥ १ ॥ " प० सं० ५ द्वार । " अशेषकर्मा-
शतमरामूह-क्षयाय भास्वानिव दीप्तेनजाः । प्रकाशिता-
शेषजगत्स्वरूपः, प्रभुः स जीयाजिनवर्द्धमानः ॥ १ ॥ " कर्म० ५
कर्म० । " दिनेशवद्विधानकरप्रतापै-रनन्तकालप्रचितं सम-
न्तात् । योऽशोषयत्कर्मविषाकपङ्कः, देवः सुदेवोऽस्तु सवर्द्ध-
मानः । " कर्म० १ कर्म० । अशेषकर्मदुर्मदाहदायं, समस्तविज्ञान-
जगत्स्वभावम् । विधूतनिःशेषकुतीर्षिमानं, प्रणोमि देवं जिनव-
र्द्धमानम् । प० सं० १६ द्वार । अस्यामवसर्पिण्यां जाते चतुर्विंशतीर्थे-
कर, सर्वात्मनो वर्द्धमानः स्तान्, ताम्रा यक्ष्ममण्डली । प्र-
त्युद्दशलभमेषे, दीपदीपाङ्कुरायते । रक्षा० १ परि० । स्फुरद्वागे-
शुविध्वस्तमोहोन्धतमगोदयम् । वर्द्धमानाकर्मव्यच्यं, यतः स-

म्पतिवृत्तये । सम्म०१ काण्ड ॥ " जो देवाण वि देवो, जं देवा पं-
जलो नमंस्संति । तं देववचमहिंये, मिरस्सा वंदेमहावीरं ॥१॥ "
ल० ॥ " नमः श्रीवर्धमानाय, वट्टमानाय परियेः । उक्ताचारप्रपञ्चा-
य, निश्चयञ्चाय तायिने ॥१॥ " आन्वा०२ अ०१ सू०२ अ०१ उ०१
" इको वि नमुक्करो, जिणवरवसहस्स वट्टमाणस्स । संसार-
ग्मागराओ, नारि नरं व नारि वा ॥१॥ " आव०५ अ०१ स्कन्धा-
गोपनपुत्तये, म०६ श० ३३ उ०१ कल्प० । त्रि० । कृताभिमाने,
ओ० । नपु० । अनन्तजिनतीर्थकरस्य प्रथमभिज्ञालाभस्थाने,
आ० म० १ अ० ।

वट्टमाणगणि-वट्टमानगणिन्-पु० । कुमारविहारप्रशस्ति-
ग्रन्थकस्तिर हेमचन्द्राचार्याशये, ज० ६० ।

वट्टमाण-वट्टमानक-न० । वट्टेत इति वट्टमाने तदेव वट्ट-
मानकम्, संज्ञायां कन्प्रत्ययः । बहुवचने वन्धनप्रक्षेपाद-
भिवर्धमानज्वलनज्वालाकलाप इव पूर्वावस्थातो यथा-
योगं प्रशस्तप्रशस्तनगधयवसायिनेो वर्धमाने अवधिज्ञाने,
एतत्किंलाङ्गुलासंख्ययभागविधिपयमुत्पद्य पुनर्वृद्धिविषय-
विस्तरगान्मिकां यात, यावद्दलोके लोकप्रमाणान्यसंख्ये-
यानि खण्डानीति । कर्म० १ कर्म० ।

सं किं तं वट्टमाणं ओहिनाणं ? वट्टमाणं ओहिना-
णं पसन्थेसु अज्झवमाणद्वारेणसु वट्टमाणस्स वट्टमाण-
चरित्तस्स विमुज्झमाणस्स विमुज्झमाणचरित्तस्स सव्व-
ओ समंता ओही वट्टइ ।

" जावइअतिसमयाहा-रगस्स मुहुमस्स पण्णजीवस्स ।
ओगाहणा जहन्ना, ओहीखित्तं जहन्ने तु ॥ ४८ ॥
सव्वबहुअगणिजीवा, निरंतरं जत्तियं भरिजंसु ।
खित्तं सव्वदिसागं, परमोही खेत्तनिदिट्ठा ॥ ४९ ॥
अंगुलमावलिआणं, भागमंसणिज्ज दासु संखिजा ।
अंगुलमावलिअंतो, आवलिआ अंगुलपुट्ठं ॥ ५० ॥
हत्थम्मि मुट्ठत्तंतो, दिवसंतो गाउअम्मि बोद्धव्वा ।
जोयणदिवसपुट्ठत्तं, पक्खंतो पक्खीमाओ ॥ ५१ ॥
भरहम्मि अ दूमामो, जंबुहीवम्मि साहिओ मामो ।
वामं च मणुअलोए, वामपुट्ठत्तं च रुअगम्मि ॥ ५२ ॥
संखिजम्मि उ काले, दीवसमुदा वि हुंनि संखिजा ।
कालम्मि असंखिजे, दीवसमुदा उ भइअव्वा ॥ ५३ ॥
काले चउण्ह वुट्ठी, कालो भइअवुखित्तवुट्ठीए ।
वुट्ठीए दव्वपज्जव-भइअव्वा खित्तकाला उ ॥ ५४ ॥
सुहुमो अ होइ कालो, तत्तो सुहुमयरं हवइ खित्तं ।
अंगुलमेदीमित्तं, ओमप्पिणिओ असंखिजा ॥ ५५ ॥ "

सत्तं वट्टमाणं ओहिनाणं ॥ (सू०-१२)

अथ किं वट्टमानकमवधिज्ञानम् ? सूरिगह-वट्टमानक-
मवधिज्ञानं प्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य, इह सा-
मान्यतो द्रव्यलेशोपरिञ्जितं चित्तमध्यवसायस्थानमुच्यते,
तच्चानवस्थितम्, तत्तल्लेशयाद्रव्यमात्रिण्यं विशेषप्रभवात्,
२२६

ततो बहुवचनमुक्तम् ' प्रशस्तेष्व ' इति, अनन्त चाप्रशस्त-
कृष्णादिद्रव्यलेशोपरिञ्जितमध्यवच्छेदमाह-प्रशस्तेष्वध्यवसा-
येषु वर्तमानस्येति । किमुक्तं भवति ?-प्रशस्ताध्यवसायस्था-
नकालिनस्य सर्वतः-समन्तादवधिः परिचर्जते, इति
सम्बन्धः । अनन्ताधिरतसम्यग्दृष्टेरपि परिचर्जमानकोऽवधि-
र्भवतीत्याख्यायते, तथा-' वट्टमाणचरित्तस्स ' -प्रशस्तेष्व-
ध्यवसायस्थानेषु वट्टमानचरित्तस्य, एतन् देशधिरतसर्व-
धिरतयोर्वर्धमानकमवधिमभिधत्ते । वर्धमानकमवधिचरित्त-
रोत्तरं विशुद्धिमासादयतो भवति नान्यथा, तत आह-
विशुध्यमानस्य-तदावरणकमलकलङ्कविगमन उत्तरो-
त्तरविशुद्धिमासादयतः, अनन्तावरतसम्यग्दृष्टेरर्द्धमानकाव-
धेः शुद्धिजन्यत्वमाह, तथा-' विशुद्धमानचरित्तस्य च, ' इदं
च विशेषणं देशावरतसर्वधिरतयोर्वर्धमानकमवधि-स-
र्वासु दिक्षु समन्तादवधिः परिचर्जते । स च कस्यापि सर्व-
जघन्यादारभ्य प्रवर्जते । ततः प्रथमतः सर्वजघन्यमवधि
प्रतिपादयति- त्रिसमयाहारकस्य आहारयति । आहारं
गृह्णातीत्याहारकः, त्रयः समयाः समाहृतास्त्रिसमयम्, त्रिस-
मयमाहारकस्त्रिसमयाहारकः । ' नामनामनकार्थे समासा य-
हुत ' इति समासः, तस्य त्रिसमयाहारकस्य सूत्रमस्य-
सूत्रमनामकमोदयवर्तिनः, पनकजीवस्य-पनकश्चातो जीवश्च
पनकजीवश्च, पनकजीवो वनस्पर्तिविशेषः, तस्य ' यावती '
यावत्परिमाणो अवगाहन्ते क्षेत्रं यस्यां स्थिता जन्तवः साऽ-
वगाहना- तनुरित्यर्थः, जघन्या-त्रिसमयाहारकशेषसू-
त्रमपनकजीवापत्तया सर्वस्तेका, एतावत्परिमाणमवधिर्जघ-
न्य क्षेत्रम्, तुशब्द एवकार्थः स चावधारणे, तस्य चैवं प्र-
योगः जघन्यमवधिर्क्षेत्रमेतावदेवेति । अत्र चायं सम्प्रदायः-
यः किल योजनमहस्त्रपरिमाणायामो मत्स्यः स्वशरीरबाह्यै-
कदश एवोपद्यमानः प्रथमसमये सकलनिजशरीरसम्बद्ध-
मात्मप्रदेशानामायामे संहृत्याङ्गुलासंख्ययभागबाह्यल्य स्वदे-
हविष्कम्भायामवित्तरं प्रतरं करोति, तमपि द्वितीयसमये
संहृत्याङ्गुलासंख्ययभागबाह्यल्यविष्कम्भां मत्स्यदेहविष्क-
म्भायाममात्मप्रदेशानां सूचिं विरचयति, ततस्तृतीयसमये
तामपि संहृत्याङ्गुलासंख्ययभागमात्र एव स्वशरीरबाह्यैः प्रवेशे
सूत्रमपरिणामपनकरूपतयोत्पद्यते, तयोपपातसमयादारभ्य
तृतीये समये वर्तमानस्य यावत्परमाणं शरीरं भवति ताव-
त्परिमाणं जघन्यमवधिः क्षेत्रमालम्बनवस्तुभाजनमवसेयम्,
उक्तं च-

" योजनमहस्त्रमानो, मत्स्यो मृत्वा स्वकायदेशे वः ।

उत्पद्यते हि पनकः, सूत्रमन्वेनेह स प्राह्य ॥ १ ॥

संहृत्य चाद्यसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् ।

संख्यातीताख्याङ्गुल-विभागबाह्यल्यमानं तु ॥ २ ॥

स्वकतनुपृथुत्वमात्रं, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।

तमपि द्वितीयसमये, संहृत्य करोत्यस्यां सूचिम् ॥ ३ ॥

संख्यातीताख्याङ्गुल-विभागविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम् ।

निजतनुपृथुत्वदीर्घा, तृतीयसमये तु संहृत्य ॥ ४ ॥

उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूत्रमपरिणामः ।

समयत्रयेण तस्या-वगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥

तावज्जघन्यमवधि-गलम्बनवस्तुभाजनं क्षेत्रम् ।

इदमिन्धमेव मुनिगण-सुसम्प्रदायान् समवसेयम् ॥ ६ ॥ "

आह—किमिति योजनसद्व्यायामो मत्स्यः ? , किं वा तस्य तृतीयसमये स्वदेहदेशे सूक्ष्मपनकत्वेनोत्पादः ? , किं वा त्रिसमयाहारकत्वे परिगृह्यत ? , उच्यते—इह योजन-सद्व्यायामो मत्स्यः, स किल त्रिभिः समयेगत्मानं संसि-पति महतः प्रयत्नविशेषात्, महाप्रयत्नविशेषात्सूक्ष्मोत्प-त्तिदेशेऽवगाहनामारभमाणोऽतीव सूक्ष्ममारभत, ततो महा मत्स्यस्य ग्रहणम् । सूक्ष्मपनकश्चान्यजीवापक्षया सूक्ष्मतमाऽ-वगाहनो भवति, ततः सूक्ष्मपनकग्रहणम् । तथा उत्पत्तिस्-मये द्वितीयसमये चातिसूक्ष्मो भवति, चतुर्थीदिषु च स-मयेऽर्थात्स्थिरः त्रिसमयाहारकस्तु योग्यः ततः त्रिसमया-हारकग्रहणम् । उक्तं च—

मच्छो मद्भलकाशो, संवेत्तो जा उ तीहि समपहि ।

स किं पयस्यसिसेस-ण सगहसोगाहण कुणह ॥ १ ॥

सगहयरोऽसगहयरो, सुहुमो पणओ जहअदो य ।

स बुद्धियेससिधिमिदो, सगहयरो सव्वेदो ॥ २ ॥

पदमर्षीएऽतिसहो, जायइ थूलो चउत्थयांसु ।

तइयसमयाम्म जोगो, गाहोओ तो तिसमयहारो ॥ ३ ॥ "

अन्वे तु व्याचक्षते—' त्रिसमयाहारकस्य ' ति आयामप्र-तरसंहरणं समयद्वयं तृतीयश्च समयः सूक्ष्मसंहरणो-त्पत्तिदेशागमनावयवः, एवं त्रयः समया विप्रहृत्यभावाच्च-तेषु त्रिष्वपि समयेऽवगाहकः, तत उत्पादसमय एव त्रि-समयाहारकः सूक्ष्मपनकजीवो जघन्यावगाहनश्च । ततः त-च्छरीरमानं जघन्यमवधेः क्षेत्रम्, तच्चायुक्तम्, यन्मिसमया-ऽऽहारकस्येति विशेषणं पनकस्य, न च मत्स्यायामप्रतरसं-हरणसमयो पनकभवस्य सम्बन्धिनौ, किन्तु-मत्स्यभवस्य, तत उत्पादसमयाहारश्च त्रिसमयाहारकस्येति द्रष्टव्यम्, नान्यथा । एतावत्प्रमाणं जघन्य क्षेत्रमवधेः तैजसभाषा-प्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्तिद्रव्यमालम्ब्य ' तयाभासादव्या-णमंतरा पन्थ लहइ पट्ठओ ' इति वचनात्, तदपि चाल-म्यमानं द्रव्यं द्विधा—गुरुलघु, अगुरुलघु च । तत्र तैजस-प्रत्यासन्नं गुरुलघु, भाषाप्रत्यासन्नं चागुरुलघु, तद्वत्तश्च प-र्यायान् चतुःसंख्यानं वक्ष्येगन्धरसरूपशीलक्षणान् पश्यति न शेषान् । यत आह—' इव्वाहं अगुलार्थाल-संवेज्जातान्भा-गविसयाहं । पेच्छइ चउत्तुणहं, जहअओ मुत्तिमतारं ॥ १ ॥ " अत्र ' जघन्यत ' इति जघन्यावधिज्ञानी । तद्वै जघन्यमव-धेः क्षेत्रमभिधाय साम्प्रतमुत्कृष्टमभिधातुकाम आह—यतः ऊर्ध्वमन्य एकोऽपि जीवो न कदाचनपि प्राप्यते सर्ववह-वः, सर्ववहवश्च ते अग्निजीवाश्च सूक्ष्मवाद्रूपाः सर्वव-ह्मिजीवाः, कदा सर्ववह्मिजीवा इति चेद् उच्यते, यदा सर्वासु कर्मभूमिषु निर्व्याघातमग्निकायसमागम्भका सर्ववहवो मनुष्याः, ते च प्रायोऽर्जितस्वामिनीर्थकरकाले प्राप्यन्ते, यदा चोत्कृष्टपदवर्तिनः सूक्ष्मानलजीवाः तदा सर्ववह्मिजीवाः । उक्तं च—' अवाधाण सव्वासु, कम्म-भूमिषु जया तयारम्भा । सव्ववहवो मणुस्सा, होतिऽजि-यजिणिक्कालम्मि ॥ १ ॥ उक्तांसया य सुहुमा, जया तया सव्ववहुअणिजीया । " इति, ' निरन्तरमिति ' क्रियाविशेष-ण यावत्परिमाणं क्षेत्रं भूतवन्तः । एतदुक्तं भवति—नैर-न्तर्येण विशिष्टमचिरचनया यावद् भूतवन्तः, भूतवन्त इ-ति च भूतकालानर्देशः आर्जितस्वामिकाल एव प्रायः स-

र्ववहवोऽनलजीवा अस्यामवसर्पिण्यां सम्भवन्ति स्मेति स्यापनार्थम् । इदं नानन्तरादितं क्षेत्रमेकादिकमपि भवति तत आह सर्ववह्वपि, अनेन सूचिभ्रमणप्रमितत्वं क्षेत्रस्य सूचयति, परमध्यामावधिक्ष परमावधिः, एतावदनन्तरादितं सर्ववह्व-नलजीवसूचीपरिक्षेपप्रमितं क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः—प्रतिपादि-ता गणधरादिभिः क्षेत्रनिर्दिष्टः, एतावत्क्षेत्रं परमावधेर्भयतीत्य-र्थः । किमुक्तं भवति ?—सर्ववह्वग्निजीवा निरन्तरं यावत् क्षेत्रं सूचीभ्रमणेन सर्वादिक्कं भूतवन्तः एतावति क्षेत्रे यान्यव-स्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमधिकृत्य निर्दिष्टो गणधरादिभिः । अयामह सम्प्रदायः—सर्ववह्वग्निजीवाः प्रायोऽर्जितस्वामिनीर्थकरकाले प्राप्यन्ते, तदारम्भकमनुष्यबाहुल्यसम्भवान्, सूक्ष्माश्चोत्कृष्टपदवर्तिनः तत्रैव विवक्ष्यन्ते, ततश्च सर्ववह्वोऽनलजीवा भवन्ति, तेषां स्वबुद्ध्या षोढाऽवस्थानं परिकल्प्यते । एकैकक्षेत्रप्रदेशे एकैकजीवावगाहनया सर्वतश्चतुरस्रो घन इति प्रथमम्, स एव घनो जीवैः स्वावगाहनादिभिरिति द्वितीयम्, एवं प्रत्येकोऽपि द्विभेदः, धीगिरगि द्विधा, तत्राद्या पञ्चप्रकारा अनर्देशाः, तेषु क्षेत्रस्याल्पीयस्य प्राप्यमाणत्वात्, षष्ठस्तु प्रकारः सूत्रादेशः, उक्तं च—' एकैकागासपण—सजीवरय-णाणं सावगाह य । चउत्तं घणपयरे, सेदी छुओ सुयांसो ॥ १ ॥ ' ततश्चासौ श्रेणिः स्वावगाहनासंस्थापितसकला-नलजीवावलीरूपा अवधिज्ञानिनः सर्वासु दिक्षु शरीरपर्य-न्तेन भ्रम्यते, सा च भ्रम्यमाणा असंख्ययान् लोकमात्रान् क्षेत्रविभागानलोकं व्याप्नोति, एतावत्क्षेत्रमवधेरुत्कृष्टमिति । उक्तं च—' निययावगाहणागणि—जीवसरीरावलीसमेतेण । भासिज्जइ ओहनाणि, देहपज्जंतओ सा य ॥ १ ॥ अइगंतुगमलोगं, लोगागासपमाणमेत्ताइ । ठाह अ—संवेज्जाइ, इदमोहक्खत्तमुक्कोसं ॥ २ ॥ " इदं च सामर्थ्यमात्रमुपवर्णयते, एतावति क्षेत्रे यदि द्रष्टव्यं भवति तर्हि पश्यति, यावता तत्र विद्यते, अलोकं रूपद्रव्याणाम-सम्भवान्, रूपद्रव्यविषयश्चावधिः, केवलमयं विशेषो यावदद्यापि परिपूर्णमपि लोकं पश्यति तावदिह स्कन्धानेव पश्यति, यदा—पुनरलोकं प्रसरमवधिधरधिराहति तदा यथा यथाऽभिवृद्धिमाप्नादयति तथा तथा लोकं सूक्ष्मान् सूक्ष्मत-रान् स्कन्धान् पश्यति, यावदन्ते परमाणुमपि । उक्तं च—' सामन्थमेत्तमुत्तं, दट्ठव्वं जइ इवज्ज पेच्छेज्जा । न उ तं तन्थऽत्थि जओ, सो रूर्वान्धणो भणिओ ॥ १ ॥ वहुतो पुण बाहि, लोगतथं चैव पासइ दव्वं । सुहुमयरे सुहुमयरे, परमोही जाव परमाणु ॥ २ ॥ " परमावधिकालितश्च नियमादन्तर्मुह-संमात्रेण केवलालोकलक्ष्मीमालिङ्गति । उक्तं च—' परमोहि-आणटिओ, केवलमेतो मुहुसमेत्तेणं ' । एवं तावज्जघन्यमु-त्कृष्टं चावधिक्षेत्रमुक्तम् । सम्प्रति मध्यमे प्रतिपिपादायिषुर-तावत्क्षेत्रापलम्भे एतावत्कालापलम्भः, एतावत्कालापल-म्भे चैतावत्क्षेत्रापलम्भ इत्यस्यार्थस्य प्रकटनार्थं गाथाच-तुष्टयमाह—अङ्गुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणाङ्गुलमभिगृह्यते, अन्य त्थाहुः—अवध्याधिकारादुत्संथाङ्गुलमिति । आवालिंका असंख्यसमयान्मिका, अङ्गुले आवालिंका चाङ्गुलावलिके तयोर्ङ्गुलावलिकयोर्भागमसंख्येयमसंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञा-नी, इदमुक्तं भवति—क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यन् कालेन आवालिंकाया असंख्येयमेव भागप्रतीतमनागतं च

पश्यति । उक्तं च—'खेत्तमसंखज्जगुल—भागं पासंतेमेव-
कालेण । आवालिपाए भागं, तीयमाण्यं च जाणाए ॥ १ ॥'
आवलिकायाश्चासंख्येयं भागं पश्यन् क्षेत्रतोऽङ्गुलासंख्येयभा-
गं पश्यति, एवं सर्वत्रापि क्षेत्रकालयोः परस्परं योजना-
कर्मव्या । क्षेत्रकालदर्शने चापचारेण द्रष्टव्यम्, न साक्षात् । न
श्वलु क्षेत्र कालं या साक्षादवधिज्ञानी पश्यति, तयोऽङ्गुल-
त्वात्, रूपिद्रव्याविषयध्यावधिः, तत एतदुक्तं भवति—क्षेत्र-
काले च यानि द्रव्याणि तेषां च द्रव्याणां ये पर्यायास्तान्
पश्यतीति । उक्तं च—'तथेयं य जे दव्या, तेमिं चिय जे
हवति पज्जाया । इय खेत्ते कालमिं य, जोएज्जा दव्वपज्जाए
॥ १ ॥' एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । क्रिया च गाथा-
चतुष्टयं स्वयमेव योजनीया । तथा द्वयोऽङ्गुलावलिक-
योः संख्येयो भागौ पश्यति, अङ्गुलस्य संख्येयभागं पश्यन्
आवलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः । तथा
अङ्गुलम्—अङ्गुलमात्रं क्षेत्रं पश्यन् आवलिकान्तः—कि-
ञ्चिदूनामावलिकां पश्यति, आवलिकां चेत् कालतः पश्य-
ति तर्हि क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वम्—अङ्गुलपृथक्त्वपरिमाणं क्षेत्रं
पश्यति । उक्तं च—'संखज्जगुलभाग, आवालिपाए वि मुण्ण
तइभाग । अङ्गुलमिह पेळुता, आवालियेतो मुण्ण कालं
॥ १ ॥ आवालियं मुण्णमाणो, संपुञ्जं खेत्तमगुलपुहुत्त' इति,
पृथक्त्वं द्विप्रभृतिः आनवभ्य इति, तथा हस्त—हस्तमात्रं
क्षेत्रे ज्ञायमानं कालतो मुहुर्नान्तः पश्यति, अन्तमुहुर्नप्र-
माणं कालं पश्यतीत्यर्थः । तथा कालतो द्विसान्तः—कि-
ञ्चिदुने दिवसं पश्यन् क्षेत्रतो गच्छन्—गच्छन्तविषयो द्र-
ष्टव्यः, तथा योजने—योजनमात्रं क्षेत्रं पश्यन् कालतो
दिवसपृथक्त्वं पश्यति, दिवसपृथक्त्वमानं कालं पश्यतीत्य-
र्थः । तथा पत्तान्तः किञ्चिदुने पत्तं पश्यन् क्षेत्रतः पञ्च-
विंशतियोजनानि पश्यति, भग्ने—सकलभग्नप्रमाणक्षेत्रा-
वर्धो कालतोऽर्द्धमात्रं उक्तं, भग्नप्रमाणं क्षेत्रं पश्यन् काल-
तोऽनीतमनागतं चार्द्धमात्रं पश्यतीत्यर्थः, एवं जम्बूद्वीप-
विषयऽवधौ सार्धका मासः कालतो विषयत्वेन बोद्धव्यः ।
तथा—मनुष्यलोके—मनुष्यलोकप्रमाणक्षेत्रविषयऽवधौ च-
र्धं संव-सर्गमतीतमनागतं च पश्यति, तथा हस्तकालं
रुचकाख्यबाह्याद्वीपप्रमाणक्षेत्रविषयऽवधौ वर्षपृथक्त्वं पश्य-
ति । तथा संख्येयत इति संख्येयः, स च वर्षमात्राऽपि भ-
वति, ततः तुशब्दो विंशत्यर्थः, किं विंशतिर्नष्टः, संख्येय-
कालो वर्षसहस्रात् परं वेदितव्यः, तस्मिन् संख्येय काल-
ऽवधिगोचरे सति क्षेत्रतः तस्यैवावधेर्गोचरतया द्वीपाश्च
समुद्राश्च द्वीपसमुद्रा तऽपि संख्येया भवन्ति, अपिशब्दा-
त्—महान्तकोऽपि महत् एकदेशोऽपि । किमुक्तं भवति ?—सं-
ख्येय कालेऽवधिना परिच्छिद्यमाने क्षेत्रमन्यत्रत्यप्रका-
पक्षया संख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणं परिच्छेद्यं भवति, ततो
यादं नामात्रत्यस्यावधिरूपयते तर्हि जम्बूद्वीपादारभ्य सं-
ख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य परिच्छेद्याः । अथवा—बाह्य द्वीप-
समुद्रं वा संख्येययोजनाविस्तृतं कस्यापि तिरश्चः संख्येय-
कालाविषयोऽवधिरूपयते तदा स यथोक्तक्षेत्रपरिमाणं
तमेवैकं द्वीपं समुद्रं वा पश्यति, यदि पुनरसंख्येययोजन-
विस्तृते स्वयम्भूरमणादिकं द्वीपं समुद्रं वा संख्येयकाल-
विषयोऽवधिः कस्याप्युत्पद्यते तदानीं स प्राङ्गुलपरिमा-
णं तस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदश पश्यति । इत्यमनु-

ष्यबाह्यावधारितव कश्चिन्, तथा कालेऽसंख्येये पक्षोपमा-
विलक्षणे अवधेर्विषयं सति तस्यैव संख्येयकालपरिच्छेद-
कस्यावधेः क्षेत्रतया परिच्छेद्या द्वीपसमुद्राः भाज्या-विकल्प-
नीया भवन्ति, कस्यचिदसंख्येयाः कस्याचित्संख्येयाः कस्यचि-
देकदेश इत्यर्थः, यदा इह मनुष्यस्यासंख्येयकालविषयोऽवधि-
रूपयते तदानीमसंख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः, यदा पुन-
र्बाह्यद्वीपं समुद्रं वा घनमानस्य कस्यचित् तिरश्चोऽसं-
ख्येयकालविषयोऽवधिरूपयते तर्हि तस्य संख्येया द्वीप-
समुद्राः, अथवा—यस्य मनुष्यस्य संख्येयकालाविषयो
बाह्यद्वीपसमुद्रालम्बनो बाह्यावधिरूपयते तस्य संख्ये-
या द्वीपाः, यदा पुनः स्वयम्भूरमणे द्वीपं समुद्रं वा कस्य-
चित्तिरश्चोऽवधिरसंख्येयकालविषयो जायते तदानीं तस्य
स्वयम्भूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशो विषयः,
स्वयम्भूरमणाविषयमनुष्यबाह्यावधेर्वा तदेकदेशो विषयः । क्षे-
त्रपरिमाणं पुनर्योजनापक्षया सर्वत्रापि जम्बूद्वीपादारभ्य-
संख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणमवसेयम् । तद्वदं यथा क्षेत्रवृद्धौ
कालवृद्धिः कालवृद्धौ च यथा क्षेत्रवृद्धिः तथा प्रतिपादितम् ।
सम्प्रति द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यद्वृद्धौ यस्य वृद्धिरुप-
जायते यस्य च न तदाभिधिसुगह-कालं अर्वाधेर्गोचरे घट्टे
माने चतुर्णां द्रव्यक्षेत्रकालभावानां वृद्धिर्भवति तथा क्षेत्रस्य
वृद्धिः क्षेत्रवृद्धिस्तस्यां सत्यां कालो भजनीयो—विकल्पनीयः,
कदाचिद्वर्धते कदाचिन्न । क्षेत्रं ह्यन्यन्तसूदमं, कालस्तु तद-
पेक्षया परिरथुर । ततो यादं प्रभुता क्षेत्रवृद्धिस्ततो
वर्धते शेषकालं नान्तं, द्रव्यपर्यायो तु नियमतो वर्धते । आह
च भाष्यकृत्—'कालं पवहमाणं, मध्ये दव्यादश्चो पवहति ।
खेत्ते कालो भरश्चो, वहति उ दव्वपज्जाया ॥ १ ॥' तथा
द्रव्यं च पर्यायश्च द्रव्यपर्यायो तयोर्वृद्धौ सत्याम्, सूत्रे विभ-
क्तिलोपः प्राकृतशैल्या, भजनीयावैव क्षेत्रकालौ, तुशब्द एवका-
रार्थः, स च भिन्नक्रमस्तथैव च योजितः । विकल्पश्चायं—क-
दाचिन्नायोर्वृद्धिर्भवति कदाचिन्न, यतो द्रव्यं क्षेत्रादपि सूक्ष्मम्,
एकस्मिन्नापि नभःप्रदेशेऽनन्तस्फन्धाधगाहनात्, द्रव्यादपि
सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नापि द्रव्येऽनन्तपर्यायसम्भवात्, त-
तो द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावैव भवतः, द्रव्यं च
वर्धमाने पर्याया नियमतो वर्धन्ते, प्रातद्रव्यं संख्येयानामसं-
ख्येयानां चावधिना परिच्छेद्यसम्भवात् पर्यायतो वर्धमानं
द्रव्यं भाज्यम्, एकस्मिन्नापि द्रव्ये पर्यायविषयावधिवृद्धिसं-
म्भवात् । आह च भाष्यकृत्—'भयणाए खेत्तकाला, परि-
पहतेसु दव्वभावेसु । दव्वं चहइ भाषो, भाये दव्वं तु भयणा
उज्ज ॥ १ ॥' अत्राह—ननु जघन्यमध्यमोऽरुष्टमदभिन्नयोः
अवधिज्ञानसमर्थान्धनो क्षेत्रकालयोऽङ्गुलावलिकासंख्येय-
भागादिरूपयोः परस्परं समयप्रदेशसंख्येयोः किं तुल्यत्वमुत
हीनाधिकत्वम् ? उच्यते—हीनाधिकत्वम्, तथाहि—आवाल-
िकाया असंख्येयभागं जघन्यावधिविषये यावन्तः समयाः
तदपेक्षया अङ्गुलस्यासंख्येयभागं जघन्यावधिविषये एव ये
नभःप्रदेशास्ते असंख्येयगुणा, एवं सर्वत्रापि अर्वाधिविषया-
त् कालादसंख्येयगुणान्यमर्वाधिविषयस्य क्षेत्रस्यावगन्तव्यम् ।
उक्तं च—'सव्वमसंखज्जगुणं, कालाश्चो खेत्तमोहिद्विसंख्ये
तु । अवरोणपरमवज्ज, समयपणमपमाणेण ॥ १ ॥' अथ
क्षेत्रस्यैव कालादसंख्येयगुणता कथमवसीयते ? उच्यते—
सूत्रप्रामाण्यात्, तद्वदं सूत्रमुपदश्यात्—सूत्रम्—श्लक्ष्णो भ-

इति कालः, चशब्दो धाक्यभेदक्रमोपदर्शनार्थः, यथा सूक्ष्म-
स्तावत्कालो भवति यस्मादुत्पलपत्रशतभेदे प्रतिपत्रमसंख्ये-
षाः समयाः प्रतिपाद्यन्ते ततः सूक्ष्मः कालः, तस्मादपि का-
लात् सूक्ष्मतरं क्षेत्र भवति, यस्मादङ्गुलमात्रे क्षेत्रे-प्रमाणाङ्गु-
लैकमात्रे ध्येणिरूपे नभःखगंडे प्रतिप्रदेश समयगणनया अ-
संख्येया अधसर्पिण्यस्तीर्थकृद्विराग्याताः । इदमुक्तं भवति-
प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे एकैकप्रदेशे ध्येणिरूपे नभःखगंडे याचन्तो
ऽसंख्येयास्वसर्पिणीषु समयाः तावत्प्रमाणाः प्रदेशा व-
र्तन्ते, ततः सर्वत्रापि कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं, क्षेत्रादपि
चानन्तगुणं द्रव्यं, द्रव्यादपि चार्वाधावपयाः पर्यायाः संख्ये-
यगुणा असंख्येयगुणा वा । उक्तं च—“ सैत्तपणसेहितो, दव्व
मगतगुणितं पणसेहि । दव्वेहिंता भावो, सखगुणो ऽसंख्य-
गिओ वा ॥ १ ॥ ” तत्रैतद्वर्द्धमानकमर्वाधज्ञानम् । न० ।
शरावसंपुटे, रा० । ज० । आ० म० । ओघ० । पुरुषा-
रूढे पुरुषे, इत्यन्ये । स्वास्तिकपञ्चके, इत्यन्ये । ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । प्रास्ताद्विशेषे, इत्यन्ये । भ० ६ श० ३३ उ० । आस्थिक-
प्राप्ते, “ तस्म पुण आद्वियगामस्स पढम वद्धमाणयंति ना-
म होत्था, ” आ० म० १ अ० । आ० चू० । स्थनामख्याते न-
गरे, तत्र हि अञ्जूरित्याभिधाना कन्या विजयराजपरिणीता
यानश्लेन वृक्षं जीवित्वा नरकं गता । प्या० १० ठा० ३
उ० । डिर्पाष्टनामे महाप्रहे, स्था० ।

दो वद्धमाणगा (मृ०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वद्धमाणसुरि-वर्द्धमानसुरि-पुं० । चान्द्रकुलीये स्थनामख्याते
विदुषि, “ यस्मिन्नतीते धृतसंयमाश्रिया-वप्राप्नुवत्यावपर
तथाविधम् । स्वस्याश्रये स्वस्वतोऽर्तदुःस्थितं, श्रीवर्द्ध-
मानः स यतीश्वरोऽभवत् ॥६॥ ” पञ्चा० १६ विव० । अयमा-
चाये विक्रमसंवत् १०८८ अबुर्दागरौ विमलशाहकृतजिना-
यतने प्रतिष्ठापकायत्, प्रथममये चैत्यवासी जिनचन्द्रसुरि-
शिष्य आसीत् । ज० ६ ।

वद्धमाण-वर्द्धमाना-स्त्री० । चतसृणां शाश्वतजिनप्रतिमाना-
भन्यतमस्यां शाश्वतजिनप्रतिमायाम्, रा० । ती० ।

वद्धवद्धता-वर्द्धयित्वा-अव्य० । जयादिशब्दै-वर्द्धस्वेत्यासुक्वे-
त्यर्थे, “ जण विजयेण वद्धायेति ” जयेन वर्धापयते-जय त्वं
देव ! विजयस्य त्वं देवस्यैव वर्धापयन्तीत्यर्थः । रा० । विपा० ।

वपु-वपुष-न० । शरीरं, स० ।

वप्प-वप्प-पुं० । समुज्जते भूभागे, आचा० ८ श्रु० १ चू० १ अ० ५
उ० । जलभूते केदारे, ति० चू० २० उ० । जी० । ज० ।
प्रश्न० । “ केआगे वप्पिणं वप्पो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा ।
पिनरि, दश० ७ अ० । तटे, ज्ञा० १ श्रु० ४ अ० ।
“ गेहो वप्पो य तडो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा । स्था० । नारक-
प्रेक्षावच्चमत्कारजनके, ठा० ३ ठा० । जम्बुद्वीपे मन्दरस्य
पश्चिमायां शीतोदाया महानद्या उत्तरस्यां चक्रवर्तिविजय,
स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

दो वप्पा । स्था० २ ठा० ३ उ० । वप्पो विजये विजया
रायहाणी चंदे वक्खाणपव्वण ।

अप्रा विजयो विजया राजधानी चन्द्रो वक्खस्काण्पयंतः ।
जं० ४ वक्ख० ।

वप्पगा-वप्पका-स्त्री० । धर्मजितनिरक्रमणोद्याने, आ० म०
१ अ० । भरतक्षेत्रे ऽस्यामवसर्पिण्यामेकादशचक्रिणो जयस्य
मानारं, स० । आच० ।

वप्पगावई-वप्पकावती-स्त्री० । जम्बुद्वीपे शीतोदाया महानद्या
उत्तरं समुद्रप्रत्यासन्ने विजये वर्तमानायां नद्याम्, स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

दो वप्पगावई । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वप्पहार-वप्पहार न० । द्वार्गवशेषे, सेन० । तथा—समव-
सरणे तृतीयवप्पहारेषु द्वारपालमाधित्य—“ प्रतिघमं प्रति-
द्वारं, तुम्भकप्रमुखा सुग । दाण्डेना हि प्रतीहाराः, स्फार-
शृङ्गारिणोऽभवन् ॥ १ ॥ ” इति वृद्धश्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्ये ।
तथा—“ द्वारेषु गैव्यवप्रस्य, प्रत्येकं तुम्भकः स्थितः । नृमु-
गडमाली खट्वाह्वा, जटामुकुटभूषितः ॥ १ ॥ ” इति श्रीशा-
न्तिनाथचरित्रे ॥ तथा—“ अस्यघोषे प्रतिद्वारं, तस्थौ,
ब्राम्हस्तु तुम्भकः । खट्वाह्वा नृशिरःस्त्रयी, जटामुकुट-
मार्गडतः ॥ १ ॥ ” इति हेमवीरचरित्रे । तथा—“ तत्रय-
र्वाहसुरा तुम्भकः, खट्वाह्वा कवालि जडोमउडधारी । पुट्वाह-
दारवाला, तुम्भकद्वयो अर्पाडिहारे ॥ १ ॥ ” इति
‘ धुर्गिणो केवलियत्थ ’ इति स्तोत्रे इति मतान्तगणि दृश्य-
न्ते, तेन नदीनप्रारब्धसमवसरणे किनामानः किमायुधा-
श्च प्रतीहारा विधीयन्ते ? तथा प्रतिद्वारमेको द्वौ चेति
व्यक्त्या प्रसाद्यामात ? प्रश्नः, अत्रोत्तरं—नदीनप्रारब्धसम-
वसरणे समवसरणस्तोत्रानुसंगेण प्रतीहाररूपाणि विंध-
यानि, प्रतिद्वारं च “ वीण देवा जुअला ” इति पदस्योपल-
क्षणपरत्वेन प्रतीहाररूपद्वयं समानाऽऽयुधं भवतीति समव-
सीयत इति ॥ ३० ॥ सेन १ उक्ता० ।

वप्पहट्ट वप्पहट्ट-पुं० । स्वनामख्याते सुरौ, अनेन मथुराया
आन्तमो राजा प्रातर्बोधितः । कलाकलितः शिलास्तम्भश्च
कारितः । ती० ६ कल्प ।

वप्पा-वप्पा-स्त्री० । भरते वपे ऽस्यामवसर्पिण्यामेकविंशजिन-
नमेर्मानारं, स० । ति० । आच० । प्रव० ।

वप्पि(ण्)-वप्पिन्-पुं० । केदारे, रा० । ज्ञा० । प्रश्न० । “ केआगे
वप्पिणं वप्पो ” । पाइ० ना० १३१ गाथा । क्षेत्रे, सुचितं च ।
व० ना० ७ वर्ग ८५ गाथा ।

वप्पिय-वाप्पिक-त्रि० । पैतुके, “ पुत्त जाण कवणु गुणु, अ-
वगुणु कवणु मुण्ण । जा वप्पी की भूहडी, अपिज्जइ अवरेण
॥१॥ ” जातेन पुत्रेण को गुणः, सुतेन पुत्रेण कोऽवगुणः । येन
पुत्रेण स नेति गम्यते, या पैतुकी भूमिः परेणाकम्यते । प्रा०
दु० ४ पाद ।

वप्पीडिअ-दशी-क्षेत्रे,—व० ना० ७ वर्ग ४८ गाथा ।

वप्फ वाप्फ-पुं० । “ वाप्फे होऽश्रुणि ” ॥ ८ । २ । ७० ॥ इत्यनश्रु-
वाचके न हकारादेशः । ऊर्ध्वारण, प्रा० २ पाद ।

वप्फड-वराक-पुं० । हीने, अष्टे, “ प्रिय एवहिं करे सेल्लुकरि,
छुहुहि तुट्टकरवालु । जं कावल्लिअ वप्फडा, लेहि अमग्गु
कवालु ॥ १ ॥ प्रा० ४ पाद ।

वभिपार-व्यभिचार-पुं० । विकल्पे, व्याहृतौ, भजनायाम्,
अनियमे, विश० ।

वभिपारि(ण्)-व्यभिचारिन्-त्रि० । नियमभङ्गे, जारे, व्य०
६ पा० । स्फुरिणि, व्य० ७ उ० ।

वमण-वमन-न० । मन्त्रफलादिना (वश० ३ अ० ।) कुर्यात् ।
आघ० । आचा० । विपा० । उद्दिष्टे, उत्त० पाई १५ अ० ।
ऊर्ध्वविरेके, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । त्यजेत्, उत्त० ११ अ० ।
स्था० । वमनविरेकने करोति । नि० सू० ।

जे भिक्षु वमणं करेइ करंत वा साइजइ ॥ ३७ ॥
जे भिक्षु विरेयणं करेइ करंत वा साइजइ ॥ ३८ ॥
जे भिक्षु वमणविरेयणं करेइ करंत वा साइजइ ॥ ३९ ॥
उद्दिष्टेण वमणं, अर्द्धाङ्गेण विरेयो ।

गाथा—

वमणं विरेयणं वा, जे भिक्षु आइए अणुद्वाए ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविगहणं पावे ॥ ७० ॥
अणुपयोगेण अणुद्वा खउल्लु ख पच्छिन्नं पावेति । समतिरिक्ते
तत्थ पदगहणे इमाए गाहाए ।

गाथा—

वमणं विरेयणं वा, अचंभंगो बोलणं मिणणं वा ।
नेहादि तप्पणरमा-वायणं नत्थि च वत्थी वा ॥ ७१ ॥
अचंभंगो नेहादिणा फासुंगेण देवे, उच्छालणं । मध्यगत-
स्म स्मिणं, वगणबलादिणमित्तं प्रयादिगहणं तप्पण,
आदिगहणातो—अचंभंगो तप्पणे ख । वयन्धमण पग-
मणगव्वंविह रसायणं, नासाऽस्मादिरेगणासगात्थं नास-
करणं, तत्थे कडिवाय आरसाविणासगात्थं ख अपाणहारेण
सात्थिणा नेहादिपदत्थं यत्थिकम्म । किं चान्यत्-विधिवा
ग दव्वं पगाणगमुत्ताण वीरियविवागफलं गगविहं
जाणऊण दव्वं अचंभंगार करेति । ततो वप्नति ।

वगणरसगाहा—

वस्मरस्वमेहा-वगपलितपणासणुद्वा वा ।
दीहाउ तदद्वा वा, धूलकिमद्वा व तं कुजा ॥ ७२ ॥
सरीरेसु वज्रया भवति मद्दुरमरो पांडपुणैर्विश्वो रुचवं मा-
हात्म्यधारणाजुस्तो भवति । चंगा गंडे भवन्ति मुकुचियगत्ता
वर्लापलितपाणयणासणुद्वा उवउज्जति, दव्वं, अहवा-दीहाउ
भवामि ति तदद्वा बोधयज्जति, धूलो वा किमो वा भवामि
किमो वा धूलो वा भवामि ति तदद्वा तद्विधदव्वोवयोगे
करोति । एवमादि कौतस्म आणादिया दोसा ।

इमे य दोसा—

उभयधरणम्मि दोसा, अह करणं कयो य जं च उद्धाहो ।
पत्थसमगगणं पि य, अगिलागगिलागकरणे य ॥ ७३ ॥
उभए त्ति वमणं विरेयणं । अर्थाव वमणे मरेज्ज, अह उभयं
धरेति तो उद्दिष्टेणो कोढो, वप्नतिरेहं य सुखेनैय
मरणं । अध अतिवेगेण अत्थं डिलादिमु छुट्टणा निर्माग्गे वा
पत्थ कायविगहणा । जं च अपपाणं अगिसाणं गिलागं करोति
तगिणफणं, जत्तसरीरा वि सरीरकम्मं करोति, त्ति उद्धाहो ।
तम्मि कते पत्थं अगणं मरिगयव्वं पत्थभोजनमित्यर्थं, अह-
वा-पत्थं करोतिहि अप्पसागांरतो पांडस्सलो मरिगयव्वो ।

इमं वितियपव्वं । गाथा—

ठाण वुप्पतिर्यं दुक्खं, अभिभूतो वेदणाए तिव्वाण ।
अदीणो य अव्वहितो, तं दुक्खदियासए मम्मं ॥ ७४ ॥

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, जीवद्वाए समाहिहं वा ।

वमणविरेयणमादी, जयणाए आदिते भिक्षु ॥ ७५ ॥

वोहि गाहातो ततिए उद्दिष्टकगमणं पूर्ववत् । नि० सू० १३ उ० ।

वमाल पुञ्जि-धा० । गयन्तः । वयने, " पुञ्जिगरोल-वमालो "
॥ ८ । ४ । १०२ ॥ इति पुञ्जिगयन्तस्य वमालादेशः । वमालइ ।
पुञ्जयति । प्रा० । कलकले, " रोलो रावो वयलो हलबोलो
कलयलो वमालो य " पाइ० ना० ३४ गाथा ।

वमालइ-देशी—पुञ्जयति, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वम्फ-काङ्क-धा० । पृच्छायाम्, स्वादेन ख । " धातवोऽर्था-
न्तेरऽपि " ॥ ८ । ४ । २५६ ॥ इत्यन्तर्गणसूत्रेण काङ्कतेर्वम्फा-
देशः । प्राकृतं—वम्फइ । अस्यार्थः—पृच्छति, स्वादिति वा ।
प्रा० । " दलिधत्थोर्विसद्व-वम्फी " ॥ ८ । ४ । १७६ ॥ इति व-
लेर्वम्फादेशः । वम्फइ । वलइ । वलने । प्रा० । " वगेऽन्त्यो वा "
॥ ८ । १ । ३० ॥ इति चानुस्वारः । वम्फइ । वफइ । प्रा० १ पाद ।

वम्म-वर्मन्-न० । वृणाति-आच्छादयति शरीरकमिति वर्मा ।
अश्वतनुवाणे, उत्त० ४ अ० ।

वम्मधारि-(ग)-वर्मधारिन्-त्रि० । वर्म सन्नाहं धरतीति ।
सन्नाहधारके उत्त० ४ अ० ।

वम्मह मन्मथ पुं० । " मन्मथे वः " ॥ ८ । १ । २५२ ॥ इति
मन्मथे मस्य व । प्रा० । " न्मो मः " ॥ ८ । २ । ६१ ॥ इति
मस्य न्मः । कामदेवे, " मथरज्जो अणंगो, रूणाहो
वम्महो कुसुमवाणे । कंदणो पञ्चमरो, मथणो संकण-
जोणी य । " पाइ० ना० ७ गाथा ।

वम्मीअ-वल्मीक-न । वल्मीक, " रफा--वम्मीअ-वामलगा
य " पाइ० ना० १७१ गाथा ।

वम्मिय-वर्मित त्रि० । वर्माकृते, औ० । सन्नडे, ग० । अङ्क-
वलीकृते, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० ।

वल्मीक-न० । पृथ्वाविकाररूपे स्तम्भे, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

वम्मीमर-देशी—कामे, दे० ना० ७ वर्ग ४२ गाथा ।

वय-वचस्-न० । वचने, विशेषे । आचा० । उत्त० । स्था० ।

ज्ञा० । प्रव० ।

वज्र-पुं० । गोकुले, भ० ११ श० ११ उ० । ज्ञा० । उपा० ।
वृ० । आघ० ।

व्रत-न० । नियमे, हा० १३ अष्ट० । नि० । व्रते, उपा० २
अ० । आचा० । स्थूलप्राणातिपातविरमणे, स्था० ४ डा० ।
ग० । " सव्वाओ पाणाहवायाओ वेरमणे १, सव्वाओ
मुसावायाओ वेरमणे २, सव्वाओ अदिस्सादाणाओ वेरमणे
३, सव्वाओ मेहुणाओ वेरमणे ४, सव्वाओ परिगहाओ
वेरमणे ५ " इति व्रतानि । ग० १ अधि० । महाव्रतेषु, कल्प०
१ अधि० १ क्षण । ते० । मूलगुणेषु, स० । प्रव० ।

पञ्चयामचतुर्यामवक्कव्यता । तत्र यतद्धारमाह--

पंचायामो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स ।
मज्झिमगाण जिणानं, चाउज्जामो भवे धम्मो ॥ ३२३ ॥

पञ्च यामो व्रतानि यत्र स पञ्चयामः, "दीर्घहस्वौ मिथोवृत्तावि" ति प्राकृतलक्षणवशाच्चकारस्य दीर्घत्वम् । एवंविधा धर्मः पूर्वस्य च पार्श्वस्य च जिनस्य, मध्यमकानां जिना-
नां पुनश्चतुर्यामां धर्मो भवति, मैथुनव्रतस्य परिग्रहवत् ए-
वान्तर्भावविषयत्वात् ।

कुत एवमिति चेद् ? उच्यते—

पुरिमाणं दुर्विभोज्यं, चरिमाणं दुरणुपालम्भं कर्ण्यो ।

मज्झिमसंन्यासजिज्ञासं, मविसुज्झं सुअणुपालो य ॥३२४॥

पूर्वेणां साधूनां दुर्विशिष्टः कल्पचरमाणां पार्श्वमानां दुरनु-
पालयः, मध्यमकानां तु जिनानां तु तीर्थे साधूनां सुविशोध्यः
सुखानुपालयश्च भवति । इयमत्र भावना-पूर्वे साधवः श्रुज-
ज्ञास्ततः परिग्रहवत् एवान्तर्भावं विधात्वा यदि मैथुनव्रतं
साक्षात्प्राप्यते ततस्त जडतया नेदमवबुध्यन्ते, यथा-मै-
थुनमपि परिहर्तव्यम्, यथा तु पृथक् परिष्फुटं मैथुनं प्रतीप-
ध्यते ततः पर्यवस्यति परिहरात् च, पार्श्वमस्था वक्रा ज-
डास्ततो मैथुनं साक्षादप्रतीपिद्धे परिग्रहान्तस्तदन्तर्भावं जा-
नन्तोऽपि वक्रतया परपरिशुद्धीतायाः स्त्रियाः प्रतीपेवनां
कुधीरन् पृष्ठाश्च द्रवीरन्, नैवास्माकं परिग्रह इति, तत एतेषां
पूर्वपार्श्वमानां पञ्चयामो धर्मो भगवता श्रुतमस्वामिना वर-
मानस्वामिना च स्थापितः । ये तु मध्यमाः साधवस्ते श्रु-
प्रज्ञास्ततः परिग्रहं प्रतीपिद्धे प्राज्ञत्वेनोपदेशमात्रादप्यशेष-
हयोपादयविशेषान् पुनः पटीयस्तया चिन्तयेयुः, नापरिशुद्धीता
स्त्री परिशुज्यते, अतो मैथुनमपि न वर्तते सेवितुम्, पय मै-
थुनपरिग्रहः अन्तर्भाव्य तथैव परिहरन्ति । ततस्तेषां चतुर्या-
मां धर्मो मध्यमजिनैरुक्त इति ।

अमुमेवार्थं समर्थयन्नाह—

जडतणेण हंदि, आइक्खविभागउवणता दुक्खं ।

सुहममुडयदंताणं य, तितिक्वअणुमामणा दुक्खं ॥३२५॥
सर्वेषां साधूनां जडतया 'हंदि' न्युपदेशेन, वस्तुतत्त्वस्या-
ख्यानं दुःखं कृच्छ्रेण महता वचनादेव प्रथामेन कर्तुं शक्य-
मित्यर्थः । एवमाख्यानेऽपि वस्तुतत्त्वं विभागः—पार्थक्येन
व्यवस्थापनं महता कष्टेन कर्तुं शक्यते, विभक्तेऽपि वस्तु-
तत्त्वं उपनयो हनुद्वयान्तः प्रतीतायारापणं कर्तुं दुःशक्यम्, न
च, प्रथमतीर्थकरसाधवः सुखममुदिताः कालस्य स्निग्ध-
तया शीतोष्णादीनां तथाविधदुःखद्वन्द्वनामभावात् । सुखेन
सम्पूर्णास्ततस्तं भिक्षापरिग्रहादेरधिग्रहने तेषां दुःखं दुःक-
रम् । तथा दाता एकान्तनोपशान्तास्ते ततः कांचिन्पमाद-
स्खलितार्था शिष्यमाणानामनुशासनाऽपि कर्तुं दुःशकाः ।

मिच्छतभाविमाणं, दुवियद्वगतीणं वाममीलाणं ।

आइक्खिउ विभइउं, उवणाउं वा वि दुक्खं तु ॥३२६॥

दुक्खंविहिं भजिताणं, तणुधितिअवभत्तओ य दितिलिक्खं ।

एमेव दुरणुसामं, तणुक्कडओ य चरिमाणं ॥३२७॥

ये तु चरमतीर्थकरसाधवस्ते प्रायेण मिथ्यान्वभाविता दु-
र्विदग्धमनयो वा अशीलाश्च, ततस्तेषाणां च श्रुतत्वमा-
ख्यातं विभक्तमुपनंतं दुःखं दुःखतरम् । तथा कालस्य रूततया
च दुःखं विविधाधिव्याधिप्रभृतिभिः शरीरमानसैर्भविता-
नामन्यन्तमुपतापितानां तनुः शरीरं धृत्वा मानसोपप्लवस्त

द्विषयाऽवलम्ब्य-बलाभावस्ततः कारणात् दुर्मतिस्तं तेषां
परिग्रहादिकं भवति । एवमेव मानस्याहंकारस्योपलक्षणत्वात्
क्रोधादेषोत्कटतया दुरनुशासने चरमाणां भवति । उत्कट-
कषायतया दुःखेनानुशासनां तं प्रतिपद्यन्ते इत्यर्थः । अतः
तेषां पूर्वेषां च पञ्चयामो धर्म इति प्रक्रमः—

एण चैव य दुद्धा-सुप्पन्नुज्जुत्तणेण मज्झाणं ।

सुहदुहउभयबलाणं य, विमिस्मभावा भवे सुगमा ॥३२८॥

एतन्मन्य व्याख्यानादीनि स्थानानि मध्यमानां सुगमानि-
सुकराण्य भवेयुर्गति सम्बन्धः । कुतः ? इत्याह-सुप्राह-
श्रुजुत्वेन प्राकृततया श्रुजुतया चेत्यर्थः, स्थूलप्रयत्नेनैव
प्रक्षालनीयास्ते, तत आख्यातविभज्जनोपनयनानि सुकरा-
णि 'सुहिदुहि' ति कालस्य स्निग्धरूततया सुखदुःख उभे
अपि तेषां भवतः । तथा 'उभयबलाण्य' ति शारीरं
मानसिकं वा उभयमपि बलं तेषां भवति । 'विमिस्मभाव'
ति नैकान्तनोपशान्ता, न वा उत्कटकषायास्ते ततो विमिश्र-
भावान् अनुशासनमपि सुकरमेव तेषां भवति । ततश्चतु-
र्यामस्तेषां धर्म इति । गतं व्रतद्वारम् । वृ० ६ उ । प्राणार्ति-
पातार्तिनवृत्तिलक्षणेषु, आव० १ अ० । पं० भा० । पं० सू० ।
प्रव० । पञ्चा० । व्रता-नियमा इति भागवताः । द्वा० = द्वा० ।
"अहिंसा-सत्यमस्तेयं, ब्रह्माऽहंकारश्चान्यमेव च । महाव्रतानि
यष्टे च व्रतं रात्रौ च भोजनम्" ॥१॥ ध० ३ अधि० । महा० ।

तिविहं ति विहंणं ममणेहिं, सव्वमावज्जमुज्झियं ।

जावज्जीवं वयं घोरं, पडिवज्जिय मोक्खमाहणं ॥

दुविहंगविहं वा थूलमावज्जमुज्झियं ।

उहिदुक्कालियं तु, वयं देमे ण मंवेम ॥ महा० २ अ० ।

"यं प्रवृत्तेर्ज्वालितं हुताशनं, न चापि भस्मं चिरस्मञ्जित-
व्रतम् । यं हि मृत्यु परिशुद्धकर्मणा, न शीलवृत्तस्मलित-
स्य जीवितम् ॥ १ ॥" आ० सू० ४ अ० । वृ० ।

तवमंजमं वणसु य, नियमो दंडनायगो ।

तमेव खंडमाणस्म, ण वणं णोवमंजेम ॥१॥ महा० ६ अ० ।

वयस्-न० । पु० । "स्नम-दाम-शिरो नमः" ॥ ८ । १ । ३२ ॥

इति वा पुस्त्यम् । देहावस्थाविशेषे, आ० म० १ अ० ।

तत्रो वया पम्पता, तं जहा—पदमे वणं मज्झिमे वणं,
पच्छिमे वणं । (सू०-१५५ ×)

'तत्रो वणं' इत्यादि स्फुटम्, किन्तु प्राणिनां कालकृतावस्था
वय उच्यते, तम् विधाया लमध्यमवृद्धन्वभर्तादिति वय उपन-
क्षणं चेदम्—"आपोऽश्वाद्भवेदालो, यावत् क्षीराश्वत्तकः । म-
ध्यमः सप्तानं यावत्, परतो वृद्ध उच्यते ॥ १ ॥" इति, शेषं
प्राग्वत् । स्या० ३ ठा० ३ उ० । न० । प्रश्न० ।

तिहिं वणं हि आया केवलपम्पतं धम्मं लभज्जा, मवण-
याणं, तं जहा—पदमे वणं मज्झिमे वणं, पच्छिमे वणं,
एसां चैव गमो णयव्वां, जाव केवलणाणं ति । (सू०
१५५ ×) स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

कुमारयौवनमध्यमवृद्धत्वे, आचा० १ थु० २ अ० १ उ० ।
पञ्चा० । आव० । सू० । द्वा० । रा० ।

वय-पुं० लघ्वस्य प्रणशे, नि० सू० १ उ० व्ययं चापेक्षितं कुर्यात्, यतः—“पादनायासिधिं कुर्यात्, पादं विनाय कल्पयत् । धर्मोपमेगयाः पादं, पादं भर्तव्यपोषणे ॥ १ ॥ ” केचिन्वाहुः—“ आयादर्थं नियुज्जीत, धर्मे समर्थकं ततः । शोषणं शयं कुर्यात्, यन्तस्तुल्यमैहिकम् ॥ १ ॥ ” निर्व्यसन्नव्ययोरयं विभाग इत्येके । घ० २ अधि० ।

वाक्य-न० वचनं, “पञ्चा वयमुयाहरे” दश० ७ अ० २ उ० । वयंत-वदत्-त्रि० । युवाणे, “वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निश्चितास्तथा । तत्त्वान्ते नैव गच्छन्ति, तिलपादकवदन्तौ ” ॥ १ ॥ छा० २३ छा० ।

वयंस-वयस्य-पुं० । स्त्री० । “वक्रादावन्तः” ॥ ८ । १ । २६ ॥ इति मध्येऽनुस्वारः । प्रा० । मित्रे, आ० म० १ अ० । “पियवयंसो हिरमाणिज्जा”, प्रा० २ पाद । “मित्तो सही वयंसो” । पा० ना० १०० गाथा ।

वयमि (ण)-वचस्विन्-पुं० । वचनं सौभाग्यानुपेनं यस्यास्ति स वचस्वी । छा० १ धृ० १ अ० । नि० । वक्रादित्वादानुस्वारः । वचनसौभाग्योपेनं, नि० १ धृ० १ वर्ग १ अ० ।

वयगुत्-वचोगुप्त-त्रि० । वचनगुप्त्या गुप्ते, उत्त० १२ अ० । निरुद्धवाक्यप्रत्यये, उत्त० पा० १२ अ० ।

वयगुत्ति-वागुप्ति-स्त्री० । “सखा तंहव मोमा य, सखा मोमा तंहव य । चउत्थी असखमोमा उ, वयगुत्ती चउत्त्वहा ॥ १ ॥ ” (उत्त० छ० २४ अ० ।) इति चतुर्थिधे वचोगोपेनं, नि० सू० १ उ० ।

वयग्गाम-यजग्गाम-पुं० । गोकुले, “ततो सामी वयग्गामं गाउलं पत्तो, तथ य दिवसें ल्लो सव्वत्थ पग्गमं उवक्कल्लि-यं ” आ० सू० १ अ० । आ० म० ।

वयल्लङ्क-व्रतपट्ट-न० । प्राणातिपातादीनां रात्रिभोजनवि-तिषष्ठानां व्रतानां षटके, दश० ६ अ० । आ० १ दश० । अधुना द्वितीयस्थानविधिमाह—

अप्यगट्टा परट्टा वा, कोहा वा जइ वा भया ।

हिसगं न मुमं वृआ, नो वि अन्नं वयावए ॥ ११ ॥

मुमावाओ उ लोगम्मि, सव्वसाहूहिं गरहिआं ।

अविम्मामो अभूआणं, तम्हा मोनं विवज्जए ॥ १२ ॥

‘अप्यगट्ट’ इति सूत्रम्, आत्मार्थम्-आत्मनिमित्तमग्लान एव गतानोऽहं ममानन कार्यमित्यादि, परार्थे वा-परनिमित्तं वा एवमेव, तथा कोधाद्धा त्वं दास इत्यादि, एकप्रहणे तज्जानीयप्रहणमिति, मानाद्धा अवदुश्रुत एवाहं ब-हुनश्रुत इत्यादि, मायातो भक्ताटनपरिजहीयया पादपीडा ममेत्यादि, लोभाच्छोभनतराशलाभे सति प्रान्तस्थायिणीयत्वेऽप्यनपणीयमिदमित्यादि, यदि वा-भयान्-किञ्चित्कृत्यं कृत्वा प्रायश्चित्तभयात् कर्तव्यमित्यादि, एवं हास्यादिवपि वाक्यम्, अत एवाह-हिसकं-परपीडाकारि सर्वमेव न मृया ध्यात स्वयम्, नाप्यन्यं वादयेत् एकप्रहणे तज्जानी-यप्रहणात्-ब्रुवतोऽप्यन्यान्न समनुजानीयादिति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ किमन्यतेद्वामत्याह-‘मुमावाउ’ इति सूत्रम्, मृषावादो हि लोके सर्वस्मिन्नेव सर्वमाधुमि, गर्हितो-निन्दितः, सर्व-

व्रतापकारित्वात्-प्रतिज्ञातापालनात् । अविश्वासश्च-अवि-श्वासनीयश्च भूतानां मृषावादा भवति, यस्मादेवं तस्मान्मृ-षावादे विवज्येदिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ उक्ता द्वितीयस्थान-विधिः ।

सांप्रत तृतीयस्थानविधिमाह—

चित्तमंतमचित्तं वा, अप्पं वा जइ वा बहुं ।

दंतमोहणमित्तं पि-उग्गहंमि अजाइया ॥ १३ ॥

तं अप्पणा न गिएहंति, नोऽवि गिएहावए परं ।

अन्नं वा गिएहमाणं पि, नाणुज्जाणंति संजया ॥ १४ ॥

‘चित्तमंत’ इति सूत्रम्, ‘चित्तवद्’-अप्यदाद वा अचित्तवद्वा-हिरण्यं च मूल्यतः प्रमाणतश्च, यदि-वा-बहु मूल्यप्रमाणाभ्यामय, किं बहुना ?-दन्तशोधनमात्र-मपि तथाविधं तृणादि अवग्रहे यस्य तत्तमयासिन्या न गृह्णन्ति साधवः कदाचनिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ एतदेवाह-‘तं’ इति सूत्रं, तत्-चित्तवद्वादि आत्मना न गृह्णन्ति विरतत्वात्, नापि ग्राहयन्ति परं विरतत्वादेव, तथा अन्यं वा गृह्णन्तमपि स्वयमेव नानुजानन्ति-नानुमन्यन्ते संयता इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ दश० ६ अ० २ उ० । (व्रतपट्टमध्यगतो मैथुनवि-षयः ‘मेहुण’ शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ४२६ पृष्ठे गतः ।) प्रति-पादितस्तृतीयस्थानविधिः ।

इदानीं पञ्चमस्थानविधिमाह—

विडमुन्ने इमं लोणं, तिद्धं सप्पि च फाणिअं ।

न ते संनिहिमिच्छंति, नायपुत्तवअस्या ॥ १७ ॥

लोहस्समं अणुण्फामं, मन्ने अन्नयरामवि ।

जे मिया सभिहिं कामं, गिही पव्वइण न से ॥ १८ ॥

जं पि वत्थं व पायं वा, केवलं पायपुंछणं ।

तं पि संजमलज्झट्टा, धारंति परिहरंति अ ॥ १९ ॥

न सो परिग्गहो वुत्तो, नायपुत्तेण ताइणा ।

मुच्छापग्गिगहो वुत्तो, इअ वुत्तं महमिणा ॥ २० ॥

सव्वन्धुवहिणा वुत्ता, मरक्खणपग्गिगहं ।

अवि अप्पणेऽवि देहम्मि, नायरंति ममाइयं ॥ २१ ॥

‘विड’ इति सूत्रम्, विडे-गोमूत्रादिपक्वम्, उद्देयं-मा-मुद्रादि, गट्टा-विडे-प्रासुकम्, उद्देयम्-अप्रासुकमपि एव द्विप्रकारं लक्षणम् । तथा नैलं सर्पिश्च फाणितम्, तत्र नै-ले-प्रतीतम्, सर्पि-धृतम्, फाणित-द्रवगुडः, एतल्लक्षणाद्येव प्रकारमन्यच्च न ते साधवः संनिधिं कुर्वन्ति-पर्युषितं स्थापयन्ति, ज्ञानपुत्रचयोगताः-भगवद्ग्रहमानवर्चानि नि-सङ्गतापानिपादनपरैः सङ्गा इति सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ संनिधेदा-यमाह-‘लोभस्स’ इति सूत्रम्, लोभस्य-चारित्र्यप्रका-रिणश्चतुर्थकयायस्य ‘एस अणुण्फाम’ इति एवोऽनुस्पर्श-एवोऽनुभावो यदेतन्ननिधिकरणमिति, यतश्चैवमनो मन्य-मन्यन्ते, प्राकृतशैल्या एकवचनम्, एवमाट्टस्तीर्थकरणधराः अन्यतरामपि-स्तोकामपि यः स्थान्-यः कदाचित्संनिधिं कामयेत-संयते, गृही-गृहस्थोऽसौ भावतः प्रव्रजतो नति, दुर्गतिनिमित्तानुष्ठानप्रवृत्तेः, संनिधीयते नरकादि-ध्यान्माऽनयेति ‘संनिधिः’ इति शब्दार्थात् प्रव्रजितस्य च

वयल्लक्ष

पुर्गतगमनाभावादिनि सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ आह—यद्येवं वस्त्रा-
दि धारयतां साधूनां कथमस्मिन्निर्धारित्यत आह—‘जोष’ इति
सूत्रम्, यदप्यागमोक्तं वस्त्रं वा—अलपट्टकादि, पात्रं वा—अल-
बुकादि, कम्बलं—वर्षाकल्पादि, पादपुच्छन—रजोहरणम्,
तदपि ‘संयमलज्जा’ इति पात्रादि, तदव्यतिरेकेण पु-
नश्चात्र गृहस्थभाजने सति संयमपालनाभावात् लज्जा-
यं धत्तम्, तदव्यतिरेकेणाङ्गनादी विशिष्टश्रुतपरिणत्यादिर-
हितस्य निर्लज्जातोपपत्तेः, अथवा—संयम एव लज्जा तदर्थं
सर्वमेतद्वस्त्रादि धारयन्ति, पुष्टालम्बनावधानेन परिहरन्ति
च परिभुजते च मूर्च्छाग्रहिता इति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥
यतश्चैवमन्—‘न सो’ इति सूत्रम्, नामौ निर्गमिष्यकस्य
धत्तधारणादिलक्षणः परिग्रह उक्तो बन्धेदनुत्वाभावात्,
केन?, ‘ज्ञातपुत्रेण’ ज्ञात—उदारसत्त्रयः स्मिन्नार्थः, तत्पुत्र-
ण—यद्येवमेतन् आत्रा—स्वपरपरिचालनसमर्थेन, अपि तु—मू-
च्छा असम्बन्धे वस्त्रादिर्वाभिष्वङ्गः पात्रग्रह उक्तो बन्धेदनु-
त्यात्, अथतस्तीर्थकरणे, ततोऽवधार्य इति—एवमुक्तो मह-
र्षिणा—गणधरेण, सूत्रं ‘संज्ञंभव आह’ इति सूत्रार्थः ॥ २० ॥
आह—वस्त्राद्यभावभाविन्याप मूर्च्छा कथं वस्त्रादिभावे सा-
धूनां न भविष्यति?, उच्यते—सम्यग्बोधेन तद्विजभूतायां-
भाषणात्, आह च—‘सर्वत्र’ इति सूत्रम्, सर्वत्र—उचि-
ते क्षेत्रे काले च उपधिना—आगमोक्तं वस्त्रादिना सहा-
पि बुद्धा—यथावर्तिदित्यस्तुतस्त्वा, साध्यः—संरक्षणपरि-
ग्रहा इति, संरक्षणाय यस्यां जीवनि कायानां वस्त्रादिपरिग्रहे
सत्यापि नास्तीति ममत्वमिति योगः। किं चानेन? ते
हि भगवन्तः अप्यात्मनोऽपि देहे इत्यात्मनो धर्मकार्य-
ऽपि विशिष्टप्रतिबन्धनसंगति न कुर्वन्ति। ममत्वम्—
आत्मीयाभिधानं, यस्तुतस्यावशेषान्, तिष्ठतु तावदन्यत्,
ततश्च देहवदपरिग्रह एव तर्दति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ उक्तं
पञ्चमस्थानविधिः। (पष्ठस्थानविधिस्तु ‘राजमोयण’ श-
ब्देऽस्मिन्नेव भागे ५१० पृष्ठे वर्तितः।) उक्तं मतपट्टम्।
५१० ६ अ० २ उ०।

वयल्लक्षं कायल्लक्षं, अकल्पो गृहिभायणं ।

पलियं कनिमेजा य, मिणाणं मोहवज्जणं ॥ २६ ॥

मतपट्टं—प्राणानि पातनिवृत्त्यादीनि रात्रिभोजनवर्ग-
वर्तमानं यद् वतानि, कायपट्टं—पृथग्व्याप्यः यद् जीवनि काया-
अकल्पः—शिक्षकस्थापनाकल्पादिव्यवहारः, गृहिभाजने—
गृहसम्बन्धि कास्यभाजनार्थं प्रतीते पर्यङ्क—शयनविशेषः
प्रतीतः। निषथा च—गृह एकानेकरूपा स्नाने—देशसर्व-
भेदाभेदं शोभायजनं—विभूषणपरित्यागः, वर्जनामिति च
प्रत्येकमाभिसंबध्यते, शोभायजनं स्नानवर्जनामित्यादीनि
गाथाः ॥

तन्धिमं पदमं ठाणं, महावीरेण देमिअं ।

अहिंमा निउणा दिट्ठा, मच्चभूणमु मंजयो ॥ ८ ॥

जावंति लाण पाणा, तमा अदुव थावरा ।

ते जाणयमजाणं वा, न हणे गो विघायण ॥ ९ ॥

सच्चं जीवाऽवि इच्छन्ति, जीविउं न मरिज्जिउं ।

तम्हा पाणिवहं घोरं, निग्गंथा वज्जयंति खं ॥ १० ॥

सूत्रस्पर्शनिर्मुक्तिः, अधुना सूत्रान्तरं व्याख्यायते । अस्य
चायमाभिसम्बन्धः, गुणा अष्टादशसु स्थानेषु अखण्डास्फुटि-
ताः कर्तव्याः, तत्र विधिमाह—‘तन्धिमं’ इति सूत्रम्। तत्र-
अष्टादशविधं स्थानगणं मतपट्टे वा अनासेवनाद्वारेण इदं-
वक्ष्यमाणलक्षणं प्रथमं स्थानं महावीरेण-भगवता अपवि-
मनीयकरणे देशितं—कथितं यदुताहिसेति । इयं च सामा-
न्यतः प्रभूतदेशितेत्यत आह—निपुणा—आधाकर्माद्यपरिभो-
गत कृतकारिगतावपरिहारेण सूक्ष्मा, न आगमद्वारेण देशि-
ता अपि तु दृष्टा—साक्षाद्दर्शसाधकत्वेनापलब्धा, किमिती-
यमेव निपुणेत्यत आह—यतोऽस्यामेव महावीरदेशितायां
सर्वभूतेषु सर्वभूतविषयः संयमो, नाप्यत्र, उद्दिश्यकतादिभो-
गविधानादिति सूत्रार्थः। एतदेव स्पष्टयन् आह—‘जावंति’ सू-
त्रम्, यतो हि भागवत्याद्या याचन्तः कंचन लोके, प्राणिनस्तसा-
ढीन्द्रियादयः, अथवा—स्थावराः—पृथग्व्याप्यः तान् जानन्
रागाद्यभिभूता व्यापादनबुद्ध्या अजानन्वा प्रमादपारतन्धिल
न हन्यान् स्वयम्, नापि घातयेदन्यैः एकग्रहेण तज्जातीयग्रह-
णात् प्रतोऽप्यन्यान् समनुजानीयाद्, अतो निपुणा इति
सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ अहिंसैव कथं साध्वीत्यत आह—‘सच्चं’ इति
सूत्रम्, सर्वे जीवा अपि दुःखितादिभेदभिन्ना इच्छन्ति जीवितुं
न मर्तुं प्राणवज्जन्तवान्, यस्मादेवं तस्मात्प्राणवधं घोरं
गोत्रं दुःखदनुत्वाद् निग्रन्थाः—साधवो वर्जयन्ति भावतः।
णामिति वाक्यालङ्कार इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ दश० ६ अ० २ उ०।
वयजुय व्रतजुत—त्रि० महावनाणुव्रतादिसमन्वितं, कर्म०
कर्म०।

वयजोग—वाग्योग—पुं० । निसृज्यमानभाषापुल्लसमहस्ये
(विशे०) वागव्यापार, सूत्र० २ ध्रु० ४ अ०। औ०। (‘जोग’
शब्दे चतुर्थभागे ६६४ पृष्ठे अस्य वक्ष्यता उक्ता।)

वयद्ववणा—व्रतस्थापना—स्त्री०। हिंसानृतास्तेषां व्रतपरिग्रहे-
भ्या विरतयो व्रतानि तेषु स्थापना। सामायिकसंयतस्यो-
पस्थापनायाम्, पं० च०। ननु व्रतानां स्थापनेति न युक्तं तत्र
तेषामागम्यमाणत्वाद्, उच्यते—सामान्येन व्रतानामनादित्वा-
त्तेषु तस्योपस्थाप्यमानत्वादिन्धमप्यक्षेप एव। पं० च० १ द्वार।
(सा च ‘उवद्ववणा’ शब्दे द्वितीयभागे ८८३ पृष्ठे प्रत्यपादि।)

वयण वचन—न०। भगने, स्था० ३ उ० ३ उ०। अनु०।
वाक्यार्थक्रियायाम्, प्रव० २ द्वार। ग०। प्रश्न०। “वग्गु नि
वा वय नि वा वयण नि वा एगट्ठा” आ० सू० १ अ०।

वचनभेदानाह—

तिविहे वयणे पणत्ते, ते जहा—तच्चयणे, तदभवयणे,
गोअवयणे। (सू०—१७५)

‘तिविहे’ त्यादि, अयमस्य गर्मानका—तस्य विवक्षितार्थ-
स्य घटादेर्वचने—भगने तद्वचने घटादिपक्षयो घटवचना-
त्। तस्माद्विवाक्षितघटादेरन्यः घटादिस्त्वस्य वचने तदन्य-
वचने घटापक्षयो घटवचनवत्। नोअवचनम्—अभग्नानवृत्ति-
वचनमात्रं द्विर्थादिधृति। अथवा—स—शब्दव्युत्पत्तिनिमित्त-
सधर्मविशिष्टोऽर्थोऽनेनोच्यते इति तद्वचने यथार्थनामेत्य-
र्थः, ज्वलननपनादिवत्। तथा तस्माच्छब्दव्युत्पत्तिनिमित्तध-
र्मविशिष्टादन्यः शब्दप्रवृत्तिनिमित्तसधर्मविशिष्टोऽर्थ उच्यते अ-

नेनेति तन्नयवचनमयथाधर्मित्यर्थः, मरुदपादियत् । उभय-
ध्यातिरिक्तं नोअवचनम्, निरर्थकमित्यर्थोऽङ्गित्यादियत् । अथ
धा-तस्याच्चायादिर्वचने तद्वचनम्, तद्व्यातिरिक्तवचने तन्नय-
वचनम्, अविर्वाहितप्रणेतृविशेषम्, नोअवचनम्—वचन-
मात्रमित्यर्थः । अविधवचनप्रतिपेधस्त्ववचनम् । स्था० ३
ठा० ३ उ० । आ० म० ।

एकद्वयबहुवचनानि—

तिविहे वयणे पप्मन्ते, तं जहा—एगवयणे दुवयणे बहु-
वयणे । (सू०—१६३ ×)

‘तिविहे’ त्यादि, एकोऽर्थ उच्यतेऽनेनोक्तेति वचनमे-
कस्यार्थस्य वचनमेकवचनमेवमितरेऽपि । अथ क्रमेणो-
दाहरणानि—इवः, देवाः, देवाः, वचनाधिकारः । स्था० ३
ठा० ४ उ० । आ० म० ।

स्त्रीपुंनपुंसकवचनानि—

अहवा तिविहे वयणे पप्मन्ते, तं जहा—इतिवयणे पुं-
वयणे शपुंसगवयणे । (सू० १६३ ×)

‘अहवे’ त्यादि सुबोधमाउदाहरणानि तु स्त्रीवचनादीनां नदी,
नदः, कुण्डमित्यादि । स्था० ३ ठा० ४ उ० । (‘सामाहय’
शब्दे तद्वचनविचारं यस्यामि ।)

अतीतानागतप्रत्युत्पन्नवचनानि—

अहवा तिविहे वयणे पप्मन्ते, तं जहा—तीतवयणे पड-
पपवयणे अगागवयणे । (सू० १६३ ×)

अतीतादीनां कृतवान् कर्तान्त कर्गित्यन्ति, वचने हि जीव-
धर्मयस्तदाधिकारात्तत्पर्यायान्तर्गात् । त्रिस्थानकेऽवतारय-
न्नाह—‘तिविहे’ त्यादि (स्पष्टम् ।) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।
(यद्वा वचनानि ‘भासा’ शब्दे पञ्चमभागे १४५० पृष्ठे वि-
शेषतः प्रतिपादितानि ।) (कथं भाषा भाषणीयेति ‘अन्धिया-
य’ शब्दे प्रथमभागे ४२३ पृष्ठे गतम् ।) (पञ्चविंशत्सन्त्यवच-
नान्तशयाः ‘अहमेस्’ शब्दे प्रथमभागे ३२ पृष्ठे दर्शिताः ।)
अभियोगपूर्वके आदेश, अ० ३ श० १ उ० । राजादेश, आ० ।
आभाषितस्य इच्छाकारभरणे, गृहीतमीनव्रतस्य वचनवि-
षये केनाप्याभाषणं कृते तस्योत्तरभरणं, व्य० ३ उ० ।
(उच्यते इति वचनम् । वचने त्रिधा—मधुरकटुकक्षमेदादि-
त्यादि । (ध० १ अधि० ।) ‘भरह’ शब्दे पञ्चमभागे १४२० पृष्ठे
गतम् ।) आगमे, ध० १ अधि० । ज्ञा० । वक्तव्ये, ज० ३ वक्त० ।
भाषापरिणामापन्ने प्रतिपादेन, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० । पुद्गल-
द्रव्यसमूहं, कर्म० ४ कर्म० ।

वदन—न० । करणे ल्युट् । मुखे, ज्ञा० १ श्रु० १
अ० । स्था० । “सारगससंकसोमवयणा” प्रज्ञा० १ पद ।
विपा० । प्रश्न० ।

वयणकल्प—वचनकल्प—पुं० । वचनवक्तव्यताप्रतिबद्धे कल्पे,
प० भा० ।

.....एतो वाञ्छं वयणकल्पं ।

आहारउवहिमेजा, तिकरणमोहीए जाहे परिततो ।

परगहितविहारातो, तो चव तिबिमयपडिबद्धो ।

को तिबिममं वुज्झति, पमन्थटाणा अहं परिबद्धो ।

अंधसेणं को वी, श वुज्झए मंदधम्मत्ता ।

दव्वं भावे अंधो, दव्वं चक्खूहि भावे आसएहो ।

संविग्गतं रोयति, श तियाइ पहाणमिच्छंती ।

जत्तो चउव्विहारा, तं चव पमंमने सुलभंवाही ।

आसएहविहारं पुण, पमंमए दीहमंमारी ।

आहारंगवहिमेजा, शीयावामो वि तिकरणविमोही ।

तह भावम्मि वि कई, इमं पहाणं ति घोमंति ।

शीया विवहारम्मि वि, जदि कुणती शिग्गह कमायाणं ।

तम्म हू भवंते सिद्धी, अविहममुत्ते भणियमंवं ।

बहुमोहं वि हू पुव्वि, विहग्गिचा मंगुडे कुणति कालं ।

सो मिज्झति अवि य इमं, पुग्गिज्जाता भवं चउरां ।

शाणेणं मंपापो, शाणचरित्तेण एत्थ चउमंरो ।

शाणं चव पहाणो, एवं भासंति शिद्धम्मा ।

तम्हा तु न एत्ताइं, कुजा आलंबणाइमतिमंतां ।

कुजाहि य मत्थाइं, इमाइं आलंबणाइं तु ।

तिन्थगराण चरित्तं, कसिणं पारगाणं च ।

जो जाणति मट्ठती, आसएहं सो शरा एति ।

धुवमिज्झितव्वगम्मि वि, तिन्थगरां जदि तवम्मि उज्जमति ।

किं पुण तवउज्जागो, अवमंमेहि न कायव्वो ? ।

चाहमपुव्वि कसिणं—गपारगा तेमि जा उ उज्जागो ।

तं जो जाणति सो खलु, संविग्गविहारमट्ठतो ।

एमादी आलंबण, काउं संविग्गं तु रांति ।

को पुण मट्ठतरेण ति भएणति इमो तु मुत्तन्थं ।

तदुभए अकरजंति—आमणं रोयओ अओ होजा ।

अहवा दुग्गहियन्थां, अहवा वी मंदधम्मत्ता ।

अप्पाणी कडजंती, दुग्गहियन्थां तु जेण अववादां ।

गहिओ श वि उस्मग्गो, गहितं वा मंदधम्मो तु ।

सो रांण उस्मणे, इति एमो वरिणओ वयणकप्पो ।

पं० भा० ४ कल्प ।

वयणवृत्ति—वचनचान्ति—स्त्री० । वचनचान्ति, पो० । “धृत-
मयमात्रापोहा—चिन्तामयभावनामये भवतः । ज्ञानं परं
यथाहं, गुरुभक्तिविधानसंज्ञिकं” पो० १० विव० । (‘शाण’
शब्दे चतुर्थभागे १६८१ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)

वयणजोग—वचनयोग—पुं० । उच्यते इति वचने भाषापरि-
णामापन्नः पुद्गलद्रव्यसमूह इत्यर्थः । तेन वचनेन सह
करणभूतेन योगो वचनावयवो वा योगः । वाक्योपांगे,
कर्म० ४ कर्म० ।

वयणनिय—वचनत्रिक—न० । एको ह्येव बहव इत्येकवाच्यभि-
धायकशब्दत्रयं, विशेष० । प्रश्न० ।

वयणपञ्चाय—वचनपर्याय—पुं० । वचनरूपा वस्तुनः पर्याया
वचनपर्यायाः । ये शब्दाः सर्वे वस्तु सम्पूणे प्रतिपादयन्ति ।

तेषु, सर्वेषामपि वस्तुनामभिलाषाश्चकषु शब्देषु, विशेषः ।
वयणप्यभूय-वचनप्रभूत-त्रि० । वचनैर्नयभेदाः प्रभूता वच-
नप्रभूताः । अलगाक्षरेषु, उक्त० १३ अ० ।

वयणभिरण-वचनभिन्न-न० । यत्र वचनव्यत्ययो भवति
तदर्थे सूत्रद्वये, यथा-वृत्ता श्रुतौ पुष्पिता इत्यादि । अनु० ।
विशे० । आ० म० ।

वयणमाला-वदनमाला-स्त्री० । मुरुपुञ्ज, जं० २ वक्त० ।

वचनमाला-स्त्री० । उक्तममूढे, " वयणसहस्रेहि अभिधु-
णिज्जमाणे, " जं० २ वक्त० ।

वयणमित्त-वचनमात्र-न० । निर्हेतुके केवलवचने, यथा क-
श्चिदर्थेच्छया कश्चित् प्रदेशं लोकमध्यतया जनेभ्यः प्रकुर्यात् ।
अनु० । विशे० । आ० म० । वृ० ।

वयणरुद्-वदनरुद्-त्रि० । वदनेन भाषणे, प्रश्न० ३ आध०
द्वार ।

वयणविगण्य-वचनविकल्प-पुं० । भाषणभेदे, स्था० ७ ठा०
३ उ० ।

सत्तविहं वयणविकल्पे पण्णत्ते, तं जहा-अणालावे उ-
ल्लावे अणुल्लावे संलावे पलावे विप्पलावे । (मृ०-४८४)

' सत्तविहं ' न्यादि, सत्तविधौ वचनस्य-भाषणस्य विक-
ल्पो-भेदे वचनविकल्पः प्रकृतस्तथा-आक ईषदर्थेत्वादी-
पल्लपनमालापो नञः कुत्सार्थत्वादर्शालेत्यादिषु कुत्सित
आलापोऽनालाप इति, उल्लापः-काका वर्णनम् । " काका-
वर्णनमुल्लाप " इति वचनात् स एव कुत्सितोऽनुल्लापः कचि-
त्पुनरनुलाप इति पाठस्तत्रानुलापः, पानःपुन्यभाषणम्,
" अनुलापो मुहुर्भाषे " इति वचनात्, संलापः-परस्परभा-
षणम्, " संलापो भाषणे मिथ " इति वचनात्, " प्रलापो-नि-
रर्थकवचनम्, " प्रलापोऽनर्थकं वच " इति वचनात् स एव वि-
विधौ विप्रलाप इति । एतेषां च वचनविकल्पानां मध्ये कश्चि-
द्विकल्पो धिन्यार्था अपि स्युर्गतिः ॥ स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वयणविभक्ति-वचनविभक्ति-स्त्री० । उच्यते एकत्वाद्धित्वब-
हुत्वलक्षणोऽर्थो यैस्तानि वचनानि, विभज्यते कर्तृत्वादिल-
क्षणोऽर्थो यथा सा विभक्तिर्वचनानां विभक्तिर्वचनविभक्तिः ।
प्रथमादिषु व्याकरणपरिभाषितेषु प्रत्ययेषु, स्था० ।

अद्विविधा वयणविभक्ती पण्णत्ता, तं जहा-

" गिहेमे पदमा होइ, विहया उवदेमणे ।

तहया करणम्मि कया, चउत्थी संपदावणे ॥ १ ॥

पंचमी तु अवायणे, छट्ठी सम्मागिवायण ।

सत्तमी सत्तिहाणन्थे अट्टमी आमंतणे भवे ॥ २ ॥

तत्थ पदमा विभक्ती, निहेमे सो इमो अहं वत्ती ।

वितिया उण उवण्मे, भण कुण व इमं व तं वत्ती ॥ ३ ॥

तहया करणम्मि कया, र्णीयं च कयं च तेण व मए वा ।

हंदि णमो माहाण, हवइ चउत्थी पयाणम्मि ॥ ४ ॥

अवणे गिएहसु तत्तो, हआ ति वा पंचमी अवादाणे ।

छट्ठी तस्म इमस्म व, गयस्म वा गामिमंवि ॥ ५ ॥

हवइ पुण मत्तमीयं, हयम्मि आधारकालभावे य ।

आमंतणे भवे अ ट्टमी उ जह हेरे जुवाण ति ॥ ६ ॥

(सू०-६०६)

उच्यन्ते इति वचनानि-यस्तुवाचीनि विभज्यन्ते-प्रकटीक्रि-
यते अर्थोऽनेयानि विभक्तिः वचनानां विभक्तिर्वचनविभक्तिः,
नाल्यातावर्भाकरपि तु नाम विभक्तिः प्रथमादिकानि भावाः। सा
चाष्टविधा तार्थिकरणधरेः प्रकृता, का पुनर्ययमित्याशङ्क्य
यस्मिन्नर्थे या विधीयते तत्सहितमष्टविधमपि विभक्तिः
दर्शयितुमाह-' तद्यथे ' न्यादि ' निहेमे ' इत्यादि श्लोकद्वये
निगदसिद्धम्, नवरं-लिङ्गार्थमात्रप्रतिपादनं निवेशः, तत्र सि-
ओ-जर्मानि प्रथमा विभक्तिर्भवति । अन्यतरक्रियायाः प्र-
वर्तनेनच्छात्पादनमुपदेशस्तस्मिन् अम-ओ-शस-इति द्वि-
तीया विभक्तिर्भवति, उपलक्षणमात्रं चेदम्, कटे कगेती-
त्यादिषुपदेशमन्तरेणापि द्वितीयाविधानाद्, एवमन्यत्रापि
यथासम्भवं वाच्यम् । विवर्तितक्रियास्माभक्तमं करणं तस्मि-
न्स्त्रीया कृता-विहिता । सम्प्रदीयते यस्मिन् तद्व्यादिदा-
नविषयभूतं सम्प्रदानं तस्मिन्चतुर्थी विहिता । अपादीयते
वियुज्यते यस्मात् तद्वियुज्यमानाविधुभूतमपादानं तत्र
पञ्चमी विहिता, स्वम-आत्मीयं साचित्तादि स्वामी-गजा-
दिः तयोर्वचनं तत्सम्बन्धप्रतिपादनं षष्ठा विहितेत्यर्थः । स-
निधीयते-आधीयते यस्मिन्स्त्वभिधानम्-आधारस्त्वन्वा-
र्थस्तस्मिन् सप्तमी विहिता । अष्टमी सम्बुद्धिः-आमन्त्रणा
भवेद्, आमन्त्रणार्थे विधीयते इत्यर्थः । एवमेवार्थं सो-
दाहरणमाह-' तद्य पदमे ' न्यादिगाथाश्चतस्रो गतार्था
एव, नवरं प्रथमा विभक्तिर्निदेशः, क्व ? यथेत्याह-' सो '
ति स तथा ' इमो ' ति अयं ' अहं ' ति अह वाशब्द
उदाहरणान्तरसूचकः । उपदेश द्वितीया, क ? यथेत्याह-
भण कुण वा, किं तदित्याह-इदं-प्रत्यक्षं तद्वा परे-
जामति । तृतीया करणे, क ? यथेत्याह-भाषणे वा कृते
वा, केनेत्याह-तेन वा मया यति, अत्र यथाप-
कर्तारं तृतीया प्रतीयते, तथापि विधेयार्थान्त्वान् कार-
कप्रवृत्तस्तेन मया वा कृत्वा भाषितं कृतं वा, देशदेशेनानि
गम्यते इति, एवं करणाविधेयाऽपि न दृश्यन्ति लक्ष्या-
मः, तस्य तु बहुयता विद्यन्तीति । ' हति नमा माहाण ' इ-
त्यादि, हन्दाद्युपदेशे, नमो देवेभ्यः स्यादा अन्नेय इत्या-
दिषु सम्प्रदानं चतुथा भवतीत्येकं । अन्य त्वाध्यायाय गां द-
दार्तात्यादिष्वेव सम्प्रदानं चतुर्थीमन्तुर्नान्त । अपनय गृहो-
ण एतस्मादिदो घेत्येवमपादानं पञ्चमी । तस्यास्य गत-
स्य, कस्य'-भृत्यादेर्गति गम्यते, इत्येवं स्वस्यामिसम्ब-
न्धं षष्ठा । तद्वस्तु बदार्तादिकर्मास्मिन् कुण्डादौ तिष्ठतीति ग-
म्यते, इत्येवमाधारं सप्तमी भवति । तथा ' कालभावे अ'-
ति कालभावयोश्चैव द्रष्टव्या, तत्र काले यथा-मधी रमंत,
भावे तु चार्ग्विजयतिष्ठते । आमन्त्रणं भवेदष्टमी, यथा-हेरेयु-
र्वान्नाति, वृद्धवैयाकरणदर्शनेन चैवमष्टमी गम्यते । पंद्यु-
र्गानाना त्वसां प्रथमैवेति मन्तव्यमिति । अनु० ।

विशेषं दर्शयति-

वचनविभक्तिस्वरूपमाह-' अद्विविधा वयणविभक्ती ' न्या-
दि, उच्यते एकत्वाद्धित्वबहुत्व लक्षणोऽर्थः यैस्तानि वचनानि,

विभज्यते कर्तृत्वकर्मन्वादिलक्षणोऽर्थो यथा सा विभक्तिः, व-
चनात्मिका विभक्तिर्वचनविभक्तिः, ' सु—औ—जानि ' त्या-
दि, " निहेसे सिलोगो " निहेशेन निहेशः—कर्मादिकारकश-
क्तिभिर्गनाधिकस्य लिङ्गार्थमात्रस्य प्रतिपादनं तत्र प्रथमा भ-
वति, यथा—स वा अयं वाऽऽस्ते अहं वा आसे, तथा—उप
विश्यते इत्युपदेशनम्—उपदेशक्रियाया व्याप्यमुपलक्षणत्वा-
दस्यः क्रियाया व्याप्यं तत् कर्मन्त्यर्थस्तत्र द्वितीया, यथा—भ
ण इमे श्लोकम्, कुरु वा तम्, ददाति तम्, याति ग्रामम्, र,
तथा—क्रियते येन तत्करणे—क्रियां प्रति साधकतमं करो-
मीति वा करणे—कर्ता " कृत्यल्युटो बहुलम् " (पा० ३-
३-११३) इति वचनान्दिति, तत्र करणे तृतीया कृता—वि-
हिता, यथा—नीतं सस्यमनेन शकटेन, कृतं कुण्डं मयेति
३, तथा—' संप्रदायण ' स्ति सत्कृत्य प्रदाप्यते यस्मै
उपलक्षणत्वात् संप्रदीयते वा यस्मै स सम्प्रदापनं सम्प्र-
दानं वा तत्र चतुर्थी, यथा—भिक्षां भिक्षां वापयति ददा-
ति चेति, सम्प्रदापनस्योपलक्षणत्वादेव नमःस्वस्तिस्वा-
हास्वधाऽलंघयइयुक्तत्वाच्च चतुर्थी भवति, नमः शास्त्रायै—
वैरादिकार्यै, नमःप्रभृतियोगोऽपि कैश्चित्सम्प्रदानमभ्युप-
गम्यते इति चतुर्थी ४, ' पञ्चमी ' ति श्लोकः, अपादीयते
अपायतो—विस्मयत—आ—मर्यादया दीयते ' दो अवल-
एहने ' इति वचनात् स्वाङ्घ्र्यते—भिद्यते आदीयते वा—
गृह्यते यस्मात्तदपादानमवधिमात्रमित्यर्थः, तत्र पञ्चमी भ-
वति, यथा—अपनय ततो गृहाद्धान्यमितो वा कुशलाद् गृहा-
णति ५, ' छट्ठी सम्भामिवायेण ' स्ति स्वं च स्वामी च
स्वस्वामिना तयोर्वचनं—प्रतिपादनं तत्र स्वस्वामिवचने—
स्वस्वामिसम्बन्धे इत्यर्थः, षष्ठी भवति, यथा—तस्यास्य
वा गतस्य वाऽयं भृत्यः । ' वायेण ' स्ति इह प्राकृतत्वाद्
दीर्घत्वम्, ६, सान्निधायते क्रिया अस्मिन्निति सान्निधायनम्—
आधारस्तदेवार्थः सान्निधानार्थस्तत्र सप्तमी, पिषयोपलक्ष-
णत्वाच्चास्य काले भावे क्रियाविशेषणं च । तत्र सान्निधानं-
तद्गङ्गामिह पात्रे, तत्सप्तच्छदवनानामह शर्दि पुष्पति, पुष्प-
नक्रिया शरदा विंशतिता, तत्कुटुम्बकमिह गर्दि दुष्मानायां
गनम्, इह गमनक्रिया गोरोहनभावेन विशेषितानि ७, अष्टम्या-
मन्त्रणी भेदादिति, ' सु—औ—जानि ' ति, प्रथमाऽर्णीय विभक्तिरा-
मन्त्रणलक्षणस्यार्थस्य कर्मकरणादिवत् लिङ्गार्थमात्रातिरि-
क्तस्य प्रतिपादकत्वेनाष्टम्युक्ता । यथा—हे ३ युवज्जिति श्लोकः
यार्थः । उदाहरणगाथास्तु व्याख्यातानुसारेण भावनीयाः,
' तन्ध ' गाहा ' तइया ' गाहाः इह ' हंरी ' त्युपदर्शनं
' पयागमि ' स्ति सम्प्रदाने, ' अवणे ' गाहा ' अवणे ' स्ति
अपनयेत्यर्थः इदं आनुयोगद्वारागनुसारेण व्याख्यातम् । आह-
शेषु तु ' अमणे, इति दृश्यते, तत्र च स्यामन्त्रणतया गम-
नीयम्, हे ३ अमनस्क ! इत्यर्थः ॥ स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वयणविभक्तिअकुसल—वचनविभक्त्यकुशल—पुं० । वाच्येतर
प्रकारगनाभिज्ञे, दश० ।

वयणविभक्तिअकुसलो, वज्रोपगयं बहुविहं अयागंतो ।

जह वि न भासह किंची, न च वयगुत्तयं पनो ॥२६०॥

वचनविभक्त्यकुशलो—वाच्येतरप्रकारगनाभिज्ञे—वागगतं बहु-
विधम्—उत्सर्गादिभेदभिन्नमजानामः यद्यपि न भाषते कि-

ञ्चित् मौनेनैवास्ते, न चैव वाग्गुत्ततां प्राप्तः, तथाऽप्यसौ अ-
वाग्गुत्त एवेति गार्थार्थः । दश० ७ अ० २ उ० ।

वयणविभक्तिकुसल—वचनविभक्तिकुशल—पुं० । वाच्येतरवच-
नप्रकारगनाभिज्ञे, दश० ।

वयणविभक्तीकुसल—स्स संजमम्मी समुज्जुयमइस्स ।

दुग्गासिएण दुज्जहु, विराहणा तत्थ जइअह्वं ॥२८६॥

वचनविभक्तिकुशलस्य वाच्येतरवचनप्रकारगनाभिज्ञस्य न
केवलमित्यभूतस्यापि तु संयमे समुद्यतमतेः—अहिंसायां
प्रवृत्तचित्तस्येत्यर्थः, तस्याप्येवंभूतस्य कथंचिद् दुर्भाषितेन
कृतं भवेत् विराधना—परलोकापीडा, अतः तत्र—दुर्भाषि-
तवाक्यपरिज्ञाने यतितव्यं—प्रयत्नः कार्य इति गार्थार्थः ।
दश० ७ अ० २ उ० । (' वरगुत्त ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७५८ पृष्ठे
विशेषो गतः ।)

वयणसंथव—वचनसंस्तव—पुं० । वचनमानहेतुके परिचये,
नि० सू० २ उ० ।

वयणसंपया—वचनसंपद्—स्त्री० । गणसंपद्भेदे, प्रथ० ।

वचनसंपच्चतुर्डी, तद्यथा—

वाइमहुरत्तऽमीसिय-फुडवयणो संपया य वयणे ति ॥५४८॥

' वाइमहुरत्तऽमिस्सिय, फुडवयणो संपया य वयणे ' स्ति,
वादी मधुरवचनः, अमिश्रितवचनः, स्फुटवचनश्चेत्येषा
वचने—वचनविषया संपद्, तत्र—वदनं वादः, सोऽति-
शार्थी वा विद्यते यस्य स वादी आदेश्यवचन इत्यर्थः ।
तथा—प्रकृष्टार्थप्रतिपादकमपराधं सुस्वरतागम्भीरतादगुणो-
पेतमत्त एव श्रोतृजनमनःप्रीणकं वचनं यस्य स मधुरवचनः,
तथा—गगन्पार्ष्णीभर्गमिश्रितमकलुषं वचनं यस्य सोऽमि-
श्रितवचनः, स्फुटम्—सर्वजनसुबोधे वचनं यस्य स स्फुट-
वचनः । अन्यत्र तु आदेश्यवचनता मधुरवचनता अमिश्रि-
तवचनता असंदिग्धवचनता चेति पठ्यते, अर्थः प्राग्वद् ।
प्रथ० ६४ द्वार । दश० । उक्त० । स्था० । व्य० ।

वयणाणुओग—वचनानुयोग—पुं० । धर्मकथानुयोगादिरूपे
अनुयोगभेदे, आचा० ।

वयणाणुट्ठाण—वचनानुष्ठान—न० । वचनस्मरणनियतसत्प्रवृ-
त्तिकत्वे, ध० १ अधि० । (अस्य स्वरूपम्—' अणुट्ठाण '
शब्दे प्रथमभागे ३७७ पृष्ठे गतम् ।)

वयणाभिघाय—वचनाभिघात—पुं० । खगादिवचनप्रहारः, दश०
६ अ० ।

वयणिज्ज—वचनीय—त्रि० । बालवचनैर्गर्ह्यं, आचा० १ श्रु० ६
आ० ४ उ० ।

वयणिराह—वाङ्निराध—पुं० । अकुशलवाचोऽकरणे, आघ०
४ अ० ।

वयणिज्जविगप्प—वचनीयविकल्प—पुं० । अभिलष्यस्य प्रति-
पादके अभिधानभेदे, सम्म० १ काण्ड ।

वयदंड—वाग्दण्ड—पुं० । दुष्प्रयुक्तवाचि, स० ३ सम्म० ।

वयदुग्गाह—व्रतदुग्ग्रह—पुं० । व्रतानामगम्यगङ्गीकारः, ' विषाअ-
तामसदृशम्, तद्यतो व्रतदुग्ग्रहः । उक्तः शास्त्रेषु शस्त्राऽग्नि-
व्यालदुग्ग्रहसन्निभः " ॥ द्वा० १२ द्वा० ।

वयसमिध-वयःसमित-त्रि० । वाचा समिते, अकुशलवाङ्-
निवृत्त, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

वयसुहया-वचःसुखता-स्त्री० । वाचि सुखं यस्याऽसौ वाक्-
मुखस्तस्य भावो वाक्सुखता । सर्वेषां शोचमनःप्रसादकारि-
ण्यां वाचि, प्रज्ञा० २३ पद ।

वयस्म-वयस्य-पुं० । समानवयसि गाढतरस्नेहविषये, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । " वयस्याध्विन्तयामासुः, स्नेहः सत्या-
ऽनयोर्न वा, " आ० क० १ अ० ।

वया-वचा-स्त्री० । उभायाम्, ल० प्र० ।

वयाइ-वयआदिक-पुं० । कालकृतावस्थाप्रभृतिषु वयोवैल-
क्षण्यरूपसौभाग्यैश्वर्यादिषु, पञ्चा० ६ विष० ।

वयी-वाचा-स्त्री० । वचने वाक्, वाचयोगे । स्था० १ ठा० ।

एगा वई । (मू० २०)

' एगा वई ' इति वचनम्-वाक् योगः-औदारिकैश्चक्रियाहा-
रकशरीरव्यापाराहृतवाग्द्रव्यसमूहमाचिञ्चयाजीवव्यापारे,
वाचयोग इति भावः । इयं च सत्यादिभेदादनेकाऽप्येकैव,
सर्ववाचां वचनसामान्येऽन्तर्भावार्थादिति । स्था० १ ठा० ।

वर-वर-त्रि० । प्रधाने, उल० १ अ० । ज्ञा० । स्था० । कल्प० ।
सूत्र० । अनु० । आ० म० । जी० । प्रज्ञा० । आ० । उत्तमे, प्र-
ज्ञा० १ पद । श्रेष्ठे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० । सू० प्र० । रा० । आव० ।
ज्ञा० । न० । " वरकुडनुजोइयाण्णे " - वराभ्यां कुण्डला-
भ्यामुद्योतितं भास्वरीकृतमाननं येषां ते वरकुण्डलोद्योतित-
ताननाः । जी० ४ प्रात० २ उ० । वरिष्ठे, आ० चू० २ अ० ।
भवे, " वरं मे अप्पा देतो, सज्जमण तवण य । " उल० १
अ० । परिणेतरे, ज्ञा० २ श्रु० १ वर्ग १ अ० । जारे, जामानरि-
च । पुं० । कुङ्कुमे, मनागर्भाष्टे, न० । भावे अप- -अच् वा ।
इच्छायाम्, याचने, आवरणे, वेष्टने च । वाच० ।

वरअ-वराक् -पुं० । दीने, " दीणो वरआ । " पाइ० ना० ५६१
गाथा ।

वरइअ-देशी-धान्यविशेष, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वरइन्-देशी-अभिन्नववर, दे० ना० ७ वर्ग ४४ गाथा ।

वरउण्फ-देशी-मृते, दे० ना० ७ वर्ग ४७ गाथा ।

वरंक-वराङ्क-पुं० । प्रधानलक्षणे, आ० ।

वरंकुर-वराङ्कुर-पुं० । कर्मधारयसमासः । प्रथममुद्भिद्यमा-
नेऽङ्कुरे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । बहुव्रीहः समासः । त्रि० ।
धराङ्कुरेणेत, रा० ।

वरंग वराङ्क -न० । गण्डे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरंड-देशी-प्राकारे, दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वरंतिया-वरान्तिका स्त्री० । धेष्टादिश, यस्यां दिशि तार्थकर-
कैर्वालिमनःपर्यायज्ञानावाधिज्ञानिचतुर्दशपूर्वधरादयो याचन
युगप्रधाना विहरन्ति । आ० म० १ अ० ।

वरकडग-वरकटक-पुं० । वरकङ्गे, कल्प० १ अधि० ५ क्षण ।
" वरकडगनुडियर्थभियभुये " वरं -प्रधानैः कटकैः-चलये तु-
टकैश्च बाह्याभरणैः स्तम्भित इव भुजो यस्य स तथा । क-
ल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

वयदुष्पणिहाण-वाग्दुष्पणिधान-न० । कृतसामायिकस्य नि-
न्दुरमावधवाकप्रयोगे, आय० ६ अ० ।

वयधर-व्रतधर-पुं० । भरतक्षेत्रजपद्मप्रभतीर्थकरसमकालिके
ऐरवतपद्मजिने, प्रव० ७ द्वार । व्रतधार्गिश्चोऽप्यत्र यथा- " पउ-
मप्पभो भग्गे वयधार्गजिणे य एरवयवासं, " ति० । स० ।
वयपडिमा-व्रतप्रतिमा-स्त्री० । " इंसणपडिमाजुतो, यततो
खुव्वर्णे निरइयारं । अणुकंपाइगुणजुतो, जीवां इह होइ व-
यपडिमा ॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे उपासकप्रतिमाभेदे, उपा०
१ अ० ।

वयपडिवत्ति-व्रतप्रतिपत्ति-स्त्री० । अणुवतादीनामङ्गीकरणे,
पञ्चा० १ विव० ।

वयपत्त-वयःप्राप्त-त्रि० । यौवनं प्राप्ते, पि० ।

वयपरिणाम-वयःपरिणाम-पुं० । वृद्धत्वे, " वयपरि-
णामो य जग । " पाइ० ना० १०७ गाथा ।

वयपुण-वाक्पुण्य-न० । वाचा तीर्थकरादिप्रशंसनलभ्यं पु-
ण्ये, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वयप्पहाण-व्रतप्रधान-पुं० । व्रतं-यतित्वं प्रधानमुत्तमं
शाक्यादिद्यतित्यापेक्षया निग्रन्थयतित्वान्, येषां व्रतेन वा
प्रधाना ये ते तथा । निग्रन्थश्रमणेषु, औ० ।

वयभंग-व्रतभङ्ग-पुं० । नियमभङ्गे, पञ्चा० ५ विव० । आ-
च० । " वरमग्गिस्मि पवेसो, वरं तिसुदेण कइमणा मग्गं ।
मा गट्ठियव्वयभंगो, मा जीअं खनु अमीलस्स ॥ १ ॥ " क-
ल्प० १ अधि० १ क्षण ।

वयभंत व्रतवत्-त्रि० । रात्रिभोजनविमरणपष्ठपञ्चमहाव्रत-
धार्गिणि, आचा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।

वयमाण-वृद्ध-त्रि० । वाचं वृद्धाति, सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।
व्रजन्-त्रि० । गच्छति, " आपरिमाणमवन्ते वयमाणे " अ-
वर्णमश्लाघामवज्ञां वा वृद्ध-व्रजन् कुर्वन्नित्यर्थः । स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

वयर-वृद्ध-पुं० । " वोर " इति प्रसिद्धे वृद्धभेदे, आचा० १
श्रु० १ अ० ५ उ० । आ० म० ।

वगरी-वैरी-स्त्री० । कोटिककाकन्दिकाभ्यां निर्गतस्य को-
टिकगणस्य तृतीयशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वयल-देशी-पुं० । कलकले, " गेलो रावो वयलो हलवेलो क-
लयलो वमालो य " पाइ० ना० ३४ गाथा । विकसने, दे०
ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वयली-देशी-स्त्री० । निद्रायाम्, करनाग्लनायां च । " पोअ-
इआ य वयली य । " पाइ० ना० १४८ गाथा ।

वयविणय-वाग्विनय-पुं० । वाचो विनयादेषु कुशलप्रवृ-
त्तां, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

वयमंकिलेय-वचःमंकलेश-पुं० । संकलेशभेदे, स्था० ५ ठा०
२ उ० ।

वयसमिध-वचःसमिति-स्त्री० । वचोऽकुशलव्यतिरोधे, स्था०
१० ठा० ३ उ० ।

वरकणग

अभिधानराजेन्द्रः ।

वदत्त

वरकणग-वरकनक-न० । जात्यसुवर्णे, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । वर-प्रधानं सुवर्णम् वरसुवर्णम् । पीतसुवर्णे, ज० १
वत्त० । रा० ।

वरकणगणिधम-वरकनकनिधर्म-पुं० । वरकनकस्य जात्य-
सुवर्णस्य यः कपपट्टको निधर्मः स वरकनकनिधर्मः । पीतसु-
वर्णस्य कपपट्टके रेखायाम्, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरकणगधूमिधम-वरकनकस्तूपिका-न० । वरकनका वर-
कनकमयी स्तूपिका-शिवरं धस्य तत् वरकनकस्तूपिका-
म् । स्वर्णमयीशिवरं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । रा० ।

वरकमल-वरकमल पुं० । प्रधानहरिणं, श्रेष्ठकमलं च । ज०
२ वत्त० ।

वरकमलगन्ध-वरकमलगन्ध-पुं० । श्रेष्ठकमलमध्यभागः, वरक-
मलस्य प्रधानहरिणस्य गन्ध इव गन्धो जठरसंभूतत्वसाध-
र्यान्, वरकमलगन्धः । कस्तूरिकायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वरकमलगन्धगौरी-वरकमलगन्धगौरी-स्त्री० । वरकमलगन्धः-
कस्तूरिका तद्धत् गौरी-अवदत्ता वरकमलगन्धगौरी इयामव-
र्णकत्वात्कस्तूरिकायाः । इयामञ्जयायाम्, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वरकमलगन्धवर्णा-वरकमलगन्धवर्णा-स्त्री० । इयामवर्णा-
याम्, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वरकमलपट्टाण-वरकमलप्रतिष्ठान-त्रि० । वर-प्रधानं वरक-
मलं तत्प्रतिष्ठानमाधारां येषां ते वरकमलप्रतिष्ठानाः, उत्त-
मकमलाहितेषु, रा० ।

वरकर्म-वरकर्मन् न० । विवाहसन्धेयं वरपत्नीये कर्मणि, भ-
गवतः श्रुपमस्य वरकर्मत्वेन्द्रोऽकाशीन्, द्वयोर्वरमहितकया-
नन्दासुमङ्गलयावधूकर्मदेव्योऽकाशुः । आ० म० १ अ० ।

वरकलम-वरकलश-पुं० । माङ्गल्यं प्रवरघटं, आ० चू० १ अ० ।

वरकला-वरकला-स्त्री० । पार्श्वोत्कथायाम्, प्रश्न० ४ सं-
व० द्वार ।

वरकुसुमदाम-वरकुसुमदामन्-न० । प्रधानपुष्पमालावर्त्ता,
पञ्चा० ४ विध० । " वरकुसुमदामुज्जले " वराश्च ताः कुसु-
मदाममालाश्च वरकुसुममालास्ताभिरुज्ज्वले दीक्ष्यमान-
त्वाद् वरकुसुमदाममालाज्ज्वलम् । जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरकोटय-वरकोतुक-न० । श्रेष्ठकुतूहलं, " वरकोटयमंग-
लोवयार्कगसेतिकर्म " वर्गाणि यानि कौतुकानि भूति-
रज्ञादीनि मङ्गलानि च मित्रार्थकादीनि तदप उपचार-
पूजा तेन कृत शान्तिकर्म-दुरितोपशमक्रिया यस्य सः । भ०
११ श० ११ उ० ।

वरग-वरक-पुं० । वरुष्टं, धान्यविशेषं, ज० २ वत्त० । भ० ।
मर्यादादिमहामूलेयः, आचा० १ ध्रु० ७ अ० ७ उ० ।

वरगन्ध-वरगन्ध-पुं० । प्रधानवाग्निः, स० । औ० । प्रज्ञा० ।

वरगन्धपुष्पदाण-वरगन्धपुष्पदान-न० । सुगन्धिकुसुमानां प्र-
धानवासानां पुष्पाणां वितरणं, पञ्चा० २ विध० ।

वरगन्धिय-वरगन्धिक-त्रि० । वरो गन्धा वरगन्धः सोऽस्या-
स्ताति वरगन्धिकम् । ततोऽनेकस्वर्गाद्वितीकप्रत्ययः । सुग-
न्धयुक्तः, सू० प्र० २० पाटु० । च० प्र० ।

वरगन्धिय-वरगन्धिय-त्रि० । ग्रामनगरवर्षेषु प्रमाणीकृतं न
ग्राममहत्तरादिकं गन्धितं, नि० चू० ।

जे भिक्षु वरगन्धियपट्टिगहयं धरेद् धरतं वा साहजम् ।
नि० चू० २ उ० ।

('पल' शब्दे पञ्चमभागे ४०३ पृष्ठे व्याख्यानम् ।)

वरचंदनवन्धिय-वरचन्दनवन्धित-त्रि० । वरचन्दनं वन्धि-
तं ललाटे निर्विशतं येनेति । चन्द्रमालिनमस्तकं, भ० ६
श० ३३ उ० ।

वरचंपय-वरचम्पक-पुं० । राजचम्पकं, ज० ३ वत्त० ।

वरचम्प-वरचर्मन्-न० । प्रधानचर्मविशेषं, प्रश्न० ३ आ-
द्य० द्वार ।

वरचार-वरचार-पुं० । पाण्डवसमकालिके मथुरागजे, " छुट्ट
बूधे महुगनयरे तन्ध मे तुमे वरचार करमल जाव समोर-
यह । " ज्ञा० १ ध्रु० ७ अ० ।

वरचीणपट्ट-वरचीनपट्ट-न० । दुकूलवृक्षवल्कलवृक्षस्यैव या-
स्यभ्यन्तरहोरतया निष्पाद्यन्ते सूत्रप्रतर्गाणि भवन्ति तानि स्त्री
नदेशोत्पन्नानि वा चीनान्युच्यन्ते पट्टमूत्रमयानि पट्टानि ।
वम्भेभेदेषु, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वरजोह-वरयोध पुं० । प्रधानयोधे, " निक्खियवरजोहजु-
द्धमहा य " प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वरट्ट-वरट्ट-पुं० । धान्यविशेषं प्रव० १७४ द्वार । प्रज्ञा० ।

वरडो-देशी-तैलायाम्, देशभ्रमं, दे० ना० ७ धर्ग ८४
गाथा ।

वरण-वरण-न० । ग्रहणं, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वरणा-वरणा-स्त्री० । वाणागस्या नगर्याः वरमीपे तद्याम्,
नी० ३७ कल्प । बैगटनगरप्रतिबद्धं जनपदं, वरस-
देशराजधान्यां च । स्त्री० । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

वरतरुणीमंपउत्त-वरतरुणीमंप्रयुक्त-त्रि० । सुरमणीमंप्रयुक्तं,
विषा० २ ध्रु० १ अ० ।

वरतालियंट-वरतालवृन्त-न० । व्यजनविशेषं, प्रश्न० ४ आ-
श्र० द्वार ।

वरतुरग-वरतुरग-पुं० । जात्याश्वे, ज० २ वत्त० । रा० । औ० ।

वरना-वरना-स्त्री० । रज्ज्वाम्, " रज्जु वरना य " पाह० ना०
२१० गाथा ।

वरदग्मि(ण)-वरदर्शिन-पुं० । चरमव्यभिचारित्वेन वस्तु-
स्वरूपं प्रष्टुं शालं येषां ते वरदर्शिनः । सम्यग्ज्ञानदर्शनव-
त्सु, उत्त० २८ अ० । क्षाधिकदर्शिनः, स० ३० सम० ।

वरदत्त(दिन्न)-वरदत्त पुं० । अग्निष्टोमः प्रथमगणधरं, प्रव० ८
द्वार । आ० म० । कल्प० । स० । नि० । आ० चू० ।
['अग्निष्टोम' शब्दे प्रथमभागे ७६४ पृष्ठे कथोक्ता ।] साकनमि-
श्रनन्दिन पुत्रे, विषा० ।

तद्वक्तव्यता ज्ञेयम्—

जइ शं दममस्म उक्तेवयत्रा एवं खलु जंबू ! तेषां कालेशं तेषां समरणं माणसं शापे शयरे होन्था, उचर कुरुज्जाणे पाममियो जक्खो मित्तणंदी राया, मिरिकं-
ता देवी वरदत्तं कुमारं वीरमणपाभोक्खा शं पंच देवी मया तित्थगगमणं मावगधम्मं पुव्वभवो पुच्छा, मणु-
स्माउए निबद्धे मयदुबारे शयरे विमलवाहणे राया धम्म-
रुई शापे अणुगारे एजमाणं पामति पामित्ता पडिलाभिए
समाणे मणुस्माउए निबद्धे इहं उप्पणं मेम अहा
मुवाहुस्म कुमारस्म चित्ता० जाव पव्वज्जा, कप्पंतरीआ०
० जाव मव्वहुमिद्धे, तआो महाविदेहे० जाव मिज्झिहि-
ति बुज्झिहिनि० सच्चदक्खणाण अंतं करंति एवं खलु
जंबू ! समणेणं० जाव मंपत्तेणं मुहविवागाणं दममस्म
अज्झयणस्स अयमट्ठे पणत्ते, मेवं भंते ! मेवं भंते ! ति ।
(सू० ३४) । विपा० २ श्रु० १ अ० ।

वरदाम-वरदामन् न० । खनामख्यां जलतीर्थं, तच्च भारते
वर्षे दक्षिणस्यामरवते तत्रत्यापेक्षया दक्षिणस्या विजयक्षेत्रेषु
मध्यमभागेषु इत्येवं चतुर्विंशद्विजयक्षेत्रयुगलानि । ज० ६
वज० । आ० म० ।

वरधनु-वरधनुष्-पुं० । ब्रह्मदत्तराजमन्त्रिणा धनुर्नाम्नः सुते,
येन ब्रह्मदत्तमातृव्याभिवारो ब्रह्मदत्ते प्रति कथितः । उक्त०
१३ अ० । आ० क० । आ० म० । आ० चू० । व्य० ॥ 'परिणा-
मिया' शब्द पञ्चमभागे ६१= पृष्ठे अस्य वृत्तमुक्रम ।)

वरधम्मतिथ्यमग-वरधर्मतीर्थमार्ग-पुं० । धर्मस्य जितोत्तरूप-
स्य तीर्थ-पावत्रकरणस्थानक तस्य मार्गो-ज्ञानदर्शनचा-
रित्ररूप, वरध्यासो धर्मतीर्थमार्गश्चेति तथा । मोक्षमार्गं, त० ।

वरधम्ममिरी-वरधर्मश्री-पुं० । अतीनायां चतुर्विंशतिकाया-
मस्तिमतीथकरं, महा० ।

तेषां कालेशं जा अतीता अस्मा चउव्वीमिगा तीण जा-
रिमो अह य (श्रीवीरः) तारिमो चैव मत्तरयणीपमाशेणं
जगच्छेयभूआ देविद्वंदियण वरधम्ममिरी नाम चरिमति-
त्यंकरो अहमि । महा० ।

वरधूव-वरधूप-पुं० । प्रधानधूपे, पञ्चा० ४ विष० ।

वरपट्टण-वरपत्तन न० । प्रधानपत्तने, आ० । वरवस्त्रोत्पत्ति-
स्थान, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।

वरपायव-वरपादप-पुं० । प्रधानद्रुमे, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

वरपुंडक-वरपर्णदक-पुं० । विशिष्टे पुण्ड्रदेशोद्धेवं, जी० ३
प्रति० ४ अधि० ।

वरपुरिम-वरपुरुष-पुं० । वासुदेवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
ज० । रा० । आ० म० । प्रज्ञा० ।

वरपुरिमवमण-वरपुरुषवमन-न० । वरपुरुषो वासुदेवस्तस्य
वमनम् । वासुदेववस्त्रं, तच्च किल पतमेव भवतीति । नी-
तोपमायां वर्णिते । आ० म० १ अ० । जी० । रा० ।

वरपोय-वरपोत-पुं० । बोहिः, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वरप्पमञ्जा-वरप्रमञ्जा-स्त्री० । सुर्गावेशे, जी० ३ प्रति०
४ अधि० ।

वरफलग-वरफलक-न० । प्रधानफलके, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वरफलिह-वरफाटिक-न० । प्रवलागल्यायाम्, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

वरबोहि-वरबोधि-स्त्री० । विशिष्टसम्यग्दर्शनलाभे, हा० ३ अष्ट० ।

वरबोहिलाभ-वरबोधिलाभ-पुं० । वर-प्रधानोऽप्रतिपत्ति-
त्वाद् बोधिलाभ-सम्यग्दर्शनावामिर्त्यस्य स वरबोधिलाभ-
कः । अप्रतिपत्तिस्म्यग्दर्शिनः, " वरबोहिलाभस्यो सो,
सव्वुत्तमपुण्णसंजुआ भगवं " पञ्चा० ७ विष० ।

वरबोहिलामपरूवणा-वरबोधिलामप्ररूपणा-स्त्री० । वरस्य
तीर्थकरलक्षणफलकारणतया शेषबोधिलाभेभ्योऽतिशयिनो
बोधिलाभस्य प्ररूपणा-प्रज्ञापना अथवा-वरस्य-द्रव्यलाभ-
व्यातिर्गकणः पारमार्थिकस्य बोधिलाभस्य प्ररूपणातीर्थकर-
त्यस्य फलता हेतुतश्च प्ररूपणायाम्, ध० । हेतुतः स्वरूपतः
फलतश्चेति । तत्र हेतुतस्तावदाह-तथा भव्यत्वादितोऽस्ताव-
ति । भव्यत्वं नाम मिद्विगमनयोग्यत्वमनादिपरिणामिभाव
आत्मस्वतत्त्वमिव । तथा भव्यत्वं तु भव्यत्वस्य फलदानाभिमु-
ख्यकारि घसस्तादिवृत्तनर्पणांशप्रस्य कालः कालमद्भावे-
ऽपि न्यूनार्थिकव्यपेक्षेन नियतकार्यकारिणा नियतिः, अपर्ची-
यमानमफलशानानाशुभाशयसंघदनेहेतुः कुशलानुशान्धिक-
र्मसमुपचितपुण्यसभागे महाकल्याणाशयः प्रधानपरिज्ञा-
नवान प्ररूपयमाणार्थपरिज्ञानकुशलः पुरुषः ततस्तथा भव्य-
त्वमादौ येषां तेषां तथा, तस्यः अस्मै वरबोधिलाभः प्रादुर-
स्ति, स्वरूपं च जीवादिपदार्थप्रज्ञानमस्य । ध० १ अधि० ।

वरभवण-वरभवन-न० । सामान्यतो विशिष्टे गृहे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । आ० । " वरभवणविमिद्धंमंथानमंठण "
वरभवर्णां विशिष्टस्थानसंस्थिताः । वरभवमे सामान्यतो
विशिष्टे गृहे तस्यैव यत् विशिष्टे संस्थाने तेन संस्थिताः ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरमउड-वरमुकुट-न० । प्रवरशेखरं, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वरमल्लधर-वरमान्यधर-त्रि० । वराभरणधारिणि, सू० प्र०
२० पाहु० ।

वरमहिम-वरमहिप-पुं० । प्रधाने सारभेये, जी० ३ प्रति० ४
अधि० । आ० । ज० ।

वरमुनम-वरमोत्तम-त्रि० । वराश्रेष्ठा मालदर्मास्तया उक्त-
मम । सुधीके, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वरमुरय वरमुरज-पुं० । महामर्चले, प्रश्न० ५ संव० द्वार ।

वररुह-वररुचि पुं० । नवमनन्दसमकालिके काव्यकर्त्तारि,
आ० क० ४ अ० । (' ध्रुवभट्ट ' शब्दे चतुर्थभागे २५१६ पृष्ठे
कथाका ।) वररुचिकृते प्राकृतव्याकरणमपि अस्ति, तथा
चाह स्वप्राकृतलक्षणे-इजरा. पादपुरणे ॥ ८१२१७ ॥ इति
लेखन । आ० म० १ अ० ।

वरला-वरला-स्त्री० । इत्याम्, “वरलाञ्चो हन्मीञ्चो ।” पा-
१० ना० १२५ गाथा ।

वरवज्रविग्रहिय-वरवज्रविग्रहिक-पुं० । वरवज्रस्यैव ग्रह
आकृतियस्य स स्वार्थिकप्रत्यये वरवज्रविग्रहिकः । मध्य-
क्षाम, भ० २ श० ८ उ० ।

वरवसु-वरवर्षा-पुं० । प्रधानचन्दने, औ० ।

वरवराह-वरवराह-पुं० । श्रेष्ठशूकरे, तं० ।

वरवरिया-वरवरिका-स्त्री० । समयपरिभाषया, वरं याचध्वं
वरं याचध्वामत्येवं घोषणायाम्, आ० म० १ अ० । आ० ।
(‘महादास’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १६१ पृष्ठे स्वरूपमस्याः
प्रतिपादितम् ।)

वरवारण-वरवारण-पुं० । प्रधानगजेन्द्रे तं० औ० प्रश्न० जी० ।
“वरवारणमस्तनुल्यविक्रमविलासियार्ह” अस्य व्याख्या-
अत्रापि मत्तशब्दस्य विशेष्यात् परानिपातः प्राकृतत्वात् ।
मत्तो-मदान्मत्तो यो वरः-प्रधानो भद्रजातिको वारणो हस्ती
तस्य तुल्यः सदृशो विक्रमः-पराक्रमो विलासिता-विलासः
संजातोऽस्या विलासिता तारकादिदर्शनादितप्रत्ययः । वि-
लासवती गतिर्गमनं येषां ते वरवारणमस्तनुल्यविक्रमविला-
सितगतयः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

वरवारुणी-वरवारुणी-स्त्री० । वरा चासौ वारुणी वरवा-
रुणी । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । उत्तमवारुणीनामकं मदि-
गाभेदे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।

वरसमाहि-वरसमाधि-पुं० । परमस्वास्थ्यरूपे भावसमाधौ,
ध० २ अधि० । ल० ।

वरमामण-वरशासन-न० । अनुत्तरं शासने, क० प्र० १० प्रक० ।

वरमिट्ट-वरसिट्ट-न० । शकलोकपालस्य वरशिष्टस्य विमाने,
भ० ३ श० ७ उ० । (यद्भव्यता ‘लोगपाल’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे गता ।)

वरसीधु-वरसीधु-न० । वरं च तत्सीधु वरसीधु, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । मदिगाविशेषं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वरहाड-निरम्-धा० । बहिर्वेशसंयोगानुकूलं व्यापारं, “नि-
स्सरं-शीहर-नील-धाड-वरहाडाः” ॥ ८ । ४ । ७६ ॥ इति
निस्सरतेश्वरहाडादेशः । वरहाडः । निस्सरति । प्रा० ४ पाद ।

वरहिण-वरहिण-पुं० । मयूरं, जी० १ प्राति० । नि० चू० । जं० ।
ग० । प्रश्न० । आ० । प्रज्ञा० ।

वराग-वराक-पुं० । तपस्विनि, प्रश्न० १ आ० द्वार । तं० ।
दुःखमोक्षार्थमभ्युद्यते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । अपुष्टधर्मिणि,
वशा० ६ अ० । अशक्तः, यः सर्वथाऽशक्तः पशुप्रायः स वराक
उच्यते, वृ० १ उ० २ प्रक० । आ० म० ।

वराडय-वराटक-न० । दक्षिणापदीये जनपदविशेषं, दर्श० २
तत्त्व । कपर्देकं, । उत्त० ३६ अ० । जी० । प्रज्ञा० । आ० ।
अनु० । आ० म० । पि० ।

वराह-वराह-पुं० । शूकरं, औ० । जं० । रा० । प्रव० । जी० ।
प्रज्ञा० । “कोलां किडी वराहो” । पा१० ना० १२७ गाथा ।

वराहमिहिर-वराहमिहिर-पुं० । भद्रबाहुस्वामिभ्रातरि, वा-
गव्याः सहितायाः कारके स्वनामख्याने द्वित्रे, कटा० २ अ-

धि० ८ क्षण । ग० । (वर्णवादे गुरुप्रत्यनीकवागद्वमिहिर-
सम्बन्धो ‘महबाहु’ शब्दे पञ्चमभागे १३६६ पृष्ठे गतः ।)

वराहरुहिर-वराहरुधिर-न० । वराहः शूकरस्तस्य रुधिरम्-
शूकरशोणितम्, तसि अनिशोषितं भवति । अनिलोहिते
वराहरुहे, ग० ।

वराही-वराही-स्त्री० । पणिमाजकमम्बन्धिन्यां वराहयिकुर्वणा-
त्मिकायां विद्यायाम्, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
विशे० । कल्प० ।

वरिष्ठ-वरिष्ठ-न० । प्रधाने, औ० । आ० ।

वरिष्ठ-वर्षमन्-न० । कायं, द्वा० २६ द्वा० ।

वरिय-वर्ष-त्रि० । “स्याद्-भव्य-चैत्य-और्ध्वमेषु यात्”
॥ ८ । २ । १०७ ॥ इति संयुक्तस्य यात्पूर्वं इकारः । प्रा० ।
प्रधाने, मूत्र० २ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

वरिस-वृष-धा० । वर्षणे, “वृषादीनामरिः” ॥ ८ । ४ । २३४ ॥
‘वृष’ इत्येवं प्रकाराणां धातूनामृवर्णस्यापि इत्यादेशो भव-
ति । वरिसः । वर्षति । प्रा० ४ पाद ।

वर्ष-न० । “शे-र्ष-तप्त-वज्रं वा” ॥ ८ । २ । १०५ ॥ इति
संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनान्पूर्वं इकारः । वरिसे । प्रा० । “वत्स सं-
वत्सर संवदित्यादि पर्यायाः” है० । घट्मरं, उत्त० ७ अ० ।

वरिमकरह-वर्षकृष्ण-पुं० । काश्यपगोत्रावांतरगोत्रप्रवर्तकं
ऋषिभेदे, तद्गोत्रपुरुषेषु च । स्या० ८ ठा० ३ उ० ।

वरिमगंधि-वर्षग्रन्थि-स्त्री० । जन्मादिनोन्मये, यत्र वर्षे वर्षे
प्रतिस्वस्थाज्ञापनार्थं ग्रन्थिवन्धः क्रियते । द्वा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वरिमधर-वर्षधर-पुं० । वदितकीकरणेन नपुंसकीकृतं अन्तः-
पुरमद्वलकं, भ० ६ श० ३३ उ० । क० प्र० । औ० ।

वरिमा-वर्षा-स्त्री० । “शे-र्ष-तप्त-वज्रं वा” ॥ ८ । २ । १०५ ॥
इतीकारः । प्रा० । आवणभाद्रपदमासयोः, स्या० ६ ठा० ३ उ० ।

वरिमारत्त-वर्षारात्र-पुं० । भाद्रपदाभ्युगमासद्वयरूपे ऋतुभेदे,
द्वा० १ ध्रु० १ अ० । स्या० । सू० प्र० । चं० प्र० । आ० म० ।

वरिह-वर्ह-पुं० । “हृ-श्री-ही-हृस्ते-क्रिया-दिष्ट्यादिष्वित्”
॥ ८ । २ । १०४ ॥ इति संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनान्पूर्वं इकारः । मयूरक-
लाप, प्रा० २ पाद ।

वरुट-वरुट-पुं० । विरुलुके, शिल्पविशेषोपजीवके, प्रज्ञा०
१६ पद । अनु० । स्या० ।

वरुण-वरुण-पुं० । स्वनामख्याते नागनपुंके, भ० ४ श० ६ उ० ।
(‘रत्नमुसल’ शब्दे ५०० पृष्ठे यद्भव्यता ।) शक्रस्य पश्चि-
मदिग्लोकपाले, (यद्भव्यता ‘लोगपाल’ शब्देऽस्मिन्नेव भा-
गे ७१७ पृष्ठे गता ।) (वरुणस्य शताञ्जले विमान वरुणकार्यिका
वरुणदेवकार्यिका नागकुमारा नागकुमार्य उदधिकुमारा उद-
धिकुमार्य । स्तनितकुमाराः स्तनितकुमार्यश्च यशे निष्ठन्तीति
‘लोगपाल’ शब्दे ७१७ पृष्ठे उक्तम् ।) शतभिषजां नक्ष-
त्रस्य देवयोः, स्या० ।

दो वरुणा । स्या० २ ठा० ३ उ० ।

जं० । अनु० । चमरस्य पश्चिमदिक्पालो वरुणः । स्या० ४ ठा०
१ उ० । यत्नरुत्तर्गदिक्पालो वरुणः, ईशानस्य पश्चिमदिक्पः

एवं यावद्व्युत्पत्त्यास्थां ३ डा० ३० । दाक्षिण्यः कृष्णग-
ज्यामिष्य शुभकरे विमाने, लोकान्तिकवेच । स्था० ८ डा० ३
३० । ५० । आ० म० १० । श्रीमुनिसुवस्य शासनयत्न, स च
चतुर्मुखास्त्रेनः श्मिन्तवर्णा वृषभवाहनो जटामुकटभूषितो-
ऽष्टभुजो श्रीजपूरकगदाधारशक्तियुक्तदक्षिणकरकमलचतुष्का-
नकुलपद्मधनुः परशुयुजवामपाणिचतुष्टयश्च । प्रव० २६ डार ।
भोगपुरवास्तव्ये स्थनामख्याते भावक, ध० २० ।

तद्वर्णने चैवम्—

"धरमलयजनरथ इव, प्रामादा यत्र भोगिजनकालिता ।
सततं सतापहरा, भोगपुरं नाम त्रिदशपुरम् ॥ १ ॥
वरुणस्तत्र महेभ्यः, सर्वेभ्यः पुरजनेभ्य आकृत्यतर ।
गमेसंगमसुभगागम-निगदितविधिविशेषपदधिकः ॥ २ ॥
तस्य च नितान्तकान्ता, धोकान्ता संज्ञिताऽभवत्कान्ता ।
ततयः सुलसः सुलस-द्विन्धादिगुणाम्भसः कलशः ॥ ३ ॥
अथ नगरं भवचक्रं, चक्रेश्वरशक्रचक्रबलदलनः ।
निःसर्ति वसतिर्दुस्तर-तन्तमसां मोहभूभर्ता ॥ ४ ॥
सहस्रा सोऽन्येयुग्म-चिन्ताचयसुस्थितः समासीनः ।
अथ गगकेशरी स्मा-ह विस्मितस्तात ! ननु किमिदम् ॥ ५ ॥
यत्स्वायं कृपितं शनै-व विधया खेचरी प्रिलोकीयम् ।
विन्तामन्तानाव-तर्गतपरिवर्तिनी भवति ॥ ६ ॥
कर्तारिण्य तशत्रुबलभर-शानस्तातस्तु वहति यच्छिन्ताम् ।
तत् किमपि महश्चित्रं, मोहोऽथ जगाद ह ३ वत्स ! ॥ ७ ॥
चारित्रधमेनामा, वामात्मा ननु सदागमोऽप्यास्ति ।
उहामेसदागमदृष्ट-दृष्टमाहास्यबुल्लिलितः ॥ ८ ॥
गगः प्राह विरूपक-मसाधुना किमधुनाऽमुना चक्र ।
मोहः स्माह न सम्प्राप्तः वत्स ! कृतं किन्तु कर्त्ताऽस्मी ॥ ९ ॥
भोगपुरंऽस्ति सदागम-यच्चनैककाचः शुचिर्वरुण इभ्यः ।
तस्य तनूजः सुलसः, प्रज्ञाविज्ञानकुलभवन्तम् ॥ १० ॥
तं यदि सदागमोऽयं, व्युद्गाहयिता निज मते दृष्टः ।
निश्चितमस्मत्कदा-स्त्रिणन्दयिता स एव तदा ॥ ११ ॥
रागोऽभ्यधादहं लघु, कुहट्टिगणं निजकरूपेण ।
तमधिष्ठाय विधास्य, वशवद तातपादानाम् ॥ १२ ॥
मोहो जगाद दृष्टः, साधुक्रं साधुयुक्त्वा तव भवतु ।
कुशले पथ्यनुजोऽयं, द्वेपगजेन्द्रः सदायस्ते ॥ १३ ॥
गित्रा ताविन्युक्ता-वुपसुलसं जग्मतुस्तदा तत्र ।
नगरं काश्चिन्नरकः, सुदुस्तप तप्यंत हि तपः ॥ १४ ॥
त नन्तु भूगमुद्रा-ऽऽगच्छन्तं वीक्ष्य पुरजने सर्वम् ।
सुलसः कौतुकिनयना-स्ते गत्वा प्रातिपपातोऽर्थे ॥ १५ ॥
लब्धवावसेरेणाथो, कुहट्टिगणं सुदृढमाधितष्ठ ।
तममन्यत तत्त्वधिया, गुर्गामव देवामव जनकमिव ॥ १६ ॥
प्रातिविषसमसमभक्ति-स्ते प्रणमति नौति पयुपास्ते च ।
कृतकृत्यं मन्वानः, परिहृतसकलान्यकसंचयः ॥ १७ ॥
अथ विज्ञाय सदागम-निपिर्द्धाविधिलालसं सुत सुलसम् ।
वरुण स्फुजैककण-स्तस्मिन् हितमिति निगदतिस्म ॥ १८ ॥
रागाद्वीर्यजयि, कृतसुरसेवः सदा जिनो देवः ।
शक्त्या जिनगवितागम-विधिकरणपरः स साधुगुरुः ॥ १९ ॥
गतसकलदुषणगणं, धिलस्रि शेषभूषणं परमम् ।
आगमनस्त्वं नित्यं, यस्य गृहे जायते वत्स ! ॥ २० ॥
स हि कथमयथानय-दर्शि दर्शिते पापकुञ्जनिकुञ्जे ।

आगमविधावपरीते, तस्माभ्याम्ऽपि रज्येत ? ॥ २१ ॥
किं वत्स ! सरस्वामिनी-विस्वामिरोत्पन्नमतनसौहित्यः ।
कादम्बो हि कदम्बे, लिम्बे वाऽऽलम्बते कापि ? ॥ २२ ॥
जलमुगविमुक्तमुक्ता-फलनिमलसालिलविन्दुपातचणः ।
कम्पलनकुलनीरं, वर्णाहोऽपीहते किं नु ? ॥ २३ ॥
बहुनिष्कृत्रिमाकषम-फलभरमारं विलोक्य सहकारम् ।
चेतोऽपि दर्शित कदापि, किं शुक्रः किंशुकमत्तणम् ? ॥ २४ ॥
दुस्तपतपमः कर्तु-धर्तुः समतां सदापि जेतुमनः ।
कोऽन्यत्र मुनो सुमनाः, स्वमनः कृत्वात वीततमाः ? ॥ २५ ॥
अथ विदितसन्निधाना, द्वेपगजेन्द्रण सुलस इत्युचं ।
किं तात ! पातकादपि, न विमपि महात्मनो निन्दन् ? ॥ २६ ॥
मासक्षणाविधाता, निर्दोषसमस्ततत्त्वावज्ञाता ।
अमुना मुनिना सदृशः, कोऽन्यः सकलेऽपि भूमितले ॥ २७ ॥
अहह गुणधर्माप रागं, निवारयन् धारयन् मनो मलिनम् ।
का जगति गतिस्तव पाप-भाषिनी भाव्यकल्याण ! ॥ २८ ॥
श्रुत्वा च चिच्छायां, वरुणो हारुणोऽयं प्रदीप इव ।
द्वयौ धिग धिग विलसित-मसमभिदं दृष्टिगगस्य ॥ २९ ॥
आप कामस्नेहाख्यौ, रागो भव्याङ्किना सुखनिवार्यौ ।
वितृपाऽपि नृच्छेदः, पापीयान दृष्टिगगस्तु ॥ ३० ॥
कालकालावर्त्तमानं त-अ याऽकृतुलं पञ्चलिमं कर्म ।
यत्पक्षतं जनाऽयं, सदागमार्थेऽपि मूढमनाः ॥ ३१ ॥
किं वानकी जनेऽयं, पिशान्वकी वाऽथवा किमुन्मसः ? ।
आगमविधिं विना यन्, कुरुतऽन्यथापि तत्त्वधियम् ॥ ३२ ॥
भावितो भव भवयुः, कथमेते दुःखमागलितमतयः ? ।
तीर्थाधिनाथगर्हिता, यदि न स्यादागमो भगवान् ॥ ३३ ॥
प्राथितानयनं तनयनं, किमधुना किममुनाऽपि विभवेन ? ।
ध्यामन्तमागममहं, सतिष्ठे सङ्गनिर्मुक्तः ॥ ३४ ॥
एव ध्यान्वा वरुणः, स्वधनं पात्रं ददौ प्रविप्रजिषुः ।
तत्र तदानीमागा-डर्मवसुनीम मुनिराजः ॥ ३५ ॥
इभ्यस्तन्मनार्थं, प्रययौ तत्त्वा गुरुन समयविधिना ।
निपसाद् यथास्थानक-मथ सुगिर्देशनां चक्रे ॥ ३६ ॥ " ध०
२० २ अधि० ६ लक्ष० । चतुःकर्मप्रमाणद्वयासैककरद्वया-
लयानिर्माणक मधुपुरवास्तव्ये भावक, उत्त० ६ अ० । अहो-
त्रस्य पञ्चदश मुहूर्ते, स० प्र० १० पादु० । १० प० । उयो० ।
पृक्कलाधर्ताविजयं पृक्कलाधर्तितनगेऽतकृपेण सार्धवाहे,
दश० १ तस्य ।
वरुणकाश्य-वरुणकायिक-पुं० । शक्रलोकपालस्य वरुणस्या-
मियांशेषु देवेषु, भ० ३ श० ७ उ० ।
वरुणगई-वरुणनदी-स्त्री० । कालिज्जराटव्यां स्वनामख्यातायां
नद्याम्, कालिज्जराटव्यां वरुणनदीनारं ऋषिर्माजनमयनम् ।
सङ्गा० १ प्रस्ता० १ अधि० ।
वरुणदेवकाश्य-वरुणदेवकायिक-पुं० । स्वनामख्यातेषु श-
क्रलोकपालस्य वरुणस्यामियांशकदेवेषु, भ० ७ श० ३ उ० ।
वरुणदेवा वरुणदेवा-स्त्री० । भेतायस्य वीरव्रशमगणधरस्य
मातरि, आ० म० १ अ० । आ० सू० ।
वरुणपम्-वरुणप्रम-पुं० । वरुणद्वीपदेवे, स० प्र० १६ पादु० ।
द्वी० । शक्रादिलोकपालस्य वरुणस्य उत्पातपर्वते, स्या० १०
डा० ३ उ० ।

वरुणपभा-वरुणप्रभा-स्त्री० । वरुणप्रभर्त्तपस्य वक्षिणा-
जघान्याम्, स्त्री० । (अत्रत्या गाथाः 'रायहाणी' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ४४६ पृष्ठे गताः ।)

वरुणवर-वरुणवर-पुं० । पुष्करोदसमुद्रस्य सर्वतो ह्येष, जी० ।

पुष्कवेगेदं गं समुदे वरुणवेरं गामं दीवे वडे वलयागारे०
जाव चिह्नति, तेहव ममचक्रवालमंठितं केवइयं चक्रवाल-
विक्रंभेणं केवइयं परिक्रंभेणं ? पम्पता, गायमा ! संखे-
जाइं जोयणमयमहस्माइं चक्रवालविक्रंभेणं संवेजाइं जो-
यणमयमहस्माइं परिक्रंभेणं पम्पत्ते, पउमवरवेइया वणमं-
डवप्पओ दारंतरं पदेमा जीवा तेहव सव्वं । (सू०-१८०)

'पुष्कवेगेदं ग' मिति पूर्वेषु, समुद्रं वरुणवेरं नाम ह्री-
पो वृत्ता बलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः समन्तात्संप-
रिक्तेषु तिष्ठति । अत्रापि पुष्करोदसमुद्रवत्, चक्रवालविक-
्रंभपरिक्तेष्वविक्रावन्मण्डहारतदन्तरप्रदेशजीवोपपातवह-
न्यता वक्ष्यता ।

संप्रति नामान्वर्थमभिधानसुराह—

मे केणऽद्वेणं भंते ! एवं वुच्चइ वरुणवरं दीवे वरुणवरं
दीवे ? गायमा ! वरुणवरं गं दीवे तन्थ तन्थ देमं
तहिं तहिं बहवे खुडा खुडियाओ० जाव विलपंतियाओ
अच्छाओ पत्तेयं पत्तेयं पउमवरवेइयापरिक्रंभेणं वणमंडप-
रिक्रंभेणं वरुणिवगेदगपडिहन्थाओ पामाइयाओ, तामु
गं खुडाखुडियामु० जाव विलपंतियामु बहवे उप्पायप-
व्वया० जाव खडहडगा मव्वफलिहामया अच्छा, तेहव
वरुणवरुणपभा एत्थ दें देवा महिड्डिया० जाव पगि-
संति, मे तेणऽद्वेणं० जाव गिन्हे । जोइसं मव्वं संखेज-
गुणं० जाव तारागणकोडिकोडीओ । (सू०-१८०)

'मे केणद्वेणं' मित्यादि, अथ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्य-
ते वरुणवरं ह्रीपो वरुणवेरं ह्रीपः ? , भगवानाह—
गांतम ! वरुणवरस्य ह्रीपस्य तत्र तत्र देशे तस्य तस्य
देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहवो 'खुडाखुडियाओ० जाव
विलपंतियाओ' यावत्करणात्—'पुष्करिणीओ गुंजालियाओ
दीहियाओ सगओ सरपंतियाओ सरसरपंतियाओ०
जाव महुसरसगियाओ' 'विलपंतीओ अच्छाओ' इति.
यावत्करणात्—'सगहाओ रयणमयकुलाओ समतीराओ
वइरामयपासाणाओ तवगिज्जतलाओ सुवणसुजम्भर-
ययवानुयाओ वेरुलियमणिफालियपडलपव्वोयडाओ सु-
हायाराओ सुहत्ताराओ नाणामणिनिथसुबद्धाओ घाउक्का-
णाओ आणुपुव्वसुजायवण्णगंभांसीयलजलाओ संछुजपत्त-
च्चिसमुणालाओ बहुउप्पलकुमुयनलिनसुभगसोर्गधियाओ
पुंडरीयसयपत्तमहस्सपत्तसंस्सफुल्लोवचियाओ छण्णयपरिभु-
जमाणकमलाओ अच्छविमलसलिलपडिपप्प्राओ पडिहन्थ-
गभमेतमच्छुकच्छुभअणंगसउगणमिहुणावचियिसदुण-
इयमहुरसरनाइयाओ' अस्य व्याख्यानं प्राग्वत् । 'वारुणि-
वगेदगपडिहन्थाओ' इत्यादि, वरुणिवरं च वरवारुणीव
यत् उदकं तेन 'पडिहन्थाओ' प्रतिपूर्णां 'पत्तेयं पत्तेयं पउ-

मथवेइयापरिक्रंभेणं पासाइयाओ दग्गिणिजाओ अ-
भिरुवाओ पडिरुवाओ' इति पाठसिद्धम् 'तिसोवाणतोरणा'
इति तामां तिसोपानानि तोरणाति च प्रत्येक वक्रव्याप्ति
तानि चैवम्—'तामि गं खुडाखुडियाणं वाचीणं पुक्खरिणीं
गं दीहियाणं गुंजालियाणं सरसियाणं सरपंतियाणं सरस-
रपंतियाणं विलपंतियाणं पत्तेयं पत्तेयं चउहिंशि चत्तापि
तिसोवाणपडिरुवगा पप्पत्ता, तामि गं तिसोवाणपडिरुव-
गाणं इमे पयारुवे वक्कावासे पप्पत्ते, तं जहा—वइरामया
नेमा गिट्टामया पड्डाणा वेरुलियामया खंभा सुवण्णकप्पमया
फलगा वइरामया संधी लोहियकक्खमइओ मईओ नाणा
मणिमया अथलम्यणा अवलंबणवाहाओ पासाइया दग्गि-
णिजा अभिरुवा पडिरुवा, तामि गं तिसोवाणपडिरु-
वगाणं पुरतो पत्तेयं पत्तेयं तोरणा पप्पत्ता, तं गं तोरणा
नाणामणिमया नाणामणिमयसु खंभेसु उर्वानावट्टा विवि-
हमुत्तंतगेवचिया विविहतागरुयोव्वया इहामिगउस-
भनुरगनरमगरविहगवालगाक्खरुक्खसरभचमरकुंजरवणल-
यपउमलपभत्तिचित्ता खंभुग्गयव्वेइयापरिगयाभगमा वि-
जाहरजमलजुयलजंतजुत्ता विव अस्सामहस्समालिणीया रु-
वगमहस्सकलिया भिसमाणा भिभिसमाणा चक्खुल्लायण-
लेसा सुहफासा सस्मरीया पासाइया दग्गिणिजा अभि-
रुवा पडिरुवा, तामि गं तोरणाणं उर्वारि अट्टमंगलगा
पप्पत्ता, तं जहा—सोत्थियसिग्गिच्छन्नदियावत्तवड्डमाणगभ-
हासणकलसमच्छुक्कण्णा सव्वरयणामया अच्छा० जाव प-
डिरुवा । तामि गं तोरणाणं उर्वारि बहवे किंहत्तामरज्झ-
या नीलत्तामरज्झया लोहियत्तामरज्झया हालिहत्तामर-
ज्झया सुक्कित्तामरज्झया अच्छा सगहा रूपपट्टा वइरा-
मयदंडा जलयामलगान्धया सुरम्मा पासाइया दग्गिणि-
जा अभिरुवा पडिरुवा तामि गं तोरणाणं उर्वारि बहवे ज्ज-
त्ताइत्ता पडागाइपडागा घंटजुयला उप्पलहत्थगा कुमु-
यहत्थगा नलिनहत्थगा सुभगहत्थगा सोर्गधियहत्थगा पो-
डरीयहत्थगा महापोडरीयहत्थगा सतपत्तहत्थगा सहस्स-
पत्तहत्थगा सयमहस्सपत्तहत्थगा सव्वरयणामया अच्छा
सगहा लगहा घट्टा मट्टा नारिया निम्मला निप्पेका निक्क-
कडच्छाया सप्पमा सस्मरीया सज्जोया पासाइया द-
ग्गिणिजा अभिरुवा पडिरुवा' अस्य व्याख्या पूर्ववत् ।
"तामि गं खुडाखुडियाणं वाचीणं पुक्खरिणीणं० जाव वि-
लपंतियाणं तन्थ तन्थ देमे तहिं तहिं बहवे उप्पायपव्व-
गा निययपव्वगा जगतीपव्वयगा दारुपव्वयगा मंडवगा दग-
मंडवगा दकमालगा दगपासाया उरुडगा खडखडगा
अंदोलगा पक्खंदोलगा सव्वरयणामया अच्छा० जाव पडि-
रुवा" इत्यादि प्राग्वत् । "तेसु गं पव्वयगेसु० जाव पक्खंदोलगेसु
बहवे हंसासणाइं उज्जयासणाइं पणयासणाइं वीहासणाइं
भहासणाइं पक्खासणाइं मगरासणाइं पउमासणाइं सी-
हासणाइं दिमासोवत्थियासणाइं सव्वफालियामयाइं अच्छा-
इं० जाव पडिरुवाइं वरुणवरस्स गं दीवस्स तन्थ तन्थ देमे
तहिं तहिं बहवे आलीघरगा मालीघरगा केइयघरगा अच्छ-
णघरगा पच्छुणघरगा मज्जणघरगा मंडणघरगा पसाहण-
घरगा गक्खघरगा मोहणघरगा चित्तघरगा मालघरगा जा-
लघरगा कुसुमघरगा सव्वफालियामया अच्छा० जाव प-
डिरुवा । तेसु गं आलीघरगसु० जाव कुसुमघरगसु बह-

वरुणवर

वे हंसासनाहं० जाव दिमासोवन्धियासनाहं सव्यफालिया-
मयाहं अरुद्धाहं० जाव पांडुरुद्धाहं, वरुणवरे णं दीवे तन्ध
तन्ध देवे तद्दि तद्दि बहवे जातिमंडवगा जूहियामंडवगा म-
ल्लियामंडवगा नवमालियामंडवगा बालान्तियामंडवगा द-
हियामंडवगा मूर्खलियामंडवगा तंशोल्लियामंडवगा अफा-
यामंडवगा अइमुक्तमंडवगा मुहियामंडवगा मालुयामंडवगा
सा [सो] मलियामंडवगा सव्यफालिहामया अरुद्धा० जाव प-
डिक्का, तेसु णं जाइमडवसु० जाव सा [सो] मलियामंडवसु
बहवे पुद्विंसलापट्टगा पत्ता, अप्पेगइया हंसासणसंठिया
अप्पेगइया कौवासणसंठिया० जाव अप्पेगइया दिमासो
वन्धियासणसंठिया अप्पेगइया वरसयणविमिद्धसंठा-
णसंठिया सव्यफालिहामया अरुद्धा० जाव पांडुरुद्धा ।
तन्ध णं बहवे बाणमेतगा देवा देवीआ य आसयंति
सयंति चिट्ठंति निर्मीयंति तुयट्ठंति रमंति ललंति
कीलंति पुरा पोरणाणं सुचिक्काणं सुप्पकंताणं सु-
भाणं कडाणं कम्माणं कल्लाणं फलवित्तिविसेसे पण्णु-
म्भयमाणा विहरंति" एतस्सर्वं प्राग्वत् व्याख्येयम्, नवर
पुस्तकेष्वप्यथा अन्यथा पाठ इति यथावस्थितपाठप्रति-
पत्त्यर्थं सूत्रमपि लिखितमास्ति, तावेदेवं यस्माद्वरुणवरी
वाच्यं वाप्यादिषु उदकं तस्मादेव द्वीपो वरुणवरः । अ-
न्यच्च वरुण-वरुणप्रभौ चात्र वरुणवरे द्वीपे द्वौ देवौ म-
हर्दिकौ यावत्पल्योपमस्थितौ पण्डितस्तस्माद्वरुणवरं
वरुणवैवप्रधानः, तथाचाह—'से एणंठुणं' मित्यादि चन्द्रादि-
संख्याप्रतिपादनार्थमाह 'वरुणवरे णं दीवे कइ चंदा प-
भासिसु' इत्यादिपाठमिदम् सर्वत्र संख्येयतयाऽभिधानात् ।
जी० २ प्रती० २ उ० । अनु० । सू० प्र० । ख० प्र० ।

वरुणा-वरुणा-त्ता० । अचञ्जजनपदप्रधाननगर्याम, वरुणा
अरुद्धा य 'वरुणा-नगरी, अरुद्धा-देश' । अन्य तु—वरुणा
अरुद्धा पुरीत्याहुः । प्रथ० २७५ द्वार ।

वरुणोद्-वरुणोद्-पु० । वरुणवरद्वीपस्याभिः समुद्र, जी० ।

वरुणवरं णं दीवं वारुणोदे णामं समुदे वंडु वलया०
जाव चिट्ठुति, ममचक्रवाल० विमम० तंहेव सव्वं भाणियव्वं
विकवंभपरिक्खेवो मंखजाइं जोयणमहस्माइं दारंतं च
पउमवरवणसंडे पण्मा जीवा अन्था गोयमा ! वारुणोदस्म
णं समुहस्म उदये मे जहानामण चंदप्पभाण वा मणि-
मिलागाइ वा वरमीधुवरवारुणीइ वा पत्तासवेइ वा पु-
प्फासवेइ वा चोपासवेइ वा फलासवेइ वा महभरणइ
वा जातिप्पमन्नाइ वा खञ्जूसारंइ वा मुहियामोरंइ वा
कापिसायणइ वा सुपक्कमवोपरसेइ वा पभूतमंभारमं-
चिता पोमभाममतभिमयजोगोवचिता निरुवहतविसिद्धिदि-
माकालोवयाग मुधाता उकोमगअट्ठपट्टपुट्टा मुखंतवर-
किमदिस्मकइमा केपमन्ना अरुद्धा वरवारुणी अतिग्मा
जंबूफलपुट्टवणा मुजाता इमी उट्टावलंबिणी अहियमहूर-
पेजा ईमाभिरत्तणेत्ता कमलकवालकरणी० जाव आ-
सादिता विसदिता अणिहुयमंलायकरणहरिसपीतिजण

णी संतो सततविन्वो कहावविन्वमविलासवेत्तल्लगमणक-
रणी विरणअहियमत्तजणणी य होति मंगामदेमकाले क-
यरणममरपसरकरणी कदियाणविज्जुपयतिहिययाणपउ-
यकरणी य होति उववेमिता ममाणा गतिं खलावेतिय
सयलम्मि वि सुभामवुप्पालिया समग्गवणोमहयार-
सुग्गभिरमदीविया सुगंधा आसायणिजा विस्सायणिजा प-
णिजा दप्पणिजा मयणिजा मव्विदियगातपच्चातणिजा
आसला मांसला पेमला(ईमी आट्टावलंबिणी ईमी तंबच्छि-
करणी ईमी वोच्छेया कडुआ)वप्पेणं उववेता गंधेणं उववे-
या रप्पेणं उववेया फासेणं उववेया भवे एयारुवे सिया !,
गोयमा ! नो तिण्डु समट्ठ वरुणोदस्म णं समुहस्म उदये
एतो इट्ठरे० जाव उदण । मे एणंठुणं एवं वुच्चति० त-
त्थ णं वारुणिवारुणकंता देवा महिद्धिया० जाव परिव-
संति, से एणंठुणं० जाव णिच्च, सव्वं जोतिमसंखज-
केण शायव्वं वारुणवरं णं दीवे कइ चंदा पभासिसु वा
पभासंति वा पभासिस्मंति वा (सू०-१८०)

'वरुणवरं णं दीवं' मित्यादि वरुणवरमिति पूर्ववत्, वरु-
णोद्—समुद्रो वृत्तो-वलयाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः-
समन्तात् संपर्गक्षिप्य तिष्ठति, यथैव पुष्करोदसमुद्रस्य
वक्रव्युत्पत्त्या तथैवास्यापि यावज्जीवोपपानसूत्रद्वयम् । संप्रति
नामनिबन्धनमार्भाधत्सुगह—'से केणंठुणं' मित्यादि, अ-
थ केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—वरुणाद्—समुद्रो वरुणाद्-
समुद्र इति, भगवानाह—गौतम ! वरुणादस्य—समुद्रस्योदकम्,
सा लोकप्रसिद्धा यथा नाम चन्द्रप्रभेति वा—चन्द्रस्यैव प्र-
भा—आकारो यस्याः सा चन्द्रप्रभा—सुराविशेषः, इति श-
ब्द उपमाभूतवस्तुपरिसमाप्तिघातकः, वाशब्दः समुच्चयं,
एवमन्यत्रापि मणिशलाकेव मणिशलाका, घटं च तत् सीधू
च वरसीधू वरा चामौ वारुणाव वरवारुणी, धातकीपत्र-
रस्मात् आसवः पत्रासवः, एवं पुष्पासवः फलासवश्च प-
र्मावनीयः, चोया—गन्धद्रव्यं तत्सार आसवः चोयासवः,
मधुमर्का लोकाद्वस्मानव्या मद्याधेशो जातिपुष्पवा-
मिता प्रसन्ना जातिप्रसन्ना, मूलवल्लवर्जस्मात् आसवः स्व-
र्जस्मात्, मृदाका-द्राक्षा तत्सारनिष्पन्न आसवो मृदीका-
सारः, कापिशयने मद्यविशेषः सुपक्क—सुपरिपाकागतो यः
लोदरस इषुरसस्माज्जपन्न आसवः सुपक्कसुत्तः, अष्टयार-
पिष्टप्रदाननिष्पन्ना अष्टपिष्टनिष्पन्ना जम्बूफलकालिवरप्र-
सन्ना सुगंधिशेषः, उत्कर्षेण मद्यं प्राप्ता उत्कर्षमदप्राप्ता
आसन्ता—आस्वादर्नीया मांसला—बहला पेमला-मनो-
ह्रा इत्यन्त आमुप्रवलम्बन्त ततः परमतिप्रकृष्टास्वाद-
गुणरसोपेतत्वात्, आट्टति परतः प्रयाति ईपट्टावलांश्च-
नो, तथा—ईपट्टाध्यातिकरणी, तथा—ईपत्—मनाक् व्यव-
च्छेद-पानोत्तरकाल कटुका तादृगेति भावः, एलायुपट्टक-
द्रव्यसमायोगात्, तथा वर्णेनानिशायिना एवं गन्धेन स्प-
शेन उपपत्ता आस्वादर्नीया—महतामप्यास्वादयितुं योग्या,
विस्वादर्नीया विशेषत आस्वादयितु योग्या अतिपरमास्वा-

वनीयरसोपेतत्वात्, दीपयति जाडराग्निमिति दीपनीया, “रु-
द् बहुल” मिति वचनात् कर्त्तर्यनीयप्रत्ययः, एवं मद्यतीति
मदनीया मन्मथजननी बृंहयतीति बृंहणीया धातूपचयका-
गितत्वात् सर्वेन्द्रियाणि गात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियगात्र
प्रह्लादनीया । एवमुक्ते गौतम आह—भगवन् ! भवेदेतद्वृत्तं
वरुणोदकममुद्रस्योदकम् ? भगवानाह—नायमर्थः समर्थः
वरुणोदस्य णामान् यस्मादर्थे निपातानामनेकार्थत्वात्, स-
मुद्रस्योदकम् । इतः पूर्वस्मात् सुरादिविशेषसमूहादि-
हृतरमेव कान्तरमेव प्रियतरमेव मनोहृतरमेव मनआप-
तरमेव आस्वादिन प्रह्लातम्, ततो वारुणीवोदकं यस्यासौ
वारुणोदः, तथा वारुणवारुणकाम्नौ आत्र-वारुणोदे समुद्रे
यथाक्रमं पूर्वापरार्द्धाधिपती महर्दिकौ देवौ यावत्पल्योपम-
स्थितिकौ परिवसतः, ततो वारुणवारुणकाम्नस्य च संबन्धि
उत्पन्नं यत्रासौ वारुणोदः पृषादरादित्वादित्तरूपनिष्पत्तिः ।
तथा आह—‘ से एणदेण ’ मित्याद्युपसंहारवाक्यम्,
अन्द्रादिमन्त्रं प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० २ उ० । सू० प्र० । द्वी०
जि० । स्था० ।

वरुणोववाय-वरुणोपपात-पुं० । वरुणो नाम देवस्तत्समय-
निबद्धो ग्रन्थस्तदुपपातहेतुर्वरुणोपपातः । संक्षेपिकदशानां
सप्तमोऽध्ययनः, स्था० ।

वरुणोववाय (सू० ७५५५)

यथा तदध्ययनमुपयुक्तः सन् भ्रमणः परिवर्त्तयति तदाऽसौ
वरुणो देवः स्वसमर्थानवज्जन्वाच्चलितसतः सम्भ्रमोद्भा-
स्तलोचनः प्रयुक्तावधिस्तद् विज्ञाय कृष्टोऽवपतति, अवपत्य
च तदा तस्य भ्रमणस्य पुरतः स्थित्वाऽन्तर्हितः शृग्वन्ति-
ष्ठति, समासे च भ्रमणि सुस्वाध्यायितमिति वरं वृणीष्यति ।
ततोऽसाविहलोकनिष्पिणामः प्रतिवर्त्तत न मे वर्णार्थ इति
ततोऽसौ वरुणो देवः प्रदक्षिणां कृत्वा प्रातःगच्छति । स्था०
१० ठा० ३ उ० । पा० । व्य० ।

वरुहिणी-वरुथिनी-स्त्री० । सेनायाम्, “सेना वरुहिणी वा-
हिणी अणीञ्च चम् सिञ्च” पा० ना० ३४ गाथा ।

वरस-वरेण्य-त्रि० । प्रधानतरे, तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गः । जै० गा० ।

वरोद्विया-वरोद्विका-स्त्री० । ब्राह्मणा लिपेरन्यतमं लेख्यविधा-
नं, प्रज्ञा० १ पद । आ० म० । स० ।

वरारु-वरोरु-त्रि० । वरः प्रधान ऊरुर्विशालश्च यस्य सः ।
प्रधानोरुयुजि, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

वल देशी-आरोपणे, ग्रहणे च । दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वलङ्गणी-देशी-वृत्तिमत्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलङ्गणआ-देशी-वृत्तिमत्याम्, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलक्ख-वलक्ख-त्रि० । श्वेतं, “सञ्च सिञ्च वलक्खं, अवदायं
पंडु धवलं च” । पा० ना० ६२ गाथा ।

वलगय-अवलगक-त्रि० । पञ्चार्द्धागन्वा वार्ताभावके, “प्रा-
न्तप्राप्ते कञ्चिन्काश्च-देकोऽवलगकः पुमान्” आ० क० १ अ० ।

वलगग-आरुह-धा० । उच्चैर्गमनं, “आरुहध्वज-वलगगौ”
॥ ८ । ४ । २०६ ॥ इति आश्वपर्वकस्य रुद्रधातोर्वलगादेशः ।

वलगह । आरुहह । आगेहति । प्रा० ४ पाद ।

वलगह-देशी-आरोहणे, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।
पा० ना० ।

वलगंगणी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

अवलग-त्रि० । आरुह, “वलगं आरुहं” । पा० ना० २४७
गाथा ।

वलमय-देशी-शीघ्रे, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वलय-वलक-न० । वलयात्रि-पृथिवीनां घेष्टनानि । घनोदधि
घनवाततनुवानलक्षणे, स्था० २ ठा० ४ उ० । क्षेत्रे, गृहे च ।
दे० ना० ७ वर्ग ८५ गाथा ।

वलयणी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलयबाहु-वलयबाहु-पुं० । चूडकाख्ये भुजाभरणे, दे० ना०
७ वर्ग ५२ गाथा । पा० ना० ।

वलयवाडी-देशी-वृत्तिवाचके, दे० ना० ७ वर्ग ४३ गाथा ।

वलयमरण-वलनमरण-न० । मरणभेदे, उत्त० पा० ५ अ० ।
(व्याख्या ‘मरण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठे गता ।)

वली-वली-स्त्री० । द्वितीयं असुरकुमारं, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
वलविञ्च-देशी-शीघ्राद्ये, दे० ना० ७ वर्ग ४८ गाथा ।

वलुण-वरुण-पुं० । हविद्रादिन्वाद रस्य लः । पश्चिमदिक्-
पाले, प्रा० १ पाद ।

वल्लई-वल्लकी-स्त्री० । वीणायाम्, “विवंचिञ्चा वल्लई वीणा”
पा० ना० १२२ गाथा । गवि, दे० ना० ७ वर्ग ३६ गाथा ।

वल्लर-वल्लर-न० । गहने, “गुविलं कलिलं च वल्लरं गहने” । पा०
० ना० १४१ गाथा । अरण्यक्षेत्रे, “वल्लरं अरण्यक्षेत्रं” । पा०
ना० १४३ गाथा । अरण्यादी, दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

वल्लरी-वल्लरी-स्त्री० । मञ्जर्याम्, “वल्लरी उ वल्लरीञ्चा” । पा०
ना० १३६ गाथा ।

वल्लव-वल्लव-पुं० । गोपाले, “गोपाला वल्लवा गोवा” । पा०
ना० १०४ गाथा ।

वल्लाम्भो-देशी-श्येने, नकुले च । दे० ना० ७ वर्ग ८४ गाथा ।

वल्ली-वल्ली-स्त्री० । मञ्जर्याम्, “वल्ली उ वल्लरीञ्चा” । पा० ना०
१३८ गाथा । कृतानन्तवनस्पतिप्रत्याख्यानिनां भूमिकृमागडं
तापादिव्यतिरकेण शुष्कं वाऽऽर्द्रं वा कल्पतं, किं वा-भा-
ह्विधुक्कमस्कृताद्रिकवदकल्प्यम् ? यतस्तद्वल्लीपत्रागयेषो-
र्ध्वं दृश्यन्ते फलानि भूमिगतान्येवेति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—भू-
मिकृमागडं सम्यक्तया शुष्कं सदनन्तवनस्पतिप्रत्याख्या-
निनामौषधादिकारणे प्रहीतुं कल्पत इति व्यवहारे दृश्यते,
परं तदातपे विना सम्पूर्णतया शुष्कं न भवतीति तत्स्वरू-
पविदो विदुर्गति ॥ ५२ ॥ सेत० १ उल्ला० ।

वव-वव-न० । ज्योतिषप्रसिद्धे अधुवकरणभेदे, उत्त० ४ अ० ।
विश० । जं० । आ० चू० । आ० म० । प्रथ० ।

ववगम-व्यपगम-पुं० । व्यवच्छेदने, आ० म० २ अ० ।

ववगय-व्यपगत-त्रि० । अविद्यमानं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ४
उ० । “ववगयरहिमङ्गाय” व्यपगता अद्विर्विभवैश्वर्यं
सत्कारश्च सव्यतालक्षणा येभ्यस्ते तथा । जं० २ वत्त० । आ० ।

“ ववगयस्त्रीरद्भिगयस्त्रीयस्त्रिपतेऽनुल्लोणमहुमज्जमसप-
रिचलकयाहाराओ ” नि । औ० । [‘ आराहगा ’ शब्दे
द्वितीयभाग ३७६ पृष्ठ व्याख्यातमेतत् ।]

ववगयगहचंदमूरनक्षत्रजोहमियपहा ।

व्यपगतः—परिभ्रष्टो ग्रहचन्द्रसूरनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणमेत-
त्तारूपाणां च ज्योतिष्काणां पन्थाः—मार्गो यस्यस्ते व्यप-
गतग्रहचन्द्रसूरनक्षत्रज्योतिष्कपन्थाः । प्रश्ना० २ पद । “ वव-
गयचुयच्चावयचत्तदेहं जीवविण्यजदे ” अनु० । [‘ आव-
स्मय ’ शब्दे द्वितीयभाग ४४८ पृष्ठ व्याख्यातमेतत् ।]
“ ववगयचुयचइयचत्तदेहं ” भ० ७ श० १ उ० ।
[‘ आहार ’ शब्दे द्वितीयभाग ४२३ पृष्ठ व्याख्यातमेतत् ।]
“ ववगयजगमरणभया ” जरा-वयोहानिलक्षणमरणं प्रा-
णत्यागरूपं भयम्—इहलोकादिभेदात्मसप्रकारम्, उक्तं च—
“ इहपरलोकादरणे, अकस्मद्वाजीवमरणमसितोष ” इति,
विशेषतोऽपुनर्भावत्यागरूपतया, अपगतानि-भ्रष्टानि ज-
गमरणभयानि यभ्यस्ते तथा तान् । प्रश्ना० १ पद । “ ववगय
तुम्भिकस्वदेसमार्ग ” व्यपगतं दुर्भिक्षं दोषमार्गश्च यत्र तत्
व्यपगतदुर्भिक्षदोषमार्गः । रा० । “ ववगयपमरागदोसमो-
ह ” । व्यपगतम्—तद्वत् प्रेम च—अभिष्वङ्गलक्षणं रा-
गश्च-विषयानुरागलक्षणं द्वेषश्च अनिष्टेऽप्राप्तिरूपो मोह-
श्च अज्ञानरूपो वा यस्य स तथा । औ० । “ ववगयमा-
लावक्षर्गावलेवणे ” भ० ७ श० १ उ० । [‘ आहार ’ शब्दे
द्वितीयभाग ४२३ पृष्ठ व्याख्यातमेतत् ।]

ववच्छिन्ति(वांच्छिन्ति) गय-व्यवच्छिन्नितनय-पुं० । अनित्य-
वादिनि पर्यायास्तिकनय, विशेष० ।

ववद्वावण-व्यवस्थापन-न० । निक्षेप, अनु० ।

ववण-वपन-न० । तूल, “ पलही वणं तूलो रूवो ” । पाह०
ना० २४४ गाथा ।

ववणीयदोहला-व्यपनीतदोहदा-स्त्री० । सर्वथाऽसदोहदा-
याम्, यस्याः सर्वे दोहदाः पुरिताः । कल्प० १ आधि० ४ क्षण ।

ववन्था-व्यवस्था-स्त्री० । मर्यादायाम्, वृ० ६ उ० । स्था० ।

स्थितिः समया व्यवस्था मर्यादित्यनर्थान्तरम् । आ० चू० २
अ० । स्था० ।

ववदम व्यपदेश-पुं० । प्रतिपादने, सूत्र० १ श्रु० १५ अ० ।
आचा० । नातन्मथ्यान्तद्व्यपदेशो, यथा-मञ्जाः कोशान्ति ।
आ० म० १ अ० ।

ववरावण व्यपरोपण न० । विनाशने, ध० ३ अधि० । प्र-
च्यावने, आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

ववराविता-व्यपरोपयिता-स्त्री० । अंशयितारि, स्था० ५
ठा० ४ उ० ।

ववरोविय-व्यपरोपित-त्रि० । मारिते, ध० २ अधि० । “ जी-
वियाओ ववराविया ” आ० म० १ अ० ।

ववमायि(ण)-व्यवसायिन्-त्रि० । अनलमे उद्योगवति,
व्य० ३ उ० ।

ववसाय-व्यवसाय-पुं० । दुष्करणाध्यवसाय, पा० । ध० ।
व्यापारे, उक्त० ३ अ० । विशिष्टोऽवसायो-निर्णय । न० ।

निश्चये, प्रश्ना० १ संव० द्वार । सूत्र० । इच्छायाम्, वृ० १
उ० २ प्रक० । आ० म० । विशेषनिश्चये, विशेष० । रा० । आ०
चू० । अनुष्ठानोत्साहे, म० । सद्वापारे, औ० ।

व्यवसायभेदानाह—

तिविहे ववसाये पम्पते, तं जहा धम्मिए ववसाये,
अहम्मिए ववसाये, धम्मियाधम्मिए ववसाये ४ । अ-
हवा-तिविहे ववसाये पम्पते, तं जहा-पक्खे पक्खिए
आणुगामिए ५ । (सू० १८५ ×)

व्यवसायो-वस्तुनिर्णयः पुरुषार्थोपपत्त्यर्थमनुष्ठानं वा, स
च व्यवसायिनां धार्मिकाऽधार्मिक २ धार्मिकाऽधा-
र्मिकाणां ३—संयतासंयतदेशसंयतलक्षणानां सम्य-
न्धित्वाद्भेदेनोच्यमानस्त्रिधा भवतीति, संयमाऽसंयम-
देशसंयमलक्षणविषयभेदाद्वा ४, व्यवसायो—निश्चयः
स च प्रत्यक्षाऽवधिमनःपर्यायकेवलत्वात्, प्रत्ययान्-इन्द्रिया-
निन्द्रियलक्षणाभिर्मिताजातः प्रात्यायकः, साध्यम्—अ-
ग्न्यादिकमनुगच्छति साध्याभावे न भवति यो धूर्मादहेतुः
सोऽनुगामी, ततो जातमानुगामिकम्—अनुमानं तद्रूपो व्यव-
साय आनुगामिक एवेति । अथवा—प्रत्यक्ष-स्वयंदर्शनलक्ष-
णः प्रात्यायक-आप्तवचनप्रभावः तृतीयस्तथेवेति ५ ।

अहवा-तिविहे ववसाये पम्पते, तं जहा—इहलोङ्ग पर-
लोङ्ग इहलोइयपरलोङ्ग ६ । इहलोङ्ग ववसाये ति वि-
हे पम्पते, तं जहा—लोङ्ग वेङ्ग सामङ्ग ७, लोङ्ग ववसा-
ये ति विहे पम्पते, तं जहा—अथ धम्मे कामे ८ । वेङ्ग वव-
साए ति विहे पम्पते, तं जहा—गिउव्वेण जउव्वेण सामवे-
ण ९ । सामङ्ग ववसाए ति विहे पम्पते, तं जहा—शाणे
दंसणे चरित्ते ॥१०॥ (सू० १८५ ×)

इह लोकं भवेत्पहलौकिकः, य इह भवेत् वर्तमानस्य निश्च-
योऽनुष्ठानं वा स पहलौकिको व्यवसाय इति भावः । यस्तु प-
रलोकं भाविष्यति स पारलौकिकः, यस्मिन् परत्र च स पह-
लौकिकपारलौकिक इति ६ । लौकिकः—सामान्यलोकाश्रयो
मिश्रयो-ऽनुष्ठानं वा, वेदाश्रितो वैदिकः, समयः—सांख्यादीनां
सिद्धान्तस्तदाश्रितस्तु सामायिकः ७ । लौकिकादयो व्यवसा-
या प्रत्येकं त्रिविधास्ते च प्रतीता एव, नवरम्—अर्थधर्मका-
मविषयो निर्णयो यथा—“ अर्थस्य मूलं निकृतिः क्षमा च,
धर्मस्य दानं च दया दमश्च । कामस्य चित्तं च वपुर्वयश्च, मो-
क्षस्य सर्वोपरमः क्रियासु ॥१॥ ” इत्यादिरूपस्तदर्थमनुष्ठानं
वा अर्थादरेव व्यवसाय उच्यते इति ८ । ऋग्वेदाद्यादितो नि-
र्णयो व्यापारे ऋग्वेदादरेवेति ९ । ज्ञानादीनि सामायिको व्य-
वसायः, तत्र ज्ञानं व्यवसाय एव पर्यायशब्दत्वात्, दर्शनमपि,
अज्ञानलक्षणं व्यवसायः, व्यवसायाशब्दात् तस्येति प्रति-
पादितमेव । चात्रिवमपि समभावलक्षणा व्यवसाय एव, बो-
धस्वभावस्यात्मनः परिणतिविशेषत्वात् । यच्चाच्यते—“ सच्च-
रणमणुद्राण, विहिराड्भेदाणुगे तत्थ ” नि तत्र तद्वाह्या-
त्रिपक्षमवगन्तव्यमिति । अथवा—ज्ञानादीं विषये यो व्य-
वसायो बोधोऽनुष्ठानं वा स विषयभेदात्त्रिविध इति-
सामायिकता चास्य सम्यग्मध्याशब्दलाञ्छितस्य ज्ञानादि-

व्यस्य सर्वसमयेऽपि भावादिति । ॥१०॥ व्या० ३ ठा० ३ उ० ।
व्यवसायसभा—व्यवसायसभा—स्त्री० । व्यवसायनिबन्धनभूता
सभा व्यवसायसभा । रा० । व्यवसायार्थसभायाम्, यत्र पु
स्तकवाचनतो व्यवसायं—तत्त्वनिश्चयं करोति देवेन्द्रादिः ।
स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

तीसे णं अलंकारियसभाए उत्तरपुरत्थिमे णं महेगा वव-
सायसभा पसुत्ता, जहा ववसायसभा ० जाव सीहासणं
सपरिवारमणिपेडिया । रा० ।

ववमिय—व्यवमित—न० भावे क्तः । व्यवसाये, क्ता० १ भु० १ अ० ।
सौधमे, कल्प० १ अधि० ३ दण । कर्तृणि क्तः । त्रि० अभ्युपगतव-
ति, व्य० ३ उ० ।

ववहरण—व्यवहरण—न० । व्यवहारं, व्यवह्रियत इति व्यवह-
रणम् । बहुलवचनात् कर्मण्यनद् । व्यवहरण्ये, द्रव्यादां,
व्य० १ उ० ।

ववहरियव—व्यवहर्त्तव्य—त्रि० । व्यवहर्त्ता निर्णायक कार्ये, व्य० ।
(भाष्यम्)—

ववहरियव्वं कजं, कुम्भादितियस्स जह सिद्धी ॥ २ ॥

व्यवहारण—हेतु (करण) भूतन व्यवहरन् कर्ता यज्जिणाद-
याति कार्यं तद् व्यवहर्त्तव्यामन्युच्यते, तथा चाह—“ववह-
रियव्वं कजं” यत्कार्यं कर्त्तव्यं व्यवहारणे तद् व्यवहर्त्तव्यं,
व्यवहर्त्तव्यकार्ययोगान् पुरुषा अपि व्यवहर्त्तव्याः, ततः प्रा-
गुक्तम्—“ववहारियव्वा य जे जहा पुरिसा” इति । अथ
कथं व्यवहारप्रहणेन व्यवहारी व्यवहर्त्तव्यश्च सूच्यते, न खलु
देवदत्तप्रहणे यक्षदत्तस्य सूत्रा भवतीति । तत आह—“कु-
म्भादितियस्स जह सिद्धी” कुम्भ आदिर्गर्भास्ति कुम्भा-
दयस्तेषां त्रिकं कुम्भादित्रिकम्, तस्य यथा सिद्धिः, कुम्भ-
प्रहणेन तथा कुम्भ इत्युक्तं सकृतकं इति तस्य कर्ता कुलालः,
करणं मृच्चक्रादि सामर्थ्यात् सूच्यते (तन्यते), कृतकस्यासतः
कर्तृकरणव्यतिरेकेणासंभवात् । एवमत्रापि, व्यवहार इत्युक्तं
व्यवहारी, व्यवहर्त्तव्यश्च सूच्यते । करणस्यापि कर्मक-
क्रिया साधकतमरूपस्य कर्मकर्तृव्यतिरेकेणासंभवादिति
त्रितयासाद्धः । तदेवमकप्रहणे सामर्थ्यादितरस्य द्वयस्य
प्रहणं भवतीत्येतत्सामान्येन स्तानदर्शनमुक्तम् ।

सम्प्रति करणप्रहणेऽवश्यं कर्तृकर्मप्रहणं भवतीत्यर्थे
निदर्शनमाह—

नाणं नाणी नेयं, अआ वि य मग्गणा भवे तितण ।

विधिहं वा विहिणा वा, ववहरणं चेव ववहारो ॥ ३ ॥

मार्गेणा भवति । तामेवाह—“नाणं नाणी नेयं” इति । तत्र ज्ञा-
यते वस्तु परिच्छिद्यते अनेनेति ज्ञानम्, तत्र यथा ज्ञानमित्युक्तं
ज्ञानिनो ज्ञानक्रिया कर्तृर्ज्ञेयस्य च—ज्ञानक्रियाविषयस्य परिच्छि-
द्यस्य सिद्धिर्भवति । तद्वद्वितयसिद्धिमन्तरेण ज्ञानस्य ज्ञान-
त्वस्थैवांसंभवादिवमत्रापि व्यवहारप्रहणेन व्यवहारी व्यव-
हर्त्तव्यश्च सूच्यते इति; भवति त्रितयस्याप्युपलक्षः । एका ता-
वन्मार्गेणा त्रितयविषया—कुम्भादित्रिकांसाद्धप्रहणान्तेन प्रा-
गभिहिता । वाशब्दः प्रकारान्तरं । अथवा—इयमस्या त्रित-
यविषया तदेवं संज्ञापतो व्यवहारादिपदत्रयस्य प्ररूपणा कृता ।
व्य० १ उ० १ प्रक० । (“आभवंते य पच्छित्ते, ववहरियव्वं समा-
सतो दुविहं” । व्य० १ उ० ३० । इति ‘ववहार’ शब्दे व्याकरिण्य-

त) निक्षेपः—संप्रति व्यवहर्त्तव्याः—ते च नामादिभेदाद्यनु-
स्रा । तद्यथा—नामव्यवहर्त्तव्याः, स्थापनाव्यवहर्त्तव्याः, द्रव्य-
व्यवहर्त्तव्याः, भावव्यवहर्त्तव्याश्च । तत्र नामस्थापने प्रतीति ।
द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः अपि द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च ।
तत्राऽऽगमतो व्यवहर्त्तव्यशब्दार्थज्ञास्ते आनुपयुक्ता नोआग-
मतोऽपि त्रिधा—क्षरीरभ्रव्यक्षरीररूपाः प्रतीताः । तद्व्यति-
रिक्तास्तु द्विधा—लौकिकाः, लोकोत्तरिकाश्च । भावव्यवहर्त्त-
व्या द्विधा—आगम—नोआगमभेदान् । तत्र आगमतो व्यवह-
र्त्तव्यपदार्थज्ञाः सूत्रे आपयुक्ताः, नोआगमतो, लौकिका लो-
कोत्तरिकाश्च ।

तत्र लौकिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्यप्रतिपादनार्थमाह—

लोण चोगईया, दव्वे मावे विमोहिकामाओ ।

जायमयसूतकादिमु, निज्जूदा पायकहयाओ ॥ १७ ॥

लोके—लोकाविषया व्यवहर्त्तव्या द्विधा, तद्यथा—द्रव्य-
व्यवहर्त्तव्याः, भावव्यवहर्त्तव्याश्च । तत्र द्रव्यं—द्रव्यव्यवह-
र्त्तव्या—चोगदय, चोगः—तस्कराः, आदिशब्दान्—पार-
दारिकघातकोहरिकादिपरिग्रहः । न हि चौर्यादिकं कृत्वाऽपि
न सम्यक् प्रातिपद्यन्ते । बलात् प्रातिपाद्यमानाः, अपि
न भावतो विशोधिभिच्छ्रुन्ति, ततस्ते द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः ।
भाव—भावविषया व्यवहर्त्तव्या विशोधिकामा एव । तुशब्दस्य
एवकार्थन्यात् विशोधा कामोऽभिप्राया येषां ते विशोधि-
कामाः, कथमस्माकमेतत्कुर्ममविषया विशुद्धिर्भविष्यतीति
विशुद्धिं प्रत्यभ्युदितभावा व्यवहर्त्तव्या इति भावः । न केवलं
द्रव्यव्यवहर्त्तव्याश्चौरादयः, किं तु—जायमयसूतगादिसु नि-
ज्जूदा इत्यादि सूतकशब्दः प्रत्यकमभिसंबध्यते । जात-
सूतकं नाम जन्मानन्तरं दशाहानि यावत्, सूतकसूतकं
नाम—सूतानन्तरं दश दिवसान् यावत् । तत्र जातकसूतकं
सूतकसूतकं वा आदिशब्दान्—तदन्येषु तथाविधेषु शृष्टृष्टा-
दिषु ये कृतभोजनाः सन्तो धिगजार्तायैनिर्व्यूढा असंभार्याः
कृतास्तथा ये पातकहताश्च—पातकेन ब्रह्महत्यालक्षणेन मा-
तापित्रादिघातलक्षणेन वा हताः पातकहताः । एते हि द्व-
येऽपि यदा न स्वक्षां प्रतिपद्यन्ते, प्रतिपद्यमाना वा न स-
म्यगालोचयन्ति; किन्तु—व्याजान्तरेण कथयन्ति तदा द्रव्य-
व्यवहर्त्तव्या द्रष्टव्याः । तथाहि—“एगा धिगजाहता उरालाप
एहुसाए चेडालीए वा अज्झोववसो, ततो तं काएण फासेत्ता
पायच्छित्तान्नामिस्सं चतुर्वेयमुवट्ठितो भणइ—सुमिणे एहुसं
चेडालिं वा गतेमि” इति । एवमादयोऽपि द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः ।

तथा चाह—

फामेऊण अगम्मं, भणाइ सुमिणे गओ अगम्मं ति ।

एमादिलोयदव्वं, उज्जू पुण होइ भावमि ॥ १८ ॥

स्पृष्टा कार्येनेति गम्यते । अगम्यां—सुखां चारुदाल्यादि-
कां वा श्रियमिति शेषः । भणति प्रार्थश्चलनिमित्तं चतुर्वेद-
मुपस्थितः सन्, यथा—स्वप्ने गतोऽगम्यार्थमिति, एवमादयः । आ-
दिशब्दान्—अपेयम्—सुरादिकं पीत्वा प्रार्थश्चलनिमित्तं
चतुर्वेदमुपस्थितो घृते—स्वप्ने अपेयपाने कृतवानहमित्या-
दिपरिग्रहः । ‘लोयदव्वं’ इति लौकिका द्रव्यव्यवहर्त्तव्याः
‘उज्जू पुण होइ भावमि’ अत्र सामान्याववक्ष्यामकवचनम् ।
ततोऽयमर्थः—त एव जातसूतसूतकादिनिर्व्यूढादयः शृजवः
सन्तो यदा सम्यगालोचयन्ति तदा भावः—भावविषया लौ-

किका व्यवहर्त्तव्याः भवन्ति । उक्ता लौकिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्याः ।

सम्प्रति लोकोत्तरिकद्रव्यभावव्यवहर्त्तव्यप्रतिपादनार्थमाह—

परपञ्चएण सोही, दव्वुत्तरिओ उ होइ एमादी ।

गीतो व अगीतो वा, सम्भाव उवड्डिओ भावे ॥ १६ ॥

यस्य शोधिः परप्रत्ययेन, पर आचार्यावकः स एव प्रत्यय-
कारणं परप्रत्ययत्वेन, किमुक्तं भवति—नूनमह प्रतिसेवमान
आचार्येण उपाध्यायेन अन्येन वा साधुना ज्ञातोऽस्मि, ततः
सम्यगालोचयामीत्येवं परप्रत्ययेन यस्य शोधिः प्रतिपत्तिर-
वमादिः, आदिशब्दान्—यो गुरुं दोषं सेवित्वा अल्पं क-
थयति, स्वकृतं वाऽन्यकृते ब्रवीति तदादिपरिग्रहः । लोको-
त्तरिका द्रव्यव्यवहर्त्तव्या भवन्ति । भावे—भावविषयः, पुन-
लोकोत्तरिका व्यवहर्त्तव्या गीतो वा गीतार्थो वा, अ-
गीतो वेति अगीतार्थो वा प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यर्थं सद्भावे-
नोपस्थितः, स च वक्ष्यमाणगुणैरूपेनः सन् भवतीति ।

तानेव गुणानुपदर्शयति—

अवंके अकुडिले यावि, कारणपडिसेवि तह य आहव्व ।

पियधम्मं य बहुसुण, विइयं उवदेमपच्छिन्नं ॥ २० ॥

वक्त्रः—असंयतः न वक्त्रोऽवक्त्रः, संयतो—विद्यत इत्यर्थः । अ-
कुटिलः—अमार्या, चशब्दादकोधी अमानी अलोभी चेति प-
रिग्रहः । अपि, पदार्थसंभावेन, स चामून पदार्थान् संभा-
षयति । कारणं समापातते सति नामैको यतनया प्रति-
सेवते इत्येको भङ्गः १. कारणं अयतनयेति द्वितीयः २,
अकारणं यतनयेति तृतीयः ३, अकारणं अयतनयेति चतुर्थः
४ । अत्र प्रथमो भङ्गः शुद्ध इति तत्प्रतिपादनार्थमाह—कारण-
प्रतिसेवीति, कारणं—अशिवादिस्तरेण विशुद्धेनालम्बनेन
बहुशो विचार्य शुल्कादिपरिशुद्धिभाकाङ्क्षिणगणदृष्टा-
न्तेनाकृत्यं यतनया प्रतिसेवते इत्येवंशीलः कारणप्रति-
सेवी 'तह य आहव्व' इति । तथाचेति समुच्चये, का-
रणेऽप्यकृत्यप्रतिसेवी, न यदा तदा वा किं तु 'आहव्व'
कदाचिदन्यथा दीर्घसंयमस्फूर्तिमनुपलक्षमाणः । अथवा-
आहव्वेति कदाचिदकारणेऽपि प्रतिसेवी 'पियधम्मं य ब-
हुसुण' इति आद्यन्तयोर्ग्रहणं मध्यम्यापि ग्रहणमिति न्या-
यान् । प्रियधम्मो—दृढधर्मो संविज्ञोऽवद्यमीरुः सूत्रार्थतदु-
भयविद् इत्यपि द्रष्टव्यम् । एते सर्वेऽपि व्यवहर्त्तव्याः । 'वि-
इयं' इति, अत्र द्वितीयं मनान्तरे केचिदाहुर्यकावीनामपि प्र-
तिपक्षा व्यवहर्त्तव्या इति । 'उपदेमपच्छिन्नं' इह द्विविधः
साधुगीतार्थः, अगीतार्थश्च । तत्र यो गीतार्थः स गीतार्थ-
त्वाद्धानाभाव्य न गृह्णातीति न तस्योपदेशः । यः पुनर्गी-
तार्थस्तस्यानाभाव्यं गृह्णातीति उपदेशो दीयते, यथा न गुरुत-
त्वानाभवत् प्रहीतम् । योऽपुनर्गनाभवत् प्रहीत्यभि ततस्त-
स्मिन्नित्तं प्रायश्चित्तं भाविष्यति इत्युपदेशदानम् । तत एव-
मुपदेशं दत्ते सति दानप्रायश्चित्तं दीयते, इति गाथास-
मासार्थः । अत्र शिष्यः प्राह—कारणसेवी भावव्यवहर्त्त-
व्य उक्तः, स कथमुपपद्यते ? प्रान्तिपदं हि यतनयाऽपि सेव-
मानो जिनाऽऽज्ञाप्रद्वेषकारी ननु स दुष्टभाव इति, कथं भा-
वव्यवहर्त्तव्यः । नैष दोषो जिनाऽऽज्ञाप्रद्वेषकारिणाभावात्स-
ति कारणे प्रतिसेवायामपि वर्तते । जिनाऽऽज्ञामवलम्ब्यैव य-

थाऽस्यामवस्थायां दीर्घसंयमस्फूर्तिनिमित्तमकृत्यप्रतिसेवा-
यामपि प्रवर्तिनव्यमिति ततो न काश्चिदोषः । अपि च—भग-
वन्तो धीतरागा न मिथ्या कदाचनपि ब्रुवन्ते धीतराग-
तया तेषां मिथ्यावचनकारणाभावात् । उक्तं च—'रागा-
द्याद्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् । यस्य तु
जैनो दोषा—स्तस्याऽनृतकारणे किं स्यात् ॥ १ ॥' भगवता
वा यतनयाऽपि कारणे प्रतिसेविनो भावव्यवहर्त्तव्या उ-
क्ताः, तर्थात्र भगवद्वचनात् द्वितीयभङ्गवर्तिनोऽपि भाव-
व्यवहर्त्तव्यास्ततः प्रथमभङ्गवर्तिनः सुतरां भावव्यवहर्त्त-
व्या भवेयुः ।

तथा चाह—

आहव्व कारणम्मि, सेवतो अजयणं सिया कुआ ।

एसां वि होइ भावे, किं पुण जयणां सेवते ॥ २१ ॥

आहव्व—कदाचिदन्यगत्या कारणे—अशिवादिस्तरेण अ-
कृत्यं सेवमानः स्यात्कदाचिदयतनां कुर्यात्—अयतनया प्र-
तिसेवितं भावः । एषोऽपि भगवद्वचनाद् भावति भावे
व्यवहर्त्तव्यः, किं पुनर्यतनया प्रतिसेवमानः प्रथमभङ्गवर्ती,
स सुतरां भवेद्भावे व्यवहर्त्तव्य इत्यर्थः । न केवलं प्रथम-
भङ्गवर्ती वा भगवद्वचनाद् भावे व्यवहर्त्तव्यः, किं तु-
तृतीयभङ्गवर्त्यपि ।

तथा चाह—

पडिमेविमि मोहिं, काहं आलंयणं कुणइ जो उ ।

सेवतो वि अकिच्चं, ववहरियव्वो स खलु भावे ॥ २२ ॥

कारणमन्तरेणापि यतनया प्रतिसेवितं अकृत्यं पश्चात्
शोधिं प्रायश्चित्तमहं करिष्यामीत्येवंरूपमालम्बनं यः क-
रोति । किमुक्तं भवति—एवंरूपमालम्बनेनाकृत्यं यः प्रवृ-
त्तिं चिकीर्षति स तथारूपमालम्बनं कृत्वा प्रतिसेवमा-
नोऽप्यकृत्यं खलु निश्चितं भावे व्यवहर्त्तव्यः । अन्तःकरण-
विशुद्धिपुरस्सरं यतनया प्रवर्त्तमानत्वेन भावतो व्यवहा-
रयोग्यत्वात् । किमुक्तं भवति—अकारणं यतनयेति तृतीयभ-
ङ्गवर्त्यपि भगवद्वचनाद्भावव्यवहर्त्तव्यो धर्तव्य इति । त-
देव चतुर्भाङ्गकायामाद्यभङ्गवर्तिनो भावव्यवहर्त्तव्या उ-
क्ता ।

संप्रति चतुर्भाङ्गकामनपेक्षान्यथैव भावव्यवहर्त्तव्यलक्ष-

णमाह—

अहवा कजाऽकज्जे, जताऽजतो वा वि मेविउं साह ।

सम्भावममाउट्ठो, ववहरियव्वो हवइ भावे ॥ २३ ॥

अथवेति—प्रकारान्तरे, तच्च प्रकारान्तर्गमिदम् । प्राक् चतु-
र्भाङ्गकां प्रकृत्यं भावव्यवहर्त्तव्या उक्ताः, संप्रति तु तामन-
पेक्षैव भावव्यवहर्त्तव्याऽभिधीयन्ते । कथमिति चेन्न आह-
'कजाकज्जे'—कार्ये—अशिवादिनिस्तरणलक्षणं—प्रयाजने, अ-
कार्ये—तथाविधपुष्टप्रयोजनाभावे 'जयाजयो व' इति ।
यतमानो वा अयतमानो वा साधुरकृत्यं सेवित्वा सद्भा-
वेन पुनर्करणलक्षणया तात्त्विकया वृत्त्या समावृत्तोऽकृत्य-
करणार् प्रत्यावृत्तः सन् गुणः समीपे य आलोचयती-
ति शेषः, स भावे भवति व्यवहर्त्तव्यः, भावतोऽकृत्यकर-
णतः प्रत्यावृत्तत्वात् ।

संप्रति प्राक् प्ररूपितायां चतुर्भङ्गिकायां यञ्चतुर्थो भङ्ग-
स्वरूपणार्थमाह—

निकारणपडिसेवी, कजे निद्धंघसो व्व असव्वेक्खो ।

देसं वा सव्वं वा, गूहिस्सं दव्वतो एस ॥ २४ ॥

यो निकारणे—कारणमन्तरेण प्रतिसेवी अकृत्यप्रतिसेवन-
शीलः। 'कजे निद्धंघसो'ति। अत्र अपिशब्दोऽनुक्रोऽपि गम्यते
सामर्थ्यात् । ततोऽयमर्थः—कार्येऽपि तथाविधे समुत्पन्ने
'निद्धंघसो' देशीयचनमेतत् । अकृत्यं प्रतिसेवमानो नाधि-
कृतारम्भविग्राध्यमानप्राग्यनुकम्पापर इत्यर्थः । चः—समुच्च-
ये, स भिन्नकर्मोऽनपेक्ष्यभेदस्येयं योजनीयः । न विद्यते अप-
क्षा-वैरानुबन्धो मे विग्राध्यमानजन्तुभिः सह भविष्यति
संसारो वा दीर्घतर इत्येवंरूपा यस्यासाधनपक्षः । हा तु-
ष्टं कृतं मयति पश्चादनुतापरहृत इति भावः । तथा यः प्र-
तिसेविष्या देशं गूहिष्यामि न सर्वमिति भावः । 'सव्वं व'
ति सर्वं वा गूहिष्यामि न किञ्चिदालोचयिष्यामीत्यर्थः ।
इति चिन्तयान, चिन्तयित्वा च तथैव करोति । एष द्रव्यतो
व्यवहर्त्तव्यो धातव्यः ।

किं वा नेत्यत आह—

सो वि हु ववहरियञ्चो, अणवत्था वारणं तदन्ने य ।

घडगारतुलसीलो, अणुवरसोसन्नमज्जत्थी ॥ २५ ॥

सोऽप्यनन्तराङ्गस्वरूपा द्रव्यव्यवहर्त्तव्य एव, किं कारणमत
आह—'अणवत्थावारणं तदन्ने य' इति । तस्मिन्—व्यवहियमा-
ण अनवस्थावारणं भवति, तदन्यं च निषिद्धा जायन्ते । कि-
मुक्तं भवति—सोऽप्यनवस्थया मा पुनः पुनरकृत्यं कार्णीम् ।
तदन्यं च तं तथा प्रवर्त्तमानं हृष्टा मा तथा प्रवृत्ति का-
र्षुगिति । स च व्यवहर्त्तुमिष्यमाणः पूर्वमेव वक्तव्यो, यथा-
आलोच्य महाभाग ! स्वकृतमपराधमनालोचिताप्रतिक्ता-
न्तो दीर्घसंसारभाग भवतीति । एवं च भगिने यो ज्ञायते-
प्रतिपन्नयते शिक्षावचनं प्रतिपद्य वा अकृत्यकरणात् विर-
तो, विरम्य च न भूयः प्रतिसेवीति । यस्तु तथा भग्यमा-
नोऽपि न सम्यगकृत्यकरणादुपरमने सोऽनुपरतो घटकार-
तुल्यशीलः—कुम्भकारसदृशस्वभावोऽवसन्नमध्ये द्रष्टव्यो
न तु व्यवहर्त्तव्यः । अथ कोऽसौ कुम्भकारो यत्सदृशस्व-
भावः सन्नव्यवहर्त्तव्यः, उच्यते—'कुम्भगारसालाए साह ठिया,
तत्थ आर्यारण साह बुत्ता । अज्जो ! एणसु कुम्भगारभायणे
सु अप्पमादी भवज्जाह, मा भोजिहह । तत्थ पमादी चेत्तणो
कुम्भगारभायणे भोजज्जण मिच्छादुक्कडं करेह। एवमभिक्षणं वि-
ण दिणे । तस्यो सो कुम्भगारो रुद्धा तं चेत्तं कियाडियाए घणु
सीत्तं खड्कं दाउं खड्को नाम-टोत्तस्यो'मिच्छा मि दुक्कडं'भणइ
सीत्तो भणइ—किं ममं निरवराहं पिह्वेसि ? कुम्भगारो भणइ-
भाणगाणि तए भग्गाणि । चेत्तस्यो भणइ—मिच्छा दुक्कडं कयं ।
कुम्भगारो भणइ—मए वि मिच्छादुक्कडं कयं । नऽत्थि कम्म-
बधो मम तव पहारं देतस्स । एसो कुम्भगारमिच्छादुक्कडम-
रिसमिच्छादुक्कडो अव्ववहरियञ्चो । तथेव तह य आहवेति
व्याख्यातम् ।

संप्रति 'प्रियधम्मो य बहुस्सुए' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

प्रियधम्मो जाव सुयं, ववहारं नाउ जे सपक्खाया ।

मव्वं वि जहा दिट्ठा, ववहरियञ्चा य तं हुंति ॥ २६ ॥

इहाद्यन्तग्रहणे मध्यस्यापि ग्रहणाति न्यायात् प्रियधम्मब-
हुधुतग्रहणे तदन्तरालवर्तिनामपि दृढधर्मादीनां ग्रहणम् ।
ततः प्रियधर्मेण आरभ्य यावत् धृतं सूत्रार्थतदुभयविद
इति पदम् । तावत् ये व्यवहारज्ञा व्यवहारपरिकेन्द्रकर्त्ता-
रः प्राक् समाख्यातास्ते सर्वेऽपि यथाहिष्टा-यथोक्तस्वरू-
पा व्यवहर्त्तव्या-भावव्यवहर्त्तव्या भवन्ति, प्रत्येतव्या इति-
शेषः । प्रियधर्मादितया सूत्रार्थतदुभयविदः, यावत्तथां प्रज्ञाप-
नीयत्वादिति । व्यवहारप्रायश्चित्तव्यवहार आभवत्सचि-
त्तादिव्यवहारश्च, तत्र द्विविधेऽपि व्यवहारो व्यवहर्त्तव्यः,
प्रायो गीतार्थेन सह नागीतार्थेन ।

तथा चाऽऽह—

अंगीणं सद्धिं, ववहरियञ्चं न चव पुरिमेशं ।

जम्हा सो ववहारं, कयम्मि मम्मं न सहइ ॥ २७ ॥

यः स्वयं व्यवहारमवबुध्यते प्रतिपाद्यमानो वा प्रतिपद्यते व्य-
वहारं स गीतार्थः इतरस्वगीतार्थः । तत्रागीतेन अगीतार्थेन
साद्धे नैव पुरुषेण व्यवहर्त्तव्यम्, कस्माद्? इत्याह—यस्मात्सो-
ऽगीतार्थो व्यवहारो यथाचित्ते कृतोऽपि न सम्यक् अज्ञेन-न
परिपूर्णं व्यवहारं कृतं तथेति कृतं प्रतिपद्यते इति । तस्मा-
द् गीतार्थेन सह व्यवहर्त्तव्यम् ।

यत आह—

दुविहम्मि वि ववहारं, गीयत्थो पट्टविज्जं जं तु ।

तं मम्मं पडिवज्जं, गीयत्थम्मी गुणा चव ॥ २८ ॥

द्विविधेऽपि प्रायश्चित्तलक्षणे आभवत्सचित्तादिव्यवहार-
लक्षणे च व्यवहारो गीतार्थो यत्प्रत्यापद्यते पाठान्तरम्—'प-
णविज्जं' प्रज्ञाप्यते तत्सम्यक् प्रतिपद्यते गीतार्थत्वात्
तथा चाह—'गीयत्थम्मी गुणा चव' गीतार्थे गुणा एव
नागुणाः, अगुणवतो गीतार्थत्वायोगात् ।

यथा च गीतार्थः सम्प्रतिपद्यमानः सम्यक् प्रतिपद्यते

तथा प्रतिपाद्यन्नाह—

सच्चित्ताऽऽदुप्पन्ने, गीयत्था सह दुवेएह गीयाणं ।

एगये उ नियत्ते, मम्मं ववहारमइहणा ॥ २९ ॥

गीत्थो अणाइयंता, छिद तुमं चव छंदितो संतो ।

कहमंतरम्मि ठविओ, नित्थयगणंतं संघं ॥ ३० ॥

"दोश्च जणा गीयत्था वणआवसपयाए विहरंति, तेसि
सच्चित्ताः किञ्च उप्पन्ने, तन्नामत्त ववहारो जाओ । एगो भ-
णइ—ममाऽऽभवइ, श्रीओ भणइ—ममाऽऽभवइ, तस्य य समी-
पे अओ गीयत्था नऽत्थि, जस्स सगासे गच्छंति । ततो एगण
वीओ भाणतो—अज्जो ! तुमं चव ममं पमाणे भणाहि, कस्सा-
ऽऽभवइ ?, तस्यो सो एवे निउत्तो चिंतइ—'नित्थयगणंतं
संघं अहं ठवितो ता कहमहं नित्थयगणंतं संघमइहमा-
मि त्ति । भणइ—तुमं चेवाऽऽभवति न ममं ति ।" एव भा-
वार्थः, अन्तरयोजना त्वेवम्—सच्चित्तादुत्पन्ने आदिशब्दा
दाचित्तमिश्रपरिग्रहः । समासश्च कर्मधारयस्ततोऽयमर्थः, स-
चित्तं शिष्ये आच्यते वस्त्रादीं मिश्रे सोपकरणे शिष्ये उत्पन्न
सति द्वयोर्गीतार्थयोः परस्परं चिद्वदमानयोः अन्याम्मन्ममीण
व्यवहारपरिकेन्द्रकर्त्तारं गीतार्थे अस्मति, कथमप्येकतरस्मिन्
गीतार्थतया निवृत्ते—विवादाप्रत्यावृत्ते प्रागुक्तान्या इय-

ववहारश्चदानं भवति, सम्यगव्यवहारप्रतिपत्तिरूपश्चायते ।
कथम् ? इत्याह—'गीत्रो अणादयन्ते' इत्यादि, गीता-गीता-
र्थोऽनतिक्रामन् यद्विवादादनातिक्रामन् द्वितीयेन गीतार्थेन
सखित्वाद्युत्पादनसहवर्तिना व्यवहारममे त्वमेव द्विग्ध न-
त्वमगीतार्थो, नापि युक्तमयुक्तं वा त्वं न जानामि इत्येवं छ-
न्दितो—निर्मन्त्रितः सन् चिन्तयति—अहमेनेनास्मिन् व्य-
वहारं प्रमाणीकुर्वता तीर्थकरानन्तरसंघमध्यवर्ती स्थापय-
न्, संघश्च भगवदाज्ञानवर्तितया यथावस्थितार्थवक्ता अन्य-
था तीर्थकरानन्तरत्वायोगात् । तद्यदि लोभादितया कथम-
पि व्यवहारं विलोपयामि; ततो मयैव तीर्थकरानन्तरः
सम्संधोत्तारितः हतो भवेत्, तत एव तद्व्यवहारवि-
लोपेन कथमहं तीर्थकरानन्तरं संघमन्तरं स्थापयामि
अन्तर्यामीति चिन्तयित्वा सोऽवादीत्—तवैवेदमाऽऽभव-
ति न ममेति । तस्माद् द्विषधोऽपि व्यवहारो गीतार्थेन
सह कर्त्तव्यो नाऽगीतार्थेन । गीतार्थश्च प्रियधर्मत्वादिगु-
णोपेत इति प्रियधर्मादयो भावा व्यवहर्त्तव्याः । ननु ये
प्रियधर्मादयस्ते प्रियधर्मत्वादिगुणैर्वाकल्यं न किमपि
प्रतिसेविष्यन्ते इति कथं व्यवहर्त्तव्या निर्दिश्यन्ते ? व्यवहा-
रत्त्वकल्यप्रतिसेवनान्भवान् । नैव दोषः, प्रमाद्वशत-
स्तेषामपि कदाचिदकल्यप्रतिसेवनापत्तेः । अन्यच्च प्रमा-
दाभावोऽपि कदाचिद्विशिष्टाद्युत्पत्तौ गुरुलाघये पर्यालोच्य
दीर्घसंयमस्फूर्तिनिमित्तमकल्यमपि प्रतिसेवन्ते, ततो भ-
वति तेषामपि व्यवहारयोग्यतेति व्यवहर्त्तव्या निर्दिष्टा ।
अथ ये प्रियधर्मादिगुणोपेता अपि प्रमादन्तस्ते कथं व्यवह-
र्यन्ते, प्रमादितया तेषां व्यवहारयोग्यताया अभावात् ।

तत आह—

प्रियधर्मं ददधर्मं, संविगं चैव जे उ पडिवक्खा ।

ते वि हु ववहरियव्वा, किं पुण जे तेमि पडिवक्खा ॥ ३१ ॥

प्रियधर्मा ददधर्मसंविगो जे ये प्रतिपत्ता अप्रियधर्मः अ-
ददधर्मः अस्विगन्तश्च तेऽप्यनवस्थाधारणाय तदन्यनिषेधाय
हु-निश्चितं व्यवहर्त्तव्या भगवद्भक्त्याः किं पुनर्ये तेषामप्रिय-
धर्मादीनां प्रतिपत्ताः प्रियधर्मददधर्मसंविगना, ते सुतरां व्य-
वहर्त्तव्याः, प्रियधर्मादितया तेषां भावतो व्यवहारप्रवृत्तेः ।
तदेव 'प्रियधर्मं य बहुस्सुए' इत्येतद् व्याख्यातम् ।

सम्प्रति 'चितिय' मित्यवयवं व्याचिन्त्यासुराह—

विइय मुवएससंवेका-इयाण जे होति ते उ पडिवक्खा ।

ते वि हु ववहरियव्वा, पायच्छित्ताऽऽभवन्ते य ॥ ३२ ॥

द्वितीय उपदेश आदेशो मकारोऽलाक्षणिकः, द्वितीयम्-मना-
न्तरमित्यर्थः, अवकादीनां ये भवन्ति प्रतिपत्ता धर्मा-कुटिलो-
निष्कारणप्रतिसेवी, तथा सनतप्रतिसेवनशीलोऽप्रियधर्मा या-
द्यद्वहुभुतस्तेऽपि कौञ्चत् व्यवहारयोग्यतया अपरं अनवस्था-
धारणाय तदन्यनिषेधाय अभवति प्रायश्चित्ते व्यवहर्त्तव्याः ।

सम्प्रति 'उपदेशपच्छित्त' मित्येतद् व्याचिन्त्या-

सुराह—

उवणमो उ अगीण, दिज्जइ विइओ उ मोधिववहारो ।

गहिण वि अणाभव्वे, दिज्जइ विइयं तु पच्छित्तं ॥ ३३ ॥

साधुद्विषधो—गीतार्थः, अगीतार्थश्च । तत्र यो गीतार्थः
स स्वयमेव जानीते, जानानस्य च नोपदेशः । यस्मिन्गीतार्थे

स युक्तायुक्तरिज्ञानविकलतया अनाभाव्यमपि गृह्णाति, तत-
स्तस्मै अगीतार्थोऽप्युपदेशो दीयते, यथा—न युक्तं न-
वानाभाव्यं प्रहीतुम्, यो ह्यनाभाव्यं गृह्णाति तस्य तन्निमित्तं
प्रायश्चित्तमाभवति । एवमुद्दिश्य तस्यानाभाव्यग्रहणप्रवृत्ति-
निमित्तं दानप्रायश्चित्तं दीयते, प्रथमत उपदेश इति आभाव्य-
ग्रहणप्रवृत्तिनिमित्तं दानप्रायश्चित्तं दीयते । तथा आह—'विइ
आ उ साहिववहारो' शोधिः—प्रायश्चित्तम्, अनाभाव्यं गृह्णाति
प्रथमत उपदेश आदीयते, द्वितीयः शोधिदानव्यवहारः
तदेतदनाभाव्यं गृह्णन् प्रयुक्तम् । सम्प्रति गृहीतानाभाव्यं
प्रत्याह—'गहिण वी' त्यादि, अपिशब्दः समुच्चयः, न केवल-
मनाभाव्ये गृह्यमाणे किं तु गृहीतेऽप्यनाभाव्यं दीयते, प्रथमतः
उपदेश इति गम्यम्, तदनन्तरं सूत्रमुच्चार्य प्रायश्चित्तं यथा-
वस्थितं कथयित्वा एतत्तत्त्वाऽऽभवति प्रायश्चित्तमिति प्रथमं
ततो दानप्रायश्चित्तं दीयते इति द्वितीयम् । व्य० १ उ० ।

ववहार-व्यवहार-पुं० । व्यवहर्त्तव्यं यद्यस्य प्रायश्चित्तमाभव-
ति स तद्दानविपर्ययाक्रियतेऽनेनेति व्यवहारः । "अतो भावान्
समश्च हलः" इति करणे घष् प्रत्ययः । व्य० १ उ० ।
कथंचिदापन्नदोषव्यपोहाय प्रायश्चित्तलक्षणे, दश० ३ अ० ।
व्या० । प्रायश्चित्तसमाचारः, पञ्चा० १६ विव० । व्यवहर्त्तव्यं
जीवाद्योऽनेनेति व्यवहारः । अथवा—व्यवहर्त्तव्यं व्यवहारः
मुमुक्षुप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपेऽर्थे तत्कारणे, ज्ञानविशेषे च । प्रव०
१२५ द्वार । व्यवहारप्ररूपणा कर्त्तव्या तत्र व्यवहारग्रहणेन
व्यवहारी व्यवहर्त्तव्यं चेति द्वितये सांचतमेव तद्व्यतिरिक्तेण
व्यवहारस्यासंभवात्, न खलु करणे सकर्मकक्रियामाधकतम-
रूपे कर्म कर्त्तारं च विना कानिन्नसंभवदुपलब्धम् । व्य० २ उ० ।

[१] व्यवहारो व्यवहर्त्तव्यम्, ततो यथा व्यवहारस्य प्ररू-
पणा कर्त्तव्या, तथा व्यवहारिव्यवहर्त्तव्ययोरर्पीति त्रया-
णामपि प्ररूपणां चिकीर्षुः, भाष्यशुद्धतदाह—

ववहारो ववहारी, ववहरियव्वा य जे जहा पुरिसा ।

एणमिं तु पयाणं, पत्तेयपरूवणं वुच्छं ॥ १ ॥

व्यवहार—उक्तशब्दार्थः, व्यवहर्त्तव्यवशीला व्यवहारी-
व्यवहारक्रियाप्रवर्त्तकः । प्रायश्चित्तदायीति यावत् । तथा ये
पुरुषाः पुरुषग्रहणे पुरुषोत्तमो धर्म इति ख्यापनार्थम्, अ-
न्यथा स्त्रियोऽपि द्रष्टव्यास्तासामपि प्रायश्चित्तदानविपर्ययत-
या प्रतिपादयिष्यमाणत्वात् । यथा ये वक्ष्यमाणेन प्रकारेण
व्यवहर्त्तव्याः—व्यवहारक्रियाविपर्ययाकर्त्तव्या । पाठान्तरम्—'जे
जहा काल' अस्यायमर्थः—ये यथा-यस्मिन्काले व्यवहर्त्त-
व्यास्तद्यथा-यदा आगमव्यवहारिणः सन्ति, तदा तदुपदे-
शेनैव व्यवहर्त्तव्यास्तेषु व्यवच्छिद्येषु धृतज्ञानव्यवहार्युपदेशेन
तदेव चाख्याऽपि तदेव धारणया तदेव तु ज्ञानव्यवहारणापि
व्यवहर्त्तव्या इति । एतेषां व्यवहारव्यवहारिव्यवहर्त्तव्यरूपाणां
त्रयाणां पदानाम्, तुर्यिंशत्वे सन्नेताद्वैतशक्तिः, संक्षेपतो वि-
स्तरतश्च । प्रत्येकस्मिन् प्रत्येकशब्दे, यथेत्यादिना अव्ययीभा-
वः । पदैकस्येत्यर्थः, प्ररूपणां—व्याख्यां वक्ष्ये ।

तत्र संक्षेपप्ररूपणार्थमिदमाह—

ववहारी खलु कत्ता, ववहारो होइ करणभूतो उ ।

ववहरियव्वं कज्जं, कुंभादितियस्स जह सिद्धी ॥ २ ॥

'ववहारी खलु कत्ता' इति व्यवहारस्य कर्त्ताः व्यवहारस्य

छेत्ता अभिधीयते इति शेषः । व्यवहारः पुनर्भवति करण-
भूतः । व्यवहारश्चेद्व्यक्रियां प्राप्तिं करणत्वं प्राप्त । तुशब्दः
पुनरर्थे व्यवहितसम्बन्धश्च, स च यथास्थाने योजित एव । स
च व्यवहारः करणभूतः पञ्चधा-आगमः, धृतम्, आज्ञा, धा-
रणा, जीतश्च । आह च सूक्ष्मकृत्-‘पञ्चविधो व्यवहारः करण-
मिति तेन च पञ्चविधेन व्यवहारेण करणभूतेन व्यवहरन् क-
र्ता यन्निष्पादयति कार्यम् तद्व्यवहर्त्तव्यमित्युच्यते । व्य० १
उ० । प्रथमतो व्यवहारपदस्य निरुक्तं वक्तुकाम इदमाह-
‘विविधं वा’ इत्यादि, विविधं तत्सद्योग्यतानुसारेण विविधं
विधिना वा सर्वज्ञोक्तं प्रकारेण वपनं तपःप्रभृत्यनुष्ठानां यश-
स्य दानम्-‘द्वयप’-बीजनन्तुसन्ताने इति वचनात् । हरणम-
तीचारदोषाज्ज्ञातस्य । अथवा-संभूय विज्याविसाधूनां कवि-
त्प्रयोजनं प्रवृत्तौ यन् र्यास्मिन्नाभवति, तस्य तस्मिन्वपन-
मितरस्माच्च हरणमिति व्यवहारः किमुक्तं भवति-विविधो
विधिना वा हारो व्यवहारः “पृषोदरादयः” इति विधाप-
शब्दार्थव्यव आदेशः ।

सम्प्रति वपनहरणशब्दयोरर्थे वक्तुकामस्तदेकार्थिकान्याह-
ववणं ति रोवणं ति य, पकिरणपडिसाडणा य एगडं ।
हारो ति य हरणं ति य, एगडं हीरण्व वत्ति ॥ ४ ॥

द्वयप-बीजनन्तुसन्ताने, उप्यते, वपनं इतिशब्दः शब्दस्वरू-
पपरिस्मर्माभिधीयतः, एवमुत्तरंऽपि । रोपणमिति दृढ जन्मान्,
रोहति कश्चित्तमन्यः प्रयुङ्क्ते प्रयोक्तव्यापारं णिच् रंहः
'पो वा' इति इकारस्य एकारः । रोप्यते इति रोपणं भावे
अनद, वा समुच्चये 'पकिरणे' ति । क-विज्ञेय, प्रपूर्वः प्र-
शब्दोऽत्र दाने, प्रदातुं कार्यते-विज्ञेयते इति पकिरणम् 'प-
रिस्माडणा य' इति, शब्द रजयायाम् परिपूर्वः परिशटति प-
रिभृष्ट्यात्, तमन्यः प्रयुङ्क्ते पूर्ववत् णिच् । परिशट्यते इ-
ति परिशटनानि वेत्यादि अनदप्रत्ययः, आप् । जः समुच्चये ।
'एगडं' मिति एतत् शब्दचतुष्टयमेकार्थम्, एकार्थप्रवृत्ता, पर-
स्परमेतं पर्याया इति भावः । तेन यदुक्तं भवति-रोपणमिति
प्रकरणमिति परिशटनेति वा तदुक्तं भवति, वपनमिति ।
एतावता वपनशब्दस्य प्रदानलक्षणाऽर्थः समर्थितः । 'हा-
रो ति य' इत्यादि । हरणं हारः, हतिर्हरणम्, हियते
इति वा एकार्थाः त्रयोऽप्येते शब्दा एकार्थिका इत्यर्थः ।
तदेव वापशब्दस्य हारशब्दस्य च प्रत्यक्षमर्थोऽभिहितः ।

सम्प्रति तयोरेव समुचितयोरर्थे जिज्ञापयिषुर्दिमाह-

अर्थी पञ्चार्थीणां, हाउं एकस्म ववइ विडयस्म ।

एएण उ ववहारो, अहिगारो एत्थ उ विहीए ॥ ५ ॥

अर्थी-याचको य. परस्मान्मयेदं लभ्यमिति याचनं । प्रत्य-
र्थी अर्थितः प्रतिकूलः । किमुक्तं भवति-यः परम्य गृहीत्वा
न किमपि तस्मै प्रयच्छति, तयोरर्थिप्रत्यर्थिनोर्विवदमान-
योर्व्यवहारार्थं स्थयपुरुषमुपस्थितयोः स व्यवहारपरिच्छेद-
कुशलो व्यवहारविधापनसमर्थश्च स्वयो यस्मान् 'हाउं ए-
कस्म' ति । सूत्रं पृष्टी पञ्चम्यर्थे प्राकृतत्वात् । प्राकृतं हि
विभक्तिव्यत्ययोऽपि भवति । यदाह पाणिनिः स्वप्राकृत-
लक्षणं-व्यत्ययोऽप्यासामिति । यस्य यज्ञाऽऽभवति तस्मान्
तत् हत्वा-आदाय यस्याऽऽभवति तस्मै द्वितीयाय वपनि-
प्रयच्छति 'एएण उ ववहारो' इति एतेन-अनन्तरोक्षितेन
कारणेन स स्थयव्यापारो व्यवहारः । किमुक्तं भवति-य-

स्मादेशं स्थयपुरुषो विधादनिगणाय एकस्माद्वरति अ-
न्यस्मै प्रयच्छति, तस्मान्त्वव्यापारो वपनहरणात्मकत्वात्
व्यवहार इति । एतावता समुदायार्थकथनं कृतम्, स च व्य-
वहारो विधिव्यवहारोऽविधिव्यवहारश्च । तत्रापि अविधिव्य-
वहारपरित्यागेन विधिव्यवहार एव कर्त्तव्य इति प्रतिपादना-
र्थमाह-‘अहिगारो एत्थ उ विहीए’ । अत्र-एतस्मिन् शास्त्रे
अधिकारः-प्रयोजनं व्यवहारेण विधिनैव-विधिपूर्वकतैव
तुशब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, नाविधिना अविधेमौलप्रति
पस्थितत्वात् । तदेवमुक्तं व्यवहारशब्दस्य निर्वचनम् । तच्च क्रि-
यामात्रमपेक्ष्योक्तमधिकृतप्रत्ययोजनायां तु करणव्युत्पत्तिरा-
ध्यक्षीया । विधिना उप्यते हियते च येन स व्यवहार इति ।

(२)संप्रति व्यवहारस्य नामादिभेददर्शनार्थमाह-

ववहारम्मि चउक्कं, दब्बं पत्तादि लोइयादी वा ।

नोआगमतो पणगं, भावे एगड्विया तस्म ॥ ६ ॥

व्यवहारं-व्यवहारविषये अतुक्कम् । किमुक्तं भवति-चतु-
र्धा व्यवहारः । तद्यथा-नामव्यवहारः, स्थापनाव्यवहारो,
द्रव्यव्यवहारो, भावव्यवहारश्च । तत्र नामस्थापनं सुप्रतीने,
द्रव्यव्यवहारो द्विधा-आगमतो, नोआगमतश्च आगमतो-
व्यवहारपदार्थज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तो नोआगमतस्त्विधा-
ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरिक्तभेदान्, तत्र ज्ञशरीरभव्यशरी-
रव्यवहारो गतो, ज्ञशरीरभव्यशरीरयोरभ्यन्तकशोऽभिहित-
त्वात् तद्व्यतिरिक्तमाह-‘दब्बं पत्तादि लोइयादी वा’ द्र-
व्य-द्रव्यविषयं व्यवहारो नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरव्य-
तिरिक्तः पत्रादिः, आधाराध्ययोरभेदवियक्षणार्थं निर्देशः ।
ततोऽयमर्थः-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्यव्यवहारः स्व-
त्वेन एव ग्रन्थः पुस्तकपत्रलिखितः, आदिशब्दान्-काष्ठसंयुट-
फलकर्पाहिकादिपरिग्रहः । तत्राप्येतद्ग्रन्थस्य लेखनसम्भवा-
त् लौकिकादियेति । यदि वा-ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो
द्रव्यव्यवहारस्त्विविधः, तद्यथा-लौकिकः कुप्रावचनिको, लो-
कात्तरिकश्च । तत्र लौकिको यथा-आनन्दपुरं खड्गादाबुद्धीर्णे
रूपकणामर्शातमहसं दण्डो, मार्गतेऽपि तावानेव । प्रहारं
तु पतिने यदि कथमपि न मृतस्तर्हि रूपकपञ्चको दण्डः, उ-
त्कृष्टे तु कलहं प्रवृत्ते अर्द्धत्रयादशरूपको दण्डः । कुप्रावचनि-
को यथा-यत्कर्म यो न करोति न तत्, कर्मणस्तस्य कि-
चिदिति । लोकात्तरिको यथा-एतं पाण्डुरपटप्रावरणा जि-
नानामनाज्ञया स्वच्छन्दं व्यवहरन्तः परस्परमशनपानादिप्र-
दानरूपं व्यवहारं कुर्वन्ति । भावव्यवहारो द्विधा-आगमतो,
नोआगमतश्च । आगमतो व्यवहारपदार्थज्ञाता तत्र चोपयुक्तः
'उपयोगो भावनिक्षेप' इति वचनात् । नोआगमतः पञ्चावि-
धा व्यवहारः । तथा चाह-‘नोआगमतो पणगं’ 'भावे' इ-
ति भावे विचार्यमाणे नोआगमतो व्यवहारो व्यवहारपञ्चक-
म्-आगमः श्रुतम् आज्ञा धारणा जीतमिति । नाशब्दा देशव-
चनः, तस्य पञ्चाविधस्यापि नोआगमतो भावव्यवहारस्य-
सामान्येन एकार्थिकान्यमूनि ।

तान्येवाह-

मुत्ते अन्थे जीए, कप्पे मग्गे तहव नाए य ।

तत्तो य इच्छियव्वे, आयरिए चव ववहारो ॥ ७ ॥

तत्तदर्थस्त्वनान् सूत्रम् आणादिकी शब्दव्युत्पत्तिः, तच्च
पूर्वाणि छेदमूत्राणि वा । तथा अथ्यते-प्राथ्यते मोक्षमभिल-

पञ्चिगित्यर्थः, सूत्रस्याभिधेयम् । तथा जीते नाम प्रभूतानेक-
गीतार्थकृता मर्यादा तत्प्रतिपादको ग्रन्थोऽप्युपचारात् जीत-
म् । तथा कल्पते समर्था भवन्ति संयमाध्वनि प्रवर्त्त-
माना अनेनेति कल्पः । मृजूप-शुद्धी, मृजन्ति शुद्धीभवन्त्यने-
नातिचारकहमयप्रक्षालनादिनि मार्गः “ उभयत्र व्यवज्ञानात्
घञ् ” इति घञ्प्रत्ययः । तथा—इण—गतौ, निपूर्वाभिनग-
मीयते गम्यते मोक्षोऽनेनेति न्यायः, तथा सवैरपि मुमुक्षुभि-
रीप्यते प्राप्तुमिष्यते इतीप्सितव्यः, आचर्यते स्म बृहत्पुरुषे-
रप्याचरितम् । व्यवहार इति पूर्ववत्, उक्तान्येकार्थिकानि ॥

सम्प्रत्ययवाक्षेपपरिहारावभिधित्सुगह—

एगड्डिया अभिहिया, न य ववहारपण्यं इहं दिहं ।

भमह एत्थेव तयं, ददुव्वं अंतगयमेव ॥ ८ ॥

नन्वभिहितान्येकार्थिकानि परमेतेष्वेकार्थिकेषु व्यवहा-
रपञ्चकमागमभुताक्षाधारणाजीतलक्षणं न दृष्टम्—नोपात्तं जी-
तस्यैव केवलस्यापात्तत्वात्, अत्र सूरिराह—भगयते—अत्रा-
क्षरे दीयते । अत्रैव—एतेष्वेव एकार्थिकेषु तत्-व्यवहारपञ्च-
कमन्तर्गतमेव द्रष्टव्यम् ।

कथमित्याह—

आगमसुया उ मुत्तेण, सइया अन्थतो उ तिचउत्था ।

बहुजणमाहूणं पुण, जीवं उच्चिं गे ति एगट्टं ॥ ९ ॥

सूत्रेण—सूत्रशब्देन सूचिते आगमभुते—आगमभुतव्यवहा-
रौ, तथाहि—आगमव्यवहारिणः पद । तद्यथा—केवलज्ञानी म-
नःपर्यायज्ञानी अवधिज्ञानी चतुर्दशपूर्वी दशपूर्वी नवपूर्वी च ।
भुतव्यवहारिणोऽप्यशेषपूर्वधरा एकादशाक्षधारिणः कल्प-
व्यवहारविस्तृताथतदुभयविद्वज् । ततो भवति सूत्रप्रहेणना-
गमभुतव्यवहारयाग्रहणं चतुर्दशपूर्वीदीनां कल्पव्यवहारा-
दिकेन्द्रप्रस्थानामपि च सूत्रात्मकत्वात् । तथा अर्थतः—अर्थ-
शब्देन सूचितौ त्रिचतुर्थी—तृतीयचतुर्थीयाक्षाधारणाल-
क्षणौ व्यवहारौ । व्य० १ उ० । (आज्ञाव्यवहारः ‘ आणा ’
शब्दे तृतीयभागे १२२ पृष्ठे गतः ।) (धारणाव्यवहारः ‘ धा-
रणाव्यवहार ’ शब्दे चतुर्थभागे २७४ पृष्ठे गतः । जीतव्य-
वहारश्च ‘ जीयव्यवहार ’ शब्दे चतुर्थभागे १५१३ पृष्ठे गतः ।)

(३) व्यवहारा धारणादयः—

कइविहे णं भंते ! ववहारं पण्णे ? गोयमा ! पंचविहं
ववहारं पण्णे, तं जहा—आगमे, सुए, आणा, धार-
णा, जीए । जहा से तत्थ आगमे मिया आगमेणं वव-
हारं पट्टवेज्जा णो य मे तत्थ आगमे सिया । जहा मे
तत्थ सुए मिया सुएणं ववहारं पट्टवेज्जा, णो वा मे
तत्थ सुए मिया । जहा से तत्थ आणा सिया आणाए
ववहारं पट्टवेज्जा, णो य मे तत्थ आणा सिया । जहा मे
तत्थ धारणा मिया धारणाए णं ववहारं पट्टवेज्जा, णो
य मे तत्थ धारणा सिया । जहा मे तत्थ जीए मिया
जीएणं ववहारं पट्टवेज्जा, इच्चेहि पंचविहं ववहारं पट्ट-
वेज्जा, तं जहा—आगमेणं सुएणं आणाए धारणाए
जीएणं । जहा जहा से आगमे सुए आणा धारणा जीए
तहा नहा ववहारं पट्टवेज्जा । मे किमाहु भंते ! आगमवलिया

समणा शिगंगांथा इच्चं पंचविहं ववहारं जहा जहा जहिं जहिं
तहा नहा तहिं तहिं अणिस्सिओवमितं सम्मं ववहारमाणे
समणे शिगंगांथा आणाए आराहए भवइ । (सू०—३४०)

‘ कइविहे णं ’ इति त्यादि, व्यवहरणं व्यवहारे—मुमुक्षुप्रवृ-
त्तिनिवृत्तिरूपः इह तु तान्नवन्धनत्वात् ज्ञानविशेषोऽपि व्य-
वहारः, तत्र आगम्यन्ते परिच्छिद्यन्ते अर्था अनेनेत्यागमः—
केवलमनःपर्यायावधिपूर्वचतुर्दशकदशकनवकरूपः, तथा
भुते—शेषमाचारप्रकल्पादिनवादिपूर्वाणां च भुतत्वेऽप्यती-
न्द्रियायेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सार्तिशयत्वादागमव्यपदेशः
केवलवदिति, तथा आक्षा—यद्गीतार्थस्य पुरतो गूढार्थपदैर्दे-
शान्तरस्थगीतार्थनिर्देशनायातीचारालोचनमितरस्यापि त-
थैव शुद्धिदानम् । तथा धारणा—गीतार्थसंविग्नेन द्रव्या-
द्यपक्षया यत्रापराधं यथा या विशुद्धिः कृता तामवधार्य यद्-
गुणमवालोचनदानस्तत्रैव तथैव तामेव प्रयुङ्क्त इति धैयावृ-
त्त्यकरादेर्वा गच्छापग्रहकारिणाऽश्यानुचितस्य प्रायश्चित्त-
त्तपदानां प्रदर्शितानां धरणमिति, तथा जीते—द्रव्यक्षेत्र-
कालभावपुरुषप्रतिषेधानुवृत्त्या संहननधृत्यादिपरिहाराणिम-
वेक्ष्य यन्प्रायश्चित्तदानं, या वा यत्र गच्छे सूत्रानिर्गृहः का-
रणतः प्रायश्चित्तव्यवहारः प्रवर्तितो बहुभिन्नैश्चानुवर्तित
इति । आगमादीनां व्यापारेण उत्सर्गोपवादावाह—‘ जहं ’
त्यादि, यथेति—यथाप्रकारः केवलादीनामन्यतमः ‘ स ’
तस्य व्यवहारेः स चोक्तलक्षणे व्यवहारस्तत्र तेषु पञ्चसु
व्यवहारेषु मध्ये तस्मिन् या प्रायश्चित्तदानादिव्यवहारका-
ले व्यवहर्त्तव्ये वा वस्तुनि विषये आगमः—केवलादिः—स्याद्-
भवत् तादृशेनेति शेष । आगमेन व्यवहारं प्रायश्चित्तदाना-
दिकं प्रस्थापयेत्—प्रवर्त्तयेत् न शयः, आगमेऽपि पट्टिध क-
वलेनावध्यवसायधत्तस्य तदभावे मनःपर्यायेण एव प्रधा-
नतगाभावे इतरेणेति । अथ ना—नैव चशब्दो—यदिशब्दार्थः,
‘ स ’ तस्य स वा तत्र व्यवहर्त्तव्यादावागमः स्यात् यथा-
यन्प्रकारम् ‘ से ’ तस्य तत्र व्यवहर्त्तव्यादौ भुते स्यात्, ता-
दृशेन भुतेन व्यवहारं प्रस्थापयेदिति, ‘ इच्चेहि ’ इत्यादि
निगमनम्, सामान्येन—‘ जहा जहा से ’ इत्यादि तु विशेष-
निगमनमिति, एतैर्व्यवहर्तुः फले प्रश्नद्वारेणाह—‘ से किमि-
त्यादि, अथ किं हे भदन्त ! भट्टारका आहुः—प्रतिपादय-
न्ति ? य आगमवलिका—उक्तज्ञानविशेषबलवन्तः श्रमणा—नि-
ग्रन्था, केवलिप्रभृतयः ‘ इच्चं ’ इति इत्येतद् वक्ष्यमाणम्, अ-
थवा—इत्येवमिति—एवं प्रत्यक्ष पञ्चविध व्यवहारं प्रायश्चित्त-
दानादिरूपम् ‘ सम्मं व्यवहरमाणे ’ इति सम्यज्येत, व्यवहर-
न प्रवर्त्तर्याप्रत्यर्थः, कथम् ? ‘ सम्मं ’ इति—सम्यक् तद्वत् कथम् ?
इत्याह—यदा यदा यस्मिन्स्यात्सम्यक्सरे यत्र यत्र प्रयोजने वा
क्षेत्रे वा या य उच्चितस्ते तस्मिन् शेषः तदा तदा काले तस्मिन्-
स्मिन् प्रयोजनादौ, कथम्भूतम् ? इत्याह—(‘ अणिस्सिओ-
वमितं ’ इत्यादिसूत्रावयवम् ‘ अणिस्सिओवमितं ’ शब्दे
प्रथमभागे ३३८ पृष्ठे व्याख्यातम्) आज्ञाया जिनोपदेशस्या-
गधको भवतीति, हन्त ! आहुरेवेति गुरुवचनं गम्यमिति ।
अन्ये तु—‘ से किमाहु भंते ’ इत्याद्येव व्याख्यान्ति—आथ कि-
माहुर्भदन्त ! आगमवलिका, श्रमणा निर्ग्रन्था, पञ्चविधव्य-
हारस्य फलमिति शेषः । अ० ८ श० ८ उ० ।

पंचविहे व्यवहारे पञ्चत्वे, तं जहा-आगमे १, सुए २, आणा ३, धारणा ४, जीए ५ । (सू०-४२१×) स्था० ५ ठा० २ उ० ।

अस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह-

बहुआगमितो पडिमं, पडिवज्जइ आगमो इमो वि खलु ।
सब्बं व पवयणं पव-णीया व्यवहारविसयन्थं ॥ ४६ ॥
खलियस्स वि पडिमाए, व्यवहारो को ति सो इमं सुत्तं ।
व्यवहारविहिण्ण वा, पडिवज्जइ सुत्तसंबंधो ॥ ५० ॥

अनन्तरसूत्रं प्रतिमाभिहितानां च प्रतिमां प्रतिपद्यते ब-
ह्वागमिकः, अयमपि पञ्चविधोऽपि व्यवहारः स्वत्वागमस्तत
आगमप्रस्तावाप्रतिमासूत्रादनन्तरं व्यवहारसूत्रमवादि ।
'सब्बं व' त्यादि वाशब्दः संबन्धस्य प्रकारान्तरेण पदशेन सर्व-
प्रवचनं प्रावचनिकश्च व्यवहारविषयस्थं व्यवहारविषयान्त-
र्गतोऽवश्यं व्यवहारो वक्तव्य इति व्यवहारसूत्रम् । अथ-
वा-प्रतिमायां स्थितस्य प्रतिमायाः स्थूलितस्य को व्यवहारः
किं कर्तव्यमिति प्रश्नमाशङ्क्य स व्यवहारः पञ्चविध इत्या-
दि किमिदं सूत्रमुपन्यस्तम् । यदि वा-अनन्तरसूत्रं प्रतिमाः प्र-
तिपद्यते इत्युक्ते ताश्च प्रतिपद्यते व्यवहारो विधिज्ञो नेतर
इति प्रतिमासूत्रादनन्तरं व्यवहारसूत्रस्य संबन्धः । सूत्रा-
क्षरसंस्कारः सुप्रतीतो विंशद्व्याख्यां तु भाष्यकृत्कारिष्यति ।
व्य० १० उ० ।

तत्र-

जहा मे तत्थ आगमे सिया आगमेण व्यवहारं पट्टवेजा ।
(सू०-४२१) स्था० ५ ठा० ।

अस्य व्याख्यामाह-

सो पुण पंचविगप्पो, आगम सुय आण धारणा जीने ।
सेतम्मि व्यवहरंते, उप्परिवाडी भवे गुरुमा ॥ ५१ ॥

सः-पुनर्व्यवहारः पञ्चविधः प्रकृतः, तथा-आगमः श्रुतम्
आज्ञा धारणा जीतमिति । तत्र सति आगमादौ व्यवहारे यदि
उत्परिगाढ्या-उत्क्रमेण व्यवहरति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः । इयमत्र भावना-आगमे विद्यमाने यद्यन्येन सू-
त्रादिना व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकम् । यदा पुनरागमो न वि-
द्यते तदा श्रुतेन व्यवहर्तव्यम् । श्रुते वर्तमाने यद्याज्ञादिभि-
र्व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् । यदा तु श्रुतमपि
न विद्यते तदाऽऽज्ञया व्यवहर्तव्यम् । आज्ञायां विद्यमानायां
यदि धारणाया प्रस्थापयति तदा चतुर्गुरुकम् । आज्ञाया
अभावे धारणाया व्यवहर्तव्यम् । यदि पुनर्धारणायां सत्यां
जीतन व्यवहरति तदा चतुर्गुरुकम् । धारणाया अभावे
जीतन व्यवहर्तव्यमिति । तत्र 'से तत्थ आगमे सिया' इत्या-
दिकस्य (स्था० ५ ठा० १×) सूत्रावयवस्यायमर्थः-तत्र त-
स्मिन्व्यवहारपञ्चकमध्ये 'से' तस्य साधारणगमः स्यात्तर्हि
आगमन व्यवहारं प्रस्थापयेत् व्यवहारो न शेषः सूत्रादिभिः ।

एतदेवाह-

आगमव्यवहारी आ-गमेण व्यवहरेइ सो न अक्षेणं ।
न हि खरस्स पगासं, दीवपगासो विमेषेइ ॥ ५२ ॥

स आगमव्यवहारी आगमेन व्यवहरति । नान्येन-श्रुतादिना
तस्य ततो हीनत्वादतद्वच्च प्रतिवस्तूपमया दर्शयति-न हि

सूर्यस्य प्रकाशं दीपप्रकाशो विशेषयति-न सूर्यप्रकाशान्
दीपप्रकाशोऽधिकतरः, किंतु-हीन इत्यर्थः । एवमिहापि याद-
शां विषय आगमस्य न तादृशः शेषाणां व्यवहाराणामिति ।
आह-यस्मिन् काले गौतमादिभिरेव सूत्रं कृतम् । 'व्यवहारे
पंचविहे पञ्चत्वे' इत्यादि तदा आगमो विद्यते, ततः किं
कारणमाज्ञादयोऽपि सूत्रे निबद्धाः ।

अत्राह-

सुत्तमप्पायविसयं, खेत्तं कालं च पप्प व्यवहारो ।

होहिंति न आइह्मा, जो तित्थं जाव जीतो उ ॥ ५३ ॥

सूत्रमज्ञातविषयं भविष्यति स तादृशः कालो यस्मिन्ना-
गमो व्युच्छेत्त्यति, ततः शेषैर्व्यवहारैर्व्यवहर्तव्यम्, तत्रापि
व्यवहारः । क्षेत्रं कालं च प्राप्य यो यथासंभवति तेन तथा
व्यवहरणीयम् । किमुक्तं भवति-यस्मिन्काले यो यो व्यवहा-
रो व्यवच्छिन्नः अव्यवच्छिन्नो वा तदा तदा प्रागुक्तेन क्रमेण
व्यवहर्तव्यम् । तथा यत्र यत्र क्षेत्रं युगप्रधानैराचार्यैर्यो या
व्यवस्था कृता तथा अर्निश्रोपश्रितं व्यवहर्तव्यम् । अन्यच्च-
आद्याश्चत्वारो व्यवहारा न यावत्सार्थं च भविष्यन्ति जीत-
स्तु व्यवहारो यावत्सार्थं तावद्भवेति जीतोपादानम् । व्य०
१० उ० । (" आणाए अणाणाए आगहेइ " इत्यस्य व्या-
ख्यानम्- ' आणा ' शब्दं द्वितीयभागे १२३ पृष्ठ गतम् ।)

सांप्रतमाराधनामाह-

आराहणा उ तिविहा, उक्कोमा मज्झिमा जहसा उ ।

एग दुग तिग जहसं, दु तिग ह्ठ भवा उ उक्कोसा ॥ ५४ ॥

आराधना त्रिविधा-उत्कृष्टा, मध्यमा, जघन्या च । त-
त्रोत्कृष्टाऽऽराधनायाः फलमको भवः, मध्यमाया द्वौ भवौ,
जघन्यायास्त्रयो भवाः । अथवा-यदि तद्भवं मोक्षाभावः
तदा उत्कृष्टाऽऽराधनायाः फलं जघन्यं संस्मरणं द्वौ भवौ,
मध्यमायास्त्रयो भवाः, जघन्याया उत्कृष्टा अष्टौ भवाः । तद्वच्च
भाष्यकृता सूत्रव्याख्या कृता ।

संप्रति निर्युक्तिवित्तरः-

जेण य व्यवहरइ सुणी, जं पिय व्यवहरइ सो वि व्यवहारो ।

व्यवहारो तहिँ व ठप्पो, व्यवहरियव्वं तु बुच्छामि ॥ ५५ ॥

येन मुनिर्व्यवहरति स आगमादिव्यवहारः, व्यवहरियंते-नेनेति
व्यवहारः इति व्युत्पत्त्यर्थेदपि च व्यवहर्तव्यं मुनिर्व्यवहरति ।
सोऽपि व्यवहारः कर्मणि घञ् । समापञ्चान् तत्र यो व्यव-
हारः कर्णपक्षरूपः स स्थाप्यः पञ्चाद्व्ययत इति भावः । व्य-
वहर्तव्यं तु वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

आभवंते य पच्छिन्ने, व्यवहरियव्वं समामतो दुविहं ।

दोसु वि पण्णं पण्णं, आभवण्ण अहीगारो ॥ ५७ ॥

व्यवहर्तव्यं समासतो द्विविधम्, तथा-आभवत्, प्राय-
श्चित्तं च । तत्र द्वयोरपि आभवति प्रायश्चित्ते च प्रत्येकं
पञ्चकम्, तत्राधिकारः प्रयोजनमिदानीमाभवनया एव द्वार-
गाथासंक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव व्याचिख्यासुराह । तत्र प्रथमतः

'दोसु वि पण्णं पण्णं' मित्यस्य व्याख्यानमाह-

खेत्तेसु य सुहदुक्खे, मग्गे विण्णं य पंचहा होइ ।

सच्चित्ते अचित्ते, खेत्ते कालं य भावे य ॥ ५८ ॥

व्यवहार

आभवत्पञ्चधा—पञ्चप्रकारे भवति । तद्यथा—क्षेत्रे श्रुत सुखदुःखं मार्गे विनये च । प्रायश्चित्तमपि पञ्चधा , तद्यथा—सचिन्ने अचिन्ने क्षेत्रे काले भावे च । एष प्रातिहारगाथासमासार्थः । व्य० १० उ० । [तत्र क्षेत्रे तावदाभ्युदयव्यवहारः ' क्षेत्र ' शब्दे तृतीयभाग ७४८ पृष्ठे गतः ।]

अधुना श्रुतद्वारमाह—

दुविहा सुतोवसंपय-अभिधारैते तदा पठंते य ।

एकैकाऽपि य दुविहा, अणंतरपरंपरा चैव ॥ १२६ ॥

द्विविधा श्रुतसंपत् , तद्यथा—अभिधारयति, पठति च । एकैका द्विविधा-अनन्तरा , परम्परा च । तत्राभिधारयत्यनन्तरा नाम—एकः साधुः कश्चिदाचार्यमभिधारयति । योऽसावभिधार्यमाणः सन् कश्चिदन्यमभिसंधारयति परंपरा नाम एकः साधुः कश्चिदाचार्यमभिसंधारयति सोऽप्यभिधार्यमाणोऽन्यमभिधारयति, सोऽप्यन्यम् , सोऽप्यन्यमेवमनियतं परिमाणम् ।

तद्व्याह—

एत्थं सुतं अहीहम्मि, सुतत्वं सो य अन्नहिं ।

वच्चंतो सो भिधारैतो, सो वि अन्नमेव वा ॥ १२७ ॥

दोषहं अन्नतरा होति, तिगमादी परम्परा ।

सङ्काणं पृणरंतस्म, केवलं तु निवेयणा ॥ १२८ ॥

अत्र अन्य पार्थ्वे श्रुतमध्येत्ये इति कश्चिदभिधारयन् व्रजति, सोऽपि श्रुतवान् अन्यत्राभिधारयन् व्रजति, सोऽप्यन्यम् । यदि वा-तमेवार्वाभिधारयति । तत्र ह्येवमनन्तरा श्रुतोपसंपन्नवति त्रिकादीनां तु परम्परा स्वस्थानं पुरागच्छन्तः केवलं तस्याभिधारितस्य निवेदना कर्त्तव्या । यथाऽहं स्वस्थाने गमिष्यामीति ।

[४] साम्प्रतमनन्तरायां परम्परायां वाऽभिधारणायामाभ्यन्तमाह—

अक्षिन्नोवसंपयाए, गमणं सङ्काणं जत्थ वा छिन्नं ।

मगगणं कहणं परंपर, छम्मासं चैव वल्लिदुगं ॥ १२९ ॥

अक्षिन्नोपसंपदमभिधार्यमाणो यदस्य वाऽभिधारयति तस्य हि लाभो न छिद्यते । तस्मादभिन्नोपसंपदं योऽभिधारयतां लाभः स स्वस्थानं गच्छति, योऽभिधारितस्तस्यान्येनाच्छिन्नः सन् गच्छतीत्यर्थः । अथ छिन्ना उपसंपत् तत आदित आरभ्य यत्र सर्वेषां लाभो गच्छति इहाभिधारयन् योऽभिधारितस्तं प्रति संप्रस्थितः स चापान्तरात् यदन्यमभिधारयति आन्मीयं वा गच्छेत् प्रतिनिवर्तते, तदा यदभिधारयता पथि लब्धं सचिन्ने तदभिधारितस्य स्वयं वा गत्वा समर्पयति, अन्यस्य वा हस्ते प्रेषयति । अथ नार्पयति स्वयमन्यप्रेषणेन वा तत्राह—' मगगणं ' न्यादि, तत्र ' कहणपरम्परा ' ति यैः स दृष्ट आगच्छन् तैः पूर्वमभिधारितस्तस्य परम्परेकणाख्यातम् । यथा-युष्मानभिधारयत । तेन संप्रस्थितेन सचिन्ने लब्धम्, ततः युष्माकं तेन न प्रेषितम् ' मगगणं ' ति स चेत्तत् श्रुत्वा तं मार्गेयति, क गतो भवेन्मम सचिन्नेहारीति मृगयमाणं स्नानादिसमवसरणे दृष्टं पृष्टं च । यथा-अमुककाले अस्मानाभिधारयता समागच्छता सचिन्ने लब्धं नन्मह्यं देहि, यदि न ददाति तदा बलात्

व्यवहारं दाप्यते । मायानिष्पन्नश्च तस्य गुरुको मासः प्रायश्चित्तम् । सचिन्ने चत्वारो गुरुकाः, अचिन्ने उपर्धित-पञ्चम्, स पुनरभिधारयन् यैः सचिन्नेः सोऽभिधारयते तेषां मध्ये किं लभते इत्याह—' छम्मासं चैव वल्लिदुगं ' इति षट् नालवज्जानि निर्मिश्राणि लभन्ते १ मिश्रं च २ एवं रूपं निर्मिश्रलक्षणं वल्लिदुगं लभते ।

साम्प्रतमनमेव गाथां विवृण्वन्माह—

अभिधारंते पठंते वा, छिन्नाए ठाति अंतए ।

मंडलीए उ सङ्काणं, वयतो न उ मज्झिम्मे ॥ १३० ॥

अभिधारयति पठति वा यो लाभः स छिन्नायामुपसंपत्ति अन्तके—पर्यन्तं तिष्ठति सर्वेषां लाभस्तत्र विश्राम्यतीत्यर्थः । मण्डल्यां तु यो लाभः स स्वस्थानं लभते व्याख्यातुरुपतिष्ठत इत्यर्थः, न तु मध्येन मण्डलीमध्यवर्तिनि ।

कस्मादित्याह—

जो उ मज्झिम्मे जाति, नियमा सो उ अंतिमं ।

पावते निम्भभूमिं तु, पाणीयं च पलोठियं ॥ १३१ ॥

यो मण्डलीमध्यवर्तिनि लाभो याति सोऽपि नियमादन्तिमं व्याख्यातुलक्षणं प्राप्नोति, निम्भभूपानीयं प्रलोठितम् । पूर्वं षट् निर्मिश्राण्युक्तानि तानि सम्प्रति वक्ष्यति—

माया पिया य भाया, भगिणी पुत्तो तदेव धूया य ।

एमा अणंतरा खलु, निम्मिस्सा होति वल्ली उ ॥ १३२ ॥

माता पिता आता भगिनी पुत्रो दुहिता च, एषा खलु अनन्तरा निर्मिथा भवति वल्ली ।

समाण उ वल्लीणं, परलाभो होइ दोस्सि चउरो वा ।

एवं परंपराए, विभामतत्तो य जा परतो ॥ १३३ ॥

शेषाणां तु वल्लीनां यो लाभो भवति हे-पुत्र-दुहितरौ, यदि वा-चत्वारि-मातापितृभ्रातृभगिनीरूपानि स समस्तोऽपि परलाभोऽभिधारितस्य लाभ इत्यर्थः । एवं परंपरायामपि विभाषा कर्त्तव्या । ततोऽपि याः परतो वल्ली तस्य या परतः ताः सर्वा अपि परलाभः । व्य० १० उ० । (मिश्रवल्ली ' मिस्सवल्ली ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।)

दुविहो अभिधारैतो, दिट्ठमदिट्ठो य हांति नायच्चो ।

अभिधारंजंतगमं-तएहिं ऽदिट्ठो य अन्नहिं ॥ १३४ ॥

अभिधारयन् द्विविधो दृष्टव्यस्तद्यथा-दृष्टोऽदृष्टश्च । तत्र दृष्टोऽभिधार्यमाणस्तैः साधुभिर्न्यर्त्तवा, अदृष्टो-न केनापि दृष्टः ।

सचिन्ने अंतरालद्धे, जो उ गच्छति अन्नहिं ।

जो ते पेसे सयं वावि, नेइ तत्थ अदोसवं ॥ १३५ ॥

सचिन्ने अन्तरा पथि लब्धे यः अभिधारयन् अन्यत्र गच्छति, स्वगच्छं वा प्रतिनिवर्तते, तत्र यस्तम् सचिन्ने लब्धमभिधारितस्य प्रेषयति, स्वयं वा नयति, सोऽदोषवान् ।

जो उ लण्डुं वए अमां, सगणं पसेवइ वा ।

दिट्ठो व अदिट्ठो वा, मायती होति दोस्सिह वि ॥ १३६ ॥

यस्तु सचिन्ने लब्ध्वा अन्यमाचार्ये व्रजति, स्वगणं वा तस्माच्चिन्ने प्रेषयति । दृष्टोऽदृष्टो वा सन् तौ दृष्टादृष्टरूपौ द्वावपि मायनी भवतः ।

एहाणाइएमु तं दिस्सा, पुच्छा सिद्धे हरंति से गुरुगो ।
गुरुगा चैव अचित्ते,तिविहं पुण सम्म तग्गहणा॥१३६॥

परम्परया कथमपि श्रुतं यथा अमुकोऽस्मान्निधाय समा-
गच्छन् अन्तरा पथि सचित्तं लब्धवान् परं सोऽन्यत्र गतः,
स्वगणे वा गतवान्, ततस्तं मृगयमाणस्तैः स्नानादिभिः
समयसरेणेषु न दृष्ट्वा पृच्छा कृता, यथा—त्वममुककालेऽ-
स्माकमभिधाय समागच्छन्नन्तरा सचित्तमुत्पादितवान्?, तेन
च यथावस्थितं शिष्टं, ततः स तस्य सकाशात् तत्सचित्तं
दृष्ट्वा । अथ स न वदति तर्हि बलात् व्यवहारेण दाप्यते,
मायाप्रत्ययश्च तस्य गुरुको मासः प्रायश्चित्तम् । अचित्ताप-
हरणं चत्वारो गुरुकाः, अचित्तं पुनर्नाविधे जघन्योपधि-
निष्पन्नं मध्यमोपधिनिष्पन्नमुत्कृष्टोपधिनिष्पन्नं च ।

अथैवान्यकर्तृकं किञ्चिद्विशेषसूचकं गाथाद्वयम्—

दुविहो अभिधारेतो, दिट्ठमदिट्ठो व होइ नायव्वो ।
अभिधारिजंतगमं—तिण्हिं दिट्ठो व अक्खेहिं ॥ १४० ॥
दिट्ठो माइ अमाई, एवमदिट्ठो वि होइ दुविहो उ ।

अमाई उ अप्पिण्णती, मायी उ न अप्पिण्णे जो उ ॥ १४१ ॥

आद्यगाथाव्याख्यानं प्राग्वत् । दृष्टो द्विविधः—मायी, अमा-
यी च । एवमदृष्टोऽपि द्विविधो भवति—मायी, अमायी च ।
तत्र अमायी लब्धं तच्चित्तादिकमर्पयति, यस्तु मायी स नार्प-
यति, ततः स बलात् व्यवहारेण दाप्यते । शेषं तथैव ।

एवं ता जीवन्ते, अभिधारेतो उ एइ जो माहु ।

कालगतं एयम्मि उ, इणमन्नो होइ व्यवहारो ॥ १४२ ॥

एवं तावत् जीवत्याभिधार्यमाणे योऽभिधारयन् साधुराग-
च्छति तस्य व्यवहारः, कालगते पुनरेतन्मिन्नमभिधार्यमाणे
अयमन्यो भवति व्यवहारः ।

तमेवाह—

अप्पत्तं कालगते, सुद्धमसुद्धे अदेत देते य ।

पुर्व्वि पच्छा निग्गय, संतममंतेसु ते बलिया ॥ १४३ ॥

कश्चिदाचार्यमभिधारयन् संप्रस्थितस्तत्र यं गच्छुमभि-
धार्य संप्रस्थितस्तमप्राप्त एव स आचार्यः कालगतः, अत्र च
त्रयः प्रकाराः—“पुर्व्वं पच्छा निग्गय” इति । यथैवाभिधारयन्
निर्गतस्तदैव कालगत आचार्यः १, अथवा—पूर्व्वमभि-
धारयन् निर्गतः पश्चादाचार्यः कालगतः २, यदि वा—पूर्व्व-
माचार्यः कालगतः स पश्चादभिधारयन् निर्गतः ३ । अत्र
प्रथमं प्रकारं यत्तन्नाभिधारयता पथि सचित्तादि लब्धं त-
त्कालगताचार्यशिष्याणामाभवति । द्वितीये प्रकारे लब्धं अ-
लब्धं वा सचित्तादिकं यद्युपरताः स्थविरास्तदाऽपि तत्स-
चित्तादि तच्छिष्याणामाभवति । तृतीये प्रकारे अभिधारय-
ता दूरादागच्छता तावन्न ज्ञानं यावत् गच्छे प्राप्तस्ततो य-
ज्जिमिन्न स तत्रागतस्तत् श्रुते यदि तस्य शिष्यस्यास्ति तदा
स तत् श्रुते तस्मै दातुमिच्छति ततः कालगताचार्यस्य
लभते शिष्याः सचित्तादिकम् । यद्यपि सोऽभिधारको विपरि-
णतो न गृह्णाति शिष्यस्य सकाशात् श्रुते गृहीतुं तत्रापि
कालगताचार्याणामेव तत्सचित्तादि आभवति । अथ तत्
श्रुते नास्ति, न वा वदति, तदा न लभते कालगताचार्यशि-

ष्यः सचित्तादिकम् । आह—किं कारणं तृतीयेऽपि प्रकारे
कालगताचार्यशिष्याणामेवाऽऽभवतीत्यत आह—‘बलिय’ इति
बलवती श्रुताज्ञा, तत् श्रुते तदवस्थमव यज्जिमिन्नं तेनाभि-
धारितम् ‘सुद्धमसुद्धे अदेत देते य’ इति यत् कालगता-
चार्यस्य शिष्याणामाभवति तद्यथाभिधारको वदति, त-
दा शुद्धः—अत्रायश्चित्तान्यर्थः । अथ न वदति तदा अशुद्धः—
प्रायश्चित्तभाग भवतीत्यर्थः । तत्र सचित्तस्यादानं प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, आदेशान्तरेणानवस्थाप्यम् । अचित्तं
उपधिनिमित्तं योऽपि चानाभाव्य न दत्ते तस्याप्येवमेव प्राय-
श्चित्तम् ।

संप्रति ‘पुर्व्वि पच्छा निग्गय संतममंते’ इत्यस्य किञ्चि-
द्व्याख्यानमाह—

लद्धे उवरया थरा, तस्स मिस्साण सो भवे ।

मए वि लभते सीमो, जइ मे अत्थि देइ वा ॥ १४४ ॥

तत्र प्रथमं प्रकारं दर्शितं प्राक्, तथैव द्वितीये प्रकारे लब्ध-
उपलक्षणमेतत् अलब्धं वा सचित्तं स्थविरा उपगतास्ततः
स सचित्तादिको लाभस्तस्य शिष्याणामाभवति । तृतीयं पु-
नः प्रकारं सूतऽप्यभिधारिते लभते शिष्यो यदि ‘से’ तस्य
श्रुतमस्ति, वदति वा । अथवा—नास्ति, न वदति वा, तदा न
लभते । एतावता ‘संतममंते’ इत्यापि व्याख्यातम् ।

उपसंहारमाह—

एवं नाणे नह दं—मणे य मुत्तन्थ तदुभए चैव ।

वचणमंघणगहणे, नव नव भेया य एक्केके ॥ १४५ ॥

एवमुक्तप्रकारेण ज्ञाननिमित्तमभिधार्यमाणं यद् आभवति
तत् भणितम् । तथा तेनैव प्रकारेण दर्शनेऽपि दर्शनप्रभावक-
शास्त्राणामप्यर्थोपाभिधार्यमाणे आभवत्यतिपत्तव्यम् । तत्र
ज्ञानार्थं दर्शनार्थं वा योऽभिधार्यते स ‘मुत्तन्थ तदुभए चैव’
इति सूत्रार्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया च । तत्र च
सूत्रार्थतया अभिधारणं तद्वर्त्तनार्थतया संधानार्थतया ग्रह-
णार्थतया च । तत्र पूर्व्वगृहीतस्य पुनरुक्त्यालनं वर्त्तना,
विस्मृतस्याऽपान्तगले वृद्धितस्य पुनः संधानकरणं सं-
धना । अपूर्व्वस्य ग्रहणं ग्रहणमिति । एवं त्रयो भेदाः—सूत्रा-
र्थतया अर्थार्थतया तदुभयार्थतया च प्रत्येकं द्रष्टव्याः । स-
र्व्वसंख्यया ज्ञाने दर्शने च प्रत्येकं नव नव भेदाः । तथा आह—
‘नव नव भेया य एक्केके’ ।

(५) संप्रति चरणार्थमभिधारयन्तमभिकृत्याह—

पामन्थमगीयन्था, उवसंपज्जंति जे उ चरणेऽट्ठा ।

सुत्तोवमंपयाए, जो लाभो सो उ तेमिं तु ॥ १४६ ॥

ये पार्श्वस्थादयोऽगीतार्थाश्चरणार्थमुपसंपद्यन्ते तेषां चरणो-
पसंपर्जामित्तं कमप्यभिधारयन्तमागच्छतां श्रुतोपसंपदि-
चान्तगयो लाभो भवति स स तेषामभिधार्यमाणानां भव-
ति । नालवज्जवल्लीद्विकं तु तेषामभिधारयतामात ।

गीयन्था समहाया, अममत्ता जं तु लहति सुहदुक्खी ।

सुत्तन्थ अतक्केता- समत्तकप्पी उ न दलंति ॥ १४७ ॥

ये पुनः पार्श्वस्थादयो गीतार्थाः समहायाः संभोगनिमित्त-
मालोचनां दास्याम इत्याभिधारयन्तः सूत्रार्थान् अतर्कयन्तोऽ-
नपेक्षमाणा आगच्छन्तोऽन्तरा यं लभन्ते सचित्तमचित्तं

वा येऽपि च गीतार्था असमाप्ता-असमाप्तकल्पा आगच्छन्तो लभन्ते यच्च एकाकी एकाकिदेशपरिग्रहार्थमुपसंपन्नकामो लभते ये च समाप्तकल्पिकालेषामेवाऽऽभवति । न तु येषां समीपं प्रस्थिताः तेषामेवं-निर्ग्रन्थीनामपि द्रष्टव्यम् ।

अभिधोरिज्जंत अप्पत्ते, एम वुत्तो गमो खलु ।

पठेते उ विहिं वुच्छं, सो य पाठो इमो भव ॥१४८॥

एषः-अनन्तरादितः खलु गमः-प्रकाराऽभिधायमाणे अप्रते उक्तः, अत ऊर्ध्वं तु प्राप्ते सति पठति विधिं वक्ष्यामि । स च पाठोऽयं वक्ष्यमाणो भवति ।

तमेवाह—

धम्मकहा मुत्ते य, कालिणं तह दिट्ठिवाएँ अत्थं य ।

उपसंपयसंजोगे, दुगमाह जहुत्तरं बलिया ॥१४९॥

धम्मकथायां सूत्रे कालिके तथा दृष्टिवादे अर्थे च पाठार्थ-मुपसंपद भवति । तत्र सूत्रतोऽर्थतश्च सूत्रार्थगोष्ठ्य स्वस्थाने द्विकादिसंयोगे यथास्मिन् बलिका-बलवन्त, सूत्रचिन्तायां परस्परसूत्र पाठयन्, अर्थचिन्तायां परस्परमर्थ व्याख्यानयन्, सूत्रार्थयोगे च परस्परचिन्तायामर्थप्रदाना बलीयानिति भावः ।

आवलियमंडलिकमो, पुव्वुत्तो छिण्णज्झिमभेदणं ।

एमा सुआवसंपय, एत्तो सुहदुक्खसंपयं वोच्छं ॥१५०॥

या सा श्रुतोपसंपदपरम्परामा आवलिका ज्ञातव्या, या-न्वन्तरा सा मण्डली, सा च अचिच्छन्ना कथमिति चेदु-च्यते-यस्मादभिधारकस्य लाभोऽन्येन छिन्न सन्नाभिधा-र्यमाणे मागयति, ततोऽचिच्छन्नाभयोगात् सा उपसंपदचिच्छ-न्त्युच्यते । या चावलिका सा छिन्ना यतस्तस्यां यो लाभ आदित आरभ्य परम्परया छिद्यमानोऽन्तिमेऽभिधायैऽन्य-मनभिधारयति-विश्रामयति नतः सा छिन्नापसपत् । एवं छिन्नाचिच्छन्नाभेदनाचालकामण्डलिकाक्रमः पठन्त्यपि पूर्वोक्तं दृष्टव्यः, तदेवमुक्त्वा श्रुतोपसपत् अत ऊर्ध्वं सुखदुःखोपसं-पदं वक्ष्ये ।

तामेवाह—

अभिधारे उववणो, दुविहो सुहदुक्खितो मुणयव्वो ।

तस्म उ किं आभवती, मच्चित्ताऽचित्तलाभम्म ॥१५१॥

सुखदुःखितो द्विविधो ज्ञातव्यस्तथा—अभिधारयतीत्यभिधारेऽभिधारयन्, उपपन्न—सुखदुःखोपसंपदं प्रातः । तस्य द्विविधस्यापि सचित्ताचित्तलाभस्य वा मध्ये किमा-भवतीति च वक्तव्यम् ।

अथ क. सुखदुःखोपसंपदमुपपद्यते । इत्यत आह—

सहायगो तस्म उ नऽन्ति कांती,

मुत्तं च तक्कं न सो परतो ।

एगाणिणं दोमगणं विदिता,

सो गच्छमग्गेहं समत्तकणं ॥ १५२ ॥

तस्य सहायकः कोऽपि न विद्यते, न च परस्मात् सूत्रमपेक्षते स्वयं सूत्रार्थपरिपूर्णत्वात् । केवलमेकाकी स दापगणं विद-त्वा स गच्छ समाप्तकल्पमभ्येति—अभ्युपगच्छति ।

तत्रोपसंपन्नमभिधायैऽऽभवद्व्यवहारमाह—

खेत्ते सुहदुक्खीओ, अभिधारेताँहं दोमि यी लभति ।

पुरपच्छसंधुयाइं, हेठिल्लाणं च जो लाभो ॥ १५३ ॥

सुखी—सुखदुःखोपसंपदमुपसंपन्नः क्षेत्र—परक्षेत्रेऽपि ए-तदर्थमेव क्षेत्रग्रहणमन्यथैतादृशार्थकं स्यात् । इयान्यपि पूर्वसंस्तुतानि पश्चात्संस्तुतानि वाऽभिधार्यन्ते लभत ये च तेन दीक्षिताः तेषामधस्तनानां यो लाभः सोऽपि तस्याऽऽ-भवति ।

संप्रति क्षेत्रे इत्यस्य विवरणमाह—

परखेत्तम्मि वि लब्धति, सो देतेण गहणखेत्तस्स ।

जस्म वि उवसंपन्ना, सो वि य से न गिएहए ताइं ॥१५४॥

मातापितृप्रभृतीनां श्वश्रुवशुभ्रभृतीनां च याद तं सु-खदुःखोपसंपन्नमभिधारयन्त्युपातिष्ठन्ते व्रतग्रहणाय परक्षेत्रेऽपि लभते इति प्रतिपत्तिः स्यादित्येव लक्षणं कारणेन क्षेत्रस्य ग्रहणं कृतमन्यथा न कमप्यर्थं पुष्पाति, यस्यापि स-मीपं स उपसंपन्नः सोऽपि तानि न गृह्णाति सूत्रादेशतो-ऽनाभाव्यत्वात् ।

परखेत्ते वममाणो, अतिक्रमंतो व न लभति अमाप्पी ।

छंदेण पुव्वसम्मी, गाहियसम्मादि सो लभई ॥१५५॥

परक्षेत्रे तिष्ठन् व्यतिक्रामन् वा यस्तस्य सुखदुःखोपसंपन्न-स्य उपातिष्ठते स याद असंखी-अविदितपूर्वस्तदा तमसंज्ञितं न लभते केवलं स क्षेत्रिकस्याऽऽभवति । यः पुनः पूर्वसंखी-पूर्वाविदितस्वरूपस्तं पूर्वसंज्ञितं छन्देन लभते, यदि स वल्ली-संबन्धो भवति, तं च सुखदुःखितमभिधारयति तदा लभत । अथ तं नाभिधारयति, अभिधारयन्नपि च वल्लीसंबन्धो न भवति ततो यस्य समीपं सुखदुःखोपसंपदं जिघृक्षुः सं-प्रस्थितस्तस्याऽऽभवति । 'गाहियसम्मादि सो लभते' इति । यदि स सुखदुःखित सम्यक्त्वं प्रादित आदिशब्देन मद्यमा-सविगति वा ततः पश्चात् प्रवज्यापरिणामपरिणतः स यद्य-पि वल्लीदिकसंबन्धो न भवति, तथापि यदि तस्य सुख-दुःखितस्य समीपं उपातिष्ठते तदा स न लभते ।

एतदेव सविशेषमभिधिमुगह—

सुहदुक्खिण्ण जह, परखेत्तुवमामिता तहिं कोह ।

वेति अभिनिक्खमामि, सो ऊ खेत्तिस्म आभवह ॥१५६॥

तेन सुखदुःखितेन याद तत्र परक्षेत्रे कोऽप्युपशमितिः सम्यक्त्वं प्रादितो भवति, तत्कालमेव च व्रतं अभिनिष्क्रमा-मि-प्रवज्या प्रतिपद्ये तदा स क्षेत्रिकः क्षेत्रिकस्याऽऽभवति न तु सुखदुःखितस्य ।

अह पुण गहितो दंसण, तांहे सो होति उवममेतस्म ।

कम्हा जम्हा मावणं, तिमि वग्गिमाणि पुव्वदिमा ॥१५७॥

अथ पुनर्देशने सम्यक्त्वं तेन सुखदुःखितेन पूर्वं प्रादितस्त-तः स तस्य उपशमयतः संदेशनया प्रातिबोधितः, स आभ-वति । कस्मादिति चेदत आह—यस्मात् श्रावके त्रीणि वर्ग-णि पूर्वदिकं भवति-पूर्वासन्नता भवति ।

एएण कारणेण, सम्मदिट्ठी तु न लभई खेत्ती ।

एसो उवमम्पन्नो, अभिधारेताँहं इमो होइ ॥१५८॥

एतेन कारणेन सम्यग्दृष्टिं पूर्वप्रादितसम्यग्दर्शने क्षेत्रि-को न लभते एष सुखदुःखोपसंपदमुपसंपन्न उक्तः ।

सारप्रणमभिधारयन्वक्तव्यः सोऽयं वक्ष्यमाणो
भवति । तमेवाह—

मगगणकहणपरम्पर—अभिधारेतेण मंडली छिन्ना ।

एवं खलु सुहृदुक्त्वे, सच्चित्तादी उ मगगण कया ॥१५६॥

सुखदुःखानामन्तर्मन्यं गच्छमुपसंपद्यमानस्य मार्गणा भव-
ति । कुत्र स गच्छो विद्यते गवेषयन् गच्छति, ततः कता-
पि तस्य कथनं भवति, यथा—अमुकस्थाने स गच्छोऽस्तीति ।
ततस्तेनाभिधारयता परम्परा आवली छिन्ना, अनन्तरा
मण्डली अचिच्छन्ना प्रागिव परिभाष्या । परिभाष्य च यथ-
स्याऽऽभवति तत्तस्मै वातव्यम् । इयमत्र भावना आवलिका-
यां मण्डल्यां वा वर्त्तमानकमभिधारयत आभवति, शेष तु
यन्म लभते तत्तेनाभिधारितस्य न भवति । तदपि च पर-
म्परया ब्रजदान्तमस्याभिधार्यमाणस्य विश्राम्यति मण्डल्या-
मन्येनाच्छिद्यमानो लाभोऽनन्तरस्याभिधार्यमाणस्यापतिष्ठ-
ते, एवमुक्तं प्रकारेण सुखदुःख-सुखदुःखोपसंपदमभिजि-
घृक्षोर्नामधारयतः सच्चित्तादीं मार्गणा कृता ।

सम्प्रति प्रकारान्तरं सुखदुःखोपसंपदमुपसंपन्नं अभिधा-
रयति सच्चित्तादीं मार्गणा कर्ता ।

जइ मे अत्थि सहाया, जइ वा वि करेति तस्स तं किञ्च ।

सो लभंतं तं इहारा, पुण तेमिमणुआणमाहारं ॥ १६० ॥

यदि 'मे' तस्य—सुखदुःखोपसंपन्नस्य सहायाः सन्ति, याव-
द्यात एव येषां समीपे उपसंपन्नान्तस्य तत्कृत्य चेयावृ-
त्त्यादि कुर्वन्ति तदा यत्तस्यापतिष्ठते तं लभंत इत्यथा पु-
नस्तेषां समनोद्धानां साम्प्रतिकानां साधारणं तद् भवति ।

अप्पुसकप्पिया ज उ, अन्नोन्नमभिधारणं ।

अन्नोन्नम य लाभो उ, तेमि साहारणो भवे ॥ १६१ ॥

अपूगणेकद्विका नाम गीतार्था असहाया ये अपूगणेकाल्प-
का अन्योन्यमभिधारयन्ति अन्योन्यस्य सुखदुःखोपसंपदं
प्रतिपद्यन्ते, तेषां यो लाभः सोऽन्योन्यस्य—परम्परस्य
साधारणा भवति ।

जाव एक्ककगो पुआ, ताव तं सारवेइ उ ।

कुलादिथगमाणं व, देति जो वाऽवि मम्मतो ॥ १६२ ॥

यावत्तयामकैकस्य पूगणो गच्छे भवति । किमुक्तं भवति—
यावदेकैकस्य प्रत्येकं गच्छो नापजायते तावत्तमभ्युपपन्नग-
च्छमेकतरं सारयन्ति येषामवग्रहे वर्तते । अथ ते सारयन्तः
परितोषयन्ति तदा कुलस्थविराणाम् आदेशदान्—गणस्थवि-
राणां संवत्सविराणां वा तान् ददति—अप्येयन्ति । यो वा को
ऽपि तेषां सम्मतस्तस्य समर्पयन्ति । गता सुखदुःखोपसंपत् ।

(६) इ. प्राति मार्गोपसंपदकृत्या । तथा आह—

सुहृदुक्त्वे उवसंपय, एसा खलु वप्पिया समासणं ।

अह पत्तो उवसंपय, मगगणगहवज्जिए वुच्छं ॥ १६३ ॥

एषा—अनन्तरादिना खलु उपसंपदार्थेना समासेन सुखदुः-
खे, अथानन्तरमत उच्छं मार्गे अवग्रहवर्जिते वक्ष्ये—मार्गोपसं-
पदं वक्ष्ये इत्यर्थः । अत्र चयं व्युत्पत्तिः—मार्गे देशनायोपसंपत्
मार्गोपसंपत् ।

मगगोवसंपयाण, गीयत्थेणं परिगह्णीयस्म ।

अगीयस्मावि लाभो, का पुण उवसंपया मगगे ॥ १६४ ॥

मार्गोपसंपदि प्रातिपञ्चायागीतार्थस्यापि स्मृता गीतार्थेन
परिवृद्धीतस्य लाभो भवति, अन्यथा अगीतार्थस्य न किञ्चि-
दाभवतीति वचनात्त कोऽपि लाभः स्यात् ।

का पुनरुपसंपत् मार्गे ? इति चेदत आह—

जह कोई मगगन्नु, अन्नं देमं तु वच्चती साहु ।

उवसंपज्जह उ तगं, तन्थऽस्मा गंतुकामो उ ॥ १६५ ॥

येति मार्गोपसंपत्प्रदर्शने, यथा—कश्चिन् साधुमार्गज्ञा
ऽस्य देशे ब्रजति, तत्र देशे अन्यो गन्तुकामस्तं साधुमु-
पसंपद्यते, अहमापि युष्माभिः सह समार्गमिष्यामि ।

अथ कीदृशा मार्गोपदर्शननिमित्त—

मुपसंपद्यते, तत आह—

अन्वत्तो अविहाडो, अदिदुदेमो अभाभिगो वाऽवि ।

एगमणेगे उवसं—पयाण चउमंणो जा पंथो ॥ १६६ ॥

अव्यक्तो—वयसा अविहाडः—अप्रगल्भः अदृष्टदेशोऽदृष्टपूर्व-
देशान्तरः भाषिका—देशभाषापरिज्ञानविकलः सा चापसंपत्
एकस्यानेकस्य च । अत्र चतुर्भङ्गी, तद्यथा—एकमेकः संपद्यते
१. एकमेकः २. अनेकमेकः ३. अनेकमेकः ४. सा चा-
पसंपत् तावन् यावन् पन्थाः । किमुक्तं भवति—यावत्पन्थानं
ब्रजति ततो वा प्रत्यागच्छतीति ।

एतदेव स्वविशेषमभिधित्सुगाह—

गयागते गयनियते, फिडिय गविंदु तंहेव अविगिंदु ।

उब्भामगमन्नायग—नियदुअदिदुभाभी य ॥ १६७ ॥

अव्यक्तोऽविहाडोऽदेशिकोऽभाषको वा अन्ये साधु-
मुपसंपद्यते, अस्मान् अमुकप्रदेशं नयत । अथवा—यत्र
तेषां गन्तव्यं तत्र ये विवर्तितसाधोग्न्ये व्यक्ताविहाडादयो
गन्तुकामास्तान् ब्रुवन्त, वयं युष्माभिः सह समार्गमिष्याम-
स्तत्र यत्र गन्तुकामाः । ततो यदि प्रत्यागच्छन्ति ततः गताग-
तमिन्नुच्यते । तस्मिन्मार्गोपसंपत् 'गयनियते' इति । अनुप-
संपन्ना एवास्मीयन् व्यक्ताविहाडादिना सम गतास्तस्य च का-
लगततया प्रतिभगन्त्वादिना वा कारणतः प्रत्यागन्तव्यं नाऽऽ-
भवत्यतः प्रत्यागच्छन्ते सुसाधुमुपसंपद्यन्त । एषा गतनिवृत्ते
मार्गोपसंपत् । तथा 'फिडियगविंदु तंहेव अविगिंदु' इति
स्फिटिना नाम नष्ट, कथं नष्टस्तत आह—'उब्भामगे' इत्यादि
उब्भामकः भिक्षाचर्याया अदृष्टपूर्वविषयं गतस्ततो न जानाति
कुतो गन्तव्यमात्रं स्फिटितः । अथास्य ज्ञातयो गवेषमाणा
समागतास्ततस्तस्मात् स्थानाददृष्टपूर्वे विषये नष्टः, ततः स्फि-
टितः । तथा अभाषकोऽदृष्टपूर्वे विषये पृष्ठतो लग्नो यात
परं मिलितुं न शक्नोति, स च दृष्टाऽपि प्रातःप्रचलनीय देश-
भाषामजानन् न प्रतिपृच्छति ततो यथावत् परिभ्रष्टा नश्य-
ति, स च नष्टो गवेषणीयः । तत्र स्फिटिते गवेषणे तथैव
चागवेषिते अभावेन मार्गणा कर्तव्या ।

तत्र तदेव गवेषयतां वा अगवेषयतां वा भवनमनाभवनमाह—

उवण्णदु अन्नपंथे, ण वा गयं अगवेषमेतं न लभंति ।

अगवण्णदुतिपरिणतं, गवेसमाणा खलु लभंति ॥ १६८ ॥

उपलब्ध—स्थानातिक्रान्तं दृष्टा नष्ट उपनष्ट, अन्यत्र वा यथा
स विवर्तिते स्थाने गतो भाष्यताव्यवसकल्पा ये मार्गो-
पदर्शनायोगसंपन्नान्ते यदि त न गवेषयन्ति तदा ते भ्रम-

वेपथयन्तस्तस्य सत्कं न किञ्चिन्नभन्ते । यदि पुनरपि न गवेषित इति परिणते चेतसि प्रयत्ने विधाय गवेषयन्ति तदा तस्याऽवशेनऽपि खलु तत्सत्कं लभन्ते ।

अथोपसंपद्यमानानां किमाभवति किं वा नेत्यत आह—

अम्मापितिमंबद्धा, मित्ता य वयमगा य जे तस्म ।

दिट्ठा भट्ठा य तहा, मग्गुवसंपन्नतो लभति ॥१६६॥

वज्रन्तः—प्रत्यागच्छन्तो वा यत्ने उपसंपद्यमानाः सच्चिन्ता-
दिकमुत्पादयन्ति तन्मये मार्गोपदेशकस्य—नेतुगमवान्, ये
पुनर्मार्गापितृसंबद्धाः—नालवज्रवल्लीद्विकमिति भावः । मित्रा-
णि-वयस्या दृष्टा भाषिताश्च य तमभिधारयन्ति तान्
मार्गोपसंपदं प्रतिपन्नो लभते । तदेवं गता मार्गोपसंपत् ।

(७)संप्रति विनयोपसंपदमाह—

विणओवसंपयातो, पुच्छण साहण अपुच्छगहणे य ।

नायमनाए दोन्नि वि, नमंति पक्खिसाली वा ॥१७०॥

अत ऊर्ध्वं विनयोपसंपदं, वक्रव्या इति शेषः । सा चै-
षम्—कारणतो वा केचिद्विहरन्तोऽकारणतो वा केचिद्विह-
रन्तोऽदृष्टपूर्वं देश गताः । तैर्यास्तव्यानां सांभोगिकानां स-
मीपं प्रचक्षुः कर्तव्यम् । यथा—कानि मान्प्रयोग्याणि क्षेत्रा-
णि, कानि वर्णावासप्रयोग्याणि, एवं पृष्ठेऽपि साधन-कथनं
कर्तव्यम् । अन्यथा वक्ष्यमाणप्रायश्चित्तम् । अशक्तेः तथैवा-
गन्तुका न पृच्छन्ति तदा तेषामपि प्रायश्चित्तम् । 'गहणे य'
त्ति सच्चिन्तादिकस्य ग्रहणे सान् परम्परं निवेदनं कर्तव्यम्,
यथैतत्सच्चिन्तमचित्तं वा लब्धम्, यूयं गृह्णन्ति अनिवेदनं
असमाचारी । तथा 'नायमनाए' त्ति ते आगन्तुका यास्त-
व्याश्च परम्परं जानन्ति, तथा यतन्ते न प्रमादितः 'अनाए' त्ति
न जानन्ति, कियन्तस्ते, किं वा—प्रमादितस्तत्र ज्ञाता न ज्ञाता
वा द्रव्यादिभिः परीक्ष्योपसंपद्यन् नान्यथा 'दुप्प वि नमंति'
त्ति । ते च परीक्षापुत्रकमुपसंपद्यमाना द्वयोःपि परम्परं न-
मन्ति । किमुक्तं भवति—रत्नाधिकस्य प्रथमतोऽवमरत्नाधिके-
नालोचना दातव्या, पश्चात् रत्नाधिकस्य । अत्र पक्षशालया
दृष्टान्ताः । यथा—पक्षाः शालयः परम्परं नमन्ति तथाऽत्रार्पा-
ति भावः ।

सांप्रतमेनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमतः 'पुच्छण साह-
ण अपुच्छ' त्ति व्याख्यानार्थमाह—

कारणमकारणे वा, अदिट्ठदेमं गया विहरमाणा ।

पुच्छा विहारखंते, अपुच्छलहुगो य जं वा वि ॥१७१॥

कारणे—अशिवादिलक्षणं अकारणे—विहारप्रत्यये सुख-
विहारे भविष्यतीति बुद्ध्या विहरन्तो यथा—सुखमङ्गेशे-
न मृत्रार्थोन् कुर्वन्तोऽदृष्टपूर्वं देश गताः, तत्र च तेषां सां-
भोगिकाः सन्ति ततस्तेऽगन्तुकैस्त वास्तव्याः सांभोगि-
काः 'पुच्छा विहारखंते' त्ति मासकल्पप्रायश्चित्तं वर्णाक-
ल्पप्रायश्चित्तं वा विहारक्षत्राणि प्रष्टव्यास्तामि च ते कथ-
यितव्यानि । यदि न पृच्छन्ति, पृष्टा वा यदि ते न कथयन्ति,
तदा द्वयानामपि प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । यच्च पृ-
च्छामन्तरेण वा स्तेनधापदादभ्याऽनथ साधयः प्राप्नुवन्ति
तान्नपक्षमपि तेषां द्वयानामपि प्रायश्चित्तम् ।

अधुना 'गहणे य' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

सच्चिन्तमि उ लद्धे, असोस्स म्म वि अणिवेणो लहुगो ।

वचहारेण उ हाउं, पुणरवि दाणं नवरमासो ॥१७२॥
यत्ने आगन्तुका यास्तव्या वा सच्चिन्तं लभन्ते उपलक्ष-
णमेतदचित्तं वा तस्मिन् लब्धे अन्योन्यस्य निवेदना क-
र्तव्या । यथैतत् मया सच्चिन्तमचित्तं वा लब्धं यूयं प्रति-
गृह्णत, एवं निवेदने कृते द्वितीया न गृह्णन्ति परं सामा-
चारी एषेत्यवश्यं निवेदनं कर्तव्यम्, अनिवेदने प्रायश्चित्तं
लघुको मासः । एतदेव सविशेषमाह 'वचहारेण उ'
इत्यादि न निवेदयति तदा असमाचारीप्रतिषेधनार्थं
व्यवहारेणागमप्रसिद्धेन तत् हत्वा मासलघु प्रायश्चित्तं
दत्त्वा तस्यैव पुनः प्रतियच्छन्ति ।

सम्प्रति 'जायमनाए' इत्यस्य व्याख्यानमाह—

नाए व अनाए वा, होइ परिच्छाविही जहा हेट्ठा ।

अपरिच्छणम्मि गुरुगा, जो उ परिच्छाए अविमुद्धो ॥१७३॥

ज्ञाते अज्ञाते वा भवति द्रव्यादिभिः परीक्षाविधिर्यथा-
ऽधस्ताद्वर्णितस्तथा कर्तव्यः । यदि पुनरपरीक्ष्योपसंपद्यते यो-
ऽपि न गच्छः परीक्षायामविशुद्धः प्रमादीति कृत्वा त-
मापये उपसंपद्यन्ते तेषां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति 'दोन्नि वि नमंती' इत्यत्र मतान्तरमाह—

केई भणंति ओमा, नियमेण निवेइ इच्छ इयरस्म ।

तं तु न जुज्झइ जम्हा, पक्खिगमालिदिट्ठतो ॥१७४॥

केचित् युजते नियमेनावमोऽवमरत्नाधिका न निवेदयति इ-
तरस्य रत्नाधिकस्य इच्छा यदि प्रतिभासते ततो निवेदयति-
तो चेच्छति, तच्च न युज्यते यत् पक्षशालिदृष्टान्तः उ-
पन्यस्तः, स चोभयनमनसूत्रक इति ।

सम्प्रति द्वयोर्नमनमाह—

वंदणा लोयणा चैव, तहव य निवेयणा ।

मेहण ओयरत्तम्मि, इयरो एत्थ पुव्वतो ॥१७५॥

शेक्षणं अवमरत्नाधिकेन वन्दनं—आलोचनायां तथैव च
निवेदने सच्चिन्तादेः कृते पश्चात् इतरं रत्नाधिकस्तस्य पुर-
तो वन्दनमालोचनां निवेदनं च करोति ।

संप्रति क्षेत्रश्रुतसुखदुःखमार्गविनयोपसंपत्सु यदाभाव्यं
तदुपदर्शयति—

मुयमुहदुक्खे खंते, मग्गे विणओवसंपयाए य ।

वावीसपुव्वसंथुणे, वयस दिट्ठा य भट्ठे य ॥१७६॥

अनोपसंपदा उपसंपद्यमानो द्वाविंशतिं लभते । तद्यथा—पद्
आमिधवल्ल्यां माता पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुहिता इत्येव
रूपां, षोडश मिधवल्ल्यां तद्यथा—मातृमाता पिता भ्राता
भगिनी, एवं पितुर्गपि भ्रात्रादीनां चतुर्णां प्रत्येकं द्वौ द्वौ । त-
द्यथा—पुत्रो दुहिता च । सुखदुःखापसंपदि पूर्वं संस्तुतान्
मातापितृसंबद्धान्, उपलक्षणमेतत् मिधवयस्यप्रभृतीनि
च क्षेत्रापसंपदि । वयस्यान् इदमप्युपलक्षणं पूर्वसंस्तुतान् प-
श्चात्संस्तुतान् नालवज्रवल्लीद्विकं च लभते, मार्गोपसंपदि दृ-
ष्टान् भाषितान् चशब्दान्—वर्ल्लद्विकं मित्राणि च विनयो-
पसंपदि संधानं लभते नचरं निवेदयति ।

एतदेवाह—

खंते मित्तादीया, सुतोवसंपन्नओ उ छल्लभते ।

अम्मापिउमंबद्धो, मुहदुक्खि इयरो वि दिट्ठतो ॥१७७॥

क्षेत्रे उपसंपद्यमानो मित्रादीन् लभते, आविशद्वात्-पूर्वप-
श्चात्सन्तुतान् नालवर्णाद्विक्रमाहारं मात्रकलिकं संस्तारं व-
सति चेति परिग्रहः, भृतोपपन्नो लभते, षट् मात्राविकान्
मित्रां च वलि मातृपितृसंबन्धां, सुखदुःखी-सुखदुःखोपन-
पन्नो मानापितृसंबन्धान् लभते । वयस्यादींश्च, इतरा-मा-
गोपसंपन्नो दृष्टान् दृष्टाऽऽभाषितान्, उपलक्षणमेतत्—व-
ल्लिङ्गिकं मित्राणि च लभते । विनयोपसंपन्नस्याभाष्यं सुप्र-
सीतमिति न व्याख्यातम् ।

इच्छेयं पञ्चविहं, जिह्वाण् आणार्णं कुण्डं सट्टाणं ।

पावहं ध्रुवमाराहं, तन्निवरीणं विवच्चासं ॥ १७८ ॥

इत्येवं पञ्चविधं क्षेत्रभृतादिभेदतः पञ्चप्रकारमाभव-
द्व्यवहारं स्वस्थाने—आत्मीये स्थाने यथा क्षेत्रोपसंपदि-
यत् उपसंपद्यमानस्य वाऽऽभवति तत्तथैव व्यवहरति । एवं
क्षेत्रेष्वपि स्थानेषु यत्कस्यै जिनानामाज्ञया करोति-परिपाल-
यति स भवमन्ते आराधनां प्राप्नोति जिनाज्ञया परिपालित-
त्वात् । तद्विपरीते आभयद्व्यवहारविपर्ययोसकारी विपर्ययो-
प्राप्नोति नाराधनामन्तकालं प्राप्नोतीति भावः ।

इच्छेसो पञ्चविहो, व्यवहारो आभवन्तितां नाम ।

पच्छित्ते व्यवहारं, सुणं वच्छ ! समामतो वोच्छं ॥ १७९ ॥

इत्येवं आभर्षातको नाम व्यवहारः पञ्चविध उक्तः । इय०
१० उ० । प० भा० । नि० सू० । इय० । (प्रायश्चित्तव्यवहारः
' पच्छित्तं ' शब्दे पञ्चमभाग १८६ पृष्ठे उक्तः ।)

प्रतिज्ञातमेव करोति—

पञ्चविहो व्यवहारो, दुग्गतिभयतारगेहिं पञ्चतो ।

आगमं सुय आयरणां, कप्पं य जीए य पञ्चमए ॥ १८० ॥

येन व्यवहियते स व्यवहारो-दुग्गतिभयतारकेदुग्गतिभय-
विध्वंसकः पञ्चविधः प्रकृतः । तद्यथा-आगमः भुतमाचरणा
कल्पो जीतं च पञ्चमः । इय० १० उ० । (आगमव्यवहारः
' आगमव्यवहार ' शब्दे द्वितीयभाग ८२ पृष्ठे दर्शितः ।)

नवरं परिशिष्टोऽत्र—एतदेव गाथाद्वयं व्याख्येयमासुराह-

अट्टायारवमादी, वयं छक्कादी हवन्ति अट्टुरस ।

दसविहपायच्छित्ते, आलोयणं दोसदसहिं वा ॥ १८१ ॥

अष्टौ-स्थानानि आचारवस्थादीनि, तानि च प्रागभिहितानि
चाऽऽलोचनाहंस्वनिबन्धनानि । तथा चोक्तं स्थानाङ्गे—' अ-
ट्टुहिं जति सम्पन्नं भवति, तो आलोयणाग्निहो, तं जहा—
आयारव ' मित्यादि अष्टादश स्थानानि व्रतषट्पादीनि भव-
न्ति, पुनराष्टादशप्रहणमेतेषु ये अपराधास्तेषु प्रायश्चित्त-
विधिपरिज्ञानप्रतिपत्त्यर्थं दश स्थानानि ' वसविधमालोयण-
पडिक्कमणे ' त्यादिरूपं प्रायश्चित्तम् । आलोचनादोषेषु दशसु
आ (अ) कम्पयिता इत्यादिरूपेषु । तथा—

छहिं काएहिं वतेहिं, गुणेहिं आलोयणाए दमहिं वा ।

छट्टाणावडिण्हिं, छहिं चैव जे उ अपरोक्खा ॥ १८२ ॥

षट्पाभरिति कायेषु व्रतेषु वा तथा आलोचनायाः संबन्धेषु
गुणेषु दशसु जातिसंपन्नभृतेषु, उक्तं च स्थानाङ्गे—' वसहिं
ठाणाहिं सम्पन्ने अरिहं अन्नदोसमानोद्वेगं, तं जहा—जानि

संपन्ने कुलसंपन्ने ' इत्यादि तथा षट्सु स्थानेष्विति षट्स्था-
नपतितेषु स्थानेषु ये अपरोक्ताः साक्षाद्भिन्नतारः ।

कियन्ति षट्स्थानं पतितानि-स्थानानीत्यत्र आह—

संखादीया ठाणा, छहिं ठाणेहिं पडियाणा ठाणाणं ।

जे संजया सरागा, सेसा एकस्मि ठाण्णस्मि ॥ १८३ ॥

षट्सु स्थानेष्वनन्तभागवृद्धान्तस्तुगुणवृद्धासंख्यातभाग-
वृद्धासंख्यातगुणवृद्धसंख्यातभागवृद्धसंख्यातगुणवृद्धेषु या-
नि पतितानि स्थानानि तेषां सम्बन्धिनो ये सरा-
गाः संयतास्ते वेदितव्याः, षट्स्थानपतितेषु स्थानेषु
सरागमसंयता वर्तन्ते इति भावः । तेषां च तानि षट्
स्थानानि पतितानि स्थानानि संयमस्थानानि संख्यातीतानि
असंख्येयालोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि । अत एव सरागसं-
यतानां केषांचित् वर्द्धते, केषांचित् हीयते, केषांचित् वर्द्धते
हीयते च । ये तु शेषा वीतरागसंयतास्ते एकस्मिन् स्थाने ।
तथाहि—न तेषां चारित्रं वर्द्धते, नापि हानिमुपगच्छति
कथायाणामभावात्किं त्वर्वास्थितमकमेव परमप्रकर्षप्राप्तं सं-
यमस्थानार्थमिति एतेषां वस्तूनां ये साक्षाद्भेदिनस्ते आगम-
व्यवहारिणः ।

तथा चाह—

ए आगमव्यवहारी, पत्तत्ता रागदोमनीहया ।

आणार्णं जिणिंदाणं, जे व्यवहारं व्यवहरन्ति ॥ १८४ ॥

रागद्वेषनिभृता-रागद्वेषव्यापारगहिता आगमव्यवहारिणः
प्रकृताः । अिनन्द्राणामाज्ञया व्यवहारं व्यवहरन्ति ।

एवं भणितं भणती, ते वोच्छिन्ना उ संपयं इहं ।

तेसु अवोच्छिन्नेसुं, नऽत्थि विसुद्धी चरित्तस्स ॥ १८५ ॥

देता वि न दीसन्ति, न वि य करेत्तो उ संपयं केइ ।

तित्थं च नाणदंमण, निजवगा चेव वोच्छिन्ना ॥ १८६ ॥

एवं-प्रागुक्तं प्रकारेण भणितं चोदको भणति-व्यवच्छिन्ना
खलियह भगवत्क्षेत्रे साम्प्रतमागमव्यवहारिणस्तेषु च व्यव-
च्छिन्नेषु चारित्रस्य विशुद्धिर्नास्ति, सम्यक्परिज्ञानाभावतो
यथावस्थितशुद्धिदायकाभावात् । अन्यच्च मानिकं पार्श्वक-
मित्यादि प्रायश्चित्तं दत्तोऽपि न केचित् दृश्यन्ते, नापि क-
चित्स्थारूपं प्रायश्चित्तं कुर्वन्तस्ततो दत्तां कुर्वतां चाभावं
सम्प्रति तीर्थ-ज्ञानदर्शनं ज्ञानदर्शनात्मकमनुवर्तते, न तु चा-
रित्रात्मकम् । यतश्चारित्रस्य पर्यन्तममयं निर्योपका एव यथा
वस्थितशोधिप्रदानत उत्तरोत्तरचारित्रनिर्वाहका एव व्यव-
च्छिन्नाः ।

संप्रत्येतदेव विभावयिषुः प्रथमतश्चारित्रस्य

शुद्धिर्नास्तीति भाषयति—

चोदमपुव्वधराणं, वोच्छेदो केवलीणं वुच्छेण ।

केमिचिय आदेसो, पायच्छित्तं पि वोच्छिन्नं ॥ १८७ ॥

केवलानां व्यवच्छेदं सति तदनन्तरं स्तोकेन कालेन चतुर्वश-
पूर्वधराणामपि व्यवच्छेदा भवति, ततः शोधिदायकाभावा-
त्तस्मिन् शुद्धिचारित्रस्य । अन्यच्च केषांचित्त्वयमादशां, यथा—
प्रायश्चित्तमपि व्यवच्छिन्नम् ।

एतदेव भाषयति—

जे जत्तिण्ण मुज्झइ, पावं तस्स तह देति पच्छित्तं ।

जिण्णोदमपुच्चधरा, तत्त्विवरीया जहिच्छाण ॥ ३२४ ॥

जिनाः—केवलप्रभृतयश्चतुर्दशपूर्वधरा यन्पापं यस्य यावता प्रार्थाश्चतेन शुद्धयति, तस्य तावन्मात्रं प्रार्थाश्चत्तं ददति । ये तु तद्विपरीताः—कल्पव्यवहारनिशीथधरास्ते आगमव्यवहाराभावात् यद्वच्छ्रया प्रार्थाश्चत्तं दद्युः कदाचिन्न्यूनं, कदाचिदधिकं वा । ततः परमार्थतः सम्प्रति प्रार्थाश्चत्तं व्यवच्छिद्य तद्व्यवच्छेदं निर्यापका अपि चारित्रस्य व्यवच्छिद्यताः ।

एतद्वयं स्पष्टयति—

पारगमपारगं वा, जाणंते जस्म जं च करणिज्जं ।

देइ तहा पक्खखी, घुणक्खरसमो उ पारोक्खी ॥ ३२५ ॥

एव—संवरीतुकामः पारगामी भविष्यति, एव नेति, पारगमपारगं वा प्रत्यक्षागमव्यवहारिणः सम्यग्न जानते । यकच यस्य करणीयं—कर्तुं शक्यं तस्य तज्ज्ञात्वा तद्वयं तथा दर्शति, तथा ते पाराऽपारगादिज्ञानं समस्थितास्तादृशमुपायमुपदिशन्ति, येन स पारगामी भवति, यतश्चागच्छक उपजायते । यस्तु परेक्षी—परेक्षकज्ञानी स घुणाक्षरसमः । किमुक्तं भवति—घुणाक्षरवत् यद्वच्छ्रया ततः कदाचित्पापशुद्धिर्नावर्ष्यामीति । अन्यच्च तस्य परेक्षकज्ञानिनः प्रार्थाश्चत्तं दत्तो महत्प्रार्थाश्चत्तं—पापम् ।

तथा चाह—

जा य ऊणाहिते दाणे, वुत्ता मग्गविगहणा ।

ण सुज्जे इति दिंतो उ, असुद्धो कं च सोहए ॥ ३२६ ॥

स हि—परेक्षकज्ञानी यद्वच्छ्रया व्यवहरन् कदाचिद्वनमधिकं वा प्रार्थाश्चत्तं दद्यात् । ततो य ऊनाधिकं प्रार्थाश्चत्तदा—ने मार्गविगहना—मोक्षपथसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याविगहना जिनैरुक्ता, तथा स दाता न शुद्धयति । स्वयमशुद्धश्च कथमन्यं शोधयति भावः । अथ सोऽपि सूत्रबलेन प्रार्थाश्चत्तं ददाति तत्कथं न शोधयति, तदप्यसम्यक् सूत्रस्याप्यपरिज्ञानात् ।

तथा चाह—

अत्थं पडुच्च सुत्तं, अणागयं तं तु किंचि आमृमति ।

अत्थो वि कोइ मुत्तं, अणागयं चव आमृमति ॥ ३२७ ॥

अर्थं प्रतीत्य किंचित्सूत्रमनागतमेव आमृशति, किंचिदपुनः सूत्रं स्वस्थानं गते वा अर्थमामृशति । विचित्रा सूत्रस्य प्रवृत्तिरिति वचनादर्थोऽपि कश्चित्सूत्रमनागतमेवामृशति । एतच्च सम्यग् जानाति चतुर्दशपूर्वधरा नान्ये । ततः सप्रति सूत्रार्थस्यापरिज्ञानाच्च तत्प्रार्थाश्चत्तदानशुद्धिस्तदभावाच्च निर्यापकाणामप्यशुद्धिः ।

संप्रति 'देतावि न दीमंति' इत्यादिवाक्यानामर्थमाह—

देता वि न दीमंति, माम चउमासिया उ सोहिं तु ।

कुणमाणं य वि सोहिं, न पाप्मिमा जो वि तं देआ ॥ ३२८ ॥
माप्सिकी चातुर्मासिकीम्, उपलक्षणमतम् पञ्चमाप्सिकीमपि वा शोधं सम्प्रति केचित् ददतोऽपि न दृश्यन्ते, नापि काश्चित् तां माप्सिकी वा कुवाणान् संप्रति पश्याम ।

सोहीए य अभवे, देताण करेतगाण य अभवे ।

वडुइ संपइ कालं, निन्थं सम्मत्तनाणेहिं ॥ ३२९ ॥

उक्तप्रकारेण शोधरभावे शोधं ददतां—कुर्वतामभावः । संप्रति कालं नीत्यं वर्तते सम्यक्त्वज्ञानाभ्याम् ।

एवं तु चोडयम्मी, आयरितो भणइ न हुं तुमे णायं ।

पच्छित्तं कहियं तु, किं धरती किं च वोच्छिन्नं ॥ ३३० ॥

एवम्—उक्तेन प्रकारेण शोधिते—प्रश्ने कृते सति आचार्यो भूते, न हु—नैव त्वया ज्ञातम्, यथा—प्रार्थाश्चत्तं प्रथमतः उक्तम्, किं वा संप्रति प्रार्थाश्चत्तस्य धरते विद्यते किं वा व्यवच्छिन्नम् । व्य० १० उ० ।

तत्र प्रथमतः सापेक्षेण दातव्यम्—

संघयणधित्तीहीणा, असंतविभवेहिं होंति तुल्लाओ ।

निग्वक्खो जइ तेसि, देति ततो ते विणस्संति ॥ ३३१ ॥

ये पुनर्धृतिसंहननाभ्यां हीनास्ते अन्विभवेस्तुल्यास्तेषां यदि निरपेक्षः सन् यन्निग्वक्खेण प्रार्थाश्चत्तं ददाति, ततस्ते विनश्यन्ति । तथाहि—ने तत्प्रार्थाश्चत्तं निग्वक्खेण बोद्धुमशक्नुवन्तस्तपसा कृतीकृता जीवितादपगच्छन्त्युः ।

ने तेण परिच्छत्ता, लिङ्गविवेगं तु काउं वच्चंति ।

तित्थुच्छेदो अप्पा, एगाणि य तेण गच्छो य ॥ ३३३ ॥

यदि त प्रार्थाश्चत्तभग्ना लिङ्गविवेकं कृत्वा व्रजन्ति, ततस्तेऽनेन—निग्वक्खेण प्रार्थाश्चत्तवात्रा परित्यक्ताः । यथैवंमकः एवमन्येऽप्येवमपरं ऽपि । ततः सर्वेसाधुपगमनस्तीर्थस्थोच्छेदस्तथा तेनाचार्येण निग्वक्खेण प्रार्थाश्चत्तं साधूनां वदता प्रार्थाश्चत्तभग्नभयात्साधूनामपगमन आत्मा एकाकीकृतः । एकाकिनो यावत्त्यक्तशब्दात्—गच्छोऽपि त्यक्तः । तथाहि—साधूनामपगमे बालवृद्धग्लानादीनामुपग्रहं न कोऽपि वर्तते । ततस्तेऽपि तेन तत्त्वतः परित्यक्ताः । तथा अवधारिताः सन्नो ये दीर्घकालं संसारमाहिरिड्यन्ते सोऽपि तावन्मिच्छति इति तस्य महत्पापम् । तद्वत् निरपेक्षस्य दोष उक्तः ।

सम्प्रति सापेक्षस्य गुणमाह—

मावेक्खो पवयणम्मि, अणवत्तपमंगवारणाकुसलो ।

चारित्तकत्तणट्ठा, अव्वोच्छिन्ती य उ विसुज्झो ॥ ३३४ ॥

यः पुनराचार्यः प्रवचनं सापेक्षः अनवस्थाप्रसङ्गवारणाकुशलः स चारित्रस्य रक्षार्थं भवति । तार्थस्य चाव्यवच्छेदस्तथापायनं शोधयति इत्यर्थः ।

उपायमेवाह—

कल्लाणगमावणे, अतरंते जहकमेण काउं जे ।

दम कारेति चउत्थे, तद्गुणाऽऽयंघिलतवे वा ॥ ३३५ ॥

एकामणपुग्गिमट्ठा, निव्विगती चव विगुणविगुणाओ ।

पत्तेया बहुदाणे, करेइ वा सन्निकालं तु ॥ ३३६ ॥

पञ्च अमकार्थाः, पञ्च आचारम्लानि, पञ्च एकाशनकानि पञ्च पूर्वाङ्गानि पञ्च निर्विकृतिकानि एतत्पञ्चकल्याणकम्, तत् शिष्टापन्ना यथाक्रमेण च कर्तुमशक्नुवन्तस्तद्विगुणा आचारम्लानप कारयन्ति, विशांतमायामाग्लानि कारयन्तीत्यर्थः । एवमेकाशने पूर्वाङ्गेनिर्विकृतिविगुणाः कारयन्ति । किमुक्तं भवति—विशत्यायामाग्ले करणाशक्ते अशीर्तिपूर्वाङ्गानि कार-

यन्ति । तत्राप्यशक्तौ षष्ठिदानं निर्विकृतिकानां कारयन्ति । एतत्पञ्चसु कल्याणेष्वेकैकं कल्याणं प्रत्येकमव्यवस्थित्य कर्तुमसहस्यसमर्थस्य दानुमुक्तम् । अथवायमग्नौ विकल्पः । 'करेति वा सन्निकासे' सन्निकाशं-सन्निकषं वा कारयन्ति । इयमत्र भावना-यत्तत्पञ्चकल्याणमापन्नः, तन्मध्यायाद्य द्वितीयं एतन्-यं वा कल्याणकनरं यथाक्रमेण ब्रह्मते । शेषमायामाभ्लादिभिः प्रदर्शयति ।

पुनरन्यथाऽनुग्रहप्रकारमाह-

चउ तिय दुग कल्लाणं, एगं कल्लाणगं च करेती ।

जं जो उ तरति तस्म, देती असहस्स भासेति ॥३६७॥

यदिवा पञ्चकल्याणकमुक्तस्वरूपं यथाक्रमेण व्यवच्छिन्नया कर्तुमशक्नुवन्तं चतुःकल्याणकं कारयन्ति । तदप्यशक्नुवन्तं त्रिकल्याणकं तत्राप्यसमर्थतया द्विकल्याणकं तत्राप्यशक्नुवन्तमकं कल्याणकं कारयन्ति । किं बहुना, यत्तपः कर्तुं शक्नोति तस्य तद्वदन्ति नाधिकमाधाधासंभवात् । अथैकमाप कल्याणं कर्तुं न शक्नोति, तदा तस्य सर्वं भाषयित्वा एकमहाकथं दीयते । अथवा-एकमायामाभ्ला-यदि वा-एकमकाशनकम्, अथवा-एक पूर्वान्धम्, अथवा-निर्विकृतिकम्, अथ न किञ्चिददाति तदा अनवस्थाप्रसङ्गः ।

एतद्वच स्पष्टयति-

एवं सदयं दिज्जति, जणं सो संजमे थिरो होति ।

न य सव्वहा न दिज्जति, अणवत्थपसंगदोमातो ॥३६८॥

प्रथममुना प्रकारेण सदयं सातुकम्पं दीयते प्रार्थान्तरम्, येन स संयमे स्थितो भवति न च सर्वथा न दीयते अनवस्था-प्रसङ्गदोषात् । अत्र दृष्टान्तो-बालकतिलस्तेनकद्वयेन "एगो पि दूतो अक्कोअलि काऊण रमंतो तिलरासिमि निमज्जितो, बालो त्ति काऊण न केण वारितो, तिला मरीरमि ल-ग्गा । ततो सो सलीलो घरमागतो । जणणीप तिला दिज्जए । कोडिया गडिया य । ततो तिललोभेण पुणो अंगोअलि-काऊण दारगं ऐसइ कालेण तिलोयतिणो वर, ततो सो पसं-गदोसेण तेणो जातो । रायपुरिसेहि गडितो मारितो माउदोसेण । बालो वि पसंतो सो जातो त्ति माऊप धणुळु-याइमचराहं पाविय वेति । तो कप्पट्टो तडेव अक्कोअलि काऊण रमंतो तिलरासिमि निमज्जितो । माऊप वारितो मा पुणो एवं कुज्जा, तिला य पक्खोडेऊण तिलरासिमि य पक्खत्ता । सो कालंतेरेण जीवियमागाण अबोगी जातो नेव जणणी थणुळेयादियमचराहं पसा । "

एतदेवाह-

दिट्ठतो तेणएणं, पसंगदोसेण जह वहं पत्तो ।

पावति अणंताइ, मरणाइ अवारियपसङ्गा ॥ ३६९ ॥

अनवस्थाप्रसङ्गदोषं दृष्टान्तः, स्तेनकेन-बालकेन तिलाप-हागिणा यथा स प्रसङ्गदोषात् बधं प्राप्तस्तथा साधकाऽप्य-निवारितप्रसङ्गा अनन्तानि मरणानि प्राप्नुवन्ति ।

निम्भच्छणाएँ चितिया, वारेतो जीवियाण य अभागी ।

नेव य थणुळेयादी, पत्ता जणणी य अवराहं ॥ ३७० ॥

इय अणिवारियदोसा, संसारं दुक्खसागरमुवेति ।

विणिगसपसङ्गा खलु, करेति संसारवोच्छेदं ॥३७१॥

द्वितीयया बालकस्तिलान् शरीरे लग्नानायाय समागतो निर्मत्स्यनया वारितः, ततः स जीवितानां जीवितसुग्राहनामा-भागी जातो, नैव च जननी स्तेनच्छेदादिकमपराधं प्राप्ता । इ-त्येवममुना दृष्टान्तद्वयगतेन प्रकारेण अनिवारिता दोषाः संसारे दुःखसागरमुपयन्ति । विनिवृत्तप्रसङ्गाः पुनः खलु कु-र्वन्ति संसारव्यवच्छेदम् ।

एवं धरती सोही, देत करेता वि एवँ दीसंति ।

जं पि य दंसणनाणे हि, जातिं तित्थंति तं सुणसु ३७२

एषम्-अमुना प्रकारेण धरतं-विद्यते शोधिः । तदा ददतः कु-र्वन्तश्च शोधिमेषमुक्तप्रकारेण दृश्यते । यदपि चोक्तं दर्शनज्ञाना-भ्यां तीर्थं जानाति तदप्ययुक्तं यथा भवति तथा शृणुत । ४५०१० उ० । (यथा लघुस्वकव्यवहारः 'अहालदुस्सय' शब्दं प्रथमभागे ८७० पृष्ठे गतः) (श्रुतव्यवहारः 'सुवचवहार' शब्दं वक्ष्यते) (आज्ञाव्यवहारः 'आणा' शब्दं द्वितीयभागे १२३ पृष्ठे उक्तः) ।

सम्प्रति द्विकादिपञ्चातस्य व्याख्यानं किञ्चित्संदेहं दर्शयति-

दुविहं ति दप्पकप्पे, तिविहं नाणाइणं तु अट्टाए ।

दव्वे खेसे काले, भावे य चउव्विहं एयं ॥ ६०४ ॥

तिविहो अतीतकाले, पच्चुप्पन्ने वि सेवियं जं तु ।

मेविस्सं वा एस्से, पागडभावो विगडभावो ॥६०५॥

द्विविधां शोधिं करोति दप्पे-वर्षावषयां कल्पे-कर्णावषयां, त्रिविधां-ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणामर्थीयानि-चारित्र्यशुद्धिभावाय करोति । प्रशस्ते-द्रव्यं प्रशस्ते क्षेत्रे प्रशस्ते काले प्रशस्ते भावे एतच्चतुर्विधं विशो-धनं द्रष्टव्यम् । तथा त्रिविधे-अतीतं, प्रत्युत्पन्नं च काले यन्नेवेति यन् एष्यति काले सेवियं इहमित्य-व्यवसितं यच्च चटितभावः प्रकटभाव आलोचयति ।

किं पुण आलोएई, अतियारं सो इमो य अतियारो ।

वयल्लकादीयो खलु, नायव्वो आणुपुव्वीए ॥ ६०६ ॥

किं पुनस्तदालोचयति । सूरिगह-अनीचार्गम्, पुनर्गती-चाराऽयं वक्ष्यमाणा व्रतपट्टादिको-व्रतपट्टादिविषयः खल्वानुपूर्व्या ज्ञातव्यः ।

तमेव दर्शयति-

वयल्लक्ककायल्लक्कं, अकप्पां गिहिभायणं ।

पलियं कणिमेज्जा य, मिगाणं सोभवज्जणं ॥ ६०७ ॥

व्रतपट्टं-प्राणानिपातनिवृत्त्यादि रात्रिभोजनविरमणपर्यन्तं कायपट्टं-पृथिव्याद्यकर्त्तव्यपट्टादिको, गृहभाजने-काश्यपा-ज्यादि पल्यपट्टं-प्रतीतो निषद्या-गोचरप्रविष्टस्य निषदनम् । अस्नानं देशतः सर्वतो वा स्नानस्य वर्जनं, शोभावर्जन-भू-पापारत्यागः, एतन् विधेयं प्रायः प्रतिबध्यतया यन् यथाह नाचारितं तन् आलोचयति ।

तं पुण होज्जा मेविय दप्पेणं अहव होज्ज कप्पेणं ।

दप्पेण दसविहं तु, इणमो वोच्छं समायेणं ॥ ६०८ ॥

तत्पुनर्विकृतं मेवित दप्पेण, अथवा-कल्पेन । तत्र यद्-दप्पेण सेवितं तद्विद् वक्ष्यमाण दशविधं नायन् समासेन वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव करोति—

दप्प अकप्पनिरालं—व चियत्ते अप्पसत्थ वीसत्थे ।

अपरिच्छि अकडजोगी, अणाणुतावी य शिस्संको ॥ ६०६ ॥

दर्पाभिष्कारणधावनबलेन वीरयुद्धाधिकरणम् १, अकल्पः—
अपरिणतपृथ्वीकायाविग्रहणमगीताधोनीतोपशिश्याहारा-
द्युपभोगश्च २ । निरालम्बा—ज्ञानाद्यालम्बनरहितप्रतिसेव-
नाकः ३ 'चियत्ते' कि पदैकदेश पदसमुदायोपचारात्त्यक्तकृत्यः
संस्तरश्चापि सन्नकृत्यप्रतिसेवी त्यक्तचारित्र इत्यर्थः ४,
अप्रशस्ता—बलवर्षादिनिमित्तं प्रतिसेवी ५, विश्वस्त—स्वप-
क्षतः परपक्षतो वा निर्मयं प्राणानिपातादिसेवी ६, अपरीक्षी
युक्ताऽयुक्तः—परीक्षावकलः ७ अकृतयोगी—अगीताधे. जीन
धारान् कल्पमेवलीय वा परिभाव्य प्रथमवलायामपि यतस्त-
तोऽकल्पान्वेषणीयमपि प्राप्ती ८, अननुतापी—अपवादपदेन
कायानामुपद्रवेऽपि कृते पश्चात् अनुनापरहितः ९, निःशङ्को-
निर्देयः इहपरलोकाशङ्कारहित इत्यर्थः ।

एयं दप्पेण भवे, इणमन्नं कप्पियं मुण्येव्वं ।

चउवीसइअभिहारणं, तमहं वुच्छं समासेणं ॥ ६१० ॥

एतदनन्तरोक्तं प्रकारेण संवितं दर्पेण भवति । इदमन्यत्-
काल्पकं चतुर्विंशतिविधानं ज्ञातव्यं तदहं समासेन वक्ष्ये ।

तदवाह—

दंसणणाणचरित्ते, तवपवयणममितिगुत्तिहेउं वा ।

साहम्मिय वच्छल्लेण वा वि कुलतो गणस्सेव ॥ ६११ ॥

मंशस्मायरियस्स य, अमहस्स गिलाण बालवुड्डस्स ।

उदयग्गिचोरसावय, भयकत्तारो वतीसवणो ॥ ६१२ ॥

दर्शने—दर्शनप्रभावकं शास्त्रग्रहणं कुर्वन्नसंस्तरणे १, ज्ञाने-
सूत्रमर्थं वा अधीयमानोऽसंस्तरणे २, चारित्रे—अनपणा-
दोषतः क्रीडापतो वा चारित्र्यरक्षणाय ततः स्थानावन्यत्र
गमने ३, तपसि—विहृष्टतपोनिमित्तं धृतपानादि, विष्णुकु-
मारादिषु वैक्रियधिकुर्वणादि ४, प्रवचने—द्वाराशाङ्गे गणपि-
टकादौ ग्रहणादि ५, समितौ वीर्यसमित्यादिरक्षणनिमित्तं
शत्रुः सावर्थाचक्रित्साकरणादि ६, गुप्तौ—भाषितकारणतो
विकटपाने कृते मनोगुणत्यादिरक्षणनिमित्तमकल्प्यादि ७, सा-
धर्मिकवात्सल्यनिमित्तम् ८, कुलतः कार्यनिमित्तम् ९, एवं
गणकार्यनिमित्तम् १०, सङ्गकार्यानिमित्तम्, ११, आचार्यनि-
मित्तम् १२, असहानिमित्तम् १३, ग्लाननिमित्तम् १४, प्रति-
पिद्धबालवीक्षितसमार्धानिमित्तम् १५, प्रतिपिद्धवृद्धवीक्षितस-
मार्धानिमित्तम् १६, उदके—जलसंवे १७, अग्नौ—द्वान्यादी
१८, चौर-शरीरोपकरणापहरादि १९, श्यापदे—सिंहव्याघ्रा-
द्यावापतात यवृक्षारोहणादि २०, तथा भयं—श्लेष्छादिसमुत्थं
२१, कान्तार-अज्यमानभक्षणाने अश्वनि २२, आपवि—द्रव्या-
द्यापत्सु २३, व्यसन-मद्यपानगीतगानादिविषये पूर्वाभ्यास-
तः प्रवृत्तिः २४, तत्र यद्यतनया प्रतिसेवने स कल्पः ।

एतदवाह—

एयन्नरागादे, दंसणनाणे चरण मालेंव ।

परिसेविउं कयाई, होइ ममन्थो पमन्थेसु ॥ ६१३ ॥

एतेषामन्तरोदितानामन्यतरस्मिन् आगादे समुत्थेत दर्श-
नज्ञानचरणसालम्बे प्रतिसेव्याकल्पप्रतिसेवनां कृत्वा क-
दाचित्प्रशस्तेषु शुभेषु प्रयोजनेषु कर्तव्येषु समर्थो भवति ।
ततः एषा काल्पिका प्रतिसेवना ।

ठावेउ दप्पकप्पे, हेट्टा दप्पस्स दसपए ठावे ।

कप्पाधो चउवीसति, तेसिमह ऽट्टारस पयाई ॥ ६१४ ॥

प्रथमतो दर्पकल्पी स्थापयित्वा तदनन्तरं दर्पस्याधस्तात्
दर्पादीनि पदानि स्थाप्य—कल्पस्याधो दर्शनादीनि चतुर्विंश-
तिपदानि तेषां दशचतुर्विंशतिपदानामधो प्रतषट्पादीन्यष्टाद-
शपदानि स्थापयेत् ।

(८) संप्रत्यालोचनाक्रममाह—

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

पदमे छक्के अन्निभ-तरं तु पदमं भवे ठाणं ॥ ६१५ ॥

इह प्रथमं कार्यं दर्पलक्षणं तस्य प्रथमतः स्थापितस्था-
नस्य प्रथमकार्यस्य सम्यग्निधना प्रथमेन पदेन—दर्पलक्षणेन
यत्संघितम्, कथंभूतमित्याह—प्रथमे पदे—प्रतषट्करूपे अ-
भ्यन्तरमन्तर्गतम् । तत्कतरक्षित्याह—प्रथमं—प्राणानिपातलक्ष-
णं भवेत् स्थानम् । एवं मृषावादे अदत्तादाने मैथुने परिग्रहे
रात्रिभोजने च वक्तव्यम् । पाठोऽप्येवमुच्चारणीयः ।

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

पदमे छक्के अन्निभ-तरं तु वीयं भवे ठाणं ॥ ६१६ ॥

एवं तदयं भवे ठाणं, जाव छट्ठं भवे ठाणं ।

एतदेव कथयन्नाह—

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

पदमे छक्के अन्निभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६१७ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । नवरं 'सेसेसु वि पएसु' इति
आद्यं पादत्रयममुञ्चता शेषेष्वपि मृषावादादिषु पदेषु 'वि-
इयं भवे ठाणं, तदयं भवे ठाणं' इत्यादि पदसंचारता
वक्तव्यम् ।

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अन्निभ-तरं तु पदमं भवे ठाणं ॥ ६१८ ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य प्रथमेन पदेन दर्पकल्पे-
ण यत् 'सेवियं जं तु' सेविने द्वितीये पदे कायपदे अभ्य-
न्तरमन्तर्गते तत्कतरक्षित्याह—प्रथमं पृथिवीकायलक्षणं भवे-
त् स्थानम् । एवमप्येव तेजस्काय वायुकाय वनस्प-
तिकाय अलकाय च यथाक्रमे 'विइयं भवे ठाणं, तदयं
भवे ठाणमि' इत्यादि पदसंचारतः पूर्वक्रमेण पञ्च गाथा
वक्तव्याः ।

एतदवाह—

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

विइए छक्के अन्निभ-तरं तु सेसेसु वि पएसु ॥ ६१९ ॥

इयमपि प्राग्वत् । नवरं 'सेसेसु वि पएसु' इति शेषेष्वप्य-
प्यादिपदेषु ।

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पएण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अन्निभ-तरं तु पदमं भवे ठाणं ॥ ६२० ॥

प्रथमस्य कार्यस्य दर्पलक्षणस्य प्रथमेन पदेन दर्पलक्षणं यत्संविद्यतम्, कथंभूतमित्याह-तृतीये पदे-अकल्पगृहिभाजना-दिलक्षणे अभ्यन्तरमन्तर्गतम्, कतरदित्याह-प्रथमकल्पल-क्षणं भवेत् स्थानम् एवं गृहिभाजने पल्लवः निषद्यायां स्नाने शोभायां च यथाक्रमं च 'विहयं भवं ठाणमि' त्यादिपद-संचारतः पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

पदमस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

तइयं छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पण्णसु ॥ ६२१ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् । तदेवं प्रथमस्य कार्यस्य प्रथमे पदे दर्पलक्षणममुञ्चता अष्टादश पदानि एवमकल्पादिभिर्गण द्वि-तीयादिभिः पदैः संचारणीयानि । पाठाऽप्येवम्—"पदमस्स य कज्जस्स य, बीणण पण्ण सेवियं जं तु । पदमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु पदमं भवं ठाणमि" त्यादि सर्वसंस्थाभङ्गानामशीतिशतम् ॥ ६० ॥

तदेवं प्रथमं दर्परूपं विशुद्धमिदानीं द्वितीयं

कल्पपदमधिकृत्याह—

विहयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

पदमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु पदमे भवे ठाणं ॥ ६२२ ॥

द्वितीयस्य कार्यस्य कल्पलक्षणस्य सम्बन्धिना प्रथमेन पदेन दर्शनलक्षणेन यत्संविद्यतम्, कथंभूतमित्याह-प्रथमं पदे उभयष-ट्ठरूपं अभ्यन्तरमन्तर्गतं कतरदित्याह-प्रथमं-प्राणानिपात-लक्षणं भवेत् स्थानम्, एवं मृषावादे अदत्तादाने मैथुनं परिग्रहे रात्रिभोजने च पूर्वप्रकारेण यथाक्रमं पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

बीयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

पदमे छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पण्णसु ॥ ६२३ ॥

अक्षरगमनिका प्राग्वत् ।

द्वितीयं पदे कामरूपमधिकृत्याह—

विहयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

विहये छक्के अट्ठिभ-तरं तु पदमं भवे ठाणं ॥ ६२४ ॥

अत्र प्रथमं स्थानं पृथिवीकायलक्षणमवमन्काये आग्निकाय वायुकाय धनस्पतिकाय ब्रह्मकाये प्रागुक्तप्रकारेण पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

तथा चाह—

विहयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

विहये छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पण्णसु ॥ ६२५ ॥ प्राग्वत् ॥

तृतीयमकल्पादिषट्पदमधिकृत्याह—

विहयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अट्ठिभ-तरं तु पदमं भवे ठाणं ॥ ६२६ ॥

अत्र प्रथमं स्थानं कल्पलक्षणमवमं गृहिभाजने पल्लवः निष-द्यायां स्नाने शोभायां च प्रागुक्तप्रकारेण पञ्च गाथा वक्तव्याः ।

एतदेव सूचयति—

विहयस्स य कज्जस्स य, पदमेण पण्ण सेवियं जं तु ।

तइए छक्के अट्ठिभ-तरं तु सेसेसु वि पण्णसु ॥ ६२७ ॥

व्याख्या प्राग्वत् । तदेवं द्वितीयस्य कार्यस्य कल्प—

लक्षणस्य प्रथमं दर्शनरूपं पदममुञ्चता अष्टादशपदानि संचा-रितान्येवं ज्ञानादिलक्षणैर्द्वितीयादिभिर्गण पदैस्तयोर्विशतिः संचा-रणीयैः प्रत्येकमष्टादश पदानि संचारयितव्यानि, सर्वसं-ख्याया भङ्गानां द्वात्रिंशदधिकानि चत्वारि शतानि ४३२, अष्टादशानां चतुर्विंशत्या गुणं पतावत्याः संख्याया भावात् ।

संप्रति 'पदमस्स य कज्जस्स य' इत्यादिपदव्याख्या—

नार्थमाह—

पदमं कज्जं नामं, निकारणं दप्पञ्चो पदमपयं ।

पदमे छक्के पदमं, पाणोइवाप मुण्येणव्वो ॥ ६२८ ॥

अत्र निकारणं नाम दर्पः, प्रथमं पदं दर्पिकां दर्पः । शब्दं सुगमम्—

एवं तु मृषावादो, अदिक्कमेहुणपरिगगहो चेव ।

विहय्छक्के पुहवादी, तइये छक्के अकप्पादी ॥ ६२९ ॥

एवमुक्तप्रकारेण मृषावादोऽदत्तमदत्तादानं मैथुनं परिग्रह-द्वयशब्दान्-रात्रिभोजनं च । संचारणं—द्वितीये पदे क्रम-ेण पृथिव्यावयः संचारणीयास्तृतीये पदे अकल्पादयः ।

निकारणदप्पेणं, अट्टारस चारियाई एयाई ।

एवमकप्पादीसु वि, एकेका होंति अट्टारस ॥ ६३० ॥

एवं निकारणस्य दर्पलक्षणस्य कार्यस्य सम्बन्धिना प्र-थमेन पदेन दर्पेण पदानि अतपदप्रभृतीन्यष्टादश पदा-नि संचारितानि । एवमकल्पादिष्वपि नवसु पदेषु एकै-कस्मिन् प्रत्येकमष्टादश पदानि संचारितव्यानि भवन्ति ।

विहयं कज्जं कारणं-पदमपयं तन्थ दंसणनिमित्तं ।

पदमं छक्क वयाई, तन्थ वि पदमं तु पाणवहो ॥ ६३१ ॥

द्वितीयं कार्यं नाम कारणं कल्प इत्यर्थः । तत्र प्रथमं पदं दर्शननिमित्तं प्रथमं पदं-मतानि, तत्र प्रथमं पदं-प्राणवधः ।

दंसणममुयंतेणं, पुव्वकमेणं तु चारणीयाई ।

अट्टारस ठाणाई, एवं णाणाई एक्केको ॥ ६३२ ॥

दर्शनं-तदर्शनपदं प्रथमममुञ्चता पूर्वक्रमेणाष्टादश स्थानानि चारणीयानि, एव ज्ञानादिरैकैको भेदः संचारयितव्यः ।

चउवीसऽट्टारसगा, एवं एए हवंति कप्पम्मि ।

दस होंति अकप्पम्मि, मव्वममासेण मुण संखं ॥ ६३३ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेण कल्पे चतुर्विंशतिरष्टादशका भवन्ति । चत्वारि शतानि द्वात्रिंशानि ४३२ । भङ्गानां भवन्तीति भावः । अकल्पे दर्पे दश अष्टादशका भवन्ति । अशीतिः शतम्-१८० । भङ्गानां भवन्तीति भावः । एतां कल्पे दर्पे च समासेन च संख्यां जानाहि ।

सोउण तस्स पडिमे-वणं तु आलोयणाकमविहिं च ।

आगमपुरिसज्जायं, परियागवलं च खेत्तं च ॥ ६३४ ॥

श्रुत्वा तस्यालोचनकस्य प्रतिस्वयनाय, अलोचनाक्रमवि-धिं च-आलोचनाक्रमपाटी चावधार्य तथा तस्य यावा-मागमोऽस्ति तावन्तमागमम्, तथा पुरुषजातमष्टमादिभिर्भो-वितमभावितं वा, पर्यायं गृहस्थपर्याया यावानासीत्, यावां-श्च तस्य अतपर्यायः तावन्तमुभयं पर्यायम्, बलं-शारीरकं

तस्य तथा यादृशं तत्तन्त्रमेतत् सर्वमालोचकाचार्यकथनतः
स्वतो दशननद्यावधायं स्वदेशं गच्छति ।

तथा चाह—

आहारेऽं सव्वं, सो गंतूणं गुरूसगासम्मि ।

तेसि निवेदेहं तहा, जहाणुपुव्वि गंतं सव्वं ॥ ६३५ ॥

स आलोचनाचार्यश्रुतः सवमनन्तरादिनाम्, आ-समन्तान्
धारयित्वा पुनरपि स्वदेशागमनेन गुरूसगाशं गत्वा तेषां
गुरूणां सर्वं तथा निवेदयति, यथा-आनुपूर्व्यां परिपाठ्या
गतम्—अवधारितम् । व्य० १० उ० । (अत्र-प्रार्थयित्त
' पच्छिन्न ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३५ पृष्ठं गतम् ।)
(धारणाव्यवहारो ' धारणाव्यवहार ' शब्दे चतुर्थभागे
२७५ पृष्ठं गतः ।)

उपसंहारमाह—

जीएणं व्यवहारं, मुणं वोच्छे जहकमं वच्छ । ॥ ६६० ॥

साम्प्रतं जीतव्यवहारं यथाक्रमं वक्ष्ये तं च वत्स ! वक्ष्य-
माणं शृणु ।

तथा चाह—

वत्तऽणुवत्तपवत्तो, बहुमो अणुवत्तिओ महजणं ।

एमो उ जीयकप्पो, पंचमओ होइ व्यवहारो ॥ ६६१ ॥

यो व्यवहारो वृत्तः—एकवारं प्रवृत्तः, शतवृत्तो-भूयो भूय
प्रवृत्तो, चारद्वयं प्रवृत्त इति भावः । तथा बहुशोऽनेकवारं
प्रवृत्तः महाजननं चानुवर्तितः, एष पञ्चमको जीतकल्पो
व्यवहारो भवति ।

वृत्तादिपदानां व्याख्यानमाह—

वत्तो नाम एकमि, अणुवत्तो जो पुणो वित्तिवारं ।

तइयं वार पवत्ता, परिग्गहीतो महजणं ॥ ६६२ ॥

(एकमि) एकमंकवारं यः प्रवृत्तः स वृत्तो नाम, यः पुनर्द्वि-
तीयवारं, प्रवृत्तः सोऽनुवृत्तः, तृतीयवारं वृत्तः प्रवृत्तोऽनु-
वृत्तः प्रवृत्तोऽनुवर्तितः स परिगृहीतो महाजननः ।

अत्र परस्य प्रश्नमाह—

चोदेती वोच्छिन्नं, मिद्धपहं तइयम्मि पुरिसजुगे ।

वोच्छिन्ने तिविहे सं-जमम्मि जीएण व्यवहारो ॥ ६६३ ॥

परश्चादयति—किं तृतीये पुरुषयुगे जम्बूस्वामिनास्मिन्
दिपथे व्यवच्छिन्नं च त्रिविधं संयमे पाण्डुरारविशुद्धिप्रभृति-
कं जतिनं व्यवहारः ।

अत्र केचिदुत्तरमाह—

संघयणं संठाणं, च पढमं जो य पुव्वउवओगो ।

व्यवहारचउकस्स, चोदमपुव्वम्मि वोच्छिन्नं ॥ ६६४ ॥

प्रथमसंहननम्—वज्रपमनागचं, प्रथमसंस्थानम्—समचतुरस्र
यश्चान्तमुद्धतेन चतुर्दशानामपि पूर्वाणामुपयोगोऽनुप्रेक्षण
यच्छादिमम् आगमश्रुताक्षाधारणालक्षणं व्यवहारो चतुष्क्रमे-
तत्सर्वं चतुर्दशपूर्विणि-चतुर्दशपूर्वधरं व्यवच्छिन्नम् ।

पतञ्जराकुचं भाष्यरुदाह—

आहाऽऽयरियो एवं, व्यवहारचउकं जे उ वोच्छिन्नं ।

चउदमपुव्वधरम्मि, घोमंती तेमिमणुवाया ॥ ६६५ ॥

एवं परणोत्तरं कृते आचार्य आह—ये एवं-प्रागुक्तप्रकार-
ण व्यवहारचतुष्कं चतुर्दशपूर्वधरं व्यवच्छिन्नं धारयन्ति,

तेषां प्रार्थयित्तं चत्वारो मासा अनुदाता गुण्या मिथ्यावा-
दित्वान् ।

मिथ्यावादित्वमेव प्रचिकटयिषुरित्माह—

जे भावा जहि यं पुण, चोदमपुव्वम्मि जंबुनामे य ।

वोच्छिन्ना ते इणमो, मुणसु समासेण सीसंता ॥ ६६६ ॥

ये भावा यस्मिन् चतुर्दशपूर्विणि ये जम्बूनाम्नि व्यवच्छि-
न्नास्तान् समासेन शिष्यमाणान् इमान् शृणुत ।

तानवाह—

मणपरमोहिपुलाण, आहारगखवगउवसमे कप्पे ।

संजमतियकेवलिसि-ज्झणा यजंबुम्मि वोच्छिन्ना ॥ ६६७ ॥

मनःपर्यायज्ञानिनः—परमावधयः पुलाका—लब्धिपुलाकः
आहारकशरीरलब्धिमान् क्षपकः—क्षपकश्चिररूपशमे-उपश-
मश्चेति कल्पो—जिनकल्पः संयमात्रकं शुद्धपरिहाराविशुद्धि-
सूत्रमपराययथाख्यातलक्षणं केवलिनः सिद्धिगमनमेतं भा-
वा जम्बूस्वामिनि व्यवच्छिन्नाः, इह ' केवलि ' ग्रहणेन ' सि-
ज्झणा ' ग्रहणेन वा गंतं यत् उभयोपादानं ततः यः केवली स
नियमान् सिध्यति, यश्च सिध्यति स नियमात्केवली साक्षात्
व्याख्यापनाश्रमः ।

संघयणं संठाणं, च पढमं जो य पुव्व उवओगो ।

एते तिन्नि वि अत्था, चोदमपुव्वम्मि वोच्छिन्ना ॥ ६६८ ॥

प्रथमं संहननं, प्रथमं संस्थानं, यश्चान्तमुद्धतिः समस्त-
पूर्वविषय उपयोगः, एते त्रयोऽप्यर्थो न जम्बूस्वामिनि तृ-
तीये पूर्वयुगे व्यवच्छिन्नाः, किं तु—चतुर्दशपूर्विणि भद्रवाहो ।
व्यवहारचतुष्कं पुनः पश्चादप्यनुवृत्तम् ।

यत आह—

केवलमणपञ्चवना-णिणो य तत्तो य ओहिनाणजिणा ।

चोदम दम नवपुव्वी, आगमव्यवहारिणो धीरा ॥ ६६९ ॥

सुत्तेण व्यवहरंते, कप्पव्यवहारधारिणो धीरा ।

अन्धधरं व्यवहरंते, आणाए धारणे य पथा ॥ ६७० ॥

व्यवहारचउकस्स, चोदमपुव्वम्मि छेदो जं भणिंयं ।

तं ते मिच्छा जम्हा, सुत्तं अत्थो य धरण उ ॥ ६७१ ॥

केवलिनो मनःपर्यायज्ञानिनोऽर्धाध्यानिनश्चतुर्दशपूर्विणो
दशपूर्विणः नवपूर्विणश्च, एते षट् धारा आगमव्यवहारिणः ।
ये पुनः कल्पव्यवहारधारिणो धीरास्ते सूत्रेण-कल्पव्यवहार-
गतेन व्यवहरन्ति । ये पुनः छेदश्रुतस्यार्धधरास्ते अनया धा-
रण्या च व्यवहरन्ति, छेदश्रुतस्य च सूत्रमर्थश्चाद्यापि धर-
तो विद्यन्ते दशपूर्वधराः । अपि च—आगमव्यवहारिणस्ततो
व्यवहारचतुष्कस्य चतुर्दशपूर्विणि व्यवच्छेद इति यद् भणि-
तं तन् मिथ्या ।

अन्यच्च—

तिन्धुग्गाली एत्थं, वत्तवा होइ आणुपुव्वीए ।

जे जम्म आगमम्म, वुच्छेदो जहि विणिदिट्ठो ॥ ६७२ ॥

तेषां मिथ्यावादित्वप्रकटनायाह—यो यस्यां यस्यागमस्य वा
यत्र व्यवच्छेदो विनिर्दिष्टः सा तीर्थोद्गालग्राणुपूर्व्या-क्रम-
ण दक्षव्यायेन विशेषनस्तेषां प्रत्यय उपजायते । व्य० १० उ० ।

(को जीतव्यवहारं प्रयुज्जीत इति ' जीयव्यवहार ' शब्दे-
चतुर्थभागे १५१४ पृष्ठ उक्तम् ।)

निगमनम्—

एवं जहोवदिह-स्स धीरविओ देसिओ पसत्थस्स ।

नीसंदो व्यवहार-स्स को इ कहिओ समासेण ॥६६०॥

एवम्-उक्तेन प्रकारेण पञ्चविधस्य धीरैः तीर्थकगणधरैर्य-
थाक्रमतः सूत्रतश्च देशितो विदः—चतुर्दशपूर्वधरास्तैः प्रश-
स्तः—प्रशंसितस्तस्य निष्पन्दः कोऽपि कथितः समासेन
विस्तरेणाभिधानमुपशक्यत्वान् ।

तथा चाह—

को वित्थरेण वुत्-ण समसो गिरवसेसिए एत्थ ।

व्यवहारे जस्स मुहे, हवेज जीहामयसहस्स ॥ ६६१ ॥

किं पुण गुणोवपसो, व्यवहारस्स उ विओ पमत्थस्स ।

एसो भे परिकहिओ, दुवालसंगस्स गवणीयं ॥६६२॥

यस्य मुख जिह्वाशतसहस्रं जिह्वालसं भवेत्, सोऽपि को नाम
व्यवहारं-व्यवहारसूत्रस्य निरवशेषितान् गुणान् वक्तुं समर्थो
नैव कश्चिन्, किंत्वेव व्यवहारस्य-व्यवहारसूत्रस्य किञ्चिन्
प्रशस्तस्य-चतुर्दशपूर्वधराभट्टादुत्तमिना दत्तस्य गुणोपदे-
शो-गुणोत्पादननिमित्तमुपदेशो. (भे) भषणां कथितः । किं
घाशिष्ट इत्याह-दशाङ्गस्य नवतीतमिव सारमित्यर्थः । व्य०
१० उ० ।

सङ्ख्यव्यवहारे यथाऽऽचार्येण कर्तव्यस्तदाह—

किह पुण कज्जमकजं, करेज आहारमादिसंगहितो ।

जह कम्मि वि नगरम्मि, उप्पसं संघकजं तु ३०३॥

कथं पुनराहागादि-संगृहीतः सन् कार्यमुपलक्षणमेतन् अ-
कार्यमपि करोति । अत्र सूत्रनिर्देशनमाह-यथा—कस्मि-
श्चिन्नगरं किमपि सङ्ख्यकार्यमुत्पन्नं सचिन्तादिनामिदं वास्त-
व्यसङ्ख्यस्य व्यवहारे जात इत्यर्थः । स च वास्तव्यसङ्ख्येन
छेत्तुं न शक्यते ।

बहुमुपपरिवारो य, आगतो तत्थ कोइ आयरितो ।

तेहि य नागरगेहि, सो उ नियुतो उ व्यवहारे ॥३०४॥

अन्यदा कोऽप्याचार्यो बहुश्रुतो बहुपरिवारस्तत्र नगरं स-
मागतः, स च तैर्नागरकैः-नगरवास्तव्येन सङ्केतेत्यर्थः । नि-
युक्तो व्यवहारे बहुश्रुतस्त्वम्, अत एव व्यवहारं छिन्धि ।

नांयण छिन्ने व्यवहारे, कुलगणसंघेण कीरइ पमाणं ।

तो सेविउं पवत्ता, आहारादीहि कज्जी य ॥ ३०५ ॥

एवमुक्ते तेन न्यायेन श्रुतापदेशेन व्यवहारश्छिद्यः ।
ततः कुलगणसंघेन स प्रमाणं क्रियते । एष बहुश्रुतो न च-
श्रुतोत्तारणी किमपि वदति, तस्माद्यदेष भाषते तत्प्रमाणमि-
ति, एवं च प्रमाणीकृतं तस्मिन् श्रावकमिदं पुत्रादयः का-
रिकादयस्तत्कार्यार्थिनः सन्तस्तमाहारादिभिः सेवितुं प्र-
वृत्ताः स च तान्याहारादीनि दीयमानानि शृङ्गाति ।

तो छिदिउं पउत्तो, निस्माए तत्थ सो उ व्यवहारं ।

पञ्चत्थीहि नायं, जह छिदिइ एम निस्माए ॥ ३०६ ॥

ततः आहारादिग्रहणानन्तरं स तत्र नगरं व्यवहारं निश्च-
या-पक्षपातेन छेत्तुं प्रवृत्तः, ततो ये आहारादिकं न दत्तवन्त-
स्तस्य प्रत्यर्थिनस्तैः प्रत्यर्थिभिर्ज्ञातम्, यथा एष व्यवहारं
निश्चया छिनुति ।

को णु हु हवेज अओ, जो नाएणं नएज व्यवहारं ।

अह अन्नय समवाओ, पुट्ठो आयो य तत्थ विजा ॥३०७॥

ततस्तं प्रत्यर्थिनश्चिन्तयन्ति । को 'नु' 'हु' निश्चित भवेदन्यो
गीतार्थो यो न्यायेन व्यवहारं नयेत् । अथान्यदा सचिन्ता-
विषयव्यवहारच्छेदनार्थं संघसमवायो घुष्टो-घोषितः, संघस-
मवायघोषणां श्रुत्वा तथा संघसमवायविदः विद्वान् स-
त्त्वार्थतदुभयकुशलोऽन्यः प्राधूषकः कोऽपि समागतः ।

(६)रह समवायघोषणामाकर्ण्य धूलीधूसरैरपि बाधं अवश्य-
मागन्तव्यमन्यथा प्रायश्चित्तमित्येतदधुना प्रतिपादयति—

घुट्ठम्मि संघकजे, धूलीजंघो वि जो न एजाहि ।

कुलगणसंघसमवाए, लगगति गुरुगे चउम्मासे ॥३०८॥

जं काहिति अकजं. तं पावइ वले अगच्छंतो ।

अस्माह ताव तो हा-ण मादि जं कुज तं पावे ॥३०९॥

घुष्ट-घोषिते संघकार्ये-संघसमवाये धूलीजङ्घोऽपि आ-
स्तामन्य इत्यापशब्दार्थः । धूल्या धूलेर जङ्घ यस्य स धू-
लीजङ्घः, शाकपार्थिवादिदर्शनान्मध्यमपदलोपी समासः ।
सङ्ख्यसमवायतोषणामाकर्ण्य प्राधूषकेनार्थं पादलक्षायामपि

धूलावप्रमत्ततया त्वरितमवश्यमागन्तव्यमिति ज्ञापनार्थम् ।
धूलीजङ्घोऽर्पाव्युपादाने सति वले यो न आगच्छेत्, कुल-
समवायं गणसमवायं सङ्ख्यसमवायं वा गुरुकं चतुर्मासं लग-
तिः तस्य गुरुकाश्चत्वारो मासाः प्रायश्चित्तमिति भावः । न

केवलमेतन्, किं त्वदन्यदपि । तथा चाह—' ज काहि ' इ-
त्यादि, सति वले आगच्छन् व्यवहारेच्छुवाकार्यकरणतो वा-
न्यैरन्यथा छिन्ने व्यवहारे यन् अकार्यं ते व्यवहारेर्धिनः क-
रिष्यन्ति तत्प्राप्नोति, तज्जमित्तमपि प्रायश्चित्तं तस्याप-
द्यते इत्यर्थः । अन्यदपि चापमानवशतो यदवधायनादि कु-
र्यात्तदपि प्राप्नोति ।

तम्हा उ संघमेहे, पुट्ठे गंतव्य धूलिजंघेणं ।

धूलीजंघनिमित्तं, व्यवहारे उट्ठितो मम्मं ॥ ३१० ॥

यत एवमनागमेन दोषास्तस्मात्सङ्ख्यशब्दे घुष्ट-घोषिते धू-
लीजङ्घेनाप्यवश्यं सति वले गन्तव्यम् । यतः कदाचित् धू-
लीजङ्घनिमित्तं व्यवहारः सम्यगुत्थितो भवेत्, यथा-प्रा-
धूषको गीतार्थो धूलीजङ्घः समागतः सन् यद् भणिष्य-
ति तत्प्रमाणमिति ।

तेण य मुयं जंघो, तेत्थपपादीहि* संगृहीतो उ ।

कजाइ नेति तहि, माई पावोवजीवी उ ॥३११॥

तेन च धूलीजङ्घेनाऽऽगच्छन्तेव कस्यापि पार्श्वे श्रुतम्,
यथैष-वास्तव्यो व्यवहारच्छेत्ता तैलघृतादिभिः संगृहीतः
सन् मायां अमीरणं मायाप्रतिषेधी पापोपजीवी काण्ड-
लाद्युपजीवी वितथमुत्सृज्य कार्याणि नर्याति ।

सो आगतो उ संतो, वितहं दइण तत्थ व्यवहारं ।

ममएण निवारइ, कीम इमं कीरइ अकजं ॥ ३१२ ॥

एवं श्रुत्वा समागतः सन् तूष्णीकस्तावदास्ते यावन्म-
न्त्रेण निर्दिश्यमानं व्यवहारं पश्यति, तं च तथाभूतं वि-
तथं व्यवहारं दृष्ट्वा समयेन-निज्ञानेन निवारयति, य-
वकस्मादिद्रव्यकार्यं क्रियते ।

न केवलमेव निवारयान्, किंचित्तदपि वक्ति—

निद्रमहुरं निवारयं, विणीयमविजाणसु जपंतो ।

सच्चित्तखेत्तमीसे, अन्धधर निहोडणा विहिता ॥३१३॥

सच्चित्तनिमित्तव्यवहारः 'खेत्त' इति क्षेमनिमित्ते व्यवहारः ये दुर्व्यवहारिणस्तेषां प्रतिदिवसनिमित्तम् 'अविजाण-
एसु' इति येषां च साधवो न जानन्ति, यथा-घृता-
घृतवृक्षा वितथमेतं व्यवहरन्ति, तेष्वपि विजानत्सु
विज्ञाननिमित्तमेव जल्पन्ति-अहो स्निग्धा व्यवहारः । कि-
मुक्तं भवति-तैलघृतादिमंगृहीता एवमेतं अन्यथा व्यवह-
रन्तीति । अथ गुडशर्करादिभिर्गृहीता वितथव्यवहारि-
णः, ततो-जल्पन्ति-अहो मधुरा व्यवहारः । यदि पु-
नरुपाश्रयो निर्वातो लब्धः, शीतप्राथम्यानि वेति वित-
थं व्यवहरन्ति, तत आह-निर्वातो व्यवहारः । अथ क-
निकर्मचिन्तयादिभिः संगृहीतास्ततो भूते-अहो विनी-
ता व्यवहारः । एवं स्निग्धमधुरनिष्ठावितथीत्यवहारं
जल्पन् सोऽर्थधरस्तेषां दुर्व्यवहारिणां विधिना सूत्रोपदेश-
म निहोडणां-निवारणं करोति ।

एवं चैव य सुतं, उद्योतं दिसे अवहरति ।

अप्पावराह आउ-दु दाण इयरे उ जा जीयं ॥ ३१४ ॥

यद्यपि निहोडणं कृत्वा एतदेवाधिकृतं सूत्रं-सप्तसूत्रात्म-
कमुच्चार्य दिशमाचार्यत्वादिकमपहरन्ति-उहालयन्ति । अ-
थ सोऽल्पापराधः प्राप्तावृत्तश्च तदा 'दाण' इति तस्य
दिक् पुनर्दीयते 'इयरे उ' इति सप्तमी पश्यथ, इतरस्य
पनावृत्तस्य आवृत्तस्य वा बहुदापस्य यावज्जीवमाचार्य-
त्वादिकं न दीयते ।

एवं ताव बहूंसु, मज्झन्थंसु तु मो उ ववहरति ।

अठ हाज बली इयरे, ठावह उ तन्थिमं वयणं ॥ ३१५ ॥

एवमनन्तरोदितेन प्रकारेण तावद्वहसु मध्यस्थेषु सन्तु
सोऽर्थधरो व्यवहरति । अथ भवयुगितरं दुर्व्यवहारिणां
बहुत्वेन बलीयांसः, ततस्तत्रान्यथा व्यवहारच्छेदं क्रिय-
माणं इदं वक्ष्यमाणं भवति ।

तदवाह—

रागेण व दोमेण व, पक्खग्गहणेण एकमेकस्म ।

कज्जम्म कीरमाणे, किं अचल्लन्ति मंघमज्झन्था ॥३१६॥

रागेण वा एकस्य पक्षस्य ग्रहणेन द्वेपणं वा-एकस्य पक्ष-
स्याग्रहणेन, द्वेपणं वा कार्यं क्रियमाणं वितथं व्यवहारं क्षिप्त-
मानं किं संघो मध्यस्थस्तृप्ति ।

रागेण व दोमेण व, पक्खग्गहणेण एकमेकस्म ।

कज्जम्म कीरमाणे, अप्पो विभण्णो उ ना किंचि ॥३१७॥

रागेण वा एकस्य पक्षस्य ग्रहणेन द्वेपणं वा पदाऽग्रहणेन
कार्यं क्रियमाणं ततस्तस्मात् किंचिदन्योऽपि भणतु ।

बलवत्तेसवे वा, भणन्ति अप्पो वि लभन्ति को एत्थ ।

वत्तं जुत्तमजुत्तं, उयाहु न वि लभन्तेऽणम्म ॥३१८॥

बलवत्सु दुर्व्यवहारिण्येव वक्ष्यमाणरीत्या भणन्ति-तामवाह-
अत्र अस्मिन् संघसमवाये युक्तमयुक्तं वा वक्तुमन्योऽपि काश्चित्
लभन्त उताहो अन्यस्य वक्तुं न लभ्यन्त-अन्यो न लभन्त इत्यर्थः ।

जति वेति लभन्तं तु, बृहि तुमं जं तु जाणसी जुत्तं ।

तो अणुमाणेऊणं, वेति तर्हि नायतो मां उ ॥ ३१९ ॥

यदि ब्रूयते लभन्ते अन्योऽपि भावकृमन्तः त्वमपि यज्ज्ञाना-
न्नि वक्तुं तत् बृहि । ततः एवमुक्ते तां पर्यदमनुमान्य सम्यक्
क्षमयित्वा तत्र न्यायतः स ब्रूत ।

कथमनुमात्यतनुमानप्रकारमाह—

संघो महाणुभावो, अहं तु वेदेसिओ इहं मयवं ।

संघममिति न जाणे, तो मे सव्वं खमावेमि ॥३२०॥

संघो महाननुभावः-अन्नित्यशक्तिरस्येति महानुभावः ।
अहं च वैदेशिका-विदेशवर्ती, इह-अस्मिन् स्थाने 'संघस-
मिति' भागवर्ती सङ्घमर्यादां न जानं, ततो युक्तमयुक्तं वा वक्तुं
सर्वं 'मे' भवतः क्षमयामि ।

यतः—

देसे देसे ठवणा, अप्पो अण्णन्थ होइ समितीणं ।

गीयन्तेहोइमा, अदेसिओ तं न जाणामि ॥ ३२१ ॥

समितीनां-संघमर्यादानां स्थापना गीतार्थैराचीर्षा. अत्र ज-
गति देशे अन्या भवति । ततोऽहमदेशिक इह तां-संघम-
र्यादां-स्थापनां न जानामि, ततः क्षमयत ।

धुतोपदेशनाहमपि किंचिद्वक्ष्यं—

अणुमाणेउं संघं, परिसग्गहणं करेइ तो पच्छा ।

किह पुण गेणहइ परिमं, इमेणुवाण सो कुमलो ॥३२२॥

एवं सङ्घमनुमान्य सम्यक् क्षमयित्वा ततः पश्चात्पर्यद-
हणं करोति । शिष्यः प्राह-कथं पुनः पर्यदं गृह्णाति । मृगि-
राह-कुशलो-दक्षोऽनेनोपायेन गृह्णाति समीचीनामसमीची-
नां वा जानाति ।

तमेवापायमाह—

परिसा ववहारीया, मज्झन्था राग-दोम-नीहया ।

जइ होति दां वि पक्खा, ववहरिउं तो सुहं हाइ ॥३२३॥

परिभ्राम व्यवहारायौ द्वारपि पक्षौ तौ भूतं, यदि द्वारपि
पक्षौ मध्यस्थौ भवतः, मध्यस्थता-रागद्वेषाऽकरणतो भवति
तत आह-निभृती-निर्व्यापारी रागद्वेषौ ययोस्तौ रागद्वे-
षनिभृती, ज्ञान्तस्य पार्श्विकः पगिपातः सुखादिदर्शनात् ।
ततः सुखे व्यवहर्तुं व्यवहरणं भवति ।

एवं पर्यदहणं कृत्वा ये दुर्व्यवहारिणस्तां क्षिपिपक्षिदमाह—

आमन्नचरणकरणे, मच्चव्ववहारयादुसहिया ।

चरणकरणं जहंतो, सच्चव्ववहारयं जहइ ॥ ३२४ ॥

अवसन्नं शिथिलतां गते चरणकरणे घतश्रमणधर्मादिपि-
गडविशोधिस्मित्यादिरूपे यस्य सोऽवसन्नचरणकरणः त-
स्मिन्सत्यव्यवहारता यथावस्थितव्यवहारकारिता दुःखद्वेषा
यतश्चरणकरणं जहत्-त्यजन् सत्यव्यवहारतामपि जहाति ।

जइ याऽणेणं चत्तं, अप्पणतो नाणदंमणचरितं ।

तोहे तन्थ पेसुं, अणुकंपा नऽस्थि जीवेसुं ॥ ३२५ ॥

यदाऽनेनात्मनः संबन्धि ज्ञानदर्शनव्यागिन्त्येकम्, तदा त-
स्य पेषु जीवन्त्यनुकम्पा नास्ति, यस्य ह्यात्मनो दुर्गतौ प्रपत-
तो नानुकम्पा तस्य कथं गण्यनुकम्पा भवेदिति भावः ।

भवमयमहम्मलदं, जिणवयणं भावतो जहंतस्स ।

जस्स न जायं दुक्खं, न तस्म दुक्खं पेरे दुहिते ॥३२६॥

यस्य भयशतसहस्रैः कथमपि लब्धं जिनघचनं भावतः
परमाथनो जहत-न्यजतो दुःखं न जानम्, न तस्य परं दुः-

स्विते दुःखम् । यस्य ह्यात्मस्यपि दुःस्विते न पीडा, तस्य परे दुःस्विते कथं स्यादिति भावः ।

आयारे वहुतो, आयारपरुवणो अमंकीओ ।

आयारपरिभट्टा, सुद्धचरणदेसणे भइतो ॥ ३२७ ॥

आचारे वर्त्तमानः स्वल्पाचारप्ररूपणा अशङ्क्योऽ—शङ्क-
नीयो भवति । यः पुनराचारपरिभट्टः स शुद्धचरणदेशन-य-
थावस्थितचरणप्ररूपणानु भक्ता—विकल्पितः, शुद्धचरण-
प्ररूपणां करोति वा न वेत्यर्थः । एवं दुर्व्यवहारिणामाक्षेप कृ-
ते ते द्रव्यव्ययमप्रमाणाकृता युष्माभिः ।

ततः स गीतार्थः प्राह—

तित्थयेर भगवन्ते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।

जो ए करइ पमाणं, न मो पमाणं सुयहराणं ॥ ३२८ ॥

तीर्थकरान् भगवतो जगजीववियाणकान्सर्वज्ञानित्यर्थः, त्रि-
लोकगुरून् यो न करोति प्रमाणं न स प्रमाणं धृतधराणाम् ।

तित्थयेर भगवन्ते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।

जो उ करइ पमाणं, मो उ पमाणं सुयहराणं ॥ ३२९ ॥

तीर्थकरान् भगवतो जगजीववियाणकान् त्रिलोकगुरून्स-
र्वज्ञानित्यर्थः, यस्तु करोति प्रमाणं स प्रमाणं धृतधराणाम् ।
एवं धर्मीजङ्घनं दुर्व्यवहारिणुपालब्धेषु ते द्रव्यैः, एव सधम-
प्रमाणाकुरुथ यूयामिति ।

ततः प्राह—

संघो गुणसंघातो, संघायविमोयसो य कम्ममाणं ।

रागदोमविमुक्को, होइ यमो मच्चजीवाणं ॥ ३३० ॥

संघो नाम—गुणानां मूलगुणानामुत्तरगुणानां च संघातः-
संघातात्मकः, गुणसंघातात्मकत्वादिव च कर्मणां-ज्ञानाऽऽ-
चरणीयादीनां संघातादिमोक्षार्थां प्राणिन इति संघात-
विमोक्षकः । रागदोषविमुक्तः—आहारादिकं दत्तसु रागाऽका-
रा, तद्विपरिणितेषु द्वेषाकारीत्यर्थः । अत्र एव भवति समः स-
र्वजीवानाम्, स इत्यभूतो नाप्रमाणीकर्तुं शक्यते धृतोपदे-
शन व्यवहरणात् ।

किं चान्यत्—

परिणामियबुद्धीण, उव्वतो होइ समणसंघो उ ।

कजे निच्छियकारी, सुपरिच्छियकारो संघो ॥ ३३१ ॥

परिणामिकी चासौ बुद्धश्च परिणामिकबुद्धस्तथा उप-
तो-युक्तो भवति श्रमणसंघः । तथा कार्ये दुर्मेऽपि समापति-
ते यत् धृतोपदेशबलेन सम्यग्निश्चिनत्तत्करणशीलः कार्ये
निश्चितकारी, तथा सुष्ठु देशकालपुरुषाच्चित्त्येन धृतबलेन
च सुपरीक्षितं तस्य कारणः संघो, न यथाकथंचनकारी ।

किह सुपरिच्छियकारी, एकमि दो तिणि वावि पेमविण ।

न वि उक्खियए महमा, को जाणइ नागतो केण ॥ ३३२ ॥

कथं—केन प्रकारेण सुपरीक्षितकारी । उच्यते—इहा-
ग्निना सधप्रधानस्य समीपे संघसमवायां निमग्नितस्तेन
चाक्षतः संघमेलापककारी, संघस्यया मेलनीयः । तत्र
च प्रत्यर्थी कुतश्चिन्कारणाच्चागच्छति । ततो मानुष-
प्रणयः, संघस्त्वां शब्दयति । स नागतस्ततो द्वितीयमपि
वारं मानुषं प्रेषयति । तथापि नागच्छति, तत्रापरिणामका
ग्रहेत-उद्घाटयतामेषः । गीतार्थास्त्वाहुः—पुनः प्रथमं गीता-
र्थं मानुष्यम्, केन कारणेन नागच्छति । किं परिभवेन, उत

भयेन । तत्र यदि भयेन नाऽऽगच्छति ततो वक्तव्यम्—मा भेषी
स्वम्, परित्राणकारी स्वस्तु भगवान् श्रमणसंघ इति । अथ प-
रिभवेन तत् उद्घाटयते । एवं सुपरीक्षितकारी । तथा चाह—एवं
ह्यौ श्रीन् धारान् मानुषं प्रेषितेऽपि—तमनागच्छन्तं सहसा सं-
घो न क्षिपति—न संघबाह्यं करोति । येन एवं पर्यालोचयति ।
को जानाति न ज्ञायते इत्यर्थः । केन कारणेन नागत इति ।

नाउण परिभवेणं, नागच्छन्ते ततो य निज्जुहणा ।

आउट्टु ववहारो, एवं सुविनिच्छकारी अ ॥ ३३३ ॥

परिभवेण नागच्छन्ति ज्ञात्वा तस्मिन्नागच्छति ततः सं-
घाद्विमुहणा—निराकाशने कर्तव्यम् । अथ शठतामपि कृत्वा
स प्रत्यावर्तेत । प्रत्यावृत्तश्च संघं प्रत्यादयति । ततस्तस्मिन्-
घावृते व्यवहारो दातव्यः । एवं सुविनिश्चितकारी संघः ।

यस्तु भीतो नागच्छति तं प्रति इदं वक्तव्यम्—

आमामो विस्सामो, मीयघग्गमो य होइ मा भाहि ।

अम्मापित्तिममाणो, संघो मरणं तु मच्चमिं ॥ ३३४ ॥

आश्वासयतीति आश्वासो भीतानामाश्वासनकारी—भग-
वान् श्रमणसंघः । विश्वासयतीति विश्वासो व्यवहारं वञ्च-
नायाः अकर्ता, सर्वत्र समतया शीतगृहेण समः शीतगृहस-
मः । तथा मातापितृभ्यां समानो मातापितृममान—पुत्रेषु
मानापतर्गावय व्यवहारादिव्यवपमदर्शी, तथा सर्वेषां प्रा-
णिनां शरणं भगवान्संघः, तस्मान् मा भेषीस्त्वामिति । इदं
च परिभावयनं संघो व्यवहारं न करोति ।

मीमो पडिच्छतो वा, आयग्गितो वा न सुग्गइ नेई ।

जे मच्चकरणजोगा, ते संमारा विमोएति ॥ ३३५ ॥

शिष्यः—स्वर्दाक्षितः, प्रतीच्छकः—परगणवर्ती सूत्रार्थतदुभ-
यप्रादकः, अचार्यो वाचनाचार्यादिको न सुगतिं नयति—किं
तु ये सत्यकरणयोगाः—संयमानुगतमनोवाक्याव्यापारास्ते
संमारादिमोक्षयन्ति ।

मीमो पडिच्छतो वा, आयग्गितो वा वि एते इह लोए ।

जे मच्चकरणजोगा, ते संमारा विमोएति ॥ ३३६ ॥

शिष्यः प्रतीच्छको वा आचार्यो वा एते सर्वेऽपि इह लोके
परलोके पुनः ये सत्यकरणयोगास्ते संमारादिमोक्षयन्ति ।

मीमो पडिच्छतो वा, कुलगणसंघो न सुग्गतिं नेति ।

जे मच्चकरणजोगा, ते संमारा विमोएति ॥ ३३७ ॥

शिष्यः प्रतीच्छको वा कुले वा गणे वा संघो वा न सुगतिं
नयति, किं तु ये सत्यकरणयोगास्ते संमारादिमोक्षयन्ति ।

मीमो पडिच्छतो वा, कुलगणसंघो व एते इह लोए ।

जे मच्चकरणजोगा, ते संमारा विमोएति ॥ ३३८ ॥

सुगमा ।

शीतगृहसमः संघ इत्युक्तम्, तत्र शीतगृहसमतां व्या-
ख्यानयति—

मीमि कुलव्वण वा, गणव्वणं संघव्वणं य ममदरिमी ।

ववहारसंघवेसु य, मो मीयवग्गमो संघो ॥ ३३९ ॥

शिष्यः—स्वर्दाक्षितं 'कुलव्वणं' चि स्वकुलस्यार्थनिर्धानं गणसं-
घं धीनं संघसंबन्धिनं च जाते व्यवहारं समदर्शी । किमुक्तं भव-
ति शिष्याणां कुलगणसंघसंबन्धिनां च परस्परं व्यवहारं जाने

व्यवहार

समदर्शी । तथा संस्तवेषु पूर्वस्मृतेषु—पश्चात्स्मृतेषु चाभ्यैः समे व्यवहारं ज्ञात समदर्शी, अतः स संघः शीतगृहोपमः, यथा शीतगृहमाश्रितानां स्वपरविशेषाकरणतः परितापहारी, तथा व्यवहाराद्यमागतानां संघोऽपि स्वपरविशेषाकरणतः परितापहारीति भावः ।

(१०) संप्रति संघशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह—

गिहिसंघायं जहिउं, संयमसंघायं उवगणं ।

ज्ञानचरणसंघायं, संघायंते हवइ संघो ॥ ३४० ॥

गृहिणां—संसारिणां मातापित्रादीनां संघाते हिन्वा—परित्यज्य संयमसंघातमुपगतः सन्, गमिति वाक्यालङ्कारे यो ज्ञानचरणसंघाते संघातयति—आत्मानं स्थितं करोति, स ज्ञानचरणे संघातयन् भवति संघः । संघातयतीति संघ इति व्युत्पत्तिरपि गीतस्तु संघो न भवति ।

ज्ञानचरणसंघायं, रागदोषेहिं जो विमंघाए ।

अनुहो गिहिसंघायम्मि, अप्पाणं मेलितो न मो संघो ॥ ३४१ ॥

यो ज्ञानचरणसंघाते रागद्वेषैरनेकैर्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं विमंघातयति, विघटयति सोऽबुद्धो—मूर्खो गृहसंघाते आत्मानं संघातयति—मेलयति स परमार्थतो न संघः । ज्ञानचरणसंघातनलक्षणप्रवृत्तिनिमित्ताभावात् ।

तस्यापारूपं फलमाह—

ज्ञानचरणसंघायं, रागदोषेहिं जो विमंघाए ।

मो भमिही संसारं, चउरंगंते अणवदगं ॥ ३४२ ॥

यो ज्ञानचरणसंघाते रागद्वेषैः विमंघातयति—विघटयति च तेषु अंगेषु—नारकतियं रागमरगतैरुपबन्तः पर्यन्तो यस्य स चतुरङ्गान्तः, तम् 'अणवदगं' कालतोऽप्यगमाणे भविष्यति तस्य च संसारं परिभ्रमते वितथव्यवहारकारित्योन्मार्गदेशनया च तीर्थकरोऽऽशातनया बोधिरपि भवान्तरे दुर्लभा ।

तथा चाह—

दुक्खेण लहइ बोहिं, बुद्धो वि य न लब्धति चरितं तु ।

उम्मगदमणाए, तित्थकगमायणाए य ॥ ३४३ ॥

वितथे हि व्यवहारं कुर्वता तेनोन्मार्गदेशिना तीर्थकरश्चाशातितः, तत उन्मार्गदेशनया तीर्थकरोऽऽशातनया च संसारं परिभ्रमन् दुःखेन लभते बोधिम्, बुद्धोऽपि च न लभते चारित्र्यम् ।

कस्माच्च लभते इत्याह—

उम्मगदमणाए, संतस्स य ज्ञायणाए मग्गस्स ।

बंधति कम्मरयमलं, जग्गमणागंतकं घोरं ॥ ३४४ ॥

उन्मार्गदेशनया संतो मार्गस्याच्छादनया—स्थगनेन बध्नाति कर्म । किं विशिष्टमित्याह—रज इव रज सक्रमणाद्वर्तना पर्वतनादिशोग्यम्, मल इव मलो निधसनिर्काचितायस्थाम्, तथा जगमरणान्यनन्तानि यस्मान् तज्जगमरणानन्तकम् । प्राकृतत्वादिशेषणस्य परानपातो मकारोऽप्याक्षिपकः । अत एव घोरं—रौद्रमतो न लभते बोधम्, नापि चारित्र्यमिति ।

कीदृशेन पुनर्व्यवहारशुद्धेन व्यस्तत आह—

पंचविहं उवमंपय, नाऊणं सत्तकालपव्वज्जं ।

तो संघमज्झगारं, ववहरियव्वं अणिस्सारं ॥ ३४५ ॥

यत एवं वितथव्यवहारकरणे दोषास्तनस्तस्मान् पञ्चविधा ज्ञानदर्शनचारित्र्यतपोवैद्यानृत्यभेदतः पञ्चप्रकारामुपसंपदं क्षेत्रं काले प्रवृत्त्यां च ज्ञात्वा संघमध्ये व्यवहर्तव्यम्, किमुक्तं भवति—यः पञ्चाध्यायामुपसंपदि आभवन्तमनाभवन्तं जानाति, यश्च क्षेत्रप्रज्ञेन वा बुध्यते क्षेत्रोऽपि च क्षेत्रिकस्य यदाभवति तज्जानाति तथा क्षेत्रं यावन्तं कालमवग्रहोऽनुव्रजति तावन्तं कालमवबुध्यते, तथा प्रयाजयितुं यो जानाति प्रयाजितोऽपि केतोऽपि तस्य यत् आभवति बन्ध नाभवति तत् जानाति, तेन संघमध्ये अनित्यया आहारप्रदायिषु स्वकुलसम्बन्ध्यादिषु रागाकरोत्यत इतरांशमप्राकरणतो व्यवहर्तव्यम् ।

अत्र परस्याशङ्कामाह—

उस्सुचै ववहरंतो, उ वारितो नेव होइ ववहारो ।

वेति जइ बहुमुण्हिं, वुत्तो ततो भणइ इणमो ॥ ३४६ ॥

उत्सृज—सूत्राक्षीणं व्यवहरतो बहुभुतस्य बहुभुतैः कृतव्यवहारो नैवान्यैर्वारितस्ततः स प्रमाणमिति यदि व्रतं, तत इह भण्यते—द्विविधाः खलु व्यवहारच्छेदकाः । तद्यथा—प्रशंसनीया अप्रशंसनीयाश्च ।

तथा चोभयानेव सति दर्शनमभिधित्सुराह—

तगराणं नगरीणं, एयायरियस्स पासं निष्फाम्मा ।

मालम सीसा तमिं, मच्चववहारीउ अड्ड इमे ॥ ३४७ ॥

तगराणां नगर्यामकस्याचार्यस्य पाशे बद्धशः शिष्या निरप्रास्तेषां च मध्येऽष्टौ व्यवहारिणः, अष्टौ आव्यवहारिणः । तत्र व्यवहारिणोऽष्टाधमे ।

तानेवाह—

मा कित्ते कंकडुयं, कुणिमं पक्कुत्तरं च चव्वायं ।

बहिरं च गुठममाणं, अबिलममाणं च निद्धम्मं ॥ ३४८ ॥

मा कर्त्तव्य—प्रथमस्य व्यवहारिणम्, कं कमित्याह—कङ्कटुकम् १, कुणपं—कुणपनखम् २, पक्कम् ३, उत्तरम् ४, चव्वायं—कम् ५, अबिलम् ६, गुठसमानं—लाटमायाधिसमानम् ७, अमलसमानं च निर्देर्माणम् ८ ।

तत्र कङ्कटुकं कुणपं च प्रतिपादयति—

कंकडुओ विव मासो, सिद्धिं न उवइ जस्स ववहारो ।

कुणिमणहो व न सुज्झति, दुक्खेज्जो जस्स ववहारो ॥ ३४९ ॥

यस्य व्यवहारः कङ्कटुकं माप इव न सिद्धिमुपयाति, स कङ्कटुकव्यवहारयोगान् कङ्कटुकः । यस्य पुनर्व्यवहारो दुःखेनो न च क्षिप्तोऽपि सर्वथा निरवशेषः शुद्धयति । तथा कुणपं—मासे मृदमो नखो—नखावयवः यस्य स कुणपनखावयवतुल्यव्यवहारकरणयोगान् कुणपः । व्य० ३ उ० । (पक्कव्याख्या 'पक्क' शब्दे पञ्चमभागे ६६ पृष्ठे गता ।) (उत्तरचार्वाक्यधिरव्याख्या 'उत्तर' शब्दे द्वितीयभागे ७५७ पृष्ठे गता ।) (गुठसमानं—व्याख्या 'गुठसमाण' शब्दे तृतीयभागे ६०५ पृष्ठे गता ।) येषु यत्नेषूपैकेषु परस्य शरीरं विड्विडायते तानि अमलानि, अमलैः पुरुषैश्च वचनैर्व्यवहारं न सिद्धिं नयति । सोऽमलवचनयोगाद्मल इति ।

उपसंहारमाह—

एण अकत्रकारी, तगराणं आमितम्मि उ जुगम्मि ।

जहिं कया ववहारा, खोडिज्जात्सरज्जसुं ॥ ३५० ॥

एते अनन्तरोक्तस्वरूपा अष्टौ कार्यकारिणो दुर्व्यवहारिण-
स्तस्मिन् गुणे तस्मिन्निवर्तितं काले तगरायामासीरन्
यैः कृता व्यवहारा अन्येषु राज्येषु सोऽभ्यन्ते ।

दुर्व्यवहारिणामिह परलोके च फलमाह—

इहलोए य अकित्ती, परलोए दुगती धुवा तेमि ।

अलोणाए जिणिदाणं, जे ववहारं ववहरंति ॥ ३५६ ॥

ये जिनेन्द्राणामनामया व्यवहारं व्यवहरन्ति, तेषामिह-
लोके अकीर्तिः, परलोके धुवा दुर्गतिः ।

तेण न बहुसुतो बी, होइ पमाणं अणायकारी उ ।

नाएण ववहरंतो, होइ पमाणं जहा उ इमे ॥ ३५७ ॥

यत एवं दुर्व्यवहारिण इहलोके अपकीर्तिः परलोके दुर्ग-
तिस्तेन-कारणेन बहुधुनोऽप्यन्यायकारी न भवन्ति प्रमा-
णम् । न्यायेन पुनर्व्यवहारं भवन्ति प्रमाणम्, यथा-इमे-व-
व्यमाणाः तगरायां तस्यैवाऽऽचार्यस्याष्टौ शिष्याः ।

तानिवाह—

किंतेहि पूमसिं, वीरं मिक्कोट्टुगं च अज्जामं ।

अरहसग-धम्मसग-खंदिल-गोविंद-दत्तं च ॥ ३५८ ॥

कीर्तय—प्रशंसय सुव्यवहारकारितया पुष्पामित्रम् १. जी-
रम् २, शिवकोष्ठकम् ३, आर्याशम् ४, अहन्तकम् ५, धर्मा-
न्वगम् ६, स्कन्धिलम् ७, गोपेन्द्रदत्तं च ८ ।

एते उ कज्जकारी, तगराए आमि तम्मि उ जुगम्मि ।

जेहिं कया ववहारा, अक्खोअभा अस्सरेज्जसु ॥ ३५९ ॥

अनन्तरादिताः तस्मिन् युगे तस्मिन्काले कार्यकारिणः सु-
व्यवहारिणः तगरायामासीरन्, यैः कृता व्यवहारा अलो-
न्या वाच्या अन्यराज्येषु ।

(११) सुव्यवहारिणामिह परलोके च फलमाह—

इह लोगम्मि य कित्ती, परलोमे सोगती धुवा तेमि ।

आणाए जिणिदाणं, जे ववहारं ववहरंति ॥ ३६० ॥

ये जिनेन्द्राणामनामया व्यवहारं व्यवहरन्ति, तेषामिह लोके
कीर्तिः परलोके सुगतिः धुवा ।

करिमगो ववहारी, आयरियम्म य जुगप्पहाणम्म ।

जेण सकामोगगहियं, परिवाडीहिं तिहिं अमसं ॥ ३६१ ॥

कीदृशो ननु व्यवहारी भवति ? एवं शिष्येण प्रश्ने कृते
सुरिगाह—येन युगप्रधानस्याचार्यस्य सकाशे-समीपे ति-
सृभिः परिपाटीभिरंशे भूते व्यवहारिकप्रवृत्तीतम्—

ता एव परिपाटीगाह—

सुय(ग)परायणं पढमं, विइयं पडुम्भेदितं ।

तइयं च निर्वमसं, जति मुज्झति गाहगे ॥ ३६२ ॥

प्रथमं सूत्रकपारायणम् । अथपरिसमाप्त्या पदच्छेदेन सू-
त्राञ्छरणसंहितेति भावार्थः । द्वितीयं-पदोद्भेदकम्—परा-
यणं पदविभागपदार्थमात्रकथनपरम्, विग्रहकला द्वितीया
परिपाटीति भावः । तृतीयं परायणम्-निर्वशेषं चालना-
प्रत्यवस्थानात्मिका तृतीया परिपाटीत्यर्थः । एव भूते यदि
शङ्का भवति तर्हि ग्राहकः—आचार्यः शोधगतिं परीक्षते इ-
त्यर्थः । कथमिति चेदुच्यते-तिसृभिः परिपाटीभिः भूतेऽपि

व्यवहारादिके ग्रन्थे सुरिणा स विचारणीयः । किं सम्यक्
गृहीतं न वा । गृहीतंऽपि पुनः परीक्षणीयः । किं व्यवहारी
अव्यवहारी वा । तत्र यदि व्यवहारी तर्हि योग्यः । अथाऽ-
व्यवहारी अयोग्यः । अथवा-ग्राहको नाम शिष्यः स यदि ति-
सृभिः परिपाटीभिः शुद्ध्यति भावतो निःशेषसुवार्थपारगा-
भवति, ततः स व्यवहारीक्रियते ।

एतदेव व्याख्यानद्वयं विवरीषुगाह—

गाहगो आयरिओ उ, पुच्छइ मो जाणि विसमठाणाणि ।

जइ निव्वहती तहियं, तम्म हियं तु तो मुज्झं ॥ ३६३ ॥

ग्राहकः आचार्यः ग्राहयतीति ग्राहक इति व्युत्पत्तेः, स या-
नि विषमाणि स्थानानि पृच्छति, तत्र यदि निर्वहति ।
किमुक्तं भवति—तस्य हृदयं सम्यग्भिप्रायं जानाति त-
तः शुद्ध्यति व्यवहर्तुं व्यवहारकरणयोग्यः ।

द्वितीयं व्याख्यानमाह—

अहव गाहगो मीसां, तिहिं परिवाडीहिं जेण निस्सेसे ।

गहियं गुणियं अवधा-रियं च सो होइ ववहारी ॥ ३६४ ॥

अथवा ग्राहको नाम शिष्यः, गृह्णातीति ग्राहकः, इति व्यु-
त्पत्त्येन तिसृभिः परिपाटीभिर्निर्दिशेष व्यवहारादिकं गृ-
हीते प्रथमतः, पश्चात् गुणितमनेकवारमभ्यस्तीकृतम्, अव-
धारितं तान्पर्यग्रहणतो हृदये विधार्मिकं स व्यवहारी ।

पारायणं मम्मत्ते, थिग्परिवाडी पुणो उ संविग्गे ।

जो निग्गओ वितिप्पो, गुरुहिं सो होइ ववहारी ॥ ३६५ ॥

पारायणं सूत्रकारित्वत्वेन त्रिंशेऽपि समाप्तं पुनरपि सवि-
त्रं संविघ्नसमापं स्थिरपरिपाटीभूदयश्च गुरुभवितीमौऽनु-
ज्ञातः सन् निर्गता विहारक्रमेण स भवति व्यवहारी न शेषः ।

तथा चाह—

पडिणीय-मंदधम्मो, जो निग्गतो अप्पणो सकम्मेहि ।

न हु मो होइ पमाणं, अयमत्तो देमनिग्गमणे ॥ ३६६ ॥

आत्मनः परेषां च प्रतिकूलः-प्रत्यनीकः, धर्मे मन्दो मन्द-
धर्मे, राजदन्तादिदर्शनात् धर्मशब्दस्य परनिपातः, संश-
यं शिथिल इत्यर्थः । तथा यः आत्मनः स्वकर्मभिः स्वव्यापा-
रनिर्गता विहारक्रमेण न तु गुरुभिरनुज्ञातः, स (नहु) नव
भवति प्रमाणमसमाप्तश्च भवति दर्शननिर्गमनेन देशेषु वि-
हारक्रमक्रमेण ।

आयरियादेमाधा-रिणं अन्येण गुणियस्वरिणं ।

सो संघमज्झयारे, ववहरियव्वं अणिस्माणं ॥ ३६७ ॥

यत नव विघ्नपदोपासनास्मरमात्रं संघमध्यकारं कारशब्दोऽत्र
रूपमात्रं संघमध्ये व्यवहर्तव्यम् । अर्थेन किं विशिष्टेनत्याह-
आचार्योदेशात्-आचार्यकथनाद्वधारितेन संप्रदायागतत्व-
मात्रादितम्, तथा-गुणितेन-अनेकशः परावर्तितेन अक्षरितेन
कस्य लक्षणतः स्थिरतया अवस्थितसारेण । एवभूतेनाप्यर्थे
न व्यवहर्तव्यमिति अथवा रागद्वेषाकरणेन नान्यथा, अर्थस्य
तत्त्वं, अक्षरितत्वानुपपत्तेः ।

आयरिय अणाण्णो, धारिणं सच्छंदबुद्धिगइणं ।

सच्चित्तं सत्तमीसे, जो ववहरते ण सो धम्मो ॥ ३६८ ॥

व्यवहार

यः सच्चिद्व्यवहारं क्षेत्रव्यवहारं मिश्रव्यवहारं च प्रागु-
क्तरूपेऽर्थे न व्यवहरति आचार्यानां देशात् धारितेन आचा-
र्योपदेशमृतं धारितेन, कथामत्याह-स्वच्छन्दबुद्धिर्गतेन-
स्वच्छया निजबुद्धिकलितेन न स धन्यः-अयानिति ।

यतः—

मो अभिमुद्देह लुटो, मंगारं कडिल्लुर्गाम्म अप्पाणं ।

उम्मग्गदेसणाए, तिन्थयराऽऽमायणाए य ॥ ३६६ ॥

न उन्मार्गदेशनया तीर्थकराणामाशातनया आत्मानं समा-
रगहेनऽभिमुखयति—आभिमुख करोति, पातयतीत्यर्थः ।
तस्मान्न स धन्यः ।

अधुना अयं प्रार्थश्चनमाह—

उम्मग्गदेसणाए, संतम्म य छायाणाए मग्गम्म ।

ववहरिउममक्कते, मासा चत्तागि भारीया ॥ ३७० ॥

उन्मार्गदेशनया-सतो मार्गस्याद्धावनया च व्यवहरन् गी-
तार्थः प्रतिर्पाद्यतोऽप्रतिर्पाद्यतश्च व्यवहरितुमशक्नुवति
प्रार्थश्चत्तं चत्वारो गुरुका मासाः ।

गारव्वरहिणं तहिं, ववहरियव्वं तु मंघमज्झयारम्मि ।

को पुणं गारव्वो इणमो, परिवारादी मुणयव्वो ॥ ३७१ ॥

तत्रापि गौरवर्गद्वैतसंघमध्ये व्यवहरन्त्ययम् । किं पुनर्गौर-
वमिति चेत्, सूरिगृह-इदं वक्ष्यमाणं परिवारादिकं-परिवार-
गादावप्ये ज्ञातव्यम् । व्य० ३ उ० । (गौरवव्याख्या 'गौरव'
शब्दं तृतीयभाग ८२१ पृष्ठे गता ।)

बहुपरिवार-महड्डि, निक्खंते वावि धम्मकह-वादी ।

जइ गारव्वेण जंपि-जइ अगीतो भणइ इणमो ॥ ३७३ ॥

बहुपरिवारा १, महड्डिका वा निष्क्रान्ता २, धम्मकथावान ३,
वादी ४, उपलक्षणमतन् । क्षपका नामल्लिको विद्यावान्
रान्तिको वा यदि गौरव्यणागीतार्थं सन् जल्पेत्-युयमस्मानेव
प्रमाणीकुर्वतीति, तर्हि स इदं वक्ष्यमाणं भग्यते ।

तदेवाह—

जन्थ उ परिवारं, पय्योयणं तत्थ भण्हह तुज्जे ।

इड्ढिमंतमु तहा, धम्मकहा वायकज्जे वा ॥ ३७४ ॥

पययणकज्जे खमगो, नेमिती चव विज्जमिद्दे य ।

रायणिणं वंदणयं, जहिं दायव्वं तहिं भणंजा ॥ ३७५ ॥

परिवारगौरवचानिदं भग्यते-यत्र संघस्य प्रवणादिकं का-
यं समुत्पन्ने परिवारेण प्रयोजनं भावयति, तत्र यूयं भणि-
ष्यथ, तत्र प्रमाणीकरिष्यथैव यूयम् नात्र प्रस्तुतं व्यवहार इति
भावः । तथा ऋद्धिमत्सु वक्तव्यम् । धर्मकथावान् धर्मकथाप्र-
योजनं, वादी वाक्कायः । इयमत्र भावना-ऋद्धिगौरवाप-
त्ता महड्डिक एवमुच्यते-यदि लोकेन कृत्यं भाविष्यति,
तदा त्वां प्रमाणीकृत्य त्वत्पाश्वान् लोकानुवर्तयिष्यते । धर्म-
कथावान् भग्यते-यदि राजादीनां धर्म- कथायतनया भावि-
ष्यति, तदा युष्मान्वयमभ्यर्थायष्यामो यथा कथय कथानकं
संप्रति राजादीनामिति । वादी भग्यते-यदा परवादी
कश्चनाप्युत्थास्यति, तदा त्वद्व्यपगोचः करिष्यते । यथा-
तिगृह्याम कथमप्येत वादिनामिति । तथा क्षपको नैमि-
त्तिको विद्यासिद्धो वा प्रवचनकार्ये उपालम्बनीयः । य-

था क्षपकः, यदा संघस्य कृत्ये देवतया प्रयोजनं भाविष्य-
ति, तदा त्वया कार्यात्सर्गं कारयित्वा सा आकर्षयिष्यते ।
नैमिक्तिको भग्यते-यदि संघस्य निमित्तेन प्रयोजनं भाविष्य-
ति, तदा त्वामभ्यर्थायष्यसे । विद्यासिद्धो भग्यते-यदा संघ-
स्य कार्यं विद्यया साधनीयं भाविष्यति, तदा त्वत्पाश्वान्माध-
यिष्यते । रान्तिको-रत्नाधिकः पुनरेव भग्यते-यत्र पाक्षिका-
दिवन्दनकं दातव्यं भाविष्यति, तत्र यूयं भणिष्यथ किमि-
दानीमायासं कुरुष्वेति ।

एतच्च स तान प्रति प्राह—

न हू गारव्वेण सक्का, ववहरिउं मंघमज्झयारम्मि ।

नामेह अगीयत्थो, अप्पाणं चव कजं तु ॥ ३७६ ॥

(न हू) नैव संघमध्ये गौरवेण शक्यं व्यवहरन्त्ययमन्यैर्जिना-
रगधर्कगीतार्थैर्निवारणान्, केवलं सो गीतार्थतया दुर्व्यवहारं
कुर्वन् आत्मीयमेव कार्यं नाशयति । उन्मार्गप्ररूपणातोऽबा-
धिफलानां वड्कर्मबन्धनात् ।

तथा आह—

नामेह अगीयत्थो, चउरंगं मव्वलोयमारंगं ।

नट्ठम्मि उ चउरंगे, न हू सुलभं होइ चउरंगं ॥ ३७७ ॥

अर्गातार्थो गौरवेण यो व्यवहरन् अबाधिफलकर्मबन्धनात्,
चतुर्णामङ्गानां समाहारश्चतुरङ्गं मानुषत्वम्, श्रुतिः धृष्टा सं-
यमे च वीर्यमित्येवरूपम् । कथमृतमित्याह—सर्वस्मिन्नापि
लोके सारमङ्ग स्वरूप यस्य तत्सर्वलोकसारमङ्गं नाशयति । न-
ए च तस्मिन् चतुरङ्गे न हू-नैव भूयो भवति सुलभं चतुरङ्ग-
म् । नावड्कर्मणाऽबाधिफलं ससारं क्षिप्तवान् ।

थिग्परिवाडीण्हिं, मंविग्गेहिं अणिस्मियकरंहिं ।

कजंमु जंपियव्वं, अणुओगियगंधहत्थीहिं ॥ ३७८ ॥

स्थिरा मूत्रार्थपरिपाटी यथा तं स्थिरपरिपाटीकास्तैः,
सर्विघ्नं मोक्षार्थभलापमिः आनिश्रितकरैः-रागद्वेषपरिहारतो
यथावस्थितव्यवहारकारिभगनुयोगिकगन्धहस्तिभिः—अ-
नुयोगधर्मप्रकाण्डे कार्येषु जल्पितव्यं न शेषांगतः ।

एतदेव भावयति—

एयगुणमंपउत्तो, ववहरइ मंघमज्झयारम्मि ।

एयगुणविप्पमुक्के, आमायणो मुमहती होति ॥ ३७९ ॥

एतन्तस्मादध्यातुं स्थिरपरिपाटीकत्वादिभर्तुलैः सप्रयुक्तः
एतद्गुणमंप्रयुक्तः संघमध्ये व्यवहरति । एतद्गुणाविप्रमुक्तं
पुनर्व्यवहरति मुमहती आशातना भवति न केवलमाशातना,
यतलोपश्च । व्य० ३ उ० । (अत्रावशिष्टम् ' उहेस ' शब्दं
द्वितीयभाग ८२१ पृष्ठे गतम् ।) विविधद् व्यवहरणाद्
व्यवहारः । यदि वा-विविचक्षणानां हरणाच्च व्यवहारः ।
यस्य नाऽऽभवति तस्य हापयात्, यस्याऽऽभवति तस्मै ददा-
ति । व्यवहाराध्ययनयत्नेति व्यवहार इत्यर्थः । उक्तं च—'अस्थि
य पञ्चार्थाण, हाउ पङ्कम्म उवाति बीयस्स । एण उ
ववहागं, अहिगारा एत्थ उवहीए " वृ० १ उ० १ प्रक० ।
एतदर्थं प्रातःपादकच्छेदश्रुतिवशेषं, आ० चू० ४ अ० । तत्र
दशोद्देशकाः—

" प्रणमत नोर्माजनेश्वर-प्रखिलप्रत्युद्गतिभिरगविषम्बम् ।

दर्शनपथमवर्तार्ष, शशिवद् दष्टः प्र-तिल्लकरम् ॥ १ ॥

नन्वा गुरुपदकमलं, व्यवहारमहं विविचित्रनिपुणार्थम् ।
विचक्षणमि यथाशक्ति, प्रबोधहेतोर्जडमतीतनाम् ॥ २ ॥

विषमपदविचरणेन, व्यवहारसंख्यो व्यधायि साधूनाम् ।
येनायं व्यवहारः, श्रीचूर्णिकृते नमस्तस्मै ॥ ३ ॥

भाष्यं क चंद्रं विषमार्थगर्भं, क साहमेयोऽल्पमतिप्रकर्षः ।
तथापि सम्यगगुरुपर्युपास्ति-प्रज्ञादतो ज्ञातदृढप्रतिज्ञः ॥ ४ ॥

उक्तं कल्पाध्ययनम्, इदानीं व्यवहाराध्ययनमुख्येन तस्य
सायमभिसम्बन्धः—कल्पाध्ययने आभवत्प्रायश्चित्तमुक्तं, न
तु दानप्रायश्चित्तम् । दानव्यवहारे तु दानप्रायश्चित्तमालोच-
नाधिकारिभाष्याभिधास्यते, तद्वेनेन सम्बन्धनायातस्यास्य व्यव-
हाराध्ययनस्य व्याख्या प्रस्तूयते । ४५० १ उ० ।

“वेशक इव निर्दिष्टो, विषमस्थानेषु तत्त्वमार्गस्य ।
विदुषामतिप्रशस्यो, जयति श्रीचूर्णिकारोऽसौ ॥ १ ॥
विषमोऽपि व्यवहारो, व्यधायि सुगमो गुरुपदंशेन ।
यद्वापि चात्र पुराणं, तेन जनः स्यात्सुगतिभागी ॥ २ ॥

दुर्बोधातपकष्ट—व्यपगमलवधैकविमलकीर्तिमरः ।
टीकामिमामकार्यो-मलयगिरिः पेशलवर्चोभिः ॥ ३ ॥
व्यवहारस्य भगवतो, यथास्थितार्थप्रदर्शने दक्षम् ।
विचरणमिदं समाप्तं, अमण्यगुणानाममृतभूतम् ॥ ४ ॥”
इति श्रीमलयगिरिचरिते व्यवहारटीका समाप्ता ।
४५० १० उ० । आच० । पा० ।

कल्पव्यवहारयोर्भेदमाह—

कप्पम्मि वि पच्छित्तं, व्यवहारम्मि वि तदेव पच्छित्तं ।
कप्पव्यवहाराणं, को णु विमसो सि चेएइ ॥ १५२ ॥

ननु कल्पेऽपि प्रायश्चित्तमुक्तम्, व्यवहारेऽपि च तद्वै प्रा-
यश्चित्तमभिधीयते, ततः कल्पव्यवहारयोः को नु विशेषः ;
नैव कश्चनापीति भावः । ‘ नु ’ शब्दस्याक्षेपघातकत्वात्ति,
सादयति—प्रश्नयति शिष्यः, अपि वाऽभिधानतोऽपि कल्प-
व्यवहारयोर्विशेषानुपपत्तिः ।

तथा चाह—

जो अविततव्यवहारी, सो नियमा वडुए उ कप्पम्मि ।
इय वि हु नत्थि विसेसो, अज्झयणाणं दुवेणहं पि ॥ १५३ ॥

यो नाम नाधुर्गवितथव्यवहारी—अवितथव्यवहारकारी
स नियमादवश्यंभावेन वर्तते एव तुल्यकारार्थः कल्पे—आ-
चारे, आचारवर्तिन एव यथाज्ञातव्यवहारकारित्वात् ।
यश्च वर्तते कल्पे—आचारे स नियमादवितथव्यवहारकारी,
अवितथव्यवहारकारिण एवाचारं कृत्तिसंभवात् । इत्थं च
परस्परमविनाभावित्वम्, कल्पव्यवहारशब्दयोरेकार्थित्वा-
त् । तथाहि—कल्पो, व्यवहार आचार इत्यनर्थान्तरमिति ।
‘ इय वि हु ’ इति, इत्यपि—एवमपि अर्थगत्याभिधानाभेद-
तोऽपि आस्तां प्रागुक्तप्रकारेणाभिधेयाभेद इत्यपिशब्दा-
र्थः । हुः—निश्चितम्, द्वयोरपि कल्पव्यवहारयोरेकार्थित्वयो-
नास्ति विशेषः ।

एवं पंक्त्याभिधेयाभेदतोऽभिधानाभेदतश्चैक्ये
प्रतिपादिते सूरिरेभिधेयभेद दर्शयन् “ कप्पारोक्ते
सि ” अवयवं व्याख्यानयति—

कप्पम्मि कप्पिया खलु, मूलगुणा चैव उत्तरगुणा य ।
व्यवहारे व्यवहिया, पायच्छिन्नाऽऽभवन्ते य ॥ १५४ ॥

कल्पे—कल्पाध्ययने कल्पितान्येव-प्ररूपितान्येव, खलु-
शब्दस्यैवकारार्थत्वात् । ननु दानव्यवहारे प्रवर्तितानि का-
नीत्याह—“ मूलगुणा चैव उत्तरगुणा य ” इति विषयेण
विषयिणो लक्षणात्, मूलगुणापराधप्रायश्चित्तानि उत्तर-
गुणापराधप्रायश्चित्तानि व्यवहारे—व्यवहाराध्ययने पुनर्व्यव-
हृतानि दानव्यवहारविषयीकृतानि । किमुक्तं भवति—कल्पा-
ध्ययने मूलगुणापराधं वा उत्तरगुणापराधं वा आभवति प्रा-
यश्चित्तान्युक्तानि, यस्मैस्तु व्यवहाराध्ययने तेषामाभवतां
प्रायश्चित्तानां दानमुक्तमिति । यानि च कल्पाध्ययने आभ-
वन्ति प्रायश्चित्तानि नोक्तानि तानि व्यवहारेऽभिधीयन्ते
तेषां दानं च ।

किंच—

अविसेमियं च कप्पे, इहहं तु विसेमियं इमं चउहा ।

पडिमेवण- संजोयण- आगेवण- कुंचियं चैव ॥ १५५ ॥

च’ समुच्चये, अन्यच्चेत्यर्थः, कल्पे—कल्पाध्ययने प्रायश्चित्तम-
विशेषितं विशेषपरहितमुक्तम् ‘ इहहं तु ’ इति इः पादपूर्णे,
सानुसारता पूर्ववत् । तुः—पुनरर्थः, इह व्यवहाराध्ययने पुन-
रिदं प्रायश्चित्तं चतुर्धा—चतुर्भिः प्रकारैर्विशेषितम् । ता-
नेव प्रकारानाह—प्रतिषेवने संयोजनमारेण कृञ्चर्नामिति
प्रतिकृञ्चनम् । एतानि अनन्तरमेव सप्रपञ्चं व्याख्याता-
नीति न भूयां व्याख्यायन्ते । तद्वदभिधेयाभेदतो नास्ति
विशेष इति यदुक्तं तद्वसिष्ठमिति प्रतिपादितमभिधेयभे-
दस्य दर्शितत्वात् ।

यत्पुनरुच्यते—अभिधानाभेदतो नास्ति विशेष इति तद्वेने-
कान्तिकमिति दर्शयति—

नाणत्तं दिस्सए अत्थे, अभिन्ने वंजणम्मि वि ।

वंजणस्स य भेदम्मि, कोइ अत्थो न भिज्जए ॥ १५६ ॥

भिद्यते—प्रकटीक्रियतेऽर्थोऽनेन; प्रदीपनेव घट इवेति व्यञ्ज-
नम्—शब्दस्तस्मिन्, अपिशब्दो भिन्नक्रमः, स चैवं योज-
नीयोऽभिन्नेऽपि—एकरूपेऽपि अर्थे—अर्थविषये नानान्वं दृश्य-
ते । यथा—सैन्धव इत्युक्ते तत् तत्प्रस्तावादिना अश्वत्थवल्ग-
वस्त्राद्यर्थं नानान्वम्, तथा व्यञ्जनस्य शब्दस्य भेदोऽपि च-
शब्दोऽपिशब्दार्थो भिन्नक्रमेण संवध्यते । कश्चिदर्थो न
भिद्यते । यथा खं—व्योम—आकाशमिति । कस्मादर्थं शब्दाऽ-
भेदोऽपि अर्थनानान्वमिति—चेत् ? उच्यते—शब्दार्थयोर्भेदा-
भेदविषये चतुर्भेदा कार्या भवन्ति । तथाहि—अर्थस्याप्य-
भेदः शब्दस्याप्यभेद इति प्रथमो भेदः । अर्थस्याभेदः
शब्दस्य भेद इति द्वितीयः, अर्थस्य भेदः शब्दस्याभेद
इति तृतीयः, अर्थस्य भेदः शब्दस्य भेद इति चतुर्थः ।

एतेष्वेव चतुर्षु भेदकेषु क्रमेणादाहरणान्गुपदर्शयति—

पदमो इंदो इंदो—सि विह्यथा होइ इंदसको ति ।

तइआं गोपसुरीस्स गो ति चरिमो घडपडो ति ॥ १५७ ॥

प्रथमो भङ्गोऽर्थभेदशब्दाभेद इत्येवंरूपः, यथा-इन्द्र इन्द्र इति । तथा होकेनापि इन्द्र इत्युक्तं द्वितीयनापि इन्द्र इति । अत्र च द्वयोरपि शब्दयोः स्वरूपाभेदोऽर्थभेदश्च । द्वितीयोऽर्थभेदः शब्दस्य भेद इत्येवंरूपः, यथा-इन्द्रः शक इति । अत्र हि शब्दस्य नानान्वयमर्थस्त्वभिन्न एव, द्वयोरपि एकार्थिकत्वात् । तृतीयोऽर्थस्य भेदः शब्दस्याभेद इत्येवंलक्षणः, यथा-भूपशुर्गश्मिषु पुरुषभेदेन कालभेदेन वा प्रयुज्यमाना गोशब्दाः । अत्र हि गौरिति सर्वत्राप्याभिन्नं रूपमर्थस्तु भिन्न इति । चरमो यथा-घटः पटः इति । अत्र हि द्वयोरपि शब्दयोः रूपभेदोऽप्यस्ति अर्थभेदोऽपि नतः उपपद्यते । शब्दाभेदोऽपि अर्थनानान्वयम्, अर्थभेदोऽपि शब्दनानान्वयम्, तेन यदुच्यते-अभिधानाभेदो नास्ति विशेष इति, तदनैकान्तिकमुपदर्शितम् भूपशुर्गश्मिषाच्चिनां गोशब्दानामभिधानाभेदोऽप्यर्थविशेषदर्शनात्, स चार्थविशेषोऽत्राप्यस्ति । यच्चाह प्राक् अभिधानाभेद इति यदुक्तं तत्प्रत्यक्षाविरुद्धम्, व्यञ्जनभेदस्य साक्षादुपलभ्यमानत्वात्, तथा होकेन कल्प इति अपरत्र व्यवहार इति । अथाऽर्थगत्याऽभिधानाभेद उच्यते न स्वरूपतः, तदप्यसत्, अर्थविशेषस्याप्युभयत्र भावात् ।

तथा चाह—

वैजयेण य नाशत्तं, अन्त्यतो य विकल्पियं ।

दिस्सए कप्पनामस्म, ववहारस्म तंहव य ॥ १५ ॥

कल्पनाम्नोऽध्ययनस्य, तथैव च व्यवहारस्य-व्यवहाराध्ययनस्य दृश्यते, व्यञ्जनन-व्यञ्जनभेदेन नानान्वयं प्रत्यक्षत एव पृथग्विभिन्नानां व्यञ्जनानामुपलभ्यमानत्वात् । तथा-अन्त्यतोऽर्थमाश्रित्य अस्ति नानान्वयम्, आवकल्पित-निश्चितं प्रायश्चित्तभेदानां प्रतिभेदनामयोजनादीनां प्रायश्चित्ताहं पुरुषं जानानां च कल्पाध्ययनानामुक्तानामह व्यवहारोऽभिधानात् । तद्वत्-‘अज्झयणेण विसेसां’ इति द्वारं व्याख्यातम् । व्य० १ उ० । वृ० । स्वकार्यनिर्णयार्थं राजकुलादौ न्यायकारणे, आ० १ उ० । विविधाभिधायकत्वेन (स०) व्यवहारेण व्यवहारः । स्नानपानवहनपञ्चनादिकार्या क्रियायाम्, डा० ८ डा० १ । ‘व्यवहारस्त परमनिपुणस्म’ अत्र परमग्रहणं मोक्षाङ्गत्वात्निपुण-ग्रहणं त्वव्यंस्कत्वात्, न त्वव्यं व्यवहारो मन्वादिप्रणीत-व्यवहार इव व्यंस्कः ‘सव्व पइआ खु ववहाग’ इति वचनात् । आ० म० १ अ० । मिश्रकव्यवहारश्रेणीव्यवहारादौ, पाटीगणितप्रसिद्धे संख्यानभेदे, स्था० १० डा० ३ उ० । सूत्र० । व्यवहरणं व्यवहारः । लोकस्यैहिकामुष्मिकयोः कार्ययोः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणेऽर्थे, “एरहिं देहिं ठाणाहिं ववहारो न विज्झइ” इति । सूत्र० २ श्रु० ५ अ० । (‘अणायार’ शब्दे १ भागे ३१६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।) “अभवस्म ववहारो ण विज्झइ” आ० म० । ‘अकम्मस्स’ इत्यादि, न विद्यते कर्म अप्रकाशमस्य-त्यकर्मो तस्य ‘व्यवहारो न विद्यते’ नास्तीति नारकान्तर्गतमरपर्याप्तकापर्याप्तकपालकुमारादिमंससंस्कारिष्यपदशभाग भवति । यच्च सकर्मा स नारकादिव्यपदेशन व्यपदिश्यते । आ० म० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । अन्योन्यज्ञानग्रहणादौ विवादं, स्था० ४ डा० १ उ० । व्यवहारो नाम-विसेसादि सति राजकुलकरणे गत्वा निजनिजभाषालेखापनलक्षणं कार्यपश्चिच्छेदनार्थं वा पणमुल्लिखणः । आ० म० १ अ० । पण्यविनिमयः, सूत्र० २ श्रु० १२

अ० । विविधमवहरणम्—(उक्त० ७ अ० । सूत्र० १) व्यवहारः । निक्षेपे, आ० म० १ अ० । उपा० । विविधं विविधत्वा व्यवहरणमनेकार्थत्वादाचरणं व्यवहारः । यतिकर्तव्यतायाम्, उक्त० १ अ० । व्यवहियतेऽङ्गीक्रियते धर्माधिभिरिति व्यवहारः । विशेषणपहरति पापमिति व्यवहारः । प्राणानिपाताद्याश्रयमिधारके साध्वाचारं, उक्त० ५ अ० । गीतार्थचरिते, ध० २ अधि० । व्यवहरणं व्यवहियते वा विशेषणं वा सामान्यमवहियते-निराक्रियतेऽनेनेति लोकव्यवहारपरो व्यवहारः । विशेषमात्राभ्युपगमपरं (स्था० ३ डा० ३ उ० । विशेष० । अनु० ।) नयविशेषं, डा० १७ डा० । प्रश्न० । व्यवहारवान् । मनुष्लोपाद् व्यवहारवान् । ध० २ अधि० । स्था० । आगमश्रुताद्याधारणाजीतलक्षणानां पञ्चानामुक्तृरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातारि, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

विषयाः—

- (१) व्यवहारं व्यवहर्तव्यम् ।
- (२) व्यवहारस्य नामादिभेदनिर्देशनम् ।
- (३) व्यवहारा धारणाऽऽद्यः ।
- (४) आभवद्व्यवहारनिरूपणम् ।
- (५) चरणार्थमभिधारयन्तमधिकृत्य वर्णनम् ।
- (६) व्यवहारं मार्गोपलंघनं ।
- (७) व्यवहारं विनयोपसंपन्नं ।
- (८) व्यवहारं आलोचनाक्रमः ।
- (९) समवायघोषणामाकर्ण्य धूलीधूसरैरपि वादेऽवश्यमागन्तव्यम् ।
- (१०) व्यवहारं संघशब्दव्युत्पत्तिनिर्देशनम् ।
- (११) सुव्यवहारिणामिह परलोके च फलम् ।

ववहारउत्त-व्यवहारोक्त-त्रि० । छेदग्रन्थभाषणे, “भणिओ नो नकरणे, तहा य ववहारउत्तं च” । जी० १ प्रांत० ।

ववहारज्भाषण-व्यवहारध्यान-न० । व्यवहारः स्वकार्यनिर्णयार्थं राजकुलादौ न्यायकारणं तस्य ध्यानम् । पुत्रधनार्थं देशान्तराऽऽयातसाधवाहपन्थोः-सपन्थोरिव दुर्ध्याने, आ० म० १ ।

ववहारकल्प-व्यवहारकल्प-पुं० । प्रायश्चित्तदानसामाचार्याम्, प० भा० ।

ववहारकल्पमहृणा, गुरुवएसेण वोच्छामि ॥

ववहारं कोऽपि भिक्षु, सच्चित्तिवायणिद्वमहुरेहिं ।

ववहर्ती ववहारं, वितहं सो संघमज्झमि ॥

कोऽपि बहूम्मगभिक्षु, अपुव्वणगरम्मि किंचि ववहारं ।

णाएणं छिदिता, वन्धव्वेहिं पमाणकतो ॥

अह पच्छा मच्चिनं, खुड्ढादी तस्स केणवी दिएहं ।

बमही पाउरणं वा, वरणपक्खं ववहरे तु ॥

घनतल्लादी णिद्धं, खंडगुलादीहिं वावि संगहितो ।

अच्चालिएहि ताहे, ववहरए पक्खवाएणं ॥

दुडुववहारिणं तं, कां तु णिसिहिज्जतो वदे संघो ।

एतद्वा मंघमेलो, कीरति इणमां य मंपत्तो ॥

अएहो तहिं तु गीओ, मंघममिती य तिसिह वागओ ।

उच्चोरे सिद्धपुत्तो , तत्थ य मेरा इमा होति ॥
 पुट्ठम्मि संघसदे, धूलीजंघो वि जो ण एजाहि ।
 कुलगणसंघसमाए, गगति गुरुओ चउम्मासो ॥
 जं काहिंति अकजं, तं पावति सति बिले अगच्छन्तो ।
 अण्हाई याव ओहा-वणादि तेसि व जं कुआ ॥
 सोऊण संघसदं, धूलीजंघे वि होति आगमणं ।
 धूलीजंघनिमित्तं, ववहारो उवड्डितो होति ॥
 सोऊण संघसदं, धूलीजंघो उ आगतो संतो ।
 वितहं ववहरमाणो, साहु समएण वारेइ ॥
 णिद्धं महुरनिवादं, कितिकम्म विजाणएसु जंपंतो ।
 सखिसखेत्तमीसे, अत्थधरणिहोडदिसहरणं ॥
 भिक्खू य मुसावादी, ववहारे तइयगम्मि उदंमे ।
 सुत्तं उच्चारेति, य अह बहुपक्खो इमं होति ॥
 रांगण व दोसेण व, पक्खगगहणम्मि एकमेकस्स ।
 कजम्मि कीरमाणे, किं अच्छति संघमज्झत्थो ।
 रागेण व दोसेण व, पक्खगगहणेण एकमेकस्स ।
 कजम्मि कीरमाणे, अण्हेव भणेतु ता काइ ॥
 कुलगणसंघवृत्तं, इहं ण याणामि देसिओ मि अहं ।
 अण्हेण वि ता केण वि, कप्पति इह जंपितुं किंचि ॥
 संघेण अणुएहाए, अह जंपति सो तहिं गुणममिद्धो ।
 ववहारनीतिकुमलो, अणुजाणंतो तयं संघं ॥
 संघो महाणुभावो, अहं च वेदेमिआ इहं भंतं ।
 संघसमितिं ण जाणे, तुब्भे सव्वं खमावेमि ॥
 देसे देसं ठवणा, अण्हं अत्थ होति समिती य ।
 गीतन्थेहाचिन्त्ता, तं देसीओ ण जाणामि ॥
 अणुमाणेत्ता एवं, ताहं अणुएहाए जंपए इणमो ।
 परिमा ववहारीण य, इमे गुणं तू समामेणं ॥
 परिमा ववहारीया, मज्झन्था रागदोमनिहुया य ।
 जदि होति दो हि पक्खा, ववहरितुं तो सुहं होति ॥
 वुत्ते बन्धधरणं, जदि तु ववहारिणो तु जंपेआ ।
 नूणं तुम्हे मण्हह, मज्झं सखिकवयणं ति ॥
 सेसा तु मुसावादी, सव्वपरिभट्टगा तु किं मव्वे ।
 भण्हति सुण्ह एत्थं, भूतत्थमिमं समासेणं ॥
 आमण्हचरणकरणे, सव्वववहारता दुमइहिया ।
 चरणकरणं जहंतो, सव्वववहारितं पि जहं ॥
 जइया अणेण चत्तं अप्पणओ णाणदंसणचरित्तं ।
 तइया तस्म परेसुं, अणुकंपा णज्जि जीवेसुं ॥
 भवसतसहस्सदुलहं, जिणवयणं भावतो जहंतस्स ।
 जस्स ण जातं दुक्खं, ण तस्स दुक्खं परे वुहिने ॥
 आयारे वट्ठतो, आयापरूवणे अमंकीओ ।

आयापरिभट्टो, सुच्चरणदेसणे भइओ ॥
 तित्थगरे भगवंते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।
 जो ण करइ पमाणं, ण सो पमाणं सुतधराणं ॥
 तित्थगरे भगवंते, जगजीववियाणए तिलोयगुरू ।
 जो तु करे पमाणं, सो उ पमाणं सुतधराणं ॥
 संघो गुणसंघातो, संघातविणयओ य कम्माणं ।
 रागदोसविमुक्को, होति समो सव्वसाहूणं ॥
 परिणामियवुद्धीए, उववेओ हांति समणसंघो तु ।
 कजे णिच्छित्तकारी, सुपरिच्छित्तकारओ संघो ॥
 एकसि दु तेव तिण्ह व, पेसविणं ति परिभवेणं तु ।
 आणानिकमणिज्जू हया तु आउड्डववहारो ॥
 आमासो वीमासो, मीतधरमो य होति मा भायी ।
 अम्मापित्तममाणो, संघो मरणं तु सव्वेसि ॥
 मीसो पडिच्छओ वा, आयरिओ वा ण सोग्गतिं णेति ।
 जे मच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएति ॥
 सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो ण सोग्गतिं णेति ।
 जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएति ॥
 सीसो पडिच्छओ वा, कुलगणसंघो व एते इह लोए ।
 जे सच्चकरणजोगा, ते संसारा विमोएति ॥
 सीसे कुलव्वए वा, गणव्वए व संघवए व समदरिमी ।
 ववहारसंथवेसु य, मो मीतधरोवमो संघो ॥
 गिहिसंघातं जडित्तं, संजमसंघाययं उवगएणं ।
 णाणचरणसंघातं, संघाएतो भवति संघो ॥
 णाणचरणसंघातं, रागदोसहि जो विमंघाते ।
 सो संघाए अबुहो, गिहिसंघातम्मि अप्पाणं ॥
 णाणचरणसंघातं, रागदोसहि जो विमंघाते ।
 सो भमिही ममारं, चतुरंतं तं अणवदग्गं ॥
 दुक्खेण लभति बोहिं, वुट्ठो वि य न लभति चरित्तं तु ।
 उम्मगगंदेसणाए, नित्थगराऽऽमायणाए य ॥
 उम्मगगंदेसणाए, संतम्म य छायाणाए मग्गस्स ।
 बंधति कम्मरयमलं, जरमरणमणंतगं धारं ॥
 पंचविहं उवसंपद, णाऊणं सत्तकालपव्वजं ।
 तो संघमज्झकारे, ववहरियव्वं अणिस्साए ॥
 शिदरिमणं तन्थ इमं, तगराणगरीए सोलसायरिया ।
 अण्हो य नायकारी, बन्धववहार अट्ट इमे ॥
 मा कित्तं कंकट्टयं, कुणिमं पक्खत्तरं च चव्वायं ।
 बहिरं च गुंठममणं, अंचिलममणं च शिद्धम्मं ॥
 कंकट्टओ विव मासो, सिद्धिं ण उवेति जस्स ववहारो ।
 कुणिमण्हो व ण सुज्झति, दुच्छिज्जो एव चित्तिस्स ॥
 पक्खुत्ता व भयातो, कजं पि न पेसगं उदीरंति ।

पादेष आह गुणित्य, उत्तरसो वाहणं ति ॥
 रोमंथयते कजं, चव्वादी नीरमं वचमणेति ।
 कहिते कजे संते, बहिरौ व भणति ए सुतं मे ॥
 मरहट्टलाडपुच्छा, केमरिया लाडमुंठमाहिस्सं ।
 पावारभंडिच्छुभणं, दमियागणणं पुणं दाणं ॥
 गुंठाहि एवमादी-हिं हरति मोहे तु तं तु ववहारं ।
 अंचफरसेहिं अप्पो, एणेति मिद्धिं च ववहारो ॥
 एते अकजकारी, तगराए आसि तम्मि तु जुगम्मि ।
 जेहिं कता ववहारा, खोडिजंतऽसगजसुं ॥
 इहलोगम्मि अकित्ती, परलोगे दुग्गती धुवा तेसिं ।
 आणाए जियिदाण, जे ववहारं ववहरंति ॥
 किच्चेह पूममिच्चं, धीरं मिक्कोट्टुतिं च अजामं ।
 अरहम्मधम्मगाहग-खंदिल-गोविंददत्तं च ॥
 एते सुकजकारी, तगराए आसि तम्मि तु जुगम्मि ।
 जेहिं कता ववहारा, अक्खोब्भा अएहरजसुं ॥
 इहलोगम्मि य कित्ती, परलोगे सुग्गती धुवा तेसिं ।
 आणाए जियिदाण, जे ववहारं ववहरंति ॥
 तहियं पुण करिसए, ए जंपियव्वं तु होति समखेणं ।
 भएहति सुणसुं इणमो, जारिमएणं तु वोत्तव्वं ॥
 पारायणे समत्ते, थिरपरिवाडी पुणो य संवग्गं ।
 जो गिग्गतो विदिच्चे, गुरुहिं मो होति ववहारी ॥
 मूगपारायणं पढमं, बीयं पदुब्भतिमं ।
 ततियं च गिरवमंसं, जदि सुज्झति गाहगो ॥
 सुत्तथां खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमीसओ भणिओ ।
 ततिओ य निरवसंसो, एस चिही होइ अणुओगो ॥
 पडिणीय-मंदधम्मो, जो गिरगओ अप्पणां सकम्मेहिं ।
 ए हु होति मो पमाणं, असमत्तो देयगिग्गमणे ॥
 आयायियादेमा धा-रिएण सत्थेण गुणितसरिएण ।
 तो संघमज्झकारं, ववहारियव्वं अणिस्साए ॥
 आयरियअणादेमा, धोरिएण सच्छंदबुद्धिरविएणं ।
 मच्चित्तस्सिम्मिमी, जो ववहरती ए सो धम्मो ॥
 सो अभिमुहेति लुट्ठो, संमारे कडिल्लगम्मि अप्पाणं ।
 उम्मग्गदेसणाए, तित्थगराऽऽमायणाए य ॥
 उम्मग्गदेसणाए, संतस्स य छायाणाए मग्गस्स ।
 उम्मग्गदेसगस्स, भासा चत्तारि भारीया ॥
 परिवार बुद्धधम्मक-ह वादिखमंगे तहेव खेमिनी ।
 विआगाइशियाइ-त्ति गारवा अट्टहा होति ॥
 एमादिगारवेहिं, अकांविथा जे तु तन्थ भामेजा ।
 ते वत्तव्वा इणमो, ए तुज्झ भागे इहं वात्तुं ॥
 बहूपरिवारो भएहति, जय परिवारेण होअ कजं तु ।
 तह परिवारं देअसु, बुद्धो पुण भएणह इणमो ॥

लोगेण जत्थ समर्थ, ववहारगयं तु तत्थ होआहि ।
 तत्थ तुमं जंपेज्जसु, धम्मकही भएहति इमं तु ॥
 जहियं धम्मकहाए, कजं तहियं तुमं भणेआसि ।
 वादी जत्थ तु वादी, पओयणं तत्थ भासेजा ॥
 खमगो भएहति इणमो, देवयकजं जहिं भवेआहिं ।
 अमिवादिकारणेहिं, तत्थ तुमं तं करेआसि ॥
 विआसिद्धो भएहति, विआए जत्थ संघकजम्मि ।
 कजं होअ करेअसु, वाइणिओ भएहति इमं तु ॥
 वेत्तं कितिकम्मस्स तु, अणुवट्टुताण वंदणं अम्मं ।
 क्कजाहि तुममिमं तु, इह पुण गीयस्स विसओ तु ॥
 ए हु गाव्वेण सका, ववहरितुं संघमज्झकारम्मि ।
 शासेति अगीयत्थो, अप्पाणं च व कजं च ॥
 गामेइ अगीयत्थो, चउरंगं सव्वलोगसारंगं ।
 गट्टम्मि य चउरंगे, ए हु सुलभं होति चउरंगं ॥
 थिरपरिवाडीहिं बहु-स्सुएहि मंवगणिस्सियकरेहिं ।
 फजम्मि भासियव्वं, अणुओयधेरहिं गंधवत्थीहिं ॥
 मायी य भूमावादी, वितियं वितियं वयं चलावति ।
 मायी य पावजीवी, अमुतीलित्ते कणगदंडे ॥
 आभवते पच्छित्ते, ववहारो समासतो भव दुविहो ।
 दोसु य पणगं पणगं, आभवते अहीकारो ॥
 मच्चित्तो अच्चित्तो, य मीसओ खेत्तकालनिप्फएहो ।
 पञ्चविहो ववहारो, आभवतो तु गायव्वो ॥
 सेहम्मि तु सच्चित्तो, अच्चित्तो हवति वत्थमादीओ ।
 मीमां सभंडगाणं, सत्तम्मि तु गाममादीहिं ॥
 एणगादि अखित्ते पुण, वसहीए तत्थ मग्गणा होति ।
 काले उट्टुवामासु य, आभवणा होति गायव्वो ॥
 अहवा भवंतमएहो, उवसंपयखेत्तकालपव्वजा ।
 गाउण संघमज्जे, ववहारियव्वं अणिस्साणं ॥
 सुतसुहदुप्पे खेत्ते, मग्गं विणएण पंचहा होति ।
 सत्थं वि य एयाओ, सुयखाणमणुप्पवत्तीओ ॥
 जत्थ तु सुतोवमंपद, तत्थ तु मच्चा हवंति एयाओ ।
 अहवा सुतोवदिट्ठा, ए तु सच्छाए ऽऽहवंते य ॥
 गुरुसीसपडिच्छाणं, तिणहं वि को कस्स किं उवकरेति ।
 वेयावच्चगमागम-कालं चित्तादिदव्वे य ॥
 सीसा आयरियस्स तु, वेयावच्चं तु कुणति जजीयं ।
 जहिं गच्छति तहिं वच्चति, पेसेइ व जत्थ तहिं जाति ।
 कजं समाणइत्ता, एती लद्धिं च सव्वमप्पेति ।
 कायव्वुवग्गहा तू, शाशादीएहिं गुरुणाऽवि ॥
 दव्वे मच्चित्तादी, लाभा सीसस्स जां तहिं होति ।
 माऽवि य जावजीवं, सव्वं गुरुणो तु आभवति ॥

दारं-कुणती पाडिच्छो वि तु, वेयावच्चं तु असणमादीहि ।
वच्चइ वइमाणेणं कालेणं रोयती जाव ॥

गेणहइ वा जाव सुतं, ता कुणती सवमेव पाडिच्छो ।
एत्तो दव्वे पुच्छं, जं अभवती तु पाडिच्छे ॥

जं होति शाणबद्धं, अभिसंधारे तगं तगं एति ।
संदेसदिण्हगं वा, शांमे विवे य काले य ॥

वल्लीं अणंतरसंतर-अणंतरा छज्जणा इमे होति ।
माया पिया य भाता, भगिणी पुत्तो य धूया य ॥

मातुम्माया य पिता, भाता भगिणी य एव पितुणो वि ।
आओ भगिणीणवच्चा, धूता पुत्ताण वि तहव ॥

परंपरवलि एसा, जदि वारेंति पडिच्छगस्सेव ।
अह शो अभिवारेंति, सुतगुरुणो तो उ आभव्वा ॥

संगारो पुव्वकओ, पच्छा पाडिच्छओ तु सो जाओ ।
तेण निवेदयव्वं, उवट्ठिता पुव्व सेहा मे ॥

एवतिण्हिं दिणेहिं, तुज्झमगासं अवस्स एहामो ।
संगारा एव कतो, बिंवाणि य चेसि चिंचेइ ॥

कालेण य बिंचेहि य, अविसंवादीहिं तस्म गुरुनिहरा ।
कालम्मि विसंवदिण, सुच्छिज्जति किएह आओसि ॥

सिंगारयदिवसेहिं, जदि गेलणहादी वयि तु तो तु ।
तस्सेव अह तु भावो, विपरिणतो पच्छ पुणो जातो ॥

तो हांति गुरुस्सेव तु, एवं सुतसंपदाए भणितं तु ।
दारं-सुहदुक्खुवसंपण्हे, एत्तो लाभं पवजामि ॥

वड्डसु मम सुहदुक्खे, अहमवि तुब्भं तु एवमुपमंये ।
पुरपच्छमंधुयाउ, सो लभती जे य बावीसं ॥

दारं-सुहदुक्खसंपदमा, एत्तो खेत्तावसंपदं वोच्छं ।
खेत्तोग्गहां मकोसं, वाघाए वा अकोसं तु ॥

पत्ते उग्गहमारण, वासावामे तहव उडुवद्धे ।
सव्वदिमासु सकोसं, णिव्वाघांतण पत्ते उ ॥

अडविजलतेणसावद-वाघाते एगदुगतिचउसुं वा ।
होआ अकोसो उग्गहां, अहुणा साहारणं वोच्छं ॥

साहारणो होआही, पडिलेहणपुव्वपच्छणिगमेणं ।
पुव्वा पच्छा य पेरे, आयरिए वसह अजासु ॥

दुगमादी गच्छाणं, पडिलेहणणिग्गताण समगं तु ।
पत्ता खेत्तं एमो, पदमगभंगो मुण्यव्वो ॥

समगं णिग्गयएके, पच्छा पत्ता य वितियओ भंगो ।
पच्छा णिग्गयपुव्वं, पविट्ठु पच्छा य दुण्णे वि ॥

पदमगभंगं जां खलु, पुव्वि तु अणुएहवेंति ते खेत्ती ।

समगं पुणो ऽणुएहविए, सामएहं होति दोएहं पि ॥

वितीयभंगे दप्पण, पुव्वि पत्ता उ जदि णऽणुएहवते ।

इयंगमिं असहाण य, अणुएहवंताण खेत्तं तु ॥

पुरणिग्गता कहां पुण, पच्छा पत्ता उ ते हव्वेआहि ।

गेलएहवमग पारण, वाघातो अंतर हव्वेआ ॥

गेलएहे वाउलाणं तु, खेत्तमअस्म णोदए ।

णिसिद्धो खमओ चव, तेण तस्म ण लब्भती ॥

अंतर वाघाएणं, पच्छा पत्ताण पुव्वि जे पत्ता ।

असेठहिं अणुएहवितं, पुव्वि पत्ता ण तं खेत्तं ॥

अह ममगमणुएहविए, कातु पमादं पि तो उ साहारं ।

एवं तु वितियभंगो, अहुणा तइयम्मि वोच्छामि ॥

पच्छा वि पत्थियाणं, सभावमिग्गगतिणो भवे खेत्तं ।

एमेव य आसं, दूरद्धाणं व एयाणं ॥

भंगं चउत्थभंगी, पुव्वाणुएहाए असदभावाणं ।

पदमगभंगसग्गिच्छा, आभवणा तत्थ णायव्वा ॥

पुव्वगहिओ वि उग्गहो, होति गिलाणडुताए जहियव्वो ।

अह होआ संथरणं, कालक्खेवा दुपक्खे वि ॥

पुव्वट्ठितकेत्तीणं, जदि आगच्छं गिलाणइत्तऽएहे ।

जदि दोएह असंथरणं, ते णिग्गमो खेत्तियाणं तु ॥

अह दोएहं वि संथरणं, दोएह वि अच्छंति जा गिलाणो उ ।

एते य दोएह पक्खा, अहवा समणा य समणीओ ॥

गेलएण उवहि किच्चा, भत्तोवहि लद्धिता विहिग्गहितं ।

पेत्तती परखेत्तं, साहम्मियतेणिया तिविहा ॥

उवही नियडी माया, गिलाणणिस्माए विज्जमाणे वि ।

छेत्तु एति खेत्तं, भत्तोवहिलुद्धताए उ ॥

लब्भंति सुंदगइ, गिलाणणियडिए एति तो तत्थ ।

इतेर वि गिलाणो ति य, काउ तथो णेंति खेत्ताओ ॥

तेमिं तु णिग्गएमुं, सच्चित्तादी उ तिविह जं गेएहे ।

नं तेसि होति तेएहं, पच्छिज्जं चव तिविहं तु ॥

जे पुण अमंथरंता, एति तहिं तेसिमा भवे मेरा ।

आयरिए वसभअजा-ण चव वोच्छं समासेणं ॥

अच्छंति संथरे सव्वे, वसभाणीति ऽसंथरे ।

जत्थ तुष्ठा भवे दो वि, तत्थिमा हांति मग्गणा ॥

णिप्पएहा तरुणे सेहे, जुंगिनपादच्छिणासकरकएहा ।

एते व संजतीणं, णवरं वड्डिसु णाणत्तं ॥

परिवारअणिप्फएहो, अच्छति णिप्फएहतो तु णिग्गच्छे ।

अच्छंति बुद्धतरुणा, य णिति सेहे असेहिण्हाणीति ॥

अच्छंति जुंगिया तु, णिति अरे तुह व जुंगिता दोऽवि ।

तत्थाऽऽहत्ता अच्छे, अच्छं समणीण तरुणीओ ॥

समणाण य समणीण य, अञ्छन्ति य संजतीओ णियमणं ।
 जेण बहुपञ्चवाता, अणुकं पा तेण समणीणं ॥
 मंथारभत्तमंतुद्धा, तम्म लोभम्मि अप्पह ।
 जुंगियमादीणसु य, वयं तक्खेत्तीण ते जेमिं ॥
 दुयमादी गच्छाणं, खेत्ते माहारणम्मि वमियव्वे ।
 अत्तियपडिसेह-दुताण मरा इमा तत्थ ॥
 अन्थी बहुवसभगामा, कुदेसनगरो व मामु ववहारा ।
 बहुमञ्चुगहकरा, मीमञ्छेदेण वमियव्वं ॥
 आयरियउवज्झाया, दुहि तिहि सेही तु पंचओ गच्छ ।
 एवं तिगिच्छतिएही, उदुषद्धे मंथरे जत्थ ॥
 वासासुं नि चउ जुत्ता, आयरिय उवज्झ मत्तओ गच्छो ।
 एव तिगिच्छा तिहिह तु, वासासुं मंथरे जत्थ ॥
 कालदुयम्मि वि एयं, जहणहयं होति वासंवेत्त तु ।
 बत्तीमं तु सहस्सा, गच्छो उक्काम उमभम्मि ॥
 बहुगच्छुवग्गहकरा, एत्तियमत्ताण जत्थ मंथरणं ।
 ऊणाअणुवग्गहिता, मीमञ्छेदं अतो वाञ्छं ॥
 तुज्झत्तो महयाहिं, तुज्झ मच्चित्तं ममंतरं वाऽवि ।
 आगंतुयवत्थव्वा, थीपुरिमकुलसु व विवेगो ॥
 सेम मकोमजोयण-मूलखिबंधं अणुम्मयंतेण ।
 सच्चित्ते अच्चित्तं, मीमं धि य दिव्वकालम्मि ॥
 संमेति निमाहरणं, मूलखेत्ते अणुम्मयं नाणं ।
 होति सकोमं जोयण-दिमि विदिसामुं तु मच्चत्तो ॥
 एवं खेत्तउ एमो, काल उदुवद्धे होति मामो तु ।
 वामासु चउम्मामो, एवति कालो विदिण्हो तु ॥
 एवति कालविदिण्हं, पुंमे णिकारणम्मि तेण परं ।
 ण तु उग्गहो विदिण्हो, मोत्तुणं कारणमिमहिं ॥
 अमिवादिकारणेहिं, दुविहतिरेगे वि उग्गहो होति ।
 जा कारणं तु छिण्हं, तेण परं उग्गहो गं भवं ।
 जदि होति खेत्तकप्पो, अमती खेत्तं ण होज बहुगा वि ।
 खेत्तेण य कालेण य, सव्वम्म वि उग्गहो गंगरे ॥
 सलिलं मे खेत्ताणं, जोरगाणं जो तु जत्थ मंथरति ।
 सो तहिं तं मंथक्खं, खेत्ताण सती पुणो बहुवीण ॥
 गच्छतु गामादीमुं, जहियं तू मंथरंति तहि अत्थे ।
 सव्वेमि तहिं उग्गहो, माहारणं होति जह गंगरे ॥
 एसा खेत्तुवमंपद, पुरपच्छा मंथुण लभति एत्थ ।
 तह मेत्तवयं माया, जं जं लंभे मुत्तवमपणो ॥
 दारं मग्गोवमंपदाए, गग्गं देमेति जाव मो तम्म ।

लभती दिट्ठा भट्ठा-दि जो य लाभो पुग्गिलाणं ॥
 दारं-विणओवमंपदा पुण, कुच्चति वीयं तु जो उ राहणिए ।
 सव्वं तम्माऽऽभवती, जो उ उवट्ठायती तम्म ॥
 उवमंपद इच्चेमा, पंचविहा वमिता ममासेणं ।
 खेत्तम्मि परक्खेत्ते, णिक्खमिओ जो तु होजाहि ॥
 काले उदुवामं वा, वमिऊणं णिग्गताण जो अण्हो ।
 पढमवितियदिवमंमुं, णिक्खामे कालओ एमो ॥
 इच्चेसो पंचविहो, ववहारो आभवन्तिओ णामं ।
 पच्छिन्नववहारो, जह दसमुहेम ववहारे ॥ पं० भा०
 ५ कप्प ।

इयाणि ववहारकप्पो—गाहा भिक्खु य मुत्तावाइ एया-
 ओ गाहाओ-ववहारे सिद्धाओ, किंचि उल्लोय से तं भण्हइ ।
 कोइयहुस्सुओ आयरिओ एगे नगरं गओ, तेण समं ववहारा-
 छिओ । सो तत्थ प्रमार्गाकता । तांहे सो सव्वाणि णियायाणि
 काउमारओ । सच्चित्तं सखुओ वा से केणइ विने निवाया
 वसही दिण्हो, महुगणि वा खंडाई केणइ दिआणि । तेण
 सो वितहे ववहरिउमारओ । गाहा-सोऊणं कुलसहं गणसहं
 वा सोऊणं कहं पुण आणा विज्जइ, मंथममवाओ वा आण-
 त्तो, इहग वा मिलिणसु ममिति तिज्जि वेला उच्चारिज्जइ ।
 गाहा-सोऊणं मंथसहं धूलीं तत्र कश्चिद्धूलीजघो तत्थेव न-
 गरियाओ वट्ठियाए पडिक्कमइ । तांहेव तेण आगंतव्वं, कजे नि-
 च्छियकारी सुपरिच्छियकारओ स्ति । एक्कसि पायहीए नए-
 ज सो एवन्था विण वि जे किंचि कारणं नऽत्थि, ताए वा
 तांहे सक्खिणो भनूण प्रत्याचक्षीत एम णागच्छइ स्ति ।
 कोइ भाणज्जा-एस मंथमंरं भजइ, किं किज्जेत न एइ । उ-
 ग्घाडिज्जाउ । तत्थ निच्छियकारी संघो भणइ, न जुज्जइ किं
 कारणं न एइ पुच्छिज्जाउ । अज्जो ! जइ कारणं दीवेइ, जं नि-
 मित्तं न एइ तांहे न उग्घाडिज्जइ । अह परिभवेण न एइ ता-
 हे तिगिह वारा उच्चारिज्जइ । एस अज्जो ! नागच्छइ उव-
 ग्गहयवहारी जाओ । भणउ-वच्छ ! कोइ किंचि तांहे उग्घाडि-
 ज्जइ एस निच्छियकारी संघो । एवं जाव न हु गारवेल सक्का
 तत्थ भाणज्जइ कोइ-तुमे उस्सुत्तं मंतेसि । सो भणइ—अम्हे
 ओमगारणया, अणो भणइ-अम्हे लोगाओ सक्कारसम्माणं
 लभामो तुम्मे न लभामो उल्लोवेउं । अओ भणइ—अहं प्राव-
 च्चनी धर्मकही वार्दी वा एवमादी । तत्थ गइणिओ भणइ-
 जया वंदणए पओयणं तथा उवट्ठाएज्जसि, परिवारइतो
 भणइ—जया किंचि परिवारेण कज्जं तथा तुमं परिवारे
 देज्जामि, तवस्सी भणइ—तुमं जया किंचि पभाययव्वं देवया
 वा आकंपयव्वा तथा उवट्ठाएज्जामि । जो भणइ—लोगाओ हं
 सक्कारं लभामि, तो तुम्भ सगासे न लभामि । ववहारं तु-
 ल्लोवेउं सो वि भणइ—जया लोए किंचि पओजणं तथा उव-
 ट्ठाएज्जामि, जो वार्दी सो भणइ—तुमं वादकाले सज्जो भवेज्ज-
 म्मि । इह-गीयत्थमउज्झत्थाणं विसओ, अरहंतेहिं भणियं जं
 ने कायव्व । जेसि पागयणं समत्तं, जे य थिरपडिवाडी पुणो-
 मंविग्गा गुरुइ य विहसा सो ववहारी । जेण मूयं हुंकारं वा
 जाव परिनिट्ठ सत्तमं एतेहिं भाणियव्वं । संघसमाए जेहि य
 “ सुत्तत्थो खलु पढमो, विओ निज्जुत्तिमोसओ भाणिओ ।

तद्विप्रो य निरवधेसो, एव विही होइ अणुआंग ॥१॥” त पमा-
णा ववहारं जे पठणीयावधो ते अप्पमाणा । सेसं गाहासिद्धं ।
तगराप एगस्स आयरियस्स सोलस सीमा । तत्थऽहु ववहा-
री अट्ट अववहारी । गाहा-मा किं ते कंकडुयं कंकडुयभूओ
नाम ववहाणं अगिणा धि न सिज्झइ, एवं तस्स ववहारो
कंकडुयभूओ न सिज्झइ । कुणिमां नाम जहा कुलिमनहो
घडिज्जंतो धि निम्मलसं न जाइ । एवं तस्स वि ववहारो
कुलिमनहभूओ निम्मलसं न जाइ । पको नाम जहा महिसो
पाणीए आइओ, एवं सोऽवि महिसो विव आहुयालं करेइ ।
उत्तरो नाम ववहारो छिण्णे उत्तरे भणइ । खम्भाइ नाम वव-
हारं वधंतो अरुइ । वधितो नाम-छिण्णे ववहारं भणइ मया
न खेव सुयं । लाडगुठसमसो नाम लाडगुठाहिं ववहारं ववह-
रइ । अचिलसमाणा नाम अंधं ववहारं करेइ । एसेव निज्झमं ।
एए सव्वे ववहारी तगराप । गाहासिद्धं इह लोए य अकिणं
गाहा सिद्धं । इमे ववहारी पुम्मिसाइ गाहासिद्धं । सो पुण
वुविहो ववहारो-आभवणे य, पायच्छिसे य । आभवणे ताव
पंचविहो, पायच्छिसे धि पञ्चविहो । सचिसे ताव सहाइ,
अचिसे स वथाइ । मीमे सभेडोवकरणे सेह । खेसे वसहि
माइ काले उडवासासु । अहवा-आभवणाइ पंचविहा गा-
हा पंचविहं उवसेपयं नाउं खेसाइकालं पवज्जेतो संघ-
मज्झयारे ववहरियव्वं । अणिस्माणं गाहा सुयसुहदुक्खाइ
ण सा पंचविहा, सा पुण उवसेपया सुयाइ पंचविहा, सव्वावे
याओ उवसेपयाओ सुयनारे परूविज्जेत । अहवा-सुयना-
णे वा अणुपविसेति । अहवा-सुआवसम्पत्तस्स सव्वाऽवि
उवसेपयाओ भवन्ति । सो पुण सुयं गेहर्तिका सीसो धा,
होउजा पडिच्छुओ वा । गाहा दोहि य सीमायगिया तेमु
पुण सीसपडिच्छुएसु किं कण कायववमायाग्यस्स सीमेण
ताव वेयावच्चं अहागइ गुरुणे कायव्वाणि । आयरिएण
धि तस्स सुत्तथाणि कायव्वाणि । जहिं वा गुरुणे गच्छन्ति
पेसन्ति वा तहिं गंतव्वंऽणेण । केचियं कालं ? जावजीवाए
आगए उट्टेइ, जइ किञ्चि सचिस्ताइ इमे पि गुरुणे खेव ।
इयाणि पडिच्छुएण किं कायव्वं ? वेयावच्चं तहव गुरुणे
वा तस्स गमणे तहव दो वि काले० जाव रोयइ ० जाव पढइ
० जाव इयाणि पडिच्छुगलाभो सचिस्ताइद्वे । तत्थ गाहा जं
होइ नालवद्धं, पडिच्छुगस्स जइ तं खेव अभिधारयति
मायापियभायभगिणीधीयपुत्तो वा ताहे तस्सेव । अह आय-
रियं अभिधारैति तो आयरियस्स । अहवा-संगारइद्वयं ज-
इ एताणि निवेएइ गुरुणे जहा मम सहाणि बांझएल्लयाणि-
० जाव न खेव तुक्कं पाया अभिधारेमि ताणि एहिंति । अमुयं
अमुयं विधि अमुयकाले आगया तस्सेव । अह कालविसेवा-
ओ वा ताहे भणंति । कीस नागओऽमि । सिङ्गारकाले जइ
किञ्चि कारणं निवेएइ गलएहाइ तस्सेव ते । अह विपरिण-
यभावो आसिज्झइ, सङ्गारकालस्सऽभन्तेरे पुणा वि पवज्जा-
परिणामो उप्पओ पडिच्छियस्सेव । अह सङ्गारकाले अइक्कं
ते पच्छाभावे उप्पओ ताहं आयरियाण । एवं पडिच्छियस्स
ससे सुयगुरुणोवसेपया सकोस जायणं आयरियस्सागहं
वाघायराहणं, वाघाओ, अडविजलसाययतेणएहिं एएणं
वाघाएणं अक्कोस पि होउजा । अएहयरीसु विसासु एवं
वासउडवेइ । एवं ताव एगस्स खेत्तियस्स जइ पुण
बहुणा होउजा, एगस्मि खेसे संनिवइया एत्थ मगगणा ।

अन्तेरे पत्ता नाम गाहा । गलएहमगसेसोग्गहो पुण वासा-
वानेसु आसाहसुडवसमीए खेत्तपडिलेहिया पयट्टयव्वा ।
तेहि य पयट्टिएहिं खेसे पडिलेहियं, विहिणा अणुहवेसा ।
सारुवियसिअपुत्तसन्निभइमहसुगंडएहावियधुवकमिय-
अकराहोवमिय वाह जा अएह एयं खेसे रुचियं अम्हे
एहामो । ज अंने पवइया एज्जा तेसि कहिउजाइ, जहा पयं
पवइएहिं पडिलेहियं तेसि खेसे, जे अम्हे तेसि ठियाण वा
अट्टियाण वा एति ते खेसावसेपयया । ते खेसे पडिलेहंतुं
आगया आयरियसगांसं, तेसि आयरियाणं आलायं जहा
सुदं, खेसे गच्छपाउगं, तं न अंनेण पाहुणएण सुयं सा-
गंतूण अप्पणो आयरियाणं कहेइ-अमुयाणं पवइएहिं पडि-
लेहियं, तत्थ गच्छामो ॥ आयरिया सामत्थेति गंतव्वं
भिअए सो निम्मायहं ववामो मानलहुं, पच्छया मासगुं,
पंथे चउलहुं, पत्ताणं चउगुं । तत्थ गया सचिस्ताइ द्वे
गेहंति, सचिसे-सेहाइ, चउगुं । अचिसे उवहिनिप्फहं ।
अहवा-सचिसे अणवहुणां, पच्छा आगएहिं निच्छुभति ।
वला मोडीए कुलाइधरेहिं निच्छुभति चउगुरयं दाऊण ।
अहवा-खेत्तपडिलेहिया पत्थिया अमुयखेसे ववामो, अंनेसि
आयरियाणं पवइयाग । तं खेव खेत्त पडिलेहंतं पत्थिया ण पुण
जागंति, जहा अणे तत्थ पधाविया, दो वि समं पत्ता । दोहिं
धि विहिणा सारुवियाइ अणुएहविया दोएह धि सामगहं खेसे ।
अह एगं खेसे पत्तं ति काऊण नाणुगहवेति । अंनेहिं समं पत्तेहिं
पच्छा वा आगएहिं विहिया सारुवियाइ अणुएहविया, तेसि
खेसे, जहिं पुव्वमणुगहवियं खेसे । अह तेहिं समं पत्तेहिं तेसि
एगो गिलाणा जाओ तेण नाणुगहवियं सामगहं खेसे । अह-
ण-खमगपारण वाउलएहिं नाणुगहवियं अएहं खेसे ।
अहवा-कुलाइकज्जेह वावेइहिं नाणुगहवियं सामगहं, पुव्वं
पच्छा वा पत्ता हुंतु । अहवा-दोहि वग्गेहिं समीहियं खेसे
वग्गेति दोएहं आयरियाणं । तत्थेगो असद भावो सिग्घगइ ते-
हिं पत्तेहिं अणुएहविया सारुवियाइ तेसि खेसे । अहवा-एग
आसने, एगसि दूमज्जाणं । जे पदमे पत्ता विहिणा य अणु-
एहवियं, अहवा-पुव्वं पच्छा वा आगयाणं आयरिया सु-
त्तथाविमारदा जप्पसरीरा त, अगहं आयरिया वदसरीरा
जप्पसरीराणं खेत्तमणुजाणन्ति । अहवा-समे पि पत्ताणं जेसि
गिलाणो तेसि अणुगहवइ खेसे आइगहणं अंने सा विसा-
रया वा विदोसया वा जुंगा वा समं पि उग्गाहए तेसि अणुगह-
वइ खेसे । गाहा-पुव्वुगहिओ विग्गहो ति पुव्वट्टिया खेत्तिया,
अंने य तत्थ आगया गिलाणाइपत्ता, तत्थागयाणं वा जाओ
गिलाणा ताहे ते पुव्वट्टिया वधंति । अह दोएह धि संथरणं
होउजा ताहे दोहिम्म अच्छियव्वं । अहवा-साहु साहुणीओ
वा तत्थ वि साहु अच्छति साहुणिओ अच्छति । गाहा गि-
लाणावहि जे पुण गिलाणं ति नियडि काऊण अगहाणं धि
गिलाणपाओग्गाणि खेत्ताणि छाडुऊणं पंति भत्ताइलोभेण
परखेसे पल्लति, ते य पुव्वट्टिया गिलाणां ति काऊणं तं
ति । ताहे इयंगेसि जे सचिस्ताइ उप्पज्झइ तं खेव जीवति ।
साहम्मियतेणिया दुविहा सचिस्समचिसे वा । किञ्चन वि य पु-
व्वट्टियं धि भएउमच्छरियस्सण कायव्व । गाहा अत्थि हु व-
सभग्गामा जम्हा अत्थि वसभग्गामहायणपाउग्गमा तत्थ
महानिज्जरापेहीहिं होयव्वं । न होइ अट्ट भाइव्वं । नगं
वा वदवे साहु वसंति । सव्वत्थ सकोसं मगडलं, जत्थ

केसो मूलनिबंधं अयुमयतेण सच्चिन्नाच्चसमीपण य
अभयगुहाया, कालम्म उवासासु वा अकस्से वस-
हीप मग्गणा, गाहा-जइ होइ, जइ पुण संपहाणाणि केसाणि
मासकप्पपाडगाणि न होत, ताइ एगाम्म जेव केते बहु-
या वि अच्छंति, तथ सव्वेसि पि समं ठियाण उग्गहो भ-
वइ । जहा-नगरं तर्गारनगरं वसहीए उग्गहो केसं न होइ,
नगरं जन्थ वा इंदुणां, जन्थ वा राया एम केसोवसंपया ।
माओवसंपयाए गाहा-माया पिया जइ छु एहालबद्धा-
णि तं जेव अभिधारैताणि एति लभइ । गाहा-सुह-
दुक्खियस्स सुहदुक्खिओ मायापिइपक्खं अभिधारैता य
सासुससुरपक्खं य पुव्वुइहो मव्वे वि लभइ । केसोवसंपया
ए मायापियाइ ० जाव भिन्नवयंसं वि लभइ । मग्गोव-
संपयाए गाहा-मग्गोवसंपयाए पुण जे म-
ग्गे निज्जंति देसिएण ते माया पियाइ ० जाव सहदे-
सिए वि लभइ । जइ तेसि उवट्ठंति ते सेसं जो दिसि-
ओ सो लहइ जाव देसेइ । जइ य नट्टे मूढे च गयसइ
विणओवसंपयाए, एयरिं विणये उवचारायें वरीयति-वि-
णओवसंपया नाम वेसिया पव्वइया, अन्नविमयं जंति, ला-
उविसयाइ, तथ पुव्वट्ठियाणं आयरियाणं गीयत्थसंविग्गा-
णं अपं निवेपंति । जहा-अम्ह जेताणि दरिसंइ । ते दरि-
सयंति, तेसि अणापुच्छाए अपुव्वेसु खेत्तेसु नट्ठंति । तथ
य ठिया जे पव्वारेति तं तेसि । पुव्वट्ठियाणं निवदयंति एम
विणयोवसंपया । गीयत्थसंविग्गा परंपरं संबल्लुरियचा
उम्मासिएसु आलोयणाविणयं पडेजंति, न पुण किञ्चि
तक्कयंति परंपरं । केइ पुण भणन्ति जाव आलोचयति
ताव जं लभइ सच्चिन्नाइ सुननालवद्धं सेसं जम्मालो-
एइ तस्माऽऽभवइ । पायच्छिप्पे ववहारो वसंमे उदेसं व्यव-
हारस्य वव्यामः । सव्वासु वि उवसंपयासु मायापियाइना-
लवद्धाणि सो लभइ । जस्स वा ओवज्जंति सो लभइ । अ-
ओ वि एस ववहारकापो । प० चू० ४ कल्प ।

ववहारकुदिट्ठि-व्यवहारकुट्टि-स्त्री० । अनादिमत्स्यां वितथा-
गोचरायां विद्यापराभिधानायां कुव्यवहारवासनायाम्,
“व्यवहारकुट्टेणोच्चै-रगृह्णानिष्टेषु वस्तुषु । कल्पितेषु वि-
वेकेन, तत्त्वधीः समनोच्यते” ॥ डा० १८ डा० ।

ववहारकुमल-व्यवहारकुशल-पुं० । देशाद्व्यवहारानुरूपं,
ध० २० ।

सम्पन्नि व्यवहारकुशल इति षष्ठं भेदं विवरीषुर्गायोल-
गार्जमाह—

देसद्धादणुरुवं, जाणइ गीयत्थववहारं ॥ ५४ ॥

देशः—सुस्थितदुःस्थितादिः, अद्धा—काल—सुभिन्नदुभि-
न्नादिः, आदिशब्दान्-मुलभदुर्लभादि द्रव्यम्, प्रहृष्टग्लाना-
दिभावश्च परिगृह्यते, तेषामनुरूपं जानाति गीताभेद-
वहारं यो यत्र देशे काले भावे वा, यत्नमानैर्गानार्थैरुत्तम-
गोपवादेविभिर्गुणलाघवपरिहामानपुणैर्गोचरितो व्यवहार-
स्तत्र दृश्यतीति भावः । एवंविधव्यवहारकौशलं षष्ठं
कौशलं भवाति, एतद्योषलत्तणं ज्ञानादिप्रयत्नं स-
र्वभावेष्वपि यः कुशलः स प्रवचनकुशलः, अभयकुमार-
वत् । ध० २० २ अधि० ६ लक्ष० । (अभयकुमारकथा च 'अ-
भयकुमार' शब्दे प्रथमभागे ७०४ पृष्ठे गता ।)

ववहारकसेवणी-व्यवहारसेपणी-स्त्री० । कथामेवं, स्था० ४
डा० । ('अकसेवणी' शब्दे प्रथमभागे १५२ पृष्ठे व्याख्या गता।)
ववहारचूलिका-व्यवहारचूलिका-स्त्री० । स्वनामख्याते प्र-
न्यावयवार्थशेषे, सेन० । व्यवहारचूलिका किंकर्तुकेति ?,
प्रश्नः, अत्रोक्तम्—सा अमुककर्तुकेति ज्ञातं नास्तीति
॥ १०१ ॥ सेन० १ उल्ला० ।

ववहारण्य-व्यवहारण्य-पुं० । संप्रदेहे गोचरीकृतानामर्थानां
विधिपूर्वकमवहरणं येनाभिसन्धिना क्रियते स व्यवहारः ।
व्यवहरणं व्यवहरतीति वा व्यवहियते वा अपलप्यते
सामान्यमनेन विशेषान् वाऽऽश्रित्य व्यवहारपरो व्यवहारः ।
स एव नयः । विशेषप्रतिपादनपरं नयभेदे, स्था०
७ डा० ३ उ० । धा० । आ० चू० । विशेष० ।
अथ व्यवहारनयमाह—व्यवहरणं व्यवहारः । यविवा—
विशेषतोऽवहियते—निर्वाक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः
विशेषप्रतिपादनपरो व्यवहारनय इत्यर्थः । आ० म० १ अ० ।

ववहरणं ववहरण, सतेण ववहीरणं व सामञ्जं ।

ववहारपरो व जओ, विसेसओ तेण ववहारो ॥ २२१२ ॥

व्यवहरणं व्यवहारः, व्यवहरति स इति वा व्यवहारः,
विशेषतोऽवहियते—निर्वाक्रियते सामान्यं येनेति व्यवहारः,
लोकं व्यवहारपरो च, विशेषतो यस्मात्तेन व्यवहार इति ।
अयं च न यदुक्तसृष्टिको प्रतिपद्यते “ववह विणिच्छिय-
त्थं, ववहारो मव्वदव्वेसु” इति (गाथा० २१८३) अस्य
व्याख्यामाह—

सदिति भणियम्मि गच्छइ, विणिच्छयं सदिति किं तदसंति ।

होअ विसेमेहिंतो, संववहारो देवेतं जं ॥ २२१३ ॥

सदिति भणिते सति विनिश्चयमसौ गच्छति, विचार्य
विशेषानेव वस्तुत्वेन व्यवस्थापयतीत्यर्थः । तथा ह्यवमयं
विचारयति—ननु सदिति यदुच्यते तद्वटपटादिविशेष-
भ्यः किमन्यत्रात्र यत्संव्यवहारादप्येते व्यवहारो न क-
चिदुपयुज्यते, वार्तामात्रप्रसिद्धं सामान्यं नास्त्येव कापि
तदित्यर्थः ।

अपि च—

उवलंभववहारा, भावाओ निव्विसेसभावाओ ।

तं नऽत्थि खपुण्णं पिव, सति विसेमा सपक्खव ॥ २२१४ ॥

नास्ति सामान्यम्, उपलभ्यवहाराभावात्—उपलब्धिल-
क्षणप्राप्तस्यानुलब्धेऽप्येत्यर्थः । तथा निविशेषभावान्—विशेष-
व्यतिरिक्तत्वात्, खपुणवत् । विशेषास्तु सन्ति स्वप्रत्यक्ष-
त्यादटाविवदिति ।

उपचयहेतुमाह—

जं च विसेमेहिं चिय, संववहारो वि कीरणं सक्खं ।

जम्हा सम्मत्तं चिय, फुडं तदत्थंतरमभावो ॥ २२१५ ॥

यस्माच्च जलाऽऽहरणक्षणपिण्डप्रदानादिको लोकव्यव-
हारो घटनिम्बपत्रादिविशेषैरेव साक्षात्क्रियमाणो दृश्यते, न
सामान्येन । तस्माच्चमेव च—विशेषमात्रं यस्मान्फुटमुपल-
भ्यते इति शेषः, तस्मात्तदर्थान्तरभूतं सामान्यमभाव
एव न तु भाव इति ।

किञ्च—

अन्नमणं व मयं, सामं जइ विसेमओऽणुं ।

तम्मसममहवा, नऽत्थि तयं निच्चिसेसं ति ॥२२१६॥

विशेषेभ्यः सामान्यमन्यद् अनन्यद्वा मतं भवतः ? ।
यानि विशेषेभ्यस्तदनन्यद्-अभिन्नम्, तर्हि तन्मात्रं-विशेषमा-
त्रमेव तदिति । अथान्यद्विशेषेभ्यो भिन्नं सामान्यं तर्हि ना-
स्त्येव तद्विशेषत्वात् कर्मभूतवदिति ।

यदुक्तम्—“चूओ वणस्सइच्चिये”त्यादि १० तद्विपक्षमाह—

तह चूयाइविरहिओ, अओ को सो वणस्सई नाम ।

अवणस्सइ चिय तओ, षडो व चूयादभावाओ ॥२२१७॥

तथा चूताऽऽदिर्विरहितः चूतनिम्बकदम्बजम्बूपभृतिविशेष-
भ्योऽन्यः को नाम वनस्पतिर्यः सामान्यत्वेन गीयते ? ।
अथास्ति चूताऽऽदिभ्योऽपरः कोऽपि वनस्पतिः । ननु य-
द्येवम्, तर्हि ततोऽन्यः कोऽसाधवन्स्पतिरेव चूताद्यभावरू-
पत्वाद् घटादिर्वादिति ।तद्वं “वच्चइ विणिच्छियत्थं” (२१८३) इत्येतद्व्या-
ख्यायोपसंहरमाह—

तो ववहारो गच्छइ, विणिच्छियं को वणस्सई चूओ ।

होअ वउलाइरूवो, तह सव्वदव्वभेएसु ॥ २२१८ ॥

ततस्तस्मादुक्त्यानेन विचार्य विगतसामान्यानां विशेष-
णाणां निश्चयो विनिश्चयस्तं गच्छति-स्वीकरोति व्यव-
हारनयः । कथं विचार्य ? इत्याह—को नाम वनस्पतिर्भवेत् ?
इति चिन्तायां चूतो बकुलादिर्वाऽसौ भवेन्न तु तदति-
रिक्तवृक्षत्वसामान्यम् । तथा तेनैव प्रकारेण सर्वेभ्यः
द्रव्यभेदेषु वक्ष्यम्—गोतुग्नरथादयो विशेषा एव गोत्वादि-
सामान्यं न पुनरन्यवित्येवं सर्वत्र वाच्यमित्यर्थे इति ।

अथवा-अन्यथा विनिश्चयशब्दार्थं व्याचिख्यासुगह—

अहिगो चओ ति वा निच्छओ ति मामन्नमस्स ववहारो ।

ववइ विणिच्छियत्थं, जाइ वि मामन्नभावं ति ॥२२१९॥

या-अथवा अधिकश्चयो निश्चयः, यथा अधिको दाघो
निदाघः, न च निश्चयोऽत्र सामान्यम् । अस्य सामान्यस्य
व्यवहारनयो व्रजति—याति । किमर्थम् ? विनिश्चयार्थम् ।
कोऽर्थः ? विसामान्यभावं-विसामान्यभावार्थं तदभावाय
यतत इत्यर्थः ।अथवा-लोकव्यवहारो विनिश्चयस्तदर्थं व्रजति व्यवहार
इति दर्शयति—

भमराइ पंचवसाई, निच्छए जत्थ वा जणवयस्स ।

अत्थे विणिच्छओ सो, विणिच्छयत्थो ति सो गजओ ॥

बहुतरउत्तियतंचिय, गमेइ संते वि मेमए मुयए ।

सव्वहारपरतया, ववहारो लोअमिच्छंतो ॥ २२२१ ॥

वा-अथवा निश्चय-निश्चयनयमंतं विचिन्त्यमाने भमरादः
पञ्चवर्षे—द्विगन्ध—पञ्चरसाऽ-ष्टरूपशब्दे सत्यपि यत्र कृ-
ष्णवर्णादावर्थे जनपदस्य निश्चयो भवति स विनिश्चयार्थ-
स्तं व्रजति व्यवहारनय इति प्रकृतम् । कोऽर्थः ? सन्स्वपि
वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शेषु यो यत्र जनपदस्य प्राज्ञस्तमेव
व्यवहारनयो गमयति, मन्यत, प्ररूपयति च । सतोऽपि
२३४शेषान् वर्षादीन्मुञ्चति । कुतः ? स एव बहुतरः रूपं इति
कृत्वा । किं कुर्वन् ? लोकव्यवहारमिच्छन्, कया ? व्यवहार-
परतया—व्यवहारप्रधानतयेति । तद्वचमभिहितो व्यवहा-
रनयः । विशेषः । स्यात् । वृद्ध्यात् । आत्मात् । (व्यवहारनय-
व्याख्या ‘णय’ शब्दे चतुर्थभाग १=५६ पृष्ठं गता ।)

व्यवहारं लक्षयति—

उपचारेण बहुलो, विस्तृतार्थश्च लौकिकः ।

यो बोधो व्यवहागरूपो, नयोऽयं लक्षितो बुधैः ॥ २५ ॥

‘उपचारेण’ इति उपचारेण-गौण्या वृत्त्या बहुलो-बाहुल्येन
व्यवहारकारी विस्तृतार्थो-नानाव्याकृशब्दसंकेतप्रहरण-
घणः, लौकिकः-शब्दतुल्यविप्रमाणातिरिक्तप्रमाणपक्षपाती
यो बोधः सोऽयं व्यवहागरूपो नयः बुधैर्लक्षितः, उपचारबहु-
लाद्यध्यवसायवृत्तिनयत्वव्याप्यजातिमत्त्वं लक्षणं तेन ना-
नुगम इत्यर्थः, “लौकिकसम उपचारप्रायो विस्तरतार्थो
व्यवहार” इति तत्त्वार्थभाष्यमनुवर्त्यन्तं लक्षितम् । ‘वच्चइ
विणिच्छियत्थं, ववहारो सव्वदव्वेसु’ इति निर्युक्तिप्र-
तीकपयालोचनायां तु विनिश्चितार्थप्रापकत्वमस्य लक्षणं
लभ्यते । विनिश्चितार्थप्राप्तिश्चास्य सामान्या न तृणम
सति विशेषाभ्युपगमान्, अत एव विशेषेणावहितं—
निराक्रियतं सामान्यमनेनेति (निरुक्त) युक्त्युपपत्तिः । जला-
हरणशुष्याग्नौ घटादिविशेषान्वायमस्वीकरोति, न तु
सामान्यं नस्यार्थक्रियाऽहेतुत्वात्, न हि गां बधानेत्युक्ते कश्चि-
द्वात्वं बहुमध्यवस्यत्यनुगतव्यवहारज्ञानपाहादिनाऽप्युप-
पत्स्यत, अखण्डाभावनिवशाच्च नाऽस्याभ्याभ्याऽस्तु वा सर्वत्र
शब्दानुगमादेवानुगतत्वव्यवहारः, कारणत्वव्याप्यादावित्थ-
मेवाभ्युपगमावित्यादिकं प्रपञ्चितमन्यत्र ।

उपचारबाहुल्यं विवृणोति—

दहते गिरिरध्वाऽसौ, याति श्रवति कुण्डिका ।

इत्यादिरुपचारोऽस्मिन्, बाहुल्येनोपलभ्यते ॥ २६ ॥

‘दहते’ इति, असौ गिरिर्दहते, अत्र गिरिपदस्य गिरिस्थ-
तणादौ लक्षणा, भूयो दग्धत्वप्रतीतिः प्रयोजनम् । असावध्वा
याति, अत्राध्वपदस्याध्वनि गच्छति पुरुषसमुदाये लक्षणा,
नैरन्तर्यप्रतीतिः प्रयोजनम् । कुण्डिका श्रवतीत्यत्र कुण्डिका-
पदस्य कुण्डिकास्थजले लक्षणा, निवडत्वप्रतीतिः प्रयोजनम् ।
सर्वत्रोद्देश्यप्रतीतिर्लक्ष्यार्थे मुख्यार्थोभ्वाध्यवसायात्माक-
व्यञ्जनामहिम्ना व्युत्पत्तिर्मामिम्ना वेति विवंचितमन्यत्रेत्या-
दिरुपचारो गौणोऽस्मिन् व्यवहारनये बाहुल्येनतरनयापेक्ष-
या भूम्नोपलभ्यते ।

विस्तृतार्थं विवृणोति—

विस्तृतार्थो विशेषस्य, प्राधान्यादेष लौकिकः ।

पञ्चवर्णादिभृङ्गादौ, श्यामत्वादिविनिश्चयात् ॥ २७ ॥

“विस्तृतार्थ” इति विशेषस्य प्राधान्यादेष विस्तृतार्थः, तत्प्रा-
धान्यं च व्याकृष्येवोपयुक्ततया संकेताध्ययनादिना बोध्यम् ।
तथा वस्तुतः पञ्चवर्णाद्यवधारणशरीरत्वेन पञ्चवर्णादिमति
भृङ्गादौ श्यामत्वादेरेव विनिश्चयादेष लौकिकः । यथा हि
लोको निश्चयतः पञ्चवर्षेऽपि भ्रमे कृष्णवर्षेऽपि भ्रमे वाङ्गी-
करोति, तथाऽयमपीत्यस्य लौकिकसमत्वमिति नयविद् । न-

व्यवहार एण्ड

च कृष्णा भ्रमर इत्यथ विद्यमानेतरवर्षप्रतिषेधाद् ध्रान्तत्वम-
नुद्भूतत्वेनेतराधिवक्तव्यम् . तदव्युदासेऽतान्पर्यादुद्भूतवर्ण-
विवक्षाया पश्चात्तलापार्दिष्यवहारहेतुत्वात् , कृष्णादिपदस्यो-
द्भूतरुष्णादिपरव्याह्रा अतान्पर्येक्षे प्रत्येतस्याद्योध्यत्वेनाप्रा-
माण्येऽपि तान्पर्येक्षे प्रति प्रामाण्याल्लोकव्यवहाराऽनुकूलवि-
वक्षाप्रयुक्तत्वेन च भायसत्यव्याधिरोधात् . अत एव पीता-
भ्रमर इति न व्यवहारतो भायसत्यं लोकव्यवहाराननुकूल-
त्वात् , नापि निश्चयतः पञ्चवर्षपर्योप्तिर्मात्रं पञ्चवर्षप्रकारत्वा-
भावेनावधारणात्तमव्यादित्यसत्यमेवेति दिग् ॥ २७ ॥

ननु कृष्णो भ्रमर इति वाक्यवत्पञ्चवर्णो भ्रमर इति वाक्यमपि कथं न ? व्यवहारमनयानुरोधेभित्तस्यापि लोकव्यवहारानुकूलत्यादागमबोधितार्थेऽपि व्युत्पन्नलोकस्य व्यवहारदर्शनात् , लोकबाधितार्थेबोधकवाक्यस्याव्यवहारकत्वं च आत्मा न रूपवानित्यादि वाक्यस्याव्यवहारकत्वापात्तात्तस्याप्यात्मगौरवस्वादिबोधकलोकप्रमाणवाधितार्थेबोधकत्वाद् , भ्रान्तलोकाबाधितार्थेवायकत्वं चाभयप्रतुल्य प्रत्यक्षनियतैव व्यवहारविधियता , न त्वागमार्दानियतेति तु व्यवहारदुर्नयस्य चार्वाकमतप्रवर्त्तकस्य मतम् , न तु व्यवहारनयस्य जैनदर्शनस्पर्शितं इत्याशङ्कायमाह—

पञ्चवर्णाभिलाषेऽपि, श्रुतव्युत्पत्तिशालिनाम् ।

न तद्धोधे विषयता, परमंशे व्यावहारिकी ॥ २८ ॥

‘ पञ्च ’ इति पञ्चवर्गणो भ्रमः इति शब्दाभिलोपार्थप
थुतव्यपत्तिशालिनां तत्तन्प्रयाभिप्रायप्रयुक्तः शब्दस्तत्र
नयीयावपयतयेव शाब्दबोधक इति सिद्धान्तसिद्धका-
र्यकारणभावग्रहवतां तद्वोधे उक्ताभिलाषजन्यशाब्दबोध
परांशे कृष्णतत्त्वशशि व्यावहारिका विषयता नास्ति ।
तथा च—पञ्चवर्गणो भ्रमः इति शाब्दबोधे कृष्णांश व्याव-
हारिकया संवालिता, इतरोंशे च शुद्धा नैर्धायिका विषयता ।
अदृष्टार्थं सर्वत्र संबलनसंभवेऽपि लोकप्रसिद्ध (जायानु)
नयवाद्ध्यले छांन्देव संबलनाभ्युपगमादिति न कश्चिदप
रित भावनीयम् । नयो० । सूत्र० । स्या० । (व्यवहारभेदाः
‘ लय ’ शब्दे सन्तुर्भागे १८५४ पृष्ठे गताः ।)

दृष्टवद्विपनयपगडी, मुद्रा संग्रहपरूवणा विमर्शो ।

पडिरुवं पुण वयण-त्थनिच्छयां तस्म ववहागं ॥४॥

सम्म०१काण्ड। ('द्वर्वाद्धय' शब्दे चतुर्थभागे २४६७ पृष्ठ व्याख्यातः ।) व्यवहारेऽपि प्रमाणम् । ननु विरतिपरिणामो भाषतः प्रयज्येति जिनेोपदेशः, तत्रैव निमग्नः कर्त्तव्यः किमेतन् चैत्यवन्दनादिक्रियाकलापेन ? अयं—तन्मन्त्रेणापि भगतादीनां विरतिपरिणामः, अन्यथा—केवलानुत्पात्तप्रसङ्गात् । न च संपादितेऽपि तस्मिन् तत्परिणामो भवति, अत्रव्यानामप्यनेन विधिना प्रयज्याग्रहणव्यवहारात्, इत्यन्यथव्यतिरेकव्यभिचाराभ्यां न युक्तं चैत्यवन्दनादि, इति चेन्मैवम्, प्रायो विरतिपरिणामो हेतुत्वेन तदुपादानात्, न ह्येतावाह्यं संपात्तमात्रकार्यं प्रायः संवमानो दृष्टान्तेन कारणेण कारणमनुमीयत इति । न चोक्तव्याभिचारे दोषः तस्य कालाचित्कत्वात्, तथा च—कदाचिद्द्विगुणं विनाऽपि हस्तादिनैव चक्रभ्रमणाद्दोषोत्पादोऽपि घटो प्रातः दण्डस्थेव व्यवहारे विनाऽपि पूजाभ्यन्तकगणानां तथा मध्य-चरिपरिपाकवतां भगतादीनां कदाचिद्विरतिपरिणामोत्पादोऽपि तं प्रातः व्यवहारस्य न हेतुताज्ज्ञातः, ह्यभ्यान्वित एव सिद्धेः, स्वप्रयो-

ज्येष्ठारम्भश्चन्धेनैव च हेतुत्वाद् । अभ्यासां च शास्त्राव्य-
हारसत्त्वेऽपि विगतिपरिणामानुत्पादो न दोषाय, अन्तरक-
रणाऽसत्त्वात्, सामर्थ्या एव कार्यजनकत्वाद् । अविशेषकमूल-
व्यभिचारदर्शनस्य विवेकिनामविश्वासाऽजनकत्वात्, तादृ-
शाविश्वासस्य महानर्थनिमित्तत्वादिति भावः । यत उक्त-
मावश्यक- "पक्षप्रबुद्धकरणे, चरणं नास्ति जिणवर्गिणं ।
आह्वय भावकहणे, पचहिं ठाणेहिं पासत्था ॥ १॥ " ' पच-
हिं ' इति प्राणानिपातादिभिरिति, तस्माद्व्यवहारनया-
देशाच्चैत्यवन्दनादिरुपवर्ण्यमानो युक्त एव, व्यवहारी-
श्चयोर्योऽर्थोरेव तुल्यताया एव सूत्रे भणनात् । तदुक्तम्-"ज-
इ जिणमयं पचउज्जह, ता मा यवहारनिच्छण सुअह ।
ववहारणउच्छेण, निथुच्छेओ जओऽवस्सं ॥ १ ॥ " व्य-
वहारप्रवृत्त्या हि चैत्यवन्दनादिर्विधाना प्रवर्जितोऽहमि-
त्यादिलक्षणया शुभपरिणामो भवति, ततः कर्मक्षयोपशमा-
दिः, ततश्च निश्चयनयसम्पन्नो विगतिपरिणाम इति द्वयोर-
पि तुल्यत्वम् । न च निश्चयव्यवहारकार्ययोर्मुक्तिक्षरणं कार्य-
प्रति साक्षात्परपराकारणनयाऽभ्यर्हितत्वाऽनभ्यर्हितत्वा-
भ्यां विशेषः, निश्चयकार्यस्य व्यापारनया व्यवहारकार्यस्य
साक्षात्हेतुताया अवरोधाद्, अभ्यर्हितत्वाच्चेन, यदस्ति हि
तान्त्रिकाः-"न हि व्यापारस्य व्यापारिणोऽन्यथासिद्धिं गतिः,
न चास्ति विगतिपरिणामे चैत्यवन्दनादिविधिसंपादने
संपादादौऽपि गुणैर्भगवदाज्ञासंपादनेन च प्रवर्जितोऽस्ती-
त्यादिव्यवहारस्यवचनस्याऽक्षतत्वात्, एतदकरणे तीर्थो-
च्छेदादयो दोषाः, परिणामस्य सिद्धयर्गिज्जिभ्यां व्याघा-
तात् । आह्वय भगनादभावकथनं चाऽशास्त्रार्थम् । ध०
३ अधि० । पं० सू० । आ० । वृ० ।

ववहारां वि हु बलवं, जं छउमत्थं पि वंदई श्रगहा ।

जा होइ अणाभिम्भां, जाणंतो धम्मयं एयं ॥ ८२६ ॥

व्यवहारां ऽपि आस्तां निश्चय इत्यापशब्दार्थः । हु.-निश्चि-
तं बलवान् । यद्-गम्माच्छुभ्रस्थमाप-स्वगुरुप्रभृति कं वन्दते
अग्रा-केवली । कियन्ते कालमित्यादि , यावदमौ ' अ-
णामिभो ' ति कर्वालितया अर्नाभज्ञानो भवति , तावदे-
न व्यवहारनये बलवत्—बलवत्त्यलक्षणं धर्मनो जान-
न् शुभ्रस्थमाप वन्दते इति । वृ० ३ उ० । (अस्मद्भूतव्यवहा-
रः, स्मद्भूतव्यवहारश्च ' उवगय ' शब्दे द्वितीयभागे ८६५
पृष्ठे वर्णितः । ' गय ' शब्दे चतुर्थभागे १८६२ पृष्ठे विंशतः
प्रतिपादित एव ।)

व्यवहारपरमाणु - व्यवहारपरमाणु-पुं०। व्यवहारगते परमाणौ,
 स्वन० । अनन्तसूक्ष्मपरमाणुभिर्मेको व्यवहारपरमाणुर्जायते,
 अष्टव्यवहारपरमाणुभिर्मेका उत्कृष्टतमशरीरिका जायते ।
 ४८२ स्वन० ३ उल्ला० । ('त्रयसंख्य' शब्द चतुर्थभागे २२१८
 पृष्ठेऽप्रत्याधिस्तरं गतः ।)

व्यवहारभण्ड-व्यवहारभण्ड-त्रि०लेखद्वयानुसंग, जी०१०प्रति०।

व्यवहारभावकुशल-व्यवहारभावकुशल-पुं० । व्यवहारश्च भा-
वश्च व्यवहारभावौ तत्र कुशलः । व्यवहार भावश्च कुशल,
दश० । व्यवहारश्च भावश्च व्यवहारभावौ तस्मिन् कुशला
व्यवहारभावकुशलाः । तत्र व्यवहारा-धर्मार्थकामलोक-
रूपश्चतुर्पिच, धर्मकुशला हि कर्तार्यसंसर्गे न करोति कर्ता-

र्थिविम्बविप्रयं न करोति । अर्थकुशलः-पुनरर्थोपाज्जनं हस्त-
लाघ्यादिपरित्यागेन करोति ।) दर्श० । (कामकुशलव्याख्या
'कामकुशल' शब्दे तृतीयभागे ४३३ पृष्ठ गता ।) लोककुश-
लता पुनर्यदुत्तमलोकसंपर्कः क्रियते, राजाऽमात्यादयो यत्सदा
सद्भावावसरमुपचरति । दर्श० ३ तत्त्व ।

व्यवहारगति-व्यवहारराशि-पुं० । व्यवहाररूपे राशौ, सेन० ।

"जह्या होही पुच्छा, जिणार मग्गस्मि उत्तरं तह्या ।
इक्कस्म निगोअस्म य, अण्णतभागो अ सिद्धिगच्छा ॥ १ ॥"
इत्येतद्वचः किं बादर्शनगोदापेक्षिकमुत्तमं सूक्ष्मनिगोदापेक्षि-
कम् ? सूक्ष्मनिगोदापेक्षायामपि साव्यवहारिकसूक्ष्मनिगो-
दापेक्षिकत्वे व्यवहारराशिप्रमाणमा अपि केचन जीवा न
मुक्तिं कदाचिद्यास्यन्तीति महत्यनुपपत्तिः कथं निरस्यते ?
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-एकस्य निगोदस्यानन्ततमो भागो मोक्षे
गत इति सामान्यनोक्तमस्ति, न तु सूक्ष्मनिगोदस्य वाद-
रनिगोदस्य चेति विवेकेन, परमुभयथाऽपि न कश्चिद्विरोधः,
यतो व्यवहारराशिं प्राप्ताः सर्वे जीवा मोक्षे यास्तीति
नियमो नास्ति, तथा च सति धीमदुद्भाविनाऽनुप-
पत्तिरप्यनवकाशेति ॥ ७४ ॥ सेन० १ उल्ला० । "सि-
ज्झंति जनिआ किं, इह संवहारजीवराम्भीओ ।
जंति अणाइवणस्सइ-गम्भीओ तन्तिआ तस्मि" ति ॥ १ ॥
इति वचनानुसारेण यावन्तः सिद्धान्तं तावन्त एव जीवा
अनादिनिगोदा व्यवहारराशौ यान्येव सत्यनादिसंस्मरमा-
श्रित्य विचारे यावन्तः सिद्धाः तावन्त एव सर्वे व्यवहार-
राशौऽपि मृग्यन्ते ताधिकारः, परम्-"जह्या होही पुच्छा, जि-
णारमग्गस्मि दंसणे तह्या । इक्कस्म निगोअस्म य, अण्णत-
भागो अ सिद्धिगच्छा ॥ १ ॥" एतदनुसारेणैकस्य सूक्ष्मवादा-
न्यतरनिगोदस्यानन्ततमो भागः सिद्धिगतस्तथैव व्यवहा-
रनिगोदस्यैकस्य निगोदस्यानन्ततम एव भागो मृग्यन्ते दृश्यन्ते
च-"जीवाः सर्वे व्यवहार्य-व्यवहारगतया द्विधा । सूक्ष्मनि-
गोदा एवान्त्या-स्तेऽन्येऽपि व्यवहारिणः । १ ।" इत्येतद् व्यवहा-
रिलक्षणानुसारेण बादर्शनगोदादौ सिद्धेभ्योऽनन्तानन्तगु-
णास्तस्मात् ज्ञायन्ते सिद्धेभ्यो व्यवहारिजीवा आधिका वा
तुल्या वेति सम्यक् प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-सिद्धा
निगोदस्यानन्ततम भागो उक्ता, निगोदाश्च द्विधा-सूक्ष्मा वाद-
राश्च, यावन्तः सिद्धान्तं तावन्तः सूक्ष्मनिगोदभ्यो व्यवहार-
राशौ समायान्ति, तथा च कथं सिद्धजीवानां व्यवहारराश-
जीवानां च तुल्यता, 'सिद्धजंति जलिये' न्यादिगाथायाऽपि
व्यवहारराशस्तत्तदग्रन्थानुसारेणानादितया प्रतिभासात्त-
दनुगंधनैव भावनीय इति ॥ २१० ॥ सेन० २ उल्ला० । (केचन
निगोदजीवा लघुकर्माभूय व्यवहारराशौ समायान्तीति 'णि-
गायजीव' शब्दे चतुर्थभागे २०३२ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।)
व्यवहारराशिं प्राप्ता जीवः पुनः सूक्ष्मनिगोदमध्ये याति न
वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-स जीवः सूक्ष्मनिगोदे याति, परं
व्यावहारिक एवाच्यते इति ॥ ११८ ॥ सेन० ४ उल्ला० ।

व्यवहारव-व्यवहारवत्-त्रि० । आगमश्रुताज्ञाधारणजीतलक्षणा-
नां पञ्चानामुक्तरूपाणां व्यवहाराणां ज्ञातरि, स्था० ८ ठा० ३
उ० । व्यवहार्यतः पराधजातं प्रायश्चित्तप्रदानतो येन स व्यव-
हारः । आगमादिकः पञ्चप्रकारः, सोऽस्यास्तीति व्यवहा-

रवान् । यः सम्यगामादिव्यवहारं जानाति, ज्ञात्वा च स-
म्यक् प्रायश्चित्तदानतो व्यवहरति स व्यवहारवानिति भा-
वः । ध्य० १ उ० । स च यथावच्छुद्धिसमर्थो भवति । ध० २
आधि० । भ० ।

व्यवहारसत्त्व-व्यवहारमत्य-न० । व्यवहारेण सत्यं व्यवहार-
सत्यम् । सत्यभेदः, यथा दहने गिर्गिलति भाजनम्, अथश्च
गिर्गिलतृणादिवादे व्यवहारः प्रवर्तते, उदके च गलिते सती-
ति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

व्यवहारमत्ता-व्यवहारमत्या-स्त्री० । व्यवहारतो लोकविवक्षितः
मत्या व्यवहारमत्या । लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधारण्ये तथा
प्रयतो भाषायाम्, प्रज्ञा० ११ पद । ध० ।

व्यवहारमत्त-व्यवहारशास्त्र-न० । लोकव्यवहारप्रतिपादके शा-
स्त्रे, "नम्रात् प्रोषितायातः, सचेतो भुक्कमुषितः । नैव स्नाया-
दनुवज्य, बन्धून् कृत्वा च मङ्गलम्" ॥ १ ॥ इत्यादि । ध० २
आधि० ।

व्यवहारमम्मत्त-व्यवहारमम्यक्त्व-न० । ज्ञानश्रद्धाचरणैः सप्त-
र्षाभेदशीलेन च व्यवहारमात्रतः सम्यक्त्वे, ध० २ आधि० ।

व्यवहारमुद्धि व्यवहारशुद्धि-स्त्री० । व्यवहारस्य शुद्धिः व्यव-
हारशुद्धिः व्यवहारशुद्धयेव च सर्वोऽपि धर्मः सफलः, यदाह-

"व्यवहारमुद्धि धम्मस्स, मूलं सच्चन्नुभासण ।

व्यवहारेण तु सुद्धेण, अन्धमुद्धी तश्चा भवे ॥ १ ॥

सुद्धेणैव अन्धेण, आहारे होइ सुद्धेओ ।

आहारेण तु सुद्धेण, दहमुद्धी जश्चा भवे ॥ २ ॥

सुद्धेणैव देहेण, धम्मजुग्गे अ जायइ ।

जे जे कुणइ किञ्च तु, ते त से सफलं भवे ॥ ३ ॥

अस्सहा अफलं होइ, जे ज किञ्चं तु सो करे ।

व्यवहारमुद्धिर्गहश्चा, धम्मं विभावणं जश्चा ॥ ४ ॥

धम्मविसे कुणताणे, अप्पणो अ परम्म य ।

अवोही परमा होइ, इअ मुत्ते वि भांसअ ॥ ५ ॥

तम्हा सच्चपयत्तेण, ते त कुज्जा चियक्खणो ।

जेण धम्मस्स विसे तु, न करे अबुद्धो जणो ॥ ६ ॥ "

अतो व्यवहारशुद्धये सम्यगुपक्रम्य इत्युक्तलक्षणे शुद्धिस्व-
रूपे, ध० २ आधि० ।

व्यवहारऽऽभास-व्यवहारामास-पुं० । अयथार्थे व्यवहारे, यो-
ऽपारमार्थिकद्रव्यपर्यायप्रविभागमाभेति । स्था० २ ठा० ३
उ० । (अस्य स्वरूपम् 'णयाभास' शब्दे चतुर्थभागे
१६०३ पृष्ठे दर्शितम् ।)

व्यवहारि(ण)-व्यवहारिन्-त्रि० । व्यवहारः पण्यक्रयविक्रय-
लक्षणा विद्यते यस्य सः । सांयार्त्रके, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
व्यवहारस्य कर्तरि, व्यवहारच्छेत्तरि, ध्य० १ उ० ।

संप्रति व्यवहारिण(ण) इति द्वितीयं द्वारमभिधत्तुमुह-

दन्वस्मि लोइया खलु, लंछिछा भावतो उ मज्झत्या ।

उत्तरदव्वअगीया, गीया वा लंछपक्खेहि ॥ १३ ॥

व्यवहारिणश्चतुर्धा, तद्यथा-नामव्यवहारिणः, स्थापना-
व्यवहारिणः, द्रव्यव्यवहारिणः, भावव्यवहारिणश्च । तत्र
नामस्थापने मुक्तानि । द्रव्यव्यवहारिणो द्विधा-आगमनो, नो

आगमनश्च । तत्र-आगमतो व्यवहारिशब्दार्थज्ञा, ते चानु-
पयुक्ताः, नोआगमतस्त्रिविधा-ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यति-
रिक्तभेदात् । तत्र ज्ञशरीरभव्यशरीरद्वयव्यवहारिणः प्रती-
ताः । तद्व्यतिरिक्ता द्विविधा-लौकिकाः, लोकोत्तरिका-
श्च । भावव्यवहारिणोऽपि द्विविधाः-आगमतो, नोआग-
मतश्च । आगमतो व्यवहारिशब्दार्थज्ञा, तत्रोपयुक्ता, नो-
आगमतो द्विधा-लौकिका, लोकोत्तरिकाश्च । तत्र पूर्वार्द्धेन
नोआगमतो द्रव्यभावलौकिकव्यवहारिणः प्रतिपादयति-
द्रव्ये विचार्यमाणे नोआगमतो-ज्ञशरीरभव्यशरीरतद्व्यतिरि-
क्ता लौकिका व्यवहारिणः । " खलु संविज्ञा " इति लज्जा
उक्तेः इत्यनर्थान्तरम्, तदन्तः । किमुक्तं भवति-परलज्जामु-
पजीव्य ये सांप्रज्ञाः सन्तो व्यवहारपरिच्छेदकारिणस्ते द्र-
व्यतो लौकिकाः व्यवहारिणः । ' भावतो उ मज्झन्था ' इति ।
भावतः पुनः-नोआगमतो लौकिकाः व्यवहारिणो-म-
ध्यस्था-मध्ये-रागद्वेषयोरपान्तगतं तिष्ठन्तीति मध्यस्थाः ।
ये परलज्जोपचारमन्तरेणारक्तद्विष्टाः सन्तो न्यायैकनिष्ठ-
या व्यवहारपरिच्छेदकारिणस्ते नोआगमतो लौकिका भावव्य-
वहारिण इति भावः । अधुना लोकोत्तरिकान् नोआगमतो
द्रव्यव्यवहारिणः प्रतिपादयति-' उत्तरद्वयअगीया ' इत्या-
दि । उत्तर-लोकोत्तरं द्रव्यं विचार्यमाणा नोआगमतो
द्रव्यव्यवहारिणः, अगीता-अगीतार्थाः, ते हि यथावस्थितं
व्यवहारे न कर्तुमयच्छुष्यन्ते । नतस्तद्व्यवहारोऽद्रव्य-
व्यवहार एव भावस्य यथावस्थितपरिज्ञानलक्षणस्याभावात् ।
द्रव्यशब्दोऽप्राधानवाची, अप्राधान्यव्यवहारिणस्ते इत्यर्थः ।
' गीया वा लज्जपक्वेहि ' इति । यदि वा-गीतार्था अपि
सन्तो ये परलज्जामुपजीव्य व्यवहारं परिच्छिन्दन्ति, तेऽपि
द्रव्यव्यवहारिणः । अथवा-विज्ञादिलज्जया गीतार्था अपि
ये ममायं भ्राता ममायं निजक इति पक्षेण-पक्षपातेन
व्यवहारकारिणस्तेऽपि द्रव्यव्यवहारिणः, माध्यस्थ्यस्वरूपस्य
भावस्यासंभवात् ।

सम्प्रति नोआगमतो लोकोत्तरिकान् भावव्यव-
हारिणः प्राह-

प्रियधम्मा ददधम्मा, संविग्गा चेव ऽवज्जभीरू य ।

सुत्तथतदुभयविऊ, ऽणिस्सियववहारकारी य ॥ १४ ॥

प्रियो धर्मो येषां ते प्रियधर्माणः, धर्मे ददा ददधर्मा, राजदन्ता-
ऽऽदिभ्यान् ददशब्दस्य पूर्वनिपातः । अत्र चतुर्भाङ्गिका-प्रियध-
र्माणो नामके नो ददधर्मा इति प्रथमो भङ्गः । नो प्रियध-
र्माणो ददधर्मा इति द्वितीयः । अपरे प्रियधर्माणो
ददधर्माश्चेति तृतीयः । अन्ये नो प्रियधर्माणो नो ददधर्मा
इति चतुर्थः । अत्र तृतीया भङ्गोऽधिकृतो न शेषा इति प्रति-
पत्त्यर्थं विशेषणान्तरमाह-संविग्गा-संविग्गा नाम-उत्त्र-
स्तास्ते च द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्यतः संविग्गा मृगा
स्तेषां यतस्ततो वा विभ्यतां प्रायः सदैवोत्पन्नस्तमानमत्वान् ।
भावसंविग्गा ये समारातुत्पन्नस्तमानमतया सदैव पूर्वरात्रा-
दिष्वेतच्छिन्तयन्ति-" कि मे कडं किं च ममऽन्धिं ससं, किं
सक्कणिजं न समायरामि " इत्यादि, अत्र भावसंविग्गार्थकार-
ः । भावसंविग्गप्रतिपत्त्यर्थमेव विशेषणान्तरमाह-' ऽवज्ज-
भीरू ' अवद्यं-पापं तस्य भीरवः । ये च अवद्यभीरवस्ते भाव-
संविग्गा एवेति भवन्ति । अवद्यभीरुग्रहेण भावसंविग्गप्रतिप-

त्तिः । एतांश्च यथोक्तविशेषणान् विशिनष्टि । अपि गीतार्थव्य-
वहारे भावव्यवहारकारिणो भवन्तीति गीतार्थं (त्व) प्रतिपत्त्य-
र्थमाह-' सुत्तथतदुभयविऊ'-सूत्रं च अर्थश्च तदुभयं चेति ।
तच्च तत्-सूत्रार्थलक्षणम्, उभयं च, तदुभयम् । सूत्रार्थतदु-
भयानि विदन्तीति सूत्रार्थतदुभयविदः । किमुक्तं भवति-सू-
त्रचिन्तायां सूत्रम्, अर्थचिन्तायामर्थं तदुभयचिन्तायां तदु-
भयं ये विदन्ति ते सूत्रार्थतदुभयविदः । १४ सूत्रार्थेवदने च-
तुर्भङ्गो, सूत्रविदो नामके नार्थविदः १ । नो सूत्रविदोऽर्थविदः
२ । अपरे-सूत्रविदोऽपि अर्थविदोऽपि ३ । अन्ये नो सूत्रविदो
नार्थविदः ४ । अत्र तृतीयभङ्गनाधिकारः, तत्रापि सूत्रवे-
लायां सूत्रविदिरर्थवेलायामर्थविदस्त्वदुभयवेलायां तदुभय-
विद्विरिति सूत्रार्थतदुभयग्रहणम् । ' अणिस्सियववहारकारी
य ' इति निधा-रागः निधा संजाता अस्येति निश्चितः, न नि-
श्चितोऽनिश्चितः, स चासौ व्यवहारश्च अनिश्चितव्यवहारस्त-
त्करणशीला अनिश्चितव्यवहारकारिणः, न रागेण व्यवहार-
कारिण इति भावः । एकग्रहेण तज्जातीयस्याऽपि ग्रहणमिति
न्यायादनुपश्रितव्यवहारकारिण इत्यपि द्रष्टव्यम् । तत्र उप-
धा नाम-द्वेषः, उपधा संजाता अस्येति उपश्रितः, न
उपश्रितोऽनुपश्रितः स चासौ व्यवहारश्च तत्करणशीला
अनुपश्रितव्यवहारकारिणः, न द्वेषेण व्यवहारकारिण
इत्यर्थः । अथवा-एषोऽनुवर्तितः स न मह्यमाहारादिक-
मानीय दास्यतीत्यपेक्षया, निश्चा-एष मदीयः शिष्यः, यदि
वा-प्रतीच्छकः, अथवा-मदीयं मात्रादिकुलमेतत् मदीया वा
एते भ्रात्रका इत्यपेक्षया उपधा । शेष तथैव । अनिश्चितव्यव-
हारकारिण इति । किमुक्तं भवति-लज्जोपचारानरपक्षव्यव-
हारकारिणः न रागेण व्यवहारकारिणः । किमुक्तं भवति-
पक्षपातनिरपेक्षव्यवहारपरिच्छेदकार इति ।

अथ प्रियधर्मददधर्मसंविग्गसूत्रार्थतदुभयविदग्रहेण किं फ-
लमित्यत आह ।

प्रियधर्मे ददधर्मे य, पक्खओ होइ गीयमंविग्गो ।

रागो उ होइ निस्मा, उवस्मिन्तो दोममंजुत्तो ॥ १५ ॥

प्रियधर्मेणि ददधर्मे, च समुच्चये, भिन्नक्रमश्च । गीते-गी-
तार्थे सूत्रार्थतदुभयविदि संविग्गे च प्रायश्चित्तं दर्शनं प्रत्ययो-
विश्रामो भवति । यथाऽयं प्रियधर्मा ददधर्मः गीतार्थः स
विश्रमश्चेति नान्यथा प्रायश्चित्तव्यवहारकारीति प्रियधर्मादि
पदानामुपन्यासः । तथा अनिश्चितव्यवहारकारिण इत्यत्र यो
निधाशब्दस्तदर्थमाचष्ट-रागस्तु भवति निश्चा, अनुपश्रितव्यव-
हारकारिण इत्यत्रोपश्रितशब्दस्य व्याख्यानमाह-उप-
श्रितो द्वेषसंयुक्तः, उपधा-द्वेष इत्यनर्थान्तरमिति भावः ।

द्वितीये व्याख्यानं निश्चा-पञ्चाशद्वयोर्दर्शयति-

अहवा आहारादी, दाहिइ मज्झं तु एम निस्माओ ।

सीसो पडिच्छओ वा, होइ उवस्सा कुलादी वा ॥ १६ ॥

अथेति-व्याख्यानान्तरेपदर्शनं, एषोऽनुवर्तितः स न म-
ह्यमाहारादिकं दास्यतीत्येषा अपेक्षा लज्जोपजीवनस्यभावा,
निश्चा, तथा-एष मे शिष्य एष मे प्रतीच्छक इदं मे मातृकुल-
म्, इदं मे पितृकुलम् आदिशब्दाद्-इमं मम सद्वेशनिधा-
सिनः भक्ता वा इमे सदैव ममेत्यपेक्षाभ्युपगमस्वरूपा भवत्यु-
पधा, अस्यां हि व्यवहारिणो भवन्ति । ' गीया वा लज्जप-
क्वेहि ' इति यच्चनास्तन एवायं प्रतिषेधः । उक्ता व्यवहा-

विणः । व्य० १ उ० । जीन० । (अष्टो व्यवहारिणः अष्टाव-
व्यवहारिणश्च 'व्यवहार' शब्दे पृष्ठेऽनुपदमेव दर्शिताः)

ववहिअ-वशी-मत्ते, वे० ना० ७ धर्म ४१ गाथा ।

ववहिय-व्यवहित-न० । शून्ये, विशेष० । यत्र प्रकृतं मुक्त्वा
अप्रकृतं व्यासतोऽभिधाय पुनः प्रकृतमुच्यते तादृशे मृत्र-
वोपे, विशेष० अनु० । व्यवहिते नाम-अन्तर्हितम्, यत्र प्रकृत-
मुत्सृज्याप्रकृतं यित्स्वरतोऽभिधाय पुनः प्रकृतमधिक्रियते ।
यथा—हनुकथामाधिकृत्य सतिङन्तपत्रलक्षणप्रपञ्चमर्थशास्त्रं
वाऽभिधाय पुनर्हेतुवचनम् । आ० म० १ अ० ।

ववहियकप्पणा-व्यवहितकल्पना-स्त्री० । साकाङ्क्षाणां व्यव-
हितानां पदानां सार्वाध्यकल्पनालक्षणे व्याख्यानाङ्ग, आच्चा०
१ श्रु० १ अ० ५ उ० ।

ववीलय-अपवीडक-पुं० । अपवीडयति-लज्जां मोचयतीति
अपवीडकः । आलोचकं लज्जयाऽतीचागन् गोपायन्तं यां वि-
चित्रमधुगादिवचनप्रयोगस्तथा कथञ्चताप वार्त्ता, यथास ल-
ज्जामपहाय सम्यगालोचयति तादृशे आलोचनाहे, व्य० १ उ० ।

वस वश-त्रि० पारतन्त्र्ये, ज्ञा० १ श्रु० ८ अ० । अस्यायत्ततायाम्,
सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । ज्ञा० १ अ० १ म० प्रश्न० । वले, ज्ञा० ।
१ श्रु० १ उ० अ० । सामर्थ्ये, पौ० १५ विव० । भ० । औ० ।

वस-पुं० । वसतीति वसः अथ प्रत्यये रूपम् । वामिनि, जै० गा० ।
वृष-पु० । वृषभे, कर्म० १ कर्म० ।

वसंत-वसन्त-पुं० । लोकोत्तररीत्या नवमं मासं, सू० प्र०
१० पाहु० । कल्प० । स्था० । ऋतुभेदः, स च चैत्रफाल्गुनौ ।
ज्ञा० १ श्रु० १ अ० । (इति जैनमतम् ।) चैत्रवैशाखाविति
लोके, चं० प्र० १२ पाहु० । सू० प्र० । प्रश्न० । भ० । अनु० ।
वसन्तऋता, "सुरही महु वसन्ते ।" पाहु० ना० १२६ गाथा ।
वसंतउर-वसन्तपुर-न० । मगधजनपदं स्वनामख्याति नगरं,
यत्र समाधिको नाम कुटुम्बी प्रतिवसति । सूत्र० २ श्रु० ६
अ० । आव० । विश० । आ० म० । दर्श० । आ० क० । ज्यो० ।
आ० चू० ।

वसंतणिव-वसन्तनृप-पु० । विडम्बमायचैत्रमासपरिहाम-
कृतराज, पौ० १२ विव० ।

वसंतमास-वसन्तमाम-पुं० । फाल्गुनमासे, चं० प्र० १० पाहु० ।

वसंतय-वसन्तक पु० । उज्जयिन्यां प्रद्योतनृपतेर्हस्तिवाहके,
आ० क० ४ अ० । अम्बष्ठे, " एष प्रयाति सार्थः, काञ्चन-
माला वसन्तकश्चैव । भद्रवती घोषवति, वासवदत्ता उदयन-
श्च । १ । " आ० चू० ४ अ० । आव० । ('सर्णिय' शब्दे कथा वच्यते)
वसंतमिरी-वसन्तश्री-स्त्री० । विराटदेशे धराधरनगरं व-
सन्तसेनगृहपतेर्मार्कण्डेय्याम्, दर्श० २ तत्त्व । (रागे तदुदा-
हरणं दर्शनशुद्धिग्रन्थादाबुद्धम् ।)

वसट्ट-वशार्त्त-त्रि० । वशेर्नान्द्रियपारतन्त्र्येण ऋताः—पीडि-
ताः वशार्त्ताः । वशं वा—विषयपारतन्त्र्यमृताः—प्राप्ताः वशा-
र्त्ताः । ज्ञा० १ श्रु० १ उ० अ० । कर्मायत्तेषु, सूत्र० १ श्रु० ३
अ० १ उ० ।

वसट्टमयग-वशार्त्तमृतक पुं० । वशेर्नान्द्रियपारतन्त्र्येण ऋतः—

पीडिता वशातः, वशं वा—विषयपारतन्त्र्यमृताः—प्राप्ता व-
शार्त्तः । वशार्त्ततया मृतं, औ० ।

वसट्टमयग-वशार्त्तमयग-न० । विषयपारतन्त्र्यतया दुःखम-
रणं, भ० २ श० १ उ० । स्था० । ज्ञा० । म० । उत्त० । प्रव० ।
नि० चू० । (व्याख्या 'मयग' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठे गता ।)

वसण-वमन-न० । यत्नेन, आ० म० १ अ० । आवासे, जं०
२ वत्त० । चीनकादौ वस्त्रे, पं० भा० ५ कल्प । वस्त्रे,
"चैले वामे वसणे च, असुखे अस्सरे वत्थे" । पाहु० ना० ६६
गाथा । परिधाने, ज्ञा० १ श्रु० १६ अ० । प्रज्ञा० । नि० चू० ।
वृषण-पु० । अण्डे, औ० । विषा० । पोत्रके, उपा० २ अ० ।
व्यमन-न० । आयाति, [आव० ४ अ० ।] दुःखं, घृतादिषु,
दर्श० ४ तत्त्व ।

अथ व्यसनसप्तकमाह—

इत्थी जूयं मज्जे, मिगयावमणं तहा वयणफरुया य ।

देडफरुमत्तमत्थस्म, दूमणं मत्त वमणाइ ॥ १३४ ॥

यद्राजा अन्तःपुरस्त्रीषु नित्यमासकस्तिष्ठति तन् स्त्री-
व्यसनम्, यद् द्यूते विनादिनानवगतं दीव्यति तन् द्यूत-
व्यसनम्, यत्पुनर्मदपानकेन नित्यं मूर्छितं इवास्ते तन्म-
दव्यसनम्, यत्सृगया आखेटकस्तत्रानेकेषां सृगादिजन्तु-
नां वधं करोति तन्सृगयाव्यसनम्, पतंषु चतुर्षु
व्यासक्तो राज्यकार्योऽपि न शीलयति । तथा यत् खरपरुष-
वचनैः सर्वानपि जनान्निर्दिशयमाक्रोशात् तद्वचनपरु-
षताव्यसनम्, अत्र वचनदोषेण दुःश्रियमनीयो भवति ।
यत्पुनर्गनपराधे स्वलेखे वाऽपराधे अत्युग्रदण्डं निर्वर्त्तय-
ति तद्दण्डपाकव्यसनम् । अथ च-पारं जानपदानामत्युग्र-
दण्डभयं नश्यतां क्रमेण च प्रजायाः अभावं कीदृशं
राज्यामिति । अर्थोत्पात्तहेतवे येषामाश्रयायचतुष्टयप्रभृ-
तयः प्रकाशस्तेषां यद्दृषणं तद्दर्शदृषणव्यसनम्, अत्र चा-
र्थोत्पात्तहेतुन दृषयते न तथाविधाऽर्थ उत्पद्यते, अर्थोत्प-
न्नभावे चाचिरादेव क्रोशः परिहायते, परिहीनक्रोशस्य
विनष्टमेव राज्यम् । एतानि सप्त व्यसनानि । वृ० १ उ० ।
ज्ञा० । ध० २० । दुःखे, पाहु० ना० १७० गाथा । राजाश्रुप-
मंवे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । 'वसणं पुण वाइत्तगीताद'
वसणं णाम तम्म वसतीति वसण । तस्मिन् वा वसं यद्वतीति
वसणं । नि० चू० १ उ० । व्यसनेन सामांयिकलाभा भवति ।
आ० म० । आ० क० ।

व्यसने ढौ आतरावुदाहरणम्—

" कुतोऽपि शकटेन ढौ, आतरा गच्छत. पथि ।

चक्रे मगड्ढालिनी रथ्या-स्थितां दृष्ट्वाऽवदन्महान् ॥ १ ॥

शकटं टालयतस्त्वं, पापो नाटालयल्लघु ।

उच्चं चास्यां विपन्नायां, आतः ? किं भावि मृतकम् ॥ २ ॥

श्रुत्वा सा सर्गिणी तत्र, चक्रच्छिन्ना मृता तदा ।

कुरुदेशे धीनिवेशे, हस्तिनागपुरं परं ॥ ३ ॥

कुले कापि बभूव स्त्री, तां धनं श्रेष्ठश्रुपायत ।

बृहच्छक्राकटिकस्यान्मा, पूर्वं तस्याः मुताऽभवत् ॥ ४ ॥

जीवितादप्यभीष्टं तं, परं पुष्टिं निनाय सा ।

तिर्नायोऽप्युदरे तस्याः, समुपस्रः स्वकर्मणा ॥ ५ ॥

निविष्ट इव पापाणो नाभीष्टो गर्भेनोऽपि सः ।

प्राज्यैः पाननभैषज्यैः । स कृतेरपि नाऽपतत् ॥ ६ ॥
 जातश्च वैरिवद् दृष्टा, दास्याश्छूर्विनुमर्षितः ।
 स दृष्टाऽऽनीय पित्रा नृ, दास्याः कर्म्याश्चदर्षितः ॥ ७ ॥
 अविज्ञातं जनन्या तं, जनकोऽवर्ज्यन्सुतम् ।
 महीयान् राजललिता, गङ्गदत्तस्तु कन्यसः ॥ ८ ॥
 सुस्त्रादिकादिकं ज्यायान्, यत्किञ्चिज्जनेन ततः ।
 विश्राणयति तस्यापि, भागं भ्रातुः कनीयसः ॥ ९ ॥
 तं विज्ञाय कुतोऽप्यम्बा, दृष्ट्वा हन्ति यथा तथा ।
 अन्यदेन्द्रमहं जातं, भुञ्जानं स्वजने जने ॥ १० ॥
 पित्राऽऽनीय निवेष्टयाऽध-स्तुत्यं यावत्स भोज्यते ।
 सा तावत्प्रत्य वृत्ताऽथ, केशण्याकर्षति स्म तम् ॥ ११ ॥
 खपेटाद्यैस्ताडयित्वा—ऽक्षिपच्छुन्दनिकान्तरं ।
 नीत्वाऽन्यत्रारुदन्तोऽथ, स्नानं तानेन कारितः ॥ १२ ॥
 तदा च तत्र भिक्षार्थ-मेकः साधुः समाययौ ।
 श्रेष्ठी पप्रच्छ तं मानुः, पुत्रोऽनिष्टः प्रभो ? भवेत् ॥ १३ ॥

मुनिरुवाच—

यं दृष्ट्वा वर्द्धते कोपः, स्नेहश्च परिहीयते ।
 स विज्ञेयां मनुष्येण, एष मे पूर्ववैरिकः ॥ १४ ॥
 यं दृष्ट्वा वर्द्धते स्नेहः, क्रोधश्च परिहीयते ।
 स विज्ञेयो मनुष्येण, एष मे पूर्वबान्धवः ॥ १५ ॥
 ततः श्रेष्ठी तमाहूच, दीक्षन्त्वामुं सुत मम ।
 नातस्तेन गुरुपान्तं, गुरुभिः सोऽथ दीक्षितः ॥ १६ ॥
 समागत्य ततः सद्यः, पाश्वे तस्यैव सदगुरुः ।
 ज्यायानपि प्रव्रज्ज, आत्मानं हानुगगतः ॥ १७ ॥
 जातौ साधु ततस्तौ द्वौ, तपोनिष्ठौ क्रियापरा ।
 कृशयन्तौ भवे स्वे च, व्यदृश्यातामनिधया ॥ १८ ॥
 इतस्तपःप्रभावेन, भूयानं भाविजन्मानि ।
 जगदानन्दन हान्ति, निदानं विदधे लघुः ॥ १९ ॥
 गन्वाऽथ त्रिदिवं पश्चा-न्निदानां वसुदेवसुः ।
 नवमो वासुदेवोऽभू-द्वलदेवोऽपरः पुनः ॥ २० ॥
 आ० क० १ अ० । आच० । आ० म० ।

वसणपत्त-व्यसनप्राप्त-त्रि० । इन्द्रियपरायत्तताकोडीकृत-
 त्वेनोन्मादं वा प्राप्तं, दर्श० ३ तत्त्व । शनु० ।

वसणभूय-व्यसनभूत-त्रि० । आपद्भूतं, म० ३ श० ७ उ० ।

वसणविणाम-वृषणविनाश-पुं० । वर्द्धितकरणे, म० ।

वसणसेल-व्यसनशैल-पुं० । कष्टपर्वतं, अष्ट० २२ अष्ट० ।

वसणि (ण्) व्यसनिन्-त्रि० । समाना व्यसनानाम-
 न्यतरण व्यसनेन युक्तं, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वसधि-वसति-स्त्री० । वसन्ति साधवोऽस्यामिति वसतिः ।
 उपाश्रये, वृ० २ उ० । आच० ।

वसभ (ह)-वृषभ-पुं० । वृषभ-पुण्य तेन भार्ताति, वृषभः ।
 संथा० । गीताथे, वृ० ३ उ० । आच० । कल्पनागृहीतवसति-
 निर्वासिनि र्यातजनं, घ० ३ अधि० । उपाध्यायो वृषभानुग-
 त्ति कृत्वा वृषभ इत्युच्यते । वृ० १ उ० २ प्रक० । महायूथा-
 धिष, व्य० ३ उ० । गवि, जं० २ वृत्त० ।

वसभकरण-वृषभकरण-न० । वृषभमुद्दिश्य यत्र किञ्चिन् क्रि-
 यते तादृशे स्थाने, आच० २ ध्रु० २ चू० ३ अ० ।

वसभकखेत्त-वृषभक्षेत्र-न० । वर्षासु साऽऽचार्यगणावच्छेदक-

गच्छत्रयावासभूतं क्षेत्रं, नि० चू० १७ उ० । (तत्र वृषभक्षेत्रं
 द्विविधमिति, ' खेत्त ' शब्दे तृतीयभागे ७६२ पृष्ठे गतम् ।)
 वसभगाम-वृषभग्राम-पुं० । तादृशं वृषभावासे, समयपरिभा-
 शिते ग्रामे, वर्षासु एकविंशतजनना उपलक्षणत्वाद्दनुषजे प-
 ञ्चदश जना यत्र जघन्येन संस्तरन्ति स वृषभग्राम उच्यते ।
 उत्कर्षतस्तु द्वयोरपि कालयोर्द्वाविंशत्सहस्रसंख्याको गच्छो
 यत्र संस्तरति । वृ० ३ उ० । (गाथा ' उग्गह ' शब्दे द्वितीय-
 भागे ७१३ पृष्ठे गता ।)

वसभ(ह)वाहण-वृषभवाहन-पुं० । गावाहने ईशानेन्द्रे, जं०
 २ वृत्त० ।

वसभ(ह)वीहि-वृषभवीथि-स्त्री० । ज्योतिषप्रसिद्धे शुकादि-
 महाप्रहाराणां सञ्चरणयोग्ये आकाशमार्गे, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वसभा(हा)गुगत-वृषभानुगत-न० । वृषभस्य स्वस्थानानु-
 गतकल्पे, सत्त्वे, नि० चू० २ उ० ।

वसभाणुजाय-वृषभानुजात-पुं० । अनुजातशब्दः सदृश-
 चनां वृषभस्यानुजातः-सदृशो वृषभानुजातः । वृषभाकारेण
 चन्द्रसूर्यनक्षत्राणि यस्मिन् योगे एव तिष्ठन्ति, तादृशे योगे,
 मू० प्र० १२ पाद० ।

वसभी-वृषभी-स्त्री० । अभियेकायाम्, नि० चू० १५ उ० ।

वसभुद्-देशी । काके, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वसभाण-वसत्-त्रि० । मासकल्पविहागिणि, आच० २
 ध्रु० १ चू० १ अ० ४ उ० । नि० चू० । वसमाणो उद्भवद्विष्ट
 अष्टमासं वासायासं व श्वमण य ण्यविहविहारेतो वसमा-
 णा भणति । नि० चू० २ उ० । वास्तव्ये, आच० २ ध्रु० १
 चू० १ अ० ११ उ० ।

वसल-देशी । दीर्घे, दे० ना० ७ वर्ग ३३ गाथा ।

वसवत्ति-वशनर्तिन्-त्रि० । आत्मवशं वर्तितुं शीलमस्येति
 वशवर्त्ती । वशेन्द्रिये, मू० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

वसह-वृषभ-पुं० । वृषभे, " उक्त्वा वसहा य वच्छाणा "
 पाद० ना० १५१ गाथा ।

वसहि-वसति-स्त्री० । " वितस्ति-वसति-भगत-कानर-मानु-
 लिङ्गे हः " ॥ ८ । १ । २१५ ॥ इति तस्य हः । प्रा० । प्रश्न० ।
 नियामे, अनु० । स्थाने, स्था० १ ठा० । आवासस्थाने, स्था० १
 ध्रु० १५ अ० । निलये, ग्रामे, जीत० । उपाश्रये, वृ० २ उ० । (तत्रो-
 पाध्यायनलेपे, ' उवस्मय ' शब्दे द्वितीयभागे १०४७ पृष्ठे उक्तः ।)

(१) इह यथा यादृगुपाश्रय आश्रयणीयस्तथोच्यते—
 सर्वोऽपि शय्याधिपयः, इत्युद्देशार्थाधिकारप्रतिपादनाय
 निर्युक्तिरुदाह—

सत्त्वे वि य मिज्जविमो-हिकारगा तह वि अत्थि उ विसेमो।
 उहेम उहेम, वुच्छामि समामओ किञ्चि ॥ ३०२ ॥

सर्वेऽपि-त्रयोऽप्युद्देशका यद्यपि शय्याविशुद्धिकारकास्तथा-
 ऽपि प्रत्येकमस्ति विशेषस्तमदे लशतो वदय इति ।

एतदेवाह—

उग्गमदोसा पढमि-न्नुयम्मि संसत्तपच्चवाया १ य ।

बीर्याम्म सोअवाई, बहुविहसिजाविदेगो २ य ॥ ३०३ ॥

तत्र प्रथमोद्देशकं वसन्तरुद्रमन्त्राणां आध्यात्मिकव्यवस्था

गृहस्थादिसंस्कृतप्रत्ययायाश्च चिन्त्यन्ते, तथा द्वितीयोद्देश-
के शौचवादिदोषा बहुप्रकाराः शय्याविशेषक—त्यागश्च
प्रतिपाद्यत इत्ययमर्थाधिकारः ।

तद्ए जयंतल्लणा, सज्झायस्सऽणुवरोहि जइयव्वं ।

ममविममाईएसु य, समणेणं निज्जरट्ठाए ३ ॥ ३०४ ॥

तृतीयोद्देशके यतमानस्योद्गमादिदोषपरिहारिणः साधो-
यां क्षलना स्यात् न त्परिहारे यतितव्यम् । तथा स्वाध्यायानु-
परोधिनी समन्वयमादौ प्रतिश्रये साधुना निज्जरार्थिना स्था-
तव्यमित्ययमर्थाधिकारः । आन्वा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

(२) साएडं सपरिक्कीणमुपाश्रयं न माग्गेयेत् ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा अभिक्खिज्जा उवस्सयं ए-
सित्तए अणुपविसित्ता गामं वा ० जाव रायहाणि वा,
से जं पुण उवस्सयं जाणिज्जा, सअंडं ० जाव समंताण-
यं तहप्पगारे उवस्सए नो ठाणं वा सिजं वा निसीहिंयं
वा चेइज्जा ॥ से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण
उवस्सयं जाणिज्जा अप्पंडं ० जाव अप्पसंताणयं तहप्पगारे
उवस्सए पडिलेहिता पमजित्ता तओ संजयामेव ठाणं
वा ० ३ चेइज्जा । (सू० ६४ ×)

स भिक्षुः उपाश्रयम्-वसतिर्मेयितुं यद्यभिकाङ्क्षेत्ततो प्रा-
मादिकमनुप्रविशेत्, तत्र च प्रविश्य साधुयोग्य प्रतिश्रय-
मन्वेक्षयेत्, तत्र च यदि साएडादिकमुपाश्रयं जानीयात्त-
तस्तत्र स्थानादिकं न विदध्यादिति दर्शयति—सुगमम्, न-
यम्, स्थानं—कायान्तरः शय्या—सस्तारकः निर्वाधिका-
स्वध्यायभूमिः ' गो चेइज्ज ' इति नो चेत्तयम्—नो कुर्या-
दित्यर्थः । एतद्विपर्यये तु प्रत्युपेक्ष्य स्थानादीनि कुर्यादिति ।

(३) सम्प्रति प्रतिश्रयगतानुद्गमादिदोषान् विभागेषु गृह-

से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा अस्मि पडियाए एगं साह-
म्मियं समुद्दिस्स पाणाइं ० ४ समारम्भ समुद्दिस्स कीयं पा-
मिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहट्ठं आहट्ठं चण्ह, तहप्पगारं
उवस्सए पुरिसंतरकडे वा अपुरिसंतरकडे वा ० जाव अ-
णांमयिते वा णो ठाणं वा चेइज्जा एवं बहवे साहम्मिया
एगं साहम्मियं बहवे साहम्मिणीओ ॥ मे भिक्खु वा भि-
क्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा बहवे समणमा-
हणअतिहिकिविणवणीमए पगणिय २ समुद्दिस्स तं चेव
भागियव्वं ॥ मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उ-
वस्सयं जाणेज्जा बहवे समणमाहणअतिहिकिविणवणीमए
पगणिय २ अस्मि पडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स
पाणाइ ४ ० जाव चेतेइ, तहप्पगारं उवस्सए अपुरिसंत-
रकडे ३ ० जाव अणांसविण णो ठाणं वा ० ३ चेइज्जा ०, ३
अह पुणवं जाणेज्जा पुरिसंतरकडे ० जाव सेविण पडिलेहिता
पमजित्ता तओ संजयामेव चंतज्जा । (सू० ६४ ×)

सः—भारवाभक्षुर्यत् पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, त-
द्यथा—' अस्मि पडियाए ' इति एतत्प्रतिश्रया एतान् साधू-
न् प्रतिज्ञायोदिश्य प्राण्युपमर्देन साधुप्रतिश्रयं काञ्चिच्छाद्:

कुर्यादिति । एतदेव दर्शयति—एकं साधर्मिकं साधुमर्हत्-
णीतधर्मानुष्ठायिकं सम्यग्गुह्यं—प्रतिज्ञाय प्राणिनः समा-
रभ्य प्रतिश्रयार्थमुपमर्दं प्रतिश्रयं कुर्यात्, तथा—तमेव सा-
धुं सम्यग्गुह्यं कीर्तं मूल्येनावामम्, तथा—' पामिच्चं '
इति अन्यस्मादुच्छिज्जं गृहीतम् ' आच्छेज्ज ' इति आच्छेपामिति
भृत्यादेर्यत्नादाच्छिज्जं गृहीतम् । आनसुष्टं स्वामिनाऽनुत्स-
कृतितम् । अभ्याहृतम्—निष्पन्नमेवाप्यतः समानीतम् । एवं
भूतं प्रतिश्रयम् । आहृत्य—उपेत्य ' चेण्ह ' इति साधवे ददाति
तथा प्रकारं चापाश्रये पुरुषान्तरकृताद्वा स्थानादि न विद-
ध्यादिति । एवं बहुवचनसूत्रमपि नेयम् । तथा साध्वीसूत्रम-
प्येकवचनबहुवचनाभ्यां नेयमिति । आन्वा० २ ध्रु० १ चू० २
अ० १ उ० ।

(४) औद्देशिकी शय्यां न गृहीयात्—

जे भिक्खु उद्दिश्यं सेज्जं अणुपविसति अणुपविसंतं
वा साहज्ज ॥ ६३ ॥

उद्दिश्य कृता औद्देशिका उवागच्छति प्रविसति तस्स मा-
सलहं ।

गाहा—

आहेण विभागेण य, दुविहा उद्दिशिया भवे सिज्जा ।

आहेणैव तियाणं, वारसभेदे विभागम्मि ॥ ११८ ॥

औद्दी—संभवो अविसेसियं समणाणं वा माहणाणं वा ए
णिदिमति, एवं वा अविसेसेति, पञ्चएहं वा जणाण अत्ता-
ए कता, पविट्ठा जा भवन्ति ताहे जा अण्णेण एतितकतो
पविसति तस्स कप्पति । एसा हु उद्दांसया ।

वारसभेया विभागे भवन्ति—

जामातियमंडवओ, रमवति रसालआवणगिहादी ।

परिभोगमपरिभागं, चउएहऽट्ठा कोइ मंकपे ॥ ११९ ॥

जामातियणिमित्तं कायमाणं मडयो कता आसी, भस्स
वा रमवती कता आसी, रहट्ठाए वा साला कता आसी, व-
वहरणट्ठा वा आवणो कता आसी, अप्पणो वा गिहं कते
आसी, अप्पणा पारिभूतं अपरिभूतं वा अप्पणो शिखभोजि
भूय ए भुजति ।

इमंमि चउण्हं । गाहा—

उद्देमगा समुद्दे—मगा य आदेस तह समादेसा ।

एमेव कामचउरो, कम्मम्मि वि होंति चत्तारि ॥ १२० ॥

एयस्स इमे वक्ख्माणं । गाहा—

जावतियमुद्देसा, पासंडाणं भवे समुद्देसा ।

समणाणं नु आदेसा, निगंथाणं समादेसा ॥ १२१ ॥

आचंडाला जावतियं उद्देसं भवन्ति, सामण्णेणं पासंडाणं
समुद्देसं भवन्ति, समणा निगंथसकतावसेगयआजीवा एत-
सि उद्देस आदेसं भवन्ति । निगंथा—साह, नेमि उद्देसं समा-
देसं भवन्ति । कइति एते चेव चतुरो भेगा ।

इमे विसेमलक्खणं । गाहा—

सडितपडिताण करणं, कुडुकडादीण संजतऽट्ठाए ।

एमादि कडे कम्मं, तुच्चं जं पुणो कुणति ॥ १२२ ॥

कुडुकडादीणं सडियं संजयट्ठा करोति, कुडुकडादीणं प-
डियं संजयट्ठा करोति, कुडुकडादीणं खंड प-
डियं संजयट्ठा करोति आदिग्गदणं छावणथ-

वमहि

गादियाण एवमादी कडं भस्मान् । कस्म पुञ्चकयं भञ्जि-
त्ता तेषु दारुणा चोक्खतरं अणं करेति तं कम्म भण्णति ।

गाहा—

उद्दासयम्मि लहुगो, पत्तेयं हाति चउसु ठाणमुं ।

एमेव कमेगुरुओ, कम्मादिगलहुगातिसु गुरुगा ॥ १२३ ॥

उद्देसे मासलहुं । विभागेद्देसे चउसु वि भणंसु मासलहुं ।
तयकालविमिदुके चउसु वि भेदसु मासगुरुं तयकालविम-
सियं । कम्म जावतियभेदं चउलहुयं । संसेसु तिसु चउगुरु ।

गाहा—

सुत्तणिवातो ओहे, आदिविभागे य चउसु वि पंदमुं ।

एते सामसुतरा, पविसंताणादिणो दासा ॥ १२४ ॥

असिवे ओमोपरिण, रायपदुद्धे भए व गलाम् ।

अद्दाणरोहण वा, जयणाण कप्पती वमितुं ॥ १२५ ॥

जयणा जाहं पणगहारणीए मासलहुं पत्ता । नि० चू० ५ उ० ।

(५) संयतार्थमन्यतः प्रतिश्रयं कुर्यात्—

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण असंजए
भिक्खुपडिष्ठाए कंडइए वा उक्कविण वा छमे वा लिचे वा घट्टे
वा मट्टे वा सम्मट्टे वा मंपधूमिते वा तहप्पगार उवस्सण
अ पुग्गितरकंडं जाव अणासेविण णो ठाणं वा सेजं वा
णिमीहिं वा चेतेजा, अह पुण एवं जाणेजा पुग्गितरक-
डे० जाव आसेविण पडिलेहिता पमाज्जिता तओ
संजयामेव० जाव चेतेजा । (सु० ६४ +)

'से भिक्खू वे' त्यादि (सूत्रद्वयं) पिण्डेयणानुसारं नेयं
सुगमं च । तथा—'से' इत्यादि स-भिक्खुर्यदि पुनरेवंभूतं प्रति-
श्रयं जानीयात्, तथा—भिक्खुप्रतिश्रया अनेयता—गृहस्थ-
प्रतिश्रयं कुर्यात्, स चैवंभूतः स्यात्तद्यथा—कण्टाकित-
काष्ठादिभिः कुड्यादां संस्कृतः, 'उक्कविण' इति वंशादिक-
म्भाभिरवषट्, 'छमे व' इति दर्भादिभिश्छादितः, लिप्ता-गोम-
यादिना, धृष्ट-सुधादिस्वर्गपण्डेन, मृष्ट-स पत्रलेपनकादिना
समीकृतः, संसृष्ट-भूमिकम्मोदिना संस्कृतः, संप्रधूमित-दु-
र्गन्धापनयनार्थं धृपादिना धूपितः । तदेवंभूते प्रतिश्रये अपुरु-
षान्तरस्वीकृते यावदनामवन्ते स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषा-
न्तरकृतासेवितादौ प्रत्युपेक्ष्य स्थानादि कुर्यादिति ।

(६) प्रतिकर्म—

जे भिक्खू वा भिक्खुणी वा मपरिकम्म से जं अणुपवि-
सति अणुपविमंतं वा माइज्जइ ॥ ६५ ॥

सह परिकम्मण सपरिकम्मा मूलगुणउत्तरगुणपरिकम्मं
यस्यास्तीत्यर्थः, तस्स मासलहुं आणाइया य दासा । नि०
चू० ५ उ० ।

अथ कतिविधे मूलकरणमुत्तरकरणं वा शोधनीयमत आह—
सत्तेव य मूलगुणे, माही मनेव उत्तरगुणेमुं ।

संसत्तम्मि य छक्कं, लहु गुरु लहुगा चरिम जाव ॥ ५८८ ॥

सत्तव-सत्तप्रकारैव शोध्यमूलगुणेषु । गाथायामेकवचनमा-
षेत्यात्, सत्तव-सत्तप्रकारेयान्तरगुणेषु शोधिः । किमुक्तं
भवति—मूलकरणं सत्तभेदं शोधनीयं वसने. साधुभि-

उत्तरकरणमपि सप्तविधमिति । तथा संसक्ते—उपाश्रये षट्-
पृथिव्येतज्जावनस्पतित्रसकायसागारिकलक्षणं शोधनीय-
म् । किमुक्तं भवति—यथोक्तरूपेण षट्तेन संसक्तायामपि
न स्थानव्ययम्, यदि तिष्ठति ततो लघु गुरु लघुका यावच्च-
रम पागाञ्जते तावत्प्रार्थयितव्यम् । नद्यथा—पृथिव्यादिभिः
कायैः संसक्तायां तिष्ठति चत्वारो लघुकाः, हरितैरन-
न्तैश्चत्वारो गुरुकाः, प्रत्येकबीजैः पञ्च रात्रिन्विवाणि ल-
घुकानि, अनन्तबीजैस्तान्येव गुरुकानि, मिथैरनन्तैर्मा-
सगुरु, बीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सत्तैरिव त्रयैः संस-
क्तायां चतुर्गुरु । एवं तिष्ठतः प्रार्थयितव्यम्, अथ तिष्ठन् पृथिवी-
कायादिसंघट्टनादि करोति तदा लघुकगुरुकादि प्रार्थयि-
तव्यम् । 'छक्कायचउसु लहुगा' इत्यादिगाथया प्रागुक्तप्रकारे-
णाभिहितं तावदवसेयं यावच्चरमं पाराञ्जितमिति ।

सप्तविधं मूलकरणं शोधनीयमित्युक्तमतः सप्त मूलभेदानाह—
पट्टिवंमो दो धा-रणउ चत्तारि मूलवेलीतो ।

मूलगुणेहि उवहया, जा सा आहाकडा वसही ॥ ५८९ ॥
उपरिगतनस्तिथ्यक्तया पृष्ठवंशः द्वौ मूलधारणौ ययोह-
परिपृष्ठवंशस्तिथ्याग्नपात्यतः चतस्रश्च मूलवलयः । उभयोः
धारणयामयतो द्विद्विचेलिसंभवात् । एते वसंतः सप्त
मूलभेदाः । एतैर्मूलगुणैः सप्तभिरुपहता या वसतिः सा
आधारुता भवति, साधुनाधाय—संप्रधार्य कृता आधा-
रुता, पृषोदगादिवादिष्टरूपनिष्पत्तिः । उत्तरकरणं पु-
नरिदं सप्तावधम् ।

वंसगकडणोक्कडणं, छावणलेवणदुवारभूमी य ।

सपरिकम्मा वमही, एया मूलोत्तरगुणेसु ॥ ५९० ॥
वंशका ये वेलीनामुपरि स्थाप्यन्ते, पृष्ठवंशस्थोपरिनिर्धक,
कटनम्-कटादिभिः समन्ततः पार्श्वानामाच्छादनम्, उत्क-
गटनम्-उपरि कण्टिकानां बन्धनम्, छादनं—दर्भादिभिरा-
च्छादनम्, लेपनं—कुड्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानम् ।
'दुवार' इति संयतनिमित्तमन्यतो वसंतद्वारीकरणम्, 'भूमि'
इति समभूमिकरणम् । एतत्सप्तविधमुत्तरकरणम् । एया स-
परिकर्मा वसतिर्मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च । एया नियमनावि-
शोध्यकोटिः, अन्येऽपि चोत्तरगुणा वसंतविद्यन्ते । कृता विशो-
ध्यकोटिः ।

के तेऽन्ये उत्तरगुणा इत्यत आह—

दूमिय-धूमिय-वामिय, उज्जोविय-वलिकडा-अवन्ना-य ।
मिच्चा मंसट्टा वि य, विमोहिकोडीकया वमही ॥ ५९१ ॥
दूमिया-नाम सुकुमारलेपेन सुकुमारीकृतकुड्या सेटिकया
धवलकृतकुड्या वा, धूपिता-अगु(ग)रुप्रभृतिभिः, वामिता
पटवाभकुसुमादिभिः, उद्द्योतता-अन्धकारोऽन्धकारेण कृ-
तोद्द्योता, बालकृता-यत्र संयतनिमित्तं बालविधानं कृतम् ।
अवन्ना नाम—यत्र भूमिरुपलिप्ता सिक्ता-आवर्णकरणतः, स
मृष्टा—सम्प्राजेन्या सयतानामसम् । एवमुत्तरगुणैः कृता
वसतिविशोध्यकोटिर्भवेति ।

अत्रैव प्रार्थयितव्यमिति—

अप्फासुण देसे, सत्तेव वा दूमियादि चउलहुगा ।
अप्फासुगधूमजोती, देसम्मि वि चउलहुं होति ॥ ५९२ ॥

मेमेसु फासुणं, देस लहुमव्वहिं भवे लहुगा ।

संमज्जमाहोकुमा-दि छिन्नमेतं तु सच्चित्तं ॥५६३॥

यत्र देशतः सर्वतो वा अप्राप्त्युक्तं दृढमतादि आदिश-
ब्दात्ममस्तान्यपि पदानि गृहीतानि, तत्र तिष्ठतः प्रत्येक
प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । यत्र पुनरगुरुप्रभृतिभिर्पु-
नमन्धकारेऽपि कायेन उद्घातने तत्र नियमादप्राशुक्य-
चिन्ताऽपि काय इति देशेऽपि चत्वारो लघुकाः, किमुत स-
र्वतः । शेषेष्वपि तमुद्घातितं च मुक्त्या अन्येषु दृढमतादि-
तत्त्वलीकृतवातात्मिकमृष्टरूपेषु भेदेषु प्राशुक्येन देशतः-
करणे मासलघु, सर्वतश्चत्वारो लघवः । तथा सम्मार्जने
तत्र सान्निध्यशान्ताकुशादिलिखमात्रं तत् यदि देशतः सर्व-
तो वा सम्मार्ज्यते तदा चतुर्लघु ।

मूलोत्तर चउमज्जा, पढमे विहणं य गुरुगमविमेसा ।

तइयम्मि हाइ भयणा, अत्तडुकडां चरिममुद्धा ॥५६४॥

मूलगुणाः-पृष्ठवंशादयस्तेषु मूलोत्तरगुणेषु चतुर्भङ्गा । गा-
थायां पुंस्त्वे प्राकृतत्वात्, मूलगुणा अपि पृष्ठवंशादयः । स-
यतर्निमित्तं मूलोत्तरगुणा अप्यविशोधिकोऽटिगता वशका-
दयः सयतर्निमित्तमिति प्रथमो भङ्गः, अत्र प्रायश्चित्त चत्वारो
गुरुकाः, हाभ्यां गुरुवस्तत्तथा-तपसा कालेन च । मूल-
गुणाः सयतार्थम्, उत्तरगुणाः-अविशोधिकोऽटिगता, स्वार्थ-
मिति द्वितीयः । अत्र चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुवः काललघु-
काः । 'तइयम्मि हाइ भयणा' इति मूलगुणाः स्वार्थमुत्तर-
गुणाः संबन्धार्थमिति तृतीयो भङ्गः । तस्मिन् भजना सा
चयम्-ये अत्रोत्तरगुणास्ते यद्यविशोधिकोऽटिगतास्तदा
चतुर्गुरुवस्तपोलघवः कालगुरुवः । अथ विशोधिकोऽटिगता-
स्ततः अप्राशुक्येन देशे सर्वास्मिन् चापरिकर्माण चत्वारो ल-
घवः । प्राशुक्येन देशतो मासलघु, सर्वत्र चत्वारो लघुकाः आ-
त्मार्थं मूलगुणा आत्मार्थमेव चात्तरगुणा इत्येवमात्मार्थकृत-
श्चरमभङ्गः शुद्धः । तदेव द्विविधकरणोपघातं हि द्वार व्या-
ख्यातम् । वृ० १ उ० १ प्रक० । नि० चू० ।

उपघायकारणा अस्स य देस-

संठावणालिपणता, भूमीकस्से दुवारमंथार ।

धिग्गलकरणे पडिपुं-छणे य दगणिग्गमं चव ॥५६५॥

संकमकरणे य तहा, दगवातविलाणहंतपिहणे य ।

उच्छेव संधिकामा, आवग्घा चउ उवस्स तस्सेते ॥५६६॥

दारगाहाडयं चत्तारि दारगाहाण वक्खणति ।

गाहा-

सडितपडिताण करणं, संठवणालिपभूमिकुलियाणं ।

संकोचणवित्थरणं, पडुच्च कालं तु दारस्स ॥ १५५ ॥

अवयवाणो संडणं, पणंदसस्सेडस्स पडणं । एतेमि संठवणा-
लिपभूमिकुलियाणं कुट्टं भूमिणं विस्समाणं समीकरणं, भू-
मिपरकस्से सातकालं पडुच्चं विवित्थणदुवारा संकुडा क-
ज्जतिं गिवायऽट्टा, गिम्हे पडुच्चं संकुडा दुवारादिस्साला
वात्थणशा कज्जति पवायट्टा ।

गाहा-

तज्जातमतज्जाता, मंथारा धिग्गला तु वातऽट्टा ।

पडिपुच्छणा तु तेमि, वामा मिमिरे गिवातट्टा ॥५६६॥

संथारा तज्जाया उवट्टा करेति, अतज्जाया कांथया करे-
ति, 'धिग्गल' इति गिम्हे वातागमट्टा गवक्खादिलिङ्गं करेति,
वामासु वा मिमिरेसु वा गिवातट्टा तेमि चव पांडुपुच्छणा ।

गाहा-

दगणिग्गमो पुव्वुत्तो, पुव्वुत्तो संकमो य दगवातो ।

तिग्गह परेणं लहुगा, वमिमे मूलं चउगुरू देस ॥५६७॥

मूमगविलाणं पिहणं, कंरु उच्छेवो संधिकम्मं पि ।

एणं दुगतिगं चउलहुगा, वाराओ जाव वा होति ॥५६८॥

दगणिग्गमो दगवागिया सा य विवित्थउहणं पुव्वुत्ता, सं-
कमो पयमग्गा सो वि तत्थेव पुव्वुत्तो, दगवातो सीतघरा सा-
य उज्झवणी भण्णति, मूमगतिगविलाणं पिहणं करेति ।
परिपेलवन्थानि तेणोच्चगलण उच्छेवो, कडुगस्स य संधा अ-
संबुडा तीणं संबुडकरणं संधिकम्म एव कुट्टस्स वि इमं पांचल्ल
त्त । एकं धिग्गलं करेति मासलहु, देसु दो मासा, तिसु
तिगिणमासा । तिग्गह परेणं चउलहुगा । पांडुपुच्छणे वि एव
चव । उच्छेवं जतिं वारा लिपांत साहरति भडगं वा उह-
ति, तति चउलहुगा । अग्गे भणति-मासलहुं दवगतिं
संधिकम्मं य पतसु चउरा लहुगा । वमिमे मूलं, अव-
मिमे चउगुरू, देसं इति संठवणालिपणभूमिकम्मं य अफासु-
णं देसं सव्वे वा चउलहु । एतसु चव फासुणं देसं
सव्वे वा चउलहु, एतसु चव फासुणं देसं मासलहुं,
सव्वे चउलहु । संथारदुवारे चउलहु । उदगवाहमकमेसु मा-
सलहु । पच्छा एतं मूलोत्तरदेसा कवितकालं परिहरियव्वा ।
उत्तरमाह ।

गाहा-

कामं तदुविपरीतां, केड पदा होति आवरणजोग्गा ।

मव्वाणुवाड केइ, केइ तक्कालुवट्टाई ॥ १५६ ॥

काममवधृतां धे द्रष्टव्यं, किमवधृतं यथा वक्ष्यात 'उदुवि-
वरीय' इति । पूर्वोक्तस्य व्याख्या ।

गाहा-

हेमंतकडा वामा, मिमिरे कप्पति अत्तपरिभुत्ता ।

तद्विवसे केइ गण तु, केइ तक्कालटाणाइ ॥ १६० ॥

उत्तरगुणोपघाता हेमंतजोग्गा जे कया ते गिम्हे अजोग्गेति
काउं कप्पति, गिम्हे जे कता पवातऽट्टा ते मिमिरेवामासु अ-
जोग्गेति काउं कप्पति । कति दृढमतादि गिर्हाहि अत्ताट्टिया प-
रिभुत्ता तक्कालं चव कप्पति । मव्वाणुवार्ताके इति सव्वकाले
अणुजतति । तद्विवसेन कदाचित्कल्पति ते समूलगुणा
इत्यर्थः । 'केइ तक्कालटाणा' इति अस्य व्याख्या-अत्ताट्टिया परि-
भुत्ता तद्विवसे केइ गिर्हाहि अत्ताट्टियपरिभुत्ता तद्विवसे चव
साधरणं कप्पति । अदवा-त कालं तउड वज्जउ अन्नकालं उ-
वट्टायति गण उक्तेति इति मूलगुणा गतार्थम् ।

गाहा-

मुत्तणिवाओ पत्थं, विमोहि कोडीं य गिवयई गियमा ।

एणं मामपपरं, परिवसेताणाइणो दोया ॥ १६१ ॥

दुर्वाभतादि एसु मुत्तागवाता भवे कारण ।

गाहा-

अमिवं ओमोयणि, रायपट्टे भणं व आगादे ।

गेलमउत्तमद्वे, चरित्तमज्झाए अमती ॥ १६२ ॥

उत्तमद्वेपडिवमओ साह् अणा य वमही ण लब्धन्ति, जा य लब्धन्ति सा उत्तमद्वेपडिवगणाण पाउग्गा न भवन्ति, चरित्त-
दोसा वा अगणासु वमहीसु आसवमन्थि, अगणा वमही
वाहि च आसिया तेण गच्छन्ति, अण्ण वा मामकपपाउग्ग
खत्तं णात्थि ।

गाहा—

आलंबणे विमुद्धे, मत्तदुगं परिहरिज्ज जतणाए ।

आमज्जतु परिमाणं, जतणा पडिंसवणं कमेणं ॥ १६३ ॥

आलंबण कारणं विमुद्धे स्पष्टे कारणेत्यर्थः । 'सत्त-
दुगं' मूलगुणा पडिवंशादि सत्त, उत्तरगुणा वि वं-
सगादि सत्त पतो व सत्तगा । परिहरणा णाम पारभुज्जे ज
यणाए पगपरिहरणाए । जहा माभलदुगादिपत्तो कारण
पण आमज्ज पडिमेद्वय वमहीसु पारभोगं काउकामो
अपवदुयजयणाए पणपरिहरणीण जाहे चउगुहं पत्तो
ताहे इमे अपवदुय य ।

गाहा—

पणा मूलगुणेहिं तु, अविमुद्धा इत्थिमारियो वितिया।
तुल्ला दो पुण वमही, कारणं कहि तत्थ वमितव्वं ॥ १६४ ॥
एणा मूलगुणेहिं असुद्धा, अवगा सुद्धा । इत्थिपडिवज्जा ।
दोसु य चउगुरु, कहि ठाया एत्थ भगणति ।

गाहा—

कम्मपमंगणवन्था, अणुणदोसा व ते य समतीता ।

क्रितिकरणभुत्तभुत्ते, मेकातिपरीयणमविधा ॥ १६५ ॥

आहाकम्मिया सज्जपरिभोग आहाकम्मपमद्धा कतो
भवन्ति । परिभुजति त्ति पुणो वगेति एव पसद्ध । एगे-
ण आयरिण पणा आहाकम्मा सेज्जा परिभुत्ता, अणेण
वि परिभुजति त्ति अणवन्था कता भवन्ति । परिभुजतेण य
पाणवह अणुणणा कया भवन्ति । एते उक्ता दोसा । एते
साम्प्रतं अतिक्रान्ता भवन्ति । इत्तरं णाम—इत्थिपडि-
बद्धाए भुत्तभोगाण क्रितिकरण, अभुत्तमादीण काउअं
पाउगमणादी दोसा । गिहीण य संका—एते एत्थ दिया
खुण पडिंसवति । संकिते वा णिस्माकए मूले । इत्थि सागा-
रिए एवं अणेण दोसा भवन्ति । तम्हा आहाकम्मण ठायात ।

गाहा—

अथवा गुरुस्स दोसा, कम्म इत्तरिणं होति मव्वेमिं ।

जतिणो तवोवणेसुं, वसन्ति लेण य परिवातो ॥ १६६ ॥

आहाकम्मवमहीण गुरुस्स चैव पच्छिज्जः ण सेसाण । ज-
तो भाणेत-कम्मये पच्छिज्जे गणिणो इत्तरंण इत्थिमा-
गारियाए मव्वसाहण सति गरणादिया दोसा । लोणे य
परिवातो । साह् तवोवणे वसन्ति । अतिशयवचनम् ।

गाहा—

अथवा पुरिसाइमा, णातायारे य पुरिस बालामु ।

पव्वुद्धासु य नातिमु, गंगं वज्जिज्जए आहाकम्मं ॥ १६७ ॥

जा इत्थि सागारी य सा पुरिसाइग्गा—पुरिसवचुला इत्य-
र्थः । ते वि पुरिसा णातायारा—मालवताः । इत्थिया वावि

मालवता उभय पुरिमा ते । अथवा ताओ इत्थियाओ बाला-
अपत्तजोव्वणा अताव बुद्धा । अथवा तरुणीओ वि तसि सा-
हण णालवद्धा । अङ्ग माओ एरिसो आहाकम्मं धाज्जिज्ज-
ति ण इति सागारियं ।

यतश्चैवं । गाहा—

तम्हा मव्वाऽणुमा, मव्वणिमेहो य णात्थि समयम्मि ।

आयव्वयं तुल्लजा, लाभाकंखिज वाणियओ ॥ १६८ ॥

तम्मात्कारणादेकस्य वस्तुनः सर्वथा-सर्वत्र सर्वकालम-
नुवर्तते न भवति, नापि प्रतिपद्यते । किं तु आयव्वयं तुल्यम् ।
यत्र बहुतरुणप्रतिस्तद्ध जन्ते वाणिजवत् ।

गाहा—

दव्वपडिवद्ध एवं, जावंतियमाइगासु भइयव्वा ।

अप्पाण अप्पकालं, हेद्धाओ मा अणुच्चम्मि ॥ १६९ ॥

एव दव्वपडिवद्धमिज्जा जावंतियमातिस्सु सेज्जासु अप्प-
वहुत्तेण भइयव्वा । जत्थ अप्पतरा दोसा तत्थ ठाय-
व्वा । अथवा अप्पा ते साह् अप्पं च कालं अद्विज्जओ का-
म ताहो दव्वपडिवद्धाए ठायति न जावंतियासु । नि०
चू० ४ उ० ।

मूलोत्तरगुणशुद्धिमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवम्मयं
जाणेज्जा, अमंजए भिक्खुपडियाए खुड्डियाओ द्वा-
रियाओ, महल्लिपाओ कुज्जा, जहा पिंडमणाए ० जाव
मंथारं मंथारेज्जा, बहिया वा शिणक्खु तहप्पगार उव-
म्मण अपुरिमंतर्कडे नो ठाणं ० ३ अह पुणवं पुरिमंतर-
कटं जाव आमंविण पडिलेहिणा पमजित्ता तओ मंजया-
मव ० जाव नेइज्जा । (सू०—६४ ×)

स भिक्तुर्य पुनरंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्तद्यथा-अमं-
यतो—गृहस्थ साधुप्रतिज्ञया लघुद्वारं प्रतिश्रयं महाद्वारं-
विदध्यात्, तत्रैवभूते पुरुषान्तरस्याकृतादौ स्थानादि न विद-
ध्यात्, पुरुषान्तरस्याकृतार्सेवितादौ तु विदध्यादिति । अत्र
मृत्रहंयेऽप्युत्तरगुणा आर्भाहता, एतदोपदुष्टाऽपि (वसतिः)
पुरुषान्तरस्याकृतादिका कल्पते, मूलगुणदुष्टा तु पुरुषा-
न्तरस्याकृताऽपि न कल्पते । ते स्त्री मूलगुणदोषा-
'पट्टी वसो दो धा-रणाउ चत्तार मूलवलीओ' एतः पृ-
ष्ठवैशार्दभ साधुप्रतिज्ञया या वसतिः क्रियते सा मूल-
गुणदुष्टा । आचा० २ अ० १ चू० २ अ० १ उ० । (अर्वाध-
प्रमाज्जे दोषाः 'पांडिलहणा' शब्द पञ्चमभागे ३५४ पृष्ठ
दर्शिताः ।)

'अहरिणाए चउप्पत्ता महेति दारं' प्राप्तम्, अस्य व्याख्या-
जुत्तप्पमाणअतिरं-गहीणमाणादि निविधमंधानु ।

अप्फुममाणफुष्ठा, मेधाधा चैव णायव्वा ॥ ५३ ॥

वमहा निविहा जुत्तप्पमाणा, अतिरिक्तप्पमाणा, जा सा-
धुति सेधारगप्पमाण गेहमागेहि अप्फुग्गा वाविच्चि वुत्तं
भवति सा जुत्तप्पमाणा, जा अमाणफुग्गा सा अतिरंगा,
जत्थ मेधाहाए ठायति सा हीणप्पमाणा णायव्वा ।

तीसुं वि वज्जवीसुं, जुत्तपमाणा य कप्पती ठाउं ।

तस्म असतिहीणाए, अतिरेगाए व तस्म सती ॥५४॥

एतासु तिसु विवज्जंतीसु पदमं जुत्तप्पमाणाए ठायव्वं ।
तस्साऽसति हीणप्पमाणाए, तस्म असति अतिरेगप्पमा-
णाए ठायव्वं । तत्थ जुत्तप्पमाणाए हीणप्पमाणाए य सह-
स्म असंभवो, अहरित्तप्पमाणाए सहसंभवो । जतो भण्णाति-
अतिरित्ताएँ ठिताणं, इत्थी पुरिसा य विमयधम्मद्वी ।

उज्जुगमणुज्जुगा वा, एजाही तत्थिमे उज्जु ॥ ५५ ॥

पुरिसिन्धीआगमणे, आवरणे आणमादिणो दासा ।

उप्पजंती जम्हा, तम्हा तु णिवारए ते उ ॥ ५६ ॥

अहरित्तप्पमाणाए ठिताणं इत्थीपुरिसो य विमयधम्मद्वी
तत्थागच्छज्जा, स्त्रीपरिभोगार्थीत्यर्थः । सो पुण पुरिसो वु-
विहो—उज्जु, अणुज्जु वा, आगच्छज्जा मायावी
अमायाविस्ति वुत्तं भवति । अतिरित्तवर्माहट्टिताणं जर
इत्थी पुरिसो य आगच्छज्जइ तो इमा सामायारी । पु-
रिसिन्धी । गाहा । अहरित्तवर्माहट्टि, जर इत्थी पुरिसो य
आगच्छन्ति तो वारेयव्वा । अह ण वारेति तो चउगुहं
आणादिणो य दोसा भवन्ति । तम्हा दोसपरिहरणत्थ ता
णि वारेयव्वारिण ।

तत्थिमो ' उज्जु ' ति अस्य व्याख्या—

अम्हे मो आदसा, रत्ति वत्था पभाएँ गच्छामो ।

एमा य मज्झ भज्जा, पुट्ठाऽपुट्ठा व सो उज्जु ॥ ५७ ॥

जो सो इत्थिसहितो पुरिसो आगच्छो एवं भणज्जा अ-
म्हे मो आदसा, पाहुण ति वुत्तं भवति । इह वसहीए रत्ति
वसिउं पभाए गच्छिस्सामो । एमा य इत्थिया मज्झ भज्जा
भवति, एवं पुच्छितो वा अपुच्छितो वा कहज्जा उज्जु ।

अहवा इमो उज्जु—

आमो वि होति उज्जु, सम्भावेणव तस्म सा भगिणी ।

तं पि हु भणंति चित्ते, इत्थी वज्जा किमु मचेट्ठा ॥५८॥

अण्णा ति अण्ण पगारेण उज्जु भवति—सो वि पुच्छितो
वा अपुच्छितो वा भणति । एम म इत्थिया भगिणी भवति ।
सा य तत्थ परमत्थेणव भगिणी सम्भावेणति वुत्तं भवति।
पि हु ति तदिदं त भगिनीवादिने ब्रवीन्ति—अम्हे चित्तकम्मं
वि लिहिया इत्थी वज्जणिज्जा किं पुण जा सचेयणातो तुमवि
उवागच्छाहिअपिः पदार्थसंभावेनाकिं संभावेयति यदि भगि-
नीवादिने एव ब्रवीति किमिति भायोवादिने दुर्यस्मादित्यर्थः ।
स भज्जावादी भणन्ति । णवट्ठए अम्हं सह गिहत्थेहि वसिउं ।

किंच—

वंभवतीए पुरतो, किह मोहिह पुत्तमादिमग्गिमाणं ।

ण वि भइणीई जुज्जति, रत्ति विहरम्मि संवामो ॥५९॥

वंभवते धरेति जे ते वंभवती । ताण पुरश्चो अगउ ति
वुत्तं भवति । कहे केण पगारेण मोहिह—अणायारं पांडसे-
विस्मह । प्रायसो पिता पुत्रस्याग्रतो न अनाचारं संघते माउं
वा । अहवा आदि ति आदिमहाश्रो भाउं माउं पिउं वाएवं
तुम पि पुत्तमादिमग्गिमाणं पुरतो कहे अणायारं पांडसेव-
सीत्यर्थः । जो णिवादी सो एवं एणविज्जति—ण विस्ति पच्छु-
द्धं, भगिन्या सह रात्रौ विरहिते अप्यगामे वसिउं न यु-
ज्जतेत्यर्थः ।

इय अणुलोमण तेमि, चउकमयणा अणिच्छमाणेहि ।

णिग्गमणपुव्वदिट्ठे, ठाणं रुक्खस्स वा हेट्ठा ॥ ६० ॥

इय—एवं अणुलोमण अणुलवणाएण वसति तेमि कीरइ
पणावज्जता वि जति गच्छति णिग्गमं तदा चउकमयणा-
चउमंगो कज्जति । पुरिसा भइणो इत्थी वि भइया । एवं च-
उमंगो जेतत्थ भइतरं ते अणुलोमिज्जति । जर निग्गच्छति
तो रमणिज्जे । अहं चितियत्तियभणेषु एगतरग्गाहतो आण-
ग्गताणं, चउत्थं उभयतो अभइत्वात् अणिग्गच्छताणं
णिग्गमणं वा साहणं, पुव्वदिट्ठे ति जे पुव्वदिट्ठसु—
क्षयराति तत्थ ठायंति । सुक्षयराऽभावश्चो गामवहिया रु-
क्खहेट्ठा वि ठायंति, ण य तत्थ इत्थिसंस्तप चिट्ठति ।

अह वहिया इम दोसा—

पुहवी—ओस मज्जाती, हरिततसा—तेणउवधि—वासं वा ।

सावयमरीरतेणग, फरमादी जाव ववहारे ॥ ६१ ॥

वहिया गामस्स रुक्खहेट्ठाओ आगामे वा सचित्तपुहवी-
ओसा वा पडति, अण्णा वा सजातिया वसही अत्थि, हरि-
यकाओ वा तस्म वाधणा, तहा वि तेसु ठायंति, ण ते-
हि सह वसते । अहवा—वाहता उवहितेणा, वासं वा प-
डति, सीहादिसावयभय वा, मरीरतेणा वा अत्थि, अण्णा-
य गत्थि वसही, ताहे ण वहिया वसति तत्थेव वसति । फर-
सवयणेहि णिट्ठरा वेति जा ववहारा वि तेण समे ण क-
ज्जति । एव वा विहावेति ।

अम्हे दाणि विसहिमो, इड्ढिमपुत्तबलंवं ण सहेज्जा ।

णीहि अणोने वंधणं, उवाट्ठिने मिरिघराहरणं ॥६२॥

साह भणोति—अम्हे खमामाला इदानीं विविहं विशिष्टं वा
सहेमो विसहिमो । जो तत्थ आगारवं साह सो दाइज्जति ।
इमा साह कुमारपव्वतितो साहस्सजोही वा मा ते पंतो
घट्टइ इहिपुत्तो वा राजादीत्यर्थः । बलवं—सहस्रयोध्री अमह-
माणा रोसा बला णीणेहि ति । ततो वर मयं चव णिग्ग-
तो । जति णिग्गतो तो लट्ठे । अह ण गति तो सव्यं वा
साह एगो वा बलवं तं बधति । इत्थी वि जर तडफंड-
ति तो सा वि वज्जति । उवाट्ठिनेति गोसे मुक्काणि राउले
करणे उवाट्ठिनाणि । तत्थ कार्गणयणं ववहारो दिज्जति ।
मिरिघराहरणविट्ठेण—जर रणो मिरिघरयणा अवह-
रंतो चोरा गहितो तो से तुज्झं के दंडे पयत्थह ? ते भणोति-
मिरसे घेणति, सुलाए वा भिज्जइ । साह भणोति—अम्हं वि
एम रयणावहारं अवधावानिओ मुहो मुक्का वंधणेण । केदं भ-
णोति—के तुज्झं रतणा ? साह भणोति—णाणादी । कहे तेमि अ-
वहारा ? अणायारपांडसेवणातो अवध्यानगमनेनेत्यर्थः । ग-
तो उज्जु ।

इदानीं अणुज्जु भणोति—

अम्हे मो आणमा, ममम, भगिणी तु वदति तु अणुज्जु ।

वमिया गच्छीहामो, रत्ति आरइ निच्छुभणं ॥ ६३ ॥

ताए वंधमालाए ठिताणं स इत्थी पुरिसो आगतो भ-
णति—अम्हे मो आदसा पाहुणा । एमा म स्त्री भगिनी न
भारी एवं ब्रवीति अणुज्जु । इह वासन्ता र-
त्ति पभाए गामस्सामो । एवं सो अणुकुलत्थं से णट्ठिओ

रस्ति आरुह्येति रस्ति सो ह्यन्त्यय पडिसेविउमारुहो, तो वा-
रिज्जति । तह वि अट्टायमाणे णिच्छुभणे पूर्ववत् । णिच्छु-
भनो वा रुहो ।

आवरितो कम्मेहि, सत्तु इव उट्ठिओ थरथरंतो ।

मुंचति अ भेडियाओ, एकैकं भे ति णिग्गमणं ॥ ६४ ॥

आवरितो-प्रच्छादितः, कियत् इति कर्म-ज्ञानावरणादि,
अहितं करोति, कर्मणा प्रच्छादितत्वात् । कथं जेन सो
साहणे उवरि सत्तु इव उट्ठिता रसंण थरथरंतो-कपयन्ते
त्यर्थः । वारितजोगणे मुंचति भेडिया-उक्ताडिओ पोक्काउ
ति धुनं भवति 'भे'-युष्माकं एकैकं व्यापादयामात्यर्थः ।

पवं तस्मि विरुद्धे—

णिग्गमणं तह चैव उ, णिद्दाममदामणिग्गमं जतणा ।

सज्जाए भाणे वा, आरुणे महरणे य ॥ ६५ ॥

णिग्गमणा गताओ वसहीओ तह चैव जहा पुवं भाणयं ।
जति ते बहिया णिद्दाम अह मदेसं अतो अणिग्गमा तन्थे-
वऽच्छता जयणाए अरुहंति । का जयणा ? सज्जाए पच्छ-
दं पूर्ववत् कटे । एवं पि जयणाणं कस्माच्च कामोदओ भवे-
ज्जा । आरुणे य इमं कुजा ।

कोउहलं व गमणं, मिगारे कुड्डिक्कुरेण य ।

दिट्ठे परिणयकरेण, भिक्खुणं मूलं दुवं इतरे ॥ ६६ ॥

लहुओ लहुया गुरुगा, छल्लहु छगुरुयमेव छेदो य ।

करकम्मस्स तु करेण, भिक्खुणं मूलं दुवं तन्थ ॥ ६७ ॥

दो वि गाहाओ जुगवं गच्छंति । कोउहलं मे उप्पगण कह-
मणायारं सेवति ति । तन्थ मासलह । अह मे अभि-
प्पाओ उप्पज्जति, आसगणं गंतुं सुणति अचलमाणस्स
मासगुरुं गमणं ति पदभेद कप चउलहओ । मिगारस्सं
कुड्डकडंतरे सुणेमाणस्स चउगुरुं । करणादि कुड्डिक्क-
कुरेण छल्लहु । नेण छिड्डण अणायारं सेवमाणा दिट्ठा
छगुरुं । करकम्म करेण ति परिणते छेदो । आरुहणो कर-
कम्म करेण मूलं भिक्खुणो भवति । दुवं च अतिसेगाय-
रिया तंभि इयं ति अणवट्ठपारंजिया अंतपायच्छिन्ना भ-
वति । हेट्ठा एकैक हुस्सति । अहवा-काउआदिसु मलसु प
देसु मासगुरु विवज्जिता, मासलहुगादि जहासंके देया ।
संसे तदेव कटे ।

सीसो पुच्छति कहं साह जयमाणा पवं अज्जेति । भरणति—

वडपादवउम्मूलण-तिक्खमिव विज्जे वि वचंतो ।

सहेहि हीरमाणो, कम्मस्स समज्जणं कुणति ॥ ६८ ॥

जहा वडपादपो अणेगमूलपाडवज्जे वि गदीसलिलवेगेण
उम्मूलिज्जति, एवं साह वि । गदीपुंण वा तिक्खेण कयप-
यत्तो वि जहा हरिज्जति । विगत जले विज्जल सिद्धलकडंम-
त्यर्थः, तन्थ कयपयत्तो वि वचंतो पडति, एवं साह वि सहेहि
पच्छदं विसयसहेहि भावे हीरमाणे कम्मोचज्जणं करोति ।
तत पक्कं आतिरिक्खवसहीए चि गते । ति० चू० १ उ० ।

(७) पिण्डादिषु वसतिशेषानाह—

उवस्सयस्स अतोवगडाए पिण्डा वा लोयए वा खीरं वा
दहिं वा सप्पि वा नवणीए वा तेले वा फाणियं वा पूवं वा

मकुली वा मिहि (ह) रिणी वा उक्खिन्नाणि वा विक्खि-
न्नाणि विहकिन्नाणि वा विप्पहन्नाणि वा, नो कप्पइ निग्ग-
न्थाण वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वन्थए ॥ ८ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

देहोवहीण डाहो, तदन्नमंघट्टणा य जातिस्मि ।

मंगालचरणडाहो, एसो पिण्डस्सुवग्घाओ ॥ १८२ ॥

तेन शैक्षण अन्येन वा श्वगवादिना ज्योतिषः संघट्टने
कृते देहस्य वा उपधर्मा दाहो भवतीति पूर्वसूत्रे उ-
क्तम्, अत्रापि पिण्डादिव्युक्रोपाश्रये स्थितस्य साङ्गारं सग-
गं 'गंगण सङ्गाले' ति वचनात् । पिण्डादिकं समुद्दिशतश्च-
रणस्य दाहो भवतीत्येष पिण्डसूत्रस्य पूर्वसूत्रेण वा स-
होपाद्धातः-सम्बन्धः, अनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (८) सू-
त्रस्य व्याख्या-उपाश्रयस्यान्तर्गङ्गायां पिण्डको वा लोच-
को वा क्षीरं वा दधि वा नवनीतं वा सर्पिर्वा तैलं वा
फाणितं वा पुषो वा शकुलिका वा शिखरिणी वा पतानि
उत्तिष्ठानि वा व्यतिकीर्णानि वा यिकीर्णानि वा भवेयुः नो
कल्पेन निग्रन्थानां वा निग्रन्थीनां वा यथालन्दमपि वस्तुमिति
सूत्रार्थः । (पिण्डादिवयः 'पिण्ड' शब्दे पञ्चमभागे ११० पृष्ठ गतः।)

अथ भाष्यम्—

पूवो अ उल्लवज्जं, वुट्ठगुलो फाणियं तु दविओ वा ।

मकुलियाई मुकं, तु खज्जगं सुयिअं सव्वं ॥ १८३ ॥

पुष-व्याघ्रकावशेषः, तदग्रहणेन लपनश्रीप्रभृतिकं सर्वमप्या-
द्रेखाद्यकं गृहीतम् । 'वुट्ठगुलो चि' आट्टगुडः द्विविकपिण्ड-
गुड एव पानीये तज्जावित, एतदुभयमपि फाणितमुच्यते,
शकुलप्रहणेन मोदकादिकं सर्वमपि शुष्कव्याघ्रकं सूचितम् ।

जा दहिमरस्मि गालिय, गुलेण चउजायसुगपमंभारा ।

कूरस्मि छुब्भमाणी, वंधति मिहरं मिहिरिणी उ ॥ १८४ ॥

धना शं गालितेन गुडेन या निष्पन्ना अपरं च च-
तुर्जातकसुकृतसभारा एलात्वक्तमालपत्रनागकेशगख्यैश्च-
तुर्भिर्गन्धद्रव्यैराधिक्येनोपजनिनवासो कूरमध्ये प्रक्षिप्यमा-
णा शिखरे बध्नाति सा शिखरिणीत्युच्यते, उत्तिष्ठादिप-
दव्याख्या प्राग्वत् ।

अथेतप तिष्ठतां प्रार्याश्चन्नामाह—

पिण्डाई आइन्ने, निग्गन्थाणं न कप्पइ वासो ।

चउरो य अणुग्घाया, तन्थ वि आणाइणो दोमा ॥ १८५ ॥

पिण्डादिभिः शिखरिणीपर्यन्तैराकीर्णं प्रतिश्रये निग्रन्थाना-
मुपलक्षणत्वात्प्रग्रन्थीनां च न कल्पेन वासः । अथ तिष्ठन्ति
ततश्चन्वारोऽनुद्धाता मासाः, तत्राप्याश्नादयो दोषा मन्तव्याः ।

चउरो विमंसिया वा, दोएह वि वग्गाण ठायमाण्णाणं ।

अहवा चउगुरुगई, नायव्वा छयपज्जता ॥ १८६ ॥

अथवा द्वयोर्गण निग्रन्थानिग्रन्थान्तरगयोस्तत्र तिष्ठताश्च-
तुर्गुरुकान्तप कालविशेषिता । तद्यथा—भित्ताश्चतुर्गुरुकं
तपसा कालेन च, लघुवृषभस्य कालगुरु, उपाध्यायस्य
तपोगुरु, आचार्यस्य तपसा कालेन गुरुकम् । एवं भिक्षुणां-
प्रभृतीनामपि मन्तव्यम् । अथवा-चतुर्गुरुकमादौ कृत्वा छेद-
पर्यन्ता चतुर्णांमपि यथाक्रमे शोधिकांतव्या ।

अह पुण एवं जाणेजा हो उक्खिवाइ ०४गमिकडाणि वा पुंजकडाणि वा कुलियकडाणि वा भित्तिकडाणि वा लंछि-
याणि वा मुद्दियाणि वा पिहियाणि वा कप्पइ निगन्थाण
वा निगन्थीण वा हेमंतगिम्हासु वत्थए ॥६॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत्, नवरं यत्र पिण्डादीनि राशीकृता-
दिरूपाणि तत्र गीतार्थानां कल्पने ऋतुयज्ञे घन्तुमर्ति सूत्र-
हृदयम् । अत्र “ पुंजा उ होइ बडो, सो चेव वंशिस आयओ
रासी ” इत्यादि भाष्यगाथापिण्डादिभिर्लापेन प्राग्वन्मन्त-
व्यम्, यावत्-’ का सा य इच्छा समुत्पन्नं ’ लि ।

काहरी पुनरिच्छा समुत्पन्नमुच्यते—

अणुभूया पिंडरसा, नवरं मुत्तूणमंसि पिंडाणं ।

काहामो कोउहलं, तेहव मेसा वि भणियव्वा ॥१८७॥

अनुभूतास्तावदन्येषां पिण्डानां रसाः, नवरमेतेषां
पिण्डानां रसान् मुक्त्वा अनः कार्ग्यामः—पूगयि-
ष्यामः कौतूहलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तपशेषमाधुषु
तानि भोजयानि भुङ्क्ते, शेषाण्यपि लीगदीन ’ अनुभू-
या खाररसा ’ इत्यादिभिर्लापेन तथैव भणितव्यानि यावत्
द्वितीयपदे तत्रापि प्रतिश्रयेऽपि स्थिताः अर्गोत्तार्थाः साधुषु
भिक्षाचर्यादिनिर्गतेषु सूत्र्यः सागार्गिकमित्थं प्रवृत्ते ।

तल्लगुल्लखंडमच्छं-डियाण महुपाणमकराईणं ।

दिट्ठ मए मंनिचया, अन्ने दमे कुटुंबीणं ॥१८८॥

तैलगुल्लखण्डमत्स्यगिडकानां मधुपानशर्करादीनां सनिच-
या अर्ग्यास्मिन् देशे कुटुम्बानां गृहेषु दद्याः । शेषं सर्वमपि
पिण्डाभिर्लापेन प्राग्वद्व्यसातव्यम् ।

अह पुण एवं जाणिजा नो रामिकडाइ ०जाव नो भि-
त्तिकडाइ कोट्टाउत्ताणि वा पल्लाउत्ताणि वा मंचाउत्ताणि
वा मालाउत्ताणि वा कुंभितत्ताणि वा करभितत्ताणि वा
ओलित्ताणि वा विलित्ताणि वा लंछियाणि वा मुद्दियाणि वा
पिहियाणि वा कप्पइ निगन्थाण वा निगन्थीण वा
वामावामं वत्थए ॥१८९॥

अस्य व्याख्या प्राग्वच्चरणं कुम्भी-मुखाकाग कोष्ठिका, कर-
भी-घटस्थानसंस्थिता तयोरागुप्तानि प्राक्षिप्य रत्नितानि
कुम्भ्यागुप्तानि वा ।

अस्य भाष्यम्—

कुंभीकरहीए तहा, पल्ले माले तेहव मंचे य ।

उल्लिचपिहियमुद्दिय, एरिसए ण कप्पती वामो ॥१८९॥

यत्रोपश्रयं कुम्भ्यां वा करभ्यां वा पल्ले वा माले वा च-
शब्दाङ्गकोष्ठे वा प्रक्षिप्तानि पिण्डप्रभृतीनि भवन्ति, तानि
चार्वालिप्तानि पिहितानि मुद्दितानि वा भवेयुः ईदृशेन कल्पने
वस्तुम् ।

तथा चाह—

उट्ठवद्धम्मि अतीते, वामावामे उवाट्टिए मंते ।

ठायंतगाण गुरुया, कम्म अगीतत्थमुत्तं तु ॥ १९० ॥

ऋतुयज्ञे काले व्यतीते वर्षावामे चापस्थिते यद्यपि सूत्रेण
तत्रोपाश्रयं स्थातुमनुजाने तथापि न कल्पते, यदि तिष्ठन्ति

ततश्चतुर्गुरुकाः । शिष्यः पृच्छात-कस्य पुनरुत्तरप्रार्थाश्चतम् ।
मार्गगाह-अर्गोत्तार्थस्य । सूत्र पुनः गानार्थमाधकृत्य प्रवृत्तम् ।
शेषं पिण्डाभिर्लापेन तथैव वक्तव्यम् ।

नो कप्पइ निगन्थीणं ओह आगमणगिहंसि वा वि-
यडगिहंसि वा वंसीमूलंसि वा रुक्खमूलंसि वा अब्भा-
वगामियंसि वा वत्थए ॥ १९१ ॥

इह निष्प्रन्थानप्रन्थीनां सामान्यतः सदाया उपाश्रया उक्ताः ।
अथ केवलानामेव निष्प्रन्थीनामभिधीयत इत्यनेन सवन्धना-
यातस्यास्य व्याख्या-अथशब्दः इहेति शब्दार्थः । पथिकादी-
नामागमेनोपेतं तदर्थं वा गृहमागमनगृहम्, विवृतमनाधृतं
गृहं विवृतगृहम्, वंशीमूलं नाम गृहाद्वाहः स्थितमलिन्दकादि-
कम्, वृक्षमूलं तु वृक्षेऽप्यसहकारादमूलमधोभागः । अभाव-
काशमुच्यते एतषु प्रतिश्रयेषु निष्प्रन्थीनां वस्तु न कल्पते इति
सूत्रसप्तपार्थः ॥ १९१ ॥

अथ भाष्यविस्तारः—

आगमणे वियडगिहे, वंसीमूले य रुक्खमब्भामे ।

ठायंतगाण गुरुया, तत्थ वि आणादिणो दोमा ॥१९१॥

आगमनगृहे विवृतगृहे वंशीमूले वृक्षमूले अभावकाशे च
तिष्ठन्तीनां निष्प्रन्थीनां चत्वारो गुरुकाः तत्राप्याज्ञादयो दोषा
मन्तव्याः ।

अथवा—

आगमगिहादिगुं, भिक्खुणिमादीण ठायमाणीणं ।

गुरुगादी जा छेदो, विममिंतं चउगुरू तासि ॥१९२॥

आगमनगृहादीनां भिक्षुण्यादीनां तिष्ठन्तीनां चतुर्गुरुक-
मादी कृत्वा छेदं यावत्प्रार्थाश्चतम् । तद्यथा-भिक्षुण्याश्चतु-
र्गुरुकम्, आभवेकायाः पङ्क्त्युक्तम्, गणायच्छेदिन्याः पङ्क्त्यु-
क्तम्, प्रवर्तिन्याः छेदः । यद्वा आत्मा चतसृणामपि तपःकाल-
विशेषतः चतुर्गुरुकं भवति । तत्र भिक्षुण्यास्तपसा कालेन
लघुकम्, आभवेकायाः कालेन गुरुकम्, गणावच्छेदिन्यास्त-
पसा गुरुकम्, प्रवर्तिन्यास्तपसा कालेन च गुरुकम् ।

अथागमनगृह व्याचष्टे—

आगंतु ऽगारन्थजणो जहिं तु,

मंठाति जं वा गमणांम तेमि ।

तं आगमो गंतु विद् वदंति,

सभाय वा देउलमादियं वा ॥ १९३ ॥

आगन्तुकः पथिकाद्विगारस्थजना यत्रागत्य संतिष्ठते, यच्च
तेषां पथिकादीनामागमनं वर्त्तते तदागमौकः आगमनगृहं
विद्वांसः—श्रुतधरा वदन्ति । तच्च सभा वा देवकुलादिकं
वा मन्तव्यम् ।

तत्र तिष्ठन्तीनां दोषानाह ।

आगमणगिहे अजा, जणेण परिवारिया अणज्जेणं ।

दट्ठं कुलप्पसूता, संजमकामा विरजंति ॥ १९४ ॥

आगमनगृहे स्थिता आर्या अनार्येण जननं च परिवारिता
दृष्ट्वा कुलप्रसूताः स्त्रिय संयमकामाः प्रवर्ज्यां प्रतीतुममसौ
चिरञ्जये ।

कथामत्याह—

उवस्सए एरिसए ठियाशं,

ण मीलभाग मगला भवंति ।

को दासि हंमण किणञ्ज काकं ,

एवं नियत्तंति कुलप्पसूया ॥ १६५ ॥

इदंशे उपाश्रये स्थितानामार्यिकाणं शील—ग्रन्थचर्यं तत्प्र-
धानश्रवणः संयमयोगधराः लक्षणः सकलाः सम्पूर्णा न भव-
न्ति, किं तु—स्वर्गिण्डनधिराधिताः । अस्माकं च सुसंयुतगृहम-
ध्यमध्यासयन्तीनां प्रत्यपायाभावाच्चिकलङ्कं शीलमनुपा-
लयन्तीनां हेसकल्पा गृहवासः । एवंविधे तु तरुणाविप्रत्यु-
पायबहुले प्रतिश्रयं तिष्ठन्तीनां या प्रमज्या सा बहुदोषमली-
मसतया काककल्पा । अत इदानीं हेसेन काकं कः क्रीणीयान् ,
एवं विचिन्त्य कुलप्रसूताः स्त्रियः प्रमज्याहृणाश्विनन्ते ।

अथात्रैव विशेषदोषानाभिधत्सुराह—

काश्यपडिलेहसज्जा य भुंजणे वियारमेव गेलएणे ।

साणादी उवगरणे, तरुणादी जे भणियदोमा ॥ १६६ ॥

कायिकया—प्रत्युपेक्षणायां स्वाध्यायं भोजनं विचारं ग्लानत्वं
च दोषा भवन्ति । श्वानादिना चापकृष्णान्यपहियन्ते, तरु-
णादयश्च ये पूर्वमुद्देशके भणितान्ते अत्र मन्तव्या इति
निर्युक्तिगाथासमामार्थः ।

अथ व्यासार्थं प्रतद्वारं विभगिणपुराह—

मायस्म वायस्म य मन्निरेहं,

गेलमाणीमद्रममसिरेहं ।

पलोद्वेणे घाणममहमचे ,

आतोभयन्था य भवंति कीवि ।

यद्यागमनगृहे स्थिताः सागारिकमिति कृत्वा मोक्षस्य
वातस्य वा संनिरेधे कुर्वन्ति, ततो ग्लानं—ग्लानत्वं भवति,
अथ न तयोः संनिरेधे कुर्वन्ते ततो निस्पृष्टा—निर्लेजा भवे-
युः । अथ मात्रके कायिकी व्युत्सृजन्ति , ततो मात्रकस्य
प्रलोचनायां दुर्गन्धघ्राणि, समुच्छलितमात्रके चशब्दः
श्रवणमागच्छन्ति, तं च श्रुत्वा सागारिका उद्वाह कुर्वन्ति,
आत्मपरोपभयसमुत्थाश्च तत्र दोषाः । आत्मसमुत्था दोषा
नाम—सयती स्वयं जुभ्येत, परसमुत्थास्तु—'कीय' इति
शब्दक्रीडं संयत्याः कायिकीशब्दं श्रुत्वा जुभ्येत । उभ-
यसमुत्था—इवापि जुभ्येत ।

पहेति उद्वाह पवंच तेणां,

अपहणे मोहनिहेवहिस्म ।

कीरंत कीरंतमुवेयदोमा,

ण गेति भिक्खस्म निरुद्धमग्गा ।

यदि संयत्यः सागारिकेऽपि पश्यान्ति स्वकीयमुपकरणं
प्रत्युपेक्षन्ते तत उद्वाहो भवति , प्रपञ्चं वा ते सागारि-
काः कुर्वन्ति । तथैव स्वकीयं वस्तु प्रत्युपेक्षत इत्यर्थः । स्ते-
ना वा तं सागाराधिप्रत्युपेक्षमाणं दृष्ट्वा हरयुः । अथैत-
दोषभयाच्च प्रत्युपेक्षन्ते ततस्त्विधोषधेः प्रायश्चित्तम् ।
तद्यथा—जघन्यं , पञ्चकम् , मध्यमे मासलघु, उत्कृष्टं चतु-
र्लघु, श्रुते स्वाध्यायमानं सागारिका आलापका नाम—यन्

तथैवोद्दिश्यः । अथ स्वाध्यायो न क्रियते ततः स्वाध्या-
नाशादयो दोषाः । तथा सागारिकैर्निष्क्रमणप्रवेशस्थाना-
पविष्टैर्निरुद्धमार्गाः सत्या न भेदाय निर्गच्छन्ति—निर्गन्तुं
शक्नुवन्तीति भावः ।

दुक्खं च भुंजंति मचितितेसु,

तत्किं न देते य अदेति दोसा ।

भुंजंति गुत्ता अविकारिग्याओ,

कुलुगया किं पुण जा अतोया ॥ १६६ ॥

सागारिकेषु तत्र सदा—नित्यमेष स्थितेषु संयत्यां दुःखं
भुञ्जते । अथ तेषां मध्यान् कार्श्चद्रमकप्रायस्तर्कयति आ-
हारयाश्चां करोति, ततो यदि दीयते तदा असंयतपो-
षणादधिकरणम् , अथ न दीयते ततोऽसौ प्रदंषं गच्छेत् ।
प्रदंषश्च प्रतापनमुद्वाहमभ्याख्यानप्रदानं वा कुर्यात् , एव-
मुभयथाऽपि दोषाः । किं च—कुलोद्भूताः स्त्रियां गुमाः—ए-
कान्ते स्थिता आधिकारिग्यश्च भुञ्जते, किं पुनर्या अतो-
याः शान्तोदकविरहिताः संयत्यः कार्श्चक्रेनाचमनकारिण्य
इत्यर्थः, ताभिस्तु सततमेकान्ते भूत्वा भोक्तव्यमिति ।

वियारभोम्मे बहि दोसजालं,

गिसद्वीभच्छकता य अंतो ।

कीरंति किञ्चे य गिलाणदोसा,

कालादिपत्ती य तधोमहम्म ॥ २०० ॥

यदि सागारिकमिति मत्वा विचारभूमौ बहिर्गच्छन्ति,
ततो दोषजालं मासकल्पकृताभिहितं कृपणानिकुरखं दौक-
ते । अथतदोपभयादन्तः संज्ञां व्युत्सृज्युः ततः सागारि-
कैर्लोकं व्युत्सृजन्त्या निस्पृष्टा निर्लेजा बीभत्साश्च ग-
गयन्ते , तत्कृताश्च उद्वाहादयो दोषाः । ग्लानायाश्च संय-
त्याः कृत्यः अकल्प्यपथ्योपधप्रदानादौ क्रियमाणे सागा-
रिका बंदयुः, एतदमूषामकल्पनीयं परमतर्दापि प्रतिमेवन्ते
नूनं सर्वमन्यलीकमास्वामित्यादयो दोषाः । अथ सागारिक-
मिति मत्वा न क्रियते ततः आपधस्य कालानिपत्तिः स्यात् ,
कालानिक्रमेण चापधे दीयमानं ग्लानः परितापमश्नुयात् ।

हरंति भाणाइ मुणादिया य,

सुयंति भीया व वमंति णिच्चं ।

णिच्चाउलं तन्थ गिरुद्धचारं ,

गंगगया हाति कओ मक्काओ ॥ २०१ ॥

तत्रागमनगृहे शुनकादयः प्रविश्य भाजनादिकं हरन्ति ।
ततो नित्यमहारात्रमपि तत्र श्वानादिभयभीताः शृगते वा
यसन्ति वा नित्याकुले च सदैव सागारिकैराकीर्णं अत
एव निरुद्धचारं—गमागमरहितं तत्र एकाग्रता न भवति
कुतः स्वाध्यायोऽमृगं भविष्यति ।

तरुणावमिस्थिविवा-ह रायमाईसु होइ मइकरणं ।

इच्छमणिच्छे तरुणा, तेणा ताओ य उवहिं वा ॥ २०२ ॥

महतादिव्रतं विधीयमानं राजानो वा निर्गच्छन्तः प्रविश-
न्तो विलासयन्ते, ततः स्मृतिकरणकालुके भुक्ताऽभुक्तानां जा-
येत । तथा यदि तरुणेन च भाषणानि इच्छति ततो अतवि-
गधना । अथ नेच्छति ततस्ते उद्वाहं कुर्युः । स्तेना वा ताः

संयतीरपहरेयुः, उपधि वा वस्त्रादिकं हरेयुः । तदेवं व्याख्या-
ता ' काश्यपडिलेह ' इत्यादिका निर्युक्तिगाथा ।

अथागमनगृह एव दोषान्तरगणयाह—

ओभावरणा कुलधरे, ठाणं वेसिस्थिखंडरक्खाणं ।

उद्धामणे पत्रयणे, चरितभासुंडणा सज्जो ॥ २०३ ॥

धूर्तैः परिवारितासु तासु कुलगृहस्थापभ्राजना स्यात् । अन्य-
च्च तदागमनगृहं वेश्यास्त्राणां अण्डरक्षाणां च हिण्डिकानां
स्थानं वर्त्तते, तत्र स्थितानां उद्धर्षणा-प्रवचनविषया हीला,
चारित्रस्य च भ्रंशना, सद्यः—शीघ्रं भवति । तथा तरुणादीन्
दृष्ट्वा कस्याश्चिद्देशा कामावस्था भवेयुः ।

ते च सप्रायश्चित्ता अमी—

चिंताह दहुमिच्छह, दीहं णीससति तह जरे डहे ।

भत्तारोयग मुच्छा, जडता उम्मत्त मरणे य ॥ २०४ ॥

मामो लहुओ गुरुओ, चउरो लहुगा य होति गुरुगा य ।

छम्मामा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ २०५ ॥

हे अपि प्राग्व्याख्याते । उक्ता आगमनगृह दोषाः ।

अथ विवृतगृहवंशीमूलयोर्दोषानाह—

एए चव य दोसा, मविसेसतरा हवन्ति विगडगिहे ।

वंसीमूलद्वारेण, पडिबद्धा जे मणियदोसा ॥ २०६ ॥

एते पथागमनगृहोक्ता दोषाः सविशेषतया विवृतगृहे नि-
ष्ठन्तीनां भवन्ति । वंशीमूलस्थाने तु त दोषा द्रष्टव्याः । य द्रव्य-
तो भावतश्च प्रतिबद्धे प्रतिश्रये अप्काये यन्त्रप्रयोजनादय
आत्मपरोक्षयसमुत्थाश्च दोषाः प्रथमोद्देशके भाग्यताः ।

अर्थनामेव गाथां व्याख्यानयति—

अवाउडं जं तु चउहिसिं पि,

तीसुं दुगुच्छा वि तंहकता वा,

अहे भवे तं वियडं गिहं तु,

उहुं अमालं व अछसगं वा ॥ २०७ ॥

विवृतगृहं द्विधा-अधोविवृतम्, ऊर्ध्वविवृतं च । यन्पाश्वर-
न्धतस्त्पुत्रा विष्णु द्वयोर्वा दिशोरेकस्यां वा दिशि अपावृते-कु-
ड्यगर्हितं परमुपरिच्छिन्नं तदधोविवृतगृहं भवेत् यन्पुनरमाल-
म्-मालरहितम् अच्छिन्नं वा आच्छाद्यगर्हितम् परं पाश्वर-
न्धतस्त्पुत्रं तदूर्ध्वविवृतं भवति ।

अवाउडं तेषामुणा उर्वेति,

गोणादि णिस्संकमभिद्वन्ति ।

तेणादिया (तो चिलिए) तत्थ वि ते य दोसा,

कडादिकम्मं तु सजीवघातं ॥ २०८ ॥

तत्र-विवृतगृह अपावृते--कुड्याद्यभावादतिक्रमप्रचारे
स्तेनशुनका उपयान्ति, ततश्चोपकरणादयो दोषाः, गवाद्यश्च
शृङ्गाद्यभिघातं निःशङ्कमाभिव्यजन्ति । अथ तत्र पाश्वरन्ध-
तलिमिलिका दीयते ततः ' चिलिए ' इति सूत्रनात् सूत्रमिति
कृत्वा चिलिमिलिकायाः स्तेनादयो दोषाः । तमपहत्य-
गच्छेयुर्गतं भावः । ' कडाह ' इति अथ कटं कालितं वा
कारायत्वा तत्र स्थापयन्ति तत आधाकर्म्येदोषनिष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । सजीवघातमिति, कटादौ निष्पाद्यमानं येषां
जीवानामुपघातो भवति तन्निष्पन्नं पृथक् प्रायश्चित्तम् ।

अथ वंशीमूलं व्याख्यात—

जो ओवणे वी य वहिं घरस्स ,

अलिंदओ वा अवमारिगा वा ।

गेहस्स पामे पुरपिट्टओ वा,

तं वंसिमूलं कुमला वदन्ति ॥ २०९ ॥

यो गृहाद् बहिर्द्वाराप्रवर्तिस्थण्डिकारूपः अलिन्दको वा
अपसारिका-पटोलिका कुत्रेत्याह—गेहस्य पार्श्वे वा पुरतो
वा पृष्ठतो वा तदंशी (मूलं) नाम गृहं कुशलास्तीर्थकरादयो
वदन्ति, अत्र तिष्ठन्तीनां पूर्वोक्ता दोषाः ।

अथ वृक्षमूलाभावकाशयोर्दोषानाह—

अट्ठिं व दारुकादी, मउणगनिहारपुप्फफलमादी ।

एवं तु रुक्खमूले, अभावास्मि गिणहा य ॥ २१० ॥

अस्थि वा दारुकं वा आदिशब्दान्—पञ्चाणि पंत्युः, पशु
यथायोगमात्मसंयमविराधना मन्तव्या, एवं वृक्षमूले वृक्षस्या-
धोयतिनि वा गृहं तिष्ठन्तीनां दोषाः । अभ्रायकाशे तु
' गिणहा ' अवश्यायो भवेत्, आदिशब्दान्—स्वस्वितरजःप्रपाता-
दिपरिग्रहः । अवश्यायेनाभिभूतानां विसृष्टिकादिगन्तमविना-
शनादि । यत एते दोषाः अतो नागमनगृहादिषु स्थानव्ययम् ।

भवेत्कारणं यत तत्रापि स्थीयते । किमित्याह—

अट्ठाणनिगगादी, तिक्खुत्तो मग्गिऊण असती य ।

वाडगआगमणगिहे, इयरम्मि य गिगगहसमन्थं ॥ २११ ॥

अध्वनिर्गतादर्यास्त्रिहृत्या निदोषां वसन्ति मार्गयित्वा र्याद्
न प्राप्नुवन्ति, ततो वाटकस्य मध्यवर्तं यदागमनगृहं देव-
कुलादिकं तत्र वसन्ति । कथामित्याह—इतरः—शय्यातरः स
र्याद् निग्रहसमर्थो—जितेन्द्रियः प्रत्यनीकानिवारणक्षमश्च भव-
ति तत्र तत्र तिष्ठन्ति नान्यथा ।

अथेदमेव स्फुटतरमाह—

जं देउलादी तु शिबेसणम्म,

मज्झम्मि गुत्तं सुपुरोहडं च ।

अदुदुगम्मं ण य दुदुमज्झं,

अदुग्गेहं तहि यं वमन्ति ॥ २१२ ॥

निवेशनयाटकमध्ये यंहवकुलादिगुप्तवृत्त्या फलटिकेन चा-
वृत्ते सुपुरोहडं—रमणीयसंयतीप्रायोग्यविचारभूमिकम्, अदु-
ष्टानां—शिष्टजनानां—गम्यमाश्रयो न च तुष्टजनमध्ये तद्व-
र्त्तते, अदुग्गेहम्—प्रत्यासन्नप्रान्तिविशमकगृहं तत्र प्रथ-
मतो वसन्ति ।

जुवाणगा जे मविगारगा य,

पुत्तादओ तुज्झ इहं वसन्ति ।

मा ते वि अम्हं इह संपयंतु ,

इच्छन्ति सत्ते य वसन्ति तत्थ ॥ २१३ ॥

एवमुक्ते यद्यसाविच्छति प्रतिश्रुतगोति, र्याद् च स्वयं श-
क्तः—तन्निवारणक्षमः ततस्तत्र वसन्ति ।

भोइयकुले व गुत्ते, दुअणवजे वसन्ति उ पउत्थे ।

महतरगादिसुगुत्तं, वंसीमूलम्मि ठायन्ति ॥ २१४ ॥

दुर्जनप्रवेशरहितं, र्याद् लिङ्गकादि तत्र वसन्ति स च
भोजिकस्य-ग्रामस्वामिनः कुले च गुप्ते-वृत्त्यादिकलह-

केन च सुमवृत्तं दुजनवर्जे—दुःशीलजनप्रवेशरहिते यदि-
लिङ्गकादि तत्र वसन्ति, स च भोजिका यदि प्रापितस्तदा
महत्तरकादिभिः—प्रधानपर्यैस्तद्गृहे यदि सुगुण—सुराजन
भवति तत एवार्थं च वंशीमूलगृहे तिष्ठन्ति ।

तस्मऽसति उडुवियडे, वसंति कडगादिछायणं उर्वरि ।

तस्मऽसति पासवियडे, कडगादी पंतवन्थेहि ॥ २१५ ॥

तस्य—यथोक्तगुणोपेतस्य वंशीमूलगृहस्याभावे ऊर्ध्वं वि-
वृतगृहं उपरि कटादिकं प्राप्य तिष्ठन्ति, आदिशब्दाद-
वस्त्राचलितमलिकया वाऽऽच्छादनं कुर्यान्ति । तस्याभावे पा-
श्वार्धवृत्त इत्यर्थः, तत्र च किल आदिमार्धालिमलिका कृत्वा
पाश्वरतः प्रच्छादयेत् । अथ कटादयो न प्राप्यन्ते ततः प्रान्त-
वस्त्रैः—परिजिगीर्णवस्त्रैः पार्श्वणि छादयितव्यानि ।

विहं पवन्ना घणरुक्खहेट्टा,

वसंति उस्मावनिग्गखण्डा ।

तस्मासती अब्भगवामिण्णि,

सुवन्ति चिट्ठन्ति व आम्पिक्कन्ना ॥ २१६ ॥

अथ विहम्—अधानं प्रपन्नास्ताः सयत्यस्तत्र चाऽधो विवृ-
तमपि गृहं न प्राप्यन्ते ततो घनाः—बहुलो निर्गच्छन्तो यो वृ-
त्तो घटादिस्तस्याधस्तादवश्यायस्य—अन्तर्गतस्थस्यापकाय-
स्यावेनेश्च संचितपृथिवीकायस्य रक्षणार्थं वसन्ति, तस्या-
प्यभावे अभावकाशकऽप्याकाशे आर्गिककल्पच्छाया स्व-
पन्ति वा तिष्ठन्ति वा ।

(=) वर्षावासयोग्यां वसतिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्समं जा-
ग्गज्जा अमंजण भिक्खुपडियाण् उदगप्पमुयाणि कंदारणि
वा मूलाणि वा पत्ताणि वा पुष्पाणि वा फलाणि वा
वीयाणि वा हरियाणि वा ठाणाओ ठाणं माहरइ बहिया
वा शिम्भक्खु तहप्पगारं उवस्समं अपुरिमंतरकडे० जाव
णो ठाणं वा०३ चेइज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा पुरिमंत-
रकडं चेइज्जा ॥ (सू०-६५×)

स भिक्षुपुनरेवभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्तद्यथा—गृहस्थः
स्वाधुप्रतिश्रया उदकप्रसृतानि कन्दार्दानि स्थानान्तरं सक्रा-
मयति बहिर्वा 'णिगणक्खु' ति—निस्सारयति, तथाभूते
प्रतिश्रये पुरुषान्तर्गम्यकृतं स्थानादि न कुर्यात्, पुरुषान्त-
र्गम्यकृतं तु कुर्यादिति । आचा० २ श्रु० १ सू०४ अ० १ उ० ।

अह पुण एवं जाणेज्जा नो रमिकडाइं नो पुंजकडाइं नो
भिनिकडाइं नो कुलियकडाइं कोट्टाउत्ताणि वा पल्लाउ-
त्ताणि वा मंचाउत्ताणि वा मालाउत्ताणि वा ओलिन्ना-
णि वा विलित्ताणि वा पिहियाणि वा लेखियाणि वा मु-
हियाणि वा कप्पइ निग्गन्थाण वा निग्गंथीण वा वामा-
वामं वन्थण ॥ ३ ॥

अथ पुनरेव जानीयात् नो राशीकृतानि नो भित्तिकृतानि
नो कालयाकृतानि कोष्ठागुप्तानि वा मञ्चागुप्तानि वा माला-
गुप्तानि वा अवलिप्तानि वा लिप्तानि वा पिहितानि वा ला-
ञ्छितानि वा मुद्रितानि वा तत्र कोष्ठ-कुम्भेन आगुप्तानि प्र-
क्षिप्तानि रक्षितानि कोष्ठागुप्तानि एवमुत्तरत्रापि भावनीयम्,
नवरं प्रलम्बं शकटकादिभूतं धान्यमाश्लिष्यं, मञ्च-स्थ-

णानामपरिस्थापितवंशकटकादिमया लोकप्रांसजः मालको-
गृहस्यापरिततो भागः अवलिप्तानि—द्वारदेशे पिधानेन सह
गायमादना कृतलपानि लिप्तानि—मृत्तकया सर्वतः
खरगिटानि पिहितानि—स्थगितानि लाञ्छितानि—
रेखाक्षरादिभिः कृतलाञ्छितानि मुद्रितानि—मृत्तिकादिमुद्रा-
युक्तानि एवंविधेषु धान्येषु न कल्पते निग्रन्थानां वा वषाया-
सं वस्तुमिति सूत्रार्थः । अथ भाष्यम्—

कोट्टाउत्ता य जहिं, पल्ले माले तहेव मंचे य ।

उल्लिखिपिहियमुहिय, एरिसण्ण कप्पती वासो ॥ १०२ ॥

यत्रोपाश्रये कोष्ठागुप्तानि पल्ल्यागुप्तानि मालागुप्तानि मञ्चा-
गुप्तानि अवलिप्तानि पिहितानि मुद्रितानि उपलक्षणवर्त्त-
मानि लाञ्छितानि वा धान्यानि सभवन्ति ईदृशं न कल्पते
वासः । अथ सूत्रस्यैव विषयपदानि व्याचष्ट—

छगणादी ओलिन्ना, लिन्ना मट्टियकता तु ते चेव ।

काट्टियमादी पिहिता, लिन्ना वा पल्लकडपल्ला ॥ १०३ ॥

ओलिपिऊण जहि अक्खण्ण कया लेखियं तयं विति ।

जहियं मुदा पडिया, हांति तयं मुहियं धम्मं ॥ १०४ ॥

द्वारदेशे छगणादिना लिप्तानि—अवलिप्तानि यानि तु मृत्तक-
या खरगिटानि तानि लिप्तानि कोष्ठकादीनि, यानि द्वारदेशे
स्थागतानि तानि पिहितानि, पल्लकडपल्ल्यानि तु लिप्ता-
नि भवन्ति । इह पल्लकडपल्ल्यमुच्चतरं भवतीति विशेषः ।
अवलिप्य यत्र धान्यं अक्षराणि कृतानि तल्लाञ्छितमिति
ब्रूयते, यत्र तु धान्यं मुद्रा पतिता तन्मुद्रितं भवति ।

उडुवट्ठम्मि अतीए, वासावामे उवट्ठिते संते ।

ठायंतगाण लहंगा, कामअगीअन्थमुत्तं तु ॥ १०५ ॥

अनुबद्धे काले अतीते वर्षावासे उपस्थिते सति यदि कां-
ष्ठागुप्तादिधान्ययुक्तं प्रतिश्रयं तिष्ठन्ति तदा चतुर्लघवाः, कस्य
पुनरेतत्प्रायश्चित्तम् ?, सर्गिरह—अर्गतार्थस्य सूत्रं तु कल्पते
कोष्ठागुप्तादिधान्येषु वर्षावासे वस्तुमिति लक्षणं गीतार्थवि-
षये गन्तव्यमिति धाक्यशेषः । इत ऊर्ध्वम् "येत्थि०" इत्या-
दिका गाथा पूर्वोक्ताः एतावदध्यतव्याः यावत् "तत्तन्थ०णा-
णा देसी०" इति । कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुद्भूतः युच्यते—
अणुभूता धन्नसा, नवरं मोत्तूण गंधमालीणं ।

काहामि कोउहल्लं, धरी पउरं धणं भणियं ॥ ११० ॥

अनुभूतास्तावत् सर्वेषामपि धान्यानां रसाः, नवरं गन्ध-
शालानां रसं मुक्त्वा ते अद्यापि नाभ्यादिता इति भावः ।
अतः कर्त्तव्याम—पूर्यय्यामि कौतूहलमिति विचिन्त्य ते-
न कोष्ठपल्ल्यादिशालानाकृत्य स्थावराया अन्नं प्रचुरं धान्य-
पाकं कुरुष्वानि वचो भणनम् । इदमेव स्पष्टयति—

इदरा कहामु सुणिमां, इमे हु ते कलमसालिणो सुरभी ।

१ गतिः अर्गतार्थो वा, गीतो वा कोऽपि वणिक्वा सुते ।

जा पुण पयागुत्ता, मा सेइया कारणं किं वा ॥ १०६ ॥

पयासिस्मि वासो, य कपति प्रति वि सुत्तः पुण्णो ॥

अप्योपदा व मणिना आयरिउ उवेहती अथ ॥ १०७ ॥

ज जह सुते मणित, तथेव व जति विमालणा यत्ति ॥

किं कानियाणुयोगो, दिट्ठो दिट्ठिपहाणेहि ॥ १०८ ॥

(ताओ) वेव गाहाओ) जाव ते तस्य सखि—गहिता सधारणा जहिक्खाए ।

एतादिमी साधू, वारुइ इच्छा समुत्पण्णा ॥ १०९ ॥

थोवे वि णऽत्थि तत्तो, को य रसो अणमण्णं ॥१११॥

इतरथा यदि तावत्पूर्वं वयं गन्धशालीन् कथासु घासा-
न्नेषु शृणुम इमे तु प्रत्यक्षमुपलभ्यमानाः ते कथान्तरश्रुता-
कलमशालयः सुरभयः, तथा स्तोकोऽप्यत्र कलमशाली म-
मास्तु तृप्तिकश्च रसाऽऽस्वादोऽन्योन्यमिश्रितानाममीषाम् ,
इत्थं विचिन्त्य पल्यासान् शालीनाकृत्य स्थविरायाः समप-
यति, साऽप्युपस्थित्य तस्य संयतस्य दत्त्वा शेषमात्मना भुङ्क्ते
ततोऽसौ लब्धाऽऽस्वादो दिवसे दिवसे एवमेव विदधाति ।

ततः किमभूदित्याह—

निग्घोलिय तप्पल्लं, कज्जे सागारियस्स अतिगमणं ।

सागारिओ विमओ, भीतो पुण पामए कूरं ॥ ११२ ॥

तेन संयतं नैव शालीनपहरता तत्पत्यं निर्घोलितम्, रिक्तीकृ-
तम्, ततः कञ्चिदानीयकार्ये सागारिकस्य तत्रातिगमने प्रव-
शो भवेत्, ततः सागारिकः पत्यं रिक्तीकृतं दृष्ट्वा विषण्णो
विषादमुपगतवान् भीतश्च । किमु स्तनादयोऽत्र प्रविष्टा
भवयुरिति शङ्कया तत्र परिभ्रमन् शालकृग्मानीनं पश्यति ।

सो भणइ कतो लद्धो, एसो अम्हं खु लद्धिमभ्भो ।

ओभावणं च कुजा, धिग्गुत्थु ते एरिसा लाभो ॥ ११३ ॥

स सागारिको भर्तान्-कुत एष शालिकृगे लब्धः, ततः
साधवस्तदीय वृत्तान्तमजानाना ब्रुवन्-एष साधुरस्माकं ल-
ब्धिमभ्यप्रः, अतः प्रतिदिनमीदृशे शालिकृग्मानयति । ततः
सागारिकस्त साधुं व्रत—धिगस्तु मुगड ! तवदृशं लाभं
येन प्रतिदिवसं शालीनपहृत्यास्माकं पत्यं रिक्तीकृतमिति,
अपभ्राजन् वा अस्मां लोकमध्ये कुर्यात् । यथा स्तनका
अस्मी अत्र च भद्रकप्रान्तकृता दोषा भवन्ति ।

भद्रकस्तावदिवर्माभिदध्यात्—

इहरह वि ताव अम्हं, भिक्खुं व पल्लि व गिएहह न किंचि ।

इएह खु तारिओ मि, ठंवेमि अन्नं वि जा धओ ॥११४॥

उक्तार्थः । यस्तु प्रान्तो भवति स द्र्यात्, अहो धर्मकम्बु-
क ! प्रविष्टा अस्मी लोकं मुष्णन्तीत्यादि । अत्र “ लहुगा अ-
णुगहस्मी, अण्णनिय धम्मकवुण्णं गुरुणा ” । इत्यारभ्य “ से-
जायरो य भणणइ, अन्नं धन्नं पुणो वि होइ इण्णो । एसो अणु
गहो मे, जा साहु न दुक्खिआ कोइ ॥ १ ॥ ” इति पर्यन्ता
गाथास्तद्व्यवस्था एवात्र द्रष्टव्याः ।

उवस्मयस्म अतोवगडाए सुगवियडकुंभे वा सोवीर्य-
वियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते मिया, नो कप्पइ निग्गंथाण
वा निग्गंथीण वा अहालंदमवि वत्थए हुरन्था य उवस्सयं
पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं मे कप्पइ एगरायं वा
दुरायं वा वत्थए हुरन्थए, नो मे कप्पइ परं एगरायाओ
वा वत्थए दुरायाओ वा वत्थए । जे तत्थ एगरायाओ वा
दुरायाओ वा परं वसेज्जा सेमंतरा छेए वा परिहार वा ॥४॥

एवमुदकादिसूत्राण्युच्चारणीयानि ।

अथामीषां कः संबन्ध इत्याह—

एगंत उवस्मपेहि, वाघाया तंमि होति अओओ ।

साधारणपत्तेगा, जा पिंडो एम संबन्धो ॥ ११५ ॥

इहोपाश्रयं प्रकृतमाधिकारो वर्तते, तेषां चापाश्रयाणां
व्याघातदोषाः । अन्योन्ये अपाश्रये वा ये विकटोदकप्रतिबद्ध-
तादयो भवन्ति तेषु च यत्रालपतग दोषा भवन्ति तत्र
स्थातव्यमिति भावनार्थं साधारणसूत्रप्रत्येकसूत्राणां समा-
गमः क्रियते । ‘जा पिंडो नि उवस्म य, अतोवगडाए पिंडए-
वा वि’ इत्यादिकं वक्ष्यमाणं पिण्डसूत्रं यावदेव सम्ब-
न्धो मन्तव्यः, साधारणसूत्राणि नाम यत्रैकसूत्रे द्वयादि—
प्रभृतीनि बहूनि पदानि भवन्ति, प्रत्येकसूत्राणि तु यत्रैक-
सूत्रे एकमेव पदं ततश्चात्र विकटसूत्रमुदकसूत्रं पिण्डसू-
त्रमित्येतानि त्रीणि साधारणसूत्राणि प्रदीपसूत्रं ज्यातिः—
सूत्रं च प्रत्येकसूत्रे एष पञ्चानामपि सूत्राणां सम्बन्धः
सामान्यत उक्तः ।

अथ विशेषतः संबन्धमाह—

सालिच्छूहि वि कीरइ, विगडं भत्तति मितोदयं पिवति ।

आहारिमम्मि दोसा, जह तह पेज्जेवि जोगो यं ॥११६॥

शालिभिर्गन्तुभिर्वा विकटं क्रियते, अतो धान्यसूत्रानन्त-
र्गमद् विकटसूत्रमारभ्यन्त शालिकृगादिकमाहारं भुक्त्वा
तृपितो भवत्, तृपितश्चादकं पिवतीत्युदकसूत्रं निरूपणी-
यम् । यद्वा-आहारगमे तिलादी भुङ्क्ते स्मां यथा दोषा भव-
न्ति तथा पेयेऽपि मद्यादौ पीयमाने दोषा भवन्त्येवेति
तत्प्रतिश्रयेऽपि न स्थातव्यमित्येतन् संबन्धनायातव्या-
स्य सूत्रस्य (४) व्याख्या । सुग-काष्ठपिण्डनिपन्नम्, सौवीरक-
विकटं तु पिष्टवर्जैर्गुहादिद्रव्यैर्निष्पन्नम् । तस्सुगविकटकम्भो
सौवीरविकटकम्भो वा यत्रोपाश्रयस्यान्तर्वगडायाम् उपनि-
क्षिप्तः स्यात्तत्र नो कल्पने निश्चेन्नानां वा यथालब्धकर्मण कालं
वस्तुम् । ‘हुरन्थाय’ इति दर्शयद् बहिरर्थोभिधायकम् । चशब्दो
वाक्यभेदघातकः । ततोऽयमर्थः—अथ बहिरन्तोपाश्रयं प्रत्यु-
पेक्षमाणो नो लभेत् तत एव (से)-तस्य साधोः कल्पने ए-
कग्रावं वा द्विग्रावं वा तत्र वस्तुम् । यस्मैकग्रावाद्वा द्वि-
ग्रावाद्वा परम्-ऊर्ध्वं वसति (से) तस्य संयतस्य स्वान्त-
रा स्वस्वकृतं यदन्तरं त्रिग्रावादिकालावस्थारूपं तस्मात्
छेदो वा पञ्चरात्रिन्दवादः, परिहारो वा मासलघुकादि-
स्तपोविशेषो भवतीति सूत्रार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृद्भिर्भागपुराह—

‘देमीभामाहकयं, जा बहिया सा भवे हुरन्थाओ ।

बंधणुलंमण कयं, परिहारो होइ पुवं तु ॥ ११७ ॥

‘हुरन्थ’ इति यत्पदं तद्दर्शाभापया कृतं निबद्धं बहिरर्थोभि-
धायकम् । ततो यो विवक्षितोपाश्रयाद्बहिरर्त्तिनी वगडा सा-
‘हुरन्थ’ इति शब्दोक्तयते । अथ परः प्राह—परिहारस्ताव-
त्तपोविशेष उच्यते, छेदस्तु पर्यायच्छेदरूपः तत्सूत्रम्—‘ से-
सेतरो परिहारो वा छेए वा ’ इति पठितुमुचितं किमर्थ-
व्यत्यासेन पाठ इत्याशङ्क्याह—बन्धानुलोभ्येन सूत्रे परि-
हारपदान् पूर्व छेदपदं कृतम् । किमुक्तं भवति-एवविधो द्वि-
पाठः सुललितपदविन्यामतया सुस्मिष्टा भवतीति कृत्वा
सूत्रकृता प्रथमं छेदपदमुपन्यस्तम् ।

अहवा वारिजंतो, निक्कारणओ वि तिह वि परेण ।

छेयं चिय आवज्जे, छेयमओ पुव्वमाहंमु ॥ ११८ ॥

वसहि

अथ यदि तत्र विकटयुक्तापाश्रये गुर्वादिना वार्यमाणो निष्कारणं तावदुत्पन्नस्तिष्ठति त्रयाणां चाहोरात्राणां परतस्तिष्ठति, तदा क्षेदाख्यमेव प्रायश्चित्तमसावापद्यते । तच्छेदपदं पूर्वं प्रथममुक्तवन्तो भगवन्तो भद्रबाहुस्यामिनः ।

अथ सुगमौघीरूपदं व्याचष्टे—

पिष्टेण सुरा होति, मोवीरं पिष्टवज्रियं जाण ।

ठायेतगाण लहुगा, कास अगीयत्थमुत्ते तु ॥ ११६ ॥

ग्रीवादिना सम्बन्धना पिष्टेन याविकट भवान् सा सुरा यन्तु पिष्टवज्रितं द्राक्षाखजूर्गादिभिर्द्रव्यैर्निष्पाद्यते तन्मद्य-सौघीरकविकटं जानीयात् । एतद् द्विविधमपि यत्रोपनिक्षिप्तं भवति तत्रोपाश्रये तिष्ठतां चतुर्लघुकाः कस्य पुनरेतन्प्रायश्चित्तमित्याह—अगीतार्थस्य सूत्रं तु—“ कण्ठ एगगयं वा दुगयं वा वत्थप ” इत्यादिलक्षणं गीतार्थविषयं मन्तव्यम् । इत ऊर्ध्वं “ तज्जुपिता अगीयत्थो व ” इत्यादिकाः “ का स इच्छा समुत्पन्ना ” इति पर्यन्ता गाथास्तत्रस्था एवात्र द्रष्टव्याः ।

अथ कीदृशी तस्येच्छा समुत्पन्नेत्याह—

अणुभूआ मज्जरमा, शयीरं मुत्तणमेमि मज्जाणं ।

काहामि कोउहल्लं, पामुत्तंसु समारद्धा ॥ १२० ॥

अनुभूता मया बहवो मत्सरमाः परममीषां मयानां रसान् मुक्त्वा अतः करिष्यामि कौतुहलमिमांश्चिन्त्य प्रसुमेषु साधुषु समारब्धोऽसौ तद्भाजनमुद्धास्य विकटपानं कर्तुं ततश्च—

इहग कधामु सुणिमो, इमं मु संकाविमायणं मज्जं ।

पीते वि जायति मती, तज्जुमिताणं किप्पु अपीते ॥ १२१ ॥

इतरथा अद्यदिनात्पूर्वं कथास्येवं शृणुमः परमिदं तत्कथान्तरश्रुतकारिणां शायनं मयम्, एव तन्मद्य-जुपितं—मेचित्तं येन तज्जुपिता, गृहवासं विकटपायन इत्यर्थः । तेषां पीतेऽपि विकटे स्मृतिरुपजाते । किं पुनरपीते ।

विगयम्मि कोउहल्लं, बहुवयविराहणं लि पडिगमणं ।

वेहाणस आहाणे, गिलाणमोहाण वा दिट्ठा ॥ १२२ ॥
गताया ।

उड्ढाहं च करिजा, विपरिणामो पहुजं महम्म ।

गिरहंतेणं तेणं, खंडियविट्ठं व भिन्नं वा ॥ १२३ ॥

शैलस्त संयते विकटपानं कुर्वीते हेष्टा लोकस्य पुरत उड्ढाहं कुर्यात्, विपरिमाणो वा शैलस्य भवेत् । विपरिणतश्च सम्यग्दर्शनं चारित्रं लिङ्गं वा परित्यजेत्, तथा तेन संयतेन विकटभाजने गृहना वाशब्दान्—मुञ्चता वा तद्भाजने खरिडतम्—एकदेशभक्षणम्, विट्ठं वा—पतितं चिद्रम्, भिन्नं वा द्विधा कृतं भवेत् । इत ऊर्ध्वं “ फडियमुहा तेणं ” इत्यारभ्य—“ अस्ते िट्ठं पल्लगाथिय, अहापवत्तं बहह तुम्भे ” इति पर्यन्ते गाथाकदम्बं तथैवाभ्येतव्यम्, नवर मद्याभिलाषः कर्त्तव्यः ।

ततश्च—

आमं ति अचुवगण, भिक्खवियाराइनिगयमिणसु ।

भणइ गुरू सागोरियं, कहि मज्जं जाणणट्ठाए ॥ १२४ ॥

यदि शय्यातंगणापि अभ्युपेतम्, यूयं निश्चिन्तास्तपुत वयं यथा प्रवृत्तं व्यापारं निश्चिन्ताम इति । ततो गुरू-

राचार्यो भिक्षाविष्णुभूष्यादिनिर्गतेषु अगीतार्थसागारिकं भणति कुत्र मध्यमस्तौत्येवं परिज्ञानार्थम् ।

किं भणतीत्याह—

गोडीणं पिट्ठीणं, वंसीणं चेव फलसुराणं च ।

दिट्ठं मणं संनिचया, अन्ने देसे कुडुबीणं ॥ १२५ ॥

गोडीनां—गुडनिष्पन्नानां पिट्ठीनां—ग्रीवादिधान्यक्षौद्र-निष्पन्नानां वंशीनां—वंशकरीलकनिष्पन्नानां फलसुराणां च तालफलद्राक्षाखजूर्गादिनिष्पन्नानाम् एवंविधानां सुराणां संनिचया अन्यस्मिन् देशे मया कुटुम्बिनां गृहेषु दृष्टाः, एवं च भणियमित्त-स्मि निष्कारणे सां भणइ बोहच्छं । अन्तिमहं संनिचया, पिच्छह नाणा-विट्ठं मज्जं ” इत्यादिका, वारं ‘ न होइ इत्ती ’ इति पर्यन्ता गाथाः प्राग्बद्ध सव्याख्याना द्रष्टव्याः ।

अथात्रैव विशेषतो यतना कर्त्तव्या

तामभिधत्तसुराह—

गहियम्मि व जा जयणा, गेल्ले अथव तेण गंधेणं ।

सागागियादिगहणं, णायव्वं लिङ्गमेयाइ ॥ १२६ ॥

शैलकेऽपि विकटे गृहीते पीते सति या यतना सा वक्तव्या । ग्लानत्वे वा वैद्योपदेशेन विकटे गृहीतव्यम् । अथवा—तेन विकटसंबन्धना गन्धेन कस्यापि गृहवासं विकट-भावितस्थाध्युपपातो भवेत्, ततः सागारिकः शय्यातंग-आदिशब्दान्—आवकां वा यो मातापितृसमानस्ततो विकटस्य ग्रहणं कर्त्तव्यम्, यदि स्थालिङ्गेन न प्राप्यते उड्ढाहो वा भवति ततो लिङ्गभेदादिकमपि नेतव्यं—कर्त्तव्यमिमांश्च यावदेव नियुक्तागाथासमासार्थः ।

अर्थेनामैव विवर्गपुगाह—

पीयं जहा हंज वि गोविण्णं, तन्थाणइंताणं मं छुमंति ।

भिन्ने उ गोणादिपणं करेत्ते, तेमि पवमस्स तु संभवम्मि ॥ १२७ ॥

यदि कदाचित् कोविदेन शैलकेण शेषमाधुषु प्रसुमेषु तद्विकटं पीते भवेत्तदा गीतार्थास्तत्र विकटभाजने रसाप्रचुर-सादिकमानाय प्राप्तयन्ति । अथ कथमपि तद्भाजने गृहभागे मुख्यमानं वा भिन्नम्, ततो भिन्ने सति तस्मिन् गवादीनां पदानि प्रतिश्रयप्राक्केण प्राविशन्ति निर्गच्छन्ति च कुर्यान्त—आलिखन्तीत्यर्थः । येन सागारिको जानीते, यथा—गवादिना प्राविश्य भक्षमिदं भाजनमिति । परं यदि तेषां गवादीनां तत्र प्रवेशः संभवति, अन्यथा हि सागारिकः प्रहेषे जायते । एवं तावदमी इत्थं कर्मकारणः, अपरं च तदपहवनायेत्यर्थं प्रपञ्चमुपगच्छन्ति । धिगर्माणां पास्विगडनां धर्मेति ।

त्रिधिं तु पीणं जउणा ठवति,

मुदा जहा चिट्ठह अक्खुणासे ।

जाणम्मि दिट्ठम्मि भणंति पुट्ठा,

नूणं परिस्संदति भाणमेयं ॥ १२८ ॥

विकटे पीते तद्भाजने द्वाग्देशे वस्त्रादिना तद्धन्तु जतुना-लातया स्थगयन्ति, तथा—मे तस्य भाजनस्य मुदा क्षता ति-

छति । अथ सागारिकस्तद्भाजनस्यन्दनं दृष्ट्वा पृच्छति किमर्थमिदं स्यन्दनमवलोक्यते, एवं पृष्टाः सन्तो भणन्ति-नूनं भाजनमिदं परिस्यन्दति ।

सव्वस्मि पीए अहवा बहुस्मि,
संजोगयादी ठवयंति अन्नं ।

अन्नव्वमग्गी उ छुहंति तत्थ,

गीयं कपं वा गिहिलिक्कमाई ॥ १२६ ॥

सर्वस्मिन्नथवा—बहुके विकटं पीते सति ये संयोगपातिना तन्निष्पत्तिर्योग्यद्रव्यसंयोगवेदिनस्ते तथाविधानि द्रव्याणि संयोज्य विकटं स्थापयन्ति । अथ न सन्ति संयोगपातिनस्ततोऽन्यत् विकटं मार्गेयित्वा तत्र प्रक्षिपन्ति, तच्च प्रथमतः शुद्धम् । तदभावे पञ्चपरिहाण्या चतुर्लघुकं प्राप्तेन क्रीतकृतमपि प्रहीतव्यम् । यदि स्थलिकेन गृह्यतामुद्वाहो भवति, न वा तेन प्राप्यते ततो गृहिलिक्कम् । आदिशब्दाद्-अन्यतीर्थिकलिङ्गं वा कर्त्तव्यम् ।

अथ ' गेलं अ अहव तेण गंधेण ' इत्यादि
पदानि व्याख्यात—

तदभाविद्यद्वा व गिलाणए वा,

पुराणसागारियमावए वा ।

वीमं भणीआण कुलाण भावा,

गिहंति रुवस्स विवज्जिएण ॥ १३० ॥

तेन विकटेन पूर्वं भाधितस्तद्भाविताः, स तत्र विकटे नाध्यापयन्ते भवति, ग्लानो वा काश्चिन्नैवोपयुक्तेन प्रगुणीभवति; नान्यथा । ततस्तदर्थं पुराणस्य-पञ्चाकृतस्य सकाशात्तद्भावेन वा पितृसमानो यः सागारिकस्तस्य हस्तात्तदप्राप्तौ प्रतिपन्नाणुवतस्य मातापितृसमानस्य आश्रयस्य वा पाश्चाद् प्रहीतव्यम् । अमीयामभावे, यद्वा-भद्रकान्यापि यानि विश्रम्भणीयानि कुलानि नोद्वाहकारिणीत्यर्थः । तेषु प्रहीतव्यम् । तेषामप्यभावे यदि स्थलिकेन गृह्यति ततः प्रवचनोपघातो भवेत् । अतो रूपस्य विपर्ययेण गृह्यन्ति लिङ्गविधेकं कृत्वा विकटमुत्पादयन्तीति भावः ।

अच्चाउरं वा वि समिक्खिऊणं,

खिप्पं तत्रां घेतु दलितु तम्म ।

अन्नं रमं वा वि तहिं छुभंति,

संगं व सेतं हवयंति तत्तो ॥ १३१ ॥

अस्यानुं वा तं ग्लानं समीच्य क्षिप्रं—शीघ्रं ततः प्रतिश्रयवर्तिनो विकटभाजनाद् गृहीत्वा तस्य ग्लानस्य कृत्वा गाताथास्तत्रान्यं धारयन्ति प्रक्षिपन्ति, ततश्च ' स ' तस्य-ग्लानस्य तं विकटविषयं संहापयन्ति कार्ये निष्ठति सति विकटप्रसङ्गं निवारयन्तीति भावः । गता स्वपक्षयतना ।

अथ परपक्षयतनामाह—

परपक्षितम्मि दारं, पिधेति जयणाएँ दो वि वारेति ।

तह वि य अट्ठायमाणे, उवेह पुट्ठा व साहंति ॥ १३२ ॥

इत्यादिका मद्याभिलाषविशेषिता गाथाः सर्वा अपि तथैवाऽत्र वक्तव्याः ।

उवस्सयस्स अंतोवगडाए सीओदगवियडकुंभे वा उमि-
शोदगवियडकुंभे वा उवनिक्खित्ते सिया, नो कप्पइ निग्ग-
न्थाण वा निग्गन्थीण वा अहालंदमवि वत्थए हुरत्था य
उवस्सयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा एवं से कप्पइ एग-
रायं वा दुरायं वा वत्थए नो से कप्पइ परं एगरायाओ
वा दुरायाओ वा वत्थए, जे तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ
वा परं वसेजा सेसंतरा छए वा परिहारे वा ॥ ५ ॥

अस्य संबन्धमाह—

छोदुण दगं पिज्जइ, गालिति दगं व छोदुणं वंतु ।

पातुं मुहं व धोवइ, तेणऽहिकारे मजीवं वा ॥ १३३ ॥

यतो दकं-पानीयं प्रक्षिप्य विकटं पीयते, ततो विकट-
सूत्रानन्तरमुद्रकसूत्रम्, यद्वा—दकं प्रक्षिप्य तद्विकटं गा-
लयन्ति । अथवा—विकटं पीत्वा तज्जनितदौर्गन्ध्यव्यपग-
मार्थं उदकेन मुत्रं धावन्ति, तेन कारणेन विकटानन्तरम्
उदकाधिकारः प्रारभ्यते । यद्वा-तद्विकटं निजीवं वा भवेत्
इत्यनेकैस्संबन्धैरायातस्यास्य (५) व्याख्या प्राग्वत्, नवरं
विकृतं—शीतांशनादिशब्देण विकारप्रापितं प्राशुकीकृतमित्य-
र्थः शीतांशकं च तद्विकृतं च शीतांशकाविकृतम् । तस्य कुतो
घटः, एवमुष्णोदक विकृतकृत्माऽपि ।

अथ भाष्यम्—

शीतोदे उमिणोदे, फागुगमप्फासुगे चउम्भङ्गी ।

ठायंतगाण लहुगा, काम अगीतन्धमुत्तं तु ॥ १३४ ॥

शीतादकोष्णोदकमप्राशुकप्राशुकयाश्चतुर्भङ्गी भवति । गा-
थाया प्राकृतत्वात् पुंस्त्वनिर्देशः, तद्यथा-शीतादकं प्राशुकम्^१,
शीतादकमप्राशुकम्^२, उष्णोदकं प्राशुकम्^३, उष्णोदकमप्राशु-
कम्^४, तत्र प्रथमभङ्ग उष्णोदकमेव शीतीभूतं तन्दुलधावना-
दिकं वा, द्वितीयभङ्ग शीतादकमेव स्वभावस्थम् । तृतीयभङ्ग
उष्णोदकमुद्रकविदग्गम् । चतुर्थभङ्ग तत्तादकादकं मन्तव्य-
म् । एवंविधोदकप्रतिबद्धं प्रतिश्रयं तदुत्तं चतुर्लघुकाः, एव-
मविशेषणोक्तावप्ययं विशेषः—प्रथमतः शीतायंलघु, द्वितीयचतु-
र्थभङ्गयाश्चतुर्लघु । आह च निशीथचूर्णिकृत्—' पदमनहयभंगे
ठायंतस्स मानलहं, विंतयचउत्थमु चउलहु, ' आह-कस्य
पुनरेतत् प्रायश्चित्तम्, गुरुगह-अगीतार्थस्य सूत्रं पुनरनुज्ञा-
विषय गीतार्थमधिकृत्य प्रवृत्तिमित्युपस्कारः । इत ऊध्वेम् ' न-
न्थि अगीयन्था वा ' इत्यारभ्य ' का स इच्छा समुत्पन्ना ' इति
पर्यन्तं भाष्यमुद्रकाभिलाषविशेषितं वक्तव्यम् ।

कीदृशी पुनरिच्छा तस्य समुत्पन्ना ? उच्यते—

अणुभूया उदगरमा, नवरं मुत्तुं इमेमि उदगाणं ।

काहामि कोउहल्लं, या मुत्तुं ममारद्धो ॥ १३५ ॥

अनुभूता मया उदकानां रसाः, नवरं मक्त्वा अमीयामु-
दकानां रसान्, अतः करिष्याम्यहमेतद्विषयं कृतदलं स-
फलमिति विचिन्त्य प्रसुप्तपु शेषपु साधुपु समारब्धमुद-
कपानं कृतम् ।

कानि पुनस्ताम्युदकानांत्याह—

धारोदण महासलि-लाजले संभारिते व द्रव्येहि ।

तएहा य तस्म व मती, दिवा व रात्रौ व उप्पजे ॥१३६॥

धारोदकं नाम-गिरिनिकरजलम्, यथा-उज्जयन्तादौ, आन्त-
रित्ति वा, महासलिला-गङ्गाप्रभृतयो महानद्यस्तासां जल महा-
सलिलाजलम्, द्रव्यैः-कपूरपाटलादिभिः संभारिते-वासित
द्रव्यसंभारितम् । एष पानीयेषु तृणयाऽपि तस्याभिलाषो भ-
वति, पूर्वानुभूतेषु तु दिवा वा रात्रौ वा स्मृतिः संस्मरणसु-
स्पद्यते ।

ततश्चोदकमपि पिबन्नात्मनो हृदयस्य प्रत्यक्षमिदमाह—

इतरा कहासु सुणिमो, इमं खु तं विमलसीतलं तोयं ।

विगयस्स वि णऽत्थि रसो, इति सेवे धारतोयादी ॥१३७॥

इतरथा कथान्तरेषु शृणुमः, परमद्य विमलसीतलं तत्कथा-
ऽन्तरधृतं ततोयमास्वादितम्, यथाप्लोदकादिकं विरुते-
व्यपगतजीवमुदकं पिबामः तस्यापि शब्दोपहतत्वेनान्यथा-
भूतस्य रसो नास्तीति मत्वा धारतोयादिकं जलं सेवते ।

विगतम्मि कोउतम्मि, छडुवयविराहण ति पडिगमणं ।

वेहाणसओहाणा, गिलाणमेहेण वा दिट्ठो ॥१३८॥

विगतं उदकपानकौतुकं स संयतः पष्ठवतविगमना म-
या कृतेति मत्वा प्रातिगमन वा वैहायसं वा मरणम् “ ओ-
हायणं ति ” अवधारयन् कुरुते । रत्नानेन वा शैलेण वा स
दृष्टो भवेत् ।

ततश्च—

तएहाइओ गिलाणो, तं दड्ढु पिवेज जा विराहणया ।

एमेव सेहमादी, पियंति अप्पञ्चओ वामि ॥ १३९ ॥

रत्नानस्तृणाथितस्तं संयतमुदकमापिबन्तं दृष्ट्वा पानी-
यं पिवेत् । तेन वा पच्यतया तस्यानागादपरितापादिका
विराधना, तन्निरपन्नम् । एवमेव च शैलादयोऽप्यपरि-
णतास्तदुदकमापिबन्ति, अप्रत्ययो वा अमीषां भवेत् ।
यथैनन्मृषा तथाऽन्यदपि, सर्वममीषामुन्मत्तप्रलपितमिति
“ उड्ढाहं च करिजा, विपरिणामो व हुज्ज मेहम्म ।
गिरहन्तेण व तेण, खंडियबडे च भिन्ने वा ” इत्यार-
भ्य “ उदकासन्नो य छण-सवो कजं पि य तारिसे-
ण उदगेण । तेणाण य आगमणं, अच्चुह तुगिहकया ते
या ” इति पर्यन्ता गाथा गतार्थाः ।

अथ येः कारणैः स्तेना उदकमपहरन्ति तानि वक्ष्यन्ति—

उत्सवज्जणेमु मेमा-रियं दगं निमिय रोगियट्ठण ।

दोहलकुतुहलण प, हरंति पडिवेमियाई य ॥ १४० ॥

उत्सवाः क्षणाश्च पूर्वोक्ताः तेषु प्रत्यामन्त्रेषु स्तेना उदकं
हरेयुः । यद्वा—तृषणाः सन्तः सूर्यपानार्थं संभारितं
कपूरपाटलादिवासितं चतुर्थमूलं पञ्चमूलकृतं वा तदु-
दकमपहरन्ति । यद्वा—रोगी कश्चित्पामास्ति, तस्य त-
त्पानीयं पथ्यं तदर्थम्, अथवा—गर्भिण्यास्तादृश-
मुदकपाने तु दोहदं समुत्पन्नम्, यदि वा—कुतुहले ते-
षामुदपादि कीदृशोऽस्य पानीयस्य रसः, एवमेभिः कार-
णैः प्रतिवर्षिमकादयः स्तेना अपहरन्त्युः ।

गहियं च तेहि उदकं, घिचूण गया जहिमि गंतव्वं ।
सागारिओ व भणई, सउणीवि य रक्खई तिणहं ॥१४१॥
उक्तार्थाः ।

दगभायणाणि दड्ढु, सजनं बहियं दगं च परिमडियं ।

केण इमं तेणेहि, असिद्धं भदेयर इमे उ ॥ १४२ ॥

सागारिको दकभाजनानि स्वजनं चाज्ञाजनमपहतं दकं
वा परिशदितं दृष्ट्वा पृच्छन्ति-केनदं जलमपहतम् ?, साधवा
ब्रुवते—स्तेनैः । ततोऽसौ भूयः प्रश्नयति—के पुनः स्तेनाः ?
ततो यदि नाम्ना वगणैर्न वा तान् कथयन्ति ततस्तेषां
बन्धनादयो दाषाः । अथ न कथयन्ति ततोऽपिष्ट-अकथिते
भद्रकथान्तरुता इमे दाषाः ।

लहृगा अणुगहम्मी, गुरुगा अप्पत्तियं च कायव्वा ।

लहृगुरु संकुण्ठे, छम्मासा करभरे छेओ ॥ १४३ ॥

इत ऊर्ध्वम् “ आमन्ति अभ्युद्यम, भिक्षविवियाराह निग्ग-
यमएसु । भणइ गुरु सागारियं, कथं दगं जाणणट्ठण । ”
इति पर्यन्तं गाथाकदम्बकं प्राग्वत् ।

कथं पुनः सूरयः सागारिकं प्रश्नयन्तीत्याह—

चउमूल पंचमूलं, तलोदगं तावतिलयतोयाणं ।

दिट्ठं मए सप्पिचया, अन्नयदेमे कुट्टवीणं ॥ १४४ ॥

चतुर्मुलं नाम—चतुर्भिः सूरभिर्मूलैर्भाषितमेवं यत्पञ्च-
भिर्मूलैर्भाषितं तत्पञ्चमूलम्, तलोदकानि यत्र तोसलिविष-
ये तलतोयाणि राजगृहादौ प्वविधानामुदकानां सं-
निचया मयाऽन्यस्मिन् देशे कुट्टुम्बिनां गेहेषु दृष्टाः, “ एवं
च भणियमन्न-म्मि कारणे सा भणाइ आयरिए । अ-
न्निमहं संनिचया, पच्छुह नागाविह उदए ” इति आरभ्य
“ जाणता वि य यतणे, मयन्नरुवेण सा होति ” इति पर्य-
न्तं भाष्यं तथैवात्र वक्तव्यं नवगमुदकाभिलाषः कर्त्तव्यः ।

ज्योतिःसूत्रम्—

उवस्मयस्म अन्तोवगडाए मव्वराईए जोई भियाए-
जा, नो कप्पइ निग्गंथाण वा गिग्गन्थीण वा अ-
हालंदमवि वत्थए हुरन्थाय उवस्मयं पडिलेहमाणे नो
लंभेजा, एवं मे कप्पइ एगरायं वा दुरायं वा व-
त्थए नो से कप्पइ परं एगरायाओ वा दुरायाओ
वा वत्थए । जं तत्थ एगरायाओ वा दुरायाओ वा
पं वेमजा मेमंतरा छेण वा परिहार वा ॥ ६ ॥

एवं प्रदीपसूत्रमप्युच्चारणीयम् ।

अथाम्य सूत्रद्वयस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

उदगाणंतरमग्गी, मो उ पईवो व हाज्ज जोई वा ।

पडिवक्खेणं व गयं, समागमां एस सुत्ताणं ॥ १४५ ॥

प्रवचने ऋण्कायप्ररूपणानन्तरं अग्निकायः प्ररूप्यते, अतोऽ-
त्राप्युदकसूत्रानन्तरमग्निसूत्रमागम्यते । स चाग्निः प्र-
दीपो वा स्यात्, ज्योतिर्वा । ‘पडिवक्खेणं वगयं’ति भावप्रधान-
न्वाचिर्देशस्य, पक्षतया वा इदं सूत्रमागतम् । किमुक्तं भवति-
अण्कायस्याग्निकायः शब्दम्, अग्निकायस्याण्कायः, अत एतो

परस्परं प्रतिपक्षौ, प्रतिपक्षेन वा अण्कायानन्तर साम्प्रत-
मग्निः प्ररूपणीयः, एष समागमसम्बन्धो द्वयोरपि सूत्रयो-
र्मन्तव्यः, इत्यनेन सेवन्धेनायातस्य प्रथमसूत्रस्य (६) तावत्
व्याख्या । सा च प्राग्वत्, नवरं सार्वगात्रिकं ज्योतिर्गन्ध-
श्रोताश्रयं धमाप्यत धातूनामेनकार्यत्वात् प्रज्वलेत्, तत्र साधु-
साध्वानां वस्तुं न कल्पत ।

अथ भाष्यविस्तरः—

देसीभामाणै कयं, जा बहिया सा भवे हुरन्थाओ ।
बंधणुलामेण कयं, छेण परिहारपुव्वं तु ॥ १४५ ॥
अहव ण वारिजंता, निक्काण्णओ व तिण्हं व परेणं ।
छेयं चिय आवजे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥ १४६ ॥
गाथाद्वयमपि गताथम् ।

ज्योतिःस्वरूपं निरूपयति—

दुविहो य होइ जोई, असव्वगई य सव्वगई य ।

वायतगाणं लहुगा, कास अगीयत्थ मुत्तं तु ॥ १४७ ॥

ज्योतिर्गन्धकाय उर्हामम्, तत् द्विविधम्—असावैरात्रिक कि-
यर्तामपि रात्रिं यत्प्रज्वलति, तद्वैरात्रं सार्वगात्रिकमुभयो-
र्गपि तिष्ठता चतुर्लघुकाः । अथ कस्य पुनरेतत्प्रायश्चित्तम् ?
उच्यते—अगीतार्थस्य, सूत्रं तु गीतार्थप्रवृत्तमिति ऊर्हाम्—न-
त्थि अगीयत्थो वा' इत्यारभ्य 'रमणिज्ज भिक्खुगामो, छा-
य-तह जोइसालाए' इति पर्यन्तं भाष्यं तथैवात्र वक्तव्यम् ।

अथ तत्र स्थितानां दोषानुपदर्शयति—

उवगरणे पडिलेहा, पमज्जणा वा मपोरिमि मणे य ।

निक्खमणे य पवंसं, आपडणे चैव पडणे य ॥ १४८ ॥

वसतो स्थितानामुपकरणप्रत्युपक्षणे वसतेः प्रमाज्जेन आव-
श्यकस्य सूत्रार्थपौरुषोर्वा करणं, 'मणे य' इति मनसा रा-
गद्वेषगमनेन, निष्क्रमणे च प्रवेशे च द्वयमणे नेपधिक्यावश्य-
कयोः करणे अपनयेनैव गच्छता अणुवष्कायादिषु स्थलन प-
तने च प्रतीति, एतेषु या तेजस्कायस्यात्मनो वा विराधना त-
न्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । अथेतदोपमयाऽप्रतिषेधनाप्रमाज्जनादि
न करोति ततोऽपि प्रायश्चित्तम् ।

किं पुनस्तदित्यत आह—

पणगं लहुओ गुरुया, चउगं मामा य चउमु ठाणेसु ।

लहुगा गुरुमा य मणे, मेसेसु वि होति चउलहुगा ॥ १४९ ॥

याद ज्योतिःशालायां स्थिताः अग्निमघट्टो मा भूदिति
कृत्वा वस्त्राद्युपकरणे न प्रत्युपक्षन्ते ततो जघन्यं पञ्चकम्,
मध्यमं मासलघु, उरुष्टं चतुर्गं लघवः । वसति न प्रमाजे-
यन्ति, यद्वा—निगच्छन्तः प्रविशन्तो वाऽग्निविराधनाभया-
न् प्रमाजेयन्ति उभयत्रापि मासलघु । आवश्यकं न कुर्वन्ति
चतुर्लघु, सूत्रपौरुषी न कुर्वन्ति मासलघु । अर्थपौरुषी न
कुर्वन्ति मासगुरु । अथेतदोपमयाद्युपकरणप्रत्युपक्षणां वसति-
प्रमाज्जनामावश्यकसूत्रार्थपौरुष्यौ न कुर्वन्ति तत एतेषु चतु-
र्व्यापि स्थानेषु प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः । यस्तु शोभने
समज्जनि यद्वै प्रकाशे स्थाने स्थिता इत्येवं रागं क-
रोति, यस्य वा सुप्रदेशे निद्रा न गच्छति स यत्र तत्र द्वे-
षं करोति तत एवं मनसा रागद्वेषकरणे यथाक्रमं

चतुर्गुणवश्चतुर्लघवश्च । शेषव्यत्यावश्यकीनेपधिकीकरणा-
दिषु स्थानेषु प्रत्येकमाग्निविराधनानिष्पन्नं चतुर्लघु ।

अमुमेवार्थं स्फुटतरमाह—

पहपमज्जणवामग ,

अग्गी तारिणि अकुव्वओ जा (परि) हाणी ।

पोरिमिभंगं मज्जाई ,

होति मणओ रतिमरतिं वा ॥ १५० ॥

उपकरणप्रत्युपक्षानां वसतिप्रमाज्जनां वासय' इति आकारलोपा-
दावश्यकं च, यादात तदग्निविराधनानिष्पन्नं चतुर्लघु, आकार-
लोपात् तदोषभयादतानि न करोति ततः संयमपारहाणिस्त-
न्निष्पन्नं सूत्रपौरुषीभक्ते मासलघु, अर्थपौरुषीभक्ते मासगुरु, 'अ-
भंग' इति तथाकरणे अग्निविराधना । अथ सज्योतिरुपाश्रय
इति मनसि रतिर्भवति तदा चतुर्गुरु, अरतिर्भवति तदा
चतुर्लघु ।

जइ उस्मग्गे न कुणइ, तइ मामा सव्व अकरणे चउलहुगा ।

वंदणथुई अकरणे, मामो मंडामकाईसुं ॥ १५१ ॥

आवश्यकं यावतः कायोत्सर्गान न करोति तावन्तो
लघुमासाः । अथ सर्वमप्यावश्यकं न करोति, ततश्चतुर्लघु ।
अथ वन्दनकं न ददाति स्तुतमङ्गलं वा न करोति, ततो
यावन्ति वन्दनकानि यावतीः स्तुतीर्वा न प्रयच्छन्ति तावन्ति
मासलघूनि । अथ याद ददाति ततश्चतुर्लघु, उपवेशनमंडाश-
कं न प्रमाज्जयति मासलघु, अथ प्रमाज्जयति ततश्चतुर्लघु ।

अथ निष्क्रमणादिष्वेतेषु प्रायश्चित्तमाह ।

आवस्मिगानिभीहरा—पमज्ज—आमज्ज—अकरणे इमं तु ।

पणगं पणगं लहु लहु, आवडणे लघुगजं वणं ॥ १५२ ॥

निष्क्रमन्तो यथावर्षिकी न कुर्वन्ति पञ्चकम्, प्रावशन्तो
नेपधिकी न कुर्वन्ति पञ्चकम्, निर्गमप्रवेशौ कुवाणा न प्रमा-
ज्जयन्ति मासलघु । आवश्यकशब्दस्याकरणे मासलघु । आप-
तनम् यद्गमसंप्राप्तस्य या जानुकूपराभ्यां प्रस्वलनम्, सर्व-
गात्रेण भूमौ प्रणतः द्वयोरपि चत्वारो लघुमासाः, यन्नापति-
तः याद चात्माविराधनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नम् । अथवा-
यद्यान्यदस्मां प्रतापनादि करोति तदत्र द्रष्टव्यम् ।

तद्वददर्शयति—

मेहस्म विमीयणया, ओसकविसकअबहिं नयणं ।

विज्झविउण तुअट्टण, अहवाऽवि भवे पलीवणया ॥ १५३ ॥

शैलस्य शीतार्त्तस्य चाशातना स्यात्, अस्मां प्रताप्य स
विगतशीतमात्मानं कुर्यादिति भावः । अत्र च यावतो वा-
गन हर्ता पादो वा प्रतापयनं परावर्तयति तावन्ति चतु-
र्लघूनि । तथा विष्वक्कण-शीघ्रविध्मापनार्थं ज्वलदुल्मुकाना-
मुपकरणम् । अवष्क्कणं तु-नेपामेव प्रज्वलनार्थमुदीरणम्,
अन्यत्र नयने नाम शयनस्थानाभावादग्नेः स्थानान्तरसक-
मम्, तथा प्रदीपनकमयादग्निं क्षारण धृत्या वा विध्माप्य
त्वग्वर्त्तनम्, एतेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकम् ।

अथवा—प्रतापयतः प्रमादतः प्रदीपनकं भवेत्,

तत्रदे प्रायश्चित्तम्—

गाउअदुगुणा दुगुणं, वत्तीमं जोयणाइ चरिमपदं ।

चत्ताणि छस लहु गुरु, छओ मूलं तह दुगं च ॥ १५४ ॥

गव्यूनादारभ्य द्विगुणाद् द्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिंशद्योजनलक्षण
चरमपदं यावदिदं प्रायश्चित्तम् । यद्येकं गव्यूतं दह्यते ततश्च
त्वारो लघुमासाः, अर्द्धयोजनं दह्यते चत्वारो गुरुमासाः, यो
जनं दह्यते षड् मासलघयः, योजनद्वये षण्मासा गुरुयः, चतु
षु योजनेषु छुदः, अष्टसु मूलम्, षोडशसु अनवस्थाप्यम्, द्वा-
त्रिंशद्योजनेषु दग्धेषु पाराञ्चिकम् ।

तथा—

गोगे य मासमाई, वरणे लहुगा य जं व अहिगरणं ।

लहुगा आवरणम्, खंभतणाई पलीविजा ॥१५५॥

तत्र प्रावशतो गोश्वा (ना) दोन यदि वारयान्ति तदा चतुर्ले
घुकाः, एते वारिताः सन्तो हास्तकायादिविगधनारूपमधि
करणं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नम् । अथ न वारयान्ति ततोऽपि चतु-
र्लघयः, प्रविष्टाश्च प्रज्वलाद् इन्धनचालनेन स्तम्भतृणादीन् प्र-
दीपयेयुः, तत्रापि गव्यूनादारभ्य द्विगुणाद् द्विगुणवृद्ध्या द्वात्रिं
शद् योजनेषु पाराञ्चिकम् । यत एते दोषा, अतो न ज्योतिः-
शालायां स्थातव्यम् । भवेत्कारण येन तत्रापि तिष्ठेयुः ।

किं पुनस्तदिति चेदुच्यते—

अद्वाण निगमाई, तिक्मुत्तो मग्गिऊण असतीण ।

गीयन्था जयणाए, वसंति तो अगणिमालाए ॥१५६॥

अर्ध्या-महद्वर्गयम् ततो निर्गताः, आदिशब्दाद्-अशिवाव
मौदर्यादिषु वर्त्तमाना विकालवेलायां ग्रामे प्राप्तास्त्वहृत्यः-
त्रीन् वारान् शुद्धां वसन्ति मार्गयान्ति, यदि न प्राप्यते ततो
गीतायां यतनया आग्निशालायां वसन्ति ।

एतदेव स्पष्टयति—

अद्वाण निगमाई, तिहं अयई य फरुमयालाए ।

गीयन्था जयणाए, वसंति तो पचणमालाए ॥१५७॥

अर्ध्वानर्गतादर्यास्तसृणां—पणितशाला भागडशाला कर्मशा
लानामन्यतरस्याः परुषशालाया अभावे ततो गीतार्थो य-
तनया पचनशालायां-भाजनपाकशालायां वसन्ति ।

इह शालात्रयग्रहणादन्याऽपि कुम्भकारशालाः

सूचितास्तासां स्वरूपमुपदर्शयितुमाह—

पणिण य भंडसाला, कम्मपयणे य वावरणमालाए ।

इंधणमाला गुरुगा, सेमामु विहोति चउलहुगा ॥१५८॥

पणितशाला भागडशाला कर्मशाला पचनशाला व्यावरण-
शाला इन्धनशाला चेति । अत्र निष्कारणे इन्धनशालायां ति-
ष्ठतां चतुर्गुकाः, शेषासु पणितशालाप्रभृतिषु चतुर्लघुकाः ।

अथतासामिव व्याख्यानमाह—

कोलालियावणा खलु, पणिमाला भंडसालो जहि भंड ।

कुंभारघडी कम्म, पयणे वामासु आवासो ॥१५९॥

तामलिए वरधरणा, अग्गीकुंडं तहि जलाति निच्चं ।

तत्थ सयंवरहुंतु, चेडाचेडी य वुज्झंति ॥१६०॥

(पणितशाला व्याख्यानम् पणियमाला शब्दे पञ्चमभागे ३८०
पृष्ठे गतम् ।) भागडशाला यत्र घटकरकादि भागडजान संगो-
पितमाप्ते, कर्मशाला—कुम्भका घटी, यत्र कुम्भकारे

घटादि भाजनादि करोतीत्यर्थः । पचनशाला नाम-यत्र पाक-
स्थाने वर्षासु भाजनानि पच्यन्ते, इन्धनशाला तु-यत्र तृण-
कर्षकचवरास्तिष्ठन्ति, व्यावरणशाला नाम-बहुमतं वि-
षये ग्राममध्ये शाला क्रियते, तत्र अग्निकुण्डं स्वयं
वरहेतोर्मित्यमेव ज्वलति, तत्र च बहवश्छटकाः । एका
च स्वयंवरा चोटका प्रक्षिप्यन्ते—प्रवेश्यन्ते इत्यर्थः ।
यस्तेषां मध्ये तस्यैव प्रांतभाति तमसौ वृणाते, एषा व्याव-
रणशाला । एतासु तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः ।

नवरम्—

इन्धनशाला गुरुगा, आदिसे तत्थ नासिओ दुक्खं ।

दुविहविराहणभुमिरे, मेसा अगणी य सागरिए ॥१६१॥

इन्धनशालायां तिष्ठतां चत्वारो गुरुकाः, कुत इत्याह—तत्र
तृणकर्षकादावादीनि-प्रदीपे सति तष्टं दुःखं दुष्करं सुचिरं
च तन् तृणादि भवति । ततस्तत्र द्विधा विराधना, संयमा-
त्मावपया, शेषासु-पणितशालादिषु भाजनविक्रयक्रयिकादि-
भाजनेन सागारिकः पचनशालायां पुनर्गन्नादो भवति ।

एतासु द्वितीयपदे तिष्ठतां विधिमाह—

पदमं तु भंडमाला, तहि सागरि नऽत्थि उभयकालं पि ।

कम्मापणि निमि नत्थी, समकमणिधणि जाव ॥१६२॥

शुद्धोपाश्रयालाभे प्रथमं भागडशालायां तिष्ठन्ति, यतस्त-
त्रोभयकालेऽपि दिवा रात्रौ सागारिको नास्ति, तदभावे क-
र्मशालायाम्, तदभावे अपाणशालायामपि यतस्तत्र नाश-
रात्रौ सागारिको नास्ति । तदभावे शेषासु पचनशालादिषु
क्रमेण स्थातव्यं यावद् इन्धनशाला । तद्यथा-प्रथमं पचन-
शालायाम्, ततो व्यावरणशालायाम्, तत इन्धनशालायामपि ।

तत्र स्थितानां यतनामाह—

ते नत्थ मेनिविट्ठा, गहिया संथाग्गा विहीणुवं ।

जागरमाणा वसंति, सपक्खजयणाई गीयन्था ॥१६३॥

ते नाधवस्त्रत्रोपाश्रये मेनिविष्टाः सन्तः स्वाध्यायं कुर्वन्ति,
विधिपूर्वम्, यथा रत्नाधिकम्, संस्तारकास्तेस्तत्र गृहीता, तत
श्च, गीतार्थो स्वपत्नयतनां कुर्वन्ताः जाग्रतः सन्तो वसन्ति
तिष्ठन्तीत्यर्थः ।

कथमित्याह—

पामे तणाण मोहण, अहिस्कोसक अन्नहिं नयणं ।

संवग्गालिपणया, छुक्कारणवारणा कड्डी ॥१६४॥

अग्र पार्श्वे यदि तृणानि भवन्ति ततस्तेषां शोधना कर्त्त-
व्या, श्वापदभये अनाक्रान्तिकस्तेन संभवे अन्नरभिष्वक्कणं
कुर्वन्ति, यदि तत्रोत्क्रान्तिकस्तेनानां संभवस्तदा तमाग्निमव-
ल्लक्षयन्ति, स्वप्नुकामा वा तमन्यन्नयान्ति बहिः संक्रामयन्ती-
त्यर्थः । कुत कार्ये सारंग मल्लकेन वा तस्याग्रे संवरणमाच्छा-
दनं कर्त्तव्यम् । ततो यथायुक्तमनुपालय स्वयमेव विधिमाप-
यति, प्रदीपनकभयाच्च च स्तम्भस्य छगणादिना लेपनं क-
र्त्तव्यम् । श्वा या गौर्वा यदि तत्र प्रविशति ततो या दौकते,
तदा छुक्कारयति छिच्छिक्कारः कर्त्तव्यः । अथ तथापि न तिष्ठ-
न्ति ततो निवारणा तेषां कर्त्तव्या । सहसा च दीपनकं
लभ्य कटाहैर्गकण कर्त्तव्यम् । यद्वा-तत्प्रदीपनकं धूल्यादिना
विमार्गयतव्यम् ।

अथोपकरणप्रत्युपेक्षणादिषु द्वारेषु यतनामाह—

कडओधचिलिमिणि वा,असता सभए व बाहिं जं अंतं ।

ठाणासती भयम्मि व,विज्झाएऽगणिम्मि पेहंति ॥१६५॥

अग्नन्तरं वशमयः कटो घस्त्रमयी वा चिलिमिलिका न दा-
तव्या, ततः प्रत्युपेक्षणाप्रमाजनादीनि सर्वाण्यपि पदानि
कुर्वन्ति, कटकचिलिमिलिकयोरभावं प्रतिश्रयाद्वाहिरुपकरणं
प्रत्युपेक्षणीयम् । अथ बाहिः सभये-स्तेनभययुक्तं ततो यदन्यं
परिजीर्णमुपकरणं तद्वाहिः प्रत्युपेक्षन्ते, सारोपकरणं तु
विध्मांतं ज्योतिषि प्रत्युपेक्षितव्यम् । अथ बाहिः स्थानं ना-
स्ति, यद्वा-अन्त्योपकरणस्यापि तत्रापहरणभयं ततः सर्वम-
प्युपधिं विध्मांतंऽप्यौ प्रत्युपेक्षन्ते ।

गिताण पमजंती, मृगावासं तु वंदणगहीणं ।

पोरिसि बाहि मण्ण व,सेहाण य दिति अणुसट्ठि ॥१६६॥

निर्गच्छन्तः प्रविशन्तो वा तत्र प्रमाजयन्ति आवश्यकम-
पि मूकं वागयोगविगृहीतं वन्दनहीनं च कुर्वन्ते । सूत्रार्थ-
पौरुष्यौ बाह्विर्दधति, बाहिःस्थानाभावे मनसैव सूत्रमर्थं वा
उपेक्षन्ते, ते च शैला ज्योतिःप्रकाशं रागमुपगच्छन्ति । ते-
षां गीतार्था अनुराशिर्हि प्रयच्छन्ति ।

कथमन्याह—

नाणुजोया साह, दव्वुजोत्रम्मि मा हु गज्झिक्था ।

जस्म वि न एह निदा,निमीलिआ वा सुवह गिम्हे ॥१६७॥

ज्ञानोद्घोताः सकलजीवादिपदार्थमार्थप्रकाशकज्ञानलक्षण-
भावाद्योतकालिना साधवा भवन्ति, अतो द्रव्याद्घोतके-
ऽपि पदपदार्थप्रकाशे ज्योतिःप्रभृतिके मा गृध्यत—रागमु-
पगच्छन्त । यस्य वा साधोः सप्रकाशे निद्रा न गच्छति सा-
कल्येन प्रावृत्तः स्वपिति, प्रीप्सुकाले प्रावृत्तस्य घर्मो भ-
वति, ततो निमीलितलोचनः स्वपिति ।

अथ स्वकावश्यकं वन्दनकहीनमिति पदं व्याचष्टे—

आवास बाहि अमई, वंदणविगडणजयणधुतिहीणं ।

पोरिसि बाहि अंतो, चिलिमिलि कानूण व भरंति ॥१६८॥

आवश्यकं बाहिः कुर्वन्ति, अथ बाहिः स्थानं नास्ति ततो
यो यत्र स्थितः स तत्रैव स्थितः मनसैव च करोति—द्वा-
दशावन्ते वन्दनकं प्रयच्छन्ति । विकटनामालोचनां यतनया
वर्षाकल्पप्रावृत्तानि ध्रष्टा एव कुर्वन्ति, स्तुतिहीनं नाम-
स्तुतिमङ्गले मनसैव कुर्वन्ति । अथ 'पोरिसिबाहिं' ति
पदं व्याख्यायते—सूत्रार्थपौरुष्यौ बाहिः कुर्वन्ति । अथ बाहिः
स्थानं नास्ति, ततः प्रतिश्रयस्याभ्यन्तरेऽपि चिलिमिलि-
कां कृत्वा क्षरन्ति—स्वाध्यायं कुर्वन्ति । 'वा' विकल्पोपद-
शने, चिलिमिलिकाया अभावे मनसैव सूत्रमर्थं वाऽनुव-
क्षन्ते इत्यर्थः ।

मृगा विसंति निंती, चउसगमाई कुओ वि अज्झिक्वेता ।

सेहा य जोहूद्रे, जयंति य जा घरइ जोई ॥१६९॥

मूकाः-ये नृणांकाः प्रविशन्ति निर्गच्छन्ति,वा नैपथिकीमा
वशियकीं च मनसैव कुर्वन्तीत्यर्थः । उक्लृप्तकमलातपादि-
शब्दादाग्नशकटिकां वा कचिदप्यस्मृशन्तः । तथा निर्गच्छ-
न्ति वा प्रविशन्ति, यथा आपतन-पतनं न भवतः । ये च

शैला अगीतार्थाश्च निर्धर्माणस्तज्ज्योतिषो दूरं स्थापयि-
तव्याः । गीतार्थवृषभाश्च तावत् आपति यावत् ज्योतिरग्नः
ध्रियते, न विध्मायतीति भावः । मा शैलादयः प्रतापेयु-
रिति कृत्वा मनसैव ।

अद्वाणाई अइनि-इपिण्णओ गीओ उ सभिओ सुवह ।

सावयभय उस्सके, तेणभये होइ भयणाओ ॥१७०॥

अध्वादिपारध्माभ्योऽग्निनिद्राप्रोक्ता वा गीतार्थस्तमग्निम-
पस्य स्वपिति, मिहव्याघ्रादिशत्रुदभयं यतनया तान्यु-
त्सुकान्युत्सर्पयति । स्तेनभये तु भजना भवति । यद्याका-
न्तिकस्तेनास्तेना मा ज्योतिः प्रज्वलद्वलोक्त्य गमनं
कार्पुर्गतिं कृत्वा तमग्निमपसर्पयति । अथ नाक्रान्ति-
कास्ततो ज्वलन्तमग्निं दृष्ट्वा जाग्रत्यमी इति बुद्ध्या ते
नाभिद्रवन्ति, अतस्तेषु तमग्निमुत्सर्पयतीति ।

अद्वाणविवित्ता वा, परकड अमती सयं तु जालेंति ।

सुलाई व तवेउं, कयकजा छार अक्कमणं ॥१७१॥

अध्वानं विविक्षाः-मुषिताः परकृतमन्यप्रज्वालितमग्निं स्व-
प्नन्ते, अथ परकृतो न प्राप्यते ततः स्वयमात्मनेन ज्वालय-
न्ति शीतानांस्त्वन्धनं प्रतिपन्तान्युक्तं भवति । शूतमादि-
शब्दादिमूचिकां वा तार्पायतुम्, परकृताभावे स्वयं ज्वालय-
न्ति कृतकार्यो नाष्टेन क्षारेणाक्रमणं कुर्वन्ति मा प्रदीपनकं
भाविष्यतीति कृत्वा ।

सावयभयआशिति व, सोउमणा वावि बाहि नीयित्ति ।

बाहिं पर्लावणभया, छार तस्म त्ति निव्वावे ॥१७२॥

श्वापदभयेऽन्यस्मान् स्थानादग्निमानयन्ति । स्वप्नुमनसो
वा तस्मात् स्थानान् बाहनेयन्ति । अथ बाहिः प्रदीपन-
कभयास्त नयन्ति ततस्तत्र स्थितमेव क्षारेण द्वादयन्ति, त-
या क्षारस्याऽभावे निर्धोपर्यान्त-विध्मापयन्तीत्यर्थः ।

सूत्रम्—

उवस्मयस्म अंतो वगडाए मव्वराईए पईवे दीपेज्जा,नो क-
प्पइ निगन्थाण वा निगन्थीण वा अहालंदमवि वत्थए
हुत्था य उवस्मयं पडिलेहमाणे नो लभेज्जा, एवं से
कप्पइ एगगयं वा दुरायं वा वत्थए, नो से कप्पइ परं ए-
गरयाओ वा दुरयाओ वा वत्थए जे तत्थ एगरयाओ वा
दुरयाओ वा परं वसेज्जा सेसंतरा छेए वा परिहारे वा । ७।

अस्य व्याख्यानं ज्योतिःसूत्रयन्मन्तव्यम् ।

अथ भाष्यम्—

देमीभासारं कयं, जा बहिया भवे हुत्थाओ ।

बंधणुलभेण कयं, छेया परिहारपुव्वं तु ॥१७३॥

अहव ण वारिजंते, निक्कागणओ व तिहव व परेणं ।

छेयं चिय आवजे, छेयमओ पुव्वमाहंसु ॥१७४॥

गाथाद्वयमपि गतायम् ।

दुविहो य होइ दीवो, अमव्वराई य मव्वराई य ।

ठायंत लहु लहुगा, काम अगीयत्थमुनं तु ॥१७५॥

द्विविधश्च भवति दीपः, तद्यथा—सावर्गात्रकः, अमावरा-
त्रिकः । तत्र सावर्गात्रकप्रदीपयुक्तायां तु चत्वारो लघवः ।

कस्य पुनरेतत्प्रायश्चित्तम्, सुरिग्रह-अगीतार्थस्य । इत ऊ
खेम "नऽन्धि अगीयन्था वा" इत्यारभ्य "गच्छन्ति पर्वतसा-
लाय" इति पर्यन्तं भाष्यं प्राग्वदत्र वक्तव्यम् ।

अथ तत्रार्चस्थितानां दोषानाह—

उवगरणे पडिलेह, प्पमज्जणा वा सपोरिमि मणे य ।
निक्खमणे य पवेसे, आवमणे चैव पडणे य ॥ १७६ ॥
पण्णं लहुओ लहुगा, चउगे लहुगा य चउमु ठाण्णु ।
लहुगा गुरुगा य मणे, मेससु वि होंति चउलहुगा ॥ १७७ ॥
हे अपि गाथे व्याख्यानं ।

मानद्वारे धिषेणमाह—

गुरुगा य पगामम्मि, लहुगा ते चैव अप्पगामम्मि ।
सातम्मि होंति गुरुगा, अस्माए होंति चउलहुगा ॥ १७८ ॥
प्रदीपस्य प्रकाशे अभिरोच्यमाने चत्वारो गुरुकाः, अप्रका-
शे चत्वारो लघुकाः । एतदेवोक्तगार्जेन व्याचष्टे—सातं सुप्तं
रतिरित्येकाऽर्थः । यदि प्रकाश रति मन्यते तदा चत्वारो गु-
रवः । अथाऽस्मौ तमरति मन्यत ततश्चत्वारो लघुकाः ।

पडिमाए भुमियाण,

उहुहा तणाणि वा मंव हेहा ।

साणाइ चलणलोलं,

खंभ-तणाइ पत्तीवेजा ॥ १७९ ॥

देवकुलादौ प्रदीपे शालायां या स्कन्दमुकुन्दादिप्रतिमा त-
स्यां प्रदीपेन कुपिताया-दग्धायामुद्वाहो भवेत्, अर्माभिः श्र-
मणकैः प्रत्यनीकतया स्कन्दादिप्रतिमा दग्धेति । अथाधस्ता-
द्वा सस्ताम्रकौ तृणानि भवेयुः तानि दह्यन् । शुनादिना चरणैः
पातितस्ततः प्रदीपस्य च ततः स्थानादवरोहणे विधेयम् । अ-
थ शृङ्खलादीपोऽस्मौ न ततः स्थानादवतारयितुं शक्यते त-
तो लोलाया अवस्पर्षणमुत्सर्पणं वा कुर्यात् अवगवादीनां
" लुच्छुत्कारण " लुच्छुत्तं प्रतिपन्नकरणेन चरणं वा द-
गडादिदशनेन अपकण्ठेन वा वल्लेर्वा कर्त्तव्यम् ।

अथावस्पर्षणमुत्सर्पणं च व्याख्यानयति—

मंकलदीवे वत्ति उ, उव्वत्ते पीडण् व मा डज्जे ।

रूपण व तं नेहं, धत्तूण दिवा विगिंचिनि ॥ १८० ॥

शृङ्खलादीपे स्थानान्तरे संक्रामयितुमशक्ते वर्तिमुद्धर्त्तव्यं
निपीडयेद्वा, मा द्वातां—मा प्रदीप्यतामिति कृत्वा, कृतेन
या त प्रदीपवर्त्तिने स्नेहे—तेन गृह्णन्वा ततो दिवा विगि-
ञ्चन्त-परिष्ठापयन्ति ।

हेहा तणाण सोटण, ओमक्कभिमक्क अन्नहिं नयणं ।

आगाढे कारणम्मि, ओमक्कभिमक्कणं कुजा ॥ १८१ ॥

प्रदीपस्याधस्तात् तृणानां शोधने कर्त्तव्यम् । यद्वा—ते प्र-
दीपमवस्पर्षयान्ति वा अभिस्पर्षयन्ति । अथवा-नयान्त-संक्रा-
मयन्तीत्यर्थः । एतच्चत्वारोऽभिस्पर्षणं वा आगाढकारणे
समुत्पन्ने गीतार्थः कथाम्, न अनागाढे ।

मज्जे व देउलाई, बाहिं ठवियाण होइ अतिगमणं ।

जे तन्थ मेहदामा, ते इह आगाढे जयणाए ॥ १८२ ॥

ते साधवो विकाले संप्राप्ताः सन्तः संप्रदीपे देवकुले स्थि-
ता भवेयुः । यद्वा—प्रार्थादिमध्ये देवकुलम्, आदिशब्दान्-
प्रपासभादिकं वा । तच्च दिवा सागारिकाकुले तत्र प्रभाते-
ऽपि समागता दिवा बहिः स्थित्वा सन्ध्यायां तत्र प्रविश-
न्ति । यद्वा—बाहिः स्थिताना स्तनश्वापदादिभयमत्र रा-
श्री भयतीति श्रुत्वा समस्येति गमने प्रवेशो भवति । तत्र
च सप्रयायां वसन्तौ स्थितये पूर्वं शिष्यविषयाः प्रतापना-
दयो दोषा उक्ताः ते इहागाढे कारणे यतनया परिहर्त्तव्याः ।
यदि प्रमादतः प्रदीपनं भवेत्, तत्र का विधिर्गत्याह—

अन्नाए तुसिणीया, नाए ददुण मविउलं बालं ।

बाहिं देउल सहा, समागयाणं खरंटो य ॥ १८३ ॥

यदि केनापि न ज्ञातम्, यथा-संयताः स्थिताः सन्ति ततः
तूष्णीका भूत्वा पलायन्ते । अथ ज्ञातं संयता अत्र स्थिताः
सन्तीति, ततः प्रदीपं दृष्ट्वा महता शब्देन ' सविउलं ' वा-
लं कुर्वन्ति यावद् भूयान् जनो मिलितः । ततो बहुजनस्य
पुनः भगन्ति पश्यत पश्यत केनापि पापेन प्रदीपनं कृत-
मिति । यद्वा-देवकुलाद्वाहर्निर्गत्य तथैव शब्दो—बालः क्रि-
यते । समागतानां लोकानां खरगटना कर्त्तव्या, तेन युष्मा-
भिरेवैतत्प्रदीपितं येनेतं श्रमणा दहन्ताम्, अस्माकं चोप-
करणे सर्वमप्यत्र दग्धम् । एव खरगिताः सन्तो न किञ्च-
वुल्लपन्ति । श्रु० २ उ० ।

(६) अथ यस्मिन् पीठादिमञ्जालननिषेधमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मेज्जं पुण उवस्सयं जाणे-
जा, असंजए भिक्खुण्डियाण पीढं वा फलगं वा णि-
स्संणि वा उदुगलं वा ठाणाओ ठाणं माहरइ बहि-
या वा निष्खसू तहप्पगारे उवस्सए अपुरिमंतरकडे०
जाव गा ठाणं वा चेइजा, अह पुण एवं जाणेजा
पुरिमंतरकडे ० जाव चेइजा । (सू० ६५ ×)

एवमात्रज्ञान-सागणसूत्रमपि नेयम्, अत्र च त्रसादिवि-
राधना स्यादिति भावः । आचा०२ श्रु० १ सू० २ अ० १ उ० ।
साधनार्थाप आगमनादिगृहेषु स्थातुं न कल्पते इत्याह—
कण्णइ निगन्थाणं अह आगमणगिहंमि वा विगडगि-
हंमिवा वंमीमूलंमि वा रुक्खमूलंमि वा अब्भावगांमि वा
वन्थाए ॥ १२ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

एमेव गमो नियमा, णिगन्थाणं पि णवरि चउ लहुगा ।

णवरि पुण णाणत्तं, अब्भागामम्मि ततियादी ॥ २१७ ॥

एष एव—निगन्धीसूत्रोक्ता गम आगमनगृहादिवि-
षये नियमाभिप्रेतस्थानार्थाप भवति, नवरं प्रायश्चित्तं चतुर्ल-
घुकाः शेषं त सर्वमपि दोषजाले तथैव वक्तव्यम् । नवरं
पुनरथ द्वितीयपदे तिष्ठतां नानात्वम् । किमित्याह—अजिका
शोकल तस्यां गलानार्थं गताः सन्ति, आदिशब्दादध्वनि वा
वर्त्तमाना अभावकाशे वसेयुः, उत्सर्गतस्तु निगन्धानामप्या-
गमनगृहादिषु स्थातुं न कल्पते । आह-सूत्रेणानुज्ञातमव-
स्थानमनस्तेन सह विरोधः प्राप्नोति ।

सृग्गिह—

सुत्तनिवाञ्चो पुराणं, आगमे मोहयजणे व रक्वते ।

आराम अहे विगडे, बंसीमूले च गिहोमे ॥ २१८ ॥

पुराणं-चिरन्तनं यदागमनगृहे तत्र सागारिका संप्रति कोऽपि नागच्छति, यद्वा-तत्रागमनगृहे स्थितानां भोजिका-ग्राम-स्वामी जनमुपागच्छन्तं रक्षति । ईदृशे सूत्रनिपातः-सूत्रवि-स्तारो मन्तव्यः । यथा य आगामो नवमालिकागुल्मार्दाभिगु-मस्तथाधो विवृते सूत्रमयतरति । वंशीमूलमपि यन्निर्दिष्टं तत्र सूत्राधनारः ।

अथैतमेव निर्युक्तागाथां भाष्यकारः स्पष्टयति-

अभुज्जमाणी उ मभा पवा वा,

गामंगपामम्मि ण याऽणुपंथे ।

पभू निवारति जणं उव्वेत्तं ,

ण कुप्पती सो य तहिं व ठंति ॥ २१९ ॥

मभा प्रपा वा या अपाग्भुज्यमाना ग्रामस्थैकपाश्वे भव-ति, (न च) नैवानुपपन्ने-मार्गाभ्यर्था । यद्वा-भुज्यमानाथामपि यत्र स्थितानां प्रभुर्ग्रामस्वामी सम्यगुद्दिष्टभेदको वा जनमु-पयान्तं निवारयति, स च जनो वायमाणः साधूनां ग्रामस्वा-मिनो वा न कुप्यति, तत्र ईदृशे आगमनगृहंऽपि तिष्ठन्ति ।

गुम्मेहि आगम्म घरम्मि गुत्तं ,

वडिणं तुंगाणं व एगदोर ।

तहव गुत्ते छइतम्मि ठंति ,

ण जन्थ लोगां बहु ममिलेति ॥ २२० ॥

गुल्मेनैवमालिकाकोरगटकार्दामगुत्तैर्युक्त्या वा तुङ्ग्या उ-च्चैस्तरया परिक्षिप्ते एकद्वार आगमनगृहे अर्धा गुम्मेऽप्य-परिच्छादिते स्थापिते तिष्ठन्ति, पर यत्र बहुभूयान लोका न सांभलीयते-न समायति ।

जं वंमिमूलं ण मुहं च तेण,

पिहिदुवारं ण तओ व छिडी ।

सुणेति महं ण पगेप्परम्म,

ण काइपं णव य दिट्ठिवाता ॥ २२१ ॥

यद्दंशीमूलम अलन्दकार्दितेन मूलगृहेण सहान्यतो न मुखे पृष्ठेण द्वारं च । अत एव ततस्तद्वर्तिमुखा द्विगडका न भव-ति । यत्र च परस्परं संयता आचरितिकाश्च शब्दं न शृण्व-न्ति, न चैकत्र कार्यकीं कुर्वन्त, नैव च परस्परं दृष्टिपातः, केवलं मूलगृहेण महदद्भ्यः(हाट्ट)तः प्रतिवद्धं न वाक्पाययो-जनादयो दोषाः । एवविधे कल्पते वस्तुम् ।

अमई य रुक्खमूलं, जे दोसा तेहिं वज्जिया ठंति ।

अद्धाणमब्भवासे, गल्लमागादवड्ढादी ॥ २२२ ॥

पुन्यमागमनगृहार्दानामभावे ये पूर्वमस्थिराकारकावयो दो-षा उक्तास्तेवर्जितं वृक्षमूलं तिष्ठन्ति । तथा अध्वानं प्रतिपक्षा अपरप्रतिध्रयाभावे आगादे वा ग्लानत्वे प्रजिकार्दो संप्रा-प्ता अभावकाशे वसन्ति ।

अथ मूलं तिष्ठतां विशेषं दर्शयति-

कडं कुण्ठंति मति मंडवस्स ,

-५०-

कडासती पोत्तिमनेणगम्मि ।

सहो व उग्गो धणुतामणा य,

मोद्धादि पाडि ति य पुव्वलग्गे ॥ २२३ ॥

यत्र वृक्षमूले अधस्तान्मगडयो भवन्ति ततः प्रथमतः स्थानव्यं तद्भावे कटं कुर्वन्ति । कटचिलिमिलिकां ददतीति भावः । अथ कटा न प्राप्यन्त ततः पोतं-वत्त्वं चिलिमिलिकां कुर्वन्ति, यदि स्तेनभयं न स्यात् । अथ स्तेनभयं तत्र घर्तते सागारिका वृत्तेन-अमणक ! पटमगडपन कुर्वन्ति, ततः शब्दः कर्तव्यः पत्तिणां छिच्छिका इत्यादिना शब्देन निवारणं कार्य-मिति भावः । उपयोगो वा दानव्यः, धनुषैर्वा पापारणैर्वा पत्ति-णामुत्त्रासनां कुर्वन्ति-अयमुपजनयन्तीत्यर्थः । मोद्धा नाम शु-ष्काष्टानि तानि च आदिशब्दादिष्टकादीनि च पूर्वलग्नानि पातयन्ति । एषा वृक्षमूले तिष्ठतां यतना भणिता ।

अथाभावकाशे तिष्ठतां प्रतिपाद्यते । आगादे ग्लान-त्वे दुग्धादिना प्रयोजनं चेत् तत्राभावकाशे वसन्तं संभवत् ।

कथमित्याह—

विमोहिकोडी हवई तु गामं,

चिं व कज्जं ति वयंति घासं ।

अब्भामगामा मति तत्थ गंतुं,

पडालिक्कवाऽमतिण अद्धण्णे ॥ २२४ ॥

यदा स्वग्रामे शुद्धं दुग्धादि न प्राप्यते तदा स्वग्राम एव च ये विशोभिकादिदापान्स्तान पञ्चकारिप्रार्थश्चक्रक्रमेण दाप-यित्वा दुग्धादिकं गृह्णन्ति । अथ तथापि न लभ्यते चिरं वा प्रभृतदिवसान् तेन ग्लानस्य कार्यमिति कृत्वा घोषकुलं प्रजन्ति । कथमित्याह—अभ्यासे गोकुलप्रत्यासन्ने ग्रामे स्थित्वा गोकुलाद् दुग्धादिकमानेनव्यम् । अथ नास्ति प्रत्या-सन्नग्रामस्तत्र प्रजिकायां गत्वा पटालिकायां तिष्ठन्ति, तस्या अभाव वृक्षमूले तस्याप्यभावे अच्छन्ने अभावकाशेऽपि ति-ष्ठन्ति । बृ० २ उ० ।

(१०) स्कन्धादिषु अन्तर्गते वसन्तिमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा, तं जहा खंभंमि वा मेचंमि वा मालंमि वा पामायंमि वा ह-म्मियतलंमि वा अब्बयरंमि वा तहप्पगारंमि अंतलिकम्बजा-यंमि गामन्थ, आगादागादेहिं कारणेहिं ठागं वा (नो) चेते-ज्जा । मे आहच्च चेतिण मिया गो तन्थ सीतोदगविण्डेण वा उमिगोदगविण्डेण वा हत्थाणि वा पायाणि वा अच्छी-णि वा दंताणि वा मुहं वा उच्छालेज्ज वा पधोण्ज्ज वा, गो तन्थ उयहं पगेज्जा, तं जहा-उच्चारं वा पासवणं वा खलं वा मिंघाणं वा वंनं वा पित्तं वा प्यं वा मांणियं वा अमयरं वा मरीगवयवं वा, केवली वृया आयाणमेयं, मे तन्थ उमहं पगेरमाणे पयलेज्ज वा पवड्ज्ज वा, मे तन्थ पयलमाणे वा पवडमाणे वा हत्थं वा० जाव सीसे वा आप्प यं वा कायंमि वा इट्ठियजायं लगेज्जा, पाणाणि वा हू

वसन्ति

अभिहण्डेज वा ० जाव ववगेवेज्ज वा, अह भिक्खुं गं पुव्वोवदिट्ठा हु जं तहप्पगारे उवस्सए अंतलिक्खजाए नो ठाणंमि वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६६)

स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतमुपाश्रयं जानीयात्, तद्यथा—स्कन्ध-
एकस्य स्तम्भस्योपयाश्रयः, मञ्जुमाला-प्रतीको, प्रामादा-दि-
तीयभूमिका, हस्यंतलम्—भूमिगृहम्, अन्यस्मिन् वा त-
थाप्रकारं प्रतिश्रयं स्थानादि न विदध्याद्, अन्यत्र तथार्थावध-
योजनादित, स चैवंभूतः प्रतिश्रयस्तथाविधप्रयोजनं सति
यद्याहृत्य-उपस्य गृहीतः स्यात्तदानीं यत्तत्र विधेयं तद्दर्शय-
ति—न तत्र शीतोदकानि हस्तादिधावने विदध्यात्, तथा न
च तत्र व्यवस्थित उत्सृष्टम्—उत्सृजने न्यागमुच्चागदे
कुर्यात्, केशली ब्रूयात्—कस्मैपादानमेतद् आन्यस्येयमधि-
राधनातः । एतदेव दर्शयति—स तत्र न्यागं कुर्वन्निपतद्वा पत-
न्आन्यतरं शरीरावयवमिन्द्रियं वा विनाशयेत् । तथा प्राणिन-
श्चाभिहन्यात्, यावज्जीवताद् व्यपरोषयेत्—प्रव्यावर्षयेत् ।
अथ भिक्षुणां पूर्वोपादयेमेतत् प्रतिज्ञादिकं यत्तथाभूतऽ-
न्तर्गतां प्रतिश्रये स्थानादि न विधेयमिति । आत्रा०
२ अ० १ सू० २ अ० १ उ० ।

(११) अथ निर्ग्रन्थीनां सागारिकवसन्तौ

निषेधमतिदिशकाह—

एसेव कमेो नियमा, निर्ग्रन्थीणं पि होइ नायव्वो ।

पुरिसपडिमा उ तासि, माणाम्मि य जं च अणुरागो ॥ ४०८ ॥

एष एष—द्रव्यभावसागारिकविषयः क्रमो निर्ग्रन्थीनाम-
पि भवति—ज्ञातव्यः । नवरं दिव्यद्वारं तासां पुरुषप्रतिमा
द्रष्टव्याः, मनुष्यद्वारं मनुजपुरुषाः, तैरश्चद्वारं तिर्यकपुरु-
षा इति तिरश्चो वा श्वानां विषयो येष्वनुगमो बभूव । तद्
दृष्टान्तो भवति 'जहा एगा अविग्गया अवाउडा काह-
यं वोसिरती विग्गे सारणं दिट्ठा । सो य साणे पाच्छ
लोहितो वा दूणि कंते अलीणा । सा अगारी चित्ते प-
च्छामि ताव एस्स किं करेइ ति । तस्म पुरतो सागारिय अ-
भिमुहं काउं जाणुएहि हन्थेहि य अदोमुही टिया । तण
सा पडिमाविवा । ताए अगारीए तत्थेव साणे अणगा-
रो जातो । एवं मिगल्लुगलवानरादी वि अगारि अभि-
लसंति ' यत एते दोषास्तत्र सागारिके प्रातश्रये न
वस्तव्यम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

अट्ठाण निग्गयादी, निक्खुत्तो मग्गिऊण अमहेण ।

गीयत्था जयणाए, वसंति तो दव्वमग्गिण ॥ ४०९ ॥

अध्वनिर्गतादयश्चिरुच्य—त्रान् वागान् निर्दोषा वसन्ति
मार्गीयत्वा र्याद् न लभन्ते ततोऽन्यस्यां वसन्तो-असन्त्यां
गीतार्था यतनया द्रव्यसागारिकापाश्रये वसन्ति ।

यतनामेवाह—

जहि अप्पतग दोमा, आहग्गणादीण दूतो य मिगा ।

चिलिभिलि निमि जागरणं, गीण मज्जायभाणादी ॥ ४१० ॥

यत्र रूपाभरणादी अप्पतग दोषाः तत्र तिष्ठन्ति, मृगा इव
मृगा अन्नत्वादीनां कानाभरणादीनां दूतः कुर्वन्ति ।
चिलिभिलिकां च रूपादीनामपान्तगले बध्नान्ति । निश-ग-
त्रौ तत्र जागरणं कर्तव्यम्, मा स्तेनाविराभरणादिकमपहो-
दिति कृत्वा गीतशब्दं च श्रूयमाणं महता शब्देन स्वाध्यायं
कुर्वन्ति । ध्यानलब्धिसम्पन्नो वा ध्याने ध्यायति । आवि-
शब्दादप्राप्तनाटके वा विधीयमाने तदभिमुखमवलोकन्ते ।

भावसागारिके द्वितीयपदमाह—

अट्ठाण निग्गयादी, वामं मावयमए व तेणमए ।

आयरिया तिविहे वी, वासति जयणाए गीयन्था ॥ ४१२ ॥

अध्वनिर्गतादयो प्रामादीनामन्तः शुद्धां वसन्तिमलभमाना
बहिर्गन्तुनादां वसन्ति । अथ बहिर्वसन्ताविमे दोषाः 'वा-
सन्ति' इति वर्णन—पतन्ति सिंहव्याघ्रादीनां वा श्वापदानां
भयम्, स्तेनानां वा शरीरार्पाधहरणां भयम्, ततो प्रामा-
द्वन्तर्भावसागारिके जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदः (प्राजापत्यादि-
परिगृहीतभेदाद्वा) त्रिविधोऽपि वसन्ति । तत्र च प्रतिमा
वस्त्रादीभिरावृताः क्रियन्ते, मनुष्यातिर्यक्स्त्रियश्च कटकाच-
लिर्मालिकामपान्तगले दृष्ट्वा यथा न विलोकयन्ते तथा
आवृताः सन्तो गीतार्था यतनया वसन्ति । सू० १ उ० ३
प्रक० ।

मन्त्रीके उपाश्रये निषेधमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्सए जाणेज्जा
सइन्थियं मखुइं मपमुभत्तपाणं तहप्पगारे मागारिए उवस्स-
ए गो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । आयाणमेयं भिक्खुस्म गाहा-
वडकुलेण मड्ढि मेवममाणस्म अलसंगे वा विस्सइया वा छट्ठी
वा उव्वहिज्जा आपणं वा मे दुक्खे रेयातंके मपुप्प-
प्पजेज्जा, अमंजए करणपडियाए तं भिक्खुस्म गायं ते-
ल्लेण वा घएण वा गवणीएण वा वयाए वा अरुभंगिज्ज वा
मक्खिज्ज वा मिणारणेण वा कक्केण वा लोद्धेण वा वप्सेण
वा चुप्पेण वा पउमेण वा आरुमेज्ज वा पधमेज्ज वा उव्वलेज्ज
वा उव्वट्ठेज्ज वा मीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण
वा उव्वज्जलेज्ज वा पक्खालिज्ज वा मिणावज्ज वा मिचेज्ज
वा दासणा वा दासणं परिणामं कट्टु अगणिक्कायं उज्जाल-
ज्ज वा पज्जालेज्ज वा उज्जालित्ता कायं आयावेज्ज वा प-
यावेज्ज वा, अह भिक्खु गं पुव्वोवदिट्ठा एम पत्तिमा जं
तहप्पगारे मागारिए उवस्सए गो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा ।
(सू०—६७)

'मे भिक्खु' वेत्यादि, स भिक्षुर्यत्पुनरेवंभूतमुपाश्रयं
जानीयात्, तद्यथा—यत्र स्त्रियं तिष्ठन्ती जानीयात्,
तथा—'मखुइं' इति सवालम्, र्यादवा—सह लुट्प्रत्ययः
सिंहपुष्पाज्जागादीभिर्यो वर्तते, तथा पशवश्च भक्षुपात्रे
च । र्याद् वा—पशूनां भक्षुपात्रे तद्युक्तम्, तथा-
प्रकारं सागारिके गृहस्थाः कुलप्रतिश्रये स्थानादि न
कुर्यात्, यतस्तत्तामी दोषाः । तद्यथा—आश्वानम्—

कर्मोपादानमेतद् भिक्षोर्गृहपतिरुद्देशेन सह संवसतो यत-
स्तत्र भोजनादिक्रिया निःशुद्धा न संभवति । व्याधिबिषयो
वा कश्चिन् संभवदिति दर्शयति—'अलसगे' ति हस्तपा-
दादिस्तम्भः शययथुर्वा, विशूचिकाशुद्धी प्रतीते, एते व्याधि-
यस्ते साधुमुद्वाधेन, अन्यतरदा पुःख रोगो-ज्वरादिः आ-
तङ्कः-सद्यः प्राणहारी शूलादिस्तत्र समुत्पद्यते, तं च त-
थाभूतं रोगातङ्कपाडितं दृष्ट्वा अलसगतः कारुण्येन भक्त्या
वा तद्विमुक्त्या तैलादिना अभ्यञ्ज्यात्, तथा ईषन् अक्ष-
येडा । पुनश्च स्नानं-सुगन्धिद्रव्यसमुदयः, कल्क-कषा-
यद्रव्यकषाथः, लाघे-प्रतीतम्, वस्त्रकः-कम्पिलकादिः, शूर्णी
यवादीनां पञ्चकं-प्रतीतम्, इत्यादिना द्रव्येण ईषत्पुन पुन-
र्वा धरयेत्, दृष्ट्वा चाभ्यङ्गावनयनार्थमुद्धर्तयेत् । ततश्च
शीतोदकेन वा उष्णोदकेन वा 'उच्छोलंज' ति ईष-
तुच्छोलनं विदध्यात्, प्रक्षालयेत् पुनः पुनः स्नानं वा-सो-
त्तमाङ्गं कुर्यात्सिञ्चेद्वेति, तथा दारुणा वा दारुणां पणिणाम्
कृत्वा—संशयं कृत्वा अग्निमुज्ज्वालयेत् प्रज्वालयेद्वा । तथा
च कृत्वा साधुकायमानापयेत्-सहान् प्रतापयेत् पुनः पुनः ।
अथ—साधूनां पूर्वोपदिष्टमेतन् प्रतिष्ठादकं यत्तथाभूते
सागारिके प्रतिश्रये स्थानादिकं न कुर्यादिति ।

आयाणमेयं भिक्षुस्स मागारिण उवस्सए मंवसमा-
णस्स इह खलु गाहावई वा ० जाव कम्मकरी वा अम्ममामं
अक्कोमंति वा पच्चंति वा कंभंति वा उद्वेति वा, अह
भिक्षु णं उच्चावयं मणं णियंछिज्जा, एते खलु अ-
म्ममामं अक्कोमंतु वा मा वा अक्कोमंतु ० जाव मा वा उद्वेत्तु,
अह भिक्षु णं पुव्वोवदिट्ठा ० ४, जं तहप्पगारं मागारिण
तवस्सए णो ठाणं वा ० ३ चेज्जा (सू०-६८) आयाणमेयं
भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं मंवममाणस्स, इह खलु गाहा-
वई अप्पणो मअट्ठाए अगणिकायं उज्जालेज्ज वा पज्जा-
लेज्ज वा विज्जवेज्ज वा । अह भिक्षु उच्चावयं मणं
णियंछिज्जा, एते खलु अगणिकायं उज्जालेत्तु वा मा वा
उज्जालेत्तु, पज्जालेत्तु वा मा वा पज्जालेत्तु, विज्जवेत्तु वा
मा वा विज्जवेत्तु । अह भिक्षु णं पुव्वोवदिट्ठा ० ४ जं
तहप्पगारं उवस्सए णो ठाणं वा ० ३ चेत्तज्जा । (सू०-६९)
आयाणमेयं भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवममाणस्स
इह खलु गाहावतिस्स कुंडले वा गुणे वा मणी वा मो-
त्तिण वा हिरस्सेसु वा सुवस्सेसु वा कडगाणि वा तुडिगाणि
वा तिमरगाणि वा पालंवाणि वा हारे वा अट्ठहारे वा
एगावली वा कणगावली वा मुत्तावली वा रयणावली
वा तरुणीयं वा कुमारिं अलंकियविभूभिं पेहाए, अह
भिक्षु उच्चावयमणं णियंछेज्जा एरिसिया वा णो वा
एरिसिया इय वा णं बूया इति वा णं मणं साएज्जा ।
अह भिक्षु णं पुव्वोवदिट्ठा ० ४ जं तहप्पगारं उवस्सए
मो ठाणं वा ० ३ चेत्तेज्जा । (सू०-७०)

'आयाण' मित्यादि कर्मोपादानमेतद्भिज्ञाः समागारिक
प्रतिश्रये वसतः, यतस्तत्र बहवः प्रत्यपायाः संभवन्ति ।
तानि च दर्शयति—इह-इत्थंभूते प्रतिश्रये गृहपत्यादयः पर-
स्परत आक्रोशादिकाः क्रियाः कुर्युः, तथा च कुर्वतो दृष्ट्वा
स साधुः कदाचिदुच्चावचं मनः कुर्यात्, तत्रोच्चं नाम-
मैवं कुर्वन्तु, अवचं नाम—कुर्यान्विति, शेषं सुगममिति ।
'आयाण' मित्यादि, एतदपि गृहपत्यादिभिः स्वार्थमग्निसमार-
म्भे क्रियमाणे भिक्षोरुच्चावचमनःसंभवप्रतिपादकं सूत्रं सु-
गमम् । अपि च—'आयाण' मित्यादि गृहस्थैः सह संव-
सतो भिक्षोरेते च वक्ष्यमाणदोषाः । तद्यथा—अलंकारजातं
दृष्ट्वा कन्यकां वा अलंकृतां समुपलभ्य ईदृशी वा तादृशी वा
शोभना अशोभना वा मङ्गायोऽसदृशी वा तथाऽलङ्कारी वा
शोभनोऽशोभन इत्यादिकां वाचं ब्रूयात्, तथाच्चावचं शो-
भनाशोभनादौ मनः कुर्यादिति समुदायार्थः । तत्र गुणा-
रसना, हिरण्यम्—दीनारादिद्रव्यजातम्, वृटितानि-मृणा-
लिकाः प्रालम्बः आप्रदापन आभरणविशेषः । शेषं सुग-
मम् । आना ० २ अ० १ सू० २ अ० १ उ० ।

तत्र दण्डस्य साधोः प्रतिक्रियामाह—

अन्नदुपगडं लयणं, भइज्ज मयणामणं ।

उच्चारभूमिसम्पन्नं, इत्थीपसुविचज्जियं ॥ ५२ ॥

अन्यार्थं प्रकृतम्—न साधुनिमित्तमेव निर्वर्तितम् लयन-
म्—स्थान वर्मानरूपं भोजनं—सेवनं, तथा शयनाशनमि-
त्यन्यार्थं प्रकृतं संस्कारपीठकादि सेवनेत्यर्थः । एतदेव वि-
शेष्यते उच्चारभूमिसम्पन्नम्—उच्चारप्रथवणादिभूमियुक्तम्,
तद्वाहने असकृत्—तदर्थं निर्गमनादिदोषान्, तथा आपशु-
विचज्जितमित्येकग्रहणे तज्जातीयग्रहणात् स्त्रीपशुपण्डक-
विचज्जितम्—स्त्र्याद्यालोकनादिर्गहनमिति सूत्रार्थः ।

तदिदंभूतं लयनं सेवमानस्य धर्मकथायांधमाह—

विधित्ता य भवं मिज्जा, नारीणं न लेवे कहं ।

गिहिसंथवं न कुज्जा, कुज्जा साहूहिं संथवं ॥ ५३ ॥

विविक्ता च तदन्यसाधुर्भी रहिता च, चशब्दान्-तथाविध-
भुजङ्गप्रायंकपुरुषयुता च भवेत् शय्या-वसतिः । यदि त-
तो नारीणाम्-स्त्रीणां न कथयेत्कथा शङ्कादिदोषप्रसङ्गात्,
औचित्यं विज्ञाय पुरुषाणां तु कथयेत् । अविचिक्रायां ना-
रीणामपीति, तथा गृहसंस्तवम्—गृहपात्रचयं न कुर्या-
त् तस्मिन्हादिदोषसंभवात् । कुर्यात् साधुभिः सह संस्तव-
म्—पात्रचयं कल्याणमित्रयोगेन—कुशलपक्षवृद्धिभावा इति
सूत्रार्थः । दश ० ८ अ० २ उ० ।

गृहपातगृहं न वनेद्यत्र मेधुनार्थं गृहपातयोऽभिज्ञाङ्गयुः—

आयाणमेयं भिक्षुस्स गाहावईहिं सद्धिं संवममाणस्स,
इह खलु गाहावतिणीओ वा गाहावइयूयाओ वा गाहावइसु-
एहाओ वा गाहावइधईओ वा गाहावइदामीओ वा गाहा-
वइकम्मकरीओ वा तासि च णं एवं वुत्तपुव्वं भवति, जं
इमं भवेति समणा भगवतो ० जाव उवरता भइणुणओ धम्मा-
ओ, णो खलु एएभिं कप्पइ भइणुणधम्मं परियारणाए
आउट्ठितए ० जाव खलु एएहिं सद्धिं भइणुणधम्मं परि-
यारणाए आउट्ठविज्जा । पुनं खलु सा लभिज्जा ओ—

यस्मि तेयस्मि वक्षस्मि जगस्मि संपरादयं आलाय-
णदस्मिणिजं पयप्पगारं गिग्घासं माञ्जा शिसम्म तामिं
च शं अस्सयरीमहि तं तवस्मि भिक्खुं मेह्णधम्मपडि-
यारणाए आउट्ठावेज्जा, अह भिक्खु शं पुब्बावेदिट्ठा जं-
तहप्पगारं मागारिण उवस्मए गो ठाणं वा ० ३ चेतोआ
एवं खलु तस्म भिक्खुस्म वा भिक्खुणीए वा साम-
गियं । (सू०-७१)

‘आयाण’ मि त्यादि पूर्वोक्ते गृहे वसतो भिक्षोरमी दोषाः,
तद्यथा-गृहपातभार्यादय एवमालोचयेयुर्यथेते श्रमणा मैथु-
नादुपरतास्तदेतभ्यो यदि पुत्रो भवेत् ततोऽसौ ओजस्वी-
बलवान् तेजस्वी-दीप्तिमान् वर्यस्वी-रूपवान् यशस्वी-
कीर्तिमानित्येवं संप्रधार्य तासां च मध्ये एवभूतं शब्दं
काचित् पुत्रशब्दानु श्रुत्वा तं साधु मैथुनधर्मम् ‘प-
डियारणाए’ ति आसेवनार्थम्-‘आउट्ठावेज्ज’ ति अ-
भिमुखं कुर्याद्, अत एतदोपभयात् साधूनां पूर्वोपदिष्ट-
मेतन्प्रातिज्ञादिकम्, यत्तथाभूतं प्रातिश्रेय स्थानादि न कार्य-
मित्येतत्तस्य भिक्षोभिर्बुध्या वा सामर्थ्य-सम्पत्तौ भिक्षुभा-
य इति । आचा० २ अ० १ सू० २ अ० २ उ० ।

‘जन्थ एए बहवो इत्थोयो य पुग्गिमा य पण्हावेति०’
इत्यादि अस्य संवन्धप्रतिपादनार्थमाह—

एगागियस्म दोमा, के ति य भवती उ मुत्तमंवंधो ।

कारणनिवामिणो वा, द्विहा मेविस्म पच्छित्तं ॥ ३५६ ॥

एकार्कना दोमा के इति शिष्यस्य प्रश्नावकाशमाशङ्क्याधि-
कृतसूत्रस्यापनिपातः, एए भवति सूत्रस्य संबन्धः । अथ-
वा-कारणनिवामिणो द्विविधासेविनः—सांचत्तासेविनः,
आंचत्तासेविनश्च किं प्रायश्चित्तमिति परप्रश्नभुज्जोव्य
प्रायश्चित्तप्रतिपादनाय सूत्रद्वयमाहति संबन्धः । अनेन
संबन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—यत्र—यस्मिन्प्रदेशे प्रत्यक्षत
उपलभ्यमाना स्त्रियः पुरुषाश्च प्रणुवन्ति मैथुनकर्म प्रारम्भ-
न्ते, मैथुनकर्मा दृष्ट्वा काश्चिदुद्दोषमाहः स श्रमणो निग्रन्थोऽ
न्यतरास्मिन्नचित्ते हस्तकर्मागृह्णते युगाच्छुद्धनलिकादौ
श्रोत्रवति शुक्रपुद्गलान निर्घातयन्-शुक्रपुद्गलनिर्घाताय हस्त-
कर्मप्रयशनाप्रसक्तो भवति, स च तथाप्रसक्त आपद्यते श्रु-
द्धातिकं मार्मिक परिहारस्थानं प्रायश्चित्तस्थानम् । तथा
यत्रते बहवः स्त्रियः पुरुषाश्च प्रणुवन्ति-मैथुनकर्म प्रारम्भन्ते
तत्र तत् दृष्ट्वा काश्चित् श्रमणो—निग्रन्थोऽन्यतरास्मिन्नचित्ते
प्रातिमादौ श्रोत्रवति शुक्रपुद्गलान निर्घातयन् मैथुनप्रातिमे-
यनाप्रसक्तो भवति । स च तथाप्रसक्त आपद्यते चातुर्मास-
कमनुद्धातिकं गुरुक परिहारस्थानमित्येष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

बाहिं वक्खारिणए, महिलादागम अवारणे गुरुगा ।

वारण वासं पेल्लण, मुदए पडिसेवणा भणिया ॥ ३५७ ॥

बाहिवक्षस्कारे अपरके स्थिते त्वदोषवति तत्र निवेश-
नादौ वा कृतसंकेता स्त्री सख्माका वा पुरुषः समागच्छेत्,
समागच्छन् वारयितव्यः । अवारणे प्रायश्चित्त चत्वारो
गुम्हाः । ‘वारण’ इत्यादि तत्र यथा वारण तथा वक्ष्यम् ।

अथ बाहिवक्षं गाढं पतिते उपलक्षणमेतत् स्तनाः स्वापदानि
वा बाहिविद्यन्ते तेन ते, न निर्गच्छन्त तत्रा तेष्वनिर्गच्छस्व-
धिकृत्य सूत्रस्यावकाशः । तथा साधाः स्त्रिया प्रेरणा क्रियते
तत्रा प्रेरणायां तथा उदये-वेदोदये सूत्रे प्रतिसेवना भागता ।
किमुक्तं भवति—प्रेरणायामुदये वा प्रवृत्तसूत्रस्यापनिपातः ।

तत्र वारणप्रतिपादनार्थमाह—

पडिसेहो पुव्वुत्तो, उज्जुमणज्जुं तेहव मिहुणे च ।

तत्थस्मि निग्गमे वि य, जहिं व सुत्तस्स पारंभो ॥ ३५८ ॥

वारणं प्रतिषेधः, स च कल्पाध्ययने चतुर्थोद्देशके पूर्वमुक्तः ।
तथा तास्मिन् मिथुने श्रुत्वा किं वा अन्तु इत्याद्यापि यद्
वक्ष्यम् तत्तत्रैवाभिहितम् । तथा सख्माकस्य पुरुषस्य यथा
वसतिनिर्गमो भवति यथा वा अनिर्गम एतदपि तत्रैव
व्याख्यातम् । “जहिं व सुत्तस्स पारंभो” इत्येतत्पश्चादथा
ख्यास्यते । गते व्यवहरणद्वारम् ।

अधुना उदये प्रतिसेवनेति व्याचिन्त्यामुस्तान् प्रतिसेव-

मानान् दृष्ट्वा कोऽपि वेदोदयवशान् येषु स्थानेषु

प्रतिसेवनामारभते तान् स्थानानि प्राति—

पादयति—

युगाच्छुद्धनलिकादिसु, पढमगजामादिसेवणा मोही ।

मूलादौ कप्पस्मि य, पुव्वुत्ता पंचमं जामे ॥ ३५९ ॥

युगाच्छुद्धे नालिकायामादिशब्दात्तथावधान्यवस्तुपरिग्रहः ।
तेषु युगाच्छुद्धनलिकादिषु प्रथमयामे सेवने प्रथमयामादावा-
सेवनायां शांभूमूलादिका पूर्वे कल्पाध्ययने उक्ता, या चैवम-
यात्र रात्रे प्रथमे यामे युगाच्छुद्धेन नालिकायां करकर्म
करोति तत्रा प्रायश्चित्ते मूलम्, द्वितीये यामे छेदः,
तृतीये यामे पङ्गुरु, चतुर्थे यामे चतुर्गुरु, प्रभाते दिवसस्य
प्रथमे यामे रात्रिगतप्रथमयामापेक्षया पञ्चमे यामे मास-
गुरुः । तथा चाह-पञ्चमे यामे भवति सूत्रम् । पञ्चयामविषय-
मधिकृतसूत्रमिति भावः । एतेन यदुक्तं प्राक् यत्र च सूत्रस्य
प्रारम्भस्तद्वच्य इति, तद्भाष्यतम् ।

संप्रति द्वितीयसूत्रव्याख्यानार्थमाह—

द्विहचचा पडिमयर-मन्निहिततरअचित्तमच्चित्ते ।

बाहिं व देउलादिमु, मोही तेमिं तु पुव्वुत्ता ॥ ३६० ॥

अर्था द्विविधा । तद्यथा—सांचत्ता, आंचत्ता च । तत्र अ-
चित्ता द्विविधा-प्रातिमा, इतरा च । इतरा नाम स्त्रीशरीर नि-
र्जीविम् । एकैका पुनर्द्विधा-संश्रिता, असेनिहिता च । एतेषु
प्रातिसेवनायां प्रथमे रात्रेर्यामे मूलम्, द्वितीये छेदः, तृतीये
पङ्गुरु, चतुर्थे चतुर्गुरु, पञ्चमेऽपि चतुर्गुरु । सांचत्ता-स्त्रीशरी-
रम् । तत्रात्र विधिवच्यते । तत्र ग्रामादीनामन्तरुक्ता, बाह्य-
धिकृत्याह-बाह्यदेवकुलादिषु प्रातिमादिकर्माचित्तमोभयमान-
स्य करकर्म वा कुर्वतस्तेषा भावानां शांभुः पूर्वोक्ता-अनन्त-
राक्ता द्रष्टव्या । करकर्म कुर्वतः पञ्चमे यामे मासगुरु, प्राति-
मार्थाचित्तमसेवने चतुर्गुरु इत्यर्थः ।

संप्रति या प्रेरणा पूर्वमुक्ता तां भाषयति—

संकेय दित्त एसो, संकेतं वच्चे हि अपेच्छन्ती ।

पेल्लज्ज न नं कुलहा, पुत्तहा देअ रुवं वा ॥ ३६१ ॥

सा धुं कारिकादिनिमित्तं निर्गच्छन्तं दृष्ट्वा सा कुलटा चि-
न्तयेत्, स एष आगतो येन मम संकेतो दत्तः । एवं चिन्त-
यित्वा तं सा धुं गृहीयात्, सा धुश्च तत्तथाग्रहणमाध्यायेत् ।
तथा च सति धर्माविगधना । अथवा-तं दत्तसंकेतं पुरुष-
मप्रेक्षमाणा तं कारिकायाद्विनिर्गते सा धुं प्रयेत्, तत्रापि
धर्माविगधना । यदि वा-कापि महिला तस्य साधोः रूपं
रमणीयं दृष्ट्वा ईदृशो मम पुत्रो भूयादिति पुत्रार्थो मनी सा-
धुमाददीत, यदि नेच्छति ततोऽहमुद्गाहं कारिण्यामि, ततो
धर्माविगधना ।

अथैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

जह् सेव पदमजामे, मृनं सेसेसु गुरुग मव्वत्थ ।

अहवा दिव्वाइयं, सच्चित्तं होइ नायव्वं ॥ ३६२ ॥

यदि प्रागुक्तप्रेरणावशान् स्त्रियं रात्रेः प्रथमयामे सेवते तत्रा
प्रायश्चित्तं मूलम्, द्वितीये यामे छेदः, तृतीये पदगुरुका, चतुर्थे
चत्वारो गुरुकाः, पञ्चमेऽपि चत्वारो गुरुका इति । तदेव प्रेरणा
व्याख्यानद्वारेण सचित्तमचित्तं व्याख्यातम् । अथवा-अन्यथा
सचित्तमचित्तम् । तथा चाह—सचित्तं दिव्यादिकं भवति-
ज्ञातव्यम्, दिव्यं तैर्यग्येन मानुषं च ।

तदेव प्रतिपपादयिषुगह—

जं माऽसु तिधा तितयं, ता दिव्वं पामवं च संगीयं ।

जह् वुत्तं उवहाणं, न तं न पुमं इहावमं ॥ ३६३ ॥

अमत्रः-प्राणा सह अमयो यस्य येन वा तत् सा-सु-स-
चित्तमित्यर्थः । यत् साऽसु-सचित्तं तन्निधा-प्रप्रकारं भव-
ति-दिव्यम्, मानुषम्, पाशवं च । तत्र मानुषं त्रितयं सचि-
त्तम्, तद्यथा-जघन्यमध्यममुत्तुष्टं च । तत्र-जघन्यं प्राकृतम्
मध्यमं कौटुम्बम्, उत्तुष्टं दार्णिडम् । यथा त्रावध मानुषं
दिव्यमपि जघन्यादिभेदाभिन्नं त्रिधा, पाशवमपि च त्रिधा ज-
घन्यादिभेदतः । संगीतं व्याख्याते यथा कल्पाध्ययने तथा
ऽत्रापि व्याख्येयम् । तथा चोक्तमत्रोपधानं प्रायश्चित्तम्, तद-
पि न तत् पूर्णमहापञ्च न चक्रव्यम्, किन्तु-चक्रव्यम् द्वयोर्ग-
जाः प्रकृत्यर्थावगमनात् ।

अत्रैवापवादमाह—

चितियपदे तेगिच्छं, निव्वीइयमाइयं अतिकेत ।

ताह् इमेण विहिणा, जयणाए तत्थ मेवजा ॥ ३६४ ॥

चािकत्वां निर्विकृतिकादिकां प्रागुक्तमतिक्रान्ते अस्थाने-
शब्दश्रवणतो हस्तकर्मकरणतो वा अनुपशाम्यातं वेदो-
दये ततो द्वितीयपदेन-अपवादपदेन अनन वक्ष्यमाणेन वि-
धिना यतनया सेवते ।

तमेव विधिमाह—

खलखिलमदिट्टविमया, विमत्त अव्वंग वंगणं काउं ।

ताह् इमम्मि लेसे, गीयत्थ जतो निलीएजा ॥ ३६५ ॥

खलं प्रतीते यत्र सर्जिवस्यःपि सेवने वैराग्यमुपजायते, किं
पुनर्निर्जीवस्य सेवने । तत्र निर्जीवप्रतिपादनार्थमाह—
खिलं—निर्जीवमित्यर्थः । तत्कथं सेवेत इत्यत आह-अदृष्ट-
विषं यथा भवत्येव सेवेत रात्रौ सेवेतेति भावः । पुनः कथ-
मित्याह-विमत्तं—विगताः सत्या यत्र तत् वि-वन्त्य वि-
२५१

गतजनमित्यर्थः । अव्यक्तं नाम-यस्य क्षतं न विद्यते तस्य
व्यङ्ग्यं कृत्वा-क्षतं कृत्वा अन्यं वेतालोत्थानदोषप्रसज्जनात्
ततोऽस्मिन् निर्जीवे लेश्ये—संज्ञेइयं सूत्रावचार इत्यर्थः ।
गीतार्थो यतोऽपक्राद्विष्टः सन् निलीयेत् शुक्रपुद्गलाभिष्का-
शयेत् । व्य० ६ उ० ।

(१२) स्त्रीपुंससागारिकोपाश्रये वस्तु कल्पते न वेत्याह—

नो कप्पइ निगंथाणं इत्थिमागारिण् उवस्सए वत्थए ॥ २७

कप्पइ निगंथाणं पुग्गिसागारिण् उवस्सए वत्थए ॥ २८

नो कप्पइ निगंथीणं पुग्गिसागारिण् उवस्सए वत्थए ॥ २९

कप्पइ निगंथीणं इत्थिमागारिण् उवस्सए वत्थए ॥ ३० ॥

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह—

अविसिद्धं मागारिण्यं, वुत्तं तं पुण विभागतो इहामो ।

मज्जे पुग्गिसागारं, आदीयंते य इत्थीसु ॥ ४१६ ॥

पूर्वसूत्रे अर्वाशष्टं स्त्रीपुरुषावशेषरहितं सागारिकमु-
क्तम्, अधुना पुन तदेव सागारिकं विभागतः—स्त्रीपुरुष-
विशेषात्, आस्मिन् सूत्रचतुष्टये अर्निर्धीयते । अत्र च मध्यव-
र्तिसूत्रद्वये पुरुषसागारिक आदिमसूत्रे अन्यसूत्रे च स्त्रीसागा-
रिकमाश्रित्य विधिप्रार्थनीयं । इत्यनेन संबन्धनायातस्यास्य
(२७-२८-२९-३०) सूत्रचतुष्टयस्य व्याख्या—नो कल्पते नि-
ग्रन्थानां स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २७ ॥ कल्पते
निग्रन्थानां पुरुषसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २८ ॥ नो
कल्पते निग्रन्थानां पुरुषसागारिके उपाश्रये वस्तुम् ॥ २९ ॥
कल्पते निग्रन्थानां स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तुमात्रं सूत्र-
चतुष्टयाक्षरार्थः ।

अथ मायकारे विस्तरार्थं विमणिषुगह—

इत्थीमागारिण्य उव स्सयास्मि मव्वे व इत्थिया होइ ।

देवी मणुय तिरिच्छी, मा चेव पमज्जणा तत्थ ॥ ४१७ ॥

स्त्रीसागारिके उपाश्रये वस्तु न कल्पते, सा चानन्तरसू-
त्रे या देवी मानुषी तिरिच्छी च प्रतिपादिता सेवात्रापि
द्रष्टव्या । सेव च प्रयज्जना मिथ्यात्वशङ्का भोजिकादिरूपा,
तत्र च प्रायश्चित्तमपि तदेव मन्तव्यम् ।

अत्र परः प्राह—

जह् मचेव य इत्थी, मोही पमज्जणा य मचेव ।

मुत्तं तु किमारुद्धं, नोदक मुण कारणं इत्थ ॥ ४१८ ॥

यदि मैव स्त्री मैव शोभः-प्रायश्चित्तं मैव प्रयज्जना त-
र्हि किमर्थमिदं-स्त्रीसागारिकसूत्रमागच्छाम, पुनरुक्तदोषदुष्ट-
त्वात्तदमारब्धुं युज्यते इति भावः । सूत्रिगाह—नोदक ! का-
रणमत्रास्ते येनदं सूत्रमागच्छाम, तत्र अर्वाहतः शृणु निशमय ।

पुव्वभणियं तु पुनरपि, जं भन्नइ तत्थ कारणं अत्थि ।

पडिमहोऽणुएणातो, कोरणं विममोवलंभा वा ॥ ४१९ ॥

तुशब्दोऽपिशब्दार्थः, पूर्वं भणितमात्रं यद्गग्यते तत्र-
कारणमस्ति । किमन्याह—‘पडिमहो’ इति ये पूर्वमनुज्ञां कु-
र्वन्ता अर्था उक्तास्त एव भूय प्रतिषेधद्वारेण भणितमपि
यद्गग्यते ‘अणुत्त’ इति ये अर्था पूर्वं प्रतिषेधं कुर्वन्ता भ-
णितान्तेषामेवानुज्ञां कुर्यन् यस्या अपि दर्शयति-तथा कार-

ए निमित्तं तदृशनायै भूयोऽपि दर्शयति, स एवाथो भ-
रणनीयः । अथवा-पूर्वं सामान्येन यः प्रतिपादितोऽर्थस्तस्यैव
विशेषोपलम्भार्थं प्राग् भणितमपि प्रतिपादनीयम् । एवं प्रा-
शुक्लभणने चत्वारि कारणाणि सन्तीति ।

आह-यद्येवं ततः प्रसूते किमायातमित्याह--

ओहे मव्वनिमेहो, मरिमाणुआ विभागमुत्तमु ।

जयणोहेउं भेदो, तह मज्झत्थादओ यावि ॥ ४२० ॥

आद्यसूत्रे सवस्यापि सागारिकस्य निबन्धः कृतः, इह
तु विभागसूत्रेषु सदृशानुज्ञा क्रियते । यथा पुरुषाणां पुरु-
षसागारिके स्त्रीणां स्त्रीसागारिके वस्तु कल्पते तथा यतनया
यथा पुरुषेषु स्त्रीषु वा कर्तव्या तदृशनहेतोर्विभागसू-
त्राणां भेदः । मध्यस्थादयो वा स्त्रीपुरुषाणां भेदा अ-
र्थादौ दर्शयिष्यन्त इति विभागसूत्राणां पृथगारम्भः क्रियते ।

अथ द्वितीयसूत्रे विशेषोपलम्भं दर्शयिष्याह--

सागारिय उवस्मयस्मि, चउरो लहुगा य दोम आणादि ।

ते वि य पुरिसा दुविहा, मधिकारा निव्विकारा य ॥ ४२१ ॥

कल्पते निग्रन्थानां पुरुषसागारिके उपाधये वस्तुमित्येवं
यद्यपि सूत्रानुज्ञातं तथाऽप्युत्सर्गतो न कल्पते, यदि च-
सन्ति ततः चत्वारो लघुका, आज्ञादयश्च दोषाः । तेषां
च पुरुषाः द्विविधाः-सावकारा, निर्विकाराश्च ।

तत्र सविकारात् व्याख्यानयति--

रुवं आभरणविही, वत्थालङ्कारभोगे गंधे ।

आओअ नट्ट नाडग, गीए अ मणोहरे सुणिया ॥ ४२२ ॥

रूपम् उद्धर्तनस्ताननस्य दन्तकशलस्थापनादिना स्वशरीरं
जनयन्ति । आभरणविधिं माणिकनकादिमयनानाभरणमदान्
वत्थालं च च्चानांशुकादीनि परिदधन्ति । अलङ्कारेण वा
केशमालयादिना आत्मानमलं कुर्वन्ति । भोजनं वा मह-
ता चिस्तरणं भुञ्जते, चन्दनकपूरगन्धाभिः काष्ठपुटपाकादि-
भिर्गन्धैरात्मानमालिष्यन्ति, वासयन्ति वा । तर्तावततादिकं
चतुर्विधमात्राद्यैर्वाद्यन्ति, नृते वा कुर्वन्ति । नाटकं नाट-
यन्ति । मधुरध्वनिना वा गीतमुच्चरन्ति । एते सविकारा उ-
च्यन्ते । एतेषां रूपादीनां मनोहराणि दृष्ट्वा गीतार्तदशब्दा-
श्च श्रुत्वा-निशम्य तत्समुत्था दोषाः ।

एतेषु तिष्ठतः प्रायश्चित्तमाह--

एकेकस्मि उ ठाणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।

आणादिणो य दोमा, विराधणा मयमाताए ॥ ४२३ ॥

लघव इत्यर्थः, आज्ञादयश्च दोषाः । विराधना च मयमे,
आत्मनि च द्रष्टव्या ।

एवं ता सविकारं, निव्विकारे य इमे भवे दोमा ।

संसङ्गेण विवुद्धे, अहिगणं मुत्तपरिहाणी ॥ ४२४ ॥

एवं सविकारेषु पुरुषेषु दोषा उक्ताः । निर्विकारेषु पुरुषे-
षु अस्मी दोषा भवयुः । साधूनां स्वाध्यायसंक्रान्तावश्यक-
नैर्वाधकां सवन्धिना वा शब्देन विवृतास्ते पुरुषाः साधु-
भिः सहाधिकारणमसंख्यं कुर्वन् । तत्रात्मविराधना सूत्रपरि-
हार्ताश्च भवन्ति ।

संयमविगमना त्वियम्--

आऊ जोवण वणिण, अगणिकुडुम्मी कुक्कम् कुम्मारिण ।

तेणे मालागेरे, उव्वामगे पंथिए जं ते ॥ ४२५ ॥

(एषा गाथा ' पांड्यजासिजा ' शब्दे पञ्चमभागे ३२७ पृ-
ष्ठे व्याख्याता ।)

नोदकं प्राह--

एवं मुत्तं अफलं, मुत्तनिवाओ उ अमइ वसहीए ।

गीयत्था जयणाए, वमंति तो दव्वसागरिए ॥ ४२६ ॥

यद्येवं पुरुषेष्वपि निग्रन्थानां वस्तु न कल्पते तर्हि सूत्रम्
' कल्पते पुरुषसागारिके वस्तुमि ' इत्येवं लक्षणम्, अफलं प्रा-
प्नोति, पुनः सूत्रनिपातो विशुद्धायां वसतावसत्यां मन्त-
व्यः । तथा च यद्यसागारिका वसतिर्न प्राप्यते ततो गीतार्था
यतनया द्रव्यसागारिके वसन्ति, पुरुषसागारिके इत्यर्थः ।

ते वि य पुरिसा दुविहा, सन्नी अस्सन्निणां य बोधव्वा ।

मज्झत्थाऽऽभरणपिया, कंदप्पा काहिया चेव ॥ ४२७ ॥

तेऽपि च पुरुषा द्विविधाः-संज्ञिनः, असंज्ञिनश्च । संज्ञा-
नाम-देयगुरुधर्मतत्त्वानां यथा तत्परिज्ञानम्, सा विद्यते
येषां ते संज्ञिनः आचका इत्यर्थः । तादृशगीता असंज्ञिनः,
अथाचका इत्यर्थः । एते प्रत्येकं चतुर्विधाः-मध्यस्था, आभ-
रणप्रिया कान्दर्पिकाः कार्थकाश्च ।

एतान् व्याचष्टे--

आभरणपिए जाणमु, अलंकरितं उ केममार्दणि ।

मइरहमियप्पललिया, सरीरकुड्ढो य कंदप्पा ॥ ४२८ ॥

अक्खाइया उ अक्खा-णाइं गीयाइं छलियक्खाइं ।

कहयंता य कहाओ, तिसमुत्था काहिया होति ॥ ४२९ ॥

एएमि तिण्हं पि य, जे उ विगारा ण बाहिरा पुरिसा ।

वेग्गारुइं निहुया, निमग्ग हिरिमं तु मज्झत्था ॥ ४३० ॥

केशादीनां माल्यादीनामलङ्कारैर्लंकुर्वन्तः पुरुषान् आभ-
रणप्रियाणं जानीहि । ये तु स्मरहमितप्रलालताः स्वच्छया-
परस्परमदृष्टादिना हसन्ति, घृतदोलनादिना च क्रीड-
न्ति ये च शरीरकौकुचिका विविधव्यङ्ग्येष्टाकारिणस्ते का-
न्दर्पिकाः । तथा आख्यायिकास्तरङ्गवती-सलयवतीप्रभृ-
त आख्यानकानि-धृताख्यानकादीनि गीतानि ध्वनकादि
छन्दान्तरादिनि गीतपदानि, तथा ललितानि शृङ्गारका-
व्यानि कथा-वासुदेवचरितचटककथाः दन्तकथा या किंव-
दन्तीत्युत्पन्ना इत्येतत्समुत्था धर्मकामार्थत्रयवक्रव्यताप्रभ-
वाः संकीर्णकथा इत्यर्थः, एता आख्यायिकादीनि कथ-
यन्त कार्थका उच्यन्त । एतेषामाभरणाप्रयादीनां त्रयाणा-
मापि संगन्धेन ये विकारास्तभ्यो बाह्या र्वाह्वर्धिनो ये
पुरुषा वैराग्यरुचयः केवलवैराग्यशृङ्गालवा न शृङ्गारादि-
रभ्यप्रियाः निवृत्ताः करणेन्द्रियेष्वसलीनाः, निमग्गेण-रव-
भावेनैव हीमन्तः-सलजा इदृशा मध्यस्था ज्ञातव्याः ।

पुनरप्यमीषां प्रत्येकं भेदानाह--

एक्केका ते विविहा, थेरा तह मज्झिमा य तरुणा य ।

एवं मजी वारम, वारम अस्सन्निणां होति ॥ ४३१ ॥

एकैकं मध्यस्थादयस्त्रिविधाः स्थावराः तथा मध्यमाश्च तरुणाश्च । ततो मध्यमस्थादयश्चत्वारः स्थविगादिभेदत्रयेण गुण्यन्ते जाता द्वादशभेदाः । एवं संज्ञितः स्थावकाश्च ते द्वादशविधाः, असंज्ञिनोऽपि द्वादशविधा भवन्ति ।

एतेष्वेव प्रायश्चित्तमाह—

काहीया तरुणसुं, चउमु वि चउगुरुग ठायमाणस्स ।

सेसेसुं चउलहुगा, समणाणं पुरिसवग्गम्मि ॥ ४३२ ॥

संज्ञिनामसाक्षिनां च यः कार्थिकस्तरुणः एतौ द्वौ भेदौ ये वक्ष्यमाणा नपुंसकाः पुरुषेतेष्वप्याः तेषामपि संज्ञिनामसंज्ञिनां चैकैकाधिकस्तरुणः, एतं चत्वारो भेदाः । एतेषु चतुर्षु तिष्ठतां प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । शेषेषु तिष्ठतां प्रत्येकं चतुर्लघु । एतत्प्रायश्चित्तं भ्रमणानां पुरुषवर्गे भणितम् ।

कारणे पुनस्तिष्ठतां विधिमाह—

सन्नीसु पढमवग्गे, अमती अस्सन्नि पढमवग्गम्मि ।

तेण परं सन्नीसुं, कम्पेण, अस्मन्निसुं चेव ॥ ४३३ ॥

वसता निर्दोषायामसत्यां संज्ञपु ये प्रथमवर्गे मध्यस्थाः पुरुषास्ते तत्र तिष्ठन्ति, तत्रापि प्रथमं स्थावरेषु, तेषामभावे मध्यमेषु, तदलाभे तरुणेष्वपि । अथ संज्ञितः प्रथमवर्गो न स्थाप्यते ततोऽसंज्ञिनामपि प्रथमवर्गस्थविर्मध्यमस्तरुणेषु यथाक्रमं तिष्ठन्ति । ततः परमेतेषामभावे द्वितीयादिवर्गेषु क्रमेण तिष्ठन्ति । द्वितीयवर्गो नाम—आभरणाप्रयाः तेषु प्रथमं संज्ञपु स्थाविर्मध्यमस्तरुणेषु एतेष्वेवासंज्ञपु तदभावे संज्ञिनां तृतीयवर्गे कान्दपिकपुरुषेषु, तेषामलाभे असाक्षिनां तृतीयवर्गे स्थविगादेषु यथाक्रमं स्थाप्यम् ।

एवं एकेकतिगं, वोच्चन्थ कमेण होइ नायव्वं ।

मुत्तूण चरिम मन्नि, एमेव नपुंसण्हि पि ॥ ४३४ ॥

एवं मध्यस्थादिषु एकैकस्मिन् त्रिकं विषयस्तक्रमेण । प्रथमं स्थावरेषु, ततो मध्यमेषु, ततस्तरुणेषु इत्येव लक्षणं ज्ञातव्यं परं मुक्त्वा चरमं संज्ञितम् । किमुक्तं भवति—चरमो भेदः कार्थिकस्तत्र संज्ञितः प्रथमस्त्रिकं न धारयितव्यं किं तु द्विकम् । नद्यथा—यदा तृतीयवर्गो न प्राप्यते तदा चतुर्थवर्गे प्रथमसंज्ञपु कार्थिकस्थावरेषु तदलाभे कार्थिकमध्यमेषु, तदप्राप्तावसंज्ञपु कार्थिकस्थावरेषु, तदभावे कार्थिकमध्यमेषु तिष्ठन्ति । अथ तेऽपि न प्राप्यन्ते ततः संज्ञपु कार्थिकस्तरुणेषु, तदभावे असंज्ञपुष्वपि कार्थिकस्तरुणेषु तिष्ठन्ति । तत्रोभयेऽपि प्रज्ञापनया यथा कथा न कथयन्ति एव पुरुषेषु स्थाप्यं विधिकम् । एवमेव च नपुंसकेष्वपि वक्तव्यम् । (४०) । (तत्रत्यविधिः 'गपुसग' शब्दे चतुर्थभागे १८०६पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।)

एतषु प्रायश्चित्तमाह—

जह चेव य पुरिमसुं, मोही तह चेव पुरिमवेसेसुं ।

तेरामिणसु सुनिहिय, पडिसवगअपडिसवीसुं ॥ ४३७ ॥

यथैव पुरुषेषु शाधिपवर्णिता, तथैव पुरुषेष्वेवपि त्रिराशिके नपुंसकेषु सुनिहितप्रतिनिविकेषु वा शाधि जानीहीन्युपस्कारः । सा चेयम्—पुरुषनपुंसकानां ये कार्थिकास्तरुणास्तेषु चत्वारो गुरुकाः, शेषेषु भेदेषु चतुर्लघुकाः । कारणे पुनरध्वनिर्गतादीनां वसतेरलाभे तिष्ठतां तथैव पुरुषनपुंसकेष्वपि यतनाक्रमा यथा पुरुषेषु प्रतिपादितः ।

जह कारणे पुरिमसुं, तह कारणे इत्थियासु वि वसिज्जा ।

अट्ठाण वास सावय, तेणसु व कारणे वसती ॥ ४३८ ॥

यथा कारणे पुरुषेषु पुरुषवर्णनपुंसकेषु वा वसन्ति तथा स्त्रीषु स्त्रीवर्णधारिषु वा नपुंसकेषु कारणे वसन्त्युः । किं पुनस्तत्कारणमित्याह—अध्वाने प्रतिपन्नास्ततो निर्गता वा शुद्धामल्पतद्गोषदुष्टां वा वसति न लभन्ते तत उद्यानादौ तिष्ठन्ति । अथ वर्षे पतति, बहिर्वा श्वापदभयं शरीरोपाधस्तनभयं वा तत ईदृशं कारणं स्त्रीसागारिके, तदभावे स्त्रीवर्णधारिषु नपुंसकेषु पूर्वोक्तक्रमेण वसन्ति ।

निष्कारणे तु तत्र तिष्ठतामद प्रायश्चित्तम्—

काहीया तरुणसुं, चउमु वि मूलं तु ठायमाणं ।

मेसासु वि चउगुरुगा, समणाणं इत्थिवग्गम्मि ॥ ४३९ ॥

स्त्रीषु स्त्रीवर्णधारिषु च नपुंसकेषु याश्चतस्रः कार्थिक-तर्क्यस्तासु तिष्ठतां निघ्नन्थानां मूलम्, शेषासु संज्ञिनीषु असंज्ञिनीषु वा स्त्रीषु चतुर्गुरुकाः, एवं भ्रमणानां स्थावरे तिष्ठता प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

जह चेव य इत्थीसुं, मोही तह चेव पुरिमवेसेसुं ।

तेरामिणसु निहिय, ते पुण नियमा उ पडिसवी ॥ ४४० ॥

यथैव भ्रमणानां स्त्रीषु तिष्ठतां शाधिगभिहिता तथैव स्त्रीवर्णेषु त्रैगाशिकेषु सुनिहितशाधिपदबुध्यस्वैव्युपस्कारः । ते पुन स्त्रीनपुंसका नियमात्प्राप्तसेविनः । प्रतिसेवना—कारापणशीला इति ।

अथ कारणे तिष्ठतां यतनामाह—

एमेव होति इत्थी, वारम मन्नी तहव अस्मन्नी ।

मन्नीण पढमवग्गा, अमद् असन्नीण पढमम्मि ॥ ४४१ ॥

एवमेव-पुरुषवत् स्त्रियः स्त्रीवर्णधारिणश्च नपुंसका मध्यस्थादिभिश्च भेदे द्वादशसंज्ञिनो द्वादश वा असंज्ञिनः प्रत्येक भवन्ति, तत्र प्रथमसंज्ञिनां प्रथमवर्गे मध्यस्थस्त्रीलक्षणे तदभावे असंज्ञिनां प्रथमवर्गे स्थावरादिक्रमेण स्थाप्यम् ।

एवं एकेकतिगं, वोच्चन्थ कमेण होइ नायव्वं ।

मुत्तूण चरिममन्नि, एमेव नपुंसण्हि पि ॥ ४४२ ॥

एवमेकैकस्मिन्नाभरणाप्रयादी वर्गे त्रिकं तरुण्यादिभेदत्रयं विषयस्तक्रमेण ज्ञेयम् । प्रथमं स्थावरासु ततो मध्यमासु ततस्तरुणीषु परं मुक्त्वा चरमां कार्थिकार्या संज्ञिनीम् । तत्र हि प्रथमं संज्ञिनीषु स्थावरासु, ततो मध्यमासु तदलाभे असंज्ञिनीषु स्थावरा मध्यमासु, ततः संज्ञिनीषु स्थावरा मध्यमासु, ततः संज्ञिनीषु तरुणीषु, तदप्राप्ते संज्ञिनीषु तरुणीषु, तदप्राप्तावसंज्ञिनीषु तरुणीषु तिष्ठन्ति । एवमेव स्त्रीवर्णधारिषु नपुंसकेष्वपि द्रष्टव्यम् । भावित निघ्नन्थमूत्रद्वयम् ।

संप्रति निघ्नन्थीसु त्रयं भावयान—

एमेव कपो नियमा, गिण्ठेयं पि होइ नायव्वो ।

जह तेमि इत्थियाअं, तह ताभि पुमा मुणयव्वो ॥ ४४३ ॥

एव च कपो-नियमो निघ्नन्थीनामाप भवति ज्ञातव्यः । परं यथा तेषां निघ्नन्थानां स्त्रियो गुरुकतरा ज्ञातव्याः ।

काहीया तरुणीसुं, चउमु वि चउगुरुग ठायमाणं ।

सेसासु वि चउलहुगा, समणाणं इत्थिवग्गम्मि ॥ ४४४ ॥

स्त्रीष्वनपुंसकानां मध्य कारिकातरुणीषु चतसृष्वपि ति-
ष्ठन्तीनां चतुर्गुणाः शेषास्त्रिंशतिस्तस्याकासु स्त्रीषु
द्वाविंशती च स्त्रीनपुंसकेषु चतुर्लघुकाः । एवं श्रमणीना
स्त्रीवर्गे प्रायश्चित्तं ज्ञातव्यम् ।

काहीया तरुणेषु, चउसु वि मूलं तु ठायमाणीणं ।
सेसेसु चउगुरुणा, समणीणं पुग्मिवग्गम्मि ॥४४५॥

पुरुषाणां पुरुषनपुंसकानां च संख्यसंज्ञिनां ये चत्वारः का-
थिकास्तरुणास्तेषु तिष्ठन्तीनां निग्रन्थीनां मूलम्, शेषेषु-पुरु-
षेषु पुरुषनपुंसकेषु प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । एवं श्रमणीना
पुरुषवर्गे प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् ।

अथ परप्रायश्चित्तदोषमाह-

थेराइएसु अहवा, पंचग पम्मस मामलहुओ उ ।
छेदो मज्झत्थादिमु, काहियतरुणीसु चउलहुओ ॥४४६॥

सत्री य श्रमणीणं, पुग्मिनपुंससु एम साहणं ।
एएसु वि हत्थीसु, गुरुओ ममणीण विवरीओ ॥४४७॥

अथवा-स्थविगादिषु त्रिषु पदेषु पञ्चकपञ्चदशको मासलघुः
छेदो दातव्यः । तद्यथा-मध्यस्थेषु मर्यादेषु तिष्ठन्ति लघु-
पञ्चकच्छेदः मध्येषु-मध्यमेषु लघुपञ्चदशकः, मध्य-
स्थेषु तरुणेषु लघुमासिकच्छेदः । एवमाश्रमप्रियेषु कान्द-
पिकेषु च त्रिचिधेष्वपि मन्तव्यम् । कारिका अपि ये स्थविगा
मध्यमाश्च ते चैवमेवावसातव्यम् । विशेषं चूर्णिकृत्पुनराह-
'काहीणं घर पनरस राइदियाणि लहुओ छेदो, मज्झम मास-
लहुओ छेदो' इति ये तु कारिकास्तरुणान्तेषु चतुर्लघुमासिक-
च्छेदः, एवं पुरुषनपुंसका वा ये साक्षिन्तेषां समुदायानां ये
अपञ्चत्वारिंशत्संख्याका नदास्तेषु यथोक्तक्रमेण पञ्चकच्छे-
दः साधूनां भवति । स्त्रीषु स्त्रीनपुंसकेषु चतसृष्वेव मध्यस्थस्थ-
विगादिभेदेषु साधूनामपि एव छेदो गुरुकः कर्त्तव्यः । तद्यथा-
गुरुपञ्चको गुरुपञ्चदशको गुरुमासिका गुरुचतुर्मासिकश्च ।
श्रमणीनां पुनरेव एव छेदो विपरीतो दातव्यः किमुक्तं भवति-
श्रमणीनां स्त्रीवर्गे तिष्ठन्तीनां लघुपञ्चकादिच्छेदः । पुरुषवर्गे
तु गुरुपञ्चकादिकः । शेषं सर्वमपि प्राग्बद्धं द्रष्टव्यम् । २० ।
उ० ३ प्र० ।

(१३) इदानीं वसतिदोषविशेषप्रतिपादनायाह-

गाहावती गामेगे सुतिसमायाग भवन्ति, भिक्षु य अ-
गिणाणाणं मोयममायागे मे तग्गंधं दुग्गंधं पडिक्कलं पडिलो-
भे यावि भवति, जं पुब्बं कम्मं तं पच्छा कम्मं जं पच्छाकम्मं
तं पुग्गम्मं, तं भिक्षुपडियाणं वट्टमाणा कंज्जा वा गो कंज-
जा वा । अह भिक्षु णं पुब्बोवदिट्ठा ० ४ जं तहप्पगारे
उवस्सणं गो ठाणं वा चेतंजा । (सू०-७२)

एक-केचन गृहपत्यः शुचि समाचारे येषां ते तथा, ते च
भागवतादिभक्ता भवन्ति, भागिनो वा चन्दनागुरुकुङ्कुम-
कपूरादिभेषजिनः, भिक्षुश्चास्नानतया तथा कार्ययशान् 'मा-
यं' इति कारिका तत्समाचरणात्स निष्पन्नद्रव्या भवन्ति,
तथा च दुग्गन्धः, एवभूतस्य तेषां गृहस्थानां प्रतिपत्तौ

नानुकूलः अनभिमतः, तथा प्रतिलोमस्तद्रन्धाद्विपरीतगन्धो
भवति, एकार्थिकं चैतावतिशयानभिमतत्वाभ्यापनार्थावुपा-
त्ताविति, तथा ते गृहस्थाः साधुप्रतिज्ञया यत्तत्र भोजन-
स्वाध्यायभूमौ स्नानादिकं पूर्वं कृतवन्तस्तत्तेषामुपरोधा-
त्पश्चात् कुर्वन्ति, यद्वा-पश्चात् कृतवन्तस्तत् पूर्वं कुर्वन्ति ।
एवमवस्थापणोत्सर्पणक्रियया साधूनामधिकरणसंभवः ।
यदिवा-ते गृहस्थाः साधुपरोधात्प्राप्तकालमपि भोजनादिकं
न कुर्युः, ततश्चान्तरायमनर्पाडादिदोषसंभवः । अथवा-
त एव साधवा गृहस्थापरोधाद्यत् पूर्वं कर्म प्रत्युपेक्षणादि-
कं तत्पश्चात् कुर्युः, विपरीतं वा कालातिक्रमेण कुर्युर्न कुर्यु-
र्वा । अथ भिक्षूणां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिज्ञादिकं यत्तथाविधं
प्रतिश्रयं स्थानादिकं न कार्यामिति (प्रतिश्रयशय्याया सर्वो
विषयः 'पडिक्कलमिज्जा' शब्दे पञ्चमभागे ३२६ पृष्ठं गतः ।)

तत्र गृहपतिना भोजनं संस्कृतं स्यान्नद्वा दोषमाह-

आयागमेयं भिक्षुस्स गाहावईहिं मद्धि संवममाणस्स
इह खलु गाहावइस्स अप्पणो मयट्ठाणं विरूवरूवे भोय-
गजाणं उवक्खडिणं मिया, अह पच्छा, भिक्षुपडियाणं
अमणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा उवक्खडेज्ज वा
उवक्खेज्ज वा, तं च भिक्षु अभिक्खेज्जा भोत्तणं वा
पायणं वा वियट्ठित्तणं वा । अह भिक्षु णं पुब्बोवदिट्ठा ० ४।
जं गो तहप्पगारे उवस्सणं ठाणं वा चेतंजा । (सू०-७३)
कर्मापादानमेतद्विज्ञेयं यद् गृहस्थावबद्धे प्रतिश्रयं स्थान-
मिति, तद्यथा-'गाहावइस्स अप्पणो' इति तृतीयाधे पट्ठी,
गृहपतिना आत्मना स्वार्थं विरूपरूपो नानाप्रकार आहारः
संस्कृतः स्याद् । अथ-अनन्तरं पश्चात्साधूनुद्दिश्याशनार्थापा-
कं वा कुर्यादुपकरणार्थं वा दौक्येन च तथाभूतमाहारं
साधुभोक्तुं पातु वार्त्तभकाङ्क्षितः, 'वियट्ठित्तणं वा' इति तत्र-
वाहागृहस्था वियर्त्तिनुमांसनुमाकाङ्क्षितः, शेषं पूर्ववर्त्तते ॥
एवं काष्ठाग्निप्रज्वालनसूत्रमपि नेयम् । तद्यथा-

यत्र गृहपतिः काष्ठं भिन्देत् अग्निं वा प्रज्वालयेत्तदाह-

आयागमेयं भिक्षुस्स गाहावइणा मद्धि संवममाणस्स
इह खलु गाहावइस्स अप्पणो मयट्ठाणं विरूवरूवाइं दा-
रुयाइं भिन्नपुब्बाइं भवन्ति, अह पच्छा भिक्षुपडियाणं
विरूवरूवाइं दारुयाइं भिदेज्ज वा किणेज्ज वा पा-
मिचेज्ज वा दारुणा वा दारुपरिणामं कट्ठं अगणि-
कायं उज्जालेज्ज वा पज्जालेज्ज वा तत्थ भिक्षु अभि-
क्खेज्जा आयावित्तणं वा पयावित्तणं वा वियट्ठित्तणं
वा, अह भिक्षु वा भिक्षुणी वा जं नो तहप्पगारे
उवस्सणं गो ठाणं चेतंजा । (सू० ७४) आचा० २
श्रु० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

अप्रावृत्तदारे निषेधमाह-

नो कप्पइ निग्गंथीणं अवंगुयदुवार्णि उवस्सणं वत्थणं ।
एगं पत्थारं अतो किच्चा एगं पत्थारं बाहिं किच्चा ओ-
हाडियं विलिमिलियागंमि एव एहं कप्पहं वत्थणं ॥१४॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

पडिमिद्वित्रिकक्षेसु, उवस्मएहिं तु संवसंतीणं ।

बम्हवतगुप्ति पगए, वारेति तेसु वि अगुत्तिं ॥ १६५ ॥

पूर्वसूत्रे प्रतिपिद्धानामापणगृहादीनां विषया ये उपाश्र-
याः कल्पनीया इत्यर्थः, तेषु संवसन्तीनां ब्रह्मचर्यगुप्तिः प्रकृ-
ता, तदर्थं तेषु वस्तुव्याप्तिरिति भावः । अतस्तस्याः प्रकृते-
प्रक्रमे तत्त्वव्यपत्तापदेषु प्रतिश्रयेषु अप्रावृत्तद्वारतद्वारम-
गुप्ति वारयन्ति भगवन्ता भद्रबाहुत्वामिन इत्येतत् सम्ब-
न्धनायातस्यास्य (१४ सूत्रस्य) व्याख्या—नो कल्पने निर्ग-
न्थीनां साध्वीनां अप्रावृत्तद्वारके-उद्घाटद्वारे उपाश्रये वस्तु-
मित्येवं यदोपाश्रयालाभे च तत्रापि वसन्तीति तदा इत्थं
विधिर्विधेयः । तद्यथा—एकं प्रस्तरं कटमन्तः प्रतिश्रया—
भ्यन्तरे कृत्वा एकं प्रस्तरं बाह्यः कृत्वा, ततश्चामिलिकयै-
वावघाटितं पिहितेऽपि द्वारे सूत्रे च अवघाटितशब्दस्य पूर्व-
निषातः प्राकृतस्यान् एवमनन्तराङ्कितं गुप्तिं वाफ्यालद्वारे
कल्पनं वस्तुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह—

दारे अवंगुयम्मी, निगन्थीणं न कप्पए वासो ।

चउगुरु आयरियाहिं, तन्ध वि आणाङ्गो दोसा ॥ १६६ ॥

अप्रावृत्त-उद्घाटित द्वारे निर्गन्थीनां न कल्पने वासः । अत्र
सर्वे सूत्रमात्रायः प्रवर्तिन्या न कथयन्ति चतुर्गुरु, प्रवर्तिनी
संयतीनां न कथयन्ति चतुर्गुरु, आरिका यदि न प्रतिश्रयव-
न्ति तदा तासां मासलवु । तत्राप्यकथनं ध्वजे चात्रादयो
दोषा द्रष्टव्याः

दारे अवंगुयम्मि, भिक्खुणिमादीण भवंसंतीणं ।

गुरुगा दोहि विभिद्धा, चउगुरुगादी व छेदंता ॥ १६७ ॥

द्वार अप्रावृत्तं भिक्षुण्यादीनां संवसन्तीनां द्वाभ्यां तपः—
कालाभ्यां विशिष्टाः चतुर्गुरुकाः, तद्यथा—भिक्षुण्याश्चतुर्गुरुकं
तपसा कालेन च लघु अभिषेकायास्तदेव कालगुरु, तपो-
लघु गणावच्छेदे तपोगुरु काललघु, प्रवर्तिन्या द्वाभ्यामपि
गुरुकं चतुर्गुरुकादयो वा छेदन्ता भवन्ति । तद्यथा—भिक्षु-
ण्या अप्रावृत्त द्वारे वसन्त्याश्चतुर्गुरुकम्, अभिषेकायाः षड-
लघुकम् । गणावच्छेदिन्याः षड्गुरुकम्, प्रवर्तिन्याः छेद इति ।

अत्र दोषानाह—

तरुणा वेसिन्थीओ, विवाहमादीसु हेइ सइकरणं ।

इच्छमणिच्छ तरुणा, तेणा ताओ व उअहिं वा ॥ १६८ ॥

अस्य व्याख्या अनन्तरसूत्रवत् द्रष्टव्या । तत्र गमनिका-
मात्रं सूच्यते—तत्राप्रावृत्तद्वारे उपाश्रये निष्ठन्तीनां सं-
यतीनां तरुणान् वेश्यास्त्रियो वृद्धविवाहनृपतिप्रवेशादि-
षु वा दृष्ट्वा स्मृतिकरणमुपलक्षणत्वात्कौतुकनिश्चयगमने वा
भवेत्, तरुणान् वा अवभाषमाणान् यदि सा प्रतिसेवितुमि-
च्छति ततो व्रतविगमना । अथ नेच्छति ततो बलाद-
पि ते संयतीं गृहीयुः, तथा स्तेनास्ता वा संयतीरपहरे-
युः, उपधि वा तासामपहरेयुः, इति ।

किंच—

अणे वि होंति दोसा, मावपतेणे य मेहण्णी य ।

२४२

वइणीसु अगारीसु य दोच्चं संछोभणादीया ॥ १६९ ॥

अन्येऽप्यभ्याधिका दोषा भवन्ति, तत्राप्रावृत्तद्वारे श्वा-
पक्षे वा स्तेना वा चशब्दान्—श्वानो वा प्रायशेष्युः तैश्च यद्विरा-
धनां प्राप्नुवन्ति तद्विषये प्रायश्चित्तम् । मैथुनार्थो-उद्घा-
मकः प्रावेशन्, स बलादप्युत्तराशरीरां संयतीं गृहीयात् । व-
निनीषु वा मध्ये कान्चिद्यातनो माह्वेयम्, कस्यापि गृहि-
णः पार्श्वे दूनो प्रक्षेपेयम् । गृहो वा कश्चित्तस्याः संयत्याः प्र-
मुखायाः सुमेषु साध्वीषु गर्भो काश्चिद्गारिणीं प्रेष्य-
दन्त्य कारयन् । आगारांषु वा मध्ये कान्चिद्वस्त्राभरणं प-
रावतं कुर्यात् । संयतीसत्त्वान् वस्त्राण प्रावृत्त्य शयीत-
संयती तु तदीयानि वस्त्राणि प्रावृत्त्यागारस्य सकाशं न-
च्छादत्यथः, यस्माद्वमादयो दोषास्तस्मात् अप्रावृत्तद्वारे-
प्रतिश्रये साध्वीभिर्न स्थातव्यम् ।

द्वितीये पदे निष्ठानां किं कर्त्तव्यमित्याह—

पन्थारो अंतो वहि, अंतो बंधाहिं चिलिमिलि उवरी ।

परिहारि दारमूले, मत्तगमुषडं च जयणाए ॥ २०० ॥

प्रस्तार्थत इति प्रस्तारः कटः स च तयोः स्थानयोर्विधा-
तव्यः । तद्यथा—प्रस्तारः द्विधा—अन्तः, बाह्यश्च । अन्तरे
अभ्यन्तरप्रस्तारं—'बन्धाहिं' इति बधान् नियन्त्रय चिलिमि-
लिषु परिविधिना कार्यकीषु योजनीया । प्रतीहारी द्वारमूले
निष्ठान्, मात्राविमर्द्धने स्वपने च यतनया कर्त्तव्यमिति
निर्युक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

असई य कवाडस्स, विदलकडादीउ दो कता उमओ ।

फरुमुट्टियस्स सरिमो, बाहिरकडयम्मि बंधो उ ॥ २०१ ॥

यदि द्वार कपाटमहितं भवति, ततः सुन्दरमेव । अथ
नास्ति ततः कपाटस्यास्ति प्रस्तारः क्रियते । प्रस्तारः कटः
स च द्विदलकः । यदि द्विदले चशदले तन्मयः कटो द्विद-
लकटः आदिशब्दान्—शरकटः परिगृह्यते, ईदृशो द्वौ कटौ
द्वारस्योभयतः क्रियते । एकोऽभ्यन्तरः, द्वितीयो बाहिर-
त्यर्थः । ततः स्फुरकस्य या मुष्टिग्रहणस्थानं तस्य सदृशो
बन्धो बाह्यकटे अभ्यन्तरतो दातव्यः ।

स च बन्धः किम्पयः कर्त्तव्य इत्याह—

मुत्ताइरज्जुबंधो, दुच्छिइ अभितरिल्लकडयम्मि ।

हेट्ठा मज्जे उवरी, तिन्नि वि दो वा भवे बंधा ॥ २०२ ॥

सूत्रस्यादिशब्दाद्—वलकलस्य वा ऊर्णाया वा यो रज्जुर्द-
वरकः परिस्थूणे दृढश्च, तस्य बन्धा बाह्यकटके स्फुरमुष्टि-
कसदृशो दातव्यः, अभ्यन्तरकटे च द्वे द्विद्रे कर्त्तव्ये कथ-
मित्यत आह—'हेट्ठा मज्जे उवरी' इति मध्ये स्फुरकमुष्टिग्र-
हणार्थमेषाधस्तादुपरि द्विद्वयं कर्त्तव्यम् । ततो बाह्यकटक-
स्फुरकमुष्टिद्वयको दृढं प्रवेश्य पश्चादभ्यन्तरकटस्य द्वयार्गप
द्विद्वयोः प्रवेश्य ततो अभ्यन्तरेण निष्कास्य निवर्द्धं बन्धनीयः ।
ईदृशो द्वौ वा त्रयो वा बन्धा बध्यन्ते । अभ्यन्तरप्रस्तारस्य
चोपरि चिलिमिली बध्यते, सा च तद्विधनाति गोपयति,
तथा च ते बन्धा बध्यन्ते, यथा प्रतिहारी मुक्त्वा अन्या
कान्चिद् जानाति ।

आह-सा प्रतिहारी कीदृग्गुणान्विता
स्थापनीयेत्युच्यते—

काएण उवाचिया खलु, पडिहारी संजईण गीयन्था ।

परिणयभुतकुलीणा, अभीरु वायामियमरीग ॥२०३॥

कायनोचिता-न कृशशरीरा गीतार्थ-सम्यग्वाधगतसूत्रार्थ
परिणता वयसा बुद्ध्या वा 'भुत' ति भुक्तभोगिनी कुलीना-
विशुद्धकुलोत्पन्ना-अभीरुः-कुतश्चिदपि स्तेनोद्गामकादर्वि-
विधां विभीषिकां दर्शयता न विभेति 'वायामियमरीग'
ति व्यायामा-दृगडशरीराः समर्थदेहा इत्यर्थः, ईदृशी
खलु संयतीनां प्रतिहारी स्थापयितव्या ।

सा च किं करोतीत्याह—

आवासगं करित्ता, परिहारी दंडहन्थ दारम्मि ।

तिस्सि उ अप्पडिचरिउं, कालं घेत्तूण य पवण ॥२७४॥

आवश्यकं-प्रतिक्रमणं कृत्वा प्रतिहारी दृगडकहस्ता अ-
त्रद्वारे तिष्ठति । ततश्च 'तिस्सि उ' ति तिस्सः संयत्य-
कालप्रत्यपेक्षणां निर्गच्छन्ति 'अप्पडिचरिये' ति प्रादो-
षिककालं यथा साधवः प्रतिजागरतं गृह्णन्ति तत-
स्तथा नति गृहीत्वा च कालं ततः प्रवर्तित्या निवेद-
यन्ति, निवेद्य च स्वाध्यायं प्रस्थापिते सर्वा अपि स्वाध्यायं
कुर्वन्ते ।

कथमित्याह—

आहाडिय दाराओ, पंगिमि काऊण पढमए जामे ।

पडिहारि अगदारे, गणिणीउ उवस्मयमुहम्मि ॥२०५॥

अवघाटितं-चर्चितार्थमालिकया निर्दिष्टं द्वारम्-अग्रद्वारं या-
सां ता अवघाटितद्वाराः सर्वा अपि प्रथमे यामे स्वपौरुषा
कृत्वा ततो मध्ये प्रविशन्तीति वाक्यशेषः, पौरुषा कृत्वा-
णानां च प्रतिहारं अग्रद्वारं तिष्ठति गणिनी तु-प्रवर्तिनी तु-
पाश्र्वयस्य मुखे मूलद्वारं स्थिता स्वाध्यायं करोति ।

उभयविशुद्धा इयग, पविमंतीओ पविर्तिणी छिवइ ।

सीसे गंड वच्छे, पुच्छइ नामं च काऽमि नि ॥२०६॥

उभय-संज्ञा, कार्यकी च । तद्विशुद्धं व्युत्सृष्टं यामिगता
उभयविशुद्धाः, आहिताग्न्याद् आकृतिगणत्वान् पृथग्पर-
निपातव्यत्ययः, इतराः संयत्यो यदा प्रविशन्ति ततः प्रव-
र्तिनी किमेषा संयती उभयविशुद्धा न वेत पारंगतानार्थ-
शार्थे-शिरणि गगंड-कपालं वर्त्तन्ति-हृदये एव त्रिप-
स्थानेषु परिस्पृशति । नामं च पृच्छति, का किं नामाऽन-
र्त्तामति । यावत्तत्र प्रवेशसमयं विलम्बत यस्मिंश्च प्र-
स्तावे निर्गच्छति सा वक्रज्या ।

किं तुज्झ इकियाण, धम्मो दारं न होड एतो उ ।

न य निडुं पि भन्नइ, मा जियलज्जत्तणं हुज्जा ॥२०७॥

किं तत्रैकस्या एव धर्मो यद्यं निर्गच्छन्ति, विलम्बत वा ।
द्वारमितो न भवति । एवमन्यव्यपदेशेन सा वक्रज्या । न च
निडुं स्फुटमेव भ्रमयते । मा-जियलज्जत्तणं ति जितलज-
त्वं निर्लेजानामर्तार्थं हेतोः ।

ततश्च—

सव्वासु पडिहसु, पडिहारी पडिस्मि बंधए दारं ।

मज्जे य ठाह गणिणी, तेसाओ चकवालेण ॥२०८॥
सर्वासु संयतीषु प्रावृष्टासु प्रतिहारी प्रविश्य द्वारं
पूर्वोक्तावधिना यच्छन्ति, मध्ये च-मध्यभागं गणिनी-
प्रवर्तिनी तिष्ठति; संस्तारं प्रवृत्तातीत्यर्थः । शेषास्तु
संयत्यश्चक्रवालेन मण्डलिकया प्रवर्तिनीं परिवार्य संस्त-
रन्ति, यथा परस्परं सुप्तानां न संघट्टे भवति । आह-
किमर्थं न संघट्टः क्रियते ।

उच्यते—

मइकरण कोउहल्ला, काम कलहो य तेण तं मोत्तुं ।

कडितरुणी कडितरुणी, अभिक्खल्लिवणा य जयणाए २०९
स्पर्शे अन्यान्यं संघट्टनं भुक्तभुक्तानां स्मृतिकरणकोत्पन्नं
भवति । कलहश्च असंसृज्य भवति, यथा अहं त्वया हस्तेन
वा पादं वा संघाट्यता, अनेन हेतुना तं स्पर्शं मुक्त्वा काचित्
स्थानं सा प्रथमतः संस्तारकं करोति, ततस्तदनन्तरं गता
तरुणी, पुनस्तथैवरा, पुनरपि तरुणी इत्येवं संस्तारकप्रस्तारण-
विधिः । यतनया च यथा तासां स्मृतिकरणं नोपजा-
यते तथा अमीक्षणं पुनः पुनः स्पर्शेना प्रवर्तितनया कर्तव्या ।
प्रतिहारी च द्वारमूलं संस्तारयति ।

कथमित्यत आह—

तणुनिहा पडिहारी, गोविय घत्ते च सुवइ तं दारं ।

जगंति वारणण व, नाउं आमोस दुस्मीलो ॥२१०॥

तन्वी-स्तेनोका निद्रा यस्याः सा तथा पूर्वोक्ता प्रति-
हारी तथा ग्रन्थि गोपयित्वा स्वपिति; यथाऽन्याः
संयत्यो न जानन्त्युद्धाटितम् । हस्तेन वा तद्वक्त्रकप्रान्तं
गृह्णत्वा स्वपिति । अथ तत्रामोषाः स्तेना दुःशीला अ-
भिपतन्ति; ततस्तान् ज्ञात्वा वारकेण जाग्रति ।

अथ मात्रके यतनामाह—

कुडमुह डगलेमु काउं, मत्तगं इडुगाइदुरुदाओ ।

लाल मराव पलालं व, छेदुमायं तु मा सवो ॥ २११ ॥

कूटमुखेवक्त्रकण्डकेषु डगलेषु वा मात्रं कृत्वा स्थापायत्वा,
तस्य मात्रकस्थोपरि शरावे-मल्लकं स्थापयते । तस्य च मू-
र्ध्नि छिद्रे क्रियते, तत्र छिद्रे वस्त्रमयी लाला-लक्षणमानची-
रिका पलालं वा प्रक्षिप्यते । मा मोके व्युत्सृजन्तीनां शब्दो
भवतीति कृत्वा ततः उभयपार्श्वतः इष्टिकाः क्रियन्ते, आ-
दिशब्दान्-पीठिकादिपरिग्रहः । तत्रारूढाः सन्त्यो रात्रौ
मात्रकमेव व्युत्सृजन्ति ।

अथ स्वपनयतनामाह—

मोऊण दोन्नि जामे, चरिमे उज्झिक्तु मोयमंतं तु ।

कालपडिलेहयातो, आहाडियचिलिमिली तम्मि ॥२१२॥

सुप्त्वा द्वौ यामौ-प्रहरं चरमे यामे उत्थाय मोकमात्र-
कमुज्झित्वा-परिष्ठाप्य ततः कालं वैरात्रिकं प्राभातिकं च
प्रयुज्यते स्वाध्यायो यतनया क्रियते । तस्मिंश्च चरमे यामे
अवघाटितार्चार्थमालिकं चर्चितार्थमालिकया अवघाटितं-निर्दि-
ष्टं द्वारं भवति, शयमुत्कटद्वयमपनीयत इति भावः ।

ताश्च कालं गृहीत्वा न प्रतिजाग्रति, कुत इत्याह-

संकापदं तह भयं, दुविहा नेणा य मेहुणड्डी य ।

देहद्विह दुष्कलत्रो, कालममो ता ण जगंति ॥२१३॥

याव ताः प्रातश्चयं द्वारं स्थित्वा कालं प्रतिजायुस्ततः सागारिकमनसि आशङ्कापदं भवति । कामेश कंचिदुद्भा-
मकं प्रतीक्षन्तं यदेवमेवा प्रविष्टा जागर्तीति । तथा भयं च
तासामल्पमत्त्वतयोपजायते । द्विविधाश्च स्तेनाः—शरीरस्ते-
नापिधस्तेनभवात्, तत्रागच्छेयुः ते संयतीमुपधिं वा अ-
पहस्युः । मैथुनार्थिनो वा संयतीमुपसर्पेयुः । देहन—शरीरेण
धृत्या च मानसावष्टम्भेन दुर्बलास्ताः, अतः ताः संयत्य-
कालं न जायन्ति न प्रतिचरन्ति ।

किं च—

कम्मेहि माहियारणं, अभिद्वंताण कोऽत्थि जा भणइ ।

संकापदं व होजा, सागारियतेणए वाऽवि ॥२१४॥

यदि कर्मभिर्मोहिता घनकर्मककेशतया समुदीर्णमोहाः
केचन पापीयांसः शीलाच्छयावयितुमभिद्रव्युः, ततः को
विधिगित्यत आह—तेषामभिद्रवतां संयती कोऽर्थां मान
वृत्ते, ततः तस्याः चतुर्गुणाः प्रायश्चित्तम्, आश्वाद्य-
श्च दोषाः, शङ्कापदं वा सागारिकस्य, आपण्ड्यान्मैथुना-
र्थिनो वा भवन्ति ।

इदमेव भावयति—

अन्तोऽवि नूनमभिपडइ, एत्थ वीसत्थया तदङ्गीणं ।

सागारि मेज्जगा वा, सहन्थिगा वा उ संकेजा ॥ २१५ ॥

तदर्थिनो नाम तद्विवाक्षित स्तेन्यं मैथुने वा संवितुं ये
समायातास्तेषां संयतीमुक्तां क इति वचने श्रुत्वा शङ्कादय
उपजायन्ते नूनमन्योऽपि काश्चिदत्रोद्भ्रामकोऽभिपतन्ति, येन-
वमेवा क इति प्रश्नयन्ति । ततश्च तेषां तत्र प्रविशतां विश्वस्त-
ता भवति न भयमुपपन्नं । ये सागारिकशय्यातर्गसङ्का वा
प्रातिर्वाश्रमकान्ते एकका वा सखीका वा शङ्कां कुर्युः किमन्य
एतासां संयतीनां दम्भसंकेतः कोऽप्युद्भ्रामकोऽत्रायति ।

तेणियरं व सगारे, गिएह मोरज्ज सो व सागरियं ।

पडिमेह छोमभामण, काहिंती य प्पदोसे च ॥२१६॥

अथवा क इति वचने श्रुत्वा सागारिक उत्थाय स्तनम
इतरं वा मैथुनार्थिनं गृह्णीयान्, मार्ग्यडा । स वा स्तेनो मैथु-
नार्थी वा सागारिकं मार्ग्यत् । सागारिके च मार्गिते तद्गीया-
संज्ञातका प्रतिषेधने द्रव्यान्यद्रव्यवच्छेदं कुर्युः । स्तेना-
दयश्च शय्यातरेण गृहीतमेयतीनां 'छोम' इति अभ्याख्यानं
द्रव्युः, अस्माकं भाटिगताभिर्गृहीता आसीत्, 'भामण' इति दुष्टा
वा सन्तः शय्यातरेण संयतीनां वा प्रतिश्रयं प्रवीपेयुः ।
प्रद्वेषतो वा यदन्यदपि कारयन्ति तन्निपन्नमापद्यन्ति ।
प्रायश्चित्तम् ।

कथं पुनस्तर्हि तद् वक्तव्यमित्याह—

मंकिममंकिं वा, उभयद्विं गच्छवेंति अहिलितं ।

छुत्ति हभित्ति अणाहा, नत्थि ते माया पिया वा वि २१७

उभयं—स्तेन्यं, मैथुनं च । तदर्थिनं शङ्कितं वा ज्ञात्वा अवगम्य
अभिलीयमानमायान्तमयं प्रवेत्तं 'छु' इति 'हडि' इति अनुकर-
णशब्दावती 'छरि' इति वा वक्तव्यमित्यर्थः । यद्वा—हे अना-
थ ! निःस्वामिक ! किं ते नास्ति माता वा पिता वा यद-
तस्यां वेलायां पर्यटसीति ।

भंजंतुवस्मयं शो, छिन्नाला जरग्गवा मगोरहगा ।

नऽत्थि इहं तुह चारी, शस्समु किं खाहिसि अहन्ना २१८

भञ्जन्ति—विध्वंसन्ते नः अस्माकमुपाधयं—छिन्नालास्तथा-
विधा दुष्टजातीया जरद्गवा जीर्णवलीवर्हाः सगोरथकाः
अतो नास्त्यत्र त्यद्योग्या चारिः, नश्य—पलायन्स्व त्वं कि-
मत्र खादयांस । अद्यन्य ! हे निर्भोग्य !, प्राकृतत्वात् गाथा-
यां दीर्घत्वम्, एतेनान्यापदेशभङ्गात् तस्य प्रविशतः
प्रतिषेधः कृतो भवति ।

द्वितीयपदमाह—

अद्धानिगगादी, तिक्खुत्तो मग्गिऊण अमईए ।

द्वस्स व अमईए, ताओ व अपच्छिमा पिंडी ॥२१९॥

अध्वनिर्गतादयः संयत्यः । श्रुत्वा—त्रीन् वागान् वस-
न्ति मार्गयित्वा अमन्यलभ्यमानं गुप्तद्वारे उपाश्रयं अप्रा-
वृत्तद्वारोऽपि वसन्ति । तत्र याव कपाटमवाप्यते ततः
सुन्दरमेव । अथ न प्राप्यते ततो द्रव्यस्य कपाटस्थासति
कण्टकादिकमप्यनीय विधानव्यं यावदपश्चिमा—सर्वान्तिमा
यतना 'ताओ व' इति ताः सर्वा अपि 'पिंडि' इति पिण्डोभूय
परस्परं करबन्धं कृत्वा दण्डकव्यग्रदस्तास्तिष्ठन्तीति ।

एतामेव नियुक्तिगाथां व्याचष्ट—

अन्नतो व क्वाडं, कंडिय दंडहि चिलिमिली बाहिं ।

कडिया पिंडि भवंति, मभए काऊण शोप्पकरवंधा ॥२२०॥

भूयः—परस्परं करबन्धं कपाटयुक्तस्य द्वारस्याभावे अन्य-
तोऽपि कपाटं याचित्वा द्वारं विधातव्यम् । अथ याच्य-
मानमपि तत्र लब्धं ततो वंशकटो याचितव्यः । तस्य अ-
लाभे कण्टका कण्टकशिखाः, तामाभ्यासो दण्डकास्तिग-
धीनी चिलिमिलिका क्रियन्ते । तावद्दण्डानामभावे वस्त्र-
चिलिमिलिका बध्यन्ते । बहिर्द्वारमूलं किलिका स्थावरा—क्रि-
यन्ते । अथ कोऽपि तत्र तामाभिमिश्रणं करोति, ततस्तद-
शसमयोपसर्गो सति अन्योन्यं करबन्धं कृत्वा पिण्डो-
भवन्ति ।

अतो हवंति तरुणी, मदं दंडहि ते य तालिति ।

अह तन्थ होति वसभा, वारिंति गिही व ते होउ ॥२२१॥

अन्तर्मेध्य याः तरुण्या अगृहीतदण्डकहस्तास्तिष्ठन्ति बहि-
स्तु स्थावरा. ताश्चोभया अपि शब्दं दृढद्वर्धनना बोले कुर्वन्ते,
येन भूयान् लोको मिलन्ति । ताश्च स्तेनमैथुनार्थिन उपद्रवतो
दण्डकं प्रताडयन्ति । अथ तत्र वृषभाः सञ्जिहता. ततस्ते
गृहिणा निवारयन्ति ।

निगंथ दागपिहणं, लह्मो मामो उ दोसु आणादी ।

अहगमणे निगमणे, मंघट्टणमाइपलिसंथो ॥ २२२ ॥

निगन्था याद द्वार्गपधानं कुर्यान्ति ततो लघुका माम-
प्रायाश्चैतम आश्वाद्यश्च दोषाः । विगधना विवयम्—को-
ऽपि साधु निगमनं प्रवशं करोति, अन्येन च साधुना
द्वार्गपधानाय कपाटं प्रेरितं तेन च तस्य शिखरोऽभिघाते
परितापादिका शलालागोपणा । एवं निगमनेऽपि केनचिद्द्वि-
स्थितेन पश्चान्मुखे कपाटं प्रेरितं शीघ्रं भिद्यते । तत्र भ-
जन्तूना संघहनमादिशब्दात्—परितापनमपद्रवणं वा द्वारं

पिधीयमानं अपात्रियमाणे वा भवेत् । परिमन्थ्य सत्रा-
ध्वयाघातो भूयो भूयः पिदधतामपावृण्वतां च भवति ।

एतामेव नियुक्तिगाथां व्याख्यानयति—

धरकोइलिया मप्पो, व संचाराई य होति हेइवरिं ।

दक्षितवंगुरिते, अभिधातो गित्तयंताणं ॥ २२३ ॥

द्वारस्याधस्तादुपरि वा गृहकोकिना वा सर्पा वा संचा-
रिमा वा कीटिका कुन्थुके सारिकादयो जीवा भवेयुः, आ-
दिशब्दात्-कोकिलादयस्तत्र भवेयुः, स्यात्-कदाचित्कारणे
पुष्टा नष्टेन पिदध्यादाव् द्वारम्, जिनाः-जिनकल्पिका ज्ञाय-
कास्तस्य कारणस्य सम्भवन्तारः, परं द्वारं न पिदधति ।

शिक्षः प्राह—

सति कारणे पिहेज्जा, जित जाणं गच्छे इच्छिमो नाउ ।

आगादकारणम्मि तु, कप्पति जयणाए तं पिहितुं ॥ २२४ ॥

गच्छे-गच्छुवासिनां सामाचार्या- विधिं ज्ञातुं सूर्याद-आ-
गादे प्रत्यनीकस्तेनादिरूपं यत्कारणं तत्र यतनया वक्ष्य-
माणलक्षणया गच्छुवासिनां द्वारं स्थगितुं कल्पते । एष नियु-
क्तिगाथासमाप्ताये ।

अथनामेव चिह्नोति—

जाणंति जिणा कज्जे, पत्तं पि तु तं न वेति संवेति ।

थेरा वि उ जाणंति, अणागयं केइ पत्तं तु ॥ २२५ ॥

जिनाः-जिनकल्पिकास्तत्कार्यमनागतमेव जानन्ति, येन द्वारं
पिधीयन् । तच्च प्रत्यनीकस्तेनादिक वक्ष्यमाणलक्षणं तस्मि-
न् प्राप्तेऽपि तत्-द्वारपिधानं न भगवन्तो निवेयन्ते नि-
रपवादानुष्ठानपरत्नान् । स्थावरा अपि-स्थविरकल्पिका स्था-
तिशयश्चतुर्ज्ञानाश्च प्रयोगवलेन कंचिदनागतमेव जानन्ति ।
कंचित् निर्गतिशयाः प्राप्तमेव तत्कार्यं जानन्ति, ज्ञात्वा च यत-
नया तत्परिहरन्ति ।

अहवा जिणप्पमाणा, कारणमेवी अदोसवं होइ ।

थेरा वि जाणंग भिय, कारणजयणाए भवंता ॥ २२६ ॥

अथवा—'जिणप्पमाण' इति पदमन्यथा व्याख्यायत-
जिनः-तीर्थंकरः प्रामाण्यात् कारणे द्वारपिधानसंघा-
अपेक्षान् भवन्ति । जिनानां हि भगवताभियमाणा-कारणे
यतनया द्वारं पिधानव्यम् । सचमानाः स्थाविरकल्पिका
अपि ज्ञायका एव-सम्पन्न विधीज्ञा एव । आह-किं तत्कारणं
येन द्वारं पिधीयते ।

उच्यते—

पडिणीयेणसावय, उब्भामगगोणसाणमुणगादी ।

सीर्यं दुरद्वियत्तं, दीहा पक्खी च सागरिए ॥ २२७ ॥

उद्धाटितं द्वारं प्रत्यनीकः प्रविश्य आहतनमपद्रावण वा-
क्यात्, स्तेनाः शरीरस्तेना वा प्रविशेयुः । एवं श्वापदा-
भिह्वयाघादयः उद्धामकाः-पारदारिका गोबलीचर्दाः श्वान
प्रायाः, तत एत वा प्रावेशयुः 'साण' इति-अनात्मवशः
क्षिप्तचित्तादिः स द्वारं आपाहिते सति निर्गच्छेत् । शान्ते
दुर्गन्धमहं हिमकणानुषक्तं निपतेन । वीथी वा सर्पा
पक्षिणो वा काककपोतप्रभृतयः प्रावेशयुः । सागारिका वा
काश्चान् प्रतिश्रयमुद्धाटकद्वारं दृष्ट्वा प्रावश्य शयीत वा वि-
धामं वा धुहीयान् ।

एकवम्मि उ ठाणे, चउरो मासा हवंति उग्घाया ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमाऽऽयाए ॥ २२८ ॥

द्वारमध्यगतनामनन्तरोक्ता गृहेकास्मिन् प्रत्यनीकप्रावेशादे-
स्थानं चत्वारो मासा उद्धाताः प्रायाश्चित्तं भवन्ति । आजाद-
यश्चात्र दोषाः, विराधना च संयमात्मविषया भावनाया ।
यदुक्तं चत्वारो मासा उद्धाता इति तदेव तद्वाहुल्यमङ्गी-
कृत्य द्रष्टव्यम् ।

अतोऽप्यदप्राह—

अहिमावयपच्चत्थिसु, गुरुगा सेसेसु होति चउलहुगा ।

तण्णालं लहुगुरुगा, आणाइविराहणा दुविहा ॥ २२९ ॥

आहिषु श्वापदेषु स्तेनेषु चतुर्गुरुकाः, उपाधिस्तेनेषु चतुर्ल-
घुकाः आह्लादयश्च दोषाः । विराधना च द्विविधा-संयमवि-
राधना, आत्मविराधना च । तत्र संयमविराधना स्तेनैरुप-
धावपहते द्वारं आपाहिते सत्युपाश्रयं प्रविशत्सूपहते तृणप्रह-
णमग्निसेवनं वा कुर्वन्ति, सागारिकादयो वा तथा ये गो-
लरुणाः प्रविष्टाः सन्तो निषदनादि कुत्राणा बहूनां
प्राणजानीयानामुपमर्दं कुर्युः । आत्मविराधना तु प्रत्यनीका-
दिषु परिष्कुटंघति । आह ज्ञानमस्माभिः द्वारमापधानकार-
णम् । परं का पुनः यतनेति नाद्यापि घयं जानामः ।

उच्यते—

उवआगं हेइवरिं, काऊण वणं वंगुरंते अ ।

पेहा जत्थ न सुज्झइ, पमज्जिउं तत्थ सारित्ति ॥ २३० ॥

नेत्रादिभिर्गान्द्रियैर्गन्तादुपरि चापयोगं कृत्वा द्वारं स्थ-
गयन्ति वा आपवृण्वन्ति वा । यत्र चान्यकारे प्रज्ञा-चक्षुरा
निरीक्षणे न शुद्ध्यति ततो रजोद्वारेण दादृशेडकेन वा
रजन्यां प्रसृज्य सारयान्त, द्वारं स्वगयन्तीत्यर्थः । उपतत्त-
त्वादुद्धाटयन्तीत्यपि द्रष्टव्यम् । ६० १ उ० ।

उपाश्रयस्यान्तःशाल्यादीनि यत्र भवन्ति

तत्र दोषमाह—

उवस्मयस्म अन्तोवगडाए सालीणि वा वीहीणि वा
मुग्गाणि वा मामाणि वा तिलाणि वा कुलत्थाणि वा
गोधूमाणि वा जवाणि वा जवजराणि वा उक्खिन्नाणि
वा विक्खिन्नाणि वा विहगिष्साणि वा विप्पट्ठाणि वा
नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा अहालंदमवि
वत्थए ॥ १ ॥

अथास्य सूत्रस्य संबन्धमाह—

एरिमए वेत्तम्मि, उवस्मए केरिमम्मि वसितच्चं ।

पुण्युत्तदोमरहितं, वितियादि जेहेन संवधो ॥ १ ॥

इदं प्रथमोद्देशकान्त्यस्तत्र वर्तितं आर्यक्षेत्रे विहगिद्धरु-
पाश्रये कीदृशे वस्तव्यमिति चिन्तायामनेन सूत्रेणोपवर्ण्यते ।
पूर्वमाद्योद्देशके ये उपाश्रयस्य दोषाः सागारिकत्वादय उ-
क्तास्ते राहता जीवादिपणित्यक्तश्च यत्र उपाश्रयस्तत्र वस्त-
व्यमित्येष पूर्वसूत्रेण सहास्य संबन्धः ।

अहवा पढेम सुत्त-म्मि पलंघा वप्पिया ण भोत्तवा ।

तेसिं चिय रक्खइ, तस्सऽहवा मेनिवारंति ॥ २ ॥

अथवेति संबन्धस्य प्रकारान्तरताद्योक्तके प्रथमोद्देशके प्रथमे प्रलम्बसूत्रे विस्तरेण प्रलम्बान्युपवर्णिनानि तानि न भोक्त्वानीति प्रतिषिद्धानि, अतो द्वितीयोद्देशकेऽपि प्रथमसूत्रे तेषामेव प्रलम्बानां रक्षार्थं तैर्बीजाकार्यैः प्रलम्बैः सह वा समवस्थानं निधारयति—

अत्रि य अशन्तरसुत्ते, उवस्सतो अधिकते णिसी जत्थ ।

समणाण न निर्गंतुं, कप्पति अह तेण जोगो उ ॥३॥

अपि चेत्यभ्युच्चये, न केवलं पूर्वोक्तं सम्बन्धद्वयं तृतीयोऽपि सम्बन्धोऽस्तीति भावः । पूर्वसूत्रस्याधस्ताद्वनन्तरसूत्रे—“ नो कप्पह निगन्धस्स पगाणियस्स राओ वा वि-याले वा ” इत्यादिलक्षण उपाध्यः, यत्रैकाकिनां निशि—राओ विचारभूम्याद्यर्थं न निर्गन्तुं कल्पते । अथायं तेन सूत्रेण सह योगः—संबन्धः, इत्यनेकैः संबन्धैरायानस्यास्य व्याख्या-उपाश्रयस्य या अन्तर्वेगडा-वगडाया अभ्यन्तरम्, तच्च प्रतिश्रयमध्ये वा स्यात्, प्राकृतं वा । ‘ तओ सालीनि व’ इति शालिबीजानि वा ब्रीहिबीजानि वा । एवं मुद्रमाषतिलकुलन्धगोधूमयवयवयवैरपि तद्बीजान्युच्यन्ते । यद्यथा-यत्विशेषास्तद्बीजानि वा । एतानि बीजानि यत्रापाश्रये उक्ति-सामानि वा वित्तिमानि वा व्यतिकीर्णानि वा विप्रकीर्णानि वा तत्र नो कल्पते तदा निर्ग्रन्थानां वा यथालन्दमपि वस्तुम् । इह यथालन्दं त्रिधा—जघन्यम्, मध्यमम्, उन्कृष्टं च । यावता कालेनोदकाद्रौ हस्तः शुष्यति तज्जघन्यम्, पञ्चगविन्दिवान्कृष्टम्, तयोरपान्तराले सर्वमपि मध्यमम् । अत्र जघन्यमध्यमयोः सूत्रावतारः । अपिशब्दः संभावनायाम्, जघन्यमपि मध्यममपि यथालन्दं नो कल्पते वस्तुम्, किं पुनः उन्कृष्टमिति भावः । अत्र चोक्तिमादानि पदानि भाष्यगाथयैव व्याख्यास्यन्ते इत्यभिप्रायेण च व्याख्यातानीति सूत्रसंक्षेपार्थः । वृ० २ उ० ।

अथ कांसावुपाश्रयो यस्यैषा वगडा वर्णिता । उच्यते—

वलया कांङ्गागारा, ढंडा भूमी य ढांइ रमणिजा ।

बीएहि विप्पमुक्को, उवस्सओ एगिसा ढांइ ॥ ८ ॥

वलयाणि-कटपल्ल्यादीनि कांष्टागाराणि च सुप्रतीतानि यत्र भवन्ति, अधस्ताच्च तत्र भूमिर्भवति रमणीया-बीजाद्यभावेन प्रशस्या, ईदृश उपाश्रयो बीजैर्विप्रमुक्को भवति ।

इदमेव व्याख्यानयति—

कडपल्लाणं सप्पा, तणपल्लाणं च देमीतो वलिया ।

णिप्पडिसाणिमभुजं-तगा य कयभूमिकम्मता ॥ ९ ॥

देशीतां देशीभाषामार्थस्य कटपल्ल्यानां तणपल्ल्यानां च वलयानीति संज्ञा तेषां मालेषु बडेषु धान्यानि क्रियन्ते, तानि च यत्र निष्परिशार्यानि परिशाटरहितानि अभुज्यमानानि अव्यापार्थमाणानि । तथा कृतं भूमिकर्म-लग्नगलेपनादिकर्म अन्तेषु प्रान्तप्रदेशेषु येषु तानि कृतभूमिकर्मान्तानि, अधस्ताच्च भूमिकाबीजादिविप्रमुक्कानि, ईदृश प्रतिश्रये वस्तु कल्पते ।

अथ कांष्टागाराणि व्याचष्टे—

चाउस्सालधरंसु य, जत्थोवरि कांङ्गमु धप्पाइ ।

षिञ्चइतममोगा, तेसु निवासं निवारइ ॥ १० ॥

अथ—चतुःशालादिगृहेषु यत्रोपाश्रयेष्वपवरकेषु वा इष्टिकादिमयेषु वा काष्ठकेषु वा मृत्तिकाभयेषु वा धान्यानि नित्यस्थगितानि तानि सदा पिहितानि अभोग्यानि—परिभोगरहितानि तिष्ठन्ति । तत्र ये शेषा अपवारकाः—काष्ठकास्तंषु निवासं निवारयति ।

क पुनस्तर्हि वस्तुं न कल्पते इत्याह—

सालीहि बीहीहि, तिलकुलत्थेहि विप्पकिन्नेहि ।

आइण्णे वित्तिकिम्मे, अहलंदं ण कप्पती वासो ॥११॥

शालिभिः ब्रीहिभिः तिलैः कुल-धैरुपलक्षणत्वात् मुद्रमाषादिभिश्च विप्रकीर्णैर्व्यातकीर्णैरुपलक्षणात्वाद्विकीर्णैश्च संकुले उपाश्रये निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां च यथालन्दमपि कालं न कल्पते वासः । एषा श्रीभद्रबाहुस्वामिकृता गाथा, अनया सूत्रपदानि संगृहीतानि आकीर्णग्रहणेन च उक्ति-सपदम्, विकीर्णग्रहणं तु विक्षिप्तपदं गृहीतं मन्तव्यम् । अत्र परः प्राह—ननु जातिवाचका शब्दास्तं चात्र शालिवित्यादिपदैरकवचनानिर्देशेन व्यवह्रियमाणा उपलभ्यन्ते ततः किमयमत्र शालाभिर्ब्रीहिभिर्गिर्यादिष्वुच्यवचनानिर्देशः कृतः ।

उच्यते—

सालीहि बीहीहि व, इति उने हाति एतदुत्तं तु ।

मालीमादीयाणं, हाति पगारा बहुविहा उ ॥ १२ ॥

शालिभिर्वा ब्रीहिभिर्वा इत्युक्तं एव बहुवचनानिर्देशः कृतः एतदुक्तमाहृतं भवति, शाल्यादीनां धान्यानां बहुविधाः—बहुप्रकारा भवन्ति—तद्यथा—कलमशालिमहाशालारत्यादि ।

उक्तिमादिपदानां व्याख्यानमाह—

उक्खिच्चभिन्नगामी, विक्खिप्पा तेमि होति संबंधो ।

वित्तिकिम्मे सम्मेलो, विवइस्से संघडं जाण ॥ १३ ॥

उक्तिमानं नाम येषां धान्यानां राशयो भिन्नाः, वित्तिमानि नाम ते एव धान्यराशयो भिन्नाः, परमेकतः संबन्धाः, अत एवाह—विक्षिप्तपदं व्याख्यायमाने तेषां भिन्नराशीनां संबन्धो भवति । व्यतिकीर्णानि तु सर्वाण्यपि धान्यान्येकतः सम्मिलितानि । आह च—व्यातकीर्णपदं तेषां धान्यानां समा लको भवति । विप्रकीर्णानि तु सर्वतः सस्मृतानि पुष्पप्रकरयत् । यत एवाह—विप्रकीर्णपदं सस्मृतं विप्रकीर्णं जानीयात् ।

अथात्र बीजाकीर्णं प्रतिश्रयं तिष्ठन्तीति प्रायश्चित्तमाह—

बीयाई आइल्ले, लहुओ मामो उ गायमाणस्स ।

आणादिणो य दोप्पा, विराधना संजमाऽऽनाए ॥१४॥

‘ बीयाइ ’ इति आदिशब्दः—स्वगतानेकमेवसूचकः, ततश्च बीजैः शाल्यादिभेदादनेकप्रकारैराकीर्णं उपाश्रये तिष्ठत आचार्यादिलघुमासः प्रायश्चित्तम् । अयं च तपःकालविशेषतः । तद्यथा—आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकः, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकः, वृषभस्य कालेन गुरुको, मित्रास्तपसा कालेन च लघुकः, एतन्प्रत्येकबीजविषय प्रायश्चित्तमुक्तम् । अनन्तबीजेष्वप्येवमेव नगर मासलघुस्थान मासगुरुकम् । संयतीनामपि प्रवर्तिनीजगावच्छेदित्वान्नभयका भिक्षुणीनामेवमेव वक्तव्यम् आज्ञादयश्च देया भवन्ति । तथा विराधना संयमे, आत्मनि च मन्तव्या ।

इयं द्विधाऽपि पुरस्तादभिधास्यते । प्रकाशन्तरेण

प्रायश्चित्तमाह—

उक्त्विक्तमाहणम्, थिराधिरेहिं तु ठायमाणम् ।

पणगादी जा भित्तो, विसेमितो भिक्खुमाहिणं ॥ १५ ॥

साहारणम्मि गुरुगा, दमादिगं मामं ठाति ममणीगं ।

मासो विसेमितो वा, लहुआ माहारणो गुरुगा ॥ १६ ॥

उत्तिस्तादिषु स्थिरास्थिरमवामिषेषु तिष्ठतां भिक्षुपभृतीनां पञ्चकादारभ्य भिक्षमास यावत्तप कालावशेषितं प्रायश्चित्तम तद्यथा—उत्तिस्तपु स्थिरसंहननिषु लघवः रात्रिन्दिवान्, विक्षिप्तपु स्थिरपु तिष्ठतां लघु दश रात्रिन्दिवान्, आस्थिरपु लघु पञ्चदश रात्रिन्दिवान्, व्यातिकीर्णेषु स्थिरपु तिष्ठतां लघु पञ्चदश रात्रिन्दिवान्, आस्थिरपु लघु विंशती रात्रिन्दिवान्, विप्रकीर्णेषु स्थिरपु लघु विंशती रात्रिन्दिवान्, आस्थिरपु लघु पञ्चविंशती रात्रिन्दिवान्, एतत्सर्वमाप प्रायश्चित्तं भिक्षोस्तपसा कालेन च लघुकम् । वृषभस्य कालेन गुरुकम्, उपाध्यायस्य तपसा गुरुकम्, आचार्यस्य तपसा कालेन च गुरुकम् । एतत्प्रत्येकबीजविषयप्रायश्चित्तमुक्तम् । साधारण्यार्था जेषु न्यतदेव गुरुकं कर्त्तव्यम् । गुरुपञ्चकादारभ्य गुरुपञ्चविंशतिकान्तमित्यर्थः । भ्रमणीनां तु लघुदशरात्रिन्दिव्यभ्यः प्राग्बद्ध लघुमासं तिष्ठति । तत्रापि भिक्षुपया उभयलघुरूपं, आभेय काया कालगुरुकम्, गणावच्छेदित्यास्तपोगुरुकम्, प्रवर्तिन्या उभयगुरुकम् । एवं प्रत्येकबीजावयवमुक्तम्, अनन्तबीजेषु तु ए तद्गुरुदशरात्रिन्दिव्यभ्यः प्राग्बद्धं गुरुमासान्तं वक्तव्यम् । अथ-वा-भिक्षुपभृतीनां चतुसामप्याविशेषणोक्त्यादिषु चतुर्विधं तप कालविशेषितं मासगुरुकं, उत्कीर्णेषु तपसा कालेन च ल-घुकं, विकीर्णेषु कालेन गुरुकं व्यानकीर्णेषु तपसा गुरुकं, अनन्तबीजवप्युत्कीर्णादिवचं तप कालविशेषितं मासगुरुकम् । द्विविधा च विराधना—सयमात्मविषया मन्तव्या । तत्र सं यमविराधना निर्गच्छन् वा प्रविशन् वा बीजानां सहस्रंन परितापनमपद्रावणं वा कुर्यात् । ये च तदाश्रयाः प्राणित-स्तेषामपि सहस्रद्विनादिकं कुर्यात् । तान्नपत्रे प्रायश्चित्तम् ।

अथान्माविराधनां भाष्यति—

सालि जव अच्छि सालुग, निस्मरणं माममुगमादीसुं ।

सुस्सु गुज्झकुतूहल विप्पइरण माम निस्मरणं ॥ १७ ॥

तत्र स्थितानां साधूनां शालियवाः शालकाश्चादयो प्र-विशन्तीति प्रविष्टेष्वक्षुषा अनागादस्य वा अगादस्य वा परि ताप्यते । तथा-मापादिषु विप्रकीर्णेषु गमनागमने विराधना निस्मरणे प्रस्खलन भवति, ततश्च हस्तमङ्गादयो दोषाः । अत्र दृष्टान्तः—'पणो अगारा चिनेद—जड सुस्सुगाए गुज्झोएगाइ पच्छासि, ताहे माभा आगमणात्तरगमणपट वि-प्पाकक्षा, सा तथ वचन्ती फिर्वाल्या । शालियवरागाइ पाइ या'हदमथाइ 'सुस्सु' इत्यादि श्वश्र्मर्शन्ध यद्गुह्य तदवलो कने यत् कुतूहल तदशान्मापाणा विप्राकृष्ण तत्तस्या-श्वश्र्मः निस्मरणं प्रस्खलनमभवत् । एवं तत्र स्थिताना साधूनामप्यात्मविराधना भवन् ।

द्वितीयपदमाह—

विद्वयपयकारणम्मि, पुट्ठि वसभा पमज जतणा ।

विकिक्खणम्मि वि लहुआ, तत्थ वि आणादिणो दोसा ॥ १८ ॥

द्वितीयपदे-कारणे अध्वनिर्गमनाद्यै शुद्धोपाश्रयालाभे वा विप्रकीर्णेषु उपाश्रये तिष्ठन्ति । कथामत्याह-पूर्वं वृषभा दण्ड-प्रोच्छ्वनकं गृहीत्वा तत्र गत्वा यतनया यथा तेषां बीजानां परितापनादि न भवति तथा प्रसृज्य ततः सखाल-वृजमपि गच्छमासीय यथालब्धं तिष्ठन्ति । यान् प्रमाजनायां विविधानां बीजानां विकल्पात्मतन्तनां विक्षेपणं कुर्वन् तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम्, तत्राऽप्यविधिममार्जन आक्षा-दयो दोषाः ।

अथेतदेव स्पष्टयति—

गीया पुग गंतु ममिकिक्खयम्मि,

थिरं य मज्जे तु महाथिरे वा ।

साहट्टुमेगं तु वमंति लएहं,

उक्कामयं जाणिय कारणं वा ॥ १९ ॥

केचिदध्वनिर्गतादयः साधवो विवाञ्छितप्राप्तं प्राप्ताः, तत्र च गीतार्थाः पुरतो गत्वा त्रिकृत्वः शुद्धां वसन्ति समी-क्षन्ते-प्रत्युपक्षन्ते । यदि तथा समीक्षितं न प्राप्यते तदा शा-ल्यादिबीजपुष्पाङ्गणेषु प्रथमं स्थिरसंहननिनः तिष्ठन्ति । तद-भावे आस्थिरसंहननिनः तिष्ठन्ति । तानि च बीजानि यतनया प्रसृज्य एकान्ते संहरन्ति—संस्थापयन्ति, संहृत्य च तत्र जघन्य वा मध्यमे वा यथालब्धं वसन्ति । कारणं वा अध्वपारश्रमादिकं ज्ञात्वा उक्तमपि यथालब्धं वस-न्ति । अत्र पाठान्तरम्—'साहट्टुमेगं तु' इति तानि बी-जानि संहृत्य तत एकामति जघन्य यथालब्धं वसन्ति । शेषे प्राग्बद्धं । उत्कीर्णानामभावे विकीर्णेषु, तेषामभावे व्य-तिकीर्णेषु, तदप्राप्ते विप्रकीर्णेष्वपि तिष्ठन्ति । तत्रापि प्रथ-म प्रत्येकपु, तत साधारण्येष्वपि अधः क्रमण तिष्ठन्ति । ततो मासलघु सयतीनामप्येवमेव द्वितीयपदं मन्तव्यम् ।

अह पुग एवं जाणिजा, नो उक्खिताइ नो विकिक्खाइ नो थिकिक्खाइ नो विप्पकिक्खाइ गमीकडाणि वा पुंजकडा-णि वा भित्तिकडाणि वा कुलियकडाणि वा लंछियाणि वा मुहियाणि वा पिहितानि वा, कप्पइ निगंथाण वा निगं-थीण वा हेमंतगिएहासु वन्थए ॥ २० ॥

अथ पुनर्यव जानीयात् । तानि शाल्यादीनि बीजानि तत्रो पाश्रये नोत्तिष्ठानि नो विक्षिप्तानि नो विकीर्णानि नो विप्र-कीर्णानि किं तु राशीकृतानि वा पुञ्जीकृतानि वा भिक्सी-कृतानि वा कुलिकाकृतानि वा लाञ्छितानि वा मुट्टितानि वा एपादितानि वा तत एव कल्पन्ते निघ्नस्थानां वा निघ्न-स्थाना वा हेमन्तग्रीष्मेषु वस्तुम्, इति सूत्राक्षरार्थः ।

अत्र भाष्यम्—

गमीकडा य पुंजे, कुलियकडा पिहितमुहिया चैव ।

टायंतगाण लहुगा, काम अगीतन्थसुत्तं तु ॥ २० ॥

यत्रोपाश्रये राशीकृतानि कुलिकाकृतानि पिहितानि मुट्टि-तानि चशब्दाद्-भिक्सीकृतानि लाञ्छितानि च बीजानि तत्र-तिष्ठतां न चतुर्गुणकाङ्कस्य पुनरेतत्प्रायश्चित्तम्, उच्यते-अ-

गीतार्थस्य । सूत्रं तु पुनः गीतार्थविषयं दृष्टव्यमिति वा-
क्यशेषः । ३० २ उ० । (अथ राशीकृतादिपदानां व्याख्यानं
' रासि ' शब्दस्मिन्नेव भागं गतम् ।)

अतः—

अगीयस्स न कप्पइ, तिविहं जयणं तु सो न जाणाइ ।

अणुण्णाए जयणं, सपक्खपरपक्खजयणं च ॥४४॥

अगीतार्थस्य प्रस्तुतसूत्रविषयभूतं वस्तु न कल्पते. यतोऽगो-
त्रिविधां यतनां न जानीते । तद्यथा अनुज्ञापनायतनाम्. स्व-
पक्षयतनाम्, परपक्षयतनां चेति । तिस्रोऽप्येता वक्ष्यमाणस्व-
रूपाः । परः प्राह—अगीतार्थेनापि तावत्सूत्रमधीतम्, अतः
कथमसौ न जानीते ? उच्यते—इह सर्वेषामप्यागमानामर्थ-
रिज्ञानमाचार्यसहायकादेवोपजायते, न यथाकर्त्ताचिद्, उक्तं
च—“सत्त्वपि फलेषु यद्वन्, न ददाति फलान्यकम्पितो घृत् ।
तद्वत्सूत्रमबुद्धं-रकम्पितं नार्थवद्भवति ॥ १ ॥” ।

इहमेवाह—

निउणो खलु सुत्तथो, ण ह्मको अपडिबोधिनी णाउं ।

ते मुणह तन्थ दोमे, जे तेमि तहिं वसंताणं ॥ ४५ ॥

निपुण-सूत्रमः खलु सूत्रस्यार्थो भवति, अत एव न शा-
स्त्रस्य वाऽऽचार्येणाश्रयबोधितः सम्यग् परिज्ञातम्, अत-
गीतार्थः सूत्रमात्रेण पठितेन न यतनामवबुध्यते अथ तेषाम-
गीतार्थीना तत्र बीजाकार्षोपाश्रये वसता ये दोषा भवन्ति
तान शृणुत ।

अगीयन्था खलु साह—णवर्गं दोमे गुणे अजाणंता ।

रमणिज्ज भिक्खगामो, ठायंतऽहं धम्ममालाए ॥ ४६ ॥

अगीतार्था खलु कचन साधव साधुः कथासु यता. नवरं के-
षले सदायाया निर्दोषाया वा वसन्तगुणान् दोषान् गुणा-
न अजानन्तः. कापि ग्रामे भेत्तं प्रभूत लब्ध्वा भिक्षया रमणी-
योऽयं ग्राम इति कृत्वा अथानन्तरं धान्यशालायां तिष्ठति ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

रमणिज्ज भिक्खगामो, ठायामो तहेव वसहिंभोमेहि ।

धम्मधराणुण्णाणा, जातं रक्खहं देमु तो भंते ॥ ४७ ॥

काश्चिद्गतार्थः गच्छे ग्रामानुग्रामिकं विरहन् कमाप
ग्रामं संप्राप्तः । तत्र बहि-देवकुलादौ स्थित्वा भिक्षार्थं
पर्यटनं प्रभूतमष्ट भेत्तं लब्धवान्, ततस्ते साधुभिः प-
रस्परमुक्तं रमणीयोऽयं ग्रामः, अत इहैव मासकल्पं तिष्ठा-
मः । परं वसतिरस्यापि न गवेषिता, अतस्ते ' भोमेहि ' इ-
ति देशवचनव्याह्वययतः । ततस्तेवसन्ति प्रयुपेक्षमाणः
कस्याप्यगारिणो धान्यगृहं दृष्टुम् । ततस्तस्यानुज्ञापना कृ-
ता । गृहपतिः प्राह—यदि तदन्तर्मेदीयं धान्यगृहं तस्करगवा-
दिभिर्गणहयमाणं रक्षत ततोऽहं प्रयच्छामि, नान्यथा ।

अपि च—

वसही रक्खणविग्गा, कम्मं न करेमो शेव पवसामो ।

णिउत्तो होहि तुमं, अम्हे रत्ति पि जग्गामो ॥ ४८ ॥

वसमस्या वसन्तधान्यशालारूपाया रक्षणे विग्गाः सन्त
कृष्यादिकं कर्मापि न कुर्महे, न च सुहृदादिभिरामन्त्रिताः
कापि विवाहादी कार्ये प्रामाण्यं प्रवसामः । ततस्ते अ-

गीतार्थी वसत्यनुज्ञापनाविधिमजानन्तो ध्रुवन्ति, निश्चि-
न्तस्त्वमत्रार्थे भव, वयं रात्रिमपि प्रहरकेण जागरि-
ष्यामः ।

जोतिमणिमित्तमादी, छंदं गणियं च अम्ह साधेन्था ।

अक्खरमादी डिंभं, ग धिस्म व अज्जणा सुणणा ॥४९॥

ज्योतिर्षानमित्तम्, आदिशब्दादन्यदपि गन्धर्वविद्यादिकम्,
तथा छन्दःशास्त्रम्, गणितशास्त्रं वा यद्यस्माकं कथयिष्यथा अ-
क्षराणि वा-लिपिविज्ञानम्, तत आदिशब्दाद्-व्याकरणा-
दिकं वा यद्यस्माकम्, डिम्भानि-बालकानि ब्राह्मण्यथ, त-
तस्तिष्ठन्तु भवन्तः । इत्येवं वसन्तस्वामिनोक्ते सति यत्
ते अगीतार्थाः तत्प्रतिशृण्वन्ति, ग्रामम् कथयिष्यामो प्राह-
यिष्यामो वा इत्यनुमन्यन्तं ततोऽनुज्ञापनया अयतना कृ-
ता भवति ।

तत्र चामी दोषाः—

अणुण्णवण अजतणं, एए सागारिए घेर चेव ।

तेसि पि य वीयत्तं, सागारियवज्जियं जातं ॥ ५० ॥

एवमयतना अनुज्ञापनया, तत्र तेषु स्थितेषु सागारिकश्चि-
न्तयति, एते साधवस्नावन्मदीयं धान्यगृहं रक्षन्ति । अतः
अस्मादहं स्वजनादिकार्षेण गच्छामीति परिभाष्य कुत्रचि-
द् ग्रामादौ प्रवसति । प्रोषते च तस्मिन् गृहे एव वा
निश्चिन्तनया धान्यानां व्यापारमवहमानं तेषामपि संय-
तानां प्रीतिकं भवति । साधुः सागारिकवर्जितं जातम् ।

अस्या एव गाथायाः पूर्वार्द्धं व्याचष्ट—

तेमु ठिएमु पउत्थो, अत्थंतो वाऽवि ण वहती तत्ति ।

जति वि य परिमितुकामो, तह वि य ण व एति अतिगंतुं ॥५१॥

तेषु संयतेषु स सागारिको निश्चिन्तनया प्रोषितो गृहे वा
तिष्ठन् धान्यानां तसि व्यापारं न वहति । यद्वा-धान्यं
संलाभयितुं यद्यप्यसौ तत्र प्रवेष्टुकामः तथापि न गन्तुं—
न प्रवेष्टुं शक्नोति ।

कुत इति चेदुच्यते—

मंथारएहि य तहिं, समंततो अभिकिप्प विइकिस्सं ।

सागारितो ण एती, दोमे य तहिं ण जाणाति ॥५२॥

संस्तरकस्तत्रोपाश्रये समन्ततः अभिकोषे पारंपार्या प्र-
सूतेर्मालतम्, व्यापकीयं तेष्वनुपूर्व्या प्रभूतव्याप्तं दृष्ट्वा
सागारिका नेति-न आगच्छति, ततो य तत्र धान्यपरिशदना
व्या दोषास्तानसो न जानीते । गता अनुज्ञापनया अयतना ।

अथ संयतलक्षणविषयां यतनामाह—

ते तत्थ मणिविट्ठा, मेहिय मंथारगा जहिच्छाए ।

णाणदेसी साधू, कासइ चिंता समुप्पप्पा ॥ ५३ ॥

ते अगीतार्थोस्तत्रोपाश्रये सन्निविष्टाः स्थिता यच्छ्रुया
च तैस्त्र संस्तरका गृहीताः, न गणावच्छेदकान् यथा
रत्नादिकं प्रदत्ता इति भावः । नानादशायाश्च तत्र साध-
वस्तेषां मध्ये ' कासइ ' इति कस्याचिच्छब्दधर्मणः चिन्ता
समुत्पन्ना ।

यथाऽऽह—

अणुहया धम्मग्मा, खवरं मोचुण सेडगतिलाणं ।

काहामि कोउहल्लं, पासुत्तमुं समारद्धो ॥ ५४ ॥

अनुभूतास्तावदपेक्षां धान्यानां रसाः, नवर ' सेडगतिलाणं ' ति श्वेतकतिलानां रसे मुक्त्वा, अत एव तद्विषयं कौतुकमभिलाषं कर्मायामि, पूरयिष्यामीत्यर्थः । एवं विचि-
न्त्य शेषसाधुषु प्रसुप्तेषु समारद्धवांस्तान् तिलान् भक्षयितुम् ।

ततश्च—

विगयम्मि कोउहल्ले, छट्ठवतविराहणं ति पडिगमणं ।

वेहाणस ओहाणे, गिलाण मेहेण वा दिट्ठा ॥ ५५ ॥

विगतं-व्यतीतं सति कौतुके षष्ठवतस्य विगधना मा भूत्, एकवतभक्ते च सर्ववतभक्ते इति कृत्वा प्रातिगमन-भूयाऽपि गृहवासाभयणं कुर्यात् । वेहायसं-धिरमणमभ्युपगच्छे-
त्, अवधावनं संविग्राविहारं कुर्वीत पार्श्वस्थादिवि-
हारमाद्रियेत इत्यर्थः । अथवा-स संयतस्तिलभक्षणे विद-
धानो ग्लानो वा शैलेण वा दृष्टो भवेत् ।

ततश्च—

दट्ठण वा गिलाणो, खुधितो भुंजं जा विगधणता ।

एमेव सहमादी, भुंजे अप्पच्चयो वामि ॥ ५६ ॥

तं साधुं तिलान् भक्षयन्तं दृष्ट्वा ग्लानः कुधितः सन् तान् तिलान् भुञ्जीत, ततश्चाप्यसंयततया तस्य परितापनादि-
का विगधना, तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । एवमेव शैलादयोऽ-
ऽपि तं तिलान् भुञ्जानं दृष्ट्वा तथैव भुञ्जीरन् । अप्रत्ययो वा
तेषां भवेत्, यथैतन्मृषा तथाऽन्यदप्यमीषामेवार्थवर्धमानम् ।

उट्ठाहं च करंजा, विप्परिणामो व होज मेहस्म ।

गेएहंतेण व तेणं, मव्वो भुंजो ममारद्धो ॥ ५७ ॥

स शैलस्तं तिलान् भक्षयन्तं विलोक्य परापरजनभ्यः
कथयन् उट्ठाहं कुर्यात्, विपरिणामो वा शैलस्य भवेत्, विप-
रिणतश्च सम्यक्त्वं चारित्रं लिङ्गं वा परित्यजेत् । तेन च
साधुना गृह्णता भक्षयता सर्वोऽपि तिलपुञ्जः खादितुं स-
मारद्धः ।

ततश्च—

फेडिय मुद्दा तेणं, कजे सागारियस्म अतिगमणं ।

केण इमं तेणंहि, तेणणं आगमो कत्तो ॥ ५८ ॥

तिलपुञ्जस्य या छगणलेपादना मुद्दा कृताऽसीत् सा
तेन तिलान् भक्षयता स्फोटिता—अपनीता, तत्र कचित्का-
र्यं सागारिकस्य—शय्यातरस्यातिगमनं प्रवेष्टा भवेत् । दृष्ट-
श्च तेन खागडतस्तिलपुञ्जः । ततः पृष्टं केनदं धान्यं विनु-
प्तम् ? साधवो भणन्ति स्तनैः । सागारिकः प्राह-स्तनाना-
मागमनं कुतो मदगृहं संजातो येनास्माभिर्न ज्ञात इति । तेन
सागारिकेण चेत्तासं निश्चितम्-नूनमेतैरेव भुक्तामिदं धान्य-
मिति । स च भद्रको वा स्यात्, प्रान्तो वा ।

भद्रकस्तार्थादिदं ब्रूयात्—

इहरह वि ताव अम्हं, भिक्खं व बलिं च गिएहह ण किंचि ।

एहिह खु तारिओ मी, गिएहह छेदेण जो अट्ठो ॥ ५९ ॥

इतरथाऽपि च अस्माकं गृहं भिक्षां वा बलिं वा देवता-
निवेदनमुद्धरितं न गृह्णीथ, अत इदानीं संसारसागरात्ता-
रितोऽस्म्यहम्, अन्यथापि येन भवतामर्थः—प्रयोजनं तन्न-
गघन्तं छन्देन-स्वच्छया गृह्णीध्वम् ।

लहुगा अणुगाहम्मि य, अप्पत्तिग धम्मकंचुए गुरुगा ।

कडुगफरुमं मणेत, छम्मासा करभरे छेदो ॥ ६० ॥

यद्येवं भद्रकोऽनुग्रहं मन्यते तदा चतुर्लघवः । अथ प्रा-
न्तोऽसौ ततोऽप्रीतिकं कुर्यात्, एतं धर्मकञ्चुकप्रविष्टा लो-
कं मुष्णन्ति एवमप्रीतिकं चतुर्गुरुवः । अथासौ कटुकप-
रुषम्-चौरस्त्वं धिगु मुण्ड ! दुर्गात्मभित्त्यादि वचनं भणन्ति
तदा यद्गुरुवः । अर्थं ब्रूयात्—आहारं करभरभरैस्मा-
भिर्गदानीं भ्रमणकरो वादव्यः तदा कुदः प्रायश्चित्तम् ।

मूलं सइज्झएसुं, अणवट्ठप्पो ति ए चउके य ।

गन्थामहापहेसु य, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ६१ ॥

'सइज्झका' नाम सहवासिनः प्रार्तवश्मिका इत्यर्थः, तैः प-
रिज्ञातं यथा धर्मैर्धान्यं स्तन्येन भक्षितं ततो मूलम् । अथ
त्रिकेषु वा चतुष्केषु वा साधूनां स्तनवादः प्रसरमुपगतः त-
तोऽनवस्थाप्यम् । अथ रथ्यासु पथि वा स्तन्यापयशः समु-
च्छलितं ततः पारार्थिकं स्थानं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति ।

अथ कटुकपरुषकरभरपदानि व्याचष्ट—

चोरि ति कडुय दुम्मुं-डितो ति करुसं हओ ति पव्वइओ ।

ममणकरो वोढव्वो, जातो म्हेकरभरहताणं ॥ ६२ ॥

चौरस्त्वमित्यादि वचनं कटुकम्, यत्तु दुम्मुण्ड इति वा ह-
तोऽसि प्रवाजित इति वा वचनं तत्परुषं मन्तव्यम्, तथा
स शय्यातरं ब्रूयात्—अस्माकं करभरहतानां संप्रति भ्र-
मणानां करो वादव्यः संजातः । एषा स्वपक्षाविषया अय-
तनाऽर्भाहता ।

अथ परपक्षाविषयामयतनामाह—

परपक्खम्मि अजयणा,दारे उ अवंगुतम्मि चउत्तहुगा ।

पिहणो वि होति लहुगा, जं ते तसपाणघातो य ॥ ६३ ॥

मनुष्यगवादयो ये असंयतास्तं परपक्षास्तद्विषया अयत-
ना भाव्यन्त । इह कालिकादि जीवविधाधनाभयार्थाद् द्वार-
मपावृतं करोतिः न स्थगयतीत्यर्थः ततश्चतुर्लघवः । अथ
द्वारस्य पिधानं कुर्वन्ति तदाऽपि चतुर्लघु । यन्त्रे 'च' तदा-
कारकं वा सेचार्गमाणामुद्देहिकादीनां असंप्राणिघातो भव-
ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

गोणे य माणमादी, वाणलहुगा य जं च अधिकरणं ।

खरणं य तेणए य, गुरुगा य पदेसओ जं च ॥ ६४ ॥

आर्पादितं द्वारं गोः प्रविष्टो धान्यं भक्षयेत्, श्वानो वा आर्पा-
दितान् मार्जारो वा प्रविश्य धान्यं धिक्करोत्, 'धारण' इति ते च
र्याद् वार्यन्ते तदा चतुर्लघवः, ते च वारिताः प्रार्तनवृत्त्य वज-
न्तो हरितमर्दनारूपं यदाधिकरणं कुर्वन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्त-
म् । चशब्दादन्तरायं च तेषां कृतं भवति । तथा शय्यातरस्य
यद् व्यतिरिक्तम् दासदासीरूपम्, ये च स्तनका धान्यं हतुकामा
ते र्याद् वार्यन्ते तदा चतुर्गुरुकाः, ते च वारिताः प्रवेष्टता य-
दभ्याख्यानपरितापनादिकं कारिष्यन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।

तेसि आचारणे लहुगा , गोसे सागारियस्म मिट्ठमि ।

लहुगा य जं च रुद्धो, ऽसिट्ठे संकापदं जं ॥ ६५ ॥

अथैतद्दोषभयात्तेषां द्रव्यक्षरकादीनां वारणं न कर्ताति, तदा चतुर्लघुः ते वारिताः सन्तः प्रविश्य धान्यं भक्षये—
गुरुपहंगयुर्वा ततो यदि गोसे-प्रत्युप सागारिकस्य कथ-
यन्ति यथा ऽमुकेनामुकेन रात्रौ धान्यमपहृतं ततश्चतुर्लघुका-
नि । शिष्टे काथंते सति स रुष्टः सन् यद्द्रव्यक्षरकादीनां परि-
तापनादि यतो बन्धनघातनं च विशेषतः करिष्यति ताक्ष्ण-
सं प्रायश्चित्तम् । न कथयन्ति ततश्चतुर्लघुकाः । तच्च साधुना-
मुपरि शङ्कापदं शय्यातः कर्ताति नूनमेतैरपहृतं यदेवं न
कथयन्ति तत्र चतुर्लघु । निःशङ्कितं चतुर्गुरु ।

गवादीनां वारणे दोषानुपदर्शयति—

तिरियनिवारण अभिहणण-मारणं जीवघातं शासंतो ।

खरिया छंभविसागणि-खरएयं तावणादीया ॥ ६६ ॥

गवादीनां तिरश्चा निवारणे शृङ्गादेना संयतानामभिघातो
मारणं वा भवेत्, तेन च निवारिता नश्यन्तो जीवानामभि-
घातनं विनाशनं च कुर्युः । द्रव्यक्षरिका च निवारिता संयतानां
क्षोभमभ्याख्याने दद्यात् : एष भ्रमणो मां प्रार्थयते, विषं वा
दद्यात्, वसति वा अग्निं प्रज्वालयेत् । द्रव्यक्षरिका वा प्र-
दिष्टः प्रतापनादिकं कुर्यात् ।

अथ स्तेनका येन कारणेन धान्यमपहरति तत्राह—

आमसो य छाणोमवां, कजं पि य तारिमेण धमेणं ।

तेणाय य आगमणं, अरुद्धं तुण्हकका तेण ॥ ६७ ॥

क्षणकः दैवसिक उत्सवः बहुदैवसिको वा, क्षणयुक्त उत्सवः
क्षणात्सवः । शाकपाशेषादन्वात्मध्यपदलोपो समासः, क्षण
उत्सव इत्यर्थः । स स्तेनानां प्रत्यासन्नो वर्तते । तत्र च तेषां
तादृशेन धान्येन कार्यमस्ति । ततस्तेनानामागमनम्, ततश्च
गीतार्था भणन्ति, भवन्ति ! स्तेनाः समायाताः सन्ति अत-
स्तूर्णाकास्तिष्ठन्ति । न कल्पते साधनामवे जानुम् अये चा-
रक इति । अथवा—सयतः स्तेना आयाता सन्तीत्यु-
क्ते स्तेना द्रव्यं-सयताः ! तूर्णाकास्तिष्ठन्ति अन्यथा युष्मान्,
अपद्रावयिष्यामः ।

एवमुक्तास्तैः किं कर्तव्यमित्याह—

गहियं च तेहि धम्मं, घेचूण गता जहिमि गंतव्वं ।

सागारिओ य भणती, मउणी वि ति रक्खती रोद्धुं ॥ ६८ ॥

गृहीते च तैः स्तेनकैर्धान्यम्, गृहीत्वा च ते गतास्तत्र-
स्थाने यत्र तेषां गन्तव्यम् । सागारिकश्चाऽमीयकार्येण प्रभा-
ते समागतो मुद्राभेदं दृष्ट्वा भणति-भगवन् ! शकुनिका ऽ-
पि परित्यज्यपि तावदात्मनो नीडमाश्रयं रक्षति, भवद्भिः
पुनरेतदपि न रक्षितमिति भावः ।

रासी ऊणे दट्ठं, सव्वं शीतं व धम्मवेरिं वा ।

केण इमं तेणेहिं, ऽसिट्ठे भहेतर इमं तु ॥ ६९ ॥

सन्-सागारिकस्तत्र धान्यरासी ऊनान्-तुच्छान् दृष्ट्वा सर्व
धान्यं नीतमपहृतं विलोक्य, यद्वा-धान्यस्य स्वेरि परिशाटि-
दृष्ट्वा पृच्छति-केनदमपहृतम् ? साधवो द्रव्यं-स्तेनैः । स भूयः
पृच्छति, के पुनः स्तेनाः ? ततो यदि नाम्ना वर्णेन वयमा वा

निर्दिश्य कथयान्त ततः स्तेनानां ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः ।
अशिष्ट-अकाथंते एतैरेव हर्तामिति शङ्का स्यात्, तत्र भद्र-
कैतरदोषा भवन्ति । यद्यसौ सागारिको भद्रकः तथा अनु-
ग्रहं मन्येत । अथेतरः प्रान्तस्ततो ऽप्रीतिकादयो दोषाः ।

तेषु च भद्रकप्रान्तदोषाण्यदं प्रायश्चित्तम्—

लहुगा अणुगहम्मि, गुरुगा अप्पत्तियम्मि कायव्वा ।

कहुगफरुमं भणन्ते, छम्मासा करभरं छेदो ॥ ७० ॥

मूलं सएज्झमसुं, अणवड्डप्पो तिण् चउके य ।

रन्धामहापहेसु य, पावति पारंचियं ठाणं ॥ ७१ ॥

गाथाद्वयस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

एगमणेगे छेदो, दियरातो विणाम गरहमादीया ।

जं पाविहंति विद्वणि-ग्गतादी वमधिं अलभमाणा ७२

सागारिकः प्रदिष्टः सन्नेकेषां-तयांभवानेकेषां वा-सर्वसा-
धुनां वा, यद्वा-एकस्य द्रव्यस्यानेकेषां वा तद्द्रव्यान्त्यद्रव्या-
णां व्यवच्छेदं विदध्यात् । अथवा-द्विवा निष्काशयति चतुर्ल-
घु, रात्रौ निष्काशयति चतुर्गुरु, निष्काशिताश्च स्तेनश्चाप-
दादिभिर्विनाशं लोकाद्वा गृहमासादयन्ति, एते स्तेना इति
कृत्वा निष्काशिताः । आदिग्रहणेन ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः ।
यच्च व्यध्यम्—अध्यतो विनिर्गताः, आदिशब्दाद्-अशिवा-
दिनिर्गता वा तदीयदोषेण वसतिमलभमाना आत्मविरोधना-
दिकं प्राप्स्यन्ति ताक्ष्णसम् । एते अगीतार्थानां दोषा उक्ताः ।

अथ गीतार्थानधिष्ठत्य विधिमाह—

गीयन्थेसु वि एवं, शिक्कारणा कारणे अजतणाए ।

कारणे कडजोगिग्गम, कप्पति तिविहाए जतणाए ॥ ७३ ॥

गीतार्था अपि यदि निष्कारण धान्यशालायां तिष्ठन्ति,
कारणं वा स्थिता यतनां न कुर्वन्ति, ततस्तेष्वप्येवमेव
दोषाः । अथ कृतयोगी गीतार्थाः कारणे तिष्ठन्ति तदा त-
स्य त्रिविधया यतनया अनुज्ञापनादिविषयया वक्ष्यमाण-
या तत्र स्थानुं कल्पते ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

निकारणम्मि दोसा, पडिबंघे कारणम्मि निहोसा ।

ते चेव अजतणाए, पुणो वि मो लगती दोसे ॥ ७४ ॥

धान्यप्रान्तवद्दे गृहे निष्कारणे तिष्ठन्तस्ते दोषा मन्तव्याः ।
कारणे तु यतनया तिष्ठन्तो निर्दोषाः । अथ कारणे स्थितो यत-
नां न कर्ताति ततस्ते एव पूर्वोक्ता दोषाः लगन्ति ।

किं पुनस्तत्कारणमित्याह—

अद्वाणा निग्गतादी, तिकवुचो मग्गिऊणा अमतीए ।

गीतन्था जतणाए, वसंति तो धम्ममालाए ॥ ७५ ॥

अर्धनिर्गतादयां अरुन्ध-व्रीन् वागान विशुद्धां वसन्ति मा-
गयित्वा यदि न प्राप्नुवन्ति तदा गीतार्था यतनया धान्य-
शालायां वसन्ति ।

नामेव यतनामाह—

तुमधन्नाइं जहि यं, शिण्पडिपरिमाडियाइं वा होति ।

तेसुं पढमं टायति, तेमऽमती दंतवज्जेसुं ॥ ७६ ॥

येषु गान्धेयषु तुषधान्यानि प्रोदियवादीनि निष्परितान पार-
शटितानि वा भवन्ति, तेषु प्रथमतस्तुष्टान्ति । तेषामभावे यथ-
वन्तस्त्राद्यानि तिलादीनि धान्यानि तत्र तिष्ठन्ति, ति-
ष्ठन्ति यदि वसन्तिस्वामी भूयात्—यद्यस्मद्भालकानां वैद्य-
ज्योतिषादिकमक्षगादिविज्ञानं वा कथयिष्यथ गृहादिकं
च रक्षिष्यथ ततो वसन्ति प्रयच्छाम इति ।

तत्र साधुभिर्वक्तव्यम्—

न वि जोहं ख गणियं, ए अस्वरे ए वि य किंचि रक्खामो ।
अप्पस्सगा असुणगा, भायणखंभोवमा वसिमो ॥ ७७ ॥
यथे नापि ज्योतिषं न गणितं नाक्षराण शिस्त्यामः, न
वा जानीमः, नापि किंचिद् गृहादिकं रक्षामः, किं तु-भाज-
नस्तम्भोपमा वसामः । यथा भवतां भाजनं स्तम्भकुड्या-
दीनि सौख्यदीर्घ्यव्यापारं न वहन्ति, एवं वयमपि भव-
द्भिर्भन्तव्याः । अत एव गृहं कस्यापि कार्यस्याधिपति प-
श्यन्ताऽप्यपश्यकाः । यद्वा च कोऽपि भूयात्—इदं शय्या-
तरस्य कथयत, तद्वा वयं शृण्वन्ताऽप्यधोतारा मन्तव्याः ।

यद्येवमभ्युपगच्छन्ति तदा स्यात्तव्यम्, अत एवाह—

निकारणम्मि एवं, कारणं दुलभे भणन्तिमं वसभा ।

अम्हे वि तेज्जगन्धिय, यथापवने च इह तुज्जे ॥ ७८ ॥

निष्कारणं भावे एवं तिष्ठन्ति । अथ अशिवादा कारणे शु-
द्धा वसन्तिदुलभा ततो धान्यशाखायां तिष्ठन्ति, इत्थं सा-
धारणपचने वृषभाः भणन्ति, वयं तावदत्र स्थिताः, एवं यू-
यमपि यथाप्रवृत्ते दिवन्तर्वासक व्यापारं वहथ । एषा गता
अनुभाषना यतना ।

अथ स्वपक्षयतनामाह—

आमं ति अम्भुवर्गेते, भिक्खवियारादिणिगतमियेसु ।

भणति गुरु सागरियं, गाउं जे कज्ज किं धम्मे ॥ ७९ ॥

आममित्यनुमतार्थोक्तम्, एवं यदि सागारिकेणानुमते
मम निष्प्रत्युपकारिणो भूत्वा यूयं तिष्ठत, ततस्तत्र स्था-
तव्यम् । स्थितानां च तत्रायं विधिः—ये सर्वेऽपि मृगा अ-
गीतार्था भिक्षायां विचारभूम्यादी वा निर्गता भवन्ति;
तदा गुरुगवायः सागारिकमन्यव्यपदेशेन भणति, किम-
र्थमित्याह—तत्र किं धान्यं घनेन हानं कानुम् । 'जे' हानं पा-
दपूर्णम् ।

सालीणं वीहीणं, तिलकुलत्थाण मुरगमामाणं ।

दिट्ठ मए सप्पिचया, अम्मे देसे कुटुंबीणं ॥ ८० ॥

शालीनां वीहीणां तिलकुलत्थानां—मुद्गानां माषाणां च स-
प्पिचया अन्यास्मन् देशे कुटुम्बिनां गृहेषु मया दृष्टाः ।

एवं च भणिय मित्त—मि कारणे सो भणाभि आयरियं ।

अत्थि महं सप्पिचया, पेच्छह गाणायिह धम्म ॥ ८१ ॥

एवं चाऽऽचार्येण भाणतमात्रेपि स सागारिकः कथनका-
रणे क्रमप्राप्ते सत्याचार्ये भणति, भगवन् ! सन्ति मे व-
हवः सप्पिचयाः, पश्यत—मानादिधान्यानि । एवं वृषन् ह-
स्तसंज्ञया निर्दिशति, यथा अत्र शालयः सन्ति, अत्र गो-
धूमाः, अत्र तिला इत्यादि ।

उवलक्खिया य धम्मा, संथाराणं जहाविधिग्गहणं ।

जो जस्स उ पाउग्गो, सो तस्स तहिं तु दायज्जो ॥ ८२ ॥

आचार्येणोपलक्षितानां तानां धान्यानां, ततः संस्तारका-
णां यथाविधि—यथारत्नाधिकं ग्रहणं प्राप्तंऽपि तत्र स भूय-
आन्पत्तिको सामाचार्यो स्थापयति, कथामत्याह—यो य-
स्य—शेकग्लानादेर्गीतार्थादेर्वा धान्यस्य दूरे अदूरं वा यत्र
संस्तारकप्रायेण्यः स तस्य तत्रावकाशं दातव्यः ।

निकस्समपवेसवज्जण, दूरे य अभाविता तु धम्माणं ।

धाम्पेण परिणता, चिलिमिलि दिवरत्तसुम्भं तु ॥ ८३ ॥

यत्र सागारिको धान्यग्रहणार्थं निष्कामति प्रविशति वा
तमवकाशं वर्जयित्वा साधुभिरावितव्यम्, ये वा पुनर्भावि-
ताः—अगीतार्थास्ते धान्यानां दूरं स्थाप्यन्ते, परिणताः—धर्म-
अडालवः स्थिरचतसस्य ते धान्यान्तेन पार्श्वेन क्रियन्ते,
धान्यानां वाऽपान्तराले चित्तिमिलिका दातव्या । गीतार्थ-
परिणामकैश्च दिवा च रात्रौ चाशुन्यं कर्तव्यम् ।

ते तत्थ सप्पिविट्ठा, गहिया मंधारागा विहीपुव्वं ।

जागरमाण वसन्ती, मपक्खजतणाए गीयन्था ॥ ८४ ॥

ते साधवस्तत्रोपाधये सप्पिविष्टाः सन्तः स्वाध्यायादिकं कु-
र्वन्तीति वाक्यशेषः । तैश्च संस्तारकर्त्राधिपूर्वं यथा पूर्वोक्ता
दोषा न भवन्ति तथा गृहीताः—गृहीतार्थाः स्वपक्षयतनायै
स्वपक्षायपथरक्षार्थं जाग्रतः—मजागरा वसन्ति—स्वर्पन्ति ।

ठाणं वा टायंती, गिमज्ज अहवा मजागर सुवंति ।

वहुमो अभिद्वंते, वयणमिणं वायणं देमि ॥ ८५ ॥

यथा दृढमेहनतास्ते स्थाने तिष्ठन्तिः कार्यात्मनो कुर्वन्तीत्य-
र्थः । अथवा—'निमिज्ज' इति निष्प्राप्ते सूत्रार्थमनुप्रवृत्त्यमाणा-
स्तिष्ठन्ति, यश्च शैलार्थपरिणतस्तेषां धान्यारक्षणां समीपं म-
जाति तत्र गुरुत्वा वृषभा वा मजागराः स्वपक्षयतना काशिता-
दिशब्दं कुर्वन्ति, यथाऽसौ प्रणिनिवर्तते । अथासौ बहुशो भू-
योऽपि प्रवति ततो गुरुभिः सामान्यत इदं वचनं वक्तव्यम्—
आर्याः ! उचितं येन युष्मभ्यं वाचनां प्रयच्छामि, यद्वा—तमेव
साधु भणान्ति । आर्य ! तुभ्यमहं वाचनां प्रयच्छामि ।

फिडियं धम्महिं वा, जतणा वारोत न उ फुडं वेत्ति ।

माणं सेही अम्मे, शिच्छंको होज गमणादी ॥ ८६ ॥

फिडान्ति दिग्मूढतया द्वारात्परिभ्रष्टे धान्यार्थिनं वा धा-
न्यमक्षणाऽभिलाषणं साधु यतनया चारयन्ति, न पुन-
स्तस्य संमुखं स्फुटं रुक्षवचनं श्रवते । कुत इत्याह—मां
स्फुटमभिधीयमानमन्यः श्रोष्यति स च श्रुत्वा अन्येषां
कथयत्ततश्च परस्परया सर्वैरपि साधुभिर्ज्ञात—निःशङ्का-
निर्लज्जो भवेत्, यद्वा—ज्ञातोऽस्म्यहंमातं लज्जया गर्भ-
तवेहमादीनि तदध्यात् ।

कथं पुनर्वाचयन्ति इत्याह—

दारं न होह एत्तो, गिहामत्ताणि पुंज्ज अच्छीणि ।

भण जं च मंकियं ते, गिएहह वेरत्तियं भंते ॥ ८७ ॥

यः—स्फाटतो धान्यार्थी वा साधुः स वक्तव्यः । आर्य !
यत्र मवान् गच्छसि, इतो द्वारं न भवति, निद्राप्रसक्ते वाऽ-

क्षिणी प्रोम्बु हस्तेन परिस्पृशोष्मीलयेत्यर्थः । यच्च किमपि ते सूत्रेऽर्थे वा शङ्कितं तदस्माकमग्रे भण्यते, ते निःशङ्कि-
तं कुर्वहे । अन्ये स्वाध्वो वक्रः प्रायः, भवन्त । आर्याः । गृहोष्ध्वं
वैरात्रिकालं येन स्वाध्यायः क्रियते । गता स्वपक्षयतना ।

अथ परपक्षयतनामाह—

परपक्षमि वि दारं, पिहन्ति जतया ए दो वि वारेति ।

तहऽपि य अठायमाणे, उवेह पुट्टा व साहिति ॥ ८८ ॥

परपक्ष—गोश्वानमार्जारादौ प्रतिध्वं प्रविशति यतन-
या द्वारं पिबन्त । अथ द्वारं पिधातव्यं न भवति ततो
द्रावपि-तिर्यग्मनुष्यौ, दासो दासी वा, स्त्रीपुरुषौ वा,
आक्रान्तिकानाक्रान्तिकौ स्तेनी वा, प्रविशन्तौ निवारय-
न्ति । यदि तथापि न तिष्ठन्ति—धाम्यप्रदासोपरमन्तं त-
न उपक्षां कुर्वन्ति, तूष्णीकास्तिष्ठन्तीति भावः । सागारि-
केण च केनेदं धाम्यमानीतमिति पृष्टाः सन्तः कथयन्ति,
अमुकेनामुकया वा, इति संप्रहगधासमासाधः ।

अथैनामेष विवरीपुराह—

पेहियमपजियाणं, उवओगं काउ सणिय दक्केति ।

तिरियणर दांभि एते, खरखरि पुंथी णिसिद्धितरो ॥ ८९ ॥

यस्युता प्रत्युपेक्ष्य, रजोहरणेन प्रसृज्य, शनैर्यथा जीधानां
विग्राधना न स्यात्तथा द्वारं दक्षयन्ति-स्थगयन्ति । अथ
तदानीमवतृष्विषय तत्र श्रोत्रादिभिरिन्द्रियैरुपयोगं कृ-
त्या द्वारपिधानं कुर्वन्ति । तथा द्वौ नाम-तिर्यङ्मनौ, अथ-
वा-खरो-दासः खरिका-दासी एते, यद्वा-पुरुषः स्त्री,
अथवा-निस्पृष्ट इतरश्चानिस्पृष्टः, निस्पृष्टो नाम—यस्य श-
य्यातरेण प्रवेशोऽनुज्ञातः ।

गेणहंतेसु य दोसु वि, वयणमिणं तत्थ वेति गीयत्था ।

अहुगं णेसि च धम्मं, किं पगतं होहिती कल्लं ॥ ९० ॥

स्त्रीपुरुषाद्वरूपयोः द्वयोरपि धाम्यं गृह्णानयोगीना-
णां इदं वचनं श्रुत्वा—भो भद्र ! पिधानमद्य धाम्यं नयसि किं
कल्यं प्रकृतं-प्रकरणं भविष्यति ।

नीमड्डेसु उवेहं, सत्थण व नासिनाउ तुण्हक्का ।

बहुमो भणन्ति महिलं, जह तं वयणं सुणइ अत्तो ॥ ९१ ॥

निस्पृष्टा आक्रान्तिकस्तेना ये बलादपि हरन्ति; तेषु स-
मागतेषु उपक्षां कुर्वन्ति, तूष्णीकास्तिष्ठन्ति । अन्यथा—
स्त्रादिना शस्त्रेण नाशिताः सन्ति । महिलां वा भणन्ति
यथा तद्वचनम् अन्याऽपि शृण्वन्ति ।

इदमेव व्यक्तीकरोति—

साहणं वमहीए, गतिं महिला ण कप्पती गंती ।

बहुगं व णेभि धम्मं, किं पाहुणगा विकालो य ॥ ९२ ॥

माधूनां वसन्ती रात्रौ महिला-स्त्री न कल्पेत, संप्रान्त आ-
गच्छन्ती त्वं च बहुद्वं धाम्यं गृह्णासि । किं प्राधूणीकाः
समायाताः, तेनेदानीं गृहीतुमवसर इति । विकालश्च संप्रान्त
वर्तते ।

तेणेसु णिसड्डेसु, पुव्वावररसिमल्लियंतेसु ।

तेण चियरक्खण्डा, वयणमिणं वेति गीयत्था ॥ ९३ ॥

निस्पृष्टेषु-आक्रान्तिकेषु स्तेनेषु पूर्वरात्रमपररात्रं वा त-

जालीयमानेषु स्तेनेभ्यः सकाशाद्दीजानां रक्षणार्थं गीतार्थाः
उक्तशब्देनैव वचनं श्रुतं ।

किं तदित्याह—

जागरह खरा निधं, जागरमाणस्स वड्डते बुद्धी ।

जो सुवति ख सो धसो, जो जग्गति सो सया धसो ॥ ९४ ॥

भो नराः ! नित्यं जाग्रत-जाग्रतास्तेष्वन यतो जाग्रता बुद्धिः
सुत्रार्थानुपेक्षादिना वक्ष्यते । अत एव यः स्वपिति नासौ ध-
म्यो ज्ञानादिधनार्हः । यस्तु जागर्ति स सदा धम्यः ।

सीतंति सुवताणं, अत्था पुरुसाण लोणसारत्था ।

तम्हा जागरमाणा, विधुणध पाराणयं कम्मं ॥ ९५ ॥

स्वपतां पुरुषाणामर्था ज्ञानाद्यो लोकसारार्थाः त्रैलोक्यप्र-
धानप्रयोजनभूताः सीदन्ति-हानिमुपगच्छन्ति । यत एव त-
स्मात् जाग्रतः सन्तः पुरातनकर्म विधूनयत ।

विसुरति सुवतस्स सुतं, संकितखलियं भवे पमत्तस्स ।

जागरमाणस्स सुतं, थिरपरिचितमप्पमत्तस्स ॥ ९६ ॥

स्वपता-निद्रायमाणस्य धृतमाचाराद्वादिक् 'विसुरति' वि-
स्मरति, प्रमत्तस्य-विकथादिप्रमादनिमग्नस्य शङ्कितं किमत्र प्र-
देश इवमालाप्यमिदमर्थोऽयं वा भवत्युन नति, संशयकोडीकृ-
तम्, स्थलितं वा भवति, न परावर्तयतः शीघ्रमागच्छति, किं
तु-संस्मरणेनति भावः । जग्रतस्तु विकथादिप्रमादनाप्रमत्त-
स्य धृते स्थिरपरिचितं भवति । स्थिरं नाम—नितान्तम-
विस्मरणधर्मेकम्, परिचितं नाम—परावर्त्यमानं क्रमणा-
त्क्रमणं वा समागच्छति, धृतं वा समाप्तिं याति ।

नालस्सेण समं सुक्खं, न विजा सह निदया ।

न वेरगं ममत्तणं, नारंभण दयालुया ॥ ९७ ॥

नालस्येन समं सौख्यम्, वैराग्यं न प्रमत्तेन, साऽऽरम्भेण
न दयालुनेति ।

अपि च—

जागरिया धम्मणीणं, अहम्मियाणं च सुअया सेया ।

वत्थाहि व भगिणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥ ९८ ॥

धार्मिकानां जागरिका श्रेयसी, अधार्मिकानां तु सुमता
श्रेयसी । एवं विधवाधिपस्य शतार्ताकनूपतेर्भगिन्या जय-
न्तीनामकाया जिनां वर्द्धमानस्वाभी कथितवान् । अत्र क-
थानकम्—“ वच्छा जणवण कालंबीमयरीए सयाणीओ
गया । तस्स जयंती नाम भगिणी परमसाविथा । अथवा त-
त्थ भगवन् वड्डमाणमाभी समोसहो । जयंती हट्ठा निग्गया
भगवन् वदिस्सा पुच्छइ-सुत्तया भनं ! मया जागरिया वा ।
भगवथा वागरियं । जयंती ! धम्मियाणं जागरिया मया, न
सुत्तया । अधम्मियाणं तु सुत्तया मया, न जागरिया । एवं
पञ्चत्तण आलावगा भणिया ” । (तच्च 'जयंती' शब्दे ४ भागे
वर्णिताः)

किं च—

सुयइ य अपगग्भूओ, सुतं च से नामई अमयभूवं ।

होहिइ सोणग्भूओ, नड्डम्मि सुए अमयभूए ॥ ९९ ॥

स खलु अजगग्भूतः सान्निधित्तो-निर्भरः स्वपिति नाप्यः ।
तस्यैव स्वपतः धृतमप्यमृतभूतं माधुर्यादिभिर्गुणैः सुधा-

वसन्ति

सहोदरं नश्यति, नष्टं च भूतेऽमृतभूते गोभूतो-बर्लावर्ह-
कल्पोऽसौ भविष्यति. एवमादीनि वाक्यानि गीतार्थास्तत्र
महता शब्देनोक्तोपयन्ति ।

यथैवमुपरताः स्तेनास्ततो लष्टम् । अथ नोपरतास्ततः
किं कर्तव्यमिति आह—

तामेतूणं ऽवहिते, अवेति ऽपहिते व गोमे साहेति ।

जाणंता वि य तेणं, साहेति ण वमरूवेणं ॥ १०० ॥

यथाकान्तिकस्तेनैः साधून् अज्ञाविशलेण आर्सायत्वा
धान्यमपहतम्, अनाक्रान्तिकस्तेनाः समागच्छन्तः सं-
यतैश्चाताः एवं तेरप्यपहते गोमे—प्रभाते शय्यातरस्य
कथयन्ति, यथा—स्तेनैर्धान्यमपहतम् । अथाऽसौ भूयः
प्रश्नयन् किं पुनः स्तेनाः ? ततो यद्यपि वर्षेरूपादिभिर्जानन्ति
तथापि न कथयन्ति. मा भूवन् ग्रहणाकर्षणाव्यस्तेषामुपद्रवाः
अथ यत्कर्णादिभिरकथितेषु तेषु साधवस्तेन्यार्थकारितया
शङ्कयन्ते ततो यतनया कथयितव्याः ।

इदमेव भावयति—

मुण सावग जे वत्तं, तेणाणं संजयाण इह अज्ज ।

तेणेहि पविट्ठेहि, जाहे नीएकमिं धन्नं ॥ १०१ ॥

हे श्रावक ! शृणु स्तेनानां मयतानां चेहाद्य दृष्टम । यदा
किल स्तेनैः प्रविष्टैस्ते कोष्टाद् धान्यं नीतं-बहिर्निष्का-
शितम् ।

ताहे उयगरणाणि य, भिआणि हियाणि चेव अआणि ।

हरिआवही वि जाहे, तेणा न लभंति ते पसरं ॥ १०२ ॥

गहियाउहप्पहरणा, जाध वधाणं समुट्ठिया अम्ह ।

नऽन्धि अकम्म त्ति ततो, एतमि ठिता मुतुण्हिक्का ॥ १०३ ॥

तत उपकरणान्यप्यस्य संबन्धीनि तैः कार्निर्वाह्यानि
अन्यानि पुनरपहतानि । ततो हतापधयाऽपि स्तेना यदा
द्वितीयं वारं धान्यं हतुकामा अप्यस्माकं पार्श्वतः प्रसरं न
लभन्ते तदा गृहीतायुधप्रहरणा अस्माकं वधाय ते समुत्थि-
ताः, अभिहितं च तैः—अधमणास्त्वेणोभाधमास्थाय प्रसरत
यूयम्, अन्यथा सर्वानुपद्रवायां यस्याम इति, ततश्चिन्तितमस्मा-
भिनीत्यमीषां पापकर्मकारणामकर्मोति । ततो घयमेत
सुतृणीकाः स्थिताः ।

एवमाचार्येणोक्तं सति शय्यातरः

किमुक्तवानित्याह—

सेज्जायरो य भण्णनि, अमं धमं पुणो वि होहिंति ।

पसा अणुग्गहो मे, जं साधु ण दुक्खविआं कांवि ॥ १०४ ॥

शय्यातरः स्वर्गं भणति-भगवन्नस्माकमन्यदाप धान्यं पु-
नर्गणं भाविष्यति, परमेव महाननुग्रहो मे संवृत्तः, यत् कोऽपि
युष्मदीयसाधुः स्तेनैर्न दुःस्वापित इति । वृ० २ उ० ।

(१४) तृणादिपुञ्जेषु वसतिदोषाभिधान्याऽऽह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवम्मयं जा-
णेज्जा, तं जहा-तणपुंजेषु वा पलालपुंजेषु वा ० मयंडे ० जाव
ससंताणं तहप्पगारं उवस्मए णो ठाणं वा ० ३ चेतेज्जा ।
से भिक्खु वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवम्मयं जाणेज्जा

तणपुंजेषु वा पलालपुंजेषु वा अप्पडेहिं ० जाव चेतेज्जा ।
(सू०-७६)

एतद्विपरीतं सूत्रमपि सुगमम्, नवरमल्पशब्दोऽभाववा-
ची । आचा० २ ध्रु० १ चू० २ अ० २ उ० ।

से तणेसु वा तणपुंजेषु वा पलालेषु वा पलालपुंजेषु
वा अप्पडेसु अप्पपाणेषु अप्पवीणेषु अप्पहारिणेषु अप्पो-
स्माणेषु अप्पुत्तिगणगदगमट्टियामकडामंताणेषु अह
सवणमायाए नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा त-
हप्पगारं उवस्मए हेमंतगिण्हासु वत्थए ॥ २८ ॥

से तणेसु वा ० जाव संताणेषु उप्पि सवणमायाए क-
प्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा तहप्पगारं उवस्मए हेमंत-
गिण्हासु वत्थए ॥ २९ ॥

मे तणेसु वा ० जाव संताणेषु अहे ग्यणिमुक्कमउडे नो
कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा तहप्पगारं उवस्मए
वासावासं वत्थए ॥ ३० ॥

मे तणेसु वा ० जाव संताणेषु उप्पि ग्यणिमुक्कमउडे
कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा तहप्पगारं उवस्मए
वासावासं वत्थए त्ति वेमि ॥ ३१ ॥

सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह—

अद्वाणातो निलयं, उवेति तहियं तु दो इमं सुत्ता ।

तन्थ वि उडुम्मि पढमं, उडुम्मि दूहज्जणा जेणं ॥ ७५ ॥

पूर्वसूत्रे अध्वा प्रकृतस्मृत उत्तीर्णा निलयम्-उपाश्रय-
मुपागच्छन्ति । तद्विषये च ऋतुबद्धवर्षावामयोः प्रत्येक-
मिमे द्वे सूत्रे आरभ्यते । तत्रापि प्रथमं सूत्रद्वयमृतुबद्धवि-
षयम्, द्वितीयं वर्षावार्साविषयम्, कुत इत्याह—ऋतुवज्जे ये-
न कारणेन 'दूहज्जणा'—विहागे भवति, न वर्षावासे । पु-
र्वसूत्रे च विहागेऽधिकृतः, अतः संबन्धानुलोम्येन पूर्वमृ-
तुवज्जसूत्रद्वयम्, ततो वर्षावाससूत्रद्वयमिति ।

अहवा अद्वाणविही, वुत्तो वसहीविहिं इमं भण्णइ ।

साऽविण पुव्वं वुत्ता, इह उ पमाणं दुविहकाले ॥ ७५ ॥

अथवा-अध्वविधिः पूर्वसूत्रे उक्तः, इदं तु प्रस्तुतसूत्रे व-
सतिविधिं भणति । साऽपि च वसतिः पूर्व प्रथमोद्देशका-
दिवलेकशः प्राक्ता, इह तु द्विविधेऽपि—ऋतुबद्धवर्षा-
वायलक्षणं काले तस्याः प्रमाणमुच्यते । अनेन सम्बन्ध-
नायातस्यास्य व्याख्या—अथ तु तृणेषु वा तणपुंजेषु वा
पलालेषु वा पलालपुंजेषु वा अल्पाण्डेषु वा अल्पप्राणेषु
अल्पवीजेषु अल्पहारिणेषु अल्पावश्यायेषु अल्पासिक्कपन-
कद्वगमृतिकामकटस्तानकेषु इहागड्डकानि पिपीलिकादीनाम्
प्राणा—हान्द्रियादयः, बीजमनकुर्गितम्, तदेवाङ्कुरोद्भिन्नं ह-
रितम् अवश्यायः—खदः, उत्तङ्कः—क्रीटिकानगरम्, पन-
कः—पञ्चवर्गमङ्कुरोऽनङ्कुरो वा अनन्तवधनस्पतिविशेषः,
दकमृत्तका—सचिन्ता मित्रा वा कर्दमः, मर्कटकः—का-
लिकस्तस्य संनानकं जालकम् । अल्पशब्दश्चेह सर्वत्र

भाववचनः, ततोऽण्डरहितेषु प्राणरहितेषु इत्यादि मन्त-
व्यम् । आह—‘ सवणमात्राय ’ इति अधः श्रवणमात्रया श्रवण-
योरधस्ताद्यत्र छन्देन तृणादीनि भवन्ति, तथाप्रकारे उपाध्ये
नो कल्पते निम्नस्थानां वा निम्नस्थानां वा हेमन्तप्रोक्ष्येषु वस्तु-
म् । अष्टावृतुवदमासानित्यर्थः । एवं प्रतिषेधसूत्रमाध्याय प्र-
पञ्चितश्रवणयानुप्रहार्यं विधिसूत्रमाह—अथ तृणं वा याव-
दल्पसंस्तानकेषु उपरि श्रवणमात्रया युक्तेषु तथाविधोपाध्येषु
कल्पते हेमन्तप्रोक्ष्येषु वस्तुम् । एवमुक्तुं सूत्रद्वयं व्या-
ख्यातम् ॥ अथ वर्षावाससूत्रद्वयं व्याख्यायते—अथ तृणेषु
वा तृणपुञ्जेषु वा यावदल्पसंस्तानकेषु ‘ अधोऽर्ग्याणि मुक्त-
मण्डेसु ’ इति । अञ्जलिमुकुलितं बाहुद्वयमुच्छ्रितं मुकुट उ-
च्यते, स च इत्यद्वयप्रमाणः । यत्राह—‘ बृहद्भाष्यकृत—’ मण्डो
पुण दोर्यणी, पमाणतो हो ई मुलेयवो ’ रत्निभ्यां इस्ताभ्यां
मुक्ताभ्यां यो निर्मितो मुकुटः स रत्निमुक्तमुकुटः । इ-
तावन्मन्त्रमधस्तादुपरि च यत्रान्तरालं न प्राप्यते तेष्व-
धोरत्निमुक्तमुकुटेषु तृणादिषु न कल्पते वर्षावासे वस्तु-
म्, अथ तृणेषु वा यावदल्पसंस्तानके उपरि रत्निमुक्त-
मुकुटेषु यथाङ्गप्रमाणेषु मुकुटोपरिवर्तिषु संस्तानके
निविष्टस्य साधारणतृतीयहस्ताद्यपान्तरालयुक्तेष्वित्यर्थः ।
इहश्रयां वसन्तौ कल्पते वर्षावासे वस्तुमिति । सूत्रचतुष्ट-
यार्थः ।

अथ भाष्यकारः प्रथमसूत्रं विवरीयुगाह—

तृणगृहणा गृह्यतृणा, सामागादी उ गृह्या मध्वे ।

सालीमाति पलाला, पुंजा पुण मण्डेसु कता ॥ ७६० ॥

तृणगृहणादरगयकानि श्यामाकादीनि सवागयपि तृणानि
सुचितानि, पलालगृहणेन शाल्यादीनि पलालानि गृह्णानि,
पुंजाः पुनस्तृणानां पलालानां धोर्गामण्डपेषु कृता भवन्ति ।
येषु हि देशेषु स्वल्पानि तृणानि तेषु पुञ्जरूपतया तानि
मण्डपेषु संगृह्यन्ते । अधस्ताद् भूमौ स्थापितानि मा वि-
नश्येयुर्गिति कृत्या ।

पुंजा उ जहिं देसे, अप्पप्पाणा य होति एमादी ।

अप्प तिग पंच सत्त य, एएणं वुच्चती सुत्तं ॥ ७६१ ॥

एवं यत्र देशे मण्डपेषु पुञ्जीकृता भवन्ति तत्र विवर्ति-
तायां वसन्तौ ते पुंजा अल्पप्राणा अल्पबीजा एवमादिवि-
शेषण युक्ता भवेयुः । अत्र कस्याप्येवं बुद्धिः स्यात् । अ-
ल्पाः प्राणास्त्रयः पञ्च सत्त वा मन्तव्याः । अत आह—
नैनन परोक्षताभिप्रायेण सूत्रं व्रजति, किं तर्हि अल्पश-
ब्दोऽत्राभाववाचको द्रष्टव्यः । प्राणाद्यस्तेषु न सन्तीति भावः ।

अत्र परः प्राह—

वत्तच्चा उ अपाणा, वंधणुलोमणिमं कयं सुत्तं ।

पाणादिमादिएसुं, वंते सट्ठाणपच्छित्तं ॥ ७६२ ॥

यद्यभावाथोऽल्पशब्दस्तत्र एवं सूत्रालापकाः वक्तव्याः—
“ अप्पणोसु अवीएसु अहरिएसु ” इत्यादि । गुरुगृह-व-
न्धानुलोम्येनेत्ये सूत्रं कृतम् । ‘ अप्पपाणंसु ’ इत्यादि । एवं-
विधोऽह पाठः सुललितः—सुखेनैवाभ्यसितुं शक्यते । यदि
पुनः अत्रयः पञ्च वा द्वीन्द्रियावयवः प्राणिन आदिशब्दात्-
२४४

अण्डादीनि वा यत्र भवन्ति तत्र तिष्ठन्ति, ततस्तथा विरा-
धनायां स्वस्थानप्रार्थित्वं द्रष्टव्यम् ।

कथं पुनरल्पशब्दोऽभावे वर्तते, अत आह—

थोवम्मि अभावम्मि य, विशिओगो होति अप्पसहस्स ।

ओवे उ अप्पमाणे, अप्पासी अप्पनिहो य ॥ ७६३ ॥

स्तंके अभावे च अल्पशब्दस्य विनियोगो-व्यापारो भवति,
तत्र स्तोकार्थवाचको यथा—अल्पमानः अल्पासी अल्प-
निहोऽयम् ।

अभाववाचको यथा—

निस्सत्तस्स उ लोए, अभिहाणं होइ अप्पसत्तो ति ।

लोउत्तरे विसेसो, अप्पाहारा तुअट्टेजा ॥ ७६४ ॥

यः किल निःसत्त्वः पुरुषस्तस्य लोके अल्पसत्त्वाऽयमित्य-
भिधानं भवति, लोकात्तराऽप्ययं विशेषः समस्ति, यथा—
अल्पाहारे भवेत्, अल्पवस्त्ववर्तयेत् । अभावे दृश्यते । य-
था—अल्पातट्टः—नीरोग इत्यर्थः ।

अथ बीजादियुक्तेषु तिष्ठतां प्रार्थित्वमाह—

विपमड्डियासु लहुया, हरिए लहुगा व होति गुरुगा वा ।

पाणुत्तिगदएसुं, लहुगा पणए गुरु चउरो ॥ ७६५ ॥

बीजमृत्तिकायुक्तेषु तृणेषु तिष्ठतां चतुर्लघु, हरितेषु प्रत्येक-
ेषु चतुर्लघु, अनन्तेषु चतुर्गुरु, प्राणेषु द्वीन्द्रियादिषु उत्तिक्ता-
दकयाश्चतुर्लघु, पनके चतुर्गुरुः । उक्तः सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिवित्तरः—

मवणपमाणा वमही, अधिद्धंत चउलहुं च आणादी ।

मिच्छअवाउडपडिले—हया य साणा य बाले य ॥ ७६६ ॥

श्रवणप्रमाणा वसतिः, कर्णयोरधस्तात् तृणादियुक्ता या
भवात्, तस्यामधः श्रवणमात्रयां तिष्ठन्त्यनुलघु, आक्ता-
द्यश्च दोषाः, मिथ्यात्वं च भवति । कथमिति चदित्याह—
येषां—साधूनां सागारिकमपावृत वैक्रियं वा तान् प्रवि-
शता दृष्ट्वा लोको भ्रयात्, अहो द्वीपच्छादनमपि तीर्थ-
करणं नानुब्रानम्, लज्जामयश्च पुरुष—स्त्रियोरलङ्कारः । स
नूनमसर्वत्र एवासौ, एवं मिथ्यात्वगमनं भवेत् ।
‘ पाडिलेह ’ इति उपयुक्तं शीर्षमास्फुटति । तत्र
प्राणविराधनानिष्पन्नम्, अवनतानां च प्रविशतां निर्ग-
च्छतां वा कटी पृष्ठं वा वातन गृह्यते । अवनतस्य च प्र-
विशतः सागारिकं लम्बमानं पृष्ठतः श्वानो मार्जारो वा
त्राटयेत् ‘ बाले य सि ’ उपरि—शीर्षे आस्फुटिते सप्पौ वृ-
श्चिका वा वशेत् । यत एतं दोषाः अतोऽधः—श्रवणमात्रयां
वसन्तो, न स्थानव्यम् ।

द्वितीयपदे तिष्ठयुरपि—

सवणपमाणा वमही, खेत्ते ठायेंतं बाहि वोसग्गो ।

पाणादिमादिएसुं, वित्थिआऽग्गाहजतणाए ॥ ७६७ ॥

पुंषु सूत्रेष्वंशवादीनि भवेयुस्ततः क्षेत्राभावे अधः श्रव-
णमात्रायामल्पप्राणादियुक्तायां तिष्ठतामेव यतना । वस-
तेर्बाहिरावश्यकं कुर्वन्ति । अन्तोऽपि यो व्युत्सर्गः कार्या-
न्तर्गः स बाह्येष्कियते । द्वितीयपदे स प्राणेषु आदिश-
ब्दाद्—बीजादिष्वपि वसन्तौ विद्यमानेषु पुनस्तत्र यतनया वि-

स्तीर्णायां तिष्ठन्ति । सा येऽव्यकाशेषु संसक्ता तान् क्षणेण लक्षयन्ति । कुटमुखन वा हरितादिकं स्थगयन्ति । वगमृ-
त्तिकादीनादीन्यकान्तं वृषभाः स्थापयन्ति । एवमागाढे
कारणे स्थितानां यतना विज्ञेया ।

वेउव्व वाउडाणं, वुत्ता जयणा णिसिञ्जकप्पो वा ।

उव्वओगणितहेत्ते, हु छिंदणा णामणा वाऽवि ॥ ७६८ ॥

ये विकुर्विताः—प्राचुरमागारिकाम्नेषां प्रथमोद्देशकोक्ता य-
तना अवधारणीया, प्रावशन्तो निर्गच्छन्तश्च पृष्ठतो निष-
द्यां कल्पं वा कुर्वन्त । श्वानादीनामुपयोगं दद्यान् नित्यं
निर्गच्छन्ति प्रविशन्ति च । यान्युपरि तृणान्यवलम्बन्ते तेषां
प्रमार्ज्य छेदने नामने वा कुर्वन्ति । इत्याख्यातम् अतुषज-
सूत्रद्वयम् ।

अथ वर्षाधाससूत्रद्वये विवृणोति—

अञ्जलिमउलिकयाओ, दोभि वि बाहू समुच्छ्रिया मउडो ।

हेट्ठा उवरिं व भवे, मुक्कं तु तओ पमाणोओ ॥ ७६९ ॥

अञ्जली मुकुलीकृतौ द्वावाप बाहू समुच्छ्रितौ मुकुट उ-
च्यते । मुक्कमुकुटे पुनस्तत् । प्रमाणान्तावतमङ्गोक्त्य संस्त-
रकानिषिष्टस्याथ उपरि च यत्रान्तरालं प्राप्यते ईदृश्यामुपा-
रतिमुक्कमुकुटायां वसतौ वर्षाकाले स्थानव्यम् ।

कुत इति चेदुच्यते—

हत्थो लंयइ हत्थं, भूमीओ सप्पो हत्थमुडेति ।

सप्पस्म य हत्थस्स य, जह हत्थो अंतरा होइ ॥ ७७० ॥

फलकादौ संस्तारकस्तत्तस्य हस्तौ, हस्ताभ्यामकम् अधो
लम्बते, भूमितश्च सप्पो हस्तमुत्तिष्ठति, ततः सप्पस्य च
यथा हस्तोऽन्तरा भवति तथा कर्तव्यम् ।

यथा—

माला लंबति हत्थं, सप्पो संथारए निविट्ठस्म ।

सप्पस्स य सीसस्स य, जह हत्थो अंतरा होइ ॥ ७७१ ॥

फलकादौ संस्तारके निषिष्टस्य मालासर्पो हस्ता लम्बते,
ततः सप्पस्य शीर्षस्य च यथा हस्तोऽन्तरा भवति तथा वि-
धेयम् । ईदृक्प्रमाण उपाश्रयो प्रदीतव्य इत्यर्थः ।

काउस्समग्गं तु ठिए, मालो जइ हवइ दोसु रयणीसु ।

कप्पइ वासावासां, इय तणपुंजसु सर्वेसु ॥ ७७२ ॥

कायोत्सर्गस्थितस्य मालो याव द्वयो रत्नयोरुपरि भवति
तदा कल्पते तस्यां वसतौ वपाधासः कर्तुम् । अयमेव
सर्वेष्वपि तृणपुंजेषु विधिद्वयः ।

उप्पि तु मुक्कमउडे, अहिरंते चउलहुं च आणाई ।

मिच्छन्ते बालाई, वीयं आगाढमंविग्गो ॥ ७७३ ॥

अत उपरि मुक्कमुकुटे प्रतिश्रये स्थानव्यम् । अथाऽधो
मुक्कमुकुटे तिष्ठन्ति ततश्चतुर्लघु । आह्लादयो मिथ्यात्वं व्या-
लादयश्च दोषाः पूर्वसूत्राणां भवन्ति । द्वितीयपदमप्यागाढं
कारणे तत्रैव मन्तव्यम् । यत्र च तिष्ठन् सावग्न एव भवति ।

अत्रेय यतना—

दीहाइजाईसु उ विज्जबंधं,

कुर्वन्ति उल्लोयकंडं च पोत्ति ।

कप्पासई ए खलु सेसगाणं,

मुत्तुं जहसुण गुरुस्स कुआ ॥ ७७४ ॥

दोषजातीयादिषु वसतौ विद्यमानेषु तेषां विद्यया बन्धं
कुर्वन्ति, विद्याया अभावे उपाश्रयानुलोभं कुर्वन्ति, उल्लोच-
भावे कटम्, कटाऽभावे पोत्ति—चिर्लिमलिकां सर्वसाधूना-
मुपरि कुर्वन्ति । अथ तावन्तः कल्पाः न विद्यन्ते ततः शेषा-
णां मुक्त्या जघन्येन गुरुरुपरिष्टादुल्लोचं कुर्यात् । वृ० ४ उ०
(१५) अर्भीक्ष्णं साधर्मिकं व्यवपतन्तु वसेत् ।

से आगंतागारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावइकुलेसु वा
परिवावसेहसु वा अभिक्खणं साहम्मिण्हि उवयमाणेहि
णो उवएआ । (सू०-७७)

‘से’ इत्यादि यत्र ग्रामावैर्बहिर्गगत्याऽऽगत्य पथिकादयस्ति-
ष्ठन्ति तान्यागन्तागाराणि, तथा आराममध्यगृहादयः आमा-
गाराणि, परिवावस्था—मठाः, इत्यादिषु प्रतिश्रयेऽवधीक्ष-
म-अनवरतं साधर्मिकैः—अपरसाधुभिरवपतद्भिः आगच्छ-
द्भिर्मासां दिवहारिभिश्छुर्दितेषु नावपतेत्—नागच्छेत् । तेषु
मासकल्पात् न कुर्यादिति । आत्रा० २ भु० १ चू० २
अ० २ उ० ।

अधुना संसक्ताहारमाह—

पुढविदगअगणिहरिय-तमपाणमगारियादिमंमत्ता ।

बंभवय आदंसण, विराहगा पच्चवाया उ ॥ ५६४ ॥

पृथिव्या उदकेनाग्निना हरितकेन असप्राणैः सागारिकादि-
भिश्च, सागारिक-शय्यातमः । आदिशब्दाद्व्यस्तीं पुरुषगृह-
स्थैः सम्मिश्रा संसक्ता, तथा प्रत्यपाययति प्रत्यपाये पा-
तयतीति प्रत्यपाया, ब्रह्मव्रतादीनां दर्शनस्य सम्यक्त्वस्य वि-
राधिका, यत्र ब्रह्मव्रतादीनां विराधनोपजायते सा सप्रत्य-
पाया; शय्या इत्यर्थः ।

अत्रोभयत्रापि प्रायश्चित्तविधिमाह—

काणसु तु संसत्ते, सच्चित्तमीमसु होइ सट्ठारणं ।

सागारियमंमत्ते, लहुगा गुरुणा य जे जत्थ ॥ ५६५ ॥

कायैः—पृथिवीकायादिभिः सच्चित्तैर्मिश्रैश्च संसक्ते उपाश्र-
ये तिष्ठतः प्रायश्चित्तं स्वस्थानं—स्वस्थाननिष्पन्नं भवति ।
तद्यथा—सच्चित्तैः—पृथिवीकायादिभिः संसक्ते चतुर्लघु, हरितै-
रनन्तैश्चतुर्गुरु, प्रत्येकबीजे, गायादिवपञ्चक लघु, अनन्तबीजे-
गुरुकम्, मिश्रैः—पृथिव्यादिभिर्मोसलघु, हरितैरनन्तैर्मिश्रैर्मा-
रुगुरु, बीजेरनन्तैश्च मिश्रैः सच्चित्तैश्च असकायैश्चत्वारो गु-
रुकाः । ‘सागारिये’ इत्यादि पाश्चात्तर्कम्, निर्गन्थानां पुरुष-
संसक्ते उपाश्रये तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः, स्त्रीसंसक्ते चत्वा-
रो गुरुकाः । निर्गन्थीनां स्त्रीभिः संसक्ते चतुर्लघु, पुरुषसंस-
क्ते चतुर्गुरु, ये च यत्राक्षामङ्गादयो दोषास्ते च तत्र सप्राय-
श्चित्तं वक्तव्याः ।

गुरुणा वंभावाए, आयाए चैव दंसणे लहुगा ।

आगादिणो विराहण, भवंति एक्केकगपपाउ ॥ ५६६ ॥

ब्रह्मपाये—ब्रह्मप्रत्यपाये आत्मनि—चैव आत्मप्रत्यपाये गु-

काश्चत्वारो गुरवः । दर्शने—दर्शनप्रत्यपाये चत्वारो लघवः । आकाशयश्च—आकाशभक्तादयो विराधना एकैकपदात् भवन्ति—ज्ञातव्याः । द्विविधकरणोपघातादिषु सर्वेष्वपि पदेषु यथायागमाकाशभक्तादयो विराधना सप्ताध्विप्ता योजनीया इत्यर्थः ।

अथ—के ब्रह्मप्रत्यपाया, आत्मप्रत्यपाया, दर्शनप्रत्यपाया वा ?, तत आह—

तिरियमणुयित्थियातो, बंभावातो उ तिविहपडिमातो ।

अहिवेलचलंतकुडा—दि एवमादी उ आयाए ॥५६७॥

आगाढमिच्छदिट्टी, सव्वातिहि—मरुगबहुजणहुण्ये ।

पासंडा य बहुविहा, एसा खलु दंसणावाया ॥५६८॥

यत्र तिर्यक्स्थित्यो मनुष्यस्थित्यो वा, यदि वा—यत्र त्रिविधा प्रतिमा—तिर्यक्स्थीप्रतिमा मनुष्यस्थीप्रतिमा देवस्थीप्रतिमा वा सा ब्रह्मप्रत्यपाया । तस्यां स्थितानां ब्रह्मप्रतिमाशसंभवात् । यत्र पुनराहविलानि चलान्त—चलानि कुस्थानि आदिशब्दाच्चलनेलीधारणादिपरिग्रहः, एवमादिका आत्मनि आत्मप्रत्यपाया । तथा यत्रागाढमिच्छादिष्टिर्यत्र च सर्वेऽतिथयः समागच्छन्ति सर्वप्रत्ययः, यत्र मरुका—बहुकास्तिष्ठन्ति बहुशाला इति भावः, यच्च बहुनामागन्तुकानां जनानां स्थानं वेदशिरुकुटीत्यर्थः, यत्र बहुविधा पाषण्डाः—पंचरूपा वसतिः खलु दर्शनापाया दर्शनप्रत्यपाया ।

संप्रति शय्याविधिद्वारमाह—

कालातिकंता वा, ठाण अभिकंतअणभिकंता य ।

वज्जा य महावज्जा, सावज्ज महप्पकिरिया य ॥ ५६९ ॥

शय्या नवप्रकाश भवन्ति, तद्यथा—कालातिक्रान्ता १ उपस्थापना २ अभिक्रान्ता ३ अनभिक्रान्ता ४ वज्या ५ महावज्या ६ सावज्या ७ महासावज्या ८ अल्पक्रिया ९ च ।

तत्र कालातिक्रान्तादिषु प्रायश्चित्तविधिमाह—

कालातीते लहुगो, चउरो लहुगा य चउरु ठाणोसुं ।

गुरुगा तिसु जमलपया, अप्पकिरियाएँ शुद्धो उ॥६००॥

ऋतुबद्धे काले कालातिक्रान्ते तिष्ठत मासलघु, वर्षाकाले चत्वारो लघवः, चतुर्षु स्थानेषु उपस्थानायामभिक्रान्तायामनभिक्रान्तायां वज्यायां चेत्यर्थः तिष्ठतः प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः, तथा—त्रिषु स्थानेषु महावज्यायां सावज्यायां महासावज्यायां चेत्यर्थः प्रत्येकं चत्वारो गुरवः । परं तपकालविशेषिताः, तद्यथा—महावज्यायां चत्वारो गुरुकाः तपोगुरवः, सावज्यायां तपोगुरवः, महासावज्यायां तपमाकालेन च गुरवः । 'जमलपया' इति तपकालयोः संज्ञा । ततोऽयमर्थः । त्रिषु स्थानेषु गुरुका यमलपदा—यमलपदवन्तस्तपकालविशेषिता द्रष्टव्याः । अल्पक्रियायां तु तिष्ठन् शुद्धः ।

सांप्रतमेतासामेव कालातिक्रान्तादीनां व्याख्यानमभिधत्सुगह—

उदुवासा समतीता, कालातीया उ मा भवे सेजा ।

सव्ये च उवड्डाणा, दुगुणादुगुणं अवजेता ॥ ६०१ ॥

ऋतुबद्धे काले वर्षाकाले च यत्र स्थितास्तस्यामृतुबद्धे

काले मासे पूर्वे वर्षाकाले—चतुर्मासे पूर्वे—यत्र तिष्ठन्ति सा कालातिक्रान्ता वसतिः । 'सव्ये' स्यात्, वा कालमर्यादाः नन्तरमुक्ता ऋतुबद्धे मासे वर्षासु चत्वारो मासा इति । तामेव त्रिगुणां द्विगुणामवर्जयित्वा यत्र भूयः समागत्य तिष्ठन्ति सा उपस्थाना । किमुक्तं भवति—ऋतुबद्धे काले द्वौ मासौ वर्षाखण्डे मासान् अपारहृत्य यदि पुनरागच्छन्ति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना भवति । उप—सामीप्येन स्थानमवस्थानं यस्यां सा उपस्थानंति व्युत्पत्तेः, अन्ये पुनरिदमाचक्षते—यस्यां वसतौ वर्षावासं स्थिताः तस्यां द्वौ वर्षारात्रावन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा उपस्थाना भवति । अर्थात् तिष्ठतां पुनरुपस्थापना ।

जावंतिया उ सेजा, अबेहि सेविया अभिकंता ।

अबेहि अपरिभुक्ता, अणभिकंता उपविसेया ॥ ६०२ ॥

शय्या—आकाशालंभ्या यावान्तकी सा यत्राऽन्यैश्चरकादिभिः पाषण्डस्थैर्गृहस्थैर्वा निषेविता, पश्चात् संयतास्तिष्ठन्ति सा अभिक्रान्ता, सैव यावान्तकी अन्यैः पाषण्डस्थैर्गृहस्थैर्वा अपरिभुक्ता तस्यां यदि संयताः प्रविशन्ति, ततः सा अनभिक्रान्ता ।

अनड्ड कडं दाउं, जतीण अन्नं करेति वज्जा उ ।

जम्हा तं पुव्वकयं, वज्जेति ततो भवे वज्जा ॥ ६०३ ॥

आत्मार्थकृतां वसतिं यातव्यां दत्त्वा पुनरन्यामात्मार्थं कुर्वन्ति यदि ततः सा यातव्या दत्ता वज्या भवति । कया व्युत्पत्त्येत्यत आह—यस्मात्तां पूर्वकृतां वसतिं गृहस्था वर्जयन्ति यातव्याः किल दत्तत्वात्, ततो वर्ज्येते इति वज्या भवति सा पूर्वकृतान् ।

पासंडकारणा खलु, आरम्भो अभिणवो महावज्जा ।

समण्डुदा सावज्जा, महोसावज्जा उ साहूणं ॥ ६०४ ॥

यत्र बहुतां धमणावाहणप्रभृतीनां पापरिहना कारणात्कारणेन खल्वारम्भोऽभिनवः क्रियते सा महावज्या । धमणार्थापञ्चानां धमणानामर्थाय कृता सावज्या । या पुनरमीषामेव साधूनामधाय कृता सा महासावज्या । सू० १ उ० १ प्रक० । (अल्पक्रियास्वरूपम् 'अप्पकिरिया' शब्दे प्रथमभागे ६१२ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

(१६) साम्प्रते कालातिक्रान्तवसतिदोषमाह—

से आगंतागारसु वा०४ जे भयंतारो उड्डवद्धियं वा वासावामियं वा कप्पं उवायणिता तत्थे भुज्जो संवमंति अयमाउसा । कालातिक्रान्तकिरियाऽवि भवति । (सू०-७८५)

तेष्वगन्तागारादिषु य भगवन्त ऋतुबद्धांमति शान्तेष्वाकालयाम्भासकल्पमुपनीय अतिवाह्य वपासु वा चतुरंग मासान्तिवाह्य तत्रैव पुनः कारणमन्तरेणासत अयमायुष्मन् । कालातिक्रमदोषः संभवति । तथा च स्यादिति तदन्वयेनादुःखमादिदोषमवोक्तव्यतस्तथा स्थानं न कल्पत इति । (उपस्थानदोषाः 'कालातिक्रान्तकारिया' शब्दे तृतीयभागे ४६४ पृष्ठे गताः)

अथ प्राभृतिक्कारं विभावयिषुगह—

पाहुडिया वि य दुविहा, बायर-सुहमा य होइ नायव्वा ।

एकेका वि य एत्तां, पंचविहा होइ नायव्वा ॥ ८३७ ॥

(अस्या व्याख्या ' पाहुडिया ' शब्द पञ्चमभागे ६१४ पृष्ठ मता ।)

तत्र वादरां पञ्चविधामपि तावदाह—

विद्येसण्छावणल्ले वण, भूमिकम्मे पडुच्च पाहुडिया ।

उत्सकण अहिसकण, देसे सव्वे य नायच्चा ॥८३८॥

विध्वंसनं-वसन्तर्भञ्जनं छादनं-वर्मादिभिर्गच्छादनं लेपनं-कुक्ष्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानं भूमिकर्म-समविषमाया भूमिः परिकर्मणम्, ' पडुच्च ' ति प्रतीत्य करणं-त्रिशालगृहं कर्तुकामः साधून् प्रतीत्य चतुःशालं करोति, आत्मी-यं वा गृहं साधूनां दत्त्वा आत्मार्थमपरं कारयती-त्यादि । एषा पञ्चविधाऽपि वादप्रामाण्यतिका प्रत्येकं द्विधा-अवष्यक्कणतः, अभिष्यक्कणतश्च । अवष्य-क्कणं नाम विषक्षितविध्वंसनादिकालस्य हान्यकरणम-र्षाकरणमित्यर्थः, अभिष्यक्कणं तस्यैव विषक्षितकालस्य संवत्सर-परतः करणमित्यर्थः । पुनरैकैकं विध्वंसनादयो द्विधा-देशतः, सर्वतश्च ज्ञातव्याः । तत्र देशतः सर्वतो वा विध्वंसनमभिष्यक्कणतो भाव्यते । केनचिद् गृहपरिनिता चिन्तितम्-यथेदं गृहं ज्येष्ठमासे भङ्गत्वा तताऽभिनयं करि-ष्याम इति, इतश्च ज्येष्ठमासे तत्र साधवो मासकल्पेन स्थिताः ततोऽसौ चिन्तयति—

अच्छेत्तु ताव समसा, गण्णु भंतूण एत्थ काहामो ।

ओभामितेण संते, न एति जा भंतूणं कुणिमो ॥८३९॥

इदानीं तावदासताम्-निष्ठन्तु श्रमणाः । गतेषु पञ्चा-दापादमासे भङ्गत्वा कर्णायाम इत्येतदभिष्यक्कणम् । अथावष्यक्कणमाह—'ओभामितेण' इत्यादि, क्षेत्रप्रत्युपेत-कैर्यभाषिते प्रदत्ते चापाश्रये सति गृहपरिनिष्ठन्तयति ज्येष्ठमासे तावदत्र साधवः स्थास्यन्ते ततो यावच्च नाग-च्छन्ति तावद्वशात्ते मासे भङ्गत्वा कुर्म इति, एतदवष्यक्क-णम् । भाषितं विध्वंसनपदम् ।

अथ छादनादीन्यतिदिशब्राह्म—

एसो व कमा नियमा, छजे लेवं य भूमिकम्मे य ।

तेसाल-चाउमालं, पडुच्च करणं जई निस्सा ॥ ८४० ॥

एष वा अवष्यक्कणतश्च कमा नियमान् मन्तव्यः, क इ-त्याह—'छजे' छादने लेपं-लिम्पनं भूमिकर्मणि च । निष्ठन्तु तावद्विद्वानां श्रमणाः, पश्चाद्वन्तेषु सन्सु गृहं छादयिष्यामो भूमिं वा परिकर्मयिष्याम इति, एतदभिष्यक्कणम् । एता-स्यैव छादनादीनि यद्यनागतमेव करोति तदा चावष्य-क्कणं भाव्यते । 'तेसाल' इत्यादि, त्रिशालं गृहं कर्तुकामो-यतीनां निश्चया तान् प्रताप्यति भावः चतुःशालं य-करणं ति तत्प्रतीत्य कारणमुच्यते ।

अथवा—

पुव्वघरं दाउण्ण व, जईण अन्नं करिंति सद्दाए ।

काउमणा वा अन्नं, एहाणाइसु कालमासके ॥ ८४१ ॥

पूर्वगृहं स्वार्थं पूर्वकृतं यद् ग्रहात्कथं यतीनां दत्त्वा वाशब्दः प्रकारान्तरतायां स्वार्थमन्यदभिनयं यद्वाग्निणां कुर्वन्ति तद्वा प्रतीत्य करणम् । अथवा—केऽपि वाङ्मा स्वार्थ-

मन्यद् गृहं ज्येष्ठमासे कर्तुमनसः परं तत्र वैशाखमासि स्ना-नादिकं जिनवैत्येषु भाविताः, तनस्ते चिन्तयन्ति अनाग-तमेषु गृहं कुर्मो येन तत्र साधवो वैशाखमासि स्ना-नादिषु समये द्वि स्थास्यन्ति एव साधून् प्रतीत्य काल-मवष्यक्कणयुः एतदवष्यक्कणतः प्रतीत्य करणमुक्तम् ।

अथाभिष्यक्कणतस्तद्वाह—

एमेव य एहाणाइसु, सीयलकजऽगुह कोइ उस्मक्को ।

मंगलबुद्धी सो पुण, गण्णु तदि यं वसिउकामो ॥८४२॥

एवमेवावष्यक्कणवत् कोऽपि भावः शीतकाले गृहं कर्तु-कामाश्चिन्तयति—वैशाखमासि स्नानं रथयात्रा खड्ग भवि-ष्यति, तत्र च साधवः-समागमिष्यन्ति, तच्च तदानीमेव यत्कृतं नवगृहं शीतले भवति । शीतले च तस्मिन् साधवः सुखमार्शयन्ते-अतः स्नानादिप्रत्यासन्न एव समये करिष्या-मीति साधून् प्रतीत्य स्नानादिषु शीतलकायार्थं यत्कोऽप्यव-ष्यक्कणे एतदभिष्यक्कणतः प्रतीत्य करणा, स पुनरवष्यक्क-णमभिष्यक्कणं वा मंगलबुद्ध्या करोति, यथा-पूर्वं साधवो मदीयं नवगृहं यदि परिभुञ्जेत ततः पावित्रं भवतीति, ग-तेषु च तेषु तत्र नवगृहं स्वयमेव यस्तुकाम इति ।

अथात्रैव प्रार्थयिष्यमाह—

सव्वम्मि उ चउलहुया, देसम्मी वायराएँ लहुओ उ ।

सव्वम्मि मासियं खलु, देसे भिन्ने य सुहुमाए ॥८४३॥

वादरायां प्रामाण्यतिकायामनन्तराज्ञायांमय सर्वतः क-रिष्यमाणायां कृतायां वा तिष्ठति चत्वारो लघवः । देशतः करिष्यमाणायां कृतायां वा तिष्ठति मासलघु । सूहमायां वा प्रामाण्यतिकायां वक्ष्यमाणायां भवति विधास्यमानायां विहितयां वा तिष्ठति मासलघु । देशतस्तस्यामेव भि-न्नमासः ।

सा पुनः सूहमप्रामाण्यतिका पञ्चविधा ।

तामेवाह—

मंमज्जणावरिमसा, उवल्लेवणसुहुमदीवण चेव ।

उस्मकणाहिसकण-देसे सव्वे य नायच्चा ॥ ८४४ ॥

संसाज्जनं-बहुरिकया प्रमाज्जनम् आकर्षणम् उदकेन छटक-प्रदानम्, उपलेपनं-लुगणमृत्तिकया भूमिकाया लेपनम् । 'सुहु-मे' ति सूहमालि समयभाषया पुण्याण्युच्यन्ते । तथा च दशवैकालिकनिर्गुक्रां पुण्याणामेकार्थिकानि—'पुष्पा य कु-सुमा चैव, फुल्ला य कुसुमादि य । सुमणा चैव सुहुमा य, सुहुमाकाइया चि य ॥१॥' ततश्च पुण्याणां प्रकरचनेत्यर्थः । 'दीवण चेव' ति दीपकप्रज्वालनम् । एतानि पूर्वमात्मार्थं क्रियमाणान्येव विद्यन्ते, नवरं साधून् प्रतीत्य देशतः स-र्वतो वा यदवष्यक्कणमभिष्यक्कणं वा क्रियते सा सूहम-प्रामाण्यतिका ज्ञातव्या ।

अथास्या एवावष्यक्कणमभिष्यक्कणे भाषयति—

जाव न मंडलिंवेला, ताव पवज्जामो होइ उस्मक्का ।

उडुं तु ताव पडिउं, उस्मक्कण एव सव्वत्थ ॥८४५॥

यावन्मण्डलीवेला स्वाध्यायमण्डलीकालो नोपदीकते तावत्प्रमाज्जयाम इत्येवं विचिन्त्यानागतमेव यत्र प्रमाज्ज-

यन्ति तदा अवश्वक्कणं भवति । अथ साधवः स्वाध्यायं कुर्वाणास्तदानीं मण्डल्यामुपविष्टाः सन्ति, ततश्चिन्तयन्ति-उत्तिष्ठन्तु तावदमी पठित्वा, ततः पश्चात्प्रमार्जयिष्याम इति विचिन्त्य तथैव यदि कुर्वन्ते तदा अभिष्वक्कणं भवति । एवमेवावश्वक्कणमभिष्वक्कणं च सवत्र घषणोपलेपनादार्वाणं भावनीयम् ।

सा पुनः सूक्ष्मप्राभृतिका द्विविधा—

छिन्नमल्लिका काले, पुणो ष नियया य अनियया चैव ।
निदिह्मनिदिह्मा, पाहुडिया अट्ट भङ्गा उ ॥ ८४६ ॥

काले—कालतः छिन्ना अचिच्छा वा; छिन्नकालिका अचिच्छकालिका चेत्यर्थः, यस्यामुपलेपनादिच्छिन्नं प्रतिनियते माम्नादौ कालं क्रियते सा छिन्नकालिका । या तु यदा तदा वा क्रियते सा अचिच्छकालिका पुनरेकैका द्विधा नियता अनियता चैव । नियता नाम—या पूर्वाह्णादावेव वेलायाम् अवश्यमेव वा क्रियते । विपरीता-अनियता-पुनरेकैका द्विविधा—निर्दिष्टा, अनिर्दिष्टा च । तत्र यः प्राभृतिकाकारकः स निर्दिष्टः इन्द्रदत्तादिनाम्नोपलक्षितः तेन क्रियमाणा प्राभृतिकाऽपि निर्दिष्टा । तद्विपरिता अनिर्दिष्टा । अत्र च त्रिभिः पदैरष्टौ भङ्गा भवन्ति । तद्यथा—छिन्नकालिका नियता निर्दिष्टा, छिन्नकालिका अनियता अनिर्दिष्टा इत्यादि ।

अथ छिन्नकालिकां व्याख्यानयति—

मामे पक्षे व दमरा-तण य पणएगदिवमे य ।

वाघाइम-पाहुडिया, हाइ पवाया निवाया य ॥ ८४७ ॥

या प्राभृतिका मामे—मामस्यान्ते-पक्षे पक्षस्यान्ते दशगत्रे दशानामहाराणां पयन्ते पञ्चके-पञ्चरात्रादिवान्ते एकदिवसे एकान्तरान् । तदे चशब्दाच्चरन्तरं तदे दिने इत्यर्थः । एवं प्रतिनियते काले या क्रियते सा छिन्नकालिका । या तु पक्षस्य कस्मिंश्चिद्विषये विधीयते सा अचिच्छकालिका । व्याघातमप्राभृतिका नाम या सूत्रार्थपारुष्यावेलायां क्रियते सा भवति प्रवाता, निवाता चेति । प्रवाता नाम या प्राप्पकाले अपराह्णे उपलेपनादकरणेन घर्मं नाशयति । या तु शान्तकाले पूर्वाह्णे उपलेपनकरणेन रात्रौ व्यपगतशान्तह जायते सा निवाता भवति ।

अथ कस्यां प्राभृतिकायां वस्तुं कल्पते कस्यां च नश्यति आह—

पुव्वण्हे अवरण्हे, सरम्मि अणुग्गण व अन्थमिण् ।

मज्झन्तिण व वसही, ससं कालं पडिक्कुट्टा ॥ ८४८ ॥

पूर्वाह्णे—अनुद्वन्द्वं सूर्ये अपराह्णे—अस्तामते मध्याह्णे वा-मध्याह्नवेलायां सूत्रार्थपारुष्यामनुत्थितेषु इत्यर्थे एतेषु कालेषु यस्यां प्राभृतिका क्रियते सा वसतिरनुज्ञाता सूत्रार्थव्याघाताभावान् । 'ससं कालं' इति सप्तम्यर्थे द्वितीया । शेषे उन्नतसूर्यादौ काले—यस्यां प्राभृतिका विधीयते सा

प्रतिकुष्टा न कल्पते तस्यां वस्तुम्, सूत्रार्थव्याघातसंभवात् ।

अथ निर्दिष्टानिर्दिष्टप्राभृतिके भाषयति—

पुरिमज्जाओ अमुगो, पाहुडियाकारगं उ निदिह्मा ।

सेसा उ अनिदिह्मा, पाहुडिया होइ नायच्चा ॥ ८४९ ॥

अमुकः—पुरुषो जातः—पुरुषप्रकारः प्रभृतिकाकारक इन्द्रदत्तादिनाम्ना यस्यां निर्दिष्टः, सा निर्दिष्टा, शेषा तु सर्वाऽप्यनिर्दिष्टा प्राभृतिका भवति—ज्ञातव्या ।

अथ पूर्वोक्ते भङ्गाष्टकविषयं विधिमाह—

काउल्ल मासकण्णं, वपंति जा कीरई उ मासस्स ।

सा एल्लु निव्वाघाया, तं वेलावेण निताणं ॥ ८५० ॥

इह प्रथमे भङ्गे या मासस्यान्ते क्रिया इति कृत्वा छिन्नकालिका, तत्राप्यपराह्णे एव विधीयमानत्वाभियता अमुक-पुरुषकर्तृत्वेन च निर्दिष्टा । तस्यां कृतायां प्रथमतः प्रविष्टास्ततो मासकल्पं कृत्वा यदि व्रजन्ति, कथमित्याह—'तं वेलावेण निताणं' इति तस्याः प्राभृतिकाकरणवेलाया अर्वाकृतिर्गच्छतां सा प्राभृतिका निव्याघाता मन्तव्या स—अथव्याघाताभावान्, कल्पते तस्यां वस्तुमिति भावः । शेषा द्वितीयाद्यां भङ्गा क्वापि कथंचित् सव्याघाता इति कृत्वा तेषु न कल्पते ।

अथ प्रवतानिवातेति च पदद्वये भाषयति—

अवरण्हं गिम्हकरणे, पवार्यो मा जेण नामई घम्मं ।

पुव्वण्हं जा सिमिरे, निव्वाय निव्वाय सा रत्तिं ॥ ८५१ ॥

प्राप्ते अपराह्णे यदुपलेपनस्य करणं सा प्रवाता । कुत इत्याह—यत्र सा रात्रौ नाशयति व्यपनयति घर्मं प्राप्पमुत्सं भावनायाम् । या शिशिरं—शान्तकाले पूर्वाह्णे उपलेपनकरणेन दिवसस्य चतुर्भिः प्रहारे निवाता शुष्का इत्यर्थः सा रात्रौ निवाता भवति । एतयोः कारणताऽवस्थातुं कल्पते इति ।

अथ निर्व्याघातिमां भङ्गयन्तरेणाह—

पुव्वण्हेऽपट्टविण्, अवरण्हे उट्टिण्णु य पसत्था ।

मज्झण्हनिग्गण्णु य, मंडलिमुत्तपहवाघाया ॥ ८५२ ॥

या पूर्वाह्णे अप्रस्थापिते सति स्वाध्याये, अपराह्णे पुनः समुद्दिश्यात्यन्तेषु साधुषु, मध्याह्णे तु भिक्षार्थवदनाथं निर्गतेषु या प्राभृतिका क्रियते प्रशस्ता सा । कुत इत्याह—'मंडलिमुत्तपह' इति येन सूत्रमण्डल्यामुपकरणप्रेक्षणायाश्च 'वाघाय' इति अकारप्रश्लेषादव्याघाता-न व्याघातविधातिनी, अत एवा प्रशस्ता प्ररूपिता । बादरा मूहमा च पञ्चविधा प्राभृतिका एवाविधया सहितायां वसन्तौ न स्थानव्यम् ।

अथ नास्ति तथाविधा अप्राभृतिका वसन्तिः । ततः

कारणतः सप्राभृतिकायामपि तिष्ठतां यतनामाह—

तं वेलागयंती, पाहुडियाकारगं च पुच्छंति ।

मोत्तण्ण चरिममंगं, जयंति एमेव मेमंगु ॥ ८५३ ॥

यस्यां वेलायां प्राभृतिकाकारकं च पुरुषे पृच्छन्ति कस्यां वेलायां भवान् सम्मार्जनादिं करिष्यतीति पथे चरमम्—

अष्टमे भङ्गं मुक्त्वा शेषेषु सप्तस्याऽपि भङ्गेषु यतन्ते-यतनां कुर्वन्ति ।

चरिमे वि होइ जयणा, वमंति आउत्तउवहिणो निचं ।

दक्खे य वमहिपाले, ठवंति थेरा पुणिन्थीमु ॥ ५४ ॥

चरमेऽप्यष्टमे भङ्गं आच्छिन्नकलिका अनियता अनिर्दिष्टा च न्येवलक्षणे आगांठे कारणे निष्ठतां भवति यतना । कथमित्याह-नित्यमायुक्रोपधयो वसन्ति, उपधौ आयुक्राः सायधाना आयुक्रोपधयः राजदन्तादेराकृतिगणत्वाद्-व्यत्यासेन पूर्व-परनिपातः । सा गोमयादिना कोऽप्युपाधिगण्डे मे प्राभृतिका करणव्याजेनापहरेदिति सम्यगुपाधिविषयमवधानं ददतीत्यर्थः । दन्ताश्च वसतिपालान् स्थापयन्ति । यदि च तत्प्राभृतिकाकारिणः पुरुषा न स्त्रियस्ततस्तस्मिन् वसतिपालाः स्थापयितव्याः 'थरा पुणिन्थीसु' ति यदि स्त्रियस्ततो ये स्थविराः-परिपाकप्राप्तप्रत्यक्षचर्यास्ते वसन्तौ स्थापनीया इति । गते प्राभृतिकाद्वारम् । सू० १ उ० २ प्र० ।

जे भिक्खु मपाहुडियं सेजं अणुपविमइ अणुपविसंतं वा माइज्जइ ॥ ६४ ॥

जार्म्म वसदीप दिव्याणं कम्मपाहुडियाणं भवति सा सपाहुडिया छावणलवणादिकरणमित्यर्थः । नि० सू० ५ उ० ।

(१७) तथाविधकार्यवशाच्चरककार्पटिकादिभिः सह संवासे विधिमाह-

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा मे जं पुण उवस्मयं जाणेजा मुट्ठियाओ मुट्ठुवागियाओ गिययाओ मंनिरुट्ठियाओ भवंति तहप्पगारे उवस्मए राओ वा विगाले वा गिक्खममाणे वा पविसमाणे वा पुरा हन्थेण पच्छा पाएण ततो मज्जतामेव गिक्खमेज वा पविमेज वा, केवली ब्या-आया-गमेयं जे तन्थ समणाण वा माहणाण वा लुत्तए वा मत्तए वा दंडए वा लट्ठिया वा भिमिया वा नालिया वा चिलं वा चिलिमिली वा चम्मए वा चम्मकोमए वा चम्मच्छेदणए वा दुव्वडे दुम्मिक्खिते अणिकंपे चलाचले ।

(सू० ८८ +)

स भिक्षुर्यत् पुनरेवंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात्, तद्यथा-कुट्टिका लक्ष्यस्तथा कुट्टाग-नीन्ना उल्लेखवर्गिता सन्निकृष्टा-गृहस्थाकुला यस्मयो भवन्ति, ताश्चैव भवन्तस्तस्यां साधुवसन्तौ शय्यानरेणान्तेषामपि कतिपयाद्वमस्यायितां चरकादीनामवकाशो दत्तो भवेत्, तयो वा पूर्वस्थितानां पश्चात् साधुनामुपाश्रयो दत्तो भवेत् । तत्र-

(आन्वा० २ श्रु० १ सू० २ अ० ३ उ० ।)

रात्रौ न प्रविशन्-

जत्थऽथमिण् अणाउले,

समविममाइं मुणीऽहियाण ।

चग्गा अदुवा वि भेरवा,

अदुवा तत्थ सरीमिवा मिया ॥ १४ ॥

तथा भिक्षुयैवास्तमुपात्त सविता तत्रैव कायोत्सर्गादिना तिष्ठतीति यत्रास्तमितः, यथाऽनाकुलः-समुद्रवज्रकादि-

भिः पण्णिहोपसर्गैरक्षुब्धन् समविषमणि-शयनासनादीन्यनुकूलप्रतिकूलानि मुनिः-यथावस्थितसंसारस्वभाव-वेत्ता सम्यग्-अगृह्णति तस्याऽधिसंकेतः, तत्र च शून्य-गृहादौ व्यवस्थितस्य तस्य चरन्तीति चरका-दशमशकादयः, अथवाऽपि-भेरवा-भयानका-रत्तःशिवादयः, अथवा-तत्र सरीसृपाः स्युः-भवेयुः, तत्कृताश्च परीषहान् सम्यक् अधिसंकेतति ॥ १४ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

रात्रौ वसन्तौ गमनाधिमाह-

भिक्खु य राओ वा विगाले वा गिक्खममाणे वा पविममाणे वा पयलेज्ज वा पवडेज्ज वा मे तत्थ पयलमाणे वा पवडमाणे वा हन्थं वा पायं वा ०जाव इंदिय-जायं वा लूमंज वा पाणाणि वा०४ अभिहणेज्ज, ०जाव ववरोवंज वा अह भिक्खु णं पुव्वावदिट्ठा० ४ जं तहप्पगारे उवस्मए पुरा हन्थेण पच्छा पायंणं ततो संजयामेव गिक्खमंज वा पविमंज वा । (सू०-८८)

तत्र कार्यवशाद्धमता रात्र्यादौ निर्गच्छता प्रविशता वा, यथा चरकाद्युपकरणोपघातो न भवति तदवयवोपघातो वा तथा पुरा हस्तकरणादिकया गमनागमनार्थाक्रयया र्यातव्यम्, शयं कण्ठ्यं नवरं चिलिमिलिः-यमनिका चर्मकोशः-पाणिग्र सल्लकादि । आन्वा० २ श्रु० १ सू० २ अ० ३ उ० । (रात्रौ वसन्तिप्रवेश आहारकल्पना 'रात्र्यभ्यास' शब्दे अस्मिन्नैव भागे ५३७ पृष्ठे उक्ता ।) (वसन्तर्माधकृत्य भोजनविधिः 'गायत्र्या' शब्दे तृतीयभागे ६०३ पृष्ठे गतः ।)

इदानीं वसन्तियाश्चाविधिमधिकृत्याह-

मे आगंतागारेमु वा अणुवीय उवस्मयं जाइजा जे तन्थ ईमरे जे तन्थ समहिट्ठाण ते उवस्मयं अणुपविजा कामं खलु आउमो ! अहालंदं अहापरिन्नातं वमिम्मामो ०जाव आउमंतो ०जाव आउमंतस्म उवस्मन्ते ०जाव माहम्मियाइं ततो उवस्मय गिहिम्मामो तेण परं विहरिम्मामां । (सू०-८९)

स भिक्षुरागन्तागारादीनि गृहाणि पुत्रोक्तानि तेषु प्रविश्या-नुविचिन्त्य च किंभूतोऽयं प्रतिश्रयः ? कश्चात्रेश्वरः ? इत्येवं पर्यालोच्य च प्रतिश्रयं याचेत्, यस्तत्रेश्वरो गृहस्थामी यो वा तत्र समाधिप्राप्ता-प्रभुर्नियुक्तानुपाश्रयमनुज्ञापयेत् । तद्यथा-कामम्, त्वेच्छया आयुषम् ! त्वया यथा परिज्ञाते प्रतिश्रयं कालतो भूभागतश्च तथैवाधिवस्यामः, एवमुक्तः स कदाचिद् गृहस्थ एव द्रयात् यथा-कियत्कालं भवतामत्रावस्थानमित्येवं गृहस्थेन पृष्टः साधुर्वसतिप्रत्युपेक्षक एतद् द्रयात्, यथा कारणवन्तरेण ऋतुवज्जं मासमेकं वर्षा-मुच्यते मासानवस्थानमिति । एवमुक्तः कदाचित्परो द्रया-ज्ञेतावन्ते काले ममात्रावस्थानं वर्मानर्था, तत्र साधुः तथा-भूतकारणवद्भाव एव द्रयात्-यावत्कालमिहायुषमन्त आसत्, यावद्वा-भवत् उपाश्रयः तावत्कालमेवोपाश्रयं ग्रहीष्यामस्तत् परं विहरिष्याम इत्युत्तरणं सम्बन्धः । साधुप्रमाणपश्च चोत्तरं दद्यात्, यथा-समुद्रसंस्थानीया सूर्यो नास्ति परिमाणम्, यतस्तत्र काशार्थिनः केवलागच्छन्ति

अपरे कृतकार्यो गच्छन्ति अतो यावन्तः साधर्मिकाः समागमिष्यन्ति तावतामयमाश्रमः साधुपरिमाणं न कथनीयमिति भावार्थः । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० । (बहुषु सागारिकेषु एकं सागारिकं कुर्यात् इति 'सागारिय' शब्दं वक्ष्यते ।) सागारिकस्य नामगोत्रं जानीयात्—

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा जस्सुवस्सए संवसेआ तस्स पुच्चामेव णाम गोसं जाणेज्जा, तस्सो पच्छा तस्स गिहे णिमंतेमाणस्स वा अणिमंतेमाणस्स वा अमणं वा पाणं वा साहमं वा साहमं वा अफासुयं० जाव णो पडिग्गाहेआ । (सू०-६०)

सुगमं नवरं साधूनां सामाचार्येया, यदुत शय्यातरस्य नामगोत्रादि ज्ञातव्यम्, तत्परिज्ञानाच्च सुखमेव; प्राधूर्णकादयो भिक्षामटन्तः शय्यातरगृहप्रवेशं परिहरिष्यन्तीति । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

सागारिकस्य निश्रया अनिश्रया वा निवसेत्—

कप्पइ निग्गंथीणं सागारियनिस्साए वत्थए ॥ २३ ॥
कप्पइ निग्गंथाणं सागारियनिस्साए वा अनिस्साए वा वत्थए ॥ २४ ॥

अत्र भाष्यम्—कल्पते निर्ग्रन्थानां सागारिकनिश्रयैव वस्तुमिति ।

साहु निस्समनिस्सा, कारणे निस्सा अकारणेऽणिस्सा ।
निष्कारणस्मि लहुगा, कारणे गुरुगा अनिस्साए ॥ ३१७ ॥
साधवः सागारिकस्य निश्रया अनिश्रया वा वसन्ति । तत्र कारणे निश्रया, अकारणे त्वनिश्रया वस्तव्यम् । यदि निष्कारणे सागारिकनिश्रया वसन्ति ततश्चत्वारो लघुकाः । अथ कारणे अनिश्रया वसन्ति ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

अथ निष्कारणे सागारिकनिश्रया निष्ठतां दोषमाह—
उट्ठेति निवसेति, भुज्जण-पेहासु सारिमोए अ ।

सज्जायवभगुत्ती, असंगता तिथ्यऽवशे य ॥ ३१८ ॥
कोऽपि साधुस्तिष्ठन् वा निर्विशमानो वा अपावृता भवेत् । तं दृष्ट्वा पुरुषाः स्त्रिया वा हसन्ति, उड्डुञ्चकान् वा कुर्वन्ति । भोजनं—समुद्देशं तत्र मण्डलं तुभ्यंकेषु वा समुद्दिष्टतां दृष्ट्वा ब्रवीरन्—अहो अमी अशुचय इति, प्रेक्षा—प्रत्युपेक्षणा तस्यां विधीयमानायां ते सागारिका उड्डुञ्चकान् कुर्युः, 'माय' स्ति निर्वाश मोकेनावमने कार्यकीव्युत्सर्जेन च उड्डुहं कुर्युः, स्वाध्यायमधीयमानं परावर्त्तमानं वा श्रुत्वा कर्णाहंतेनागच्छन्तीनां स्त्रीणां चाङ्गप्रत्ययादौ—चित्लोकमाने ब्रह्मचर्यस्याऽगुप्तिर्भवेत्, 'असंगय' स्ति यैः किलाऽसंगताः प्रतिपक्षाः स्त्रीर्गृहेति प्रतिश्रयं स्थानव्यमित्येतदप्येत न जानन्ति, तीर्थस्य वाऽवर्णो भवति—सर्वेऽप्येत एतादृशा इति । यत एतं दोषा अत उत्सर्गतः सागारिकस्यानिश्रया वस्तव्यम्, कारणे तु निश्रया परिकल्पते वस्तुम् ।

तच्चटम्—

तेणा सावय-मसगा, कारणनिष्कारणे व अहिगरणं ।
एएहि कारणेहि, वसति निस्सा अनिस्सा वा ॥ ३१९ ॥

स्तेनाः श्वापदा वा यत्रोपद्रवन्ति तत्र ये गृहस्थाः परित्राणं कुर्वन्ते तत तन्निश्रया वस्तव्यम्, मशका वाऽन्यत्राभिद्रवन्ति ततो निश्रयाऽपि वस्तव्यम्, निष्कारणे तु निश्रया वसतामप्येयं यत्र वाहनादिकर्माधिकरणं भवेत्, एतैः कारणैर्निश्रया अनिश्रया वा यथायोगं वसन्तीति । सू० १ उ० ३ प्रक० ।

कः समागारिक उपाध्य इत्याह—

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण उवस्समं जाणेआ मसागारियं सागारियं मउदयं णो पप्पस्स णिक्खमण-पवेमणाए० जाव अणुचिताए तदप्पगारे उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेआ । (सू०-६१)

स भिक्षुर्यत्पुण्यंभूतं प्रतिश्रयं जानीयात् तद्यथा—ससा—गारिक साऽग्निकं सोदकम्, तत्र स्वाध्यायादिकृते स्था—नादि न विधेयमिति । आचा० २ श्रु० १ चू० २ अ० ३ उ० ।

सागारिकोपाधये वस्तुं कल्पते—

नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सागारिए उवस्सए वत्थए ॥ २५ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

निस्स त्ति अइपसंगे-ण साहु सागारियस्मि उ वसिआ ।
ते चैव निस्सदोमा, सागारिय नि(व)स्सओ मा हु ॥ ३२० ॥
निर्ग्रन्थानां सागारिकनिश्रयैव निर्ग्रन्थानामपि कारणे निश्रया वस्तुं कल्पते इत्युक्तं अनिप्रसङ्गेन दोषेण सागारिकेऽपि प्रतिश्रयं वसेयुः । कुत इत्याह—सागारिकोपाधय निवसन्तो मा तपःस्वस्थानान्वेशनादिविषया निश्रयादोषा भवेयुः, अतः सागारिकसूत्रं प्राग्भयत इत्येतन्न सम्बन्धेनायातस्यास्य (२४) व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां वा सागारिकं, सागारिकं द्रव्यतो भावतश्च स वक्ष्यमाणलक्षणं तदत्रास्तीति व्युत्पत्तेरभ्रादिवाद्प्रत्यये सागारिकः । इदंश उपाध्यं वस्तुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

सागारियनिकसेवां, चउव्विहो हाइ आणुपुव्वीए ।
नामं ठवणा दविए, भावं य चउव्विहो भओ ॥ ३२१ ॥
सागारिकपदस्य निक्षेपश्चतुर्विधः आनुपूर्व्या भवति । तद्यथा—नाम्नि, स्थापनायां द्रव्ये, भावे, च, इत्येव चतुर्विधो भेदः । तत्र नामस्थापने मतार्थः ।
द्रव्यतो नाश्रागमतो ब्रह्मरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यसागारिकमाह—
रूवं आभरणविही, वत्थालंकारभोगेण गंधं ।
आउज्ज नडु नाडग-गीण मयणं य दव्वम्मि ॥ ३२२ ॥
रूपम आभरणविधिः वत्थालंकारो भोजनं गन्धः आनोद्यं नूतं नाटकं गीतं शयनार्थं च । एतद् द्रव्यसागारिकम् ।

तत्र रूपपदं व्याख्यायते—

जं कट्टकम्ममाई-मरूव्वं मट्ठाणं तं भवे दव्वं ।
जीवाजीवविमुक्तं, विसरिमरूवं तु भावम्मि ॥ ३२३ ॥
यत्काष्ठकर्मणि वा लेपकर्मणि वा पुरुषरूपं वा निर्मितं तत् स्वस्थाने द्रव्यसागारिकं भवेत् । स्वस्थानं नाम नि-

बमहि

ग्रन्थानां पुरुषरूपं निग्रन्थानां तु स्त्रीरूपम् । यत् विसदृशरूपं तद्भावासागारिकम् । निग्रन्थानां तु स्त्रीरूपं निग्रन्थानां तु पुरुषरूपं भावस्य सागारिकमित्यर्थः । यद्वा—जोर्वाचस्पमुक्तम्—पुरुषशरीरं स्त्रीशरीरं वा । तदपि स्वस्थानं द्रव्यसागारिकम् । परस्थानं तु भावसागारिकमिति । अथ आभरणविहीन्यादि व्याख्यायते—आभरणं—कटकानि तस्य विधिर्भेदा आभरणविधिः, वस्त्रमवालङ्कारो वस्त्रालङ्कारः । याद वा—वस्त्राणि—चीनांशुकादीनिः अलङ्कारो द्विधा—केशालङ्कारो माल्यालङ्कारभेदात् । भोजनम्—अशनपानखाद्यस्वाद्यभेदाच्चतुर्विधम्, गन्धः—कोष्ठपुटपाकादिः, आतोद्यं चतुर्विधम्—तनम्, वितनम्, घनम्, शुण्डिरम् । “ तनं—चाणाप्रभृतिकं, वितनं—मुरजाविकम् । घनं तु—कांस्यनालादि, वशादि—शुण्डिरं मतम् ” ॥१॥ नृत्तमपि चतुर्विधम्—आचितम्, रिमितम्, आगम्यम्, भसोलम् । एतं चत्वारोऽपि भेदा अन्यादिशास्त्रप्रसिद्धाः । नाटकम्—अभिनयविशेषः ।

अथवा—

नहुं होइ अगीयं, गीयजुयं नाडयं तु नायवं ।

आभरणादी पुरिसो—वभोगदवं तु सद्भावे ॥ ३२४ ॥

इह अर्गातं—गीतविरहितं नाट्य भवति, यत् पुनर्गीतयुक्तं तन्नाटकं ज्ञातव्यम् । गीतं चतुर्धा—तन्त्रीसमम्, तालसमम्, प्रहसमम्, लयसमं चेति । शयनम्—पल्लविकादि, यतदा—भरणादिकं यत्पुरुषोपयोग्यं तत् स्वस्थानं द्रव्यसागारिकं निग्रन्थानामिति भावः । अथ च भोजनगन्धानाद्यशनपानादि द्वयोरपि स्त्रीपुरुषपक्षयोः साधारणत्वाद् द्रव्यसागारिकमेव, शेषाणि तु साधुसाध्यानां स्वस्थानयोग्यानि द्रव्यसागारिकम्, परस्थानयोग्यानि तु भावसागारिकम् ।

एतेषु प्रायश्चलमाह—

एकैकस्मि य ठाणे, भोगणवज्जाण चउलहू हुंति ।

चउगुरुगभोअणम्मि वि, तत्थ वि आणाइगो दांमा ॥ ३२५ ॥

एकैकस्मिन्—रूपाभरणादौ द्रव्ये सागारिकभाजनवर्जं तिष्ठतां चतुर्लघवः । भोजनसागारिके चतुर्गुणः, केषाचिन्मतेनाभरणवस्त्रयोरपि चतुर्गुणः तत्राप्याद्यादयो दोषाः ।

तथा—

को जाणइ को किर मों, कस्म य माहप्पया ममत्थत्ते ।

धिइदुव्वला उ केई, देवेति तआ अगारिजणं ॥ ३२६ ॥

को जानाति नानादशीयाना साधुना मध्य कः कीदृशः—कीदृक्परिणामः कस्य वा कीदृशा महात्मना—महाप्रभावता, समर्थत्वे—सामर्थ्ये लाभनिप्रहृष्टप्रव्रतपरिपालनं वा प्रतीत्य विद्यत, परचेतोवृत्तीनां नरगतशयनपुलक्यत्वात् । भूयो ये केचित् धृतादुर्वलास्ते तत्र रूपाभरणादिभग्नचित्तचित्ताः—परित्यक्तमयमधुग अगारीजनं ‘ देवेति ’ गच्छन्ति परिभुञ्जते इत्यर्थः ।

तथा—

के इत्थं भुत्तभोगी, अभुत्तभोगी य केऽपि निक्खंता ।

रमणिज्ज लेइयंति य, अम्हं पेतारिमा आसी ॥ ३२७ ॥

केचिदत्र गच्छमध्ये भुक्तभोगिनः केचिद्भुक्तभोगिनः तेषां स्त्रोभयेषामित्येव भावः समुत्पद्यते—रमणीयाम्बं लौकिक

चरितं यत्रैव वस्त्राभरणानि परिधीयन्ते, विविधस्वाद्यकादीनि यथेच्छं भुञ्जते । अस्माकमपि गृहाश्रमं स्थितानामेतादृशा भोगा आसंगन् ।

इदमेव व्यनक्ति—

परिमज्जो उवभोगे, अम्हं वि आसिप्पइ एह ओयत्ता ।

दुक्करं करमि भुत्ते, कोउगमियरस्स ददुणं ॥ ३२८ ॥

इदं एव गन्धमालयताम्बूलाद्युपभोगः पूर्वमस्माकमप्यासीत्, ‘ गृह ’ इति निपातः पादपूरणः । इदानीं तु वय उज्जलाः—प्रावर्त्येन मलिनशरीराः अलब्धसुखास्वादाश्च पुष्करं केशरमधुलुञ्चनभूमिशयनानादि कुमहे, इत्थं भुक्तभोगी चिन्तयति, इतराऽभुक्तभोगी तस्य रूपाभरणादिकं दृष्ट्वा कौतुकं भवेत् ।

को दोष इत्यत्र आह—

मतिकोउगेण दुक्खि वि, परिहेज्ज लइज्ज या वि आभरणं ।

अप्पेमि उवभोगं, करिज्ज वाणज्ज बुद्धाहो ॥ ३२९ ॥

स्मृतिश्च कौतुकं चेति दृष्टैक्यद्वावः, तेन स्मृतिकौतुकेन दृष्ट्वापि भुक्ताऽभुक्तभोगिनो वस्त्राणि वा परिदध्याताम्, आभरणं वा स्वशरीरे गृह्णीयाताम्, अन्येषां वा गन्धशयनीयासनदीनामुपभोगं कुर्याताम्, आतोद्यं—वाद्येनामसंयतो वा असंयतमलकतविभूषितं दृष्ट्वा लोकमध्ये उद्वाहं कुर्यात् ।

किञ्च—

तच्चित्ता तल्लमा, भिक्खा मज्झायभुक्ततत्तीया ।

विकहाविस्मृतियमणा, गमणास्स अ उस्सुईभूया ॥ ३३० ॥

तदेव—स्त्रीरूपादिचिन्तनात्मकं चित्तं येषां ते तच्चित्ता, लक्ष्यानाम—तदङ्गपरिभोगाव्यवसायः, सा च लक्ष्या येषां ते तल्लक्ष्या, भिक्षास्वाध्याययोर्भुक्ततात्पर्यापारं येषां ते भिक्षास्वाध्यायभुक्ततात्पर्या, तथा संयमागधर्माया चाग्यागप्रवृत्तिः सा कथा तद्विपत्तगता विकथा, विधोतमिका नाम—स्त्रीरूपादिभरणजनना चिन्तुविप्लुतिः तयोर्मेने येषां ते विकथाविधोतमिकमनसः । एषावधास्ते केचिद्भगने—धावन्ते उत्सुका भवन्ति, केचिच्च उत्सुकीभूता उत्प्रवर्जिता इत्यर्थः ।

तत्र विकथा कथं भवतीत्याह—

मुट्ठं कयं आभरणं, विणामियं न वि य जाणमि तुमं पि ।

मुच्छुद्धाहो गंधे, विमुत्तिया गीयसंहेसुं ॥ ३३१ ॥

एकः साधुवर्षाति—सुष्ठु—शोभनं कर्तामिदमाभरणम्, द्वितीयः प्राह विनाशितमतत्, त्वमप्यविशेषज्ञो न जानामि । एवमुत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वतोस्तयोरसंयतमुपजायते । मूच्छो वा तत्र रूपादौ कोऽपि कुर्यात् । तथा वाऽसौ सपरिग्रहो भवति ‘ उद्वाहो गंधे ’ चि चन्दनादिगन्धनात्मनं यात्र कोऽपि विचिन्तयति पटवासादिभिर्वा घामयति ततः उद्वाहो भवति, नूनं कामिनोऽमी अग्यथा कथमिन्धमात्मानं मण्डयन्तीति । आतोद्यगतशब्देषु श्रयमाणेषु विधोतमिका जायते ।

अपि च—

निशं पि दव्वकरणं, अवाहियहिययस्स गीयमहेहिं ।

पडिल्लेहणसज्जाण, आवामगभुंजते रत्ती ॥ ३३२ ॥

नित्यमपि-सर्वकालं गीतादिशब्दैरपहृतहृदयस्य प्रत्युपेक्षणा-
यां स्वाध्याये आश्रयके भोजने वैरागिके उपलक्षणान्या-
स्याभातिकाविषु च द्रव्यकरणमेव भवति, न भावकरणम् ।

भावकरणव्यापारेषु-

ते सादितुमारद्धा, संजमजंगेसु वसहिदोसेण ।

गलति जतु तप्यंतं, एस चरितं मृणेतत्त्वं ॥ ३३३ ॥

जतु-लाक्षा यथा अग्निना तप्यमानं गलति, एवं रागा-
ग्निना तप्यमानं चारित्र्यमपि गलतीति ज्ञातव्यम् ।

उभिवसंता केई, पुणो वि संमेलणाएँ दोसेण ।

वसंति संभरंता, भंतूण चरितपागारं ॥ ३३४ ॥

तस्यां वसतौ स्त्रीपुरुषादिसंमेलनाया दोषेण केचिन्मन्व-
भाग्या उन्निक्रान्ता-उन्मज्जितास्ततश्चारित्र्यमेव प्राकारं-
यत्र नगररक्षार्थक्षमत्वाच्चारित्र्यप्राकारम् भङ्गत्वा तान्येव
स्त्रीरूपादीनि संस्मरन्तः पुनरपि गृहघाते वर्जन्ति ।

ततः किमभूविद्याह-

एगम्मि दोसु तीसुं, चउहा चित्तसु तत्थ आयरिओ ।

मूलं अणवद्वुप्पो, पावह पारंचित्यं ठाणं ॥ ३३५ ॥

यद्येक उन्निक्रामति ततो मूलम्, द्वयोरवघावनोः-अन-
वस्थाप्यम् । तेषु अवघावमानेषु तत्राचार्यः पागाञ्जिकं स्थानं
प्राप्नोति, यस्य वा वशेन तत्र स्थितास्तस्यैव प्रायश्चित्त-
मिति । गतं द्रव्यसागारिकम् ।

अथ भावसागारिकमाह-

अट्टारसविहऽवंधं, भावा ओरालियं च दिव्वं च ।

मणवयणकायमच्छण, भावम्मि य रूवसंजुत्तं ॥ ३३६ ॥

अष्टादशविधमब्रह्म भवति । तस्य चौदारिकदिव्यलक्षणौ
द्वौ मूलभेदौ । तत्रौदारिकं नवविधम्-औदारिकान कामभो-
गान मनसा गच्छति, मनसा गमयति, गच्छन्तमन्यं मन-
सैवानुजानीत । एवं वाचाऽपि त्रयो भेदाः प्राप्यन्ते, कायेना-
पि त्रयः । एतैर्त्वाभित्तिर्कनैवभेदा भवन्ति । एवं दिव्येऽप्य-
ब्रह्मणि नवभेदा लभ्यन्ते । एवमेव तदष्टादशविधमब्रह्म सा-
गारिकं भवति । अथवा-रूपं वा संयुक्तं वा रूपसहगतं
यद्ब्रह्म भावात्पत्तिकारणं तदपि भावसागारिकम् ।

एतदेव स्पष्टयति-

अहवा अवंधजुचो, भावे रूवा उ सहगयाओ वा ।

भूषणजीवजुयं वा, सहगय तत्त्वजियं रूवं ॥ ३३७ ॥

अथवा-यतो रूपाद्वा अब्रह्मरूपो भाव उत्पद्यते तदपि का-
रणे कार्योपचारात् भावसागारिकम् । यथा-'नहुलोदकं पाद्-
रोग' इति, तत्र यत् स्त्रीशरीरं भूषणसंयुक्तम्, अभूषितं
वा यज्जीवयुक्तं तद्वत्सहगतं मन्तव्यम् । यत्पुनः स्त्रीशरीरमेव
तद्वर्जितं भूषणविरहितं जीवयुक्तं वा तद्वत्पमुच्यते ।

तं पुण रूपं तिविहं, दिव्वं माणुस्सयं तिरिक्खं च ।

पायावत्थकुडुबिय, दंडिय पारिग्गहं चेव ॥ ३३८ ॥

तत्पुनरनन्तरोक्तं रूपं तत् त्रिविधम् दिव्यम्, मानुष्यम्, नैर-
श्चञ्चलम् । पुनरुक्तं त्रिधा-प्राजापत्यपरिगृहीतम्, कौटुम्बिकपरि-
गृहीतम्, दण्डिकपरिगृहीतं चेति । प्राजापत्याः प्राकृतलोका
उच्यन्ते । एवं त्रिविधमपि प्रत्येकं त्रिधा, जघन्यमध्यमो-
त्कृष्टभेदात् ।

तत्र दिव्यस्य जघन्यादिभेदत्रयमाह-

वायंतरिय जहभं, भवणवई जोइसं व मज्झिमगं ।

वेमाणिय उकोसं, पणयं पुण ताण पडिमासु ॥ ३३९ ॥

दिव्येषु यद्वाणव्यन्तरिकं रूपं तज्जघन्यम्, भवनपतिज्योति-
ष्कयोर्मध्यमम्, वैमानिकरूपम् उत्कृष्टम् । तत्र च तेषां वाण-
व्यन्तगादीनां याः प्रतिमास्ताभिः प्रकृतमधिकारः, सागारि-
कांपाश्रयस्य प्रस्तुतत्वात्, तत्र च प्रतिमानामिव सद्भावात् ।

प्रकारान्तरेण दिव्यप्रतिमानां जघन्यादिभेदानाह-

कट्टे पोत्थे चित्ते, जहभयं मज्झिमं च दंतम्मि ।

सेलम्मि य उकोसं, जं वा रूवा तु निप्फन्नं ॥ ३४० ॥

या दिव्यप्रतिमा काष्ठकर्मणि वा पुस्तककर्मणि वा चि-
त्रकर्मणि वा क्रियते तज्जघन्यं दिव्यरूपम् । या तु ह-
स्तिवन्ते क्रियन्ते तन्मध्यमम्, च पुनः शैले वाशब्दात्-मणि-
प्रभृतिषु च या क्रियन्ते, तदुत्कृष्टम् । यद्वा-रूपाक्षिपन्नं ज-
घन्यादिकं तद् द्रष्टव्यम् । यद् द्रव्यप्रतिमा विरूपा तज्जघन्यं
दिव्यरूपम् । या तु मध्यमरूपा तन्मध्यमम् ।
या पुनः सुरूपा तदुत्कृष्टम् । अत्र चायतप्रतिमायुते
उपाश्रये तिष्ठतश्चत्वारो लघुकाः प्रायश्चित्तम् ।

अथात्रैव विभागेनः प्रायश्चित्तमाह-

ठाणपरिसेवणाण, तिविहे वा दुविहेमेव पच्छित्तं ।

लहुगा तिन्नि वि सिट्ठा, अपरिग्गहेँ ठायमाणस्स ॥ ३४१ ॥

त्रिविधेऽपि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्ने दिव्ये प्रतिमा-
युते तिष्ठतो द्विविधं प्रायश्चित्तम्, स्थानं, निष्पन्नं च । तत्र
निष्पन्नमवधम्-दिव्ये प्रतिमायुते परिगृहीते तिष्ठतस्त्रयश्चतु-
र्लघुकास्तपःकालावशिष्टाः । तद्यथा-जघन्यं चत्वारो लघु-
कास्तपसा कालेन च लघुकाः, मध्यमे त एव कालगुरुकाः
उत्कृष्टे त एव तपोगुरुकाः ।

अथ परिगृहीते प्रायश्चित्तमाह-

चत्तारि य उग्घाया, पढमे बिहयम्मि ते अणुग्घाया ।

छम्मासा उग्घाया, उक्कासे ठायमाणस्स ॥ ३४२ ॥

पायावच्चपरिग्गहेँ, दंडि वि लहु हुंति एते पच्छित्ता ।

कालागुरु कंडुवे, दंडियपारिग्गहेँ तवसा ॥ ३४३ ॥

प्रथमं-जघन्यं तत्र तिष्ठतश्चत्वार उद्धाता मासाः, लघवो मा-
सा इत्यर्थः, द्वितीयं-मध्यमे तत्र त एव चत्वारो मासा अनुद्धा-
ता गुरुका इत्यर्थः, उत्कृष्टे तु तिष्ठतः षड्मासा उद्धाताः षड्लघ-
व इत्यर्थः । एतानि च प्रायश्चित्तानि प्राजापत्यपरिगृहीतं
व्याख्यामपि तपःकालाभ्यां लघुकार्कान् द्रष्टव्यानि । कौटु-
म्बिकपरिगृहीतं वा एतान्येव कालगुरुकार्कान्, दण्डिकपरिगृ-
हीतं एतान्येव तपसा गुरुकार्कान् । इदं च यस्माज्जघन्या-
त्रिविभागेन निर्दिष्टं सन्निहिताऽर्मानादतमेदन न विशेषितं
तस्मादेतद्विभागप्रायश्चित्तमभिधीयते । अथ विभाग-

प्रायश्चित्तं निरूपयितव्यम्, तत्र चैतान्येव जघन्यमध्यमो-
त्कृष्टानि संनिहितानि संनिहितमेदाभ्यां विशेषमाणानि षट्
स्थानानि भवन्ति ।

एतेषु प्रायश्चित्तमाह—

चत्वारि य उग्राता, पदमे विहयमि तो अणुग्राया ।
तइयमि अणुग्राया, चउत्थं छम्मास उग्राता ॥३४४॥
पंचमगमि वि एवं, छट्ठे छम्मास होति ऽणुग्राया ।
संनिहिण्णं संनिहिण्ण, एस विही हाणमाणस्स ॥३४५॥

प्रथमं नाम-जघन्यमसंनिहितम्, द्वितीयं जघन्यं संनिहित-
म्, तृतीयं मध्यममसंनिहितम्, चतुर्थं मध्यमं संनिहितम्, प-
ञ्चममुत्कृष्टमसंनिहितम्, षष्ठमुत्कृष्टं संनिहितम् । अत्राऽयमु-
च्चारणविधिः । जघन्यकं असंनिहितं प्राजापत्यपरिगृहीते
तिष्ठति चत्वार उग्राता मासाः, संनिहिते तिष्ठति त ए-
व चत्वारो मासा अनुद्धाताः । मध्यमकं असंनिहितं चत्वा-
रो मासा अनुद्धाताः, संनिहिते षणमासा अनुद्धाताः । प-
योऽसंनिहिते सार्धं च तिष्ठतः प्रायश्चित्तविधिरुक्तः ।

अथ प्राजापत्यादिविशेषत एवमेव विशेषयति—

पहमिण्णुगमि ठाणं, दोहि वि लहुग्रा तंवेण कालेण ।
विइयमि अकालगुरु, तवगुरुगा होन्ति तइयमि ॥३४६॥

प्रथम स्थाने—प्राजापत्यपरिगृहीते एतानि प्रायश्चित्तानि
द्वाभ्यामपि लघुकार्ण, तथा—तपसा कालेन च । द्वितीयं
कौटुम्बिकं परिगृहीते तान्येव कालगुरुकार्ण, तृतीयं द-
ण्डिकपरिगृहीते एतान्येव तपोगुरुकार्ण ।

स्थानप्रायश्चित्तमेव प्रकारान्तरेणाह—

अहवा भिक्खुस्समं, जहन्नगाहमि ठाणपच्छित्तं ।
गणिणो उवर्णि छदो, मूलायणि पयं हसति ॥३४७॥

अथवा यदेतज्जन्यादौ चतुर्लघुकादारभ्य षड्गुरुकावभा-
नं स्थानप्रायश्चित्तमुक्तम्, तद्विस्तारं द्रष्टव्यम्, गणी-उ-
पाध्यायस्तस्य षड्गुरुकावपरिगृहीतस्य प्रायश्चित्तपदं व-
र्जितं । एकं पदं चतुर्लघुकाव्यमधो हसति चतुर्गुरुकादा-
रभ्य छंदे तिष्ठतीत्यर्थः । आचार्यस्य षड्लघुकादारब्धं मूलं
यावत्प्रायश्चित्तम्, अत्राप्येकं पदमुपरि वर्जितं, अधस्तादकं
पदं हसतीति । गतं स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिस्वनाप्रायश्चित्तमाह—

चत्वारि छच्च लहु गुरु, छम्मासितो छदो लहु गुरुगा य ।
मूलं जहअगमि य, मेवंति पमज्जणं मोत्तुं ॥३४८॥

प्राजापत्यपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते-अदृष्टे प्रतिस्वेयमा-
ने सत्वारो लघवः, दृष्टे चत्वारो गुरुवः । संनिहिते अदृष्टे च-
तुर्लघवः, कौटुम्बिकपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते अदृष्टे प्र-
तिस्वेयिते लघुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे पाणमासिकच्छेदः ।
संनिहिते अदृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे मूलम् । एतज्ज-
घन्यं दिव्यप्रतिमार्कं सेवमानस्य प्रायश्चित्तं भागितम् । प्र-
सज्जना नाम दृष्टे सति भोजिकाघाटिकादीनां ग्रहणाकर्ष-
णप्रभृतीनां वा दोषाणां परंपर्या प्रसङ्गः, तं मुक्त्वा एतत्प्रा-
यश्चित्तम्, तज्जिपपे तु पृथगापद्यते ।

अथ मध्यमे प्रायश्चित्तमाह—

चउगुरुग छच्च लहुगुरु, छम्मासितो छदो लहुओ गुरुगो ।
मूलं अणवट्ठप्पो, मज्झिमपसज्जणं मोत्तुं ॥३४९॥

मध्यमे प्राजापत्यपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे प्रतिस्वेयिते
चतुर्गुरुवः, संनिहिते अदृष्टे षड्लघवः । दृष्टे षड्गुरुवः । कौ-
टुम्बिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे षड्गुरुवः । संनिहिते
दृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः, दृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः । द-
ण्डिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, द-
ष्टे मूलम्, संनिहिते दृष्टे अनवस्थाप्यम् । एतन्मध्यमकं प्रस-
ज्जना मुक्त्वा प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

उत्कृष्टविषयमाह—

तव छदो लहु गुरुगो, छम्मासितो मूलसेवमाणस्स ।
अणवट्ठो पारंचिय, उक्कोसं पमज्जणं मोत्तुं ॥३५०॥

उत्कृष्ट—प्राकृतपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे प्रतिस्वेयिते
लघुपाणमासिकं तपः, दृष्टे गुरुपाणमासिकं तपः । संनिहिते
अदृष्टे गुरुपाणमासिकं तपः, दृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः । कौ-
टुम्बिकपरिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे लघुपाणमासिकच्छेदः,
दृष्टे गुरुपाणमासिकच्छेदः, संनिहिते दृष्टे मूलम्, दण्डिक-
परिगृहीते असंनिहिते अदृष्टे मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम्,
दृष्टे पारंजिकम् । एवमुत्कृष्टं दिव्यप्रतिमार्कं प्रसज्जनां मु-
क्त्वा प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।

अथ यथाचारिकाया अभिलाषः कर्त्तव्यस्तथा

भाष्यदुपदशयति—

पायावचपरिगृहे, जहन्नमंनिहिण्णं असंनिहिण्णं ।

दिट्ठदिट्ठे सेवड, एसाऽऽलावो उ मच्चत्थ ॥३५१॥

प्राजापत्यपरिगृहीते जघन्ये असंनिहिते संनिहिते अदृष्टे
च सेवत, गाथायाम-असंनिहिता दृष्टपादयोर्वन्धानुलोभ्या
त्पश्चाच्चेश । एष ईदृश आलापः—उच्चारणविधिः सर्वत्र
कौटुम्बिकपरिगृहीतादौ मध्यमादौ च कर्त्तव्यः ।

अत्र नोदक आह—

जम्हा पदमे मूलं, विइण् अणवट्ठो तइए पारंची ।

तम्हा ठायंतस्स य, मूलं अणवट्ठ पारंची ॥३५२॥

यस्मात् प्रथमे—जघन्ये प्रतिस्वेयमानस्य चतुर्लघुकादारब्धं
मूलं यावत्प्रायश्चित्तं भवति, द्वितीयं—मध्यमे चतुर्गुरुक-
मादौ कृत्वा अनवस्थाप्यम्, तृतीयं उत्कृष्टे लघुकादार-
ब्धं पारंजिकं यावद्भवति, तस्मान्निष्ठं एव स्थाननिष्प-
न्नानि । जघन्यमध्यमोत्कृष्टे तु यथाक्रमं मूलानवस्थाप्यपारं-
जिकानि भवन्तु ।

सुगिरह—

पडिमेवणा य एवं, पसज्जणा होइ तन्थ एक्केके ।

चरिमपणं चरिमपदं, तं पि य आणाहनिप्पन्नं ॥३५३॥

जघन्यादि प्रतिस्वेयनायामेवं मूलानवस्थाप्यपारंजिकं या-
वद्भवति । यच्चाज्ञादिदोषनिष्पन्नं चतुर्गुरुकं तदपि द्रष्टव्य-
मिति सग्रहगाथासमासार्थः ।

अथैनामेष विद्यरीषुगह—

जह पुण सव्वो विहितो, सेविआ होअ चरिमपच्छित्तं ।
तम्हा पसंगरहियं, जं सेवह तं न सेसाई ॥ ३५४ ॥

पुनः शब्दो—विशेषण, किं विशिनष्टि यद्यपि नियमो भवेत्
तस्मात् प्रसङ्गरहितं यत् स्थानं सेवते तन्निष्पन्नमेव प्रा-
र्याश्चित्तं भवति, न शेषाणि मूलादीनि ।

अथ “चरमपदं चरमपद” मिति पदं भाषयति—

अदिह्वाओ दिहुं, चरमं तहि संकमाइ जा चरिमं ।

अहवण चरिमारावण, ततो वि पुण पावण चरिमं ॥ ३५५ ॥

अहपदवाद् दृष्टपदं चरमम्, तत्र चरमपदे शङ्का भोजिकाप्रा-
टिकादिक्रमेण चरमपदं—पाराश्रिकं यावत् प्राप्नोति । आ-
ह—यदि दृष्टं ततः कथं शङ्का ननु निःशङ्कितमेव, उ-
च्यते—दृष्टं गच्छते दृष्टं अपि पदार्थे सम्यग्वाविभाजिते
शङ्का भवति । अथवा—या यत्र चरमाणपणा यथा जघ-
न्यं चरममूलम्, मध्यमे चरममनवस्थाप्यम्, उत्कृष्टे चरम
पाराश्रिकम्, तत्तत्र चरमपदम्, ततोऽपि चरमपदात् शङ्का-
दिभिः पदैश्चरमं पाराश्रिकं पुनः प्राप्नोति ।

अहवा आणाइविग-हणाइ एकिक्रिया उ चरिमपदं ।

पावइ तेण उ नियमो, पच्छित्तिहग अइपमङ्गो ॥ ३५६ ॥

अथवा आज्ञाऽनवस्थामिध्यान्वाविगधनापदानां मध्ये य-
द्विगधनापदं तच्छरमम्, सा च विगधना द्विधा—आ-
त्मनि, संयमं च । तस्या एकैकस्याः सकाशाच्चरमपदं पा-
राश्रिकं प्राप्नोति । तत्र प्रतिमायाः स्वामी तेन दृष्टा प्रतापि
तस्यात्मविगधनायां परिनापनादिक्रमेण पाराश्रिकम्, संयम-
विगधनायां तु तस्याः प्रतिमायाः हस्ताद्ययव भेद यतः सं-
स्थाप्यमाने सति ‘लुक्काय चउसु लहुगा’ इत्यादिक्रमेण पारा-
श्रिकम्, यत एव प्रसङ्गः ततो बहुविधं प्रायश्चित्तम् । तेनार्थं
नियमतांस्तिष्ठतः स्थानप्रार्थाश्चित्तमेव न प्रतिसेवनाप्राय-
श्चित्तम्, इतरथा अतिप्रसङ्गो भवति ।

कर्था मिति चेदुच्यते—

नऽस्थि खलु अपच्छिन्नी, एवं ण य दाणि कोइ मुञ्जेआ ।

कारि-अकारिय-समया, एवं मइ रागदोसा य ॥ ३५७ ॥

यद्यप्रतिसेवमानस्यापि मूलादीनि भवन्ति तत एव नास्ति
कोऽप्यप्रायश्चित्ती, न च दानी काश्चित्कर्मेबन्धान्मुच्यताम् । य-
प्रतिसेवते तस्य कारणः अकारिणश्च समता भवति, एव
प्रायश्चित्तदाने सति रागद्वेषौ प्राप्नुत इति ।

नयेऽपि चाज्ञादिनिष्पन्नमिति पदं व्याख्यानयति—

पुरिमादी आणाए, अणवत्थ परंपराए धिरिकरणं ।

मिच्छते संकादी, पसज्जणा जाव चरिमपदं ॥ ६५८ ॥

अपराधपदं वर्तमानस्तीर्थरुतामाज्ञाभङ्गं करोति तत्र च-
तुर्गुरु । अत्र च मौर्यैर्मयूरपापकवंशोद्भवैः, आदिशब्दादप-
रेश्चाज्ञासारैः राजभिर्दृष्टान्तः । ततश्च काले अनवस्था-
प्यं वर्तते, तत्र चतुर्लघु, अनवस्थानश्च परंपरया स्थि-
रीकरणं तदेवापराधपदमन्योऽपि करोतीत्यर्थः । तदा या-
सौ देशतो मिध्यान्वमासेवते तत्र चतुर्लघु । अपराधप-

दे च वर्तमानो विगधनायां साक्षादेव वर्तते, परस्य च श-
ङ्काविकं जनयति । यथैतन्मृषा तथाऽन्यदपि सर्वमर्माणां
सृष्टेव । प्रसज्जना चात्र भोजिकादिरूपा तत्र चरमं—पारा-
श्रिकं यावत्प्रायश्चित्तं भवति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

अथानवस्थामिध्यान्वाविगधनापदानि व्याचष्टे—

अणवत्थाए पमंगो, मिच्छते संकमाइया दोमा ।

दुविहा विगहणा पुण, तहियं पुण संजमे इणमो ॥ ३६२ ॥

यद्यपि बहुश्रुतोऽप्येव सागारिकं प्रतिश्रये स्थितः, ततः
किमित्याह—किमपि न तिष्ठामीत्येवमनवस्थाप्यम्, अन्यस्या-
पि प्रसङ्गो भवति, मिध्यान्वं शङ्कादयो दोषाः । शङ्का नाम
किं मन्यं यथावादिनस्तथाकारिणोऽपी न भवन्ति । आदि
शब्दाद्—विगत्यादिधर्मं प्रतिपद्यमानानां विपरिणाम इत्या-
दिदोषपरिग्रहः । विगधना द्विविधा—संयमं, आत्मनि च ।

तत्र संयमविषया तावदियम्—

अणदुदंडो विकहा, वक्खेव विमोत्तिपाए मइकरणं ।

आलिगणादि दोमा, ऽसंनिहिण् ठायमाणस्स ॥ ३६३ ॥

अर्थः—प्रयोजनं तद्भाषोऽनर्थः तेन दृग्दोऽनर्थदृग्दोः, स
च द्रव्यतो यदकारणं राजकुले दृग्दयते, भावतस्तु नि-
ष्कारणं ज्ञानादीनां हानिः, सा सागारिके, प्रतिश्रये स्थि-
तानां भवति । विकथा—वक्ष्यमाणरूपा, व्याक्षेपा नाम—तां
प्रतिमां प्रक्षमाणस्य द्वितीयसाधुना च सहोक्तापे कुर्वन्त-
सुवार्थपरिमन्थः । विध्रोतस्मिका द्विधा—द्रव्यतः सारणी
पानीये चहमाने तुर्णादिकचक्रस्थानां यथा चित्तावलुप्त्या
निरुद्धे सति चाग्निस्व विनाशो जायते सा विध्रोतस्मिके-
त्युच्यते, तथा स्मृतिकरणे भुक्तभोगिनां कौतुकम्, आल-
स्यनादयश्च दोषा भवन्ति । एते असंनिहिते प्रतिमास्ये
तिष्ठन्तो दोषाः ।

अथ विकथापदं विवृणोति—

मुडुकया अह पडिमा, विणासिया न वि य जाणमि तुमं पि ।

इय विकहा अहिगरणं, आलिगणे भंगे भहितग ॥ ३६४ ॥

एकः साधुः प्रवर्तते—सुष्ठुकृतं प्रतिमा, द्वितीयः प्राह—व-
नाशितं नापि च जानासि त्वमपि इत्येवं विकथा । तत-
श्चोत्तरप्रत्युत्तरिकां कुर्वन्तोस्तयोर्गर्धकरणं भवति । अथ को-
ऽप्युदासीनो हस्तां प्रतिमामालिङ्गत्, तत आलङ्गने प्रति-
माया हस्तपादावभङ्गा भवेत्, सपरिग्रहायाश्च प्रतिमायां
भद्रकैतरदोषाः, भद्रका हस्तपादादिभङ्गे सज्जाते सति पुनः
संस्थापनं विदध्यात्, प्रान्तः आकर्मग्रहणादीनि कुर्यात् ।
एते असंनिहिते दोषा उक्ताः । संनिहितेऽपि त एव वक्ष्यन्ते ।

एते चान्येऽधिकारः—

वीमंसा पडिणीय-द्वया व भोगित्थिणी च संनिहिया ।

काणच्छी उकंपण, आलावनिमंतणपलोभे य ॥ ३६५ ॥

संनिहितता सा त्रिभिः कारणैः साधु प्रलाभयेत्, विमृश्या-
द्वा, प्रत्यनीकार्थतया वा, भोगाश्रितया वा, विमर्शो नाम
किमपि साधु शक्यः दोषमर्थितुं नेवति, जिज्ञासा च—या प्र-
तिमामनुप्रविश्य कारणाजिकं वा उक्कम्पनं वा स्तनादीनां
विदधीत, आलापं वा कुर्यात् ।

काणच्छिमाइहि, खोभिय-ओद्धाइयस्स भदाओ ।

नासइ इतरो मोहं, सुवम्पकरेण दिहुंतो ॥ ३६६ ॥

यदा काणाक्षिप्रभृतिभिराकारैः क्षोभितपदा गृह्णास्येना-
मित्यभिप्रायणोद्धावितस्तस्य सा देवता यदि भद्रा त-
तो नश्यति । इतरः साधुस्तस्यां दर्शनीभूतायां मोहं ग-
च्छति, समूढश्च तां द्रष्टुमिच्छति । हा कुत्र गताऽसि, वेहि
सकृदात्मीयदर्शनमित्यादिप्रलापांश्च करोति । अत्र च
सुवर्णकारेण स्वप्नानगरीवास्तव्येनानङ्गमेनाख्येन दृष्टा-
न्तः । स आवश्यकदिप्रत्येषु प्रसिद्धः । (स च ' दसउर '
शब्दं चतुर्थभागे २४७७ पृष्ठे गतः ।)

प्रत्यनीकार्थतयेति व्याचष्टे—

वीमंसा पडिखीया, विह(द)रिसणखित्तमादिणो दोमा ।

असंपत्ति संपत्ती, लग्गस्स य कड्डणादीणि ॥ ३६७ ॥

प्रत्यनीकात् विमर्शोत् काणाक्षिप्रभृतिभिराकारैः क्षोभ-
यित्वा यदाऽसौ उत्थापितस्तदा ' असंपत्ति ' इति याव-
दसौ हस्तादिना नैव गृह्णाति, तावाद्दर्शने—विष-
क्षितं रूपं दर्शयति । अथवा—विदर्शने नाम—अलम्भमेव
लोको लभं पश्यति । यद्वा—सा तस्य साधोः क्षिप्तचित्ता-
विदोषान् कुर्यात्, अथवा—परिभागसंपत्तिं कृत्वा तत्रैव
तस्य सागारिकं लापयेत्, अवा (ना) दिवत् लभस्य च तस्य
लेप्यकस्वामी अन्यो वा दृष्ट्वा ग्रहणाकर्षणादीनि कुर्यात् ।

एतदेव व्याचष्टे—

पंता उ असंपत्ती, इमेव मारिज्ज खत्तमादी य ।

संपत्ती य वि लाण, तु कड्डणादीणि कारंजा ॥ ३६८ ॥

प्रान्तः पुनरसंपत्त्यामेव यावदद्याप्यसौ हस्तादिना न गृ-
ह्णाति तावन्मारिज्जा, क्षिप्तचित्तम्, आदिशब्दाद्यक्षावष्टे वा
कुर्यात् । संपत्त्यार्माप सागारिकं लापयित्वा ग्रहणाऽऽकर्ष-
णादीनि कारयेत् ।

अथ भोगार्थिनीपदं विवृणोति—

भोगत्थि विगण कोउ-कम्मि खित्ताइदित्तचित्तं वा ।

दड्डण व सवंतं, देउलमामी करंज इमं ॥ ३६९ ॥

भोगार्थिनी देवता काणेशिकादिभिराकारैः रूपैः प्रलो-
भ्य क्षुभितेन सह भोगान् भुक्त्वा, विगते भोगविषये
कौतुकं, मा अपरया सह भोगान् भुङ्क्तामिति कृत्वा त-
त्क्षिप्तचित्तं वा यक्षावष्टे दत्तचित्तं वा कुर्यात् । अथवा
ता देवतां सेवमानं तं साधुं दृष्ट्वा देवकुलस्यामी यथा
भावेनैव कुर्यात्—

तं चेव निहुंवेई, बंधण निच्छुभण कडगमहो य ।

आयगिए गच्छम्मि य, कुलगणसंधे य पत्थारो ॥ ३७० ॥

तमेव साधुं कृद्धः सन्न देवकुलस्वामी निष्ठापयति—मार-
यतीत्यर्थः । यदि वा—प्रचुरोऽसौ ततः स्वयमेव तं साधुं
बध्नीयात् । अप्रचुरोऽपि प्रभुणा बन्धापयेत्, अथवा—
वसन्तः—ग्रामाभ्रगरादेशाद्राज्याद्वा निष्काशयेत्, कटकः—स्क-
न्धावारः स यथा परविषये तीर्णः कस्याप्येकस्य राज्ञः
प्रद्वेषेण निरपराधान्यपि ग्रामनगरादीनि सर्वाणि मृदा-

नि एवमेकेन साधुना कार्यं कृतं दृष्ट्वा यो यत्र दृश्यते स तत्र
बालवृद्धादिरपि सर्वो मार्यते, एवंविधं कटकमई कुर्यात् ।
यद्वा—यस्तस्याचार्यो गच्छः कुलगणसंधो वा तस्य प्रस्तारो-
विनाशः क्रियते ।

तथा—

गहणे गुरुगा मासा, कड्डणे छेदो य होइ ववहारे ।

पच्छाकडम्मि मूलं, कड्डण विरूवणे नवमं ॥ ३७१ ॥

उद्धावण निव्विमए, एगमणेगे पदोसपारंची ।

अणवड्डप्पो दोसु य, दोसु य पारंचिओ होइ ॥ ३७२ ॥

स साधुः प्रतिसेवमानो यदि देवकुलस्वामिना गृहीतः
ततो ग्रहणं चत्वारो गुरुकाः, अथ हस्ते वा बले वा
गृहीत्वा राजकुलाभिमुखमारुह्यस्तत आकर्षणे षडलघ-
वः, तेन साधुना प्रत्याकर्षितस्ततः वरमासा गुरुवः, व्यव-
हारं प्रारब्धं क्षुद्रः, पश्चात्कृते पगजितं मूलम्, उद्धा-
ने—रामभारंगहणादिके विरूपणे वा—नासिकाविकर्तनेन
विरूपणाकरणे नवमम्—अनवस्थाप्यम्, एकस्मिन्ननेकेषु
वा साधुषु प्रद्वेषतोऽपद्रावणे कृते निर्विषये वा आज्ञितं
प्रतिसेवकं आचार्यं वा पाराञ्चिकम् । एवं च द्वयोरुद्धाहन-
विरूपणयोरनवस्थाप्यः, द्वयोस्तु अपद्रावणनिर्विषयतायां
द्वयोः पाराञ्चिको भवतीति ।

अथवा प्रद्विष्टः सन्नेवं कुर्यात्—

एयस्स नऽन्थि दोसो, अपरिक्खियदिक्खणस्स अह दोसो ।

इति पंता निव्विमए, उद्धवणविरूवणं व करं ॥ ३७३ ॥

एतस्य प्रतिसेवकसाधोर्नास्ति दोषः किंतु—एनमपरीक्षितं
यो दीक्षितवान् तस्यैव दोष इति विचिन्त्य प्रान्त आ-
चार्यं निर्विषयं कुर्यात्, अपद्रावेयं वा, कर्मेनासानयना-
द्युत्पादनेन विरूपणं वा कुर्यात् ।

अथासंनिहिते एते दोषाः—

तथेव य पडिबंधो, अदिट्टगमणाइ वा अणितीए ।

एए अजे य तहिं, दोमा पुण होति संनिहिए ॥ ३७४ ॥

तत्रैव—तस्यामेव देवतायां संयतस्य प्रतिबन्धो भवेत्, अ-
थवा—सा व्यन्तरी विगतकौतुका सती नागच्छति, ततस्त-
स्यामनायान्त्यां स प्रतिगमनादीनि कुर्यात् । एते चैव-
मादयो दोषा लेप्यकस्वामिना अदृष्टेऽपि संनिहिते प्रति-
मारूपे भवन्ति ।

ताश्च संनिहिताः प्रतिमा ईदृश्या भवेयुः ।

कट्टे पुच्छे चित्ते, दंतकम्मं य सेलकम्मं य ।

दिट्ठिप्पत्ते रुवे, खित्तचित्तस्स भंसेणया ॥ ३७५ ॥

काष्ठमयी पुच्छमयी चित्रमयी दन्तकर्ममयी शैलकर्ममयी
प्रतिमा भवेत् । किं पुनस्तासामाश्रयस्थानं प्रतिसेवने वा ।

तासां पुनः संनिहितदेवतानामभिमे प्रकाराः—

मुहविअवणा मुहा, मुहविअवणा य होति दुहमोया ।

दुहविअप्पा य मुहा, दुहविअप्पा य दुहमोया ॥ ३७६ ॥

विज्ञपना नाम—प्रार्थना प्रतिसेवना वा, सा सुखेन यासां ताः,
सुखविज्ञपना, सुखेन मोचयन्त इति सुखमोचाः—सुगर्हत्या-

ज्या इत्यर्थः, एष प्रथमो भङ्गः । सुखविज्ञपना दुःखमोचा
इति द्वितीयः, दुःखविज्ञप्या सुखमोचा ज्ञानं तृतीयः । दुः-
खविज्ञप्या दुःखमोचा चतुर्थः ।

तत्र प्रथमभङ्गे दृष्टान्तमाह—

सोपायस्मि नगरे, रक्षा किर मगिता उ निगमकरो ।

अकरो त्ति मरणधम्मा, बालतवे धुत्तमंजोगो ॥३७७॥

पंचमय भोइ अगणी, अपग्गिगह सालिभाजि मिंदो ।

तुह मज्झ धुत्तपुत्ता, दिअवसे विजखीलणया ॥३७८॥

“सोपायं नगरं, तन्त्र निगमा अकरा परिवर्त्तन्ति । ताण
य पंच कुट्टवसयाणि । तन्त्र राया मंतिणा बुग्गाहतो तेण
निगमा करं मगिता । ते पुत्ताण पुत्तियं करो एस्स भ-
विस्सइ त्ति काउं न दिंति । रक्षा भणिया-जइ न देह तो
इमस्मि गेह अग्गपवेस्सं करेह । ततो ते सव्वे अग्गि
पविट्ठा । तेसिं नेगमाणं पंच महिलासयाइ, ताणि वि अ-
ग्गि पविट्ठाणि । ताओ अनीए अकामनिजराए पंच वि सया-
ओ वाणमतारियाओ जायाओ त्तिह य निगमहिं तस्मिं चव
नगरे देवसे कारियं अन्थि । तन्त्र पंच सालिभाजिया सता,
ततो त्तिहिं देवताहिं परिग्गहियाओ ताओ अ देवताओ । न
कोइ अप्पहिंओ वि देवो इच्छइ । ताहे धुत्तेहिं समं गण-
लगाओ । ते धुत्ता तस्म बंधेण भंडणं काउ माहन्ता, ए-
स्सा मज्झ न तुज्झ, इतरं वि भणेइ—मज्झ न तुज्झ । जा
य जेण धुत्तेण सह अच्छइ सा तस्म सव्वं पुव्वभवं
कहेइ । ततो ते भणंति—अरे अमुकनामया एसा तुज्झ
माया भगिणी वा, इयाणि अमुगेण समं सेपलगा । ता य ए-
गस्म पाइ न बंधंति, जो जो पांडहाइ तेण सह अच्छति ।
ते च सोउं तासिं पुव्वभाविणहिं पुत्ताइएहिं अम्हे एम अय-
सो त्ति काउं विज्जावाएण खीलाविषाउ त्ति । ”
गाथाक्षरयोजना—सोपायके नगरे राज्ञा किल मार्गितो नि-
गमानां-वर्णितशेषाणां समीपे करः । तैश्चाकर इत्यपूर्वक-
रो मा भूदिति कृत्वा मरणधर्मो व्यर्थासतः । तासां च भो-
जिका-महेला पञ्च शतानि अग्निप्रवेशलक्षणं बालतपसा
देवता अपरिगृहीताः संजाताः, धूर्तैश्च सह संयोगः । कथ-
मित्याह—सिन्दुरं—सिन्दुराकरणं यंदवकुलं तत्र शालिभाज-
कानां पञ्च शतानि तार्मिदेवताभिः परिगृहीतानि । तत्र स्थि-
ताश्च धूर्तैः समं संप्रलग्नाः ‘तुह मज्झे त्ति नेय तव मंमय-
मित्येवं ते धूर्ताः कलहायितवन्तः, ततस्तासां पूर्वभववृ-
त्तान्तं श्रुत्वा अवर्णोऽयमस्माकमिति कृत्वा पुत्रादिभिर्वि-
द्याप्रयोगेण तासां कीलना कार्गतेति । उक्तः प्रथमो भङ्गः ।

अथ शेषभङ्गत्रयं भाषयति—

विइयस्मि रयणंदवय, तइए भङ्गस्मि सुइगविज्जाओ ।

गौरीगंधारीइ, दुहविण्णप्पा य दुहमोया ॥ ३७९ ॥

द्वितीयं भङ्गे रत्नदेवतानिदर्शनम्, सा हल्पडिकत्वात् कामा-
ऽऽनुरन्वाच्च सुखविज्ञपना सर्वसुखसंपादकतया च दुःखमो-
चा । तृतीयं भङ्गे शुचयो विद्यादेव्यस्ता शुचतया महर्दिक-
तया च दुःखविज्ञपना, उग्रतया नित्यमत्यन्ताग्रमत्तैरा-
राधनीयत्वात् पर्यन्तं सापायन्वाच्च सुखमोचाः । चतुर्थे पक्षे-
गौरीगान्धारीप्रभृतयो मानकविद्यादेवता द्रष्टव्या तथा-

हि-ताः साधनकाले लोकगर्हिततया दुःखविज्ञप्याः या ह्य-
भीष्टसंप्रापकतया दुःखमोचाः, इति भाविताश्चत्वारो भङ्गाः ।

अथ प्राजापत्यादित्रिविधपरिगृहीतेषु गुरुलाघवमाह—

तिण्ह वि कतरो गुरुतो, पागइकोइविदंडिए चैव ।

साहमअपरिक्खमए, इयेर पडिपक्खिपभुराया ॥३८०॥

शिष्यः पृच्छति—त्रयाणां प्राजापत्यकौटुम्बिकदण्डिको नौ
प्राकृतकस्य प्रतिपक्षभूतौ । किमुक्तं भवति-नौ न साहसिकौ
तावत्परिज्ञितकारिणौ, भयं च तयोर्भवति । अत्राचा-
र्यः प्राह—दण्डिककौटुम्बिकौ गुरुतरौ, प्राकृते लघुतरः ।
यतो राजा उपलक्षणत्वात्कौटुम्बिकप्रभुः प्रभुत्वाच्च स ए-
कस्य रूपः संप्रम्य प्रस्तारं कुर्यादिति ।

अथ कौटुम्बिकदण्डिकानां यद्भयमुत्पद्यते तदर्शयन् परः

स्वपक्षं द्रढयन्माह—

ईमरियत्ता रक्षा, व भंसए मच्चु पहरणा रिसओ ।

ते य समिक्खियकारी, आपावि ते सिं बहु अन्थि ॥३८१॥

पञ्चव्यवस्था मृत्युः प्रहरणाश्चापायुधयुताः कापिताः सन्तो
मामंतं भ्रंशयेयुरिति, कौटुम्बिकः चिन्तयेत्—राजाजुगा-
अमी राज्यात् भ्रंशयेयुरिति चिन्तयति । ते च राजादयः
समीक्षितकारिणा नाधमृश्य कार्यं कुर्वन्त । अन्यच्च
तेषामन्या अपि बहवः प्रतिमाः सन्ति । अतस्तस्याम-
कस्यामेव तेषां नाऽऽदरः ।

एवं पंगण स्वपक्षं भाविते सति सूर्यागह—

पन्थाइदंसकारी, निवावगहां य बहुजणं फुमई ।

पागइओ पुण तस्म व, निवस्म व भया न पडिक्का ॥३८२॥

प्रस्तारः—कटकमईः एकस्य रूपः सर्वमपि यत्र व्यापादयती-
त्यर्थः, तद्वैपकारी राजा, नृपापराधश्च बहुजनान् स्पृ-
शति, जनमध्ये प्रकटीभवति इति भावः । एवं कौटुम्बि-
कस्याऽपि द्रष्टव्यम् । अतः पत्नी द्वावपि गुरुतरौ, प्रा-
कृतकापराधस्तु बहुजने न स्पृशति । अपि च—प्राकृत-
कस्तस्य वा—संयतस्य नृपस्य वा भयान्न प्रतिकुर्यात्-
न प्रत्यपकारं करोति ।

अविय हु कम्म दांगी, न य गुत्तीओ मि नेव दारट्ठा ।

तेण कयं पि न नजइ, इतरन्थ पुणो धुवा दांगा ॥३८३॥

अपि चेत्यभ्युच्चयं, प्राकृतकः क्षेत्रखलादिकर्मभरक्षणाकस्त-
तस्तासां प्रतिमानामुदन्तं न वहति, न च तत्संबन्धिनीषु
देवदोषाणां गुप्तिगत्यान्तकी रक्षा, न वा द्वारस्था—द्वारपा-
लास्ततः कृतमपि प्रतिमाप्रतिसेवने जायते, इतरत्र तु दण्डि-
ककौटुम्बिकेषु पुनर्धुवा-अवश्यंभाविनः प्रस्तागद्या दोषाः
द्वारपालादिरक्षामद्वायात् ; अत एव तेषां प्रतिमासु पूर्वं
प्रभूततरं प्रायश्चित्तमुक्रम ।

न केवलं प्रतिमासु, किं तु स्त्रीष्वपि तदीयासु गुरुतरं

प्रायश्चित्तं भवतीति प्रसङ्गतो दर्शयितुमाह—

रन्नो य इन्थियाए, संपत्ती कारणम्मि पारंची ।

अमच्चि अणवट्ठप्पो, मूलं पुण पागयजणम्मि ॥३८४॥

राक्षः स्त्रियामग्रमहिष्यां यन्मथुनसम्पर्कलक्षणं तत्र

वमहि

पाराञ्चिको भवति । अमात्यायामनवस्थाप्यम्, प्राकृत-
जनस्त्रियां पुनर्भूलम् ।

शिष्यः प्राह—

तुल्ले मेहृणभावे, नाणत्तारेवणा तु कीम कया ।

जेण निवे पत्थारे, रागो वि य वत्थुमामजा ॥३८५॥

दण्डिकादिपाण्डुहीतासु प्रतिमासु स्त्राषु वा तुल्ये मेथुन-
भावे कस्मादागणायाः—प्रायश्चित्तस्य नानात्वे विवक्षिता
हृता । मृग्याह—येन—कारणेन नृपे-राज्ञि प्रस्तार—कटक-
मर्दी भवति, अतस्तत्राधिकतरं प्रायश्चित्तम् । तदपेक्षया
कुटुम्बिके प्राकृते च यथाक्रमं स्वल्पा स्वल्पतरा दोषा । त-
तस्तयोः प्रायश्चित्तमपि हीन हीनतरम् । रागोऽपि च वस्तु
आसाद्य भवति । यादृशं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा वस्तु
रागोऽपि तत्र तादृशो भवतीति भावः ।

इदमेव भावयति—

जइ भागा तति मत्ता, गगादीणं तहा वओकम्मे ।

रागाडविहुरया वि हू, पायं वत्थूण विहुरत्ता ॥३८६॥

रागादीनां मात्रा जघन्यादिरूपासु त्रिषु यावत्संख्याकेषु
भागेषु गता—स्थिता कर्मण्यपि—ज्ञानायगणादौ च यो वन्ध-
स तथैव दृष्टव्यः । अथ रागतया मात्रानानात्वे कथं भवती-
त्याह—रागादीनां विधुरताऽपि—मात्रावैषम्यमपि प्रायो वस्तु-
नां—स्त्रीप्रभृतीनां विधुरत्वात् सुन्दरसुन्दरतरसुन्दरतमविभा-
गाद्भवति । प्रायोप्रहणे कस्यापि कदाचिद्वस्तु वसदृश्यमन्त-
रेणापि रागादियेस्मदर्थं भवतीति ज्ञापनार्थम्, यतश्चैवमते
युक्तियुक्ते दण्डिकपरिगृहीतासु स्त्रीषु प्रतिमासु वा प्राय-
श्चित्तनानात्वम् । तदेवमुक्तं दिव्यप्रतिमायुतम्, अथ दिव्य-
स्येव देहयुतस्यावसरस्तत्त्वचित्तं न समवति, जीवस्त-
स्य—दिव्यशरीरस्य तत्त्वज्ञानेन विध्वंसनान् । यत् स-
चित्तदेवांशशरीररूप देहयुतं तत्र स्थानप्रायश्चित्तं यथा
प्रतिमायुतं । प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तं तु यथा मनुष्यस्त्रीषु भ-
र्णिष्यते । गते दिव्यरूपम् ।

अथ मानुष्यरूपमाह—

माणुस्मये पि तिविहं, जहन्नं मज्झिमं च उक्कामं ।

पायावञ्चकुटुविय, दंडियपाग्गिगहं चेव ॥ ३८७ ॥

मानुष्यकर्मापि रूप त्रिविधम्—जघन्य मध्यममुत्कृष्टं च । पुन-
रेकैकं त्रिविधम्—प्राजापत्यपरिगृहीतं कौटुम्बिकपरिगृहीत-
म्, दण्डिकपरिगृहीतं चेति ।

तत्रोत्कृष्टादिविभागमाह—

उवोम माउभजा, मज्झं पुण भागिणिधृतमादीये ।

खरियादी य जहन्नं, पगये मज्झिमेतरे देहे ॥३८८॥

इह गृहिणा मातर भार्या वा नान्यस्य कस्यापि प्रयच्छ-
न्ति, अतो माता भार्या चोत्कृष्टे मानुष्यरूपम् । यास्तु भागि-
नीदुहितृपात्र्यादयो अन्यस्मै स्वाभिरुचिताय दीयन्ते ताः
पुनर्मध्यमम् । खरिका—दात्री तदादयः इतरन् जघन्यम्, एत-
त्त्रयमपि प्रत्येकं द्विधा—प्रतिमायुत-देहयुतं च । प्रतिमायुते
दिव्यवहकत्वम्, देहयुतेन तु सर्जनेन इतरं वा अजी-
वत प्रकृतमधिकारस्तद्विषयं प्रायश्चित्तं तावदाह—

पहमिन्नुगम्मि ठाणे, चउरो मासा हवंतण्णुघाया ।

छम्मासाण्णुघाया, विइए तइए भवे छेदो ॥ ३८९ ॥

प्रथमं नाम—जघन्यं मानुष्यरूपं तत्र प्राजापत्ये परिगृ-
हीतादौ भेदत्रयेऽपि तिष्ठतश्चत्वारोऽनुद्धाता मासाः, गुरुघ-
ट्यर्थः । द्वितीयं—मध्यमं तत्रापि त्रिष्वपि भेदेषु पगमासा
अनुद्धाताः, तृतीयमुत्कृष्टं तत्र भेदत्रयेऽपि तिष्ठतश्छेदः ।

अथ कीदृशश्छेद इति ज्ञापनार्थमाह—

पहमस्म तइयठाणे, छम्मासुण्णुघाओ भवे छेदो ।

चउमामो छम्मासो, विइए तइए अण्णुघाओ ॥३९०॥

प्रथमं—प्राजापत्यपरिगृहीतम् । तस्य यत्तृतीयं स्थानमुत्कृष्ट-
मित्यर्थः, तत्र पागमात्मिकं छेदः । द्वितीयं कौटुम्बिकपरिगृहीतं
तस्य तृतीयं स्थानं चतुर्गुरुकच्छेदः, तृतीयं दण्डिकपरिगृहीतं
तत्रापि यत् तृतीयं स्थानं तत्र पागमात्मिकं उद्धातच्छेदः ।

पहमिन्नुगम्मि तवोग्गि, दोहि वि लहु होति एते पच्छित्ता ।

बिइयम्मि य कालगुरू, तवगुरुगा होति तइयम्मि ॥३९१॥

प्रथमं—प्राजापत्यपरिगृहीतं तत्र जघन्यमध्यमयोरे तपोऽर्हे
प्रायश्चित्तं चतुर्गुरु, ते द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुके क-
र्त्तव्यं, द्वितीयं कौटुम्बिकपरिगृहीतं ते एव कालगुरुके, तृती-
ये दण्डिकपरिगृहीते ते एव तपसा गुरुके, कालेन लघुके ।
उत्कृष्टमुक्तं स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिसेवनामाह—

चउगुरुगा छगुरुगा, छेदो मूलं जहन्नं होइ ।

छगुरुगल्लेअमूलं, अणवद्वुपो य पारंची ॥ ३९२ ॥

(एवं दिद्वमदिद्वे, मेवंते पसज्जणं मोत्तुं ।)

प्राजापत्यपरिगृहीतं जघन्यम् अदृष्टं प्रतिसेवते चत्वारो गु-
रवः, दृष्टे पगमासा गुरुवः । कौटुम्बिकपरिगृहीतं जघन्यम-
दृष्टं प्रतिसेवते पगमासा गुरुवः, दृष्टे छेदः । दण्डिकपरिगृ-
हीते उत्कृष्टे अदृष्टे मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम्, दण्डिकपरिगृ-
हीते उत्कृष्टे अदृष्टे, अनवस्थाप्यम्, दृष्टे पाराञ्चिकम् । दृष्टा-
दृष्टे प्रतिसेवमानस्य प्रसज्जना शङ्का भोजिकार्त्तलक्षणं मुक्त्वा
प्रायश्चित्तं मन्तव्यम् ।

अत्र नोदकः प्राह—

जम्हा पहमे मूलं, विइए अणवद्वुओ तइए पारंची ।

तम्हा ठायेतम्म य, मूलं अणवद्वु पारंची ॥ ३९३ ॥

अत्राचार्यः परिहारमाह—

पडिमवणा य एवं, पमज्जणा तत्थ दोइ एक्केके ।

चग्गिमपदं चग्गिमपदं, तं पि य आणाहनिष्फन्नं ॥३९४॥

अनथाव्याख्या प्राग्वत ।

तं चव तत्थ दोसा, मोग्गियआणाए जे भणियपुव्वि ।

आलिगणाइ मोत्तुं, माणुस्मं भवमाणस्स ॥ ३९५ ॥

त एवानवस्थाप्यमाश्रयात्वादयस्तत्र मानुष्यकर्त्ररूपे दोषा
ये पूर्वं 'मृग्याह आणाए' इत्यादि गाथायां भणितः, तवरं
दिव्यप्रतिमाया आलिङ्गनं य भङ्गदोषा भद्रकप्रान्तकृता उक्ता-
स्तान् मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि मानुष्यक सेवमानस्य भ-
र्णिष्यन्त्याः ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

आलिङ्गते हत्था—इ भंजणे जे उ पच्छकम्माऽऽदी ।

ते इह नऽन्थि इमे पुण, नखादिविच्छेयेण स्या ॥३६६॥

लेप्यप्रतिमामालिङ्गमानस्य तस्य प्रतिमाया हस्तपादाद्य-
वयवभङ्गे सति ये पश्चात्कर्मादयो दोषाः उक्तास्ते इह-
मानुष्यके देहे युते न भवन्ति । इमे पुनर्दोषाः अत्र भव-
न्ति—सा स्त्री कामानुरक्तया तं साधु नैवविच्छिद्यन् ,
आदिशब्दादन्तस्तानि वा कुर्यात् , तैश्च तस्य आवकस्य
स्वपक्षेण वा परपक्षेण वा तथा क्रियते । चन्दनस्य वपुषि
नखदन्तस्तानि दृश्यन्ते, तेषां निश्चितं प्रान्तसंयक इति ।

अथ मानुषीषु चतुरो विकल्पान् दर्शयति—

सुहविन्नप्पा सुहमो—इया य सुहविन्न(प्पा)पा य दुहमोया ।

दुहविन्नप्पा य सुहा, दुहविन्नप्पा य दुहमोया ॥३६७॥

सुखाविज्ञप्पाः सुखमोच्याः १, सुखाविज्ञप्पा दुःखमोच्याः २,
दुखाविज्ञप्पाः सुखमोच्या ३, दुःखाविज्ञप्पा दुःखमोच्याश्चेति ४।

चतुर्विधं भङ्गेषु यथाक्रममस्मिन् निदर्शनानि—

खरिया महिङ्गिगणिया, अंतपुगिया य रायमाया य ।

उभयं सुहविन्नवणा, सुहमोयां दो हि पि दुहमोया ॥३६८॥

खांका—इत्यर्त्तांका सा सर्वजनसाध्यतया सुखाविज्ञप्पा,
परिफल्गुसुखलवास्वादनहन्तृत्वाच्च सुखमोच्या १, या तु म-
हर्द्धिका गांणका साऽपि साधारणस्त्रीत्वेनैव सुखाविज्ञप्पा,
यौवनरूपवध्रमादभावयुक्तत्वेन दुःखमोच्या २, या पुनर-
न्तः-पुगिका सा वपेधगाद्वक्त्रापालकैर्दुःखापतया दुःखाविज्ञ-
प्पा प्रत्यपायबहुलतया च सुखमोच्या ३, या तु राज्ञः
संयन्धिनी माता सा सुगन्धिततया सर्वस्यापि च गुरु-
स्थाने पूजनीयतया च दुःखाविज्ञप्पा, प्राप्ता च सती सर्वसा-
ध्यसंगोपकारिणी, प्राणाश्च तत्र राज्ञा विधीयमानान् प्रत्य-
पायान् रक्षितुं शक्नोतीति दुःखमोच्या ४ । उभयार्थानि
प्रथमा सुखाविज्ञप्पा सुखमोच्या १, 'सुहविन्नवणा' नि द्विती-
या सुखाविज्ञप्पा परं दुःखमोच्या २, 'सुहमोया' नि तृतीया
सुखमोच्या परं दुःखाविज्ञप्पा ३, चतुर्थी द्वाभ्यामपि दुःखा-
दुःखाविज्ञप्पा दुःखमोच्या चेति ।

अथाऽऽक्षेपपरिहारौ प्राह—

तिण्ह वि कयरो गुरुओ, पागयकोडुविदंडिण् चैव ।

साहम असमिक्खभण, इयरो पडिपक्खपभुराया ॥३६९॥

ईमरियत्ता रज्जा, व भंमण मच्चु पहरणारिमओ ।

ते य समिक्खियकारी, अन्ना वि ते मिं बहु अन्थि ॥४००॥

पन्थारदोमकारी, निवावराहो य बहुजणे फुमई ।

पागइओ पुण तस्स व, निवस्स व भया न पडिक्कुजा ।

अवि य हु कम्मदोणी, न य गुत्तीओ सि नेव दारट्टा ।

तेण कयं पि न नज्जइ, इतरन्थ पुणो धुवा दोसा ॥४०२॥

तुल्ले मेहुणभावे, नाणत्ताऽऽरोवणा उ कीम कया ।

जेण निवे अत्थारो, गगो वि य वत्थुमासज्ज ॥४०३॥

इदं गाथापञ्चकमपि दिग्द्वारधद् द्रष्टव्यम् । गते मानुष्यकम् ।

तैश्चमाह—

तेरिच्छगं पि तिविहं, जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं ।

पायावच्च कुटुंबिय, दंडियपारिग्गहं चैव ॥ ४०४ ॥

तैश्चमपि रूपं त्रिविधम्—जघन्यम्, मध्यमम्, उत्कृष्टम् ।
पुनरेकैकं त्रिधा—प्राजापत्यं, कौटुम्बिकं, दण्डिकपरिगृहीतं—
श्चेति ।

तत्र—

अहयाऽमिला जहन्ना, खरमहिमी मज्झिमा वल्लवमादी ।

गोणिकरेणुकोसा, पगयं मज्झिमे देहो ॥ ४०५ ॥

अजिकाः—छगलिकाः, अमिला—पटकाः, एता जघन्या
जघन्य तैश्चरूपमित्यर्थः । एवं खरमहिर्पावडवाऽऽदयो म-
ध्यमाः, गावः प्रतीताः, करेणवा—हस्तिन्यस्ता उत्कृष्टा उत्कृ-
ष्टं तिर्यग्रूपम्, एतश्चरूपमपि त्रिधा—प्रतिमायुतं, देहयुतं च ।
इह मज्जीवेनेतरेणार्जवेन देहयुतेन प्रकृतम्, तद्विषयं प्रा-
र्याश्चन्तर्माभ्याम्यत इत्यर्थः ।

तत्र स्थानप्रायश्चित्तमाह—

चत्तारि य उग्घाया, जहन्नए मज्झिमे अणुग्घाया ।

छम्माया उग्घाया, उक्कोसं ठायमाणस्म ॥ ४०६ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीतादौ जघन्यके तैश्चदेहयुते तद्वर्तित
चत्वार उद्धाताः । मध्यमे तिष्ठति चत्वारोऽनुद्धाताः, उत्कृष्टे
तिष्ठतः षण्मासा उद्धाताः ।

पहमिल्लुगम्मि ठाण, दाहि वि लहुगा तवण कालेण ।

विइयम्मि उ कालगुरु, तवगुरुगो हांति तइयम्मि ॥४०७॥

तान्येव गुरुकारणं तृतीयं दण्डिकपरिगृहीतं गुरुकारणं । ग-
ते स्थानप्रायश्चित्तम् ।

अथ प्रतिसेवनाप्रायश्चित्तमाह—

चउरो लहुगा गुरुगा, छेदो मूलं जहन्नए हाई ।

चउगुरुगच्छेमूलं, अणवट्टप्पो य मज्झिमए ॥ ४०८ ॥

छेदो मूलं च तहा, अणवट्टप्पो य हाई पारंची ।

एवं दिट्ठमादिट्ठे, सेवंते पसज्जणं मोत्तुं ॥ ४०९ ॥

प्राजापत्यपरिगृहीतं जघन्ये दृष्टे प्रान्तसर्वे चत्वारो ल-
घवाः, कौटुम्बिकपरिगृहीतं जघन्ये अदृष्टे चत्वारो गुरुवः,
दण्डिकपरिगृहीतं जघन्ये अदृष्टे छेदः, दृष्टे मूलम् । प्राजा-
पत्यपरिगृहीतं मध्यमे अदृष्टे चत्वारो गुरुवः, दृष्टे छेदः ।
कौटुम्बिकपरिगृहीतं मध्यमे अदृष्टे छेदः, दृष्टे मूलम् । दण्डि-
कपरिगृहीतं मध्यमे अदृष्टे मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम् । प्राजा-
पत्यपरिगृहीतं उत्कृष्टे अदृष्टे छेदः, दृष्टे मूलम् । कौटुम्बिकप-
रिगृहीतं उत्कृष्टे अदृष्टे मूलम्, दृष्टे अनवस्थाप्यम् । दण्डिकप-
रिगृहीतं उत्कृष्टे अनवस्थाप्यम्, दृष्टे पागाश्चिकम् । एवं दृष्टा-
दृष्ट्याः प्रमज्जनां शङ्कां भोजिकादिरूपां मुक्त्वा प्रायश्चित्तं
ज्ञातव्यम् ।

अत्र प्रागुक्तमेवाक्षेपपरिहारप्रतिवचनं गाथाद्वयमाह—

जम्हा पहंम मूलं, विइए अणवट्टं तइए पारंची ।

तम्हा ठायंतस्स य, मूलं अणवट्ट पारंची ॥ ४१० ॥

पडिमेवणाए एवं, पसज्जणा तन्थ हाई इक्किं ।

चरिमपदे चरिमपदे, तं पि य आणाइनिप्फन्नं ॥४११॥

वसन्ति

गतार्थम् ।

ते चेव तन्थ दोसा, मोरियआणाण जे भणियपुब्बि ।

आलावणाएँ मोचुं, तरिच्छे सेवमाणस्स ॥ ४१२ ॥

मौर्यदृष्टान्तद्वारेण या भगवतामाज्ञा बलीयसी प्रसार्ध-
ता तस्या भङ्गे ये दोषाः पूर्वे दिव्यद्वारेण मनुष्यद्वारेण च
भार्यताः, तेऽपि तथैवात्र द्रष्टव्याः, परम आलापनादीन् सु-
कत्वा शेषास्तत्र तैरग्रे देहयुते सेवमानस्य भवन्ति ।

एतदेवालापनार्थपदं व्याचष्टे—

जह हामखेहुआगार, विव्वममा होंति मणुयडन्थीमुं ।

आलावणा बहुविहा, तह नऽन्थि तिरिक्खडन्थीमुं ॥ ४१३ ॥

यथा मनुष्यस्त्रीषु हास्यक्रीडा आकार्गवभ्रमालापाश्च बहु-
विधा भवन्ति तथा तिर्यकृस्त्रीषु अभावात् मनुष्यस्त्रीभ्य
तिर्यकृस्त्रीणां विशेषः ।

अथ चतुर्भङ्गीमाह—

सुहविक्खप्पा सुहमो—इया य सुहविक्खप्पो दुहमोया ।

दुहविक्खप्पा य सुहा, दुहविक्खप्पो य दुहमोया ॥ ४१४ ॥

गतार्थः ।

अत्रोदाहरणानि—

अमिलाई उभयसुहा, अग्रहमागभाइमकडि दुमोया ।

गोणाइ तइयभङ्गे, उभयदुहा मीहिवग्गीआं ॥ ४१५ ॥

अमिला.—पटकाम्ना आदिदशब्दाद-अजामरिकादयश्च ति-
र्यकृस्त्रिय उभयसुखा—तत्रातप्रत्ययापत्त्या सुखविज्ञप्त्याः,
लोकगर्हितत्वेन लुच्छसुखाभ्यादेहेतुत्वाच्च सुखमोच्याः । 'अग्र-
हमागभाइमकडि' ति अग्रहमकस्य भ्रातृजाया तदनुगागत
सृत्वा या मर्कटी जाता, तदादयास्तरश्चयो दुःखमोच्या, परं
सुखविज्ञप्त्या । (अग्रहमकदृष्टान्तश्च 'अग्रहमग' शब्दादवमा-
नव्यः) २ । तृतीयभङ्ग तु-गोमहिष्यादयः, ते स्वपक्षेऽपि दुःखेन
सङ्गमं कारयन्ति किं पुनः परपक्षे मनुजेषु, ततो दुःखविज्ञपनाः ।
लोकजुगुप्सितश्च तासु सगम इति कृत्वा सुखमोच्याः ३, यास्तु
मिहिव्याघ्रीप्रभृतयस्ता उभयदुःखास्तत्र जायितान्तकार्गणा-
त्वाद् दुःखविज्ञपना, अनुरक्ताश्च सत्यः प्रतिबन्धवन्धुरतया
दुःखमोच्याः ४ ।

अत्र नादकः प्रश्नयति—को नाम प्राकृतोऽप्येतास्तिर-
र्थायां लोकजुगुप्सिताः प्रतिसेवेत विशेषतो जिनवचनपरि-
गलितमतिरिक्त्यत्रोच्यते—

जइ ताव शरवईमुं, मेहुणभावं तु पावण पुग्गिमु ।

जीवियदोब्बं जहि यं, किं पुण सेमासु जाईसु ॥ ४१६ ॥

यदि तावत् नरपतिपत्नीषु पुरुषो मैथुनमात्रं प्राप्नोति
यत्र 'जीवितदोब्बं' ति जीवितभयं प्रायः जीवने संदेहो यासु
भवतीत्यर्थः, किं पुनः शेषासु स्वारकादजातषु । तथा
चात्र दृष्टान्तः—“एका सीरसी रिउकाले मेहुणञ्चा सा
जाइपुरिसं अलममाणी पंथं वहेत इकं पुंगसं वि-
चुं गुहं पविट्ठा । बाहु काउमादत्ता, मा य तेण पडिसेविता ।
तन्थ तसि दाण्ह वि संसागणुभावतो अणुगगो जातो ।

गुहाण डियस्स सा दिणे दिणे पोग्गले आणेउ देव, सो वि
ते पडिसेवइ । किमेण ! पुण जासु जीवियभयं नऽन्थि ता-
सु न पडिसेवियव्वं” इति । यच्चोक्तम्—विशेषतो जिनवचन-
परिगलितबुद्धिगति तदप्ययुक्तम्, ततः किमेवाऽपि श्लोका
भवतो न कर्णकोटरमध्यमध्यामिष्ट—“मात्रा स्वस्त्रा दुहि-
आ आ, न विावक्कासनो भवत् । बलवार्निन्द्रियग्रामः, प-
गिड्ढतोऽप्यत्र मुह्यति” ॥ १ ॥ उक्तं तैरग्रे रूपम् । तदुक्तो
च समर्थितं भावसागारकम् । एवं निग्रन्थानामुक्तम् ।
श्रु० १ उ० ३ प्रक० ।

(१८) गृहमध्यान्मार्गवन्धुपाश्रये न निवसेत्—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा स जं पुण जाणेआ गाहाव-
इकुलस्स मज्झं मज्झेणं गंतुं पंथए पडिबद्धं वा नो पव्वस्स०
जाव चिंताए तह० उव्वस्सए नो ठाणं चेइआ । (सू०-६२)
'से' इत्यादि यस्यापाश्रयस्य गृहस्थगृहमध्येन पन्थान्तत्र
बहुपापसंभवाच्च स्थानव्यमिति । तथा गृहपरितकुलस्य
मध्येन निर्गमप्रवेशं वस्तुम् । आचा० २ श्रु० २ चू० २
अ० ३ उ० ।

कप्पइ निगंथाणं गाहावइकुलस्स मज्झं मज्झेणं गंतुं
वन्थए ॥ ३५ ॥

अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

एमेव गमो नियमा, निगंथीणं पि नवरि चउलहुगा ।

नवरं पुण नाणत्तं, मालाए छिडिमज्जे य ॥ ४२० ॥

एष एव निग्रन्थसूत्रोक्तक्रमो निग्रन्थानामपि ज्ञातव्यः,
नवरं तासां तत्र तिष्ठन्तानां चतुर्लघुकं प्रायाश्चनम्, वैकि-
यापावृतादर्शविषयाश्च दोषा भवन्ति । शेषं सर्वमपि
प्राग्वद् द्रष्टव्यम्, नवरं पुनर्नानात्वं विशेषः, शालायां छिदिगड-
कायां मध्य त्रिपर्वाप यत्कव्यम् ।

तत्र शालायां नावदाह—

मालाए कम्मकरा, उडुं चयमीयमयउवमहणं ।

धरखामणं च दाणं, बहुमो गमणं च संबंधो ॥ ४२१ ॥

शालायां स्थितानामार्यिकाणां कर्मकरा उडुञ्चकान् कुर्युः ।
यथा—यादशी इयमार्यिका तादृशी मम शालिका मानुल-
दुहिता वा विदधेते गीतन वा ते कर्मकरादयः ।
प्रपञ्चन्ते यथा—चदा सुखांत पडपंडरये सुधंति, रज्जा पेंजंति
तरुणाण मणे दुरंत' इत्यादि उपहसनं वा कश्चित्करोति ।
ततश्च भित्तार्थं गृह गतायास्तस्याः क्षामणं दानं च वस्त्रपा-
त्रादंगमनं च बहु तस्याः समापे कर्णाति । ततश्चैवं संबन्ध-
स्तयोः परस्परं घटने भवति ।

अथ पुनरेवोपहसनादीन् गाथात्रयेण भावयति—

पाणसमा तुज्झं मया, इमा य मग्गिमी सरिच्चया तीसे ।

संखे खीरनिसेआं, मुज्जइ तत्तेण तत्तं च ॥ ४२२ ॥

सो तन्थ तीए अन्ना—हि वावि निव्वन्थिआं गआं गेहं ।

सामिंनो किल सुदिआं, अक्खुभइ अग्रहन्थेहि ॥ ४२३ ॥

पाणसु चेडस्से, पाडेत्तु भणाइ एम भे माता ।

जं इच्छइ तं दिज्ज व, तुमं पि माइज जायाई ॥ ४२४ ॥

तत्र शालादौ काञ्चिदुदाररूपां संयतीं दृष्ट्वा कञ्चित् पु-
रुषः स्वसुहृदं धत्ति पत्नी सा तव सृता, अपग च तथा-
विधा न विलोक्यते, इयं तु संयती समागता भिक्षार्थम्,
तस्याः सदृशी सदृगरूपा सदृगवयाः, अतस्तथाऽनया सह
सम्बन्धो-विधीयमानः क्षीरनीर्योरिव तथा च लोहमपरे-
णापि तसेन सह संयोज्यमानमिव युज्यते, सुस्निग्धोभघ-
नि । एवं बुवाणोऽसौ तथा संयत्या अन्याभिर्वा संयती-
भिर्गाढं निर्भर्त्सितः सन् स वयस्योऽपि स्वगृहं गतः ।
अन्यथा च न तदीयवयस्यः संयतीं भिक्षार्थं स्वगृहमा-
गतां श्रुतया मुदितः सुन्दु अतीवावृतः प्रयत्नपरः किल का-
ङ्कामयाश्रिव अग्रहस्तैराक्षुर्भातः । तस्याः पादौ विलगनीत्य-
र्थः । चेटरूपाणि च प्राक्कनपत्न्याः संबन्धानि तस्याः संय-
त्याः पादयोः पातयित्वा भणान-एषा (भि) भवतां माना य-
त्किमपीयमिच्छति तत्सर्वमाहारादिजातमस्यै वातव्यम्, सं-
यतीमपि भणति-एतत्स्वदीयं गृहम्, अमूनि च भवत्याः सं-
बन्धानि जातान्यपत्न्यानि । अतस्वयमेतानि सर्वाणि सङ्को-
प्य एवमुक्त्वा घस्त्राअपानादीनि बहुशस्तस्याः प्रयच्छति ।
सा च स्त्रीस्वभावतया तुच्छेनाप्याहारादिना वशीक्रि-
यत इत्येता भूयो भूयस्तदीयगृहं गमनाऽगमनं कुर्वन्त्यास्त-
स्वास्तेन सह सम्बन्धो भवति, यत एते दोषा अतो न त-
त्र स्थातव्यम् ।

आह-यद्येवं ततः सूत्रार्थक्यम्, नैवम-

सुत्तनिवाओ पामे-ण गंतु विडियपण्कारणज्जाए ।

मालाए मज्झ छिडी, सागारियानिगगहममत्थे ॥५३५॥

यत्र पार्श्वेन गत्वा निर्गमप्रवेशः क्रियते तत्र निर्गमार्था-
भिर्द्वितीयपदे-अध्वनिर्गमनादौ कारणजाते वास्तव्यामित्ये-
वमत्र सूत्रनिपातः । तत्र च शालायां वा मध्ये वा छिगिण्ड-
कायां वा यदि सागारिको निर्ग्रहसमर्थो जितेन्द्रियस्त-
रुणादीनां वा संयतीरुपसर्पयतां स्वगृहनादिना श्रित्ताकरण-
दत्ता भवति ततस्तत्र स्थातव्यम् ।

एतदेव व्याख्यातुमाह-

पामेण गंतु पामे, वजंतु तहि यं न हाइ पच्छित्तं ।

मज्जेण वज्ज गंतु, पिह उच्चारं वरं गुत्तं ॥ ५३६ ॥

दुज्जणवज्जा साला, सागार अवत्तत्तणगजुया वा ।

एमेव मज्झ छिडी, नियमावगसज्जण जणं वा ॥५३७॥

यत्र पार्श्वेन गत्वा निर्गम्यते प्रविश्यते वा, यद्वा गृहं गृह-
पतिकुलस्य मध्येन गत्वा प्रविश्यते, तद्यदि पृथक्त्वामका-
यिकाभूमिकागुप्तं च कुड्यकपाटादिभिः सुसंवृतं ततस्त-
त्रापि प्रायश्चित्तं न भवति, तत्र यदि शालायां स्थातव्य स्या-
त्तदा सा दुर्जनयर्जा-दुःशीलरहिता, यद्वा-सागारिकस्य
संबन्धिनां ये अव्यक्ता अद्याप्यपरिणतवयसो भ्रूणका बालका-
स्तैर्युता या शाला तस्यां स्थातव्यम्, एवमेव चतुःशालका-
दिगृहमध्ये छिगिण्डकायां वा यत्र निजकास्तासामेव संयतीनां
नालवज्जाः पितृभ्रात्रादयः आवका वा मानापितृसमाना जि-
नवचनभाविता भवन्ति, यानि वा सज्जनानां स्वभावत एव-
सुशीलानां तथा भद्रकाराणां गृहाणि तत्र स्थातव्यम् । ५० १
उ० ३ प्रक० । (' अहिगर्ण ' शब्देऽपि प्रथमभागे ५७१ प्रष्टु
उक्ताऽयं विषयः)

(१६) यत्र गृहपतिजनाः कलहं कुर्वन्ति गात्राभ्यङ्गं वा
कुर्वन्ति तत्र निषेधमाह-

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा
इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अस्समण्णं अ-
क्कांसंति वा० जाव उद्वंति वा णो पण्णस्स० जाव सेवं नच्चा
तहप्पगारे उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६३)
से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा
इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अस्समण-
स्स गायं तेज्जण वा घएण वा ख्वणीएण वा वसाए
वा अब्भंगेति वा मक्खेति वा णो पण्णस्स० जाव चिताए
तहप्पगारे उवस्सए णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६४)
से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणे-
ज्जा, इह खलु गाहावई वा० जाव कम्मकरीओ वा अस्स-
मणस्स गायंमि णाणेण वा क्कण वा लोहेण वा वस्सेण
वा चुम्पण वा पउमेण वा आधंसंति वा पधंसंति वा उव्वल्ले
ति वा उव्वट्ठिति वा णो पण्णस्स शिक्खमणपवेमे० जाव
णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६५) से भिक्खू वा भि-
क्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा इह खलु गाहा-
वती वा० जाव कम्मकरीओ वा अस्समणस्स गायं सीओ-
दगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्चोल्लिति वा
पहोवेति वा मिचंति वा मिणवेति वा णो पण्णस्स०
जाव णो ठाणं वा० ३ चेतज्जा । (सू०-६६) से भिक्खू
वा भिक्खुणी वा इह खलु गाहावई वा० जाव कम्म-
करीओ वा णिगिणा ठिया णिगिणा उल्लीणा मेहुण-
धम्मं विमपेति रहस्सियं वा मेतं मेतंति, णो पण्णस्स०
जाव णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६७) से भिक्खू वा
भिक्खुणी वा से जं पुण उवस्सयं जाणेज्जा आइस्समंले-
खं० जाव पण्णस्स णो ठाणं वा० ३ चेतेज्जा । (सू०-६८)

' से ' इत्यादि, सुगमम्, नवरं यत्र प्रातिवेशिकाः प्रत्यहं क-
लहायमानास्तिष्ठन्ति तत्र स्वाध्यायाद्युपगन्धाश्च स्थेयमिति ।
एवं नैलाद्यभ्यङ्गकल्काद्युद्धर्त्तनादकप्रक्षालनसूत्रमाप नयमि-
ति । किञ्च-इहत्यादि यत्र प्रातिवेशिकास्तयः ' णिगिणा '
ति, मुक्कपरिधाना आसन्ते, तथापलीनाः-प्रच्छन्ना मैथुन-
धर्म्मविषयं किञ्चिद्द्रव्यं गात्रसंभोगं परस्परं कथयन्ति ।
अपरं वा रहस्यमकार्यसंबद्धं मन्त्रयन्त्रं मन्त्रयन्ते, तथा-
भूते प्रतिभ्यं न स्थानादि विधेयम् । यतस्तत्र स्वाध्यायादि-
तिचित्तविलुप्त्यादयो दोषाः समुपजायन्ते इति । अपि च-
' से ' इत्यादि, कण्ठ्यम्, नवरं तत्रायं दोषः चित्तभित्तिदृश-
नात् स्वाध्यायवित्तिः, तथाविधचित्रस्थस्याददर्शनात् पूर्व-
कीडिताकीडितस्मरणकौतुकादिसंभव इति । आचा० २ श्रु०
१ सू० २ अ० ३ उ० ।

(५०) अभिनिर्वगडायां वासमाह-

मे गायंमि वा० जाव गायहाणिमि वा अभिनिर्वगडा-

ए अभिनिह्वाराण अभिनिस्वमणप्यवेमाए कप्पइ नि-
गन्धाण य निगन्धीण य एगओ वत्थए ॥ ११ ॥

अथ ग्रामे वा यावद्राजधान्यां वा अभिनिषगडाके निपा-
तानामनेकार्थत्वाद्भोक्तृनकारानि नियता वगडा. पार-
क्षपा अभिनिशब्दो पृथग्न द्यातको दृष्टव्यो. ततश्च पृथगनेका-
वगडा यत्र तदाभिनिषगडाकम्. तत्र। एवमभिनिह्वारके अभि-
निष्क्रमणप्रवेशकं च कल्पते निर्घन्थानां निर्घन्थानां च
एकतो वस्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

एयहोसविमुक्के, विच्छिन्नवियारथंडिलविसुद्धे ।

अभिनिव्वगडदुवार, वसन्ति जयणए गीयत्था ॥ १६३ ॥

एतैः प्रथमसूत्राद्भोक्तृविमुक्ते विस्तीर्णे महाक्षेत्रे विचार-
स्यादृष्टलविशुद्धे यत्र भिक्षाचर्या संज्ञाभूमिश्च परस्परमप-
श्यतां भवन्ति, तत्रैवंविधे अभिनिषगडाके-अभिनिह्वारे संय-
तीक्षेत्रे यतनया गीतार्था वसन्ति ।

कथमित्याह—

पिह गोअरउच्चारा, जे अन्भासेऽवि होति उ निओआ ।

वीसुं वीसुं वुत्तो, वामो तन्थोभयस्मावि ॥ १६४ ॥

ये अभ्यासे मूलक्षेत्रप्रत्यासत्तौ नियोगा-ग्रामा भवन्ति तेऽपि
साधुसाध्वीनां पृथग्व्याचरन्त्यर्थाः पृथग्व्याचरन्त्यर्थाः प-
रस्परं भवन्ति, आस्तां मूलग्राम इत्यपिशब्दार्थः । उभयस्या-
पि च संयतानां संयतीनां तत्र पृथक् पृथगुपाश्रये वासः
प्राक्क इति ।

अत्र नोदकः प्रत्ययमाह—

तं नऽन्थि गामनगरं, जन्थिपरीओ न मंति इयरे वा ।

पुणरवि भणामोऽरामे, वमाउ जइ मेलणे दोमा ॥ १६५ ॥

ग्रामाश्च नगराण चेति ग्रामनगरम्, यत्रनगरः पार्श्वस्थावि-
संयत्यः, इतरे पार्श्वस्थादयो न सन्ति ततः पुनरपि वयं
भणामः, यथा अरण्ये उप्यतां-वासः क्रियताम्, यदि माल-
नायामर्षविधा दोषाः ।

सुरिगह—

दिहुंतो पुग्मिपुंर, मुळुंददुतेण हाइ कायव्वा ।

जह तस्म ते असउणा, तह तस्मिनरा मुण्ययव्वा ॥ १६६ ॥

दृष्टान्तोऽत्र—पुरुषपुरे रक्कपटदर्शनाकीर्णं मुरुण्डदूतेन भ-
षति—कर्त्तव्यः । यथा तस्य मुरुण्डदूतस्य ते रक्कपटा अश-
कुना न भवन्ति, तथा तस्य साधोर्गतराः पार्श्वस्थादयो भ-
षितव्याः, ता दोषकारिण्यो न भवन्तीत्यर्थः ।

इदमेव भाषयति—

पाडलि मुरुण्डदूते, पुग्मिपुंर सचिवमेलणा वामो ।

भिक्षु असउण तइण, दिणम्मि रत्ता सचिवपुच्छा ॥ १६७ ॥

पाटलिपुरं नगरं मुरुण्डो नाम राजा, तदीयदूतस्य पुरु-
षपुरं नगरं गमनम्, तत्र सचिवेन सह मीलनम्, तन च त-
स्यावासो दापितः, ततो राजानं द्रष्टुमागच्छन्तो भिक्षवो
रक्कपटा अशकुना भवन्तीति कृत्वा स दूतो न राजभवनं

प्रविशति । ततस्तृतीये दिने राजसचिवपाश्वे पृच्छा—कि-
मिति दूतो नाद्यापि प्रविशति ।

निगमणं च अमञ्चे, मन्भावाइक्खिए भणइ दूयं ।

अतो बहिं च रत्था, नऽरहिति इहं पवेमण्या ॥ १६८ ॥

अमात्यस्य राजभवनान्निर्गमनम्, ततो दूतस्यावासं गन्धा-
सचिवो मिलितः, पृष्टश्च तेन दूतः । किं न त्वं प्रविशसि रा-
जभवनम् ? स प्राह—अहं प्रथमे दिवसे प्रस्थितः परं तत्र द-
गिडकान् दृष्ट्वा प्रतिनिवृत्तः, अपशकुना एते इति कृत्वा । त-
तो द्वितीये तृतीयेऽपि दिवसे प्रस्थितः, तत्रापि तथैव प्रति-
निवृत्तः । एवं सङ्गात्र आख्याते कथिते—सति दूतममात्यो
भणति—एते इह रथ्याया अन्तर्बाह्व्या नापशकुनत्वमर्हन्ति,
ततः प्रवेशना दूतस्य राजभवने कृता । एवमसंयताः कि-
मपि पार्श्वस्थादयः संयत्यश्च रथ्यादौ दृश्यमाना न दोषका-
रिणा भवन्ति ।

अपि च—

जह चेव अगारीणं, विवक्खबुद्धी जईसु पुव्वुत्ता ।

तह चेव य इयरीणं, विवक्खबुद्धी सुविहिणसु ॥ १६९ ॥

यथैवागारीणां वस्त्राभरणादिविभूषितानां पूर्वम् 'आगन्तु-
गद्वर्वाविभूषिण' इत्यादिना र्थातुषु विपक्षबुद्धिरुक्ता तथैवत-
राणां पार्श्वस्थादिसंयतीनां हस्तपादधावनाविभूषितविष-
हाणां सुविहितेषु स्नानादिविभूषणहितेषु विपक्षबुद्धिर्भव-
तीति द्रष्टव्यम् ।

आपणगृहादिषु निर्घन्थीनां न वसन्तिः कल्पते—

नो कप्पइ निगन्धीणं आवणगिहंमि वा रत्थामुहंसि वा
मिधाडर्गाम वा तिर्यंसि वा चउकंसि वा चच्चरंसि वा अं-
तरावणंमि वा वत्थए ॥ १७० ॥

अथास्य संबन्धमाह—

एयग्मिसेत्तेसुं, निगन्धीणं तु संवसंतीणं ।

केग्मियम्मि न कप्पइ, वमिऊण उवस्मए जोगो ॥ १७० ॥

एतादृशेषु पृथग्वगडाकेषु-पृथग्वहारेषु वा क्षेत्रे निर्घन्थीनां
च संयतीनां कीदृशे उपाश्रये वस्तुं न कल्पते इत्यनेन सूत्रेण
चिन्त्यते एष योगः—संबन्धः ।

प्रकारान्तरं संबन्धमाह—

दिट्ठमुयम्मवगहणं, तन्थुआणं न कप्पइ इमेहिं ।

वृत्ता मपक्खआ वा, दोमा परपक्खिया इणमो ॥ १७१ ॥

दृष्टम् अनन्तरं सूत्रे उपाश्रयग्रहणम्, तत्रार्थानामर्थापु प्रात-
श्रयेषु वस्तुं न कल्पते, इत्यनेन सूत्रेण प्रातिपाद्यत । उक्ता वा
स्वपक्षतः स्वपक्षमाश्रित्य संयतानां संयतीनां च परस्परं
दोषाः, इदानीं तु परपक्षिकाः—गृहस्थाख्यपरपक्षप्रभवा
दोषा व्याचरन्ति, इत्यनेन संबन्धेरायानस्यास्य (१२) सूत्र-
स्य व्याख्या—नो कल्पते निर्घन्थीनां-साध्वीनामापणगृहं वा
रथ्यामुखे वा शृङ्गाटकं वा चतुष्के वा चत्वरं वा अन्तराणं
वा वस्तुमिति सूत्रमेतन्मार्थः ।

अथ अन्तरार्थं प्रतिपदमभिधत्तुः प्रायश्चित्तमाह—

आवणगिहन्थाए, तिणं चउकंतगवणे तिहिं ।

ठायंतिगाण गुरुगा, तत्थ वि आणाहणो दोसा ॥१७२॥

आपणगृहे रथ्यामुखे त्रिके चतुष्के अन्तरापणे त्रिविधे-त्रि-
प्रकारे वक्ष्यमाणस्वरूपे तिष्ठन्तीनां संयतीनां प्रत्येकं चत्वारो
गुरुकाः प्रायश्चित्तम्, तत्राप्याज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः ।

आपणगृहादीनां व्याख्यानमाह-

जे आवणमज्झमी, जं च गिहं आवणा य दुविहं वि ।

तं होह आवणगिहं, रत्थासुहरत्थपासम्मि ॥१७३॥

यद् गृहमापणमध्ये समन्तादापणैः परितो नदापणगृहम्,
यद्वा-मध्ये गृहम् 'दुविहं वि'ति द्वाभ्यामपि च पार्श्वोभ्यां य-
स्यापणे भवतः तदापणगृहं भवति । तथा रथ्यामुखे-रथ्यायाः
पार्श्वे भवति । तच्च त्रिविधम् ।

तद्यथा—

तं पुण रत्थसुहं वा, बाहिसुहं वा उभयतो सुहं वा ।

अहवा जत्तो पवहइ, रत्था रत्थासुहं तं तु ॥१७४॥

यत्पुनर्गृहं रथ्यायाः पार्श्वे वर्तमानं रथ्याया अभिमुखं वा भ-
वेत्, बाहिर्मुखं वा रथ्या तस्य पृष्ठतो वर्तते इत्यर्थः, उभयतो
मुखं वा-यस्येकं द्वारं रथ्यायाः पराङ्मुखम्, एकं तु रथ्या-
या अभिमुखमित्यर्थः । अथवा-यतो-गृहान् रथ्या प्रवहति
तद् रथ्यामुखमुच्यते ।

सिंघाडगं तियं खलु, चउरत्थममागमो चउकं तु ।

छएहं रत्थाण जहिं, पवहो तं चउरं वेति ॥ १७५ ॥

शृङ्गाटकं नाम-यन्त्रिकं-रथ्यात्रयमीलनस्थानम्, कञ्चित् सू-
त्रादर्श- 'तियंसि' वा इत्यपि पदं दृश्यते । तत्रैव व्याख्या-
शृङ्गाटकं-शृङ्गाटकाकारं त्रिकोणस्थानम्, त्रिकं-रथ्यात्रयमी-
लकः, चतुष्कं तु चतसृणां रथ्यानां सम्यग्गमः । तथा तत्र पक्षां
रथ्यानां प्रवहो-निर्गमत्वं चत्वरं द्रव्यं तीर्थकरगणधराः ।

अह अंतरावणो पुण, वीही मा एगओ व दुहओ वा ।

तत्थ गिहं अंतरावण, गिहं तु सयमावणो चेव ॥१७६॥

अथेत्यानन्तर्ये, अन्तरापणो नाम-वीथी हहमार्गे इत्यर्थः ।
सा एकता या-एकपार्श्वेन 'दुहओ वि' ति द्वाभ्यां वा पा-
र्श्वोभ्यां भवेत्, तत्र यद् गृहं तदन्तरापणगृहम् । यद्वा-गृहं
स्वयमेवापणस्तदन्तरापणः । किमुक्तं भवति-यत्रैकं द्वारं
व्यवह्रियते द्वितीयेन तु गृहं तदन्तरापणगृहम्, पक्षेषु प्र-
तिअयेषु संयतीनां न कल्पते स्थानम् । अथ तिष्ठन्ति तदा
प्रागुक्तमेव चतुर्गुरुकार्यं प्रायश्चित्तं प्राप्नुवन्ति ।

अथात्रैव प्रकारान्तरेण प्रायश्चित्तमाह—

आवणरत्थगिहं वा, तिगाइसुअंतरावणुजाणे ।

चउगुरुगा छल्लहुगा, छगुरुगा छेयमूलं च ॥१७७॥

आपणगृहे तिष्ठन्तीनां चतुर्गुरुकाः, रथ्यागृहे तिष्ठन्तीनां
पङ्कतप्रवः 'तिगाइ' ति त्रिकेषु चत्वारं तिष्ठन्तीनां
पङ्कतप्रवः 'सुअ' ति अपरिगृहीते-शून्यगृहे अन्तरापणे वा
छेदः । उद्यानं तिष्ठन्तीनां मूलम् । एवं भिक्षुणीविषयमुक्तम् ।
गणावच्छेदिन्याः पङ्कतधुकादारब्धं नवमे तिष्ठति, प्रवर्तिन्याः
पङ्कतगुरुकादारब्धं प्रायश्चित्तं दशमे पर्यवस्यति, एतच्चापासि-

मङ्गीकृत्याहम्, अन्यथा सर्वासामपि मूलमेव भवति । परतः
संयतीनां प्रायश्चित्तस्यैवाभावात् ।

सव्वेसु व चउगुरुगा, भिक्खुणिमाईण वा इमा सोही ।

चउगुरुविसेसिया खलु, गुरुगा विव छदनिद्ववणा ॥१७८॥

अथवा सर्वेष्वपि-आपणगृहादिषु स्थानेषु चतुर्गुरुका-
ऽविशेषितं प्रायश्चित्तम् । अथ च प्रकारः प्रागुक्ताऽपि संप्र-
हार्थमिह भूयोऽप्युक्त इति न पुनरुक्ता । यदि वा-भिक्षुणी-
प्रसूतीनामियं शोर्धद्रष्टव्या । तद्यथा-चतुर्गुरुकास्तपःका-
लाभ्यां विशेषिताः । तत्र भिक्षुण्याश्चतुर्गुरुकम् उभयलघु । अ-
भिषेकायास्तदेव तपसा लघु कालेन गुरुकम् । गणा-
वच्छेदिन्याः, कालेन लघु, तपसा गुरु । प्रवर्तिन्याः का-
लेन चतुर्गुरुकम् । यदि वा चतुर्गुरुकादारब्धं छेदं निष्ठापना
कर्तव्या । तद्यथा-भिक्षुण्याः सर्वेष्वपि स्थानेषु चतुर्गुरु-
कम्, अभिषेकायाः पङ्कतधुकम्, गणावच्छेदिन्याः पङ्कतगुरु-
कम्, प्रवर्तिन्याः छेदः ।

अथात्रैव दोषानुपदर्शयितुं द्वारगाथासाह-

तरुणा वेसिन्धिविवा-ह रायमादीसु होह सहकरणं ।

इच्छमगिच्छे तरुणा, तेषा उवहिं व ताओ वा ॥१७९॥

आपणगृहादिषु स्थानानां साध्वीनां तरुणान् वेश्यास्त्री-
विवाहं च दृष्ट्वा राजादीनां दर्शने भुक्तभोगानां स्मृ-
तिकरणं भवति, इतरासां कौतुकम् । तरुणां-
श्च प्रार्थयमानान् यदीच्छन्ति ततः संयमविराध-
ना । अथ नेच्छन्ति तत उद्वाहार्थं कुर्युः, स्तनाश्च त-
त्रोपधि वा ता वा-आर्यिकाः अपहंगयुरितं द्वारगाथास-
मासायः ।

अथ विस्तरार्थं प्रतिपदमाह—

चउहाऽलंकारविउ-व्विण तहिं दिस्म मललिण तरुणो ।

लडहपयंपितपहमित- विलासगतिणोगविहकिडु ॥१८०॥

चतुर्धा-वस्त्रपुष्पगन्धाभरणाश्चतुर्विधा योऽलङ्कारस्तना-
चित्तानलेकृतान तरुणान् तत्रापणगृहादिषु दृष्ट्वा मोहादयो
भवन्तीति वाक्यशेषः । कथं भूतान्? सललितान् ललितं नाम,
हस्तपादाङ्गविन्यासविशेषः । उक्तं च- "हस्तपादाङ्गविन्यासो-
अनन्योऽप्रयोजितः । सुकुमारो विधानेन, ललितं तत्प्रकी-
र्तितम् ॥ १ ॥ " तेन सहितान्, तथा लडभमन्योन्यं प्रज-
ल्पितं-प्रकृष्टवचनं, प्रसहितं-हास्यम् विलासस्य, "व्याना-
सनगमनानां, हस्तभ्रंशकर्मणां चैव । उपपद्यते विंशतिः,
यः निष्ठः स तु विलासः स्यात् ॥ १ ॥ " इत्येवेलक्षण-
गतिश्च सुललितपदव्यासरूपा अनेकविधा, बहूनां दोलना-
दिकाः क्रीडा येषां तं तथाविधास्तान् ।

अथ वेश्यास्त्रीद्वारमाह-

दिदुं विउव्वियाओ, कुलडा धुत्तेहि संपगिडुआओ ।

विव्वोयपहसियाओ, आलिङ्गणमाइ संमोहो ॥ १८१ ॥

विदुर्विता-अलंकरताः कुलटाः-स्वैरिगयोः वेश्यास्त्रय इ-
त्यर्थः, धुत्तैः सङ्गैः संपगिडुताः-समनतो वापृताः, विव्वोक्-
प्रहसिताः-विव्वोको नाम- "इष्टानामर्थानां, प्राप्तावभिमा-

नगर्वसंभूतः । स्त्रीणामनादरकृतो, विव्वोको नाम विव्वेयः ॥१॥” प्रहसितं-हास्याभिधानो रसविशेषः अस्य च लक्ष-
णमिदम्-“हास्यो हास्यपङ्क्तिः, हासो विकृताङ्गेष्वेवैष्टाभ्यः ।
भयनि परस्थाभ्यः स च, भूम्ना स्त्रीनाञ्चालगतः ॥ १ ॥” ते
विव्वोक-प्रहसिते विद्येते यासां ता विव्वोकप्रहसितवत्यः ।
गाथायां प्राकृतत्वान्मनुप्रत्ययलोपः । एवंविधा आपणगता
दृष्टा तासां बालिकानादिकाश्चेष्टाः क्रियमाणा निरीक्ष्य मोहः
समुदीप्स्यते ।

अथ विवाहद्वारमाह—

तत्थ चउरंतमादी, इन्भविवाहेसु वित्थरा रइया ।

भूमियसयणसमागम, रहआसादी य निव्वहणे ॥१८२॥

तत्राऽऽपणगृहादौ स्थितानां संयतीनामभ्याविवाहेषु ये च-
तुरन्तादयो विस्तरा रचिताः, चतुरन्ता नाम-चतुरङ्का आदि
शब्दाद्व्यनकलशानोरणादिपरिग्रहः, तथा यस्तत्र भूपितानां-
वस्त्रादिभिरलंकृतानां स्वजनानां समागमः, यच्चस्थेन वा अ-
श्वेन वा आविशद्वात्-शिषिकया वा निर्वहणं यथाः सर्व-
ज्यां वधशुरगृहे नयनं तद्दर्शनं भुक्तभोगिनीनां स्मृतिकरणम्,
अभुक्तभोगिनीनां तु कौतुकमुपजायते, ततः प्रतिगमनादयो
दोषाः ।

अथ राजद्वारमाह—

बलममुदयेण महया, छत्तसिया वियणिमंगलिपुरंगा ।

दीमंति गयमादी, तत्थ आंनिता य निता य ॥ १८३ ॥

महता बलसमुदयेन आनयन्त प्राविशन्तो निर्गच्छन्तो राजा-
दयो राजेश्वरतलवर्गप्रभृतयस्तत्र दृश्यन्ते, कथंभूताः ? ‘छत्त-
सिया’ति प्राकृते पूर्वापरनिपातस्यान्तवच्चान्मितं-ध्वेत लुत्रं
येषां ते मितलुत्राः ‘वियणि’ति बालवीर्जलिका मङ्गलानि-दर्प-
णपताकादीनि एतानि पुरंगारिणि-पुरतो गानि येषां राजादी-
नां ते तथा ।

द्वारगाथायां ‘गयमाईसु’ति यदादप्रहणं कृतम् ।

तल्लब्धमर्थमाह—

ते नक्खि बालिमुह वा-मिजंघिणो दिस्म अट्टिया लट्ठि ।

होसुं णे एरिमगा, न य पन्ना एरिमा हतरी ॥ १८४ ॥

तान्—पुरुषान् नाखबालिमुखवासिजङ्किना दृष्ट्वा भुक्तभो-
गिन्याऽऽब्रुवन्-‘णे’ अस्माकमपीदृशाः पतय इति स्मृतम्,
इतरास्तु-अभुक्तभोगिन्यां नास्माभिर्गृहशाः पूर्व प्राप्ता इत्येवं
कौतुकं कुर्युः । तत्र नखा-करजा विद्यन्ते येषां ते नाखनः
प्रशंसायामत्र मत्वर्थीयः, यथा रूपवतीति । विशेषणानामन्य
थानुपपत्त्या तास्मांशुत्वादिगुणोपेताः विशिष्टा एव नखाः,
तद्वन्तः । प्रशंसायामत्र मत्वर्थीयः, यथा—रूपवती कन्य-
त्यादिषु एवं बालाः-कशास्ते श्यामलानिचित्रकुञ्जितादिगु-
णोपेता येषां ते बालिनः, मुखवासः-कर्पूगादिभिर्मुखस्य
सौरभ्यापादनं तदस्ति येषां ते मुखवासिनः, जङ्किना-व-
तुलस्थलजङ्गायुगलकलिताः, एते अधिभो-मधुनाभिलषि-
णः, अनधिभो वा यथाभावेन समागच्छन्त्युः, तांश्च दृष्ट्वा
भुक्ताऽभुक्तसमुत्था दोषा भवन्ति ।

तानिष भावयति--

एयारिमए मोत्तुं, एरिमए विवाहिताए महभुत्ते ।

इयरीण कोउहल्लं, निदाणगमणादयो सज्जे ॥ १८५ ॥

एतादृशान् मुक्त्वाऽस्माभिर्दीप्ता गृहीता, ईदृशैर्वा सह
विवाहिता वयमापि पूर्वमिति स्मृतिकरणं भुक्तभोगिनीनाम्,
इतरासामभुक्तभोगिनीनां पुनः कौतुहल-कौतुकं भवेत् । तत-
श्चोभयासामपि सद्यो निदानगमनादयो दोषाः । निदानम्-
अस्मात्—तपोनियमादिप्रभावान्द्वान्तेर ईदृशमेव पुरुषं ल-
भेयति लक्षणम्, गमनं-स्वगृहं प्रति भूयः प्रत्याघर्तनम् ।

अपि च—

आयाणनिरुद्धाआं, अकम्मसुकुमालविग्गहधरीओ ।

तेमिं पि होइ दट्ठे, वइणीओ समुब्भवो मोहो ॥१८६॥

आदानानि-इन्द्रियाणि निरुद्धानि याभिस्ता निरुद्धादानाः
गाथायां व्यत्यासंन पूर्वापरनिपातः प्राकृतत्वात् । अकर्म-
णा—कर्मकरणाभावेन सुकुमारं—कोमलं विग्रहं शरीरं धा-
रयन्तीति अकर्मसुकुमारविग्रहधराः एवंभूता व्रतिनीः
दृष्ट्वा तेषामपि नाखिर्बालिप्रभृतीनां मोहस्य समुद्भवो भवति ।

अथ ‘इच्छुर्माणच्छुं तरुण’ति पदं विवृणोति—

मंजमविगहणा खलु, इच्छाप ऽणिच्छियं बहिं गेणहे ।

तेणोवहिनिप्फन्ना, मोही मूलाइ जा चरिमं ॥ १८७ ॥

यदि तत्रापणगृहादौ तरुणानवभाषमाणान् इच्छति ततः
संयमविगहना, अथ नेच्छति ततो बलादपि संयतीं बहि-
र्गृहीयुः, ‘तेणा उवहि व ताओ वा’ इति पदं व्याख्याय-
ते—‘तेणोवहिनिप्फन्ना’ इत्यादि शुन्यगृहादिषु स्थितानां
माध्वीनां स्तेना यद्युपधिपमपहरन्त्युः तत उर्ध्वार्धनिष्पन्ना शा-
धिः, तथा—जघन्यमुपधिपमपहरन्ति पञ्चकम्, मध्यमप-
हरन्ति मार्मकम्, उत्तमपहरन्ति अनवस्थाप्यम्, तिस्रो
ऽपहरन्ति पारंगञ्चकम् ।

अपि च—

ओभावणा कुलघरे, ठाणं वेमिथिखंडरक्खवाणं ।

उद्धमणा पवयणे, चरित्तभासुंडणा सज्जो ॥ १८८ ॥

चारित्रिकाणां स्थानं तदापणगृहादि भवेत् । तत उत्सर्पणा
प्रयत्नस्य, तथा सद्यश्चारित्रात्प्रव्रजना चोपजायते । एषा
द्वारगाथा । अथेयमव व्याख्यायते-तत्र कुलगृहस्यापभ्राज-
ना भाव्यते, आपणगृहादौ स्थिताः ताः दृष्ट्वा कश्चित्तदीय-
कान्तानामान्तके गन्वा भूयात् ।

किमन्यत आह--

समिपाया वि समंका, जामिं गायणि संनिसेविंसु ।

कुलकंसणिआं ता भे, दोन्नि वि पक्खं विघंसेंति ॥१८९॥

यामां-युष्मदीयसुतास्नुपादीनां प्रयत्नेन संरक्षमाणानां गा-
त्राणि शोशपात्रा अपि—चन्द्रमरीचयोऽपि सशङ्काश्चकिता
इव संनिषेयतवन्तः, ताश्चेदानीमेवमापणगृहादौ वसन्त्यः
‘भे’ भवतां कुलस्य पांशवः—कुलमालिन्यकारिणयो द्वावापि
पक्षौ-पक्षकश्चशुरलक्षणो विघर्षयन्ति—विनाशयन्तीत्यर्थः ।
एवं कुलगृहस्यापभ्राजना भवति ।

अथ ‘स्याने वेण्याखोपण्डरक्काणा’मिति द्वारमाह—

छिन्नाइवाहिगणं, ते ठाणं जन्थ ता परिवमंति ।

इय मोउं दट्ठण व, मयं तु ता गेहमाणेंति ॥ १९० ॥

यत्र ताः अमरायः परिवर्तन्ति तत्र यदि द्विजादि-
बाह्यानां स्थानम् द्विजा—द्विजाला आदिशब्दाद्वेष्टयास्व-
रद्वरतविटघृतकारादयो ये बाह्या विशिष्टजनवर्हिर्वर्तिन-
स्तेषां स्थाने यदि तिष्ठन्ति ततस्तदीयाः सक्तातिका इत्येवं
वृत्तान्तं श्रुत्वा दृष्ट्वा वा ताः—संबन्धिसंयतीः स्व-स्वकं गृह-
मानयन्ति । अलमनया प्रव्रज्यया यत्रैवंविधे स्थाने वासो
विधीयते ।

अथोद्धरणप्रवचने इति द्वारमाह—

पेच्छह गरहियवामा, वइलीओ तवोवणा किर मियाओ ।

किं मजे एरिसओ, घम्मोऽयं सत्पु गरिहा य ॥१६१॥

साधूषं पि य गरहा, तप्पक्खीणं च दुज्जणो इसइ ।

अभिमुह पुणरावत्ती, वञ्चति कुलप्पप्पयाओ ॥ १६२ ॥

ताभ्यापणगृहं दृष्ट्वा कश्चिद् वयात्—पश्यत लोकाः !
येदं गृहं तवामाः—शिष्टजनजुगुप्सितं स्थानं स्थिता मति-
न्यस्तपोवनं किल श्रिताः । किं मन्ये एतत्तीर्थकृता इदृशो-
ऽयं घर्मो दृष्ट इत्येवं श्रान्तुः—तीर्थकरस्य गृहो भवति । सा-
धूनामपि च गृहो जायते—अहो सदाचारवर्हिर्मुखा अमी ये
स्वकीयाः संयतीगस्मिन्नस्थाने स्थापयन्ति, तथा—ये तत्प्राप्ति-
काः—साधुपक्षबहुमानिनः आवकास्तेषां च पुरतो वुज्ज-
नो—मिथ्यादृष्टलोकं हसन्ति, याश्च प्रव्रज्यायामभिमुखास्तासां
पुनर्गवृत्तिर्विपरिणामो वा भवति, कुलप्रमुखाश्च याः प्रव्रजि-
तास्तास्तादृशस्थानावस्थानेन अभाविताः सत्या भूयो
गृहाणि व्रजन्ति ।

अथ चारित्रश्रंशनाद्वारमाह—

तरुणादीये दइं, मइकरणममुं भवहिं दोमहिं ।

पडिगमणादी वमिया, चरित्तभामुंडणा वाऽवि ॥१६३॥

तरुणादीन् दृष्ट्वा स्मृतिकरणसमुद्भवैरुपलक्षणत्वात्कौतु-
कसमुद्भवैः दोषैः प्रतिगमनादीनि वा पदानि तासां उच्यु-
र्भवयुः । आदिशब्दादन्यतीर्थकगमनादिपरिग्रहः । स्वालिङ्ग
वा स्थिताः तरुणादिभिः प्रतिसेवनायाः चारित्रश्रंशना भ-
वन् । एत आपणगृहं तिष्ठन्तीनां दोषा द्रष्टव्याः ।

अथ रथ्यामुखविषु ताननिर्दिश्याह—

एए चेव य दोसा, सविसेमतरा हवंति सेमसु ।

रथ्यामुहमदीसुं, थिराथिरेहिं थिरं अहिया ॥ १६४ ॥

एत एव तरुणादयो दोषाः शेषेषु—रथ्यामुखशृङ्गाटकात्रि-
कादिष्वपि भवन्ति, नवरं मधिशपतरा उत्तरात्तरं दृष्ट-
व्याः यावदुद्यानम् । तच्च तरुणादयो द्विधा—स्थिराः, अस्थिरा-
श्च । स्थिरा नाम—येषां तत्रैव गृहाणि, अस्थिरा येषामन्यत्र
गृहाणि । तत्र च स्थिरं अधिकतरा दोषाः प्रतिपत्तव्याः ।

द्वितीयपदे तिष्ठयुगपि । कथमित्याह—

अद्धाण—णिग्गयादी, तिकसुत्तो मग्गिऊण असईए ।

रथ्यामुहे चउके, आवण अतो दुहिं वाहिं ॥ १६५ ॥

उपलक्षणत्वात् शृङ्गाटकादीनामपि ग्रहणम्, ततोऽयमर्थः—
रथ्यामुखस्याभावे आपणगृहं स्थातव्यम्, तदप्राप्ती शृङ्गा-
टके वा, तस्याप्यसत्त्वे अतुलके, तस्यालाभे चत्वरं, तदप्रा-
प्ती अन्तर्गणेषुऽपि स्थातव्यमिति ।

अथ 'अतो दुहिं वाहिं' ति पदत्रयं व्याचष्टे—

अंतोमुहस्स असई, उभयमुहे तस्म बाहिरं पिहए ।

तस्सऽसति बाहिरमुहे, सइ ठइए थेरिया वाहिं ॥१६६॥

पूर्वमन्तर्मुखे—रथ्यामुखगृहे स्थातव्यम्, अन्तर्मुखस्याऽसति
उभयमुखे तस्य च यद्वहिर्द्वारं रथ्याभिमुखं तत्पिदध-
ति—कटादिना स्थगयन्ति । द्वितीयेन द्वारेण निर्गमप्रवेशो
कुर्वन्ति । तस्याभयमुखस्याभावे बहिर्मुखे—रथ्याभिमुखद्वारे
तिष्ठन्ति, तत्र च द्वारं सदा स्थागतमेव कुर्वन्ति, स्थावि-
रसाध्यश्च तत्र 'बाहिं' ति बहिर्द्वारप्रत्यासन्नास्तिष्ठन्ति ।

अथ सामान्यत आपणगृहाद्विधिमाह—

जत्थप्पयरा दासा, जत्थ य जयणं तरंति काउं जे ।

निच्चमवि जंतिताणं, जंतितावासो तहिं वुत्तो ॥१६७॥

यत्राल्पतराः पूर्वोक्ता दोषास्तेषां दोषाणां परिहरणे यत्र
यतनां कर्तुं शक्नुवन्ति, तत्रापणगृहादीं तिष्ठन्तीत्याशयः
तत्र च स्थितानां तासां नित्यं यन्त्रितानामपि यन्त्रि-
तवासः प्रोक्तः । किमुक्तं भवति—यद्यपि संयत्यः प्रायोग्योपक-
रणप्रावरणादिना ताः सर्वदेव सुर्यान्त्रनास्तथापि त-
त्रापणगृहादीं विंशत्यतो यथोक्तयतनया यन्त्रणा कर्तव्या ।

का पुनर्यतनेति चेदुच्यते—

बोलैन भायकरणं, ठाणं वत्थुं च पप्प भइयं तु ।

वेदेण इति निति च, अविणीयनिहोडणा चेव ॥१६८॥

बोलैन—गमुदायशब्देन स्वाध्यायकरणं येन पूर्वोक्ता दोषा
न भवन्ति, स्थाने वा वस्तु वा प्राप्य भाज्यम् ।
स्वाध्यायकरणं न कर्त्तव्यमित्यर्थः, वृन्देन च कार्याकीर्ष-
णाव्युत्सर्जनार्थमातर्यान्ति निर्यन्ति वा । अविनीतां च दुःशी-
लानां तरुणादीनां निवेदना कर्त्तव्या, न तत्र प्रवेष्टुं दातव्यमि-
ति भावः ।

एएमि असईए, मुखे बहिरक्खियाउ वमहेहिं ।

तेमऽमती गिहिनीमा, वइगाइनु भोइए नाउं ॥१६९॥

एतयामापणगृहादीनामसति अर्थात्पश्चादयो व्रतित्या
वृषभैः—समर्थसाधुभिर्वहिः—समन्ततो रक्षिताः सन्त्यः शन्य
उपाश्रयं वसेयुः । अथ वृषभा न भवन्ति, ततस्तेषामभा-
वे गृहणामगार्गिणां निश्चया भृत्यादीभिः सुगुप्तशन्येषुऽपि
प्रतिश्रये वसन्ति । कथमित्याह—आमाधिपस्य—आमस्वामिनो
ज्ञाने—विहितं कृत्वा वयमत्र भवदीयवाहुज्ज्यायापरिगृहीता-
स्थिताः स्म, अतो भवता अस्माकं सारां कर्णयन्ति ।

कप्पइ निगंथाणं आपणगिहंमि वा० जाव अंतगावणं-
मि वा वत्थए ॥ १७० ॥

अत्र भाष्यम्—

एमेव क्रमो नियमा, निगंथाणं वि नवरि चउलहुगा ।

मुत्तनिवातो अंतो—मुहम्मि तह चेव जयणाए ॥२००॥

एत एव क्रमो नियमाभिर्ग्रन्थानामपि भवति, तेषामप्यापण
गृहादिषु वसतां पूर्वोक्ता दोषा भवन्तीति भावः । नवरं च-
तुल्येषुकाः प्रायश्चित्तम् । आह—यद्येवं तर्हि मन्त्रं निरर्थकम् ।
तत्र साधूनामापणगृहादिषु वस्तुमनुज्ञानत्वात्, नैवं कार-

वसहि

णिकसूत्रम्, यद्यन्यत्रोपाश्रयो न प्राप्यते ततोऽन्तर्मुखे गत्या-
मुखे गृहे स्थातव्यम् । अथ सूत्रनिपातः—सूत्रमवतरति तस्या-
ऽभावे आपणगृहादिषु शेषेष्वपि तिष्ठद्भिस्तथैव—तेनैव विधि-
ना यत्नया स्थातव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्र० ।

(२१) वर्षासु यादृश उपाश्रय वसन्तदाह—

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा मे जं पुण जाणेज्जा गामं वा
० जाव रायहाणि वा इमंमि खलु गामंमि वा० जाव राय-
हाणिमि वा णो महती विहारभूमी णो महती वियारभू-
मी णो मुलंभे पीढफलगमंज्जामंथारण णो मुलंभे फामुण
उंछे अहेमणिजे जन्थ बहवे समणमाहणअतिहिक्खणव-
णमिगा उवागया उवागमिस्संति य अच्चाइमा विन्ती णो
पम्मस्म णिक्खमणपवेमाण ० जाव धम्माऽणुआर्गचित्ताण
सेवं गच्चा तहप्पगारं गामं वा गगरं वा० जाव रायहाणि
वा णो वासावामं उवल्लिण्ज्जा । मे भिक्षु वा भिक्षुणी
वा मे जं पुण जाणेज्जा गामं वा० जाव रायहाणि वा०
इमंमि खलु गामंमि वा ० जाव महती विहारभूमी
महती वियारभूमी मुलंभे जन्थ पीढं ० ४ मुलंभे फामुण
उंछे अहेमणिजे जन्थ बहवे समणं जाव उवागया
उवागमिस्संति वा अप्पाइमा विन्ती० जाव रायहाणि वा
ततो मंजयामेव वासावामं उवल्लिण्ज्जा । (सु०-११२)

स भिक्षुर्यत्पुनरेवं राजधान्यादिकं जानीयात्, तद्यथा अस्मि-
न ग्रामे यावद्वाजधान्यां वा न विद्यते महती विहारभूमि-
स्वाध्यायभूमिः, तथा विचारभूमिः—बहिर्गमनभूमिः, तथा नै-
वात्र मुलभूमिर्नाटफलकशय्यासंस्तारकार्दारान्, तथा न
मुलभू. प्रासुकः पिण्डपातः उंछे ति पणणीय । एतदेव दर्श-
यति 'अहेमणिजे' ति यथाऽसावुद्गमादिदोषपरहित पणणीया
भवति तथाभूतो दुर्लभ इति । यत्र च ग्रामनगरादौ ग्रहव-
श्रमणब्राह्मणकृपणवर्गीमगाव्य उपगताः अपरे चापागमि-
ष्यन्ति, एव च तत्राऽत्याकीर्णा वृत्तिः, वर्त्तन-वृत्तिः, सा च
भिक्षाटनस्वाध्यायध्यानबहिर्गमनकार्येषु जनसङ्कुलत्वादाकी-
र्णा भवति, ततश्च न प्राहस्य तत्र निष्क्रमणप्रवेशौ यावच्चि-
न्तनादिकाः क्रिया निरुपपन्नाः सम्भवन्ति । स साधुरव-
ज्ञान्वा न तत्र वर्षाकाले विदध्यादिति । एव च व्यत्ययमत्र-
मपि व्यत्ययेन नेयमानि । आचा० २ श्रु० १ च० ३
अ० १ उ० ।

वर्षावासं वसन्तिशून्या कर्त्तव्या । सम्प्रति वर्षा-

कालविषयाणि प्रपञ्चयति—

नियमा होइ अमुणा, वसही नयणे य वणिथा दोसा ।

दुस्मंन्वरवहुपाणे, वासावामे विउच्छेदो ॥ २१ ॥

वर्षावासं-वर्षाकाले नियमाद्वसन्तिशून्या कर्त्तव्या, किं का-
रणास्ति चेत्, उच्यते—वर्षासूपकरणं सह नीयते । अथ
भिक्षादिगच्छन्नयति तर्हि वर्षप्रपातेन निश्चयते । तथा
चाह—'उपकरणस्य सह नयने पुर्य कल्पाध्ययने तेमनाट-
यो दोषा वर्णिताः' । अन्यच्च शून्यायां वसन्तो कृताया ग-

वादिभिर्भजन भटादिभिर्वा रोधनं भवेत् । तथा च स-
त्यन्यस्यां वसन्तो गन्तव्यम्, तस्या अलाभेऽन्यद् ग्रामान्तरं
गमनीयम्, यत्र च दुस्मंन्वरगा मार्गाः सलिलहरितादिभिरा-
त्माविरोधना संयमविरोधना भवेत् । तथा बहुप्राणा मार्गा
द्विप्रचतु पञ्चेन्द्रियाणामनकजातीयानां सन्मच्छन्तान्, तथा
शय्यातरण शून्यां वसन्तिमालोक्याऽदाक्षिण्या एते काऽप्य-
नापृच्छ्य गता इति प्रहेषतस्तेषां सर्वेषां वा तद्द्रव्यस्यान्यद्-
व्यस्य वा व्युच्छेदः कियते । इमे चाप्यलम्प्यात् शून्या वसन्तिः
कदापि न कृतव्यान्, जघन्यतोऽप्याचार्यस्यापाध्यायस्य चा-
त्मतृतीयस्य वर्षाकाले विहारः, अन्यथा प्रायश्चित्तम् ।

तथा चाह—

वामाण दोण्ह लहुया, आणादिविराहणा वसहिमादी ।

मंथारम उवगरणे, गेलने सल्लमरणे य ॥ २२ ॥

यदि पुनर्द्वौ जनौ वर्षाकाले वसन्तस्तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो
लघुका आजादयश्च दोषाः । तथा विरोधना वसत्यादः आ-
दिशब्दादात्मसंयमप्रवचनपरिग्रहः । तथा संस्तारकविषय
उपकरणविषय च भूयान्मा दोषाः तथा द्वयोजन-
योविहरतोरकः कथञ्चनापि ग्लानो जायेत, ततो ग्लाने व-
सन्तो मुक्त्वा अपरे भिक्षादिनिमित्तं ग्रहीतव्यं, ये प-
श्चात् ग्लानस्य दोषा द्वितीयोद्देशकेऽभिहितः । यच्च सश-
न्यस्य सतो मरणे तदेतन्मर्ममत्रापि द्रष्टव्यम् । एष द्वार-
गाथासंज्ञेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतो विरोधना वसत्यादे-
रिति विवृण्वन्नाह—

मुणं मुनुं वसहिं, भिक्षवादीकारणा उ जड दो वि ।

वच्छंति ततो दोसा, गोणाइया हवंति इमे ॥ २३ ॥

यदि द्वावपि शून्यां वसन्ति मुक्त्वा भिक्षादिकारणतो व्रज-
तस्तन इमे वक्ष्यमाणा दोषा गवादिका-गवादिनिमित्ता
भवन्ति ।

तानेवाह—

गोणे माणे छगले, सुगरमहिमे तेहव परिकम्मे ।

मिच्छत्तवडुगमादी, अच्छन्ते मलिगमादीणि ॥ २४ ॥

गोः श्वा छगलः शूकरो महिषो वा शून्यां वसन्तिप्रवबुध्य
प्रविशेत् तथा परिकर्म गृहस्थः कुर्यात्, यदि वा—मिथ्यान्वा-
पहता वटुकादयः प्रविशेयुः, अथैको गच्छत्येकं पश्चात्तिष्ठति
तत एकस्मिन्पश्चात्तिष्ठति स्वालङ्कारादिनि—स्वालिङ्गप्रतिसेवना-
दय आन्मपरोमयसमुत्था बहवो दोषाः । एषां अपि द्वारगाथा ।

तत्र गवानिद्वारव्याख्यानार्थमाह—

गोणादिषु पविट्टे, धाडंतमधाडने भवे लहुया ।

अहिगणवसहि भंगा, तह पवयणे मंजोमे दोसा ॥ २५ ॥

गवादिषु—गोश्वच्छगलशूकरादिके प्रविष्टे यदि तान गवा-
दीन् धाटयति ततस्तत्प्रायोऽथोगोलकन्यास्तथैव इति
तदाटनेन भवति प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तथा ते
गवादयो निर्दाटिताः सन्तो हागतादीनि स्वादेयुस्ततो-
ऽधिकरणदोषमभवः । 'अधाडणे' ति अथ न निर्दाटयति
तर्हि वसानमह, तथा प्रवचनं संयमं च दोषाः, प्रवचन-

विग्राधना, उपलक्षणमेतत्, आत्मविग्राधना चेत्यर्थः । तथा-
हि—यदि श्वाद्यो बालमृतकलेषादि भक्षयन्तस्तिष्ठन्ति
तदा महती प्रवचनस्य कुत्साति प्रवचनविग्राधना । शूकरप्रभृ-
त्यश्च निष्काशयमानाः कदाचित् संमुखा अपि चलेन तत् आ-
त्मविग्राधना श्वाऽऽव्यश्च तिष्ठन्तो मार्जारमृणकादिकमुप-
हन्त्युरिति संयमविग्राधना । तदेवं 'गोणे साणे' त्यादि व्या-
ख्यातम् ।

अधुना 'परिकर्म' ति व्याख्यानयति—

दुक्खं ठिएसु वसही, परिकर्मं कीरइ ति इति नाउं ।

भिक्षवादिनिगगएसुं, मअद्द मीसुं विमं कुजा ॥ २६ ॥

ते गृहस्थाः परिभाषयन्ति—स्थितेषु साधुषु दुःखं महता क-
ष्टेन वसन्तः परिकर्मं क्रियन्त स्वाध्यायभङ्गादिदोषभावात्, ग-
तेषु तु न काश्चिद्दोष इति ज्ञात्वा—परिभाष्य भिक्षादिनिगमं
निगमेषु साधुषु सद्वृत्तिस्वार्थं स्ववसतिर्वालिपुताकरणार्थं
मिश्रं वा संयता अपि सुखेन स्वाध्यायादिकं च कुर्यान्ति
स्वार्थं संयमनिमित्तं च इदं यद्यमाणं परिकर्मं कुर्युः ।

तदेवाह—

उच्छेव विलच्छगणे, भूमीकम्मं समज्जणाऽऽमज्जे ।

कुङ्काणं लिपणं दू—मणं च एयं तु परिकर्मं ॥ २७ ॥

उच्छेवो नाम—यत्र पतितुमारब्धं तत्रान्यस्येष्टकादि सं-
स्थापने विलस्यगते कोलादिकृतविलोषिष्टकोपलादिप्रक्षिप्यो-
परि गोमयमृत्तिकादिना पिधानम्, भूमिकम्मं नाम विषमार्गाणि
भूमिस्थानानि भङ्गकत्वा सम्मार्जन्या सम्मार्जनम्, आमर्जनं-
मृदुगोमयादिना लिप्यनम्, तथा कुङ्कानां लिपनं कुङ्काना-
मेव च 'दूमणं' ति धवलनम् एतत् परिकर्मं कुर्युः ।

अथैव प्रार्थाश्चर्चाविधमाह—

जइ ढक्कतो ज्ञया, तइमाम विलेसु गुरुग मुदुंसुं ।

पंचिदिय उदाति, एगदुगतिगं उ मूलादी ॥ २८ ॥

'यति'यावन्त उच्छेवा ढक्कताः—समार्गचताः'तति'तावन्तो
लघुमासाः प्रार्थाश्चत्तम् । विलेषु शुद्धेषु पञ्चैन्द्रियजीर्वाह-
नेषु स्थागतेषु गुरुगं ति चत्वारो गुरुमासाः । अथ पञ्चैन्द्रिय-
व्याघाता विलस्यगते अभून् तत् एकद्वित्रिषु व्याहतेषु यथा-
क्रमं मूलादि, एकस्मिन् पञ्चैन्द्रियेऽपद्राविते मूलम्, द्वयोर-
नवस्थान्यम्, त्रिषु—त्रिप्रभृतिषु पारार्थाश्चकमिति ।

भूमीकम्मादीसुं, फासुग देमे उ हाइ मासलहुं ।

सव्वम्मि लहुग अफा—सुगणं देमम्मि सव्वे य ॥ २९ ॥

भूमिकम्मादिषु—भूमिकर्मसम्मार्जनमार्जनकुङ्कलेपनधवल-
नेषु देशतः प्राशुकेषु कृतेषु प्रत्येकं प्रार्थाश्चत्तं भवति मा-
सलघु । सर्वोस्मिन् उपाश्रय प्राशुकेषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो
लघुकाः । अप्राशुकर्तापि जलादिना देशतः सर्वतो वा भू-
मिकम्मादिषु कृतेषु प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः ।

सम्प्रति शय्यातर्गमधिकृत्य प्रार्थाश्चर्चाविधमाह—

सोच्चा गय ति लहुगा, अप्पत्तिय गुरुग जं च वोच्छेदो ।

वडुचारणभडमरणं, पाहुणनिकेयणा सुप्पे ॥ ३० ॥

शय्यातरो यदि शय्यां वसतिमालोक्य कस्यापि पाश्वे
पृष्ठा धृत्वा च तद्वच एतज्ज्ञानाति यथा गताः साधव इति
न चाप्रीतिरूपज्ञा तदा प्रार्थाश्चत्तं चत्वारो लघुकाः । अथा-

प्रीतिकं करोति यथा अदाक्षिण्या एते अनापृच्छया गता
इति तर्हि 'गुरुग' ति चत्वारो गुरुका मासाः । अथैकानकमे-
देन तद्द्रव्यान्त्यद्रव्यव्यवच्छेदस्तदा तस्मिन्मसि चतुर्गुरुकं
प्रार्थाश्चत्तम् । अधुना 'मिच्छन्तवहुगमादीनि' व्याख्यानयति—
'वडुचारणे' त्यां वडुकाः—द्विजातयः चारणाः—वैतालिकवि-
शेषाः—भटाः—प्रतीताः, ते गताः कापि साधव इति विज्ञाय
तस्मिन् शून्यं उपाश्रये आवस्युः । तत्र कलहादिप्रसङ्गः ।
तथा शय्यां वसतिमालोक्य कश्चित्तिरिङ् मनुष्यो वा समा-
गत्य स्त्रियेत तत्र च राजप्रहादिदोषसंभवः । तथा कांच—
तु शय्यातरोऽस्य प्राधूमेकाः शून्यं वसतिरिति ह-
त्वा शय्यातरागुह्या तत्र तिष्ठयुनेच ते निष्काशयि-
तुं शक्यन्ते, निष्काशितं निष्काशितं वा प्रोक्षणादिप्रवृत्तिः,
तथा तिरस्त्री मानुषी वा प्रसवितुकामा शय्यां वसति
दृष्ट्वा तत्रागत्य प्रसूयन्त, तस्या निष्काशिते—आश्रयत्याजने
संयमविग्राधनादयो दोषाः । यथोक्ताः प्राक् एते शून्यं क्रि-
यमाणे दोषाः ।

सम्प्रति 'अच्छेदं सति लिङ्गमादीणि' इति व्याख्यानयति—

अहं चिद्धति तन्धेगो, एगो हिडइ उभयहा दोमा ।

सल्लिगंसयणादी, आतुत्थपरे उभयतो य ॥ ३१ ॥

अथ तत्रैकास्तर्पति एकां हिरडते तत् उभयथा—उभ-
येन प्रकारेण यास्तर्पति गवाद्यश्च हिरडन्ते तज्ज्ञात्वा-
त्यर्थः, स्वालङ्कसेवनादयो दोषाः । स्वालङ्कसेवना—संयती-
प्रातसेवना आदिशब्दात्—परालङ्कसेवना गृहलङ्कसेवना
च परिगृह्यते । कथंभूता इत्याह—आत्मनोऽन्धाः आत्मनैव
संयत्यादिकं कदाचित्प्रार्थयन्त इत्यर्थः । तथा परं परतः
संयत्यादिकृतज्ञाभनात्, उभयतः स्वतः परतश्च समुत्थाः ।
यदुक्तं प्राक् 'सोच्चा गयति लहुगा' इत्यादि गाथापूर्वार्द्धं
तद्द्रव्याख्यानार्थमाह—

सुप्पे सागरि ददुं, संधारो पुच्छ कत्थं ममणाओ ।

मोउं गय ति लहुगा, अप्पत्तियेच्छेदं चउगुरुगा ॥ ३२ ॥

संस्तरन्ति साधवोऽस्मिन्निमित्तं संस्तरः—उपाश्रयः सागा-
रिः—शय्यातरो, समीपं प्राकृतत्वात् द्वितीयार्थे, ततोऽय-
मर्थः—शून्यं संस्तरमुपाश्रयं सागारंको दृष्ट्वा पृच्छन्—कु-
त्र गताः धमणा इति, तत्र प्रतिवचः धृत्वा गता इति
ज्ञाते अप्रीत्यकरणे प्रार्थाश्चत्तं चत्वारो लघुकाः । अप्रीतिकं
समुत्पन्ने छेदे तद्द्रव्यान्त्यद्रव्यव्यवच्छेदे चत्वारो
गुरुकाः । तदेव विग्राधना वसत्यादेरिति व्याख्यातम् ।

सम्प्रति 'संधारगउवगणे' इति व्याख्यानयति—

कप्पट्टगमंधार, खलण लहुगो तुवाडि गुरुगो उ ।

नयणे डहणे चउलहु, एत उ महल्लण वुच्छं ॥ ३३ ॥

संस्तर—उपाश्रये याव 'कप्पट्टग' ति बालकः खलति—
क्रीडति तत् खलेन प्रार्थाश्चत्तं लघुको मासः । अथ त्व-
ग्वर्तनं कुर्यात्तर्हि त्वग्वर्तनकृता गुरुको मासः । अथ य-
बालकस्तत्र स्थितस्तेन नीयते प्रदीपनकृतं वा लग्नेन द-
ह्यते, तदा चतुर्लघु । अत ऊर्ध्वं महति त्वग्वर्तनादि कु-
र्वन्ति प्रार्थाश्चत्तं वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

तुल्यद्वयणदहसे, लहुगा गुरुगा इवतः ॥३४॥

अह उवहसति उवहे, ति धनूणं हिण्ड मासलहु ॥३४॥

उल्ले लहुग गिलाणा-दिगा य सुखं ठवेति चउलहुगा ।

अणरक्खितोवहम्मति, बहिते पावेति जं जत्थ ॥३५॥

महान् पुरुषः शून्यमुपाधये दृष्ट्वा तत्र त्वग्वर्तने करोति ।

यदि वा-उपकरणं नयति, दहति वा । तदा त्वग्वर्तने नयने द-

हने वा प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । अथानाचा-

रं करोति तत्रापि चत्वारो गुरुकाः । अथवा-उपकरणे-

ति व्याख्यानार्थमाह-'अहेत्यादि' अथ उपहन्यते उप-

धिरिति मत्वा तं सह नीत्वा भिक्षार्थं हिण्डते तदा प्रा-

यश्चित्तं मासलघु । अथ कथमपि सह नीतं वर्षेणाव्याप्ति-

यने तदा चत्वारो लघुकाः । अथ तस्मिन्मुपाधये शून्यं स-

ति ग्लानाविकान् आदिशब्दात्-प्राधूर्ण्येकपरिग्रहः, गृह-

स्थाः स्थापयन्ति तदाऽपि चत्वारो लघुकाः । अथोपाधि-

सह न नयति तदाऽसौ अर्गक्षितः सन् उपहन्यते, तस्म-

रैवाऽप्यहियते । तदपहारे च जघन्यमध्यमोत्कृष्टापहार्गनाम-

ने प्रायश्चित्तम् । इतं च तस्मिन्नुपकरणे यत् अनेपणादि-

क यत्रोपकरणविषये तां संघाते तांजमित्तमपि प्रायश्चित्तं

तां प्राप्नुतः ।

संप्रति 'गेलखे सल्लमरणे य' इतिहागद्वयमाह-

गेलखमरणमल्ला, वितिउहमम्मि वल्लिया पुट्ठि ।

ते चेव निरवमेमा, नवरं इह इं तु वितियपयं ॥ ३६ ॥

ग्लान्यम् 'मरणसल्ल' नि सशल्यमरणमेतं द्वे

अपि पूर्व-द्वितीयोद्देशकं प्रथमसूत्रं ये दापयता स-

विस्तरं वर्णिते ते एव निरवशेषे अत्रापि चकृत्य,

नवरं तत्र द्वितीयपदमपवादपदं नोक्तमिह तु 'इकारः' पाद-

पूर्णं, तदुच्यते ।

तद्व्याह-

असिवादिकारणेहि, अहवा फिडिया उ खेतमंक्रमणे ।

तत्तियमंसा य भव, दोएहं वासासु जयण इमा ॥ ३७ ॥

अशिवादिभिः कारणैः द्वावपि वर्षासु विहरतः । अथवा-

एकस्मात् क्षेत्रादन्यस्मिन् क्षेत्रे सक्रमणे कथमपि मार्गतः

स्फिटिती-परिभ्रष्टाविक्रमं वर्षासु विहरतः । उपलक्षणमेतत्ते-

नैतदापि द्रष्टव्यम्-अशिवादिकारणतां गणे स्फोटं

कृत्यैकाकिनो जाताः, संकेतवशाच्च कचिद्वर्षासु हां माल-

ताविति 'तत्तियमेसा उ भव' इति शेषाः प्रतिभन्ना मृता

वा, अर्वाशिष्टौ तावन्मात्रावव-द्वावैव भवन्तिष्ठतः, एव हां

वर्षासु भवतः । ततस्तयोश्च द्वयार्चषासु इयं वक्ष्यमाणा

यतना ।

तामेवाह-

एगो रक्खति वसहिं, भिक्खवियारादि विनियओ जाति ।

संथरमाणेऽसंथरं, निहान्धुवरि ठवितुवहिं ॥ ३८ ॥

एका वसति रक्षति, द्वितीया भिक्षाविचारादौ-भिक्षायां

विचारे-वर्हिभूमाषादिशब्दादन्यस्मिन्वा प्रयाति । एवं

यतना तदा भवति यदा ती संस्तरतः । 'असंथरे' नि

अर्थैकाकिनो भिक्षाया अलाभादन्यतो वा कुतश्चित्कारणात्

न संस्तरतस्तदा असंस्तरं द्वावपि सह हिण्डते । तत्रेयं

यतना-याद वसता निर्दोश्यं-निर्मयं तदा उपधिमुर्षार

वसंतः स्थापयतो-वर्णीतः, यथा न कोऽपि पश्यतीति, एवं-

भूतां च यतनां कुर्वन्तां न प्रायश्चित्तविषयी । अथ न कुरु-

तस्तदा यत् आपद्यते प्रायश्चित्तं तत् प्राप्नुत इति ।

सुत्तेणं वृद्धारो, कारणियं तं तु हाति सुत्तं ति ।

कप्पो सि अणुष्मातो, वासाणं करिसे खेत्ते ॥ ३९ ॥

यत् एवं वृद्धास्ततो द्वयार्थिहारो वर्षासु साक्षात् पञ्चमन

सूत्रेण प्रतिपिज्ञस्त्रयाणां तु विहारस्थोऽकारः, अनुज्ञातः सूत्रेणै

व जघेन कृतः, सोऽप्युत्सर्गतो न कल्पेत, ततस्तत्सूत्रं कारणि-

कमशिवादिकारणनिष्पन्नं भवतीति धर्तव्यम् । अथ कीद-

श संत्र, वर्षासु गाथायां षष्ठी सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् । त्रयाणां

विहारः कल्पत इत्यनेन पदेनाऽनुज्ञातः ।

सूरिराह-

महती वियारभूमी, विहारभूमी य सुलभवित्ती य ।

सुलभा वमही य जहिं, जहस्यं वामखत्तं तु ॥ ४० ॥

यत्र महती विचारभूमिः-पुरीषान्सर्गभूमियत्र च महती

विहारभूमिः-भिक्षानिमित्तं भ्रमणभूमियत्र च वृत्तिभिक्षा-

वृत्तिः सुलभा, वसतिश्च यत्र सुलभा तत् जघन्यं वर्षायोग्यं

क्षेत्रम् उत्कृष्टं त्रयोदशशुणोपेतम् । व्य० ४ उ० ।

अधुना पञ्चकं व्याख्यानयति-

मंगहुवग्गहनिज्जर-सुयपजवजायमव्ववच्छित्ती ।

पणममिणं पुव्वुत्तं, जे वायहि ताव लंभादी ॥ ४१ ॥

यत् पञ्चकं पूर्वमुक्तं तावदम् । तद्यथा-संग्रह उपग्रहः

निजेरा धृतपर्यवजातमव्यवच्छिन्नश्च । तत्र संग्रहः शिष्यादः

तथा च श्रुत शिष्यादयः संगृह्यन्ते, उपग्रहः-उपग्रहः स

च धृतज्ञानादिप्रदानतः, निजेरा-ज्ञानावरणादिकर्मविनिर्ज-

रणम्, धृतपर्यवजातं-प्रभूता प्रभूततरा धृतज्ञानपर्यायवृद्धि-

रव्यवच्छिन्नस्तीर्थस्य, ये चान्महितापलम्भादय आन्महि-

तोपलम्भः परहितोपलम्भ उभयाहितोपलम्भश्च एकादय बहु-

माने न्वति तदा पञ्चकं प्रतिपत्तव्यम् ।

एवं ठियाण पालो, आयरितो संम मासियं लहुयं ।

कप्पट्टिनीलकेसी, आयसमुत्था परे उभये ॥ ४२ ॥

एवं त्रयोदशदोषविमुक्तं त्रयोदशभिर्गुणैरुपेतं क्षेत्रं कारण-

वशतत्त्रयाणां वर्षासु स्थिताणां द्वयार्थिहार्यं धिनिर्गमं तृ-

तीयं पश्चात्पालो-वसतिपालः आचार्यः स्थापनीयः ।

अथान्य स्थापयति तत आह-शेषं तु आचार्यव्यतिरिक्तं

वसतिपालं स्थाप्यमानं प्रायश्चित्तं मासिकं लघु । तथा

यदि तरुणं भ्रमणं च वसतिपालं पश्चात्स्थापयति तत इमं

खलिक्कासवनाविका दोषाः, तथा आग्रसमुत्थाः, (परे) परस-

मुत्थाः, उभयस्मिन्-उभयसमुत्थाः । कस्या इवत्याह-'क-

प्पट्टिनीलकेसी' ति कल्पस्थिता बालिका नीलकेसी-कृष्ण-

केशी तरुणीत्यर्थः । ततो विशेषणसमासः तरुया इव, विभक्ति-

लोपश्च प्राकृतत्वात् । इयमत्र भावना-यथा तरुणी बा-

लिका तरुणानां महतां च प्रार्थनीया भवति । एवं तरुणा-

ऽपि तहणीनां महतीनां च प्रार्थनीयं, तस्मिन्पश्चात्स्थाय-
मानं स्वलिङ्गगृहलिङ्गमेवनाविषया आत्मसमुत्थाः परस्मु-
त्था उभयसमुत्थाश्च मथुतदोषाः संप्रवर्तन्ति ।

एतदेवाह—

तरुणे वसहीपाले, कप्पट्टिसलिंगमादिआ उभया ।

दोसा उ पसज्जती, अकप्पिए दोसिमे अस्से ॥ ६० ॥

तरुणे वसतिपाले सति 'कप्पट्टि' ति तरुण्या बालिकाया
इव स्वलिङ्गादिकाः-स्वलिङ्गासंयनगृहलिङ्गासंयनरूपाः 'आ-
उभया' इति आत्मसमुत्था उभयसमुत्था उपलक्षणमेतत् प-
रसमुत्थाश्च दोषास्तस्य प्रसज्जन्ति ।

अकल्पिके च बालादाविमे दोषास्तानेवाह—

बलिधम्मकहा किहा, पमज्जणा वरिसणा य पाहुडिया ।

संधार अगणिभंगे, मालवतेणा य शाती य ॥ ६१ ॥

साधवः कदाचित् कारणवसतः संप्राभृतिकायां वसन्तौ
स्थिता भवेयुः, तत्र यदि बालादिः वसतिपालः क्रियते तदा
बालिदोषः । तथाहि-तत्र बालिकारकाः स्वभावेन वा गच्छे-
युः कैतवेन वा । तत्रापि ये कैतवेन ते प्रथमत एवापकर-
णहरणनिमित्तमागच्छन्ति, किं त्वागतानां बलिं कुर्वतां बाल-
मेकार्किते दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते ततोऽपहरन्ति । अ-
थवा—बाले विक्षिप्यमाणे उपकरणं कुर्यात् खरगृह्यते, त-
तो बालो जल्पति-बहिरुपकरणं निष्काशयामि, एवमुक्त्वा
सकलमप्युपकरणमादाय बहिर्निर्गतस्तदेतदभ्यन्तरे ते उप-
धिमपहरन्ति । ये तु कौतुकेन समागच्छन्ति ते उपाधिमप-
हर्तुकामा ब्रूवन्ते—जुल्लक ! बलिंय समागच्छति ततस्त्वं ब-
हिर्निर्गच्छ, एव ते बाले बहिर्निष्काशयोपाधिमपहरन्ति । अ-
थवा—ब्रूयुर्द्वयं बालं कर्ष्यामस्ततस्त्वं बहिर्निष्ठ अन्य-
श्चा-कुर्यात् खरगृह्णा भविष्यति । एवमुक्ते बहिर्निर्गते बाले उ-
पाधिमपहरन्ति । अथवेदमाचक्षते—उपाधिमभ्यन्तराद्बहिर्ग-
तय, यावद्बलिं विधेयं, स च बालस्तत्कार्यमजानानः स-
मस्तमुपकरणमेकवारं ग्रहीतुमशक्नुवन् स्तोत्रं गृहीत्वा
बाहः संस्थाप्य यावदन्यस्य ग्रहणाय मध्ये प्रावर्शति ताय-
स्ते धूर्तो अपहरन्ति । 'धम्मकहा' ति धर्मकथाश्रवणाय
केचित् स्वभावतः आगच्छेयुः, अपरे कैतवेन । समागत्य चेत्
ब्रूवन्ते-कथय जुल्लक ! अस्माकं धर्मकथाम्, स च तत्त्वम-
जानानः कथामारभते । ततः कथाप्रसंगे केचित् तथैवा-
प्रावृष्टाः शृण्वन्त्यपरे तृपाधिमपहरन्ति । 'किहु' ति ।
क्रीडानिमित्तमपि केचित्स्वभावतः समागच्छन्त्यपरे कैत-
वेन । तेषु च समागतेषु स बालकः स्वयं वा क्रीडति,
तान्वा क्रीडतः पश्यति, ततः क्रीडया व्याक्षिप्तस्य सतो-
ऽपहरन्ति । 'पमज्जणावरिसणा य' ति य एव बलावु-
हो गमः स एव प्रमार्जने वर्षणे च वेदितव्यः । 'पाहु-
डिया' इति प्राभृतिका इति भिक्षा अर्चनिका च । तत्र
केचित् कैतवेन स्वभावेन वा वदन्ति-जुल्लक ! गृहाण
भिक्षाम्, अथवा-बहिर्निर्याहि यावद्वयमर्चनिकां कुर्मः, त-
तो यावद्भिक्षार्थं याति, बहिर्वी निर्गच्छति, तावदपह-
रन्ति । 'संधार' ति । अपरे कैतवेन स्वभावेन वा वदेयुः,
यथा-एष राजा सह स्कन्धावारः समागच्छति । तत्र स्व-
भावेन ततो नश्यति, स नश्यन् बालस्तेष्वपि नश्यते ।

२४१

कैतवेन समागच्छन्तो ब्रूवन्ते-जुल्लक ! पलायस्व स्कन्धा-
वारः समागच्छति, ततः स नश्यति इतरेऽपहरन्ति । 'अ-
गणि' ति प्रदीपनकं लग्नम्, परतः स्वभावेन ध्रुत्वा स्वयं वाऽ-
वलोक्य स बालक उपाधिलोभाद्वा न स्वयं वसतेर्बाहिर्निग-
च्छति, नापि किंचिदुपकरणं निष्काशयति, ततस्त्वस्य बालक-
स्यापकरणस्य च विनाशः । यदि वा—उपकरणनिष्काश-
नाय मध्ये प्रावृष्टा गुप्तः सन् बालको दृष्टोत । कैतवेन केचि-
त् ब्रूयुर्मन्दाभाय ! नश्य प्रदीपनकं लग्नं वनेत, एवमुक्ते स उप-
करणं बहिर्निष्काशयितुमारभते, ततोऽपहरन्ति । 'भङ्गे मालव-
तेण' ति । मालवा-स्तेच्छविशेषाः शरीरपहारिणः स्तेनाः-
उपकरणहारिणस्तेभङ्गे, स बालको भयतो जननं सार्द्धं
नश्यति न च सारमुपाधिं गृह्णाति । यदि वा—उपाधिप्रतिब-
द्धः सन् स वसन्तावेव तिष्ठन्तः स मालवैरपि न्हियते, स्तेनै-
र्वा उपकरणमार्त । अथवा—केचित् कैतवेन ब्रूयुर्मालवाः
स्तेना वा जुल्लक ! समागततास्तस्मात्पलायस्व जननं सार्द्ध-
मिति, एवमुक्ते स बालकस्तस्वमजानानो नश्यति, इतरे उप-
करणमपहरन्ति । 'नाति' ति ज्ञातयः स्वजनान्ते समागता-
स्तंकाकी दृष्टस्ततो नीयते, अन्ये चापधिमपहरन्ति । अ-
थवा—अन्येन केनचिदागच्छन्तो दृष्टास्तेन कथितम्-जुल्लक !
तव ज्ञातयः समागच्छन्ति, ततः स पलायते इतरथापकरण-
मपहरति । अथवा—कोऽपि धूर्तः कैतवेन ब्रूयात्-जुल्लक ! क-
ते निजकाः ? , जुल्लकः प्राह—अमुकं ग्रामं नगरे वा । सो
ऽन्यस्मै कथयति, ततस्तेषां सजानीयानां नाम विज्ञान्यवग-
म्य तस्य जुल्लकस्य सर्पापमान्य भणति—अमुकस्य त्वं
निजकः जुल्लकः प्राह—कथं त्वं जानासि?, ततः स तस्माता-
पिश्रुदीना वस्त्रादि कथयति । ततः जुल्लकस्य प्रत्यय उप-
जायते । ततो वक्रि—सत्यमहं तेषां निजकः । ततस्ते धूर्तो
ब्रून्ते—आगतागतव निमित्तम्, मया अमुकप्रदेशे दृष्टा इति ।
ततः स पलायते इतरे हरन्त्युपकरणम् । एव यथा बाल अक-
ल्पिके दोषास्तथा अव्यक्तं निद्राप्रसंगे कथाप्रसंगे वा क-
ल्पिकं वेदितव्याः ।

तस्मा पालेइ गुरु, पुब्बं काउं मरीचिंतं तु ।

इहग आयुवहीणं, विराहणा भ्रंतमधरंते ॥ ६२ ॥

ये तरुणे बालकादौ वा कल्पिक वसतिपाले स्थितेऽन-
न्तरोक्ता दोषा आचार्ये ते न भवन्ति, तस्मान् गुरुराचार्यो
वसतिपालं कथयति, कथामिति चेदन्त आह—पूर्वं शरीर-
चिन्तां कृत्वा; संज्ञाभूमिं गत्वा इत्यर्थः । अथ शरीरचिन्तां
न करोति ततः प्रार्थाश्चिन्तं मासलघु । 'इहग' इत्यादि ।
इतथा-शरीरचिन्ताया अकरणे याद संज्ञां धारयति तत
आत्माविराधना मरणं ग्लानत्वं चावश्यं तन्निराधाद् भ-
वति । अथ न याति किं तु मात्रके व्युत्सृजति ततः आडादी-
नामागताना गन्धागमन उद्वाहः । अथ बहिर्याति तत्रोपाधि-
विराधना-तस्करापहाररूपा । ये चैकार्कितो दोषास्ते च
भवन्ति । एष संस्तरणे विधिरुक्ते । असंस्तरणे पुनराचार्यो वस-
ति प्रलोकमानस्तस्मिन्नेव घाटक प्रत्यासन्नपु गृहेषु भिक्षार्थं
हिगडते ।

तथा चाह—

जइ मंघाडो तिण्ह वि, पज्जत्तेऽऽणोइ तो गुरु न नीति ।

अह नेवाऽऽगे ताहे, वमहीणऽऽलोगहिङ्गया ॥ ६३ ॥
 यदि संघाटः—साधुयुग्मे त्रयाणामपि आन्मद्विकस्य गुण-
 श्रेण्यर्थः पर्याप्त-परिपूर्णमानयति ततो गुरुभिन्नार्थं न नीतिरिति
 निर्गच्छति । अथ नैव त्रयाणां पर्याप्तमानयत्यलाभादशक्रे-
 वा तदा वसन्तेरगलाको यथा भवत्यवमाचार्यस्य प्रत्यासन्नपु-
 गृहेषु हिगडनम् ।

किं यत्पुनस्तत्र गृह्णातीति चेदत आह—

आसेणसु गेएहइ, जत्तियमेत्तेण होइ पज्जनं ।

जावइएण य ऊणं, इयराणीयं तु तं गेएह ॥ ६४ ॥

तस्मिन्नेव घाटके प्रत्यासन्नपु गृहेषु गृह्णाति । तावन्मात्र या-
 वन्मात्रेण पर्याप्त भुज्जनं, किं त्वल्पम् । तथा च सर्वेषां
 परिपूर्णं भवति । अथ तावन्न लभ्यते तर्हि यावता ऊनं तत्
 इतराभ्यामानीते गृह्णाति । त नत्र त्रयोऽपि परिपूर्णं भुज्जेत,
 किं त्वल्पम् ।

तथा चाह—

मव्वे अप्पाहाग, भवन्ति गेल्लाममादिदोमभया ।

एवं जयन्ति तहियं, वामावाये वंमता उ ॥ ६५ ॥

ग्लानादिदोषभयात्मनोऽपि तेऽल्पाहाग भवन्ति, एवं त-
 त्र वर्षावासं-वर्षायोग्यं क्षेत्रं वसन्तो यतन्ते । व्य० ४ उ० ।

सम्प्रति शय्याकल्पिकमाह—

दुविहा हवन्ति मेज्जा, दव्वे भावे य दव्वस्वानादी ।

साहहि परिग्गहिया, मव्वे य भावओ मेज्जा ॥ ५५२ ॥

द्विविधा भवति शय्या-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्य-
 तः खानादयः, स्वातमुच्छ्रितं च । एताः द्रव्यशय्याः साधु-
 भिः परिगृहीताः भावतः शय्या भवन्ति ।

रक्खणगहणे तु तहा, मेज्जाकप्पो उ होइ दुविहो उ ।

मुक्ते बालगिलाणे, अव्वत्तारेवणा भणिया ॥ ५५२ ॥

शय्यायां कल्याः शय्याकल्पिक इत्यर्थः । स द्विविधस्तस्या-
 भावशय्यायाः रक्तेण, ग्रहेण वा । तत्र रक्तेण प्रोच्यते-वस-
 तिनियमनस्तावत् रक्षयितव्या । यदि पुनर्भिन्नादिप्रयोजन-
 तो गच्छन्तः शय्यायां वसन्तो बाले ग्लानमव्यक्तं वा वस-
 तिपाले स्थापयन्ति तदा आरण्यपणाप्रायश्चित्तम् ।

भगितमेवोपदर्शयति—

पढम्मि य चतुलहुयं, मेमं मासियं मुणेयव्वं ।

दोहिं गुरु इक्कणं, चउत्थपणं दोहि वी लहुयं ॥ ५५४ ॥

प्रथममह गाथाक्रमप्रामग्यात् शून्यमुच्यते । यदि शून्या
 वसति कुर्वन्ति तदाऽऽरण्यपणा-चत्वारो लघुकाः द्वाभ्यां गुरु-
 वः । तद्यथा-तपोगुरुकाः, कालगुरुकाश्च । अथ बाल स्था-
 पयन्ति तदा मासलघु । ग्लाने स्थापयन्ति मासलघु, त-
 पोलघु कालगुरु । चतुर्थपदे—अव्यक्तस्थापनलक्षणं मास-
 लघु-द्वाभ्यामपि लघुकम् । तद्यथा-तपसा, कालेन च । उक्ता-
 ऽऽरण्यपणा ।

सास्प्रतमेतेष्वेव दोषा वक्ष्यन्त्यास्तत्र प्रथमं तावन्

शून्यं दोषानाह—

मिच्छत्तवड्गचारणं, भाडगमरणं निग्गिक्खमणुयाणं ।

आदोम बालनिके यणे य मुक्ते भवे दोमा ॥ ५५५ ॥

शून्यायां कदाचित् शय्यातरस्य मिथ्यात्वगमनं वटुकप्रवे-
 शो भाटप्रवेशस्तिरश्चा मनुष्याणां वा तत्र मरणम् आदेशः
 प्राप्नोतकामन्तप्रवेशो व्यालप्रवेशः । एते शून्ये उपाधये कृते
 दोषा भवन्ति । तथा निकेतनं प्रभूतार्यास्तिरश्चया वा
 निष्काशने दोषाः ।

तत्र प्रथमं मिथ्यात्वद्वारमाह—

माच्चा पत्तिमपत्तिय, अकयं नु अदक्खिणा दुविह छेदा ।

भग्गियभगगमनिच्छुभ, गरिहा न लभन्ति ववन्था ॥ ५५६ ॥

भेदा य मामकप्पे, जह लंभं विहादि पाव तेयन्नं ।

वहितुत्थ निमागमणे, गरिहविणामाह मविवेसा ॥ ५५७ ॥

ते साधवो भित्तादीर्नामत्तं सर्वमान्मायं भाण्डमादाय श-
 न्यां च वसन्ति कृत्वा गताः, शय्यातरश्चागतो दृष्टा तेन श-
 न्या-वसति । पृष्टं कस्यापि पार्श्वे क गताः साधवः ? गृह-
 मानुषैरुक्तम्-दृश्यते शून्या वसति, तस्मादवश्यमन्यत्र गताः ।
 इदं तेषां वचनं श्रुत्वा यदि प्रीतिकमुपजायते, यथा हि-गता
 नास्ति, तद्वारेपणा-चत्वारो लघुकाः । अथ तस्याप्री-
 तिकमुपपद्यते तदा अहतज्ञा एते एवमन्युपचारं न जान-
 न्ति यथा आपृच्छ्य गन्तव्यम्, अथवा-अर्वाक्षणाः निम्ने
 हास्ततो नापृच्छ्य गता इति तदा चतुर्गुरुकम् । तथा द्वि-
 विधश्चेदः । तथाहि-स प्रद्विष्टस्तेषामन्येषां वा साधूनां त-
 द्द्रव्यस्य-वसतिलक्षणस्य अन्यद्रव्याणां वा-भक्षुपाना-
 दीनां व्यवच्छेदं कुर्यात्, भग्गियभगगमनिच्छुभ इति
 ततः स कषायितः शय्यातरः, यदा ते साधवो भग्-
 तभाजनभरणवसनं आगच्छन्ति तदा स्थानं न दद्यात् ।
 तत्र यदि दिवा निष्काशयति तदा चत्वारो लघवः, तथा
 तैर्भगितैर्भाजनैः सहान्यां वसति याचमाना आगाढादिपार-
 तापनामानुवन्ति, तेषां प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, तथा-जन-
 मध्ये गर्हमाणुवन्ति किं यूयमकाण्डे एव निष्काशितास्त-
 तो न भव्या एते इत्यन्यत्रापि ते वसन्ति न लभन्ते । अन्यत्र
 च वसन्तिमलभमाना आमादौ यजन्ति, ततो मासकल्पभेदः ।
 तत्र च विहारक्रमे या विग्राधना तान्नपक्षाऽपि तेषामारो-
 पणा । तथाऽन्ये साधवा विहारादीर्नगीतास्तत्र समागता-
 स्तत्र चान्या वसन्तिन विद्यन्ते, स च शय्यातरस्तेषां दोषेणा-
 न्येषामाप न ददाति, ततो विहारगता वसन्तेरगलाभे यन्ते
 श्वापदस्तनादिभ्योऽनर्थमाप्नुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रा-
 यश्चित्तम् । एवं तावत् कृतभिन्नाटनमात्राणामुक्ता दोषाः ।
 अथ यदिहैव भुक्त्वा रात्रावागता वसन्ति न लभन्ते तदाऽऽ-
 रण्यपणा चतुर्गुरु, सर्वशेषतराश्च गर्हादयो दोषा विनाशश्च
 श्वापदादिभ्यः । अथवा-शय्यातरः प्रथमं सम्यग्दृष्टिभूतः
 पश्चादनापृच्छ्या गता इति भावविपरिणामतो मिथ्यात्वं
 यायान् । गतं मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना वटुकद्वारमाह—

मुन्नं दडं वड्गमा, ओभासिते ठाउ जइ गया समणा ।

आगमपेवमं मंखड-सागरिदिन्नं निग्गियदियोगं ॥ ५५८ ॥

मंमिच्छेण व अच्छह, अलियं न केरमडहं तु अप्पाणं ।

उडुं चणाऽहिगरणं, उभयपदोमं च निच्छूहा ॥ ५५९ ॥

सागोर्गिसंजयाणं, निच्छुद्धा तेण अगणिमाईहि ।

जे काहिंति पदुद्धा, उभयस्म वि ते तमावज्जे ॥ ५६० ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा वटुकाश्च सागोर्गिकमवभाषन्त—या-
चन्ते अस्माकमुपाश्रयं प्रयच्छन्त । शय्यातरं ब्रूत-तत्र श्रम-
णास्तिष्ठन्ति । वटुकैरुक्कम्-गतास्ते । शय्यातरः प्राह-तर्हि ति-
ष्ठत यूयं यदि गताः श्रमणाः । ते स्थिताः, आगताः साधवः ।
प्रवेष्टुं प्रवृत्ता वसन्तो, वटुकैर्निर्वागताः, मात्रं प्रविशथ, वयमत्र
तिष्ठामः । ततोऽसंखडं—कलहः परस्परमुपजायते । वटुका
श्रुवन्त वसतिरस्माकं स्वामिना दत्ता, किमत्र युष्माकम्,
इतराऽपि वदन्ति-स्वामिनेवास्माकमपि वसतिरर्हति । ततः
साधवः शय्यातरसकाशं गच्छन्ति । स ब्रूत-यूयमनापृच्छथ
शून्यं कृत्वा गताः, मया ज्ञाते गता यूयं येन शून्या कृता दृश्यन्ते
वसन्तः, अतो मया द्विजानां वटुकानां दत्ता वसतिरिति । त-
स्मात् संवृत्येन परस्परं संविचिन्त्य यूयं वटुकाश्चक्रे म्याने
तिष्ठत नाहमात्मानमलीकं करामि । तत्र याद संवृत्येन तिष्ठ-
न्ति तत्र पठतां प्रतिलेखना च कुर्वतां संयतभाषाभिश्च उक्त्व-
कान-देशीपवमेतत् उपहासान् कुर्युस्ततोऽधिकरणमसंखडम् ।
अथवा-शय्यातरं भद्रकस्तनम्नान् वटुकान् निष्काशयेत्,
तथा च सत्याधिकरणं संयतप्रयोगेण वयं निष्काशितास्त-
स्मात् ज्ञातव्यं संयतानाम् । अथवा-निच्छुद्धा-निष्काशिताः
सन्त उभयपार्श्वे सागोर्गिकस्य संयतानां चोपरि प्रहेष ग-
च्छन्त्युः, ततस्ते एव निक्षिप्ता—निष्काशिताः सन्तः प्रहि-
ष्टास्तन प्रयोगतोऽन्यादिप्रक्षेपतश्चाभयस्यापि सागोर्गिकस्य
संयतानां च यदन्यथा जातं कार्ग्यन्ति तदपि—तत्राप्यप्यमपि
प्रायाश्चलन्ते—संयताः शून्यवसतिकारिण आपद्यन्ते । गते
वटुकद्वारम् ।

इदानीं चारणद्वारं-भाटद्वारं चाह—

एमेव चारणभडे, चारणउडुचगा उ अहिगतग ।

निच्छुद्धा च पदोमे, तेणाऽगणिमाई जह वडुया ॥ ५६१ ॥

एवमेव-वटुकगतेनैव प्रकारेण चारणे, भाटे च दोषा वक्र-
व्याः, किमुक्तं भवति-ये वटुकेषु दोषा उक्तास्ते चारणे भाटे
च प्रत्येकमवभाषितव्याः । नवरं चारणा वटुकैर्भ्योऽधिकतराः,
यतस्ते उक्त्वका याचकाः । इयमत्र भायना-ते चारणाः प्रप-
ञ्चबुलास्ततः संयतान प्रपञ्च्य तेभ्यो याचन्ते, ततस्तेः संह-
कनिधानेऽधिकतरा दोषाः । तथा चारणा भाटाश्च निष्का-
शिताः प्रहेषमापन्नास्तेनाग्न्यादिभिरुभयपार्श्वमप्यनर्थं कुर्युः-य-
था वटुका इति ।

इदानीं तिर्यग्मरणद्वारं मनुष्यमरणद्वारमादेशद्वारं-

चाऽऽह—

छडुगिका उडुहा, घाणारिम मुत्तअन्थवोच्छेद ।

इति उभयमरणदोषा, आणस जहा वडुगमाई ॥ ५६२ ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा गवावृत्तिर्यङ्क अनाथमनुष्या वा
प्रविश्याप्रियन्ते, ते यादं गृहस्थैरस्यन्तः परिष्ठापयन्ति तदा
छर्जनं—परिष्ठापने पणनां कायानां पृथिव्यादीनां विग्राधना ।
अथात्मना परिष्ठापयन्ति तदा प्रवचनस्योद्वाहः—उचिता
एतेऽस्य कर्मण इति । अथवा-कोऽप्येवं शङ्कते यथा एतैरेवा-
यं मार्गतः । अथवा—जुगुप्सा भवेत् अशुचयोऽमी यतो-

मृतमाकर्षयन्ति । अथेतद्दोषभयात् न स्वयं परिष्ठापयन्ति
नाप्यन्यैस्त्याजयन्ति, तर्हि मृतकगन्धेन संयतानां नामार्शा-
भि जायन्त । तथा अस्वाध्यायिकमिति कृत्वा सूत्रपौरु-
षा न कुर्वन्ति मासलघु । अथपौरुषा न कुर्वन्ति मासगुरु ।
सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीमकुर्वतां यदि सूत्रं नश्यति तदा चतुर्ल-
घु, अथो नश्यति चतुर्गुरु । अथगुरु लोकपूजयायत—ग्राम-
मध्येऽपि वसन्तः श्मशाने तिष्ठन्ति । इति—उपप्रदर्शने । एव-
मुभयस्य तिर्यग्मरणद्वारं मनुष्यस्य वा मरणदोषागतं तिर्यग्मनुष्य-
मरणम्, अधुना आदेशद्वारमाह—' आदेशं जहा वडु-
गमादी य ' आदेशा-प्राधुर्गणकान्ते केचन शय्यातरस्य स-
मागताः, शून्यां च वसतिं दृष्ट्वा शय्यातरेण तत्र मुक्ताः, ततो
वटुकचारणभटेपु ये दोषास्ते अत्रापि योजनीयाः । गतमां-
शद्वारम् ।

अधुना व्यालद्वारं निरुक्तनद्वारं चाह—

अहिगरणमारणाणी, गियम्मि अच्छन्ते बालियातवहा ।

तिरितीय जहा बाले, सुतिमणुस्मीणं उडुहा ॥ ५६३ ॥

व्यालो नाम—सर्पः शून्यं दृष्ट्वा वसन्तो प्रविशन् । ततः
आगताः सन्तः श्रमणा यदि ते निष्काशयन्ति तदाऽधिकरणं
हरितकायादीनां मध्येन तस्य गमनान् । अथवा—स
निष्काशयमानः प्रहेषगमनतो देशन्, ततो मरणम् । अथ-
वा—निष्काशने जनसंमालनतः स सर्पो लोकं मायेत ।
अथेतद्दोषभयात् न ते सर्पे निष्काशयन्ति ततस्तेस्मिन् व्याले
तिष्ठति आत्मविग्राधना तेन भक्षणान्, एते च व्याले दोषाः ।
अथ निरुक्तनं तानाह ' तिरितीय ' इत्यादि, यादं तिर्यक्त्वा
प्रसूता निष्काशयन्ते ततः सा यथा व्यालस्तथैव तिर्यग्म-
नस्ततो गच्छन्ती हरितकायादीन् व्यापदयेत् । बालकानां
च तत्संशोधनं तां विना, तथा वाऽऽनीयमानानां मरणसं-
भवः । अथेतद्दोषभयात्सा न निष्काशयेत्, तदा सा तिष्ठन्ती
यदा तदा वा साधूनामनर्थं कुर्यात्, तत आत्मविग्राधना ।
अथ प्रसूता मानुषी निष्काशयेत्, तथा एतेर्पार्श्वमिति प्र-
वचनोद्वाहः । साऽपि च निष्काशयमाना कायान् विग्राधयेत् ।
लोको वा घृयात्—तिर्यगुक्त्वा एते, यद् बालसंहतार्थमिमा
निष्काशयन्ति । सा च निष्काशयमाना प्रहेषतः साधूनां मालं
(कलङ्क) दद्यात्, चेटरूप वा मायेत् ।

छडुउं व जड गया, उज्जमणुज्जमन्ति होति दोषा उ ।

एवं ता मुन्नाए, बाले ठविते इमे दोषा ॥ ५६४ ॥

अथवा—सा तत्र प्रसूता सती ते चेटरूपं त्यक्त्वा गच्छन्,
ततस्त यादं उज्जमन्ति—परित्यजन्ति तदा तिर्यगुक्त्वा-
दोषाः । अथ नोज्जमन्ति तदा उद्वाहः । एवमेते तावन् शू-
न्यायां वसन्तो दोषाः ।

बाले स्थाप्यमाने पुनरिमे—

बलिधम्मकहा किड्हा, पमज्जणा वरिमणा य पाहुडिया ।

संधार अगणिभङ्गे, मालवतेणा य नानी य ॥ ५६५ ॥

बलिद्वारं धमकथाद्वारं क्रीडाद्वारं प्रभाजनाद्वारम् आव-
रणाद्वारं प्राभूतिकाद्वारं स्कन्धाधारं यद् द्वारमांशद्वारं भ-
ङ्गद्वारं मालवस्तनद्वारं ज्ञानिद्वारं च एतेद्वारंबाले रक्ते स्था-
प्यमाने दोषा वक्रव्याः ।

तत्र प्रथमं बलिद्वारमधिकृत्य दोषानाह—
साभावियतत्रीसा-ए आगया भंडगं अवहरंति ।
नीणेमि ति व बाहिं, जा पविसइ ता हरंतऽन्ने ॥५६६॥

साधवः कदाचनपि कारणवशतः सप्राभृतिकायां श-
य्यायां स्थिताः । सप्राभृतिका नाम-सार्वजानका यत्रागत्य
बलिः प्रक्षिप्यते । तत्र ये बलिकारकास्ते द्विधा तत्र समा-
गच्छेयुः । तद्यथा-स्वभावेन वा उपकरणं वा हरिष्या-
मीति कैतवेन वा । तत्र ये बलिकारकाः स्वाभाविका नो-
पकरणहरणप्रवृत्तास्ते तन्निधया-बलिनिधया आगताः स-
न्तो बलिं कुर्यान्तो बालमेकाकिनं दृष्ट्वा संजानहरणबुद्धयो
भारद्वाकमपहरन्ति । अथवा-बलिना प्रक्षिप्यमाणेनोपकरणं
लपयुक्तं क्रियते, ततः स बालो वक्ति बहिर्न्यास्युपकरणम्,
येन न लपयुक्तं क्रियते । ततः स बालो यावद्बहिर्नि-
र्गतः प्रविशति तावदन्तरऽगदरन्त्युपकरणमन्ये । स्वभावत
इति गतम् ।

कैतवमधिकृत्याऽऽह—

एमेव कइयवा ते, निच्छूढं तं हरंति मे उवहिं ।
बाहिं च तुमं अन्छसु, अवणेहुवहिं व जा कुणिमो । ५६७।

एमेव—अननैव प्रकारेण कैतवात् समागता उपधि-
मपहरयुः । तथाहि—केचन धूर्ताः उपधिं हनूकामाः कैतवा
त् समागत्य जुल्लकं ध्रुवं—जुल्लक ! पय बलिः समाग-
च्छति, ततस्त्व बाहिर्निगच्छ, एवं तं बलिर्निष्काशय तस्या-
र्पाधमपहरन्ति । अथ ते चैव वदन्ति वयं बलिं करिष्यामः
ततो यावद्वयं बलिं कुर्मस्तावत् त्वं बहिर्निष्ठ, अन्यथा कुर्यात्
स्वरागर्तायप्येत, एवं तं निष्काशय तस्योर्पाधमपहरन्ति ।
यदि वा-ते एव ब्रूयुः-यावद्वयं बलिं कुर्मः तावदभ्यन्तरा-
दान्मीयमुपधिमपनय, स च बालस्तत्कार्यमजानन् एकवारं
च सर्वमुपकरणं नेतुमशक्नुवन् स्तोके गृहीत्वा निर्गत्य
बाहिः स्थापयित्वा यावदभ्यन्तरे प्रावशति तावत्तदुपकरण
मभ्यन्तरस्थितं धूर्तैरर्पाह्रियते । तद्वे बलिद्वार गतम् ।

अधुना धर्मकथाद्वारमाह—

कितण सभावेण व, कहापमत्तं हरंति मे अन्ने ।
किड्ढातिमयं रिखा, पामाति व तहव किड्ढुगं ॥५६८॥

केचन पुरुषाः धर्मं शृणुम इति कैतवेन वा स्व-
भावेन वा समागच्छेयुः, तत्र स्वभावतः आगतानां बालक-
मेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते, इतरं तु प्रथमत एव
हरणबुद्धयैव समागताः । ते जुल्लकं ध्रुवं-कथय धर्मकथा-
मस्माकमिति । ततः स कथां कथयितुं प्रवृत्तः, प्रबन्धेन
च कथयति । कथाप्रमत्ते केचिदग्रत उर्पावष्टाः शग्व-
न्त्यन्ये तस्योपकरणमपहरन्ति । गतं धर्मकथाद्वारम् । क्री-
डाद्वारमाह—'किडा' इत्यादि क्रीडायामपि द्विकं वक्तव्य-
म् । किमुक्तं भवति-क्रीडानिमित्तमपि केचन स्वभावत
आगच्छेयुः कैतवेन वा । स्वभावताऽप्यागतानां बालमेका-
किनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुल्लसति । तत्र स स्वयं बालः क्री-
डति गोलादिना । अथ कदाचित्पुन जुल्लको ब्रूयात्-न व-
ततेऽस्माकं क्रीडा । ततस्ते वदन्ति यद्येवं तर्हि रिङ्गना-

कुरु, कः कियतो घागान् रिङ्गति, एवं स बालो रिङ्गनाः
करोति । अथ ध्रुवं-न कल्पन्ते संयतानां रिङ्गना अपि
कर्तुमिति । ततस्ते वदन्ति-यद्येवमस्मान् क्रीडतः पश्य । त-
तः सकौतुकेन क्रीडतः पश्यान् । एवं स्वयं क्रीडया रि-
ङ्गनाभिर्वा पश्यन् वा क्रीडाप्रमत्त उपजायते । ततस्तथैवा-
न्य तेन सह क्रीडन्त्यन्ये हरन्त्युपकरणमिति ।

संप्रति मार्जनद्वारमावर्षणद्वारं च युगपदाह—

जां चेव बलिण गमो, पमज्जणा वरिसणे वि सो चेव ।

य एवं बलिद्वारे गमः स एव प्रमाजं आवर्षणं च द्रष्टव्यः ।
किमुक्तं भवति-प्रमार्जननिमित्तमावर्षणनिमित्तं वा केचित्
स्वभावनापरं कैतवेन समागच्छन्ति, समागत्य च बलिद्वार-
गेह्नेन प्रकारेणोपकरणमपहरन्तीति ।

इदानीं प्राभृतिकाद्वारमाह—

पाहुडियं वा गेएहसु, परिसाडणियं च जा कुणिमो ॥५६९॥

प्राभृतिका-भिक्ताऽपि भग्यन्ते, अर्चनिकाऽपि । तत्र उभयम-
प्याधिकृत्य दोषानाह-कैतवेन स्वभावेन वा केचन ब्रू-
यु, जुल्लक ! भिक्षां गृह्णाण । अथवा-द्वारं निर्गच्छ, यावद्वयं प-
रिमार्जनिकामर्चनिकां कुर्मः, एवमुक्तं स यावत् भिक्षा-
माददाति बाहिवा निर्गच्छति तावत्तस्योपकरणं हरन्ती-
ति । गतं प्राभृतिकाद्वारम् ।

अधुना स्कन्धावारद्वारमग्निद्वारं चाह—

संधारभया नासति, एस व एति ति कइयवेणस ।

अग्निभया व पलायति, नस्मसु अग्नी व एमेति ॥५७०॥

कोऽपि स्वभावतः स्कन्धावारभयापश्यति, ध्रुवं च-पय
सराजकः स्कन्धावारं समागच्छति । स च तथा स्वभाव-
तो नश्यन् बालमेकाकिनं दृष्ट्वाऽपहरत्, कैतवेन ध्रुव-एव
जुल्लक ! स्कन्धावारः समायाति, तस्मात्पुन पलायस्व । ततः
स बालो नश्यति, इतो उपधिमपहरन्ति । अग्निभयाऽपि
कोऽपि स्वभावतः पलायते, स च पलायमानो वक्ति बाहिगा-
गच्छति नश्यतामिति । केचित्पुनः कैतवेन ब्रूयुः-मन्दभाग्याः
नश्यन् नश्यताग्नेः समागच्छति ।

ततः किमित्याह—

उवहीलोभभया वा, अग्निभया वा ण किंचि नीणेइ ।

गुत्तो व मयं डज्झइ, उवहिं च विणा उ जा हाणी ॥५७१॥

उर्पाधलोभाद्-उर्पाधमध्यं तिष्ठति, तं मुक्त्वा कथमहं या-
मि मा कश्चिदपहरेदित्युपबलोभतोऽग्नभयाद्वा स बालो ब-
हिर्न निर्गच्छति, न च तत्र बाहिः किञ्चापि नृणां शयति, ततः
कथमप्यग्निस्मागमेन स मध्ये गुप्तः सन् स्वयं दहते कै-
तवेनाग्न्यागमं कथयित्वा बालं विप्रलम्भ्योर्पाधमपहरन्ति ।
उपधिं च विना या हानिस्तां साधवः प्राप्नुवन्ति । गतं
स्कन्धावारद्वारमाग्निद्वारं च ।

संप्रति मालवद्वारं स्तेनद्वारं चाह—

मालवतेणा पडिया, इयं वा नासती जणेण समं ।

न य गेएहइ साकवहिं, तप्पडिबद्धो व हीरेज्जा ॥५७२॥

मालवा एव स्तेनाः, मालवग्रहणेन द्वारगाथायां सूचिताः,
इतर-अन्ये स्तेनाः स्तेनग्रहणेन । केचित्पुन कैतवेन स्वभा-

घनं च द्रुमुर्मालवस्तेना इतरस्तेना वा पतिताः । तत्र ये कै-
नवेन द्रुवते ते पतनस्य ग्रामस्य चाभङ्गे जाते उपधिम-
पहरन्ति । स्वभावेन कथने स बालो भयाच्च सारमुपधि गृ-
ह्णति । अपहरणे च तदभावे महती हानिः । अथवा-स त-
स्मिन् उपधौ प्रतिबद्धः सन् मालवस्तेनैर्गतैर्वा सोर्पाधिर-
पहियेत । गतं मालवद्वारं, स्तेनद्वारं, च ।

संप्रति ज्ञानिद्वारमाह—

सन्नायगेहि नीति, एति व नीय सि नेट्टे जं उवहिं ।
कहिं नीय सि कहितवे, कहिए अबस्स सो कहई ॥५७३॥
चिंधेहि आगमे उ, सो वि य साहेइ तुह निया पत्ता ।
नेट्टे उवहिग्गहणं, तेहि व इं पेसितो हरति ॥ ५७४ ॥

स्वज्ञानिकाः—स्वभावन आगतास्तेरेकाकी दृष्टः कुल्लकः,
नैर्नतेऽन्ये पश्चादुपधिमपहरन्त्युस्ततस्तस्मिन्पक्षे तेषां साधूनां
प्रायश्चित्तम् । अथवा—अन्येन केनापि ते स्वज्ञानयः आग-
च्छन्ता दृष्टाः, तेनागत्य कुल्लकस्य कथितम्—निजकास्तथ
समागच्छन्तीति । ततः स पलायितः । तस्मिन्पक्षे
यमुपधि जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वाऽपहरन्ति; तान्न-
पक्षं तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावन् स्वभावनः सजा-
तानामागमनदोषा उक्ताः । अधुना कैतवेन तदागमनकथन-
तो दोषानाह—कोऽपि कैतवेनागत्य धूर्तो द्रुते—कुल्लक ! क ते
निजकाः सन्ति ?, तेन कथितममुकं ग्रामे नगरे वा । तेनान्य-
स्य धूर्तस्य कथितम् । मा स्वयमहं द्रुवाणो लक्ष्ये इति सोऽन्य-
न्यो धूर्तस्तेषां स्वज्ञानीनां चिह्नानि नामानि चावगम्य तस्य
कुल्लकस्य समीपमागच्छति । आगत्य द्रुते—स त्वममुकानां नि-
जकः । कुल्लको धाक् त्वं जानामि । इतरं द्रुते—किं न जानामि ।
ते मातरममुकनामिकां पितरं चामुकमीदृशेन धर्मेन रूपेण
वा । एवं संवादे कृतं स कुल्लको वर्धते, सत्यमहं तेषां निज-
कः । ततः स धूर्तो भाषते—ते निजकास्तथ द्रुते समागताः,
मया अमुकप्रवेशं दृष्टा । सम्प्रति अन्ये प्रविशन्ति वदन्ति
च । वर्यं तमान्मीयं नेष्याम इति । ततः स पलायते, इतरं
उपधिमपहरन्ति । अथवा—वाक्—तैरहं तथोदन्तवाहकः प्र-
विशतस्ततः स विश्वासं गच्छति, विश्वस्तस्तस्य चोपधिमप-
हरत् । तयानयननिमित्तमहं तैः प्रेषितः, एवमुक्ते स बालः
पलायते, इतरं तृपधिमपहरन्ति ।

एते पदं न रक्खति, बालगिलाणे तहेव अव्वत्ते ।

निदाकहापमत्ते, वत्ते वि य ए भवे भिस्सवू ॥ ५७५ ॥

पदानि—बलिप्रभृतीनि पदानि—स्थानानि बालो न रक्षति
स्वाभाविकेषु कैतवेषु स्थानेषु बालो विप्रतार्थत इति भा-
वः । तथा ग्लानोऽव्यक्ता वा गीतार्थः । यद्वा—व्यक्ता गीता-
र्थोऽपि च—यो भवेत्किञ्चुनिद्राकथाप्रमत्तः सोऽप्येतानि प-
दानि न रक्षति । कथाः—तरङ्गवत्यादयो द्रष्टव्याः ।

ग्लानद्वारम्, व्यक्ताद्वारं चाधिकृत्यैतदेव विशेष्यमाह—

एमेव गिलाणे वा, सयकिङ्गाकहापलायणे मोत्तुं ।

अव्वत्तो तु अगीतो, रक्खणकप्पे परोक्खो उ ॥५७६॥

एवमय—अननेव प्रकारेण ग्लानोऽपि दोषा वक्तव्याः नवरं स्व-
यं कीडाकथापलायनानि मुक्त्वा । इयमत्र भावना—ये बाल

दोषास्ते ग्लानोऽपि । नवरं यस्तस्यात्मसमुत्थो दोषः स्वयं
कीडात्मकः कथादोषो भयेन पलायनदोषश्च स न भवति,
किं तु—स वारयितुं समर्थो न वा तं कोऽपि गणयति ग्लान-
नत्वात् । अन्यच्च—कुधापिपासया अन्यया वा वेदनया प-
रितप्यमानः सन् कुजन् । ततो लोको द्रुयात्—अहो नि-
रनुकम्पाः साधवो यदमुं त्यक्त्वा हिरण्मने । अपर्यं वा
लोकानीतमर्काल्पकं संप्राप्तं सेवेतात । तथा अव्यक्ता नाम-
अगीतः—अगीतार्थः स रक्षणकल्पे परोक्तः । किमुक्तं भवति—
स स्वाभाविकं कैतवं वा कथमुपकरणं रक्षणीयमिति न
जानाति । न वा स्वाभाविकेषु ग्लानत्वादिषु केन प्रकारे-
णात्मा निस्तारयितव्यः कथं वा उपकरणमतः प्रागुक्तं
ग्लानोऽव्यक्ताश्चेतानि पदानि न रक्षति । योऽपि व्यक्तः सोऽ-
पि यदि निद्रालुर्भयान “तरङ्गवत्या” दिक्थाकथनव्यसनी वा
तदा न रक्षति प्रमादबहुलत्वात् ।

तम्हा य खलु अबाले, अगिलाणे वत्तमपमत्ते य ।

कप्पइ य वसहिपालो, धिइमं तह वीरियसमन्थो ॥ ५७७ ॥

यस्माद्बालादीनामेते दोषास्तस्माद्यः खल्वबालोऽग्लानो
व्यक्ता निद्राकथादिभिरप्रमत्तः । पुनः कथंभूत इत्याह—धृति-
मानः यः तृषा कुधया वा परितोषितोऽपि न शून्यां वसति
कृत्वा भक्षणाय गच्छति स इति भावः । वीर्यसम्पन्नो—
बलवान् यः स्तेनानां पतनां निरादुः समर्थोऽन्याविसंभवे
तृपधिमत्मानं च निस्तारयति ईदृशः कल्पते वसतिपालः ।

अथ कियन्त ईदृशा वसतिपालाः स्थापयितव्यास्तत आह—

सति लंभम्म अणियया, पणं वजतो व हाति अच्छिन्ति ।

जहणेणं गुरु चिद्धइ, तस्मंदिद्धो विमा जयणा ॥५७८॥

सति भिक्षालाभे अनियता वसतिपालाः स्थापयितव्याः ।
अयमत्र भावः—यत्रैकः संघाटको भैक्षस्य प्रचुरस्य ला-
भतोऽन्येषां त्रयाणां चतुर्णां चात्मनश्च पर्याप्तमानयति त-
त्र यावद्विस्तिष्ठतिर्गच्छत्य पर्याप्तं भवति तावन्तास्तद्वन्ति ।
अथवा—आचार्यादयः पञ्च तिष्ठन्ति येरिच्छुः समस्तोऽपि
संगृहीतो वर्तते । अथवा—यो ज्ञायते एष स्वार्थप्रदणधार-
णसमर्थोऽव्यवच्छिन्तिं करिष्यति स आचार्यस्य सहायोऽ-
स्ति । अथैवमपि न निस्तर्गन्त ततो जघन्यतो गुरुरेक-
स्तिष्ठति शेषाः सर्वे हिरण्मने । आचार्योऽपि कुलादिकार्येषु
निर्गच्छति, ततो य आचार्येण संदिष्टो मयि निर्गते सर्वेषु
तस्य पुरत आलाञ्छनादि कार्ये स तिष्ठति । ततो यत्र ता-
नि बलिप्रभृतीनि पदानि स्वभावनः कैतवेन वा प्राप्तानि
भवन्ति तत्र तेन वसतिपालेनेयं यतना कर्त्तव्या ।

तत्र बलिपाते तावदाह—

अ (पु) पुव्वमतिहिकरणे, गाहाण य अम्भंङ्गंछिविमो ।

भणइ व अठायमाणो, जन्नासइ तुज्झ तं उवरिं ॥५७९॥

साधवो हि कारणेन संप्राभृतिकायामपि शय्यायां स्थि-
ता भवेयुः । साधूनां खयं समाचारी—अनुबद्धे काले बद्ध
उपधिस्तिष्ठति वर्षाबद्धः तत्र संप्राभृतिकायां वसन्तो व-
र्षास्त्रापि समस्तं भारडकमेकयोगं प्रकुर्वन्ति, ततो यदि
बलिकायाः समागच्छन्ति तथापि न कश्चिद् दोषः । अथ

ते कथमपहरणं कर्तुकामा ज्ञानव्याः ? उच्यते—अपूर्वान् दृष्ट्वा ये स्वाभाविकस्ते प्रतिदिवसमागच्छन्तः परिचिताः, ये त्वपूर्वस्ते हर्तुकामा विज्ञेयाः । ये वा अनिर्था—विशिष्टनिष्ठभावे बालिकाणाम् समागतास्तेऽपि हर्तुकामा दृष्टव्यास्तेऽपि यदि ध्रुवनिर्गच्छन्तः, वयं बालिं कर्त्तव्यामस्तदा गाथा वक्तव्या ।

“ न वि लोणे लोणिज्जह, न वि तुण्णिज्जह भयं च तेलं च ।

किह नाम लोडगं भे, धम्मस्मि ठविज्जए वट्ठा ॥१॥

अन्नं भेडेहि खणं, ज्जणकुट्टण जत्थ ते वट्ठइ चंचू ।

भंगुरच्चणुवुग्गहिते, मे स्वादिग वट्ठमरा य ॥२॥ ”

ततो जानते अयं प्रत्यभिज्ञाना इति । अथवा—वक्तव्यं येषामेतदुपकरणं ते भैक्षस्यानयनाय गताः वयं त्वन्यभागद्वयं कर्मण्येषामुपकरणं न स्पृशामः । ततो यदि न तिष्ठन्ति तदा भूया भणति—शृणुत अस्माभिर्वार्तिता यूयं न तिष्ठथ ततो यत्र नश्यति तन् युष्माकमुपरि, एवमुक्ते ते तिष्ठन्ति ।

कारणे सपाहुडियाण, वासा वि करिंति एगमायोगं ।

मन्नाविय दिट्ठा वा, भणाइ जा मारवेमुवहिं ॥ ५८० ॥

कारणे सप्राभृतिकायां वसती स्थिता वर्षास्वपि समस्तस्यार्थं भागद्वयकर्मण्येकमायोगं कुर्वन्ति, ततो न किञ्चिन्पलायते । तत्र ये कैतवेन बालिकारकाः समागच्छन्ति तेषु यतनाधिधरुक्तः । सम्प्रति स्वाभाविकेष्वह—‘मन्नाविये’त्यादि, ये शय्यातरेणान्येन वा बालिकाराः संहापिता दृष्टा वा स्वयमन्यथा बालिं कुर्वाणास्तान् प्रति भणति—वसतिपालास्तावत् प्रतीक्षध्वं यावदुपधि सार्यामिषममुक्ते प्रतीक्षन्ते ।

अपवरण कोणे वा, काऊण भणानि मा हु लेवाडे ।

बहुपेक्षणसारविण, तहेव जं नामती तुज्झ ॥ ५८१ ॥

ततो वसतिप्रलो यदि काश्चिदस्यपवरकस्तत्र तदुपकरणं प्रक्षिपति । अथ नास्त्यपवरकस्ततः एकस्मिन् कोणे सर्वमुपकरणं स्थिरीकरोति, भणति च । शनैर्बालविधानं कुरुत मा उपकरणं कूरमिकथैः खण्टयथ । अथ ते बहवाऽगाराः उन्मत्तकाः सहस्रेषु प्रावृणा नैव सार्यमाणमुपधि प्रतीक्षन्ते ततस्तथैव वक्तव्यं यथोक्ते प्राक्, यथायत्र नश्यति तद् युष्माकमुपरि ।

धर्मकथाधारयतनामाह—

नऽस्थि कहालद्धी मे, पुवं दिट्ठा व वेति गेलामं ।

दाणादि अमंकाण व, आउज्जतो पग्किहेइ ॥ ५८२ ॥

यदि ते कैतवेन स्वभावेन वा समागत्य धर्मकथामापृच्छन्ति, तदा वक्तव्यम्—नास्त मे कथालब्धिः । अथ धर्मं कथयन् स पूर्वं दृष्टः, ततो वदति—गतान्त्यं—शिरं मे दुःखयति, गलको वेति । अथ ते धर्मकथाप्रणारे कामश्रद्धाः, आदिशब्दादीभगमश्च सम्यक्त्वादयश्च, सध्यं ज्ञानारो वर्त्तन्ते, ततस्तेषां दानादिश्रावकाणामशङ्कानां—शङ्काया अविषयाणां द्वारमूलस्थित्या आयोज्यन् भागद्वयविषयमुपयोगं दृष्टानः परि-काययति, मा कथाप्रमत्ते मयि कोऽपि दरोदिति हेतोः ।

सम्प्रति क्रीडाधारयतनामाह—

दट्ठे पिणेनं लभामो, मा किहूह मा हरिजिहं को वि ।

संमज्जणा वरिसणे, पाहुडिया चव बलिसरिसा ॥५८३॥

यदि केचित्तत्र कैतवेन स्वभावेन वाऽऽगत्य क्रीडन्ति तदा तान् प्रति वक्तव्यम्—वयमाचार्यादिपार्श्वतो द्रष्टुमपि क्रीडतो न लभामहे, तस्माद् न मा क्रीडत एव । तच्चैवमुच्यते मा काश्चिद्वरं दानं कृत्वा प्रमार्जेन आवर्षणे प्राभृतिकायां च यथा बलिद्वारे तथा यतना कर्त्तव्या ।

खमणं निमंति ते उ, खंधारे कइयवे इमं भणति ।

किमं निगगमाणं, गुत्तिकरा काहिई राया ॥ ५८४ ॥

भिक्षां यदि कोऽपि निमन्त्रयति तदा वक्तव्यम्—ममाद्यक्षपणमिति । कैतवे च स्कन्धावारो इदं भणति—किं न—अस्माकं निगगसाम्—निर्गणधानां गुत्तिकरा—रक्षाकरा राजा करिष्यति ।

यत्र तु स्वाभाविकः स्कन्धाधारः समागच्छति ।

तत्रयं भायता—

पभुऽणुप्पभुं निवेयण, देति व पेहंति जाव नीणेमि ।

तह वि य अठायमाणे, पासे जं वा तरति नेउं ॥५८५॥

प्रभुः नाम—राजा अनुप्रभुः—सेनाधिपतिप्रभृतिकस्तं गत्वा धर्मं लाभयति, विविक्कमस्माकमुपाश्रयं कुरुत । ततः स मनुष्यान् दर्शति प्रेरयति समस्तानपि लोकानुपाश्रयप्रावृणानां । अथ स्कन्धावारो न व्रजति, किं तु—तथैव स्थितयान्, तत्र यदि कोऽपि वसति स्थाननिर्मितं प्रेरयेद्, अत्रापि प्रभोरनुप्रभावां निवेदनं कर्त्तव्यं येन स वारयति । अथ प्रभुरनुप्रभुर्वा न वारयति अस्वार्थानां वा ते पुरुषास्ततो धृत-यावदुपकरणं नयाम तावत्प्रतीक्षन्ते । ततः कल्प विस्तार्य सर्वमुपकरणं तत्र प्रतिप्यापरि बध्वा निष्काशयति । अथ प्रभूतमुपकरणं न शक्नोति सर्वमेकवारं नेतुं तदा त्रिषु चतुषु वा कल्पेषु यद्धा कोल्लुकपरंपरकेण महाराट्प्र-सिद्धकोल्लुकचक्रपरंपरान्यायन निष्काशयति । अथ ते हर-न्युपकरणं ततो यन्पार्श्वे सारं भागद्वयमस्ति, यद्धा—नेतुं शक्नोति तद्वारयति ।

सम्प्रति स्वाभाविकोऽग्नौ यतनामाह—

कोल्लुपरंपरमेकलि, आगासं नेइ वायपडिलोमं ।

अच्छल्लुद्धा जलणे, अस्वाई मारभंडं तु ॥ ५८६ ॥

चलने प्रवर्द्धमाने सर्वमुपकरणमेकवारमशक्नुवन् कल्पेषु चतुषु पञ्चसु वा बध्नाति, यद्धा च कोल्लुकचक्रन्यायन परंपरया ‘सेकलि’ इति तान् पोद्दलकान् ध्वरकेण सेकलय्य यत्र न तृणादिसंभवस्तत आकाशे तदपि वा प्रतिलोमं तत्र नयति । अथ ज्वलननार्तप्रसरता ते अच्छल्लुद्धा, स्वस्थानं त्याजित्वास्ततो यन्सारं भागद्वयमस्ति तान्निष्काशयति ।

मालवस्तेनपु यतनामाह—

अमरीरंतेण भेग, पवलाण जणे उ जं तरति नेउं ।

न नि धूमो न वि बोलो, न दवति जणो कइयवेसुं ॥ ५८७ ॥

अशरीरस्तेनभङ्गे ये शरीरं नापहरन्ति तैः स्तेनैर्भङ्गे प्रप-न्नायमाने जने यत्कृतं शक्नोति नश्यति, यदि पुनः कैतवेन

केचन ध्रुवते-अग्निः समुच्छलितः, स्तेना वा द्विविधाः समाप-
तिताः, तदा ते ध्रुव्याः-न वै धूमो दृश्यते, 'न वि बोलो' नि-
र्नापि जनस्य प्रपलायमानस्य बोलस्तस्मात्तु द्रवति जनो द-
ग्धः कैतर्वाप्सवति ।

स्वज्ञानिद्वारे यतनामाह—

अणुकुलगोत्तकहर्षां, पत्तेषु विभीयपरिसो पेल्ले ।

पुष्पं अभीष्टपरिसे, मणाति लज्जाए न मणापि ॥५८८॥

जा ताव ठवेमि वए, पत्ते कुहादिछेयसंगारो ।

मासि ईरे उवहिं, अच्छह जासि निवेएमि ॥५८९॥

यदि केचन स्वज्ञानय आगता वर्तन्ते, न च ते तं प्रत्यभि-
जानन्त तदा अणुकुलगोत्रकथनं कर्तव्यम्, अन्यत् कुलमभ्य-
क्ष गोत्रमात्मनः कथयति, अथ ते सम्यग्ज्ञातारः समागता-
स्तत्र यदि ते भीतपर्यङ्स्तदा तान् प्रेरयति-ईदृशास्तादृशा
यूयं बन्धयामि युष्मान् राजकुलेनेति । अथैवमुक्तास्तं न वि-
भ्यति तर्हि तान् अभीष्टपर्यङ्शं धातु ममाप्येतत् अभिप्रेत-
मुत्तिष्कमाणं परं लज्जया न मणापि युष्मान्, यथाऽहमुत्ति-
ष्कमासीति, न वा शक्नोमि लज्जया युष्माकं समीपमागन्तुम् ।
तद्भव्यं कृतं यद् यूयमागताः किं तु तिष्ठत क्षणमात्रं यावदा
गच्छन्ति साधवः । ततस्तेषां समीपे व्रतानि निक्षिपामि, मा
वा तेषां भट्टारकाणामुपकरणे शून्ये उपाध्ये केनापि हियन् ।
यावच्च तेषां निषेद्यामि-पथाऽहं गमिष्यामीतिः तावत्तिष्ठत ।
एवं केनापायेन तावत्तिष्ठन्ति यावत् साधवः प्राप्ता भवन्ति,
ततः उपाध्यकुप्यस्य क्षिप्रं पातयित्वा नश्यति, सङ्केतं च
करोति-अमुकस्थाने मां गन्धयत आगत्य वा मम मिलितव्य-
मिति ।

खंधारादी णाउं, इयरेऽपि तर्हि दुयं समभिपंति ।

अप्पाहेइ व तेसिं, अमुगं कजं दुयं एध ॥ ५९० ॥

इतराऽपि भिक्षार्थमटन्तः साधवः स्कन्धावारमाश्रमाप्रव-
स्तेनपतनं वा ज्ञात्वा द्रुतम्-सत्वरं समभियान्ति-समा-
गच्छन्ति, न वा वसतिपालो भिक्षार्थं गतानां सदृशं कथ-
यति, यथा-अमुकं कार्यमापन्नतमिति हस्तमा गच्छत । यतं
रक्षणद्वारम् ।

इदानीं ग्रहणकल्पिकमाह—

टुविहकरणोवघाया, संसत्ता पच्चवायसिज्जविही ।

जो जाणति परिहरिउं, सो गहणं कप्पितो होति ॥५९१॥

वसन्तद्विविधं करणम्-मूलकरणमुत्तरकरणं च । तेन द्विवि-
धेन करणेनापघातो यस्याः सा द्विविधकरणोपघाताः मू-
लकरणोपघाता, उत्तरकरणोपघाता इत्यर्थः । तथा पृथिव्यु-
द्भूतजोहरितत्रसप्राशस्नागारिकसंयुक्ता-संसत्ता प्रत्ययना-
द्विविराधनाकारिणी प्रत्यवाया, तथा विधिविधानं भेदः प्र-
कार इत्यनर्थान्तरम्, शय्याया विधिविधयमाणेन च शय्याया
भेदः पक्षमूलकरणाद्विधिवैयः सम्यक् परिहर्तुं जानाति स
शय्याग्रहणं कल्पिका भवति । ५० १ ३० १ प्रक० । नि०
खू० । (परचक्रवर्तिनप्राप्ते वसतिद्वारम् 'उवरोह' शब्दं
द्वितीयभागे ६०८ पृष्ठे गतम् ।)

कदा कियन्तं कालं वसन्तिद्वारम्-अतुबद्धे एकं मासम्—

से गामंभि वा नगंभि वा खेडंभि वा कव्वडंभि वा

मडंवेसि वा पट्टणंसि वा आगरंसि वा दोणमुहंसि वा
निगमंसि वा रायहाणंसि वा आसमंसि वा संनिवेमंसि
वा संवाहंसि वा घांसि वा असियंसि वा पुडभेयणंसि
वा सपरिक्खेवंसि वा अवाहिरियंसि वा कप्पइ निगंथाणं
हेमंतगिम्हासु एगं मासं वत्थए ॥ ६ ॥

एवमप्रेतनमपि सूत्रत्रयमुच्चारणीयं तच्च यथास्थानम्-
बोच्चारयिष्यते ।

अथान्य सूत्रचतुष्टयस्य कः संबन्ध इत्याह—

बुत्तो खलु आहारो, इयाणि वसहीविहिं तु वभेइ ।

मा वा कथुवधुजइ, आहारो एम संबंधो ॥ २८१ ॥

उक्तः खल्वनन्तरसूत्रे आहारः, इदानीं त्वस्मिन् सूत्रे
वसन्तविधिं भगवान् भद्रयादुस्वामी वक्ष्यति । यथा स
आहारो गृहीतः सन् क प्रामादो उपभुज्यते इति निरू-
पणार्थमदमारभ्यते, एष द्वितीयप्रकरणे संबन्धः ।

भूयोऽपि संबन्धमाह—

तेसु सपरिग्गहेसुं, खेत्तेसुं साहुविरुहिंसुं वा ।

किञ्चिकालं कप्पइ, वसिउं अहवा विकप्पो उ ॥२८२॥

तेषु-क्षेत्रेषु सर्पाग्रहणेषु-साधुपरिगृहीतेषु साधुवरजि-
तेषु वा कियन्तं कालं निग्रन्थानां वा निग्रन्थीनां वा वस्तु
कल्पते इत्यास्मिन् सूत्रे स्मर्यते । अयं सम्बन्धस्याऽपरो वि-
कल्प इत्यमीभिः संबन्धरायातस्यास्य (६) व्याख्या-अत्र च-
संहितादिक्रमेश प्रतिस्वरं व्याख्यानं मङ्गल्यगौरवमिति कृ-
त्वा पदार्थादिमात्रमेवाभिधास्यते । संहितादिर्वस्तु पूर्व-
वत् वक्ष्यते इति । 'से' शब्दो मागधदेशीयप्रसिद्धः ; अथ-
शब्दार्थे, 'अथ' शब्दश्च प्रक्रियादिष्वर्थेषु वर्तते, यत उक्तम्—
अथ प्रक्रियाप्रश्नानन्तरं यमङ्गलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयवि-
ति इदोपन्यासार्थे द्रष्टव्यः । ततश्च यथा साधुनामेकत्र क्षेत्रे
वस्तु कल्पते; तथा उपन्यस्यते इत्यर्थः । ग्रामे वा नगरे वा
खेटे वा खर्वेटे वा मङ्गले वा पत्तने वा अकरे वा दोणमु-
खे वा निगमे वा राजधान्यां वा आश्रमे वा संनिवेशे वा सं-
वाधे वा घांसे वा अशिकायां वा पुटभेदेन वा सपरिक्ख-
णे-वृत्त्यादिकुप्यारत्तेपयुक्ते अर्वाहिरिक-बाहमेवा बाहिरिका
'अध्यान्मादिभ्यः इकणि' ति इकण प्रत्ययः, प्राकारव-
हिवर्तिनी गृहपद्धतिरित्यर्थः । न विद्यते बाहिरिका यत्र
तद्बाहिरिकं तस्मिन्, कल्पते निग्रन्थानां हेमन्तग्रीष्मेषु
अतुबद्धकालसंबन्धेषु अष्टसु मासेष्वित्यर्थः, एक मास
वस्तुमनवस्थानुम् । वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पार्थाः स्वगतान-
कभेदमूचका वा द्रष्टव्याः । इति सूत्रसमासार्थः । ५० १ ३० २
प्रक० । (त्रिशद्वहारात्रमानमेकस्मृतुभासे कल्पते वस्तुमिति
'मासकप्प' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे २६७ पृष्ठे गतम् ।) (अथ हि
अतुबद्धविहारो मासकल्प इत्युच्यते, स च जितकल्पिकानां
'जिणकप्पिय' शब्दं चतुर्थभागे १४६३ पृष्ठे गतम् ।) (गच्छ-
वानिनां स्थायिककल्पिकानां वसतिद्वारम् 'जिणकप्प' श-
ब्दं चतुर्थभागे १४७४ पृष्ठे गतम् ।)

मासस्योपरि न वस्तव्यम् । अधोपरि दोषः अपवादश्चेति

द्वारद्वयमाह—

मासस्सुवरिं वसति, प्पायच्छिजं च होति दोसा य ।

विश्य पदं च गिलाणे, वसही भिक्षुं च जयणा ॥१२११॥
मासस्योपलक्षणत्वाच्चतुर्णां वा मासानामुपरं यदि व-
सति तदा प्रायश्चित्तं दोषाश्च भवन्ति । द्वितीयपदं च ग्ला-
ने ग्लानार्थम्, उपलक्षणत्वाद्दिशिवादिभिश्च कारणैर्मोसस्यो-
ध्वंमध्यवस्थानलक्षणं भवति । तत्र च वसतिर्भेदः ख यत-
नया प्रहीतकम् ।

अथैनामेव विचरीषुः प्रायश्चित्तापत्तिस्थानानि
तावदाह—

परिसाडिमपरिसाडी, संथाराहारदुविहउवहिम्मि ।

डगलगसरक्खमल्लग-मत्तगमादीण पच्छित्तं ॥१२१२॥

ओगासे संथारे, वीयारुखारवसहिगामे य ।

मास चउम्मासाधिग-वसमाणे हो इमा मोही ॥१२१३॥

संस्तरका द्विधा-परिसाटी, अपरिसाटी च । परिसाटी-
फलकादिरूपः । एवं द्विविधमपि संस्तरकं यत्र मासक-
ल्पं वासं वा कृतवान् तत्रैव ग्रामादीं गृह्णतः, एवमाहार-
मपि तेष्वेव कुलेषु गृह्णतः औषधकं, पत्राहकं भक्ष्यान् द्विवि-
धा य उपधिस्तस्मिन् तत्रैव गृह्यमाणे, डगलकार्तिन-पुनः
प्राश्चिन्नेलेष्टकः सरजस्कः क्षारः मल्लकमात्रे प्रतीते त-
थामादिशब्दात्-काष्ठकिलिञ्जादीनां च तत्रैव ग्रहणे प्रा-
यश्चित्तं भवति । तथा अवकाशः-प्रतिश्रयैकदेशः संस्तर-
संस्तरभूमिः एतैः पूर्वपरिभुक्तां चैव परिभुक्ते, विचा-
रः-प्रश्रवणम् उच्चारः-संज्ञा एतौ तत्रैव स्थागडलमाचरन्ति
वसन्ति प्राक् पारिभुक्तां पारिभुक्ते ग्रामस्योपरं ममत्वं करोति ।
यद्वा-अवकाशादिषु सर्वेष्वपि ममत्वं करोति, यथा-श्रुतवज्र
मासाधिकम्, वर्षाभासे चतुर्मासाधिकं वसति । एतेषु स्था-
नेष्वप्येव वक्ष्यमाणो शोधः ।

तामेवाऽऽह—

उकोसोवहिफलण, वामातीण य होति चउलहुगा ।

डगलगसरक्खमल्लग-पणणं सेसेसु लहुआ उ ॥१२१४॥

उत्कृष्ट-वर्षाकल्पादौ फलकं च-तत्रैव गृह्यमाणे वर्षाकाले
च चत्वारो लघवः, डगलकसरजस्कमल्लकेषु उपलक्षणत्वान्
काष्ठकिलिञ्जादौ च रात्रिदिवपञ्चकम्, शेषेषु-परिसाटीस-
स्तरकादिषु सर्वेष्वपि लघुको मासः ।

अथ मासाद्युपरं तिष्ठतां दोषानाह—

संवासे इत्थिदोसा, उग्गमदोसा व नेह तो कुआ ।

चमदण गिलाण दुल्लभ-वारत्तिसिभामियाऽऽहरणं ॥१२१५॥

श्रुतवज्रे वर्षाभासे वा यथोक्तकालावधेयपरि संवासे-एक-
त्रावस्थानं संदर्शनसंभाषणादिना स्त्रीधिपया आत्मपरिभय-
समुत्था दोषा भवेयुः । प्रभूतकालावस्थानतश्च साधूनामुपरं
भद्रकगृहिणां गाढतरः स्नेह उपजायते । ततश्च ते स्नेहत उ-
ग्रमदोषाम् आधाकर्मादीन् कुर्युः । ये तु प्रान्ताः गृहपतयस्ते
दृयुः किर्याश्चरमस्माभिरमीषामद्यापि दानव्यं तिष्ठतीति
अतिचमदणया च क्षेत्रं नीरसं भवति, ततो ग्लानस्य उपल-
क्षणत्वाद्वाच्यार्थादीनां च प्रायोग्यं दुर्लभं भवेत् । अत्र च वा-
रत्तकमदर्थैः कृतस्वरूपमात्रगृहे संगम्य प्रद्योतनूपणोपहास-
तस्योदाहरणम् । अत एव तत्र भगवता श्रुतिमार्गिणो य-

त्सतविशमध्ययनं विरचितं तत्रादावंबेदमुपदेशस्त्रमभागि-
“न चिरं जेतुं संवसे मणी, संवासेण सिणेणु वड्ढे । भिक्षु-
स्स अणिवचाणि, आयट्ठे कम्मा दुहायइ ॥१॥” इति गतमु-
परिदोषा इति द्वागम् ।

अथ द्वितीयपदं भावयति—

बहुदोसे वतिरित्तं, जइ लब्भइ वेअ ओसहाणि जहिं ।

चउभागतिभागत्ते, जयंतणिजे अलंभे वा ॥१२१६॥

ग्लाननिमित्तमतिरिक्तमपि कालं वसेत् । अथोद्गमादिभिर्दोषैर्ब-
हुदोषं तत्क्षेत्रं तत उत्पाठ्य ग्लानं बहिर्गन्तव्यम्, यदि वैद्याष-
धानि तत्र लभ्यन्ते । अथ ग्लानो बहिर्गन्तुं नच्छति, वैद्याष-
धानि वा बहिर्न लभ्यन्ते ततोऽतिच्छति अलंभे वा तत्रैव प्रा-
मे चतुर्भागाकृते त्रिभागाकृतेऽर्द्धाकृते वा वसतो भिक्षायां च
यतन्ते । इह च यद्यप्युत्सर्गतस्तं ग्राममष्टौ भागान् कृत्वा
जायन्ते तथा चात्र संस्तरन्ति, ततः सप्त भागान् एवं याव-
देकं भागमपि कृत्वा यतन्ते इति पुरस्ताद्वक्ष्यते । तथापि च-
तुर्भागात्रिभागाद्वैग्रहणं तुलावण्डमध्यग्रहणन्यायेनाष्टभागा-
दानामपि ग्रहणार्थम् ।

प्रकारान्तरेण द्वितीयपदमाह—

आमाऽसिवहुंहुंसु, चउभागा न करिति अच्छंता ।

पौरुमिमाई वुड्ढी, करिति तवमो असंथरणे ॥१२१७॥

अवमाऽशिवगर्जादिषु बहिः संजातेषु तत्रैवातिरिक्तमपि
कालं तिष्ठन्ति यावद्बहिः सुभिक्षादीनि न जायन्ते । तच्च क्षेत्रं
यदि लघुतरं ततस्तत्र तिष्ठन्तोऽसंस्तरणे सति चतुर्भागाद-
रचनां न कुर्वन्ति, किं तु-तत्र पौरुष्यादितपसा वृद्धिं कुर्व-
न्ति । तद्यथा-य पौरुषीप्रत्याख्यानिनस्तं पूर्वोक्तं प्रत्याचक्षत,
य पूर्वोक्तप्रत्याख्यातारस्ते एकाशने प्रत्याख्यातीत्यादि ।

अथ एनामेव स्पष्टयति—

मासे मामे वमही, तण्डगलादी य अमे गिएहंति ।

भिक्षायरियवियारा, जहिड्डिया तत्थ नऽन्नासु ॥१२१८॥

मासे मासे वसतिरन्या, तण्डगलादीनि च पूर्वपरिभुक्तानि
परित्यज्याऽन्यानि गृह्णाति, यस्मिन् भागे मासकल्पं स्थिता-
स्तत्रैव भागे तस्मिन्मासे भिक्षाचर्या विचारभूमिं च गच्छ-
न्ति, नान्यासु-भिक्षाविचारभूमिषु ।

अथ भागकरणस्यैव विधिमाह—

अट्टाइजाव इकं, करिति भागं असंथरे गामं ।

अट्टा इच्चिय वसही, जयंति जा मूलवसही उ ॥१२१९॥

कर्दाश्वदष्टौ श्रुतवज्रमासान् ग्लानकार्येण स्थानव्यं भवेत्,
अतो ग्राममष्टौ भागान् कुर्वन्ति ततः प्रथमेऽष्टभागे वसन्ति
तण्डगलादीनि च गृह्णन्ति, मासे च यावत्प्रथम एवाष्टभागं
भिक्षाचर्या विचारभूमिगमने च कुर्वन्ति । ततो यदि मध्ये
मासे सम्पूर्णं ग्लानः प्रगुणीभूतस्तत्रैव निर्गन्तव्यम् ।
अथ न प्रगुणीभूतस्ततः पूर्वे मासे द्वितीयेऽष्टभागे तिष्ठन्ति,
तत्राप्येव एव विधिमेतद्व्यं । एवं तृतीयमष्टभागमादी कृत्वा
अष्टभागं यावत् स्पष्टयम् । अथाष्टभिर्भागेर्विभक्तं ग्रामं न
संस्तरति ततः सप्त भागान् कृत्वा यथैव यतन्ते । एवमप्य-
संस्तरणे एव भागावादी कृत्वा यावदेकमपि भागं कुर्वन्ति

एवं वसतीरपि प्रथमतः पृथक् पृथक् मासकल्पप्रायोग्या अष्टौ गृह्णाति, तवभावे सप्त षट् पञ्चादिक्रमेण यतन्ते यावत्स्यामव मूलवसतो तिष्ठति ।

अथात्रैव भङ्गकानाह—

इत्थं पुण संजोगा, एकिककस्म उ अलंभे लंभे य ।

खेगविहाशं गुहिया, तुल्लातुल्लेसु ठाणसु ॥ १२२० ॥

अत्र पुनः प्रक्रमेण एकैकस्य वसतिभागस्य वा अलाभे लाभे च यानि तुल्यानि तुल्यानि समानसंख्याकानि तेषु विधानेन—चारिकार्धाधना गुह्याः सन्तोऽनेके—बहव संयोगा—भङ्गका भवन्ति । चारणिकाक्रमश्चायम्—अष्टौ वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः १, अष्टौ वसतयः सप्त भिक्षाचर्याः २, एवं षट् भिक्षाचर्याः ३, पञ्च भिक्षाचर्याः ४, चतस्रो भिक्षाचर्याः ५, तिस्रो भिक्षाचर्याः ६, द्वे भिक्षाचर्ये ७, एका भिक्षाचर्या ८, एवं सप्त वसतयोऽष्टौ भिक्षाचर्याः १, सप्त वसतयः सप्त भिक्षाचर्याः २, इत्यादि चारणिकया सप्तादिसंख्यास्त्रापि वसतिचिन्त्यासु प्रत्येकमष्टावष्टौ भङ्गकाः प्राप्यन्ते । सर्वसंख्याया लब्धा भङ्गकानां चतुर्षष्टिति ।

अथैतन्नेव भङ्गकेषु विधिमाह—

एकाइ वि वसहीए, ठिया उ भिक्षाचरियाए पतंति ।

वसहीसु वि जयणेवं, अवि एक्काए वि चरियाए ॥ १२२१ ॥

येषु भङ्गकष्वेकैव वसतिः प्राप्यन्ते तेष्वेकस्यामपि वसतो स्थिता भिक्षाचर्यायां प्रयतन्ते । प्रथममष्टौ भागान् ग्रामं विभज्य भिक्षां पर्यटन्ति, असेस्तरणे यावदेकमपि भागं कृत्वेति भावः । अपिशब्दे द्वयादिसंख्याकासु वसतिषु तिष्ठन्तः स्मृतरां भिक्षाचर्यायां प्रयतन्ते इति सूचनार्थः । यत्र त्वैकैव भिक्षाचर्या प्राप्यन्ते तत्रैकस्यामपि भिक्षाचर्यायां पर्यटन्ते । एवमेव वसतिष्वपि यतना कर्तव्या । ४० १ उ० २ प्रक० ।

(२२) हेमन्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासौ वस्तु कल्पन्ते—

से गामंसि वा ० जाव रायहाणिसि वा सपरिक्खेवंसि सबाहिरियंसि कप्पइ निग्गन्थाणं हेमंतगिम्हासु दो मासे वत्थए, अतो इकं मासं बाहिं एगं मासं । अतो वसमाणाणं अतो भिक्षायरिया बाहिं, वसमाणाणं बाहिं भिक्षायरिया ॥ ७ ॥

अस्य संबन्धो, व्याख्या च प्राग्वत् । नवरं सबाहिरिके प्राकारबाहर्वर्तिगृहपद्धतिरूपया बाहिरिकया सहिते कल्पन्ते निर्ग्रन्थानां हेमन्तग्रीष्मेषु द्वौ मासौ वस्तुम् । कथमित्याह—अन्तः—प्राकाराभ्यन्तरे एकं मासम्, बाहिर्बाहिरिकायामप्येकं मासम्, अन्तर्वसतामन्तर्भिक्षाचर्या, बाहर्वसतां बाहिर्भिक्षाचर्याति ।

अथ भाष्यविस्तरः—

एतेव कपो नियमा, सपरिक्खेवे य सबाहिरियम्मि ।

नवरं पुण नाखत्तं, अतो मासो बहिं मासो ॥ १२२२ ॥

एष एव—प्रथमसंज्ञाः क्रमः सपरिक्खेपे—सबाहिरिकेऽपि प्रामादौ नियमाद्वक्तव्यः, नवरं पुनः नानात्वविशेषोऽयम् अन्तः—प्राकाराभ्यन्तरे मासो बाहिरपि मासः, इत्येवं मासद्वयमृतुषु स्थानव्यम् ।

पुणम्मि अंतो मासे, बहिया संक्रमणं तं पि तह चेव ।

नवरं पुण नाखत्तं, तणसु तह चेव फलएसु ॥ १२२३ ॥

अभ्यन्तरे मासकल्पे पूर्णं बाहिरिकायां संक्रमणं कर्तव्यम् । तदपि संक्रमणं तथैव—पूर्वसंज्ञात् द्रष्टव्यम्, नवरं पुनरत्र नानात्वं तृणेषु तथा फलकेषु । तत्र यदि बाहिरिकायामेव तृणफलकानि प्राप्यन्ते ततस्तत्रैव गृहीतव्यानि । अथ तत्र तानि न लभ्यन्ते ततोऽन्यं ग्रामं व्रजन्तु । अथ तत्राशियादीनि कारणानि ततो अभ्यन्तराण्येव तृणफलकानि बाहिरिकायां नेतव्यानि ।

तत्र विधिमाह—

अअउवस्सयगमणे, अणोपुच्छा नऽत्थि किंचि नेयव्वं ।

जइ नेइ अणापुच्छा, तन्थ उ दोसा इमे होति ॥ १२२४ ॥

द्वितीये मासकल्पे बाहिरिकायामन्यमुपाधयं गच्छद्भिरेनापृच्छया नास्ति किञ्चित्पृणफलकादि नेतव्यम् । यद्यनापृच्छया नयति ततस्त्वमे दोषा भवन्ति ।

ताइ तणफलगाइ, तेणाहडगाइ अप्पणो वाऽवि ।

निजत्तयगहियाइ, सिद्धाइ तह अमिद्धाइ ॥ १२२५ ॥

तृणफलकानि येन साधूनां दत्तानि तस्य स्तेनाहृतानि वा भवेयुः, आत्मसंबन्धानि वा भानि च प्रातश्चर्यान्तरं नियमानि प्राप्यमाणानि गृहीतानि वा नीतानि सन्ति निशिष्टानि वा भवेयुः ।

शिष्टाशिष्टपदं व्याख्यानयति—

कस्सेते तणफलगा, सिद्धे अमुगम्म तस्स गहणादी ।

गिएहइ वा मो भीओ, पच्चगिग्लोगमुद्धाहो ॥ १२२६ ॥

स्तेनाहृतानि तृणफलकान्यनापृच्छय नीयमानानि पूर्वस्वामिना राजपुरुषैर्वा दृष्टानि । ततः साधुः पृष्टः—कस्येतानि ? साधुः प्राह—अमुकस्य गृहपतेरिति, शिष्टः—कथितं सति तस्य ग्रहणाकर्षणादयो दोषा भवन्ति । तथाऽसौ साधुर्भीतः सन् निहते—अपलपतिः न कथयतीत्यर्थः, ततोऽशिष्टे साधोः प्रत्यङ्गिरादयो भवन्ति—तृणफलकदायकगृहपतेः संबन्धी चौर्यकरणलक्षणा दोषः, स परकीयाऽप्यात्मानं लगतीत्यर्थः । लोके चोद्वाहो भवति—अहो साधवोऽपि परद्रव्यमपहरन्ति ।

अथ अत्रैव प्रायश्चित्तमाह—

नयणे दिट्ठे सिद्धे, गिएहण ववहारमेव ववहरिए ।

लहुगा लहुया गुरुगा, छम्मामा छेय मूल दुगं ॥ १२२७ ॥

स्तेनाहृततृणानामपृच्छया बाहिरिकायां नयनं कर्तानि लघुकां मासः । अथ तानि नीयमानानि राजपुरुषैर्दृष्टानि ततश्चत्वारो लघुकाः । तैः पृष्टे साधुना शिष्टे—कथितं यथाऽमुकस्येत ततश्चत्वारो गुरुकाः । अथ गृही राजपुरुषैर्गृहीतस्तथाऽपि चत्वारो गुरुकाः । अथासौ तै राजकुलाभिमुखमाकर्षितस्ततः षणमासा लघवः । अथ राजकुलाभिमुखमाकर्षितस्तान् स गृहस्थः प्रातलोममाकर्षति ततः षड् गुरुकाः । अथ राजकुले नीत्या व्यवहार कारितस्ततः छेदः । व्यवहृतं सति यदि स गृहस्थः पश्चात्कृतस्ततो मूलम् । यद्वृत्तलोकमस्तमुद्गमे, हस्तपादाद्यवयव व्यङ्गितं वा कृतं

अनवस्थाप्यम् । अपद्राघिते निर्धिश्ये वा कृते पाराश्रिकम् , सर्वत्र संयतस्येतत् प्रायश्चित्तम् ।

अथ ' निगहव ' एवं व्याख्याति—

अहवा वि अमिद्धुम्मी, एमेव उ तेष मंकमे लहुगा ।

नीसंकियम्मि गुरुगा, एगमणेगे य गहगादी॥१२२८॥

अथवा मम कथिते सत्येय तृणफलकदाना प्रहणाकर्षणा-
दि प्राप्यते इति मत्वा यदि न कथयति ततोऽशिष्टे-अकथिते
एष एव स्तेनः संभाव्यते इत्येवं शङ्किते चतुर्लघुकाः , निःश-
ङ्किते चत्वारो गुरवः । ततश्च तस्यैव एकस्यानकपां वा सा-
धूनां प्रहणादयो दोषा भवन्ति ।

तद्यथा—

नयणे दिट्टे गहिण, कङ्कणववहारमेव ववहरिण ।

उडुहणे य वियंगण, उडवणे चव निव्विमण॥१२२९॥

लहुओ लहुया गुरुगा, छल्लहु छगुरुगछेयमूलं च ।

अणवडुप्पो दोसु य, दोसु य पारंविओ होइ॥१२३०॥

तृणानि प्रतिश्रयान्तरमनापृच्छया नयति लघुको मासः ।
राजपुरुषैर्दृष्टेषु चत्वारो लघवः । ततः पृष्ठे साधुना च नि-
ङ्किते साधोऽप्रेक्षणं कुर्वति चत्वारो गुरवः । राजपुरुषैस्त्वं
और इत्युक्त्वा राजकुलाभिमुखमारुष्टे पगमासा लघवः ।
अथ ते राजकुलाभिमुखमारुणन्ति , साधुश्च तान् प्रतीप-
मारुणति , एव कर्षणाकर्षणे पगमासा गुरवः । व्यवहारं
प्रारब्धं छद् , व्यवहृते यदि संयतः पश्चात् कुतस्ततो मूलम् ।
उडुहनव्यङ्गनयोर्द्वयोर्नवस्थाप्यः । अपद्राघणनिर्विणयाज्ञापन-
योर्द्वयोः पाराश्रिकम् इति ।

आह-कथं पुनस्तृणानि स्तेनाहृतानि

संभवन्तीत्युच्यते—

दंतपुरे आहरणं, तेनाहडुवच्चगादिमु तणेसु ।

छावणमीराकरणं, अस्थिरफलकं व चेपादि ॥१२३१॥

आवश्यकं योगसंग्रहेषु ' दन्तपुरदन्तवक्त्रे ' इत्यस्यां गाथायां
यदाहरणं-निदर्शनमुक्तम् , तत्र यथा दन्ता केनापि न गृहीत-
व्या इति राजाऽऽज्ञया प्रतीपिद्धत्वाद्धनमित्रमार्थेयाहमित्रेण
हर्दामित्रेण दर्भपूलकैराच्छाद्य प्रच्छुन्नमानीताः स्तेनाहृताः
सवृताः , एवं राज्ञा प्रतीपिद्धानि संभवन्ति तृणान्यपि
स्तेनाहृतानीति । तैश्च वस्त्रकार्दाभस्तृणैर्गर्लानादीनां छा-
दनं प्रतिश्रयस्य वा मीराकरणं विधीयते । मीराक-
रणं नाम—कटैर्द्वारांदराच्छादनम् । उपलक्षणमेतत् , तेन
प्रस्तरणार्थमपि तृणानि गृह्यन्ते । फलकं तु प्रस्तर-
णार्थं मीराकरणार्थं वा तच्चास्थिरफलकं चम्पकपत्रादि स-
न्तव्यम् । अस्थिरफलकं नाम-उपाविशतां यदधो याति
तथैवविधे चम्पकपत्रादि ।

अस्तेनाहृततृणानां नयने त्रायानाह—

अत्तेगाहड नयणे, लहुओ लहुया य होति मिद्धुम्मि ।

अप्पत्तियम्मि गुरुगा, वेच्छेदपमज्जणा ममे ॥१२३२॥

अस्तेनाहृतानां तृणानामनापृच्छय बर्हिर्नयने लघुको मासः ।
अपरेण केनापि तस्य शिष्टे—कथितं त्वदीयानि तृणानि सं-

यतैर्वाहिरिकायां नीतानि, तदा चतुर्लघु । कथिते यद्यसा-
वनुग्रह मन्यते ततोऽपि चतुर्लघु । अथाप्रीतिकं करोति तदा
चतुर्लघु । व्यवच्छेदं वा तद्द्रव्यस्य तस्य साधोर्भूयः प्रदाने
कुर्यात् , ' पमज्जणा ममे ' ति शेषाणामन्येषामप्यशनपानका-
दिद्रव्याणामपरेणां वा साधूनां प्रसज्जनां—दानव्यवच्छेदं
कुर्यात् ।

एमेव गमो नियमा, फलणसु वि होइ आणुपुव्वीए ।

नवरं पुण नाणत्तं, चउरो मासा जहन्नपदे ॥ १२३३ ॥

एष एव गमः—प्रकारः फलकेष्वपि भवत्यानुपूर्व्या, यस्तृ-
णेषु ' नयणे दिट्टे सिट्ठे ' इत्यादिना भणितः , नवरं पुनरत्र
नानात्वं चत्वारो मासाः । जघन्यपदं नाम—यत्र तृणेषु ल-
घुमासिकमापद्यते तत्रानापृच्छया बर्हिर्नयनमिति द्रष्ट-
व्यम् , तत्र फलकेषु चतुर्लघु ।

अथ मासद्वयादूर्ध्वमवस्थाने दोषान् द्वितीयपदं आह—

दोर्णिह उवरिं वसती, पायच्छित्तं च होति दोसा य ।

विनियपदं च गिलाणे, वसही भिक्षं च जयणाए॥१२३४॥

सप्ताहिरके क्षेत्रे द्वयोर्मासयोरपरि यदि वसति ततः प्रा-
यश्चित्तं प्रागुक्तमेव मासलघुकाख्यम् , दोषाश्च त एवावसा-
तव्याः , ये अर्वाहिरके क्षेत्रे स्वसे इत्यादिना उक्ताः । द्वि-
तीयपदं च ग्लानविषयं तदेव वक्तव्यम् , तत्र च तिष्ठतां
वसन्तिभूतं च यतनया प्रहीतव्यम् । वृ० १ उ० १ प्रक० ।
(ग्रामादिषु निग्रन्थानां द्वौ मासौ वस्तुं न कल्पते इति
सम्बन्धे आप्यावस्तरः , ' निगन्धी ' शब्दे चतुर्थभागे
२०४६ पृष्ठे गतः ।

(२३) एकवगडायामेकपरितेपायां वसन्तौ निषेधमाह—

मे गामंमि वा० जाव रागहाणिमि वा एगवगडाए एगदु-
वागए एगनिकवमणपवेमाए नो कप्पइ निगन्धाण य
निगन्धीण य एगयओ वत्थए ॥ १० ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्ध इत्याह—

गामनगरादणसु, तेसु उ खेत्तेसु कथं वमियच्चं ।

जत्थ न वसंति समणी, अब्भासे निगमपदे वा ॥ १ ॥

ग्रामनगरादिषु तेषु—पूर्वसूत्रोक्तेषु क्षेत्रेषु कुत्र वस्तव्यमि-
ति चिन्तायामनेन सूत्रेण प्रतिपाद्यते । यत्राभ्यासे स्विनि-
श्रयाऽऽसन्नं निगमपथे वा निगमद्वारे श्रमणयो न वसन्ति
तत्र वस्तव्यमिति ।

अथ प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह—

अहवा निगन्धीओ, दट्टु ठिया तेसु गाममाईसु ।

मा पिल्लिजिहि कोई, तेणिमसुत्तं समुदियं तु ॥ २ ॥

अथवा-निग्रन्धीस्तेषु ग्रामादिषु स्थिता दट्टा मा कश्चि-
दान्तर्यादिस्तत्रागत्य प्रर्योन्नप्ताशयदित्यनेन कारणेन इदं
सूत्रं समुदितं समायातमेनेन सम्बन्धनायातस्यास्य (१०) व्या-
ख्या—अथवा-ग्रामे वा यावद्वाजधान्यां वा, यावत्करणान्

नगरे वा खेटे वा इत्यादिपदपरिग्रहः । एकवगडाके—एक-
द्वारके एकनिष्क्रमणप्रवेशके च क्षेत्रे नो कल्पते निर्ग्रन्थानां
निर्ग्रन्थानां च एकतो मलितानां वस्तुम्—अवस्थातुमिति
सूत्रसंज्ञार्थः ।

विस्तरार्थं तु भाष्यकृदाह—

वगडा उ परिक्रमेयो, पुष्पुतो सो उ दव्वमाईसु ।

दारं गामस्म मुहं, सो चैव य निग्गमपवेसो ॥ ३ ॥

वगडा नाम—ग्रामादः सम्बन्धी परिक्रमेयः, स पुनः परिक्रमे-
द्रव्यादिको द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नः । यथा—पूर्वे 'पास-
णिट्ठनमट्टिगंखडगकडगकंठिगा पवेदव्वे' इत्यादिना मास-
कल्पे प्रकृते उक्तस्तथैवात्रापि द्रष्टव्यः । द्वारं नाम—ग्रामस्य
मुखं ग्रामप्रवेश इत्यर्थः, स एव च निर्ग्रमेणोपलक्षितः प्रवेशो
निर्ग्रमप्रवेशोऽभिधीयते ।

इत्थं सूत्रे व्याख्याते मति शिष्यः ग्राह—

दारस्स वा वि गहणं, कायव्वं अहव निग्गमपहस्म ।

जइ एगट्ठा दुब्बि वि, एगयरं बूहि मा दो वि ॥ ४ ॥

यदि तदेव द्वारं स एव च निर्ग्रमप्रवेशतस्ततो हे आचार्य !
द्वारस्य वा ग्रहणं कर्तव्यम्, अथ निर्ग्रमप्रवेशपथपदस्य यदि
नाम द्वे अपि पदं स्त एकार्थे; तत एकनगरमेकद्वारपदम् ए-
कनिष्क्रमणप्रवेशपदं वा सूत्रं ब्रूहि—भणेत्यर्थः मा द्वे आप ।

एवं शिष्येणाह सृष्टिग्राह—

एगवगंडगदारा, एगमणेगा अणेगएगा य ।

चरिमा अणेगवगडा, अणेगदारा य भंगो उ ॥ ५ ॥

इह वगडाद्वार्याश्चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा—एका वगडा ए-
कं द्वारम्, यथा—पर्वतादिपरिक्षिप्तं कचिद् ग्रामादौ १। एका
वगडा अनेकानि द्वाराणि, यथा—प्राकारादिपरिक्षिप्तं चतुर्धा-
रनगरादौ २। अनेका वगडा एकं द्वारम्, यथा—पञ्चमरः प्र-
भृतिपार्श्वक्षेत्रं बहुवा (पा) टके ग्रामादौ ३। अनेका वगडा अने-
कानि द्वाराणि, यथा—युष्मी प्रकीर्णगृहे ग्रामादौ चतुर्थो भङ्गः ४।
याद नामैव चत्वारो भङ्गास्ततः प्रस्तुते किमायात—

मित्याह—

तइयं पडुच्च भङ्गं, पउममराइहि संपरिक्खित्ते ।

अन्नोन्नदुवागण वि, हवज्ज एसं तु निक्खमणं ॥ ६ ॥

अत्र भङ्गचतुष्टयं तृतीयं भङ्गं प्रतीत्य एकद्वारग्रहणमेक-
निष्क्रमणप्रवेशग्रहणं च सूत्रे कृतम्, कुत इत्याह—पञ्चम-
रसा, आदिशब्दात्—गर्शपर्वतेन वा संपरिक्षिप्तं ग्रामादौ अ-
न्यान्यद्वारकाणामपि वा (पा) टकानामेकमेव निष्क्रमणं भवे-
त् । तिसृषु दिक्षु पञ्चमर प्रभृतिव्याघातसंभवादकस्यामेव
दिशि निष्क्रमणप्रवेशो भवतः ।

ततः किमित्याह—

तत्थ वि य होति दोसा, वीयारगयाण अहव पंथम्मि ।

संकादीण दोसे, एगवियाराण वोच्छिहिति ॥ ७ ॥

तत्रापि च—तृतीये भङ्गे पृथक् पाटकेषु स्थितानामपि किं
पुनः प्रथमभङ्गे द्वितीयभङ्गे वा स्थितानामित्यादि—अपिश-
ब्दार्थः । विचारगतानां—संज्ञाभूमौ संप्राप्तानाम्, अथवा—तस्यां
च पथि—मार्गे गच्छतां दोषाः शङ्कादयो भवन्ति. तांश्च

शङ्कादीन् दोषान् एकाविचारणामेकसंज्ञाभूमिकानां निर्ग्र-
न्थानां च सृष्टिः स्वयमेव निर्युक्तिगाथाभिधेयावसरमुसर-
त्र वक्ष्यति—भणिष्यति ।

तत्र प्रथमभङ्गे तावहोणानुपदिशेयिषुग्राह—

एगवगडं पडुच्चा, दोण्ह वि वग्गाण गरहितो वासो ।

जइ वमइ जाणामो तु, तत्थ उ दोसा इमे होति ॥ ८ ॥

एकवगडमुपलक्षणत्वादिकद्वारं च क्षेत्रं प्रतीत्य द्वयो-
रपि वर्गयोः—साधुसाध्वीलक्षणयोरैकत्र वासो गरहितो—नि-
न्दितो; न कल्पते इत्यर्थः । यदि ह्यपकः—संयतोऽत्र स
गता इति जानामस्तत्रागत्य वसति तत इमे—वक्ष्यमाणा-
दोषा भवन्ति ।

इदमेव सविशेषमाह—

एगवगंडगदारं, एगयरट्टियम्मि जो तहि ठाइ ।

गुरुगा जइ वि य दोसा, न होज्ज पुट्ठा तह वि सो उ ॥ ९ ॥

एकवगंड एकद्वारे च क्षेत्रं यत्र पूर्वमेकतरः संयतवर्गः
संयतीवर्गो वा स्थितो वर्तते तत्र य आचार्यादिः प्रवर्ति-
न्यादिर्वा पश्चादागत्य तिष्ठति तस्य चत्वारो गुरुकाः । यद्यपि
च तत्र दोषा वक्ष्यमाणा न भवेयुस्तथाऽप्यसौ भावतस्तेः
सृष्ट्या मन्तव्यः ।

तत्र पूर्वस्थितसंयतीवर्गं क्षेत्रमङ्गीकृत्य तावदाह—

सोऊण य समुदाणं, गच्छं आणेत्तु देउले ठाति ।

ठाइयंतगाण गुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ १० ॥

धृत्या च समुदान भैक्षं सुलभप्रायोग्यं द्रव्यं ततो गच्छमानो-
य दयकुले उपलक्षणत्वादपरस्मिन् वा सभाशून्यगृहादौ ति-
ष्ठति, तत्र च तिष्ठतामाचार्यादीनां चत्वारो गुरुकाः,
तत्राप्याज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः ।

एतामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

फट्ठगपइंसविपा, दुविहोवहिकज्जनिग्गया वाऽवि ।

उवसंपज्जिउकामा, अनिकमाणा च ते साहू ॥ ११ ॥

संजहभावियखेत्ते, समुदा गणऊण बहुगुणं नच्चा ।

संपुन्नमासकण्णं, खिति गणि पुट्ठाऽपुट्ठा वा ॥ १२ ॥

केचन स्वमाधव केनापि स्पष्टकपतिना क्षेत्रप्रत्युपलक्षणार्थं
प्रणिताः, यद्वा—द्विविधः—औघिकौपग्रहकमेवाभून्वा य उप-
धिस्तस्योत्पादनार्थं कार्येषु वा कुलगणसङ्गसंघांधिषु निर्ग-
ताः, उपसंपत्तुकामा वा—उपसंपदं जिघृक्षवः, अध्वानं वा
आतक्रामन्तस्तत्र ते साधवः ग्रामा एते स्पष्टकपतिप्रोक्षिता-
दयः संयतीभाविने क्षेत्रे समुदायं नीत्वा भैक्षं पयेष्ट्य
प्रचुरप्रायोग्यलाभेन बहुगुणं तत्क्षेत्रं ज्ञात्वा गुरुणां समीप-
मायाताः संपूर्णमासकल्पं गणितमाचार्यं पृष्ट्वा वा भुवन्ते ।

कुत इत्याह—

तुज्झ वि पुम्मा कप्पो, न य खेत्ते पेहियं म्हि जं जोगं ।

जं पि य रुइयं तुज्झं, न तं बहुगुणं जह इमं तु ॥ १२ ॥

क्षमाश्रमणाः ! युष्माकमपि मासकल्पाः पूर्णा वर्तन्ते न
च तत् क्षेत्रं प्रत्युपलक्षितं यद्भवनां योग्यमनुकूलम् । यदपि च
क्षेत्रं युष्माकं रक्षितमभिप्रते न तद्बहुगुणं यथैवमस्मत्प्रत्यु-
पेक्षितं क्षेत्रम् ।

परम्—

एगोऽत्य नवरि दोसो, मंपइ सो वि य न बाहण किंचि ।

न य सो भावो विजइ, अदोमवं जो अनिययस्स ॥१४॥

नवरमेक एवात्र दोषो विद्यते, परं साऽपि मां प्रति मदीये-
नाभिप्रायेण न किञ्चिद्वाधते, न चाऽसौ भावः पदार्थो जगति
विद्यते याऽनियतस्य—अनिश्चितस्यानुद्यमवतो पुरुषस्य अदो-
षवान् भवति, किं तु—सर्वोऽपि दोषवान् इति भावः ।

अहव ण किं सिट्ठेण, मिट्ठे काहिं न वा वि एयं ति ।

खुदमुहा संति इहं, जे कोविआ जिणवयं पि ॥ १५ ॥

अथवा—किमस्माकमनेनाधेन शिष्टेन—कथितेन कार्येः न कि-
ञ्चिदित्यर्थः, यतो यूयं शिष्टे सति करिष्यथ वा न वा एतन्म-
स्मदभिप्रेतमर्थमिति वयं न विद्मः । कुत इत्याह—सौद्रमुखा-
मधुमुखाः मधुर्भाषिण इत्यर्थः, सान्त—विद्यन्ते इह—आस्मि-
अथै भवतां वल्लभेश्वराः, ये जिनवाचमपि कोपयेयुः—अन्य-
था कुर्युः । आस्तां तावदस्मदादिवचनमित्यपिशब्दार्थः ।

इह सपरिहास निबन्धं पुच्छिओ वइ तत्थ समणीओ ।

बलियपरिगहियाओ, होइ दहा तत्थ य वयामो ॥१६॥

इत्येवं सपरिहासे तेनोक्त आचार्यो महता निबन्धेन पृष्टः ।
कथय भद्र ! कीदृशस्तत्र दोषो विद्यते, ततः स अर्थात्—तत्र
अमण्यो अलिना—बलवता आचार्यादिना परिगृहीता वि-
द्यन्ते, परं तथापि वयं दहा भवन्तः, कामपि शङ्कां कुरुष्वम् ।
अत्रार्थे सर्वमप्यहं भणिष्यामि, अतस्तत्र व्रजामो वयम् ।

एवं भणतः प्रायश्चित्तमाह—

भिक्षू साहइ मोउं, व भणइ जइ वावि तहिं मामो ।

लहुगा गुरुगा वममे, गणिस्म एमव वेहाण ॥ १७ ॥

याद् भिक्षुरनन्तरोक्तवचने कथयति, श्रुत्वा वा भिक्षुर्वच-
नमिति वादं व्रजामः तत्र वयम्, ततो मामलघु प्रायश्चि-
त्तम् । अथ वृषभ उपाध्यायम् एवं अर्थात्, प्रतिशृ-
णाति या ततस्तस्य चत्वारो लघवः । गणित आचार्यस्य
इत्थं भणतः प्रतिशृण्वतो वा चत्वारो गुरुकाः । एवमेवा-
पेक्षायामपि द्रष्टव्यम् । किमुक्तं अर्थात्—इत्थं तेनोक्तं व्रजा-
मो वयमिति वा प्रतिश्रुते यदि भिक्षुरुपेक्षां करोति तदा
तस्य लघुमासिकम् । वृषभस्योपेक्षमाणस्य चतुर्लघुआचार्य-
स्योपेक्षां कुर्वाणस्य चतुर्गुरु ।

अथवा—

सामन्थण परिवत्थो, गहणे पयभेदपंथमीमाए ।

गामे वसहिपंवसे, मात्तादी भिक्षुणो मूलं ॥ १८ ॥

भिक्षुस्तत्र गन्तव्यं न वेति 'सामन्थणं' पर्यालोचनं करोति
मासलघु 'परिवत्थि' इति देशीशब्दोऽयं निर्णये वर्तते ।
ततो गन्तव्यमेव तत्रेति निर्णयं करोति मासगुरु, 'गहणे'
इति निर्णीय यदुपधि गृह्णाति ततश्चतुर्लघु, पदभेदं कुर्वत-
श्चतुर्गुरुकम्, पथि व्रजतः पङ्कलघुकम्, ग्रामसीमायां मास-
च्छेदः, वसतो प्रवेशं कुर्वतो मूलम् । एवं भिक्षोर्लघुमासा-
दारभ्य मूलं यावत्प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

गणिआयरिए सपदं, अहवा अविसेसिया भवे गुरुगा ।

भिक्षूमाइ चउएहं, जइ पुच्छमि तो सुणसु दोमे ॥१९॥

गणित उपाध्यायस्य मासगुरुकादारभ्य स्वपदमनवस्था-
प्यं यावत्, आचार्यस्य चतुर्लघुकादारभ्य स्वपदं पाराञ्चि-
कं यावत्प्रायश्चित्तं गन्तव्यम् । अथवा—भिक्षुवृषभोपाध्याया-
चार्याणां चतुर्लघुमपि तपःकालविशेषताश्चतुर्गुरुकाः । तद्यथा-
भिक्षोर्द्वाभ्यामपि लघवः तपसा कालेन, वृषभस्य कालेन
गुरुवस्तपसा लघवः, उपाध्यायस्य तपसा गुरुवः कालेन
लघवः, आचार्यस्य तपसा कालेन च द्वाभ्यामपि गुरुवः ।
अथ केषां तत्र तिष्ठतां दोषा इति यदि पृच्छसि—ततः शृणु-
निशमय दोषान् मयाऽभिधीयमानान् ।

तानेवाभिधीयन्तुगाह—

अन्नतरस्स निओगा, सव्वेसिं अणुप्पिएण वातेतु ।

देउले सभासुत्ते, निओयपमुहे ठिया गंतुं ॥ २० ॥

अन्यतरस्य भिक्षोः भिक्षुभात्र नियोगान् सर्वेषां—साधूना-
मनुप्रियेण अनुपात्यते, आचार्यास्तत्र गत्वा देवकुले वा
सभायां वा शून्यगृहे वा नियोगस्य मुखे प्रवेशं एव स्थिताः,
ततो निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां चाभ्येषां परस्परदर्शनेन बहवो
दोषा भवन्ति । (अत्र चाग्निदृष्टान्तः सूर्याभिर्बलिितः स च
अग्नि' शब्दे प्रथमभागे १७५ पृष्ठ गतः ।)

अथ 'किं पुण तासि तयं नऽन्धि' इति पदं भावयन् शिष्ये-

ण प्रश्नं कारयति—

लुक्खमरमुण्हमनिका—मभोयिणं देहभूसविरयाणं ।

मज्झायपेहमादिसु, वावारेमुं कओ मोहो ॥ २० ॥

रूतम्—निःस्नेहम् 'अरमुण्ह' इति तत्र प्रत्येकमभिसं-
वध्यते अरसम्—हिङ्गुर्वादिभस्मस्कृतम् अनुष्णं—शीतलम्
आनिकामं—परिमितं भक्तं भोक्तुं शीलमेवां ते रूताऽरसाऽ-
नुष्णाऽनिकामभोजनस्तेषाम्, मकारावलाक्षणिका । तथा दे-
हभूषायाः—स्नानादिरूपायाः विरतानां—प्रतिनिवृत्तानां स्वा-
ध्यायः—पठनादिरूपः प्रेक्षा प्रत्युपेक्षणा तयोर्गांशश्चार्द्ध-
यावृत्त्यादिषु च व्यापारेषु व्यापृतानां साधुसाध्वीजनानां
कुतो मोहः—पुरुषवेदाद्युदयरूपः संभवति ।

अथ प्रतिवचनमाह—

नियणाइ लूणमइण, वावारे बहुविहे दिया काउं ।

सुक्खसुडिया वि रत्तिं, किसीबला किं न मोहंति ॥२१॥

'नियणं' इति निदानं निद्राणमित्यर्थः । आदिशब्द
उत्तरत्र योस्यते । लवने मर्हने च प्रतीतम्, एवमादीन् ब-
हुविधान् व्यापारान् विधा कृत्वा शुष्काः स्नानाद्यभावेन
शीतोष्णादिभिश्च परिप्लवनाः 'सुडिआ'—आन्ता एवविधा
अपि कृषीबलाः, किमिति—परिप्रश्ने, भवानेवात्र पृच्छयते,
कथय—किं ते गत्रो न मुह्यन्ति ? न मोहमुपगच्छन्तिः सु-
खान्त्येवति भावः ।

जइ ताव तेसि मोहो, उप्पजइ पेसणेहि सहियाणं ।

अव्वावारसुहीणं, न भविस्सइ किह णु विरयाणं ॥२२॥

याद् च तेषां—कृषीबलानां प्रेषणैः व्यापारैः सहितानां
मोह उत्पद्यते ततो विरतानां संयतानामव्यापारसुखिनां
नयाविधव्यापाररहिततया सुखिनां कथं तु नाम न मो-
हादयो भविष्यति ।

अथाऽथैव पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति—

कोई तत्थ भणिआ, उप्पक्के रुंभिउं समत्थो सि ।

सो य पभू न वि होई, पुरिसो व घरं पलीवेतो ॥३३॥

कश्चित्तत्रानन्तरोगेऽर्थे व्यात् यद्यपि मोह उत्पद्यते तथा-
ऽप्यहमुत्पन्नोऽपि मोह आत्मानं निरोद्धुं समर्थ इति । गुरु-
राह-स पुनरेवं वक्ता तादृशे अवसरं न निरोद्धुं प्रभुः-समर्थो
भवति, पुरुष इव गृहं प्रदीपयत् ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां व्याख्यानयति—

कामं अखीणवेदा, ण होइ उदओ जहा वदह तुज्जे ।

तं पुण जिणासु उदयं, भावणतवणाणवावारा ॥ ३४ ॥

उप्पत्तिकारणाणं, सम्भावं वी जहा कसाशाणं ।

ण हु शिग्गहां शिंसओ, एमेव इमे पि पामामो ॥३५॥

ययं भावनातपोज्ञानव्यापारान्-भावनास्तु कलेश्वेतच्छ-
अचिन्तनादिकाः । तपश्चतुर्थादिकं ज्ञानव्यापारः सूत्रार्थचिन्त-
नात्मकः । अपि च—“ चउहिं ठाणेहिं काहुप्पसी मिया, तं
जहा-स्वप्नं पडुअ, चत्थं पडुअ, सरारं पडुअ, उवाहिं पडुअ । ”
इत्यादिना स्थानाङ्गादौ प्रज्ञप्तानां कथायोत्पत्तिकारणानां क्षेत्र-
वस्त्वादीनां सद्भावेऽपि यथा कथायाणां निग्रहो न श्रेयान्?,
अपि तु-श्रेयानेव एवमेव इदमपि प्रस्तुतं पश्यामः, मोहोदय-
कारणानां सद्भावेऽपि तत्रिग्रहं कारण्याम इति भावः ।

अत्र सूत्रिः परिहारमाह—

पहरणजाणममग्गो, मावरणो वि हु छलिजई जांहा ।

बालेन य न छलिजइ, ओमहहत्थो न किं गाहा ॥३६॥

प्रहरणं-चङ्कादि याने-हस्त्यादि ताभ्यां समग्रः-सम्पूर्णः,
तथा सावरणः-सन्नाहसहितः, अपिशब्दाद्-युद्धकौशलादि-
गुणयुक्ताऽपि, यथा-योधः समग्रशर्मास प्रविष्टः प्रयत्नं कुर्वी-
णोऽपि योधान्तरणं छल्यतेः छले लब्ध्वा हन्यते इत्यर्थः ।
बद्धा-ग्राहः-सर्पग्राहको गारुडिकादिरोषधहस्तोऽपि किं
व्यालिन-दुष्टसर्पेण न छल्यते-छल्यत एव, एवं यद्यपि भवान्
भावनातपोज्ञानव्यापारयुक्तस्तथाऽपि स्त्रीणां संदर्शनादिकं
कुर्वन् मोहोदयेन छल्यत एवेति ।

अपि च—

उदयघडे वि करगण, किमोयमादीवितं न उजलई ।

अइइदो वि न सकइ, विनिव्ववेउं कुडजलेणं ॥ ३७ ॥

उदकघटं कर्तलेऽपि-हस्ताभ्यानेऽपि आक्रो-गृहम् आदी-
पितम्-प्रज्वलितं सन्नाज्ज्वलति-न दीप्यते । अथामावर्ताङ्गा-
ऽवित्रितोऽग्नस्ततः कुटजलेन प्रक्षिप्तोऽपि नासौ निर्वो-
पयितुं शक्यते, एवं यद्यपि व्यापारादिकं जलघटक-
त्वं स्वाधीनं तथापि मोहोदयाग्निना प्रज्वलितं चारित्र्यगृहं
न प्रदीप्यते, अतिप्रबलो वा मोहो यत्प्रदीप्यते ततो घटज-
लकल्पेन बहुनाऽपि ज्ञानव्यापारादिना नासौ विध्मापयितुं
शक्य इति ।

किं च—

रीढा संपत्ती वि हु, न खमा मंदेहियम्मि अत्थम्मि ।

नायकए पुण अर्थ, जाऽवि विवत्ती स निदोमा ॥ ३८ ॥

संयतीक्षेत्रे गतानां मोहोदयनिरोधादिको यः संदेहि-
तः-संशयास्पदीभूतोऽर्थस्तस्मिन्नीदृया-यदृच्छया घुणा-
क्षरन्यायेन संपत्तिरपि न क्षमा-न श्रेयसी, यः पुनः सा-
ध्वीरहितक्षेत्रगतसनादिकोऽर्थः पूर्वं ज्ञातो-निर्दोषत्वेन नि-
र्णीतस्ततः हतः कर्तुमाशङ्को ज्ञातकृतस्तस्मिन्नेवंविधे अ-
र्थेऽपि कुतोऽपि वैगुण्यतो विपत्तिर्भवति साऽपि निर्दोषा
मन्तव्या ।

अथ परः ग्राह—

दूरेण संजईओ, असंजईआहि उवहिमाहारो ।

जह मलणाए दोसो, तम्हा रत्तम्मि वसियव्वं ॥ ३९ ॥

संयत्यो दूरेण पृथक् क्षेत्रादौ वसन्त्यः परिहरतुं शक्यन्ते
यास्तु असंयत्यः-अविरातकास्ताः परिहरतुमशक्याः, यत-
स्ताभ्य उपाधिग्राह्यश्च लभ्यते, ततो यदि मीलनायाः सं-
सर्गस्य दोषः संयतिक्षेत्रे तिष्ठतां भवति ततः साधुभिर-
राग्यं गत्वा वस्तव्यम् ।

सूरिराह—

गमे वि तिरिक्खीतो, परिअदोमा असंतती याऽवि ।

लज्जाय कूलबालो गुणमगुणं किं च मगडाली ॥४०॥

अग्रगण्येऽपि वसन्ति निश्चयः स्त्रियो-हरिणीप्रभृतयो दोषा-
नुपजनयन्ति, तथा परिज्ञा-भक्तप्रत्याख्याने तद्दोषश्च भवति
तथाहि-तत्राहाराद्यभावात्परिज्ञा भक्तप्रत्याख्यानं कर्तव्यम् ।
तत्र प्रथमत एव कर्तुं न युज्यते घृगतिर्साहितस्य जीवि-
तस्य दुःप्राप्यत्वान्, न च तदानीं कर्तुं शक्यते, कुर्वतामप्या-
संध्यानसंभवात्कुदेवगमनप्रत्ययोऽधुदुर्लभत्वादया दोषा, अ-
संततिश्च-प्रज्ञानाद्यभावाच्च शिष्यप्राशय्यादिस्वतन्त्र उपजायते,
यद्वा-‘असंततिर्एतन्नि सर्वथैव स्त्रीणां ममतायां वनवासमङ्गीकृ-
त्य यत्किंल ब्रह्मचर्यं धार्यते तत्र बहुफलं भवति । ‘यंभा का-
हा अणाभोगा, अणापुच्छा असंतति’ इति वचनप्रामाण्येन
सर्वोपन्वात् । नचात्रागत्यं, जनाकुले वा प्रमाणम्, यतः-कू-
लबालकोऽटव्यामपि वसन् कं गुणं लब्धवान्, साक-
टालिः-स्थूलभद्रः स्वामी जनमध्ये गणिकायाः गृहेऽपि
तिष्ठन् कम् अगुणं लब्धवान् ; न कपपीति भावः ।

किं च—

कम्सइ विवित्तवामो, विराहणा दुब्भए अभंदो वा ।

जह मगडालिमणो वा, तह वित्तिओ किं न रुंभिसु ॥४१॥

कम्यचिद्विचित्रं-पशुपण्डकधिरहितेऽपि धामं वसन्तः
प्रयत्नेचोदयार्थद्विराधना ब्रह्मचर्यस्य भवति । कस्यापि पुन-
र्दुर्भेयं स्यादिसंशङ्कप्रतिश्रयवासेऽपि वेदनीयमोहनीयतयाप-
शमप्रयत्नेवनाभंदो-न ब्रह्मचर्यविलोपो भवति । वाशब्दः
प्रकारान्तरघोशनार्थः । आह-यद्येवं तर्हि कर्मोदय-
स्यक्षयोपशमादिरव प्रमाणं न स्त्रीसंसर्गादि, नैवम्-कर्मणा-
मुदयक्षयक्षयोपशमादयोऽपि प्रायस्तथाविधद्रव्यक्षेत्रादिस-
हकारिकारणसांचव्यादेव तथा तथा समुपजायन्ते नान्यथा
यथा वा शाकटालिः-स्थूलभद्रस्वामी स्वकायं मनः स्त्रीसं-
सर्गेऽपि निरुद्धवान्, तथा द्वितीयः भिहगुहावासी किं न वि-
रुद्धवान्, येन स्त्रीसंसर्गादिकमप्रमाणं गीयते ।

यतश्चैवमतः—

होज न थावि पशुत्तं, दोमायतण्णु वट्टमाणम्म ।

चूयफलदोमदग्निं, चूयच्छायं पि वज्रं ॥ ४२ ॥

भवेद्वा न वा दोषायनेन—अन्विताधनादिदोषस्थानेषु वर्तमानस्य मनो निरोद्ध प्रभुत्वे—सामर्थ्यं तथापि दोषायन-
नानि दूरतः परिहरणीयानि । दृष्टान्तश्चात्र चूयफलदोषदर्शी
चूयच्छायायां वर्जयान् । "जहा एगो रायपुत्तो अबगापितस्म
अबगाहि अइखण्णि वाही उट्ठिओ । सो वज्जोहि जाणकतो
अबगा य पांडिसिद्धा । सो अबया पारिदि गओ, अबच्छायाए
वीममइ । अमच्छेण पुण पांडिसिद्धो, तह वि ठाह, ताहं तेण
वारिज्जेतेण वि तं फले गहिंयं । भणइ अमच्छं—न खाइज्ज को
दोमो गहिंए ति । तेण पसंगदोसेण खइयं, विण्णो य । एम
दिट्ठो । अयमन्तोषणओ—जहा तस्म रायपुत्तस्म विज्जोहि
अबगा अपत्थ ति काउं पडिसिद्धा तहा भगवया वि साहणे
अच्छंतपडिसेवा इह परत्थ य अपत्थ ति काउं पडिसिद्धा । त
परिहरणोवाओ य इत्थीपसुपंडगसंसत्ताए, वमहाण संजई
खेले य न ठायव्वं, इच्छाह उवइट्ठो । जो तेसु ठाह सो नियमा
पमक्खदोसेण विण्णस्सइ, चारत्तरज्जस्स य अणभोगी भयइ,
जहा सो रायपुत्तो । ओ पसन्तो रायपुत्तो सो चूयफलदो-
मदग्निं चूयच्छायं पि परिहरतो इह लोहयागं कामभोगा-
णं भोगी जातो । एव जो साह तिन्थयरपाडिसेवादोमद-
ग्निं इत्थिसंसत्ताओ वमहाओ संजखेत्तं च परिहरइ सो
नियमा इह परत्थ य सव्वसुकवाणं आभोगी भवइ ति ।

अथ 'दुरण संजईओ' इत्यादि यन्परेणाक्षिप्तं
तत्रैतत्परिजिहीर्षुगह—

इन्थीणं परिवाडी, कायन्वा हाइ आणुपुन्वीए ।

परिवाडीए गमणं, दोमा य सपक्खमुण्णवा ॥ ४३ ॥

स्त्रीणाम्—एकखुरावीनां परिपाटी—पङ्क्तिरानुपुर्व्या कर्त्त-
व्या भवति—प्ररूपणीयेत्यर्थः । ततः परिपाट्या यथा तासु
गमने भवतीति तथा वाच्यम् । दोमाश्च स्वपक्ष उत्पन्ना भव-
न्ति वक्रव्यतिरिक्तं निर्युक्तिगाथामेतेषां ।

अथेतामेव गाथां व्याख्यानयति—

एगखुरदुखुरगंडी, मणक्खइन्थीसु चव परिवाडी ।

बद्धाणं चरतीणं, जन्थ भवे वग्गवग्गसु ॥ ४४ ॥

तन्थऽन्तरो मुक्को—सजाइमेव परिधावई पुग्गिं ।

पासगए वि विवक्खे, चरइ सपक्खं अंवक्खंते ॥ ४५ ॥

एकखुरा—बद्धवादयः द्विखुरा—गोमहिष्यादयः गण्डपदा-
हस्तिन्यादयः सनखपदाः—शुनीप्रभृतय एतासु पष्ठोम-
स्योऽर्थे प्रत्यभेदादतासां स्त्रीणां वगे वगे पृथक् सजाती-
यसमूहरूपेषु बद्धानां वा चरन्तीनां वा यत्त काणि—कुटांवाट-
कादी परिपाटी भवेत्, तत्राश्वगोहस्तिशुनकादीनामन्यतमः
पुरुषो युक्तः सन दुरास्थितामपि स्वजातीयामेव बद्धवादिकां
परिधायति । विपक्ष तु विजातीय-गवादिपक्षे पार्श्वगतोऽपि-
प्रत्यासन्नस्थितोऽपि स्वपक्षमपेक्षमाणधर्मात्, न पुनविपक्षम-
नुधावतीति भावः । एव श्रमणोऽपि स्वपक्ष इति कृत्वा वि-
श्वस्तमनाः संयतीभः सह सङ्गं करोति ।

यत्—

आणंतुयदव्वविभू—सिंघं च आणालिं मरिं तु ।

असमंजसो उ तम्हा, गागिन्थिममागमो जहणो ॥ ४६ ॥

आगन्तुकद्रव्यैश्चाभरणादिभिर्विभूषितमलंकृतं वशाद्धा-
दुद्धर्त्तनम्नानादिपारिक्र्मयुक्तं च यस्मादगारक्षणीणामौदा-
रिक् शरीरमन्यादृशमिष प्रतिभाति, तस्मादसमञ्जसो—वि-
सदृशस्ताभिः सह यतः—साधार्मेहीमत्तशरीरस्य स-
मागमो—मीलकः ।

अपि च—

अविभूषिओ तवम्सी, निकामोऽकिंचणो मयसमाणो ।

इय गारीणं समणं, लज्जा भयसंथवो न रहो ॥ ४७ ॥

अविभूषितो—विभूषार्हतः एष तथा तपस्वी—तपःक्षीण-
देहो निष्कामः—शुभ्रस्वगन्धाद्युपभोगरहितः, अकिञ्चनो—नि-
ष्परिग्रहः, ततो मृतसमानः शवकल्प एष इत्येवं सागरी-
णां श्रमण अवस्था भवति । श्रमणस्य पुनरगारीभिः सह
विपक्षतया लज्जा । यद्यागारीभ्यो भयं तेन ताभिः सह न
संस्तथः परिचयो न वा रह एकान्त इति ।

स्वपक्षे तु कथामत्याह—

निन्धयता य मिण्हो, वीमत्थत्तं परोप्परनिरोहो ।

दाणकरणं पि जुज्जइ, लग्गइ तत्तं च तत्तं च ॥ ४८ ॥

संयतस्य संयत्यां निर्भयताः न भयमुत्पद्यते, स्नेहश्चाभयो-
रपि भवति स्वपक्षत्वात्, विश्वस्तत्त्वं च विश्वासः, परस्पर-
गुणगोपनीयव्ययः प्रत्यय इत्यर्थः, परस्परमुभयोरपि निरोधो-
वास्तिनिग्रहात्मकः, तथा दानकरणमपि—वस्त्रपात्रादिलक्षणं
संयती प्रति तस्य युज्यते—संभवतीत्यर्थः । ततो यथा
तमे च तं लोहं लगति—संषद्यते तथा संयतीसयती द्वाभ-
यि निरोधसंतप्तौ रहो लब्ध्वा लगत इति ।

आह—दृष्टास्तावत् स्वपक्षपरपक्षसमुत्था दोषाः परमेतं
कुत्र भवन्तीति निरूप्यताम् । उच्यते—

वीयार भिक्खचरिया, विहारजह्वेइवंदणादीसुं ।

कज्जमु संपग्गिा, ण होति दोमा इमे दिम्म ॥ ४९ ॥

एकवगंड—एकद्वार च ग्रामादीं विचारभूमिभित्ताचर्या-
विहारभूमिर्यान्त्रैत्यवन्दनादिषु कार्येषु प्रतिश्रयान्निर्गतानां
रथ्यादीं सम्पत्तिनानां मिलितानाम् अन्योन्यं दृष्ट्वा एते दोषा
भवन्ति ।

दग्गि दिट्ठि लहुओ, अमुगो अमुगि ति चउलहू होति ।

किइक्कम्ममि य गुरुगा, मिच्छतपमज्जणा संसे ॥ ५० ॥

यदि दुरापि संयतः संयत्या दृष्टः, संयती वा संयतेन यदि
दृष्टा तदा लघुको मासः, प्रत्यामन्नप्रदेशे समायाते संयतस्य
सम्यगुपलब्धत संयती यद्यस्तु कोऽयं ज्येष्ठार्य ! व्रते, संयतो
वा संयतीमुपलब्ध अमुका संयतीति ब्रवीति तदा चत्वारो
लघवः । अथ सा कृतिकर्मवन्दने करोति तदा चत्वारो
गुरुकाः, ये चाभिनवधर्माणस्ते तथा वन्दमानासुपलभ्य
मिध्यात्वं गच्छन्त्युः । शेष—भोजिकाघाटिकादीं शङ्कां कुर्वणे
सति प्रमज्जना—प्रायश्चित्तस्य वृद्धिदंष्ट्रव्या ।

तामेवाह—

दिट्ठे मंका भोइय, घाडियणाइयगामवहिया य ।

चत्तारि खूब लहुगुरु, ऊदो मूले तह दुगं च ॥ ५१ ॥

सयतस्य संयत्या कृतिकर्म क्रियमाणे भवति च दृष्टं दृष्टं सति

तस्य शङ्का वक्ष्यमाणा संजायते ततश्चात्माने गुरुवः । अथ भोजिकाया—भार्यायाः कथयति ततश्चतुर्भुक्त्याः, घाटिका—मित्रं तस्याग्रतः कथने च चतुर्गुरुवः, ज्ञातीनां—स्वजनानां कथने षट् लघवः, ग्रामस्य कथयति छन्दः, ग्रामबाहू—निर्गत्य कथयति मूलम्, ग्रामसीमायां कथने अनवस्थाप्यम्, सीमानमतिक्रम्य कथयति पारगाञ्चिकम् ।

कीदृशी पुनः शङ्का भवतीत्याह—

कुवियं नु पसादैती, आओ सीसण जायए विरहं ।

आओ तलपञ्चविया, पडिच्छई उत्तिमंगणं ॥ ५२ ॥

नुरिति धितकै, किमेषा संयती एवं वन्दमाना कुपितं सन्तमेन संयतं प्रसादयति, आहोस्वित् शीरेण—मस्तकेन वह एकान्तं याचते, उताहो तेन साधुना तलेन वण्डकादि-करणेन प्रज्ञापिता सती प्रार्थनाम् उत्तमाङ्गेन प्रतीच्छति ।

इह संकाए गुरुगा, मूलं पुण होइ निचिवमंके तु ।

सोही वामन्नतरे, लहुगतरी गुरुगतरी इये ॥ ५३ ॥

इति—एवं शङ्कायां चत्वारो गुरुकाः, अथ निर्विशङ्क—कुपितप्रसादार्थमेव यन्त्रकं करोति मन्यते ततो द्वयोरपि मूलम्, भोजिकादिभ्यो यस्य संबन्धनाऽऽप्त-जनस्सत्र शोधिलेषुकतरा, इतरस्मिन् पारिकङ्कात्यादौ संबन्धनं दूरतरं गुरुकतरा ।

अथ किमिति ज्ञातीनां प्रथमं न कथयतीत्याह—

विस्ममइभोइमिता—इएसु तो नायओ भवे पच्छा ।

जह जह बहुजणनायं, करइ तह वहुए सोही ॥ ५४ ॥

भोजिकमित्रादिषु शरीरमात्रभिन्नेषु न किमपि गोपनीय-मस्तीति कृत्वा यतोऽसौ विश्वमिति ततो ज्ञातीन-स्वजनान् पश्चाज्ज्ञापयति, यथा यथा चासौ बहुजनज्ञानं करोति तथा तथा शोधिः—प्रायश्चित्तं वर्द्धेत । अथासौ ज्ञाप्यमानो जन-प्रतिपेक्षयति ततः प्रायश्चित्तमप्युपरमेन ।

तथा चाऽऽह—

पडिंसहो जम्मि पदे, पायच्छित्तं तु ठाह पुरिमपए ।

निस्मंकियम्मि मूलं, मिच्छतपसज्जणा मेस ॥ ५५ ॥

तेन पुरोरेण भोजिकाया आख्यातम्—मया संयती संयतं शी-र्वप्रणामेनायभायमाणा दृष्टा ततः सा प्रतिपेक्षयति न भवत्ये-वम् एवमसमजसभाव इति, ततः प्रायश्चित्तमप्युपरमेन । अ-थासौ तथा न प्रतिपिच्छततः प्रायश्चित्तं वर्द्धेत, एव घाटि-कादिष्वपि वक्तव्यम्, ततो यस्मिन् भोजिकादौ पदं प्रतिपेक्ष-स्ततः पूर्वपदं शङ्कादौ प्रायश्चित्तं तिष्ठति, नोर्ध्वं वर्द्धेत । तथा कुपितप्रसादनाद्यर्थमेव करोतीति निःशङ्कितं मूलम् । एवं मिथ्यात्वशेषस्य च भोजिकादिविषयप्रायश्चित्तस्य प्रसज्जना भवति ।

कथं पुनर्भोजिकादयः प्रतिपेक्षयन्तीत्याह—

किइकम्मं तीए कयं, मा संक अमंकणिजचित्ताइ ।

न वि भूतं न भविस्सइ, एरिसगं संजमधरेसुं ॥ ५६ ॥

कृतिकर्म—यन्त्रकं तथा संयत्या कृतं मा आशङ्क अशङ्कनी-यचित्ता असृः संक्रिष्टाः नापि भूतम् । अपिशब्दात् भवति, न च भविष्यात् ईदृशं भवत्परिकल्पितं कुपितप्रसादनादिकम-समजसत्वेष्टितं संयमधरेषु—साधुसाध्वीजनेषु । एवं विचार-भूर्मा गच्छतां दोषा उक्ताः ।

अथ भिक्षाचर्यायां तानेयाऽऽह—

पदमवितिधातुरा वा, सह कालतवस्सिमुच्छसंतो वा ।

रत्थामुहाइपविसं—निंतो व जणेण दीसिआ ॥ ५७ ॥

‘रत्थामुहाइ’ इति तस्मिन् ग्रामे—रथ्यामुखे आदिशब्दा-दन्यत्र च तथाविधं स्थाने देवकुले वा शून्यगृहे वा भवत् । तत्र प्रथमपरीषदातुरः प्रथमालिकार्थम्, द्वितीयपरीषदातुरश्च द्रवपानार्थं प्रविशेत्, यद्वा—यावन्न सत्कालो भिक्षाया आदेश-कालो भवति तावद्देवार्पाद्यस्तिस्रामि । अथवा—तपस्वी-पक्षकं च विधामग्रहणार्थम्, यद्वा—अन्युष्णेन कस्यापि मूर्च्छां समुत्पन्ना तस्या अपनयनार्थम्, यद्वा—भिक्षाटनेन धान्नाऽऽहम-तोऽत्र विधामं गृह्णामिः एवमैतैः कारणैस्तत्र प्रविशेत् । स च प्रविशन् ततो निर्गच्छन् वा जननं दृश्यते, संयत्यापि तत्रैतेरेव कारणैः प्रविशेत् । साऽपि प्रविशन्ती जननं दृष्टा स्यात् ।

अत्र चतुर्भङ्गीमाह—

संजयो दिट्ठो तह सं—जई य दोषि वि तहेव संपत्ती ।

रत्थामुहे व होआ, सुन्नधरं देउले वाऽवि ॥ ५८ ॥

संयतस्तत्र जननं दृष्टं न संयती १, संयती दृष्टा न संयतः २, संयतः संयती च द्वावपि दृष्टौ ३, तथा द्वावपि न दृष्टौ ४, ‘तदेव संपत्ती’ इति यैः कारणैः प्रथमद्वितीयपरीषदाऽऽतु-रतार्दिभिः संयतः प्रविष्टस्तैरेव संयत्या अपि तत्र संप्राप्तिर-भूत् । एवमनन्तरं चतुर्भङ्गीमाह रथ्यामुखे शून्यगृहे वा देवकुले वा दर्शने स्यात् ।

ततः किमित्याह—

वइणी पुव्वपविट्ठा, जेणायं पविसते जई एत्थ ।

एमेव भवति मंका, वइणि दइण पविसंति ॥ ५९ ॥

संयतं तत्र प्रविशन्तं दृष्ट्वा शङ्कते नूनं व्रतिनी पूर्वप्रविष्टा व्रतं त्येताऽयं यतस्तत्र प्रविशति । एवमेव व्रतिनी प्रविशन्ती दृष्ट्वा शङ्का भवति, नूनं संयतः प्रविष्टोऽत्र येनयं प्रविशति । उभयं वा दुदुवारं, ददं संगारउ ति मत्तंति ।

ते पुण जइ अन्नोअं, पामंता तत्थ न विसंता ॥ ६० ॥

द्विद्वारं वा देवकुले उभयं संयतः संयती प्रविशेत्, तत्रैकं न द्वौगं संयतः प्रविष्टो द्वितीयं तु संयती । नौ च तथा दृष्ट्वा संगारः—संकतोऽत्रानयोरिति मन्यमानः तौ च संयतीसंयता यद्यन्योन्यमद्रव्यताम् ततस्तत्र नावेदयतां—प्रवेशं नाकारि-ष्यताम् । इत्थं प्रवेशे चतुर्भङ्गी दर्शिता ।

अथ निर्गमनेऽपि तामनिदिशन्नाह ।

एमेव ततो गिते, भङ्गा चत्तारि होति नायव्वा ।

चरिमो तुल्लो दोसु वि, अदिट्ठभावेण तो मत्त ॥ ६१ ॥

एवमेव—प्रवेशात् ततः शून्यगृहादिनिर्गच्छन्तोरपि तयोश्च-त्वारो भङ्गा भवन्ति—ज्ञातव्याः, तद्यथा—संयतो निर्गच्छन् दृष्टो न संयती १, संयती निर्गच्छन्ती दृष्टा न संयतः २, संयतः संय-त्यापि द्वावपि दृष्टौ ३, द्वावपि न दृष्टौ ४, अत्र च द्वयोरपि प्रवेश-निर्गमयोश्चरम—चतुर्थो भङ्गस्तुल्यः । कुत इत्याह—अदृष्टभावेन द्वयोरपि संयतसंयत्यादृष्टत्वेन, ततश्च द्वाभ्यामप्येक एव गत्येत । एवं सप्त भङ्गा भवन्ति ।

एतेषु दोषानाह—

एकेकम्मि य भङ्गे, दिट्ठाईया ग गहणमाईया ।

सत्तमभङ्गे मासो, आउभयादी य सविमेमा ॥ ६२ ॥

एकैकस्मिन् भङ्गे दृष्टे सति शङ्काभोजिकादयो दोषा भवन्ति । तत्र शङ्का नाम-किञ्चित् अमणार्थमत्र प्रविशन्ता उत प्रातमेव नार्थमिति तत्र चतुर्गुरु, स्वप्रतिसेवीति नि. शङ्कितं मूलमंश-भोजिकानिवेदनादि प्रायश्चित्तं प्राग्वद्द्रष्टव्यम् । तथा उभयोरपि राजपुरुषैः तत्र प्रवेशे दृष्टे सति ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः, सप्तमे भङ्गे मासलघु, तत्र चान्मोभयादिसमुत्थाः सविशेषा दोषाः । तथाहि-तत्रोभयोरप्यदृष्टादन्योन्यदर्शने द्वयोरक-तरस्य वा चित्तभेदः संभवेत्, केनाप्यावां प्रविशन्तो न दृष्टावन्ति कृत्वा तत्रैकान्ते घटने भवेत्, आदिशब्दाच्च-तुर्थघटने विराधितमायाभ्यामिति मत्वा वेदायसमगणावधा-वनादानं कुर्वानाम् ।

अथ प्रवेशविषयेषु भङ्गेषु पञ्चभिर्गदशैः प्राय-
श्चित्तमभिधित्सुः प्रथमादशतन्नावदाह-

चरिमे पढेम बिहए, तहए भङ्गे य हो इमा सोही ।

मासो लहुओ गुरुओ, चउलहुगुरुगा य भिक्खुस्म ॥ ६३ ॥

चरमे नाम यत्र द्वे अपि न दृष्टे, प्रथमो यत्र संयत एव दृष्टे, द्वितीया यत्र द्वे अपि दृष्टे ४, एतेषु भङ्गेषु यथाक्रमं भिक्षो-रस्य शोधिमन्तव्या । तद्यथा-मासो लघुकाः, मासो गुरुकाः, चतुर्लघुकाः, चतुर्गुरुकाः ।

वमभे य उवज्झाए, आयगिणं एगठाणपरिवुद्धी ।

मासगुरुं आरब्भा, नायत्वा जाव छेदो उ ॥ ६४ ॥

वृषभस्यापाध्यायस्य आचार्यस्य चतुर्गुरुकादारब्धं छेदा-न्त द्रष्टव्यम्, एष प्रथमक आदेशः ।

अथ द्वितीय उच्यते-

अहवा चरिमे लहुओ, चउगुरुगं मेमणसु भङ्गसु ।

भिक्खुस्म दोहि वि लहु, कालतेवे दोहि वी गुरुगा ॥ ६५ ॥

अथवा-चरमे भङ्गे लघुको मासः, शेषेषु त्रिष्वपि भङ्गेषु प्रत्येकं चतुर्गुरुकम्, एतानि प्रार्थाश्चत्तानि भिक्षोर्द्वयमपि तपसा कालेन च लघुकानि, वृषभस्य कालगुरुकार्ण उपा-ध्यायस्य तपोगुरुकाणि, आचार्यस्योभयगुरुकाणि, एष द्वितीय-आदेशः ।

अथ तृतीय उच्यते-

मासो विसेमिओ वा, तइया देमम्मि होइ भिक्खुस्म ।

गुरुगा लहुगा गुरुगा, विसेमियो मेमगाणं तु ॥ ६६ ॥

'वा' इति-अथवा, तृतीयादेशे चतुर्ष्वपि भङ्गेषु लघुमासस्तपः-कालविशेषिता भिक्षोर्भवति । तद्यथा-चतुर्भङ्गेषु द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुक गुरुमासिकम्, प्रथमे तदेव तपसा लघुकं कालेन गुरुकम्, द्वितीये कालेन लघुकम् तपसा गुरु-कम्, तृतीये द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुकम्, शेषाणां वृषभोपाध्यायाऽऽचार्याणां यथाक्रमं गुरुको मासः । चत्वारो गुरुकाश्चतुर्ष्वपि भङ्गेऽप्येवमेव तपःकालविशेषिताः प्राय-श्चित्तम्, एष तृतीय आदेशः ।

अथ चतुर्थमाह-

अहवा चउगुरुगा चिय, विसेमिया हुंति भिक्खुमाहिणं ।

मामाइ जाव गुरुगा, अविसेसा हुंति सध्वेसि ॥ ६७ ॥

अथवा-चतुर्गुरुका एव भिक्षुप्रभृतीनां चतुर्णामपि तपः-कालविशेषिता भवन्ति । तद्यथा-भिक्षोर्द्वाभ्यामपि तपःका-लाभ्यां लघवः, वृषभस्य तपोलघवः कालगुरुवः, उपाध्या-यस्य तपोगुरुकाः काललघुकाः, आचार्यस्य द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुवः । एष चतुर्थ आदेशः । अथ पञ्चम-माह-'मामाइ जाव' इत्यादि, यद्वा--मामादारभ्य चतु-र्गुरु यावदविशेषितानि-तपःकालविशेषरहितानि भिक्षुवृष-भादीनां प्रार्थाश्चत्तानि । तद्यथा--भिक्षोर्मासलघु, वृषभस्य मासगुरु, उपाध्यायस्य चतुर्लघुकम्, आचार्यस्य चतुर्गुरु-कम् । एतानि च प्रार्थाश्चत्तानि सर्वेषां भङ्गचतुष्टयेऽपि तप-कालाभ्यामविशेषितानीति पञ्चम आदेशः । एवं तावत्प्रवेश-प्रत्यये पञ्चपदेषु प्रार्थाश्चत्तमुक्तम् ।

अथ तत्र प्रविष्टानां ये दोषाः संभवन्ति तत्प्रत्ययं

प्रार्थाश्चत्तमाह-

दिट्ठोभामपडिस्सुय-मंथारतुयवृचलणउक्खेवे ।

फासणपडिसेवणया, चउलहुगाई उ जा चरिमं ॥ ६८ ॥

एवं प्रविष्टयोः संयतसंयतोः परस्परं दृष्टे-दर्शने सति चतुर्लघवः, ततः संयतः संयती वा यद्यवभाषते ततश्चत्तारो गुरुवः, अवभाषते सति यदि प्रतिभृणोति तदा पद लघवः, संस्तारके कृते पद गुरुवः, त्वयस्तेने कृते छेदः, चलन-पादस्तस्यान्तेषु मूलम्, स्थितौ अनवस्थाप्यम्, प्रतिसेवने पाराञ्चिकम्, एवं प्रविष्टानां प्रार्थाश्चत्तमुक्तम् ।

अथ नैगमविषयमाह--

पविमंते जा सोही, चउसु वि भांगसु वज्जिया एसा ।

निक्खममाणे सच्चिय, सविसेसा होइ भङ्गसु ॥ ६९ ॥

संयतीसंयतयोः प्राविशनेर्या शोधिश्चतुर्ष्वपि भङ्गेषु पञ्च-भिर्गदशैरप्य अनन्तरमेव वर्णिता सैव शून्यगृहादिर्निष्का-मतांगपि सविशेषा चतुर्ष्वपि भङ्गेषु भवति । एवं तावद् प्रा-मादेर्बहिर्ब्रजभूमिनाम् अन्तर्विचारभूमौ गच्छन्तीनां भिक्षो-चर्यायां च दोषाः प्रतिपादिताः ।

अधुना प्रामादेर्बहिर्विचारभुवं गच्छन्तीनां दोषानुपदर्श-यितुमाह--

अंतो विचार अमई, अवियत्त सगार दुज्जणवते वा ।

बाहिं तु वयंतीणं, अपत्तपत्ताणिमे दोसा ॥ ७० ॥

अन्तर्ग्रामादेरभ्यन्तरं विचारभूमेर्भावे, अप्रीतिकं वा सा-गारिकः-शय्यांतरस्तत्र व्युत्सर्जनं कुर्यात्, दुर्जनवृत्ते वा-दुः-शीलजनपरिवृत्ते तत्पुंगवहडम्, ततो प्रामादेर्बहिर्ब्रजभूमौ-नामन्यं स्थानदलमप्राप्तानां वा इमे दोषाः ।

वीयागभिमुहीओ, साहुं दइण संनियत्ताओ ।

लहुओ लहुया गुरुगा, छम्मासा छेयमूलदुगं ॥ ७१ ॥

विचारभूमेर्गर्भमुखं गच्छन्त्यः साधुः तत्र यान्तं दृष्ट्वा य-दि सेनितवन्ते तदा लघुको मासः, सानवृत्ताः सत्यः स-क्षां धारयन्त्या यद्यनागाद परित्याप्यन्ते तदा चतुर्लघवः, आगादपारिजापनायां चतुर्गुरुवः । महादुःखे पद लघवः, मू-

क्षायां पद्मगुरवः, कृच्छ्रप्राणे क्षेदः, कृच्छ्रोच्छ्वासे मूलम्, समु-
क्षाते अनवस्थाप्याम्, कालगमने पाराञ्चिकम् ।

एनामेव गाथां व्याख्यानयति-

एसो वि तत्त्व वच्चाह, नियत्तिमो आगयंसि गच्छामो ।

लहुभ्यो उ होइ मासो, परितावणमाइ जा चरिमं ॥ ७२ ॥

एषोऽपिऽसंयतस्तत्र स्थण्डिले प्रजति अतो निवर्तमहे व-
यम् । आगते प्रतिनिवृत्ते सति गामप्याम इति कृत्वा य-
दि संयत्या निवर्तन्ते तदा लघुमासः । अथ संज्ञानिरो-
धनादनागादपरितापनादिकं खरम-पाराञ्चिकं यावत्प्राय-
श्चित्तम् ।

गङ्गाकुडंगगहणे, गिरिदरिउज्जाण अपरिभागे वा ।

पविसंते य पविण्ड, निते य इमा भवे सोही ॥ ७३ ॥

अथ तान् साधून् दृष्ट्वा यदि गतायां कुडङ्ग वंशजालिकायां
गहवे-बहुवृक्षानिकुडङ्ग गिरिकन्दर्या-पर्वतकन्दरायाम्, उद्याने
वा अपरिभागे प्रविशेयुः, ततः प्रविशन्तीषु-प्रविष्टासु निय-
च्छन्तीषु च य शोधः साधूनां भवति ।

दूरम्मि दिट्ठे लहुभ्यो, अमुई अमुओ ति चउगुरु होति ।

ते चेव सत्त भङ्गा, वीयागए कुडंगम्मि ॥ ७४ ॥

यदि दूरं संयत्या संयतः, संयतेन वा संयती दृष्टा ततो
लघुको मासः, अथ अमुका संयती अमुको वा अयं ज्येष्ठार्यः
तिष्ठति तदा चतुर्गुरवो भवन्ति । तत्र च कुडङ्ग यदि कोऽपि
संयतो विचारार्थं गतः पूर्वं प्रविष्टो वर्तते तदा त एव सप्त भ-
ङ्गाः । तद्यथा-संयतः प्रविशन् दृष्टो न संयती १, संयती प्रविश-
न्ती दृष्टा न संयतः २, द्वारपि दृष्टौ ३, द्वारपि न दृष्टौ ४ । एवं
निर्गमनेऽपि चतुर्भङ्गाः, नवरं चतुर्थो भङ्गः प्रवेशनिर्गमयोरुभयो-
रपि तुल्य इति कृत्वा द्वाभ्यामप्येक एव गणयते इति सप्त
भङ्गा भवन्ति । एतेषु च प्रायश्चित्तं प्रागिव द्रष्टव्यम् ।

अथ तत्र ग्रामद्वारे स्थितेषु तेषु यत्तासां संयतीनां नि-
रोधो भवति तदुपदेशदर्शनाय दृष्टान्तमाह-

आभीराणं गामो, गामदारे य देउलं रम्मं ।

आगमणभोइयम्म य, ठाइ पुणो भोइओ तहि यं ॥ ७५ ॥

आभीराणां काश्चिद्ग्रामस्तस्य च ग्रामस्य द्वारे देवकुलं
रम्यम् । अन्यदा च भोगिकस्य ग्रामस्वामिनस्तत्रागमनम्, त-
तस्तदेवकुले भोगिकस्तिष्ठति ।

महिलाजणो य दुहितो, निक्खमण पवेसणं च सि दुक्खं ।

सामत्थणा य तेसि, गोमाहिससंनिरोधो य ॥ ७६ ॥

ततस्तेषामाभीराणां महिलाजनो दुःखितोऽभूत्, निष्क-
मणं प्रवेशनं च तासां विचारादौ गच्छन्तीनां दुःखं दुष्कर-
मभवत् । ततस्तेषां 'सामत्थण' इति पर्यालोचनमभूत्, यथा-
महिलाजनस्यातीव बाधा वर्तते । अथ एनं भोगिकमुपाय-
नान्यत्र स्थापयाम इति ततस्तेषां गोमाहिसस्य-गोमाहिषीसं-
ग्रहस्थ स्वधर्मवियोजनस्य ग्रामाहर्निर्वाह-ग्रामद्वारबन्धने
रात्रौ संनिरोधः कृत इति ।

इदमेव स्फुटतरमाह-

विगुरुवियवोदीणं, खरकम्पीणं तु लज्जमाणीओ ।

मंजंति अण्णीओ, गोवाडपुरोहं महिला ॥ ७७ ॥

इति ते गोणीहि समं, धिइमलमंता उ बंधिउं दारं ।

गामस्स विवच्छाओ, बाहिं ठावेसु गावीओ ॥ ७८ ॥

विकुर्विता-वस्त्रादिभिरलंकृता बान्धिः-शरीरं येषां ते वि-
कुर्वितबोन्ध्यस्तेषामेवंधिधानां भोगिकसंबन्धिनां खरक-
मिकाणां लज्जमानाः सत्यो महेला बहिरनिर्गच्छन्त्यो गोवाड-
कपुरोहं निभञ्जन्ति; पुरोषव्युत्सर्गादि वा विनाशयन्तीत्यर्थः,
इत्येवं विचार्य ते आभीरा धृतिमलभमाना गाभिरात्मना सा-
दं संस्वारिताभिः सह बाहर्निर्गतग्रामस्य द्वारं बद्ध्वा विवत्साः-
वत्सरहिताः केवला एव गाः उपलक्षणतयात्महिषीश्च ग्राम-
स्य बाहः स्थापितवन्तः । ताश्च तत्र स्थिताः स्ववत्सविया-
जिता महता शब्देन सकलामपि रात्रि विस्वरमारटितवत्यः,
वत्सका अपि ग्राम निर्स्थिताः तथैव शब्दायितवन्तः ।

ततः किमभूदित्याह-

वच्छगमोणीमहे-ण असुवणं भोइए अहणि पुच्छा ।

मग्भावे पगिहिण, अन्नम्मि ठिओ निरुवरोहे ॥ ७९ ॥

तेषां वत्सकानां गवा च यः शब्दो विस्वरारटनलक्षणस्तेन
भोगिकस्यास्यपनं-निद्रा न संयतेत्यर्थः । ततः अहनि-दिवसे
उद्वेगं सति तेन पुच्छा कृता । यथा-किमेवं रात्रौ गोमाहिष
विस्वरसमारटन् । तैर्गभीरैस्ततः सर्वोऽपि सज्जावः
परिर्काशितः । ततोऽसौ भोगिकोऽन्यस्मिन् देवकुले नि-
रुपगमे-निर्व्याघाते गत्वा स्थित इति ।

अत्रापनयमाह-

एवं चिय निरवेस्सा, वइणीण ठिया निओगपमुहम्मि ।

जा तामि विराधणया, निरोधमादी तमावजे ॥ ८० ॥

एवंमेव भोगिकवत् केचिन्निरगताः-संयता अतिनां स-
म्बन्धी यो नियोगो ग्रामः क्षेत्रमित्यर्थः, तस्य प्रमुखं निर्ग-
मप्रवेशद्वारं स्थितास्तस्यां तासां निरोधादिका विगधना
आदिशब्दादनागादपरितापनादिका तामापयन्ते ताश्चप्यत्र
तेषां प्रायश्चित्तं भवतीति भावः ।

अहवण थेग पत्ता, दहुं निक्काणद्धियं तं तु ।

भोइयनायं काउं, आउदुविसोहिं निच्छुभणा ॥ ८१ ॥

'अहवण' इति अस्त्रण्डमन्ययपदमथं वत्यस्यार्थः । अथवा-
स्यविराः-कुलस्थविगदयस्तत्र क्षेत्र प्राप्तमाचार्यादिकं प्रा-
मद्वार एव स्थितं दृष्ट्वा पुच्छन्ति, आर्य ! किमत्र संयतीक्षे-
त्रं च भवानीदृशं प्रदेशं स्थितः ? इति । ततो निवृत्तेन प्र-
क्षेपं याद निष्कारणिकस्ततो भोगिकज्ञानमन्तराङ्गं कुर्य-
न्ति । यथा-तेन महिलाजनं महान् क्रशराशिरनुभव्य ए-
वंमनाभिरपि संयतीभिर्वा भवता अत्र स्थितेन महद् दु-
खमनुभवनीयम् । एवमुक्तं यथावृत्तः-प्रतिनिवृत्तस्ततो विशा-
धि प्रायश्चित्तं देशतः क्षेत्राश्चिकाशना कर्त्तव्या ।

एवं ता दप्पेणं, पुट्टो व भणिज्ज काण्णठिओऽमि ।

तहि यं तु इमा जयणा, किं कजं का य जयणा उ ॥ ८२ ॥

एवं तावदहर्षेणाकुट्टिकया स्थितानां दंष्ट्रा उक्ताः । अथ
कुलादिस्थविरैः पृष्टा भणन्-कारणे स्थिताऽस्त्यहम्, ततः
पुष्टकारणमद्भावे न प्रायश्चित्तम्, न निष्काशना ।
तत्र तु कारणे स्थितानांमयं वक्ष्यमाणा यतना ।

शिष्यः प्राह—किं पुनः कार्यं—कारणम् ? का वा यतना ? ।

उच्यते—

अद्वाणनिग्गयाई, अग्गुज्जाणे भवे पवेमो य ।

पुणो ऊणे व भवे, गमणे खमणे च मव्वामि ॥ ८३ ॥

अधुना येऽध्वनिगता वांसमे प्राप्तास्ते, आदिशब्दादि-
षादकारणेषु वर्त्तमानाः संयतीक्षेत्रे प्राप्तास्तत्र बाह्याद्या-
ने स्थिता गीतार्थाः संयतीप्रतिश्रये प्रदयाः, तैश्च विधि-
ना तत्र प्रवेशः कर्त्तव्यः । संयतीनां च मासकल्पः पूर्णं ऊ-
नो वा भवेत्, यदि पूर्णस्ततो गमने कर्त्तव्यम् । अथ न्यून-
स्ततः सर्वासामपि क्षणं भवतीति नियुक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

उच्चाया वेला वा, दूहियमाइणो य परगाम ।

इय थेराओ सिज्जे, धिमंतणावाहपुच्छा य ॥ ८४ ॥

अध्वानिगतादयः साधवः संयतीक्षेत्रे प्राप्ताः सन्तो यदि
न तावद्भिक्ताया देशकालस्ततो यः पुरोवर्ती प्राप्स्तत्र
गत्वा भिक्षं गृह्णन्तु । अथ ते उदाताः—अतीव परिश्रान्ताः, वे-
ला वा तदानीर्मातृकामिति, परगाम वा दुरन्तितादयो दो-
षाः, तत्र दुर—दुरवर्ती स ग्रामो न तदानीं गन्तुं शक्य-
ते, उन्धता वा उदसीभूतोऽसौ आदिशब्दान्—क्षुल्लका वा
अभिनववायिनो वा भागकान्तो वा इत्यादिपरिग्रहः, इति
विचिन्त्य अप्रोदाने स्थित्वा यः स्थविरो-गीतार्थः स आ-
त्मद्वितीयः संयतीप्रतिश्रये प्रदयेत । स च तत्र गत्वा व-
हिरकपाश्वे स्थित्वा नेपथिकां करोति । यदि ताभिः श्रुत-
ततः सुन्दरम् । अथ न श्रुत ततः श्रुतानगणां नियन्त्रितं, ना
आयिकाणां नियदयन्ति । निवेदितं यदि सर्वा अप्यार्यका
बुद्धेन निर्गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरुवः । अथ प्रव-
र्त्तिनी प्रौढाभ्यां—वयः परिगताभ्यामायिकाभ्यां सहिता-
निर्गन्यानुजानीतीति भणान ततस्तौ साधु आर्याशय्या-
माध्वीप्रतिश्रय प्रविशन् । ततश्च ताभिः कृतकर्मणि
विहितं स गीतार्थः साधुरधोमुखमवलोकमानः आचार्य-
वचनेन तासामनायाधपुच्छा करोति—काश्चिदुत्सर्पन्तीनां
संयमयोगा निगताध भवतीनाम्? ग्लाना वा न काचिद्वर्तेते ? ।

एवं पृष्टा किं कुर्वन्तीत्याह—

अमुगन्थ गमिम्मामो, पृद्धाऽपुद्धा वई य वोत्तुणं ।

इह भिक्षं काहामो, ठवणाइघरे परिकंहेह ॥ ८५ ॥

स्थावरा-गीतायाः पृष्टाः अपृष्टा वा अमुकत्र वयं गमित्या-
मः इत्युक्त्वा इह भणन्ति—वर्यामिह ग्रामं भिक्षां करिष्यामः
ततः स्थापनादिगृहाण परिकथयत । आदिशब्दो मात्राद-
गृहसूचकः ।

ततस्तेषु कथितेषु यो विधिः कर्त्तव्यस्तमाह—

सामायारिकडा खलु, होइ अवड्ढा य एगमाही य ।

सीउएहं पढमादी, पुरतो ममगं व जयणाए ॥ ८६ ॥

हे आर्या ! कृतसामाचारिका ययमुत्तीर्तास्तासां समीपे प्रपु-
व्यम, अवड्ढे चि एकस्मिन्मासाद्धे संयता पर्यटन्ति, द्वितीय-
स्मिन् संयत्यः । 'एगमाही य' इति एकस्यां साहीकायां गृहप-
ङ्क्यां साधवः पर्यटन्ति, द्वितीयस्यां साध्य इति । यद्वा—शीतम
उष्णं वा यथायोगं गृह्णन्ति । तथा 'पढमाइ' इति प्रथमानि-

काः आदिशब्दान्—पानकस्य वा पानं शून्यगृहादिस्थानानि
वर्जयित्वा कुर्वन्ति । संयतीनां पुरतः प्रथमं समकं वा यत-
नया पर्यटन्ति, एष नियुक्तिगाथासमासार्थः ।

अथ विस्तरार्थं प्रतिपदमाह—

कडमकडं ति य मेरा, कडमेरा मित्तिरं ति जइ पुट्टा ।

ताहे भणंति थेरा, माहह किह गिएहमो भिक्षं ॥ ८७ ॥

स्थावरेस्ताः वक्रव्याः, आर्याः ! युष्माकं मर्यादां—सामाचा-
रिकाविधिं जानीम इत्यर्थः । ततः स्थविरा भणन्ति कथयत
कथं भिक्षां गृहीमो वयम् ।

ता वेति अम्ह पुणो, मामो वच्चामो अहव खमणे शे ।

संपत्थियाओ अम्हे, पविमह वा जा वयं नीमो ॥ ८८ ॥

ता आर्यिका वृत्ते—पुणोऽस्माकं मासकल्पः अतः सूत्रार्थपौ-
रुष्या कृत्वा प्रजामो वयम्—ग्रामान्तरं व्रजिष्याम इति सा-
धवो यथासुखं पर्यटन्तु । अथवा—न पूर्णास्तथाऽपि क्षण-
मद्य 'णे' अस्माकं सर्वासामपि ततः पर्यटत यूयम् । अथ
न क्षणं ततस्ता वयः—संप्रस्थिता वयं भिक्षाटनार्थं यूयं
पश्चान्न पर्यटन्तु । अथवा—प्रविशन्—भिक्षामवतरन् यूयं निर्ग-
च्छाम इति ।

यथा च तासां क्षणं भवति तदा वयः—

विन्धिओ य पुरोहडो, अन्तोभूमी य शे वियारम्म ।

सागारिओ य सब्बी, कुणह उ मारक्खणं अम्हं ॥ ८९ ॥

विस्तीर्णं 'पुरोहड' वर्तते । गाथायां प्राकृतत्वात्पुस्त्यनिर्देशः
'णे' अस्माकमन्तर्ग्राममध्ये विचारभूमिर्गमति, यश्चास्माकं
सामायिकः स संज्ञी-आयकस्ततः संग्रहणमस्माकं करोति
वहिविचारभुवं गन्तुं न द्वातीत्यर्थः । एवं संयतीभिर्गृह-
साधवस्तत्र यथासुखं पर्यटन्ति । अथ ताभिः पूर्वं क्षणं न
कृतं ततो यदि सुभिक्षं वर्त्तते प्रचुरं च प्राप्येत् ततः संयत्यः
क्षणं कुर्वन्तु । अपि च—यद्यापि ताभ्यां साधुभ्यो भक्षपानं
प्रदत्तं न कल्पते तथाऽप्येव कुर्वन्तीति ताभिः प्राधून्यं कृतं
भवति । अथ न शक्नुवन्ति क्षणं कर्तुं ततः संयत्यः प्रा-
गेव पर्यटन्यो दोषान्न गृह्णन्ति, संयता भिक्षाया देशकाले
पर्यटन्त उष्णं गृह्णन्ति । अथ संयतीनां दोषान्नमकारकं ततः
संयता दोषान्नमितराः पुनरुष्णं गृह्णन्ति ।

उभयस्म अकारेण—स्मि दोसि शे अहव तस्म असईए ।

संथरि भणंति तुम्हे, अडिणसु वयं अडाहामो ॥ ९० ॥

उभयस्य—संयतीसंयतवर्गस्य दोषान्न अकारकं, अथवा—
तस्य दोषान्नस्यासत्यभावः संस्तरणे सति संयत्यो भणन्ति—
यूयं तावदततः, ततो युष्मासु अटितेषु वयमटिष्यामः ।

अधिक एव तत्र देशकालस्ततः क्रमेण पर्यटनं वेलाया

अतिक्रमा भवति; ततः किं कर्त्तव्यमित्याह—

तुज्जे गिएहह भिक्षं, इमस्मि पउरम्मपाणगामद्धे ।

वागडसाहीए वा, अम्हं सेसमु धेच्छामो ॥ ९१ ॥

संयत्यो वृत्तं—यूयं गृहीतं भिक्षामस्मिन् प्रचुरान्नपानस्य
ग्रामस्याद्धे, अस्मिन्नु ग्रामाद्धे वयं ग्रहीष्यामः । यदि वा—अ-
स्मिन् पाटकेऽस्यां वा साहिकायां यूयं गृहीत, वयं शेष-
ेषु ग्रहीष्याम इति ।

ओलीनिवेसणे वा, वज्रितु अडंति जत्थ य पविट्ठा ।
नयवंदणं न नमणं, न य संभासो न वि य दिट्ठी ॥६२॥

'ओलि' ति ग्रामगृहाणामेका पङ्क्तिः निवेशनम्-एक-
निर्गमनप्रवेशानि ह्यादीनि गृहाणि, ततो यस्यां पङ्क्तौ नि-
वेशने वा संयत्यः पर्यटन्ति तां वर्जयित्वा अन्यस्यां पङ्-
क्तां अन्यस्मिन् वा निवेशने संयता भिक्षामटान्ति । अथ
लघुतरोऽसौ ग्रामस्ततः पङ्क्त्यादिविभागो न शक्यते कर्तुं
ततो यत्र गृहादौ प्रविष्टा गृहायां वा गच्छन्त एकत्र मि-
लन्ति तत्र च तैव यन्दनं-कृतिकर्म न वा नमनं-शिरःप्र-
णाममात्रं न च संभाषः-परस्परगोऽऽलापो नापि च दृष्टिस्-
मुखमवलोकनमाप्नुवन्ति, पूर्वोक्तशङ्कादिदोषप्रसङ्गात् इति ।

पुव्वभणिणं य ठाणे, मुन्नोगादी चरंति वज्जेता ।

पदमविद्यातुरा वा, जयणा आहन्धुवकम्मी ॥ ६३ ॥

पूर्वभणितानि च शङ्काविषयभूतानि शून्याकः-शून्यगृहं
तदादीनि स्थानानि दूरेण वर्जयन्तश्चरन्ति, प्रथमाद्वितीय-
परीषदातुराश्च यतनया जनाकीर्णे ध्रुवकर्मिका वा का-
ष्ठमूत्रधारादयो यत्र यन्ति तत्र प्रथमालिकां-द्रवपानं वा-
कुर्वन्ति । एवं संयतीक्षेत्रे साधूनामागतानां विधिरुक्ताः ।

अथ उभयेषु पूर्वस्थितेषु भूयंयामेवागमने विधिमाह-

दोस्सि वि ससंजहिया, एगगामम्मि कारणेण ठिया ।

तासिं च तुच्छयाए, असंखडं तत्थिमा जयणा ॥६४॥

द्वयं अपि वास्तव्या आगन्तुकाश्च साधवो यदि संय-
तीक्षा एकास्मिन् ग्रामे कारणेन स्थिताः, तासां च संयतीनां
तुच्छतया यद्यसंखडमुपजायते तत्रैव वक्ष्यमाणा यतना ।

आह-तिष्ठतु तावद्यतना कथं पुनस्तामामसंखडमुत्पन्न-
भूतमिति तावद्धयं जिज्ञासामहे, ताभिर्वास्तव्यसंयतीभिः
आगन्तुकसंयत्यः पृष्टाः-आर्याः ?, किं यूयं यदुच्छ्रया भ्रू-
पानं लभध्वे नयेति ?, ताः प्राहुः-

चुम्माइविटलकए, गरहियसंथवकए य तुज्झाहि ।

ताइँ अजाणंतीआं, फव्वीहामो कहं अम्ह ॥ ६५ ॥

चूर्म-वशीकरणादिफलं द्रव्यसंयोगरूपं तर्नादशब्दाज्जयो
तिषनिर्मित्तादना च विगटलेन हृते-भाषिते तथा गर्हि-
तः पूर्वपश्चात्संबन्धरूपो यः संस्तवः-परिचयस्तेन वा
कृते-भाषिते युष्माभिः संज्ञे यानि चूर्मणादीनि कर्तुमजा-
नानाः कथं वयमत्र 'फव्वीहामो' ति दर्शापदत्वात् य-
दुच्छ्रया भ्रूपापानं लभामहे ।

वास्तव्यसंयत्यः प्रतिब्रुवते-

संणाणुमाणेण परं जणोऽयं,

ठाविइ दोसमु गुणेमु चव ।

पावस्म लोगो पडिहाइ पावो,

कल्लाणकारिस्स य साहुकारी ॥ ६६ ॥

स्वेन-स्वकीयनानुमानेन परमन्यमात्मव्यतिरिक्तमयं प्रत्यक्षो
लभ्यमानो जना दोषेषु गुणेषु च स्थापयति, आश्रयमाना-
नामापि तेषां तत्राध्यायार्थं करीतीति भावः । एतदेव व्य-
क्तीकरोति पापस्य-पापकर्मकारिणो जनस्य लोकः-सर्वोऽपि

पापः प्रतिभाति, कल्याणकारिणः पुनः सर्वोऽपि साधुकारी ।

ततश्च-

नूणं न तं वट्ठइ जं पुरा भे,

इम्मि खत्ते जइभावियम्मि ।

अवयवच्चाण जतो करेहा,

अम्हाववायं अहंपडियाओ ॥ ६७ ॥

नूनं-निश्चितं यत् कुण्डलावगटलं पुरा 'भे' भवत्यः कृतवत्य-
स्तदत्र क्षेत्रे यतिभाषितं न वर्तते कर्तुम् । कुत एतज्जायते ?
यद्वयं कुण्डलवगटलं कृतवत्य इति चेदत आह-अपेतवा-
द्यानां-वचनीयतागहितानां यत एवं दूषामिति परिण्डता
अतीव दुर्विदग्धाः, अस्माकमपवादमसहायं दोषणं कुरुथ ।

इत्थमसंखड उत्पन्ने किं कर्तव्यमित्याह-

तत्थेव अणुवसंते, गणिणीते कहिति तह वि हु अठंते ।

गणहारीण कहंति, सगाण गंतूण गणिणीओ ॥ ६८ ॥

यदि तत्रैव परस्परमुपशान्तं तदसंखडं ततः सुन्दरमेव । अ-
थ नोपशान्तं ततो गणिण्याः-स्वस्याः स्वस्याः प्रवर्तिन्याः क-
थयन्ति, यदि न कथयन्ति ततश्चतुर्गुणः । ततस्ते प्रवर्तिन्यां
मधुर्या गिरा प्रज्ञायापशमयतः । तथाऽप्यातष्ठति-अनुपगते
ह अपि गणिण्यां गत्वा स्वेषां स्वेषां गणधारिणां कथयतः,
यदि न कथयतः ततश्चत्वारो गुरुकाः ।

ततः प्रवर्तिन्या कथितं गणधरेण किं विधेयमित्यत आह-
उत्पन्ने अहिगरणे, गणहारिनिवेदणं तु कायव्वं ।

जइ अप्पणा भणेज्जा, चाउम्माया भवे गुरुगा ॥६९॥

अधिकरणे उत्पन्ने सात प्रवर्तिनीमुखादाकर्ण्य तेन गण-
धरेण द्वितीयस्य गणधारिणो निवेदनं कर्त्तव्यम् । यदि स
गणधर आत्मनैव गत्वा द्वितीयगणधरसत्का व्रतिनीं भणेत-
उपालभेत ततश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः ।

इदमेव साविशेषमाह-

वतिणी वतिणं वयणी, व परगुरुं परगुरुं च जइ वइणि ।

जंपइ तीसु वि गुरुगा, तम्हा सुगुरुण साहेजा ॥१००॥

यदि व्रतिनी व्रतिनी जल्पति-उपालभत, व्रतिनी वा यदि
परगुरुमन्यसंयतीगणधरं जल्पति, परगुरुर्वा यदि व्रतिनी
जल्पति, तत एतेषु त्रिर्वाप चतुर्गुरुकाः । तस्मान् स्यगुरुणां
कथेयन् । उपलक्षणत्वात् स्वव्रतिनी चोपालभेत ।

अथ परव्रतिनीमुपालभमानस्य को

दोषः स्यादित्यत्रोच्यते-

जाणामि दमियं भे, अंगं अरुअम्मि जत्थ अकंता ।

को वा एअन्न मुणइ, वारंहिह कित्तिया वाऽवि ॥१०१॥

सा परव्रतिनी भग्यमाना दृयात-जानाम्यहं यद्वनं भवता-
मङ्गम्, यत्र यास्मिन्ङ्गं अरुपि-द्वयेण युष्मदीयसंयती प्राति वृ-
वाणया मया युयमाक्रान्ता स्थ, को वा एतमर्थं न जानाति
कियतो वा ब्रुवतो निवारयत्यथ । यद्यहं वारंता सर्वा न ज-
ल्पिष्यामि तर्हि अन्येऽपि जल्पिष्यन्तीति ।

अपि च-

निगंघं न विवायति, अलाहि किं वाऽवि तेण भणिणं ।

छ.एतुं व पभायं, न वि सका षडसएणाऽवि ॥१०२॥

न हि निर्गन्धो वायुर्वाति किं तु यादृशस्य वनस्त्रागडादेर्मध्य-
न समायाति तादृगन्धसहित एव, एवं भवनामप्यस्या उपरि
य ईदृशः पक्षपातः स न निःसम्बन्ध इति भावः । अथवा—
'अलाहि' अलमनेन वनेनाभिहितेन मर्मानुबन्धिनात्, किं वा
नेन भाणतेन कार्यम्, यतः—प्रभातं संजातं सद्यः पटशतनापि
छादयितुं शक्यम् । इत्थं तन्मुखाभिर्गते असञ्जनायेऽपि वृषणे
जले पतित इव तैलबिन्दो सर्वतः प्रसर्पन्ति, सूर्याणां महान्
छायाघातो जायते ।

स च तत्स्वत आत्मकृत एवेतद् दृष्टान्तमाह—

मज्झत्थं अचल्लंतं, सीहं गंतूण जो विबोहेह ।

अप्पवहाए होई, वेयालो चव दुज्जुत्तो ॥१०३॥

मध्यस्थमुदासीनं तिष्ठन्तं सिंहं गत्वा-उपेत्य यः कश्चिद्भि-
र्बाधयति-विशेषेण पाल्यप्रद्वारादिना बाधयति, स विबोधि-
तः सन् तस्यात्मबधाय भवति, वेयाल इव वा-बुध्पयुक्तो यथा
साधकमेवोपहन्ति एवमित्यस्याच्चार्येण प्रबाधिता सती
तस्यैव छायाघातमुपजनयति ।

यतश्चमनः—

उप्पन्ने अहिगरणे, गणहारि पविच्छिणी निवारोह ।

अह तत्थ न वारोह, चाउम्मामा भवे गुरुगा ॥१०४॥

उत्पन्ने अधिकरणे गणधारी प्रवर्त्तिनी निवारयति, अथ
तत्र गणधारी न वारयति ततश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः ।
नतो गणधरी द्वावपि मिलित्वा संयतीप्रतिश्रयं गत्वा प्रव-
र्त्तिनीं पुरतः कृत्वा स्वस्वसंयतीरुपशमयतः ।

तत्र वास्तव्यसंयत्य इत्थमुपशमयन्ते—

पाहुन्नं ताणं कयं, अमंखडं देहतो अलज्जाओ ।

पुव्वद्विय इय अज्जा, उवालभंताऽणुमामंति ॥१०५॥

प्राधूर्यम्-आतिथ्यं तासामागन्तुकसंयतीनां शोभन कृतं
यदेवमलज्जाः सत्याऽसंखड इत्थ-कुरुध्वम्, पूर्वास्थिता आचा-
र्याः स्वकीया आर्या उपालभमाना इत्येवमुपशमन्ते ।

आगन्तुकसंयतीनामुपशमनोपायः पुनर्यम्—

एगं तासि खेत्तं, मलेह पिह्यं अमंखडं देह ।

आगंतुय इय दोसं, मिच्चित्ति तिक्खाइमहुरंहि ॥१०६॥

एकं तावत्तासां वास्तव्यसंयतीनाम् एकं क्षेत्रं मलयथ-विना-
शयथ, द्वितीयं पुनरसंखडं इत्थ-कुरुध्वम् । आगन्तुका आचा-
र्या इत्येवं दोषमधिकरणालक्षण तीक्ष्णमधुरादिभिर्वचनैः
'सिच्चित्ति' ति विध्मापयन्ति-उपशमयन्तीति यावत् ।

ततश्च—

अबराह तुलेत्तूणं, पुव्ववरडं च गणधरा मिलिया ।

बोहितुममागरिण, दिति विसोहिं खमावेउं ॥१०७॥

द्वावपि गणधरी मिलितौ अपराधं तोलयित्वा यस्या या-
वान् अपराधस्तं परस्परसंवादेन सम्यक् निश्चिन्यः या पूर्वा-
पराडा—पूर्वमपराडं यया सा, तथा असागारिके एकान्तं
बोधयित्वा ततो द्वितीयां तस्याः पश्चात् क्षमापयन्त । यः क्ष-
मापयित्वा न क्षमायोग्यं यथाचितं विशाधि-प्रायाश्चक्ष प्रय-
च्छति इति, गतः प्रथमो भङ्गः ।

अथ द्वितीयं भङ्गं विभावयिषुमाह—

अभिनिदुवारनिबखम-ण पंसे एगवगडिते चव ।

जं इत्थं नाणत्तं, तमहं बोच्छं समासेणं ॥ १०८ ॥

द्वितीयभङ्गो—यद्वाभाविकमभिनिद्वारम्-अनेकद्वारम्, अत
एवाभिनिष्क्रमणप्रवेशे परमेकवगडम्, तत्र त एव दोषा
भवन्ति, ये प्रथमभङ्गे प्रोक्ताः । यत्पुनरत्र द्वितीयभङ्गे ना-
मात्वं तदहं वक्ष्ये समासेन ।

प्रतिज्ञातंमथ निर्बोहयति—

तह चव अब्बहा वा-वि आगया ठिति संजईखेत्ते ।

भोइयनाए भयणा, सेसं तं चेविमं वस्सं ॥ १०९ ॥

तथैव "सोऊण य समुदाणं, गच्छं आणित्त वेउले ठार" इत्यादिना प्रथमभङ्गोपकारणैव, अन्यथा वा संयतीक्षेत्रे
आगताः सन्तस्तिष्ठन्ति, तत्र च स्थितानां तेषां भङ्गिक-
ज्ञानं भजना कार्या । यदि संयतीनां विचारभूम्यादिमार्गे
स्थिताः ततो भवति भोगिकज्ञानम् । अन्यथा तदनुमतं भ-
वतीति भावः । शेष सर्वमपि प्रायश्चित्तादि तद्वै प्रथमभ-
ङ्गोक्तं ज्ञातव्यम् ।

इदं चान्यदभ्याधिक्रमाभिधीयते—

एगा व होज साही, दागणि व होज सपडिजुत्ताणि ।

पांमे व मगगतो वा, उच्चं नीए व धम्मकहा ॥ ११० ॥

तत्रानेकद्वारे एकवगडे ग्रामादौ साधुसाध्वीप्रतिश्रययो-
रेका वा साहिका-गृहपङ्क्तिर्भवन्, द्वागणि परस्परं सप्-
मुत्तानि भवेयुः । अथवा—साध्वीप्रतिश्रयस्य पार्श्वतो-
र्गतो वा उच्चं वा नीचं वा स्थानं स्थिता भवेयुः, तत्राव-
स्थितानां धर्मकथा काऽप्यशुभेन भावेन कुर्यादिति द्वार-
गाथासंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थमाह—

वह अंतरियाणं खलु, दोएह वि वग्गाण गराहिओ वासो ।

आलाव संलावे, चरित्तसंभइणी विकहा ॥ १११ ॥

एकस्यां साहिकाया वृत्त्या अन्तरितयोः संयतसंयतीरुप-
योग्यं वर्गयोग्यकत्र वासो गृहिता-निवृत्तस्तीर्थकरैः प्रति-
कृष्ट इत्यर्थः, यतस्तत्र संयतसंयत्योः कार्याक्यादिव्युत्स-
र्जनार्थं निर्गतयोः परस्परमालापे-सहजज्ञेपे संलापे-पुनः
पुनः संभाषणे संजाते स्मात् चारित्रसंभविनी विकथा ववय-
माणगत्या भवेत् ।

अधिकसाहिकायामेव दोषानाह—

उभयेगतरट्ठाप, व निग्गया दहु एकमेकं तु ।

संकानिरोहमादी, पबंध आतोभया वाऽऽसु ॥ ११२ ॥

उभयं संज्ञाकार्याकारूपं तस्य एकतरस्य वा व्युत्सर्जना-
र्थं निर्गतयोः संयतीसंयतयोरैकं दृष्टा शङ्का भवति । त-
थाहि-संयतः कार्याक्यादिव्युत्सर्जनार्थं निर्गतः संयती द-
ष्टा प्रतिनिवृत्तः, पुनरपि कार्याक्यासंज्ञाभ्यामुद्भाष्यमानो
निर्गतः, ततः संयती तं दृष्टा शङ्कां करोति-नूतनेष मां
कामयते । एवं संयतस्यापि संयती प्रविशन्तीं निर्गच्छन्तीं
च दृष्टा शङ्का भवति । अथवा-लोकस्य शङ्का भवति य-
थैष एषा वा यदेवं पौनःपुन्येन प्रविशति निर्गच्छति वा
तन्ममेनामने वा अभिलषतीति, निरोधो वा कार्याकी-
संज्ञयोर्भवेत्, आदिशब्दाद्-अनागादपरितापनादिपरिग्रहः ।
कथाप्रबन्धो वा वक्ष्यमाणो भवेत् । ततश्चात्मसमुत्थेन उभ-

यसमुत्थेन वा, वाशब्दात्—परसमुत्थेन वा बोधेण आशु-
क्षिप्रं संयमचिराधनाऽपि भवेत् ।

कुमारप्रवृत्तितस्य वन्थं कौतुकमुपजायते—

पस्सामि ताव छिदं, वन्नपमाणं पि ताव से दच्छं ।

इति छिद्विद्वि कुमारा, लोपंती कोउहल्लेणं ॥ ११२ ॥

पश्यामि तावत्कर्मापि छिद्रे येन वर्ण-गौरत्वादि प्रमाणं वा-
शरीरेच्छ्वरूपं 'से' तस्याः विवर्तितसंयत्याः सत्क तावदहं
प्रक्ष्यामि, इति कृत्वा छिद्रेः कुमारा-अभुक्तभोगिनः कुनूहल-
नाऽवलोकन्ते । ततस्तस्यां प्रतिगमनादयो दोषाः ।

कथाप्रबन्धं व्याख्यानयति—

दुब्बलपुच्छेगयरे, खमणं किं तत्ति मोहभेमजं ।

तह वि य वारियवामो, वलियतरं बाहए मोहो ॥ ११४ ॥

एकतरः संयतः संयती वा दुर्बलो भवेत्, तत्र संयतं सं-
यती पृच्छन्ति-किमेवं दुर्बलोऽस्मि ? स ब्रूते-क्षपणं करो-
मि । तत्र संयती प्राह-किं किमर्थं तत्क्षपणं ज्येष्ठार्य ! किं-
यति? संयतः प्राह-मोहभेषज्यं-मोहचिकित्सनार्थमौषधमिदं-
मानव्यते । तथाऽप्यसौ मोहो वारितः सः, न वारितः प्र-
तीक्षते । वारितवामो-र्यालकतरमतिशयेन मां बाधते ।

संयती प्रतिवक्ति—

मूलतिगिच्छं न कुणह, न हु तएहा छिजण विणा तोयं ।

अम्हे वि वेयणाओ, खइया एआ न वि पमंता ॥ ११५ ॥

मूलार्चकित्सां यूयं न कुरुथ, न हि तृष्णा तोयम-उदके वि-
ना छिद्यते, अस्माभिर्गन्धता एवाविधा. क्षपणप्रतीका वेद-
नाः स्वादिताः-असकृदास्मिन्विता. परं तथाऽप्यसौ मोहो
न प्रशान्तः ।

मोहगिआहुतिनिभा-हि एहि वायाहि अहियवायाहि ।

धेतं पि धिइममन्था, चलंति किमु दुब्बलधिइया ॥ ११६ ॥

मोहाग्निरहुतिनिभाभिर्धृतादिप्रक्षेपकल्पाभिः, इत्येताह-
गिमवागिम. अधिकमित्यर्थः, अहिते वा नरकादौ पातयन्ती-
ति अधिकपाता अहितपाता वा तामिर्गोविधाभिः 'धेतं' पि-
त्ति अनिशयेनार्पये धृतिममथा. तेऽपि चलन्ति-क्षुब्ध-
न्तिः किं पुनर्धृतिदुर्बलास्तथाविधमानमावष्टम्भाविक-
लाः, एवं संयतीमपि दुर्बलां प्रतीत्येदमेव वक्तव्यम् । गत-
मेकसाहिकान्तं द्वारम् ।

अथ सप्रतिमुखानि द्वारणीति द्वारमाह—

सपडिदुवारं उवस्सए, निग्गधीणं न कप्पण वामो ।

दइण एकमेकं, चरित्तभासुंडणा सजो ॥ ११७ ॥

सप्रतिद्वारं-अभिमुखद्वारयुक्ते निर्ग्रन्थीनामुपाश्रये विद्यमाने
साधूनां न कल्पते वामः, यदि वसन्ति ततस्तत्राभिमुख-
द्वारयोरुपाश्रयोरैककमन्योन्यं दृष्ट्वा चारित्र्यश्रवणा संयती-
संयतयोः सद्यः-तत्क्षणाद्वोषजायते ।

किंच—

धम्मम्मि पवायट्ठा, शिता दइं पगेप्परं दो वि ।

लज्जा विमंति निति य, संका य निरिक्खणे अहिया ॥ ११८ ॥

प्राप्पकाले 'धम्मम्मि' इति विभक्तिव्यनयान् धर्मेणोद्वा-

ध्यमानः संयतः प्रवानार्थं अहिर्निर्गच्छति, संयत्यप्येवमेव
निर्गच्छति । ततो द्वावपि परस्परं दृष्ट्वा लज्जया भूयः प्रवि-
शतः । ततः संयतः प्रविष्ट इति कृत्वा भूयोऽपि निर्गच्छ-
ति, एवं संयतोऽपि तत एव द्वितीयं तृतीयं वा वारं नि-
र्गच्छतोः प्रविशतोश्च शङ्का भवति । नूनमेव एषा वा मा-
मभिधान्यति, एकाग्रया च दृष्ट्वा निरीक्षणेऽधिका श-
ङ्का भवति ।

वीसत्थऽवाउडन्नो-अ दंसणे होइ लज्जोच्छेदो ।

ते चैव तत्थ दोमा, आलावुल्लापमादीया ॥ ११९ ॥

अभिमुखद्वारप्रयुक्तयोरुपाश्रययोः विश्वस्तौ सन्तौ संयती-
संयतो कदाचित्पदावृतौ भवतः, तत एवमन्योऽन्यं-परस्परं
दर्शने लज्जाया व्यचच्छेदो भवति । ततश्च तत्रालापोल्लापचा-
रित्रविरोधविकथादयो दोषास्त एव मन्तव्याः । गतं द्वा-
राणि वा सप्रतिमुखानीति द्वारम् ।

अथ पार्श्वतो मार्गतो वेति द्वारं भावयति—

एमेव य एकतेरे, ठियाण पासम्मि मग्गओ वाऽवि ।

धिइअंतरणनिव-सणे य दोमा उ पुच्चुत्ता ॥ १२० ॥

एवमेव संयतीप्रतिध्वस्यैकतरस्मिन् पार्श्वे मार्गतो वा-
पृष्ठतः स्थितानां वृत्त्यन्तरं एकस्मिन् वा निवेशने पाटके
स्थितानां दोषाः पूर्वोक्ता पञ्चालापमलापादयो मन्तव्याः ।

अथाश्चनीचद्वारं भावयति—

उच्चे नीचे व ठिआ, दइण पगेप्परं दुवग्गाऽवि ।

संका वा सइकरणं, चरित्तभासुंडणा चयई ॥ १२१ ॥

उच्च नीचं वा स्थाने स्थितौ द्वावपि वर्गौ साधुसाध्वी-
लज्जणी भवताम्, तत्र साधुः साध्वी वा परस्परं दृष्ट्वा किं
मेव मामभिधान्यतीति शङ्का वा कुर्यात्, स्मृतिकरणे वा
भुक्तभोगिनाम्, चारित्र्यस्य वा श्रवणा-ब्रह्मवर्तावगाधना वा
भवेत् । 'चयई' इति सर्वथैव वा संयमं त्यजति-अवधाध-
नं कुर्यादित्यर्थः ।

इदमेवोच्चनीचपदद्वयं व्याचष्टे—

माले सुभावओ वा, उच्चम्मि ठिअं निरिक्खई हेडं ।

वेडो व निवत्तो वा, तत्थ इमं होइ पच्छिन्नं ॥ १२२ ॥

कदाचित्ते संयता माले-द्वितीयभूमिकादौ स्वभावतो वा-
उच्च-दवकुलादौ स्थिता भवेयुः, संयत्यस्तु तद्विष-
रीते नीचे ततोऽसौ तत्र 'ठिउ' इति ऊर्ध्वस्थितः 'वेडो-
व' इति उपाविष्टः 'निवत्तो व' इति निवृत्तस्वभाववर्तिन इत्यर्थः ।
यदि संयतीमधस्तांशरीर्यते तत्रेदं प्रायश्चित्तं भवति—

संतरं निरंतरं वा, निरिक्खमाणा सई पकामं वा ।

कालतर्वहिं विसिटो, भिओ मामो तुवट्ठम्मि ॥ १२३ ॥

सान्तरं नाम-यद्विगिटकाया हस्तादिना उच्चो भूत्वा शि-
रः शरीरं वा उच्चैस्तरं कृत्वा पश्यति, निरन्तरं विगिट-
कादिकं विना स्वभावस्थ एव प्रेक्षते तत्र त्वग्वर्तिनः सन्-
निरन्तरं सकृदेक वारं संयतीं निरीक्षते, ततो भिन्नमासो,
द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघुः । त्वग्वर्तिन एव निरन्तरं
प्रकाममसकृत्प्रेक्षते भिन्नो मासः कालगुरुः तपोलघुः । अथ

१-मासुरणा इति पुस्तके 'मासुरी' इति शेषा शब्दामुपेयाद् नास्त्येति युक्तः ।

स्वभावस्थः प्रेक्षमाणस्तां न पश्यन्ति ततः सान्तरं वि-
गिटकामन्यद्वा किञ्चिदुच्छीर्षके कृत्वा सहपश्यति भि-
क्षो मासः तपोगुरुः काललघुः । सान्तरमेव प्रकाशं प्रेक्षते
भिक्षो मासो द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां गुरुकः । एवं त्वम्वत्त-
नं कुर्वाणस्य भणितम् ।

एसेव गुरु निविष्टो, ठियम्मि मासो लहु उ भिक्खुस्स ।

एकेकठाणवुद्धं, चउगुरु अंते च आयणिण ॥ १२४ ॥

निविष्टो नाम-निषण्णस्तस्यापि प्रेक्षमाणस्य एव एव निर-
न्तरसान्तरादिकोऽभिज्ञापो वर्त्तते यद्व्ययः, नवरं प्रायश्चित्तं
न एव भिन्नमासो गुरुकश्चतुर्विधेऽपि स्थानेषु तपःकालविशे-
षितस्तथैव कार्यः । स्थितो नाम ऊर्द्धस्थितस्तस्याऽप्येव एवा-
भिज्ञापो नवरं प्रायश्चित्तं लघुमासस्तपःकालविशेषितः । एवं
भिक्षोः प्रायश्चित्तमुक्तम् । नृपभोषाध्यायाचार्याणां यथाक्रममेक-
कस्थानवृद्धिः कर्त्तव्या, यावदाचार्यस्य चतुर्गुरुकम् । तद्यथा-
वृषभस्य गुरुभिन्नमासादारब्धे गुरुमासे, उपाध्यायस्य मा-
सगुरुकादारब्धे चतुर्लघुकम्, आचार्यस्य गुरुमासकादारब्धे
चतुर्गुरुके निष्ठापयतीति । एव प्रथम आदेशः ।

अथ द्वितीयमाह—

दोहि वि रहियमकामं, पकाम दोहिं पि पक्खई जो उ ।

चउगं य अणुगघाया, दोहि वि चरिमस्स दोहि गुरू ॥ १२५ ॥

'दोहि वि' ति द्वाभ्यामपि नयनाभ्यां याप्रगीक्षते तद-
र्हितम्, यद्वेकं लोचनेन निरीक्षते तदगर्हितम्, एतदु-
भयमपि प्रत्येकं द्विधा सकामं, प्रकामं च । तत्र सकाममेक-
शः, तथा 'दोहि पि पक्खई जो उ' ति द्वाभ्यामपि रर्हितता
रर्हितताभ्यां सकामप्रकामाभ्यां वा यः पक्षेन तस्य चत्वारो
मासा अनुद्घाताः, द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां विशेषिता
प्रायश्चित्तम् । चरिमस्य चतुर्थमङ्गवर्त्तिनो द्वाभ्यामपि तपःका-
लाभ्यां गुरुकाः कर्त्तव्याः । एव पुरातनगाथासमासात् ।

अथास्या एव भाष्यकृद् व्याख्यामाह—

पायठिआं दोहि नयणेहि, पेच्छई रहिय मोनु एकेणं ।

ते पुण सई सकामं, निरंतरं होइ तु पकामं ॥ १२६ ॥

पादाभ्यां तु स्थितो द्वाभ्यां नयनाभ्यां यत्प्रेक्षते तदगर्हितम्,
यत्पुनरेकेन नयनेन मुक्त्वा-परित्यज्य निरीक्षते तदगर्हितम् ।
यत्पुनरगर्हितमपि सवृद्धेकवारं निरीक्षते तत्र सकामम्,
निरन्तरमेव शस्तद्वयं प्रकामं भवति ।

अहवण समतलपादो, दोहि वि रहियं तु अगपापहिं ।

इट्टालादी वि रहियं, एकेकयकामग पकामं ॥ १२७ ॥

'अहवण' ति अथवा-समतलपादो यन्निरीक्षते तदगर्हितम्,
यत्पुनरप्रपादाभ्यामपि स्थितो निरीक्षते तदगर्हितम् । अथवा
यदट्टालेष्टकाधारुद्धं पश्यते तदगर्हितम्, तदपरं रर्हितं च
एकेकं प्रकाममन्यम् ।

अहवण उच्चावेउं, करवेटियपीठगादिसुं काउं ।

ताओ वावि पमोसुं, रहिउं वेट्टो पुण निमिज्जं ॥ १२८ ॥

अथवा-याद संयता नीचं प्रदेशं स्थिताः संयत्यस्तृक्षस्ततः
शिखः शरीरं वा उच्चयित्वा-उच्चैः कृत्य यन्निरीक्षते, यद्वा-
करे-दस्तं विगिटकाया पीठिकादिषु वा शीर्षं कृत्वा यन्नि-

रीक्षते तदगर्हितम्, अथवा-यतय उच्चैः स्थिता र्थानन्यस्तु
नीचैः ततः कगादिषु पूर्ववन्त्यस्ते शिखसि अत्युच्चत्वादनयलो-
कमानो यत्तानि कर्गविगटकादीनि प्रमुच्य-उत्सार्य पश्यन्ति
तदगर्हितम्, एतच्चवर्त्तनं कुर्वतो रर्हितमुक्तम् । विट्टो पुण निमि-
ज्जं'ति उपविष्टः पुनर्निषथां मुक्त्वा यत् पश्यति तदगर्हितम् ।
तादृशपरीतं त्रिष्वपि स्थानेष्वगर्हितं द्रष्टव्यम् ।

दिट्ठीसंबधो वा, दोएह वि रहियं तु अन्नतरगत्ते ।

अप्पो दोमो रहिए, गुरुकनरो उभयसंबधे ॥ १२९ ॥

अथवा-द्वयोर्गपि-संयतसंयतोः यो दृष्टे दृष्टयोः सम्बन्धस्त-
दगर्हितम् । यत्पुनरन्यतरगात्रनिरीक्षणं तदगर्हितम् । अत्र चा-
लनरो दोषः, रर्हितं एकतरदृष्टिसंबन्धः, अगर्हितं तु
उभयदृष्टिसंबन्धः, तत्र गुरुकतरा दोषाः ।

अत्र प्रायश्चित्तमाह—

दोहि वि रहिय अगहिए, एकेक सकामए पकामे अ ।

गुरुगा दोहि वि लहुगा, लहुगुरुगतयेण दोहिं पि ॥ १३० ॥

द्वाभ्यामपि नयनाभ्यां निरीक्षणमित्यादिकं यदनेकाव-
धमगर्हितं भणितम्, तत्र सकामं चत्वारो गुरुवः,
द्वाभ्यामपि तपःकालाभ्यां लघवः । तत्रैव प्रकामं
चत्वारो गुरुवः तपोलघुकाः । रर्हितं तु सकामे चतु-
र्गुरुकाः तपसा गुरुवः । तत्र प्रकामं चतुर्गुरुवां द्वाभ्यामपि
गुरुवः । यत् दृष्टसंबन्धरूपमगर्हितमन्यतरगात्रनिरीक्षणरूपं
तु रर्हितं व्याख्यातम्, तत्र चैव प्रायश्चित्तयोजनम्-रर्हितं स-
कामं चतुर्गुरु उभये लघुकम्, प्रकामं चतुर्गुरु कालगुरुकम् । अ-
गर्हितं सकामं चतुर्गुरु तपोगुरुकम्, अगर्हितं प्रकामं चतुर्गुरु
उभयगुरुकम् ।

एकेका उ पयाओ, माहीमाईसुं ठायमाणार्णं ।

निंकारणद्वियाणं, सव्वन्थ वि अविहिण दोमा ॥ १३१ ॥

अगर्हितसकामप्रकारानिरीक्षणानामेकैकस्मात्पदान्साहि—
कायामादशब्दान—सप्रतिमुखद्वारेषु पुरतो वा मार्गतो वा
उच्चं वा नीचं वा सर्वत्रापि निष्कारणं तिष्ठतां कारणं वा
आर्वाधना अयतनया स्थितानाममी दोषा भवेयुः ।

दिट्ठा अवाउडाहं, भयलज्जाथद्ध होज्ज विन्ता वा ।

पडिगमणादी व करे, नित्थकाओ व आउभया ॥ १३२ ॥

कार्त्तिकमयतीं विचारभूमौ प्राप्ता संयतमागच्छन्ते दृष्ट्वा
चिन्तयन्-अदो अहम् ज्यष्टार्येणापवृता दृष्ट्वा, ततः सा भ-
येन लज्जया वा स्तब्ध्या—निर्वाचिता वा भवेत् । यद्वा-का-
श्चिदपावृता दृष्ट्वाः कथममीषां पुरतः स्थास्याम इति कृत्वा
प्रतिगमनादीनि कुर्युः । अथवा-दृष्टे यद् द्रष्टव्यमिति निःसं-
धाय 'नित्थका' निर्विज्ञा भवेयुः, ततश्चात्मसमुत्था उभ-
यस्मृत्याश्च दोषा भवन्ति ।

याद वा—

तामि कक्खंतगु-उभेदसकुचउदरउरुमादीण ।

निग्गहिय इंदियम्म वि, दट्ठं मोहो समुज्जलति ॥ १३३ ॥

तासां कक्षान्तरगुह्यदेशकुचोदरोरुप्रभृतीनां अवयवान् दृष्ट्वा
निगृहीतेन्द्रियस्यापि मोहः समुज्जलति किं पुनरुत्तरस्याता
ततश्चामी दश कामावस्था उत्पद्यन्ते ।

चितेइ'ददुमिच्छइ'र, दीहिं शीससइ'रतह जगे'ददाहो' ।

भक्तभ्रोगयगद्मुच्छ्रा७, उम्मतोऽन जानाई ६ मरणां १० । १३४
चिन्ता नाम-शोकः १, ततो द्रष्टुमिच्छति २, दीर्घं निःश्वासति
३, तथा ज्वरो ४, दाहः ५, भक्तभ्रोगोचकः ६, मूर्च्छा ७, उम्मतः
संजायते ८, न जानाति किञ्चिदपि ९, मरणमुपजायते १० ।

एनामेव गाथां विवृणोति--

पदमे सोयति वेगे, ददं तं इच्छती विद्वेगे ।
नीसमइ तद्वेगे, आरुहइ जगे चउत्थम्मि ॥ १३५ ॥
उज्झइ पंचमवेगे, छट्टे भत्तं न रंगय वेगे ।
मत्तमगम्मि य मुच्छ्रा, अट्टमए होइ उम्मतो ॥ १३६ ॥
नवमे न मुणइ किंचि, दसमे पाणहि मुच्चइ मणसो ।
एणमि पच्छित्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ १३७ ॥

प्रथमे शोचति वेगे-हा कथं तथा सह सगतिर्विविष्यतांति
चिन्तयतीत्यर्थः १, द्रष्टुं तां पूर्वदृष्टां पुनरप्याच्छति द्वितीय
वेगे २, निःश्वासति, तृतीयवेगे दीर्घोष्निःश्वासमान् मुञ्चति
३, आरुहते ज्वरश्चतुर्थे ४, दाहते अङ्गं पञ्चमवेगे ५, पष्टे
भक्तं न रोजते वेगे ६, सप्तमे वेगे मूर्च्छा ७, अष्टमे उम्मतो
भवति ८, नवमे न जानाति किञ्चिदपीति निश्चेष्टो भवती-
त्यर्थः ९, दशमे वेगे प्राणमुच्यते मनुष्यः । एतेषां दशाना-
माप वेगानां प्रायश्चित्तं यथाऽनुपूर्व्या वक्ष्ये--अभिधास्ये ।

तदवाह--

मामो लहुआ गुरुओ, चउरो मामा हवन्ति लहु गुरुगा ।
छम्मामो लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ १३८ ॥
प्रथम लघुका मासः, द्वितीय गुरुकः, तृतीय चतुर्थघवः,
चतुर्थे चतुर्गुरुवः, पञ्चमे षडलघवः, षष्ठे षड गुरुवः, सप्तमे छेदः,
अष्टमे मूलम्, नवमे अनवस्थाप्यम्, दशमे पाराञ्चकम् ।
एकस्मि दोसु तीसु व, ओहावित्तसु तत्थ आयरिओ ।
मूलं अणवट्टप्पो, पावइ पारंचियं ठाणं ॥ १३९ ॥

अथ माहादेश्यनकः अवधावति उत्पन्नजति ततः आचार्यो
मूलं प्राप्नोति । द्व्येकवधावतोरनवस्थाप्या भवति । त्रिषु अव-
धायमानेषु पाराञ्चकं स्थानं प्राप्नोति । गतमुच्चनीचद्वारम् ।

अथ धर्मकथाद्वारमाह--

धम्मकहासुणणाए, अणुणागो भिक्खसंपयाणे य ।
संगां पडिसुणणा, मोक्खरहे चव खंडीए ॥ १४० ॥

धर्मकथायाः श्रवणं संयत्या अनुगमः सजायते, ततः
स्निग्धमधुरभेलस्य संप्रदानं संयताय कारयति । ततः शृङ्गार-
स्य--संकेतस्य प्रतिश्रवणं करोति । कः पुनः संकेत इति
आह-- 'मोक्खरहे चव' इति अमुष्मिन् देशे रथा द्विगुण-
प्यते, तत्रास्माकं रक्ष्यमाणानां मोक्षो भविष्यति 'खण्डी
ए' इति खण्डी द्विगुणिका तस्या-वा द्वारमुद्घाटं रात्रौ भविता
दीर्घस्यालालाणकत्वात् खण्डितं आमगयस्य खण्डनाः तयो-
प्रातःसंयमानयोजायते । एष संप्रद्वगाथासमासाधः ।

अथैनामेव विचरीषुराह--

अमुभेण अहाभावे-ण वा वि रत्तिं निमंतपडिमंते ।
वत्तेइ किन्नरो इव, कोई पुच्छा पमायम्मि ॥ १४१ ॥
कोऽपि साधुरशुभन वा यथाभावन वा रात्रौ निशान्ते प्रति-

निशान्ते अन्यत्र भ्रमणादुपरमेत, यद्वा-निशान्तेषु स्वेषु गृहेषु
प्रतिश्रान्ते-विश्रान्ते जने किन्नर इव मधुरया गिरा धर्मकथां
कांचित्परिवर्तयति तदाकर्ण्य संयत्यः प्रभाते पृच्छन्ति ।

यथा--

कतरो मो जेण निमि, कन्ना रे पुरिया व अमयम्म ।
सो मि अहं अजावो, आमि पुरा सुस्मरो कि वा ॥ १४२ ॥
कतरोऽसौ येन माधुर्येण निशि रात्रौ कर्णः 'णे' अस्माकम्
अमृतस्य पूरिता इव कृताः । स प्राह-सोऽहमस्मि । आर्याः!
पुरा पूर्वमहं सुस्वर आसम्, तदपक्षया किञ्चिदसौस्वर्य-
मिदानीं मम विद्यते ।

यतः--

रुक्खामणेण भग्गो, कंटो मे उच्चमहपडओ य ।
संथुयकुलम्मि नेहं, दावेमि कए पुणो पुच्छा ॥ १४३ ॥
रुक्खाशेनन--स्नेहगदितभोजनेन उच्चशब्देन पठतश्च मे क-
ण्टो भग्नः, ततो नेदानीं तथा सुस्वर इति, ततस्तदीयसौ-
स्वर्येणार्तावानुर्गञ्जिता काऽपि संयता प्राह--संस्तुते भावि-
ते कुले स्नेह घृतादिकमह दापयिष्यामि, येन भवतां स्व-
रपाटवमुपजायते, ततस्तथा हुते सति पुनस्तथाऽपि ते दुर्ब-
ल दृष्ट्वा पृच्छा कृता, यथा-उपेष्टाय ! किमयं दुर्बलो दृश्य-
सः । एव च कुर्वतास्तयोः किमर्वात-(वृ०) इति 'पेज्ज'
शब्द पञ्चमभाग १०८० पृष्ठे प्रतिपादितम् ।)

ततश्च स तथा दुर्बल इति पृष्टो प्रयात्--

जह जह करमि नेहं, तह तह नेहा मे वट्टइ तुमम्मि ।
तेण नडिओ भि यलियं, जं पुच्छसि दुब्बलतरं नि ॥ १४४ ॥
यथा यथा करोपि-सपादयसि स्नेहं तथा तथा 'मे' मम
त्वयि स्नेहो वर्जिते, तेन च स्नेहेन नाटतो-विद्विष्यताऽस्म्यहं
यत्त्व पृच्छसि दुब्बलतर इति तदेतेन हेतुना दुर्बलोऽहम् ।

एवमेकं सा प्रयात्--

अपुगदिणे मोक्खरहो, होहिड दारं व वोज्झिहिइ रत्तिं ।
तहयाणे पुरिस्मइ, उभयस्म वि इच्छियं एयं ॥ १४५ ॥
अमुष्मिन् दिने रथा--रथयात्रा भविता, तस्या साधुसा-
ध्वीजनषु गतषु अस्माकं रक्ष्यमाणानां मोक्षो भविष्यति ।
द्वारं वा द्विगुणिकाया अमकस्यां रात्रौ वक्ष्यते वहमानकं भ-
विष्यति । तदा 'णे' आययोरुभयस्यापि यथोप्समेतत्पू-
रिष्यते । एव संकेते प्रतिश्रुत्य प्रातःसंयनां कुर्वतास्तयोः
आमगयस्य खण्डनं भवति ।

ततश्च भग्नवतोऽटमिति कृत्वा यथवधावति । ततः-

एगम्मि दोसु तीसु, उवहावित्तं तत्थ आयरिओ ।
मूलं अणवट्टप्पो, पावइ पारंचियं ठाणं ॥ १४६ ॥
एकस्मिन् अवधावति मूलम्, द्व्येकवधावति तत्थ आयरिओ ।
त्रिषु पा-
राञ्चकमाचार्यः प्राप्नोति । द्वितीयपदे एतेष्वपि स्थानेषु
तिष्ठत् ।

कथमित्याह--

अट्टाणनिग्गयाई, निक्खुत्तो मग्गिऊण पडिलोमं ।
गीयत्था जयणाए, वसंति ते अभिदुवाराए ॥ १४७ ॥
अध्वना निगता आदशब्दाद् अशिवदिदु यत्तमाना सहस-

वसति

वैकवगडाकमेनेकद्वारं संयतीक्षेत्रं प्राप्ताः, ततस्तत्र त्रिक-
त्वात्मान् चारान् निरूपयतां वसतिं मार्गायत्वा यदि न
प्राप्नुवन्ति ततः प्रतिलोमं-प्रतीपक्रमणे गीतार्था यतनया
अभिद्वारे संयतीक्षेत्रं वसन्ति । के पुनः प्रतिक्रमन्त इति चेदु-
च्यते-यानि पूर्वमेकसाहसिद्धिकार्दानि धर्मकथापर्यन्तानि द्वारा-
गयुक्तानि तेषु प्रथमतो यस्यां धर्मकथाशब्दः सार्धार्धभिः ध्येत
तस्यां वसन्तो वास्तव्यम् ।

तत्र चेयं यतना--

मिंगार वज्रबोले, अह एगो विज्रपादगुच्छं वा ।

सङ्घादीनिबन्धे, कहिए वि न ते परिकहिति । १४६ ॥

धर्मकथां परिधर्त्तयन्तः शृङ्गाररसवर्ज्यं बोलेन च-वृन्दशब्देन
परिवर्तयन्ति, यथैकस्य कस्यापि व्यक्त्वंगे नोपलब्धता अन्येन
सह गुणयतस्तस्य न संचरति । तत एकोऽपि घियापाटन
गुणयति, स्वरवर्जितमिति भावः । तदप्यनुचं नोच्चैस्तेरगु-
शब्देन । अथ सुखरोऽयमिति ज्ञात्वा धाद्वाद्य आदिशब्दाद्य-
था भङ्गकादयो वा निर्यन्धे कुर्युः, यथा-स्वरेण धर्मे कथितेऽ-
पि मधुरस्वरेण धर्मे उक्तेऽपि प्रभाते संयतीनां न ते साधवः
परिकथयन्ति । यथा-अमुकेनेत्यं धर्मः कथित इति । इदंश-
वसन्तर्लाभे उच्ये वा नीचे वा स्थातव्यम् ।

तत्रयं यतना--

कड उच्च चिलिमिली वा, तनो थेरा य उच्चनीण वा ।

पासे तनो न उभयं, मत्तगजयणाउला महा ॥ १४७ ॥

प्रविशन्तो निर्गच्छन्तो वा यस्मिन् पार्श्वे परस्परं पश्यन्ति
तत्र कटको-वशादिमयो घनो दीयते । अथ कटको न प्राप्यते
तत्र चिलिमिली-वस्त्रमयी दातव्या । स्थावराश्च ततस्तस्मिन्-
पार्श्वे तिष्ठन्ति, संयतीनां तु क्षुल्लिकाः पव उक्ता उच्चनीचं यत-
ना । अथोच्चनीचमपि न लभ्यते ततो यत्र संयतीयसन्तेः पार्श्व-
तो वा मार्गतो वा प्रतिध्वस्तत्र स्थातव्यम् । तत्र च तिष्ठता-
मियं यतना-पासे तनो न उभयं'ति कार्याकार्याद्व्युत्सर्जनाथं
निर्गच्छन्तो यत्र परस्परं पश्येयुस्ततस्तस्यां दिशि नोभयम्-न
संज्ञां न वा कार्याकार्याद्व्युत्सृजन्ति । तादृशस्य स्थागडलस्या-
प्राप्तां मात्रं केषु यतनया व्युत्सृजन्ति । अथवा-आकुलाः सश-
ब्दाश्च कार्याकार्याद्व्युत्सृजन्ति । तदभावे सप्रतिमुखद्वारं
तिष्ठन्ति ।

तत्र चेयं यतना--

पिहदारकरणअभिमुह-चिलिमिलिवेलासमह्वहु निंति ।

साहीए अन्नदिमि निंती न य काइयं तनो ॥ १४८ ॥

यत्र द्वाराणि परस्परमभिमुखानि तत्रान्यस्यां दिशि पृ-
थक् द्वारं कुर्वन्ति, अथ न लभ्यते अन्यस्यां दिशि द्वारं कर्तुं
ततो द्वारं चिलिमिली नित्यबद्धा स्थापनीया, कटको वा अ-
पान्तराले दातव्यः । कार्याकार्याः संज्ञायाश्च वेलां परस्परं
स्थापयित्वा असदृशवेलायां निर्गच्छन्ति, सशब्दाश्च कामि-
नादिशब्दे-स्वागमनसूचकं च कुर्वन्तो बहवो निर्यान्ति
निर्गच्छन्ति । यत्रैका साहिका तत्रान्यस्यां दिशि यस्य द्वारं
तत्र प्रतिध्वये तिष्ठन्ति । यतश्च संयतीनां प्रतिध्वस्ततः का-
र्याकार्याभूमिं न व्रजन्ति । एते संज्ञाभूम्यामपि द्रष्टव्यम् ।

क्रियद्वाऽत्र भाण्यते--

जत्थ ऽप्यतरा दोसा, जत्थ य जयणं तरंति काउं जे ।

तत्थ वसंति जयंता, अणुलोमं किंचि पडिलोमं ॥ १४९ ॥

यत्रोपाधये अल्पतराः पूर्वोक्ता दोषा भवन्ति, यत्र च
यतनां यथोक्तां कर्तुं तरन्ति-शक्नुवन्ति 'जे' इति
पादपूरणे, तत्रानुलोमं वा किमप्येकसाहिकादिकं स्थानं प्रती-
त्य यथोक्तनीत्या यतमाना वसन्ति नात्र कोऽपि प्रति-
नियमः, किं तु-गीतार्थेनाल्पबहुत्ववेदिना भवितव्य-
मिति भावः ।

कथं पुनरल्पतरा दोषा भवन्तीत्युच्यते--

आयममणीण नाउं, कडिकप्पट्टी समाणयं वजो ।

बहुपाडिवेमिजयणं, खमयरं पारिसोहेइ ॥ १५० ॥

आत्मनः धर्मणीनां च स्वभावं दृढधर्मेत्वादिक ज्ञात्वा
तथा यतितव्यम्, 'कडिकप्पट्ट' इति स्थविग्धर्मणः क्षुल्लिका-
धोभयपार्श्वतः कर्त्तव्याः । वयसा समानां च संयती संदर्श-
नादेः दृग्गो व्रज्यन् । यच्च गृहे बहुप्रातिर्विशिकजनमा-
दृशं प्रातिध्वये अवस्थाने क्षमतरमातिशयेन युक्तम् ।
विजने तु विश्वस्ततया बहवो दोषा भवेयुरिति । गतो
द्वितीयां भङ्गः ।

अथ तृतीयभङ्गमाह--

पउमसर वियग्गो वा, वाघातो तम्मि अभिनवगडाण ।

तम्मि वि सो चेव गमो, नवरं पुण देउले मेलो ॥ १५१ ॥

तृतीयभङ्गो नाम-अनेकवगडाकमेकांशक्रमणप्रवेशं धा-
मादि, तत्र वा अभिनवगडाके अनेकवगडे एकद्वारे च क्षेत्रं
पञ्चसरो वा चिदरको वा गर्भो वा व्याघातो भवेत् । यनान-
के निष्क्रमणप्रवेशा न भवन्ति तस्मिन्नापि स एव गमः-प्र-
कारः सर्वोऽपि ज्ञातव्यः, नवरं केवलं पुनर्देवकुलं मील-
को भवति ।

कथमित्यत्र आह--

अंतोवियार अमई, अज्जाण हविजो तइयभङ्गम्मि ।

संकिट्टगवीयार, व हाज्ज दोमा इमं नायं ॥ १५२ ॥

अनेकवगडाके एकनिष्क्रमणप्रवेशं च ग्रामादौ स्थितेषु
साधुषु आर्यिकाणामन्तस्तृतीयभङ्गे आयाता संलोकान्ये
विचारभूमयस्ता भवेत्, ततो बहिर्निर्गच्छन्तीनां संक्लिष्टवि-
चारभूमेर्दोषा भवेयुः, संक्लिष्टविचारभूमिनां एकद्वार-
तया अन्या संज्ञाभूमिने विद्यते, ततः संयता अपि तत्र-
वार्यान्ति । आसन्ने वा परस्परं संज्ञाभूमि, ततश्च निर्गमने
प्रवेशे वा देवकुले मेलको भवेत् । इदं चात्र ज्ञातम् ।

दृष्टान्त उच्यते--

वासस्म य आगमणं, महिला कुडऽणंतमेव रत्तट्टी ।

देउलकोणे व तहा, संपत्ती मेलणं होजा ॥ १५३ ॥

कस्याश्चिन्माहलायाः कुसुम्भरक्तयम्बयुगलाभिवसनायाः
प्रावृत्तिं घटे गृहीत्वा जलाहरणार्थं निर्गताया वर्षस्य-वृ-
ष्ट्यागमनम्, ततोऽसौ महिला रक्ताधिनी रञ्जन-रक्तं
कुसुम्भराग इत्यर्थः तदधिनी, मे वर्षोदकेन पतता कु-
सुम्भरागो मा धिनीयतामिति कन्या कुट्ट-घटे अन्-

तत्के च वत्से द्वे अपि प्रतिपद्य स्वयमपावृत्तीभूय काऽपि देवकुले प्रविष्टा । तस्य च कोणके यावत्सौ प्रविशति ता-
वत्तत्र कश्चिद्गारः पूर्वप्रविष्टः आसीत्, तेन सा अया-
वृता दृष्टा, जातश्च तस्य मोहोदयः । ततस्तेन सा युक्ता,
दृष्टा च तदन्यैः पुरुषैः । एवं तथा संप्राप्त्या तथाविधव-
र्णपतनादिसमायोगैकस्या एव विचारभूमेः प्रतिनिवृत्त-
योः संयतीसंयतयोरेकत्र द्वेकुलादौ वर्षाऽऽर्द्धवस्त्राणि परि-
त्यक्तवतीमीलनं भवेदिति ।

अथ तस्यागारस्य किं संवृत्तमित्याह—

गहिओ सो य वराओ, बडो अवओडओ दवदवस्म ।

सेपाविओ रायकुलं, उप्पत्ती चेव कजस्स ॥ १५७ ॥

पृथीतश्च स वराको राजपुरुषैश्च बद्धश्च अवकोटके आ-
नीतः, कृकाटकापधान्मुखीकृतबाहुयुगलो— 'दवदवस्म'
स्ति शीघ्रं संप्रापितश्च राजकुलमयम् । तत्र च प्रस्तुतकार्य-
स्यात्पत्तिः कारणिकैः पृष्टा, तेन आगारेण यथावस्थितं
सर्वमाप तत्पुत्रतां विव्रतम् ।

ततश्च—

जाणंता वि य इत्थि, दोमवइं तीणं नाइवग्गस्स ।

यच्चयेउं सचिवा, करेति आसण दिहुंतं ॥ १५८ ॥

नहि महत्यापि वृष्ट्याण्यपद्वे स्थिया निगवग्गत्वे शिष्टाना-
मनुमतमिति कृत्वा स्थियं दोषवतीं जानन्तोऽपि तस्याः
संबन्धी यो जातिवर्गः—स्वजनसमुदायस्तस्य प्रत्ययहंतोः स-
चिवाः—कारणिकाः अश्वेन दृष्टान्तं कुर्वन्ति ।

तमचाऽऽह—

चम्मिय-कवइय-वलवा, अंगणमज्जे तहेव आसो ब ।

वलवाए अगुंठणणं, कजस्स य छंदणं भण्णियं ॥ १५९ ॥

धर्म-लघुस्तनुवाणविशेषत्वस्याः संजातमिति चर्मिता,
एवं कवचित्ताऽपि, नवरं कवचन्वे महास्तनुवाणविशेषः एवं-
विधा कश्चिद्दृष्ट्वा कस्यचिन्नुपत्यादेरङ्गणमध्यं तिष्ठति ।
अश्वस्तथैव तत्र तां दृष्ट्वा प्रधाविताऽपि चर्मितकवचित्तां न
प्रतिसेवितुं शक्नोति । यदा तु तस्या बडवाया अयावर्ण-
चर्मोदरपनयनं क्रियते तदा सुखेनैव प्रतिसेवितुमिष्टा । एव-
मित्यपि यद्यपावृता नाऽभिविध्यत् तदा नानेनाऽसौ प्रत्य-
संविध्यत् इत्यत इयमेवापरार्धनीतिः तैः कारणिकैः कार्यस्य-
व्यवहारस्य छन्दनं—परिच्छेदकारि बच्चो भणितमिति ।

एवं सु लोइयाणं, महिला अवराहि न पुण सो पुरिमो ।

इह पुण दोणह वि दोसो, सविससो संजए होइ ॥ १६० ॥

एवम्—अमुना प्रकारेण खुरयधारणे, लौकिकानां महिला अप-
राधिनी सवृत्ताः न पुनरसौ पुरुषः । इह पुनरस्माकं लोको-
त्तरे व्यवस्थितानां द्वयार्गप संयतोसंयतयोर्दोषः । अपि च-
सविशेषः—समाधिकां दोषः संयतं भवति ।

कुत इति चेदुच्यते—

पुरिसुत्तरिओ धम्मो, पुरिमं य धिई मसत्तया चेव ।

पेलव परज्झ इत्थी, कुंफुगपसी य दिहुंतो ॥ १६१ ॥

पुरुषोत्तरः—पुरुषप्रधानो यतः पारमेश्वरो धर्मः, पुरुषे च धृ-
तिर्मानसस्य स्वलक्षणात्मयस्ता च अस्वसंपन्नता भवति, तत-

स्तस्य प्रतिमेवमानस्य सविशेषो दोषः । स्त्री तु पेलवा—निः-
सत्त्वा 'परज्झ' स्ति परवशा । अत्र कुम्फुकेन पेलवा च दृष्टा-
न्तः । यथा—कुम्फुकः—करोषाग्निज्वालितः सन्नुद्दीप्यते, एवं
स्त्रीवेदोऽपि । यथा च पेशी सर्वस्याप्यभिलषणीया एवमि-
यमापि, अतो न तस्याः समाधिकां दोष इति ।

आह—यदि संयतीमामन्तस्तृतीयभङ्गे विचारभूमि-

र्भवत् ततः किं न वर्तते स्थातुम् ?, उच्यते—

जइ वि य होज विचारो, अतो अजाण तइयभङ्गम्मि ।

तन्थ वि विकिचणादी, विनिग्गयाणं तु ते दोमा ॥ १६२ ॥

यद्यप्यार्याणामन्तस्तृतीयभङ्गे आपातासंलोकलक्षणे विचारो
भवत्, तथापि विवेचना—उद्धृतिभङ्गपानादपरिष्ठापनिका
तत्प्रभृतिषु कार्येषु विनिर्गतानां साधुसाध्वीनां परस्परं मिलि-
तानामकटोरं तत्र त एव पूर्वोक्ता दोषा भवयुः । अतस्तत्रा-
पि न वर्तते स्थातुम् ।

उपसंहरन्नाह—

एण तिच्चि वि भङ्गा, पढेम मुत्तम्मि जे समक्खाया ।

जो पुण चरिमो भङ्गो, सो बिइए होति सुत्तम्मि ॥ १६३ ॥

एका वगडा एकं ठारम्, एका वगडा अनकार्तां द्वाराणि,
अनेका वगडा एकं ठारम्, एते त्रयोऽपि भङ्गा ये समाख्या-
तास्तं प्रथमे वगडासूत्रे प्रत्येतव्याः । तच्च प्रागेव व्याख्यातम् ।
यः पुनश्चरमो भङ्गः—अनेका वगडा अनकार्तां द्वाराणीति-
लक्षणः स द्वितीय वगडासूत्रे द्रष्टव्यः । ६० १ उ० ३ प्र०० ।

मे गाममि वा० जाव सेनिवेसंसि वा एगवडए एगदुवा
राए एगनिक्खमणपवेसाए सो कप्पति बहूणं अगडसु-
याणं एगयउवणए अत्थियाइए जे केइ आयारकप्पधरे
णऽत्थि आइएहं केइ छेदं वा परिहारे वा । णऽत्थि आइएहं
केइ आयारकप्पधरे सच्चेमि तेसिं तप्पत्तिर्यं छेदं वा प-
हारे वा ॥ ४ ॥

"से गाममि वा नगरमि वा" इत्यादि । अत्र सम्बन्धप्र-
तिपादनार्थमाह—

कप्पति गणिणं वामो, बहिया एगस्स अतिपसंगेण ।

मा अगडसुया वीमुं, वसेज्ज अह सुत्तसंबंधो ॥ २६४ ॥

कल्पते गणिणो—गणावच्छेदितो वासो धर्द्धेरकस्यैकानिनः,
इति धृत्या मा अतिप्रसङ्गेन—अकृतश्रुता अपि विष्यक् वसं-
युः, ततस्तेषां विषयग वासप्रतिषेधार्थमिदं सूत्रम्, इत्येष
सूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य (४) व्याख्या—
'से' शब्दोऽयं शब्दार्थः । ग्रामे वा नगरे वा याचकरणान्-
'खडंसि वा कवडंसि वा' इत्यादि परिग्रहः । राजधा-
न्यां वा 'एगवडए वा' एका वगडा परिक्षेपो यस्याः सा,
एकवगडा तस्या तथा एकस्मिन्प्रदेशे निष्क्रमणप्रवेशौ यस्यां
सा एकनिष्क्रमणप्रवेशा तस्यां न कल्पते बहूनामकृतश्रुता-
नामगीतार्थानामित्यर्थः । एकतः एकस्यां चमत्तो वस्तुम्,
अस्ति चात्र एतेषां मध्ये आचारप्रकल्पधरस्तर्हि नास्त्यमी-
षां कश्चित् छेदः परिहारो वा । वाशब्दादन्यदपि प्रायश्चित्त-
म् । अथ नास्ति कश्चिद्वा एतेषां मध्ये आचारप्रकल्पधरस्त-

हि 'तसि' तेषामन्तरा तस्मान्स्थानादिप्रतिक्रमणलक्षणान्
छेदः परिहारो वा एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

एगमि वीअसंते, न कप्पती कप्पती य संतम्मि ।

उउवद्धे वामासु य, गीयन्थो देमिण् चव ॥ २६३ ॥

एतेषां बहुनामकृतश्रुतानामेकतो वसतामेकस्मिन्नपि गीता-
र्थे असत्यावद्यमाने ऋतुबद्धे वर्षासु च वस्तु न कल्पते ।
यदि वसति ततः ऋतुबद्धे काले प्रायश्चित्तं मामलघु, वर्षा-
काले चतुर्लघुकम् । अथैकोऽप्यस्ति गीतार्थस्तर्हि तस्मिन्
ऋतुबद्धे वर्षासु च वस्तु कल्पते; न तत्र प्रायश्चित्तमिति
भावः । किं कारणं गीतार्थेन सह संवसतां न प्रायश्चित्तमत
आह—गीतार्थोद्देशक एव भवति । इयमत्र भावना—यथा
केचित् पुरुषा अटव्यां विप्रनष्टाः केनचिद्देशकेन दृष्टास्ते भ-
गिना सा इतो व्रजन्तोऽटवीं प्राविशत—अह भवतो निस्तार-
यामि । ततस्ते ऋजुकेन पथा नगरं प्रापिताः, एवं गीता-
र्थोऽपि मोक्षपथाविप्रनष्टानां मोक्षपथप्रदर्शक इति तेन सह
संवसतां कालद्वयेऽपि नास्ति प्रायश्चित्तमिति ।

सम्प्रति परस्य प्रश्नावकाशमाशङ्कमान इदमाह—

किह पुण होज बहणं, अगडसुयाणं तु एगतो वामो ।

होजाहि कक्खडम्मी, येत्ते अग्गादिचडयाणं ॥ २६४ ॥

कथं—केन कारणेन पुनर्बहुनामकृतश्रुतानामेकत्र वासो भ-
वेत् ? गृहिणा—कर्कशे क्षेत्रे अग्गादित्याजितानां भवेदेकत्र-
वासः । तथाहि—ते साधवो महान् गच्छन् वर्षमाना नगरं रुद्धं
वसतिविरसादिभिराहारं निर्भस्मिताः सम्प्रधारयन्ति, क्रियाचारं
वयं रूक्षाहारिण्योगं संस्तरणं कर्तुं शक्नुमस्तस्मान् गच्छामः
एवं चिन्तयित्वा गच्छादपक्रमन्ति । एवमेतेषामकृतश्रुतानां
बहुनामेकत्र वासः ।

चडयाणं य सामन्थं, संघयणजुयाणमाउलाणं पि ।

उउवासं लहुलहुगा, मुत्तमगीयाणमाणादी ॥ २६५ ॥

अस्मद्विरसादिभिराहारं स्त्याजितानामाकुलानां संहनन-
श्रुतानामपि आपशब्दो भिन्नक्रमत्वाद्वा योजितः, एवं साम-
न्थं सामर्थ्यपर्यालोचनं भवति । यथा कियन्ते काले वयं रु-
द्धाहाराः स्थाभ्यामस्तस्मादपक्रमामो गच्छामहेति । एवं
चिन्तयित्वा यदि ऋतुबद्धे काले वसन्ति तदा प्रा-
यश्चित्तं मामलघु, वर्षाकाले चतुर्लघुकम् । यतनाऽगीतार्था-
नां विषयेऽधिकृतं सूत्रं न केवलमाधिकृतं प्रायश्चित्तम् । किं
त्वाज्ञादयश्च ।

तानेव मिथ्यात्वादीन् दोषान् द्वारगाथया संजिघृक्षुराह—

मिच्छत्तसोहिमागा-गियाङ्गेलण अहव कालगण ।

अद्धान्नामसंभम-भण् य रुद्धे य ओमणि ॥ २६६ ॥

तेषामगीतार्थानां मतिमदादिना मिथ्यात्वं स्यात्, तथा
शोधित्वेन ज्ञायते, तथा ससागारिकायां वसतो ये दोषाः
परिहार्यास्तेषामपरिज्ञानम् । अथवा—ग्लानत्वे, अथवा—काल-
गतं अध्वानं—मार्गे 'अवम' अवमोदये अवमोदये अवमोदये
बोधिकस्तेल्लस्तनभये अकालवपेण रुद्धे तथा अपसृते
पथि गच्छतां कस्मिंश्चित् मन्दगतित्वात् स्फटिते या य-
तना तां न जानन्ति, एष द्वारगाथासंज्ञेपार्थः । व्य० ६

उ० । (अत्र मिथ्यात्वद्वारम् 'मिच्छत्त' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २७४ पृष्ठे गतम् ।)

अधुना शोधिवारं सागारिकद्वारं चाऽऽह—

आवसमणावसे, सोहिं न मुणंति ऊणमहियं वा ।

जे वसहीए दोसा, परिहरंति न ते अयाणंतो ॥ २६८ ॥

अकृतश्रुता आलोचने परेण एष प्रायश्चित्तं प्राप्तो न वेति न
जानन्ति, अजानन्तश्चापन्नऽनापन्नं वा प्रायश्चित्तं—शोधि नै-
व ददति । यदि वा—ऊनामधिकां वा ददति । गते शोधिद्वार-
म् । अधुना सागारिकद्वारमाह—ये च वसतो दोषास्तान-
जानन्तोऽकृतश्रुता न परिहरन्ति ।

सम्प्रति ग्लानत्वादिद्वारचतुष्टयमाह—

गेल्ले वोच्चन्थं, करेति नयमयविधिं वियाणंति ।

अद्धानमडंति सया, जतणा गयणो व ओमे वि ॥ २६९ ॥

ग्लानत्वेऽज्ञानतो विपर्यासं कुर्वन्ति, अनागादे आगादकृत-
मुभयत्रापि प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । गते ग्लानद्वारम् । अथ
कालगतद्वारमाह—न च मृतस्य विधि बन्धनच्छेदनादिकं
परिष्ठापनाविधिं वा न जानन्ति मृतस्यापधिरुपहत इति त्य-
ज्यते । सम्प्रत्यध्वद्वारमाह—अध्वानं पन्थानमजानन्तः सदा-
सर्वकालं रात्रौ दिवसे वाऽटन्ति न च कारणतो रात्रावपि
गमनं यतना जानन्तीति भावः ।

सम्प्रति द्वारकदम्बकमाह—

अगणादिमंभमेषु य, बोहिगमेच्छादिणसु य भयेसु ।

रायदुद्धेसु य, विगहगा जयणज्याणंता ॥ २७० ॥

अग्न्यादिसम्भ्रमेषु तथा बोधिकाः स्तना म्लच्छाः प्रतीता
आदिशब्दात्—पञ्चकादिपरिग्रहस्तदादिकेषु भयेषु राज-
द्विष्टादिषु च भयेषु, राजद्विष्टे—राजप्रद्वेष आदिशब्दादशिव-
दिपरिग्रहः, तथा भित्तान्तर्या गते अकालवपेण नदीपूरणा-
वरुद्धे पथि सह व्रजतां मन्दगतित्वादपसृते यतनामजानन्तः
संयमात्मविराधका भवन्ति ।

तथा—

संभमनदिरुद्धस्स वि, उन्निकवंतम्म अहव फिडियस्स ।

ओसरियमहायस्स व, छुद्धे उवहिं उवहतो ति ॥ २७१ ॥

अग्न्यादिसंभ्रमवशादेकाकिनस्तथा नदीनिरुद्धस्य उन्न-
िकान्तस्य अथवा—मन्दगतित्वात्सार्थास्फटितस्य—अपसृत-
सहायस्य च—अपगतसहायस्य उपधिरुपहत इति कृत्वा
छुर्दयति—त्यजति अथहुश्रुतः ।

एण कारणेणं, अगडसुयाणं बहणं वि ण कप्पो ।

वितिपणं य रायदुद्धे, अमिवोमगुरुण संदेसे ॥ २७२ ॥

एतेनानन्तरोदितेन कारणेनाकृतश्रुतानां बहुनामप्येकत्र वा-
सो न कल्पते । द्वितीयपदे—अपवादपदे पुनः कल्पते । कृत्या-
ह—राजद्विष्टे अवमोदये गुरुणां संदेश च । तथाहि—राजप्रद्वेष-
पञ्चकादिका आत्मद्विष्टाः आत्मद्विष्टायां वा भवेद्, एव-
मोदयेऽवमोदये च भावनीयम् । तथा गुरोः संदेशवशादागा-
दकारणे गीतार्थानामभावो अगोचरार्था अपि व्रजन्तीति ।

तह नागादीणद्वा, एणमिं गीतो दिज एकेकां ।

अमती एमागी वा, फिडिया वा जाव न मिलंति ॥ २७३ ॥

तथा ज्ञानार्थस्य-ज्ञाननिमित्तं दर्शननिमित्तं चाग्निनिमित्तं
वैयावृत्यनिमित्तकरणं चलितानां तेषां गीतार्थानामभावे
अगीतार्थोऽपि गच्छन्ति । स्पष्टकपतौ वा कालगते आचा-
र्यसमीपमथ सार्थात् मन्दगतिनया स्फिटिता यावन्नाद्यापि
मिलन्ति तावदेकत्र बहूनामकृतश्रुतानामपि वासो न विरु-
ध्यते ।

एगाहिगमद्वारेण, व अन्तरा तत्थ होज्ज वाघाते ।

तेणच्छेज्जा तत्थ वि. सेहस्स नियल्लगा वेति ॥२७४॥

ततो वि पलाविज्जइ, गीयत्थविज्जइं तु दाउणं ।

अमतीए संगारो, कीरइ अमुगन्थ मिलियच्च ॥२७५॥

कोऽपि साधुः गीतार्थभावे आचार्येण कचित्प्रयोजने प्रेषि-
तो भगिणश्चाद्यैव प्रत्यागन्तव्यमिति । 'एवमेकाहिगमे' एक-
दिनगमागमे अध्वनि अन्तराले तत्र व्याघातो भवेत्, तेन
कारणेन स यत्र प्रेषितस्तत्रैवास्मीत् न प्रत्यागच्छति । अथ
या-तस्य स्वज्ञानय उत्पन्नाजननिमित्तमाचार्यसमीपमागताः
अपश्यन्तः सर्वतः समन्तात् निर्गच्छन्ते, निर्गच्छमाणाश्च तत्र
गता यत्र स गतिस्तिष्ठति । ततो येषां समीपे स प्रेषितस्त-
न्साधुभिर्ज्ञातम्, यथा-शैक्षस्य निजकाः समायातास्तिष्ठन्ति ।
ते च ब्रुवन्ते-वयमान्मीयमुत्पन्नाजयिष्यामस्ततोऽपि स्था-
नात् द्वितीयं गीतार्थं दत्त्वा पलायते वृग्म, यत्र तन्निजकानां
गतिविषयो नास्ति । अस्मिन् गीतार्थे अगीतार्थोऽपि स-
हायो दीयते । तेषां च संकेतः क्रियते, यथा-अमुकप्रदेशे
मिलितव्यम् । अगीतार्थस्यापि सहायस्याभावे एकाक्यपि
प्रेष्यते, तत्रापि संकेतः कर्तव्यः । एवमेकाकिनास्त्रिभृती-
नां बाहूनामृतुवदे वर्षासु च वासो भवति ।

रायदुट्ठादीसु व, सव्वेसुं चेव होइ संगारो ।

नाणादि व ओसरणे, गीयन्थविज्जगं मग्गो ॥२७६॥

असती एगाणीउ, निव्वंधे वा बहुण अगीयाणं ।

सामायारीकहणं, मा बहिभायं निरुंभेति ॥ २७७ ॥

राजद्विष्टादिषु-राजद्विष्टाशिषावमौदार्यसम्भ्रमादिषु सर्वेषु
भवति संकेतः कर्तव्यः । तथा स्नानार्थनिमित्तं-जिन-
प्रतिमास्नानार्थनिर्याणादिनिमित्तं समवसरणं-भूयः सामा-
चार्यादीनां मिलनं भविष्यतीति समवसरणे धृतो कोऽप्याचा-
र्यसमीपमागन्त्य द्वितीयं गीतार्थं मार्गयति, तस्य द्वितीयो
गीतार्थो दातव्यः । अस्मिन्-अविद्यमाने गीतार्थे, अविद्यमाने
तावद् द्विधा-सद्भावेनासद्भावेन वा । सद्भावो नाम-सन्ति
गीतार्थाः परं ग्लानादिप्रयोजनव्यापृताः, असद्भावो मूलत एव
गीतार्था न सन्ति । तत्र सद्भावेन असद्भावेन वा अविद्यमाने
गीतार्थे स प्रतिषेधनीया यथा नास्ति द्वितीयो गीतार्थः । अ-
थ स निर्वन्धे कर्तव्यं तर्हि एकाकी प्रेष्यते । यदिचा-बहवोऽ
गीतार्थाः सहाया दीयन्ते । बहूनामपि ज्ञानदर्शनार्थनिमित्तं
गमनेच्छाभावात् । तेषां च बहूनामगीतार्थानां या पथि सा-
माचार्य या च समवसरणे प्राविष्टानां तस्याः कथनम् । अथ
कस्मान्न निर्वन्धेऽपि कृते उत्कल्यन्ते तत आह-मानिरुद्धय-
माना बहिर्भावं वञ्चयुर्गतिं कृत्वा ।

सूत्रम्—

से गामंसि वा० जाव सन्निवेशंसि वा अभि-

विष्वगडाए अभिणिद्वाराए अभिणिक्खमणपवेमण-
माणए णो कप्पति बहुणं अकडसुयाणं एगपओ वत्थए ।
अत्थि या इ एहं केइ आयावरपकप्पधरे जे तत्तिरं रयणिं
संवसति णऽत्थि या इत्थं केइ छेए वा परिहारं वा, णऽत्थि या
इत्थं केइ आयावरकप्पधरे जे तत्तिरं रातिं संवसति सव्वेसिं
तेसिं तप्पत्तिरं छेए वा परिहारं वा ॥ ५ ॥

'से गामंसि वा' इत्यादि अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध-
इत्यत आह—

अभ्यगामे वासं, णाऊण निवारियं अगीयाणं ।

मग्गामं मा वीसुं, वसेज्ज अगडा अयं लेसो ॥ २७८ ॥

अन्यस्मिन् ग्रामे अगीतार्थानां वासं निवारितं ज्ञात्वा मा
स्वग्रामे विष्वगपि वासः कल्पते इति मन्यमाना अकृता-
अकृतश्रुताः स्वग्रामे विष्वक् वसेयुः, अतस्तन्निषेधार्थमिदं
सूत्रमित्ययं सूत्रसम्बन्धलेशः ।

अथवाऽयमन्यः सम्बन्धः—

अगडसुया वाऽहिकया, समागमो एम होइ दोणं पि ।

मच्छंदऽणिम्मिया वा, निस्सयजयणाविहं भणिया ॥२७९॥

अनन्तरसूत्रे अकृतश्रुता अधिकृताः, आस्मन्नपि सूत्रे त एवा
कृतश्रुताः प्राक्यन्ते इत्येव द्वयोरपि सूत्रयोः समागमः-सम्प-
कः । अथवा-अधस्तनानन्तरसूत्रे स्वच्छन्दतोऽनिश्रिता उक्ताः
आस्मिन्पुनः गीतार्थनिश्चितानां यतना भगिता । अनेन सम्ब-
न्धनायानस्यास्य (५ सूत्रस्य) व्याख्या-"से गामंसि वा"
इत्यादि पूर्ववत् । नवरम् 'अभिनिव्वगडाए' अभि-प्रत्येकं-
नियतो वगडः परिक्षेपो यस्यां सा अभिनिव्वगडा तस्यां पृ-
थक् परिक्षेपायामित्यर्थः । तथा अभि प्रत्येकं नियतं द्वारं य-
स्याः सा तथा तस्याम्, तथा अभि-प्रत्येकं निष्क्रमणप्रवे-
शो निष्क्रमणप्रवेशस्थानं यस्याः सा तथा तस्याम्, वसन्तो ब-
हूनामकृतश्रुतानामेकतो वस्तुम्, अस्ति वाऽत्र प्रकल्पधरो
यस्तृतीयां रजनीं गत्वा तैः समं वसति, तर्हि तेषामापन्न-
समापन्नो नास्ति काश्चिच्छेदः परिहारो वा । नास्ति काश्चिद्वा-
चारप्रकल्पधरो यस्तृतीयां रजनीं गत्वा तैः समं वसति, तर्हि
तेषां सर्वेषामपि तत् प्रत्ययमगीतार्थेन सह सम्बन्धनप्रत्ययः
छेदः परिहारो वा, एष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यविस्तरः

ग्रामे उवम्मए वा, अभिनिव्वगडाए दोस ते चेव ।

नवरं पुण नाणत्तं, तह्यदिवसें गीयमवसरणा ॥२८०॥

ग्रामे वा एकास्मिन्नुपाश्रये विष्वक् अभिनिव्वगडायां पृ-
थक् परिक्षेपायामुपलक्षणमेतत् पृथग्द्वारायां पृथक्प्रक-
मणप्रवेशायां येऽनन्तरसूत्रे मिथ्यान्वाद्यो दोषा उक्ता-
स्त एवान्यूनातिरिक्ता द्रष्टव्याः । नवरं पुनर्नानात्वमिदम-
स्मिन् सूत्रे यदि गीतार्था निश्रया वसन्ति तर्हि तृती-
यादिवसे गीतसवसनम्-गीतार्थेन सह संवसनं कर्तव्यम्,
आचार्यस्तृतीयादिवसे तेषां शोधनिमित्तं गीतार्थमेकं
प्रेषयति । एव च तेषां नास्ति प्रार्थाध्वनम् ।

अत्र पर आह—

एवं पि भवे दोसो, दोसुं दिवसेसु जे भणियपुच्चि ।

कारणियं पुण वसही, असती भिक्षोभयं जयणा ॥२८१॥
ननु यात्र तृतीये दिवसे गीतार्थेन सह संवसनमेवमपि
ये पूर्वं भणिता मिथ्यात्वादयो दोषास्ते द्वयार्थिवसयोभ-
वन्ति । आचार्य आह—सत्यमेवमेवमित्ये सूनं कारणिक-
कारणवशप्रवृत्तमतो न दोषः । किं पुनस्तत्कारणमत आह—
'वसंहि असती' इत्यादि, वसतिरेकत्र सर्वेषां न विद्यते,
यदिषा—भिक्षा सर्वेषामेकत्र न भवति, अथवा—उभयम-
कत्र सर्वेषां न सम्भवति, तत एतेषां त्रयाणां कारणानामन्य-
तमेन कारणेन पृथक् पृथक् वसन्ति । तत्र च यतना कर्त्तव्या ।
यतनया च संवसतां न प्रायश्चित्तम् ।

तामेव यतनामाह—

संकिट्टा वसहीण, निवेमणस्मेत् अन्नवसहीण ।

अमती य वाडगं तो, तस्सऽमती होज दूर वा ॥२८२॥

स्वग्रामे संकिट्टायामतिसङ्कट्यां वसतौ सर्वेषामेकत्र स्थान
न भवति तदा एकनिवेशनस्यान्तः पृथगन्यसां वसतौ
स्थानव्यम् । असत्येकनिवेशनस्यान्तः—अन्यस्या वसन्तरेभावे
घाटकस्यान्तः पृथगन्यस्यां वसतौ वसन्ति । अथ घाटक-
स्याप्यन्तः पृथगन्या वसतिर्न लभ्यते, तदा घाटकबहि-
र्गन्तशताभ्यन्तरे पृथगन्या वसतिर्गोचरणीया, तस्य ह-
स्तशतस्याभ्यन्तरे वसन्तरेभावे दूरऽपि वसतिरन्या स्यात् ।

तत्र हस्तशताभ्यन्तरे यावत् यतनामाह—

वीसुं पि वसंताणं, दोसि वि आवासगा सह गुरुहिं ।

दूरं पंगिमिभंगे, उग्घाडऽसंगंतु विगडेंति ॥ २८३ ॥

निवेशनघाटकहस्तशताभ्यन्तरे (वीसुं)विष्वगपि वसन्तामेव
विधिर्द्वयमे दिवसे द्वे अप्यावश्यकं—प्राभातिकप्रतिक्रमण-
लक्षणे सह गुरुभिः कर्त्तव्यं । भिक्षामर्थाट्या ततः संनि-
वृत्ता आचार्यस्य समीपे समागत्याऽऽलोचयन्ति । अथ ह-
स्तशतस्य बहिर्वसतिलेब्धा तर्हि गुरुसमीपे चतुर्थपौरु-
ष्यामालोचनां कृत्वा वैकालिकमावश्यकं स्वकायायां व-
सतौ कुर्वन्ति । ततः प्रातरप्यावश्यकं तत्र कृत्वा गुरुसमीप-
मागत्य प्रत्याख्यानं गृह्णन्ति । 'दूरं' इत्यादि यात्र पुनर्दूरं अ-
न्यस्मिन् ग्रामे स्थिता भेषयुक्ततो यदि गुरुसकाशमा-
गच्छतां पौरुषीभङ्गस्तत उद्घाट्यायां पौरुष्यामागत्याचार्य-
समीपे आलोचयन्ति, प्रत्याख्यानं च गृह्णन्ति पूर्वार्द्धिकम् ।
एतत् दूरं स्थितानामविशेषेणोक्तम् ।

अधुना विशेषमभिधात्सुगाह—

गीयमहाया उ गया, आलोयण तस्म सो वि य गुरुणं ।

अगडा पुण पत्तयं, आलोएती गुरुसगासे ॥ २८४ ॥

तत्र यदि तेषां दूरं स्थितानां कोऽपि गीतार्थः सहा-
योऽस्ति तर्हि ते गीतसहायाः—गीतार्थसहाया दूरं गताः
सम्पत्तस्य गीतार्थस्य पुरतः आलोचयन्ति । स पुनर्गी-
तार्थ उद्घाट्यायां पौरुष्यां गुरुणा समीपमागत्य विकटयति ।
अथ नास्ति कोऽपि तेषां गीतार्थः सहायस्तीर्हि ते केवला
अकृताः—अकृतश्रुता उद्घाट्यायां पौरुष्यां गुरुसकाशे स-
मागत्य प्रत्येकमालोचयन्ति ।

एताण य जेताण य, पीरिमिभङ्गो तओ गुरुं वपंति ।

धरे अजंगमम्मि व, मज्झणहे वाऽवि आलोए ॥२८५॥
यदि दूरं वसतिलेब्धा उद्घाट्यायां च पौरुष्यामागच्छतां ग-
च्छतां च पौरुषीभङ्गस्ततो गुरुवः स्वयं तेषामकृतश्रुतानां
समीपे प्रजति । आचार्यो वृद्धत्वेन स्वागन्तुं न शक्नोततः
स्थाधिरे अजङ्गमे चाचार्ये ते अकृतश्रुता मज्झाङ्गे गुरुस-
मीपमागत्यालोचयन्ति ।

एवं पि दुल्लहाण, पडिवसहठिया न एंति पतिदिवसं ।

समणुसुददधिईया, अतरुणे य बहिं विसजेन्ति ॥२८६॥

एवमपि—अनेनापि दुर्लभायां वसतौ दूरं प्रतिवृषभास्थ-
ता न प्रतिदिवसे गुरुसमीपमागच्छन्ति, अर्थादापेक्षं द्वि-
तीय दिवसे आलोचका आगच्छन्ति । अथ कीदृशास्ते प्र-
तिवृषभा यानाचार्यः प्रेषयति, तत आह—'समणुसु' त्या-
दि, समनोश्च नाम येषां परस्परं प्रतिनिस्तान् समनोश्चान्
दृढधृतिन् अतरुणान्मध्यमवयसो बहिः प्रतिवृषभानाचार्या
विसर्जयन्ति । तदेवं वसत्यलाभे यतनोक्ता ।

सम्प्रति भिक्षाया अलाभे यतनामाह—

दुल्लभभिक्षसे जतिउं, सग्गायुग्गमपन्नित्यासुं च ।

अतिखेयपोरिमिवहे, न वाऽवि ठासंति तो वीसुं ॥२८७॥

दुर्लभं भिक्षं यदि स्वग्रामे उद्ग्रामभिक्षावरप्रत्यासन्नग्रा-
मे पक्किकादिषु च यतन्ते, तथापि—यतिन्याऽपि नास्ति सं-
स्तरणम् । अथवा—अतिशयेन-महता कालक्षेपेण यदि प-
र्यासे कथमपि लभ्यते पौरुष्यावधेन-द्वितीयचतुर्थपौरुष्याभ-
ङ्गेन ततो विष्वक्-अन्यक्षेत्रेऽपि गीतार्थभावनाकृतश्रुता
अपि तिष्ठन्ति, ते च विष्वक्-क्षेत्रेषु तथा तिष्ठन्ति यथा
आचार्ये स्पर्द्धकेन सह त्रीणि स्पर्द्धकानि भवन्ति ।

उभयस्स अलंभम्मि वि, गीताऽसति वीसुं ठंति अगडमुया ।

दुसु तिसु वा ठागेसुं, पतिदिवसाऽऽलोए आयरितो ॥२८८॥

उभयस्य—वसन्तर्भक्षस्य वाऽलाभे गीतार्थस्याभावे अकृत-
श्रुता अपि विष्वक् तिष्ठन्ति । कथमित्याह—द्विषु त्रिषु वा
स्थानेषु आचार्यस्थानेन मत्सहोत्कर्षतस्त्रिषु स्थानेषु इत्यर्थः,
तत्र भिक्षाऽलाभे उभयालाभे वा विष्वक् स्थितानां प्रति-
दिवसमाचार्यस्तेषामन्तिकं गत्वा तानालोकेन, प्रतिपृच्छा-
दिदानेन तेषां सारं करोतीत्यर्थः ।

किंकारणमाचार्येण प्रतिदिवसे तेषां

समीपे गन्तव्यमत आह—

मइरीभवन्ति अणवे—स्वणाए जह भिन्नवाहणा लोए ।

पडिपुच्छ सोहि—वोतण, तम्हा उ गुरु सया वयई ॥२८९॥

भिन्नप्रवहणाः स्वैरिणो भवन्ति, एवं तेऽपि स्वैरिणो जा-
यन्ते । तस्मान् प्रतिपृच्छा शोधित्वदानाय गुरुः सदा
तेषामन्तिकं प्रजति ।

तस्य पुनराचार्यस्य तेषां समीपे प्रजतस्नैयत्कर्त्तव्यं तदाह—

तण्हाइयस्स पाणं, जोग्गाहारं व नेति पणो (व्यो) णि ।

कितिकम्मं च करेति, मा जुअरहो व सीएजा ॥२९०॥

येषां समीपमाचार्यो गच्छति ते आचार्यस्य—'पणो(व्यो)णि'
सन्मुखं लृणायितस्य—अतिशयतृपितस्य योग्यं पानं—पानी-
यं योग्यमाहारं च प्रथमात्मिकानिमित्तं नयन्ति । कृतिकम्म-

च विभ्रामणां कुर्वन्ति, मा अन्यथा जीर्णरथ इव स सीदेत् ।

अथ तस्याचार्यस्य नित्यसहायो न विद्यते, तत आह—

असती निचमहाण, गेएहइ पारंपरेण अणोसि ।

ते चिय अणोहिं समं, तं मेलेउं नियसंते ॥ २६१ ॥

असति-अविद्यमानं नित्यसहायं—अवस्थितसहायं यः स-
कलदिवसमाचार्येण सह हिण्डेते, ततः पारंपर्येणान्यानन्यान्
सहायान् गृह्णाति । तद्यथा—एकं साधवस्तावन्नयन्ति यावत्
द्वितीयं स्पर्द्धकम्, ततस्ते तैः समं मेलयित्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते ।
ततोऽप्यन्ये साधवस्तावन्नयन्ति यावत्तृतीयं स्पर्द्धकम्, तत-
स्तऽपि तैः सह मेलयित्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते । तानि च स्पर्द्ध-
कान्याचार्यस्य स्पर्द्धकेन सह त्रीणि स्पर्द्धकानि भवन्ति ।

अथ कथमाचार्य एकदिवसेन त्रयाणामकृतधु-

तस्पर्द्धकानां शोधि कर्ताति । तत आह—

एगत्थ वसितो संतो, तसि दाऊण पोरिसि ।

मज्झएहे वितियं गंतुं, भान्तुं तत्थावरं वए ॥ २६२ ॥

आत्मीये स्पर्द्धके उपातः सन् आचार्यः सूत्रपौरुषो दत्त्वा
मध्याह्ने द्वितीयं स्पर्द्धकं गच्छति, तत्र गत्वा 'भुङ्क्त्वा' शो-
धि च कृत्वा तदनन्तरमपरं तृतीयं स्पर्द्धकं व्रजति । तत आ-
लोचनादिशोधि कृत्वा तत्रैव वसति ।

एवमेव दिवसेन, मोहिं कुणति तिहए वि ।

पडिपुच्छणं च बलवं, आह सुत्तमवत्थयं ॥ २६३ ॥

एवमेकेन दिवसेनाचार्यस्त्रयाणामपि स्पर्द्धकानां शोधि क-
र्ताति, यदि स प्रातिपृच्छां-प्रत्येकं पृच्छां सागं कतु गन्तुं
बलवान् । अत्र परः प्राह—यद्येवं तर्हि 'तइयं रयाणं' सध-
साति' इति तदिदानीमपार्थक्यमवकाशाभावात्—

सुत्तनिवातां थरे, कलाव काउं तिहण वा सांहि ।

द्वितीयपरं च गिलाणं, कलाव काऊण आगमणं ॥ २६४ ॥

आचार्यः प्राह—अधिकृतस्य सूत्रस्य निषातोऽवकाशः स्थ-
विर् । तथाहि—यद्याचार्यः स्थविरतया दुर्बलत्वेन वा प्रतिदि-
वसे त्रिषु स्पर्द्धकेषु शोधि कर्तुं न शक्नोति तत एकैकस्मिन्
स्पर्द्धके तृतीयां रात्रिं वसति । तथा चाह—आचार्यस्य प्रति-
दिवसमनागमने ज्येष्ठेण चाऽपराधान् कलापे कृत्वा-पिण्डायि-
त्वा शोधिमाचार्यस्य समीपे कुर्वन्ति । तथाहि—एकस्मिन्
स्पर्द्धके उपात्त्वा तत्र पौरुषो दत्त्वा द्वितीयं स्पर्द्धकं समाया-
ति, तत्रैव वसति । तत्र वसतो तत्रत्याः साधवो ये अपराधा
अभूवन् ते एकत्र पिण्डयित्वा आचार्यस्य पुरत आलोचय-
न्ति । आचार्यस्तु शोधि दत्त्वात्यप्रमादार्थं चोपदेशं प्रयच्छति ।
अत्रापि द्वितीयपदमाह—द्वितीयपदम्—अपराधपदं ग्लानं स-
त्याचार्ये अपराधान् कलापे कृत्वा; पिण्डयित्वा इत्यर्थः, स्पर्-
द्धकसाधूनामागमनमाचार्यसमीपे । इयमत्र भावना—यद्या-
चार्यो ग्लानत्वेनानिबृद्धत्वेनाऽजङ्गमः स्वयं न शक्नोति ते-
षां समीपे गन्तुं तदा इतरे—स्पर्द्धकद्वयसाधवो यथा मयूरः
स्वपिच्छान् कलापयति—एकत्र पिण्डयति एवमपराधाने-
कत्र पिण्डयित्वा हृदये सम्यगवधार्य गुरुसमीपे—
मागत्यालोचयन्ति । आलोचनेषु च तेषु अपराधेषु यदि
प्रायश्चित्तं दातव्यं भवति तदा प्रायश्चित्तमाचार्यो दत्त्वा
प्रमादाभावाथमुपदेशं च दत्त्वा विमर्जयति ।

एतद्वयं सविस्तरमाह—

एवं अगडसुयाणं, वीसु ठियाणं तु तीसु गामेसु ।

लहुया असंथरंतो, तेसि अणिताण वी लहुतो ॥ २६५ ॥

सर्वेषां यद्याचार्येण समं नास्ति क्षेत्रं यत्र वसतिः सं-
स्तरणं च भवति । अथवा—अस्ति वसतिः संस्तरणं न वि-
द्यते, यदि वा—अस्ति संस्तरणं न पुनर्वसतिः, एवमेतैः
कारणैस्त्रिषु ग्रामेषु विष्वक् स्थिता अकृतश्रुतास्तेषाम-
संस्तरणम्, तथापि स्थितानां यद्याचार्यो द्वयोरितरयोः स्पर्-
द्धकयोः प्रतिदिवसं सारां न करोति, तदा प्रायश्चित्तं
चत्वारो लघुकाः । स्पर्द्धकसाधवो यद्याचार्यमनागच्छन्तं न
गवेषयन्ति तदा तेषामप्यनागच्छतां मासलघु ।

एगदिसणं एकैके, तिहणन्थाण दुब्बलो वसति ।

अह सो अजंगमो चिय, तां हइयं तर्हि एति ॥ २६६ ॥

अथ ग्लानत्वेन वृद्धत्वेन दुर्बलतया न प्रतिदिवसं त्रिषु स्पर्-
द्धकेष्वगन्तुं शक्नोति तदा स दुर्बल आचार्यस्त्रिस्थाने-स्था-
ने स्पर्द्धकानामेकैकस्मिन् स्पर्द्धके एकैकं दिने वसति । यथा
च वसति तथा प्राग्वज्जम् । अथ स आचार्योऽतिबृद्धत्वेन
ग्लानत्वेनाजङ्गमो जातस्तत इतरे स्पर्द्धकद्वयसाधवस्तत्रा-
चार्यसमीपे आगच्छन्ति, तेषामपि विधिर्मूलगाथायामुक्तः ।

अथवा—तत्रान्यः प्रकारस्तमेवाऽऽह—

एइ व पडिच्छण वा, मेहावि कलाव काउमवराधे ।

अतिदूरं पण परण, पक्खे मांस परतरे वा ॥ २६७ ॥

यस्तेषां स्पर्द्धकसाधूनां मध्ये काऽपि साधुमैधावी स स-
र्वेषां साधूनामपराधान् हृदये धारयितुमल तेन स्पर्द्धक-
साधव आलोचयन्ति । तद्यथा स तेषामपराधपदानि क-
लापे कृत्वा हृदये संपिण्डयित्वाचार्यसमीपमागत्यालोचयति ।
तान्याचार्यः श्रुत्वा यद्यापन्नाः प्रायश्चित्तमः ततो यत्र ये-
नापन्नं प्रायश्चित्तं तमेतमित्थं वाह्येति भणित्वा प्रेष-
यति । सोऽपि च साधुस्तेषां तत्कथयति प्रायश्चित्तं च तेषां
साधवस्तद्वदन्ति । 'पडिच्छण व' इति अथवा—आचार्य आ-
त्मीयान् स्पर्द्धकान् विनोक्त्य येन प्रदेशेन इतरे स्पर्द्धका
वाऽऽगच्छन्तस्मास्मिन् प्रदेशे अन्तरा प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति त-
त्र स्पर्द्धकसाधव आगच्छन्ति । एको वा मेधावी अत्रा-
प्यालोचनदिकं तथैव 'अहदूरं' इत्यादि यद्यतिदूरे स्थि-
तास्तदा पञ्चमे पञ्चमे दिवसे, यदि वा—पक्षेण पक्षेण, अथवा—
मासेन मासेन, परतरे वेति परतरेण वा द्वयर्द्धमासादिना
समागच्छन्ति । आगत्य चाचार्योऽसमीपे शोधि कुर्वन्ति ।

से गामंसि वा ० जाव संनिवेसंसि वा अभिणिदुवाराण
अभिणिकवमणपवेमाए णो कप्पति बहुसुयस्स वच्चा-
गमस्स एगागियस्स भिक्खुस्स वत्थए, किमग ! पुण अ-
प्पागमस्स अप्पसुयस्स भिक्खुस्स ॥ ६ ॥

'से गामंसि वा' इत्यादि । अत्र सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

अगडसुयाण न कप्पइ, वीसुं मा अइपसंगतो सुयवं ।

एगागितो वसेजा, निकायणं चेव पुग्गिमाणं ॥ २६८ ॥

अनन्तरसूत्रे अकृतश्रुतानां न कल्पेन विष्वक् वास इति
श्रुत्वा माऽतिप्रसङ्गतः श्रुतवान् एकाकी वनेदित्येवमर्थमि-

द सूत्रम् । तथा निहाचने च नियमश्च पूर्वाणामकृतधृता-
नां कृतमनेन सूत्रेण । तथाहि—यदि कृतश्रुतस्यापि न
कल्पते एकाकिनो वासः किमङ्ग ! पुनरकृतश्रुतस्य तस्य
सुतरामेकाकिनो न कल्पते वास इत्येव सूत्रमभ्यन्धः ।
अनेन मन्वन्धेनायातस्यास्य (सूत्रस्य ६) व्याख्या—अथ ग्रामे
वा नगरे वा यावद्वाजधान्यां वा अभिनिर्वगडायामभिनिर्वा-
रायामभिनिर्वगडमणप्रवेशायामेतयां त्रयाणामपि पदानां व्या-
ख्यानं पूर्ववत् । न कल्पते बहुश्रुतस्य सूत्रोपेत्या एका-
किनो भिक्षावेस्तुम्, किमङ्ग ! पुनरल्पागमस्याल्पश्रुतस्येति
सूत्रोपेत्यार्थः ।

सम्प्रति भाष्यविस्तरः—

अतो वा बाहि वा, अभिनिर्वगडाणं ठायमाणस्म ।

गीयन्ते मासलहं, गुरुतो मामो अगीयन्तो ॥ २६६ ॥

अन्तरुपाश्रयस्याभिनिर्वगडायां पृथक्परिक्षेपायां वसन्तौ
यथा—एकस्यां वलभ्यां विष्वक् अपवर्गे बहिरुपाश्रयस्याभि-
निर्वगडायामन्यस्मिन् प्रतिश्रयं यद् गीतार्थो भिक्षुर्वसति
तदा तस्य तत्र तिष्ठतो गीतार्थस्य प्रायश्चित्तं मासलघु.
अगीतार्थस्य गुरुको मासः ।

सांप्रतमन्तर्यहर्वा गृहस्य या अभिनिर्वगडा तस्याः

प्रकारमाह—

अतो निवेसणस्स, सोही मादी व जाव सग्गामो ।

वरवगडाए सुत्तं, एमेव य मेमवगडासु ॥ ३०० ॥

निवेसनस्य गृहस्यान्तरभिनिर्वगडा, अथवा—निवेसनाद्बहि-
रुपाश्रयस्य अन्तरभिनिर्वगडा तस्या मुख्यतो द्रष्टव्यम् एवमेव
शेषवगडासु निवेसनाद्बहिरभिनिर्वगडाप्रकारेषु च । तत्र गी-
तार्थोनामगीतार्थानां भिक्षुणामेकाकिनो वसन्तां प्रायश्चि-
त्तम् । तदेव प्रागुक्तं न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्वन्येऽपि च
बोधाः ।

तथा चाह—

आणादिणो य दोसा, विराहणा होइ मंजमायाए ।

लज्जाभया उ गारव, धम्मसद्वक्खाचउद्धा अ ॥ ३०१ ॥

अन्तर्निवेसनस्याभिनिर्वगडायां वसन्तौ तिष्ठत आणादयो
बोधाः, तथा संयमविराधना आत्मविराधना च । एते
यथा प्राक् चतुर्थपञ्चमतिशये भाविने तथा भावनीये । यदि
पुनरनभिनिर्वगडायां वसन्तौ वसन्ति तदा पापं कर्तुमर्हन्तौ
लज्जानो भयनो गौरवतो धर्मश्रद्धातो वा रक्षा चतुर्विधा
स्यात् । किमुक्तं भवति—अनभिनिर्वगडायां वसन्तौ वसन्
संयमविराधनारूपमात्मविराधनारूपं वा पापं लज्जाविभ्यो
न कुयोदपि ।

तत्र प्रथमतो लज्जाद्वारं भाषयति—

लज्जणिजो उ होहामि, लज्जे वा समायरं ।

कुलागमतवस्सी वा, सपक्खपरपक्खतो ॥ ३०२ ॥

यद्यहं हस्तकर्माद्यन्यद्वा पापं समाचरिष्यामि लज्जनीयो
भाविष्यामि, लज्जितश्च कथं कुलस्य गणस्य सङ्घस्य आग-
मस्य वा तर्पास्वनो वा स्वपक्षस्य—आवकादः परपक्षस्य
वा—परतीर्थिकादिरूपस्य मुखं दर्शयिष्यामि । अथवा—त-

त्पापमाचरन् कुलागमस्तपस्विस्वपक्षपरपक्षभ्यो लज्जत ।
यथाऽहमेवमाचरन् कथमात्मीयं मुखं तेषां दर्शयिष्यामि
एवं लज्जातः पापं न करोति ।

सम्प्रति मयद्वारभावनार्थमाह—

असिलो गस्स वा वाया, जो ऽतिमंकति कम्मसं ।

तहा वि साहु तं जम्हा, जसो वस्सा य संजमो ॥ ३०३ ॥

अश्लोकस्य वा—अवर्षस्य वा वादात्—प्रवादात् यः कर्म-
अशुभासेवनारूपमतिशयेन शङ्कयते—अपकीर्त्यवाद्भयात्
कुरुते इत्यर्थस्तथापि तस्य तत् अशुभकर्मानाचरणं सा-
धु यस्मात्तेन यशोऽभिकाङ्क्षितम्, 'यशो वर्षः संयम इत्ये-
कार्थम् । 'जसो सि वा संजमो सि वा वरणो सि वा
एगट्ट' इति ध्वनात् । ततः परमार्थतः संयमोपाक्षत इति
तदनाचरणं श्रेयः ।

सम्प्रति यशः संयम इत्येकार्थतया भगवद्वचनमुप-

दर्शयति—

जसं समुवजीवन्ति, जे नरा वित्तमत्तणो ।

अलेस्मा तन्थ सिज्झन्ति, सलेस्सा उ विभामिया ॥ ३०४ ॥

ये नरा—मनुष्या वृत्तमात्मन इच्छन्ति ते यशः समुपजीव-
न्ति—संयममुपजीवन्ति, इत्येतद् व्याख्याप्रसङ्गौ राशियुग्म-
शतं भाषितम् । तथा च तदग्रन्थः—“मणुस्सा एं भंते किं
आयजसं उवजीवन्ति” आत्मसंयममित्यर्थः । “आयज-
जसं उवजीवन्ति” आत्माऽसंयममित्यादि, एवं यशःसंयमा
वैकार्याधुक्ता । तत्र ये अलेश्याः—शैशशीप्रतिपक्षास्ते नियमात्
मिध्यन्ति, सलेश्याः पुनर्विभाषिता—विकल्पिताः केचित्सि-
ध्यन्ति केचित्सिध्यन्तीत्यर्थः । तत्र ये भव्यास्ते सिध्यन्ति,
तत्राहमशुभं कर्म समाचरन्प्रभयो भविष्यामीति भयतो
नाशुभकर्म समासेवते ।

दाहिति य गुरु दंडं, जइ नाहिति तत्ततो ।

तं च वोहुं न चाहस्मं, घायमादी य लोगतो ॥ ३०५ ॥

यदि परस्यादिकं सेविष्ये ततो यदि गुरुवस्तत्त्वतो ह्य-
स्यन्ति तदा दण्डं—प्रायश्चित्तमुपैत दास्यन्ति, तथापि प्रायश्चित्तं
वोदुमहं न शक्यं, नापि लोकतः—परयुवनिभर्तादिलक्षणात्
घातादिक-घातवधादिकं सोदुं शक्यं, इति भयतो नासेवते
अशुभं कर्म । गत भयद्वारम् ।

अधुना गौरवद्वारमाह—

जोऽहं महरकहासुं पि, चकामि, गुरुसन्निहो ।

सोऽहं कम्मपासिस्मं, तमणायारदुसतो ॥ ३०६ ॥

योऽहं स्वैकथास्यपि गुरुसंनिधौ गौरवेण चकार्म्म सो-
ऽहमनाचारवृत्तिस्त गुरु कथमुपासिष्ये, अनाचारदुषित-
तया तथारूपगौरवाऽसम्भवात् ।

लोए लोउत्तरे चव, गुरवो मज्झं संमता ।

मा हु मज्झावराहेण, होज तेसि लहुत्तया ॥ ३०७ ॥

मम गुरवो लोके लोकोत्तरेऽपि च संमतास्ततो ममाप-
राधनं मा तेषां लघुता भूयात् ।

तथा—

माणुशिज्जे उ सव्वस्स, न मे कोई न पूयए ।

तयाण लहुतरो होऽहं, इति वञ्जेति पावगं ॥ ३०८ ॥
अहं सर्वस्यापि माननीयः, न मां कश्चिन्न पूजयति, यदि
पुनरधुना पापमाचरिष्यामि ततस्तुल्यभ्योऽपि लघुतरो भ-
विष्यामीति हेतोः पापं—मैथुनासवनान्द्रिकं वञ्जेयति । गतं
गौरवद्वारम् ।

अधुना धर्मधडाद्वारमाह—

आयमक्खियमेवेहं, पावगं परिवञ्जे ।

अप्येव दुडुसंकप्पं, रक्खा सा खलु धम्मतो ॥ ३०९ ॥

यः पापकमात्मसात्तिकमेव विधत्तेयति स परमार्थतो ध-
र्माधिकारीत्येवं मन्यमानस्य, अपि—सम्भावनायाम्, दुष्टसं-
कल्पस्य रक्ता मूलत एवानुत्थानमुत्थितस्य विफलीकरणं
वा सा खलु धर्मतो भवति । (व्य०) (धर्मधडाया मह-
न्फलतोपदर्शनम् ' धम्मसहा ' शब्दे चतुर्थभागं २७३३ पृष्ठ
गतम् ।) तद्वचनमभिनिर्वगडायां धर्मतो वसतो लज्जादीनि
संयमविग्राधनारक्षकालयुक्तानि अभिनिर्वगडायां पुनर्वसतः
शुभोऽशुभो वा मनःपरिणाम उपजायते ।

तथा चाह—

मणपरिणामो वीयी, सुभासुभो कंटएण दिट्ठतो ।

खिप्पं करणं जह लं—खिप्पवं तदियं इमं होइ ॥ ३११ ॥

यथा गङ्गादीनां नदीनां घातनानन्तरामन्तरमेतका धीचय
उत्पद्यन्ते एवं जीवस्यान्योन्यमनःपरिणाम उपजायते, स च
हिंसा—शुभः, अशुभश्च । अत्र दृष्टान्तः—कण्टकेन वृक्षिकला-
ङ्गुलं । यथा वा—लङ्घिकायाः क्षिप्रं करणं तथैवमिदं भव-
ति । एवं जीवस्य शुभोऽशुभश्च परिणामः क्षणेनोपजायते
क्षणैर्नघायति इत्यर्थः ।

अथ कथं मनसोऽवस्थानमत्र आह—

परिणामाणवन्थाणं, सति मोहे उ देहिणं ।

तस्सव उ अभवेणं, जायते एगमावया ॥ ३१२ ॥

मनःपरिणामानामनवस्थानं देहिनां—प्राणिनां सति—विद्य-
मानं मोहं भवति, तस्यैव तु मोहस्याभावेन जायते एकभा-
वता—मनःपरिणामस्य एकरूपता, तद्वचं मनःपरिणामो वी-
चिरूपो व्याख्यातः ।

इदानीं शुभाशुभपरिणामप्रतिपादनार्थमाह—

जहाऽवविञ्जे मोहा, सुद्धलेमस्स भाइणो ।

तंहव परिणामो वि, विसुद्धो परिविञ्जे ॥ ३१३ ॥

यथा शुद्धलेश्याकस्य ध्यायिनो—धर्मध्यायिनः शुक्लध्या-
यिनो वा मोहाऽपचीयन्त तथैव विशुद्धपरिणामो विवर्द्धते ।
उक्तः शुभपरिणामः ।

अशुभपरिणामप्रतिपादनार्थमाह—

जहा य कम्मणो कम्मं, मोहणिज्जं उदिअइ ।

तंहव संकिलिद्धो से, परिणामो विवड्ढति ॥ ३१४ ॥

यथा च कर्मिणः संकल्लेश्यास्थानवर्तिन आसंध्यायि-
नां; रात्रिध्यायिनश्चेत्यर्थः, कर्म—मोहनीयं कषायनोकषायरूप-
मुदीयते, तथैव ' से ' तस्य संकल्लेश्यापरिणामो विवर्द्धते ।

सम्प्रति शुभाशुभपरिणामविवर्त्तनं दृष्टान्तेन
भावयति—

जहा य अम्बुनाहम्मि, अणुवद्वपरंपरा ।

वीई उप्पज्जए एवं, परिणामो सुभोऽसुभो ॥ ३१५ ॥

यथा अम्बुनाथे—समुद्रे अनुवद्वपरम्परा वीचिरूपयते,
एवं जीवस्य परिणामः शुभोऽशुभश्चानुवद्वपरम्पराक उपजा-
यते ।

शुभाशुभपरिणामवैचित्र्यमेष दृष्टान्तेन विभाचयि-

षुः कण्टकदृष्टान्तं प्रागुपस्थानं भाषयति—

कण्टागामी जहा चित्ता, कण्टकं वावि चित्तिं ।

तहेव परिणामस्स, विचिन्ना कालकण्डया ॥ ३१६ ॥

कृष्णागामी—कृष्णाशृगाला, यथा—सा कृष्णाविभो रेखा-
मिच्छिन्ना—विचित्रवर्णा भवति, वृक्षिकस्य—महाविषस्य लाङ्-
गूलः कण्टक उच्यते । यथा स कृष्णादिरेखाभिच्छिन्ना ना-
नाप्रकारो भवति तथैव परिणामस्य विचित्राणि कालभेदेन
कण्टकान्यसंख्ययस्थानात्मकानि भवन्ति ।

अथ कथं शुभाशुभं अशुभाद्वा शुभे परिणामे याति, तत्र
लङ्घिकादृष्टान्तमाह—

लेखिया वा जहा खिप्पं, उप्पत्तिता समोयइ ।

परिणामो तहा दुविहो, खिप्पं एति अवेति य ॥ ३१७ ॥

यथा वा लङ्घिका क्षिप्रमुत्प्लुत्य, क्षिप्रमेव समवपतति, तथा
परिणामो द्विविधः—शुभोऽशुभश्च क्षिप्रमागच्छति अपैति च ।
एवं शुभाशुभं अशुभाद्वा शुभे परिणामे गमनं किर्यान्ति

संख्यायाऽध्यवसायस्थानानीति चेदत्र आह—

लेस्माठाणे उ एक्के, ठाणासंखमतित्थिया ।

किलिङ्गेतरेणं वा, जे उ भावेण खुंदती ॥ ३१८ ॥

एकैकास्मिन् लेश्यास्थाने संख्यामतिप्रान्तानि संख्याती-
तानि स्थानानि—परिणामस्थानानि भवन्ति, यानि क्लृप्तेन—
संक्लिष्टेन इतरेण—विशुद्धेन भावेन खुन्दति—आस्कन्दति प्रा-
प्नोतीत्यर्थः । अथ कः संक्लिष्टः, को वा इतरो भाव इति
चेत् ? उच्यते—इह कृष्णलेश्यापरिणामो विशुद्धस्तस्मा-
त्तिललेश्यामपरिणामो विशुद्धस्तस्मादपि कापोतलेश्याप-
रिणामो विशुद्धस्तस्मादपि तज्जालेश्यापरिणामो विशुद्धः,
तस्मादपि पद्मलेश्यामपरिणामो विशुद्धः, ततोऽपि शुक्लले-
श्यामपरिणामः । तथा शुक्ललेश्यापरिणामः क्लिष्टः, तस्मा-
दपि पद्मलेश्यापरिणामः क्लिष्टः, तस्मात्तज्जालेश्यापरिणामः,
क्लिष्टः, तस्मादपि कापोतलेश्यापरिणामः, क्लिष्टः, ततोऽ-
पि नीललेश्यापरिणामस्तस्मादपि कृष्णलेश्यापरिणामः । उक्तं
च—क्रमशः स्थितासु लेश्यागतासु जीवस्य भावपरिणानिषु ।
अवपतनात्पतनाद्वा, संकलशाद्वा विशोऽध्याद्वा ।

प्रत्येकैकास्मिन् लेश्यास्थाने परिणामसंख्यातीतत्वं
भावयति—

भवसंघयणं चेव, ठित्ति वाऽऽसज्ज देहिणं ।

परिणामस्स जाणिआ, विवड्ढी जस्स जत्तिया ॥ ३१९ ॥

भव एव संहननं भवमहननं दृढभवं देहभवं चार्थद्वयस्यार्थः ।
तथा स्थितिं च जघन्यादिभेदभिन्नमाश्रित्य देहनां नागकादी-
नां यस्य—परिणामस्य कृष्णलेश्यादिरूपस्य यावती वृद्धिस्त-

स्य तावती जानीयान् । तथाहि—नगरकाणां देवतानां ज-
घन्यायां स्थितौ कृष्णलेश्यापरिणामा नानाजीवापत्तया
तर्गतमभेदेन स्निह्यमाना असंख्येयाः, एवं समयाधिका-
यामपि जघन्यास्थितौ, द्विसमयाधिकायामपि जघन्यास्थितां-
घं तावद्वाक्यं यावदुक्तं स्थितिस्थानम् । एवं कृष्णलेश्यायां
परिणामा असंख्येया भवन्ति ।

एवं नीललेश्यागतस्य विशुद्धस्य भावस्य फलमाह—
विमुज्झतेण भावेण, मोहो समवचिज्जइ ।

मोहस्साऽवचए यावि, भावसुद्धी वियाहिया ॥ ३२० ॥

विशुध्यता भायेन—लेश्यागतेन मोहो—मोहनीयं कर्म सम-
पर्चायेत—हानिमुपगच्छति । मोहस्यापचये चापि भाववि-
शुद्धिर्जीवस्य परिणामविशुद्धिव्याख्याता—प्रतिपादिता यथा
कालक्षेपमृतं केषलाश्रया लाभो भवति ।

अथ मोहनीयं कर्म उदयप्राप्त शुभपरिणामेन क्षपयितुं
शक्यते किं वा न शक्यते इति ब्रूमः । तथा चाह—

उकढंते जहा तोयं, मीयलेण उ छिज्जए ।

गदो वा अगंदणं तु, वेरगेणं तहोदओ ॥ ३२१ ॥

यथा उक्तव्यमानं तोयं शीतलेन तोयेन क्षीयते, गदो
वा अगंदन, तथा मोहनीयस्योदयो वेरगेण क्षीयते । तद-
वमुक्तं प्रसङ्गानुप्रसङ्गम् ।

अधुना प्रकृतं योजनमाह—

अमुभोदयनिष्फला, संभवन्ति बहुद्विहा ।

दोमा एगाणियस्मवं, इमे अन्नं वियाहिया ॥ ३२२ ॥

अशुभादयेन—अशुभकर्मोदयेन निष्पन्ना अन्तरूपाश्रय-
स्याभिनिवर्गडाया वस्तुतावयमकारिना बहुविधा दोषा,
तदेवमन्तरूपाश्रयस्याभिनिवर्गडायां दोषा उक्ताः । संप्रति व-
हिरूपाश्रयस्याभिनिवर्गडायां दोषानाह—इमे वक्ष्यमाणा
अन्ये दोषा एकाकिना व्याख्याता—प्रतिपादिता ।

तानि च द्वारगाथया सर्जघृष्टग्राह—

भिच्छत्तसोहिमागा गियादिगेलणखड्डपाडिणीए ।

बहिंपल्लणिन्धिवाले, रोगं तह मल्लमरणं य ॥ ३२३ ॥

एकाकिना मिथ्यात्वगमनम्, तथा शोधयभावः, तथा सागा-
रिकप्रवेशो यस्मिन् आदिशब्दाश्च—चलत्कुड्यां यस्मिन् कुड्या-
दिपतनत आत्मविग्राधेनैति परिग्रहः, तथा ग्लानत्वं प्रति-
जागरणाभावः, तथा एकाकिना मन्दाम्नेनिवारकाभावात्
प्रचुरभक्षणसम्भवस्तथा च ग्लानत्वादभावः, तथा एकाकी
प्रत्यनीकस्य गम्यो भवति, तथा उद्दामका दण्डपाशादयो
नगररक्षका वा एकाकिनं चोरोऽयं हेरिका वा न क्षायते क-
थमन्यथा एकाकीति विचिन्तयन्तो बहिः प्रत्येयुः—ग्रामाञ्ज-
गराद्वा बहिर्निष्काशयन्ति भावः । तथा स्त्रीदाया एका-
किना जायन्ते, तथा व्यालेन दष्टस्य भिषजोऽकरणसंभवः,
रोगस्य च वृद्धिगमनम्, तथा मशालस्य सतो मरणमित्येष
द्वारगाथामेक्ष्यार्थः ।

साम्प्रतमनामेव विवरीषुः प्रथमतो मिथ्यात्वद्वारं

शोधिद्वारं चाऽऽह—

ओगादस्स सहायं तु, पापवेति कुतिन्धिया ।

समावप्पो विसोहिं च, कस्म पासे करिस्सइ ॥ ३२४ ॥

ओगादमप्यसहायं कुतीर्थिका प्रज्ञापयन्त्यतो मिथ्यात्व-
गमनम्, तथा समापन्नः प्रायश्चित्तं कस्य पाप्मे शोधि करिष्य-
ति नैव कस्यचित्पाप्मे ततः शोधयभावः ।

सम्प्रति सागारिकद्वारं ग्लानद्वारं चाह—

भया आमोमगादीणं, सेजं वयति सारियं ।

असहायस्स गेल्ले, को से किच्चं करिस्सइ ॥ ३२५ ॥

आमोमकादीनां भयात्तस्मिन्नेकाकिनि सति शून्यां शून्यां-
वर्तते दृष्ट्वा तां सागारिकां व्रजति, द्वारगाथायामादिश-
ब्दस्य व्याख्यानं नैव कृतम् । तथा असहायस्य 'से' तस्य
ग्लानत्वं सति कः कृत्यं करिष्यति ।

खट्वाप्रत्यनीकप्रकरणद्वाराग्राह—

मंदग्गी भुंजए खट्ठं, उसदं ति निरंकुसो ।

एगो पदुडुगम्मो य, पल्ले उब्भामया वणं ॥ ३२६ ॥

एकाकी निवारकाभावाद् निरंकुशः 'उसदं' ति उत्कृष्टमि-
ति कृत्वा मन्दार्गिः प्रचुरं भुङ्क्ते । ततो ग्लानत्वादितोषसम्भ-
वः, तथा एकः—असहायः प्रदुष्टस्य—प्रत्यनीकस्य गम्यो भव-
ति । तथा उद्दामका नगरादिरक्षका एकाकिनममुं चोरादि-
रिति कृत्वा नगरादिवर्हिः प्रत्येयुः ।

अधुना स्त्रीद्वारमाह—

वमिचारिस्मि परिणते, निति दट्ठण ममणवमहीतो ।

पंतावणादगारो, उड्ढाहो पतुमएमादी ॥ ३२७ ॥

या व्यभिचारी नाम जागर्त्तास्मिन् परिणते सा स्त्री केनापि
कारणेन संयतवर्त्तते गता भवेत् । ततः श्रमणवर्त्तते स्तो
निरगच्छन्ती दृष्ट्वा अगार—तस्या भर्ता अन्यो वा निजको
वाऽनिजको वा तस्यामाशङ्कः प्रता (प्रान्ता)पनादि—मरणादि
कुर्यात् । तथा च सति प्रवचनस्य उद्वाहः । प्रतापनाद्यभावे
तस्य दर्शनस्य वा सकलस्योपरि प्रद्वेष उपजायते, तथा च
सति तस्यान्यस्य वा भक्षणानादिव्यवच्छेद इत्यादयो दोषाः ।

सम्प्रति व्यालद्वारं रोगद्वारं चाह—

वालणं वा वि दट्ठस्स, मे को कुणइ भसजं ।

दीहगेगे विवद्धिं व, गतो किं सो करिस्सइ ॥ ३२८ ॥

व्यालेन—सर्पादिना दष्टस्य 'मे' तस्य को भेषजं करोति नैव
काश्चिदेकाकिनात्, तथा दीहगेगे कृत्याऽकरणतो विवृद्धिं
गतः स पश्चान्तिं करिष्यति नैव किञ्चित्केवलं मरिष्यतीत्यर्थः ।

शल्यमरणद्वारमाह—

मल्लुड्डरणविमोही, मए य दोमा बहुस्सुए वाऽवि ।

सविसेमा अप्पसुए, रक्खन्ति परोप्परं दोऽवि ॥ ३२९ ॥

शल्योद्धरणविमोही, मए य दोमा बहुस्सुए वाऽवि ।
तेऽपि च मशल्ये तस्मिन् दोषाः, तथाहि—मशल्यो
यो म्रियते स दीर्घकाले संसारमनुवर्त्तते इति । बहु-
श्रुतं वाऽप्येकाकिनि मृते दोषाः । तथाहि—सोऽप्येकाकी मृतो
गृहिणा वलीचदाभ्यां मल्लेन, राजकुलेन वा निष्काशयते । तथा
वा लोकनिन्द्याप्रवृत्ते प्रवचनव्याघातः । 'सविसेसा अप्पसुए'
इति अल्पश्रुते एकाकिनि सविशेषा दोषाः । तथाहि—बहुश्रुत
आलोचनाहीभावे सिद्धान्तान्तिके आलोचयति, अल्पश्रुत-
स्त्वमुं विधिं न जानातीति मशल्य एव म्रियते । याद पुनर्द्वा-

यपि बहुश्रुता (ऽल्पश्रुता) वसतिर्वगडायां वसतो परस्परं सम्भूय वसतस्तदा द्वापि तां परस्परं रक्षयतः ।

अधुना 'सावसेसा अप्सुण' इत्येतद् व्याख्यातयति—

अप्येव जिणमिदं सु, आलोच्यो बहुस्सुतो ।

अग्गीतो तमजायतो, ससल्ला जाति दुग्गतिं ॥ ३३० ॥

अप्येवमवधमपि—एकाक्यपीत्यर्थः । बहुश्रुतो जिनषु अहंस्तु सिद्धेषु मनांस संप्रधारितेषु तेषां पुरत आलोच्यथप्याति, अग्गीतोऽबहुश्रुतः पुनस्तं विधिमजानन सशक्त्यो मृत्वा याति दुर्गतिमतः सर्वशेषाऽल्पश्रुतः ।

सम्प्रति 'रक्षस्वन्ति परेप्परं दोऽवि'

ति व्याख्यानार्थमाह—

सीहो रक्खइ तिणिसे, तिणिसेहि च रक्खितो तहा सीहो ।

एदम्ममम्महिंया, विडियमद्धानमादीसुं ॥ ३३१ ॥

सिंहो रक्षति तिनिशान्, तिनिशवृत्तगुहां तानिशंगेति, तिनिशवृत्तगुह्याऽपि सिंहो रक्षयति, एवमाभानवंगडायां वसतो वसन्तावन्योन्यरुहितो परस्परं रक्षयतः । अत्रैवापवादमाह—
द्वितीयपदम्—अपवादपदमध्वानं प्रतिपन्नकारणेनैकार्का अन्त्यसम्भोगिकार्कानां पार्श्वस्थार्कानां वा वसतेविष्वक् अप-
वरके निवेशनादिषु वा वसन्तु । आदशब्दादशिवद्विहोता वा विष्वक् तिष्ठेत् ।

सं गामंसि वा० जाव संनिवेसंसि वा एगवगडाए एग-
द्वाराए एगनिक्खमणपेवमाए कप्पति बहुस्सुयस्स व-
वभागमस्स एगाणियस्स भिवस्सुरम वन्थए उभसो कालं
भिवस्सुभावं पडिजागरमाणस्स ॥ ७ ॥

'स गामंसि वा० जाव रायहार्णमि वा' इत्यादि

अस्य सूत्रस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

कारणतो वसमाणां, गीतोऽग्गीतो व होति निहोसो ।

पुवं च वप्पिया खलु, कारणवामिस्म जयणाउ ॥ ३३२ ॥

कारणतो गीतार्थोऽग्गीतार्थो वा यतनया वसन् निदोषो भवति । सा च यतना कारणत एकार्किको वसन्शालस्य पु-
र्वमुक्ता । एतदर्थव्यापनार्थमिदं सूत्रम् ।

अधुना सूत्रत एव सम्बन्धमाह—

सुत्तेणव उ मुत्तं, जेइजइ कारणं तु आसज्ज ।

संबंधवरुवरण, कप्पइ वमिउ बहुस्सुयस्स ॥ ३३३ ॥

सूत्रेणैव सूत्रं योज्यते—सम्बध्यते, तद्यथा—अनन्तरसूत्रेण-
कार्किको बहुश्रुतस्य वासो नापद्धोऽनेन तु सूत्रेणैव प्रति-
पाद्यते—कारणमाश्रित्याध्वप्रतिपत्त्यादिक सम्बन्धगृहोह-
रके बहुश्रुतस्य वस्तु कल्पते, इत्येष सूत्रसम्बन्धः । अनेन
सम्बन्धेनायातरयाम्य (७) व्याख्या—अथ ग्रामे वा नगरे वा
यावद् राजधान्यामेकवंगडायामेकपरिक्षेपायामेकद्वारायामे-
कनिष्कमणप्रवेशायां वसतो बहुश्रुतस्य बहुभागमस्य भित्तो-
र्वस्तु कल्पते, केवलमुभयकालं भिक्षुभावं प्रतिजाग्रतो—भि-
क्षुभावश्चात्र तस्याऽविराधनार्थं या सामाचार्यो तां कुर्वत
इत्येष सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अधुना भाष्यनिर्गुह्यविस्तरस्तत्र भिक्षुभावम 'पडिजा-
गरमाणस्स' इति व्याख्यानार्थमाह भाष्यकृत्—

चरणं तु भिक्षुभावां, सामायारीए जा तदद्वाए ।

पडिजागरणं तम्हा, उभसो कालं अहोरत्तं ॥ ३३४ ॥

भिक्षोर्थथावस्थितस्य भावां भिक्षुभाव-चरणं तदर्थं तस्य
चारित्र्यस्याविराधनार्थं या सामाचार्यो तस्याः प्रतिजागरण-
नाम करणम्, उभयकालमहि रात्रौ च आचार्योऽपि तस्यैव
भिक्षुभावं प्रतिजाग्रतो गोप्से रात्रिकं पृच्छति । दिवसेऽपि
भक्षपानादिचिन्तां करोति, यिकालं च दीर्घमकं पृच्छति, सु-
खेन वृत्तस्तव दिवस इति, एवमुभयकालमाचार्यस्तं प्रति-
जागर्ति ।

सम्प्रति निर्गुह्यविस्तरः—

वक्खोर कारणम्मि, निक्काशे पुव्ववप्पिया दोसा ।

किं पुण हुज्जा कारणं, तदे पाई मुणयव्वा ॥ ३३५ ॥

वज्जारो नाम एकस्यां वल्लभ्यां भानवंगडो विष्वक् अ-
पवरकस्तस्मिन् कारणे सति एत. एतादृशपर्यायसूत्रम् ।
यदि पुनः कारणमुते विषयगपवरके वसति तदा पूर्वव-
र्णिता मिथ्यावाद्या दोषाः । किं पुनर्मेवत्तकारणं य-
द्विज्ञानं पृथक् अपवरके तिष्ठति, तत आह—त्वग्दोषादीनि-
त्वग्दोषस्तथाध्यातानि कारणानि ज्ञातव्यानि । तथाहि-
त्वग्दोषादकमाचार्यो यदि निष्काशयति तदा तस्य प्राय-
यश्चित्तं चतुर्गुरुकम्, तस्मान्न स नियतयितव्यः, किं तु-पृ-
थगपवरके स्थितः परिपालनीयः । स च त्वग्दोषो द्वाभ्यां
प्रकाराभ्यां भवति । (व्य०) (एतादृशपर्यायं गीता 'तहोस' शब्दे
चतुर्थभागे २६= पुष्टं गता) तद्व्याख्या चयम्—द्विवधस्त्व-
ग्दोषस्तथा—स्यन्दमान, अस्यन्दमानश्च । तत्रास्यन्दन-अ-
स्मावर्णाश्चतुर्गुरुकमण्डलप्रभृतिश्च । यस्तु स्यन्दमानः स
कृमीन प्रस्यन्दत, पृते वा रमिकां वा । तत्र स्यन्दमानं त्व-
ग्दोषे इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तमेवाह—

मेदंते वक्खोर, अतो बाहिं च सारणा निमि ।

जत्थ विरीदिज्ज ततो, गाणादी उग्गमादी वा ॥ ३३७ ॥

स्यन्दमाने त्वग्दोषेऽन्तरस्यां वल्लभ्यां विषयगपवरके, त-
स्याभावे एकास्मिन्निवेशने अन्यस्या वसतो स्थाप्यते । तत्र
च वसन्तिस्त्रः सारणा—साराः क्लृप्तयाः । यत्र सकां
विस्तीर्णु । कास्तास्त्रिस्त्रः सारा इत्याह—ज्ञानार्थ-ज्ञाने, द-
र्शने, चारित्र्ये च । अथवा—उद्गमादी—उद्गमे उत्पादनायामे-
पणायां वा ।

अथवा अन्यथा तिस्रः सारास्ता एवाह—

अहवा भत्ते पाणे, सामायारीए वा विसीयंते ।

एणसुं तिसु सारं, तिन्नि वि काले गुरू पुच्छे ॥ ३३८ ॥

अथैवति प्रकारान्तरे भक्षे पाने सामाचार्यो न, एतेषु त्रिषु
स्थानेषु सीदन्त सारयत्याचार्यः । यदि वा—तिस्रः सारा
नाम त्रीनपि कालान् गुरूः पृच्छति ।

कथमित्याह—

गोप्से केरिययन्ति य, कयमकयं वाऽपि किं ति आवायं ।

भिवस्सं लद्धमलद्धं, किं देज्जउ वाते सज्जएह ॥ ३३९ ॥

पेहियमपेहियं वा, वहुह ते केरियं च अवरणे ।

निज्जहणम्मि गुरुगा, अविही परिउट्ठणे वाऽपि ॥ ३४० ॥

गोले-प्रातः इदं पृच्छति-कीदृशं ते शरीरमिति, तथा त्वया किमावश्यकं कृतमकृतं वा । तथा मध्याह्ने पृच्छति-भूत त्वया लब्धमलब्धं वा तव दीयतामिति । तथा अपराह्णे पृच्छति-किं तवोपकरणं केनापि त्वया वा प्रक्षितं किं वा न प्रक्षितं कीदृशं वा ते शरीरमिति । यत्र पुनरेवं सारां न करोति किं त्वयमेव परित्यजति, तदा गुरोः प्रायश्चित्तं च-त्वारो गुरुकाः । आनयूहणंऽपि यद्यविधिना परिवर्तनं-परि-पालनं कारयति तदाऽपि चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् ।

आणादिणो य दोमा, विराहणा हो इमेहि ठाणेहि ।

पामवणफासलाला, सए मरुण दिहुंतो ॥ ३४१ ॥

न केवलं प्रायश्चित्तं किं त्वाह्नादयो दोषाः, तथा एभिर्वच्य-मालोः स्थानैर्विराधना लब्धनामात्मविराधना भवति । केः स्थानैरित्याह-प्रथमणकपोऽय स्यन्दन लालया स्वेदन-प्रस्वे-देन, तथाह-स्यन्दमानत्वग्दोषवतः प्रथमणस्पर्शनेनापि व्या-धिरन्यत्र संक्रामति । तथा गात्रस्पर्शनेन, यादवा-तेन व्या-धितेन ये परिभुक्ताः पीठफलकादयस्तान् यद्यव्याधिनः परि-भुजते तदा व्याधिः संक्रामति, तथा लालया सह भोजनं व्या-धिः संक्रामति तस्य प्रस्वेदेन याव कोऽपि स्पृश्यते तदा त-स्यापि व्याधिः सञ्चरति । अत्र दृष्टान्तो मरुणं सडुकप्राप्त-णेन तत्कथानक चावश्यके प्रबन्धतः कथितमिति । ततोऽ-वधार्यम् ।

अप्रतमेतदेव पश्चात् व्याचिख्यासुः प्रथमतः प्रथमणं यतनामाह-

पासवणअन्न असती, भूतीए लक्खमा हु दूमियं मोयं ।

चलणतलेसु कमज्जा, एमेव य निक्खमपवेमो ॥ ३४२ ॥

तस्य-स्यन्दमानत्वग्दोषवतः पृथक् कायकीभूमिः कर्तव्या, अन्यस्या विष्वक् प्रथमणभूमेरिति-अभावे एकस्या एव कायिक्या भूमेस्तस्य योग्यं पृथक् अवकाशं भूत्या लक्ष-यति वृषभः । यथा साधवस्तं परिहरन्ति । तथा चाह-मा काऽपि त्वग्दोषव्याधितस्य दृष्टिने मोकं-प्रथमणं पादंगा-क्रमेत् । आक्रमणे को दोष इत्यत आह । आक्रान्ते तस्य प्रथमणे चरणतलेषु-पादतलेषु त्वग्दोषव्याधेः संक्रामति, तथा तस्य-त्वग्दोषव्याधितस्य येनावकाशेन निष्क्रमणं प्र-वेशो वा तमवकाशं भूत्या लक्षयति, येन साधवस्तमपि परि-हरन्ति । अपरिहरणे अनन्तरादित एव दोषः ।

निंती व सो काउ तली कमसुं,

संथारतो दूरं असंदणेऽवी ।

मा फामदोसेण कमज्जा तामं,

तत्थिक्कवत्थादि परीहरंति ॥ ३४३ ॥

स स्यन्दमानत्वग्दोषी क्रमयोः-पादयोस्तलिके-उपानहौ कृत्वा निर्गच्छति प्रविशति वा । योऽप्यस्यन्दमानत्वग्दोषी तस्यापि कायिकीभूमिर्विष्वक् क्रियते न पुनः पृथग्भूमिर्नि-र्गमप्रवेशस्थानम् । सम्प्रति स्यन्दमानस्यास्यन्दमानस्य च स्पर्शविषयां साधारणां यतनामाह-अस्यन्दनेऽपि त्वग्दोषे आस्तां स्यन्दमानं इत्यपि शब्दार्थः । संस्तरको दूरं क्रियते, मा स्पर्शदोषणं तेषां शेषसाधूनां व्याधिः संक्रमेदिति हे-

तोः, तथा न केवलं दूरे संस्तरको क्रियते; किंतु-तेन त्वग्दो-षवता यत्स्पृष्टं वस्त्रादि तत्परिहरन्ति पूर्वोक्तादेव वाचात् । तदेवं प्रथमणयतना स्पर्शयतना च सम्प्रज्ञोक्ता ।

सम्प्रति लालास्वेदयतनामाह-

न य भुजंते गद्धा, लालादोसेण संक्रमति वाही ।

सेदो मे वज्जिज्जह, जल्लपडलंतरप्पो य ॥ ३४४ ॥

न च एकार्थे-एकस्मिन्पात्रे तेन त्वग्दोषवता सह साधवो भुजंते, कुत इत्याह-यतो लालादोषेण संक्रामति व्याधिः । तथा 'स' तस्य त्वग्दोषवतः स्वेदः-प्रस्वेदो वर्ज्यते, तथा जल्लः शरीरमलस्तथा तत्सत्त्वानि पात्रपटलानि, तथा आ-न्तरकल्पश्च परिनिहयते व्याधिसंक्रमभयात् ।

तथा चाह-

एणहि कमइ वाही, एत्थं खलु सेडुण दिहुंतो ।

कुडुखपक्खुयमिवं, नयणामयकामलादीया ॥ ३४५ ॥

एतर्जल्लादिभ्योऽधिः-त्वग्दोषव्याधिः संक्रामति । अत्र दृष्टान्तः खलु सेडुकं, तत एतानि परिनिहयन्ते । किं नाम त्वग्दोष एव उतान्यस्मिन्नपि रागे, तत आह-कुष्ठेषु क्षय-व्याधौ कच्छाम्-पामायाम् अशिव-शीतलिक्कायां नय-नामये-नयनरागे; कामलादौ-एषा अनन्तरादिता प्रथमणादि-विषया यतना द्रष्टव्या ।

एसो जयणा बहुस्सुय, अबहुस्सुय न कीरते तु वक्खारो ।

ठावेति एगया से, अपरीभोगम्मि उ जतीणं ॥ ३४६ ॥

एषा-अनन्तरादिता यतना बहुश्रुते द्रष्टव्या, अबहुश्रुते-ऽप्येवम्, नवरं स सबडगृहापवरकं स्थाप्यते, भिन्नस्तु य-त्तारः-अपवरको न क्रियते, सम्बडगृहापवरकाभावे वस्ते रेकस्मिन् यतीनामपरिभोगे तं स्थापयन्ति, अपान्तराले क-टा दीयते, कटाभावे भूत्या अन्तरं क्रियते ।

अथ किं कारणमबहुश्रुतो वहिने क्रियते, तत आह-

विवज्जितो उज्जविवज्जएहि,

मा बाहि भावं, अबहुस्सुतो उ ।

कड्ढाण भूती व तिरां करेति,

मा एकमेकं सहमा फुसेज्जा ॥ ३४७ ॥

उज्जविवज्जकंरहं विवज्जितः-परिहृत इत्येवमबहुश्रुतो मा बाहिभावमुपयासादिति भिन्न अपवरकं न स्थाप्यते, किं तु-वस्तेरेकस्मिन् प्रदेशे, तत्रापि काष्ठादिना फलकादिरूपेण, तदभावात् भूत्या वा अन्तरं कुर्वन्ति । मा एकैकेन त्वग्दोषेण साधवः सहमा स्पृशेयुः ।

अस्यन्दमानत्वग्दोषे विधिविशेषमाह-

अगलंते न वक्खारो, लालामेयादि वज्जणं तहेव ।

उस्मासमासमयणा-सणादिहिं होंति संकतं ॥ ३४८ ॥

अगलान्त-अस्यन्दमानं त्वग्दोषं पृथक् वत्तारः-अपवरको न लालास्वेदादीनामादिशब्दादुच्छासभाषाशयनासनादिप-रिग्रहः, वर्जने तथैव यथा प्रागभिहितं गलति त्वग्दोषे । तस्मादुच्छासादीनां वर्जनमत आह-उच्छासभाषाशयना-सनादिभरादिशब्दात्-पीठफलकादिपरिग्रहः संक्रान्ति-व्याधिर्भवति ।

भुत्तुण जल्लपडलं, धरेति माणं से काइयाइगते ।

सीए व दाउकप्पं, उवरिमधो तं परिहरंति ॥३४६॥

यदि स त्वग्दोषव्याधुपेतः कायिकया व्युत्सर्गाय व्र-
जति, भाजनं च तस्य धारयितव्यं भवति तदा ' से ' तस्य
कायिकयागतस्य मुक्त्वा स्फोटयित्वा जल्लपटलं भाजनमल-
खरहितं पटलमन्ये साधयो धरन्ति यावत्स आयाति । अथ
स त्वग्दोषी ग्लानः शीते पतति नाऽऽत्मीर्यैवस्त्रैः कम्बलेन
च संस्तरति, तदा तस्य कल्पे वस्त्रं प्रावरणाय दीयते । सोऽपि
च त्वग्दोषी आत्मीयानां वस्त्रकल्पानामुपरि प्रावृणोति, त-
च्च समर्पितं वस्त्रमधौतं परिहरन्ति । यदा तु त्वक्प्रमात्तना
प्रावर्तितुकामास्तदा प्रक्षाल्य प्रावृण्वन्ति ।

असहस्युवत्तणादीणि, कुव्वतो त्रिकु जत्तियं ।

खेयमकुव्वंत धोइआ, मट्टियादीहि तत्तियं ॥ ३४० ॥

असहस्य—त्वग्दोषव्याधितस्यागाढं ग्लानीभूतस्योद्वर्त्त-
नादि—'उद्वर्त्तनमुपविष्टीकरणमि' त्यादि कुर्वतो यावत्पृष्ठं
त्वग्दोषगात्रादिना तावत् खेयमकुर्वन् मृत्तिकादिभिरुद्घृष्य
प्रक्षालयन् ।

असती भोयमहीए, कयकप्पज्जलंत मत्तए निसिरे ।

तेणेव य कयकप्पे, इतरे निसिरंति जयणाए ॥३४१॥

भोकमह्याः—प्रश्ववणभूमरभावं अगलत्यस्त्राविणि कृतकल्पं
मात्रकं व्युत्सृजति प्रश्ववणम्, अन्ये साधयोऽन्यास्मिन् मात्र-
के । पृथगमात्रकाभावे तेनैव यत्र त्वग्दोषी व्युत्सृष्टवान् तत्रैव
कृतकल्पं मात्रकं इतरे साधवो यतनया यथा कायिकया
मात्रस्य च शरीरावयवस्पर्शो न भवति तथा कायिकी नि-
सृजन्ति ।

एसा जयणा उ तहिं, कालगते पुण इमो विही होई ।

अंतरकप्पं जल्लप-डलं च अगलंति उज्झंति ॥३४२॥

एषा—अन्ननरंदिता यतना तत्रगलत्यगलति वा । त्वग्दो-
षवति कालगते पुनस्त्वग्दोषवति विधिर्यं वक्ष्यमाणो भव-
ति तत्र प्रथमतोऽगलत्याह—अन्तरं कल्पं भाजनस्य जल्ल-
पटलमुपरितनवस्त्रमेतं द्वे अपि वस्त्रे उज्झन्ति—पार-
क्षापयन्ति ।

किं कारणमत आह—

धोया वि न निहोसा, तेण छुंति ते दुवे ।

मेसगं तु कए कप्पे, सव्वं मे परिभुज्जइ ॥३४३॥

प्रक्षालिते अपि ते वस्त्रे न निर्दोषे तेन छुञ्जते—परिष्ठाप्येते
शेषकं तु सर्वमपि ' से ' तस्य कृते कल्पे परिभुज्यते दो-
षाभावात् ।

गलति त्वग्दोषे विधिमाह—

संदंतस्स वि किंण, असतीए मोत्तुभायणुकोसं ।

लेवडुगमवणिता, अण्णमयं धोविउं लिपे ॥३४४॥

स्यन्दमानस्यापि—स्यन्दमानत्वग्दोषवतो यत्किञ्चनास्ति
तत्सर्वं परिष्ठाप्यते, केवलं यदि भाजनं नास्ति सति वा
भाजने यदि तद्भाजनं सलक्षणं तदा तदेकभाजनमुत्कृष्टं मु-
क्त्वा शेषं परिष्ठाप्यते । तत्रापि लेपमट्टकं चापनीय उष्णो-
दकादिभिः प्रक्षाल्यान्यमयमिव कृत्वा पुनः लिपेत्, ततः परिभुज्जीत ।

अगलंतमत्तसेवी, असतीए कप्पे काउ भुज्जंति ।

एसा जयणा उ भवे, सव्वेसिं तेसि नायव्वा ॥ ३४५ ॥

यदि कायिकीभूमिर्न विद्यते, बहिष्कृत्वा सागारिकस्तथा शेष-
साधूनामरोगाणां मात्रकमगलन्—अस्यन्दमानत्वग्दोषवा-
न्सेवेत । किमुक्तं भवति—कायिकी तस्मिन्मात्रके व्युत्सृ-
जति, ततः कृते कल्पेऽरोगास्तस्मिन् व्युत्सृजन्ति । यदि पुन-
रकृते कल्पे व्युत्सृजन्ति तदा प्रायश्चित्तं चतुर्थमुक्तम् । एषा
यतना सर्वेषां गलत्वग्दोषाणामन्येषां च क्षयव्याध्याधुपेतानां
ज्ञातव्या । व्य० ६ उ० । (उदकतीरे वस्तु न कल्पते इति
' दगतीरे ' शब्दे चतुर्थभागे २४४२ पृष्ठे व्याख्यातम्)

(२४) शीतोदकशय्यामनुप्रविशति—

जे भिक्खू सीओदगसेज्जं अणुपविसइ अणुपविसंतं वा
साइज्जइ ॥ २ ॥

सह उदयेण सउदया, उपेत्य गच्छति उपागच्छति । साह
ज्जणी दुविधा—अणुमोयणा, कारावणा य तिसु वि ।

गाहा—

अह सउदगा उ सेआ, जत्थुदगं जा य दगसमीवम्मि ।

एयासिं पत्तेयं, दोएहं पि परूवणं वोच्छं ॥ १२६ ॥

अथत्ययं निपातः सागारिकस्यानन्तरभेदप्रशने, नि-
पतति जत्थ गदं ति पाण्यधरे प्रवादजाए वा सेआए
दगसमीवं सा चिट्ठइ तत्रो तत्थ जत्थ उदगं तं ताव परूवेमि ।
जत्थ णाणाविहा उदया अच्छंति अमी ।

गाहा—

सीतोदे उमिणोदे, फासुगमफासुगे य चउमङ्गा ।

ठायते चउलहुगा, काम अगीयत्थसुत्तं ति ॥ १३० ॥

सीतोदगं फासुयं, सीतोदगं अफासुयं, उसिणोदगं, फासु-
यं, उसिणोदगं अफासुयं । पदमभेगे उसिणोदगं सीतीभूतं
चउलोदगाति वा । वितियभेगे सच्चिसोदगं चय, तनिय-
भेगे उसिणोदगं, उव्वत्तं भेदे चउत्थभेगे ता वा उदगाणि ।
पदमतनियभेगे ठायनस्स मासलहुं, वितियचउत्थेसु चउल-
हुं । एयं कस्स पच्छित्तं । आर्यारिओ भणइ—एयं अगीय-
स्स पच्छित्तं ।

फासुगस्स इमे वक्खाणं । गाहा—

सीतितरफासु चउहा, दव्वे संघट्टमीसगं खेत्ते ।

कालतो पोरिसिपरा, तयणादी परिणतं भावे ॥१३१॥

जं सीतोदगं फासुयं इयं ति जं उएहादगं फासुयं तं
चउव्वहं—द्वयञ्चो खत्तञ्चो कालञ्चो भावञ्चो य । द्वयञ्चो
जं गोरससंसट्ठं भायेण छुदं सीतोदगं तं, तेण गोरससंसट्ठेण
परिणामियं दव्वतो फासुयं । खत्तञ्चो जं क्वचनलागाइसु ठियं
मधुरं लवणं मीसिज्जति, लवणेण वा मधुरेण वा । कालतो
जं इधेण छुदे पहरमेत्तेण फासुयं भवति । भावञ्चो जं वणं रसं
गंधं फरिसिपपरिणयं । भावतो जं फासुयं वुत्तं तत्थ जो अ-
गीयत्थो भिक्खू ठाति तस्स एयं पच्छित्तं । नि० सू० १६ उ० ।

सच्चित्तकर्मणि उपाश्रये न वसेन—

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा सच्चित्तकम्मे
उवस्सए वत्थए ॥ २० ॥ कप्पइ निगंथाण वा निगं-
थीण वा अच्चित्तकम्मे उवस्सए वत्थए ॥ २१ ॥

अस्य सूत्रस्य सवन्धमाह—

पदमचउत्थवयाणं, अतिचारो होज दगममीवम् ।

इह वि य हुज चउत्थे, मचिचकम्मे स संवधो ॥ २६२ ॥

प्रथमचतुर्थवतयोरुपायपानस्योपशुसंसर्गादिभिर्गतिचारो
दकसमीपे तिष्ठतां भवेदिति कृत्वा तत्र न तिष्ठतीत्यु-
क्तम् । इहापि च सचित्रकर्मणि प्रतिश्रये तिष्ठतां चतुर्थय-
तस्यातिचारो भवेदिति कृत्वा तत्र न तिष्ठतां त्यजेन प्रतिपा-
द्यते एव संबन्धः ।

प्रकारान्तरेण तमेवाह—

नो कप्पइ जागरिया, चिट्ठणमार्हपया य दगतीरे ।

चित्तगयमाणमाणं, जागरिकाया कुतो अहवा ॥ २६३ ॥

नो कल्पते जागरिका-धर्मध्यानं स्थाने-स्थाननिर्पादनादी-
नि दकर्तारं कर्तुमिच्छुः । इह तु चित्रगतमानसानां कुतो
जागरिकास्वाध्याया संबन्धत इत्ययम् । अथवा-द्वितीयसं-
वधः । अनेन संदन्धद्वयेनायातस्यास्य व्याख्या-नो कल्पते
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां वा सचित्रकर्मणि—चित्रकर्मणा स-
युक्ते उपाधये वस्तुम् । कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थानां वा
अचित्रकर्मणि उपाधये वस्तुमिति सूत्रार्थः ॥ २०-२१ ॥

अथ भाष्यनिर्गन्तमाह—

निर्दोषमदोमे वा, मचिचकम्मे उ दोम आणादी ।

मइकरणं विकहा वा, विडयं अमतीए वसहीए ॥ २६४ ॥

निर्दोषं वा सदापे वा सचित्रकर्मणि प्रतिश्रये तिष्ठ-
तामाज्ञादयो दोषाः, यत्र तादृशे वा चित्रकर्मस्वचित्ते चेशम-
नि पृथभागात् बुभुजं, तेषां स्मृतिकरणमुपलक्षणत्वाद-
तरेषां कौतुकमुपजायते । विकहा वा तत्र वक्ष्यमाणलक्षणा-
भवेत् । द्वितीयपदे चान्यवसतावसत्यां तत्रापि वसेत् ।

अर्थनामैव नियुक्तिगाथां व्याख्याति—

तरुगिरिन्दीममुदो, भवणा वल्ली लया विताणा य ।

निर्दोसचिचकम्मे, पुसकलमसोन्धियादी य ॥ २६५ ॥

तरवः—सहकारादयो गिरयो—हिमवदादयो नद्यो—गङ्गा-
सिन्धुप्रभृतयः समुद्रा—लवणोदादिकः भवनानि—गृहाणि
धल्लयो—नागवल्लीयादयः लता—माघधीचम्पकलतादयः तासां
वितानं—निकुरखं तथा पुष्कलशस्वस्तिकादयश्च ये माङ्ग-
लिकाः पदार्थाः, एतेषां रूपाणि यत्रालिखितानि तच्चित्रकर्म
निर्दोषं ज्ञातव्यम् ।

अथ सदापमाह—

तिरियमणुयदेवीणं, जन्थ य देहा भवन्ति भित्तिकया ।

सधिकार निव्विकारा, सदासचित्तं हवइ एयं ॥ २६६ ॥

तिरियमनुजदेवीनामिति तिरश्चीनां मानुषीणां देवीनां चेत्य-
र्थः, एतासां देहाः रुचिकारा वा यत्र भित्तौ कृता—आलि-
खिता भवन्ति एताश्चित्रकर्म सदापे भवन्ति ।

अथात्रैव तिष्ठतां प्रायश्चित्तमाह—

लहुगुरु चउएह मामो, धिमेमितो गुरुगो आदि छल्लहुगो ।

चउलहुगादी छगुरु, उभयस्य वि दुविहचित्तम् ॥ १६७ ॥

निर्दोषे चित्रकर्मणि तिष्ठतां चतुर्णांमपि तप कालविशेषितो
लघुमासः । तद्यथा—आचार्यस्य द्वाभ्यामपि तप कालाभ्यां गुरु-
कः । उपाध्यायस्य तपोगुरुकः काललघुकः, वृषभस्य काल

गुरुकः तपोलघुकः, त्रिभोर्द्वाभ्यामपि लघुकः । निर्ग्रन्थानामपि
निर्दोषे चित्रकर्मणि तिष्ठन्तीनां प्रवर्तिनीगणावच्छेदिन्य-
भिपेकाभिच्छुर्णानामेव तप कालविशेषितो गुरुको मासः ।
निर्ग्रन्थाः सदापे चित्रकर्मणि यदि तिष्ठन्ति तदा गुरुको
मासः आदौ कियते, पइ लघुकश्च पर्यन्ते । तद्यथा—भिक्षुमी-
सगुरुकम्, वृषभस्य चतुर्लघुकम्, उपाध्यायस्य चतुर्गुरुकम्,
आचार्यस्य पइ लघुकम् । निर्ग्रन्थानां तु सदापे चित्रकर्मणि
तिष्ठन्तीनां चतुर्लघुकमादौ कृत्वा पइगुरुकान्तं प्रायश्चित्तम् ।
तद्यथा—भिक्षुगयाश्चतुर्लघुकम्, आभिपेकायाश्चतुर्गुरुकम्, गणा-
वच्छेदिन्या पइलघुकम्, प्रवर्तिन्या पइगुरुकम् । एवमुभय-
स्यापि—निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीवर्गस्य द्विदिवे चित्रकर्मणि प्रायश्चित्त-
ज्ञातव्यम् ।

अथ विकथापदं व्याख्यातयति—

दिट्ठं अन्नंथ मए, चित्तं नं सोभणं न एयं ति ।

इति विकहापल्लिमंथो, मज्झायादीण कलहो य ॥ २६८ ॥

तत्र चित्रकर्म दृष्ट्वा कश्चित्साधुर्ध्यानं—मया पूर्वमन्यत्र
चित्रकं दृष्टं तच्च शोभनं वर्णकंस्वादिशुद्धया रमणीयम्, न
पुनरतन् प्रत्यक्षोपलभ्यमानम् । तदाकर्ण्य द्वितीयस्माधुर्ध्यानं
मुग्धबुद्धेः किं जानाते इत्यम—इदमेव रमणीयम् इत्येवम् । विक-
था स जायेत । ततश्च स्वाध्यायादीनां परिमन्थः कलहश्चोभयो-
रग्युत्तरप्रयुक्तारका कुर्वतेरुपपद्यते । यत पतं दोषास्तस्माच्च
ज्ञातव्यम् ।

द्वितीयपदे वसतावसत्यामिति द्वारं भाषयति—

अद्वाण निग्गयाइ, तिपरिया अमइ अन्नवसहीए ।

तरुणं करिणि दूरे, निच्चावरिणं ये ते रुंये ॥ २६९ ॥

अर्धानगतादयस्त्रान् परिरयान्परिभ्रमणेन कृत्वा यदि युक्ता-
निरुपहता वसतिर्न प्राप्यते ततः सचित्रकर्मके उपाधये
तिष्ठन्ति । तत्र च प्रथमं निर्दोषे पश्चात् सदापेऽपि ये च तरुणा-
स्तान् चित्रकर्मणो दृष्ट्वा कुर्वन्ति, तानि च रूपाणि नित्या-
धितानि सदैव चर्चिलमलिकया प्रच्छादितानि कुर्वन्ति ।
नापावृतानि तानि स्थापयतीत्यर्थः । वृ० १ उ० ३ प्र० ० ।

(२४) यत्र राजा तिष्ठति तत्रोपाधये न वसेत्—

जे भिक्खु अह पुण एव जाणेजा—इह जवखतिए परिवु-
मिण जे भिक्खु ताण मिहाए ताए विहाराए ताए पएमाए
ताओ वामंतरा य विहारं वा कोइ, मज्झायं वा कोइ, अ-
सणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारेइ, उच्चारं वा
पामवणं वा परिडुवेइ अण्णयरं वा अणायरियं अममणप-
उग्गकहं कहेइ कहंतं वा साइजइ ॥ १२ ॥

अथेत्ययं निपात उक्तः । पिण्डं वसाहयिसेमिणो पुण-
सहो यथा वक्ष्यमाण एव जाणेजा 'जा' अवबोधनं, इह-
भूप्रदेशं अर्थात् वर्तमानदिने परिगुप्तं पर्युसितं वसेदित्यर्थः ।
जे भिक्खु तस्मिन् गृहे निवृष्टतरो अपवरकादिप्रदेशः त-
स्मिन्नापि निवृष्टतरः खट्वा स्थानं अथकाशं—विहारं वि पक-
रेज तस्स-ह ।

गाथा—

गाया उज्जहि उमिते, तेसु पएमेसु वितियदिवमादी ।

जे भिक्खु विहरेजा, अहवा वि वरेज सज्झायं ॥ ६१ ॥

असणादी वाऽऽहारे, उच्चारदीणि वासिरेञ्जा वा ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥६२॥

आणादिणो दोसा तस्मिन् गृहं यास्मिन् राजा स्थितः
आगेणहा इति आसीत्तो स्या उच्चरियाओ रक्खज्जति त-
त्थ गहणादयो दोसा । अह उच्चारपासवणे परिगृह्यति तादे
तमेव लुप्ता विज्जति ।

गाहा-

पम्हुट्ट अवहितो वा, संका अभिचारुगंध किं कुणति ।

इति अभिनववुच्छम्मि, चिरवुच्छ विऽपत्तआणादी ॥६३॥

तत्थ किंचि पम्हुट्टं । पम्हुट्टं णाम-पाडियं वासिरियं वा किंचि
होञ्ज । अण्ण वि अवहारिते संकिज्जति । पम्हुट्टस्म हण्ण-
वुड्डिण इदियट्टिया उच्चारणयसीकरणणि एम एत्थ ठितो
अभिचारुअ करति । अहिणवपवुच्छे पते दोसा, चिरपवुच्छे
अपत्तियं गहणादिया दांसु वि ।

गाहा-

अहवा मच्चित्तकम्मे, दहणो कारिते तु ते दिट्ठे ।

अत्थाणी वामहरे, गु वणो संवाहितो वधे ॥६४॥

तासु मच्चित्तकम्मासु वसहीसु अणारिमो भावो समुप-
ज्जात, एत्थ अत्थाणि मंडा वा एत्थ सेवासुघर एत्थ णि-
वसे एत्थ संवाधितो एवमादिट्ठणा दिट्ठे ।

गाहा-

भुत्ताऽभुत्ताण तहिं, हयंति मोहुअण्णे दोसाओ ।

पडिगमणादी जम्हा, एए उय विवज्जेजा ॥६५॥

भुतभोगाणे ते सुमग्गिं मोहुअणो भवे । इतंगसि काउं
रण कारणण ।

गाहा-

वितियपदमणप्पज्जे, उस्मण्णं न संभमा एमा ।

जयणा अणुमवेत्ता, करंज विहारमादीणि ॥६६॥

अणवज्जे सव्वारिण वि करंज । उस्मण्णं णाम तत्थ कोति-
चात्तं वर्हति । प्रभूतमित्यर्थः । अहणं न च लोगो आयरति
अणवमहीए अभावो अग्गिमादिसेभमे वा वाहिगमादिमए
वा जयणाए तप्पाहयरणे अणुमवेत्ता विहारमादीणि
करति । नि० चू० ६ उ० ।

(२६) निग्रन्थीभिः अनिश्चया सागारिकोपाश्रये न वस्तव्यम-
नो कप्पइ निग्रन्थीणं सागारियअनिस्साए वत्थए ॥२२॥

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

एरिसदोमविमुक्क-म्मि आलए संजईण नीयाए ।

कप्पइ जईण भइतो, वामो अह सुत्तसंबंधो ॥२६६॥

इदशैरनन्तरं दोषैर्विप्रमुक्तो य आलयः—उपाश्रयस्त-
स्मिन् संयतीनां सागारिकनिश्चया परिगृहीतानां वासः
कल्पत । यतीनां तु भक्ता-विकल्पितो, निश्चया वा
अनिश्चया वा तेषां वासः कल्पत इत्यर्थः । ए-
तेन द्वितीयसूत्रस्यापि वक्ष्यमाणस्य संबन्धः प्रतिपा-
दितः । अथैष सूत्रसंबन्ध इत्यनेन सत्यन्धेनायातस्यास्य (२२)
व्याख्या-नो कल्पते निग्रन्थीनां सागारिकानिश्चया-शय्या-
तरेण अपरिगृहीतानां वस्तुम्, कल्पते निग्रन्थीनां सागा-
रिकनिश्चया परिगृहीतानां वस्तुम् । एष सूत्रसंज्ञेपार्थः ।

अथ भाष्यकारो विस्तरार्थं विभण्णिगुहाह-

सागारियं अनीसा, निग्रन्थीणं न कप्पए वासो ।

चउगुरुआयरियादी, दोसा ते चव तरुणादी ॥३००॥

सागारिकः—शय्यातरेस्तस्य निश्चां कृत्वा, किमुक्तं भवति-
शय्यातरेस्तस्य या निश्चा-मया युष्माकं चिन्ता करणीया
भवतीति कुतोऽपि न भवत्यमित्यभ्युपगमस्तामन्तरण निग्र-
न्थीनां न कल्पते वासः । अत एवेतत्सूत्रम् । आचार्यो यदि
प्रवर्तिन्या न कथयति ततश्चाग्रे गुरुकाः, सा न प्रात-
शृण्वान् तदा चत्वारो गुरुकाः, आचार्यमुखाद्वा आकर्ण्य सा
संयतीनां न कथयति तदा चतुर्गुरुकाः । यान् ता न प्रात-
शृण्वान् तदा तासां लघुकां मासः । तत्र वा परिगृहीत
उपाश्रये वसन्तीनां ते एव तरुणादयः—'तरुणा वेसिन्धि
विवाह' इत्यादयो दोषाः ।

सागारियं अनिस्मा, भिक्खुणमादीण संवगंतीणं ।

गुरुगा दोहि विमिद्धा, चउगुरुगा चव छेदंता ॥ ३०१ ॥

सागारिकस्यानश्चया भिक्खुण्यादीनां स्ववसन्तीनां ह्याभ्यां
तपःकालाभ्यां विशिष्टाश्चतुर्गुरुकाः, तत्र भिक्खुण्यास्तप-
सा कालेन च लघुकाः, अभिषकायाः कालेन गुरुकाः, ग-
णावच्छेदिन्या तपसा गुरुकाः, प्रवर्तिन्यास्तपसा कालेन
च गुरुकाः । अथवा—चतुर्गुरुकादीनि छेदान्तानि प्रायश्चित्ता-
नि । तद्यथा—भिक्खुण्याश्चतुर्गुरुकम्, अभिषकायाः पइ
गुरुकम्, गणावच्छेदिन्या पइ गुरुकम्, प्रवर्तिन्याश्चैव इति,
आश्वादयश्च दोषाः ।

अपि च-

कंपइ वातेण लया, अणिम्मिया णिम्मिया तु अक्खोभा ।

इय समणी अक्खोभा, सागारिनिस्सेयरा भइया ॥ ३०२ ॥

लता-वल्ली अनिश्चिता-वृक्षाद्यालम्बनगहिता घातेन प्रेय-
माणा सती कस्पते, निश्चिता तु-सालम्बना अक्षोभ्या-वा-
तेन चालयितुमशक्या । 'इय' एवं श्रमणी सागारिक-
निश्चिता सती अक्षोभ्या, इतरा अनिश्चिता भक्ता—विक-
ल्पिता । यदि सा स्वयं धृतवलयुक्ता तदा तरुणादीनामक्षो-
भ्या, धृतवलयुक्ता तु क्षोभनीयति भावः ।

आह-श्रमणी न सत्त्वाचार्यप्रवर्तिनीनिश्चाविगहिता कदाऽ
पि भवति अतः किमर्थं तस्याः सागारिकान्श्रयः न्युच्यते ।

दोहि वि पक्खेहि सुमं-वुयाण तहवि गिहिनीममिच्छंति ।

वहुमंगहिया अजा, होति थिरा इंदलट्ठीव ॥ ३०३ ॥

ह्याभ्यामप्याचार्यप्रवर्तिनीलक्षणाभ्या यद्यप्यार्याः सुस-
वृतास्तथापि सांप्रहियः सागारिकस्य निश्चार्मच्छन्ति भग-
वन्तः । कृत इत्याह-वहुसंगृहीता-वहुभिराचार्यार्विभिश्चिन्तकैः
परिगृहीता आर्या स्थिरा भवन्ति, इन्द्रियार्थिणः । यथा स्व-
ल्विन्द्रियार्थिणोऽभिः इन्द्रकुमारकाभिर्बद्धा सती निष्क-
म्पा भवति एवमियमपि ।

किंच-

पन्थेतो वि य संकइ, पत्थिज्जंतो वि मंक्कती वलिणो ।

सेणा बहु य सोभइ, बलवइगुत्ता तहऽऽजाऽवि ॥३०४॥

प्राथम्यस्तप्यायां तरुणादिजनः शङ्कते—विभेतीत्यर्थः, तथा प्राथम्यमानोऽपि संयतीजनो बलिनः—समर्थस्य शय्या-तरस्य शङ्कते । अपि च—यथा सेनाबलिना—सेनानायकेन यथा या बधुर्बलवता एवशुरपतेन गुप्ता-रक्षिता शोभते तथा आर्याऽपि बलवता शय्यामरेण परिगृहीता मर्ती विराजते ।

अमुंमन्त्रार्थे व्यतिरेकभङ्ग्या द्रष्टव्यति—

सुप्ताएँ सुसंधाया, दुब्बलगोवा य कस्स न वि तक्का ।

इय दुब्बलनिस्सा नि-स्सियाउ अज्जा वितक्काओ ॥३०६॥
शय्या-रक्षपालविरहिता दुर्बलगोवा वा—असमर्थरक्षपालपरिगृहीताः पशुमुक्ता-गद्यादिपशुवर्गाः कस्य ते वित-कर्त्या-अभिलषणीया न भवन्ति, इत्यमुना प्रकारेण दुर्बलश-य्यातरनिक्षिता सर्वथैव अनिभिता वा आर्याः सर्वस्यापि वितकर्त्याः—प्राथनीया भवन्ति ।

अइया कुलपुत्तगमो-इयाउ पक्कमेव सुवम्मि ।

इच्छमणिच्छे तरुणा,तेणा उवहिं व ताओ वा ॥३०७॥
आजिका-जुगलिका, कुलपुत्रकाणां च भोजिका महिला पकाञ्च-मोदकशेचन्यादि यथेतानि शून्यं वर्त्तमानानि स-र्वस्यापि स्पृहणीयानि भवन्ति, एवं श्रमण्योऽपि । तथा त-रणान् प्राथ्यमानान् यदि इच्छन्ति ततो ब्रह्मयतभङ्गः । अथ नेच्छन्ति ततस्ते बलादापि तासां ग्रहणं कुर्युः । स्तेना उपधि वा ना वा संयतीरपहरेयुः ।

उच्छुयधतगुलगोरम-एलालुगमाउलिङ्गफलमादी ।

पुष्पविही गंधविही,आभरणविही य वत्थविटी ॥३०८॥
इक्षुवृत्तगोरमा, प्रतीता, एलालुकानि चिर्भेटकानि मातु-लिङ्गफलानि—बीजपूराणि आदिशब्दादध्मादिपरिग्रहः । तथा पुष्पविधिश्चम्पकादिकापुष्पजातिः गन्धाः—कोष्ठपुटपाकाद्य-स्तेषां विधिः—प्रकारो गन्धावाधः, एवमाभरणविधिवर्थाध-विधश्च । एते इक्षुप्रभृतयः, शय्या दुर्बलपरिगृहीता वा यथा सर्वस्यापि स्पृहणीयास्तथा संयत्योऽप्यनिक्षिता दुर्बल-सागारिकनिक्षिता वा तरुणादीनां स्पृहणीयाः । अतोऽनि-भया दुर्बलनिभया वा न स्थातव्यम् । भवेत् । कारणं येना-निभयाऽपि तिष्ठयुः ।

कथमिति चेदुच्यते—

अद्दण निग्गयादी,तिक्खुत्ता मग्गिऊण अमईए ।

संथरणं वसभा वा, ताओ य अपच्छिमा पिडी ॥३०९॥
अध्वना निर्गता आदिशब्दादभूतं बहमानका अध्व-शीर्षे प्राप्ता वा चिकृत्यः परिगृहीता वसतिमार्गयितव्या । यदि न प्राप्यन्ते ततः सागारिकस्याऽनिभयाऽपि तिष्ठयुः । तत्र संस्तरणं—कपाटं तदन्यतो मार्गयित्वा दातव्यम् । अथ कपाटं न प्राप्तं ततो वृषभा गृही (पिण्डी-) भूय यः कश्चित्तर-णादिः संयतीरपद्वयान् ते ग्रहणादिभिर्निवारयन्ति । अथ वृषभा न सन्ति ततस्ता एव संयत्यो दण्डकव्यग्रहस्ताः पिण्डीभूय तिष्ठन्ति । यस्तत्रोपद्रवं चिकीर्षन् ते दण्डकमु-द्दिश्य निवारयन्ति, बाले च महता शब्देन कुर्वन्ति । एषा अपच्छिमा यतनति ।

अथवा—

भोइयमहतरगाई, समागयं ता भणंति गामंतु ।

निवगुत्ताणं वसही, दिज्जउ दोसा उ भे उवरिं ॥३१०॥

तत्र ग्रामादौ यो भोगिको महत्तरो वा, आदिशब्दाद्वयो वा प्रमाणभूतस्तम्, अथवा—ग्राममेकत्र समादौ समागतं मिलितं दृष्ट्वा साधवो भवन्ति—नृपा—राजा तेन गुप्ता-रक्षिताः सन्तो वयं तं—व्रताचारं परिपालयामः, अतो नृपगुमानामस्माकं कथमप्येतदीयताम्, अन्यथा ये शून्यं प्र-तिष्ठयं तिष्ठन्तीनां तरुणस्तेनाद्युपद्रवदोषा भवेयुः ते सर्वेऽपि युष्माकमुपरि भविष्यन्ति, एवमुक्ते ते भोगिकादयः संयती-प्राथान्यां परिगृहीतां वसतिं दापयन्ति स्वयं वा प्रयच्छन्ति ।

अथ ये वृषभा बहिः प्रहरणादिव्यग्रहस्तास्तिष्ठन्ति

ते ईदृशाः कसंब्या इति दर्शयति—

कयकरणा थिरसत्ता, गीया संबंधिणो थिरसरीरा ।

जियनिहिंदियदक्खा, तब्भूमा परिणयवया य ॥३११॥

कृतकरणा—धनुर्वेदकृताभ्यासा स्थिरस्त्वया—निश्चलमान-साधवृग्भाः गीताः—सुप्रार्थे विहितसंबन्धनस्तास्मांमव-संयतीनां नालवद्धाः आत्रादिसंबन्धयुक्ता इत्यर्थः, स्थिरश-रीराः—शारीर्यलोपता जिता—वशीकृता निद्रा इन्द्रियाणि येस्ते जितनिद्रा इन्द्रियाः दक्षाः—कुशलाः तद्गामाः तस्यामेव भूमौ भवास्तद्गमिवास्तव्यलांकपरिचिता इत्यर्थः, परिण-तवयसश्च—अतिक्रान्तयौवना मध्यमवयःप्राप्ताः एवेविधा वृषभास्तत्र स्थापयितव्या इति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

कारणं अकारणं वा निर्ग्रन्थैर्निर्ग्रन्थीनां

वसतो न वस्तव्यम्—

नो कप्पइ निग्गन्धाणं, निग्गन्धीणं उवस्सए आसइत्तए वा चिट्ठितए वा निसीइत्तए वा तुअट्ठितए वा पयलाइत्तए वा निदाइत्तए वा असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारं आहारित्तए उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिं-घाणं वा परिट्ठवित्तए मज्झायं वा करित्तए भाणं वा भाइत्तए काउस्सगं वा ठाणं वा ठाइत्तए ॥ १ ॥

अथास्य सूत्रद्वयोक्तानि निर्ग्रन्थीप्रायोग्याणि वस्त्राणि गृही-त्या गणधरो निर्ग्रन्थीयनीपकः प्रवर्त्तिन्यास्तानि वस्त्रा-णि स्वयमेव 'एलामंउ' ति अर्पयितुं अतिनीनां वसन्ति व्रजति । अतस्तद्विषयो विधिरनेन सूत्रेण प्राप्तपाद्यते ।

प्रकारान्तरेण संयन्धमाह—

वत्थाणि एवमादी-णि गणधरो गियिहतुं सयं चेव ।

वच्चति वतिणीवमहिं, पवत्तिणीए पणावेतुं ॥ १ ॥

वीर्णहिं संसत्तो वितियस्सादिम्मि इह तु इन्थीहिं ।

वितिए उवस्सगा वा, पगता इह इंपि सो चेव ॥ २ ॥

द्वितीयोद्देशकस्यादिसूत्रे वीर्जः संसक्त उपाश्रयो भणितः । इह तु तृतीयोद्देशकस्यादिसूत्रे र्क्षाभिः संसक्त उच्यते । यथा द्वितीय उद्देशक बहुषु सूत्रेषुपाश्रया प्रकृताः येषु सा-धूनां वस्तु न कल्पते अत इहाप्यादिसूत्रे स एवोपाश्रयः ।

अत्रोच्यते—

तन्थ अकारणगमणं, पहुच्च मुत्तं इमं सप्पुदियं तु ।

कज्जण वा गते तु—उवड्डणादीणि वारेति ॥ ३ ॥

तत्र-निर्ग्रन्थीनामुपाधये अकारणं वक्ष्यमाणकारणकलापं विना यत्प्रमत्तं यत्प्रतीत्य इव सूत्रं समुदितं समायातं तदनेन प्रतिविध्यमेव इति भावः । अथ कार्येण तत्र गताः, ततो गते-गमने पुनः संजाते त्वग्धर्तनादीनि कर्तुं वारयति अनेन संबन्धेनायातस्यास्य (१) व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थानां, निर्ग्रन्थीनामुपाधये स्थातुं वा निषत्तुं वा त्वग्धर्तयितुं वा निद्रायितुं वा प्रचल्लायितुं वा अशनं वा पानं वा स्नादिमं वा स्वादिमं वा चतुर्विधमप्याहारमाहर्तुम्, उच्चारं वा प्रश्रवणं वा खलं वा निघ्राणं वा परिष्ठापयितुम्, स्वाध्यायं वा कर्तुम्, ध्याने वा ध्यातुम्, कायात्मसर्गं वा स्थातुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थं भाष्यकृदभिधेयपुराह-

आपुच्छमणापुच्छा, व अकजे चउगुरुं तु वञ्चते ।

आपुच्छियपडिसिद्धे, सुद्धा लग्गा उवेहंती ॥ ४ ॥

स्थविराणामापुच्छया अनापुच्छया वा यद्यकार्ये निर्ग्रन्थीनामुपाधये व्रजति ततश्चतुर्गुरुकम् । स्थविरा आपृष्टाः सन्तो यदि प्रतिषेधं कुर्वन्ति-मा व्रज नैव यन्नेन निष्कारणे निर्ग्रन्थीनामुपाधये गन्तुम्, एवं प्रतिषेधे स्थविरा शुद्धाः-न प्रायश्चित्तभाजः । अथ स्थविरा उपपन्ते ततस्तऽपि लग्गाः-चतुर्गुरुकमापन्ता इत्यर्थः ।

अथवा-

चउरो गुरुगा लहुगा, मासो गुरुगो य होति लहुगो य ।

आयरिए अभिसेगे, भिक्खुम्मि य गीतीगीतत्थे ॥ ५ ॥

आचार्यो यदि निष्कारणे निर्ग्रन्थीप्राप्तश्रयं गच्छति ततश्चत्वारो गुरुवः । अभिषेको व्रजति चत्वारो लघवः, गीतार्थभिक्षुर्व्रजति गुरुको मासः, अगीतार्थभिक्षुर्व्रजति लघुको मासः ।

यद्वा-

गमणे दूरे संकिय, शिस्संकभिलावकस्वसतिकरणं ।

ओभासणपडिसुण्णं, संपत्तारोवणा भणित्ता ॥ ६ ॥

निष्कारणं संयतीनामुपाधये गच्छति तत्र गतो दूरं स्थितः संयती. पश्यति १, पतास्ता इति २, कतगा पुनारयमित्येव शङ्कां करोति ३, अमुका वा इयमिति निःशङ्कितं जानाति ४, संयतीभिः सममभिलापं करोति ५, कलान्तगादीनि वि-लोकायति ६, स्मृतिकरणमीदृशी मम स्यादिति लक्षणं करोति ७, तामवभाषते ८, अथ भाषिता सती सा प्रतिशृणोति ९, संपत्तिं तथा सह करोति १०, एतेषु दशसु स्थान-चत्वारोपणा वक्ष्यमाणा भणित्ता ।

अथात्र स्मृतिकरणपदं व्याचष्टे-

भावम्मि उ संबन्धो, सतिकरणं एरिया व सा आसी ।

अहवा णं इणमड्डं, पण्णमि सती भवइ एसा ॥ ७ ॥

भाव-भावतः प्रतिसेवनाभिप्रायेण तथा सह यः संबन्धः क्रियते यादृशी त्वम्-ईदृशी सा मद्भार्यो आसीत्, एतत् स्मृतिकरणमुच्यते । अथवेतां संयतीमहममुमर्थं-प्रति-सेवनालक्षणं प्रणयामि-प्राथेयामीत्येषा स्मृतिरुच्यते ।

अथवा अनन्तरांशेषु दशसु स्थानेषु प्रायश्चित्तमाह-

चउरो य अणुग्घाया, लहुगो लहुगा य होति गुरुगा य ।

छम्मासा लहु गुरुगा, छेदो मूलं तह दुगं च ॥ ८ ॥

संयतीप्रतिश्रयगमने चत्वारो अनुद्धाता मासाः, दूरदर्शने मासलघु, शङ्कायां चतुर्लघवः, निःशङ्किते चतुर्गुरुवः, आलापे षण्मासा गुरुवः, स्मृतिकरणे छेदः, अवभाषणे मूलम्, प्रतिश्रवणे अनवस्थाप्यम्, संपत्त्यां पाराश्रिकम् । एवं तावद्वोचतः प्रायश्चित्तमुक्तम् ।

अथ विभागतस्तदेव दर्शयितुमाह-

शिकारणगमणम्मि, बहवे दोसा य पञ्चवाया य ।

जिण्णथेरपडिकुट्ठा, तेसिं चाऽऽरोवणा इण्णमो ॥ ९ ॥

निष्कारणगमने बहवो दोषाश्च प्रत्यपायाश्च भवन्ति । तत्र दोषा आत्मपरोभयसमुत्थाः, पारलौकिकाः प्रत्यपायाश्च । भोगिनी घाटितया इह लौकिकाः, तत्रोभयेऽपि जिमैस्तीर्थे-कृद्भिः स्थविरैश्च गणधराविभिः प्रतिकुष्टाः, यथाऽमी भवन्ति तथा न विधेयमित्युपदिष्टमिति भावः । तेषां च दोषाणामियं वक्ष्यमाणा आरोपणा-प्रायश्चित्तम् ।

तथैतेषु सूत्राकृपवतु भवन्ति ।

चिट्ठित्तु शिमीइत्ता, तुयडुणिदा य पयलसज्झाए ।

भाणाऽऽहारविहारं, पच्छिसे मग्गणा होइ ॥ १० ॥

स्थातुं निषत्तुं च त्वग्धर्तने निर्ग्रां-प्रचलां स्वाध्यायं ध्या-नम् आहारं वा कर्तुं विहारं चक्रमणमुपलक्षणत्वादुच्चार-प्रश्रवणं कायात्मसर्गं वा कर्तुं न कल्पते । अथ करोति ततः प्रायश्चित्तस्य मार्गणा भवति ।

इदमेव प्रकटयति-

एतेसिं तु पयाणं, पत्तेयपरूवणा विभागो य ।

जो एत्थं आवसो-ऽणावसो वाऽवि जो एत्थं ॥ ११ ॥

एतेषां स्थापनादीनां प्रत्येकं प्ररूपणा विभागश्च दोषाणां विभायालक्षणः कर्तव्यः । कथमित्याह-योऽत्र दोषजाले-प्रायश्चित्तजालं वा आपन्नो यो वा अनापन्नस्तदेतद्वक्तव्यम् ।

यथाप्रतिज्ञातमव निर्वोहयान-

निकारणमविहीए, शिकारणआं तंहव य विहीए ।

कारणआं अविहीए, कारणतो चेव य विहीए ॥ १२ ॥

आदिभयणाण तिण्हं, अस्सतरीए उ संजतीमंजं ।

जे भिक्खु पविसेज्जा, सो पावति आणमादीणि ॥ १३ ॥

साध्वीप्रतिश्रये प्रविशतां चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा-निष्कारणे अविधिना साध्वीप्रतिश्रये, निष्कारणे विधिना, कारणतोऽविधिना, कारणतो विधिना प्रविशति । अत्रादिभजनानामाद्यानां त्रयाणां भङ्गानामन्यतरया भजनया-भङ्गकेन संयतीनां शक्यां-वसन्ति यो भिक्षुः प्रविशति स आह्लादीनि दुष्णानि प्राप्नोति ।

तत्र प्रथमभङ्गव्याख्यानार्थमाह-

निकारणम्मि गुरुगा, तीसु वि ठाण्णसु मासियं गुरुगं ।

चउलहुय दार मूलं, अतिगयमित्ते गुरु पुच्छा ॥ १४ ॥

त्राणि स्थानानां नाम-अप्रद्वारमध्यासञ्चलक्षणानां एतेषु नैषेधिकीमकुवेतस्त्रीणि मासगुरुकानि भवन्ति । य-वि द्वारमूल-द्वारसमीपे बहिस्तिष्ठानं ततः चतुर्लघवः । अधिकमापि पदमुपाधयमध्यं अतिगतं प्रविष्टन्त-वा अतिगतमात्रे चतुर्गुरुकः । पृच्छति-नोवकः पृच्छा करोति ।

कथमित्याह—

पाणाह्वायमादी, अमेवतो केण होंति गुरुणा उ ।

कीम उण बाहि लहुगा, अतो गुरु चोदग ! मुणेहि ॥१५॥

प्राणातिपातादिकमपराधममेवमानस्य केन कारणेन चतु-
गुरुका भवन्ति ?, कस्माद्वा बहिर्वाग्मूले चतुर्लघुकाः ?, क-
स्माच्चान्तः प्रायष्टमात्रस्य चतुर्गुरुकम् ? । आचार्य आह-
हेनोक्त ! शृणु-निशमय अत्र कारणं येनैवं प्रायश्चित्तं
दीयते ।

किं तदित्याह—

वीमन्था य गिलाणा, खविपवियारे य भिक्खमज्झाण ।

पालीए होइ भेदो, अप्पाण पेरे तदुभए य ॥ १६ ॥

काचिदार्थिका तत्र विश्वस्ता—अपावृतशरीरा भवेत्, सा
संज्ञोभमुपेयात् । ग्लाना क्षणिका वा संयतसंज्ञोभेन न भु-
क्षीत । विचारभूमौ भिक्षायां स्वाध्यायभूमौ वा प्रस्थितानां
तासां व्याघातो भवेत् । पाली नाम-संयममहानडागस्यानति-
क्रमलक्षणः सन्तुः तस्या आत्मपराभयसमुत्थो भेदो भवति ।
यद्वा-पालीति—वसतिपालिका भग्यते, सार्द्धं सेलापादि
कुचनः आत्मसमुत्थपराभयसमुत्थोभयसमुत्थो वा भेदो भवती-
ति द्वारगाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेय विवृणोति—

काई मुहवीमन्था, दरजेमिय अयाउडा य पयलाति ।

अतिगतमेत्ते य तहि, मंकिपयलाइया थडा ॥ १७ ॥

काचिदार्थिका यस्मिन्नन्तः स्थिता सुखविश्वस्ता आत्म-
सुखेनापावृतशरीरा तिष्ठति । दर्जांमना वा—अज्झमुक्ता
दरं निवसना काचिदास्ते, अपावृत्तानपण्णा वा काचिन्
प्रचलायते, ततस्तेस्मिन् संयते अकस्मादतिगतमात्रे
प्रविष्टमात्र एव दृष्टाऽहमेनेनापावृतेति शङ्किता-शङ्काऽऽकुला
सती प्रपलायते; सहसैव न पश्यतीत्यर्थः । प्रपलायिता
सती संज्ञोभतः स्तब्धगात्रा सा भवेत् ।

अथदमेव व्याचष्टे—

वीरल्लयउणविन्ना-मियं जहा सउणिवंदयं वुणं ।

वचंति य गिरिवक्खं,दिमि विदिमाओ विवजंति ॥१८॥

वीरल्लशकुनाहो लावकः तेन समागच्छता विव्रमिन् सद्यथा
शकुनिकानाम्-पक्षिणीनां वृन्दं 'वुणं' विपणं सञ्चरेत्-पुत्र-
भागद्वार्यपक्षारहितम् दिशो विदिशश्चावभज्यमाने व्रजति
सहसैव पलायते । एष दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

तम्मि य अतिगतमेत्ते, वित्तन्थाओ जहेव ता सउणी ।

गिएहंति य संघाडिं, रयहरणेयाऽवि मग्गंति ॥ १९ ॥

तास्मिन् संयतेऽतिगतमात्र एव यथैव ताः शकुनिकास्तथै-
व ता अपि संयत्या विव्रस्ता भवन्ति । ततश्च काचिदपावृत-
गात्रा न्वर्गितं प्रावृणोति । अन्त्याः काश्चन संघाटिका गृह्णाति ।
यास्तु संयते दृष्टा रजोहरणे मुक्त्वा नष्टाः ताः पश्चान्
सुस्थामूनाः सत्या रजोहरणानि मार्गयन्ति इति ।

यशु नोदकेनोक्तं प्राणातिपातादिकमसंयमानस्य
कस्माच्चतुर्गुरुकं दीयते तदेतत्परिहरन्नाह—

छकायाण विराहण, पक्खुलणं खाणुकटण विलिया ।

थद्वा य पेच्छिउं भा-व भेओ दोसा उ वीसत्थे ॥ २० ॥

ताः संयत्य-कुम्भकारशालादौ स्थिता भवेयुः । तत्र च
निरपेक्षा नश्यन्त्या मृत्तिकादीनां पृथिवीकायम्, उदकुम्भप्र-
तोढनेनापकायम्, उल्मुकघटनेनाग्निकायम्, यत्राग्निस्तत्र
नियमाद्यायुगिति कृत्वा वायुकायम्, बीजहरितमर्देनेन यन-
स्पतिम्, कुन्धुकीटिकादिमर्देनेन त्रसकायं च विराधेयुः ।
एषा घटकायाविराधना, सा च तत्त्यतस्तेन एव साधुना कृता ।
प्रस्थलने नाम-अधस्तादुपरि वा स्फालनम्, यद्वा-तासां
नश्यन्तीनां भवेत्, स्थाणुना वा कण्टकेन वा पादयोरुपघातः
स्यात् । 'विलिया' मृडिता अकस्मात्तद्दर्शनाल्लज्जिता सती
काचित् वैहायसोद्धन्धनावि कुर्यात् । भयान्तिरेकता वा तथा
भवेत् । तां च तथाभूतां दृष्ट्वा भावभेदो भवति । सात्विकभा-
वप्रभोऽयमस्य शरीरे स्तम्भ इत्येवमितरा संयत्यश्चिन्तये-
युगिति भावः । एवमादयो दोषा विश्वस्तार्थिकादिष्वपि म-
न्तव्याः । गते विश्वस्ताद्वारम् ।

अथ ग्लानाद्वारमाह—

कालाहमकमदाणे, गाढतरं होज रेणव पउणेजा ।

संज्ञोभेण शिरोधो, मुच्छा मरणं च असमाही ॥२१॥

ग्लाना संयती तस्य संज्ञोभेन न भुङ्क्ते । प्रतिचरिका वा
तदर्थं भिक्षां न गच्छति, ततः कालातिक्रमेण तस्या भक्ष-
पानप्रदाने गाढतरं ग्लानत्वं भवेत्, क्षापिका वा सा न प्रगु-
णी भवेत् । अथवा-तदीयसंज्ञोभेन तस्या वानकक्रमेणः कायि-
क्याः संज्ञावाधा भवेत् । ततस्तद्वाधया मूर्च्छा संजायते । नि-
रोधन वा मरणमाप्नुयात् । असमाधिषो तस्या भवेत्, तत्रा-
नागादपरितापनादिनपन्नं प्रायश्चित्तम् ।

अथ क्षापिकाद्वारमाह—

पारणगपड्डिया आ-णीयं वज्जिगाडियदंभित्ण भुंजे ।

अचियत्तञ्चतराए, परियाव असज्जभवयणं य ॥ २२ ॥

क्षापिका—चतुर्थादितपःकर्मकारिणी पारणकार्यं प्रस्थि-
ताऽपि जेष्ठार्थे आगत इति मत्वा निवर्तते । तथा च क्षापि-
कया पारणकर्मानीने परमविकटितमनालोचितमदर्शितं च,
अनालोकितं सा न भुङ्क्ते इति कृत्वा प्रवर्तिनीं प्रतिपाल-
यन्ती तिष्ठति । ततश्च तस्या अप्रीतिकमन्तगायोऽनागा-
दमामाहं वा परितापो भवेत्, असत्यवचनं वा सा मृयात्,
अहो अयमस्मत्कार्याणां कीलक इव सांप्रतमुपस्थित इति ।

विचारद्वारमाह—

नोलेऊण ण सका, अतो वा होज णऽत्थि वीयारो ।

संते वा ण य वत्तति, णिक्खमणविणासगरिहा य ॥२३॥

स साधुर्वाग्मूले उपविष्ट्वा चोदयितुं-लङ्घयितुं न शक्यते ।
तासां च संयतीनामन्तर्विचारभूमिर्नास्ति, अस्ति वा परं तस्यां
संज्ञा न वर्तते, शक्यान्तरेण वा सा नाऽनुज्ञाता तस्यां व्युत्सर्ज-
ने निष्काशनमसौ कुर्यात्, निष्काशिता च श्वापदादिभिर्विना-

शं लोकाश्च गर्हामासादयति, तन्निष्पन्नं तस्य—संयतस्य प्रायश्चित्तम् ।

अथ भिक्षाद्वारमाह—

सङ्कालफेडणा ए-सणादि पेल्लंत पेल्लणा हाणी ।

संका अभाविण्मु य, कुल्लेसु दोसा चरंतीणं ॥ २४ ॥

संयतो भिक्षायां प्रस्थिताः, स च साधुः समायातः । त-
तस्तस्या दाक्षिण्येन तावत् स्थितो यथाङ्गत्वाया स-
न्कालदेशकालः स्फुटितः । ततोऽप्येतायां भिक्षामटन्य ए-
षणाशुद्धेः आविशब्दादुद्गमोत्पादनाशुद्धेऽथ प्ररणं कुर्युः । अ-
थ न प्रयेयुः ततश्च आत्मनो हानिः-परिनापो महादुःखा-
विना भवेत् । अभाविनकुल्लेषु वा अकालचरन्तीनां शङ्कादयो
दोषा भवेयुः । शङ्का मधुनार्थविषया, आदिशब्दाद्भोजिका-
दिपरिग्रहः ।

अथ स्वाध्यायद्वारमाह—

मज्झाण वाधातो विहारभूमिं च पन्थियणि यत्ता ।

अकरणणामागेवण-मुत्तन्थ विणा य जे दोसा ॥ २५ ॥

ज्येष्ठार्थ आगत इति कृत्वा ताः पठनं परावर्तने वा न
कुर्वन्ति, एवं स्वाध्यायव्याघातो भवेत् । वसतो वा अस्वा-
ध्यायिके जाते विहारभूमिं स्वाध्यायभुवं प्रास्थिताः, भूय-
स्तत्र संयतमागते दृष्ट्वा निवृत्ताः । अतः 'अकरणे' ति सूत्र-
पौरुषो न कुर्वन्ति मामलघु, अर्थपौरुषो न कुर्वन्ति
मामगुरु, सूत्रार्थनाशानपपन्ना चाऽपेक्षणा । सा चयम्-सूत्रं
नाशयति चतुर्लघु, अर्थं नाशयति चतुर्गुरु, सूत्रार्थाभ्यां च
विना ये दोषाश्चरणकरणहान्यादयस्तांश्चरणं सर्वमापि संय-
तस्य प्रायश्चित्तम् ।

पालीभेदद्वारमाह—

मंजममहातडाग-स्स णागेवग्गमुपडिपुअस्स ।

सुद्धपरिणामजुत्तो, तस्म उ अणइकमो पाली ॥ २६ ॥

संयमः-पञ्चाश्रवादिचिरमणात्मकः स एव महद्-विस्तीर्णं
यत्तडागं तस्य ज्ञानवैराग्यमुपनिषत्स्यः ज्ञानमाचारादि धृ-
ते तत्समुत्थं यद्वैराग्यं प्रतिस्मयार्थविशुध्यमानमवनिवेदः तेन
जलस्थानीयेन तु अतीव प्रतिपूगर्गस्य यः सुद्धपरिणामगुह-
स्तस्यानतिक्रमः स पालिगिन्युच्यते ।

तस्य भेदः कथं भवतीत्याह—

संजमआभिमुहस्स व, विसुद्धपरिणामभावजुत्तस्म ।

विकहादिसमुप्पत्ता, तस्स उ भेदो मुण्यन्वो ॥ २७ ॥

संयमाभिमुखस्य विशुद्धपरिणामभावजुहस्य पालिस्थानी-
यस्यानतिक्रमस्य यो विकथादिसमुत्पत्तो मिथः कथादिकर-
णसमुद्भूतो भेदो—विनाशः स इह पालिभेदो ज्ञातव्यः । स
चात्मपरोभयसमुत्थो भवेत् ।

अहवा पालयतीति, उवस्सयं तेण होति मा पाली ।

तीसं जायति भेदो, अप्पाण परोभयममुत्थो ॥ २८ ॥

अथवा या तत्र उपाधये पालयति सा 'सत्यभामा भास'
ति न्यायाम् पाली भवत्येतः तस्या एकाकिन्यास्तं संयतं दृष्ट्वा
आत्मसमुत्थः परसमुत्थ इभयसमुत्थो वा भेदो जायते ।

कथमिति चेदुच्यते—

मोहनिगिच्छास्वमणं, करमि अहमवि य बोहि पुच्छा य ।

मरणं वा अवियत्ता, अहमवि एमव संबंधो ॥ २९ ॥

स संयतस्त संयतीप्रतिश्रयं गतो यावदेका वसतिपा-
लिका निष्ठति । ततस्तेन सा पृष्ठा-आये ! किमिति भव-
ती भिक्षां नायतीगणी ? सा प्राह-अथ मम क्षणम् । स प्र-
श्रयति-किं निमित्तम्, सा प्रतिव्रत-मोहचिकित्सार्थम् । त-
थाऽपि स संयत एवमेव पृष्ठो ब्रवीति—अहमपि मोह-
चिकित्सार्थं क्षणं करोमि । ततस्तेन पृच्छा कृता—आये !
भवत्या कथं बोधिगसाविता ? सा प्राह-मरणं मदीयभर्तु-
रजनिष्ट, तस्य वा अहमर्थातका—दृष्ट्या पूर्वमभूयम् ; अ-
तः प्रव्रजिता । ततस्तया सोऽप्येवमेव पृष्ठः प्राह-अहमप्येव-
मेवाभीष्टकलत्रवियोगादना प्रावर्जयाम । एव भिक्षकथा-
सद्भावकथनैर्भावसंबन्धो भवति ।

उदमव स्फुटतग्माह—

ओमाणस्स व दोसा, तस्म व गमणेण सग्गलोगस्स ।

महतग्यपभावेण य, लद्धा मे संयमे बोही ॥ ३० ॥

अपमान नाम-सापत्न्यतया यद्भर्ता मामवनततया पश्यति
स्म तस्य दोषादहं प्रावर्जयाम । अथवा-मदीयो भर्ता मस्ये-
कान्तानुरक्त आसीत्, अनस्तस्य स्वर्गलाकस्य गमनेन
तथा महत्तरिकया यन्मानवर्गते धर्मास्थानकानि कथितानि
तत्प्रभावेण च लब्धा संयमबोधिः-संयमे प्रतिपन्नवतीत्यर्थः ।

यद्वा—

पद्मिताऽहि घग्गमे, तेण हतासण तो ठिया धम्मे ।

मिदं एय रहस्सं, ग कहिज्जं जं अणत्तस्म ॥ ३१ ॥

पद्मिता-प्रकरणेण क्लेशिता अस्मि अहं 'घग्गमे' गृहवासं
प्राकृतत्वाद्वाशब्दलोपः, तेन हताशेन-कृपातिना, ततः स्थिताऽ
हमवबोध धर्मे, इदं च रहस्यामदानीं मया भवते शिष्ट-
त कथ्यते ।

रिक्खस्स वा वि दोसां, अलक्खणो मे अभागाधिज्जा णु ।

न य निग्गुणामि अज्जो, तुज्झं वि याणाहि य विसंमं ॥ ३२ ॥

मम पाणिग्रहणादिवसे यद् अलम्-नक्षत्र तस्य वा कोऽपि
दोष आसीत्, तेन स तादृशो निम्नेहोऽलक्षणाऽभागेधयश्च
मम भर्ता अभवत्, न चाहं निग्गुणा-गुणविकला, यद्वा-आ-
र्या ! वृथमपि जानीथ मदीय विशेषम्—सगुणतानिगुणता-
धिभागम् ।

एवमुक्ते संयतो ब्रूयात्—

इट्ठकलत्तविआगे, अन्नस्मि य तारिमि अविज्जंत ।

महतग्यपभावेण य, अहमवि एमव संबंधो ॥ ३३ ॥

इष्टकलत्रस्य वियोगे संजाते अन्यस्मिन् तादृशे कलत्रे
अविद्यमाने महत्तरक-आचार्यो मम धर्ममाख्याति स्म, तत-
स्तत्प्रभावेणाहमपि प्रव्रजितः ' एमव ' ति यथा तथा सवि-
कारमात्मायं चरितमाख्यातं तथा संयतोऽप्येवमेव कथयति
एवं तयोः परस्पर भावसंबन्धो भवति ।

किं चान्यत—

किं पिक्खह सारिक्खं, मोहं मे णति मज्झं वि तहं व ।

उच्चगगतामि मतो सा, इहराण वि पत्तिश्रुतोऽमि ॥३४॥

संयतस्तां संयतीं निश्चलया दृष्ट्या निरक्षते, ततः सा ब्रवीति—किमेव पश्यथ ? स प्राह—मदीयभोगिन्या सह य-
द्भवत्याः सर्वथैव सादृश्यं तस्मां मोह नयति; किमेषा संवातः
विभ्रम जनयतात्यर्थः । सा ब्रवीति—प्रमाणं त्वं तथैव मोहं
जनयामि । स प्राह—किं करोमि ममोत्सङ्गे गता स्थिता सा
मृता, इतरथा यदि परोक्षं सा मृता भाविष्यत् ततो देवानामपि
वचनेन प्रत्ययं नागमिष्यम्, यथा त्वं सा मम पत्नी न भवसीति ।

इयं संदमणसंभा—मणेहि भिन्नकथविरहजादृहि ।

मंजातरादिपामण-वोच्छ्रं दे दृढधम्मं चि ॥३५॥

इत्येवं यत्परस्पर सदृशेनम्, यच्च सभापणम्—किमिति त्वम-
द्य न गतेत्यादि पृच्छारूपं ताभ्याम् तथा यास्तया सह भिन्न
कथा—यस्य विरह एकान्ते योगः, एतच्छारित्रस्य भेद उपजाय-
ते । तथा शय्यातर आदिशब्दादन्या या तत्परिजनादिस्तयोः
तथाविधं श्रेष्ठेन पश्यति, स तद्दृष्ट्यान्वदृष्ट्ययोर्व्यवच्छेद
कुर्यात् । दृष्टप्रमाणं एतं इत्येवं विपरिणाममपगच्छन् ।
अथासौ तथा सह संपत्तिं गच्छति, ततो नगकायुर्बध्नाति ।
तीर्थकृतां सङ्घस्य च महतीमाशातनां विधाय धांधलाम-
प्रतिबन्धकं कर्मजालमपविनोति । उक्ते च—“ लिङ्गेण
लिङ्गणीय, संपत्तिं जह निगच्छेद्दं मूढो । निर्याऊ य निबन्ध,
आसायणया अयोही य ” इत्याह—

पयलाणिदुतुअं, अच्छिदिदुम्मि चमदणे मूलं ।

पामवणे मच्चित्ते, मंकादुच्छ्रमि उड्डाहो ॥३६॥

प्रचला नाम—निपक्षस्य सुमज्जागगवस्था, निद्रायणं तु-
निपक्षस्यैव स्वप्नम्, त्ववचनेन—सेस्तारकं प्रसीर्य शयनम्, अ-
क्षिचमदने—चक्षुषामेलनम् । एतानि कुर्येणो यद्यपि सागारि-
कादिना न दृष्टः तथापि चतुर्गुरु, दृष्टे तु शङ्कायां चतुर्गुरु ।
निःशङ्किते मूलम्, प्रश्रवणे संयतीनां कार्याकीर्णमौ कराति
चतुर्लेषु ' सच्चित्तं ' संयत्याः कार्याकी व्युत्सृजन्त्या योनीं
संयतीनां सृष्ट शुक्र बीजमवगाहते ततो मूलम्, ' सकाधु-
त्थमि' ति तं संयते तत्र कार्याकी व्युत्सृजन्ते दृष्टा सा-
गारिकादिः शङ्का कुर्यात्, किमप्यश्रमणको रज्ज्यामश्रवा-
धितः ? ततो महानुद्वाहः प्रवचनस्य भवतीति । एषा पुरा-
तनमाथा ।

अथास्या एव व्याख्यानमाह—

पयलाणिदुतुअं, अच्छिणीं चमदणमि चउगुरुगा ।

दिदुं वि य संकाए, गुरुगा भेमसु वि पदेसु ॥३७॥

प्रचलां निद्रां स्वयत्नम् अक्षिचमदने च कुवाणे यदि परो-
क्षं पश्यति ततश्चतुर्गुरुकाः, दृष्टेऽपि प्रचलाया शङ्काया च-
तुर्गुरुकाः, निःशङ्कऽ मूलम्, शेषेष्वपि आशिवादिनमुद्-
शनस्वाध्यायपारणादिषु पूर्वोक्तप्रदेशेषु पारणादिष्वदृष्टेषु च-
त्वारो गुरुवः । दृष्टेष्वपि शङ्कायां चतुर्गुरु, निःशङ्कितं मूलम् ।

का पुन शङ्का भवेदिति चेदुच्यते—

सज्जाएण गु विमो, आउं अपेण जेण पयलाति ।

मंकाए होति गुरुगा, मूलं पुण होति शिस्संके ॥३८॥

सुगतिं धितके, किमप्यसंयतः स्वाध्यायजागरेण स्वप्न-
आहोस्विन्न्येन सागारिकप्रसङ्गेन रात्रौ निश्चि । येनैव प्रच-

लायते एवं शङ्कायां चतुर्गुरुकाः । निःशङ्किते तु मूलं भवति ।

असत्थ सोयगुरुओ, संजतिवोमिरणभूमिण गुरुगा ।

जंणोगाहणबीण, केऽयी धाराण मूलं तु ॥ ३९ ॥

संयती कार्याकां भूमिं विमुच्यान्यत्र मोक्षस्य व्युत्सर्जने
मासगुरु, अथ संयतीव्युत्सर्जनेभूमौ व्युत्सर्जति ततश्च-
तुर्गुरु, उभयत्र च कदाचिद् दृष्टिकलीधस्यान्यस्य वा बीज-
निर्माणं भवेत्, तच्च बीजं संयतीधाराहतं सत्पूर्वमुद्धावि-
ते योनाववगाहते तत्र संयतस्य मूलम्, द्रोहितायां च
तस्यामुद्धादयो दोषाः । केचिदाचार्या ब्रुवते धारया स्पृष्ट-
मात्र एव बीजं मूलं भवति, यत एते दोषाः अतो निष्कारणं
संयतीवसतिमविधिना न प्रविशन् । गतः प्रथमा भङ्गः ।

द्वितीयभङ्गमाह—

निष्कारणे विधीण, दोसा ते चेव जे भणियपुच्चि ।

वीसन्थाई सुत्तं, गेलभाई उवरिमाओ ॥ ४० ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि नैर्वाधकीत्रयकरणरूपेण प्रवेशे त
एव दोषाः, ये पूर्वं प्रथमभङ्गे सप्रपञ्चमुक्ताः, नवरं विश्वस्ता-
विषया ये दोषा उक्ताः, आदिशब्दात्तेषामेवानेकभेदसूचकः
तान् मुक्त्वा ये ग्लानादविषया उपरितना दोषास्ते
द्वितीयभङ्गे संभवन्ति, विश्वस्ता दोषास्तु नैर्वाधकीत्रयक-
रणे न संभवन्तीति भावः ।

निष्कारणे विधीण, निद्राणे गुरुगो जेण पडिक्कुं ।

कारणगमणे सुद्धो, एवरं अविधीए मासतियं ॥ ४१ ॥

निष्कारणे विधिनाऽपि प्रविशन् यस्मिन् स्थानेषु नैर्वाधकी
प्रयुङ्क्ते तस्यापि मासगुरुकम् । कुत इत्याह—येन प्रतिकुष्टं
भगवता निष्कारणमायिकावसतो गमनम् । अथ तृतीयभङ्ग-
माह—'कारणे' इत्यादि कारणे यः संयतीवसतो गच्छति स शु-
द्धः, नवरमार्वाधना असमाचार्या प्रवर्शान्पञ्च त्रिषु स्थानेषु
यदि नैर्वाधकीत्रयं न करोति ततो मासलघुत्रयम्, द्वयोः
स्थानयोर्न करोति मासलघुद्वयम्, एकस्मिन् स्थाने न करोति
एकं मासलघुकम् ।

कारणतो अविधीण, दोसा ते चेव ये भणियपुच्चं ।

कारणविधीए सुद्धो, इच्छं तं कारणं किं तु ॥ ४२ ॥

कारणतो विधिना प्रविशतो दोषास्त एव भवन्ति, ये
विश्वस्ताद्विषयाः पूर्वं भणिता इति । कारणे तु विधिना त्रिषु
स्थानेषु नैर्वाधकीत्रयं कृत्वा प्रविशन् शुद्धः । शिष्यः पृच्छति—
इच्छाम्यहं ज्ञातुं किं तत् कारणं येन तत्र गम्यते ।

सुरिगह—

गम्मइ कारणजाण, पाहुणण गणहरे महिद्धीए ।

पच्छादणा ये सहे, असहुम्म चउकभयणा उ ॥ ४३ ॥

गम्यते संयतीनां प्रातश्चये कारणजाते उपाध्वयस, सेस्तारक-
प्रदानादिके प्राधूणको वा साधुः संयतीनामवोधपृच्छानि-
मित्तं गच्छन्, गणधरो वा मूर्च्छाविसूचिकादौ संयतीनामा-
गादे कारणं समुत्पन्नं दिवा रात्रौ वा गच्छन् । महर्षिको
वा राजामात्यादिः प्रवर्जितः संयतीनां तेजोगौरवाद्विजन-
नार्थं यायात्, 'साह' सि शैलस्य राजपुत्रप्रवर्जितादिरमात्या-
दिभिर्कक्षिण्णकामयिमुमारब्धस्य प्रच्छादना संयतीप्रतिश्रयं
ज्ञात्वा कर्तव्या । काचिद्वा संयती ग्लाना तस्याश्चाकित्सा

कसेत्या । तत्र अलदिष्णुसाधोश्चतुष्कभजना भवति, चतु-
भेद्गीत्यर्थः । सा चैयम्-साध्वी सदिष्णुः साधुरपि सदिष्णुः,
साध्वी सदिष्णुः साधुरसदिष्णुः, साध्वी असदिष्णुः साधुः
सदिष्णुः । साध्वी साधुश्च द्वावप्यसदिष्णुः । एष द्वारगाथा-
संक्षेपार्थः ।

अथ विस्तरार्थमभिधित्तुः प्रथमद्वारमङ्गीकृत्याऽऽह-

उवस्स ए य संथारे, उवहीसंधपाहुणे ।

सेहद्ववणुदेसे, अणुवा भंडणा गणे ॥ ४४ ॥

अणुप्यज्झ अगणिआऊ, वीआरे पुत्तसंगमे ।

संलेहणवोसिरणे, वोसंडु निडिए तिऽहं ॥ ४५ ॥

उपाश्रयस्य संस्तारकस्योपधेयो प्रदानार्थं संयतीप्रतिश्रयं ग-
च्छेत्, कार्त्तव्या संयत्यः परीपहपराजितास्त्वात्मवधारणा
भवति-विमुखा वर्तन्ते, तासां स्थिरीकरणार्थं संघः प्राचूर्णो
गच्छेत्, इह कुलस्थविग गणस्थविगः संघस्थविरो वा संघस्य
गौरवाद्दत्तया प्राचूर्ण उच्यते । शैलस्य वा उपस्थापनां कुला-
नां वा स्थापनां कर्तुं तत्र गच्छेत् । वसन्तावस्वाध्यायिके भुत-
स्योद्देशमनुज्ञां वा कर्तुं तत्र गच्छेत् । भगडनं-कलहः तडा
तासां परस्परं समुत्पन्नम्, तदुपशमनार्थं गन्तव्यम् । 'गणे'
ति प्रवर्तिन्यां कालगतयां गणार्पणार्थं गच्छेत् । 'अण-
प्यज्झ' ति दर्शापदमनात्मवशवाचकः ततश्चात्मवशया य-
त्तावद्विष्टाररूपाया आर्थिकाया मन्त्रतन्त्रादिप्रयोगगणान्मयश-
तां कर्तुं गच्छेत् । अग्निना वा संयतीवसन्तिर्दग्धा, अष्का-
यपुष्पेण वा प्लावितः, विचारभूमौ वा गच्छन्तीनां तासां
सोपमर्गः, 'पुत्त' ति उपनक्षणत्वात् पुत्रं पिता आता वा
तासां कालगता भवेत् 'संगमे' ति पुत्रआत्रादिरथ ता-
सां संज्ञातकक्षिरादागतो भवेत्, तस्य यः संगमो-मीलक-
स्तदर्थम्, तथा संलेखनं भङ्गप्रत्याख्यानाय परिकर्मणं कार्त्त-
वार्थिका करोति, व्युत्सर्जनं वा-भङ्गप्रत्याख्यानम् कर्तुं कामा
कार्त्तव्यत्सृजने व्युत्सृष्ट्वा कयाचिद्भङ्गं प्रत्याख्यातम्-अ-
नशनं प्रतिपन्नमित्यर्थः, एतेषु कारणेषु गच्छेत् । अथ का-
चित् निष्ठिता कालगता, ततः शेषसंयतीनां शोकापनयना-
र्थं व्यहं-त्रीन् दिवसान् यावदुपर्यपि स्मरणा गन्तव्य-
मिति श्लोकद्वयसंक्षेपार्थः ।

अथैतद्वयं प्रतिपदं विभावयिषुराह-

अज्जाणं पडिकुड्डं, वसहीसंधारगाण गहणं तु ।

आभासिउ दाउं वा, वञ्चेजा गणहरो तेणं ॥ ४६ ॥

आर्याणां स्वयं वसन्तः संस्तारकाणां च ग्रहणं भगवता
प्रतिकृष्टं-प्रतिपिद्धम्, अतो वसन्तिमवभाषितुं गणधरो ग-
च्छति, संस्तारकाश्च तासां प्रायोग्यमुत्पाद्य तान् प्रदातुं
गणधरस्तत्र गच्छेत् ।

अथोपधिद्वारमाह-

पडियं पम्हुड्डं वा, पलावियं अवाहियं च उग्गमियं ।

उवहिं भाणतुं जे, दाणजं वा विवञ्चेजा ॥ ४७ ॥

भिक्षादीं पर्यटन्तीनां तानामुपधिः पतितः स्वाध्यायभूमौ वा
गतानां 'पम्हुड्ड' ति विस्मृतः । उक्तेन वा प्लावितः,
स्तेनैर्वाऽपहतः । स च भूयोऽपि साधुभिर्लब्धः, अपूर्वो वा उ-
पधितैरुद्गमित उत्पादितः । अतस्तमुपधिं भाजयितुं वा

दातुं वा गणधरो गच्छेत् । तत्र पतितविस्मृतादेकरूपकरणस्य
यस्याः सत्कं तस्या एव यद्विभज्य समर्पणं तद्भाजनमु-
च्यते, यत्पुनरपूर्वं उपाधिरुत्पाद्य तासां दीयते तद्दानम् । प्रव-
र्तिन्या अभावः शेषसंयतीनां विभज्य समर्पणं विभजनम्,
यत्तु प्रवर्तिन्या हस्ते समर्प्यते तद्दानम् ।

अथ संघप्राचूर्णद्वारमाह-

ओहाणाभिमुहीणं, थिरकरणं काउ अजियाणं तु ।

गच्छेज्जा प.हुणओ, संघकुलथं गणधरो ॥ ४८ ॥

अवधावनार्त्तमुत्तानां परीपहपराजितानामार्थिकाणां स्थि-
रीकरणं कर्तुं प्राचूर्णको गच्छेत् । कः पुनः प्राचूर्णक इत्या-
ह-संघस्थावरः कुलस्थविरो वा उपलक्षणमिवम् तेनान्या
ऽपि यः स्थिरीकरणार्त्तमप्यहं स गच्छति ।

अथ शैलद्वारमाह-

अन्नत्थ अप्पमत्था, होज पमन्था य अजिगोवसण ।

एण कारणं, गच्छेज्ज उ.हं.उं जे ॥ ४९ ॥

अन्यत्र विधीयमाना उपस्थापना साराङ्गं कचवगाद्य-
प्रशस्तद्रव्ययुक्त-वादप्रस्ता भवेत् । आर्थिकोपाश्रयः प्रश-
स्ता एतेन कारणेन शैलमुपस्थापयितुं 'जे' इति पादपू-
रणं, आर्थिकावसतिं गच्छेत् ।

स्थापनाद्वारमाह-

ठवणकुलाइ ठवेउं, तामि ठवियाणि वा गिवेदेउं ।

परिहरिउं ठवियाणि य, ठवणादियणं व वोत्तुं जे ॥ ५० ॥

दानश्रद्धादीनि स्थापनाकुलानि तासां समस्तं स्थापयि-
तुम्, यडा-तानि स्ववसन्तां स्थापितानि परं तासां निवे-
दयितुममुकममुकं च कुले स्थापितान्मत्येवं ज्ञापयितुम् इ-
दानीं वा तानि कुलानि स्थापितानि ततः पारहन्तु न नि-
वेष्टव्यानीत्येवं निवारयितुम्, येषु जन्मसूक्तमृतसूक्तकादियु-
क्तेषु कुलेषु पूर्वमित्त्वस्थापना कृता तेषु विवाक्षितार्त्तविधि-
परिपूर्यन्तर्गते भूयोऽप्यादानं-ग्रहणं कुरुत इत्याज्ञावचनं व-
क्तुं गन्तव्यम् ।

अथोद्देशानुज्ञाद्वारमाह-

वसहीएऽसज्झाए, गोरवभयमद्धमंगले चेव ।

उंसादी काउं, वाणं वा वि गच्छेज्जा ॥ ५१ ॥

वसन्तावस्वाध्यायिके जाते संयतीवसन्तिमुद्देशमनुज्ञां वा क-
र्तुं गच्छेत्, अथवा-यथाचार्यः स्वयं तानामुद्देशादिकं करोति
ततस्ता आचार्यविषयं यद्वैयं यच्च तदीयं भयं ताभ्यां
शीघ्रे तदङ्गश्रुतस्कन्धादिकमधीयते, आचार्येण वा स्वयमु-
द्दिष्टं तासां महती श्रद्धापजायते प्रशस्तद्रव्यादिगुणयुक्त-
त्वाच्च तत्रोद्देशादीं विधीयमानं मङ्गलं भवेत् । एतः कारण-
रुद्देशादिकं कर्तुं तत्र गच्छेत् । प्रतिवाचिन्यां वा कालगता-
यामन्या कार्त्तव्यतासां वाचनादात्री न विद्यते ततो गणधरो
वाचयितुं गच्छेत् ।

भगडनद्वारमाह-

उप्पन्ने अहिगणो, ठिउं संवेउं तहि पमत्थं तु ।

अच्छंणि खउरियाउं, मंजम सारं ठवेउं जे ॥ ५२ ॥

आधिकरणे उत्पन्ने सति ना. संयमस्य सारं सर्वस्वभूत-
मुपशमं पार्श्वे स्थापयित्वा 'जे' इति प्राग्वत् । 'खउरियाउं' ति
बालुवितचेतना परस्परमात्तव्यसिद्धिद्वान्तः ततस्ता दृष्टपश-

मयितुं तत्रैव-संयतीवसन्तो गणधरस्यान्यस्य वा तथाविधो-
पशमनलब्धिसम्पन्नस्य गमने प्रशस्ते भवति ।

गणद्वारमाह—

जइ कालगया गणिनी, नऽन्ति उ अन्नाउ गणहरसमत्था ।

एतेण कारणेणं, गणचित्ताण वि गच्छेज्जा ॥ ५३ ॥

यदि गणिनी कालगता, नास्ति चाऽन्या संयती गणधरो-
द्वहनसमर्था । अतः—एतेन कारणेन गणचित्ताकरणाथमपि
गच्छेत् ।

अथानान्यवशाद्गणमाह—

अज्जं जक्खाइहुं, वित्तचित्तं च दित्तचित्तं वा ।

उम्मातप्पत्तं वा, काउं गच्छेज्ज अप्पज्जं ॥ ५४ ॥

यत्नेनाविष्टा-गृहीता यत्ताविष्टा अपमानतया क्षिप्तं—नष्टं
चित्तं यस्याः सा क्षिप्तचित्ता, या तु हर्षान्तरेकेणापहत-
चित्ता सा द्वाक्षचित्ता भवत्येते, या तु मोहनीयकर्मोदयेन
चित्तस्तब्धतामुपगता सा उम्मादप्राप्ता । ईदृशीमार्या विज्ञा-
याचार्या मन्त्रेण वा 'अपज्जं' इति आत्मवशां-स्वचित्तां कर्तुं
संयतीवसन्ति यायात्-गच्छेत् ।

अग्निद्वारमाह—

जइ अगणिना उ वसही, दड्ढा डड्ढई डड्ढहिति व त्ति ।

नाउण व सोउण व, उवधेत्तुं जे व जाएज्जा ॥ ५५ ॥

यदाग्निना संयतीवसन्तिदग्धा, दहन्ते वा सप्रति कालं, अथ-
वा—प्रत्यासन्नान्निप्रदापनदशेन धर्यते इति ज्ञात्वा वा स्व-
यम्, श्रुत्वा वा-परमुखनाकगर्भे तां वसन्तिमुपग्रहानु-संस्था-
पयितुं निर्वापयितुं वा 'जे' इति पादपूर्णे, संयतीवसन्ति
यायात्-गच्छेत् ।

अथाकायद्वारमाह—

नडपूरेण व वसही, वुज्झइ वृद्धा व वुज्झहिति व त्ति ।

उदगभग्गियं व सोच्चा, उवधेत्तुं ते तु वच्चेज्जा ॥ ५६ ॥

नदीपूरेण प्रसरता वसन्तिः सास्प्रतमुह्यन्ते-नीयन्ते, वृद्धा वा-
मीता, वक्ष्यन्ते वा-नेप्यन्ते उवकेन वा वसन्तिवृता । एवं श्रुत्वा
तां वसन्तिमुपग्रहानुसंस्थानार्थक कर्तुं प्रजन्त ।

विचारद्वारमाह—

घोडेहि व धुनेहि व, अहवा वि जती वियारभूमीण ।

जयणाण व करउं, संठवणाण व वच्चिज्जा ॥ ५७ ॥

घोटेश्वाध्वेर्धूर्त्तैर्वा वसत्याः पुरो वगडं गच्छन्त्यस्ता उपस-
र्यन्ते ततस्तेषां सानुनयनिवारणार्थं गच्छेत् । अथ संयतीनां
विचारभूमौ ते समागच्छन्ति तन्निवारणार्थं गच्छेत् । अथवा-
यतनया तासां कारयिकीभूमि-विचारभूमि वा कर्तुं पूर्वज्ञाता
या वा संस्थापनानिमित्तं प्रजन्त ।

पुत्रद्वारमाह—

पुत्ता वा भाया वा, भगिणी वा होज्ज ताण कालगया ।

अज्जाए दुखियाण, अणुमट्ठीए वि गच्छेज्जा ॥ ५८ ॥

पुत्रा वा भ्राता वा भगिनी वा तासां कालगता भवेत्,
ततो या तत्रार्थिका दुःखिता शोकसागरावगाढा भवति
तस्या अनुश्लेषधर्मपि सृष्टिः स्वयमेव गच्छेत् ।

तस्याश्चयमनुश्लेषदानव्या—

तेलोकदेवमहिया, तिन्थयरा नीरया गया सिद्धि ।

थेरा वि गया केइ, चरणगुणपभावया धीरा ॥ ५९ ॥

यऽपि तावत्त्रैलोक्यदेवमहिता भुवनत्रयवासिभिः सुरासुरै-
रभ्यर्चितास्तीर्थकगस्तेऽपि भगवन्तो नीरजस्सकलकर्मनिर्मु-
क्ता गताः—प्राप्ताः सिद्धिम्, तथा मथिरा अपि श्रुतभसेनगी-
तमादयः केचिच्चरमंदहधारिणो गताः सिद्धिम्, कथंभूताः ?
चरणगुणानां—मूलोत्तरगुणरूपाणां स्वयमेव चराणां नान्यथा
वापदेशद्वारेण प्रभावकाः—प्रकर्षेण स्फातितारश्चरणगुणप्रभा-
वकाः धीराः परीपहोपसर्गैर्ज्ञाभ्याः यद्येवंविधा अपि महापु-
रुषाः कालगतास्ततश्चैवजनस्य मरणे किमाश्चर्यमिति भावः ।
तथा—

बंधी य सुंदरी या, अन्ना वि य जा उ लोगजेद्वाओ ।

ताओ वि य कालगया, किं पुणं मसाउ अज्जाओ ॥ ६० ॥

ब्राह्मी सुन्दरी च अन्या अपि च या लोकज्येष्ठा आ-
र्यवन्दनामृगावतीप्रभृतय आर्थिकास्ता अपि कालगताः,
किं पुनः शेषा आर्थिकाः ।

ततः—

न हृ होइ मोहयव्वो, जो कालगआं दढो चरित्तम्मि ।

मो होइ मोतियव्वो, जो संजमदुब्बलो विहर ॥ ६१ ॥

(न हृ) नैवाऽसौ साधुसाध्वीजनः शोचितव्यो भवति । यश्चा-
रित्रे दढो-निष्प्रकम्पः सन् भक्तप्रत्याख्यानादिविधिना काल-
गतः, किं तु-आधकः शोचनीयो भवति यः पृथिव्याद्युपमर्ह-
नानेपणीयं पिण्डादिग्रहणं वा कुर्वन् संयमेन दुर्बलो विहर्गति ।
(वृ०) (आज्ञाया विषयः ' आणा ' शब्दे द्वितीयभाग ११८
पृष्ठ गतः ।)

अथ संगमद्वारमाह—

पुत्ता पिया व भाया, अज्जाणं आगतो तहिं कोइ ।

घित्ठण गणहरो तं, वच्चति तो संजतीवमहिं ॥ ६२ ॥

पुत्रः पिता वा भ्राता वा आर्याणां संवर्धो चिरप्रापित-
स्तत्र कश्चिदागतो भवेत्, ततस्ते गृहस्था गणधरः संयती-
वसन्ति प्रजति । येन तासां तस्मिन् सञ्ज्ञानकसार्धो दृष्ट स-
माधिरूपजायन्त ।

अथ संलेखनव्युत्सृष्टद्वारगणि युगपदाह—

संलिहियं पि य तिविहं, वोमिरियव्वं च तिविह वोसहुं ।

कालगये त्ति य सोच्चा, मरीरमहिमाइ गच्छेज्जा ॥ ६४ ॥

इह संलेखनम् अपिशब्दान्—संलेख्यमानं वस्तु त्रिधा-
आहारः शरीरमुपकरणं वा । यद्वा-उर्पाधः शरीरं कषाया-
श्चेति । व्युत्सृष्टव्यमन्यधमेव त्रिविधम्, अनशनप्रतिपत्ति-
काले एतदेव त्रयं व्युत्सर्जनीयमिति भावः । एव निसृष्ट-
मपि त्रिविधमेव त्रिविधं तस्याः स्थिरीकरणार्थं सूरिणा ग-
न्तव्यम् । यावत् कालगता सा संयतीति वार्ता श्रुता तां च
श्रुत्वा तस्याः शरीरमहिमार्थं गणधरः स्वयमेव गतः ।

जोहं वि य कालगया, तोहं वि य दुब्बि तिभि वा दिवसे ।

गच्छेज्ज संजईणं, गणुमट्ठिं गणहरो दाउं ॥ ६५ ॥

यदाऽपि च प्रवर्तिनीप्रभृतिका महानिनादसंयती कालगता
भवति तदा हो श्रीन् वा दिवसान् संयतीनामनुश्लेषि प्रवर्तुं
गणधरो गच्छेत् । गते गम्यते कारणजाते इति मूलद्वारम् ।

अथ प्राघूर्णकद्वारमाह—

अप्पचित्तिऽप्यततिया, पाहुणया आगया सउवचारा ।

सिज्जायरमामाण, पडिकुदुहमिए पुच्छा ॥ ६६ ॥

प्राधुर्गुणाः साधव आत्मद्वितीया आत्मतृतीया वा तत्राग-
ताः । तैश्च तत्र श्रुतं यथाऽत्र संयत्यास्तिसृणन्ति । ततस्ते तासां
वसन्ति सोपचाराः प्रविशन्ति । सोपचारा नाम—त्रिषु स्था-
नेषु प्रयुक्तनैपथिकीशब्दाः, यद्वा—संयतीभिरेषां वदयमाण
उपचारः प्रयुक्तस्ते सोपचारा उच्यन्ते, तेषु समागतेषु प्रव-
र्तिनी यदि स्थविग तत आत्मद्वितीया निर्गच्छति । अथ
तरुणी तत आत्मतृतीया, या च तत्र स्थविग पुनस्तिसृणति
ततः साधवः शय्यातरकुले मामककुले प्रातःकुण्डलानि वा
रजकादिभूषणानि, आहेशिकं च येषु कुलेषु क्रियते तानि
प्रष्टु प्रवर्तिन्याः समीपं गच्छन्ति ।

अथोपचारं व्याख्याति—

आसंदग कटुमओ, भिसिया वा पीढगं व कटुमयं ।

तक्खणलंभे अमई, पडिहारिगपेहभोगणे ॥ ६७ ॥

यदि साधुषु समागतेषु तत्तत्तद्देव काष्ठमय आसन्दकोऽ-
शुषिगादिगुणोपेतः प्राप्यते, वृषिका वा काष्ठमयं वा पीढकं
लभ्यते, ततस्तदानीमेव तद् प्रहीतव्यम् । अथ तत्तत्तद्देवाम-
न्दकादि न लभ्यते ततो गते प्रातिहारिकं गृहीत्वा स्थापय-
न्ति 'पेह' त्ति तच्छोभयसंध्य प्रत्यपेक्षते 'भोगणं' त्ति
अकारप्रत्ययान्यानामसंयतीजनस्य प्रातिहारिकस्य भो-
गं न करोति । ततस्ते तत्रोपविष्टाः संयतीनां निगवाधादि-
वार्ता पृष्ट्वा शय्यातरकुलादीनि पृच्छन्ति ।

अथ केन विधिना ते पृच्छन्ति, केन वा विधिना

तास्तेषां दर्शयन्तीत्युच्यते—

चाहोए अंगुलीए व, लट्टीए व उज्जुअं ठिओ संतो ।

न पुच्छंज न दाएज, पञ्चावाया भवे तन्थ ॥ ६८ ॥

शय्यातरादिकुले पृच्छन् दर्शयन् वा बाह्या—बाहुं प्रसार्य
एवम् अङ्गुल्या वा यष्ट्या वा गृहस्य ऋजुकं संमुखं स्थितः
सन् न पृच्छेत्, न वा दर्शयेत् । कुत इत्याह—यतस्तत्रैव
पृच्छयमानं दर्शयमानं वा प्रत्यपाया बहवो भवन्तीति ।

तानिवाह—

तेणेहि अगणिणा वा, जीवियववगेवणं व पडिणीए ।

खरण खरिया मुणहा, नट्टे वट्टक्खरे मंका ॥ ६९ ॥

बाह्यादिकं प्रसार्य साधुना यद् गृहं पृष्टं संयत्या वा दर्शित-
म् ; ततः स्तेनैः किञ्चिदपहतं भवेत्, अग्निना वा तद् गृहं
दग्धम्, प्रत्यनीकेन वा तस्मिन् गृहे कस्यापि जीवव्यपरो-
पणं कृतम्, द्वयत्तरको वा द्वयत्तरिका वा केनचिदपहता स्नु-
षा वा केनचिद्वर्त्तेन सह पलायिता, वृत्तखुरे वा प्रधानस्तु-
रङ्गमो नष्टो भवेत्, ततः साधुसाध्वीविषया शङ्का भवेत् । नू-
नमन्तरेवापहतम्, दग्धमन्यात् । ततो नापि विधिना पृच्छन्ति ।
तत्र वासिनस्ते साधवो न हसन्ति, न वा कन्दर्पं कुर्वन्ति ।

किं तु—

सेज्जायराण धम्मं, कहिति अज्जाण देति अणुमट्ठि ।

धम्ममि य कहियमि य, सव्वे मंवेगमावन्ना ॥ ७० ॥

शय्यातराणां धर्मं कथयन्ति । आर्याणां वा उद्यतानां स्थि-
रीकरणार्थं सीदन्तीनां पुनरुद्यमनार्थमनुशिष्टिं प्रयच्छन्ति ।
धर्मे च कथितं सर्वे श्राद्धाः संयत्यश्च संवेगमापन्ना भवन्ति,
आत्मनश्च निर्जरा भवति ।

प्राधुर्गुणकारमेव प्रकारान्तरेण व्याचष्टे—

अज्जो वि अ आण्मो, पाहुण्णअभासिया उ तेणभए ।

चिलिमिलिअंतरिया खलु, चाउस्साले वमंऽज्जाणं ॥ ७१ ॥

अयमन्योऽपर आदेशः प्राधुर्गुणकारं समस्ति, ते प्राधुर्गु-
का आभाषिका द्रविडादिदेशाद्भवाः ततस्तत्र तेषामुपाश्रया
दुर्लभः । अतस्तदर्थं संयत्यो वसन्ति मार्गयन्ति । यदि ताभिर-
पि गतेष्वन्यर्त्ताभिर्न लब्धा ततो वृत्तमूलादिषु बहिर्ध्वंसन्ति ।
अथ बहिः स्तेनभयं ततो यत्रायाः स्थिताः सन्ति तच्च-
तु शालं भवेत् 'तत्रान्यस्यां शालायां साधवश्चिर्लिर्मालक-
या अन्तरिता पसेयु ।

चतु शालस्याऽभावे विधिमाह—

कुहुंतरस्म अयती, कडओ पोत्तं च अंतरं थेरा ।

तेसंऽतरिया खुट्टी, समणीण वि मग्गणा एव ॥ ७२ ॥

अन्यस्या यस्तेरभावे संयताः संयत्यश्चैकस्मिन् गृहे व-
सन्ति, कुड्यान्तरस्याभावे कटकोऽपान्तगोलं दीयते । कट-
कस्याभावे पोत्तं—चखं तन्मयी चिलिमिलिका तस्याः स्तेनभ-
यम्, ततो यस्मिन्पार्श्वे संयत्यस्तस्याः प्रथमं स्थविरास्तेर-
न्तरिताः क्षुल्लिकान्ततो मध्यमास्ततस्तत्तुणा इति, एवं श्रम-
णीनामापि मार्गणा कर्तव्या । तद्यथा—स्थविरसाधुनामासंघे
क्षुल्लिकास्ततः स्थविरास्ततो मध्यमास्ततो दृढाऽसंघे तरु-
ण्यः स्थाप्यन्ते ।

तत्र स्थितानां विधिमाह—

अत्राए आभोगं, नाए समई करेति सज्झायं ।

अव्वुघाया व सुवे, अच्छंति व अन्नहिं दिवसं ॥ ७३ ॥

यदि तत्र जनेनाज्ञाताः स्थितास्ततो रात्रावभोगमुपया-
गं कुर्वन्तः तूष्णीका आसन्त इत्यर्थः । अथ ज्ञातास्ततः
सशब्दे—महता शब्देन युक्तं स्वाध्यायं कुर्वन्ति । अथ ते चाह्वा-
ताः—पारिधान्तास्ततः स्वपन्ति । कारणतश्चैकद्वित्रीन् वा
दिवसान् तत्रैव यदि स्थास्त्वस्नतो दिवसमन्यत्रोद्यानादिषु
स्थित्वा रात्रौ तत्र वसन्ति ।

कारणाभावे तु तत्रैकरात्रावुपित्वा प्रभाते व्रजन्ति—

समणी समणपविट्ठे, निमंतउल्लावकारेण गुरुया ।

पयलानिहत्तुवट्ठे, अच्छीमलणे गिही मूलं ॥ ७४ ॥

श्रमणीजनं श्रमणजनं च कार्यिकीं कृत्वा प्राचष्टे सन्ति यद्य-
कोऽनेको वा एक एवानेकाभिर्वा संयतीभिः समं निशाप्ते निः
संचरवेलायामुल्लापकं कारणे—आगाहकारणाभावे कुर्वन्ति
ततश्चतुर्गुरुकम् । तथाऽन्यत्रोद्यानादिषु श्वापदस्तेनार्थभया-
द्दार्ढ्यं तत्रैव तिष्ठन्ति, यदि प्रचलायन्ते, निद्रायन्ते, स्वप्नतय-
न्ति वा अक्षिणी मलयन्ति, तत्र चतुर्गुरुकम् । अथ गृहा प्र-
चलादि विदधानं न दृष्ट्वा शङ्कां करोति—किमपि स्वाध्याय-
जागरणेन स्निग्धः प्रचलायते उत सागारिकजागरेणेत्यादि,
ततश्चतुर्गुरुं नि शङ्कितं मूलम् ।

उच्चारं पामवणं वा, अन्नहिं मत्तएसु वज्जयंति ।

अदिट्ठपविट्ठा वा, अदिट्ठ गिंते ततो भयिता ॥ ७५ ॥

उच्चारं प्रश्नवणं वा यदि बाह्यिकभूमिं विमुच्यान्यत्र प्रकुर्व-
न्ति, मात्रकेषु वा कृत्वा बहिः पारिष्टापनायागनास्तत्र यदि

गृहमिदंष्ट्रा. प्रविष्टास्ततो गच्छा—विकल्पिताः । दृष्टा वा अदृष्टा वा निर्गच्छन्तीति भावः ।

तन्थऽमान्थं व दिवसे, अच्छन्तां परिहरन्ति निहाई ।

जयणां व मुर्वति, उभयं पि य मग्गं वसहि ॥७६॥

तत्र रजन्यामुपिव्यादिकं च ततस्तत्र वा संयतीचमनावन्थं वा उद्यानादिषु तिष्ठन्ति, निद्राप्रचल्लादिकं परिहरन्ति । यथ-
निकान्तास्तं यतनया स्वपन्ति, यथा साधारणो न पश्यति ।
यदि तत्र क्रियन्तमपि कालं स्यात्तु कामास्तत उभयमापन्ना-
ध्वः साध्यश्चान्तां वसन्ति मार्गयन्ति, लब्धाया तत्र साध-
वस्तिष्ठन्ति । गते प्रा । घूर्णे घुण्णकद्वारम् ।

अथ गणधरद्वारमाह—

अहिणा विसृङ्का वा, महसा डाहो व होज मासो वा ।

जति आगाहं अजा-ण होइ गमणं गणहरस्म ॥७७॥

अहिना सप्पेण काचिदायिका दृष्टा, अतिमात्रं वा भुक्ते विमृचिका कस्याश्चिदजनिष्ट, महसाऽपि तेनाग्निना वा दाहो दाहज्वरो वा भवेत्, श्वाभो वा कस्यांश्च-
दकस्मादजनि । एवमादिकं यद्यागाहं कार्यमार्थाणां भ-
वति ततो दिवा रात्रौ वा गणधरस्य गमनमनुष्ठानम् ।

अथवा—

पडिणीयमेच्छमालव- गयगोणामहिमंतणमाई वा ।

आमन्ने उवमग्गं, कप्पइ गमणं गणहरस्म ॥ ७८ ॥

प्रत्यनीकमेच्छमालवस्तेन गजगोमहिषस्तेनकादयो वा स-
यतीनामुपमर्गं कर्त्तव्यमाह्वयः । यद्वा—न तावदेवोपमर्गयन्ति,
परं तेषामासन्न उपमर्गो वसन्ते तत्क्षणादेव भावीत्यर्थः । ततः
कल्पितं गणधरस्य वा सामान्यस्य वा समर्थस्य वा तांश्चवार-
गार्थं गमनम् । गतं गणधरद्वारम् ।

अथ महर्हिकद्वारमाह—

रायाऽमन्चे मेड्डी, पुगेहिओ। मन्थवाहपुने य ।

गामउडे रट्टउडे, जे य गणहरे महड्डीण ॥ ७९ ॥

राजा—प्राथम्यार्पति, अमात्यो मन्त्री, अष्टादशाना प्रकृतीनां म-
हत्तरः श्रेष्ठा, पौरजनपदयुक्तस्य राजो होमादिना आशिवाद्युपद्र-
वप्रशमकः पुरातन, यस्तु क्रयाणकजात गृहीत्वा लोभार्थमन्थ-
देशं व्रजन् सार्थं वाहयति यागक्षेमार्चनतया पालयति स सार्थ-
वादः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—राजा राजपुत्र इत्यादि,
तथा ग्रामकूटो—ग्राममहत्तरः, राष्ट्रकूटो—राष्ट्रमहत्तर, एते प्र-
व्रजिता दह गृह्यन्ते । यश्च गणधरो राजादिबहुमतो विद्याऽ-
तिशयसंपन्नो वा एते सर्वेऽपि महर्हिका उच्यन्ते ।

एतेषां संयतीचमन्ति गच्छतामर्मा गुणा भवन्ति—

अजाण तेजजणं, दुजणमचकारगा य गोवया ।

तम्हा मसगुणार्गं, गणहग्गमणं महड्डीण ॥ ८० ॥

आर्याणां तेजोजनं महात्तमोत्पादने दुर्जनानां च सत्तम-
त्कारता—साशङ्कता भवति, न विचिन्त्य प्रत्यनीकत्वं कुर्वन्ती-
त्यर्थः । लोके चार्याणां गौरवमुपजायते, तस्मात् गणधरस्य
महर्हिकस्य च राजप्रव्रजितदिगमनमार्थिकादिश्रये समनु-
ष्ठानम् । ताश्चार्थिकास्तान् राजादिदीक्षितान् दृष्ट्वा इत्थं चि-
न्तयन्ति—

संतविभवा जइ तवं, करेति अवज्झिऊणं इड्डीओ ।

मीयंतथिरीकरणं, तिन्थविवड्डी य वप्पो य ॥ ८१ ॥

याद राजादि संपदः अपोह्य-परित्यज्य तपः कुर्वन्ति ततो
वयम् संपदं प्रार्थयमानाः किमेवं प्रमादमग्रास्तिष्ठाम इत्येवं
सीदन्तीनामार्थिकाणां स्थिरीकरणं कृतं भवति । स्थिरीकरणे
च क्रियमाणे तीर्थस्य वृद्धिस्तीर्थवृद्धौ प्रवचनस्य वार्णो-
यशः—प्रवादप्रभाविता भवति । गतं महर्हिकद्वारम् ।

प्रच्छादना च शैल इति द्वारमाह—

वीसुं(भी)भूतो गया, लक्खणजुनो न विज्जती कुमरो ।

पडिणीण्हिं कहिए, आहावंती दवदवस्म ॥ ८२ ॥

कस्यापि नृपतेस्त्वयः पुत्राः सम्यग्दर्शनलब्धबुद्धयो दीक्षां
कर्त्ताकृतवन्तः । कालान्तरेण च स राजा विषवग्भूतः—शरी-
रात् पृथग्भूतः—कालगत इत्यर्थः । ततोऽमात्यादयो वयमराज-
का सन्तो नार्थभाज इति पार्श्वमाद्य राज्यलक्षणोपेतं कुमारं
प्रयत्नेन गवेपितवन्तः, परं न विद्यते कोऽपि लक्षणयुक्त कु-
मारः । ततः काथनं प्रत्यनीकैः स्ववर्चनिकादिभिर्गथा य इ-
त्येव नृपते, पुत्राः भवन्ति ते साधवा विहरमाणा इहोद्याने
संप्राप्ताः । ततस्तं अमात्यादयः सम्यगज्ञात्वा छुत्रचामरस्व-
हार्दिकं राजार्हं वस्तु गृहीत्वा द्रुते द्रुतमाधायान्ति साधूनां
समापमागच्छन्ति ।

अथ प्रत्यनीकाः केन कारणेन कथयन्तीत्युच्यते—

अइमिं जणम्मि वप्पो, आयती इड्ढिमंतप्या य ।

रायमुयदिकिवण्णं, तिन्थविवड्डी य लड्डी य ॥ ८३ ॥

अभुना राजमुतेन दीक्षितेन अमीषां श्रमणानामनीव
जेन लोके वर्णावादः प्रवादा विजृम्भत, यथाऽहो शर्मापामव-
धर्मः प्रातिपत्तयः यत्रेदृशाः प्रव्रजन्ति । आयतिश्च सनातर-
मीषाभेन नाविच्छिन्ना भविष्यति । अड्ढिमन्तश्च श्रेष्ठयादय ए-
तत्प्रभावणार्मीषां पूजा कुर्वन्ति । तथा राजमुतोऽत्र प्रव्रजित
इति कृत्वा अपि बहवः प्रव्रज्यन्तीति तीर्थवृद्धिलोब्ध-
श्चाहारवस्त्रादीनां प्रचुरा भवति । उत्पन्नजितेन पुनरमुना
वर्णादयो न भविष्यन्तीति बुद्ध्या प्रत्यनीकाः कथयन्ति ।

ततस्तानमात्यादीनुत्प्रव्रजनार्थमागच्छत श्रुत्वा ते

राजपुत्राः किं कुर्वन्तीत्याह—

दट्ठण य रायिड्ढि, परीमहपगइतो तहिं कोऽइ ।

आपुच्छइ आयणिण, सम्मत्ते अप्पमादा ह ॥ ८४ ॥

तां राजसमृद्धिमागच्छन्ती दृष्ट्वा तत्र कोऽपि राजपुत्रः परी-
पहपगजितः सन्तानाचार्यानापृच्छति—भगवन् ! अशक्नोऽहं
प्रव्रज्यामनुपालयिष्ये । ततः आचार्या भणन्ति—सौम्य !
सम्यक्त्वे भगवता हुनिश्चितमप्रमादः कर्तव्यः ।

नाऊण य माणुस्सं, दुल्लमं जीवितं च निस्सारं ।

मंघस्म चेनियाण य, वच्छल्लत्तं करंजाहि ॥ ८५ ॥

ज्ञात्वा मानुष्यं—मनुष्यमयं सुदुर्लभं जीवितं—च निःसारं—
मत्वा संप्रस्य चेत्यानां च चत्सलत्वं भक्तिं कुर्यादिति ।
द्वितीयं पुनराह ।

किं काहिति ममेते, पडलगतणं मे जटा इड्डी ।

को वाऽनिट्ठफलसुं, विभवेसु बलेसु रज्जेजा ॥ ८६ ॥

किं कार्पयन्ति ममेते अमात्यादयः, पटलतुर्णामेव मया

राज्यकृत्तजटाः-परिपक्वाः, आपव-राज्यादिविभवानां भुक्तानां भवेत्तरकपात फलम् । बलश्चासीत् सध्याभ्रगगवत्, अतः को वाऽतिप्रफलामच्छेत् फलेषु अवलपु च विभवेषु रज्येत्-रागमनुवर्णीयात् । एवमुक्त्वा प्रकट एव प्रदेशे स्थितः सर्वानुपसर्गानांभूय स संयममनुपालयति ।

यस्तु तृतीयः स किं करोतीत्याह—

तद्व्यां संजमअट्टी, आयरिए पणमिऊण निविंहेणं ।

गेलन्न नियडीण, अज्जगण उवस्मगमतीति ॥ ८७ ॥

तृतीयो राजपुत्रः संयमार्थं स गुह्यमगमहिताः-आयं! सयतीप्रतिश्रयं निनीयस्व । स प्राह-इच्छाम्यहं भगवद्वचनम-तिस्तरयत मां येन केनापि प्रकारेणास्मादुपसर्गसमुद्भूतम् । एवमुक्त्वा स आचार्यान् त्रिविधन मनोवाक्कायकर्मणा प्रणम्य निरुत्या ग्लानत्वं कृत्वा आर्याणामुपाश्रयं प्रविशति ।

अतद्वागा अमई, जइमं मूले या अविलीवीण ।

पामित्ता देति मुहं, अप्पगासं ठवेति य विंमो ॥ ८८ ॥

यद्यन्तर्जानकारणेऽज्जनमन्त्रादि विद्यते ततः सोऽन्तर्हितः कृत्वा तत्रैव स्थाप्यते । अयं नामत्यन्तज्ञानकरणं ततः संयतीनेष्वयं कार्यायवा तद्वर्तते नेतव्यः । यदि तस्य शमश्रुकृतं विद्यते ततो लोचं क्रियते, आसं तनीवी तारि च । पादा तस्य मुखं ददति ; तैर्मुखानिस्पृन्तीत्यर्थः । अत्रकाशं च प्रदेशं संयतीनेषां ते स्थापयन्ति । विरेकश्च विवेचनकारकोपध-प्रयोगेण क्रियते ।

संथारकुमंघाडी, अमणुण्णे पाणए य परिमेत्रो ।

घंमणपीमणओसुह, अधितिवरकम्म मा बोलं ॥ ८९ ॥

संस्तारकः स संयतः श्राव्यते, मालिना गीटता च कुसभाटी सभावरणा कार्यते, अतोऽन्धदुर्गोन्धपातकं ततः तस्य गीरतः क्रियते । तथा काश्चन संयत्यस्तु चन्दनस्य प्रयोगम्, अन्यास्तु पेषणमोषधस्य कुर्यान्ति, अपरा पुनः करतल-पर्यस्तमुख्या भूमिगतदृष्ट्याऽधूति कुक्षीणांस्तथान्तः । स्वरकर्मिकेषु च राजपुत्रेषु च समानेषु भवन्ति-मा बोलं कुदत, पया प्रवर्तिता ग्लाना न युग्मदीये बोलं सहते, एवमगौ तत्र संयतीवरेण तिष्ठन् सयोग्यपि स्थाननिपदनादीनि पदानि कुर्यात् । गतं प्रच्छादना वा शेषं इति कृतम् ।

अथसहिष्णोश्चतुष्कर्मजनेनां द्वारं विमानायपुराह—

दोएह वि सह भवेती, सो व सह मा च होज उ अगट्ट ।

दोएहं पि उ असट्टणं, निमिच्छजयणाण कागव्वा ॥ ९० ॥

अथ ग्लानसाध्यांश्चाकिंसा क्रियते, यथा यस्याः प्रातः-चारका तौ द्वारपि सहिष्णु भवतः एव प्रथमो भङ्गः । 'सो वसहु' ति साध्वी साहिष्णु स च साधुसहिष्णुगिति द्वितीयः । 'सा च होज उ असट्ट' ति सा साध्वी असहिष्णुः साधुः सहिष्णुः एतृतीयः । साध्वी साधुः द्वारप्यसाहिष्णु इति चतुर्थः । एतषु चतुषु भङ्गेषु यतनया चिकित्सा कर्तव्या ।

तत्र प्रथमभङ्गं तावद्भावयति—

सोऊणं ओगिलाणि, पंथं गांम व भिक्खवेलाए ।

जइ तुरियं नागच्छइ, लगगइ गुरुए चउम्मामे ॥ ९१ ॥

श्रुत्वा ग्लाना संयती पथं वा परिभ्रमन् ग्रामे वा

तिष्ठन् भिक्षावेलायां वा पर्यटन् यदि त्वरितं ग्लाना-समीपे नागच्छति ततश्चतुरो मासान् गुरुकान् लगति-प्राप्नोति, अतो ग्लानो भूत्वा निजगामभिलषता सर्वे-णाप्याक्षेपेण तस्याः समीपं गन्तव्यम्, कथं पुनस्तस्याः श्रवणं भवति ? उच्यते-यत्र ग्रामे ग्लाना विद्यते तस्य बाह्य-दूरसमीपे व्यतिवज्जने गृहस्थः कोऽपि घृते युष्माभिरस्याः प्रातिजागरणे न क्रियते ? । साधुराह-सुगु क्रियते, गृही साधुना सह ब्रवीति । यद्येवं ततः—

लोलेत्ती छगमुत्ते, सोउं पेत्तुं दवं तु आगच्छे ।

तूरतो ते वसहि, शिवेयणं छावणज्जाए ॥ ९२ ॥

एकाकिनी संयती छगमूत्रे आसीत् एव पुरीषप्रश्रवणे लोलेत्ती विलुङ्क्ता अत्र ग्रामे तिष्ठति एव अथा तत एव द्रव्यं पानकं गृहीत्वा स्वग्रामात् संयतीवसतिमागच्छति । ततो बाह्यं स्थित्वा शय्यातरीपाश्चादिकथा निवेदनं कारयति । यथा बाह्यं साधुरागतोऽस्तीति । सा च शय्यातरी तस्या आर्यिकाया दुनिर्वासनमात्राणां ह्यादने कुर्यात् । अथ सा न करोति तत आगताऽपि यतनया तां ह्यादयति ।

ततः साधुस्तस्या इत्थं स्थिरीकरणं करोति—

आमामो वीगामो, मा भाहि ति थिरीकरणता मे ।

धुविउ व चारकणं, तीमऽऽपण बाहि कपेय ॥ ९३ ॥

आश्रयासो नाम-श्रीराजवः, अहं ते सर्वमपि घेषावृत्त्यं कार्य-ये । विश्वासस्तु त्वं गम माता भागनी दुहिते वा, अतो मा भेरीः । एव घेषाऽनुरूपमाविरुद्धं वचनं ब्रवीति । इत्थं तस्याः स्थिरीकरणे कृत्वा छगमूत्रलुलितां तां धाविन्वा तस्या प-वोपग्राहकाणि जीवराणि, तेषामभावे आसीयान्यपि सस्ता-रके आस्तुणाति, तां वा परिभाषयति । ततः सरगिटतत्वा-वराणां प्रतिश्रद्धया बहिः कल्पे दानव्यः । भूमराणं तस्या उपलपनं कर्तव्यम् ।

अथ प्रवेशविधिं विशेषत आह—

एहं कारगेहिं, पविसेंते ऊ गिमीहिता निन्नि ।

ठिच्चा गं कायव्वा, अंतर्दूरं पवेमे य ॥ ९४ ॥

एतेर्ग्लानत्वादिभिः कारणे संयतीवसतां प्रावेशता ति-स्त्रो नेपेविद्य कर्तव्या । कथामत्याह स्थित्वा प्रथमनेपेध-काकरणानन्तरं किरन्तमपि कालं प्रतीक्ष्य द्वितीया नेपेध-का, ततो द्वितीया नन्तरं तृतीयाऽप्येवमव कर्तव्या । प्रथमा-नेपेधका दुर्ग-अग्रद्वारे द्वितीया अन्तर्-मध्यभागे, तृतीया प्रवेशे मूलद्वारे विधानव्या ।

ततः—

पडिहारिणं पवेमो, तक्कजममाणणा य जयणाए ।

गेलण चिट्ठणादी, परिहरमाणो जतो खिप्पं ॥ ९५ ॥

शय्यातरीभिः प्रातिहारिके आर्येयां ज्ञापितं सान् प्रवेशः कर्तव्यः, प्रावेष्टेन च तस्य-विवाहितस्य ग्लानकार्यस्य पू-र्वोक्त्या वक्ष्यमाणया यतनया संमानना कर्तव्या । एव ग्लानत्वे तत्र स्थानादीनि पदानि कुर्यात् । तथा ग्लान-कृत्यान्युत्सर्गतोऽशुद्धं परिहरन् करोति । अथ शुद्धं न प्राप्यत-ततो 'जउ' ति अनागादे पञ्चकहान्या यतमानः करोति 'खिप्पं' ति आगादे क्षिप्रमेव करोति । अ-

यथा—आत्मपरोभयसमुत्थदोषान् पारंग्रहमाणो ग्लानकृत्य करोति । कुत इत्याह—' जतो विष्णु ' ति यत आत्मसमुत्था-
दिदोषानपरिहरतः क्षिप्रमेव सयमविगधना भवति ।

कीदृशः पुनस्तौ प्रतिजागर्तौ न्युच्यते—

पियधम्मो दहधम्मो, मिसवादी अप्पकोउहल्लो य ।

अञ्जंगिलाणयं खलु, पटिजग्गति एरिमो साह ॥ ६६ ॥

प्रिय दृष्टो धर्मो यस्य स प्रियधर्म्मो, धर्मे दृढो-निश्चलो दह धर्म्मो राजदन्तीवित्वात् दहशब्दस्य पूर्वनिपातः, मितं-परि-
मिताक्षरं वक्तुं शीलमस्येति मितवादी, अल्पशब्दस्येहाभाव-
वचनव्यादल्पम-अविद्यमानं कौतूहलं स्वरूपदर्शनादपि य-
स्य सोऽल्पकौतूहलः । ईदृशः साधुगर्वा ग्लानो प्रतिजागर्ति ।

सो परिणामविहिण्णू, इंदियदांगहि संवरियदारो ।

जं किंचि दुब्बिगंधं, मयमेव विगिंचणं कुणति ॥ ६७ ॥

स वैयावृत्त्यकरो वस्त्रगन्धादिभिः शुभा अपि भावा भूयो-
प्यशुभा भवन्ति; अशुभा अपि च संस्कारविशेषतो विश्रम-
या वा शुभा जायन्ते इत्येवं पुद्गलानां परिणामविधिं जाना-
तीति परिणामविधिज्ञः । तथेन्द्रियद्वारेभ्य संवृतद्वारं दह
'गम्ययप कर्माधारं' २।२।७४ इत्यनेन पञ्जमी । ततोऽयमर्थः—
इन्द्रियरूपाणि द्वारागयधिकृत्य संवृतद्वारे न पुनर्याह्यद्वारा-
णि । ईदृशः साधुर्यत्किंचिदार्थिकाया संज्ञादिकं दुर्भिगन्धं
तस्य स्वयमेव विवेचने स्फोटने परिष्ठापनं वा करोति ।

संवृतद्वारपदस्य सफलं वा करणार्थमाह—

गुज्झंगवदणकक्खो- रुअंतरे तह थणंतरे दह ।

भंहरति ततो दिट्ठिं, न य वंधति दिट्ठिं दिट्ठिं ॥ ६८ ॥

गुह्याङ्गस्य वदनस्य कक्षयोरुद्धं यान्यन्तराणि—अवका-
शास्तानि, तथा स्तनान्तराणि च दृष्ट्वा संहरति—भास्करा-
दिव ततो दृष्टिं निवर्त्तयति । न च नैवार्थिकायां दृष्टौ दृष्टि
बध्नाति-भीलयतीत्यर्थः ।

अथ यत्किंचित् दुर्भिगन्धमित्यादि व्याचष्टे—

उच्चारं पामवणे, खेले सिंघाडणं विगिंचण्या ।

उच्चत्तणपरियत्तण, गुंतगणिंल्लेवणमरीरो ॥ ६९ ॥

उच्चारस्य प्रश्रवणस्य खेलस्य सिंघाणस्य च विवेचनं क-
रोति । उद्धर्त्तेन नाम—तस्या उच्चातायाः पार्श्वतः करणम्,
ततः इतरस्यां दिशि स्थापनं परिवर्त्तने तदापि करोति, न-
न्तक—वस्त्रं तथा शरीरं च यदि संज्ञया सूत्रेण वा लिप्तं
ततस्तदपि निर्वर्त्तयितव्यम् ।

किरियातीतं शाउं, जं इच्छति एमणार्णे तं तत्थ ।

सद्धावणा परिम्मा, पडियरणकहा गुमोक्कारो ॥ १०० ॥

क्रियायां क्रियमाणायामपि या न प्रगुणीभवति सा क्रिया-
तीता, तां ज्ञात्वा सा प्रष्टव्या-केन भवत्या समाधिरूपयते ?,
ततो यद् द्रव्यमिच्छति तदेषणया शुद्धं शुद्धस्यालाभे पञ्च-
कहानयतनयाऽपि गृहीत्वा वानव्यम् । ततः सा तथा श्र-
द्धाप्यते; यथा पारङ्गाय स्वयमनशने प्रतिपद्यते । अनशनप्रति-
गन्तायाश्च सर्वप्रयत्नेन प्रतिस्तरणं धर्मकथा च तथा कर्त्तव्या;
यथा सस्यगुप्तमार्थमाराधयति । नमस्कारश्च तस्या मरण-
वेलायां दानव्य इति ।

क्रियासाध्याया विधिमाह—

दव्वं तु जाणियव्वं, समाधिकारं तु जस्म जं होति ।

णायम्मि य दव्वम्मि, य गवेसणा तस्म कायव्वा ॥ १०१ ॥

यस्य रोगस्य यद् द्रव्यं यस्या वा ग्लानाया यत् समाधिका-
रकं तत्प्रथमत एव ज्ञातव्यम् । ज्ञाते च तस्मिन् द्रव्ये सर्वप्रथ-
मेन तस्य गवेसणा कर्त्तव्या ।

मयमेव दिट्ठपाढी, करंति पुच्छति अजाणओ वेज्जं ।

दीवणदव्वादिम्मि य, उवदेमे वादि जा लंमे ॥ १०२ ॥

वैद्यकशास्त्ररूपो दृष्टः पाठो येन स एवाविधः स्वयमेव
चिकित्सां करोति, अथवा-वैद्यकशास्त्राभिप्रायं न जानाति,
ततो वैद्यं पृच्छति, तस्य च वैद्यस्य दीपनं करोति । यथाऽहं
कारणं एकाकी राजातः, अतो मा अपशकुने गृहीध्वम् ।
ततो वैद्येन द्रव्यक्षेत्रकालभाषभेदाच्चतुर्विधे उपदेशे दत्ते
मतिं ग्रहीति । यदि वयमेतन्न लाभामहे ततः किं प्रयच्छामः ।
एवं पृष्टं भूयो द्रव्यान्तरे उपादिष्टं दत्ते—यद्यतदपि न लाभ-
महे ततः किं कर्त्तव्यम्-एवं तावत् पृच्छति; यावद्यस्य
धनो लाभः तदुपदेशे च पृच्छा तिष्ठति; उपरमत
इत्यर्थः ।

अथ रात्रौ विधिमाह—

अच्छामे व वसेज्जा, संबद्धं उवस्मयस्म वा दारे ।

आषाढं गेलणे, उवस्मणं चिलिमिलिविभन्ते ॥ १०३ ॥

संयतीप्रतिश्रयस्याभ्यासे-समीपे यद्वसंभ्रमन्यद् गृहं तत्र
वसेत्, तस्याभावे संबद्धेऽप्यस्य गृहे, तद्भावे उपाश्रयस्य
वा द्वारे । अथ गाहं ग्लानकार्यं भवति तत उपाश्रयेऽपि चि-
लिमिलिकारविभक्तं सति ।

किमर्थं पुनरुपाश्रयस्यान्तर्वसनीत्याह—

उव्वत्तणं परियत्तण, उभयविगिंचद्वपाणगट्ठा वा ।

तक्करभयभीरक्खण, गण्णुकारट्ठा वमं तत्थ ॥ १०४ ॥

तस्या उद्धर्त्तने वा कर्तुम् उभयस्य वा कार्याकांक्षालक्षण-
स्य विवेचनार्थम्, तृपार्त्ताया वा रात्रौ पानकदानार्थम्, य-
द्वा-तत्र तत्करभयम्; सा च संयती स्वभावनैव भीरुः ततो
भयरक्षणार्थम्, अर्थात्-अथवा मरणवेलायाः प्रत्यासन्नत्वे
नमस्कारदानार्थं वा तत्र वसेत् ।

धिइवलजुत्तोऽवि मृणी, मेज्जातरमप्पिमज्जिगादिजुत्तो ।

वमति परपच्चयट्ठा, मलाहणयट्ठा य अवराणं ॥ १०५ ॥

यद्यपि स मुनिः सादृष्ट्यत्वाद् धूतिलययुक्तस्तथापि शय्या-
नेरेण गार्जिना वा धातकेण सिद्धकेन वा सहवासिना युक्त-
सहितः संयतीप्रतिश्रयं वसति, शय्यानरादिकमिच्छं भणति
न वर्त्तेत ममेकाकिनः सयतीप्रतिश्रये रात्रौ वस्तुम्,
अतो मम द्वितीयेन भवता भवितव्यम् । अथ किमर्थमेव
करोतीति चेद्व्याद-परप्रत्ययार्थम्-परेषामगार्जिनां प्रती-
त्युत्पादननिमित्तम्, यथा नैव विरुद्धाभिप्रायेणात्र वसति
अग्रेषां वा साधूनां स्थापार्थम्-धन्या अभी येषामर्वाविधः
सुदृढा धर्म्म इति ।

सो निज्जगणं वट्ठति, कुणति व वअणं अणंतणाणीणं ।

मपितिज्जओ कहेति, परिवट्ठेगाणि वममाणं ॥ १०६ ॥

स साधुर्ग्रेव कुर्वन् विपुलायां निजरायां वर्त्तते । आज्ञां

वाऽनन्तज्ञानिनां—तीर्थकृतां करोति, सद्भिनीयो वसन्
तस्य—द्वितीयस्य धर्मं कथयति । अथैकाकी वसति ततः
सर्वाभ्यपि रात्रिं परिवर्तयति ।

पण्डितगिर्या य खिप्पं, दोषह सहृणं तिगिच्छजतणाए ।

तत्थेव गणहरो अ, अएहहि जयणाइ तो रेइ ॥१०६॥

एवं तेन साधुना प्रतिजागरिता सा क्षिप्रं-शीघ्रं प्रगुणी-
भवेत्, इत्थं द्वयोः सहिष्णोर्यतनया चिकित्साकरणमुक्तम् ।
तां च प्रगुणीभूतां गृहीत्वा यदि तस्या गणधरस्तत्रैवासंज्ञं
समस्ति तनस्तं गाढं स्मरणदयित्वा तस्य समर्पयति ।
अथान्यत्र दूरदेशे ततः सार्धेन सह तां तत्र प्रस्थापयति,
स्वयं वा यतनया तत्र नयति ।

कथमित्याह—

निकारणे चमदणा, कारण गिणेहेति अहव अप्पाहे ।

गमणऽस्थि मिस्समंबं—धि वज्जिते असति एगागी ॥१०७॥

यदि सा ग्लाना संयती निकारणं गणादतिक्रम्यै-
काकिनीभूता ततस्तां चमदयति; निर्भर्त्सयतीत्यर्थः ।
अथ कारणिकी ततस्तां स्वयं नयति, येषां वा आचार्या-
णां सा संयती तेषां संदिशति । यथा—युष्माकं संयती
साम्प्रतमत्र तिष्ठति, अस्या आनयनकृते संघाटकः प्रहेयः ।
यदा पुनः स स्वयं नयति । तदा इयं यतना । 'गमणि-
स्थि' इत्यादि स्त्रीनाथेन संबन्धिना समं प्रथमतो नय-
ति, ततः स्त्रीसार्धेनैवासंबन्धिना, ततः पुरुषमिध्माभिरपि
स्त्रीभिः, प्रथमं संबन्धिपुरुषयुक्ताभिरपि, ततः पुरुषैव केवलैः,
प्रथमं सर्वान्धभिस्ततोऽसंबन्धिभिरपि समं नयति । एषां
प्रकाराणामभावे स साधुर्लोकोऽपि तां नयति । तत्र चात्म-
ना पुनो गच्छति, संयती न नास्ते नातिदूरं पृष्ठतः स्थिता
आगच्छति । ततः प्रथमो भङ्गः ।

अथ द्वितीयभङ्गं विभावयिषुगह—

न वि य समत्थो सव्वो, हवज एतारिसम्मि कज्जम्मि ।

कायव्वो पुरिसकारो, समाहिसंधारणट्टाए ॥१०८॥

साध्वी सहिष्णुः साधुरसहिष्णुरित्यर्थं भङ्गो भाव्यते ।
नापि च—नैव सर्वोऽपि साधुरेतादृशे स्त्रियाः स्पर्शादाव-
पि मनानिप्रहात्मकं कार्यं समर्थो भवेत् । ततः किं सा
ग्लाना सती तेन परित्यक्तव्या ? नित्याह—ज्ञानदर्शनचारित्र्या-
णां यः समाधिगन्ध्याविरोधिनैकप्रायस्थानं तस्य संघा-
रणार्थं तथा साधुना पुरुषकारः कर्त्तव्यः यथा तस्याः चि-
कित्सा क्रियते, आत्मनश्च शीलवृत्त्या न भवति ।

स पुनः साधुः कथमसहिष्णुर्भवतीत्युच्यते—

सोऊण य पासिचा, संलावेणं तंहेव फासेणं ।

एतंहे असहमाणे, तिगिच्छजयणाइ कायव्वा ॥१०९॥

स्त्रियाः शब्दं श्रुत्वा रूपं वा तदीयं दृष्ट्वा तथा साख्यं वा
यः संलापो वा तस्याः स्पर्शस्तन वा तस्य मोहोद्भवे स-
ति एतैः प्रकारैरसहमान—हृन्मयनिग्रहं कर्तुमक्षमो य-
स्तेन यतनया चिकित्सा कर्त्तव्या । तद्यथा—प्रथमं सा
ग्लाना प्रष्टव्या, आर्थे ! भवति ! किं सहिष्णुरसहिष्णुः ? ,
सा गीतार्थो वा भवेद्गीतार्थो वा ? ।

तत्र—

अविकोविया उ पुट्ठा, भणाइ किं मं न पाससी शियए ।
छगमुत्ते लोलंति, सो पुच्छसि किं सह असहु ॥११०॥
अविकोविदा—अगीतार्थो पृष्टा इदं भणन्ति—किं मां न पश्य-
सि ? निजकं छगले—मूत्रं लोलन्तीम्, तत एव पृच्छसि—किं
सहिष्णुरसहिष्णुरिति ।

साधुराह—

पासामि शाम एतं, देहाऽवत्थं तु भगिणि जा तुज्जं ।
पुच्छामि धितिवलं ते, मा बंभविराहणा होआ ॥१११॥
नामेति—कामलामन्त्रणे, भगिनि ! पश्याम्यहमेतां देहावस्थां
या साम्प्रतं तव वर्तते । परमहं ते—तव धृतबलं पृच्छामि
मा मम तव च ब्रह्मव्रतविराधना भवेदिति कृत्वा ।

ततः साध्वी व्रत—

इहरा वि ताव सद्धे, रुवाणि य बहुविहाणि पुरिसाणं ।
सोऊण व ददुण व,ण मणक्खोभो महं को वि ॥११२॥
इतरथाऽपि—नीरेगाया अपि मम तावत्पुरुषाणां गीतार्थीन्
श्रुत्वा, रूपाणि च बहुविधानि विशिष्टेनपथ्यालंकृतानि दृष्ट्वा
काऽपि न मनागपि मनःक्षोभो भवति ।

किं च—

संलवमाणी दियए, ण यामि विगति ण संफुसित्ताणं ।
हट्ठा वि किं तु मण्ह,तं पुण शियगं धिति जाण ॥११३॥
अहं सकलमपि दिवसं पुरुषेण सह संलपन्ती विद्वन्—वि-
कारं न यामि, न वा पुरुषहस्ताद्यवयवसंस्पृशाऽपि विकारं
गच्छामि, तदेव दृष्ट्वाऽपि नीरेणाऽप्यहमेवं सहिष्णुः, किं पुन-
रिदानीं ग्लानावस्थां प्राप्ता । त्वं पुनर्निजकामात्मीयां धृतिं
जानीहि ।

एवमुक्तं स किं करोतीत्याह—

सो मग्गति साहम्मि, समियहा भद्गं वि खइ च ।

देति य से वेदणगं, भसं पाणं च पाउगं ॥११४॥

सोऽर्साहणुः साधुस्तत्रान्यत्र वा ग्रामे साधर्मिकीं संयतीं
मार्गयति । तत्र प्रथमं नैविद्यां गीतार्थं, तदभावं संबन्धामगी-
तार्थं, तदलाभे पार्श्वस्थां गीतार्थं, तदप्राप्तीं पार्श्वस्थाम-
गीतार्थम् । अथ संयती न प्राप्यते ततः संज्ञिनीं—आविकाम,
तामपि प्रथमं गृहीताणुयनाम्, ततो दर्शनभाविकामपि तद-
प्राप्ते यथा भाद्रिकामपि गवेषयति । तदलाभे सूतिकां—नव-
प्रसूतस्त्रीं सूतीकर्मकारिणीं मार्गयति । सा च धर्मकथया
प्रज्ञाप्यते, यथा—मुधिकयैव संयत्या वैयावृत्त्यं करोति ।
अथासौ मुधिकया नेच्छति ततो वेतनमपि तस्यै भङ्गं
पानं वा प्रायोग्यं ददाति ।

एयासि असतीए, ण कहेति जहा अहं खु मि असहु ।

सदादी जयणं पुण, करेसु एसा खलु जिणाणा ॥११५॥

एतासामनन्तरोक्तस्त्रीणामभावं स साधुस्तस्यां सुरतो नैवं
कथयति, यथाऽहमसहिष्णुरस्मि, पराभयं चेतसि निधि-
नोति, यथा शब्दादिविषयां यतनां कुर्मः । एषा खलु नि-
श्चितं जिनाणामाज्ञा ।

यतनामेवाह—

सहस्रि हत्थवत्था-दिगहि दिट्ठिम्मि चिलिमिलितरितो।

संलावम्मि परमुहो, गोवालगकंचुओ फासे ॥ ११७ ॥

यद्यसौ साधुः शब्दं अस्मद्विष्णुः ततस्तां ग्लानां भणति-मा वचनेन मां व्यापारय, किं तु-हस्तेन वा यस्त्रण वा अङ्गुल्या वा संज्ञां कुर्याः । यस्तु दृष्टिर्ज्ञावः स सर्वमपि धैर्यावृत्त्यं चि-
त्तामलिकया अन्तर्गते करोति । अथासौ संलापज्ञावस्ततो
ऽवश्यसंलपनीये पराङ्मुखः संलापं करोति । स्पर्शज्ञापस्तु
गोपालककञ्चुकमान्मानं प्रावृत्त्य तस्याः सर्वमुद्धर्तनावि-
कृत्य करोति । गतो द्वितीयभङ्गः ।

अथ तृतीयचतुर्थभङ्गयोरतिदेशमाह—

एमेव गमो नियमा, निगन्धीए वि होति असहए ।

दोयहं पि उ असहणं, तिगिच्छजयणाए कायव्वा ॥ ११८ ॥

एष एव द्वितीयभङ्गाङ्को गमः-प्रकारो नियमाधिग्रन्थ्या-
मन्यसहिष्णौ कर्त्तव्यः-नवरं या शब्दादियतना सा चात्मना
कर्त्तव्या, संयत्या च फारयितव्या । द्वयोरपि च
संयतीसंयतयोः सहिष्णवोर्यतनया द्वितीयतृतीयभङ्गाङ्कया
चिकित्सा कर्त्तव्या ।

प्रगुणीभूता च काचिदिदं ब्रूयान्—

आयंकविप्पमुक्का, हट्ठा बलिगा य निव्वुता संती ।

अज्जा भणेज्ज कई, जट्टुओ वीसमामो वा ॥ ११९ ॥

आतङ्गेन रोगेण विप्रमुक्ता सती हृष्टा संजाता, तथा य-
लिका-उपचितमांसशोणिता निर्वृत्ता-स्वस्थीभूतेन्द्रिया ए-
वंविधा सती काचिदार्थिका ब्रूयात्-ज्येष्ठार्य ! चिरसंय-
मभाराकान्तावाधाम्, अत एनमसारं पणित्यज्य यथासुखं किं
चित्कालं तावद्विश्राम्याव-विश्रामं गृह्णीयः ।

किंच—

दिट्ठं परामुहं च, रहस्सगुज्जं च एकमेकस्म ।

तं वीसमामो अहं, पच्छा वि तवं चरिस्सामो ॥ १२० ॥

रहस्यमेकान्तयोग्यं यद् गुह्यं तन्मदीयं भवता, मयाऽपि भव-
दीयमुद्धर्तनपरिवर्तनार्थक्रियासु बहुश परिकल्प्य दृष्टं परामृष्टं
च । तत्तस्मात् विश्राम्यावः किञ्चित्कालम् । पश्चान्पश्चिम
काले तपश्चरिष्यावः ।

तं सोच्चा सो भगवं, मंविग्गोऽवज्जभीरुददधम्मो ।

अपरिभियसत्तजुत्तो, शिक्कंपो मंदरो चेव ॥ १२१ ॥

तत्तस्या आर्यिकायाः वचनं श्रुत्वा स भगवान् मंचि-
ओ मोक्षाभिलाषी अवधं-पापं ततो मीरुधकितः, दृढ-
धर्मा चारित्र्ये स्थिरः, अपरिमितमियत्तारहितं यत् स-
त्त्वं धृतिबलं तेन युक्तः अत एव निष्कम्पो मन्दर इव
मरुगिरिगिव, यथाह-मन्दरो वायुना न कम्प्यते एवं प-
रिभोगानिमन्त्रणवायुना स भगवान्न कम्पनवान् ।

किं तु—

उद्धंसिया य तेणं, मुहु वि जाणाविता य अप्पाणं ।

चरसु तवं निस्संका, उवासिअं सो उ चिंतेह ॥ १२२ ॥

उद्धर्तिता-स्वरष्टिता गाढं तन भगवता सा संयती, यथा-
निधमं ! ईदृश दुःखमनुभूय भवत्या वैराग्यमपि न संजा-

तम् । मयाऽपि साधर्मिकेति कृत्वा भवती चिकित्साकरणेन
प्रगुणीभूता इतरथा मृता अभविष्यत् । एवं सुष्ठु-अतीव
ज्ञापिता सा आत्मानम् ; आत्मनो निगमिलापमित्यर्थः । ततश्च
चर-संप्रति निःशङ्का तपःकर्म । एवं तां शासित्वा स सा-
धुगवश्यकी क्षेत्यतिः गमनं करोतीत्यर्थः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

विहयपयमणप्पज्जे, पविसे य वि कोविए व अप्पज्जे ।

तेण गणियाउ संभम, बोहिगतेणोसु जाणमवि ॥ १२३ ॥

द्वितीयपदे संयतीषसती अनात्मवशः क्षिप्तचित्तादिको
नैवेधिकीत्रयकरणमन्तरणापि प्रविशेत् । आत्मवशो वा यो-
ऽपि कोविदः शैलः सोऽप्यविधिना प्रविशेत् । यद्वा-स्ते-
नागन्यप्यायसंभ्रमेषु बोधिकस्तेनेषु वा जानन्नपि गीतार्थो
ऽपि सहसा प्रविशेत् । ३० ३ ३० ।

जे भिक्खु शिग्गंधीणं उवस्सयंसि अविहीए प-
विसइ पविसंतं वा साइअइ ॥ १२४ ॥

शिग्गंधाणं शिग्गंधीउवस्सओ वसही तं जां अवि-
धीए पविसन्ति तस्स मासलहुं आणादिया बोषा भव-
न्ति । नि० चू० ४ ३० ।

(२६) निर्ग्रन्थानां वसती निर्ग्रन्धीभिर्न गन्तव्यम्—

नो कप्पइ निगन्धीणं-निगन्धाणं उवस्सयंसि चिट्ठितए
वा० जाव काउस्सगं वा ठाणं वा ठाइटए ॥ २॥

अस्य संबन्धमाह—

पडिवक्खेणं जोगो, तांसि पि ण कप्पती जतीणिलयं ।

शिक्कारणगमणादी, जं जुज्जति तत्थ तं शेयं ॥ १२४ ॥

‘पडिवक्खेणं’ नि भावप्रधानत्याग्निर्देशस्य प्रतिपत्तया
निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थुपाश्रये गमनादिकं कर्तुं न कल्पते, तथा
तासामपि निर्ग्रन्थानां यत्निमित्तये-निर्ग्रन्थापाश्रये निष्कारणे
गमनादिकं कर्तुं न कल्पते, तदर्थप्रतिपादनार्थमिदं सूत्रमा-
रभ्यते । अत्र च यत्प्रायश्चित्तदोषजालादि पूर्वसूत्राङ्गं यत्र
निष्कारणगमनादी युज्यते तत्र तत् स्वयं बुद्ध्याऽभ्यूह्य ज्ञा-
तव्यम् । अनेन संबन्धनायातस्यास्य (२) व्याख्या प्राग्बन् ।

अथ भाष्यम्—

एमेव गमो नियमा, पडिवक्खेणसु अज्जाणं ।

पडिजगती गिलाणं, साहुं जतणाए अज्जाऽवि ॥ १२५ ॥

एष एव पूर्वसूत्राङ्को गमो नियमात् प्रज्ञापनाप्ररूपणयोरा-
योगामपि मन्तव्यः । प्रज्ञापना-निष्कारणे अविधिना प्रवि-
शनीत्यायुज्ज्वेन, चतुर्भङ्ग्याऽसौ सामान्यतः कथने प्ररूपणा
प्रथममङ्ककभङ्गकस्य प्ररूपणा । तथा साधुं ग्लानमार्थोऽपि
यतनया तदर्थं प्रतिजागर्तते । नवरम्—

सा मग्गइ साधम्मिअ, सस्सि जहा भइसंवगादी वा ।

देति य मे वेदयाणं, भत्तं पाणं च पायोगं ॥ १२६ ॥

द्वितीयतृतीयचतुर्थभङ्गेषु सा संयती साधर्मिकं साधुं मार्ग-
यति, तद्ग्राप्तो मांजिते-धावकम्, तदलाभे यथाभद्रकम्, तद-
भावे संवरं-स्नानातकाशोधनम्, आर्द्राशब्दावन्यमपि तथाविधं
मार्गयति । यदि वा-असौ मुधिकया नच्छति ततस्तस्य व्रतनं
कर्मापददति, भङ्गं पानं च तस्य ग्लानस्य प्रायोग्यमुत्पा-

वसति । वृ० ३ उ० । पं० भा० । पं० चू० । अनन्तरहितायां पृथिव्यां स्थानादीनि न कुर्यात् । नि० चू० १३ उ० । (अभिनिषद्यागमनम्—' अभिनिषज्जा ' शब्दे प्रथमभागे ७१८ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)—(उपसंपद्यमानेन कथं वस्तव्यम् इति 'उव-
संपया' शब्दे द्वितीयभागे ६६३ पृष्ठे उक्तम् ।)—(आचार्यो-
पाध्याययोर्वसन्तर्गतः एकाकी वस्तुं कल्पते इति 'अ-
स्य' शब्दे प्रथमभागे २६ पृष्ठे व्युत्पादितम् ।)—('जिण-
कप्पिय' शब्दे चतुर्थभागे १४८१ पृष्ठे जिनकल्पिकानां वस-
तिः ।)—('णिणितियवास' शब्दे चतुर्थभागे २०६७ पृष्ठे नित्य-
वासनिषेध उक्तः ।)—(वृत्तावासः 'उवसंपया' शब्दे द्विती-
यभागे ६६८ पृष्ठे गतः ।)

(२७) आवकस्य वसतिमाह—

निवसेज्ज तत्थ सद्धो, साहूणं जत्थ होइ संपाओ ।

चेइयहराई जम्मि, तयससाहम्मिया चेव ॥ ४१ ॥

निवसेद्-आवसेसत्र-नगरादौ आह्वः-आवकः साधूनां-य-
तीनां यत्र नगरादौ भवति-जायते संपात-आगमनम्, तथा
चैत्यगृहाणि प्रतीतानि, यस्मिन् नगरादौ भवन्तीति गम्यते ।
तथा तस्मादधिकृतभावकाद्व्ये-अपरे ये साधर्मिकाः समा-
नधर्मिकास्ते तद्व्यसाधर्मिकाः आवकाः, अशब्दः समुच्चये,
ण्यकारोऽवधारणे, तस्य च तत्रैवेत्येवं संबन्धो दृश्यः । अ-
थैवावधे स्थानं निवसतः किं फलमिति चेदुच्यते-गुणानां वृ-
द्धिः । तथा चोक्तम्-साधुसंपातादिपुष्काराय—

“ साहूणं वंदणेणं, नासति पावे असांकिया भावा ।

फासुथवाणे निज्जर, उवगगहो नाणमार्णे ॥ १ ॥

प्रच्छादंसणगहणे, सम्महेसणविसुद्धिहेउं च ।

चियवंदणाइविहणा, पन्नसं वीयगंगहि ॥ २ ॥

साहम्मियधिरकरणे, वच्छल्लं सामणस्स सारं ति ।

मग्गसहायसणओ, तहा अणासोयधम्माओ ॥ ३ ॥ ”

इति गाथार्थः ॥ ३ ॥ पञ्चा० १ विष० । (कस्यां वा

वसतौ स्वाध्याय इति 'सज्झाय' शब्दे वक्ष्यते ।) गृहं,
' भवणं घर आवासो, निलयो वसही निहेलणं अगारं ' ।
पा६० ना० ४६ गाथा । वसतिस्वामिनि देवलोकं गते कः
शय्यातरः शय्याति ? प्रश्नः, अत्रारम्-स्वामित्वेन तच्छिन्ता-
कारी स एव शय्यातरो भवतीति ॥ ७७ ॥ सेन० २ उल्ला० ।
साधुभिर्वसतिप्रमार्जनानन्तरं आह्वः प्रतिलेखनां कुर्वन्ति,
तदा पुनरपि आह्वानां वसतिप्रमार्जनं सृज्यते न वेति ? प्रश्नः,
अत्रारम्-यतिभिर्वसतिप्रमार्जनानन्तरं आह्वानां प्रतिले-
खनाकरणे काजकोत्तरणं कृतं विलोक्यत इति ॥ ११६ ॥
सेन० २ उल्ला० ।

विषयसूची—

- (१) कीदृशी वसतिराशयणीया ।
- (२) साहूणं वसतिर्न मार्गेयितव्या ।
- (३) प्रतिश्रयगता उद्गमादिदोषाः ।
- (४) श्रीदेशिकी शय्यां न गृह्णीयात् ।
- (५) संयतार्थमसंयतः प्रतिश्रयं कुर्यात् ।
- (६) प्रतिकर्मे । (कतिप्रकारा शोधिः)
- (७) पिण्डादिषु वसतिदोषाः ।
- (८) वर्षावामयोग्या वसतिः ।
- (९) वसतौ पीठादिसञ्चालननिषेधः ।

(१०) स्कन्धादिषु अन्तरिक्षे वसतिः ।

(११) निर्ग्रन्थीनां सागारिकवसतौ निषेधः ।

(१२) स्त्रीपुंससागारिकोपाश्रये वस्तुं कल्पते न वा ।

(१३) वसतिदोषविशेषप्रतिपादनम् ।

(१४) तृणादिपुञ्जेषु वसतिदोषाभिधानम् ।

(१५) अग्नीषणं साधुष्वपनस्तु न वसेत् ।

(१६) कालातिकान्तवसतिदोषः ।

(१७) तथाविधकार्यवशाच्चरककार्पटिकादिभिः सह संवासे
विधिः ।

(१८) गृहप्रभ्यान्मार्गधनुषाश्रये न निवसेत् ।

(१९) यत्र गृहपतिजनाः कलहं गात्राभ्यङ्गं वा कुर्वन्ति तत्र
वासनिषेधः ।

(२०) अभिनिर्धगङ्गायां वासविधिः ।

(२१) वर्षासु कीदृशे उपाश्रये वसेत् ।

(२२) हेमस्तग्रीष्मयोर्द्वौ मासां वस्तुं कल्पते ।

(२३) एकवर्गङ्गायामेकपरिज्ञेपायां वसतौ वार्सानिषेधः ।

(२४) शीतोदकशय्यायां प्रवेशनिषेधः ।

(२५) यत्र राजा तिष्ठति तस्यां वसतौ न वसेत् ।

(२६) निर्ग्रन्थानां वसतौ निर्ग्रन्थीभिरनं गन्तव्यम् ।

(२७) आवकस्य वसतिः ।

वसहिदाणफल-वसतिदानफल-न० । वसतिदानफले, वृ० ।

वसहिफलं धम्मकहा, कहणमलद्धीउ सीसवावारे ।

पच्छा अइति वसहिं, तत्थ य भुजो इमा मेरा ॥ ७४० ॥

धर्मकथां कुर्वन्तः सुरया वसतिफलं कथयन्त यथा—

“ रयणागरिसिहरसरिमे, जंभूणयपवरंवरअफखलिण ।

मुत्ताजालगपयरग—खिखिणयरसोभताविडंगे ॥ १ ॥

वर्कालयपयरविडुम—खंभस्सहस्सोवसोभिअमुदारे ।

साहूण वसहिवाणा, लभते पयारिसे भवणे ॥ २ ॥ ” इत्या-
दि । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वसहिपाल-वसतिपाल-पुं० । वसतिरक्षकं, ओघ० । (भिक्षा-

गतानां साधूनां यो वसतिरक्षपाल आस्ते तेन किं कर्तव्य-

मिति ' भोयण ' शब्दे पञ्चमभागे १६१६ पृष्ठे गतम् ।) (आ-

चार्योवसतिपालत्वेन स्थापनीय इति ' वसति ' शब्दे एवोक्तम् ।)

वसा-वसा-स्त्री० । शरीरस्नेहे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । शरी-

रावयवे, स० । अस्थिमध्यरसे, स्था० ४ ठा० १ उ० । वसार्थं

व्याघ्रमकरादयो मार्यन्ते । आश्र० १ श्रु० १ अ० ६ उ० ।

वसिअ-वसित-त्रि० । वसिते, ' कुत्थो वसिओ ' पा६० ना०

२२५ गाथा ।

वसिउ-उपित्वा-अव्य० । स्थित्वेत्यर्थे, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वसिउं-वसितुम्-अव्य० । धातूनामनंकार्थत्वात् बन्धितुमित्य-

र्थे, तं० ।

वसिठ्ठ-वशिष्ठ-पुं० । स्वनामख्याते वाशिष्ठमूलगात्रप्रवर्तके

महर्षौ, यद्गात्रं आर्यसुहृस्तिषष्ठगणधरा आसन् । स्था० ७

ठा० ३ उ० । आ० म० । पार्श्वनाथस्य तृतीयं गणधरे, स्था०

८ ठा० ३ उ० । कल्प० । आ० म० । श्रीनराहाणां द्वापकुमा-

राणामिन्द्र, स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० । स० ।

वसिस्त-वशित्व-न० । सिद्धिभेदे, यतः सर्वार्थेयव भूतानि
वचनं नातिक्रामन्ति । द्वा० २६ द्वा० ।

वसिस्ता-उषित्वा-अव्य० । वासं कृत्वेत्यर्थे, 'गिहवासमज्जे
वसिस्ता' । आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।

वसिम-वसिम-पुं० । जनावासभूते जनपदे, इ० १ उ० ३
प्रक० ।

वसिया-वशिता-स्त्री० । आत्मायस्ततायाम्, द्वा० १८ द्वा० ।

वसीकय-वशीकृत-त्रि० । पराजिते, आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० ।

वसीकरण-वशीकरण-न० । वश्यताकारके प्रयोगे, विपा० १

ध्रु० २ अ० । कल्प० । नि० चू० । द्वा० । "सरुषि नतिः

स्तुतिवचने, तदभिमतं प्रेम तद्द्विषि द्वेषः । दानमुपकारका-
नन-ममन्त्रमूलं वशीकरणम् ॥१॥" स्या० ३ ठा० ३ उ० ।

वसीकरणसुत्त-वशीकरणसूत्र-न० । अवशा वशाः क्रियन्ते
येन तत् । दोरकं, नि० चू० ।

जे भिक्खु सणकप्पासा उ वा उस्सकप्पासा उ वा वो-
डकप्पासा उ वा आलसिकप्पासा उ वा वसीकरणसुत्ताइ
साइज्जइ ॥ ७१ ॥

सणो-वणस्सतिजाती तस्स वा गोकव्वणिज्जो कप्पा-
सां भगणन्ति, 'उगण' स्ति पलाडाण गइरा भगणन्ति तस्स
गेमा कव्वणिज्जा कप्पासां भगणन्ति । अट्ठा-उगणा एव
कप्पासां पौंडा वमणी तस्स फलं; तस्स पम्हा कव्वणिज्जा
कप्पासां भगणन्ति । अवसा वा स कीरन्ति जणं वसीकरण-
सुत्तयं सो पुण दोरो वा स कीरइ, उवकरणं वज्झन्ति स्ति
धुत्तं भवन्ति ।

गाहा—

वसिकरणसुत्तगस्स, अल्लणयं वट्ठणं व जो कुज्जा ।

बंधणसिक्खणहेतुं, सो पावति आणमादीणि ॥ ८६ ॥

सन्धित्ताखित्तद्व्या जण वसीकारन्ति ते वसीकरणसुत्तयं
जो करन्ति, अल्लणयं णाम-पण्हपसिरणं वट्ठणं णाम-दो
तंतए जुत्तो धलन्ति, जहा-सिक्खणदोरो सक्कारदोरवलणं
वा वट्ठणं पण्हए वा भक्को वट्ठणं उवकरणानिबंधणहेउं, व-
ट्ठस्स वा सिक्खणहेउं । सो आणती दोस पावति । नि० चू०
३ उ० ।

वसीकारमणा-वशीकारसंज्ञा-स्त्री० । ममैवेते वश्या नाहमे-
तेषां वश्य इत्येवं विमर्शायां बुद्धौ, "दृष्टानुश्रविकविष-
यवैत्तण्यस्य वशीकारसंज्ञा वैराग्यम्" द्वा० ११ द्वा० ।

वसु-वसु-न० । द्रव्यं, संयमे च । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० । सूत्र० ।

"दुव्वसुमुणी अणाणाए तुच्छए" आचा० १ ध्रु० २ अ० ६ उ० ।

सूत्र० । द्रव्या० । वसुनि, द्रव्यभावभेदाद् द्विधा-द्रव्यवसुनि-

मरकतन्द्रनीलवज्रादीनि, भाषवसुनि सम्यक्वादीनि । आचा०

१ ध्रु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । "वसु वा अणवसु वा जाणित्तु धम्मं"

वसु-द्रव्यं तदभूतः कषायकालिकादमलापगमाद्, वीतरा-

ग इत्यर्थः, साधौ, 'वीतरागा वसुज्ञेया जिनो वा संयतो-

ऽथवा' । आचा० १ ध्रु० ६ अ० २ उ० । जीवमांशशिकावा-

र्यस्य निहवस्य तिष्यगुप्तस्य गुरौ, चतुर्दशपूर्विणि साधौ,

स्था० ७ ठा० ३ उ० । आ० म० । उत्त० । विशेष । आ० क० ।

आ० चू० । देवे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । धनिष्ठानक्षत्रस्य वस-
वो देवताः । सू० प्र० १० पाहु० । अनु० । ज्यो० । मल्लीपूर्वभ-
वर्जीवस्य महाबलस्य बालवयस्ये, द्वा० १ ध्रु० ८ अ० । तग-
रानगरीवास्तव्ये स्वनामख्याते अष्टिनि, ध० १० । वसुश्रेष्ठि-
सुतसिद्धवत् ।

तथाहि—

"अत्थिह नगरी तगरा, नगरी य महिब्ब सुकणया सुपहा ।

सययं पुव्वाभासी, आसी सिद्धी वसू तत्थ ॥ १ ॥

पयडियगुरुजणविणया, सेणी सिद्धो य तस्स वो तणया ।

पयइपसंता भद्दा, पियवया धम्मनिसिया य ॥ २ ॥

सेणां सुखेवि धम्मं, पव्वइआ सीलचंदगुरुमूले ।

चरणकरणसु नवरं, पभायसीलो ददं जाओ ॥ ३ ॥

बुहपिउपालणत्थं, अगहियविक्खं गिहम्मि निवसंतो ।

सिद्धो पुण सुद्धमं, अणवरयं चित्तए एव ॥ ४ ॥

कइया अदब्भआरं-भकारणं चइयंगहवासमियं ।

गिहहस्सं परमसुद्धं-कूहउसव्वन्तुणो दिक्खं ॥ ५ ॥

कइया सव्वं संगं, अंगम्मि वि निप्पिहो अह चइउं ।

मिगचारियं चरिस्सं, सुहगुरुपयंसवणासतो ॥ ६ ॥

कइया पहाण उवाहा-ण संगयं सयलदोसपरिमुक्कं ।

आयारप्पमुद्धमहं, आगमसत्थं पटिस्सामि ॥ ७ ॥

समिहं गुत्तिपहाणं, पालिस्सं वुज्जं कया चरणं ।

कइया उवसमलच्छो, वरुद्धेमिही मम जहिच्छं ॥ ८ ॥

गुरुतरउज्जलतवचरण-करणजलणम्मि खिवियअप्पाणं ।

नीसं समलविमुक्कं, कणगं व कया करिस्सामि ॥ ९ ॥

संलिहियदव्वभावो, कइया इह परभवेसु निरविक्खो ।

आराहणमाराहिय, पाणच्चायं करिस्सामि ॥ १० ॥

इय सुमणोरहगुरुह-आरुद्धमणो गमेइ नो कालं ।

अश्रदिणे सेणामुणी, सिद्धं ददंउं समणुपत्तो ॥ ११ ॥

जिणसुयभावियमइणा, उप्पलदलकोमलाइषाणीण ।

दाउं चायणमज्जु-अमगहि वो वि उवाविट्ठा ॥ १२ ॥

अह कम्मविहाणाओ, विवाइया वो वि असणिवाएण ।

अच्चनदुक्खिओ तो, जाओ जणओ परियणो व ॥ १३ ॥

तत्थऽअया महप्पा, जुगंधरो केवली समोसरिओ ।

पुटो गइविसेसं, वसुणा सो निययपुत्ताणं ॥ १४ ॥

कयलिणा सिद्धंसे, सिद्धो सोहम्मकप्पमणुपत्तो ।

सेणा पुणो महिही, बंतरवेवो समुप्पओ ॥ १५ ॥

कारणमिह सामन्नं, सुद्धे सिद्धस्स आसि करणिच्छा ।

इयंण उ सामन्नं, गहियं पि न पालियं सम्मं ॥ १६ ॥

इय सोउ गेहवासे, विरसचित्तो बहजणो जाओ ।

अवियपडिबोहउं, गुरु वि अन्नत्थं विहरित्था ॥ १७ ॥

सिद्धस्य वृत्तमयं, निशम्य भव्याः शुभेन भावेन ।

प्रतिमुक्तप्रतिबन्धा, गेहे मन्दावरा भवत ॥ १८ ॥

ध० १० २ अधि० । कृतिकादिकस्य द्वाविंशतितमस्य ग्रह-

स्याधिपतौ देवे, स्था० ।

दो वसु । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

स्वनामख्यातायामीशानाग्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० २

उ० । ती० ।

वसुञ्चा-उद्वा-धा० । ऊर्ध्वं धानं, "उद्वातेरोहम्मा-वसुञ्चा"

॥ ८ । ४ । ११ ॥ इत्युत्पूर्वस्य वार्तेर्वसुधा इत्यादेशः । वसु—
आइ । उद्धाति । प्रा० ४ पाद ।

वसुआइ—देशी । उद्धातो, वे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वसुआय—उद्धात—त्रि० । 'म्लाने, पठ्याग्रं वसुआयं, सुतिग्रं
वायं मिलाणऽत्थे' पाद० ना० ८३ गाथा ।

वसुधरा—वसुन्धरा—स्त्री० । चमरस्य असुरेन्द्रस्याग्रमहि—
ष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । भ० । ईशानाग्रमहिष्याम्,
स्था० ५ डा० २ उ० । भ० । ज्ञा० । नवमचक्रिणाऽग्रम-
हिष्याम्, स० । पृथिव्याम्, "नये कुलक्रमायाता, शासेन लि-
खिता न हि । कहेनारुष्य भुञ्जीत, वीरभोग्या वसुन्धरा
॥ १ ॥" आ० म० १ अ० । "वसुन्धर इव सव्यफासावसहे"
पृथिवीधन् शीतातपाद्यनेकविधस्पर्शक्षमः । ज्ञा० १ ध्रु० ५
अ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य दक्षिणे रुचकपर्वते वैकुण्ठकूटवा-
सिन्यां दिक्कुमार्याम्, स्था० १ डा० । ती० । जयन्तीनामपु-
रीवास्तव्यवसुदत्तगृहपतिभार्यायाम्, ('मालोबहड' शब्दे
अस्मिन्नेव भागे २५७ पृष्ठे कथा ।) पृथिव्याम्, "वसुहा वसुधरा
वसुमई मही मेहणी धरा धरिणी ।" पाद० ना० २६ गाथा ।
वसुधरी—वसुन्धरी—स्त्री० । जीवानुशासनवृत्तकरणोपपृम्भ-
कस्य दोहद्विवसतिवार्तिनः श्रीजासकधावकस्य भार्यायाम्,
जी० १ प्रा० ।

वसुगुप्ता—वसुगुप्ता—स्त्री० । उत्तरपाश्चात्यर्गतकरणवर्तस्य द-
क्षिणदिग्यवस्थितरत्नोच्चयापुरीवास्तव्यायामीशानेन्द्रस्या-
ग्रमहिष्याम्, स्था० ४ डा० २ उ० । भ० । (अस्याः पूर्वोत्तर-
जन्मकथा 'अग्रमहिषी' शब्दे प्रथमभागे १७१ पृष्ठे गता)
वसुदत्त—वसुदत्त—पुं० । सुरभिपुरे शुभमतेः प्रियामित्रस्य स-
मरकेतोः पितरि सार्धवाहे, दर्श० ३ तन्व । जयन्तीनामपु-
रीवास्तव्ये गृहपतौ वसुन्धरापतौ, पि० । सोमदत्तभा-
र्यायां बृहस्पतिदत्तमातरि, स्त्री० । विपा० २ ध्रु० १ अ० ।
वसुदेव—वसुदेव—पुं० । कृष्णस्य नवमवासुदेवस्य पितरि,
स० । अन्न० । आ० क० । स्था० । आव० । उत्त० ।

सौरियपुरम्भि नयंर, आमि राया महिङ्गि ।

वसुदेवेति नमिणं, रायलक्ष्मणमंजुए ॥ १ ॥

सौर्यपुरं नाम्नि नगरं वसुदेव इति नाम्ना राजा आसीत् ।
यद्यापि सौर्यपुरे समुद्रविजयप्रमुखा दश दशाहः दश आ-
तंगं विद्यन्ते तेषु दशसु लघुभ्राता वसुदेवाऽस्ति, तथा-
पि वासुदेवपुत्रां विष्णुरभूत् तेन वसुदेवस्यैव वर्णनं कृ-
तम् । कीदृशो वसुदेवो महर्षिकः—छत्रचामरादिविभूतियुक्तः,
पुनः कीदृशः—राजलक्षणमयुतः हस्तपादयोस्तलेषु गङ्गा
लक्षणानि चक्रस्वास्तिकाकुशवज्रध्वजछत्रचामरादिभिः स-
हितः । अथवा—औदार्यधैर्यगाम्भीर्यादिवहितः ।

तस्म भञ्जा हवे आमि, रोहिणी देवई तहा ।

तासि दोणहं पि दो पुत्ता, इट्टा रामकेमवा ॥ २ ॥

तस्य वसुदेवस्य द्वे भार्ये आस्ताम्—रोहिणी तथा देवकी ।
यद्यपि वसुदेवस्य ह्यस्तसत्तिसहस्रं दाराः आसन्, तथा-
प्यत्र उभयोरेव कार्यात् रोहिणीदेवक्योरेव ग्रहणं कृतम्, त-
यो रोहिणीदेवक्योर्द्वयोर्द्वौ पुत्रौ अभूताम् । द्वौ पुत्रौ कौ ?

रामकेशवौ कीदृशौ तौ अतीष्टौ—मातापित्रोरधिकवल्गवौ ।
उत्त० २२ अ० । (वसुदेवहिरण्यकथा) (संघाचारे च) ।
वसुदेवहिंडी—देशी—स्वनामखाने ग्रन्थे, वृ० ।

वसुपुञ्ज—वसुपूज्य—पुं० । वासुपूज्यजितपितरि, स० । आ०
चू० । आव० । प्रव० ।

वसुभूइ—वसुभूति—पुं० । पाटीलिपुरं जिनकल्पं प्रतिपन्नस्य म-
हागिरः शिष्य, आ० चू० ४ अ० । आ० म० । आव० ।

वसुमई—वसुमती—स्त्री० । चम्पागजस्य दधिवाहनस्य धा-
गिणीदेव्यां जातायां पुत्र्याम्, आ० क० १ अ० । आ०
म० । कल्प० । (सैव चन्दनानाम्ना वीरजनेन्द्रप्रवर्तिनी बभू-
वेति 'अज्जचन्दणा' शब्दे प्रथमभागे २०६ पृष्ठे कथोक्ता ।)
भीमराक्षसन्द्रस्य द्वितीयाग्रमहिष्याम्, । स्था० ४ डा० ।
वसुधरायाम्, 'वसुहा वसुधरा वसुमई मही मेहणी धरा
धरिणी ।' पाद० ना० २६ गाथा ।

वसुमं—वसुमत्—त्रि० । वसुनि द्रव्यभाषभेदाद् द्विधा, द्रव्य-
वसुनि—मरकतन्द्रनालयज्जादीनि, भाववसुनि—सम्यक्त्वादी-
नि, तानि यस्य यस्मिन्वा सन्ति स वसुमान् । द्रव्यवति,
आचा० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० । संयमवति मूलोत्तरगुणानां
सम्यग्विधायति, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । निवृत्तारम्भे,
आचा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० । सूत्र० ।

वसुमित्त—वसुमित्र—पुं० । अह्यदत्तचक्रवर्तिश्वशुर, येन कूट-
व्यतिकरे पुष्पीनामकन्या दत्ता । उत्त० १३ अ० ।

वसुमित्ता वसुमित्रा—स्त्री० । अधोलोकवास्तव्यायां दिक्कुमा-
र्याम्, ति० । उत्तरर्पाश्चमर्गतिकरणवर्तं पश्चिमायां सर्व-
रत्नानाम्यां राजभास्यामार्धाष्टितायामीशानेन्द्रस्याग्रमहिष्या-
म्, स्था० ३ डा० ३ उ० । भ० । ती० ।

वसुया—वसुका—स्त्री० । उत्तरर्पाश्चमर्गतिकरणवर्तं पूर्वदिक्स्थ-
रत्नान्याप्यर्धाष्टितायामीशानेन्द्रस्याग्रमहिष्याम्, स्था० ३
डा० ३ उ० । भ० । ति० ।

वसुल—वृषल—पुं० । शब्द, आचा० २ ध्रु० १ चू० ४ अ० १ उ० ।
कस्मिंश्चिद्देशे गौरवार्थं पुरुषामन्त्रेण 'वसुल' इति प्रयुज्यते ।
ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० । 'वसुल इति पुरिसं नवमालेव' वसुल
इति पुरुषं नवमालेपत् । दर्श० ७ अ० ।

वसुवम्मण—वसुवर्मन्—पुं० । ऋषभदेवस्य षट्पष्टितमं पुत्रं,
कल्प० १ आ० ७ क्षण ।

वसुसूरि—वसुसुरि—पुं० । तिष्यगुप्तस्य जीवप्रादेशिकाचार्य-
स्य गुरौ, विश० ।

वसुहा—वसुधा—स्त्री० । पृथ्व्याम्, विश० । प्रभ० । पाद० ना०
२६ गाथा ।

वसुहाग—वसुधारा—स्त्री० । वसु—द्रव्यं तस्य धारा सततपा-
तजनिता वसुधारा । देवैः कृतायां स्वर्णदीनारानां वृष्टौ,
उत्त० १० अ० । सुवर्णवृष्टौ, आ० क० १ अ० । आ० म० ।
कल्प० । हिरण्यप्रपातरूपायाम् (आ० म० १ अ०) धारा-
याम्, भ० १५ श० । आ० म० । तीर्थकरजन्मादिष्वाकाशाद्
द्रव्यवृष्टौ, भ० ३ श० ७ उ० । स० ।

वसुवरिचर—वसुपरिचर—पुं० । उपनिषदे वसुगजे, जी० । वसु-
गजा उपरिचरः, न हि देवताधिष्ठिताकाशम्फटिकसि-

वसुवर्चिषः

हासनोपविष्टः सत्ताकाशस्फटिकमयस्य सिंहासनस्यादर्श-
मतां लोकेष्वेवं प्रसिद्धिमगमत्, सत्यवादी किलैष वसुवर्चः
न प्राणात्ययेऽप्यलीकं भाषते, ततः सस्वावर्जितदेवताकृ-
तप्रतिहार्य पद्ममुपयांकाशे खरतीति । स खान्यदा हिंस्रवदा-
र्थप्ररूपकस्य पथेतकस्य पक्षमभिगृह्य सम्यगदृष्टेनारवस्य
पक्षमनाभिगृह्यलीकवादिन्वात् प्रकुपितदेवताचपटाहतः सिं-
हासनात् परिभ्रष्टो रौद्रध्यानमार्धरूढः सममर्पुथव्याम-
प्रतिष्ठाननगरकमयासीत् । जी० ३ प्रातः १ आधि० २ उ० ।
वसोवर्गय-वशोपगत-त्रि० । वशमुपगते, वश्यं, सूत्र० १ श्रु०
५ अ० २ उ० ।

वह-व्यथ-पुं० । व्यथयतीति व्यथः । लकुटादिप्रहारः, सूत्र०
१ श्रु० ५ अ० २ उ० । दण्डकादिघाते, उक्त० १ अ० ।

वहत-वहत्-त्रि० । योगवादिनि, वृ० १ उ० २ प्रक० । नि०
चू० । परिभागे कुर्वति, नि० चू० ६ उ० ।

वहग-व्यथक-त्रि० । चपेटादिना ताडके, जं० २ वक्त० ।

वहड-देशी-दस्यवन्ते, दे० ना० ७ वर्ग० ३७ गाथा ।

वहडोल-देशी-वात्यायाम्, दे० ना० ७ वर्ग० ४२ गाथा ।

वहण-वहन-न० । यानपोते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । 'पोत्रो वह
णं' पाह० ना० ६ गाथा । ग्रहणे, यस्य श्राद्धस्य प्रथमोपधान-
स्य घटनानन्तरं द्वादशाब्धानि जातानि सन्ति, द्वितीयस्य
तु किञ्चिन्न्यूनाति, स प्रथममोपधाने पुनर्वहत्युत द्वे अपी-
ति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-यदि मनः स्थाने तिष्ठति तदा प्रथमे
द्वितीये च पगवृत्त्य वहति, तदशक्तौ तु यस्य द्वादश वर्षाणि
तत्पगवृत्त्य वहतीति ॥ ८१ ॥ सेन० १ उक्ता० ।

वहपरीमह-वधपरीमह-पुं० । त्रयोदशे परीमहे, आव० ४ अ० । (अ-
स्य स्वरूप 'परीमह' शब्दे पञ्चमभागे गतम् ।)

वहमाण-वहमान-त्रि० । नद्यादिधोतावतिव्याप्रीयमाणे, औ० ।

वहिय-व्यथित-त्रि० । पीडित, आ० म० १ अ० ।

वहिलग-वहिलक-पुं० । कर्माविमरयनीवदप्रभृतौ, वृ० १
उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

वहसु-देशी-ज्येष्ठभाषायाम्, दे० ना० ७ वर्ग० ४१ गाथा ।

वहल-देशी-लघुजलप्रवाह, दे० ना० ७ वर्ग० ४६ गाथा ।

वा-वा-अव्य० । विकल्पे, ज्ञा० १ श्रु० २ अ० । व्य० । नि०
चू० । वृ० । उक्त० । प्रश्न० । कर्म० । स्था० । पञ्चा० । औ० ।
रा० । उत्तरपक्षापक्षयो विकल्पे, आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । रा० । पूर्वविकल्पापक्षयो समुच्चये, चं० प्र० १ पाहु० ।
व्य० । सम्म० । जीत० । दशा० । विभाषायाम्, आव० ४
अ० । व्य० । पक्षान्तरस्यात्ते, आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० ।
सू० प्र० । अथवाऽर्थे, विशे० । व्यवस्थायाम्, प्रातः । इत्थं,
विशे० । अन्यर्थे, कल्प० १ आधि० ६ क्षण । आ० म० । पानना-
सूत्रे, विशे० । अवधारणे, स्था० ८ ठा० १ उ० । समुच्चये,
विपा० १ श्रु० २ अ० । सू० प्र० । रा० । जं० । उपमायाम्, नं० ।
स्था० । वा विकल्पोपमानयोः, व्य० १ उ० । उपमानान्तरापक्षयो
समुच्चये, जं० १ वक्त० । पादपूर्णे, उक्त० २ अ० । नि०
चू० । आनन्तर्ये, सूत्र० १ श्रु० १६ अ० । व्यवस्थायाम्, प्रातः ।
म्लै-धा० । हर्षक्षयं, "म्लवी-पव्यायौ" ॥ ८ । ४ । १८ ॥ इति

म्लैधानोर्वा इत्यादेशः । वाह । म्लायति, प्रा० ४ पाद ।
वाह (ग्)-वादिन्-पुं० । वाविप्रतिवादिसभ्यसभापति-
रूपायां चतुरङ्गायां पर्यदि प्रतिक्षेपपूर्वकं स्वपक्षस्थापना-
र्थमवश्यं वदतीति वार्ता । निरुपमवादिनाधिघसम्पन्नत्वेन
वाद्यदुक्वादिचन्द्राकवृन्दैरप्यमन्दीकृतवाग्बिभवे, प्रथ० १४८
ठार । ध० । परेणाजये मन्त्रवादिनि, धातुवादिनि, स्था० ६
ठा० ३ उ० । प्रव० । (कस्य तीर्थकः कियन्तो वादिन इति
'निथय' शब्दे चतुर्थभागे २३०२ पृष्ठ उक्तम् ।) तीर्थिके,
स्था० ४ ठा० ४ उ० । प्रश्न० । सूत्र० । (कश्चिद् वार्त्तन एवं
मार्त्तान्- 'गता गौडदेशाद्गवा वृन्दशम्, ' इत्यादिश्लाका
'इवभू' शब्दे द्वितीयभागे १४४ पृष्ठ गताः ।) "वाह्यमाय-
कुसला-गयदुवारं वि लखमाहण्या" संधा० । वादिनिग्रह-
णार्थं परिहारिकस्य गमनं 'परिहारिक' शब्दे पञ्चमभागे
६६० पृष्ठ दर्शितम् ।)

वाङ्गली-वृन्ताकी-स्त्री० । 'वैगन' इति प्रसिद्धे शाके, आव०
४ अ० ।

वाहन-वादित्र-न० । वाद्ये, कल्प० १ आधि० ७ क्षण । औ० ।
वात्तः-वाचयितुम्-अव्य० । सूत्रं पाठयितुम्, अथवा-भाव-
यितुमित्यर्थे, वृ० ४ उ० ।

वाडद्व-व्यादिग्ध-त्रि० । विशिष्टद्वयोपदिग्धे, वक्त्रे, (इति-
वृद्धाः) भ० १६ श० ४ उ० । विपर्यस्तरत्नमालावदनेकप्रकारे,
आव० ४ अ० । आ० चू० ।

वाडद्वस्वर-व्याविद्वात्तर-न० । विपर्यस्तरत्नमालागततरत्ना-
नाद्य घिडानि विपर्यस्तान्यक्षराणि यत्र तत्तथा । असंप्रथिते,
अनु० । विशे० ।

वाडम-वातव्य-न० । कुविन्दैर्वस्तुनिर्मितेऽश्वादिके, दश०
२ अ० ।

वाङ्मय-वाचिक-त्रि० । उक्तिर्वाक्यं तथा निर्धृता वाचिकः ।
विशे० । वाक्प्रयोजनमस्य वाचिकः । ध० २ आधि० । वा-
कृतं, आव० ४ अ० । आ० म० । आ० चू० । दुर्वचनादिके,
सूत्र० २ श्रु० २ अ० "जेण मुंचइ स वाङ्मो जांगा" येन
सम्भरण वाङ्मयाणि मुञ्चति स वाचिकः । विशे० । मये,
नपुं० । वृ० ५ उ० । नि० चू० ।

वाचित-त्रि० । आक्षेपपारहारपूर्वकतया सम्यगगुरुपादा-
न्तिके निर्णीतार्थोक्तं, व्य० ३ उ० । पाठितं, शिक्षां प्रादि-
ते, आचा० १ श्रु० ६ अ० ३ उ० ।

वातिक-पुं० । वाताऽस्यास्तीति वातिकः । स्वनिमित्ततोऽ-
न्यथा वा स्तब्धे मेहनं सति स्त्रीमेवनायामकृतायां वेदं
धारयितुममर्थे, ध० ३ आधि० । वातिका न प्रभाजनीयः ।
वृ० ४ उ० ।

अथ वातिकं व्याख्येष्ट-

उदण्णं वा वियस्म, सविकारं जा न तस्म संपत्ती ।

तच्चनिय अमंथुडिण, दिहुतो होइ अलभेत ॥

यदा मर्निमस्तेनानिमित्तेन वा मोहोदयेन सागारिकं
सांवकारं कर्त्तव्यं भवति, तदा न शक्नोति वगे धारयितुं
यावन्न प्रान्तिवचनस्य संप्रतिभवेति, एष वातिक उच्यते ।
अत्र च तन्धानकेनासस्तृताया अगार्याः प्रतिसेवकेन दृष्टा-

न्तो भवति—“एगो तच्चनिष्ठो जलयरभावाकृदो तत्थ तस्स पुराओ अहाभावेण अगारी असंबुद्धा निविद्धा । तस्स य तच्चनियस्स तं वदंते सागारिये वदंतेण वेयउकडयाए असहभावेण जणपुराओ पडिगाहिया अगारी । तं च पुरिसा हेतुमारजा, तहा विनेण न मुक्का जाहे से बीरियो सग्गा जाओ ताहे मुक्का ।” अयमप्यलभमानो—ऽप्राप्नुबन् निरुज्जवेदो नपुंसकतया परिणमति । उक्ता वातिकः । वृ० ४ उ० । स्था० । नि० ४० । पं भा० । पं सू० । धीतरागोद्धव, न० । उच्छूनत्वभाजन, विशेष० । स्था० । वातरागिणि, वातिक इव वातिकः । अयन्त्रिते, प्रश्न० ३ आश्र० छान् ।

वादिता—त्रि० । शब्दत्वेन कृते, स्था० २ ठा० ३ उ० । पट्टहा—दिवाहने, प्रश्न० ४ संव० द्वार । वाद्यकलायाम्, सा च ततवितनशुषिरधनवाद्यानां चतुःपञ्चदशप्रकारतया त्रयोदशधा । स० ७२ सम० । प्रश्न० । श्री० । “ सुद्धु गाहयं सुद्धु वाहयं सुद्धु नञ्चयं ” आय० ४ अ० ।

बाह्य—वातिल—पुं० । पालकग्रामवास्तव्ये वाणिजके, ततो सामी पालयं नाम गामं गतो तत्थ बाह्यो नाम वाणिययां सोऽसि गृहीत्वा तत्र वीरस्वामिनं प्राप्तं प्रधाविनं हानं स्वाशिर एव चिच्छेत् । आ० सू० १ अ० । आ० म० ।

बाह्यमोसरण—वादिममवसरण—न० । वादिनस्तीर्थिकाः समवसरन्त्यवतरन्ति एष्विति समवसरणानि । विविधप्रतमीलकास्तेषां समवसरणानि वादिसमवसरणानि । क्रियावाद्यादिषु वादिमीलकेषु, स्था० ।

चत्तारि बाह्यमोसरणा पप्पत्ता । तं जहा—किरियावाई, अकिरियावाई, असाणियावाई, वेणइयवाई । गुरइयाणं चत्तारि बाह्यमोसरणा पप्पत्ता । तं जहा—किरियावाई० जाव वेणइयवाई । एवमसुरकुमारण वि० जाव थणियकुमारणं एवं विगलिदियवज्जं ० जाव वेमाणियाणं ॥ ३४५ ॥

वादिन—तार्थिकाः समवसरन्ति—अवतरन्त्येष्विति समवसरणानि विविधप्रतमीलकास्तेषां समवसरणानि वादिममवसरणानि, क्रिया—जीवाजीवादिषुऽस्तीत्येवंप्रकारं वदन्तीति क्रियावादिन आस्तिका इत्यर्थः, तेषां यत्समवसरणं तत्त एवाच्यन्ते अभेदादिति, तन्निषेधात्क्रियावादिना—नास्तिका इत्यर्थः, अज्ञानमभ्युपगमद्वारेण येषामस्ति ते अज्ञानिकाः न एव वादिनाऽज्ञानिकवादिनः, अज्ञानमव अय इत्येवं प्रतिज्ञा इत्यर्थः, विनय एव वैनयिक तदेव निःश्रयसायत्येवं वादिनां वैनयिकवादिन इति, एतद्वेदमन्त्राणां चेयम्—“असियसयं किरियाणं, अकिरियवाईणं होइ बुलसीइ । असाणियसल्लुटी, वेणइयाणं चबलसी ॥ १ ॥” इति, तत्राशीत्याचकं शतं क्रियावादिनां भवति । इदं चामुनोपायनावगन्तव्यम्—जीवऽजीवाऽऽश्रयसंवरबन्धानिर्जराऽपुण्यापुण्यमोक्षारूपा नव पदार्थान् धिरक्षय्य पारपाख्या जीवपदार्थस्याधः स्वपरभेदावुपन्यसनीयो, तयोरधो नित्यानित्यभेदौ, तयोरप्यधः कालम्भरात्मनियतिस्वभावभेदाः पञ्च न्यसनीयाः, पुनश्चेत्थं विकल्पाः कस्यः—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालत इत्येका विकल्पः, विकल्पार्थश्चायम्—विद्यते खल्वयमात्मा स्वेन रूपेण न परा-

पक्षया ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव नित्यश्च कालवादिनः, उक्तेन धाभिलापेन द्वितीया विकल्प ईश्वरकारणितः, तृतीया विकल्प आत्मवादिनः ‘पुरुष एवेव’ मित्यादि प्रतिषेधुरिति, चतुर्थो नियतिवादिनः, नियतिश्च—पदार्थानामवश्यन्तया यद्यथाभवेन प्रयोजनकर्त्रीति पञ्चमः स्वभाववादिनः—एवं स्वत इत्यजहता लब्धाः पञ्च विकल्पाः । परतः इत्यनेनापि पञ्चैव लभ्यन्ते, तत्र परत इत्यस्यायमर्थः—इह सर्वपदार्थानां पररूपपक्षः स्वरूपपरिच्छेदो यथा ह्रस्वत्वाद्यपेक्षा दीर्घत्वादिपरिच्छेदः, एवमव आत्मनः स्तम्भकुम्भादीन् समीक्ष्य तदव्यतिरिक्तं हि वस्तुन्यासप्रसुद्धिः प्रवर्तते इत्यतो यदात्मनः स्वरूपं तत्परतः एवावधार्यते न स्वत इति । नित्यत्वापरित्यागं चैते दश विकल्पाः, एवमनित्यत्वेनापि दशैव, एव विशतिर्जीवपदार्थेन लब्धाः अजीवादिष्वप्यष्टस्वमेव प्रतिपदं विशतिर्विकल्पानामतो विशतिर्नवगुणा शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनामिति । एते च विकल्पा एकैकशो न लभ्यन्ते शीलाङ्गवादिनि । तथा आक्षयावादिनां तु चतुरशीतिर्द्रष्टव्याः, एवञ्चैयम्—पुण्याऽपुण्यविवर्जितपदार्थसत्तकन्यासस्तथैव जीवस्याधः स्वपररूपविकल्पद्वयोपन्यासः असत्त्वादात्मनो नित्यानित्यभेदौ न स्तः, कालादीनां तु पञ्चानां षष्ठी यदृच्छा न्यस्यते । इयं चानभिमतपुर्विकाऽर्थप्रतिगतिः पञ्चाद्विकल्पाभिलापः—नास्ति जीवः स्वतः कालतः इत्येका विकल्पः, एवमीश्वरार्थभरपि यदृच्छावसानेः सर्वे षड्विकल्पाः, तथा नास्ति जीवः परतः कालत इति षड्विकल्पा इत्येकत्र द्वादश, एवमजीवादिष्वपि पदसु प्रत्येकं द्वादश विकल्पाः, एवञ्च द्वादश सप्तगुणाश्चतुरशीति—विकल्पाः नास्तिकानामिति । अज्ञानिकानां तु सप्तषष्टिर्भवति, इयं चामुनोपायन द्रष्टव्या—तत्र जीवाजीवादीन् नव पदार्थान् पूर्ववत् व्यवस्थाप्य पर्यन्ते चोत्पत्तिमुपन्यस्याधः सप्त सदाद्य उपन्यसनीयाः, सत्त्वं १ मसत्त्वं २ सदसत्त्वं ३ अयाच्यत्वं ४ सदवाच्यत्वं ५ असदवाच्यत्वं ६ सदसदवाच्यत्वं ७ मिति, तत एतं नव सप्तकाः त्रिषष्टिः, उत्पत्तिस्तु चत्वार एवाद्या विकल्पाः, तद्यथा—सत्त्वं १ मसत्त्वं २ सदसत्त्वं ३ मवाच्यत्वं ४ चेति, त्रिषष्टिर्मध्यं क्षिप्ताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, विकल्पाभिलापश्चैवम्—का जानाति जीवः सन्निति किं वा तेन ज्ञातेनेत्येका विकल्पः, एवमसदाद्याऽपि वाच्याः, तथा सती भावोत्पत्तिरिति का जानाति, किं वा—अनया ज्ञातया ? एवमसती सदसती अवक्लव्या चेति, सत्त्वादिसप्तभङ्गाध्यायमर्थः—स्वरूपमात्रापेक्षया वस्तुनः सत्त्वं पररूपमात्रापेक्षया त्वसत्त्वमस्तथा एकस्य घटादिद्रव्यदेशस्य ग्रीवादिः सद्भावपर्यायेण ग्रीवात्वादिनाऽऽदिष्टस्य सत्त्वात्, तथा घटादिद्रव्यदेशस्यैवापरस्य बुध्नादेरसद्भावपर्यायेण वृक्षत्वादिना परगतपर्यायेणैवादिष्टस्यासत्त्वात् वस्तुनः सदसत्त्वम् ३ तथा सकलस्यैवास्ति इतस्य घटादिवस्तुनोऽथान्तरभूतः घटादिपर्यायेर्भिज्ज्वाध्वेकुरङ्गलाप्रायतवृत्तग्रीवादिभिर्गुणपद्विज्ञातस्य सत्त्वेनाऽमत्त्वेन वा वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादिद्रव्यस्यावक्लव्यत्वं ४, तथा घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य सद्भावपर्यायेरादिष्टस्य सत्त्वादप्यस्य स्वरूपपर्यायेर्गुणपदादिष्टतया सत्त्वेनासत्त्वेन वा वक्तुमश-

कथत्वात् घटादिद्रव्यस्य सद्वक्त्रव्यत्वमिति ५, तथा तस्यैव घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य परपर्यायैरादिष्टस्यासत्त्वात्परदेशस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टत्वेन तथैव वक्तुमशक्यत्वात् तस्य घटादेरसद्वक्त्रव्यत्वम् ६, तथा—घटादिद्रव्यस्यैकदेशस्य स्वपरपर्यायैरादिष्टत्वेन सत्त्वात्परस्य परपर्यायैरादिष्टतया असत्त्वात्तस्य स्वपरपर्यायैर्युगपदादिष्टस्य तथैव वक्तुमशक्यत्वेनावक्त्रव्यत्वात् तस्य घटादिद्रव्यस्य सद्वक्त्रव्यत्वमिति ७, इह च प्रथमद्वितीयचतुर्था अखण्डवस्त्वाश्रिताः शेषाश्चत्वारो वस्तुदेशाश्रिता दर्शिताः, तथाऽन्यैस्तृतीयाऽपि यिकल्पोऽखण्डवस्त्वाश्रित एवोक्तः । तथाहि—अखण्डस्य वस्तुनः स्वपर्यायैः परपर्यायैश्च विवक्षितस्य सद्वत्त्वमिति, अत एवाभिहितमाचारटीकायाम्—“ इह चात्पत्तिमहोक्त्यात्तद्विकल्पत्रयं न सम्भवति, पदार्थावयवापेक्षत्वात् तस्यापक्षेप्तावयवाभावादिति, ” एवमज्ञानिकानां सम्यग्प्रतिबर्त्तति । वैयक्तिकानां च द्वात्रिंशत्, सा चैवमवसेया-सुरनृपतिर्यतिज्ञानिभ्यविराधममातृपितृणां प्रत्येकं कायेन वाचा मनसा दानेन च देशकालोपपन्नं विनयः कार्य इत्येतच्चत्वारो भेदाः सुरादिष्वष्टासु स्थानेषु भवन्ति, ते चैकत्र मीलिता द्वात्रिंशदिति । सर्वसंख्या पुनरेतेषां त्रीणि शतानि त्रिषष्ट्यधिकानीति ।

उक्तञ्च पुनर्यः—

“ आस्तिकमतमात्माद्या, नित्यानित्यात्मका नव पदार्थाः ।
कालनियतिस्वभावे-श्वरात्मकतकाः स्वपरसंस्थाः ॥ १ ॥
कालवृद्ध्यानियती-श्वरस्वभावामनश्चतुरशीतिः ।
नास्तिकवादिगणमतं, न सन्ति सप्त स्वपरसंस्थाः ॥ २ ॥
अज्ञानिकवादिमतं, नव जीवादीन् सदावसमाविधान् ।
भावोत्पत्ति सप्तसद्, द्विधाऽवाच्याञ्च को वृत्तिः ? ॥ ३ ॥
वैयक्तिकमतं विनय-श्चेतावाकायदानतः कार्यः ।
सुरनृपतिर्यतिज्ञानि—स्थविराधममातृपितृषु सदा ॥ ४ ॥ ”
इति । एतान्येव समधरणानि चतुर्विंशतिदण्डके निरूपयन्नाह—‘ नेरइयाण ’ मित्यादि सुगमम्, नवरं नागकादि-पञ्चेन्द्रियाणां समनस्कत्वाच्चत्वार्यप्येतानि सम्भवन्ति, ‘ वि-गलेन्द्रियघञ्ज ’ इति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणाममनस्कत्वाच्च सम्भवन्ति तानीति । स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

जीवाः किं क्रियावादिनाऽक्रियायावादिनः—

जीवा णं भंते ! किं किरियावादी अकिरियावादी अष्माणियवादी वेणइयवादी ? गोयमा ! जीवा किरियावादी वि अकिरियावादी वि अष्माणियवादी वि वेणइयवादी वि । सलेस्सा णं भंते ! जीवा किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी वि अकिरियावादी वि अष्माणियवादी वि वेणइयवादी वि, एवं ० जाव सुकलेस्सा । अलेस्सा णं भंते ! जीवा पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी गो अकिरियावादी नो अष्माणियवादी गो वेणइयवादी । कणहपक्खिया णं भंते ! जीवा किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा ! गो किरियावादी अकिरियावादी अष्माणियवादी वि वेणइयवादी वि सुकपक्खिया

जहा सलेस्सा, सम्मदिट्ठी जहा अलेस्सा, मिच्छादिट्ठी जहा कणहपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठीणं पुच्छा, गोयमा ! गो किरियावादी गो अकिरियावादी अष्माणियवादी वि वेणइयवादी वि, णाणी ० जाव केवलणाणी जहा अलेस्से, अष्माणी ० जाव विभंगणाणी जहा कणहपक्खिया । आहारसंभोवउत्ता ० जाव परिग्गहसंभोवउत्ता जहा सलेस्सा, गो संभोवउत्ता जहा अलेस्सा । सवेदगा ० जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा । अवंदगा जहा अलेस्सा । सकसायी ० जाव लोभकसाई जहा सलेस्सा, अकसायी जहा अलेस्सा, सयोगी ० जाव कायजोगी जहा सलेस्सा, अजोगी जहा अलेस्सा सागारोवउत्ता अणगारोवउत्ता जहा सलेस्सा । (सू० ८२४ ×)

‘ जीवा णं ’ मित्यादि । तत्र जीवाश्चतुर्विधा अपि, तथा स्वभावत्वात् । ‘ अलेस्सा णं ’ मित्यादि, अलेश्या अयोगिनः सिद्धाश्च ते च क्रियावादिन एव क्रियावादहेतुभूतयथावस्थितद्रव्यपर्यायरूपार्थपरिच्छेदयुक्तत्वाद्, इह न यानि सम्यग्दर्शस्थानानि अलेश्यत्वसम्यग्दर्शनज्ञानिनोऽसंज्ञोपयुक्तत्वावदकत्वादीनि तानि नियमात्क्रियावादे क्षिप्यन्ते, मिथ्यादर्शस्थानानि तु मिथ्यात्वाज्ञानादीनि शेषसमवसरणत्रये, ‘ सम्मामिच्छादिट्ठी णं ’ मित्यादि, सम्यग्मिथ्यादृष्टयो हि साधरणपरिणामत्वाद्वा अस्तिका नापि नास्तिकाः, किं तु-अज्ञानविनयवादिन एव स्युरगति । भ० ३ शु० १ उ० ।

नैरयिकादीनाम्—

गेरइया णं भंते ! किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी वि ० जाव वेणइयवादी वि सलेस्सा णं भंते ! गेरइया किं किरियावादी एवं चेव, एवं ० जाव काउलेस्सा कणहपक्खिया किरियाविवज्जिया । एवं ए-एणं कमेणं जच्चेव जीवाणं वत्तव्वया सच्चेव गेरइया णं वत्तव्वया वि ० जाव अणगारोवउत्ता, णवरं जं अत्थि तं भाणियव्वं सेसं ण भण्णइ । जहा गेरइया एवं ० जाव थणियकुमारा । पुढवीकाइया णं भंते ! किं किरियावादी पुच्छा, गोयमा ! गो किरियावादी अकिरियावादी वि अष्माणियवादी वि गो वेणइयवादी । एवं पुढवीकाइया णं जं अत्थि तत्थ सव्व-त्थ वि एयाइ दो मज्झिक्खगाइं समोसरणाइं ० जाव अणगारोवउत्ता वि एवं ० जाव चउरिंदियाणं सव्वट्ठाणेसु एयाइ चेव मज्झिक्खगाइं दो समोसरणाइं, सम्मत्तणारोहि वि एयाणि चेव मज्झिक्खगाइं दो समोसरणाइं पंचिंदियति-रिक्खजोगिया जहा जीवा णवरं जं अत्थि तं भाणियव्वं मणुस्सा जहा जीवा तहेव गिरवसेसं वाणमंतरजोइसि-पवेमाणिया जहा असुरकुमारा । (सू० ८२४ ×)

‘पुढवीकाइया णं’ मित्यादि । ‘नो किरियावादी’ इति मि-
थ्यादृष्टित्वात्तेषामक्रियावादिनाऽज्ञानकथाविनश्यते भव-
न्ति, वादाभावेऽपि तद्व्याप्यजीवपरिणामसङ्गावादेन-
यिकथाविनश्यते न भवन्ति, तथाविधपरिणामादिनि ।
‘पुढवीकाइया णं जं अरुथा’ त्यादि. पृथिवीकायिकानां यद-
स्ति सलक्ष्यकृष्णनीलकापोततेजोलक्ष्यकृष्णपालिकत्वादि,
तत्र सर्वत्रापि मध्यमे समवसरणद्वये धार्यमिति । ‘एव
० जाव चउरिदिद्या णं’ मित्यादि ननु द्वीन्द्रियादीनां सामादन
भावेन सम्यक्त्वं—ज्ञानं चेष्यते तत्र क्रियावादित्वं युक्तं
तत्त्वभाषन्त्वादित्याशङ्क्याह—‘सम्मत्तनाणेहि दा’ त्यादि ।
क्रियावादिनयवादी हि विशिष्टतरे सम्यक्त्वादपरिणामे
स्यातां न सासादनरूपे इति भावः । ‘जं अत्थि तं भा-
णियव्वं’ इति पञ्चन्द्रियतिरश्चामलक्ष्याकथायित्वादि न प्रष्ट-
व्यमसंभवादिति भावः । जीवादिषु पञ्चविंशतौ पदेषु य-
द्यत्र समवसरणमालं तत्तत्रोक्तम् । भ० ३० श० १ उ० ।
(पंतवामायुर्ध्वधनिरूपणम् ‘आउ’ शब्दं द्वितीयभागे १६
पृष्ठे गतम् ।)

किरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धिया अभव-
सिद्धिया ? गोयमा ! भवसिद्धिया णो अभवसिद्धिया ।
अकिरियावादी णं भंते ! जीवा किं भवसिद्धिया पुच्छा,
गोयमा ! भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि । एवं
अप्पाणियवादी वि वेणइयवादी वि । सलेस्सा
णं भंते ! जीवा किरियावादी किं भव० पुच्छा,
गोयमा ! भवमिद्धिया नो अभवसिद्धिया । स-
लेस्सा णं भंते ! जीवा अकिरियावादी किं भव० पु-
च्छा, गोयमा ! भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि,
एवं अप्पाणियवादी वि वेणइयवादी वि जहा सले-
स्सा, एवं ० जाव सुकलेस्सा, अलेस्सा णं भंते ! जी-
वा किरियावादी किं भव० पुच्छा, गोयमा ! भवमि-
द्धिया नो अभवसिद्धिया, एवं एणं अभिलावेणं क-
एहपक्खिया तिसु वि समोसरणेषु भयणाए सुकपक्खि-
या चउसु वि समोसरणेषु भवसिद्धिया णो अभवसि-
द्धिया सम्मादिट्ठी जहा अलेस्सा । मिच्छादिट्ठी जहा क-
एहपक्खिया । सम्मामिच्छादिट्ठी दोसु वि समोसरणेषु
जहा अलेस्सा । णाणी० जाव केवल्लणाणी भवसि-
द्धिया णो अभवसिद्धिया, अप्पाणी० जाव विभंगणा-
णी जहा कएहपक्खिया सएहासु चउसु वि जहा सले-
स्सा णो सप्पोवउत्ता जहा सम्मादिट्ठी । सवेदगा
० जाव णपुंसगवेदगा जहा सलेस्सा, अवेदगा
जहा सम्मादिट्ठी सकसाई ० जाव लोभकसाई
जहा सलेस्सा । अकसाई जहा सम्मादिट्ठी सजोगी०
जाव कायजोगी जहा सलेस्सा, अजोगी जहा स-
म्मादिट्ठी । सागारेवउत्ता अणागारेवउत्ता जहा मले-

स्सा एवं शेरइया वि भाणियव्वं, शवरं णायव्वं जं
अत्थि । एवं असुरकुमारा वि० जाव थणियकुमारा ।
पुढवीकाइया मच्चट्ठाणेषु वि मज्झिमेसु दोसु वि स-
मवसरणेषु भवसिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि एवं० जा-
व वणस्सइकाइया । वेइदियतेइदियचउरिदिद्या एवं च-
व शवरं सम्मत्ते ओहियणाणे आभिणिओहियणाणे सु-
बलाणे एणसु चव दोसु मज्झिमेसु समोसरणेषु भ-
वसिद्धिया णो अभवसिद्धिया, मेसं तं चव पंचिदि-
यतिरिक्खजोणिया जहा शेरइया शवरं नायव्वं जं
अत्थि । मणुस्सा जहा ओहिया जीवा धाणमंतरजो-
इसियवमाणिया जहा असुरकुमारा । सेवं भंते ! भंते !
त्ति ॥ (सू० ८२५) भ० ३० श० १ उ० ।

अणंतरोववप्पगा णं भंते ! शेरइया किं किरियावादी
पुच्छा, गोयमा ! किरियावादी वि० जाव वेणइयवादी
वि, सलेस्सा णं भंते ! अणंतरोववप्पगा शेरइया किं
किरियावादी एवं चव, एवं जहेव पदमुहेसे शेरइया णं
वत्तव्वया तहेव इह वि भाणियव्वं शवरं जं जस्म अ-
त्थि अणंतरोववप्पगाणं शेरइयाणं तं तस्म भाणियव्वं ।
एवं सच्चजीवाणं ० जाव वेमाणियाणं शवरं अणंतरोव-
वप्पगाणं जं जहिं अत्थि तं भाणियव्वं । (सू० ८२६)

किरियावादी णं भंते ! अणंतरोववप्पगा शेरइया किं
भवमिद्धिया अभवसिद्धिया ? गोयमा ! भवसिद्धिया णो
अभवसिद्धिया अकिरियावादी णं पुच्छा गोयमा !
भवमिद्धिया वि अभवसिद्धिया वि । एवं अप्पाणिय-
वादी वि । वेणइयवादी वि । सलेस्सा णं भंते !
किरियावादी अणंतरोववप्पगा शेरइया किं भवसिद्धिया
अभवसिद्धिया ? गोयमा ! भवमिद्धिया, नो अभवसिद्धिया ।
एवं एणं अभिलावेणं जहेव ओहिण उदेसए शेरइया-
णं वत्तव्वया भाणिया तहेव इह वि भाणियव्वं ० जाव
अणागारेवउत्तं त्ति । एवं ० जाव वेमाणियाणं शवरं जं-
जस्म अत्थि तं तस्म भाणियव्वं इमं से लक्खणे जं कि-
रियावादी सुकपक्खिया सम्मामिच्छादिट्ठिया एए स-
व्वं भवमिद्धिया णो अभवसिद्धिया सप्पा सव्वे भवसि-
द्धिया वि अभवसिद्धिया वि सेवं भंते ! भंते ! त्ति ।
(सू० ८२६ +) ।

परंपरोववप्पकानां नैरर्ग्यकादीनाम—

परंपरोववप्पगा णं भंते ! शेरइया किरियावादी एवं
जहेव ओहिओ उदेसओ तहेव परंपरोववप्पणसु वि शेरइया-
दिओ तहेव शिरवसेमं भाणियव्वं तहेव तियदंडगमंग-
हिओ सेवं भंते ! भंते त्ति० जाव विहरइ । (सू० ८२७) ।

एवं प०खं कमेणं जखेव बंधिमए उदेमगाणं परिवाडी सखेव इहं पि ०जाव अवरिमो उदेसो णवरं अणंतरा च-
सारि वि एकगमगा परंपरा चत्तारि वि एकगमएणं एवं
चरिमा वि अचरिमा वि । एवं चेव णवरं अलेस्स केवली
अजोगी ण भण्णइ सेसं तहेव सेवं भंते ! भंते ! ति । एए
एकारस वि उदेमगा (सू० ८२८)

एवं द्वितीयादय एकादशान्ता उदेशका व्याख्येयाः, नवरं
द्वितीयोद्देशके इमं 'से लक्खणं' ति 'से' भव्यत्वस्येदं
लक्षणं क्रियावादी शुक्लपाक्षिकः सम्यग्मध्याह्निष्ठश्च भव्य
एव भवति नाभव्यः, शयास्तु भव्या अभव्याश्चति । अलेश्य-
सम्यग्मह्निष्ठान्यचदाकषाययागतां भव्यत्वं प्रमिज्जमेवेति
नाक्रमिति । तृतीयोद्देशके तु 'नियदडगमगाहओ' ति इह
दण्डकत्रयं नैरायकार्थपदेषु क्रियावाद्यादप्ररूपणादण्डकः १,
आयुर्वन्धदण्डको २, भव्याभव्यदण्डक ३ अत्येवमिति एका-
दशोद्देशके तु- 'अलेस्सा कवला अजोगो य न भण्णइ' ति ।
अचरमाणामलेश्यत्वादीनामसम्भवादान् । भ० ३ श० २ उ० ।

बार्हिकरण-वाजीकरण-न० । अर्वाजनां वाजिनः करणम् वा-
जाकरणम् । वेतोवृद्धया अश्वस्येव करणे, विपा १ ध्रु० ७
अ० । तांज अल्पक्षीणविशुष्कं न सामाप्यायनप्रसादोपजनन-
निमित्तं प्रहर्षजननार्थम् । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वाउ-पायु-पुं० । आपने. स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

वायु-पुं० । पवनं. आब० ४ अ० । चलनलक्षणे, सूत्र० १
ध्रु० १ अ० १ उ० । स्पृशन्तन्मात्रजं महाभूतं वायुत्वयुक्तं, स
वानुष्णशान्तस्पर्शमन्त्र्यापारमाणाऽपृथक्त्वसंयोगवभागपर-
त्याऽपरत्ववेगगत्यैर्नैवभिगुणैर्गुणवान् । सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १
उ० । वायुरात्मेति काचित् । प्रश्न० १ आश्र० द्वार । स्वाति-
नक्षत्रस्य दवे, सू० प्र० १० पाहु० । अनु० । ज० ।

दो वाऊ । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वायुकायिकजीव. अनु० । स्था० । प्रव० । ध० । सम० ।
उत्त० । वायुकुमार, भ० १ श० १ उ० । शक्रस्याश्वानीका-
धिपती, स्था० ५ ठा० १ उ० । अहोरात्रस्य चतुर्थे मुहूर्ते,
उयो० २ पाहु० । कल्प० । स० । ज० ।

वाउकम्म-वायुकर्मन्-न० । अपानवायुनिसर्गे, तं० ।

वाउकुमार-व. युकुमार-पुं० । भवनर्पातेद्वेभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।
('परिहासविस्तृज्य' शब्दे चतुर्थभाग ६६५ पृष्ठे तत्स्था-
नादिवक्तव्यता ।) (अन्तःक्रियादिविषयका दण्डकाश्च " अं-
तःक्रिययाऽऽ " दिशब्देषु ।)

चउविहा वायुकुमारा पस्यता । तं जहा-काले महाकाले
बेलंबे पभंजणे । (सू० २२६) भ० ३ श० १ उ० ।

वायुकुमारा णं भंते ! सव्वं समाहारा एवं चेव सेवं भंते !
भंते ! ति । स्था० २ ठा० २ उ० ।

वाउकुमार.इअहवण-वायुकुमाराद्यह्वान-न० । वायुकुमार-
भघ्नु.मारादीनामागमप्रसिद्धवर्ज्यपाणां संशब्दनं, पञ्चा० २
त्रिव० ।

वाउकलिया-वातोत्कलिका-स्त्री० । समुद्रस्यैव वातस्यात्क-
लिकायाम्, जी० १ प्रति० । भ० ।

वाउका(का)इय-वायुकायिक-पुं० । वायुः-पवनः स एव कायो
येषां ते वायुकायाः वायुकाया एव वायुकायिकाः । प्रज्ञा०
१ पद । जी० । दश० । वायुशरीरत्वेन परिगृहीतेषु एकांन्द्र-
यजीवभेदेषु, स० ६ सम० । वायुकाया लक्षणादिभिर्द्वारे-
र्व्याख्यायन्ते ।

तत्र वायोः स्वरूपनिरूपणाय कतिचिद् द्वाग-

तिदेशगमो निर्युक्तिरुद्गाथामाह-

वाउस्स वि दाराहं, ताइ जाइ हवन्ति पुहवीए ।

णाणची उ विहाणे, परिमाणुवभोगसत्थे य ॥ १६४ ॥

वातीति वायुमनस्य वायोरपि तान्येव द्वाराणि यानि पृ-
थिव्यां प्रतिपादितानि, नानात्वम्-भेदः, तच्च विधानपरि-
माणोपभोगशस्त्रेषु चशब्दास्तत्र च द्रष्टव्यमिति ।

तत्र विधानप्रतिपादनायाऽऽह-

दुविहा उ वाउजीवा, सुहुमा तह बायरा उ लोगम्मि ।

सुहुमा य सव्वलोए, पंचव य बायरविहाणा ॥ १६५ ॥

वायुं च जीवा वायुजीवाः, ते च द्विविधाः-सूक्ष्मबादरनाम-
कर्मोदयान् सूक्ष्मा बादराश्च । तत्र सूक्ष्माः सकललोकव्या-
पितया अवतिष्ठन्ते दसकपाटसकलवानायनद्वारगेहास्त-
धूमवन् व्याप्या स्थिताः बादरभेदास्तु पञ्चैवानन्तरगाथ-
या वक्ष्यमाणा इति ।

बादरभेदप्रतिपादनायाऽऽह-

उकलिया मंडलिया, गुंजा घणवायसुद्धवाया य ।

बायरवाउविहाणा, पंचविहा वप्पिया एए ॥ १६६ ॥

स्थित्या स्थित्वान्कलिकाभिर्यो वात स उत्कलिकावातः, म-
ण्डलिकावातस्तु वानोलीरूपः, गुंजा-भग्ना तद्वत् गुंजन् या
वानि स गुंजावातः, घनवाताऽत्यन्तघनः पृथिव्याद्याधारतया
व्यवस्थिता हिमपटलकल्पो मन्वास्तमितः शीतकालादिषु
शुद्धवातः ये त्वन्ये प्रज्ञापनादौ प्राच्यादिवाता अभिहिता-
स्तपामन्वेव यथायोगमन्तर्भावा द्रष्टव्य इति पञ्चमित्येते
बादरवायुविधानानि-भेदाः पञ्चविधाः-पञ्चप्रकारा व्या-
वर्णिता इति । आचा० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० ।

वायुकायिकप्रतिपादनार्थमाह-

से किं तं वाउ(का)काइया?, वाउकाइया दुविहा पस्यता ।

तं जहा-सुहुमवाउकाइया य, बादरवाउकाइया य । से
किं तं सुहुमवाउकाइया? सुहुमवाउकाइया दुविहा पस्यता ।

तं जहा-पञ्जत्तगसुहुमवाउकाइया य, अपञ्जत्तगसुहुम-
वाउकाइया य । सेत्तं सुहुमवाउकाइया । से किं तं बादर-

वाउकाइया?, बादरवाउकाइया अणेगविहा पस्यता, तं जहा-
पडिणवाए पडीणवाए दाहिणवाए उदीणवाए उड्डावाए

अहोवाए तिरियवाए विदिसीवाए वाउब्भामे वाउकलिया
वायमंडलिया उकलियावाए मंडलियावाए गुंजावाए भंका-

वाए संवड्ढवाए घणवाए तणुवाए सुद्धवाए जे यावन्ने
तहप्पगारा ते समासओ दुविहा पस्यता । तं जहा-

पञ्जत्तगा य, अपञ्जत्तगा य । तत्थ णं जे ते अपञ्जत्तगा ते
णं असंपत्ता । तत्थ णं जे ते पञ्जत्तगा एतेसि णं वप्पादेसेणं
गंधादसेणं रसादसेणं फासादसेणं सहस्सग्गसो विहा-
खाइं संखिआइं जोणिप्पमुहमयसहस्साइं पञ्जत्तगणिस्माए
अपञ्जत्तया वक्कमंति, जत्थ एगो तत्थ नियमा अन्तेजा ।
सेत्तं बादरवाउकाइया सेत्तं वाउकाइया । (सू० १८)

प्रतीत नवर ' पाइणवाए ' इति यः प्राच्या दिशः स-
मागच्छति वातः स प्राचीनवातः, एवं प्रतीचीनवातो द-
क्षिणवात उदीचीनवातश्च यत्तद्व्यः, ऊर्ध्वमुग्रच्छन् यो वा-
नि वातस्स ऊर्ध्ववातः, एधमधोवाततिर्यग्वातावापि प-
रिभाषनीया । विदिग्गवातो—यो विदिग्गभ्यां वाति, वा-
तोच्चावः—अनर्थास्थितवातः वातोत्कालिकाः—समुद्रस्यैव वा-
तोत्कालिकाः वातमण्डली—वातोली उत्कालिकावातः—उत्क-
लिकाभिः प्रचुरतराभिः सार्म्मिभित्तो यो वातः मण्डलिका-
वातो—मण्डलिकाभिर्मूलत आगम्य प्रचुरतराभिः समुत्थो
यो वातः गुञ्जावातो—यो गुञ्जन् शब्दं कुर्वन् वाति, अम्भा-
वातः—सङ्घट्टिष्टुभनिष्ठ इत्यन्य, संघर्नकवातः—तृणा-
दिसंघर्तनस्वभावः, घनवातो—घनपरिणामो रत्नप्रभापृथि-
व्याद्यधोवर्ती, तनुवातो—विरलपरिणामो घनवातस्याधः स्था-
यी, शुद्धवातो—मन्दस्तिमितां वस्तिहत्यादिगत इत्यन्य । ' तं
समासमा ' इत्यादि प्राग्वत्, अत्रापि संखेयानि योनि-
प्रमुखाणि शतसहस्राणि सूत्रावसेयानि । प्रका० १ पद ।

अचिन्तवायुकायिकमाह—

पंचविहा अचित्ता वाउकाइया पञ्चना । तं जहा—अकं-
ते धंत पीलिए मरीराणुग । संमुच्छिम् । (सू० ४४४)

आक्रान्ते पादादिना भूतलादौ यो भवति स आक्रान्तः,
यस्तु ध्मांत इत्यादौ स ध्मांतः, जलाद्रवश्च निष्पीड्यमाने
पीडितः उद्गारोच्छ्वासादि—शरीरानुगतः, व्यजनाविजन्त्यः
सम्मुच्छिम्, एते च पूर्वमचेतनास्तः रुचेतना अपि भव-
न्तीति । स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

सम्प्रति वायुकायिकमाह—

वाउकाओ तिविहो, सच्चित्तो मीसओ य अच्चित्तो ।

सच्चित्तो पुण दुविहो, निच्छयववहारओ चेव ॥३८॥

वायुकायास्त्रिविधस्तद्यथा—सच्चित्तो मिश्रोऽचिन्तश्च ।
सच्चित्तः पुनर्द्विधा—निश्चयता व्यवहारतश्च ।

एतदेव निश्चयव्यवहारभ्या सच्चित्तस्य द्वैयव्यमचित्तं
चाऽऽह—

सवल्लय घणतणुवाया, अइहिमअइदुहिणे य निच्छयओ ।

ववहारपाइणाइं, अकंताइं य अच्चित्तो ॥ ३९ ॥

सह वलयैवर्तन्ते इति सवल्लया.. ये ' घणतणुवाय' इति वात
शब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, घनवातास्तनुवाताश्च । किमुक्तं
भवति ?—य नरकपृथिवीनां पार्श्वेषु घनवातास्तनुवाता वा
वलयकारेण व्यवस्थिता वलयशब्दवाच्याः । ये च नरकपृ-
थ्वीनामेवाधस्तात् घनवातास्तनुवाताश्च । तथा ' अइहिम
अइदुहिणे य ' इति अतिशयेन हिम निपतति, अतिशयेन च
दुर्हिने मर्षातिमिर मेघगगनमण्डलस्याच्छादने ये वायवः एव

सर्वोऽपि वायुकायो निश्चयतः सच्चित्तः, अतिहिमानिदुर्हि-
नाभावे तु यः प्राचीनादिवातः पृष्ठादिदिग्वातः स व्यवहार-
तः सच्चित्तः । यस्तु आक्रान्तादिकः आक्रान्तः पङ्कादिसमु-
त्थप्रभृतिकः पञ्चप्रकारो वयमाणस्वरूपः सोऽचिन्त इति ।

आक्रान्तादिस्वरूपमेवाऽऽह—

अकंतधंतधाणे, देहाणुगए य पीलियाइसु य ।

अचिन्तवाउकाओ, भणिओ कम्मदुमहणेहिं ॥ ४० ॥

आक्रान्ते—पादनाक्रान्ते कदमादौ यो वातश्चिदिति शब्दं कुर्वन्
समुच्छलति, यश्चाध्मांत मुखवातश्चेत इत्यादौ घर्मेते,
यो वा घाणे—तिलपीडनयन्त्रे तिलपीडनवशात् सशब्दं
विनिर्गच्छन्नुपलभ्यते, यश्च देहानुगतः शरीराभित उच्छ्वास-
निःश्वासवातनिमग्नरूपः, पीलितं—मज्जलं निष्क्रान्त्यमानं व-
त्खादि आदिशब्दान्नालवृन्तादिपरिग्रहः तेषु च यः संभवति
वातः एष पञ्चप्रकारोऽपि वातः कर्माष्टकमथनैरचित्तः प्रीति-
पादितः ।

संप्रति मिश्रं वायुकायं प्रतिपिपादयिषुहेत्यादि—

स्थस्याचिन्तवातकायस्य जलं स्थितस्य—

क्षेत्रमाश्रित्य स्थलस्थितस्य च काल—

माश्रित्याचिन्तादिविभागमाह—

इत्थसयमेगगंता, दइओ अचित्तवीयए मीसो ।

तइयम्मि उ सच्चित्तो, वत्थी पुण पोरिसिदिणेसु ॥४१॥

इह ऊर्ध्वमपाटितेनापनीतमस्तकेन निकषितचर्मामन्त-
र्धर्तिसवास्थ्यादिकवर्गेणापरचर्ममयस्थिगलकस्यागिता—
पानच्छिद्रेण संकीर्णमुखाकृतग्रीवान्तर्विश्रंणजापश्वाग्न्यत-
रस्य शरीरेण निष्पन्नश्चर्ममयः प्रसेवकः कोऽयत्तकापर-
पर्यायो इति । स चाचिन्तमुखवातभूतः सन् दवरकेण गाढ
बद्धमुखो नद्यादिजले प्लाव्यमानः क्षेत्रतो हस्तशतमकं यावत्
गन्ता तावत् स इतिर्हतिस्थो वातकायोऽचिन्तः प्रथमं च
हस्तशतेऽतिक्रान्ते सात द्वितीये प्रविशन् मिश्रो भवति,
स च मिश्रस्तावद्भवति यावद् द्वितीयहस्तशतपयन्तः,
ततो द्वितीये हस्तशतऽतिक्रान्ते तृतीये प्रविशन् सच्चित्तो
भवति । तत ऊर्ध्वं साचत्त एव । अथवा—एकस्मिन्नेव
हस्तशते गमनेनागमनेन च पुनर्गमनं च क्रमेणाचिन्तश्चा-
दिकमवगन्तव्यम् । यदि वा—हस्तशतगमनकाल परिभाष्यै-
कास्मिन्नापि स्थाने जलमध्यस्थितस्योक्तक्रमेणाचिन्तस्यादिकं
पारभावनीयम् । इतिग्रहणं चापत्तत्वात् तेन वस्तावत्थवे
द्रष्टव्यम् । वस्तिश्च इतिवत् स्वरूपता भावनीयः, नवरमप-
रचर्ममयास्थिगलकस्यागताधीधान्तर्विचरोऽतिविद्युत्मुखी-
कृतपाश्चात्यप्रवेशः स विज्ञेयः, तथा ' वत्थि पुण पा' इति
इति । स्थले स्थिते रूढे च कालमाश्रित्य वातवस्ति-
स्थिता वातः उपलक्ष्यमेतत् । तेन इतिस्थाऽपि वातः स्थ-
लस्थः स्थिते रूढे च कालमाश्रित्य यथाक्रमं पोरिवापु दि-
नेषु चाचिन्तादिरूपा धेदितव्यः ।

एतमेव गाथावयवं भाष्यकृद् गाथावतुष्टयेन

व्याख्यानयात—

निदेयरो य कालो, एगंतसिणिद्धमज्जिमज्जहन्ना ।

लुक्खो वि होइ तिविहो, जहन्नमज्जो य उकोसो ॥४२॥

एगंतसिखिद्धम्मी, पोरिसिमेगं अचेयणो होई ।
विह्याए संमीसो, तह्याइमचेयणो वन्थी ॥ १३ ॥
मज्झिमनिद्धे दो पो-रिसी उ अचित्त मीसओ ।
अउत्थीए सचित्तो, पवणो दह्याइमज्झमओ ॥ १४ ॥
पोरिसितिगमचित्तो, निद्धजहम्मि मीमगचउत्थी ।
सचित्तपंचमीए, एवं लुक्खे वि दिखवुद्धी ॥ १५ ॥

इह कालः सामान्यतो द्वितीयः, तद्यथा—स्निग्धो रूक्षश्च ।
तत्र यः सजलः सशीतश्च स स्निग्धः, उष्णो-रूक्षः, स्निग्धो
ऽपि त्रिधा तद्यथा—एकान्तस्निग्धो मध्यमो जघन्यश्च ।
तत्र एकान्तस्निग्धः अतिस्निग्धः । रूक्षोऽपि त्रिधा—त-
द्यथा—जघन्यो मध्यमः उत्कृष्टः । उत्कृष्टो नाम—अतिशयं न
रूक्षः, तत्र एकान्तस्निग्धकाले वस्तिगतो वायुकायः, उपल-
क्षणमेतन्, तत्र हतिस्थोऽपि एकां पौरुषीं यावद्वचनं
भवति । द्वितीयस्यास्तु पौरुष्याः प्रारम्भेऽपि मिथः, स च
तावद्यावत्परिपूर्णा द्वितीया पौरुषी, तृतीयस्यां तु पौरुष्या-
भाति एव सचित्तः, तत्र ऊर्ध्वं सचित्त एव । मध्यमे तु स्नि-
ग्धकाले द्वे पौरुष्या यावदचित्तस्तृतीयस्यां तु पौरुष्या मिथः
अतुर्थ्या संवतनः । जघन्ये च स्निग्धकाले इत्यादिमध्यगतो
वायुः पौरुष्याधिकं यावदचित्तः, अतुर्थ्यपौरुष्या मिथः, पञ्च-
म्यां तु संवतनः । एवं रूक्षोऽपि द्रष्टव्यम्, क्वचलं तत्र दिन-
वृद्धिः कर्तव्या । सा ध्वम्-जघन्यरूक्षकाले वसत्यादिगतः
पयनो दिनमेकमचित्तो द्वितीये दिने मिथस्तृतीये सचित्तः,
मध्यमरूक्षकाले दिनद्वयमचित्तस्तृतीये दिने मिथश्चतुर्थदिने
संवतनः, उत्कृष्टरूक्षकाले दिनत्रयमचित्तश्चतुर्थदिने मिथः
पञ्चमादिनं सचित्तः ।

संप्रत्यचित्तवायुकायप्रयोजनमाह—

दइएण वत्थिणा वा, पओयणं होअ वाउणा मुत्थिणां ।
गेलम्मि व होआ, सचित्तमीमे परिहरंआ ॥ ४२ ॥
हतिना-हतिस्थेन वस्तिना—वस्तिस्थेन वति-समुच्चये न
वायुत्तारं प्रयोजनं भवेद्वायुना मुने, अनेन जलस्थो वायु-
गृहीत । अथवा ग्लानत्वे मन्दत्वे सति वायुना प्रयोजनं भव-
ति । कापि हि रोग इत्यादिना संगृह्य वानाऽपानादौ प्रसि-
प्यते, अनेन स्थलस्थो गृहीतः । सचित्तमिधौ तु यत्नतः
परिहरत् । जलमध्यं त्वशक्ये परिहारं प्रार्याश्चत्तं पश्चादभि-
गृहीयात् । तदेवमुक्त्वा वायुकार्यापगहः । पि० ।

लक्षणद्वाराभिधत्तमयाऽऽह—

जह देवस्स मरीरं, अंतद्वाणं व अंजणादीसुं ।
एवावम आदेसो, वाए मंते विरूवम्मि ॥ १६७ ॥

यथा देवस्य शरीरं अक्षुण्णोऽनुपलभ्यमानमपि विद्यते, चेत-
नावच्छाध्यवसीयते, देवाः स्वशक्तिप्रभावात्तथाभूतं रूपं
कुर्वन्ति यश्चक्षुषा नोपलभ्यते, न चेतद्वक्तुं शक्यते-नास्त्यचे-
तनं चेति, तद्वायुरपि अक्षुण्णो विषयो न भवति, अस्ति च
चित्तवाञ्छेति, यथा वाऽन्तर्जालमज्जनाविद्यामन्त्रैर्भवति मनु-
ष्याणां न च नास्तिः यमचेतनं चोति, एतदुपमानं वायावपि
भवति, आदेशो-व्यपदेशोऽमत्यपि रूपं इति । अत्र चास-
च्छब्दो नाभाववचनः, किन्तु असत् रूपं वायोरिति अक्षुण्णं
नद्वयं न भवति, सूक्ष्मपरिमाणान् परमात्मोक्तिः । रूपरसग-

न्धस्पर्शान्मकश्च वायुरिष्यते, न यथाऽन्येषां वायुः स्पर्शवा-
नेवेति प्रयोगार्थश्च ग्राह्यता प्रदर्शितः । प्रयोगश्चायम्—चेत-
नावान् वायुः अपरप्रेरिततिर्यगनियमितगतिमत्त्वात् गवा-
श्वादिष्वत्, तिथेगव गमनानियमाभावादनियमितविशे-
षणोपादानाच्च परमाणुनानैकान्तिकासंभवस्तस्य नियमि-
तगतिमत्त्वात्, 'जीवपुद्गलयोः अनुश्लेषिगति' इति ।
(तत्त्वा० अ० २ सू० २७) वचनात्, एवमेव वायुः घनशुद्ध-
वातादिभेदोऽशक्नोपहतश्चेतनावानवगन्तव्य इति । आत्मा०
१ श्रु० १ अ० ७ उ० । इय० । विशेष० । सूत्र० ।

परिमाणद्वारमाह—

जे वायरपज्जाता, पयरस्स असंखभागमिता ते ।

सेसा तिप्पि वि रासी, बीसं लोया असंखेजा ॥ १६८ ॥

ये वाद्वरपर्याप्तका वायवस्ते संवर्तितलोकप्रतरासंख्येय-
भागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः, शेषास्त्वयोऽपि राशयो वि-
ष्वक् पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा भवन्ति । विशेष-
वक्ष्यायमत्रावगन्तव्यः वाद्वरप्राप्यपर्याप्तकभ्यो वाद्वरवायु-
पर्याप्तका असंख्येयगुणाः, वाद्वरप्राप्याप्याप्तकभ्यो वाद-
रवायुकायाप्याप्तका असंख्येयगुणाः, सूक्ष्माप्राप्याप्याप्त-
कभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्माप्राप्यप-
र्याप्तकभ्यः सूक्ष्मवायुपर्याप्तका विशेषाधिकाः ।

उपभोगद्वारमाह—

वियणधमणाभिधारण, उस्मिच्चणकुमणआणु पारणु य ।

वायरवाउकाए, उवभोगगुणा मणुस्सारणं ॥ १६९ ॥

व्यजनमन्त्राऽऽध्याताभिधारणोत्तिष्ठन्नफुत्कारप्राणापाना-
दिभिर्बाद्वरवायुकायनोपभोग एव गुण उपभोगगुणो मनु-
ष्याणामिति । आत्मा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । (वायुकाय-
परिभागः 'महव्यय' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८३ पृष्ठ गतः ।)

तत्संवनिषधमधिकृत्याऽऽह—

अनिलस्स समारंभं, बुद्धा मञ्जंति तारिस्सं ।

सावज्जबहुलं चेयं, नेयं ताईहि सेवियं ॥ ३६ ॥

'अनिलस्स' इति अनिलस्य-वायोः समारम्भं तालवृ-
न्तादिभिः करणं बुद्धास्तीर्थकरा मन्यन्ते-जानन्ति तादृशं
जानंतजःसमारम्भसदृशं सावज्जबहुलं पापभूयिष्ठं चैतमिति
कृत्वा सर्वकालमेव नैनं प्रातुभिः-सुखाधुभिः सेवितम्-
आचरितं मन्यन्ते बुद्धा एवेति सूत्रार्थः ।

एतदेव स्पष्टयति—

तालभंटेण पत्तेणं, साहाविहुयण्णेण वा ।

न ते विहउमिच्छंति, वेयावऊण वा परं ॥ ३७ ॥

'तालभंटेण' इति सूत्रम्, तालवृन्तेन पत्रेण शाखा-
विधूनेन घट्यमीषां स्वरूपं यथा षड्जीविकायायायाम्,
न ते—साधवो बीजितुमिच्छन्त्यात्मानमात्मना, नापि
बीजयन्ति परैरात्मानं तालवृन्तादिभिरेव, नापि बीजयन्ते
परमनुमन्यन्ते इति सूत्रार्थः ।

उपकरणान्निष्ठगन्धेन्येनदपि परिहरन्माह—

जं पि वत्थं व पायं वा, कंचलं पायपुंछणं ।

न ते गयमुईरंति, जयं परिहरंति य ॥ ३८ ॥

'जं पि' इति, सूत्रम् यदपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्पलं वा पादपु-
च्छनम् अमीषां पूर्वोक्तं धर्मोपकरणं तेषां न ते घातसुरीरय-

न्ति अयतप्रत्युपेक्षणादिक्रियया, किं तु-यते परिहरन्ति पार-
भोगपरिहारेण धारणापरिहारेण चेति सूत्रार्थः ।

यत एवं सुसाधुवर्जितोऽनिलसमारम्भः—

तन्मा एयं वियाणिता, दासं दुग्गइवहुणं ।

वाउकायसमारंभं, जावजीवाह वज्जए ॥ ३६ ॥

‘ तम्ह ’ ति सूत्रम्, व्याख्या पूर्ववत् । दश० ६ अ० २ उ० ।

शस्त्रद्वाराभिधत्तयाऽऽह-तत्र शस्त्रं द्रव्यभावभेदाद् द्विवि-
धम् । द्रव्यशस्त्राभिधत्तयाऽऽह-

वियणे य तालवेटे, सुप्पसिए पत्तचेलकसे य ।

अभिधारणा य बाहिं, गंधऽग्गी वाउसन्थाइ ॥ १७० ॥

व्यजनं तालवृन्तं सुप्पसितपत्रचेलकणादयः द्रव्यशस्त्रमिति,
तत्र मितमिति चामरे प्रस्विच्छा यद्वाहिरवतिष्ठते वातागमन-
मार्गे साऽभिधारणा । तथा गन्धाश्चन्दनोशीरादीनाम्, अ-
ग्निः-ज्वाला प्रतापश्च, तथा प्रानपक्षवातश्च शीतोष्णादिकः,
प्रानपक्षवायुग्रहणेन स्वकायादिशस्त्रं सूचितमिति, एवं भाव-
शस्त्रमपि दुष्प्रणिहितमनोवाकायलक्षणमवगमनव्याप्तम् ।
आज्ञा० १ श्रु० १ अ० ३ उ० ।

वायुकार्यावधिमाह—

तालअंटेण पत्तेणं, साहाए विहुणेण वा ।

न बीइज्ज अप्पणां कायं, बाहिरं वा वि पुगलं ॥ ६ ॥

‘ तालअंटेण ’ ति सूत्रम्, तालवृन्तेन-व्यजनविशेषणं पत्रेण प-
त्रिणीपत्रादिना शान्त्या वृक्षडालरूपया विधूनेन वा व्यजेन वा,
किंमत्याह-न बीजंयत् आत्मनः कायं, स्वशरीरमित्यर्थः,
बाह्यं वापि पुद्गलम् उष्णादिकादीति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० २ उ० ।

अधुना सकलनिधेयकथोपसंजिहीषुराह—

मेमाइं दागाइं, नाइं जाइं हवंति पुढवीए ।

एवं वाउहेमे, निज्जुत्ती कित्तिया एसा ॥ १७१ ॥

शेवात्यक्तव्यतिरिक्तानि तान्येव द्वाराणि पृथिवीसमधिगमे
यान्यार्भाहतानीति, एवं सकलद्वारकलापव्याघरीनाद् वायु-
कायोद्देशकं निर्युक्तः कीर्तितेयाऽवगन्तव्येति । गतां नाम-
निष्पन्ना निक्षेपः ।

साम्प्रतं सूत्रानुगमंऽस्खालितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् ।
तच्छब्दम्—

पहु एजस्स दुगुंछणाए । (सू० ५५)

अस्य आर्यमभिसंबन्धः, इहानन्तरोद्देशके पर्यन्त-
सूत्रे असकायपरिज्ञानं तदारम्भवर्जनं च मानव्यकार-
णमभिहितम्, इहापि तद्वयं द्वयं वायुकार्याविषयं मुनि-
त्वकारणमवोच्यते, तथा परम्परसूत्रसंबन्धः ‘ इहमे-
गेसि णो णायं भवइ ’ ति किं तत् ज्ञानं भवति ‘ पहु-
एजस्स दुगुंछणाए ’ ति तथा आर्यसूत्रसंबन्धश्च ‘ सुयं
मे आउसंतेण ’ मित्यादि, किं तत् श्रुतम्, यत् प्रागुपादिष्टं
तथैतच्च— ‘ पहु एजस्स दुगुंछणाए ’ ति । ‘ दुगुं-
छण ’ ति जुगुप्सा, प्रभवतीति प्रभुः—समर्थः—याग्यो
वा, कस्य वस्तुनः समर्थ इति, ‘ एज्ज ’ कम्पेन, एजयती-
त्येजो-वायुः कम्पनशीलत्वात्सस्यैजस्य जुगुप्सा-निन्दा, तदा-
संवनपरिहारे निवृत्तिरिति यावत्, तस्याः-ताद्विषये प्रभु-
भवेति वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ शक्नो भवतीति यावत्,

पाठान्तरं वा-‘ पहु य एगस्स दुगुंछणाए ’ उद्गकावस्था-
वर्तननैकेन गुणेन स्पर्शाख्यनोपलक्षित इत्येको—वायुस्तस्ये-
कस्यैकगुणोपलक्षितस्य वायोर्जुगुप्सायां प्रभुः च-शब्दात्
अज्ञाने च प्रभुर्भवतीति, अथात्—याद अज्ञाय जीवतया
जुगुप्सते ततो योऽसौ वायुकायसमारम्भनिवृत्तौ प्रभुरुक्तं
वक्ष्यति—

आयंकदंसी अहियंसि णावा, जे अज्झत्थं जाणइ से ब-
हिया जाणइ, जे बहिया जाणइ से अज्झत्थं जाणइ एतं
तुलमभोसिं । (सू० ५६)

(आयंकदंसीत्यादिपदव्याख्या ‘ आतंकदंसि ’ शब्दे द्वि-
तीयभाग १५४ पृष्ठे कृता । तदाधिकमिह प्रदश्यते)—
अतो य आतङ्कदर्शी भवति । विमलविषेकभावात् स
वायुसमारम्भस्य जुगुप्सायां प्रभुः द्विर्भाहतप्राप्तपरिहारा-
नुष्ठानप्रवृत्तेः, तदन्यवधिधपुरुषवर्दानि वायुकायसमारम्भनि-
वृत्तेः कारणमाह—‘ जे अज्झत्थंमि ’ त्यादि आत्मानमधि-
कृत्य यद्वर्तते तदध्यात्मं तच्च सुखदुःखादि, तद्यो जानाति-
अवबुध्यते स्वरूपतोऽवगच्छतीत्यर्थः । स बहिरापि प्राणि-
गणं वायुकायादिकं जानाति, तथैषोऽपि हि सुखाभिलाषी
दुःखाच्छाद्विजते, यथा—मायं दुःखमापातनमर्तकदुःखमस-
ङ्गकर्मोदयादशुभफलं स्वानुभवासङ्गम्; एवं यो वांसि स्वा-
त्मानं सुखं च सङ्गकर्मोदयात् शुभफलमेवं च योऽवगच्छ-
ति स स्वत्वध्यात्मं जानाति, एवं च योऽध्यात्मवद्दी-
प्तं बहिर्व्यवस्थितवायुकायादिप्राणिगणस्यापि नानाविधो-
पक्रमजनितं स्वपरस्मृत्यं च शरीरमनःसमाधये दुःखं
सुखं वा वेति स्वप्रत्यक्षतया परत्राप्यनुमीयते । यस्य पुनः
स्वात्मन्येव विज्ञानमेवंविधं न समास्ति कुतस्तस्य बहिर्व्यव-
स्थितवायुकायादिव्यपेक्षा ?, यच्च बहिर्जानाति सोऽध्यात्मं
यथावदर्थतीतेरतर्गव्यभिचार्यादिति । परात्मपरिज्ञानाच्च
याद्विधेयं तदर्थयितुमाह—‘ एतं तुलमभोसिंमि ’ त्यादि एतां तु-
लां यथोक्तलक्षणामन्यथयद्-गंधपयंत्रिति । का पुनरसौ तुला?
यथाऽऽत्मानं सर्वथा सुखाभिलाषितया रक्षांति तथाऽपरमपि
रक्षति । यथा परं तथात्मानमित्येतां तुलां तुलितस्वपरसुखदुः-
खानुभवाऽन्वेपयति, एवं कुर्यादित्यर्थः । उक्तं च—‘ कट्टणं कट्टण-
व, पाए विज्झस्स घेयणट्टस्स । जहं होइ अनित्वाणी, सव्य-
त्थं जिणस्सु तं जाण ॥ १ ॥ ’ तथा “ मरिण्यामीति यद् दुःखं,
पुरुषस्याप्यजायते । शक्यस्तेनानुमानेन, परोऽपि परिचितुम्
॥ १ ॥ ’ अतश्च यथाऽर्भाहततुलानुलितस्वपरा नराः स्थावर-
जङ्गमजन्तुसंघातरक्षणार्थं प्रवर्तन्ते ।

कर्थमिति दर्शयति—

इह संतिगया दविया, णायकसंति जीविउं । (सू० ५७)

‘ इह ’ त्यादि इह—एतस्मिन् दयंकरसे-जिनप्रवचनं शमनं
शान्तिः—उपशमः प्रशमसंवेगानिर्वेदानुकर्यास्तिक्याभिव्याह-
लक्षणसम्यग्दर्शनज्ञानचरणकलापः शान्तिरुच्यते, निरावा-
धमोक्षाख्यशान्तिप्राप्तिकारणत्वात्, तामेवंविधां शान्तिं ग-
ताः-प्राप्ताः शान्तिगताः शान्तौ या स्थिताः शान्तिगताः, द्र-
विका नाम-गगणपविनिमुक्ताः द्रवः-संयमः समदर्शावधानः
कर्मकाठिन्यद्रवणकारित्वाद् धिलयहेतुन्यातः स येषां विद्यते
न द्रविकाः वाऽयकाङ्क्षानि-न वाञ्छन्ति-नाऽभिलषन्तीत्यर्थः,

किं नावकाङ्क्षन्ति ? जीवितुं-प्राणान् धारयितुं केनापायेन जीवितुं नाभिकाङ्क्षन्ति वायुजीवोपमर्दनेनेत्यर्थः । शेषपृथिव्यादिजीवकायसंग्रहणं तु पूर्वोक्तमेव । समुदायार्थस्ययम-इहैव जैन प्रवचनं यः संयमस्तद्व्यवस्थिता एवोन्मूलितानितुङ्गरागद्वेषद्वेषाः प्रभूतोपमर्दनपञ्चमुखजीविकानि-भिलाषाः साधया नान्यत्रैवैवधायिकायवधाभावादिति ।

एष व्यवस्थिते सति—

लज्जमाणे पुढोपास अणगारामो त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मममारंभेणं वाउम-त्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति । तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेडया इमस्म चेव जीवियस्म परिवंदणमाणपूयणाए जाईमरणमोयणाए दुक्खपडिधा-यहंउं मे सयमेव वाउसत्थं समारंभति, अणोहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ अण्णे वाउसत्थं समारंभते समणुजाणति ते से अहियाए तं से अबोहीए से तं संबुज्जमाणे आयाणीयं समुट्ठाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं अंतिए इहमेगोमिं शायं भवति—एस खलु गंधे, एस खलु मोहे, एस खलु मारं एम खलु गिरणं इच्चत्थं गड्डिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मममारंभेणं वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसति । सू० ५८) मे वेमि-संति संपाह-मा पाणा आहस्स संपयंति य फग्गिं च खलु पुट्ठा एगे संधायमावज्जंति जे तत्थ संधायमावज्जंति, ते तत्थ परिण्णा-वज्जंति जे तत्थ परिण्णावज्जंति ते तत्थ उदायंति, एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स तेत्थेइ आरम्भा अपरिण्णाया भवंति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इत्थेते आरंभा परिण्णाया भवंति ते परिण्णाय महावी शेव सयं वाउमत्थं समारंभजा शेव-स्सहिं वाउसत्थं समारंभावेज्जा शेवणे वाउसत्थं समारंभते समणुजाणेज्जा जस्सेते वाउमत्थममारम्भा परिण्णाया भवंति मे हू मुणी परिण्णायकस्मे त्ति वेमि । (सू० ५६) ' लज्जमाणा पुढो पासे ' त्यादि पूर्ववज्जं यथावत्-से हू मुणीपरिण्णायकस्मे त्ति वेमि ।

सेप्रति पड्ज्जीवनिकायावपयवधकारिणामपाय-दिदर्शयिषया तान्नवृत्तिकारिणां च संपूर्णमु-निभावप्रदर्शनाय सूत्राणि प्रकथयन्ते—

एत्थं पि जाणे उवादीयमाणा जे आयारे ण रमंति आ-रंभमाणा विणयं वयंति छंदोवणीया अज्झोववणा आरं-भसत्ता पकगंति संगं । (सू०-६०)

एतस्मिन्नपि प्रस्तुते वायुकायं आपिशब्दात्-पृथिव्याविपु च समाश्रितमारम्भं ये कुर्वन्ति ते उपादीयन्ते; कर्मणा बध्यन्ते इत्यर्थः, एतस्मिन् जीविकायै वधप्रवृत्ताः शेषनि-कायवधजनितेन कर्मणा बध्यन्ते, किमिति ? यतो न ह्यकजी-वनिकायावपय आरम्भः शेषजीवनिकायापमर्दमन्तरेण कर्तुं शक्यते इत्यन्त्यमेव जानीहि, यो नूनं न परामर्शः । अत्र

च द्वितीयायै प्रथमा, ततश्चैवमन्वयो लगयितव्यः—पृथिव्या-द्यारम्भणः शेषकायारम्भकर्मणा उपादीयमानान् जानीहि, के पुन पृथिव्याद्यारम्भणः शेषकायारम्भकर्मणा उपादीयन्ते? इत्याह—' जे आयारे ण रमंति ' ये-ह्यविदितपरमार्था ज्ञा-नदर्शनचरणतपोवीर्याख्ये पञ्चप्रकाराचारे न रमन्ते-न धृतिं कुर्वन्ति, तदधृत्या च पृथिव्याद्यारम्भणः, तान् कर्म-भिरुपादीयमानान् जानीहि । के पुनराचारं न रमन्ते ? शाक्य-दिग्गम्बरपार्श्वस्थान्दयः, किमिति ? यत आह—आरम्भमाणा अपि पृथिव्यादीन् जीवान् विनयं संयममेव भाषन्ते कर्मा-एकविनयनाश्रितयः संयमः, शाक्यादयो हि घयमपि विनय-व्यवस्थिताः इत्येवं भाषन्ते, न च पृथिव्यादिजीवाभ्युपगमं कुर्वन्ति, तदभ्युपगमे वा तदाधितागमिभवात् ज्ञानाद्याचार-विकलत्वेन नष्टशीला इति । किं पुनः कारणम् ? येनैवं ते दुष्ट-शीला अपि विनयव्यवस्थितमात्मानं भाषन्ते इत्यन आह—' छंदोवणीया अज्झोववणा ' छन्दः—स्वाभिप्रायः इच्छा मात्रमनालोचितपूर्वोपरं विषयाभिलाषो वा तेन छन्दसो-पनीताः—प्रापिता आरम्भमार्गमविनीता अपि विनयं भा-षन्ते, अधिकमत्यर्थमुपपन्नाः, तच्चित्तास्तदात्मकाः अभ्युप-पन्नाः विषयपरिभोगायसज्जीविता इत्यर्थः, ये एवं विषयाशा-क्यितचेतसस्त किं कुर्युरित्याह—' आरम्भसत्ता पकगंति संगं ' आरम्भणमारम्भः सावधानुष्ठानं तस्मिन् सक्तास्त-त्पराः प्रकपेण कुर्वन्ति, सज्यन्ते येन संसारे जीवाः स सङ्गः अष्टविधं कर्म विषयसङ्गां वा तं सङ्गं प्रकुर्वन्ति, सक्ताश्च पुनरपि संसारः आजवंजवीभावरूपः एवं प्रकारमपायम-वाप्नोति यदजीवनिकायघातकारीति ।

अथ यो निवृत्तस्तदागम्भान् स किंविशष्टो

भवतीत्यत आह—

मे वसुमं मव्वसमत्तागयपत्ताणं अण्णाणं अकरणि-जं पावं कम्मं णो अणमिं तं परिण्णाय महावी शेव सयं छज्जीवनिकायमत्थं समारंभजा शेवस्सहिं छज्जीवनिकाय-मत्थं ममारम्भावेज्जा शेवणे छज्जीवनिकायमत्थं समारंभते समणुजाणेज्जा, जस्सेते छज्जीवनिकायमत्थममारंभा परि-ण्णाया भवंति से मुणी परिण्णायकस्मे त्ति वेमि । (सू०-६१)

' मे ' इति पृथिव्युद्देशकार्याभिधाननिवृत्तिगुणभाक् पड्ज्जी-वनिकायहनननिवृत्ता वसुमान्-वसूनि द्रव्यभावभेदाद् द्विधा द्रव्यवसूनि-मरकतन्द्रनालवज्जादीनि भाववसूनि-सम्यक्त्वा-दीनि तानि यस्य यास्सन्—वा सान्तं स वसुमान् : द्रव्यवा-नित्यर्थः, इह च भाववसूनिर्भवसुमत्त्वमङ्गीक्रियते, प्रज्ञायन्ते ये-स्तानि प्रज्ञानानि यथावस्थितविषयग्राहीणि ज्ञानानि सर्वाणि समन्वागतानि प्रज्ञानानि यस्यात्मनः स सर्वसमन्वागतप्रज्ञानः सर्वावधाधिशेषानुगतः सत्थेन्द्रियज्ञानः पदुभिर्यथावस्थित-विषयग्राहिभिर्गविपरीतैरनुगत इति यावत्, तेन सर्वस-मन्वागतप्रज्ञाननात्मना । अथवा-सर्वेषु-द्रव्यपर्यायेषु स-म्यगनुगते प्रज्ञाने यस्यात्मनः स सर्वसमन्वागतप्र-ज्ञानः, आत्मा भगवद्वचनप्रामाण्यादेवमेतत् द्रव्यपर्या-यजातं नान्यथेति सामान्याविशेषांगच्छेदनिश्चिता—शेषज्ञप्रपञ्चस्वरूपः सर्वसमन्वागतप्रज्ञान आत्मे—

त्युच्यते, अथवा—शुभाशुभफलसकलकलापपरिज्ञानाद्वरक-
निर्यग्नगमरमोक्षसुखस्वरूपपरिज्ञानाद्यापरितुष्यन्नैकान्ति-
कादिगुणयुक्तं संसारसुखे मोक्षानुष्ठानमाधिष्कुर्वन् सर्वस-
मन्वागतप्रज्ञान आत्माऽभिधीयते, तेनैवेधिधनात्मना अकर-
णीयमकर्तव्यमिहपरलोकाविरुद्धत्वादकार्यमिति मत्वा ना-
न्वेषयेत्-न तदुपादानाय यत्नं कुर्यादित्यर्थः । किं पुनः तदक-
रणीयं नान्वेषणीयमिति ?, उच्यते—पापकर्म । (आचा० ।)
(तद्व्याख्या 'पावकर्म' शब्द पञ्चमभागे ८७७ पृष्ठ गता ।)
एतदेवाह—'तं परिष्ठाप्य मेधावी' त्यादि तत्पापमष्टादशप्रका-
रं परिः-संमन्नात् ज्ञात्वा मेधावी मर्यादावान् नैव स्वयं
षड्जीविकायशस्त्रे स्वकायपरकायादिभेदे समारभेत नैवान्यैः
समारभ्यन्, न चान्यान् समारभमाणान् समनुजानी-
यान्, एवं यस्यैतं सुपरीक्ष्यकारिणः षड्जीविकायशस्त्र-
समारम्भाः तद्विषयाः पापकर्मविशेषाः परिज्ञाता अप-
रिह्या प्रत्याख्यानपरिहया च स एव मुनिः प्रत्याख्यात-
कर्मत्वान्, प्रत्याख्यातशेषपापागमत्वात्, तद्वन्वैवेधिधपुरुष-
वदिति । इति शब्दोऽध्ययनपरिसमाप्तिप्रदर्शनाय प्रवीमीति सु-
धर्मा स्वाभ्याह—स्वमनीषिकाव्यावृत्तये भगवतोऽपनीतघ-
नघातिकर्मचतुष्टयस्य समासादिनाशेषपदार्थाविभावकवि-
व्यञ्जानस्य प्रणताशेषगीर्वाणाधपतंभतुस्त्रिशदतिशयसमाप्ति-
तस्य धीवर्द्धमानस्वामिनः उपदेशात्सर्वमेतदाख्यातं यदात-
क्रान्तं मर्यात । आचा० १ श्रु० १ अ० ७ उ० । ('मूलगुणप-
डिसेवणा' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ३५६ पृष्ठ एतस्य दर्पिका-
कल्पिका च प्रतिसेवनाह्वा ।)

वायुकार्यिकानां शरीरभेदानाह—

तेसि शं भंते ! जीवाणं कति सरीरगा पञ्चत्ता, गोयमा !
चत्तारि सरीरगा पञ्चत्ता, तं जहा-ओरालिते वेउव्विते ते-
यए कम्मए सरीरगा पडागसंठिया, चत्तारि समुग्घा-
या पञ्चत्ता, तं जहा-वेयणासमुग्घाते कसायसमुग्घाते
मारणंनियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाते आहारां शिज्वा
घाएणं छहिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय-
चउदिसिं सिय पंचदिसिं उववातो देवमणुयनेरइएसु श-
त्थि, ठिती जहसणं अतोमुहुत्तं उक्कामेणं तिभि वाससह-
स्माइं सेमं तं चेव एगगतिया दुअगतिया परित्ता असं-
खजा पञ्चत्ता समणाउसो !, सेत्तं वायरवाउकाइया । सेत्तं
वाउकाइया । (सू०-२६×)

तथा शरीरादिद्वारकलापचिन्तायां शरीरद्वारे चत्वारि
शरीराणि आदित्तरिकवैक्रियनैजसकर्मणानि चत्वारः समु-
द्घाताः—वैक्रियवदनाकषायमाग्नान्तिकरूपाः स्थितिद्वार-
जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं वक्ष्यन्मुक्तपतस्त्रीणि वर्षसहस्राणि,
आहारा निर्व्याघातेन पचदिति व्याघातं प्रतीत्य स्यात्
त्रिदिशि स्याच्चतुर्दिशि स्यात् पञ्चदिशि लोकनिष्कुटादावपि
बाह्यगतकायस्य संभवात्, शेषं सूक्ष्मवातकायवत् उपसं-
हारमाह-संसं वाउकाइया इति उक्ता वायुकार्यिकाः । जी०
१ प्रति० । पुञ्जिकया वायुकरणे लाभोऽलाभो वा ?, इति
प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—मुख्यवृत्त्या पुञ्जिकया वायुकरणं ज्ञानं

नास्ति, परं गुर्वीक्षणां मत्तिकोद्भायनार्थं वायुकरणे लाभो-
ऽस्ति न त्वलाभः, यतो मत्तिकोद्भायनं गुरुभाक्तरिचति ॥१४६॥
सन० ४ उक्ता० ।

वाउका(का)य-वायुकाय-पुं० । प्रचण्डवाते, स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वाउकाए शं भंते ! वाउयाए चेव अणेगसयसइस्ससु-
त्तो उदाइत्ता उदाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाति ?,
हंता गोयमा ! जाव पच्चायाति । से भंते ! किं पुट्टे उदा-
ति अपुट्टे उदाति ?, गोयमा ! पुट्टे उदाइ नो अपुट्टे उदाइ ।
से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ ?,
गोयमा ! सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी
निक्खमइ । से कण्डुएणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय स-
सरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ ?, गोयमा !
वाउकायस्स शं चत्तारि सरीरया पप्पत्ता, तं जहा—ओ-
रालिए वेउव्विए तेयए कम्मए, आंगालियवेउव्वियाइं वि-
प्पजहाय तेयकम्मएहिं निक्खमति, से तेण्डुएणं गोयमा !
एवं वुच्चइ—सिय ससरीरी सिय असरीरी निक्खमइ ।
(सू० ८६)

'वाउकाए शं भंते !' इति अयं च प्रश्नो वायुकायप्रस्ता-
वार्तिहृतोऽन्यथा पृथिवीकायिकादीनामपि मृत्वा स्वका-
ये उत्पादोऽन्यथ सर्वेषामेषां कार्यास्थितेरसंख्याततयाऽन-
न्ततया चोक्तवान् । यदाह—“असंखोसपिणीउस्स—णि-
णीउ एगिदियाण उ चउरहं । ता चेव उ अणत्ता, वण
स्सएण उ वाउव्वा ॥ १ ॥” तत्र वायुकाया वायुकाय
एवानकशतसहस्रकृत्वः 'उदाइत्त' इति अपहृत्य—मृत्वा
'तत्थेव' इति वायुकाय एव 'पच्चायाइ' इति 'प्रत्याजायते'
उत्पद्यते । पुट्टे उदाइ' इति स्पृष्ट स्वकायशस्त्रेण परकायश-
स्त्रेण वा अपप्रचति—स्रियते 'नो अपुट्टे' इति सोपक्रमापत्त-
मिदं 'निक्खमइ' इति स्वकलेषरात्रि-सर्गति, 'सिय ससरी-
री' इति स्थात्-कर्थाञ्चन् 'आंगालियवेउव्वियाइं विप्पजहा-
ये' त्यादि अयमर्थः—आदित्तिकवैक्रियापत्तया अशरीरी न-
जसकर्मणापत्तया तु मशरीरी निष्कामतीति । वायुकायस्य
पुनस्तत्रैवात्पत्तिर्भवतीत्युक्तम् । अ० २ श० १ उ० ।

वाउक्खित्त-वातोत्सिप्त-त्रि० । समीरणोत्पाटिते, पि० ।

वाउचारण-वायुचारण-पुं० । पयनेष्वनेकादिगुम्बोन्मुखेषु प्र-
तिलोमानुलोमवर्तितप्रदेशावलीमुपादाय गानमस्खलितच-
रणविन्यासमास्कन्दति चारणभेदः, ग० २ अधि० ।

वाउजीव-वायुजीव-पुं० । वायुकार्यिकजीवः, "दुर्वहा वाउ-
जीवा—मुहुमा य, वायरा य" उत्त० ३ अ० । आचा० ।

वाउत्तरवडिसग-वायुत्तरावतंभक-न० । तृतीये देवलोकावि-
माने, स० ४ सम० ।

वाउदूय-वातोद्धृत-त्रि० । वायुकिपेत, च० प्र० १८ पाहु० ।

"वाउदूयावजयवेजयती"—वातोद्धृता-विजयमन्त्रिता व-
जयन्ती पार्श्वतो लघुपताकाद्वययुक्त पताकाविशेषो वातो-

युतविजयवैजयन्ती । भ० ६ श० ३३ उ० । सू० प्र० ।
रा० । जी० ।

वाउप्पइया-वातोत्पत्तिका-स्त्री० । पत्तिजातिभेदे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

वाउप्पवेस-वायुप्रवेश-पुं० । गवाक्षे, श्री० ।

वाउब्भाम-वातोद्भाम-पुं० । अनवस्थितयाते, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० । वृष्ट्यज्यभिचारिणि प्रवर्त्तिणं दिक्षु भ्रमति
प्रशस्ते वाते, अनु० ।

वाउभक्खि (गुं)-वायुभक्षिन्-पुं० । वायुमात्रभक्षके वान-
प्रस्थे, नि० । श्री० ।

वाउभूइ-वायुभूति-पुं० । गौतमगोत्रे इन्द्रभूतेर्भातरि वीरजि-
नस्य तृतीये गणधरे, स० १ सम० । आ० प्र० ।

अथ तृतीयगणधरस्य वायुभूतेर्वह्न्यनामभिधि-
न्तुराह—

ते पव्वइण मोउं, तइआं आगच्छइ जिणसगांसं ।

वच्चामी वंदामी, वंदित्ता पज्जुवामामि ॥ १६४५ ॥

तार्चिन्द्रभूत्य-भ्रभूती प्रवर्जितौ भ्रुत्वा तृतीयो-वायुभूति-
नामा द्विजोपाध्यां जिनसकाशमागच्छन्ति, स्मार्तिशर्यानिज-
यन्भुदर्यानिष्क्रमणाकर्णेनाउभ्रगान् विगर्हितानभिमानो भगव-
ति संजातसर्वज्ञप्रत्ययः सन्त्रयमवधार्याऽऽगतः-प्रजामि तत्रा
हमपि वन्दे भगवन्तं श्रीमन्महावीर्यम्, यन्दिन्त्वा च पर्युपासे-
पर्युपासितं करोमि तस्य भगवत इति ।

अपरञ्च किं विकल्प्य समागतोऽस्मां इत्याह—

सीमत्तेणोवगथा, संपयमिदग्गिभूइणो जस्स ।

तिहुयणकयप्पणामां, ममहाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १६४६ ॥

तदभिगमण वंदणो-वासणाङ्गा होज्ज पयपावोऽहं ।

वाञ्छिस्समंसओ वा, वांत्तुं पत्तां जिणमगां ॥ १६४७ ॥

पूतपापो-विशुद्धपापः । अपगतपाप इत्यर्थः, शेषं सुगमम् ।

ततः किम् ? इत्याह—

आभट्ठो य जिणेणं, जाइजगमरणविप्पमुक्केणं ।

नामेण य गोत्तेण य, सव्वणू सव्वदरिमीणं ॥ १६४८ ॥

व्याख्या पूर्ववदिता, इत्थं सर्गारवं साञ्जसमाभार्यतोऽपि
भगवता सकलत्रैलोक्यानिशायिनी तस्य रूपादिसमृद्धि-
भिवीक्ष्य क्षोभादसमर्थो हृदयतसशयं प्रष्टुं विस्मयात् तृष्णा-
माश्रितः पुनरपि उक्तः ।

किम् ? इत्याह—

तज्जीव तस्मरीरं, ति संमओ न वि य पुच्छमे किंचि ।

वयपयाण य अत्थं, न याणनी तेमिमो अत्थो ॥ १६४९ ॥

हे आयुष्मन्! वायु भूत! 'तदधं यस्तु जीवन्तदधं च शरीरम्
न पुनरन्यत्' इत्येवभूतस्तव सशयो वर्त्तते, नाऽपि च तदप-
नोदार्थं किञ्चिद् मां पृच्छसि । ननु यज्ञवाटार्श्वीरुक्षता त्व-
याऽभिहितमासीत्- 'वाञ्छिस्समंसओ वा' इति, तत् किमि-
ति न किञ्चित् पृच्छसि ? । अयं च संशयस्तव विरुद्धवद्-
पदश्रवणनिबन्धनो वर्त्तते । तेषां च वेदपदानामर्थं त्वं न जा-
नासि, तेन संशयं कुरुषे । तेषां चायं वक्ष्यमाणलक्षणोऽर्थः
इति ।

यथा च वायुभूतरयं संशयस्तथा विशेषत एव
भाष्यकारो भावयन्नाह—

वसुहाइभूय समुदय, संभूया चेयणं ति ते संका ।

पत्तेयमदिट्ठाऽवि हु, मज्जंगमउ व्व समुदाये ॥ १६५० ॥

जह मज्जंगेसु मओ, वीसुमदिट्ठोऽवि समुदए होउं ।

कालंतरे विशस्सइ, तह भूयगणम्मि चेयणं ॥ १६५० ॥

वसुधा-पृथ्वी, आदिशब्दावपतेजावायुपरिग्रहः, वसुधा-
वय एव भवन्तीति कृत्वा भूतानि वसुधादिभूतानि, तेषां
समुदयः-परस्परमीलनपरिणतिर्वसुधादिभूतसमुदयः, तस्मा-
त् प्रागस्ती संभूता संजाता चेतनस्येवभूता तव शङ्का । सा
च चेतना पृथिव्यादिभूतेषु प्रत्येकावस्थायामदृष्टाऽपि धात-
कीकुसुमगुण्डावकाशेषु मद्याङ्गेषु मद इव तत्समुदाये संभूत-
ति प्रत्यक्षत एव दृश्यते । तदेवमन्वयद्वारेण चेतनाया भूत-
समुदायधर्मता वर्णिता । अथ व्यतिरेकद्वारेण तस्यास्तां दर्श-
यितुमाह— 'जह मज्जंगेसु' इत्यादि, यथा च मद्याङ्गेषु मद-
भावः प्रत्येकावस्थायामदृष्टोऽपि तत्समुदाये भूत्वा ततः
कियन्तमपि कालं स्थित्वा कालान्तरे तथाविधसामग्रीवशात्
कुर्ताश्चत् विनश्यति, तथा भूतगणेऽपि प्रत्येकमस्त्वैतन्यं
भूत्वा ततः कालान्तरे विनश्यति । ततोऽन्वयव्यतिरेका-
भ्यां निर्धायते-भूतधर्म एव चेतन्यम् । इदमत्र हृदयम्—
यत् समुदायेषु प्रत्येकं नोपलभ्यते तत्समुदाये चोपलभ्यते
तत्समुदायमात्रधर्म एव, यथा-मद्याङ्गसमुदायधर्मो मदः । स
हि मद्याङ्गेषु विषयग नोपलभ्यते, तत्समुदायं चोपलभ्यते, अत-
स्तद्धर्मः, एवं चेतनाऽपि भूतसमुदाये भवति, वृथग न भवति,
अतस्तद्धर्मः । धर्मधर्मिणोश्चाभेद एव भेद घटपटयोरिव ध-
र्मिधर्मभावाप्रसङ्गात् । तस्मात् स एव जीवन्तदधं च शरीरम् ।
वाक्यान्तरेषु पुनः शरीराद् भिन्नः श्रूयते जीवः, तद्य-
था— 'न हि वै सशरीरस्य प्रियाऽप्रिययोरगहतिरस्ति,
अशरीरं वा वसन्ते प्रियाप्रिये न स्पृशतः' इत्यादि । त-
तस्तव संशय इति ।

अत्रोत्तरमाह—

पत्तेयमभावाओ, न रेणुतेल्लं व ममुदये चेया ।

मज्जंगेसु तु मओ, वीसुं पि न सव्वसां नऽस्थि ॥ १६५२ ॥

'न समुदये चेयं ति' न भूतसमुदायमात्रप्रभवा चेतना,
'पत्तेयभावाउ' ति भूतप्रत्येकावस्थायाः तस्या अंशतोऽपि स-
र्वथाऽनुपलब्धिरित्यर्थः । किं यथा किं प्रभवं न भवति ?
इत्याह-न रेणुतेल्लं व' ति यथा प्रत्येकं सर्वथाऽनुपलम्भाद्;
रेणुकणसमुदायप्रभवं तैलं न भवतीत्यर्थः । प्रयोगः-
यद् येषु पृथगवस्थायां सर्वथा नोपलभ्यते तत् तेषां स-
मुदायेऽपि न भवति, यथा-सिकताकणसमुदाये तैलम् । यत्
तेषां समुदाये भवति न तस्य पृथगव्यवस्थितेषु तेषु
सर्वथाऽनुपलम्भः, यथैकैकतिलावस्थायां तैलस्य सर्वथा
नोपलभ्यते च भूतेषु प्रत्येकावस्थायां चेतना, तस्माद्
नासौ तत्समुदायमात्रप्रभवा, किन्त्वर्थपरिचरेवान्यत् किम्-
पि जीवन्तदधं कारणान्तरे भूतसमुदायातिरिक्तं तत्र सं-
घटितम्, यत इयं प्रभवतीति प्रतिपत्तव्यम् । आह—प्रत्ये-
कावस्थायां सर्वथाऽनुपलम्भात् इत्यनैकान्तिकोऽयं हेतुः,
प्रत्येकावस्थायां सर्वथानुपलब्धरयापि मत्तस्य मद्याङ्गस्य-

दाये दर्शनात्, इत्याशङ्क्याह—'मज्जंगेसु' इत्यादि धातकी-
कुसुमादिसु मद्याङ्गेषु पुनर्विष्वक् पृथग् न सर्वथा मदो
नास्ति, अपि तु—या ख यावती च मद्यमात्रा पृथगापि ते-
ष्वस्त्येवत्यर्थः । ततो नानैकामितकता हेतोरिति ।

भूतस्त्वप्येवं भविष्यतीति चेत्, नैतदेवं कुतः ? इत्याह—

भमिधणि वितणहयाई, पत्तेयं पि हु जहा मयंगेसु ।

तह जह भूणसु भवे, चेया तो समुदये होजा ॥१६५३॥

यथा प्रत्येकावस्थायां धातकीकुसुमेषु या ख यावती ख-
भमिधिलभमापादनशक्तिरस्ति, गुडद्राक्षसुरसादिषु पुनर्भा-
गिगृह्णतिजननशक्तिरस्ति, उदके तु वितृष्णनाकरणशक्तिरस्ति
आदिशब्दादन्येष्वपि मद्याङ्गेष्वन्याऽपि यथासंभवं शक्तिर्वी-
च्या तथा—तेनैव प्रकारेण व्यस्तेष्वपि पृथिव्यादिभूतेषु यदि
काचिच्चैतन्यशक्तिरभविष्यत्, तदा तत्समुदाये संपूर्णा स्पष्टा
चेतना स्यात् न चैतदस्ति, तस्माद् न भूतसमुदायमा-
त्रप्रभवेत्यमिति ।

ननु यदि प्रत्येकावस्थायां मद्याङ्गेषु सर्वथैव मदशक्तिर्न स्या-
त् तदा किं दूषणं स्यात् ? इत्याह—

जह वा सव्वामावो, वीमुं तो किं तदंगनियमोऽयं ।

तत्समुदयनियमो वा, अण्णसु वि तो हवज्जाहि ॥१६५४॥

यदि च मद्याङ्गेषु पृथगवस्थायां सर्वथैव मदशक्त्यभावः
तर्हि कोऽयं तदङ्गनियमः—कोऽयं धातकीकुसुमादीनां मद्या-
ङ्गनानियमः तत्समुदायनियमा वा, किमिति मद्याधी धात-
कीकुसुमादीन्येवास्त्वेष्यति, तत्समुदाये किमिति नियमनं
मीलयति ? इत्यर्थः, नन्वन्येष्वपि च भस्माश्मगोम-
मादिषु समुद्दिष्टेषु मद्यं भवेदिति ।

अथ मद्याङ्गेषु प्रत्येकावस्थायामपि मदशक्तिसद्भावं साधि-
तमाकर्ण्य कदाचित् पर एव दृयात् । किम् ? इत्याह—

भूयाणं पत्तेयं, पि चयणा समुदए दरिमणाओ ।

जह मज्जंगेसु मओ, मइ ति हेऊ न सिद्धोऽयं ॥१६५५॥

स्यात् परस्य मतिः—साधुक्तं यत्—पृथगापि मद्याङ्गेषु
किञ्चिद् मदसामर्थ्यमस्तीति । एतदेव हि मम भूतेषु
व्यस्नावस्थायां चैतन्यास्तिस्त्वसिद्धाबुदाहरणं भविष्यति-
तथाहि—व्यस्तेष्वपि भूतेषु चैतन्यमस्ति, तत्समुदाये त-
दर्शनात्, मद्याङ्गेषु मदर्यादिति । यथा मद्याङ्गेषु मदः
पृथगल्पत्वाद् नास्तिस्पष्टः, तत्समुदाये त्वभिष्यक्तिमेति, तथा
भूतेष्वपि पृथगवस्थायामणीयसी चेतना, तत्समुदाये तु भूय-
सीयमिति । अत्रास्तरमाह—'हेऊ न सिद्धोऽयमिति' चेतनाया
भूतसमुदाये दर्शनात्, इत्यसिद्धोऽयं हेतुर्नित्यर्थः । आत्मनो
भूतसमुदायान्तर्गतत्वेन चेतनायास्तद्वर्तमानत्वात्, आत्माभावे च
तत्समुदायेऽपि तद्वसिद्धेरसिद्धोऽयं हेतुरिति भावः, यदि हि-
भूतसमुदायमात्रधर्मश्चेतना भवेत्तदा मृतशरीरऽप्युपल-
भ्येत, बायोस्तवासी तत्राभावात्, तदनुपलम्भ इति चेत्, नैवम
नलिकादिप्रयोगतस्तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलब्धेः, तेजस्तदानी
तत्र नास्तीति चेत्, न तत्प्रक्षेपेऽपि तदनुपलम्भात् । विशि-
ष्टंजोबाध्याभावादनुपलम्भ इति चेत्, किं नामात्मसत्त्वं वि-
द्यायाम्यस्तद्वैशिष्ट्यम् ? ननु संज्ञान्तरेणात्मसत्त्वमेव त्वयाऽपि
प्रतिपादितं स्यादिति ।

अथ परस्योत्तरमाशङ्क्य प्रतिविधातुमाह—

नणु पच्चक्खविरोहो, गोयम । तं नाणुमाणभावाओ ।

तुह पच्चक्खविरोहो, पत्तेयं भूयचेयं ॥१६५६॥

ननु प्रत्यक्षधिरूपमवेदम्—यत् भूतसमुदाये सत्पुलभ्यमाना-
ऽपि चेतना न तत्समुदायस्येत्यभिधीयते, न हि घटे रूपादय
उपलभ्यमाना न घटस्येति वक्तुमुचितम्, तदुक्तम्, यतो न
भूजलसमुदायमात्रे उपलभ्यमाना अपि हरितावयस्तन्मात्रप्र-
भया इति शक्यते वक्तुम् । तद्विज्ञप्ताधकानुमानेन बाध्यते-
साधुपलम्भ इति चेत्, तदेतद्विहापि समानम्, एतदेवाह—
'गोयमेत्यादि' वायुभूतेरपीन्द्रभूतिसोऽर्धभ्रातृत्वेन समान-
गात्रत्वाद् गौतम इत्येवमामन्त्रणम्, यत्त्वं ग्रंथ—तदेतद् न
भूतसमुदायातिरिक्तात्मसाधकानुमानसद्भावात्, ततस्तेनैव
त्यत्प्रत्यक्षस्य बाधितत्वादिति भावः । प्रत्युत तथैव प्रत्यक्ष-
विरोधः, किं कुर्वतः ? इत्याह—'पत्तेयं भूयचेयं' इति ब्रुवतः
इति शेषः । प्रत्येकावस्थायां पृथिव्यादिभूतेषु चैतन्याभाव-
स्यैव दर्शनात्, तदास्तत्त्वं प्रत्यक्षैरेव बाध्यत इति प्रत्येकं भू-
तेषु चेतना इति ब्रुवतस्तथैव प्रत्यक्षाविरोध इत्यर्थः ।

किं पुनस्तद्व्याप्तसाधकमनुमानम् ? इत्याह—

भूइदियावलद्धा-णुमरणओ तेहि भिन्नरुवस्स ।

चेया पंचगवक्खा-वलद्धपुरिमस्स वा सरओ ॥१६५७॥

तभ्यो भूतेन्द्रियेभ्यो भिन्नरूपस्य कस्यापि धर्मश्चेतनेति
प्रतिज्ञा, भूतेन्द्रियोपलब्धार्थानुस्मरणमिति हेतुः । यथा
पञ्चभिर्गवाक्षैरुपलब्धार्थाननुस्मरन्तस्तदतिरिक्तस्य कस्यापि
देवदत्तादः पुरुषस्य चेतनेति दृष्टान्तः । अयमत्र तात्पर्यार्थः
इह य एको धरन्कैरुपलब्धार्थाननुस्मरति स तभ्यो भेदवान्
दृष्टः, यथा पञ्चभिर्गवाक्षैरुपलब्धार्थाननुस्मरन् देवदत्तः
यश्च यस्माद् भूतेन्द्रियान्मकसमुदायाद् भिन्नो न भवति, किं
तर्हि ? अनन्यः, नायमेकोऽनैकोपलब्धानामर्थानामनुस्मर्ता,
यथाशब्दादग्राहकमनोविज्ञानविशेषः, तैरुपलब्धानुस्मरतो-
ऽपि च तदतिरिक्तत्वे देवदत्तस्यापि गयाक्षमात्रप्रसक्तो बाधकं
प्रमाणम् । इन्द्रियाण्येवोपलभन्ते, न पुनस्तैरन्य उपलभत
इति चेत्, तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थाननुस्मरणात्, तद-
व्यापारं च कदाचिदनुपलम्भात् इत्यनन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वा-
दिति ।

अनुमानान्तरमप्यात्मसिद्धये प्राह—

तद्वरमे वि सरणओ, तव्वावारे वि नोवलंभाओ ।

इंदियभिन्नस्स मई, पंचगवक्खाणुमविणो न्व ॥१६५८॥

इन्द्रियेभ्यो भिन्नस्यैव कस्यापीयं घटादिज्ञानलक्षणा मति-
रिति प्रतिज्ञा । तदुपरमेऽपि अन्धत्व-बाधिर्याद्यवस्थाया-
मिन्द्रियव्यापाराभावेऽपि, तद्वारेणोपलब्धानामर्थानामनु-
स्मरणमिति हेतुः । अथवा—अस्यामेव प्रतिज्ञायां तद्व्या-
पारेऽपि—इन्द्रियव्यापृतावपि कदाचिदनुपलब्धत्वावस्थायाम्,
वस्तुननुपलम्भादित्यपरो हेतुः । यदि हीन्द्रियाण्येव द्रष्टृणि
भवेयुः, तर्हि किमिति विस्फारिताक्षस्यापि प्रगुणध्रात्रादी-
न्द्रियवर्गस्यापि योग्यदेशस्थितानामपि रूपशब्दादिवस्तू-
नामनुपलब्धस्य अभ्यसनस्कस्य शून्यचित्तस्यापलम्भा न भ-
वति ? । ततो ज्ञायते—इन्द्रियग्रामवर्थाङ्गस्त्वैव कस्याचि-
दयमुपलम्भः, यथा पञ्चभिर्गवाक्षैर्योपिदादिवस्तून्त्यनुमधि-

तुर्वशंकस्येति दृष्टान्तः । अत्रापि प्रयोगाभ्यां तात्पर्यमुप-
श्यते, यथा—इह यो यदुपरमेऽपि यैरुपलब्धानामर्थानाम-
नुस्मर्ता स तेभ्यो व्यतिरिक्तो दृष्टः, यथा गवाक्षरूपलब्धाना-
मर्थानां गवाक्षोपरमेऽपि देवदत्तः अनुस्मरति चायमान्मान्य-
विधिरत्वादिकालेऽपीन्द्रियोपलब्धानर्थान्, अतः स तेभ्योऽ-
र्थान्तरमिति । तथा—इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्त आत्मा, तद-
व्यापारोऽप्यर्थानुपलम्भात्, इह यो यदव्यापारोऽपि यैरुपल-
ब्धानर्थान् नोपलभते स तेभ्यो भिन्नो दृष्टः, यथा स्थगितगवा-
क्षोऽप्यन्यमनस्कतयाऽनुपयुक्तोऽपश्येत्तेभ्यो देवदत्त इति ।

अपरमपि भूतेन्द्रियव्यतिरिक्तान्मानमाधकमनुमानमाह—

उवलम्बेण विगा-रगहणञ्चो तदहिञ्चो ध्रुवं अत्थि ।

पुञ्चावरबातायण-गहणविगागइपुरिमो व्व ॥१६५६॥

इह ध्रुवं—निश्चितं तदधिकस्तेभ्य-इन्द्रियेभ्यः समधिको-
भिन्नः समस्ति जीवः, अन्येनापलब्धान्येन विकारप्रहणा-
त्, इह योऽन्येनापलब्धान्येन विकारं प्राप्तयति स त-
स्माद् भिन्नो दृष्टः, यथा प्रवरप्रासादोपरि नस्तनः पदपरि-
पाटी कुर्वाणः पूर्ववातायनेन रमणीमवलोक्यापरवातायने-
न समागतयात्मन्या कगादिना कुचस्पर्शादिविकारमुप-
दर्शयन् देवदत्तः, तथा चायमान्मा चक्षुषाऽम्लोकामश्र-
न्ते दृष्ट्वा रमनेन हृत्तासलालास्त्रायाऽऽदिविकारं प्रतिपद्यते,
तस्मान्नयोभिन्न इति । अथवा—प्रहणशब्दमिहाऽऽदानपर्या-
ये ह्युत्थाऽप्यथाऽनुमाने विधीयते—इन्द्रियेभ्यो व्यतिरिक्त-
आत्मा, अन्येनापलब्धान्येन प्रहणात्, इह य आद्यं घ-
टादिकमधमन्येनापलब्धान्येन गृह्णाति स ताभ्यां भेदवान्
दृष्टः, यथा पूर्ववातायनेन घटादिकमुपलब्ध्यापरवातायनेन
गृह्णानस्ताभ्यां देवदत्तः, गृह्णाति च चक्षुषोपलब्धं घटादिक-
मथ हस्तादिना जीवः, ततस्ताभ्यां भिन्न इति ।

अथान्यदनुमानम्—

सर्वेदेअवलद्धा-णुमरणञ्चो तदहिञ्चोऽणुमंतव्वो ।

जह पंचभिन्नविन्ना-णपुरिसविज्जाणसंपन्नो ॥ १६६० ॥

सर्वेन्द्रियोपलब्धाधीनुस्मरणतः कारणात् तदधिकोऽस्ति
जीवः । दृष्टान्तमाह—यथा पञ्च च ते भिन्नविज्ञानाश्च पञ्चभिन्न-
विज्ञानाः, इच्छावशात् प्रत्येकं स्पर्श-रस-गन्ध-रूप-शब्दोप-
योगवन्त इत्यर्थः, पञ्चभिन्नविज्ञानाश्च ते पुरुषाश्च पञ्चभिन्न-
विज्ञानपुरुषास्तेषां यानि स्पर्शादिवषयाणि विज्ञानानि तेः
सम्पन्नस्तेषां यः वपुः पुरुषस्तेभ्यः पञ्चभ्यां भिन्नः । इद-
मत्र तात्पर्यम्—य इह यैरुपलब्धानामर्थानामेकोऽनुस्मर्ता-
स तेभ्यो भिन्नो दृष्टः, यथेच्छाऽनुवर्थाय शब्दादीनामश्र-
तीयविज्ञानपुरुषपञ्चकात् तद्वर्णविवक्षानाऽभिन्नः पुमान्, इ-
च्छानुविधायिशब्दादिभिन्नजातीयविज्ञानेन्द्रियपञ्चकाशेन—
विज्ञानवेत्ता चायमेक आत्मा, तस्मादिन्द्रियपञ्चकाद् भिन्न-
ववेति । शब्दादीनामश्रितविज्ञानपुरुषपञ्चकस्यैव पृथगिन्द्रिया-
णामुपलब्धिप्रसङ्गतोऽनिष्टापादनात्, विरुद्धोऽयं हेतुर्गति-
चेन्न, इच्छानुविधायिशेषणान्, इच्छायाश्चेन्द्रियाणामस-
म्भवात्, सहकारिकारणतयापलब्धकारणमात्रताया इ-
न्द्रियेष्वपि सदभावात्, उपचारतस्तेषामप्युपलब्धेर्विगा-
धाददाय । किञ्च—प्रतिपत्त्युपायमात्रमेवैतत्, न ह्यतीन्द्रि-

यवर्थेभ्येकान्तेनैव युक्त्यन्वेषणपरैर्भाव्यम् । विश्वः । (पर-
भववृत्तपता 'परभव' शब्दे पञ्चमभागे ३३० पृष्ठे गता ।)

इदानीमिहभवमहीकृत्याऽऽह—अथवा—क्षणिकत्वमभ्युपग-
म्योक्तम्, अधुना तत् क्षणिकमेव न भवतीत्याह—

न य सच्चहेव खणिञ्चं, नाणं पुञ्चोवलद्धसरणाञ्चो ।

खणिञ्चो न सरह भूयं, जह जम्माणंतरविनद्धो ॥ १६७३ ॥

न च सर्वथैव क्षणिकं ज्ञानं वक्तुं युज्यते । कथञ्चित् क्ष-
णिकतां भगवानपीच्छत्येव, इति सर्वथैव इत्युक्तम् । कस्मा-
त्पुनर्ज्ञानं न क्षणिकम् ? इत्याह—पूर्वोपलब्धस्य बालकालाद्य-
नुभूतस्यार्थस्य वृद्धत्वाद्यवस्थायामपि स्मरणदर्शनात् । न
चैतदेकान्तक्षणिकत्वे सत्युपपद्यते, कुतः ? इत्याह—'खणि-
ञ्चो' इत्यादि यः क्षणिको नायं भूतमतीतं स्मरति, यथा
जन्मानन्तरविनष्टः, एकान्तक्षणिकं चेत्प्यतः ज्ञानम्, अतः
स्मरणाभावप्रसङ्ग इति ।

क्षणिकज्ञानपक्षे दूषणान्तरमप्याह—

जस्मेगमेगबंधण-मेगंतेण खणियं य विम्माणं ।

सच्चखणियविम्माणं, तस्माजुतं कदाचिदवि ॥ १६७४ ॥

यस्य वादिनो बौद्धस्य 'एकविज्ञानमन्तनय' सत्ता' इति
वचनादेकमेवाऽसहायं ज्ञानं तस्य 'सर्वमपि वस्तु क्षणिक-
म्' इत्येवभूतं विज्ञानं कदाचिदापि न युक्तामीत संय-
न्धः । इत्यतः च सर्वक्षणिकताविज्ञानं सौर्गते, 'यत् सत्
तत् सर्वं क्षणिकम्' तथा,—'क्षणिकाः सर्वसंस्काराः'
इत्यादिवचनात् । एतच्च क्षणिकताप्रादहकज्ञानस्यैकत्वेन
मेभ्येव, यदि हि धिलोकीतलगतैः सर्वैरपि क्षणिकैः
पदार्थैः पुरः स्थित्वा तदेकं विज्ञानं जन्येत तदा तदेत-
ज्जानीयात्—यद्युत—'क्षणिकाः सर्वेऽप्यमी पदार्थाः' इ-
ति । न खैव सर्वैरपि नैस्तजन्यते । कुतः ? इत्याह—'ए-
गबंधण' इति यस्मादेकमेव प्रतिनियतं बन्धनं—निबन्ध-
नमालम्बनं यस्य तदेकबन्धनं ज्ञानम्, अतः कथमशेषवस्तु-
स्तोमव्यापिनी क्षणिकतामधबुध्यते ? । अपि च—एकाल-
म्बनत्वेऽपि यदशेषपदार्थविवषयाणामपि ज्ञानानां युगपदु-
त्पत्तिरिष्यते, आत्मा च तदर्थानुस्मर्ता, तदा स्यादश-
ेषपदार्थक्षणिकतापरिज्ञानम् । न चाशेषार्थप्रादहकैकज्ञा-
नानां युगपदुत्पत्तिरिष्यते । किञ्च—तदेकमप्येकार्थविवषय-
मापि च विज्ञाने सर्वपदार्थगतां क्षणिकतामक्षास्येदं
यद्युत्पत्त्यनन्तरध्वंसि नाभविष्यत् । अविनाशित्वे हि
तदवस्थितनयोपविष्टं सदन्यमन्यं चार्थमुत्पन्ननन्तरमुपर-
मन्त दृष्ट्वा सर्वमेवासहजमस्मत्प्रजातीयवर्जं च वस्तु
क्षणिकमेव इत्यवबुध्यते, न चैतदस्ति । कुतः ? इत्याह—
'पगंतेण खणियं चे' इति यस्य च बौद्धस्यैकान्तेन क्षणिकं
क्षणध्वस्येव विज्ञानम्, न पुनश्चिरावस्थापि, तस्य कथं
सर्ववस्तुगतक्षणिकतापरिज्ञानं स्यात् ? , तस्मादक्षणिकमेव
प्रमातृज्ञानमप्युच्यम् । तच्च गुणत्वादनु रूपं गुणिनमात्मान-
मन्तरं न संभवति । अतः लिङ्गः शरीराद् व्यतिरिक्त
आत्मानः ।

उक्तगाथोक्तमेव काश्चिदर्थं भाषयति—

जं सविसयनिययं चिय, जम्माणंतरहयं च तं किह गु ।

नाहिति सुबहुविद्या-ए विषयस्यभंग्यार्हसि ॥१६७५॥

यत् स्वविषयमात्रनियतं जन्मानन्तरहते च प्रमातृवि-
ज्ञानम् तत्कथं सुबहुविज्ञानविषयगतान् क्षणभङ्ग-निरात्म-
कत्वसुखिदुःखितादीन् धर्मान् ज्ञास्यति ? न कथाश्चिदित्यर्थः ।

अत्र परमतमाशङ्क्य परिहरणाह—

निर्दिष्टज सव्वभंगं, जइ य मई सविसयाऽणुमाणाओ ।

तं पि न जओऽणुमाणं, जुत्तं सत्ताइसिद्धीओ ॥१६७६॥

यदि च परस्परैवभूता मतिः स्यात्, यदुत-एकमपि-एका-
त्म्यनमपि क्षणिकमपि च प्रमातृविज्ञानं सर्ववस्तुगतक्षण-
भङ्गं गृहीयात् । कुतः ? इत्याह—स्वविषयानुमानान् । एतदु-
क्तं भवति-यस्मादयमस्माद्विषयः क्षणिकः अहं च क्षणनश्वर-
रूपं ततो विज्ञानसाध्यादन्यान्यापि विज्ञानानि क्षणिकानि-
विषयसाध्यान्वान्येऽपि विषयाः सर्वेऽपि क्षणिका, इत्येवं
स्वं च विषयाश्च स्वविषयास्तदनुमानान् सर्वस्यापि वस्तु-
स्मोमस्य क्षणिकत्वादि गृह्यते । अत्र दूषणमाह—'तं पीत्या-
दि' तर्हि न युक्तं न घटमानकम् । कुतः ? इत्याह—
यतस्तत् स्वविषयानुमानमन्धेषां विज्ञानानामन्यविषयाणां
च पक्षीकृतानां सत्ताविप्रसिद्धावेव युज्यते । न हि सन्त्ये-
नाप्यप्रसिद्धे धर्मिणि क्षणिकताधिर्धर्मः साध्यमानां—
विध्राजत । को हि नाम शब्दादिष्वादिष्व सत्त्वेनाप्रतीतेषु
कृतकत्वादिनाऽनित्यत्वादिधर्मान् साधयति, 'तत्र पक्षः
प्रसिद्धो धर्मी' इत्यादिबन्धनात् ? । न चेदकमेकालम्बनं
क्षणिकं च ज्ञानमेतद् बोद्धुं शक्नोति ; यदुत-अन्यज्ञानानि
सन्ति, तद्विषयाश्च विद्यन्ते, तेषां च विषयाणां स्वविषयज्ञान-
जननत्वभावादय एवंभूता धर्माः सन्तीति एतद्विज्ञाने
च कथमेतेषां क्षणिकतां साधयिष्यति, धर्मिण एवाप्रसि-
द्धेः ? । स्यादेतत्, स्वविषयानुमानाद्व्यान्यविज्ञानादिसत्ताऽपि
सेतस्येत्येव, तथा हि—यथाऽहमस्मि तथाऽन्यान्यापि ज्ञानानि
सन्ति, यथा च माद्विषयो विद्यते, एवमन्येऽपि ज्ञानविषया
विद्यन्ते एव, यथा चाहं माद्विषयश्च क्षणिकः, एवमन्यज्ञाना-
नि ताद्विषयाश्च क्षणिका एवेति, एवं सर्वेषां सत्त्वं क्षणिकता
च स्वविषयानुमानादेव सेतस्यतीति । एतदप्ययुक्तम्, यतः
सर्वक्षणिकताप्रादकं ज्ञानं क्षणनश्वरत्वाज्जन्मानन्तरं 'मृत-
त्वाहमस्मि, क्षणिकं च' इत्येवमात्मानमपि नाधुष्यते,
अन्यपरिज्ञानं तु तस्य दूरोत्सारितमेव । किञ्च-तत् स्ववि-
षयमात्रस्यापि क्षणिकतां नावगच्छति, समानकालमेव दृ-
श्यापि विनष्टत्वात् । यदि हि स्वविषयं विनश्यन्तं दृष्ट्वा
तद्गतक्षणिकतां निश्चित्य स्वयं पश्चात् कालान्तरं तद् वि-
नश्यन्, तदा स्यात् तस्य स्वावपयक्षणिकताप्रतिपत्तिः,
न चैतदस्ति, ज्ञानस्य विषयस्य च निजान्तर्गतं जनयित्वा
समानकालमेव विनाशाभ्युपगमात् । न च स्वसंवेदनप्रत्य-
क्षण, इन्द्रियप्रत्यक्षण वा क्षणिकता गृह्यते इति सौगतैरि-
ष्यते, अनुमानगम्यत्वेन तस्यास्तेरभ्युपगमादिति ।

अत्र परमोत्तरमाशङ्क्य निराक्षिपुर्गह—

जाणेजा वासणा उ, सा वि हु वामित्त-वासणिजाणं ।

जुता समेच्च दोहं, न उ जम्माणंतरहयस्स ॥१६७७॥

स्यादेतत् पूर्वपूर्वावज्ञानक्षणकृत्तरोत्तरविज्ञानक्षणानामेवभू-

ता वासना जन्मने, यथाऽन्यविज्ञान—ताद्विषयाणां सत्त्वक्ष-
णिकतादीन् धर्मानेकमेकालम्बनं क्षणिकमपि च विज्ञानं
जानाति, अतः सर्वक्षणिकताज्ञानं सौगतानां च विरुध्यते
तदप्ययुक्तम्, यतः साऽपि वासना वासकवासनीययोर्द्वे-
योरपि समेत्य—संबुज्य विद्यमानयोरेव युक्ता, न तु जन्मा-
नन्तरमेव हतस्य विनष्टस्य वास्तवात्मकयोश्च संयोगे-
नावस्थाने क्षणिकताहानिप्रसङ्गः । किञ्च—साऽपि वामना
क्षणिका, अक्षणिका वा ? क्षणिकत्वं कथं तद्वशात् सर्व-
क्षणिकतापरिज्ञानम् ? । अक्षणिकत्वं तु प्रतिज्ञाहानिरिति ।

तदेवं परपक्षं दूरयित्वा, सांप्रतं स्वपक्षमुप—

दिशयिषु रूपसंदरभाह—

बहुविद्याणप्पमवो, जुगवमणोगत्थयाऽहवेगस्स ।

विद्याणा वत्था वा, पडुच्च वित्तीविषाओ वा ॥१६७८॥

विद्याणखणविद्यासे, दोसा इहादयो पसजंति ।

न उ ठियेसंभूयच्छुय-विद्याणमयम्मि जीवम्मि १६७९॥

तदेवं विज्ञानस्य प्रतिक्षणं विनाशेऽभ्युपगम्यमानं इत्यादयो
दोषाः प्रसजन्ति, के पुनस्तं दोषाः ? इत्याह—'बहुविद्याणां'
म्यादि इत्येवं संबन्धः । क्षणनश्वरविज्ञानत्वादिना भुवनत्र-
यान्तर्गतिसर्वार्थग्रहणार्थं युगपदेव बहूनां ज्ञानानां प्रमव-
उत्पादोऽभ्युपगन्तव्यः, तदाध्ययभूतश्च तद्दृष्टानामर्थो-
नामनुस्मताऽर्थास्थित आत्माऽभ्युपगन्तव्यः, अन्यथा—यत्
सन् तत् सर्वं क्षणिकम्, क्षणिकाः सर्वे संस्काराः, 'निरा-
त्मानः सर्वे भावाः' इत्यादि सर्वक्षणिकतादिविज्ञानं नापप-
द्येत, तदभ्युपगमे च स्वमतस्यागप्रसङ्गः । अथवा—क्षणिकं
विज्ञानानामच्छुनैकस्यापि विज्ञानस्य युगपदनकार्यता-स-
र्वभषनान्तर्गतार्थग्राहिताऽभ्युपगन्तव्या, येन सर्वक्षणिकता-
दिविज्ञानमुपपद्येत, न चैतद्विष्यते, दृश्यते वा 'विद्याणा-
वत्था व' इति, यदिवा-अवस्थानम्—अवस्था, विज्ञानस्या-
वस्था विज्ञानावस्थाऽभ्युपगन्तव्या भवति । इदमुक्तं भव-
ति-विज्ञानस्यानल्पकल्पाप्रशोऽवस्थानमप्युच्यम्, येन तत्स-
र्वदा समात्तीनमन्यान्यवस्तुविनश्वरतां धीक्षमाणा सर्वक्ष-
णिकतामवगच्छेदिति सर्वे प्रागेवोक्तमेव । एवं चाभ्युपगमे
विज्ञानसंज्ञामात्रांशशेष आत्मैवाभ्युपगमो भवति । अथै-
तद्वहुविज्ञानप्रभावादिर्कं नेष्यते तर्हि प्रतीत्य वृत्तिविघातः
प्राप्नोति, इदमत्र हृदयम्—कारणं प्रतीत्याश्रित्य कार्यस्य
वृत्ति-प्रवृत्तिरूपान्तिरिति यावत्, न पुनः कारणं का-
र्यावस्थायां कथाश्चिदप्यन्वेति, इत्येवं सौगतेरभ्युपगम्यते ।
इत्थं चाभ्युपगम्यमानेऽतीतस्मरणोदिसमस्तव्यवहारोच्छे-
दप्रसङ्गः । एवं हि व्यवहारप्रवृत्तिः स्याद्, यद्यतीतानेकस-
कताविज्ञानाश्रयस्तत्तद्विज्ञानरूपेण परिणामादन्वयः । आत्मा-
ऽभ्युपगम्यते । तथाऽभ्युपगमं च सति प्रतीत्य वृत्तदभ्युपग-
मविघातः स्यादिति । ननु यदि विज्ञानस्य क्षणावशा ए-
ते दोषाः प्रसजन्ति, तर्हि कामो दोषा न भवन्ति, इत्याह—
'न उ ठिये' तथा च न त्वस्मदभ्युपगमे जीवोऽभ्युपगम्यमान ए-
ते दोषाः प्रसजन्ति । कथंभूते जीवः ? स्थितसंभूतान्युत्ति-
ज्ञानमये कथाश्चिद् द्रव्यरूपतया स्थितम्, कथाश्चिन् तत्पर्याये
ण संभूतम्, कथाश्चि-पुनः पूर्वपर्यायेण च्युते-तत्रापि यद्
विज्ञानं; तन्मय इत्यर्थः । तस्मादमुमेवोत्पादय्यध्याव्ययं

शरीरावस्थान्तरभूतमस्मद्भ्युपगतमात्मानं समस्तव्यवहार-
चिद्वये प्रतिपद्यन्वेति ।

नन्येवंभूतस्यात्मनः कथं भूतानि ज्ञानानि प्रवर्तन्ते, क-
स्माच्च हेतोस्तानि जायन्ते ? इत्याह—

तस्म विचित्रावरण-स्वप्नोवममजाश्चितरूपाः ।

स्वर्णिमाणि य कालंतर-वित्तिणियमद्विहाणाः ॥१६८०॥

मनमतिज्ञानस्य विधानानि—नानाभेदरूपाणि तस्य—य-
ोगोरूपस्यात्मनः प्रवर्तन्ते । कथंभूतानि ? इत्याह—विचि-
त्रा योऽसौ मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्ततो जातानि अत ए-
व स्वकारणभूतक्षयोपशमवैचित्र्याद् विचित्ररूपाणि तथा-
पर्यायरूपतया क्षणिकानि, द्वयरूपतया तु नित्यत्वात् का-
लान्तरवृत्तीनि । उपलक्षणं च मतिविधानानि, भूताऽव-
धिमनःपर्यायविधानान्यपि यथासंख्यं भूताऽवधिमनःप-
र्यायज्ञानावरणक्षयोपशमवैचित्र्याद् विचित्ररूपाणि यथासं-
भवं तस्य द्रष्टव्यानि । केवलं ज्ञानं त्वकमवाविकल्पं केव-
लज्ञानावरणक्षयादेव द्रष्टव्यमिति ।

एतदेवाऽऽह—

निष्ठो संताणो मि, सञ्चावरणपरिसंख्यं जं च ।

केवलमुदियं केवल-भावेणाणंतमविगप्यं ॥१६८१॥

‘सि’ ति पंतषां च मतिज्ञानाविधिविधानानाम—
विशेषितज्ञानमात्ररूपसन्तानो नित्याऽव्ययचिद्वन्नरूपः,
‘केवलज्ञानं त्वविकल्पं भेदरहितमुदितमाख्यातं भगवाद्भूः ।
यतः सर्वस्यापि निजावरणस्य क्षय एव तदुपजायते । अ-
न्ताऽविकल्पं केवलभावनानन्तकालावस्थायिन्वात्, अन-
न्तार्थविषयत्वाच्चानन्तमिति । विंश० । पुनर्वायुभूतिः
संविधानः—अनुपलब्धिष्वप्यं प्रश्नं कुतश्चान् स च
'अणुवल्लि' शब्दे प्रथमभागे ४११ पृष्ठं दर्शितः ।)
अतोऽस्य कर्मानुगतस्य संसारिणो जीवस्यामूर्तत्वाद् न-
भम इव, कर्मणस्य तु सौक्ष्म्यात् परमाणोरिव सतोऽ-
नुपलब्धिः, नासतः । कथं पुनरेतज्जायते—नासत आत्म-
नोऽनुपलब्धिः, किन्तु—सतः ? इति चेत् । उच्यते—अनु-
मानैस्तत्सत्यस्य साधितत्वादिति ।

वेदोक्तद्वारेणाऽपि ब्रह्मव्यतिरिक्तमात्मानं साधयितुमाह—

देहाण्यणं व जिण, जमग्निहोत्ताह सगकामस ।

वेयविहियं विहण्यइ, दाणाइफलं च लोयम्मि ॥१६८४॥

शरीरमात्रं जीव सति गौतम ! यत् स्वर्गकामस्य वेद-
विहितमग्निहोत्राद्यनुष्ठानं तद् विहन्यते, वेदस्य वाङ्मना—
ऽत्रैव भस्मीकरणात्, जीवाभावे कस्यासौ स्वर्गो भवेत् ?
इति भावः । दानादिकलं चानुभवितुरभावात् कस्य भवे-
त् ? इति । विरुद्धवदपदध्वनिबन्धनशेषे वायुभूतेजीवश-
रीरयोर्भेदाभेदविषयः संशयः ।

अतो वेदपदार्थकथनद्वारेणापि तमपाकुर्वन्नाह—

विण्णायणघणाईणं, वेयपयाणं तमन्थमविदंतो ।

देहाण्यणं मज्झमि, ताणं च पयाणमयमन्थो ॥१६८५॥

विज्ञानघनाख्यः पुरुष एवायं भूतेभ्योऽर्थान्तरमित्यादि-
व्याख्या पूर्वसदेव । अत एव प्रागुक्तम्—शरीरतया परिण-

तो भूतसंघातोऽयं विद्यमानकर्तृकः, आदिमप्रतिनियताका-
रत्वात् घटवद्, यच्च तत्कर्ता स तदतिरिक्तो जीवः इति ।
भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि च वेदवाक्यानि तवापि प्रती-
तान्येव । तद्यथा—“सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष ब्रह्मचर्येण नि-
त्यं ज्योतिर्मयो विशुद्धोऽयं पश्यन्ति धीम यतयः संयतात्मा-
नः ” इत्यादि । तदेवं सर्वेषामपि वेदवाक्यानां भूतातिरि-
क्तस्य जीवस्य प्रतिपादकत्वाद् भूतेभ्योऽतिरिक्तं जीवं प्रति-
पद्यन्वेति ।

एवं भगवता संशयेऽपनीते सति वायुभूतिः किं कृत्वान् ?
इत्याह—

खिन्नम्मि संसयम्मि, जिण्णं जरामरणविप्पमुक्केणं ।

मां समणो पव्वइमो, पंचहिं सह खंडियमएहिं ॥१६८६॥

व्याख्या पूर्ववत् । विशेष० ।

वाउय—व्यापृत—त्रि० । व्यापाग्वति, का० १ श्रु० ८ अ० । औ० ।

वाउरिय—वागुरिक—पुं० । वागुरा—मृगबन्धनं तथा चरन्तीति
वागुरिकाः । मृगव्याध, अनु० । आ० म० । म्या० ।

वाउल—वातूल—त्रि० । ‘उर्ध्व—हनूमत्करहृय—वातूले’ ॥ ८ ।

१ । १२१ ॥ इत्युत उच्यम् । वाउलो । प्रा० । वातशब्दात् अ-
स्यर्थे ऊलष । वातरोगयुक्तं उन्मत्तं, समूहार्थे ऊलष । वात-
समूहं, पुं० । वाच० ।

वाउलग—व्याकुलाग्र—न० । सेवायाम्, “ निष्ठं वि य वाउ-
लगं कुणति ”—‘ नित्यं वाउलगति ’ सेवां कुर्वन्ति विद-
धति । जीवा० २६ अधि० ।

वाउलगा—व्याकुलना—स्त्री० । धर्मकथादिभराचार्यस्य सम-
यक्षेप, व्य० ४ उ० ।

वाउलिय—व्याकुलित—त्रि० । आकुलीभूते, वृ० ३ उ० । प्रश्न० ।

वाउलियसलिला—व्याकुलितशलिला—स्त्री० । विलोलितज-
लायाम्, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

वाउली—वातोलि—स्त्री० । वात्यायाम्, का० १ श्रु० १ अ० ।
आचा० ।

वाउल्ल—व्याकुल—त्रि० । “ सेवादौ वा ” ॥ ८ । २ । ६६ ॥ इति
वा लस्य द्वित्वम् । प्रा० । असमञ्जसे, भ० ७ श० ६ उ० । कु-
ब्धे, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

वातूल—त्रि० । वातरोगयुक्ते, ‘वाउल्लो जम्बुल्लो मुहुल्लो बहुजं-
गिरो य वायालो ।’ पा० मा० ६६ गाथा ।

वाउल्लिया—व्याकुलिका—स्त्री० । रूपके, अनु० ।

वाउसत्थ—वायुशस्त्र—न० । वायवे शस्त्रे, सूत्र० १ श्रु० ८ अ०
२ उ० ।

वाउसिथ—वाकुश्य—न० । यकुशत्वे, कप्रमलस्वारित्रत्वे ग्लान-
त्वादिकारणे विनाऽपि हस्तपादादिक्षालनशीलत्वे, जीत० ।

वाकुशिक—पुं० । विभूषणशाले, औ० ।

वाओस—व्याक्रोश—त्रि० । उद्बुद्धे, विशेष० ।

वाकवासि(ण्)—वन्कवासिन्—पुं० । वल्कवाससि वानप्रस्थे,
औ० ।

वाकहण-व्याकथन-न० । धर्मकथायाम्, आ० म० १ अ० ।
वाग-वल्क-पुं० । शणादिवृत्तवधि, वृ० १ उ० ।

वागजोगजुत्त-वागयोगयुक्त-त्रि० । प्राणवायुना सर्वक्रियासु
प्रवर्तिते, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वागड-व्याकृत-त्रि० । लोकप्रतीतशब्दार्थे, संथा० ।

व्यापूत-त्रि० । व्यापारसंके, बहुमानके, वृ० ३ उ० ।

वागपणहि-वाक्प्रणिधि-पुं० । वाग्नियमं, दश० ५ अ० २ उ० ।

वागमई-वल्कमयी-स्त्री० । वल्केषु कृतायाम्, वल्कमयेन
वल्केण वोरकेण वल्कलेन कृतायां चिलिमिल्याम्, नि०
चू० १ उ० ।

वागय-वल्कज-न० । वल्कनिष्पन्ने अतसीशणदुकुलादौ,
पं० चू० १ कल्प ।

वागरण-व्याकरण-न० । व्याकृते प्रश्नान्तरमुत्तरतयाऽभि-
धीयन् निर्णायकत्वेन यत्तत्तथा । स० । परप्रश्नार्थोत्तररूपे
(प्रौ०) निर्वचने, इथा० १ डा० ३ उ० । आ० म० । अ० । आ० ।
उपा० । ब० । पृष्टाऽपृष्टार्थकथने, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।
पा० । यथाऽवस्थितार्थप्रकाशने, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ६ उ० ।
उपदेशे, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । (पाणिनीयव्याकरणे एव नामह
इति 'पाणिनि' शब्दे पञ्चमभागे ८५६ पृष्ठे उक्तम्,) (यथा
समवसरणेऽनेकेषां प्रश्नानां युगपदुत्तरं भगवान् ददाति
तथापरिष्ठात् 'समासरण' शब्दे चक्ष्यते) व्याक्रियन्तं लौकिकाः
वैविकाः सामयिकाश्च शब्दा अनेनेति व्याकरणम्, । शब्द-
शास्त्रे, तच्च प्रथममनुभवदेवेन शक्येन्द्रं प्रति कथितमिति ऐन्द्रं
व्यकरणं जानम् । आ० म० १ अ० । प्रश्न० । व्याकरणानि च
विंशतिः-ऐन्द्र १ जैनन्द्र २ निङ्गहेमचन्द्र ३ चान्द्र ४ पाणिनी-
य ५ सारस्वत ६ शाकटायन ७ वामन ८ विश्वान्त ९ बुजि-
सागर १० सरस्वतीकण्ठाभरण ११ विद्याधर १२ कलापक
१३ भीमसेन १४ शैव १५ गौड १६ नान्द १७ जयान्त १८
मुष्टिव्याकरण १९ जयदेवाभिधानानि २० । कल्प० १ अधि० १
क्षण । आ० चू० । आव० । आ० म० । अ० । नि० । अष्टौ ऐन्द्रा-
दीनि व्याकरणानि न केवलं पाणिनीये एवाग्रहः कार्यः ।
आव० २ अ० । व्याकरणं संस्कृतशब्दव्याकरणं प्राकृतश-
ब्दव्याकरणं प्रश्नव्याकरणं च । न० । अन्यच्च ये केचन
अबुद्धा धर्मं प्रत्ययिज्ञातपरमार्था व्याकरणशुक्लकर्तृदिप-
रिज्ञानेन जातावन्तपाः पण्डितमानिनाऽपि परमार्थवस्तुत-
त्त्वावबोधोपाद्बुद्धा इत्युक्तम्, न च व्याकरणपरिज्ञानमात्रेण
सम्यक्त्वव्यतिरेकेण तत्त्वावबोधो भवतीति, तथा चाङ्गम्-
"शास्त्रावगाहपरिग्रहेन तत्परोऽपि, नैवाबुधः समभिगच्छति
वस्तुतत्त्वम् । नानाप्रकाररसभाषणताऽपि दर्श, स्वादं रस-
म्य सुचिरादपि नैव वेत्ति ॥ १ ॥ " सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । प्रश्ने
सति निर्वचनतापादमानं पदार्थे, " समणं खं भगवं महा-
वीरं एगदिवस्सेखं एगमिसिजाप खउपआरं वागरणां वा-
गरन्था " 'वागरन्थ' स्ति व्याकृतवान् । तानि आप्रती-
नानि । स० ५४ सम० ।

वागरणी-व्याकरणी-स्त्री० । प्रतिपादिकायाम्, स्था० ४
डा० १ उ० ।

२६८

वागरमाण-व्यागृणत्-त्रि० । व्याकुर्वति, स्था० ३ डा०
४ उ० ।

वागरिता-व्याकृत्य-अव्य० । प्रतिपाद्यार्थे ' स० ५४
सम० ।

वागलवत्थनिवसिय-वल्कलवत्थनिवसित-त्रि० । वल्कलं व-
ल्कलस्तस्येदं वालकलं; तद् वल्कं निवसितं येन स वा-
ल्कलवत्थनिवसितः । परिहितवालकलवत्थं, अ० ११ श०
६ उ० ।

वागुरा-वागुरा-स्त्री० । मृगबन्धने, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
प्रति० । मृगबन्धपाशे, प्रति० । अनु० । उपानद्विशेषे,
यथा पावयारकुलीशृङ्गादयिन्वा उपर्यापि ह्यादयति । वृ० ३
उ० ।

वागुरिष-वागुरिक-पुं० । वागुरया-मृगादिवन्धनरज्ज्वा बर-
ति वागुरिकः । प्रति० । लुब्धके, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० ।
स्था० । प्रश्न० । मृगघातके, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वाधाइम-व्याघातिम-न० । व्याहननं व्याघातः-पर्वतादि-
स्खलनम्, तेन निर्धुत्वं व्याघातिमम् । "भायादिमः" ॥ ६ । ४ ।
२१ ॥ इतीमप्रत्ययः । स० प्र० १८ पाहु० । पर्वतादिकारणिके, सू०
प्र० २८ पाहु० । सितव्याघ्रादिहते मरणभेदे, " वाघाइय-
माणसो, अश्वरज्जो होज अस्तरणो । सल्लिमहिस्सीय
हआं, एयं वाघाइयं मरणं " आचा० १ ध्रु० ८ अ० ।

वाधाय-व्याघात-पुं० । व्याहननं व्याघातः । स्खलेन, सू०
प्र० १७ पाहु० । च० प्र० । पञ्चा० । विलोषे, व्य० १० उ० ।
संहारणे, न० । विनाशे, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ५ उ० ।
परिमन्थे, वृ० ४ उ० । प्रज्ञापनाद्वितीयपदं बादराग्निरधि-
कारं- 'वाधाय पदुष पञ्चसु महाविदेहसु ' एतत्पदव्याख्या-
ने व्याघातो नामातिस्निग्धोऽतिरुक्ता वा कालः, तस्मिन्सति
आग्निव्यच्छेदात्, ततो यदा पञ्चसु भग्नेषु पञ्चस्वरवतेषु
सुप्रमसुप्रमा सुप्रमदुःप्रमा वर्सते तदाऽतिस्निग्धः कालो दुष्प्र-
मदुष्प्रमायां चानिरुक्त इत्याग्निव्यच्छेद इत्युक्तमस्ति, अत्र
च प्रथमारके तृतीयारके च बादराग्निरनिषेधो भणितो
न द्वितीयारके, तेन द्वितीयारकेऽग्निर्भवति न वा ?, किञ्च
सुप्रमदुष्प्रमायामत्राग्निरनिषेधः प्रोक्तः, ' अग्निरस्स य-
उद्गारं ' इत्यादिना चाग्निसंभवः प्रोक्ते, तदेतत्कथं सङ्ग-
च्छते ?, किञ्च-उत्सर्पिण्यां द्वितीयारके कियति गते बाद-
राऽग्निरुत्पस्यते ?, कियति गते च तस्मिन् नीतिप्रवृत्ति-
स्तत्प्रवर्त्तकश्च का भविष्यतीति ? प्रश्नः, अत्रास्तरम्-प्रज्ञापने-
त्यत्र प्रज्ञापनापुस्तकपाठानुसारेण प्रथमद्वितीयतृतीयार-
केषु कालस्यातिस्निग्धता प्रोक्ताऽस्तीति का शङ्का ?, त-
था तृतीयारकेऽतिस्निग्धातायामुक्तायामपि तन्प्रान्ते ' अ-
ग्निरस्स य उद्गारं ' इत्यादि भणनेन तु अल्पमया विषयज्ञानं वा-
धाविधायि, तथोत्सर्पिण्यां द्वितीयारकस्यादौ पुष्करसं-
वर्त्तादिपञ्चमधवर्षेण बादरवनस्पतिप्रादुर्भवेन विलग्नमगत-
मनुष्यमोर्सादनिवृत्तिरूपा नीतिरिह्निता ग्रामादिनिवेशा-
श्चादिप्रहणादन्यादिसम्भवे पाकादिनिवर्त्तने च प्रागजा-
तजातिस्मरणान्प्रथमकुलकराद्विमलवाहनाद् द्वितीयारक-

वाधाप

स्य प्राप्ते प्रवृत्तमिति हेमवीरचरित्रे प्रोक्तमस्ति ॥ २६२ ॥
सेन० ३ उल्ला० ।

वाधायरूप-व्याघातरूप-त्रि० । परिस्रयस्वभावे, सूत्र० १
ध्रु० ११ अ० ।

वाधारियपाणि-व्याघारितपाणि-त्रि० । लाम्बतभुजे, अघ-
लम्बितबाहौ, प्रव० ६७ द्वार ।

वाधुक्षिय-व्याधूर्णित-त्रि० । चञ्चले, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

बाधल-व्याघ्र-पुं० । विक्रमवन्सराणामष्टमनवमशतकेषु जा-
ते क्षत्रियजातिविशेषं, “अणहिल्लपट्टनगरे भीमदेवानन्तरं
बाधेला अत्तए लूणप्पसायवीरघवलवीसल्लेखसारंगदेव-
कल्लदेवा भरिवा संजाया, ततो अल्लापुद्दीणसुरत्ताणण आ-
त्ता पयट्टा ” ती० २५ कल्प ।

बाढ-वाट-न० । वृत्त्यादिपरित्तिसृष्टसमूहे, उत्त० ३४ अ० ।
कण्टकवाटिकायाम्, उत्त० २२ अ० । आचा० । प्रज्ञ० । पा-
टकेति संज्ञाप्रसिद्धे, नि० चू० ३ उ० ।

बाढधानग-वाटधानक-न० । स्वनामख्याने लघुनगरे, “दधि-
बाहनपुत्रेण, गङ्गा च करकण्डुना । वाटधानकवास्तव्या-आ-
एडाला ब्राह्मणीकृताः । ११ ” इति तत्रत्याध्याएडालाः करकण्डुना
ब्राह्मणीकृताः । आ० क० ४ अ० ।

बाढ-बाढ-न० । अत्यर्थे, ‘बादन्ति भाणिऊणं’ बाढमित्यभि-
धायात्यर्थं करोम्योदेशं शिरसि स्वाभ्यांदेशमित्युक्त्वा ।
आ० म० १ अ० । उत्त० ।

बाढंकार-बाढंकार-पुं० । एतन्नान्यथेति कथनं, विशेष० । न० ।
आ० म० ।

बाण-बाण-पुं० । वण-घञ् । मार्गेण, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।
शरे, गवां स्तने, दैत्यभेदे, केवले, बह्मिकाण्डावयवे, भद्रमुञ्च
राक्षि, कादम्बरीग्रन्थकारके कविभेदे च नीलकिण्टकाम् ।
स्त्री० । बाच० । आचा० । “अयसिकुसुमेह वा बाणकुसुमेह
वा ” प्रज्ञा० १० पद ४ उ० ।

वान-त्रि० । वनेषु भवे, स० ८०० सम० । भ० । आच० ।

बाणपन्थ-वानप्रस्थ-पुं० । वनेऽटव्यां प्रस्था—प्रस्थानमव-
स्थानं वा वनप्रस्था । साऽस्ति येषाम्, तस्यां वा भवा वान-
प्रस्थाः । वने भवा वाना प्रस्था वा स्थितिः । वाना प्रस्था
येषां ते वानप्रस्थाः । वनतापसेषु, लोकप्रसिद्धतृतीयाश्रमव-
र्तिषु, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ३ अ० । “वानपन्थ स्ति”
वने-अटव्या प्रस्था—प्रस्थानं गमनमवस्थानं वा वन-
प्रस्था सा अस्ति येषां तस्यां वा भवा वानप्रस्थाः । ‘ब्रह्म-
चारी गृहस्थश्च, वानप्रस्था यतिस्तथा’ इत्येवंभूततृतीयाश्रम-
वर्तिनः ‘होसिय’ इति अप्रिहोत्रिकाः ‘पोसिय’ इति वस्त्रधारिणः
‘कोसिय’ इति भूमिशायिनः ‘जन्नुइ’ इति यज्ञयाजिनः ‘सहइ’
इति आह्वाः ‘थालइ’ इति गृहीतभारहाः । ‘हुवउट्ट’ इति कुरिण्डका-
श्रमणाः ‘दन्तुक्खलिय’ इति फलभोजिनः ‘उम्मज्जक’ इति उन्म-
ज्जनमात्रेण ये स्नान्ति । ‘संमज्जग’ इति यन्मज्जनम्यैवासकृत्क-
रणेन ये स्नान्ति ‘निमज्जक’ इति स्नानार्थं निमग्ना एव ये स-
शं तिष्ठन्ति ‘संपक्खल’ इति मृत्तिकादिघर्षपूर्वकं येऽङ्गं क्षा-

लयन्ति ‘वक्खिणकूलग’ इति धर्मज्ञाया वक्खिणकूल
एव चम्पव्यम्, ‘उत्तरकूलग’ इति उत्तरविपरीताः
‘संखधम्मग’ इति ‘शंख’ ध्मात्वा ये ‘जमे’ इति यद्यन्यः
कोऽपि नाऽऽगच्छतीति ‘कूलधम्मग’ इति ये कूले स्थित्वा
शब्दं कृत्वा भुञ्जते ‘मियलुजय’ इति प्रतीता एव ‘हन्थिना-
वस’ इति ये हस्तिनं मार्गयित्वा तेनैव बहुकालं भोजनतो
यापयन्ति ‘उड्डग’ इति ऊर्द्धोद्धतदण्डा ये सञ्चरन्ति ‘दि-
सोपेक्खणो’ इति उदकेन दिशः प्राक्ष्य ये फलपुष्पादिसमु-
च्चिन्धन्ति ‘वाकवासिणो’ इति वल्कलवासिनः ‘खेलवासिणो’ इति
व्यङ्गम्, पाठान्तरे ‘पेलवासिणो’ इति समुद्रवेलासिर्वाधवासि-
नः ‘जलवासिणो’ इति ये जलनिमग्ना एवास्ते शेषाः प्रतीताः
नवरं ‘जलाभिसंयकदिणगाया’ इति ये अस्नात्वा न भु-
ञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभूतगात्रा इति वृद्धाः । (पाठान्तरे)-
जलाभ्येककर्काठने गात्रं भूताः प्राप्ता ये ते तथा ‘इंगाल-
सोल्लिय’ इति अङ्गारैरिव एकम् ‘कण्डुसोल्लियं’ इति कन्दुपक्-
मिवेति ‘पलिआयमवाससयसहस्समध्मदियं’ इति मकार-
स्य प्राकृतप्रभवत्वाद्दर्पशनसहस्राभ्यधिकमित्यर्थः । अथवा-
पल्यापमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं च पल्यापमादित्येवं गम-
निकः । ‘पव्वहया समण’ इति निर्घन्था इत्यर्थः ‘कण्डप्पिय’
इति कन्दर्पिकाः नानाविधहासकारिणः ‘कुकुइय’ इति
कुकुचेन कुन्तिनावस्पन्देन चरन्तीति कौकुचिकाः, ये हि
भूतयनवदनकरचरणादिभिर्भाण्डा इव तथा चेष्टन्ते यथा
स्वयमहसन्त एव पगन हासयन्तीति ‘मोहगिय’ इति मु-
ग्धरा नानाविधा असम्यन्धाभिधायिनस्त एव मौखिकाः
‘गीयगपिय’ इति गीतन या रती रमणं क्रीडा सा प्रिया
येषां गीतगतयो वा लोकाः प्रिया येषां ते तथा-‘सामणप-
गियाग’ इति आमण्यपर्यायः साधुत्वमित्यर्थः । ‘पाउण्णि’
इति प्रापयन्ति; पूरयन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ आ० ।

वाणमंतर-व्यन्तर-पुं० । देवभेदे, प्रज्ञा० १ पद । अन्तरं नाम-
अथकाशः, तच्छब्दाधयरूपं द्रष्टव्यम्, विविधं भवननगरावास-
रूपमन्तरं येषां ते व्यन्तराः । तत्र भवनानि रत्नप्रभायाः प्रथमे
रत्नकारणं उपर्यधश्च प्रत्येकं योजनशतमपहाय शेषऽष्टयो-
जनशतप्रमाणे मध्यभागं भवन्ति, नगराण्यपि तिर्यग्ग्लोके ।
तत्र तिर्यग्ग्लोके यथा-जम्बूद्वीपपर्वताराधपतेर्धिजयदेवस्यान्य-
स्मिन् जम्बूद्वीपे षाडशयोजनसहस्रप्रमाणा नगरी, आवासाः
त्रिर्ध्वापि लोकेषु तत्र ऊर्ध्वलोके पण्डकचनार्धावात, अथवा-
विगतमन्तरं मनुष्येभ्यो येषां ते व्यन्तराः, तथाहि—मनुष्या-
नपि चक्रयतिवासुदेवप्रभृतीन् भृत्यवपुषचरन्ति केचिद्भ्य-
न्तरा इति मनुष्येभ्यो विगतान्तराः, यदि वा-विविधमन्तरं
शैलान्तरं कन्दरान्तरं वनान्तरं वा आश्रयरूपं येषां ते
व्यन्तराः, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे वाणमन्तरा इति पाठः । यदि
वानमन्तरा इति पदसंस्कारः, तत्रैव व्युत्पत्तिः—वनानाम-
न्तराणि वनान्तराणि तेषु भवा वानमन्तराः । पृथोदरादि-
त्वादुभयपदपदान्तरालवर्तिमकारागमः । प्रज्ञा० १ पद ।

जीव शं मंते ! असंजण अविरण अप्पडिहयपच्चक्खाय-
पावकम्मे इओ चुण पेच्चा देवे सिया ? गोयमा ! अत्थं-
गइण देवे सिया अत्थेगइण नो देवे सिया । से केणऽट्ठेणं

०जाव इमो खुए पेच्चा अत्थेगइए देवे सिया, अत्थेगइए नो देवे सिया !, गोयमा ! जे इमे जीवा गामाऽऽगरनगर-निगमरायहाण्णिखेडकन्वडमडंबदोणमुहपङ्कणसमसभिवेसेसु अकामतएहाए अकामखुहाए अकामबेभेचरवासेणं अका-मसीतातवदंसमसगअएहाण्णसयजल्लमलपंकपरिदाहेणं अ-प्पतरं वा भुज्जतरं वा कालं अप्पाणं परिकिलंसंति अप्पाणं परिकिलंसित्ता कालमासे कालं किच्चा अअयेरेसु बाण-मंतरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति । केरिसाणं मंते ! तेसि बाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पएणत्ता !, गोयमा । से जहानामए इहं मणुम्मलोगम्मि असोगव-णेइ वा सत्तवएणवणेइ वा चंपयवणेइ वा वूयवणेइ वा तिलगवणेइ वा लाउयवणेइ वा निग्गोहवणेइ वा छत्तोववणेइ वा असणवणेइ वा मणवणेइ वा अयमिवणेइ वा कुसुभवणेइ वा सिद्धत्थवणेइ वा बंधुजीवगवणेइ वा णिच्चं कुमुमियमाइयलवइयथवइयगुलइयगोच्छियजमलिय-जुवलियविणमियपणमियसुविभर्त्तापिडिमंजरिवडेंसगधरे सि-रीए अतीव २ उवसोभेमाणे २ चिट्ठइ, एवमेव तंमि बाण-मंतराणं देवाणं देवलोगा जहणेणं दमवाममहम्मट्ठितीएहिं उक्कोसेणं पलिओवमाट्ठितीएहिं बहुहिं बाणमंतरेहिं देवहिं तदेवीहिं य आइस्सा वित्तिक्किएणा उवन्थडा संथडा फुडा अवगाहगाहसिरीए अतीव अतीव उवसोभेमाणा चिट्ठति, एरिसगाणं गोयमा ! तंमि बाणमंतराणं देवाणं देवलोगा पएणत्ता, से तेणऽट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जीव णं अ-संजए ०जाव देव सिया ! सेवं मंते ! मंते ! त्ति, भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदति नमंमति वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति । (सू० १६) ।

‘ जीव ण ’ मित्यादि व्यक्तं, नवरम् ‘ असंजए ’ स्ति अस्मा-
धुः संयमरहितं वा, ‘ अविरप, स्ति प्राणातिपातादिविर-
तिरहितः विशेषेण वा तर्पास रता यो न भवति सोऽधि-
रतः, ‘ अप्पडिहप ’ स्यादि, प्रतिहतं—निगकृतमतीतका-
लकृतं निन्दादिकरणेन प्रत्याख्यातं च वर्जितमनागतका-
लविषयं पापकर्म—प्राणातिपातादि येन स प्रतिहतप्र-
त्याख्यातपापकर्मा तन्निषेधादप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा,
अननातीतानागतपापकर्मनिषेध उक्तः । असेयतोऽधिर-
तश्चेत्यनेन वर्तमानपापासंवरणमभिहितम्, अथवा—(न)
नैव प्रतिहतं, तपोविधानेन मरणकालाद् आरात्क्षपितं-
प्रत्याख्यातं च मरणकालेऽप्याध्वनिगोधेन पापकर्म येन
स तथा; अथवा—(न) नैव प्रतिहतं—सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तितः
प्रत्याख्यातं च सर्वधिरत्यङ्गीकरणतः पापकर्म—ज्ञानावरणा-
द्यशुभं कर्म येन स तथा, ‘ इमो ’ स्ति इतः—प्रज्ञापकप्रत्यक्षा-
सिद्धिर्भवान्मनुष्यभवाद्वा क्युतो—मृतः ‘ पेच्च ’ स्ति जन्मान्तरे
देवः स्याम् ? इति प्रश्नः, ‘ जे इमे जीव ’ स्ति ये इमे प्र-

त्यक्षासक्ताः पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो मनुष्या वा ‘ गामे ’ स्यादि
ग्रामादिष्वधिकरणभूनेषु, तत्र ग्रामो—जनपदप्रायजनार्थ-
तः स्थानविशेषः ‘ आकरो—लोहाद्युत्पत्तिस्थानं नकरं—कर-
रहितं निगमो—वणिज्जनप्रधानं स्थानं राजधानी—यत्र रा-
जा स्वयं वसति खटं—धूलिप्राकारं कर्बटं—कुनगरं मडम्बे-
सर्वतो दूरवर्तिसन्निवेशान्तरं द्रोणमुक्तं—जलपथस्थलप-
थोपेतं पत्तनं—विविधदेशागतपण्यस्थानं, तच्च द्विधा जल-
पत्तनं स्थलपत्तनं चेति, रत्नभूमिरित्यन्ये, आध्रमं तापसा-
दिस्थानं सन्निवेशो—ग्रामादिः, एषां ब्रह्मस्तनस्तेषु, अथ-
वा—ग्रामादयो ये सन्निवेशास्ते तथा तेषु ‘ अकामतएहा-
ए ’ स्ति अकामानां—निर्जराद्यनभिलाषिणां सतां तृष्णा-
तद् अकामतृष्णा तथा, एवमकामखुधा, ‘ अकामबेभेच-
रवासेणं ’ ति अकामानां निर्जराद्यनभिलाषिणां सताम्
अकामो निरभिप्रायो ब्रह्मचर्येण रुद्यादिपरिभंगाभाव-
मात्रलक्षणेन वासो—रात्रौ शयनमकामब्रह्मचर्यवासः अ-
तस्तन, ‘ अकामअएहाण्णसयजल्लमलपंकपरिदाह-
णं ’ ति अकामा येऽस्नानकादयस्तेभ्यो यः परिदाहः
स तथा तेन, नत्र स्वेदः—प्रस्वेदः याति च
लगति चेति जल्लो—रजामात्रं मलः—कठिनीभूतं रज ए-
व ‘ पट्ठो—मल एव स्वेदनाद्भीभूत इति, ‘ अप्पतरो वा
भुज्जतरं वा कालं ’ ति प्राकृतत्वेन विभर्त्तावपरिणामा-
दल्पतरं वा भूयस्तरं वा बहुतरं कालं यावत् वाशब्दो
वैद्यत्वं प्रत्यल्पतरकालयोः समताऽभिधानार्थी, कवलं दे-
वत्वं सामान्यतः सत्यपि अल्पतरकालमकामनिर्जराद्यता-
मविशिष्टं तत्स्याद् इतरं तां तु विशिष्टमिति, अप्पाणं प-
रिकिलंसंति ’ स्ति विवाधयन्ति, ‘ कालमासे ’ स्ति का-
लो—मरणं तस्य मासः—प्रक्रमादधसरः कालमासस्तत्र
‘ काल किच्च ’ स्ति मृत्वा ‘ बाणमंतरेसु ’ स्ति वनान्तेर-
पु—वनविशेषेषु भवा अवर्णागमकरणाद् वानमन्तराः, अ-
न्यत्वाहुः—वनेषु भवा वानान्ते च ते व्यन्तराश्चेति वा-
नव्यन्तरास्तेषामन्ते वानमन्तरा वानव्यन्तरा वाऽतस्तेषु
देवलोकेषु—देवाधयेषु ‘ देवत्ताए उववत्तारो भवंति ’ स्ति
ये इमे इत्यत्र यच्छब्दापादानान्ते देवतयोपपत्तारो भव-
न्तीति द्रष्टव्यम् । ‘ तेसि ’ ति ये देवलोकेष्वकामनिर्ज-
राद्यन्तो देवतयोत्पद्यन्ते तेषामिति ‘ से जहामए ’ स्ति ‘ से ’
स्ति अथ ‘ यथा—येन प्रकारेण नामेति संभावेन, वा
क्यालङ्कारे वा ‘ ए ’ इत्यामन्त्रणार्थोऽलङ्कारार्थ एव ‘ इहं ’
ति इह मर्त्यलोके ‘ असोगवणेइ व ’ स्ति अशोकवन-
म्, इतिशब्द उपप्रदर्शने, अनुस्वारलोपः सन्धिश्च प्रा-
कृतत्वात्, ‘ वा ’ इति विकल्पार्थः, अथवा—‘ असोग-
वणे ’ इत्यत्र प्रथमैकवचनकृत एकारः, इयशब्दस्तु वा
क्यालङ्कारे, अशोकादयस्तु प्रसिद्धा एव नवरं ‘ सत्तव-
अ ’ स्ति सप्तपर्णः—सप्तच्छद इत्यर्थः, ‘ कुसुमिय ’ स्ति सं-
जातकुसुमं ‘ माइय ’ स्ति मयूरितं—संजातपुष्पाविशे-
षमित्यर्थः, ‘ लवइय ’ स्ति लवकिनं—संजातपल्ल-
वलयमङ्गुर्वदित्यर्थः । ‘ थवइय ’ स्ति इतवकिनं सं-
जातपुष्पस्तवकमित्यर्थः, ‘ गुलइय ’ स्ति संजातगुल्मकं,
गुल्मं च लताममृहः ‘ गुच्छिय ’ स्ति संजातगुच्छम्, गु-
च्छश्च पत्रसमूहः, यद्यपि च स्तवकगुच्छयोगविशेषो ना-

मकोशेऽधीतस्तथापीह पुष्पपत्रकृतो विशेषो भावनीयः ।
'जमलिय' 'सि' यमलनया—समध्वनिनया तत्तरुणां व्यव-
स्थितत्वात् सञ्जातयमलत्वेन यमलितम् 'जुवलय' 'सि' युग-
लनया तत्तरुणां सञ्जातत्वेन युगलितम् । 'विणमिय' 'सि' वि-
शेषण-पुष्पफलभरेण नमितमिति कृत्वा विनमितम् । 'पण-
मिय' 'सि' तनेव नमयितुमारब्धत्वात्, प्रणमितं प्रशब्दस्यादि-
कर्माधत्वात् 'तथा सुविभक्तः अतिविभक्ताः सुनिष्पन्न-
नया पण्ड्यो-लुब्धो मज्ज्यश्च प्रतीताः ता एवावतंसका-
शेखरकास्तान् धारयति यत्तत्सुविभक्तपण्ड्यो-लुब्धवतंस-
कधरम्, ततः कुसुमितादीनां कर्मधारय इति । 'सिरिण' 'सि' ।
श्रिया—वनलक्ष्या 'उवसोभमाणे २' 'सि', इह द्विवचनम्
आभीक्ष्ण्ये-भृशत्वे इत्यर्थः । 'आइण' 'सि' कचित्प्रदेशे व-
धानां देवीनां च वृन्दैरात्मीयात्मीया वा समर्थानुल्लङ्घनेन
व्याप्ता, आइण्डोऽत्र मर्यादावृत्तिः, तथा कचित्तु- 'विइण'
'सि', तैरेव वृन्दैर्निजावाससीमोल्लङ्घनेन व्याप्ताः, विशब्दे
विशेषवाची, 'उवन्ध' 'सि' उपस्तीर्णा उपशब्दः सामी-
प्यार्थे स्तुष्ट्वाच्छादनार्थः, ततश्चोपनिर्दिष्टनिर्दिष्टान-
वरतकीडासकैरुपर्युपरिच्छादिताः, 'संध' 'सि' संस्तीर्णाः
संशब्दः परस्परसंश्लेषार्थः, ततश्च कचित्तैरेव कीडमानैर-
न्योन्यस्पर्शेया समन्ततश्चलद्भिर्गच्छादिता इति, 'फुड' 'सि'
स्पृष्टा आसनशयनरमणपरिभोगद्वारंग परिभुक्ताः स्फुटा वा
सप्रकाशा व्यन्तरसुगनिकरकिरणविसर्गनिराकृतान्धकारन-
या । 'अवगाढगाढ' 'सि' । गाढ—वाढमयगाढास्तैरेव सक-
लकीडास्थानपरिभोगनिहितमनोभिर्गन्धोऽपि व्याप्ताः, गाढा-
वगाढा इति वाच्ये प्राकृतत्वादवगाढगाढाः, इह च देवत्व-
योग्यस्य जीवस्याभिधानेन तदयोग्यः सामर्थ्यादवर्त्तनीयत
एवेति । 'अन्धगण' 'नो' देव 'सि' इत्येतस्यादावुक्तस्य
पक्षस्य निर्वचनं कृतं द्रष्टव्यमिति, अपोदेशकनिगमनार्थमाह-
'सेव भंते ! भंते' 'सि' यन्मया पृष्टं तद्भगवद्भिः प्रतिपादितं
तदर्थमित्थं भव भदन्त ! नान्यथा, अनेन भगवन्नेन बहुमानं
दर्शयति । द्विवचनं चेह भक्तिबंधमकृतमिति । एवं कृत्वा
भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्कृत्य
वेति । भ० १ श० १ उ० । पञ्चा० । ख० प्र० । उत्त० ।

अथ व्यन्तरभेदानां नामान्याह—

पिसाय १ भूया २ जक्खा य ३, रक्खसा ४ किन्नरा य
५ किंपुरिसा ६ । महोरगा य ७ गन्धवा ८, अट्टहा वा-
णमन्तरा ॥ २० ॥

व्यन्तरा अष्टविधाः पिशाचाः भूताः यक्षाश्च पुना राक्षसाः
४ किन्नराश्च ५ किंपुराः ६ महोरगाः ७ गन्धवाः ८ एवम-
ष्टप्रकारा व्यन्तरा ज्ञेयाः । उत्त० ३६ अ० ।

व्यन्तराणां स्थानान्याह—

केवइया शं भंते ! वाणमंतराऽऽवामा पणत्ता १, गोयमा !
इमीसे शं रयणप्पभाए पुढवीए रयणामयस्स कंडस्स जो-
यणसहस्मवाहल्लस्स उवरिं एगं जोयणमयं ओगाहेत्ता हे-
ट्ठा चंगं जोयणसयं वजेत्ता मज्जे अट्टमु जोयणमएमु ए-
त्थ शं वाणमंतराणं देवाणं निरियममंखेत्ता भोमेत्ता न-

गरावाससयसहस्सा पणत्ता, ते शं भोमेत्ता नगरा वार्हि
वट्ठा अंतो चउरंसा एवं जहा—भवणवासीणं तेहेव शेयव्वा,
श्वरं पडागमात्ताउत्ता सुरम्मा पामाईया दरिसशिजा
अभिरुवा पडिरुवा । (मू-१५०×) स० । वाणमंतराणं
भंते ! सव्वे समाहारा एवं जहा मोलसमसए दीव-
कुमारुदेसए० जाव अप्पिड्डिय चि सेवं भंते ! भंते ! चि ।
(मू०-६६१) भ० १६ श० १० उ० ।

वाणमन्तरी—वाणव्यन्तरी—स्त्री० । व्यन्तरदेवस्त्रियाम्, जी० ।

सं किं तं वाणमन्तरदेवित्थियाओ ? वाणमन्तरदेवित्थिया-
ओ अट्टविधाओ पणत्ताओ । तं जहा-पिमायवाणमन्तरदेवि-
त्थियाओ० जाव सेत्तं वाणमन्तरदेवित्थियाओ । (मू०-४५)
जी० २ प्रति० ।

वाणर—वानर—पुं० । मर्कटे, प्रभ० १ आध० द्वार । आ० मू० ।

अनु० । प्रव० । पा० ना० । "सं वाणरजूहवई कंतारे सुवि-
हियाणुकपाए " आ० ४ अ० । आ० क० ।

वाणह—उपानह—स्त्री० । माचके, पादत्राणे, ध० २ अधि० ।

वाणारमी—वाणारसी—स्त्री० । "करेणु—वाराणस्यो रणेर्व्यस्य-
य." ॥ ८ । २ । ११६ । इति रस्थाने गः । प्रा० । काशीजनपद-
राजधान्याम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । आ० ।
प्रज्ञा० । अन्त० । प्रव० । विपा० । ती० ।

"नत्वा तत्वाख्यायिते श्रीसुपाश्च, श्रीपाश्च च ध्वंसितशेषवि-
धनम् । वाराणस्यास्तीर्थरत्नस्य कल्पं, जलपाम्भस्सकल्पना-
पोढकल्पम् ॥ १ ॥ " अस्त्यत्र च दक्षिणे भगताज्जे मध्यमखण्डे
काशीजनपदालंकृतिरुत्तरवाहिन्या त्रिदशवाहिन्याऽलंकृत-
घनकनकरत्नसमृद्धा वाराणसी नाम नगरी, गरीयसामङ्गु-
तानां निधानम् । वारणा नाम्नी सरित् असिनाम्नी च ।
वृ अपि सरितावस्थां गङ्गामनुप्रविष्ट इति वारणासीति त-
दुक्तं नामास्याः प्रसिद्धम्, अस्यां सप्तमो जिनसत्तमः
श्रीमान्सुपाश्च एवमुक्तप्रतिष्ठमहीपतिमहिष्याः पृथ्वीवेद्याः
कुत्ताखवर्ताय जन्मसुपादितत्रिभुवनजनवादितयशःपटहः
स्वस्तिकलाञ्छितद्विशतधनुच्छ्वायः काञ्चनच्छ्वायकायः क्र-
मेण प्राज्यराज्यश्रियमनुभूय भूयः सावत्सरिकं दानं प्रदाय
सहस्राऽऽघ्रयेण दीप्तां च कक्षीकृत्य विहृत्य क्षुब्धस्थावस्थया
नवमासीं केवलममलमासाद्य संमत्तगारमेत्य निवृत्तः । त्रयो-
विंशश्च जिनेश श्रीपाश्चनाथ एवमुक्ताश्वमेनसूनुर्धामाकुत्ति-
संभवः पञ्चगल्लमो नवकराच्छ्वाया नीलच्छ्विविवपुस्तारान्त-
जन्माऽऽधमपदोद्योने कौमार एवमुक्ताचारित्रभावः केव-
लमुत्पाद्य तस्मिन्नेव शैलशामघाप्य सिद्धः, अस्यामेव
कुमारकाले भगवानेव एव मणिकरिणकायां पञ्चाग्नितपस्त-
प्यमानात्कमठशृपेरायतिभाषिणी विपदमात्मनो विदित-
धानप्यन्तर्दोषज्वलनज्वालाभिरर्द्धवर्धदन्दशकं जनन्या ज-
नानां च संदर्श्य कुपथमथनमकार्षीत् । अस्यां काश्यप-
गोत्रो चतुर्वेदो षड्कर्मकर्मठौ समृद्धौ यमलभ्रातरौ जय-
घोषविजयघोषाभिधानौ द्विजवरायभूनाम्, एकदा जयः
स्नातुं गङ्गामगान्, तत्र प्रदाकुना प्रस्यमानं भ-
कमेकमालोक्य तत्सपं च कुललेनान्क्षिप्य भूमौ पातित-

सप्राचीत् । सप्रेमाकस्य स्थितं कुलं तमेव चण्डप्रालेः
आदन्तं सप्रे च कुललवशगतमपि विकृष्टाणमण्डकप्राले
वीक्ष्य प्रतिबुद्धः प्रज्याक्रमदेकरात्रिकीं प्रतिमां प्रपद्य
विहरन् पुनरिमां नगरीमगात् । मासक्षपणपारणके वक्षपा-
टकं प्रविष्टस्तत्र विप्रैर्मध्यमादित्युभिः प्रतिपिडस्ततः श्रुत्वा-
ऽभिहितचर्यामुपविश्य आतरं विप्रांश्च प्रत्यवृष्टुषद् विरक्तो
विजयघोषः प्राप्ताजीद् द्वावपि मोक्षं प्रापतुः । ती० । (नन्दा-
भिधाननाविकवृत्तम् 'शब्द' शब्दे चतुर्थभागे १७४-पृष्ठे गतम् ।)
अस्यां संवाहननरपतिः सातिरेककम्बासहस्रैः सखापि
परनृपतिपृतनवाधितायां पुरि राज्यलक्ष्मीं कर्ष्योऽप्यङ्गवी-
रत्प्रातधान्, अस्यां मातङ्गश्रुतिर्वलनामा सुतगङ्गातीरल-
ब्धजन्मा तिन्युकोद्यानं स्थितवान् गण्डातिन्दुकं च यत्
गुणगणैर्हृतदयमकार्षीत् । कौशिलिकनृपबुद्धिना च भद्रा
मल्लिकिभ्रातृ तमृषि विलोक्य निष्ठयुतवती । ततस्तेन यत्नेना-
धिष्ठिताङ्गी तेनैव मुखे वपुषि संक्रम्य परिणीता त्प्राप्ता च
मुनिना, ततो रुद्रदेवेन यक्षपत्नी कृता । मासक्षपणपारणे च
भिक्षार्थमुपागतो मातङ्गमुनिर्द्विजातिभिरुपहस्य कथ्यमानः
तत्प्रपद्य भद्रयोपलष्य बोधितास्तं क्षमयामासुर्बाह्याः
प्रत्यलाभयं भक्ताद्यः, विद्धे विबुधैर्गन्धोदकवृष्टिः पुष्पवृष्टि-
र्बुन्दुभिवावनं वसुधारापातश्च । अस्याम्—“वाणारसीर्
कोट्टपे, पासे गाचारिभद्रासणे य । शब्दसिरीपउमह—
ह-रायमिह सो चिप यीर ॥ १ ॥ वाणारसी य नगरी,
अणगारे धम्मघोस धम्मजसे । मासस्स य पार-
णप, गोआलमंगा य अणुकंपा ॥ २ ॥” एतदावश्यकर्तव्यं
संविधानकद्रयमजनि । ती० ४२ कल्प । (नन्दश्रीवार्ता
'शब्दसिरी' शब्दे चतुर्थभागे १७५१ पृष्ठे गता ।)
अत्रैव पुर्यां धर्मघोषधर्मयशसौ द्वावप्यनगरी वर्षारात्राव-
स्थानाम्, तौ मासं २ क्षपणेनास्ताम्, अन्यदा चतुर्थपारणके
तृतीयपौरुष्यां विहाराय प्रस्थितौ शारदातपेनातीं तृपितौ
गङ्गासुत्तरन्तौ मनसाऽपि नास्म्येक्षतामनेवणीयमिति दे-
वता तद्गुणावर्जिता गोकुलं विकुर्व्य गङ्गातीर्णौ तौ दध्योद-
नादिभिरुपन्यमन्त्रयत् । तौ दत्तोपयोगौ ज्ञातवन्तौ यथेय
मायेति प्रत्यपद्यताम्, पुरःप्रस्थितयोरनुकम्पया वार्दलं व्य-
कार्षीत् देवता, तौ चार्द्रायां भूमौ शीतलवाताप्यायितौ
ग्रामं प्राप्य शुक्रोद्भुमादिश्रुतामिति । श्रीमदयोध्यायामिस्वा-
कुचंभयः श्रीहरिश्चन्द्रो महानरेन्द्रस्त्रिशङ्कुपुत्र उशीनरनृप-
सुतायाः सुतारादेव्या रोहिताश्वेन च पुत्रेण सहितः सु-
खमनुभवाभिरमशत्काश्यपीम् । एकदा सौधर्माधिपतिर्दिवि
देव्येन्द्रपरिषदि तस्य सत्त्ववर्णनामकरात्, तदभद्रधानाबु-
धौ गीर्वाणौ बन्दूचूडमणिप्रभनामानी वसुन्धरामवतीर्णौ ।
तयोरेका वनवराहरूपं विकृत्यायोध्यापरिसरस्थितशक्राव-
तारचैत्याश्रमं ससंभ्रमं भङ्गुं प्रवृत्तौ । अन्यद्युः सदसि सिं-
हासनस्थिता हरिश्चन्द्रमहीन्द्रस्तमाभमोपसवं शूकरोपलं
श्रुत्वा तत्र गत्वा वाणप्रहारेण तं वराहं प्रहतवान् ।
तस्मिंश्च शरेऽन्तर्हिते गर्हिततरवरितः स यावत् प्रवे-
शमविशत्तावत्तत्र हरिणी स्ववाणप्रहतां तस्याः स्फुरन्त-
च गलितं गर्भं निभाल्य कपिजलकुन्तलमित्राभ्यां सह प-
र्यालोच्य भ्रूणधनं स्वमशोचयत् । प्रायश्चित्तप्रहरार्थं कुलप-
तिशून्यकानुमत (मासल) मकार्षीत् । व्यवहारार्थं च ततोऽनेन

पार्यायसा मन्मूर्गी हता तन्मरणे च मम मातुश्च मरणं भवि-
ष्यतीति निशम्य कुपिताः, कुलपतिनृपतयः, तनस्तत्पदोर्नि-
पत्य नृपतिरलपत्-प्रभो ! सकलामपि वसुधां प्रतिपृष्ट्वा मा-
मेतस्मात् एनसो मोक्षय, तयोश्च मरणनिवारणाय ह-
मलक्षं दास्यामीति तेनाप्यामृतं प्रतिपञ्च सति कौटि-
त्यमृषि सह कृत्वा नृपः स्वपुरीमागत्, ततो बहुभू-
तेर्मन्त्रिणः कुन्तलस्य च सुहृदस्तत्स्वरूपमावेद्य कौ-
शादेकलक्षमानाययत्, ततः स्मिन्वा तापसः सागारको
व्याकरोदस्मभ्यं जलधिर्मलामलामलामिलां त्वमवाः ततो-
ऽस्मदीयमेव वस्त्यस्मभ्यमेव दीयत इति काऽयं न्यायः । अथ
वसुधुतिः किमपि ब्रुवाणः कुलपतिना शापादपारिकारः,
कुन्तलस्तु गृगालः, तौ च वनमध्येऽवसताम् । राजा च मा-
समवधि मार्गयित्वा रोहिताश्वमङ्गलौ लगदित्वा सुता-
रया सह काशीं प्रति प्राचलत्, क्रमादिमां पुरीं प्राप्य सं-
स्थायां स्थितः, तत्र शिरसि तृणं दत्त्वा वज्रहृदयविग्रह-
स्तं देवीं कुमारं च हेमसहस्रैर्विविधक्राय । सा तत्र ल-
ण्डनपेषणाविकर्मणि निर्ममे । दारकश्च समिपत्रपुष्पफला-
द्याजहार । राक्षसिन्ताध्वान्तवेताः स कुलपतिः कनकं
मार्गयितुमगात् । दत्तं तस्मै राक्षसाञ्जनसहस्रवद्भूमं, कुलप-
तौ स्तोकमिति कुप्यत्यङ्गारकोऽवोचत्, भोः ! किमर्थं पक्षीम-
पत्यं च विक्रीणीयाः अत्रत्यचन्द्रशेखरं नरेश्वरं किं न याच-
से वसु लक्षम् । गङ्गोक्तम्—अस्मत्कुलेनैव सिद्धयति, डौध-
डस्यापि वेश्मनि कर्मकरणमुरगीकृत्य दास्यामि तव का-
ञ्चनामिति, ततः कर्म कर्तुं प्रवृत्तश्चण्डालेन इमशानरक्ष-
णे नियुक्तः, ततः परं यथा नाभ्याममराभ्यामकारि मारिः
पुर्याम्, यथा मृपादेशानीतमान्त्रिकेण राजसीप्रवावमारो-
ऽप्य सुतारा मण्डलमानीय रासभमारापिता, यथा सुतः
पावके दत्तभक्त्याऽपि न वग्धः, संस्कारं कर्तुमानीतः, तस्याः
कर्मयाचिष्ट नृपतिः । यथा च सस्वपरीक्षानिर्वाणप्रमु-
दितप्रकटितनिजरूपः त्रिदशकृतपुष्पवृष्टिजयस्वनिः सव-
जनैः प्रशंसितः सास्विकशिरोमणिः इति, यथा च बर्हिमुख-
सुखाङ्गराहादिपुष्पवृष्टिपर्यन्तं दिव्यमायाविलसितमवबुध्य
यावच्छेतांसि यमसृष्टस्तवावत् स्वपुर्यां सदसि सिंहा-
सनस्थं परिवारमपश्यत्, तदेवीकुमारविक्रयाविविधपुष्प-
यर्षावसानं श्रीहरिश्चन्द्रस्य चरित्रं सत्त्वपरिष्कानिकपोऽस्या-
मेव पुर्यामजनि । जनजनितविस्मयं यच्च काशीमाहात्म्ये
प्रथमगुणस्थानीयैर्भिधीयते—यद्दाराणस्यां कलियुगप्रवेशो
नास्ति, तथात्र प्राप्तनिधनाः कीटपतङ्गभ्रमरादयः कृतानक-
चतुर्विधहन्त्यादिपाप्मानोऽपि मनुष्यादयो वा शिवसायुज्या-
मियतीत्यादि युक्तिगते तस्मद्वाग्भिः धृष्टातुमपि दुःशक-
म्, किं पुनः कल्पे जल्पितुमिष्ट्युपक्षणीयमेवतत्, धातुवादर
सवावस्थान्यथावमन्त्रविद्याधिधुराः शब्दानुशासनतर्कनाटका-
लङ्कारघातितबुद्धामणिनिमित्तशास्त्रसाहित्यादिविद्यानिपुणा
निश्चलपुरुषा अस्यां परिभाजकेषु जटाघरेषु योगिषु ब्राह्म-
णादिचानुर्वैर्यवचनैकरसिकमनांसि प्रीणयन्ति चतुर्विगन्त-
देशान्तरवास्तव्याभ्यास्यां जना द्रव्यन्ते सकलकलापरिकल-
नकौतूहलिनः । वाराणसी चेय संप्रति चतुर्धा विभक्ता दृश्य-
ते । तद्यथा—देववाराणसी यत्र विश्वनाथप्रासादः तन्मध्ये
वाऽऽश्रमं जैनं चतुर्विंशतिपट्टं पूजाकपमयापि विद्यते, द्विती-

या राजधानी वाराणसी—यत्राद्यत्वे यधनाः, तृतीया मदन वाराणसी, चतुर्थी विजयवाराणसीति । लौकिकानि च तीर्था-
नि अस्यां क इव परिसंख्यातुमश्वरः अन्तर्यणे दन्तस्वार्तं त-
डागं निष्काशा श्रीपार्श्वनाथस्य चैत्यमेकप्रतिमाविभूषितमा-
स्ते, अस्याममलपरिमलभराकृष्टभ्रमरकुलसंकुलानि सरसीसु
नानाजातीयानि कमलानि, अस्यां च प्रतिपद्मकुतोभयाः
संचरिण्यो न वाध्यन्ते शास्त्रामृगा मूकधूर्ताश्च । अस्याः
क्रोशत्रितयं धर्मध्यानसंनिवेशो यत्र बोधिसत्त्वस्योच्चैस्तरशि-
खरञ्जितगगनमायतनम् । अस्याश्च सार्द्धयोजनद्वयान्तर-
अन्ध्रवाती नाम नगरीः यस्यां श्रीचन्द्रभोगेर्भावतारादिक-
ल्याणकचतुष्टयमाखिलभुवनजनतुष्टिकर्मजनिए । “ गङ्गा-
दकेन च जिनद्वयजन्मना च , प्राकाशि काशिनगरी
न गरीयसी कैः । तस्या इति व्याधित कल्पमनल्पभूतेः, श्री-
मान् जिनप्रभ इति प्रार्थनो मुनीन्द्रः ॥ १ ॥ ” श्रीवाराणसी-
कल्पः । ती० ३७ कल्पः ।

वाणिअय-वणिज्-पुं० । वणिजे, ‘ आवणिआ वाणिअया ।’

पाइ० ना० १०५ गाथा ।

वाणिज्-वाणिज्य-न० । पञ्चसु वणिग्यापारेषु, ध० ।

वाणिज्यान्याह—

वाणिज्याका दन्तलाक्षा-रमकेशविषाश्रिताः ॥५२॥

अथोत्तरार्द्धेन पञ्च वाणिज्यान्याह—‘वाणिज्याका’ इत्यादि,
अत्राश्रितशब्दः प्रत्येकं योज्यस्ततो दन्ताश्रितो-दन्तविषया
वाणिज्याका-वाणिज्यं, दन्तक्रयविक्रय इत्यर्थः । एवं लाक्षा-
वाणिज्यारसवणिज्याकेशवाणिज्याविषयवाणिज्यास्वर्गः । तत्र
दन्ता हस्तिनां, तेषामुपलक्षणत्वादन्त्येषामपि त्रसर्जावावय-
धानां घृकादिनखहंसादिरोमचर्मचर्मभृङ्गशङ्खशुक्रकपद-
कस्तूरीपाद्मीसकादीनां वणिज्या चात्राकरं ग्रहणरूपा द्रष्ट-
व्या, यत्पूर्वमेव पुंलन्दानां मूल्यं ददाति, दन्तादीन् मे शृय
वदतेति, ततस्ते हस्त्यादीन् प्रत्यक्षिरादसां वणिज्जक ए-
व्यर्तानि, पूर्वादीनांस्तु क्रीणातीति, त्रसर्हिसा स्पष्टैवास्मिन्
वाणिज्ये, अनाकरं तु दन्तादीनां ग्रहणं विक्रयं च न दाप-
यदाहुः—“ दन्तकेशनस्वास्थिवग्-रोम्णां ग्रहणमाकरं । त्रसा-
कस्य वणिज्यार्थं, दन्तवाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥ ” ॥ ६ ॥ ध० ।

वाणी-वानी-स्त्री० वन भवायाम्, नि० १ ध्रु० ३ वर्ग ३ अ० ।

वाणीर-वानीर-पुं० । वानीरे, “ वंजुला वड्मो य वानीरो ।”

पाइ० ना० १४४ गाथा ।

वात(ता),(य)-वात-पुं० वायुकायिके, पं० सं० १ छारा जी० भ० ।

धानानाह—

रायगिहे शगरे ०जाव एवं वयासी-अत्थि शं भंते ! ईसिं
पुरे वाया पत्था वाया मंदा वाया महावाया वायंति ? , हंता
अत्थि, अत्थि शं भंते ! पुरच्छिमे शं ईसिं पुरे वाया पत्था
वाया मंदा वाया महावाया वायंति, हंता अत्थि । एवं प-
च्चत्थिमे शं दाहिणे शं उत्तरे शं उत्तरपुरच्छिमे शं पुरच्छिम-
दाहिणे शं दाहिणपच्छिमे शं पच्छिमउत्तरे शं । जया
शं भंते ! पुरच्छिमे शं ईसिं पुरे वाया पत्था वाया मंदा

वाया महावाया वायंति तथा शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं पुरे
वाया, जया शं पच्चत्थिमे शं ईसिं पुरे वाया तथा शं
पुरच्छिमे शं वि ? , हंता, गोयमा ! जया शं पुरच्छिमे शं तथा
शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं जया शं पच्चत्थिमे शं वि ईसिं
तथा शं पुरच्छिमे शं वि ईसिं, एवं दिमासु विदिसासु ।
अत्थि शं भंते ! दीविच्चया ईसिं ? , हंता अत्थि । अ-
त्थि शं भंते ! समुदया ईसिं ? , हंता अत्थि । जया शं
भंते ! दीविच्चया ईसिं तथा शं सा सामुदया वि ईसिं, ज-
या शं सामुदया ईसिं तथा शं दीविच्चया वि ईसिं ? ,
गां इण्डुं समड्डं । से केण्डुं भंते ! एवं बुद्धति जया
शं दीविच्चया ईसिं गां शं तथा सामुदया ईसिं ज-
या शं सामुदया ईसिं गां शं तथा दीविच्चया ई-
सिं ? , गोयमा ! तेसिं शं वायाणं अन्नमन्नस्स विव-
च्चामे शं लवणे समुदे वेले नानिक्कमइ से तेण्डुं ०
जाव वाया वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं पुरे वा-
या पत्था वाया मंदा वाया महावाया वायंति ? ,
हंता अत्थि । कया शं भंते ! ईसिं ० जाव वायंति ? ,
गोयमा ! जया शं वाउयाणं अहारियं रियंति तथा शं
ईसिं ० जाव वायं वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं ?
हंता अत्थि , कया शं भंते ! ईसिं पुरे वाया पत्था ० ?-
गोयमा ! जया शं वाउयाणं उत्तरकरियं रियइ त-
या शं ईसिं ० जाव वायंति । अत्थि शं भंते ! ईसिं ? ,
हंता अत्थि । कया शं भंते ! ईसिं पुरे वाया पत्था वा-
या ? , गोयमा ! जया शं वाउकुमाग वाउकुमारीआं
वा अप्पणो वा परस्स वा तदुभयस्स वा अट्ठाए वाउ-
कायं उदीरेति तथा शं ईसिं पुरे वाया ० जाव वा-
यति, वाउकाए शं भंते ! वाउकायं चव आणमंति
पाणमंति जहा खंदए तथा चत्तारि आलावगा ने-
यत्वा अणेणसयमहस्सं ० पुट्टे उदाति वा , ममरीरी नि-
क्कमति ॥ (सू० १८०)

‘रायगिहे, इत्यादि, ‘अत्थि’ स्ति अस्त्ययमर्थो-यद्युत वाता
वान्तीति योगः, कीदृशाः ? इत्याह-‘ईसिं पुरे वायं’ ति म-
नाक तत्रेह वाताः ‘पत्था वायं’ स्ति पत्था वनस्पत्यादिह-
ता वायवः, ‘मंदा वायं’ स्ति मंदाः शनैः संचरिणोः महा-
घाता इत्यर्थः, ‘महावायं’ ? स्ति उहण्डवाताः अनल्पाः इत्य-
र्थः, ‘पुरच्छिमे शं’ ति सुमेरोः पृथ्व्यां दिशीत्यर्थः, पथमेता-
नि दिग्दर्शकपक्ष्याऽप्यौ सृत्राणि । उक्ते दिग्भेदेन वा-
तानां वानमः अथ दिशामेव परम्परेणानिबन्धेन तदाह-
‘जया शं’ मित्यादि, इह च द्वे दिक् सुत्रे द्वे दिक् सूत्रे इति ।
अथ प्रकारान्तरेण वातस्वरूपानिरूपणसूत्रम्, तत्र ‘विधि-
भाग’ स्ति हेतुया हापमम्बन्धिनः, ‘सामुदय’ स्ति, समुद्रस्यै-

ते सामुद्रिकाः, 'अन्नयधविषकृत्सांसेण' ति अन्योऽन्यव्यत्या-
सेन यदैके ईषत्पुरोवातादिविशेषेण वाप्ति सदेतरे न तथा-
विधा वान्तीत्यर्थः । 'वेलं नाइकम्' ति, तथाविधवात-
द्रव्यसामर्थ्याद्वेलायास्तथास्वभावत्वाच्चेति । अथ वातानां
वाने प्रकारान्तरेण वातस्वरूपत्रयं सूत्रत्रयेण दर्शयन्नाह-
'अन्थिण' मित्यादि, इह च प्रथमवाक्यं प्रस्तावनार्थमिति
न पुनरुक्तमित्याशङ्कनीयम्, 'अहारियं रियंति' ति, रीतं री-
तिः । स्वभाव इत्यर्थः तस्यानतिक्रमेण यथारितं रीयते-
गच्छति, यथा स्वभावविक्रया गत्या गच्छतीत्यर्थः, 'उत्त-
रकिरिब' ति, वायुकायस्य हि मूलशरीरमौदारिकमुत्तरं
तु वैकियमत उत्तर-उत्तरशरीराभया क्रिया गति-
लक्षणा यत्र गमने तत्पुनरुक्तियम्, तद्यथा-भवती-
त्येवं रीयते-गच्छति, इह वैकसुत्रत्रयेण वायुवानकारणत्रय-
स्य बहू शक्यत्वे यत्सूत्रत्रयकरणं तद्विचित्रत्वात् सूत्रगतं-
रिति मन्तव्यम् । वाचनान्तरे त्वाद्यं कारणं महावातवर्जिता-
नाम्, द्वितीयं तु मन्दवातवर्जितानाम्, तृतीयं तु चतुर्णां-
अभ्युक्तमिति । भ० ५ श० २ उ० । आ० चू० । "एतद् वाया
अण्येषा, तं जहा-पाद्रीणवाप पदीरुणवाप उद्रीणवाप वा-
हिणवाप, जो उत्तरपुरस्थिमे णं वातो सो सत्तासुयो, जो
दाहिणपुष्पे णं सो तुंगारो, जो वहिणवापरे णं सो बीयाषो,
अवरुत्तरं णं गजजभो । एवमेतं अट्ट वाया अण्येवि त्रिस्तासु
अट्ट, तं जहा-उत्तरसत्तासु य पुरिमसत्तासुओ य तहा
पुरिमतुंगारो दाहिणतुंगारो तहा दाहिणवायवो अव-
रवीयावायाहिं । अवरगजजभो उत्तरगजजभो य ।" इयमत्र
भायना, अत्र अन्तरः शुद्धदिग्वातास्तद्यथा-प्राचीनवा-
तः प्रतीचीनवातः उदीचीनवातो दक्षिणवातश्च । तत्र यः
प्राच्या दिशः समागच्छति स प्राचीनवातः, एवं शेषदि-
ग्वातभावनाऽपि कार्या, अन्तरः शुद्धदिग्वातास्तद्यथा-
उत्तरपूर्वस्यां सक्तासुको दक्षिणपूर्वस्यां तुङ्गारो दक्षिणाप-
रस्यां बीजापः अपरोत्तरस्यां गजोभः । एवमष्टौ शुद्धदिग्वि-
दिग्वाताः, अष्टाधन्ये दिग्वादिगपान्तरालधर्म्मिनः । तद्यथा-
उत्तरस्या उत्तरपूर्वस्यां आपान्तराले उत्तरसक्तासुकः उत्तरपू-
र्वस्यां आपान्तराले पूर्वसक्तासुकः पूर्वस्यां दक्षिणपूर्वस्यां
आपान्तराले पूर्वतुङ्गारः दक्षिणपूर्वस्यां दक्षिणस्यां आपान्तराले
दक्षिणतुङ्गारः दक्षिणस्यां दक्षिणापरस्यां दक्षिणबीजापः ।
दक्षिणापरस्यां अपरस्यां आपरबीजापः । अपरस्यां अपरोत्त-
रस्यां आपरगजोभः । अपरोत्तरस्यां उत्तरस्यां आपान्तराले
उत्तरगजोभः । एवमेतं षोडश । सप्तदश उत्कालिकावातः । आ०
म० १ अ० । "आगासपद्दुया वाया" वातो घनघाततनुवा-
तलक्षणः । स्था० ३ डा० २ उ० । "पाठ्यसङ्कोचनताद-
शूल-श्यामत्वमङ्गव्यथचेष्टभङ्गाः । सुसत्त्वशीतत्वस्पर्शपाः,
कर्माणि वायोः प्रवृन्ति तज्ज्ञाः ॥१॥" स्था० ४ डा० ४ उ० ।

वात (य) इ-वातकिन्-त्रि० । वातो रोगविशेषोऽस्यास्ती-
ति वातकी, वातकीव वातकी । वातूले, " स वातकी नाथ !
पिशाचकी वा " स्था० ।

वात (य) कंटग-वातकण्डक-पुं० । बहिर्ध्वजिते उपरि-
गोपकिले मध्ये जलशून्ये करके, आ० म० १ अ० । जी० ।
ज० । रा० ।

वात (य) कण्ड-वातकण्ड-पुं० । वत्सगोत्रान्तर्गतेऽवान्तर-
गोत्रप्रवर्तके अश्वौ, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

वात (य) केत-वातकेत-न० । अनुर्थदेवलोकविमाने, स० ५
सम० ।

वात (य) कूड-वातकूट-न० । स्वनामक्याते अनुर्थदेवलोक-
कस्थे विमाने, स० ५ सम० ।

वात (य) क्खेव-वातस्कन्ध-पुं० । घनघाततनुवातेषु,
स्था० २ डा० ४ उ० ।

वात (य) क्षिमग-वातनिसर्ग-पुं० । अधिष्ठानेन पवननि-
र्गमे, ल० । भाव० । आचा० ।

वात (य) पड्डिय-वातप्रतिष्ठित-त्रि० । वातोपरिस्थिते,
" वायपड्डिय उद्वही " वातप्रतिष्ठित उदधिर्धनोदधिस्तनु-
वातोपरि स्थितत्वात् । भ० १ श० ६ उ० । स्था० ।

वात (य) परिगय-वातपरिगत-त्रि० । वेहगतवायुपरिते,
वातपरिगते वा वेहे सति बाह्यघातेन अन्तर्गत इति ।
स्था० १ डा० ३ उ० ।

वात (य) पलिक्खोभ-वातपरिक्खोभ-पुं० । वातोऽत्र वा-
त्वा तद्वद् वानमिधत्वात् परिक्खोभहेतुत्वात्स वातपरिक्खोभ
इति । भ० ६ श० ५ उ० । कृष्णराजौ, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

वात (य) फलदि-वातपरिध-पुं० । परिहननात् परिधोऽर्ग-
ला परिध इव परिधः । तमस्काये, स्था० ४ डा० २ उ० । वातोऽ
त्र वात्या तद्वद्वातमिधत्वात्परिधश्च दुर्लभत्वात्स वातपरिधः ।
भ० ६ श० ५ उ० । कृष्णराजौ, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

वात (य) फलिहक्खोभ-वातपरिधक्खोभ-पुं० । वातं परिध-
वत् क्षोभवति हेतुमार्गे करातीति वातपरिधक्खोभः । वात
एव वा परिधस्ते क्षोभवति यः स तथा । परिधवद्वातक्षोभ-
कारके, स्था० ४ डा० २ उ० ।

वात (य) मंडलिया-वातमण्डलिका-स्त्री० । वातोल्याम्,
जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । भ० ।

वात (य) मंडली-वातमण्डली-स्त्री० । मण्डलेनोर्ध्वप्रवृत्ते
वायौ, स्था० ४ डा० १ उ० ।

वाता (या) इद्-वाताविद्-त्रि० । वातप्रेरिते, उपा० ७
अ० । उत्त० । " वायाविद् इव इडो, अट्टिअप्पा भविस्स-
सि " ॥ ६ ॥ दश० २ अ० । नि० चू० ।

वातावि-वातापि-पुं० । हर्षादगस्त्यमभ्यासादनतो विनष्टे
स्वनामक्यातेऽसुरे, घ० १ अधि० ।

वाता(या)हयग-वाताहतक-त्रि० । वायुनेषच्छोपमानीते, उ-
पा० ७ अ० ।

वातिक-वातिक-पुं० । वातोऽस्यास्तीति वातिकः । सनिमिक्त-
तोऽन्यधामेने स्तब्धे सति स्त्रीसेवायामकृतायां धेवं धा-
रयितुमशक्ते नपुंसकभेदे, प्रथ० १०६ द्वार । विकटं, वृ० ५ उ० ।
उच्छिन्नत्वे, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

वातलिय-वातलिक-पुं० । नास्तिके, दश० १ अ० ।

वाद(य)-वाद-पुं० । वदनं वादः । विशेष० । स्था० । न० । स० ।

वार्तायाम्, सू० १ उ० ३ प्र० १० । धिक्त्थने, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।
स्थवर्शनस्थापनलक्षणः (संथा०) पूर्वपक्षे, अष्ट० ५ अष्ट० १ द्वा० ।
अङ्गीकारे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । समभ्युपगम्यपञ्चा-
वयवेन व्यवयवेन वा वाक्येन छलजातिविरहिते भूतान्वेष-
णपरे समर्थने, स० १२ सम० । सूत्र० ।

प्रमाणनयतत्त्वं व्यवस्थाय संप्रति तत्प्रयोगभूमिभूतं
वस्तुनिर्णयाभिप्रायोपक्रमं वाचं वदन्ति—

विरुद्धयोर्धर्मयोरेकधर्मव्यवच्छेदेन स्वीकृत्य तत्तदन्यधर्म-
व्यवस्थापनार्थं साधनदूषणवचनं वादः ॥ १ ॥

विरुद्धयोरेकत्र प्रमाणेनाऽनुपपद्यमानोपलम्भयोर्धर्मयोर्म-
ध्यादिति निर्धारणे षष्ठी सप्तमी वा । विरुद्धावेव हि धर्मो-
वेकान्तनित्यत्वकर्थाच्चित्त्वन्वादी वादं प्रयोजयतः, न पुन-
रितरौ, तद्यथा—पर्यायवद् द्रव्यं गुणवत्त्वं, विरोधश्चेका-
धिकरणत्वैककालत्वयोरेव सतोः संभवति । अमित्वा बु-
द्धिमित्य आत्मेति भिन्नाधिकरणयोः पूर्वं निष्क्रियम्, इदानीं
क्रियावद् द्रव्यमिति भिन्नकालयोश्च तयोः प्रमाणेन प्रतीती
विरोधासंभवात् । अयमेव हि विरोधो यत्प्रमाणेनाऽनुपल-
म्भनं नाम, अन्यथाऽपि तस्याभ्युपगमे सर्वत्र तदनुप-
पन्नत्वात् ; इति विरुद्धान्यान्यधानुपपत्तेरेकाधिकरणत्वैक-
कालत्वयोरवगतौ । यद न्यायभाष्ये—“ वस्तुधर्मोपेकाधिक-
रणौ विरुद्धावेककालावमवसितौ ” इति तयोरुपादानम्,
तत् पुनरुक्तम्, अपुष्टार्थं वा । यद्व्यवस्थानवसितत्वाविति,
तद्व्यवस्थापकम्, यतो धीतरागविवक्षयादकथायामनयसित-
त्वसद्भावेऽपि जिगीषुर्गोचरवादकथायां तदसद्भावात् । वा-
तरागवादो ह्यन्यतरसन्देहादपि प्रवर्तते । जिगीषुर्गोचरः
पुनर्वाचो न नाम निर्णयमन्तरेण प्रवर्तितुमुत्सहते । तथाहि-
वादी मूढादौ नित्यत्वं स्वयं प्रमाणेन प्रतीत्यैव प्रवर्तमा-
नोऽसमानप्रतिपक्षप्रतिषेधमनोरथोऽहमिहमिहकथाऽनुमानमु-
पन्यस्यति, प्रतिवाद्यपि तत्रैव धर्मांश्च प्रतिपक्षानित्यत्व-
धर्मस्तथैव दूषणमुवाच्यतेति क नाम वादकथाप्रारम्भात्
प्रागनवसायस्यावकाशः ? । ततोऽयं सूत्रार्थः—यावेकाधि-
करणावेककालौ च धर्मौ विरुध्येत, तयोर्मध्यादेकस्य स-
र्वथा नित्यत्वस्य कथंचिन्नित्यत्वस्य वा, व्यवच्छेदेन निरा-
सेन, स्वीकृततद्व्यवस्थेः कथंचित्त्वित्यत्वस्य सर्वथा नि-
त्यत्वस्य वा, व्यवस्थापनार्थं वादिनः प्रतिवादिनश्च साध-
नदूषणवचनं वाद इत्यभिधीयते । सामर्थ्याच्च स्वपक्षविषयं
साधनम्, परपक्षविषयं तु दूषणम्, साधनदूषणवचनं च
प्रमाणरूपेणैव संभवतः, तदितरयोस्तयोस्तदाऽऽभासत्वात्
न च ताभ्यां वस्तु साधयितुं दूषयितुं वा शक्यमिति । ननु-
यस्मिन्नेव धर्मिण्येकतरधर्मनिरासेन तदितरधर्मव्यवस्था-
पनार्थं वादिनः साधनवचनम्, कथं तस्मिन्नेव प्रतिवादि-
नस्तद्विपरीतं दूषणवचनमुचितं स्यात् ? , व्याघातात्, इति
चेत् ; तदसत्, स्वाभिप्रायानुसारेण वादिप्रतिवादिभ्यां
तथा साधनदूषणवचनं विरोधाभावात् । पूर्वं हि तावद् वा-
दी स्वाभिप्रायेण साधनमाधत्ते, पश्चात् प्रतिवाद्यपि स्वा-
भिप्रायेण दूषणमुच्चाधयति । न स्वत्वञ्च साधनं दूषणं चैक-
त्रैव धर्मिणि तार्त्त्विकमस्तीति न विवक्षितम्, किन्तु—स्वस्वा-

भिप्रायानुसारेण वादिप्रतिवादिनौ ते तथा प्रयुज्यते, इति
तथैवाङ्गे ॥ १ ॥

अङ्गनियमभेदप्रवर्णनार्थं वादे प्रारम्भकमेदो वदन्ति—

प्रारम्भकश्चात्र जिगीषुः, तत्त्वनिर्णिनीषुश्च ॥ २ ॥

तत्र जिगीषुः प्रसङ्गः प्रथमं च वादप्रारम्भनं, प्रथममेव च
तत्त्वनिर्णिनीषुः, इति द्वावप्येतां प्रारम्भकौ भवतः । तत्र
जिगीषोः—“सारङ्गमातकतुरङ्गयूथाः, पलाय्यतामाद्यु घना-
दमुष्मात् । साढापकापस्कुटकेस्वरथी—मृगाधिराजोऽयमु-
पेयवान् यत् ॥१॥” इत्यादिविधिवपदेस्तम्भनम् । अयि ।
कपटनाटकपटो ! सितपट ! किमेतान् मन्दब्रह्मसस्तपस्विनः
शिष्यान्लीकतुण्डतायइवाडम्बरप्रचण्डपाण्डित्याविष्कारश्च
विप्रतारयसि ? , क जीवः ? , न प्रमाणदृष्टमदृष्टम्, इक्षी-
यसी परलोकवार्तेति साक्षात्क्षेपो वा, न विद्यते निरवध-
यिद्यावदातस्तत्र सदसि कश्चिदपि विपश्चिद्वित्वादिना
भूयतः समुत्तजनं च, इत्यादिवादीप्रारम्भः । तत्त्वनिर्णिनी-
षोस्तु सव्यवधारिन् । शङ्कः किं कथञ्चिद् नित्यः
स्याद् नित्य एव वेति संशयोपक्रमो वा, कथञ्चिद् नित्य
एव शब्द इति निर्णयोपक्रमो वा इत्यादिरूपः । वचनव्य-
ङ्गी सूत्रेभ्यस्तन्त्रे, कश्चिदेकस्मिन्नपि प्रौढं प्रतिवादिनि वद-
वाऽपि संभूय विषयद्वयं जिगीषवः, पर्यनुषुङ्गीरंश्च तत्त्वनिर्णि-
नीषवः, स च प्रौढतयैव तांस्तावतोऽप्यभ्युपेति, प्रत्याख्या-
नि च, तत्त्वं चाचष्ट । कश्चिदेकस्मिन् तत्त्वनिर्णिनीषु च
हवाऽपि तथाविधाः प्रतिबंधधेयुः । इत्यनेकवादिभूतः, स्वी-
कृतश्च वादप्रारम्भः संयुज्यते ॥ २ ॥

तत्र जिगीषोः स्वरूपमाहुः—

स्वीकृतधर्मव्यवस्थापनार्थं साधनदूषणार्थां परं पराजे-
तुमिच्छुर्जिगीषुः ॥ ३ ॥

स्वीकृतो धर्मः शब्दादेः कथञ्चिद् नित्यत्वादित्यः तस्य
व्यवस्थापनार्थम्, यत्सामर्थ्यात् तस्यैव साधनं परपक्षस्य
च दूषणम्, ताभ्यां कृत्वा परं पराजेतुमिच्छुर्जिगीषुरित्य-
र्थः । एतेन यौगिकोऽप्ययं जिगीषुशब्दो वादाभिकारिण-
रूपणप्रकरणं योगरूढ इति प्रदर्शितम् ॥३॥ (तत्त्वनिर्णिनीषोः
स्वरूपं “तत्त्वनिर्णिनीषु” शब्दे चतुर्थभागे २६८१ पृष्ठे गतम् ।)

वादिप्रतिवादिनोर्हस्तिप्रतिहस्तिन्यायेन प्रसिद्धेर्यावद् वा-
दिनः, तावद् वैव प्रतिवादिभिरपि भवितव्यम् ? इत्याहुः—

एतेन प्रत्यारम्भकोऽपि व्याख्यातः ॥ ४ ॥

प्रारम्भकं प्रति प्रतीयं वाऽऽरम्भमाणः प्रत्यारम्भकः, सो-
ऽयमेतेन प्रारम्भकभेदप्रभेदप्रकरणेन व्याख्यातः । प्रदर्शि-
तभेदप्रभेदः सहृदयैः स्वयमवगन्तव्यः । एवं च प्रत्यारम्भ-
कस्यापि जिगीषुप्रभृतयश्चत्वारः प्रकारा भवन्ति । तत्र
यद्यप्येकैकशः प्रारम्भकस्य प्रत्यारम्भकेण सार्धं यदे वो-
दश भेदाः प्रादुर्भवन्ति, तथापि जिगीषोः स्वात्मनि तस्य-
निर्णिनीषुणा, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषोर्जिगीषुणा, स्वात्म-
नि तत्त्वनिर्णिनीषोः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुणा च, केच-
लिनश्च केचलिना सह वादो न संभवत्येव, इति चतुरो
भेदान् पातयित्वा द्वादशैव तेऽत्र गण्यन्ते । तद्यथा—वादी
जिगीषुः, प्रतिवादी तु जिगीषुः स्वात्मनि तत्त्वं निर्णिनीषु-
ने, परञ्च तत्त्वनिर्णिनीषुः सायोपशमिकज्ञानशाली, केच-

ली च । तथा वादी स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः प्रतिवादी तु जिगीषुर्न स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुर्न परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च । तथा वादी परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः केवली च प्रतिवादी तु जिगीषुः, स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः, परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुः क्षायोपशमिकज्ञानशाली, केवली च न । एवमेते चत्वारश्चतुष्का षोडश नमुपलक्षितेषु चतुर्षु पक्षिणेषु द्वादश भवन्ति—“अङ्गनैयत्यनिश्चित्यै, वादे वादकलार्थिभिः । द्वादशैवाऽवसातव्या, एते भेदा मनस्विभिः” ।

अङ्गनियममेव निवेदयन्ति—

तत्र प्रथमे प्रथमतृतीयतुरीयाणां चतुरङ्ग एव, अन्यतमस्याऽप्यङ्गस्यापाये जयपराजयव्यवस्थादिदौऽस्थापनेः ॥ १० ॥

उक्तेभ्यश्चतुर्थ्यः प्रारम्भकेभ्यः प्रथमे जिगीषौ प्रारम्भके सात प्रथमस्य जिगीषोरेव, तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषुर्न भवत्यस्य क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः तद्वैदस्यैव, तुरीयस्य कर्वालनश्च प्रत्यारम्भकस्य प्रतिवादिनश्चतुर्ङ्ग एव प्रकरणाद् वादो भवति । वादिप्रतिवादिरूपयोरङ्गयोरभावे वादस्यानुत्थानोपहततैव, इति तयोर्न्यासाद्वैदस्यैवऽप्यपराङ्गद्वयस्यावश्यम्भावावप्रदर्शनार्थं चतुरङ्गत्वं विधीयते । प्रसिद्धं च सिद्धाशमिश्रितस्याऽप्यसिद्धस्यांशस्य विधानम् । यथा—शब्दे हि समुच्चारितं यावानर्थः प्रतीयते तादात शब्दस्याभिधेय व्यापार इति, निःशेषच्युतचन्द्रनम्—इत्यादौ वाच्य एवैकोऽर्थ इति प्रत्यवस्थितं प्रति द्विवेतावर्थो—वाच्यः, प्रतीयमानश्चेत्येवंप्रकृत्या वाच्यस्य सिद्धत्वेऽपि प्रतीयमानपार्थक्यसिद्धयर्थं द्वित्वविधानम् । तत्र वादिप्रतिवादिनोरभावे वाद एव न संभवति, दूर जयपराजयव्यवस्था, इति स्थितः सिद्धावैव तौ । तत्र च वादिष्वन् प्रतिवादिपि चो जिगीषुः, तदानीमुभाभ्यामपि परस्परस्य शाठ्यकलहादिवैजयपराजयव्यवस्थाविलोपकारिणो निवारणार्थं लाभार्थं वाऽपराङ्गद्वयमप्यवश्यमपेक्षणीयम् । अथ तृतीयस्तुरीया वाऽसौ स्यात्, तथाऽन्येन जिगीषोर्वादिनः शाठ्यकलहाद्यपेक्षाय, जिगीषुणा च प्रारम्भकेण लाभपूजाख्यात्यावहन्तवे तदपेक्ष्यत एवति सिद्धेव चतुरङ्गता । स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुस्तु जिगीषुं प्रति वादिनां प्रतिवादिनां च न प्रतिपद्यते, स्वयं तत्त्वनिर्णयानभिमाने परावशेधार्थं प्रवृत्तेरभावात् तस्मात् तत्त्वनिर्णयासम्भवाच्च, इति नार्थमहोत्तरत्र च निर्दिश्यते ॥ १० ॥

अन्यैव नीत्या जिगीषुमिव स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुमपि प्रत्यस्य वादिना प्रतिवादिना वा न सङ्गच्छत इति पारिशेष्यात् तृतीयतुरीययोरैवास्मिन् वादः सम्भवतीति । तृतीयस्य तावदङ्गनियममभिधत्ते—

द्वितीये तृतीयस्य कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः ॥ ११ ॥

स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि समुपस्थिते सति तृतीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः क्षायोपशमिकज्ञानशालिनः प्रतिवादिनः कदाचिद् द्व्यङ्गो वादो भवति, यदा ज-

यपराजयादिनिर्पेक्षयाऽपेक्षितस्तस्यावबोधो वादिनि प्रतिवादिना कर्तुं पार्यते, तदानीमंतरस्य सभ्यसभापतिरूपस्याऽङ्गद्वयस्यानुपयोगात् । न ह्यनयोः स्वपरोपकारार्थेव प्रवृत्तयोः शाठ्यकलहादिलाभादिकामभावाः सम्भवन्ति—यदा पुनरुत्ताम्यताऽपि क्षायोपशमिकज्ञानशालिना प्रतिवादिना न कथंचित्तत्त्वनिर्णयः कर्तुं शक्यते, तदा तत्त्वनिर्णयार्थमुभाभ्यामपि सभ्यानामपेक्ष्यमाणत्वात् कलहलाभाद्यभिप्रायाभावेन सभापतेरनपेक्षणीयत्वात् व्यङ्गः ॥ ११ ॥

द्वितीये एव वादिनि चतुर्थस्याङ्गनियममाहुः—

तत्रैव त्र्यङ्गस्तुरीयस्य ॥ १२ ॥

तत्रैव द्वितीये स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषौ वादिनि, तुरीयस्य परत्र तत्त्वनिर्णिनीषोः केवलिनः प्रतिवादिनः, अङ्ग एव वादः, तत्त्वनिर्णायकत्वाभावासंभवेन सभ्यानामभिहितदिशा सभापतेश्चाऽनपेक्षणात् ॥ १२ ॥

तृतीयेऽङ्गनियममाहुः—

तृतीये प्रथमादीनां यथायोगं पूर्ववत् ॥ १३ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ क्षायोपशमिकज्ञानशालिनि वादिनि, निवेदितस्वरूपाणां प्रथमद्वितीयतृतीयतुरीयाणां प्रतिवादिनाम्, उक्तयुक्त्यैव प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोः कदाचिद् द्व्यङ्गः, कदाचित् त्र्यङ्गः, तुरीयस्य तु द्व्यङ्ग एव वादो भवति । निःसीमा हि मोहद्वन्द्वस्य मदिमा, इति कश्चिदात्मानं निर्णीततत्त्वमिव मन्यमानः समग्रपदार्थपरमार्थदर्शिनि केवलिन्यपि तत्त्वनिर्णयोपजननार्थं प्रवर्तते इति न कदाचिदसम्भावना, भगवांस्तु केवली प्रबलरूपापीयूषपूरपूरितान्तःकरुतया तमप्यवबोधयतीति को नाम नानुमन्यते ? ॥ १३ ॥

परोपकारैकपरायणस्य भगवतः केवलिनः संभवन्त्यपि परत्र तत्त्वनिर्णिनीषो न केवलकलावलोकितसकलवस्तुतया कृतकृत्ये केवलिनि विलसितुमुत्सहत इति प्रथमादीनां त्रयाणामेवाङ्गनियममाहुः—

तुरीये प्रथमादीनामेवम् ॥ १४ ॥

परत्र तत्त्वनिर्णिनीषौ केवलिनि वादिनि, प्रथमद्वितीयतृतीयानामेवमिति पूर्ववत् । प्रथमस्य चतुरङ्गः, द्वितीयतृतीययोस्तु द्व्यङ्ग एव वादो भवतीत्यर्थः, “प्रारम्भकापेक्षतया यदेव—मङ्गद्वयवस्था लभते प्रतिष्ठाम् । संक्षिप्तस्य न स्मादमुमादरेण, प्रत्यारम्भेन प्रातभाप्रगल्भः ॥ १ ॥” ॥ १४ ॥

चतुरङ्गो वाद इत्युक्तम्, कानि पुनश्चात्यार्यङ्गानि ? इत्याहुः—वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतयश्चत्वार्यङ्गानि ॥ १५ ॥

स्पष्टम् ॥ १५ ॥

अथैतेषां लक्षणं कर्म च कीर्तयन्ति—

प्रारम्भकप्रत्यारम्भकावेव मल्लप्रतिमल्लन्यायेन वादिप्रतिवादिनौ ॥ १६ ॥

यौ नौ प्रारम्भकप्रत्यारम्भकौ पृथेमुक्तौ, तावेव परस्परं वादिप्रतिवादिनौ व्यपदिश्येते, यथा—द्वौ नियुध्यमानौ मल्लप्रतिमल्लाविति ॥ १६ ॥

प्रमाणतः स्वपक्षस्थापनप्रतिपक्षप्रतिक्षेपावनयोः कर्म ॥ १७ ॥

वादिना प्रतिवादिना च स्वपक्षस्थापनं परपक्षप्रतिक्षेपश्च

हितयमपि कर्तव्यम्, एकतरस्यापि चिरहं तस्यनिर्णयानु-
त्पत्तेः । अत एव स्वपक्षत्यादिद्विवचनेनोपकस्यापि कर्म-
त्येकवचनम्, यथेष्टनघ्नानाधिध्वयणादीनामन्यतमस्या-
प्यपाये विक्रितेतरनिष्पत्तेः सर्वेषामपि पाक इत्येकतया व्य-
पदेश इति । स्वपक्षस्थापनपरपक्षप्रतिक्षेपयोः समासेन नि-
र्देशः कश्चिदेकप्रयत्ननिष्पन्नताप्रत्यायनार्थम् । यदा हि नि-
वृत्तायां प्रथमकक्षायां प्राप्तावस्वरायां च द्वितीयकक्षायां प्र-
तिवादी न किञ्चित् वर्तते, तदानीं प्रथमकक्षायां स्वदर्श-
नानुसारेण सत्प्रमाणोपक्रमत्वे स्वपक्षस्थापनमेव परपक्षप्र-
तिक्षेपः, यदा वा-पिरुद्धत्वादिकमुद्भावेयत्, तदा परपक्ष-
प्रतिक्षेप एव स्वपक्षोद्भावाद् इति समासेऽपि तुल्यकक्षता-
प्रदर्शनार्थमनेतरयोगवृद्धः । यथा स्वपक्षः स्थाप्यते
तथा परपक्षः प्रतिक्षेप्यः, यथा स्वायं प्रतिक्षेप्यते तथा स्व-
पक्षः स्थाप्यः, न तु सर्वत्र पारिशेष्यात् परितोषिणा भवि-
तव्यम् । " मानेन पक्षप्रतिपक्षयोः क्रमात्, प्रसाधनक्षेप-
गर्कोलकर्मणौ । वादोऽत्र मल्लप्रतिमल्लनीतितो, वर्तन्त वा-
दिप्रतिवादिनौ बुधाः ॥ १ ॥ " ॥ १३ ॥

वादिप्रतिवादिसिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वधारणाबाहुश्रुत्यप्र-
तिभाषान्तिमाध्यस्थ्यैकभयाभिमतताः सभ्याः ॥ १८ ॥

नदीष्ण इति-कुशलः, प्राधान्यव्यापनार्थं वादिप्रतिवादि-
सिद्धान्ततत्त्वनदीष्णत्वस्य प्रथमं निर्देशः । न चैनद् बहुश्रु-
तत्वे सत्यवश्यंभावि, तस्यान्यथाऽपि भावान्, अवस्था-
पेक्षणीयं चैतत्, इतरथा वादिप्रतिवादिप्रतिपादितसाधन-
दूषणेषु सिद्धान्तसिद्धत्वादिगुणानां तद्वाधितत्वादिविशेषाणां
चावधारयितुमशक्यत्वात् । मन्ययेतास्मिन् धारणाप्रस-
रेण न स्वावसरं गुणदोषावबोधकत्वमिति धारणाया अ-
भिधानम् । कदाचिद् वादिप्रतिवादिभ्यां स्वात्मनः प्रौढता-
प्रसिद्धये स्वस्वसिद्धान्ताप्रतिपादितयोरपि व्याकरणादि-
प्रसिद्धयोः प्रसङ्गतः प्रयुक्ताद्भाषितयोर्विशेषलक्षणच्युतसं-
स्कारादिगुणदोषयोः परिज्ञानार्थं बाहुश्रुत्योपादानम् । ता-
भ्यामेव स्वस्वप्रतिभयोर्प्रसिद्धतयोस्तत्तद्गुणदोषयोर्निर्णयार्थं
प्रतिभाषाः प्रतिपादनम् । वादिप्रतिवादिनोर्मध्ये यस्य वा-
कोऽनुमन्यते स र्याद् कदाचित् कदाचित् परस्परमप्यभिधीत,
तथापि नैते सभासदः कोर्पापशास्त्रस्य प्रवेशं सहन्ते, तस्वा-
वगमव्याघातप्रसङ्गादिनि क्षान्तेरुक्ताः । तत्त्वं विवन्तोऽपि
पक्षपातेन गुणदोषौ विपरीतावपि प्रतिपादयिष्यन्ति मा-
ध्यस्थ्यवचनम् । एतैः बहुभिर्गुणैरुभयोः प्रकरणात् वादि-
प्रतिवादिनोर्गर्भप्रताः सभ्या भवन्ति । सभ्या इति बहु-
वचनं त्रिचतुराद्याऽमी प्रायेण कर्तव्या इति ज्ञापनार्थम्,
तदभावेऽपि द्वौवैको वाऽसौ विधेयः ॥ १८ ॥

वादिप्रतिवादिनोर्यथायोगं वादस्थानककथाविशेषाङ्गी-
कारणाऽप्रवादेऽन्तरवादिनिर्देशः, साधकबाधकोक्तिगुणदो-
षाऽवधारणम् यथाऽवसरं तत्त्वप्रकाशनेन कथाविरमणम्,
यथासंभवं सभायां कथाफलकथनं चैषां कर्माणि ॥ १९ ॥

यत्र स्वयमस्वीकृतप्रतिनियतवाद्यस्थानको वादिप्रतिवा-
दिनौ समुपनिष्ठेते, तत्र सभ्यास्तौ प्रतिनियतं वाद्यस्था-
नकं सर्गानुवाचनं दूषणानुवाचनं वा वर्गेपरिहारेण वा य-

क्तव्यमित्यादियौऽसौ कथाविशेषस्तं चाङ्गीकारयन्ति अ-
प्रवादादोऽस्य स्रोतरवाद् इति च निर्दिशन्ति, यावदप्रति-
वादिभ्यामाभिहितयोः साधकबाधकयोगे दोष चावधार-
यन्ति । यदेकतरं प्रतिपादितमपि तस्य मोहादाभिनिवे-
शाद् वाऽस्यतरंऽनङ्गीकुर्वाणः कथायां न विरमति, यदा
वा द्वौवैपि तत्त्वपराङ्मुखमुन्नीरयन्तौ न विरमतः, तदा
तत्त्वप्रकाशनेन तौ विरमयन्ति । यथायोगं च कथायाः
फलं जयपराजयादिकमुद्घोषयन्ति, तैः स्वलक्षितं तान्-
विवादनामवगाहते । " सिद्धान्तद्वयवेदिनः प्रतिभया प्रमणा
समालिङ्गता—स्तत्तच्छास्त्रसमृद्धिबन्धुर्गर्भो निष्पत्त्या-
तोऽयाः । क्षान्त्या धारणया च रजितहृदो बाढं कृपाः
संमताः, सभ्याः शम्भुशिरोनदीशुचिशुभैर्लभ्यास्त एते बु-
धैः ॥ १ ॥ " ॥ १९ ॥

प्रज्ञाज्ञैश्वर्यक्षमामाध्यस्थ्यसंपन्नः सभापतिः ॥ २० ॥

यद्यप्युक्तलक्षणानां सभ्यानां शब्दं न संभवति, तथापि वा-
दिनः प्रतिवादिनो वा जिगीषोस्तत् संभवत्येवेति सभ्यानपि
प्रति विप्रतिपक्षां विधेयमानायां नाऽप्राप्तः सभापतिस्तत्र
तत्समयाचितं तथा तथा विवेकमलम्, न चासौ स्वस्व-
रपि बाधयितुं शक्यते, स्वाधिष्ठितवसुन्धरायामस्फुग्नि-
ऽऽक्षैश्वर्यो न स कलहं व्यपोहितुमुत्सहते, उत्पन्नकोपा
हि पार्थिव्या यदि न तत्फलमुपदर्शयतुः, तदा निर्दर्शनम-
किञ्चित्करणां स्युः, इति सफलं तेषां कोपे वादोपमर्दे
एव भवेदिति । कृतपक्षपाते च सभापते सभ्या अपि
भीतभीता इवैकतः किल कलङ्कः, अन्यतश्चालाभतपक्ष-
पातः प्रनापप्रज्ञाधिपतिः सभापतिरिति ' इतस्तटमिता
व्याघ्रः ' इति नयेन कार्माप कष्टां दशमाविशेषतः, न पुनः
परमार्थं प्रार्थयितुं प्रभवयुः, इत्युक्तं प्रज्ञाऽऽक्षैश्वर्यक्षमामा-
ध्यस्थ्यसंपन्न इति ॥ २० ॥

वादिमभ्याऽभिहिताऽवधारणकलहव्यपोहाऽऽदिकं चास्य
कर्म ॥ २१ ॥

वादिभ्यां सभ्यैश्चाभिहितस्याऽर्थस्याऽवधारणम्, वादिनोः
कलहव्यपोहा यो येन जीयते स तस्य शिष्य इत्यादे-
वादिप्रतिवादिभ्यां प्रतिज्ञातस्यार्थस्य कारणा, पारितोषि-
कायतरणादिकं च सभापतेः कर्म । " विषेकवाचस्पति-
रुच्छ्रुतात्र, क्षमाचिन्तः सेहतपक्षपातः । सभापतिः प्रसूत-
वादिमभ्यै-रभ्यर्थ्येन वादसमर्थनाथम् ॥ १ ॥ " ॥ २१ ॥

अथ जिगीषुयात्र कियत्कलं वादिप्रतिवादिभ्यां धक्क्य-
मिति जिनेतुमाहुः—

यजिगीषुकस्मिन् यावत्सभ्यापेक्षं स्फूर्ती धक्क्यम् ॥ २२ ॥

सह जिगीषुणा जिगीषुभ्यां जिगीषुभ्यां वनते योऽसौ
तथा तस्मिन् वाद, वादिप्रतिवादिगतायाः स्वपक्षसिद्धि-
परपक्षप्रतिक्षेपविषयायाः शङ्करशङ्कश्च परीक्षणार्थं याव-
त् तत्र भवन्तः सभ्याः किलाऽपक्षन्ते, तावत् कक्षाद-
यत्रथाविस्फूर्ती सत्यां वादिप्रतिवादिभ्यां धक्क्यम् । ते
च धाचर्याचित्यपरतन्त्रतया कदाचित् कचित् कियद्व्य-
पेक्षन्ते इति नास्ति कश्चित् कक्षानियमः । इह हि जि-
गीषुतन्त्रतया य. कश्चित् विपाश्चत् प्रागेव पराक्षेपपुरःस-
र वादसमामर्शासि प्रवर्तते, तस्य स्थयमेव वादवि-

शेषपरिग्रहे तदपरिग्रहे सभ्यैस्तत्समर्पणे वाऽप्रवादेऽधिका-
रः; तेन सभ्यसभापतिसमक्षमतोभेण प्रतिवादिनमुद्दिष्ट्या-
ऽवश्यं स्वसिद्धान्तबुद्धिर्बैभवानुसारितया साधुसाधने स्व-
पक्षसिद्धयेऽभिधानीयम् । अथ साभादेः कुतोऽपि प्रागेवाऽ
सौ वक्तुमशक्ता भवेत् तदानीं दूरीकृतसमस्तमत्सरधिकारैः
समासारैरुभयोरपि वस्तुभ्यस्वस्थापनदृष्ट्याशक्तिपरीक्षाकार्यं
तदितरस्याग्रे वादेऽभिषेकः कार्यः । अथ वादिनस्मृणीम्भा-
वादेश पराजितत्वेन कथापरिसमाप्तः किमितरस्याप्रवादा-
भिषेकेण ? इति चेत् । स्यादेतत्, वधि प्रतिवादिना-
ऽपि पक्षो न भवेत्, सति तु तस्मिन् वादीव तमसमर्थे
यमानोऽसौ न जयति, नापि जीयते, प्रौढप्रदर्शनाथं तु
तदवृत्तीनमुक्तमप्रवादमङ्गीकुर्वाणः स्थाप्यो भवेत् । उभा-
वप्यनङ्गीकुर्वाणौ तु भङ्गवन्तरेण वादमेव निराकुरुत इति
तयोः सभ्यैः सभापतिर्भाष एवाऽऽदेष्टव्यः । तत्र वादी-
स्वपक्षविधिमुखेन वा, परपक्षप्रतिषेधमुखेन वा साधन-
मभिधेयं, यथा—जीवच्छरीरं सान्मकं प्राणादिमस्वान्य-
थानुपपत्तेरिति, नेवं निरात्मकं तत् एवेति । अथ च
यद्यप्यर्थान्तराद्यभिधानेऽपि वस्तुनः साधनदृष्ट्याशक्ति-
भवाद् न कथोपरमः, तथापि परार्थानुमाने वक्तुगुण-
दोषा अपि परीक्ष्यन्ते इति न्यायात् स्वात्मनोऽन्वयान्वयवि-
धाताय यावदवधारणं तावदेवाभिधानव्ययम् । अन्यथा श-
ब्दान्नित्यत्वं साधयितुकामस्य 'प्रागेव नाभिप्रदेशात् प्रय-
त्नप्रतिपादो वायुः प्राणो नामाध्वमाक्रामन्नुःप्रभृतीनां स्था-
नानामन्यतमस्मिन् स्थाने प्रयत्ने विधायित, स विधा-
र्यमाणः स्थानमभिधान्ति, तस्मान् स्थानाद् ध्वान्तरप-
द्यते' इत्यादिशिक्षामुत्रापदिष्टशब्दान्पत्तिस्थानार्थान्तररूपणां
कर्णकोटरप्रवेशप्रक्रियां च प्रकाश्य य एवाविधः शब्दः
सोऽनित्यः कृतकत्वादिति हेतुमुपन्यस्य पुनः पटकुटाद-
हृद्धान्तमुपपत्त्यादिमुखेन वर्णयत् । प्रथमकक्षेव न समाप्यत,
कुतः प्रतिवादिनोऽवकाशः ? । किञ्च—परप्रतिपक्षे वच-
नमुच्चार्यत इति यावदेव परेणाऽऽकाङ्क्षितम्, तावदेव यु-
क्तं वक्तुम् । लोकेऽपि वादिनाः करणावतीर्णयोरकः स्व-
कीयकुलादिवर्णनां कुर्वाणः पराक्रियते, प्रकृतानुगतम-
बोध्यतामिति आनुशङ्क्यते । किं पुनस्तद्वदन्तम् ? इति
चेत्, यस्मिन्निर्दिष्टं न भवति मनागपि संचनसां च-
तस्मिन् क्लेशः; एतं हि महात्मनो निष्प्रतिमप्रतिभाप्रय-
सार्पारशीलनसुकुमारहृदयाः स्वल्पेनाप्यर्थान्तरादिसंकी-
र्तनेन प्रकृतार्थप्रतिपक्षी विप्रायमानेन न नाम न क्रियन्ति ।
तेन स्वस्वदर्शानुसारेण साधने दृष्टेः वाऽर्थान्तरगन्धनक्रिष्ट-
तादिदोषाऽकलुषितं वक्तव्यम् । तत्रार्थान्तरं प्रागेवाऽभ्यधापि
म्यते तु नैयायिकस्य खतुख्यवाच्यनुमानमुपपद्यतः । किंच
यथायत् कृतकं, कृतकत्वायं, यथा घटः तस्मादनित्यस्तत्तदनि-
त्यम्, कृतकत्वाच्छब्दोऽनित्य इत्यादि व्यवहितसंबन्धम् ।
नैयार्थं यथा—शब्दोऽनित्यो द्विकत्वादिति, द्वौ ककारौ य-
त्रास्ति द्विकशब्देन कृतकशब्दो लक्ष्यते, तेन कृतकत्वादि-
त्यर्थः । व्याकरणसंस्कारहीनं यथा—शब्दोऽनित्यः कृतक-
त्वस्मादिति । असमर्थं यथा—अयं हेतुर्न स्वसाध्यगमक
इत्यर्थेनाऽसौ स्वसाध्यघातक इति । अत्रीलं यथा—नो-

द्वनार्थे चकारादिपदम् । निरर्थकं यथा—शब्दो वै अनित्यः
कृतकत्वात् कश्चित् । अपरामृष्टविधेयांशं यथा—अनित्य-
शब्दः कृतकत्वादिति, अत्र हि शब्दस्याऽनित्यत्वं साध्यं
प्राधान्यात् पृथग् निर्देश्यम्, न तु समासे शुद्धीभावका-
लुप्यकलङ्कितमिति । पृथग् निर्देशोऽपि पूर्वमनुवाचस्य शब्द-
स्य निर्देशः शस्यतरः, समानाधिकरणतायां तदनुविधेय-
स्यान्नित्यत्वस्याऽलक्ष्यत्वात् तस्य विधानुपपत्त्यव्याधि-
त्यादि । तदेवमादि वदन् वादी समारम्भयते नियतमन्वा-
प्यतया । प्रतिवादिना तु स्वस्यानुषाङ्गिकच्छायास्वसिद्धये
तत्प्रकाश्य साधनदृष्ट्या यन्मवता भाव्यम्, न तु ताव-
तैव स्वात्मनि विजयधीपारंगमः संभावनीयः । प्रकटित-
तीर्थान्तराद्यकलङ्काऽकलङ्काऽपि प्राह-वादन्याये दोषमात्रे-
ण यदि पराजयप्राप्तिः पुनरुक्तवच्छ्रुतिपुष्टार्थपुष्टकल्पनादु-
ष्टादयाऽलङ्कारदोषाः पराजयाय कल्पेर्गतिः । ननु वादी
साधनमभिधाय कण्टकोद्धारं कुर्वीत वा, न वा ? काम-
चार इत्याचक्षमेह । तत्राऽकरणं तावद् न गुणो न दोषः ।
तथाहि—स्वप्रौढप्रदर्शनाद् न गुणः, परानुद्धावितस्यैव दू-
षणस्यानुद्धावाच्च न दोषः, उद्धावितं हि दूषणम्—
नुद्धग्नं दुष्ये । अथ कथं न दोषः ? यतः सत्यपि
हेतोः सामर्थ्यं तदप्रतिपादानान् सन्देहं प्रारब्धासिद्धिः,
इत्यवश्यकर्णीयं दूषणोद्धारमिति चेत्, कस्यायं सन्दे-
हः ? वादिनः, प्रतिवादिनः सभ्यानां वा । न तावद् वा-
दिनः, तस्यासत्यपि सामर्थ्यं तत्तिर्णयाभिमानेनैव प्रवृत्तेः,
किं पुनः सति प्रतिवादिनस्य सन्देहापोहाय तु सामर्थ्यं
प्रमाणेनैव प्रदर्शनीयम् ? तत्रापि प्रमाणान्तरेण सामर्थ्याप्र-
दर्शनं सन्देहः, प्रदर्शनं तु तत्रापि प्रमाणान्तरेण तत्प्रदर्श-
नेनाऽनवस्था । अथ यथा स्वार्थानुमाने हेतोः साध्यमध्य-
वसीयते ? हेतोश्च प्रत्यक्षादिभिः प्रतिपात्तः, न चाऽनव-
स्था, तथा परार्थानुमानेऽपीति चेत्, तर्हि यथा प्रत्यक्षादेः क-
स्याचिदभ्यासदशायां स्वतः सिद्धप्रमाणतयाऽनर्पिततन्मा-
र्थप्रदर्शनस्यापि गमकत्वम्, एवमन्तता गत्वा कस्याचित्
परार्थानुमानस्यापि तथैव तदवश्यमभ्युपेयम् ; इति गते
सामर्थ्यप्रदर्शननियमन । अथ यत्रानभ्यासदशायां परतः
प्रामाण्यसिद्धिः, तत्र तत्प्रदर्शनीयमेवेति चेत्, यदि न
प्रदर्श्यते किं स्यात् ?, ननुक्लमव—सन्देहात् प्रारब्धासि-
द्धिः, इति चेत् । तर्हि यथा सद्यपि सामर्थ्यमप्रदर्शितं न
प्रतिवादिना प्रतीयते, तद्वत् सन्देहोऽपि प्रतिवादिनो
ऽप्रदर्शितः कथं वादिना प्रतीयते ? । स्वबुद्धयोऽप्येत्यत इति
चेत्, इतरेणापि यदि तत्सामर्थ्यं स्वबुद्धयोऽप्येत्यत, तदा
किं क्षुब्धं स्यात् ? । अथ वादिनः साधनसमर्थनशक्तिं परीक्षतुं
न तदुपेक्ष्यते तर्हि प्रतिवादिना दूषणशक्तिं परीक्षितु-
मिदरेणापि न सन्देहः स्वयमुपेक्ष्यते । अथ द्वितीयक-
क्षायां दूषणान्तरघत् सन्देहमपि प्रदर्शयन् स्फोरयत्येव—
दूषणशक्तिं प्रतिवादी, इति चेद् । तर्हि वाद्यपि
तृतीयकक्षायां दूषणान्तरघत् सन्देहमपि व्यपोहमानः किं
न समर्थनशक्तिं व्यह्नीकरोति ?, किञ्च—केनचित् प्रकारे-
ण सामर्थ्यप्रदर्शनात् कस्याचित् सन्देहस्यापोहेऽपि तस्य
प्रकारान्तरेण संभवतोऽनपोहं कथं प्रारब्धासिद्धिः ?, वि-
प्रतिपक्षेतिव सन्देहस्यापि ह्यपरिमिताः प्रकाराः, इति

कियन्तस्ते स्वयमेवाऽऽशङ्कयाऽऽशङ्क्य शक्याः पराकृतुम् ? । न च प्रदर्शितेऽपि सामर्थ्ये स्वपक्षकपक्षपातिनोऽस्य विध्वंसः संभवति, येन प्रारब्धमवधुष्येत । इत्यन्ते हि साधनमिव तत्समर्थनमपि कथ्येयन्तः प्रतिवादिनः, इति साधनमभिधाय सामर्थ्याऽऽप्रदर्शनेऽपि दोषाभावात् स्थितमेतदकरणे न गुणो न दोष इति । करणे तु यदेव सन्देहस्य विधावस्य वा भवेदास्पदम्, तस्यैवोद्धारं कुर्वन्तः समलंकियन्ते प्रौढतागुणेन, यदुद्धरेत् तत्सन्दिग्धमेव विधादापक्षमेव खोदयित्वैवमवधार्यन्ते, न तु यावत् सन्दिग्धं विधादापक्षं वा तावत् सर्वमुद्धरेद्वै, असंख्याता हि सन्देहविधादयोर्भेदाः, कस्तान् कात्स्न्येन ज्ञातुं निराकृतुं वा शक्नुयात् ? । इति यावत्समर्थः प्रसिद्धः प्रतिभा वा भगवति प्रदर्शयति, तावदुद्धरणीयम्, तदधिकोद्धारकरणे तु कथ्येयं सिद्धसाधनमभिधानविशेषेण । सिद्धमपि साधयंश्च कदा नामायं यावदुक्तो विरमेदिति सत्यं व्याकुलाः स्मः, एकेन प्रमाणेन समर्थितस्यापि हेतोः पुनः समर्थनाय प्रमाणान्तरोपन्यासप्रसङ्गाच्च, साध्यादित्येवम्, इति न काश्चिदमुष्य सीमानमालोकयामः । तेन सिद्धस्य समर्थनमर्थकत्वाद् न कर्तव्यम् । 'सिद्धसाध्यसमुच्चारेण सिद्धं साध्यायोपादश्यन्' इति न्यायात् साध्यासिद्धये त्वभिधानमस्यावशम्पुण्यम् अपरथा ह्यसिद्धमसिद्धेन साधयतः किं नाम न सिद्धयेत् ? । यत्र तु सिद्धत्वनोपाप्यस्तस्यापि सिद्धत्वं सन्दिग्धं विधादाधिरूढं वा भवेत्, तत्र तत्समर्थनं सार्थकमेव । ततः स्थितमेतद् यो यत् सिद्धमभ्युपगतं, तं प्रति न तत्साधनीयमिति । योज्या हि मीमांसकं प्रत्यनित्यः शब्दः सत्त्वान्, इत्यभिधायोभयासिद्धस्यार्थक्रियाकारित्यरूपस्य सत्त्वस्यासिद्धत्वमुद्धरणं न कथ्येयं पुण्णानि, कथलं सिद्धमेवार्थं समर्थयमानो न सञ्चतसामादरास्पदम् । अनैकान्तिकत्वं पुनराशङ्कयोद्धारमधिगमयति सरसं सञ्चेतमि स्वर्गादिवह्नीम् । तदिह यथा—काश्चित् चिकित्सकः कुतश्चित् पूर्वरूपादः संभाव्यमानोत्पत्तिं दोषं चिकित्सति, अन्यः काश्चिदुपक्रमेव, काश्चित्संभाव्यमानोत्पत्तिनयाऽनुपपन्नतया च निश्चिन्ताभावम्, इत्येते त्रयोऽपि यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमाः, तद्व्याप्येकः कथाश्चिदाशङ्क्यमानोद्भावनं दोषं समुद्धरति, अपरः परोद्भावितम्, अन्यस्त्वनाशङ्क्यमानोद्भावनमनुद्भावितं चेति, एतेऽपि त्रयो यथोत्तरमुत्तममध्यमाधमा इति परमार्थः । "स्वपक्षसिद्धये वादी, साधनं प्रागुदीर्येत् । यदि प्रौढिः प्रिया तत्र, दोषानपि तदुद्धरेत् ॥ १ ॥" इति, संप्रहृष्टोक्तः । द्वितीयकक्षायां तु प्रतिवादिना स्वात्मनो निर्दोषत्वमिद्धये वादिवद्वदातमेव वक्तव्यम् । द्वयं च विधेयम्—परपक्षप्रतिक्षेपः, स्वपक्षसिद्धश्च । तत्र कदाचिद् द्वयमप्येतदेकेनैव प्रयत्नेन निर्वह्यते, यथा नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादीं विरुद्धोद्भावनं, परप्रहरेणैव परप्राणव्यपरापणात्तरक्षणप्रायं चेतत् प्रौढतारूपप्रियसखीसमन्वितमेव विजयश्रियमनुषजयति । असिद्धताद्युद्भावनं तु स्वपक्षसिद्धये साधनान्तरमनित्यः शब्दः सत्त्वादित्युपादानः केवलमेव ताम्रबलम्बते । तदप्यनुपादानस्त्वसि-

द्धताद्युद्भावनमूतं क्वाप्यतामात्रमेव प्राप्नोति, न तु प्रियतमां विजयश्रियम् । यदुक्त्यनोऽप्युपादिशत्—वादिवचनाधर्मवगम्याऽनूद्य दूषयित्वा प्रतिवादी स्वपक्षे स्थापनां प्रयुञ्जीत, अप्रयुञ्जानस्तु दूषितपरपक्षाऽपि न विजयी क्वाप्यस्तु स्यात्, आत्मानमरक्षन् परघातीव वीर इति । तच्चरीरुद्धेत् प्रौढतान्वितां विजयश्रियम्, तत्राऽप्रयत्नोपनतां तयोः प्राणभूतां हेतोर्विरुद्धतामवधीरयेत्, निपुणतरमन्विष्य सति संधेवे तामेव प्रसाधयेत् । न च विरुद्धत्वमुद्भाष्य स्वपक्षसिद्धये साधनान्तरमभिधीत, व्यर्थत्वस्य प्रसङ्गः । एवं तृतीयकक्षास्थितेन वादिना विरुद्धत्वं परिहृतं चतुर्थकक्षायामपि प्रतिवादी तत् परिहाराद्धारमेव विधीत, न तु वृणान्तरमुद्भाष्य स्वपक्षं साधयेत्, कथाविगमाभावप्रसङ्गात् । नित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादी हि कृतकत्वस्य विरुद्धत्वमुद्भाषयता प्रतिवादिना नियतं तस्यैवाऽनित्यत्वसिद्धौ साधनत्वमवश्यवसितम्, अन एव न तदाऽसौ साधनान्तरमारचयति । स चेदयं चतुर्थकक्षायां तत्परिहारेद्धारमनवधारयन् प्रकारान्तरेण परपक्षं प्रतिक्षेपेत्, स्वपक्षं च साधयेत्, तदानीं वादिना तद्वृणं कृतं स पुनरन्यथा समर्थयेत्, इत्येवमनवस्था । किञ्च—एवं चेत् प्रतिवादी विरुद्धत्वोद्भावनमुखेनाऽनित्यत्वसिद्धौ स्वीकृतमपि कृतकत्वं हेतुं परिहृत्य सत्त्वादिरूपं हेत्वन्तरमुदीर्युयात्, तदा वाद्यपि नित्यत्वासिद्धौ तमुपात्तं परित्यज्य प्रत्यभिज्ञायमानत्वादि साधनान्तरमभिधानः कथं वार्येत ? अनिवारणे तु सैवानवस्था सुस्थाप्यते । तदिदमिह रहस्यम्—उपक्रान्तं साधनं वृणं वा परित्यज्य नापरं तदुदीर्येदिति । विरुद्धत्वोद्भावनवत् प्रत्यक्षेण पक्षबाधोद्भावनोऽप्येकप्रयत्ननिर्वर्त्ये एव परपक्षप्रतिक्षेपस्वपक्षसिद्धौ । कदाचिद् भिन्नप्रयत्ननिर्वर्त्ये एतं संभवतः, तत्र चायमेव क्रमः—प्रथमं परपक्षप्रतिक्षेपः, तदनु स्वपक्षसिद्धिरिति । यथा—नित्यः शब्दश्चाणुषत्वात्, प्रमेयत्वाद् वा, इत्युक्तोऽसिद्धावाकैकान्तिकत्वाभ्यां परपक्षं प्रतिक्षेपेत्, अनित्यः शब्दः कृतकत्वात्, इत्यादिना च प्रमाणेन स्वपक्षं साधयेत् । ननु न परं निगूह्य स्वपक्षसिद्धये साधनमभिधानार्हम्, पराजितेन सार्धं विधादाभावात्, न खलु—लोकः—ऽपि कृतान्तवक्त्रान्तरसंचारिणा सह रणो हृष्टः श्रुतो घति । तत् किमिदानीं द्वयोर्जिगीषतोः क्वचिद्देशे राज्याभिषेकाय स्वीकृतविभिन्नराजवीजयोरेकश्रेदस्यतरं निहन्त्यात्, तदा स्वीकृतं राजवीजं न तत्राभिषिञ्चेत् ? तदर्थमेव ह्यसौ परं निहतवान् । अकलङ्कोऽप्यभ्यधात्—"विरुद्धं हेतुमुद्भाव्य, वादिनं जयनीतरः । आभासान्तरमुद्भाष्य, पक्षासिद्धिमपन्नं" ॥ १ ॥ इति । परपक्षं च दूषयन् यावता दोषविषयः प्रनीयते, तावदनुवदेत् निराश्रयस्य दोषस्य प्रत्येतुमशक्यत्वात् । न च सर्वे दोषविषयमेकदैवाऽनुवदेत् एवं हि युगपद् दोषाभिधानस्य कर्तुमशक्यत्वात्, क्रमेण दोषवचने कार्ये, ततो निर्धार्य पुनः प्रकृतदोषविषयः प्रदर्शनीयः, अप्रदर्शिते तस्मिन् दोषस्य कर्तुमशक्यत्वात्, तथा च द्विरनुवादः स्यात्, तत्र च प्राक्तनं सर्वानुभाषणं व्यर्थमेव भवेदिति । अनुवादश्चाऽनित्यः शब्दः कृतकत्वा-

विशुद्धं कृतकत्वादित्यासिद्धो हेतुः, कृतकत्वमसिद्धम्, अ-
सिद्धोऽयं हेतुरित्येवमादिभिः प्रकारैरेककथा संभवति ।
अथ दूषणमेकमनकं वा कीर्तयेत्, किमत्र तत्त्वम् ? । पूर्व-
वजिज्ञासायामेकमेव, तस्मादेव परपक्षप्रतिपक्षस्य सिद्धि-
द्वितीयादिदोषाभिधानस्य वैयर्थ्यात्, तज्जिज्ञासायां च संभवे
यावत्स्फूर्त्यनेकमपि प्रौढप्रसिद्धेः, इति श्रुतः “ दूषणं प-
रपक्षस्य, स्वपक्षस्य च साधनम् । प्रतिवादी द्वयं कुर्या-
द्, भिन्नाभिपक्षप्रयत्नतः ” ॥ १ ॥ इति संग्रहश्लोकः । तृती-
यकक्षायां तु वादी द्वितीयकक्षास्थितप्रतिवादिप्रदर्शितदू-
षणमदूषणं कुर्यात्, अप्रमाण्येव प्रमाणम्, अनयोर-
न्यतरस्येव करणे वादाभासप्रसङ्गात् । उद्यमोऽप्याह-ना-
पि प्रतिपक्षसाधनमनिर्णयं प्रथमस्य साधनत्वावस्थितिः,
शङ्कितप्रतिपक्षत्वादिति, अदूषयन्तु रक्षितस्वपक्षोऽपि न
विजयी, श्लाघ्यस्तु स्याद्, शङ्कितपरग्रहार इव तमग्रहर-
माण इति चेति । न च प्रथमं प्रमाणं दूषितत्वात् परि-
त्यज्य परादीर्णितं च प्रमाणं दूषयित्वा स्वपक्षसिद्धये प्रमा-
णान्तरमाद्रियेत्, कथाधिरामाभावप्रसङ्गादित्युक्तमेव । अत
एव स्वसाधनस्य दूषणानुद्धारे परसाधने विरुद्धत्वोद्भावे-
नेऽपि न जयव्यवस्थाः तदुद्धारे तु तदुद्भावेन सुतरां वि-
जयायति को नाम नानुमन्यते ? । सोऽयं सर्वविजयेभ्यः
ऋष्यते विजयो यत्परोऽङ्गीकृतपक्षं परित्यज्य स्वपक्षा-
राधनं कार्यत इति । वादी तृतीयकक्षायां प्रतिवादिप्रदर्शि-
तं दूषणं दूषयेत्, पूर्व प्रमाणं चाप्रमाण्येदिति । एवं चतु-
र्थपक्षमकक्षाद्वर्षाव स्वयमेव विचारणीयम् ॥ २२ ॥

अथ तत्त्वनिर्णिनीषुवादे कियत्कसं वादिप्रतिपादिभ्यां व-
क्रव्यमिति निर्णेतुमाहुः—

उभयोस्तत्त्वनिर्णिनीषुत्वं यावत् तत्त्वनिर्णयं यावत्स्फूर्तिं
च वाच्यम् ॥ २३ ॥

एकः स्वात्मनि तत्त्वनिर्णिनीषुः परश्च परत्र, द्वौ वा प-
रस्परम्, इत्येवं द्वावपि यदा तत्त्वनिर्णिनीषु भवतस्तदा
यावता तत्त्वस्य निर्णयो भवति, तावत् ताभ्यां स्फूर्ती स-
त्यां वक्रव्यम् ; अनिर्णये वा यावत् स्फुरति तावद् वक्र-
व्यम् । एवं च स्थितमेतत्—

“ स्वं स्वं दर्शनमाश्रित्य, सम्यक्समाधनदूषणैः ।

जिगीषोर्निर्णिनीषोर्वा, वाद् एकः कथाः भवेत् ॥ १ ॥

भङ्गः कथात्रयस्याऽत्र, निग्रहस्थाननिर्णयः ।

धर्मद्वरत्नाकरग्रन्थाद्, धर्धनैरवधार्यताम् ॥ २ ॥ ”

यतः—

“ प्रमेयरत्नकोटीभिः, पूर्णो रत्नाकरे महान् ।

नत्राद्यतारमात्रेण, वृत्तेरस्याः कृतार्थता ॥ १ ॥

प्रमाणे च प्रमेये च, बालानां बुद्धिसिद्धयः ।

किञ्चिद्वचनचानुर्ये—चापलाययमाद्वे ॥ २ ॥

न्यायमार्गादतिक्लान्तं, किञ्चिदत्र मतिभ्रमात् ।

यदुक्ते तार्किकैः शोध्यं, तत् कुर्वाणैः कृपां मयि ॥ ३ ॥

आश्लाघासः समयसमिधां संचयैश्चीयमानं,
स्त्रीनिर्णीणोचितशुचिवचचानुरीचित्रभानौ ।

प्राज्ञापत्यं प्रथयति तथा सिद्धराजे जयधी—

यस्योद्वाहं व्यधित स सदा मन्त्रताव् देवसूरिः ॥ ४ ॥

प्रज्ञातः पद्वेदिभिः स्फुटदृशा संभाषितस्तार्किकैः,
कुर्याणः प्रमदाव् महाकविकथां सिद्धान्तमार्गाध्वगः ।

दुर्वाद्यशुशेवसूरिचरणाम्भोजद्वयीपटपदः,

धीरत्नप्रभसूरिरूपतरधीरतां व्यधाद् वृत्तकाम् ॥ ५ ॥

वृत्तिः पञ्च सहस्रार्ण, येनेयं परिपठ्यते ।

भारती भारती चाऽस्य, प्रसर्पन्त प्रजल्पतः ॥ ६ ॥ ”

रत्ना० ८ परि० ।

शुष्कवादादिवाद्स्वरूपनिरूपणायाऽऽह—

शुष्कवादां विवादश्च, धर्मवादस्तथा परः ।

इत्येष त्रिविधो वादः, कीर्तितः परमर्षिभिः ॥ १ ॥

शुष्क एव शुष्को—नीरसः, गलनालुशोषमात्रफल इत्यर्थः,
स चासौ वादश्च कमपि विप्रतिपक्षविषयमाश्रित्य प्रति-
वादिना सह वदने शुष्कवादः । तथा विरूपो—जयप्राप्ता-
यपि परलोकादिषधकां वादो विवादः, वशब्द उक्तसमुच्चये,
तथा धर्मप्रधानो वदो धर्मवादः, तथा तेनात्यन्तमाध्यस्थ्या-
दिना धर्ममहमकर्षादिपरिक्लालक्षणेन वा प्रकारेण समुच्चयार्थो
वा तथा शब्दः, परः—प्रधानोऽपरो वा उक्तवादाभ्यामन्यः
इत्यनेन प्रकारेण एषोऽनन्तराङ्गास्तस्यो विधाः—प्रकारा
यस्य स त्रिविधः, कीर्तितः—संशब्धितः परमर्षिभिः—प्रधान
मुनिभिर्भारत ॥ १ ॥

आद्यवाद्स्वरूपमाह—

अत्यन्तमानिना सार्द्धं, क्रूरचिन्तेन च दृढम् ।

धर्मद्विष्टेन मूढेन, शुष्कवादस्तपस्विनः ॥ २ ॥

अत्यन्तम्—अत्यर्थं मानी—गर्वी अत्यन्तमानी तेन स हि
जितोऽपि परगुणे न मन्यते सार्द्धं—सह क्रूरचिन्तेन—सं-
क्लिष्टाप्यवसायन स हि जितो वैरी स्यात्, वशब्दः
समुच्चये, तथा दृढमत्यर्थं धर्मो—जिनाख्यातः भुतत्वा-
रित्ररूपस्तस्यैव दुर्गन्तौ प्रपततां धरणसमर्थत्वात्तस्य
द्विष्टो—द्वेषवान् धर्मद्विष्टः तेन स हि निराकृतोऽपि ध-
र्मो न प्रतिपद्यतेऽतो व्यर्थः प्रयासः स्यात्, तथा—मूढ-
न—युक्तायुक्तविशेषानभिज्ञेन स हि वादोऽनधिकृत एव
प्रतिवादिना यो वादः स इति गम्यते । किमित्याह—शु-
ष्कवादाऽनर्थकवादा भवतीति गम्यम् । कस्येत्याह—तपस्वि-
नः—साधोः तपस्विप्रहणं चेह तस्य सदैवोचितप्रवृत्ति-
कतया योग्यत्वेन शास्त्रेऽधिकारित्यापवर्त्तनार्थमितरस्य
चान्यथात्वेन तत्रानधिकारितोपदर्शनार्थं च । अथवा—हे
तपस्विनः ! इति । अथ कथमस्य शुष्कवादत्वम् ? अनर्थव-
र्द्धनत्वादिति श्रुतः, विजयेऽभिभवे तपस्विना कृते सति
अस्यात्यन्ताभिमानादिदोषयुक्तस्य प्रतिवादिनः अतिपत-
नमतिपातः—मरणे स एव आदिर्यस्य चित्तनाशादिदोष-
वृन्दस्य तदतिपातादि भवतीति गम्यते । स हि विजितो मा-
नात् क्षियेत चित्तनाशवैरानुबन्धाशुभकर्मबन्धसंसारपरिभ्र-
मणादिकं वाऽऽप्नुयात् । अथवा—साधारणवैरानुबन्धान् सा-
मर्थ्यं सत्यतिपातं शासनोच्छेदादि वा कुर्यादिति भावना ।
तथा लाघवं महान्त्यं हानिर्भवतीति गम्यम् । हा० १२ अष्ट० ।

धर्मव्यवस्थानो वादः प्रादुर्भवतीति तत्स्व-
रूपमहोच्यते—

शुष्कवादो विवादश्च, धर्मवादस्तथाऽपरः ।

कीर्तितस्त्रिविधो वादः, इत्येवं तत्त्वदर्शिभिः ॥ १ ॥

शुष्कानि—स्पष्टः ॥ १ ॥

परानर्थो लघुत्वं वा, विजये च पराजये ।

यत्रोक्तौ सह दुष्टेन, शुष्कवादः स कीर्तितः ॥ २ ॥

परति—यत्र दुष्टेनात्यन्तमानक्रोधोपेताच्चित्तन सहाहो
सत्याम् । विजयं सति परस्य—प्रतिवादिनः परः—प्रकृष्टो
वाऽनर्थो—मरणचित्तनाशयगानुबन्धसेसारपरिभ्रमरूपः
साध्वतिपातनशासनोच्छ्रदादिरूपो वा । पराजये च सति
लघुत्वं वा “ जितो जैतोऽतोऽस्मां जैनशासनम् ” इत्येव-
मवगोषादलक्षणं भवति । स शुष्कवादो गलतालुशोषमा-
त्रफलत्वात् कीर्तितः ॥ २ ॥

छलजातिप्रधानोक्ति-दुस्थितेनार्थिना मह ।

विवादोऽत्रापि विजया-लाभो वा विप्रकारिता ॥ ३ ॥

छलेति—यु स्थितेन दृष्टिरेण । अर्थिना लाभक्यानादिप्रयो-
जनिना सह । छलमन्याभिप्रायणोक्तस्य शब्दम्याभिप्रायान्त-
रेण दृष्टमस, जानिन्त्यासदुत्तरम्, ताभ्यां प्रधानोक्तिः विवादो-
विरुद्धा वादः अत्रापि—विवादोऽपि विजयालाभः पर-
स्यापि छलजात्याशुद्धावनपरत्वात् । वा-अथवा विप्रकारि-
ता अत्यन्ताप्रमादितया छुलार्द्रपारहारेऽपि प्रतिवादिना-
ऽर्थिनः पराभूतस्य लाभक्यात्यादिविधानार्थोऽव्यात् । बाधते
च परापायनिमित्तता तर्पास्वतः परलोकासाधनार्थम् । ना-
त्रोभयथाऽपि फलार्थमिति भावः ॥ ३ ॥

ज्ञातस्वशास्त्रतत्त्वेन, मध्यस्थेनाऽधभीरुणा ।

कथाबन्धस्तत्त्वधिया, धर्मवादः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

ज्ञातेति—ज्ञातं स्वशास्त्रस्याभ्युपगतदर्शनस्य तत्त्वं येन,
एवंभूतो हि स्वदर्शने दृष्टमदृष्टितं वा जानीते । मध्य-
स्थेन—आन्यान्तकस्वदर्शानुगगपरदर्शनद्वयगर्हतेन, एवं-
भूतस्य हि सुप्रतिपादं तत्त्वं भवति । तथा अधभीरुणा-
शान्तरूपशीलन, एवंभूतो ह्यसमञ्जसवक्त्रा न भवतीति ।
सहोक्ति गम्येत तत्त्वधिया—तत्त्वबुद्ध्या । यः कथाबन्धः
स धर्मवादो—धर्मप्रधानो वादः प्रकीर्तितः ॥ ४ ॥

वादिनो धर्मबोधादि, विजयेऽस्य महत्फलम् ।

आत्मनो मोहनाशश्च, प्रकटस्तत्पराजये ॥ ५ ॥

वादिन इति—वादिनो विजयं सति । अस्य—प्रागुक्तविशे-
षणविरहितस्य अतिवादिनो धर्मः श्रुतचारित्र्यलक्षणस्तस्य
शोधः प्रतिपत्तिस्तदादि । आदिना अष्टपक्षपातावगोवादा-
द्विग्रहः । महद्दुःकृष्ट फलं भवति । ततः प्रतिवादिनः
सकाशम् पराजये च्छान्नोऽधिकृतसाधोः मोहस्यातत्या-
दा तत्त्वाध्यवसायलक्षणस्य नाशश्च प्रकट इत्युभयथाऽपि
फलवानयमिति भावः ॥ ५ ॥

अयमेव विधेयस्त-तत्त्वज्ञेन तर्पास्विना ।

देशात्यपेक्षयान्याऽपि, विज्ञाय गुरुलाघवम् ॥ ६ ॥

अयमेवेति—तत्तस्मात् तत्त्वज्ञेन तर्पास्विना । अयमेव—धर्म-
वाद एव विधेयः । अपवादमाह—देशो—नगरग्रामजनपदादिः,
आदिना कालराजसभ्यप्रतिपाद्यादिग्रहः, तदपेक्षया—तदाश्र-
यणेन गुरुलाघव-दोषगुणयोरल्पबहुत्वं विज्ञाय अन्योऽपि
विवादः कार्यः ॥ ६ ॥

अत्र ज्ञातं हि भगवान्, यन्म नाऽभाव्यपरीदि ।

दिदेश धर्ममुचितं, देशेऽन्यत्र दिदेश च ॥ ७ ॥

अत्रेति—अत्र देशात्यपेक्षायां ज्ञातमुदाहरणं हि भगवान्
धीवर्धमानस्वामी । यत् स न अभाव्यपरीदि प्रथमस-
मवसरणेऽयोग्यमस्ति धर्मं दिदेश, अन्यत्र चाचितं प्रति-
पाद्यजनकालेन देशं धर्मं दिदेश ॥ ७ ॥

विषयो धर्मवादस्य, धर्मसाधनलक्षणः ।

स्वतन्त्रमिदः प्रकृतो-पयुक्तोऽसद्व्यवहारे ॥ ८ ॥

विषय इति—धर्मवादस्य विषयो धर्मसाधनलक्षणः स्व-
तन्त्रमिदः । सांख्यादीनां पार्थिवतन्त्रादिशास्त्रमिदः । अस-
द्ब्रह्मशाश्वतपक्षपातस्य व्ययं सति, प्रकृतोपयुक्तः प्र-
स्तुतमात्तसाधकः । धर्मवादेनवासङ्गहनिवृत्त्या मार्गाभिमु-
खमावादिन भावः ॥ ८ ॥

यथाऽहिमादयः पञ्च-व्रतधर्माकथ्यदिभिः ।

पदैः कुशलधर्माद्यैः, कथ्यन्ते तत्त्वस्वदर्शने ॥ ९ ॥

यथेति—यथाऽहिमादयः, आदिना सन्तानस्तेयब्रह्मा-
परिग्रहपरिग्रहः, पञ्च स्वस्ववर्शनं व्रतधर्मयमार्थाभिः,
तथा कुशलधर्माद्यैः पदैः कथ्यन्ते । तत्र महाव्रतपदेनैता-
नि जैनैर्गर्भायन्ते । व्रतपदेन च भागवतैः, यदाहुस्ते-
“ पञ्च व्रतानि पञ्चोपव्रतानि ” व्रतानि यमाः, उपव्रता-
नि नियमाः ” इति । धर्मपदेन तु पाशुपतैः, यतस्ते दश
धर्मानाहुः—“ अहिंसा सत्यवचन-मस्तेन्यं चाप्यकल्पना ।
ब्रह्मचर्यं तथाऽक्रोधो, ह्यार्जवे शौचमेव च ॥ १ ॥ सन्तो-
षो गुरुशुभ्रता, इत्येते दश कीर्तिताः ” । १० सांख्यैर्ब्रह्मस-
मतानुसार्गिभश्च यमपदेनाभिधीयन्ते—“ पञ्च यमाः पञ्च
नियमाः ” तत्र यमाः—“ अहिंसा सत्यमस्तेन्यं ब्रह्मचर्यम-
व्यवहारश्चाति, ” नियमास्तु—“ अक्रोधो गुरुशुभ्रता, शौ-
चमाहारग्लाघवम् । अप्रमादश्चेति ” कुशलधर्मपदेन च यो-
दैर्गर्भायन्ते, यदाहुस्ते—“ दशाऽ=कुशलानि, तद्यथा—हिं-
सा स्तेयान्यथाकामं, पैशुन्यं परुषानृतम् । संभिञ्जालाप-
व्यापाद—ममिध्या हर्षिपर्ययम् ॥ १ ॥ पापकर्मैति दशधा,
कायवाङ्मानसैस्त्यजेत् । इति ” अत्र चान्यथाकामः—पा-
रुषार्यम्, संभिञ्जालापऽसंबद्धभाषणम्, व्यापादः—परपी-
डाचिन्तनम्, अमिध्या—घनार्द्रादिवसन्तोषः परिग्रह इति या-
वत्, हर्षिपर्यया—मिध्याभिनिवेशः, एतद्विपर्ययाश्च दश
कुशलधर्मा भवन्तीति । आदिपदाश्च ब्रह्मादिपदग्रहः । एता-
न्येव वैदिकादिभिर्ब्रह्मादिपदेनाभिधीयन्ते इति ॥ ९ ॥

मुख्यवृत्त्या क युज्यन्ते, न व्रतानि क दर्शने ।

विचार्यमेतन्निपुणे-रन्यग्रणान्तरान्मना ॥ १० ॥

मुख्येति—एतानि—अहिमादीनि क दर्शने युज्यन्ते, क वा
दर्शने न युज्यन्ते, एतन्मुख्यवृत्त्याऽनुपचारेण निपुणैर्धर्म-
विचारनिर्णयार्थं विचारणीयम् नान्यद्वस्त्वन्तरविचारणे ध-
र्मवादभावप्रसङ्गात् । अन्यग्रण—स्वशास्त्रनतिप्रणिधाना-

व्याप्तिनेन अन्तर्गतना—मनसा शास्त्रान्तर्गता ह्येकशा-
स्त्राप्रकाराणामहिंसादीनामप्रयुज्यमानता स्फुटमेव प्रती-
यत इति स्वतन्त्रनीतिप्रणिधानेनैव विषयव्यवस्था विचार्य-
माणा फलवतीति भावः ॥ १० ॥

ननु स्वतन्त्रनीत्याऽपि धर्मसाधनविचारणे प्रमाणप्रमे-
यादिलक्षणप्रणयने परतन्त्रादिविचारणप्रण्याध-
श्यकमिति व्यग्रताऽनुपरमे कदा प्रस्तुतवि-
चारावसर इत्यत आह—

प्रमाणलक्षणादेस्तु, नोपयोगोऽत्र कश्चन ।

तन्निश्चयेऽनवस्थाना—दन्यथार्थस्थितेर्यतः ॥ ११ ॥

प्रमाणेति—प्रमाणं—प्रत्यक्षादि तस्य लक्षणं—स्वपराभा-
मिज्ञानन्यादिः तदादिः, आदिना प्रमेयलक्षणविग्रहः । त-
स्य त्वधर्मसाधनविषये कश्चनोपयोगो नास्ति । अयमभि-
प्रायः—प्रमाणलक्षणेन निश्चितमेव प्रमाणमर्थप्राप्तकमिति
तदुपयोग इति । न चायं युक्तः, यतस्तल्लक्षणं निश्चित-
मनिश्चितं वा स्यात् ? आद्यं किमधिकृतप्रमाणेन ? प्रमा-
णान्तरेण वा ? यदि तेनैव तदेतरेतराश्रयः, आधिकृत-
प्रमाणलक्षणनिश्चयः तन्निश्चयाच्चाधिकृतप्रमाणनिश्चय इति ।
यदि च प्रमाणान्तरेण तन्निश्चयस्तदाह—तन्निश्चयं प्र-
माणान्तरेण तल्लक्षणनिश्चयेऽनवस्थानात्तन्निश्चयायकप्रमाणेऽ-
पि प्रमाणान्तरापेक्षाऽविद्यमाना । यदि च प्रमाणान्तरेणा-
निश्चितमेव लक्षणं प्रमाणनिश्चये उपयुज्यते इतीष्यते, त-
दाह—अन्यथाऽन्यतोऽनिश्चितस्य लक्षणस्यापयोगोऽर्थस्थि-
तेरन्यतोऽनिश्चितेनैव प्रमाणेनार्थसिद्धेः । तदुक्तं हार्गभट्टा-
चार्येण—“प्रमाणेन विनिश्चिन्य, तदुच्यते न वा ननु ।
अलक्षितत्वे युक्ता, न्यायतोऽस्य विनिश्चयः ॥ १ ॥
सत्यां चास्यां तदुक्त्या किं, तद्विषयनिश्चयः । तत एवा-
विनिश्चिन्य, तस्यां किं (वा) ध्यान्ध्यमेव हि ॥ २ ॥ ”
इत्यमत्र प्रमाणलक्षणादेरनुपयोगः समर्थितः । एतमेव
सिद्धसेनसंमत्या दृढयन्नाह—यत इति यत आह यादीः
सिद्धसेन इत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्रमिद्धानि प्रमाणानि, व्यवहारश्च तत्कृतः ।

प्रमाणलक्षणस्याङ्गी, ज्ञायते न प्रयोजनम् ॥ १२ ॥

प्रसिद्धानीति—प्रसिद्धानि लोके स्वत एव रूढानि, न तु
प्रमाणलक्षणप्रणेतृवचनप्रसाधनीयानि । प्रमाणानि—प्रत्य-
क्षादीनि । तथा व्यवहारेण—व्यवहारः स्नानपानदहनपचना-
दिका क्रिया । चशब्दः प्रसिद्धधिसमुच्चयार्थः । तत्कृतः प्रमा-
णप्रमाद्यः प्रमाणलक्षणप्रवीणानामपि गोपालबालाबलादीनां
तथा व्यवहारदर्शनात्, ततश्च प्रमाणलक्षणस्याधिसेवाविज्ञा-
नं प्रमाणमित्यादेरुक्तां प्रतिपादने ज्ञायते—उपलभ्यते ‘न’—नैव
प्रयोजने—फल वर्तते । नति यद्व्यंज्ज्ञायते नति’ यदुक्तमाचार्येण
तदतिवचनपरिहारापरिहाराधर्म । यस्त्वत्रायमुद्यमस्योपाल-
म्भः यतु प्रमाणमेव सर्वस्य व्यवस्थापकम्, न तु लक्षणम्, तद-
पेक्षायामनवस्थेत्याहुस्तेषाम्—“निश्चामि च पिबामि चाति”
न्यायापातः । यतो व्याप्यतिथ्यातिपरिहारेण तत्तदर्थव्यव-
स्थापकं तत्तद्व्यवहारव्यवस्थापकं च प्रमाणमुपादेयं तद्व्य-
तु लक्षणम् । अनुवादः स इति चेदस्माकमप्यनुवाद एव,

न ह्यलौकिकमिह किञ्चिदुच्यते । न चाऽनवस्था वैद्यके गंगा-
दिलक्षणवद् व्याकरणादी शब्दादिवच्च व्यवस्थापकमेव, त-
त्रापि संमन्वयव्यवहारमाधित्य लक्षणैरेव व्युत्पादनादिति । स-
न्वय न शोभते, यतो वयं प्रमाणस्यार्थव्यवस्थापकत्वे व्यवहा-
रव्यवस्थापकत्वे वा लक्षणं न प्रयोजकमिति श्रुमो न तु सर्वत्रैव
तदप्रयोजकमिति । समानासमानजातीयव्यवच्छेदस्य तदर्थ-
स्य तत्र तत्र व्यवस्थितत्वात् । सामान्यतो व्युत्पन्नस्य तच्छा-
स्त्रादधिकृतविशेषप्रतीतिपर्यवसानेनानवस्थाभावात्, केवलं
केवलव्यतिरेकस्य लक्षणमिति नादरः, प्रमेयत्वादेरपि पदार्थ-
लक्षणत्वव्यवस्थितः इत्यम्यत्र विस्तरः । वस्तुतो धर्मवाद्
लक्षणस्य नोपयोगः, स्वतन्त्रसिद्धाहिंसादीनां तादृशधर्मा-
न्तरसंशयजिज्ञासाविचारद्वारकनस्वज्ञानेनानवस्थाप्रतिवृत्तः ।
अन्यथैवोपपत्तिरितर्गभञ्जनेन ज्ञानस्य तत्साध्यस्यात्रानुप-
योगात्समुद्भवज्ञानेनैव कार्यसिद्धिरित्यत्र तात्पर्यम् ।

नन्वर्थनिश्चयार्थमेव लक्षणोपयोगः, तेन ज्ञानप्रामाण्यसंश-
यानिवृत्तौ तन्मूलार्थसंशयनिवृत्त्याऽर्थनिश्चयसिद्धेः इत्याशङ्का-
यामाह—

न चार्थसंशयापत्तिः, प्रमाणेऽनन्वयशङ्काया ।

तत्राप्येतद्विच्छेदा—हेत्वभावस्य माम्यतः ॥ १३ ॥

न चेति—न च प्रमाणेऽनन्वयशङ्कायाऽप्रामाण्यशङ्काया अर्थ-
संशयापत्तिः, लक्षणं विनोति गम्यम् । तत्रापि—प्रमाणलक्ष-
णेऽपि । एतद्विच्छेदादप्रामाण्यशङ्कायाः स्वरसोन्धापिता-
या अनुपगमात् । हेत्वभावस्य शङ्काकारणाभावस्य साम्यतः
तुल्यत्वात् । प्रमाणलक्षणं इव प्रमाणेऽपि शङ्काकारणाभावं
शङ्काया अनुपपत्तिरित्यर्थः ।

आहिंसादिधर्मसाधनप्राप्तकं हि प्रमाणं पेष्यां यद्वतन्त्रा-
दिकं स्वस्वशास्त्रमेव । तत्र आहिंसादिप्रहणांशं सर्वतन्त्र-
प्रसिद्धत्वेन न कदापि संशयस्तद्विशेषांशं तु भयक्षयम-
नुकूल एव, न चैकांशे शङ्कितप्रामाण्यज्ञानमितरांशस्याप्य-
निश्चायकमिति युक्तम्, घटपटसमूहालम्बनात् । घटांशं प्रा-
माण्यसंशयं पटस्याप्यनिश्चयापेक्षारत्याशयधानाह—

अर्थयाथान्यशङ्का तु, तत्त्वज्ञानोपयोगिनी ।

शुद्धार्थस्थापकत्वं च, तन्त्रं सदृशनिग्रहं ॥ १४ ॥

अर्थोति—अर्थस्याहिंसादीत्यात्म्यस्य स्वतन्त्रप्रसिद्धनिश्चा-
यवृत्तित्वानित्याश्रयवृत्तित्वादेः शङ्का तु विचारप्रवृत्त्या
तत्त्वज्ञानोपयोगिनी । ततश्च प्रतीयमानं शुद्धार्थस्य—सर्व-
थाशुद्धविषयस्य व्यवस्थापकत्वं (स्थापकत्वं) प्रामाण्यजन-
कत्वम् । सदृशनस्य शोभनागमस्य ग्रहे—स्वीकारे तन्त्रं-
प्रयोजकम् तद्वद्दे स तत एव धर्मसाधनोपलम्भात् किं लक्ष-
णमेति भावः ।

तत्रात्मा नित्य एवेति, येषां कान्तदर्शनम् ।

हिमादयः कथं तेषां, कथमप्यात्मनोऽव्ययात् ॥ १५ ॥

तत्राति—तत्र धर्मसाधने विचारणांश्च आत्मा नित्य एव
इति येषां सांख्यादीनामेकान्तदर्शने तेषां हिमादयः क-
थं मुख्यवृत्त्या युज्यन्ते इति शेषः । कथमपि स्मरितं

गीरावयवकपरिणामेनापि आत्मनोऽप्ययादस्मिन्मात् । न हि बुद्धिगतदृष्टोत्पादरूपा हिंसा सांख्यानानामात्मनि प्रतिबिम्बो-
दयमानुपचरिता संभवति । न वा नैयायिकानां स्वभिन्नदुस्व-
रूपशुण्णरूपा सा, आत्मनि सम्प्रवायेन प्रतिबिम्बसम्प्रवाययोरैव
कालपनिकत्वात् । न च कथमपि स्वपर्यायविनाशाभावे हिंसा-
व्यवहारः कल्पनाशतेनाभ्युपपादयितुं शक्यत इति । तद्विद-
माह—“निष्क्रियोऽसौ ततो हन्ति, हन्यते वा न जातुश्चित् ।
केचित्केनाच्चादित्येवं, न हिंसाऽस्योपपद्यते” ॥ १ ॥

मनोयोगविशेषस्य, ध्वमो मरणमात्मनः ।

हिंसा तच्चेन्न तत्त्वस्य, सिद्धेरर्थसमाजतः ॥ १६ ॥

मन—इति मनोयोगविशेषस्य स्मृत्यजनकज्ञानजनकमनः-
संयोगस्य ध्वंस-आत्मनो मरणं तद्विंसा । इयं आत्मनोऽ-
व्ययेऽभ्युपपत्त्यते, अतिसाध्यादेव हि शरीरस्मृगडनादा-
त्माऽपि स्मृगडत इति लोकानामभिमानो नायं विशेषदर्शि-
भिर्गदगर्णीय इति चेन्न, तत्त्वस्थोक्तध्वंसत्वस्य अर्थसमा-
जतोऽर्थवशादेव सिद्धः । स्मृतिहेतुभावादेव स्मृत्यजन-
नाशममनःसंयोगस्यापि संयोगान्तर्गदेव नाशात् । तथा
च नयं हिंसा केनचित् कृता स्यादिति सुस्थितमेव
सकलं जगत् स्यात् ।

आत्मन एकान्तानित्यत्वाभ्युपगमे दूषणान्तरमाह—

शरीरेणाऽपि संबन्धो, नित्यत्वेऽस्य न संभवी ।

विभुत्वेन च संसारः, कल्पितः स्यादमंशयम् ॥ १७ ॥

शरीरेणापीति—नित्यत्वं सति अस्य आत्मनः शरीरेणा-
पि समं संबन्धो न संभवी । नित्यस्य हि शरीरसंबन्धः
पूर्वरूपस्य त्यागो वा स्यादत्यागो वा ? आद्ये स्वभाव-
त्यागस्यानित्यलक्षणन्यायित्वव्यवहारः । अन्ये च पूर्व-
स्वभावविरोधाच्छरीरसंबन्धोऽप्येव । विभुत्वेन चाभ्युप-
गम्यमानेन हेतुना संसारोऽसंशयं कल्पितः स्यात्, सर्व-
गतस्य परलोकगमनरूपमुख्यसंसारपदार्थानुपपत्तेः । अथ-
वा-विभुत्वे च संसारो न स्यात्, स्याच्चदसंशयं कल्पि-
तः स्यादिति योजनीयम् । तद्विदमुक्ताह—“शरीरेणापि
संबन्धो, नात एवास्य सङ्गतः । तथा सर्वगतत्वाच्च, सं-
सारश्चाप्यकल्पितः” ॥ १ ॥

परः शङ्कते—

अदृष्टादहमयोगः, स्यादन्यतरकर्मजः ।

इत्थं जन्मोपपत्तिश्च, न तद्योगाविवेचनात् ॥ १८ ॥

अदृष्टादिति—अदृष्टात् प्राग्जन्मकृतकर्मणा लब्धवृत्तिका-
त् । देहसंयोगोऽन्यतरकर्मजः स्यात् । आत्मनो विभुत्वे-
नाभ्यकर्माभावेऽपि देहस्य मूर्तेत्यनान्यतरकर्मसंभवाश्चि-
ति । इत्थं जन्मनः संसारस्यापपत्तिः ऊर्ध्वलोकार्थी शरीरसंब-
न्धाद्वोर्ध्वलोकगमनादित्यपदशोपपत्तेः । इत्थमपि विभु-
त्वाव्ययात् पूर्वशरीरत्यागोत्तरशरीरोपादानैककम्बभाषत्वाच्च
न नित्यत्वहानिः, एकत्र ज्ञाने नीलेपातोभयाकाशवैकत्रो-
क्तैकस्वाभाव्याविरोधात्, कार्यक्रमस्य च सामग्र्याव्यवस्था-
दित्याशयः । सिद्धान्तयति—न तद्योगस्य—शरीरसंयोग-
व्याप्यवचनात् । तथाहि—किमयमात्मशरीरयोर्भिन्नो वा

स्यादभिन्नो वा ? आद्ये तत्संबन्धभेदादिकल्पनायाम-
नवस्था । अन्ये च धर्मिद्वयातिगिरसंबन्धाभावेऽतिप्रसन्न
इति ।

आत्मक्रियां विना च स्या-न्मिताणुग्रहणं कथम् ।

कथं संयोगभेदादि-कल्पना चापि युज्यते ॥ १९ ॥

आत्मेति—आत्मनो यावत्स्वप्नवशैरकंक्षेत्रावगादपुत्रलभ-
द्वणव्यापाररूपां क्रियां विना च मिताणूनां—नियतशरी-
रगर्भकपरमाणूनां ग्रहणं कथं स्यात् ? । संबन्धव्याधिशेषे हि
लोकस्थाः सर्वे एव ते गृह्यन्ते न वा केचिदपि अविश-
यात् । अदृष्टविशेषात्मिताणुप्रहोपपत्तिर्भव्यतीति चेन्न-
अदृष्ट-पुण्यपापरूपे साङ्ख्योर्जातिरूपस्य विशेषस्या-
सिद्धेः । मिताणुप्रहार्थस्य विशेषस्य जातिरूपस्याद-
ृष्टकल्पनापक्षपा-क्रियावत्त्वरूपस्यात्मन्येव कल्पयितुं यु-
क्तत्वात् । तत्संकोचविकोच्चादिकल्पनागौरवस्थोत्तरका-
लिकत्वेनाप्यधकत्वाच्छरीरावच्छिन्नपरिणामानुभवस्य सार्व-
जनीनत्वेन प्रामाणिकत्वाच्चेति भावः । तथा आत्मनः क्रियां
विना नियतशरीरानुप्रवेशानभ्युपगमे सर्वेषां शरीराणां
संयोगाविशेषेण सर्वभागावच्छेदकत्वापत्तिभिर्या तदात्म-
भोगे तदीयादृष्टविशेषप्रयोज्यसंयोगभेदादिकल्पनाऽपि कथं
युज्यते ? , अनन्तसंयोगभेदादिकल्पने गौरवात् । अवच्छे-
दकतया तदात्मवृत्तिजन्यगुणत्वावच्छिन्नं प्रति तादात्म्येन
तच्छरीरत्वेन हेतुत्वं तु यत्त्यादभेदेन शरीरभेदाच्च व्यभि-
चारः । अवच्छिन्नत्वसंबन्धेन तद्व्याप्तिविशेषे तद्व्याप्तित्वेन
हेतुत्वं तु सुतरां गौरवमिति न किञ्चिदेतदधिकं लतायाम् ।

अनित्यैकान्तपक्षेऽपि, हिंसादीनामसंभवः ।

नाशहेतोरयोगेन, क्षणिकत्वस्य साधनात् ॥ २० ॥

अनित्येति—अनित्यैकान्तपक्षेऽपि क्षणिकज्ञानसन्तानरूपा-
त्माभ्युपगमेऽपि हिंसादीनामसंभवो मुख्यवृत्त्याऽयोगः । ना-
शहेतोरयोगेन-क्षयकारणस्यायुज्यमानत्वेन—क्षणिकत्वस्य-
क्षणक्षयित्वस्य साधनात् । इयं हि परेषां व्यवस्था-नाश-
हेतुर्भिर्घटादीनां शस्त्रता भिन्नोऽभिन्नो वा विधीयते ? , आद्ये
घटादस्तादृशस्यम्, अन्ये च घटादिवेध कृतः स्यात् इति स्व-
भाषत एवाद्वयानन्तर विनाशिनो भाषा इति । इत्थं च हिंसा
न केनाच्चिन्तयत इत्यनुपपत्तेर्जगत्स्यादिति भावः ।

ननु जनक एव हिंसकः स्यादतो न दोष इत्यत्र जनकः किं
मन्तानस्य क्षणस्य वा इति विकल्प्याद्ये दोषमाह—

न च मन्तानभेदस्य, जनको हिंसको मतः ।

सांभृतत्वादजन्यत्वा-द्भावत्वनियतं हि तत् ॥ २१ ॥

न चेति—न च मन्तानभेदस्य हिंस्यमानशूकरक्षणसन्ता-
नच्छेदेनोत्पत्त्यमानमनुष्यादिवक्षणसन्तानस्य जनको लुब्ध-
कादिहिंसको भवेत्, तद्विस्मयशसन्तानोत्पादकत्वेनैव तद्वि-
सक्तव्यवहारापपत्तेरिति वाच्यम् । सांभृतत्वात् कारुपि-
कत्वात् मन्तानभेदस्य । अजन्यत्वात् लुब्धकाद्यसाध्यत्वात् ।
तद्वि जन्यत्वं हि भाषत्वनियतं सर्वव्याप्तम्, सांभृतं च क्षर-
विपाणादिवत्संदेहेति भावः ।

द्वितीये स्यात्—

नरादिक्षणेहेतुश्च, शूकरादेर्न हिंसकः ।

शूकरान्त्यक्षणेनैव, व्यभिचारप्रसङ्गतः ॥२२॥

नरादीति-नरादिक्षणहेतुश्च लुब्धकादिः शूकरादेर्हिंसको न भवति, शूकरान्त्यक्षणेनैव व्यभिचारस्य हिंसकत्वाति-व्याप्तिलक्षणस्य प्रसङ्गतः । प्रियमाणशूकरान्त्यक्षणोऽपि शृपादानभावेन नरादिक्षणहेतुर्गतिं लुब्धकवत् सोऽपि स्व-हिंसकः स्यादिति भावः ।

इष्टापत्ता व्यभिचारपरिहाणं न्याह—

अनन्तरत्नसोत्पादे, बुद्धलुब्धकयोस्तुला ।

नैवं तद्विरतिः कापि, ततः शास्त्राद्यमङ्गतिः ॥२३॥

अनन्तरगत-अनन्तरत्नसोत्पादे स्वाव्यवहितोत्तरगविसदृश-क्षणोत्पादे हिंसकत्वप्रयोजकऽभ्युपगम्यमानं इति गम्यम् । बु-द्धलुब्धकयोस्तुला साम्यमापद्यते, बुद्धलुब्धकयोर्अनन्तरत्नसो-त्पादकत्वाविशेषात् । एवमुक्तप्रकारेण नद्विरतिर्हिंसाविरतिः कापि न स्यात् । ततः शास्त्रादीनामहिंसाप्रतिपादकशास्त्रादी-प्रसङ्गतिः स्यात् । न चैतादृष्टे परस्य—“ सत्तेऽस्मि स-ति इदानीं, सर्व्वेसि जीविते पियं । अन्नाने उपमे क-त्ता, नेव हन्ते न घातये ॥ १ ॥ ” इत्याद्यायमस्य पर-भ्युपगमात् ।

घटन्ते न विनाऽहिंसां, सत्यादीन्यपि तत्त्वतः ।

एतस्या वृत्तिभूतानि, तानि यद्भगवाज्जगतां ॥ २४ ॥

घटन्त इति-अहिंसां विना सत्यादीन्यापि न घटन्ते । य-त एतस्या अहिंसाया वृत्तिभूतानि तानि सत्यादीनि भ-गवान् जगतां सर्व्वेभ्यो गीदितवान् । न च सत्यादिपालनीया-भावे वृत्तां विद्वान् यतन इति । ननु हन्मीति संकल्प एव हिंसा, तद्योगादेव च हिंसकत्वं तदभावाच्चाहिंसायास्ततश्च तद्वृत्तिभूतसत्यादीनां नानुपपत्तिरिति चेन्न, हन्मीति संक-ल्पलक्षणस्यैव सर्व्वथाऽनन्वये कालान्तरभाविफलजनकत्वा-नुपपत्तेः, कथांचदन्वये चास्मत्सिद्धान्तप्रवेशापाताच्चन्य-धिकमन्यत्र ।

मौनीन्द्रं च प्रवचनं, युज्यते सर्व्वमेव हि ।

नित्यानित्य स्फुटं देहा-द्विआभिन्ने तथान्मनि ॥२५॥

मौनीन्द्र इति-मौनीन्द्र-वीतरागप्रतिपादिते च प्रवचने स-र्व्वमेव हि हिंसाऽहिंसादिकं युज्यते । नित्याऽनित्ये तथा स्फुटं प्रत्यक्षं देहाद्विआभिन्ने आत्मानं सति । तथाहि-आत्मन्वेन नित्यत्वमात्मनः प्रतीयते, अन्यथा परलोकाद्यभावप्रसङ्गात् । मनुष्यादिना चानित्यत्वम्, अन्यथा मनुष्यभावानुच्छेद-प्रसङ्गात् । धर्मिग्राहकमानेन तत्र नित्यत्वमिद्वानित्यत्व-धियः शरीरगोदावपयकत्वमेवास्त्विति चेन्न धर्मिग्राहक-मानेन अलक्षणकालिनस्यैव तस्य सिद्धेर्घटाशृपादानस्यैव ज्ञानाशृपादानस्य पूर्वोत्तरपर्यायिनाशोत्पादान्वितध्रुवत्वानिय-तत्वात् । यथा च आन्तत्याआन्तत्वे परमार्थस्यैववहारापे-क्षया परेषां न ज्ञानस्य विरुद्धं, यथा चैकत्र संयोगतद-भावो, तथा द्रव्यतो नित्यत्वं पर्यायतश्चानित्यत्वं तास्मा-क विरुद्धम् । अनपेक्षितविशिष्टरूप हि द्रव्यम्, अपेक्षि-तार्थाशष्टरूपं च पर्याय इति । तथा शरीरजीवयोर्मूर्त्ताऽमू-र्त्तत्वाभ्यां भेदः, देहकण्टकादिस्पर्शं वेदनोत्पत्तेश्चाभेद इति ।

तदुक्तम्—“ जीवसरीराणि पि दु, भस्माभेदो तदोवलंभाओ । मुत्तामुत्तल्लणओ, छिक्कम्म य वेयणाओ अ ॥ १ ॥ ” तच्च-देवं ब्राह्मणो नष्टो ब्राह्मणो जानातीत्यादिव्यवहारानुपपत्तिः विना ब्राह्मणस्य व्यासज्यवृत्तत्वमित्यादिकमुपपादितम-न्यत्र ।

पीडाकर्तृत्वतो देह-व्यापस्या दुष्टभावनः ।

त्रिधा हिंसाऽगमप्रोक्ता, न हीन्यमपहेतुका ॥ २६ ॥

पीडति-पीडाकर्तृत्वतः पीदायां स्यतन्त्रव्यापृतत्वात् । दे-हस्य व्यापत्तिर्विनाशस्तथा कथांचल्लक्षणोपपत्तिरिति भावः । दुष्टभावता हन्मीति संज्ञेशान् । त्रिधा जिनप्रोक्ता हिंसा । इत्थमुक्तरूपाभ्युपगमे न ह्यपहेतुका-हेतुरहिता भवति ।

अत्रैव प्रकारान्तरणासेमवे दृष्टयितुमुपन्यस्यति-

हन्तुर्जाग्रति को दोषो, हिंसनीयस्य कर्मणि ।

प्रसङ्गिस्तदभावे चाऽन्यत्रापीति मुधा वचः ॥ २७ ॥

हन्तुरिति-हिंसनीयस्य कर्मणि हिंसानिमित्तादृष्टे जा-ग्रति-लब्धवृत्तिके सति हन्तुः को दोषः ?, स्वकर्मणि-च प्राणिनो हतत्वात्, तत्कर्मप्रगितस्य च हन्तुरस्व-तन्त्रत्वेनादुष्टव्यवहारात् । तदभावे च-हिंसनीयकर्मविपा-काभावे च अन्यत्राप्यहिंसनीयेऽपि प्राणिनि प्रसङ्गिः हिं-सापत्तिरिति हिंसाऽसंभवप्रतिपादकं यच्चो मुधाऽतर्थाकम् ।

हिंस्यकर्मविपाके य-दुष्टाशयनिमित्ता ।

हिंसकत्वं न तनदं, वैद्यस्य स्याद्विपोषिव ॥ २८ ॥

हिंस्यति-हिंस्यस्य प्राणिनः कर्मविपाके सति यद्यस्मा-त् दुष्टाशयेन हन्मीति संज्ञेशन निमित्तता प्रधानहेतुक-मोदयमाध्यां हिंसां प्राति निमित्तभावो हिंसकत्वम् तेन कारणेनदं हिंसकत्वं विपोषिव वैद्यस्य न स्यात्, तस्य हिंसां प्राति निमित्तभावेऽपि दुष्टाशयाऽनास्तत्वात् । त-दिदमाह—“ हिंस्यकर्मविपाकेऽपि, निमित्तत्वनियोगतः । हिंसकस्य भवेदेषा, दुष्टादुष्टानुवन्तः ॥ १ ॥ ” परंप्र-गितस्यापि चाभिमतोदेरिव दुष्टत्व व्यपविश्यत एव । हिं-स्यकर्मनिर्जरणसहायत्वेऽपि च तथाविधाऽऽशयाभावाच्च हिंसकस्य वैद्यावृत्त्यकरणत्वव्यपदेश इति द्रष्टव्यम् ।

इत्थं मदुपदेशादे-स्तन्निवृत्तिरपि स्फुटा ।

मोषक्रमस्य पापस्य, नाशान्त्वाशयवृद्धितः ॥ २९ ॥

इत्थमिति-इत्थं परिणामिन्यान्मनि हिंसोपपत्तां सतां-ज्ञानगुरुणामुपदेशाद्, आदिना अभ्युत्थानादिपरिग्रहः । तदाह—“ अभ्युत्थाने विण्णं, परक्कमे माहुसेवणाए य । सं-म्महेसणल्लेभो, विग्ग्याचिरुद्धे विरुद्धे ॥ १ ॥ ” मोषक्रमस्या-पवनेनायस्य-पापस्य चाग्निमोहनीयस्य नाशान् । तन्नि-वृत्तिरपि-हिंसानिवृत्तिरपि स्फुटा-प्रकटा स्वाशयस्य शुभा-शयस्य न कमपि हन्मीत्याकारस्य वृद्धितोऽनुवन्धात् ।

तथारुचिप्रवृत्त्या च, व्यज्यते कर्म तादृशम् ।

संशयं जानता ज्ञातः, संसार इति हि श्रुतिः ॥ ३० ॥

तथारुचीति-तथाहत्या सदाचारश्चद्वया प्रवृत्त्या च । ता-

दृशं स्वप्रयत्नोपक्रमणीयं कर्म व्यज्यते । प्रवृत्तिरेवोपक्रम-
णीयकर्मोनिष्ठयादुपायसशये कथं स्यादिति चेदथानर्थ-
संशययोः प्रवृत्तिनिवृत्त्यपेक्षत्वादित्याशयवानाह—संशयम-
र्थानर्थगतं जानता हेयोपादेयनिवृत्तिप्रवृत्तिभ्यां परमाश्रितः
संसारो ज्ञात इति हि स्थितिः—प्रज्ञावतां मर्यादा । तथा
आचारसूत्रम्—“संसारं परिजानतो संसारं परिजानते भव-
ति, संसारं अपरिजानतो संसारं अपरिजानते भवतीति” ॥

अपवर्गनरोबीजं, मुख्या हिंसयमुच्यते ।

सत्यादीनि व्रतान्यत्र, जायन्ते पल्लवा नवाः ॥ ३१ ॥

अपवर्गोति-स्पष्टः ।

विषयो धर्मवादस्य, निरस्य मतिकर्दमम् ।

मंशोध्यः स्वाशयादित्थं, परमानन्दमिच्छता ॥ ३२ ॥

विषय इति-मतिकर्दममादावेव प्रमाणलक्षणप्रणयनादि-
प्रपञ्चम् ।

वादनिरूपणानन्तरं तत्सज्जानीया कथा निरूप्यते-

अर्थकामकथा धर्म-कथा मिश्रकथा तथा ।

कथा चतुर्विधा तत्र, प्रथमा यत्र वर्ण्यते ॥ १ ॥

अर्थेति—अर्थकथा कामकथा धर्मकथा तथा मिश्रकथा
एव चतुर्विधा कथा । तत्र प्रथमाऽर्थकथा सा, यत्र यस्यां
वर्ण्यते—प्रांतपाद्यते ।

विद्या शिन्पमुपायश्चा-निर्वेदश्चापि मंचयः ।

दक्षन्तं मामभेदश्च, दण्डो दानं च यत्नतः ॥ २ ॥

विद्येति—विद्यादयोऽर्थोपाया यत्र वर्ण्यन्ते साऽर्थकथ-
नि भावः ।

रूपं वयश्च वेपश्च, दाक्षिण्यं चापि शिञ्जितम् ।

दृष्टं श्रुतं चानुभूतं, द्वितीयायां च संस्तवः ॥ ३ ॥

रूपमिति—रूपं सुन्दरम्, वयश्चोद्ग्रमं, वेपश्चोऽज्ज्वलं, दाक्षि-
ण्यं च—मार्दवम्, शिञ्जितमपि धिपयेषु, दृष्टमद्भुतदर्शनमा-
श्रित्य, श्रुतं चानुभूतं च, संस्तवश्च—परिचयश्च, द्विती-
यायां—कामकथायाम् । रूपादिवर्णनप्रधाना कामकथेत्यर्थः ।

तृतीया क्षेपणी चैका, तथा विक्षेपणी परा ।

अन्या संवेजनी निर्वे-जनी चेति चतुर्विधा ॥ ४ ॥

तृतीयेति—तृतीया धर्मकथा च एका आक्षेपणी, तथा प-
रा विक्षेपणी, अन्या संवेजनी, च पुनर्निर्वेजनी इति च-
तुर्विधा ।

आचाराद्व्यवहाराच्च, प्रज्ञमर्हद्विवादतः ।

आद्या चतुर्विधा श्रोतु-श्चिन्ताक्षेपस्य कारणम् ॥ ५ ॥

आचारादिति—आचार व्यवहार प्रज्ञासि दृष्टिवादं चाश्रि-
त्य आद्या क्षेपणी चतुर्विधा । श्रोतुः चिन्ताक्षेपस्य तत्त्वप्र-
तिपत्त्यभिमुखलक्षणस्य अपूर्वशमरसवर्गिकास्वादलक्षण-
स्य वा कारणम् ॥

क्रिया दोषव्यपोहश्च, मन्दिग्धे माधुबोधनम् ।

श्रोतुः सूक्ष्मोक्तिराचारा-दयो ग्रन्थान् परे जगुः ॥ ६ ॥

क्रियेति—क्रिया—लोचास्त्रानादिका दोषव्यपोहश्च—कथ-
न्विदापद्यदोषशुद्धयधेप्रायश्चित्तलक्षणः सदिग्धे—संशयाप-

त्रऽर्थे साधु—मधुरालापपूर्वम् बोधनमुत्तरप्रदानम् श्रो-
तुः सूक्ष्मोक्तिः—सूक्ष्मजीवादिभावकथनम् आचारादयः—क-
मणाचारव्यवहारप्रज्ञासिदृष्टिवादा अभिधीयन्ते । परं आचार्या
आचारादीन् ग्रन्थान् जगुः, तैराचाराद्याभिधानादिति भावः ।

एतैः प्रज्ञापितः श्रोता, चित्रस्थ इव जायते ।

दिन्यास्त्रवन्न हि क्वापि, मोषाः स्युः सुधियां गिर ॥७॥

एतैरिति—व्यक्तः ।

विद्या क्रिया तपो वीर्यं, तथा ममितिगुप्तयः ।

आक्षेपणीकल्पवल्ग्या, मकरन्द उदाहृतः ॥ ८ ॥

विद्येति—विद्या—ज्ञानमत्यन्तापकारिभावनमोभेदकम् । क्रि-
या—चारित्र्यम्, तपः—अनशनादि वीर्यं—कर्मशुचिजयानुकूलः
पराक्रमः तथा समितयः—इर्यासमित्याद्याः गुप्तयो—मनोगुप्त्या-
द्याः । आक्षेपणीकल्पवल्ग्या मकरन्दो—रस उदाहृतः । विद्या-
दिवद्बुद्धानजननेनैवयं फलवतीति भावः । द्वा० ६ द्वा० ।

वादे कृत्वा कस्यापि मतं न दूषयत्—

वायं विविहं ममेच्च लोप,

महिण् खेयाणुगण य कोविद्युष्पा ।

पक्षे अभिभूय मन्वदंसी,

उपमेते अविहेदण म भिक्खू ॥ १६ ॥

यः पुनर्लोकं विविधं वाद समेत्य 'अविहेदुको' भवेत् कस्य-
चिद्बोधको न भवेत् कस्याचित् पक्षपाते न कुर्यात् । लोके हि
बहूनि दर्शनानि सन्ति ते परस्परं वादं कुर्वन्ति—अन्योन्य
मतं दूषयन्ति, मुग्धा जटाधारिभिः नञ्चा वस्त्रधारिभिरुह-
न्त्या वनवासिभिः इत्यादि, स्वस्वमताभिश्चयवचनरूपे वा-
दं कृत्वा कस्यापि बाधां न कुर्यात् इत्यर्थः । कीदृशो यः ?,
साहितो—ज्ञानदर्शनचारित्र्यसाहितः, पुनः कीदृशः ?, स्वदानुगतः
स्वदयति मन्दाकर्गेति कर्म अनेनेति स्वदं—संयमस्तेन अ-
नुगतः स्वदानुगतः समदर्शाविधिसंयमगतः, पुनः कीदृशः ?,
कोविदात्मा कोविदो—लक्ष्मशास्त्रपरमार्थ आत्मा यस्मैति
कोविदात्मा, पुनः कीदृशः ?, प्राज्ञः—प्रकर्षेण अन्यभ्यः आधि-
क्येन जानातीति प्राज्ञः, सारबुद्धिमान् । पुनः कीदृशः ?, अ-
भिभूय सर्वदर्शी अभिभूय—परिपहान् जित्वा गगद्वेषा नि-
वार्य सर्वजन्तुगणम् आत्मसदृशं पश्यतीत्येवं शालः सर्वद-
र्शी, पुनः कीदृशः ?, उपशान्तः कपायराहितः स्यात् स भिक्षु-
रित्युच्यते । उक्तं १५ अ० । “सम्महिद्धी कीरिया वादी
मिच्छा यं संसगा वाह । जहिऊण मिच्छवायं, सबह वायं इम
तत्थ ॥ १ ॥” सूत्र० १ श्रु० १२ अ० । “जो जहवायं न कुणह,
मिच्छुहिद्धी तआ हु को अन्नो । बज्जई मिच्छुत्तं, परस्स
सक जेणमाण ॥ १६६६ ॥” प० व० ४ द्वार । जी० । (वादार्थं
परिहासकल्पास्थितस्य गमने 'परिहार' शब्द पञ्चमभागे
६७४ पृष्ठे गतम् ।) (वादलब्धिसंपन्नः साधुग्राह्येष विधाय
नास्तकवादिवाजे पदाक्रम्य गच्छतीति 'पुरिसजाय' शब्द
पञ्चमभागे १०३६ पृष्ठे उक्तम् ।) (आत्मानं पुरुषं क्षेत्रं वस्तु-
विदं वा ज्ञात्वा वादं प्रयुङ्क्त इति 'पश्चागमह' शब्द पञ्च-
मभागे ४७ पृष्ठे उक्तम् ।)

वाद (य) गंध-वादग्रन्थ-पुं० । परंपरानिराकरणेन स्वपक्ष-
प्रतिष्ठापने तर्कप्रकरणे, यो० धि० ।

वायग-वाचक-पुं० । पूर्वगतं ध्रुवं सूत्रमन्यश्च त्रिनयान् वाच
यतीति वाचकः । पूर्वगतध्रुवधारिणि, वृ० ६ उ० । वाचकः
पूर्वधरोऽभिधीयते स च श्रीमानुमास्वातिनामा महातार्कि-
कः प्रकरणपञ्चशतीकर्ता चाचार्योऽभवत् । पञ्चा० ६ विश्व० ।
उपाध्यायं, विश्व० । आ० म० । (अथ स्वर्गप्रमतसामान्य-
विशेषाभ्यात्मकवाच्यवाचकभावसमर्थनपुरःसरं नार्थान्त-

रीयप्रकाल्पतत्त्वकान्तगोचरवाच्यवाचकभावनिगसद्वारेण
तेषां प्रभावैभवाऽभावानिरूपणम् 'आगम' शब्दे द्विती-
यभागे ६६ पृष्ठे गतम् ।)

वायगवर-वाचकवर-पुं० । वाचकप्रधाने, प्रज्ञा० १ पद ।

वायगवरवंश-वाचकवरवंश-पुं० । वाचकवराः-प्रधानवाच-
कास्तेषां वंशः-प्रवाहो वाचकवरवंशः । पूर्वधाराणां क्र-
मभाविपुरुषपूर्वप्रवाहे, न० । " वायगवरवंशाओ, तेवीसर-
मेण धीग्गुरिस्सण । दुद्धरधेग्गण मुगिणा , पुव्वसुयसमि-
च्चुद्धीणं ॥ १ ॥ " प्रज्ञा० १ पद ।

वायज्जयण-वाताध्ययन-न० । त्रिगृद्धिदशानां प्रथमोऽध्यय-
ने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वायड-व्याकृत-त्रि० । प्रकटार्थे, च० ३ अधि० ।

प्रावृत्त-त्रि० । अनावृत्ते, विशेष० । ती० ।

वायडाग-वाग्डाक-पुं० । मुकुलिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वायद्धि-वाग्द्धि-स्त्री० । वाक्संपत्तौ, आ० म० १ अ० ।

वायण(णा)संपया-वाचनासंपद-स्त्री० । गणिसंपदभेदे, व्य० ।

संप्रति वाचनासंपदं चतुःप्रकारमाह-

वायणभेया चउरो, विजियोहेमणममुहिमणया य ।

परिनिव्वयप्पिया वा, निजवणा चैव अन्थस्स ॥२६१॥

वाचनाया भेदाश्चत्वारस्तद्यथा-विचिन्त्य सम्यक् यो-
ग्यतां-परिनिव्वयोद्देशनम्, विचिन्त्यैव समुद्देशसमुद्देशनता
च २, तथा परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थस्य निर्यापना ४ ।

तत्र विचिन्त्योद्देशनमाह-

तेणेव गुणेणं तु, वायइयव्वा परिकिखउं सीमा ।

उहिमति वियाणेउं, जं जस्म जोग्गं नं तस्म ॥२६२॥

अयमस्या वाचनाया योग्योऽयमयोग्य इति । तेनैव वाचना-
विषयेण गुणेन शिष्याः परीक्ष्य वाचयितव्या नान्यथा । त-
तो यत् यस्य योग्यं तत्तस्य विज्ञाय उद्दिशति ।

अत्रैव प्रकारान्तरमाह-

अपरीणामगमादी, वियाणिउं अभायणे न वाएति ।

जह आममडियघडे, अत्रवण छुम्भती खीरं ॥२६३॥

अपरिणामकादीन् आदिशब्दादतिपरिणामिकपरिग्रहः छे-
दसूत्राणामाजनानि विज्ञाय न वाचयति-नादिशती
त्यर्थः । यथा आम-अणके मृत्तिकाघटं, पके वा अम्ले
न क्षीरं क्षिप्यते ।

जह छुम्भती विणस्मइ, नस्मइ वा एवमपरिणामादि ।

नोदिसे छेयमुत्तं, समुद्दिमे वाऽवि तं चैव ॥ २६४ ॥

यद्यम्ल क्षीरं क्षिप्यते तदा विनश्यति, यदि वा-आम-
मृत्तिकाघटं घटस्य भङ्गो नश्यति । एवमपरिणामा-
दी छेदसूत्रं विनश्यति नश्यति वा-ततो नोद्दिशति, एषा वि-
चिन्त्योद्देशनता, समुद्देशवपि तद्वै योग्यं नान्यत् एषा
विचिन्त्य समुद्देशनता ।

परिनिव्वयिया वाए, जत्तियमेनं तु तरइ ओधेनुं ।

जागहिदिहुंतेणं, परिचिते तावतमुद्दिमति ॥ २६५ ॥

परिनिर्वाप्य वाचयति, किमुक्तं भवति-जाहकदृष्टान्तेन
याचनमात्रमवग्रहीतुं शक्नोति तावन्मात्रमन्तेनपरिचिते उ-
द्दिशति एषा परिनिर्वाप्य वाचनता । व्य० १० उ० । (अर्थ-
स्य निर्यापना 'अन्थणिज्जायणा' शब्दे प्रथमभागे ४०६
पृष्ठे गता ।)

स किं न वायणामपदा ? वायणामपया चउव्विधा ए-
णत्ता, तं जहा-विजयं उद्दिमति विजयं वाएति परि-
णिव्वयिवयं वाएइ अन्थणिज्जवण यावि भवति । सत्तं
वायणामपदा ।

'स किं न' मित्यादि, कगन्धम् । गुरुराह-'वायणे' त्यादि
वचना संपद्यतुं प्रज्ञप्ता । विदित्वादिशति १, विदित्वा स-
मुद्दिशति २, परिनिर्वाप्य वाचयति ३, अर्थनिर्यापकश्चापि
भवति ४, तत्र विदित्वादिशति यथा योगविधिक्रमेण
सम्यग् योगनाधीष्वैवमुद्दिशति १, समुद्दिशति वा यथा-
योगसामाचार्यैव स्थिरपरिचितम् कुर्विदमिति वदतीति, अ-
न्यथा अपारिणामिकाश्चपक्वघटानिहितजलोदाहरणेन दोष-
संभवात्, अथवा-आमभाजने वा निर्दिष्टे क्षीरे विनश्यति-
एवमयोग्यदत्तं सूत्रं विनश्यतीति २, परितः-सर्वप्रकारं नि-
र्वापयति, निरा निर्दिग्धादिभृशार्थदशनात् भृशं गमयते, पू-
र्वदत्तालापकादिसवोन्मना स्वात्मनि परिणमयतः शिष्यस्य
सूत्रगताशेषविशेषग्रहणकालं प्रतीक्ष्य शक्त्यनुरूपप्रदानेन प्र-
योजकत्वमनुभूय परिनिर्वाप्यवाचयति-सूत्रं प्रददाति ३,
अर्थः-सूत्राभिधेयं वस्तु तस्य निर्गतिं भृशं यापना निर्वा-
हणा पूर्वपरसांगत्येन स्वयं ज्ञानतोऽन्यथा च कथनतो निर्ग-
मयति निर्यापयतीति निर्यापकः । चापिशब्दो विचारादिद्यो-
तको ४, 'सत्तं' मित्यादि सुगमम् । दशा० ४ अ० । उक्त० ।
स्था० । व्य० १० ।

वायणा-वाचना-स्त्री० । वाचनं वाचना । गुरुभ्यः श्रवणे,
अधिगमे, विशेष० । स्था० । गुरुप्रदत्तेनैव सूत्रस्य परिपटी-
रूपे, विशेष० । गुरुसमीपे सूत्राक्षराणां ग्रहणे, उक्त० २६ अ० ।

वाचनाफलम्-

वायणाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ? वायणाए णं
णिज्जं जणयइ । सुयस्म य अणामायणयाए वड्डइ, सुयस्म
अणामायणयाए वड्डमाणं तित्थधम्मं अवलम्बइ, तित्थ-
धम्मं अवलम्बमाणे महानिज्जं महापज्जमाणे भवइ ॥
(सू०-१६)

हे पृथ्य ! वाचनया वाचयतीति वाचना-पाठना तथा जीवः
किं जनयति?, गुरुराह-हे शिष्य ! वाचनया-सिद्धान्तवाचनं
निर्जगं कर्मशाटनं जनयति, तथा पुनः श्रुतस्य अनाशातनायां
प्रवर्तते, तत्र च प्रवर्तमानो जीवस्तीर्थो गणधरस्तस्य धर्मः
आचारः श्रुतप्रदानरूपस्तीर्थधर्मस्तम् अवलम्बते, ततस्ती-
र्थधर्मम् अवलम्बमानस्तीर्थधर्मम् आश्रयन् महानिज्जो
भवति । महती निर्जरा यस्य स महानिज्जो-महाकर्मविध्वं-
सको भवति । पुनर्महापर्यवसानः महत्-प्रशस्यं मुक्त्यवाप्त्या

पर्यवसानम्—अन्तः कर्मणो भवस्य वा यस्य स महापर्यवसानम् भवति, मुक्तिर्भवतीति हार्दम् । उक्त० २६ अ० । अनु-
यागे, वृ० ३ उ० । विनयाय निर्जरायै सूत्रादिदाने, आध० ४
अ० । ध० । शिष्याप्ययने, अनु० । स्था० । दश० । स० । सू-
त्रस्यार्थस्य वा प्रदाने, न० । आ० म० । म० । (गृही-
तस्मात्प्राप्तिकाणां सूत्रार्थवाचना दातव्या इति 'जिणकण्ठ'
शब्दे चतुर्थभागे १४६६ पृष्ठ उक्तम् ।)

वाचनादानप्रवर्णविधिरेवम्—

“ उवचिस्व उवज्झाओ, सीसा विअरंति वंवरं तस्स ।
सो तेसि सव्वसमयं, वायइ सामाअप्पमुहं ॥ १ ॥
सोणादणाइकुसलो, विअरइ वयरु इव वाययं तेसि ।
सीसा वि तइ सुणंति अ, जइ सीसा सीहागरिगुरुणो ॥ २ ॥ ”

तथाऽन्यत्रापि—

“ पर्यस्तिकामवष्टम्भं, तथा पादप्रसारणम् ।
वर्जयेद्भिक्षां हार्य-मधीयन् गुदसन्निधौ ॥ ३ ॥ ” इति

प्रच्छन्नाविधिस्त्वेषम्—

“ आसन्नगम्भो न पुच्छिञ्जा, सिञ्जागम्भो कयाऽपि लो ।
आगम्मुकुडओ संतो, पुच्छिञ्जा पंजलीउडो ॥ ४ ॥ ” अ० ३ अ० ४ ।

तथो नो कर्पयति वाहताए, तं जहा—अविणीए विगइ-
डिबद्धे अविओमवियपाहुडे ॥ ५ ॥ तथो कर्पयति वाहताए ।
तं जहा—विणीए नो विगइडिबद्धे विओमवियपाहुडे ॥ ६ ॥

तथो नो कल्पन्ते वार्चायन्तु सूत्रं पाठयितुमर्थं वा आवयि-
तुम् । तद्यथा—अविनीतः—सूत्रार्थदातुर्वन्दनादिविनयरहितः ।
विकृतिप्रतिबद्धः—घृतादिरसावशेषगृहोऽनुपधानकारात्
भावः । अव्यवशमितम्—अनुपशान्ते प्राभृतामिव प्राभृते-
कपालकौशलकं तीव्रकोधलक्षणं यस्यासौ अव्यवशमित-
प्राभृतः । अतद्विपरितास्तु त्रयोऽपि कल्पन्ते वार्चायन्तुम् । त-
द्यथा—विनीतो नाविकृतिप्रतिबद्धो व्यवशमितप्राभृ-
तश्चेति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

विगई अविणीए लहुगा, पाहुडगुरुगा य दोम आणादी ।

सो य ह्यरे य चत्ता, चितियं अद्राणमादीसु ॥ ३१५ ॥

विकृतिप्रतिबद्धमविनीतं च वाचयतश्चतुर्लघुका आजा-
यश्च दोषाः । स च इतरे च साधवः परित्यक्ता भवन्ति ।
तत्र स तावत् विनयमकुर्वन् ब्रानाचारं विराधयतीति कृत्वा
परित्यक्ताः । इतरे च तमविनीतं हृष्टा विमयं न कुर्वन्ती-
ति परित्यक्ताः । द्वितीयपदमत्र भवति । अन्धादिषु वर्तमाना-
नानां योऽविनीतादिरभ्युपग्रहं करोति स वाचनीयः । एषा
निर्युक्तिगाथा ।

एनामेव भाष्यकृद्विबुधाति—

अविनीयमादियाणं, तिण्ह वि भयणाउ अट्टिया होति ।

पढं भंगे सुत्तं, पढं चितियं तु चरिममि ॥ ३१६ ॥

अविनीतादीनां त्रयाणामपि पदानामष्टिका भजना भवति—
अष्टमङ्गीत्यर्थः । यथा अविनीतो विकृतिप्रतिबद्धो व्यवशमित-
प्राभृतः १, अविनीतोऽपि विकृतिप्रतिबद्धो व्यवशमित-
प्राभृतः २ इत्यादि यावदष्टमो भङ्गो विनीतो विकृत्यप्रतिबद्धो

व्यवशमितप्राभृतश्चेति । अत्र च प्रथमे भङ्गे प्रथमसूत्रं नि-
पतति, चरमे—अष्टमे द्वितीयं सूत्रमिति ।

अथ त्रयाणामपि वाचने यथाक्रमं दोषानाह—

इहराऽपि ताव यंभति, अविणीतो लंभितो किमु सुतेणं ।

मा शब्दो शस्सिहिति, खए व खारावसेउत्तं ॥ ३१७ ॥

इतरथाऽपि श्रुतप्रदानमन्तरंगापि तावद् अविनीतः स्तब्धते
स्तब्धो भवति । किं पुनः श्रुतेन लम्भितः सन् महिमानमिति
शेषः । अतः स्वयं नष्टोऽसाधकानेऽपि मां नाशयिष्यतीति क्षे-
पेण साधारवसेको मा भूयति कृत्वा नाऽसौ वाचनीयः ।

अपि च—

गोज्जहस्स पडागा, मयं पयातस्स वहुयति वेगं ।

दोसोदयप्पसवणं, ण होइ ण शिदाणतुत्तं च ॥ ३१८ ॥

इह गोपालको गधामग्रतो भूत्वा एव पताकां दर्शयति
तदा शीघ्रतरं गच्छन्तीति श्रुतम् । ततो गोवर्गस्य स्वयं प्रया-
तस्य यथा पताका वेगं वक्ष्येति तथा दुर्विनीतस्यापि शु-
भप्रदानमधिकतरं दुर्विनयं वक्ष्येति । तथा दोषाणां—रा-
गाणामुदये शमनमप्यधे न दीयते, यतश्च निदानादुच्छि-
तो व्याधिस्तत्तुल्यं—तत्सदृशमपि वस्तु रोगवृद्धिमयाञ्च
दीयते, यथा—दोषादयं दीयमान शमने न निदानतुल्यं
भवाति, किं तु—भयान्येव, ततो न दातव्यम् । एवमस्यापि
दुर्विनयदोषतरं धर्तमानस्य धुनौषधमाहतामिति कृत्वा न
वेयम् ।

विणया धीना विजा, देति फलं इह परे य लोगम्मि ।

न फलंति विणयहीणा, सम्माणि व तोयहीणाहं ॥ ३१९ ॥

विनयेनार्थिता विद्या इह परत्र च लोके फलं ददाति । ज-
न्तवजननयशःप्रवादलोभादिकर्मैहिकम्, निधेयसादक-
चामुष्मिक फलं दौक्यन्तीति हृदयम् । विनयहीनास्तु ता
अर्थिता न फलान्ति, समस्यानीच तोयहीनानि; यथा—जल-
मन्तरेण धान्यानि न फलान्ति ।

अथ विवर्तप्रतिबद्धमाह—

रमलोलुपता काई, विगतिं ण मुयति दहो वि देहणं ।

अब्भंगेण व सगडं, ण चल्इ काई विणा तीए ॥ ३२० ॥

रसलोलुपतया कश्चिद्देहेन दहोऽपि विवर्ति न मुञ्चति,
स वार्चायन्तुमयोग्यः । कश्चिन्पुनरभ्यङ्गेन विना यथा शकटे
न चलति तथा तथा विवृत्या विना निबोधुं न शक्नोति,
तस्य गुरुणामनुज्ञया विधाना गृह्यता वाचना दातव्येति ।

किं च—

उस्मग्गं एगस्स वि, ओगाहिमग्गस्स काग्गा कुणति ।

गिरहति व पडिग्गहए, विगतिं चग्गं विसज्जता ॥ ३२१ ॥

योगं वहमानः कश्चिदकस्याप्यवगाहिमस्य काग्गात्कायो-
न्मर्गे करोति, प्रतिग्रहे वा विवर्ति गृह्णाति, चरमेनाप्यमुना-
प्युपायेन भेदं विवर्तिविसर्जयितारः ।

एवं मायां कुर्वतः किं भवतीत्याह—

अतवे न होति जोगो, ण य कलए इच्छियं फलं विजा ।

अविफलति विउलमगुणं, माहणहीणा जहा विजा ॥३२२॥

अतपाः-स्तपसा विहीनो योगः-श्रुतस्योद्देशनादिव्यापारो न भवति । न च तपसा विना गृह्यमाणा विद्या-श्रुतज्ञानरूपा ईप्सितं-मनोऽभिप्रेतं फलं फलति, अपीत्यभ्युत्थये, प्रत्युत विपुलमगुणमनर्थं फलति । यथा साधनहीना विद्या । यस्याः प्रकृतिप्रभृतिकाया विद्याया उपवासादिको यः साधनोपचारः सा तन्तरेण गृह्यमाणा भवतीति भावः ।

अथाव्यवशमितप्राभृतं व्याचष्टे

अप्ये वि पारमार्णि, अवराधे वयति खामियं तं च ।

बहुसो उदीरयंतो, अविभ्रांसिय पाहुडो स खलु ॥३२३॥

अल्पेऽपि परमभाषणादावपराधं पारमार्णि परमं क्रोध-समुदात्तं यो व्रजति तच्च क्षामितमपि यो बहुशः उदीरय-ति, स खल्वव्यवशमितप्राभृत उच्यते ।

अस्य वाचनादोषानाह-

दुविधो उ परिष्वाओ, इह चोदणकलहं देवयच्छलक्षणा ।

परलोगम्मि य अफलं, खेत्तम्मि व ऊसरे बीजं ॥३२४॥

दुर्विनीतादिरपात्रस्य वाचनादाने द्विविधः परित्याग इहप-रलोकाभेदाद्भवति । तत्रहलाकपरित्यागो नाम स यदि सारणादिना प्रेर्यते, तदा कलहं करोति । अपात्रवाचनेन च प्रमत्तं प्रान्तदेशता लुलयेत्, परलोके तु परित्यागः, श्रुत-दानम् अफलं-सुगतिर्बाधलाभादिकं पारित्रिकफलं न प्रा-पयति, ऊपर इव क्षेत्र बीजमुत्तं यथा निष्फलं भवति ।

‘सा य इयरे य खला’ इति पदं व्याख्याति-

वाइजंति अपत्ता, हणुदाणुवयं पि परिमहो मो ।

इय एम परिष्वाओ, इहपरलोगंऽणवत्था य ॥ ३२५ ॥

मनोवत् ज्ञानाचारविशोधकतया संसारं परिभ्रमतीति परित्यक्तः, इतरंऽपि साधवस्तान् वाच्यमानान् दृष्ट्वा चि-न्तयन्ति-अहो अपात्राण्यपि यदि वाच्यन्ते ‘हणुदाणि’ स्ति । ततः सांप्रतं वयमपीदृशा भवामः ‘इय स्ति’ एवं तेषा-मपि दुर्विनीयादौ प्रवर्त्तमानानामिहपरलोके परित्याग-कृतो भवति । अनवस्था चैवं भवति--न कोऽपि विनया-दिकं करोतीत्यर्थः ।

अथ द्वितीयपदमध्वादिषु भवतीति यदुक्तं तद् व्याचष्टे-

अद्धाणओमादिउवग्गहम्मि,

वाए अपत्तं पि तु वट्टमाणं ।

पुच्छिज्जमाणम्मि व संथेग्गी,

अप्पामतीणं वि तु तं पि वाए ॥ ३२६ ॥

अध्वनि अथमादयं आदिशब्दाद्वाजद्विष्टादिषु भ्रमपाना-विना गच्छस्योपग्रहे वत्तमानमपात्रमपि दुर्विनीतादिकं ल-ब्धिसम्पन्नं वाच्यत् । अथवा-किमप्यपूर्वं श्रुतं तस्य समस्ति यद् पुनश्च शिष्यो न प्राप्नोति, तत्त्वान्यत्रासंक्रम्यमाणं व्य-वच्छिद्यते । ततः सस्तरणेऽपि अपात्रं वाच्यत् । यद्वा-नास्ति तस्यान्यः कोऽपि शिष्यस्ततोऽप्यस्याभावे मा-सूत्रार्थो विस्मरतामिति कृत्वा तमप्यपात्रं श्रुतं वाच्यत् । वृ० ४ उ० । स्था० । द्य० ।

वाचनीया अवाचनीयाः-

चत्तारि वायणिजा पप्पत्ता, तं जहा-अविणीए विगइ-पडिबद्धे अविओसवियपाहुडे मायी । चत्तारि वातणिजा पप्पत्ता, तं जहा-विणीति अविगतिपडिबद्धे वितोसवितपा-हुडे अमाती । (सू० ३२६) स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

अव्यक्तं वाचयति-

जे भिक्खू अव्वत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ । १६ ।

जे भिक्खू अव्वत्तं ण वाएति ण वायंतं वा साइजइ । २० ।

गाहा-

अव्वंजणजातो खलु, अव्वत्तो सोलसएह वारेणं ।

तथ्विरीतो वत्तो, वातति परेण आणादी ॥ २०५ ॥

जाव कक्खादिसु रोमसंभवो ण भवति ताव अव्वत्तो तस्म भवे वत्तो । अहवा जाव सोलसवारेसो ताव अव्वत्तो परतो वत्तो । जइ अव्वत्तं वाएइ इयरेति अन्नं न वापति तो आणादिया दोसा चउलहुं च ।

अव्वत्ते इमो अववाद्दो । गाहा-

नाऊण य वोच्छेयं, पुव्वगते कालियाऽणुयोगे य ।

सुत्तन्थजाणणं, दव्वं खेत्तं च कालं च ॥ २०६ ॥

पूर्ववत् । अवघवे वत्तो इमहि कारणेहि “दव्वं खेत्तं” गाहा-पूर्ववत् ।

जे भिक्खू अपत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ ॥ २१ ॥

जे भिक्खू पत्तं ण वाएइ ण वायंतं वा साइजइ ॥ २२ ॥

इत्यादि अप्राप्ते एयस्स अन्थो अपात्रसूत्रे गत एव । आदिहे भोधति तदा वि इहं असुण्णन्धं भक्षति अव्वत्तसुत्तस्स अप्राप्तसूत्रे भाणियन्वे ।

गाहा-

परियाएण सुत्तेण, सुत्तेण य वत्तमव्वत्तं य ।

सुत्तं अव्वत्तं वायंतं, वत्तमवाएति आणादी ॥ २०७ ॥

परियाओ दुविहो-जम्मणओ, पव्वज्जाए य । जम्मण-ओ सोलमगहे वरिसाणे अपत्तो अव्वत्तो, पव्वज्जाए ति-वारिसाणे अपवज्जम्म अव्वत्तो । जो वा जस्स सुत्तस्स कालं वुत्तो त अपावेत्तो अव्वत्तो, सुएण--आवरुपेण अणवीपदस्स वयालिण अव्वत्तो दमवयालिण अणधीने उ-त्तरज्जयणाणे अव्वत्तो । एवं सर्वे धयपरियायसुत्ते चउ-भगो कायव्वो । पढमभगो दोसु वि वत्तो, वितिओ सुएणं अव्वत्तो, तांतओ वएण अव्वत्तो, चारिमो दोहि वि अव्वत्तो वाएंतस्स पढमभगिण अव्वत्तो आणादिया य दोसा चउलहुं च ।

अप्राप्तेऽपि वाएइ इमहि कारणेहि । गाहा-

नाऊण य वोच्छेदं, पुव्वगए कालियाणुयोगे य ।

एतेहि कारणेहि, अव्वत्तं चाऽवि वाएजा ॥ २०८ ॥

पूर्ववत् । प्राप्तं पि न वापति इमहि कारणेहि ।

शायका

सङ्कट

गाथा—

एव खेत्तं कालं, भावं पुरिसं तद्वा समासज् ।

एएहि^५ कारणेहिं, सविपक्खा वाऽवि वाएआ ॥२०६॥

“आमे घडे निहत्त जहा जलं तं घडे विणांसर” पूर्ववत् ।
अध्वसे अप्राप्ते क्षुद्रसुत्तं घाएज्जमाणे इत्वं दोमवसग
उट्ठाणं ‘आमे घडे’ गाथा गिहितं-पक्खित्तं मिद्धं—कहिथं
अप्पा आहारत्ता जत्थ तं अप्पाहारं; अप्पधारणसामर्थ्य-
मित्यर्थः । नि० सू० १६ उ० ।

जे भिक्षू हे द्विघ्नाईं समोसरणाईं अवाएत्ता उवरिमसु-
यं वाएइ वायंतं वा साइअइ ॥ १७ ॥

गाह्य—

आवासगमादीयं, सुत्ताणं जाव विंदुसाराओ ।

उक्कमओ वार्देतो, पावति आणाइओ दोसे ॥ १४१ ॥

जे अस्स आदीप ते तस्स हिट्ठिस्स, जे अस्स उच्चरि ते तस्स उच्चरिस्स जहा दसवेयालियस्संगं हट्ठिस्स उच्चरउच्चरणाण दसवेयालियं हट्ठिस्स एवं एणं जाव विदुसारेति ।

गाहा—

सुत्तन्थ तदुभयाणं, आसरणं अहव भावमादीणं ।

तं पूण नियमा अंगं, सुयखंधा अहव अजभयणं ॥१५२॥

समोस्तरणं नाम मेलनं सो य सुस्तथाणं । अहवा-जवादि-
णवपद्मभावाणं । अहवा-द्वयस्त्रैस्तकालभावाए पन्थ समोसदा
सर्वे अरिच्छुत्ति वुत्तं भवति, तं समोस्तरणं भणति । तं
पुण किं होज्ज ? उच्यते-अंगं सुयस्त्रंधो अज्झयणं उहस-
गो । अंगं जहा—आयारे तं अवागत्ता स्यगउंगं वाएति ।
सुयस्त्रंधो जहा आचस्सयं तं अवाएत्ता दस्सेयालिय-
सुयस्त्रंधं वाएति । अज्झयणं जहा सामास्यं अवाएत्ता
चउयीस्तथयं वाएति । अहवा-सत्थपरिगम्हं अवाएत्ता लोण-
विजयं वाएति । उहसंगसु जहा सत्थपरिगम्हण, पढमं साम-
अदेसयं अवाएत्ता पुढविक्काउहसयं वितियं वाएति । पयं सु-
त्तेसु वि दट्ठव्यं । अहवा-दोसु सुअक्खंधसु जहा वंभवेर अ-
वाएत्ता आयारंगं वाएति । सव्वत्थं कमता एवे तस्स आ-
णादिया दोसा चउल्लहुगा य । अत्थे चउगुरू भएणति, पं-
तंदवया छल्लज्ज ।

हमे य वांस्मा—

उवरि सुयमसद्वरणं, ढड्डिल्लेहि य अभावितमतिम्स ।

श य शिव्वहती पुच्छं, एहति हाणी य अंसासि । १५३ ।

हेट्टिला-उस्सग्गसुत्ता तां^१ आविस्स उव्वरिस्सा-अयथा-
तसुया ते ण सहहानि आतिपा^२ रूपां भयति। पच्छा वा
उस्सग्गं ण रोवेइ अतिक्कमेयं ति क^३ ते ण गेहहति अरणं
उव्वरि गेहहति। एवं आदिस्सुत्तस्स हा^४ समित्थर्थः। आ-
विस्सु य वज्जितो उव्वरिस्स अट्ठाण्ण^५ यदुस्सतो
भरणति। पुच्छज्जमाणो य पुच्छं ण णिव्वहति, रिंसो एस
अयाणंगां तारिस्सा अस्सं वि एवं अरणेस्सि पि अव^६ रति।
जम्हा एयमादी दोसा तम्हा परिव्वाङ्गीए दायव्वं।^७

इमं अवधातो । गाहा—

काङ्क्ष य वाञ्छदं, पुन्वगतिकालियाऽणुजगे यं .

सुसत्थ तदुभए वा, उक्कमओ वा वि बाएजा ॥१५४॥

पियधम्मवृद्धधम्मस्स निसगगमत्तो परिणामगस्स सं-
धिग्गसमभावस्स धिणीयावलयस्स पग्गमहाविणो एगिस्-
स्स कालियसुत्ते पुब्बंगं एवमधोच्छिज्जम्भो सि उक्कमं-
वि दज्जा ।

नय ब्रह्मन्वर्योऽयमवाच्य उपरितनं ध्रुतं वाचयति—

जे भिक्षु गाय बंधवेराइं अवाएत्ता उवरिमं सुयं वाएइ
वाएंत्तं वा माइअइ ॥ १८ ॥

णवर्षभस्त्रेवगह्वरेण सव्यो आयातो गहितो । अहवा—
सव्यो अरणाणुश्रोतां तं अवापसा उत्तमसुतं वापति त-
स्स आणादिया य दोसा तं च लहुं च । किं पुण तं
उत्तमसुतं ?

उद्भयने । गाहा—

वेयसुत्तं असुयं, अहवा वि यं दिङ्निवाभ्यो भण्ड ।

ओवा तं हि य सुजे, वर्णिअइ चउएइ अणुओगां॥१५५॥

गाहापुव्वखं कंठं । अहवा-वंसेवरादिआयारं अवाएत्ता ध-
म्मणुआगं इस्सिभासीयादि वाएति । अहवा-सूग्गपक्खत्तिमाहं
अस्सिवाणुआगं थाएति एवं उक्कमोळ्ळारणिथाए सव्वो
वि भासियव्वो । एवं सुत्ते अत्थं वि चरणाणुआगस्स
अत्थं अक्कोत्ता धम्मादियाणं अत्थं कहेति । आदेसआ
वा चउगुदं-कंठं सुय । कम्हा उत्तमसुत्तं भक्खत्तिं ? जम्हा
तत्थ सपायक्खिण्णो विधी भण्णात्तं, जम्हा यं तेण चर-
णावसुद्धी करोति तेम्हा तं उत्तमसुत्तं दिट्ठिवाआं । कम्हा
सुत्ते सुत्ते चउरो अणुआगा दांसज्जंति । उक्कं च—"अ-
वुहत्ते " गाहा कंठ्या, खंखरं वांछिद्धराणंति एगसुत्ते चउ-
रहमणुआगाणं जा कहलविधी सा पुटत्तकरणाणं वां-
च्छिद्धराणाणं संपयं पवत्तइ खउज्जइ ह्य । अहवा-तेस्सि अत्था-
ण कहणसत्त्वेण एगसुत्ते च चरणाणं वांछिद्धराणं पृथक्-
स्थापितमित्यर्थः । केण पुहत्तीकवं ? उक्कंते-कल्लुआज्जमेहा-
धारणाहाणीणाआधिज्ज " दुव्वलियपूखमित्तं च पवत्तच
देविंद " गाहा कंठ्या । के पुण ते चउरो अणुआगा ? ।

उच्यन्ते । गाहा—

कालियमुयं च इमिभा-सियाँ चैव सरपशस्त्री ।

जुगमासज विभक्तां, अणुभोगो तो कस्यो चउहा॥१५६॥

कंठ्या । अह्वा किं कारणं न य सर्जितो चरणानुश्रोगो
पदमं वार्त्ताचय ।

उच्यते । गाथा—

नयवज्जिञ्चो वि ह्र अलं, दुस्स्वस्वयकारश्चो सुविहियाणं ।

चरणकरणाणुभ्रंगो, तेण कयमिणं पढमदारं ॥१५७॥

कण्ठया । शिष्याह-कालियसुरं आयागादि प्रकारम् अगा-
मन्थ य कप्प आयागं तग्गता जे पुण्ण अंगवाहिना न्नेयसुर-
ज्जयणा ते कन्थ अणुअंगे वस्तन्वा ? ।

उच्यते । गाढा—

जं च महाकप्पमुयं, जाणिय ससाणि छेदमुत्ताणि ।

॥ ५॥ अथ शरणाकरणाण्युयोगो, ति कालियहृदो उवगयाणि । १५८ ।

आधस्सयं दसवेयालियं च पत्थ वत्तव्वं चरणधम्मगाणि-
म्मगाणि य दवियाण सुत्तत्तणुआगे कमट्ट वि कारणे ।

गाहा—

अबुहत्ते विउकरणं, पढमं वसिज्जते ततो धम्मो ।
गणितदिवियाणि वि ततो, मां चेव गमां पुहत्ते वा ॥१५६॥
कठ्या । तसु पुण जुगवं वासज्जमाणेसु इमा विही ।

गाहा—

एकेकम्मि उ सुत्ते, चउएहं दोवाण आसितु विभागा ।
दारे दारे य नया, गाहगणेएहंतरा एया ॥ १६० ॥

सुत्ते सुत्ते चउरो दारं तं अणुआगा पुणो एकेको, अणु-
आगेण एहि वित्तज्जति, तयस्सयग्गाहणे पडुच्च गिएहंतगं
वा संखेववित्थंहि दडुच्चा । जति गाहा । गोणं एवं
तु समत्थो गेएहंतगो वि समत्थो तो सब्बपहि वित्थरेण वि
भासियव्वं । वित्तियभंगे गेएहंतगवसेण एतव्वा वित्तियभंगे
जत्तियं पुं समत्थो तत्तियं भासति, चरिमे दोषि वि जं सु-
त्ताणुरुवं अपुहत्ते पुहत्ते वा ते चउरो अणुआगा कहं वि
भासिज्जति ।

उच्यते । गाहा—

समतत्ति होति चरणं, समभावम्मि य टितस्स धम्मो उ ।
काले निकालाविमयं, ठविण वि गुणोऽणुदव्वत्ता ॥१६१॥

तुलाधरणं च-समभावकरणं चरणसमभावद्वयस्स ति—
यमा विसुद्धिसरूपा धम्मो भवति, काले क्षियमा निकाल-
विमयं चरणं । जम्हा समयस्सत्तकालविरहिते ण किंचि अ-
न्धि अहवा-निकालविमयं ति यं अन्धि कायच्चा, जहा धुवा
गित्तिया सामनी तहा चरणं भुद्धिं च भवति भविस्सति या
दव्याणुआगे चरणं चित्ता किं दव्वो गुणो ति दव्वोदुताभि-
प्पाएण चरणं दव्वं पडुच्चद्विताभिप्पाएण चरणं गुणो ।
अहवा-पढमतो सामाद्विगुणे पडिवात्तितो पुव्वमेव चरणं
लब्धमि चरणद्वितस्स धम्मणुआगो लब्धमि । चरणधम्म-
द्वियस्स गणियणुआगो विज्जति, ततोऽतिअणुआगभावित-
स्स धिरमत्तिस्स दव्वणुआगो य एहि विधीहि वंसिज्जति ।

इयं च धर्यते । गाहा—

एत्थं पुण एकेके, दोयम्मि गुणा य होत वायाए ।

गुणदोसदिट्ठसारां, गियतति सुहं पवत्तिया ॥१६२॥

एत्थस्ति एतेमि अणुआगाणयऽथकहणे 'पुण' विशेषणे, किं
विशेषति ? एकेके अणुआगं गुणा दगिसिज्जति, अवायति
दोसा य । कहं ? उच्यते-पडिसिद्धं आयत्तस्स विहितं अ-
करेतस्स य इहपरलोइया दोसा, पडिसिद्धं वज्जेतस्स विहि-
यं करेतस्स इहपरलोइया गुणा चरणायुवचयभवणं गुण-
सारां चरणविघातो कम्मवचओ भवणवदो संसारा । एवं
गुणदोसदिट्ठसारां दोसु ठाणेषु सुहं शिवतति, गुणद्वारेणसु
य सुहं पवन्ते । अहवा-णयवादेसु एगंतगाहं विट्ठ-
दोसो सुहं शिवत्तति अणुगंतगाहं य विट्ठगुणो सुहं
पवत्तति अतो भएण ।

गाहा—

अपुहत्ते व कहेत्ते, पुहत्ते व कमेण वायंतम्मि ।

पुव्वभणिता उ दांसा, वोच्चेदादी सुणेयव्वा ॥१६३॥

अणुआगाणं अपुहत्तकाले पुहत्तं विणा कार० वायणा
पुहत्तेण कारणेण उक्कमकरणं ण कायव्वं । अहवा—
पडिसिद्धं तो इमातो आदिसुत्ते जं वोच्चेदादिया दोसा वृ-
त्ता ते भवन्ति ।

गाहा—

आयोरे अणुहीए, चउएह दाराण अणुतरंगं वा ।
जं भिक्खु वाएती, सो पावति आणमादीणि ॥१६४॥
सुयकडाविचरणणुआगं दडुच्चो । सेसं कंठं ।

गाहा—

शाऊण य वोच्चेवं, पुव्वगइकालियाणुजोगे य ।
सुत्तत्तजाणएवं, अविहियविहिए य होयव्वं ॥१६५॥
पूर्ववत्कंठ्या ।

जे भिक्खु अव्वत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ । १६ ।
जे भिक्खु अव्वत्तं ण वाएति ण वायंतं वा साइजइ । २० ।
अप्राप्तमयोग्यमभाजनमित्यर्थः, तत्पडिपक्खो पत्तं ।

जे भिक्खु अप्पत्तं वाएइ वायंतं वा साइजइ । २१ ।
जे भिक्खु पत्तं ण वाएइ ण वायंतं वा साइजइ । २२ ।

अप्राप्तं क्रमादनधृतधृतमित्यर्थः । तत्पडिपक्खो पत्तं आणा-
दी अवलंबुं वाएइ चउरो वि सुत्ता एगट्ठा वक्खणाणिज्जति ।
नि० चू० १६ उ० । (तत्र 'अणुआग' शब्दं प्रथमभागे ३४३
पृष्ठ अनुयोगअवधणपात्रीभूता बहुभुतादयः परिगणिताः
स्वस्वस्थानं व्याख्याताः ।) अत्र तिस्रो व्याख्यास्तद्यथा
प्राप्तमिधानुयोगं ध्येतुमर्हति नाप्राप्तमिति प्रथमा, पात्र ए-
वानुयोगअवधं कारयितव्या नापात्र इति द्वितीया, व्यक्त
एवानुयोग अवधनीया नाव्यक्त इति तृतीया, अस्यां च
तृतीयव्याख्यायां "धत्ता य" ति पाठो द्रष्टव्यः ।

अथाधस्तनमेव व्याख्येयामुगाह—

तिंतिणिण चलचित्ते, गाणंगणिण अदुव्वलचरित्ते ।

आयरियपारिभासी, वामावट्ठे य पीसुणे ॥ ७६६ ॥

आदी अदिट्ठभावे, अकडसमायारिए तरुणधम्मे ।

गव्वियपइधनिणइइ, छेयसुए वज्जए अत्थं ॥ ७६७ ॥

तिन्तिणिकचलचित्तो गाणंगणिकश्च दुर्बलचारित्र आ-
चार्यपरिभाषी आचार्यपरिभाषी वा वामावर्त्तश्च पिशुनश्च
'आदी अदिट्ठभावे' ति आदी त्तावश्यकादिशास्त्रेषु वर्त्तमाना
अदृष्टा भावा येन स आदौ द्भावस्तथा अकृतसामाचा-
रीकम्तरुणधर्मा च गव्वि-यः 'पइस' ति प्रकीर्णप्रश्नः प्र-
कीर्णविधश्च 'निगद्वत्तं न गुरुनिद्वयी एतथां छेदधृतवि-
षयमर्थं वर्जयेत् । तद्व्याख्येयार्थः । (तिन्तिणिकादयः स्वस्व-
स्थानं व्याख्याताः ।) (अत्र च तिन्तिणिकचलचित्तगाणं-
गणिकद्वयं तत्राचार्यपरिभाषितवामावर्त्तपिशुनाकृतसा-
माद्वुत्तं गव्वितप्रकीर्णनिद्वयन एकादशापात्रभूताः शिष्याः ।
माऽवट्ठभाषः अप्राप्ततरुणधर्मा पुनरव्यक्तः ।

अथैषां सूत्रार्थप्रदानं प्रायश्चित्तमाह—

अव्वत्ते य अपत्ते, लहुगा लहुगा य होति अप्पत्ते ।

लहुगा य दध्वसितिति, रसतितिति होति चउगुरुगा ७६३

अव्यक्तस्तरुणधर्मो तस्य तथा 'अपत्ते' ति अपात्राणामे-
कादशमेक्याकानां सूत्रार्थी यदि ददाति तदा अन्वारे लघु-
काः 'लहुगा य होति अपत्ते' ति अपात्र आपरहभा-
वस्तस्मै ददाति अन्वारो लघुकाः । अत्र वि-
शेषमाह—'लहुगा य दध्व' इत्यादि । द्रव्यनिर्नि-
तिकस्य ददाति अन्वारो लघुकाः, रसनिर्नितिकस्य द-
दाति अन्वारो गुरुकाः, उपधिशब्दानिर्नितिकयोर्द्वानस्य
अन्वारो लघुकाः । इत्यनुक्रमन्यत्रावसानस्य निशीथसूत्रा-
वृत्तवात्—

अतो रहि च गुरुगा, आयरियगिलाशवालाविहयपथं ।

आयरियपारिभासि—भू होति चउरो अगुरुगाया ७६४।

आहारोपधिशब्दाविषयामन्वर्तितस्य संयोजनां कुर्वन्तश्च-
त्वारो गुरुकाः, आचार्यगलानवालादीनामर्थाप द्वितीयपदं भव-
ति, एतदर्थं संयोजनमपि कुर्वन् शुद्ध इत्यर्थः । आचा-
र्यपरिभाषणः पुनश्चात्रो गुरुकाऽनुष्ठानाः प्रार्थयन्तम् ।

अथापमंहरमाह—

तम्हा न कहेयन्वं, आयरिणं तु पवयसरहसं ।

खेचं कालं पुरिसं, नाऊण पगासण गुचं ॥ ७६५ ॥

आचार्येण पवनरहस्यमपवात्रं न कथयितव्यम्, कथं पुनः
कथयितव्यमित्याह—लेखमध्यादिकं प्रवेष्टव्यं ज्ञात्वा प्रथ-
मनाऽध्वकल्पादिकं प्रवचनरहस्यभूतमपरिणतानामपि कथ-
यितव्यमन्यथा तेषां मार्गं गच्छतां संयमात्मविशधना
क्यात्, एवं कालमपि दुर्भिक्षादिकमागमिष्यन्तमागतं वा
ज्ञात्वा यथायोगमपरिणतानामपि राहसिकभूतार्थं प्रकाशय-
न्, पुरुषं वा परिणामलक्षणमुपलक्षणत्वाद् भावं वा गलान-
वृत्तास्तिष्ठन्प्रभृतीनामुपग्रहणकरणादिलक्षणे ज्ञात्वा प्रका-
शयन्, गुण-लक्षितरहस्यामिति व्याख्याते 'पत्तेय' ति
ह्यारम्भः ।

तथा अनुज्ञानह्यमाह—

चउभेगोऽनुज्ञाए, अणुणुसाते य पढमतो मुद्धो ।

ससाणं मामलहु, अविणयमाई भवे दोसा ॥ ७६६ ॥

अत्रानुज्ञानाननुज्ञानपदाभ्यां चतुर्मेकौ कार्या । तद्यथा—अनु-
ज्ञानमनुज्ञातो वाचयतीति प्रथमः । अस्य भावना—काश्चित् प्रा-
नीच्छिकां गच्छान्तरादागत्य सूत्राध्ययनार्थमुपमेपसः, स
आचार्यरनुज्ञातः, आर्य ! उपाध्यायस्य सकाशऽधीष्ठाति ।
ततः स उपाध्यायस्य समीपं गत्वा श्रुते—अगवन् ! गुरु-
भिरहमादिष्टो भवतां पादमूले पठनार्थमिति । तत उपा-
ध्यायेनागत्य आचार्याः पृच्छन्तीयाः यथा—क्षमाधर्मगाः पाठ-
धाम्यहममुकं साधुमिति ? ततो गुरुमिर्वादाप्रत्यक्षे स उ-
पाध्यायेन पाठनीयः । एवं कुर्वन्नुज्ञातो वाचयतीत्यभि-
प्रेतं, एव प्रथमो भक्तः शुद्धः । अनुज्ञातमनुज्ञात इति
द्वितीयः । तद्भावना—स साधुराचार्यमेविति, पठोपाध्या-
यान्तिके । स तथैवमादिष्टः पाठतुमुपस्थित उपाध्यायसन्नि-
धौ, स उपाध्यायो यथाचार्यान्पूजा तं पाठयति तत उपा-
२७४

ध्यायस्य मामलघु । अननुज्ञातमनुज्ञात इति तृतीयः । अत्र
आचार्यरुपाध्ययस्तस्य साधो, शृण्वतः सन्दिष्टः, आर्य !
पाठयेगमुं साधुमिति : न पुनर्गतरः सन्दिष्टस्ततः स उप-
स्थितः सन्नुपाध्यायेन प्रसीयः । सौम्य ! क्षमाधर्मगैः सन्दि-
ष्टत्वं न वेति ? श्रुत्यात् सः, मया युष्माकमावेशो दीयमानः
श्रुतो न पुनरहं सान्निष्ट इत्युक्ते यद्युपाध्यायः पाठयति तदा
द्वयोरप्यध्याप्याऽध्यापकयोर्मामलघु, अथ न पाठयति तत
उपाध्यायः शुभः । अननुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति चतु-
र्थो भक्तः । अत्र सांपाध्यायाऽप्यननुज्ञातः, शिष्याऽप्यननुज्ञात
इति कृत्वा द्वयोरपि मामलघु। अत एवाह—शेषेषु प्रथमभक्त्य-
निर्दिष्टेषु भक्तषु मामलघु, गाथायां प्राकृतत्वात्सत्प्रत्यये षष्ठी ।
अविनयादयश्च वाचा भवन्ति। आदिशब्दादनवस्था अन्येषाम-
पि परहृत्तयाऽध्ययनाध्यापनलक्षणादयो दोषाः परिगृह्यन्ते ।
गतमनुज्ञातह्यारम्भः । ७० । ३० । प्रक० । (परिणामकानि-
परिणामकद्वाराणि स्वस्वस्थानयोरुक्तानि ।)

अव्यक्तवाचने प्रार्थयन्तम्—

सामं पुण सुचं, मयमायमं चउन्धमन्यमि ।

अप्पत्ताऽपत्ताऽव-तवायणुद्दमणाइसु य ॥ २५ ॥

अपात्रः अयोग्यस्तिर्निर्नितिकश्चलचित्तः गात्रगणिकादि, अ-
व्यक्ताः—यस्मा लघुः, धृतं वाऽत्यल्पधुतः । एतेषामप्राप्तापा-
त्राव्यक्तानां धृतं पाठरूपं यो ददाति, तदशमुद्देशानुज्ञां वा
कराति, तस्यापि चतुर्थम् । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयः, तेन
प्राप्तप्राप्तव्यक्तानां च यो वाचनो न ददाति उद्देशादींश्च
न कराति तस्यापि चतुर्थमन्यथः । जीत० ।

पञ्चभिः प्रकार्याचयन्—

पंचहिं ठाणहिं सुचं वाणजा, तं जहा-संगहदुयाए उव-
गहणदुयाए निज्जरदुयाए सुचं वा मे पज्जवयाए भवि
म्मइ सुचम्म वा अव्वान्छित्तियदुयाए ॥ (सू० ४६८)

'पचही'त्यादि सुगमम्, नवर सुचं—धृतं सूत्रमात्रं वा वा-
चयन् पाठयन् तत्र संग्रहः—शिष्याणां धृतोपात्रानं न एवाथैः
प्रयोजने तस्मै संग्रहाधीय, संग्रह एव वाऽर्थो यस्य स सं-
ग्रहार्थस्तद्भावस्तत्ता तथा संग्रहार्थेनया श्रुतसंग्रहो भव-
त्यवर्तिमिति प्रयोजनेनेति भावः । अथैव एव मया स्व-
गृहीता भवन्ति शिष्यीकृता भवन्तीति संग्रहार्थेनया, तत-
संग्रहार्थेति भावः, एवमुपग्रहार्थोपापग्रहार्थेनया वा एवं
होते भ्रूपानवत्प्राप्तपाठनसमर्थनयोपपत्तिमता भवन्त्यिति
भावः । निज्जरार्थो निज्जरमेषं कर्मणां भवन्त्यिति, श्रुते
वा ग्रन्थो मे मम वाचयत इति गम्यते, पर्यवज्ञानं ज्ञान-
विशेषं स्फुटनया भविष्यतीति, अव्यक्ताच्छ्रुत्या नयने-श्रुत-
स्य कालास्तरप्रापणम् अव्यक्ताच्छ्रुतिनयः, स एवाध-
स्तस्मै इति । ७५० । ५ । टा० ३ । उ० । (अन्वाध्याये न
वाचयितव्यमिति 'असज्जाइय' शब्दं प्रथमभागे ८३३
पृष्ठे गतम् ।) (वाचनायां चित्तयादिप्रकाराः, 'आयार-
पकण्य' शब्दं द्वितीयभागे ३४७ पृष्ठे गता ।) (गृह-
स्थभ्याऽप्यधीयतेभ्यो न वाचना वयति 'अकउत्तय' शब्दं
प्रथमभागे ४७५ पृष्ठे उक्तम् ।)

वायणा

प्रवर्तिन्यां मृतायां संयतीनां वाचना-

कप्यति निगंथीणं वितिगिद्धे काले सज्जायं करेत ए नि-
गंथनिस्साए ॥११॥कल्पते निर्ग्रन्थीनां निर्ग्रन्थनिभया व्यतिकृष्टेऽपि काले स्वा-
ध्यायं कर्तुमिति सूत्रार्थः ।अधुना भाष्यप्रपञ्चः, तत्र प्रथमतः पूर्व-
पक्षस्यावकाशं दर्शयति—

कप्यइ जइ निस्साए, वितिगिद्धे संयतीण सज्जाओ ।

इति सुत्तेणुद्वारे, कयम्मि उ कमागतं भणइ ॥२१२॥

कल्पते यतिनिधया व्यतिकृष्टे काले संयतीनां स्वाध्याय
इति सूत्रेणाद्यारं कृतं पर- कमागतं परिपाठ्यागतमिव भणति ।

किं तद्वित्याह—

पुर्वं वभेऊणं, संजोगविसं च जायसुवं च ।

आरोवणं च गुरुइ, न हु लब्भा वायणं दाउं ॥२१३॥

पूर्वं संयोगविषयानुरूपं च विषयः सहजविषयं चेत्यर्थः, आरो-
पणा च-प्रायश्चित्तं चतुर्थी वर्तयित्वा यत्संप्रति वाचनां ददत
अन्तर्भूतव्यर्थत्वात् वापयतां दापयितुं (न हु) नैव लभ्यम् ।

एवं परं पूर्वपक्षे कृतं सूत्रिणाह—

कारणियं खलु मुत्तं, अमति पवारंतियाए वाणजा ।

पांडेण विणा तासिं, हाणी चरणस्स होजाहि ॥२१४॥

इदं खलु सूत्रं कारणात्कारणेन निर्वृत्तम्, तद्वत् कारणमा-
ह-असत्यभावे प्रवाच्यन्त्याः-प्रवर्तिन्या वाचयेत् संयतीनां,
अन्यथा पांडेन विना तासां चरणस्य हानिर्भवत् ।

यद्य् भवति ततः को दोष इत्यत आह—

जातो पवइयातो, मग्गं मुक्कं च भन्नामाणीतो ।

जइ नऽन्थि नाणचरणं, दिक्खा हु निरन्थिया तासिं ॥२१५॥

याः स्वर्गं मोक्षं च मृगयमाणाः प्रव्राजितास्तासां यद्य्
ज्ञानं चरणं च नास्ति ततो (हु) निरन्थितं दीक्षा निरर्थिका ।

कथं निरर्थिकं इत्यत आह—

सत्त्वजगुज्जोयकं, नाणं नाणेण नज्जए चरणं ।

नाणम्मि अमंतम्मी, अज्जा किद्ध नाहिति विमोहिं ॥२१६॥

सर्वस्यापि जगतः उद्यातकरं ज्ञानम्, ज्ञानेन च जायते चर-
णम्, ततो ज्ञाने असत्यार्थिका विशेषाधिकार्यं किं ज्ञास्यति ?
नैव ज्ञास्यतीति भावः ।

ततो विशुद्धभावात् चरणाभावस्तथा चाह—

नाणम्मि अमंतम्मि, चरितं पि न विज्जए ।

चरितम्मि अमंतम्मि, तित्थं नो मचरित्तया ॥२१७॥

ज्ञाने अस्मति प्रागुक्तयुक्तधारित्रमपि न विद्यते, अस्मति चा-
रित्रं सकलं तीर्थं नार्थिकाणां सच्चारित्रता ।

अचरित्तयाए तित्थस्म, निच्चाणं नाभिगच्छइ ।

असती निच्चाणस्स य, दिक्खा होति निरन्थया ॥२१८॥

संयतीगधिकृत्य तीर्थस्याचारित्रतया संयती निरर्थिका काऽ-
पि न गच्छति, निर्वाणस्य चाभावे दीक्षा निरर्थिका ।

तम्हा इच्छविती, एतासिं नाणदंमणचरितं ।

णाणं चरणं, काहिति अंतं भवसयाणं ॥ २१९ ॥

यतो निर्यागाभावे दीक्षा निरर्थिका, अथवा-तासां नि-
र्यागाय भगवता दीक्षाऽनुज्ञाता, तस्मादतासां दीक्षा-
लादपि ज्ञानदर्शनचारित्रं समाहारत्वादेकवचनमिच्छाप-
र्यात, यतो 'अन्ते'—विनाश भवशतानां करिष्यम्यार्थिकाः,
यतो निर्वाणे लभ्यते ज्ञानचरणेन नाम्यथा ।

नाणम्म दंमणम्म य, चरित्तस्स य महाणुभावस्स ।

निएहं पि रदुखणऽट्ठा, दोसविमुक्को पवाएजा ॥ २२० ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य चारित्रस्य च कथंभूतस्यैकैकस्ये-
त्यत आह—महान् अनुभावः प्रभावे यस्य तत्तथा तस्य,
एतेषां त्रयाणां रक्षणाय दोषविमुक्ता—वद्यमाणदोष-
विप्रमुक्ता प्रवाच्यन्त ।

अप्पमन्थेण भावेण, वाएतो दोमवं भवे ।

केरिमां अप्पसन्था उ, इमो सो इ पवुच्चती ॥ २२१ ॥

अप्रशस्तेन भावेन वाचयन् दोषवान् भवति, न प्रशस्ते-
न । अथ कीदृशः सोऽप्रशस्तो भावः ?, सूत्रेणाह—सोऽप्रश-
स्तो भावोऽयं प्रोच्यते ।

तमेवाह—

परिवारेहेउमम्म-दुयाए वभियारकज्जेहं वा ।

अगारा य वहुविहा, अमंनुडादी उ दोसा य ॥ २२२ ॥

परिवारे मे भूयार्थित हेतोरन्नाऽर्थतया वाः अन्नं पानं वा
ममाऽऽनीय दास्यतीत्येतदर्थं वा इत्यर्थः, अर्थमन्वार्थं वा
अन्यथा वा—एतद्वर्तमानानां कार्याणां हेतोः, अथ अगारा-
णि—गृहाणि बहुविधानि अनेवृतादीनि मे संपादयिष्य-
तीत्येतदर्थं यद्य् वाचयति तदा सः अप्रशस्तो भाव इति
तस्य दोषाः ।

गणिणी कालगयाए, बहिया य ण विज्जए जया अस्सा ।

मंता वि मंदधम्मा, मज्जायाए पवाएजा ॥ २२३ ॥

गणिन्याः—प्रवर्तिन्यां कालगतायां तत्रान्यत्र वा बहिर्गता
अन्या प्रव्राजिता न विद्यन्ते, अथास्ति परं सत्यापि सा
मन्दधर्मा ततः साधुमर्यादया प्रवाचयति ।

तमेव मर्यादामाह—

आगादजोगयाहिणी, पक्कपो वा वि होज्ज असमत्तो ।

मुत्तनां अन्थओ याऽपि, कालगया य पवत्तिणी ॥ २२४ ॥

आगादयोगयाहिनी काऽपि संयती, यदि वा-कस्या-
भिसंयत्याः प्रकल्पे-निशीथाध्ययन सूत्रतोऽर्थतश्चासमा-
प्ता भवेत्—वर्तते, अत्रान्तरं च प्रवर्तिनी कालगता ।

अप्पा य सगच्छम्मी, जइ नऽन्थि पवाइया ।

अप्पगच्छा मणुणं तु, आणयंति ततो तहिं ॥ २२५ ॥

अन्या स्वगच्छे यद्य् प्रवर्तिका न विद्यन्ते, ततोऽन्य-
गच्छान् मनोज्ञाः—सांभोगिकी तत्रार्थिका वसनावानयन्ति ।

मा तत्थ निम्मेवे एक्कं, तारिणीए असंभवे ।

उग्गहधारणकुसले, ताहे य नयति अन्नत्थ ॥ २२६ ॥
सा-मनोज्ञा समानीता सती तत्र एकामार्थिकां निष्ठापय-
न्ति । अथ तादृशी-मनोज्ञा न विद्यते तत आह तादृश्यभावे
ततोऽवग्रहधारणाकुशलामन्यत्राऽसांभांगिके गच्छन्तरे न-
यन्ति । तत्र संयतानां संयतीनां च परीक्षा कर्तव्या ।

तथा चाऽऽह-

संविग्गमसंविग्गा, परिच्छिद्यन्वा य दो वि वग्गाओ ।
अपरिच्छिद्यम्मि गुरुगा, परिच्छ इमेहिं ठाणेहिं ॥ २२७ ॥
हार्वाप संयतसंयतीरूपी वगा संविग्गावसंविग्गावित वा
परीक्षितव्यी, यदि न परीक्षन्ते ततो द्वयोर्धर्मयोरपरीक्षणं
प्राप्यक्षिप्तं चत्वारो गुरुकाः । सा च परीक्षा एभिर्वक्ष्यमाणैः
स्थानैः कर्तव्या ।

ताम्येवाह-

वसन्ति ताव एंती, भत्तं गेण्हन्ति ताव जं देति ।
कंदप्पतरुणवाउस, अकालऽभीया य सच्छंदा ॥ २२८ ॥
संयताः संयतीनामुपाधये निष्कारणं वजन्ति ता अ-
पि वा संयत्यः संयतानामुपाधये निष्कारणमागच्छन्ति,
तथा भक्त पान वा संयतानां पाध्वे संयत्यो यथा कथं
चन गृह्णन्ति, ता वा संयत्यः संयतानां प्रयच्छन्ति, तथा प-
रस्परं तरुणास्तकथञ्च कन्दर्पकथञ्च कथयन्ति, तथा सं-
यताः संयत्यश्च वाकुश भावे विभ्रान्ति, तथा हार्वाप व-
र्गावकाले चरतः, तथा संयता आचार्यान् न विभ्रयन्ति,
आर्थिकाः प्रवर्तिन्याः, तथा संयताः संयत्यश्च स्वच्छन्दा-
आन्मन इच्छयाः यान्ति आयायन्ति वा इत्यर्थः ।

अट्टमी पक्खिण मोत्तुं, वायणाकालमव य ।

पुचुत्ते कारणे वाऽवि, गमणं होइ अकारणे ॥ २२९ ॥
अट्टमी पार्त्तिकं तथा वाचनाकाले तथा पूर्वोक्ता निग-
म्यान्त कारणजाप इत्यादिना ग्रन्थेन यानि कल्पेऽभिहितानि
तानि मुक्त्वा शेषकाले यद्वचति गमने तदकारणैः निष्का-
रणमित्यर्थः, एतेन ता वा संयत्यो निष्कारणमायान्तीति
व्याख्यातम् ।

थेरा सामायारिं, अजा पुच्छन्ति ता पक्किहेति ।

आलोयणसच्छंदं, वेंटलगेलअपाहुणिया ॥ २३० ॥

स्थावरा-आचार्या आत्मीया आर्थिका वास्तव्यानामार्थि-
काणां समाचारी पृच्छन्ति, तथा कीदृशी वास्तव्यानामा-
र्थिकाणां समाचारीति एव पृष्टाः सत्यस्ताः पक्किथय-
न्ति, या यत्र गतास्तास्ततः प्रत्यागता नालोचयन्ति, नापि
दैवमिकं रात्रिकं पार्त्तिकं वाऽतीत्यारमालोचयन्ति । यथा
स्वच्छन्द वर्तन्ते, नाचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीनां वक्ष्यामः ।
तथा वेंटलगेलानि प्रयुज्जन्ति, न च ग्लानायाः प्रतितर्पयन्ति,
नापि प्राधूर्विकानां वान्सल्य विदधन्ति ।

चित्तलए सविकारा, बहुया उच्छोलणं च कप्पट्टो ।

थलिघोडेवसमाला, जंत-वण-काहिय-निमेजा ॥ २३१ ॥

तथा चित्रलानि वस्त्राणि परिदधन्ति, तथा सविकारा
गती उज्जापे च विकारसहिता, तथा बहुशोऽनेकप्रकारं मु-
खनयनकक्षाहस्तपादादीनामुच्छोलनं-प्रक्षालनं-कुर्वन्ति, त-

था कल्पस्थानि-डिम्भरूपाणि रमयन्ति, मण्डयन्ति । मयी-
कुर्वन्ति वा । तथा स्थाल्या-वेद्यप्रोक्त्यस्तासु भिक्षार्थं व-
जन्ति । तत्र घोटा-डङ्गरास्ते निरुद्धा बलावर्षा गृह्णन्ति ।
स्थाल्या वा समवस्तुतः प्रत्यामन्ते य उपाध्वस्तत्र वर्तन्ति,
वक्ष्यामः गृह्णाणि वा हिण्डन्ते, तत्पाटके वा वर्तन्ती ति-
ष्ठन्ति, शाला-अश्वशाला वा तासु हिण्डन्ते, तासां वा स-
मीपे उपाध्वं तिष्ठन्ति, यन्त्राणि-इच्छुयन्त्रतैलयन्त्रादिगृहा-
णि तानि हिण्डन्ते, तन्मध्ये वा उपाध्वं वर्तन्ति । तथा
वजे गाकुले वा वजन्ति, काथिकाविकारं वा कुर्वन्ति, गृह-
निषद्यां बाधन्ते । एष द्वाग्गाथाद्वयसमासार्थः ।

साम्प्रतमेतदेव विवरीषुः प्रथमत आलोचनद्वारं स्वच्छन्द-
द्वारं चाह-

जा जत्त गया सा उ, नाऽलोए दिवसपक्खियं वाऽवि ।

सच्छन्दा ता वयणे, महतरियाए न ठायन्ति ॥ २३२ ॥

या यत्र गता सा ततः प्रत्यागता नाऽलोचयन्ति, ना-
पि काचन दैवमिकं पार्त्तिकमपिशब्दात्-रात्रिकं वाऽ-
तीत्यारमालोचयति । तथा स्वच्छन्दाः सर्वा अपि
वर्तन्ते न महत्तरिकाया उपलक्षणं प्रतस्तत्राग्याचार्यो-
पाध्याययोर्वचनं न तिष्ठन्ति ।

अधुना वेंटलादिद्वारचतुष्टयमाह-

वेंटलमाणि पउजं-ति गिलाणा याऽवि ण पडितप्पेति ।

आगाढऽणागाढं, कगेतिऽणागाढं आगाढं ॥ २३३ ॥

अजयणाए व कुर्वन्ति, पाहुणगादि अवच्छला ।

चित्तलाणि नियंसन्ति, चित्ता रयहरणा तहा ॥ २३४ ॥

वेंटलानि-खिटिकाचपुटिकादीनि प्रयुज्जन्त, नापि ग्लान-
तान् प्रतितर्पयन्ति-प्रतिचरन्ति । यदि वा-आगाढं अना-
गाढं कुर्वन्ति, अनागाढं वा आगाढमयतनया कुर्वन्ति । तथा
प्राधूर्विकायामवसलास्तथा चित्रलानि-विचित्रं स्तोत्रेणा-
नि यस्त्राणि निवसने-परिदधन्ति, चित्राणि वा नानाप्रका-
राणि रजोहरणानि धारयन्ति ।

संप्रति सविकारद्वारमाह-

गइविभमादिण्हिं, आगारविगार तह पदंसंति ।

जह किडगाण वि मोहो, ममुदीणति किं तु तरुणाणं ॥ २३५ ॥

गतिविभ्रमाविभि. आकारविकारागस्तथा प्रदर्शयन्ति यथा
किटकानामपि-वृद्धानामपि मोहः समुदीर्यते किं पुनस्त-
रुणानामतिबहुशः ।

उच्छोलद्वारं कल्पस्थद्वारं चाह-

बहुमो उच्छोलंती, मुहनयणे हत्थपायकक्खादी ।

गेण्हण मंडण रामण, भोयन्ति-वा ता कप्पट्टे ॥ २३६ ॥

मुखनयनानि हस्तपादकक्षादिक च बहुशो-ऽनेकवार-
मुच्छोलयन्ति-प्रक्षालयन्ति, तथा गृहस्थबालकानां ग्रहणं कु-
र्वन्ति-मण्डनं वा गमणं वा क्रीडनं, यदि वा ताः कल्पस्थान-
गृहस्थदारकान् भोजयन्ति ।

स्थलीघोटाद्वारं वक्ष्यामः चाह-

थलिघोडादिद्वारं, वयन्ति ते वाऽवि तन्ध ममुवेति ।

वेमिथीसंसग्गी, उवसंतो वा समीवम्मि ॥ २३७ ॥

स्थलीघोटादिस्थाने; अत्रादिशब्दस्तेषामेव देवङ्ङराणामने-
कभेदख्यापनार्थः, ता व्रजन्ति, त वा स्थलीघोटा देवङ्ङराऽ-
परपर्यायास्तत्रार्थिकोपाधये स्थलीसमीपे समुपयन्ति-गच्छ-
न्ति, तथा वेश्यास्त्रीसंसर्गः सर्वत्र तासाम्, यदि वा-वेश्या-
गृहसमीपे तासामुपाधयः ।

सम्प्रति शालायन्त्रकाधिक्यवद्वागगयाह-

तह चैव हन्तिमाला, घोडगमालाण चैव आसन्ने ।

जंति तह जंतमाला, काहीयत्तं व कुर्वन्ति ॥२३८॥

तथा चैव हन्तिशालानां घोटकशालानां चासन्नं प्रदेशे
हिरण्मते, यदि वा-तासां प्रत्यासन्ने उपाधये वसन्ति, तथा
हृद्यादियन्त्रशालां गच्छन्ति, तत्समीपे वा वसन्ति । व्रज-
द्वारं सुगमत्वाच्च विवृतम् । काधिक्यत्वं वा कुर्वन्ति ।

सम्प्रति स्थलीघोटद्वारे दोषमाह-

थलिघोडादिनिरुद्धा, पसञ्ज गहणं करेञ्ज तरुणीणं ।

संका य होइ तहऽवि य, गोयंरं किमु पाडिवेसेहिं ॥२३९॥

स्थलीघोटादयोऽनेकप्रकारा देवङ्ङरा निरुद्धाः कृताः सन्त-
स्तर्कणानां प्रसङ्ग-बलात्कारेण ग्रहणे कुर्युस्ततो गोचरेऽपि
तत्र गतानां शङ्का भवति, किं पुनस्तैः प्रार्तिवैशिकैस्तेषु प्रा-
तिवैशिकेषु सुतगां शङ्का । एवं हस्तिशालादिष्वपि दोषवि-
भाषा यथायागं कर्त्तव्या ।

काधिक्यद्वारमेव सविस्तरं गृहनिषद्या-

बाधनाद्वारं चाह-

मज्झायङ्ङकजंगा, धम्मकहा विकहपेमणमिहीणं ।

मिहिनिमिञ्जं च बाहं- ति मंथवं वा करेती उ ॥२४०॥

स्वाध्यायेन मुक्ता योगो-व्यापारे यामां ता. स्वाध्यायमु-
क्तयोगास्तथाभूताः सत्या गृहिणां धर्मफधानामाख्यानं वि-
कथानां च-स्त्रीकथादीनां करणे प्रणे च नानारूपे गृहिणा-
मुद्युक्ताः । तथा गृहनिषद्यां बाधन्ते गृहनिषद्यामुपनिषन्ती-
त्यर्थः । संस्तव वा-परिचयं वा गृहस्थः सह कुर्वन्ति, उप-
लक्षणमेतत्, वस्त्राग्न्यन्नपानं वा गृहस्थानां ताः संयत्यो द-
दन्ति, अविरताश्च मगदयन्ति, मगदनापदेशं वा तामां प्रय-
च्छन्ति । मगदनकानि वा ददन्तीति ।

एवं तु ताहि सिद्धे, निक्खिवियव्वाउ ताउ कहियन्ति ।

दांसु वि संविग्गंस्सु, निक्खिवियव्वा भवे ताउ ॥२४१॥

पथमुक्तेन प्रकारेण तामि-संयतीभिः शिष्टे-काथितं ताः क-
निक्षिप्तव्याः ? . सुरिगह-द्वयोरपि संयतसंयतीवर्गयोः सं-
विप्रपास्ता भवन्ति निक्षिप्तव्याः । अत्र संयतसंयतीवर्गयोः सं-
विप्रपास्तभेदाच्चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा-संयताः सीदन्ति सं-
यत्योऽपि सीदन्तीति प्रथमो भङ्गः, संयताः सीदन्ति न संयत्य-
इति द्वितीयः, संयता न सीदन्ति किन्तु संयत्यः सीदन्तीति
तृतीयः, न संयताः सीदन्ति नापि संयत्य इति चतुर्थः । तत्र
'दांसु वि संविग्गंस्सु' इति चतुर्थो भङ्गो गृहीतः, शेषेषु भङ्गेषु
निक्षिप्तपणे प्रतिषिद्धम् ।

तथा च तत्र प्रायश्चित्तमाह-

संजतसंजतिवगे, संविग्गकंक्क अहव दांसु तु ।

निक्खिवेवणे होंति गुरुगा, अह पुण सुद्धे वि मे दांसा ॥२४२॥

संयतवर्गे संयतीवर्गे वा एकैकस्मिन्नसंविप्रपे एतेन द्वितीय-
तृतीयभङ्गो गृहीतव्या, अथवा-द्वयोरपि संयतसंयतीवर्गयोः
संविप्रपास्तभेदेन प्रथमो भङ्गो गृहीतः, निक्षिप्तपणे प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुका भवन्ति, नवरं तपःकालविशेषिताः, प्रथमभङ्ग-
दाभ्यामपि विशेषिताः । अथ पुनः शुद्धेऽपि चतुर्थे भङ्गे इमे
वक्ष्यमाणा दोषास्तर्हि तत्रापि क्षिप्तपणे चत्वारो गुरुकाः ।

सम्प्रति तानेव दोषानाह-

तरुणा सिद्धपुत्तादी, पविसंति नियमगाण निस्साए ।

महत्तरियो न निवारंति, जदि वि य पडिसेविते किंचि ॥२४३॥

तरुणाः सिद्धपुत्रादयो मित्रकानामात्मीयानामार्थिकानां
निधया-चन्दनव्याजेन प्रविशन्ति, प्रवेशे च तत्रैव चिरकाल-
मवतिष्ठन्ते; तान् महत्तरिका यदि न निवारयन्ति, येऽपि च तत्र
वसन्तौ काञ्चिदार्थिकामात्मीयां प्रतिसेवन्ते-पर्युपासन्ते पर्यु-
पासीनाश्च चिरकालं तिष्ठन्ति तानपि न निवारयन्ति । यत्रि-
निक्खिवेवणे तन्थ गुरुगा, अह पुण होञ्जा हु सा समुज्जुत्ता ।
चरणगुणेषु नियतं, वियक्खणा सीलसंपन्ना ॥ २४४ ॥
तत्रापि निक्षिप्तपणे प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । अथ पुनः
सा महत्तरिका चरणगुणेषु नियतं विक्खणा सीलसंपन्ना
सती समुद्युक्ता अयुक्तं समस्तमपि धारयति ।

तथा-

समा सीमपडिच्छीणं, चीयणासु अणालसा ।

गणिणी गुणसंपन्ना, ऽपमज्झपुरिसाणुगा ॥ २४५ ॥

शिष्याणां प्रातीच्छिकानां च समा, तथा चादनासु-
शिष्याणामु अनलसा-कृताद्यमा 'गणिणी'-महत्तरिका गुणसं-
पन्ना तथा अप्रमत्ताः-अप्रचृष्यो यः पुरुषस्तदनुगता-तत्र-
नुसारिणी ।

संविग्गा भीयपरिमा य, उग्गदंडा य कारखे ।

मज्झायज्झाणुत्ता य, मंगहे य विसारया ॥ २४६ ॥

संविग्गा-सामाचार्या मध्यगुक्ता, तथा भीता पर्यद् यस्याः
सा भीतपर्यन्तं, यतः कारणे उग्रदण्डा, तथा स्वाध्यायध्यानं
युक्ता संग्रहे च विशारदा ।

विकथाविसोत्तियादीहि, वजिया जा य निव्वसो ।

एयग्गुणाववेयाए, तीण पामम्मि निक्खिवे ॥ २४७ ॥

या च नित्यशः-सर्वकालं विकथार्थविश्रोतस्विकादिभिः आदि-
शब्दान्-श्रुतिगौरवादिपरिग्रहः यजिन्ता, एतद्गुणोपपत्ताया-
स्तस्याः पार्श्वे निक्षिप्तम् ।

एयारिसाए अमती, वाएजाहि ततो सयं ।

वायएते इमा तत्थ, विही उ परिकित्तिया ॥ २४८ ॥

पताहस्या गणिन्या अभ्रांश्च स्वयं वाचयन् । तर्हि-वा-
चयत्यर्थं वक्ष्यमाणो विधिः परिकीर्तितः । स्त्रीत्वं गायायां
प्राकृतत्वान् ।

माया भगिणी धूया, मेहावी उज्जुया य आणत्ती ।

एयासिं अमईए, सेसा वाएजिमा मोत्तुं ॥ २४९ ॥

मातरं भगिनीं दुहितरं वा, कथभूतामित्याह-मधाविनी-
प्रज्ञावतीम् अजुकायकुटिलाम आह्वयाम-यदुपविश्यते न-

स्यै तथैव कारिका वाचयेदिति योगः । एतासामसत्यभावे
शेषा अपि अस्वजना वाचयेत्, इमा वक्ष्यमाणा मुक्त्वा ।

ता एवाह—

तरुणी-पुराणा-भेदय, मेहुणियं पुव्वहमियवमिचारिं ।

एतासु होति दोसा, तम्हा य न वायण ताओ ॥ २५० ॥

तरुणी पुराणा-पश्चात्कृतव्रतां पुनरभ्युपगतदीक्षां भोग्या-वे
श्यां मैथुनिकी-भार्या यथा सह पूर्वं हसितमासीत् व्य-
भिचारिणी-पूर्वावस्थायां स्वेच्छिणीम् एतासु यस्माद्व्याख्या-
नासु पूर्वाभ्यासनात्मपरसमुत्था दोषा भवन्ति तस्मात्ता न
वाचयेत् ।

अत्रैव विशेषमाह—

वज्रकुण्डसमं चित्तं, जइ होज्जा वि दोएह वि ।

तहाऽवि संकितो होइ, एयातो वाचयंतए ॥ २५१ ॥

यद्यपि द्वयोरपि वाक्यवाचकयोश्चित्तं वज्रकुण्डसमं त-
थाऽप्येता वाचयन् शङ्कितः—शङ्कागोचरो भवति । तत ए-
तासां वर्जनम् ।

पुव्वं तु किटिं असती-ए मज्झिमै दोसरहिय वाएति ।

गणहरो अस्मयरो वा, विपरिणतो तस्स अमतीए ॥ २५२ ॥

पूर्वं तावत् किटी-वृक्षां वाचयेत्, तस्यामसत्यां दोषरहितो
गणधरो मध्यमां वाचयेत् । अथ गणधरः प्रयोजनान्तरेण
व्याकुलस्तनस्तस्य गणधरस्यासत्यभावे परिणतोऽन्यतरो
वाऽपि वाचयेत् ।

तरुणेषु सयं वाए, दोसऽस्मयरेण वावि जुंसु ।

विहिणा उ इमेणं तु, दव्वादीएण उ जंतो ॥ २५३ ॥

अथान्यतरः परिणतो न विद्यते, किंतु-सर्वेऽपि तरुणा वृ-
क्षा अन्यतरं दोषेण अविकारत्वादिना युक्तास्तनस्तनरुणेषु
शेषेषु वृक्षेषु चान्यतरं दोषेण युक्तेषु सत्स्वेनेन—वक्ष्य-
माणेन विधिना गणधरः स्वयं वाचयेत् । किं विशिष्ट
इत्याह—द्रव्यादिना यतमानः ।

तामेव द्रव्यादियतनामभिधिसुगह—

दव्वे खेत्ते काले, मंडलिदिट्ठी तहा पसंगो य ।

एएसु जयणं बुच्छं, आणुपुव्वि समासतां ॥ २५४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रे काले मण्डल्यं तथा दृष्टप्रसङ्गे एवमेतेषु स्था-
नेषु यतनामानुपूर्व्या समासतो वक्ष्यं ।

तत्र प्रथमतो द्रव्ययतनामाह—

जं खलु पुलागदव्वं, तच्चिवरीयं दुवे वि भुजंति ।

पुव्वुत्ता खलु दोसा, तत्थ निरोधे निसंगे य ॥ २५५ ॥

यत् खलु पुलाकम्—असारं द्रव्यं तद्विपरिणतं द्वावपि; वाक्यो,
वाच्यायता वेत्यर्थः भुजाने, अन्यथा—तत्र व्याख्यातमण्डल्यां
मूत्रादिनिरोधे निमग्ने वा पूर्वोक्ताः खलु दोषाः, उक्ता द्रव्ययतना।
क्षेत्रयतनामाह—

सुखधरे पच्छमे, उज्जासे देउले सभाऽऽरामे ।

उभयवसहिं च मोचुं, वाएज असंकशियेसु ॥ २५६ ॥

शुण्यगृहाणि प्रच्छन्नान्-विषिक्तान् प्रवेशान्, तथा उद्या-
नानि वृक्षकुलानि सभा आगमाश्च, तथा उभयवसति-संय-

तीवसति संयतवसति च मुक्त्वा शेषेष्वशङ्कनीयेषु
स्थानेषु वाचयेत् ।

उभयनिजे वयसीए, सप्पि यहाभइ तह य धुवकम्मी ।

आसप्पे सति अज्जा-शुवम्मए अप्पणो वाऽवि ॥ २५७ ॥

उभयस्य-संयत्याः संयतस्य च निज-स्वजने आसन्नं सति,
यदि वा-वृत्तिन्या निजं, अथवा-संज्ञिनि-आशंकं, यदि वा-
यथाभद्रकं, अथवा-ध्रुवकर्मणि-लोहकारादौ प्रत्यासन्नं सति
वाचयेत् । अथान्यदृशनीयं स्थानं न विद्यते, ततः अन्यस्य-
स्थानस्य असति आशङ्कामुपाश्रयं, अथवा-आत्मन उपाश्र-
ये, यत्र शय्यानरस्य संलाका भवति तत्र स्थितो वाचयति ।
गतं क्षेत्रद्वारम् ।

अधुना कालयतनाद्वारमाह—

जइ अत्थि वावणं दितो, अदाउं ताहे गच्छइ ।

अह तत्थि ताहे दाऊण, सुत्तइत्ताण पोरिमिं ॥ २५८ ॥

यदि साधूनां सूत्रस्यार्थस्य च वाचनादाता समस्ति-
ततः आचार्यो वाचनां साधूनामवस्थां गच्छति । प्रान्ते-
व साध्वीनामशङ्कनीये स्थाने वाचनां दातुं गच्छतीति
भावः । अथार्थपौरुषीदाता समस्ति न सूत्रपौरुषीदाता तदा
सूत्रयता संयतानां सूत्रपौरुषीं दृष्ट्वा गच्छति ।

अह विजइ ताहे जाहि, तो जाइ पदमाएँ उ ।

अमतीए दोएह वी दाणे, इमा उ जयणा तहिं ॥ २५९ ॥

अथ सूत्रस्य दाता विद्यते नार्थस्य, साधवश्चार्थवन्तो हि-
अर्थार्थिनोऽपि सन्ति ततः प्रथमपौरुष्यां संयतीनां वाचना-
प्रदानाय गच्छति । द्वितीयस्यां तु पौरुष्यामागत्य संय-
तानामर्थं ददाति । अथ संयतानां सूत्रस्य अर्थस्य वा
प्रदाना अन्यो न विद्यते, तदाऽन्यस्यासत्यभावे द्रव्यानाम-
पि संयतानां संयतीनां चात्मन उपाश्रये एकस्मिन् तेन
वाचना दद्यात्, तत्र द्रव्यानां वाचनदाने इयं वक्ष्यमाणा यतना।

अत्र मण्डलीयतनाद्वारमापन्नं तद्वत्ताऽऽह—

कडिऽणंतरितो वाए, दीमंति जणेण दाऽवि जह वग्गा ।

बंधंति मंडलिं ते, उ एकतो वाऽवि एकतो ॥ २६० ॥

ते संयताः संयत्यस्य मण्डलीं बध्नन्ति । तद्यथा-एकतः सं-
यतमण्डली, एकतः संयतीमण्डली, अपान्तगले च संयतीनां
व्यवधानाय कटो दीयते । तत्रापि प्रच्छन्नं प्रवेशे स्थिताः
शङ्कादयो दोषा उक्तास्ते अत्रापि स्युस्तत आह-यत्र द्वा-
वपि वर्गी संयतसंयतीसमुदायरूपावुपविष्टौ जनेन दृश्यंते
तत्र स्थितः कटेनात्मरितो वाचयति ।

एवं सति यो गुणस्तमाह—

लोणे वि पव्वतो खलु, वंदणमादीसु होति वीसन्था ।

दुग्गूढादी दोसा, विगारदोसा य नो एवं ॥ २६१ ॥

एवं क्रियमाणे सति लोकेऽपि शुद्धशीलसमाचारविषयः
प्रत्यय उपजायते । येऽपि च चन्दनादिषु कार्येषु समागच्छ-
न्ति तेऽपि द्वावपि वर्गी तथोपावर्गौ दृष्ट्वा विश्वस्ता भवन्ति ।
एवं च सति ये दुग्गूढादयः प्रच्छन्नप्रदेशादिभाविना दोषाः,
ये च परस्परं संयतसंयतीनां विकारदोषास्ते न भवन्ति ।
अथ कटो न विद्यते तदा वस्त्रेण चित्तिमप्ली क्रियते ।

तथा चाह—

चिलिमिलिद्धे ठायइ, जह पासइ दोणइ वी य वायंतो ।

दिद्धीसंबंधादी, इमे य तहिमे न वाएआ ॥ २६२ ॥

प्रवाचयन् गणधराधिलामित्या उपलक्षणमनन्तरं कटस्थश्च
क्षेत्रे पर्यगमे निष्ठतिः यथा द्वावपि संयतसंयतीवर्गौ पश्यति ।
तत्र ये संयताः संयतीनां दृष्टीर्दृष्ट्याऽऽत्मीयया संवर्धन्ति ते
दृष्टिसंबन्धा उच्यन्ते । आदिशब्दान्मैथुनकादिपरिमहस्तानि
मान् वक्ष्यमाणान् वाचयन् ।

सविकारा मेहुणादी, जया वि धितिदुब्बला ।

अप्पेण वायए ते उ, निमिं च पडिपुंछणं ॥ २६३ ॥

ये दृष्टा सविकारा ये च मैथुनिकादयो मैथुनिको—भर्ता
आदिशब्दान्पुराणादिपरिमहः, ये चापि धृत्वा दुर्बलास्तान्
अन्यनापाध्यायादना वाचयन् । निशि रात्रौ वा तेषां स-
न्दिग्धस्थानमतिप्रच्छन्नम् ।

अहऽस्से य पवायंतो, पदंति सव्ये तहिं अदोसिद्धा ।

अशिसन्न थेरिसिद्धिया, थेरमहप्प्रां पवाएंतो ॥ २६४ ॥

अथान्य उपाध्यायादिः प्रवाचयन् न विद्यत तदा अस्मिन्-
सति वाचयति, सर्वे तत्र पठन्ति । ततो वायवन्तस्तत्राऽपि
संयत्यः पठयन्त्यः अनियगणा-अनुपविष्टा ऊर्ध्वे स्थिता इत्य-
र्थः, येन परस्परं दृष्टिनिबन्धो न भवति, तथा स्थितिः साह-
ताः प्रवाचयन्नि स्थितिसहायः प्रवाचयति येन तत्सहायः
सर्वानपि निभालयति ।

संयत्योऽनियगणाः पठन्तीत्युक्तं तत्रापवादमाह—

जा दुब्बला हेज्ज चिं मभ्भानो,

ताहे निमसा ण य उच्चमहा ।

पलंयसंघाडि न उज्जला य,

अणुअया वामतिरंजली य ॥ २६५ ॥

या शरीरेण दुर्बला भवति-वर्तने चिं स्वाध्यायः कर्तव्यः
तदा नियगणा-उपविष्टा सती पठति, न च उच्चशब्देनः बृहता
शब्देनालापकमुद्धासयतीत्यर्थः । तथा संघाटिः प्रलम्बा पाद-
गुल्फपर्यन्ता क्रियते नोज्ज्वला, तथा अनुधना पठति । कि-
मुक्तं भवति-नाध्वमुक्ता सती अन्यस्यान्यस्य मुखं विप्रक्षमा-
णा पठति । तथा वासो—वस्त्रं तेन तिरोहिताञ्जलिगलापकं
गुरोः समीपं याचते ।

एयविहिविप्पमुक्को, संजत्तिवग्गं तु जां पवाएज्जा ।

मज्जायाऽतिकंतं, तमणापारं धियाणाहि ॥ २६६ ॥

पतनानन्तरोद्दिनेन विधिना विप्रमुक्ता यः संयतीवर्ग प्र-
वाचयन् तं मर्यादातिक्रान्तमनाच्चागमद्विते विजानीयात् ।
इयं ७ उ० ।

वायणाक्कप्प-वाचनाकल्प-पुं० । वाचनाप्रहणसामाचार्यार्थ-
पं० भा० १ कल्प । पं० सू० ।

वायणापडिसुखणा-वाचनाप्रतिश्रवणा-स्त्री० । सूत्रदानस्य
ध्वने, पञ्चा० १२ विध० ।

वायणारिय-वाचनाचार्य-पुं० । उपाध्यायादिसन्दिष्टो य उह
शादि करेण तास्मिन्, अध्यापनाचार्ये, आच० ४ अ० १ आ० सू० ।
वायणिय-वाचनीय-त्रि० । पाठनीय, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

वायप्पभ-वातप्रभ-न० । चतुर्थे देवलोकस्थे विमानभेदे, स०
५ सम० ।

वायमहस्सव-वादमहास्सव-पुं० । वेदान्तग्रन्थविशेषे, स्था० ।

वायरुह-वातरुह-न० । अनन्तजीवधनस्पतिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वायला-वात(य)ला-स्त्री० । सातवाहननृपतिसहस्रवीरज-
न्मभुवि, ती० ३२ कल्प ।

वायलेस-वातलेस-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, स०
५ सम० ।

वायव-वायव-त्रि० । वायुरस्यास्तीति वायवः । वातिके, “जा-
रुहिरं जाइपंगुले हुंउं य वायवे णऽन्धि णं तस्स वारगस्स
हत्था ” । उपा० १ अ० ।

वायवन्न-वातवर्ण-न० । चतुर्थदेवलोकविमाने, स० ५ सम० ।

वायव्वा-वायव्या-स्त्री० । पश्चिमोत्तरावदिशि, स्था० १० ठा०
३ उ० । विशेष० ।

वायम-वायम-पुं० । काके, आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

प्रश्न० । जी० । प्रज्ञा० । ज्ञा० । अनु० । ‘आमेइ तहा दिट्ठि,
चलच्चिणां वायसु ख उत्सग्गं’ । आच० ५ अ० । दृष्टि
भ्रमयति चलच्चिन्ता वायस इव इतस्ततो नयनगोलक-
भ्रमणं दिग्भ्रमणं वा कुरुते उत्सर्गं इत्येवं लक्षणं कार्या-
त्मगदोष, प्रव० ४ द्वार ।

वायमंजय-वाकमंजय-पुं० । अकुशलवाग्निराधान्कुशलवा-
ग्निराधेन स्वयमघात, वश० १० अ० ।

वायमपरिमंडल-वायमपरिमण्डल-न० । वायुसार्धानां पक्षि-
णां यत्र स्थानादिक स्वराश्रयणाशुभफलं चिन्त्यते ता-
दृशं निमित्तशब्द, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

वाया-वाच-स्त्री० । वचने, स्था० १० ठा० ३ उ० । इयमित्थं
करोमीत्यात्मकं वचसि, उत्त० १ अ० । स्था० । विशेष० ।

याकरणमाह—

वयणं वागुच्चए वा,ऽणए त्ति वाय त्ति दव्वओ सा य ।

तज्जे,ग्गपंग्गला जे,महिया तप्परिणया भावो ॥ ३५२६ ॥

वचनं वागुच्यते वा अनर्थो वाक्, सा च द्रव्यतो द्रव्यवान्
एतद्योग्या भावयोग्या भावावगमाभ्यां गृहीताः पुद्गला इति ।
ये तु तत्परिणता—भावात्वेन परिणता उच्यमानाः पुद्गलाः
सा भावो भाववागिति । विशेष० । सगस्सत्याम्, ‘वाणी वाया
मणिइ सगस्सई भागई गिरा मासा ।’ पाइ० ना० ५१ गाथा ।

वायाभिअंग-वागभियंग-पुं० । वाचाऽभियोगो वागभियोगः
वचसा प्रयोग, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

वायाम-व्यायाम-पुं० । व्यापार, स्था० १ ठा० २ उ० । यथा—
लकुटभ्रामणम् । न० सू० १ उ० ।

वायामण-व्यायामन-न० । व्यायामकरणे, जी० ३ प्रति० १
आध० ।

वायामित्त-वाष्मात्र-न० । केवलवाचि, “वायामित्तेण जत्थ,
भट्ठवात्तस्स निग्गहं विहिण्णा । बहुलविजुयस्स वि, कीर-
इ गुहणा तयक्कच्छं” ग० २ आधि० ।

वायायण-वातायन-पुं० । गवाले, 'वायायणो गवकको' पा० ना० ११६ गाथा ।

वायाल-वाचाल-त्रि० । वाचाले, "वाउल्लो जंघुल्लो मुहुल्लो बहुजंघिरो व वायालो" पा० ना० ६६ गाथा ।

वार-वार-न० । दिने, आदित्यादिवारं, "तिथिर्वारं च नक्षत्रं योगः करणमेव च । पञ्चाङ्गम्" । ६० प० । पट्टप्रभायां नरक-पृथिव्यामभिकास्तनरके, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

वारग-वारक-पुं० । लघुघटके, आ० म० १ अ० गङ्गे, उपा० ७ अ० । कमे, व्य० १ उ० । परिपाठ्याम्, नि० खू० १ उ० । "अज्जाण वार-आ पुण, मत्तिकमआं हाइ अइरिसा" आर्याणामप्येवमेवास्मरं तासां जनमस्य एवोपाभवस्यानुज्ञातत्वात्, समागारिके वसस्तीनां प्रभवलघुस्सर्जनास्मरमुदकस्पर्शनायै वारको म-व्यमोपवावतिरिक्तो भवति । ६० ३ उ० । अनु० । आ० क० । ('लिङ्गंथी' शब्दे चतुर्थभागे २०४६ पृष्ठे उक्तं तासां वार-कप्रकरणम् ।) नपुं० । गुप्तिगृहे, व्य० ४ उ० । त्रि० । अशुद्धपाठ-निषेधके, नि० । कल्प० । औ० । ज्ञा० ।

वारगजगण-वारकजागरण-न० । वारकेण क्रमेण जागरण-म् । एकं जाग्रति अन्यं स्वपन्ति तदन्तरं ते जाग्रत्यन्ये स्वपन्ति इत्येकरूपे क्रमिकजागरणे, व्य० ४ उ० ।

वारण-वारण-न० । निषेधने, आ० म० १ अ० । व्य० । गज, "हो ग्रहो दन्ति वारणो" वा० ना० १० गाथा ।

वारणमअ-वारणमद-पुं० । इस्तिमं, 'वारणमओ दाणं' पा० ना० २०३ गाथा ।

वारणा-वारणा-स्त्री० । वृम् परेण इत्यस्य तयस्तस्य एयुटि, वारणा भवति । वारणं-वारणा । निषेधनायाम्, आ० १ ।

सा च नामादिभेदतः षोढा भवति । तथा चाह—

नामं ठवणा दविए, खिते काले तहव भावे अ ।

एमो उ वारणाए, निक्खेवो छविव्हो हाइ ॥ १२३७ ॥

तत्र नामव्यापनं गतायै, प्रत्ययारणा तापसोदीनां ह-लक्षणादिप्राग्भोगवारणा अनुपयुक्तस्य सम्यगहृष्टेषां देश-नायाम्, उपयुक्तस्य वा निहवस्यापचयस्य वा गौगण इति इयं शब्दानारूपा, क्षत्रवारणा तु यत्र क्षेत्र व्यापयते—क्रियते वा क्षेत्रस्य वाऽनार्यस्येति, कालवारणा र्यास्मन्वावर्त्यते-क्रियते वा कालस्य वा विकालादेः वर्षासु वा विहार-स्येति, भाववारणोद्दानिम् । वा सा च द्विविधा—प्रशस्ता, अ-प्रशस्ता च । प्रशस्ता-प्रमादवारणा, अप्रशस्ता-संयमादि-वारणा । अथौघन एवोपयुक्तस्य सम्यगहृष्टेति तयहाधि-कारः, प्रान्तक्रमणपर्यायता चास्याः स्फुटा । आ० ५ अ० । आ० खू० । कुसंस्मर्गाद्यहृत्यस्य निषेधनं, ध० २ अधि० । ग० । दृष्टा-न्तः—"इयाणि वारणाण विसंभोगणतलाण विद्वन्ता—ज-हा गमा राया परचक्कागमं अहुगमयं च जाणेतता गोमे-स दुज्झाधमक्खमोउजाइसु विसं पाक्खवांशइ । जाणि य मिट्टपाणियाणि वारितलागाइणि तेषु य, ज य रुक्खा पुक्क-फलावगा ताणि वि वितेण संजाणऊण पुव्वज्जतां, इय—

ने राया आगओ, सा न इममाविंशे जाणऊण घोसांशइ खंवाशरे—आ एयाणि भक्खमोउजाण नवागाइसु य मि-ट्टाणि पाणियाणि एयसु य रुक्खेसु पुक्कफणाणि मिट्टाणि उवभुंजइ सो मरइ । जाणि एयाणि खारकहुयाणि वुणा-पाणियाणि उवभुंजइ अ तं घोसणं सुणिता विरया ते जाणिया इयरे मता, एसा वव्ववारणा । भाववारणाए विद्वन्तस्स उवल्लओ—एवमव रायथाणीएहि निम्भगंरहि विसंजपाणसरिसा विसय सि काऊण वारिया । तेषु ज प-सत्ता ते बहुणि जम्मलमरणाणि पाविहिनि, इयरे संसा-राओ उत्तरंति" ॥ ४ ॥ आ० ४ अ० । अहृत्यप्रतिसेव-नां कुर्वतां प्रतिषेधने, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वारदत्त-वारदत्त-पुं० । राजगृहे नगरे स्वनामस्थाने राशि, (स च वीरान्तिके प्रसज्य द्वादश वर्षाणि संयमं परिपाल्य विपुले पर्वते सिद्ध इति, पञ्च वर्गे नवमेऽप्ययं सूचितम् ।) अन्त० ।

वारधावल-वारधावन-न० । शुद्धघटधावने, दश० ५ अ० १ उ० ।

वारवाण-वारवाण-पुं० । कम्बुके, "कुप्पासो कम्बुअओ गिणुल्लो वारवाणा य" पा० ना० ६८ गाथा ।

वारसवय-द्वादशव्रत-न० । व्रतभेद, द्वादशव्रतपौषधिकानां 'व-सारि अहुदस' सत्कपौषधिकानां खालोचनाप्रायश्चित्तप्रदान-मुपधानानुसारोपान्यथा वेतिप्रश्नः, अत्रोत्तरम् द्वादशव्रतपौ-षधिकादीनां प्रायश्चित्तप्रदानं सामान्यतो जीवजातादौ याद-गापनति तदनुसारेण न तपधानाद्यनुसारेणैति सम्भाव्यत इति ॥ २५ ॥ सन० १ उक्ता० ।

वारसावत्त-द्वादशवर्त-पुं० । सूत्राभिधानगर्भे कायव्यापारवि-शेषे, आ० ३ अ० । अश्वलक्षणाविशेषे च, द्वादशवर्ताश्च इमे वराहोक्ताः—"ये प्रपाणगतकर्णसंस्थिताः, पृष्ठमध्यनयनाप-रिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा-स्तं ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ १ ॥" ज० ३ वत्त० ।

वाराह-वाराह-त्रि० । वाराहसम्बन्धिनि नयमतीर्थकरप्रथम-शिष्ये, स० । पृष्ठत्रलेखपूर्वभधजीवे, स० ।

वाराही-वाराही-स्त्री० । वराहमिहिरनिर्मितज्योतिःशास्त्र-संहितायाम्, (तत्करणमुक्तम् 'भइवाहु' शब्दे पञ्चमभागे १३७० पृष्ठे ।)

वारि-वारि-स्त्री० । गजवर्धने, आ० क० १ अ० । आ० १ वृ० । नपुं० । जत्र, "अंबु सलिलं वणं वारि नीग उदयं दयं पयं तोयं" पा० ना० ६८ गाथा । "वाट्यगलाभङ्ग इव प्रवृत्तः" इति रघुः । वारिच, सरस्वत्याम्, स्त्री० । वाच० ।

वारिअ-वारित्त-त्रि० । प्रतिषेधे, "पडिसिद्धां वारिअो" पा० ना० २६३ गाथा ।

वारिखल-वारिखल-पुं० । प्रमाजके, वृ० १ उ० ४ प्रक० ।

वारिज्ज-देशी-विवाहे, दे० ना० ५५ गाथा ।

वारिज्जमाण-वार्यमाण-त्रि० । निवर्त्यमाने, भ० १५ श० ।

वारिज्य

वारिज्य-देशो-न० । विवाहे, 'वारिज्यं विवाहो' । पा० ना० १५ गाथा ।

वारिधाराचारण-वारिधाराचारण-पुं० । प्रावृषेयादिजल-धाराविनिर्गतवारिधारावलम्बनं प्राणिपीडामन्तरेण या-ति चारणभेदे, ग० २ अधि० ।

वारिप्यवेक्षण-वारिप्रवेशन-न० । जले प्रक्षेप, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वारिभङ्ग-वारिभङ्ग-पुं० । अभ्रंशं, शैवलाशिनि, नित्यं स्नानपानादिधायनाभिरते वा । सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । भाग-धनविशेष, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।

वारिय-वारित-त्रि० । अहिताभिधारिते, पा० । ध० । आ० । म० । नि० सू० ।

वारयित्वा-अव्य० । प्रतिषिध्येत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

वारिवसह-वारिवृषभ-पुं० । वहनं, आश्र० ५ अ० ।

वारिसिय-वारिक-न० । वर्षोद्धवे, आश्र० ५ अ० । ध० । अथ वारिककृत्यानि-यथा संधार्चनादीनि बहुविधानि यतः आहविधांशकादशद्वारैः प्रतिपादितानि । गाधोत्तराजम्- "परिवारसं संघच्छण १, साहोम्ममभ्रमसि २ जलनिर्गम ३ ॥१॥ जि-ल्लिगहहवणं ४ जिगधण-बुद्धी ५ महपुय ६ धम्मजागरिया ७ । सुभपूआ = उज्जवणं ८, तह नित्यपहावणा साही ॥ २ ॥ " ध० २ अधि० ।

वारिमेण-वारिषेण-पुं० । वसुदेवस्य धारिण्यां जाते पुत्रे, (स चारिष्टनेमेरुनिके प्रवृज्य षोडश वर्षाणि धाम्नायं परिग्रा-त्य शत्रुजये सिद्ध इति अन्नकृद्दशानां चतुर्थे वर्गे पञ्चमे अ-ध्ययने सूचितम् ।) अन्न० । धारिकस्य धारिण्यां जाते पुत्रे, (स च धारिस्वामीनोऽनिके प्रवृज्य पञ्च वर्षाणि धाम्नायं परिग्रा-त्य सर्वाधोसंज्ञे उपपद्य महाविदेहे सेतुम्यतीति अनुसरोपपातिके प्रथमे वर्गे पञ्चमे अध्ययने सूचितम् ।) अणु० । भरतक्षेत्रजर्वागजिनसमकालिके परवतजं चतुर्विंशे तीर्थकरं, ति० ।

वारिसेणा-वारिषेणा-स्त्री० । देवकुरुषु विद्युत्प्रभवत्स्कारप-र्वतस्य कनककूटवास्तव्यायां त्रिकुमार्याम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । अधोलोकवास्तव्यायां त्रिकुमार्याम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० । ऊर्ध्वलोकवासिन्यां त्रिकुमार्याम्, आ० क० १ अ० । जं० । ति० । आ० सू० । जम्बूमन्दरस्यात्तरं रत्नावतीनदीस-क्ततायां महानद्याम्, स्था० ५ ठा० ३ उ० । शास्वतजिनप्र-तिमायाम्, रा० । ती० ।

वारिहि-वारिधि-पुं० । समुद्रे, अष्ट० २६ अष्ट० ।

वारी-वारी-स्त्री० । गजबन्धिन्याम्, "वारी करिधरणद्वारं" पा० ना० २६७ गाथा ।

वारुण-वारुण-पुं० । वरुणवस्त्रामिके अस्त्रादौ, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । आर्द्रानक्षत्रस्वामिनि, अनु० । अहोरात्रस्य पञ्च-दशे मुहूर्ते, जं० ७ वक्ष० । ज्यो० । कल्प० । खं० प्र० ।

वारुण्यप्यभ-वारुणीप्रभ-पुं० । वरुणोदसमुद्देशे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । सू० प्र० ।

वारुणी-वारुणी-स्त्री० । वरुणो देवता यस्याः सा वारुणी ।

म० १० श० १ उ० । स्था० । विशेष० । वरुणदेवतायां पश्चिम-दिशि, आ० म० १ अ० । उत्तररुक्मपर्वतस्य रत्नसञ्चयकू-टवास्तव्यायां त्रिकुमार्याम्, आ० क० १ अ० । आ० सू० । आ० म० । स्था० । नयमतीर्थकरप्रवर्तिन्याम्, ति० । प्रव० । तथा कायोत्सर्गस्थितो निष्पद्यमानसुरेव बुडबुडाशब्दमध्य-क्ररवं करोतीति वारुणीशेषः । वारुणीमत्तस्येव घूर्णमा-नस्य स्थानं वारुणीदोष इत्यन्ये । प्रव० ५ द्वार । व्यक्तस्य वीरगणधरस्य मातरि, आ० सू० १ अ० । आ० म० । मदि-गयाम्, उक्त० ३४ अ० । स्था० । "कायंबरी पसञ्जा हाला तह वारुणी महरा ।" पा० ना० ६४ गाथा ।

वारुणाद-वारुणोद-पुं० । वारुणी-सुरा, तथा समानं वारु-णम् । वारुणमुद्रकं यस्मिन्स वारुणोवकः । लक्षणाविगणनया चतुर्थे समुद्रे, स्था० ४ ठा० ४ उ० । रा० । ('वारुणोद' शब्दे आस्मिन्नेव भागे पृष्ठं वक्तव्यतोका ।)

वारिऊण-वारयित्वा-अव्य० । प्रतिषिध्येत्यर्थे, "वारिऊण न कण्ठे, जिह्वायां धराण उ गिहीणं" नि० सू० १ उ० ।

वाल-व्याल-पुं० । दुष्टसर्पे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । श्वापवमु-जङ्ग, वा० १ ध्रु० १ अ० । आश्र० । व्य० । आ० म० । म० । तं० । दुष्टगजे, व्यालाः सर्पा दुष्टगजाभ्योच्यन्ते । विशेष० औ० । आ० क० । जी० । भ० । रा० । जं० । व्य० । कल्प० ।

वाल-पुं० । केशे 'केसा विहुरा सिरोरुहा वाला' । पा० ना० १०६ गाथा ।

वालअ-वालक-पुं० । अर्भके, 'हिरिबरो वालअो' पा० ना० २१५ गाथा ।

वालगाहि (ग)-व्यालग्राहिन्-पुं० । सर्पग्रहणशीले, आ-श्र० ४ अ० ।

वालवि (ग)-व्यालपिन्-पुं० । व्यालान्-भुजङ्गान् पान्ती-ति व्यालपाप्ने विद्यन्ते येषांते व्यालपिनः । सर्पवधबन्धा-द्युपजीविषु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वालमतमंकणिज्ज-व्यालशनशङ्कनीय-त्रि० । भुजगादि-भिर्भेद्यङ्गरे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वालहि-वालधि-पुं० । लाङ्गूलं, 'लेगूलं बालही क्षिप्यं' पा० ना० १२८ गाथा ।

वालाङ्गस्वा-व्यालादिरक्षा-स्त्री० । श्वापदभुजगादिभ्यो ग-जादिभ्यश्च व्यापाद्यमानस्य आरणे, पञ्चा० २ विष० ।

वालिअय-वालितक-त्रि० । भविष्यति काले, 'वालिअयं प-रिअसियं' । पा० ना० २६५ गाथा ।

वालुक-वालुक-न० । वालुके, 'सीलुहं निर्भिण्डं च वालुकं' पा० ना० १७२ गाथा ।

बालुप्यभा-वालुकाप्रभा-स्त्री० । तृतीयपृथिव्याम्-जी० ।

बालुप्यभाए खं भंते ! पुढवीए अट्टावीसुत्तरजोबणम-यमहम्मबाहल्लाए उवरिं केवइयं ओगाहिता, हेट्टा केवइयं वजिप्ता, मज्जे केवइए, केवइया निरयावाससयसहस्मा पम्पत्ता ! गोयमा ! बालुप्यभाए पुढवीए अट्टावीसुत्तरजो-यणमयमहम्मबाहल्लाए उवरिं एणं जोयणमहम्मं ओ-

गाहिता हेतुं एगं जोयणसहस्रं वज्रिता, मज्जे छ्वीसु-
त्तरे जोयणसहस्रे । एत्थं वाल्मीक्यभा पुढविनेरइया-
णं पप्परम निरयावाससयसहस्रा भवन्तीति मक्खायं ।
जी० ३ प्रति० १ उ० ।

वाय-वाव-अव्य० । वाशब्दार्थे, आ० म० १ अ० । 'वावि-
त्ति' वा निवाओ वासइत्ये । वाव इत्ययं शब्दो निपातः । स
च वाशब्दार्थः—'अशरीरं वाघ सन्तं प्रियाप्रिये न स्पृश-
तः' । विश० ।

वावग-व्यापक-त्रि० । व्याप्तिकर्तरि, तत्सत्त्वेष्वर्थं वर्त्तमाने
आधारभेदे, यथा—तिलेषु विद्यते तिलम् । आ० म० १ अ० ।

वावद्वि-व्यावर्तित-त्रि० । पुञीहन्त, घ० २ आध० ।

वावड-व्यापृत-त्रि० । "प्रत्यादौ डः" ॥२॥१२०६॥ इति तस्य
डः । प्रा० । व्यापारिते, संघा० १ आध० १ प्रस्ता० । नि०
चू० । आ० म० । व्यापारयुक्ते बहमानके, वृ० ३ उ० ।
व्याकृत-त्रि० । स्पष्ट, प्रकटार्थे, दश० ७ अ० ।

व्यापवृ-स्त्री० । उपद्रवे, व्य० १ उ० ।

वावडया-देशी० । अक्षणिकायाम्, 'वावडया अक्षणिआ'
पा० ना० १६१ गाथा ।

वावस्य-व्यापन्न-त्रि० । विनष्टे, प्रज्ञा० १ पद । प्रश्न० । वि-
शगरभूते, प्रश्न० ५ संब० द्वार । प्रज्ञा० । शकुनिशृगा-
लादिभक्षणाद्वाभ्यन्तर्गतं, ज्ञा० १ ध्रु० १२ अ० ।

वावस्यदंमण-व्यापन्नदर्शन-पुं० । व्यापन्नं विनष्टे दर्शने ये-
वान्ते व्यापन्नदर्शनाः । निहर्वादिषु, ज्ञा० १ ध्रु० १२ अ० घ० ।

वावस्यमाया-व्यापन्नश्रोतस्-स्त्री० । व्यापन्न—विनष्टे गंगतः
श्रोतो-गर्भाशयच्छिद्रलक्षणं यस्याः सा तथा । नष्टगर्भाश-
यच्छिद्रे, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

वावत्त-व्यावृत्त-त्रि० । शुभव्यापारवर्ति, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

वावत्ति-व्यापत्ति-स्त्री० । व्यावर्त्तने व्यावृत्तिः कुतोऽपि हिं-
साद्यवद्यावृत्तौ, स्था० ।

तिविहा वावत्ती पप्पता, तं जहा-जणू अजाणू चिति-
मिच्छा । एवमज्जोववज्जणा परियावज्जणा । (सु० २१८)

'तिविहत्यादि' व्यावर्त्तने—व्यावृत्तिः । कुतोऽपि हिंसा-
द्यवद्यावृत्तौ इत्यर्थः, सा च हस्य हिंसादेहेतुस्वरूप-
फलविदुषो ज्ञानपूर्विका व्यावृत्तिः सा तदभेदान् 'जा-
णू' ति गदिता । या त्वज्जस्यज्ञानात् सा 'अजाणू' इत्याभिहि-
ता । या तु विचिन्वितातः-सशयात् सा निमित्तनिमित्तानोर
भेदाद्विचिन्विताभिहिता । व्यावृत्तिरित्यनेनानन्तरं चारि-
त्रमुक्तं तद्विपक्षभाशुभाध्यवसायानुष्ठाने इति, तयोरधुना
भेदानतिदेशत आह—एवमित्यादि सूत्र । एवमिति व्यावृ-
त्तिरिव त्रिधा "अज्जोववज्जणं चिति" अध्युपपादनं क-
र्त्तव्यमिति आह—अध्युपपात्तिरभिष्वङ्ग इत्यर्थः ; तत्र जानतो
विषयजन्यमनर्थं या तत्राध्युपपात्तिः सा 'जाणू' या त्वजानतः
सा 'अजाणू' । या तु संशयवतः सा विचिन्विता । 'परि-
यावज्जणं चिति' पर्यापादनं पर्यापात्तिरासेवेति यावन् साऽप्य-
वमेवेति । 'जाणू चिति' ज्ञः स च ज्ञानादव्यावृत्त्युक्तम् ।

स्था० ३ ठा० ४ उ० । आचा० । विजातीयभ्यः सर्वथा व्य-
वच्छेदे, स्था० ।

वावम्फ-कृ०-धा० । अमकरणे, 'अमे वावम्फः' ॥२॥४६॥
अमविषयस्य कृजो 'वावम्फ' इत्यादेशो भवतीति वा-
वम्फादेशः । वावम्फइ । अमे करोति । प्रा० ४ पाव ।

वावग्णमाला-व्यावर्णशाला-स्त्री० । यत्राग्निकुण्डं स्वयंवर-
हेतानित्यमेव ज्वलति । एवंभूतायां शालायाम्, वृ० २ उ० ।
(विशेषोऽत्र 'वर्माह' शब्दे १५४ गतम् ।)

वावहारिय-व्यावहारिक-पुं० । व्यवहारनिष्पन्न, स० ६५
सम० ।

वावादिय-व्यापादित-त्रि० । मारिते, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

वावाय-व्यापाद-पुं० । परपीडायाम्, ज्ञा० ८ ज्ञा० ।

वावार-व्यापार-पुं० । करणे, आ० म० १ अ० आव० । आ० चू० ।

वावारिय-व्यापारित-त्रि० । नियुक्ते, उक्त० ८ अ० ।

वाविद्ध-व्याविद्ध-त्रि० । विपर्यस्तरत्नमालागतरत्न इव वि-
पर्यस्ते, आ० म० १ अ० । निरुद्धे, 'वावि (वि ज्ञसोया) गर्भे
न धर्गं व्याविद्धं व्याविद्धं वा वातादिव्याप्तं विद्यमानमप्यु-
पहनशक्तिं श्रोत उक्तरूपं यस्याः सा व्याविद्धश्रोता व्या-
विद्धश्रोता वा गर्भे न धरति । स्था० ५ ठा० २ उ० ।
आ० म० ।

वाविष-व्यापृत-त्रि० । विविक्ते, विश० । स्था० ।

वाविया-वाविता-स्त्री० । सकृदध्यान्यवपनवत्याम्, स्था० ४
ठा० ४ उ० ।

वावी-वापी-स्त्री० । चतुरस्राकारे जलाशयविशेषे, स्था० ४
ठा० ३ उ० । अनु० । ज्ञा० । आ० । भ० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । जी० । जे० । ग० । प्रज्ञा० । पुष्करावर्ते जलाशय-
विशेषे, प्रश्न० १ आध्र० द्वार । (वापीनां वर्णकः 'पुष्करिणी'
शब्दे पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठे उक्तः ।)

वाम-वर्ष-न० । वत्ससंवत्सरसंवादादित्यादिपर्यायाः । हैम० । 'लुप्त-
य रव श प सां श-ष-सां दीर्घः' ॥२॥१४३॥ इति रलोपे दीर्घः ।
प्रा० । भरतादिलेखे, स्था० २ ठा० ४ उ० ।

वर्ग्याणि आह-

जंबुमंदरस्म पव्वयस्म दाहिर्गणं तत्रो वासा पप्पता,
तंजहा-भग्दे हेमवण हरिवासं । जंबुमंदरस्म उत्तरणं तत्रो
वासा पण्णत्ता, तंजहा-रम्मगवासं हेरन्नवण एवण ।
स्था० २ ठा० ४ उ० ।

(घातकीखण्डे द्वौ वर्षौ 'घायइसंडदीव' शब्दे चतुर्थभागे
२७४३ पृष्ठादारभ्य व्याख्यातौ ।)

जंबुदीवे दीवे छ वासा पप्पता, तंजहा-भग्दे एवण हे-
मवण हेरन्नवण हरिवासं रम्मगवासं । (सु० ५२२ X)
स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

जंबुदीवे गं भंत ! दीवे कति वासा पप्पता ?, मोयसा !
मत्त वासा पप्पता, तंजहा-भग्दे ? एवण हेमवण हेरन्नवण

हरिवासण ५ रम्मगवामे ६ महाविदेहे ७ जं० ६ वक्ष० ।

जम्बुद्वीपं सप्त वर्षाणि ' जंबुदीव ' शब्दे चतुर्थभागे १३७२ पृष्ठ प्रतिपादितानि ।)

धातुर्वागण्डे सप्त वर्षाणि—

धायहखंडदीवपुरिस्त्रिमऽद्रेणं मत्त वामा पणुत्ता, तं जहा-
भरहे० जाव महाविदेहे । (सू०-५५५+) स्था० ७ठा० ३ उ० ।

क्षत्रप्रकरणमाह—

जंबुदीवे दीवे मंदरस्म पव्वयस्म उत्तरदाहिणेणं दो वामा
पसुना, तं जहा-बहुममतुल्ला अविसेमपणुणा अन्नमन्नं
आइवट्टंति आयामविक्खंभमंठाणपरिणाहेणं, तं जहा-भरहे
खेव एवणं च एवमाणं अहिलावेणं नेयव्व, हेमवणं च
हेरव्वते च हरिवासे च रम्मयवामं च । (सू०-८६५)

सुगमं चैतन्, तवर्गमह जम्बुद्वीपप्रकरण परिपूर्ण—
चन्द्रमण्डलाकारं जम्बुद्वीपं तन्मध्ये मेरुम् उत्तरदाक्षिणतः
क्रमेण वर्षाणि च स्थापयन्वा, तद्यथा—“ भरहृ हमवयं ति य,
हरिवासं ति य महाविदेहं ति । रम्मय एवणयं, एवणं
खेव वासां ” ति । तथा वर्षान्तरेषु वर्षधरपर्व्यातान्
कल्पयित्वा, तद्यथा—“ द्विमवेत १ महाद्विमवेत-२, पव्व-
या निसदनीलवता य ४ । रूपो ५ मिहरी ६ एण वा
सहरागरी मुण्यव्व ” ति ॥ १ ॥ सर्वमेवं बोद्धव्यमिति ।
मन्दरस्य मेरुगतं च दाक्षिणा च उत्तरदाक्षिणं तयोः
क्षत्रक्षिणयोरिति । वाक्ये उत्तरदाक्षिणेति स्थाद् एतत्प्रत्य-
यविधानादिति, द्वे वर्षे-क्षेत्रे प्रकृते जिते । समनुत्यशब्दः
सदृशार्थः । अन्यन्तं समनुत्य बहुसमनुत्ये प्रमाणतः अवि-
शेषे-अविशेषलक्षणे नग-नगर-नद्यादिकृतविशेषादित्वा अ-
नानात्वे अवसर्पिण्यादिकृतयुगादिभावभेदवर्जिते । किमु-
क्तं भवतीत्याह—अन्योन्ये-परस्परं प्रतिवर्तते, इतरेतरं न
लक्ष्यते इत्यर्थः । केरित्याह-आयोमन-देव्येण विष्कम्भन-
पृथुत्वेन संस्थानेन-आगोपितज्याधनुराकारेण परिणाहेन-प-
रिधिनेति, इह च द्वन्द्वैकवक्त्रावः कार्य इति । कथं वा-बहुम-
मतुल्ये आयामतः । तथाहि-भरतपर्यन्तश्रेणीकम्, “ चोहस य
सहस्साहं, स्याहं चत्तारि एगमयगाहं । भरहृयुत्तरजीवा, उ-
व्व कला ऊणिया किंच ” ॥ १ ॥ कला च योजनस्थैकानविश-
तितमो भाग इति १४४७१ १ । एवमेव एवम् । तथा अविशेषो
विष्कम्भतस्तथाहि—“ पचसप च्छर्वामि, उव्व कलाचिन्थइ भर-
हवासति, ५५६ १ । अयमेव चैवत्यस्यापीति, अनानात्वे स
स्थानतः अन्योन्येनातिवर्तते, परिणादतः परिणादश्च न्यायानु-
पृष्टयार्थप्रमाणं तत्र उपाप्रमाणमुक्तं, धनु पृष्ठमात्रं त्विदम्—
“ चोहस य सहस्साहं, पंचव स्याहं अट्टासीसाहं । एगारस य
कलाओ, धणुपुट्ट उतरदस्स ” । यथा भरतस्यैवत्यस्यापि-
तथैवति १४४२८ १ । एकार्यिकानि चत्तारि पदानि, भृशार्थ-
त्वाच्च न पुनरुक्तेति । उक्तञ्च—“ अनुयादादग्यीप्सा-भृशार्थ-
विनियोगहत्वस्यासु । इत्यन्तश्चर्मावस्मय—गणनस्मरणं न
पुनरुक्तमिति ॥ ” तद्यथा—भरहे खेव-यादि । “ उत्तरदा-
हिणेणं ” ति एतस्य पाठस्य यथासंख्यन्यायानां—
अयणात् यथा सत्यस्यायाश्रयणाच्च जम्बुद्वीपस्य दाक्षिणे

भागं भरतमोहिमघतस्तस्यैवोत्तरं भागे पेरवतं शिखारणः
परत इति एवमिति-भरतैरवतषत् एतन्नाभिलागेन “ जंबु-
दीवे दीवे मन्दरसे ” त्यादिना उच्चारणेनापरं सूत्रद्वयं वाक्य-
म्, तयोश्चायं विशेषः । “ हेमवणं खे ” त्यादि, तत्र हेमयतं दाक्षि-
णतः द्विमवन्महार्हमवतारमध्यं हेरण्यवतमस्तरतः रुक्मि-
शिखरिणोरन्तः हरिवर्षं दाक्षिणतो महार्हमवधिशिखरयोः
न्तः रम्यकवर्षोत्तरतो नालरुक्मिणोरन्तर्गति । स्था० २
ठा० ३ उ० । पुष्करवर्षद्वीपे द्वितीयं वर्षं, स्था० २ ठा० ३ उ० ।
(“ पुष्करवर्षदीव ” शब्द पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठे गता
एतदुक्तव्यता ।)

वर्ष-पु० । वृष्टो, विशेषः । नि० च० । स्था० । वर्षोऽपरतरो वृ-
ष्टिस्तु महतीति तयोर्भेदः । भ० ३ श० ७ उ० । जलसमूहः,
जा० १ ध्रु० १ अ० । आचा० । घ० । मेघ, भ० १६ श० ८ उ० ।
पुरुषो वर्षो वर्षति ।

पुरिसे णं भंते ! वासं वामति नो वासतीति ? इत्थं वा
पायं वा वाहुं वा ऊरुं वा आउट्टावेमाणे वा पसरिमाणे
वा कइ किरिणं ? गोयमा जाव च णं से पुरिसे वासं
वासइ वामं णां वामतीति इत्थं वा० जाव ऊरुं वा आउ-
ट्टावेति वा पसरिेति वा ताव च णं से पुरिसे काइयाप०
जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ट । (सू०-५८५)

“ पुरिसेण ” मित्यात्र “ वाम वासइ ” वर्षो-मेघो वर्षति नो
वा वर्षो वर्षतीति ज्ञापनार्थमिति शेषः । अचक्षुरालोके हि
वृष्टिराकाशे हस्तादिप्रसारणादेव गम्यत इति कृत्वा हस्ता-
दिकमाकुण्टयेद्वा, प्रसारयेद्वाऽऽदितं पवति ॥ भ० १६ श० ८
उ० । प्राञ्चदकाले, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । प्रव० । द्वा-
शमासात्मक कालभेदः, दर्श० ४ तत्त्व ।

व्यास-पु० । विस्तरं, रत्ना० ७ पार० । स्था० । कृष्णद्वीपपतेन,
आव० २ अ० । ईर्वान्द्रयजीवभेदः, प्रज्ञा० १ पद । जी० ।

वाम-पु० । समवस्थाने, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । अधिष्ठानं,
स्था० ४ ठा० २ उ० । “ तत्थ न कण्णइ वासा, आहाग
जन्थ नात्थ पंच इम । राया वेज्जो धाणियं, न वेइया खवज-
कथा य ॥ १ ॥ ” द्य० १ उ० । “ सुचिरतरमपित्वा बान्धवै-
र्विप्रयोग, सुचिरमपि द्वि गत्या नास्ति भागेषु क्षति ।
सुचिरमपि सुपुष्टं याति नाशे शरीरं, सुचिरमपि विचिन्त्यो
धर्म एकः सहायः ॥ १ ॥ ” सुगन्धिसारद्रव्यनिष्पन्ने कृत्रिमा-
कृत्रिमभेदभिन्न गन्धे, दर्श० १ तत्त्व । सुगन्धेद्रव्यनिष्पन्ने
शुद्धोपपिष्टे गन्धे, पि० । ध० । पौषधिकः पट्टपट्टिकालिखि-
तपानिर्मो वामिने पूजयति न वा ? इति प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-
पौषधिक कारणे त्वना पट्टादिकं न पूजयतीति हेयमिति
॥ २३१ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

वामम्-न० । वस्त्र, “ जले वासे वमणं ख असुअं अम्बरं
यन्थ । ” पाठ० ना० ६६ गाथा ।

वामंति या- वामन्तिका-खा० । पुण्यप्रधाने वृत्तविशेषे, जं० १
चत० । प्रश्न० । आचा० । जा० । प्रज्ञा० । आ० म० । औ० ।
वामंति यामउल-वामंतिकापुट्टल-न० । वासन्तिकाकोरके,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वामंनियामंडव-वामन्तिकामण्डप-पु० । वामन्तिकालताम
य मण्डप, जी० ४ प्रति० ।

वासकोडि-वर्षकोटि-स्त्री० । शतलक्षमिवर्षेर्गुणिते संख्याभेदे,
स्था० २ टा० ४ उ० ।

वासकोडाकोडि-वर्षकोटिकोटि-स्त्री० । वर्षकोटिमिर्गुणता-
यां वर्षकोटौ, स्त्री० १ ध्रु० ६ अ० ।

वामकवेव-वासक्षेप-पु० । गन्धर्वगणस्य शिरसि क्षेप, महा० ।
वासक्षेपमन्त्रः-

एताहे गोयमा ! इमाए चैव विज्ञाए अहिमंतिपाओ सत्त
गंधमुट्टीओ तम्ममुत्तमंगे " नित्थारगपारगो भवेज्जामि "
त्ति उच्चारेमाणेणं गुरुणा धेत्तवाओ ।

अउम् गम्भो भगवओ अरहओ सइज्जउ म् भगवती
महावि ज्ज आ, व्हैर ए व्हैर ए मह आव्है र ए वद्धम्
आणव्हैर ए जय अंत ए, अपर आज्जए, सव आह आ ।
उपचारो चउत्थभत्तेणं साहिज्जइ, एयाए विज्ञाए सव्वगओ
नित्थारगपारगो होइ, उवट्ठावणाए वा, गणिस्स अणुआए वा
सत्त वारा परिज्वंयवा नित्थारगपारगो होइ । उत्तिमट्ट-
पडिवत्ते वा अभिमंतिज्जइ आराहगो भवइ, विग्घविणाय-
ग। उवसमंति, सरो संगामे पविसंतो अपराजिओ भवइ,
कप्पसम्मतिए मंगलवहणी खेमवहणी हवइ । तहा माह
समखोवासगसद्धिगा सेमा सेमा मतसाहम्मियज्जणं च-
उच्चिहेणं पि समणमंभेणं नित्थारगपारगो भवेज्जा । ध-
ओसि पुओसि सलक्खणो सि तुमं ति उच्चारेमाणेणं गं-
धमुट्टीओ धेत्तवाओ । तओ जगगुरूणं जिणिंदाणं पूय-
गा दमाओ गंधट्ठाजमिलाणसियमल्लदामं गहाय सहत्थे-
णोभयखंधं ममारोवयमाणेणं गुरुणा गीसंदेहमेवं भाणि-
यव्वं । जहा भो भो जम्मंतरसांचियगुरुगुरुपुअपब्भाग्गमुल-
द्धसुविदत्त सुसहलमणुयजम्म देवाणप्पिया ! त्वइयं च
णुरयगइदारं तुज्जं ति अबंधगो य अयसअकितीनीय-
गोत्तकम्मविसेसाणं, तुमं ति भवंतरगयस्सवि उण दुल्लहो
तुव्वं पंच नमोक्कारो भाविजम्मंतरेमु, पंचनमुक्कारपभा-
वओ य जत्थ जत्थोववज्जओ तत्थ तत्थुत्तमा जाई, उत्तमं
च कुलरूवारोग्गसंपयं ति एयं ते निच्छइओ विज्ञा ।
(महा० ३ अ०)

* अउम् गम्भो कउदद्वअवउज्जइणअम्, अउम् गम्भो
पअय आणउसआरइणअम्, अउम् गम्भो सअम्भ-

१-ॐ एमो अरहओ भगवओ महइ महावीरवद्धमाणमाभिरम सिज्जउ मे
मगयइ महइ महाविज्ञा वीरे वीरे महावीरे जयवीरे सैणवीरे वज्ज-
माणवीरे जए विजए जयते अपराजिए अणीहए (ॐही स्वाहा)

२-उच्चिद्विणाय इत्यपि पाठः ।

३-ॐ एमो कुट्टुडीण ॐ एमो पयाणुमारीण ॐ एमो मंभिज-

इमसउज्जइणअम्, अउम् गम्भो ख्हैरआसवलद्वइण-
अम्, अउम् गम्भो मव्वओसदिलद्वइणअम्, अउम्
गम्भो अकव्हैणअम्अइआणमलद्वइणअम्, अउम्
गम्भो भगवओ अरहओ महइ महावीरवद्धमाणधम्म-
तित्थंकरस्स, अउम् गम्भो सव्वधम्मतित्थंकराणं, अउम्
गम्भो सव्वसिद्धाणं अउम् गम्भो सव्वसाहूणं अउम्
गम्भो भगवतो महइआणस्स, अउम् गम्भो भगवओ
सुयणआणस्स, अउम् गम्भो भगवओ आहइणआणस्स
अउम् गम्भो भगवतो, मणपज्जवणआणस्स अउम् गम्भो
भगवओ केवलणाणस्स, अउम् गम्भो भगवतीए सुयद-
एवयआए, सिज्जउ मे एय आहिवा विज्ञा, अउम् गम्भो
भगवओ गम्भो वअम्, अउम् गम्भो गम्भो ओ ओ
अभिवर्त्तिसलक्खणं सम्मदंसणं, अउम् गम्भो अट्ठआ-
ग्गस्समूर्त्तसंगमहस्साहिद्वियस्स, गइस् अम गेएहइ,
गइआण-गइमल्ल गइमयमल्ल गच्छण मरआम स-
व्वदुक्खणिम्महणपरमणिव्वुइकरस्स णं पवयणस्स ।
एसा विज्ञा सिद्धंतिएहिं अक्खरेहिं लिहिया ।
एसा य सिद्धंतिया लिवी, अमुणियसमयमव्भा-
वाणं सुयधरेहिं ण पम्मंयव्वा, तइ य कुमीलाणं च
॥ ४६ ॥ इमाए पवरविज्ञाए सव्वहाउ अताणगं । अहि-
मंतेउण सो विज्ञा, खंतो दंतो जिइदिओ ॥ ५० ॥ महा० १ अ० ।

तथा- श्रीदीर्घजन्मानि गुलपर्वटिकादिभोजनं लात्वाऽऽ-
गच्छन्ति तदुपरि यतीना वामक्षेपः कृतः शुद्धयति न वा
ज्ञानं ? प्रश्नः । अत्रोत्तरम्- श्रीदीर्घजन्मानि गुलपर्वटिका-
दिभोज्यापरं सुविदितानां वामक्षेपपरम्परया नास्तीति ॥
१३० ॥ सेन० ३ उल्ला० । तथा- प्रतिष्ठाधिकारं साधूनां
वामक्षेपाक्षराणि क सन्ति ? यदि च सन्ति तदा प्राति-
ष्ठावर्त्तान्तिने वामक्षेपपूजां कथं न कुर्वन्ति ? इति प्रश्नः ।
अत्रोत्तरम्- पञ्चवर्त्तारिशद्वागमानां मध्य आधश्यकवृद्धदृ-
क्षां गणय्यपदप्रतिष्ठाधिकारं साधूनां वामक्षेपाक्षराणि
सन्ति । प्रातिद्वन्द्वं वामक्षेपपूजाक्षराणि तु साधूनां कुत्रापि
न सन्तीति तद्विधानं कुतस्त्यज्यमानि ॥ २४७ ॥ सेन० ३ उल्ला० ।

सुयण ॐ एमो ख्हैरासवलडीण, ॐ एमो सव्वोमहिलडीण ॐ एमो
अक्खीणमहालडीण ॐ एमो भगवओ अरहओ महइ महावीरवद्धमा-
णधम्मतित्थकरस्स ॐ एमो सव्वधम्मतित्थयराण, ॐ एमो सव्वमिद्धाण
ॐ एमो सव्वसाहूण, ॐ एमो भगवतो महनाएरम ॐ एमो भ-
गवओ सुयनाएरम ॐ एमो भगवओ आहिनाएरम ॐ एमो भग-
वओ मणपज्जवणाएरम ॐ एमो भगवओ केवलनाएरम ॐ एमो
भगवतीए सुयदवयाए सिज्जउ मे एयाहिवा विज्ञा, ॐ एमो भगवओ ॐ
एमो व (ॐ एमो पं) आउअभिवर्त्तिसलक्खणं सम्मदंसणं ॐ एमो
अट्ठारसमालगसव्वसाहिद्वियस्स थामम गेएहइ गियाणणीमल्ल गियससल्ल
गसेणं सरग्गसव्वदुक्खणिम्महणपरमनिव्वुइकरस्स ण पवयणस्स-परम-
पविशुत्तमरमेति ।

वासग-वासक-पुं०। 'वासृ' शब्दकृत्यायाम् । वासन्तीति वास-
काः । भाषालब्धिसंपन्नेषु द्रान्द्रियादिषु, आचा० १ ध्रु० ६
अ० १ उ० ।

वासग-वर्षगत-त्रि० । आर्षे वा तथा रूपम् । वर्षलक्षणं
कालपरिणाममाश्रितं, उत्त० २ अ० ।

वासधर-वासगृहक-न० । शयनगृहं, कल्प० १ अधि० २
क्षण । ज्ञा० । नि० सू० ।

वासणा-वामना-स्त्री० । अविच्युत्याहिते संस्कारे, आ० भ०
१ अ० । न० । (वामना मागतानां कर्मेति 'कम्म' शब्दे
तृतीयभागे २४७ पृष्ठे प्रतीकृतम् ।)

वामत्तार-वर्षत्राण-न० । छत्रं ध० । " वामत्तारं पणगं,
त्रिलिप्तिलिपणगं दुग्ं च सधारे । दृडाई पणगं पुणं, म-
त्तर्गतगपायलेद्विग्राह्य ॥१॥ " वर्षात्राणे पञ्चकम्, तथा-क-
म्बलमयं १ सूत्रमयं २ तालपत्रसूत्रं ३ लामपत्रकुटशोर्षकं ४
छत्रकं ५ चेति । इमानि च लोकप्रसिद्धप्रमाणानीति । ध०
३ अधि० ।

वागध (ह)र-वर्षधर-पुं० । वर्धितकर्मणेन नपुंसकीकृते अन्त-
पुरमहल्लके, दशा० १ अ० । वर्ष-क्षेत्रविशेषं धारयन्त-व्यव-
स्थापयन्ते इति । हिमवदादिषु, अनु० । स्था० ।

वर्षधरं समी-

दो वामहरपञ्चया पम्पत्ता । तं जहा-बहुममउल्ला, अविमं-
ममगागत्ता । अन्नमन्नं गाडवद्वृत्ति आयामविक्रमंभुच्चत्ताव्य-
हमंठाणपरिगाहणं । तं जहा-चुल्लहिमवंतं चैव, मिहरी चै-
व, एवं महाहिमवंतं चैव, रूपी चैव, एवं शिमंढं चैव, शी-
लवंतं चैव । (सू०-८०)

'ज'हत्यादिषु क्षेत्रविशेषं धारयन्तो व्यवस्थापयन्ते इति
वर्षधरौ । 'चुल्ल' इति महदपल्लया लघुहिमवान् चुल्लहिमवा-
न्, भरतानन्तरः शिखरी पुनर्यत्परमैरवतः, तौ च पूर्वापरतो
लवणसमुद्रायवडाषायामतश्च "चउर्यास महस्माह, नव यम
ए जायगाण वर्त्तासं । चुल्लहिमवंतं जीवा, आयांमणे कलदं च"
॥१॥ एवं शिखरिणोऽपि । तथा भरताद्विगुणविस्तारो योजन-
शतोच्छ्रायी, पञ्चविंशति योजनान्यवगाढो आयतचतुरस्रस-
स्थानसंस्थितो, परिगाहस्तु तयोः " पणयालीस महस्मा,
मयंमगन्नघ य वाग्म कलाश्रो । अदं कलार्प हिमवं-तं परिग्रा
मिहरीणो चैव" इति ॥१॥ एवमिति यथा हिमवच्छिखरिणौ
'जबुर्दीवे' त्यादिनाऽभिलाषेनोक्ता एवं महाहिमवदादयोऽ-
पीति । तत्र महाहिमवान् लघ्वपल्लयाः स च दक्षिणतः,
रुक्मी चाक्षरतः । एवमेव निपधनीलघन्तौ नवरमेतेषामा-
यामादयो विशेषतः क्षेत्रममासादयंभयाः ।

किञ्चित् तद्वायाभिरेवाच्यते-

"पंचसए छुर्वसि, छुष्ट कलाविन्धइभरहवासं ।

इससयवावन्नहिया, धारस य कलाश्रो हिमवंते ॥ १ ॥

हेमवए पंचइहिया, इगर्वासमयाश्रो पच य कलाश्रो ।

इसइहियावायालसया, दस य कलाश्रो महाहिमव ॥ २ ॥

हरिवासं इगर्वासा, वलसीइसया कला य एका य ।

सोलससदस्म अदु य, वायाला दो कला निमद ॥ ३ ॥

तेर्त्तासं च महस्मा, छुष्ट सया जायगाण चुल्लसीया ।
चउगे य कला सकला, महाविदंहस्म विक्रमंभो ॥ ४ ॥

जायगसयमुच्चिदो, कणगमया मिहरीचुल्लहिमवंता ।

रूपममहाहिमवता, दुसउच्चारुपकणगमया ॥ ५ ॥

चत्तारि जायगमण, उच्चिदो निमदनीलवंता य ।

निमदो तधणिजमओ, घेहालश्रो नीलयतगिगे ॥ ६ ॥

उस्महचउभागो, आगाहो पायसो नववराण ।

यदुपारहो उ तिगुणो, किञ्चुणल्लभायजुत्तां लि ॥ ७ ॥ "

चतुरस्रपरिधिस्तु आयामावकम्भाद्विगुण इति । स्था० २
ठा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरेतो दक्षिणतश्च त्रयो-
वर्षधराः । स्था० ।

जंबूमंदरस्म दाहिणेणं तत्रां वामहरपञ्चया पम्पत्ता, तं
जहा-चुल्लहिमवंतं महाहिमवंतं निमदं । जंबूमंदरस्म उत्तरेणं
तत्रां वामहरपञ्चया पम्पत्ता तं जहा-णीलवंतं रूपी मिहरी ।
(सू०-१६७ ×) स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

संग्रहेण पट्-

जंबुदीवे छ वामहरपञ्चया पम्पत्ता, तं जहा-चुल्लहिमवंते
१ महाहिमवंतं २ निमदं ३ नीलवंतं ४ रूपी ५ मिहरी ६ ।
(सू०-५२२+) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

सप्त वर्षधराः-

जंबुदीवे सप्त वामहरपञ्चया पम्पत्ता, तं जहा-चुल्लहिमवं-
तं महाहिमवंतं निमदं नीलवंतं रूपी मिहरी मंदर । (सू०-
७५) म० ७ मम० । स्था० ।

(चुद्राहिमवदादीना व्याख्या स्वस्थस्थाने)

एषां धनुःपृष्ठोच्चयम्-

महाहिमवंतरूपीणं वामहरपञ्चयाणं जीवाणं धनुषिदुं स-
त्तावन्नं जायगमहस्माइं दांभि य तेणउए जायगमए दस
य एगुणवीमडभाए जायगस्म परिक्रवेवेणं ॥ (सू०-५७)

" जीवाण धनुषिदुंनान्त " मण्डल खण्डाकारं क्षेत्रं इह-
सूत्रे संवादगाथादं " सत्तावन्नं महस्मा धनुषिदुंतेणउय
दुमय दस कल " इति ॥ म० ५७ सम० ॥

मत्वं वि णं गिमहनीलवंता वामहरपञ्चया चत्तारि
चत्तारि जायगमयाइं उडुं उच्चनेणं चत्तारि गाउयसयाइं
उच्चंहेणं पम्पत्ता । (सू०-१०६×) म० ३०० सम० ।

चम्पति वर्षधराणां विस्तारप्रतिपादनार्थमाह-

भरह्वयप्पभिइ, दुगुणादुगुणो उ होइ विक्रमंभो ।

वामा वामहराणं, जावइ वासं विदेहेत्ति ॥ १७८ ॥

भरतैरवतप्रभृतीनाम्, किमुक्तं भवति-जम्बूद्वीपस्य दक्षिण-
पार्श्वे भरतादीनामुत्तराभिमुखानाम् उत्तरपार्श्वे, एरवतादीनां
वर्षाणां वर्षधराणां च विष्कम्भं पूर्वस्मात्
द्विगुणो द्विगुणस्तावदवसेयो यावदुभययो वर्षं 'विदेहाइ' ति
इयमत्र भावना-भरतैरवतापल्लया द्विगुणाविष्कम्भो चुल्लहिम-
वर्षाशिखरिणौ, ताभ्यामापि द्विगुणाविष्कम्भो हिमवतहरणव-
न्तौ, ताभ्यामापि द्विगुणाविष्कम्भो महाहिमवद् र्त्तिकमपवन्तौ, ता
भ्यामापि हरिचरणस्यैकवर्षं द्विगुणाविष्कम्भं, ततो निपधनी-

लवम्नौ द्विगुणविक्रमौ, ताभ्यामपि द्विगुणविक्रमं महा-
विदेहाभिधे वर्षमिति । उयो० १० पादु० ।

समयवित्तं मंदरवजा एगूणमत्तरि वासा वामधरपव्व-
या पप्पसा, तं जहा-पणतीसं वासा तीसं वासहरा चत्तारि
उसुयारा । (मू०-६६X) म० ।

वासधरकूड-वर्षधरकूट-पुं० । न० । वर्षधरपतेसम्बन्धनि शिखरे,

मन्वे वि णं वासहरकूडा पंच पंच जोयणमयाई उहुं
उच्चत्तेणं होन्था । मूलं पंच पंच जोयणमयाई विस्वभंणं
पणत्ता । (मू०-१०८)

अथैकोनसप्ततिस्थानके किञ्चिल्लिख्ये-‘समये’ म्यादि, म-
न्रवर्जो-मेरुवर्जोः वर्षाणि च-भरतादिश्राणि वर्षधर-
पर्वताश्च-हिमवदाद्यस्तत्सामाकारिणो वर्षधरपर्वताः समु-
दिताः, एकोनसप्ततिः प्रज्ञप्ताः, कथं ? पञ्चसु मेरुषु प्रतिष-
ज्जानि सप्त भरतहैमवतादीनि पञ्चविंशद्वर्षाणि, तथा प्रतिमेरु
षट् षट् हिमवदाद्यो वर्षधरास्त्रिंशन्वा चत्वार एवैतेषु
प्रकाश इति सर्वसंख्यैकोनसप्ततिरिति । स० ६८ सम० ।

वामध (ह) रपव्व-वर्षधरपर्वत-पुं० । छुद्रहिमवदादिषु,
ज० ३ वत्त० । स्था० । (एतद्वक्तव्यता ‘वामधर’ शब्दे ।)

वामध (ह) रसंठिय-वर्षधरसंस्थित-पुं० । हिमवदादिष्वर्ष-
धरपर्वताकारे, भ० ८ श० २ उ० ।

वासपूजा-वामपूजा-स्त्री० । प्रत्यहं तीर्थकरपूजेन, त्रिकाल-
पूजाकरणं प्रभात मालादिनिर्मात्यमपाम्य सर्वस्नानेन वा-
सपूजा क्रियतेऽप्यथा वीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्-प्रभात पु-
ष्पमालादिनिर्मात्यमनपाम्य आद्या वासपूजां कुर्वन्तो ह-
श्यन्ते, सर्वस्नानकरणेऽप्यकान्तो ज्ञातो नास्ति, हस्तपाद-
प्रक्षालनं शुद्धयन्तीति ॥१६७॥ सन० ४ उज्जा० ।

वामपूयाफल-वासपूजाफल-न० । तीर्थकरपूजायाः माहा-
त्म्यप्रदर्शने, दश० । “अन्थि इहव भारहे स्निग्धमज्जगयाग्निम
नारहारनीहारं उज्जलविज्जाहर्गनिवासनयरसोदियउभयं-
हलाकलाथो अणंगवद्वानवनरिदवासभूमी चउहिसे पि भ-
रहल्लनमाणदंडो व्व विरायमाणो व्वयहो नाम नगवरो । तत्थ
वाहिणसेदिवरघिलगमेहलाधररयणभूय देवनयर व गयण-
गणगामनरनारिणियरोवसोदियं हत्थिणाउरं नाम नयरं ।
तत्थ दरियारिदपविमहणो कायंडदंडो व्व सरासणनिवासो
ताणीरमज्जं व्व अणंगमग्गणोवसेविज्जमाणपयकमलो सजी-
वचायं व सत्तसंताससंपायगो जियसण् नाम राया । तस्म
गं रइ व्व इट्ठा सव्वलोयाणं सहाइ समुहं व्व आधासो वि-
सयगामाण मयणकंदली नाम भज्जा, रइ व्व अणंगस्स, सई
व्व संकदणस्स अइट्ठा राइणो । तीए सह विसयसुहमणुहव-
तस्स अणंगमणोरहसयसमार्यगिसियामयलसुहोदयसमपि-
यवसेतो सुहसमुपायगो जाया मयणावली नाम कज्जगो । का
रावियं च पुत्तजम्मेव अणंगयिप्पासयसयलकलाकलावकुस-
ला पत्ता य सयलजणनयणाभिरामं जोव्वणं । जाओ य चिता-
धरो रायाजओ “जाया जणयइ दुहियं,वरकालं जोव्वणं य पी-
मायं । दुहिया पुहसयदेऊ,सया वि नामेण वि कहइ॥१॥”तओ
चितासागरमवगाहमाणमवलोइऊण रायाणं भणियं महासा-
गरमंतिणा-मन्त्रितो व्व लक्खिज्जइ सापी एयमायणिऊण अ-

दिन्नपडिवियणं वि अइदीहं नीससिऊण पाडिय नरवइणा-
“माणी पिपाविउत्तो,सुकइ सुयणं सुयतु उ पिसुणो।कक्षापऊ
दरिहो,एए चिताउरा होति ॥१॥” मन्तिणा भणियं देव ! किमे-
ण निरत्थणं चितासमुहमवगाहणेण, कंरउ सामी दुहियाए
सयंवरमंडवो, मलिजंतु सयलविज्जाहर्भूगोयनरसेहरकु-
मारा । दसिज्जंति पत्तंयं पत्तंयं सयलकलाकुसलपरमुत्तमगु-
णगणवक्खणापुक्खा । एवं कए स्यामस्स मणसमीदियं हाहि ।
एवं ति पाडिज्जिऊण नरवइणा काराविओ चित्तशालिमांज-
उवसोदियाणंगमणिरयणं यंभसयसमसिओ पढाणमंवाइमं-
कलिओ विचिन्तविचिन्तभनियणाभिरामो फालिहामयास-
लासयसंबडपरममाणज्जकुट्टिमतलो सयंवरमंडवो । तओ-
आहय उभयमेणनिवासिणो सयलविज्जाहर्कुमारा भूमि-
गोयनरवइणो । कयमुच्चियकरणिज्जं । निरूपयं मयणाव-
लीए सयंवरमंडवे समंगलदिवसं, ततो पच्छयादियं य वि-
विहमेवधियसरीरा नाणामणिकणगरयणविहसियगी स्वार-
चामीयरचिचयपरं वइयलालावमहाणपरिदियसियसवस-
वमणा पढाणनारिकरयधरियउइइपुंडीया सरयधगभसु-
धससरलमुकुमालकंखणनिचयस्वारुचमरोवसोदियउभयपा-
सिज्जा पढाणणियणासुगम्ममाणा । समागया मयणावली
रंगमंडव । ततो वक्खिणसुइणा परमावणीएण सयलकला-
कलावकुसलेण सव्वनरनाहविघ्नायकुलनायगुणगणाइवुत्त-
न्तेण रइवत्तहकंखुइणा पढाणकंखणमयमणिरयणविचिचयली-
लालिदुहधेण भणिया । जहा सामि ! एस णं गयणवक्खहपु-
राहिवो वयहगिगिसिहरसंठियउत्तरसोदिसयलविज्जाहर्रा-
यनयो सिगारसिरसेहरो नाम, सुगे चायं कयकोउओ। एस
पुण सियमंवरनयरसामी नयरयणचूलो नाम पाडियपयंड-
डपामंडवइणो, एयं पुण पुगेवत्तीणो देवदिट्ठीए पसायं कंरह
रहेनउरचक्रपुरवरमुत्तारं अणंगरहं जाणाहि । एवं परिवोडीए
सव्वे वि दंसिया राइणो । एवं तस्स व पुज्जेहि परिपेरिया तं
सुगपुरनिवासिणो सिहरहराइणो सयलसुहपरंपर व्व पक्खि-
त्ता कंठमि वरमाला । जाओ वइलकोलाहलो, संजायं महा-
विभूइए पाणिग्गहणं, जाओ य परोप्परं दढाणुराओ, उवभु-
जइ राइणो समीहियाइ मणुयलोयसुहाइ । अइ अन्नया सुहं
संदाहामयमज्जगयाए कणइ पुव्वदुकयकम्मपरिणइवसेण
जाया अइसयदुरभिगेधा नियपरियणस्स नयरलोयस्स वि
उव्वेयणिज्जा राइणो अइइट्ठा टाणओ तीए पुण काराविओ
महाडिए पुण मा उम्मुक्का तत्थ कंरइ नासाबंधपुव्वयं परि-
यणो मरीगिट्ठे । खंतियदुरिट्ठिया चैव रायनिउत्ता नरा ।
मयणावली वि पासायसिहरसंठया विज्जाहर्नि व्व पध्व
दुविज्जारहगधरणं व्व संभावियरयणिसमागमा रायहंसि
व्व उल्लुगियसरससरोवरसारतामरसविसरा परमदुहिया
अच्चतउव्विग्गमाणमा सोयसायरमज्जगया चिन्ताभर-
निम्भरा जाणुवरिउक्खियकरयलविणहितवामकवोला वि-
चित्तयंती नियकम्मपरिणइकडुयाविवागं चिट्ठे । अइ-
अयाए रयणीए पढमजाम समागय सुयजुवाण मिट्ठ-
णयं तिथं पच्छासन्नगवक्खन्तेरे । कहंतेर य भणिओ नि-
यसुइए, सामि ! कहइ किंचि कहाणयं । न जाइ निव्वि-
णोवगयाणं रयणी, सुवण भणियं-पिप ! चरियं कपियं वा
कहंमि । सुइए भणियं-लोयणाणंदणानं सुयाइं चैव तुम्ह
पाए पसायतु । अणंगहा समदियगणियाइ कणियाइ च-

वासपुष्पाफल

रित्यं परमसुगन्धिविधाश्रयं सद्गन्धमुद्रिजगन् कंदह । जह प-
 थ ना सुदूर ! सुगन्धि सावहाणा । ततो चित्तिय मयणा-
 वलीए-अज्ज गं सोयसायगन्धविद्याए पयं सोहण
 समुत्तरणे ना मोत्तण सयलचित्ते निसुगन्धि सावहाणा होऊ
 ण । अन्धि इदं वयं हनगं दाहणमाहणं हात्थिणाउरं
 नाम नयरे । तथ नाम विज्जाहरासरसहरादश्रमदरमाता-
 वलीए पयकमलो जयसुरो नाम नरवई । तस्मिन् ग मुहमई वयं
 सयलसुहसपायगा सुहमई भज्जा । अथया ताए गच्छाणु-
 भावश्रो चैव जाश्रो तित्थज्जाकण्णपरिणामो । लज्जाए
 न कहियं भन्तुणो । जायस्वामकथोला पुच्छुया य नरवइणा,
 सुदूर ! कीस तुमं अकंदे चैव असभाषणज्जयगो जाया ।
 किमन्धि कोइ मण आणावाडिच्छुण तुष्ठावमाणकारा, तश्रो
 हसि हांसऊण लज्जाए मुह परावत्तिऊण अहामुदीए सुहम-
 ईए भणियं-पिय ! नमम तुम्ह पयपसायश्रो सुधिणे उव को ऽ-
 वि अवमाणे करेइ ता किमरिसं । तना लज्जा पमुत्तण अट-
 तिथं च कहियं-जह अट्ठावयपव्वयाउमु सयं चैव गंतुण सु-
 गंधेहि वहलपरिमलपासियसयलदांसमुहहि कोट्टपुडपा-
 यमणहि वासेहि चुधेहि पहाणपुष्पागुरुमाहणहि पयं
 कर्मि । राहणा भणियं-पिय ! पुरमि मणोरेहाविउच्चियं त-
 कयणमेव अणगाकिं कणो जालमालोवसोहियं पलेव-
 तमुत्ताहालाउले माणकणगयणसमसमसमियं गगणतलाव-
 लीय सियचहुलविजयजयताविहयदांसवउज्जमुहमडल प-
 हाणरमाणज्जियमाण समोविउऊण वयगश्रो चैव गया अट्ठा-
 वयपव्वयं, कयं परमसुगन्धव्वभीमज्जहि पहाणपुष्पाग-
 दाहयवपुरिज्जमायगगणगणगिरकदरविचरं विहाए
 मज्जणं । पच्छा विडिया पूया पहाणमच्चकुदमंदागसोयवउ-
 लपरियायकन्धियारचपथोइकुमुमामंदासोयवाभियदांसवि-
 दांसिणहि सुसिणिङ्गधलुहचचलचचरीया उ सुहमई सह
 भन्तुणा पांडिपुत्रमणारहा अच्चतरांसयाहयथा, ताव आच्छाड-
 या संससरसवउलासोयकयवसहयारमज्जयवहुलामोश्रो नि-
 रिक्खान वि नांसियाचिवरसेतावसेपायगो अग्गाइश्रो अग्गु-
 हा गधा, ततो टट्या नांसिया, निच्छुड ह ह ति
 भण्णीए पुच्छुआ य नियदइश्रो । सामि ! कस्मांस्सा गधा
 अहमुसहो निरिक्खान । व । खेयराहियेण । व अवलोहऊण
 वणेतगाणि कहियं-पिय ! मा एव दुगुल्ले करेइ, पेस्स ग
 पयं महणाण पुरतो सुदांसले काउरसग्गाह्यं उज्जयाहु
 सुगियाभिमुह चत्तसयलसग निणियास चत्तकलत्तपुत्तस-
 हिमयणज्जणवधवांसणेहचारे आहच्चकरतावियमलाननस-
 रीरसविज्जलाविल देवदाणवनाद्वेद्वदियपयकमल एणा-
 ममित्तावयारज्जणज्जियथावसेतावोवसम । आउमहीलेहपथ
 महातवांस अहालाणज्ज सया सोलसुयधर । पय ! एरिन्ना
 चैव सवणा हवति, जश्रो-मलमइलजुधयवणा, अन्धाणदतव-
 णाधगहाधोणमुक्ता । लज्जावथायविरथा, जेत तागत उभये
 पि ताए भणियं-सामिपय, एवमेयं, तहाचि जह फासुआदण
 परिमणण अंगपस्खालण मणुघाय हाज्जा को कोसा हुता ।
 तश्रो भणियं श्रो-पिय, मा एव पजपसु महादासा सरारसा
 हणन्हाणस्स । जश्रो-सिगारसग्गमेय, पढमं ज सुभण सग
 रस्स । न्हाण तवाला विवयति लेप विविहाउला । एवमेय
 तहाचि करेइ मे मणसमाह । सोणमो फासुआदण

कर्मो एवगंधोह पुष्पावयार । तश्रो भणियं सुईए-अज्जउत्त !
 किं सा न साविया जा एवावहाणं पि महामुणीणं दुगुल्ले
 करेइ सिद्धेतरहस्सं न याणइ । सुणण भणियं-एसा साविया
 एव मोहपसारा अविश्रायसिद्धतभाया जहा भइगा । ततो आ-
 णियं फासुयमयं, पक्खालियं सरिण मुणिधरस्स, आलिप-
 श्रो नसरगोमीमवेदणं, पक्खला य समत्थसरीरोवार वा-
 सियसयलनहंणणाचुत्तगथा, वंविश्रो य भन्तिधमरित्थमंणए
 सह पिययमण गयाइ जहाच्चय चइयाणं वेदणयं, अभिवादि-
 ऊण य नंदीसराइ सुचइयाणि जा विलगाइ अट्ठावयं पलोणइ
 मुणीविसा हुत्तं ता पेच्छुइ तं मुणिवरे । ततो मसंकाए पुच्छु-
 श्रो गया । सामियं कहि सो महामुणी, श्रो वि अहंतिउण प-
 लोयेतण वणेतगाणि विट्ठा सिणिङ्गधलुहमुज्जालिमालुम्मा-
 लियसयलेदहमडलो दवदहथाणुसरिसा । ततो दंसिआ रा-
 इणा पिय ! पेच्छुइ एय भयवंतं उवसरिज्जंतं गधलुहमदुय-
 रंहि । ततो सुहमई विसायमावन्ना पिच्छुइ मणमंदाभाय भ-
 ची कया ; नवरं अणथो जाश्रो, एव अहो मुणिणो धीरया,
 अट्ठा खती, अहो मेरुगिरस्सं च निणकपया, तो गंतुण निवा-
 रेमि उवसगा ति । आइसाइ गयणयलाश्रो निज्जाडिया मव्व-
 वि महुयरा । मुणिणो वि निच्चलमाणोवाक्कायस्स भाण-
 तारयाण चट्टमाणस्स घाइयघाइकम्मचउक्कस्स निराव-
 रण कस्मिण पांडिपुत्र लोयावभासयं कयलाण समुपपन्न ।
 समागया य चउत्तिकाया देवा, कुणति केवलमहिमं, भि-
 चांत चउत्तहिमि सुगन्धगंधादगांसन्तभूमीए दिव्यं दमदवच
 कुसुमवारसावइयचाकचामीकरकमल, उवावट्ठा य भयवं ।
 तथ वंदश्रो संदवमणुयासुराण पिसाण, जयसूरणावि खेय-
 राहियेण भइ पियाए वाडिऊण परमविणणण भणियं-भयवं !
 मरसिज्जाहि जमथावरज्जमंहेहि अत्राणमोहमोहियमणेहि ।
 भयवया भणियं-महाभाग ! को तुमंहेथावरज्जो नियकम्मप-
 णिइवमणं चैव पाणिणं सुहदुक्खाडं परिणमति तं सच्चहा
 न खेयो कायवो । जश्रो-समसत्तमत्तचित्ता, चरित्तिणो
 चत्तपुत्तगाहसयणा कम्मकवयमुज्जुत्ता, अवरज्ज वि हु न कुण्ण
 ति । भयवं ! एवमेय सच्च जहा चैव मुणिणो हवति तहा
 वि उवसगकारणं जया वय कया तीमे महातिमहालियाए प-
 रिन्नाए धम्मदेसणा, तयानसाण जयसूरखेयराहिवो सह जा-
 याण गथो सट्ठाणं, भुज्ज माणिच्छुयाइ भोगाइ सुहमई पांडि-
 पुत्रहाहला उच्चयसमण सच्चलक्खणधरं सुख सुकुमालपा-
 णिपाय टाग पन्थापहाट्टय नाम कल्लाणगा, ततो तस्म रज्ज-
 धुरापरिपालणमत्थस्स दाऊण रज्जे पव्वइश्रो सह जायाए
 जयसूरनरवई । काऊण उग तश्रो कम्मं पालिऊण जहाविहाए
 परमसामन्न गता देवजाग सह सुहमइए, पुणा सुईए भणियं,
 सुय ! करेइ किं सुहमई पुणा पावस्सइ, सुणण भणियं-पिय !
 सा भेपयं देवलोगा चुपा इहव सुरपुराहवस्स भज्जा जाया,
 गंधपुयापसावेण अहट्ठा राहणा पर संपइ उण्ण तं मुणिदु-
 गुल्लाज्जियं कम्मं, जाया तण्णमावेण अहदुग्गंधा सच्चलायदु-
 गुल्लिज्जा-ततो मुक्ता । एसा पयांस पासाए । सुईए भणियं
 अहपाणवत्तह ! दुक्खया अह एयाए महाभागाए दुक्खेणं ।
 ता करेइ कियच्चर अहविपुत्राए पथ अन्धयधं ? , सुणण
 भणियं-सामिण ! । एया पुव्वभव चैव मुणिणो पुणा २
 खमाणणाय भोचमं कयं ता जह संपयं सत्त विणे तित्थस-

रण परमायस्मिदुसुगंधाद् गंधपूय करे ता सव्वदा नि-
उज्जरे । आपइ पुव्वावधसरेगे । पयकहावसाणे सा
मयणावली हट्टुनुदा पामाई पलोपइ ता न पेच्छइ ते
अइइहे सुयामिहुणय । तओ सहस त्ति चिन्ताइया—किमेय
सुमिणये ? किं वा मणवियणो ? किं वा देवेण पच्छन्नरुवेण
पडिबोहिया ? एवविहणणावियणपेहिं गुहे सुदणे वाहि-
या रयणी । ततो हट्टुनुदाए जिणाययेणमु काराविया पूया
विमिदुपुप्केहिं, विमससओ सुविगेधगेधेहिं । ततो जिणपू-
याएहाणमेतुन्ध पिमाउ व्व खेणेण देहाउ पण्डो असुहो गे-
धो । जाया सहावसरीण पच्छाविसो गया पासपगिवात्तणा
जणेणे । अमयरसासत्तिणो व परमनोसमावेसण दिअ
परमपरिओसिये, गतो मये चव तवरइ मयणावलीपामो हा-
सभरेण निभरेण मये चव समागेविया जक्खासणे, स-
माणीया महाविभूइण नियमोदेर, काराविसो नयरमहुसयो ।
एव पमायभरनिभरस्स रओ निवेइये उज्जाणपालेण ज-
हा व्व ! अमरेतयमुणणे मयनलोयालोयपयासगे समुपन्नं
केवल नाण, समागया सुरासुरकिस्सरनरनियरा संपय दे-
वो पमाण । ततो भणियं मयणावलीए-सामिय ! गच्छामो मु-
गिधंदणये । जओ-तप्पायपसायओ चव संपज्जंति सयलस-
मीहियाई, तुहंति कम्मनयलाई, पणस्संति सयलसंमया,
एव ति पडिवाज्जुण गतो महाविभूइणवादिओ य सव्वहुमाणं
सह जायाए । उवावटो तयेति ए कहावसाण भणियं मय-
णावलीए-भयवे ! किं तु सुमिणये ? किं वा दाणेवेण वा केणइ
अणुकपाए अह मुदमणा देवोहिया सुयामिहुणरुवेण ।
सुगिणणा भणियं-भइ ! ^{पमा}साणिओ देवो तुभ पुव्वभव-
भत्ता तिथकरसयासाओ ^{उपे}पेमावतहं विद्याणुऊणे तुभ
दुक्खसायगनवाइयाए पडियाए पडिबोहणथमागओ । पु-
णो विमयणावलीए भणियं-भयवे ! कहि पुण सो संपये मह-
प्पा मह हिययनिव्वुइकरो, सुगिणणा भणियं-एस चव तुह पुगओ
चिट्ठ मणिगयणभुवणावलोहयसरेगेतओ उट्ठुऊण मयणा-
वलीए आमवेदिओ, भणिओ य । सागय अणुवयाए परहियक-
रणिकरसियस्स साहासमयस्स केणाहं पुणा तुभ पच्छवयारं
करिस्स । देवेण भणियं-सुधम्मकरणलालस ! जइ तुमं अशेन-
पच्छुवयारकरणतगहालुय ता इइओ य सत्तमादण चविऊ-
णखेयराहवसुओ भविस्स, तुम मम गिहोहिं खव जाहिमि
अओ पडिबोहियव्वार्ताए भणियं-धआहं जइ मम पारसी सत्ता
हाही । ततो गतो सुगे सट्टाणे, रयणावली य नायवुत्तता
अणुहयदुक्खनंदोहसवेगपराइणा नियदइय भणिउमाइता ।
जहा-सयलसमीहियसंपायगदियागव्दायग ! अज्ज उत्त ! ना-
यते भवसरुवे, अवगओ चवस्स वि दुव्विर्लान्थस्स कम्मणा
विवागे । जइ एव ता नाह ! विसज्जेह सप्पादियसंपायग !
हिययाणंददायग ! अज्ज उत्त ! नाम कराम परमपव्वज्ज, मु-
क्का चव मए आनि मज्जे सुहकम्मपरिणहपरिणह
ततो राइणा ईसि हसिऊण भणियं-तहा वि पुणव-
का परिअयइ । मयणावलीए भणियं-सामिय ^{जुया}जुया
करहाजओ दाणेणो मोहपसरो, दुग्गो विसयार्क तस्य ।
वारणजपसरो मच्छू, अलंघाणजो दिव्वपा ^{०२३}०२३ण ।
रायसगिं तारुण, तडितचंचलाउ लच्छीउ, ^{दिआ}दिआ दि-
सो विसयपरिणामो । ता नाह ! विसज्जिह म
बंअकारणं । ततो अइबहुअमथणाहिं कह

जिया भययया वि पव्वाविया महाविभूइण । इओ राइणा-
पयिटो य नियनगरं निराणेदो याहजालुज्जालेगिअयकवोला
संसारसायरं विचिंतयंतो । मयणावली वि दुक्खतवचरण-
रया विहरह सह अज्जाहिं अमभुज्यावहारण । देवो वि अहाउ
यक्खण चविऊण विमाणाउ समुपन्ना खयरसुओ, जानो य
सयलकलाकलावसीमाआयारो जाव्वणगुणगयणाणे संपुन्न-
पुणोदहिलावज्जलानयरस्स । अन्नया नेण गयणगणगामिणा
दिअवापमाणाकूडेण दिट्ठा मयणावली भज्जा नियपाडिसयस्स
दुवारंदंम काउसग्गयया । त नहाविहमवि वट्टूण पुव्वभव-
व्वासओ वट्टूण जायअणुगओ पग दंभेइ, अइदुज्जदा भूमि-
गोयराण निर्यावजाहराई । पयडेइ अणुगयं, दंसइ मयण-
वियां, केइ अणुकूलोवसरं, भणेइ महुरवयेहिं, कीस
णं तुमं किंमोयारं ! कज्जेण विणा सुहोइयासरोसकुसुमं
व सुकुमालयले, लावन्नस्स निहाणे, सत्त्वविलासाण
अट्टुल्लहं, अकयमुकयाणं नियसरीरं । एयाए खरककस-
कट्टाकरियाए हीणदोहदुहियजणाइयाए नीओपासिकी-
ए ममाणुगयपरस्स पथाणापवत्तस्स किंकरत्तमुवगय-
स्स पडिवयणं न देसि ? सुणसु य अहे खयरकुमारो मयंको
नामा चालओ य रयणमालाए वरकअगाए विवाहणां नाम-
त्त । दिट्ठा तुमं नार्याणियममणाविअकया अयरतलगपणे । ता
सुदरि ! आरुहसु दिव्ववरावमाण, भुजसु मए सम दाण-
वाचंम भाए । होउ गे एयाए कट्टाकरियाए इहलोण फले, एव
जाव वहु भाणया वि पडिवयणं न देइ तओ पुणा वि भाणया,
चाणपाहण ! कीस अकअसुय केरांस ? जइ वि तुमं मियसु
हयाहणुज्जुया नहावि यमाणकेपाए एहिं, आगह विमाणे ।
पण ! जहा निययदंसरणे आणेदिहाइ लोयणाइ, एव काम
गिज्जालयजालतांसे पतित मे सरीरं सरलसुकुमारमगतारं
नियहणं निव्वोहह, एव अणगचाइसयाणं कणनस्स वि नि-
चलसुकुज्ज्जाणोयगयाए तथावरणिज्जकम्मक्खआवसमणे स-
मुपन्न सव्वदा निरावरणं केवल नाण । ततो समागया देवा,
जाओ दिवोज्जोओ कया सव्वायेरणं केवलिमादमा, विअंभ-
ओ ते तारिंसे धम्ममाहणं पाल्लुऊण, चिंतिय च चिट्ठामि
ताव किंमथमन्नं भवइ, ततो आरुहा मयणावलीए अज्जाण
भइ ? पारचय संसारवाससगारंभं, परिहरसु किपाणफल-
गारिच्छा विसया, ता पडिवज्जसु पुव्वखयगाहव जयपांरचा-
लिय समणधम्म ततो काहओ सव्वो यि पुव्वभवपयंधो, सं
भांय च सुग्गभवोहिपयथाधियण, ततो संभांय जाया
पडिवज्ज च समं मयणावलीए वयणे । गहिया सुगुरुसगास
दिक्खा, पाव्वालयो जहावट्टा, काऊणं सयलमलधिगांसं
जाव सव्वदुक्खपहीणो परिनिव्वुडो "जयसूर-सुहमईण, व-
जाहरचरियमुत्तम नाउ । भो भविआ ? होह सया, समु-
हाय सपूयाए ॥१॥" वासपूयाकहाणये स्ममत्त । दर्श० य जहा
पंत वासयत्-त्रि० सुरांभं कुवेति, कल्प० १ अदि० निग-
-वासर-पु० । दिवसे, " अहो दिणा वासरा पसा मम
। " पाइ० ना० १५७ गाथा । जुज्जे परा-
-वामरेणु-पु० । वासके रजसि, औ० नह जुज्जामो,
-वामव-पु० । इन्द्रे, को० । आ० च ववो भणइ-अ-
-वाया जुज्जामाया-
वते, तोरणाभिधं पुं वट्टशकं य

शामश

नकमालायाः पतिव्याथ युद्धमृतं स्ववरं, उत्त० ६ अ० ।
कनककूटपुर्गाधपती राक्षि, यस्य कमला कमलमेना सु-
तोच्चना नाभ्यः तिष्ठो दूहितरः । ध० २० १ अधि० । इन्द्रः
" अश्वत्तो सुरगर्हं, पुण्डरीकं वासवा मुणामीरं " पाद०
ला० २३ गाथा ।

वामवदत्त-वामवदत्त-पुं० । विजयपुरगजे कल्लन्दर्वापत्ता ,
विषा० २ अ० ३ अ० ।

वासवदत्ता-वासवदत्ता-स्त्री० । प्रथोतम्य दूहितरि अङ्गार-
 बन्ध्या आत्मजायाम्, आ० खू० ४ अ० । आ० क० ।
 आव० । (तद्वक्तव्यता 'मंगलिय' शब्दे वक्ष्यते ।) वासव-
 दत्ताचरितनिबन्धे नाटकेभ्यः, आ० म० १ अ० ।

वासवमुञ्ज-वासवसुत-पुं० । जयन्ते, "वासवसुता जयन्ते"
पा० ना० ६८ गाथा ।

वामवारो-दंशी-तुंग, दे० ना० ७ वर्ग ४६ गाथा ।

वामबाला-देशी-शुनि, दे० ना० ७ वर्ग ६० गाथा ।

वामसंठिय-वर्षसंस्थित-त्रि० । भाग्यादिवर्षाकारं, प्र० ७
श० २ उ० ।

वाममय-वर्षशत-न० शतसंख्येषु वर्षेषु, " वाम जुगाः वा-
ममयं " भ० ६ श० ७ उ० । विशल्या युगवर्षशतम् । न० ।
कर्म० । अनु० । ज० ।

शमसयसहस्र-वर्षशतमहस्र-१० । वरुणसं, "मयं वासम-
हस्राणं वासमयसहस्रं" ५० ६ श० ७ उ० । दशभि-
वर्षशतैः पार्गमिते कालविशेषे, अनु० । ५० । " इम वासम-
याहं वासमहस्रं " ५० ६ श० ४ उ० ।

वाममयाउ(क्र)य-वर्षशतायुष्क- पु०। वर्षशतायुष्यत्र कालम-
नृष्याणां स वर्षशतायुष्कः कालस्तत्र यः पुरुष सोऽयुष्मन्वा-
राद् वर्षशतायुष्कः । पदंयुग्माने शतायुषि पुरुषः, स्था० १०
ठा० ३ उ० ।

वासहय-वर्षहत-त्रि० । अथवृष्टं . " ऊअहं वासहय " पाठ०
ना० १६७ गाथा ।

वासा-वर्षा-र्षा० । वृष्टा, वृ० १ उ० २ प्रक० । वर्षाकाल
नि० च० १ उ० ।

वामारक्त-वर्षारात्र-पुं०। वर्षाकाल, संथा०। वृ०। वर्षा एव
 सो वर्षावास । स द्विधा-प्रावृद्ध, वर्षारात्रश्च । तत्र श्रावणमा
 द्रपदमार्गं प्रावृत्तयन्ते, आश्विनकार्तिकौ तु वर्षारात्रः, आह
 न चूर्णिकृत्—“ पाउसा-मावणा भवयश्चो अ, वासाग्ना-
 अम्माश्चो कस्तिश्चो अन्धि ” वृ० १ उ० ३ प्रक० । आश्वि-
 जादौ, भ० १ श० ३३ उ० । भाद्रपदाश्वयुजलक्षणे द्वितीय
 तौ, का० १ भ० १ अ० । अनु० । उद्यो० । वर्षाश्रुतौ, वासा
 य घणसमश्चो पाह० ना० १५६ गाथा ।

॥ पा० तम-वर्षावर्षा-स्त्री० । वर्षासु वर्षाकाले वर्षा-वृष्टिः व-
परिमणं वर्षाकालिकवृष्टौ, स्था० ५ भा० २ उ० ।

तथा भस्मिपुं० वर्षासु आवाप्सोऽवस्थानं वर्षाघामः । स्था० ५
 ह्युन्हागस्त्राधा० कल्प० दशा० व्य० वर्षा-वर्षाकालस्त
 रस्स । न्हागं पर्युषणायाम् । नि० सू० १० उ० । अनु-
 तर्हाव करेद ३ आध्यात्मन । प० भा० । प० ज० । आ०

वामावासिय-वर्षावार्षिक-त्रि० । वर्षास्वम्यत्र स्थिते, आत्रा०
 "स आगतांगसु वा ऽयं भवतारो उज्वाहियं वा वासावांसि-
 य वा कण्य उवातिणावेता" । आत्रा०२ ध्रु०२ चू०२ अ०२उ०
 वामिउकाम-वर्षितुकाम-त्रि० । वर्षणकामे, स्या०३ठा०३ उ०
 वामिक-वार्षिक-त्रि० । वर्षाकालसम्बन्धनि, खं० प्र०१२
 पातु० ।

वामिकच्छत-वार्षिकच्छत्र-ने० । वार्षिकाणि-वर्षाकाले पा-
नायरक्षणार्थं यानि कृतानि तानि वार्षिकाणि; तानि च छ-
त्राणि । वर्षाकालिकजलनिधारणछत्रेषु, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । रा० ।

वामिकृतव-वार्षिकृतपम्-न०। वर्षाकालिकं तर्पास, तथा वार्षिक-
कृतपः कियता कालेन पूर्णं भवतीति?, प्रश्नः, अशोत्तरम्-एत-
दालोचनातपः अशीत्यधिकशतोपयस्त्रयप्रमाणमेकवर्षे पूर्णं
भवति, तत्तपः उपवासाचामाम्लकाशनकरीत्या क्रियते, परमे-
कान्तगोपवासा न कर्त्तव्याः पुनस्तिथेर्वृद्धिर्द्वानिर्भवाति तदोप-
यस्त्रमेकाशनकं वा कर्त्तव्यम्, परमाचामाम्लं नायाति ततः
पर्यन्तेन उपयस्त्रमेव समायति । तथा विशत्यधिकशता चा-
माम्लानि तेषां षष्ट्युपवासानि भवन्तीत्यनया रीत्या अशी-
त्यधिकशतोपयस्त्रैर्वार्षिकं तपः पूर्णं भवति, एकाशनकानि
व्यधिकान्यतोऽष्ट्यशनकान्यपि करोति तथापि तपः पूर्णं
भवतीति ॥ ३० ॥ सन० ४ उल्ला० ।

वामिदु-वाशिष्ठ-पुं० । वाशिष्ठः, च० प्र० १० वाहु० । आ-
चा० । ज० । आ०म० । 'मंडियर्पा' वासिदुगोत्रे 'कल्प०' अ-
धि० न क्षण । म्था० ।

जं वामिद्धा ते मत्तविद्वा पम्पत्ता, तं जह्वा-ते वामिद्धा ते उ-
जायणा ते जारेकण्हा ते वग्धावच्चा ते काडिच्चा ते
सम्मी ते पारामरा । (सू०-५५१X) स्था०७ ठा० ३ उ० ।

वाशिष्टिका-श्री० । अपिगुप्ताद् वाशिष्ठसंगोत्रा-
मानवगणस्य तृतीयशाखायाम् , कल्प० २ अधि०

विस्थापय-
 याग गन्ध-
 वाभिय- वासित-
 घे, गन्ध-
 अशब्दपरिणामे द्रव्ये, विशेषे । आ० म० ।

वृष्ट-त्रि० वर्षितुमागन्धे.बा० १ ध्रु० १ अ०। सुगभीकृत, कल्प०
१ अत्रि० २ जग।

वामी-वामी-स्त्री० । 'वमुला' इति ख्याते लाहकाराणकण-
विशेषे हा० २६ अष्ट० । आन्वा० । जा० ।

वामीचंद्रगकल्प-वासीचन्दनकल्प-पुं० । उपकार्यनुपकारि-
गार्गी मध्यस्थे, आश्व० ५ अ० । वासीय वासी-अपकार-
कारी तां चन्दनामय दृष्टुं तत्तणहेतुतयोपकारकत्वेन क-
ल्पयन्ति-मन्यन्ते वासीचन्दनकल्पाः॥द्वा० । यदाह-"यो मा-
मपकरणेत्यपत्त्येनापकरणेत्यसौ। शिरामोक्षानुपायेन, कर्षाण
इव नाकजम्॥" अथ वास्यामपकारितयां चन्दनस्य कल्प इव-

कंठ इव य उपकारित्वेन धर्तन्ते ते वासीचन्दनकल्पाः । आ-
ह व-“अपकारपरेऽपि परं, कुर्वन्त्युपकारमेव हि महान्तः ।
सुरभीं करोति वासी, मलयजमपि तत्प्रमाणमपि ॥१॥” वास्यां
वा चन्दनस्येव कल्प आचारो येषां ते तथा । अथ वास्यां
चन्दनकल्पाश्चन्दनतुल्या ये ते तथा । भावना तु प्रतीतेषु ।
हा० २६ अष्ट० । का० ।

वासुदेव-वासुकि-पुं० । स्वनामख्यातं महानागे, द्वी० ।

वासुदेव-वासुदेव-पुं० । बलदेवल्लघुभ्रातरि त्रिखण्डभरता-
भिषे.तं०।भरत अयमपिर्णियां नव वासुदेवाः, त्रिपृष्ठापादयस्तेषां
पितरो मातरः प्रातश्चक्रवधमुत्सर्पिण्यां नव । परवतजाश्च
नव नव वासुदेवाः । ति० । आ० । स० । ती० । स्था० ।

साम्प्रतं वासुदेवादीनां वर्णप्रमाणप्रतिपादनायाऽऽह—

वक्षेण वासुदेवा, सव्वे नीला बला य सुकिलया ।
एएसि देहमाणं, बुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ४०२ ॥
पदमो धरण्णऽसीई१, सत्तरि२ सद्धी३अपस४पणयाला५।
अउण्णचीसं च धण्ण६, छव्वीसा७सालसं८देसेव६॥४०३॥
गाथाद्वयं निगदसिद्धम् ।

साम्प्रतं वासुदेवादीनां गोत्रप्रतिपादनायाऽऽह—

बलदेव वासुदेवा, अट्टेव हवन्ति गोयममगुत्ता ।
नारायण पउमा पुण, कामवगुत्ता गुणेअन्वा ॥४०४॥
निगदसिद्धा ।

वासुदेवबलदेवानां यथोपन्यासमायुःप्रतिपादनायाऽऽह—

चउरासीई१विमत्तरि२, सद्धी३तीसा य४दस५य लक्ख्खाइं।
पसद्धिमहस्साइं६, छप्पमा७वारसे८ गं च६ ॥ ४०५ ॥
पंचासीई१ पण-त्तरी अ २ पसद्धि ३ पंचवण्णा ४ य ।
सत्तरम सयसहस्सा ५, पंचमए आउअं होइ ॥ ४०६ ॥
पंचासीइ सहस्सा ६, पसद्धी ७ तह य चव पसरम ८ ।
वारस सयाई ६ आउं, बलदेवाणं जहासंखं ॥ ४०७ ॥
निगदसिद्धाः ।

साम्प्रतममीषामेव पुराणि प्रतिपाद्यन्ते—तत्र—

पोअणं१ बारवइतिगं४, अस्सपुरं५ तह य होइ चक्रपुरं६।
वाणारसी७शायगिहं८, अपच्छिमो जाअं महुराए६॥४०८॥
निगदसिद्धा ।

एतेषां मातापितृप्रतिपादनायाऽऽह—

मिगावई१ उमा चव२, पुहवी ३ सीआ य ४ अम्मया५।
लच्छीमई६ सेसमई७, केगमई८ देवई६ इअ ॥ ४०९ ॥
भइ१ सुभदा२ सुण्णभ३, सुदंसणा४विजय५वेजयंती६अ।
तह य जयंती७अपरा-जिआ८ य तह रोहिणी६देवा४१०।
हवइ पयावइ१ बंभोर, रुहो३सोमो४ सिवो५महसिवो३अ।
अगिसिहो७अ दसरहो८, नवमे भणिए अ वसुदेवे६॥४११॥
निगदसिद्धाः ।

एतेषामेव पर्यायचक्रव्यतामभिधित्सुगाह—

परिआओ पन्वजा, ऽमावाओ नऽत्थि वासुदेवाणं।

होइ बलाणं सो पण, पदमऽणुओगाओ शायव्वो॥४१२॥
निगदसिद्धा एव ।

एतेषामेव गतिं प्रतिपादयन्नाह—

एगो अ सत्तमाण, पंच य छट्ठीए पंचमी एगो ।

एगो अ चउत्थीए, कएहो पुण तच्च पुढवीए ॥४१३॥

गमनिका-एकश्च सप्तम्याम्, पञ्च च षष्ठ्याम्, पञ्चम्यामेकः,
एकश्च चतुर्थ्याम्, कृष्णः पुनस्तृतीयपृथिव्यां यास्यति, गतो
वेति सर्वत्र क्रियाध्याहारः कार्यः । भावार्थः स्पष्ट एव ॥४१३॥
आ० १ अ० । आ० खू० (वासुदेवानां बलं 'बल' शब्दे प-
ञ्चमभागं १२८० पृष्ठे व्याख्यातम् ।) विशेष० । आ० म० ।
(वासुदेवो वासुदेव न पश्यतीति 'दुयई' शब्दे चतुर्थभाग
२५६५ पृष्ठे कपिले प्रति मुनिसुमनस्वामिसंवादनोक्तम् ।)

अथ वासुदेवस्य रत्नान्याह—

चक्रं खगं च२धणू३, मणी य४माला तहा गया संखो ।

एए सत्त उ रयणा, सव्वेसिं वासुदेवाणं ॥ २६ ॥

चक्रलङ्घनमणयः प्रतीताः । माला सदैव चाम्लाना
देवार्पिता, गदा—कौमोदकीनामा प्रहरणविशेषः, शङ्खः—
पाञ्चजन्या द्वावशयोजनविस्तरिध्वानः एतानि सत्तरत्ना-
नि सर्वेषामपि वासुदेवानां भवन्ति । प्रव० २१२ द्वार । व-
सुदेवस्य पुत्रो वासुदेवः । कृष्णवासुदेव, आ० म० १
अ० । अनु० । “ वासुदेवोऽभवत्तत्र (द्वारवत्याम्) वसुदे-
वनृपाङ्गजः । देवकीकृतिकासार-कलहंसः क्षितीश्वरः ॥१॥”
आ० क० १ अ० ।

कृष्णवासुदेवस्य भेरीत्रयकथा तद्भेदाश्चैवम्—

“वासुदेवस्स तिस्र भेरीओ, तं जहा-संगामिया, अभुइया,
कौमुइया । तत्र प्रथमा संग्रामकाले समुपस्थिते सा-
मन्तादीनां क्षापनार्थं वाद्यते, द्वितीया पुनरागन्तुकं कस्मि-
श्चित्प्रयोजने समुद्भूते लोकानां सामन्तादीनां परिष्ठापनाय,
तृतीया कौमुदीमहात्सवाद्यन्त्यवस्थापनार्थम् । ततो तिस्रि वि
गोम्सीसचंदणमइतो देवतापरिग्राह्यातो तस्स चउत्थी भे-
री अत्तिवप्पसमणी । तीसे उप्पत्ता कहिज्जइ—तेण कालेण
तेण समणं सक्का देविइ, सो तत्थ देवलोगे सूरमज्जे
वासुदेवस्स गुणकित्तेण केइ । अहो उत्तमपुरिस्सा एए अ-
वगुणं न गिणहंति, नीणण य जुज्जण न जुज्झति । तत्थ ए-
गो देवो असइहंतो आगतो वासुदेवो वि जिणसगासं वं-
दगो पट्ठितो । सो अंतरा कालसुणयकूचं मययं विउव्वइ दु-
म्भिगंधं । तस्स गंधेण सव्वो लोगो पगभग्गो, वासुदेव-
ण विट्ठो भणियं—वरण्ण अहो इमस्स कालसुणयस्स पं-
हुग दंता मरगयभायणनिहतमुत्तावलि व्व रेहंति । देवो चि-
तेइ सच्चं गुणगगाही । ततो वासुदेवस्स आसरयणं गहाय
पहावितो । सो य मंदुगपालणं नातो तेण कहियं जहा
आसो हीइइ । ततो कुमारो रायाणो य निगया, तं
देवेण हयविप्पहया काऊण धाडिया । वासुदेवो निग-
तो भणइ—कीस मम आसरयणं हरमि ? , एसो मम
आसो तुम्भ न होइ । देवो भणति—इमं जुज्जे परा-
जिऊण गिणहाहि । वासुदेवेण भणिय-वाढं किह जुज्झामो,
तुम भूमिए अहं च रेहणं, तो रहं गेगह । देवो भणइ—अ-
लं न रेहणं । एवं आसो हत्थी पड्डिसिद्धो । वाया जुज्झाइया-

इसंवाहं पडिसेह । तं अकस्मात् केन जुञ्जेण जुञ्जियस्व ?
वेधो भणइ-अहिट्ठाणजुञ्जेण । वासुदेवण भणिते-पराजितोऽहं
नेहि आसुर्यणे नाह नीयजुञ्जेण जुञ्जाम । ततो वेधो तुट्ठा-
समाणो भणति-वेरोह वरं किं ते वमि ? । वासुदेवण भाण-
य-असिधोवसमणि भेरि देहि । नेण दिव्वा । एसा तीसे भे-
रीण उप्पत्ती ॥ ” आ० म० १ अ० । विशेष० ।

वासुदेवखंभावार-वासुदेवस्कन्धावार-पुं० । वासुदेवकटकस
खिंवेशे, प्रज्ञा० १ पद ।

वासुदेवधर-वासुदेवगृह-त० । वासुदेवधर्मान्, आ० म० १ अ० ।

वासुदेवपडिमा-वासुदेवप्रतिमा-स्त्री० । वासुदेवमूर्त्ति, वासु-

देवपडिमाण मुहं आहट्ठाणं काऊण ठितो आ० म० १ अ० ।

वासुपुञ्ज-वासुपूज्य-पुं० । भगवत्पूजे अवसर्पिण्या द्वादश जिनं,

पञ्चा० १६ विव० आ० म० । वसधो देवास्तेषां पूज्यः वासुपूज्यः,

वासुपूज्य एव वासुपूज्यस्त्वत् सर्वेऽपि तीर्थकृता वासुपूज्याः ।

ततो विशेषमाह-

पूणइ वासवो जं, अभिस्वणं तेण वासुपुजो सो ।

तस्मिंश्च भगवति गभेगते वासवो देवराजोऽभीष्टणं

जननीं पूजति, तेन वासुपूज्य इति, वा पृषोदरादिवा-

विष्टरूपनिर्वाचः । अथवा वासवो नाम वैश्रमणः स गभे-

गते भगवति तद्राजकुलमभीष्टणं वसुधां रत्नैः पूजयति

पूजयति तेन कारणेन वासुपूज्यः । आ० म० २ अ० । अनु० । ध० ।

स० । प्रव० । (एतद्विपर्यया 'तिन्धयर' शब्दे चतुर्थभागे २०४७

पृष्ठादारभ्य सर्वा वक्तव्यतोक्ता ।)

वासुपुञ्जस्म गं अग्रहा वामट्ठि गणा वामट्ठि गणहरा

होन्था ॥

वासुपूज्यस्येह द्विविष्टगणा गणधराओक्ताः, आवश्यकं तु

वदर्याष्टकं इति मतान्तर्गम्यमपीति स० ६२ सम० ।

वासुपुजे गं अग्रहा मत्तर्णि धणइ उट्ठं उच्चनेण होन्था ।

स० ६२ सम० ।

वासुपुजे गं अग्रहा छहिं पुग्गिममण्हिं मद्धिं मुंडे भविता

अगाराओ अगगारियं पव्वहणं । (सू० ५२०+) स्था० ६८० ।

वामेसि-व्यामर्षि-पुं० । 'पदयोः सन्धिर्वा' ॥ ८ । १ । ५ ॥ इति

संस्कृतोक्तः सन्धिः सर्वः प्राकृतं पदयोर्व्यवस्थितविभाषया

भवतीति सन्धिर्वा । वासइसी । वाससी । कृष्णहैपायन, प्रा०

१ पाद ।

वाह-वाह-पुं० । वाहनं वाह । भारोद्धरणे, सूत्र० १ श्रु० ३

अ० ४ उ० । वाहयतीति वाह । शाकटिके, सूत्र० १ श्रु० २

अ० ३ उ० । धर्मप्रमाणचिन्तायाम्, ज्यो० २ पाद० । अप-

भिराहकशतैर्निवृत्ते मानधेये, अनु० ।

व्याध-पुं० । 'अधो मनयाम' ॥ ८ । २ । ७ ॥ इति यलोप प्रा० ।

'ख-घ-य-ध-मा' ॥ ८ । १ । १८ ॥ इति धस्य ह । प्रा० ।

लुट्प्रके, व्य० ३ उ० ।

वाहइ-व्यावृत्ति-स्त्री० । भजनायाम्, विशेष० ।

वाहगणो-देही-मन्त्रिणि, दे० ना० ६१ गाथा ।

वाहण वाहन स० । शकटाद्याकर्षणे, प्रश्न० २ आश्र० द्वार

परंगवामिव (प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।) इयापारणे, प्रव० ६
द्वार । 'असुतरेण नयणपगारेण नयणे वाहणे भणति' । नि०
चू० १८ उ० । शिविकावेगसरादिके, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । स्था० । ज्ञा० । रा० । इत्यश्वबलीवर्दादिके, श्री० ।
शकटादिषु, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । रा० । ग० । यानपात्रेषु,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वार । प्रवहणेषु, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
(वाहनविधिप्रत्याख्यानम् 'आणंद' शब्दं द्वितीयभागे ११०
पृष्ठ उक्तम् ।)

वाहणकहा-वाहनकथा-स्त्री० । वेगसरादिकथायाम्, "हेमंत-
हयं गजं न-मयंगलं घणघणंतरहलकलं । कस्सन्नस्स वि सेजं,
विज्जामियस्सत्तुसिञ्चंभो ॥ १ ॥ " स्था० ४ डा० २ उ० ।

वाहणा-उपानह-स्त्री० । पार्श्वलिकायाम्, भ० २ श० १ उ० ।

वाहतेण-वाहस्तेन-पुं० । मार्गचौरे, "अडविं गरुल्लंताओ य
उदग घेत्तुं गरुल्लंति" नि० चू० १६ उ० ।

वाहय-वाहक-पुं० । अवधार, विशेष० । अव्यन्दमे, उत्त० १ अ० ।

व्याहृत-त्रि० । व्याहृतिदुष्टं, यत्र पूर्वैण परं व्याहन्यते । यथा-
"कम चास्ति फलं चास्ति, कर्ता न त्वस्ति कर्मणा" मित्यादि ।
अनु० । विशेष० । आ० म० । वाधिते, न० ।

वाहरमाण-व्याहरत्-त्रि० । आहूयति, प्रा० ४ पाद । आव० ।

वाहरितुं-व्याहन्य-अव्य० । अकार्येत्यर्थे, व्य० ४ उ० ।

वाहि व्याधि-पुं० । विशिष्टचिन्तायाम्, ज्ञा० १ श्रु० १३
अ० । चिरस्थायिनि (विपा० १ श्रु० ७ अ० ।) ज्वरकुष्ठादिके,
स्था० १० डा० ३ उ० । रोगे, त० । प्रश्न० । ज्वरातिस्मारादी,
डा० १६ डा० । वृ० । स्था० ।

चउव्वहा वाही पणाना, तं जहा-वाइए पित्तिए वसंभि-
ते सन्निवाइए ॥ (मु०-३४३X) ॥

कण्ठ्ये केवलं वाता निदानमस्येति वातिकः । एवं सर्वत्र
नवरं सान्निपातः संयोगो ह्येतस्मादाणां वेति । स्था० ४ डा० ४
उ० । द्विषधो व्याधि-साध्याऽसाध्यश्च । आ० म० । (अत्रत्या
वक्तव्यता 'इवभूद' शब्दे द्वितीयभागे ५४३ पृष्ठे गता ।) राजं,
पञ्चा० १७ विव० । "वाहिरोगेयणोदीरणापरिणामसलिल
नि" व्याधयः-स्थिरः कृष्णवयो-रोगाः-सद्योघातिनः
शलादयस्तज्जन्याया वेदनाया योदीरणा सैष परिणामो य-
स्य सलिलस्य तत्तथा, तदेवंविधं सलिलं येषान्ते तथा,
अत एतामनोक्षापनीयकाः । भ० ७ श० ६ उ० । रोगे, "आयं-
को आयल्लो, वाही तह आमयो रोगो" पाइ० ना० ५१ गाथा ।

वाहिरन्त-व्याधिग्रस्त-त्रि० । कुष्ठाद्यभिभूतं, डा० १२ डा० ।

वाहिणी-वाहिनी-स्त्री० । नद्याम्, को० । नि० चू० । सेना-
याम्, "सेना वरुहिणी वा-हिणी अणीअं चमू सिञ्चं ।"
पाइ० ना० ३५ गाथा ।

वाहिन-व्याहृत-त्रि० । 'इत्कपादौ' ॥ ८ । १ । १२ ॥ इति ऋ-
त इत्यम । प्रा० । सघातिव्यालकारस्य वा हित्वम् । प्रा० ।
आहृतं, उत्त० १ अ० । जी० । शब्दिते, ज्ञा० १ श्रु० १ अ० ।
आहृतं, "प्राहुओ वाहिनी" । पाइ० ना० २४७ गाथा ।

बाहिः-व्याह-वि-आ-ह-धा० । भाषणे, " व्याहृतर्वाह-
पः " ॥ ८॥ २५३ ॥ व्याहृतः कर्मणि भाषे च 'बाहिः'
इत्यदेशो वा भवति । तत्सन्निधौ कस्य च लुक् । बाहि-
पः । बाहिरञ्जः । व्याहृत्ये । प्रा० ४ पाद ।

बाहिम-बाहिम-त्रि० । बाहनयोग्ये, आचा० २ ध्रु० १ चू० ४
अ० २ उ० ।

बाहिय-व्याधित-त्रि० । मज्जातकुष्ठादिगणे, प्रअ० ३ आअ०
हार । ज्ञा० । पीडिते, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० । मगम्-
गतीसारकुष्ठसीदशूलशोःप्रभृतिगैर्भस्ते, ग० १ आधि० ।
प० व० । विशिष्टचित्तपीडावति शोकादिविप्लुतचित्ते,
विशिष्ट आधिर्यस्य स व्याधिः । स्थिरा रोगः कुष्ठाविस्म-
हान् । ज्ञा० १ ध्रु० १३ अ० । प० सू० । रोगिणि, स्था० ३
ठा० ४ उ० । ग्लानि, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

इयाणि बाहिय स्ति । गाहा-

रोगेण बाहिणेवं, अभिभूतो जो तु अभिलसे दिक्वं ।

सोलसविहो उ रोगो, वाही पुण हाइ अट्टविहो ॥३५८॥

कंठा । इमो सोलसविहो रोगो चव ' मांगयं पंगु वडभ-
भिम्मणि मलसेच मक्करपमेह । बाहिरंधकुटवडभ, गंडीको-
टीकखेतसूर' ॥ इमो अट्टविहो वाही-जग मास कास डाह,
आतिसार भगदरे य सुल य । तत्तो अजीरघातग, आसुचिंर
बाहिरंगविहो ॥३॥ आसुघातिस्वान् व्याधिः, चिरघातिस्वा-
द्रोगः ।

रोगबाहिघट्यं पञ्चावैतस्स दोसा आणादी इमे य । गाहा-

लुक्कायसमारंभा, नालचरित्ताण चव परिहाणी ।

घंसण पीसण परणय, दोसा एवंविहा होंति ॥३५९॥

जवि तस्म निर्गच्छं आउट्टति तो लुक्कायविगधणा प-
स चरितपरिहाणी । गिलाणवेयावरुच वावडस्स मुत्तन्थ-
परिसीआ अकरोतस्स खणपरिहाणी । चदणादियाण घंसण
वडवज्जमादियाण पीसणं घयमादीण परणयं एवमादियाणम-
थदोसाहि अप्पणो मक्करया परिहाणी । अथ न करोति से
क्रियं तो अउगुहं, जं सो वा वापादति पांविहा वा त च पा-
वति, दिक्खिता ।

किं चान्यत् । गाहा-

जाता अणाहसाला, ममणा वि य दुक्खिया पडियरंता ।

तत्तिथपडणासंता, होअ व समणाण वा हांजा ॥३६०॥

' अणाहमास स्ति ' आरंगसाला गच्छवामो अणाहसा-
लावत् । तत्थ साहवो अन्नस्स वमणं, अन्नस्स विरयणं, अ-
णस्स अमणं, अन्नस्स पाणय, अन्नस्स व प्रयाइय एवमादि-
उग्गमेत्ता दुक्खिया जाता । पच्छुद्धं कंठं । रोगि स्ति गते ।
नि० चू० ११ उ० ।

बाहिसमारुगविस्मरण-व्याधिशमारोग्यविज्ञान-म० व्याधि-
शमाद्यदारोग्यं तदवबोधे, प० सू० ४ सूत्र ।

बाही-व्याधी-स्त्री० । व्याधदुहितरि, वृ० ६ उ० ।

बाहोवम-व्याधोपम-त्रि० । व्याधस्थानीये, व्य० २ उ० ।

वि-वि-अव्य० । विविधे-सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । अनेक-
प्रकारे, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । विरूपरूपे, सूत्र० १ ध्रु० १२

अ० । म० । विशेष, उत्त० ३३ अ० । विशेष । प्रकषे, सूत्र० २
ध्रु० १ अ० । विविधार्थो विशेषार्थो वा विशदः । आ० म० १
अ० । घ० । आचा० । सूत्र० १ म० । विपा० । 'प्यादयः' ॥ ८॥ २१
२१८ ॥ प्यादयो नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोक्तव्याः । पि-वि-
अप्यर्थे, प्रा० २ पाद ।

विअंगिअ-देशी-निमित्ते, वे० ना० ६६ गाथा ।

विअंसओ-देशी-व्याधे, वे० ना० ७२ गाथा ।

विअड-विकट-न० । प्रकटप्रकाश, स० ११ सम० । विविधौ-
पधमिअ मंघ, उत्त० २ अ० । नि० चू० ।

विअडभोइ(ण)-विकटभोजिन-पुं० । विकटे प्रकटप्रकाशे नि
वा न गत्रा दिवाऽपि वा अप्रकाशे न भुङ्क्ते अशनाद्यभ्यव-
हरतीति विकटभोजी । अरात्रिभोजान्, स० ११ सम० ।

विअडि-विनर्दि-पुं० । 'सम्मर्दे-विनर्दि-विच्छर्दे-च्छर्दि-कपर्दे-
मर्दि-र्दस्य' ॥ ८॥ २३६ ॥ इति इत्य डः । शरीरसन्धिपीडने, प्रा० ।

विअडीकरण-विकटीकरण-न० । विकसितमुकुलिनाथमुकु-
लितभेदनं कुर्वतो मालाकारस्यव आलोचने, आव० ४ अ० ।

विअडु-विदग्ध-त्रि० । 'दग्धविदग्धवृद्धिबृद्धे डः' ॥ ८॥ २ । ४० ॥
इति सयुक्तस्य डः । चतुर, प्रा० २ पाद ।

विअण-व्यजन-न० । 'इः स्वप्रादौ' ॥ ८॥ १ । ४६ ॥ इति यका-
रस्य इकारः । तालवृन्तके, प्रा० १ पाद ।

विअणा-वेदना-स्त्री० । 'एत इडा वेदना-चण्डा-देवर-केसर'
॥ ८॥ १ । ४६ ॥ इत्येत इत्त्वम् । शरीरदुःखे, प्रा० १ पाद ।

विअमिय-विकसित-त्रि० । विकासं प्राप्त, " दग्धिसिअसिअ "
अड्डेन, यडा-विकसितम् । प्रा० २ पाद । " विअसिअवरकम-
लाणनयणे " विकसितं वरे-प्रधानं यत्कमलं तद्वत् आनने-
मुख नयनं च यस्य स तथा प्रमोदपूरितत्वात् । कतप० १
आधि० १ क्षण ।

विअण-वितान-न० । 'कगच्चजति' तलुक्काविस्तारं । प्रा० १ पाद ।

विअार-विचार-पुं० । बाहिर्भूमगमेन, प० व० १ हार । (कथ
कर्त्तव्यो विचार इति अस्य वक्तव्यता ' अइयार ' शब्दे प्र-
थमभागे १० पृष्ठे गता ।)

विअरिया-देशी-पूर्वाह्नभोजने, वे० ना० ७६ गाथा ।

विअालुओ-देशी-अमहने, वे० ना० ६८ गाथा ।

विअालो-देशी-मध्याह्नम, चौरं च । वे० ना० ६० गाथा ।

विइकिण-व्यतिक्रीर्ण-त्रि० । परिगाटया प्रसृते, मीलने, वृ०
२ उ० । वे० ना० । वृन्दैर्निजावाससीमोल्लङ्घनेन व्याप्तं, म० १
श० १ उ० ।

विइम-वितीर्ण-त्रि० । अनुज्ञाते, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० । स्था० ।

विकीर्ण-त्रि० । गमनागमनाभ्यां व्याप्तं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

विइमवियार-वितीर्णविचार-पुं० । वितीर्णो राजानुज्ञातो
विचारोऽवकाशो यस्य विश्वसनीयत्वात् असौ वितीर्णवि-
चारः । राजानुज्ञातविचारे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

विइएह-वितृष्ण-त्रि० । 'इत् रूपप्रादौ' ॥ ८॥ ११२८ ॥ इतीकारः ।
तृष्णारहितं, प्रा० १ पाद ।

विहसु-विदित्वा-अव्य० । विज्ञायेत्यर्थे, दश० १० अ० । 'विहसु उहसणं' विदित्वा समुद्देशेन परिणामादिकं शिष्यं ज्ञान्वेत्यर्थः । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विहय-विदित-त्रि० । ज्ञाने, आव० १ अ० । प्रतीति, ज्ञा० १ ध्रु० १८ अ० । कलिते, पा३० ना० ६१ गाथा ।

विउ-विद्वस्-त्रि० । सद्विद्योपेत, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । स्वसन्निवृत्ते, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । संयमकर-णकनिपुणे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । ज्ञानसर्वपदा-र्थस्वभाव, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । विदितसंसारस्वभाव, आ-खा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० । विवेकिनि, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । परिदंत, दश० ४ अ० । गीतार्थे, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । ज्ञापक, आव० ६ अ० । परिज्ञावति, आ० चू० ६ अ० ।

विउकंति-व्यवक्रान्ति-स्त्री० । मरणे, भ० १ श० ७ उ० ।

विउक्कमण-व्यवक्रमण-न० । व्यवचने, स्था० ३ ठा० ३ उ० । स्थानान्तरगमने, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ८ उ० ।

विउक्कम्म-व्यवक्रम्य-अव्य० । परित्यज्येत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । आचा० ।

विउक्कस-व्युत्कर्ष-त्रि० । माने, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । आत्मनः स्थापयाम्, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

विउच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । विनाशे, पञ्चा० ७ वि० ।

विउट्ठण-व्यावर्तन-न० । अतीचाराच्चिद्वृत्ति, स्था० ८ ठा० ३ उ० । आचा० ।

विउट्ठण-वित्रोटन-न० । विविधमनेकप्रकारं त्रोटनमपनय-नम्, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । अनुबन्धच्छेदेने, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० । भ० । तद्व्ययसार्थावच्छेदने, स्था० ३ ठा० ३ उ० । आचा० ।

विउट्ठणा-विकुट्टना-स्त्री० । विविधा विरूपा वा कुट्टना । जा-तिमरणशोककृतायां शरीरपोडायाम्, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

विउट्ठा-स्त्री० । विकुट्टन-न० । शल्योद्धारणे, आघ० ।

विउट्ठित्तण-विवर्त्तयितुम्-अव्य० । अतिचारागुबन्धि विच्छे-दयितुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

वित्रोटयितुम्-अव्य० । अतिचारागुबन्धि विच्छेदयितुमित्य-र्थे, स्था० २ ठा० १ उ० ।

विकुट्टयितुम्-अव्य० । अतिचारागुबन्धि विच्छेदयितुमित्य-र्थे, स्था० २ उ० १ उ० ।

विउड-नश-धा । " नशेविउड-नासव-हारव-विष्णुगाल-प्रलावाः " ॥ ८ । ४ । ३१ ॥ इति नशेर्नन्तस्य विउडादेशः । विउडइ नश्यति । प्रा० ४ पा२ ।

विउडिअ-विकुटित-त्रि० । विनाशिते, पा३० ना० १८ गाथा ।

विउत्त-वियुक्त-त्रि० । शून्ये, आ० म० १ अ० ।

विउट्ठियमंदमहप्पमर-विकुट्टिमन्दमतिप्रसर-त्रि० । चूर्णित-च्छराशुषकशुभ्रिमागदये, जी० १ प्रति० ।

विउमंत-विद्वस्-पुं० । विवेकिनि, यथावस्थितसंसारस्वभाव-स्य वेत्तिरि, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

विउल-विपुल-त्रि० । प्रभूततरे, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० । ज्ञा० । आघ० । रा० । बहुशब्दार्थे, विश० । स्था० । आ० म० । विस्तीर्णे, औ० । नि० । स० । रा० । ज० । प० चू० । उत्त० । सं० प्र० । आव० । स्था० । ज्ञा० । आ० म० । जी० । प्रतिपूर्णे, तं० । ज्ञा० । महति, स्था० ४ ठा० ३ उ० । स्नानमक्याने पर्वतविशेष, भ० २ श० १ उ० । विपुलकालवधे, प्रश्न० ४ संघ० द्वार । शरी-रव्यापिन्यां वेदनायाम्, स्था० ६ ठा० ३ उ० । भ० । विश-वप्राप्तिरयाम्, स्था० २ ठा० १ उ० । 'विउलवधुवगघारियमल्ल-दामकलावं' कल्प० १ अधि० ४ क्षण । विशाले, " वियडं विउले णहुलं, चित्थिअं चित्थयं उरु विसालं " पा३० ना० ८६ गाथा ।

विउलकयचित्थिय-विपुलकृतवृत्तिक-पुं० । विहितप्रभूतजीव-के, वृत्तिप्रमाणे चदम्-अर्द्धत्रयोदशरजनसहस्राणि । यदाह- " मंडलियाणं सहस्सा, पीडायां सयसहस्सा " औ० ।

विउलकुलवालिया-विपुलकुलवालिका-स्त्री० । विपुलकुला-श्च ता बालिकाश्चेति विग्रहः । उत्तमकुलजातायां बालि-कायाम्, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विउलखंध-विपुलस्कन्ध-त्रि० । विपुलो विस्तीर्णेः स्कन्धो-ऽश्वदेशे येषान्ते तथा । महास्कन्धेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विउलट्ठाणभाव-विपुलस्थानभाव-पुं० । विपुलं मोक्षदेत-त्वात्मैयमस्थानं च सवते तच्छीलश्च यः स तथा । संयम-स्थानमेवनि, दश० ६ अ० ।

विउलतरण-विपुलतरक-त्रि० । प्रभूततरके, न० ।

विउलधण-विपुलधन-न० । प्रचुरगवाधिकं, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विउलमइ-विपुलमति-स्त्री० । विपुलं-बहु विशेषसंख्यापेतं वस्तु मन्यते गृह्णीतीति विपुलमतिः । बाहुलकात्कर्तारि हि-प्रत्ययः । यदि वा-विपुला पर्यायशब्दोपेता चिन्तनीयघटादिव-स्तुविशेषप्राहिणी मातमननं यत्तत् विपुलमतिः । बहुप्राहि-ण्यां वस्तुविशेषप्राहिण्यां वा बुद्धौ, आ० म० १ अ० । विश० । औ० । कर्म० । ग० । भ० । प्रव० ।

विउलं वत्थुविसेसेणं, नाथं तग्गाहिणी मई विउला ।

चित्थियमणुमरइ घडं, पसङ्गओ पञ्जवमएहि ॥ १४ ॥

विपुल वस्तुना-घटादेर्विशेषणानां देशक्षेत्रकालादीनां मानं संख्यास्वरूप तद्प्राहिणी मतिर्विपुला, सा च परेण चिन्तितं घटं प्रसङ्गतं पर्यायशब्दरूपेण मनुसरति । सौधर्षः पाटालपु-त्रकोऽद्यतना महान् अपञ्चरकस्थित इत्याद्यापि प्रभूतावशे-र्याविशिष्टं घटं परेण चिन्तितमवगच्छतीत्यर्थः । प्रव० २७० द्वार । पा० । विश० । कल्प० । न० ।

विउलमइलद्धि-विपुलमतिलब्धि-स्त्री० । पर्यायशब्दोपेतघटा-दिवस्तुविशेषचिन्तनप्रवृत्तमनोद्रव्यप्राहिस्फुटतरं संपूर्णम-नुप्यत्तत्रविषय ज्ञानं विपुलमतिलब्धिः । प्रव० २७० द्वार । विशुद्धतरं संपूर्णमनुप्यत्तत्रवर्तिसंज्ञिपञ्चन्द्रियमनोद्रव्यप्रत्य-त्तीकरणहेतौ मनःपर्यायज्ञानभेदे, ग० २ अधि० ।

विउला-विपुला-स्त्री० । सकलशरीरव्यापितया विस्तीर्णायां वेदनायाम्, जी० ३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

विउलाउल-व्याकुलाकुल-वि० । अतिव्याकुल, ओ० ।

विउव्विष व्यशमित-वि० । उपशमने, वृ० ६ उ० ।

विउव्विसिद्धोदीरणावयस-व्यवशमितोदीरणावचन-न० । व्यवशमितस्य पुनरुदीरणे नामान् पण्ड वचने, वृ० ।

अथ व्यवशमितोदीरणे वचनमाह—

स्वामितवोसिद्धाई, अधिकरणाई तु जे उईरेति ।

ते पावा शायव्वा, तेसि च परव्वणा इणमो ॥ ५८ ॥

स्वामितानि वनसा मिथ्यायुक्तप्रदानेन शमितानि बो-
पशमितानि । विविधमनकथा मनसा व्युत्सृष्टानि स्वामितानि
च तानि व्युत्सृष्टानि चेति स्वामितव्युत्सृष्टानि । एवंविधा-
न्यधिकरणानि य भूय उदीरयन्ति ते पापाः—साधुधर्म-
बाह्या वातव्याः ।

तेषां चयं प्ररूपणा—

उप्पायगउप्पसे, संवदे कक्खडे य बाहु य ।

आवहुला व हुच्छस-समुत्पायति घायसा चेव ॥ ५९ ॥

लहुओ लहुगा गुरुगा, छम्मासा होति लहुग गुरुगा य ।

वेदो मूलं च तहा, अणवहुणो य पारंची ॥ ६० ॥

मो साधू पूर्वं कलहं कृतवन्तौ, तत्र च स्वामितव्युत्सृष्ट-
ऽपि तस्मिन् अधिकरणा । अन्यथा तथोक्तं एवं भणति—एवं
नाम त्वया तदानीमहमिदमिदमिदं च भणितः, एष उत्पादक
उच्यते । अथ च मासलघु । इतरोऽपि ज्ञत-अहमापि
त्वया तदानीं किं स्तोकं भणितः, एवमुक्त उत्पादकः प्राह-
यति अहमिदं त्वमभिलष्यस्तदा किमहमवमेव त्वामवदेय
एवमधिकरणमुत्पन्नमुच्यते । तत्र द्वयोरपि चतुर्लघु । सं-
वदे नाम-वचसा परस्परमाकाशनें कर्तुमारब्धं तत्र च-
तुर्लघु । कर्कशं नाम-तटस्थैरुपशम्यमानावपि नोपशम्य-
स्तदा पहलघु । 'बाहु' इति शोभनपरवचनया बाहु-
बाह्वि युद्धं कर्तुं लघौ तत्र एकगुरुकाः । आवर्तना च—
अ-एकनापरो निहत्य पातितस्तत्र छेदः । योऽनौ नि-
हतः स मूर्च्छा याद पातस्तदा मलम्, मारणान्तकसमुद्धान-
ते समवहते अनवस्थाप्यम्, अतिपातबे नाम-मरणं तत्र पा-
राश्रिकम् । वृ० ६ उ० ।

विउवाय-व्यापात-पुं० । छेदे, सूत्र० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

विउव्विजमाणं-वैक्रियमाण-त्रि० । वैक्रियतया परिणम्यमानं,

विउव्विजमाणे पुगले चलेजा ।

वैक्रियमाणो वैक्रियशरीरतया परिणम्यमानो वैक्रियमाणो
वा शरीरं परिचर्यमाणो मैथुनसंज्ञया विषयीक्रियमाणः
शुक्रपुत्रलादिः परिचर्यमाणो वा भुज्यमानः स्त्रीशरीरादौ
शुक्रादरेयं चलेत् । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विउव्व-विकुर्व-धा० । सामयिका ऽयं धातुः । विक्रियायाम्,
पञ्चा० १ विव० । प्रथ० ।

विउव्वहता-विकुर्व-अव्य० । वैक्रियं कृतेत्यर्थे, उपा० २
अ० ।

विउव्वणा-विकुर्वणा-स्त्री० । 'विकुर्व' विक्रियायामिति धातुः,

प्रथ० १ द्वार । युच भूषणादिभरलङ्करणे, वृ० १ उ० ।
मण्डने, वृ० ४ उ० । नानारूपायां विक्रियायाम्, स० ६५
सम० । विक्रियलघौ, स्था० ।

दोणहं गडभत्थाणं विउव्वणा पणत्ता, तं जहा-पंचिदि-
यतिरिक्खजंणियाणं चेव, मनुस्माणं चेव । (सू०-८५)
स्था० २ ठा० ३ उ० ।

एगा जीवाण अपरियाइत्ता विगुव्वणा । (सू०-१८)

'एगा जीवाण' इति प्रतीतम् 'अपरियाइत्ता' इति अ-
पर्यादाय परितः—समन्तादगृहीत्वा वैक्रियसमुद्धानेन बाह्यान्
पुत्रलान् वा विकुर्वणा भवधारणीयवैक्रियशरीररचनालक्ष-
णा स्वस्मिन् स्वस्मिन्नुत्पत्तिस्थानं जीवैः क्रियते सा ए-
वैव प्रत्येकमेकत्वाद्भवधारणीयम्येति सकलवैक्रियशरी-
रपणत्ता वा भवधारणीयस्यैकलक्षणत्वात् कथाञ्चिदिति ।
या पुनर्बाह्यपुत्रलपर्यादानपूर्विका सात्तरवैक्रियररचनालक्ष-
णा, सा च विचित्राभिप्रायपूर्वकत्वाद् वैक्रियलक्षितमत-
स्तथाविधशक्तिमत्त्वाच्चैकजायस्याप्यनेकाऽपि स्यादिति त्रयं-
व्यक्तम् । अथ बाह्यपुत्रलोपादान एवांतरवैक्रियं भवतीति
कुतोऽवसीयते ? येनेह सूत्रे 'अपरियाइत्ता' इत्यनेन त-
द्विकुर्वणा व्यवच्छिद्यते इति चेद्, उच्यते—भगवतीयवना-
त् । स्था० १ ठा० ।

विविहा विगुव्वणा पणत्ता, तं जहा-बाहिरण पोग्ग-
लण परियाइत्ता एगा विगुव्वणा, बाहिरण पोग्गले अ-
परियाइत्ता एगा विगुव्वणा, बाहिरण पोग्गले
परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि एगा विगुव्वणा ।
तिविहा विउव्वणा पणत्ता, तं जहा—अन्धं—
तण पोग्गले परियाइत्ता एगा विउव्वणा । अ-
न्धंतरण पोग्गले अपरियाइत्ता एगा विउव्वणा । अन्धं-
तरण पोग्गले परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि एगा
विउव्वणा । तिविहा विउव्वणा पणत्ता, तं जहा-बा-
हिरन्धंतरण पोग्गले परियाइत्ता एगा विउव्वणा, बा-
हिरन्धंतरण पोग्गले अपरियाइत्ता एगा विउव्वणा, बा-
हिरन्धंतरण पोग्गले परियाइत्ता वि अपरियाइत्ता वि
एगा विउव्वणा । (सू०-१२०)

'तिविह' इति सूत्रत्रयी कण्ठ्या नवरं बाह्यान् पुत्र-
लान् भवधारणीयशरीरानवगाढोत्पन्नप्रदेशवर्तिना वैक्रि-
यसमुद्धानेन पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वणा क्रियते इति श-
यः । तान् पर्यादाय या तु भवधारणीयकृत्वा सा न्यायत्पुनर्भव-
धारणीयस्यैव किञ्चिद्विशेषापादानं सा पर्यादायपि, अपर्या-
दायाऽपि, इति तृतीया व्यपदिश्यते । अथवा विकुर्वणा भूया-
करणे तत्र बाह्यपुत्रलानावायाभरणादीन् अपर्यादाय कथन-
लक्षणा-रचनादिना उभयतस्तुभ्यर्थेति । अथवा अपर्यादाय-
नि कृकलाससर्पादीनां रक्तव्यक्रणादिकरणलक्षणंति । एवं द्वि-
तीयसूत्रमपि, नवरमभ्यन्तरपुत्रला भवधारणीयानादरिकेण
वा शरीरेण ये सूत्रप्रदेशमवगाढास्तेष्वेव य वसेन्ते ते

अवसेयाः , विभूपापले तु निष्ठीवनादयोऽभ्यन्तरपुटला इति । तृतीयं तु बाह्याभ्यन्तरपुटलयंगेन वाच्यमिति । तथाहि-उभयेषामुपादानाद्वधधारणीयनिष्पादनं तदनन्तरं तस्यैव केशादिरचनञ्च , अनादानाच्चिरविकुर्वितस्यैव मुख्यादधिकारकरणम् , उभयतस्तु बाह्याभ्यन्तराणामनभिमतानामादानतोऽन्येषाञ्चानादानतोऽनिष्टरूपवधधारणीय-तररचनमिति । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

नैर्गयिकविकुर्वणामाह—

नेरइयासं भेंत ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तणं, पुहुत्तं पभू विउव्वित्तणं ? जहा जीवाभिगमे आलावगो तहा नेयव्वो ० जाव दुर्हियासं । (सू०-२०६)

‘ एगत्तं ’ ति एकत्वं प्रहरणानाम् ‘ पुहुत्तं ’ ति , पृथक्त्वम् बहुत्वं प्रहरणानामेव , जहा ‘ जीवाभिगमे ’ इत्यादि । आलापकश्चैवम्—“ गायमा ! एगत्तं पि पभू विउव्वित्तणं, पुहुत्तं, पि पभू विउव्वित्तणं । एगत्तं विउव्वमाणे एगं महं भोगगरू-वं वा भुसुंदिहूवं वा ” इत्यादि । ‘ पुहुत्तं विउव्वमाणे भोगगरू-वाणि व’ इत्यादि । “ ताइं मेवेज्जाइं नो असंवेज्जाइं । एवं सं-वद्धाइं २ सरीगाइं विउव्वन्ति , विउव्वित्ता अणमणम्म कायं अभिहणमाणा अभिहणमाणा वेदणं उदीरेति विउलं उज्जलं पगाढं ककसं कडुयं फरुमं निदुरं चंडं तिन्वं दुक्खं दुग्गं दुर्हियासं ” ति । तत्रोज्ज्वला-विपललेशनाप्यकलङ्किता विपुला-शरीरव्याप-कां प्रगाढां प्रकर्षन्ती कर्कशां कर्कशद्रव्योपमामनिष्ठा-मित्यर्थः , एवं कटुकां परुषां निदुरां चन्ति , चण्डां रौद्रां तीक्षां भृगीनां शरीरव्यापकां दुःखामसुखरूपां दुर्गा-दुः-स्वाश्रयणीयाम् : अत एव दुर्गधसङ्गामिति । भ० ४ श० ६ उ० ।

संप्रति वैक्रियशक्तिं विचिन्तयिषुमिदमाह—

इमीमे णं भेंत ! ग्यणप्पभाणं पुटवीए नेरगिया किं एकत्तं पभू विउव्वित्तणं पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तणं ? , गायमा ! एकत्तं पि पभू पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तणं । एगत्तं विउव्वेमा-णा एगं महं भोगगरूवं वा एवं भुसुंदिकरवत्तमिममनिहल-गदामुमलचकणारायकुंततामगुललउडभिडमाला य० जाव भिडमालरूवं वा पुहुत्तं पि विउव्वेमाणा भोगगरू-वाणि वा० जाव भिडमालरूवाणि वा, ताइं मेवेज्जाइं नो असंवेज्जाइं मेवेज्जाइं नो असंवेज्जाइं सरिसाइं नो अम-रिसाइं विउव्वन्ति, विउव्वित्ता अणमणम्म कायं अभि-हणमाणा अभिहणमाणा वेदणं उदीरेति, उज्जलं विउलं पगाढं ककसं कडुयं फरुमं निदुरं चंडं तिन्वं दुक्खं दुग्गं दुर्हियासं एवं० जाव भूमप्पभाणं पुटवीए छट्ठमत्तमामु-पुटवीसु नेरइया बह मा हंताइं लोहियकुंयूस्वाइं वयं विउत्तं पुतुंडाइं गोमयकीडसमाणाइं विउव्वन्ति, गोमय विउत्तियमाणाइं विउव्वित्ता अन्नमन्नम्म कायं समतुरंगमा-च्छशुभायमाणा २ सयपारागकिमिया विव चालेमाणा

२ अतो २ अणुप्पविस्समाणा २ वेयणं उदीरंति उज्जलं० जाव दुर्हियासं (सू०-८६×)

‘ ग्यणप्पमे ’ इत्यादि गणप्रमापृथिवीनैर्गयिका भदन्त । प्रत्येकं किम् एकत्वम् एकं रूपं विकुर्वितुं प्रभवः , उत पृथक्त्वं पृथक्त्वशब्दो बहुधाची । आह च-कर्मप्रकृतिसंग्रहणचूर्णि-कारोऽपि—“ पुहुत्तसहो बहुत्तवाइ ” इति प्रभूतानि रूपाणि विकुर्वितुं प्रभवः , ‘ विकुर्वे ’ विक्रियायाम् , इत्यागमप्रसिद्धा धातुर्गल्लयस्य विकुर्वणा इति प्रयोगस्ततो विकुर्वितुमित्यु-क्तम् । भगवानाह—एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम् , तत्रैकं रूपं विकुर्वतो मुद्गररूपं वा । मुद्गरः प्रतीतः , भुशुण्डिरूपं वा भुशुण्डिः—प्रहरणविशेषः , करपत्ररूपं वा असिरूपं शक्तिरूपं वा डलरूपं गदाकूपं वा मुशलरूपं वा चक्ररूपं वा नाराचरूपं वा कुन्तरूपं वा तोमररूपं वा शूलरूपं वा लकुटरूपं वा भिण्डमालरूपं वा विकुर्वन्ति । करपत्रादयः प्रतीताः , भिण्डमालः शस्त्रजाति-विशेषः , अत्र संग्रहणीयायां क्वचित् पुस्तकेषु—“ मुग्ग-रमुसुटिकरकथ—असिसत्तिहलं गया मुसलचक्रा । नारा-यकुंततामर—सूललउडभिडमाला य ॥ १ ॥ ” गतार्थो नवरं ‘ करकय’सि क्रकत्वं करपत्रमित्यर्थः , पृथक्त्वं वि-कुर्वन्तो मुद्गररूपाणि वा यावत् भिण्डमालरूपाणि वा ता-न्यापि सदृशानि (समानरूपाणि , नो असदृशानि (अ) स-मानरूपाणि तथा संबन्धयानि-पारिप्रतानि न असंबन्धेया-नि-संबन्धार्थानानि विनदृशकरणे असंबन्धेयकरणे वा शक्यभावात् । तथा संबन्धानि स्यान्मनः शरीरसंलग्नानि नासंबन्धानि-स्वशरीरात् पृथग्भूतानि , स्वशरीरात् पृथ-ग्भूतकरणे शक्यभावात् , विकुर्वन्ति । विकुर्वित्वा अन्यान्य-स्य कायमभिघ्नन्तो वेदनामुदीरयन्ति । किं विशिष्टमित्याह—उज्ज्वलां दुःखरूपतया जाज्वल्यमानां सुखलेशनाप्यकलङ्कि-तामिति भावः । विपुला-सकलशरीरव्यापितया विस्तीर्णा प्रगाढां-प्रकर्षेण मर्मप्रदेशव्यापितया अतीव समवगाढां क-र्कशांमिव कर्कशाम् । किमुक्तं भवति ?—यथा कर्कशः पाषा-णसंग्रहः शरीरस्य खण्डानि चोटयति प्वमान्मर्मप्रदेशान् चोटयन्तीव या वेदनोपजायते सा कर्कशा तां , कटुका-मिव कटुकां पित्तप्रकोपपरिक्लितवपुषो रौहिणीकटुक-द्रव्यामयोपभुज्यमानमार्तशयनाप्रार्तिर्जनिकामिति भावः । त-था परुषां मनसाऽतीव रौद्रयजनिकां निरुदामशक्यप्रती-कारतया बुभेदां चण्डाम्—रुद्रां रौद्राध्यवसायेहेतुत्वात् । तीक्ष्णम-आतशार्थिनी दुःखां-दुःखरूपां दुर्गां बुल्लङ्क्याम-त एव च दुर्गधसङ्गाम् । एवं पृथिव्यां पृथिव्यां ताघटक्लव्यं या-वत् पञ्चम्याम् , ‘ छट्ठमत्तमसु ल’ इत्यादि । षष्ठसत्तम्याः पुन-पृथिव्योर्निर्गयकाः बहूनि-महान्ति गोमयकीटप्रमाणत्वात् , लोहितकुन्धुरूपाणि—आरक्कुन्धुरूपाणि वज्रमयतुण्डांन गोमयकीटसमानानि विकुर्वन्ति , विकुर्वित्वा अन्यान्य-स्य परम्परस्य काय-शरीरं समतुरङ्गा इवाचरन्तः समतुरङ्गायमाणा अथा इव अन्यान्यमारुहन्त इत्यर्थः । ‘ स्थायमाणा स्थायमाणा ’ भक्षयन्तो भक्षयन्तोऽन्तरन्तरनुप्रवि-शन्तोऽनुप्रविशन्तः ‘ सयगोरागकिमिया इव ’ शतपर्वकमय इव इक्षुपर्वकमय इव ‘ चालेमाणा ’ २ शरीरस्य मध्यभागेन सं-

अमरं च वनामुपावयन्त्युज्ज्वलामित्यादि प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

सौधम्येशानयोरेकत्वविकुर्वणामाह—

सोहमीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु देवा एगत्तं पभू विउव्वित्तए, पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए !, इंता पभू । एगत्तं विउव्वेमाणा एगिदियरूवं वा ० जाव पंचिदियरूवं वा पुहुत्तं विउव्वेमाणा एगिदियरूवाणि वा ० जाव पंचिदियरूवाणि वा । ताइं संखेज्जाइं पि अमंखेज्जाइं पि सरिसाइं वि अमरिसाइं पि, संबद्धाइं पि असंबद्धाइं पि रूवाइं विउव्वंति, विउव्वित्ता अप्पणा जहिच्छियाइं कज्जाइं करेति ० जाव अच्चुत्ता । गेवेज्जुत्तरोववाइया देवा किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए !, गोयमा ! एगत्तं पि पुहुत्तं पि । नो खेव णं संपत्तीए विउव्विसु वा विउव्वंति वा विउव्विस्मेति वा । (सू०-२१७५)

‘सोहमीसाणेसु णं’ मित्यादि, सौधम्येशानयोरेकत्वम् । कल्पयोर्देवा एकत्वम्—एकरूपं विकुर्वितुं प्रभवः पृथक्त्वं ? बह्वीत्यर्थः, भगवानाह—गौतम ! एकत्वमपि प्रभवो विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभवो विकुर्वितुम्, एकत्वं विकुर्वन्त एकाद्रियरूपं वा द्वीन्द्रियरूपं वा त्रीन्द्रियरूपं वा चतुर्गिन्द्रियरूपं वा पञ्चाद्रियरूपं वा विकुर्वितुं पृथक्त्वं दृष्टव्यम्, एकाद्रियरूपाणि यावत्पञ्चाद्रियरूपाणि वा, तान्यापि संखेयानि विकुर्वन्ति असंखेयानि वा । तान्यापि सदृशानि—सजातीयानि वा असदृशानि वा—(सजातीयानि संवृद्धानि—आत्मानि संवृद्धानि असंवृद्धानि—आत्मप्रदेशभ्यः पृथग्भूतानि प्रसन्नदष्टपटादीनि, यथा चतुर्दशपूर्वधरा घटान् घटसदृश पटात् पटसदृश विकुर्वन्ति विकुर्वित्वा पञ्चात् यादृच्छिकानि कार्याणि कुर्वन्ति, एवं नावद्यावद्व्युत्त कल्पदेवः । ‘अवेज्जगदेवा णं भन्ते’ इत्यादि प्रसन्नसूत्रं प्रतीतम्, भगवानाह—गौतम ! एकत्वमपि प्रभवः, विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि । ‘नो खेव णं’ मित्यादि, नैव पुनः संपत्त्या नास्तीन्द्रियरूपसंपादनेन विकुर्वितव्यम् । विकुर्वन्ति विकुर्वितव्यन्ति, एवमनुत्तरोपपत्तिका अपि ब्रह्मव्याः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

अमुरकुमाराणामुज्ज्वलानामाह—

देवो भंते ! अमुरकुमारा एगंमि अमुरकुमारावागंमि अमुरकुमारदेवत्ताए उववण्णा । तत्थ णं एगं अमुरकुमारं देवे उज्जुयं विउव्विस्सामीति उज्जुयं विउव्वइ, वंक् विउव्विस्सामीति वंक् विउव्वइ, जं जहा इच्छइ तं तहा विउव्वइ एगं अमुरकुमारं देवे उज्जुयं विउव्विस्सामीति वंक् विउव्वइ, वंक् विउव्विस्सामीति उज्जुयं विउव्वइ, जं जहा इच्छइ णो तं तहा विउव्वइ । मे कहमेवं भंते ! एवं !, गोयमा ! अमुरकुमारा देवा दुविहा पण्णत्ता, तं जहा—मायी मिच्छादिट्ठी उववण्णगा य अमायी सम्महिट्ठी उववण्णगा य । तत्थ णं जं से मायी मिच्छादिट्ठी उववण्णए अमुरकुमारं देवे से णं उज्जुयं विउव्विस्सामीति वंक् वि-

उव्वइ जाव णो तं तहा विउव्वइ । तत्थ णं जं मे अमायी सम्महिट्ठी उववण्णए अमुरकुमारं देवे मे उज्जुयं विउव्वइ ० जाव तं तहा विउव्वइ । दो भंते ! णागकुमारा एवं खेव, एवं ० जाव थणियकुमारा वाणमंतरजोहमियवेमाणिया एवं खेव सेवं भंते ! भंते ति । (सू०-६२६)

‘दो भंते ! अमुरकुमारा’ इत्यादि, यत्वेह मार्यामध्यादृशीनाममुरकुमारादीनामृज्ज्वलानामपि ब्रह्मविकुर्वन्तं भवति तन्मायामध्यान्वप्रत्ययकर्मप्रभावात् । अमायिसम्यगदृष्टीनां तु यथेच्छं विकुर्वणा भवति तदार्जवोपेतसम्यक्त्वप्रत्ययकर्मवशादात् । भ० १८ श० ५ उ० ।

भगवद्देवानां विकुर्वणां प्रकथयन्नाह—

भवियदव्वदेवा णं भंते ! किं एगत्तं पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पभू विउव्वित्तए !, गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए । एगत्तं विउव्वमाणे एगिदियरूवं वा ० जाव पंचिदियरूवं वा, पुहुत्तं विउव्वमाणे एगिदियरूवाणि वा ० जाव पंचिदियरूवाणि वा । ताइं संखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा संबद्धाणि वा असंबद्धाणि वा सरिमाणि वा अमरिमाणि वा विउव्वंति विउव्वित्ता तन्नो पच्छा अप्पणो जहिच्छियाइं कज्जाइं करेति, एवं णारदेवा वि, एवं वम्मदेवा वि । देवाहिदेवाणं पुच्छा, गोयमा ! एगत्तं पि पभू विउव्वित्तए पुहुत्तं पि पभू विउव्वित्तए, गो खेव णं संपत्तिए विउव्विसु वा, विउव्वंति वा, विउव्विस्मेति वा । भावेदेवाणं पुच्छा, जहा भवियदव्वदेवा । (सू०-४६४)

‘भवियदव्वदेवा णं’ मित्यादि । ‘एगत्तं पभू विउव्वित्तए’ ति भव्यद्रव्यदेवो मनुष्यः । पञ्चाद्रियनिर्यगं वा धौक्यलब्धिसम्पन्नः, एकत्वम् एकरूपं प्रभुः—समर्थो विकुर्वयितुम् ‘पुहुत्तं’ ति । नानारूपाणि, देवानिदेवास्तु सर्वथा—त्सुक्यवर्जितान्वात्र विकुर्वन्ते, शास्त्रसङ्गावेऽपीत्यत उच्यते—‘नो खेव णं’ मित्यादि । ‘संपत्तीए’ ति धौक्यरूपसंपादनेन, विकुर्वणशक्तिस्तु विद्यते, तल्लब्धिमात्रस्य विद्यमानत्वात् । भ० १२ श० ६ उ० ।

देवो बाणपुल्लानायाय प्रभुः

देवे णं भंते ! महिङ्गिए ० जाव महाणुभाए बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू एगवसं एगरूवं विउव्वित्तए !, गोयमा ! नो इण्ठे समद्धे । देवे णं भंते ! बाहिरए पोग्गले परियाइत्ता पभू !, इंता ! पभू । मे णं भंते ! किं इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ, अमन्थगए पोग्गले परियाइत्ता विकुव्वइ !, गोयमा ! नो इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, नो

अस्मत्थं गए पांगले परिगइत्ता विउव्वइ । एवं एणं गमेणं ० जाव एगवसं एगरुवं १, एगवसं अणेरुवं २, अणगवसं एगरुवं ३, अणगवसं अणेरुवं ४, चउभङ्गो । देव एं भंत ! महिङ्गए ० जाव महाणुभागे बाहिरए पोगले अपरियइत्ता पभू, कालयं पोगलं नीलगपोगलत्ताए परिणभेत्तए नीलगं पोगलं वा कालगपोगलत्ताए परिणभेत्तए !, गोयमा ! नो इण्डे समड्डे, परिगइत्ता पभू । मे एं भंत ! किं इह गए पोगले तं चेव नवरं परिणमेइत्ति भाणियच्चं, एवं कालगपोगलं लोहियपोगलत्ताए, एवं कालएणं ० जाव मुक्खिं, एवं शीलगं ० जाव मुक्खिं, एवं लोहियपोगलं ० जाव मुक्खिंत्ताए एवं हालिइएणं ० जाव मुक्खिं, तं जहा- एवं एयाए परिवाडीए गंधरसफासं ० कंसडफासपोगलं मउयफासपोगलत्ताए २, एवं दो दो गरुअलहुअ २ सीयउसिण २ शिद्धलुक्ख २, वसाइ सव्वत्थ परिणमेइ, अलावगा य दो दो पोगले अपरियाइत्ता परिगइत्ता । (सू०-२५३)

‘देव एं’ मित्यादि, ‘एगवसं’ इति कालाद्यकवचनम्—एक रूपम्—एकविधाकारं स्वशरीरादि, ‘इह गए’ इति प्रज्ञापकापक्षया इह गतान्—प्रज्ञापकप्रत्यक्षात्मकत्वस्थितानि त्वर्थः । ‘तत्थ गए’ इति देवः किल प्रायो देवस्थान एव वर्तते इति तत्र गतान्—देवलोकदिगतान् ‘अरण्ये गए’ इति प्रज्ञापकत्वोद्देशस्थानाद्यापरत्र स्थितान्, तत्र च स्वस्थान एव प्रायो विकृत्यते, यतः कुतोऽस्यैक्यरूप एव प्रायोऽन्यत्र गच्छतीति नो इह गतान् पुद्गलान् पर्यावायेत्याद्युक्तमिति । ‘कालयं पोगलं नीलगपोगलत्ताए’ इत्यादौ कालनीललोहितद्वारिद्रशुक्लक्षणानां पञ्चानां यणानां दशद्विकसंयोगसूत्राण्यधेयानि । एवं ‘एयाए पाडिवाडीए गंधरसफासं’ इति इह सुरभिभुरभिमतक्षणगन्धद्वयस्यैकमेव । तिरुक्कट्टुकायाम्लमधुररसलक्षणानां पञ्चानां रसानां दशद्विकसंयोगसूत्राण्यधेयानि, अष्टानां च स्पर्शानां चत्वारः सूत्राणि परस्परविरुद्धेन कर्कशमृदादिना द्वयेकैकसूत्रनिष्पादनादिनि । भ० ६ श० ६ उ० ।

देवो रूपीभूत्वा अरूपी न भवति—

देवे एं भंत ! महिङ्गए ० जाव महेसक्खे पुब्बामेव रूवी भवित्ता पभू अरूविं विउव्वित्ता एं चिडित्तए, एणो इण्डे समड्डे । से केण्डेणं भंत ! एवं बुद्धइ देवे एं ० जाव एणो पभू अरूविं विउव्वित्ता एं चिडित्तए, गोयमा ! अहमेयं जाणामि, अहमेयं पासाभि, अहमेयं बुज्झामि, अहमेयं अभिसमञ्जागच्छामि । मए एयं एणायं, मए एयं दिट्ठं, मए एयं बुद्धं, मए एयं अभिसमञ्जागयं, जसं तहागयस्स जीवस्स सरुवस्स सकम्मस्स सरागस्स सवेदणस्स समोहस्स सलेसस्स ससरीरस्स ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पप्पायति । तं जहा-कालत्तं वा ० जाव सुक्खित्ते वा सुब्धिगंधत्ते वा दुब्धिगंधत्ते

वा तित्तं वा ० जाव महुरत्ते वा कक्खडत्ते वा ० जाव लुक्खत्ते से तेण्डेणं गोयमा ! ० जाव चिडित्तए । सच्चं एं भंत ! से जीवे पुब्बामेव अरूवी भवित्ता पभू रूविं विउव्वित्ता एं चिडित्तए, एणो इण्डे समड्डे ० जाव चिडित्तए गोयमा ! अहमेयं जाणामि, ० जाव जसं तहागयस्स जीवस्स अरूवस्स अकम्मस्स अरागस्स अवेदस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स एणो एवं पप्पायति, तं जहा-कालत्ते वा ० जाव लुक्खत्ते वा, से तेण्डेणं ० जाव चिडित्तए वा सेवं भंत ! भंत ! इति । (सू०-५६७)

‘देव एं’ मित्यादि, ‘पुब्बामेव रूवी भवित्ता’ इति पूर्वव्यवसितकालात् शरीराविपुद्गलसंबन्धान् मूर्तो भूत्वा मूर्त्तं सन्नित्यर्थः प्रभुः ‘अरूविं’ इति अरूपिण-रूपगतीनाम् अमूर्तमात्मानमिति गम्येत, ‘गोयमा !’ इत्यादिना स्वकीयस्य वचनस्याव्यभिचारित्वोपदर्शनाय सम्बन्धपूर्वकतां दर्शयन्तुस्सरमाह—‘अहमेयं जाणामि’ इति अहमेतद्व्यपमात्ममधिकृतप्रश्रितेयभूतं वस्तु जानामि विशेषपरिच्छेदेनेत्यर्थः । ‘पासाभि’ इति सामान्यपरिच्छेदतो दर्शनेत्यर्थः । ‘बुज्झामि’ इति बुद्धे-अहं, बोधेः स्वयणदर्शनपर्यायत्वात् । किमुक्तं भवति?—‘अभिसमञ्जागच्छामि’ इति अभिविधिना साहचर्येण चावगच्छामि—सर्वैः परिच्छिन्निप्रकारैः परिच्छिन्नाभि । अनेनात्मनो वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्तमथातीतकाले एवैव अस्मिन्महेशयिआह—‘मए’ इत्यादि, किं तदभिसमन्वागतम्?, इत्यह—‘जसं’ मित्यादि, ‘तहागयस्स’ इति तथागत-इत्येतं देवव्यतिक्रमप्रकारमापन्नस्य ‘सरुवस्स’ इति वसंगन्धादिगुणयत् । यथा स्वरूपेणामूर्त्तस्य सतो जीवस्य कथं भवतु ? इत्याह—‘सकम्मस्स’ इति कर्मपुद्गलसंबन्धादिति भावः । एतद्वच कथमित्यत आह ‘सरागस्स’ इति रागसम्बन्धात् कर्मसंबन्ध इति भावः । रागश्चेह माया-लोभलक्षणा ग्राह्य, तथा ‘संवेदस्स’ इति रुचादिदेवयुक्तस्य, तथा ‘समोहस्स’ इति इह मोहः-कलत्रादिषु स्मृतो मिथ्यात्वं चाविप्रमोहो वा, ‘सलेसस्स ससरीरस्स’ इति व्यक्तम्, ‘ताओ सरीराओ अविप्पमुक्कस्स’ इति येन शरीरेण मशरीरस्तस्माच्छरीरादविप्रमुक्तस्य, ‘एवं’ इति वक्ष्यमाण प्रज्ञायते सामान्यजनेनापि, तद्यथा-कालत्वं वेत्यादि, यतस्तस्य कालत्वादि प्रज्ञायते अतो नासौ तथागतो जीवा रूपी सन्नरूपमात्मानं विकृत्य प्रभुः स्यानुमिति । एतद्वच विपर्ययेण दर्शयिआह—‘सच्चं एं भंत !’ इत्यादि, ‘सच्चं एं भंत ! से जीवे’ इति यो देवादिरभूत् स एवासौ भवन्त ! जीवः पूर्वमेव विवर्तितकालात् ‘अरूवि’ इति अवर्णादिः ‘रूवि’ इति वर्णादिमस्यम् ‘नो एवं पण्णायति’ इति नैवं केवलानाऽपि प्रज्ञायतेऽसत्त्वात्, असत्त्वं च मुक्तस्य कर्मबन्धहन्त्वजायेन कर्माभावात्तदभावे च शरीराभावाद्दर्शयिभाव इति । नारूपी भूत्वा रूपी भवतीति । भ० १७ श० ३ उ० ।

वायुकायस्य विकृर्षणमाह—

पभू एं भंत ! वाउकाए एगं महं इत्थिरुवं वा पुरिसरुवं

वा हत्थिरूवं वा जणरूवं वा पधं जुगगिग्लिथिल्लि-
सीयसंदमाणियरूवं वा विउच्चित्तए ? गोयमा ! नो इण्हे
समहे । वाउकाएणं विकुब्बमाणे पगं महं पडागासंठियं रूवं
विकुब्बइ । पभू खं भंते ! वाउकाए एगं महं पडागासंठियं
रूवं विउच्चित्ता अणेगाइं जोयणाइं गमित्तए ? इता !
पभू । से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ परिड्डीए गच्छइ ?
गोयमा ! आयड्डीए गच्छइ थो परिड्डीए गच्छइ, जहा
आयड्डीए एवं चेव अयकम्ममुणाऽवि आयप्पयोगेण
वि भाणियव्वं । से भंते ! किं उमिओदयं गच्छइ, पयोदयं
गच्छइ ? गोयमा ! ऊसिओदयं पि गच्छइ पयोदयं पि गच्छ-
इ । से भंते ! किं एगओ पडागं गच्छइ, दुहओ पडागं ग-
च्छइ ? गोयमा ! एगओ पडागं गच्छइ, नो दुहओ पडा-
गं गच्छइ । से खं भंते ! किं वाउकाए पडागा ? गोयमा !
वाउकाए खं से नो खलु सा पडागा । (सू० १५७)

पभू खं भंते ! बलाहणे एगं महं इत्थिरूवं वा० जाव संदमा-
णियरूवं वा परिणामित्तए ? इता ! पभू । पभू खं भंते !
बलाहए एगं महं इत्थिरूवं परिणामित्ता अणेगाइं जोय-
णाइं गमित्तए ? इता ! पभू । से भंते ! किं आयड्डीए गच्छइ,
परिड्डीए गच्छइ ? गोयमा ! नो आयड्डीए गच्छइ,
परिड्डीए गच्छइ । एवं नो अयकम्ममुणा परकम्ममुणा नो
अयप्पयोगेणं परप्पयोगेणं ऊसितोदयं वा गच्छइ पयो-
दयं वा गच्छइ । से भंते ! किं बलाहए इत्थी ? गोयमा !
बलाहए खं से थो खलु सा इत्थी, एवं पुरिमण आमे
इत्थी । पभू खं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं परि-
णामित्ता अणेगाइं जोयणाइं गमित्तए जहा इत्थिरूवं तहा
माणियव्वं, नवरं एगओ चक्रवालं पि दुहओ चक्रवालं
पि गच्छइ (ति) भाणियव्वं । जुगगिग्लिथिल्लिसीयासंदमा-
णियाणं तेहेव । (सू० १५८)

‘पभू खं’ मित्यादि. ‘जाणं’ नि शकटम् ‘जुगं’ नि
गोह्वणियप्रसिद्धं जम्पानं-ब्रह्मस्वप्रमाणं वेदिकोपशोभितम् ।
‘गिग्लि’ ति इस्तिन उपारं कोल्लररूपा या मानुषं गिलतीच गि-
ग्लि । ‘थिल्लि’ ति लाटानां यद्वयपल्ल्याने तदव्यविषयेषु
थिल्लान्युच्यते । ‘सीयं’ ति शिषिका कूटाकाराच्छादितो ज-
म्पानविशेषः । ‘संदमाणियं’ ति पुरुषप्रमाणायामो जम्पा-
नविशेषः । ‘एगं महं पडागासंठियं’ ति महत् पूर्वप्रमाणा-
पेक्षया पताकासंस्थितं स्वरूपणैव वायोः पताकाकारशरी-
रत्वात् वैक्रियावस्थायामपि तस्य तदाकारस्यैव भावादिति ।
‘आइड्डीए’ ति । आत्मरूपा—आत्मशक्त्याऽऽत्मलभ्या वा ।
‘आयकम्ममुण’ ति आत्मक्रियया ‘आयप्पयोगेणं’ ति
न परप्रयुक्त इत्यर्थः । ‘ऊसिओदयं’ नि उच्छिन्न—ऊर्ध्व
उदय—आयामो यत्र गमने तदुच्छिन्नोदयम्—ऊर्ध्वपताकमित्य-
र्थः । क्रियाविशेषणं चेदम् । ‘पतादयं’ ति पतदुदयं पति-

तपताकं गच्छति । ऊर्ध्वपताकास्थापना वियम्—पाततपता-
कास्थापना वियम्, ‘एगओ पडागं’ ति एकतः एकस्यां
विशि पताका यत्र तदेकत-पताकम्, स्थापना वियम् । ‘दुह-
ओ पडागं’ ति द्विधापताकम्, स्थापना वियम् । रूपास्त-
क्रियाधिकाराहलाहकसूत्राणि ‘बलाहए’ ति मेघाः, ‘प-
गिग्लिमेणए’ ति बलाहकस्याजीयवेन विकुर्वणाया असम्भ-
वान्परिणामायतुमिन्पुक्तम् । परिणामश्चास्य विधिसारूपः ।
‘नो आइड्डीए’ ति कथतन-वाम्मेघस्य विवर्जितायाः शङ्कर-
भावाभ्यामदयो गमनमरित । वायुना वेधेन वा प्रतितस्य
तु स्यादपि गमनमतोऽभिधीयते ‘परिड्डीए’ ति ‘एवं पुरि-
से आसे इत्थि’ ति स्त्रीरूपसूत्रामय पुरुषरूपाश्चरूपह-
स्तिरूपसूत्राण्यध्येतव्यानि । पानरूपसूत्रं विशेषोऽस्तीति
तदर्थेयति—‘पभू खं भंते ! बलाहए एगं महं जाणरूवं
गारणामित्ता’ इत्यादि ‘पतादयं पि गच्छइ’ इत्येतदन्ते स्त्री-
रूपसूत्रसमानमेव । विशेषः पुनरयम्—‘से भंते ! किं एग-
ओ चक्रवालं दुहओ चक्रवालं गच्छइ ? गोयमा !
एगओ चक्रवालं पि गच्छइ, दुहओ चक्रवालं पि गच्छइ’
ति । अस्यैदोत्तररूपमंशमाह—नवरं ‘एगओ’ इत्यादि ।
इह याने-शकटं चक्रवालं—चक्रम्, शेषसूत्रेषु त्वयं विशेषो
नास्ति, शकट एव चक्रवालसङ्ग्राहम् । ततश्च युग्यगिग्लिथि
ग्लिथिचक्रास्यन्द्मामिकारूपसूत्राणि स्त्रीरूपसूत्रवद्ध्यया-
नि । एतदवाह—‘जुगगिग्लिथिल्लिसीयासंदमाणियाणं तेहेव’
ति । भ० ३ श० ४ उ० ।

भाषाविकुर्वणे प्रभुत्वमाह—

देवे खं भंते ! मत्तिड्डीए० जाव महंमबवे रूवसहरसं वि-
उच्चित्ता पभू आमामसहरसं भामित्तए ? इता पभू । सा खं
भंते । किं एगा भासा भासासहरसं ? गोयमा ! एगा खं सा
भासा थो खलु तं भासामहसं । (सू०-५३५×)

‘देवे खं’ मित्यादि ‘एगा खं सा भासा भास’ ति एकाऽ-
सौ भाषा, जीविकत्वेनोपयोगकत्वात् एकस्य जीवस्यैकदा
एक उपोपयोग इष्यते, ततश्च यदा सत्याद्यन्यतरस्यां भाषायां
वर्तते तदा नान्यस्यामित्येकैव भाषेति । भ० १४ श० ६ उ० ।

केरिसा विउच्चणा ।

तत्र ‘केरिसविउच्चण’ ति कीदृशी चमरस्य विकुर्व-
णाशक्तिरित्यादिप्रश्ननिर्वचनार्थः प्रथम उद्देशकः । भ० ३
श० १ उ० ।

तत्र कीदृशी विकुर्वणा ? इत्याद्यर्थस्य प्रथमोद्देशकस्यैव
सूत्रम्—

तेणं कालेणं तेणं समणं भोया नामं नगरी होत्था,
वण्णओ—तीमे खं भोयाए नगरीए बहिया उत्तरपुर-
च्छिमे दिभीभागे खं नंदणे नामं चेतिए होत्था । व-
ण्णओ—तेणं कालेणं तेणं समणं सामी समोस्सेहे प-
रिसा निग्गच्छइ पडिगया परिसा । तेणं कालेणं तेणं
समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स दोच्चे अंतेवा-
सी अग्गिभूती नामं अणगारे गोयमगेत्तेणं सत्तुस्सेहे०
जाव पज्जुवासमाणे एवं वदासी-चमरे खं भंते ! अ-

सुरिदे असुरराया केमहिङ्गिए ! केमहज्जुत्तिए ! के-
महाबले ! केमहायसे ! केमहासोक्खे ! केमहाणु-
भागे !, केवइयं च खं पभू विउच्चवत्तए ! गोयमा !
चमरे खं असुरिदे असुरराया महिङ्गिए० जाव महाणुभागे
से खं तत्थ चोत्तीसाए भवणावासमयसहस्माणं चउसट्ठीए
सामाणियसाहस्सीणं तायत्तीसाए तायत्तीसगाणं० जाव
विहरइ, एवं महिङ्गिए० जाव महाणुभागे, एवतिंयं
च खं पभू विउच्चवत्तए, से जहानामए जुवतिं जुवाणं
इत्थेणं इत्थे गेएहेज्जा, चक्कस्स वा नाभी अरयाउत्ता
सिया, एवामेव गोयमा ! चमरे असुरिदे असुरराया वे-
उच्चियममुग्घाएणं समोह(णिज्ज)णह, वेउच्चियममुग्घा-
ए खं समोहणइ संखेज्जाइ जोयणइ दंडं निमिरइ, तं जहा-
रयणणं० जाव रिट्ठाणं अहावायरे पोग्गले परिमा-
डेइ, अहावायरे पोग्गले परिसाडित्ता अहासुहुमे पोग्ग-
ले परियाएति, अहासुहुमे पोग्गले परियाइत्ता दोखं पि
वेउच्चियममुग्घाएणं समोहणतिरत्ता पभू खं गोयमा ! चमरे
असुरिदे असुरराया केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं बहूहिं
असुरकुमारेहिं देवेहिं देवीहिं य आइएणं वितिकिएणं
उवत्थडे संथडे फुडे अवगाढा अवगाढं करत्तए । अ-
हुत्तरं च खं गोयमा ! पभू चमरे असुरिदे असुरराया
तिरियमसंखेज्जा दीवमपुहे बहूहिं असुरकुमारेहिं देवेहिं
देवीहिं य आइएणे वितिकिएणं उवत्थडे संथडे फुडे
अवगाढावगाढे करत्तए, एस खं गोयमा ! चमरम्म
असुरिदस्स असुरगणो अयमेयारूवे विसए विमयमेत्ते
बुइए णो चव खं संपत्तीए विकुच्चिसु वा विकुच्चति
वा विकुच्चिस्सति वा । (सू० १२६) ॥

'तेणं कालेण' मित्यादि सुगमं, एवम् 'केमहिङ्गिए'
ति केन रूपेण महर्द्धिकः ? , किरुपा वा महर्द्धिरस्येति
किमहर्द्धिकः, कियम्महर्द्धिक इत्यन्ये, 'सामाणियसा-
हस्सीणं' ति समानया-इन्द्रनुल्यया ऋद्धया चरन्तीति
सामानिकाः 'तायत्तीसाए' ति त्रयस्त्रिंशतः 'तायत्तीसगा-
णं' ति मन्त्रिकल्पानां यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—'चउगह लो-
गपालाण पन्नगह अग्गमहिस्सीण सपरिवागणं तिगहं पार-
साणं सत्तएहं अणियाणं सत्तएहं अणियाहियईणं चउगणं
चउसट्ठीणं आयरक्खंदवभाहस्सीणं अअंमि च बहूणं च-
मरत्तंचारायहाणीवत्थव्वाणं देवाणं य वेयीणं य आहवच्च
पोरेवच्च सामिच्चं भाट्ठिन् आणाईसरमेणावच्चं कारमाणं
पालेमाणं महयाऽऽद्यनट्ठगीयवाइयतंतीतलतालनुडियघ-
णमुंगपहण्णवाइयरवेणं दिव्वाइ भोगभोगाइं भुजमाणं'
ति तत्राधिपत्यम्—आधिपतिकर्म पुणवर्तित्वम्—अग्रगा-
मित्वं स्वामित्वं—स्वस्वामिभावं भर्तृत्वम्—पोषकत्वम् आ-
ह्वर्यम्—आह्वारप्रधानम् सतो यत्सनापत्यं तत्तया, त-

त्कारयन् अन्यैः पालयन् स्वयमिति, तथा महता रवेस्ते-
ति योगः । 'आहय' ति आह्वयानकप्रतिबद्धानीति वृद्धाः,
अथवा—'अहय' ति अहतानि—अव्याहतानि नाट्यगी-
तवादितानि, तथा तन्त्री—वीणा तलतालाः—हस्ततालाः
तला वा हस्ताः तालाः—कांसिकाः 'तुडिय' ति शेष-
तूर्याणि, तथा घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याणां मृदङ्गो—मर्दलः
पटुना—दक्षपुटवेण प्रवादित इत्यंतषां इन्द्रोऽत एषां यो
रवः स तथा तेन 'भोगभोगाइ' ति भोगाह्वानं शब्दा-
दीन् 'एवं महिङ्गिए' ति एव महर्द्धिक इव महर्द्धिकः,
इत्यन्महर्द्धिक इत्यन्ये । 'से जहानामए' इत्यादि, यथा
युवतिं युवा इस्तेन हस्ते गृह्णाति, कामवशाद्वाहतरग्रह-
णता निरन्तरहस्ताकुलितयेत्यर्थः, इष्टान्तान्तरमाह—'चक्क-
स्स' त्यादि, चकस्य वा नाभिः, किंभूता ?—'अरगाउत्त'
ति अरकैगयुक्ता—अभिधिधनाऽन्विता अरकायुक्ता 'सि-
य' ति 'स्यात्—भवेत्, अथवा—अरका उन्नासिता—
आस्फालिता यस्यां सा आरकोत्तासिता, 'एवमेव' ति नि-
रन्तरतयेत्यर्थः, प्रभुर्जम्बुद्वीपं बहुभिर्देवादिभिराकीर्णं कर्त्तु-
मिति योगः । वृद्धेस्तु व्याख्यानं—यथा यात्रादिषु युवतियु-
नां हस्ते लग्ना—मन्त्रिबद्धा गच्छति बहुलोकप्रचितं देशं,
एवं यानि रूपाणि विकुर्वन्तीति तान्येकस्मिन् कर्त्तार प्र-
तिपद्यन्ति । यथा वा चकस्य नाभिरका बहुभिरारकैः प्रति-
बद्धा घना निश्चिद्रा, एवमात्मशरीरमनिबद्धरसुर्देवैर्देवी-
भिश्च पूर्येदिति । 'वेउच्चियममुग्घाएणं' ति वैक्रियकर-
णाय प्रयत्नाविशरणं 'समोहणइ' ति समुपहृत्यते समु-
पहतो भवति समुपहन्ति वा—प्रदेशान् विक्षिपतीति । त-
त्स्वरूपमेवाह—'संखेज्जाइ' इत्यादि, दण्ड इव दण्ड—
ऊर्ध्वाध आयतः शरीरबाह्वयो जीवप्रदेशकर्मपुद्गलसमूहः,
तत्र च विविधपुद्गलानादत्त इति दर्शयन्नाह—तद्यथा—र-
त्मानां—कर्केतनादीनाम्, इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला
आदारिका वैक्रियसमुद्धानं च वैक्रिया एव प्राप्या भवन्ति
तथाऽपीदं तेषां रत्नादिपुद्गलानांमिव सारताप्रतिपादनाय
रत्नानामित्याद्युक्तम्, तच्च रत्नानामिवेत्यादि व्याख्येयम् ।
अन्ये त्वाहु—आदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रि-
यतया परिणमन्तीति । यावत्कर्णादिदं दृश्यम्—'बहूणं
वेकलियाणं लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं हंसगम्भाणं पुलया-
णं सोगधियाणं जार्तारसाणं अंकाणं अजणाणं रयणाणं जा-
यरूवाणं अजणपुलयाणं फलिहाणं' ति, किम् ? , अत
आह—'अहा वायरे' ति यथा वादरान्—असारान् पुद्गलान् प-
रिशातयति दण्डनिर्गृहीतान्, यथाक्लं प्रज्ञापनाटीका-
या यथा—स्थूलान्—वैक्रियशरीरानामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धा-
न् शातयतीति तत्समुद्धानशब्दमर्थेनाथेमनामार्गिकं
वैक्रियशरीरकर्मनिर्जरणमाश्रयेति । 'अहा सुहुमं' ति य-
था सूडमान्—सागान् 'परियाए' ति पर्यादत्त, दण्डनि-
सर्गेगृहीतान् ; सामस्त्येनादत्त इत्यर्थः । 'दोखं पि' ति
द्वितीयमपि वारं समुद्घाते करोति, चिकीर्षितरूपनि-
र्माणार्थं ततश्च 'पभू' ति समर्थः 'केवलकप्पं' ति के-
वल—परिपूर्णं, कल्पत इति कल्पः—स्वकार्यकरणसाम-
र्थ्योपेतस्ततः कर्मधारयः, अथवा—केवलकल्पः—केव-
लज्ञानसदृशः परिपूर्णतासाधर्म्यात्सम्पूर्णपर्यायो वा केवल-

कल्प इतिशब्दः । 'आइच्च' मित्यादय एकाया अत्यन्तव्या-
तिदशतायोक्ताः । 'अदुत्तरं च शं' ति अथापरं च एवं च
सामर्थ्यातिशयवर्णनम्, 'विमप' ति गोचरो वैक्रियकरण-
शक्तः, अयं च तत्करणयुक्तोऽपि स्यादित्यत आह—
'विसयमेते' ति विषय एव विषयमात्रं—क्रियाशून्यं 'बु-
द्ध' ति उक्तम्, एतदेवाह—'संपत्ती' ति यथोक्ताय-
सम्पादनेन 'विउच्छ्रवसु वा' विकुर्वितयान् विकुर्वन्ति वा
विकुर्विष्यन्ति वा, 'विकुर्व' इत्ययं धातुः सामान्यकोऽस्ति,
विकुर्वन्त्यादिप्रयोगवशनादांत ।

जति शं भंते ! चमरे अमुरिंदे असुरराया एमहि-
क्षिणं जाव एवइयं च शं पभू विकुव्वित्तए, चमरस्स
शं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया देवा के
महिद्धियां जाव केवतियं च शं पभू विकुव्वित्तए !,
गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया दे-
वा महिद्धियां जाव महाणुभागा । ते शं तत्थ साणं
साणं भवणाणं साणं साणं सामाणियाणं साणं सा-
णं अगमहिंसीणं जाव दिव्वाइ भोगभोगाइ भुंजमा-
णा विहरंति । एवं महिद्धियां जाव एवइयं च शं
पभू विकुव्वित्तए, से जहानामए—जुवति जुवाणे हत्थे-
णं हत्थे गेण्हज्जा चकस्स वा नाभी अरयाउत्ता सि-
या एवामेव गोयमा ! चमरस्स असुरिंदस्स असुरर-
न्नो एगमेगे सामाणिए देवे वेउव्वियसमुग्घाणं समो-
हणइ समोहणित्ता जाव दोच्चे पि वेउव्वियसमुग्घाणं
समोहणति समोहणित्ता पभू शं गोयमा ! चमरस्स
असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामाणिए देवे केवल-
कप्पं जंघुदीवं दीवं बहूहि असुरकुमारेहि देवेहि देवी-
हि य आइच्चं वित्तिकिच्चं उवत्थडं संथडं फुडे अवगा-
दावगाढं करेत्तए । अदुत्तरं च शं गोयमा ! पभू च-
मरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगे सामाणियदेवे ति-
रियमसंखेजे दीवसमुहं बहूहि असुरकुमारेहि देवेहि दे-
वीहि य आइरणे वित्तिकरणे उवत्थडे संथडे फुडे
अवगाढावगाढे करेत्तए । एस शं गोयमा ! चमरस्स
असुरिंदस्स असुररन्नो एगमेगस्स सामाणियदेवस्स
अयमयारूवे विसए विसयमेते बुद्ध एणो चव शं संपत्तीए
विकुव्विसु वा विकुव्वति वा विकुव्विस्सति वा । ज-
ति शं भंते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो सामाणिया
देवा एवं महिद्धियां जाव एवतियं च शं पभू विकुव्वि-
त्तए । चमरस्स शं भंते ! असुरिंदस्स असुररन्नो ताय-
त्तीसिया देवा केमहिद्धिया !, तायत्तीसिया देवा
जहा सामाणिया तहा नेयव्वा, लोयपाला तहेव, नवरं
संखेजा दीवसमुहा भाणियव्वा । बहूहि असुरकुमारेहि—अ०

रीहि य आइन्ने० जाव विउव्विस्संति वा । जति शं भं-
ते ! चमरस्स असुरिंदस्स असुररन्नो लोयपाला दे-
वा एवं महिद्धियां जाव एवतियं च शं पभू वि-
उव्वित्तए । चमरस्स शं भंते ! असुरिंदस्स असुरर-
न्नो अगमहिंसीणं देवीणं के महिद्धियाणं० जाव
केवतियं च शं पभू विकुव्वित्तए !, गोयमा ! च-
मरस्स शं असुरिंदस्स असुररन्नो अगमहिंसीणं
महिद्धियाणं० जाव महाणुभागाणं । ताणं शं त-
त्थ साणं साणं भवणाणं साणं साणं सामाणिय-
साहस्मीणं साणं साणं महत्तरियाणं साणं साणं
परिसाणं० जाव एमहिद्धियाणो अन्नं जहा लो-
यपालाणं अपरिसेसं । भवं भंते ! भंते ! ति । (ख० १२७)

भगवं दोच्चे गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ
नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता जणव तच्च गोयमे वायुभूती
अणगारे तेण्व उवागच्छति उवागच्छित्ता तच्च गो-
यमं वायुभूति अणगारं एवं वदामी—एवं खलु
गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया एवं महिद्धिए तं
चेव एवं सव्वं अपुट्ठवागरणं नेयव्वं अपरिसेसियं० जा-
व अगमहिंसीणं वत्तव्वया समत्ता । तए शं से तच्च
गोयमे वायुभूती अणगारे दोच्चेस्स गोयमस्स अग्निभूइस्स
अणगारस्स एवमाइक्खमाणस्स भासमाणस्स पणणव-
माणस्स परूवेमाणस्स एयमहुं नो सदहइ नो पत्तियइ नो
रोयइ एयमहुं असदहमाणे अपत्तियमाणे अरे एमाणे
उट्ठए उट्ठइ उट्ठत्ता जेण्व समणे भगवं महावीरे तेण्व
उवागच्छइ० जाव पज्जुवाममाणे एवं वयासी—एवं खलु
भंते ! मम दोच्चे गोयमे अग्निभूती अणगारं ए-
वमात्तिक्खइ भासइ पन्नवइ परूवेइ एवं खलु गो-
यमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया महिद्धिए० जाव महा-
णुभावे से शं तत्थ चोत्तीमाणं भवणावासमयसदहसा-
णं एवं तं चेव सव्वं अपरिसेसं भाणियव्वं० जा-
व अगमहिंसीणं वत्तव्वया समत्ता । से कहमयं भं-
ते !, एवं गोयमादिसमणं भगवं महावीरे तच्चं
गोयमं वाउभूति अणगारं एवं वदामी—जएणं गोयमा !
दोच्चे गोयमा ! अग्निभूइ अणगारे तव एवमा-
त्तिक्खइ एवं भासइ एवं पन्नवेइ एवं परूवेइ ।
एवं खलु गोयमा ! चमरे असुरिंदे असुरराया
महिद्धिए एवं तं चेव सव्वं० जाव अगम—
हिंसीणं वत्तव्वया समत्ता सच्चे शं एममहुं । अहं
पि शं गोयमा ! एवमात्तिक्खामि भासेमि पस्सवेमि
परूवेमि, एवं खलु गोयमा ! चमरे० जाव महिद्धि-
ए सो चेव वित्तिओ गमो भाणियव्वो० जाव अ-

तएणं मे तच्च गोयमे वाउभूती अणगारं दोच्चेणं
गोयमेणं अग्गिभूतीणामेणं अणगारेणं सद्धिं जेणेव स-
मणे भगवं महावीरे ० जाव पज्जुवासमाणे एधं वयासी-
ज्जतिं णं भंतं ! चमरे असुरिंदे असुरराया एवं महिद्धिण
० जाव एवतियं च णं पभू विक्कुञ्चित्तए । बलीं णं भंतं !
वहरोयसिंदे वहरोयणराया केमहिद्धिण ० जाव केवइयं
च णं पभू विक्कुञ्चित्तए ? , गोयमा ! बलीं णं वहरो-
यसिंदे वहरोयणराया महिद्धिण ० जाव महानुभागे, से णं
तत्थ तीसाए भवणावाससयसहस्साणं मट्ठीए सामाणि-
यमाहस्सीणं समं जहा चमरस्स तहा बलियस्स वि शे-
यव्वं । णवरं यातिग्गं केवलकप्पं जंबुदीवं ति भाणि-
यव्वं, सेसं तं चेव गिरवमंमं शेयव्वं, णवरं णाणत्तं
जाणियव्वं भवणेहिं सामाणिएहिं, मेवं भंतं ! भंते त्ति । तच्च
गोयमे वायुभूती ० जाव त्रिहरति ० भंतं ! त्ति । भगवं
दोच्चे गोयमे अग्गिभूती अणगारं समणं भगवं महावीरं
वंदइ रत्ता एवं वदासी-जइ णं भंतं ! बलीं वहरोयसिंदे
वहरोयणराया एमहिद्धिण ० जाव एवइयं च णं पभू
विक्कुञ्चित्तए । धरणं णं भंतं ! नागकुमारिंदे नागकुमार-
राया केमहिद्धिण ० जाव केवतियं च णं पभू विक्कुञ्चि-
त्तए ? , गोयमा ! धरणं णं नागकुमारिंदे नागकुमार-
राया एमहिद्धिण ० जाव से णं तत्थ चांयालीसाए
भवणावामयमहस्साणं छएहं सामाणियमाहस्सीणं ता-
यत्तीमाए तायत्तीसगाणं चउएहं लोगपालाणं छएहं अ-
ग्गमहिमीणं सपरिवागणं तिएहं परिमाणं मत्तएहं अ-
गियाणं मत्तएहं अगीयाहिवईणं चउत्तीसाए आयरक्ख-
देवमाहस्सीणं अजेमिं च ० जाव त्रिहरइ । एवतियं च
णं पभू विउञ्चित्तए मे जहानामए-जुवतिं जुवाणे ० जाव
पभू केवलकप्पं जंबुदीवं दीवं ० जाव तिरियं सेखजे दी-
वममुंद वहिं नागकुमारिंहिं ० जाव विउञ्चित्तमंति वा ।
सामाणिया तायत्तीमल्लेगपालमा महिसीओ य तेहव,
जहा चमरस्स । एधं धरणे णं नागकुमारराया महिद्धि
० जाव एवतियं जहा चमरं तहा धरणेण वि, णवरं र
खेजं दीवममुंद भाणियव्वं । एवं ० जाव पणियकुमा
वाणभंतरा जइमिया वि, नवरं दाहिणिल्ले रुव्वं अग्गि

‘नयरं संलज्जा वीषसमुद्भूतिं लोकपालादीनां सामानिकेभ्योऽप्यनरद्विकषेनाहपतरत्वाद्वाक्रियकरणलब्धेति । ‘अपट्टयागणं’ इति कर्पणं सति प्रतिपादनं ‘धरौयणि-
दे’ इति दासिणात्यासुरकुमारभ्यः रुकाशादिशिष्टं रोज-
मं-दीपनं येषामस्ति ते वैराचना—औदीच्यासुगन्तेषु म-
ध्य इन्द्र—परमेश्वरो वैराचनेन्द्रः ‘सारणे कदलकप-
ति औदीच्येन्द्रेण यत्किञ्चिदुत्तरलब्धिकवादिति । ‘ए-
वं० जाव अणियधुमार’ इति धरणप्रकरणमिध भूतानन्दा-
दिमहाघोषान्तभवनपत्नीन्द्रप्रकरणान्यध्यानि, तेषु चेन्द्र-
नामान्येतादृशाधानुसारतां वाच्यानि—“ चमरे १ धरणे २
तह वे-णुदेव ३ हरिकंत ४ अग्निरीहे य ५ । पुण्णे ६ जल-
कंते वि य ७, अमिय ८ विसंवे य ९ घोसे य १० ॥ १ ॥ ”
एतं दक्षिणनिकायेन्द्राः । इतरं तु—“ बलि १ भूयाणंद २ वे-
णुदालि ३ हरिसह ४ ऽग्नि (भि) माणव ५ धसिद्ध ६ । जलप्यभे
७ ऽमियवा-हणे ८ पभंजण ९ महाघोसे १० ॥ १ ॥ ” एतेषां च
भगवत्संख्या—“ चउतीसा १ चउसत्ता २ ” इत्यादिपूर्वोक्त-
गाथाद्वयावधमेया । सामानिकामरत्तसंख्या वैधम्—“ च-
उसट्ठी सट्ठी खलु, छुच्च सहस्सा उ असुरवज्जाणं । सा-
माणिया उ पण, चउग्गुणा आयरक्खा उ ॥ १ ॥ ” अ-
ग्रमहिष्यस्तु प्रत्येकं धरणादीनां षट् । सूत्राभिलाषस्तु धर-
णसूत्रवत्कार्यः, ‘वाणमंतरजोइसिया वि’ इति व्यन्तरे-
न्द्रा अपि धरणेन्द्रवत्स्वरूपविधारा वाच्याः, एतेषु च प्र-
तिनिकाये दक्षिणोत्तरभेदेन द्वौ द्वौ इन्द्रौ स्याताम्, तद्य-
था—“ काले य महाकाले १, सुरुवण्डिरुव २ पुण्णभेदे य ।
अमरयधमणिभेदे, भीमे य तथा महाभीमे ॥ १ ॥ किनर-
किपुंगसे खलु, सण्णुरिमे चव तह महापुरिसे । अइका-
यमहाकाये ७, गीयइ चव गीयजमे ८ ॥ २ ॥ ” एतेषां
ज्योतिष्काणां च प्राथम्येन लोकपालाश्च न सन्तीति ते
न वाच्याः, सामानिकास्तु चतुःसहस्रसंख्याः । एतच्च

चतुर्गुणाध्यात्मरक्षाः । अग्रमहिष्यश्चतस्र इति । एतेषु च सर्वेष्वपि वाक्षिणात्यानिम्नानादित्यं चाग्निभूतिः पृच्छति, औदीच्यंश्चन्द्रश्च बाधभूतिस्तत्र च वाक्षिणात्यस्वादि-
न्ये च केवलकल्पे जम्बूद्वीप संस्तुतमित्यादि । औदीच्य-
ेषु च चन्द्रे च सातिरेकं जम्बूद्वीपमित्यादि च वाक्यम्,
पञ्चहाधिकृतवाचमायामस्त्वितमांष व्याख्याते तद्वाचना-
न्तरमुपजीव्येति भावनीयमिति । तत्र कालेन्द्रसूत्रा-
भिलाष एवम्—‘काले शं भंते ! पिसाईदे पिसाय-
राया केमहिष्टिए ६ केवइयं च शं पभू विउच्चित्तए !,
गोयमा ! काले शं महिष्टिए ६ से शं तत्थ अमंखेज्जाणं
नगरावासमहस्सीणं चउण्हं सामाणियसाहस्सीणं सां-
खसण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं चउण्हं अगमहिसीणं
सपरिवाराणं अखंसि च बहुणं पिसायाणं देवाणं देवीण
य अहेवणं ०जाव विहरए, एमहिष्टिए ६ एवइयं च शं
पभू विउच्चित्तए ०जाव केवलकल्पे जम्बूद्वीपं दीवं ०जाव
तिरिये संखेज्जे दीवसमुहं’ इत्यादि, शक्य प्रकरणं, ‘जाव
चउण्हं चउरासीणं’ मित्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यम्—
‘अदुण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं चउण्हं लोगपालाण
तिण्हं परिस्साणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिर्वई-
णं’ इति, शक्य विकुञ्चणाङ्गा ।

अथ तन्मामानिकानां सा वक्रव्या, तत्र च स्वप्र-
तीते सामानिकाविशेषमाश्रित्य तद्विरता-
नुवादनस्तां प्रश्नयन्नाह—

जह् शं भंते ! सके देविदे देवराया एमहिष्टिए ० जाव
एवइयं च शं पभू विउच्चित्तए, एवं खलु देवाणुप्पिया शं
अंतवामी तीसए नामं अणगारे पगइभए ०जाव विस्ती-
ए छट्ठं छट्ठणं अणिकिच्चत्तणं तवाकम्भणं अप्पाणं भावे-
माणे बहुपडिपुष्पाइ अट्ट संवच्छराइ सामसपरियगं पा-
उणिता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं भुमिन्ता
मट्ठि भत्ताइ अणमणाए छेदिता आलंइयपडि
कंते समाहिपत्ते कालमाये कालं किच्चा साहम्मं
कप्पे सयंसि विमाणंसि उववायसभाए देवसयणिजंसि
देवदूमंतरिए अंगुलस्स अखेज्जभागमेत्तीए ओसाहणाए
सकस्स देविदस्स देवरसो सामाणियदेवत्ताए उववसे ।
तए शं तीसए देवे अहुणोववसमेत्तं समाणं पंचविहाए
पज्जत्तीए पज्जत्तिभावं गच्छइ, तं जहा-आहारपज्जत्ती स
रीर-इंदिय-आणापाणपज्जत्तीए भासामणपज्जत्तीए । तए
शं तं तीसयं देवं पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तभावं गयं
समाणं सामाणियपरिसोववसया देवया करयलपरिग-
हियं दमनहं सिरसा वत्तं मत्थए अजलिं कहु जएणं व-
द्धवेइ, वद्धवेइत्ता एवं वयासी-अहो शं देवाणुप्पिएहिं दिव्वा
देविट्ठी दिव्वा देवजुत्ती दिव्वं देवाणुभावं लद्धे पत्ते अभि-
ममसागए जारिसिया देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविट्ठी दिव्वा
देवजुत्ती दिव्वं देवाणुभावं लद्धे पत्ते अभिसमसागए ता-

रिसियाणं सकेणं देविदेणं देवरसो दिव्वा देविट्ठी ०जाव
अभिममसागया जारिसिया शं ‘सकेणं देविदेणं देवरसा
दिव्वा देविट्ठी ०जाव अभिसमसागया तारिसिया शं)
देवाणुप्पिएहिं दिव्वा देविट्ठी ०जाव अभिसमसागया ।
से शं भंते ! तीसए देवे केपहिष्टिए ०जाव केवतियं च शं
पभू विउच्चित्तए !, गोयमा ! महिष्टिए जाव ०महाणुभावे ।
से शं तत्थ सयस्स विमाणस्स चउण्हं सामाणिय-
साहस्सीणं चउण्हं अगमहिसीणं सपरिवाराणं तिण्हं
परिसाणं सत्तण्हं अणियाणं सत्तण्हं अणियाहिर्वईणं सोल-
सण्हं आयरक्खदेवसाहस्सीणं अणसि च बहुणं वेमाणि-
याणं देवाणं य देवीण ०जाव विहरति, एवं महिष्टिए ०जाव
एवइयं च शं पभू विउच्चित्तए । से जहाणामए जुवतिं
जुवाणे हत्थेण हत्थे गण्हंजा जहेव सकस्स तंहव ० जा-
व एस शं गोयमा ! तीसयस्स देवस्स अयमेयारूवे
विमए विसयमेत्ते बुइए नो चेव शं संपत्तीए विउ-
च्चिसु वा ३ । जति शं भंते ! तीसए देवे महिष्टि-
ए ० जाव एवइयं च शं पभू विउच्चित्तए, सकस्स शं
भंते ! देविदस्स देवरसो अवसेसा सामाणिया देवा
केमहिष्टिया !, तहेव सव्वं ०जाव, एस शं गोयमा !
सकस्स देविदस्स देवरसो एगमेगस्स सामाणियस्स
देवस्स इमेयारूवे विमयमेत्ते बुइए नो चेव शं संपत्ती-
ए विउच्चिसु वा विउच्चिति वा विउच्चिस्संति वा ता-
यत्तीसाए य लोगपालअगमहिसीणं जहेव चमरस्स
नवरं दो केवलकप्पे जम्बूद्वीपं दीवं अणं तं चेव, सेवं
भंते ! भंते ! इति । दोवे गोयमं ० जाव विहरति ।
(सू०-१३०)

‘एवं खलु’ इत्यादि, ‘एवम’ इति वक्ष्यमाणन्यायेन सा-
मानिकदेवतयोत्पन्न इति योगः, ‘तीसए’ इति तिष्यका-
भिधानः ‘सयंसि’ इति स्वके विमाने, ‘पंचविहाए प-
ज्जत्तीए’ इति पर्याप्तः—आहारसरी-दीनानामभिनिर्मुक्तिः,
सा चान्यत्र षोडोक्ता । इह तु पञ्चधा, भाषामनःपर्या-
प्त्योर्वहुश्रुताभिमतं कनापि कारणेन कथं विवक्षणात्,
‘लद्धे’ इति जन्मान्तरे तदुपाज्जनापेक्षया ‘पत्ते’ इति प्रा-
सा देवभावापेक्षया ‘अभिसमसागए’ इति तदभावापेक्ष-
या ‘जहेव चमरस्स’ इति अनेन लोकपालाग्रमहिषीणां
‘तिरिये संखेज्जे दीवसमुहं’ इति याच्यमिति सूचितम् ।

भंते ! इति भगवं तथै गोयमे वाउभूती अणगारे समणं
भगवं ० जाव एवं वदामी जति शं भंते ! सके दे-
विदे देवराया एमहिष्टिए ०जाव एवइयं च शं पभू
विउच्चित्तए ईसाणे शं भंते ! देविदे देवराया केमहि-
ष्टिए !, एवं तहेव, नवरं माहिण दो केवलकप्पे जं-
बूद्वीपं दीवं अवसेसं तहेव । (सू०-१३१)

‘ ईसाणं णं भंते ! ’ इत्यादि, ईशानप्रकरणम् इह च ‘ एवं तदेव ’ इति अनेन यद्यपि शक्रसमानवक्रज्यमीशा-
नेन्द्रप्रकरणे सूचितं तथाऽपि विशेषेऽस्ति उभयसाधारणपदापेक्षत्वादिदेशस्येति । स चायम् — ‘ स णं अट्टावी-
साए विमाणावाससयसहस्माणं असीएणं सामाणियसाह-
स्सीणं ० जाव चउणहं असीएणं आयरक्खेवसाहस्सीणं तां ।
ईशानवक्रज्यतामन्तरं तस्सामानिकवक्रज्यतायां स्वप्रतीतम् ।

तद्विशेषमाश्रित्य तद्वर्तितानुवादनः प्रश्रयसाह—

जति णं भंते ! ईमाणे देविदे देवराया एमहिङ्गिणं जाव
एवतियं च णं पभू विउव्वत्तए । (भ०) एवं सामाणिय-
तायत्तीसलोगपालअगमहिमीणं ० जाव एस णं गोयमा !
ईसाणस्स देविदस्स देवरओ एवं एगमेगाए अगमहिमीए
देवीए अयंभयारूवे विसए विसयमेत्ते बुहए नो चव णं
संपत्तीए विउव्विसु वा० ३ ॥ (सू०-१३२ ×) एवं
सणकुमारे वि, नवरं चत्तारि केवलकप्पे जंबुईवि दीवि
अदुत्तरं च णं तिरियमसंखेजे एवं सामाणियं तायत्तीस-
लांगपालअगमहिमीणं असंखेजे दीवसमुहे सव्वे विउव्वं-
ति, सणकुमाराओ आगद्धा उवरिल्ला लांगपाला सव्वे वि अ-
संखेजे दीवसमुहे विउव्वति, एवं माहिदे वि, नवरं सा-
तिरंगे चत्तारि केवलकप्पे जंबुईवि दीवि । एवं वंभलोए वि,
नवरं अट्ट केवलकप्पे, एवं लंतए वि, नवरं मातिरंगे अट्ट
केवलकप्पे, महासुके सोलम केवलकप्पे, सहस्मां मा-
तिरंगे सोलम, एवं पाणाए वि, नवरं वत्तीसं केवलं
एवं अच्चुए वि नवरं मातिरंगे वत्तीसं केवलकप्पे
जंबुईवि दीवि अस्स तं चव, मवं भंते ! भंते ! इति । तस्मै
गोयमे वायुभूती अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ
नमंसति ० जाव विहरति । तए णं ममणं भगवं महावीरं
अज्जया कयाई मोयाओ नगरीओ नंदणाओ चेतियाओ पडि
निकखमहरत्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ । (सू०-१३३)

(कुरुवत्तपुत्रवृत्तान्तं ‘ कुरुवत्तपुत्त ’ शब्दे तृतीयभागे ४६१
पृष्ठे गतम् ।) ‘ एवं सणकुमारं वि ’ इति, अनेनेदं सूचितम् — ‘ स-
णकुमारे णं भंते ! देविदे देवराया केमहिङ्गिणं ६ केवइयं
च णं पभू विउव्वत्तए ? ’ गोयमा ! सणकुमारे णं देविदे
देवराया माहिङ्गिणं ६, ‘ स णं वारसणहं विमाणावाससयसा-
हस्मीणं वावत्तरीणं सामाणियसाहस्मीणं ० जाव चउणहं
वावत्तरीणं आयरक्खेवसाहस्मीणं ’ इत्यादीति, ‘ अग-
महिमीणं ’ इति यद्यपि सनत्कुमारं स्त्रीणामुत्पत्तिर्नास्ति
तथाऽपि याः सौधर्मोत्पन्नाः समयधिकपत्न्यापमादिदश-
पत्न्यापमान्तरस्थितयोऽपरिगृहीतदेव्यस्ताः सनत्कुमारदेवानां
भोगाय सम्यचन्ते इति कृत्वाऽग्रमहिष्यः इत्युक्तामिति । एवं
माहेन्द्रादिस्त्राण्यपि गाथानुसारं विमानमानं सामानि-
कादिमानं च विज्ञायानुसन्धानीयानि । गाथाश्चैवम् — ‘ वत्ती-
स अट्ट वीसा २, बारस ३ उट्ट ४ चउरा ५ य सयसहस्सा ।
आरेण वंभलोया, विमाणसंखा भवं एसा ॥ १ ॥ एगणामं ६

वत्त ७ वृत्त-व ८ सहस्मानंतमुक्कसहसारे । सयचउरो आ-
णयपा-णएसु ९-१० तिण्णारणचुयओ ११-१२ ॥ २ ॥ ”
सामानिकपरिमाणगाथा— “ चउरासीइ असीइ, वावत्तरी स-
त्तरी य सट्ठी य । एगणा चत्तलीसा, तीसा वीसा वससहस्सा
॥ १ ॥ ” इह च शक्रादिकान् पञ्चकान्तरितानिभूतिः पृच्छ-
ति, ईशानादीन् तथैव वायुभूतिरिति । भ० ३ श० १ उ० ।
इदानीं “ निर्यतिरिगरसुराणं उक्कोसविउव्वणाकालो ”

इति त्रिशदुत्तराष्टशततमं द्वारमाह—

अंतमुहुत्तं नरए-सु होति चत्तारि तिरिअ-मणएसु ।
देवसु अट्टमासो, उक्कोमविउव्वणाकालो ॥ १३२२ ॥

अन्तमुहुत्तं नरकपृक्तयतो विकुर्वणाऽवस्थानकालः । तिर्य-
क्षु मनुष्येषु चत्वार्यन्तमुहुत्तानि, वेषेषु भवनपत्न्यादिषु अज-
मासः पञ्चदशदिनान्युत्कृष्टतो विकुर्वणाकाल इति । प्रब०
२३० द्वार ।

विउव्वदुग-वैक्रियद्विक-न० । वैक्रियशरीरवैक्रियाहोपाङ्गरूपे
वैक्रियापलासिते द्वये, प० सं० ५ द्वार । कर्म० ।

विउव्वमाण-विक्रियमाण-त्रि० । विक्रियकरणशशवर्तिनि,
स्था० ३ ठा० १ उ० । स्थच्छ्रया (सू० प्र० २० पाहु०) वि-
कृवणां कुर्वति, भ० १२ श० ६ उ० । वैक्रियशरीरं कुर्वति,
भ० ३ श० २ उ० ।

विउव्ववग्गणा-वैक्रियवर्गणा-स्त्री० । वैक्रियशरीरग्रहणमा-
योग्यवर्गणायाम्, कर्म० ४ कर्म० ।

विउव्विउ-विकुर्वितुम् — अट्टय० । सिद्धास्तप्रसिद्धां ‘ विकुर्वे ’
इति धातुर्गतिर्यस्य विकुर्वणिति प्रयोगः, ततस्तुमुन् । वि-
क्रियां कृत्वन्त्यर्थे, सूत्र० १ अ० १ अ० २ उ० । भ० ।

विउव्विय-विकृत्य-अट्टय० । परिचारणायोग्यं विधायित्यर्थे,
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

विकुर्वित-त्रि० । दैवशक्त्या कृतं, आ० म० १ अ० ।

विउव्वियबोदि-वैक्रियबोन्दि-त्रि० । विकुर्विता-वत्त्वादि-
भिरलंकृता बोन्दिः-शरीरं येषां ते तथा । अलङ्कृतशरीरेषु,
वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विउव्वियसमुग्घाय-वैक्रियसमुद्दात-पुं० । समुद्दातभेदे,
(एतद्वक्रज्यताम् ‘ वेउव्वियसमुग्घाय ’ शब्दे दर्शयिष्यामः ।)
‘ वेउव्वियसमुग्घायणे समोहयं ’ विहितोत्तरवैक्रियशरीर-
मिति । भ० ३ श० ४ उ० ।

विउम-विद्वस्-पुं० । कुशले, ‘ चउरा निउणा कुसला, छेआ
विउसा बुहा य पत्तट्ठा ’ । पाइ० ना० ६० गाथा ।

विउमज्ज-व्युत्सृज्य-अट्टय० । परित्यज्यन्त्यर्थे, द्वय० १ उ० ।

विउसमणकालसमय-व्यवशमनकालसमय-पुं० । व्यवशम-
नं पुंवेदविकारापशमस्तस्य यः कालसमयः स तथा । रता-
वसानं, भ० १२ श० ६ उ० ।

विउसमणया-व्यवशमनता-स्त्री० । परस्मिन् क्रोधाभिर्वत्त-
यति सति क्रोधोत्पन्नं, भ० १ श० ६ उ० ।

विउसमिय-व्यवशमित-त्रि० । उपशमिते, स्था० ६ डा० ३ उ० । नि० चू० ।

विउसमियपाहुड-व्यवशमितप्राभूत-त्रि० । विशेषेणावसा-
यितमवसानं नीतं प्राभूतं-कलहो येन स व्यवशमितप्राभूतः ।
व्युत्पृष्टकलहं, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विउसरण-व्युत्सर्जन-न० । परित्यजने, दर्श० १ तत्त्व । आ-
चा० । उत्सर्गे, आव० ५ अ० ।

विउसरण्या-व्यवसर्जनता-स्त्री० । त्यागे, भ० २ श० ५ उ० ।

विउसविय-व्यवशमय-अव्य० । विविधमनकप्रकारैर्द्रव्य-
पदार्थप्रतिपत्तिपुरस्सरं मिथ्यादुष्कृतप्रदानेनावशमय उप-
शमं नीत्वेत्यर्थे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

विउस्सग-व्युत्सर्ग-पुं० । विविधार्थो विशेषार्थो वा विश-
ब्दः, उच्चब्दो-भृशार्थः, सज्जने-सर्गः, विविध-विशेषण
वा भृशं त्यजनम्-अतीतसावययोगमिति भावः । आ०
म० १ अ० । गौणाद्विधाम् व्युत्सर्गव्याने-विउस्सगो । प्रा०
२ पाद । परित्यागं, स च द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्यतो-
गणशरीरोपध्याहारविषयो, भावतस्तु-कोधादिविषय इति ।
आव० ६ अ० । प्रमत्तस्य त्यागं, उत्त० ३० अ० । निःस-
क्तया देहोपधित्यागं, स्था० ४ डा० १ उ० । आ० । उप-
योगसम्बन्धिनि कायोत्सर्गे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । स्था० ।
भ० । अनेवर्णीयादिषु त्यक्तेषु गमनागमनसावधानस्यप्रद-
र्शननौमन्तरणोच्चारप्रश्नवर्णेषु च विविधप्रणिधानपूर्वक-
कायवाङ्मनोव्यापारत्यागं, ध० ३ आधि० । आ० चू० ।

द्रव्यभावव्युत्सर्गभेदानाह-

मे किं तं विउस्सगो?, विउस्सगो दुविहे पण्णे, तं
जहा-द्वविउस्सगो, भावविउस्सगो अ । मे किं तं द-
व्वविउस्सगं?, दव्वविउस्सगं चउव्विहे पण्णे, तं जहा-
सरीरविउस्सगं सम्पविउस्सगो उव्विहिउस्सगो भत्त-
पाणविउस्सगो । मे तं दव्वविउस्सगो । मे किं तं भा-
वाविउस्सगो?, भावविउस्सगो तिविहे पण्णे, तं जहा-
कसायविउस्सगो संसारविउस्सगो कम्मविउस्सगं । मे किं
तं कसायविउस्सगो?, कसायविउस्सगो चउव्विहे पण्णे, तं
जहा-कोहकसायविउस्सगो माणकसायविउस्सगो मायाक-
सायविउस्सगं लोहकसायविउस्सगो । मे तं कसायविउ-
स्सगो । मे किं तं संसारविउस्सगो?, संसारविउस्सगो च-
उव्विहे । पण्णे, तं जहा-खेरइअसंसारविउस्सगो तिरिय-
संसारविउस्सगो मणुअसंसारविउस्सगो देवसंसारवि-
उस्सगो । मे तं संसारविउस्सगो । (सू०-२०)

'संसारविउस्सगो' स्ति मरकायुषादिहेतूनां मिथ्यादृष्टि-
त्वादीनां त्यागः । औ० । (कर्मव्युत्सर्गः 'कम्मविउस्सग-
शब्दे' तृतीयभागे ३४२ पृष्ठे गतः ।) द्रव्यभावव्युत्सर्गे, आव०

१ अ० । (व्युत्सर्गद्वारे द्रव्यव्युत्सर्गकरकण्डुकानौ दृष्टान्तत्वेन
भावने 'करकण्डु' शब्दे' तृतीयभागे ३४७ पृष्ठे उक्तम् ।)
(ततो 'णमि' शब्दे चतुर्थभागे १८१० पृष्ठे चतुर्णां मलकः ।)

दव्वविउस्सगो खल्लु, पसन्नचंदो भवे उदाहरणं ।

पडियागयसंवगो, भावस्मि वि होइ सो चैव ।

द्रव्यव्युत्सर्गो गणोपधिशरीराग्नपानादिव्युत्सर्गः । अथ-
वा-द्रव्यव्युत्सर्गो नाम-आत्सर्गानादिव्यायिनः कायोत्सर्गः,
अत एवाह-द्रव्यव्युत्सर्गे खलु प्रसन्नचन्द्रो राजर्षिमेवत्युदाह-
रणम् । भावव्युत्सर्गः स्वस्थानादिपरित्यागः । अथवा-धर्म-
शुक्लव्यायिनः कायोत्सर्गः । तथा आह-प्रत्यागतसंवेगा
भावेऽपि-भावव्युत्सर्गेऽपि स एव प्रसन्नचन्द्रो राजर्षि-
वाहरणमिति गाथाक्षरार्थः । आ० म० १ अ० । आ० चू० ।
(अत्रार्थे प्रसन्नचन्द्रराजर्षिकथा 'पमणचन्द' शब्दे पञ्च-
मभागे ८११ पृष्ठे गता ।) कुस्वप्नादीं कायोत्सर्गे,
आव० ५ अ० ।

विउस्सगपडिमा-व्युत्सर्गप्रतिमा-स्त्री० । कायोत्सर्गकर-
णं, औ० । स्था० । तथा पूर्वोदचतुष्टयाभमुखस्य प्रत्येकप्र-
हरचतुष्टयमानकायोत्सर्गे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

विउस्सगाहि-व्युत्सर्गहि-न० । कायचैष्टानिर्बन्धोपयोगमात्रेण
यन्तु स्वप्नादिकामेष शुद्ध्यति तत् व्युत्सर्गहिम् । जी० १ प्रति० ।
प्रार्थित्यसंभेदे, स्था० ६ डा० ३ उ० । (व्युत्सर्गप्रायश्चित्तवि-
षयः 'काउस्सग' शब्दे' तृतीयभागे ४२७ पृष्ठे उक्तः ।)

विउस्सिय-व्युत्सृत-त्रि० । विविधमनकप्रकारमुत्प्राख्येन म्पि-
तो-बद्धः । स्वसमयेष्वभिनिविष्टे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।
संसारं उषितः । संसारान्तर्बर्तिनि, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ।

विउह-विबुध-त्रि० । 'क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्'
॥ ८ । १ । १७७ ॥ इति बलुक् । विदुषि, प्रा० १ पाद ।

विउरमण-व्यवरमण-न० । विराधने, ध० ३ आधि० ।

विउरिअ-देशी । नष्टे, वे० ना० ७ वर्ग ७२ गाथा ।

विउह-व्यूह-पुं० । रचनाविशेषे, पञ्चा० ५ विव० । ध० ।

विओग-वियोग-पुं० । स्नेहे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० ।
पित्रादिभिः सह विप्रयोगं, दर्श० ४ तत्त्व । आव० ।

विओजण-वियोजन-न० । विश्लेषणं- सूत्र० १ ध्रु० ५ अ०
१ उ० । खण्डने, विशेष० । स्था० ।

विओयावइता-वियोजयिता-त्रि० । मोहारि, स्था० ४ डा०
२ उ० ।

विओल-देशी० । आविग्ने, वे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विओसिय-व्यवमित-त्रि० । विविधमवस्थितं व्यवस्थितम् ।
पर्यवसितं, उपशान्ते, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

विस्-विहस्-न० । बाधभेदे, आ० चू० १ अ० ।

विंक्षिअ-वृश्चिक-पुं० । 'इत्कपादौ' ॥ ८११२८ ॥ इति श्रुतः ।

स्वम् । प्रा० । “वकादावन्तः” ॥८॥ १ । २६ ॥ इत्यनुस्वरागमः ।
विषयपुच्छकण्टकं जन्तुभेदे, प्रा० १ पाद ।

विं (वे) ट-वृन्त-न० । “इन्दोवृन्ते” ॥८॥ १ । ३६ ॥ इति वृन्तशब्दे
अन इत् एत् ओञ् भवतीति इन्दोन् आदेशः । प्रा० । यन्धने,
सूत्र० १ भू० २ अ० १ उ० । फलस्य मूलं, आ० क०
४ अ० । मूलनाले, ध० २ अधि० ।

विटट्टाई-वृन्तस्याग्नि-त्रि० । वृन्तेनाधोवर्तिना निष्ठतीत्यवशीलं
वृन्तस्थायि । वृन्तमधोभागं उपरि पत्राणि इत्येषं स्थानशीले,
रा० । आ० म० । औ० ।

विटवद्ध-वृन्तवद्ध-न० । अतिमुक्रकप्रभृतिषु, प्रशा० १ पाद ।

विटल-विण्टल-न० । तथाविधज्योतिषनिर्मितान्तिके छलो-
पजीवनोपाय, वृ० । “बुद्धाई विटलकप, गरहित्य संघव
कप य तुम्हाई ” वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वितागी-वृन्ताकी-स्त्री० । गुच्छवनस्पतिभेदे, आचा० १ भू० १
अ० २ उ० । वृन्ताकीफलं न भक्ष्यम् । ध० २ अधि० ।

विंदमाण-विन्दत्-त्रि० । लभमाने, नि० १ भू० १ वर्ग
१ अ० ।

विंदावण-वृन्दावन-न० । मधुरासविधे यमुनानदस्य वृन्दा-
वद्यावासभूते लोकिकवने, यो० वि० ।

वरं वृन्दावने रम्ये, क्रांष्टुत्वमभिवाञ्छितम् ।

न त्वंवाविषयो मोक्षः, कदाचिदपि गौतम ! ॥१३॥

वरं-प्रधानं वृन्दावने-यमुनानदीतटवर्तिनि मधुरापवन-
विशेषे रम्ये-रमणीये क्रांष्टुत्वम्-शृगालत्वमभिवाञ्छितम्-
अभिलषितम्, नत्वेव-नद्य पुनरविषयः कदाचिदपि क्रियया सा-
धयितुमशक्यः मोक्षो-ऽप्यवगः कदाचिदपि काऽप्यवस्थावि-
शेषे वाञ्छितः । गौतमेति गालवन निजशिष्यविशेषस्याम-
न्त्रणं कर्तारित । यो० वि० ।

विंदु-पुं० । न० । विन्दु-पुं० । “गुणाद्याः क्रीबे वा” ॥८॥ १ । ३६ ॥
इति वा नपुंसकत्वम् । जलकण, प्रा० । अनुस्वारपरिचायके,
पतितविन्दुसंस्थानं, “विन्दौ च वाग्वीजम् ” ज० गा० ।

विंदुसार-विन्दुसार-पुं० । चन्द्रगुप्तसुतं, अशोकश्रीमहाराज-
पितारं मगधराजं, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । विशेष० । “च-
न्द्रगुप्तपुत्रोऽयं विंदुसारस्स ननु आ । असौ गार्गसिणा पुत्रो-
अथो जायत कागणि ॥ ८६२ ॥ ” वृ० १ उ० । नि० चू० १६
उ० । लोकशब्दोऽत्र लुप्तो द्रष्टव्यस्ततश्च लोकस्य विन्दुसारवा-
क्षरस्य सारं सर्वोत्तमं यत्तल्लोकाविन्दुसारम् । स० १४ सम० ।
चतुर्दशे पूर्वे, आ० म० १ अ० । स्था० । आव० ।

विहणिज-बृंहणीय-त्रि० । मांसोपचयकारिणि, औ० स्था० ।
आ० । जी० । धानूपचयकारिणि, ज० २ वत्त० । जी० । सं-
वत्तनीये, यो० ६ विब० ।

विकंपण-विकम्पन-न० । स्वस्वमण्डलाद्वाहिरव्यवहारेण, अ-
भ्यन्तरप्रवेशेन च । सू० प्र० १ पादु० ।

सूर्यमण्डलाभां विकम्पनमाह—

ता केवतिपं (ते) एगमेगेण रातिदिणं विकंपइत्ता

१-पवगांदय एते तत्रानुक्तत्वादित्योक्ताः ।

विकंपइत्ता सूरिण चारं चरति आहिते सि वदेजा १, तत्त्वं
खलु इमांसां सत्त पडिवसीआं पसत्ताओ । तत्थेगे एव-
माहंसु-ता दो जोयणाई अद्दुचत्तालीमं तेसीतसयभागे
जोयणस्स एगमेगेणं रातिदिणं विकंपइत्ता २ सूरिण
चारं चरति, एगे एवमाहंसु १ । एगे पुण एवमाहंसु-ता
अद्दुत्ताइ जोयणाई एगमेगेणं रातिदिणं विकंपइत्ता
२ सूरिण चारं चरति, एगे एवमाहंसु २ । एगे पुण एव-
माहंसु-ता तिमागूणाई तिभि जोयणाई एगमेगेणं रा-
तिदिणं विकंपइत्ता २ सूरिण चारं चरति, एगे एव
माहंसु ३ । एगे पुण एवमाहंसु-ता तिभि जोयणाई अ-
द्दुत्तालीमं च तेसीतसयभागे जोयणस्स एगमेगेणं
रातिदिणं विकंपइत्ता २ सूरिण चारं चरति, एगे
एवमाहंसु ४ । एगे पुण एवमाहंसु-ता अद्दुत्ताइ जोयणा-
ई एगमेगेणं रातिदिणं विकंपइत्ता २ सूरिण चारं चर-
ति, एगे एवमाहंसु ५ । एगे पुण एवमाहंसु-ता चउ-
त्तागूणाई चत्तारि जोयणाई एगमेगेणं रातिदिणं वि-
कंपइत्ता २ सूरिण चारं चरति एगे एवमाहंसु ६ । एगे
पुण एवमाहंसु-ता चत्तारि जोयणाई अद्दुत्तावसं च ते-
सीतसयभागे जोयणस्स एगमेगेणं रातिदिणं विकंप-
इत्ता २ सूरिण चारं चरति एगे एवमाहंसु ७ । वयं
पुण एवं वटामो-ता दो जोयणाई अडतालीमं च ए-
गडिभागे जोयणस्स एगमेगेणं मंडलं एगमेगेणं रातिदिणं
विकंपइत्ता २ सूरिण चारं चरति, तत्थं खं को हेतू इति
वदेजा १, ता अयसं जंबूद्वीवे २ ० जाव परिकेववेणं
पवेत्त, ता जता खं सूरिण सव्वम्भतरं मंडलं उवसंक-
मिता चारं चरति, तता खं उत्तमकहुपत्ते उकासए अद्दु-
त्ता सुहुत्ते दिवसे भवति, जहस्सिया दुवालसमुहुत्ता राई
भवइ । मे णिक्खममाणे सूरिण खं संवच्छरं अयमाणे
पढमंमि अहोरत्तंसि अम्भितराणंतरं मंडलं उवसंकमि-
त्ता चारं चरति । ता जया खं सूरिण अम्भितराणंतरं मं-
डलं उवसंकमिता चारं चरति तदा खं दो जोयणाई
अडतालीमं च एगडिभागे जोयणस्स एगेणं रातिदिणं
विकंपइत्ता चारं चरति । तता खं अद्दुत्तासमुहुत्ते दिवसे
भवति दोहि एगडिभागमुहुत्तेहि उणे. दुवालसमुहुत्ता राई
भवति दोहि एगडिभागमुहुत्तेहि अहिया, मे णिक्खममाणे
सूरिण दोहंसि अहोरत्तंसि अम्भितरं तत्त्वं मंडलं
उवसंकमिता चारं चरति, ता जया खं सूरिण
अम्भितरं तत्त्वं मंडलं उवसंकमिता चारं चरति,
तता खं पणत्तिमं च एगडिभागे जोयणस्स दोहि

राइदिण्हि विकंपहत्ता चारं चरति, तता णं अट्टा-
रममुहुत्ते दिवसे भवति चउहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि
ऊणं दुवालसमुहुत्ते राई भवति, चउहि एगट्टिभा-
गमुहुत्तेहि अधिया । एवं खलु एतेण उवाएणं णि-
क्खममाणे सूरिण तताऽणंतराओ तदाणंतरं मंडलातो
मंडलं संकममाणे २ दो जायणाइं अडतालीमं च
एगट्टिभागे जायणस्स एगमेणं मंडलं एगमेणं रा-
इदिण्हं विकंपमाणे २ सव्वबाहिरमंडलं उवसंकमि-
त्ता चारं चरति । ता जया णं सूरिण सव्वब्भंतरातो
मंडलातो सव्वबाहिरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति,
तता णं सव्वब्भंतरं मंडलं पणिहाय एगेणं तेसीणं राइ-
दियमतेणं पंचदसुत्तरं जायणसते विकंपहत्ता चारं चरति,
तता णं उत्तमकट्टपत्ता उक्कोसिया अट्टारममुहुत्ता राई भ-
वइ, जहण्ण दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति । एस णं पढमं
छम्मासे । एस णं पढमछम्मासस्स पज्जवमाणे । से य पवि-
समाणे सूरिण दोच्चं छम्मासं अयमाणे पढमंमि अहोरत्तं-
मि बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति ता जता
णं सूरिण बाहिराणंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति
तया णं दो दो जायणाइं अडयालीमं च एगट्टिभागे
जायणस्स एगेणं राइदिण्हं विकंपहत्ता चारं चरति, तता
णं अट्टारममुहुत्ता राई भवति, दोहि एगट्टिभागमुहुत्तेहि
ऊणं दुवालसमुहुत्ते दिवसे भवति, दोहि एगट्टिभागेहि
मुहुत्तेहि अदिण्हं । से पविसमाणे सूरिण दोच्चंसि अहोरत्तंसि
बाहिरत्तंसि मंडलंमि उवसंकमित्ता चारं चरति । ता ज-
या णं सूरिण बाहिरत्तच्चं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति
तया णं पंचजायणाइं पणतीमं च एगट्टिभागे जायणस्स
दोहि राइदिण्हि विकंपहत्ता चारं चरति, राइदिण्हं तहव ।
एवं खलु एतेणुवाएणं पविसमाणे सूरिण तताऽणंतराओ
तयाणंतरं च णं मंडलं संकममाणे २ दो जायणाइं अ-
डयालीमं च एगट्टिभागे जायणस्स एगमेणं राइदिण्हं
विकंपमाणे २ सव्वब्भंतरं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति,
ता जया णं सूरिण सव्वबाहिरातो मंडलातो सव्वब्भंत-
रं मंडलं उवसंकमित्ता चारं चरति तता णं स-
व्वबाहिरं मंडलं पणिधाय एगेणं तेसीणं राइदिय-
संतणं पंचदसुत्तरं जायणसते विकंपहत्ता चारं चरति,
तता णं उत्तमकट्टपत्तं उक्कोसए अट्टारममुहुत्ते दिवसे
भवति, जहण्णया दुवालसमुहुत्ता राई भव-
इ । एस णं दोच्चं छम्मासे एस णं दोच्चस्स छ-
म्मासस्स पज्जवमाणे, एस णं आदिच्चं सव्वच्छरे, एस
णं आदिच्चस्स मव्वच्छरस्स पज्जवमाणे ॥ (सु०-१८)

‘ ता केवइयं ते एगमेणं राइदिण्हं विकंपहत्ता ’ इत्या-
दि । ता इति पूर्ववत्, कियत्प्रमाणं लक्ष्यमिति गम्यते ।
‘ एगमेणं ’ इति अत्र प्रथमादिकशब्दान्मकारोऽलाल्लक्षण-
स्ततोऽयमर्थः—एकैकेन रात्रिन्देवेन अहोरात्रेण विकम्प्य
विकम्प्य विकम्प्य नाम—स्वस्वमण्डलाद् बाहिरवस्व-
एकणमभ्यन्तःप्रवेशने वा सूर्य—आादित्यश्चरति, चा-
रं चरन् आख्यात इति वदन् ? । एवं भगवता गातमेन
प्रश्ने कृतं सति पनत्तिपयपरतीर्थिकप्रतिपत्तिमिथ्याभावो-
पदर्शनाय प्रथमतस्त एव प्रकुर्यात् ‘ तन्ध ’ इत्यादि । त-
त्र सूर्यविकम्पावधये अत्रिमाः सप्त प्रतिपत्तयः परमत-
रूपाः प्रकृताः । तद्यथा—‘ तन्धेण ’ इत्यादि, तत्र—तेषां स-
प्तानां प्रधादिनां मध्ये एकं एवमाहुः—‘ इ योजने अर्धो-
द्वाचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत्तमो येषां ते अर्धद्वाच-
त्वारिंशत्तान्—साद्वैकचत्वारिंशत्सङ्ख्यान्त्यर्थः, त्र्यशी-
त्याधिकशतभागान् योजनस्य । किमुक्तं भवति ?—त्र्यशी-
त्याधिकशतसंख्येर्भागेः प्रविभक्तस्य योजनस्य सम्बन्धि-
नोऽर्धाधिकैकचत्वारिंशत्सङ्ख्यान् भागान् एकैकेन रात्रि-
न्देवेन विकम्प्य विकम्प्य सूर्यश्चरति । अत्रैवोपसं-
हारमाहुः—‘ एग एवमाहुंसु ’ । एकं—पुनर्द्वितीया एवमाहुः—
अर्द्धतृतीयाणि योजनानि एकैकेन रात्रिन्देवेन विकम्प्य-
२ सूर्यश्चरति । अत्राप्युपसंहारः—‘ एग एवमाहुंसु ’
२ । एकं पुनस्तृतीया एवमाहुः—त्रिभागानि त्रीणि यो-
जनानि एकैकेन रात्रिन्देवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चरति ।
अत्रोपसंहारः—‘ एग एवमाहुंसु ’ ३ । एकं पुनश्चतुर्थीतीर्थी-
न्तरीया एवमाहुः—त्रिण योजनानि अर्द्धसप्तचत्वारिंशत्-
सप्तार्द्धपदचत्वारिंशत्तन्त्यर्थः, त्र्यशीत्याधिकशतभागान्
योजनस्य एकैकेन रात्रिन्देवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चरति ।
अत्रैवोपसंहारमाहुः—‘ एग एवमाहुंसु ’ ४ ।
एकं पुनः पञ्चमा एवमाहुः—अर्द्धचतुर्थीनि योजनानि
एकैकेन रात्रिन्देवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चरति ।
अत्रोपसंहारवाक्यम्—‘ एग एवमाहुंसु ’ ५ । एकं पुनः ष-
ष्ठास्तीर्थीन्तरीया एवमाहुः—चतुर्भागानि चत्वारि यो-
जनानि एकैकेन रात्रिन्देवेन विकम्प्य २ सूर्यश्चरति ।
अत्रोपसंहारवाक्यम्—‘ एग एवमाहुंसु ’ ६ । एकं पुनः
सप्तमा एवमाहुः—चत्वारि योजनानि अर्द्धपञ्चाशत्तन्त्यर्थः
साद्वैकपञ्चाशत्संख्याश्च त्र्यशीत्याधिकशतभागान् योजन-
स्य एकैकेन रात्रिन्देवेन सूर्यो विकम्प्य २ चारं चरति ।
अत्रोपसंहारवाक्यम्—‘ एग एवमाहुंसु ’ । तदेवं मिथ्यारू-
पाः परप्रतिपत्तीरुपदर्श्य, सम्प्रति स्वमते भगवानुपदर्श-
यति—‘ वयं पुण ’ इत्यादि । वयं पुनरेवं वक्ष्यमाण-
प्रकारेण केवलज्ञानोपलम्भपुरस्सरं यक्ष्मः । यत्तु छे छे
योजने अष्टाचत्वारिंशच्चैकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकेन
रात्रिन्देवेन सूर्यो विकम्प्य २ चारं चरति, चारं चरन्
आख्यात इति वदन् । सांप्रतमस्यैव वाक्यस्य स्पष्टा-
वगमनिमित्तं प्रश्नमुपपन्नस्यति—‘ तन्ध को हेतु इति
वपेज्जा, तत्र—एवाविधवस्तुतत्त्वावगता को हेतुः ?, का
उपपत्तिरिति वदन् भगवान् । एवमुक्तं भगवानाहुः—‘ ता
अयण ’ इत्यादि । इदं जरबूढोपवाक्यं पूर्ववत् परि-

पूर्णं पठनीयं व्याख्यानीयं च । 'ता जया ण' मित्यादि । तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठाप्राप्तः—परमप्रकाशप्राप्त उत्कर्षतः—उत्कृष्टोऽष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति, जघन्या च द्वादशमुहूर्त्ता रात्रिः । 'स निक्खममाणे' इत्यादि । ततः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलाभिष्क्रामन् स सूर्यो नवसे—वत्सरमावदानां नवस्य संवत्सरस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'अभिमतगणेतरे' ति—सर्वाभ्यन्तरस्य मण्डलस्यानन्तरं—बहिर्भूतं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि । तत्र यदा तस्मिन्नवसेवत्सरसत्के प्रथमेऽहोरात्रे सर्वाभ्यन्तरानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य सूर्यश्चारं चरति, चारं चरितुमारभते, 'तदा ण' मिति प्राग्वत्, हे योजने अष्टाचत्वारिंशतं च एकषष्टिभागान् योजनस्य एकैकेन रात्रिन्दिवेन पाश्चात्यनाऽहोरात्रेण विकस्य चारं चरति । इयमत्र भावना—सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैस्तदनन्तरं द्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथंचन मण्डलगत्या परिभ्रमति यथा तस्याऽहोरात्रस्य पर्यन्ते सर्वाभ्यन्तरमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने अतिक्रान्ता भवति, ततो द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव द्वितीयमण्डलमुपसम्पन्नो भवति, तत उक्तम्—'तया ण' दो जायणां अड्यालीसे च एगट्टिभागे जोयणस्स एगेण गार्हापणं विकंपइत्ता सूरिण चारं चरति तथा ण' मित्यादि, तदा सर्वाभ्यन्तरानन्तरद्वितीयमण्डलचारचरणकाले णमिति पूर्ववत् अष्टादशमुहूर्त्तो दिवसो भवति द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामूनः, द्वादशमुहूर्त्ता रात्रि द्वाभ्यां मुहूर्त्तैकषष्टिभागाभ्यामाधिका । तस्मिन्नपि द्वितीये मण्डले प्रथमक्षणादूर्ध्वं तथा कथञ्चनाऽपि तृतीयमण्डलाभिमुखं मण्डलपरिभ्रमणगत्या चारं चरति यथा तस्याहोरात्रस्य पर्यन्ते द्वितीयमण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यापरे च तद्बहिर्भूतं हे योजने अतिक्रान्ता भवति, ततो नवसेवत्सरस्य द्वितीयेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे एव तृतीय मण्डलमुपसंक्रमति । तथा चाह—'स निक्खममाणे' इत्यादि । स सूर्यो द्वितीयान्मण्डलान् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैर्निष्क्रामन्—बहिर्मुखं परमभ्रम नवसेवत्सरसत्के द्वितीयेऽहोरात्रे 'अभिमतगतत्वे' ति स सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्तर्गतान्मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिव्याभ्यां यावत्प्रमाणे क्षेत्रं विकस्य चारं चरति, तार्वाक्षरूपयितुमाह—'ता जया ण' मित्यादि तत्र यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरान्मण्डलान्तर्गतं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिव्याभ्यां सर्वाभ्यन्तरमण्डलगततदनन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पञ्चयोजनानि पञ्चत्रिंशतं च एकषष्टिभागान् योजनस्य विकस्य, तथाहि—एकेनाहोरात्रेण द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशच्च योजनस्यैकषष्टिभागा विकस्यता द्वितीयान्मण्डलारात्रेण । तत उभयमीलेन यथोक्तं विकस्यपरिमाणं भवति एतावन्मात्रं विकस्य चारं चरति । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम् । सम्प्रति शेषमण्डलेषु गमनमाह—एव खलु । इत्यादि, एवमुक्तेन प्रका-

रेण खलु—निश्चितमेतेनोपायेन तत्तन्मण्डलप्रवेशप्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैस्तत्तद्बहिर्भूतमण्डलाभिमुखगमनरूपेण तस्मात्तन्मण्डलाभिष्क्रामन् तदनन्तरान् मण्डलास्तदनन्तरं मण्डलं संक्रामन् एकैकेन रात्रिन्दिवेन द्वे द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य निष्कस्यन् २ प्रथमषणमासपर्यवसानभूते ज्यशीत्यधिकशततमे अहोरात्रे सर्वेषां मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति । 'ता जया ण' मित्यादि, सुगमम् । 'तया ण' मित्यादि, तथा सर्वाभ्यन्तरं मण्डलं प्रणिधाय—अवधीकृत्य तत्तद्गतमहोरात्रमादि कृत्वा इत्यर्थः, ज्यशीतेन—ज्यशीत्यधिकैकं रात्रिन्दिवशतेन पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि विकस्य, तथाहि—एकैकस्मिन्अहोरात्रे द्वे द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं चैकषष्टिभागान् योजनस्य विकस्ययति, ततो द्वे द्वे योजने ज्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यते, जातानि त्रीणि शतानि षट्षष्ट्यधिकानि ३६६ यऽपि चाष्टाचत्वारिंशत्त्रैकषष्टिभागास्तेऽपि ज्यशीत्यधिकेन शतेन गुण्यन्ते, जातानि सप्ताशीतिशतानि चतुर्शीत्यधिकानि ८८४, तेषां योजनानयनाथमैकषष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धं चतुश्चत्वारिंशं योजनशतम् १४४, एतत्पूर्वस्मिन् योजनगणं प्रक्षिप्यते, जातानि पञ्च शतानि दशोत्तराणि ५१०, एतावत्प्रमाणं विकस्य चारं चरति । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम्, सर्वेषां च मण्डले प्रविष्टः सन् प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरसर्वेषां ह्यनन्तरद्वितीयमण्डलाभिमुखं तथा कथंचनापि मण्डलगत्या परिभ्रमति येन प्रथमषणमासपर्यवसानभूताहोरात्रपर्यवसाने सर्वेषां मण्डलगतान् अष्टाचत्वारिंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यापरे च द्वे योजने अतिक्रम्य सर्वेषां ह्यनन्तरद्वितीयमण्डलीमायां वसति, ततोऽनन्तरं द्वितीयस्य परमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे प्रथमक्षणे सर्वेषां ह्यनन्तर द्वितीयमभ्यन्तरं मण्डलं प्रविशति, तथा चाह—'स पविसमाणे' इत्यादि, स सूर्यः सर्वेषां ह्यनन्मण्डलादूर्ध्वप्रकारेणाभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयषणमासस्य प्रथमेऽहोरात्रे 'बाहिराणेतरे' ति सर्वेषां ह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं द्वितीयमनन्तरमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि, 'ता' इति—तत्र यदा सूर्यो बाह्यानन्तरं—सर्वेषां ह्यमण्डलानन्तरं द्वितीयं मण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा एकैकं रात्रिन्दिवेन सर्वेषां ह्यमण्डलगतेन प्रथमषणमासपर्यवसानभूतेन द्वे योजने अष्टाचत्वारिंशतं च एकषष्टिभागान् योजनस्य विकस्य, एतच्चानन्तरमेव भावितं, चारं चरति—चारं प्रतिपद्यते । 'तया ण' मित्यादि, रात्रिन्दिवपरिमाणं सुगमम् । 'स पविसमाणे' इत्यादि । स सूर्यः सर्वेषां ह्यनन्तराभ्यन्तरद्वितीयमण्डलादापि प्रथमक्षणादूर्ध्वं शनैः शनैरभ्यन्तरं प्रविशन् द्वितीयस्य परमासस्य द्वितीयेऽहोरात्रे 'बाहिराणेतरे' ति सर्वेषां ह्यस्य मण्डलस्याभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति, 'ता जया ण' मित्यादि, तत्र यदा सूर्यः सर्वेषां ह्यनन्मण्डलादभ्यन्तरं तृतीयमण्डलमुपसंक्रम्य चारं चरति तदा द्वाभ्यां रात्रिन्दिव्याभ्यां सर्वेषां ह्यमण्डलगतसर्वेषां ह्यनन्तरद्वितीयमण्डलगताभ्यां पञ्चयोज-

मानि पञ्चविंशतं चैकपाष्टभागान् योजनस्य विक्रप्य न-
था एकनाप्यहोरात्रेण प्रथमपणमासपर्यवसानभूतत्र द्वे यो-
जनं अष्टचत्वारिंशतं चैकपाष्टभागान् योजनस्य विक्रप्य-
यात । द्वितीयनाप्यहोरात्रेण द्वितीयपणमासप्रथमेन, तत
उभयमीत्तनं यथोक्तं विक्रप्यपरिमाणं भवति । 'तथा गु'
मित्यादि, रात्रिर्द्विपरिमाणं सुप्तमम् । ' एवं खलु पणमा
उवापणं पविस्समाधे ' इत्यादिस्त्र प्रागुक्तसुत्रानुसारेण स्व-
यं परिभाषनीयम् । सू० प्र० १ पादु० । ('चन्द्रमडल' शब्दे
तृतीयभागे १०७६ पृष्ठ विक्रप्यसंज्ञमुक्तम् ।)

विक्रपमाण-विक्रप्यमान-त्रि० । चलति, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

विक्रष्टिप-विक्रिष्टि-त्रि० । पाटितं, तं० ।

विकडुम-विकडुम-त्रि० । विदारितं, शालनके, सूत्र० १ ध्रु०
५ अ० २ उ० । सू० ।

विकट्ट-विकट्ट-त्रि० । कुं, जा० १ ध्रु० १ अ० । विपरीतक-
र्षणं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विकृत्-विकृत्-त्रि० । अन्नादिविकृति, उत्त० २० अ० ।

विकृत्थण-विकृत्थन-त्रि० । श्लाघनं, व्य० ६ उ० अ० । आचा० ।

विक्रप्य-विक्रप्य-पुं० । भेद, विशेष० । प्रकार, अनु० । स्था० ।

प्रश्न० । आ० सू० । "विक्रपो न्ति वा पणारो न्ति वा एकट्टा"
मनोर्विशेष, विमर्श, विकल्पो व्यावर्तितभोजना व्यभिचार इत्य-
कार्थाः । विशेष० । स्था० ।

एत्ता तु ममामरणं, वोच्छामि विक्रप्यमदृशा तु ॥

अतिरेगं परिक्रमण, नह भेदुपायणा य बोधन्वा ।

एमादिविक्रपो तु, तन्धऽतिरेगं इमं होति ॥

एगेण अलेवकडं, कप्पो मंघाडलेवगपकप्पो ।

निष्पभिहं तु विक्रपो, मत्तगभोगो यऽणट्टाए ॥

पादगेण अलेवं, गिएह जिणकप्पिया तु सो कप्पो ।

दार्-

थराण दोन्नि पादा, मंघाडेणं च हिंडंति ॥

तन्धगपडिग्गहण, भत्तं लेवाडगम्मि हेएहंति ।

एगन्ध दवं मत्तग, दोएहं पी तिग्गिगपकप्पो ॥

दार्-

निष्पभिहिं हिंडंती, गिक्कारणमत्तणमु वा गेएह ।

सो होति विक्रपो जइ, तन्ध य सोही इमो होति ॥

जदि भोएणमावहंती, तति मासा जति दिणा तु अण्णाती ।

तावदया चउमासा, बितिया आगेवणा भणिया ॥

समणीण तिएह कप्पो, चउपंचएहं भणितो पकप्पो तु ।

तेण परेण विक्रपो, एत्तो उवहिं तु वोच्छामि ॥

तिएह तु भणिता कप्पा, अतरंताऽधिपतिणो य कप्पविही ।

उप्पायगवजाणं, तिट्टाणाऽऽरोवणा भणिता ॥

गणणाए पमाणेण य, उ विहियमाणं दुहा मुणेयव्वं ।

गणणाए जिणाणं तु, एक्को दोएहं वि वा कप्पो ॥

दो रयणी संडासी, इन्धीआं वाऽवि हांति आयामे ।

कंदादिवट्टुहन्थं, एयपमाणप्पमाणं तु ॥

दो खोम्मि उएह एक्को, थराणं तिएह होति गणणाए
आयामाण पमाणा, दुहन्थ अट्टं च विट्थिहहा ॥

एमो कप्पो, तु हंव पकप्पो तु गिलाणए गुरूण वा ।

चतुमत्तवाविआ उण, माणऽतिरित्तं च वारेजा ॥

कारणं पकप्पो होती, विक्रपो गिक्कारणे मुणयव्वो ।

उप्पायणगो पविची, सो वतिरेगं धरेजाहि ॥

गणणाए पमाणेण व, गच्छट्टाए तु तं पमोत्तुणं ।

जो अएहो अतिरेगं, धेगति सोधी तु तस्स इमा ॥

चाउम्मासुक्कोमे, मामियमज्जे य पंच य जहंस्स ।

तिविहम्मि वि उवहिम्मि, अतिरेगागेवणा भणिता ॥

अतिरेगउवहिदारं, संखेवणेदितं अह इयाणि ।

दार्-

परिक्रमदारवाच्छं, अपरिक्रमो जिणाऽणुवंधी तु ॥

कारणविही पकप्पो, थराणं अविहिए विक्रपो उ ।

परिक्रमणा उ एमा, भेदुपायं अतो वोच्छं ॥

गाहट्ट गहणं गेज्जे, जहमंखेणिमो तु णायव्वो ।

पुरिमं पडिमा उवची, तिएह तिगा भावसुद्धाई ॥

गाहगो गीयन्था खलु, पुरिमो नियमण होति णायव्वो ।

दार्-

उट्टिहमादियाहिं, गहणं पडिमाउ होति य भणितुं ॥

दार्-

धेत्तव्वो उवही खलु, तिएहत्ता हार उवहिमेज्ज ति ।

तिएह वि निविमुद्धाई, उग्गममादीहि नियमणं ॥

एगेण चव गहणं, कप्पो दाहिं भव पकप्पो तु ।

निष्पभिहिं तु विक्रपो, भत्त पाणे तहा उवही ॥

आदिनिण तु गहणं, बितियट्टाणम्मि अब्भणुएहातं ।

हंदि परिक्रमणिज्जो, मुहाकरो मव्वमाहणं ॥

आदि ति होति कप्पो, तिगं ति आहारउवहिमेज्जाआं ।

गहणं तु होति तिविहं, उग्गममादी तिगविसुद्धं ॥

बितियट्टाणपकप्पो, तन्ध वि वा सुद्धमेव धेत्तव्वं ।

अमती य अणुप्पातं, पणिहाणीए असुद्धं पि ॥

कण पुण कारणेणं, गच्छेऽसुद्धं पि उग्गमादीहि ।

धेप्पति भागति मुणस्स, कारणमिण सो समासेणं ॥

रयणाकरो व्व जम्हा, उ आगारो होति सव्वसोक्ख्वाणं ।

णाणादीण य पभवो, ततो पमोक्खे तु तो रक्खे ॥

आइएहता महाणां, कालो विसमो मपक्ख्वां दोमो ।

आदितिगभंगेणं, गहणं भणितं पकप्पम्मि ॥

तियतिक्कतपमाणे, अणुवामो चव कारणणिमित्तं ।

परिक्रमणपरिहरणं, उवही अतिरिक्तपमाणे ।
गच्छा सवालबुद्धा, गिलाणमेहादिहहि आदिएहे ॥
एमोवमहाणे तू, तस्स दुल्लभं तिगबिसुद्धं ।

दारं-

कालो विममो दुग्धि-कम्बमादिदोमा मपक्खओ उ इमे ॥
वामात्थदी बहव, ओमाणंतो तओ होति ।
अहव अमंविग्गा वी, जह महुवा कौटइल्लगा केइ ।
मायाए उट्टमंती, सट्ठा अवि गोऽवि ण विजाणे ।
एतंहि कारणंहि, अलभेयाइ तिस्र गहणं तु ॥
आदितिगमुग्गमादी, भंगां तू भंसणा होति ।
कारणतो तिविहं पी, माणं तू ऽतिकमेज्जउ कदादी ॥
किं पुण तिविहं माणं, भएहति इणमो निमामह ।
भवती व माणमाणं, खेत्तपमाणं च कालमाणं च ॥
एवं तिविहपमाणं, अतिकमो तेमिमो होति ।
अतिरेगपमाणेणं, तिएह परेणं पि णाम गेहंज्जा ॥
खेत्तओऽतिकमो तु, परतो वि दुगाउ पा मरगे ।
कालपमाणातिकम-कुज्जा पाउरणं अकालेणं ॥

दारं-

वमनी कालातीतं, अमिवादणुवामणं एयं ।

दारं-

परिक्रमणमविहीण, पलियट्ठा दुवल्लभिम कुज्जाहि ।
दुल्लभलंभे मति ण अदिओ उणियं पंनो ॥
अतिरिक्तपमाणं वा, वारिज्जति कारणंहि एण्हि ।
सो सव्वो तु पक्कपो, निक्कारणतो विकप्पो तु ॥
पं० भा० ३ कल्प ।

इयाणि विकप्पो-तत्र गाहा-अहरेग अपाडिकमे जिण-
काप्पयस्स ताव एगेण पापण अलवाड गेहंतस्स
कप्पो भवति । एकप्पिओ नाम-दोगह वि हिंसेताण एग-
पाडिगहं कुरं, एगपाडिगहं पाणयं, गेलगहयारिन्ता एकप्पो
चव । अह मत्तपसु गगहंत भत्तं पाण वा निक्कारेण
ताह विकप्पो ॥ आरावणा-स जह भोगणमावहइ चउलहु-
याइ, अट्टमे दिवसे पारविओ । एयं पाए वत्थ वा जिणारं
कप्पमाणारं सेइसओ सोन्थिओ वा गणणाए एगो दो
तिस्सि वा । थराण गणणा वि तिस्सि कप्पो । पमाणपमाणं-
ण आयप्पमाणो एस्स कप्पो । विगणो पुण गाहा-तिस्सि
य भणिता । असथरंतस्स वा अगणस्स वा बालबुद्धा च-
त्तारि स्वत्त वा पाउणंजा । गणणपमाणेण पमाणपमाणे
उप्पायगो नाम पवली तस्स बहुगा विकप्पो भवन्ति । स-
स्माणमहरेगमणट्ठा । एए धरंताण उयहिनिफगणं पाय-
चिज्जत्तं चाउम्मासुक्कासं । परिकमेज्जि दार । अपरिकममाणं
जिणारं उवही थराण विही । परिकम्मओ जइ तो प-
कप्पो । अविहिपरिकम्मए विकप्पो । हनुप्पायणे ति दार ।
तत्थ गाहा-गाहओ तत्र ग्राहको ग्रहणं ग्रहीतव्यमिति
पुरुषग्राहकग्रहणं प्रतिमाग्रहीतव्युपधी । तिस्सि य ति ति-

अि ता वा आहारोवहिमेज्ज ति । ताणि तिहि वि सुद्धाणि
उग्गमाइसुद्धाणि पुरिसं ति एगो कप्पो ठिओ गेहइ ।
विहओ नाम-एकप्पो । तत्थ दो जणा गेहंति । तहव
कप्पो तत्थ तिप्पभिइ बहवो वि गेहंति । किं च-
तं घेप्पइ भत्तपाणसेज्जोवहिआइ विकप्पो ति । क-
प्प-एकप्प-विकप्पो । तत्थाइ जिणकप्पो । तत्थ नियमं
एकेण गहणे उग्गमुप्पायणसणाए सुद्धं । विहयट्ठाण
नाम-एकप्पो । तत्थ निक्कारेण तिहि वि उग्गमाइहि सुद्धं ।
आहाराइगहणं कारणे गगदोमविप्पमुक्कस्स असुद्धं पि
अणुगहायं । एतदुक्कं भवति-तिहि तिहा भावओ सुद्धा ।
किं कारणं ? आइकप्पद्वियस्स उग्गमाइसुद्धस्स गहलं
गच्छे य असुद्धमवि घेप्पइ । हेवत्स ! गच्छो परिक्रमणजो
सवालबुद्धाउलो जम्हा सव्वसोक्खकरो जिणकप्पाइल्ल
तओ निक्कसी रयणागरदिट्टंतसामत्था । केण पुण कार-
णेण गच्छे उग्गमाइअसुद्धं पि घेप्पइ ? उच्यते-आकिण्णया
महायणो गाहा-जहा आकिण्णदोसा सपक्खाइ महायणो-
य साहुण एगत्थ अच्छंति, जइ एगो वा दो वा अइति
तेसि सुलभा भिक्खाइ, कालो य दुग्धिकखाइविसमो स
पक्खदोसाइ अमाविग्गा वि । महुवाए कौटइल्ल य दिट्ठो ।
जहा-उग्गमेति अविक्काविया य सावगा न यागेति ताह
ओमाणदोसण साहु ण लहंति आहाराइ, ताह आइति-
यभंगो नाम उग्गमाइगणं अइकमति । किं पुण तं ति-
विहं ? पमाणाइकतं खत्ताइकतं कालाइकतं । पमाणाइकतं
आयप्पमाणओ अइरंणं पि गिहंज्जा, गणणाए तिगह क-
प्पाणं अइरंणं पि गेहंज्जा । खेत्तपमाणाइकतं अज्जोयणस्स
परंण वि गेहंज्जा । कालाइकतं अणुवामं उवइय अणुव-
मइ । अणुवामो-मानं वामावासं वा अचिद्धओ पुणो
वि तत्थेव अच्छइ । असियाइसु कारणेसु परिक्रमणे ति
अविहीए परिक्रमणं पि करंजा । पालिओगोउ ति अविही-
ए परिक्रमंजा । अतो कयलि करंजा । अइरंणपमाणे पि ध-
रंजा । परिहरणं ति असथरंतो अतो उणियं पि करंजा ।
सायाभिभूओ एवमाइयकारेणं चित्तं करंति । सो वि सव्वो
विकप्पो । पं० चू० ३ कल्प । अश, आ० म० १ अ० ।

विकल्पण-विकल्पन-न० । छेदनं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विकल्पणार्थ-विकल्पनार्थ-पुं० । भेदकथनार्थे, आ० चू० १ अ० ।

विकल्पणा-विकल्पना-स्त्री० । अर्थभेदोपदर्शनं, विशे० ।

विकल्पमो-विकल्पशस्-अव्य० । अनेकप्रकारे, द्य० १० उ० ।

विकल्पिय-विकल्पित-त्रि० । उत्प्रेक्षितं, प्रथ० २ द्वार ।

विकरण-विकरण-न० । विविधमतेकप्रकारं करणं स्वरूपं
यस्य तद्विकरणम् । लिङ्गविवेके, वृ० ४ उ० ।

विकराल-विकराल-त्रि० । भीम, स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विकल-विकल-त्रि० । असम्पूर्णं, भ० ७ श० ६ उ० ।

विकलाप्स-विकलादश-पुं० । नयवाक्यं, स्था० २ ठा० २
उ० ।

विकमिय-विकमित-त्रि० । फुल्लं, अनु० । आ० म० ।

विकहा-विकथा-स्त्री० । विरुद्धा संयमबाधकत्वेन कथा व-

अनपठतिर्विकथा । स्था० ४ ठा० २ उ० । अनिष्टायाम् ,
(आश० ४ अ० ।) पैष्टन्यापादिभ्यां वा कथायाम् , सूत्र०
१ ध्रु० २ अ० २ उ० ।

विकथाः—

चत्वारि विकहाओ पक्षताओ, तं जहा-इत्थिकहा, भक्त-
कहा, देसकहा रायकहा । (सू० २८२) स्था० ४ ठा० २ उ० ।
संथा० । ध० । प्रश्न० । ग० । (स्त्रीकथायाः स्वस्थस्थाने ।)

विकथाः—

सत्त विकहाओ, पक्षताओ, तं जहा-इत्थिकहा भक्तकहा
देसकहा रायकहा मिउकालणिया दंसणभयणी चरित्त-
भयणी । (सू०-५६६) स्था० ७ ठा० ३ उ० । आश० ।
दर्श० । ग० । जीत० ।

विकथासु प्रायश्चित्तम्—

एवं तु अइकभिजाणं गोयमा ! किंचूणं दिवहु न-
डिमं पुव्वणिगस्सं णं पढमजामस्स एयावमरम्मि उ
गोयमा ! जं णं भिक्खु गुरूणं पुरआं विहीए सज्झा-
यं भंदिमाविउणं एगग्गचित्तसु जाओ ते ददं धिइए घ-
डिगूणपढमपोरिमी जावजीवाभिग्गहणं अणुदियहं
अपुव्वनाणगहणं न करेजा, तस्स दुवालमभं पच्छित्तं
निहिसेजा । अपुव्वनाणाहिज्जनाणम्म अमई जमेव पुव्वा-
हिज्जयं तं सुत्तथाभयमणुसग्गमाणा एगग्गमाणसंण
परावत्तेजा, भत्तिन्थीगयतकरजखवयाइविचित्तविगहासु ण
अभिरमेजा अवंदणिजा । जेमि च णं पुव्वाहीयं सुत्तं ण
छंदं अपुव्वनाणगहणस्सं णं अमंभवां वा तेमिमवि
घडिगूणपढमपोरिमी पंचमंगलं पुणो२परावत्तियं । अहा णं
णो परावत्तिया विग्गहं कुव्विया वा निमामिया वा
सं णं अवंदे । एवं घडिगूणगाए पढमपोरिमीए जे णं भि-
क्खु एगग्गचित्ता सज्झायं काउणं तआं पत्तममत्तगक-
मदइ भंडोवगरणस्सं णं अवैक्खताउ तो विहीए पच्चु-
प्पणं णं करेजा तस्मं णं चउत्थं पच्छित्तं निहिसे-
जा । भिक्खु सदांमपच्छित्तसदांस इमे सवत्थपइणं जो-
जणीए जइ णं तं भंडोवगरणं णं भुंजीय अहा णं
परिभुंजं दुवालमं एवं अइकंता पढमपोरिमी । वीयपोरि-
सीए अत्थग्गहणं न करेजा पुग्गिमहुं, जइ णं वक्खा-
णस्सं णं अभावो अहाण वक्खाणं तत्थेव तं णं सु-
णेजा अवंदे, वक्खाणस्सं संभवे कालमेलं ०जाय वा-
यणाइसज्झायं न करेजा दुवालमं, एवं एत्ताए का-
लवेलाए जं किंचि अइयागइ यं देवसियाइयोरं निदिए
गरहिण अलोइयपडिकंते जं किंचि काइयं वा वाइयं

वा माणंमिगं वा उस्सुत्तायरणेण वा उम्मग्गायरणेण वा
अकप्पासेवणेण वा अकरणिजममायरणेण वा दुजा-
एण वा दुव्विचित्तिएण वा अणायारममायरणेण वा
अणिच्छियव्वममायरणेण वा । अममणपाउमग्गस-
मायरणेण वा नाणे दंभणे चरित्ते सुसामाइए तिणहं
गुत्तियादीणं चउणहं कमायादीणं पंचणहं अणुव्वयाणं
छणहं जीवनिक्कायाणं सत्तणहं पाणसणमाईणं सत्तणहं
पिडेसणमाईणं अट्टणहं पवयणमाईणं नवणहं बंभंचरगु-
नीणं दसविहसमणधम्मस्स एवं तु ०जाव णं पमाइअ-
णंगालोवगमाईणं खंडणविरहणे वा आगमकुमलेहिं
णं गुरूहिं पायच्छित्तमुवइहुं तं निमित्तेणं जहासत्तीए
अणगूहियवलवीरियपुग्गिसयाग्गपरकमे अमदत्ताए अहीण-
माणंम अणसणाइ सव्वव्भंतरं दुवालमविहं तवोक्कम्मं
गुरूणमंतिए पुग्गरवि गिहुंकिउणं सुपरिफुडं काउ-
णं तहं त्ति अभिनंदित्ता णं खंडखंडी विभत्ते वा एग-
पिंडाद्वयं वा णं समणुचिहुंजा मे णं अवंदे । मे भवयं ।
कंणं अट्टणं खंडखंडीए काउं समणुचिहुंजा ?, गोयमा !
जे णं भिक्खु भंवच्छरदुचाउम्मामखमणं वा एकां ल-
ग्गं काउणं न सक्खोइ तेणं छट्टुदुमदमदुवालमदुमाम-
खमणेहिं णं तं पायच्छित्तं अणुपवेमइ, अन्नमवि जं किं-
चि पायच्छित्ताणुयं एतंणं अट्टणं खंडखंडीए समणुचिहुंजा ।
एवं तु ममागाहं किंचूणं पुग्गिमहुं एयावमरम्मि (मटा०)
(' जं णं पडिक्कमेतं वा ' इत्यादि ' पडिक्कमण ' शब्दे
पंचमभागे ३१७ पृष्ठं गतम् ।) वंदनेइ वा सज्झायं करेतेइ
वा परिभमितेइ वा भंवरेतेइ वा मणइ (तपःकर्मविषयः
' तव ' शब्दे चतुर्थभागे २२०४ पृष्ठं गतम् ।) तंमव वी-
यदियहं उवहिमंजा जेमि च णं वंदंताणं वा पडिक्कमं-
ताणं वा दीहं वा मज्जारं वा छिदिउणं गयं हवेजा तेमि
च णं लोयकरणं अन्नत्थं गमेताणं उग्गं तवाभि-
रमणं एयाइ णं कुणंति तआं गच्छं वजं, जेणं तुमं महांव-
मग्गमाहणं उप्पायं दुन्निमित्तममंगलावहं हविया । जं णे
पढमपोरिमीए वा वीयपोरिमीए वा चंक्रमणियाए परिस-
करेजा अगालमन्निए वा छट्टं करेइ वा सं णं जइ चउ-
व्विहणं णं संवरंजा तआं छट्टं दिया थंडिलहिं एगग्गाम-
अं वामिग्गिजा समाहीए वा एगग्गणं गिलाणस्सं अन्नमि
तु छट्टंमव । जइ णं दिया ण थंडिलं पच्चुपेहियं णो णं
समाहिंसजमिया अपच्चुप्पेहिण थंडिलं बहिया चेव म-
माहीए रयणीए मत्तं वा काइयं वा वामिग्गिजा । एगग्गणं
गिलाणस्सं भसाणं दुवालमं । अहाणं गिलाणस्सं भिच्चु-
कडं वा एवं पढमपोरिमीए, वीयपोरिमीए सुत्तथाहिजाणं

मोचूणं जे णं इत्थीकहं वा भत्तकहं वा देसकहं वा राय-
कहं वा तेणकहं वा गोरच्छियकहं वा अन्नं असंवदं वा
रोहदुज्झाणोदीरणकहं पत्थावेज्जा उदीरणं वा कहेज्ज
वा काहावेज्जा वा से णं संवच्छरं ० जाव अवंदे । अहा णं
पदमचीहंपारिसीए जइ णं कहाइ महया कारणवसेणं अ-
द्वयडिगं वा मज्झायं न कयं तत्थ मिच्चुकमडं गिलाणस्स
अभेसि निव्विगहयं । महा० १ चू० ।

विकहाविहीण-विकथाविहीन-त्रि० । विकथया-भक्तकथादि-
रूपया विशेषण-हस्तसंज्ञाद्वारेण परिहारेण-हीनास्त्यक्ताः ।
त्यक्ताविकथादिषु वृ० ३ उ० ।

विकाल-विकाल-पुं० । विगतः सन्ध्याकालोऽवेति विकालः
वृ० १ उ० ३ प्रक० । दिनभिन्नेऽहोरात्रभागे, वृ० १ उ० ३ प्रक० चो-
रपारदादिकादयो विरमन्त्यवेति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । संध्या
काले, वृ० १ उ० ३ प्रक० । केषांचिदाचार्याणां दिवसलक्ष-
णकालविगमात्संध्या विकालः । वृ० २ उ० ३ प्रक० ।

विकालग-विकालक-पुं० । स्थनामन्याते द्वितीय महाग्रहे,
कल्प० १ अधि० ७ क्षण । ("महाग्रह" शब्दे ५ भागे विशेषो गतः)

विकासर-विकस्वर-त्रि० । " लुप्त-य-र-व-श-प-सां शपसां
दीर्घः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति मध्यदीर्घः । विकासनशीले,
प्रा० १ पाद ।

विकिह-विकृति-स्त्री० । अन्यथाभावे, विशेषः ।

विकिचणा-विचचना-स्त्री० । उद्धरितभक्तगानादिपरिष्ठाप-
नकायाम्, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विकिस-विकीर्ण-त्रि० । विक्षिप्त, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विकिसाभरण-विकीर्णाभरण-न० । विक्षिप्तालंकारः, प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

विकिरण-विकिरण-न० । विक्षेपे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० । वि-
नश्वरत्वे, तं० ।

विकिरिज्जमाण-विकीर्यमाण-त्रि० । इतस्ततो विक्षिप्त्यमाणे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विकिरिया-विक्रिया-स्त्री० । विविधायां-विशिष्टायां क्रिया-
याम्, स्था० ५ ठा० २ उ० । "विविधाय य विमिष्टा य किर्ति-
या विकीर्या ।" अनु० ।

विकुचमाण-विकुर्वमाण-त्रि० । विक्रियं कुर्वन्ति, स्था० ३
ठा० १ उ० ।

विकुम्-विकुश-पुं० । धल्यजादिषु तृणविशेषेषु, भ० ६ श०
७ उ० । आ० । घ० । ज्ञा० । ग० ।

विकोय-विकोच-त्रि० । कुल्ल, विशेषः ।

विकोवण-विकोपन-न० । प्रकापने, कर्तृति नक्षत्रार्थनया
प्रसरीभवेन, पि० ।

विकोविय-विकोविद्-पुं० । गीतार्थं, परिणामकं, व्य० ।

गीतो विकोवितो खलु, कयपच्छित्तो मिया अगीतोऽवि ।
गीतो-गीतार्थः । खलु कृतप्रायश्चित्ता विकोविद्ः । याऽप्यु

क्तो यथा आर्यः । यदीदं भूयः सेविष्यसे तच्छेदं मूलं वा दा-
स्यामः सोऽपि विकोविद्ः, तद्विपरीतोऽगीतार्थः । व्य० १ उ० ।

विकोस-विकोश-त्रि० । विकशिष्टे, विश० । अपनीतकोशके
निरावरणे, ज्ञा० १ ध्रु० ८ अ० ।

विकोसायंत-विकोशायमान-त्रि० । विगतकोशीकृते, तं० ।

विकंत-विक्रान्त-त्रि० । परकीयभूमण्डलाक्रमणसमये, कल्प०
१ अधि० ३ क्षण । भ० । त्रयधत्वारिंशे श्रुतभेदेषु पुत्रे, कल्प०
१ अधि० ७ क्षण ।

विकंति-विक्रान्ति-स्त्री० । विक्रमे, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० ।

विक्रम-विक्रम-पुं० । पराक्रमे, तं० । औ० । पौरुषे, औ० ।
हरितिलकगजसुते, तं० ।

विक्रमपुर-विक्रमपुर-न० । विक्रमनगरे, (बीकानेर) " खोल
वेसाययंसा कामाण य नयरे विक्रमपुरवत्थव्यपह जिणवह-
सूरी खुल्लपिऊ साहुमाणदेशे " ती० २० कल्प ।

विक्रमवच्छर-विक्रमवत्सर-पुं० । बीरमोक्षात् ४७० वर्षे प्रवृत्ते
विक्रमादित्यशके, अंग० ।

विक्रमसागर-विक्रमसागर-पुं० । जयपुरनगरराजस्य विक्रम-
सेनस्य पुत्रे, वरी० ३ तत्त्व ।

विक्रममिह-विक्रममिह-पुं० । ' किङ्कर्म ' शब्दे उदाहृते
शृङ्गारमञ्जरीपतौ, प्रथ० २ द्वार ।

विक्रमसूरि-विक्रमसूरि-पुं० । खान्द्रकुले देवानन्दसूरिशिष्ये,
ग० २ अधि० ।

विक्रमसेण-विक्रमसेन-पुं० । भारतवर्षे जयपुरनगरराजे,
दर्श० ३ तत्त्व ।

विक्रमाह्व-विक्रमादित्य-पुं० । संवत्सरप्रवर्तके उज्जयिनीरा-
जे, ती० ४५ कल्प । (पञ्चदशप्रस्थासत्कथावगन्तव्या ' कुङ्कु-
बेसर ' शब्दे तृतीयभाग ५७६ पृष्ठे तत्सम्यक्त्वग्रहणमुक्तम् ।)

विक्रय-विक्रय-पुं० । मूल्यनान्येषां वस्तुप्राप्तिकार्येण, ग० ।

" जन्ध य मुणिणो कयधि-कयार्ह कुवन्ति संजमट्ठाए । तं
गच्छं गुणसायर !, विसं य दूरं परिहरंजा " ॥ १॥ ग० २ अधि० ।

विक्रव-विक्रव-पुं० । " सर्वत्र ल-व-राम (व) चन्द्रे " ॥ ८

। २ । ७६ ॥ इति लस्य लुक् । विकलतायाम्, प्रा० २ पाद ।

विक्रवया-विक्रवता-स्त्री० । तच्छृङ्गातिरेकेणाहारादिष्वप्य-
नेपलतायाम् । दश० ६ अ० ।

विक्रायमाण-विक्रीयमाण-त्रि० । आपणे मूल्येन गृह्यमाणे,
" विक्रायमाण पसदं रणण परिफासियं " दश० १ अ० ५ उ० ।

विक्रिण-विक्री-धा० । मूल्यं गृहीत्वा वस्तुदानं, " क्रियः
क्रिणो वस्तु के च " ॥ ८ । ४ । ५२ ॥ इति क्रीणानेवैः परस्य
द्विरुक्तः कः सकारात् क्रिणश्चोदशः । विक्रिण । प्रा० । " स्व-

रादनतो वा " ॥ ८ । ४ । २७० ॥ इति अन्तेऽकारागमः ।
विकेअह । विक्रीणानि । प्रा० ४ पाद ।

विक्रम्ब-विक्रम्ब-पुं० । उन्माने, ज्ञा० १ ध्रु० ३ अ० । पूर्वो-
त्तरायत्तनया विस्तारे, स्था० ५ ठा० ३ उ० । पृथ्वे, स्था० १०
ठा० ३ उ० । सू० प्र० । " विक्रम्बभागामसुप्यमाणे " विक्रम्बे-

नायामेन शोभनमौचित्यानतिवर्ति प्रमाणं यस्य स विकल्पा-
यामसुप्रमाणः । रा० । विस्तरे, “ विकल्पो विधरो य
परिणामो । ” पा० ना० १६८ गाथा ।

विकल्पभण-विकल्पभन-न० । यथाशक्तिनिरोधे, षो० ५ त्रिव० ।

विकल्पमसृष्ट-विकल्पमसृष्टि-स्रो० । विस्तरधेनौ, अनु० ।

विकल्पमाण-वीक्षमाण-त्रि० । विविधे दिक्षु पश्यति, ध० ३
अधि० ।

विकल्परण-विकिरण-न० । इतस्ततो विक्षेपणे, वृ० २ उ० ।
उपा० ।

विकल्परिजमाण-विकीर्यमाण-त्रि० । इतस्ततो विप्रकार्यमा-
ण, रा० ।

विकल्पात्र-विरुध्यात-त्रि० । प्रसिद्धे, “ विकल्पात्रो विस्तु-
त्रो पयडो ” । पा० ना० १०८ गाथा ।

विकल्पाय-विरुध्यात-त्रि० । प्रसिद्धे, संघा० १ अधि० १ प्र-
स्ता० । “ इक्ष्वाकरायवसभो, कुन्धू नाम नेमरो । वि-
कल्पायकिंती भयं, पत्तो गहमणुत्तरं ॥४०॥ ” उत्त० १८ अ० ।

विकल्पस-विकीर्य-त्रि० । प्रसारिते, ध० १४ श० १ उ० ।

विकल्पत-विक्षिप्त-त्रि० । आकृष्ट, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
आव० । विक्षिप्तान नामत एव धान्यराशयोऽभिज्ञाः परमं-
कतः संयज्ञाः । वृ० २ उ० ।

व्याक्षिप्त-त्रि० । अनेकभविक्लोकसंकुलायां सभायां देशना-
करणादना व्याकुले, प्रय० २ द्वार ।

विभिवत्तय-विक्षिप्तक-त्रि० । विक्षिप्तं, “ विकल्पतयं पश्यणं ”
पा० ना० १८६ गाथा ।

विकल्पता-विक्षिप्ता-स्रो० । प्रतिलेखितस्य वस्त्रस्य अप्रति-
लाखनवस्त्रापरिमोक्षेन यथनिकाशौ वा प्रक्षेपणे, वस्त्रा-
ञ्जलादीनामूर्ध्व क्षेपणे, श्या० ६ ठा० ३ उ० । इय सप्रमा-
दा प्रतिलेखना षष्ठो न्याज्या । उत्त० २६ अ० । ‘ विकल्पत-
ति भग्यते ’ तत्राह-“ विकल्पं तु विकल्पो ” विक्षेपां तु
तां विद्धि यत्र वस्त्रस्यान्यत्र क्षेपणम् । एतदुक्तं भवति-प्रात-
लेखायन्या वस्त्रमन्यत्र जवनिकाशौ क्षिपति । अथवा-वि-
क्षेपां वस्त्राञ्जलानामूर्ध्व यन् क्षेपणम्, स च प्रत्युपक्षणायां
न कर्तव्यः । आश्र० ।

विकल्पव-विक्षेप-पुं० । विस्मृतिगमने, व्य० ६ उ० । सप्तदश
निर्ग्रन्थस्थानभेदे, स्या० । क्षेपि, “ क्षोहो विकल्पो ” पा० ना०
२७० गाथा ।

विकल्पे वणविणय-विक्षेपणविनय-पुं० । विक्षिप्यन्ति इति विक्षे-
पणे तद्वच विनयो विक्षेपणविनयः । विनयभेदे, प्रय० ।
स चतुर्थी-तत्र मिथ्यादृष्टिं मिथ्यामार्गाद्विक्षिप्य सम्यक्त्व-
मार्गे प्राहयतीत्येकः । सम्यग्दृष्टिं तु गृहस्थं गृहस्थभा-
षाद्विक्षिप्य प्रवाजयतीति द्वितीयः । सम्यक्त्वाचारि-
षाद्वा च्युतं तद्भाषाद्विक्षिप्य पुनस्तत्रैव व्यवस्थापय-
तीति तृतीयः, स्वयं च चारित्रधर्मस्य यथैवाभिबुद्धि-
स्तथैव प्रवर्ततेऽनेनशीयपरिभोगादित्यागेन च एषणीयप-
रिभोगादिस्वीकारेण चेति चतुर्थः । प्रय० ६४ द्वार ।

विक्षेपणाविनयमाह-

अदिदं दिदं खलु, दिदं साहम्मियत्तविणयणं ।

चुयधम्म धम्मं ठावे, तस्सेव हियदुमब्भुद्धे ॥ ३०३ ॥

अदृष्टम्-अदृष्टधर्माणं दृष्टमिव दृष्टपूर्वमिव-धर्मं प्राह-
यति । दृष्टं-दृष्टपूर्वधावकं साधर्मिकत्वाविनयेन विनय-
तिः प्रवाजयतीत्यर्थः । तथा च्युतधर्म-धर्मात्प्रक्षेपं पुनर्ध-
म्मं स्थापयति । तथा तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धये हि-
तमभ्युत्तिष्ठति ।

तत्र प्रथमभेदव्याख्यानार्थमाह-

वीणाणाभावम्मि, स्वि विपेरणे विकल्पवित्तु परसमया ।

ससमयंतणेमभिद्धुभे, अदिदुधम्मं तु दिदं वा ॥ ३०४ ॥

विशब्दो-नानाभावं ‘क्षिप’ प्रेरणे परसमयाद्विनियमित्य ना-
नाप्रकारं प्रियदृष्टधर्माणं दृष्टं चेति । वाशब्द-उपमायाम् । द-
ष्टधर्माणामिव स्वसमयान्तेन स्वसमयाभिमुखमाभिक्षिपति ।

एतदेव चरमपदं व्याचष्टे-

धम्ममभावो सम्म-इमणं तं जण पुवि न उ लद्धं ।

सो हांति दिदुपुव्वो, तं गाहह पुव्वदिदं च ॥ ३०५ ॥

धर्मः स्वभावः सम्यग्दर्शनमित्येकार्थम् । तत्सम्यग्दर्शनं
येन पुर्वं न लब्धं स भवत्यदृष्टपूर्वोऽदृष्टपूर्वधर्मस्तं पूर्वदृष्ट-
मिवाविविक्षो विभ्रान्ततया पूर्वोपलब्धमिव धर्मं प्राहयति ।

अदृष्टम्, दृष्टमित्यस्यान्यथा व्याख्यानमाह-

जह भायरं च पियरं, मिच्छदिदं पि गाहिसम्मत्तं ।

दिदुपुव्वं च सावग-माहम्मि करेति पव्वावे ॥ ३०६ ॥

न दृष्ट-अदृष्टं पूर्व-दृष्टमिव-दृष्टपूर्वमिव धर्मं प्राहयति ।
किमुक्तं भवति-यथा भ्रातरं पित्रं वा सम्यक्त्वं प्राहयति
पथमदृष्टपूर्वं मिथ्यादृष्टमपि सम्यक्त्वं प्राहयति । ‘ दिदु-
साहम्मयं ’ इति ‘विणयणं’ इत्यस्य व्याख्यानमाह-दृष्टो नाम-
दृष्टपूर्वः, स च धावकस्ते साधर्मिकत्वाविनयेन शिक्षयति-
साधर्मिकं करोतिः प्रवाजयतीत्यर्थः ।

‘चुनधम्म धम्मं ठावे’ इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह-

चुयधम्मो भदुधम्मो, चरित्तधम्मो तु दंसणातो वा ।

तं ठावेह तहिं चिय, पुणो वि धम्मं जहादिदं ॥ ३०७ ॥

च्युतधर्म्मो नाम-अष्टधर्म्मः, धर्म्माञ्जुष्टो अष्टधर्म्मः,
राजान्ताददर्शनात् धर्म्मेशब्दस्य परनिपातः । कस्मात् च्युत
इत्याह-चारित्रधर्म्मात् दर्शनाद्वा । तं च्युतधर्म्माणं तत्रैव-
चारित्रधर्म्मं सम्यग्दर्शने वा यथोचितं पुनः स्थापयति ।
एष तृतीयो भेदः ।

‘तस्सेव हियदुमब्भुद्धे’ इति चतुर्थभेदमाह-

तस्मत्ती तस्सेव उ, चरित्तधम्मस्स बुद्धितुं तु ।

वारयेऽणोसणादी, न य गिएहं सयं हियदुवा ॥ ३०८ ॥

तस्येति-तस्यैव चारित्रधर्मस्य वृद्धिहेतोरपणादि वारय-
ति । हितार्थमभ्युत्तिष्ठतीति हितार्थाय । नच स्वयमनेपणादि
गृह्णाति । हितार्थायेत्युपलक्षणं तन हिताय सुखाय क्षमाय
निःश्रयसे आनुगामिकायाभ्युत्तिष्ठतीति द्रष्टव्यम् ।

ततो हितविपदानां व्याख्यानमाह—

जं इहपरलोके वा, हितं सुहं तं स्वमं मुण्येयव्वं ।

निस्सेयसँ मोक्खाय उ,यंतं अणुगच्छते जं तु ॥३०६॥

पत्-पस्मात् कारणात् तत्-अभ्युत्थानमिहलोके हितं
तेन हितमित्युच्यते । सुखम्—इहपरलोके सुखकरणात् ।
क्षमम्—प्रादिकपार्श्वकप्रयोजनक्षमत्वात् । निःश्रेयसं—कल्या-
णकारित्वात् । अनुगामं यन्मोक्षाय अनुगच्छति ॥३०७॥
विक्रमेवणी—विक्षेपणी—स्त्री० । विक्षिप्यते सम्मार्गात्कुमारे
कुमाराद् वा सममार्गे धोताऽनयेति विक्षेपणी । स्था० ४
ठा० २ उ० । कथाभेदः स्था० ।

विक्रमेवणी कदा चउच्चिहा पप्पत्ता, तं जहा—ससमयं
कहेइ, सममयं कहेत्ता परममयं कहेइ, परममयं कहेत्ता सस-
मयं ठावित्ता भवइ २, सम्मावायं कहेइ सम्मावायं कहेत्ता
मिच्छावायं कहेइ ३, मिच्छावायं कहेत्ता सम्मावायं
ठावइत्ता भवइ ४ । (सू०—२८२ ×)

स्वसमयं—स्वसिद्धान्तं कथयति—तद्गुणानुदीपयति पूर्वं तत-
स्तं कथयित्वा परसमयं कथयति, तद्गोपान दर्शयतीत्येका ।
एव परसमयकथनपूर्वकं स्वसमयं स्थापयित्वा स्वसमयगु-
णानां स्थापका भवतीति द्वितीया । 'सम्मावायं'मित्यादि,
अभ्यायमर्थः—परसमयेष्वपि घुणाक्षरान्यायेन यो यावान्
जिनागमतत्त्ववादसदृशतया सम्यग् अविगर्हीतस्तत्त्वानां वा
दः सम्यग्वादस्तं कथयति । तं कथयित्वा तेष्वेव यो
जिनप्रणीततत्त्वान्—चिरञ्जिव मिथ्यावादस्तं दोषदर्शनतः
कथयतीति तृतीया । परसमयेष्वेव मिथ्यावादं कथयित्वा
सम्यग्वादं स्थापयित्वा भवतीति चतुर्थी । अथवा—सम्य-
ग्वादः—अस्ति चे मिथ्यावादः—नास्ति च तत्रास्ति कदाचिद्वि-
रुक्त्वा नास्ति कदाचिद्विद्विष्यतेति तृतीया । एतादृशपर्याय-
तुथीति । स्था० ४ ठा० २ उ० । डा० । ग० । औ० । दश० ।

विक्षेपणीमाह—

जा सममयवज्जा खलु, होइ कदा लोमवेयसंजुत्ता ।

परसमयाणं च कदा, एसा विक्रमेवणी नाम ॥१६७॥

कथयित्वा स्वसमयं—स्वसिद्धान्तं ततः कथयति परसमयं—
परसिद्धान्तमित्येको भेदः, अथवा—पिपर्यासाद् व्यत्ययेन
कथयति—परसमयं कथयित्वा स्वसमयमिति द्वितीयः ।
मिथ्यासम्यग्वादयोरेवमेव भवतो हौ भवति मिथ्यावादं
कथयित्वा सम्यग्वादं कथयति, सम्यग्वादं च कथयित्वा
मिथ्यावादमिति । एवं विक्षिप्यतेऽनया सम्मार्गात् कुमारे
कुमाराद्वा सम्मार्गे धोताति विक्षेपणीति गाथाक्षरार्थः ।
भाषास्तु वृद्धविचरणादवसेयः । तच्चदम्—'विक्रमेवणी सा
खउच्चिहा पप्पत्ता, तं जहा—ससमयं कहेत्ता परसमयं कहेइ
१, परसमयं कहेत्ता ससमयं कहेइ २, मिच्छावादं कहेत्ता
सम्मावादं कहेइ ३, सम्मावादं कहेत्ता मिच्छावायं कहेइ ४।
तत्थ पुर्व्वि ससमयं कहेत्ता परसमयं कहेइ—ससमयगुणे
दीर्घे परसमयदोषे उधर्त्तने । एसा पदमा विक्रमेवणी गथा ।
इयार्णी विहया भजइ—पुर्व्वि परसमयं कहेत्ता तस्सेय दोषे
उधर्त्तने, पुणो ससमयं कहेइ गुणं य से उधर्त्तने । एसा

विहया विक्रमेवणी गथा । इयार्णी नहया—परसमयं कहेत्ता
तसु चैव परसमयसु जं भाषा जिणपणीएहि भाषाह सह
विरुद्धा असन्ता चैव विरुद्धा ये न पुर्व्वि कहेत्ता दोषा
तस्मि भाविऊण पुणो जं जिणपणीयभावसरिसा घुणक्खर-
मिव कहेत्ता सोभणा भणिता ते कहेत्ता । अइवा मिच्छावा-
दो लात्थिक्क भजइ, सम्मावादो अत्थित्तं भणति । तत्थ
पुर्व्वि एहिहयवार्णे दिट्ठीओ कहेत्ता पच्छा अत्थित्तपक्ख-
वार्णे दिट्ठीओ कहेइ । एसा तइया विक्रमेवणी गथा । इया-
णि चउत्था विक्रमेवणी । सावि एयं चैव । एवरं पुर्व्वि सो-
भणं कहेइ पच्छा इयार्णी । एयं विक्खिवति सोयारंति ”
गाथाभाषार्थः । दश० ३ अ० १ उ० ।

विक्रमेविया—व्याक्षेपिका—स्त्री० । व्याक्षेपस्य व्याक्षेपशब्दस्य
भावः प्रवृत्तिनिमित्तं व्याक्षेपिका । व्याक्षेपे, व्य० ६ उ० ।

विग—वृक—पुं० । ईदामृगपर्याये, प्रअ० १ आश्र० द्वार ।
तरत्तके, डा० १ अ० १ अ० । स्था० । प्रअ० ।

विगड—विकृति—स्त्री० । विकारं, वृ० ३ उ० । शरीरमनसोः
प्रायो विकारहेतुत्वात् घृतादिरसविशेषे, स्था० ।

चत्तारि भिण्हविगतीओ पप्पत्ताओ, तं जहा—तेल्लं
एयं वसा एवणीति । चत्तारि महाविगतीओ पप्पत्ताओ,
तं जहा—महुं मंसं मज्जे एवणीति ॥ (सू०—२७४+)

'चत्तारि, इत्यादि, गवां रसो गोरसः' व्युत्पत्तिरेवमेव गो-
रसशब्दस्य, प्रवृत्तिस्तु महत्वादीनामापि दुग्धादिरूपे रसे ।
विकृतयः शरीरमनसोः प्रायोविकारहेतुर्वादीति । शेषं प्र-
कटम्, नवरं सर्पि—घृतम नवनीत—प्रक्षाले स्नेहकृपा-
विकृतयः स्नेहविकृतया घमा—अस्थिमध्यरसः, महा-
विकृतयो—महारसत्वेन महाविकारकारित्वात्, महतः स-
त्त्वापघातस्य कारणत्वाच्चाति । इह विकृतिप्रस्तावाद् विकृ-
तयो वृद्धगार्थाभिः प्ररूप्यन्ते—

" स्वीर ५ दहि ४ एवणीयं ४,

एयं ४ तहा तल्लमय ४ गुड २ मज्जे २ ।

महु ३ मंसं ३ चैव तह.

ओगाहिमगं च वसमी उ ॥ १ ॥

गोमहिमुट्टिपसुणं, एलगत्तीराणि पंच चत्तारि ।

दाहमाइयाइ जम्हा, उट्टीणं ताणि णो हूति ॥ २ ॥

चत्तारि हौति तेह्मा, तिलअर्यासकुसुंभसरिसवाण च ।

विगडओ ससाइ, डोलाइणं न विगडओ ॥ ३ ॥

द्वगुलिपिडगुला दा, मज्जे पुण कट्ठापट्टनिप्फसं ।

मच्छियकात्तियभामर-भेयं च तिहा महुं होइ ॥ ४ ॥

जलथलखहयरमसं, चम्म वससोणयं ति हेयं पि ।

आइल्ल तिअ चलचल, ओगाहिमगं च विगडओ ॥ ५ ॥ "

आदिमार्नि वीणि चलचलत्वेयं पक्कानि विकृतिरित्यर्थः ।

" ससा न हौति विगडं, अजोगवाहीणं ने उ कप्पंती ।

परिभुज्जति न पायं, जं निच्छयओ न नज्जति ॥ १ ॥

एगेण चैव तवअ, पूरिज्जति पूयएण जो ताओ ।

वीओ बि स पुण कप्पइ, निव्विगडं लवडो नयरं ॥ २ ॥ "

स्था० १ ठा० ४ उ० । (तेलघृतवशानवनीतव्याख्या स्वस्व-
स्थाने ।)

नव विकृतयः—

नव विगईओ पम्पत्ताओ, तं जहा-खीरं दहि गवणीयं
सपि तिष्ठं गुलो महं मजं मंसं । (सू० ६७४)

'विगईओ'ति विकृतयो विकारकारित्वान्यकाञ्च तु कदा-
चिद्विकृतिरपि तेनता नव अन्यथा तु दशाऽपि भवन्तीति,
तथाहि—'पक्षेण चैव तत्रा, पूरिजइ पूयणं जो ताओ । धी-
ओ धि स पुण कणइ, निधिवगइअलवडा नवर' मिति । द्वि-
तीयाऽपि विकृतितर्ने भवतीति भावः । तत्र खीरं पञ्चधा-
अजैडकागोमहिप्युपीभेदाद् दधिनवनीतघृतानि चतुर्द्वे,
उपीणाम् तदभावात्, तैले चतुर्धा-तिलातसीकुसुम्भसर्प-
भेदान् । गुडो द्विधा-द्रवपिण्डभेदान् । मधु त्रिधा—मालि-
कान्तिकभामभेदान् । मद्यं द्विधा-काष्ठापभेदान् । मांसं
त्रिधा-जलस्थलाकाशचरभेदादिति । स्था० ६ डा० ३ उ० ।

दश विकृतयः मनसो घृतिहेतुत्वान् विकृतयस्ताश्च
दश । यदाहुः—“खीरं दहि गवणीयं, ययं तहा तेल्लमेय गुड-
मज्जं । महु मंसं चैव तहा, उग्गाहमगं च विगईओ ॥ १ ॥”

तत्र पञ्च क्षीराणि गोमहिषजोष्टैलकासम्बन्धिभेदात् ।
दधिनवनीतघृतानि च चतुर्भेदानि, उपीणां तदभावात् ।
तैलानि चत्वारि-तिलातसीलटासर्पसर्पान्धिभेदान्, शय-
तैलानि तु न विकृतयः लपकृतानि तु भवन्ति । गुडः-इक्षु-
रसकाथः, स द्विधा-पिण्डो, द्रवश्च । मद्यं द्विधा-काष्ठापि-
ष्टाद्रवत्वान् । मधु त्रिधा-मालिक, कान्तिक, भामं च । मांसं
त्रिधा-जलस्थलचरजन्तुद्रवत्वान्, अथवा-मांसं त्रिवि-
धं—चर्मरुधिरमांसभेदान् । अन्नगाहन स्नेहबोलेनन निर्वृ-
त्तमद्यगाहमे पकाश्रम 'भायादिमः' ६-४-२१ । श्री सि० इती-
मः । यस्तापिकायां घृतादिपुर्णायां चलाचले स्वाद्यकाद पच्येन
तस्यामं च तापिकायां तेनैव घृतन द्वितीयं तृतीयं च स्वाद्य-
कादि विकृतितः ततः पकाश्रान् अयोगवाहिनां निर्विकृतित-
प्रत्याख्यानेऽपि कल्पन्ते । अथैकेनैव पूषकेन तापिका पुर्येत
तत्र द्वितीयं पकाश्रं, निर्विकृतिप्रत्याख्यानेऽपि कल्पते । लप-
कृत तु भवनीत्येता वृद्धसामाचारा । ध० २ अधि० । तथा
तद्दिनतलितपकाश्रं कटाहविकृतिप्रत्याख्यानयतः कल्पते न
चेति ? अत्र तद्दिनतलितपकाश्रं कटाहविकृतिप्रत्याख्यान-
यतः प्रत्याख्यानकरणसमये यदि मुक्तं रक्षितं भवति तदा
कल्पते नान्यथेति परंपरा दृश्यते इति । ही० ४ प्रका० ।
भावकैर्विकृतयो भव्याः षट् । ता दुग्धं १ दधि २ घृतं ३
तैलं ४ गुडं सर्वपकाश्रभेदान् । ध० २ अधि० । आव० ।

इदानीं कस्यां विकृतौ कानि क्रिप्रामकारानि कियन्ति विकृत-
गतानि भवन्तीत्याह—

अह पेया १ दुद्धट्टी २, दुद्धवलेही य ३ दुद्धमाडी य ४ ।

पंचेव विगइगयाई, दुद्धम्मि य खीरमहियाई ॥ २३१ ॥

अथानन्तरं पञ्चैव दुग्धं चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् वि-
कृतिगतानि भवन्ति, विकृतौ क्षीरादौ गतानि—स्थितानि
विकृतिगतानि—विकृत्याधितानि न विकृतिरित्यर्थः । कानि
तानीत्याह—पेयाः दुग्धकाञ्जकमित्यर्थः । तथा दुग्धाटी-
दुग्धावलेहिका दुग्धसाटिका च क्षीरसहिता इति । क्षी-
रय्या पायसेन सहितानि पूर्वोक्तानि चत्वारि पञ्चमी च-
क्षेत्रीत्यर्थः । एतानि क्षीरे पञ्च विकृतिगतानीति ।

एतेषु स्वयमेव कार्निचिद्विधुणोति—

अंबिलजुअम्मि दुद्धे, दुद्धट्टी दक्खमीसरद्धम्मि ।

पयसाडी तह तंदुल-चुप्पयसेहम्मि अवलेहि ॥ २३२ ॥

अम्बिलेन युक्तं दुग्धं दुग्धाटी किलाटिकेत्यर्थः, अन्यं तु
बलाहिकामाहुः, तथा द्राक्षादिमिश्रे दुग्धं गण्डे पयसाटी, प-
या-दुग्धं सटात—गच्छतीति व्युत्पत्तिः, तथा तन्दुलचूर्णक-
सिद्धं दुग्धं अवलेहिका ।

दधिविकृतिगतान्याह—

दहिण विगयगयाई, घोलवडा घोल मिहरिणि करंबो ।

लवणकणदहि य महियं, मंगरिगयाम्मि अप्पडिण् ॥ २३३ ॥

दधिन-दधिविषयं विकृतिगतानि पञ्च घोलघटकानि-घोल-
युक्तघटकानि तथा घोलो—वस्त्रगालित दधि, तथा शिख-
रिणी कर्मथितस्नग्दुग्धदधिनष्पन्ना, तथा कर्मवको दधि-
युक्तकूर्गनष्पन्स्तथा लवणकणायुक्तं दधि च मथितं राजि-
का खाटकमित्यर्थः । तच्च संगारिकादिके पतितेऽपि विकृति-
गतं भवति । संगारिका पुष्पलं शकलादौ पतितं पुनर्भ-
वत्येव ।

घृतविकृतिगतान्याह—

पक्कयं घयकिट्टी, पक्कामहिउपरि तरियमपि च ।

निब्भंजण वीसंदण, गइं घय विगय विगइ गया ॥ २३४ ॥

आपद्ये पक्कं घृतं सिद्धार्थकारिद्, तथा घृतकिट्टी—घृतम-
ले तथा घृतपक्कापयोपरि तारिकारूप यत् सपिस्तद्विकृति-
गतम्, तथा निब्भंजनं पक्काश्रानीर्षं दुग्धघृतान्मत्यर्थः । तथा
विस्पन्दनं दधितारका कारणकारानष्पन्नद्रव्यविशेषः, सपा-
दलक्षप्रसिद्धं घृतविकृतिगतान्येतानि पञ्चापीत्यर्थः ।

तैलविकृतिगतान्याह—

तेल्लमली १ तिलकुट्टी २, दद्ध तेल्लं ३ तहोसहोवरियं ।

लक्खइ ४ दव्वपक्कं, तेल्लं ५ तेल्लम्मि पंचेव ॥ २३५ ॥

तैलमालिका तथा तिलकुट्टिः तथा दग्धं तैलं निभंजनमि-
त्यर्थः, तथा तैलपक्कापयोपरिभोगं यद्वहति तथा लाक्षादि-
द्रव्यपक्कं च तैलम् । एतानि तैलविकृतौ पञ्च तैलविकृति-
गतानि ।

गुडविकृतिगतान्याह—

अद्धकट्टिक्खुरसो २, गुडपाणीअं च मक्कराखंडं ।

पायगुलं गुलविगई, विगइगयाई तु पंचेव ॥ २३६ ॥

अद्धकथितेक्षुरसस्तथा गुडपाणीयम्, तथा शर्करा, तथा म-
ण्डम् तथा पाकगुडो येन खज्जकादि लिप्यते गुडविकृतौ वि-
कृतिगतानि एतानि पञ्चैव ।

पकाश्रे विकृतिगतान्याह—

जेणेणेणं तवओ, पूरिजइ पूयणं तब्बीओ ।

अक्खवियेनेहा पच्चइ, जइ मव्वे होइते विगई ॥ २३७ ॥

एगं एगस्सुवरिं, तिच्चावरिं बीअगं च जं पक्कं ।

तुप्पेणं तेणं चिय, तइयं गुलहाणिया पभिई ॥ २३८ ॥

एक विकृतिगतं तद्यदकस्य घ्राणम्योपरि पच्यते । का-
भिप्रायः ? प्रक्षिप्तघृतादिके तापके एकेनैव पूषकेन स-

कले पूर्णिते, द्वितीयपूपादिस्तत्र प्रक्षिप्तो विवृतिगतमेव भवति । यद्व्याचि—“ जलेगणे तवश्रो, पृष्ठज्जइ पूयगणे त-
व्याश्रो । अखिविय नेहो पृष्ठज्जइ, जइ सो नइ होइ तव्व-
गई ॥१॥ ” द्वितीयं विवृतिगतं अथाणां घाणानामुपरि अप्रक्षि-
प्तापरघृतम्, यत्तेनैव तुण्णंति घृतेन पक्कं तृतीयं गुडधानि-
काप्रभृति ।

तथा-

चउत्थं जलेण सिद्धा, लप्पसिया पंचमं तु पूपलिआ ।

चुप्पडियतावियाए, परिपक्कंती ममिलिएसुं ॥२३६॥

चतुर्थे समुत्सारिते सुकुमारिकायां पश्चादुद्धृतादि-
खर्गण्टनाया तापिकायां जलेन सिद्धा लपनश्रीः पञ्चमम्। पुनः
स्नेहादिगन्धतापिकायां परिपक्वा पूपका । एवं च षट् विवृ-
तिसंबन्धिनी । पञ्च पञ्च विवृतिगतानि मिलितानि विशिष्ट-
वन्तीति । इह च विवृतिगतानां स्वरूपं नाचार्येण स्वमनी-
षिकयाऽभिधेयं किं तु सिद्धान्ताभिहितमेव ।

यदाह-

आवस्सयचुमीण, परिभणिअं एत्थ वप्पिअं कहियं ।

कहिअव्वं कुमलारं, पउज्जिअव्वं तु कारणिए ॥२४०॥

आवश्यकचूर्णी परिभणितम्, अत्र ग्रन्थं वक्षितं-सामा-
न्यद्वारेण कथितम्, विशेषद्वारेणास्माभिरेतच्च कथयितव्यम् ।
कुशलानां-बुद्धिमतां प्रयोक्तव्यञ्च कारणिके-कारणिकविष-
ये । अयमभिप्रायः—यद्यपि क्षैत्र्यीप्रमुखाणि साक्षाद्विकृतया
न भवन्ति किं तु विवृतिगतान्येव निर्धितकृतिकानामपि क-
ल्पन्ते, तथापि उत्कृष्टानि एतानि द्रव्याणि भक्ष्यमाणान्यव-
श्यं मनोविकारमानयन्ति शान्तानामपि, न च कृतानिर्ध-
कृतिकानामेतेषु भक्ष्यमाणेषु उत्कृष्टा निर्जरा संग्रहते त-
स्मादेतानि न गृह्यन्ते इति । यस्मिन् विविधतपःकरणत्वात् उ-
दागनुष्ठानं स्वाध्यायाध्ययनादिकं कर्तुं न शक्नोति स-
विवृतिगतान्युत्कृष्टान्यपि द्रव्याणि भुङ्क्ते, न काश्चिद् दोषः ।

कर्मनिर्जराऽपि तस्य महती भवति । यदाहु—

“ नवरं इह परिभोगो, निव्विइयाणं पि कारणावेक्खा ।

उक्कोसगदव्वाणं, नउ विस्सेण विअश्रो ॥ १ ॥

आवश्यामिद्विगहय-स्स असाहुणा जुज्जई परिभोगो ।

इदियजयव्वुद्धाए, विगई चायम्मि नो जुत्तो ॥ २ ॥

जा पुण विगई चायं, काऊणं स्वाइ निद्धमहुराइ ।

उक्कोसगदव्वाइ, तुच्छफलो तस्स सो नेआ ॥ ३ ॥

दीर्साति अ केइ इहि, पच्चक्खाण धि मद्धम्माणा ।

कारणअं पडिसेव, अकारणणायि कुणमाणा ॥ ४ ॥

तिलमोअगतिलवाट्टि, वरिसो लगनालिकेस्सेडाइ ।

अइयहलघोलव्वारि, पयपपुयवज्जणाइ च ॥ ५ ॥

पयबुट्टमंडगाई, दाहदुद्धकण्यधयमाइय ।

कुल्लुरिचूरिमपमुहं, अकारणे केइ भुज्जति ॥ ६ ॥

न य तं पि इह पमाणं, जहुत्तकारणं आगमंत्तण ।

जरजम्ममरणभीसण-भवन्नवुच्चिग्गाचिन्ताण ॥ ७ ॥

मोत्तं जिण्णमाणं, जियाणं बह्दुद्धदव्विगतवियाण ।

न हु अश्रो पडियारो, कोइ इहं भवणे जेण ॥ ८ ॥

विगई परिणइधम्मो, मोहो जसुदिज्जण उदस्ये य ।

सुदुद्ध वि विसस्यपरो, कहे अकज्जे न वाट्टिइह ॥९॥

दावानलमज्जगश्रो, को तदुचसमदुयाए जलमार्ह ।

संते वि न सेविज्जा, मोहानलदीविए उवमा ॥ १० ॥

विगई विगईभीओ, विगयगयं जो य भुज्जए साहु ।

विगई विगयसहावो, विगई विगई बला नेह ॥ ११ ॥ ”

इत्यादि । सुगमाश्चैताः, नवरमन्यगाथाः किञ्चिद्विषमत्वा-
द्विष्यन्ते । विगतेनरकादिकाया यो भीतस्वस्तः साधुर्वि-
कृति क्षीर्गावकाम्, चशब्दस्यापि दर्शनाद्विकृतिगतं च
क्षीराश्नादिकं यो भुङ्क्ते स दुर्गतिं यातीति शेषः । कस्मा-
दित्याह—विकृतिबलात् जीवमनिच्छन्तमपि विगतिं नरका-
दिकां नयतीति । एतदपि कुत इत्याह—विकृतिर्यतो विकृ-
तिस्वभावा मनोविकारकारिस्वरूपेति । प्रव० ४ द्वार । वृ० ।
आ० चू० । नि० चू० । प० व० । दश० । (विकृताबुदाहरणम्
' आलंघन ' शब्दे द्वितीयभाग ३६४ पृष्ठ गतम् ।) (वर्षासु
विकृतिस्थापनम् ' पञ्जुसवणाकण्य ' शब्दे पञ्चमभाग २४२
पृष्ठ उक्तम् ।)

विकृतिं भुङ्क्ते विज्जतिविधारे ति इच्छामो नाउं

का विगती केवतियाउ वा । गाहा—

तेल्ले घतणवणत्ति, दधिविगती उ होति सत्तारि ।

फणियविगडे दो दो, खीरम्मि य होति पंचेव ॥३४॥

मधुपोग्गलम्मि तिष्ठि व, चलचल ओगाहिमं च जं पक्कं ।

एतासि अवदिस्सं, जोगमजोगे य संवरणे ॥ ३५ ॥

सत्त्वं तेल्ला एकविगती, सस्सा पुण तेल्ला विविगहया ले-
वाडा पुण, सत्त्वं घता एका य विगती । एवं लणणीयादि
वि । दधिविगतीश्रो वि चत्तारि गार्वामहिस्मीअयएलगाणं
च । फणियाश्रो गुलो भवति सो दुव्विहो-छिहगुडो, खडगुडो
य । विग्रहं-मज्जे तस्य दो भया, पिट्टकडं, गुलकडं च । खीरगणि
पंच, गार्वामहिस्मीअयएलयउटीणं च । मधुपणं तिष्ठि-कौतियं
मक्षिस्वयं भामरं च । पोग्गलारं तिष्ठि, जलयं थलयं खड्गचरं
च । चलचले ति तत्थ पदमं जं घयं विचले तत्थ अगणं अ
पक्षिस्वती । आदंभं जं तिगिण घाणा एयनितं चलचले ति
तेण ते अचलचलओगाहिमे भगणति । तत्थेव घता
जे सस्सा पच्चन्ति तेण चलचलेति, अतो तेण आतिज्जा
तिगिण घाणा मोत्तं सस्सा पच्चक्खाणस्स कप्पति । जात
अगणे ग्रये ण पक्षिस्वति, जोगवार्हस्स पुण सस्सा वि-
गती । एतासि विगतीणं ओ अगणत्तरं विगति आहारोति
जोगवाही वा संवरणे वा ।

गाहा—

आगाढमणागोह, दुविधे जोगे समासतो हाति ।

आगाढणं व वज्जण, भयणे पुण हातउणागाह ॥३६॥

जोगो दुविहो-आगाहो य, अणागाहो य । अगाढतरो जम्मि
जोगे जतणा सो आगाहो यथा-भगवतीत्यादि, इतरो अणा-
गाहो यथा-उत्तराध्ययनादि । आगाढं ओगाहिमवज्जा गव
विगतीश्रो वसिज्जति।दस्माणं भयणा।सव्वा ओगाहिमविगती
पणत्तीण कप्पति, महाकप्पेसु ते एक्का, परं मोत्तगविगती क-
प्पति । सस्सा आगाढेसु सव्वविगतीनां ण कप्पति । अणागाढं
पुण दस विगतीश्रो मञ्जिताश्रो जश्रो गुरुअणुण्णाने कप्पति

अणुगणाय विगा ण कप्पंति । एसा भयणा । जति अणुगणाने
अविधीए तो जोगभङ्गा भवति वा । जोगभंगो दुविहो-सव्व-
भंगो, देसभंगो य ।

गाहा—

विगतिमण्डा भुजति, ण कुणति आयंखिलं ण सदहती ।

एसो तु सव्वभङ्गा, देसे भङ्गा हसो तत्थ ॥ ३७ ॥

विगती निष्कारणे अणुगणाओ भुजति आयंखि-
लवारण आयंखिलं ण कंरति, सव्वरसे य भुजति
ण सदहति वा एस सव्वभङ्गा । आगादे स-
व्वभंगे चउगुरुं, अणागादे सव्वभंगे चउलहुं, हसो
देसभंगे ।

गाहा—

काउस्सग्गमकाउं, जति भोत्तुण कुणति वा पच्छा ।

सयकाउं ज च भुजति, तत्थ लहु तिप्पि उ विसिद्धा ॥ ३८ ॥

जादे कारणे काउस्सग्गमकाउं भुजि भोत्तुण वा पच्छा
काउस्सग्गं कंरति, सयं वा काउस्सग्ग काउं भुजि ।
अवरं गुरुं मणान--सम विगतिं विसज्जह । पणसु वि च-
उसु वि मामलहुं तवकालविमसिद्धे चउत्थे दाहि वि लहुं ।
जो पुण कारणे अणुगणानो काउस्सग्गं काउं भुजति सो
सुद्धा । आगादजोगे वि देसभंगे एवं चेष नवरं मामगुरुं ।

अणागादागादजोगाण देसभंगे हस पच्छिज्जे । गाहा—

ण कंरति भुजितुणं, कंरति काउण भुजति मयं तु ।

वीमज्जे धम्मंति य, तवकालविमसिद्धो मासो ॥ ३९ ॥

हसो चिगतिविचज्जणं गुणो—

जागरंतमजीए वि, ण फुमे लूहविज्जिणं ।

जोगीऽहं ती मुहं लद्धो, विगती परिहरिम्मति ॥ ४० ॥

सुत्तन्धधरणहंतुं रातो जागरंतं अजागतिथा दोसा ण
फुमेति लूहविज्जिणं । किं चान्यातु—जोगीऽहमिति लद्धे वि
सुहणे विगतिवज्जति । कारणे जोगीऽवि विगति आ-
हारति ।

गाहा—

वितियपदमणागादे, गेलण्वए महामहट्टाणे ।

ओमे य रायदुद्धे, ऽणागादाऽऽगाद जतणाए ॥ ४१ ॥

अणागादेगेलण्वगहणातो गादे पि गहिय वण ति गोउले
महामहो—इदमहार्हाद अज्जाणे वा ओमे दुर्विभक्खं रायदुद्धे
वा, एतेहि कारणेहि अणागादजोगी आगादजोगी वा ज-
यणाए विगतिं वि भुजति ।

गाहा—

जोगे गेलम्ममि य, अगादितरे य होति चतुभंगो ।

पहमो उभयागादे, वितिओ ततिओ य एक्केण ॥ ४२ ॥

जोगंगलण्वसु आगादअणागादेसु चउभंगो कायव्वो । पद-
मे उभयमवि आगादे, वितिण जोगो आगादो ण गेलण्वे,
तए न जोगो गेलण्वे आगादे, चउत्थे दो वि अणागादा ।

गाहा—

उभयम्मि वि आगादे, दव्वं दव्वे य पक्क एएहि ।

मक्खंति अठायंते, पजंति (इ)यरे दिणे तिप्पि ॥ ४३ ॥

उभयम्मि आगादेऽति पदमभंगे दंहुल्लगे आगादिहमाणग्गालो
जंघा दाहि तिहि वा दव्वंहि गिहह पंक्कल्लगे हंसनेल्लमार्तो
एएहि पतिदिणा तिप्पि दिणे मक्खंति, 'अठाअंते' ति जह
रोगो न उवसमति तांहे मे सव्वहा जोगो णिक्खपति ।

गाहा—

जत्तिणं अच्छति दिवसे, विगतिं मेवति ण उहिसे तं तु ।

तह वि य अठायमाणे, णिक्खिवणं मव्वधा जोगे ॥ ४४ ॥

जति णिक्खिवती दिवसे, भूमीउ तत्तिण उवरि वट्टो ।

अपरिमियं उहंसो, भूमीउ परं तथा कमसो ॥ ४५ ॥

जत्तिण दिवसे णिक्खिवजोगो अच्छति, पुणो उाक्खवजो-
गे जोगभूमीओ तत्तिण दिवसे उयारि वट्टिज्जति जोगभू-
मीए वि विगायणजोगभूमीए जे कंति दिवसा ससा सो
जोगभूयंता भवति, तत्थ मेहाविणा कहम्मस अपरिमिओ
उहंसो, विगायणजोगभूमीए परउवट्टिदिवसेसु कमण उहं-
सो कज्जति । अण भवति-जत्तिण दिवसेण उहट्टे तात्तिण
दिवसे, अपरिमिओ उहंसो कायव्वो । ततो परं कमण
उहंसो ।

इदाणि वितियभंगो । गाहा—

गेलण्वमणागादे, रसवति गेहोवरण अ सति पक्का ।

तह वि य अठायमाणे, मा वट्टे णिक्खिवं य तथा ॥ ४६ ॥

जोगो आगादे गेलण्वे अणागादे गेहावगादमत्तरमार्ताए
लुप्पति गेहावरते वा । तं गेहावयवपाग्गला सरीरमणु-
पाविद्धा रंगोवममा भवति, ततो दंहुल्लगपक्कल्लगेहि मक्खंति ।
तिप्पि दिणे अट्टाए पज्जति तहावि अट्टितं तो रोगो मा
अतीव रोगवट्टो भविस्सति तम्हा जोगाणक्खव्वो ।
तहव जहा पदमभंगे । इदाणि ततियभंगो अणागादलोणे
आगादेगलणे तिगण दिणा दंहुल्लगपक्कल्लगेहि मक्खं-
ति अवरं तिगण दिणे पज्जति ।

ततो परं । गाहा—

तिप्पि तिगंतारिया, गेलण्वगादपरतो णिक्खिवणा ।

तिप्पि वि एगंतारिता, चउत्थल्लद्वेव णिक्खिवणा ॥ ४७ ॥

तिगण तिगव नेप्पि एक्केको वि पणो णिव्वीयत-
रिओ कायव्वो । तिगण दिणे काउस्सग्ग काउं विगति
आहारंता चउत्थदिवसे णिव्वीय आहारंता । तांहे पंच-
मल्लुत्तमाणा दिवसाणि विगतिं आहारेति, अट्टमे
दिवसे निव्वीये कंरति, नवमे दिणे विगतिं आहारे-
ति, तांहे जति गोवसमति तांहे दसमे दिवसे जोगो
णिक्खिवपति । इदाणि चउत्थभंगो । एत्थ वि रसवतिगेहो
व मक्खवणापमज्जणे तहव, अतो परं तिगण वि पच्छज्ज-
तिगण वि निया गय एते, एगंतरण णिव्वीयतिण
गयव्वो । विगति णिव्वीयति-वि० १ नि० १ वि० १ नि० १
वि० १ नि० १ अतो परं अठायते सव्वहा जोगाणक्खव्वो
पतिदिवसमल्लभते परिक्खसावतव्यकाट्टयव्वे वा जोगाण-
क्खव्वो । अहवा—अजोगागिलाणस्स वि सारति गो हा-
ज तांहे य मग्गामे मग्गयव्वं । असाति सक्खंते परगा-

मे सक्खेत्ते असति खेत्तवाहिया तो वि आणियव्वं । सव्व-
हा अलम्भेत्ते गिलाणावचिन्ते णिज्जेज्जा । वतियाए त्ति दांरं
तन्धिमा जयणा । गाहा—

वयिगा य अयोगी व, अददो अतरंतगस्स दिज्जंति ।

णिव्वीतियमाहारो, सति अंतर विगतिणिक्खिविणा । ४८ ।

अतरंतगो-गिलाणो अददो विणा वि गेल्लएण जो दुब्बलो
एते जया वइआ णिज्जंति नत एतेसि सहाया अजोगवाही
दिज्जंति । असति अजोगवाहीण अणागादजोगवाही वि
दिज्जंति, अददो अददो त्ति अजोगवाहीणो जे अददोसरी-
ग ते अतरंतगस्स वि धित्तिज्जा दिज्जंति, तेऽपि तत्र य-
ल्लिनो भविष्यन्ति इत्यर्थः । जे जोगवाहीणो ते तत्थ व-
इआए णिक्खियमाहारं गेह्हांत । असति णिव्वीतियस्स
अपज्जेतं वा लब्धंति, तांहे अतरंतग काउस्सगं करेति ।
विगतिं भुंजंतु आयसणा पुण ततियभंगावकप्पे ण सपय
सव्वहा वा णिव्वीतिए अलम्भेत्ते णिक्खिये जोगस्स ।

गाहा—

..... ।

..... ॥ ४९ ॥

तत्थ वतियाए “आर्यबलपारणे” आर्यबलस्स अलंभ ।
अमत्तं करेज्ज जति उववासगस्स अमगद तांहे
तकाति वेगंगियं भुंजति । आदिसहातो वल्लवणमुग्गपा-
णियं विलं वा कीजियसागता एवमाति जे णिव्वीतिय अ-
न्धि तो वहेति अलम्भेत्ते पुण आगादजोगे जोगणिकखेवो
आगादाऽणागादा पुणो उक्खित्तो उहेसो तहेव । जहा गि-
लाणादो । एवे वइआए ।

इदाणि महामहे त्ति दांरं । गाहा—

सकमहादीएमुं, पमत्त देवा छलेज्ज नेण टेव ।

पीणिज्जंति व दहा, इतरे उ वहेति ण पढंति ॥ ५० ॥

सकमहो-इंदमहो आदिसहाओ सृगिम्हाद् जो व जन्थ
महामहो एतेसु मा पमत्तं देवया छलेज्ज नेण उण उवट्ठण
त्ति । अणागादजोगणिकखेवो । किं चान्यत्त-तमुय सकमहाद्
दिषसेसु विगतिलाभो भवति, ताओ दुब्बलसरीग भुंजति
तहा पीणिज्जंति; बल्लितो भवेतीत्यर्थः । इतरे णाम आगादजो-
गवाही ते जोगे वहेति-जोगखेधा अच्छेति, ण तेसु उहेसो न
वा पुव्वदिट्ठं पढंति ।

इदाणि अद्धाणओमदुट्ठं च तिणिण वि दांरे जुगव
वक्खणाति । दांरगाहा—

अद्धाणओमदुट्ठं, एमाणि जोगीण सेमपणगादी ।

असती य अणागादो, णिक्खिव सव्वासती इतरे ॥ ५१ ॥

अद्धाणुगामाणुगांमए छिगणज्जाणे वा जोगे वत्ति, तांहे
ज एमाणज्ज त जोगाण दिज्जंति । सेस त्ति अजोगवाही-
ते पणपारहाणीए जयेति, फासुयएमाणज्जस्स असति
जइ सव्व जोगवाहीणो ण संघरेत्ते तांहे अणागादो जोग-
वाहीणो जोगो णिक्खियमाहारं, सव्वासति णाम सव्वहा प-
सणिज्जो अलम्भमाणे इयराण वि आगादो जोगो णिक्खि-
प्पति । उउभागतभागअद्धाण वा असंयसणा णिक्खेवो एव
ओमोयसियरायदुट्ठसु वि । जोगो त्ति गयं । नि० चू० ४ उ० ।

विगई परिभुंजे पंचेव आयंबिलाणि दोणहं विगईणं उ-
हुं परिभुंजे पंच निव्विहगा इयाणि अकारणिगो विग-
इपरिभोगं कुज्जा अट्ठमं । महा० १ चू० ।

विगइंगालधूम-विगताङ्गारधूम-त्रि० । अङ्गारधूमदोषगहेत्ते,
आत्ता० १ धु० २ अ० ५ उ० ।

विगइणिज्जुद-विगतिनिर्युद-त्रि० । निर्विकृतिके, आत्ता० १
धु० २ अ० ५ उ० ।

विगइपक्खसाण-विकृतिप्रत्याख्यान-न० । विकृतित्यागे,
ध० २ अधि० । (‘णिक्खिगइ’ शब्दं चतुर्थभागे २१३०
पृष्ठे व्याख्यातमिदम् ।)

विगइपडिबद्ध-विकृतिप्रतिबद्ध-त्रि० । घृतादिरसविशेषगृहे,
अनुपधानकारिणि, घृ० ४ उ० । स्था० ।

विगओदग-विगतोदक-त्रि० । सिन्दुरहिते, कल्प० ३ अधि०
६ क्षण ।

विगंचिउ-विविच्य-अव्य० । परिष्ठाप्येत्यर्थे, व्य० २ उ० ।

विगमिज्जंत-विगएयमान-त्रि० । आत्मपरेषां जुगुप्सायो-
म्यं, तं० ।

विगत्तग-विकर्तक-त्रि० । प्राणिनां चर्मपंतलपु, सूत्र० २
धु० २ अ० ।

विगतिउण-विकर्त्य-अव्य० । छित्तेत्यर्थे, सूत्र० १ धु० ५
अ० २ उ० ।

विगप्प-विकल्प-पुं० । अध्यवसायमात्रे, रत्ता० ३ परि० ।

चिन्तविधेम, अष्ट० ६ अष्ट० । अवस्तुविषयायां शाब्द-
धियाम्, डा० ११ डा० । “शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्योऽर्थो-
विकल्पः” इति पतञ्जलिः । डा० २० डा० । “विकल्पः
शब्दार्थः” इति बौद्धविशेषः । तथा-‘ब्राह्मण’ इत्युक्ते तपो वा
जातिर्वा श्रुतं वा, तपश्च जातिश्च श्रुतं चेति न प्रातप-
त्तिर्भवति, अपि तु-साकल्येन संबन्ध्यन्तरव्यवच्छिन्नान्तपः
प्रभृतयस्संभूता, प्रतीयन्ते इति । बहुवच्येनैकसमुदायिभ-
दावधारण विकल्पः । सम्म० १ काण्ड ३ गाथाटी० ।

विगप्पण-विकल्पन-न० । उपकरणपारकल्पने, उत्त० २३ अ० ।

विगप्पिय-विकल्पित-त्रि० । कल्पनाशिल्पनिमित्ते, न० अनु० ।

विगम-विगम-पुं० । विनाशे, विशे० । आ० म० । आ०
क० । ग० । नि० चू० । स्था० । आव० । निर्जरेणे,
पञ्चा० १५ विव० ।

विगममहाव-विगमस्वभाव-त्रि० । चित्तवयरूपे, विशे० ।

विगय-विकृत-विकारघात, हा० १ धु० ८ अ० । उपा० ।

विगतर्जावे, घृ० २ उ० ।

विगत-त्रि० । अपगतं, सूत्र० १ धु० १ अ० ४ उ० । व्य-

नीतं, घृ० २ उ० । प्रलीनं, सूत्र० १ धु० ६ अ० । विनष्टं,

आ० म० १ अ० । विप्रनष्टं, जी० ३ प्राति० ४ अधि० ।

आतकान्ते, पञ्चा० ५ विव० । “विगयभगभुग्गभुमए” वि-

कृतं-विकारघन्यौ भेदे-विसंस्पृलतया भुग्गे वक्के भुग्घौ यस्य

पिशाचरूपस्य तत्तथा । उपा० २ अ० ।

विगयकप्पयणिभ-विकृतकल्पकनिभ-त्रि० । विकृती योऽरञ्ज

कादीनां कल्प एव कल्पकश्चैवः—खण्डं तन्निभम् । कर्पर-
महेश, उपा० २ अ० ।

विगयक्रिययणियद्वि-विगतक्रियानिवर्तिन्-पुं० । विगनप्रा-
णातिपातप्रचारं, शेषकायबाहुमनोयोगसर्वदशपरिस्पन्दत्वा-
त् विगतक्रियानिवर्तीत्युच्यते । सम्म० ३ काण्ड ।

विगयगेहि विगतगृद्धि-त्रि० । विगता-प्रलीना बाह्याभ्यन्त-
रेषु वस्तुषु गृद्धिर्प्राणाभिलाषो यस्य स विगतगृद्धिः ।
सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । आचा० । विगता-अपगता आहारादौ
गृद्धिर्यस्यासां विगतगृद्धिः । आहारादिषु गृद्धिरहिते, “बु-
सिप य विगयगही ” सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

विगयधूम-विगतधूम-न० । द्वेषरहिते, “गणेण सङ्गलं
दोमेण सधूमं ति गायवो ” प्रश्न० १ संव० द्वार ।

विगयपक्ष-विगतपक्ष-पुं० । विगते विगमो घन्तुनोऽवस्था-
न्तरापक्षाया विनाशः । स एव पक्षो वस्तुधर्मेस्तस्य वा पक्षः
परिग्रहे विगतपक्षः । विनाशपक्षे, “द्विज्जमाणे द्विजे भि-
ज्जमाणे भिणेण दज्जमाणे दज्जे, भिज्जमाणे मपे णिज्जमाणे
इण्जिज्जणे एण्णे पंच पदा गाणादु गाणाघोसा गाणावज्जणा
विगयपक्षस्स” विगतं विहाशपक्षमाभावाऽभिमतां जीवनं
तस्याप्राप्तपूर्वतयाऽत्यन्तमुपादयन्वास्तदर्थत्वाच्च पुरुषप्रया-
सस्त्व । अ० १ श० १ उ० ।

विगयमोह-विगतमोह-त्रि० । मोहर्गहने, ध० २ अधि० । अ-
पगतमोह, अपगतमोहनीयं, पा० १५ विव० ।

विगयमोगा-विगतमोहा-स्त्री० । नलिनायतीविजयक्षेत्रव-
र्तिपुरीयुगले, स्था० २ ठा० ३ उ० । पंचमस्ततितमे महाग्रहे,
स्था० । (‘महाग्रह’ शब्दे विशेषो गतः) ।

दां विगयमोगा । स्था० १ ठा० १ उ० ।

विगयागार-विगनाकार-त्रि० । साकाररहिते, अनाकारप्रत्या-
ख्याने, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विगरण-विकरण-न० । उत्थितकरणादर्शने व्य० १० उ० ।
खण्डशः कृत्वा परिष्ठापने, वृ० ४ उ० ।

विगरणभाव-विकरणभाव-पुं० । कायनैरुपेक्ष्येणन्द्रियाणां वृ-
त्तिलाभे, द्वा० २६ द्वा० ।

विगराल-विकराल-त्रि० । विहृताङ्गापाङ्गधरे, उत्त० १२ अ० ।
भयान्पादके, न० ।

विगल-विकल-त्रि० । विरुद्धेन्द्रियवृत्तिषु, प्रश्न० ३ आश्च०
द्वार । पाणिपादाद्यवयवव्याङ्ग्येषु, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

विगलतिक-विकलत्रिक-न० । द्विन्द्रीयत्रिन्द्रीयचतुरिन्द्रिय-
जातिलक्षणे विकलेन्द्रियजातिके, कर्म० ३ कर्म० । क० प्र० ।

विगलाएस-विकलादेश-पुं० । नयवाक्यापरपर्याये नये, स्था० ।

विगलिदिय-विकलेन्द्रिय-पुं० । विकलान्यसंपूर्णानि इन्द्रिया-
णि येषां ते विकलेन्द्रियाः । एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु, व्य० १
उ० । विशेष० । अपेक्षेन्द्रियेषु, स्था० ३ ठा० १ उ० । (विकले-
न्द्रियाणां द्वीन्द्रियादीनां प्रत्येकशरीरिणां सर्वा वक्तव्यता
‘पक्षेयसरीर’ शब्दे पञ्चमभागे ४२८ पृष्ठे उक्ता ।

विगल्लणयर-विगल्लनगर-न० । नगरभेदे, “विगउल्लिदेसे,
विगल्ले नयरं तत्थ सिरिपालो नाम नरवहे हुत्था” । ती० ५१
कल्प ।

विगमंत-विकसत् त्रि० । वर्द्धमानविकाशे, द्वा० १ ध्रु० १ अ० ।

विगसिय-विकमित-त्रि० । व्याक्राशीभूतं, अभिनवाद्बुद्धं,
च० प्र० १ पाहु० ।

विगहा-विकथा-स्त्री० । विरुद्धाभ्यामविविधया कथा । स० ४
सम० । ‘जो संजओ पमत्तो, गगदोसगो परिकहेह । सा उ
विकहा पययणं, पञ्चसा धारपुनेहि’ ॥ १ ॥ इत्युक्तलक्षणे क-
थायादिवशेन कथनं, द्वा० ६ द्वा० ।

विगहापरायण-विकथापरायण-त्रि० । समप्रकारविकथात-
त्परं, ग० १ अधि० ।

विगहामहण-विकथामथन-न० । विकथाविनाशने, पं० ब० ३ द्वार ।

विगहासील-विकथाशील-त्रि० । विरुद्धकथाकथनस्वभावं,
ग० २ अधि० ।

विगाढ-विगाढ-त्रि० । विशेषेण गाढा विगाढः । विनाशयि-
तुमशक्ये, उत्त० १० अ० । समन्ताद् व्याप्तं, स्था० १ ठा० ।

विगार-विकार-पुं० । वर्णम्यान्यथाभावापादने, अनु० । रागा-
द्यशुद्धाध्यवसाये, अष्ट० १५ अष्ट० ।

विगिचण-विवेचन-न० । पृथक्करणे, वृ० १ उ० ३ प्रक० । सूत्र० ।
आचा० । अपनयने, सूत्र० २ ध्रु० १३ अ० । त्यागे, आचा० १ ध्रु०
१ अ० २ उ० । स्था० । सूत्र० । आ० चू० । पञ्चा० । निर्जरायाम्,
स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

विगिचमाण-विवेचयत्-त्रि० । क्षपयति, आचा० २ ध्रु० ६ अ०
२ उ० । परिष्ठापयति, सहृच्छोधयति, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

विगिचिय-विविच्य-अव्य० । त्वत्वेत्यर्थे, आचा० १ ध्रु० २ अ०
८ उ० । म० ।

विगिद्ध-विकृष्ट-त्रि० । नातिदीर्घे, द्वा० १ ध्रु० १५ अ० ।

विगिद्धसमग-विकृष्टक्षपक-पुं० । अष्टमादिविकृष्टतपःसेविनि,
पञ्चा० १३ विव० ।

विगीय-विगीत-त्रि० । निषिद्धे, प्रति० ।

विगुण-विगुण-पुं० । विगताः छात्रास्थकज्ञानादयो गुणा
यस्य स विगुणः । आ० म० १ अ० । केवलानि, सत्त्वरज-
स्तमोगुणरहितं, विशेष० ।

विगुव्वणा-विकुर्वणा-स्त्री० । वैक्रियकरणे, स्था० ६ ठा०
३ उ० ।

विगुव्वित्ता-विकुर्व्य-अव्य० । वैक्रियं कृत्वेत्यर्थे, स्था० ७
ठा० ३ उ० ।

विगोव्वित्ता-विगोप्य-अव्य० । गुप्तं प्रकटीकृत्येत्यर्थे, कल्प०
१ अधि० ५ क्षण ।

विगह-विग्रह-पुं० । कलहे, विशेष० । प्रश्न० । विशिष्टं वा-
हान्द्रियेण ग्रहणं इति विग्रहः । औदारिकशरीरे, आचा०

१ ध्रु० ५ अ० २ उ० । युद्धे, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।
वक्रगमने, स्था० ३ ठा० ४ उ० । क्षेत्रविभाग, स्था० १०
ठा० ३ उ० । लोकनाडीचक्रं, स्था० २ ठा० ४ उ० । काये,
पाद० ना० ५६ गाथा ।

विग्गहकंडय-विग्रहकण्डक-न० । विग्रहो-वक्रं कण्डकम्-
अवयवो विग्रहकण्डकं कण्डकं विग्रहकण्डकम् । ब्रह्मलोक-
कूर्परे लोकाऽवयवं, यत्र वा प्रवेशवृद्ध्या हान्या वा वक्रं
भवति, तद्विग्रहकण्डकम् । प्रायेः लोकान्तेषु अवयव-
विशेषे, भ० १३ श० ४ उ० । अज्ञाने, शिक्षे, नि० सू०
११ उ० ।

विग्गहगह-विग्रहगति-स्त्री० । वक्रगतौ, स्था० २ ठा० ३ उ० । भ० ।

जीवं शं भंते ! किं विग्गहगतिसमावन्नं अविग्गहगति-
समावन्नं ? गोयमा ! सिय विग्गहगहसमावन्नं सिय
अविग्गहगहसमावन्नं, एवं ० जाव वेमाणि । जीवा शं
भंते ! किं विग्गहगहसमावन्नया अविग्गहगहसमावन्नया ?
गोयमा ! विग्गहगहसमावन्नया वि अविग्गहगहसमावन्नया
वि । नेरह्या शं भंते ! किं विग्गहगहसमावन्नया अवि-
ग्गहगहगहसमावन्नया ? गोयमा ! सन्वे वि ताव होजा
अविग्गहगहसमावन्नया ? अहवा अविग्गहगहसमावन्न-
या य विग्गहगहसमावन्नया य २, अहवा अविग्गहगहसमा-
वन्नया य विग्गहगहसमावन्नया य ३ । एवं जीवगिदि-
यवजो तियभंगो । (सू०-५६) ।

‘विग्गहगहसमावन्नं’ इति विग्रहो-वक्रं तत्प्रधाना गति-
विग्रहगतिः । तत्र यदा वक्रेण गच्छति तदा विग्रहगति-
समापन्न उच्यते, अविग्रहगति-समापन्नस्तु ऋजुगतिः स्थिता
वा, विग्रहगतिर्निबधमात्राश्रयणात् । यत्र चाविग्रहगति-
समापन्न ऋजुगतिः एवाच्यते तदा नारकादिपदेषु संयवे-
र्वाविग्रहगतिकानां यद्वहुत्वं वक्ष्यति तत्र स्याद्, एकादी-
नामपि तेषु पादश्रवणात् । टीकाकारेण तु केनाप्यभिप्रा-
येणाविग्रहगति-समापन्न ऋजुगतिः एव व्याख्यात इति ।
‘जीवा शं भंते !’ इत्यादि प्रश्नः । तत्र जीवानामानन्त्यात्
प्रतिसमं विग्रहगतिमतां तन्निषेधवतां च बहूनां भावा-
दाह—‘विग्गहगह’ इत्यादि । नारकाणां त्वल्पत्वेन विग्र-
हगतिमतां कदाचिदसम्भवाद् । सम्भवेऽपि चेकादी-
नामपि तेषां भावाद्, विग्रहगतिप्रतिषेधवतां च स-
दैव बहूनां भावात् । आह—‘सन्वे वि ताव होजा अविग्गहं’
त्यादि विकल्पत्रयम् । असुरादिषु एनं देवानिदेशेन आह-
‘एव’ इत्यादि जीवानां निर्दिशपाणामेकेन्द्रियाणां चाक्रियु-
क्त्या विग्रहगति-समापन्नं तत्प्रतिषेधे च बहुत्वमेव न
भङ्गत्रयम्, तदन्येषु तु त्रयमेवेति । ‘तियभंगो’ इति त्रिकरूपो
भङ्गस्त्रिकमङ्गो, भङ्गत्रयमित्यर्थः । भ० १ श० ७ उ० ।

विग्गहगहसमावन्न-विग्रहगति-समापन्न-त्रि० । तद्विग्रहगति-
समापन्नं, भ० १ श० २ उ० ।

विग्गहविग्गहिय-विग्रहविग्रहिक-पुं० । विग्रहो-वक्रं नयुक्तो

विग्रहः-शरीरं यस्यास्ति स विग्रहविग्रहिकः । वक्रकाये, भ० ।

कहिं शं भंते ! विग्गहविग्गहिय लोए पससे ? गोयमा !
विग्गहकण्डय एत्थ शं विग्गहविग्गहिय (लोए) पससे । भ०
१३ श० ४ उ० ।

विग्गहशीलत-विग्रहशीलत्व-न० । पश्चादननुतापितया क्षम-
णादावपि सम्यग्प्राप्त्या च विरोधानुबन्धे, भ० ३ अधि० ।

विग्गहिय-विग्रहिक-पुं० । विग्रहो-युद्धं स विद्यते य-
स्यासौ विग्रहिकः । युद्धप्रिये, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

विग्गहियउण्णयकुच्छि-विग्रहीतोन्नतकुच्छि-त्रि० । विग्रहि-
ता-मुष्टिप्राप्ता उन्नता च कुक्षिर्येषां ते विग्रहीतोन्नत-
कुक्षयः । मुष्टिमितकटिकेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विग्ग-न० । विग्र-पुं० । अन्तराये, भाव० ५ अ० । ज्ञा० । तं० । औ० ।
तच्च विषयभेदात्पञ्चा-दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तराय-
भेदात् । कर्म० ५ कर्म० । ‘दितस्स लभंतस्स व, भुजंतस्स
व जिणस्स एस गुणो । लीणंतारायस्स, जं से विग्गं न सं-
भव’ ॥६॥ जिनस्य-लीणसकलघातिकर्मणः लीणान्तराय-
त्वे सत्येष गुणो जायते, यदुत—‘से’ तस्य जिनस्य दत्तो
लभमानस्य वा भुजानस्य घकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वाद्-
पभुजानस्य च यद्विघ्नो न भवति, प्राकृतत्वाच्च विग्रशब्दस्य
नपुंसकनिर्देशः । न० ।

विग्गकर-विग्रकर-त्रि० । अन्तरायकारके, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार । ‘इह भवविहारिणो सा विग्गकरी वेयणा समुट्ठ’ इह
भवविहारिणो । विग्रकरी-विग्गविघ्नकारिणी वेदना स-
मुत्तिष्ठति । संघा० १ अधि० ।

विग्गजय-विग्रजय-पुं० । विग्रस्य धर्मोन्नतयस्य जयः-परिभ-
वा निराकरणम् । विग्रभिभवे, षा० ३ विव० । (विग्रविजय-
वक्रयता ‘धम्म’ शब्दं चतुर्थभागे २६७० पृष्ठे गता ।)

विग्गविघायणहेउ-विघ्नविघातनहेतु-पुं० । उपद्रवविनाशना-
र्थं, जी० १ प्रति० ।

विग्गोवसमणी-विघ्नोपशमनी-स्त्री० । विघ्नानुपशमयतीति
विघ्नोपशमनी । पूजाभेद, षा० ६ विव० । (‘पूया’ शब्दं पञ्चम-
भागे १०७५ पृष्ठे दर्शितेषा ।)

विग्गडण-विघटन-न० । विनाशने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

विग्गण-विघन-न० । विगतं घनं-मेघं यत्र । मेघरहिते, ज्ञा०
१ ध्रु० ६ अ० ।

विग्गय-विघात-पुं० । अन्तरे, विशेष० ।

विघुट्ट-विघुट्ट-त्रि० । विरूपघोषकरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

विचक्खु-विचक्षु-पुं० । द्वाभ्यां अक्षुग्निद्वयावधिभ्यां तत्त्व-
ग्रहीतृभिः, स्था० ३ ठा० ४ उ० ।

विचच्चिया-विचच्चिका-स्त्री० । विपादिकायाम्, वृ० १ उ० ३
प्रक० । प्रश्न० ।

विचिक्की-विचिक्की-स्त्री० । वाद्यभेदे, रा० ।

विचिन्त-विचित्र-त्रि० । विविधरूपवति, ज्ञा० १ ध्रु० २ अ० ।

नानाप्रकारे, विशेष० । ख० प्र० । अपूर्वे, आ० म० १ अ० । प्रज्ञा० । नि० चू० । विविधवर्णविशेषवति, स्था० १ डा० ३ उ० । विविध-
चित्रयुक्त, सू० प्र० २० पाहु० । कबूरे, हा० १ ध्रु० ६ अ० । स्था० ।
“विचित्रवर्थाभरणे” विचित्राणि वस्त्राणि वाऽऽभरणानि च
यस्य वस्त्राण्येव वाऽऽभरणानि-भूषणानि अस्याभरणानि अ-
वस्थापितानीत्यर्थो यस्य स तथा । स्था० ८ डा० ३ उ० । ‘विचि-
त्रतल्लाप’ विचित्रा विचित्रकलित उल्लोकः उपरिभागा यत्र त-
त्तथा । कल्प० १ अधि० २ क्षण । भ० । ‘विचित्रमणिरयणकुट्टिम-
तले’ विचित्राणां मणिरत्नानां कुट्टिमतले बद्धभूभागो यस्य स
तथा । कल्प० १ अधि० ७ क्षण । जी० । ‘विचित्रमालामउली’
विचित्रा मालाश्च पुष्पमाला मौलिश्च शृङ्गरो यस्य स तथा ।
स्था० ८ डा० ३ उ० । ‘विचित्रसुहकेउबहुला’ विचित्रैर्नानाप्रकारैः
शुभैर्मङ्गलभूतैः केतुभिर्ध्वजैर्बहुला व्याप्ता विचित्रशुभकेतु-
बहुला । रा० । जं० । ‘विचित्रहस्ताभरणे’ विचित्राणि नाना-
रूपाणि हस्ताभरणानि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । स्था० । भ० । वेणुदेववेणुद्वारिणां पूर्वलो-
कपाले, स्था० ४ डा० १ उ० ।

विचित्रकुसुम-विचित्रकुसुम-न० । नानाविधपुष्पे, पञ्चा० ८ विच० ।

विचित्रकूट-विचित्रकूट-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य
पूर्वे शीतोदाया महानद्या दक्षिणे वक्षस्कारपर्यन्ते, स्था०
१० डा० ३ उ० ।

विचित्रतथग-विचित्रार्थ-पुं० । बहुधार्थेषु, पा० ६ विच० ।

विचित्रपक्ष-विचित्रपक्ष-पुं० । चतुर्गिन्द्रियजीवभेदे, जी० १
प्रति० । प्रज्ञा० । वेणुदेववेणुद्वारिणोरुत्तरलोकपाले, स्था० ४
डा० १ उ० । भ० ।

विचित्रभेद-विचित्रभेद-त्रि० । बहुप्रकारे, पञ्चा० १६ विच० ।

विचित्रवेस-विचित्रवेश-त्रि० । विविधवस्त्रादिनेपथ्यधारिणि,
सू० १ उ० ३ अ० ।

विचित्रा-विचित्रा-स्त्री० । ऊर्ध्वलोकवास्तव्यायां त्रिकुमा-
र्याम्, आ० चू० १ अ० । स्था० । आश० । अधोलोकवासिन्यां
त्रिकुमार्याम्, हा० क० १ अ० । आ० म० । जं० । नि० ।

विचित्र-विचित्र-त्रि० । चण्डित, वाते, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । आ० म० ।
अपान्तराले, ख० व० २ द्वार ।

विचित्रवृक्ष-विचित्रवन-न० । अशे, विशेष० ।

विचित्रमलिय-व्यत्याम्रेडित-न० । विपरीते, विशेष० ।

विचित्रमेलणे अन्तु-असत्पल्लवविमिस्रपयसेवो ।

तं चेव यहिद्विगिं, वायदे आवली नायं ॥ २६७ ॥

व्यत्याम्रेडितं नाम अन्यान्यशास्त्रगणविविधभाणां तत्र द्र-
व्यतो व्यत्याम्रेडिते पायसमुदाहरणम्-“जहा कोलिया वर्य
गया तन्थ तेहि परमं रंघेमो बुद्धे आरहिते, इत्थ जं जं
बुद्धे तं तं पायसो भवइ सि तंदुला खयला मुग्गा ति-
ला कुकुसा बु(छू)ढं तं सव्वं विणट्ठं अकिञ्चिकरं जायं” एव
मेव भावः । सूत्रं व्यत्याम्रेडयति “ सव्वभूयभूयस्स सम्मं
भूयारिपासमं” अत्रदमपि घटत इति कृत्वा क्षिपति । भू-
यतां धर्मं सर्वस्वं धृत्वा चैवावधार्यतामस्मिन् प्रतिबुद्धा-
नि परेषां न समाचरेत् । भावतो व्यत्याम्रेडितं सूत्रं कुर्वतोऽ-

र्थस्य विसंवाद्य इत्यादि विभाषा प्रागिव या वीक्षा निरर्थि-
का । सू० १ उ० १ अ० ।

विचित्रमेलियदाण-व्यत्याम्रेडितदान-न० । वितथसूत्रार्थप्र-
दाने, विशेष० ।

विचित्रुइ-विच्युति-स्त्री० । विस्मरणे, विशेष० ।

विच्युय-विच्युत-त्रि० । विस्मरतः पतिते, व्य० ८ उ० ।

विच्युया-विच्युता-स्त्री० । चतुरिन्द्रियजीवभेदे, प्रज्ञा० १
पद । जी० ।

विच्योयाम्-न० । उपधानके, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । कल्प० ।

विच्छद्-विच्छर्द-पुं० । “सम्मर्दे-वितर्दि-विच्छर्दे-च्छर्दि-कप-
र्दे-मर्दिने वैश्य” ॥ ८ । २ । ३६ ॥ इति वैश्य उः । प्रा० । मह-
ति जनसामग्रीसम्मर्दे, ‘आः प्रवेशोऽभयघस्य, विच्छर्देन म-
हीयसा ।’ आ० क० १ अ० ।

विच्छद्गुहता-विच्छर्द्य-अव्य० । विशेषण त्यक्तवैत्यर्थे, कल्प०
१ अधि० ४ क्षण ।

विच्छर्दिय-विच्छर्दित-त्रि० । त्यक्ते, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

“विच्छर्दियपउरभसपाणे” विच्छर्दितप्रचुरभक्षणानः । वि-
च्छर्दितं त्यक्ते बहुजनभोजनदानानावशिष्टोच्छिष्टसंभवान्
सज्जातविच्छर्दे वा नानाविधभक्षकं भक्षणानं यस्य स
तथा । हा० १ ध्रु० १ अ० । विच्छर्दितं विविधमुज्झितं
बहुलोकभोजनत उच्छिष्टावशेषसंभवात् । विच्छर्दितं वा
विविधं विच्छिन्नमिदं विपुलं भक्षं च पानकं च येषां
तं तथा । भ० ३ श० ५ उ० । विच्छर्दितं त्यक्ते बहुजनभोज-
नावशेषतया विच्छर्दितयनी विभूतमती विविधभक्ष्यभोज्य-
चाप्यल्लोपयाहारभेदयुक्ततया प्रचुरं भक्षणानं येषु तानि
तथा । स्था० ८ डा० ३ उ० । प्रामुक्त, पाद० ना० ७६ गाथा ।

विच्छय-विच्छत-त्रि० । विविधप्रकारेण पीडिते, “वाहण ज-
हावाविच्छय अचले होइ गवे पचोइए” सूत्र० १ ध्रु० ३
अ० १ उ० । अनकप्रकारं हते, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

विच्छवि-विच्छवि-त्रि० । विगतच्छाये, स्फुरितच्छवौ, जी०
३ प्रति० १ अधि० २ उ० ।

विच्छिदण-विच्छेदन-बहुवारं सुष्ठु वा छेदने, नि० चू० ३ उ० ।

विच्छिदमाण-विच्छन्दत्-त्रि० । नितरामसकृद् वा छिन्दति,
भ० ८ श० ३ उ० । विशेषेण विविधतया वा छिन्दति, भ०
१५ श० । विशेष० ।

विच्छिदावंत-विच्छिन्दत्-त्रि० । नितरामसकृद् वा छिन्दति,
नि० चू० १ उ० ।

विच्छिन्न-विच्छिन्न-त्रि० । सान्तरं, विशेष० ।

विस्तीर्ण-त्रि० । पृथुले, अतिविस्तीर्णे, प्रश्न० ४ आश० द्वारा
विस्तरावति, स्था० ८ डा० ३ उ० । जं० । आ० म० । “तुमए ।
छिन्नविपुलमवयवमयणा”-द्विर्जालिय एमि अहं ॥ ६१ ॥
पुलानि-बहुनि भवनानि-विचित्रकृमयो ।
दीनि आसनानि-सिंहानि, पसां खयरो आदिद्विपदं ॥ १२ ॥

विच्छिन्ना

द्वनानि च वेगसगर्दीनि येषु कुलेषु तानि तथा । स्था०
८ छा० ३ उ० ।

विच्छिन्नगत-विस्तीर्ण-त्रि० । विष्कम्भतो विस्तीर्णे,
अ० १३ शा० ३ उ० ।

विच्छिन्नदोहला-विच्छिन्नदोह (दोह) दा-स्त्री० । विव-
क्षितार्थवाञ्छानुवन्धायाम्, विषा० १ श्रु० २ अ० ।

विच्छिन्ति-विच्छिन्ति-श्री० । भाद्रप, विशेष० । ग० । विन्यास,
'विश्रामो विच्छिन्ती' पाद० ना० १.१६ गाथा ।

विच्छिन्नपमाण-विच्छिद्यमान-त्रि० । विशेषेण स्पृश्यमाने ,
 “मणोमालामहत्संहि विच्छिन्नपमाणे ” जं २ घटा० । कल्प० ।

विच्छुडिय- विच्छुटित-त्रि० । मुक्त , ब्रा० १ शु० १६ अ० ।
विच्छुय-वशिक-पं० । पच्छुकाष्टकावपधरं चतारिन्द्रिजी-

वभंद, स्या० ४ ठा० ४ उ० । आचा० । प्रज्ञा० । जी० ।

विज्जुयडक-वृश्चिकडङ्क-पुं० । वृश्चिकपुञ्जकएके, प्र-
श्न० । आश्र० द्वार ।

विन्ध्ययविज्ञा-वृश्चिकविद्या-र्त्ना० । वृश्चिकप्रधाना विद्या वृ-
श्चिकविद्या । शतमदस्रवृश्चिकविकुर्वणात्मिकायां पश्चिमा-
जकविद्यायाम् , आ० म० १ अ० ।

विच्छिन्नशिरः-विच्छिन्नरितक-शिरः। जटिते, पाइ० ना०८० गाथा।
विच्छिन्नलंगुल-वृश्चिकलाङ्गुल-न०। वृश्चिकपुच्छं, वृश्चिक-
लाङ्गुलसंस्थानं पुरोषाद्यायाः। जं० ७ वत्त०।

विच्छिन्न-विच्छिन्न-त्रि० विच्छिन्न, पाद० ना० ८३ गाथा ।

विच्छेद-विच्छेद-पुं० । विविधैः प्रकारैश्चेत्, उपा० ७ अ० ।
विशे० । वशा० ।

विच्छेदण-विच्छेदन-न० । द्वे व्यवस्थापने, विशेषण छे-
दन. स्था० ५ टा० १ उ० ।

विच्छाल-कपि-धा० । चलेन, "कम्पविच्छालः" ॥ ८ । ४ ।
 ४६ ॥ कम्पतर्प्यन्तस्य विच्छाल इत्यादेशा वा । विच्छालइ ।
 कम्पइ । कम्पत । प्रा० ४ पाद ।

विच्छालिअ-विच्छालित-त्र० । धाघेन, "धाञ्च विच्छालिअं
पाठ० ना० २६१ गाथा० प्रा० ।

विच्छेद-विज्ञा-पृ० । विग्रह, " पित्र-मातु-विच्छेद-
गुरु गिरिगिरिगहमयंक " । प्र० ४ पाद ।

विजङ्गद्वयः-विजयन्द्रयः-पृ० । देवेन्द्रसूरिस्तथाय्यं देवभ-
द्रसूरिशिष्यः, वृ० । " तृतीयाश्रयाः श्रुतवारिवार्थयः, प-
रीयहाक्षाभ्यमनःसमाधय । जयन्ति पूज्या विजयन्द्रसूरयः
परोपकारादिगुणोद्यमयः " ॥ ३३ ॥ वृ० ६ उ० ।

विजड-विहीन-न० । पण्डित, प० व० । डा० । आ० । वृ० ।
द्वय० ।

विजंभिय-विजृम्भित-न० । मुखविस्फाटनं, विशेष० ।

विजग-विजन-त्रि० । विगतजने, आद्य० ४ अ० ।

विगहगइ, विचय-५० निर्णये, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

पु, भ० १ श० २ उ० । १०१ अधि०? लग्न । समुद्रौ, स्था०

विग्रहविग्रहिय-विग्रहविग्रहिक-५

१० ठा० ३ उ० । स० । अभ्युदये, सं० प्र० १८ पाहु० । जी० ।
ग० । ज० । अपरंशमभिभवे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । विपा० ।
परंशमसहमानानामभिभवात्पाद्, जी० ३ प्रति० ४ अर्थि० ।

विजयश्व पोढा—

लोगो भणिओ दव्यं, खित्तं कालं अ भावविजओ अ ।

भवलांगभावविजओ, पगयं जह वज्भई लोगो । १६७।

विजयस्य तु निक्षेपं नामस्थापनं कृत्वा दत्तादृत्य द्रव्यादि-
कमाह— 'द्रव्य'मित्यादिना, द्रव्यावयवयो व्यतिरिक्तो द्र-
व्येण द्रव्यात् द्रव्ये वा विजयः कद्रुतिरिक्तकपायादिना श्ले-
ष्मादिनृपातिमह्लादिर्वा । क्षत्रविजयः पदखण्डभरतादेर्यस्मिन्
वा क्षत्रे विजयः प्ररूप्यते । कालविजय इति कालेन वि-
जयो यथा सर्वाभिवर्धयसहस्रैर्भरयते न जितं भरतम्, कालस्य
प्राधान्यात्, श्रुतकर्मणि वा मासाऽनेन जित इति, य-
स्मिन् वा काले विजयो व्याख्यायत इति । भावविजय
आदयिकोद्भावस्य भावान्तर्गणे औपशमिकादिना विजयः ।
तद्वे लोकविजययोः स्वरूपमुपदर्श्य प्रकृतोपयोग्याह—
'भवं' त्यादि, अत्र द्वि भवलोकग्रहणेन भावलोक एवाभि-
हितः, छन्दोभङ्गमीत्या ह्रस्व एवापादायि, तथा चाध्याच-
" भावे कस्यालोको, अहिगारे तस्म विजयणं " ति, तस्य
आदयिकभावकपायलोकस्य औपशमिकादिभावलोकेन वि-
जयः । आच्चा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

तन्नैव भावलांकारिजयेन किं फलमित्याह—

विजिअो कमायलोगो, मेयं खु तअो नियत्तिउं होइ ।

कामनियत्तमर्हं खलु, संमारा मुच्चर्हं विष्णुं ॥ १६८ ॥

विजितः—पराजितः काऽसौ ?—कषायलोकः आर्द्यक-
भावकषायलोक इति यावत् । विजितकषायलोकः सन् कि-
मवाप्नोतीत्याह—संसारान्मुच्यते क्षिप्रम् , अतस्तस्माद्वि-
र्तितु श्रेयः, चतुर्वाक्यालङ्कारे, अवधारणे वा निवर्तितु श्रेय
एव । किं कषायलोकादिव निवृत्त संसारान्मुच्यते आहो-
र्विद्वन्समादपि पापापादानहन्तारिणि दर्शयति—' काम '
त्यादि, गाथाजं सुगमम् । गतो नामनिष्पन्ना नि-
क्षेपः । आ० १ श्रु० २ अ० १ उ० । " जपणं
विजपणं वझावेह " जय विजयेत्यादिभिर्मङ्गलाभिधाय-
कवचनशतैरित्यर्थः वर्धयते । आ० । रा० । लोकोत्तरी-
त्या आश्विनमासं, जे० ७ वस० । सू० प्र० । ज्या० । अहो-
रात्रस्य सप्तदशे मुहूर्ते, विजये मुहूर्ते पण्डन भक्तेन नि-
र्गतः श्रीवीरजितः । आ० प्र० १ अ० । आ० चू० । कल्प० ।
ज्या० । द० प० । शा० । स० । च० प्र० । चक्रवर्तिविजेतव्ये ले-
त्रे, म्था० २ ठा० ५ उ० । (विजयाः ' धायहसंडवीच ' शब्दे च-
तुर्थभागे ७५६ पृष्ठे व्याख्याताः ।)

कहि णं भंत ! जम्बुदीव दीवि महाविदेहे वासे सु-
कच्छे णां विजए पणंत ? , गायमा ! मीआए म-
हाणईए उत्तरेणं गीलवंतस्स वासहरपच्चयस्स दाहि-
गेणं गाहावईए महाणईए पच्चत्थिमेणं चित्तकूड-
+म वक्खारपच्चयस्स पुरत्थिमेणं एत्थ णं जंबुदी-
व दीवि महाविदेहे वामे सुकच्छे णां विजए पण-

ते, उत्तरदाहिणायण जहेव कच्छे विजए, तहेव सुकच्छे विजए, शवरं खेमपुरा रायहाणी सुकच्छे राया समुप्पजइ तहेव सव्वं । (६०-६५+)

‘कहि ण’ मित्यादि, सर्वे सुगमं कच्छतुल्यवक्रव्यन्वान्, नवरं खेमपुरा राजधानी सुकच्छस्तत्र राजा शक्रवर्ती समुत्पद्यते, विजयसाधनादिकं तथैव सर्वे वक्रव्यामिति शेषः । उक्तः सुकच्छः । जं० ४ वत्त० । (महाकच्छाविजयवक्रव्यन्ता ‘महाकच्छ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १८४ पृष्ठे गता ।)- (कच्छकावर्तीविजयवक्रव्यन्ता ‘कच्छगायई’ शब्दे द्वितीयभागे १८६ पृष्ठे गता ।)- (आवर्तविजयवक्रव्यन्ता ‘आवट्ट’ शब्दे द्वितीयभागे ४४० पृष्ठे गता ।)- (मङ्गलावर्तविजयवक्रव्यन्ता ‘मङ्गलवत्तविजय’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १७ पृष्ठे गता ।)- (पुष्कलावर्तविजयवक्रव्यन्ता ‘पुष्कलावत्तविजय’ शब्दे पञ्चमभागे ६६८ पृष्ठे गता ।)- (पुष्कलावर्तीचक्रवर्तिविजयवक्रव्यन्ता, ‘पुष्कलावर्’ शब्दे पञ्चमभागे ६६७ पृष्ठे गता ।)- (वत्सविजयवक्रव्यन्ता ‘वत्स’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे गता ।) ऊर्ध्वलोके प्रथमानुत्तरांगपानिकविमानं, तद्वान्तव्येषु देवेषु च । स० । अनु० । प्रज्ञा० । स्था० । चं० प्र० । जी० । जम्बूद्वीपस्य लवणसमुद्रस्य धातकीम्बगडस्य कालोदस्य पुष्करवर्गद्वीपस्य पुष्करादस्य च पूर्वद्वारं, स्था० ४ टा० २ उ० । विजयद्वाराधिपतां देवे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । जी० । संघा० । जं० । (द्वारस्य देवस्य च स्वर्गोका ‘लवणसमुद्र’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६२३ पृष्ठे दर्शितः ।) नालन्दायां वीरजिनस्य प्रथमभिक्षादायके अग्निनि, भ० १५ श० । कल्प० । आ० क० । आ० म० । चतुर्दशार्थकरस्यानन्तजितः प्रथमभिक्षादायके, स० । आ० म० । वर्णजकग्रामे उज्जितकस्य दारकस्य पितरि, स्था० १० टा० ३ उ० । पोलासपुरनगरं अतिमुक्तककुमार्गपितरि, स्था० १० टा० ३ उ० । अन्त० । मृगापुत्रपितरि, मृगग्रामराजे, स्था० १० टा० ३ उ० । उपा० । अस्यामवसर्पिण्यां जाने द्वितीयबलदेवे, स० । उत्सर्पिण्यां भविष्यति द्वितीयबलदेवे च । स० ७३ सम० । आव० । ति० ।

तहेव विजओ राया, अणट्टा कित्तिपव्वए ।

रज्जं तु गुणसमिद्धं, पर्यहितु महायमो ॥ ५० ॥

हे मुने ! तथैव विजयो नामा द्वितीयो बलदेशो राजा प्रयजितो-दीक्षां प्रपन्नः, किं कृत्वा राज्यं तु ‘पर्यहितु’ इति परिहृत्य । कीदृशं राज्यम्—गुणसमृद्धं गुणैः—समाङ्गैः पूर्णम्—स्थाय्यं १ मात्यं २ सुहृत् ३ कांश ४ राष्ट्र ५ दुर्ग ६ बलानि च ७ राज्याङ्गानि । अथवा गुणैः—इन्द्रियकाम-गुणैः पूर्णम् । कीदृशो विजयः ‘अणट्टा’ अनार्त्तः—आर्त्तध्या-नराहतः, पुनः कीदृशः, कीर्तिः—कीर्त्या उपलक्षितः, अथवा—‘अणट्टाकित्ति’ इति अनष्टा कीर्तिः आ—समन्तात् नष्टा अकीर्त्तयस्य स अनष्टाकीर्तिः । अयशोरहितः । ५० । अत्र विजयराजकथा—द्वाराधत्यां ब्रह्मराजस्य पुत्रः सुभद्राकुलिसम्भूतो विजयो नाम द्वितीयो बलदेशोऽस्ति, स न्व स्थलधुध्राट्टसमनिवर्षशतसहस्रायुर्द्विपृष्ठवासुदेवमर-णानन्तरं भ्रामस्यमङ्गीकृत्य उत्पादितकवलक्षानः पञ्चस-

सतिवर्षशतसहस्राणि सर्वायुरतिबाह्य मुक्तिं गतः स-सतिधनूपि आनयोर्देहमानर्मात् । उत्त० १८ अ० । प्रव० । स० ।

विजए णं बलदेवे तेवत्तरिं वाससयसहस्साई सव्वाउये पालइत्ता सिद्धे० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ ७३ ॥

तथा विजयो द्वितीयो बलदेवस्तस्येह त्रिस्मसतिवर्षलक्ष-ण्यायुक्तम् । आवश्यकं तु-पञ्चसन्तोर्गतीश्रमपि मनान्तर-मेव । स० ७३ सम० । अष्टर्षाष्टनमे ऋषभदेशपुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । जयस्य एकादशवक्रवर्तिपितरि, स० । उत्स-र्पिण्यां भविष्यति विशान्ततमं तीर्थकरे, प्रव० ४६ द्वार । ती० । श्रीचन्द्रप्रभस्य शासनयुक्ते, स हरितवर्णोखिलो-चनो हसबाह्वो द्विभुजः कृतदक्षिणहस्तचक्रो वामह-स्तधृगमुग्ररश्म । प्रव० २६ द्वार । पुष्पिमनालनगरस्य उत्तरपौरस्य दिग्भागे शालाटर्वापल्लीराजं चारसेनापतां स्कन्धधर्माभर्त्तवि अमग्नमेतापितरि, विपा० १ ध्रु० १ अ० । भृगुकच्छपुरसमवस्तुसूरिशिष्यं, योऽवन्तापुर्यां किञ्चि-त्कार्यार्थं गीत्याय प्रेषितः । आव० ४ अ० । आ० क० । राजगृहवासिनि स्थनामख्याते तस्करराजे, द्वा० १ ध्रु० २ अ० । (‘धण’ शब्दे चतुर्थभागे २६४५ पृष्ठे धनसाध-बाहवक्रव्यन्तायां तत्सम्मिधा एतद्वक्रव्यन्ताङ्गा ।) एकविंश-तीर्थकरस्य नमः पितरि, मत्स्यभक्षे च । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । वप्रापतां, स० ६ सम० । ति० ।

विजयकुमार--विजयकुमार-पुं० । लज्जालुत्वेन प्रसिद्धे स्थना-मख्याते विशालापुरीराजजयानुगपुत्रं, ध० २० ।

“अग्निं सुविसालसाला, दुहा विसाला पुरी विसालं च ।

तत्थ निवा जयतुंगो, चंदवई तस्म पाणपिया ॥ १ ॥

लज्जानह नरनाहो, पडपयडपयावविजियदिणनाहो ।

परकज्जमज्जचिन्तो, विजओ नामेण तप्पुत्तो ॥ २ ॥

अन्नमि दिणं, कोई, जोई निवभवणसोठयं कुमरं ।

भालयलमिलियकरकम-लसंपुडो फुडामं भणइ ॥ ३ ॥

कुमर ! मह अज्ज कस्मिण-टुर्माहरयणीह भणवममाणे ।

मंते साहेतस्स य, तं उत्तरसाहगो होसु ॥ ४ ॥

तं पडिवज्जइ कुमरो, परो परेहणपहाणमणकरणा ।

पत्तो य भणियठाणे, करं करं उणं करवाल ॥ ५ ॥

तो जोई जोई जोइ, कुंडकलियं कारितु सुयधिसो ।

रत्तकण्ठारगुग्गल-मण्हि तं च तप्पेउ ॥ ६ ॥

पभणिय निसग्गउवस-ग्ग वग्गसमग्गारंगे तत्थ ।

नियसत्तचत्तउरभर-कुमर ! स्वणं होसु अपमत्तो ॥ ७ ॥

निर्हानयनामावस-ग्ग लग्गनयणो जेधइ जा मंते ।

कुमरो वि जाव चिट्ठइ, तप्पासे खग्गवग्गकरा ॥ ८ ॥

ताय निग्गज्जविजो, पगो विज्जाहरो तहि पत्तो ।

अह जेपइ कुमरं पइ, निडालतडुर्वाडयकरकोसो ॥ ९ ॥

तुममुत्तमसत्तधरो, सि सरणपत्ताण तुं सरणो सि ।

बहु अग्निं सरयमणचि-तयत्थकप्पमा तुं सि ॥ १० ॥

ता तायव्वा ताय-व्व पुत्तिया महव्वुपिया इमा तुमण ।

जा वणि खयं द-प्पदुद्धरं जिणिय पमि अहं ॥ ११ ॥

किं कायव्वविमूढो, वि चिट्ठण कुमरो ।

ता भत्ति उप्पइत्ता, पत्तो खयरो आदिट्ठिपहं ॥ १२ ॥

इत्थंतरम्मि नियसिय, कत्ती कत्ती रउइपाणितलो ।
 आसिमसिकसिणसरीरो, गुजापुंजारुणत्थिउडो ॥ १३ ॥
 अट्टट्टासजियफु-ट्टमाणधंभंडभंडवडरयो ।
 इण इण इण ति भणियो, समुट्टिओ रक्खसो एगो ॥ १४ ॥
 भणइ य जोइ रे रे, अणज्ज ! अज्ज वि अकज्जसज्ज इहं ।
 मज्झ वि पूयमकाउं, चिट्ठसि ता धिट्ठ ! नट्टाऽसि ॥ १५ ॥
 मह मुहकुट्टरहुयांस, तुह संगिलं इमं कुमारं पि ।
 लहु दहउ तण्णणं पिव, अहय कुसंगो न किं जणइ ॥ १६ ॥
 तव्वयणसवणउप्प—अमनुमरिओ भणइ तो कुमरो ।
 रे रे ! तुहऽज्ज पत्तं, कयं तदत्तं समणुपत्तं ॥ १७ ॥
 मइ पासठिए विग्गं, इमस्स सक्को वि काउ न हु सक्को ।
 इय जंपेता पत्तो, भत्ति कुमारो तथासन्नं ॥ १८ ॥
 अह देवि कोषकडनिव-डभित्ठिणो फुरफुरंतअहरवला ।
 अन्नुन्नं पहरंता, तज्जंता फरुमवयणहि ॥ १९ ॥
 जा संपत्ता दूरं, ता नवरयणीयरु वय रयणियरो ।
 खिणमित्तेण कुडिला, नयणअगायरपहं पत्तो ॥ २० ॥
 पडियागओ कुमारो, गयज्जयं जोइयं निपऊण ।
 गुरुतरविसायविहुरो, पलोयप खयरिं तेण ॥ २१ ॥
 तमवि मयच्छिमापिच्छिय-इयसच्चस्सुव्व दीणकसिणमुहो ।
 निवइ अत्ताणमत्ता-ण कारणं सरणपत्ताणं ॥ २२ ॥
 इत्ता भत्ति स पत्तो, खयरो कुमरं नमिणु चज्जरइ ।
 तुज्झ पभावेण मण, निहओ दक्खो वि पडियक्खो ॥ २३ ॥
 ता परनारि महोयर !, सरणागयवज्जपंजर ! सुधीर ! ।
 अणवज्जकज्जअणपसु, मह पाणापिय पियं कुमर ! ॥ २४ ॥
 परकज्जउज्जयमणो, अह बीओ नान्थ इत्थं जियलोए ।
 जयतुंगरायवत्तो, विभूमिओ तुज्झ जम्मण ॥ २५ ॥
 जह जह धुव्वइ कुमरो, तह तह उव्वयग माणसो धणियं ।
 लज्जाभरमंथरक-धरो य न हु किं पि जपेइ ॥ २६ ॥
 तं पइ पुणो पयंपइ, खयखारं पिय खरं गिरं खयरं ।
 जइ तुह कज्जं मह पण-इणीइ ता जामि एस अहं ॥ २७ ॥
 तुह-सरिसपवरपुरिस-म्म महणिया जइ मि जाइ उव्वओगो ।
 लद्धं जं लाहियव्वं, मणं पि मा कुणसु मणखयं ॥ २८ ॥
 इय बुत्तं उप्पइओ, खयरं ता चित्तं इमं कुमरो ।
 अह ह बहू पावभरिओ, निम्मलकुलदूमणो अह यं ॥ २९ ॥
 सरणागण न रक्खइ, विजयकुमारं ति किं न पज्जत्ते ।
 जं कुणास परात्थकलं-कअंकिंयं मज्झं रे दिव्व ! ॥ ३० ॥
 धरममहापाणओ, लज्जिक्कधणाण पयग्गुरिमाणं ।
 भट्टपइआण कलं-कियाण न जियं पि जं भणिय ॥ ३१ ॥
 लज्जां गुणौघजननीं जननीमियाया-
 मत्यन्तशुजहदयामनुवर्त्तमानाः ॥
 तेजस्विनः सुखमसूनाप सत्यजन्ति ।
 सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रातिश्राम ॥ ३२ ॥
 इइ चिन्ताभरियहुरं, कुमरं को वि हु सुगे सुकंतिओ ।
 जंपइ आहरणपट्ठा, उज्जोइयमयलदिमिच्छो ॥ ३३ ॥
 मा कुणसु कुमर ! खयं, सयं एयं सुणेहि मह ययणं ।
 इयरो वि भणइ तुह वय-णसवणपयणा य मे सवणा ॥ ३४ ॥
 आह सुगे वीरपुंर, पुरम्मि जिण्णसनामवरांसट्ठी ।
 कय्थुदज्जअण्णसट्ठी, अइधम्मिड्ठी विमलसिद्धी ॥ ३५ ॥

तस्स य मिच्छइट्ठी, मित्तो अइवल्लहो धणो नाम ।
 सो पडिवज्जइ वज्जि-विसओ ताव सवय कइया ॥ ३६ ॥
 तो चित्तं जिण्णसो, एए अन्नाणिणो वि जइ एवं ।
 पावभरपसरमीरु, धिसं व विसणं परिहरंति ॥ ३७ ॥
 अवगयभवस्सकवा, जिणपवयणमवणनायनायव्वा ।
 निम्मलविबोणो वि हु, ता किं अहं न ते खरमो ॥ ३८ ॥
 इव चित्तं सवियं, वियंयं धरगुरुसमीवणाहियवओ ।
 अणसणाविहिणा मारउं, जाओ सोहम्मसगसुरो ॥ ३९ ॥
 मित्तं पि वंतरं तं, जायं सो भत्ति ओहिणा ददुं ।
 निययं रिद्धिसमुदयं, निवंसए बोहणयं सो ॥ ४० ॥
 चित्तं वंतरो तो, अव्वो लडिऊण मणुयजम्ममहं ।
 जइ जिणधम्मं तइया, संवतो तो सुही हुतो ॥ ४१ ॥
 जइ रे जिय ! गुणगुरुयो, गुरुणो अमरत्तरु व संवतो ।
 तो कइदंरिहं पिव, न लहतो हीणअमरत्तं ॥ ४२ ॥
 जइ जियजिणपवयण अम-यपाणपवणो तथा तुमं हुतो ।
 असरिस अमरिसविसपर-वसत्तणं तो न पावंतो ॥ ४३ ॥
 इत्थाइ बहुधियं जू-रिऊण नियमित्तअमर वयणण ।
 सम्मं सम्मं धम्मो, पडिवज्जो मुक्खतरुवीयं ॥ ४४ ॥
 दसवरिससहस्सठिइ, निययं जाणित्तं भणइ सुरपधरं ।
 परकज्जचित्तमणुय-त्तं वि बोहिज्जं मित्त ! ॥ ४५ ॥
 तियभण वि पडिवज्ज, उव्वट्ठिय वंतरो तुमं जाओ ।
 एकंतवीरवित्ती, न सुणसि नामं पि धम्मस्स ॥ ४६ ॥
 तो तुज्झ बोहणकण, मण इमा बहुल बहुलिया विहिया ।
 ओहावणं अपत्ता, जं न हु बुद्धंति माणधणा ॥ ४७ ॥
 इय सुणमाणुधिय जा-इसरणकुडवियडमुणियनियचरिओ
 कुमरो विअवइ सुर, विबोहिओ साहु साहु तए ॥ ४८ ॥
 तुं मह मित्तो तुं म-ज्झ-बंधवो तुं सया गुरु मज्झ ।
 इय भणिय गिरहइ वयं, सुरअणियसाहुनेवत्था ॥ ४९ ॥
 तो कयकाउस्सगं, कुमरमुणि त्तामिउं पणमिउं च ।
 पत्तो सुरो सठाणं, उदिओ इत्थंतरम्मि रयी ॥ ५० ॥
 तत्थंय तथा पत्तो, जयतुंगानिवो वि कुमरसुद्धिकए ।
 पुत्तं निवत्तु सहस, ति लुत्तविहुरं भणइ दीणा ॥ ५१ ॥
 हा वज्ज ! पणययच्छल !, छलिया अहं वि कह तए एवं ।
 धवलजस धरसु अज्ज वि, रज्जधुरुदरणधवलत्तं ॥ ५२ ॥
 बुहवय उच्चियमयं, वयमुज्जसु भत्ति सन्नियनकलियं ! ।
 तुह वयणामयपाणं, लहु लहइ जणो इमो वज्ज ॥ ५३ ॥
 इय जंपत्तं निसुणियं, मोहतिव्वं निवं विवोहेउं ।
 पारियकाउस्सगं, कुमरमुणी भणइ वयणमिणं ॥ ५४ ॥
 भो भो नदि ! तडिलय-चलाइ अभिमाणमित्तसुहयाए ।
 सगगापवग्गसंस-ग्गमग्गगुरुधिरघभूयाए ॥ ५५ ॥
 नय्यअइदुसह तुहका-रणइ धम्मतरुजलणजालाए ।
 को णप्पमइ अणं विडंअए रायलच्छीए ॥ ५६ ॥
 पिउणा जणियं लच्छिं, भइणं पिअ अप्पणा उ धूयं व ।
 परसन्तिं परंतिं, व किह ण सोवज्ज लज्जालू ॥ ५७ ॥
 पवणपडिग्लक्कम्मलग-लगजललवचलम्म जीयम्मि ।
 कलेय काहं धम्मं, को भणइ सक्कन्न विआणो ॥ ५८ ॥

जओ—

जम्स ऽत्थि मच्छुणा सक्कं, जस्स वऽत्थि पलायणं ।
 जो जाणं न मरिस्सामि, सो हु कळे सुपम्भियं ॥ ५९ ॥

तथा—

जा जा वरुचर रयणी, न सा पडिनिचसय ।

अहम्मं कुणमाणस्स, अफला जंति राइआं ॥ ६० ॥

तथा—

ओ जाणइ पुण्णसं, कहया होही उ धम्मसामग्गी ।

रंकधणुअव विहिअउ, वयाण इणिह पि पत्ताणं ॥ ६१ ॥

इय सुणियगलियमोहो, संवेयविंसेयपरिगआं राया ।

कुमररिसिपायमूले, सम्मं गिरहइ गिहीधम्मं ॥ ६२ ॥

भत्ताइ मुणिं नमिउं, आमिनु गम्भो निवासठाणमि ।

साइ पि वडपाआं, सयासयायारसारवआं ॥ ६३ ॥

लज्जातवाइसहिआं, सहिआं तिहुयणजणाण मरिऊण ।

आआं तत्थेव सुरो, जिणदासो अत्थए जत्थ ॥ ६४ ॥

तत्तो खुया समाणा, महाविंदेहम्मि जिणसमीवम्म ।

निम्मयानिव्वणखरणा, सिद्धि ते दा वि गमिहंति ॥ ६५ ॥

लज्जामकार्यपरिहारसुकार्यकार्य-

रूपां सदा विदधतः क्षितिपात्मजस्य ॥

एवं निशम्य फलमुत्तममेकताना ,

नित्यं समाधयत भव्यजनास्तदेनाम् ॥ ६६ ॥ ”

इति विजयकुमारकथा । ध० २० १ अधि० ६ गुण ।

विजयकूट-विजयकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरं कच-
कथरपर्वतस्य कूटभेदे, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।विजयघोस-विजयघोष-पुं० । वागणसीवास्तव्ये जयघोष-
आनरि, उत्त० २५ अ० । ती० । (तत्कथा ' जयघोष '
शब्दे चतुर्थभागे १४१६ पृष्ठ उक्ता ।)विजयचंद-विजयचन्द्र-पुं० । चित्राशालकगच्छीयभुवनचन्द्र-
सूरिशिष्ये देवभद्रगणिगुरौ, ध० २० ३ अधि० । तपागच्छे,
संवत्सरे १२८५-याते जगदिन्द्रसूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० । तेन
च केशिकुमारचरित्रग्रन्थो रचितः । जै० १० ।विजयतिलगसूरि-विजयतिलकसूरि-पुं० । हीरविजयशिष्ये-
विजयसेनसूरिशिष्ये, कल्प० ३ अधि० ६ कण्ठ । “विजयतिलक-
सूरिभूमिगुरिप्रहृष्टो, दिनमणिरुदयाद्रौ तस्य पट्टे बभू-
व । कुमार्तानामिरमुग्रं प्रास्य शुद्धोपदेश-प्रसूमरकिरुण्योऽ
बुबुधम्व्यपशान् ” ॥ १ ॥ ध० ३ अधि० ।विजयदाणसूरि-विजयदानसूरि-पुं० । वीरजानात्समपञ्चा-
शानामानन्दविमलसूरीणां शिष्ये हीरविजयसूरिगुरौ, ग०
३ अधि० ।विजयदार-विजयद्वार-न० । जम्बूद्वीपलवणसमुद्रधानकीख-
ण्डकालादपुष्करवरपुष्करादानां द्वीपसमुद्राणां पूर्वद्वारे,
ज० १ वक्ष० ।विजयदूमग-विजयदूष्य-न० । वितानकरूपे वस्तुविशेषे, स्था०
४ ठा० २ उ० । आ० म० । जी० ।विजयदेवसूरि-विजयदेवसूरि-पुं० । यशोविजयसूरिसमकालि-
कविजयप्रभगुरुविजयसिंहगुरौ, “सूरिर्भीविजयादिदेवसुगुरौ
पट्टाभराहर्मणौ, सूरिर्भीविजयादिदेवसुगुरौ शकासनं
भेषुष । सूरिर्भीविजयप्रभो धिनवति प्राज्यं च राज्याकृतौ,
ग्रन्थोऽयं वितनोतु कोविदकुलं मोदं विनोदं तथा ॥ १ ॥
ग्रन्थक्षरं निरूप्यास्य, ग्रन्थमानं विनिश्चितम् । अनुपुभां स-ह्मणाणि, श्रीणि षट् ख शतानि वै ॥ २ ॥ ” धीतपागच्छे
धीविजयदेवसूरिवराणां गच्छे धीजीतविजयप्राज्ञास्तेषां सा
तीर्थधराः ध्यानविजयप्राज्ञाः । अष्ट० ३२ अष्ट० ।विजयदेवा-विजयदेवा-स्त्री० । मरिडकमौर्यपुत्रयोर्वीरगण-
धरयोर्मोतरि, आ० म० १ अ० ।विजयपुर-विजयपुर-न० । सुमतिनाथस्य तीर्थकृतः प्रथम-
पारणकस्थाने, आ० म० १ अ० । विजयपुरराजस्य कनकरथ-
नाम्नो धन्वन्तरिनामा वैद्य आसीत् । स्था० १० ठा० ३ उ० । य-
त्रार्यवर्यपिता रुद्रसोमो द्विज आसीत् । सङ्गा० १ अधि०
१ प्रस्ता० । “चउत्थस्स उक्खेवओ विजयपुरं एयरं एन्दण-
वणं उज्जाणं असोगा जक्खो वासथदसो राया” नि० ।विजयपुरा-विजयपुरा-स्त्री० । पद्मकावतीविजयक्षेत्रवर्तिपु-
रीयुगले, ज० ४ वक्ष० ।

दो विजयपुराओ । (सू०-६२+) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विजयप्पभ-विजयप्रभ-पुं० । यशोविजयसमकालिके तपाग-
च्छपदाधिष्ठितं सूरौ, न० ।विजयपुंडरीगिणी-विजयपुण्डरीकिणी-स्त्री० । पुष्कलावती-
विजयनगर्याम्, दर्श० १ तत्त्व ।विजयवद्धमाण-विजयवर्द्धमान-पुं० । एकापि राष्ट्रकूटराजिने,
ग्रामभेदे, विपा० १ ध्रु० १ अ० । (‘ तत्त्व एं सयदुवारस्स
एयरस्स ’ इत्यादिसूत्रालापकः ‘ मियापुत्त ’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे २८८ पृष्ठे गतः ।)विजयमाण-विजयमान-पुं० । तपागच्छीयहीरविजयसूरि-
शिष्यविजयराजन्द्रसेनशिष्यविजयतिलकसूरिशिष्यविजया-
नन्वगुरुशिष्यविजयराजशिष्ये, “ तदनु पट्टर्णतर्विहितोऽ-
धुना, विजयराजतपागणभूभुजा । विजयमान इति प्रथिता-
ह्वयो, विजयतेऽतुलभाग्यनिधिः सुधीः ” ॥६॥ ध० ३ अधि० ।विजयवाणारसी-विजयवाराणसी-स्त्री० । विश्वनाथप्रासाद-
स्थाने वागणसीभागे, ती० ३८ कल्प ।विजयविमल-विजयविमल-पुं० । गच्छाचारप्रकीर्णकवृत्ति-
कारकं सूरौ, ग० ३ अधि० । (‘ गच्छाचार ’ शब्दे तृतीय-
भागे ८१२ पृष्ठेऽस्य मुनेर्वृत्तम् ।)विजयवैजयन्ती-विजयवैजयन्ती-स्त्री० । विजयोऽभ्युदयस्त-
त्सूचिका वैजयन्त्यभिधाना या पताका । अथवा—विज-
या इति वैजयन्तीनां पार्ष्वकणिका उच्यते तत्प्रधाना वैज-
यन्ती विजयवैजयन्ती । रा० । सूत्र० । जी० । आ० म० । क्ता० ।
म० । विजयसूचके पार्ष्वतो लघुपताकाद्वययुने पताकावि-
शेषे, औ० ।विजयसिंह-विजयसिंह-पुं० । यशोविजयापाध्यायसमकालि-
काचार्यविजयप्रभगुरौ, हीरविजयसूरिपट्टपरम्परासूरौ, न० ।
दर्श० । मुनिचन्द्रशिष्याजितदेवसूरिशिष्य, ग० ३ अधि० ।
मलधारिहेमचन्द्रसूरिशिष्यश्च । स च विक्रमे-११४२ संवत्सरं
विद्यमान आसीत् । कल्पसूत्रोपरिकल्पाध्यायिनीनाम
टीकां व्यधात् । जै० १० ।

विजयसूरि-विजयसूरि-पुं० । सुरन्विजयविन्दे, "श्रीवीरप-
ट्टाधिपतिर्धूम्र, सूरिः सुरन्विजयो यशस्वी । यस्मिन्
समुद्रे विविशुः समग्रा, विद्याः सुनयश्च चतुर्दशार्पि ॥ १ ॥
द्रव्या० १५ अध्या० ।

विजयसेद्धि-विजयश्रेष्ठिन्-पुं० । स्वनामख्याते धर्षिणि, ध०
२० ।

तत्कथा चैवम्—

" इह विजयवद्वगपुंगव, अन्वि विमालु सित धिस्सुओ सिद्धी ।
कयकोहजोहविजयो, विजयो नामेण से पुत्तो ॥ १ ॥
सो उज्झायमुहाओ, कयाह आणओइ इमं वयणं ।
अण्णहण नरेणं, खमापहाणेण होयव्वं ॥ २ ॥
स्वती सुहाण मूलं, मूलं कोहो बुहाण सव्याणं ।
विणओ गुणाण मूलं, मूलं भाणे अणन्थाणं ॥ ३ ॥
जिणजणणी रमणीणं, मणीण चित्तमणी जहा एवरो ।
कण्णलया य लयाणं, तहा खमा सव्वधम्मणं ॥ ४ ॥
इह इक्क चियं स्वति, पाडिधजिय जियपरिसहकसाया ।
सायाणेतमणत्ता, सत्ता पत्ता पयं परमं ॥ ५ ॥
पाऊसवग्गिसम्मग्गि, तं सो मंगिणह तत्तबुद्धीण ।
जाओ विउसो कमसो, पत्तो य सुताग्नारुत्त ॥ ६ ॥
पियंगहि वसेत्तपुगे, सागर्गसिद्धिस्स गोम्मिणि धुयं ।
परिणावओ तहि चियं, मुत्तु पिय नियपुंग पत्तो ॥ ७ ॥
ससुरंगगहाउ कयाह वि, धिन्तु पियं नियगिहम्मि सो इतो ।
अद्धपेह पाडिभग्गिओ, नियपियरुक्काठियपियाण ॥ ८ ॥
वाहइ तिसांपसाइ, भिस्सं ममं नाह ! तो इमो तुंगय ।
पत्तो कुंवे सद्धि, गुमगलगाइ दइयाण ॥ ९ ॥
जा कहइ वादि तओ, ता अवडं तं खविन्तु सा पत्ता ।
जयणागेह भणइ अहे, न तेण नीया अमउगत्ता ॥ १० ॥
निवडंते स तदुभय-तरुम्मि लग्गिय विणिग्गओ तत्तो ।
चित्ति सहावसेमो, किं तीह अणुलिओ अहयं ॥ ११ ॥
हुं नाय पियंगिहगमण-पवणाच्चिआ ता ओर जीव ! ।
मा कुणसु तीह उवरि, रोसे सोसं च देहस्स ॥ १२ ॥
सव्वा पुव्वकयाणं, कम्माण पावण फलविवाणं ।
अवगाहेसु गुणसु य, निमित्तमित्तं पगे होइ ॥ १३ ॥
जइ खमासि दोसवन्ते, ता तुह स्वतीह होइ अवयासो ।
अह न खमासि तो तुह आव, मया अस्सेतीह बावाणे ॥ १४ ॥
इह चित्ति नियगेह, पत्तो जणणीह पुच्छिओ भणइ ।
अवसउणकारणा मे, सुणहा तो आणिया अय ॥ १५ ॥
बहुआ बहुआणयेण, पिऊहि भग्गिओ वि सो न उच्छइह ।
को तीह घराइए, काहिइ दुक्खं ति काऊण ॥ १६ ॥
कइया वि भिस्सं मित्तेहि, परिओ सो गओ समुरगेह ।
ठाऊण कहवयविणे, धिन्तु पियं सगिहमणुपत्तो ॥ १७ ॥
पियरेसु उवग्गसु, जायं तसि गिहम्म सामित्तं ।
पिम्मपराण कमेणं, अउगे तणया समुण्णओ ॥ १८ ॥
पयई सोमसहावो, विवओ पाणण हाणय बहुपावो ।
जाओ सुसवणिजो, पग्गियणसुहिमयणपभिहण ॥ १९ ॥
तरस्सांगवसेणं, पत्तमिक्कधणो घणो जणो जाओ ।
ज संगाउ जियाणं, गुणा गुणा हुंति भाणयं च ॥ २० ॥ "

काव्यम्—

संतसायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते,
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजतं ।
स्थातो सागरशुक्रिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं,
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो दृश्यते ॥ २१ ॥
"निबुद्धाणपहाणं, खमागुणं मुणियसुद्धमणो विजयो ।
जइ नियइ कं पि कलहं, तयं तओ भणइ इय वयणं ॥ २२ ॥
विलमिपरमपमाया, खमापहाणा भवइ भो लोया ! ।
मा कुणह कह वि कोहं, ओहं पि व भवसमुहस्स ॥ २३ ॥
धम्मत्थकाममुक्खा-णं हारणं कारणं दुहसयाणं ।
कलहं कलहंसा इव, कलुसजलं खयइ भो भविद्या ! ॥ २४ ॥
सव्वस्साविहलीयं, अजापियं जापिया उ वरमिहयं ।
निउणमइस्स परस्स पि, अपुच्छियं पुच्छियाउ वरं ॥ २५ ॥
इय पइदिणमुवएसे, दितं जणयं भणइ जिट्ठसुओ ।
किं ताय ! तुमं पुणरु-समेमुवइससि सव्वसि ॥ २६ ॥
विजयो जंपइ अणुहव-सिद्धिमणं वच्छ ! मज्झं सो आह ।
कइ सु भणइ तो सिद्धी, अजापियं जापिया उ वरं ॥ २७ ॥
गाहायरेण तणए-ण, पभग्गिओ अह भणइ सिद्धी वि ।
तुह जणणीह पुगाहं, पणुलिओ विउडअवडम्मि ॥ २८ ॥
न य तं तीण वि मण, कहियं जा तं सुहावहं जायं ।
तुमए वि तओ एयं, कहियव्वं नेव कस्सावि ॥ २९ ॥
हसिऊण उणमइणा, तेणं पुट्टं कयाह किं अस्सो ।
सज्जमिणं जं ताओ, तुमए कुवाम्म पविखत्तो ॥ ३० ॥
कह नायामण तीण, वट्टं सो आह ताय वयणाओ ।
तं सुणिय लाज्जया सा, हिययं फुडियं धसं ति मया ॥ ३१ ॥
एय नाउ विजयो, अप्पे अण्णासयं ति निदंता ।
सोयभग्गियहियओ, कगेह दइआइमयकिण्ठं ॥ ३२ ॥
संवग्गरेगियमणो, कयावि सिरिधिमलसूरिपासम्मि ।
निरवज्जं पव्वज्जं, सज्जो पाडियजए विजयो ॥ ३३ ॥
सामन्ने बहुवग्गिसे, परिपालिय चइय पाटयं देहं ।
लहिउं च अमग्गेहं, कमेण पाविहं य सिद्धि पि ॥ ३४ ॥
इति निशम्य सुसाम्य निबन्धन, विजयवृक्षमुद्गमनुत्तरम् ।
प्रकृतिसौम्यगुणं गुणशालिनः, श्रयत भव्यजना जननच्छिन्दे ३५
इति विजयश्रेष्ठिकथा । ध० २० १ अधि० ३ गुण ।

विजयसेण-विजयसेन-पुं० । अङ्गारमदेकाचार्यस्य रुद्रदेवस्य
अभव्यत्वपरीक्षकं गर्जनकपुरसमवसूत आचार्ये पञ्चा० ३
विव० । हीरविजयसूरिशय, ध० ३ अधि० । ('मानविजय'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे २४२ पृष्ठस्य कृतं गतम् ।)

" श्रीविजयसेनसूरि-प्रमुखमुनिपुङ्गवैर्विगतदोषैः । सेवि-
तपदारविन्दः, श्रीगुरुवन्त जयान्ततराम ॥ ७२ ॥ "ग० ३
अधि० । स्वनामख्याते चन्द्रकान्तानगरीराजे, कल्प० १०
अधि० १ कण । एकानविशे अहोरात्रमुहूर्त्ते, ख० प्र० १० पाहु० ।
नागन्द्रगच्छीय कालकालगीतमविरुद्धता हरिभद्रसूरः
शिष्ये, धर्माभ्युदयग्रन्थकृति उदयप्रभस्य गुरौ, अयं १२५०
संवत्सरे विद्यमान आसीत् । जै० १० ।

विजया-विजया-स्त्री० । पृथक्चक्रवास्तव्यायां दिक्षुमायस्य,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । आ० ख० । ज० । द्वी० । आ० म० । ति० ।
आ० क० । पक्षस्य सप्तमतिथिराशौ, ख० प्र० १० पाहु० ।

कल्प० । जं० । ज्यो० । अक्कागदीनां महाप्रहाणामप्रमहि-
षीषु, स्था० ५ ठा० १ उ० । भ० । जं० । धीविमलस्य शासनवे-
द्याम्, प्रव० २७ द्वार । ('निश्चयर' शब्दे चतुर्थभागे २२६६
पृष्ठेऽस्याः स्वरूपमुक्तम् ।) द्वितीयजिनस्य अजितस्यामिनां
मातरि, आच० १ अ० । पञ्चमतीर्थकरस्य निष्क्रमणशिविका-
याम्, स० । आच० । चतुर्थचक्रवर्तिभायार्याम्, स० । स्वना-
मख्यातायां पार्श्वनाथान्ते वासिन्याम्, आ० म० १ अ० । मृगाव-
नीप्रतिहारिण्याम्, आ० म० १ अ० । आ० चू० । पञ्चमवलम्बमा-
तरि, स० । आच० । ति० । उत्तरस्य अज्जनादपर्वतस्य पूर्वदिशि
नन्दप्रपुष्करिण्याम्, स्त्री० । ती० । स्था० । शक्रत्रायस्मिन् देवा-
न्पातपर्वतपूर्वदिग्गजधान्याम्, स्त्री० ।

विजयाणन्द-विजयानन्द-पुं० । धर्मसंप्रवृत्तिकृन्मानविजय-
गुरुशान्तिविजयस्य गुणैः, घ० ३ अधि० । कल्प० । (' मा-
णवेजय ' शब्देऽस्मिन् भागे २४३ पृष्ठेऽस्य स्वरूपमुक्तम् ।)

विजहण-विहान-न० । परित्यागे, स्था० । ' विजहण ' स्ति
आचार्योपाध्यायगणित्वादिभेदेन त्रिविधं विहानं-परि-
त्यागः । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

विज(य)हिता-विहाय-अध्य० । विशेषेण तदनुस्मरणान्मेकेन
हिन्वा (उक्त०=अ०) परित्यज्येत्यर्थे, आच० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

विजाणत-विजानान-त्रि० । विवेकानि, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

विजिह्दिय-विजितेन्द्रिय-पुं० । निवृत्तविषयप्रसरं, ठा० २ ठा० ।

विजियसमुद्देशना-विवित्यसमुद्देशना-स्त्री० । तत्र योष्यं-
नान्यदिता विचिन्त्य समुद्देशनं, द्य० १० उ० ।

विजियेद्देशना-विजितोद्देशना-स्त्री० । सम्यग्योष्यतां परि-
निश्चित्योद्देशनं, द्य० १० उ० ।

विजोगंत-वियोगान्त-त्रि० । विरसावसाने, पं० सू० ३ सूत्र ।

विज-विद्वस्-त्रि० । पण्डिते, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । सदसिद्वेकि-
नि, यथावस्थिततत्त्वप्रदीर्तार, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । सकलप-
दार्थानां कर्तृत्वमलकन्यायन वेत्तारि, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।
सधुनिक, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।

वैद्य-पुं० । चिकित्साकर्त्तारि, ग० १ अधि० । वैद्यकशास्त्रे,
चिकित्सायां च कुशले, विधा० १ ध्रु० १ अ० ।

वैद्यस्वरूपम्—

अम्मापिहं जणियस्स, आयंकपउरदोसेहि ।

विज्जा दिति समाहिं, जहिं कया आगमा हुंति ॥ ३६१ ॥

मातापितृभ्यां जनितस्य तस्याधिकृतस्य वणिजः आ-
तङ्गान्-रोगान् ये समुत्था प्रचुरदोषास्तैरुपेतस्येति गम्यन् ।
वैद्या ददाति-कुर्वन्ति समाधि-स्थास्थयः, नीरोगतामिष्यर्थः ।
यैः कृता-अभ्यस्ता आगमा-वैद्यकशास्त्ररूपेणा भवन्ति-
वर्तन्ते । द्य० १ उ० । (अष्टौ वैद्याः ' गिलाण ' शब्दं वृत्तिय-
भागं ८८३ पृष्ठे वैद्यानुयर्त्तनायां व्याख्याताः ।)

विजकिरिया-वैद्यक्रिया-स्त्री० । चिकित्सापरिज्ञानरूपे क-
लाभेदे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।

विज्जाया-वैद्यज्ञाता-स्त्री० । स्थविरात् श्रीगुप्तार्जुनस्य
चारुणगणस्य शास्त्रायाम्, कल्प० २ अधि० = क्षण ।

विजपुत्त-वैद्यपुत्र-पुं० । वैद्यकशास्त्रचिकित्साभयकुशलस्य
पुत्रे, विधा० १ ध्रु० १ अ० ।

विजमाण-विद्यमान-त्रि० । सति, पञ्चा० ६ विध० । स्या० ।
आ० चू० । आचा० । " अथि भावो स्ति वा विज्जमा-
णभावो स्ति वा एगट्टा " आ० चू० १ अ० ।

विजय-वैद्यक-न० । चिकित्साशास्त्रे, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ०
३ उ० ।

विजल-विजल-न० । विगतं जलं विजलम् । शिथिलकर्दमे,
नि० चू० १ उ० । दश० ।

विज्जा-दिद्या-स्त्री० । वेदनं दिद्या । तत्त्वज्ञाने, उक्त० ६ अ० ।
न० । अत्यन्तापकारिभावतमोभेदे, दश० १ अ० । सव्य-
ज्ञाने, उक्त० ४ अ० । सूत्र० । न० । ग० । परिज्ञाने, आ० म० १
अ० । स० । ससाधनायां प्रकृत्यादिदेयताधिष्ठितायां वणी-
नुपुष्पीम्, दर्श० ३ तत्त्व । द्य० । नि० चू० । पं० व० । पं०
भा० । पं० चू० । औ० । ज्ञा० ।

अथ विद्यामन्त्राख्यद्वारमाह—

विजामंतपरुवण-विजाए भिवखुवासओ होइ ।

मंतम्म सीसवेयण, तत्थ मुहंढेण दिहंतो ॥ ४६४ ॥

विद्यामन्त्रयोः प्ररूपणा कर्तव्या । सा चैवम्-ससाधना
स्त्रीरूपदेवताधिष्ठिता वाऽक्षरपद्धतिर्दिद्या । असाधना पुरुष-
रूपदेवताधिष्ठिता वा मन्त्रः । ' तत्थ ' स्ति तत्र दिद्यायां भि-
क्षुपासको दृष्टान्तः । मन्त्रे शिरोवेदनायां मुहंढेन राक्षो-
पलक्षितः पादलिप्तसूरिः ।

तत्र भिक्षुपासकदृष्टान्तं गाथाद्वयेन भाषयति—

परिपिंडियमुल्लावो, अहंपतो भिवखुवासओ दाये ।

जइ इच्छह अणुजाणह, धयगुलवन्थाणि दावेमि ॥ ४६५ ॥

गंतुं विजामंतण-किं देमि ? धयं गुलं च वरथाई ।

दिसे पडिसाहरणं, केण हियं केण मुहंमि ? ॥ ४६६ ॥

गन्धसमृद्धे नगरे धनदेवो नाम भिक्षुपासकः । स च सा-
धुभ्यां भिक्षार्थं गृहे समागतंभ्यो न किञ्चिदपि ददाति ।
अन्यथा च तरुणभ्रमणानामेकत्र पर्यापणानां परस्पर-
मुल्लापः । तत्रैकेनाहम्-अतिश्रान्तोऽयं धनदेवः संयता-
ना न किमपि ददाति, तदस्ति काऽपि साधुर्य एनं
घृतगुडादिकं दापयति । ततस्तेषां मध्यं केनायूच-
यदीच्छथ ततोऽनुजानीध्व मां, येनाहं दापयामि । तै-
रनुज्ञातः । ततो गतस्तस्य गृहमभिमन्त्रितो वि-
द्या । ततो घृतं साधून्-किं प्रयच्छामि ? तै-
रहम्-घृतगुडवस्त्राणि । ततो दापितं तेन संयतेभ्यः प्रचुरं
घृतगुडादिकम् । तदनन्तरं च प्रतिसंहता क्षुल्लकेन विद्या । जा-
तः स्वभाषस्थो भिक्षुपासकः । ततो यावद्विभालयति घृ-

तादिकं नावत्सोकं पश्यति । ततः केन मे हृतं घृतादि ? केनाहं मुषितोऽस्मि ? इति विलापितुं प्रवृत्तः । ततः परिजननोक्तम्—युष्माभिरेष वापितं संयतंभ्यः तत्किं यूयमयं भणथ ? ततो मौनमवलम्ब्य स्थितः ।

अत्र दोषानुपदर्शयति—

पडिविजयंभणार्हं, सो वा अन्नो व से करिआहि ।

पावाजीवी माई, कम्मणगारी य गहणार्हं ॥४६७॥

यो विद्ययाऽभिमानितः स च स्वभावस्थो जातः सन् कदाचित्प्रविष्टोऽन्यो वा तत्पक्षपाती प्रविष्टः सन् प्रतिविद्यया स्तम्भनादि—स्तम्भनेच्छाटनमागणादि कुर्यात् । तथा पापाजीविनः—पापेन—विद्यादिना परद्रोहकरणरूपेण जीवन्शीला मायिनः—शठा इति लोके जुगुप्सा । तथा कामणकारिण इमे इति राजकुले प्रहणाकर्षणवशपरित्याजनकर्धनमागणादि । पि० । (परित्राजकस्य सप्त विद्याः ' तेरासिय ' शब्दे चतुर्थभागे २३६० पृष्ठ गताः ।) (भौमादीनि शास्त्राणि ' पुरस्विजय—विभग ' शब्दे पञ्चमभागे १०३६ पृष्ठ गतानि ।) " अज्ञानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायाश्चत्वारः । धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या ह्येताश्चतुर्दश " ॥१॥ आ० सू० १ अ० । ४० । आ० म० । आ० । "तस्मिन् दो विज्ञानो अस्थि-आणामणी य, उन्नामणी य ।" नि० सू० १ उ० । नमिधर्माभ्यां भगवानुपभ-गौरी-गान्धारी-राहिणी-प्रक्षितिलक्षणाश्चतस्रो महर्षिवाच्य पाठ-सिद्धा एव दत्तवान् । यच्चोक्तं किंराधलीकारेण अष्ट-चत्वारिंशत्संख्याका इति तदयुक्तम् । आवश्यकवृत्तौ अष्ट-चत्वारिंशत्सहस्राणामुक्त्यात् । कल्प० १ अधि० ७ क्षण । (विद्यास्वरूपं ' वासकलेव ' शब्देऽस्मिन् भागे ११०३ पृष्ठ गतम् ।)

तत्रागमं—

जे भिक्खु अणुउत्थियाणं वा गारत्थियाणं वा विजं पउज्जं पउजंते वा साइज्जं (सू०-२४) नि० सू० १ ३ उ० ।

(' अणुउत्थिय ' शब्दे प्रथमभागे व्याख्यातमिदम् ।) (विद्यां प्रतीत्य कथा ' अन्थकहा ' शब्दे प्रथमभागे ४०७ पृष्ठ उक्ता ।) विद्यते ज्ञायते आभिस्तर्त्तामिति विद्याः । आरण्यकब्रह्माण्डपुराणात्मिकायां वेदभक्ती, " विज्ञा—माह्वणसंपया " उत्त० २६ अ० । विद्यानिक्षेपः—तत्र नाम-विद्या इति नाम जीवम्याभिधानं क्रियते सा नामविद्या । अक्षराट्टककाष्ठादिविद्या इति स्थाप्यते, सा स्थापनाविद्या । द्रव्यविद्या लौकिका शिल्पादिरूपा, लोकोत्तरा द्विविधा—कु-प्रावचनिका—भारतगमायणोपनिषद्भा, लोकोत्तरा—सु-प्रावचनिका विद्या आवश्यकान्तराङ्गादिलक्षणा । साऽपि क-शरीरभ्यशरीरस्य तदभ्यासवतः अनुपयुक्तस्य द्रव्यविद्या । अथवा—अनुपयुक्तस्य-हेयोपादयपरीक्षाविकलस्य धान्न-ना पृच्छना परिवर्तना धर्मकथा अनुपेक्षाविकलाऽपि चेतना विज्ञासिद्ध्यरूपा ज्ञेया । भावविद्या तु लोकोत्तराहं प्रणीताग-मरहस्याभ्यासवतः नित्यानित्याद्यनन्तपर्यायोपेतचिद्रूपा-दयबुद्धिविभावाद्यन्तपरभावपरित्यागप्रक्षितिलक्षणा भावविद्याभ्यासस्थावसरः, तत्र मत्यादिज्ञानक्षयोपशमनिर्मिता इन्द्रियादयः । नैगमेन विद्या सर्वज्ञीयद्रव्यादिसंग्रहेण, द्रव्य-

भुतं व्यवहारणे श्रुतुसूत्रेण वाचनादि । शब्दमेवेन यथा-यौपयोगः कारणकार्यादिसंकररूपं सविकल्पचेतना-सर्मा-रूढेन निर्विकल्पचेतना-सायोपशमकी साधनावस्था एवं-भूतेन साधका निर्विकल्पा तात्त्विकी । तथा—कचित् केव-लज्ञानरूपसिद्धविद्या इति आद्यनयचतुष्टयस्य द्रव्यनिक्षेपा-न्तर्गतत्वेन कारणरूपा गृहीता; अतो न यत्र यस्य भावरू-पत्वेन कार्यरूपा उत्तरांतरसूक्ष्मा गृहीता तत्र कारणोद्यमेन कार्याऽऽव्रवता भवितव्यम्—

नित्यशुच्यात्मताख्याति-रनित्याशुच्यनात्मसु ।

अविद्या तत्त्वधीर्विद्या, योगाचार्यैः प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

' नित्यशुच्ये ' नि-अनित्याशुच्यनात्मसु नित्यशुच्यात्मता-ख्यातिः—अविद्या इत्यन्वयः । अनित्ये चेतनात् जातिभिन्न-मूर्तपुद्गलमहणोत्पन्नं परसंयोगे या नित्यता ख्यातिः सा अ-विद्या । अशुचिषु-शरीरादिषु कवचवष्टाररम्भेषु शुद्धस्वरू-पावतरणनिमित्तेषु शुचिख्यातिः, अनात्मसु—पुद्गलादिषु आत्मख्यातिः ' अहमन्ये ' इति बुद्धिः ' इदं शरीरं मम, अहमेवैतत्, तस्य पुष्टौ पुष्टः ' इति ख्यातिः—कथनं-ज्ञानं तत्र रमणम्—इयमाविद्या-आन्तिबुद्धिः । या तत्त्वबुद्धिः, शु-द्धात्मानं नित्यता-शुचिता—आत्मता—इति क्षतिः विद्या—तत्त्वविशेषकः । अत्र नित्यत्वं तु उत्पादव्ययध्रुवरूपेऽपि अपि-तानर्पितप्रकारेण द्रव्यास्तिककटस्थनित्यता ज्ञेया । इयं वि-द्या परमार्थसाधनपञ्चातयौगाचार्यैः, योगः—ज्ञानभञ्जाचरणा-त्मकमोक्षोपायः तस्य आचार्याः—तदाचरणाकुशलाः तैः प्र-कीर्तिता । अत्र भेदज्ञानं साधनम् । उक्तं च अध्यात्मवि-न्दौ—' यावन्तो ध्वस्तवस्था अभूवन्, भेदज्ञानाभ्यास ए-वात्र मूलम् । यावन्तोऽध्वस्तवस्था भ्रमन्ति, भेदज्ञानाभावा-एवात्र बीजम् ॥ १ ॥ '

यः परयेन्नित्यमात्मन-मनित्यं परसङ्गमम् ।

छलं लब्धुं न शक्नोति, तस्य मोहमलिम्लुचः ॥ २ ॥

' यः परये ' इति—य आत्मार्या आत्मानं नित्यं—सदा अचलितस्वरूपम्, परयेत्—अवलोकयेत्, परसंगमं—श-रीरादिकम् अनित्यम्-अभवं परयेत्, तस्य-साधनोद्यतस्य मोहा-मौल्यं मुग्धता—मिथ्यावाविभ्रान्तिरूपा स एव मालिम्लुचः—तस्करः छलम्—छिद्रं लब्धुं न शक्नोति—न समर्थो भवति । इति अनेन यथार्थज्ञानवतः रागादयो न प्रवर्द्धन्ते-तस्यात्मा मोहार्थानो न भवति ।

तरङ्गतरलां लक्ष्मी-मायुर्वायुवदस्थिरम् ।

अदभ्रधीरनुध्याये-दभ्रवद् भङ्गुरं वपुः ॥ ३ ॥

' तरङ्ग ' नि अदभ्रधीः—पुष्टबुद्धिः लक्ष्मीः तरङ्गवत्—ज-लधिकलोलवत् तरला-चपला तां तरङ्गतरलाम्—अस्थि-राम्, अनुध्यायेत् आयुः—जीवितं याति तद् वायुवत्, अस्थिरम्—गन्धर्व प्रतिसमयविभ्रमम्, अध्यवसाना-नि विघ्नोपयुक्तम्, अनुध्यायेत्—चिन्तयेत्, वपुः—श-रीरं पुद्गलस्कन्धानिधितम् अदभ्रङ्गुरम्—भङ्गुरी-लम्, अनुध्यायेत्—इदं च यथार्थचिन्तनम् । भाव-ना च स्वसम्पद्विमुक्तेन पृथ्वीकायस्कन्धासम्पद्वारेण

उपचरिता । न च ते सम्यक् तथा जीवः ज्ञानदर्शनवीर्य-
सुलक्षणेः भावमायैरेव जीवति । आयुर्जीवने तु बाह्यमा-
नसम्बन्धस्थितिहेतुतया तत्तात्मस्वरूपम् । तथा वर्णगन्धर-
सरूपशचित्तनशरीरोपबन्ध न स्वरूपम्, तदपि अस्थि-
रम् इत्येवमस्थिरपरभावे स्वात्मधर्मप्रपञ्चस्ते कः प्रति-
बन्धः ? तदर्थं च स्वगुणान्वेतमाधीर्वादीन् कः परमा-
वग्रहोन्मुक्तान् करोति ? अत आत्मनि आत्मगुणप्रवृ-
त्तिरेव करणीया ।

शुचीन्यप्यशुचीकर्तुं, समर्थेऽशुचिसम्भवे ।

देहे जलादिना शीघ्र-भ्रमो मूढस्य दारुणः ॥ ४ ॥

'शुचीन्यपी' ति मूढस्य—अज्ञस्य—यथार्थापरयोगरहित-
स्य देहेन्द्रियायतने जलादिना—पानीयमृत्तिकादिसंज्ञे-
न शीघ्रभ्रमः भ्रान्तियादीनां दारुणः—भयकृत्, यच्च जा-
त्याऽशुचिः स किं जलव्यूहैः शुचीभवति, ? कथंभूतं देहे ?
शुचीन्यपि—कपूरादीन्यपि अशुचीकर्तुं समर्थे, देहसङ्गात्
मलयजविलेपमाद्योऽऽप्यशुचीभवन्ति, पुनः कथं भूते
देहे ? अशुचिसम्भवे—अशुचि आर्त्तबं मानुः रक्तं पितुः
शुक्रं, तेन सम्भवः उत्पत्तिः यस्य स तस्मिन् । उक्तं च भय-
भावनायाम्—“शुक्रं पितृणां मातुर्दे, सोऽपि तदुभयं पि
संमदं । तत्पदमाय जीवो, आहार इ तस्य उत्पन्ना ॥ १ ॥ कु-
कादस्तुण्यभक्षणे, किमिकुलवासे य बाह्विस्त्रिये य । देहमिमं
अवधुविद्वरे, सुमाण्ठ्याये य पण्डित्यो ॥ २ ॥ अतः अस्थिरं
अपार्थक्यं औपाधिकं आभिनवबन्धकारणे द्रव्यभावाधिकरणे
कः संस्कारः ॥ ४ ॥

अथ देहे आत्मन्वारोपोऽपि बहिरात्मदेशीयः

अतः तज्जिवार्यं स्वरूपं आत्मनः पावित्र्यं

करणीयं तदुपदिशति—

यः स्नात्वा समताकुपडे, हित्वा करमलजं मलम् ।

पुनर्न याति मालिन्यं, सोऽन्तरात्मा परः शुचिः ॥ ५ ॥

'यः स्नात्वेति'—स अन्तरात्मा देहान् भिन्न आत्मज्ञानी स्व-
परिवेकी परः—प्रकृष्टः शुचिः—पवित्रः ज्ञेयः पुरुषः, समता
अङ्गद्विष्टता तद्रूपे कुण्डे स्नात्वा कश्मलजम्—पापोत्पन्नं
मलं हित्वा पुनः मालिन्यं न प्राप्नोति । सस्यस्वभावित्वात्मा
परमशुचिः 'बन्धेण बोलइ कयाऽवि' इति वचनात्,
सस्यगुह्यद्वारेणांशेन स्नातकः न पुनः उत्कृष्टां स्थितिं वप्ना-
ति, एतदेव सहजं पवित्रत्वम् ॥ ५ ॥ (अष्ट०) ('आत्मबोधः' (६)
इति श्लोकः 'आत्मबोध' शब्द द्वितीयभाग १६२ पृष्ठे गतः ।)

मिथो युक्तपदार्थानां—मसंक्रमचमत्क्रिया ।

चिन्मात्रपरिणामेन, विदुषैवानुभूयते ॥ ७ ॥

'मिथो युक्त' इति परस्परं युक्तानां मिलितानां पदार्था-
नां—धर्मादीनामेकक्षेत्रावगाहिना पुद्गलानां च स्वक्षेत्रपरिण-
तानामसंक्रमचमत्क्रिया, न संक्रमः परस्परमीलनरूपः
चमत्क्रिया—चमत्कारः, एकक्षेत्रावगाहा अपि न परस्परं
व्यापारका भवन्ति इत्यनेन स्वरूपतो भिन्ना एव । एषां चम-
त्क्रिया विवृषा एव अनुभूयते—परिज्ञेतेनैव विभज्यते । कथं-
भूतेन विवृषा ?—चिन्मात्रपरिणामेन—ज्ञानमात्रपरिणामेन
ज्ञानमात्रबलेन इत्यनेन पञ्चास्तिकायानां कैश्चित्साधारण-
शुणैः अगुललक्षादिभिः तुल्येनापि असाधारणशुणैः गति-

स्थित्यवगाहचेतनापूरणगतनादिलक्षणैश्च भेद एव, स्वा-
द्युपग्राहकतागृहीतपुद्गलैश्च न स्वगुणसंक्रमः, नाऽपि पु-
द्गलगुणसंक्रमः, यावत् एषां भेदचमत्क्रिया भिन्नप्रत्यये स्वद्र-
व्यगुणपर्यायाणामेकद्रव्यं व्याप्यावस्थितानामाधाराधेयत्वे-
नाभेदरूपाणामपि स्वस्वधर्मपरिणतिरूपा भेदचमत्क्रिया ।
एवं द्रव्यात् प्रत्यस्य, गुणाद् गुणस्य, पर्यायात्पर्यायस्य स्व-
भावस्य भेदलक्षणचमत्क्रिया विवृषा परिज्ञेतेनैव अनुभूयते,
नान्येन द्रव्यानुयोगज्ञानविकलेन । उक्तं च सम्मतौ—“अ-
क्षोष्माणुगयाणं, “इमे व नं व न्ति विभयणमनुसं । जह दुःख-
याणियाणं, जावंत विसेसपज्जाया ॥ ४७ ॥ (१) अं व्वल्लित-
काले, एगत्ताणं पि भावधम्मणं । सुअनाणकारणेणं,
भेए नाणं तु सा विज्जा ॥ १ ॥” इति । हरिभद्रपूज्यैः
द्रव्यानुयोगलीगानामाधार्कर्मविशेषमुच्यत्वं न मतम् ।
तथा च भगवत्यङ्गे—“समणोपासमस्स णं भंतं !
तहाकुवं समणं वा माहणं वा अफासुपणं अणस-
णिज्जेणं असणपाणक्काइमसाइमेणं पडिलाभमाणं किं क-
ज्जा ! गायमा ! बहुतरा से निज्जरा कज्जा, अप्पतरा
से पावं कम्मे कज्जा । तद्वृत्तिः—इह च केचित् म-
न्यन्ते—असंस्तरणादिकारणे एवाप्राप्तुकादिदाने बहुतरा
निज्जरा भवति नाकारणम् । यत उक्तम्—“संयणम्मि अ-
सुद्धं, दाण्ह वि गेण्हंनंदिनयाणं हिअं । आउरविद्धंतेणं,
तं चेव दिअं असंयणं ॥ १ ॥ अन्ये त्वाहुः—कारणेऽपि
गुणवत्प्राप्तायाप्राप्तुकादिदाने परिणामवशात् बहुतरा नि-
ज्जरा भवति, अल्पतरं च पापं कर्म इति निर्विशेष-
त्वात्, सूत्रस्य परिणामस्य च प्रामाण्यात् । आह—

“परमरहस्समिसीणं, समसगणपिडगधरियसाराणं ।

परिणामिअं पमाणं, निच्छयमवलंबमाणं ॥ १ ॥

इमे पुनः—

“चरणकरणपहाणा, ससमयपरसमयमुद्धवावारा ।

चरणकरणस्स सारं, निच्छयसुद्धं न याणंति ॥ २ ॥

अहागडाइ भुजंति, अणमणं सकम्मणा ।

उवल्लिने विर्याणज्जा, ऽणुवलिसे न्ति वा पुणो, ॥ १ ॥

एतेहिं दाहिं ठाणेहि, ववहारेण विज्जाइ ।

एतेहिं दाहिं ठाणेहि, अणायारं तु जाणए ॥ २ ॥ इति ”

द्वितीययोगं २१ अध्ययने इत्यादि गीतार्थस्याकल्पं
कल्पम्, एषा लब्धिः तत्त्वज्ञानवतामेव ॥ ७ ॥

अविद्यातिमिरध्वंसे, दशाविद्याञ्जनस्पृशा ।

पश्यन्ति परमात्मानं—मात्मन्येव हि योगिनः ॥ ८ ॥

'अविद्या' इति, हि-निधये योगिनः—समाधिदशावस्थाप्रवृ-
त्तचक्रयोगिनः आत्मानं एव स्वात्मानं एव परात्मानम्—उत्कृ-
ष्टनिष्कलसिद्धात्मानम् पश्यन्ति—आत्मानं परमात्मत्वं निर्धो-
रयन्ति । कया ? विद्याञ्जनस्पृशा दशा अविद्या—अज्ञानमबोध-
विद्या—तत्त्वबुद्धिरूपा, सा एव अज्ञानं तस्य स्पृशा दशा—
चक्षुषा, कं सीति ? अयथार्थोपयोगो वा तद्वयं तिमिरं
तस्य ध्वंसः तस्मिन्, इत्यनेन मिथ्यात्वतिमिरध्वंसं जाते
सस्यगृह्ययः आत्मानम् आत्मानं पश्यन्ति, अत एव अज्ञे-
कोपयोगेन अज्ञाभ्यासेन आत्मस्वरूपोपलम्भाय—तत्त्वपरी-

क्षणाय यतितव्यम् . यथार्थम् आत्मस्वरूपपरिज्ञानं विद्या-
परोपकारिणी इति ज्ञेयम् ॥ ८ ॥ अष्ट० १ अष्ट० ।

"विद्यया राजपूज्यः स्या—द्विद्यया कामिनीप्रियः । विद्या
दि सर्वलोकस्य, वशीकरणकामेणम् ॥ १ " स्था० ५ ठा० ३
उ० । पार्श्वनाथशाननेवेष्ट्याम् , ती० ५ कल्प ।

विज्ञाचरण-विद्याचरण-न० । श्रुतसंयमयोः, उक्त० २२ अ० ।
विद्या च चरण च क्रिया ते छे अपि विद्येने कारणत्वेन
पर्येत विद्यया अशश्रादित्वान्मत्वर्थीयोऽष्ट, असौ विद्याचर-
ण । ज्ञानाक्रियाजन्य, सूत्र० १ श्रु० १२ अ० ।

विज्ञाचरणपारग-विद्याचरणपारग-पुं० । विद्या—श्रुतज्ञानं
तथा ज्ञेयत इति चरणं—चारित्र्यम् , विद्या च चरणं च वि-
द्याचरणः तयोः पारगः—पयेन्तगामी । उक्त० पाई० १८ अ० ।
ज्ञानचारित्र्ययोः पारगामिनि, उक्त० २३ अ० ।

विज्ञाचरणविनिच्छय-विद्याचरणविनिश्चय-पुं० । विद्येति
ज्ञानं तच्च सम्यग्दर्शनसहितमवगन्तव्यमन्यथा ज्ञानत्वायो-
गात् , चरण चारित्र्यमंतपां फलविनिश्चयप्रतिपादकां ग्रन्थो
विद्याचरणविनिश्चयः । श्रुतभेद, न० ।

विज्ञाचारण-विद्याचारण-पुं० । विद्या—श्रुतं तच्च पूर्वतन्त्र-
तापकारश्चात्रो विद्याचारणः । म० २० श० ८ उ० । उक्त० ।
विद्या—विद्याक्षितः कोऽप्यागमस्तत्प्रधानधारणो विद्याचारणः ।
विश० । विद्याचरणः समुत्पन्नगमनागमनलब्धौ , प्रथ० ६८
द्वार । प्रति० । आ० म० । पा० आ० चू० । "विद्याचारणा-
स्तु गच्छ-त्येकेनापातकर्मणा । मानुषात्तरमन्येन, द्वीप न-
न्दीश्वराद्वयम् ॥ १ ॥ तस्मादायान्ति चैकेना—पातनात्पत्तिना
यतः । यान्त्यायानयुध्वमागोऽपि, तिर्यग्यानक्रमेण ते ॥ २ ॥" ग०
२ अधि० । ('चारण' शब्द ३ भाग ११७३ पृष्ठ विशेषः ।)

विज्ञाणदमूरि-विद्यानन्दमूरि-पुं० । कर्मग्रन्थपदकशाधका-
चार्ये, कर्म० २ कर्म० । ग० ।

विज्ञाणुओग-विद्यानुयोग-पुं० । रोहिणीप्रभृतिविद्यासाधना-
भिधायकं शास्त्रे, स० २६ सम० ।

विज्ञाणुप्पवाय-विद्यानुप्रवाद-न० । विद्या अनेकातिशय-
संपन्ना अनुप्रवदति साधनानुकुलेन सिद्धिप्रकर्षेण प्रवद-
तीति विद्यानुप्रवादम् । दशमं पृथगेत, तस्य पदपरिमाणम्-
एका पदकोटी दश च पदलक्षाः । न० ।

विज्ञाणुप्पवायस्म शं पुंवरस पन्नस वत्थू पम्पना।स० ।

विज्ञातिसय-विद्यातिशय-पुं० । विद्याविशेषेषु, यैराकाशग-
मादीनां भवन्ति । व्य० ४ उ० ।

विज्ञापिण्ड-विद्यापिण्ड-पुं० । विद्यया—व्याख्यानतोयः प्रातः
पिण्डः स विद्यापिण्डः । आत्मा० २ श्रु० १ चू० १ अ० ६ उ० ।
विद्ययापार्जिते उत्पादनादोपविशिष्टे आहार, प्रव० ६७ द्वार ।
पञ्चा० । जी० । यदा विद्यया सुरं साधयित्वा आहारं गृह्णा-
ति तदा विद्यापिण्डो द्वादशो दोषः । अथवा—विद्यां पाठयित्वा
ग्रन्थमध्याप्य भोजनादिकं गृहस्थान् गृह्णाति तदा विद्या-
पिण्डो द्वादशो दोषः । उक्त० २४ अ० । ध० ।

विद्यापिण्डं भुङ्क्ते—

जे भिक्खु विज्ञापिण्डं भुंजइ भुंजतं वा माइअइ ॥६३॥

नि० चू० १३ उ० ।

गाथा—

विज्ञाए उभएणं, वजे उग्घाए (पुण) गिएहए भिक्खं ।
सो आणाअणवत्थं, मिच्छसविराहणं पावे ॥ १६२ ॥

नि० चू० १३ उ० । आ० क० । आत्मा० । स्था० ।

विज्ञारंभ-विद्यारंभ-पुं० । प्रथमाध्ययनारम्भे, "सबणेण ध-
णिट्ठाई, पुणव्वसु न वि करिअ णिक्कमणं । सयभिसय
पसथभे, विज्ञारंभं पवसिअ" ॥ ६२ ॥ ८६८ ॥ ६० प० ।

विज्ञावं-विद्यावत्-त्रि० । प्रहत्यादिविद्याशालिनि, ध० २
अधि० ।

विज्ञासत्थ-विद्याशास्त्र-न० । विद्याधिष्ठिते शास्त्रे, सूत्र०
१ श्रु० ८ अ० ।

विज्ञासिद्ध-विद्यासिद्ध-पुं० । साधितविद्ये, सिद्धभेदे, आ०
म० ।

अधुना विद्यासिद्धं सनिर्दर्शनमुपदर्शयति—

विज्ञाण चक्रवर्ती, विज्ञासिद्धो स जस्स वेगाऽपि ।

सिज्जेज्ज महाविज्ञा, विज्ञासिद्धोऽज्जखुउडो व्व ॥

विद्यानां सर्वासां चक्रवर्ती—अधिपतिविद्यासिद्ध इति
व्युत्पत्तः । यस्य वा एकाऽपि महाविद्या महापुरुषदत्तापि
मिष्येत स विद्यासिद्धः । सतिशयत्वात् क इय आर्य्यलपुट-
वर्तिता गाथासंग्रहे । आ० म० १ अ० । आ० चू० । आत्मा० ।
नि० चू० । संथा० ।

कथा चयम्—

"आस्ते पुरं भृगुपुरं, लाटंशललाटिका ।

तत्रार्थस्वपुटाचार्या, विद्यानां चक्रवर्तिनः ॥ १ ॥

तेषां च भांगनीपुत्रः, शिष्यः प्राज्ञोऽस्ति बालकः ।

नेत्रैकदा गुणः पार्श्वो—द्विष्यका जपतः श्रुता ॥ २ ॥

विद्यासिद्धैव सा तस्य, विद्यासिद्धगुणैश्चात् ।

इतश्च गुडशस्त्राख्यं, पुरमस्ति गुडकरः ॥ ३ ॥

तत्रैकः साधुर्भवाद्, परित्राड निर्जितः पुरा ।

पराभवान्मृतः सोऽभू—छद्मो वदुकराभिधः ॥ ४ ॥

भाषिताः साधवस्तेन, प्राग्धैस्मरणाकुधा ।

अथाऽऽर्य्यस्वपुटाचार्याः, संपेनाकारितास्तदा ॥ ५ ॥

मुक्त्वा तत्राखिलं गच्छं, भांगिनेयं च बालकम् ।

स्वयमल्पपरीवारा, गुडशस्त्रं समाययुः ॥ ६ ॥

साधवः प्रेषिता मध्ये, स्वयं गदुकरालये ।

सायं तत्र स्थिताः कृत्वा—पानही तस्य कर्णिकौ ॥ ७ ॥

तदुत्सङ्गे निवर्षयाङ्गा, सुप्ताः सौख्येन सूरयः ।

देवद्वयङ्ग प्राप्तगायातो, हृष्टा चख्यौ जनस्य तत् ॥ ८ ॥

एयुर्जनास्तमुदाख्या- दाऽप्यस्तन्त यतो यतः

तत्र तत्र निरीक्षयाधि-ष्ठानं राज्ञ न्यवेद्यन् ॥ ९ ॥

हृष्टा राजाऽपि लकुट-सेष्टाद्यैस्तमताडयत् ।

प्रहागस्तान् गुरुस्तस्या—न्तः पुरे समन्विक्रमत् ॥ १० ॥

भक्तिपाक्यैस्ततः स्तुत्वा, क्षमितः प्रणतश्च सः ।

अथार्थस्वपुटाचार्या, उत्थाय स्वमन्त्रार्थयन् ॥ ११ ॥

शक्तिं तस्य गुणैर्वीक्ष्य जनः सर्वो विसिन्धिये ।

उत्साहनाथ राजाद्या, गुरं प्राचीविशन् पुरं ॥ १२ ॥

पक्षो बहुकरोऽप्रेऽगा-मूर्त्तयश्चापरा अपि ।
 हवन्मयी महाद्रोणी, ततोऽप्यप्रे च ते कृते ॥ १३ ॥
 उत्पत्तस्यः पतन्त्यश्च, प्रभोः पाषाणमूर्त्तयः ।
 एता निघ्नन्ति जीवांस्त-न्नुच्यतामित्यधम् जनः ॥ १४ ॥
 सतो लोकोपरोधन, गुरुभिः कुरुणापरैः ।
 उक्ते बहुकरोऽप्याश्च, यातारः स्वस्वमाभयम् ॥ १५ ॥
 मतोलीद्वारमभितो, द्रोणी मुक्ते न ते पुनः ।
 अन्यो मम समः कोऽपि, स्वस्थानं प्रापयेद्विमे ॥ १६ ॥
 गुरुवोऽन्तर्गतास्तेऽथ, राजादीन् प्रत्यबोधयन् ।
 उपशान्तो बहुकरो, जातः साधुषु भाक्लिकः ॥ १७ ॥
 जामेयो भृगुकच्छे च, मिलितः सांगनेषु सः ।
 पत्राणि प्रपयद् व्योम्ना, तदुपासकवैश्वसु ॥ १८ ॥
 पुरस्थं मात्रकं भवत-वस्त्रेण पिहिताननम् ।
 तस्याप्यप्रे डोप्परिका-मर्का संप्राप्तनस्थिताम् ॥ १९ ॥
 तन्मुखोऽभूज्जना भूयान्, संघाऽधाक्कापयद् गुरुन् ।
 गुडशब्दाध्यायासीद् गुरुत्वातचर्यया ॥ २० ॥
 तत्पाषाणामध्यायातां, भृतानामन्तरा शिला ।
 विचक्रे गुरुमिस्तस्यां, सर्वाण्यास्फाल्य पुरुकुटुः ॥ २१ ॥
 भीतश्च कुल्लको नश्य-त्कृत्वा यातान् गुरुस्तनः ।
 बुडायतनमागत्य, गुरुवो बुडमुचिरं ॥ २२ ॥
 यहि शौखेदने ! वत्स !, वन्दस्वास्मानिहागतान् ।
 आगत्य बुडप्रतिमा, पतिता गुरुपादयोः ॥ २३ ॥
 प्रेषिताऽगास्त्रिजस्थान-मक्रः स्तूपोऽप्यवन्दन ।
 ऊचं च तिष्ठ स्वस्थानं, किञ्चिन्नस्तथा स्थितः ॥ २४ ॥
 निर्ग्रन्थानामित इति, तस्य व्यातिरभूदतः ।
 एवंविधः सिद्धवाक्यो, विद्यासिद्धोऽभिधीयते ॥ २५ ॥
 आ० क० १ अ० १ दश० ।

विज्जाहर-विद्याधर-पुं० । विद्यां धरन्तीति विद्याधराः । वैता
 ऋषिराधर्षितेषु, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । प्रहृष्ट्यादिविविध-
 विद्याविशेषधारिषु, औ० । विशिष्टशक्तिमत्पुरुषविशेषेषु, जं०
 ४ वक्त० । रा० । आ० म० । प्रह्ला० । " विज्जाहरजमलजुयल-
 जेतजुत्तं पिप " ति । विद्याधरयोर्यत् यमलं समध्याणकं
 युगलं—द्वयं तेनैव यन्त्रेण सञ्चारिण्यपुरुषप्रतिमाद्वयरूपेण
 युक्ता सा तथा ताम्, आर्षत्वाच्चैवंविधः समासः । भ० ६
 श० ३३ उ० । वज्रसेनप्रव्राजितं जिनवत्तपुत्रे, कल्प० २ अ-
 धि० ८ क्षण । सुस्थितसुप्रतिबुद्धयोः शिष्ये, कल्प० १ अ-
 धि० २ क्षण । विंशतिव्याकरणानां मध्यं अन्यतमव्याकरण-
 स्य कर्तार, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

विज्जाहरनगरावास-विद्याधरनगरावास-पुं० । वैताख्यपर्वते
 विद्याधरध्रेणिव नगररूपेषु आवासेषु, जं० ४ वक्त० । (' वे-
 यद् ' शब्दे वर्णकः ।)

विज्जाहरसेदि-विद्याधरध्रेणि-स्त्री० । दीर्घवैताख्यसंभवेषु वि-
 द्याधरनगरध्रेणिव, स्था० ।

सध्वम्नो वि णं विज्जाहरसेदीम्नो दस दस जोयणाई वि-
 क्खंभेणं पप्पत्ता । (सू० ७७४ X)

सर्वाः सर्वदीर्घवैताख्यसंभवा विद्याधरध्रेणयो विद्याधर-
 २८८

नगरध्रेणयः, दीर्घवैताख्या हि पञ्चविंशतियोजनान्युच्चैस्त्वेन
 पञ्चाशच्च मूलविष्कम्भेण । तत्र दश योजनानि धरणीतला-
 दतिक्रम्य दश योजनविष्कम्भा दक्षिणत उत्तरतश्च भ्रेणयो
 भवन्ति, तत्र दक्षिणतः पञ्चाशन्नगराणि, उत्तरस्ततु ष-
 ट्तिरिति भरनेषु, पेरवतेषु तदेव व्यत्ययेन । विजयेषु तु पञ्च-
 पञ्चाशत् पञ्चपञ्चाशदिति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विज्जाहरी-विद्याधरी-स्त्री० । विद्याधरसम्बन्धिन्याम् (आ० १
 ध्रु० १६ अ० । प्रति०) कोटिककाकन्दिकाभ्यां निर्गतस्य कां-
 टिकगणस्य शाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । स्वविराद्
 विद्याधरगोपालार्जितशाखायाम्, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।
 विज्जिदियामच्छ-विज्जिदिकामत्स्य-पुं० । मत्स्यभेदे, प्रह्ला०
 १ पद ।

विज्जु-विद्युत्-स्त्री० । तडिति, प्रव० २६८ द्वार । प्रह्ला० ।
 स्था० । सू० प्र० । औ० । " विज्जुआश्रित " विद्युत् विद्युर्वन्ती-
 त्यर्थः । आ० म० १ अ० । औ० । असुरकुमारस्याप्रमहि-
 ष्याम्, स्था० ५ ठा० १ उ० । रा० । ईशानन्दलोकपालानाम-
 प्रमहिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । भ० । (पूर्वोत्तरजन्मक-
 याऽनयोः ' अगमहिस्ती ' शब्दे प्रथमभागे १७३ पृष्ठे गता ।)
 विद्युत्कुमारे, पुं० । प्रह्ला० आश्र० द्वार ।

विज्जुअंतरिया-विद्युदन्तरिका-स्त्री० । विद्युति सत्यामन्तरं
 भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः । विद्युत्सम्पाते
 भिक्षामनटन्तु, औ० ।

विज्जुकुमार-विद्युत्कुमार-पुं० । भूषणनियुक्तवस्त्ररूपचिह्नधरेषु
 भवनपतिभेदेषु, प्रह्ला० ५ पद । प्रव० । स्था० । भ० ।

छावचरिं विज्जुकुमारावासमयसहस्सा पप्पत्ता । (सू०-
 ७६ X) स० ७६ सम० ।

विज्जुकुमारीमहत्तरिया-विद्युत्कुमारीमहत्तरिका-स्त्री० । वि-
 दिगुरुचक्रवास्तव्यासु विद्युमागीमहत्तरिकासु, स्था० ।

चत्तारि विज्जुकुमारीमहत्तरियाओ पप्पत्ताओ, तं जहा-
 चित्ता, चित्तकणगा, सतेरा, सोयामणी । (सू०-२५६ X)

विद्युत्कुमारीमहत्तरिकासु विविगुरुचक्रवास्तव्याः । एताश्च
 भगवता जातमात्रस्य चतसृष्वप दिक्षु स्थिता दीपिका-
 हस्ता गायन्तीति । स्था० ४ ठा० १ उ० ।

छ विज्जुकुमारीमहत्तरियाओ पप्पत्ताओ । तं जहा-
 आला सका सतेरा सोयामणी इदा षणविज्जुया । (सू०-
 ५०७+) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विज्जुजिम्भ-विद्युजिह्व-पुं० । कर्दमस्यानुबेलन्धरनागस्यावा-
 सपर्वते, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

विज्जुदंत-विद्युदन्त-पुं० । स्वनामख्याते अन्तरद्वीपे, स्था०
 ४ ठा० २ उ० । ने० । प्रव० । प्रह्ला० । (' अन्तरदीप ' शब्दे
 प्रथमभागे ६७ पृष्ठे पल्लव्यतोक्ता ।)

विज्जुप्पम-विद्युत्प्रभ-पुं० । देवकुरापश्चिमगजदन्तकं, स्था० ६
 ठा० ३ उ० ।

कहिं शं भंते ! जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पमे
शामं वक्खारपव्वए पप्पते ? गोयमा ! शिसहस्स वासहरप-
व्वयस्स उत्तरे शं मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणपच्चत्थिमे शं दे-
वकुराए पच्चत्थिमे शं, पम्हस्स विजयस्स पुरत्थिमे शं । एत्थ
शं जंबूदीवे दीवे महाविदेहे वासे विज्जुप्पमे शामं वक्खार-
पव्वए पप्पते, उत्तरदाहिणायए एवं जहा मालवन्ते श्वरि
सव्वतवणिज्जमए अच्छे ० जाव देवा आसयंति ।

‘कहिं ए’ मित्यादि सर्वे स्पष्टं मात्यवदतिवशेन वाक्यत्वात् ।
नवरमयं सर्वात्मना रक्तसुवर्णमयः ।

अथात्र कूटवक्त्रयतामाह—

विज्जुप्पमे शं! वक्खारपव्वए कइ कूडा पप्पता ? गो-
यमा! नव कूडा पप्पता! तं जहा-सिद्धाययणकूडे विज्जुप्प-
भकूडे देवकुरुकूडे पम्हकूडे कणगकूडे सोवत्थिअकूडे सीओ-
आकूडे सयज्जलकूडे हरिकूडे । “सिद्धे अ विज्जुणामे, देवकुरु
पम्हकणगसोवत्थी । सीओआ य सयज्जल-हरिकूडे चेव बो-
द्धव्वे ॥१॥” एए हरिकूडवजा पञ्चसइआ शंअव्वा । एएसिं
कूडाणं पुच्छा, दिसिविदिमाओ शंअव्वाओ जहा माल-
वन्तस्स हरिस्सहकूडे तह चेव हरिकूडे रायहाणी जह चेव
दाहिणेणं चमरचंचा रायहाणी तह शंअव्वा । कणगसो-
वत्थिअकूडेसु वारिसेणवलाहयाओ दो देवयाओ अवसि-
हेसु कूडेसु कूडमरिसणामया देवा रायहाणीओ दाहिणेणं ।
से केसुइहेणं भंते! एवं बुद्ध-विज्जुप्पमे वक्खारपव्वए वि-
ज्जुप्पमे वक्खारपव्वए ? गोयमा! विज्जुप्पमे शं वक्खार-
पव्वए विज्जुमिव सव्वओ समन्ता ओभामेइ उज्जोवेइ पभा-
सेइ विज्जुप्पमे य इत्थ देवे पलिओवमहिइए ० जाव परि-
सइ । से एएणइहेणं गोयमा! एवं बुद्ध विज्जुप्पमे, अदुत्तरं
च शं ० जाव शिबे । (सू० १०१ ।)

‘विज्जुप्पमे’ इत्यादि, प्रअसूत्रं व्यक्रमं, उत्तरसूत्रं
सिद्धायतनकूटं विद्युत्प्रभवक्षस्कारनाम्ना कूटं देवकुरुना-
म्ना कूटं पद्मविजयकूटं कनककूटं सीचास्तककूटं सी-
तादाकूटं शतज्वलकूटं हरिनाम्ना दक्षिणश्रेण्याधिपविद्यु-
त्कुमारिन्द्रस्य कूटं हारिकूटम् । उक्तमत्र संग्रहाध्यायाऽऽह-
‘सिद्धे अ विज्जुणामे’ इत्यादि, एतानि हरिकूटा (३) नि
पञ्चाशतिकानि ज्ञातव्यानि । एतेषां कूटानां ‘कहिं शं भंते !
विज्जुप्पमे वक्खारपव्वए सिद्धाययणकूडे शामं कूडे पप्प-
ते ?’ इत्येयरूपायां पृच्छायां दिशो विदिशश्च ज्ञेयाः; यथा-
योगमवस्थित्याधारतया वाक्या इत्यर्थः । तथाहि-मरोर्द-
क्षिणपश्चिमायां दिशि मेरारासज्जमाद्यं सिद्धायतनकूटं त-
स्य दक्षिणपश्चिमायां दिशि विद्युत्प्रभकूटं ततोऽपि तस्यां
दिशि तृतीयं देवकुरुकूटं तस्यापि तस्यामव दिशि च-
तुर्थं पद्मकूटम् । एतानि चत्वारि कूटानि विदिग्भावीनि । च
तुर्थस्य दक्षिणपश्चिमायां पद्मस्य कूटस्योच्चरतः पञ्चमं क-

नककूटं तस्य दक्षिणतः षष्ठं सौषस्तिक्कूटं तस्यापि द-
क्षिणतः सप्तमं शीतोदाकूटं तस्यापि दक्षिणतोऽष्टमं श-
तज्वलकूटं, नवमस्य सर्वशेषत्वेन हरिस्सहातिवश-
माह—यथा—माल्यवदक्षस्कारस्य हरिस्सहकूटं तथैव
हरिकूटं बोद्धव्यं सहस्रयोजनानाम् अदेतृतीयशतान्यव-
गाढं मूलं सहस्रयोजनानि पृथु इत्यादि । तथा-पृथुत्वधि-
ष्यकावाक्षेपपरिहारौ तथैव वाच्यौ; नवरमष्टमतो दक्षि-
णतः एवं निषधासन्नमित्यर्थः । हरिस्सहकूटम् उत्तरतो नी-
लवदासन्नम्, अस्य राजधानी यथैव दक्षिणं चमरचञ्चा रा-
जधानी तथैव ज्ञेया । कनकसौषस्तिक्कूटयोर्वारिणवला-
हके शिक्कुमार्यौ द्वे देवते, अवशिष्टेषु विद्युत्प्रभाविषु कूटेषु
कूटसदृशानामानो देवा वैश्यश्च राजधान्यां दक्षिणेन । यद्य-
प्युत्तरकुरुवक्षस्कारयोरेधायोगं सिद्धहरिस्सहकूटवर्जकू-
टाधिपराजधान्यां यथाक्रमं वासव्यामैशान्यां च प्रागभिहि-
तास्तथा देवकुरुवक्षस्कारयोरेधायोगं सिद्धहरिकूटवर्जकू-
टाधिपराजधान्यां यथाक्रममाश्रय्यां नैर्ऋत्यां च वक्तुमुचि-
तास्तथापि प्रस्तुतसूत्रसम्बन्धियावदादेशेषु पूज्यश्रीमलय-
गिरिकृतसूत्रविचारवृत्तौ च तथा दर्शनाभावात्, अस्माभि-
रपि राजधान्यां दक्षिणेनेत्यलं । अथास्य नामनिमित्तं पि-
पृच्छिषुराह-‘से केसुइहेण’ मित्यादि, उत्तरसूत्रे विद्युत्प्रभो
वक्षस्कारपर्वतो विद्युदिव रक्तसुवर्णमयत्वात् सर्वतः सम-
न्तादवभासते द्रष्टव्यां चक्षुषि प्रतिभासति यदयं विद्युत्प्र-
काश इति, एतदेव दृढयति-भास्वरत्वादासन्नं वस्तु द्यो-
तयति, स्वयं च प्रभासते शोभते, तेन विद्युदिव प्रभातीति
विद्युत्प्रभः । विद्युत्प्रभश्चात्र देवः परिवसति तेन विद्युत्प्रभः ।
शेषं प्राग्वत् । जं० ४ वल० ।

दो विज्जुप्पभा । (सू० ६२५) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विज्जुप्पभदह-विद्युत्प्रभहृद्-पुं० । जम्बूदीपे मन्दरस्य दक्षि-
णे देवकुरुषु हवमेव, स्था० ५ ठा० २ उ० ।

विज्जुमई-विद्युन्मती-स्त्री० । कालायां सन्निवेशे सिंहनामप्रा-
मकूटं न सह रतायां गोष्ठीवास्याम्, आ० म० १ अ० आ० चू० ।
चित्रदुहितरि ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिभार्यायाम्, उत्त० १३ अ० ।

विज्जुमाली-विद्युन्मालिन्-पुं० । पञ्चशैलक्षीपराज उदयनरा-
जस्य वीरप्रतिमासमर्पकं स्वनामख्याने यक्षे, ग० २ अधि०
आ० क० । कल्प० । नि० चू० । आ० चू० । स्वनामख्याते ब्रह्म-
लोकेन्द्रे, आ० म० १ अ० । आ० चू० ।

विज्जुमुह-विद्युन्मुत्त-पुं० । स्वनामख्यातेऽन्तरक्षीपे, प्रब० २६२
द्वार । (‘अन्तरक्षीप’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पृष्ठं वक्तव्यताम्ना ।)

विज्जुमेह-विद्युन्मेघ-पुं० । विद्युत्प्रधाने जलवर्जितमेघे, भ०
७ श० ६ उ० ।

विज्जुया-विद्युत्-स्त्री० । बलिलोकपालानामग्रमहिष्याम्, स्था०
४ ठा० १ उ० । म० ।

विज्जुयार-विद्युत्कार-पुं० । विद्युन्—तद्विस्तृतं क्रियत इति-
कारः—कार्यं विद्युता वा करणे कारः क्रिया । विद्युत्क-
रणे, स्था० ।

तिहिं ठाणेऽं देवे विज्जुयारं करेआ, तं जहा-विउव्वमा-
णे वा पडियारेमाणे वा तहारुवस्स समखास्स वा माह-
णस्स वा इहिं जुहं जसं बलं वीरियं पुरिसकारपरकमं
उवदंसेमाणे देवे विज्जुयारं करेआ । (सू० १३३५)

विद्युत् कुर्यादित्यर्थः, वैक्रियकरणादीनि हि सदर्पस्य भव-
न्ति, तत्प्रयुक्तस्य च दर्पोल्लासवत्क्षलनविद्युद्गर्जनादीन्यपि
भवन्तीति क्षलनविद्युत्कारादीनां वैक्रियादिकं कारणतयोक्त-
मिति । ऋद्धि विमानपरिवारादिकां शुक्ति-शरीराभरणा-
दीनां यशः-प्रख्याति बलम्-शरीरं धीर्यम्-जीवमभयम्,
पुरुषकारश्च अभिमानविशेषः स एव निष्पादितस्य वि-
षयः पणकमन्वेति पुरुषकारपरकम् । समाहारद्वन्द्वस्त-
देतत्सर्वमुपदर्शयमान इति । इथा० ३ छा० १ उ० ।

विज्जुला-विद्युत्-स्त्री० । "विद्युत्पत्रपीतान्धाह" ॥ ८२१७३ ॥
इति स्वार्थे लः । तडिति, प्रा० २ पाद ।

विज्जुवएस-वैद्योपदेश-पुं० । वैद्यनिरूपिते, ग० १ अधि० ।

विज्जुमिरी-विद्युच्छ्री-स्त्री० । आमलकल्पायां विद्युत्कामगृ-
हपतेर्विद्युत्कारिकाज्जिकायां भार्यायाम्, का० २ भु० १ वर्ग
४ अ० ।

विज्जुमिहा-विद्युच्छिखा-स्त्री० । शिवमन्दरे नगरे उवलन-
शिखरस्य रात्रां दध्याम्, उक्त० १३ अ० ।

विज्जुसोयामिणीपहा-विद्युत्सौदामिनीप्रभा-स्त्री० । विशेषेण
घातते इति विद्युत्, सा वासो सौदामिनी चेति विद्युत्सौ-
दामिनी । तद्वत्प्रभा यस्याः सा विद्युत्सौदामिनीप्रभा । स्फु-
रद्विद्युत्कान्तौ, उक्त० ६ अ० ।

विज्जुडिय-देशी-त्रि० । मिश्रिते, व्याप्ते, भ० ७ श० ६ उ० ।

विज्जुवण-धि(ध्या)ध्मापन-न० । विविधे उपशमने, नि० चू०
५ उ० । आचा० । निर्वापनं, आचा० २ भु० १ चू० २ अ० १ उ० ।

विज्जुवेयव-विध्यापयितव्य-त्रि० । दाहादुपरमणे, न० । नि-
र्वापयितव्यं, दश० २ अ० । आब० ।

विज्जुयसंकम-विध्यतसंकम-पुं० । यासां प्रकृतीनां गुणप्र-
त्ययतो बन्धा न भवति तासां संक्रमकरणे, पं० सं० ५
द्वार । क० प्र० ।

विटंक-विटङ्क-पुं० । कपोतपाल्याम्, प्रअ० १ आध० द्वार ।

विटाल-अस्पृश्यसंसर्ग-त्रि० । स्पृष्टमयोग्ये संसर्गे, "शी-
मादीनां वहिष्णादयः" ॥ ८१४ । ४२२ ॥ इति । अस्पृश्यसंसर्ग-
स्य विटालः । "ज ह्युविणु रयणनिहि, अप्पउत्ताडिधल्लेति । तद
संखद्विहालपर-फुकिज्जंत भमंति ।" प्रा० ४ पाद ।

विट्ट-विट्ट-त्रि० । उपविष्ट, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

वृष्ट-त्रि० । "इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-सुदङ्क-नप्पके" ॥ ८११३३ ॥ इति ऋत इकारः । वृष्टिमुपगते, प्रा० १ पाद ।

विट्टि-विट्टि-स्त्री० । भद्रायाम्, प्रा० । करणभेदे, ववा-
दिकरणानामन्यतमं, आ० म० १ अ० । सूत्र० । आ०
म० । विश० । आ० चू० । उक्त० । ज० ।

विट्टा-विट्टा-स्त्री० । उपलक्षणे, मृत्तिकामले, गुप्ते च । पं०
व० १ द्वार ।

विट्टाकोट्टागार-विट्टाकोट्टागार-न० । बर्चस्कगृहोपमं कलबरे,
तं० ।

विट्ट-विट्ट-पुं० । खेणे, स्त्रीलम्पटे, आ० म० १ अ० ।

विट्ट-स्त्री० । गोमूत्रादिपक्वं लवणभेदे, दश० ६ अ० ।

विट्टक-विट्टक-पुं० । कपोतपाल्याम्, जी० ३ प्रति० ४ अ-
धि० । लोमपर्णभेदे, जी० १ प्रति० ।

विट्टक-विट्टक-पुं० । विद्युत्पक्वं, नानाधेषकारिणि, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । का० ।

विट्टविय-विट्टविय-त्रि० । भूतावेष्टितपीतमद्यादिजनाङ्गवि-
क्षेपतुल्यं, उक्त० १३ अ० । विकृतिवृत्ते, अनु० । का० ।

विट्टवि(ग)-विट्टपिन्-पुं० । वृत्ते, का० ।

विट्टविट्ट-रच्-धा० । निर्माणे, "रखेहग्गहापह-विट्टविट्टाः" ॥ ८१४ । ६४ । इति रचधातोः विट्टविट्ट आदेशः । विट्टवि-
ट्ट । रचयति । प्रा० ४ पाद ।

विट्टाली-विट्टाली-स्त्री० । मार्जोर्याम्, आ० क० १ अ० ।

विट्टिम-विट्टपिन्-पुं० । वृत्ते, दश० १ अ० ।

विट्टिमन्तरपरिवसण-विट्टिमन्तरपरिवसन-पुं० । विट्टिमन्त-
रेषु शाश्वान्तरेषु प्रासादाद्याहृतिषु परिवसनमाकालमाचारो
येषां तं विट्टिमन्तरपरिवसनाः । वृत्तगङ्गालयेषु सुपमाम-
नुष्येषु, विट्टिमन्तरनियसिद्धिर्वाध्यत्र । जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

विट्टिमा-विट्टिमा-स्त्री० । ऊर्ध्वविनिर्गतायां वृत्तशाखायाम्,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । रा० ।

विट्टा-व्रीडा-स्त्री० । "सर्वत्र लवणमचन्द्रे" ॥ ८१२ । ७६ ॥
इति रतोपः । तैलादिवाद् द्वित्वम् । विट्टा । व्रीडा । लज्जा-
याम्, प्रा० २ पाद ।

विट्टार-विट्टार-न० । विगतद्वारे नक्षत्रे, पूर्वद्वारिके नक्षत्रे,
पूर्वदिशागन्तव्ये यदाऽपरया दिशा गच्छति तदा तद् विट्टारं
भवति । दश० १ उ० । पं० व० । नि० चू० । विश० । द० प० ।
आ० म० ।

विट्टवर-न० । यस्मिन् नक्षत्रे ग्रहो वक्रतामुपयाति शुद्धं वा
विधत्त तादृशं नक्षत्रभेदे, जीत० ।

विट्टत्त-अर्जित-त्रि० । "कृताप्फुसादयः" ॥ ८१४ । २५८ ॥
इति अर्जितस्थाने विट्टत्तादेशः । उत्पादितं, प्रा० ४ पाद ।

विट्टप्य-अर्ज-धा० । उत्पादने, "अर्जेविट्टप्यः" ॥ ८१४ । २५९ ॥
अन्यस्यात निवृत्तम् । अर्जेविट्टप्य इत्यादेशो वा भवति
तत्सञ्चिद्योः कश्चिच्च लुक् । विट्टप्य । पक्ष-विट्टविज्जह ।
अजिज्जह । प्रा० ४ पाद ।

विट्टव-अर्ज-धा० । उत्पादने, "अर्जेविट्टवः" ॥ ८१४ । १०८ ॥
अर्जेविट्टव इत्यादेशो वा भवति । विट्टव अर्जयति । प्रा० ।

विणय-विनयित-त्रि० । शितां प्राहिने, स्था० १० डा० ३ उ० ।

विणयोणय-विनयावनत-त्रि० । सर्वैर्विनयैर्नमति, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । ज० । म० ।

विणयोवगय-विनयोपगत-त्रि० । मानमकुर्वेति, स० ३२ सम० । विनयोपगतानाह—

“ उज्जेली अवरिस्सी, मालुग तह निम्बण अ पव्वज्जा ।
संकमणं च परगणे, अविणये विणय पडिक्खी ॥ १ ॥ ”
“ उज्जयिन्यामिहाम्बरि-प्रांश्वणो मालुकाप्रयः ।
निम्बः सुतो मालुकायां, मृतायां स सुतो द्विजः ॥ १ ॥
वस्यभूद् दुर्विनीतस्तु, निम्बकः कायिकाभुवि ।
कण्टकान्यस्नन्तु क्षीति, स्वाध्यायस्य प्रवेदने ॥ २ ॥
हन्ति काले विपर्यस्तां, सामाचार्यं करोति च ।
आचार्यं साधवोऽथाहु-रस्त्वेषो यत्र वा वयम् ॥ ३ ॥
निसार्यत स्म निम्बोऽथ, जनकोऽपि तमन्वगात् ।
गतोऽन्याचार्यनिकटे, तत्रापि निरसार्यत ॥ ४ ॥
पञ्चप्रतिश्रयशता-न्यवन्यां हिण्डितोऽथ सः ।
स्थितः कुत्राप्यभूत्साध, संज्ञाभूमौ पिताऽरुदत् ॥ ५ ॥
सोऽवक्व किं रोदिषि पित-निम्बो नाम त्वया कृतम् ।
पितोत्रे साधव्यं नाम, नात्र किं त्वमेव तत् ॥ ६ ॥
साम्प्रतं दुष्कृतैस्तं भो !, त्वेभे नाहमपि स्थितिम् ।
न चेत्प्रमज्जितुं शक्यं, तस्याप्यासीदथाभूतिः ॥ ७ ॥
अपितस्तात ! कुत्रापि, मार्गयत् स्थानमकदा ।
इतो भाषी विनीतोऽहं, पार्श्वेऽगार्हास्तुस्ततः ॥ ८ ॥
साधवः क्षुभिताः सोऽवक्व, न करिष्यति दुर्नयम् ।
तथाऽपीच्छन्ति नैव, तानाचार्यास्ततोऽभ्यधुः ।
प्राध्वनिकौ तिष्ठतोऽथ, यातागै स्वमुतः स्थिता ॥ ९ ॥
स्थाण्डलात्रिधाध कुर्वन्, निम्बोऽप्यारज्यन्मुनीन् ।
अमृताम्रस्ततो जात-स्तेनान्येऽपि प्रतिश्रयाः ॥ १० ॥
विनयाद्यैररज्यन्त, सर्वत्राभून्महधना ।
विनयोपगता तस्य, नादौ पश्चाच्च साऽभवत् ॥ ११ ॥ ”
आ० क० ४ अ०

विणयोवयार-विनयोपचार-पुं० । विनय एवोपचारो वि-
नयोपचारः । विनयरूप उपचार, “विनयोवयारमाणस्स सं-
जणा पूअणा गुरुजणस्स ” आद्य० ३ अ० ।

विणयोववस-विनयोपपन्न-त्रि० । ज्ञानदर्शनसेवनरूपं विन-
यमुपपन्नं, उत्त० १ अ० ।

विणद्व-विनष्ट-त्रि० । उच्छूनत्वादिकारैः स्वरूपादपेते, जा०
१ ध्रु० ८ अ० । अत्यन्तविकृतावस्थां प्राप्ते, प्रअ० १ आअ० डा-
र । विगतभावे, जा० १ ध्रु० १ अ० । व्यापन्नं, स्था० ५ डा० २
उ० । विधूतं, जा० १ ध्रु० १ अ० ।

विणद्वग-विनष्टाङ्ग-त्रि० । विकृतशरीरे, अप्रतिकर्मशरीरे,
सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

विणद्वुतेय-विनष्टतेजस्-त्रि० । निःसत्ताकीभूततेजसि, म०
१५ श० ।

विणय-विन (वा) न-न० । वस्त्रस्य वानकर्मणि, बृ० १ उ०
१ प्रक० ।

विणत-विनत-न० । प्राणतदेवलोकाविमामभेदे, स० १६ सम० ।

विणमि-विनमि-पुं० । महाकच्छसुते, भगवता अग्रभेण पुत्र-
त्वेन प्रतिपन्नं वैतल्यनगेश्वरे विद्याधरे, कश्यप० १ अधि० ७
क्षण । ती० । आ० चू० । आ० म० । आ० क० । (अस्य ‘उत्सह’
शब्द द्वितीयभागे ११३३ पृष्ठं कथोक्ता ।)

विणमिय-विनमित-त्रि० । विशेषेण फलपुष्पभारेण नते,
आ० । हा० । म० ।

विणय-विनय-पुं० । विनयनं विनयः । कर्मापनयने, विनीय-
ते वाऽनेन कर्मेति विनयः । आव० २ अ० । विनयति-नाश-
यति सकलक्लेशकारकमष्टप्रकारं कर्म स विनयः । देशका-
लाद्येकस्या यथास्वितप्रतिपत्तिलक्षणे (आ० म० १ अ० ।
प्रव० । दश० । ध० ।) कर्मविनयनसमर्थे अनुष्ठानविशेष, प-
ञ्चा० ६ विव० । हा० । स्था० । ध० १० । औ० । आन्तरतपो-
रूपे, उत्त० १ अ० । ग० । स० । सूत्र० । न० । विशिष्टो नयां
विनयः । गुरुप्रतिपत्तिविशेषे, स्था० ३ डा० ३ उ० । दश० । गु-
रुशुभ्रायाम्, स्था० ४ डा० ४ उ० । आव० । आ० म० । आ०
चू० । अभ्युत्थानपादधावनादौ, दश० ३ अ० । पादधावनादि
रूपे, (आ० म० १ अ० ।) गुरुसंवाप्रकारे, दश० ६ अ० ५ उ० ।
आव० । न० । ग० । अञ्जलिकरणादौ, म० ६ श० ३३ उ० ।
औ० । आ० म० । अभिषन्दनाविलक्षणे (आ० म० १ अ० ।
आ० चू०) अभ्युत्थानाद्युपचारं, प्रअ० ४ संव० द्वार । आ० क० ।
ध० । प्रमाणे, आव० २ अ० । आ० चू० । इच्छाकारादिवानन
बलान्कारपरिहाराविलक्षणे एकत्रान्यत्र च गुर्वनुकूला भोजना-
दिकृत्यकण्ठलक्षणे उपचारे, प्रअ० ३ संव० द्वार । नि० चू० । नी-
चैवृत्त्यनुत्पेक्षे, आवा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । “उचयाता निहं-
साः आणा विणयो पश्चाति पगट्ठा” इत्य० ४ उ० । संयमे, आ-
वा० १ ध्रु० १ अ० ७ उ० । चारित्र्ये, स० ३० सम० ।

कर्मणां द्वाग् विनयना-द्विनयो विदुषां मतः ।

अपवर्गफलादयस्य, मूलं धर्मतरोरयम् ॥ १ ॥

‘कर्मणामिति’ कर्मणां-ज्ञानाद्यणीयादीनां द्वाक्-शीघ्रं विन-
यनाद्-अपनयनाद्विदुषां विनयो मतः । अयमपवर्गफलेना-
यस्य पूर्णस्य धर्मतरोर्मूलम् ॥ १ ॥ डा० २८ डा० ।

विनयनिक्षेपः—

विणयस्स समाहीण, निक्खेवो होइ दोहह वि चउको ।
दच्चविणयस्मि तिणिसो, सुवममिच्चवमाहणि ॥ ३०६ ॥

विनयस्य-प्रसिद्धतत्त्वस्य समाधेय-प्रसिद्धतत्त्वस्यैव नि-
क्षेपो-न्यासो भवति । द्वयोरपि चतुष्को नामादिभवात् । तत्र
नामस्थापनं लुप्तत्वादमाहस्य द्रव्यविनयमाह-द्रव्यविनये क-
शरीरव्यतिरिक्तं त्रिनिर्माणा-वृत्तिविशेष उवाहयम् । स रथा-
क्षादिषु यत्र २ यथा २ विनीयते स तत्र २ तथा २ परिणमति,
योगत्वादिति । तथा सुर्वेणमित्यादीनि कटककुण्डलादिप्रका-
रेण विनयनात् । द्रव्याणि द्रव्यविनयः आदिशब्दास्तद्यो-
ग्यरूप्यादिपरिग्रह इति गार्थार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । आ० चू० ।

साम्प्रतं भावविनयमाह—

लोगोवपारविणयो, अत्थनिमित्तं च कामहेउं च ।

भयविणयमुक्खविणयो, विणयो खलु पंचहा होइ ॥ ३१० ॥

लोकोपचारविनयो—लोकोपचारविनयः अर्थनिमित्तं च अर्थप्राप्त्यर्थं च कामहेतुश्च—कामनिमित्तश्च तथा भयविनयो—भयनिमित्तः मोक्षविनयो—मोक्षनिमित्तः एवमुपाधिभेदाविनयः खलु पञ्चधा—पञ्चप्रकारो भवतीति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थाभिधानस्य तु लोकोपचारविनयमाह—

अम्बुद्वारं अञ्जलि—आसणदाणं च अहिपूजा य ।

लोकोपचारविणयो, देवयपूया य विमवेणं ॥ ३११ ॥

'अम्बुद्वारं' तदुचितस्यागतस्याभिमुखमुत्थानम् अञ्जलिः विज्ञापनादौ आसनदानं च गृहागतस्य प्रायेण अनिधिपूजा आहारादिवानेन एव इत्थंभूतो लोकोपचारविनयः, देवतापूजा च यथाभक्तिं ब्रह्माद्युपचाररूपा विभवंनेति यथा विभवं विभवोच्चिन्तति गाथार्थः । उक्ता लोकोपचारविनयः । दश० ६ अ० १ उ० । आ० म० । ने० । व्य० ।

अर्थविनयमाह—

अभासवित्तिहंदा—णुवत्तयं देसकालदाणं च ।

अम्बुद्वारं अञ्जलि—आसणदाणं च अत्थकए ॥ ३१२ ॥

अभासवृत्तिः—नरेन्द्रादीनां समापायस्थानं हृन्दाऽनुवर्तनम् अभिप्रायागधनं देशकालदानं च कटकादीर्वांशानुवर्तनः प्रस्तावदानम् तथा अभ्युत्थानमञ्जलिरासनदानं नरेन्द्रादीनामेव कुर्वन्ति अर्थहन्त इत्यर्थमिति गाथार्थः । उक्ताऽर्थविनयः ।

कामादिविनयमाह—

एमेव कामविणयो, भये अ नयव्यमाणुपुव्वीए ।

मोक्षवृत्तिं वि पंचविहो, परुवखा तस्मिमा होइ ॥ ३१३ ॥

एमेव यथार्थविनय उक्ताऽभ्यासवृत्त्यादिः तथा कामविनयः भयं चाति भयविनयश्च ज्ञानव्यो—विज्ञेयः आनुपूर्व्यापरिपाक्या, तथाहि—कामिनो वेश्यादीनां कामार्थमेवाभ्यासवृत्त्यदि यथाक्रमं सर्वं कुर्यान्ति, प्रप्याश्च भयेन म्वार्त्तमिति । उक्ता कामभयविनयौ । मोक्षविनयमाह—मोक्षोऽपि मोक्षविषयो विनयः—पञ्चविधः—पञ्चप्रकारः प्रकृष्टा—निरूपणा तस्यैषा भवति वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ।

दर्शनादिविनयमाह—

दंसणनाणचरित्ते, तवे य तह ओवयारिए चेव ।

एसो अ मोक्षविणयो, पंचविहो होइ नायव्वो ॥ ३१४ ॥

दर्शनज्ञानचारित्र्येषु दर्शनज्ञानचारित्र्यविषयः तपसि च—तपोविषयश्च तथा आपचारिकश्च प्रतिकूपयोगव्यापारश्च, एष तु मोक्षविनयो मोक्षनिमित्तः पञ्चविधो भवति—ज्ञानव्य इति गाथासमासार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । आ० च० । ग० । घ० । ति० ।

ज्ञानादिसमाविनयः—

से किं तं विणए?, विणए सत्तविहे पण्णसे, तं जहा—णाखविणए दंसणविणए चरित्तविणए मणविणए वइविणए कायविणए लोकोवयारविणए । (सू० २० ×)

ज्ञानविनयः—

से किं तं शाणविणए?, शाणविणए पंचविहे पण्णसे, तं जहा—आभिणिशंहियणाणविणए सुअणाणविणए ओहि-

णाणविणए मणपज्जवणाणविणए केवलणाणविणए । (सू० २० +) औ० । म० । व्य० ।

दर्शनाविनयः—

से किं तं दंसणविणए?, दंसणविणए दुविहे पण्णसे, तं जहा—सुस्स(स्सु)सणाविणए अण्णसायणाणविणए । से किं तं सुस्ससणाविणए?, सुस्ससणाविणए अण्णगेविहे पण्णसे, तं जहा—अम्बुद्वारेइ वा आसणाभिगगेइ वा आसणप्पदाणेति वा सक्कारेइ वा संमाणेइ वा कितिकम्मेइ वा अञ्जलि पग्गगेइ वा एयस्स अण्णगच्छणाया ठिअस्स पज्जुवासणाया गच्छंतस्स पडिंससाहणाया । से तं सुस्ससणाविणए । (सू० २० ×) औ० ।

(दर्शनाविनयोऽप्यष्टप्रकारः स च 'दंसणाया' शब्दे चतुर्थ-भागेऽर्धेऽर्धे पृष्ठं दर्शितः ।) (अनत्याशाननाविनयः 'अण्णसायणाविणय' शब्दे प्रथमभागेऽर्धे पृष्ठं दर्शितः ।)

उपसंहरमाह—

एसो भे परिकहिओ, विणयो पडिरुवलक्खणो तिविहो ।

वावअविहिविहाणं, वेति अणासायणाविणयं ॥ ३२४ ॥

एषः—अनन्तरोदिनः 'भे'—भवतां परिकथितां विनयः प्रतिकूपलक्षणस्त्रिविधः कार्याकारिद्विपञ्चाशद्विधिविधानम् ; एतान्नप्रमेदमित्यर्थः ब्रूयन्त—अभिधृति तीर्थकरा अनाशाननाविषय वक्ष्यमाणमिति गाथार्थः ।

एतदवाह—

तित्थयरसिद्धकुलगण—संघक्रियाधम्मनाणनाणीणं ।

आयरियथेरओज्झा—गणीणं तेरस पयाणि ॥ ३२५ ॥

तीर्थकरसिद्धकुलगणसंघक्रियाधर्मज्ञानज्ञानिनां तथा आचार्यस्यावरोपाध्यायगणिनां संबन्धीनि त्रयोदश पदानि, अत्र तीर्थकरसिद्धौ प्रसिद्धौ, कुलं—नागन्द्रकुलादि गणः—कोटिकादिः संघः—प्रतीतः—क्रिया अस्तिधादरूपा, धर्मः—श्रुतधर्मादिः ज्ञानम्—इत्यादि ज्ञानमस्तद्वन्तः, आचार्यः प्रतीतः स्थावरः—सीदतां स्थिरीकरणहेतुः, उपाध्यायः प्रतीतः गणाधिपतिर्गणानां गाथार्थः ।

एतानि त्रयोदश पदान्यनाशाननादिभिश्चतुर्भिर्गुणितानि द्विपञ्चाशद्वन्तान्याह—

अण्णोसायखा य भची, बहुमाणे तह य वण्णसंजलणा ।

तित्थगराई तेरस, चउग्गुणा होति वावअ ॥ ३२६ ॥

अनाशानना च तीर्थकरादीनां सर्वथा अहीलनेत्यर्थः, तथा भक्तिमोक्षवोचिनोपचाररूपा, तथा बहुमानस्तेष्वेवान्तरभावप्रतिबन्धरूपः, तथा च धर्मेसंज्वलना तीर्थकरादीनामेव समूहगुणात्कीर्तना । एवमेतन् प्रकरणं तीर्थकरादयस्तयोदश चतुर्गुणा अनाशाननाद्युपाधिभेदेन भवन्ति द्विपञ्चाशद्वन्त इति गाथार्थः । उक्ता विनयः । दश० ६ अ० २ उ० । (चारित्र्यविनयः 'चारित्तविणय' शब्दे तृतीयभागेऽर्धे पृष्ठं गतः ।)

से किं तं मणविणय ?, मणविणय दुविहे पस्यते, तं जहा-पसत्थमणविणय, अपसत्थमणविणय । से किं तं अपसत्थमणविणय ? २, जे अ मणे सावजे सकिरिए स-ककसे कटुए शिंदुरं फरुसे अएहयकरे छेयकरे भेयकरे परितावणकरे उहवणकरे भूओवघाहए तहप्पगारं मणो खो पहरेज । से तं अपसत्थमणोविणय । से किं तं पसत्थमणोविणय ?, पसत्थमणोविणय तं चेव पसत्थं शेअव्वं । एवं चेव वइविणओ वि एतेहिं पदेहिं चेव शे-अव्वो, से तं वइविणय । (सू० २०×)

कायविनयः—

से किं तं कायविणय ?, कायविणय दुविहे पस्यते, तं जहा-पसत्थकायविणय, अपसत्थकायविणय । से किं तं अपसत्थकायविणय ?, अपसत्थकायविणय सत्तविहे पस्यते, तं जहा—अणाउत्तं गमणे अणाउत्तं ठाणे अणाउत्तं शिमीदणे अणाउत्तं तुअट्टणे अणाउत्तं उल्लंघणे अणाउत्तं पल्लंघणे अणाउत्तं सत्विदियकायजोग-जुंजगया । से तं अपसत्थकायविणय । से किं तं पसत्थ-कायविणय ?, पसत्थकायविणय एवं चेव पसत्थं भाणि-यव्वं । से तं पसत्थकायविणय । से तं कायविणय । (सू० २०×) औ० ।

कायिकमाह—

अब्भुट्ठाणं अजलि-आमणदाणं अभिगहकिई अ ।

सुस्सूमणमणुगच्छण-मंसाहणकायअट्टविहो ॥ ३२१ ॥

अभ्युत्थानमद्वयस्य अजलिः प्रश्नार्थं आसनदाने पीठकाष्ट-पनयनम् अभिग्रहो—गुरुनियोगकर्णामन्त्राधिः कृतिश्चेति कृतिकर्मः वन्दनमित्यर्थः । शुश्रूषणं—विधिषट्दुर्गसन्नया सेवनम् । अनुगमनम्-आगच्छतः प्रत्युत्तमनं स्वसाधनं च-गच्छन्तं अनुगमनं चार्थाविधः कायविनय इति गाथार्थः । दश० ६ अ० २ उ० ।

लोकापसारविनयः—

से किं तं लोगोवयारविणय ?, लोगोवयारविणय सत्त-विहे पस्यते, तं जहा-अब्भामयत्तिअं परच्छंदाणुवत्तिअं कज्जहंउं कयपडकिरिआ अत्तगंमणया देमकालएणुया-सम्बद्धेसु अपडिलोमया । से तं लोगोवयारविणय । (सू० २०×) औ० ।

शुश्रूषणाविनयः—

से किं तं सुस्सूमणाविणय ?, सुस्सूमणाविणय अणेग-विहे पस्यते, तं जहा-मक्कंति वा सम्माणेति वा जहा च-उहयममए तइयउहेसए० जाव पडिमंसाहणया । से तं सु-स्सूमणाविणय । (सू० २०२×) भ० २५ श० ७ उ० । ध० । संथा० । प्रव० ।

सम्प्रति तृतीयं विनयभेदं प्रचिकटयिषुर्गोपापूर्वार्द्धमाह—
अब्भुट्ठाणार्हयं, विणयं नियमा पउंजइ गुणीणं ॥

अभिमुखमुत्थानमभ्युत्थानं तदादिः यस्य सः अभ्युत्थाना-दिरादिशब्दात्संमुखयानादिपरिग्रहः । तदुक्तम्—“वदंतुं अभ्यु-ट्ठाणं, आगच्छताणं समुहं जाणं । सीसे अजलिकरणं, स-यमासणहोयणं कुज्जा ॥ १ ॥ निधिसिज्ज निसेज्जसुं, गुरुण बंदणमुत्तासणं ताणं । जंताणं अणुगमणं, इय विणओ अट्टहा होइ ॥ २ ॥ ” इति । तमित्थंभूतं विनयं-प्रतिपत्तिं नि-यिमात्-निश्चयेन प्रयुक्ते विदधति गुणिनां-गुरुगोवाहाणां पुण्यसालसुतवत् । ध० २० २ अधि० ३ लक्ष० ।

वाग्विनयः—

मे किं तं वइविणय ?, वइविणय दुविहे पस्यते, तं जहा-पसत्थवइविणय, अपसत्थवइविणय य । से किं तं पस-त्थवइविणय ? पस० २ सत्तविहे पस्यते, तं जहा-अपावए० जाव अभूताभिसंकरणे । से तं पसत्थवइविणय । से किं तं अपसत्थवइविणय ?, अपसत्थवइविणय सत्तविहे पस्यते, तं जहा-पावए सावजं० जाव भूताभिसंकरणे । से तं अप-सत्थविणय । से तं वइविणय । (सू० २०२×) भ० २५ श० ७ उ० ।

षाणादिविनयमाह—

हियमियअफरुमवाई, अणुवीईभामिवाइओ विणओ ।

अकुमलचित्तनिरोहो, कुमलमणउद्दरणो चैव ॥ ३२२ ॥

हितमितागरूपवाग्विनयं हितवाक्—हितं वक्ति परिणामसु-न्दरं मितवाग्मिन् स्तोत्रैश्चैः अपरुषवाक् अपरुषम् आनि-ष्टुं, तथा अनुविचिन्त्यभाषी स्थालोचितवक्त्रात् वाचि-को विनयः । तथा अकुशलमनोनिरोधः आर्त्तध्यानादिप्र-तिपन्धेन कुशलमनोउद्दरणं चैव धर्मध्यानादिप्रवृत्त्येति मान-स इति गाथार्थः ।

आह-किमर्थमयं प्रतिरूपविनयः कस्य चैव इति । उच्यते—

पडिरुवो खलु विणओ, पगणुयत्तिम्मओ मुणेअव्वो ।

अप्पडिरुवो विणओ, नागव्वो केवलीणं तु ॥ ३२३ ॥

प्रतिरूपः-उचितः खलु विनयः पगणुवृत्त्यात्मकस्त्वसत्त्व-स्थपक्षया प्राय आत्मव्यातिरिक्तप्रधानानुवृत्त्यात्मको मन्तव्यः अयं च बाहुल्येन लुप्तस्थानाम् । तथा अप्रतिरूपो विनयः अप-गणुवृत्त्यात्मकः, स च ज्ञातव्यः कथलिनामेव तेषां तेनैव प्रकारेण कर्मविनयनात् तेषामपीत्थरः प्रतिरूपा ज्ञातकेव-लभाषानां भयस्येवंति गाथार्थः । दश० ६ अ० २ उ० । स्था० । व्य० ।

प्रतिरूपविनयमाह—

पडिरुवो खलु विणओ, काइयजोए य वायमाणसिओ ।

अट्ट चउव्विह दुविहो, परूवणा तस्सिमा हाई ॥ ३२४ ॥

प्रतिरूपः-उचितः खलु विनयस्त्रिधाविधः, काययोगे च, वाचि, मानसः, कायिको वाचिको मानसश्च, अप्रचतुर्विधविधः । कायिकोऽप्यविधः, वाचिकश्चतुर्विधः, मानसो द्विविधः । प्ररू-

पण तस्य कायिकाष्टाधारेरियं भवति वक्ष्यमाणलक्ष-
णेति गाथायः । दश० ६ अ० २ उ० । उत्त० । इय० । नि० चू० ।
(विनयमूलो धर्म इति, विनयश्च कतिविध इति च 'थाव-
न्नापुत्त' शब्दं चतुर्थभागे २४०१ पृष्ठे दर्शितम् ।)

विनये उवाहरणम् । इयासि विणयं त्ति वारं—

णीयासणं जलीप-ग्गहादिविणयो तहिं तु हरिणसो ।

भत्तीए उ महोसव, बहुमाणो भावपडिबन्धो ॥ १३ ॥

णीयं—नीयं निम्नं आसीयते जम्मि तमासणं नीयं
आसणं णीयासणं । गुरुण शीततरं उचयिसिनि । तं च
पीठगादि आसणं भवति । दो वि इत्था मउलकमलसेठि-
या अंजली भवति । पगरिलेण गहो पग्गहो । सो य णीयास-
णस्स वा अंजलिपग्गहो वा । अहया—एत्थेज्ज वंडगादीण
वा पग्गहो भवति । आदिस्सह्महण्ण णिहाविगहापरि-
धज्जियाह । गाहा—एयं पडेनस्स वा सुणेतस्स वा विण-
ओ भवति, इहरहा अविणओ । अविशीयस्स पच्छित्तं, तं
चिमं—सुत्ते मासलहु । अत्थे मासगुरु । अहया—सुत्ते-ह ।
अत्थे-ह । तम्हा विणएण अर्धीयव्वं । विणओववेयस्स इह
परलोणे विजाओ फलं पयच्छति तहिं तु अत्थे विणओव-
कारित्ते ठियस्स जहा विजाओ फलं पयच्छति नहा ह-
रिणसो दिट्ठो भवति । रायगिहं णयं सेणिओ गया
सो य अज्जाए भवति । पग्गखं मे पासाय करेहि । तेण वहुइ-
णो आणत्ता गया कट्ठाद्धिदा सलक्खणो महादुमो विट्ठा,
धुवां वि दिणो । इमं च तहिं भणियं—जेण एस परिग्गाह-
ओ भूतातिणा सो दग्गिमायं वउ जाय ण छिंवामो, एव भ-
णिऊण गता तहिणे जेण य सो परिग्गाहो वाणमंतरण
तेण अभयस्स रातो दग्गिमाओ विगणो । इमं च तेण भणि-
यं अहं पग्गखं पासाय सपायापरिक्खेयं च करमि, स-
व्वोउयपुण्णफलोववएण वणमंडेण णवरं मा मउभ णिल-
ओवविट्ठो रक्खो विज्जइ । अभएण पडिस्सुयं ।
कओ य सो तेण आगक्खियपुरिसेहि य अहो-
रायं रक्खज्जइ । अएणया एक्कीए मायंगीए अकालं अ-
वधोहलो, भत्तारं भणइ—आणहि । सो भवति—अकालो अ-
वगाणं । तीए लवियं—जतो जाणसि ततो आणहि । सो गओ
रायाण आमं तस्स य दो विजाओ अत्थि—आणामणी य, उ-
एणा णी य । आणामणीए आणामिणा गहियारिण पज्जलगाणि,
उएणामिणीए उएणामिया साहा । दिट्ठो य एएणा अयग्गहणप-
रिच्छडो, चितियं च जस्स एसो सत्तो सो अंतउरं पि घ-
रिसेहि त्ति । अभयं भवति—सत्तरत्तस्स अभ्यंतरे जति ण
खारं लभसि ततो ते जीवियं णत्थि । गंवसति अभओ ।
पच्छइ य एगत्थ लोणं मिलितं ण ताव गोउजा (जा-
नति) आगच्छति । तत्थ आगंतु अभओ भवति—जा-
व गोउजो आढेवइ एत्थ ताव अक्खणायं सुणइ । एगम्मि
वरिहकुलं बहुकुमारी रुववती, सा य एगत्थ आरामे
वाग्याइ कुसुमाइ गेएइइ, ताणि य घेत्त कामदेवं अ-
च्छति । सा य अएणया आगमिणए गहिया, असुभभावो
अ सो कडिउमारउं । सा भवति—मा मे विणसेहि तव
पि भगिणी जीवा अत्थि । सो भवति—रक्मेतण ए-
कहा मुयामि जया परिणीया तथा जति पडं मे म स-

मीवमागमिस्ससि तो ने मुयामि । तीए पडिस्सुयं विसज्जिया
परिणीया य वासघरं पविट्ठा, भत्तारस्स सग्गमायं कहियं,
तेण विसज्जिआ आरामं जाति । अंतरा खारेहि गहिया, स-
ग्गमायं कहिए नेहि मुक्का पुणो गच्छति । अंतरा रक्खसो
आहारणी छणइ मासाणं शीत तेण य गहिता । सग्गमायं सि-
ट्ठो मुक्का । गया आरामियस्स पासं विट्ठा, कतो सि भवति
सो समयो, कहं मुक्का भत्तारेण ?, सव्वं कहति । अहो सव्व-
पइसाए सि मुक्का कहमहं दुहामि मुक्का य पडिइति । स-
व्व्याहि मुक्का भत्तारसगासमक्खुसा गता । अभओ पुच्छति-
एत्थ केण पुक्करं कयं ?, जे तत्थ इस्सालू ने भवति भत्ता-
रेण, छुट्ठा रक्खमेणं, पारदारिया मालिणं । हरिणसो भ-
वति खारेहि । अभएण गहिता एस खारो त्ति । गहा उव-
णीओ पुच्छिओ सग्गमायं कहओ । राया भवति—अहं खो-
रविजाओ वसि तो जीवसि तेण पडिस्सुयं देमि त्ति ।
आसणयो पडिउमायाहेति ण वइइ । अभओ पुच्छिओ किं
ण वइति ?, अभओ भवति—अविणयगहिया एस हरिकसो भू-
मित्था तुम सीहामणयो तओ तस्स अलं आसणे दिसें राया
गीतनेरं ठितो सिद्धा । एव णाण पि विणयगहिय फलं देति
अविणयगहियं ण देति । तम्हा विणएण गहियव्वं । विणयए
त्ति वारं । नि० चू० १ उ० । (विनयाकरणे प्रायाश्चित्तम्,
'तवायार' शब्दं चतुर्थभागे २२०८ पृष्ठे दर्शितम् ।)

साम्प्रतमार्जगवणरुविनयप्रतिपादनार्थमाह—

दव्याऽऽइमाईसुं, अत्तमणत्ते गवेसणं कुणई ।

द्रव्यापदि—दुर्लभद्रव्याऽपत्तौ च तथा भवति । केषुचित्
देशेष्ववस्थ्यादिषु दुर्लभं घृतादिद्रव्यामिति, आदिशब्दात्-
क्षेत्रापदादिपरिग्रहः । तत्र क्षेत्रापादि कान्तारादिपक्षेन, का-
लापादि दुर्भिक्षे, भावापादि गाढग्लानत्वे आर्त्तस्य-पीडित-
स्य अत्यन्तसहिष्णुतया अनार्त्तस्य वा यथार्थाङ्ग यद् ग-
वेषणं करोति—दुर्लभद्रव्यादि संपादयति स आर्त्तगवे-
षणविनयः ।

सम्प्रति (भाष्यकारः) कालकृताविनयप्रतिपादनार्थमाह—

आहारादिपयाणं, छंदम्मि उ छट्ठओ विणओ ॥८४॥

पयः कालकृतालक्षणो विनयः, एष यदुत 'छन्दम्मि उ' इ-
ति तृतीयायामे सप्तमी । तथा 'निमु तेसु अलंकिया पुहवी'
इत्यन्ताऽयमर्थः, छन्दसा गुरुणामभिप्रायेणैव तु शब्दस्यैव कारा-
थं वात् आहारादिप्रदानम् । किमुक्तं भवति—यद्यस्मै प्रतिभा-
सते तद्विक्रिताकारविभिन्नपि विज्ञाय आचार्यग्लानोपाध्या-
यप्रभृतीनामकालक्षेपे संपादयति । स एव कालकृतो विनयः ।
उक्तः कालकृताविनयः ।

सम्प्रति सर्वत्रानुलोमनालक्षणं विनयमाह—

सामायारिपरूषण-निहेमं चेव बहुविहे गुरुणो ।

एमेयं त्ति तह त्ति य, सव्वत्थऽणुलोमया पसा । ८५॥

'गुरुणो' इत्यत्र—कर्त्तरि पट्टी, गुणः सामान्नागीप्ररूपेण कि-
मुक्तं भवति—इच्छामिध्यादिरूपायां तस्यां तस्यां सामान्नायां
गुरुणा प्ररूप्यमाणायाम् एवमेतदुपा-भगवन्तो वदन्ति ।
नान्यथेति प्रतिपात्ति, तथा बहुविधं बहुप्रकारे नश्येत् तत्क-

तस्यैवापमलक्षणे गुरोर्गुरुणा क्रियमाणे या तथेति वचन-
तः कर्तव्यतया च प्रातर्पत्तिरेषा सर्वाऽपि सर्वानुलोम-
ताविनयः ।

उपसंहारमाह—

लोगोवयारविणञ्चो, इय एसो वस्मिञ्चो मपक्खम्मि ।

आसज्ज कारणं पुण, कीरह जयणा विपक्खे वि ॥८६॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण एष लोकोपचारविनयः स्थापित-सु-
विहितलक्षणे वर्णितः । आसाद्य कारणं पुनर्विपक्षेऽपि गृ-
हस्थेषु तथाविधागारिषु धावकेषु पाश्वेस्थादिषु च एष
लोकोपचारविनयोऽभ्यासः वर्तित्वादिनक्षणे यतनया प्रवच-
नोऽनित्यया प्रातर्पत्तिरेण संयमानावाधया च क्रियते । त-
देवं कायवाङ्मनोलाकोपचारभेदतश्चतुष्प्रकारः प्रतिरूप-
विनय उक्तः ।

अथवा चतुष्प्रकारः प्रतिरूपविनयस्तानेव प्रकारान् दर्शयति-

चउहा वा पडिरूवो, तत्थेगणुलोमवयणुमहियत्तं ।

पडिरूवकायकिरिया, फामणमव्वाणुलोमं च ॥ ८७ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तर्गतानर्थः । अन्यथा वा चतुर्धा-च-
तुष्प्रकारः प्रतिरूपविनयस्तत्र तेषु चतुर्षु प्रकारेषु मध्ये एकः
प्रतिरूपविनयस्तावदयम्-यदुत अनुलोमवचनसहितत्वं य-
त्किमपि कार्यमादिष्टः करोति तत्सर्वमनुलोमवचनपूर्वकं
करोति नान्येति भावः । द्वितीयप्रतिरूपकायक्रियाः यथा-
परिपात्र्या शरीरविश्रामणमित्यर्थः । तृतीयः सम्पर्शविनयः
यथा गुरोर्दिः सुखासिकापजायत तदा मृदुसम्पर्शात्मकः
सम्पर्शविनय इति भावः । चतुर्थः सर्वानुलोमता सूत्र
सर्वानुलोमापति भावप्रधानो निर्देशः । चः समुच्चये । मा-
त्र सर्वानुलोमता व्यवहारवर्कहेऽपि प्राणव्यपरेपणकारि-
त्यपि वा समादेशे यथाक्रमं तथेति प्रतिपत्तिस्तथैव च
कार्यसंपादनामित्येवरूपा ।

एतानेव प्रकारान् क्रमेण व्याचिख्यासुः प्रथमतोऽनुलोमव-
चनसहितत्वं व्याख्यानयति—

अमुगं कीरउ आमं-ति भणह अनुलोमवयणसहितो उ ।

वयणपमायाईहि य, अभिणंदइ तं वयं गुरुणो ॥ ८८ ॥

इच्छाकारणं मो शिष्य ! अमुकं क्रियतामित्येव गुरुणा स-
मादिष्टं यो वचसा आममिति व्रतं न केवलं व्रतं एव किं
तु गुरोस्ता वाचं वदन्प्रसादादिभिर्वेदनस्य प्रसादेन-मुखस्य
प्रसन्नतया आदिशब्दात्-उत्फुल्लनयनक्रमेणोऽञ्जलिप्रग्रहादि-
ना वाऽभिनन्दान् महान् कृतः प्रसादो यदिदं समादृष्टम-
त्येवं ज्ञापनेन स्फाति करोति स विनयविनयघनोऽभेदो-
पचारान् अनुलोमवचनसहितः प्रतिरूपविनयः । तुशब्द एव-
कारार्थः । एवरूप एवानुलोमवचनसहितो नान्य इति ।

अस्यैव विनयस्य करणे उपदेशमाह—

चोययंते परं थेग, इच्छाणिच्छं व तं वइ ।

जुत्ता विणयजुत्तस्स, गुरुवक्काणुलोमता ॥ ८९ ॥

स्थविरा-आचार्यादयः त परं शिष्यं चोदयन्ते-शिक्षयन्ते
तेषां तत्राधिकारित्वात् । तत्र तां चोदनात्मिकां वाचं प्रति

यदि इच्छा भवति तदादिष्टकार्यकरणाय, यांश्च वा-अ-
निच्छा तथापि विद्युद्धान्वयतया विनययुक्तस्य गुरुवाक्या-
नुलोमता । आममित्येवं गुरुवाक्योपबृंहणे गुरुवाक्योपदि-
ष्टकार्यसंपादकता चेति लक्षणा युक्ता । इयमत्र भावना-जा-
तिकूलसमन्वितेन विनयमिच्छता सर्वैश्च गुरोर्निकटवर्ति-
ना भविष्ये तत्र यथा गुरुः शिक्षयते तदा तां शिक्षामि-
च्छता अनिच्छता वाऽवश्यं गुरुवाक्यमाममिति तथैवेत्येव
वा उपबृंहणीयं कार्यं च संपादनीयमिति ।

एतदेव सविस्तरमाह—

गुरवो जं पभासंति, तत्थं खिप्पं समुज्जे ।

न हु सच्छंदया सया, लोए किमुत्त उत्तरे ॥ ९० ॥

गुरवो यत्प्रभाषन्ते-कर्त्तव्यतयापदिशन्ति, तत्र क्षिप्पं—
शीघ्रं समुद्यच्छेत्-सम्यगुद्यमे कुर्यात्, यतो न हु नैव स्वच्छ-
न्दता स्वाभिप्रायणावर्तिता श्रेयसी लोकेऽपि अपिशब्दोऽ
त्रानुक्तोऽपि सामर्थ्यात् गम्यते, किमुत उत्तरं—लोकांतरं
सुविहृतजनमार्गे परलोकाधिनिस्तस्य सुतरां न श्रेयसी,
ज्ञानाद्विच्युतिप्रसङ्गात् ।

जं जुत्तं गुरुनिदेशं, जो वि आहसई मुणी ।

तस्सावि विहिणा जुत्ता, गुरुवक्काणुलोमता ॥ ९१ ॥

यथाक्रमं गुरुनिदेशं गुर्वज्ञारूपं योऽपि मुनिर्गादशति-क-
थयति तस्यापि तथा दिशतः प्रतिविधिता सूत्राक्रेन युक्ता
गुरुवाक्यानुलोमता यथोक्तस्वरूपा । तदेवमुक्तोऽनुलोमवचन-
सहितत्वरूपा विनयः ।

संप्रति प्रतिरूपकायक्रियाविनयमाह—

अट्ठाणवायणाए, निव्वासणाए परिकिलंतस्स ।

सीमाइ जाव पाया, किरियापायादविणञ्चो उ ॥ ९२ ॥

अर्धानि—मार्गे वा वाचनायां सूत्रार्थप्रदानलक्षणायां नि-
त्यासनतया—निगन्तरोपवेशनतः परिष्कान्तस्य—समन्ततः
क्रममुपागतस्य क्रिया प्रतिरूपकायक्रिया विश्रामणेति ता-
त्पर्यार्थः । कर्त्तव्येति वाक्यशेषः । कथं कर्त्तव्येत्यत आह-
शीर्षात्रि यावत्पादौ शिरस आरभ्य क्रमेण नावत्कर्त्तव्या
यावत्पादौ, यदि पुनः पादादारभ्य करोति तदा अविनय-
पादादिमलस्य शीर्षादिषु लगनात् ।

अत्रैवापवादमाह—

जत्तो पभणाइ गुरु, करंइ किइकम्म मो ततो पुवं ।

संफरिमणविणञ्चो पुण, परिमउअं वा जहा सहइ ॥ ९३ ॥

यतो वा अज्ञादारभ्य गुरुर्भणति ततः पूर्वमारभ्य कर्त्त-
कम्म विश्रामणां 'मो' इति पादपूर्णे करोति । तथा
च सति पादादप्यारभ्य कुर्वतो नाविनयः गुर्वज्ञाकारित्वा-
त् । उक्तोऽनुलोमकायक्रियाविनयः । संप्रति सम्पर्शविनयमा-
ह—'संफरिमण' त्यात्रि सम्पर्शविनयः पुनः परिमृदुकम्,
वाशब्दादल्पमृदुकं वा यथा सहते तथापि विश्रामणां
करोति अतिस्वरण विश्रामणायां परिष्ठापनसंभवात् ।

अथ विश्रामणायां को गुण इत्यत आह—

चायाइ सट्ठाणं, वयंति भदासणस्म जे खुभिया ।

खेयजत्तो तणुधिरया, बलं च अरिसादञ्चो नेवं ॥ ९४ ॥

वाताद्यो-वातपित्तस्त्रेष्माणो ये वद्व्यसनस्य सतः क्षुभि-
ताः-स्थानात् प्रवृत्तितास्त स्वस्थानं प्रजग्नि-स्वस्थानं प्र-
तिपद्यन्ते, ते न विक्रिया भजन्तीति भावः । तथा वाचनाप्र-
दानतो मार्गगमनतो वा यः खेद उपजातस्य यतोऽपग-
मो भवति । तथा ततोः-शरीरस्य स्थिरता-दाढ्यं भवति,
न विशगरुताभावः । अत एव च बलं शरीरं तदुपग-
मनो वाचिकं मानसिकं च । तथा एवं विधामणातो वाता-
दीनां स्वस्थागमने अश्रिआद्याऽश्रीसि वातपित्तश्लेष्म-
जानि आशिशब्दान्-तदस्य च रोगा नोपजायन्ते । एते विधा-
मणायां गुणास्ततः कर्तव्योऽवश्यमनुलोमकायक्रियाविनयः,
संस्पर्शनाचिनयश्च ।

संप्रति सर्वत्रानुलोमताधिनयमाह—

सेयवऊ मे कागो, दिट्ठो चउदंतपंडुरो वेधो ।

आमं पडिति भणंते, सवत्थऽणुलोमपडिलोमे ॥६५॥

श्वेतवपुः-श्वेतशरीरो मया काको दृष्ट । यदिवा-हभो-हस्ती
चतुर्हन्तः, पाण्डुरश्च मया दृष्ट इति वर्तते । एव प्रतिलोमं लो-
कव्यवहारविकृष्टं गुरुणा कथमनुप्यमाने इति प्रतिभणति
शिष्ये सर्वत्रानुलोमलक्षणो विनयः प्रतिपत्तव्यः । किमुक्तं
भवति—यदि नाम श्वेतवपुर्मया काको दृष्ट इत्यादिकं लो-
कव्यवहारप्रतिकूलं कथमपि गुरुर्भणति तथापि तदानीं
सकलजनसमक्षमाममित्येव वक्तव्यम्, न पुनस्तद्वचः कुट्टाय-
तव्यम् । केवले विंशपार्थिना जनविरहे कारणे प्रष्टव्यम् ।
एवं हि सर्वानुलोमतालक्षणो विनयः प्रकटितो भवति ना-
स्यथा ।

मिणु गोणमंऽगुलेहिं, गणेहि मे दडुचकलाइं से ।

अगमंऽगुलीए वग्घं, तुद डिवगडं भणइ आमं ॥ ६६ ॥

मिनु-प्रमिणु गोणमं—सर्वजानविशेषम् अङ्गुलैः-यथा कि-
यन्त्यङ्गुलानि अयं गोणसां विद्यते इति । तथा गण-परिसं-
ख्याह 'स' तस्य गोणसस्य द्वेष्टाः, यदि वा-'से' तस्य च-
क्रवालानि-पृष्ठस्योपरि मण्डललक्षणानि गणय, कियन्त्योऽ-
स्य द्वेष्टा कियान्त वास्य पृष्ठस्योपरि चक्रवालानित्यतत् गण-
यित्वा कथयति भावः । तथा अत्राङ्गुल्यप्रभागं व्याप्ते तुद-
सांजणं वा व्यथय, तथा 'डिव' निपत्योच्चह्वय अवटं-कृपम् ।
एव प्राणिप्रतिलोमे वदति गुरो, सर्वत्रानुलोमताधिनययुक्तः
शिष्य आमामिति भणति । गुरोर्वा हि सकलजगत्प्राणवर्गाव-
क्षयपरमकरुणापरीतचेतमस्ततस्त एव युक्तमयुक्तं वा जान-
न्ति । किमत्र शिष्यस्य चिन्तयेति शिष्येण सर्वत्रानुलोमवि-
नयमिच्छुना ईदृशमपि गुरुवचनं तथैति प्रतिपत्तव्यमिति ।
व्य० १ उ० । ध० २० । (लौकिको लोकोत्तरिको बलीया-
निति संज्ञाभूमिगमनप्रस्ताव आचार्यस्य 'अहमस्य' शब्दं
प्रममभागं १६ पृष्ठ उक्तः ।) (सत्कारादिविनयेषु वण्डकः
'सकार' शब्दे वदयते ।)

साम्प्रतं सूत्रानुगमः, तत्रालोकोपघातजनकत्वाद्विशेषर-
हितं निर्दोषस्तार (वस्त्रा) त्वादिगुणान्वितं सूत्रमुच्चारणीयम्,
तच्चन्दम्—

संजोगविप्पमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो ।

विणयं पाउकरिस्सामि, आणुपुडिं सुणेह मे ॥ १ ॥

अस्य च संहितादिक्रमेण व्याख्या-तत्र चास्खलितपदोच्चा-
रणं संहिता, सा चानुगतैव, सूत्रानुगमस्य तदुपधात्, त-
था वाह—"होइ कयत्थो घोमं, मपयच्छेयं सुयं सुयाणुग-
मो" इति । पदं तु नामिकनैपातिकादि स्वधियैव भावनीयम्,
पदार्थस्त्वयम्-अन्यसंयुक्तस्यासंयुक्तस्य वा सच्चित्तादिव-
स्तुनो द्रव्यादिना संयोजनं-संयोगः, स च संयुक्तसंयोगा-
दिभेदानेकधा वदयते, तस्मान्मात्रादिसंयोगरूपादीदयिका-
दिक्रिएतरभावसंयोगात्मकाश्च विविधैः-ज्ञानभावनादिभिर्वि-
चित्रैः प्रकारैः प्रकर्षेण-परीषदोपसर्गादिसिद्धिप्लुतालक्षणेन
मुक्तो-अष्टो विप्रमुक्तः, तस्य-'अनगारस्य' इति अविद्यमान-
मगारमस्येत्यनगार इति व्युत्पन्नोऽनगारशब्दो गृह्यते, यस्त्य-
व्युत्पन्ना रुदशब्दो यतिवाचकः, यथाङ्गम्-'अनगारो मु-
निर्मौनी, साधुः प्रव्रजतो व्रती । अमणः क्षणक्षैव, यति-
श्चेकार्यवाचकः ॥ १ ॥" इति । इह न गृह्यते, भिक्षुशब्दे-
नैव तदर्थस्य गतत्वात्, तत्र चागारं द्विधा-द्रव्य-भावभेदा-
त् ; तत्र द्रव्यागारमगैः-द्रुमदृषदादिभिर्निर्वृत्तम्, भावागारं
पुनरगैः-विपाककालेऽपि जीर्वाविपाकतया शरीरपुष्पलादि-
षु षडिः प्रवृत्तिर्गर्हितरन्तानुवन्ध्यादिभिर्निर्वृत्तं कषायमो-
हनीयम्, तत्र च द्रव्यागारपक्षे तन्निषेधे ततोऽनगारस्या-
विद्यमानगृहस्थेत्यर्थः, भावागारपक्षे त्वल्पताभिधायी, ततः
स्थितिप्रदेशानुभागतोऽत्यल्पकषायमोहनीयस्येत्यर्थः । कषा-
यमोहनीयं हि कर्म, न च कर्मणा स्थित्यादिभूयस्त्वे विर-
तिसङ्गमः । यत आगमः-"सत्तहं पयडीणं, अविमतरं उ
काडिकोडीओ । काऊण सागगणं, जइ लहइ चउहमन्न-
यरं ॥१॥" इत्यादि, क्रिएतरभावसंयोगमुक्त्यनैव चास्य गत-
त्वं पुनरभिधानं कषायमोहनीयस्यातिदुष्टतास्थापनार्थम् ।
विशेष्यमाह—"भिक्खो" इति, अत्र च पञ्चनपाचनादिद्व्या-
पारोपरमतः साधुभिर्ज्ञातं तद्धर्मा चेत्यर्थे "सनाशसभिक्ख उ"
इति (पा० ३-२-१६८) ताच्छीलिक उपप्रत्ययः । अस्य च
वर्तमानाधिकारविहितत्वेऽपि सङ्गाप्रकारास्ताच्छीलिका
इति भाष्यकारवचनाद् भिक्षुशब्दस्त्रिकालविषयो यतिप-
र्यायः सिद्धो भवति, शेषविषयायां च षष्ठी । अथवा—"अ-
णगारस्स भिक्खुणो" इति अस्यपु भिक्षुस्त्वभिक्खुः जात्याद्य-
नाजीवनादनात्माकृतत्वेनानात्मीयानेव गृहिणाऽर्थादिभिस्त-
त इति कृत्वा, स च यतिरेव । ततोऽनगारश्चासावस्थभि-
क्षुश्च अनगारास्त्वभिक्खुस्तस्य । किमित्याह-विशिष्टो विविधो
वा नयो नीतिविनयः साधुजनान्भावितः समाचारस्त्वं, विन-
मनं वा विनते 'णीयं सेज्जं गइ ठाणं' इत्याद्यागमात् । द्र-
व्यतो नीचैर्वृत्तिलक्षणे प्रकृत्यम्, भावतश्च सध्वाचारं प्रति-
प्रधणन्व प्रादुर्कारिष्यामि-प्रकटयिष्यामि । कथमित्याह—
पूर्वस्य पश्चादनुपूर्वं तस्य भाव इत्यर्थे " गुणवचनब्राह्मणा-
दिभ्यः " (पा० ४-१-१२६) कर्मणि खानि प्यत्र, तस्य च
चित्करणसामर्थ्यात् खान्त्वं " पिदगौरादिभ्यश्च " इति (पा०
४-१-४१) ङीप्पानुपूर्वीक्रमः-पारंपाटीति यावत् नया द्वि-
तीया तु 'कुन्दोवत् सूत्राणां' इति म्यायतः छान्दस्तत्वे 'सु-
पां सुपो भवन्ती' इति वचनात् तृतीयाथे, शृणुत-आक-
र्णयत ध्वणं प्रत्यवहिता भवत । यद्वा-शृणु इति-जग-
ति जिनमते वाः व्याख्याद्वयेऽपि शिष्याभिमुखीकरणमि-
त्यर्थः । अनेन च पराङ्मुखमपि प्रतिबोधयतो व्याख्यातुर्धर्म

येति स्थापितं भवति । तथा च वाचकः—“ न भवति धर्मः
भोतुः, सर्वस्यैकान्ततादित्यवस्थात् । भुवनोऽनुग्रहबुद्ध्य,
वक्रस्त्वैकान्ततो भवति ॥ १ ॥ ” मे—अयं विनयं विनयं वा
प्रादुष्करिष्यत इति प्रकमः । उक्तः पदार्थस्तदभिधानात्
सामासिकपदान्तगतः पदविग्रहश्च (उक्त इति) तत्काल-
नाबसरः, सा च सूत्रार्थगतदूषणात्मिका, “सुखगयमत्यवि-
सयं, व दूषणं खालणं मयं तस्स” इति वचनात्, तत्र सूत्र-
खालना—संयोगस्य विप्रमुक्तक्रियां प्रति कर्तव्यात् संयोगा-
दिति कथं पञ्चमी?, अर्थखालना च ‘विनयः प्रादुष्करिष्या-
मी’ इति प्रतिज्ञातम्, उत्तरत्र च ‘आणाऽणिदेसकरं’ इत्या-
दिना ‘कण्डुयाहि खवेजार्हि’ इत्यादिना च विपर्ययप्रतिष्ठा-
पनमपि इत्येते इति कथं न प्रतिज्ञाततिः?, प्रत्यवस्थानं
शास्त्रार्थम्यायतः परेणान्तदोषपरिहाररूपम्, यत आह—“स-
इत्यन्त्यायाओ, परिहाग पञ्चवन्थाणं” तत्र च यद्यपि सं-
योगेन विमुच्यमानो भिक्तुः कर्म तथापि कर्तृत्वेनात्र विघ-
ट्यते, ततश्च तस्य त विप्रमुक्तो विन्नेसोऽस्तीति विन्ने-
सक्रियायां संयोगस्य ध्रुवत्वेनापवादत्वान्न्याय्यैव पञ्चमी,
अन एव विप्रमुक्त इत्यत्र कर्मकर्तुः कर्मवद्भावात् कर्म-
णि क्लोऽप सिद्धा भवति इति न सूत्रदोषो, नाप्यर्थदो-
षः । यतो यद् यल्लक्षणं तत्तद्विपर्ययाविधान एव नल्लक्षण-
मङ्गल्येन वातुं शक्यमिति । अत्र विनयाभिधानप्रतिज्ञानेऽ-
प्याविनयाभिधानम्, तथा च शस्यम्भवप्रणोताचारकथा-
यामपि “वयल्लक्षकायल्लक्ष” मित्यादिनाऽऽचारप्रकमेऽप्य-
नाचारवचनम् । अथवा—एकमपीदं सूत्रमावृत्त्या श्वेतो धा-
वती निषदधेद्वयाभिधायकम्, ततश्चायमन्योऽर्थः—संयोगेन
कथायादिसम्पत्कामकनाप्यविप्रमुक्तः—अपारित्यक्तः, संयोगा-
विप्रमुक्तस्तस्य, ऋणांमव कालान्तरेकशानुभवहेतुतया ऋ-
णम्—अष्टप्रकारे कर्म तत् करोतीति कोऽर्थः?—तथा त-
था गुरुवचनविपरीतप्रवृत्तिभिरुपचिन्तोतीति ऋणकारस्त-
स्य भिक्तोः—कथायादिवशतो जीवर्षायांयिकलस्य गौरव-
त्त्वोमव भिक्तो तथावधकलनिरपेक्षतया अमणशीलस्य वि-
नयं प्रादुष्कारस्यामि इति प्राकाश्यसम्भवे प्रादु” इति व-
चनात् प्रादुशब्दस्य सम्भवार्थस्यापि दर्शनादुत्पादयित्वा-
मि, सम्भवति हीत्रमध्ययनमधीयानानां गुरुकर्मणामपि
प्रायो विनीतानांविनीतगुणदोषविभायनातो ज्ञानादिविनयपरि-
णतिः, अथवा—विकृष्टा नया विनयः असदाचार इत्यर्थः,
तं प्रादुष्करिष्यामि—प्रकटयिष्यामि, कस्य—भिक्तोः—उक्तन्या-
येन भिक्षुणशीलस्य, सम्यग्—अविपरीतो योगः समाधिः—
संयोगः, ततो विधिर्धः परीयहासनगुरुनियोगासहिष्णु-
त्यालभ्यादिभिः प्रकारैः प्रकर्षेण मुक्तो विप्रमुक्तः तस्य, श-
खं प्राग्वत् । एवं चाविनयप्रतिपादनस्यापि प्रतिज्ञातत्वात्
सर्वं सुस्थम् । अपरम्भाह—प्रतिज्ञानमपि विनयमभिधि-
स्पोरप्रस्तुतम्, इदमपि बालप्रजल्पित यतः शास्त्रारम्भेऽभि-
धेयाद्यवश्यमभिधेयम् अन्यथा प्रज्ञावत्प्रवृत्त्यसम्भवात्, त-
त्प्रदर्शनात्मकं खेतत् प्रतिज्ञानम्, तथाहि—विनयं प्रादुष्क-
रिष्यामीत्युक्तं विनयोऽस्याध्ययनस्याभिधेयः, तत्प्रादुष्कर-
णं कलम्, तथा चद्रमुपेयम्, उपायध्यास्य प्रस्तुताध्ययनम्, इ-
त्यनयोपपायोपेयभावलक्षणः सम्बन्ध इति च दर्शितं भ-

वति, ततो नाप्रस्तुतत्वं प्रतिज्ञातस्येति स्थितम् । उत्तरपार्श्वे
१ अ० ।

सम्प्रति यत्तुं विनयं प्रादुष्करिष्यामीति, तत्र विनयो धर्मः
स च धर्मिणः कथाञ्चदभिज्ञ इति धर्मिद्वारेण तत्स्वरूपमाह—
आणानिदेसकरे, गुरुणमुववायकारे ।

इंगियागारसम्पत्ते, से विणीए ति बुद्धि ॥ २ ॥

आकृति स्वरूपमावावस्थानात्मिकया मर्यादयाऽभिव्या-
प्या वा ज्ञायन्तेऽर्था अन्येत्याह—भगवदभिहितगमरूपा
तस्या निर्देश—उत्सर्गापवादाभ्यां प्रतिपादनमाहानिर्देशः, इ-
दमित्थं विधेयमित्थं धेन्यधमात्मकः तत्करणशीलस्तदनु-
लोमानुष्ठानो वा आहानिर्देशकरः, यद्वा—आहाना—साम्यः ?
इदं, कुरु इदं च मा कार्षीरिति गुरुवचनमेव,
तस्या निर्देश इदमित्थमेव करोमि इति निश्चयाभिधानं
तत्करः, आहानिर्देशनि— न गति भयाम्भोभिर्मित्याह—
निर्देशात् इत्यादयोऽनन्तगमपर्यायन्यामृगवचनस्य व्या-
ख्यामेधाः सम्भवन्तोऽपि मन्दमतीनां व्यामाहहेतुतया वा-
लाऽबलाविशोधात्पादनाथत्वाच्चास्य प्रयासस्य न प्राप्तसूत्रं
प्रदर्शयिष्यन्ते, तथा गुरुणाम्—गौरवाहानामाचार्यादीना-
मुप—समीप पतनं स्थानमुपपातः—दृग्दृक्प्रवचनविषयदेशाव-
स्थानं तत्कारकः—तदनुष्ठाना, न तु गुर्वादेशादभिधेया
तद्व्यवहितदेशस्थायीति यावत्, तथैकितं—निपुणमतिग-
म्यं प्रवृत्तिनिवृत्तिस्वचक्रीपद आशरःकम्पादि आकारः—
स्थूलधार्मिकः प्रस्थानादिभावाभिधेयज्जको दिग्दशलोकना—
दि, आह च—“ अवलोक्यते दिसाणं, विषयणं माड-
यस्म संडवणं । आसणमिहिलोकरणं, पाटुयल्लगाई
पयाई ॥ १ ॥ ” अनयोद्वन्द्वं इक्षिताकारौ तौ
अर्थाद्—गुरुगतौ सम्यक् प्रकर्षेण जानाति इक्षिता-
कारसम्पत्तः, यद्वा—इक्षिताकाराभ्यां गुरुगतभावपरिज्ञान-
मेव कारणे कार्योपचारादिक्षिताकारशब्दोक्तम्, तेन स-
म्पत्ता—युक्तः, ‘स’ इत्युक्तविशेषणान्वितः विनीतः—विन-
यान्वितः, ‘इति’ सूत्रपरामर्शो उच्यते तीर्थकृष्णध-
रादिभिरिति गम्यते, अनेन च स्वमनीषकाऽप्राहमाह
इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

इह विनयोऽभिधित्तिनः, स च विपर्ययाभिधान एव त-
द्विपर्ययतया सुखेन वातुं शक्यत इत्यविनयं धर्मिद्वारेणाह—
आणानिदेसकरे, गुरुणमुववायकारे ।

पडिणीए असंबुद्धे, अविणीए ति बुद्धि ॥ ३ ॥

पादद्वयं प्राग्वत्, नखरं मज्जो जनादव्यतिरेकतो व्याख्ये-
यम्, प्रत्यनीकः—प्रतिकूलवर्ती शिलाऽऽक्षेपककूलबालक-
अमणवत्, दोषानीकं प्रति धनेन इति प्रत्यनीकः, कि-
मित्यर्थविधोऽसावित्याह—असम्बुद्धः—अनवगततत्त्वः, अ-
विनीतः—अविनयवान् ‘इत्युच्यते’ इति पूर्ववदिति
सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

साम्प्रते दृष्टान्तपूर्वकमिदं वाच्यं सदावतामाह—

जहा सुणी पूडकणी, शिकमिजइ सच्चसो ।

एवं दुस्मीलपडिणीए, मुहरी निक्कसिजइ ॥४॥

यथा इत्युपदर्शनं, श्वासितीति शुनी, स्त्रीनिर्देशोऽत्य-

स्तकुलसोपदर्शकः, पूर्ती-परिपाकतः कुथिनगन्धो कमिकु-
लाकुलत्वाद्युपलक्षणमेतत्, तथाविधौ कर्त्तुं—भुती यस्याः
पकरुक्ं वा पूतिस्तद्वत्पात्तौ कर्त्तुं यस्याः सा पूतिकर्त्ता,
सकलावयवकुलसोपलक्षणं दैतत्, सा चेदशी शुनी, कि-
मित्याह—निष्काश्यते—निर्वास्यते बहिर्निःसार्येन इति
यावत्, कुतः ?—‘सर्वसो’ इति सर्वतः—सर्वेभ्यो गो-
पुरशुद्धाङ्गणादिभ्यः, सर्वान् वा इतद्वत्त्यादिविकृतवचन-
लतालकुटलेष्टुघातादिकान् प्रकारानाभित्य ‘कुम्भोवत्
सूत्राणि भवन्ती’ इति ह्याम्बसत्वाच्च सूत्रे शस्त्र-
स्वयः । उपनयमाह—एवम्—अनेनैव प्रकारेण, पुष्ट-
मिति रागद्वेषादिवोपबिहृतं शीलं—स्वभावः समाधिरा-
चारो वा यस्यासी दुःशीलः, प्रत्यनीकः प्राग्बत्, मुखेना-
रिमावद्वति मुखमेव वेद परलोकापकारितयाऽरिरस्य मुखे-
व वा कार्ये विनैवार्यो यस्यासौ मुखारिमुधारिणो—बहुवि-
धासम्बद्धमायी, सूत्रत्वाद्वा ‘मुहरि’ इति मुखरो वाचाटो
निष्काश्यते ‘सर्वतः’ इतीहापि योज्यते, नतश्च सर्वतो
निष्काश्यते, सर्वथा कुलगणसंघसमवायवर्द्धवर्ती विधीयत
इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

आह—द्वौःशील्यनिमित्त एवायमधिनीतस्य दोषः, प्रत्य-
नीकतामुखगन्धयोगादि तत्प्रभवत्वात् तत्र चैवमनर्थहेतौ
किमसौ प्रवर्तन इति, अत्रोच्यते, पापोपहतमनित्वेन तत्रै-
वास्याभिरतिमिति कृत्वा, तामेव दृष्टान्तपूर्विकामाह—

कणकुंडगं जहत्ता शं, विट्ठं भुंजइ सयरो ।

एवं सीलं जहत्ता शं, दुस्सीले रमई मिए ॥ ५ ॥

कणाः—तन्दुलास्तेषां तन्मिथो वा कणकुंडकः—तत्सोदनो
त्पन्नकुंडकः कणकुंडकस्ते ‘हित्वा’ पाठान्तरतस्त्यक्त्वा
वा विष्टाम्—पुरीषं भुङ्क्ते—अभ्यवहरति ‘सूकर’ इति ग-
तासूकरं, यथेति गम्यते, एवं शीलम्—उत्तरूपं प्रस्ता-
वाच्छोभनं हित्वा—प्राग्बत्त्यक्त्वा वा दुष्टं शीलं दुःशीलं
तस्मिन् भावप्रधानत्वाद्वा निर्वेशस्य दुष्टं शीलमस्येति
दुःशीलस्तद्भावा द्वौःशील्यं तस्मिन्, उभयत्र दुराचारा-
द्वौ रमते—धृतिमाधने मृग इव मृग- अज्ञत्वादधिनीत
इति प्रक्रमः । इदमत्र हृदयम्—यथा मृग उद्गीर्णसिपुजिक-
गौरिगायनपुरुषेन्दुकमायतौ मृत्युरूपमपायमपश्यन्नः, ए-
वमयमपि द्वौःशील्येन्दुकमागामिने भवभ्रमणलक्षणमपाय-
मनालोकयन्न एव सन् गतासूकरोपमः सदा पुष्टिवायि-
कणकुंडकसदृशं शीलमपहाय विवेकिजनगर्हिततया वि-
ष्टापमं दुःशीले द्वौःशील्ये वा रमते । इह च दृष्टान्तेऽपि वि-
भुक्त्याभिरतिरेवार्थत उक्ता, तद्विनाभावित्वात्तस्याः, य-
द्वा-शुभपरिहारणाशुभाश्रयणमुभयत्रापि सादृश्यनिमित्तम-
स्ताति नोपमानोपमेयभावविरोध इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

उक्तोपसंहारपूर्वकं कृत्योपदेशमाह—

सुशिया भावं साणस्स, सयरस्स नरस्स य ।

विणए ठविज्ज अप्पाणं, इच्छंतो हियमप्पणो ॥ ६ ॥

श्रुत्वा—आकर्ष्य अभावं—नमः कृत्सायामपि दर्शना-
द्यशोभनं भावं सर्वतो निष्काशनलक्षणं पर्यायं ‘साणस्स’
पि प्राकृतत्वाविधेयस्य गम्यमानत्वात् शुन्या इव सूक-

रस्य—उक्तव्यापेन शूकरोपमस्य नरस्य, ‘चः’ पूरणे,
यद्वा—शुभ्याः शूकरस्य च दृष्टान्तस्य नरस्य च दाष्टान्ति-
कस्याशोभनं भावं त्रयाणामप्युक्तरूपं श्रुत्वा, किमित्याह—वि-
नये वक्ष्यमाणस्वरूपं, स्थापयेदात्मानम्, आत्मनैवेति गम्यते,
इच्छन्—वाञ्छन् हितम्—पेहिकमामुष्मिकं च पश्यम्
आत्मनः—स्वस्य, इह च पुनर्दृष्टान्ताभिधानमुपसंहार-
त्वेनाविनये शिष्यस्याशुभभावस्योत्पादनार्थत्वेन वा नाप्र-
कृतमिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

यतश्चैवं ततः किमित्याह—

तम्हा विणयमोसिजा, सीलं पडिलमं जम्भो ।

बुद्धउत्ते नियागद्दो, न निकसिअइ कएहुइ ॥ ७ ॥

‘तस्मात्’ इति यस्मादधिगम्योपदर्शनादात्मा विनये
स्थापनोयस्नस्मात् विनयम् ‘एषयत्’ अनेकार्थत्वेन धा-
तूनां पर्यवसितवृत्त्या वा कुर्यात्, एवं ह्यात्मा विनये स्था-
प्यत इति । किं पुनरस्य विनयस्य फलम् येनैवमप्राप्तम-
नोऽवस्थापनमुद्दिश्यत इत्याशङ्क्याह—शीलम्—उत्तरूपं
प्रतिबन्धेन—प्राप्नुयान्—‘यत’ इति विनयात्, अनेन
विनयस्य शीलावाप्तिः फलमुक्तम्, अस्यापि किं फलमि-
त्याह—बुद्धे—अयगततरवैस्तीर्थकरादिभिरुक्तम्—अभिहितं,
तच्च तस्मिन्नेव निजकं च—ज्ञानाद्विस्तस्यैव बुद्धैरात्मी-
यत्वेन तत्तत्र उक्तत्वात्, बुद्धोक्तनिजकम्, तदर्थयते—अ-
भिलषतीत्येवंशीलः बुद्धोक्तनिजकार्यी सन्, पठन्ति च—
‘बुद्धउत्ते नियागद्दो’ इति बुद्धेः—उक्तरूपैर्व्युक्तो—विशे-
षणाभिहितः स च द्वादशाङ्गरूप आगमस्तस्मिन् स्थित-
इति गम्यते, यद्वा—बुद्धानाम्—आचार्यादीनां पुत्र इव पु-
त्रो बुद्धपुत्रः ‘पुत्ता य सीसा य समं विहिस्ता’ इति व-
चनात्, स्वरूपविशेषणमेतत्, नितरां यजनं याग—पूजा-
यस्मिन् सोऽयं नियागो—मोक्षः, तत्रैव नितरां पूजासम्भवा-
त्, तदर्थी सन्, किमित्याह—न निष्काश्यते—न वर्द्धाष्क-
यते, कुर्ताश्च गच्छगणाहः, किन्तु विनीतत्वेन सर्वगुणाधा-
रतया सर्वत्र मुख्य एव क्रियते इति भावः, इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

कथं पुनर्धनय एषायेतव्य इत्याह—

णिर्मते सिया अमृहरि, बुद्धाणमंतिण सया ।

अद्द जुत्ताणि सिक्खिज्जा, निरट्ठाणि उ वज्जण ॥ ८ ॥

नितराम्—अतिशयेन शान्तः उपशमवान् अन्तःक्रोध-
परिहारणं बहिष्कृत्य प्रशान्ताकारतया निःशान्तः स्याद्—भ-
वेत्, तथा अमुखारिः—प्राग्बत् अमुखरो वा सन् बुद्धा-
नाम्—आचार्यादीनाम् अन्तिक—समीपे, न तु, विनय-
भीत्याऽन्यथैव सदा—सर्वकालमयं—गम्यते इति अर्थः
अर्तेर्गणादकस्थन् (उपिकुपिगाऽतिभ्यस्थन् उ० २--४)
स च हेय उपायश्चोभयस्याप्ययमाणात्वात्, तेन युक्ता-
नि-अन्वितानि अर्थयुक्तानि, नानि च हेयोपायार्थाभिधाय-
कानि, अर्थादागमवर्त्तासि, यद्वा—सुमुक्तभिरर्थ्यमानत्वाद्-
यो मोक्षस्तत्र युक्तानि—उपायतया सङ्गतानि अर्थ वा-अ-
भिधेयमाश्रित्य युक्तानि—यतिजनोचितानि शिञ्जत—
अभ्यस्यन्त, प्रपञ्चितविवेकानुग्रहाय, व्यतिरेकत आह-
निरर्थकानि—उक्ताधिपरातानि द्वितीयविवेकानि,

यद्वा—वैशेषिकान्यायनानि आकथादीनि वा 'तुः' पुनरर्थे, वज्रयत्—परिहरत् । इह च निशान्त इत्यनेन प्रशमादीनामुपलक्षितत्वात् तेषां च दर्शनादिनाभावित्वा-
द् दर्शनस्य च जिनेन्द्रभाषध्यानरूपत्वात् तस्यैव दर्श-
नविनयत्वात् अर्थतो दर्शनविनयो दर्शितः । उक्तं हि प्राक्—
“दृष्ट्वाण सव्यभावा, उवद्वा जे अहा जिनिंददि । ते
सह सहहह गुरो, दंसणविण्णो हवति तम्हा ॥ १ ॥ ” शे-
षेण तु श्रुतज्ञानशिक्षाऽभिधायिना ज्ञानदर्शनविनय उक्तः,
तत्स्वरूपमाह—“णाणं सिकखइ णाणं गुणेइ णाणेण ”
सि सूत्रार्थः ॥ ८ ॥

कथं पुनरर्थयुक्तानि शिक्षेतत्याह—

अणुमासिभो न कुप्पिजा, संति सेवेज पंडिण ।

बालेहि सह संसग्गि, हासं कीडं च वज्जए ॥ ९ ॥

‘अनुशष्ट’ इति अर्थयुक्तानि शिक्ष्यमाणः कथञ्चित् स्थलि-
तादिषु गुरुभिः परुषाकत्याऽपि शिक्षितः न कुप्येत्—न कोपं
गच्छेत्, किं तर्हि कुर्यादित्याह—‘ज्ञानि—परुषभाषणा-
विनहनात्मिकां संवत—भंजन, पण्डा-बुद्धिः सा संजा-
ताऽस्यां परिहृतः, तथा बुद्धेः—बालैः शीलहीनैर्वा पा-
श्चस्थादिभिः सह समं ‘संसग्गि’ ति प्राकृतत्वासंसर्गं
हसनं हासनं, कीडां च—अन्तःक्षरिकाप्रदलिकादानादि-
जनितां च वज्रयत्—परिहरत् सर्वेषामप्येषां विशिष्टशिक्षा-
निहेतुत्वात् लोकागमविरुद्धत्वाच्चेति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

पुनरप्यथा विनयमाह—

मा य चंडालियं कार्मी, बहुयं मा य आलवे ।

कालेण य अहिजिता, ततो भ्माइज इक्खो ॥ १० ॥

‘मा’ निषेध, चः—समुच्चयं, चण्डः कोधस्तद्वशादली-
कम्—अनृतभाषणं चण्डालीकं, भयालीकाद्युपलक्षणमतत्,
यद्वा—चण्डेनाऽऽत्मस्य चण्डेन वा अलितचण्डालः, स
चातिक्रम्याचण्डालजातिस्तस्मिन् भयं चाण्डालिक क-
र्मेति गम्येत, अथवा—अचण्ड ! सौम्य ! अलीकम्—अ-
न्यथाव्यविधानादिभिरसत्यं, गुरुवचनमागमं चेति गम्येत .
मा कार्मीः—मा विधाः, भगवदुद्दिष्टनितोत्पाटकस्वेच्छा-
लापिगोशालकवत्, बह्व्य बहुकम् अपरिमितमालजालरु-
पं ‘मा च’ इति प्राग्वत्, आर्कति स्त्र्यादिकथाऽभिध्या-
प्या लपेत्—भाषेत, बहुलापनात् ध्यानाध्ययनक्षितियान्ता-
भादिसम्भवात्, किं पुनः कुर्यादित्याह—कालः—अध्यय-
नाद्यधसरः प्रथमपौरुष्यादिस्मन, चः—पुनरर्थे, अधी-
त्य—पठित्वा, प्रच्छुनाद्युपलक्षणमतत्, ‘ततः’ अध्यय-
नात्, अनन्तरमिति गम्येत, ध्यायत्—चिन्तयत्, ‘एक-
क’ इति भावतो रागद्वेषादिसाहित्यरहितः, द्रव्यतस्तु-
विचिक्रशय्यादिसंस्थः, इत्थं हि चाण्डालिककरणाद्यनु-
त्थानमधीतार्थस्थिरीकरणं च कृतं भवतीति भावः । इह च
पादत्रयं साक्षाद्गुणसिद्धा, ध्यायित्व्यनेन मनोगुणैः,
आद्यपादोत्तरव्याख्यानद्वयेन तु कायगुणैः, एताश्च चा-
रित्रान्तगता एव . यदुक्तम्—“परिहाणजोगजुत्तो, पंसाइ
समितीहि निहि” गुतीह । एम चरित्तायारो, अट्टविहा
होइ णायवो ॥१॥” न च चारित्र्याचारस्तत्त्वधारित्रावि-

नयादतिरिच्यते इति देशतस्तस्याप्यनेनाभिधानमिति
सूत्रार्थः ॥ १० ॥

इत्यमकृत्यनिषेधः कृत्यविधिश्चोपदिष्टः कदाचिदेतद्विष-
यसम्भवे च किं करणीयमित्याह—

आहव चंडालियं कट्टु, न निणहविज करहुइ ।

कडं कडं ति भासिजा, अकडं नो कडं ति य ॥११॥

आहत्य—कदाचित् चण्डालिकं च चाण्डालिकं चाक्रूरुपम्,
यद्वा—चण्डालीकं च चण्डालीकं कृत्वा—विधाय न निहु-
वीत—न कृतमेवेति नापलपेत्, कदाचिदपि, यदा परैरप-
लक्षितो यदा वा नोपलक्षितस्तदाऽपीत्यर्थः, किं तर्हि कुर्या-
दित्याह—कृतम्—विहितं चाण्डालीकादि कृतमिति—इति
कृतमेव न भयलज्जादिभिरकृतमपि भाषेत—मूयात्, अकृतम्—
नदेवाविहितं नो कृतमिति—अकृतमेव भाषेत, न तु मायो-
परोधादिना कृतमपि, अन्यथा मृषावादादिवोषसम्भवात्,
उपलक्षणत्वाच्चास्य बहुनालपनकालाध्ययनादिविपर्ययसम्भ-
वेऽप्येतद्व्य कृत्यम् । इदं चात्राकृतं—कथञ्चिद्विदित्वात्सम्भ-
वे लज्जाद्यकुर्वन् स्वयं गुरुसमीपमागत्य—‘जह बालो जपे-
तो कज्जमकज्जं च उज्जुयं भणति । तं तह आलोपज्जा,
मायाभयविष्णुमुक्का उ ॥ १ ॥ ” इत्याद्यागममनुस्मरन् कथ-
ञ्चित् परैः प्रनीतप्रतीतं वा मनःशून्यं यथावदालोचयेत्,
ततश्चानेतान्तरगतोऽन्तरगताऽऽलोचनाख्यप्रायश्चित्तमदा-
भिधानम्, अनेन च शेषतपोमेदानामप्युपलक्षितत्वात् तपो-
विनयमाह इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

इहैव पुनः पुनरुपदेशध्वन्याद् यदैव गुरोरुपदेशस्तदैव प्र-
वर्तितत्वे निवर्तयितव्यं चेति स्यादाशङ्का, तदपनोदायाह—

मा गलियस्सेव कसं, वयणमिच्छे पुणो पुणो ।

कसं व दट्टमाइन्नो, पावगं परिवज्जए ॥१२॥

मा—निषेध, गलिः—अविनीतः, स चासावश्वश्च गत्यश्वः
स इव, कशनीति कशस्तम्, उपलक्षणत्वात् कशप्रहारं
वचनम् प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयमुपदेशं, प्रस्तावाद् गुरुणाम् . इ-
कञ्चत्—अभिलपेत् . पुनः पुनः—वारं वारम्, कोऽभिप्रायः?—य-
था गत्यश्वो दुर्विनीततया न पुनः पुनः कशप्रहारं विना
प्रवर्तते निवर्तते वा, नैवं भवताऽपि प्रवृत्तिनिवृत्त्योः पुनः पुनः-
गुरुवचनमपेक्षणीयं, किन्तु ‘कसं व दट्टमाइरणे’ ति इवश-
ब्दस्य भिन्नकमत्वात् कसं—चर्मयष्टि दट्टाऽऽकीर्णो—वि-
नीतः, स चेह प्रस्तावाद्भवः स इव, सूचकत्वात् सूत्रस्य,
सुशिष्यां गुरोरंगकारादि दट्टा, पापमेव पापकं, गम्यमान-
त्वादनुष्ठानं परिघर्जयेत्—सर्वप्रकारं परिहरेत्, उपलक्षण-
त्वादितरुच्चापुनिष्ठेत्, पठन्ति च—‘पावगं पडिबज्जइ’ ति
तत्र च पुनार्ताति पावकं—शुभमनुष्ठानं प्रतिपद्यत—अङ्गी-
कुर्यात्, इहापि प्राग्वदितरत् परिहरेत्, किमुक्तं भवति?—
यथाऽऽकीर्णोऽश्वः कशप्रहणादिनाऽऽरोहकाराभिप्रायमुपल-
भ्य कशेनाताडित एव तदभिप्रायानुरूपं प्रवर्तते निवर्त-
ते वा, तथा सुशिष्येणाप्याकारादिभिराचार्यशयमवगम्य-
वचनेनाप्रति एव प्रवर्तते . मा भूद्—यथाऽऽरोहकस्यैव
गुरोरंगयास इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

अत्र च निर्युक्तिरुक्तं गत्याकीर्णं व्याचिख्यासुः ' तत्त्वमे-
वपर्यायैर्व्याख्या ' इति तत्पर्यायानाह—

गंडी गली मराली, अस्से गोणे य हुंति एगट्टा ।

आहणे य विशीए, य मदए बावि एगट्टा ॥ ६४ ॥

गच्छति प्रेरितः प्रतिपत्त्यादिना डीयते च कूर्दमानो वि-
द्यायोगमनेनेति गण्डः, गिलत्येव केवलं न तु वहति ग-
च्छति वेति गलिः, चिषय इव शकटादौ योजितो राति
च वराति लत्तादि लीयते च भुवि पतनेनेति मरालिः—
अमी च अम्भे तुरगे गोणे च बलिघर्षे भवन्ति एका-
र्थाः—एकोऽर्थो—पुष्टतालक्षणः अनन्तरोक्तनीत्या प्रवृत्तिमि-
त्तमेवऽप्यमीषामिति कृत्वा । आकीर्यते—व्याप्यते विनयादि-
भिर्गुणैरिति आकीर्णः चः—पूरणं, विशेषणं नीतः—प्रापितः
प्रेरकाच्चित्तानुवर्तनादिभिः स्थापयति विनीतः, माति-शो-
भं स्वगुणैर्ददाति च प्रेरयितुमिच्छति नृत्तिमिति भद्रः । स
एव भद्रकः, चशब्दः इहाप्यम्भे गोणे वेति विषयानुवृत्त्य-
र्थः, अपिशब्द इह पूर्वत्र चानुक्तपर्यायान्तरसमुच्चयार्थः, ए-
काथो इति प्राग्वदिति गाथार्थः ॥ ६४ ॥

न चैव गत्याकीर्णतुल्यशिष्ययोर्गुरोरायासजननाजने एव
गुणदोषौ, किन्तु—गालसदृशस्यानाश्रयत्वादेराकीर्णतुल्यस्य
चित्तानुगतत्वादेः सम्भव इति तद्वशतः कोपनप्रसादेन अ-
पि । अत एवाह—

अणासवा थूलवया कुसीला, मिउं पि चंडं पकरंति सीसा ।

चित्ताणुया लहु दन्खावेवेया, पसायए ते हु दुरासयं पि ॥ १३ ॥

'अणासव' इति आ-समन्तात् शृण्वन्ति—गुरुवचनमाक-
र्षयन्तीत्याश्रवाः न तथा प्रतिभाषाविषयस्य तस्याश्रवणा-
दनाश्रवाः, पठ्यते च—'अणासुण' इति अस्यार्थः स एव
स्थूलम्—अनिपुणं यतस्त्वतो भाषितया वचा येषां ते स्थू-
लवचसः 'कुसीला' इति दुःशीलाः, मृदुमपि—अकोपममपि
कोमलालापिनमपि वा चण्डं—कोपनं परुषभाषणं वा प्रकुर्व-
न्ति—प्रकर्षेण विदधति शिष्याः—विनेयाः, सम्भवति श्रववि-
धशिष्यानुशासनाय पुनः पुनर्वचनात्मकं चंदमनुभवतो मृ-
दोरपि गुरोः कोप इति । इत्थं गालितुल्यस्य दोषमभि-
धायंतरस्य गुणमाह—चित्तं—हृदयं प्रक्रमात् प्रेरकस्यानुग-
च्छन्ति कसपाताननपक्ष्य जात्याश्रयदनुवर्तयन्तीति चित्ता-
नुगाः लघु-शीघ्रमेव दत्तस्य भावो दाक्ष्यम्—अबिलम्बतका-
रित्वं तेन ' उववेय ' इति उपपेता युक्ता दाक्ष्यापपेताः प्रसा-
दययुः सप्रसादे कुर्युः ' ने ' इति शिष्याः, ' हु ' पुनरर्थः, दुः-
खेनाऽऽभयन्ति तमतिकोपनत्यादिभिरिति दुराश्रयस्तर्माप,
प्रक्रमाद् गुरुं, किं पुनरनुक्तकथायमित्यपिशब्दार्थः । अत्रादा-
हरणं चण्डकद्राचार्यशिष्याः, तत्र च सम्प्रदायः—'अयन्ती-
जणवण उज्जणीणयरीए एहयणुज्जाणं साहुणो समोसरिया,
तेमि सगासं एगो जुवा उदत्तवंसो वयससहिआ उवागतो,
सो ते वंदिऊण भणति—भयवं ! अम्हे संसाराउ उत्तरेह
पव्वयामि ति, एस एमव पव्वेति ति काऊण ' धृष्यता क-
लिना कलिरि ' ति चंडकद्र आयरिय उयदिसन्ति, एस ते
नित्थारेहि ति । सोऽवि य सभावेण फरुसो, तओ सो वं-
दिऊण भणइ—भगवं ! पव्वावेह (हि) ममं ति, तेण भ-

णितो—कारं आलेह ति, आणीए लोयं काऊण पव्वाविओ
वयंसगा से अचिइ काऊण पडिगया । तेऽवि उवस्सयं
नियगं गया, विलंबिणं सूरं पंथं पडिलेहेह, परं पच्चूसे व-
आमि ति विसज्जिओ । पडिलेहिउमागओ । पच्चूसे निग्गया
पुगतो वव्वति ति भणितो । वव्वता पंथातो फिडितो चंड-
कद्रा आणुए पक्खलितो । रुमिणए हा दुदुदु सेह ति वंडएण
मत्थए आहतो, सिरं फोडितं । तहावि सम्मं सहइ वि-
मले पहाए चंडकद्रेण रुद्धिरोग्गलंतमुज्जाणो विट्ठो । हा !
दुदु कयं ति संवेगमावणेषु आमिओ । ” एवं गुरुप्रसादात्
चण्डकद्राचार्यशिष्यस्यैव सकलसमीहितावाप्तिरिति मत्वा
मनोवाक्यायैर्गुरुचित्तानुवृत्तिपरैर्भाष्यमिति । अननानन्तरेण
च सूत्रेण प्रतिरूपयोगयोजनात्मक औपचारिको विनय उक्त
इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

कथं पुनर्गुरुचित्तमनुगमनीयमित्याह—

णाऽपुट्ठो वागरे किंचि, पुट्ठो वा नाऽलियं वए ।

कोहं असवं कुब्बिआ, धारिआ पियमप्पियं ॥ १४ ॥

नापृष्टः—कथमिदम् ? इत्याद्यजल्पितः, गुरुणैति गम्यते,
व्यापृणीयात्—वदेत्, तथाविधं कारणं विना, किञ्चित्-
स्तोकमपि, पृष्टा वा न अलीकम्—अनृतं वदेत् कार-
णात्तरेण च गुरुभिरतिनिर्भत्सितोऽपि न तावत् कुर्येत्
कथंचिदुत्पन्नं वा क्रोधम् असन्त्यं—तदोत्पन्नकुर्यिकल्पवि-
फलीकरणेन कुर्वीत—विदध्यात्, कथम् ?—धारयेत्-
स्थापयेत्, मनसीति शेषः, ' पियमप्पियं ' ति इवाप्योर्ग-
म्यमानत्वात् प्रियमिवैष्टमिव सदा गुणकारणतया अप्रि-
यमपि कर्णेकद्रुकतया तदाऽनिष्टमपि, गुरुव-
चनमिति गम्यते, अत्र स्तोकपूर्वाधेन वाचा यथा
गुरुनुवर्तनीयः तथोक्तमुत्तराधेन तु मनसेति । अथ-
वा—नापृष्ट इति—न गुरुणैव किन्तु येन केनचिदपीत्यादि
क्रमेण पादत्रयं सामान्येन प्राग्वक्ष्येयं, नवरं क्रोधम् उपल-
क्षणत्वान्मानादिकथायं चोत्पन्नमसत्यं कुर्वीत । क्रोधासन्त्य-
नायामुदाहरणं संप्रदायः—' कस्स वि कुलपुत्तयस्स भाया
वरिणए वायाइओ । तओ सो जणणीए भणइ—पुत्त !
पुत्तघाययं वायसु ति, तओ सो तेण जीवगगहो गिगिहऊ-
ण जणणीसमीवमुयणीओ । भणिओ अणेण—भायवायय ?
कहिं ते आहणामि ति, तेण भणिओ—अहिं सरणागया
आहम्मंति, तेण जणणी अवलोकिया, ताए भणइ—पु-
त्त ! सरणागया आहम्मंति । तेण भणइ—कहं रोसे
सफलं करमि ति । तेण भणइ—ए पुत्त ! सव्वथ
रोसा सफलो कज्जइ । पच्छा सो तेण विसज्जिओ । ”
एवं क्रोधमसत्यं कुर्वीत, मानादिविफलीकरणे उदाहर-
णान्यागमावधारणीयानि, इत्थमुद्दिनानां क्रोधादीनां
विफलीकरणमुपदिष्टम् । सम्प्रति यथैवामुदय एव न
स्यात् तथापिदृष्टमाह— धारयेत्—स्वरूपेणावधारयेत्,
न तद्वशतो रागं द्वेषं वा कुर्यात्, प्रियं—प्रीत्युत्पादकं
शेषजनापेक्षया स्तुत्यादि, अप्रियं तादृशपरीतं निन्दादि,
तत्रादाहरणं संप्रदायः—' आसिवावदुएण यरे तिअि भू-
यसाइया रायाणमुवगया, भणति—अम्ह अमिवं उवसमेमो

सि, राहणा भणियं—सुमिणो केणोवाएणं ति । तत्थेगो भ-
णइ—अत्थिमहंगं भूयं, तं सुकळं विउव्विऊण गोपुररत्थाइ-
सु पडियइइ, तं न णिहालयव्वं, तं णिहालियं कसइ ।
जो पुण तं निहालेति सो विणस्सइ, जो पुण पिच्छिऊण
अहोमुहो ठाइ सो रोगाओ मुक्खइ । राया भणति—अलाहि
एएण अइरोसणेणं ति । विइओ भणति—महक्खयं भूयं
महति महालयं कळं विउव्वति, लंबोयरं विवियकुच्छि पं-
वसिरं एगपात्रं विसिहं विस्सरुवं अट्टइहासं भुयंतं गा-
यंतं पणक्खंतं, तं विकितरूपं वट्ठइणं जो पइसति पवंचेति
वा तस्स सत्तहा सिरं कुट्टइ, जो पुण तं सुहाहिं वायाहिं
अभिणंइति धूवपुप्फाहिं पूए सो सव्वहाऽऽमयातो
मुक्खइ । राया भणइ—अलमेएणं पि । ततितो भणइ—मम
वि एवंविहमेव णातिविसेसकरं भूयमत्थि, पियपियका-
रिणं दरिसणादेव रोगहितो मोचयति, एवं हाउ ति-
तेण तहा कए असिबं उवसंतं । एवं साधू वि आसारु-
पसे सति सहादिपडिक्कलसे च परेहिं परिभूयमाणो प-
वंविज्जमाणो हसिज्जमाणो वा तथा युव्वमाणो वा पूइज्ज-
माणो वा तं पियापियं सहेत ” । अनन च मनोगुण्यभिधा-
नाचारिविनय उक्क इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

आह—क्रोधासत्याकरणादिभिरात्मदमनोपाय उक्कः, तत्र
च बाह्येष्वपि दमनीयसु सत्सु किमिति तस्यैव दमनोपाय
उद्दिश्यतः, किं वा तदमनं फलमिति, अत्रोच्यते—

अप्यामेव दमेयव्वो, अप्या हु खलु दुइमो ।

अप्यादंतो सुही होइ, अस्सि लोए परत्थ य ॥ १५ ॥

अतति—सततं गच्छति शुद्धिसंज्ञात्मकपरिणामान्तरा-
णीत्यात्मा तमेव दमेयत्—इन्द्रियनोर्इन्द्रियदमेन मनो-
क्षेत्रविषयेषु रागद्वेषवशातो दुष्टगजमिवोन्मार्गगामिनं स्वयं
विवेकाङ्गुशेनोपशमनं नयत्, पठन्ति च—‘अप्या चेय दमे-
यव्वो’ नि स्पष्टम्, किमेवमुपदिश्यत इति आह—आत्मैव,
दुष्टव्यस्यैवकारार्थत्वात् ‘खलु’ इति यस्मात् दुइमः—दुर्ज-
यः, ततस्तदमने दमिता एव बाह्यदमनीया इति, न तद-
मनमुपदिश्यत इति भावः, उक्कं हि—“सव्वमण्ये जिणं
जियं” कः पुनरगंधगुण इत्याह—आत्मा दान्त-उप-
शममार्गीतः, सुखमस्यास्तंति सुखी, भवति, कः?—अ-
स्सिन्—इत्यनुभूयमानायुषि विनयाध्यक्षं लोके—भवे प-
रत्र च इत्यागामिनि भवान्तरे, दान्ताऽऽत्मानो हि
परमर्षय इहैव सुरैरपि पूज्यन्ते, अदान्ताऽऽत्मानस्तु
चौरपारदारिकादयो विनश्यन्ति, तथा—“सइणं मओ
कवे—ए पयंगो महुयरो य गंधेण । आहारेण य
मच्छो, बज्झइ करिसणं य गइंदो ॥ १ ॥” तद्वि-
पर्ययतस्तु—इह परत्र च तन्दन्ति, तत्र चोदाहरणम्—“दो
भायरो चोरा, तेसि उवस्सए साहुणो वासावासे उवाग-
या, तेहिं वासरत्तपरिसमसीए गच्छन्तेहिं तेसि चोराणं
अञ्जं वयं किञ्चि अपडिविज्जमाणाणं रत्तिं न भोसव्वं ति
वयं विस्सं । अञ्जया तेहिं उहाएहिं सुवड्ढयं गोमाहिसं आ-
णीयं, तत्थ अञ्जं महिसं मारुं पइउमारदा, अञ्जं मज्ज-
स्स गया, मंसइत्ता संपहारोन्ति—अज्जगे मंसे विसं पक्खि-
वामो तो मज्जइत्ताणं दाहामो, तओ अमहं सुवड्ढ गोमा-

हिसं मायेण आगमिस्सइ, मज्जइत्ता वि एवं वेव सामत्थे-
हिं ति, एवं तेहिं विसं पक्खिस्सं, आइत्तो य अत्थं गतो,
ते भायरो न भुत्ता, इयरे पयोप्परं विससंजुसेण मज्ज-
मंसेण उवभुसेण मया, मरिऊण य कुगइ गया, इयरे इह
परलोए य सुहमाणिणो जाया, एवं ताव जिम्भिवियव्वे,
एवं सेसेसु वि इंदियसु, अप्पावतो सुही होइ, अस्सि
लोए परत्थ य ।” इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

किं पुनः परिभावयन्नात्मानं दमयेदित्याह—

वरं मे अप्पा दंतो, संजमेण तवेण य ।

माइहं परेहिं दम्मंतो, बंधणेहिं बहेहि य ॥ १६ ॥

वरं—प्रधानं मे—मया आत्मा—अभिहितरूपस्तवाचा-
रूपो वा वेदः, ‘दान्त’ इति दमं प्राहितः असमञ्जस-
चक्षातो व्यावर्तितः, केन हेतुना?—संयमेन—पञ्चाभ-
विरमणादिना, तपसा च—अनशनादिना, कशब्धो द्वयोर-
प्यनपेक्षितार्था मुक्तिहेतुत्वाविरहात् परस्परसांप्रसत्तासूचना-
र्थः, सम्यग्—ज्ञानसमुच्चयार्थो वा—विपर्यये दोषदर्शनायाह—
‘मा’ प्राग्वत्, ‘अहम्’ इत्यात्मनिर्देशः, परैः—आत्मव्य-
तिरिक्तैः ‘दम्मंतो’ सि आर्षत्वाद्भिन्नः, कैः?—बन्धनैः—
बन्धादिविरचितैर्मयूरबन्धादिभिः बधैश्च—लतालकुटादिता-
डनैः, अत्रोदाहरणम्—“सैयणओ गंधहत्थी अहवीए ह-
त्थिजुहं महज्जं परिवसइ, तत्थ जुहवती जाए जाए गयक-
लभए विणासेइ, तत्थंगा करिणी आवण्णसत्ता चितेइ—
जइ कहं वि गयकलभतो जायइ, सोऽपि एतण विणासि-
ज्जिहिं सि काउं लंगति ओसरइ, जुहाहिवेण जुहं कुम्भइ-
पुणो ओसरइ, ताहे वितियततिपदिबसं जुहणं मिलइ,
ताहे एगं रिसिआसमपयं दिहं, सा तत्थ अञ्जीणा संव-
णिया य अणापरिसओ, सा पसूया गयकलहं, सो तेहिं
रिसिकुमारोहिं संहिओ पुप्फारामं सिचइ, सैयणउं सि से मा-
मं कयं । वयत्थो जानो, जुहं वट्ठइणं जुहपनि इन्णं जुहं
णं पडिवणं । गंतूणं य अण्णं सो आसमो विणासितो,
नो अत्रावि कावि एवं काहिति सि । ताहे तेरिसितो कसिया,
पुप्फफलगहियपाणी सेणियस्स रण्णो सयासं उवगया ।
कहियं चऽणेहिं—एरिसो सव्वलक्खणसंपुणो गंधहत्थी सं-
यणतो णाम । सेणिओ इत्थिगहणाय गतो । सो य इत्थी
ववयाए परिगहितो, ताहे (ए) ओहिणा आभोइयं—जहा-
अवस्सं एसो घण्पनि, ताहे नाए सो भणइ—पुत्त ! वरं ते अ-
प्पा दंतो, ए यऽसि परेहिं दम्मंतो बंधणेहिं बहेहि य । सो एव
भणिओ सयमेव रत्तीए गंतूणं आलाणखंमं अस्सितो ”
यथा हि अस्य स्वयन्दमनाम्महागुणः तथा मुक्त्यर्थिनोऽपि
विशेषनिर्जरातः, इतरथा त्वकामनिर्जरातो न तथेति सू-
त्रार्थः ॥ १६ ॥

गुर्वनुवृत्त्यात्मकं प्रतिरूपविनयमाह—

पडिणीयं च बुद्धाणं, वाया अदुव कम्मण्णा ।

आवि वा जइ वा रहस्से, नेव कुआ कयाइ वि ॥ १७ ॥

प्रत्यनीकम् इति—प्रतिकूलम्, चः पूरणे, चेष्टितमित्यु-
पस्कारः, भावप्रधानत्वाद्वा निर्देशस्य प्रत्यनीकत्वं केषा-
म्?—बुद्धानाम्—अवगतवस्तुनस्वानां गुरुणांमिति यावत्,

कया ? , वाचा , किं त्वमपि किञ्चिज्ज्ञानीषे ? , इत्येवंप्रपञ्चा विपरीतप्रकरणार्थां प्रेरितस्त्वयैवैतद्विषयमस्माकं प्रकथितमित्याद्यात्मिकया वा , अथवा-कर्मणा—संस्तारकातिक्रमण-करचरणसंस्पर्शनादिना आविः—जनसमक्षं प्रकाशदेश इति यावत् , यद्विवा-रहस्यं विविक्तोपाध्यायी ' न ' इति निषेधे एव—अवधारणे , स च ' शत्रोरपि गुणा प्राज्ञाः , दोषा वाच्या गुरोरपी ' इति कुमलनिराकरणार्थः कुर्यात् इति विवक्ष्यात् कदाचित्—परुषभाषणादावपीति सूत्रार्थः ॥१७॥

पुनः शुभ्रवर्णात्मकं तमेवाह—

य पक्खओ य पुरओ , येव किञ्चा य पिट्ठओ ।

न जुंजे ऊरुणा ऊरुं , सयणे य पडिस्सुणे ॥१८॥

न पक्षतः—दक्षिणादिपक्षमाश्रित्य उपविशेदिति सर्वत्रो-पस्कारः तद्योपपञ्चने तत्पङ्क्तिरसमविशतः तत्साम्यापादनेना-धिनयभावात् , गुरोरपि वक्रावलोकने स्कन्धकन्धरादिवा-धासम्भवात् , न पुरतः—अग्रतः , तत्र वन्दकजनस्य गुरुवचनानवलोकनादिनाऽमीतिभावात् , नैव इति पूर्ववत् कृतिः—वन्दनकं तद्वदन्ति कृत्याः दण्डादित्वाद् यमत्ववः ते चार्थादाचार्यादयस्तेषां पृष्ठतः—पृष्ठदेशमाश्रित्य , द्व-योरपि मुखादर्शनं तथाविधरसवत्ताऽभाषाद्विदोषसम्भवा-त् न युज्यात्—न संघट्टयद् अत्यासन्नोपवेशादिभिः , ऊ-रुणा—आत्मीयेन , ऊरुकृत्य संबन्धनं , तथा करणेऽत्यन्ताधिनयसम्भवात् , उपलक्षणं चैतत् शेषाङ्गस्पर्शपरि-हारस्य , शयने-शय्यायां शयित आसीनो वेति शेषः , कि-मित्याह—न प्रतिशृणुयान् , किमुक्तं भवति ?—कदाचिच्छ्र-यागतो गुरुणाऽऽकारित उक्तो वा कृत्यं प्रति न तथास्थि-त एवावज्ञया कुर्म एवमित्यादिवचनतः प्रतिजानीयात् , किन्तु-गुरुवचनसमनन्तरमेव सम्भ्रान्तचित्ता धिनयविरचि-तकराञ्जलिः समीपमागत्य पादपतनपुरस्सरमनुगृहीतोऽह-मिति मन्यमानो भगवन्निच्छामोऽनुशिष्टिमिति बंददिति सू-त्रार्थः ॥ १८ ॥

पुनस्तमेवाह—

नेव पन्हत्थियं कुञ्जा , पक्खपिण्डं व संजण ।

पाए पसारिए वाऽवि , न चिद्धे गुरुण्णिए ॥ १९ ॥

नैव पर्यस्तिका—आनुजङ्गापरिषत्स्ववेष्टनाऽऽत्मिकां कुर्यात् , पक्षपिण्डं वा बाहुद्वयकायपिण्डात्मकं संयतः—साधुः , तथा पादौ प्रसारयेत् वाऽपि नैव , वा-समुच्चयार्थः , अ-पिः—किं पुनरित इतो विक्षिपेदिति निदर्शनार्थः । अन्यच्च—न तिष्ठेत् नाऽऽसीत , क ?—गुरुणामन्तिके इति , प्रकमाव-तिसन्निधौ , किन्तुचिन्देश एव , अन्यथाऽधिनयदोषसम्भ-वात् , अथवा—'पाए पसारिए वावि' इति पाठात् पादौ प्रसा-रितौ वाऽपि , कृत्वेति शेषः , एकारस्यालाक्षणिकत्वात् प्र-सार्य वा न तिष्ठेद् गुरुणामन्तिके उचितप्रदेशेऽपीति , उपल-क्षणं चैतदण्डपादिकाऽवष्टम्भादीनामिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

पुनः प्रतिश्रवणविधिमेव सविशेषमाह—

आयरिएहिं वाहिंतो , तुमिणीओ य कयाइ वि ।

पसायही नियागही , उवचिद्धे गुरुं सया ॥ २० ॥

आचार्यैः उपलक्षणत्वादुपाध्यायादिभिः ' वाहिंतो ' इति व्याहृतः—शब्दितः ' तुमिणीओ ' इति तूष्णीकः तूष्णीशीलः न कदाचिदपि ग्लानाद्यवस्थायामपि , भवेदिति गम्यते , किन्तु—' अन्यस्यापरि निपत-त्याहृतसमाचरणधर्मनिर्वापी । गुरुवदनमलयनिस्तुतो , वचनरसवन्दनस्पर्शः ॥१॥ ' इति । प्रसादोऽयं यदन्वसद्भावेऽपि मामादिशन्ति गुरुव इति प्रक्षि-तुम्—आलोचितुं शीलमस्येति प्रसादप्रक्षी , पाठान्तरतः प्र-सादार्थी , वा गुरुपरितोषाभिलाषी ' णियागही ' इति पूर्ववत् , उपतिष्ठत मस्तकनाभिधम् इत्यादि वदन् सविनयमुपस-र्जेत् , गुरुं सदा—सर्वकालमिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तथा—

आलवंते लवंते वा , य णिसीजा कयाइ वि ।

चइत्ता आसणं धीरो , जओ जत्तं पडिस्सुणे ॥ २१ ॥

आकृति ईषत्पति—वदति लपति वा वारम्भकथा वाऽ—भिदधति न निर्वदेत्—न निषण्णो भवेत् , कदाचिदपि—व्याख्यानादिना व्याकुलतायामपि , किन्तु—त्यक्त्वा—अपहाय आसनं—पादपुच्छनादि , धिया राजतं धीरः , अक्षोभ्यो वा परीषदादिभिः , ' यत ' इति यतो यजमान ' जत्त ' इति प्राकृतत्वा-द्विदुलोपे तस्य च द्वित्वे यद्वरव आदिशन्ति तत् प्रतिशृणु-यात्—अवश्यावधेयतया अभ्युपगच्छेदिति यावत् । यथा—यत इति यत्र गुरुवः , तत्र गत्वेति गम्यते , यावो—संयमयात्रां प्रस्तावाद् गुरुपदिष्टां प्रतिशृणुयादिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

पुनः प्रतिकुपविनयमेवाऽऽह—

आसणगओ य पुच्छिजा , येव सिजागओ कया ।

आगम्मुकुडुओ संतो , पुच्छिजा पंजलीगडे ॥ २२ ॥

' आसनगतः ' इति आसनासीनो न पृच्छेत् , सू-त्रादिकमिति गम्यते , नैव शय्यागत , इति संस्तारक-स्थितः , तथाविधावस्थां विनैव्युपस्कारः , ' कदाचि-दपि ' बहुभुतत्वेऽपि , किमुक्तं भवति ?—बहुभुतनापि संशयं सति ' न '—न प्रष्टव्यम् , पृच्छताऽपि नावज्ञया , सदा गुरुव-नयस्यानार्तकमणीयत्वात् , तथा चाऽऽगमः—' जहाहि अग्नीं जलणे न मे सं , शाणाहुर् मे तपयाहि सिसं । एवार्थार (री) यं उवाचिद्विज्जा , अणेतणाणोवगओऽवि संतो ॥ १ ॥ ' किं तर्हि कुर्यादित्याह—आगम्य-गुर्वन्तिकमेत्य उक्तुटुक इति—मु-क्तासनः , कारणतो वा पादपुच्छनादिगतः सन् शान्तो वा पृच्छेत्—पर्यनुयुज्जीत , सूत्रादिकमितीहापि गम्यते , प्रकर्षेण अन्तःप्रीत्यात्मकन कुतो—विहितोऽञ्जलिः उभयकरमील-नात्मकोऽनेनेति प्रकृताञ्जलिः , प्राकृतत्वाच्च कृतशब्दस्य प-रनिपातः , ' पंजलिउड ' इति पाठे च प्रकष्टं भावान्विततयाऽ-ञ्जलिपुटमस्येति प्राञ्जलिपुट इति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

इदंशस्य शिष्यस्य गुरुणा यत् कृत्यं तदाह—

एवं विणयजुत्तस्स , सुत्तं अत्थं च तदुभयं ।

पुच्छमाणस्स सिस्सस्स , वागरिज्ज जहासुयं ॥ २३ ॥

एवम्—इत्युक्तप्रकारेण धिनययुक्तस्य—धिनयान्वितस्य सूत्र-कालिकोत्कालिकादि अर्थे च तस्यैवाभिधेयं तदुभयम्—सू-त्रार्थोभयं पृच्छतः—क्षीप्सतः शिष्यस्य—स्वयं वीक्षितस्यो-

पसम्पन्नस्य वा व्यागृहीयात्-विधिधमभिव्याप्त्याऽभिध्या-
त् व्याकुर्याद्वा-प्रकटयेत् यथा येन प्रकारेण धृतम्-आक-
र्णितं, गुरुभ्य इति गम्यते, न तु स्वबुद्धयैवोपस्थितमि-
त्याभिप्रायः । अनेन च-“आयोरे सुयविणयः, विविधवर्णः खड्ग
होइ बोद्धवः । आसस्स य निग्घाय, धिण्ण खउहंस पडिच्चणी
॥ १ ॥” इत्यागमाभिहितवस्तुविधाचार्यविनयान्तर्गतस्य,

“सुत्तं आथं च तद्वा, हियकण्णिस्सेसयं च वाणइ ।
एसो खउच्चिहो कलु, सुयविणयो होइ णायवो ॥ १ ॥
सुत्तं गाहति उज्जुत्तो, आथं च सुणावण पयत्तणं ।
जं जस्स होइ जागं, परिणामगमाइ तं तु सुयं ॥ २ ॥
निस्सेसमपरिमेसे, जाव समसे च ताव वाणइ ।
एसो सुयविणयो कलु, निहिटो पुव्वसूरीहि ॥ ३ ॥

इत्याद्यागमाभिहितस्य धृतविनयस्य साक्षादभिधानम्, यच्च
विनयं प्राबुद्धिरित्यादिना प्रतिज्ञाय ‘अभ्युद्गमं अजलि’ तथा
‘वसुगणायचरिते’ इत्यादिना ग्रन्थेनैव न तस्य शुद्धस्वरूपा-
भिधानं, किं तु-‘गिसेतं सिया अमूदरी’ इत्यादि लिङ्ग-
न्तादिपदैरुपदेशरूपतया, तदपि प्रसङ्गत एव यथायोगमा-
चार्यविनयोपदेशनपरिमिति भावनीयमिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥
उत्त० पार्श्व० १ अ० । (पुनः शिष्यस्य वार्तिनयः ‘भासा’
शब्दे पञ्चमभागे १४४४ पृष्ठ गतः ।)

इत्थं स्वगतदोषपरिहारस्मिन्धायापाधिभूतदोषपरिहारमाह-

समरेसु अगारंसु, गिहमंधिसु अ महापेहसु ।

एगो एगित्थिण सद्धि, नेव चिद्धे न संलवे ॥ २६ ॥

समरेषु-अङ्कुटीषु, तथा च चूर्णित-समरं नाम-
ज्जथ हेट्ठा लोहयाग कम्मं करेति । उपलक्षणत्वाद्दस्यान्ये-
ष्वपि नीचारूपेषु अगारेषु-गृहेषु गृहमन्थेषु च-
गृहद्वयान्तरालेषु च महापथेषु-राजमार्गादौ, किमि-
त्याह-एकः-असहायः एका-असहाया सा चासौ स्त्री
च एकस्त्री तथा सार्द्धं-सह नैव तिष्ठन्-असंलपेक्षव चोर्द्ध-
स्थानस्थो न भवेत्, न संलपेत्-न तयैव सह संभावं कु-
र्यात्, अत्यन्तबुद्धोद्भावनपरं चैकग्रहणम्, अन्यथा सस-
हायस्यापि ससहायया अपि च स्त्रिया महावस्थानं सम्भा-
षणं चैवंविधासंपदेषु दोषादिव, प्रवचनमालिन्यादिदोषसम्भ-
वान्, अथवा-सममर्गिभवेत्तन् इति समरा द्रव्यतो ज-
नस्नेहारकारणः संप्रामाः, भाषात् स्त्रीणामभिभूतत्वात् ज्ञा-
नादिजीवस्वतत्त्वघातिनः, तासामेव दृष्ट्या दृष्टिसम्बन्धाः,
तत्रह भावसमरेणधिकारः, सप्तमी चेत्यम्, ततोऽयं भा-
षार्थः-द्रव्यसमरा हि न स्युरपि प्राणापहारिणः, भाष-
समरास्तु ज्ञानादिभावप्राणापहारिण एव, विशेषतस्त्वे-
काकितायाम्, तन एवमेतद्वर्षि दादणेषु भावसमरेषु सासु
नैक एकास्त्रिया सार्द्धमगारादिषु तिष्ठन् संलपेद्वा, अने-
नापि चारित्रविनय एवोक्तः । उपदेशाधिकारश्च न पौन-
रुक्त्यम्, एवमन्यत्रापि भावनीयार्थानि सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

कदाचित्स्मलिते च गुरुभिः शिक्षिता यत्कुर्यात् तदेवाह-
जं मे बुद्धाऽणुसासंति, सीएण करुसेण वा ।

मम लाभु चि पेहाए, पयओ य (तं) पडिस्सुणे ॥ २७ ॥

यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति-शिक्षां आहयन्ति शान्ति-सा-

पचारवचसा, ‘शीलेन वे’ नि पाठः, तत्र शीलं-महाव्रतादि
उपचारासंजनकं वचोऽपि शीलं तेन, यद्वा-शीलं-समा-
धौ, ततः शीलेन-समाधानकारिणा-भद्र ! भवादृशमि-
दमनुचितमित्यादिना, परुषेण-कर्कशेन, उभयत्र वच-
सेति गम्यते, तत् प्रतिशृणुयात्-विधेयतया अङ्गीकुर्या-
दित्युत्तरेण सम्बन्धः, किमभिसम्भायेत्याह-मम लाभः-
अप्राप्तार्थमाप्तिरूपः, यन्मामनाचारकारिणममी शासन्तीति
‘पेहाए’ सि एकारस्यालालाणिकत्वात् प्रेषय-आलोच्य प्रेषया
वा एवविधबुद्ध्या ‘पयतो’ सि प्रयतः-प्रयत्नवान् पदतो
वा-तथाविधानुस्मर्यमाणसूत्रालापकादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

किमिह परत्र स्वात्यन्तोपकारि गुरुवचनमपि कस्यचिद्व-
न्यथा सम्भवति ?, येनैवमुपदिश्यते इत्याह-

अणुमासणमोवायं, दुक्कडस्स य पेरणं ।

हियं तं मअए पओ, वेस्सं भवइ ऽसाडुखो ॥ २८ ॥

अनुशासनम्-उक्तं रूपम् ‘ओवायं’ ति उपाये-मृदुप-
रुषभाषणादौ भवमोपायम्, यद्वा-‘ओवायं’ ति सूत्रत्वात्
उपपत्तनमुपपातः-समीपभवन् तत्र भवमोपपातं गुरुसंता-
गस्तरणविभ्रामणादिकृत्यं दुष्कृतस्य च-कुत्सिताच-
रितस्य प्रेरणं-हा ! किमिदमिदमिदमिदमिदमित्याद्यात्मकं
गुरुविहितमिति गम्यते, हितम्-इह परलोकापकारि, तदि-
त्यनुशासनादि मन्यते प्राक्तः-प्रज्ञावान् द्रष्टव्यम्-द्रष्टव्यापदकं
भवात्-जायते, कस्य ?-असाधोः-अपगतभावसाधुत्वस्य,
तदनेनासाधोर्गुरुवचनस्याप्यन्यथात्वसम्भव उक्त इति
सूत्रार्थः ॥ २८ ॥

अमुमेवार्थं व्यङ्गीकर्तुमाह-

हियं विगयभया बुद्धा, करुममपणुसासणं ।

वेस्सं तं होइ मूढाणं, खंति सुद्धिकरं पयं ॥ २९ ॥

हितम्-पथ्यं विगतभयाः-सप्तभयरहिताः बुद्धाः-अव-
गततत्त्वाः, मन्यन्त इति शेषः, परुषमपि-कर्कशमपि, अनु-
शासनं शिष्याणां गुरुविहितमिति प्रक्रमः, द्रष्टव्यम्-द्रष्टव्यादि
तद् इति-अनुशासनं भवति मूढानाम्-अज्ञानानां
ज्ञान्तिः-ज्ञाना शुद्धिः-आशयविशुद्धता तत्करणम्, यद्वा-
ज्ञान्तिः शुद्धिः-निर्मलता ज्ञान्तिशुद्धिस्तत्करणम्, अमूढानां
विशेषतः ज्ञान्तिहेतुत्वाद् गुर्वनुशासनस्य, मार्गवादि-
शुद्धिकरत्वापलक्षणं चैतद्, अत एव पयते-गम्यते
गुणैर्ज्ञानादिभिर्गति पदं ज्ञानादिगुणस्थानमित्यर्थः, अ-
थवा-परुषमपीति अपिशब्दो भिन्नक्रमः तत्रह हितमप्या-
यत्यां विगतभयाद् बुद्धाद्-आचार्योदः उत्पन्नमिति शेषः,
परुषं यच्छ्रुत्यसुखदमनुशासनम्, तत्किमित्याह-द्रष्टव्यं
तद्भवति मूढानां, शेषं प्राग्वादिति सूत्रार्थः ॥ २९ ॥

पुनर्विनयमेवाह-

आमणे उवचिद्धिजा, अनुव्वेऽकुक्कुए थिरे ।

अप्पुत्थाई निरुत्थाई, निसीज्जा अप्पकुक्कुई ॥ ३० ॥

आसनम्-पीठादि वर्णासु अनुवद्रे तु पावपुङ्खनं तत्र
पीठादौ उपतिष्ठन्-उपविशत्, अनुव्व-द्रव्यतो नीचे
भावनस्वरूपमूल्यादौ, गुर्वासनात् इति गम्यते, अकुक्कुवे-

अल्पमसने, न तु तिनित्यफलकवत् किञ्चित्फलति, तस्य
मृत्काराकृत्वात्, स्थिते-समपादप्रतिष्ठितनवा किञ्चल, अ-
न्यथा सस्वविराधनासम्भवात्, ईदृशप्यासने अल्पमु-
त्थानं शीलमस्यति अस्फोटयि, प्रयोजनंऽपि न पुनः
पुनस्तथानशीलः, निरुधायी-न निमित्तं विनोत्थान-
शीलः, उभयत्रान्यथाऽनवस्थितत्वसम्भवात्, एवंविधश्च
किमित्याह—निर्वीक्ष्य-आसीत् 'अणुकुङ्कु' ति अल्प-
रूपम्भः, करादिभिरल्पमेव चलन्, यथा—अल्पशब्दाऽ-
भाभिधायी, ततश्चालम्—असत्, 'कुङ्कु' ति कौ-
स्तुभे—करवन्तु अल्पमप्यलम्बेष्टात्मकमस्यत्यल्पकौस्तु-
भः, अनेनाप्यौपचारिकविनयः प्रकारान्तरेणाह इति
सूत्रार्थः ॥ ३० ॥

सम्प्रति चरणकरणविनयात्मिकामेषणात्मितिमाह—

कालेऽथ शिक्खमे भिक्षु, कालेण य पडिकमे ।

अकालं च धिवञ्जिता, काले कालं समायरे ॥३१॥

'काले' ति सप्तम्यर्थे तृतीया, काले—प्रस्ताव नि-
ष्कासे-गच्छेत् भिक्षुः, अकालनिगमे आत्मकामनादि-
शेषसम्भवात्, तथा कालेन च प्रतिक्रियते—प्रातर्निवर्त्तते
भिक्षाटनादिति शेषः, इदमुक्तं भवति-अलाभेऽपि-अलाभो
ति न साहजा, तत्रेति अहियासए' इति समयमनु-
स्मरन्, अल्पं मया लब्धं न लब्धं वेति, लाभार्थी नाट्येव
तिष्ठत्, किमित्येवमत आह-अकाल-तत्ताक्रियाया अ-
समय चेति, यस्माद्विषयकाले प्रस्तावे प्रयुग्मण्णादि-
सम्बन्धिनि 'कालामति' तत्तत्कालोचितं क्रियाकाण्डे
समाचरन्-कुर्यात्, अन्यथा कुर्यावलङ्घनीक्रियाया इवा-
भिमतफलापलम्भासम्भव इति गर्भार्थः, अनेन च काल-
निष्क्रमणादौ हेतुरुक्तः, प्रस्तावात् शेषक्रियाविषयतया वा
नेयम्, समुच्चयार्थश्च तत्रा चशब्द इति सूत्रार्थः ॥ ३१ ॥
(निर्मितश्च यः कुर्यात् 'एवणा' शब्दे तृतीयभागे ६६
पृष्ठे दर्शितम् ।)

यदुक्तं 'यतमान' इति तत्र वाग्यतनामाह—

सुकडं ति सुपकं ति सुच्छिन्नं सुहडे मडे ।

सुनिष्ठिए सुलट्टि ति, सावजं वजए मुणी ॥३२॥

सुकटं—सुष्ठु निर्धर्मितमज्जादि सुपकं—घृतपूर्णादि,
'इतिः' उभयत्र प्रदर्शने, सुच्छिन्नं—शाकपत्रादि सुहटे-
शाकपत्रादिस्तिष्ठत्वादि घृतादि वा सूर्यावलंपिकादीनां,
तथा 'मड' ति प्रक्रमान् सुष्ठु मृतं घृताद्येव सक्तुसूर्यादी,
तथा सुष्ठु निर्धर्मितमित्यतिशयेन निर्धर्म-रसप्रकल्पयन्ता-
त्मिकां गते, 'सुलट्टि' ति सर्वेऽपि रसादिभिः प्रकारैः
शोभनमिति, इति—एवं प्रकारार्थः, एवंप्रकारमन्य-
दपि साधयं प्रक्रमान्वा, वज्रयेऽमुनिः । यथा—सुष्ठु कृतं
यत्नेनारान्तः प्रतिवृत्तं, सुष्ठु पक्वं मांसाशनादि, सुच्छिन्नो-
ऽयं न्यग्रोधपादपादिः, सुहटं कदर्यादर्थजानं, सुहटो वा
घौरादिः सुमृताऽयं प्रत्यमीकाधिगवणादिः सुनिष्ठताऽयं
प्रामादकृपादिः, 'सुलट्टि' ति शोभनाऽयं कर्तुर्गर्गादिति
सामान्येनैव साधयं वचो वज्रयेऽमुनिः । निरवयं तु सुह-
टमनेन धर्मध्यानादि, सुपकस्य पचनविज्ञानादि, सुच्छि-
२६२

न्न स्नेहनिगडादि, सुहटमुष्णकरत्वादिशेषशान्तये, सुह-
टं वा कर्माणीकादि, सुमृतमस्य परिडितमरणमर्तुः, तथा
सुनिष्ठितोऽसौ साध्याचार्यविर्ये, 'सुलट्टि' ति शोभनम-
स्य तपोऽनुष्ठानमित्यादिरूपं, कारणतो या—'यद्यस्य-
कंक ति व पक्वमालेव, यद्यत्तुल्य ति व छिन्नमालेव । य-
यसलट्टे ति व कम्महेडय, वहारगढे ति व गाढमालेव ॥१॥'
इत्यासोपेक्षत् प्रयत्नकृतपक्वादिरूपं वन्दपीति । अस्मिन्
पक्वं प्रतिकरूपयोग्योऽजनात्मको वाचिकविनय उक्त इति सू-
त्रार्थः ॥ ३२ ॥

विनय एवाद्रव्यापनाय सुविनीतेनरोपदेशदानतो यद्गुरो-
र्भवति तदुपदेशविनयमाह—

रमए पंडिए सासं, इयं मडं व वाहए ।

बालं मम्मइ सासंती, गलिअस्समिव वाहए ॥ ३३ ॥

रमंत—अभिरतिमान् भवति परिडितान्—विनीतवि-
नेयान्, 'सासत्' इत्याज्ञापयन् कर्माञ्चन् प्रमान्स्त्वलिते
शिक्षयित्वा, गुरोरिति शेषः, कमिव कः ? इत्याह—हयमिव—
अश्वमिव, कीदृशम् ?—भाति मन्दतं वा मद्रस्तं-कल्याणार्थं
'वाहकः' अभवन्मः, बालम्—अज्ञं धाम्यति-विद्यते शा-
सत्, स हि सुरुदुरुप्यन कृत्येषु प्रवर्तते, तत्र इदं कुरु इदं च
मा कार्यगित्यादि पुनः पुनस्तमाज्ञापयन् शिक्षयित्वा, कमिव
कः? इत्याह—गलिम्—उक्तरूपमश्वमिव वाहक इति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

गुरोः अमहेतुत्वमुच्चावयन् बालस्याभिसन्धिमाह—

खड्दुयाहिं चवेडाहिं, अकामेहि वहेहि य ।

कल्लाणमणुमामंतं, पावदिट्टि ति मज्झइ ॥ ३४ ॥

खड्दुकाभिः—टकराभिः चपटाभिः—करतलाघातैः आक्रो-
शैः असत्यभाषणैः वधैश्च—दण्डिकादिघातैः, वशब्दादन्ये-
भ्येव प्रकारैर्दुःखहेतुभिरनुशासनप्रकारैस्तमाचार्यं कल्याणम्-
इहपरलोकहितम् अनुशासनं—शिक्षयन्तं, पापा दष्टिः—कु-
क्षिरस्येति पापदष्टिः, अयमाचार्य इति मन्यत, यथा—पापाऽयं
मां हन्ति निर्धृण्वान्, चारकपालकवत् पटानि च—'खड्दुया-
मे' इत्यादि, अत्र व्यवच्छेदफलत्वाद् धाक्यस्य खड्दुकाद्य एव
मम नापरे किञ्चिन् समीहितमस्तीत्यभिसन्धिना कल्याणम्-
नुशासनं (त) माचार्य पापदष्टिं मन्यत, यथा—वाग्भिरप्यनुशा-
स्यमानोऽसौ खड्दुकादिरूपा वाचा मन्यत इति सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥

गुरोर्गर्तहितत्वं प्राप्तिकाशायपुर्विनीताभिसन्धिमाह—

पुत्तो मे भायनाइ ति, माह कल्लाण मज्झइ ।

पावदिट्टी उ अप्पाणं, सासं दासं व मज्झइ ॥ ३५ ॥

पुत्रो मे भ्राता ज्ञानिर्गतं, अत्रैवार्थस्य गम्यमानत्वात्
पुत्र इवेत्यादि बुद्ध्याऽऽचार्यो मामनुशास्तीति साधुः—
सुशिश्यः कल्याणं-कल्याणहेतुमाचार्यमनुशासनं वा मन्यते
स हि त्रियेचयति शिष्यः—सौहार्दादसी मां शास्ति, पुर्वि-
नीतत्वे हि मम किमस्य परिहीयते ? ममैव त्वर्थेऽंश इति ।
बालोऽप्येवं किं न मन्यत इत्याह पापदष्टिम्—कुशिश्यः
पुनरात्मानं 'सासं' ति प्राकृतत्वाजितानुशासननार्पि शा-
स्यमानं शस्त्रमिव मन्यते, यथा असौ दासवन्मामाज्ञापयति,
ततोऽस्य शास्तरि पापदष्टिनाऽभिसन्धिर्वा सम्भवतीति
सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

विनयसर्वस्वमुपदेष्टुमाह—

ण कोवए आयरियं, अप्पाणं पि ण कोवए ।

बुद्धोवघाई न सिया, न सिया तोत्तगवेसए ॥ ४० ॥

न कोपयेत्—न कोपोपेतं कुर्यात्, आचार्यम्, उपलक्ष-
णत्वादपरमपि विनयार्हम्, 'आन्मानमपि' गुरुभिरिति-
परुषभाषणादिनाऽनुशिष्यमाणं न कोपयेत्, कथाञ्चित् स-
कोपतायामपि बुद्धोपघाती आचार्योपघातकृत् न स्यात्—
न भवेत्, तथा न स्यात् तुघने-व्यथ्यतेऽनेनेति तोक्-
द्वयतः प्राजनको भावतस्तु तदोपोद्भावकतया व्यथोपजनकं
वचनमेव, तद् गवेषयति किमहममीषां जात्यादिदुषकं च-
रिम् ? इत्यन्वेषयतीति तोक्गवेषकः, प्रकमाद्-गुरुणा, न स्या-
दिति आदरगथापनार्थत्वाच्च पुनरुक्तम्, यदुक्तं बुद्धोपघाती न
स्यात्तत्रोदाहरणम्—कथाञ्चिदाचार्यादिगणिगुणसम्पत्सम्पन्नितो
युगप्रधानः प्रकीर्णप्रायकर्मोऽऽचार्योऽनियतविहारितया वि-
हर्तुमिच्छन्नपि परिक्षीणजडुपाबलः कचिदकस्थान एवाव-
तस्थे । तत्रत्यध्यावकजनेन चैतेषु भगवत्सु सन्तु तीर्थे सना-
थमिति विचिन्तयता तद्वयोऽवस्थासमुच्चितस्निग्धमधुरा-
हागविभिः प्रतिदिवसमुपचर्यते स्म, तच्छिष्याश्च गुरुक-
र्मेतया कथाञ्चिद्विचिन्तयन्, यथा—किर्याच्चिरमयमजङ्गमोऽ-
स्माभिरनुपालनीयः, ततस्तमनशनमादापयितुमिच्छुयोऽ-
तिभक्तध्यावकजनानुद्दिनदीयमानमुच्चितमशनादि तस्मै न स-
मर्पयामासुः, अन्तप्रान्तादि च समुपनीय सविषादमिव त-
त्पुनरुत्त उक्तवन्तः—किमिह कुर्मः ?, यदाहशामपि भवनामुच्चि-
तमशनादि नामी विवेकावकलतया सदापि सम्पादयितुमी-
शते, आञ्जनार्थमिदधति च, यथा—अत्यन्तनिःस्पृहतया शरी-
रयापनार्थम् प्रत्यनर्पाक्षिणः प्रणीतं भक्तपानमाचार्यां नच्छुन्ति,
किन्तु—संलखनामेव विधानुमध्यवस्यन्तीति । ततस्ते तद्वचन-
माकर्ण्य मनुभर्गनभृतञ्चतसस्तमुपसृत्य सगद्गद् जगद्गद् भग-
वन् ! भुवनभवभावस्यभावावभासिष्वहन्सु चिरतरार्तातिष्व-
पि प्रतपन्तु भवन्तु भुवनमवभासवद्विधाभाति, तान्कमयमत्र
भर्याङ्गरकाल एव संलखनार्वाधगारब्धः ?, न च वयममीषां
निर्वेदहेतव इति मन्यन्मयम्, यतः—शिरःस्थिता अपि भवन्तो न
भारमस्माकममीषां या शिष्याणां कथाञ्चिदाधत्ति, ततस्तै-
रिङ्गितैरवगतं—यथाऽस्मच्छिष्यमतिविजृम्भितमेतत्, कि-
ममीषामप्रीतिहेतुना प्राणधारणम् ? न खलु धर्मार्थिनां क-
स्यचिदप्रीतिरुत्पादयितुमुच्चितां चेतमि विचिन्त्य मुहु-
लितमेव तत्पुनरुत्त उक्तम्—किर्याच्चिरमजङ्गमैरस्माभिरुपग-
धनीयान्तर्पम्बनो भवन्तश्च, तद्वग्मत्समाचरितमुत्तमा-
र्थमेव च प्रतिपद्यामहे इति तान्सां संस्थाप्य भक्तमेव
प्रत्याचक्षते । इत्येव बुद्धोपघाती न स्यादिति सूत्रार्थः ॥४०॥

एवं तावदाचार्यं न कोपयेदित्युक्तं, कथाञ्चित् कु-
पिते वा यत् हृत्यं तदाह—

आयरियं कुवियं नच्चा, पत्तिण्णं पमायए ।

विज्झन्निजा पंजलिउडे, वण्णा न पुणो ति य ॥४१॥

आचार्यम्—उक्तस्वरूपम्, उपलक्षणत्वादुपाध्यायादिकं-
मपि कुपितम्—इति सकोपमनुशासनोदासीनताभिः,
'पुरिसजाए यि तद्दा, विणीयविणयस्मि णऽन्धि अभिआगो ।

ससम्मि उ अभिआगो, जणवयजाए जद्दा आसे ॥ १ ॥'
इत्यागमात्, कृतर्वाहृष्कोपं वा दृष्ट्यप्रदानादिना ज्ञात्वा-
अवगम्य 'पत्तिण्णं' नि आर्षत्वात् प्रतीतिः प्रयोजनम-
स्येति प्रार्थनितिकं—शपथादि, अपिशब्दस्य चेह लुप्तनिर्वि-
ष्टत्वात् तेनापि प्रसादयेत् । इदमुक्तं भवति—गुरुकोपेहतु
कमबोध्याशातनामुक्त्यभावादिकं विगणयन् यथा तथा
गत्या तत्प्रसादनमेवात्पादयेत्, सर्वमपि वा प्रतीत्युत्पा-
दकं वचः प्रार्थनितिकं तेन प्रसादयेत्, यद्वा—'पत्तिण्णं'
नि प्रीत्या साम्नेव, न भेदगङ्गाद्युपवर्शनेन, एतदेवाह-
विध्यापयेत्—कथाञ्चिदुदीरितकोपानलानप्युपशमयेत्, प्र-
कर्षेण—अन्तःप्रीत्यात्मकेन कृतो—विहितोऽञ्जलिः उभ-
यकर्मीलनात्मकोऽनेनेति प्रकृताञ्जलिः, प्राकृतत्वाच्च कृ-
तशब्दस्य परनिपातः, प्रकृष्टं वा—भावान्विततयाऽञ्जलि-
पुटमस्येति प्राञ्जलिपुटः । इत्थं कायिकं मानसं च विध्या-
पनापायमभिधाय वार्त्तिकं बभ्रुमाह—वदेत्—अयात् न पुन-
रिति, अशब्दो भिन्नकर्मः, वददित्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः,
ततोऽयमर्थः—कथाञ्चित् कृतकोपानपि गुरुन् विध्यापयन्
वदेत् यथा—भगवन् ! प्रमादाचरितमिदं मम क्षमितव्यम्,
न पुनरिदमिदमाचरिष्यामीति सूत्रार्थः ॥ ४१ ॥

साम्प्रतं यथा निरपवादतयाऽऽचार्यकोप

एव न स्यात्, तथाऽऽह—

धम्मज्जियं च ववहारं, बुद्धे हाऽऽयरियं मया ।

तमायरंतो ववहारं, गरहं नाभिगच्छइ ॥ ४२ ॥

धर्मेण—ज्ञान्याविरूपेणार्जितम्—उपाजितं धर्माजितं, न
हि ज्ञान्यादिधर्मविरहित इमं प्राप्नोतीति, चः—पूरेण,
विविधं विधिवद्वाऽवहरणमनेकार्थत्वाद्वाचरणं व्यवहार-
स्तं यातकर्तव्यतारूपं, बुद्धेः—अवगततरवैः आचरितं,
सदा—सर्वकालम्, 'त' मिति सदावस्थिततया प्रतीतमेव
आचरन्—व्यवहरन्, यद्वा—यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् सु-
व्यवस्थाच्च धर्माजितो बुद्धैराचरितश्च यो व्यवहारस्त-
माचरन् कुर्वन्, विशेषेणापहरति पापकर्मैति व्यवहारस्तं
व्यवहारविशेषणमेतत्, एवं च किमित्याह—गर्हाम्—अवि-
नीतोऽयमत्येवविधां निन्दां नाभिगच्छति—न प्राप्नोति,
यतिरिति गम्यते । यद्वा—आचार्यविनयमनेनाह, तत्र धर्मा-
जनेपतो धर्मो—न धर्मातिक्रान्तः, 'जियं च ववहारं' नि
प्राकृतत्वाच्चास्य भिन्नकर्मत्वाज्जीतव्यवहारश्च, अनेन चाग-
मादिव्यवहारव्यवच्छेदमाह—अत एव बुद्धेः—आचार्येणच-
रितः सदा—सर्वकालं त्रिकालविषयत्वात् जीतव्यवहारस्य य
एवावधो व्यवहारस्तं व्यवहारं—प्रमादात् स्खलितादौ प्रा-
र्याश्चनवानरूपमाचरन् गर्हो—दण्डरुचिरं निर्दुग्धो धेत्येव-
रूपां जुगुप्सा नाभिगच्छति, आचार्या इति शेषः, न चाये
निजक उपकारी वा मम विनय इति न दण्डनीय इति ज्ञा-
पनार्थं च धर्म्यजीतविशेषणम् । पठन्ति च—'तमायरंतो मे-
हावि' नि सुगममेवेति सूत्रार्थः ॥ ४२ ॥

किं बहुना ?—

मणोगयं वक्कयं, जाणित्ताऽऽयरियस्स उ ।

ते परिगिज्झ वायाण, कम्मणा उववायए ॥ ४३ ॥

मनसि—चेतसि गतम्—स्थितं मनोगतं तथा वाक्ये व-
चनरचनात्मनि गतं वाक्यगतं, कृत्यामिति शेषः, वाक्यप्र-
हणं तु पदस्यापरिसमाप्तार्थाभिधायित्वेन क्वचिदप्रयोजक-
त्वात्, ज्ञात्वा—अवबुध्य आचार्यस्य—विनयार्हस्य गुरोः,
तुशब्दः कायगतकृत्यपरिग्रहार्थः, तत्—मनोगतादि प-
रिशुद्ध—अङ्गीकृत्य वाचा वचसः इवमित्थं कर्गमि
इत्यात्मकेन कर्मणा—क्रियया तद्विर्वर्तनात्मिकया तदुप-
पादयेत्—विदर्शयति, पठन्ति च 'मणोरुहं वक्ररुहं, जातिता-
ऽऽपरियस्स उ' अत्र च—मनसि रुचिः—अभिलाषस्तामा-
चार्यस्य ज्ञात्वा—इदममीषां भगवतामभिमतमित्यवगम्य,
वाक्ये रुचिः—पर्यवसितकार्यवाङ्मया तां च, शेषं प्राप्नुवत्,
अनेन सूत्रो विनय उक्त इति सूत्रार्थः ॥ ४३ ॥

स चैवं विनीतविनयतया यादृक् स्यात्तदाह—

चित्ते अचोह्य निष्, सिप्यं हवइ सुचोयए ।

जहोवइहं सुकडं, किञ्चाइ कुवइ सया ॥ ४४ ॥

चित्ते इति—विनीतविनयतयैव सकलगुणाभयतया प्र-
तीतः प्रसिद्ध इति यावत्, 'अचोह्य' इति यथाहि बल-
वद्विनीतधुर्यः प्रतोदात्तपमपि न सहते, कुतस्तन्निपतनम्?,
एवमयमप्यचोह्येति एव प्रतिप्रस्तावं गुरुकृत्येषु प्रवर्तते इति,
कुतः प्रेरितत्वमस्य?, नित्यम्—सदा न कदाचिदेव, स्वयं
प्रवर्त्तमानोऽपि प्रेरितोऽनुशयवानपि इत्यादिति कदा श-
ङ्कापनोदायाह—क्षिप्रम्—इति शीघ्रं भवति 'सुचोयए' इति
शाभनं प्रेरयितरि, गुराविति गम्यते, सांप्रस्कारत्वाच्च क्षि-
प्रमेव प्रेरके सति कृत्येषु वर्तते, नानुशयतो विलम्बितमेव,
पठ्यते च—'चित्ते अचोह्य सिप्यं, पससे धामवं करे' इति,
अत्र च—प्रसन्नः—प्रसस्तिमान्, नाहमाज्ञापित इत्यप्रस-
न्ना भवति, किन्तु ममायमनुग्रह इति मन्यते, क्षिप्रमेव च
नत्कुतः, 'धामवं' इति स्थाम—बले तद्वान् । किमुक्तं भवति?—
सति बले करोति, असति च सङ्कावमवाऽऽख्याति, यथा
ऽहमेनेन कारणेन न शक्नोमीति । क्षिप्रमपि कुर्वन् कदा-
चिद्विपरीतमर्थविहितं वा विद्म्यान् तद्वयवच्छेदायाह—य-
थोपविष्टम्—उपादिष्टानतिक्रमणं सुकृतम्—सुष्ठु परिपूर्णं
कृतं यथा भवत्येवं कृत्यानि करोति—निर्वर्तयति, सदा सता
वा शोभनेन प्रकारेणेति सूत्रार्थः ॥ ४४ ॥

सम्प्रत्युपसंहर्तुमाह—

गञ्जा गमह मेावी, लोए किती य जायइ ।

किञ्चारेण सरणं होइ, भूयाणं जगई जहा ॥ ४५ ॥

ज्ञात्वा—अनन्तरमल्लिमध्ययनार्थमवगम्य नमनि—त-
त्कृत्यकरणं प्रातः प्रह्वीभवति मेधावी—एतदध्ययनार्थव-
धारणशक्तिमान् मर्यादावर्ती वा, तद्गुणं वक्रमाह—लोके-
कीर्तिः सुलब्धमस्य जन्म निस्तीर्णरूपा भवोद्धारनेनेत्या-
दिका श्लाघा चशब्दाः—'एकदिग्यापिनी कीर्तिः, सर्व-
दिग्यापकं यशः' इति प्रसिद्धेश्च्यति समुच्चिनोति,
उपयमपि प्रक्रमाश्रितरेव जायते—प्रादुर्भवति, स एव
भवति, कृत्यानाम्—उचितानुष्ठानानां कलुषान्तःकरणवृ-
त्तिभिरविनीतविनयैरतिदूरमुत्पादितानां शरणम्—आश्रय

इत्यर्थः । केषां केव ?—भूतानाम्—प्राणिनां जगती—
पृथ्वी यथेति सूत्रार्थः ॥ ४५ ॥

ननु विनयः पूज्यप्रसादनफलः ततोऽपि च किमवाप्यत
इत्याह—

पुजा जस्स पमीयंति, संबुद्धा पुव्वसंभुया ।

पसन्ना लंभइस्संति, विउलं अट्ठिअं सुयं ॥ ४६ ॥

पूजयितुमर्हाः—पूज्या—आचार्यादयः यस्य इति—विबक्षि-
तशिष्योपदर्शकं सर्वनाम प्रसीदन्ति—तुष्यन्ति सम्बुद्धाः—
सम्यगवगतवस्तुतत्त्वाः, (उक्त०) (पूर्वसंस्तुतपदव्याख्या-
'पुव्वसंभुय' शब्द पञ्चमभागे १०६४ पृष्ठे गता ।) शेषविनयो-
पलक्षणं प्रतन् प्रसन्ना इति—सप्रसादाः, पठ्यते च—संपन्नाः
ज्ञानादिगुणपरिपूर्णाः सम्यग्—आधपरीताः प्रज्ञा येषां ते
सत्प्रज्ञा वा, लभयिष्यन्ति—प्रापयिष्यन्ति, किमित्या-
ह—विपुलम्—विस्तीर्णम् अर्थेन इति अर्थो—मोक्षः सप्रयोज-
नमस्येत्यार्थिकं, तदस्य "प्रयोजनम्" (पा० ४-१-१०६)
इति उक्तं, अथवा—अर्थः स एव प्रयोजनरूपोऽस्यास्ती-
त्यार्थिकः, "अत इतिठनौ" पा० (४-२-११५) इति
उक्तं, धुनम्—अङ्गोपाङ्गप्रकीर्णकार्थभेदमागमं, न तु हारि-
हरद्विगण्यगर्भाविवत् साक्षात् स्वर्गादिकम्, अनेन पूज्य-
प्रसादस्यानन्तरफले धृतमुक्तम्, व्यग्रहितफलं तु मुक्तिर-
ति सूत्रार्थः ॥ ४६ ॥

सम्प्रति श्रुतायामौ तस्यैहिकफलमाह—

स पुज्यमत्थे सुविनीयसंमाण,

मणोरुहं निट्ठइ कम्मसंपया ।

तवोसमायारिसमाहिंसंवुडं,

महज्जुइ पंचवयाइ पालिया ॥ ४७ ॥

स इति—शिष्यः प्रसादितगुरोराधिगमनश्रुतः पूज्यं—सकलज-
नश्लाघाविना पूजार्हं शास्त्रमस्येति पूज्यशास्त्रः, विनीतस्य हि
शास्त्रं सर्वत्र विशेषणं पूज्यं, यदि वा—प्राकृतत्वात् पूज्यः
शास्त्रा गुरोरस्येति पूज्यशास्त्रकः, विनीतो हि विनयः शा-
स्तारं पूज्यमपि विशेषतः पूजां प्रापयति, अथवा—पूज्यश्चासौ
शस्तश्च सर्वत्र प्रशंसास्पदत्वेन पूज्यशस्तः, सुष्ठु—आत-
शयेन विनीतः—अपनीतः प्रसादितगुरुणैव शास्त्रपरमार्थ-
समर्पणेन सशयो—दालायमानमानसात्मकोऽस्येति सुविनी-
तसंशयः, सुविनीता वा संसत् परिषदस्येति सुविनीत-
संसत्कः, विनीतस्य हि स्वयमतिशयविनीतैव परिषद्भव-
ति, 'मणोरुह' इति मनसः—चेतसः प्रस्तावाद् गुरुसम्ब-
न्धिनी रुचिः—प्रतिभासोऽस्मिन्निति मनोरुचिः, तिष्ठति-
आसते, विनयाधिगतशास्त्रो हि न कथाश्चिद् गुरुणा मप्रीति-
हेतुरिति । तथा 'कम्मसंपय' इति कर्म—क्रिया दशावध-
चकबालसामाचारीप्रभृतिरितिकर्तव्यता तस्याः सम्प-
त् सम्पन्नता तथा, लक्षणं तृतीया, ततः कर्मसम्पदा-
पलक्षितस्तिष्ठतीति सम्बन्धः, हेतौ वा तृतीया, मनोरु-
चित्वापसया च हेतुत्वम् । अथवा—मनोरुचितेव मनोरु-
चिना, तिष्ठति—आसते कर्मणां—ज्ञानाधरणादीनां सम्पद—उ-
दयादीरणादिरूपा विभूतिः—कर्मसम्पद्, अस्येति गम्यते
तदुच्छेदशक्तियुक्ततया अस्य प्रतिभासमानतयैव तद्विद्य-

तेष्वपस्वयमाणत्वात्, पठन्ते च—'मनोरुह' इति तत्र मनसो रुचि-अभिलाषो यस्मिन्स्त्वनां रुचि-स्वप्नान्ता-सानुरूपं यथा भवत्येवं तिष्ठति, कया ?-कर्मसंपदा—य-न्यनुष्ठानमाह्वयसमुत्पन्नपुलाकाद्विधिसम्पत्त्या, पठ-न्ति च—'मनोरुहं चिद्वह कर्मसंपदं' तत्र च मनोरु-चितफलसम्पादकत्वेन मनोरुचिर्ना कर्मसम्पदं शुभप्रकृ-तिरूपाम अनुभवति इति शेषः, नागार्जुनीयास्तु पठन्ति—'माण-विद्युयं संपदमुत्तमं गय' इति, इह च संपदं यथास्यात्-आश्रितसंपदम्, अन्यत् सुभममेव तपसः—अनशनाद्यात्मकस्य स्वाभावात्—समाचरणम्, यथा—तपश्च सामाचार्यं च न्य-क्षतो वक्ष्यमाणस्वरूपा समर्पणश्च—चेतसः स्वास्थ्यं तैः संवृ-तः निरुद्धाश्रयः तपस्साभाचार्यसमाधिर्नृत्तः, यथा—तप-स्साभाचार्यसमर्पणः संचुते संवरणं यस्य स तथाधि-धः, महती चानि—तपोर्दासिस्तेजोलेण्या वाऽस्येति म-हाश्रुतिः, भवतीति गम्यते, किं कुर्वन्त्याह—पञ्चमता-नि-प्राणानिपातविरमणाकीर्ति, पालयिन्वा-निरतिचारं सं-स्पृश्येति सूत्रार्थः ॥ ४७ ॥

पुनरस्यैवैदिकमासुमिकं च फलं विशेषेणाह—

स देवगंधर्वमणुस्मपृङ्ग, चइत्तु देहं मलपंकपुष्पयं ।

मिदं वा हवइ सामण, देन वाऽप्परण महिङ्गि ॥४८॥

नि चेमि ।

स—तादृगं विनीतविनयः, देव—वैमानिकज्योतिष्कैः गन्धर्वैश्च गन्धर्वानकायोपकलितैश्चैतरेभ्यः पुत्रपतिभिः म-नुष्यैश्च-महाराजाधिराजप्रभृतिभिः पुंजित-अर्चिता देव-गन्धर्वमनुष्यपुंजितः, त्यक्त्वा-अपहाय देह-शरीरम्—'मलपंकपुष्पयं' इति जीवशुद्धयपहारितया मलवन्मलः स चासौ पावे वजे वेगे पङ्के पणय ' इति वचनान् प-ङ्गश्च कर्ममलपङ्कः स पूर्व-कार्यान् प्रथमभावितया कार-णमस्येति मलपङ्कपूर्वकम्, यथा—'माश्रोउयं पिऊनुजं' इति वचनान् रक्तशुक्ले पय मलपङ्कौ तत्पूर्वकं, मिदं वा-निष्ठितार्थो वा भवति-जायते शाम्बत-सर्वकालावस्था-यी, न तु परपरिकल्पिततीर्थानकारादिकारणतः पुनरिहाग-मयानशाश्वतः, सावशेषकर्मवांस्तु देवो वा भवति, 'अप्प-रण' इति अल्पमिति-अविद्यमाने स्तमिति-कीर्तिते मोह-नीयकर्मोदयजनितमस्येति अल्पगता-लयसमर्पणः, अल्पगता वा प्रतनुष्यमानकर्मा, महती-महाप्रमाणा प्रशस्या वा ऋद्धि-चक्रवर्तिनमपि योधयेत् इत्यादिका विकर्णशक्ति-तृणाद्यादि हिंसाकोटिगिन्यादिरूपा वा समृद्धिरस्येति महाद्विक, देवविशेषणे वा, इतः-परि-समाप्तायेवमर्थे वा, एतावद्विनयश्रुतमनेन वा प्रकरणे 'अ-र्षोमि' इति गणभृतादिगुरुरपदेशतः, न तु स्वात्प्रज्ञया इति सूत्रार्थः ॥ ४८ ॥ उक्ताऽनुगमः । उत्तरं पादो १ अ० ।

साप्रतं सूत्रालापकमिष्यन्त्यावसर इत्यादि चर्चः

पुर्व्वयत् नायद्यायः सूत्रानुगमऽस्म्यलितादिगु-

णापते सूत्रसुधारणीयं, तच्चवत्स-

थंभा व कोहा व मयप्पमाया,

गुरुस्सगाये विणयं न सिक्खे ।

सो चेव ऊ तस्स अभूइमावो,

फलं व कीअस्स वहाय होइ ॥ १ ॥

'थंभा व' इति, अस्य व्याख्या-स्तम्भाद्वा मानाद्वा आत्यादिनिमित्तात् कोधाद्वा अक्षान्तिलक्षणात् माया-प्रमादादिति मायातो-निकृतिरूपायाः प्रमादाद् निद्रावः सकाशात्, किमित्याह-गुरोः सकाशे-आचार्यादः स-र्मापे विनयम्—आस्वयन्नाशिक्षाभर्षाभर्षं न शिक्षते—ने-पादने, तत्र स्तम्भात्कथमहं जात्यादिमान् जात्यादिही-नसकाशे शिक्षामीति, एवं कोधाः क्वचित्तद्वयकरणबोदिते-रोषाद्वा, मायातः शून्यं मे क्रियते इत्यादिव्याजने, प्रमादा-त्प्रकान्तोचितमनवबुध्यमानो निद्रादिव्यासङ्गेन, स्तम्भादि-क्रमापन्यासध्वत्थमवामीयां विनयविघ्नेहेतुतामाश्रित्य प्रा-धान्यव्यापनार्थः । तद्वं स्तम्भादिभ्यो गुरोः सकाशे विनये न शिक्षते, अन्ये तु पठन्ति-गुरोः सकाशे विनये न तिष्ठ-ति-विनये न वसेत, विनये नासेधत इत्यर्थः । इह च 'स एव तु' स्तम्भादिः 'विनयशिक्षाविघ्नेहेतु' तस्य जडमतेः अभूतिभाव इति—अभूतभावोऽभूतिभावः अ-संपन्नाव इत्यर्थः, किमित्याह-वधाथ भवति-गुणलक्षण-भावप्राणविनाशाय भवति । उक्तान्माह-फलमिव कीच-कस्य-कीचको-धंशस्तस्य यथा फलं वधाय भवति, सति तस्मिन्स्तस्य विनाशान् तद्वदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

जे आवि मंदि ति गुके विइत्ता,

डहरे इमे अप्पसुअ ति नच्चा ।

हीलंति पिच्छं पडिवज्जमात्ता,

करंति आमायण ते गुरूणं ॥ २ ॥

पगइ मंदावि भवंति एगे,

डहरावि (अ) ज सुअबुद्धोवेवआ ।

आयाग्मतो गुणसुद्धिअप्पा,

जे हीलिआ सिहिवि भासकुजा ॥ ३ ॥

जे आवि नागं डहरंति नष्ठा,

आमायए मे अहिआ य होइ ।

एवायस्मिं पि हु हीलयंतो,

निअच्छई जाइ पढं खु मंदो ॥ ४ ॥

आसीधिसो वावि परं सुरुद्धा,

किं जीवनासाउ परं नु कुजा ? ।

आयस्मिअप्पाया पुण अप्पमआ,

अयोहिआसायण नत्थि मुक्खो ॥ ५ ॥

जो पावगं जलिअमवकमिज्जा,

आसीधिसं वा वि हु कोयइजा ।

जो वा विसं खायइ जीविअट्टी,

एसोवमाऽऽसायणया गुरूणं ॥ ६ ॥

सिआ हु मे पावय नो डहिज्जा,

आसीधिसो वा कुविओ न भक्खे ।

सिद्धा विसं हालहलं न मारे ,
न आवि मुक्खां गुरुहीलणाए ॥ ७ ॥
जो पव्वयं सिरसा भित्तुमिच्छे ,
सुत्तं व सीहं पडिबोहइजा ।
जो वा दए सत्तिअग्गे पहारं ,
एसोवमाऽऽमायणया गुरुणां ॥ ८ ॥
मिद्धा दु सीसेण गिरिं पि भिंदे ,
सिद्धा हु मीहो कुविओ न भक्खे ।
सिद्धा न भिदिज्ज व सत्तिअग्गं ,
न आवि मुक्खो गुरुहीलणाए ॥ ९ ॥
आयरिअपाया पुण अप्पसन्ना ,
अवोहिअमायण नत्थि मुक्खो ।
अम्हा अणावाहसुहाभिकंखी ,
गुरुप्पसायाभिमुहो रमिजा ॥ १० ॥

किंच—'ज आवि' ति सूत्रं, ये चापि केचन प्रथमा-
द्योऽगम्भीराः, किमित्याह—'मन्द इति गुरुं विद्वन्वा'
स्योपशमवैचित्र्यासम्प्रयुक्त्यालोचनाऽसमर्थे. सत्प्रज्ञावि-
कल इति स्वमाचार्ये ज्ञात्वा तथा कारणान्तरस्थापनप्र-
सवयसम् उदरेऽयम्—अप्राप्तवयाः खल्वयं, तथा 'अ-
रुपश्रुत' इत्यनधीतागम इति विज्ञाय, किमित्याह—ही-
लयन्ति—सूयया असूयया वा खिसयन्ति, सूयया—अतिप्र-
हस्त्वं वयोवृद्धो बहुश्रुत इति, असूयया तु—मन्दप्रहस्त्व-
मित्याद्यभिधत्ति, 'मिध्यात्वं प्रतिपद्यमाना' इति गुरुं
हीलनीय इति तत्त्वमन्यथाऽवगच्छन्तः कुर्वन्ति आशातनां-
लघुतापादनरूपां ते—द्रव्यसाधवः गुरुणाम्—आचार्या-
णां तत्स्थापनाया अवहुमानेन एकगुर्वशातनायां सर्वे-
षामाशातनेति वदुश्चनम्, अथवा—कुर्वन्ति आशातनाम्-
स्वसम्यग्दर्शनादिभाषापहासरूपां ते गुरुणां संशान्दनी,
तन्निमित्तत्वादिति सूत्रार्थः ॥२॥ अतो न कार्या हीलनेति,
आह च—'पगइ' ति सूत्रं, प्रहृत्या—स्वभावेन कमवैचि-
त्र्यात्, मन्दा अपि—तद्वुद्धिरहिता अपि भवन्ति एक-
केचन वयोवृद्धा अपि, तथा उदराः, अपि च—अपरिणता,
अपि च—वयसाऽन्येऽमन्दा भवन्तीति वाक्यशेषः । किं वि-
शिष्टा ! इत्याह—ये च श्रुतबुद्ध्युपपत्ताः, तथा सत्प्रज्ञाव-
न्तः श्रुतन बुद्धिभावेन वा, भावनीं वृत्तिमाश्रित्याहपश्रुता
इति, संशया आचारवन्तो—ज्ञानाद्याचारसमन्विताः
गुणसुस्थितात्मानो—गुणेषु—संप्रदोषग्रहादिषु सुष्टु-भाव-
सारं स्थित—आत्मा येषां ते तथाविधा न हीलनीयाः, ये
हीलिताः—खिसिताः शिखीव—अग्निर्विबन्धनसंघाते भ-
स्मसात्कुर्युः—ज्ञानादिगुणसंघातमपनययुगिति सूत्रार्थः ॥३॥
विशेषेण उदरहीलनादेषमाह—'ज आवि' ति सू-
त्रम्, यथापि कश्चिदज्ञो नागं—सर्पे उदर इति—चाल
इति ज्ञात्वा—विज्ञाय आशातयति—किलिञ्चादिना कर्द्ध-
यति स—कर्द्धमानो नागः 'सं' तस्य कर्द्धकस्य अ-
दिताय भवति—भक्त्येण प्राणनाशाय भवति, एष उद्यन्तः ।

अयमर्थोपनयः—एवमाचार्यमपि कारणतोऽपार्गणतमेव स्था-
पितं हीलयन् निर्गच्छति जातिपन्थानम्—द्वीन्द्वयाविजा-
तिमार्गे मन्दः—अज्ञः, समारं परिअप्रतीतिं सूत्रार्थः ॥ ४ ॥
अथैव उद्यन्तदार्ष्टान्तिकयोर्महदन्तरमित्येतदाह—'आसि'
ति सूत्रं, 'आशीविषयापि' सर्गोऽपि परं सुरुष्टः—सुकु-
ष्ठः सन् किं जीवितनाशात्—मृत्योः परं कुर्यात्?, न
किञ्चिदपीत्यर्थः, आचार्यपादाः पुनः अप्रसन्ना—हीलनया
अननुग्रहे प्रवृत्ताः, किं कुर्वन्तीत्याह—अत्राधिप—निमित्तह-
तुत्वेन मिध्यात्वमहति, तवाशातनया मिध्यात्वबन्धात्,
यतश्चैवमन आशातनया गुरोर्नास्ति मोक्ष इति, अत्राधि-
मन्तानानुबन्धनानन्तसंसारिकत्वादिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ कि-
च—'जो पावगं' ति सूत्रं, यः पावकम्—अग्निं ज्वलितं
मन्तम् 'अपकांमद्' अवष्टभ्य तिष्ठति, 'आशीविषं वापि
हि—भुजङ्गं वापि हि कापयन्—रोषं प्राहयन्, यो वा
विषं खादति जीवितार्थो—जीवितुकामः, एषोपमा—
अपायप्राप्तं प्रत्येनदुपमानम्, आशातनया कृतया गुरुणां
संबन्धन्या तद्वदपाया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ अत्र वि-
शेषमाह—'सिद्धा हु' ति सूत्रं, स्यात्—कदाचिन्मन्त्रादि-
प्रतिबन्धादसौ पावक—अग्निः न दहेत्—न भस्मसात्कु-
र्यात्, आशीविषो वा—भुजङ्गा वा कुपितो न भक्षयेत्—
न खादयेत्, तथा स्यात्—कदाचिन्मन्त्रादिप्रतिबन्धादेष
विषम्—हालाहलम् अतिरौद्रं न मारयेत्—न प्राणांस्त्या-
जेयत्, एवमेतत्कदाचिद्वयति न चापि मोक्षो गुरुहीलन-
या गुरोर्गशातनया कृतया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ कि-
च—'जो पव्वयं' ति सूत्रं, यः पव्वेन सिरसा उत्तमाङ्गेन
भेल्लुमिच्छेत्, सुप्तं वा भिहं गिरिगुहायां प्रातःप्राथम्येन,
यो वा ददाति शक्यये प्रहर्णावेशेनात्र प्रहारं हस्तेन,
एषोपमाऽऽशातनया गुरुणाभिर्नि पूर्ववद्वेति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥
अत्र विशेषमाह—'सिद्धा हु' ति सूत्रम्, स्यात्—कदा-
चित्काश्चिदसुदृष्टादिः प्रभाषानिशयाच्छ्रुत्वा गिरिमपि-
पव्वेतमपि भिन्त्यात्, स्यान्मन्त्रादिसामर्थ्यास्मिहः कुपि-
तो न भक्षयेत्, स्याद्वयतानुग्रहादेन भिन्त्याद्या शक्यये प्र-
हारं दत्तेऽपि, एवमेतत्कदाचिद्वयति, न चापि मोक्षो गुरु-
हीलनया—गुरोर्गशातनया भवतीति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ एवं
पावकाद्याशातनया गुर्वशातना महन्तीत्यतिशयप्रदर्शनार्थ-
माह—'आयरिअ' ति सूत्रम्, आचार्यपादाः पुनःप्रसन्ना
इत्यादि पूर्वार्थे पूर्ववत्, यस्मादेवं तस्माद् अनायाधसु-
खाभिकाङ्क्षा—मोक्षसुखामित्यादीं साधुः गुरुप्रसादाभिमुक्त-
आचार्यादंप्रसाद उद्युक्तः सन् रमेत-यनेत इति सूत्रा-
र्थः ॥ १० ॥

जहा हि अग्गी जलणं नमंसे,

नाणाहुईभंतपयाभिभित्तं ।

एवायरिअ उवचिद्वइजा,

अखंतनाणोवगआऽवि संतो ॥ ११ ॥

जस्तंतिण धम्मपयाई भिक्खे,

तस्तंतिण वेणइयं पउजे ।

सकारणं सिरसा पंजलीयां,

कायगिरा भो मणमा अ निचं ॥ १२ ॥
 लज्जा दया मंजम बंभचेरं,
 कल्लाणभागिस्स विमोहिठाणं ।
 जे मे गुरु सययमणुमामयंति,
 तेऽहं गुरु सययं पूजयामि ॥ १३ ॥
 जहा निमेते तवणच्चिमाली,
 पभामई केवलभारहं तु ।
 एवायरिओ सुअसीलबुद्धिण,
 विरागई सुरमज्जे व इंदो ॥ १४ ॥
 जहा ममी कोमुजोगजुतो,
 णकवत्ततारागणपरिवुडप्पा ।
 से सोहई विमले अब्भमुक्के,
 एवं गणी मोहइ भिक्खुमज्जे ॥ १५ ॥
 महागरा आयगिआ महेमी,
 समाहिजोणे सुअसीलबुद्धिण ।
 संपाविउक्तामे अणुत्तराई,
 आराहण तोमइ धम्मकामी ॥ १६ ॥
 सुखा ण मेहावी सुभाभिआइ,
 सुम्मणए आयगिअप्पमत्तो ।
 आराहइत्ता ण गुणं अणेग,
 से पावई सिद्धिमणुत्तरं ति ॥ १७ ॥ वेभि ।

केन प्रकारेणेत्याह—'जहा हि अणि' इति सूत्रम् यथा आ-
 हितार्थ—कृतावसथादिप्राप्त्या ज्यलनम्—अग्नि नमस्य-
 ति, किं विशिष्टमित्याह—नानाहुतमन्त्रपदाभिप्रायम्—तत्रा-
 हुतयो—घृतपक्षेर्गादिलक्षणा मन्त्रपदानि—अग्नये स्यादित्येव-
 मादीनां तैरभिप्रायः—दीक्षानेस्कृतमित्यर्थः, एवम्—आग्नि-
 मित्रान्चार्यम् उपातष्ठन्—घ्नयेन सेवेन । किं विशिष्ट इ-
 त्याह—'अनन्तज्ञानोपगतोऽपी' इति अनन्ते स्वरूपस्याया-
 पेक्षया वस्तु ज्ञायतयेन तदन्तज्ञानं तदुपगतोऽपि सन्,
 आत्मज्ञः पुनरस्य इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ एतदेव स्पष्टयति—'जम्भ' इ-
 ति सूत्रम् यस्यान्तिके—यस्य समापे धर्मपदानि—धर्मफलानि
 सिद्धान्तपदानि शितानि—आदद्यात् तस्यान्तिके—तन्मयीय
 किमित्याह—धर्मायक प्रयुज्जित—घ्नयेन एव चैतन्यिकं तत्कुर्या-
 दिति भावः कथमित्याह—मन्त्रकार्येदंभुत्थानादीनां पूर्वाङ्गेन
 शिष्या—उत्तमाङ्गेन प्राञ्जलिः—प्राहताञ्जलिः सन् कायन-
 वेदेन गिरा—याया मस्तकेन चन्दे इत्यादिरूपया 'भो' इति
 शिष्यामन्त्रणे मनसा 'च' भावप्रतिबन्धकत्वेन नित्यं—सदेव
 सत्कारयन्, न तु सूत्रग्रहण एव, कुशलागुबन्धव्यवच्छे-
 दप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ एवं च मनसा कुर्यादित्या-
 ह—'तज्जन्दय' इति सूत्रम्, लज्जा—अपवादोपपत्त्या दया—अ-
 जुवासा संयमः—पृथिव्यादिजानावपयः प्रत्यक्षम्—विशुद्ध-
 तपाऽनुष्ठानम्, एतज्जानविधिपक्षेण, गुण्या कुशलपक्षेण-
 तत्कथं यदप्राणनागिनो जीवस्य विशेषाध्वानम्—कर्मम-
 लापनयनस्थानं वतन्, अनेन य मा गुरुव—आचार्याः 'स-

ततम्—अनवगतम् अनुशासयन्ति—कल्याणयोग्यतां नयन्ति
 तानहंमयभूतान् गुरुन् सततं पूजयामि, न तेभ्योऽन्यः
 पूजाहं इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ इत्यनेन पूज्या इत्याह—'जह'
 इति सूत्रम्, यथा निशान्तं—राज्यवसाने, निवस इत्यर्थः
 तपन् अविर्माली—सूर्यः प्रभासयति—उद्योतयति केवलम्—सं-
 पूर्णं भारतम्—भरतक्षेत्रं, तुशन्नावन्यच्च क्रमेण एवम्—अवि-
 र्मालीवाऽऽचार्यः धृतेन—आगमन शीलेन—परद्रोहविरति-
 रूपेण बुद्ध्या च स्वाभाविक्या युक्तः सन् प्रकाशयान् जी-
 र्वादिभावानिति । एवं च वर्तमानः सुसाधुभिः परिचृतो
 विराजते सुरमध्ये इत्येव—सामानिकादिमध्यगत इव इन्द्रः
 इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ किञ्च—'जह' इति सूत्रम्, यथा शशी-
 चन्द्रः कौमुदीयोगयुक्तः—कार्तिकपौर्णमास्यामुदित इत्यर्थः
 स एव विशिष्यते—नक्षत्रतारागणपरिचृतात्मा—नक्षत्रादि-
 भिर्युक्त इति भावः, जह—आकाशे शोभते । किं विशिष्टे
 च ?—विमलेऽब्भमुक्ते अब्भमुक्कमेवात्यन्तं विमलं (तत्)
 भवतीति ज्ञापनार्थमेतत्, एवं चन्द्र इव गणी—(तत्)
 आचार्यः शोभते भिक्षुमध्ये साधुमध्ये, अतोऽयं महत्वा-
 त्पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ किञ्च—'महागर' इति सूत्रम्,
 महाकरा ज्ञानादिभावयन्तोपक्षया आचार्या महेषिणा—मा-
 तृपिणः, कथं महेषिण इत्याह—समाधियोगधृतशीलबुद्धि-
 मि—समाधियोगे—शमविशयेः धृतेन—द्रोहशङ्काभ्यासेन
 शीलेन—परद्रोहविरतिरूपेण बुद्ध्या च औपचितिक्यादिरू-
 पया अन्ये तु व्यावृत्ते—समाधियोगधृतशीलबु-
 द्धीनां महाकरा इति । तानेवभूतानाचार्यान् संपाप्नु-
 कामोऽनुत्तराणि ज्ञानादीनि आराधयदित्यकरण-
 न सहृदय, अपि तु नोपपेद—अमहत्करणेन तां
 प्राहयेत् धर्मकामो निजार्थं, न तु ज्ञानादिकतापेक्षया
 ऽपीति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥ 'साध्या ण' इति सूत्रम्, श्रु-
 त्वा मेधावी सुभाषितानि गुर्वाराधनफलाभिधायीति, किमि-
 त्याह—शुद्धपथेदाचार्यान् अममत्तां—निद्रादिरहितस्त-
 दासां कुर्यादित्यर्थः, य एवं गुरुश्रुत्वापरः स आराध्य
 गुणान्—अनेकान् ज्ञानादीन् प्राप्तानि सिद्धिमनुत्तरां मु-
 क्तिमित्यर्थः, अनन्तरं सुकुलादिपरम्परया वा ब्रवीमीति
 पूर्ववत् सूत्रार्थः ॥ १७ ॥ दश० ६ अ० १ उ० ।

मूलाउ खंधप्पमो दुमस्त,

खंधाउ पच्छा समुत्तिने साहा ।

साहप्पमाहा विरुहंति पत्ता ।

तसो सि पुणं च फलं रसो अ ॥ १ ॥

एवं धम्मस्म णिओ, मूलं परमो मे मुक्खो ।

जेण किंति सुचं भिग्घं, नीसिभं च भिग्घच्छइ ॥ २ ॥

विनर्वाचकास्वानव द्वितीय उच्येत, तेषदमादिमे सु-
 त्रम्—'मूलाउ' इत्यादि, अस्य व्याख्या—यू।द—आदि-
 मतन्धान् स्कन्धप्रभयः—स्थुडोत्पादः, कस्सेत्याह—मु-
 र्य—घृतस्य ततः—स्कन्धान् सफायां पश्चात्—
 तदनु समुपगन्ति—आत्मानं प्राप्नुवन्त्युत्पद्यन्त इत्यर्थः ।
 कास्ता इत्याह—शाखा—तद्भुजाकल्पाः, तथा—शाखा-
 भ्य—उत्कलक्षणाभ्यः प्रशाखास्तद्वद्भूता विरोहन्ति—जा-

एते-तथा तेभ्योऽपि पत्राणि-पर्णानि विगहन्ति ततः-तदन्तरं 'स' तस्य द्रुमस्य पुष्पं च फलं च यस्य फलगत एवैते क्रमेण भवन्तीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एवं दृष्टान्तमभिधाय दार्ष्टान्तिकयोजनामाह-'एवं' ति सूत्रम्-एवं-द्रुममूलवत् धर्मस्य-परमकल्पवृक्षस्य विनयो मूलम् आदिप्रबन्धरूपं 'परम' इत्यस्य रसः 'मे' तस्य फलरसबन्धोक्तः, स्कन्धादिकल्पानि तु देवलोक-मनसुकुलाराममादीनां, अतो विनयः कर्तव्यः किं विशिष्ट इत्याह-येन-विनयेन कर्तुं-सर्वत्र शुभप्रसादरूपां तथा श्रुतम्-अङ्गप्रविष्टाद् अप्यम्-प्रशंसास्पृश्यं निःशेषम् संपूर्णम् आधिगच्छति-प्राप्नोतीति ॥ २ ॥

अविनयवता दोषमाह-

त्रे अ चंडे भिए थदे , दुव्वार्ह नियडी सदे ।

धुज्जह मे अविणीअप्पा , कट्टे सो अयये जहा ॥३॥

विणये पि जो उवाएणं, चोइओ कुप्पई नरो ।

दिवं सो भिरिभिजंति , दंडेण पडिमेहण ॥ ४ ॥

'अ अ' ति सूत्रं, यः चण्डो-गेषणो मृगः-अङ्गः हित-मप्यङ्गो ह्यति तथा स्तब्धो-जात्यादिमदान्मलः दुर्गो-अप्रियवक्ता निवृत्तिमान्-मायेगेतः शूद्रः-सेयमयोग्यवना-हतः, एभ्यो दोषेभ्यो विनये न करोति यः उहान्तऽसौ पापः संसारलोतमा अधिनीतात्मा-सकलकल्याणै-कान्तर्यनयनयस्वरहितः । किमवेत्याह-काष्ठं अनांग-तं-नद्यादिप्रवाहनिपतितं यथा तद्वद्वान् सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किं च-'विणये पी' ति सूत्रम्, विनयम्-उत्कलक्षणं यः उपायनापि-एकान्तमृदुमणनादलक्षणनापि अपि-शब्दस्य व्यर्थहितः संबन्धः, चादितः-उक्तः कुर्याति-हृष्यति नरः । अत्र निदर्शनमाह-दिव्याम्-अमानुषी-म् अथौ-नरः । श्रियं-लक्ष्मीम् आगच्छन्तीम्-आत्म-नो भवन्तीम् दण्डेन काष्ठमयेन प्रतिपद्यति निषा-र्याति । एतदुक्तं भवति-विनयः संपदा निमित्तं, तत्र स्थ-लितं यदि काश्चिच्छादयति स गुणस्तत्रापि गेषणगेन घस्तुत संपदा निषेधः, उदाहरणं चात्र दशाराजयः कु-क्षपागतश्रीयार्थनाप्रणयभक्तकारणस्तद्रहितास्तदभक्तकार्ग-श्च तदुक्तः कृष्ण इति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

अविनयदोषादर्शनायमेवाह-

तेहव अविणीअप्पा, उववज्झा हया गया ।

दीमंति दुहमेहंता, आभिओगमुवडिआ ॥ ५ ॥

तेहव सुविणीअप्पा, उववज्झा हया गया ।

दीमंति सुहमेहंता, इड्डि पत्ता महायसा ॥ ६ ॥

'तेहव' ति सूत्रम्, तथैवेति-तथैवेति अविनीतात्मानः-विनयवता अनात्मका, उपवाहानां-गजादृक्प्रमानामेते क्रमेण इत्युपवाह्याः हयाः-अश्वाः गजा-हस्तिनः, अथनृपेनतन्माहिकारीनामिति । एते किमप्याह-दृ-श्यन्ते-उपलभ्यन्ते एव मनुष्यादौ अविनयवतेषु उभयलो-कधारिणा यवनादिषोढाः दुःखम्-अङ्गशूलणम् ए-वयन्ते-अनेकाथेवाऽनुभवन्ते, आभिचार्य-कर्क-

रभावम् उपस्थिताः-प्राप्ता इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ एतेष्वे-व विनयगुणमाह-'तेहव' ति सूत्रम्, तथैवेति-तथैवेति सुविनीतात्मानः विनयवन्त आत्मका औपवाह्या राजा-दीनां हया गजा इति पूर्ववत् । एते किमप्याह-दृश्यन्ते-उपलभ्यन्ते एव मनुष्य-आह्लादलक्षणम् एवमानाः अ-नुभवन्तेः शुद्धि प्राप्ता इति विशिष्टभूषणालयभोजनादिभाव-तः प्राप्तयेव महायशसो-विश्रान्तसङ्गा इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

एतदेव विनयाऽविनयकं न मनुष्यान्धिकृत्याह-

तेहव अविणीअप्पा, लोगभि नरनारिओ ।

दीमंति दुहमेहंता, आयाविगलितेदिआ ॥ ७ ॥

दंडसत्था परिज्जुआ, अमम्भवपणेहि अ ।

कलुणा विवज्जच्छंदा, खुप्पिवासाहपरिगया ॥ ८ ॥

तेहव सुविणीअप्पा, लोगसि नरनारिओ ।

दीमंति सुहमेहंता, इड्डि पत्ता महायसा ॥ ९ ॥

'तेहव' ति सूत्रम्, तथैव-तथैव इय अविनीतात्मान इति पूर्ववत् । लोकं आस्मन्मनुष्यलोकं, नरनार्य इति प्रकटार्थं दृश्यन्ते तु स्वमेधमाना इति पूर्ववत्, क्षाराः (ता) कस्यघातवर्णाङ्गनशरीराः विगलितेन्द्रियाः अपनीतना-मिकाशीन्द्रियाः पारदारिकादय इति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥ तथा 'दंड' ति सूत्रम्, दण्डा-वेचदण्डादयः शस्त्राणि सङ्घादा-नि ताभ्यां परिजीणां-ममन्तना दुर्बलभावमापावताः तथा 'असम्यक्चरन्तश्च' खरककशादिभिः पारजाताः, त पयभूताः सतां करुणाहेतुव्याक्करुणा-दाना व्यापञ्चच्छन्द-सः परायत्तनया अनेतस्वार्थप्रियाः कुया-बुभुक्षया पिपा-सया-तृषा परिगता-व्याप्ता अस्मादिनिगधस्ताकदानाभ्या-मिति, एवमह लोकं प्रागविनयोपासकमानुभावतः एवंभू-ताः परलोकं तु कुशनाप्रवृत्तदुःखितनरा विजया इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥ विनयफलमाह-'तेहव' ति सूत्रं, तथैव-विनीततथैव इय सुविनीतात्मानो लोकं आस्मन्नरनार्य-इति पूर्ववत् । दृश्यन्ते सुखमेधमानाः शुद्धि प्राप्ता महाय-शस इति पूर्ववदेव, नयमे-व्याप्यतनूगुजजना उभयलो-कसाफल्यकारिण एते इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥

एतदेव विनयाऽविनयकं न मनुष्यान्धिकृत्याह-

तेहव अविणीअप्पा, देवा जवखा अ गुज्जका ।

दीमंति दुहमेहंता, आभिओगमुवडिआ ॥ १० ॥

तेहव सुविणीअप्पा, देवा जवखा अ गुज्जका ।

दीमंति सुहमेहंता, इड्डि पत्ता महायसा ॥ ११ ॥

'तेहव' ति सूत्रं, तथैव-यथा नरनार्यः अविनी-तात्माना-भवन्तेऽकृतविनयाः देवा-देवानांका उदा-तत्प्रा यक्षाश्च-अनृगाश्च गुह्यका-मवनर्षात्तनः, त-एते दृश्यन्ते आगमभाष्येषुया दुःखमेधमानाः पराक्षा-करणप-वृद्धदशनादिना-अतिगाम्यदुर्पस्थिता अतियोग-आह्लाप्रदानलक्षणोऽप्याम्नायमिथापी तदभाव आभयोर्ये कर्मकामाभिमित्ययः, उपास्यताः-प्राप्ता इति सूत्रार्थः ॥ १० ॥ विनयफलमाह-'तेहव' ति तथैव-पूर्ववत् सुवि-नीतात्मानो-जन्मान्तररुपाविनया निरतिचार्यमोराध्या

इत्यर्थः, देवा यक्षाश्च गुह्यका इति पर्यवेक्ष्य, दृश्यन्त सु-
खमेधमाना अहत्कल्याणाश्च, श्रद्धां प्राप्ता-इति देवा-
विष्णादप्राप्तयेया महायसशने विख्यातमद्गुणा इति सू-
त्रार्थः ॥ ११ ॥

एवं नारकापेहेन व्यवहारतो येषु सुखदुःखसंभवस्तेषु वि-
नयाधिनयफलमुक्तम् । अधुना विशेषतो लोकोत्तरविनयफ-
लमाह -

जे आयरिअउवज्झा-याणं सुस्सुसोवयणकरा ।
तेसि सिक्खा पवड्ढन्ति, जलसित्ता इव पायवा ॥ १२ ॥
अप्पणद्धा परद्धा वा, मिप्पा णेउणिआणि अ ।
गिहिणा उवभोगद्धा, इहलोगस्स कारणा ॥ १३ ॥
जेणं वंधं वहं धोरं, परिआवं च दारुणं ।
सिक्खमाणा निअच्छन्ति, जुत्ता ते ललिइदिआ ॥ १४ ॥
तेऽपि तं गुरुं पृच्छन्ति, तस्म सिप्पस्स कारणा ।
सक्कारंति नमंसंति, तुद्धा निदेमवत्तिणा ॥ १५ ॥
किं पुणं जे सुअग्गाही, अणनहिअकामए ।
आयरिया जे वए भिक्खु तम्हा तं नाइवत्तए ॥ १६ ॥

' जे आर्याअ ' इति सूत्रं, य आचार्योपाध्याययोः-प्रती-
तयोः शुश्रूषावचनकरा-पूजाप्रधानवचनकरणशीलास्ते-
षां-पुण्यभाजां शिक्षा-प्रदणानयनालक्षणा भावा-
धेरूपाः प्रवृत्तन्त-वृद्धमुपयान्ति दृष्टान्तमाह-जल-
सिक्का इव पादपा-वृत्ता इति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥
एतच्च मनस्याधाय विनयः कार्य इत्याह-आत्मार्थम्-
आत्मनिर्मित्तमनेन मे जीविका भाविष्यतीति, एवं परार्थ-
धा-परनिमित्ते वा पुत्रमहेमनदप्राप्त्यर्थमन्येवं शिल्पा-
नि-कुम्भकारक्रियादीनि नैपुण्यानि च-आलेख्यादिक-
लालक्षणानि गृह्णन्-असंयता उपयोगार्थम्-अश्र-
यानादभोगाय, शिक्षन्त इति वाक्यशेषः । इह लोकस्य
कारणम्-इह लोकानिमित्तमिति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ येन-
शिल्पादिना शिष्यमाणेन बन्धे निगड्यादिभिः बधं
कषादिभिः धोरं-रोद्धे परितापं च दारुणम्-पतज्ज-
नितमनिष्टे निर्भस्मनादिवचनजनितं च शिक्षमाणा गुरोः
सकाशात् नियच्छन्ति-प्राप्नुवन्ति ' युक्ता ' इति नियुक्ताः
शिल्पादिप्रहणे न ललितेन्द्रिया-गर्भेश्वरा राजपुत्रादय
इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ तेऽपीत्यरे शिल्पादि शिक्षमाणास्ते
गुरुं बन्धादिकारकमपि पृच्छन्ति सामान्यतो मधुरवचना
मिनन्दतेन तस्य शिल्पस्यैवस्य कारणान्, तन्निमित्तत्वा-
दिति भावः । तथा सत्कारयन्ति-वस्त्रादिना, नमस्यान्ति-
अञ्जलिप्रदार्पणादिना । तुष्टा इत्यमुत् इदमवाप्यत इति दृष्टा-
निर्देशवर्तिनः-आशाकारिण इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ यदि
तावदेतेऽपि तं गुरुं पृच्छन्ति अतः-किं सूत्रं, किं पुनर्यः
साधु श्रुतप्राप्ता-परमपुरुषप्रणीतागमप्रदणामित्वाणी ' अ-
नन्तहितकामुक ' मोक्षे यः कामयत इत्याभिप्रायः, तेन तु
पुनरां गुण्यं पूजनीया इति । यतश्चैवमाचार्या यद्वन्ति
किंतिप तथा तथाऽनेकमकारं भिक्षु-साधुस्तस्मात्तदा-

आर्यवचनं नातिवर्तेत, युक्तत्वात्सर्वमेव संपादयेदिति सू-
त्रार्थः ॥ १६ ॥

चिनयोपायमाह-

नीअं सिअं गई ठाणं, नीअं च आसणाणि अ ।
नीअं च पाए वंदिआ, नीअं कुआ अ अजलि ॥ १७ ॥
मंघडुत्ता काण्णं, तद्वा उवहिणामवि ।
खमेह अवराहं मे, वइअ न पुणुत्ति अ ॥ १८ ॥
दुग्गओ वा पओण्णं, चोइओ वइई रहं ।
एवं दुब्बुद्धिकिआणं, वुत्ता वुत्ता पकुव्वई ॥ १९ ॥
(आलवंते लवंते वा, न निसिआइ पडिस्सुणे ।
मुत्तूण आमणं धीरो, सुस्ससाए पडिस्सुणे ॥)
कालं छंदोवयारं च, पडिलेहिता ण हेउहिं ।
तेण तेण उवाएणं, तं तं संपडिवावए ॥ २० ॥

नीचां शय्या-संस्कारकलक्षणमाचार्यशय्यायाः सकाशा-
त्कुर्यादिति यागः, एवं नीचां गतिम् आचार्यगतः, तत्पूजतो
नानिदृशेण नानिदृशेण यायादित्यर्थः । एवं नीच स्थानमाचा-
र्यस्थानात्, यत्राचार्य आस्त तस्मात्नीचतर स्थानं स्थान-
व्यभिक्तं भावः । तथा नीचानि लघुतराणि कदाचित्कार-
णजाते आसनानि पीठकानि तस्मिन्नुपविष्ट तदनुज्ञात, सं-
वत, नान्यथा । तथा नीच च सम्यगवचनोक्तगाहः सन् पादा-
याचार्यसक्तो वन्देत्, नावहथातथा कचित्प्रश्नादौ नीचं नम्र-
कायं कुर्यात्-संपादयेद्वाञ्छितं, न तु स्थाणुवस्तत्त्व एवमिति सू-
त्रार्थः ॥ १७ ॥ एवं कार्यधिनयमभिधाय वाग्वचनयमाह-संघाट्टय-
स्पृष्टा कायन-देहेन कथञ्चिन्नात्राविधप्रदेशोपविष्टमाचार्यं
तथा उपधिनाऽपि-कल्पादिना कथञ्चिन्मंघद्वयं मिथ्यादु-
ष्कृतपुरःसरमभिवन्द्य क्षमस्य-सहस्रव अपराधं-दोषं
मे मन्दभाग्यस्यैवं वन्द-श्रयात् न पुनरिति च-नाह-
मेन भूयः कारिण्यामीति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥ एतच्च बुद्धिमान्
स्वयमेव करोति, तद्वन्त्यस्तु कथमित्याह-दुर्गौरव-ग-
लितलीवहवम् प्रतोदेन-आगदगडलक्षणं चोदिता-
विद्धः सन् वर्हान-नयति कापि रथं-प्रतीतम्, ए-
वं-दुर्गौरव दुर्बुद्धिः-अहितावहवुद्धिः शिष्यः कृत्याना-
म्-आचार्यादीनां कृत्यानि वा-तदभिर्वाचितकार्याणि
उक्त उक्त-पुनः पुनर्भाहित इत्यर्थः, प्रकरोति-नि-
ष्पादयति प्रयुङ्क्ते चेति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥ एवं च कृतान्यमू-
नि न शोभनानीत्यतः (आह)-कालं-शरदाविलक्षणं,
छन्दः तदिच्छारूपम् उपचारम्-आराधनाप्रकारं, च-
शब्दादेशादपरिग्रहः, एतत् प्रत्युपेत्य-ज्ञात्वा हेतुभिः-
यथानुरूपैः कारणैः, किमित्याह-तत तेनोपायेन गृहस्थाव-
ज्जेनादिना तप्तम्-पित्तद्वगदिरूपमशनादि सम्प्रतिपाद-
यत्, यथा काले शरदादौ पित्तद्वगदिभोजने प्रयातनिवाना-
दिकृपा शय्या इच्छानुलोकं वा यद्यस्य हितं रोचते च
आराधनाप्रकारोऽनुलोकं भाषणं प्रस्थाप्यासवैय्यावृत्त्य-
करणादेशेन अनुपदेशाद्युचितं निष्ठावनादिभिर्हेतुभिः श्ले-
ष्माद्याधिक्यं विहाय तदुचितं संपादयेदिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

किञ्च-

विचिती अविशीअस्स, संपची विणिअस्स य ।
अस्सेयं दुहन्तो नायं, सिक्खं से अभिगच्छह ॥ २१ ॥
जे आवि चंडे महह्विगारेय,
पिसुणे नरे साहसहीणपेसणे ।
अदिदुधम्मे विणए अकोविण,
असंविभागी न हु तस्स सुक्खो ॥ २२ ॥
निदेसविची पुण जे गुरुणं,
सुअत्थधम्मा विणयम्मि कोविआ ।
तरितु ते ओषमिणं दुरुत्तरं,
खचितु कम्मं गइमुत्तमंगय ॥ २३ ॥ सि वेमि ।

विपत्तिरविनीतस्य ज्ञानादिगुणानां, संप्राप्तविनीतस्य च ज्ञानादिगुणानामेष, यस्मैतत्—ज्ञानादिप्राप्त्यप्राप्तिसूय-
म् उभयतः—उभयाभ्यां विनयाऽविनयाभ्यां सकाशा-
त् भवतीत्येवं 'ज्ञानम्-उपादेयं चैतर्दानं भवति शिष्याम्-
महणालेखनारूपम् अतो—इत्यर्थः—अभिगच्छति प्रा-
प्नोति, भावन उपादेयपरिष्कारादिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥ एत-
देव दृढयविनीतफलमाह—यश्चापि चरहः—प्रव्रजि-
तोऽपि रोषणः—अग्निगौरवमतिः—अग्निगौरवं अभिनिधि-
ष्टः पिशुनः—पृष्ठभांसखादकः नरो—नग्नयज्जनो न भा-
वनरः साहासिकः—अकृत्यकरणपरः हीनप्रणः—हीन-
शुर्वाकापरः अहृष्टमा—सम्यगनुपलभ्यभूताधिधर्मं वि-
नयेऽकोविदो—विनयाविषयेऽपारिहृतः असंविभागी—यत्र क-
श्चन लाभं न संविभागवान् । य इत्यर्थः—उपाधर्मो नैव तस्य
भोक्तः, सम्यग्दृष्ट्याप्यवत इत्येवधिसंज्ञाभावादिति
सूत्रार्थः ॥ २२ ॥ विनयफलाभिधानोपसंहरमाह—निदेश-
आज्ञा तद्वर्तिनः पुनर्ये गुरुणाम्—आचार्यादीनां भूतार्थधर्मा-
ज्ञाने प्राकृतशैल्या धृतधर्मार्थाः, गीतार्था इत्यर्थः, विनयं
कर्तव्यं कोविदा—विपाश्चता य इत्यर्थः—भूतास्तीर्त्वा ते महास-
त्त्वाः आश्रमेन—प्रत्यक्षोपलभ्यमानं संसारममुद्रं दुरुत्तर
तीर्त्तव्यं तीर्थो, चरमभवे कर्वालत्वं च प्राप्यति भावः, ततः
क्षपयित्वा कर्म निर्वचये भयोपप्रादिसंज्ञितं गतिमुत्तमां
सिद्धिमाख्यां गताः—प्राप्ताः । इति प्रवीमिति पूर्ववदिति सूत्र-
ार्थः ॥ २३ ॥ दृष्टो १ अ० २ उ० ।

इह च विनीतः पूज्य इत्युपदर्शयमाह-

आयारिअं अग्गिमाहि अग्गी,
सुस्ससमाणो पडिजागरिजा ।
आलोहअं हंगिअमेव नच्चा,
जो छंदमाराहयई स पुज्जो ॥ १ ॥
आयारमहा विणयं पउंजे,
सुस्सममाणो परिगिज्ज वक्कं ।
जहोवइहं अभिक्खमाणो,
गुरुं तु नासाययई स पुज्जो ॥ २ ॥

२१४

रायणाहिएसुं विणयं पउंजे,
डहरा अवि अ जे परिआयजिह्वा ।
नीअत्तणे वडुह सच्चवाई,
उवायवं वक्करे स पुज्जो ॥ ३ ॥
अआयउंछं चरई विसुद्धं,
जवणट्टया समुआणं च निच्चं ।
अलसुअं नो परिदेवइज्जा,
लकुं न वीकत्थइ (वा) स पुज्जो ॥ ४ ॥
संधारसिज्जासणभत्तपाणे,
अप्पिच्छया अइलाभेऽविसंते ।
जो एवमप्पाणभितोसइज्जा,
संतोसपाहचरणं स पुज्जो ॥ ५ ॥
सक्का सहउं आयाइकंटया,
अआं मया उच्छहया नरेणं ।
अणामए जो उ सहिज्ज कंटए,
वईमए कअसरं स पुज्जो ॥ ६ ॥
मुहुत्तदुक्खाउ हवति कंटया,
अआं मया तेऽवि तओ सुउदुरा ।
वाया दुरुत्ताणि दुरुदुराणि,
वेराणुवंधीणि महअभयाणि ॥ ७ ॥

आचार्यः—सुत्रार्थप्रदं तत्स्थानीयं वाऽन्यं त्रयेष्टार्यं, किमि-
त्याह—अग्निमिव तेजस्मायमिव आदित्याग्निः ब्राह्मणः शु-
भ्रमाणः—सम्यक्तेजमानः प्रतिजागृयात् तत्तत्कृत्यसंपा-
दनोपायचरत्, आह—यथाऽऽदित्याग्निगौरवादिना प्रागिदमुक्त-
मेव, सत्यं, किन्तु—तदाचार्यमेवास्तीकृत्य इदं तु रक्षाधिकादि-
कमप्यधिकृत्योच्यते, वक्ष्यामि च—'रायणिपसु विणयमि' न्या-
दि, प्रतिजागरणोपायमाह—आलोकिते—निरीक्षितम् इक्षित-
मेव च अन्यथा वृत्तिलक्षणं ज्ञान्या विज्ञायाचार्याय यः—
साधुः छन्दः—अभिप्रायमावाधयति यथा शीते पतति प्रावर-
णावलोकने नदा नयते, इक्षिते वा निर्धायमादिलक्षणं शु-
एक्याद्यानयनेन स पूज्यः स इत्यर्थः—साधु पूजार्हः क-
ल्याणमागतिं सूत्रार्थः ॥ १ ॥ प्रकान्ताधिकार एवाह—
आचार्यं ज्ञानाद्याचार्यामिति विनयम् उक्तलक्षणे
प्रयुक्ते करोति यः शुश्रूषन् धोतुमच्छन्, किमपि
वक्ष्यतीत्येवम् । तदनु तेनाह सति पारगृह्य वाक्य-
म् आचार्याय ततश्च यथापदिष्ट-यथोक्तमेव अभिका-
ङ्क्षन्, मायार्हितः अथवा कर्तुमच्छन् विनयं प्रयुक्ते, अ-
तोऽन्यथाकरणेन गुरुं न्यति—आचार्यमेव नाज्ञानयात-
न हीयमानं यः स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ किं च—रत्ना-
धिकेषु—ज्ञानादिभावगन्ताभ्युच्छिन्नेषु विनयं—यथोचितं प्रयु-
ङ्क्त—करोति, तथा डहरा अपि च यं वयःश्रुताभ्यां पर्या-
पश्यन्—अचरप्रव्रजितास्तेषु विनयं प्रयुङ्क्त, एवं च यो नी-
चत्वे—गुणाधिकान् प्रति नीचप्रापे वलने सत्यवादी—अवि-
हृदवक्ता नृपा अवपातवान् यन्मनशीलो निकटवर्ती वा

एवं च यो वाक्यकर्तो-गुरुमिदंशकणशीलः स पूज्य इति
सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ किं च-अज्ञानाच्छब्द-परिचयाऽकरणेनाज्ञानः
सन् भाषोच्छेदं गृहस्थोद्धृतिवि चर्गति-आटित्वाऽऽनीतं
भुङ्क्ते, न तु ज्ञानस्तद्वदुत्तमार्गमिति, एतदपि विशुद्धम-उद्गमा-
विशेषरहितम्, न तद्विपरीतम्. एतदपि यापनार्थम्-संयम-
भरोद्वाहिशरीरपालनाय नान्यथा समुदानं च-उत्तिर्भा-
लालब्धं च नित्यं-सर्वकालं न तूद्गमप्येकैव बहुलब्धं
कादाचित्कं वा, एवंभूतमपि विभागतः अलब्ध्या-अ-
नासाद्य, न परिवर्त्येत-न खेवं यायान्, यथा-मन्दभा-
ष्योऽहमशोभना वाऽयं देश इति, एव विभागतश्च ल-
ब्ध्या-प्राप्योचितं न विकल्पितं-न श्लाघां करोति-स पुण्यो-
ऽहं शोभना वाऽयं देश इत्येवं स पूज्य इति सूत्रार्थः
॥ ४ ॥ किं च-संस्तारकशय्यासनभक्षणानि प्रतीतान्येव
एतेषु अल्पच्छता-अमूर्च्छया परिभोगोऽतिरिक्ताग्रहणं
वा अतिलाभेऽपि सति संस्तारकादीनां गृहस्थेभ्यः सका-
शात् य एवमात्मानम् अभितोषयति-येन वा तेन वा या-
पयति संतोषप्राधान्यतः-संतोष एव प्रधानभावः सकः
स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ इन्द्रियसमाधिद्वारेण पूज्य-
तामाह-शक्या. सोऽमुं आशये-ति इदं मे भविष्यतीति
प्रत्याशया. क इत्याह-कण्टका अयोमया-लोहात्मका उ-
त्सहृतानङ्ग-अर्थोद्यमवन्त्यर्थः. तथा च कुर्वन्ति केचिद-
योमयकण्टकास्तेषां शयनमप्यर्थलिप्सया न तु वाकण्ट-
काः शक्या इत्येवं व्यवस्थितं अनाशया-फलप्रत्याशया नि-
र्राहः सन यस्तु संहत कण्टकान् वाङ्मयान्-खगादिवागा-
त्मकान् कणेश्वरान् कणेश्वरान् स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥
एतदेव स्पष्टयति-मुहं नेदु-स्वा-अल्पकालदु-स्वा भवन्ति क-
ण्टका अदामयाः वधकाल एव प्रायो दुःखभावात्, ते-
ऽपि ततः-कायात् सुदृगा-सुखेनैवाद्ध्ययन्ते ग्रणपाकमे-
व क्रियते. यादृक्कानि पुन दुःखराणि-दुःखेनाद्ध्ययन्ते
मनोलक्षणेनैवाद् वेगानुबन्धीनि-तथा भ्रमणप्रवृत्त्यादिनेह प-
रत्र च वेगानुबन्धीनि भवन्ति. अत एव महाभयानि, कुगति-
पानादिमहाभयदेतुर्वादिति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

समावयंता वयणाभिधाया,

कञ्च गया दुर्मणिञ्च जण्ठि ।

धम्मु नि किञ्चा परमगाम्भरे,

जिह्दिण् जो महई स पुजो ॥ ८ ॥

अदणायं च परम्मुहस्स,

पञ्चकयञ्चो पडिणीञ्च च भागं ।

आहारणि अपिअकारिणि च ,

भासं न भाभिज्ज मया स पुजो ॥ ९ ॥

अलोलुण् अकुहण् अराई,

अपि (पी) मुण्णि अ.ति अदीणविची ।

नो भावण् नेऽवि अ भाविअप्पा,

अकोउहल्ले अयया म पुजो ॥ १० ॥

मुण्णि साह् अमुण्णिऽसाह्,

गिण्हाहि साह् गुणमुञ्चसाह् ।

विआणिआ अप्पगमप्पण्णं,

जो रागदोसेहि ममो म पुजो ॥ ११ ॥

तहव उहरं च महल्लमं वा,

इत्थि पुमं पव्वइअं गिहि वा ।

नो हीलण् नेऽवि अ सिंसइज्जा,

धंभं च कोहं च चण् स पुजो ॥ १२ ॥

जे माणिआ ममयं माणयन्ति,

जसेण कञ्चं व निवसयन्ति ।

ते माणण् माणरिहं तवस्सी,

जिह्दिण् सच्चरण् स पुजो ॥ १३ ॥

तेसि गुरुणं गुणमायरायं,

मुच्चा ण मेहावि सुभासिअ.इं ।

चरं मुणी पंचरण् तिगुत्तो,

चउकसायावगण् स पुजो ॥ १४ ॥

गुरुमिह सययं पडिअरिअ मुणी,

जिणमयनिउणे अभिगमकुसले ।

धुणिअरयमलं पुरकडं,

भ.सुग्मउल्ल गई वयइ ॥ १५ ॥ ति वेमि ॥

किञ्च-समापनन्त-एकीभावेनाभिमुखं पतन्तः, क इत्या-
ह-पचनाभिघाता-खगादिवचनप्रहाराः कर्णगता सन्तः
प्रायोऽनादिभवाभ्यासान् दौर्मेनस्यं दुष्टमनोभावं जनयन्ति
प्राणिनामर्थभूतान् वचनाभिघातान् धम इति कृत्वा सामा-
यिकप्राणगामासो न त्वशक्त्यादिना परमाग्रशूरो-दान-
संप्रामशूरोपेत्या प्रधानः शूरो जितेन्द्रियः सन यः सह-
ते ननु तैर्विकारमुपदर्शयति स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ८ ॥
तथा-अवर्णयार् च अन्नाघातार् च पण्डितमुखस्य-पृष्ठत इ-
त्यर्थः प्रत्यक्षतश्च प्रत्यक्षस्य च प्रत्यक्षोक्तम्-अपकारिणी
चौरसदमित्यादिरूपां भाषां तथा अवधारिणीम्-अशो-
भन एवायमित्यादिरूपाम् अप्रयकारिणीं च-धोनुमृ-
निवदनादिरूपां भाषां वाच न भाषेत सदा यः कदाचि-
दपि नैव प्रयास पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ९ ॥ तथा-अलो-
लुप-आहारादिच्छलुब्धः अकुहकः-इन्द्रजालादिकुहकरहि-
तः अमाथी कौटिल्यशून्यः अपिशुनश्चापि नो छेदभेदकर्ता अ-
र्थनिवृत्तिः-आहाराद्यलाभेऽपि शुद्धवृत्तिः नो भावयेद् अकु-
शलभावनया परं, यथाऽमुकपुरतो भवताऽहं वर्णनीयः ना-
पि च भाषिता-मा-स्वयमन्यपुरतः भवगुणवर्णनापरः अ-
कौतुकश्च सदा नटनर्त्तकादिषु यः स पूज्य इति सूत्र-
ार्थः ॥ १० ॥ किञ्च-मुण्णि-अनन्तरादिनयित्याश्रमयुक्तं सा-
धुर्भवति, तथा-अमुण्णि-उक्तगुणाधपनीतरसाधुः, एवं स-
ति गृहाण साधुगुणान् मुञ्चासाधुगुणानिति शोभन उप-
देशः, एवमाधकृत्य प्राकृतशैल्या विज्ञापयति विविधं ज्ञा-
पयत्यात्मानमात्मना यः, तथा रागद्वेषयोः समः न रा-
गघात द्वेषवानिति स पूज्य इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥ किञ्च-तथैव-

नि पूर्ववत् इदं वा मङ्गलं वा वाशब्दान्मध्यमे वा स्थितं
पुमांसमुपलक्षणत्वाच्चपुंसके वा प्रयोजितं गृहिणे वा वाशब्दा-
दन्यतोर्थिकं वा न हीलयति, नापि च स्थितयति, तत्र सूत्र्या
असूत्र्या वा । सकृद् द्रष्टाभिधानं हीलनम्, तद्व्यासकृत्स्नि-
सममिति । हीलनमिहसमयोश्च निमित्तभूतं तत्त्वं च मानं
च काचं च रोपं च व्यञ्जयति यः स पृथगे, निदानत्या-
गेन तत्त्वतः कार्यत्यागादिति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥ किं च—य
मानिता अभ्युत्थानादिसत्कारैः सततम्—अनवरने शि-
ष्यान् मानयन्ति—श्रुतोपदेशं प्रति खादनादिभिः, तथा
पन्नन कन्यामिव निवेशयन्ति—यथा मानार्तापतरः, क-
न्यां गुणैर्व्यक्ता च संवदय योग्यमर्त्सरि स्थाययन्ति एव-
माचार्यः शिष्यं सूत्रार्थेदिने दद्याद् महत्याचार्यपदंऽपि
स्थापयन्ति । तानेभूतान् गुरुमानयान् योऽभ्युत्था-
नादिना मानार्हान्—मानयोग्यान् तपस्वी सन् जितेन्द्र-
या सत्यरत इति, प्राधान्यस्थापनार्थं विंशत्यङ्गं, स
पृथग् इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ तेषां गुरुणाम्—अनन्तरादि-
नानां गुणमागगणां—गुणममुद्राणां संबन्धीनि भ्रुव्या
मेवार्था सुभाषितानि—परलोकोपकारकाणि चरान्—आ-
चरान् मुन-—साधु-—पञ्चान-—पञ्चमहाव्रतमङ्ग-त्रिगु-
णा-मनोगुणादिमान् चतुःकयापगत इति—अपगतका-
धादिपायो यः स पृथग् इति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥ प्रस्तुतफ-
लानिधानेनोपनेहरत्वाद्—गुरुम्—आचार्यादिरूपम् इह मनु-
ष्यता क सततम्—अनवरने परिचयं—विधिनाऽऽगच्छ मु-
नि-—साधु- विविशिष्टो मुनिरित्याह—जिनमतानपुणा-
आगमं प्रधानं अभिगमकुशलो—लोकप्राधूर्णकादिप्रति-
पतिवत्, स एवंभूतः विधूय रजामलं पुनरुत्तं, जप-
यित्वा अष्टप्रकारं कर्मेति भावः, किमित्याह—भास्वरां ज्ञा-
नं तज्जगमन्वात् अनुलाम्—अनन्यरुदृशो गति-सिद्धि-
रूपा प्रवर्ति-—गच्छति तदा जन्मान्तरण वा सुकुलप्रह-
ृष्टजात्यादना प्रकाणं ब्रवीमीति पूर्ववर्तित सूत्रार्थः ॥ १५ ॥
वश ० ६ अ० ३ उ० ।

कर्मणां द्वाविनयना—द्विनयो विदुषामतः ।

अपवर्गफलः ह्यस्य, मूलं धर्मतरोरयम् ॥ १॥ (डा०) ।

(अस्मिन्नव शब्दे ११५२ पृष्ठे प्राग व्याख्यात ।)

ज्ञानदर्शनचारित्र-तपोभिरुपचारतः ।

अयं च पञ्चधा भिन्ना, दर्शितो मुनिपुङ्गवैः ॥ २ ॥

‘ज्ञातेति’ ज्ञानादीनां विनयत्वं पूर्वकर्मविनयनादुत्तरक-
र्मविनयाच्च द्रष्टव्यम् ॥ २ ॥

प्रतिस्तेण योगेन, तथा नाशतनात्मना ।

उपचारे द्विधा तत्रा—दिमो योगत्रयात्त्रिधा ॥ ३ ॥

प्रतिस्तेणानि—प्रतिस्तेणोन्नितेन योगेन । तथाऽनाशत-
नात्मना आशतनाऽभावेन उपचारे द्विधा । तत्रादिमः
प्रतिस्तेणोगात्मको योगत्रयात्त्रिधा कायिको वाचिको मा-
नस्येति ॥ ३ ॥

अभिग्रहासन्त्यागा—वभ्युत्थानाञ्जलिग्रहा ।

कृतिकर्म च शुश्रूषा, गतिः पञ्चाच्च संमुखम् ॥ ४ ॥

अभिग्रहंति—अभिग्रहो—गुहानयोगकरणाभिसन्धिः, आस-
नत्यागः—आसनत्यागं पीठकाद्युपनयनमित्यर्थः । अभ्युत्थानं
निपणणस्य सहस्राहं दर्शनेन । अञ्जलिग्रहः—प्रसादो हति-
कर्म च वन्दनम् शुश्रूषा—विधिवद्गुरुसम्पत्तया मेघनम् । प-
ञ्चाग्रतिगच्छतः, संमुखं च गतिरागच्छत इति ॥ ४ ॥

कायिकोऽष्टविधश्चायं, वाचिकश्च चतुर्विधः ।

हितं मितं चापरुषं, ब्रुवतोऽनुविचिन्त्य च ॥ ५ ॥

कायिक इति—अयं आष्टविधः कायिक उपचारः । वाचि-
कम् चतुर्विधः—हितं पात्राणामनुदरं ब्रुवतः प्रथमा, मितं
स्नोकाक्षरं ब्रुवतो द्वितीयः, अपरुषं चानिष्टुं ब्रुवतस्तृतीयः,
अनुविचिन्त्य—स्वालोच्य च ब्रुवतश्चतुर्थ इति ॥ ५ ॥

मानमश्न-द्विधा शुद्ध प्रवृत्त्याऽसन्निरोधतः ।

द्व्यस्थानामयं प्रायः, सकलोऽननुवृत्तितः ॥ ६ ॥

मानमश्नेति—मानमश्नोपचारे द्विधा शुद्धप्रवृत्त्या धर्म-
ध्यानदिप्रवृत्त्या, असन्निरोधत आर्तध्यानादिप्रतिषेधान्
अयं च सकलः प्रायः प्रतिकूपा धितयश्चद्व्यस्थानामन्या-
नुवृत्तिन आत्मव्यतिरिक्तप्रधानानुवृत्तः प्रायोपपणादज्ञात-
कर्मभावादिशयां केवलनामपि । अन्यथा तु तेषामप्रति-
रूपा एव धितयस्तथैव तत्कर्मविनयनोपपत्ते । तदुक्तम्—
‘प-
डिक्तना खलु विणमो, पराणुअतिमइओ मुणअओ । अप-
डिक्तना विणमो, एवपव्वो केवलीणं तु ॥ १ ॥’ ॥ ६ ॥

अर्हन्मिद्वकुलाचार्यो—प. ध्यायस्थविरेषु च ।

गणमंषक्रियार्धम-ज्ञानज्ञानिगणिष्यपि ॥ ७ ॥

अर्हन्मिद्व—अर्हन्स्तीर्थकराः, सिद्धाः—दीणाष्टकर्ममलाः,
कुलम-नागेन्द्रादि, आचार्यः—पञ्चविधाचार्यानुष्ठाता तत्प्र-
रूपकश्च । उपाध्यायः—स्याध्यायपाठकः, स्थावर-—भौदता
स्थिराकर्महेतु, गणः—काण्डकादिः, संघ-—साध्याश्म-
मुदायः, क्रिया—अस्तिवादरूपा, धर्म-श्रुतधर्मैर्द, ज्ञानम्-
मन्यादि, ज्ञानिनस्तद्वन्तः, गणाः—गणाधिपान् ॥ ७ ॥

अनाशातनया भक्त्या, बहुनानेन वर्णनात् ।

द्विपञ्चाशद्विधः प्रोक्ता, द्वितीयश्चापचारिकः ॥ ८ ॥

अनाशातनयनि—अनाशातनया—सर्वथाऽहीलनया, भक्त्या
उन्नितापचाररूपया, बहुनानेनान्तरभाष्यप्रतिबन्धकरणेन, वर्-
णनात्—सद्गुणोन्नीतनात्, द्वितीयश्चानाशातनामक
आपचारिकविनयो द्विपञ्चाशाद्वयः ५२ प्रोक्ता । त्रयादशापदानां
चतुर्भिर्गुणैः यथोक्तमख्यातामान् ॥ ८ ॥

एकस्याशातनाऽप्यत्र, मीपमेव तत्तनः ।

अन्योऽन्यमनुविद्धा हि, तेषु ज्ञानादयो गुणाः ॥ ९ ॥

एकस्याति—अत्रादिदादिपदेषु एकस्यापि आशातना तत्त्वतः
सर्वेषां द्वि यतस्तेषु ज्ञानादयो गुणा अन्योन्यमनुविद्धाः,
यदेष लोकस्य शुद्ध ज्ञाने तद्व्यापकस्यापि । इत्ये च ही-
लनाविपर्याभूतज्ञानादिसंयन्धस्य सर्वत्राविशेषादिकर्तृत्वे
सर्वहीलनापत्ते शरुणावपाकत्वमवधार्य न कस्यापि हलाना
कार्येति भावः ॥ ९ ॥

नूनमल्पश्रुतस्यापि, गुरोराचारशालिनः ।

हीलना भस्मसात्कुर्याद्, गुणं वह्निरिवेन्धनम् ॥ १० ॥

‘नूनमिति’ नूने—निश्चितमल्पश्रुतस्याप्यनधीतागमस्यापि कारणात्तरस्थापनस्य गुरोराचार्यस्याचारशालिनः पञ्चविधाचारान्वितस्य हीलना गुण-स्वगतचारिणादिकं भस्मसात् कुर्यात्, इन्धनमिव वह्निः ॥ १० ॥

शक्त्यग्रज्वलनव्याल-सिंहक्रोधातिशायिनी ।

अनन्तदुःखजननी, कीर्तिता गुरुहीलना ॥ ११ ॥

शक्त्यग्रज-शक्ति-प्रहरणविशेषस्तद्वत् शक्त्यग्रं, ज्वलनो-ऽग्निः व्यालसिंहयोः-तपकेसरिणोः क्रोधः—कोपः, तदति-शायिनी-तस्याऽप्यधिका अनन्तदुःखजननी गुरुहीलना की-र्तिता दशैकालिक ॥ ११ ॥

पठेद्यस्यान्तिके धर्म-पदान्यस्यापि सन्ततम् ।

कायवाङ्मनसां शुद्धया, कुर्याद्विनयमुत्तमम् ॥ १२ ॥

पठेदिति—यस्यान्तिके धर्मपदानि-धर्मकलानि सिद्धान्त-पदानि पठेत् । अस्य सन्ततमपि-निरन्तरमपि, न तु सूत्र-ग्रहणकाल एव, कुशलानुबन्धव्यवच्छेदप्रसङ्गात् । कायवा-ङ्मनसां शुद्धया उत्तमं विनयं कुर्यात् ॥ १२ ॥

पर्यायेण विहीनोऽपि, शुद्धज्ञानगुणाधिकः ।

ज्ञानप्रदानमामर्था-दतो रत्नाधिकः स्मृतः ॥ १३ ॥

पर्यायेणति—अतो धर्मपाठकस्य सदा विनयाद्वैतान् पर्यायेण-चारित्र्यपर्यायेण विहीनोऽपि शुद्धज्ञानगुणनाधिको ज्ञानप्रदानमामर्थाधिकस्त्य रत्नाधिकः स्मृत आदर्शकादा । स्वापेक्षितरत्नाधिक्येन तत्त्वव्यवस्थितः । विवेचनमिदं सा-माचार्यप्रकरणे ॥ १३ ॥

शिष्यार्थमपि सेवन्ते, शिष्याचार्यं जनाः किल ।

धर्माचार्यस्य धर्मार्थं, किं पुनस्तदतिक्रमः ॥ १४ ॥

शिष्यार्थमिति व्यक्तः ॥ १४ ॥

ज्ञानार्थं विनयं प्राहु-रपि प्रकटमेविनः ।

अत एवापवादना-न्यथा शास्त्रार्थबाधनम् ॥ १५ ॥

ज्ञानार्थमिति-अत एव ज्ञानादिग्रहणे विनयपूर्वकत्वनिय-मस्य निश्चान्तास्त्वन्वात्वापवादेन ज्ञानार्थं प्रकटमेविनोऽपि विनयमाहुः, पर्यायादिकारणत्वेन दन्तर्भावात् । अन्यथा तथाविधकारणेऽपि तद्विनयानादं शास्त्रार्थबाधने-शा-स्त्राज्ञाव्यतिक्रमः । तदुक्तम्—“पर्यायै अकुर्वता, जहार्गहं अ-गिह्वेभिए मग्ने । ए ह्यह पवयगभसी, अभस्तिमताद्भो दोम्ना ॥१॥” ।

मन्यवमपवादनाऽपि प्रकटप्रतिषेधिनोऽशुद्ध्यतिप्रहितनृप-म्यायन द्रव्यवन्दनमेव यदुक्तं तद्वत्प्रापन्नज्ञानगुणशुद्धया त-द्वन्द्वेन भाववन्धनाचताराद्याशङ्क्य तदुक्तिप्रायिकत्वाभि-प्रायेण समाधत्त-

न चैवमस्य भावत्वाद्, द्रव्यतोक्तिर्विरुध्यते ।

सद्भावकारणत्वोक्त-भावस्याप्यागमाख्यया ॥ १६ ॥

न चैवांमानं—न चैवं ज्ञानार्थं प्रकटप्रतिषेधिनोऽपि वि-नयकरणेऽस्य ज्ञानार्थविनयस्य भावत्वाद्द्रव्यत्वोक्तिरापवा-

दिकविनयस्योपदेशादिप्रसिद्धा विरुध्यते, भावस्यापि आगमाख्यया—आगमनाम्ना सद्भावकारणत्वोक्तः पुष्टाल-म्बनत्ववन्धनादस्वारसिककारणस्थल एवाङ्गीनियमांशान्त । भावलेशस्तु मार्गानुसारी यत्र कच्चिदपि मार्गोद्भासनार्थं बन्धनादिविनयाद्वैतानिभिनमेव भूयते । यदुक्तं बृहत्कल्प-भाष्ये—“ वंसगुणाण्यचरितं, तथविणयं जन्तु जस्ति यं पासे । जिण्यपञ्चं भसी-इ पूयण तं तदि भावं ” ॥ १६ ॥

विनयेन विना न स्या-जिनप्रवचनोन्नतिः ।

पयःसेकं विना किं वा, वर्धते भुवि पादपः ॥ १७ ॥

विनयं ग्राह्यमाणो यो, मृदूपायेन कुप्यति ।

उत्तमां श्रियमायान्ती, दण्डेनापनयत्यसौ ॥ १८ ॥

त्रैलोक्येऽपि विनीतानां, दृश्यते सुखमङ्गिनाम् ।

त्रैलोक्येऽप्यविनीतानां, दृश्यतेऽसुखमङ्गिनाम् ॥ १९ ॥

ज्ञानादिविनयेनैव, पूज्यत्वाप्तिः श्रुतोदिता ।

गुरुत्वं हि गुणोपेक्षं, न स्वच्छामनुधावति ॥ २० ॥

विनयं च श्रुते चैव, तपस्याचार एव च ।

चतुर्विधः समाधिस्तु, दर्शितो मुनिपुङ्गवैः ॥ २१ ॥

शुश्रूषति विनीतः सन्, सम्यगेवावबुध्यते ।

पथावत् कुरुते चार्थं, मदेन च न माद्यति ॥ २२ ॥

श्रुतमेकाग्रता वा मे, भविताऽऽत्मानमेव वा ।

स्थापयिष्यामि धर्मेऽन्यं, वेत्यध्येति सदागमम् ॥ २३ ॥

कुर्यात्तपस्तथाऽऽचारं, नैहिकामुष्मिकाशया ।

कीर्त्याद्यर्थं च नो किं तु, निष्कामां निर्जगृते ॥ २४ ॥

इत्थं समाहिते स्वान्ते, विनयस्य फलं भवेत् ।

स्पर्शाख्यं य हि तत्त्वाप्ति-बोधमात्रं परः पुनः ॥ २५ ॥

अक्षेपफलदः स्पर्श-स्तन्मयी भावतो मतः ।

यथा मिद्वस्पर्श-स्ताग्रे सर्वानुबधतः ॥ २६ ॥

इत्थं च विनयो मुख्यः, सर्वानुगमशक्तिः ।

मिष्टान्निष्विष्य सर्वेषु, निपतन्निजुजो रमः ॥ २७ ॥

दोषाः किल तर्मासीव, क्षीयन्ते विनयेन च ।

प्रसूतनांशुजालेन, चण्डमार्तण्डमण्डलात् ॥ २८ ॥

श्रुतस्याप्यतिदोषाय, ग्रहणं विनयं विना ।

यथा महानिधानस्य, विमानधनमभिधिम् ॥ २९ ॥

विनयस्य प्रधानत्व-द्योतनायैव पर्षदि ।

तीर्थं तीर्थपतिर्नत्वा, कृतार्थोऽपि कथां जगौ ॥ ३० ॥

छिद्यते विनयो यैस्तु, शुश्रूषोऽपि परैरपि ।

तैरप्यग्रसरीभूय, मोक्षमार्गो विलुप्यते ॥ ३१ ॥

नियुङ्क्ते यो यथास्थान-मेनं तस्य तु सन्निधौ ।

स्वयंवराः समायान्ति, परस्य रतिसंपदः ॥ ३२ ॥

अर्थ-स्पष्टः ॥ ३२ ॥ द्वा० २६ द्वा० ।

तदेवं प्रव्रज्यामभ्युद्यतो नित्यं गुरुकुलवासमावसन् सर्वत्र
स्थानशयनासनावावुपयुक्तो भवति तदुपयुक्तस्य च गुणमु-
द्गाययन्नाह—

जे ठाणओ य सयणासणे य,
परक्कमे यावि सुसाहुजुत्ते ।
समितीसु गुत्तीसु य आयपमे ,
वियागरिते य पुढो वएज्जा ॥ ५ ॥
सहाणि सोळा अहु भेरवाणि ,
अणासवे तेसु परिष्वएज्जा ।
निहं च भिक्खु न पमाय कुज्जा ,
कहं कहं वा वितिगिच्छतिक्के ॥ ६ ॥

उदरेण बुद्धेणऽणुसासिए उ,
रातिसिएणावि समव्वएणं ।
सम्मं तपं थिरतो णाभिगच्छे ,
णिज्जंतए वावि अपारए से ॥ ७ ॥

विउद्धितेणं समयानुसिद्धे ,
उदरेण बुद्धेण उ चोइए य ।
अच्चुट्टियाए वडदासिए वा ,
अगारिणं वा समयानुसिद्धे ॥ ८ ॥

यो हि निर्विगणसंसारतया प्रव्रज्यामभ्युद्यतो नित्यं गुरु-
कुलवासतः स्थानतश्च-स्थानमार्थतया तथा शयनतः-आस-
नतः, एकश्चकारः समुच्चये, द्वितीयोऽनुकूलमुच्चार्यार्थः, च-
काराप्रमनमाश्रित्यागमनं च तथा तपश्चरणदौ पराक्रमतश्च
(सु) साधोः-उद्युक्तविहारिणो ये समाचारस्तैः समायुक्तः
सुसाधुयुक्तः सुसाधुर्हि यत्र स्थानं-कायात्सर्गादिकं वि-
धत्ते तत्र सम्यक् प्रत्युपसर्गादिकां क्रियां करोति । कायात्सर्गं
च मेहरिय निष्प्रकम्पः शरीरग्नःस्पृष्टो विधत्ते, तथा शय-
नं च कुर्वन् प्रत्युपस्य संस्कारकं तद्भवं कार्यं चाश्रितकाले
गुरुभिरनुज्ञातः स्वपेत्, तत्रापि जाग्रदिव नात्यन्तं निःसह
इति । एवमासनादिष्वपि तिष्ठता पूर्ववत्संकुचितगत्रेण स्वा-
ध्यायध्यानपरायणेन सुसाधुना भवितव्यमिति । तदेवमावि-
सुसाधुक्रियायुक्तो गुरुकुलनिवासी सुसाधुर्भवतीति स्थितम् ।
अपि च-गुरुकुलवासे निवसन् पञ्चसु समितिर्ष्वीर्षीसमि-
त्यादिषु प्रविचाररूपासु, तथा निस्पृषु च गुप्तिषु प्रविचारा-
प्रविचाररूपासु, आगता-उत्पन्ना प्रज्ञा यस्यासाधारणतः-
संज्ञातकर्तव्याकर्तव्यविशेषकः-स्वतो भवति, परस्यापि च
व्याकुर्वन्-कथयन् पृथक् पृथक् गुरोः प्रसादात् परिज्ञानस्वरू-
पः समितिगुप्तीनां यथावस्थितस्वरूपप्रतिपालनम् तत्फलं च
चक्षते-प्रतिपादयति ॥५॥ ईर्यासमित्याद्युपेनन यद्विधेयं तद-
शयितुमाह-शब्दान्-वेणुशीणादिकान् मधुरान्-धृतिवशालान्
श्रुत्वा-समाकर्ण्य, अथवा-भैरवान्-भयावहान् कर्णकटूनाक-
र्ण्य शब्दान् आश्रयति तान् शोभनत्वेन अशोभनत्वेन वा गृ-
ह्णातीत्याश्रवा नाश्रवाऽनाश्रवः, तेष्वनुकूलेषु प्रतिकूलेषु
अवगणपयमुपगमनेषु शब्देष्वनाश्रवा-मध्यस्था-रागद्वेषरहितो

भूत्वा परि-समन्ताद् व्रजेत् परिव्रजेत्-संयमानुष्ठायी भ-
वेत्, तथा-निर्वां च-निद्रःप्रमादं च भिक्षुः-सत्साधुः प्र-
मादाङ्गत्वाच्च कुर्यात् । एतदुक्तं भवति-शब्दाश्रयानिरोधेन
विषयप्रमादां निषिद्धो निर्वांनिरोधेन च निर्वाप्रमादः, च-
शब्दादभ्यमपि प्रमादं विकथाकयायादिकं न विदध्यात् ।
तदेवं गुरुकुलवासात् स्थानशयनासनसमितिगुप्तिष्वागत-
प्रज्ञः प्रतिषिद्धसर्वप्रमादः सन् गुरोरुपदेशावच कथं कथ-
मपि विचिकित्सां-चित्तचिन्तानिरूपणं (वि) तीर्णः-अनि-
क्रान्तो भवति, यत्र वा-मद्गृहीतोऽयं पञ्चमहाव्रतभारा-
ऽतिदुर्बलः कथं कथमप्यन्तं गच्छेत्, इत्येवंभूतां विचि-
कित्सां गुरुप्रसादाद्वितीर्णो भवति, अथवा-यां काश्चित्चि-
त्तचिन्तुति देशसर्वगतानां तां कृत्स्नां गुर्वन्तिकं वसन् विती-
र्णो भवति अन्येषामपि तदपनयनसमर्थः स्यादिति ॥ ६ ॥
किञ्चाभ्युत्-स गुर्वन्तिके निवसन् कश्चित् प्रमादस्खलितः
सन् वयःपर्यायाभ्यां कुल्लकेन-लघुना चोदितः-प्रमादाच-
रणं प्रति निषिद्धः, तथा वृजेन वा-वयोऽधिकेन धृता-
धिकेन वा अनुशान्तितः-अभिहितः, तद्यथा-भवद्विधाना-
मिदमीदृक्प्रमादाचरणमासेवितुमयुक्तं, तथा रत्नाधिकेन
वा-प्रव्रज्यापरायाधिकेन धृताधिकेन वा समवयसा वा
अनुशान्तितः-प्रमादस्खलिताचरणं प्रति चोदितः कुप्य-
ति यथा अहमप्यनेन द्रमकप्रायेणोत्तमकुलप्रसूतः सर्वज-
नसंमत इत्येवं चाश्रितः-इत्येवमनुशास्यमानो न मिथ्या-
दुष्कृतं ददाति न सम्यगुत्थानेनोत्तिष्ठति नापि तदनुशा-
सनं सम्यक् स्थिरतः-अपुनःकरणतयाऽभिगच्छेत्-प्रातप-
द्यत, चोदितश्च प्रतिचोदयेद्, असम्यक्प्रतिपद्यमानश्चा-
सौ संसारसंज्ञातसा नीयमान-उद्यमानोऽनुशास्यमानः कु-
पितोऽसौ न संसारार्णवस्य पारगो भवति । यदि वा-आ-
चार्यादिना सपुपदेशदानतः प्रमादस्खलितनिवर्तनतो मोक्षं
प्रति नीयमानोऽप्यसौ संसारसमुद्रस्य तदकरणतोऽपारग
एव भवतीति ॥ ७ ॥ साम्प्रतं स्वपक्षचोदनानन्तरतः (२)
स्वपरचोदनामाधिकृत्याह-विरुद्धोत्थानेनोत्थितो व्युत्थितः-
परतीर्थिको गृहस्था वा मिथ्यादृष्टिस्तेन प्रमादस्खलितं चो-
दितः स्वसमयेन, तद्यथा-नैवविधमनुष्ठानं भवतामागमे
व्यवस्थितं येनाभिप्रवृत्तोऽसि, यद्विवा-व्युत्थितः-संय-
माद् भ्रष्टस्तेनापरः साधुः स्खलितः सन् स्वसमयेन-अहं-
त्पणीतागमानुसारेणानुशासितो मूलोत्तमगुणाचरणे स्ख-
लितः सन् चोदितः-आगमं प्रवर्ष्याभिहितः, तद्यथा-नैत-
स्वरितगमनादिकं भवतामनुज्ञार्तामिति, तथा अन्येन वा मि-
थ्यादृष्ट्यादिना कुल्लकेन-लघुतरेण वयसा वृजेन वा कु-
त्सिताचारप्रवृत्तश्चोदितः, नृशब्दात्समानवयसा वा तथा
अतीवकार्यकरणं प्रति उत्थिता अत्युत्थिताः, यदि वा-
दासीत्वेन अत्यन्तमुत्थिता दास्या अपि दासीति तामेव
विशिनष्टि-घटदास्या-जलवाहिम्याऽपि चोदितो न क्रोधं
कुर्यात्, एतदुक्तं भवति-अत्युत्थिततयाऽतिकुपिततयाऽपि
चोदितः स्वहितं मन्यमानः सुसाधुर्न कुप्येत् किं पुनरन्य-
नेति । तथा अगारिणां-गृहस्थानां यः समयः-अनुष्ठानं
तत्समयेनानुशासितो, गृहस्थानामपि एतन्न युज्येत कर्तुं
यद्गारब्धं भवतेत्येषमात्मावमेनापि चोदितो ममेवैतच्छ्रेयः
इत्येवं मन्यमानो मनागपि न मनो दूषयेदिति ॥ ८ ॥

एतदेवाह—

ए तेसु कुज्जे ए य पव्वहेआ ,
ए यावि किंची फरुसं वेदआ ।
तहा करिस्संति पडिस्सुणेआ,
सेयं खु मेयं ए पमाय कुआ ॥ ६ ॥

वणंसि मूढस्स जहा अमूढा ,
मग्गाणुमासंति हितं पयाणं ।
तेणेव (तेणावि) मज्झं इणमेव सेये,
जं मे बुहा समणुसामयेति ॥ १० ॥

अह तेण मूढेण अमूढगस्म,
कायव्व पूया मविसेमजुत्ता ।
एओवमं तत्थ उदाहु वीरे,
अणुगम्म अत्थं उवसेति सम्मं ॥ ११ ॥

एता जहा अधकारंसि राओ ,
मग्गं ए जाणाति अपस्समाणे ।
से मूरिअम्म अन्धुग्गमेणं ,
मग्गं वियाणाइ पगामियंमि ॥ १२ ॥

तेषु-स्यपरपक्षेषु स्खलितचोदकपञ्चान्महितं मन्यमानो न कुप्येद् अन्यास्मिन् वा दुर्वचनेऽभिहितं न कुप्येद् एवं च चिन्तयत्—“आकृष्टेन मतिमता, तत्त्वार्थविचारेण मतिः का-
र्या । यदि न तस्य कः कोपः ? स्यादनुतं किं नु कोपन ? ॥१॥” तथा नाप्यपरेण स्वतोऽधोमेनापि चोदिताऽहन्मा-
गानुसारेण लोकाचारगत्या वाऽभिहितं परमार्थं पर्या-
लोच्य तं चोदकं प्रकरणेण व्यंथन्-दृग्दादिप्रहारण पी-
डयेत्, न चापि किञ्चिन्परुषं तर्पीडादिकारिं वेदन्-ब्रूया-
त्, ममेवायमननुष्ठायिना दोषो येनायमपि मामेव चो-
दयति, चोदिताश्चोदयिष्यं भवता असदाचरणं न विंधेय-
मेवंविधं च पूर्वपि निरनुष्ठितमनुष्ठयामत्येवंविधं वाक्यं
तथा कार्ण्यामीत्येवं मध्यस्थवृत्त्या प्रतिश्टणुयाद् अनु-
तिष्ठेच्च-मिथ्यादुहतादिना निषर्जेत, यदेतच्चोदने नामै-
तन्ममैव श्रेयो, यत एतद्व्यान्फचिन्पुनः प्रमादं न कुर्या-
न्नेवासदाचरणमनुतिष्ठेदिति ॥६॥ अस्यार्थस्य दृष्टान्तं द-
शयितुमाह-चने-गहंनं महाटव्यां दिग्भ्रमणं कर्याचिद् व्या-
कुलितमतेनैष्टसत्पथस्य यथा कांचदगरे कृपाकृष्टमानसा
अमूढाः—सदस्मन्मार्गज्ञाः कुमार्गपरिहारेण प्रजानां हित-
म्-अशपापायग्रहितमीप्सितस्थानप्रापकं मार्ग-पन्थानम्
अनुशास्नन्ति प्रतिपादयन्ति, स च तैः सदसिद्धैर्वकिभिः
सन्मार्गावतरणमनुशासित आत्मनः श्रेयो मन्यते, एवं ते-
नाप्यमनुष्ठायिना चादिनेन न कृपितव्यम्, आप तु-ममा-
यमनुग्रह इत्येवं मन्तव्यम्, यदेतद् बुद्धाः सम्यगनुशासयन्ति
सन्मार्गेऽवतारयन्ति पुत्रमिव पितरः तन्ममैव श्रेय इति
मन्तव्यम् ॥ १ ॥ पुनरप्यस्यार्थस्य पुष्टयमाह—अथ-
त्यानन्तर्याथै, वाक्योपन्यासायै वा, यथा तेन-मूढेन सन्मा-
र्गावतारितेन तदनन्तरं तस्य अमूढस्य-सत्पथोपदेष्टुः पु-
लिन्दोदरापं परमुपकारं मन्यमानेन पूजा विशेषयुक्ता कर्त्तव्या,

एवमेतामुपमाम् उदाहृतवान्-अभिहितवान् वीरः-तीर्थकरो
ऽन्यो वा गणधरादिकः अनुगम्य-बुद्धा अर्थ-परमार्थं चाव-
नाकृतं परमोपकारं सम्यगात्मन्युपनयति, तद्यथा-अहमेनेन
मिथ्यात्ववनाजन्मजरामरणाद्यनेकापप्रवबहुलात्सदुपदेश —
दाननोत्तारितः, ततो मयाऽस्य परमोपकारिणोऽभ्युत्थानवि-
नयादिभिः पूजा विंधयेति । अस्मिन्नर्थे बहवो दृष्टान्ताः सन्ति
तद्यथा—“गहम्मि अग्गिजाला-उलम्मि जह णाम उज्झमाण-
म्मि । जो बोहेइ सुयंतं, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ १ ॥ जह
वा विससंजुत्तं, भत्तं निज्झमिह भोक्कामस्स । जो वि स-
वामं साहइ, सो तस्स जणो परमबंधू ॥ २ ॥” ॥ ११ ॥ अ-
यमपरः सुत्रेणैव दृष्टान्तोऽभिधीयते-यथाहि सजलजलध-
राच्छ्रावितबहलान्धकारायां रात्रौ नेता-मायकोऽटव्यादौ स्व-
भ्यस्तप्रदेशोऽपि मार्गो—पन्थानमन्धकारावृत्तत्वात्स्वहस्ता-
दिकमपश्यन्न जानाति-न सम्यक् परिच्छिनत्ति । स एव
प्रणता सूर्यस्य-आदित्यस्याभ्युद्गमेनापनीते तमसि प्रका-
शिते दिक्चक्रे सम्यगाविर्भूते पाषाणदरिनिम्नोन्नतादेक-
मार्गे जानाति-विद्यत्तनप्रदेशप्रापकं पन्थानमभिव्यक्तवन्तुः
परिच्छिनत्ति-दोषगुणविचारणतः सम्यगवगच्छतीति ॥

एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकमधिकृत्याऽऽह—

एवं तु सेवे वि अपुड्धम्ममे ,
धम्मं न जाणाइ अबुज्झमाणे ।
से कोविण जिणवयणेण पच्छा ,
सुरोदये पासति चक्खुणेव ॥ १३ ॥
उड्डं अंहयं तिगियं दिसासु ,
तसा य ज थावरा ज य पाणा ।
सया जए तेसु पग्गिणएज्जा ,
मणप्पओसं अविकंपमाणे ॥ १४ ॥
कालेण पुच्छं मभियं पयासु ,
आइक्खमाणो दवियस्स वित्तं ।
तं सोयकारी (य) पुढोपवेमे ,
संखा इमं केवलियं समाहिं ॥ १५ ॥
अस्सि सुठिच्चा विविहेण तायी ,
एणसु या संति निराहमाहु ।
ते एव मक्खंति तिलोगदंसी,
एण भुज्जमेयंति पमायमंगं ॥ १६ ॥

यथा हासाबन्धकारावृत्तायां रजन्यामतिगहनायामट-
व्यां मार्गे न जानाति सूर्योद्गमेनापनीते तमसि पश्चाज्जा-
नाति एवं तु शिष्यकः-अभिन्नवप्रसृजितोऽपि सूत्रार्थानिष्प-
न्नः अपुष्टः-अपुष्कलः सम्यगपरिज्ञातो धर्मः-श्रुतचार्ित्रा-
भ्यो दुर्गतिप्रसूतजन्तुधरणस्वभावो येनासावपुष्टधर्मो,
स चार्गीतार्थः—सूत्रार्थानभिज्ञत्वाद्बुध्यमानो धर्मं न जा-
नातीति-न सम्यक् परिच्छिनत्ति, स एव तु पश्चाद् गुरुकुल-
वासाज्जनवचनेन कोविद्-अभ्यस्तसर्वज्ञप्रणीतागमत्याभि-
पुणः सूर्योदयेऽपगताचरणचक्षुषं यथावस्थितान् जीवा-
दीन् पश्यान् पश्यति । इदमुक्तं भवति-यथा हि इन्द्र-

यार्थसंपर्कात्साक्षात्कारितया परिस्फुटा घटपटादयः पदार्थाः प्रतीयन्ते एवं सर्वज्ञप्रणीतागमेनापि सूक्ष्मव्यावर्तनविप्रकृष्टस्वर्गापवर्गदेवतादयः परिस्फुटा निःशब्दं प्रतीयन्त इति । अयि च—कदाचिच्चतुषाऽन्यथाभूतोऽप्यर्थोऽन्यथा परिच्छिद्यते, तद्यथा—मरुमरीचिकानिचया जलधान्या किंशुकनिचयोऽन्याकारेणापीति । न च सर्वज्ञप्रणीतम्यागमस्य कच्चिदपि व्यभिचारः, तद्व्यभिचारो हि सर्वज्ञत्वहानिप्रसङ्गात्, तत्संभवस्य चासर्वज्ञेन प्रतिषेद्धमशक्यत्वादिनि ॥ १३ ॥ शिक्षको हि गुरुकुलव्याप्तितया जिनवचनाभिज्ञो भवति, तत्कोविदश्च मूलोत्तरगुणान् जानाति, तत्र मूलगुणानाधिकृत्याह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् विक्षु विदिक्षु चेत्यनेन क्षेत्रमङ्गीकृत्य प्राणानिपातविरतिरभिहिता, द्रव्यतस्तु दर्शयति—अस्यन्तीति प्रसाः—तेजोवायुदीन्द्रियाव्यक्ष, तथा ये च स्थावराः—स्थावरनामकमोदयवर्तिनः पृथिव्यववनस्पतयः, तथा ये चैतद्भेदाः सूक्ष्मावाङ्मयार्थतकाऽप्यासकरूपा द्वाविधप्राणधारणान्प्राणिनस्तेषु, सदा—सर्वकालम्, अनन तु कालमाधिकृत्य विरतिरभिहिता, यतः परिब्रजेत्—परि—समन्ताद् ब्रजेत् संयमानुप्रायी भवेत्, भावप्राणानिपातविरति दर्शयति—स्थावरजङ्गमेषु प्राणिषु तदपकार उपकार वा मनागपि मनसा प्रहेषे न गच्छेद्, आस्तां तावद् दुर्वचनदण्डप्रहारादिकं, तेष्वपकारित्वापि मनसाऽपि न मङ्गलं चिन्तयेद्, अविकम्पमानः—संयमादचलन् सदाचारमनुपालयेदिति । तदेवं योगात्रिककरणत्रिकेण द्रव्यक्षेत्रकालभावधरूपं प्राणानिपातविरति सम्यगङ्गीकृष्टन्याऽनुपालयेद् एवं शेषाण्यपि महाप्रतान्युत्तरगुणांश्च प्रहणान्धनाशिक्षासमन्वितः सम्यगनुपालयेदिति ॥ १४ ॥ गुरोरन्तिकं घमनो धिनयमाह—सुप्रार्थं तदुभयं वा विशिष्टप्रष्टव्यकालेनाचार्यादेवमरं ज्ञात्वा प्रजायन्त इति प्रजाजन्तवस्तासु प्रजामु जन्तुविषयं चतुर्देशभूतप्रामसंबद्धं कश्चिदाचार्यादिकं सम्यागतं—सदाचागनुप्रायनं सम्यग् वा समन्ताद्वा जन्तुगते पृच्छेदिति । स च तेन पृष्ट आचार्यादिराचक्ष्णाणु शुश्रूषयितव्यो भवति । यदाचक्ष्णाणुत्तदर्शयति—मुक्तिगमनयोग्यो भव्यो द्रव्यं रागद्वेषविरहाद्वा द्रव्यं तस्य द्रव्यस्य—धीतरागस्य तीर्थकरस्य वा वृत्तम्—अनुष्ठानं संयमं ज्ञानं वा तत्प्रणीतमागमं वा सम्यगाचक्ष्णाणुः सपर्याऽयं माननीयो भवति । कथामत्याह—‘तद्’ आचार्यादिना कथितं श्रोत्रे—कर्णे कर्तुं शीलमस्य श्रोत्रकारी—यथोपदेशकारो आज्ञाविधायी सन् पृथक् पृथगुपन्यस्तमादरेण हृदये प्रवेशयेद्—चेतसि व्यवस्थापयेत् । व्यवस्थापनीयं दर्शयति—संख्याय—सम्यक् ज्ञात्वा ‘इमं’ मिति वक्ष्यमाणं केवलिन इदं कैवलिकं—केवलिना कथितं समाधिं सम्मार्गं सम्यग्ज्ञानादिकं मोक्षमार्गमाचार्यादिना कथितं यथोपदेशप्रवर्तकः पृथग्विचित्रं हृदये पृथग्व्यवस्थापयेदिति ॥ १५ ॥ किञ्चान्यत्—अस्मिन् गुरुकुलवासे निवसता यच्छ्रुत्वा श्रुत्वा च सम्यक् हृदयव्यवस्थापनद्वारेणावधारितं तस्मिन् समाधिभूते मोक्षमार्गे सुष्ठु स्थित्वा त्रिविधेनति—मनोवाक्कायकर्मभिः कृतकारितानुमतिभिर्वाऽऽत्मानं त्रानुं शीलमस्येति त्रायी जन्तूनां सदुपदेशदानतत्प्राणकरणशीला वा तस्य स्वपरत्रायिणः, एतेषु च समितिगुण्यादिषु समाधिमार्गेषु स्थित-

तस्य शान्तिर्भवति अशेषद्वन्द्वोपरमो भवति । तथा निरोधम्—अशेषकर्मक्षयरूपम् आहुः—तद्विदः प्रतिपादितवन्तः । क एवमाहुरित्याह—त्रिलोकम्—ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्गलक्षणं द्रष्टुं शीलं येषां ते त्रिलोकदर्शिनः तीर्थकृतः सर्वज्ञास्ते एवम् अनन्तरोक्त्या नीत्या सर्वभावान् कवलालोकेन हृष्टा आचक्षते—प्रतिपादयन्तीति । एतदेव समितिगुण्यादिकं संसारोत्तारणसमर्थं ते त्रिलोकदर्शिनः कथितवन्तो न पुनर्भूय एते (न) प्रमादसङ्गं मद्यविषयादिकं सम्बन्धं विधेयत्वेन प्रतिपादितवन्तः ॥ १६ ॥

किञ्चान्यत्—

निसम्म से भिक्षुं ममीहियऽहुं,

पडिमाणवं होइ विमारण य ।

आयाण अट्ठी बोदाणमोणं ,

उवेच्च सुदेण उवेति मोक्खं ॥ १७ ॥

स गुरुकुलवासी भिक्षुः द्रव्यस्य वृत्तं निशम्य—अवगम्य स्वतः समीहितं चार्थं—मोक्षार्थं बुद्ध्वा हेयोपादयं सम्यक् परिष्ठाप्य नित्यं गुरुकुलवासनं प्रतिभानवान्—उत्पन्नप्रतिभो भवति, तथा सम्यक् स्वसिद्धान्तपरिज्ञानाच्छ्रोतॄणां यथार्थार्थानां विशारदो भवति—प्रतिपादको भवति । मोक्षार्थिनाऽऽदीयत इत्यादाने—सम्यग्ज्ञानादिकं तेनार्थः स एव वाऽर्थः आदानार्थः स विद्यते यस्यास्मादादानार्थी, स एवभूतो ज्ञानादिप्रयोजनवान् व्यवधानं—छादशप्रकारं तपोमौने—संयम आश्रवणरोधरूपस्तद्भेदेनैतौ तपःसंयमावुपन्य प्राप्य प्रहणासवनरूपया द्विविधयाऽपि शिक्षया समांश्वतः सर्वत्र प्रमादगहितं प्रतिभानवान् विशारदश्च शुद्धन—निरुपाधिना उद्भमादिदोषशुद्धेन चाहारणात्मानं यापयशेषकर्मक्षयरूपं मोक्षमुपैति ‘न उवइमारं’ ति कचित्पाठः, बहुशो प्रियन्ते स्वकर्मपरवशाः प्राणिनो यस्मिन् स मारः—संसारस्ते जातिजरामरणरोगशोकाकुलं शुद्धेन मार्गेणात्मनं वर्तयन् न उपैति । र्याड वा—मरणं—प्राणत्यागलक्षणं मारस्ते बहुशो नोपैति । तथार्ह—अप्रतिपातितसम्यक्त्व उच्छ्रुतः समाष्टो वा भवान् प्रियते नोर्ध्वमिति ॥ १७ ॥ सूत्र० १ अ० १४ अ० । (गुरुकुलनिर्वाहितया धर्मे सुस्थिता बहुशुता प्रतिभानवन्ताऽर्थविशारदाश्च सन्तो यत्कुर्वन्ति तदर्थितम् ‘धम्मकहा’ शब्दे चतुर्थभाग २७१२ पृष्ठे ।)

स च प्रश्नमुदाहरन् कदाचिदस्यथाऽपि

ब्रूयाद्वत्स्तत्प्रतिषेधार्थमाह—

णो छायेण णोऽवि य लूमएजा ,

माणं ण मेवेज्ज पगासणं च ।

ण याऽवि पभे परिहाम कुञ्जा ,

ण याऽऽमिया वा य वियागरेजा ॥ १८ ॥

भूताभिर्माकाइ दुगुळमाणे ,

ण शिव्वहं मतपदेण गोयं ।

ण किंचि मिच्छे मणुए पयासुं ,

अमासु धम्माणि ण संघएजा ॥ २० ॥

सः—प्रश्नस्यावाहनी सर्वार्थाश्रयत्वाद्भूतकण्डकल्पं कुत्रिकापणकल्पे वा चतुर्विंशपूर्विणामन्यतरा वा क—

धिदात्रार्यादिभिः प्रतिभानवान् अर्थविशारदस्तद्वन्भूतः कु-
तभिन्निमित्तात् श्रोतुः कुपितोऽपि मूर्खार्थं न ह्यादयेत्—
नान्यथा व्याख्यानयेत् स्वाचार्यं वा नापलयेत् धर्मकथां वा
कुर्वन्मार्थं ह्यादयेत् आत्मगुणात्कर्षाभिप्रायेण वा परगुणा-
न् ह्यादयेत् । तथा परगुणां लपयेत्—न विद्वन्बयेत्, शास्त्रार्थं
वा नापसिद्धान्तेन व्याख्यानयेत् । तथा समस्तशास्त्रवेत्ताऽहं
सर्वलोकविदितः समस्तसंशयापनेता न मनुष्यो हेतुयु-
क्तिभिरर्थप्रतिपादयितेत्येवमारमकं मानम्—अभिमानं—गर्वं न
सेवेत्, नाप्यात्मनो बहुभुतत्वेन तर्पस्वत्वेन वा प्रकाशनं
कुर्यात् । अशब्दावन्यदापि पूजासत्कारादिकं परिहरेत् । तथा
न चापि प्रह्लादान्—सधुनिकः पारहासं—कलिप्रायं ब्रूयाद्,
यदिवा—कथंचिद्वबुध्यमानं भ्रातरि तदुपहासप्रायं परिहासं
न विद्व्यात् । तथा नापि चाशीर्षां बहुपुत्रो बहुधनो
[बहुधर्मो] दीर्घायुस्त्वं भूया इत्यादि व्यागृणीयान् । भा-
वात्सामित्युक्तेन भाव्यमिति ॥ १६ ॥ किं निमित्तमार्शवादा
न विधेय इत्याह—भूतेषु-जन्तुषु उपमर्शज्ञा-भूताभिज्ञा
तयाऽऽशीर्षां सावयं—सपापं जुगुप्समानो न ब्रूयात्,
तथा गात्रायत इति गोत्रं—मौनं वाक्संयमस्तं मन्त्रपदेन—
विद्याप्रमाज्जनविधिना न निर्वाहयेत्—न निःसारं कुर्यात् ।
यदिवा—गोत्रं-जन्तूनां जीवितं मन्त्रपदेन राजाविगुप्तभाषण-
पदेन राजाजीनामुपदेशकानतो न निर्वाहयेत्—नापनयेत् ।
एतदुक्तं भवति—न राजादिना साधे जन्तुजीवितोपमर्शकं
कुर्यात्, तथा प्रजायन्त इति प्रजाः-जन्तवस्तासु प्रजासु
मनुजा-मनुष्यो व्याख्यानं कुर्वन् धर्मकथां वा न किमपि
लाभपूजासत्कारादिकम् इच्छेत्—अभिलषेत् । तथा कुत्सि-
तानाम्—असाधूनां धर्मान्—यस्तु दानतर्पणादिकान् न संव-
देत्—न ब्रूयाद्, यदिवा—नासाधुधर्मान् ब्रुवन् संवादयेत्,
अथवा—धर्मकथां व्याख्यानं वा कुर्वन् प्रजास्वात्मश्लाघारूपां
कीर्तिं नेच्छेदिति ॥ २० ॥

किञ्चान्यत्—

हासं पि शो संधति पावधम्मे,
ओए तहीयं फरुसं वियाणे ।
शो तुच्छए शो य वि कंथइजा,
अणाइले वा अकमाइ भिक्खू ॥ २१ ॥
संकेअ याऽसंकिंतभावभिक्खू,
विभज्जवायं च वियागेज्जा ।
भामादुयं धम्म समुद्धितेहिं ।
वियागरेज्जा समया सुपणे ॥ २२ ॥
अणुगच्छमाणे वित्तहं विजाणे,
तहा तहा साहु अककसेणं ।
ए कर्थई भास विहिंसइज्जा,
निरुद्धगं वावि न दीहइज्जा ॥ २३ ॥
समालवेज्जा पडिपुअभासी,
निसामिया समिया अहुदंभी ।
अणाइसुद्धं वयणं भिउंजे,

अभिसंधए पावविवेग भिक्खू ॥ २४ ॥

यथा परात्मनोर्हास्यमुत्पद्यते तथा शब्दादिकं शरीराव-
यवमन्यान् वा पापधर्मान् साधधान् मनोवाक्कायव्या-
पारान् न संधयेत्—न विद्व्यात्, तद्यथा—इदं छि-
न्धि भिन्धि । तथा कुप्रावचनिकान् हास्यप्रायं ना-
त्प्रासयेत्, तद्यथा—शोभनं भवदीयं व्रतं, तद्यथा—“सु-
द्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, मध्ये मङ्गं पानकं चापराह्णं ।
वाक्साखण्डं शर्करा चाधरात्रे, मोक्षधाम्ने शाक्यपुत्रेण
रुष्टः ॥ १ ॥” इत्यादिकं परदोषोद्भावनप्रायं पापबन्धक-
मिति कृत्वा हास्येनापि न वक्तव्यम् । तथा—‘ओजो’ रा-
गद्वेषरहितः स बाह्याभ्यन्तरग्रन्थत्यागाद्वा निष्किञ्चनः सन्
तथ्यमिति परमार्थतः सत्यमपि परुषं वचोऽपरचेतोर्व-
कारि हपरिग्रहा विजानीयात् प्रत्याख्यानपरिग्रहा च परि-
हरेत् । यदि वा—रागद्वेषादिरहादोजाः तथ्यं—परमार्थभू-
तमकृत्रिमप्रतारकं परुषं—कर्मसंश्लेषाभावाभिर्ममत्वाद्-
ल्पसर्वत्रैरुन्मुष्यत्वाद्वा कर्कशमन्तप्रान्ताहारोपभोगाद्वा परु-
षं—संयमं विजानीयात्—तदनुष्ठानतः सम्यगवगच्छेत् । तथा
स्वतः कश्चिदर्थविशेषं परिज्ञाय पूजासत्कारादिकं वाऽवाप्य न
तुच्छा भवेत्—नोन्माद् गच्छेत् । तथा न विकथयेत्—नात्मा-
नं श्लाघयेत् परं वा सम्यगनवबुध्यमानः नो विकथयेत्—
नात्यन्तं चमदयेत् । तथा अनाकुलो—व्याख्यानावसरं—ध-
र्मकथावसरं वाऽनाविलो लाभादिनिरपेक्षो भवेत्, तथा
सर्वदा अकथायः—कथापरहितो प्रवेष्टुं भिक्षुः—साधुरिति ॥ २१ ॥
साम्प्रत व्याख्यानार्वाधर्माधिकृत्याह—भिक्खुः—साधुर्व्याख्यानं
कुर्वन्मार्शवादिशब्दादर्थनिर्णयं प्रातः अशङ्कितभावाऽपि शङ्केत-
औद्धत्यं परिहरन्नहंमवार्थम्य वेत्ता नापरः कश्चिदित्येवं गर्वं
न कुर्वीत, किन्तु—विषयमर्थं प्रकथयन् साशङ्कमेव कथयेत्,
यदि वा—परिस्फुटमप्यर्शाङ्कितभावमप्यर्थं न तथा कथयेत् य-
था परः शङ्केत, तथा विभज्यवाद्—पृथगर्थनिर्णयवाद् व्या-
गृणीयात्, यदिवा—विभज्यवाद्—व्याख्यास्तेन सत्प्रारम्भालि-
नं लोकव्यवहाराविसेषादितया सर्वव्यापिनं स्वानुभवांसिद्धं
पदेद्, अथवा—सम्यगर्थान् विभज्य—पृथक् कृत्वा तद्वाद् वदे-
त्, तद्यथा—नित्यवाद् इत्यर्थतया, पर्यायार्थतया त्वानि-
त्यवाद् वदेत् । तथा स्वद्वयैकत्रकालभावेः सर्वेऽपि प-
दार्थाः सन्ति, परद्वयविभिस्तु न सन्ति, तथा चोक्तम्—
“सर्वे सर्वे को नच्छेत्—स्वरूपादिचतुष्टयात् । असर्वेव
विपर्यासा—अचेन्न व्यवतिष्ठते ॥ १ ॥” इत्यादिकं विभज्यवाद्
घेदविति । विभज्यवात्रमपि भाषाद्वितयैव ब्रूयादित्याह—
भाषयाः—आद्यवर्गयोः सत्यासत्यामृषयोर्द्विकं भाषाद्विकं
तद्भाषाद्वयं कश्चित्पृष्टोऽपृष्टो वा धर्मकथावसरंऽन्यदा वा
सत्रा वा व्यागृणीयात्—भाषेत । किंभूतः सन् ?—सम्यक्
सत्सयमानुष्ठानेनास्थिताः समुत्थिताः सन्ताप्य उच्युक्तवि-
हारिणो न पुनरुत्थायिन्पमारकवत्तद्विमास्तैः सम्यगुत्थितैः
सह विहरन् शकवर्तिद्वयकयोः समतया रागद्वेषरहितो वा
शोभनप्रज्ञो भाषाद्वयोपेनः सम्यगर्थं व्यागृणीयादिति ॥ २२ ॥
किञ्चान्यत्—तस्यैवं भाषाद्वयेन कथयतः कश्चिन्मधावित-
या तथैव तमर्थमाचार्यादिना कथितमनुगच्छन् सम्यगवबु-
ध्यते, अपरस्तु मन्दमधावितया वितथम्—अभ्यर्थेवागिजा-
नीयात्, न च सम्यगनवबुध्यमानं तथा तथा—तेन तेन

हेतुदाहरणसमुक्तिप्रकटनप्रकारेण मूर्खस्त्वमसि तथा बु-
तुरुहः स्वसूचिरित्यादिना कर्कशवचनेनानिर्भर्त्सयन् यथा
यथाऽसौ बुध्यते तथा तथा—साधुः सुष्ठु बोध-
येत् न कुत्रचित्कुष्ठमुखहस्तौष्ठनत्राधिकारैरनादरेण कथ-
यन् मनःपीडामुत्पादयेत् । तथा प्रभयतस्तद्भाषाम-
पश्यादिवदोषदुष्टामपि धिक् मूर्खांसंस्कृतमते । किं
तयानेन संस्कृतन पूर्वोत्तरव्याहनेन बोधचारितेनेत्येवं
न विहिंस्यात्—न तिरस्कुर्याद् असंयजोदघटननस्तं प्र-
अथितारं न विडम्बेर्यादात् । तथा निरुद्धम्—अर्थस्त्रोकं
र्षार्थवाक्यैर्महता शब्ददुर्धरेणार्कविटपिकाष्ठिकान्यायेन न क-
थयन् निरुद्धं वा स्त्रोककालीने व्याख्यानं व्याकरणतर्कादि-
प्रवेशनद्वारेण प्रसक्त्यानुप्रसक्त्या न वार्धयेत्—न र्दार्धकाल-
कं कुर्यात् । तथा चोक्तम्—'सो अतो वस्तवो, जो भरण-
इ अफचरहि थोवहि । जो पुण थोवो बहुअ—कचरेहि
सो होइ निस्सारो ॥ १ ॥' तथा किञ्चित्सूत्रमल्पाक्षरम-
त्यार्थं वा इत्यादि चतुर्भङ्गिका । तत्र यदल्पाक्षरं महार्थं
नविह प्रशस्यत इति ॥ २३ ॥ अपि च—यत्पुनरुक्तविष-
मत्वादल्पाक्षरं सम्यगयबुध्यते तत्सम्यग्—शोभनेन प्रका-
रेण समन्तात्पर्यायशब्दोच्चारणतो भावार्थकथननञ्जाल-
पेद् भाषेत समालोपेत्, नाल्लेखिताक्षरैरुक्त्वा कृतार्थो भ-
वेद्, अपि तु-ज्ञेयगहनार्थभाषणे संदुतयुक्त्यादिभिः श्रो-
तारमपेक्ष्य प्रतिपूर्णभाषी स्याद्, अस्वलितानामिलितादी-
नाक्षरार्थवादी भवेदिति । तथा आन्वयोदः सकाशाद्य-
थाधर्मे श्रुत्वा—निशम्य अवगम्य च सम्यग्—यथावस्थि-
तमर्थे यथा गुरुसकाशादवधारितमर्थे प्रतिपाद्ये दृष्टुं शी-
लमस्य स भवति सम्यगर्थदर्शी, स एवभूतः संस्तीर्थ-
कराज्ञया—सर्धज्ञप्रणीतागमानुसारेण शब्दम्—अवदाते पूर्वा-
परविहृद्धम् निरवधं वचनमभियुजीतोन्सर्गविषयं सति-
उत्सर्गमपवादविषये चापवादं तथा स्वपरसमययोर्यथास्वं
वचनमभिवेदन् । एवं चाभियुजन् भिक्षुः पार्पावधेकं लाभ-
सत्कारादिनिरपेक्षतया काङ्क्षमाणो निर्दोषं वचनमभिसन्ध-
येदिति ॥ ४ ॥

पुनरपि भाषार्थविधमधिकृत्याह—

अहाबुद्ध्याहं सुसिक्खएआ,

जइज्जमाणातिवेलं वदेआ ।

से दिट्ठिमं दिट्ठि ण लूमएआ,

से जाणई भासिउं तं समाहिं ॥ २५ ॥

अलूसए णो पच्छन्नभासी,

णो सुत्तमत्थं च करेज्ज ताई ।

सत्थारभत्ती अणुवीइवायं,

सुयं च सम्मं पडिवाययंति ॥ २६ ॥

यथाक्लान्ति तीर्थकरगणधरादिभिस्तान्यहर्निश सुष्ठु शिक्षित-
अहर्णाशिक्षया सर्धज्ञाङ्गमागमं सम्यक् गृहीयाद् आसेवना-
शिक्षया त्वनवरतमुद्युक्तावहारितयाऽऽसेवनं, अन्यथा च
तथैव प्रतिपादयेत्, अतिप्रसक्तलक्षणनिवृत्तये त्वपदिश्यते
सत्वा प्रहणासेवनाशिक्षयोर्देशनाया यनेत, सदा यतमानोऽपि
यो यस्य कर्त्तव्यस्य कालोऽध्ययनकालो वा तां वेलामतिल-

कृत्य नातिवेलं धेवद् अध्ययनकर्त्तव्यमर्यादां नातिलङ्घयेत्स-
(वस) दनुष्ठानं प्रतिवज्जना, यथावसरं परस्परबाधया सर्वाः
क्रियाः कुर्यादित्यर्थः । स एवगुणजातीयो यथाकालवादी
यथाकालचारी च सम्यग्दर्शमान्—यथावस्थितान् पदा-
र्थान् अहयानो देशानां व्याख्यानं वा कुर्वन् दृष्टि—सम्य-
ग्दर्शनं न लपयेत्—न वृषयेत् । इदमुक्तं भवति—पुरुषविशेषं
ज्ञात्वा तथा तथा कथनीयमपसिद्धान्तदेशनापरिहारण य-
था यथा श्रोतुः सम्यक्त्वे स्थिरीभवति, न पुनः शङ्कोत्पा-
दनतो दूष्यते, यथैवावधः स जानाति—अवबुध्यते भा-
षितुं—प्ररूपयितुं समाधि—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यं सम्य-
क्चित्तव्यवस्थानाख्यं वा तं सर्वज्ञां समाधि सम्यग्-
वगच्छतीति ॥ २५ ॥ किञ्चाप्यन्—'अलूसए' इत्यादि सर्वज्ञो-
क्तमागमं कथयन् 'नो लपयेत्' नान्यथाऽपसिद्धान्तव्या-
ख्यानं दूषयन्, तथा न प्रच्छन्नभाषी भवेत् सिद्धान्तार्थ-
मधिकृष्टमवदाते साधेजनानं तत्प्रच्छन्नभाषणेन न गोपयेत्,
यद्विद्या—प्रच्छन्नं वाऽधमपरिणताय न भावेत्, तच्च सिद्धान्त-
रहस्यमपरिणतशिष्यविध्वंसेनेन दोषार्थैव संपद्यते । तथा चो-
क्तम्—'अप्रशान्तमनो शास्त्र-सद्भावप्रतिपादनम् । दोषायाभि-
नवादीर्णे, शमनीर्यामिव ज्वरं ॥ १ ॥' इत्यादि, न च सूत्रमन्यत्
स्वमतिविकल्पनतः स्वपरत्रायी कुर्वीतान्यथा वा सूत्रं तदर्थं
वा संसागन् त्रायी त्राणशीलो जन्तूनां न विदधीत, किमन्य-
न्यथा सूत्रं न कर्त्तव्यमित्याह—परहितैकरतः शास्त्रा त-
स्मिन् शास्त्रेण या व्यवस्थिता भक्तिः बहुमानस्तया
तद्भक्त्या अनुविचिन्त्य ममानेनाङ्गेन न कदाचिदाग-
मवाधा स्यादित्येवं पर्यालोच्य घादं वेदन् । तथा य-
च्छ्रुतमान्त्रार्थाविभ्यः सकाशात्तथैव सम्यक्त्वावाध-
नामनुवर्त्तमानोऽन्येभ्यः श्रृणुमोक्षं प्रतिपद्यमानः प्रतिपाद-
येत्—प्ररूपयेन्न सुखशीलतां मन्यमानो यथाकर्त्तव्यसिद्धि-
ति ॥ २६ ॥ सूत्रं १ श्रु० १४ अ० ।

इयानि विणयणं—जहा मगहाधिसण गोवरगामे पुण्णसालो
गिहवती । भदा भारिया पुनो से पुण्णसालसुतो सो माया-
पियरं पुच्छई—का धम्मो ? तहि भस्सइ मायापियरं सुस्सूनि-
यव्वं दो सेव देवयार् माया पियरो य जीवलोगम्मि । तन्थ वि
पिया विस्मिटो, जस्स वसे वट्टइ माया । ताहं सो ताण पायमुह-
धावणाहं विभासा देवयाणि व सुस्ससई । अन्नया गामभोइओ
आगतो ताण संभेताणि पाटुं करंति । सो वि चिंतइ एया-
णि वि एम देवये एये पूरमि ता धम्मो होहिइ । तस्स सुस्स-
सा कया । अन्नया तस्स भोइयस्स अओ महत्तो दिट्ठो जाव
मेणिओ गया तओ लंगिउमारुद्धो । सामी समोसदो से-
णिओ इहिण गंतुण वेदइ, ताहं सो सामि भणइ अहं तुभो
ओलगांमि, सार्मणा भणियं—अहं ग्यहण्णपडिगहतायाए
ओलंगिज्जामि ताण सुलगाणं सेवुद्धो । एवं विणयणं सा-
माहयं लम्भइ ॥ आ० म० १ अ० । ('विणयकम्म' शब्दं
ऽप्येतत्कथानकं स्फुटं वक्ष्यते ।)

"विणयणं गतो गंधे—ण वेदणं सोमयाह ग्यणियरो ।

महुररमेणं अमयं, जणपियसं लहड भुवणं ॥ २ ॥

सुविमुद्धमीलजुत्तो, पावइ किति जसे च इहलोण ।

सव्वजणवत्तहो वि य. सुहगाभागी य परलोण ॥ ३ ॥ "

ध० म० १ अधि० ४ गुण । नीता, उत्त० १ अ० ।

विणयकम्म-विनयकर्मन्-न० । विनयनं विनयः । कर्मापनय-
नमित्यर्थः । विनीयते वाऽनेनाप्रकारं कर्मेति विनयस्तस्य
च कर्म विनयकर्म । पूजाकर्माण, कृतकर्माण, प्रव० २ द्वार ।
आव० । धैर्यकृत्ये, पञ्चा० ८ विध० । विनयकर्माऽपि द्वि-
धा-द्रव्यतो निह्वायादीनामनुपयुक्तमभ्यगृहीतानां च । भावत
उपयुक्तमभ्यगृहीतानां विनयक्रियति । आव० ३ अ० ।

उदाहरणं विनये पुष्पशालकथा—

मार्गं गोवरग्रामं, पुष्पशालं कुटुम्बिकम् ।
भद्रा भार्या च तस्याऽऽसीत्, पुष्पशालस्तु तत्सुतः ॥ १ ॥
स मातापितृगवृत्तं, का धर्मस्ताववाचतुः ।
विनयाद्वन्स ! शुश्रूषा, मातापित्रोर्विधायत ॥ २ ॥
छे पय देवते वन, माता च पिता च जायलोकंऽस्मिन् ।
तत्रापि पिताऽभ्याधिको, यस्य वशे वर्तते माता ॥ ३ ॥
पादशौचादिशुश्रूषां, स चक्रऽथ सदा तयोः ।
प्रामाथ्यपाऽन्यदाऽऽयातः, स ताभ्यामप्यपूजयत् ॥ ४ ॥
साऽथ दध्यावसां तावन्मत्पित्रोर्गोप देवतम् ।
तच्छुश्रूषामथाकार्या-द्वार्या लामो महानितः ॥ ५ ॥
तस्याप्यन्योऽन्यदाऽधीश, प्राप्तस्तं सोऽप्यपूजयत् ।
अस्याप्यसौ पूज्य इति, मुकुटैतमहमप्यमुम् ॥ ६ ॥
संवऽथ तस्य सेवायां, प्रवृत्तो धर्मकामुकः
उपर्युपरि सेवार्थी, धौलकं सवते स्म सः ॥ ७ ॥
धौलिकोऽपि नमनं दृष्ट्वा, धौलिकं सोऽथ दध्यावान् ।
संवऽहमप्यमुं तस्मात्, पूजितेर्गोप पूजितम् ॥ ८ ॥
अथोचे भगवन्तं स, प्रभो ! सेवां करोमि वः ।
स्वाम्युचे साधुवेषेण, सेवाऽस्माकं विधीयते ॥ ९ ॥
तच्छ्रुत्वा भगवद्वाक्यं, संभुजो वतमग्रहात् ।
एवं वैतनिकान्तस्या-ऽभवत्सामायिकव्रतम् ॥ १० ॥ आ० क०
१ अ० । आ० चू० ।

विणयचंदमूरि-विनयचन्द्रमूरि-पुं० । तपागच्छाये रत्नसिंह-
सूरिशिष्ये, येन कल्पमूत्रं निर्युक्तिं कृता, विक्रमीये १३२५ सं-
वत्सरे अयमासीत् । जं० ६० ।

विणयण-विनयन-न० । गमने, प्रापणे, आ० चू० १ अ० ।

विणयण-विनयज्ञ-पुं० । विनयो-ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचारि-
करूपस्तं जानातीति विनयज्ञः । ज्ञानादिगन्तव्यज्ञे, आचा० १
ध्रु० २ अ० ५ उ० ।

विणय(यं)धर-विनयधर-पुं० । स्यनामख्याते पुरुषे, ध० २० ।

विनयंधरकथा पुनरेवम्—

"अस्थि ह सुवन्नरुद्रा, चपा चंपयलयं व पवरपुत्री ।
फुरियनयधम्मबुद्धी, तन्ध निवो धम्मबुद्धिं ति ॥ १ ॥
अमरीओ वि जयती, रुवेण पिपा य तस्स विजयती ।
सिद्धी य इम्मनामो, पुन्नज्जमा नाम से भज्जा ॥ २ ॥
निच्च गुरुजगण्णओ, नियतणुअइकंतकोत्तजियकणओ ।
उल्लसिरवहुत्तावणओ, ताणं विणयंधरो तणओ ॥ ३ ॥
सो सब्बकलाकुसलो, कामुहताहुं व सयलजणइट्ठो ।
निरुवमसुंदरिम्म-ग संगयं जुवणं पत्तो ॥ ४ ॥
सुहसंगाहयकलाओ, लघाणमउवहानियतिपसरमणीओ ।
साययकुलजम्माओ, पडिवअगिहत्यधम्माओ ॥ ५ ॥

तारा सिरी य विणया, देवी नामाउ विमलसीलाओ ।
जमगं चउरां परिणे-इ पवरनिट्ठीण धूयाओ ॥ ६ ॥
ववहारसुद्धिसारा, पायं परिहरिय पायपम्भारो ।
सो सुहजलहिनिमग्गो, कालं बोलइ अणुध्विग्गो ॥ ७ ॥
को अइसुहिओ इहयं, नयरे नयकुलहरे सया सुहिप ।
वत्ता इमा पवत्ता, कयाऽवि नग्गाहअत्थाणं ॥ ८ ॥
पग्गण तन्ध भणियं सुहियाण जणण मत्थयमणिं व्व ।
अस्थि इह इम्मपुत्तो, धणियं विणयंधरो नाम ॥ ९ ॥
जस्स धणं धणयस्स व, जणप्पियं रुवममरपहुणु व्व ।
जीवस्स य अमलमरं, करियायस्स व सया दाणं ॥ १० ॥
जस्स य पिपा उ चउरां, अइसयसुंदरमंदिरं इट्ठुं ।
विलियाओ अमरीओ, मज्ज नो इतिं दिट्ठिपहं ॥ ११ ॥
इच्छा बहुपयारं, निरुत्तियमवन्नणं सुणिय ताणं ।
मयणसरपसरविहुरो, राया रायाउरा जाओ ॥ १२ ॥
निहुयणमणोद्धीओ, कहमह संपज्झिहंति पयाओ ।
इय चित्ताउगचित्त-स्स तस्स बुद्धी इमा जाया ॥ १३ ॥
पच्चाइय पउरजणं, दोसं उप्पहयं च सेवणणो ।
गिगटामि वत्ता ताओ, न होमि गरिहारिहो जेण ॥ १४ ॥
इय निच्छिय पगंतं, निमिच्च मिच्चो परंपियो तेण ।
विणयंधरेण सद्धिं, कुण मिति कयडनेहेण ॥ १५ ॥
तत्तो वि भुज्ज खंडं, लभुं लिहाविय इम तुमं गाहं ।
पच्छममेव मज्झं, उवण्णिहं अयाणयंतेण ॥ १६ ॥

तथा हि—

"पत्तयच्छिग्रहवियकणणि, अज्ज अभग्गस्स तुहं पुसहविरेहे ।
सा जामिणी निजामा, निजाम सहासि व्व मह जाया" ॥ १७ ॥
तेण वि तंदयं विहणं, निवेण पउरणं पत्तियं भुजं ।
देवीणं गंधपुडं, पदियं विणयंधरं गेय ॥ १८ ॥
भो भो लिवां परिच्छं, विदिऊणं विणिच्छयं कहं मज्झं ।
नहु पच्छां कहियव्व, अहं अजुतं कयं रज्जा ॥ १९ ॥
ते वि हु न हुंति दुट्ठं, पूयरया तहं वि सासणे पहुणो ।
कायव्वे ति भणता, कुणोत्तं हन्धे लिविपरिच्छं ॥ २० ॥
पाच्छि वि लिविसवायं, भणियं नायरज्जणं सविस्सायं ।
जइ वि लिवां सेवाओ, न य घडइ इमं तु पयाओ ॥ २१ ॥
जो चरइ मणाभगमे, सल्लइतरनियरव्वलआगमे ।
सो केट्ठियमरिं, करी करीरं कहं रमइ ॥ २२ ॥
जो दुल्ललिओ सलिले, सया वि माणससरस्स अइविमले ।
सो कहं करइ किंहुं, कलहंसा गामनहंमिह ॥ २३ ॥
जो अत्थइ तप्पासे, खणमवि पाडिपुन्नपुन्नपसरस्स ।
धजुलसंगेण विसं-व पन्नगो मुयइ सो पायं ॥ २४ ॥
ता मज्झन्थो होउं, देवो चित्तं उ वत्थुपरमन्धं ।
अगडतयं पि गडियं, पयं केणावि पिसुणेण ॥ २५ ॥
सुद्धो वि फालिहमणी, उवाहवसओ धंरइ अज्जन्ते ।
सल्लमगाउ इमस्स वि, सलियं अकखलियसीलस्स ॥ २६ ॥
इय भणियं पउरजणं, पाडियारं मयगसं व्व अगल्लंते ।
मंजियमगलाणो, पगओ असमंजसे निवई ॥ २७ ॥
भणइ य रे रे सुहडा, हटेण आण्ह तस्स तस्स वइयाओ ।
मुहं य हदंगेहं, निज्जाडियं परियणं दूरं ॥ २८ ॥
तुच्चे पुण नायरया, हंढो दोन्निच्छपकखवाइल्ला ।
तं कारहं महं पुरओ, सुद्धं जेणात्तु मुंचामि ॥ २९ ॥

इय पउरं फरमागरा-हि ताडिया धाडिया नरिंदेण ।
 किबणेण मग्गणा इय, पउरा पत्ता संगेहेसु ॥ ३० ॥
 तो विणयधरभज्जा, ताओ निरवज्जकज्जसज्जाओ ।
 आणाविय सुहंडहि, राया पकिवयइ ओरोहे ॥ ३१ ॥
 ताणं सुरूवं दट्ठ, चितइ निवई अहो अहं धओ ।
 जे निमुया विट्ठाओ, मम गेहमिमाउ पत्ताओ ॥ ३२ ॥
 बहुचाहुवयणपुव्व, बिस्सण पण्थि तओ निवो ताहि ।
 लज्जा ण य वयणाहि, महासईहे इमे भणिओ ॥ ३३ ॥
 परमणीरमणीयं, रुवं पामंति अहह मूढमणा ।
 न मणाय पि हु अप्पे, निवडंतं भीमभवकूप ॥ ३४ ॥
 पणुवइज्जुवणभरं, जे जोअते जंण जण जिणइ ।
 कुसुमसरो वि अण्णो, कह ते बुद्धंति नरसीहा ॥ ३५ ॥
 परकतं कामंता, गयसुत्तरियजीविया महामलिणा ।
 गुरुपावकारिणा इव, कह ते दंसंति निययमुहं ॥ ३६ ॥
 इह विनाडय अप्पणं, कुले कलंकिय आकानि अकंता ।
 अइदुस्सहनरयदुह—रिगतावनविया ममंति भवे ॥ ३७ ॥
 इय सुणिय दोसजालं, नगाहमाणं विणट्ठसीलानं ।
 मणमा वि सीलरयणं, मा महलसु सुकुलसंभूआ ॥ ३८ ॥
 इय सुणिय सो विलक्खो, सयलदिणं तं निसं च कह कह वि ।
 गमिउ गोसं पत्ता, तालि पामे पुणो वि निवो ॥ ३९ ॥
 ता नियइ ताउ सध्या-उत्तलण जालालिकचिलकंमाओ ।
 अइमयवीमच्छीओ, जग्गिअरमलिलणगत्ताओ ॥ ४० ॥
 परिगलियजुवणओ, रागीण विगगकरणपउणाओ ।
 चितइ य निगण्णो, वेग्गगओ नग्गविदा ॥ ४१ ॥
 किं एम इट्ठियंओ, महमाहा वाडिं सुविणओ किं वा ।
 किं वा विव्वपओगा, अहवा पावप्पमाओ मे ॥ ४२ ॥
 अहह इयांसण मण, कतेकियं नियकुल सया विमलं ।
 विव्वारिओ य भुवण, तमालदलसामलो अयसो ॥ ४३ ॥
 इच्छाइ बहुविहं ज-रिऊण राया विमज्जण ताओ ।
 विणयधरस्स पामे, सज्जा जाया मरुवत्था ॥ ४४ ॥
 इत्तो य तथ नयेर, पत्तो मिरिसूग्गेणवरसूरी ।
 पत्ता गुरुनमणय, निवविणयधरपउरलोया ॥ ४५ ॥
 तिपयाहिणपुव्वमपु-द्वभावभाविमणा नमिय गुरुणा ।
 निमित्तयति उच्चियंदेस, इय कहइ गुरु वि धम्मकहं ॥ ४६ ॥
 धम्मो दुविधो भाणओ, जिणहि जियगगदोसमोहोहि ।
 निचनयारगमणगवो, सुसाहुधम्मो य गिहधम्मो ॥ ४७ ॥
 तथ य पढं साव-ज्ज कज्जपरिवज्जणुज्जुओ उज्ज ।
 पंचमहवयपव्वय-गुरुभासदुव्वहणपव्वणा ॥ ४८ ॥
 ममिइगुत्तिपचित्तो, अममत्तो सत्तुमित्तसमचित्तो ।
 खेतो देतो खेतो, अवगयत्ततो महासत्तो ॥ ४९ ॥
 निम्मलगुणगणजुत्तो, गुरुपयमत्तो केइ जो सत्तो ।
 सो आचरणं पावइ, सुमग्गलगो पव्वगपुरं ॥ ५० ॥
 तक्करणासत्तेहि, साधगधम्मोऽवि होइ कायवो ।
 कालेण सोऽवि निवसु-क्खदायगो दनिओ समण ॥ ५१ ॥
 इय सोउ धम्मकह, लज्जाधमरणं पुच्छियं रत्ता ।
 भयवं ! किं कयमसमं, सुकयं विणयधरणा पुग ॥ ५२ ॥
 जे सव्वपिओ एवो, पिपाउ एयस्स पवररुवाओ ।
 केण पओणेण तया, ताउ विरुवाउ जायाओ ॥ ५३ ॥

अह भणइ गुरु निव ! इह, आसी नयराम्म हन्थिसीमम्मि
 राया वियाग्घवलो, धवलजलो धवलियदियंतो ॥ ५४ ॥
 तस्स चरो वेयाली, अगगकादन्नमाइगुणसाली ।
 निबं पंगवयागी, आसि दद पावपरिहारी ॥ ५५ ॥
 सो अइउदाग्याण, पण्दियसं अतणमाइसमणुअ ।
 दाउ कस्सइ उच्चियं, पण्णो भुजइ सयं नियमा ॥ ५६ ॥
 सो अन्नदिणे विदु-ज्जाणो, पण्दियाडियं सयिदिताहं ।
 उवसमरसं च मुत्तं, दट्ठ तुट्ठा धुणइ एवं ॥ ५७ ॥

जिणस्तुनिकाव्यम्—

वपुणि अंगविआसु वपुणिलोयणघणलघणिम,
 कटगिभालुसुविंशालु कटगिमुहकमलपसाअम ।
 आंगर सग्लुभुयजुयलु अरिंर निरिवग्घहसत्थिम,
 अइयचरण भवहरण अइयसव्वंगसुव्वंगिम ॥
 अरि कुणह नयणघणुके घउ यलिलजोइयि एह पइ ।
 देवादिदेव निहुयण तिलओ परमपउजिम लहु हु लहु ॥ ५८ ॥
 एवं धुणिऊण अण-ण भत्तिरापण सुद्धसज्जित्तो ।
 बहुमाणमुव्वहंतो, जिणमि सगिहं इमा पत्तो ॥ ५९ ॥
 पन्नाणु गंधपुओ-दणण अह तस्स भोयणावसरं ।
 मिरिसुविहिंजणो भिक्खा-इआगओ गिहदुवारम्मि ॥ ६० ॥
 तं सुट्ठ दट्ठ वेदी, अमदआणं दजायरोमत्ता ।
 पण्डितामइ जिणहे, पारवसियकामगुणिण ॥ ६१ ॥
 चितइ य अहं धओ, अज्ज ममं जम्मजीवियं सहलं ।
 जं पाणिपुंडणांमणं, दाणं गिरहइ सयं भयवं ॥ ६२ ॥
 अह उग्घुट्ट गयणं, अहो सुदाणं अहो सुदाण ति ।
 विचसिय मुहेहि विवुहे-ति ताडिया अमरमेरीओ ॥ ६३ ॥
 बहुजणजणियचमकं, गधोदगकुसुमवारिसणं जायं ।
 उक्कासा वसुहाग, पण्डिया भुवणगणे तस्स ॥ ६४ ॥
 नर सुर असुरपह विदु, चांदतु वेदिणो वि स पत्ता ।
 सुह पारणामण तया, जाया सम्मत्तसंपत्ता ॥ ६५ ॥
 काउं सुपत्तपत्तं, चित्तं चित्तमि जिणमणुसरेतो ।
 सा चइय पूइहेहं, पत्तो पढं अमरगेहं ॥ ६६ ॥
 तत्तो चविआ एसा, जाया विणयधरो उ लोयापओ ।
 तहाणपुव्ववसओ, इमाउ जायाउ जायाओ ॥ ६७ ॥
 तुह वेग्गनिमित्तं, तालि सुईसीलराजियमणाए ।
 सामणदेवीइ तया, इमा विरुवाउ विदियाओ ॥ ६८ ॥
 इय सुणिय फुणियगुरुवरण, धम्मबुद्धिनिवो ।
 काऊण रज्जसुत्थे, सुत्थमाणो गिहए दिक्ख ॥ ६९ ॥
 विणयधरो वि धम्मं, बहुमाणे बहुजणाण वहुंतो ।
 चउहि वि भज्जाहि समं, महाविभूइणं पव्वइओ ॥ ७० ॥
 पउगावि ससत्ताप, धम्मं गांउं वयंति सट्ठाण ।
 सूरी पि सपरिवारा, सुहेण अन्नय विहंइ ॥ ७१ ॥
 तो धम्मबुद्धि विणय-धर मुणिणो चाण्यचरणमक नेक ।
 निहणियअममकम्मा, जाया संकीलयांसयसम्मा ॥ ७२ ॥

श्रुतेति वृत्ते विनन्धरस्य,

प्रभूतन्त्रादितबोधियोजम् ।

भो भव्यलोका ! विलसद्विवेका !

लोकप्रियत्वं गुणमाश्रयध्वम् ॥ ७३ ॥

इति विनयधरकथा समाप्ता । अ० २० १ अधि० ४ गुण ।

विणयपडिवत्ति-विनयप्रतिपत्ति-स्त्री० । विनयस्य प्रारम्भे ,
अङ्गीकारं, दशा० ।

आयस्सितो अन्तेवासी इमाए चउव्विहाए विणयपडिवत्तीए
विणएत्ता णिरिणित्तं गच्छन्ति । तं जहा-आयारविणएणं
सुयविणएणं विक्खेवणाविणएणं दासनिग्घायणाविणएणं ।

आचार्याः आङ्गित्याभिधाय्या मर्यादया वा स्वयं पञ्चवि-
धानाचारमाचरन्ति आचार्यान्ति वा इत्याचार्यः, पूर्वोक्तगुण-
युक्ता वा 'अन्तेवासी' इति अन्ते-समीपे वस्तु चा-
रित्राक्रियायां वस्तु शीलमेवामित्यन्तेवासीनः तान् 'इमा-
ए' इति अनयाऽनन्तरवक्ष्यमाणया चतुःसंख्यया विनयस्य प्र-
तिपत्तिः प्रारम्भाङ्गीकार इति यावत् विनयप्रतिपत्तिस्त-
या विनयप्रतिपत्तया विनयित्वा शिक्षयित्वा अनृणीभवन्ति ।
यदा आचार्येण गच्छेद्वाङ्मरणसमर्थोऽन्यः कोऽपि शि-
ष्यो विनयितो भवति तदा स अनृणीभवतीति । स(अनृ)णं-
स्तु लोकेऽपि गहिता भवति; निन्दापात्रमित्यर्थः, स च
चतुर्धा शिष्ययति, तद्यथा-आचार्यावनयेन १, श्रुतावनयेन २,
चित्तपणाविनयेन ३, दोषानिर्घातनयेन ४ । दशा० ४ अ० । व्य० ।

विणयपरिहीण-विनयपरिहीन-त्रि० । शिक्षावियुक्ते, ५०
२ अधि० ।

विणयभंमि(ण्)-विनयभंशिन्-पुं० । विनयाद् अग्रयतीति
विनयभंशा । विनयकरणमीमांसे, विशेष० ।

विणयमूल-विनयमूल-पुं० । विनयो धर्मातता मूलं कार-
णं यस्यासौ विनयमूलः । विनयप्रभवे, पा० ।

विणयवई-विनयवती-स्त्री० । विगतमयाया अन्तिके प्रव-
जितायां माध्याम्, सा च भक्तप्रत्याख्यानेन मृत्वा वे-
वलोकं गता । आ० ४ अ० । आ० चू० ।

विणयवादि(ण्)-विनयवादिन्-पुं० । विनयादेव केवलान्
क्रियाभाध्यासिद्धिमिच्छति वैनयिके, आ० १ श्रु० १ अ० ७
उ० । सूत्र० ।

विणयविजय-विनयविजय-पुं० । कल्पसुबोधिकाकारं ,
श्रीकीर्तिविजयगाण-शिष्यापाध्यायश्री ५ विनयविजयग-
णिर्विरचितायां कल्पसुबोधिकायां सामाचार्याख्यानेन स-
म्पूर्णम् । कल्प० ३ अधि० २ क्षण । "तस्य स्फुरदुरु-
कातेर्वाचकवकीर्तिविजयपूज्यस्य । विनयविजयो विने-
वः, सुबोधिका व्यञ्जयत् कल्पे ॥ १ ॥" कल्प० ३ अधि०
२ क्षण ।

विणयसंपन्न विनयसम्पन्न-त्रि० । अभ्युत्थानार्थविनयस-
म्पन्नं, पं० चू० १ कल्प । स्था० । श्री० ।

विणयसमाहि-विनयसमाधि-पुं० । विनयस्य समाधेश्च प्रति-
पादकं दशकालिकस्य नवमेऽध्ययने, दशा० ८ अ० । (' वि-
णय ' शब्दे स्यात् यद्व्यवहारात् ।)

विणयसमाहिट्टाण-विनयसमाधिस्थान-न० । विनयसमाधि-
भद्ररूपेऽर्थे, दशा० ।

सामान्याङ्गीविनयविशेषोपदर्शनार्थमिदमाह-

सुअं मे आउमं । तेणं भगवसा एवमक्खायं-इह खलु

थेरेहिं भगवंतेहिं चत्तारि विणयसमाहिट्टाणा पक्कत्ता । क-
यरे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं विणयसमाहिट्टाणा पक्कत्ता ?
इमे खलु ते थेरेहिं भगवंतेहिं चत्तारि विणयसमाहिट्टाणा
पक्कत्ता । तं जहा-विणयसमाही सुअसमाही तवसमाही
आयारसमाही ।

" सुअं मे" इत्यादि सूत्रम् । अस्य व्याख्या-श्रुतं मया
आयुष्मन्तेन भगवता एवमाख्यातमित्येतद्यथा-षड्जीव-
निकायां तथैव द्रष्टव्यम् । 'इह खल्विनि' इह क्षेत्रे प्रयत्नेन वा
खलुशब्दो विशेषणार्थः । न केवलमत्र किं त्वन्यत्राप्यन्यती-
र्थक्यप्रवचनं तथापि स्थितिरैरणधैर्भगवद्भिः-परमैश्वर्यादि-
युक्तैश्चत्वारि विनयसमाधिस्थानानि-विनयसमाधिभद्ररूपा-
णि प्रकृतानि-प्रकृतानि । भगवतः सकाशे श्रुत्वा प्रस्थित
उपरचितानीत्यर्थः । कतरणि खलु तानीत्यादिना प्रश्नः, अ-
मूनि खलु तानीत्यादिना निवेदनम् । तद्यथाऽनुदाहरणोप-
न्यासार्थः । विनयसमाधिः, श्रुतसमाधिः, तपःसमाधिः,
आचारसमाधिः । तत्र समाधानं समाधिः-परमार्थत आ-
त्मनो हितं सुखं स्याद्व्ययम् । विनये विनयाद्वा समाधिः वि-
नयसमाधिः । एवं शेषेष्वपि शब्दार्थो भावनीयः ।

एतदेव श्लोकेन संगृह्णाति-

विणए सुए अ तेव, आयारे निच्चपडिआ ।

अभिगमयंति अप्पाणं, जे भवंति जिइदिआ ॥ १ ॥

अस्य व्याख्या-विनये यथोक्तलक्षणे, श्रुत-अङ्गादौ, तप-
सि वाङ्मादौ, आचारे च मूलगुणादौ चशब्दस्य व्यवहारत
उपन्यासः । नित्यं-सर्वकालं परिणता-सम्यक्परमार्थवेदि-
नः । किं कुर्वन्तीत्याह-अभिगमयन्ति अनन्तार्थत्वादाभासु-
ख्येन विनयादिषु युज्यन्त आत्मानं-जीवम् । किमित्यस्योपादे-
यत्वात् । के एव कुर्वन्तीत्याह-ये भवन्ति जिनेन्द्रियाः, जि-
तचक्षुरादिभावशेषः, त एव परमार्थतः परिणता इति प्रद-
शनार्थमेतदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥

विनयसमाधिमभिधित्सुगह-

चउव्विहा खलु विणयसमाही भवइ । तं जहा-अणु-
सामिज्जतो सुस्ससइ १, सम्मं संपडिवज्जइ २, वेयमाग
इइ ३, न य भवइ अत्तमंपग्गहिए ४, चउत्थं पयं भवइ ।
भवइ अ इत्थं मिलोगो ॥

' चउव्विह ' इत्यादि । चतुर्विधः खलु विनयसमाधि-
भवति । तद्यथाऽनुदाहरणोपन्यासार्थः । ' अणुसामि-
ज्जतो ' इत्यादि । अनुशास्यमानस्वतः तत्र चोद्यमानः शु-
श्रूषति-तदनुशासनमर्थितया श्रोतुमिच्छति १ । इच्छाप्रवृत्ति-
तः तत् सम्यक् संप्रतिपद्यते । सम्यगविपरीतमनुशास-
नतत्वं यथाविनयमवबुद्धयते २ । स चैवं विशिष्टप्रतिपत्ते-
रैव वेदमाराधयति । वेद्यतेऽनेनेति वेदः-श्रुतज्ञानं तद्यथा-
ज्ञानुष्ठानपरतया सफलाकरोति ३ । अत एव विशुद्धप्रवृ-
त्तेन च भवत्यात्मसंप्रगृहीतः । आत्मैव सम्यक् प्रकर्षेण
गृहीतो येनाहं विनीतः सुमाधुरित्येवमादिना । स तथा
नात्मोत्कर्षप्रधानत्वाद्भिनयान्देर्नैवैवभूतो भवतीत्यभिप्रायः ।

चतुर्थं पदं भवतीत्येतदेव सूत्रक्रमप्रामाण्यवादुल्लेखगुण-
पेक्षया चतुर्थमिति । भवति चात्र श्लोकः । अत्रेति विन-
यसमाधौ श्लोकः कुन्देश्येति शेषः । स चायम्—

पेहेइ हिआणुमासणं, सुस्सुसई ते च पुणो अहिद्विण् ।

न य माणमण मज्झई, विणयसमाहि आययद्विण् ॥२॥

‘पेहेइ’ इत्यादि सूत्रम् । अस्य व्याख्या-प्रार्थयन्-दिनानुशा-
सनाप्रवृत्ताहलोकपरलोकोपकारणमाचार्यादिभ्य उपदेश-
माशुश्रूषतात्यनकार्थत्वाद्यथाविषयमवबुध्यते । तच्चावबुद्धं स-
त्पुनर्गतिप्रतिष्ठिति-यथायत् करोति । न च कुर्वन्नपि मानम-
देन-मानगर्वेण माध्यात-मव् याति । विनयसमाधौ-विन-
यसमाधिविषय आयतार्थिको मोक्षार्थीति सूत्रार्थः ॥ २ ॥
दश० ६ अ० ४ उ० ।

विणयसुद्ध-विनयशुद्ध-न० । ‘किङ्कर्मविमोह पउं-जण जो
अहीणमइत्तिं । मणवयणकायगुणो , ते जाणसु विणयओ
सुद्धं ॥१॥’ इत्युक्तलक्षणे विनयतः सुद्धं कृतिकर्मणि , स्था०
४ ठा० ३ उ० । आ० चू० । आव० ।

विणयस्सुय-विनयश्रुत-न० । विनयप्रतिपादके उत्तराध्यय-
नानां प्रथमऽध्ययने, उक्त० १ अ० । तत्र चाद्यं विनयश्रुत-
मिति तस्य कीर्तनावसरः । न च तद् उपक्रमाद्यनुयाग-
ह्यागतद्वेदनिरुक्तिक्रमप्रयोजनप्रतिपादनमन्तरेण शक्य की-
र्तयितुमिति मन्यानः प्रस्तुताध्ययनस्यानुयोगविधानक्रम-
मर्थोपधारं चाह—

तत्थऽज्झयणं पढमं, विणयसुयं तस्सुवकमहिणि ।

दाराणि पक्खेउं, अहिगारो इत्थ विणयणं ॥ २८ ॥

तत्र—एतच्चध्ययनेषु मध्य अध्ययनं प्रथमम्-आद्यं वि-
नयाभिधानकं श्रुते विनयश्रुते मध्यपदलोपी समासः । त-
स्य इति-विनयश्रुतस्य उपक्रमादीनि द्वाराणि प्ररूप्य-त-
द्वेदनिरुक्तिक्रमप्रयोजनप्रतिपादनद्वारेण प्रज्ञाप्य , एतदनु-
यागः कार्य इति शेषः, अधिकारश्चात्र विनयनं, तस्यहा-
नेकधाऽभिधानात् । आह-‘पढमं विणयओ’ इत्यनेनैवाक्त्वा-
त् पुनरुक्तमतद्, उच्यते-शास्त्रपिण्डार्थावपयं तत्, एतच्च
प्रस्तुतैकाध्ययनगोचरमिति न पोनरुक्त्यमिति गाथार्थः ।
उक्त० पा१० १ अ० ।

विणयहीण-विनयहीन-त्रि० । अकृताचित्तविनये , ध० ३
अधि० । आव० ।

विणयापार-विनयाचार-पुं० । ज्ञानाचारभेदे, नि० चू० १ उ० ।

विणस्समाण-विनश्यत-त्रि० । अनेकशो घ्नियमाणे , उपा०
७ अ० ।

विणा-विना-अव्य० । वर्जयित्वन्यथे, पञ्चा, १२ विव० । अ-
न्तरणार्थे , व्य० १ उ० ।

विणायग-विनायक-पुं० । राक्षसभेदे, प्रज्ञा० १ पद । ‘अथां-
स्मि बहुविघ्नानि, भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां,
कार्षि यान्ति विनायकाः ॥ १ ॥’ आ० म० १ अ० ।

विणास-विनाश-पुं० । भूतविघटने, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १
उ० । दण्डे , दण्डो निमहो याताना विनाश इति पर्या-
याः । आव० ६ अ० । अन्यन्ताभावरूपे , सूत्र० २ ध्रु० १
२६७

(बौद्धानां स्वत एव निर्हेतुको विनाश इति तृतीयभागे ‘ख-
णिअवाय’ शब्दे ७०४ पृष्ठे परीक्षितम् ।) “विणासो बलस्स”
(नारी) पुरुषबलस्य क्षयहेतुत्वात् । उक्तं च—“ दशने हरते,
चित्ते, स्पर्शने हरते बलम् । मङ्गमे हरते धीर्यं, नारी प्रत्यक्षग-
क्षसो ॥ १ ॥ ” तं० । आ० म० ।

विणामण-विनाशन-न० । शैलशयवस्थायां सामस्त्येन कर्मा-
भावापादेन, आचा० १ ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

विणासधम्म[ण]-विनाशधर्मन्-त्रि० । विनश्चरस्वभावे, वृ०
३ उ० ।

विणामवाय-विनाशवाद-पुं० । क्षणिकैकान्तवाद, स्था० ।

विणामि[ण]-विनाशिन-त्रि० । विनश्चर, विशेष० ।

विणिउत्त-विनियुक्त-त्रि० । प्रतिस्मयं प्रवृत्तिमिति, विशेष० ।
निवेशित, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । व्यापारिते, व्य० १ उ० ।

विणिआग-विनियोग-पुं० । नियोग, विणिआगो ति वा नि-
आगो ति वा एगद्धा । आ० चू० १ अ० । आशयभेदे, खो० ३
विव० । विशेष० । (कदा विनियोगः कार्य इति ‘जोग’ शब्दे
चतुर्थभागे १६१६ पृष्ठे गतम् ।)

विणिक्खमिन्ता-विनिष्क्रम्य-अव्य० । विमुच्येत्यर्थे, पञ्चा०
१८ विव० ।

विणिगूहण-विनिगूहन-प्रच्छादेन, आचा० २ ध्रु० १ चू० १
अ० १० उ० ।

विणिघाय-विनिघात-पुं० । विनाशे, सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० ।

पंचहिं ठाणेहिं जीवा विणिघायमावज्जंति । तं जहा-सहे-
हिं जाव फण्हिं । (सू०-३६० ×)

विनिघाते मरणे मृगादिवस्मन्सारं वाऽऽपद्यन्ते प्राप्नुयन्ती-
ति । आह च-“रक्ताः शब्दं दग्धिणः स्पर्शे नागो रसे च धारि-
चरः । कृण्वतङ्गा रूपे, क्षमरो गन्धे ननु विनष्टः ॥ १ ॥ प-
ञ्चसु रक्ताः पञ्च विनष्टा, यत्रागृहीतपरमार्थाः । एकः पञ्चसु
रक्ताः प्रयाति भस्मान्ततां मृदः ॥२॥” इति । स्था० ४ ठा० १
उ० । प्रतिस्वलने, अनु० ।

विणिच्छय-विनिश्चय-पुं० । विगतो निश्चयो विनिश्चयः ।
अनु० । उक्त० । आ० म० । आ० चू० । निर्णये, सूत्र० १ ध्रु०
११ अ० । निःसामान्यानां विशेषाणां निश्चये, विशेष० ।

तिविहे विणिच्छए पण्णेत, तं जटा-अन्थविणिच्छए, ध-
म्मविणिच्छये, कामविणिच्छए । (सू०-१८६×)
अर्थादिर्वानक्षया अर्थादिस्वरूपपरिज्ञानानि स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

विणिच्छियदु-विनिश्चितार्थ-त्रि० । प्रश्नानन्तरम् । (भ० ११
श० ११ उ० ।) पदपर्यायस्थोपलम्भान् (भ० २ श० ५ उ०)
निर्णीतार्थे, कल्प० १ आधि० ४ क्षण ।

विणिज्जग-विनिर्जग-ख्या० । विशेषेण निर्जगणे विनिर्जग ।
पूर्वोपचितशुभाशुभकर्मपरिशाटे, सा च समितिगुप्तिध्वज-
धर्मभावनामलगुणोत्तगुणपरीपढोपसर्गादिमहानतस्य भ-
वति । जीत० ।

विणिहिद्-विनिर्दिष्ट-त्रि० । उक्ते, पञ्चा० १६ विव० ।

विणिम्माण-विनिर्माण-न० । निर्माणे, विशेष० ।

विणिम्भयन्त-विनिर्मुञ्चन्-त्रि० । विस्त्रजति, औ० । विस्त्रिप-
ति, ङा० १ भ्रु० १ अ० । विकिरति, प्रभ० ४ आभ० द्वार ।

विणियद्वृणा-विनिवर्तना-स्त्री० । पञ्चेन्द्रियाणां विषयेभ्यो
विशेषेण निवर्त्तने, उत्त० २६ अ० ।

विनिवर्त्तनायाः फलमाह—

विणिवद्वृणाया ए गं भेंट ! जीवे किं जणयइ ? विणिवद्वृ-
णाया ए गं पावाणं कम्माणं अकरणयाए अबुद्धेइ पुनव-
द्वाण य निअरणयाए तं नियत्तेइ, तओ पच्छा चाउरंत-
संसारकंतरं वीईवयइ ॥ ३२ ॥

हे स्वामिन् ! विनिवर्त्तनया विषयेभ्य आत्मनः परा-
कृमुलीभावेन जीवः किं जनयति ? गुरुमाह—हे शिष्य !
विनिवर्त्तनया पापकर्मणामकरणत्वेन सावद्यकर्मत्यागेन
अभ्युत्तिष्ठते—धर्माय सावधानो भवति, पूर्वबद्धानां पाप-
कर्मणां निर्जरेया नूननपापकर्मणामकरणत्वेन सावद्यकर्म-
त्यागेन अभ्युत्तिष्ठते—धर्माय सावधानो भवति । पूर्वबद्धानां
पापकर्मणामनुपादनेन तन् पापकर्म निवर्त्तयति—निवारयति,
ततः पश्चात् आनुरन्तसंसारकान्तारं ' वीईवयइ ' व्य-
तिष्ठति—व्युत्क्रामतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ उत्त० २६ अ० ।

विचिक्कशयनाशनतायां च विनिवर्त्तना भवतीति तामाह—
विनिवर्त्तनया—विषयेभ्यः आत्मनः पराकृमुलीकरणरूपया-
पापकर्मणां—सावद्यानुष्ठानानामकरणतया न मया पापा-
नि कर्मव्यानीत्येवंरूपयाऽभ्युत्तिष्ठते—धर्मं प्रत्युत्सहते पू-
र्वबद्धानां पापकर्मणामिति प्रकमश्चशब्दो निर्जरेणानन्तरं
प्रष्टव्यस्ततः पूर्वबद्धानां निर्जरेणया चशब्दादभिनवानु-
पावने च तर्दिनि कर्म निवर्त्तयति—विनाशयति, यदि वा
पापकर्मणां—ज्ञानावरणादीनाम् ' अकरणया ' इति आर्यत्वाद्
अकरणेन अपूर्वानुपाज्जेनेनाभ्युत्तिष्ठते मोक्षायति शेषः । पू-
र्वबद्धानां च कर्मणां निर्जरेणया अन्यत् प्राग्वत् ॥ ४० ॥
उत्त० पाई० २६ अ० ।

विणियद्वृपगम-विनिवृत्तपराश-त्रि० । विनिवृत्ता-निवृत्ता प-
रस्य आशा येषां ते तथा । सर्वथा पुद्गलाशागहिते निर्वाञ्छकं,
"विनिवृत्तपराशानाम् ।" अष्ट० ३२ अष्ट० ।

विणियद्वृमाण-विनिवर्त्तमान-त्रि० । समस्ताशुभव्यापारात्
(आचा० १ भ्रु० ४ अ० ४ उ० ।) भोगेभ्यो वा विषयेभ्यः
निवर्त्तमाने, आचा० १ भ्रु० ५ अ० ४ उ० ।

विणिवद्वृण-विनिवर्त्तन-न० । असंयमस्थानेभ्यो विरमणे,
भ० १७ श० ३ उ० ।

विणिवाइय-विनिपातिक-न० । नाट्यभेदे, आ० म० १ अ० ।

विणिवाय-विनिपात-पुं० । सुतादिमरणे, अनु० । धर्मेभ्यो
संसारं च । स्या० ४ ठा० ३ उ० । औ० ।

विणिविद्व-विनिर्विष्ट-त्रि० । विविधमनेकधा निविष्टं स्थितम् ।
नानाप्रकारेर्निर्विष्ट, आचा० १ भ्रु० २ अ० १ उ० ।

विणिविद्वचित्त-विनिर्विष्टचित्त-त्रि० । विविधमनेकधा नि-
विष्टं स्थितमवगाढमथोपाज्जेनोपाये मानापित्राद्यभिष्वङ्गे वा

शब्दानिविषयोपभोगे वा स्थितम्—अन्तःकरणं यस्य स तथा ।
आचा० १ भ्रु० २ अ० १ उ० । अभिनिर्विष्टचित्ते, आचा० १
भ्रु० ६ अ० १ उ० ।

विणिहय-विनिहित-त्रि० । व्यापादिते, सूत्र० १ भ्रु० ७ अ० ।
विशेषेण निपातिते, उत्त० ३ अ० ।

विणिहिय-विनिहित-त्रि० । विशेषेण निहितं स्थापितं विनि-
हितम् । पानिते, स्या० ।

विणीय-विनीत-त्रि० । विनयप्रापिते, उत्त० १ अ० । आ० म० ।
ज्ञा० । अनुदत्तप्रकृतौ, द्वा० २१ द्वा० । विनीतात्मतया प्रश्र-
यवति, तं० सूत्र० प्रति० पं० सू० । स्वाभीष्टकारित्वात् (आच०
१ अ० ।) दृढत्पुरुषविनयकरणशीले, तं० । विनयवति, क-
ल्प० १ अधि० ४ क्षण । गुणाधिकेषु गौरवकृति, ध० १ अ-
धि० । भ० । ज० । आ० सू० । विनीता गुरुजनगौरवकृतः । वि-
नयवति हि संपदि संपदः प्रादुर्भवन्तीति धावकगुणत्वम् ।
प्रब० २४६ द्वार । ध० २० । सदैवागर्वितत्वेन विनयाहं प्रति
प्रह्रीभूतमनोवाक्काये, दर्श० २ तत्त्व । अपनीते, उत्त० १ अ० ।
सूत्र० । (विनीतस्याऽविनीतस्य च स्वरूपमनुपदमेव 'विणय'
शब्दे उक्तम् ।)

विणीयणगरी-विनीतनगरी-स्त्री० । ऋग्भदेवस्य जन्मस्था-
नेऽयाध्यायाम्, आ० म० १ अ० ।

विणीयतएह-विनीततृष्णा-त्रि० । अपेताभिलाषे, दश० ८ अ० ।

विणीयदोहला-विनीतदोहदा-स्त्री० । वाञ्छाक्षिनयनान् अ-
पनीतदोहदायाम् । विपा० १ भ्रु० २ अ० ।

विणीयसंसार-विनीतसंसार-त्रि० । तांधकरादौ विनष्टसंसारं,
आ० चू० ४ अ० ।

विणीया-विनीता-स्त्री० । विनीता मनुष्या अत्रेति विनी-
ता । आ० चू० १ अ० । अयोध्यायाम्, ती० १२ कल्प ।
('अउज्झा' शब्दे प्रथमभागे तत्कल्प उक्तः ।) (तदुत्पत्तिः
'उसह' शब्दे द्वितीयभागे उक्ता ।)

विणु-विना-अव्य० । "पुनर्विनः स्वार्थे ङः" ॥ ८ ॥ ४२६ ॥
अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां स्वार्थे ङः प्रत्ययो भवतीति
ङः । अन्तरणार्थे, 'विणु जुञ्जे न बलाहु' । प्रा० ४ पाद् ।

विणुत्ति-विनोक्ति-स्त्री० । "विनोक्तिः सा विनाऽन्येन यत्रान्यः
समन्वतरः" इत्यकललोऽलंकारे, प्रति० ।

विणय-विनेय-पुं० । शिष्ये, न० । आव० । शास्त्रानुयोग्ये, विशेष० ।
विणोयाणुगुप्स-विनेयानुगुप्स-न० । शिषीयसस्वानुक्त्ये, प-
ञ्चा० १६ विष० ।

विणोय-विनोद-पुं० । विधामे, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।
आचा० ।

विनोक्तम्-पुं० । नरविद्विने निवासगृहे, व्य० ५ उ० ।

विमत्त-विहसि-त्रि० । उक्ते, सूत्र० १ भ्रु० ४ अ० २ उ० ।

विमत्ति-विहसि-स्त्री० । विविधं विशेषेण वा हपनं प्रबोधनं
विहसिः । विहसि० । विहानं वा विहसिः । परिच्छेदे, न० । आ०
म० । आचा० । ज्ञाने, सूत्र० १ भ्रु० १२ अ० । "विहसिः फलदा

पुंसां, न क्रिया फलदा मना । मिथ्याज्ञानात् प्रवृत्तस्य ,
फलासंवाद्दर्शनात् ॥ ३० ॥ " नगो० ।

विश्वसिद्धेऽभूय-विज्ञप्तिहेतुभूत-त्रि० । ज्ञानव्यसामर्थ्यायुक्ते,
विक्षाप्तिकारणे, आ० चू० १ अ० ।

विश्वपरिणयमेत-विज्ञकपरिणतमात्र-पुं० । विश्व एव विश्व-
कः स चासौ परिणतमात्रं च कलादित्येति गम्यते । विश्व-
परिणतमात्रं, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । योग्यविज्ञानं प्राप्तं, भ० ११
श० ११ उ० । विषा० ।

विश्ववृत्त-विज्ञपन-न० । विश्वसौ, परिच्छेदं, आ० म० १ अ० ।
" पञ्चवर्णं नित्यं वा विश्ववर्णं नित्यं वा पञ्चवर्णं " आ० म० १ अ० ।
विष्ठावस्था-विज्ञापना-स्त्री० । विज्ञाप्तिकायाम्, सप्रणयप्रार्थने,
भ० १ श० ३३ उ० । सूत्र० । ज्ञा० । नि० । प्रतिसेवनायाम्,
प्रार्थनायाश्च । ध्रु० १ उ० ३ प्रक० । विज्ञाप्यन्ते याः कामा-
र्थिभिस्तदर्थिन्या वा कामिनमिति विज्ञापनाः । स्त्रीषु, सूत्र०
१ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

विष्ठाण-विज्ञान-न० । विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानम् । "ज्ञा अः" ॥८॥
२।४२॥ इति काचित्कत्वाच्च न प्रकारः प्रा० । "ज्ञाणैः" इति
ज्ञस्याने णः । प्रा० । ज्ञानदर्शनोपयोगे, विशेष० । स्त्री० । तयोपश-
मावशेषत एवावधारितार्थविषये, तीक्ष्णतरधारणार्हेतां बोध-
विशेषे, न० । चक्षुरादीन्द्रियापलाब्धिरूपं विशिष्टावबोधे, आनु० ।
न० । सूत्र० । हिताऽहितप्राप्तिपरिहाराध्यवसायं, आन्वा० १ ध्रु०
४ अ० २ उ० । अर्थीदीनां ह्योपादेयत्वयिनिश्चये, स्था० ३ डा०
३ उ० । मतिविशेषभूतौर्त्पत्तिकयादिवृत्तिरूपपरिच्छेदे, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० । अनैकप्रकाररूपादिकरणे, तं० । अनैकधर्मि-
णि वस्तुनि तत्तथाध्यवसाये, दश० ४ अ० । "गाणे विशिष्टा-
णकले" प्रथ० २ द्वार । ज्ञानं विशिष्टज्ञानफलम् । भुनक्तानादि
ह्योपादेयार्थवधककारिविज्ञानमुत्पद्यते । भ० ३ श० ७ उ० ।
विज्ञायतेऽननेति । मर्त्तस्य, विज्ञाने, अनु० ।

विष्ठाणसंघ-विज्ञानस्कन्ध-पुं० । रूपविज्ञानादिरूपे बौद्धपरि-
भाषिते पञ्चसु स्कन्धेष्वन्यतमे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

विष्ठाणधन-विज्ञानधन-पुं० । ज्ञानदर्शनोपयोगात्मकं विज्ञानं
तन्मयत्वादात्मा विज्ञानधनः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । वि-
ज्ञानापरिणतं, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । पृथिव्यादि-
भूतानां विज्ञानलवसमुद्भाये, पृथिव्यादिविज्ञानांशानां परिणतं,
विशेष० । (" विष्ठाणञ्च " (१५६३-१५६४) इत्यादिगाथा-
द्वयम्- ' आता ' शब्दे द्वितीयभागे १७६ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

विष्ठाणपत्त-विज्ञानप्राप्त-त्रि० । हिताहितप्राप्तिपरिहारा-
ध्यवसायं प्राप्तं, आन्वा० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । अघातसङ्कोचे,
उपा० १ अ० ।

विष्ठाणवाह-विज्ञानवादिन्-पुं० । शेषनीलादिविकल्पशु-
न्यस्य पारमार्थिकरगादिवासनाविशेषरहितस्य बोधलक्षण
स्य प्रतिष्ठापके बौद्धभेदे, पा० १६ विष० । स्या० ।

तन्मतनिरासः-

न संविदद्वैतपथेऽर्थसंविद् विलूनशीर्णं सुगतेन्द्रजालम् ।
अथ व्याख्यातुमुपक्रम्यते-तत्र च बाह्यार्थनिरपेक्षं ज्ञाना-
द्वैतमेव ये बौद्धविशेषा मन्यन्ते तेषां प्रतिक्षेपः । तन्मतं चेदम्-
प्राज्ञप्राहकादिकलङ्काऽनङ्कितं निष्पक्षं ज्ञानमात्रं परमार्थ-
सत् । बाह्यार्थस्तु चिन्तामेव न ज्ञानमेव । तथाहि-कोऽर्थ बा-

ह्योऽर्थः ? किं परमाणुरूपः स्थूलावयविरूपो वा ? । न ताव-
त्परमाणुरूपः प्रमाणाऽभावात् । प्रमाणं हि प्रत्यक्षमनुमानं वा ? ।
न तावत्प्रत्यक्षं-तत्साधनं वञ्चकत्वं । तादृशं योगिनां स्यात्
अस्मदीयानां वा ? । नाद्यम् : अत्यन्तविप्रकृष्टतया श्रद्धामात्र-
गम्यस्यात् । न द्वितीयम्, अनुभवसाधितत्वात् । न हि वयम-
यं परमाणुरूपं परमाणुरिति स्वप्नेऽपि प्रतीमः, स्तम्भोऽयं कु-
म्भोऽयमित्येवमेव न सर्वत्र संवदनादयान् । नाप्यनुमानेन
तस्मात्तद्वत्, अणुनामर्तान्द्रियत्वेन नैः सह अविनाभावस्य
कापि लिङ्गं गृहीतुमशक्यत्वात् । किं च-अमी नित्या अनित्या
वा स्युः ? । नित्याद्येत्क्रमणाऽर्थक्रियाकारणो युगपद्वा ? । न
क्रमेण स्वभावभेदेनाऽनित्यत्वापत्तेः न युगपत्, एकक्षणे एव
कृत्स्नार्थक्रियाकरणात् क्षणान्तरे तदभावाद्भवत्त्वापत्तिः ।
अनित्याद्येत् क्षणिकाः, कालान्तरस्थायिनो वा ? क्षणिका-
द्येत्, सहेतुका निहेतुका वा ? । निहेतुकाद्येत्प्रत्येकं सर्वमस्-
त्वं वा स्यादित्येत्क्षणात् । अपेक्षातां हि काश्चित्कत्वम् ।
सहेतुकाद्येत्, किं तेषां स्थूलं किञ्चित्कारणं परमाणुषो वा ? ।
न स्थूलं परमाणुरूपस्यैव बाह्यार्थस्याऽङ्गीकृतत्वात् । न च
परमाणवः । तं हि सन्तोऽसन्तः सत्सन्तो वा स्वकार्याणि
कुर्युः ? सन्तद्येत्, किमुत्पत्तिक्षण एव, क्षणान्तरे वा ? ।
नोत्पत्तिक्षणे, तदानीमुत्पत्तिमात्रव्यपन्त्वात् तेषाम् । अथ-
" भूतिर्येषां क्रिया सैव कारणं सैव चोच्यते " इति वचनाद्भ-
वनमेव तेषामपरोक्षत्वात् कारणमिति चेत्, एवं तर्हि रूपाण्येव
रसाण्येव नाम, ते च तेषामुपादानं स्युर्भवत्यत्र भवनाऽविशेषा-
त् । न च क्षणान्तरे, घिनष्टत्वात् । अथासन्तस्ते तदुत्पादका-
स्ताहि एकं स्वमन्त्राक्षणमपहाय सदा तदुत्पत्तिप्रसङ्गः, तदस्-
त्त्वस्य सर्वदाऽविशेषात् । सत्सत्पक्षस्तु "प्रत्येकं यो भवेद्भा-
वा, द्वयोर्भावे कथं न स. ?," इति वचनाद्विरोधाभावात् एव ।
तत्राणवः क्षणिका, नापि कालान्तरस्थायिनः क्षणिकपक्षस-
हस्रयोगक्षेमत्वात् । किं च-अमी कियत्कालस्थायिनोऽपि
किमर्थक्रिया पराङ्मुखाः, तत्कारणो वा ? । आद्यं स्वपुष्पवद-
सत्त्वापत्तिः उदात्तकल्पे किमसद्रूपं सद्रूपमुभयरूपं वा ते का-
र्यं कुर्युः ? । असद्रूपं चेत्-शशविशालादङ्गं किं न करणम् ? ।
सद्रूपं चेत्, सतोऽपि करणेऽनवस्था । तृतीयभेदस्तु प्राग्ब-
हिगोधदुग्धः । तत्राणुरूपोऽर्थः सर्वथा घटते । नापि स्थू-
लावयविरूपः । एकपरमाणवसिद्धौ कथमनेकतस्माद्विः ?
तदभावं च तत्प्रत्ययरूपः स्थूलावयवी वाङ्मात्रम् । किं च-अ-
यमेवकावयवाधार इत्येते । ते चावयवा याद विरोधनस्त-
र्हि नैकः स्थूलावयवी, विरुद्धधर्मोभ्यासात् । अविरोधान-
द्येत्प्रतीतिषाधः, एकस्मिन्नेव स्थूलावयविनि चलाचलरक्ता-
रक्ताऽऽवृत्तानावृत्तादिविरुद्धावयवानामुपलब्धेः । अपि च-
असौ तेषु वर्तमानः कान्त्स्येनैकदेशेन वा वर्तते ? कान्त्स्येन
वृत्तावेकास्मिन्नावयवे परिणामात्त्वादेनकावयववृत्तिर्न
स्यात् ; प्रत्ययवयव कान्त्स्येन वृत्तौ चावयवविबहुत्वापत्तेः ।
एकदेशेन वृत्तौ च तस्य निरंशत्वाभ्युपगमावरोधः, मांश-
त्वं वा तेऽशास्ततो भिन्नाः, भिन्ना वा ? । भिन्नत्वं पुनरप्यने
कांशवृत्तेरेकस्य कान्त्स्येनैकदेशविकल्पानतितत्त्वादनवस्था ।
अभिज्ञत्वे न केचिदेशः स्युः । इति नास्ति बाह्योऽर्थः क-
श्चित् । किन्तु-ज्ञानमेवेदं सर्वं नीलाद्याकारेण प्रतिभाति ।
बाह्यार्थस्य जडत्वेन प्रतिभासायोगात् । यथोक्तं "स्वाकारबु-

विज्ञानका दृष्ट्या नेन्द्रियगोचराः" । अलङ्कारकारणाप्यक्रम-
 " यद्वि संवेद्यते नीलं, कथं बाह्यं तदुच्यते ? । न च संवेद्यते
 नीलं, कथं बाह्यं तदुच्यते ? ॥१॥ " यद्वि बाह्यं तदुच्यते किं
 विषयस्तत्तद्वि घटपटादप्रतिभास इति चेन्ननु निगलस्वन
 एवायमनानि विनयवायमनाप्रवर्तिना निर्विषयत्वादाकाशकेश-
 ज्ञानवत्, स्वप्रज्ञानवदेति । अत एवाक्रम- " नान्योऽनुभावो
 बुद्ध्याऽस्ति, तस्या नानुभवोऽपरः । बाह्यप्राद्वक्तव्यधुया-स्वयं
 संवे प्रकाशते ॥१॥ बाह्यं न चिद्यते ह्यर्थो, यथा बालैर्विक-
 ल्यते । वासनालुगिष्ठं चित्त-मर्थाभावे प्रवर्तते ॥२॥ " इति ।
 तद्वत्सर्वमवयम् । ज्ञानमिति हि क्रियाशब्दस्ततो ज्ञायत-
 ऽनेनेति ज्ञानं ज्ञानिर्वा ज्ञानमिति । अस्य च कर्मणा भाव्यं
 निर्विषयाया ज्ञानघटनात् । न चाकाशकेशादौ निर्विषयमाप
 दृष्टं ज्ञानमिति वाच्यं, तस्याप्येकान्तं निर्विषयत्वाऽभा-
 वात् । न हि सर्वथाऽगृहीतमत्यंशज्ञानस्य तत्प्रतीतिः ।
 स्वप्रज्ञानमप्यनुभूयदृष्टाद्यधिविषयत्वाच्च निगलस्वनम् । तथा
 च महाभाष्यकारः— " अगुह्य-विद्व-चित्तिय-सुयपय वि-
 यारद्वेषाण वा । सुमिगस्म नात्मना, पुणं पावे च
 णाऽभावा ॥ १ ॥ " यच्च ज्ञानविषयः स बाह्योऽर्थः ।
 भ्रान्तिरित्यमिति चेद् । चिरं जीव, भ्रान्तिर्हि मुख्य-
 ऽर्थे कचिद् दृष्टं सति करणाऽपाटवादिना अन्यत्र विष-
 यस्तत्राग्रे प्रसिद्धा । यथा शुक्लो रजतभ्रान्तिः । अप्रीक्रिया-
 समर्थेऽपि वस्तुति यदि भ्रान्तिरुच्यते तर्हि प्रतीतिः भ्रान्ता-
 ऽभ्रान्तव्यवस्था । तथा च सत्यमतस्तथा— " आशामेदं नृपा
 ये, ये चास्वादिदमोदकाः । रमर्वायविपाकादि, तुष्ये तेषां
 प्रसज्यते ॥ १ ॥ " न चामन्यथेदुपगति स्याद्वादिनां
 बाधो विदधते, परमाणुरूपस्य स्थूलावयविरूपस्य चार्थ-
 स्याद्वाक्यतवात् । यच्च परमाणुपक्षमण्डनेऽभिहितं प्रमा-
 णाऽभावादिति । तदसत् । तत्कार्याणां घटादीनां प्रत्यक्षे
 तेषामपि कथंचिन् प्रत्यक्षं, योगप्रत्यक्षं च साक्षात्प्र-
 त्यक्षमवसेयम् । अनुपलब्ध्यन्तु गौडस्यात् । अनुमाना-
 दापि तात्पर्यः, यथा— सन्ति परमाणवः स्थूलावयविनि-
 त्तन्यथाऽनुपपत्तिरित्यन्तर्व्याप्तिः । न चागुह्यः स्थूलो-
 त्पाद इत्येकान्तः, स्थूलादपि सूत्रपटलादः स्थूलस्य पटादः
 प्रादुर्भावविमानतात् । आत्माकाशादिरपुहलकार्यत्वकर्तृका-
 राश्च । यत्र पुनरगुह्यस्तदुपनिगतं तत्सत्कारादिसामग्री-
 लक्ष्येप्रीक्रियानशः प्रादुर्भूतं संयोगातिशयमप्येयमावतथैव
 यदपि क्रियायमनेकावयवाधार इत्यादि न्यगादि, तत्रापि क-
 थंचिद्विज्ञेयत्वेनैकावयवाऽवयवगभूतवृत्तिरवयवव्याप्यार्थायते ।
 तत्र च याद्विज्ञेयत्वेनैकावयवाधारताया विरुद्धधर्माध्यासन-
 मभिहितं तत्कार्यचिदुपेयत्वं एव, तावदवयवात्मकस्य तस्यापि
 कथंचिद्वेनैकावयवात् । यद्यप्यन्यस्तमापि च-असौ तेषु वर्त-
 मानः कावन्नेनैकदेशेन वा वर्ततेत्यादि तत्रापि विकल्पद्व-
 याऽनभ्युपगम एवोत्तरम्, अविषयभावेनाऽवयवविनोऽवय-
 वेषु वृत्तेः स्वीकारात् । किं च-यदि बाह्योऽर्थो नास्ति किं
 दानीं नियताकारं प्रतीयते 'नीलमेतद' इति ? विज्ञानाकारो
 ऽयमिति चेन्न ज्ञानाद्वाहभूतस्य संवेदनात् । ज्ञानाकारत्वे
 तु 'ब्रह्मे नीलमिति प्रतीतिः, स्यान्त विद नीलमिति । ज्ञानानां
 प्रत्यक्षमाकारमेतत् कस्याचिद्विज्ञेयं प्रतीतिः कस्याचि-
 नीलमेतदिति चेत् । नीलाद्याकारवद्वाहमाकारस्य व्यच-

स्थितत्वाभावात् । तथा च-यदेकेनाहमिति प्रतीयते तदेवाऽ-
 परं त्वमिति प्रतीयते । नीलाद्याकारस्तु व्यवास्थितः, सर्वैरवय-
 करूपतया ग्रहणात् । भस्मिहत्पूराविभक्तु यद्यपि नीलादिकं
 पीतादितया गृह्यते तथापि तेन न व्यभिचारः, तस्य भ्रान्त-
 त्वान्, स्वयं स्वस्य संवेदनेऽहमिति प्रतीतिमासत इति चेत्ताननु
 किं परस्यापि संवेदनमस्ति ? कथमन्यथा स्वशब्दस्य प्रयो-
 गः ? प्रतियोगिशब्दो ह्ययं परमपेक्षमाण एव प्रवर्तते । स्व-
 रूपस्यापि भ्रान्त्या भेदप्रतीतिरिति चेत् । हन्त ! प्रत्यक्षेण प्र-
 तीतिः भेदः कथं न वास्तवः ? । भ्रान्तं प्रत्यक्षमिति चेत् । ननु
 कुत एतत् ? अनुमानेन ज्ञानार्थयोर्भेदासङ्गेरिति चेत् किं तद-
 नुमानमिति पृच्छामः, यद्येन सह नियमेनोपलभ्यते तत्ततो
 न भिद्यते । यथा सञ्चन्द्रादसञ्चन्द्रः । नियमेनोपलभ्यते च
 ज्ञानेन सहाय्यः । इति व्यापकाऽनुपलब्धिः । प्रतिपेक्षस्य
 ज्ञानार्थयोर्भेदस्य व्यापकः सहोपलम्भाभिनियमस्तस्याऽनुप-
 लब्धिर्भिन्नयोर्नीलपीतयोर्गुणद्वयलक्ष्मणनियमाभावात् । इत्य-
 नुमानेन तयोर्भेदसिद्धिरिति चेन्न । संदिग्धानैकान्तिकत्वं-
 नास्यानुमानाभासत्वात् । ज्ञानं हि स्वपरसंवेदनं, तत्परसं-
 वेदनतामात्रेणैव नीलं गृह्णाति, स्वसंवेदनतामात्रेणैव च
 नीलबुद्धिम् । तद्वत्तनयोर्गुणद्वयग्रहणात्सहोपलम्भानियमोऽ-
 स्ति । अभेदश्च नास्ति । इति सहोपलम्भनियमरूपस्य हेतो-
 र्विपक्षाद् व्यावृत्तः संदिग्धत्वात् सांदिग्धाऽनैकान्तिकत्वम् ।
 अस्मिन्नश्च सहोपलम्भनियमो, नीलमेतदिति बहिर्मुखतयाऽ-
 र्थेऽनुभयमात्रे तदानीमेवान्तरस्य नीलानुभवस्याऽनुपपत्तिः ।
 इति कथं प्रत्यक्षस्यानुमानेन ज्ञानार्थयोर्भेदसिद्ध्या भ्रान्तत्व-
 म्, अपि च-प्रत्यक्षस्य भ्रान्त्येनाऽव्याधत्तविषयत्वाद्नुमान-
 स्यात्सत्ताया, लक्ष्मणान्ते चानुमानं प्रत्यक्षस्य भ्रान्तत्वात्-
 म्यन्योन्याश्रयदोषोऽपि दुर्निवारः । अर्थाभावे च नियतदेशा-
 धिकरणापत्तिः कुत ? । न हि तत्र विरचितदेशेऽयमारोप-
 यितव्यो नान्यत्रेत्यास्ति नियमहेतुः । वासनानियमात्तद्वारो-
 पनियम इति चेत् । न, तस्या अपि तद्विशयमकारणाभा-
 वात् । सति ह्यर्थसद्भावे यद्विशोऽर्थस्तद्विशोऽनुभवस्तद्विशो
 च तत्पूर्विका वासना । बाह्यार्थाभावे तु तस्याः किं कृतो
 देशनियमः ? । अर्थास्ति तावद्वारोपनियमः । न च कारणवि-
 शेषमन्तरेण कार्यविशेषो घटते । बाह्यार्थाभावे नास्ति । तेन वा-
 सनाताम्रवैचित्र्यं तत्र हतुमिति चेत् । तद्वत्सत्तायाचिद्व्यं बा-
 धाकारादन्यदनन्यथा ? अनन्यत्वेन योधाकारस्यैकत्वात्कस्ता-
 सां परस्परतो विशयः ? अन्यत्वेनैकः प्रदेयो ? यत्न सर्व-
 लोकप्रतीतिरपभूयते ? तद्वे विज्ञेयं ज्ञानार्थयोर्भेदः । तथा च
 प्रयोगाविवादाध्यासने नीलादि ज्ञानाद् व्यतिरिक्ते विरुद्धध-
 र्माध्यस्तत्वात् विरुद्धधर्माध्यासश्च ज्ञानस्य शरीरान्तः, अर्थ-
 स्य च बहिः । ज्ञानस्याऽपरकाले, अर्थस्य च पूर्वकाले
 घृत्तिमत्त्वात् ज्ञानस्य आत्मनः, स्वकाशाद् अर्थस्य च स्वका-
 रणस्य उत्पत्तिः ज्ञानस्य प्रकाशरूपत्वात्तस्य च जडरूपत्वा-
 दिति । अतो न ज्ञानाद्वैतऽभ्युपगम्यमानं बहिर्गुणभूयमा-
 नार्थप्रतीतिः, कथमपि संगतिमङ्गीरति । न च दृष्टमपहोतुं
 शक्यमिति । अत एवाह स्तुतिकारः— " न संवेदवैतपथेऽर्थेन-
 विन 'ज्ञेय' अविषयः । सत्यं विद्यतेऽवगम्यते वस्तुस्वरू-
 पमनर्थात् सति, स्वसंवेदनपक्षे तु संवेदने संवित् ज्ञानम्,
 तस्या अज्ञेयम् । यद् द्वयोर्भावो द्विता । द्वितैम द्वैतः प्रज्ञावि-
 त्वात् स्वाधिकेऽपि, न द्वैतमद्वैतं बाह्यार्थमसिद्धेपक्षेकत्वम् ।

संविद्वैतं ज्ञानमेवैकं तार्क्षिकं न बाह्योऽर्थे इत्यभ्युपगम इत्यर्थः । तस्य पञ्चाः-मार्गः संविद्वैतपथस्तस्मिन् । ज्ञाना-
द्वैतवाचपक्ष इति यावत् । किमित्याह-“ नार्थसंविद् ” । येयं
वर्द्धिमुक्ततयाऽर्थप्रतीतिः साक्षादनुभूयते सा न घटते इत्यु-
पस्कारः । एतच्चानन्तरमेव भाषितम् । एवं च स्थिते सति
किमित्याह-“ विलूनशीर्णे सुगतेन्द्रजालम् ” इति-सु-
गतो-मायापुत्रस्तस्य सम्बन्धि तेन परिकल्पितं क्षणक्षयादि
वस्तुजातमिन्द्रजालमिवेन्द्रजालं, मतिव्यामोहविधायित्वात् ।
सुगतेन्द्रजालं सर्वमिदं विलूनशीर्णम्-पूर्वे विलूनं पश्चात्
शीर्णं विलूनशीर्णम् । यथा किञ्चित्क्षणस्तम्बादि विलूनमेव
शीर्यन्ते-विनश्यति एवं तत्कल्पितमिदमिन्द्रजालं क्षणप्राये
धारालयुक्तिशक्तिव्याप्तिं सन्निर्यायते इति । अथवा-
यथा निपुणेन्द्रजालिककल्पितमिन्द्रजालमवास्तवतत्त्वस्त्व-
स्तुततोपदर्शनेन तथाविधे बुद्धिबुद्धिद्वयजनं विप्रतार्थं पञ्चादि-
ग्रन्थानुरिष निरवयवं विलूनशीर्णतां कलयति, तथा सुगत-
परिकल्पितं तत्त्वप्रमाणतत्त्वकलाऽभेदक्षणक्षयज्ञानार्थहेतु-
कृत्यज्ञानाऽद्वैताभ्युपगमादि सर्वे प्रमाणाऽनभिज्ञं लोकं व्या-
मोहयमानमपि युक्त्या विचार्यमाणं विशरादनामेव सेवक
इति । अत्र च सुगतशब्द उपाह्वानार्थः । सौगता हि शोभनं
गतं ज्ञानमभ्येति सुगत इत्युच्यते । ततश्चाहो तस्य शोभन-
ज्ञानता येनेत्यमयुक्तियुक्तमुक्तम् । इति काव्यार्थः ॥१६॥ स्यात् ।
(विस्तरार्थस्तु 'काण' शब्दे चतुर्थभागे १६६० पृष्ठे गतः ।)

विष्णाय-विज्ञात-त्रि० । विशेषेण ज्ञानं विज्ञातम् । आच्चा० १
भु० १ अ० १ उ० । विदितं, आच्चा० १ भु० १ अ० १ उ० ।
विज्ञाय-अव्य० । अव्यत्यर्थः । दृश० ८ अ० १ पं० सू० ।

विष्णायपरिणयमेत-विज्ञातपरिणयमात्र-त्रि० । विज्ञातं-वि-
ज्ञानं तत्परिणयमात्रं यत्र सः । परिणयविज्ञाने, कल्प० १
अधि० ३ क्षण ।

विष्णाय-विज्ञात-त्रि० । प्रतिभेदज्ञानेन पदार्थानां परिच्छे-
दके, आच्चा० १ भु० ५ अ० ५ उ० । सूत्र० ।

विष्णाय-विन्यास-पुं० । निक्षेपे, विशेष० ।

विष्णु-विद्वत्-पुं० । परिदत्तं, दत्त० २७ द्वा० । अष्ट० । ज्ञानापि-
यङ्, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । जिनागमगृहीतसारे, आच्चा०
२ भु० ४ सू० ।

अथ (यश्च) विद्वानिति द्वारमाह-

विदु जाणए विणीए, उववाए जो उ चिदुइ गुरुणं ।

तच्चिवरीयविणीए, अदिते दिंते अ लहु गुरुगा॥७६॥

विदु ज्ञाने इत्यस्य धानोर्वेति-जानातीति व्युत्पत्त्या विद्वान्
ज्ञायक उच्यते । स चेहाभ्युत्थानासनप्रदानादिरूपस्य विन-
यस्य विज्ञाता प्राज्ञः । न केवलं ज्ञायकः, किं तु-विनीतो य-
थावसरमभ्युत्थानादिविनयप्रयोक्ता । तथा उपपाते-आज्ञा-
निर्देशे गुरुणां 'यस्तु'-यः पुनर्वर्त्तते तस्य सूत्रं न ददाति चतु-
र्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु । गतं(यश्च)विद्वानिति द्वारम् ।
७० १ उ० १ प्रक० ।

एगा विण्णू । (सू०-३२)

विद्वान् विज्ञो वा तुल्यबोधत्वादेक इति । श्रीलङ्कतत्वे च
२६८

प्राकृतत्वात् । उत्पाद (इय) उपाधत् लुप्तभावप्रत्ययत्वात्
वा एका विद्वत्ता; विद्वता वेत्यर्थः । द्वा० १ डा० ।

विष्णय-विज्ञेय-त्रि० । अवयवद्वये, दर्श० १ तस्व । अवगन्त-
व्ये, विशेष० ।

विणहवण-विस्नपन-न० । विशेषेण स्नपने, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
बालस्नापने, पं० व० ५ द्वार ।

विणहवण-विस्नापनक-न० । विविधैर्मन्त्रमूलादिभिः सं-
स्कृतजलैः स्नापनकं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

विणिह-वृश्नि-पुं० । स्वनामख्यातं अश्वकवृश्निपुत्रे, अस्त० ।
(स चारिष्टमेरन्तिके प्रव्रज्य शत्रुजये सिद्ध इत्यस्तकृद्दशा-
नां प्रथमवर्गे दशमाभ्ययने सूचितम् ।)

विण्णु-विष्णु-पुं० । "सूयम-इम-प्य-स्म-ह-क्षणां एहः" ॥८॥
७५॥ इति णस्य एहः । प्रा० । वाशिष्ठसंगोत्रस्य जेहिलस्य मा-
हसंगोत्रे स्वनामख्याते शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । वासु-
देवे, आ० क० १ अ० १ द्वा० १ "जले विष्णुः स्थले विष्णुः-विष्णुः प-
र्वतमस्तके । सर्वभूतमयो विष्णुः-स्तम्भाद्विष्णुमयं जगत्" ॥१॥
अनेन हि वाक्येन विष्णोर्महिमा प्रतीयते । कल्प० ।

"जले विष्णुः स्थले विष्णुः-विष्णुः पर्वतमस्तके ।

ज्वालमालाकुले विष्णुः, सर्वे विष्णुमयं जगत् ॥ १ ॥

तथा-

अहं च पृथिवी पार्थ !, वायव्यजलमप्यहम् ।
वनस्पतिगतमहं, सर्वभूतगताऽप्यहम् ॥ २ ॥

तथा-

सो किल जलयसमुत्थं, पुद्गलेणक्षयमि लोगमि ।
धीनीपरंपरेण, घालतो उदयमश्नमि ॥ ३ ॥

स किल मार्कण्डे श्रुतिः ।

पेच्छह सो नसधावर-पण्डसुरनरतिरिक्खजोणीयं ।

एणजवं जगमिणे, महभूर्यावविज्जयं गुहिरं ॥ २ ॥

एवंविहे जगमि, पिच्छह नगोहपायवं सहस्सा ।

मंदरगिरि व तुंग, महासमुहं व वित्थिन्नं ॥ ३ ॥

अर्धमि तस्स सयणं, अच्छह तह बालाओ मणभिरामो ।

(विष्णुगित्यर्थः)

संविज्ञा सुसहियओ, मिउकोमलकुंचियसुकेसो ॥ ४ ॥

हत्थो पसारिओ से, महरिसिणो एहि वच्छ ! भणिओ य ।

अधे इमं विलग्गसु, मा मरिहिसि उदयवुद्धीए ॥ ५ ॥

तेण य घेणुं, हत्थे, मिलिओ सो रिसी तओ तस्स ।

पिच्छह उव्वरमि जयं, ससेलवणकाणणं सव्वं ॥६॥" इति ।

पुनः सृष्टिकाले विष्णुना सृष्टम् । कुवर्शनता चास्य प्रती-
तिर्वाधितत्वात् । प्रश्न० २ आश्र० द्वार । अवणनक्षत्रस्य
देवतायाम्, जं० ७ वक्ष० । सू० प्र० ।

दो विण्णू (सू०) द्वा० २ डा० ३ उ० ।

विण्णुकुमार-विष्णुकुमार-पुं० । वैक्रियलब्धिसंपन्नत्वेन प्र-
सिद्ध स्वनामख्याते साधौ, कर्म० । (विष्णुकुमारस्य
वृत्तम् 'पाषा' शब्दे पञ्चमभागे ८८६ पृष्ठे गतम् ।)

विष्णुकुमारसंबन्धः कुत्र ग्रन्थे वर्तते । तथा तेन यज्ञक्षयोजनप्रमाणं रूपं कृतं धृतं तत् किमुत्सेधाकुलनिष्पन्नं योजनेन प्रमाणाकुलनिष्पन्नं वा ? । तथा तेन पूर्वपश्चिमसमुद्रयोः पादौ मुक्तौ स्त इत्यप्युक्तमस्ति तेनैतदाश्रित्य यथा घटमानं भवति तथा प्रसाद्यमिति ? । अत्र विष्णुकुमारसंबन्धः उत्तराध्ययनवृत्तिपुष्पमालावृत्तिप्रमुखग्रन्थेषु वर्तते, तथा तेन यज्ञक्षयोजनप्रमाणं रूपं कृतं वर्तते तदुत्सेधाकुलनिष्पन्नयोजनप्रमाणेन, यत्पुनः पूर्वपश्चिमसमुद्रयोः पादौ मुक्तौ तज्जम्बूद्वीपमध्यस्थलवर्णसमुद्रस्वातकायामात्रं संभाव्यते, अन्यथा उत्तरेधाकुलनिष्पन्नलक्षयोजनप्रमाणशरीरस्य चरणाभ्यां पूर्वपश्चिमलक्षणसमुद्रस्पर्शने दुःशक्यमिति ॥३॥ ही० ४ प्रका० ।

विष्णुगायत्री-विष्णुगायत्री-स्त्री० । 'वागविशुद्धाय विद्महे वागविशुद्धाय धीमहि तन्नो विष्णुः प्रचोदयात्' इति विष्णुदेवताकाव्यस्याम्, गा० ।

विष्णुमित्र-विष्णुमित्र-पुं० । मानपिण्डशब्दे उदाहृते स्वनामव्याप्ते भाषकं, पि० ।

विष्णुसिरी-विष्णुश्री-स्त्री० । वीरनीधे सर्वान्तिमायामनगायाम्, 'परिसगुणजुता चैव सुगहियनामधिजा विष्णुकुमारी' महा० ४ अ० ।

वितंडा-वितण्डा-स्त्री० । वितण्डयते आहन्यतेऽनया प्रतिपलसाधनमिति । प्रतिपलस्थापनादने वाक्ये, अभ्युपेत्य पक्षे यो न स्थापयति स वैतण्डिकः । इति हि न्यायवार्तिकम् । अनपरिभाषया-तत्त्वविचारमौल्ये, स्या० । नि० चू० । सू० । ल० । कल्प० ।

वितर्क-वितर्क-पुं० । विमर्शं, न० । नि० चू० । भूतं, आव० ४ अ० ।

वितर्क्य-त्रि० । प्रार्थनीये, वृ० १ उ० ३ प्रका० ।

वितर्किय-वितर्कित-त्रि० । वितर्किते, पं० चू० १ कल्प ।

वितडी-वितटी-स्त्री० । विरूपासु नदीषु, का० १ भृ० १ अ० ।

वितण्डा-विनुष्णा-त्रि० । विगतगार्धे, द्वा० ११ द्वा० ।

वितत-वितत-न० । विस्तृते, संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० । विततीकृते, ताडिते, आ० प्र० १ अ० जी० प्रका० भ० । पटहादिकं, जं० २ वक्त० । जी० । सूत्र० । "तत्र धीणादिकं ज्ञेयं, विततं पटहादिकम् । घनं तु कांस्यतालादि, वशादि शुण्ठिं मतम् ।" स्या० ४ टा० ४ उ० । श्रीहमचन्द्रास्तु विततस्थाने आनन्दमाहुः । जं० ५ वक्त० । रा० । जी० । स्था० । आचा० । आ० चू० । प्रअ० । सप्तसप्ततितमं महाग्रंथं, स्या० २ टा० ३ उ० । जं० प्र० । कल्प० ।

दो वितता । (सू०) स्था० २ टा० ३ उ० ।

विततपक्षि[ण]-विततपक्षिण-पुं० । विततौ पक्षावस्थेति । स्या० ४ टा० ४ उ० । बर्हिर्द्वीपवर्तिनि पक्षिभेदे, सूत्र० २ भृ० ३ अ० ।

वितद्-वितर्द-पुं० । विविधे तर्दयतीति वितर्दः । तर्द-हिंसा-यामित्यस्मात्कर्तार पक्षाद्यश्च । हिंसकं, संयमे, प्रतिकूले च । आचा० १ भृ० ६ अ० ४ उ० ।

वितरण-वितरण-न० । दानार्थनिमग्नत्वे, आचा० १ भृ० ८ अ० १ उ० ।

वितल-वितल-त्रि० । शयले, 'सवले ति वा वितले ति वा पगट्' । आ० चू० ४ अ० ।

वितह-वितथ-त्रि० । अयथाभूते, का० १ भृ० १ अ० । सूत्र० । असज्जते, आचा० १ भृ० २ अ० ३ उ० । आव० । दश० । मिथ्यावितथमवतमिति पर्यायाः । आ० म० १ अ० । धितहं ति वा असच्चं ति वा पगट् । आ० चू० १ अ० । स्था० । सूत्र० ।

वितहकरण-वितथकरण-न० । विपरीतकरणे, पं० व० ४ द्वार । वितहायरण-वितथाचरण-न० । अन्यसामाचार्या आचरणे, ओघ० ।

वितिकिष-व्यतिकीर्ण-त्रि० । अनानुपूर्व्या विप्रकीर्णे, नि० चू० १६ उ० ।

वितिकीर्ण-त्रि० । एकतः सम्मिलितेषु सर्वेष्वपि धान्येषु, व्यतिकीर्णा यवतेषां धान्यानां सम्मिलका भवन्तीति उक्तः । वृ० २ उ० ।

वितिगिच्छतिष्ण-विचिकित्सातीर्ण-त्रि० । चित्तविप्लुतिसंशयज्ञानं वा अतिक्रान्ते, सूत्र० १ भृ० १० अ० ।

वितिगिच्छा-विचिकित्सा-स्त्री० । चित्तविप्लुतौ, सूत्र० १ भृ० १४ अ० । दानार्थं फले प्रति सन्वेदे, ध० २ अधि० । वृ० । मतिविभ्रमे, ध० १ अधि० । स्था० । सूत्र० । आशङ्कायाम्, आचा० १ भृ० ३ अ० ३ उ० । नि० चू० । चि इति विशेषण विविधैः प्रकारैर्वा चिकित्सा-प्रतिक्रिया । स्या० ४ टा० २ उ० । सूत्र० । विमर्शे, मीमांसायाम्, सूत्र० २ भृ० २ अ० । आशङ्कायाम्, आचा० १ भृ० ३ अ० ३ उ० । अनवणीयाशङ्कायाम्, आचा० २ भृ० १ चू० १ अ० ३ उ० । युक्त्याऽऽगमोपपन्नेऽप्यर्थे फले प्रति सम्मोहः, किमस्य महत्तपः क्लेशायामस्य सिकताकणकवलनादेरायत्यां मम फलसंपद भविष्यति किं वा नेति । आव० ४ अ० । आ० चू० । इदानीं वितिगिच्छति दारं-संतप्तिं वि वितिगिच्छे' गाहा-पच्छजं 'संतप्तिं विज्जमाणं' अवि-पयन्थसंभावणे । किं-संभावयति?-पक्षकले धि ताव अन्धे वितिगिच्छं करेति किमु परोक्षं, पतं संभावयति-वितिगिच्छा णाम चित्तविप्लुतिः जहा-थागुरयं पुगिस्सोऽयमिति । सिज्जेज्जति । जहाऽभिलसितफलपावसं मिज्जीणगारेण सेव्हं जणयति । मे इति आत्मनिर्देशः । अयमिति ममाभिप्रेतः । अर्थे अर्थ्यत इत्यर्थः । एस पयन्थो भणिओ । उदाहरणसहिओ समुदायत्थो भणति-सा वितिगिच्छा दुविहा-वेसे, सव्वे य । तन्ध देसे अम्हं मोयसेयमज्जज्जपेकादिखगसा अच्छामो अग्गेगुव्वहणादि ण किंचि वि करेमो णो य ण ज्जति किं फलं भविस्सति ण वा? एमातिदेसे । सव्वसा-बेभस रणकेसुण्णाइणज्जधरणभूमिसयणपरिसहोवसग्गविसहणाणि य एवमार्हेणि वट्ठणि करेमो न नज्जइ किमेतेसि फलं होज्ज वा ण वा ? एव वितिगिच्छंति । जे ते आतिजुगपुरिसा ते संघयणधितिवलजुसा जहाभिहितं मोक्खमग्गे आचरंता जहाऽभिलसियमन्थ साहेति, अम्हं पुण संघयणादिगिच्छणा फलं

वित्तिगिच्छा

वि लाहज्जामो ण वा?, ण ज्जति । अहधा-सब्बं साहणं लब्ध-
दिदुं जानं एवरे जीवाकुलो लागो ण विदुं होतो तो सुंदर
होतं वेसविर्तिगच्छा एसा । सब्बसो विर्तिगच्छा-जइ स-
व्वगणुहि तिकालवरिसोहिं सब्बं सुकरं दिदुं होतं ता ण अ-
म्हारिसा कापुगिसा सुहं करेता एवं सुंदरं-होतं । नि०
चू० १ उ० । विचिकित्सायां विद्यामाधकसावगो नेदोसरवर-
गमणं दिव्वगंधाणं देवसंसमेण मित्तस्म पुच्छुणं विज्जाप पदा
णं साहणं मसाणं चउपायगसिक्खं हेट्टा इंगालजायरो पतलो
अट्टसयवारा परिजविता पादो सिक्खगस्स छिज्जइ । एवं बीओ,
तइओ य छिज्जइ । खउत्थे छिजे आगासंण चच्चइ । तेण
सा विज्जा गाहया कालचउहसरसि साहइ मसाणं । चारो
य णयररक्खिपहिं पारदो परिभममाणो तत्थेव अइगओ ।
ताहे वेदेउं मसाणं ठिया । पभाए धिप्पहि सो य भमंतो
नं विज्जासाहणं पेच्छइ । तेण पुच्छिओ । सो भणइ । धिजं सा-
हेमि । चारो भणइ कण ते दिमा । सो भणइ-सावगेणं । चो-
रेण भणियं । इमं दव्वं गिणहाडि विज्जं देहि । सो सहो
विचिकित्छइ सिज्जिज्जा न वत्ति । तेण दिमा । चारो चितइ
सावगो काहियाए धि पाव नेच्छइ सब्बं मेयं तो सो साहि-
उमारदो सिज्जा । इयरो स लुद्धो गहिओ । तेण आगसगण
लागो भासओ ताहे सो मुक्कं । दो वि सावगा जाय ति । धा०
प्रब० । ध० । वृ० । स्था० । युक्त्या समुत्पन्नेऽपि मतिव्यामो-
होत्पन्नचित्तवित्तुतां, द्वा० १४ डा० । सूत्र० । चित्तभ्रान्ती, सं-
शीतो, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । दश० । फलं प्रति शङ्कायाम्,
पञ्चा० १५ विव० । उपा० । जीत० ।

वित्तिगिच्छासम्भा-विचिकित्सासंज्ञा-स्त्री० । मोहादयात् चि-
त्तविप्लुतां, आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

वित्तिगिच्छासमावस-विचिकित्सासमापन्न-पुं० । अनेपणी-
याशङ्कावृत्तौ, आचा० २ ध्रु० १ चू० १ अ० ३ उ० ।

वित्तिगिच्छिप-विचिकित्सित-त्रि० । फलं प्रति शङ्कापते,
स्था० ३ डा० ४ उ० । अस्मिन्नुत्तरं दत्ते किमस्य प्रतीति-
कृत्पत्त्यंतं न वेत्येवं संशयितं, (भ०) किमिदमिदं चरमिदं
वेति सञ्ज्ञातशङ्का इदमित्थमुत्तरं साधु इदं च न साधु । भ०
२ श० २ उ० । स्था० । ज्ञा० ।

वित्तिगिद्ध-व्यतिकृष्ट-त्रि० । अतिशयेन क्षेत्रतो भावतश्च वि-
कृतेन व्यतिकृष्टादशमुद्दिशेत् । व्य० ७ उ० । दूरवेशवर्तिनि,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । ('उद्देश' शब्दं द्वितीयभागे २१ पृष्ठे
व्याख्यातम् ।)

वित्तिष्-वितीर्ण-त्रि० । अतिक्रान्ते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।

वित्तिमिर-वित्तिमिर-त्रि० । विगतं निर्मिरं तिमिरसंपाद्यो भ्रमो
येषां ते वित्तिमिरः । प्रकृष्टेतरविति तरपप्रत्ययः । ततः प्रा-
कृतलक्षणे स्वार्थे कः प्रत्ययः । न० । औ० । भ्रमरहिते, वि-
शुद्धतरके वा निरन्धकारेषु, कर्मनिर्मिरयासनापगमात् ।
(प्रज्ञा० ३६ पद ।) क्षीणावरणे, भ० ५ श० ४ उ० । स० । न० ।
विगताज्ञानेषु, औ० । नपुं० । प्रहलंके पञ्चमविभागे,
स्था० ६ डा० ३ उ० ।

वित्तिमिरकर-वित्तिमिरकर-पुं० । वित्तिमिरः करः यस्यासौ
वित्तिमिरकरः । निरन्धकाराकरणे, जे० २ वृत्त० ।

वित्तिय-द्वितीय-त्रि० । द्वित्वसंख्यापूरके, प्रश्न० २ आश्च०
द्वर । अमौदशस्-रूपायां द्वितीयसुगंधभक्तौ, "विद्या उवय-
सणं" अनु० । उत्त० ।

वित्तियपद-द्वितीयपद-न० । अपवादपदे, नि० चू० १ उ० ।

वित्त-विन-त्रि० । विनयादिगुणेन प्रसिद्धे, उत्त० १ अ० ।

व्या० । भ० । विख्यातं, नि० । नपुं० । द्रव्ये, स० ३० सम० । ज्ञा० ।
उत्त० । पा० । औ० । दशा० । सूत्र० । आचा० । द्रव्यजाने,
सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । विनं गच्छे वित्तगच्छ इति । वित्त
इति अदत्तादानस्योपलक्षणम् । उत्त० ५ अ० । सूत्र० । डा० ।

वृत्त-न० । अनुष्ठाने, संयमे, ज्ञाने च । सूत्र० १ ध्रु० २ अ०
३ उ० । सच्छुन्दस्के पद्ये, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

वित्तदु-वृत्तस्थ-पुं० । वृत्तप्रताचारपरिहारः सम्यगाचारपा-
लनं च तत्र तिष्ठन्तीति वृत्तस्थाः । आचारतन्त्रेषु, " वित्त-
दृष्टाणवुद्धाविहा " ध० । सयाऽभ्युत्थानादिलक्षणा गुणभाजा
इह पुरुषाः सम्यक् भव्यमाना नियमात्कल्पतश्च इव सवृत्त-
देशादिफलैः फलान्त । यथाक्रम-उपदेश शुभो नित्यं, दर्शन
धर्मचारिणाम् । स्थाने विनय इत्येतत्, साधुसंवा फलं महत्
॥ १ ॥ " ध० १ अधि० ।

वित्तदु-वित्ताद्य-पुं० । विभवनायके, द्वा० १४ डा० ।

वित्तपाह (ग)-वित्तपातिन-त्रि० । वित्तेन पतनशीले,
यो० वि० ।

वित्तपजाय-वृत्तप्रजात-न० । पद्यप्रकारे, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

वित्तवाव-वित्तवाप-पुं० । वित्तस्य-धनस्य आधिकारिका-
न्यायोपात्तस्य वा यो व्ययकरणम् । सत्कार्येषु धनव्यये, ध०
२ अधि० ।

वित्तमंजुत्त-वित्तसंयुक्त-त्रि० । प्रभूतद्रव्यवति, प्रभूतवित्तो लु-
दागतया व्यापार्यन्नाप अन्यथा भावमुत्पादयति, अहो ध-
न्याः स्वत्वमी य एवंविधोदागतया निजभुजोपात्तं वित्तं जि-
नायतनेषुपयोगं नयति । ततश्च शासनोन्नतिश्च जायते । स्व-
वित्तानुसारेण जिनभवनविधौ प्रवर्त्तमानेन स्वाशयवृद्धि-
र्गप कृता भवति । दर्श० १ तत्त्व ।

वित्तास-वित्तास-पुं० । वित्तोभे, उत्त० २ अ० । व्या० म० ।
आचा० ।

वित्तासणय-वित्तामनक-न० । विकरालरूपादिदर्शने, आश्च०
४ अ० ।

वित्ति-वृत्ति-स्त्री० । वृत्तिवर्तनम् । कृपादित्वादित्त्वम् । प्रा० ।
राजादेशकारिणो जीविकायाम्, विपा० १ ध्रु० १ अ० ।
भ० । स्था० । सूत्र० । ज्ञा० ।

अथ तान्येषां नामतः श्लोकद्वयेनाह

वृत्तयोऽङ्गारविपिना-नोभाटीस्फोटकमेभिः ।

वाणिज्याका दन्तलाक्षा-रसकेशविषाश्रिताः ॥ ५२ ॥

यन्त्रपीडनकं निर्ला-ञ्जनं दानं दवस्य च ।

सरःशोपोऽसतीपोष-श्चेति पञ्चदश त्यजेत् ॥ ५३ ॥

ध० २ अधि० । (तत्तच्छ्रद्धानां व्याख्या स्वस्थाने)
पालनं , प्रव० ६४ द्वार । विधिधैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनं , न० ।
भ० । नि० । दश० । औ० । पञ्चा० । दशा० । विपा० ।
आचा० । सूत्र० । ध० । पं० व० । वृ० । जीवनोपायः , कल्प०
१ अधि० १ क्षण । निर्वाहः , ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स्था० ।
प्राणसंधारणे , स्था० ६ टा० ३ उ० । बृहपरिपालनायाम् ,
दश० १ अ० । यथानियुक्तपुरुषेभ्यः सुवर्णस्य द्वादशशतसह-
स्राणि (आ० म० १ अ० ।) वर्तन्तेऽनयेति द्वात्रिंशत्कवलप-
रिमाणे , आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । प्रव० । अनुष्ठानं ,
सूत्र० १ ध्रु० १० अ० । अप्रयत्नगयां निवृत्तौ , आचा० १
ध्रु० २ अ० १ उ० । तान्त्रिकया परिभाषया प्राणैर्निद्रियं , ज्ञा०
२६ द्वा० । सूत्रधिवरणे , विशेषः । आच० । बहुसंस्कृताक्ष-
रनिबद्धमूत्रादिविवरणरूपायाम् , संथा० । समुदायलक्ष-
णस्यावधिनोऽवयवैः , द्वा० ।

योगाध्वत्तवृत्तिनिरोधः ।

तच्चित्तं वृत्तयस्तस्य, पञ्चतयः प्रकीर्तिताः ।

द्वा० ११ द्वा० । (वृत्तयः ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे
व्याख्याताः ।) द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषेषु पञ्चसु पदार्थेषु
वर्तनाद् वृत्तिः । समवायः , व्या० ।

वित्तिकन्तार-वृत्तिकान्तार-न० । वृत्तिर्जीविका तस्याः कान्तार-
मग्न्यं तदिव कान्तारं क्षेत्रं कालो वा वृत्तिकान्तारम् ।
निर्वाहाभावः , उपा० १ अ० ।

वित्तिकर-व्यक्तिकर-पुं० । व्यक्तिकरणशीलो व्यक्तिकरः । नि-
रवशेषव्युत्पत्तिमतिचारानतिचारफलादिभेदभिन्नमर्थ भा-
षमाणे , आ० म० १ अ० ।

वृत्तिकर-त्रि० । निर्वाहकरः , ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।

वित्तिच्छेय-वृत्तिच्छेद-पुं० । वर्त्तनोपायविघ्ने , सूत्र० १ ध्रु०
७ अ० । आचा० । प्रश्न० । " ज य द्राणं यमसंति , बह-
मिच्छन्ति पाणिनं । ज उ तं पंडितेहंति , वित्तिच्छेयं कर्ते-
ति ते ॥१॥ " प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वित्तिदाण-वृत्तिदान-न० । नियुक्तपुरुषेभ्यः सार्द्धद्वादशसुव-
र्णसहस्रदानं , आ० म० १ अ० ।

वित्तिभिक्षा-वृत्तिभिक्षा-स्त्री० । " निःस्वान्धपङ्क्तयो ये तु , न
शक्ता वैक्रियान्तरं । भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते
॥ १ ॥ " इत्युक्तलक्षणे भिक्षाभेदे , द्वा० ५ अष्ट० ।

वित्तिय-वित्तिक-त्रि० । वित्तं द्रव्यं तदस्ति यस्येति । धन-
समृद्धे , वृत्तिं चाभितलोकानां ददानी वृत्तिवत् । जीविका-
दानं , ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । स० । औ० ।

वित्तिवोच्छेय-वृत्तिव्यवच्छेद-पुं० । जीविकाविधाने , पञ्चा० ।

अथ कथमापवादिककालानाश्रयणे शुभसन्मान-

व्यवच्छेदः स्यात् ? वृत्तिव्यवच्छेदादिति

प्रश्नः । एतदवाह-

वित्तिवोच्छेयमि य, गिहिणो गीयन्ति सव्वकिरियाओ ।

शिवेस्वस्स उ जुत्तो, संपुष्णो संजमो चैव ॥ ७ ॥

वृत्तिव्यवच्छेदे-जीविकाविधाने वृत्तिक्रियाविरुद्धपूजाका-
लाश्रयणे कृतं , अशब्दो-विशेषघातकः , पुनःशब्दार्थः ,
तस्य चैवं भावना-वृत्तिक्रियाविरुद्धकालाश्रयणे वृत्तिव्यव-
च्छेदो भवति । वृत्तिव्यवच्छेदे पुनः । किमित्याह-गृहिणो
गृहस्थस्य सीदन्ति-न प्रवर्तन्ते सर्वाक्रिया-धर्मलोकार्था-
ना समस्तव्यापाराः । अथ सीदन्तु ताः सकलकल्मषवि-
मोक्षपरपरममुनिपदपदपूजनप्रवृत्तस्य किं ताभिरित्यत्राह-
निरपेक्षस्य तु वृत्तिर्नःस्पृहस्य पुनः पुरुषस्य युक्तः-सङ्ग-
तो विधेयतया संपूर्णः सर्वेश्वरितरूपतया परिपूर्णः । संय-
मश्च साधुधर्म एव साधोर्विद्वान्यथा सर्वथा निरपेक्षत्वा-
सिद्धे । इति गाथार्थः ॥ ७ ॥ पञ्चा० ४ विव० ।

वित्तिसंख्य-वृत्तिसंख्य-पुं० । असंप्रज्ञातसमाधौ , द्वा० २० द्वा० ।

त्रिकल्पस्यन्दरूपाणां, वृत्तीनामन्यजन्मनाम् ।

अपुनर्भावतो रोधः, प्रोच्यते वृत्तिसंख्यः ॥२५॥

विकल्पानि-स्वभावत एव निस्तरङ्गमहोदधिकल्पस्यात्म-
नोऽन्यजन्मनां एवतस्थानीयस्वतन्त्रताविधमनःशरीरद्रव्य-
संयोगजनितानां विकल्पस्यन्दरूपाणां वृत्तीनाम् , अपुनर्भा-
वतः पुनरुत्पत्तियोग्यतापरिहारात् , रोधः-परित्यागः कवल
ज्ञानलाभकाले अयोगिकेवलित्वकाले च वृत्तिसंख्यः प्रो-
च्यते । तत्राह-" अन्यसंयोगवृत्तीनां, यो निरोधस्तथा तथा ।
अपुनर्भावकूपेण , स तु तत्संख्यो मतः ॥१॥ " द्वा० १८ द्वा० ।
(' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६३१ पृष्ठे गतोऽयं वृत्तिसं-
ख्यावस्तरः ।)

वित्तिसंख्य-वृत्तिसंख्य-पुं० । वृत्तेर्भिक्षाचर्यारूपायाः संक्षेपो-

ऽभिग्रहविशेषात्संकोचतः वृत्तिसंख्यः । पा० । भिक्षाचर्यारूपे
(ग० १ अधि० ।) बाह्यतपोभेदः , स० ६ सम० । द्रव्यार्थभिग्रहणे ,
पञ्चा० । सा (वृत्तिः) द्रव्यतो द्वात्रिंशत्कवलमानपूर्णाहागपेक्ष-
यैकादिकवलन्यूनाहारग्रहणतोऽनेकविधा । भावां नोद्विगा तु
कषायत्यागः , तथा वृत्तेर्भिक्षाचर्यायाः संक्षेपणमल्पताकरणं वृ-
त्तिसंक्षेपणं द्रव्याद्यभिग्रहग्रहणम् । तत्र द्रव्यतो लेपकृतेवेतर-
देव वा , द्रव्यं मया प्राप्नोमित्यादि । एव क्षेत्रतः स्वप्नाम एव पर-
ग्राम एव वा एतावन्स्वैव वा , गृहेषु यत्नस्यत इत्यादि । एवं
कालतः पूर्वाह्ने मध्याह्ने अपराह्णे वा , भावतः पुनरुत्पत्तिममेव वा
गायतो वा रुक्तो वा यत्नस्यत इत्यादि । पञ्चा० १६ विव० ।
वित्तैमि-वित्तैमिन्-त्रि० । वित्तं द्रव्यं तद्वन्वेष्टुं शीलं येषां ते
वित्तैमिणः । द्रव्यार्थेषु , सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

विन्धड-विस्तृत-त्रि० । विस्तरवति , प्रव० ६४ द्वार । औ० । रा० ।

विन्धर-विस्तर-पुं० । प्रपञ्चे , आ० म० १ अ० । महावचनसं-
दर्भे , स० । प्रव० ।

विन्धराल-विस्तराल-त्रि० । विशाले , स्था० ५ टा० १ उ० ।

विन्धार-विस्तर-पुं० । विस्तरमे , स्था० ५ टा० ३ उ० । पृथ-
क्त्वे , नि० ध्रु० ४ उ० ।

विन्धारुह-विस्तरुहि-पुं० । विस्तारो-व्यासः सकलद्वाद-
शाङ्गस्य नयैः पर्यालोचनमिति ततोऽपबृंहिता रुचिर्यस्य स
विस्तररुचिः । प्रज्ञा० १ पद । विस्तारो व्यासस्तज्जा रुचि-

यस्य तथा । दर्शनेभेदः, धर्मास्तिकायाश्चिद्व्याणां सर्वप-
र्यायाणां सर्वैर्नयैः प्रमाणैर्ज्ञातरि, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

अथ विस्तारकविमोहः—

द्वन्वाणं सव्यभावा, सव्यपमाणेहि जस्म उवलङ्का ।
सव्वेहि नयविधीहि, विस्तारकं पुणेयच्चो ॥६७१॥

द्रव्याणां—धर्मास्तिकायादीनामशेषाणामपि सर्वे भावाः प-
र्यायाः सर्वप्रमाणैर्गणैः प्रत्यक्षादिभिर्नयैः प्रमाणैः यस्य प्र-
माणस्य यत्र व्यापारस्तेनैव प्रमाणेन प्रतीताः, 'सव्वेहि' ति
सर्वैश्च नयविधिभिर्नैगमादिनयप्रकारैर्गुणं भावमयममुं व्यायं
नयभेदमिच्छतीति स विस्तारकचिरिति ज्ञातव्यः । सर्वव-
स्तुपर्यायप्रपञ्चावगमेन तस्य रुचैरतिविमलरूपतया भा-
वात् । प्रथ० १४६ द्वार । प्रज्ञा० । ध० ।

विन्धिस्म-विस्तीर्ण-त्रि० । विस्तारवन्ति, भ० २ श० ५ उ० ।

रा० । संथा० । आच० । रा० । ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया पृथुत्वे, जी०
३ प्रति० ४ अधि० । "विन्धिस्मणकुसुमरुचालवीयणे" वि-
स्तीर्णानि कुत्राणि आमरूपबालव्यज्निकाश्च येषां ते तथा ।
भ० १३ श० ६ उ० । "विन्धिस्मणविउलभवनसयणासणजा-
णवाहणाहणा" विस्तीर्णानि-विस्तारवन्ति विपुलानि-प्र-
चुराणि भवनानि-गृहाणि शयनासनयानवाहनैराकीर्णानि
येषां ते तथा । अथवा—विस्तीर्णानि-विपुलानि भवनानि
येषां ते, शयनासनयानवाहनानि चाकीर्णानि गुणवन्ति येषां
ते तथा । भ० २ श० ५ उ० । "विन्धिस्मणविउलबलवाहणे
नि" विस्तीर्णेष्विपुले-अनिविस्तीर्णेषु बलवाहने-संनयगजा-
जादिके यस्य स तथा । भ० ११ श० ११ उ० । कल्प० ।

विदंढ-विदंढ-पुं० । विशिष्टगण्ड, जीत० ।

विदंसग-विदंशक-पुं० । विदंशतीति विदंशकः । श्येनादी,
प्रश्न० १ आध० द्वार । पक्षिबन्धनविशेषे, उपा० १ अ० ।

विदंसण-विदर्शन-न० । अन्धकारस्य वस्तुप्रकाशने, प्रश्न०
१ आध० द्वार । अलग्नस्यैव लग्नत्वेन दर्शने, इ० १ उ० ३
प्रक० । नि० सू० ।

विदंढ-विदग्ध-त्रि० । विखलणे, यो० १० धि० । गेयतीति-
नपुं०, द्वा० २२ द्वा० । धूमगन्धिनि अजीर्णभेद, ध० १ अधि० ।

विदंभ-विदर्भ-पुं० । न्यसमतीर्थकरप्रथमशिल्पे, स० ।

विदर-विदर-पुं० । सुप्रकनघाकांशु नदीपुलिनस्यन्द्रजल-
गनरूपेषु, द्वा० १ भु० १ अ० ।

विदरिमण-विदर्शन-न० । विरुणकारे, विर्भाषिकादिदृष्टे,
उत्त० ३६ अ० ।

विदाय-विदित्वा-अव्य० । विद-ज्ञाने क्तः । विज्ञायत्यर्थे,
दशा० ४ अ० ।

विदारय-विदारक-त्रि० । विदारयतीति विदारकः । स्फोट-
के, प्रश्न० १ संघ० द्वार । द्वा० ।

विदालण-विदारण-न० । विविधप्रकारैर्नये, प्रश्न० १
आध० द्वार ।

विदिस्म-वितीर्ण-त्रि० । विदत्ते, आ० म० १ अ० । राजानु-
ज्ञाने, रा० । "विदिस्मणकुसुमरुचालवीयणा" वितीर्णकुसुमवा-
लवीजना वितीर्णे राज्ञा प्रसादतो वने कुत्रे चामररूपा बाल-
वीजनिका यस्यै सा तथा । गणिकायाम्, विपा० १ भु० २
अ० । "विदिस्मणवियारे" साधुः वितीर्णो राजानुज्ञानो वि-
चारोऽवकाशो यस्य स विध्वंसनीयत्वात्स वितीर्णविवारः ।
संघकार्यादिष्विति प्रकृतम् । विपा० १ भु० २ अ० ।

विदिता-विदित्वा-अव्य० । बुभूत्यर्थे, आच० १ भु० ८ अ०
८ उ० ।

विदितासमुद्देशा-विदित्वासमुद्देशा-स्त्री० । ज्ञात्वा परि-
ज्ञामत्वादिगुणोपेतं शिष्यं यद्यस्य योग्यं तस्य तदेव समुद्दि-
शतः । वाचनासंप्रदेशे, उत्त० १ अ० ।

विदितासमुद्देशा-विदित्वासमुद्देशा-स्त्री० । ज्ञात्वा परि-
ज्ञामत्वादिगुणोपेतं शिष्यं यद्यस्य योग्यं तस्य तदेवोद्दिशतः । उद्दि-
शालक्षणं वाचनासंप्रदेशे, उत्त० १ अ० ।

विदिय-विदित-त्रि० । प्रत्यभिज्ञाते, विपा० १ भु० ३ अ० ।
उत्त० । ति० । आ० सू० । पर्यालोचनं, न० ।

विदिमा-विदिग्-स्त्री० । एकप्रदेशात्मिकायां कोणविशि,
आच० १ भु० १ अ० १ उ० । मोक्षसंयमाभिमुक्ताया दिशोऽ-
न्यस्यां कुदिशि, आच० १ भु० ५ अ० ३ उ० ।

विदिमापइस्-विदिक्प्रतीर्ण-त्रि० । मोक्षसंयमाभिमुक्ता दिक्
ततोऽस्या विदिक् तां प्रकर्षेण तीर्णः विदिक्प्रतीर्णः । असं-
यमाभिमुख, आच० १ भु० ५ अ० ३ उ० ।

विदिसावाय-विदिग्वात-पुं० । विदिग्भ्यो वाति वायुकाये,
प्रश्न० १ पक्ष० । स्या० ।

विदु-विदित्वा-अव्य० । विज्ञायत्यर्थे, इ० ३ उ० ।

विदस्-त्रि० । बुधे, पञ्चा० १६ धि० । कालके, आच० २
भु० ४ सू० १० । ('विदस्' शब्देऽस्मिन्नेव भागे विस्तरः गतः) ।

विदुर्गुह्य-विदुर्जुगुप्सा-स्त्री० । विद्वंसः-साधयः विदित-
संसारस्वभावाः परित्यक्तसमस्तसंघास्तेषां गुजुप्सा-निम्वा ।
साधुजुगुप्सारूपे दर्शनाच्चारानिचारे, यथा—अस्मानात् प्र-
स्येदजलक्लिप्ता मलिनत्वाद् दुर्गन्धप्रपुषो भवन्ति तास्मि-
न्दति, आच० ६ अ० । को दासः स्याददि प्राप्तुकेन वारि-
णा अङ्गुलान्नं कुर्वीरन् भवन्त इत्येवमपि न कुर्याद्देह-
स्यैव परमार्थतोऽशुचिन्वात् । आच० ६ अ० ।

विदुर्गुह्यं चि वि भवति, सा पुण आहारमोयमसिणाइ ।

तीसु वि देसे गुरुगा, मूलं पुण मव्वहिं होति ॥ २५ ॥

विदु-साह कुच्छति-गरहति; निन्दतीत्यर्थः । चि इति वि-
निर्यादिकप्पदरिसणं । भरणइ चि-भणियं होति, सा इति-सा
विदुर्गुह्य पुणसहो चिसेसणये दट्टवो । पुव्वाभिहिताव-
तिगिह्वातो इमे विदुर्गुह्यं चिसेसयति । सा पुण विदु-
गुह्य इमेसु संभवति—आहारं चि वांलकंसु आहारंनि ।
आहवा-मंडलिंविहाणेण भुजमाणा पाणा इय मव्वे णक्क-
लाला असुइणा, एतं मोए-चि कायं योमिगिउं दवं च
गेरहति । समाहसु वा शांसिउं तागिमेसु चैव लंघणं

भायगाणि क्षिपन्ति । अमिनाणे सि अगहाणा य एते प-
स्मेयज्जियमलमनेतरगता सया कालमेव विटुति । आ-
दिमहातो-सोर्वीरगगहणं तेण व गिह्वेवणं मायपाडिमा-
पाडिवत्ती य एते घण्णन्ति । जडा-कण कया विदुगुञ्जा । त-
त्पुदाहरणं-सहो पव्वन्ते वसन्ति । तस्म धूयाविवाहं किह
वि साहुणो आगता । सा पिउणा मणिया-पुत्त ! पाडिला-
ट्टहि, सा मंडियपसाहता पहिलाहेति । साहुणं जल्लगंधो
ताए अग्घाओ । सा हियण्णं चिन्तति-अहो अणवज्जो घम्भो
भगवता देसिओः जातं फासुण्णं गहापज्जा को दोमो हो-
ज्जा ? । सा तस्म डाणस्स अणालोदयपडिक्कंता कालगता ।
वधलोगममणं, बुता भगवतायगिहे गर्णिया धूया जाया ।
गम्भगता खेव अरतिं जलेति । गम्भसाडणेहि वि ण पड-
ति, जाना समानी उज्झिया । सा गंधेण न वणं वासेति ।
सेणिओ य तेण उ मग्गेण गिग्गच्छेति सार्मि वंदन्तो सो
वेधावारो तीए गंधं ण सहंन, उम्मग्गेण य पयाओ । रक्षा
पुच्छण्य-किमेयं ? , तेहि कहियं, दागियाए गंधो गंतुणं विट्ठा
भणान-एसेव ममे पदमपुच्छा , भगवं पुच्छभवं कहति ।
भणति-एस कहि पच्छण्णभविस्सति ? । सार्मी भणति-तीए
तं चेति । इदाणि सा तव खेव भज्जा भावस्सति । अ-
ग्गमहिमी वारस संवळ्ळुण्णि । सा कहं जाणियव्वा ? , जा
तुमं एममाणस्स पिट्ठीए हंमोलीणं काहिति तं जाणि-
ज्जामि, वेदिता गग्घा । सा अवगयगंधा एगाए आदीरीए
गहिता । संवड्डिया जंजण्णन्धा जाया । कामुदीवारं माताए
सम आगता । अभओ सेणिओ पच्छण्णं कामुदीवारं पे-
च्छति । तांसे दागियाए अगफासेणं सेणिओ अज्जोवव-
गणा णाममुदिया य तांसे देसियाए वेधान्ति । अभयस्स क-
हेति णाममुदिया हरिता । मग्गाहि । तेणं मणूसा पेसिता तेहि
वारा बज्जा, त एक्केकं मणुसे णीणन्ति । सा दागिया विट्ठा
वारी गहिता । अभओ चिन्तति । एतदन्धे तीसे देसियाए वे-
दया बज्जा, अभओ गग्घो सांखयस्स सर्मावं । भणति-ग-
दिओ चोरो । कहि सो ? , सार्मिओ सेणिओ अधिति एगओ ।
अभओ भणण्ड-मुक्का सा पुण मया आमाय धीया खेसा प-
णिनीया । अणण्या बुक्कण्णए व ण रमेति । राणिण्याउ पोत्त
वदायेति हन्धे वो देति जाहे गया जिण्णए ताहे गव
ताहेति-इयगीए जितो पोत्तं वेहेसा थिलग्गे । रग्गा सार्म्य
मुक्का, भणति-ममे विसज्जह । विमज्जिया पव्वहिया य एवे
विदुगुञ्जाए फलं । विदुगुञ्जि वारं गतं । नि० सू० १ उ० ।

विदुग्ग-विदुग्ग-पुं० । समुदाय, भ० १ श० = ३० । नि० सू० ।

विदुपरिमा-विदुपर्वद्-स्त्री० । अनेकविज्ञानपर्येदि, रा० ।

विदुर-विदुर-पुं० । 'क-ग-च-ज०' इत्यादिस्त्वस्य कालिन्क-
त्वादलोपो न । प्रा० १ पा० । बन्धुदत्तसाधुना पाटलिपुत्रे न-
गं वादपराजयेन प्रयाजितेऽप्यर्हालङ्कारे वददर्शनपारंगे
लौकिकसाधो, ध० १० । दार्ष्टान्तापुरनगरराजभूतराष्ट्रभ्रातार
जात्रय, ज्ञा० १ ध्रु० १६ अ० ।

विदुमय-विदुषक-पुं० । नानावेपादकारिण, अनु० । औ० ।

विदेश-विदेश-पुं० । स्वकीयदेशोपलयाऽप्यदेश, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ० । विदेशो द्विधा-अनुषो, जल्लभ्य । नद्यावि-

पानीयबहुलोऽनूपः, तादृशपरीतो जहलोः निर्जल इत्यर्थः । क०
१ उ० २ प्रक० ।

विदेह-विदेह-पुं० । लोकप्रसिद्ध राजर्षी, स च प्रवज्य
सत्रियपरिवाजेकेषु प्रसिद्धोऽभूत् । औ० । विशिष्टं देहं यम्य
सः । कल्प० १ अधि० ४ क्षण । अष्टमं देवस्य अष्टाविंशतितमं
पुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । तत्राज्ये मिथिलानगरीप्रान्त-
बद्धे जनपदे, ज्ञा० १ ध्रु० = अ० । उल० । आव० । प्र-
ज्ञा० । स्वा० । सूच० । इहेव भारते वासे पुत्रवंसे विदेहाणा
मं अणवया । संपह काले तिरहु सि देसा सि भण्णह । ता०
१ = कल्प । आ० सू० । नि० सू० । वर्षेभंद, चत्वारि व-
र्षाणि-विदेहे अपरविदेहे देवकुरा उत्तरकुरा । स्था० ४
डा० २ उ० ।

विदेहकूट-विदेहकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरक्योत्तरे नीलव-
तो वर्षधरस्य तृतीयकूटे, स्था० १ डा० ३ उ० ।

विदेहजम्बू-विदेहजम्बू-स्त्री० । विदेहेषु जम्बू विदेहजम्बू ।
विदेहान्तर्गतोत्तरकुलकृतनिवासस्थानं यौमनम्यहन्तुव्याम् ।
जम्बूसुदर्शनायाम्, औ० ३ प्रति० ४ अधि० । जं० । जम्बूद्वीपे
क्षान्त्या जम्ब्या भुवनत्रयस्य विदितमहिमा ततः संपन्न य-
थोक्त्यशोधारिन्धमस्याः । जं० ४ वज० ।

विदेहजम्बू-विदेहजम्बू-पुं० । विदेहा-विशला तस्यां जाता
अर्चा-शरीरं यस्य स तथा । वीरस्वामिनि, कल्प० १ अधि०
४ क्षण ।

विदेहजात्य-पुं० । वीरस्वामिनि, आत्मा० २ ध्रु० ३ सू० ।

विदेहदिम्प-विदेहदत्त-पुं० । विदेहदत्ता-विशला तस्या अप-
त्यं विदेहदत्तः । वीरस्वामिनि, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।
विदेहदिम्पा-विदेहदत्ता-स्त्री० । विशलायां वीरस्वामिमान-
रि, कल्प० १ अधि० = क्षण । आत्मा० ।

विदेहपुत्त-विदेहपुत्र-पुं० । कृत्तिके, "यज्जी विदेहपुत्ते जड-
न्धा" भ० ७ श० = ३० ।

विदेहगयवरकम्पणा-विदेहगयवरकन्यका-स्त्री० । विदेहो
मिथिलानगरीजनपदस्तस्य राजा कुम्भकस्तस्य वरकन्या
या सा तथा । ज्ञा० १ ध्रु० = अ० । मल्लीस्वामिन्यामकांन-
विशतीर्थकृति, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

विदेहमुकुमाल-विदेहमुकुमार-पुं० । विदेहशब्देनात्र गृहवा-
स उच्यते, तत्र मुकुमारः । दीक्षायां तु परीपहादिसद्वन-
निकटोऽव्याम् । वीर, कल्प० १ अधि० ४ क्षण । आत्मा० ।

विदेव-विदेव-पुं० । विसर्पे, ज्ञा० १ ध्रु० ६ अ० ।

विदेवण-विदेवण-न० । विनाशकरणे, ज्ञा० १ प्रति० ।

विदेविम्प-विदेविन्-त्रि० । विनाशितं, ध्य० २ उ० ।

विदाअ-विदुत्त-त्रि० । मुकुलादिन्याम् उत आकाशः । वि-
मष्ट, प्रा० १ पा० ।

विदायमाण-विदुस्यत् त्रि० । विदांमो वयमित्येवं मन्यमा-
नषु, "अहं संभवेता विदायमाणा अहमेसा विउक्कंम" आ-
त्मा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

विहम-विहम-पुं० । प्रचले, ध० २ अधि० । डा० । व्या० ।
 विहय-विहय-त्रि० । अभिभूते, बा० १ ध्रु० १ अ० ।
 विह्व-विह्व-त्रि० । ताडिते, आत्मा० १ ध्रु० ५ अ० ३ उ० ।
 नृह-पुं० । भुतपर्यायाभ्यां मदति, "तस्मैस मग्नो गुनविह्व-
 नेषा" उत्त० ३२ अ० । "विह्वकानिरुचियं" प्रा० २ पाद ।
 विह्वसस्व-विह्वसन्-न० । गेगउयरादिना जङ्गरीकरणे, तं० ।
 विनाशे, प्रभ० ३ आध० डार । सर्वथा लये, व्या० ३
 डा० १ उ० । तं० । घर्षितभेज्जनं, वृ० १ उ० २ प्रक० । प्रह-
 तेकस्त्रे, बा० १ ध्रु० १ अ० ।
 विह्वसस्वधर्म-विह्वसन्धर्म-त्रि० । विह्वसने धर्मोऽस्यान्त ।
 विशारदस्वभावे, गन्धे, सूत्र० १ ध्रु० २ अ० २ उ० । आत्मा० ।
 विह्वक-विह्वकवि-पुं० । कृपादिवाद्-इः । प्राचीनकथां,
 प्रा० १ पाद ।
 विह्वन्ध-विह्वन्ध-त्रि० । अप्ररोहसमर्थे, "विह्वन्धा अविह्व-
 न्धा जोत्सी जीधाने होइ" दश० ४ अ० ।
 विह्वि-विह्वि-स्त्री० । वधेन स्वनामन्याते औपधिमदे, पञ्चा०
 = विध० । कुटुम्बिनां विर्तालीस्य धान्यस्य द्विगुणादिप्रहणे,
 विपा० १ ध्रु० १ प्र० ।
 विह्विक-विह्विक-पुं० । समृद्धिहेतौ, "दस नकस्वला गान-
 स्स विह्विकरा" व्या० १० डा० ३ उ० ।
 विह्वण-विह्वण-अव्य० । वधे कृत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० ५
 अ० १ उ० ।
 विधम्म-विधम्मन्-पुं० । विगतो धर्मो येभ्यस्ते विधम्माणः ।
 धर्मगर्हितेषु, प्रति० ।
 विधम्ममाण-विधम्मयत्-त्रि० । विगतधर्मं कुर्वति, विपा० १
 ध्रु० १ अ० ।
 विधवा-विधवा-स्त्री० । रगडायाम्, नि० सू० = उ० ।
 विधाण-विधान-न० । यद्येन प्राप्तव्यं तस्य करणे, "असंमयं
 त असुगामगम, गतो विधाणे दुर्गतिक्कमस्मि" वृ० १
 उ० ३ प्रक० ।
 विधाय-विधात-पुं० । व्यन्तरागामासराहाणामिन्द्र, स्था०
 = डा० ३ उ० ।
 विधुण्णा विधुनना-स्त्री० । धृप्र-कम्पने, विविधप्रकारा
 धुण्णा विधुण्णा । आ० सू० २ अ० । नि० सू० । अपनयने,
 सूत्र० १ ध्रु० १६ अ० । आत्मा० ।
 विधुर-विधुर-न० । अपोप, प्रभ० ३ आध० डार ।
 विधृत-विधृत-त्रि० । लुप्त, आत्मा० १ ध्रु० ६ अ० ३ उ० ।
 विधृतकप्प-विधृतकप्प-पुं० । विधृतः-लुप्तः सस्यक मृष्टः
 कल्पः-आत्मागे येन स तथा । कृताचारं, आत्मा० १ ध्रु० ६
 अ० ३ उ० ।
 विधूमङ्गल-विधूमस्थान-न० । विधूमस्थाङ्गः स्थानं, सूत्र० १
 ध्रु० ५ अ० २ उ० । "समृत्तयेणाम विधूमङ्गलं, जं सोय-
 तता करणे भवेति" सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

विधूरयमल-विधूतरजोमल-पुं० । रजश्च मलं च रजामल ।
 विधूते प्रकाशितेऽनकार्थत्वाद् वा अपनीते रजोमले येन
 तथाविधाः । अकर्मसु सिद्धेसु, तं० ।
 विधेयता-विधेयता-स्त्री० । विधेयवृत्तौ, विषयताविशेषं, ध०
 १ अधि० ।
 विपंची-विपञ्ची-स्त्री० । चित्तव्यां वीणायाम्, जी० ३ प्रति०
 ४ अधि० । प्रभ० । ग० । आत्मा० ।
 विपक्क-विपक्क-त्रि० । विशिष्टपरिणामकमागते, जी० ३ प्रति०
 ४ अधि० ।
 विपक्ख-विपक्ख-पुं० । शत्रो, उत्त० १४ अ० ।
 विपक्खभूय-विपक्खभूत-त्रि० । तत्प्रतिबन्धकतयाऽन्यन्तपीत
 भूते, उत्त० १४ अ० । शत्रुभूते, उत्त० १४ अ० ।
 विपक्खइय-विपक्खयिक-न० । हृष्टिवादस्य स्थनामन्याते सूत्र, म० ।
 विपच्छिय-विपच्छित्-पुं० । विदुषि, स्या० ।
 विपजय-विपर्यय-पुं० । मिथ्याज्ञाने, डा० ११ डा० । (उद्देशा
 नुसारं विपर्ययस्य रूपं 'पमान' शब्दे पञ्चमभागे ४५३ पृ-
 ष्ठे गतम् ।) (विशयः 'व्याह' शब्दे ३ भागे ७३५ पृष्ठे गतः ।)
 विपणोद्धय-विपणोद्धयत्-त्रि० । विविधैः प्रकारैः संसारमा
 यनादिभिः प्रेरयति, आत्मा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
 विपत्ति-विपत्ति-स्त्री० । कायस्यासिद्धौ, वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 विपत्तिसंशेदेन कायस्यासिद्धिरप्राप्तिर्धायते । तदुक्तम्-"स-
 प्राप्तश्च विपत्तश्च, कार्याणां द्विविधा स्मृता । सम्प्राप्तिः सि-
 द्धिरर्थेषु, विपत्तिश्च विपर्यये ॥ १ ॥" वृ० १ उ० २ प्रक० ।
 विपरामुसंत-विपरामृशत्-त्रि० । विविधमनकप्रकारं विपया-
 भिलाषितया परामृशन्पुनरापयतीति । द्गडकशतताडना-
 दिभिर्घातयति, आत्मा० १ ध्रु० ५ अ० १ उ० । नानार्पाडाकर-
 णैरेधकरणे, आत्मा० १ ध्रु० = अ० २ उ० ।
 विपरिकुचिय-विपरिकुञ्चित-न० । अर्जवन्दित एव देशादिक
 शाकरणे, ध० २ अधि० प्रय० । "देसकहाविसंते कंधेति द-
 वेदिण विपरिकुञ्ची" वाञ्छते-अर्जवन्दनके दत्ते स्मति देश-
 कथापृत्तान्तान् यत्र करोति तद्विपरिकुञ्चितम् । वृ० ३ उ० ।
 विपरिणमणा-विपरिणमना-स्त्री० । गिरिर्सागदुपलन्यायेन
 द्रव्यसंप्रादिभिर्वा कर्णाग्रशेदेन वा अयस्थान्तरायादेन, व्या०
 ४ डा० २ उ० ।
 विपरिणममाण-विपरिणमत-त्रि० । परिणामान्तराणि गच्छ-
 ति, भ० ७ श० १० उ० ।
 विपरिणाम-विपरिणाम-पुं० । विविधेन प्रकारेण परिणमन्
 विपरिणामो वस्तुनामिति । व्या० ४ डा० १ उ० । परिणामा-
 न्तरममेन, विपरिणामपरिणामरूपे व्याख्याते, आत्मा० १ ध्रु० ५
 अ० ५ उ० ।
 विपरिणामाणुप्येहा-विपरिणामानुप्येहा-स्त्री० । वस्तुनां प्र-
 नितरणे विविधपरिणामगमनानुचिन्तने, भ० १ आध० । भ० ।
 विपरिणामितम्-विपरिणामयितुम्-अव्य० । विपर्ययतः परि-
 णामयितुमित्यर्थे, उपा० २ अ० ।

विपरिणामिय-विपरिणामित-त्रि० । स्थितिघातरसघाता-
दिभिः विपरिणामं नीति, अ० ६ श० १ उ० ।

विपरियाम-विपर्यास-पुं० । वैपरीत्ये मिथ्यात्वमोहे, आचा० १
श्रु० ६ अ० ४ उ० । उक्त० ।

विपलाइजंत-विपलायमान-त्रि० । विपलायति, विपा० १
श्रु० २ अ० ।

विपाग-विपाक-पुं० । पुण्यपापरूपकर्मफले, विपा० १ श्रु० १
अ० । स्था० ।

विपिक्वत-विप्रेक्षमाण-त्रि० । पश्यति, प्रक्ष० ३ आश्र० द्वार ।

विपित्त-देशी-विकारिते, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विपिनकम्म-विपिनकर्मन्-न० । कर्मभेदे, अ० । विपिनं-
वनं, तत्कर्म-क्षिप्रान्निष्ठप्रयत्नपत्रपुष्पफलकन्दमूलतृणकाष्ठ-
कम्बावंशादियकयः, कण्ठलपत्रं घनकच्छादकरणं च,
यतः-“ क्षिप्रान्निष्ठप्रयत्नपत्र-प्रसूनफलविकयः । कणानां
वलनोन्नेपाद्, वृत्तिश्च घनजीयिका ॥१॥ ” इति । अस्यां च
घनस्पतस्तदाभितप्रसादश्च घातसम्भव इति दापः ॥ २ ॥
अ० २ अधि० ।

विपुल-विपुल-त्रि० । प्रचुरं, अ० २ श० ४ उ० । प्रक्ष० । वि-
स्तीर्णं, प्रक्ष० ४ संघ० द्वार ।

विप्पइद्ध-विप्रकुट्ट-त्रि० । बृहदन्तर्गतं, जी० ३ प्रति० ४
अधि० ।

विप्पइद्धणाण-विप्रकीर्णज्ञान-न० । अस्मिन्नकृष्टार्थज्ञाने, छा०
२६ द्वा० ।

विप्पइमा-विप्रकीर्ण-त्रि० । अनेकधा विस्तितं, दश० ५
अ० १ उ० ।

विप्पइमवाहु-विप्रकीर्णवाहु-त्रि० । विप्रकीर्णौ-अवकीर्णौ-
विरलाविरलावित्यर्थः, बाहु यस्य स विप्रकीर्णवाहुः । विर-
लभुजं, तं० ।

विप्पआग-विप्रयोग-पुं० । अग्रणिधानं, प्रव० ६ द्वार । वियोग,
आच० ४ अ० । औ० । स्था० ।

विप्पगन्धिय-विप्रगन्धित-त्रि० । विविधं विशेषणं वा धा-
रणापगतं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

विप्पचइयव्व-विप्रत्यक्षव्व-त्रि० । त्याज्यं, न० ।

विप्पजह-विप्रहीण-त्रि० । परित्यक्तं, उक्त० ८ अ० । नि०
छा० । अनु० । आचा० ।

विप्पजहणा-विप्रहाणि स्त्री० । विशेषणं विविधं प्रकर्षतो
हानस्त्यागा विप्रहाणिः । परित्यागं, औ० ।

विप्पजहमाण-विप्रजहत्-त्रि० । परित्यज्यति, स्था० २ छा०
२ उ० ।

विप्पजहमेणियापरिकम्म-विप्रहाणश्रमिकापरिकम्मन्-न० ।
हृष्ट्यादपरिकर्मभेदे, स० ।

विप्पजहाय-विप्रहाय-अव्य० । त्यक्तव्यर्थे, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

विप्पजहियव्व-विप्रहातव्य-त्रि० । त्याज्यं, अ० ६ श० ३३ उ० ।

विप्पडिवस-विप्रतिपक्ष-त्रि० । विशेषणं प्रतिपक्षो विप्रतिपक्षः ।
छा० १ श्रु० १३ अ० । विविधं प्रतिपक्षो विप्रतिपक्षः । आ-
चा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । स्था० । साधुसन्मार्गद्वेषिणं,
सूत्र० १ श्रु० २ अ० १ उ० । असंबद्धं, विशेष० ।

विप्पडिवसि-विप्रतिपत्ति-स्त्री० । मिथ्याभिनिवेशं, स्था० ६
छा० ३ उ० ।

विप्पडिवेषण-विप्रतिवेदन-न० । पर्यालोचनं, आचा० १ श्रु०
४ अ० ४ उ० ।

विप्पणद्ध-विप्रणष्ट-त्रि० । धीति-विधिना प्रेति-प्रकर्षेण
प्रक्षिप्यमाणो-नष्टः । नि० सू० २ उ० । स्वार्थकर्मवैषयि-
रपि अप्राप्ते, प्रक्ष० ३ संघ० द्वार ।

विप्पणमंत-विप्रणमत्-त्रि० । विविधं संयमानुष्ठानं प्रति
प्रणमत्, । प्रक्षीपयति, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

विप्पणासधम्म-विप्रणाशधर्म-त्रि० । प्रणाशो-विनश्वरो ध-
र्मः-स्वभावा यस्य तद्-विप्रणाशधर्मम् । विनश्वरस्वभावे,
तं० ।

विप्पमाय-विप्रमाद-पुं० । विविधं प्रमादं, सूत्र० १ श्रु० १४ अ० ।

विप्पमुक्क-विप्रमुक्क-त्रि० । अगमते, सूत्र० १ श्रु० ११ अ० ।
विविधं परमार्थभावनया शरीरानुयन्त्रात्प्रमुक्तो विप्रमुक्कः ।
आचा० १ श्रु० ४ अ० २ उ० । सूत्र० । अनु० । विविधमन-
कैः प्रकारैः प्रकर्षेण प्रभावमारं मुक्कः-परित्यक्तः । दश० ३
अ० । जे० । प्रक्षा० । उक्त० । सूत्र० । च्युतं, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

विप्पय-विप्पक-पुं० । कुट्टितं त्वगरूपं, सू० २ उ० ।

विप्परद्ध-विपरद्ध-त्रि० । व्याहृतं, छा० १ श्रु० १ अ० ।

विप्परिणामियभाव-विपरिणामितभाव-पुं० । विपरिणामि-
तो विपरिणामाचार्यादुत्तरितो भावो यस्य स विपरिणामित-
भावः । स्वाचार्यं प्रति प्रतिफलवृत्तौ, सू० ३ उ० ।

विप्परियास-विपर्यास-पुं० । विविधोऽनेकप्रकारः पर्यासः-
परिक्षेपः । अनेकधाऽरघट्टघटीन्यायेन परिभ्रमणं, सूत्र० १
श्रु० १२ अ० । तस्वे अतस्वाभिनिवेशः । अतस्वे च तस्वाभिनिव-
शः, हिनऽहितशुज्जित्येवभूते विपर्यये, आचा० १ श्रु० २ अ०
३ उ० । सूत्र० । पर्यायान्तरं, अ० १४ श० ६ उ० । आचा० ।
व्यत्यये, सूत्र० १ श्रु० ७ अ० । जन्मजगामरणरोगशाकाप-
द्रव्यं, सूत्र० १ श्रु० १३ अ० । आत्मानं विपर्यासयति, नि० सू० ।
विपर्यासो नाम अव्यभेदः । आ० सू० ४ अ० ।

जे भिक्खु अप्पाणं विप्परियासेइ विप्परियामंतं वा
साइअइ ॥ १७३ ॥ जे भिक्खु परं विप्परियासेइ विप्परि-
यामंतं वा साइअइ ॥ १७४ ॥

विपर्ययकरणं विप्परियासणा तस्मि खउगुग्गसा सा य विप्प-
रियासणा खउअिवहा वव्वादिवा इमा ।

गाथा—

दध्वे खेत्ते काले, भावे य चउव्विहो विवञ्जासो ।
एएसिं खाणत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ ६३ ॥
दध्वम्मि दाडिमं वा—दिएसु खेत्तंसु शाममादीसु ।
काले गेलखावहि—भावम्मि य खिच्चुयादीसु ॥ ६४ ॥

जो अजाणयस्स पुच्छंतस्स दालिमं अवाडये वा अवाडये
दालिमं कहेति । जेने विवञ्जासं दुनामे कए, जहा—आणंद-
पुरं अकस्थली अककस्थली आणंदपुरं, कालविवञ्जासो—अ-
णागांद गेलख अणागादकालकरणे, उव्विह वा अकाले गेलह-
ति काले ए गिएहति । भावम्मि य अप्पाणं अनिच्चुत्तं खिच्चु-
यं दंसति, निच्चुयं परं अनिच्चुयं पगासति । आदिसदानो
जमादिया भावा वा तथा ।

गाथा—

जेण पगारेण भवे,
खियओ उ तममहा जो तु ।
मस्यति करेति वदति,
विष्परियासो भवे एसो ॥ ६५ ॥

वयणभाष इति द्रव्यादिको भावः नियतो न्नि ठितो तं अ-
जहा जो साह मणसा मस्यति, किरियाए वा करेति, अज-
स्स वा अगतो पगारेतो वदति एसो विषयान्मः ।

तथ दध्वभावविष्परियासो इमो । गाथा—

चेयएणं व वएज्जा, कुज व चेयएणमचित्तं वावि ।
वेसगहणादिएसु वि, थीपुरिसं अएणहा दध्वे ॥ ६६ ॥
सांचलं पुटयाइय दध्वं अचित्तं वदति करेति वा इदंजा-
लादिणा । इत्थि वा पुरिसंनवत्थं करेति वदति, पुरिसं वा
इत्थिनवत्थं करेति वदति वा, अएणहाकारमित्यर्थः ।
जेने भावे पुण-ममादिसु न्नि अस्य व्याख्या । गाथा—
साएतणआउज्झो, अहवा उज्झातो भणइ साएते ।
वत्थव्वमवत्थव्वा, मालवो मागधोऽसहा वाऽहं ॥ ६७ ॥

कावि साह अउज्झाणगरातो पाहुणो गतो, सो वत्थ-
व्वगसाधुणा पुच्छितो—आउज्झातो आगतो न्नि ? ताह सो
भणति—णो अउज्झाओ साएयातो आगतोऽस्मि । सो वत्थ-
व्वगसाह तं विनियणामं ए याणति । एवं साएतं पुच्छि-
ते अउज्झं भासति । अहवा—वत्थव्वगोऽसि न्नि पुच्छि-
ते अवत्थव्वं अप्पाणं कधति । अवत्थव्वगो वा अप्पाणं
वत्थव्वं कहेति । मालवविम्वयुपणो वा पुच्छितो मगह-
विसए उप्पणो वा अएणं वा कहेति, एवं मागधः स पृष्ठः
मालवमन्थं वा विषयं कथयति ।

कालभावविष्परियासो इमो । गाथा—

वरिसा खिसासु रीयति, इतरेसु खयरी तो वयति मणे ।
वयपरिणामं व वए, परियायं वा विवञ्जासं ॥ ६८ ॥
वरिसाकाखे रीयति णो उवुव्वे, अहवा खिसासु रीय-
ति जो विवा, सतो पणवति वासासु रातो वा विहरि-
यव्वं । इतरेसु य उवुव्वे दिवसे य णो विहरियव्वं ।
अजुने—मन्थे वा वासासु रातो य विहरणं धयमिति ।

वयपरिणामं वा विवरीयं करेति वदति वा । अहा—नडो,
येने तरुणं वेसं करोति तरुणो वा थरं करोति । जम्मं प-
व्वञ्जापरियायं वा, विवरीयं वदति, अहा—वीसतिवासप-
रियाणो पंचवीसपरियायं अप्पाणं कहेति, पंचवीसवासप-
रियाणो वीसवासपरियायं कहेति ।

भावविषयासो इमो । गाथा—

अतवस्सिणं तवस्सि, ददं गिलाणोऽमि सो वि हु ए तिसो ।
सारिक्खो मोऽमि अहं, न वति सरवसंभेदं वा ॥ ६९ ॥

कोऽपि साह सभावकिसो सरिण, सो पुच्छितो सोत्थ-
मं तवस्सी सो अप्पाणं अतवस्सि कहेति । अहवा—सभा-
वकिसो अगिलाणो विसद्वो जायवतिगतिमादियं वेहि मे
गिलाणो न्नि । सहेहि वा पुच्छितो सो तुमं गिलाणो न्नि ? ।
आमं ति वदति । अहवा—सहेहि पुच्छितो कयरो सो गि-
लाणो ? , देमि मे पाओगं, ताह अप्पाणं वदति । एणं वा
किसं माधुं दंसति अगिलाणं । लुओ वा हट्टोऽपि गिलाणं
गंतुं सहे जायति—सो गिलाणो अज्ज वि ए तरति, वेह
मे दध्विखीरादियं पाउगं । काह चिरप्पवासी सयणो त-
स्स सारिणं माधुं ददं भणज्ज । एम साह तस्स सारि-
क्खो, ताह सो साह भणज्ज—सोऽस्मि अहं, तभूतं वा प-
व्वभिज्जातो अवलावं करेति । ए वति सरवसंभेदिकारी-
णीहि वा अप्पाणं अजहा करेज्जा ।

(विषयान्मे प्रायश्चित्तम्) गाथा—

एतेमि कारणाणं, एगतराएण जो विवञ्जासं ।
अप्पाणं च परं वा, सो पावति आणमादीणि ॥ ७० ॥
दध्वादिविषयासं, अहवा वी भिक्खुणो वदंतस्स ।
अहिगरणाइ परेहि, मायामोसं अदत्तं च ॥ ७१ ॥

आणादिया य वेन्ना, संजमविगहणा य, मायाकरणं च
वाइग्गुमावायभासणं च । कांस वा अवलयासि न्नि अ-
संखदं भवेज्जा ।

गाथा—

वितियपदं गेलामं, खेत्तं मतीए व अपरिणामेसु ।
आयस्महे दुलभे, एवं चउसु वि पदंसु वि ॥ ७२ ॥

गेलामं ति—दध्वावयादो, खेत्तावयाए न्नि खेत्तावयादो अ-
परिणामेसु न्नि कालावयादो, आयस्महे दुलभं न्नि भावाव-
यादो । चउसु वि दध्वादिएसु पत्तेयं एतं अपवादपदा इ-
मेण विधयणा । तथ गेलामं—अचित्तस्स अलंभे फलादयं
मिस्सं सांचलं वा आणियेनं च गिलाणो एच्छति ताह
तो भणति, अवस्सं एयं अचित्तं च । आसहं पलेवादियं
आणीयं च गिलाणस्स अप्पाणं जम्हा जातं तं भजति एवं
मिस्सं सचित्तं संसत्तं वा । जाइ गिलाणो भणज्ज—कीस
भ तो एयं गीहयं ? , स भजति—अणाओरयाणि एयं प-
गिह्वेयव्वं । खेत्तासतीए वि अनाज्जाए मासकणो कतो
वासावासो वा पुणं मासकणं वासाकाले वा अज्ज खे-
त्तासतीए तहेव ठितो, ताह ततो खेत्तातो अज्जो कोऽपि गी-
यत्थो अज्ज जेतं अपरिणामगाणं सकामं पाहुणो गतो । ताए
तेहि अपरिणामगेहि पुच्छितो—कतो आगतोऽसि ? ताहे सो

सायथो विनेति, मा एते अपरिणामगा जागिस्सन्ति स्ति एते-
स्तितयवासिन्ति त्ति ताह सो गीयथो भवति-आगतोऽहं
सापयातो । इदंणि कालतो अपरिणामगेसु स्ति-कारणे अ-
णुविद्यमिसे घसव्ये दस्य आरुच भणेज्जा उततो, का-
रणे वा उदिते अणुदिते भणेज्जा, अथ गते वा भणेज्जा ।
(घरतीति)भावतो अन्नस्मऽट्टा । बुद्धमे त्ति-दुक्खमे गिलाणादि-
पात्रागे अप्पणा अन्नस्म वा अट्टा परवपसे करेति ।
अतवसी वि सो तवस्सीति अप्पणं भणेज्जा, तस्स वा
तवस्सिस्मऽट्टा तं णमि । अगिलाणे वा गिलाणे अप्पणं भणे-
ज्जा, जण वा परवपसेण लभति तं वपसेसगहणं वा
करेति । नि० सू० ११ उ० । आ० सू० । (अन्यथैकान् प्रति
विपर्यासविषयः 'अणुउत्थिय' शब्दे प्रथमभागे ४७२
पृष्ठ गतः ।)

विष्परियासिभूय-विपर्यासीभूत-त्रि० । अभ्युपपत्ते, आत्मा०
२ भु० १ सू० १ अ० ३ उ० ।

विष्पलाव-विप्रलाप-पुं० । विविधे अनर्थके वचसि, स्था० ७
ठा० ३ उ० । तं० ।

विष्पवसिय-विप्रोषित-त्रि० । देशान्तरं गन्तुं प्रवृत्ते, आ०
१ भु० २ अ० ।

विप्रोष्य-अव्य० । परदेशं गन्वेत्यर्थे, "पंचाहेण वा विष्प-
वसियसो वा गच्छेज्जा ।" आत्मा० २ भु० १ सू० ५
अ० २ उ० ।

विष्पसाय-विप्रसाद-पुं० । विविधः प्रसादो विप्रसादः ।
आगमदृष्ट्याऽऽत्मनो विविधैरुपायैरिन्द्रियप्रणिधानप्रमा-
दादिभिः प्रसादो, आत्मा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

विष्पहृण-विप्रहीण-त्रि० । विविधं-प्रकर्षेण हीनो-रहितः ।
वृ० ४ उ० । सूत्र० । विमुक्ते, प्रश्न० १ आथ० द्वार । अपगत-
कर्त्तव्यविषये, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

विष्पित्तु-विष्पित्ता-अव्य० । कुट्टयित्वेत्यर्थे, वृ० २ उ० ।

विष्पिय-विष्पित-त्रि० । यस्य ज्ञानमात्रस्यैवाङ्गुष्ठप्रदेशं शृणोम-
ध्यमाभिर्मलान्वा वृषणद्वयं गालितं तादृशं नपुंसकभेदे,
वृ० १ उ० ३ प्रक० । ग० । ध० । प० भा० । पं० सू० ।

विष्पुय-विष्पुत-त्रि० । विजृम्भे, स्था० ५ ठा० १ उ० ।

विष्पुस-विष्पु-न० । मूत्रस्य पुरीषस्य वाऽवयवेषु आ० म०
१ अ० ।

विष्पेक्खिय-विप्रक्षित-न० । विविधमर्जोत्तिकटाक्षार्धिमर्धे-
वैः प्रक्षितं विप्रक्षितम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । निर्गलिते, नि०
सू० १ उ० । प्रश्न० । विशेष० । भ० ।

विष्पोसहि-विप्रोषधि-पुं० । मूत्रपुरीषयोर्वयवो विप्रदुच्य-
ते । अन्ये त्वाहुः—'वि इति-उच्चारः प्र इति-प्रश्रवणम् आ-
पधिर्यस्येति । लघ्विभेदे, यस्य हि विष्पुः परस्य व्याध्यपन-
यनसमंथा भवन्ति । विश० । औ० । आ० म० । ग० प्रश्न० ।
विष्पोसहिगहणेण विट्ठस्म गहणे कीरह तं खेव विट्ठं ओ
सहिसाम्पद्यज्जेण विष्पोसहि भजति । आ० सू० १ अ० ।
'मूत्रपुरीषाण विष्पुसो विष्पो' ति । मूत्रपुरीषयोर्विष्पुयोऽव-

यवाः इह विप्रदुच्यते—'विष्पुसो वावि' ति पाठस्तु ग्रन्था-
न्तरेष्वहप्रत्वापुर्णतः । अथवा—अवश्यमेतद्व्याख्यानेन
प्रयोजनं तदित्थं व्याख्येयम्—वाशब्दः-समुच्चये, अपिश-
ब्द-एवकारार्थो, भिन्नक्रमश्च । ततो मूत्रपुरीषयोरैवावयवो इह
विप्रदुच्यते इति । अन्ये तु भावन्ते—'वि इति' विष्ठा, प्र इति
प्रश्रवणं-मूत्रं सूचकत्वात् सूत्रस्येति । ततः 'एष स्ति' ए-
तौ विष्मूत्रावयवौ, 'अप्पे य' ति अन्ये च जेलजल्लके-
शनस्मादयो बहवः सर्वे च समुदिता अवयवा येषां साधूनां
सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च त साधवो भवन्ति । कथंभू-
ता ? इत्याह—'त उस्सहि पस्ति' ति ते च ते औषधयश्च त-
दौषधयो विष्मूत्रजेलजल्लकशनस्मादौषधयः सर्वौषधयश्च
साधवो भवन्तीत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—यन्माहात्म्यान्मू-
त्रपुरीषावयवमात्रमपि रोगराशिप्रणाशाय संपद्यते सुरभि-
च सा विप्रदौषधिः । प्रव० २७० द्वार । पा० ।

विष्फंदमाण-विस्पन्दमान-न० । अस्वतन्त्रे, इतश्चेतश्च धा-
वति, आत्मा० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।

विष्फाल-विस्फाल-धा० । विघाटने, विविधैः प्रकारैः स्फा-
लनं, नि० सू० ४ उ० । पृच्छायाम्, विष्फालेह देशीवच-
नमतत् ; पृच्छनीत्यर्थः । विष्फालनं ति वा पृच्छणं ति वा
एगदुमिति वचनात् । व्य० १ उ० ।

विष्फालिय-विस्फाल्य-अव्य० । शृशं पाटयित्वेत्यर्थे, आ-
त्मा० २ भु० १ सू० ३ अ० २ उ० ।

विस्फारित-त्रि० । विकाशितं, " विष्फालियपुंडरीयण्य-
णा " विस्फारितं रविकिरणैर्विकाशितं यस्पुण्डरीकं-सि-
तपद्मं तद्वज्रयने येषां ते विस्फारितपुण्डरीकनयनाः । जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

विष्फुजिय-विस्फुजित-त्रि० । सम्यगन्याख्यानाविलम्बिते, प्रति० ।

विष्फुरंत-विस्फुरत्-त्रि० । विविधं परिणमति, प्रति० । इत-
स्ततस्तत्तदुफर्जत, उत्त० १६ अ० ।

विफल-विफल-त्रि० । फलासाधने, प्रश्न० २ आथ० द्वार ।

विबद्ध-विबद्ध-त्रि० । विशेषेण बद्धे, सूत्र० १ भु० ३ अ० २ उ० ।

विबुह-विबुध-त्रि० । कुलं, आ० म० १ अ० । पुं० । वेवे, हरिभ-
प्रसूगमित्रस्य मानदेवसुगुरोः शिष्ये, ग० ३ अधि० ।

विबोह-विबोध-पुं० । जागरणे, पञ्चा० १ विष० । आ० म० ।

विभंत-विभ्रांत-त्रि० । विविधं भ्रान्ते, आत्मा० १ भु० ६
अ० ४ उ० ।

विभ्रम-विभ्रंस-पुं० । प्राणातिपाते, प्राणिप्राणवियोजने,
स्था० ५ ठा० १ उ० ।

विभ्रम-विभ्रम-पुं० । क्षिप्तचित्तताविरूपसंभवे, वृ० ३ उ० । व-
चनमनसोभ्रान्तत्वे, स० ३५ सम० । रा० । आ० म० । पं०
य० । पञ्चदश गौणालीके, प्रश्न० ४ आथ० द्वार । (वि-
भ्रमस्वरूपम् 'अवम' शब्दे प्रथमभागे ६७६ पृष्ठे गतम् ।)
भ्रममुद्भवं, आ० १ भु० १ अ० । शृङ्गाररसप्रभवे मनसोऽ
स्थिरत्वे, "यच्चित्तवृत्तरनवस्थितत्वं, शृङ्गारजं विभ्रम उच्य-

नेऽसौ ।" उत्त० १५ अ० । विभंगविक्षेपकालिकिञ्चनावि-
वियुक्त्यम् । विभंगो-वक्ष्यमनसोभ्रान्तना विक्षेपस्तस्यैवा-
भिधयाथै प्रत्यनासक्तता, किलिकिञ्चन-रोषमयाभिलाषादि-
भावानां युगपदसहत्करणम्, आदिशब्दात्-ममोदायान्तर-
परिग्रहस्तैर्वियुक्तं यत्तत्तथा तद्भावस्तरम् ॥ २६ ॥ श्री० ।

विभंगलग्न-विभंगलगति-त्रि० । अर्धवितर्कगतिमस्तु, ज० २४ अ० ।
विभंगिभिमन्त्र-विभंगिभिमन्त्र-पुं० । मन्त्र्यभेदे, विभा० १
ध्रु० ८ अ० ।

विभंगिसमाख-विभंगश्यत्-त्रि० । असकृदेदीप्यमाने, आ० म०
१ अ० ।

विभंग-विभङ्ग-पुं० । विपरीतो भङ्गः-परिधिप्रकारो यस्मिन्
तत् विभङ्गमिति । प्रब० २२६ आ० । प्रज्ञा० । सूत्र० । कर्म० ।
मिथ्याहृष्टवचो, स्था० ३ डा० ३ उ० । पं० सं० । नि० सू० ।
विभंगणान-विभङ्गज्ञान-न० । विरुद्धो, चित्तयो वाऽन्यथा
वस्तुभङ्गो-वस्तुविकल्पो यस्मिन्स्तद्विभङ्गं तच्च तज्ज्ञानं च
साकारवर्णान् । मिथ्यात्वमहिनावचो, स्था० ।

सत्तविहे विभंगणाने पश्यते, तं जहा-एकदिसिलोगा-
भिगमे १, पंचदिसिलोगाभिगमे २, किरियावरणे जीवे
३, मुदग्गे जीवे ४, अमुदग्गे जीवे ५, रूवी जीवे ६,
सञ्चमिखं जीवा ७ । तन्थ खलु इमे पदमे विभंगणाने ज-
या खं तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा विभंग-
णाने समुप्पज्जति, से खं तेखं विभंगणानेखं समु-
प्पन्नेखं पासइ । पाईखं वा पडीखं वा दाहिखं वा उदीखं
वा उहुं वा ० जाव सोहम्मे कप्पे तस्स खमेवं भवइ-अ-
त्थि खं मम अइसेसे खान्दंसणे समुप्पन्ने एगदिसि लो-
गाभिगमे, संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु
पंचदिसि लोगाभिगमे, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एव-
माहंसु पदमे विभंगणाने १ । अहावरे दोच्चे विभंग-
णाने, जया खं तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
विभंगणाने समुप्पज्जइ से खं तेखं विभंगणानेखं समुप्प-
न्नेखं पासइ, पाईखं वा पडीखं वा दाहिखं वा उदीखं
वा उहुं ० जाव सोहम्मे कप्पे तस्स खमेवं भवइ-अत्थि
खं मम अइसेसे खान्दंसणे समुप्पन्ने पंचदिसि लोकाभि-
गमे संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु एगदिसि
लोकाभिगमे जं ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु, दोच्चे
विभंगणाने २ । अहावरे तच्चे विभंगणाने, जया खं
तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा विभंगणाने समु-
प्पज्जइ, से खं तेखं विभंगणानेखं समुप्पन्नेखं पासइ पाणे
अइवाएमाणे सुसं वयमाणे अदिन्नमादित्तमाणे भेणुणं प-
डिसेवमाणे परिगहं परिगेएहमाणे वा राइभोयणं भुंज-
माणे वा पावं च खं कम्मं कीरमाणं खो पासइ, तस्स ख-
मेवं भवइ-अत्थि खं मम अइसेसे खान्दंसणे समुप्पन्ने

किरियावरणे जीवे संतेगइया समणा वा माहणा वा एव-
माहंसु नां किरियावरणे जीवे, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते
एवमाहंसु तच्चे विभंगणाने ३ । अहावरे चउत्थे विभंग-
णाने, जया खं तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
० जाव समुप्पज्जइ, से खं तेखं विभंगणानेखं समुप्पन्नेखं
देवामेव पासइ बाहिरुभंतरए पोगले परियाइत्ता पुदेगत्तं
खान्दंसणे फुसित्ता फुरित्ता फुडित्ता विगुडित्ता खं विगुडित्ता
खं चिडित्ताए तस्स खमेवं भवइ-अत्थि खं मम अइसेसे खान्-
दंसणे समुप्पन्ने मुदग्गे जीवे संतेगइया समणा वा माहणा
वा एवमाहंसु अमुदग्गे जीवे, ते एवमाहंसु मिच्छं ते
एवमाहंसु चउत्थे विभंगणाने ४ । अहावरे पंचमे विभंग-
णाने, जया खं तहारुवस्स समणस्स ० जाव समुप्पज्जइ
से खं तेखं विभंगणानेखं समुप्पन्नेखं देवामेव पासइ
बाहिरुभंतरए पोगले अपरियाइत्ता पुदेगत्तं खान्दंसणे
० जाव विउडित्ता खं चिडित्ताए तस्स खमेवं भवइ-अत्थि
० जाव समुप्पन्ने अमुदग्गे जीवे संतेगइया समणा वा मा-
हणा वा एवमाहंसु मुदग्गे जीवे जे ते एवमाहंसु मिच्छं
ते एवमाहंसु पंचमे विभंगणाने ५ । अहावरे छट्ठे विभंग-
णाने-जया खं तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा
० जाव समुप्पज्जइ से खं तेखं विभंगणानेखं समुप्पन्नेखं
देवामेव पासइ बाहिरुभंतरए पोगले परियाइत्ता वा अ-
परियाइत्ता वा पुदेगत्तं खान्दंसणे फुसित्ता ० जाव विउडित्ता-
त्ता चिडित्ताए तस्स खमेवं भवइ-अत्थि खं मम अइसेसे
खान्दंसणे समुप्पन्ने रूवी जीवे संतेगइया समणा वा मा-
हणा वा एवमाहंसु अरूवी जीवे जे ते एवमाहंसु मिच्छं
ते एवमाहंसु छट्ठे विभंगणाने ६ । अहावरे स-
त्तमे विभंगणाने जया खं तहारुवस्स समणस्स
वा माहणस्स वा विभंगणाने समुप्पज्जइ से खं
तेखं विभंगणानेखं समुप्पन्नेखं पासइ सुहुमेखं वाउ-
काएखं फूडं पोगलकायं एयंतं वेयंतं चलंतं खु-
भंतं फंदंतं षडंतं उदीरंतं तं तं भावं परिणमतं तस्स खमेवं
भवइ-अत्थि खं मम अइसेसे खान्दंसणे समुप्पन्ने सञ्चमिखं
जीवा संतेगइया समणा वा माहणा वा एवमाहंसु जीवा
चेव अजीवा चेव, जे ते एवमाहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु
तस्स खमिमे चत्तारि जीविकाया खो सम्ममुवगया भ-
वंति, तं जहा-पुढविकाइया आऊ तेऊ वाउकाइया । इक्के-
एहि चउहि जीविकाएहि मिच्छादंडं पवसेइ सत्तमे वि-
भंगणाने ॥ ७ ॥ (सू०—५४२)

‘सत्तविहे’ त्यादि सत्तविधे-सत्तप्रकारं विरुद्धो
चित्तयो वा अन्यथा वस्तुभङ्गो-वस्तुविकल्पो यस्मिन्-

विभङ्गं तच्च तज्ज्ञानं च साकारत्वादिति विभङ्गज्ञानं मिथ्यात्वसाहितोऽवधिगित्यर्थः । 'एगदिस्' ति एकस्यां वि-
शि एकया दिशा पूर्वोदिकेत्यर्थः । लोकाभिगमः—लोकाव-
बोध इत्येकं विभङ्गज्ञानम् । विभङ्गता चास्य शेषविषु लो-
कस्यानाभिगमेन तत्प्रतिषेधनादिति १ । तथा पञ्चसु दिषु
लोकाभिगमो नैकस्यां कस्यांचिद्दिशति । इहापि विभङ्ग-
ता एकदिशि लोकनिषेधादिति २ । क्रियामात्रस्यैव प्राणा-
तिपानादजीवः क्रियमाणस्य दर्शनात्तदनुकर्मणश्चादर्शनात्
क्रियेवावगमं कर्म यस्य स क्रियावृत्त्यः, कोऽसौ ?—जीव इ-
त्यवष्टम्भपरं यादृभङ्गं तत्पृतीयं, विभङ्गता चास्य कर्मणो
ऽदर्शनानानभ्युपगमादवमुत्तरत्रापि विभङ्गताऽवसेयेति ३ । 'मु-
यग्गं' ति बाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरो जीव इत्यवष्टम्भ-
वत् भवनपत्यादेवदेवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्यादानतो
वैक्रियकरणदर्शनादिति चतुर्थम् ४ । 'अमुदग्गे जीव' ति
देवानां बाह्याभ्यन्तरपुद्गलादानविरहेण वैक्रियवतां दर्शनाद्
अबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयवशरीरो जीव इत्यवसाय-
वत् पञ्चमम् ५ । तथा 'कवी जीव' ति देवानां वैक्रियशरीरव-
त्तादर्शनादवष्टम्भ जीव इत्यवष्टम्भवत् पञ्चमिति ६ । तथा 'स-
व्वमिणं जीव' ति वायुना चलतः पुद्गलकायस्य दर्शना-
त्सर्वमयं वस्तु जीवा एव चलनधर्मोपेतत्वादित्येवं निश्च-
यवत्सममिति । संप्रवचनमेतत् 'तत्थे' त्यादि त्वेनस्यैव
विचरणवचनमुत्तमानार्थमेव, नवरम् 'तत्थे' ति तेषु सप्तसु म-
ध्ये 'जया गे' ति यास्मिन्कालं 'स गे' ति इह तत्रानि गम्यते
स विभङ्गी 'पासइ' ति उपलक्षणत्वाज्ज्ञानार्थेति च अन्य-
था ज्ञानत्वं विभङ्गस्य न स्यादिति । 'पाण्णे वे' त्यादि, वा
विकल्पार्थः 'उहुं जाव सोहम्मं कणे' इत्यनेन सौधर्मोप-
पत्तः किल प्रायः बालतपस्विनो न पश्यन्तीति दर्शितम् त-
थाऽवधिगमताऽप्यधोलोको दुरधिगमो विभङ्गज्ञानिनस्तु सु-
तरामित्यधोदिदर्शनमिह नभिहितं दुरधिगम्यता चाधो-
लोकस्य त्रिस्थानकंऽभिहितेति । 'एवं भवइ' ति एववि-
धो विकल्पो भवति—यदुत अस्ति मे अतिशये शया-
एवतिकास्मं; सतिशयमित्यर्थः । ज्ञानं च दर्शनं च, ज्ञाने-
न वा दर्शनं ज्ञानदर्शनं तन्मैकविशा दर्शनेन तत्रैव लो-
कस्योपलम्भावात्—एकदिशि लोकाभिगम इति, एकदिग्मा-
व एव लोकस्तथापलम्भादिति भावः । सांन्त-विद्यन्त ए-
कके भ्रमणा वा प्राप्तिना वा ते खेयमाहुः—अन्यास्वपि
पञ्चसु दिषु लोकाभिगमो भवति, तास्वपि तस्य विद्य-
मानत्वात् । ये ते एवमाहुः—यदुत पञ्चस्यपि दिषु
लोकाभिगमो मिथ्या ते एवमाहुर्गति प्रथमं विभङ्ग-
ज्ञानमिति १ । अथापरं द्वितीयम्—तत्र 'पाण्णे वे' त्यादौ
वाशब्दश्चकारार्थो द्रष्टव्यः, विकल्पार्थत्वे तु पञ्चानां दिशां
पश्यता न गम्यते; एकस्या एव च गम्यते । तथा च प्रथम-
द्वितीययोर्विभङ्गयोर्भेदेन स्यादिति कञ्चिद्वाशब्दान्दृश्य-
म् एवेति २, प्राणानतिपातयमानानित्यादिषु जीवानिति ग-
म्यते, 'नो किंरियावरणं' ति अपि तु कर्मावरण इति ३, 'दे-
वामेव' ति देवानेव भवनवास्यादीनेव । 'वादिग्गभेत्तरे' ति
बाह्यान्—शरीरावगाहकं प्रादभ्यन्तरान्—अवगाहकं त्रयस्यान्
पुद्गलान्—वैक्रियवर्गशरूपान् पर्यादाय परि—समन्तात्
वैक्रियसमुद्घातनादाय गृहीत्वा 'पुदेगसं' ति पृथक्कालं वृत्तमे-

वृत्तं कदाचित्; कञ्चिदित्यर्थः । एकत्वम्—एकरूपत्वम्, ना-
नात्वम्—नानारूपत्वं विकृत्य उत्तरवैक्रियतया 'चिट्ठिसप' ति
स्थानुम्—आसितुं प्रवृत्तानिति वाक्यशेष इति संबन्धः ।
कथं विकृत्येत्याह 'कुसिता' तामेव पुद्गलान् स्पृष्ट्वा तथा-
ऽऽत्मना स्फुरित्वा—वीर्यमुद्घास्य पुद्गलान् वा स्फोरयित्वा—
तथा स्फुटित्वा—प्रकाशीभूय पुद्गलान् वा स्फोटयित्वा वा-
चनान्तरं तु पदद्वयमपरमुपलभ्यते । तत्र संवस्य सागनेकी-
कृत्य निवस्य असारात् वृथक्कृत्येति, अथवा—पर्याप्तपुद्ग-
लैरुत्तरवैक्रियशरीरस्यैकत्वं नानात्वं च कर्मतापन्नं स्पृष्ट्वा-
प्रागभ्य तथा स्फुरन् कृत्वा—स्फुटं कृत्वा सम्—एकीभावं
वर्त्तितं सामान्यनिष्पन्नं कृत्वा निर्वर्त्तितं कृत्वा सर्वथा परिस-
माप्य, किमुक्तं भवति—विकृत्य—वैक्रियं कृत्वा मत्तौदारि-
कतयति, तस्येति—विभङ्गज्ञानिनो बाह्याभ्यन्तरपुद्गलपर्या-
दानप्रवृत्तदेवान् पश्यत एवं भवति इति विकल्पो जायते ।
'मुदग्गे' ति बाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरो जीव इति ४,
अथापरं पञ्चमम्—तत्र बाह्याभ्यन्तरान् पुद्गलान् अपर्यादा-
यत्यत्र निषेधस्य वैक्रियसमुद्घातोपासत्वाद्युत्पत्तिक्षेत्रस्थां-
स्मृ-पत्तिकालं गृहीत्वा भवधारणीयशरीरस्यैकत्वमेकदेशोप-
क्षया कण्ठावयवथापक्षया वा, नानात्वं त्वमेकदेशोपक्षया ह-
स्ताङ्गुल्यावयवथापक्षया वा, विकृत्यं स्थातुं प्रवृत्तानित्यादि
शेषं प्राग्वत्। बाह्यपुद्गलपर्यादानं हि विनोत्तरवैक्रियैकत्वना-
त्वे किल न भवति; इति भवधारणीयमिहाधिकृतम्, तदेव-
मबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितशरीरदेवदर्शनात्तस्यैव विकल्पो
भवति । 'अमुदग्गे' ति अबाह्याभ्यन्तरपुद्गलरचितावयव-
शरीरो जीव इति ५ । 'कवी जीव' ति पुद्गलानां पर्या-
दानं अपर्यादानं च वैक्रियरूपस्यैकानेकरूपस्य देवेषु दर्श-
नादृपवानव जीव इत्यवसायो जायते तस्य अरूपस्य
कदाचनान्यदर्शनादिति ६ । 'सुदुमे' त्यादि सूक्ष्मण-मन्द-
न न तु सूक्ष्मनामकमौदयवर्तिना तस्य वस्तुचालनासमर्थ-
त्वान् । 'फुडं' ति स्पृष्टं पुद्गलकायं—पुद्गलगाशम् 'एयंतं' ति
पजमानं—कम्पमानं धेजमानं—विशेषणं कम्पमानं चलन्तं
स्वस्थानादन्यत्र गच्छन्तं क्षुब्धन्तम् अधोनिमज्जन्तं स्प-
न्दन्तम्—इषुचलन्तं घट्टयन्तं वस्त्वन्तरं स्पृशन्तमुदीरयन्तं
वस्तुन्तरं प्रेरयन्तं तं तमनाख्येयमनेकविधं भावं पर्या-
यं परिणमन्तं—गच्छन्तम् 'तं सव्वमिणं' ति सर्वमिव
चलत्पुद्गलज्ञानं जीवाः स्पन्दनलक्षणजीवधर्मोपेतत्वाद्युत्त-
चलवपि भ्रमणादयो जीवाश्चाजीवाश्चेति प्रादुस्तन्मिथ्यातं
नदध्यवसाय इति, 'तस्स गे' ति तस्य विभङ्गज्ञा-
नपतः 'इमे' ति वक्ष्यमाणा न सस्यगुपगताः अच-
लनावस्थायां जीवत्वेन न बोधविषयीभूताः, तद्यथा—पृ-
थिव्यतज्जायावः, चलनदोहदादिधर्मवतां असानामेव
दोहदादिधर्मवतां वनस्पतीनामेव च जीवतया प्रज्ञा-
नात् । पृथिव्यादीनां तु वायुचलनेन स्वतश्चलनेन च त्र-
सत्त्वेनैव प्रज्ञातात् स्याद्वरजीवतया तु तेषामनभ्युपगमा-
द्येति । 'इच्छेपहि' ति इति हेतोरितेषु चतुर्षु जीवनिकाय-
ेषु मिथ्यात्वपूर्वो दण्डो हिंसामिथ्यादण्डस्ते प्रवर्त्तयति त-
दृषानभिष्टः संस्तान् हिनस्ति निहते चेति भाव इति
सप्तमं विभङ्गज्ञानमिति ७ । स्था० ७ डा० ३ उ० । पा० ।
अनु० ।

विभङ्गज्ञानविषयः—

विभंगनाशस्स णं भंते ! केव्हए विसए पणत्ते, गोयमा ! से समासञ्चो चउव्विहं पणत्ते, तं जहा-दव्वञ्चो खेत्तञ्चो कालञ्चो भावञ्चो । दव्वञ्चो णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगयाइं दव्वाइं जाणइ पासइ, एवं ० जाव भावञ्चो णं विभंगनाणी विभंगनाणपरिगए भावे जाणइ पासइ । (सू० ३२२ +)

‘दव्वञ्चो णं विभंगनाणी’ त्यादि ‘जाणइ’ ति विभङ्ग-ज्ञानेन ‘पासइ’ ति अवधिदर्शनेनेति । भ० ८ श० २ उ० । (‘ओह’ शब्दे तृतीयभागे १४६ पृष्ठे विभङ्गयुक्त्यन्तात्ता ।)

विभङ्गज्ञानेन देवोऽपरं पश्यति । देवाधिकागादिदमाह—

अविसुद्धलेमे णं भंते ! देव असमोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणति पामति १, १ । गोयमा ! णो तिण्ठु ममंठु, एवं अविसुद्धलेसं असमोहणं अप्पाणणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पामइ २ । अविसुद्धलेसं समोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ३ । अविसुद्धलेसं देवे समोहणं अप्पाणणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ४ । अविसुद्धलेसं समोहया असमोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ५ । अविसुद्धलेसं समोहया असमोहणं अप्पाणणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ६ । विसुद्धलेसं असमोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ १ । विसुद्धलेसं असमोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ २ । विसुद्धलेसं णं भंते ! देवे समोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ १, हंता जाणइ पासइ । एवं विसुद्धलेसं णं भंते ! देवे समोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ १, हंता जाणइ ४ । विसुद्धलेसं समोहया समोहणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ५ । विसुद्धलेसं समोहया समोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ ६ । एवं हट्ठिण्णहिं अट्ठ-हिं न जाणइ न पासइ उवगिण्णहिं चउहिं जाणइ पासइ । मेवं भंते ! भंते ! ति ॥ (सू० २५४)

‘अविसुद्ध’ त्यादि, ‘अविसुद्धलेमे णं’ ति अविसुद्धलेश्यो विभङ्गज्ञानो देवः ‘असमोहणं अप्पाणणं’ ति अनुप-युक्तानाम्ना । इहाविसुद्धलेश्यः १ असमवहतात्मा देवः ० अविशुद्धलेश्यं देवाधिकम् ३ इत्यस्य पदत्रयस्य द्वादश विकल्पा भवन्ति, तद्यथा—‘अविसुद्धलेसं णं देवे असमोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ १, नो इण्ठु समंठु’ इत्येको विकल्पः १ । ‘अविसुद्धलेमे अस-

मोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु समंठु’ इति द्वितीयः—२ । ‘अविसुद्धलेमे समोहणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु समंठु’ इति तृतीयः—३ । ‘अविसुद्धलेमे समोहणं वि-सुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु स-मंठु’ इति चतुर्थः ४ । ‘अविसुद्धलेमे समोहया समोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु समंठु’ इति पञ्चमः ५ । ‘अविसुद्धलेमे समोहया स-मोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु समंठु’ इति षष्ठः ६ । ‘विसुद्धलेमे असमोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इ-ण्ठु समंठु’ इति सप्तमः ७ । विसुद्धलेमे असमोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ, नो इण्ठु समंठु’ इति अष्ट-मः ८ । एतैरष्टाभिर्विकल्पेन जानाति, तत्र षड्भाभिर्मथ्यादष्टि-त्वात् षाभ्यां त्वनुपयुक्तत्वादिति । ‘विसुद्धलेमे समोहणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ १, हंता जाणइ’ इति नवमः ९ । ‘विसुद्धलेमे समोहणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ १, हंता जाणइ’ इति दशमः १० । विसुद्ध-लेमे समोहया समोहणं अप्पाणणं अविसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ १, हंता जाणइ ति एकादशः ११ । ‘विसुद्धलेमे समोहया समोहणं अप्पाणणं विसुद्धलेसं देवं देवि अण्णयरं जाणइ पासइ’ ति द्वादशः १२ । एभिः पुनश्चतुर्भिर्विकल्पैः सम्यगर्हाष्टत्वादुपयुक्तत्वानुपयुक्तत्वाच्च जानाति, उपयोगानुपयोगपक्षे उपयोगाशङ्क्य सम्यगज्ञानेह-तुत्यादिति । एतद्वाह—‘एवं हट्ठिण्णहिं’ इत्यादि, धाचनान्तरे तु सर्वमेव साक्षाद् दृश्यत इति । भ० ६ श० ६ उ० ।

विभंगु-विभङ्ग-न० । तृणभेद, प्रज्ञा० १ पद ।

विभङ्ग-विभज्य-त्रि० । विभङ्गं शक्यं, स्था० ३ डा० २ उ० ।

विभज्य-अव्य० । पृथक्कृत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

विभङ्गवाय-विभज्यवाद-पुं० । स्यादवादे, “संकेज या सं-कितभावभिक्षु, विभङ्गवायं व त्रियागंरजा” विभज्यवा-दः—स्याद्वाक्येन सर्वत्रास्त्वन्ति लोकव्यवहाराविसंवादिनया संव्यापिते स्वानुभवमिदं वदद् । अथवा—सम्यगर्थान् वि-भज्य पृथक् कृत्वा तद्वादे वदन् । सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

विभक्त-विभङ्ग-त्रि० । विभागवति, तं० । जी० । विविक्त, प्र-अ० ४ आश्र० द्वार । दृश्यमानान्तरे, भ० ७ श० ६ उ० । औ० । जं० । पृथग्व्यवस्थापिते, आ० म० १ अ० । आचा० । भोजनविशेषगहिते, जं० २ वक्त० । भावे क्तः । नपुं० । विभागे, आचा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० ।

विभक्ति-विभक्ति-स्त्री० । विभजन-विभक्तिः । विभक्तनायाम्, स्था० १ ध्रु० १ अ० । पार्थक्येन स्वरूपप्रकटने, न० ।

विभक्तिनित्यः—

गिकसेवो विभक्तीण, चउव्विहो दुविह होइ दव्वम्मि ।

आगमनोआगमञ्चो, नोआगमञ्चो अमो ति विहो ॥ ५५३ ॥

जाणगमरीरभविण, तव्वइग्निं य सो भवे दुविहो ।

जीवाणमजीवाण य, जीवविभक्ती तहिं दुविहा ॥ ५५४ ॥

सिद्धाणममिद्धाण य, अजीवाणं तु होइ दुविहा उ ।

रूचीणमरूचीण य, विभासियन्त्रा जहा सुखे ॥ ५५५ ॥
भावम्मि विभक्ती खलु-नायन्त्रा छविहम्मि भावम्मि ।
अहिगारो एत्थं पुण, दब्बविभक्तीए अज्झयखे ॥ ५५६ ॥

तथा विभक्तिनिर्लेप मति विभक्तिर्भवेत् द्विविधा-द्विप्रकारा द्विविध्यं चास्याः संबन्धिभेदादेवेति । तमाह-जीवानाम-जीवानां च कोऽर्थः १ जीवविभक्तिः-जीवानां विभागानावस्थापनम्, एवमजीवविभक्तिश्च । उन्मत्ताद्येवमेव संबन्धिभेदाद् भेदा व्याख्येयः । 'तर्हि' नि वचनव्यत्ययात्तयोर्जीवाजीवविभक्त्योर्मध्ये द्विविधा-मिद्वानामसिद्धानां च-अजीवानां तु' स्ति तुरपिशब्दार्थस्ततोऽजीवानामपि भवति 'दुविहा उ' स्ति तु अवधारणे, ततो द्विविधेषु रूपिणामरूपाणां च विभाषितव्या-विशेषण व्यक्तं वक्तव्या, यथा सूत्र-प्रकान्ताव्ययनरूपे, इह तु प्रकमायाताऽपि पौनरुक्त्यप्रतिरसौ च प्रतिपाद्यत इति भावः । भाव-भावनित्वेन विभक्तिः, खलु-निश्चयतातव्या पञ्चविधे भावे-षट्प्रकारैर्द्वयकादिभाषविषया । आह-एवमनेकविधायां विभक्ताविद् कयाऽधिकारः ?, उच्यते-अधिकारः-अधिकृते अत्रात प्रस्तुते-पुनःशब्दो-वाक्यान्तरापन्यासे द्रव्यविभक्त्या जीवाजीवद्रव्यावभागावस्थापनरूपया तस्या एवात्र प्रदर्श्यमानत्वादिति भावः । इति निर्युक्तिगताष्टकावयवार्थः इत्यवसितो नाम निष्पन्ननिर्लेपः । उ-च्य० पार्श्वे ३६ अ० ।

सांप्रतं विभक्तिगदान्तेष्वर्थमाह-

खामं ठवणा दविण, खत्ते काले तेहव भावे य ।
एसो उ विभक्तीए, खिक्खेत्तो छविहो ॥ ६६ ॥

'नामं ठवणे' त्यादि, विभक्तिर्नामस्थापनाद्व्यन्तकाल-भावभेदात् षोढा निक्षेपः । तत्र नामविभक्तिर्यस्य कस्य-चित् सन्नितादद्रव्यस्य विभक्तिरिति नाम क्रियते, तद्यथा-स्वादयोऽष्टौ विभक्तयस्तिबाव्यश्च । स्थापनाविभक्तिस्तु यत्र ता एव प्रातिपदिकाद्वातोर्वा पंगु स्थाप्यन्त पुस्तकपत्रकादिन्यस्ता वा । द्रव्यविभक्तिर्जीवाजीवभेदाद् द्विधा, तत्रापि जीवविभक्तिः सांसारिकेतरभेदाद् द्विधा तत्राप्य-सांसारिकजीवविभक्तिर्द्रव्यकालभेदात् द्वेधा, तत्र द्रव्यतस्तीर्थातीर्थसिद्धादिभेदान्पञ्चदशधा । कालतस्तु प्रथम-समयसिद्धादिभेदान्नकथा । सांसारिकजीवविभक्तिर्गन्ध-जातिभवेभेदान्त्रिधा । तत्रान्द्रयविभक्तिः-एकेन्द्रियविकल-न्द्रियपञ्चेन्द्रियभेदान्पञ्चधा, जातिविभक्तिः-पृथग्यज्ञो-वायुवनस्पतिप्रसभेदात् षोढा, भवविभक्तिर्नारकतिर्यक्म-नुष्यामरभेदाच्चतुर्धा, अजीवद्रव्यविभक्तिस्तु रूपरूपिद्रव्य-भेदाद् द्विधा । तत्र रूपिद्रव्यविभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा-स्क-न्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाश्च । अरूपि-द्रव्यविभक्तिर्दशधा, तद्यथा-धर्मास्तिकाया धर्मास्तिकाय-स्य देशा धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः । एवमधर्मोकाशयोरपि प्रत्येकं त्रिभेदता द्रष्टव्या, अज्ञासमयश्च दशम इति । क्षेत्र-विभक्तिश्चतुर्धा, तद्यथा-स्थानं दिशं द्रव्यं स्वामित्वं चा-श्वित्वं । तत्र स्थानाश्रयणादूर्ध्वाधस्तिर्यग्धिभागव्यवस्थितो लोको वैशाखस्थानस्थपुरुष इव कटिस्थकरयुग्म इव द्रष्ट-व्यः । तत्राप्यधोलांकविभक्तिः-रत्नप्रभायाः सप्त मरकपृथि-

व्यः तत्रापि सीमन्तकादिमरकेन्द्रकाथलिकाप्रविष्टपुष्पावकी-र्णकवृत्तस्यस्त्रचतुरस्त्रादिमरकस्वरूपनिरूपणम् । तिर्यगलांक-विभक्तिस्तु-जम्बुद्वीपलवणममृद्रधानकीकण्डकालोदसमुद्रे-त्यादिद्विगुणत्रिगुणवृद्धया द्वीपसागरस्वयंभूरमणपर्यन्तस्व-रूपनिरूपणम् । ऊर्ध्वलांकविभक्तिः-सौधमांघा उपयुपरि-व्यवस्थिता द्वादश देवलाकाः नव प्रैवेयकानि पञ्च महावि-मानानि, तत्रापि विमानेन्द्रकावलिकाप्रविष्टपुष्पावकीर्णक-वृत्तस्यस्त्रचतुरस्त्रादिविमानस्वरूपनिरूपणमिति । दिग्वाधय-लेन तु पूर्वस्यां दिशि व्यवस्थितम्, क्षेत्रमधमपरस्वपीति द्रव्याधयणाच्छालितत्रादिकं गृह्यते, स्वाध्याधयणाच्छ दश-दसस्य क्षेत्रं यद्वदनस्य वेति । यत्र वा-क्षेत्रविभक्तिरार्थाऽ-नार्यक्षेत्रभेदाद् द्विधा । तत्राप्यार्यक्षेत्रमधेवदिशतिजनपदो-पलक्षितं राजगृहमगधार्वाकं गृह्यते ।

“ रायगहमगहचंपा, अंगा तह तामलि सि धंगा य ।

कंचणपुरं कलिङ्गा, वाणारसी खेव कासी य ॥ १ ॥

साकेयकोत्तलागय-पुं च कुहमोरियं कुसहा य ।

कंपिर्ल पंचाला, अहिङ्गता जंगला खेव ॥ २ ॥

वारवर् य सुरद्रा, मिहिलविदेहा य वच्छकोसंबी ।

नंदिपुरं संविम्भा, महिलपुरमेव मलया य ॥ ३ ॥

बहिराडमच्छवरणा, अच्छा तह मित्तियावह वसण्णा ।

सुत्तीमई य चेदी, वीथभयं सिंधुमोर्वाग ॥ ४ ॥

महुग य सूरसेणा, पावा भंगी य मानपुरावह ।

सावन्थी य कुणाला, कोडीयारिसे च लावा य ॥ ५ ॥

सेयविया चि य लयरी, केययखडं च आरियं भणियं ।

जन्धुपत्ति जिणान्णे, अक्कीणं गमकिण्णान्णे ॥ ६ ॥

अनार्यक्षेत्र धर्मसंस्कारहितमनेकधा । तदुक्तम्-

मगजधनसखरवन्धर-कायमुकुंडो दुर्गोणपङ्कगाया ।

अक्खगाहणगमस-पारसखसखासिया खेव ॥ १ ॥

दुविलयलोसयोक्कस, भिलिदपुलिव्कोचभमरूया ।

कांबोयचीणचंचुय, मालयदांमला कुलक्खा य ॥ २ ॥

ककयकिरायहयमुह, खरमुह गयतुरयमदगमुहा य ।

हयकण्णा गयकण्णा, अगणे य अणारिया बहवे ॥ ३ ॥

पावा य चंडदंडा अणारिया णिण्णिणा गिरणुकपा ।

धम्मो स्ति अक्खगारं, जसु ण लज्जानि सुविणे चि ॥ ४ ॥

कालाविभक्तिस्तु अनीनाऽनागतवर्त्तमानकालभेदात् त्रिधा ।

यदिदेवान्तसुषमादिकक्रमेणावसर्गियुत्सर्गियुपलक्षितं द्वा

दशारं कालत्रकम्, अथवा-“समयावलियमुहुता, दिवसम-

होरत्तपक्खमासा य । संवत्तुरयुगपलिया, सागरउत्सप्पिप-

गियहं न्येषमादिका कालाविभक्तिरिति । भावविभक्तिस्तु-जी-

वाजीवभावभेदाद् द्विधा-तत्र जीवभार्याविभक्तिः और्दयिकोप-

शमिकक्षार्यकसायोपशमिकपारिणामिकसांज्ञिपतिकभेदात्

षट्प्रकारा । तत्रौर्दयिको गतिकपायलक्ष्मिमित्यावशनाऽज्ञा-

नाऽसंयतासिद्धलेश्याश्चतुष्टयैकैकषड्भेदक्रमेणैकविश-

निभेदभिन्नः, तथौपशमिकः सम्यक्त्वचारित्र्यभेदाद् द्विवि-

धः,सांयिकः सम्यक्त्वचारित्र्यज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोग-

वीर्यभेदाश्चतुर्धा, सायोपशमिकस्तु ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादि-

लब्धयश्चतुर्धाऽभेदाः । तथा सम्यक्त्वचारित्र्यसयमा-

संयमभेदक्रमेणाष्टादशेति, पारिणामिको जीवमव्यामव्य-

त्वादिरूपः, सांज्ञिपातिकस्तु द्विकाविभेदात् पञ्चविंशतिभेदः,

संभवी तु षड्विधोऽयमेव गतिर्भेदात्पञ्चदशेति । अजी-
वभावविभक्तिस्तु मूर्तानां वर्णमन्धरसस्पर्शसंस्थानपरिणामः ।
अमूर्तानां गतिस्थत्यवगाहवर्तनादिक इति । सूत्र० १ भू०
५ अ० १ उ० । ('अयुमाण' शब्दे प्रथमभागं ४०५ पृष्ठे
आवर्ण्य विभक्ती द्रष्टव्ये ।) (प्रथमाद्वितीयातृतीयास्तुर्थी-
पञ्चमीषष्ठीसप्तमीलक्षणा वचनविभक्तयो 'वयणविभक्ति'
शब्देऽस्मिन्नेव उक्ताः ।)

विभक्तिभाव-विभक्तिभाव-पुं० । विभागरूपे, म० ।

अथ विचित्रपरिणाम एव जीवस्य यतो भवति

तद्वर्णयितुमाह—

कम्मओ खं भंते ! जीवे नो अकम्मओ विभक्तिभावं
परिणमइ, कम्मओ खं जए नो अकम्मओ विभक्तिभावं
परिणमइ ? , हुंता गोयमा ! कम्मओ खं तं खेव० जाव
परिणमइ नो अकम्मओ विभक्तिभावं परिणमइ, सेव
भंते । सेव भंते ? ति ॥ (सू०-४५२)

'कम्मओ ए' मित्यादि, कर्मन्तः सकाशान्नो अक-
र्मन्तः-न कर्माणि विना जीवो 'विभक्तिभाव-विभाग-
रूपं भावं नागतिर्यगमनुप्यामरभवेवु नानारूपं परिणाम-
मित्यर्थः परिणमति-गच्छति, तथा—'कम्मओ खं जए'
ति गच्छति तांस्तान्नागकादिभावानिति । जगत्-जीव-
समूहो जीवद्रव्यस्यैव वा विंशशो जङ्गमाभिधानो "जगन्ति
जङ्गमान्याहु" इति वचनार्थेति । म० १२ श० ४ उ० ।

विभक्तिभिन्न-विभक्तिभिन्न-न० । सूत्रदोषे, यत्र विभक्तिव्य-
त्ययः—यथा वृक्षं पश्य इति वक्तव्यं वृक्षः पश्येति श्रूयान् ।
अनु० । विशेष० । आ० म० । अत्र हि विभक्तेरन्यथाप्रयोगाद्
विभक्तिभिन्नत्वम् । सू० १ उ० १ प्रक० ।

विभक्तिविपरिणाम-विभक्तिविपरिणाम-पुं० । विभक्तीनां व्य-
त्यासे, आच्चा० १ भू० १ अ० ५ उ० । आव० ।

विभव-विभव-पुं० । कृतसफलसंपदि, आ० १ भू० १ अ० लक्ष्म्या-
म्, म० १४६ सम० । समृद्धौ, आ० १ भू० १७ अ० । 'विभव'
इति किं मदन्तं, उत विभवः किं विषादमुपयासि ? । क-
र्त्तव्यकन्दुकसमाः, पातोप्याता मनुष्याणाम् ॥१॥ आच्चा० १
भू० २ अ० ६ उ० ।

विभवण-विभवन-न० । विरूपकरणे, नि० सू० १६ उ० ।

विभवसार-विभवसार-त्रि० । विभूत्युत्कर्षे, पञ्चा० ८ विष० ।

अ० । विभवापत्तायाम्, पञ्चा० २ विष० । ध० । तथा विम-
वादीनां विसृज्योऽवस्थानिवासस्थानादीनामनुसरत आनु-
रूप्येण वेष्टा वस्त्राभरणादिभोगः लोकपरिहासाद्यनास्पदतया
योग्यो वेष्टः कार्य इति भावः । यो हि सत्यप्याये कार्पण्याद्
व्ययं न करोति, सत्याय विसृज्ये लब्धत्वादिधर्मा भवन्ति स
लोकगर्हितो धर्मेऽप्यनधिकारी स्यात् । प्रसन्ननपट्यो हि पु-
मान् मङ्गलमूर्तिर्भवति, मङ्गलाच्च श्रीसमुत्पत्तिः, यथाङ्गम्-
"श्रीमङ्गलात्प्रभवति, प्रागहस्याच्च प्रवर्द्धते । दास्यात् कुर्वते
मूलं, संयमात्प्रतिष्ठति ॥१॥" मूलमित्यनुबन्धं प्रति तिष्ठती-
ति प्रतिष्ठां लभत इति । ध० १ अधि० ।

विभवोचिय-विभवोचित-त्रि० । स्वसमृद्धानुरूपे, पञ्चा० ८
विष० ।

विभाग-विभाग-पुं० । विभजनं-विभागः । विस्तरे, नि० सू०
२० उ० । इय० । प्रथ० । प्रस्तावोऽवसरो विभाग इत्यनर्थान्त-
रम् । विशेष० । आ० म० । प्रातिपूर्विकायामप्राप्तौ, सम्म० ३ का-
ण्ड । विशेष० । नैयायिकसम्मतगुणभेदे, व्यक्तापादने, आ० म०
१ अ० । संशे, स्वा० ३ ठा० ३ उ० । घटगो विभागो वेति एण्डं
आव० ४ अ० ।

विभावण-विभावन-न० । प्रकटार्थीकरणे, आविर्भावने, सूत्र०
२ भू० १ अ० ।

विभावणा-विभावना-स्त्री० । संविभागे, संविभागो विभा-
वना भग्येते, यथा-प्रतानां, धारणं समितीनां रक्षणं कपाया-
णां निग्रह इत्यादि । (सू०) विभावनं तु प्राणातिपाताद्विरम-
णं यावत्पनिग्रहाद्विरमणमिति । सू० ३ उ० । ('अन्तरागह'
शब्दे प्रथमभागं ८८ पृष्ठं सूत्रं गतम् ।)

विभावता-विभावता-स्त्री० । विभावस्वभावे, दश० १ अ० ।

विभावसभाव-विभावस्वभाव-पुं० । स्वभावाद्व्यथाकरणे-
द्रव्या० ।

स्वभावाद्व्यथाभावो, विभावोऽपि महद्व्यथा ।

नानादेशादिकर्मोपा-धिर्यतो घटते कथम् ॥ ८ ॥

स्वभावात् योऽन्यथाभावः स विभावस्वभावः, कथ्यते इति
तु महद्व्यथारूपं लगति । एतच्च विभावस्वभावस्याङ्गीकरणे
यिना जीवस्य नानादेशादिकर्मोपाधिः कथं घटते नानादेशा-
द्यनियतदेशकालादिविगणिकर्मोपाधिर्जीवस्य अलम्ना यु-
ज्यते, तत उपाधिसंबन्धयोग्यानादिविभावस्वभावा इति ।
द्रव्या० १२ अध्या० ।

विभासग-विभाषक-पुं० । अनुयोगाच्चायेण भणितस्य व्या-
ख्यानस्य समं भाषमाणे, विशेष० । विभाषकस्तु अनुयोगा-
च्चायंभाषितस्यैव अनंकथा अर्थमभिधत्ते, यथा—समभावः-
सामयिकं समानो वा-ज्ञानदर्शनचारित्राणां यः समवायः
समाय एव सामायिकं स्वार्थे इकण प्रत्यय इत्यादि । आ० म० १
अ० । आ० सू० ('भासग' शब्दे पञ्चमभागं १५२१ पृष्ठं
उदाहरणम् ।)

विभासा-विभाषा-स्त्री० । विविधा भाषा विभाषा । विषयवि-
भागव्यवस्थापनेन व्याख्यायाम्, आव० २ अ० । नि० सू० ।
पञ्चा० । विविधपर्यायशब्दैः स्वरूपकथने, आ० म० १ अ० ।
भास ति वा विभास ति वा वास्तयेति वा एण्डा । आ० सू०
१ अ० । सू० ।

साध्यतमभगटलदृष्टान्तसमन्विनं विभाषाद्वारमाह-

एगपए उ दुगाई, जो अत्थे भणइ विभासा उ ।

असइ य आमु य भावइ, न य सम्मइ तेण आसो उ । २०१ ।

एकेणं एकदलं, ताहि कयं विइयएण बहुतरगा ।

तइएण छाइयं तं, तिष्ठं बिलमादिगाएहि ॥ २०२ ॥

एकेन छत्रकारेण त्रयाणामात्मीयांशव्याणां छत्रच्छा-
दनार्थमभ्रपटलानि वृत्तानि । छत्राण्याच्छादयन् । तत्रै-
केन शिष्येण एकमभ्रपटलदलं तत्र छत्रं कृतम्, वि-
सीयेनात्मीये छत्रं बहुतराणि द्वित्रिचतुःप्रभूर्तानि अभ्रप-
टलानि लापितानि, एतान्येन बह्वन्यभ्रपटलानि दृष्ट्वा तै-
स्मात्सादृशिकपायैस्तु छत्रं सर्वात्मना छादितम् । किञ्चलं भ-

धनि—ताम्यअपटलदलानि पालितानि तैलाम्लादिभिस्ति-
मित्वा सर्वथा निर्भेदम् । एष दृष्टान्तः । अयमर्थोपनयः—प्र-
थमांशयसदृशो भाषकः, द्वितीयांशयसदृशो विभाषकः ।
तथा चाह—य एकस्मिन् द्वित्रादीनर्थान् वक्तिः यथा—अश्नाती-
त्यश्वः, यदिवा—आशु धावति न च आश्वतीत्यश्वः, एष वि-
भाषकः, तस्य भाषणं विभाषा । तृतीयांशयसदृशो व्याकृ-
तः । उक्तं च—“पदमस्मिच्छो भाषग, विदयाविभासा य
तस्य विस्तारो” इति । वृ० १ उ० १ प्र० । विकल्पे, भज-
नायां च । दश० ४ अ० । श्रुतस्य शेषविशेषरूपायां भाषायाम् :
विशे० । अर्थकथने, नि० चू० १ उ० ।

विभामित्तए-विभाषयितुम्—अव्य० । व्याख्यातुमित्यर्थे, आ०
म० १ अ० । प्रव० ।

विभिष-विभिन्न-त्रि० । विदारिते, उक्त० ३२ अ० । विशेषेण
स्वैरुपगडीकृतं, उक्त० १६ अ० ।

विभीमग-विभीतक-पुं० । ‘बेदडा’ इति ख्याते वृत्तभेदे, विशेष० ।

विभीमण-विभीषण-पु० । अपर्यावेदेहे सलिलावतीवजये
धीतशोकायां नगर्यां जितशत्रुनृपतिपुत्रं वासुदेवे, आ० चू० १
अ० । आ० म० ।

विभु-विभु-त्रि० । व्यापकं, विशेष० । हा० । आ० म० । स० ।

विभूह-विभूति-स्त्री० । उच्छृण्वसंसादं, आव० ४ अ० । आ०
म० । ज्ञा० । ग० । विच्छेदं, आ० । नि० चू० । स्था० । प्रश्न० ।

विभूषणा-विभूषणा-स्त्री० । मण्डनायाम्, आ० म० १
अ० । आ० । व्य० । चूलं त्रि वा विभूषणं त्रि वा स्निहं त्रि
वा पते पण्डितं । नि० चू० १ उ० । स्नानाविलपनधूपननन्द-
न्तकेशममार्जनार्दिके स्थशरीरसंस्कारं, प्रव० ६६ द्वार ।

विभूसा-विभूषा-स्त्री० । विभूषणं विभूषा । शरीरोपकरणक-
रणादिषु, स्नानधावनादिभिः संस्कारं, उक्त० १६ अ० । व-
स्त्रादिगढायाम्, दश० ८ अ० । स्फारोदारशृङ्गारकरणे, आ०
म० १ अ० । ग० । उत्तरेनपथ्यादिकरणे, आ० ।

विभूषाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणा देवा केरिमया विभूसाए पणत्ता ?, गो-
यमा ! दुविहा पणत्ता, तं जहा—वेउव्वियमरीरा य, अवे-
उव्वियमरीरा य । तन्थ गं ज ते वेउव्वियमरीरा ते हा-
रविराइयवच्छा ० जाव दमदिमाओ उज्जेवमाणा पमापेमा-
णा ० जाव पडिरुवा । तन्थ गं ज ते अवेउव्वियमरीरा ते गं
आभरणवसणरहिता पगतिन्था विभूसाए पणत्ता । सोह-
म्मीमाणमु गं भंत ! कप्पमु देवीओ केरिमयाओ विभूसाए
पणत्ताओ ?, गोयमा ! दुविहाओ पणत्ताओ, तं जहा—वेउव्वि-
यमरीराओ य अवेउव्वियमरीराओ य । तन्थ गं
जाओ वेउव्वियमरीराओ ताओ गं गुणपमहालाओ सुव-
प्पमहालाइ वत्थाइ पवरपरिहिताओ चेदाणणाओ चेद-
विलामिणीओ चेददुममणिडालाओ भिगागगारचारुव-
साओ संगय ० जाव पामातीयाओ ० जाव पडिरुवाओ ।

तन्थ गं जाओ अवेउव्वियमरीराओ ताओ गं आभरण-
वसणरहिताओ पगतिन्थाओ भूसाए पणत्ताओ, सेमेसु
देवा देवीओ गण्ठि ० जाव अच्चुतो, गेविजगदेवा केरि-
मया विभूसाए पणत्ता ?, गोयमा ! आभरणवसणरहिता
य, एवं देवी गण्ठि भाणियव्वं, पगतिन्था विभूसाए पण-
त्ता । एं अणुत्तरा वि । (सू० २१८)

सौधस्मैशानयार्भेदन्त ! कल्पयेद्देवानां शरीरकाणि कीदृ-
शानि विभूषया प्रक्षमानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि
प्रक्षमानि, तद्यथा—भवधारणीयानि उत्तरधांकयाणि च ।
तत्र यानि (तानि) भवधारणीयानि, तानि—आभरणवस-
नरहितानि प्रकृतिस्थानि विभूषया प्रक्षमानि, स्वाभा-
विकं यत्तेषां विभूषा नैवाधिकीति भावः । तत्र यानि (तानि)
उत्तरधांकियरूपाणि शरीरकाणि तानि ‘हार्गविराइयवच्छा’
इत्यादि पूर्वोक्तं तावद्वाच्यं यावत् ‘दम दिमाओ उज्जेव-
माणा पमापेमाणा पामाईया दरिसाणजा अभिरुवा पडि-
रुवा विभूसाए पणत्ता’ अस्य व्याख्या प्राग्वत् । एवं देवी-
प्वपि तवरं ‘ताओ गं अच्चुताओ सुयप्पमहालाओ’ इति
नूपुरादिनिर्घोषयुक्ताः ‘सुवण्णमहालाइ वत्थाइ पवरपरिहि-
ताओ’ सर्वाङ्गीकानि वस्त्राणि प्रवरमन्युद्भूतं यथा भव-
त्येवं परिहितवत्य इति भावः । ‘चेदाणणाओ चेदविलामि-
णीओ चेददुममणिडालाओ चेदाहियमोमदंसणाओ उक्ता-
इव उज्जेवमाणीओ विज्जुयणमरीडमृगद्विपंततेयआहिय-
यरमानकासाओ भिगागगारचारुवेसाओ, पामाईयाओ
दरिसाणजाओ अभिरुवाओ पडिरुवाओ’ इति प्राग्व-
त्, एव देवानां शरीरविभूषा तावद्वाच्यं यावद्वच्युतः
कल्पः, देव्यस्तु सनत्कुमारादिषु न मन्तीति न तन्मूत्र
तत्र वाच्यम् । ‘गेवजगदेवाणे भंत ! शरीरा केरिमया
विभूसाए पणत्ता ?, गोयमा ! गेवजगदेवा गं पण भव-
धारणज्जे सर्गं ते गं आभरणवसणरहिता पणत्ता
विभूसाए पणत्ता’ इति पाठः । एवमनुत्तरापपातिका आप
वाच्याः । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

विभूसावत्तिय-विभूषाप्रत्यय-न० । विभूषानिमित्तं, दश० ।

विभूषाकरणे दोषमाह—

विभूसावत्तिअं भिक्खु, कम्मं बंधइ चिक्रणं ।

संसारमाये घोरे, जणं पडइ दुरुत्तरं ॥ ६५ ॥

विभूषाप्रत्ययम्—विभूषानामित्तं भिक्खु—साधुः कर्म श्र-
ध्नाति चिक्रणं—दारुणं, संसारसागरे घोरे—रौद्र येन क-
र्मणा पतति दुरुत्तरं—अकुशलानुबन्धतोऽत्यन्तदीर्घ इति
सूत्रार्थः ॥ ६५ ॥

एव बाह्याविभूषापायमभिधाय संकल्पविभूषापायमाह—

विभूसावत्तिअं चेअं, बुद्धा मन्नंति तारिमं ।

मावज्जवहुलं चेअं, नेयं ताईहि मेविअं ॥ ६६ ॥

‘विभूसा’ इति सूत्रं, विभूषाप्रत्ययम्—विभूषानामित्तं
चेत एवं चेवे च र्याद मम विभूषा संपद्यत इति,
तन्मन्युत्तरं चित्तमित्यर्थः, बुद्धा—तीर्थकराः मन्यन्ते—जान-
न्ति, तादृशं—गौत्रकर्मबन्धहेतुभूतं विभूषाक्रियासदृशं सावध-

बहुलं चैतद्-आर्त्तध्यानानुगतं चनः, नैवदित्यभूतं चाह
भिः- आत्मगामैः साधुभिः मेधितम्-आचरितं कुशल-
चित्तव्याप्तैरामिनि सूत्रार्थः ॥ ६६ ॥ दश० ६ अ० २ उ० ।
आ० म० । श्र० । ग० । आ० सू० । (साधोर्विभूमाप्रत्ययः
' बभूवैरसमादिट्ठाण ' शब्दे ५ भागे १२६६ पृष्ठे वर्तितः ।)
विभूमाप्रत्ययमाज्जनार्थः—

जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो पाए आमजेज्ज वा
पमजेज्ज वा आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्ज ॥ १०१ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो पाए संवाहेज्ज वा
पलिमहेज्ज वा संवाहंतं वा पडिमहंतं वा साइज्ज ॥ १०२ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो पाए तेल्लेण वा घएण
वा वप्पेण वा वसाएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा
भिलिङ्गेज्ज वा मंखंतं वा भिलिगंतं वा साइज्ज ॥ १०३ ॥ जे
भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो पाए लोद्वेण वा कक्केण
वा एहवणेण वा पउमचुप्पेण वा मिणाहणेण वा उच्चवुज्ज वा
परिवुज्ज वा उच्चवुजंतं वा परिवुजंतं वा साइज्ज ॥ १०४ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो पाए मीओदगविय-
डेण वा उमिणोदगवियडेण वा उच्छालेज्ज वा पधोवेज्ज
वा उच्छालंतं वा पधोवंतं वा साइज्ज ॥ १०५ ॥ जे भिक्खु
विभूमावडियाए अप्पणो पाए फूमेज्ज वा गणज्ज वा मं-
खेज्ज वा फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्ज ॥ १०६ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायं आमजेज्ज वा
पमजेज्ज वा आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्ज ॥ १०७ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायं संवाहेज्ज वा पलि-
महेज्ज वा संवाहंतं वा पलिमहंतं वा साइज्ज ॥ १०८ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायं तेल्लेण वा घ-
एण वा वप्पेण वा वसाएण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा
भिलिङ्गेज्ज वा मंखंतं वा भिलिङ्गंतं साइज्ज ॥ १०९ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायं लोद्वेण वा कक्के-
ण वा एहवणेण वा पउमचुप्पेण वा वप्पेण वा मिणा-
हणेण वा उच्चवुज्ज वा परिवुज्ज वा उच्चवुजंतं वा परिवुजंतं
वा साइज्ज ॥ ११० ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो
कायं मीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा उ-
च्छालेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छालंतं वा पधोवंतं वा सा-
इज्ज ॥ १११ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायं
फूमेज्ज वा गणज्ज वा मंखेज्ज वा फूमंतं वा रयंतं वा मं-
खंतं वा साइज्ज ॥ ११२ ॥ जे भिक्खु विभू० अप्पणो
कायंमि वणं आमजेज्ज वा पमजेज्ज वा आमजंतं वा
पमजंतं वा साइज्ज ॥ ११३ ॥ जे भिक्खु विभू० अप्पणो
कायंमि वणं संवाहेज्ज वा पलिमहेज्ज वा संवाहंतं वा पलि-
महंतं वा साइज्ज ॥ ११४ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए

अप्पणो कायंमि वणं तेल्लेण वा घएण वा वप्पेण वा वसाएण
वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिगेज्ज वा मंखंतं वा भि-
लिगंतं वा साइज्ज ॥ ११५ ॥ जे भिक्खु विभूमावडि-
याए अप्पणो कायंमि वणं लोद्वेण वा कक्केण वा एहव-
णेण वा पउमचुप्पेण वा वप्पेण वा मिणाहणेण वा उच्च-
वुज्ज वा परिवुज्ज वा उच्चवुजंतं वा परिवुजंतं वा साइज्ज-
इ ॥ ११६ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो का-
यंमि वणं मीओदगवियडेण वा उमिणोदगवियडेण वा
उच्छालेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छालंतं वा पधोवंतं वा
साइज्ज ॥ ११७ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो का-
यंमि वणं फूमेज्ज वा गणज्ज वा मंखेज्ज वा फूमंतं वा
रयंतं वा मंखंतं वा साइज्ज ॥ ११८ ॥ जे भिक्खु वि-
भूमावडियाए अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरि-
यं वा अमियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा
सत्थजाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा अच्छिदंतं
वा विच्छिदंतं वा साइज्ज ॥ ११९ ॥ जे भिक्खु विभू-
मावडियाए अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा
अमियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थ-
जाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा सोणियं
वा गीहरेज्ज वा विसोहिणज्ज वा गीहरेतं वा विमोहंतं
वा साइज्ज ॥ १२० ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अ-
प्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अमियं
वा भगंदलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण
अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा सोणियं वा गी-
हरेज्ज वा विसोहिणज्ज वा मीओदगवियडेण वा उच्छा-
लेज्ज वा पधोवेज्ज वा उच्छालंतं वा पधोवंतं वा सा-
इज्ज ॥ १२१ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो
कायंमि गंडं वा पलियं वा अरियं वा अमियं वा भगं-
दलं वा अणयरेण वा तिकखेण वा सत्थजाएण अच्छि-
ंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा पूयं वा सोणियं वा गीहरेज्ज वा
विमोहेज्ज वा अणयरेण वा आलेवणजाएण आलिंपेज्ज वा
विलिंपेज्ज वा आलिंपंतं वा विलिंपंतं वा साइज्ज ॥ १२२ ॥
जे भिक्खु विभूमावडियाए अप्पणो कायंमि गंडं वा
पलियं वा अरियं वा अमियं वा भगंदलं वा अणयरेण वा
तिकखेण वा सत्थजाएण अच्छिंदेज्ज वा विच्छिंदेज्ज वा
पूयं वा सोणियं वा गीहरेज्ज वा विमोहिणज्ज वा अणय-
रेण आलेवणजाएण तेल्लेण वा घएण वा वप्पेण वा
वसाएण वा अन्निमंजेज्ज वा मंखेज्ज वा अन्निमंतं वा मंखं-
तं वा साइज्ज ॥ १२३ ॥ जे भिक्खु विभूमावडियाए
अप्पणो कायंमि गंडं वा पलियं वा अमियं वा भगंदलं

विभूसावलिप

वा अमयरेण वा तिकवेण वा सन्थजाएण अचिह्देज वा
विचिह्देज वा पूयं वा सोणिगं वा गीहंज वा विमोहिणज
वा अमयरेण वा धुवेज वा पधुवेज वा धुवंतं वा पधुवंतं
वा साइजइ ॥ १२४ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्प-
णो पालुकिमियं वा कुच्छिकिमियं वा अप्पणो अंगुलियाए
निवेसिय हरेज वा गीहंज वा हरंतं वा गीहरंतं वा साइजइ
॥ १२५ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाओ
णहसिहाओ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा
साइज्जइ ॥ १२६ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो
दीहाइ वच्छरोमाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठ-
वंतं वा साइज्जइ ॥ १२७ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अ-
प्पणो दीहाइ जघरोमाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा
संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १२८ ॥ जे भिक्खु विभूसावडि-
याए अप्पणो दीहाइ मीसकमाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा
कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १२९ ॥ जे भिक्खु
विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ कामरोमाइ कपेज्ज वा
संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १३० ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ भुमयरोमाइ
कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ
॥ १३१ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ
अच्छिपत्ताइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं
वा साइज्जइ ॥ १३२ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अ-
प्पणो दीहाइ चक्खुरोमाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं
वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १३३ ॥ जे भिक्खु विभूसा-
वडियाए अप्पणो दीहाइ नकरोमाइ कपेज्ज वा संठवे-
ज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १३४ ॥ जे
भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ मंसुरोमाइ कपे-
ज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १३५ ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ कक्खुरोमाइ
कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं वा साइज्जइ
॥ १३६ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो दीहाइ
पामरोमाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं वा संठवंतं
वा साइज्जइ ॥ १३७ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अ-
प्पणो दीहाइ उत्तउट्ठाइ कपेज्ज वा संठवेज्ज वा कपंतं
वा संठवंतं वा साइज्जइ ॥ १३८ ॥ जे भिक्खु विभूसाव-
डियाए अप्पणो दंतं आघमंज वा पधमंज वा आघमंतं
वा पधमंतं वा साइज्जइ ॥ १३९ ॥ जे भिक्खु विभूसाव-
डियाए अप्पणो दंतं सीओदगवियडेण वा उसिओदग-
वियडेण वा उच्छोलेज वा पधोवेज वा उच्छोलंतं वा
पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १४० ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए

अप्पणो दंतं फूमेज वा रणज वा मंखेज वा फूमंतं वा र-
यंतं मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १४१ ॥ जे भिक्खु विभूसावडि-
याए अप्पणो उट्ठे आमंज्ज वा पमंज्ज वा आम-
जंतं वा पमजंतं वा साइज्जइ ॥ १४२ ॥ जे भिक्खु
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे संवाहेज्ज वा पलिमंहेज्ज
वा संवाहंतं वा पलिमहंतं वा साइज्जइ ॥ १४३ ॥
जे भिक्खु अप्पणो उट्ठे तेल्लेण वा घण्ण वा वंमण वा व-
माण वा णवणीएण वा मंखेज्ज वा भिलिंजेज
मंखंतं वा भिलिंजंतं वा साइज्जइ ॥ १४४ ॥ जे भिक्खु
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे लोहेण वा ककेण वा एहा-
ण्ण वा पउमचुमेण वा वंमण वा उल्लोलेज वा उव्वहेज्ज
वा उल्लोलंतं वा उव्वहुंतं वा साइज्जइ ॥ १४५ ॥ जे भिक्खु
विभूसावडियाए अप्पणो उट्ठे मीओदगवियडेण वा उसि-
ओदगवियडेण वा उच्छोलेज वा पधोवेज वा उच्छोलंतं
वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १४६ ॥ जे भिक्खु विभूसा-
वडियाए अप्पणो उट्ठे फूमेज वा रणज्ज वा मंखेज्ज वा
फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ ॥ १४७ ॥ जे
भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि आमंज्ज वा
पमंज्ज वा आमजंतं वा पमजंतं वा साइज्जइ ॥ १४८ ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि संवाहेज्ज
वा पलिपहेज्ज वा संवाहंतं वा पलिमहंतं वा साइज्जइ ॥ १४९ ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि तेल्लेण वा
घण्ण वा वण्णेण वा वमाण वा णवणीएण वा मंखेज्ज
वा भिलिंजेज वा मंखंतं वा भिलिंजंतं वा साइज्जइ ॥ १५० ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि लोहेण वा
ककेण वा एहाण्ण वा पउमचुमेण वा वमाण वा उल्लो-
लेज वा उव्वहेज्ज वा उल्लोलंतं वा उव्वहुंतं वा साइज्जइ ॥ १५१ ॥
जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि मीओ-
दगवियडेण वा उमिओदगवियडेण वा उच्छोलेज वा
पधोवेज वा उच्छोलंतं वा पधोवंतं वा साइज्जइ ॥ १५२ ॥ जे
भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छीणि फूमेज वा
रणज वा मंखेज वा फूमंतं वा रयंतं वा मंखंतं वा साइज्जइ
॥ १५३ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अप्पणो अच्छिम-
लं वा काममलं वा दंतमलं वा णहमलं वा गीहंज गीहरंतं
वा साइज्जइ ॥ १५४ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए अ-
प्पणो कायाओ मयं वा जल्लं वा पंकं वा मलं वा गी-
हंज वा विमोहेज वा गीहरंतं वा विसाहंतं वा सा-
इज्जइ ॥ १५५ ॥ जे भिक्खु विभूसावडियाए गामाणु-
ग्गामं दूइजमाणे अप्पणो सीमदुवारियं करंज करंतं वा
साइज्जइ ॥ १५६ ॥

विभूमावत्तिश्च एव० जाव सीसदुवारियं करोति । सुतं-
जे भिक्षू विभूमावडियाए वत्थं वा पडिग्गहं वा
कंवलं वा पायपुञ्जणं वा अण्णयरं वा उवगरणजायं
धोवइ धरंतं वा साइज्जइ ॥ १५७ ॥ जे भिक्षू विभूमा-
वडियाए वत्थं वा पडिग्गहं वा कंवलं वा पायपुञ्जणं
वा अण्णयरं वा उवगरणजायं धोवइ धोवंतं वा साइज्जइ
॥ १५८ ॥ जे भिक्षू विभूमावडियाए वत्थं वा पडिग्गहं
वा कंवलं वा पायपुञ्जणं वा अण्णयरं वा उवगरणजायं
धुवइ धुवंतं वा साइज्जइ ॥ १५९ ॥

तं सेवमाणे आधज्जइ चउम्मांसयं पाण्डागट्टाणं उग्घातयं
विभूमाए आसेवतस्स चउलहु पाण्डुत्त ।

गाथा—

पादपमज्जणमादी, सीमद्वाराउ जाव उवर्हति ।

जे कुज्ज विभूमाद्वा, वन्थादि धरंज वाऽऽणादी ॥ ३७३ ॥

जे आणादया जहि संभवन्ति ते तहि भाणियव्वा दोसा ।

गाथा—

इयरह वि ना ण कप्पति, पादादिपमज्जणं विभूमाए ।

देहपलोगपसंता, साता उच्छोलगमणादी ॥ ३७४ ॥

'इयरह' त्ति विणा विभूमाए जा विभूमाए पंदसु पम-
उज्जणं करोति सो तेण पमंगेण देहपलोयणं करोज्जा ताहं
वमापाडयाए उच्छोलणादिमु वेसं सव्वं वा पवट्ठति तप्प-
संग य पडिगमणादीणि करोज्जा ।

गाथा—

एमेव य उवगरणे, अभिक्खधुवणे विराहणा दुविहा ।

संका य अमादीणं, तेणगमुहणंतदिट्ठतो ॥ ३७५ ॥

अभिक्खा पुणं पुणो, दुविधा—आर्यावराहणा
मज्जमविराहणा, संकाए जहा वा ससरीगेवक-
रणपात्रासो दीप्तिनि तदा मे नूणं कोई पमंगो
वि आर्य पव अविरता संकति, उज्जले विदिते य तेणगमुहणं-
तगादिट्ठतो—एगे आर्याया वट्ठासम्मपज्जागमा, एगेण रग्गा
कवलरयणेण पडिलाभिता, भाणता य—पाउतेण य णिग्ग-
च्छइ । ते पाउएण णिग्गच्छता तेणगेहि विट्ठा, वसहि गंतु
तत्थ मुहणंतगा कया तेणगा वि रात्रो आगता । भणति, देह
तं कवलरयणं । दीप्तिना य तहि एतं मुहणंतगा कता । तेण-
गेहि रुट्ठहि सीवावतुं मुक्का । जग्गहा एतं दोसा तम्हा ण
विभूमाए धनियव्व । सव्वमि सुत्ताण इमं वितियपद जहा-
संभव भाणियव्वं ।

गाथा—

वितियपदमणप्पज्जे, अप्पज्जे वावि दुविह तेइच्छे ।

अभिआगअमिवदुमि-क्खमादिसुं जा जहि जयणा ३७६ ।

अणवज्जा खेतादिगो सहा वा अजाणतो । अंसहो वि
दुविधा मोहानांगच्छाप अणिमिन्नेसु । णिमिन्ने वा मोहो-
दए रायादिअमियोगेण वा असिखे वा अमिखोवसमण-
निमिन्ने, दुमिक्खे वा कुचेलस्स ण लब्धति त्ति सिधुमा-
लवगाविसु तत्थुज्जलो वा विवरयं णि करोज्ज । एमादि-

पओयणसु उज्जलोवादिधरणं करेत्तस्स जा जहि जयणा
संभवति सा कायव्वा " रविकिरणमभिधारणक्खर-सक-
मवगंतअकलरजुणं । णाम जसित्थापेसुं, तेण तस्सेस
कयचुली ॥ १ ॥ " नि० सू० १५ उ० ।

विभूसिय-विभूषित-त्रि० । वस्त्रादिभिः सजातविभूषे, औ० ।
भ० । ज्ञा० । अन्त० । प्रश्न० । कल्प० । भ० । मणिदंतं, दर्श०
३ तत्त्व । अलंकृते, विशेष० । आ० म० । आय० ।

विमलय-विभीतक-पु० । (बंदडा) वृक्षभेदः, प्रज्ञा० १ पद ।

विमग-विमक-पु० । पर्वकयनम्पतिभेदः, प्रज्ञा० १ पद ।

विमज्ज-विपच्य-न० । अन्तरालं, विशेष० ।

विमण-विमनस्-त्रि० । विगतमिष विगतं मनश्चित्तमस्ये
ति विमनाः । विषये, उत्त० १० अ० । सूत्र० । प्रश्न० ।
विपक्षतचेतसि, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । विदूनमनसि, उत्त०
१२ अ० । शोकाकुलमनसि, जे० २ वत्त० । प्रश्न० । विगतं
भोगकयायानिष्वगतौ वा मनो यस्य स विमनाः । असेयम-
चित्ते, आना० १ श्रु० ४ अ० ४ उ० ।

विमता-विमता-स्त्री० । वज्रवार्धराज्ञो भार्यायाम्, उत्त० २३ अ० ।

विमग्गि-विमग्गि-पु० । विकल्पे, मनोविशेषे, स्था० ४ ठा०
१ उ० । विशेष० ।

विमल-विमल-त्रि० । विगतागन्तुकमले, भ० १५ श० ।

रा० । तं० । जी० । स्वाभाविकागन्तुकमलरहिते, जी० ३
प्रति० ४ अधि० । तं० । आ० । रा० । स० । कर्ममलरहि-
ते, उत्त० १२ अ० । " विमलमहातर्वाणज्जं " विमलं—नि-
मले महत्—महाजातीयमेव तपनीय रक्कयणंसुवर्णम् । क-
ल्प० १ अधि० २ क्षण । पदसप्ततितमं महाप्रदं, चं० प्र० २०
पाहु० । सू० प्र० ।

दो विमला । (सू० ६० X) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

सहस्रागम्याष्टमदेवलोकेन्द्रस्य पारियातिके विमाने,
स्था० ८ ठा० ३ उ० । औ० । अष्टमदेवस्य पञ्चम
पुत्रं, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । आनतप्राणतयो-
देवन्द्रयोः पारियानिकाविमानवाहकं देवे, जे ५ वत्त० ।
छादशदेवलोकेस्थविमानभेदः, स० २२ सम० । मन-
कुमारदेवलोकस्थस्थितिनि पष्ठे विमाने, स० ७ सम० ।
अस्यामवसर्पिण्यां भरतक्षेत्रे ज्ञेयोदशे तीर्थकरे, आ० म० ।
नामान्वर्थमाह—विमलः विगन्तमलो, ज्ञानादयोगाद्वा वि-
मलः । तत्र सर्वेऽपि भगवन्त इत्थंभूताः, इतो विशेषमाह—
" विमलतणुमहद्धं, गच्छयता माताए सरंगे बु-
द्धी य अतिविमला । जज्जो तेण विमलेति । आ० म०
२ अ० । सामरणं सव्वं विमलमती, विमलो माताए सरंगे
अनोयविमले जातं बुद्धानात्ति ॥ १३ ॥ आ० सू० २ अ० स० ।
ध० । भ० । कल्प० । अनु० । काम्पिल्यनगरं, ती० २३ क-
ल्प । (काम्पिल्यपुरस्य जन्मादीति ' कपिल ' शब्दे तृ-
तीयभागे १७६ पृष्ठे गतम् ।) (' तिथ्यर ' शब्द चतुर्थभागे
२२७५ पृष्ठे सर्वो यक्तव्योक्ता ।)

विमलस्म गं अरहओ छप्पन्नं गणा गणहग (य) होत्था ।

(सू० ५६ X) स० ५६ सम० ।

विमलस्स गं अरहओ अइसहिं समणसाहस्सीओ उको-
सिया समणसंपया होत्था । (सू० ६८+)स० ६८ सम०।

पुरुषाः सिद्धाः—

विमलस्स गं अरहओ गं चउआलीसं पुरिसजुगाई अणु-
पिट्ठि सिद्धाई० जाव प्पहीणाई । (सू० ४४+)स० ४४ सम० ।

पञ्चमे भारतातीतजिने, प्रथ० ७ द्वार । ति० । भारते
वर्षे उत्सर्पियां भविष्यति मल्लापयाये ह्वाविशे तीर्थकरे,
स० । ति० । (विमलस्याहृतः शिष्यसन्तानेन सुमङ्गलान-
गण्य गौशालकजीवा विमलवाहनराजा भस्मीकृत
इति ' गौशालक ' शब्दे तृतीयभागे १०३४ पृष्ठे गतम् ।)
भारते भविष्यति दशमे चक्रवर्तिनि , ती० २० कल्प ।
परवर्ते वर्षे भविष्यति एकविंश तीर्थकर, स० । द्वितीय-
तीर्थकरस्याजितम्भामिनः पूर्वभवजीवे , स० । स्वनामख्याते
कुचलयचन्द्राग्रिनः सुते, ध० २० ।

तत्कथानकश्रवम्—

सिगिन्दरो समयर, अन्धि कुसुमलपुरं मयणसरिणि ।
तस्य य कुचलयचन्द्रो, चन्द्रो व्व जगण्णपओ सिद्धो ॥ १ ॥
गयद्दा रोवाभरी, सिरीव पुरिसुत्तमस्स सं भज्जा ।
विमलसहदेवनामा, पाणं पुत्ता मया भन्ना ॥ २ ॥
एगईए पावभीरू, जिट्ठो विचरीयओ कणिट्ठो उ ।
कइया धि कीलितं ते, उज्जाणगया नियान्ति मुणि ॥ ३ ॥
तस्स कमकमलममलं सुदट्ठ पाहट्ठानामिन्नु उवाविट्ठा ।
साह वि कहइ धम्मं, ताणुचियं सयलजीवहियं ॥ ४ ॥
हयसयलकम्मलेवो, वेवो गुरुणा विमुदुग्गुगुरुणा ।
धम्मो दयाहरम्मो, भुवणं रयणत्तणं पयं ॥ ५ ॥
इय सुणिउ तुट्ठहिं, गहिओ सम्मत्तमाइ गीहधम्मो ।
अस्मत्थहिं तहिं, बुद्धजइधम्मभुरधरणे ॥ ६ ॥
ते अज्जादणं चालिया, गहिउं पाणयाइपुव्वेदस्मि ।
काण धि पट्ठिण इमं, अउपहं पुच्छिओ विमलो ॥ ७ ॥
भो कइसु पंजलपहं, घणइधण्णान्ताग्गाइजुयं ।
विमलो धि दंडभीरू, जणइ अहयं न याणांमि ॥ ८ ॥
पज्जेणइ पुणो पहिओ, गोमं नयरे व कथं गंतव्यं ।
सिद्धो तप सो साहइ, आग्घम्मइ जत्थ नणु पणियं ॥ ९ ॥
पुण पट्ठिणुत्ताविय, नियनयरे कहसु जत्थ नु वसामि ।
स भणइ निवहाणीण, न य नयरे अन्धि मम ह किञ्चि ॥ १० ॥
जइ पज्जेणस्स विमल ! तुमं, तण सम पामं तण इय बुत्ते ।
सो आह सइच्छाए, इत्ताणं तुमाणं के अम्हे ॥ ११ ॥
अह पत्तो पुरवाट्ठि, पागन्ध जाव जालए जलगं ।
विमलो तापहण्णं, भणिओ अणसु मह दहण ॥ १२ ॥
सो धि पयंपइ ते पह, मह पासे जिमसु अत्रि य गो पहिय ! ।
न य अगण्णपमुदहाणं, नु कण्णं समयपाडसेहा ॥ १३ ॥

तथाहि—

महुमज्जसंभस—जमूलसत्थग्गिज्जेतमहाइ ।

न कया धि हु दापव्वं, सेहुहिं पावभीरूहि ॥ १४ ॥

अन्यथापुक्रम—

न आह्वानि न वेयानि, पञ्च द्रव्याणि पण्डितैः ।

आग्निर्विष तथा शस्त्रं, मद्य मांसं च पञ्चमम् ॥ १५ ॥

तो सोः कुबिउ व्व अरे, रे विट्ठ ! निक्कट्ठ ! उट्ठुधम्मिट्ठ ! ।

बद्धुत्तगाई पकुणसि, मह पुरओ विमल इय भणिउं ॥ १६ ॥
उत्तासियसयलजणो, कसिणतणुं तह य बहिउं लग्गो ।
अह तस्स किञ्चि भीयं, वउ धरिहुत्तं गयं गयणं ॥ १७ ॥
तह जंपइ विमलं पइ, रे पागकए महग्गिमप्पेसु ।
जं भुक्खि उम्हि बाढं, इहग ते नासिहं पाणं ॥ १८ ॥
इयं वि भणइ जललव—चलाण पाणाण कारणा भइ ! ।
को नाम पावभीरू, इय एरिसपावमावहरं ॥ १९ ॥
अधिगहि थिरो समलं-इ गयमलो परघसेहि साहीणो ।
पाणहि जइ विट्ठपइ, धम्मो ता किं न सल्लु पत्ते ॥ २० ॥
अं जाणासि ते पकुणसु, न उण निगत्थं करेमि पावमहं ।
तो सो संहसिय तणु , नियरुव्वं काउमाह तयं ॥ २१ ॥
विमल ! अहविमलगुणगण !, धम्मो मि तुमं तुमं चिय सपुत्ते ।
ज सक्को धि पसंसइ, तुह पयउं पावभीरुत्त ॥ २२ ॥
सावज्जवयणवज्जण—पच्चलनिच्चलमुधम्मघर सुवरं ।
सो भणइ तए दिक्ख, दितेण सदसणं सव्वं ॥ २३ ॥
घरदाणपरे अमरं, पुणो धि जंपइ इमो अहो भइ ! ।
निययमण अणउणं, करंसु गुणजणगुणभाहणं ॥ २४ ॥
अह तम्मि अहानरीह, सप्पविसुच्छायणं मणिं सुमणो ।
बोधिय तदुत्तरीण, वल्लोवि पत्तो सयं ठाणं ॥ २५ ॥
विमलो करइ सइ, सह देवाइण ते गि तो पत्ता ।
पुच्छन्ति पहियच्चरियं, जहट्ठियं सोऽपि साहेइ ॥ २६ ॥
जिणमुणिसुमणपुव्वं, ते भुत्तुं अह गया नयरमज्जे ।
ता तस्य पुर वाणए-हि आचणा लहु पिट्ठिउज्जति ॥ २७ ॥
चउरंगवल पवले, इओ तओ भमइ समग्गजं वा ।
मालिज्जइ पायारो, दिव्वे ति य गोयकवाड ॥ २८ ॥
ते अन्ताग्गु पिच्छिय, विमलेणं कोऽपि पुच्छिओ पुरिसो ।
भीयं पिष पुरमयं, किं दीसइ भइ ! सयलं पि ॥ २९ ॥
तो विमलसयणमूले, ठाऊण भणइ सो धि जह इत्थ ।
बलिघुकरो पुरिसु—समु व्व पुरिसुत्तमा राया ॥ ३० ॥
इको चिय सं पुत्तो, अरिमल्लो नाम विजिय अरिमल्लो ।
सो अज्ज कलिभवणे, सुत्तो डसियो भुयंगणे ॥ ३१ ॥
तप्पणइणीइ गाढं, पुक्कणि परिणेणणं मलिपण ।
अहानउणं पि गावट्ठो, न य दिट्ठो विमहणे दुट्ठो ॥ ३२ ॥
पत्तो निवो धि ताहियं, मयं व कुमरं निए विरुत्तिगओ ।
मुच्छुममुक्खं पवणा—इएहिं जाओ पुणो पउणो ॥ ३३ ॥
किरियाओ वहुविहाओ, गरिव्विहारएहिं विहायाओ ।
न य जाओ को धि गुणो, तत्तो भागयं निवणं इमं ॥ ३४ ॥
जइ कह धि किं पि कुमर-स्स मंगुले जायए अमच्चयरा ! ।
तो मज्ज धि नणु सरणं, जलगो जालाभग्गियगयणो ॥ ३५ ॥
तो बुत्तो पण्यारो, कयन्ति अनेउरी उ करुणसरं ।
सामता धि विमघा, खलभलिओ सयलपुरलोओ ॥ ३६ ॥
अह दाविओ पइदओ, निवणं आउलमणण इय नयरे ।
जो जीवायइ कुमरं, तस्स अट्ठं देमि रज्जडे ॥ ३७ ॥
त सुणिय भणइ विमलं, सहदेवो भाय ! कुणसु उचयारं ।
ओहलिय मणिं छुट्सु, कुमर ज जियइ लहु एमो ॥ ३८ ॥
गरुय अहिगरणांमण, बधव ! को रज्जकारण कुणइ ।
इय विमलेणं बुत्ते, सहदेवो भणइ भो भाय ! ॥ ३९ ॥
उज्जीविऊण कुमरं, अम्ह कुलस्स धि दलेसु दालिहं ।
कइय धि जीविओ किर, किरिज्ज कुमरो धि जिणधम्मं ॥ ४० ॥

एमाह तस्मिन् मलिने, जा विमलो किं पि उत्तरह नाव ।
 खेले बलाउ इमिणा, गहियमणिं छित्तओ पडहो ॥ ४१ ॥
 मोओ कुमरसमीधे, मणिमोहलिऊण छुटिओ एसो ।
 सुसखिउट्टु व्व खणे-ण उट्टिओ पुच्छइ नरिं ॥ ४२ ॥
 किं ताय ! एस पुरिसो, अवा अंतउरी उ पुरिसोओ ।
 सव्वो थि इय मलिओ, तो राया कहइ ते सव्वे ॥ ४३ ॥
 दिट्ठेणं सहदेवो, रज्जुअणं निमंतिओ रज्जा ।
 सो आह देव जस्स-प्पभावओ जीविओ कुमरो ॥ ४४ ॥
 सो मह भाया जिट्ठो, विमलो विमलासओ सपरिवारो ।
 चिट्ठइ अउहं त-स्स वेसु एयं इहाणेउं ॥ ४५ ॥
 तो गच्छइ ताथ निवो, सह सहदेवणं करिबगरुडो ।
 तं ददु सुदु उट्ठो, अवगुहि वि पभणए एवं ॥ ४६ ॥
 भो विमल ! पुत्तभिक्षा, दिन्ना सुन्नासयस्स मउम तुण ।
 तो काऊण य सायं, लहु मह गिहमहि देहि मुयं ॥ ४७ ॥
 जह जह जंपइ तं पर, राया वयणाइ पणयपउणाइ ।
 गुरु अहिगरणपविस्सो, तह तह सल्लइ विमलहियए ॥ ४८ ॥
 पडिभणियं तेण नरि-इ अनयविसपसर हरणमु नरिं ॥
 सहदेवोवलसियमिणं, ता किंजउ उच्चियमयस्स ॥ ४९ ॥
 आगेविओ गयवरे, सवंधयो नियगिहं इमो नीओ ।
 भणिओ य रज्जविसए, गन्ता पडिभणइ इय विमलो ॥ ५० ॥
 इहं ता खरकम्मं, चीयं अरिस्सया पारगहस्स ।
 ता निव मह न हु कज्जं, रज्जेणमयज्जमूलण ॥ ५१ ॥
 अह स जिगीसं नाउं, सहदेवं तस्म निवइणा दिअं ।
 हयगयरहभइजणवय-पुण्यपुहं पि भरउं सव्वं ॥ ५२ ॥
 अणितो धयलहरं, सवं य कमसाउलं उच्चकालियं ।
 विमलो पुणं सिट्ठपए, संउविओ अणिल्लमाणो वि ॥ ५३ ॥
 नियजणयपमुहलोओ, समणिओ तथ ताह अह विमलो ।
 कुव्वंता जिणधम्मं, मम्ममइहमइ बहुकालं ॥ ५४ ॥
 सहदेवो उण रज्ज, गट्ठे विसपमु अइसयसय (ति) एहो ।
 अकरं करं यइइ, पुच्चकरं दंडए लोयं ॥ ५५ ॥
 वियण पावुवणं, अहिगरणे कुणइ इणइ अरिंसे ।
 असुइज्जभाणावगओ, कया वि विमलण तो मलिओ ॥ ५६ ॥
 करिकलहकन्तवला-इरायकमलाइकारणा भाय ! ।
 को पावमु पवसइ, नियानियमधुरं विगहिता ॥ ५७ ॥
 वग्गमलम्मि पवसां, फलिमुहकुहरं वरं करो खिसो ।
 वग्गसमामयपीडा, न हु विरडविगहणा भाय ! ॥ ५८ ॥
 इय निसुगंनो जाओ, जलभार्यघणु व्व कसिणवयणो सो ।
 विमलण तओ मोणं, विहियमजोगु त्ति काऊणं ॥ ५९ ॥
 जिणधम्मं धिययरइ, विवअविरइण्णुत पावमइ ।
 अइधणमलत्थदंडं, कुव्वंता वंतमम्मसां ॥ ६० ॥
 केण वि नरण पुव्वं, विराहिणं कया वि सहदेवो ।
 लहिउं छुलं छुरीण, हणिओ एसो पडमपुदधि ॥ ६१ ॥
 तयणुगुगगाहरभवजल-निदिमिअइसहियपुनहपुहनिवइ ।
 कह कह थि लहिय नरज-ममकम्महणिउं गमो स सियं ॥ ६२ ॥
 अखंतपावमिक, विमलो पुणं पालिऊण गिहधम्मं ।
 जाओ अमरो पवरो, महान्वेदहम्मि सिज्जमहि ॥ ६३ ॥
 इत्येव विमलस्व वेधितं, योएतं न खलु कर्मकोटिभिः ।
 हे जना ! अवस पावमारयो, धीरवोधिखरणव्ययस्थिताः ॥ ६४ ॥

इति विमलव्याख्यः समाप्तः । अ० १० १ अधि० ६ गुण ।
 साकेते महाबलस्य राज्ञश्चित्रकरे, आच० ४ अ० । आ०
 चू० । सीरोदसमुद्रस्याधिपतो देवः च । सू० प्र० १६ पादु० ।
 विमलकूट-विमलकूट-पुं० । जम्बुद्वीपे सौमनसवत्सकारप-
 र्वतस्य अत्सामिधानाधोलोकनिवासिंदकुमार्यावासभूते प-
 र्वतमे कूटे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
 विमलकुमार-विमलकुमार-पुं० । स्वनामक्याते विमलराज-
 तनूज, अ० १० १ अधि० १६ गुण । (विमलकुमारचरितं
 कृतकनायामुदाहृतम् 'कयण' शब्दे तृतीयभागे ३४७ पृष्ठे ।)
 विमलगणि-विमलगणि-पुं० । अभयदेवसूरिशिष्ये, 'प्रथमा-
 दशे लिखिता, विमलगणिप्रवृत्तिभिर्निर्जिविमेयैः । कुर्व-
 द्भिः श्रुतमस्ति, दसैरधिकं विनोतैश्च ॥ १३ ॥' अ० ४१ ग० ।
 धर्मघोषसूरिशिष्ये, येन चन्द्रप्रभसूरिकृतदर्शनशुद्धिग्रन्थस्य
 टीका कृता । ज० ६० ।
 विमलगुप्त-विमलगुप्त-पुं० । विचित्रवेगनूपस्य प्रतमाहके
 आचार्ये, संधा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।
 विमलघोस-विमलघोष-पुं० । जम्बुद्वीपे भारतक्षेत्रे अतीता-
 यामुत्सर्पितायां जाते पञ्चमे कुलकर्णे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।
 विमलचंद-विमलचन्द्र-पुं० । विक्रमसमये चान्द्रकुले-
 मानदेवसूरिशिष्य, तस्माच्च विमलचन्द्रः, संहमभिजिर्वभूव
 सूरिवरः । ग० ३ अधि० । बृहद्गच्छाद्यथाविदेवसूरिगुरुधा-
 तार प्रश्नान्तरमालिकानामग्रन्थकर्तार, अयमाचार्यः विक्रमे
 १२२६ संवत्सरे विद्यमान आसीत् । ज० ६० ।
 विमलजस-विमलयशम्-पुं० । भारते वर्षे सुमङ्गलापतौ
 पुण्यचूडपिनारि, ती० ४२ कल्प ।
 विमलणाह-विमलनाथ-पुं० । विमलनीधिरस्य प्रतिमाया-
 म्, काम्पिले गङ्गामूलसिद्धपुरे च श्रीविमलनाथः । ती०
 ४३ कल्प ।
 विमलणाहन्थय-विमलनाथस्तव-पुं० । समन्तभद्रविर-
 चिते श्रीविमलनाथस्तोत्रे, 'नयास्नव म्याप्यस्ताड्युमा इमे
 रसोपविद्धा इव लोहधातवः । भयन्यभिप्रतफला घतस्त,
 तो, भवन्तमार्याः प्रणताः द्वितेपिणम्' ॥ १॥ स्था० २ ठा० ३ उ० ।
 विमलदि-विमलाद्रि-पुं० । शत्रुजय, ती० १ कल्प ।
 विमलधी-विमलधी-त्रि० । विमलबुद्धी, धो० ६ विष० ।
 विमलपभ-विमलप्रभ-पुं० । सीरोदसमुद्रदेव, सू० प्र० १६ पादु० ।
 विमलपभसूरि-विमलप्रभसूरि-पुं० । तपागच्छीय, सौमप्रभ-
 सूरिशिष्ये, ग० ३ अधि० ।
 विमलवर-विमलवर-पुं० । प्राणतदेन्द्रस्य नयमदेवलो-
 काधिपतेः पारिग्यानिके विमाने, स्था० १० ठा० ३ उ० ।
 विमलोत्तम. 'विमलयन्बद्धाचिधपट्टे' विमलवरो बद्ध-
 अक्षपट्टो वस्त्रादिमयो यस्ते तथा । विपा० १ ध्रु० २ अ० ।
 विमलवाहन-विमलवाहन-पुं० । अपर्गविन्दजयस्यस्य मा-
 यिनः सप्रति हस्तित्वं प्राप्तस्य आभिषोग्यतां गतस्य

बाहनीकरणात् लोकं विमलवाहनेति नाम्ना प्रसिद्धः । भारतेऽस्यामवसर्पिण्यां जाते, प्रथमे कुलकरे, आ० म० १ अ० । ति० । स्था० । स० । आ० चू० । ('कुलकर' शब्दे तृतीयभागे ५६३ पृष्ठे वक्तव्यतांका ।)

विमलवाहणे शं कुलकरे सप्तविहा रुक्खा उवभोगत्ता-
ए हवमागच्छिसु, तं जहा—“मत्संगया य भिक्षा, चित्तंगा
चेव होति चित्तरसा । मणियंगा य अशिश्रया, सत्तमगा
कप्परुक्खा य ॥ १ ॥” (सू० ५५६×)

तथा विमलवाहने प्रथमकुलकरे सति सप्तविधा इति
पूर्वे दशविधा अभूवन् । 'रुक्ख' इति कल्पवृक्षाः । 'उवभोग-
त्ताए' इति उपभोग्यतया । 'हव' शोभमागतवन्तः, भोज-
नादिसंपादनेनोपभोगं तत्कालीनमनुप्यागामागता इत्य-
र्थः । 'मत्संगया य' गाहा । 'मत्संगया य' इति मत्स-मदस्तस्य
कारणत्वात् मद्यमिह मत्सशब्देनोच्यते तस्याङ्गभूताः—का-
रणभूतास्तदेव वा अङ्गमवयवो येषां ते मत्ताङ्गकाः सुख-
पेयमद्यदायिन इत्यर्थः । स्वकारः पूरणे । 'भिंग' इति संज्ञाश-
ब्दत्वात् । भृङ्गादिर्विधिविधभाजनसंपादका भृङ्गाः । 'चित्तंगा'
इति चित्तस्यानेकविधस्य माल्यस्य कारणत्वाच्चित्राङ्गाः ।
'चित्तरस' इति चित्रा विचित्रा रसा मधुरादयो मनोहा-
रिणा येभ्यः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्ररसाः 'मणियंग' इति
मणीनामाभरणभूतानामङ्गभूताः कारणभूता मणयो वा
अङ्गान्यवयवा येषां ते मण्यङ्गा भूयणसंपादका इत्यर्थः ।
'अशिश्रय' इति अनङ्गकारकत्वादनङ्गा विशिष्टवस्त्रदायिनः ।
संज्ञाशब्दो वाऽयमिति । 'कप्परुक्ख' इति उल्लस्यतिरङ्गसा-
मान्यकल्पितफलदायित्वेन कल्पना-कल्पस्तत्प्रधाना वृक्षा
कल्पवृक्षा इति । स्था० ७ डा० ३ उ० । कल्प० । आ० क० ।
ज० ।

विमलवाहणे शं कुलकरे नव धणुसयाइ उडुं उवसेणं
होत्था । (सू०-६६६) स्था० ६ डा० ३ उ० । स० ।

गोशालस्यास्तरभवजीवे देवमेनापरपर्यायं राजनि, (स च
सुमङ्गलनानागारणं तेजोदग्धो मृत इति 'गोशालग'
शब्दे तृतीयभागे १०३१ पृष्ठे कथितम् ।) भग्नसंज्ञ, चञ्चु-
वेशे चञ्चुचूडनगरं चञ्चुशेखरनगपतगमात्यस्य चञ्चुप-
थस्य भार्याया रतिकन्दल्याः पितरि श्रेष्ठिनि, दर्श० १ तत्त्व ।
भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे पञ्चमे कुल-
करे, स्था० १० डा० ३ उ० । जम्बूद्वीपे पेरवन्ते वर्षे आगा-
मिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे प्रथमे कुलकरे, स० । तृती-
यतीशकरस्य संभवस्य पूर्वभवजीवे, स० । महापद्मापरना-
मके भारते वर्षे उत्सर्पिणीप्रथमतीर्थकरे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।
(अस्य 'उत्सर्पिणी' शब्दे द्वितीयभागे ११७१ पृष्ठे कथांका)
जम्बूद्वीपे भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां जनिष्यमाणे
दशमचक्रवर्तिनि, स० । कलिकृतपुत्रदत्तवंश्ये अपश्चिमनरे-
न्द्रे, ति० । " गया य विमलवाहणा, सुमुहो नामेण तस्स य
अमग्धो । इह दुसमाए काले, गयामग्धा अपश्चिममो " । ३६।
ति० । "अस्याः पश्चिममुद्गारं, राजा विमलवाहनेः । श्रीदुप्र
अवसूरीणा-मुपदेशाद् विश्वास्यात् ॥१॥ " ती० १ कल्प ।

विमलधुरि-विमलधुरि-पुं० । नागिलकुलीयविजयसेनसूरिशि-
ष्ये, येन प्राकृतभाषानिबद्धं पद्मचरित्रं निर्ममे । अयमाचार्यः
विक्रमीय६० संवत्सरे आसीत्, "पंचेव य वाससया, दुसमाए
तीसवरिससंजुत्ता । बीरिहि सिद्धिमुवगण, तन्नो निषयं च-
रियमेयं ॥१॥" इति तत्रत्योक्तः । ज० १० ।

विमलहरिस-विमलहर्ष-पुं० । स्वनामक्याते धावके आचार्ये,
यद्वंश्येन भावविजयधावकेन विनयविजयविरचितकल्पस्-
त्रटीका सुबोधिका व्यशोधि । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

विमला-विमला-स्त्री० । धर्तिमिरत्वाद् उर्ध्वविशि, स्था०
१० डा० ३ उ० । विशे० । सा च रुक्कादूर्ध्वं धिमिगता विक्र ।
आ० म० १ अ० । स्था० । भ० । धरणलोकपालकालस्याप्र-
महिष्याम्, स्था० ४ डा० १ उ० । गीतरनेगंधर्वस्याप्रम-
हिष्याम्, भ० १० क्ष० ५ उ० । स्था० । पोतनपुरगजवज्र-
सिंहामात्यस्यात्यन्तयत्नभाषां भार्यायां कमलस्य कुमारस्य
मातरि, दर्श० १ तत्त्व । त्रयोदशस्य तीर्थकरस्य निष्क्रम-
णशिविकायाम्, स० ।

विमलाचल-विमलाचल-पुं० । विमलपर्वते, ती० १ कल्प ।
('सन्तुजय' शब्देऽस्य वक्तव्यतां वक्ष्यामि)

विमाण-विमान-न० । विविधं मन्यन्त उपभुज्यते पुण्यव-
द्भिर्जीवैरिति विमानम् । प्रज्ञा० १ पद् । जी० । वैमानिक-
देवाद्यासविशेषे, स्था० २ डा० ४ उ० । जी० । प्रश्न० । भ० ।
तामि च ज्योतिःसंबन्धीनि अनुत्तरविमानान्तानि विमानश-
ब्देन गृह्यन्ते । दर्श० ४ तत्त्व । जी० । (ईशानविमानानां 'लोग-
पाल' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७२२ पृष्ठे वक्तव्यतांका ।)

सम्प्रति वैमानिकदेवानां विमानान्याह—

कहिं शं भंते ! वेमाणियाणं देवाणं विमाणा प-
ण्यत्ता ? । (सू० २०७+)

'कहिं शं भंते ! वेमाणियाणं'मित्यादि, क भद्वन् ! वैमानि-
कानां देवानां विमानानि प्रकृतानि ? (जी०) भगवानाह—गौतम !
अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या बहुसमरमणीयाद् भूमिभागाद्
रुक्कोपलक्षितादिति भाषः, ऊर्ध्वे चन्द्रसूर्यप्रहनक्षत्रनारा-
णाणामप्युपरि बहूनि योजनानि बहूनि योजनशतानि ब-
हूनि योजनसहस्राणि बहूनि योजनशतसहस्राणि बह्वीर्यो-
जनकोटीकोटीः ऊर्ध्वे दूरमुत्प्लुत्य—बुद्ध्या गत्वा, एतच्च
सार्द्धज्जूपलक्षणम्, तथा चाक्रम—“सोहम्ममि दि-
वहा, अहाइज्जा य रज्जु माहिंवे । वंभम्मि अज्ज-
पंचम, ज्ज अरुणए सत्त लागते ॥१॥” 'एत्थ
ण' मित्यादि, 'अत्र' एतस्मिन् सार्द्धज्जूपलक्षिते
क्षेत्रे इत्यत्रागभागादुर्वाक सौधमेशानमनकुमारमाहन्प्रस-
लाकलान्तकयुकसहस्राणाननप्राणनारणाव्युत्तमैवेयकानुसरे-
षु स्थानेषु अत्र—एतस्मिन् वैमानिकानां चतुरशीनि-
विमानावासशतसहस्राणि सप्तनवतिः सहस्राणि त्रयोवि-
ंशतिर्विमानानि ८४६७०२३ भवन्तीत्याख्यातानि । इयं च सं-
ख्या—'वर्त्तसि अट्ट वीसा, वारस अट्ट चउरो सयसहस्सा'
इत्यादिमंख्यापरिमीलनेन भाषनीया ॥ 'ते शं विमाणा'

इत्यादि, तानि विमानानि सर्वरत्नमयानि ' अक्ष्ण्वा सगृहा लगृहा मृदा मृदा नीरया निम्मला निम्पका निक्केकडच्छा-या सप्पभा सर्पसरीया सदउज्जाया पासाईया वरिसिञ्जिजा अभिक्खा पडिक्खा ' । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

सौधमे विमानसंख्यामाह—

सोहम्मे कप्पे वत्तीसं विमाणावाससयसहस्सा शं पणत्ता ।
(सू० ३२ ×) स० ३२ सम० ।

सोहम्मीसावोसु कप्पेसु पढमे पत्थडे पडमावलियाए एग-
मेगाए दिसाए वासडि विमाणा पणत्ता । (सू० ६२ ×)

' सोहम्मी ' त्यादि तत्र सौधमेशानयोस्त्रयोदश विमानप्र-
स्तटा भवन्ति, सनत्कुमारमोहन्द्रेयोद्दोदश ब्रह्मलोके यद् ,
लान्तके पञ्च, शुके चत्वारः, एवं सहस्रारे आनतप्राणतयो-
श्चत्वारः, एवमारणाच्युतयोः प्रैवेयकेष्वधस्तनमध्यमोर्परिमे-
षु त्रयः त्रयः, अनुत्तरप्लवक इति द्विषष्टिते भवन्ति । एतेषां
च मध्यभागे प्रत्येकमुडुविमानादिकाः सर्वार्थसिद्धवि-
मानान्ता वृत्तविमानरूपा द्विषष्टिरेव विमानेन्द्रका भवन्ति ।
तत्पार्श्वतश्च पूर्वादिषु दिषु व्यञ्जचतुरश्रवृत्तविमानक्रमेण वि-
मानानामावलिका भवन्ति । तद्वे सौधमेशानयोः कल्पयोः
प्रथमे प्रस्तटे सर्वाचस्तन इत्यर्थः, ' पडमावलियाए ' इति
प्रथमा—उत्तरोत्तरावलिकापेक्षया आद्याश्चतस्र आर्वालिका
यस्मिन् स प्रथमावलिकाकस्तत्र, अथवा—प्रथमात्—मूलभू-
ताद्विमानेन्द्रकादारभ्य याः सावावलिका विमानानुपूर्वी तथा,
अथवा—उत्तरोत्तरावलिकापेक्षया एकैकस्यां दिशि या प्रथमा
आद्यावलिका तस्याम्, ' पडमावलि' इति पाठान्तरं तु
उत्तरोत्तरावलिकापेक्षया एकैकस्यां दिशि या प्रथमाऽऽवलि-
का सा द्विषष्टिर्दिषष्टिप्रमाणेन प्रज्ञेयति, ' एगमेगाए ' इति
उडुविमानाभिधानेन्द्रेन्द्रकापेक्षया एकैकस्यां पूर्वादिकायां
दिशि द्विषष्टिर्दिषष्टिर्दिमानानि प्रज्ञेयानि, द्वितीयादिषु पुनः
प्रस्तटेषु एकैकहान्या विमानानि भवन्ति यावद् द्विषष्टि-
मेऽनुत्तरसुरप्रस्तटे सर्वार्थसिद्धेन्द्रेन्द्रकः पाश्चे तद्वैकमेव
भवतीति । स० ६२ सम० ।

वेयेन्द्रस्तंय पुष्पावकीर्णकानां सौधमादिविमानानां संख्या-

अउणाणउइसहस्सा, चउरासीई च सयसहस्साई ।

एगूणयं दिवडुं, सयं च पुष्पावकिष्साणं ॥ २०८ ॥

मत्ते व सहस्साई, सयाई वावत्तराई अट्ट भवे ।

आवलियाइविमाणा, सप्पा पुष्पावकिष्साणं ॥ २०९ ॥

आवलियाइविमाणा, अंतरयं नियमसो असंखिजं ।

संखिजमयंखिजं, भणियं पुष्पावकिष्साणं ॥ २१० ॥

॥ ११३५ ॥ द० ५० ।

आरणे कप्पे दिवडुं, विमाणावाससयं पणत्ता, एवं अ-
च्युए वि । (सू० १५०) स० १५० सम० ।

त्रिप्रतिष्ठातानि विमानानि—

तिपइडिया विमाणा पणत्ता, तं जहा—घणोदहिपइडिया
घणवायपइडिया उवासंतरपइडिया । (सू० १८० ×)

प्रतिष्ठानसूत्रस्यैव विभजना (वेयेन्द्रस्तंय)—“घणुउदहिपइ-
ट्टाणा,सुरभवणा होति वेसु कप्पेसु । तिसु वाउपइट्टाणा,
तदुभयसुपइडिया तीसु ॥ १८६ ॥ १११७ ॥ तण परं उवार्म-
णा, आगासंतरपइडिया सवे ॥ (१६०) (१११८) ” इति ।
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सणकुमारमाहिदेसु कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइडिया
पणत्ता ? गोयमा ! घणवायपइडिया पणत्ता । बंभलोए
शं भंते ! कप्पे विमाणपुढवी शं पुच्छा, गोयमा ! घणवा-
यपइडिया पणत्ता,लंतगे शं भंते ! पुच्छा,गोयमा ! तदुभय-
पइडिया पणत्ता,महासुकमहस्सारेसु वि तउभयपइडिया ।
आणय ० जाव अच्युएसु शं भंते ! कप्पेसु पुच्छा, गो-
यमा ! उवामंतरपइडिया पणत्ता, मेविजविमाणपुढवीशं
पुच्छा, गोयमा ! उवासंतरपइडिया पणत्ता, अणुसरोव-
वाइयपुच्छा, गोयमा ! उवासंतरपइडिया पणत्ता । (सू०
२०६ +)

भदन्त ! सनत्कुमारमोहन्द्रेन्द्रकल्पयोर्विमानपृथिवी किंप्रतिष्ठि-
ता—कस्मिन् प्रतिष्ठिता किमाध्या,किमाध्या इत्यर्थः प्रज्ञता,
भगवानाह गौतम ! घनोदधिप्रतिष्ठिता प्रज्ञता, एवं सनत्कुमा-
रमोहन्द्रेषु घनवातप्रतिष्ठिता ब्रह्मलोकंऽपि घनवातप्रतिष्ठिता,
लान्तके तदुभयप्रतिष्ठिता—घनोदधिघनवातप्रतिष्ठिता, महा-
शुकमहस्सरयोरपि तदुभयप्रतिष्ठिता, आनतप्राणतारणाच्यु-
तप्लवकाशान्तरप्रतिष्ठिता—आकाशप्रतिष्ठिता,एव प्रैवेयकवि-
मानपृथिवी अनुत्तरविमानपृथिवी च । (उक्कल—“घणउदहि०”
इत्यादि अनुपदंभव) जी० ४ प्रति० ३ उ० । “दुसु तिसु तिसु
कप्पेसु घणुदहिघणवायतदुभयं च कमा” इत्यत्र घनोदधि-
घनवाततदुभयानां तद्वलयानां च विष्कम्भादिप्रमाणं कि-
यवस्ति, कुत्र चाति सार्द्धहानोऽस्ति । तन्निरुणं च तत्रत्य-
भूमरूपं विष्कम्भायामार्द्धनिरुणं भवति ? “दुसु तिसु तिक-
प्पेसु घणुदहिघणवायतदुभयं च कमा” । अत्र घनोदध्यादी-
नामणसु खेपेण विमानानामाधारतया आगमे प्रातपादनं द-
ष्टमस्ति, न तु तेषां परिमाणवलयानां चाद्य यावद् दृष्टानि
स्मृतिमायानि । ही० ३ प्रका० ।

त्रिरवस्थितानि विमानानि—

तिविधा विमाणा पणत्ता, तं जहा—अवडिता वेउच्चिता
पारिजाणिता । (सू० १८० +)

अर्वास्थितानि—शाश्वतानि वैक्रियाणि—भोगाद्यर्थे निष्पादि-
तानि यतोऽभिहितं भगवत्याम्—“जाहं शं भंते ! संके दे-
विदे वेवराया दिव्वाइ भोगभोगाई भुंजउकामे भवइ मे कह-
मियाणि पकरइ ? गोयमा ! ताह च शं मे संके देविदे देव-
राया एगे महे नेमिपडिक्खवगे विउडवइ” नेमिगति चक्रवा-
रा—दुद्धतविमानमित्यर्थः । “एगे जोयणसयसहस्से आया-
मयिकलभेण” इत्यादि यावत् “पासायवडिन्प सयगज्जे
तत्थ शं मे संके देविदे देवराया अट्टहिं अग्गमाहिमीहि सप-
रिवागाहिं दोहि य अणीएहि गट्टाणीएण मयच्चाणीएण य
सज्जि महया गट्ट० जाव दिव्वाइ भोगभोगाई भुंजमाणे धि-
हरइ सि” पारं—परियाने—तिर्यग्गलाकावतरणादि तत्प्रयोजनं

येषां तानि पारिग्यानि कानि—पालकपुष्पकादीनि वक्ष्यमाणा-
मीति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

सौधर्मेशानयोर्विमानपृथिवी—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइ-
ड्डिया पप्पत्ता?, गोयमा ! घणोदधिपइड्डिया पप्पत्ता । (सू०
२०६४)

“ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! ” इत्यादि सौधर्म-
ेशानयोः, सूत्रं द्विवचनंऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् ।
उक्तं च—“ बहुवचनेण वुचयणे, छट्ठिविभत्तीए भञ्जइ
चउत्थी । जइ हत्था तइ पाया, नमोऽत्थु देवाहि-
देवाणु ” ॥ १ ॥ जी० ४ प्रति० ३ उ० । विमा-
णानामन्तरालं भूमिरस्ति न वा?, इत्यत्र सा नास्ती-
ति विज्ञायते, यतो भगवत्पादो नरकस्तकाः सप्त ईषःप्रा-
भ्याग कैकेनि अष्टैष पृथिव्य उक्ताः सन्ति । यदि स्वर्गे-
पि साऽभविष्यत् तदाऽधिकाऽपि उक्ताऽभविष्यदिति ।
जी० ३ प्र० ।

सोहम्मीसाणेसु बंभलोण य तिसु कप्पेसु चउमड्डि वि-
माणायामसयमहस्मा पप्पत्ता । (सू० ६४ X)

‘ सोहम्मी ’ इत्यादि सौधर्मै द्वाविंशदीशानेऽष्टाविंशतिः,
ब्रह्मलोकं च चत्वारि विमानलक्षणं भवन्तीति सर्वाणि
चतुःपष्टिगिति, ‘ चउमड्डिलट्टिए ’ इति चतुःपष्टिपृथ्वीनां श-
रीराणां यस्मिन्नसौ चतुःषष्ट्यष्टकः । स० ६४ सम० ।

विमानानां बाहल्यमुच्यते च—

सोहम्मीमाणकप्पेसु विमाणपुढवी केवइयं वाहल्लेणं पप्प-
त्ता?, गोयमा ! मत्तावीमं जोयणमयाइं वाहल्लेणं पणत्ता ।
एवं पुच्छा, सणकुमारमाहिंदेसु लव्वीमं जोयणमयाइं । बं-
भलंतएसु पंचवीमं, महासुकमहस्मारेसु चउव्वीमं, आण-
यपाणयआरणचुणसु तेवीसं सयाइं गेविजविमाणपुढवी
वावीसं, अणुत्तरविमाणपुढवी एकवीसं जोयणमयाइं वाह-
ल्लेणं । (सू० २१० X)

‘ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! ’ इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! क-
ल्पयोर्विमानपृथिवी कियत्—किंपमाणा बाहल्येन प्रज-
ता?, भगवानाह—गौतम ! स्वविशतियोजनशतानि बा-
हल्येन प्रज्जता । एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि नवरं
सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः पडविशतियोजनशतानि वक्तव्यानि ।
ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्चविंशतिः, महाशुकसहस्राग्याश्च-
तुर्विंशतिः, आननप्राणनारणाच्युतकल्पेषु त्रयोविंशतिः, प्रै-
वेयकेषु द्वाविंशतिः, अनुत्तरविमानेषु एकविंशतियोजन-
शतानि ।

संप्रति विमानानामुच्चैस्त्वयिमाणं प्रतिपिपादयिषुगाह—
सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केवतियं उ-
ड्डे उच्चत्तेणं?, गोयमा ! पंच जोयणमयाइं उड्डे उच्चत्तेणं ।
(सू० २११ +)

‘ सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! ’ इत्यादि इह विमानं महानगरक-
ल्पे तस्य चोपरि वनस्पदप्रकारप्राज्ञावाक्यस्तत्र पूर्वैण

सूत्रकवम्बकेन विमानपृथिवीबाहल्यमुक्तम्, अनेन प्राज्ञा-
वाक्येन उच्चत्वमुच्यते इति गर्भः । सौधर्मेशानयोर्भेदन्त !
कल्पयोर्विमानानि कियत् उड्डमुच्चैस्त्वेन प्रज्जतानि?, अ-
गवानाह—गौतम ! पञ्च योजनशतानि उच्चमुच्चैस्त्वेन
प्रज्जतानि मूलप्रसादादीनां तत्र पञ्चयोजनशताच्छ्रयप्रमाण-
त्वात् एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि ।

सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः—

सणकुमारमाहिंदेसु ष जोयणमयाइं । (सू० २११X)

सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः षड् योजनशतानि वक्तव्यानि । जी०
३ प्रति० १ उ० । स्था० ।

ब्रह्मलोकलान्तकयोः—

बंभलंतएसु सत्त । (सू० २११X)

ब्रह्मलोकलान्तकयोः सत्त योजनशतानि । जी० ३ प्रति०
१ उ० ।

महाशुकसहस्राग्याः—

महासुकमहस्सारेसु दोसु कप्पेसु विमाणा अड्ड जोयणस-
याइं उड्डे उच्चत्तेणं पप्पत्ता । (सू० १११X) म० ८०० सम० ।

आणयपाणयआरणचुणसु कप्पेसु विमाणा नव जो-
यणमयाइं उड्डे उच्चत्तेणं पप्पत्ता । (सू० २११X)

प्रैवेयकेषु—

गेवेजगविमाणायं भंते! केवइयं उड्डे उच्चत्तेणं?, गोयमा !
दस जोयणमयाइं । (सू० २११X)

प्रैवेयकेषु दश योजनशतानि ।

अनुत्तरविमानेषु—

अणुत्तरविमाणायं एकारस जोयणमयाइं उड्डे उच्चत्तेणं ।
(सू० २११X)

अनुत्तरैकैकादश योजनशतानि सर्वत्रापि विमानानि बा-
हल्योच्चत्वमीलनेन च द्वाविंशत् योजनशतानि उपर्युपरि
बाहल्येनोच्चैस्त्वस्य छन्दर्भावात्, उक्तं च—

“ सत्तावीसमयाइं, आदिमकप्पेसु पुढविवाहल्लं ।

एकैकहाणिसेमे, दुदुगेण दुगे च उक्कं य ।

पंचसु उच्चत्तेणं, आदिमकप्पेसु होति य विमाणा ।

एकैकवुड्डिमेमे, दुदुगे य दुगे च उक्कं य ।

गेविजणुत्तरसु, एमेव कमा उ वुड्डिहाणीए ।

एकैकदिम विमाणा, वेदि वि मिंलिया उ वत्तीसं ॥ ३ ॥

जी० ३ प्रति० १ उ० । स० ।

अनुत्तरापपानिकेषु—

अणुत्तराववाहयाणं देवाणं विमाणा एकारस जोयणस-
याइं उड्डे उच्चत्तेणं पप्पत्ता । (सू० ११३X) स० ११०० सम० ।

संस्थानमाह—

सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किंसंठिता
पप्पत्ता?, गोयमा ! दुविहा पप्पत्ता, तं जहा—आवलिताप-
विहा य, बाहिरा य । तत्थं णं जं ते आवलितापविहा हे ति-

विहा पणत्ता । तं जहा-वट्टा तंसा चउरंसा । तत्थ णं जे ते आवलियवाहिरा ते णं णाणासंठाणसंठिता पणत्ता, एवं ० जाव भेवज्जविमाणा । अणुचरोववाहयविमाणा दुविहा पणत्ता, तं जहा-वट्टे य तंसा य । (सू० २१२)

‘सोहम्मीसाणसु णं भंते’ इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेद-
स्त ! कल्पयोर्यमानानि किंसेस्थितानि प्रकृतानि ?, भगवाना-
ह—गौतम ! द्विविधानि प्रकृतानि, तद्यथा—आवलिकाप्र-
विष्टानि आचलिकावाह्यानि च । तत्राचलिकाप्रविष्टानि नाम-
वान् पूर्वोद्दिष्टेषु चतसृषु दिक्षु भ्रम्या व्यस्यस्थितानि, यानि
पुनराचलिकाप्रविष्टानां प्राङ्मुखप्रवेशे कुसुमप्रकर इव यत-
स्ततो विप्रकीर्णानि ताम्बाचलिकावाह्यानि तानि पुष्पा-
वकीर्णानीत्युच्यन्ते, पुष्पाणीव इतस्ततोऽवकीर्णानि—विप्र-
कीर्णानि पुष्पावकीर्णानि इति ध्युत्पत्तिः, तानि च मध्य-
वर्तिना विमानेन्द्रस्य दक्षिणतोऽपरत उत्तरतश्च विद्यन्ते
‘न तु पूर्वस्यां दिशि । उक्तं च—‘पुष्पावकिञ्चगा पुण, दाहिण-
तो पांच्चमेण उत्तरतो । पुर्वेण विमार्णिक्—स्स नत्थि पु-
ष्पावकिञ्च उ ॥ १ ॥’ ‘तत्थ एमि’ इत्यादि, तत्राचलिकाप्र-
विष्टाचलिकावाह्येषु मध्ये यानि तानि आचलिकाप्रविष्टानि
तानि त्रिविधानि प्रकृतानि, तद्यथा—वृत्तानि इत्यस्मात्
चतुरस्त्राणि । इहाचलिकाप्रविष्टानि प्रतिप्रस्तुते विमानेन्द्र-
कस्य पूर्वदक्षिणापरेत्तररूपासु चतसृषु दिक्षु भ्रम्या व्य-
स्यस्थितानि, विमानेन्द्रकस्य सर्वोऽपि वृत्तस्ततः पार्श्वव-
र्तीनि चतसृष्वपि दिक्षु इत्यस्मात् तेषां पृष्ठतश्चतसृष्वपि
दिक्षु चतुरस्त्राणि तेषां पृष्ठतो वृत्तानि, ततोऽपि—भूयोऽपि
इत्यस्मात् ततोऽपि चतुरस्त्राणि, इत्येवमाचलिकापर्यन्तस्तत्र
त्रिविधान्येवाचलिकाप्रविष्टानि । ‘तत्थ एमि’ इत्यादि,
तत्र यान्याचलिकावाह्यानि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि
प्रकृतानि, तद्यदि—कानिचिन्न्यायनोकाराणि, कानिचि-
स्वस्तिकाकाराणि, कानिचिद् चक्राकाराणीत्यादि । उक्तं
च—‘आचलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तदेव चउरंसा ।
पुष्पावकिञ्चगा पुण, अणुगविहकूवसंठाणा ॥ १ ॥’ एवं
तावद्वाच्यं यथैव प्रवेयकविमानानि तान्येव यावदाचलि-
काप्रविष्टानामाचलिकावाह्यानां च भावात्, परत आव-
लिकाप्रविष्टान्येव, तथा चाह—‘अणुचरोविमाणा णं भंते !
विमाणा किंसेठिया पणत्ता’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भ-
गवानाह—गौतम ! द्विविधानि प्रकृतानि, तद्यथा—‘वट्टे य
तंसा य’ मध्यवर्तिसर्वाधिसंज्ञास्य विमानं वृत्तं, शेषाणि
विजयादीनि चत्वार्यपि इत्यस्मात् । उक्तं च—‘एणं वट्टे
तंसा, चउरो य अणुचरोविमाणा’ । जी० ३ प्रति० १ उ० । भ०

त्रिसेस्थितानि विमानानि—

तिसंठिया विमाणा पणत्ता, तंजहा-वट्टा तंसा चउरंसा ।
तत्थ णं जे तं वट्टा विमाणा ते णं पुक्खरकण्डियासंठाण-
संठिया सव्वओ समंता पागारपरिक्खिता एगदुवारा प-
णत्ता । तत्थ णं जे ते तंसा विमाणा ते सिंघाडगसंठाण-
संठिया दुहओ पागारपरिक्खिता एगओ वेइयापरिक्खि-
त्ता तिदुवारा पणत्ता । तत्थ णं जे ते चउरंसविमाणा ते णं

अक्खाडगसंठाणसंठिया सव्वओ समंता वेइयापरिक्खि-
त्ता चउदुवारा पणत्ता । (सू० १८० ×)

‘तिसंठण’ इत्यादि, सूत्रत्रय स्फुटमेव, केवलं त्रीणि सं-
स्थितानि—संस्थानानि येषां तानि, त्रिभिर्वि प्रकारैः संस्थि-
तानि त्रिसेस्थितानि । ‘तत्थ णं’ इति तेषु मध्ये ‘पुक्खरकण्डि-
प’ इति पुक्खरकणिका—पञ्चमध्यभागः, सा हि वृत्ता समो-
परिभागा च भवति । सर्वत इति—दिक्षु समन्तादिति—वि-
दिक्षु । ‘सिंघाडगं’ इति त्रिकोणो जलजफलविशेषः, एकतः—
एकस्यां दिशि यस्यां वृत्तविमानमित्यर्थः ‘अक्खाडगा’ चतु-
रस्त्रः प्रतीत एव, वेदिका—मुण्डपाकारलक्षणा, एतानि चैव-
क्रमार्थेवाचलिकाप्रविष्टानि भवन्ति, पुष्पावकीर्णानि त्वन्य-
थाऽपीति । भवन्ति चात्र गाथाः—

“संघेसु पण्ठेसु, मज्जे वट्टे अणुतेर तंसे ।
एथेतर चउरंसे, पुणे वि वट्टे पुणे तंसे ॥ १ ॥
वट्टे वट्टेसुवणि, तंसे तंसेसु उण्णिरे हाइ ।
चउरंसे चउरंसे, उट्टे तु विमाणेसोडो ॥ २ ॥
वट्टे च वलयं पिय, तंसे सिंघाडगं पिय विमाणं ।
चउरंसविमाणं पिय, अक्खाडगसंठियं भणियं ॥ ३ ॥
संघे वट्टेविमाणा, एगदुवारा हवन्ति विंशया ।
तिंशि य तंसेविमाणं, चत्तारि य होति चउरंसे ॥ ४ ॥
पागारपरिक्खिता, वट्टेविमाणा हवन्ति सव्वे वि ।
चउरंसविमाणाणं चउरंसि येइया हाइ ॥ ५ ॥
जत्तो वट्टेविमाणं, तत्तो तंसेसु येइया हाइ ।
पागारो बाधेइया, अक्खेसोडि तु पाम्मिदि ॥ ६ ॥
आचलियासु विमाणा, वट्टा तंसा तदेव चउरंसा ।
पुष्पावकिञ्चगा पुण, अणुगविहकूवसंठाणा ॥ ७ ॥”
इत्या० ३ टा० ३ उ० ।

अधुना त्रायामविष्कम्भादिपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—
सोहम्मीसाणसु णं भंते ! कल्पेसु विमाणा केवतियं आ-
यामविक्खेभेणं, केवतियं परिकखेभंणं पणत्ता ?, गोयमा !
दुविहा पणत्ता, तं जहा-पंखेज्वित्थडा य असंखेज्वि-
त्थडा य । जहा नरगा तहा ० जाव अणुचरोववातिया
संखेज्वित्थडा य असंखेज्वित्थडा य । तत्थ णं जे से
संखेज्वित्थडे से जेबुदीवप्पमाणं, तत्थ जे से असंखेज्वि-
त्थडा असंखेजाई जोयखसयाई ० जाव परिकखेवेणं
पणत्ता । (सू० २१३ ×)

‘सोहम्मीसाणसु णं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदस्त !
कल्पयोर्यमानानि कियदायामविष्कम्भेन कियत् परिकेपेण
प्रकृतानि ?, भगवानाह—गौतम ! द्विविधानि विमानानि प्र-
कृतानि, तद्यथा—संख्येयविस्तृतानि, असंख्येयविस्तृतानि
च । तत्र यानि तानि संख्येयविस्तृतानि संख्येयानि योजन-
सहस्राण्ययामविष्कम्भेन संख्येयानि योजनसहस्राणि प-
रिक्खेपेण, तत्र यानि तानि असंख्येयविस्तृतानि असंख्येयानि
योजनसहस्राण्ययामविष्कम्भेन असंख्येयानि योजनसहस्रा-
णि परिक्खेपेण, एवं तावत् वाच्यं यावत् प्रवेयकविमानानि
यानि यावत् संख्येयविस्तृतानामसंख्येयविस्तृतानां च वा-

हृत्प्रेत भावात् ननु परतः । तथा चाह—'अणुत्तरविमाणे णं भेते ! केष्वयं आयामविषयभेगाणि' त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—द्विविधानि प्रश्नानि, तद्यथा—संख्ययविस्तृतानि असंख्ययविस्तृतानि च । सर्वार्थसिद्धं संख्ययविस्तृतं शेषाण्यसंख्ययविस्तृतानीति भावः । तत्र यन्तु संख्ययविस्तृतं तत् एकं यो जगत्तन्महत्त्वागमगिरूपेण त्रीणि योजनशतसहस्राणि षोडश सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशत्याधिकं योजनानां काशात्रिकमष्टाविंशं धनुःशतं त्रयोदशाङ्गुलीनां एकमर्द्धाङ्गुलीमानि परिक्षेपणं, तत्र यानि तानि असंख्ययविस्तृतानि तानि असंख्ययानि योजनसहस्राण्यायामविष्कम्भेन असंख्ययानि योजनसहस्राणि परिक्षेपणं प्रश्नानि । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

संप्रति वर्णप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणेसु णं भेते ! विमाणा कतिवप्सा पप्सता ?, गोयमा ! पंचवप्सा पप्सता, तं जहा—किण्हा नीला लोहिया हालिहा सुकिष्ठा । (सू० २१२ +)

'सोहम्मीमाणेसु णं भेते !' इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कतिवर्णानि प्रश्नानि ?, भगवानाह—गौतम ! पञ्चवर्णानि, तद्यथा—कृष्णानि नीलानि लोहितानि हारिद्राणि शुक्रानि, एवं शेषमूत्राण्यपि भावनीयानि ।

सप्तकुमारमाहेन्द्रयोः—

सणकुमारमाहिंदेसु चउवप्सा नीला० जाव सुकिष्ठा । (सू० २१३ +)

नवर् सप्तकुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कृष्णवर्णानि भावात् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

सणकुमारमाहिंदेसु णं कप्पेसु विमाणा चउवप्सा पप्सता, तं जहा—नीला लोहिया हालिहा सुकिष्ठा । (सू० ३७५X)

'सणकुमार' त्यादिका द्विसूत्री सुगमा चयं नवर् सप्तकुमारमाहेन्द्रयोश्चतुर्वर्णानि कल्पान्तरेषु त्वन्यथा, तदुक्तम्—'सोहम्मि पंचवप्सा, एकगह्वरी ३ जा सहस्सार । दो दो तुष्ठा कप्पा, तेण परं पुंडरीयाआ ॥ १ ॥' इत्येहेयो कल्पयोर्वर्णस्य हानिं कार्येत्यर्थः । म्या० ४ ठा० ४ उ० ।

चंभलोगलंतएसु वि तिवप्सा लोहिया० जाव सुकिष्ठा, (सू० २१३ +)

ब्रह्मलोकलान्तयोस्त्रिवर्णानि कृष्णनीलहारिद्रवर्णानि भावात् । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

महामुक्सहस्सारेसु णं कप्पेसु विमाणा दुवप्सा पप्सता, तं जहा—हालिहा य सुकिष्ठा य । आणयपाणतारणचुएसु सुकिष्ठा, गेविजविमाणा सुकिष्ठा, अणुत्तरोववातियविमाणा परमसुकिष्ठा वप्पेणं पप्सता । (सू० २१३ +)

महामुक्सहस्सारेयोर्विषयानि कृष्णनीलहारिद्रवर्णानि भावात्, आनतपाणतारणाण्युतकल्पेषु एकवर्णानि, शुक्रवर्णस्यैकस्य भावात्, प्रथयकविमानानि अनुत्तरविमानानि च परमशुक्रानि । उक्तञ्च—'सोहम्मि पंचवप्सा, एकगह्वरी ३ जा सहस्सार । दो दो तुष्ठा कप्पा, तेण परं पुंडरीया (आ) ॥ १ ॥' जी० ३ प्रति० १ उ० ।

संप्रति प्रभाप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणेसु णं भेते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया पभाए पप्सता ?, गोयमा ! शिञ्चालोया शिञ्चुओया सयंपभाए पभाए पप्सता, जाव ० 'अणुत्तरोववातियविमाणा शिञ्चालोया शिञ्चुओया सयंपभाए पप्सता । (सू० २१३ X) ।

सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि प्रभया प्रश्नानि कीदृशी तेषां प्रभा मयसेति भावः । भगवानाह—गौतम ! प्रभया प्रश्नानि—नित्यालोकानि नित्यमालोको—दर्शनं दृश्यमानता येषां तानि नित्यालोकानि न तु जानुष्विष्यि तमसाऽऽधिप्यन्त इति भावः । कथं नित्यालोकानि इति हेतुद्वारेण विशेषणमाह—नित्योद्योतानि निमित्तकारणहनुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शनमिति हेतौ प्रथमा, ततोऽयमर्थः—यस्माच्चित्तं सततमप्रतिघमुद्योतं दीप्यमानता येषां तानि नित्योद्योतानि, तथा ततो नित्यालोकानि, सततमुद्योतमानता च परस्मापेक्षाऽपि सम्भाव्यते यथा मेरोः स्फटिककारणस्य सूर्यरश्मिसंपर्कतस्तत आह—स्वयंप्रभाणि, स्वयं सूर्यादिप्रभावात् देदीप्यमानता येषां तानि तथा, एवं निरन्तरं तावद्वह्न्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

संप्रति गन्धप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणेसु णं भेते ! कप्पेसु विमाणा केरिसया गन्धेण पप्सता ?, गोयमा ! मे जहानामए कोट्टपुडाण वा० जाव गंधेण पप्सता, एवं ० जाव एत्तो इट्ठतरगा चे० वा० जाव अणुत्तरविमाणा । (सू० २१३X)

'सोहम्मीमाणेसु णं भेते !' इत्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि गन्धेन प्रश्नानि ? भगवानाह—गौतम ! "मे जहानामए कोट्टपुडाण वा चंपगपुडाण वा दमणगपुडाण वा कुंकुमपुडाण वा चंदणपुडाण वा उम्मीरपुडाण वा मरुयापुडाण वा जारपुडाण वा जूहियापुडाण वा माल्लियापुडाण वा गहानमज्जियापुडाण वा केयपुडाण वा पा उल्लिपुडाण वा नेमालियापुडाण वा वासपुडाण वा कप्पपुडाण वा अणुवार्यसि उब्भिज्जमाणाण वा कुट्टिज्जमाणाण वा रुविज्जमाणाण वा उक्कीरिज्जमाणाण वा विक्कज्जमाणाण वा परिभुज्जमाणाण वा परिभारज्जमाणाण वा भंडाओ वा भंडे साहरिज्जमाणाण वा ओराला मणुगणा मणहरा घाणमणनिवुइकरा सव्वतो समेता गन्धा आर्मानस्सरंति भवे एयारुवे सिया नो एणंदं समंदं । ते णं विमाणा एत्तो इट्ठतरा चेव कंततरा चेव मणुएणतरा चेव मणामेतरा चेव गंधेणं पप्सता " । अस्य व्याख्या पूर्ववत् । एवं निरन्तरं तावद्वह्न्यं यावदनुत्तरविमानानि । जी० ३ प्रति० १ उ० ।

स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीमाणेसु विमाणा केरिमया कामेणं पप्सता, मे जहानामए आण्णेति वा रुतेति वा सव्वो फासो भाणियच्चो ० जाव अणुत्तरोववातियविमाणा ।

सौधर्मेशानयोर्भवन्त । कल्पयोर्विमानानि कीदृशानि स्प-
शेन प्रकृतानि ? भगवानाह-गौतम ! " स जहानामए अण्णए
वा रुण्णए वा बूरेण वा नवणीएण वा इंसगच्छमुलीइ वा मि-
रीसकुसुमनिचए वा पवालकुसुमपत्तरासीइ वा भव एयाक-
खे ? , ने इण्णे समेट्ठे । तेणं विमाणा इत्तो इदुतरा चेव कंत-
रा चेव मणुसतरा चेव मणामतरा चेव फासणं पक्खता " इति
पूर्ववत् एवं निरन्तरं तावद्ब्रह्मण्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

महत्त्वप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणेषु णं भंते ! (कप्पेसु) विमाणा केमहालिया
पणत्ता ? गोयमा ! अयस्से जंबुदीवे दीवे सव्वदीवसमुदाणं
सां चेव गमो० जाव छम्मासे वीइवएजा० जाव अन्थेगइ-
या विमाणापारा वीइवएजा, अन्थेगइया मिवाणावासा नो
वीइवएजा० जाव अणुत्तरोववातियविमाणा अन्थेगनियं वि-
माणं वीइवएजा अन्थेगतिया नो वीइवएजा । (सू० २१३+)

'सोहम्मीसाणेषु णं भंते ! कप्पेसु' इत्यादि सौधर्मेशानयो-
र्भवन्त । कल्पयोर्विमानानि किमर्थान्ति-किममाणमहत्त्वानि प्र-
कृतानि ? , भगवानाह-गौतम ! अयस्से जंबुदीवे दीवे' इत्या-
दि, जम्बूद्वीपवाक्यं परिपूर्णमेव द्रष्टव्यम् । "सव्वदीवसमुदा-
णं सव्वद्वन्तराणं सव्वद्वसुद्धाए षट्ठे तेज्जापूपसेठाणमंठिए षट्ठे
पुक्खरकरिणयासेठाणमंठिए षट्ठे पडिपुण्णचंदसेठाणमंठिए
एकं जोयणसयसहस्से आयामविकखंभेणं तिन्नि जोयण-
सयसहस्साइं सत्तास सहास्सा दो य सया सत्तावीसा ति-
न्नि य कोसे अट्ठावीसं धनुसयं तेगइ अंगुलाइं अडंगुलं
च किंश्चि विसेसाहिले परिक्खेवेण पणत्ते " इदं च पूर्व-
वत् भावनीयम् । देशो नाम महर्षिको यावन्महानुभावः,
यावत्कण्ठान्महाद्युतिरित्यादिपरिग्रहः । 'जाव इणामेव' ति
यावद्विद्वानीमेव अनन अध्वपुटिकात्रयानुकरणपुरस्सरमत्यन्तं
कालस्तावत् इति कृत्वा केवलकल्पे परिपूर्णं जम्बूद्वीपं
द्वीपं त्रिभरस्तरानिपातैस्त्रिभरचपुटिकाभिरित्यर्थः ।
त्रिःसप्तह्रस्व एकविंशतिवागन् अनुपरिचर्यं प्रार्वाक्षगयेन
परिभ्रम्य 'ह्रस्वं'-शीघ्रमागच्छेत् । 'स णं वं' इत्यादि संद्व-
न्तया सकलेश्वजनप्रसिद्धया पूर्वदृष्टान्तर्भावतया उत्कृष्टया
अतिशायिन्या 'तुरियाप खघलाए खंडाए सिग्गाए उजुया-
ए जवणाए छेयाए' अमीषां पदानां व्याख्याने पूर्ववत् ।
दिव्यया देवगत्या व्यतिव्रजन् यावत्काहं वा इषहं वा
उत्कर्षतः षण्मासान् व्यतिव्रजेत् । तत्रास्त्येककं विमानं य-
त् व्यतिव्रजेत् . अस्त्येककं विमानं यत् न व्यतिव्रजेत् । 'एव
महालियाणं' ति एतावन्ति महान्ति गौतम ! विमानानि प्र-
कृतानि, एवं निरन्तरं तावद्ब्रह्मण्यं यावदनुत्तरविमानानि ।

सौधर्मेशानयोर्विमानानि किमयानि ।

सोहम्मीसाणेषु णं भंते ! विमाणा किमया पणत्ता ? ,
गोयमा ! सव्वरयणामया पणत्ता, तन्थ णं बहवे जीवा य
पोगला य वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचयंति सासया
णं ते विमाणे दव्वडुयाए ० जाव फासपज्जेहिं असासया०
जाव अणुत्तरोववाइया विमाणा । (सू० २१३ ×)

सोहम्मीसाणेषु णं ' मित्यादि सौधर्मेशानयोर्भवन्त ! ,
कल्पयोर्विमानानि किमयानि प्रकृतानि ? , भगवानाह-गौ-
तम ! सर्वात्मना रत्नमयानि अरुणानि यावत्प्रतिरूपाणि 'त-
न्थ णं' मित्यादि, तत्र तेषु विमानेषु बहवो जीवा पृथिवीका-
यरूपाः पुद्गलाध्यापक्रामन्ति-गच्छन्ति व्युत्क्रामन्ति-उत्पद्य-
न्ते । तथा क्षीयन्ते-क्षयमुपगच्छन्ति, उपक्षीयन्ते-उपक्षयमु-
पगच्छन्ति । एतत्पुद्गलापक्षं विशेषणं पुद्गलानामेव चयापक्ष-
यधर्मैकत्वान् । शाश्वतानि भवन्त ! विमानानि द्रव्यार्थतया
प्रकृतानि, वर्णपर्यायै रसपर्यायैर्गन्धपर्यायैः स्पर्शपर्यायैरशा-
श्वतानि प्रकृतानि । एवं निरन्तरं तावद्ब्रह्मण्यं यावदनुत्तरवि-
मानानि । जी० ३ प्रात० १ उ० ।

शकेशानविमानानां नांशोन्नतत्वम्—

सकस्म णं भंते ! देविदस्स देवरन्तो विमाणेहितो ई-
साणस्स देविदस्स देवरन्तो विमाणा ईसिं उच्चयरा चेव
ईसिं उच्चयतरा चेव । ईमाणस्स वा देविदस्स देवरन्तो
विमाणेहितो सकस्म देविदस्स देवरन्तो विमाणा शीय-
यरा चेव ईसिं निन्नयरा चेव ? , इत्ता ? गोयमा ! स-
कस्म तं चेव सव्वं नेयव्वं । स केण्णेणं ? , गोयमा ! स
जहानामए-करयले मिया देसे उच्च देसे उच्चए देसे शीए
देसे निन्ने स तेण्णेणं । (सू० १२३×)

'उच्चतरा चेव' इति उच्चत्वं प्रमाणतः 'उच्चयतरा चेव'
इति उन्नतत्वं गुणतः , अथवा उच्चत्वं प्राप्तावापेक्षम् , उ-
न्नतत्वं तु प्राप्तादर्पाठापेक्षमिति । यच्छाक्येन- ' पचस उ-
च्चसेणं, आइमकप्पेसु हाति उ विमाण ' इति तत्परिरम्भू-
लन्यायमङ्गीकृत्याचसेयं, तेन किञ्चिदुच्चतरत्वेऽपि तेषां न
विरोध इति । ' देसे उच्च देसे उन्नए ' इति प्रमाणतो
गुणतश्चेति । (उर्यातिपिकाणां स्थानानि ' ठाण ' शब्दे च-
तुर्थभागे १७७ पृष्ठे दर्शितानि ।)

चन्द्रविमानम्—

चंदविमाणे णं भंते ! किमंठितं पणत्तं ? , गोयमा !
अद्धकविट्ठगमंठाणमंठिते सव्वफालितामए अब्भुगगतभूमि
तपहसिते वण्णओ, एवं सूरविमाणे वि नक्खत्तविमाणे वि
ताराविमाणे वि मव्व अद्धकविट्ठगमंठाणमंठितं । चंदविमाणे
णं भंते ! केवतियं आयामविकखंभेणं ? केवतियं परिक्खे-
वेणं ? केवतियं वाहल्लेणं पणत्ते ? , गोयमा ! छप्पक्षे ए-
गसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं तं तिगुणं म-
विसेसं परिक्खेवेणं अट्ठावीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स वा-
हल्लेणं पणत्ते । सूरविमाणस्स वि सव्वेण पुच्छा, गोयमा !
अडयालीसं एगसट्ठिभागे जोयणस्स आयामविकखंभेणं
तं तिगुणं सविसेसं परिक्खेवेणं चउवीसं एगसट्ठिभागे जो-
यणस्स वाहल्लेणं पणत्ते । एवं गहविमाणे वि अद्धजोयणं
आयामविकखंभेणं सविसेसं परिक्खेवे कोसं वाहल्लेणं ।
नक्खत्तविमाणे णं कोसं आयामविकखंभेणं तं तिगुणं

सविसेसं परिक्रवेणं अद्रकोसं बाह्येणं पस्यते, तारावि-
माणे णं अद्रकोसं आयामविष्कम्भेणं तं तिगुणं सविसेसं
परिक्रवेणं पञ्चधनुमवाहं बाह्येणं पस्यते । (ख० १६७)

‘चंद्रविमाणे णं भंते !’ इत्यादि, चन्द्रविमानं भवन्त ! किं
संस्थितं ? किमिव संस्थितं प्रकृतम् ? , भगवानाह-गौतम !
‘अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितम्’ उत्तानीकृतमर्द्धकपित्थं त-
स्यैव यत् संस्थानं तेन संस्थितमर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थि-
तम् । आह-यदि चन्द्रविमानमुत्तानीकृतार्द्धकपित्थसंस्था-
नसंस्थितं तत् उद्यकालेऽस्तमयकाले वा यदि वा ति-
र्थकपरिभ्रमत् पौर्णमास्यां कस्मात्सर्द्धकपित्थफलाकारं
नोपलभ्यते ? , कामं शिरस उपरि वत्समानं वर्णमुपलभ्यते,
अर्द्धकपित्थस्य शिरस उपरि दूरमवस्थापितस्य परभागा-
वर्णनतो वर्णलतया दृश्यमानत्वात्, उच्यते—इदार्द्धकपित्थ-
फलाकारं चन्द्रविमानं न सामस्त्येन प्रतिपत्तव्यं ; किन्तु
तस्य विमानस्य पीठं, तस्य च पीठस्योपरि चन्द्रवक्षस्य
ज्योतिश्चक्राजस्य प्रासादः, स च प्रासादस्तथा कथञ्च-
च्चापि व्यवस्थितो यथा पीठेन सह भूयान् वर्णुल आकारो
भवति, स च दूरभावादेकान्ततः समवृत्ततया जनानां प्र-
तिभासेन ततो न कश्चिदोपः । नचैतत् स्वमनीषिकाया
विजृम्भितम्, यत् एतदेव जिनभद्रगणिजमाश्रमणेन विशिष-
णवत्यामाक्षपुष्पस्मरमुक्त्वा—“अर्द्धकविट्टागारा, उद्यन्धमण-
मि कह न दीर्घाति । ससित्तराण विमाणं, तिग्यक्खत्ते
ठियाणं च ? ॥ १ ॥ उत्ताण्णकविट्टा-गारं पीठं तदुपरि च-
णासाओ । वट्टालेखेण ततो, समवट्ट दूरभावातो ॥ २ ॥” तथा
सर्वं निग्यशेषं स्फाटकविशेषमणिमयं तथाऽभ्युद्गता-आ-
भिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उत्सृता प्रचलतया सर्वामु दिक्षु
प्रसृता या प्रभा तथा मितम् अभ्युद्गतान्तरप्रभासितम् ।
यावत्करणात्—‘विविधमणिरयणभक्तचित्ते वा उद्ययविजय-
ध्वजयन्तीपडागच्छन्तानिष्ठकलितं तुंगे गगनतलमणुलिहं-
तमिहरे’ जालतरय्यणपञ्जलोम्मीलियमणिकणगधूभिधामे
विर्यामयसयवत्तपुंडीर्यानिलगरयणञ्चवदन्ति अतो बहि-
श्च सगृहे तवणिज्जवालुयापाथेऽ सुहफासे सस्सरीयरू-
‘ब पासाएण दग्गिणिञ्जे अभिरूवे पडिक्खे’ इति, तत्र
‘विविधा-अनेकप्रकारा मणयः चन्द्रकान्तादयो रत्नानि च
कर्केतनदीर्घानि तथा भक्तयो—विच्छित्तविशयास्तार्भाश्चित्र-
म्-अनेकरूपवद् आश्चर्यवद्वा विविधमणिरत्नभक्तचित्त्रं,
तथा धातोद्गता-वायुकिम्पता विजयः-अभ्युद्यस्तत्संस्-
चिका ध्वजयन्त्यभिधानाः पताका विजयध्वजयन्त्यः, अथवा-
विजया इति ध्वजयन्तीनां पार्श्वकक्षिका उच्यन्ते, तत्प्रधाना-
ध्वजयन्त्या विजयध्वजयन्त्यः पताकास्ता एव विजयविजि-
ता ध्वजयन्त्यः छत्रातिच्छत्राणि—उपर्युपरिस्थितापत्राणि
तैः कलितं धातोद्गतविजयध्वजयन्तीपताकाकलितं तुक्कम्-
“छच्छम् अत एव ‘गगनतलमणुलिहंतमिहरे’ गगनतल-
मणुलिखद्-अभिलक्ष्यद् गगनतलानुलिखच्छ्वरं, तथा जा-
लानि-जालकानि तानि च भवनमितिषु लोके प्रतीतानि
तदनन्तरपु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि यत्र तज्जालान्तर-
रत्नम् । मूत्र चात्र प्रथमकवचनलोपो द्रष्टव्यः । तथा पञ्च-
‘उद्गम्भीलतमिब-बहिष्कृतमिब पञ्चरेन्मीलितमिब, यथा-

हि-किल किमपि वस्तुपञ्चराद्-वर्णादिमयप्रच्छादनविशेष-
वाद् बहिष्कृतमत्यन्तमधिनष्टच्छायात्वात् शोभते; तथा तत्पूर्णि-
विमानमिति भावः, तथा मणिकनकानां सम्बन्धिनी स्तू-
पिका शिखरं यस्य तत् मणिकनकस्तूपिकाकं, तथा विक-
सितानि यानि शतपत्राणि पुण्डरीकाणि च द्वारादी प्रति-
कृतित्वेन स्थितानि निलकाञ्च—भित्त्यादिषु पुण्ड्राणि रत्न-
मयाञ्चाञ्चन्द्रा द्वारादिषु नैष्ठित्रं विकसितशतपत्रपुण्डरी-
कनिलकरत्नाञ्चन्द्रचिबम्, ‘अतो बहिश्च सगृहे’ इत्यादि
अञ्जनपर्वतोपरिसिद्धायतनद्वारवत्, ‘एवं सूरविमाणं वि’
इत्यादि, एवं चन्द्रविमानमिव सूर्यविमानमपि वक्ष्ये; प्रह-
विमानमपि नक्षत्रविमानमपि ताराविमानमपि, ज्योतिर्वि-
मानानां प्राय एकरूपत्वात् । ‘चंद्रविमाणे णं भंते !’ इत्यादि
चन्द्रविमानं भवन्त ! कियत्तायामविष्कम्भेन कियत्परिक्षेपेण
कियद्बाह्येण प्रकृतम् ? , भगवानाह-गौतम ! चट्पञ्चाशत्-
मेकषष्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन, तद्वायामविष्क-
म्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, अष्टाविंशतिमेकषष्टि-
भागान् योजनस्य बाह्येण प्रकृतम् । ‘सूरविमाणे णं भंते !’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्बत्, भगवानाह-गौतम ! अष्टवत्वा-
विंशतमेकषष्टिभागान् योजनस्यायामविष्कम्भेन, तद्वायाम-
विष्कम्भमानं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, चतुर्विंशति-
मेकषष्टिभागान् योजनस्य बाह्येण । ‘गहविमाणे णं भंते !’
इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! अर्द्धयोजन-
मायामविष्कम्भेन तद्वाञ्छयोजनं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण क्राशं बाह्येण । ‘तक्खत्तविमाणे णं भंते !’ इत्यादि
प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! क्राशमेकमायामविष्क-
म्भेन तद्वायामविष्कम्भपरिमाणं त्रिगुणं सविशेषं परिक्षे-
पेण अर्द्धक्राशं च बाह्येण प्रकृतम् । ‘ताराविमाणे णं
भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव, भगवानाह-गौतम ! अर्द्ध-
क्राशमायामविष्कम्भेन तद्वायामविष्कम्भमायामपरिमाणं
त्रिगुणं सविशेषं परिक्षेपेण, पञ्चधनुःशतानि बाह्येण प्रह-
तम् । एवं परिमाणे च ताराविमानमुत्कृष्टस्थितिकस्य ता-
रावक्षस्य सम्बन्ध द्रष्टव्यं, जघन्यास्थितिकस्य तु पञ्चधनुः-
शतान्यायामविष्कम्भेन अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि बाह-
येन, उक्लञ्च—तत्त्वार्थभाष्ये—“अष्टवत्वारिंशद्योजनैकषष्टि-
भागाः सूर्यमण्डलविष्कम्भः; चन्द्रमसः पट्पञ्चाशत्, प्रहा-
णामर्द्धयोजनं, गच्छूतं नक्षत्राणां, सर्वात्कृष्टायास्ताराया अ-
र्द्धक्राशः, जघन्यायाः पञ्चधनुःशतानि, विष्कम्भाञ्चबाहल्या-
श्च भवन्ति सर्वे सूर्यादयो नृलोके” इति ।

चंद्रविमाणे णं भंते ! कति देवसाहस्मीओ परिवहंति?,
गोयमा ! चंद्रविमाणस्स णं पुरच्छिमेणं सेयाणं सुभ-
गाणं सुप्पभाणं संखतलविमलनिम्मलदधिषण्णगोखीरके.
णरययणिगरप्पगामाणं (मुहुगुलियपिगलक्खाणं) थिर-
लट्ठ (पउट्ट) वट्ठपीवरसुसिलिट्ठमुविमिट्ठितक्खदाढाविडं-
वित्तमुहाणं रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालतालुजीहाणं (पस-
त्थमत्थवल्हलियमिसंतककडनहाणं) विसालपीरोरुपडि-
पुत्ताविलखंधाणं मिउत्तिसयपसत्थमुहुमलक्खणविच्छि-
ण्णकेसरसडोवसोभिताणं चंफमित्तलियणुलियधवल्लगन्वि-

तणतीणं उस्सियसुणिम्मियमुजायअप्फोडियसंगूलाणं व-
हरामयणकवाणं वहरामयदन्ताणं वहरामयदाहाणं तव-
णिअजीहाणं तवणिअतालुयाणं तवणिअजोत्तगमुजोति-
ताणं कामगमाणं पीतिगमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं
मणोहराणं अभियगतीणं अभियवलवीरियपुरिसकारपर-
कमाणं पढता अप्फोडियसीहनातीयबोलकलयलरवेणं
महुंरणं य मणहरेणं य पूरितां अवरं दिसाओ य सोभयंता
चत्तारि देवसाहस्मीओ सीहरूवधारिणं देवाणं पुरच्छि-
मिल्लं वाहं परिवहंति । चेदविमाणस्स णं दक्खिणं
सेयाणं सुभगाणं सुप्पभाणं मंखतलविमलनिम्मलदधि-
घणगोखीरफणरययणियरप्पगासाणं वहरामयकुंभजुयल-
सुद्धितपीवरवरवहरसोडवड्डियदिच्चसुरत्तपउमप्पकासाणं अ-
ब्भुत्तपगुणा [मुहा] णं तवणिअविसालच्चंचलचलंतचव-
लकप्पविमलुजलाणं मधुवप्पभिसंतशिद्धपिगलपत्तलतिव-
ल्लमणिरयणलोयणाणं अब्भुगतमउलमप्पियाणं धवलस-
रिससंठितशिक्खणददकसिणफालियामयसुजायदंतमुमलां-
वसोभिताणं कंचणकोसीपविद्धदंतगविमलमणिरयणरुइ-
रंपन्नचित्तरूवगविगयिताणं तवणिअविमान्तिलगपमुह-
परिमंडिताणं गाथाभगिरयणमुद्धगेवेअवद्वगलयवरभूम-
णाणं वेरुलियविचिचिदंडणिम्मलवहरामयतिकवल्लदुअकुम-
कुंभजुयलंतरोदियाणं तवणिअसुवद्वकच्छदप्पियवलुद्वरा-
णं जंबूणयविमलघणमंडलवहरामयलाललियतालगा-
णामणिरयणघण्टपासगरयतामयरज्जुवद्वलंबितधंटाजुय-
लमहुंरसरमणहराणं अल्लीणपमाणजुत्तवड्डियमुजातल-
क्खणपमत्थतवणिअवालगतपरिपुच्छणाणं उवचियपडि-
पुप्फकुम्मचलणलहुविकमाणं अंकाभयणकवाणं तवणिअ-
तालुयाणं तवणिअजीहाणं तवणिअजोत्तगमुजोतियाणं
कामकमाणं पीतिकमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं मणोह-
राणं अभियगतीणं अभियवलवीरियपुरिसकारपरकमाणं
महया गंभीरगुलगुलाइयरवेणं महुंरणं मणहरेणं पूर-
न्ता अवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्सीओ
गयरूवधारीणं देवाणं दक्खिणिं वाहं परिवहंति । चेदवि-
माणस्स णं पच्चत्थिमेणं सेताणं सुभगाणं सुप्पभाणं चं-
मियललियपुलितचलचवलककुदसालीणं सप्पयपासाणं
संगयपासाणं सुजायपासाणं मियमाइतपीणग्गतपासाणं
भसविहगमुजातकुच्छीणं पसत्थणिद्धमधुगुलितभिमंत-
पिगलक्खणं विमलपीवरोरुपरिपुप्फविपुल्लखंधाणं वड्डप-
डिपुप्फविपुल्लकबोलकलिताणं घणणिचित्तमुवद्वलक्खणुप्प-
तईमिआणयवसभोद्धाणं चंक्कमित्तललितपुलियचक्कवालच-
क्खणवित्तगतीणं पीवरोरुड्डियमुमंठितकडीणं ओलंचपलं-

वलक्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिअवालगंडाणं समसुग्वा-
लधारीणं ममलिहिततिकक्खग्गसिगाणं तणुसुहुममुजातणि-
द्धलोमच्छविधराणं उवचित्तमंमलविमालपडिपुप्फखुदपमुह-
पुंडराणं (खंधपप्पसमुदराणं) वेरुलियभिसंतकडक्खसुणि-
रिक्खणाणं जुत्तप्पमाणप्पधाणलक्खणपमत्थरमणिअग-
ग्गरगलसोभिताणं घग्घरगमुवद्वकण्टपरिमंडियाणं ना-
णामणिकणगरयणघण्टवयच्छगसुकयरतियमालियाणं व-
रधंटागलगलियसोभंतसस्मिणीयाणं पउप्पलभसलसुर-
भिमालाविभूसिताणं वहरसुराणं विविधविग्गुराणं फालि-
यामयदंताणं तवणिअजीहाणं तवणिअतालुयाणं तवणिअ-
जोत्तगमुजोतियाणं कामकमाणं पीतिकमाणं मणोगयाणं
मणोरमाणं मणोहराणं अभितगतीणं अभियवलवीरिय-
पुरिसयारपरकमाणं महया गंभीरगज्जियरवेणं मधुरेणं य
मणहरेणं य पूरितां अवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि
देवसाहस्मीओ वमभरूवधारिणं देवाणं पच्चत्थिमिल्लं वाहं
परिवहंति । चेदविमाणस्स णं उच्चरेणं सेयाणं सुभगाणं
सुप्पभाणं जच्चाणंतरमप्पिहायणाणं हरिमिलामदुलमप्पिय-
च्छाणं घणणिचित्तमुवद्वलक्खणुप्पताचंक्कमि (चंचुचि)
यललियपुलियचलचवलचंचलगतीणं लंघणवग्गणधाव-
णधारणतिवड्डिणं मिक्खित्तगईणं सप्पतपासाणं ललंत-
लामगलायवरभूमणाणं सप्पयपासाणं संगतपासाणं सु-
जायपासाणं भित्तमायितपीणरइयपासाणं भसविहगमुजा-
तकुच्छीणं पीणपीवरवड्डितसुमंठितकडीणं ओलंचपलंचल-
क्खणपमाणजुत्तपसत्थरमणिअवालगंडाणं तणुसुहुममुजा-
यणिद्धलोमच्छविधराणं भित्तविमयपसत्थसुहुमलक्खणवि-
किष्कंसरवालिवराणं ललियमविलासगति (ललंतधा-
सगल) लाडवरभूसणाणं मुहमंडगोचूलचमरथासगपरि-
मंडियकडीणं तवणिअसुराणं तवणिअजीहाणं तवणिअ-
जतालुयाणं तवणिअजोत्तगमुजोतियाणं कामगमाणं-
पीतिगमाणं मणोगमाणं मणोरमाणं मणोहराणं अ-
भितगतीणं अभियवलवीरियपुरिसयारपरकमाणं महया
हयंहमियकिलकिलाइयरवेणं महुंरणं मणहरेणं य पूरितां
अवरं दिसाओ य सोभयंता चत्तारि देवसाहस्मीओ ह-
यरूवधारीणं उच्चरिं वाहं परिवहंति ॥ (ख० १६८५)

‘ चेदविमाणं णं भंत ! ’ इत्यादि, चन्द्रविमानं एभिर्वा
वाक्यालङ्कारैर्भवन्त ! कति देवसदस्त्राणि परिवहन्ति ? ,
भगवानाह—गौतम ! पाइश देवसदस्त्राणि परिवहन्ति, तत्र-
था पूर्वेण—पूर्वतः, एवं दक्षिणेन पार्श्वेन उच्चरेण । तत्र
पूर्वेण सिद्धरूपधारिणां देवानां चत्वारि सदस्त्राणि परि-
वहन्ति । दक्षिणेन राजरूपधारिणां देवानां चत्वारि सदस्त्राणि,
पार्श्वेन वृषभरूपधारिणां देवानां चत्वारि सदस्त्राणि, उत्त-

मेणाध्वरूपधारिणां देवानां चत्वारि देवसहस्राणि । इयम-
त्र भावना-चन्द्रादिविमानानि तथा जगत्स्वाभाव्याभिराल-
म्बनान्येष वदन्ति-अस्तिष्ठन्त, केवलमाभियोगिका देवान्ते
तथाविधनामकमोदयवशान् समानजातीयानां हीनजाती-
यानां वा निजस्फूर्तिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमानाः
प्रमोदभूतः सततयहनशीतिषु विमानेष्वयः स्थित्वा केचि-
न्निहकृपाणि केचिद् गजरूपाणि केचिद् वृषभरूपाणि के-
चिदध्वरूपाणि कृत्या तानि विमानानि वदन्ति । नवेत-
दनुपपन्नं, यथाहि-कोऽपि तथाविधाभियोग्यनामकमोपभो-
गभागी दासोऽभ्येषां समानजातीयानां हीनजातीयानां
या पूर्वपरिचितानामेवमहं नायकस्यास्य सुप्रसिद्धस्य से-
गत इति निजस्फूर्तिविशेषप्रदर्शनार्थं सर्वेषां स्वोचितं
कर्म नायकसमलं प्रमुदितः करोति, तथा आभियो-
गिका देवास्तथाविधाभियोग्यनामकमोपभोगभाजं समान-
जातीयानां हीनजातीयानां वा देवानामन्येषामेव ययं स-
मृद्धा यत्सकललोकप्रसिद्धानां चन्द्रादीनां विमानानि घ-
हाम इति निजस्फूर्तिविशेषप्रदर्शनार्थमात्मानं बहु मन्यमा-
ना उक्तप्रकारेण चन्द्रादिविमानानि वदन्ति । एवं सूर्याद-
विमानविषयाद्यपि सूत्राणि भावनीयानि । जी० ३ प्रति० २
उ० । ज० ।

अन्थि शं भते ! विमाणां मोन्थियाणि मोन्थियावत्तां
मोन्थियपभां मोन्थियकन्तां मोन्थियवन्नां मोन्थिय-
लेगां मोन्थियक्यां मोन्थिभिगारां मोन्थिक्कुडां
मोन्थिसिद्धां मोन्थुत्तरवाडिमगां ? , हंता अन्थि । ते
शं भते ! निमाणा के महालया पणत्ता, गोयमा !
जावतिण शं सूरिण उदेति जावहण शं च सूरिण
अन्थमेति एवतिया तिण्णवासेतरां अन्थेगतिरम्म
देवस्स एगे विक्रमे मित्ता, मे शं देवे ताण उक्किट्ठाण
तुरियाण ० जाव दिव्वाण देवगतीण वितीथयमाणे २,
० जाव एकाहं वा दुयाहं वा उक्कमेणं छम्मासा वितीवण्जा
अन्थेगतिरिया विमाणं वितीवहण्जा अन्थेगतिरिया विमाणं नो
वितीवण्जा, एमहालया शं गोयमा ! ते विमाणा पसत्ता,
अन्थि शं भते । विमाणां अचीणि अस्तिण्वत्तां तेहव ० जा
ष अन्थुत्तरवाडिमगां, हंता अन्थि, ते विमाणा के महाल-
ता पसत्ता?, गोयमा ! एवं जहा मोन्थी (माई) शि शवरं
एगतिरिया पंच उवामंतरां अन्थेगतिरम्म देवस्स एगे वि-
क्रमे मित्ता सेसं तं चैव । अन्थि-शं भते ! विमाणां का-
मां कामवत्तां ० जाव कामुत्तरवाडिमगां?, हंता अन्थि ते शं
भते ! विमाणा के महालया पणत्ता?, गोयमा ! जहा मोन्थी
शि शवरं मत्त उवामंतरां विक्रमे सेसं तेहव ॥ अन्थि शं
भते ! विमाणां विजयां वजयंतां जयंतां अपराजितां?,
हंता अन्थि, ते शं भते ! विमाणा के महालया?, गोयमा !
जावतिण सूरिण उदेह एयाइ नव उवामंतरां सेसं तं चै-

व नो चैव शं ते विमाणे बीइवण्जा एमहालया शं वि-
माणा पसत्ता समणाउमो ! । [सू० ६६]

‘ अन्थि शं भते ! ’ इत्यादि, अस्तीति निपातो बह्वर्थे, स-
न्ति-विद्यन्ते एभिनि वाक्यालङ्कारे, विमानानि-विशेषतः पु-
ण्यप्राणाभिमन्यन्ते तत्रतसौख्यानुभवेनानुभूयन्ते इति वि-
मानानि, तान्येव नामग्राहमाह-अर्थापि-अर्चिर्नामानि,
एयमर्चिरावर्त्तानि अर्चिःप्रभाणि अर्चिःप्रभाणि अर्चिर्वर्णा-
नि अर्चिलेश्यानि अर्चिर्वज्रानि अर्चिःशृङ्गाणि अ-
र्चिःसू (शि) एति अर्चिःकुटानि अर्चिरुत्तरावतंसकानि
सर्वसंख्या एकादश नामानि । भगवानाह-‘ हंता अन्थि ’
हन्तेति प्रत्ययधारणे अस्तीति निपातो बह्वर्थे सन्त्येवतानि
विमानानीति भावः । ‘ के महालया शं मित्यादि, किमहान्ति
क्रियप्रमाणमहत्त्वानि । शर्मित पूर्ववत् भवन्त ! तानि वि-
मानानि प्रकृतानि ?, भगवानाह-गोतम ! ‘ जाव य उण्ण
सूरा, ’ इत्यादि जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे सर्वाभ्यन्तरे
मण्डले वर्त्तमानः सूर्यो यावति क्षेत्रे उदेति यावति च क्षेत्रे
सूर्योऽस्तमुपयाति, एतावन्ति त्रीणि अवकाशान्तराणि,
उद्यास्तमितप्रमितमधिकृतं क्षेत्रं त्रिगुणमित्यर्थः अस्त्ये-
तद्-बुद्ध्या परिभाषनीयमेतद् यथैकस्य विषयित्तस्य
देवस्यैको विक्रमः स्यात् तत्र जम्बूद्वीपे सर्वोत्कृष्टे दिवसे
सूर्य उदेति सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि च शतं त्रिषष्ट्यधिकं
योजनानामेकस्य च योजनस्यैकविंशतिः पट्टभागा एतावन्ति
क्षेत्रे उक्तञ्च-‘ सीयालीसहस्रानां शतं शतं शतं शतं त-
वदी । इगवीससहस्राणां, ककडमाहम्मि पेच्छ नरा ॥१॥ ’
४७२६३, एतावत्येव क्षेत्रे तस्मिन् सर्वोत्कृष्टे दिवसेऽ-
स्तमुपयाति । तत एतत्क्षेत्रे द्विगुणीकृतमुद्यास्तापान्तरा-
लप्रमाणं भवति, तच्चैतावत्-चतुर्नवतिः सहस्राणि पञ्च
शतानि पट्टिस्त्यधिकानि योजनानामेकस्य, च योजनस्य
(च) षाचत्वारिंशत्पट्टभागाः २४४२६, एतावन्त्यगुणी-
कृतं यथोक्तविमानपरिमाणकरणाय देवस्यैको विक्रमः परि-
कल्प्यते । स चैवप्रमाण-‘ इ लक्षे व्यशानिः सहस्राणि
पञ्च शतानि अशीत्यधिकानि योजनानाम् एकस्य च योज-
नस्य पट्टभागाः षट् २८३४८० इति । ‘ मे शं देव ’ इत्यादि
स-विश्रुततो देवः तथा-सकलदेवजनप्रसन्नया उ-
त्कृष्टया त्वांगतया चपलया चगहया-शीघ्रया उज्जतया-
ज्वलन्त्या छुक्या दिव्यया देवगत्या, अमीषां पदानामर्थः प्रा-
ग्वद्भावनाय, व्यतिव्रजन् व्यतिव्रजन् जगन्त्यत एकाहं वा
द्वयहं वा यावदुत्कर्षतः परमात्मानं यावद् व्यतिव्रजन्-गच्छे-
त् । तत्रैव गमेन अस्त्येतद् यथैकं किञ्चन विमानं पूर्वोक्तानां
विमानानां मध्ये घ्यातव्रजेत्-अतिक्रामेत्, तस्य पारं लभेत्-
ति भावः । तथा अस्त्येतद् यथैकं विमानं न व्यतिव्रजन्,
न तस्य पारं लभेत् । उभयत्रापि जातावेकवचनं, ततोऽयं भा-
वार्थः-उक्तप्रमाणेनापि क्रमेण यथोक्तरूपयाऽपि च गत्या पर-
मात्मानां यावदधिकृतो देवो गच्छति तथापि, केषाञ्चिद्विमा-
नानां पारं लभेत् केषाञ्चित् पारं न लभेत् इति एतावन्महान्ति
तानि विमानानि प्रकृतानि हेधमण ! हेआयुमन् ! ‘ अन्थि शं
भते ! ’ इत्यादि, सन्ति भवन्ति ! विमानानि स्वास्तिकानि स्वस्ति-
कावर्त्तानि स्वस्तिकप्रभाणि स्वस्तिककाम्तानि स्वस्तिक-

वर्णानि स्वस्तिकलेश्यानि स्वस्तिकभुजानि स्वस्तिकशृ-
ङ्गाराणि स्वस्तिकशिष्टानि स्वस्तिककूटानि स्वस्तिकोत्त-
रावतंसकानि ? 'हंता अस्थि' इत्यादि, समस्तं प्राग्वत्,
नवरमत्र 'एवम्याह' पञ्च आवासंतराह' इति कण्ठ्यम्,
उदयास्तापान्तरालक्षेत्रं पञ्चगुणं क्रियत इति भावः । 'अ-
स्थि शं भंत !' इत्यादि, स्वस्ति भद्रम् ! विमानानि कामानि
कामावर्णानि कामप्रभाणि कामकान्तानि कामवर्णानि का-
मलेश्यानि कामभुजानि कामशृङ्गाराणि कामशिष्टानि का-
मकूटानि कामोत्तरावतंसकानि ? 'हंता अस्थि' इत्यादि
सर्वं पूर्ववत्, नवरमत्रोदयास्तापान्तरालक्षेत्रं समगुणं कर्त-
व्यं, शेषं तथैव । 'अस्थि शं भंत !' इत्यादि, स्वस्ति भद्रम् !
विजयवैजयन्तजयन्तापराजितानि विमानानि ? 'हंता अ-
स्थि' इत्यादि, प्राग्वत्, नवरमत्र 'एवम्याह' नव आवासं-
तराह' इति वक्तव्यं शेषं तथैव । उक्तञ्च—

"जावह उदैह मृगे, जायह सो अत्थमेह अवरेणं ।
तिय पण सत्त नवगुणं, काउं पत्तेय पत्तेय ॥ १ ॥
सीयालीसमहस्सा, दो य सया जायणाण तेवढा ।
इमयोससद्धिभागा, कक्कडमाहम्मि पच्छ नरा ॥ २ ॥
एयं दुगुणं काउं, गुणिज्जए तिपणसत्तमार्हि ।
आगयफलं च उं तं, कमपरिमाणं वियाणाहि ॥ ३ ॥
चत्तारि वि सक्कमहि, चंडादिगईहि जंति छम्मासं ।
तह वि य न जंति पारं, केसिं वि सुग विमाणाणं ॥ ४ ॥"
जी० ३ प्रति० १ उ० ।

विमाणपत्थड-विमानप्रस्तट-पुं० । विमानसम्बन्धिषु घनस-
मभागेषु, सौधमैशानयोश्चोद्देश विमानप्रस्तटा भवन्ति ।
सनन्कुमारमाहेन्द्रयोडांश्च, प्रललांके पट्, लान्तके पञ्च-
शुक्र चत्वारः, एवं सहस्रार आननप्राणतयोश्चत्वारः,
एवमार्गाच्युतयोश्चैवयकेवधस्तनमध्यमोपरमेषु त्रयः, अ-
नुत्तरं पु एक इति द्विर्वाष्टस्तं भवन्ति । स० ।

सर्वे वेमाणियाणं वासद्धि विमाणपत्थडा पत्थडगोणं
पणत्ता । [सू० ६२ ×]

'सर्वे' इति सर्वे वैमानिकानां देवविशेषाणां सम्बन्धि-
नो द्विर्वाष्टविमानप्रस्तटा-विमानप्रतराः प्रस्तटाग्रण प्र-
स्तटपरिमाणेन प्रक्षप्ता इति । स० ६२ सम० ।

साधुचर्याफलभाक्त्स्थानविशेषमाह—

बंभलोणं शं कप्पे छ विमाणपत्थडा, पणत्ता, तं जहा-
अरण, विरण नीरण निम्मले वितिमिरे विसुद्धे । [सू० ५१६]

'बंभलोण' इति पञ्चमंदवलोके षडेव विमानप्रस्तटाः प्र-
क्षमाः, आह च—'तेरस त्रारस ३ छ पंच ५, चेव ६ चत्तारि
चउसु कप्पेसु ॥ १ ॥ गोविज्जेसु तिय तिय, ३-३-३-एगो व
अणुत्तरं १ भये ।' इति १३-१२-६-५-१६-६-१-सर्वेऽपि
६० द्विर्वाष्टः । स० ४ सम० । तद्यथा—'अरजा' इत्यादि सुगम-
मेवाति । स्था० ६ टा० ३ उ० ।

विमाणपविभक्ति-विमानप्रविभक्ति-स्त्री० । आबलिकाप्रविष्टे
तरविभजं यस्यां प्रपथपञ्चनी सा विमानप्रविभक्तिः । अ-

ह्वाहाकालिकश्रुतभेदे, सा च द्विधा एकाऽल्पप्रन्थार्थी,
तथाऽन्या महाप्रन्थार्थी । अतः कृत्तिकाविमानप्रविभक्तिर्म-
हती विमानप्रविभक्तिरिति । पा० । न० । व्य० ।

सुद्धियाए शं विमाणपविभक्तीए तहए वग्गे चत्तालीसं
उदैसणकाला पणत्ता । (सू० ४० ×)

महालियाए शं विमाणपविभक्तीए पदमे वग्गे एकचत्ता-
लीसं उदैसणकाला पणत्ता । (सू० ४१ +) स०
४१ सम० ।

विमाणभवण-विमानभवन-न० । विमानाकारं भवने, "विमा-
णभवणं सुर्विणे पासह" विमानाकारं भवने विमानभवनम्,
अथवा देवलोकात् योऽधतरति तन्माता विमाने पश्यति, यस्तु
नरकात्तन्माता भवनमिति । म० ११ श० ११ उ० । कल्प० ।

विमाणवरपौडरीय-विमानवरपुण्डरीक-न० । विमानवरेषु
मध्येषु पुण्डरीकमिव, अत्युत्तमत्वात् । विमानोत्तम,
कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विमाणवाम-विमानवाम-पुं० । सुरलोके, आध० ३ अ० । भ० ।

सोहम्मे शं भंत ! कप्पे केवइया विमाणवासा
पणत्ता ? गोयमा ! वत्तीसं विमाणवाससयसहस्सा पणत्ता,
एवं ईमाणहसु अट्टावीसवारसअट्टचत्तारि एयाइं सयसह-
स्साइं पम्पासं चत्तालीसं छ एयाइं सहस्साइं आणए पाणए
चत्तारि आरणचुए तिप्पि, एयाणि सयाणि । एवं गाहाहिं
भाणियव्वं । (सू० १५० +) स० १५० सम० ।

वत्तीसट्टावीसा, वारस अट्ट चउरो सयसहस्सा ।

पभा चत्तालीसा, छव सहस्सा सहस्सारे ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पं, चत्तारि सयाऽऽरणचुए तिप्पि ।

सत्त विमाणसयाइं, चउसु वि एएसु कप्पसु ॥ २ ॥

एकारगुत्तरं ह-ट्टिमेसु मत्तुत्तरं मगं च मज्झिमए ।

सयमगं उवरिमए, पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ ३ ॥

(सू० ४३) म० १ श० ५ उ० ।

"सोहम्मे शं भंत ! कप्पे केवइया विमाणवासा पणत्ता-
त्ता ? गोयमा ! वत्तीसं विमाणवाससयसहस्सा पणत्ता"
एवमीशानादिष्वपि द्रष्टव्यम् । एतद्वाह—'एवं ईमाण-
हसु' इति 'एवं गाहाहिं भाणियव्वं' इति 'वत्तीस अट्टवीसा'
इत्यादिकाभिः पूर्वोक्तगाथाभिस्तदनुसारेणेत्यर्थः । प्रातः-
कल्पं भिन्नपरिमाणा विमानावासा भगिनचयारतद्वर्गोरुद्ध
वाच्यः 'जाव तेण विमाणे' इत्यादि यावत् पडिक्का, नवर-
मभिलाषभेदोऽयं यथा—'ईमाणे शं भंत ! कप्पे केवइया
विमाणवाससयसहस्सा पणत्ता, गोयमा ! अट्टावीसं वि-
माणवाससयसहस्सा भवंतीति मक्खाया । ते गं विमाणां
जाव पाडिक्का" एवं सर्वं पूर्वोक्तगाथानुसारेण प्रक्षपना-
द्वितीयपदानुसारेण च वाच्यमिति । (सू० १५०) स०
१५० सम० ।

सोहम्मीमाणेषु दोष कृपेसु सङ्घि विमाणा(ण)वाससय-
सहस्रा पण्यता । (सू० ६० ×)

'साट्ट' इति सौधमे द्वात्रिंशदीशाने आष्टाविंशतिविमान-
लक्षणाणि कृत्वा परिहस्तानि भवन्तीति । स० ६० सम० ।

ईसाणे णं कृपे अट्टावीसं विमाणावाससहस्रा प-
ण्यता । (सू० २८ ×) स० २८ सम० ।

मोहम्ममणकुमारमार्हिदेसु तिसु कृपेसु वावन्नं विमाणा-
वाससयसहस्रा पण्यता । (सू० ५२) स० ५२ सम० ।

सहस्रारे णं कृपे छ विमाणावाससहस्रा पण्यता ।
(सू० ११६ ×) स० ११६ सम० ।

मार्हिदे णं कृपे अट्ट विमाणावाससयसहस्रा पण्य-
ता । (सू० १३१) स० ।

लंतए कृपे पञ्चासं विमाणावाससहस्रा पण्यता ।
(सू० ५० ×) स० ५० सम० ।

विमाणावलिया-विमानावलिका-स्त्री० । आवलिकार्वावेष्टु
अवयकादिविमानेषु, प्रह्ला० २ पद ।

विमाणोववसुग-विमानोपपन्नक-पुं० । विमानेषु-सामान्यरू-
पेषूपपन्नो विमानोपपन्नकः । जी० ३ प्रति० ४ अचि० । अवय-
कानुत्तरलक्षणविमानोपपन्न कल्पातीति धैमानिकभेदः, स्था०
२ टा० २ उ० ।

विमाया-विमात्रा-स्त्री० । विविधा माया विमात्रा । सूत्र० १
श्रु० २ अ० । अनर्काविधमात्रायाम्, विशेष० ।

विमिस्म-विमिश्र-त्रि० । युक्तं, विशेष० । आचा० ।

विमुउल-विमुकुल-त्रि० । विकर्माने, न० । औ० । झा० ।

विमुक-विमुक्त-त्रि० । निःसंकेतः, आचा० २ श्रु० ४ चू० । लोभ-
हृषत्यक्तं, प्रश्न० ३ संब० द्वार । आचा० ।

विमुकसंधिवंधण-विमुकसन्धिवन्धन-त्रि० । श्रुतीकृतसन्धा-
नं, भ० ६ श० ३३ उ० । श्रुतीकृताङ्गसन्धानं, प्रश्न० १ आ-
भ० द्वार ।

विमुक्त-विमुक्त-त्रि० । विविधं मुक्तः । अनेकैः प्रकारैर्मुक्ते,
(" विमुक्ता हृन् जला " इत्यादिस्त्रयम् (७४) ' लोकाविजय '
शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ७२७ पृष्ठ व्याख्यातम् ।)

विमुक्तया-विमुक्ता-स्त्री० । धर्मोपकरणेष्वपि अमूर्च्छायाम्,
वश० ७ अ० ।

विमुक्ति-विमुक्ति-स्त्री० । मोक्षः, आचा० । विक्षेपः-चतुर्थचूडा-
रूपं विमुक्त्यध्ययनमारभ्यते । अस्य चायमाभिसम्बन्धः, इहा-
नन्तरं महाव्रतभावनाः प्रतिपादिताः, तद्विहायनित्य-
भावना प्रतिपाद्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्याध्यय-
नस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति । तत्रोपक्रमान्त-
र्गतमर्थोपकारं दर्शयितुं निर्युक्तिरुदाह—

अणिच्चे पव्वए रूपं, भुयगस्स तहा महासमुदे य ।

एए खलु अहिगारा, अज्झयणम्मी विमुत्तीए ॥३४२॥

अस्याध्ययनस्यानित्यत्वाधिकारः तथा पर्वताधिकारः
पुनः कर्त्याधिकारः तथा भुजगत्वगधिकार एवं समुद्रार्ध-
कारश्च इत्येते पञ्चाधिकाः आस्तांश्च यथायोगं सूत्र एव
भणित्वाम इति ।

गार्मान्पक्षे तु निक्षेपे विमुक्तिरिति नाम, अस्य च
नामादिनिक्षेपः उत्तराध्ययनान्तःपाति विमाणाध्ययनवदि-
त्यातिदष्टुं निर्युक्तिकार आह—

जो चेव होइ मुक्खो, सा उ विमुत्तिपगयं तु भावेण ।

देसविमुका साहु, सव्वविमुका भवे सिद्धा ॥ २४३ ॥

य एव मोक्षः सैव विमुक्तिः, अस्याश्च मोक्षवन्निक्षेप इ-
त्यर्थः । प्रकृतम् अधिकारं भावविमुक्त्येति । भावविमुक्ति-
स्तु देशसर्वभेदात् द्वेधा—तत्र देशतः साधूनां भवस्थकेवल-
पर्यन्तानां, सर्वविमुक्तास्तु सिद्धा इति, अष्टविधकर्मवच-
नार्नादिति ।

सुत्रानुगमे सूत्रमुच्चारयितव्यम् । तच्चदम्—

अणिच्चमावासमुविंति जंतुणो,

पलोपए सुच्चमिणं अणुत्तरं ।

विउस्मरे विन्नु अगारबन्धणं,

अभीरु आरंभपरिगहं चए ॥ १ ॥

आ धम्मन्यस्मिन्नित्यावासो—मनुष्यादिभवस्तच्छरीरं
वा तमनित्यमुप—सामीप्येन यान्ति—गच्छन्त जन्तवः—
प्राणिन इति, चतसृष्वपि गतिषु यत्र यत्रोत्पद्यन्ते तत्र त-
त्रानित्यभावमुपगच्छन्तान्यर्थः । एतच्च मौनोन्द्रं प्रवचनम-
नुत्तरं श्रुत्वा, प्रलोकयेत्—पर्यालोचयेद्, यथैव प्रवचनं—
नित्यत्वादिकर्माभाहृतं तथैव लक्ष्यते—दृश्यते इत्यर्थः । ए-
तच्च श्रुत्वा प्रलोक्य च विद्वान् व्युत्पज्जत्—परित्यजेत्
अगारबन्धन-गृहपाशं पुत्रकलत्रधनधान्यादिरूपम् । किम्भू-
तः सन् ? इत्याह—अभीरुः—सप्तप्रकारभयराहितः परीषदा-
पमर्गाप्रधुष्यश्च आरम्भं—सावद्यमनुष्ठानं परिग्रहं च समा-
द्याभ्यन्तरं त्यजेदिति ॥ १ ॥

साम्प्रतं पर्वताधिकारे—

तदागयं भिक्खुमणंतसंजयं,

अणेलिसं विन्नु चरंतमेसणं ।

तुदंति वायाहि अभिद्वं नरा,

संरहि संगामगयं व कुंजरं ॥ २ ॥

तथाभूतं साधुम्—अनित्यत्वादित्यासनोपेतं व्युत्पद्यगृह-
धनं त्यक्त्वाऽप्यपरिग्रहं, तथाऽनन्तेष्वेकान्द्रयादिषु सम्यग्
यतः संयतस्तम् अनीदृशम्—अनन्यमदृशं विद्वांसं-जिना-
गमगृहीतसारम् एषणायां चरन्तं-परिशुद्धाहारादिना वर्त-
यानं ताम्रवर्धभूतं भिक्षुं नराः—मिथ्यादृष्टय-पापोपहतत्मानः
वार्णिनः—असभ्यालापैः तुदन्ति—व्यथन्ते, पीडामुत्पादय-
न्तीत्यर्थः, तथा लोष्टप्रहारादिभिरभिव्रवन्ति च । कथमिति
दृष्टान्तमाह—अरैः समासगतं कुंजरमिव ॥ २ ॥

अपि च—

तदप्यगारेहिँ जणेहिँ हीलिय,

समदकासा करुसा उईरिया ।

तितिकखण नाणि अदुहुवेयसा,

गिरि व्व वाएण न संपवेयण ॥ ३ ॥

तथाप्रकारैः—अनार्थप्रायैर्जनैः हीलितः—कथं?, कथं?, यतस्तैः परावर्त्तनीयाः सशब्दाः—साकोशाः स्पर्शाः—शीतो-
ष्णादिका दुःखोत्पादका उत्-प्रायद्वयनरिता-जनिताः कृता
इत्यर्थः, तांश्च स मुनिर्वेध हीलितोऽपि तितिकखण—सम्यक्
सहन्, यतोऽसौ ज्ञानी—पूर्वकृतकर्मण एवायं विपाकानुभव
इत्येवं मन्यमानः, अदुहुवेयसा—अकलुषान्तःकरणः सन्
न तैः संग्रहेपेत-न कम्पते गिरिरिव घातेनति ॥ ३ ॥

अधुना रूप्यदृष्टान्तमधिकृत्याह—

उवेहमाणे कुसलेहिँ संवसे,

अकंतदुक्खी तसथावरा दुही ।

अलूमण मव्वसहे महामुणी,

तहाहि से सुम्मणणे समाहिण ॥ ४ ॥

उवेहमाणः—परीषद्दोषसर्गात् सहमान इष्टानिष्टविषयेषु पो-
षेक्षमाणो—माध्यस्थ्यमवलम्ब्यमानः कुशलः—शीतार्थः सह सं-
वसेदित् । कथम्?, अकान्तम—अनामयेन दुःखम्—अ-
ज्ञानाविवर्त्तनीयं तद्विद्यते यथा अन्तस्थाचरणां तान् दुःख-
मन्त्रसंस्थाचारान् अल्पयन्-अपगतापयन् पिष्टिताश्रयकारः
पृथ्वीयन् सर्वसहः—परीषद्दोषसर्गाद्विष्णुः महामुनिः—स-
ज्यग जगन्त्रयस्य भाववेत्ता तथा ह्यसौ सुधमण इति समा-
च्यतः ॥ ४ ॥

किञ्च—

विउ नए धम्मपयं अणुतरं,

विणीयतणस्स मुणिस्स भायओ ।

समाइयस्सऽग्निनिहा व तेयसा,

तवो य पन्ना य जसो य वहुइ ॥ ५ ॥

विद्वान्—कालज्ञः नतः—प्रणतः प्रह्वः, किं तत्?—धर्मपत्र-
म्—क्षान्त्यादिक, किंभूतम्?—अणुतरम्—प्रधानमित्यर्थः,
तस्य चैवंभूतस्य मुनेर्विगतकृष्णस्य ध्यायतो धर्मध्याने
समाहितस्य—उपयुक्तस्याग्निशिखावत्तजसा ज्वलन्तस्तपः
प्रकाशशब्दं वर्जित इति ॥ ५ ॥

तथा—

दिमो दिमंऽणंतजिणेण ताइणा,

महव्वया खमपया पवेइया ।

महागुरु निस्सयरा उईरिया,

तमेव तेउ ति दिमं पमामगा ॥ ६ ॥

दिशो दिशामति—सर्धास्त्व्येकेन्द्रियादिषु भावदिषु क्षेम-
पदानि—रक्षणस्थानानि प्रवेदितानि—प्ररूपितानि, अनन्त-
श्चासौ ज्ञानात्मतया नित्यतया वा जिनश्च—रागद्वेषजय-
३०६

नादनन्तजिनस्तेन, किंभूतानि प्रनानि ?—महागुरुणि-
कापुरुषैर्दुर्वहम्वात् निःस्वकराणि—स्व-कर्मानादिसम्बन्धा-
सत्त्वपनयनसमर्थानि निःस्वकराणि उदीरितानि—आविष्कृता-
नि तेजस इव तमोऽपनयनान्निदिशं प्रकाशकानि । यथा—ते-
जस्तमोऽपनीयोध्वोर्धास्तिर्यक् प्रकाशं एवं तान्यपि कर्म-
तमोऽपनयनहेतुन्यान्निदिशं प्रकाशकानीति ॥ ६ ॥

मूलगुणानन्तरमुत्तरगुणाभिधिस्तयाऽऽह—

सिएहिँ भिक्खु अभिए परिच्वए,

असज्जमित्थीसु चइज पूयणं ।

अणिस्सिओ लोममिओ तहा परं,

न मिअई कामगुणेहिँ पंडिए ॥ ७ ॥

सिताः—वस्त्राः कर्मणा—गृहपाशेन गगद्वेपादिनिबन्धनेन वे-
ति गृहस्था अन्यनीयिका वा, न. आसनः—अयजः—तैः सा-
जं सक्रमकुर्वन् भिक्षुः परिचजेत्—संयमानुष्ठायी भवेत् ।
तथा स्त्रीषु अमजन्—सक्रमकुर्वन् पूजनं त्यजेत्,
न सत्काराभिलाषी भवेत् । तथा अनिधितः—असंबन्ध-
इहलोके—अस्मिन् जन्मानं तथा परलोके—स्वर्गादायिते,
पदेभूतश्च कामगुणः—मनोऽशब्दादिभिः न मायन्त—न
तोल्यान्त न स्वीक्रियन् इति याचन्, परिहृत—कटुवि-
पाककामगुणदर्शयति ॥ ७ ॥

तहा विमुक्कस्म परिचचारिणो,

धिईमओ दुक्खसमस्स भिक्खुणो ।

विमुज्झई जंसि मलं पुरकडं,

समीरियं रूपमलं व जाइणा ॥ ८ ॥

तथा—नेन प्रकारेण मूलोत्तरगुणधारित्वेन विमुक्ते—निस्स्व-
जस्तस्य, तथा परिज्ञानं परिज्ञा—सद्मार्गद्वेषकस्तया चरि-
तुं शीलमस्त्यात् परिज्ञाचारी ज्ञानपूर्व क्रियाकारी तस्य,
तथा धृतिः—समाधानं त्वयमे यस्य स धृतिमांस्तस्य, दुः-
खम्—असातावदनीयाद्यस्तदुदीर्णं सम्यक् क्षमन्—सहन्,
न वैक्लव्यमुपयानि, नापि तदुपशमार्थं वैद्योपधादं सृगयन्,
तदेवंभूतस्य भिक्षोः पृषोपात्तं कर्म विशुध्यति—अपग-
च्छति । किमिव ? समीरितं—प्रेरितं रूप्यमलमिव ज्योतिषा-
आपन्नंति ॥ ८ ॥

साम्प्रतं भुजङ्गत्वगधिकारमधिकृत्याह—

से हु(ह)परिस्सामयम्मि वट्ठई,

निराममे उवरयमेहुणा चरे ।

भुयंगमे जुअतयं जहा चए,

विमुच्चई से दुहसिअ माहणे ॥ ९ ॥

स—एवंभूतो भिक्षुर्मूलोत्तरगुणधारी पिण्डेपणाध्ययना-
र्थकगोचरः, परिज्ञासमये वर्तन्ते, तथा निराशंसः—ए-
हिकामुष्मिकाशंस्मरहितः तथा मैथुनादुपरतः, अस्य चो-
पलक्षणत्वात्परममहाप्रनधारी च, तदेवंभूतो भिक्षुर्यथा स-
पः कञ्चुकं मुक्त्वा निमेलीभवति एव मुनिर्वाप दुःखश-
ब्दात्—नरकादिभवादिमुच्यन्त इति ॥ ९ ॥

समुद्राधिकारमाधिकृत्याह—

जमाहु ओहं सलिलं अपारयं ,

महासमुद्रं व भुयाहि दुत्तरं ।

अहे यं परिजाणाहि पंडिह ,

से(ह) हु मुणी अंतकडे ति वुच्चई ॥ १० ॥

यं—संसारं समुद्रमिव भुजाभ्यां दुस्तरमाहुस्तार्थक्यतो गणधरादयो वा , किम्भूतम् ?—आघकणं , तत्र द्रव्यौघः सलिलप्रवेशो भावौघ आस्रयद्वाराणि , तथा मिथ्यात्वाद्यपारसलिलम् , इत्यनेनास्य दुस्तरत्वे कारणमुक्तम् । अर्धेन संसारसमुद्रमेवेभूतं कर्पाक्षया सम्यग ज्ञानाहि , प्रत्यास्थानपारक्षया तु पारहर पण्डितः—सदसद्विवेकः । स च मुनिरेवेभूतः कर्मणोऽन्तर्दुच्यते ॥ १० ॥

अपि च—

जहा हि बद्धं इह माणवेहिं ,

जहा य तेमि तु विमुक्ख आहिह ।

अहा तहा बन्धविमुक्ख जे विऊ ,

से (ह) हु मुणी अंतकडे ति वुच्चई ॥ ११ ॥

यथा—येन प्रकारेण मिथ्यात्वादिना बद्धं कर्म—प्रकृतिस्थित्यादिनाऽऽत्मसांकृतम् इह—अस्मिन् संसारे मानवः—मनुष्येति , तथा यथा च सम्यग्दर्शनादिना तेषां कर्मणां विमोक्ष आख्यातः इत्येवं याथातथ्येन बन्धाविमोक्षयोर्थः सम्यग्वेत्ता स मुनिः कर्मणोऽन्तर्दुच्यते ॥ ११ ॥

इममि लोण पण य दोसु वि ,

न विजई बंधण जम्म किंचि वि ।

से (ह) हु निगलंबणमप्पइट्टिण ,

कलंकलीभावपहं विमुक्ख ति वेमि ॥ १२ ॥

अस्मिन् लोके परत्र च द्वयोर्गण लोकयोर्न यस्य बन्धनं किञ्चनास्ति स निगलम्बनः—एतिकासुप्रकाशसार्गाहः तः अप्रतिष्ठितः—न कचिन्प्रतिबद्धोऽशरीरी वा स एवेभूतः कलंकलीभावात्—संसारगर्भादिपर्यटनादमुच्यते ब्रवीमीति पूर्ववत् । उक्ताऽनुगमः । आचा० २ श्रु० ४ चू० । आचा० कस्य द्वितीयधृतस्कन्धस्य षोडशेऽध्ययने , स० । आचा० । नि० चू० । आच० । विमुच्यते प्राणी सकलबन्धनभ्यां यथा सा विमुक्तिः ॥ १२ ॥ गौरीहिसायाम् , प्रश्न० १ संव० द्वार । बन्धदशानामष्टमं अध्ययनं , स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विमुह—विमुख—त्रि० । निगलेत्ते , विशे० । विमुखस्यादेरभावाद् विमुखम् । भ० २ श० २ उ० ।

विमुहया—विमुहता—स्त्री० । वैमुख्ये , पा० ४ विष० ।

विमुहीकय—विमुखीकृत—त्रि० । विगजितं , प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

विमोइ(चि)प—विमोचित—त्रि० । व्यवस्थानाञ्जलिते , वृ० ३ उ० ।

विमोक्ख—विमोक्ष—पुं० । परित्यागे , आचा० १ श्रु० ८ अ० १ उ० । निसर्गे , विशे० ।

विमोक्षस्य निक्षेपं त्वीकानुमियुक्तिकार आह—

नामं ठवण विमुक्खो , दवे त्विसे य काले भावि य ।

एसो उ विमुक्खस्स , निक्खेवो छव्विहो होइ ॥ २५८ ॥

नामविमोक्षः स्थापनाविमोक्षो द्रव्यविमोक्षः क्षेत्रविमोक्षः कालविमोक्षो भावविमोक्षश्चेत्येवं विमोक्षस्य निक्षेपः षोडश भवतीति गाथासमासार्थः ।

व्यासार्थप्रतिपादनाय तु सुगमनामस्थापनाव्युदासेन द्रव्यादिविमोक्षप्रतिपादनद्वारेणाह—

दव्वविमुक्खो नियता—इएसु खितम्मि चारयाईसु ।

काले चेइयमहिमा—इएसु अण्णायमार्इओ ॥ २५९ ॥

द्रव्यविमोक्षो द्वेषा—आगमतो , नोऽआगमतश्च । आगमस्तो ज्ञाना , तत्र चानुपयुक्तः , नो आगमतस्तु क्षरीरभक्ष्यक्षरीरव्यतिरिक्तो निगडादिकेषु विषयभूतेषु यो विमोक्षः स द्रव्यविमोक्षः । सुख्यत्ययेन वा यश्चम्यथे सप्तमी , निगडादिव्यो द्रव्येभ्यः सकाशाद्विमोक्षो द्रव्यविमोक्षः , अपरकारकवचनसम्बन्धस्तु स्वयमभ्युह्याऽऽयोज्यः । तद्यथा—द्रव्येण द्रव्यात् संचित्तान्नित्तमित्याद्विमोक्ष इत्यादि , क्षेत्रविमोक्षस्तु यस्मिन् क्षेत्रे चारकादिके व्यवस्थितो विमुच्यते , क्षेत्रज्ञानाद्वा यस्मिन्वा क्षेत्रे व्याप्यते स क्षेत्रविमोक्षः । कालविमोक्षस्तु चैत्यमहिमादिकेषु कालेष्वानाघातादिघोषणापादितो यावन्तं कालं मुच्यते यस्मिन्वा कालं व्याख्यायते सोऽभिधीयत इति गाथार्थः ।

भावविमोक्षप्रतिपादनायाह—

दुविहो भावविमुक्खो , देमविमुक्खो य सव्वमुक्खो य ।

देसविमुक्खा साह , सव्वविमुक्खा भवे सिद्धा ॥ २६० ॥

भावविमोक्षो द्विधा—आगमतो , नोऽआगमतश्च । आगमतो ज्ञाना तत्र चोपयुक्तः , नोऽआगमतस्तु द्विधा—देशतः , सर्वतश्च । तत्र देशतोऽप्यगतसम्यग्दृष्टीनामाद्यकषायचतुष्कक्षयोपशमाद् देशधिरतानामाद्याष्टकषायक्षयोपशमाद्भवति , साधूनां च द्वादशकषायक्षयोपशमात् क्षपकक्षयो च यस्य आवन्मात्रं क्षीणे तस्य तत्क्षयाद् देशविमुक्ततयतः साधवो देशविमुक्ताः । भवस्थकथालिनोऽपि भवोपग्राहसद्भावाद्देशविमुक्ता एव , सर्वविमुक्ताश्च सिद्धा भवेयुर्गति गाथार्थः ।

ननु बन्धपूर्वकत्वान्मोक्षस्य निगडादिमोक्षयद्वित्याशङ्क्यथच्छेदार्थं बन्धाभिधानपूर्वकं मोक्षमाह—

कम्म य दवेहिं समं , संजोगो होइ जो उ जीवस्स ।

सो बन्धो नायव्वो , तस्स विमोगो भव मुक्खो ॥ २६१ ॥

कर्मद्रव्यैः कर्मवर्गणाद्रव्यैः समं—सार्वभौमः संयोगो जीवस्य सम्यग्बन्धः प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशरूपो बद्धस्पृष्टनिधत्तनिकाचनावस्थश्च ज्ञानव्यः । तथैकैका ह्यात्मप्रदेशोऽनन्तानन्तैः कर्मपुद्गलैर्बद्धः , बध्यमाना अप्यनन्तानन्ता एव , शेषाणामप्रदक्षयोरप्यत्यात् । कथं पुनश्च प्रकारं कर्म यच्चात्ताति चेद् ? , उच्यते—मिथ्यात्वोदयादिति । उक्तं च—“ कहं यं भेत ! जीवा अट्ट कम्मपगडीओ बंधति ? , गोयमा ! शाणावरणज्जस्स कम्मस्स

उत्पत्तं दृष्टिणावरणितं कर्म निवृत्तमिति, वृत्तमोह-
निवृत्तस्य कर्मस्य उत्पत्तं मिच्छति त्विच्छति, मि-
च्छतेण उत्पत्ते, एवं खलु जीवे अदु कर्मपगङ्गीयां व-
धर" यद्विधा-" त्वेहमुत्पिप्रगस्त-स्व रेणुओ लग्गाई जहा
अमे । तद् रागदोषेणहा-लियस्स कम्मं पि जीवस्स ॥ १ ॥"
इत्यादि, तस्यैवभूतस्याष्टप्रकारस्य कर्मणः आसन्ननिरो-
धात् तपसाऽपूर्वकरणक्षपकश्रेणिप्रक्रमेण शैलशयनस्थार्था
याऽसौ वियोगः—क्षयः स मोक्षो भवेदिति गाथार्थः ।
अस्य च प्रधानपुरुषार्थत्वात् प्राग्धासिधागमनानुष्ठा-
नफलत्वात् तीर्थिकैः सह विप्रतिपत्तिसङ्गावाच्च यथाव-
स्थितमव्यभिचारिमोक्षस्य स्वरूपं दर्शयितुमाह । यद्विधा-
वृत्त्यै कर्मवियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपमभिहितम्, साम्प्रतं
जीववियोगोद्देशेन मोक्षस्वरूपं दर्शयितुमाह—

जीवस्स अत्तजणिए-हि चेव कम्मोहि पुव्ववदस्स ।

सम्बन्धिवेगो जं ते-ख तस्स अह इत्तिगो मुक्खो॥२६२॥

जीवस्यासंबन्धप्रवेशात्मकस्य स्वतोऽनन्तज्ञानस्वभापस्या
स्मृतैव-मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगपरिणतेन जनिता-
नि वद्धानि यानि कर्माणि तैः पूर्ववद्भ्रम्यानादिवन्धवजस्य
प्रवाहाऽपक्षया तेन कर्मणा सर्वविधैकः-सर्वोभावरूपतया
यो विच्छेदस्तस्य-जन्तोः, अथेत्युपप्रदर्शने एतावन्मात्र एव-
मोक्षा नापरः-परपरिकल्पितो निर्वाणप्रदीपकल्पादिक इति
गाथार्थः ।

उक्तो भावविमोक्षः । स च यस्य भवति तस्यावश्यं भ-
क्तपरिष्कारमरणत्रयान्यतरेण मरणेन भाव्यं, तत्र कार्य-
कारणोपचारात् तन्मरणमेव भावविमोक्षो भवतीत्येतत्प्र-
तिपादयितुमाह—

भक्तपरिष्ठाङ्गिणि, पायवगमणं च होइ नायव्वं ।

जे मरइ चरिममरणं, भावविमुक्खं वियाणाहि॥२६३॥

भक्तस्य परिष्ठा भक्तपरिष्ठाः अतश्च भक्त्यर्थः, तत्र त्रिविधच-
तुर्विधाद्वारनिवृत्तमान् संप्रतिकर्मशरीरो धृतिसेहननवान्
यथा समाधिर्भवेत्तथा अनशने प्रतिपद्यते, तथैकं प्रवेशे
मरणमिदंमरणमिदं चतुर्विधाद्वारनिवृत्तिसवरूपं विशिष्टसं-
हननवतः स्वतः पयोद्वर्त्तनाद्विधायुक्तस्यावगन्तव्यम् । तथा
परित्यक्तचतुर्विधाद्वारस्यैवाधिकृतस्तेष्वन्यतरेण चेष्टान्त-
रमधिकृत्यैकान्तनिष्प्रतिकर्मशरीरस्य पादपश्येवोप-सामी-
प्येन गमने-वर्त्तने पादपापगमनमेतच्च ज्ञातव्यं भवति ।
यो हि भवतिद्विकथमरम्—अन्तिमं मरणमाश्रित्य प्रियते
स एतत्पूर्वोक्तत्रयान्यतरेण मरणेन प्रियते, नान्येन वैहा-
नसाविना बालमरणेनेत्येतच्चानन्तरोक्तं मरणं चेष्टाभिदोषा-
धिविशेषात् त्रैविध्यमनुभवद्वयापमोक्षं विजानीहीति गा-
थार्थः ॥ आत्मा० १ अ० ८ अ० १ उ० । ('मरण' शब्दोऽस्मि-
न्नेव भागे ११३ पृष्ठे मरणमेवा इदमध्ययने च व्याख्यातम् ।)

विमोक्षण-विमोक्षण-न० । अष्टविधकर्मणः पृथक्करणे, उ-
त्त० ८ अ० । विमोक्षके, सूत्र० १ अ० ८ अ० । कर्मबन्धनान्मु-
क्तिकरणे, उत्त० २६ अ० ।

विमोयग-विमोचक-त्रि० । अप्रपन्नतरि, सूत्र० १ अ० ६ अ० ।
विमोयणा-विमोचना-त्रि० । त्याजने, सूत्र० १ अ० १३ अ० ।
आ० ।

विमोयतर-विमोच्यतर-त्रि० । त्याज्यतरे, स्था० २ डा० १ उ० ।
विमोह-विमोह-पुं० । विगतो मोहो येषु येषां वा येभ्यो वा ।

आत्मा० १ अ० ८ अ० ८ उ० । अज्ञानगदितेषु, उत्त०
५ अ० । अनुत्तरावपानिनो विमोहाः । मोहसमुत्थेषु परीष-
होपसर्गेषु प्रादुर्भूतेषु विमोहो भवेत्तान् सम्यक् सहेतुति
यत्राभिधीयते स विमोहः । स्था० ६ डा० ३ उ० । आत्मा-
राक्षप्रथमभूतस्कन्धस्य सत्तमे अध्ययने, स० ६ सम० । आ-
व० । उत्त० । विमोहा इवाह्येष्वदिमोहनीयाव्ययतया वि-
मोहाः । अथवा—मोहो द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । द्रव्य-
तोऽन्धकारो, भावतश्च—मिथ्यादर्शनादिः । स द्विविधाऽपि
सततरत्नोद्योतितत्वेन सम्यग्दर्शनस्यैव च तत्र संभवेन
विगतो मोहो येषु ते विमोहाः । उत्त० ५ अ० । आत्मा० ।

विमोहिता-विमोह-अव्य० । मोहमुत्पाद्येत्यर्थे, भ० १० श० ३
उ० ।

विमो-वेदमन्-न० । वसन्तो, ध० ३ अधि० ।

विमोअणिज-विस्मयनीय-त्रि० । "वात्तरीयानीय—तीय
कृधं अः" ॥ ८ । १ । २४ ८ ॥ इति यस्य द्विरुक्ता जकारो वा ।
विस्मयविषय, प्रा० १ पाद ।

विमोह-विस्मय-पुं० । "पद्म—इम-स्म-स्म-ह्यां म्हः" ॥ ८ ।
२ । ७४ ॥ इति स्मभागस्य मकाराक्रान्तो हकारः । प्रा० । आ-
ध०, आव० ४ अ० । मयाऽप्राप्तपूर्वमिदमित्येवंप्रमाणं,
पञ्चा० ३ विव० । अनु० ।

विमोह-स्मृ-धा० । स्मरणे, "स्मरंभर-भूर-भर-भल-लड-वि-
मोह-सुमर-पयर-पमुहाः" ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति स्मरन्तेवि-
मोहादेशः । विमोहः । स्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विस्मृ-धा० । विस्मृता, "विस्मृः पमुह-विमोह-वीसराः"
॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति विस्मरन्तेविमोहादेशः । विमोहः ।
विस्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विमोहावण-विस्मापन-न० । बालस्मरणे, पं० अ० ५ द्वार ।
आश्चर्यकुहकपराक्षेपकरणे, नि० अ० ।

जे भिक्खू अप्पाणं विमोहावेइ विमोहावंतं वा साइज्जइ । १७० ।

जे भिक्खू परं विमोहावेइ विमोहावंतं वा साइज्जइ । १७१ ॥

विस्मयकरणं विमोहावणा । आश्चर्य कुहकपराक्षेपकरण-
मित्यर्थः ।

गाथा—

विमोहावणा उ द्विधा, अभूयपुव्वा य भूयपुव्वा य ।

विजा तवइदजालिय, निमित्तवयणादिसुं चेव ॥५८॥

विजाए मनेण वा तवाललीए वा इदजालेण वा ना-
माणागतपहृष्येण वा निमित्तवयणेण आदिमहातो
अनज्जाणपादलेवजोगेण वा, अहवा यथेण मरहद्वयदि-
यकुहव्यगोक्षयकीरुहकसंभवानीयाण य कुहिकरणे । इमं अ-
भूतपुव्वाण भूतपुव्वाण य वक्खाणं ।

गाथा—

जो जेण अकयपुव्वा, अस्सुयपुव्वा अदिदुपुव्वा वा ।

सा होतऽभूयपुव्वा, तच्चिवरीया भवे भूता ॥ ५६ ॥

जेण पुरिसण जो विज्जामंतजोगइंदजालादियापयो-
गो अप्पणा अकयपुव्वो अकय वा कज्जमाणो न विट्ठो
असुतो वा सो तस्स अभूतपुव्वो भज्जति, तच्चिवरीतो पुण
जो सयंकनो विट्ठो सुतो वा सो भूतपुव्वो भज्जति । एत्थ
संभूतं चउलहुं, असंभूतं चउगुहं, तस्मिंसे अतीतिं चउलहुं,
प्फुण्णजागतेसु चउगुहं ।

एत्थ निमित्तवयणे असंभूते इमे उदाहरणे

गाथा—

दिव्यं अच्छेरं वि-म्हओ य अतिसाहसं ।

अतिसओ य फतोसे, गाउं जे किं सुहं गातुं ॥ ६० ॥

हो जणा मिलउं कित्तियादियाण सत्तगहं गुणवत्ताणं
इमे गाम संगारं करेति । अच्छेरं विम्हतां अनिसाहसं
अतिसतो कतो । स गातुं जे किं गाहिं त्ति किमुहं गाउं
एवं मत्तादि अगुराहादि धणिद्वादि, एवं संगारं करिन्ता
बुज्जगमज्जे एव भासात्त-जा जं सत्तवीसाणं तत्त्वत्ताणं
अनेतरं छिवति तमहं जाणाहिं, तं पगेक्खं कानुं छिक्कं ।
इतरां संगारमाहु भगवति-जदि पुव्वयदाने तो पुव्वा म-
हा महोद्विआ अतो दिव्यं नाणं ताहं जाणतिजिया एवं
अअस्मि वि संगारं नाम उक्कित्तिं जाणति । एवं सत्त्वणकलत्तं
जाणति ।

गाथा—

एत्तो एगतरेणं, विम्हितकरणेन सक्कसंनेणं ।

अप्पपरं विम्हाहि, सो पावति आणमादीणि ॥ ६१ ॥

विज्जामंतादिषा एगतरेण विम्हावंतस्स आणादिया
य इमे दासा ।

गाथा—

उम्मायं पावेज्जा, तददुजाएण पडिणिणं स्वित्तं ।

अत्तं व परं कुज्जा, तव शिञ्चहणं व माया य ॥ ६२ ॥

एगिंसं मया कर्तानं सयमेव दित्तचित्तो भवेज्जा, तं वा वि-
म्हावणकरणदं जाएज्जा । दिक्खं अदिगगणं अदिज्जेने पडिणि-
तो । एतो वा विम्हावितो स्वित्तचित्तो भवति । विज्जाजीवण
प्पयंगेण य तवो णिञ्चहति-विक्कलीभवतीत्यर्थः । असंभूतं
य मायाकरणं मुत्ताधादां य । जम्हा एन दासा तम्हा णो वे-
म्हाविज्जा ।

इमेहि कारणाहिं विम्हावेज्जा । गाथा—

असिंवे ओमोयरिण, रायहुंदु भए व गेलणे ।

अद्दागुरोहए वा, जयणाए विम्हावेज्जा ॥ ६३ ॥

असिंवेअवयणयणेण विम्हावेज्जा, अद्दा असिंवे ओमे य अ-
प्पचंनो विम्हावेज्जा, रायहुंदु भए य आउंटाणाणिमिंसं विम्हा-
वेज्जा, गेलणं आउंटाणऽद्दा आसहद्दा वा राधमअद्दाणंसु धि अ-
पुउवणाणादिगाणि बहुकारणाणि आविक्कज्जणं विम्हावेज्जा ।
तं च अथणात्तं । सा इमा—पुव्वं मतेण पण्णादिजयणा वा

जाहं चउलहु पत्तो, ताहे विम्हावेज्जा । नि० सू० ११ उ० ।
विम्हावित-विस्मापयन्-त्रि० । विस्मापके, इन्द्रजालानि,
स्था० ४ डा० ४ उ० । पं० व० । ('पर्वविम्हावण' शब्दे पञ्चम-
भागे ५४८ पृष्ठे ५० व्याख्यातः ।)

विय-विट्-पुं० । विट्न्तोनि विदः । विट्ठि, आ० म० १ अ० ।
विदितंयच्च, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । भावे किप् । विद्वाने,
स्था० ५ डा० ३ उ० ।

अविच-अव्य० । समुच्चयार्थे, अपि वेत्यव्ययद्वयस्थाने वि-
यशब्दः समुच्चयार्थः । जी० १ प्रति० ।

व्यय-पुं० । विगमे, स्था० ५ डा० ३ उ० ।

वियइ-विगति-स्त्री० । मरणे, स्था० ।

एगा वियती । (सू० २३)

'वियह' त्ति विगतिविगमः, सा त्रैकोत्पादवृत्तिरिति विकृति-
विगतिरित्यादिद्वयाभ्यास्तन्मप्युपचितमायोज्यम्, अस्माभि-
स्तु उत्पादमूत्रानुगुण्यतां व्याख्यातमिति ॥२३॥ स्था० १ डा० ।
विकृति-स्त्री० । विकारं, पि० । ('विगह' शब्देऽस्मिन्च भागे
विशेषः) ।

वियंग-विग(कु)ताङ्ग-त्रि० । विगतकर्णनासाहस्ताद्यङ्गे, का० १
ध्रु० १४ अ० । प्रश्न० ।

वियंजिय-व्यञ्जित-त्रि० । अभिव्यक्तीकृतं, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।

वियंति-व्यन्ति-स्त्री० । विशेषणान्तिव्यन्तिः । अन्तर्किया-
याम्, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ४ उ० ।

वियंतिकारय-व्यन्तिकारक-पुं० । विशेषणान्तिव्यन्तिरन्त-
क्रिया तस्याः कारकः । आचा० १ ध्रु० ८ अ० ४ उ० । क-
र्मस्यविधायिनि, आचा० १ ध्रु० ८ अ० ५ उ० ।

वियंभिय-विजृम्भित-त्रि० । प्रबलीभूते, का० १ ध्रु० १ अ० ।
विष्टुताकृतायाम्, का० १ ध्रु० ६ अ० । विस्फुरते, प्रश्न०
३ आध० द्वार ।

वियकिल-विचकिल-पुं० । वनस्पतिविशेषे, आचा० १ ध्रु०
१ अ० ५ उ० ।

वियक्क-वितर्क-पुं० । विकल्पे, स्था० ४ डा० १ उ० । जडे,
आनु० । मीमांसायाम्, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । प्राकृते स्त्री-
त्वमपि । डा० २१ डा० । ('सप्तविंशतिवितर्का इति 'मिसा'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे व्याख्याताः ।)

वियक्कज्जाण-वितर्कध्यान-न० । कथं गज्यादि ग्रहीष्ये इति
यिन्तामाध्याने नन्वराज्यं जिघृक्षोश्चाणक्यस्येव बुद्धाने,
आनु० ।

वियक्खण-विचक्षुण-पुं० । विविधमाख्याति-कथयतीति वि-
चक्षुणः । परिहृतं, वश० ६ अ० । विदुषि, वश० ५ अ० १ उ० ।
पा० । उक्त० । निविधे सर्वेषु विस्तु पश्यति, ओघ० । घ० ।

वियक्षा-विगतार्चा-स्त्री० । विगतस्य-विगमवतो जीवस्य,
मृत्तव्यस्यर्थः अर्चा—शरीरं विगतार्थः । विगतिमज्जी-
वशरीरे, स्था० १ डा० ।

विचर्चा-स्त्री० । विशिष्टोपपत्तिपद्धतौ, विशिष्टभूतार्थां च ।

एगा विषया । (सू०-२४)

एका विगताया विचर्या वा सामान्यात् । स्था० १ डा० ।

वियङ्-व्यावृत्त-त्रि० । निवृत्ते, अपगते, म० १ श० १ उ० । स० ।

विवर्त्त-पुं० । कारणविकारेण वस्तुजन्मनि, डा० १० डा० ।

("परिणामा विचर्यते जीवस्तु न कदाचन" इति 'जोग' शब्दे चतुर्थभागे १६२१ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम् ।)

वियङ्कुल-व्यावृत्तकुल-पुं० । व्यावृत्तं निवृत्तमपगतं कुलं

शठवमावरणं वा यस्यासी व्यावृत्तकुलः । केर्वालानि, म० १

श० १ उ० । स० । कल्प० । "वियङ्कुलमात्र" व्यावृत्तकुलः

ह्यादयनीति ह्या-धातुकमांभिधीयते, ज्ञानावरणावि,

तद्वन्धयोग्यतालक्षणं भावाधिकार इति असत्यस्मिन् क-

र्मयोगाभावात् । अत एवाहुरपरे-असहजाऽविद्यति, व्या-

वृत्तं कुलं येषां ते तथाविधा इति विग्रहः, नास्तीणे

संसारोऽपवर्गः स्त्रीणे च न जन्मपरिग्रह इत्यसत् । हेतु-

भावेन सदा तदापत्तेः । न तीर्थनिकारो हेतुः, अविद्या-

भावेन तत्संभवाभावात्, तद्भावे च कुलस्थास्ते, कुतस्ते-

षां कवलमपवर्गो वेति भावनीयमतम् । न चान्यथा भव्यो-

रुद्धेन संसारशून्यतत्त्वसदालम्बने आद्यम्, आनन्त्येन भ-

व्यावृत्तवासिद्धेः । अनन्तानन्तकस्यानुच्छेदरूपत्वाद् अन्यथा

सकलमुक्तिभावेन संसारविषयदुपचरितसंसारभाजः सर्वसंसा-

रिणः इति बलादापद्यते । अनिष्टं चैतदिति । व्यावृत्तकुलान

इति ॥ २६ ॥ ल० ।

वियङ्भोज(ण)-व्यावृत्तभोजिन्-त्रि० । व्यावृत्तं सर्वे भुक्ते

इत्यवशीलो व्यावृत्तभोजी । प्रतिदिनभोजिनि, म० २ श०

२ उ० ।

वियङ्मात्र-विवर्त्तमान-त्रि० । विचरति, डा० १ भु० १ अ० ।

आचा० ।

वियङ्कुल-विवर्त्तितुम्-अव्य० । विविधमनेकप्रकार वा य-

मितुमित्यर्थे, पं० सू० ५ कल्प ।

वियङ्कित-विवर्त्तयितुम्-अव्य० । आसितुमित्यर्थे, आचा०

२ भु० १ सू० २ अ० २ उ० ।

वियङ्-विकट-न० । समयभाषया जले, स्था० ५ डा० २ उ० ।

सूत्र० । विगतजीवे उदके, सूत्र० १ भु० ६ अ० । प्रासु-

कादके, आचा० १ भु० ६ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० सू० ।

शीनोष्णादिशब्देण विकारं प्रापिते प्रासुकीकृतं, वृ० २ उ० ।

उष्णोदके, स्था० ३ डा० ३ उ० । पल्लवादिगते जले, तं० ।

देशीयचनत्वात् । तडागिकायाम्, उक्त० २ अ० । मये,

पि० । (विकटं श्रीशान्तीत्यादि 'कीयगड' शब्दे तृतीयभागे

५६५ पृष्ठे गतम् ।)

जं भिक्षु वियडं पामिच्चइ पामिच्चवइ पामिच्चिय-

माहइ दिअमाणं पडिगहंइ पडिगहंतं वा साइजइ ॥ २ ॥

जं भिक्षु वियडं परियइइ परियइवेइ परियइयमाहइ

दिअमाणं पडिगहंइ पडिगहंतं वा साइजइ ॥ ३ ॥

जं भिक्षु वियडं अच्चिज्जं अणिमिहुं अभिहडमाहइ

दिअमाणं पडिगहंइ पडिगहंतं वा साइजइ ॥ ४ ॥

एतेसि स्वरूपं पूर्ववत् । जहा पिइणिज्जुसीए । एतेसु पच्छि-
सं चउलहुं । जं च पुंगुंछियपिडगहणे पच्छिसं च भवति-इ ।

गाहा-

एमेव तिविहकरणे, पामिच्चं पडिगहे य परियइइ ।

अणिसइ अच्चिजे, तिविहं करणं एवरि सतिथि ॥ ६ ॥

तिविहं करणं-कृतं कारितं अनुमोदितं च । अच्चिज्जणि-
सहेसु तिविहं करणं ए भवति, मंसं सव्वं वितियपवं पूर्व-
वत् । नि० सू० १६ उ० । (दसियपयः 'दसि' शब्दे चतु-
र्थभागे २४१० पृष्ठे गतः ।)

गाहा-

वियडत्तस्स उ विहिण्णे, गंतुं दंति अह बला सीति ।

जयणए पत्तवासे, गोयक्षवलवंतवदक्षमवि ॥ १३ ॥

अह जुत्तमेत्तपीएण अतिरिक्खेण वा मत्तो वियडत्तगो जाता-
मत्तो पराधीणं उवहि णिग्गच्छेज्ज ना ए दंति से णिग्गंतुं,
बला सिता जयण सि जहा ए पांडज्जति तहा पत्तवासीति
वज्जइ । अह पत्तवामि तो मोक्षतो वा नाएज्ज वा पलवज्ज
वा तो आसमविंति आसममुहं तं पि स विज्जति । अहवा-
देत्तां तिरहं वत्तीणं आतिरिक्खमवि गोएहज्ज ।

गाहा-

विवियपदं गेल्ले, विज्जुवदेसे तोहव सिक्खाए ।

गहणं अतिरिक्खस्स वि, विज्जुवदेसे य आतियरं ॥ १४ ॥

गलणहुं वेज्जुवदेसेण सिक्खाए वा, एतेहि कारणेहि
गहणं अतिरिक्खस्स । आतियरं पि अतिरिक्खस्स गेल्लेण-
सिक्खाविधिंशयतो वेज्जुवदेसे च न पुण इमेसु ठाणेसु क-
मेण गलेहज्ज । गहणं पुगलसाधनसहअहाभइसासणसह य
भावियकुलेसु, ततो जयणए, न तु परलज्जण ।

जं भिक्षु वियडं गहाय गामाणुगामं दइजइ दइज्जंतं
वा साइजइ ॥ ६ ॥

वियडेण हत्थगतेण जो गामाणुगामं दइजइ तस्स आ-
णादी चउलहुं च ।

गाहा-

कारणतो सग्गामे, सति लब्धमि जो (मयं) परग्गामे ।

आणिआए वियडं, णिज्जा वा आणमादीणि ॥ १५ ॥

कारणतो वियडं घत्तव्वं, तं पि सग्गामे 'सती' ति लब्ध-
माणे जो परग्गामातो आणति सग्गामाआ वा परग्गामे लि-
ज्जा तस्स आणाविया इमे दोसा ।

गाहा-

परिगलणपवडणे वा, अणुपंथियगंघमादिउडाहो ।

आहारइयरे तेणा, किं लद्धं नि कुतूहलो चेव ॥ १६ ॥

परिगलंते पुदवादिच्छकाया विराहिज्जति । पांडियस्स वा
भायणमग्गो य छुक्कार्यावरहणा । अहवा परिगलंते पंडिय-
स्स वा छुडिते अणुपंथिआ वा पांडिपंथिआ वा गंधमाघाए-
ज्जा । सो य उडाहं करेज्ज । अतरा वा आहारतेणा भायणे
उग्गाहज्ज, ते ददहुं आदीपज्ज, उडाहं वा करेज्ज । इयरे सि
उवकरणंतेणा ते वा कुतूहलेण भायणं उग्गाहज्जा किं ल-
द्धं ति तं वा उडाहं करेज्जा । जग्हा पयमादी दोसा-

गाथा—

तम्हा खलु सग्गामे, पेत्तुणं बंधणं तहा कुज्जा ।

एत्तो विय उवउत्तो, गिहीण दूरेण संचरितो ॥ १७ ॥

खलुज्जादो सग्गामावधारणे, स्वग्राम एव प्रहीतव्यं । सग्गा-
जासति परगामातो आणियव्वं । कारणे वा परगामं ले-
वव्वं इमेण विहिता संकुडमुहभायणे आमंथिये सरावं घणं
परिवंधणे कुज्जा, पंथं उवउत्तो गच्छति । जहा लो पंगि-
जाति, पक्खलति, वा, गिहीण वा पंथं जंताण हट्टावाएण
दूरतो गच्छति । तं पि भायणे वा से कप्पदि णासुसंवृतं
करेति । अथवादकारणेण परगामं लेति आणयति ।

गाथा—

वितियपदं गेलसे, बेज्जुवएमे तहेव सिक्खाए ।

एतेहि कारणेहि, जतणेमा तत्थ कायन्ना ॥ १८ ॥

पूर्ववत् । एवमादिकारणेहि गेहंतस्स इमा जयणा ।

गाथा—

पुराणेषु सामएसुं, सप्पिअहामहदाणसङ्के य ।

मज्झत्थकुलीणेषुं, किरियावादीमु तग्गहणा ॥ १९ ॥

पुर्वं पुराणस्म हत्थातो घेप्पइ, तस्म अस्मति गहिताणु-
व्यतसावगस्स, ततो आचरयस्समर्हादुस्स, ततो अहाम-
हगस्स, ततो दाणसङ्कस्स, मज्झत्था-ज एण अम्हं सामणं
पडिवस्सा, णो अणेषि ते य । जानिकुलीणा एत्थ कुलीणा
सभायादितो दिट्ठ अविट्ठे य सदशत्यर्थः । कियां वदति
क्रियावादीत वंचत्यर्थः ।

खनतो पुण इमेसु गहणं । गाथा—

गिहकुलपाणागारिसु, गहणं पुण तस्स होदि ठाणेहि ।

सामारियमादीहिं, आगाहे अन्नलिंगेण ॥ २० ॥

होहिं ठाणेहि गहणे करेति, पुराणाधियाणं गिहसु, पाणा-
गारि सि-कल्लाणायणे । पुराणादिगिहासइ पच्छा कल्लाणाव-
णे गिगहेति । पुर्वं सज्जानगिहातो आणज्जाति । ज दुराणयणे
होस्सति परिहरिया भवेति । सज्जानगिहास्मान् पच्छा गिह
सणतो वाडगन्नाहि सग्गामपग्गामातो य । जत्थ सलिंगेण
उड्डाहो तत्थ परालिङ्गेण गहणं करेति ।

गाथा ।

अह दिट्ठमस्सुतेसुं, परलिङ्गणंतेर सलिङ्गेहि ।

आमज वावि दोमं, अदिट्ठपुणं वि लिङ्गण ॥ २१ ॥

अथ एतत्तं गामि वा सो साधु कणइ विट्ठं वा अगारीहि
वा सुतो तत्थ परलिंगेण टितो गेगइ । ए तरति जत्थ पुण
सो परलिङ्गटितो वि पच्छमस्मति जति सलिंगेण वा गेगइति ।
अथवा आसज्ज वा वि दोमं ति, जत्थ दोमो ए गज्जाति, कि
एतेमि वियडं कप्पं अकप्पं ति, ए वा लोमो गहति तत्थ
सलिंगेण गेगइति । 'अदिट्ठपुणं' ति जत्थ गामणगगाविसु
अदिट्ठपुणो तत्थ वा सानगण गेगइति । नि० सू० १६
उ० । (गालनविषयः 'गालण' शब्दे तृतीयभागे ८७१ पृष्ठे
कृतः) (विकटपानविषयं 'वडाहि' शब्देऽस्मिन्नेव

भागे ६४६ पृष्ठे गतम् ।) (एतद्विषयकप्रतिषेधना 'मूलगुण-
पाडिस्सेवणा' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६४४ पृष्ठे उक्ता ।)
विस्तीर्णसूदप्रतगबुद्धिगम्ये, त्रि० वि० प्र० १ पाडु । उपा० । भ० ।
हा० । प्रभूते, सूत्र० २ धृ० २ अ० । अतिप्रकटे स्थूर, व्य० १
उ० । स० । पुं० । एकपञ्चाशत्तमं महाप्रहं, करुप० १ अधि० १
कण । सू० प्र० । जं० ।

दो वियडा । (सू०) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विकृत-त्रि० । अस्वाभाधिकं, व्य० ७ उ० ।

विवृत-त्रि० । अनावृते, स्था० १ ठा० २ उ० ।

वियडगिह-विवृतगृह-न० । अथ कुडपाभायानुपरि वा-
च्छादनाभावाद्भाविते गृहे, पञ्चा० १ वि० वि० स्था० । आच्छा० ।
वृ० । विवृतम्-अनावृते, तच्च द्वधा-अथ ऊर्ध्वं च । तच्च
पाश्चात्त एकादिदिश्यनावृतप्रधोविवृतम्, नाच्छादितममाल-
गृहं चाध्यायवृत्तेः तदेव गृहं विवृतगृहम् । उक्तञ्च-“अनावृत्तं
ज तु चर्जहामि पि, दिस्सामहो निज्जि दुधे य एक्का । अहो भवे
ते वियडं गिहं तु, उहं अमालं च अतिच्छदं च ॥ १ ॥” ति ।
स्था० १ ठा० ४ उ० ।

वियडजाण-विवृतयान-न० । तस्मैरकवर्जिते शकटे, भ०
११ श० ११ उ० ।

वियडणा-विकटना-स्त्री० । आलोचनायाम्, ओष० ।
व्य० । प्रति० । वृ० । नि० सू० । पं० घ० ।

वियडदनि-विकटदत्ति-स्त्री० । विकटे पानकाहारस्त-
स्य दत्तय एकप्रतिपप्रदानरूपाः । पानकदत्तिषु, स्था० ।

गिगंथस्य णं गिलायमाणस्म कप्पंति ततो वियडदत्ती-
ओ पडिग्गाहित्ते, तं जहा-उक्तासा मज्झिमा जहन्ना ।
(सू० १७२)

निर्मगंथस्य ग्लायतः अशक्नुवन्तः, तद्वेदनादिना अभिभूय-
मानस्थत्यर्थः, आहारग्रहणं हि वेदनादिभिरेव कारणीरनुष्ठा-
तम्, तत्रो' ति तिस्रः 'वियड' ति पानकाहारः, तस्य दत्तयः-
एकप्रतिपप्रदानरूपाः प्रतिप्रहीतुम्-आश्रयितुं वेदनापशमा-
येति, उत्कर्षः-प्रकर्षः तद्योगादुत्कर्षो, उत्कर्षेतीति वाचक-
ताः उरुहेत्यर्थः, प्रचुरपानकलक्षणा, यथा दिनमपि याप-
यति, मध्यमा ततो हीना, जघन्या यथा सकृदेव वेत्त-
व्या भवति यापनामात्रं वा लभते । अथवा-पानकर्षण-
पावुकृष्टाद्या वाच्याः, तथाहि-कलमकाजिकावभावणादे-
र्द्राक्षपानकादर्का प्रथमा १, पाष्टका (दि) काजिकादेर्मध्य-
मा २, तृणान्यकाजिकावरुणादकस्य वा जघन्येति । दश-
कालस्वरुचिविशेषाहोत्कर्षादिनिर्यामति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

वियडधम्मिय-विकटधम्मिक-पुं० । स्वनामक्यातं शत्रु-
जयचैत्योद्धारकारकं, ती० १ कलप ।

वियडभोइ (ग्)-विकटभोजिन्-त्रि० । विकटे-प्रकटे दिव-
सेन रात्रौ (इति यावत्) भोक्ता शीलमस्येति विकटभोजी ।
अनुविधाहाररात्रिभोजनवर्जकं, पञ्चा० १० वि० वि० । उपा० ।

वियडवेस-विकृतवेष-पुं० । देशदशाविभयानुचितवेधे, दर्श०
३ तस्य ।

वियडा-विहृता-स्त्री० । योनिभेद, तत्र द्वीन्द्रियादीनां वतु-
रिन्द्रियपर्यन्तानां सम्पूर्णमनुप्याणां च विहृता योमिते-
षामुत्पत्तिस्थावस्य जलाशयादेः स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात् ।
ब्रह्मा० १० पद ।

वियडावहवासि(न्)-विकटापतिवासिन्-पुं० । विकटावतीवा-
स्तथै, स्था० ।

दो वियडावहवासी । (सू० ६२X) स्था० २ टा० ३ उ० ।

वियडावाह(न्)-विकटापतिन्-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्थोत्तरत-
वररक्षणे येषं प्रभासं वयाधिष्ठिते वृत्तवताम्यपर्वते, स्था० २
झा० ३ उ० ।

दो वियडावाह । सू० ६२ X)

विकटापतिर्ययोद्वित्वेन तदायासपर्वतावापि द्वौ । स्था०
१ टा० ३ उ० ।

वियडामय-विकटाश (श्र) य-पुं० । विकटं-जलं तस्याशयः
आश्रयो वा स्थानं विकटाशयो विकटाश्रयो वा । शुलुके,
म० १५ श० ।

वियडामय-विकटाश्रव-त्रि० । अनिवारिताश्रव, " वियडा-
सवा जलमि उ, कते तु नाहा न ओडजा । " " वियडासंय-
स्यादि, विकटानि-अतिप्रकटानि स्थूणाणीत्यर्थः आश्रवाणि
जलप्रदेशस्थानानि यस्य स तथा । व्य० १ उ० ।

वियडी-तितटी-स्त्री० । विरूपायां तट्याम्, अट्टयां च ।
झा० १ ध्रु० १ अ० ।

वियंडिजन्-विकट्यमान-त्रि० । आलोच्यमाने, व्य० ५ उ० ।

वियडोदग-विकटोदक-न० । प्रायुकजलं, पञ्चा० १= विष० ।

वियत्-व्यक्त-त्रि० । परिष्कुटं, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । ययः-
धुताभ्यां परिमाणं, स० १= सम० । बालभावादिप्रकान्ते, सूत्र०
२ ध्रु० १ अ० । अमुके, विवेकं प्राप्तं, सूत्र० १ अ० २ उ० ।
द्रव्यभाववृत्ते, दृश० १ अ० । स्था० । दार्जिजान्द्रस्य च-
तुर्थे गणधरे, आ० म० १ अ० । (' वस ' शब्देऽस्मिन्नेव
भागं ८२= पृष्ठे एतद्वर्णनमुक्तम् ।) प्रोतिकरं, झा० १ ध्रु० ५
अ० । स्था० ।

वियत्किञ्च-व्यक्तकृत्य-त्रि० । अकार्ये कृत्वाऽपि हृष्टे, स्था० ।
' वियत्किञ्च ' ति व्यक्तस्य भावना-गीतार्थस्य कृत्यकरणीयं
व्यक्तकृत्यं-प्रायश्चित्तमिति । गीतार्थो हि शुभलाघवपर्यालोच-
नेन यत्किञ्चन करोति तत्सर्वं पापविशोधकमेव भवती-
ति । अथवा-दानाद्यतिव्यागविशुद्धये यानि प्रायश्चित्ता-
भ्यालोचनादीनि विशेषपत्रोऽभिहितानि तानि तथा व्यप-
दिश्यन्ते । प्रायश्चित्ते, स्था० ४ टा० १ उ० ।

विदत्तकृत्य-त्रि० । प्रायश्चित्ते, विशेषण-अवस्थाद्यौचित्येन
विशेषानासाहनमपि दत्तं विनीतमभ्यनुकृतामत्यर्थः । यत्कि-
ञ्चिन्माध्यस्थ्यगीतार्थेन कृत्यमनुष्ठाने तत् विदत्तकृत्यं प्राय-
श्चित्तमेव । स्था० ४ टा० १ उ० ।

वियत्तुश-विवर्त्य-अव्य० । आवर्त्येत्यर्थे, आचा० १ ध्रु० ८
अ० १ उ० ।

वियत्थ-वितस्त-पुं० । अद्याविशानितमं महाप्रभे, स्था० ।

दो वियत्था । (सू० ६० +) स्था० २ टा० ३ उ० ।

वियत्थि-वितस्ति-पुं० । द्वादशाङ्गुलप्रमाणे मानभेदे, जी०
१ प्रति० ।

वियय-वितत-त्रि० । विस्तारिते, झा० १ ध्रु० ८ अ० । प्रसा-
दिते, विशेष० ।

वियर-वितर-पुं० । नदीपुलिनादौ जलाये गते, स्था० ४
टा० ४ उ० ।

विदर-पुं० । जलस्थानविशेषे, झा० १ ध्रु० १ अ० । कृषिकायाम्,
नि० सू० १५ उ० ।

विवर-न० । रन्ध्रं, उत्त० २० अ० । निर्मलविशेषं, झा० १ ध्रु०
४ अ० ।

वियरण-विचरण-न० । बालानां विजडीकरणे, प्रब० ३८
द्वार ।

वितरण-न० । ग्रहणानुवादानं, नि० सू० २ उ० ।

वियारिय-विचरित-त्रि० । आसंघिते, झा० १ ध्रु० ४ अ० ।

वियसंती-विकमन्ती-स्त्री० । अनुकूलितायाम्, प्रभा० २ पद ।
जा० ।

वियमिय-विकसित-त्रि० । प्रकुलितं, ' वियसिपसयपक्षयोड-
रीया ' विकसितानि यानि शतपत्राणि पुराणिकाणि च द्वारादौ
प्रकृतत्वेन स्थितानि यत्रेति । सू० म० १= पादु० । स० ।
प्रभा० । प० ।

वियाउरी-विजनयित्री-स्त्री० । आपत्यानां विजननशीला-
याम्, नि० । आ० म० । झा०

वियागरेमाण-व्याकुर्वत्-त्रि० । सम्यग्व्याकर्तृणि, आचा० २
ध्रु० १ सू० २ अ० ३ उ० । कथयति, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

व्यागृणत्-त्रि० । प्रतिपादयति, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० । व्याख्या-
नयांते, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । आचा० ।

वियाण-ग्रितान-न० । अनेकेषां संघाते, नि० सू० १ उ० ।

जियाणग-विज्ञापक-पुं० । विशेषे, पञ्चा० १२ विष० । धादा-
भिदं, व्य० १ उ० । विशिष्टायबोधसाहिते, आचा० १ ध्रु० १
अ० २ उ० ।

वियाणमाण-विजानत्-त्रि० । विशेषेण विविधं वा जातम्
विजानत् । प्रवगच्छति, उत्त० १२ अ० । अर्थधर्मेण, उत्त०
१२ अ० ।

वियाणिय-विज्ञाय-अव्य० । विशेषेण (देवगतिमनुष्यगति-
त्वागामत्वलक्षणं) प्राप्त्वत्यर्थे, उत्त० ७ अ० । सूत्र० ।

वियाय-विजनय-अव्य० । प्रसृत्यर्थे, ' वियायपुत्तं हत्थि-
जुल्लं समं चरति ' आच० ४ अ० ।

वियार-विचार-पुं० । मने, अभिमाने, विशेष० । विचरणमर्था-
द् व्यञ्जनं, व्यञ्जनार्थं, तथा मनःप्रभृतीनां संयोगानां-
अन्यतरस्मादन्तरस्मिन्निमित्तं विचारः । अर्थव्यञ्जनयोगसं-

क्रान्तौ, स्था० ४ ठा० १ उ० । आच० । न० । सञ्चरणे, वि-
पा० १ भू० ६ अ० । अवकाशे, स्था० १ भू० १ अ० । रा० ।
उच्चारणविपरिष्ठापनं, व्य० १ उ० । नि० चू० । प्रव० । संज्ञा-
व्युत्सर्जनार्थविहरणमेव, प्रव० १०१ द्वार । ग० । आच० ।

सम्प्रति विचारकरूपमाह—

अप्यन्ते अकहिता, अणुहियपरिच्छिन्नमि चउगुरुगा ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लघुगा ॥४१७॥

सूत्रे-सप्तसप्तकलक्षणं आर्धानुर्युक्किलक्षणं वा अप्राप्ते यदि
विचारभूमौवैकालिकं प्रस्थापयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं च-
त्वारो गुरुकाः, ते च द्वाभ्यां गुरुकाः, तद्यथा—तपोगुरुकाः,
कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तऽपि भूतं तदर्थमकर्थायत्वा, क-
थनेऽप्यधिगतस्तदर्थो नैवेत्यपरिष्ठाप्याऽधिगतमपि सम्यक्
अदधाति नैवेत्यपरीक्ष्य यत् प्रवयति तदा प्रत्येकमकथ-
नेऽनधिगमेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः ।
ते च विचाराधिकारात् सर्वत्रापि च द्वाभ्यां लघवः, तपो-
लघुकाः काललघुकाश्च । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किं त्वा-
न्नाशयश्च दोषाः । संयमविराधना त्वं सोऽप्राप्तधृतादिष्वा-
देकाकी प्रस्थापितः षट्सु जीवितकार्येषु संज्ञां व्युत्सृजेत, उ-
द्वाहं वा स्थण्डिले व्युत्सृजन् कुर्यात् । विरुद्धद्विषु व्युत्सृज-
ननायुषोऽपगमन आत्मविराधना । तस्मान्—

पठिते य कहिय अहिय, परिहरति विचारकपितो सो उ ।

निविहं तीहिं विमुद्धं, परिहर नवण भेदेण ॥४१८॥

यदा सूत्रं सप्तसप्तकारिकरूपे पठितं भवति, तस्य आर्थः
कार्यतोऽधिगतोऽधिगम्य च सम्यक् अज्ञानविषयीकृतोऽ-
स्तीति निरीयोक्तं प्रकारेण परीक्ष्यमाणस्त्रिविधं सावित्त-
मचित्तं मिश्रं च स्थण्डिले परिहारविषयेण नवकभेदेन त्रि-
भिर्मनोवाक्यार्थविशुद्धं परिहरति । तद्यथा—सावित्तं स्थण्डि-
लं तस्मिन्सावित्तं न गच्छति, नाप्यन्यान् गमयति, न चा-
प्यन्यं गच्छन्तमनुजानाति । एवं वाचां च कार्यानापि । एवं
मिश्रमचित्तं ज्ञापनमलोकार्थदेशकत्वं संभवति । त्रि (वा)
कारकाल्पकं विचारभूमौ गतेन स्थाने उपवृत्त्यम् । वृ०
१ उ० १ प्रक० । (' थंडिल ' शब्दे अनुयम्यन् २३७० प्रष्टु
शेषविधिरुक्तः ।)

विचारण-विचारण-न० । अनुगमने, अनु० । अर्थानां पयः
लाभेन, आ० म० १ अ० । स्था० ।

विदारण-न० । स्फोटने, विशे० । आच० । भेदेन, आच० ४
अ० । स्था० ।

विचारभूमि-विचारभूमि-स्त्री० । शरीरचित्तानुसंधानमेव, क-
ल्प० ३ अधि० ६ क्षण । विद्येत्सर्गभूमौ, आच० २ भू० १
चू० १ अ० ३ उ० । व्य० । नि० चू० । वृ० ।

विचारयत्नागर-विचारयत्नाकर-पुं० । हीनविजयसर्गशिष्य-
कीर्तिविजयकल्पसुबोधिकारकविजयविजयगुरोः, कल्प० ३
अधि० ६ क्षण । (विचारयत्नाकरकृतम् ' कल्पसुबोदिया ' शब्दे
तृतीयभागे २३६ पृष्ठ गतम् ।)

विचारामयसंगह-विचारामृतमंगह-पुं० । चैत्यपूजाचर्यप्रति-
पक्षे ग्रन्थभेद, ध० २ अधि० ।

वियाल-विकाल-पुं० । सन्ध्यायाम्, नि० चू० ४ उ० । विषा० ।
सन्ध्यापगमे, नि० चू० ४ उ० । स्था० । आच० । प्रत्यपरा-
हकालसमये, स्था० १ भू० १ अ० । आ० म० ।

विचाल-न० । अन्तराले, विशे० ।

व्याल-पुं० । सर्पे, आच० २ भू० १ चू० १ अ० ५ उ० ।

वियालय-विचारण-न० । ईहाक्षाने, " वियालयं ति ईहणं ति
मग्गणं वि वा एगदं । " आ० चू० १ अ० ।

वियालग-विकालग-पुं० । द्वितीये महाप्रहे, सू० प्र० २० पादु० ।

दो वियालगा (सू० ६०+) स्था० २ ठा० ३ उ० । म० ।

वियालयारि (ख)-विकालचारिन्-पुं० । विकालऽपि-रात्रा-
द्यपि चरतीति विकालचारी । औ० । साहसिकत्वाद् रात्रा-
द्यपि विचरणशीले, स्था० १ भू० १ अ० ।

वियावण-वितापन-न० । शीतार्द्रितस्य शीतापनयनाय काष्ठ-
प्रज्वालने, आच० १ भू० १ अ० ५ उ० ।

वियावत्त-व्यव्यक्त-त्रि० । अव्यक्ते, " सामी जंभियगामं गते
तस्म व्हिया वियावत्तस्स चेइयस्स अवरसामेते " अव्यक्ते
पतितशटितम् । प्रकटमित्यर्थः । आ० म० १ अ० । आ०
चू० । महाशुकदेवलोकर्थविमानभेदे, स्था० २ ठा० १ उ० ।
स्मितकुमारान्द्रयांघोषमहाघोषयार्द्रतिलोकापाले, म० ३
श० ८ उ० । स्था० ।

वियास-व्यास-पुं० । पराशरपुत्रे, रुक्मिणीपायनर्षी, विशे० ।
सूत्र० ।

विहाय-व्याख्या-स्त्री० । व्याख्यायन्ते-र्था यस्यां सा व्याख्या ।
प्राकृतत्वात्पुलङ्गत्वम् । अर्थविधुर्ता, स० १३६ सम० ।

वियाहिय-व्याख्यात-त्रि० । विविधमाख्यातो व्याख्यातः ।
आच० १ भू० ४ अ० ४ उ० । तीर्थकरणधरादिभिः प्रति-
पादितेन, आच० १ भू० ८ अ० ३ उ० । स्था० । म० ।

व्याहृत-त्रि० । कथितं, ग० २ अधि० । सूत्र० । आच० । उत्त० ।

वियुत्त-वियुक्त-त्रि० । रहिते, नि० चू० २० उ० । विशे० ।

विरया(आ)हल-विद्याधर-पुं० । " ज-घ-यां यः " ॥ ८४।२६२॥

इति ग्रन्थाने द्विरुक्ता यः । वैताल्हपर्येतमनुष्ये, " अप्य किल
प्य्याहले आगेव " प्रा० ४ पाद ।

विर-गुप-वा० । गोपने, " गुप्येर्विर-णडौ " ॥ ८४।१४० ॥

इति गुप्येर्विराश्च । विरह । गुप्यह । गुप्यति । प्रा० ४ पाद ।

भञ्ज-धा० । आमर्दने, भञ्जवैभय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-

विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरजाः " ॥ ८४ । १०६ ॥ इति भञ्ज
धातोर्विगदेशः । विरह । भनक्ति । प्रा० ४ पाद ।

विरह-विरति-स्त्री० । विरमणे विरतिः । स्था० १ ठा० । प्रा-
णातिपातादिनिवृत्तौ, सूत्र० १ भू० ११ अ० । प्रश्न० ।
(" पाणाहवायविरह " (महा० १ चू०) इत्यादि
' आलोचना ' शब्दे द्वितीयभागे ४३६ पृष्ठ गतम् ।)

सावद्ययोगाभिवृत्तौ, विशे० । उत्त० । प्रश्न० । आ० म० ।
सम्यक्त्वपुर्विकायां सावद्यारम्भाभिवृत्तौ, सूत्र० २ भू० २-

अ० । प्रत्याख्येयार्थेषु निवृत्तिपरिणामे, पञ्चा० ५ विष० । व-
ज्जेन, संज्ञा० १ अधि० १ प्रस्ता० । आ० म० ।

विरहपरिख्यान-विरतिपरिख्यान-पुं० । प्राणानिपातादिनिवृत्त-
ने पारमार्थिकाध्यवसाये, ध० २ अधि० । पं० व० ।

विरहभाव-विरतिभाव-पुं० । सावद्ययोगविरमणपरिणामे, प-
ञ्चा० १४ विष० ।

विरह्य-विरचित-त्रि० । निमित्ते, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । कल्प० ।
विहिते, स० । 'विरह्यवरकणपूरे' विरचितं वरकणपूरे प्रधान
कर्णाभरणविशेषो यस्य स तथा । भ० ७ श० ६ उ० । औ० ।

विरहरण-विरतिरत्न-न० । अत्युत्तमत्वाद् विरतितत्त्वे, पं०
व० ५ द्वार ।

विरंगभंगि-विरङ्गभङ्गि-त्रि० । तथाविधरङ्गन-रागद्वयेण
भङ्गिर्विच्छिन्निर्यत्र तद् विरङ्गभङ्गि । वर्णचित्रे, ध्य० ८ उ० ।

विरत्त-विरक्त-त्रि० । क्वचिदपि रतमप्राप्तं, प्रश्न० २ आश्र०
द्वार । निवृत्तं, प्रश्न० ५ संव० द्वार । आनु० । विविधरागे,
विगमे वा । आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

विरमण-विरमण-न० । रागादिविरतिप्रकारं, ज्ञा० १ ध्रु० ८
अ० । आनु० । सर्वसावद्ययोगनिवृत्तौ, आ० म० १ अ० ।

विरमाल-प्रति-ईत्त-धा० । प्रत्याशायाम्, "प्रतीतिः सामय-
विहीर-विरमालाः" । ८ । ४ । १६३ । इति प्रतीतिरविरमाला
देशः । विरमालः । प्रतीतिर । प्रा० ४ पाद ।

विरग्य-विरत-त्रि० । विरगति र्म सावद्ययोगेभ्यो निवर्त्तते
स्मरति विरतः । "गत्यकर्मगत्यनाधारं वा" इति कर्त्तरि कृत्प्रत्यय
पं० सं० १ द्वार । प्राणानिपातादिनिवृत्ते, दश० २ अ० ।
उत्त० । विषयसुखनिवृत्ते, ज्ञा० २७ हा० । औ० । दश० ।
सूत्र० । असंयमादिनिवृत्ते, उत्त० १५ अ० । सूत्र० । आचा० ।
हिंसाद्याश्रयद्वारेभ्यो निवृत्ते, आचा० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
उत्त० । सूत्र० । संथा० । आचा० । निवृत्ते, सूत्र० १ ध्रु० २
अ० १ उ० । सम्यक्संयमरूपेणान्यते, सूत्र० १ ध्रु० २ अ०
२ उ० । विशेष० । विविधमनकथा द्वादशविधं तर्पास रतो
विरतः । तर्पणं, दश० ४ अ० । ध० । पुं० । द्वाप्तमप्राप्ततमे
महाग्रहं, चं० प्र० २० पादु० । मू० प्र० । कल्प० । कर्म० ।
आ० म० । विरगतिविरते क्त्वा कृत्प्रत्ययः । नपुं० । सावद्ययो-
गप्रत्याख्यानं, कर्म० २ कर्म० । ('अविरग्यसम्महिद्दि' शब्दे
प्रथमभागं ८०६ पृष्ठं व्याख्यातमेतत् ।)

विरग्यण-विरचन-न० । निक्षेपे, अनु० ।

विरयणा-विरचना-स्त्री० । प्रस्तारे, अनु० । विधौ, स्था० ४
हा० २ उ० ।

विरयाऽविरह-विरताविरति-स्त्री० । विरमण-विरतं, न विरति-
रविरतिः, विरतं चाविरतिश्च यस्यां निवृत्तौ सा विरतावि-
रतिः । देशविरतिसामाधिक्यं, विशेष० ।

विरयाऽविरग्य-विरताविरत-त्रि० । विरतः स्थूलादिविशेषणोभ्यः
प्राणानिपातादिभ्योऽविरतश्चानिवृत्तः सूक्ष्मादिविशेषणोभ्यः
स एवेति विरताविरतः । पञ्चा० ६ विष० । आ० सू० ।
आव० । विशेष० । देशविरते आवर्त्ते, सू० १४ सम० ।

विरल-विरल-त्रि० । अल्पे, अप० २६ अप० । आ० म० ।
ज्ञा० । उपा० ।

विरलिया-विरलिका-स्त्री० । दोग्गिकाभ्यं पटीभेदं, प्रश्न० ८२
द्वार । विसृज्यस्त्रयस्याम्, वृ० ३ उ० ।

विरली-विरली-स्त्री० । चतुर्गिन्द्रियजोषभेदं, उत्त० ३६ अ० ।

विरलोत्तमंग-विरलोत्तमाङ्ग-न० । विरलकेशे, "लोयविरलुत्त-
मंग" अत्र उत्तमाङ्गशब्देन उत्तमाङ्गस्थाः केशा उच्यन्ते । पि० ।

विरल्ल-तन्-धा० । "तनस्तड-तडु-तडुष-विरल्लाः" ॥ ८ । ४ ।

१३७ । इति तनधानोर्विरल्लादेशः । विरल्लाः । तनोति । प्रा० ।

विरल्लअ-विरल्लक-पुं० । लावकपर्णाक्षं, वृ० २ उ० ।

विरल्लिअ-तत-त्रि० । तनूष विस्तारं इत्यस्य, "तनस्तड-तडु

तडुष-विरल्लाः" ॥ ८ । ४ । १३७ । तनूषधानोर्विरल्लादेशः प्रा० ।

विरलीकृते, जं० २ वस्त० जी० । विस्तारिते, स्था० ४ हा० ४ उ० ।

जलाद्रेशुः दे० ना० ७ वर्गं ८२ गाथा ।

विरस-विरस-न० । विगतरेसे, पुराणधाम्यादनादौ, स्था० ५

हा० १ उ० । ज्ञा० । दश० । भ० । प्रश्न० ।

विरसमेह-विरसमेव-पुं० । विरुद्धरेसे मेहं, भ० ७ श० ६ उ० ।

दे० ना० ।

विरमाहार-विरमाहार-त्रि० । विरसं-विगतरेसे पुराणधाम्या-

दनादि आहरन्तीति विरसाहाराः । विरसां वाऽऽहारे यस्य स

विरसाहारः । अभिप्रहविशेषेण विरसस्यैवाहर्त्तरि, स्था० ५

हा० १ उ० । सूत्र० । औ० ।

विरह-विरह-पुं० । विनाशे, पञ्चा० १६ विष० । अभावे, पं०

व० ३ द्वार । विजनत्वे, नि० । ज्ञा० । त्यागे, पञ्चा० ४ विष० ।

"अष्टकाख्यं प्रकरणं, कृत्वा यत्पुण्यमर्जितम् । विरहात्ते-

न पापस्य, भवन्तु सुखिनो जनाः ॥६॥" विरहशब्देन ह-

रिभद्राचार्यकृतं प्रकरणस्यावेदितं विरहाङ्गत्वाद्धरिभ-

द्रस्वरंगिति । हा० ३२ अप० ।

अहेसत्तमा रं पुदवी उक्कोसंणं छम्मामा विरहिया उ-

ववाएणं, सिद्धिगईणं उक्कोमेणं छम्मामा विरहिया उव-

वाएणं । (सू० ५३५ ×) ।

अधः सप्तमीत्यत्र सप्तमी हि रजप्रभाऽपि कर्थाश्च भव-

तीति तद्व्यवच्छेदार्थमधोप्रहणम् : अतस्तप्तमेत्यर्थः । सा

यगमासान् विरहितोपपातेन, यदाह—"चउवीसहं मुहु-

सा १, सप्त अहोरत्त २ तह य पन्नरस ३ । मासो य ४ दो

य ५ चउगे ६, छम्मामा विरहकालो उ ७ ॥ १ ॥" इति ।

सिद्धिगतावुपपातो गमनमात्रमुच्यते न जन्म, तद्व-

त्तनां सिद्धस्याभावादिति, इहोक्तम्—"एगसमअो जहन्नं,

उक्कोमेणं हवति छम्मामा । विरहो सिद्धिगईणं, उव-

ट्ठणयाज्जया नियमा ॥ १ ॥" इति । शेषे सुगममिति ॥ स्था०

६ हा० ३ उ० । एकांत-कुसुम्भरक्तवस्त्रयोः, दे० ना० ७ वर्गं १

गाथा । विजनं, नि० सू० १ उ० ।

विरहगिग-विरहाप्ति-पुं० । "ह्रस्वः संयोगं" ॥ ८ । १ । ८५॥ इति

संयोगे परं दीर्घस्य ह्रस्वः । प्रियाविप्रयोगजनितशोकाप्तौ, प्रा० ।

विरहय-विरहक-पुं० । पुष्पप्रधाने, विशेष० । अन्तरकाले, आ० म० १ अ० ।

विरहानल-विरहानल-पुं० । विरहान्नौ, " विरहानलजालक-
रालि अउ पहिआ को बि बुद्धिबट्टिअओ " । प्रा० ४ पाद ।

विरहाल-वैशी-कुसुम्भरक्त वस्त्र, दे० ना० ७ वर्ग ६८ गाथा ।

विरहालम्भ-विरहालम्भ-पुं० । विजनालम्भे, नि० सू० १ उ० ।

विरहाली-विरहाली-स्त्री० । कण्ठधान्यभेदे, ध० २ अधि० ।

विरहिय-विरहित-त्रि० । विजनस्थाने, विपा० १ भु० ६ अ० ।
विशुक्त, आनु० । त्यक्त, प्रव० ४० द्वार । विशेष० । " निरयगर्शणं
केवलयं कालं विलं विरहिया " भ० १ श० १० उ० ।

विरा-वि-ली-धा० । विलयगमने, विराह । विलिख्यह । विली-
यन्त । प्रा० ४ पाद ।

विराग-विराग-पुं० । विरजने, आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।

" विरागरूपेषु गच्छन्त्या " आचा० १ भु० ३ अ० ३ उ० ।
सूत्र० । (सर्वकामेषु विरक्ततां सर्वकामशब्दे वक्ष्यते ।) विरुद्धो
रागो विरागः । अमनोहरागं, विगतो रागो मन्मथभावा
यस्मात्स विरागः । वैराग्ये, तं० ।

विगाड-विगाट-पुं० । विंशयो गद यत्र । देशभेदे, नंदशा-
धिपे नृपे च । नगरभेदे, यत्र युधिष्ठिरकाले काव्यकराजो
राजा आसीत् । " नवमे इयं विगाडनगरं तत्थ एं तुमं कीय
गयं भाउयस्यसमगं करयल-० जाव समोसाह " ॥ हा० १
भु० १६ अ० ।

विराम-विराम-पुं० । अवसाने, दश० ६ अ० १ उ० ।

विरामपक्षयाभाम-विरामप्रत्ययाभ्याम-पुं० । विरामो चित्को-
द्विचिन्तात्यागः स एव प्रत्यया विरामप्रत्ययस्तस्याभ्यामः-
पानः पुन्येन चेतसि निवेशनं विरामप्रत्ययाभ्यासः । वि-
रामप्रत्ययस्य शतताभ्यासः, " विरामप्रत्ययाभ्यासा—अने
नति निरन्तरान् । ततः संस्कारशेषाच्च, कैवल्यमुपातिष्ठते । "
हा० २० हा० ।

विरायंत-विराजमान-त्रि० । शोभमानं, हा० १ भु० १ अ० ।
प्रश्न० । रा० । सूत्र० ।

विराल-विडाल-पुं० । मार्जानं, प्रहा० ११ पद । " जहा विडाला-
वसहस्र मज्जे, न मूसगाले वसही पसत्था " उक्त० ३२ अ० ।

विराली-विडाली-स्त्री० । मार्जार्याम्, प्रहा० ११ पद । सूत्र० ।
आ० म० । पणिवादिप्रयुक्तस्यैकविद्याप्रतिपत्तभूतायां वि-
डालप्रधानायां विद्यायाम्, आ० म० १ अ० । आ० क० । विशेष० ।
विदारी-स्त्री० । बलीभेदे, प्रव० ४ द्वार । ध० ।

विराहग-विराहक-पुं० । विराध्यतीति विराहकः । ज्ञानादीनां
विनाशके, नि० सू० १ उ० । म० । रा० । हा० ।

विराहणा-विराधना-स्त्री० । विराध्यन्ते दुःखं स्थाप्यन्ते प्रा-
णानां जनयेति विराधना । आव० ४ अ० । ज्ञानादीनां सम्य-
गनुपालनायाम्, प्रश्न० ५ संय० द्वार ।

तत्रो विराहणा पप्पता, तं जहा-नाणविराहणा, दंस-
णविराहणा, चरितविराहणा । (न० ३ +) ।

विराधनाः-खण्डनास्तत्र-ज्ञानस्य विराधना ज्ञानविराधना ।
ज्ञानप्रत्यनीकता-निहवाविरुपा एवमितरेऽपि नवरं दर्शनं
मध्यमदर्शनं आधिकारिकारित्रं स्वामयिकाधीनि ॥ ३ ॥ ख०
३ सम० । प्रश्न० । कस्यचिद्वस्तुनः खण्डने, आव० ४ अ० ।
स्था० । खण्डनायाम्, विराहणा खण्डणा भेजणा य एगट्टा ।
नि० सू० १ उ० । पं० सू० । अपराधासेवने, वो० १३ विष० ।
पं० व० । औ० । आ० सू० । विराधना द्विविधा-संयमे,
आत्मनि च । तत्र संयमविषया तावदियम्-" अण्डो " दंडो
विकहा, वक्केवो विसोसिया य सहकारणं । आलिगणाए
दोसा, ऽसंनिहिए धायमाणस्स ॥ १ ॥ " सू० १ उ० ३ प्रक० ।
नि० सू० । आ० सू० । नाणस्स विराहणा लाणविगहणा । आ०
सू० । " पांडिकमाग्नि निहि विगहणाहि । " विगता आराहणा
विराहणा, नाणविराहणाए अकालसज्जायकारओ उदाहरणं ।
दंसणविराहणाए सावगधीता जल्लंगधेण । चरितविराहणाए-
खुनुओ सुनओ जातो, महिसो वा, एताहि तिहि विगहणाहि
जा म० जाव दुक्कडति । आ० सू० ४ अ० । (एते द्वे अपि
विराधने 'पलम्भ' शब्दे पञ्चमभागे ७०५ पृष्ठे गते ।) (संयम-
विराधना योगविराधनादिवक्तव्यता ' उस्तारकण्य ' शब्दे
द्वितीयभागे ११७४ पृष्ठे गता ।)

विराहणी-विराधनी-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारेणविराधनाका-
रिण्यां भाषायाम्, " सखा मोसा विराहणी होह " दश० ७ अ० ।
(' भासा ' शब्दे पञ्चमभागे १५२३ पृष्ठे वक्तव्यतोक्ता ।)

विराहिता-विराध्य-अव्य० । दुषयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

विराहिय-विराधित-त्रि० । देशभेदे, आव० ५ अ० । सुतरां
भेदे, एकाग्रततोऽभावमनापारितं, ध० ३ अधि० । दुःखेन
स्थापितं, आव० ४ अ० । ध० ।

विराहियसंजम-विराधितसंयम-पुं० । विराधितः सर्वात्मना
खण्डितो न पुनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या भूयः सन्धितः संयमो
यस्तेन विराधितसंयमाः । खण्डितचारित्र्येषु, प्रहा० २० पद ।

विरिच-विरिञ्चि-पुं० । प्रह्लाणं, प्रजापतौ पार० ना० ।

विरिचिअ-देशी-विमल-विरहयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरिचिर-दे० ना० । अश्वविरलयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरिक्क-देशी-पाटिते, दे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

विरिजअ-देशी-अनुवणे, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विरुअ-देशी-विरुपार्ये, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । प्रतिपन्थिनि, पञ्चा० ११ विष० । हेत्या-
भासभेदे, रत्ना० ।

अधुना विरुद्धलक्षणमाचक्षते-

साध्यविपर्ययेणैव यस्यान्यथाऽनुपपत्तिरध्यवसीयते स
विरुद्ध इति ॥ ५२ ॥

यदा केनचित्साध्यविपर्ययेणाविनाभूतो हेतुः साध्याविना-
भावभ्रान्त्या प्रयुज्यते तदाऽसौ विरुद्धो हेत्वाभासः ।

अत्रोदाहरणम्-

यथा नित्य एव पुरुषोऽनित्य एव वा, प्रत्यभिज्ञानादि-
मत्त्वादिति ॥ ५३ ॥

आदिशब्दात्-स्मरणप्रमाणगदाभासादिप्रवृत्तिः । अथ च हे-
तुः प्राचि साध्ये सांख्यादिभिराख्यातः स्थिरैकस्वरूपपुरुष-
साध्यविपरीतपरिणामिपुरुषेणैव व्याप्तत्वाद्भिरुद्धः । तथाहि-
यद्यप्यपुरुषः स्थिरैकस्वरूप एव तदा सुसुप्ताद्यवस्थानामिव
बाह्यार्थप्रवृत्त्यादिरूपेण प्रवृत्त्यभावात् प्रत्यभिज्ञानादयः कदा-
चिन्न स्युः, तद्भावं वा स्थिरैकरूपत्वहानिः । अवस्थाभेदावयं
व्यवहारः । इत्यप्ययुक्तम्, तासामवस्थानुव्यतिरेकाव्यतिरे-
कविकल्पानुपपत्तेः, व्यतिरेके तास्तस्येति संबन्धाभावः । अ-
व्यतिरेके पुनरवस्थातयेति तदवस्थस्तदभावः । कथं च तदे-
कान्तैक्ये अवस्थाभेदोऽपि भवेत् । तथैकान्तानित्यत्वेऽपि सा-
ध्ये सौगतेन क्रियमाणे अयं हेतुर्विरुद्धः परिणामिपुरुषेणैव
व्याप्तत्वात् । तथाहि-अन्यन्तोच्छेदधर्मिणि पुरुषे पुरुषान्तर-
चित्तवशेकसन्तानेऽपि स्मृतिप्रत्यभिज्ञानं न स्यात्, नित्या-
नित्ये पुंसि पुनः सर्वमेतदवस्थानुपपद्यते । विरोधाद्वाः सा-
मान्यविशेषचित्रज्ञानवशासंभवात् । तथा तुरङ्गोऽयं शृङ्ग-
सङ्कित्वादित्याद्यप्यत्रोदाहरण्यम् । यं च सति सपक्षे पक्ष-
विपक्षव्यापका इत्याद्यो विरुद्धभेदान्तेऽस्यैव प्रपञ्चभूताः ।
तथाहि-सति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः पक्षविपक्षव्यापका
यथा-नित्यः शब्दः कार्यत्वात् । सपक्षभावे चतुर्थेऽपि व्या-
प्तादिनित्यः, स्वकारणसमवायः कार्यत्वम् । उभयान्तोप-
लक्षिता सत्ताऽनित्यत्वमित्येके, तदभिप्रायेण प्रागभावस्या-
पि नित्यत्वाद्युक्तमेव विरुद्धोदाहरणम् । अन्यथा न विप-
क्षव्यापि कार्यत्वं स्यात् । यदा त्वादिसम्यमेव कार्यत्वं तदा
प्रवृत्तस्य नित्यत्वेऽपि कार्यत्वमस्तीत्यनैकान्तिकं स्यात्
विरुद्धमिति । अयं च पक्षे शब्दे विपक्षे घटादौ व्याप्य व-
र्तते ॥ १ ॥ विपक्षैकदेशवृत्तिः पक्षव्यापका यथा-नित्यः श-
ब्दः सामान्यवशे सत्यस्मदादिबाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात् । अहं-
त्वर्थे कृत्याभिधानात् ग्रहणयोग्यतामात्रग्राह्यत्वमुक्तम्, ते-
नास्य पक्षव्यापकत्वम्, विपक्षे तु घटादावस्ति न सुखा-
दौ ॥ २ ॥ पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-नित्यः शब्दः प्रयत्नानन्त-
रीयकत्वात् । अयं हि पुरुषादिशब्दे पक्षेऽस्ति न वाच्य-
दिशब्दे घटादौ च, विपक्षे न विद्युदादौ ॥ ३ ॥ पक्षैक-
देशवृत्तिविपक्षव्यापका यथा-नित्या पृथिवी कृतकत्वात् । कृ-
तकत्वं द्रव्यगुणादावस्ति पृथिव्यां न परमाणौ, विपक्षे तु घ-
टादौ सर्वत्रास्ति ॥ ४ ॥ अस्ति सपक्षे चत्वारो विरुद्धाः पक्ष-
विपक्षव्यापका यथा-आकाशविशेषगुणः शब्दः प्रमेयत्वम् ।
एषु चतुर्वर्ण्याकाशे विशेषगुणान्तरस्याभावान् सपक्षाभा-
वः । अयं च पक्षे शब्दे, विपक्षे च रूपादौ व्याप्य वर्तते ।
पक्षविपक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे प्रयत्नानन्तरीयकत्वात्
अयं पक्षे पुरुषादिशब्दे एव, विपक्षे च रूपादावस्ति, न
वाच्यदिशब्दे विद्युदादौ च ॥ ५ ॥ पक्षव्यापका विपक्षैकदेशवृ-
त्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे बाह्येन्द्रियग्राह्यत्वात् । अयं शब्दे पक्षे
व्याप्नोति, विपक्षे तु रूपादावस्ति न सुखादौ ॥ ६ ॥ विपक्ष-
व्यापका पक्षैकदेशवृत्तिर्यथा-तत्रैव पक्षे अप्रज्ञात्मकत्वात् ।
अयं पक्षैकदेशे वर्णात्मकेऽस्ति नाभ्यत्र, विपक्षे तु रूपादौ
सर्वत्रास्ति ॥ ७ ॥ ननु चत्वार एव विरुद्धभेदा ये पक्षव्यापका
नान्ये ये पक्षैकदेशवृत्तयस्तेषामसिद्धलक्षणोपपन्नत्वात् ।
तद्वत् । उभयलक्षणोपपन्नत्वेनोभयव्यवहारविषयत्वात् ।
मुलायां प्रमाणप्रमेयव्यवहारवत् । धर्मिस्वरूपविपरीतसाध-

नधर्मिविशेषविपरीतसाधनौ तु सौगतसम्मतौ हेत्वाभासा-
वेष न भवतः । साध्यस्वरूपविपर्ययसाधकस्यैव विरुद्धत्वेना-
भिधानाद् अन्यथा समस्तानुमानोच्छेदापत्तिः । तथाहि-
अनित्यः शब्दः कृतकत्वादिति हेतुर्गनित्यतां साधयन्नपि यो
यः कृतकः स शब्दो न भवति, यथा घटः । यो यः कृतकः
स भावणो न भवति, यथा-न पवेति धर्मिणः स्वरूपं
विशेषं च साधयत्येवत्यहेतुः स्यात्, नन्वेवं युक्तमिति ॥ ५३ ॥
रत्ना० ६ परि० । पुण्यपापपरलोकाद्यभ्युपगमपरेऽक्रियावा-
दिनि, तस्य सर्वपापविशेषाभिः सह विरुद्धचारित्वात् ।
ग० २ अधि० । औ० । झा० । स्या० । देशकालानुपलोक-
धर्मविरुद्धवर्जनम् । ध० २ अधि० ।

विरुद्धराज-विरुद्धराज्य-न० । विरुद्धः स्वकीयस्य राज्ञः प्र-
तिपक्षी तस्य राज्यं कटकं देशो वा विरुद्धराज्यम् । स्वरा-
ज्यविरुद्धनृपस्य सेनार्या, राज्यं च । पञ्चा० १ विष० । ध०
२० । ध० ।

विरुद्धराज्यकर्म-विरुद्धराज्यातिक्रम-पु० । विरुद्धनृपयो
राज्यं विरुद्धराज्यं तस्यातिक्रमोऽतिलङ्घनं विरुद्धराज्याति-
क्रमः । विरुद्धनृपाह्वामन्तरेण तद्देशगमनरूपे स्थूलादन्ता-
वानविरतेऽतिचारे, आव० ६ अ० । भा० । उपा० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । अङ्कगतेषु द्विलक्षान्येषु, प्रथ० ४
द्वार । ध० ।

विरुद्ध-विरुद्ध-त्रि० । नानाभूते, आद्या० १ भ्रु० ६ अ० ३
उ० । सूत्र० । बीभत्सामवस्थां प्राप्ते, झा० १ भ्रु० ८ अ० ।

विरुद्धरूप-विरुद्धरूप-त्रि० । विरुद्धं बीभत्सं मनोऽनाह्लादि,
विषयं वा मन्दादिभेदादप्येयां ते विरुद्धरूपाः । आद्या० १
भ्रु० ६ अ० ३ उ० । इष्टानिष्टरूपतया नानाप्रकारेषु, आद्या०
१ भ्रु० २ अ० १ उ० । सूत्र० । नि० ध्रु० । बीभत्सरूपे,
आद्या० १ भ्रु० १ अ० १ उ० ।

विरोध-विरोध-पु० । विभजने, ध्रु० ३ उ० । आव० ।

विरोध-विरोध-न० । कोष्ठशुद्धिरूपे, उल० १५ अ० ।
धान्यादिना-(दश० ३ अ० ।) निःश्रोतआदिभिर्वा अंधाधि-
रेकं, झा० १ भ्रु० १३ अ० । आद्या० । आव० । उल० । (वि-
रोधेने प्रायश्चित्तादि ' वमण ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे गतम् ।)
निरुद्धं च । सूत्र० १ भ्रु० ६ अ० ।

विरोध-विरोध-पु० । विविधैः प्रकारै रोच्यन्ते दीप्यन्ते
हात विरोचनाः । उत्तरदिग्वासिषु, स्या० ४ ठा० १ उ० ।
विरोल-मन्थ-धा० । विलोडने, " मन्थेर्धुसल-विरोली "
॥ ८ । ४ । १२१ ॥ इति मन्थधानोर्विरोलादेशः । विरोलः ।
मथ्नाति । प्रा० ४ पाद ।

विरोह-विरोध-पु० । विपर्यये, विश० । द्विविधो हि विरोधः-
परस्परपरिहारलक्षणः, सहानवस्थानलक्षणश्च । न० । सूत्र० ।
विरोहि-विरोधिन्-त्रि० । विरुद्धे, पूर्वापरविरोधादिदोषाप्रालं,
स्या० ।

विल-विड-न० । स्निग्धविशेषोत्पन्न लघुभेदे, आच्चा० २ भू० १ चू० १ अ० ६ उ० । अन्ध विमल लोणे नन्धि तत्थ उ सो पञ्चति न विललोणे भञ्जति । नि० चू० ११ उ० ।

विलम्ब-वेशी-सूर्यास्तमने, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विलम्ब-वेशी-अध्वज्य-दीनयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६२ गाथा ।

विलम्बोलग-वेशी० । लुण्ठके, ये ग्रामं मुष्णन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० ।

विलम्ब-विलम्ब-पुं० । परिमन्थरे, स्था० ७ ठा० ३ उ० ।

विलम्बिय-विलम्बित-न० । सूर्येण परिमुज्य मुक्ते नक्षत्रभेदे, व्य० १ उ० । विशेष० । पं० ष० । आ० म० । वृ० प० । विलम्ब-करणे, नाट्यभेदे च । आ० म० १ अ० । रा० ।

विलग-विलग्न-त्रि० । अवस्थिते, प्रश्न० ३ आश्च० द्वार । आ० म० । नि० चू० ।

विलङ्घि-वियष्टि-स्त्री० । चतुरङ्गलोनाऽऽत्मप्रमाणे दण्डभेदे, "लट्टी आयपमाणा, विलट्टी चउरंगुणेण परिहीणा," ध० ३ अधि० ।

विलय-विलय-पुं० । विनाशे, विशेष० । आव० ।

विलया-वनिता-स्त्री० । " वनिताया विलया " ॥ ८ । २ । १२८ ॥ इति वनिताया विलयादेशो वा । योगिनि, प्रा० ।

विलयण्या-विलपनता-स्त्री० । क्रिष्टभाषणे, ग० १ अधि० ।

विलवमाण-विलपमान-त्रि० । आर्त्तस्वरे कुवाणे, विपा० १ भू० २ अ० । विलापान् कुर्वति, विपा० १ भू० ६ अ० ।

विलविय-विलपित-न० । आर्त्तस्वरे, प्रश्न० ४ संव० द्वार । विलापे, ज्ञा० १ भू० ६ अ० । विलपितमिव विलापितम् । निरर्थकतया मत्तबालगीततुल्ये, उत्त० १३ अ० । औ० ।

विलवियसह-विलपितशब्द-पुं० । भर्तृगुणान् स्मारं २ प्रलापरूपे शब्दे, उत्त० १६ अ० ।

विलसंत-विलसत्-त्रि० । दीप्यमाने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विलसिय-विलसित-न० । नेत्रविकारे, ज्ञा० १ भू० ६ अ० । कर्त्तृगि क्तः । त्रि० । विलासयति, औ० ।

विलह-वेशी-धवल, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विलाव-विस्त्राप-पुं० । आर्त्तस्वरकरणे, प्रश्न० १ आश्च० द्वार । शब्दविशेष, प्रश्न० ३ आश्च० द्वार ।

विलास-विलास-पुं० । सकाम नेत्रचेष्टाविशेषे, अनु० । ज्ञा० । स्त्रीणां स्थानासनगमनाविरूपे चेष्टाविशेषे, स च " स्थानासनगमनानां, हस्तभूनेत्रकर्मणां चैव । उत्पद्यते विशेषो, यः स्त्रियोऽसौ विलासः स्यात् ॥ १ ॥ " अन्ये व्याहः-विलासो-नेत्रजो विकारः तथा चोक्तम्-" हासो मुखविकारः स्याद्, भाव-अभिज्ञसमुद्भवः । विलासो नेत्रजो ज्ञयो, विज्ञप्तो भूतमुद्भवः ॥ १ ॥ " ग० । औ० । म० । ज्ञा० । प्रश्न० । ग० । ज्ञा० ।

विपा० । वृ० । जं० । स्वकुलौचित्येन वटकाराधिकरणे, रा० । विलासिय-विलासित-त्रि० । विलासः संजातोऽस्येति तारकादिदर्शनादित्युपलब्धः । विलासवत्याम्, ज्ञी० ३ मति० ४ अधि० । जातविलासे, ज्ञा० १ भू० १७ अ० ।

विलिम्ब-वेशी-लज्जायाम्, दे० ना० ७ वर्ग ६५ गाथा ।

विलिंगण-विलिङ्गन-न० । कम्दर्पप्रधानानां वक्त्रसंयोगादिकानां क्रियाणां करणे, आच्चा० २ भू० २ चू० २ अ० ।

विलिजरा-वेशी-घानासु, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विलिपावत-विलेषयत्-त्रि० । विलेपनं कुर्वति, नि० चू० १७ उ० ।

विलिङ्ग-व्यलीकित-त्रि० । सजातव्यलीके, भ० १५ श० ।

विलिय-व्यलीक-न० । " इः स्वप्नादौ " ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यादेशस्येति । प्रा० । " पानीपात्रिष्वित् " ॥ ८ । १ । १०१ ॥ इति मध्येकारस्येति । प्रा० । असत्ये, प्रा० ।

विलिञ्चिनी-वेशी-कामलनिःस्थामनौ, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विलिहमाण-विलिखत्-त्रि० । नितरामनेकशो वा कर्षति, भ० ८ श० १ उ० ।

विलिहिज्जमाण-विलिख्यमान-त्रि० । खल्यमाने, कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

विलीण-विलीन-त्रि० । क्लिप्ते, ज्ञा० १ भू० १ अ० । जुगुप्सिते, प्रश्न० १ आश्च० द्वार । ज्ञा० ।

विलुंगय-विलुङ्क-पुं० । निर्मन्थे, अकिञ्चने, आच्चा० २ भू० १ चू० १ अ० २ उ० ।

विलुंचण-विलुञ्चन-न० । विच्छिद्यत्या विश्वतो वा लुञ्चने, पि० ।

विलुप-काङ्क्ष-धा० । वाञ्छायाम्, " काङ्क्षराहाहिलङ्गाहिलङ्ग-बन्ध-बन्ध-मह-मह-मह-विलुम्पाः ॥ ८ । ४ । १६२ ॥ इति काङ्क्षतेविलुम्पादेशः । विलुपह । काङ्क्षति । प्रा० ४ पाद् ।

विलुपञ्च-वेशी-कीट, दे० ना० ७ वर्ग ६७ गाथा ।

विलुपइत्ता-विलम्पयित्-त्रि० । कशाप्रहागादिभिरत्यन्तदुःस्वप्नादेन लुम्पके, सूत्र० २ भू० २ अ० । सर्वस्वापहारेण आशु पञ्चनं नयति, आच्चा० १ भू० ८ अ० २ उ० । ग्रामघातादिना लुण्ठके, आच्चा० १ भू० ८ अ० ४ उ० ।

विलुप्त-विलुप्त-त्रि० । विशेषेण लुप्तं, " विलुप्तो वि धंतेहि, हं-ककंकिहि गंतसो " विलुप्तः-धुन्यतः । विशेषेण लुप्तो विलुप्तः नामानेत्रान्तरकालयादिषु क्षुण्णित इत्यर्थः । उत्त० १६ अ० ।

विलुप्तहिअञ्च-वेशी-प्रासङ्गिककार्यकरणानभिज्ञे, दे० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

विलुप्पमाण-विलुप्यमान-त्रि० । बाह्योपध्यपहारतो लुप्यमान, उपा० ७ अ० ।

विलुलिय-विलुलित-त्रि० । शिथिलतया चञ्चले, प्रश्न० ३ आश्च० द्वार । लुडिते, प्रश्न० १ आश्च० द्वार ।

विलेखण-विलेपन-न० । कुङ्कुमचन्दनादिभिलेपने, षो० ६
विष०। औ०। कुङ्कुमचन्दनादिना विलेपनकरणे, घ० २ अधि० ।

विलेखणविहि-विलेपनविधि-पुं० । विलेपनप्रकारे, उपा० १
अ० । (विलेखणविहिपरिमाणं करे इति 'आणंद' शब्दे द्वि-
तीयभागे १०६ पृष्ठे गतम् ।) यत्कर्तव्यमादिपरिज्ञाने, जं० २ व-
ज्ज० । कलाभेदे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । औ० ।

विलेखिया-विलेपिका-स्त्री० । पात्रभेदे, विलेपिकायाम्, वृ० ।
विलेपिका द्विविधा-एका काञ्चिकाविलेपिका, द्वितीया
उदकाविलेपिका । वृ० १ उ० २ प्रक० ।

विलोह-वि-सं-वद-धा० । विरुद्धे संवादे, विपरीतकथने,
" विसंवदविग्रह-विलोह-फंसाः ॥ ८ । ४ । १२६ ॥ इति
विसंपूर्वस्य वदधानो विलोहादेशः । विलोहः । विसंवदति ।
प्रा० ४ पाद ।

विलोव-विलोप-पुं० । उच्छेदे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० २ उ० ।
अवच्छेदने, आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । सज्जमाद् बाधने, सूत्र०
१ ध्रु० १३ अ० ।

विल्ल-विल्व-पुं० । संयोगे-" इत एव वा " ॥ ८ । १ । ८५ ॥
इति इत एत्वं वा । विल्ल । विल्व । प्रा० । बहुषीजफले
वृक्षभेदे, प्रज्ञा० १७ पद । आचा० । अनु० । स्थानान्तरालेषु,
दे० ना० ७ वर्ग ८६ गाथा ।

विल्लल-विल्ल(न्व)ल-पुं० । सनखचतुष्पदविशेषे, प्रज्ञा० १ पद ।
विल्लिय-विलीय-त्रि० । दीप्यमाने, विशेषेण लीने, औ० ।

विव-इव-अव्य० । इवार्थे, तं० । "मिव पिव विष इव व विग्र
इवार्थे व ॥ ८ । २ । १८२ ॥ इति इवार्थे विग्रशब्दः । प्रा० ।

विवइ-विपद्-स्त्री० । "आपद्विपत्संपदां द इः " ॥ ८ । ४ ।
४०० ॥ इति विपदाऽन्त्यस्य इत्य इः । विपत्तौ, प्रा० ४ पाद ।

विवक्-विपक्-त्रि० । सुपरिनिष्ठिते, प्रकर्षपर्यन्तमुपगते, उ-
दयागते, स्था० ५ डा० २ उ० ।

विवक्ख-विपक्ख-पुं० । विपरीतः पक्षो-धर्मो विपक्खः । विवक्षि-
तवस्तुधर्मस्य विपरीते धर्मे, अनु० । यथा शृगाली अशिवाऽप्य-
माङ्गलिकशब्दपरिहारार्थं शिवा भण्यते । अनु० । वैच-
र्ये, विशेष० । विसदृशः पक्षो विपक्खः, साध्याद्विपर्यये, दश० १
अ० । (इह विपक्खः पञ्चम इति 'अणुमाण' शब्दे प्रथमभागे
४०६ पृष्ठे गतम् ।)

विवक्खपडिसेह-विपक्खप्रतिषेध-पुं० । अनुमानवाक्यस्य व-
ष्टेऽवयवे, दश० १ अ० । (विशेषव्याख्या 'अणुमाण' शब्दे
प्रथमभागे ४०६ पृष्ठे गता ।)

विवक्खा-विवक्षा-स्त्री० । बहुरिच्छायाम्, पि० ।

विवक्खापुव्व-विवक्षापूर्व-त्रि० । विवक्षाकारणे, दश० १
अ० ।

विवक्खा-विवत्सा-स्त्री० । वत्सरहितायाम्, वृ० १ उ० ३
प्रक० । सिन्धुसङ्गते नदीभेदे, स्था० १० डा० ३ उ० ।

विवच्छिद्य-विपश्चित्-पुं० । एकान्तपरिणते, ज्ञा० ३१ डा० ।
३०६

विवज्ज-विपर्यय-पुं० । अन्यथाकरणे, पं० व० ४ द्वार ।
व्यत्यासे, पञ्चा० ६ विष० । अतस्मिन्तद्व्यवसाये, विशेष० ।

विवज्जणा-विवर्जना-स्त्री० । विंशत्यन्तस्यांगे, मिथ्याभुतभ-
वणकुट्टाष्टसङ्ख्यांगे, उक्त० ३२ अ० । "तस्सस मग्गो गुरु-
विज्जसेवा, विवज्जणा बालजणस्स गृणा ।" उक्त० २२ अ० ।

विवज्जन्थ-विपर्यस्त-त्रि० । विपरीत, पञ्चा० १२ विष० ।
विवज्जयंत-विपर्ययत्-त्रि० । अनेके प्रकारैः सूत्राङ्गैः परिह-
रति, दश० ५ अ० १ उ० ।

विवजास-विपर्यास-पुं० । वैपरीत्यभवने, विशेष० । सूत्र० ।
आचा० । "मूढो विपर्यासमुवेति" विपर्यासमुपैति, तत्त्वं
तत्त्वाभिनिवेशमतत्वे च तत्त्वाभिनिवेशं च । हितेऽहितबुद्धि-
मेवं सर्वत्र विपर्ययं विप्रधाति, उक्तं च " वाराः परिभवकारा,
बन्धुजनो बन्धनं विषं विषयाः । मोहो जनस्य कोऽयं, ये रि-
पवस्तेषु सुहृदाश्च ॥ १ ॥ " आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।

विवज्जिय-विवर्जित-त्रि० । रहिते, जी० १ प्रति० । अष्ट० ।
विकले, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

विवङ्गुणी-विवर्धनी-स्त्री० । विंशत्यंगं वृद्धिहेतौ, " कामरा-
गविवङ्गुणि " विषयगगस्य अतिशयेन वृद्धिकर्त्रीम् । उक्त०
१६ अ० ।

विवणि-विपणि-पुं० । वणिक्पथे, औ० । ज्ञा० । दग्दिवाप-
णे, वृ० १ उ० ।

विवम्-विवर्ग-त्रि० । अशोभनवर्णे, आचा० २ ध्रु० १ सू० ५
अ० २ उ० । रूपवर्णे, प्रश्न० २ आध० द्वार । विगतवर्णे, दश०
५ अ० २ उ० ।

द्विपर्ण-त्रि० । पक्षद्वययुक्ते, "विवक्षत्रो रुक्मो" आचा० २ ध्रु०
१ सू० ५ अ० २ उ० । द्विपर्णो-वृक्षः, अङ्कुरोद्गमावस्थायां हि
प्रथमे द्वौ पर्णौ भवतः । वृ० १ उ० १ प्रक० ।

विवक्खच्छन्द-विवर्णच्छन्दस्-त्रि० । परागस्तया अपेतस्वाभि-
प्राये, दश० ६ अ० २ उ० ।

विवक्खसारसह-विवर्णसारशब्द-पुं० । विगतसर्वद्रव्यभाण्डे,
उक्त० १४ अ० ।

विवक्षि-विपक्षि-स्त्री० । कार्यविनाशे, नि० सू० १५ उ० ।
वि० । "सम्प्राप्तिश्च विपक्षिश्च, कार्यार्थाणां द्विविधा स्मृता ।
सम्प्राप्तिः सिद्धिरर्थेषु, विपक्षश्च विपर्ययः ॥ १ ॥ " नि० सू०
१५ उ० ।

विवद्दन-विवर्द्धन-न० । विविधैः प्रकारैर्वृद्धिकरं, ज्ञा० १
ध्रु० १ अ०

विवर-विवर-न० । विगतावरणतया विवरम् । आकाशे, भ०
१७ श० ८ उ० । रन्ध्रे, उक्त० २० अ० । आचा० । सूत्र० ।

विवरणा-विवरण-न० । बालानां विजडीकरणे, घ० २ अधि० ।

विचरीउत्पाय-विपरीतोत्पात-पुं० । अशुभसूचकं प्रकृतिवि-
कारं, प्रश्न० २ आध० द्वार ।

विचरीय-विपरीत-त्रि० । परमार्थावन्यथाभूते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० । विपर्यस्ते, नि० सू० १ उ० ।

विचरीयपरुवणा-विपरीतप्ररूपणा-स्त्री० । अन्यथा पदार्थक-
थनायाम्, आध० ४ अ० । उन्मार्गविशनायाम्, घ० २ अधि० ।

विवलीयभासग-विपरीतभाषक-पुं० । भाषकाद् विपरीतो
विपरीतभाषकः । राजदन्तादिब्रह्ममासः । अभाषके, अनु० ।

विवस-विश-त्रि० । परार्धाने, कर्म० १ कर्म० ।

विवाग-विपाक-पुं० । विपचने विपाकः । शुभाशुभकर्मपरिणा-
मे, स० १४५ सम० न० । अशुभफलदायकत्वे, पञ्चा० १ विष० ।
विपच्यमानतायाम्, रसप्रकर्षावस्थायाम्, भ० ६ श० ३२ उ० ।
डा० । उदये माध्ये, प्रश्न० २ आध० द्वार । परिणामे, आ-
ध० ४ अ० । अनुभावे, स्था० ४ डा० २ उ० । परिपाककाले,
उत्त० ३२ अ० । सूत्र० । फले, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । पुष्टता-
याम्, आ० म० १ अ० । द्विगृह्णदशानां द्वितीयेऽध्ययने,
स्था० १ डा० ३ उ० । भारते वर्षे आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां
भविष्यति एकोनविंशे जिनं, स० । जी० ।

विवागखंति-विपाकक्षान्ति-स्त्री० । विपाके क्षान्तिः विपाक-
क्षान्तिः । कर्मफलविपाकं नरकादिगतमनुपश्यतां दुःखभी-
रुतया मनुष्यभारमेव वाऽनर्थपरम्परागमालोचयतां विपाक-
दर्शनपुरस्सरया क्षान्तौ, धो० १० धिय० ।

विवागविजय-विपाकवि(च)जय-पुं० । विपाकः कर्मणां ना-
नावरक्त्यादि विचर्यते-निर्णीयते विजीयते-अभिगमद्वारेण
परिचिन्ताक्रियते यस्मिन् विपाकविज(च) यम् । स्था० ४
डा० १ उ० । अशुभकर्मविपाकानुचिन्तनार्थे प्रहृत्यादिभेदभि-
न्नस्य कर्मणः स्वरूपध्यानरूपे धर्मध्यानं, ध० २ आधि० ।
आ० चू० ।

विवागविरस-विपाकविरस-पुं० । बहुतरदुःखानुबन्धबीज-
त्वेन परिणतिविरसे, डा० १३ डा० ।

विवागमाधण-विपाकमाधन-न० । अनुभावकारणे, पं० सू०
१ सू० ।

विवागसुय-विपाकश्रुत-न० । विपचने विपाकः । शुभाशुभक-
र्मपरिणाम इत्यर्थः । तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतम् । न० ।
एकादशाङ्गे, विपा० ।

अथ विपाकश्रुतमिति कः शब्दार्थः ? उच्यते-विपाकः-
पुण्यपापरूपकर्मफलं तत्प्रतिपादनपरे श्रुतम्-आगमो वि-
पाकश्रुतम्, इदं च द्वादशाङ्गस्य प्रवचनपुरुषस्यैकादश-
मङ्गम् । इदं च शिष्टसमयपरिपालनार्थं मङ्गलसम्बन्धा-
भिधेयप्रयोजनानि किल वाच्यानि भवन्ति । तत्र चाधि-
कृतशास्त्रस्यैव सकलकल्याणकारणस्यैवादिप्रणीतश्रुतरूप-
तया भायनन्दीरूपत्वेन मङ्गलम्वरूपत्वात्, न ततो
भिन्नं मङ्गलमुपदर्शनीयम् । अभिधेयं च शुभाशुभकर्मणां
विपाकः, स चास्य नाम्नेर्वाभिहितः । प्रयोजनमाप श्रोतृ-
गतमनन्तरं कर्मविपाकावगमरूपं नाम्नेर्वाक्रमस्य । यत्कि-
ल कर्मविपाकविदकं श्रुतं तत् श्रुतवतां प्रायः कर्मविपा-
कावगमो भवत्येवेति । यत्तु निःश्रेयसावार्तरूपं परस्परप्रयो-

जनमस्य तदासप्रणीततयैव प्रतीयते, न ह्यसा यत्कथञ्चिभिः-
भेयसार्थं न भवति तत्प्रणयनायोत्सहन्ते आसत्त्वहानेरिति ।
सम्बन्धोऽप्युपायोपेयभावलक्षणो नाम्नेवास्य प्रतीयते, त-
थाहि-इवं शास्त्रमुपायः कर्मविपाकावगमस्तूपेयमिति ।
यस्तु गुरुपर्वकमलक्षणसम्बन्धोऽस्य तत्प्रतिपादनायवमाह-

तेषां कालेण तेषां समणं चपा शाम् शयरी होत्था,
वणश्रो-पुष्पभदे चेइए । तेषां कालेण तेषां समणं
समणस्स भगवश्रो महावीरस्स अंतेवासी अजसु-
हम्मे शाम् अणगारे जाइसपन्ने, वणश्रो चउ-
इसपुळ्ळी चउनाणोवगए पंचहि अणगारसएहि
सद्धि संपरिबुडे पुव्वाणुपुव्वि० जाव जेणव पुणभ-
दे चेइए अहापडिरुवं० जाव विहरह, परिसा निग्गया ध-
म्मं सोच्चा निमम्म जामेव दिसं पाउम्भूया तामेव दिसं
पडिगया । तेषां कालेण तेषां समणं अजजंबूनामं अ-
णगारे सत्तुस्सेहे जहा गोयमसामी तहा० जाव आणको-
टोवगए विहरति । तए णं अजजंबूनामे अणगारे
जायमड्डु० जाव जेणव अजसुहम्मे अणगारे तेषेव उवा-
गए तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेति करेत्ता वंदति
वंदत्ता नमंसति नमंमित्ता० जाव पज्जुवासति, एवं
वयासी-(सू० १) (विपा०)

एकारसमस्स णं भंते ! अंगस्य विवागसुयस्स समणेणं०
जाव संपत्तेणं के अट्ठे पन्नत्ते?, तते णं अजसुहम्मे अण-
गारे जंबु अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबु ! समणेणं०
जाव संपत्तेणं एकारसमस्स अंगस्स विवागसुयस्स दो
सुयक्खंधा पन्नत्ता, तं जहा-दुहविवागा य १, सहविवा-
गा य २, जइ णं भंते ! समणेणं० जाव संपत्तेणं एकारस-
मस्स अंगस्स विवागसुयस्स दो सुयक्खंधा पन्नत्ता, तं
जहा-दुहविवागा य १, सहविवागा य २ । (सू० २)

'दुहविवागा य' इति दुःखविपाकाः पापकर्मफलानि दुःखा-
नां वा-दुःखहेतुत्वात् पापकर्मणां विपाकास्ते यत्राभिधेयत-
या सन्त्यस्मै 'वरणानगर' इति न्यायेन दुःखविपाकाः-प्रथ-
मश्रुतस्कन्धः, एवं द्वितीयः सुखविपाकः । 'तए णं' इति ततः-
अनन्तरमित्यर्थः ।

पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स दुहविवागाणं समणेणं०
जाव संपत्तेणं कइ अज्झयणा पन्नत्ता ?, तते णं अज-
सुहम्मे अणगारे जंबु अणगारं एवं वयासी-एवं खलु
जंबु ! समणेणं० जाव आइगरेणं तित्थगरेणं० जाव संपत्तेणं
दुहविवागाणं दम अज्झयणा पन्नत्ता, तं जहा--" मिय-
पुत्तं १(य)उज्झयते २, अभग्ग ३ सगडे ४ बहस्सई ५ नंदी ६ ।
उवर ७ सोत्तिपदत्ते ८, य देवदत्ता य हं अज्ज य १० ॥ १॥"
(सू० २ +)

‘मियउत्ते’ इत्यादि गाथा, तत्र ‘मियपुत्ते’ स्ति मृगापुत्राभि-
धानराजसुतवक्त्रयताप्रतिबद्धमध्ययने मृगापुत्रः १ । एवं स-
र्वत्र, नवरम् ‘उत्तिष्ठ’ स्ति उत्तिष्ठतको नाम सार्थवाहपुत्रः २,
‘अभग्न’ स्ति सत्रत्वाद्भग्नसेनो विजयाभिधानचौरसेनापति-
पुत्रः ३, ‘सगंड’ स्ति शकटाभिधानसार्थवाहसुतः ४, ‘बहस्तर’
स्ति सत्रत्वादेव बृहस्पतिदत्तनामा पुरोहितपुत्रः ५, ‘नंदी’ इति
सत्रत्वादेव नन्दिवर्जो राजकुमारः ६, ‘उंबर’ स्ति सत्रत्वादे-
व उदुम्बरदत्तो नाम सार्थवाहसुतः ७, ‘सोरियवत्ते’ स्ति शौरि-
कदत्तो नाम मत्स्यवन्धपुत्रः ८, अशब्दः समुच्चय ‘द्वेषदत्ता य’
स्ति ‘द्वेषदत्ता नाम गृहपतिमुता ९, अः समुच्चये ‘अजृय’ स्ति
अजृयनाम सार्थवाहसुता १० । विपा० १ भु० १ अ० ।

अथ द्वितीयधृतस्कन्धस्य प्रथमाध्ययने किञ्चिद्विच्यते-

तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे गगरे गुणसिले चे-
इए सोहम्मे समासदे जंबू० जाव पज्जुवासणे एवं वया-
सी-जति णं भंते ! समणेणं० जाव संपत्तेणं दुहविवागा-
णं अयमद्वे पप्पत्ते । सुहविवागाणं भंते ! समणेणं० जाव
संपत्तेणं के अद्वे पप्पत्ते !, तते णं मे सोहम्मे अणगारे जं-
बु अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू समणेणं० जाव
संपत्तेणं सुहविवागाणं दस अज्झयणा पञ्चत्ता, तं जहा-
“सुवाहू? भदन्दी २य, सुजाए य ३ सुवासवे ४। तहेव जि-
गदसे ५ य, धणपती य ६ महव्वले ७ ॥ ११ ॥ भदन्दी = म-
हचं ८, वरदत्ते १० ।” (सू० २३४) विपा० २ भु० १ अ० ।
मे किं तं विवागसुयं ? , विवागसुए णं सुकडदुक्काणं
कम्माणं फलविवागं आधविजंति, मे समासओ दुविंहे
पप्पत्ते, तं जहा- दुहविवागे चैव, सुहविवागे चैव । तत्थ णं
दस दुहविवागाणि, दस सुहविवागाणि । मे किं तं दुह-
विवागाणि ? , दुहविवागेसु णं दुहविवागाणं नगराई
उजाणाई चैद्याई वणखंडा रायाणो अम्मापियरो समा-
सरणाई धम्मापरिया धम्मकहाओ नगरगमणाई संसार-
पवंधे दुहपरंपराओ य आधविजंति । सेत्तं दुहविवागाणि ।
मे किं तं सुहविवागाणि ? , सुहविवागेसु सुहविवागाणं
णगराई उजाणाई चैद्याई वणखंडा रायाणो अम्मापिय-
रो समोसरणाई धम्मापरिया धम्मकहाओ इहलाइयपर-
लाइयइड्डिविंससा भोगपरिचाया पव्वजाओ सुयपरिगहा
तवावहाणाई परियागा पडिमाओ संलेहणाओ भत्तपव्व-
क्खाणाई पाओवगमणाई देवलो गगमणाई सुकुलपच्चायाया
पुण बोहिलाहा, अंतकिरियाओ य आधविजंति । दुहवि-
वागेसु णं पाणाइवायअलियवयणचोरिककरणपरदार-
मेहुणममंगयाए महतिव्वकमायइंदियप्पमायपावप्पओय-
असुहज्झवसाणसंचियाणं कम्माणं पावगाणं पावअणु-
भागफलविवागा णिरयगतितिरिक्खजोणिबहुविहवमण-
सयपरंपरापबद्धानं मणुयत्ते वि आगयाणं जहा पावकम्म-

सेसेण पावगा होन्ति फलविवागा-बहवसणविशासनासाक-
न्नुहुं गुहकरचरणनहच्छेयणजिन्मच्छेअणअजणकडगिगदा-
हणयचलणमलणफालणउल्लंघणलललपालउडलट्टिभंजण-
तउसीसगतत्तंतल्लकलकलअहिसिचणकुंभिपागकंपणाधिर-
बंधणवेहवज्झकत्तणपतिभयकरकरपल्लीवणादिदारुणाणि
दुक्खाणि अणोवमाणि बहुविविहपरंपराणुवद्दा ण सुव्वंति
पावकम्मवल्लीए, अवेयइत्ता हु णऽत्थि मोक्खो तवेण धिइ-
धणियवदकच्छेण साहेणं तस्स बावि हुआ । एत्तो य सुह-
विवागेसु णं सीलसंजमणियमणुणतवोवहाणेसु साहसु सु-
विहिएसु अणुकंपासयप्पओगतिकालमइविसुद्धभत्तपाणाई
पययमणसाहियसुहनीसेसतिव्वपरिणामनिच्छियमई पय-
च्छिऊणं पयांगसुद्धाई जह य निव्वत्तेति उ बोहिलाभं जह
य परिक्कीकरेति नरनरयतिरियसुरगमणविपुलपरियड्डअर-
तिभयविसायमांगमिच्छससेलसंकडं अण्णाणतमंधकारचि-
क्खल्लसुदुत्तारं जरमरणजोणिसंसुभियचक्खवालं सोलमक-
सायसावयपयंडचंडं अणाहं अणवदगं संसारसागरमि-
णं जह य णिबंधंति आउगं सुरगणेसु जह य अणुभवन्ति
सुरगणविमाणसोक्खाणि अणोवमाणि, ततो य कालंतरे
चुआणं इहेव नरलो गमागयाणं आउवपुपुप्परूवजातिकु-
लजम्मआरोग्गवुद्धिमेहाविमेमा भित्तजणसयणधणधसवि-
भवसमिद्धमारसमुदयविसेसा बहुविहकाममोग्गभवाण सो-
क्खाण सुहविवागोत्तमेसु, अणुवरयपरंपराणुवद्दा अमु-
भाणं सुभाणं चैव कम्माणं भासिआ बहुविहा विवागा
विवायमुयम्म भगवया जिणवरेण संवेगकारणत्था
अजे वि य एवमाइया बहुविहा वित्थरेण अत्थपरूवणया
आधविजंति, विवागमुअस्स णं परिचा वायणा संखे-
जा अणुओगदारा० जाव संखेजाओ संगहणीओ । मे
णं अंगडुयाए एकारसंम अंगे वीमं अज्झयणा वीमं उ-
हेसणकाला वीमं समुहेसणकाला, संखेजाई पयमयसह-
स्माई पयगगेणं पप्पत्ता । संखेजाणि अक्खराणि अणंता
गमा अणंता पज्जवा० जाव एवं चरणकरणपरूवणया
आधविजंति, सेत्तं विवागसुए ॥ ११ ॥ (सू० १४६)

‘मे किं तं’ मित्यादि, विपचने विपाकः—शुभाशु-
भकर्मपरिणामस्तत्प्रतिपादकं श्रुतं विपाकश्रुतं ‘विवा-
गसुए णं’ मित्यादि कणश्च, नवरं ‘फलविपाके’ स्ति
फलरूपा विपाकः फलविपाकः तथा ‘नगरगमणाई’ ति
भगवतो गौतमस्य भित्ताद्यर्थे नगरप्रवेशनानीति । एतदेव
पूर्वोक्तं प्रपञ्चयन्नाह—‘दुहविवागेसु णं’ मित्यादि, तत्र
प्राणानिपातानीकवचनचौर्यकरणपरदारमैथुनं, सह ‘समं-
गयाए’ स्ति या ससंगता सपरिग्रहता तथा सञ्चितानां क-
र्मणामिति योगः, महानीवकपाथेन्द्रियप्रमादपापपायाणु-

भाष्यसायसञ्ज्ञानां कर्मणां पापकानां पापानुभागा—
अशुभरसा ये कलाविपाका—विपाकोदयास्ते तथा ते आ-
ख्यायन्ते इति योगः । केषामित्याह—निरयगतौ—निरयग-
यानां च ये बहुविधव्यसनशतपरम्पराभिः प्रवृद्धाः ते तथा
तेषां, जीवानामिति गम्यते । तथा 'मणुयन्त' स्मि मनुज-
त्वेऽप्यागतानां यथा पापकर्मशेषेण पापका भवन्ति फल-
विपाकाः अशुभा विपाकोदया इत्यर्थः, तथा आख्यायन्ते
इति प्रकृतम् । तथाहि—वधो—यष्ट्यादिनाशनं वृषणविनाशो-
वर्धितककरणं तथा नासायाश्च करणयोश्च ओष्ठस्य चाङ्गुष्ठा-
नां च करणयोश्च चरणयोश्च नखानां च यच्छेदनं तत्तथा
जिह्वाछेदनम् 'अञ्जन' स्मि अञ्जनं—तसायःशलाकया नेत्रयोः
छक्षणं वा वेदस्य क्षारतैलादिना 'कङ्किदाहणं' ति कटानां-
विवलवशाद्विमथानामग्निः कटाग्निस्तेन दाहने कटाग्निदाहने,
कटेन परिवेष्टितस्य बाधनमित्यर्थः, तथा गजचलनमलनं
फालनं—विदारणम् उल्लम्बनं—वृक्षशाखावापुवृद्धनं तथा
शूलनं लतया लकुटेन यष्ट्या च भञ्जनं गात्राणां तथा त्रपु-
णा—धातुविशेषेण सीसंकेतं च—तेनैव तन्मन तैलेन च
'कलकल' स्मि मशम्देनाभिषेचने तथा कुम्भ्यां—भाजन-
विशेषे पाकः कुम्भीपाकः कम्पनं—शीतलजलाच्छ्रोतनादिना
शीतकाले गात्रात्कम्पजननं तथा स्थिरबन्धनं—निबिडनि-
यन्त्रणं वधः—कुन्तादिना शस्त्रेण भेदनं वर्जकर्तनं—त्वग्-
त्रोटनं प्रातभयकरं—भयजननं तच्च तत् करप्रदीपनं च वस-
नावेष्टितस्य तैलाभिषेकस्य करयोगनिप्रबोधनमिति कर्म-
धारयः, ततश्च वधश्च वृषणविनाशश्चेत्यादि यावन्प्रातभय-
करकरप्रदीपनं चेति द्वन्द्वः, ततस्तानि आदित्येण दुःखानां
तानि च तानि दाहणानि चेति कर्मधारयः । कानीमानी-
त्याह—दुःखानि, किम्भूतानि ?—अनुपमानि दुःखविपाक-
व्याख्यायन्ते इति प्रक्रमः । तथेदमाख्यायन्ते बहुविधपर-
म्पराभिः दुःखानामिति गम्यते । अनुवृद्धाः—सन्ततमालि-
ङ्गिता बहुविधपरम्परानुवृद्धा जीवा इति गम्यते न मुच्यन्ते-
न त्यज्यन्ते, कया ?—पापकर्मफलत्वा दुःखफलसम्पादिक-
या, किमित्याह—यतोऽवदयित्वा—अननुभूय कर्मफलमि-
ति गम्यते, दुर्यस्मादर्थे, नास्ति—न भवति मोक्षो—वियोगः
कर्मणः सकाशात्, जीवानामिति गम्यते । किं सर्वथा ने-
त्याह—तपसा—अनशनादिना, किम्भूतन ?—धृतिः—चि-
त्तसमाधानं तद्वृत्ता 'धर्माण' स्मि अन्यर्थं वृद्धा—निर्णीहि-
ता कच्छा—बन्धावशेषो यत्र तत्तथा तेन, धृतिबलयुक्तेन-
त्यर्थः । शोधनम्—अपनयनं तस्य—कर्मविशेषस्य 'वाचि' स्मि
सम्भावनायां 'होञ्जा' सम्पद्यते नान्या मोक्षोपायाऽस्तीति
भावः । 'एतो ये' त्यादि इतश्चानन्तरं सुखविपाकषु, द्विती-
यश्रुतस्कन्धाध्ययनं धित्यर्थः, यदाख्यायन्ते तदभिधीयते इति
शेषः, शीलं—ब्रह्मचर्यं समाधिर्वा संयमः—प्राणातिपातवि-
रतिर्नियमा—अभिप्रहविशेषाः गुणाः—शेषमूलगुणाः उत्तरगु-
णाश्च तपोऽनशनादि एतवामुपधानं—विधानं येषां ते तथा
अनस्तेषु शीलसंयमनियमगुणतपउपधानेषु, केष्वित्याह-
साधुषु—यतिषु, किम्भूतेषु ?—सुष्ठु विहितम्—अनुष्ठितं
येषां ते सुविहितान्स्तेषु भक्तादि वत्त्वा यथा बोधि-
लाभादि निर्वर्त्तयन्ति तथेदमाख्यायन्ते इति सम्बन्धः । इह च
सम्प्रदानेऽपि सप्तमी न दुष्टा विषयस्य विवक्षणात्, अ-

नुकम्पा—अनुकोशस्तत्प्रधान आशयः—चित्तं तस्य प्रयो-
गो—व्यावृत्तिरनुकम्पाशयप्रयोगस्तेन, तथा 'तिकालम-
ति' स्मि त्रिषु कालेषु या मतिः—बुद्धिर्यदुत दास्यामीति
परितोषो दीयमाने परितोषो दत्ते च परितोष इति सा
त्रिकालमतिस्तथा च यानि विशुद्धानि तानि तथा, तानि च ता-
नि भङ्गपानानि चेति अनुकम्पाशयप्रयोगात्रिकालमतिविशुद्ध-
भङ्गपानानि प्रशयेति क्रियायोगः । कन प्रदायेत्याह—प्रयत-
मनसा—आधरभूतचेतसा, हितोऽनर्थपरिहाररूपत्वात् सुख-
हेतुत्वात् सुखः शुभो वा 'नीसेम' स्मि निःश्रेयसः कल्या-
णकरत्वात् तीक्ष्णः—प्रकृष्टः परिणामः—अव्यवसानं यस्याः
सा तथा सा निश्चिता—असंशया मतिः—बुद्धिर्येषां ते दि-
तसुखानि श्रेयसतीमपरिणामनिश्चितमतयः, किं ?—'पय
च्छिऊणं' ति प्रदाय, किं भूतानि भङ्गपानानि ?—प्रयोगेषु
शुद्धानि दायकदानव्यापारापक्षया सकलांशसादितोषरहि-
तानि ग्राहकग्रहणव्यापारापक्षया चोद्गमादिदोषवर्जितानि,
ततः किं ?—यथा च—यनं च प्रकारेण पारम्पर्येण—मोक्षसाध-
कत्वलक्षणेन निर्वर्त्तयन्ति, अव्यजीवा इति गम्यते, तुशब्दो
भाषामात्रार्थः, बोधिलाभम्, यथा च परितोषोऽस्ति—इ-
त्येतां नयन्ति संसारसागरमिति योगः । किं भूतं ?—नर-
निरयतिर्यक्सुरगतिषु यज्जीवानां गमनं—पारिभ्रमणं स
एव विपुलो—विस्तीर्णः परिवर्त्तो—मत्स्यादीनां परिवर्त्तन-
मनकथा सञ्चरणं यत्र स तथा, तथा अरतिभयविषाद-
शोकादिमिथ्यात्वान्येष शैलाः—पर्वतास्तेः सङ्कटः—सङ्काणो
यः स तथा ततः कर्मधारयोऽतस्तम्, इह च विषादो-
दैन्यमात्रं शोकाद्व्याकन्दनादिबिह इति, तथा अज्ञानमेव
तमोऽन्धकारं महान्धकारं यत्र स तथा अतस्ते, 'खिक्खि-
ल्लसुदुत्तारं' ति खिक्खिल्लं—कदम्बः संसारपक्षे तु खिक्खि-
ल्लं विषयधनम्बजनादिप्रतिबन्धस्तेन सुदुस्तरो दुःखोत्सार्यो
यः स तथा तम्, तथा जरामरणयोर्नय एव संक्षुभितं म-
हामत्स्यमकराद्यनकजलजन्तुजातसम्भवेन प्रविलोडितं चक्र-
वालं जलपरिमाणद्वयं यत्र स तथा तं, तथा षोडश कषा-
या एव स्वपदानि—मकरग्राहादीनि प्रकारद्वयग्राहानि—
अत्यर्थं रौद्राणि यत्र स तथा तम्, अनादिकमनवद्वप्रमनन्ते
संसारसागरमिमं प्रत्यक्षमित्यर्थः, तथा यथा च सागरा-
पमादिना प्रकारेण निबन्धन्त्यायुः सुरगणेषु साधुदानप्रत्य-
यार्माति भावः, यथा चानुभवान्ति सुरगणविमानसौख्यानि
अनुपमानि, ततश्च कालान्तरं व्युत्तानाम् 'इहैव' स्मि
निर्यगलोके नरलोकप्रागतानामायुर्वैपुर्ध्वरूपजातिकुलजन्मा-
रोग्यबुद्धिमधाविशेषा आख्यायन्ते इति योगः, तत्रायुषो
विशेष इतरजीवायुषः सकाशात् शुभत्वं दीर्घत्वं च एवं षणुः-
शरीरं तस्य स्थिरसंहननता धरोऽस्योदारगौरवं रूपस्याति-
सुन्दरता जातेरुत्तमत्वं कुलस्याप्येवं जन्मनो विशिष्टक्षेत्र-
कालौ निराबाधत्वम् आरोग्यस्य प्रकर्षः बुद्धिरौत्पत्तिकया-
दिका तस्याः प्रकृष्टता मेधा—अपूर्वश्रुतग्रहणशक्तिस्तस्या
विशेषः प्रकृष्टनैवेति, तथा मित्रजनः—सुहृन्नाकः स्वजनः—
पितृपितृभ्यादिः धनधान्यरूपो यो विभवो—लक्ष्मीः स धन-
धान्यविभवस्तथा समृद्धः—पुरातः पुरकोशकोष्ठागा-
रबलवाहनरूपा याः सम्पदो यानि साराणि—प्रधानानि च-
स्तूनि तेषां यः समुदायः—समृद्धः स तथा इत्येतेषां द्वन्द्व-

इतत् एषां च विशेषाः प्रकर्षास्ते तथा, तथा बहुविधा-
मभोगाद्भवानां सौख्यानां विशेषा इतीहापि सम्बन्धनीयम्,
शुभविपाक उत्तमो येषां ते शुभविपाकास्तमास्तेषु जीवेष्वि-
ति गम्यम् । इह खयं वृषपथे सप्तमी, तेन शुभविपाकाध्यय-
नवाच्यानां साधूनामायुष्कादिविशेषाः शुभविपाकाध्ययने-
ष्वारुह्यायन्ते इति प्रकृतम् । अथ प्रत्येकं भृतस्कन्धयोरभिधेयं
पुण्यपार्ष्वपाकरूपं प्रतिपाद्य तयोरेव योगपठनेन ते आह—‘अ-
शुखरये’ त्यादि, अनुपगता-अर्वाच्छ्रुत्वा ये परम्परानुबन्दाः-
पारम्पर्यप्रतिबन्दाः, क ?—विपाका इति योगः, केषाम् ?
अशुभानां शुभानां चैव कर्मणां प्रथमद्वितीयभृतस्कन्धयोः
कर्मणैव च भाविताः—उक्ता बहुविधा विपाकाः विपाक-
भृते एकादशाङ्ग भगवता जिनवरं संवेगकारणार्थाः—सं-
वेगहेतवा भावाः अस्म्यऽपि चैवमादिका आख्यायन्ते इति
पूर्वोक्तकथया वचनपरिणामाद्वैतप्रक्रियया योगः, एवं च
बहुविधा विस्तरणार्थप्रकृपणता आख्यायन्ते इति । शेषं
कण्ठ्यम्, नवरं संख्यातानि पदशतसहस्राणि पदप्रेणेति,
तत्र किल एका पङ्कोटी चतुरशीतिश्च लक्षाणि द्वात्रिंशच्च
सहस्राणीति ॥ ११ ॥ स० १४६ सम० । न० । “ मासेण पूस-
मित्तो, समणो समणगुणानिउणविधित्तो । होही अपाच्छ्रमो
किर, विवायसुयधारको धीरो ॥ ” ति० ।

विवाय-विवाद-पुं० । विरुद्धा वादो विवादः । आचा० १ भु०
४ अ० २ उ० । विप्रतिपत्ता, प्रश्न० २ संव० द्वार । विप्र-
तिपत्तिसमुत्पन्नत्वेन, क्राधकार्यत्वादस्य क्राधकषायविशेषे,
भ० १२ श० ४ उ० । स० । सूत्र० । वाक्कलहं, जी० १
प्रति० । कलहो सति वा भेदं ति वा विवादो सति वा एगदं ।
नि० चू० १६ उ० ।

लुब्धिवहे विवादे पत्तन्, तं जहा-ओसकृत्तत्ता उस्सकइ-
त्ता अणुलोमइत्ता पडिलोमत्तत्ता भइत्ता भेलत्तत्ता ।
(सू० ४१२)

‘ लुब्धिवहे ’ त्यादि षड्विधः—पदभेदो विप्रतिपत्तयः क्वचि-
दर्थे वादो—जल्पो विवादः प्रकृतः, तद्यथा—‘ ओसकइत्त ’
सि अवषण्णक्य—अपस्त्यावसरलाभाय कालहरणं कृत्वा
यो विधीयते स तथोच्यते, एवं सर्वत्र, क्वचिच्च ‘ ओ-
सकइत्त ’ सि पाठस्तत्र प्रतिपत्त्यने केनापि व्याज-
नापसर्प्य—अपस्तृते कृत्वा पुनरवसरमवाप्य विवदते, ‘ ओ-
सकइत्त ’ सि उत्पन्नक्य—उःसृत्य लब्धावसरतयोत्सुकी-
भूय ‘ उस्सकइत्त ’ सि पाठान्तेर परमुत्सुकीकृत्य लब्धा-
वसरो जयार्थी विवदते, तथा ‘ अणुलोमइत्त ’ सि विवा-
दाध्यक्षान् सामर्नात्याऽनुलोमान् कृत्वा प्रतिपत्त्यनेमव वा
पूर्वं तत्पक्षाभ्युपगमेनानुलोमं कृत्वा ‘ पडिलोमइत्ता ’ प्रति-
लोमान् कृत्वा अध्यक्षान् प्रतिपत्त्यने वा, सर्वथा सामर्थ्ये
सतीति, तथा ‘ भइत्त ’ सि अध्यक्षान् प्रकृत्वा—संसेव्य,
तथा ‘ भेलत्त ’ सि स्वपक्षपातिभिर्मिश्रान् कारणिकान् कृ-
त्वाति भावः । क्वचित्—‘ भयइत्त ’ सि पाठः, तत्र भेदयित्वा
केनाप्युपायेन प्रतिपत्त्यने प्रति कारणिकान् द्वेषिणो विधाय
स्वपक्षप्राप्तिरिति भावः । स्था० ६ डा० ३ उ० ।

लुब्धिरुयात्यर्थिना तु स्यात्, दुःस्थितेनाऽमहात्मना ।
३१०

क्षलजातिप्रधानो यः, स विवाद इति स्मृतः ॥ ४ ॥

लब्धिः—सुवर्णादीनां लाभः ख्यातिश्च—प्रसिद्धिः ताभ्या-
मर्थः प्रयोजनेन यस्यास्ति स तथा तेन, तुशब्दः पुनःशब्दार्थः,
स बाधवाविविधान्योर्विशेषघातकः स्याद्भवेत् यो वाद
इति संबन्धः, दुःस्थितेन—विरुद्धेण मनोदुःस्थितेन वा अमहा-
त्मना—अनुदागच्छितेन एवंविधस्य हि पराजये हि विवादेषु-
सिच्छेदादिदोषप्रसङ्गेन साधोः परलोकवाधेति कृत्वा वादस्य
विरुद्धता स्यादत एव कारणान् विशेषितोऽसार्थित । इह च
सह वादिनेति गम्यम्, क्षलजातिप्रधानो यस्तत्र क्षलं वाक्छ-
लात्रि यथा नवकम्बलो द्वादशः जानया दूषणाभासाः यथा-
अनित्यः शब्दः कृतकत्वात् घटवदिति, अस्य हेतोर्दूषणं
तथाहि—यदि घटगतं कृतकत्वं हेतुस्तदा तच्छब्देन सिद्ध-
मित्यसिद्धो हेतुः, अथशब्दगतं तद्वन्नित्यत्वेन व्याप्तं न सिद्ध-
मित्यसाधारणानैकार्थिकं हेतुगतं तत्प्रधानो यः स तथा
स एवंविधो वादो विवाद इति स्मृत—एवमभिहित इति ॥४॥

कम्माद्विवादाऽयं स्मृत इत्याह । मूलसूत्रम्—

विजयो ह्यत्र सक्तीन्या, दुर्लभस्तत्तत्वादिनः ।

तद्भावेऽप्यन्तरायादि, दोषोऽदृष्टविघातकृत् ॥ ५ ॥

विजयः—प्रतिवाद्यभिभवद्वारेण जयो हिर्यम्मात्—अत्र क्षला-
विप्रधानं विवादं सक्तीन्या—शोभनेन न्यायेन यतस्तत्र सर्वा-
न्युद्ग्रहणपरस्यापि क्षलाय शब्दादिना निग्रहस्थानावर्णातः
स्यात्, दुर्लभो न सुलभः । कस्येत्याह—तत्त्ववादिनः वस्तुत-
त्त्ववदनशीलस्य साधोः अथान्यन्तप्रमादितया क्षलाविपरिह-
रतो विजयस्य लाभो भवति तत्रान्तरायादिदोषमाह—तद्भा-
वेऽपि आस्तां विजयाभावो दोषस्तद्भावेऽपि परनिराकरणे
हि अन्तरायः प्रातवादिनो लाभख्यात्यादिविघात आदिर्य-
स्य शोकप्रदेषां स तथा स वामौ दोषश्चान्यन्तरायादि-
दोषः संभवतीति गम्यते । स हि पराजितो राजाविभ्यो न
किंचिन्नभते, लब्ध चास्य हियं । किंचिदो दोष इत्याह—अ-
दृष्टविघातकृत् परलोकव्याहृतिकारिणः ॥ ५ ॥ हा० १२
अष्ट० ।

शकेशान्योर्विवादः—

अस्थिं सं भेते ! तेमिं सकीसाणाणं देविदाणं देवराईणं
विवादा ममुप्पज्जन्ति, हंता अस्थि । मे कहमिदाणि पक-
रेइ, गोयमा !, ताहे चैव सं ते सकीसाणां देविदा देवरा-
याणां सणकुमारं देविदं देवरायं मणसीकरोति । तए
णं से मणकुमारं देविदे देवराया तेहिं सकीसाणेहिं देविदेहिं
देवराईहिं मणसीकए समाणं विप्पामेव सकीसाणाणं दे-
विदाणं देवराईणं अंतियं पाउब्भवंति, जं मे वयइ तस्स
आणा उववायवयणनिहेमे चिट्ठंति । (सू० १४०) भ०
३ श० १ उ० ।

विवाह-विवाह-पुं० । पारिणग्रहणं, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।

वैधाणं विवाह एव तत्कर्म वा वैधाणं सामान्य-
तो गृहस्थधर्म इति प्रकृतम्, अत्रेऽपि सर्वत्र ज्ञेयम् ।
अत्र लौकिकनीतिशास्त्रमिदम्—द्वादशवर्षा औ षोड-

विवाह

शर्वः पुमान् तौ विवाहयोग्यौ, विवाहपूर्वौ व्यवहारः कुटु-
म्भोत्पादनपरिपालनारूपश्चतुरो वर्णान् कुलीनान् करान्ति ।
युक्ता वरविधानम् । अग्निदेवादिर्मासिक च पाणिप्रहणं
विवाहः । स च लोकऽष्टविधः, तत्र अलंकृत्य कन्यादानं
ब्राह्मणो विवाहः १, विभवाविनियोगेन कन्यादानं प्राज्यापत्यः
२, गोमिथुनदानपूर्वमायः ३, यत्र यन्मार्गमन्वजः कन्या-
प्रदानमव दक्षिणा स वैयः ४, एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः
गृहस्थाचिन्तेष्वपुत्रनादिष्ववहागणामेतदन्तरङ्गकारणत्वात् ।
मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्राप्तयात् परस्परानुगुणं समवा-
याज्ञान्धर्वः ५, पणवन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६, प्रसह्य क-
न्याप्रहणाद्राक्षसः ७, सुमप्रमत्तकन्याप्रहणात्पैशाचः ८, एते
च चत्वारोऽधर्म्याः । यदि बधूवरयोरनपवावं परस्परं क-
चिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो
विवाहः । तत्फलं च सुजातसुतसंततिरनुपहता चित्तानिर्दु-
त्तिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवार्तिथि-
बान्धवस्तकारानवयत्वं चेति । कुलवधूरत्तणोपायास्त्वेन
गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसंयोगः, अस्वानन्द्यं, स-
दाचारमातृतुल्यस्त्रीलोकायरोधनमिति ॥ ६ ॥ ध० १ अधि० ।
“ वर्षासु शुभकार्याणि, नान्यान्यापि समाचरेत् । गृहिणां
मुख्यकार्यस्य, विवाहस्य तु का कथा ॥ १ ॥ ” कल्प० १
अधि० ७ क्षण । आ० म० । (सर्वतः पूर्वमृषभेन भगवता
युगलिकमनुश्याणां विवाहोऽनुष्ठापित इति ‘ उमह ’ शब्दे
द्वितीयभागे २६२७ पृष्ठ उक्तम् ।) (एव जगदुक्तयपयां महा-
दानविप्रतिपत्तिनिरतस्यैव राज्यदानविपयतां निरस्य परमतं
‘ रज्ज ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितम् ।) (परविवाहकरणं
‘ परविवाहकरण ’ शब्दे पञ्चमभागे ४५८ पृष्ठ व्याख्यातम् ।)

विवाहचूलिया-व्याख्याचूलिका-स्त्री० । व्याख्या-भगवती
तस्याश्चूलिका व्याख्याचूलिका । संक्षेपिकानां दशानां प-
ञ्चमऽध्याये, स्या० १० ठा० ३ उ० । न० । पा० ध० । ती० ।

विवाहपञ्चति-व्याख्याप्रज्ञप्ति-स्त्री० । भगवत्परनामके प्र-
वचनपुरुषस्य पञ्चमं अङ्ग, भ० ।

विवाह(ध/प्र(ज्ञा)ज्ञ(ति)प्ति-स्त्री० । भगवत्परनामके प्रवच-
नपुरुषस्य पञ्चमं अङ्ग, भ० ।

अथ ‘ विवाहपञ्चति ’ त्ति कः शब्दार्थः ? उच्यते, विवि-
धा—जीवार्जिवार्जप्रचुरतरपदार्थविषयाः आ-अभिधिधि-
ना कर्थाञ्जलिखिलेभ्यव्याप्त्या मर्यादया वा-परस्परसंकीर्ण-
लक्षणाभिधानरूपया व्याख्यानं—भगवतो महावीरस्य गौ-
तमादिविनयान् प्राति प्रश्रितपदार्थप्रतिपादनानि व्याख्या-
स्ताः प्रज्ञाप्यन्ते—प्रकृत्यन्ते भगवता सुधर्मस्वामिना ज-
म्बुनामानमभि यस्याम् ? अथवा विविधतया विशेषेण वा
आख्यायन्ते इति व्याख्याः—अभिज्ञाप्यपदार्थवृत्तयस्ताः प्र-
ज्ञाप्यन्ते यस्याम् २, अथवा व्याख्यानाम्—अर्थप्रतिपादनानां
प्रकृष्टाः क्षतया—ज्ञानानि यस्यां सा व्याख्याप्रज्ञप्तिः ३, अ-
थवा व्याख्यायाः—अर्थकथनस्य प्रज्ञायाश्च—तदनुभूतयोध-
म्यव्याख्यासु वा प्रज्ञाया आर्ति—प्राप्तिः आत्तिर्वा-आदानं
यस्या सकाशादसौ व्याख्याप्रज्ञप्तिर्याख्याप्रज्ञप्तिर्वा ४-५,
व्याख्याप्रज्ञाज्ञा-भगवतः सकाशादात्तिर्वा गणधरस्य
यस्याः सा तथा ६, अथवा विवाहा-विविधा विशिष्टा वाऽ-

धर्मवाहा नयप्रवाहा वा प्रज्ञाप्यन्ते—प्रकृत्यन्ते प्रबोध्यन्ते वा
यस्या, विवाहा वा-विशिष्टसन्ताना विवाहा वा-प्रमाणावा-
धिताः प्रज्ञा आप्यन्ते यस्याः, विवाहा चासौ विवाहा चासौ
वा प्रज्ञप्तिश्च-अर्थप्रज्ञप्तिश्चार्थप्रकृष्टा विवाहप्रज्ञप्तिर्विवाहप्र-
ज्ञप्तिः विवाधप्रज्ञप्तिर्विवाधप्रज्ञप्तिर्वा ७-८-९-१०-(भ० १ श०
१ उ० ।) म० । अनु० । पा० । ‘ विवाहपञ्चति ’ त्ति सङ्ज्ञित-
स्य पञ्चमाङ्गस्य समुन्नतजयकुञ्जरस्यैव ललितपद्मपद्मतिप्र-
कुञ्जजनमनोरञ्जकस्य उपसर्गानिपाताध्ययस्वरूपस्य घनोवा-
रशब्दस्य लिङ्गविभक्तिर्युक्तस्य सदाख्यातस्य सल्लक्षणस्य
देवतार्थधृतिरस्य सुवर्णमण्डितोद्देशकस्य नानाविधाद्भुतप्र-
वरचरितस्य षट्त्रिंशत्प्रश्नसहस्रप्रमाणसूत्रदेहस्य चतुरनु-
योगचरणस्य ज्ञानचरणनयनयुगलस्य प्रत्यास्तिकर्षाया-
स्तिकनयद्वितयद्वन्तमुशलस्य निश्चयव्यवहारनयसमुन्नतकु-
म्भद्वयस्य प्रस्तावनायचनरचनाप्रकाण्डशृङ्गादण्डस्य निग-
मनवचनातुच्छपुच्छस्य कालाद्यष्टप्रकारप्रवचनोपचारवास-
परिकरस्य उत्सर्गापवावसमुच्छलतुच्छघटायुगलघोषस्य
यशःपटहपटुप्रतिरघापूर्णैदिकचक्रवालस्य स्याद्वादविशदाङ्कु-
शवर्शाकृतस्य विविधहनुहतिस्मूहसमन्वितस्य मिथ्यात्वा-
ज्ञानावरमणलक्षणरिपुबलदलनाय भीमम्हावीरमहागजे-
न नियुक्तस्य बलानियुक्तकल्पगणनायकमतिप्रकल्पितस्य
मुनयोधरनाबाधमधिगमाय पूर्वमुनिशिल्पिकल्पतयोधेदुप्र-
वरगुणस्येऽपि हस्ततया महतामेव चाञ्जितयन्तुमाधनसम-
र्थयोवृत्तिचूर्णिनादिकयोस्तद्व्येषां च जीवार्जिभगमादावधि-
धाविवरणवधरकलेशानां संघट्टनेन बृहत्तरा, अत एवामहता-
मप्युपकारिणी हस्तिनायकादिशादिव गुरुजनवचनापूर्वमु-
निशिल्पिकुलोत्पन्नैरस्माभिर्नोदिकयं वृत्तिरारभ्यते, इति
शास्त्रप्रस्तावना । (सू० १) भ० १ श० १ उ० ।

णमो अरिहंताणं णमो सिद्धाणं णमो आयरियाणं ण-
मो उवज्झायाणं णमो लोए सव्वमाहुणं । (सू० १)
णमो वंभीए लिवीए । (सू० २) ।

अधिकृतशास्त्रस्यैव मङ्गलत्वार्थिक मङ्गलतः ? अनव-
स्थादिदोषप्राप्तेः, सत्यं, किन्तु शिष्यमतिमङ्गलपरिग्रहार्थं
मङ्गलोपादानं शिष्टसमयपरिपालनाय धेतुमर्हति । अभि-
धेयादयः पुनरस्य सामान्येन व्याख्याप्रज्ञप्तिरिति नाम्नैवा-
ज्ञा इति ते पुनर्नोच्यन्ते, तत एव आतृप्रवृत्त्यार्थाष्टफ-
लसिद्धेः । तथाहि—इह भगवतोऽर्थव्याख्या अभिधेयतया
उक्ताः, तासां च प्रज्ञापना बोधो वाऽनन्तरफलं, परस्पर-
फलं तु मातुः, स चास्याऽऽसवचनत्वादेव फलतया सि-
द्धा, न ह्याप्तः साक्षात् पारस्पर्येण वा यत्र मोक्षाङ्कं तत्प्र-
तिपादयितुमुत्सहते, अनाप्तत्वप्रसङ्गात्, तथाऽयमेव सञ्च-
न्धो यदुनाम्य शास्त्रस्यैवं प्रयोजनमिति ॥ २ ॥ तदेवमस्य
शास्त्रस्यैकश्रुतस्फुटस्वरूपस्य सातंत्रकाध्ययनशतस्वभावस्य
उद्देशकवशात्सहस्री (१००००) प्रमाणस्य षट्त्रिंशत्प्रश्न-
(३६०००) सदस्यपरिमाणस्य अष्टाशीतिसहस्राधिकलक्ष-
द्वय (२८००००) प्रमाणपदशर्मङ्गलादीनि दर्शितानि । अथ
प्रथमे शते ग्रन्थान्तरपरिमाणयाऽध्ययनं दशोद्देशका भ-
वन्ति । उद्देशकाश्च—अध्ययनार्थेदर्शाभिधायिनोऽध्ययनवि-
भागाः । उद्दिश्यन्ते—उपधानविधिना शिष्यस्याचार्येण, यथा-
प्लान्तमध्ययनभागप्रधीष्यन्त्यमुद्देशास्त एवोद्देशकाः,

तांश्च सुखधरणस्मरणदिनिमित्तमाद्याभिधेयाभिधानद्वारेण
संप्रहीनुमिमां गाधामाह—

रायगिहचलणदुक्खे, कंखपओसे य पगइपुव्वीओ ।
जावन्ते नेरइए, बाले गुरुए य चलणाओ ॥ १ ॥

अधिकृतगाथार्थो यद्यपि वक्ष्यमाणोद्देशकदशकाभिगमे
स्वयमेवावगम्यते तथाऽपि बालानां सुखावबोधार्थमभि-
धीयते—तत्र 'रायगिह'े' सि लुप्तसप्तम्येकवचनत्वाद्वाजगृहे
नगरे वक्ष्यमाणोद्देशकदशकस्यार्थो भगवता धीमहाश्रितेण
दर्शित इति व्याख्येयम् । एवमन्यत्रापि एविविभक्त्यन्तताऽवसे-
या । 'चलण'े' सि चलनविषयः प्रथमोद्देशकः 'चलमाणे च-
लिण' इत्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः १, 'दुक्ख'े' सि दुःखविषयो
द्वितीयः 'जीवो भवन्त ! स्वयं कृतं दुःखं वेदयती' त्या-
दिप्रश्ननिर्णयार्थ इत्यर्थः २, 'कंखपओसे' ति काङ्क्षा-मि-
ध्यात्वमोहनीयाद्यसमुत्थोऽन्यान्यदर्शनग्रहणो जीवपरिणामः
स एव प्रकृष्टो दोषो-जीवदूषणं काङ्क्षाप्रदोपस्तद्विष-
यस्तृतीयः, 'जीवन भवन्त ! काङ्क्षामोहनीयं कस्मै कृतं मि-
त्याद्यर्थनिर्णयार्थ इत्यर्थः ३, चकारः समुच्चयः, 'पगइ' ति
प्रकृतयः-कर्मभेदाश्चतुर्थोद्देशकस्यार्थः, 'कति भवन्त ! कर्म-
प्रकृतयः ?' इत्यादिश्चासौ ४, 'पुढवीओ' ति रत्नप्रभादिपृथि-
व्यः पञ्चमे वाक्याः, 'कति भवन्त ! पृथिव्यः ?' इत्यादि च सूत्र-
मस्य ५, 'जावन्ते' ति यावच्छब्दोपलक्षितः पष्ठः 'यावन्तो भवन्त !
अवकाशान्तरात्सूर्य' इत्यादिसूत्रश्चासौ ६, 'नेरइए' ति नैरयि-
कशब्दोपलक्षितः सप्तमः, 'नैरयिको भवन्त ! निरयं उत्पद्यमानः'
इत्यादि च तत्सूत्रम् । ७, 'बाले' ति बालशब्दोपलक्षितो-
ऽष्टमः, 'एकान्तबालो भवन्त ! मनुष्यः' इत्यादिसूत्रश्चासौ ८,
'गुरुए' ति गुरुकविषयो नवमः, 'कथं भवन्त ! जीवा गुरुक-
त्वमागच्छन्ति ?' इत्यादि च सूत्रमस्य ९, चः समुच्चायाथः
'चलणाओ' ति बहुवचननिर्देशाच्चलनाद्या दशमोद्देशक-
स्यार्थः, तत्सूत्रं चैवम्-अन्यूथिका भवन्त ! एवमाख्यान्ति
चलद् अचलितमित्यादी' ति प्रथमशतोद्देशकसङ्क्रमहणगाथा-
र्थः ॥ १ ॥

तद्वैवं शास्त्रोद्देशे कृतमङ्गलाधिकृत्योऽपि प्रथमशतस्यासौ
विशेषतो मङ्गलमाह—

नमो सुयस्य ॥ (सू० ३) ।

'नमो सुयस्य' ति नमस्कारोऽस्तु श्रुताय—आवशाङ्कीरूपा-
याहृतप्रवचनाय, नन्विष्टदेवतानमस्कारो मङ्गलार्थो भवति,
न च श्रुतमिष्टदेवतेति कथमयं मङ्गलार्थ इति ? अत्रोच्यते-
श्रुतमिष्टदेवतैव, अर्हन्तां नमस्करणीयत्वात्, सिद्धवत्, नम-
स्कुर्वन्ति च श्रुतमर्हन्तां, 'नमस्तीर्थीये' ति भणनान् । तीर्थ-
च श्रुतं संसारसागरान्तरासाधारणकारणत्वात्, तदाधार-
त्वेनैव च सङ्गस्य तीर्थशब्दाभिधेयत्वात्, तथा सिद्धानपि
मङ्गलार्थमर्हन्तां नमस्कुर्वन्त्येव—'काऊण नमोकारं, सिद्धा-
णमभिगहं तु सो गिरहं' इति वचनादिति ॥ ३ ॥

एवं तावत्प्रथमशतोद्देशकाभिधेयार्थोद्देशः प्राग्दर्शितः, तत-
श्च 'यथोद्देशं निर्देश, इति ध्यायमाश्रित्यादितः प्रथमोद्देश-
कार्थप्रपञ्चो वाच्यः, तस्य च गुरुपर्वक्रमलक्षणं सम्बन्धमु-

पदर्शयन् भगवान् सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनमाश्रित्येद-
माह—

तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे नामं नयरे होत्था,
वणणओ, तस्स णं रायगिहस्स बहिया नगरस्स उत्तरपुर-
च्छिमे दिसीमाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था, सेणिए
राया, चेन्नणा देवी । (सू० ४)

अथ कथमिदमवसीयते यद्वत्—सुधर्मस्वामी जम्बू-
स्वामिनमभिसेवन्धप्रण्यमुक्त्वानिति ? उच्यते—सुधर्मस्वा-
मिवाचनाया एवानुवृत्तत्वात्, आह च—'तित्थं च सुहम्मा-
ओ, निरवणा गणदरा सेमा' सुधर्मस्वामिनश्च जम्बूस्वा-
म्येव प्रधानः शिष्योऽतस्तन्प्राश्रित्येयं वाचना प्रवृत्तेति ।
तथा पष्ठाङ्ग उपोद्घात एवं दृश्यते—यथा किल सुधर्म-
स्वामिनं प्रति जम्बूनामा प्राह—'जइ णं भंते ! पंचमस्स अं-
गस्स विवाहपन्नसीए समणं भगवया महावीरेणं अयमंडु
पण्णे, छट्ठस्स णं भंते ! के अंडु पण्णे ?' ति तत्र पूर्वमहा-
पि सुधर्मैव जम्बूनामानं प्रत्युपोद्घातमवश्यमभिहितवानि-
त्यवसीयत इति । अयं चापोद्घातप्रन्थो मूलटीकाकृता स-
मस्तं शास्त्रमाश्रित्य व्याख्यातोऽप्यस्माभिः प्रथमोद्देशकमा-
श्रित्य व्याख्यास्यते प्रतिशतं प्रत्युद्देशकमुपोद्घातस्येह शा-
स्त्रेनेकधाऽभिधानादिति । अयं च प्राणं व्याख्यातो नमस्का-
रादिको प्रन्थो वृत्तिकृता न व्याख्यातः कुतोऽपि कारणादि-
ति । 'तेणं कालेणं' ति, 'ते इति—प्राकृतशैलीवशात्तस्मिन् य-
त्र तन्नगरमासीत्, गकारोऽन्यत्रापि वाक्यालङ्कारार्थो यथा
"इमा णं भंते ! पुढवी" इत्यादिषु काले अधिकृतावसर्णिणीच-
तुर्थविभागलक्षण इति, 'तेणं' ति तस्मिन् यत्रासौ भगवान्
धर्मकथामकरोत् 'समणं' ति समयं—कालस्यैव विशिष्टं
विभागं, अथवा तृतीयैवयं ततस्तेन कालेन हेतुभूतेन तेन
समयेन हेतुभूतेनैव 'रायगिहं' ति एकारः प्रथमैकवचनप्रभ-
वः 'कयरे आगच्छइ दिस्सुवे' इत्यादायैव । ततश्च राजगृहं
नाम नगरं 'होत्था' ति अभवत् । नन्विदानीमपि तन्नगरमस्ती-
त्यतः कथमुक्तमवर्षावति ? उच्यते, वर्षकप्रन्थोक्ताविभूतियु-
क्तं तदवभाष्यत् न तु सुधर्मस्वामिनो वाचनाक्षानकालं,
अवसर्णिणीत्वात्कालस्य तदीयशुभभावानां हानिभावात् ।
'वणणओ' ति इह स्थानके नगरवर्णको वाच्यः, प्रन्थगौ-
रवभयादिह तस्यालिखितत्वात् । भ० १ श० १ उ० । " इति
गुरुगमभङ्गः सागरस्याहमस्य, स्फुटमुपचितजाड्यः पञ्चमा-
ङ्गस्य सद्यः । प्रथमशतपदार्थोवर्तगर्तद्वयतीतां, विवरणवर-
पोतं प्राप्य सद्धावराणाम् ॥ १ ॥ " इति धीमद्वभयंदधा-
चार्यविरचिताया भगवतीवृत्तौ प्रथमशतं समाप्तमिति । भ०
१ श० १० उ० ।

अथ द्वितीयं व्याख्यायते—तत्रापि प्रथमोद्देशकः—तस्य चा-
यमभिसम्बन्धः—प्रथमशतान्तिमोद्देशकान्ते जीवानामुपाद-
विरहोऽभिहितः, इह तु तेषामेवोच्छ्वासार्थं चिन्त्यन् इत्येव
सम्बन्धस्यास्येदमुपोद्घातसूत्रानन्तरसूत्रम् । गाहा—

ऊमामखंदए वि य १, पुढविं २, दिय ३, अब्बउत्थि-
४ भासा ५ य । देवा य ६ चमरचंचा ७, समयं ८ खित्त ९
ऽत्थिकाय १० बीयसए ॥१॥ भ० २ श० १ उ० ।

“ श्रीपञ्चमाङ्गे गुरुसूत्रपिण्डे, शतं स्थितानेकशते द्वितीयम् ।
अनैपुणेनापि मया व्यचारि, सूत्रप्रयोगगङ्गवत्त्वाऽनुवृत्त्या ॥१॥ ”
इति । भ० २ श० १० उ० ।

तृतीयं व्याख्यायते—अस्य चायमभिसम्बन्धः—अनन्तरशते-
ऽस्तिकाया उक्ताः, इह तु तद्विशेषभूतस्य जीवास्तिकायस्य
विविधधर्मा उच्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धस्यास्य तृतीयशतस्यो-
द्देशकार्यसम्प्रदायेयं गाथा—

केरिसविउव्वणाचम—रकिरियजाणित्थिनगरपाला य ।

अहिवइ इंदियपरिसा, ततियम्मि सए दसुदेसा ॥६॥

भ० ३ श० १ उ० ।

“ श्रीपञ्चमाङ्गस्य शतं तृतीयं, व्याख्यातमाभित्य पुराण-
वृत्तिम् । शक्नोऽपि गन्तुं भजते हि यानं, पान्थः सुखार्थं कि-
मु यो न शक्नोः ? ॥ १ ॥ ” भ० ३ श० १० उ० ।

तृतीयशतं प्रायेण देवाधिकार उक्तः, अनस्तर्वाधिकारवदव-
श्चतुर्थे शते, तस्य पुनरेदंशकार्याधिकारसंप्रदाया—

चत्तारि विमाओहिं, चत्तारि य होति रायहाणीहिं । नेरइए
लेस्साहिय, दस उदेसा चउत्थसए । भ० ४ श० १ उ० ।

स्वनः सुबोधोऽपि शते तृतीये, व्याख्या मया काचित्त्रियं
विदग्धा । दुग्धं सदा स्वादुतमे स्वाभावात्, क्षेपो न युक्तः
किमुशर्करायाः ॥ १ ॥ ” भ० ४ श० १० उ० ।

चतुर्थशतान्ते लेखा उक्ताः, पञ्चमशतं तु प्रायो लेखावन्तो
निरूप्यन्ते इत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्देशकसंप्रदाय गाथेयम्—

चंपरवि अनिल गंठिय, सदे छउमायुएयण णियंठे ।

रायगिहं चंपा चे—दिमा य दस पंचमम्मि सए ॥ १ ॥

भ० ५ श० १ उ० ।

‘ श्रीरोहणाद्रेरिव पञ्चमस्य, शतस्य देशानिव साधुशब्दान् ।
विभिध कुसंयव बुधोपदिष्ट्या, प्रकाशिताः सम्मणिवग्मया-
ऽर्थाः ॥१॥ भ० ५ श० १० उ० । व्याख्यातं विचित्रार्थं पञ्चमं
शतम् ।

अथावसरायातं नथाविधमेष षष्ठमारभ्यते, तस्य तस्य
चोद्देशकार्यसंप्रदायी गाथेयम्—

वेयण आहार मह—स्सवे य सपएस तमुय भविण य ।

साली पुढवी कम्म, ऽअउत्थि दस छडुगम्मि सए ॥१॥

‘ वेयण ’ त्यादि, तत्र ‘ वेयण ’ स्ति महावेदनो—महानिर्जर
इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरः प्रथमः १ । ‘ आहार ’ स्ति अहारा-
द्यर्थाभिधायको द्वितीयः २ । ‘ महस्सवे ’ य स्ति महाध्वस्य
पुद्गला बध्यन्ते इत्याद्यर्थाभिधानपरस्तृतीयः ३ । ‘ सपएस ’ स्ति
संप्रदेशो जीवोऽप्रदेशो वा इत्याद्यर्थाभिधायकचतुर्थः ४ ।
‘ तमुय य ’ स्ति तमस्कायार्थनिरूपणार्थः पञ्चमः ५ । ‘ भविण ’
स्ति भव्यो—नारकत्वादिनोत्पापस्य योग्यस्तद्वृत्तयानुगमः
षष्ठः ६ । ‘ साली ’ स्ति शाक्यादिधान्यवृत्तयनाऽऽश्रितः स-
प्तमः ७ । ‘ पुढवि ’ स्ति रत्नप्रभादिपृथिवीवृत्तयनाऽर्थोऽ-
ष्टमः ८ । ‘ कम्म ’ स्ति कर्मवन्धाभिधायको नवमः ९ । ‘ अउ-
त्थि ’ स्ति अम्ययूषिकवृत्तयताथो दशमः १० इति । भ० ६
श० १ उ० । “ प्रतीत्य मेव किल नालिकेरं, षष्ठं शतं मन्म-
निदग्ममञ्जि । तथापि विद्वत्समसङ्किलायां, नियोज्य नीतं
स्वपरीपदोगम् ॥ १ ॥ ” भ० ६ श० १० उ० ।

व्याख्यातं जीवाद्यर्थप्रतिपादनपरं षष्ठं शतम् । अथ जीवाद्य-
र्थप्रतिपादनपरमेव सप्तमं शतं व्याख्यायते, तत्र चावावेबोदे-
शकार्यसंप्रदाया—

आहार विरति चावर, जीव पक्खी य आउ अणगारे ।

छउमत्था संवुड अ—अउत्थि दस सत्तमम्मि सए ॥१॥

‘ आहारे ’ त्यादि ‘ आहार ’ स्ति आहारकानाहारकवृत्तयता-
र्थः प्रथमः । ‘ विरइ ’ स्ति प्रत्याख्यानार्थो द्वितीयः । तत्र
‘ चावर ’ स्ति वनस्पतिवृत्तयताथस्तृतीयः । ‘ जीव ’ स्ति संसारि-
जीवप्रज्ञापनार्थचतुर्थः । ‘ पक्खी य ’ स्ति लक्षरजीवयोनिवृत्त-
यताथः पञ्चमः । ‘ आउ ’ स्ति आयुष्कवृत्तयताथः षष्ठः ।
‘ अणगारे ’ स्ति अणगारवृत्तयताथः सप्तमः । ‘ छउमत्थ ’ स्ति
क्षुद्रस्थमनुष्यवृत्तयताथोऽष्टमः । ‘ असंवुड ’ स्ति असंवृतानगा-
रवृत्तयताथो नवमः । ‘ अउत्थिय ’ स्ति कालोदायिप्रभृति-
परतीर्थिकवृत्तयताथो दशम इति । भ० ७ श० १ उ० ।

“ शिष्टोपदिष्ट्यष्ट्या, पदविन्यासं शनैरहं कुर्वन् । स-
प्तमशतविवृतिपथं, लङ्कितवान् वृद्धपुरुष इव ॥ १ ॥ ” भ०
७ श० १० उ० ।

पूर्वं पुद्गलादयो भावाः प्ररूपिता इहापि त एव प्रकारान्त-
रेण प्ररूप्यन्त इत्येवं सम्बन्धमष्टमशतं विप्रियते, तस्य
चोद्देशकसंप्रदायं ‘ पोग्गले ’ त्याद् गाथामाह—

पोग्गल आसीविस रु—क्ख किरिय आजीव फासुगमदसे ।

पडिणीय बंध आरा—हणा य दस अड्डमम्मि सए ॥ १ ॥

‘ पोग्गल ’ स्ति पुद्गलार्परणामार्थः प्रथम उद्देशकः, पुद्गल
एवोच्यत एवमन्यत्रापि । ‘ आसीविस ’ स्ति आसीविषा-
विविषयो द्वितीयः । ‘ रुक्ख ’ स्ति संख्यातजीवादिबृहत्तवि-
षयस्तृतीयः । ‘ किरिय ’ स्ति कार्याक्यादिक्रियाभिधानार्थच-
तुर्थः । ‘ आजीव ’ स्ति आजीविकवृत्तयताथः पञ्चमः । ‘ फा-
सुय ’ स्ति प्रासुकदानादिविषयः षष्ठः । ‘ अदसे ’ स्ति अद-
त्तादानविचारणार्थः सप्तमः । ‘ पडिणीय ’ स्ति गुरुप्रत्यनी-
काद्यर्थप्ररूपणार्थोऽष्टमः । ‘ बंधे ’ स्ति प्रयोगवन्धाद्यभिधा-
नार्थो नवमः । ‘ आराहण ’ स्ति वेशाराधनाद्यर्थो दशमः ।
भ० ८ श० १ उ० । “ सङ्गकन्यावृत्तिना विवृद्धमहसा पार्थ्व-
प्रसादाग्नना, तन्नामाक्षरमन्त्रजसिविधिना विघ्नेन्धनप्लोषि-
तः । सम्पन्नऽनघशान्तिकर्मकरणे क्षमावहं नीतवान्, सि-
द्धिं शिल्पवदेतदष्टमशतव्याख्यानसम्पन्दिदम् ॥ १ ॥ ” भ०
८ श० १० उ० ।

व्याख्यातमष्टमशतम् । अथ नवममारभ्यते अस्य चायम-
भिसम्बन्धः—अष्टमशतं विविधाः पदार्था उक्ताः, नवमेऽपि
त एव भङ्गयन्तरेणोच्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धस्योद्देशकार्य-
संस्तुतिकेयं गाथा—

जंबुद्वीवे जोइस, अंतरद्वीवे असोच्च गंगेय ।

हुंडगगामो पुरिसे, नवमम्मि, सयम्मि चोसीसा ॥ १ ॥

‘ जंबुद्वीवे ’ त्यादि तत्र ‘ जंबुद्वीवे ’ स्ति जम्बूद्वीपवृत्तयतावि-
षयः प्रथमोद्देशकः । ‘ जोइस ’ स्ति ज्योतिष्कविषयो द्वितीयः ।
‘ अंतरद्वीवे ’ स्ति अन्तरद्वीपावेष्टयाः अष्टाविंशतिरुद्देशकाः । अ-
सोच्च ’ स्ति अधुस्वा धर्म्यं लभेत्तेत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थं एकविंश-
सप्तमः । ‘ गंगेय ’ स्ति गङ्गेयाभिधानाऽणगारवृत्तयताथो द्वाविं-

शतमः । 'कुण्डगामे' सि ब्राह्मणकुण्डगामविषयस्त्वयस्त्रिशत-
मः । 'पुरिसे' सि पुरुषाः पुरुषं प्रन्तीत्याविषयतायं भूतुस्त्रि-
शतम इति । भ० ६ श० १ उ० । "अस्मन्मनोव्योमतलप्रचारि-
णः, श्रीपाश्वर्यस्य विसर्पितजसा । दुर्जुष्यसंमोहतमोप-
सारणा-द्विमलमेवं नवमं शतं मया ॥१॥" भ० ६ श० ३४ उ० ।

व्याख्यातं नवमं शतम् । अथ दशमं व्याख्यायते-अस्यायम-
भिसम्बन्धाऽनन्तरशतं जीवाद्याऽर्थाः प्रतिपादिता इहापि
त एव प्रकारान्तरेण प्रतिपाद्यन्त इत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्देश-
शकार्यसंग्रहगाथयम्—

दिमि संवुडमणगारे, आइड्डी सामहन्धि देवि सभा ।

उत्तर अंतरदीवा, दसममि मयमि चोत्तीसा ॥ १ ॥

'दिसी' त्यादि 'दिसि' सि विशमाधित्य प्रथम उद्देश-
कः । 'संवुडमणगारे' सि संवृतानगारविषयो द्वितीयः ।
'आइड्डी' सि आत्मर्श्या देवो देवी वा वासान्तगणि व्य-
तिक्रामित्याद्यर्थोभिधायकस्तृतीयः । 'सामहन्धि' सि त्रया-
महस्त्याभिधानधीमन्महावीरशिव्यप्रश्नप्रतिषद्धभूतुर्थः । 'दे-
वि' सि । अमराद्यप्रमहिषीप्ररूपणार्थः पञ्चमः । 'सभ' सि
सुधर्मसभाप्रतिपादनार्थः षष्ठः । 'उत्तरअंतरदीव' सि उत्तर-
स्यां दिशि ये अन्तरद्वीपास्तत्र्यतिपादनार्था अष्टाविंशतिरुद्देश-
का एव चादिता दशमं शते चतुस्त्रिंशदुद्देशका भवन्तीति ।
भ० १० श० १ उ० । "इति गुरुजनशिक्षापाश्वनाथप्रसाद-प्रसूत-
तरपतत्रद्वन्द्वनामधर्म्याप्य । दशमशतविचाररुमाधराध्यऽ-
धिरूढः, शकुनिशिशुरिवाह तुच्छयोधाङ्गकोऽपि ॥१॥" भ०
१० श० ३४ उ० ।

व्याख्यातं दशमं शतम् । अथैकादशं व्याख्यायते, अस्य चा-
यमभिसम्बन्ध-अनन्तरशतस्यान्तेऽन्तरद्वीपा उक्तास्ते च
वनस्पतिबहुला इति वनस्पतिविशेषप्रभृतिपदार्थस्वरूपप्रति-
पादनायैकादश शतं भवतीत्येवं सम्बन्धस्यास्योद्देशकार्य-
संग्रहगाथा—

उष्णल सालु पलामे, कुंभी नाली य पउम कभी य ।

नलिण मिव लोग काला, लंभिय दस दो य एकारा ॥१॥

भ० ११ श० १ उ० । (व्याख्या 'वणप्फर' शब्दोऽस्मिन्नेव
भागे गता ।) "एकादशशतमेवं, व्याख्यातमबुद्धिनाऽपि
यन्मयका । हेतुस्तत्राग्रहिता, श्रीवागंदर्वाप्रसादो वा ॥ १ ॥"
भ० ११ श० १२ उ० ।

व्याख्यातं विविधार्थमेकादशं शतम् । अथ तथाविधमेव
द्वादशमारभ्यते तस्य त्रयोदशकार्योभिधानार्था गाथयम्—

संखे जयंति पुढवी, पोग्गल अइवाय राहु लोंगे य ।

नागे य देव आया, वासमसए दसुहेमा ॥ १ ॥

'संखे' इत्यादि, शङ्खधर्मगोपासकाविषयः प्रथम उद्देशकः ।
'जयंति' सि जयन्त्यभिधानश्राविकाविषयो द्वितीयः । 'पु-
ढवि' सि रत्नप्रभापृथिवीविषयस्तृतीयः । 'पुग्गल' सि
पुद्गलविषयश्चतुर्थः । 'अइवाए' सि प्राणानिपातादिविषयः
पञ्चमः । 'राहु' सि राहुवक्रव्यतार्थः षष्ठः । 'लोंगे य' सि
लोकविषयस्सप्तमः । 'नागे य' सि सर्पवक्रव्यतार्थोऽष्टमः ।
'देव' सि देवभेदविषयो नवमः । 'आय' सि आत्मभेदवि-
३६१

रूपणार्थो दशम इति । भ० १२ श० १ उ० । "गम्भीररूपस्य
महोद्देश्यम्, पोतः परम्पारमुपगतं मङ्गु । गतावशक्ताऽपि नि-
जप्रकृत्या, कस्याप्यदृष्टस्य विजुम्भितं तत् ॥ १ ॥" भ० १२
श० १० उ० ।

व्याख्यातं द्वादशं तत्र खानकथा जीवाद्यः पदार्था उक्ता-
स्त्रयोदशेऽपि त एव भङ्गयन्तरेणोच्यन्त इत्येवं सम्ब-
न्धमिदं व्याख्यायते । तत्र पुनरारभ्यमुद्देशकसंग्रहगाथा—

पुढवी देवमणंतर-पुढवी आहारमव उववाए ।

भामा कम्मऽणगारे, केयाघडिया समुग्घाए ॥ १ ॥

'पुढवी' इत्यादि, 'पुढवी' ति नरकपृथिवीविषयः प्रथमः ।
'वेव' सि देवप्ररूपणार्थो द्वितीयः । 'अणंतर' सि अनन्त-
राहारा नारका इत्याद्यर्थप्रतिपादनपरस्तृतीयः । 'पुढवी'
ति पृथिवीगतवक्रव्यतार्थप्रतिषद्धभूतुर्थः । 'आहार' सि
नारकाद्याहारप्ररूपणार्थः पञ्चमः । 'उववाए' सि नारका-
द्यपपातार्थः षष्ठः । 'भामा' सि भावार्थः सप्तमः । 'कम्म'
सि कर्मप्रकृतिप्ररूपणार्थोऽष्टमः । 'अणगारे केयाघडिय'
सि अनगारे-भावितात्मा लब्धिसामर्थ्यात् 'केयाघडिय'
सि रज्जुयुद्धप्रटिकाहस्तः सन् विहायमि वृज्जिद्व्याद्यर्थप्र-
तिपादनार्थो नवमः । 'समुग्घाए' सि समुद्घातप्रतिपाद-
नार्थो दशम इति । भ० १३ श० १ उ० । "त्रयो-
दशस्यास्य शतस्य वृत्तिः, कृता मया पूज्यपद-
प्रसादात् । नान्यन्धकारं विहितोद्यमोऽपि, दीपं विना पश्यति
वस्तुजानम् ॥ १ ॥" भ० १३ श० १० उ० ।

व्याख्यातं विचित्रार्थं त्रयोदशतम् । अथ विचित्रार्थमेव
क्रमायातं चतुर्दशमारभ्यते, तत्र च द्वादशकास्तत्र
सङ्ग्रहगाथा चयम्—

चर उम्माद सररीरे, पोग्गल अगिणी तहा किमाहारे ।

संमिद्धमंतरे खलु, अणगारे केवली चव ॥ १ ॥

'चर उम्मायसररीरे' त्यादि तत्र 'चर' सि मूत्रामात्रत्वादस्य
चरमशब्दोपलक्षितोऽपि चरमः प्रथम उद्देशकः । 'उम्माय' सि
उन्मादार्थोभिधायकत्वादुन्मादो द्वितीयः । 'सररीरे' सि शरीरश-
ब्दोपलक्षितत्वाच्छरीरस्तृतीयः । 'पुग्गल' सि पुद्गलार्थोभिधा-
यकत्वात् पुद्गलश्चतुर्थः । 'अगिणि' सि अग्निशब्दोपलक्षितत्वा-
त्तग्निः पञ्चमः । 'किमाहारे' सि किमाहारा इत्येवार्थध्वजशब्दो-
पलक्षितत्वात्किमाहारः षष्ठः । 'संसिद्ध' सि "खिरसंसिद्धो मि
गोयम" सि इत्यत्र पदे यः संश्लिष्टशब्दस्तदुपलक्षितत्वा-
त्संश्लिष्टोद्देशकः सप्तमः । 'अंतरे' सि पृथिवीनामन्तराभि-
धायकत्वादनन्तरोद्देशकोऽष्टमः । 'अणगारे' सि अणगारेति
पूर्यपदत्वादनगारोद्देशको नवमः । 'केवली' सि केवलीति प्र-
थमपदत्वात्केवली दशमोद्देशक इति । भ० १४ श० १ उ० ।
"चतुर्दशस्यैव शतस्य वृत्ति-र्येषां प्रभावेण कृता मयैषा ।
जयन्तु ते पूज्यजना जनानां, कल्याणसंसिद्धिपरम्बभावाः
॥१॥" भ० १४ श० १० उ० ।

व्याख्यातं चतुर्दशं शतम् । अथ पञ्चदशमारभ्यते, तस्य चायं
पूर्वेण सहाभिसम्बन्धः-अनन्तरशते केवली रत्नप्रभादिकं घ-
स्तु जानातीत्युक्तं तत्परिज्ञानं खान्मसर्वान्ध यथा भगवता श्री-
मन्महावीरेण गौतमायाऽऽविर्भावतं गोशालकस्य स्वशिष्या-

भासस्य नरकादिगतिमधिकृत्य तथाऽनेनोच्यते इत्येवं संब-
न्धस्यास्येदमादिमूत्रम्—

शमो सुयदेवयाए भगवतीए ।

“ श्रीमन्महावीरजिनप्रभावा—द्रोशालकाहङ्कृतिचक्रंतेषु ।
समस्तविघ्नेषु समापितेयं, वृत्तिः शनं पञ्चदश मयति ॥१॥ ”
भ० १४ श० ।

व्याख्यातं पञ्चदशं शनं, तत्र चैकंन्द्रियादिषु गोशालकजी-
मस्यानेकधा जन्म मरणं योऽक्रामितीहापि जीवस्य जन्म-
मरणाद्युच्यते, इत्येवं सम्बद्धस्यास्येयमुद्देशकाभिधानसूचिका
गाथा—

अहिगरणि जरा कम्मे, जावतियं गंगदत्त सुमिणे य ।

उवओग लोग बलिओ—हि दीव उदही दिसा थणिया ॥१॥

‘ अहिगरणी ’ त्यादि ‘ अहिगरणि ’ सि अधिकियते—धि-
यते कुट्टनार्थं लोहादि यस्यां साऽधिकरणी—लोहकाराद्यु-
पकरणविशेषः, तत्प्रभृतिपदार्थविशेषितार्थविषय उद्देश-
कोऽधिकरण्येयोच्यते । स चात्र प्रथमः । ‘ जरा ’ सि जरा-
द्यर्थविषयत्वाज्जरति द्वितीयः । ‘ कम्मे ’ सि कर्मप्रकृतिप्रभृ-
तिकार्यविषयत्वात्कर्मैति तृतीयः । ‘ जावइयं ’ सि ‘ जाव-
इय ’ मित्यनेन आदिशब्देनोपलक्षितो ‘ जावइयमिति ’ चतु-
र्थः । ‘ गंगदत्त ’ सि ‘ गङ्गदत्तदेवयज्ञव्यताप्रतिवञ्जत्वाद्गङ्ग-
दत्त एव पञ्चमः । ‘ सुमिणेय ’ सि स्तत्राविषयत्वात्स्वप्न इ-
ति षष्ठः । ‘ उवओग ’ सि उपयोगार्थप्रतिपादकत्वादुपयोग
एव सप्तमः । ‘ लोग ’ सि लोकस्वरूपाभिधायकत्वाज्जाक ए-
वाष्टमः । ‘ बलि ’ सि बलिस्मर्त्तान्धपदार्थाभिधायकत्वाद्बलि-
रेव नवमः । ‘ ओहि ’ सि अर्वाधक्षानप्रकरणार्थत्वादधर्वाधरेव
दशमः । ‘ दीव ’ सि द्वीपकुमारव्यव्यतार्थो द्वीप एकादशः ।
‘ उदही ’ सि उर्वाधकुमारविषयत्वादुर्वाधरेव द्वादशः । ‘ दि-
सि ’ सि दिक्कुमारविषयत्वादिगव त्रयोदशः । ‘ थणिय ’ सि
स्तनितकुमारविषयत्वास्तनित एव चतुर्दश इति । भ० १६
श० १ उ० । “ सम्पक् श्रुताचारविवाजितोऽप्यहं, यदप्र-
कोपान्कृतवान्विचारणाम् । अधिग्रमतां प्रतिषोडशं शनं,
वाग्देवता सा भयताद्वरप्रदा ॥ १ ॥ ” भ० १६ श० १४ उ० ।

व्याख्यातं षोडशं शनम् । अथ क्रमायातं सप्तदशमारभ्यते,
तस्य आदावोद्देशकसंप्रदाय गाथा—

कुंजर संजय सेले—सि किरिय ईसाण पुढवि दग वाऊ ।

एगिदिय नाग मुव—अविज्जु वायुऽग्नि मत्तरसे ॥१॥

‘ कुंजरे ’ त्यादि । तत्र ‘ कुंजर ’ सि श्रेणिकसूतोः कृणिक-
राजस्य सत्क उदायिनामा हस्तिराजः तत्प्रमुखायाभिधा-
यकत्वात्कुंजर एव प्रथमोद्देशक उच्यते—एवं सर्वत्र । ‘ संजय ’
सि संयताद्यर्थप्रतिपादको द्वितीयः । ‘ सेलेसि ’ सि शैलश्या-
दिव्यव्यव्यतार्थस्तृतीयः । ‘ किरिय ’ सि क्रियाद्यर्थाभिधाय-
कचतुर्थः । ‘ ईसाण ’ सि ईशानेन्द्रव्यव्यतार्थः पञ्चमः । ‘ पुढ-
वि ’ सि पृथिव्यर्थः षष्ठः सप्तमश्च । ‘ दग ’ सि अण्कायार्थो-
ऽष्टमो नवमश्च । ‘ वाऊ ’ सि वायुकायार्थो दशम एकादशश्च ।
‘ एगिदिय ’ सि एकाद्र्यस्वरूपायां द्वादशः । ‘ नाग ’ सि नागकु-

मारव्यव्यतार्थस्तयोद्देशः । ‘ सुवण ’ सि सुवर्णकुमारार्थो-
नुगतचतुर्दश । ‘ विज्जु ’ सि विद्युत्कुमारविधायकः पञ्च-
दशः । ‘ वाऊ ’ सि वायुकुमारव्यव्यतार्थः षोडशः । ‘ अ-
ग्नि ’ सि अग्निकुमारव्यव्यतार्थः सप्तदशः । ‘ सत्तरसे ’ सि
सप्तदशशते एते उद्देशका भवन्ति । भ० १७ श० १७ उ० ।
“ शनं सप्तदशे वृत्तिः, कृतेयं गुर्वनुग्रहात् । यदन्धो याति
मार्गेण, सोऽनुभावोऽनुकर्षिणः ॥ १ ॥ ” भ० १७ श० १७ उ० ।
व्याख्यातं सप्तदशशतम् । अथावसरायातमष्टादशं व्याख्याय-
ते, तस्य च तावदादावेयमुद्देशकसंप्रदाय गाथा—

पदमे विसाहमायं—दिण् य पाणाइवाय असुरे य ।

गुल केवलि अणगारे, भविए तह सोमिलहुऽरसे ॥१॥

‘ पदमे ’ त्यादि, तत्र ‘ पदमे ’ सि जीवादीनामर्थानां प्रथमाऽ-
प्रथमस्वादिविचारपरायण उद्देशकः प्रथम उच्यते, स चास्य
प्रथमः । ‘ विसाह ’ सि विशाखा नगरी तदुपलक्षितो वि-
शालेति द्वितीयः । ‘ मार्गइय य ’ सि मार्कन्दीपुत्राभिधाना-
ऽनगारोपलक्षितो मार्कान्द्रिकस्तृतीयः । ‘ पाणाइवाय ’ सि
प्राणानिपातादिविषयः प्राणानिपातश्चतुर्थः । ‘ असुरे य ’ सि
असुरादिव्यव्यतार्थप्रधानोऽसुरः पञ्चमः । ‘ गुल ’ सि गुला-
द्यर्थविशेषस्वरूपनिरूपणपरो गुलः षष्ठः । ‘ केवलि ’ सि
केवल्यादिविषयः केवली सप्तमः । ‘ अणगारे ’ सि अनगा-
रादिविषयोऽनगारोऽष्टमः । ‘ भविय ’ सि भव्यद्रव्यनार-
कादिव्यव्यतार्थो भव्यो नवमः । ‘ सोमिल ’ सि सोमिला—
भिधानप्राप्त्यव्यव्यतार्थोपलक्षितः सोमिलो दशमः । ‘ अहु-
रसे ’ सि अष्टदशशते एते उद्देशका इति । भ० १८ श० १ उ० ।

“ अष्टादशशतवृत्ति—विहिता वृत्तानि धीद्य वृत्तिकृताम् ।
प्राकृतनरा द्वादष्टे, न कर्मे कर्तुं प्रभुर्भवेति ॥ १ ॥ ” भ० १८
श० १० उ० ।

व्याख्यातमष्टादशशतमथावसरायातमेकानविशति—

तमे व्याख्यायते, तत्र आदावोद्देशक—

सङ्ग्रहाय गाथा—

लेप्सा य गम्भ पुढवी, महामवा चरम दीव भवणा य ।

निव्वत्ति करण वणचर—सुरा य एगूणवीसहमे ॥ १ ॥

‘ लेप्से ’ त्यादि । तत्र ‘ लेप्सा य ’ सि लेप्याः, प्रथमो-
द्देशके वाच्या इत्यसौ लेप्योद्देशक एवोच्यते, एवमन्यत्रापि ।
चशब्दः समुच्चयः । ‘ गम्भ ’ सि गम्भाभिधायको द्वितीयः ।
‘ पुढवी ’ सि पृथिवीकायिकादिव्यव्यतार्थस्तृतीयः । ‘ महा-
मवा ’ सि नारका महास्त्रया महाक्रिया इत्याद्यर्थपरश्चतुर्थः ।
‘ चरम ’ सि चरमेभ्योऽल्पस्थितिकेभ्यो नारकाद्विषयः परमा
महास्थितयो महाकर्मतरा इत्याद्यर्थप्रतिपादनार्थः पञ्चमः ।
‘ दीव ’ सि द्वीपाद्यभिधानार्थः षष्ठः । ‘ भवणा य ’ सि भवनाद्यर्था-
ऽभिधानार्थः सप्तमः । ‘ निव्वत्ति ’ सि निर्वृत्तिर्निष्पत्तिः शरीरादे-
स्तदर्थोऽष्टमः । ‘ करण ’ सि करणार्थो नवमः । ‘ वणचरसुरा य ’
सि वनचरसुरा—व्यन्तरा देवास्तद्व्यव्यतार्थो दशम इति । भ०
१९ श० १ उ० । “ एकोनविशस्य शतस्य टीका—महोऽ-
प्यकार्षे सुजनानुभावात् । खन्द्रोपलक्ष्यन्द्रमरीचियोगा—दन्-
श्रुवायोऽपि पयः प्रसूते ॥ १ ॥ ” भ० १९ श० १ उ० ।

व्याख्यातमेकविंशतितमं शतम् । अथावसरायातं विश-
तितममारभ्यते-तस्य चादावेवोद्देशकसंग्रहाय 'वैशदिये'
त्यादिगाथामाह—

वैशदियमागसे, पाणवहे उवचए य परमाणु ।

अंतर वंघे भूमी, चारण सोवकमा जीवा ॥ २ ॥

तत्र 'वैशदिय' इति द्वीन्द्रियादिवक्तव्यताप्रतिषेधः प्रथ-
मोद्देशको द्वीन्द्रियोद्देशक एवोच्यत इत्येवमन्यत्रापि । 'आ-
गसे' इति आकाशाद्यर्थो द्वितीयः । 'पाणवहे' इति प्राणानि-
पाताद्यर्थपरस्त्वर्थः । 'उवचए' इति श्रोत्रेन्द्रियाद्युपख्या-
र्थश्चतुर्थः । 'परमाणु' इति परमाणुवक्तव्यतार्थः पञ्चमः । 'अ-
तर' इति रत्नप्रभाशर्करप्रभाद्यन्तरालवक्तव्यतार्थः षष्ठः ।
'वंघे' इति जीवप्रयोगादिवन्धार्थस्तप्तमः । 'भूमी' इति कर्मा-
कर्मभूत्यादिप्रतिपादनार्थोऽष्टमः । 'चारण' इति विद्याचार-
णार्थो नवमः । 'सोवकमा जीव' इति सोपकमायुषो निह-
षकमायुषश्च जीवा दशमं वाक्या इति । भ० २० श० १ उ० ।
"विंशतितमशतकमलं, विकासितं वृद्धवचनवर्गविकरैः ।
विवरणकरणद्वार-ण सेवितं मधुलिहिव मया ॥ १ ॥" भ०
२० श० १० उ० ।

व्याख्यातं विंशतितमशतम् । अथावसरायातमेकविंशतित-
ममारभ्यते, अस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

सालि कल अयसि वंसे, इक्खु दग्गे य दग्ग तुलसी य ।

अट्टण दस वग्गा, असीति पुण होति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २१ श० १ उ० । (व्याख्या चास्य 'वणप्फ' शब्दे २१२ पृष्ठे ग-
ता ।) 'एकविंश' शतं प्राये, व्यक्तं तदपि लेशतः । व्याख्यातं स-
वगुणाधायी, गुडङ्गो गुडऽपि यत् ॥ १ ॥ भ० २१ श० २ वर्ग ।

व्याख्यातमेकविंशतितमं शतम् । अथ कमायातं द्वाविंश-
व्याख्यायते, तस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

तालंगट्टिय बहुवी-यगा य गुच्छा य गुम्म वल्ली य ।

छदस वग्गा एण, सट्ठि पुण होति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २२ श० १ वर्ग । (२१४ पृष्ठे 'वणप्फ' शब्दे गता ।)
"द्वाविंश तु शतं व्यक्तं, गर्भार च कथञ्चन । व्यक्तगर्भीर-
भावाभ्या-मिह वृत्तिः करोतु किम् ? ॥ १ ॥" भ० २२ श०
६ वर्ग ।

व्याख्यातं द्वाविंश शतमथावसरायातं त्रयोविंश शतमा-
रभ्यते, अस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथा—

आलुय लोहा अवया, पादी तह माम वस्मि वल्ली य ।

पंचेते दम वग्गा, पन्नामा होति उद्देसा ॥ १ ॥

भ० २३ श० १ वर्ग ।

"प्राक्तनशतवन्धेयं, त्रयोविंश शतं यतः । प्रायः समं तयो-
रूपे, व्याख्याऽतोऽत्रापि निष्फला ॥ १ ॥" भ० २३ श० ५ वर्ग ।
व्याख्यातं त्रयोविंश शतम् । अथावसरायातं चतुर्विंश-
शतं व्याख्यायते, तस्य चादावेवोद्देशकवर्गसंग्रहाययं गाथाद्वयम्—

उववाय परीमाणं, संघयणुच्चत्तमेव संठाणं ।

लेस्सा दिट्ठी णाणे, अस्साणे जोग उवओणे ॥ १ ॥

सखा कसाय इंदिय, समुग्घाया वेयणा य वेदे य ।

आऊ अज्जवसाणा, अणुबंधो कायसंवेहो ॥ २ ॥

'उववाये' इत्यादि, एतच्च व्यक्तं नवरम् 'उववाय' इति ना-
रकादयः कुत उत्पद्यन्ते इत्येवमुपपातो वाच्यः, 'परीमा-
णं' इति ये नारकादिषुत्पत्त्यन्ते तेषां स्वकाये उत्पद्यमाना-
नां परिमाणं वाच्यं 'संघयण' इति तेषामेव नारकादिषु-
त्पत्तिस्तूनां संहननं वाच्यम्, 'उच्चत्त' इति नारकाद्व्यायिनामव-
गाहनाप्रमाणं वाच्यम्, एवं संस्थानाद्यप्यवसेयम् । 'अणुबं-
धो' इति विवक्षितपर्यायेणाव्यवहितुं श्रानावस्थानं 'कायसं-
वेहो' इति विवक्षितकायात्कायान्तरं तुल्यकाये वा गत्वा
पुनरपि यथासम्भवं तत्रैवागमनम् । भ० २४ श० १ वर्ग ।
"चरमजिनवरन्द्रेप्रोदितार्थे परार्थे, निपुणगुणधरेण स्यापि-
तानिग्यसूत्रे । विवृतामह शतं नो कर्तुमिष्टं बुधोऽपि, प्र-
चुरगमगर्भीरं किं पुनर्मोहशोऽत्र ॥ १ ॥" भ० २४ श० २४ उ० ।
व्याख्यातं चतुर्विंशतितमशतम् । अथ पञ्चविंशतितममार-
भ्यते तस्य चैवमभिसम्बन्धः—प्राक्तनशतं जीवा उत्पादादि-
द्वारैर्वाभ्यन्ता इह तु तेषामेव लेश्याद्या भावाभिसम्बन्धे इत्येवं
सम्बन्धस्यास्योद्देशकसंग्रहाययम्—

लेसा य दग्ग संठा-ण जुम्म पज्जव णियंठ समणा य ।

ओहे भविषाऽभविण, सम्मा मिच्छे य उद्देसा ॥ १ ॥

'लेसे' इत्यादि । तत्र 'लेसा य' इति प्रथमोद्देशका लेश्या-
दयोऽर्थो वाच्या इति लेश्योद्देशक एवायमुच्यत इत्येवं
संबन्धः । 'दग्ग' इति द्वितीयं द्रव्याणि वाच्यानि । 'संठाण' इति
तृतीये संस्थानादयोऽर्थो । 'जुम्म' इति चतुर्थे कृतयुग्मादयो-
ऽर्थो । 'पज्जव' इति पञ्चमे पर्यायोः । 'नियंठ' इति षष्ठे पुला-
कादिका निग्रन्थाः । 'समणा य' इति सप्तमे सामायिकादिसं-
यतादयोऽर्थो । 'ओहे' इति अष्टमे नारकादयो यथोत्पद्यन्ते
तथा वाच्यं, कथम् ? आद्ये सामान्ये वर्त्तमाना भव्या-
भत्यादिविशेषणैर्विशेषिता इत्यर्थः । 'भविण' इति नवमे भ-
व्याविशेषणा नारकादयो यथोत्पद्यन्ते तथा वाच्यम् । 'अ-
भविण' इति दशमेऽभव्यत्वे वर्त्तमानः अभव्यविशेषणा इत्य-
र्थः । 'सम्मा' इति एकादशे सम्यग्दर्शविशेषणा । 'मिच्छे' इति
द्वादशे मिथ्यात्वे वर्त्तमाना मिथ्यादर्शविशेषणा इत्यर्थः ।
'उद्देस' इति एवमह शतं द्वादशोद्देशका मध्वनीति । भ० २५
श० १ उ० । "कश्चिद्दृष्टावाक्यं कश्चिदपि वचनोऽप्यममं,
कश्चिच्छाब्दी वृत्तिः कश्चिदपि गमं वाच्यविषयम् । कश्चिद्विह-
द्वाचं कश्चिदपि महाशास्त्रमपरं, समाश्रित्य व्याख्या शत इह
कृता दुर्गमगिराम् ॥ १ ॥" भ० २५ श० १२ उ० ।

व्याख्यातं पञ्चविंशतितमं शतम् । अथ षड्विंशतितममारभ्य-
ते, अस्य चायमाभिसम्बन्धः—अनन्तरशतं नारकादिजीवानामु-
त्पत्तिरभिहिताः सा च कर्मबन्धपूर्विकेति षड्विंशतितम-
शतं मोहकर्मबन्धोऽपि विचार्यते इत्येवं सम्बन्धस्यास्य-
कादशोद्देशकप्रमाणस्य प्रत्युद्देशकद्वारानुरूपणाय ताव-
द्वाधामाह—

जीवा य लेस्स पक्खिय, दिट्ठी अन्नाण णाण सखाओ ।

वेय कसाण उवओ ग जोग एक्कार वि ट्ठाणा ॥ १ ॥

‘जीवा य’ इत्यादि ‘जीवा य’ इति जीवाः प्रत्युद्देशकं बन्धकव्यनायाः स्थानम्, ततो लेख्याः पाक्षिकाः दृष्टयः अज्ञानं ज्ञानं संज्ञा वेदः कथाया योग उपयोगश्च बन्धकव्यतास्थानम्, तद्वचमन्त्याकादशाऽपि स्थानानीति गाथा-र्थः । भ० २६ श० १ उ० । “येषां गौरिष गौः सदर्थपयसां वात्री पवित्रात्मिका, सालङ्कारसुविग्रहा शुभपदलोपा सुध-र्माण्विता । निर्गन्तास्य गृहाङ्गणाद् बुधसमाप्रामाजिरं राज-येत्, ये चास्यां विवृतौ निमित्तमभवच्चन्द्रन्तु ते सूरयः ॥१॥” भ० २६ श० ११ उ० ।

व्याख्यातं षड्विंशं शतम् । अथ सप्तविंशमारभ्यते, अथ चायमभिमेवन्धः, अनन्तरशते जीवस्य कर्मबन्धनाक्रिया-भूतादिकालावशेषेणोक्ता, सप्तविंशशते तु जीवस्य तथावि-धैव कर्मकरणाक्रियोरुक्त इत्येवं सम्बद्धस्यास्येदमादिमूत्रम्—

जीवे णं भंते ! पावं कम्मं किं करिंसु करेंति करिस्मं-ति १ ?, करिंसु करेंति ण करिस्मंति २ ?, करिंसु ण करिति करिस्मंति ३ ?, करिंसु ण करेंति ण करिस्मंति ४ ? । गोयमा ! अन्थेगइए कंसेमु करेंति करिस्मंति १, अन्थेगइए करिंसु करिति ण करिस्मंति २, अन्थेगइए करिंसु न करेंति करिस्मंति ३, अन्थेगइए करिंसु ण करेंति ण क-रिस्मंति ४ । भ० २७ श० १ उ० । (सू० ८१८५)

“व्याख्यातशतसमानं, शतमिदमित्यस्य नो कृता विवृतिः । दृष्टसमानं मार्गे, किं कुरुतादृशकस्तस्य ? ॥ १ ॥ ” भ० २७ श० ११ उ० ।

व्याख्यातं कर्मयक्त्वानुगतं सप्तविंशं शतम् । अथ क्रमाया-तं तथाविधमेवाष्टविंशं व्याख्यायते, तत्र त्रैकादशोद्देशका जी-वाद्येकादशद्वाराणुगतपापकर्मादि दण्डकनवकोपना भव-न्ति चाद्योद्देशकस्येदमादिमूत्रम्—

जीवा णं भंते ! पावं कम्मं कहिं समज्जिणिसु ?, कहिं सगायिंसु ?, गोयमा ! सव्वे वि ताव तिरिक्खजोणिएसु होज्जा ॥ १ ॥ भ० २८ श० १ उ० ।

“इति चूर्णिष्वचनरचना-कुञ्जिकयादघाटितं मयाऽप्येतत् । अष्टाविंशतितमशत—मन्दिरमनघं महार्घचयम् ॥ १ ॥ ” भ० २८ श० ११ उ० ।

व्याख्यात पापकर्मादिवक्त्वानुगतमष्टाविंशं शतम् । अथ क्रमायात तथाविधमेवैकानविंशं व्याख्यायते, तत्र च तथै-कैकादशोद्देशका भवन्ति । भ० २९ श० १ उ० । “अनुसृत्य मया टीकां, टीकेयं टिप्पिता प्रपटुं नव । अप्रकटपाटवोऽपि हि, पट्टयंतं पटुगमेनाटन् ॥ १ ॥ ” भ० २९ श० ११ उ० । व्याख्यातमेकानविंशं शतम् । अथ त्रिंशमारभ्यते—अस्य चायं पर्वेण सहार्धसम्बन्धः—प्राक्कनशते कर्मप्रस्थापनाद्याधित्य जीवा विचारिता इह तु कर्मबन्धादिहेतुभूतवस्तुवाद्मा-धित्य त एव विचार्यन्ते । भ० ३० श० १ उ० । “यद्वाङ्म-हामन्त्रमभ्यनेन, शास्त्राण्येवाकृच्छ्रिलान्यनुकूलम् । भा-षार्थेनानि ममापि दृष्टा, यानानि ते वृत्तिकृता जयन्ति । ॥१॥” भ० ३० श० ११ उ० । त्रिंशत्तमशते चत्वारि समवसर णान्युक्तानीति चतुष्टयसाधर्म्याच्चतुष्टयमवक्त्वानुगतम-ष्टाविंशत्युद्देशकयुक्तेकाविंशं ज्ञानं व्याख्यायते । भ० ३१ श०

१ उ० । “शतमेतद्भगवत्या, भगवत्या भावितं मया वाण्याः । यदनुग्रहेण निरव—ग्रहेण सद्नुग्रहेण तथा ॥ १ ॥ ” भ० ३१ श० २८ उ० । “एकविंशं शते नार-काणामुत्पादोऽभिहितो द्वाविंशं तु तेषामेवावर्तनोच्यते इत्येव संबद्धमष्टाविंशत्युद्देशकमानमिदं व्याख्यायते । भ० ३२ श० १ उ० । “व्याख्याते प्राक्कनशते व्याख्या, कृतैवास्य समन्वतः । एकत्र तोयचन्द्रं हि, दृष्टं दृष्टाः परंऽपि ते ॥१॥” भ० ३२ श० २८ उ० । द्वाविंशं शते नारकोद्वर्त्तनोक्ता नार-काभ्योद्वृत्ता एकांन्द्रयादिषु नोत्पद्यन्ते, के च ते इत्यस्या-माशङ्कायां ते प्ररूपयितव्या भवन्ति, तेषु चैकेन्द्रियास्ताव-त्प्ररूपणीया इत्येकेन्द्रियप्ररूपणपरं त्रयस्त्रिंशं शतं द्वादशा-वान्तरशतोपेतं व्याख्यायते । भ० ३३ श० १ उ० । “व्याख्ये-यमिह स्तोकां, स्तोका व्याख्या तदस्य विहितेतयम् । न शो-दनमात्राया—मतिमात्रं व्यञ्जनं युक्तम् ॥१॥” भ० ३३ श० १ उ० । त्रयस्त्रिंशशतं एकांन्द्रयाः प्ररूपिताश्चतुस्त्रिंशच्छतेऽपि भ-ङ्गयन्तरण त एव प्ररूप्यन्ते । भ० ३४ श० १ उ० । “यद्गीर्दी-पशिलेव क्षणिकतमा गम्भीरगोपम—ग्रन्थार्थप्रचयप्रका-शनपरा सदृष्टिमोदावहा । तेषां क्षतिविनिर्जितामरगुरुप्रका-धियां ध्येयसां, सूर्याणामनुभावतः शतमिदं व्याख्यातमेवं मया ॥ १ ॥ ” भ० ३४ श० १ उ० । चतुस्त्रिंशशतं एकांन्द्र-याः ध्रेणिप्रक्रमेण प्रायः प्ररूपिताः, पञ्चविंशं तु त एव रा-शिप्रक्रमेण प्ररूप्यन्ते । भ० ३५ श० १ उ० । “व्याख्या श-तस्यास्य कृता सकष्टं, टीकाऽल्लिका येन न चास्ति चू-र्णिः । मन्दैकनेत्रे वन पश्यताद्वा, दृष्टान्यकष्टं कथमुद्यता-ऽपि ॥ १ ॥ ” भ० ३५ श० १२ उ० । पञ्चविंशं शतं सं-ख्यापदैकेन्द्रियाः प्ररूपिताः षड्विंशं तु तैरेव द्वैन्द्रियाः प्ररूप्यन्ते । भ० ३६ श० १ उ० ।

सव्वाए भगवईए अट्ठतीसं सतं सयाणं १३८ । उहेस-गाणं १६२५ भ० ४१ श० ।

आद्यानि द्वाविंशच्छतान्यविद्यमानावान्तरशतानि ३२ त्रय-स्त्रिंशादिषु तु सप्तसु प्रत्येकमवान्तरशतानि द्वादश ८४, चत्वारिंशं त्वेकविंशतिः, २१ एकचत्वारिंशं तु नारक्यवान्तर-शतम् १, एतेषां च सर्वेषां मीलेनेऽष्टविंशत्यधिकं शतानां शतं भवति । एवमुद्देशकपरिमाणुमपि सर्वं शास्त्रमवलोक-क्यावसेयम्, तत्रैकानविंशतिशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि । “इह शतेषु कियन्त्वापि वृत्तिकां, विहितवानहमस्मि सुश-ङ्कितः । विवृतिचूर्णिगिरां विरहाद्विहक, कथमशङ्कमित्ये-यथा पथि ? ॥ १ ॥ ” एकचत्वारिंशं शतं वृत्तिन. परि-समाप्तम् ॥ ४१ ॥

अथ भगवत्या व्याख्याप्रकृत्याः

परिमाणाभिधित्तया गाथामाह—

चुलनी य सयसहस्सा, पदाण पवरवरणाणदंसीहि ।

भावाभावमणता, पञ्चत्ता एत्थमंगम्मि ॥ १ ॥

‘चुलसी’त्यादि, चतुरशीतिः शतसहस्राणि पदानामत्रा-हे इति सम्बन्धः । पदानि च विशिष्टसम्प्रदायगम्यानि, प्रधराणां वरं यज्ज्ञानं तेन पश्यन्तीत्येवंशीला ये ते पवरवर-ज्ञानदर्शिनस्त्रैः केषालिभिरित्यर्थः । प्रकृतानीति योगः । इद-मस्य सूत्रस्य स्वरूपमुक्तमर्थार्थस्वरूपमाह—‘भावाभावम-णनं’ इति भाषा-जीवाद्यः पदार्थाः अभावाच्च-त पञ्चान्या-

पेक्षया भावाभावाः , अथवा भावा—विधयः , अभावा—नि-
षेधाः प्राकृतत्वाच्चेत्यर्थं निर्वेशः , अनन्ताः—अपरिमाणाः अथ-
वा—भावाभाववैविषयभूतैरनन्तानि भावाभावानन्तानि चतु-
रशीतिः शतसद्व्याणि प्रज्ञप्तानि अत्र—प्रत्यक्ष पञ्चम इत्य-
र्थः अङ्ग—प्रवचनपरमपुरुषावयव इति गार्थार्थः ॥ १ ॥

अथान्त्यमङ्गलार्थं संघे

समुद्ररूपकेण स्तुवन्नाह—

तवनियमविणयवेला, जयति सदा नाणविमलविपुलजलो ।

हेतुसतविपुलवेगा, मधसमुद्रो गुणविमालो ॥ २ ॥

' तव ' त्यादि गाथा . तपोनियमविनया एव वेला—
जलवृद्धिरवसरवृद्धिस्माधर्म्याद्यस्य स तथा जयति—जित-
व्यजयेन विजयते सदा—सर्वदा ज्ञानमेष विमले—निर्मले
विपुले—विस्तीर्णं जले यस्य स तथा, अस्ति (अस्ताद्य)
त्वस्माधर्म्यान्स तथा, हेतुशतानि—इष्टानिष्टार्थस्माधननिगक-
रणयोर्लिङ्गशतानि तान्येव विपुलो—महान वेगः—कल्लोलाध-
र्त्ताद्वयो यस्य विवर्जितार्थक्षपन्साधनसाधर्म्यान्स तथा
सधसमुद्रः—जिनप्रवचनोदधिर्गाम्भीर्यस्माधर्म्यान् , अथवा
साधर्म्यं साक्षाद्व्याह—गुणैः—गाम्भीर्यादिभिर्विशाला विस्ती-
र्णस्तद्वद्व्याहः स तथैति गार्थार्थः ॥ २ ॥

णमो गायमाईणं गणहराणं , णमो भगवईणं वि-
वाहपञ्चनीए, णमो दुवालसंगस्स गणिपिडगम्म ॥ (कुमुम)

“ कुम्पसुमंठियचलणा , अमिलियकारंटवेटमंकामा ।

सुयदेवया भगवई, मम मतिमिं पणामेउ ॥ १ ॥ ”

पञ्चनीए आयिमाणं अट्टएहं मयाणं दो दो उद्देमगा उ-
दिमिज्जंति णवरं चउत्थे मए पढमदिवसे अट्ट विति-
यदिवसे दो उद्देमगा उदिमिज्जंति, णवरं णवमाओ म-
ताओ अरद्धं जावइयं जावइयं तावइयं तावइयं एकदि-
वमेणं उदिमिज्जंति, उक्कोसेणं सतं पि एगदिवमेणं म-
ज्झिमेणं दोहिं दिवमेहिं सतं, जहणेणं तिहिं दिवसेहिं
सतं एवं जाव वीसतिमं सतं, णवरं गोसालो एगदिवसेणं
उदिमिज्जंति । जदि ठिओ एगेण चेव आयंबिलेणं
अणुप्पज्झिहिं । अह ण ठितो आयंबिलेणं छट्टेणं अ-
णुप्पवति, एकवीसवावीसतेवीसइमाइं सताइं एकेकदि-
वमेणं उदिसिज्जंति, चउयीसतिमं सयं दोहिं दिवमेहिं छ
छ उद्देमगा, पंचवीसतिमं सयं दोहिं दिवमेहिं छ छ उ-
द्देमगा, बंधिमयाइ अट्टमयाइ एगेणं दिवमेणं सेहिमयाइ
वारम, एगेणं एगिदियमहाजुम्ममयाइ वारम, एगेणं एवं
वेदियाणं वारम, तेइदियाणं वारम, चउरिंदियाणं वारम,
एगेण अमपिपंचिदियाणं वारम, सपिपंचिदियमहाजुम्म-
मयाइ एकवीमं एगदिवसेणं उदिमिज्जंति, गमीजुम्मसतं
एगदिवसेणं उदिमिज्जंति । (सू० ८६६) ।

वियसियअरविंदकरा, नासियतिमिरा सुयाहिया देवी ।

मंज्झं पि देउ मेहं, बुहविबुहणमंमिया णिच्चं ॥ १ ॥

सुयदेवयाए पणमिमो, जिए पसाएण सिक्खियं णाणं ।

असं पवयणदेवी, संतिकरी तं नमंसाभि ॥ २ ॥

सुयदेवयाए जक्खो, कुंभधरो बंधसंति वेरोद्धा ।

विज्जा य अंतहुडी, देउ अविग्घं लिहंतस्स ॥ ३ ॥

इति श्री विवाहपण्यसि पंचमं अंगं सम्मत्तं । भ० ।

यदुक्तामादाविह माधुयोधैः,

ध्यापञ्चमाङ्गास्तकुञ्जरोऽयम् ।

सुस्वादिगम्याऽस्मिन्निधि पूर्वगुर्वी

प्रारभ्यते वृत्तिवर्गत्रिकेयम् ॥ १ ॥

समर्थितं तत्पदबुद्धिस्माधु-

साहायकात् केवलमत्र सन्तः ।

सद्बुद्धिदायाऽपगुणान् लुनन्तु,

सुखप्रदा येन भवत्यथैव ॥ २ ॥

चान्द्र कुल सङ्गनकक्षकल्पे,

महादृमो धर्मफलप्रदानात् ।

छायाञ्चितः शम्भुविशालशास्त्रः,

श्रीयद्विमानो मुनिनायकोऽभूत् ॥ ३ ॥

तत्पुष्पकल्पौ विलसन्निहार-

सङ्गन्धसम्पूर्णदिशौ समन्तान् ।

अभुवन्ः शिष्यवर्गघनीच-

वृत्ती श्रुतज्ञानपरागवन्तौ ॥ ४ ॥

एकस्मयोः सूरिवरो जिनेश्वरः ,

ख्यातस्तथाऽन्यो भुवि बुद्धिस्मागता ।

तयोर्विनेयं विबुद्धिनाऽप्यलं,

वृत्तिः कृतैषाऽभयवृत्तसूत्रिणा ॥ ५ ॥

तयोरैव विनेयानां तत्पदं चानुक्वेताम् ।

श्रीमतां जिनचन्द्राख्य—सत्प्रभूणां नियोगतः ॥ ६ ॥

श्रीमज्जिनेश्वराचार्य—शिष्याणां गुणशालिनाम् ।

जिनभट्टमुनीन्द्राणां—मस्माकं चाङ्गिप्रसेविनः ॥ ७ ॥

यशश्चन्द्रगणेशाढ—साहाय्याभिस्त्रिमागता ।

परित्यक्तान्यकृत्यस्य , युक्तायुक्ताविवेकिनः ॥ ८ ॥ युगम् ।

शास्त्रार्थनिर्णयसुमीरभलस्पष्टस्थ ,

विद्वन्मधुवनगणस्य सदैव सद्यः ।

श्रीनिवृत्ताख्यकुलसङ्गदपञ्चकल्पः ,

श्रीद्राणसूरिनवधयशःपरागः ॥ ९ ॥

शोधितवान् वृत्तिमिमां,

युक्ता विदुषां महासमूहेन ।

शास्त्रार्थनिष्कानिकषण—

कषणकल्पपञ्चुडीनाम् ॥ १० ॥

विशोधिता तावदियं सुधीभि—

स्तथापि दोषाः किल सम्भवन्ति ।

मन्मोहतस्तांश्च विहाय सङ्गि—

स्तद्ब्राह्मणमासाभिमतं यवस्याम् ॥ ११ ॥

यद्व्यासे मया पुण्यं, वृत्ताविह शुभाशयात् ।

मोहाद् वृत्तिजमन्यच्च, तेनागो मे विशुध्यतात् ॥ १२ ॥ भ० ।

१—अन्यकृता इवमा गाथा इति । प्रतीयते—२—मन्मोहेत्यनकृतकृतानि ।

अस्याः करणव्याख्या, श्रुतिलेखनपूजनादिषु यथाहम् ।
 दायिकमुत्तमाणिष्य, प्रगितयानम्मदादिजनान् ॥ १४ ॥
 अष्टाविंशतिपुंके, वर्षमहस्त्रं शतन चाभ्याधिके ।
 अर्णादलपाटकनगरं, कृत्यमच्छुप्तधनिधमतां ॥ १५ ॥
 अष्टादशसहस्राणि, षट् शतान्यथ षोडश ।
 इत्येव मानमेतस्याः, श्लोकमानेन निश्चितम् ॥ १६ ॥
 ग्रन्थसंख्या (१८६६) भ० टी० ।

विवाहपन्नतीए एकामीति महाजुम्ममया पण्यत्ता ।
 (सू० ८१ ×)

'विवाहपन्नतीए' ति व्याख्याप्रज्ञानां एकाशीतिर्महायुग्म-
 शतानि प्रज्ञानानि । इह च शतशब्देनाध्ययनान्युच्यन्ते, तानि
 कृतयुग्मादिलक्षणगणविशेषविचाररूपाणि, अत्रान्तर्ग-
 यनस्वभावानि तद्वगमावगम्यानीति । स० ८१ सम० ।

विवाहपन्नतीए णं भगवतीए चउरामीहं पयसहम्मा प-
 दगेणं पसता । (सू० ८४ +)

व्याख्याप्रज्ञप्त्यां-भगवत्यां चतुरशीतिः पदसहस्राणि पदा-
 ग्रण-पदपरिमाणेन, इह च यत्रार्थोपलब्धिस्तत्पदं मनान्तरेण
 तु अष्टादशपदसहस्रपरिमाणत्वाद्वाच्यस्य, एतद्विगुण-
 त्वाच्च शेषाङ्गानां व्याख्याप्रज्ञप्त्यै लक्षे अष्टाशीतिः सहस्रा-
 णि पदानां भवन्तीति । तथा चतुरशीतिर्नाकुमाराणामल-
 क्षाणि, चतुश्चत्वारिंशतो दक्षिणायां, चत्वारिंशतश्चोत्तरायां
 भावादिति । स० ८४ सम० ।

विवाहप्रज्ञप्तिविषयः—

स किं तं वियाहे ? वियाहे णं सममया विआहिज्जंति
 परसमया विआहिज्जंति सममयपरममया विआहिज्जंति ।
 जीवा विआहिज्जंति अजीवा विआहिज्जंति जीवाजी-
 वा विआहिज्जंति । लोगे विआहिज्जंति, अलोए विआहि-
 ज्जंति, लोमालोम विआहिज्जंति । वियाहे णं नाणावि-
 हसुरनरिंदरायरिसिविविहसंसइअपुच्छियाणं जिणेणं वि-
 त्थरेण भासियाणं दव्वगुणखेत्तकालपज्जपदेमपरिणाम-
 जहच्छिद्धिअभावअणुगमनक्खेवणयप्पमाणसुनिउणोवक्क-
 मविविहप्पकारपगडपर्यासियाणं लोमालोमपयामियाणं सं-
 सारसमुद्दरुंदउत्तरणसमत्थाणं सुवइसंपूजियाणं भवियज-
 णपयहिययाभिनंदियाणं तमयविद्धंसणाणं सुदिट्ठदीवभू-
 यईहामतिवुद्धिवद्वणाणं छत्तीससहस्समरणयाणं वागर-
 णाणं दंमणाओ सुयत्थबहुविहप्पगारा सीसहियत्था य गु-
 णमहत्था, वियाहम्म णं परित्ता वायण, संखेज्जा अणुअंग-
 दारा, संखेज्जायां पडिवत्तीओ, संखेज्जा वेढा, संखेज्जा सि-
 लोगा, संखेज्जायां निज्जुनीओ । से णं अंगट्ठणाए पंचमे
 अंगे एंग सुयक्खंधं, एंग साइरेगे अज्झयणसंतं दस उइसग-
 सहस्साइ, दस समुहसगसहस्साइ, छत्तीसं वागरणसहस्साइ,
 चउरसीहं पयसहस्साइ पयग्गेणं पण्यत्ता । संखेज्जाइ च

स्वरगाइ, अगंता गमा, अगंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणं-
 ता थावरा मामया कडा शिबद्धा शिकाइया जिणपण्यत्ता
 भावा आधविज्जंति पसाविज्जंति परुविज्जंति निदंमिज्जं-
 ति उवदंमिज्जंति । मे एवं आया से एवं णाया एवं वि-
 एणाया एवं चरणकरणपरुवणया आधविज्जंति । स
 तं वियाहे ॥ ५ ॥ (सू० १४०)

'मे किं तं वियाहे' इत्यादि, अथ केयं व्याख्या ?, व्याख्यायन्ते
 आर्था यस्यां सा व्याख्या । 'वियाहे' इति च पुंलिङ्गनिर्देशः
 प्राकृतत्वात्, 'वियाहे णं' ति व्याख्याया व्याख्यायां वा स-
 समया इत्यादीनि नव पदानि सूत्रकृतवर्णके व्याख्यातव्या-
 दिह कण्ठयानि, 'वियाहे ण' मित्यादि नानाविधैः सुरैः
 नेरुद्धैः राजर्षिभिश्च 'विविधसंसङ्ग' ति विविधसंशयितैः-
 विविधसंशयवद्भिः पृष्ठानि यानि तानि तथा तेषां नानावि-
 धसुरनेन्द्रराजकृषिर्विविधसंशयितपृष्ठानां व्याकरणानां
 षट्त्रिंशत्सहस्राणां दर्शनात् धृतार्था व्याख्यायन्त इति
 पूर्वोपरेण वाक्यसम्बन्धः । पुनः किंभूतानां व्या-
 करणानाम् ?, जिनेनेति भगवता महावीरेण 'वित्थरेण
 भासियाणं' विस्तरण भणितानामित्यर्थः, पुनः किंभूता-
 नाम् ?, 'दव्वे' त्यादि, द्रव्यगुणक्षेत्रकालपर्यवप्रदेशपरिणा-
 माऽवस्थायथाऽस्तिभावाऽनुगमनक्षेपनयप्रमाणसुनिपुणोप-
 क्रमैर्विविधैः प्रकारैः प्रकटः प्रदर्शितो वैयर्थ्यकरणस्तानि
 तथा तेषां, तत्र द्रव्याणि--धर्मास्तिकायादीनि गुणा-ज्ञा-
 नवर्णादयः क्षेत्रमाकाशं कालः-समायादिः पर्यवाः-स्वपर-
 भेदभिन्ना धर्माः, अथवा-कालकृता अवस्था--नवपुरा-
 णादयः पर्यवाः--प्रदेशा निरंशावयवा, परिणामा-अवस्था-
 तोऽवस्थान्तरगमनानि यथा-येन प्रकारेणास्तिभावः--
 अस्तित्वं सत्ता यथास्तिभावं अनुगमः संहितादिव्याख्या-
 नप्रकाररूपः उद्देशानिर्देशनिर्गमादिहारकलापात्मको वा नि-
 क्षेपो--नामस्थापनाद्रव्यभावेर्वस्तुनो न्यासः नयप्रमाणं न-
 या--नैगमादयः सप्त द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकभेदान् ज्ञानन-
 र्याकथानयभेदांश्चैवव्यवहारभेदाद्वा ह्यै ते एव तावच्च-
 वा प्रमाणं वस्तुतत्त्वपरिच्छेदने नयप्रमाणं, तथा सुनिपुणः--
 सुसूक्ष्मः सुनिपुणो वा सुष्ठु निश्चितगुण उपक्रम-आनु-
 पूर्व्यादिः विविधप्रकारता चैषां भेदभणनत एवापदर्शित-
 ति । पुनः किंभूतानां व्याकरणानां, लोकालोको प्रकाशितौ
 येषु तानि तथा तेषां, तथा--'संसारसमुद्दरुंदउत्तरणसम-
 त्थाणं' ति संसारसमुद्गस्य रुन्दस्य-विस्तीर्णस्य उत्तरण-
 ताग्रेण समर्थानामित्यर्थः, अत एव सुरर्पातसम्पूजितानां
 प्रच्छकनिर्णायकपूजनात् सूक्ष्मेव श्लाघितत्वाद्वा, तथा 'भ-
 वियजणपर्याहिययाभर्णादियाणं' ति भव्यजनानां-भव्यप्रा-
 णिनां प्रजा-लोका भव्यजनप्रजा भव्यजनपदो वा तस्या-
 स्तस्य वा हृदयैश्चैर्गमनन्दितानामनुमोदितानामात चि-
 ग्रहः, तथा तमोरजसी-अज्ञानपातके विध्वंसयति-नाश-
 यति यत्तत्समोर्जोविध्वंसं तच्च तद् ज्ञानं च तमोरजोवि-
 ध्वंसज्ञानं तेन सुष्ठु दृष्टानि निर्णीतानि यानि तानि तथा
 अत एव तानि च तानि दीपभूतानि चेति, अत एव
 तानि ईहामतिबुद्धिवर्द्धनानि चेति तेषां तमोरजोविध्वंस-
 ज्ञानसुष्ठुदीपभूततामतिबुद्धिवर्द्धनानाम्, तत्र ईह-वितर्को

मतिः-अवायोःनिश्चय इत्यर्थः बुद्धिः-आत्मनिक्यादिवचनवि-
धेति, अथवा-तमेरजोविध्वंसनानामिति पृथगेव पदं पाठा-
न्तरं सुदृष्ट्वापभुतानामिति च, तथा 'वृत्तांससहस्रमण्ण-
याणं' इति अन्यनकानि षट्त्रिंशत् सहस्राणि येषां तानि त-
था, इह मकारोऽन्यथा पदानपातश्च प्राकृतत्वादनवद्य इति,
'वागरणां' इति व्याक्रियन्ते प्रश्नान्तरमुत्तरतयाऽभिधीयन्ते
निर्णयकेन यानि तानि व्याकरणानि तेषां दर्शनात्-प्र-
काशनादुपनिबन्धनादित्यर्थः । अथवा-तेषां दर्शनाः, उपदर्श-
का इत्यर्थः । क इत्याह- 'सुतन्त्यबहुविहप्यार' इति श्रुत-
विषया-अर्थाः श्रुतार्थाः, अभिलाष्यार्थविशेषा इत्यर्थः, श्रुता
वा आकर्षिता जितसकाशे गणधेरण ये अर्थस्ते श्रुतार्थाः,
अथवा-श्रुतमिति सूत्रम्, अर्था-निर्युक्त्यादय इति श्रुतार्था-
स्त च ते बहुविधप्रकाराश्चेति विग्रहः, श्रुतार्थानां वा यद्येवं
विधाः-प्रकारा इति विग्रहः । किमर्थं ते व्याख्यायन्ते? इत्याह-
शिष्याहताया-शिष्याणां हितमनर्थप्रतिघातार्थप्राप्तिरूपं त-
देवार्थः प्रार्थ्यमानत्वात्तस्य तस्मै इति । किभूतास्ते? अत आ-
ह-गुणहस्ता गुण एवार्थप्राप्त्यादिलक्षणा हस्त इय हस्तः प्र-
धानावयवो येषां ते तथा 'विवाहस्ते' त्याज्यं तु निगमना-
न्ते सूत्रमिदं, नवरं शतमिहाभ्ययनस्य संज्ञा चतुर्शीतिः
पदसहस्राणि पदाप्रेरेति समवायापलया द्विगुणताया
इहानाभयणावयवया तद्विगुणत्वे ङ लक्षे अष्टाशीतिः सह-
स्राणि च भवन्तीति । स० १४१ सम० ।

विवाहिय-विवाहित-त्रि० । संजानविवाह, आ० म० १ अ०
स्था० ।

विविण-विपिन-न० । वनं, ध० २ आ० ३० ।

विविणकम्म-विपिनकम्मन्-न० । छिन्नाच्छिन्नवनपत्रपुण्य-
फलकन्दमूलतृणकाष्ठकम्बायशांदाविक्रय कणदलपण्यं, च-
नकच्छात्रिकरणं च । विपिनं-वन तत्कर्म छिन्नाच्छिन्नवन-
पत्रपुण्यफलकन्दमूलतृणकाष्ठकम्बायशांदाविक्रयः कणदल-
पण्यं वनकच्छात्रिकरणं च । यतः- " छिन्नाच्छिन्नवनपत्र-
प्रसूनफलाविक्रयः । कणानां दलनोपेषा-द्वलितश्च वनजीविका
॥ १ ॥ " इति । अस्यां च वनम्पेतस्तदाश्नत्रमावेश्य घात-
नम्भव इति दांषः २ । ध० २ आ० ३० ।

विवित्त-विविक्त-त्रि० । स्त्रीपशुपण्डकविवर्जित, सूत्र० १ श्रु०
२ अ० २ उ० । स्त्र्यादिर्गर्हितोपाधये, उल० ३२ अ० । आचा०
बृ० । प्रश्न० । पृथग्भूतं त्यक्तं, आचा० १ श्रु० ८ अ० ८ उ० ।
गृह्यभूतं, दशा० ४ अ० । आ० म० । एकान्तसंयोगेन, व्य०
४ उ० ।

विवित्तचरिया विविक्तचर्या-स्त्री० । पशुपण्डककुशीलवाञ्छि-
तानवद्याश्रयाश्रयणं, पञ्चा० १६ विव० ।

अधुना विविक्तचर्या सा पुनारयम्-

प्रारामुज्जाणादिसु, थीपसुपेडगविवज्जिणसु (जं) ठाणं ।

फलगादीणं य गहणं, तह भणियं वसणिज्जाणं ॥ १ ॥

गता विविक्तचर्या । दश० १ अ० ।

तूलिअं तु पवम्भामि, सुअं केवलभासिअं ।

अं सुणित्तु सुपुण्णणां, धम्मये उण्णज्जणं मई ॥ १ ॥

अणुसोअपट्ठिअवहु-जणम्मि पडिसोअलदलक्खेणं ।
पडिसोअमेव अप्पा, दायव्वो होउ कामेणं ॥ २ ॥
अणुसोअसुहो लोओ, पडिसोओ आसवो सुविहिआणं ।
अणुसोओ मंमारो, पडिसोओ तस्स उत्तारो ॥ ३ ॥
तम्हा आयारपर-कमेणं संवरसमाहिबहुलेणं ।

चरिआ गुणा अ नियमा, अ हुंति साहणं दडुव्वा ॥ ४ ॥

चूडां तु प्रवक्ष्यामि-चूडां-प्राग्व्यावर्णितशब्दार्थं तुश-
ब्दावशेषितां भावचूडां प्रवक्ष्यामीति-प्रकर्षणावसरप्राप्ता-
भिधानलक्षणेन कथयामि, श्रुतं-केवलभाषितमिति,
इयं हि चूडा श्रुत-श्रुतज्ञानं वर्त्तते, कारणं कार्योपचा-
रान्, एतच्च केवलभाषितम्-अनन्तरमेव केवलना प्रक-
र्षितमिति सफल विशेणम् । एवं च वृद्ध्यादः-कथा-
चिदार्थयाऽसहिष्णुः कुग्गडुकप्रायः संयतश्चातुर्मासिकादा-
युष्यास कारितः, स तदाराधनया मृत एव । ऋषिघ्रा-
तिकाऽहमित्युद्दिष्टा सा तीधकरं पृच्छामीति 'गुणान्जि-
तंभवतया नीता श्रीसीमन्धरस्यामिसमीपम् . पृष्ट्वा भगवान्,
अदुष्टचिन्ताऽप्राप्तिकृत्यभिधाय भगवन्तमां चूडां प्राहितेति ।
इदमथ विशेषयते-यच्छ्रुत्येति-यच्छ्रुत्वा-आकर्ष्य सुपु-
ण्यानां-कुशलानुबन्धिपुण्यगुह्यानां प्राणिनां धर्मे-अचि-
न्त्यचिन्तामणिकल्प चारित्रधर्मे उत्पद्यते मतिः-संजायते
मायत, अज्ञा । अनेन चारित्रं-चारित्रशीलं चोपजायत
इत्येतत्कर्म भवतीति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ एतच्च प्रतिज्ञासूत्रम्,
इह चाभ्ययने चर्यागुणा अभिवेद्याः, तत्प्रवृत्ता मूलपादभू-
तमिदमाह-अनुस्मृतःप्रस्थित-नर्दापुत्रप्रयाहर्षाततकाष्ठ-
वद् विषयकुर्मागडव्यक्रियानुकल्पेन प्रवृत्ते बहुजनं तथा-
विधाभ्यामास प्रभूतलोकं तथा प्रस्थानेनोदाधगामिनि,
किमत्याह-प्रतिस्नातोलाध्यलक्ष्येण द्रव्यतस्तस्यामव नयां
कथांश्चवर्तानियोगात्प्रतापस्नातःप्राप्तलक्ष्येण, भावतस्तु वि-
षयादिवपरीत्यान्कथाश्चिद्व्याप्तसंयमलक्ष्येण प्रतिस्नात एव-
दुष्पाकर्णायमप्यपाकृत्य विषयादिसंयमलक्ष्यामिमुखमेव
आत्मा-जीवो दातव्यः-प्रवर्त्तयितव्यो अभितुकामेन-सं-
सारसमुद्रगरिहारेण मुक्ततया भवितुकामेन साधुना, न
कुद्रजनाचारितान्युवाहरणाकृत्यामन्मार्गप्रवर्णं चेतोऽपि क-
न्तेज्यम्, अपि त्यागमेकप्रवर्णनेव भावितव्यमिति ।

उक्तं च-

" निमित्तमासाद्य यदेव कश्चन,

स्वधर्ममार्गे विमूर्जन्ति यालंशा

नपःश्रुतज्ञानधनास्तु साधवो,

न यान्ति कच्छेत् परमं प्राप विप्रकथा ॥ १ ॥

तथा-

कपालमादाय विपक्षवाससा,

यदे हिपदशमसमृद्धिरीजिता ।

विहाय लज्जां न तु धर्मवैशम,

सुगन्धता (सा) धेऽपि लभतिः प्रमत्तः ॥ २ ॥

तथा-

पापं समचरति वीतपूणा जपन्य-

पाप्यापदे सपूणं पुन विमं यवृज्ज ।

पाणात्ययेऽपि न तु साधुजाः त्यक्त-

धेलां समुद्र इव लङ्घयितुं समर्थः ॥ ३ ॥

इत्यलं प्रसङ्गेनेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥ अधिकृतमेव स्पष्टयन्ना-
ह-अनुस्रोतःसुखो लोकः—उदकनिम्नाभिसर्पणवत् प्रवृ-
त्त्याऽनुकूलविषयाविसुखो लोकः, कर्मगुरुत्वात्, प्रतिष्ठा-
न पय-तस्माद्विपरीतः आश्रयः—इन्द्रियजयादिरूपः पर-
मार्थपेशलः कायवाह्यनोव्यापारः आश्रयो वा—प्रतग्रहणा-
दिरूपः सुविह्वलानां—साधूनाम्, उभयफलमाह-अनुस्रोतः
संसारः—शब्दादिविषयानुकूल्यं संसार एव, कारणं कार्यो-
पचारात्, यथा—विषं-मृत्युः, दधि-अपुषी, प्रत्यक्षा-ज्वरः,
प्रतिष्ठात-उत्कलक्षणः, तस्यैति पञ्चम्यर्थे पृष्टा 'सुपां सुपां
भवन्ती'ति वचनात्, तस्मात्-संसाराद् उत्तारः—उत्तरगमु-
त्तारः, हेतो फलोपचारात् यथाऽऽयुधेन तण्डुलान्वयति
पञ्चम्य इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ यस्मादेतदेवमनन्तरोदितं तस्मा-
त् आचारपराक्रमेणेति—आचारे—ज्ञानादी पराक्रमः—
प्रवृत्तित्वं यस्य स तथाविध इति, गमकत्वाद्गुर्वीहः, तैनेवभूतेन साधुना 'संयमममाधियदुल्लेने'ति संवर-इन्द्र-
यादिविषयं समाधिः—अनाकुलत्वं बहुलं-प्रभूतं यस्य स
इति, समासः पूर्ववत्, तैनेवविधेन मता अप्रतिपाताय
विशुद्धये च, किमित्याह-चर्या-भिष्णुभावसाधनी बाह्याऽ-
नियतवासादिरूपा गुणाश्च—मूलगुणोत्तरगुणरूपाः नियमा-
श्च—उत्तरगुणानामेव पिण्डविशुद्ध्यादीनां स्वकालासेव-
ननियोगाः भवन्ति साधूनां द्रष्टव्या इत्येते चर्यादयः
साधूनां द्रष्टव्या भवन्ति, सम्यग्ज्ञानासेवनप्ररूपणारूपेणेति
सूत्रार्थः ॥ ४ ॥ दश० २ चू० ।

गि(हिणो)हीण वेआवडिअं न कुआ,

अभिवायणं वंदणपूअणं वा ।

असंकिलिंदुहि समं वमिआ,

मुणी चरित्तस्स जओ न हाणी ॥ ६ ॥

इयं साधूनां विहारचर्येति सूत्रस्पर्शनमाह—

दध्वे सरीरभविओ, भावेण य संजओ इहं तस्स ।

उगहिआ पगहिआ, विहारचरिया मुणेअव्वा ॥३६८॥

साधूनां विहारचर्याऽधिकृतेति साधुरुच्यते, स च द्रव्य-
तो, भावतश्च । तत्र 'द्रव्य' इति द्वारपरामर्शः, 'शरीरभ-
व्य' इति मध्यमभेदत्वादागमनोआगमज्ञशरीरभव्यशरीर-
तद्वर्तारिक्तद्रव्यसाधूपलक्षणमेतत्, 'भावेन चोति' द्वारप-
रामर्शः, स एव 'संयत' इति संयतगुणसंवेदको भावमा-
धुः । इह अध्ययने तस्य—भावसाधोः अवगृही-
ता—उद्यानागमादिनिवासाधनियता प्रगृहीता—तत्रापि
विशिष्टाभिग्रहणरूपा उत्कुट्टकासनार्थविहारचर्या मन्तव्या—
बाह्व्येति गाथार्थः ।

सा चर्यामिति सूत्रस्पर्शेनाह—

अणिअं पडरिअं, अस्सायं सा मुआणिअं उअं ।

अप्पोवही अकलहा, विहारचरिआ इमिपमत्था ॥३६९॥

व्याख्या सूत्रवद्वसेया । अवयवक्रमस्तु गाथाभङ्गभयाद्,
अथेतस्तु सूत्रापन्यासवद् द्रष्टव्य इति । 'विहारचर्या श्रुयी-
णा प्रशस्ता' इत्युक्तं तद्विशेषोपदर्शनायाह—'आकीर्णोचमा-

नयिवर्जना च 'विहारचर्या श्रुयीणां प्रशस्ते'ति, तत्राकीर्ण-
राजकुलसम्बन्धादि अवमान-स्वपक्षपरपक्षप्राभृत्यजं लोका-
बहुमानादि, अस्य विवर्जना, आकीर्ण-हस्तपादादिलूपादो-
पात् अवमान-अलाभाऽऽधाकर्मादिदोषादिति । तथा उत्स-
न्नहृत्तं प्राय उपलब्धमुपनीतम् 'उत्सन्नशब्दः प्रायो वृत्तौ
वर्त्तते यथा—“वेषा ओसन्नं सायं वेयणं वेपति” किमेत-
दित्याह-भक्षणम्—आदनाग्न्यालादि इदं चात्सन्नहृत्तं
यत्रोपयोगः शुद्ध्यति, त्रिगृहान्तगादाहृत इत्यर्थः, 'भिक्ष-
ग्गाही एव—तथ कुण्ड वीओ य दोसुमुवओग' मिति वच-
नद्वित्येवभूतमुत्सन्न हृत्तं भक्षणमृषीणां प्रशस्तिमिति
योगः ॥ (दश०) उपदेशाधिकार एवाह-गृहिणो गृहस्थस्य वैया-
वृत्यं गृहभाषोपकाराय तत्कर्मस्वात्मनो व्यावृत्तभावं न कु-
र्यात् स्वपरोभयाश्रयःसमायोजनदोषात्, तथा अभिवादन-
वाङ्मनस्कस्काररूपं वन्दनं-कायप्रणामलक्षणं पूजनं वा यस्मा-
दिभिः समभ्यर्चनं वा गृहिणो न कुर्यात्, उक्तदोषप्रसङ्गा-
द्देव तथैतदोषपरिहारायैवासंक्लिष्टगृहिवैयावृत्याकरणसं-
क्लेशरहितं साधुभिः समं वसन्तुानः चारित्र्यस्य—मूलगुणा-
दिलक्षणस्य यतो—येभ्यः साधुभ्यः सकाशात् हानिः,
सेवास्तत्तदक्षत्यानुमोदनादिनेत्यनागतविषयं चेदं सूत्रं प्र-
णयनकाले संक्लिष्टसाध्वभावादिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥

ण या लभेआ निउणं सहायं,

गुणाहिअं वा गुणओ समं वा ।

इकोऽवि पावाइ विवजयंतो,

विहरिअ कामेसु अमजमाणो ॥ १० ॥

संवच्छरं वाऽवि परं पमाणं,

वीअं च वामं न तहि वमिआ ।

सुत्तस्स मग्गेण चरिअ भिक्खु,

सुत्तस्स अत्थो जह आणवेइ ॥ ११ ॥

जो पुव्वरत्तावरत्तकाले,

संपेहण अप्पगमप्पगेणं ।

किं मे कडं किं च मे किंसेसं,

किं सकणिअं न समायरामि ॥ १२ ॥

किं मे पगे पासइ किं च अप्पा,

किं वाऽहं खलिअं न विवजयामि ।

इखेव मम्मं अणुपासमाणो,

अणागयं नो पडिचंध कुआ ॥ १३ ॥

जत्थेव पामे कइ दुप्पउत्तं,

काण्ण वाया अदु माणसेणं ।

तत्थेव धीरो पडिसाहरिआ,

आइअओ खिप्पमिव कखलीणं ॥ १४ ॥

जस्सेरिसा जोगजिइदिअस्स,

धिईमओ सप्पुरिसस्स निच्चं ।

तमाहु लोए पडिबुद्धजीवी,

सो जीअइ संजमजीविणं ॥ १५ ॥

जणयइ, चरित्तगुत्ते णं जीवे विविक्ताहारं दहचरित्तं एग-
न्तरं मोक्खभावपडिविक्के अट्टविहकम्मगांठि निज्ज-
रेइ ॥ ३१ ॥

हे भदन्त ! विविक्तानि-स्त्रीपशुपण्डकयजितानि शयना-
सनानि-उपाश्रयस्थानानि यस्य स विविक्तशयनासनस्त-
स्य भावो विवक्तशयनासनता तया स्त्रीपशुपण्डकादिरहि-
तस्थितितनवासत्वेन जीवः किं जनयति ? । गुरुगह—हे शि-
ष्य ! विविक्तशयनासनतया जीवश्चरित्रगुणि चारित्रस्य
रक्षां जनयति. गुणचरित्रश्च जीवो विविक्तो-विकृत्यादिश-
रीरपुष्टिकारकर्तार्यवृद्ध्यादिकृष्टस्तुर्गहन आहागे यस्य स
विविक्ताहारस्तादृशः स्यात् । तथा दृढं निश्चलं चरित्रं यस्य
स दृढचरित्रः. पुनरत एव एकान्तन-निश्चयेन रक्त-आत्मकः
एकान्तरतः. संयमन सावधानः स्यात् । तथा मोक्षभावेन
मनसा प्रतिपन्नः-आश्रितो मोक्षो मया साध्य इति बुद्धि-
मान् क्षपकश्चाणि प्रतिपद्याष्टविधकर्मप्रस्थि निज्जर्यात-क्ष-
पयति । उक्तं २६ अ० ।

विविक्तेभि (ण)-विविक्केपिण-त्रि० । विविक्के स्त्रीपशुपण्डका-
दिविगहितं स्थानमपितुं शीलमस्य । स्त्रीपशुपण्डकादिर-
हितस्थानमेवके, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

विविदिमा-विविदिषा-स्त्री० । वेदितुमिच्छा विविदिषा ।
जिज्ञासायाम्, पञ्चा० ४ वि० ।

विविद्धि-विट्टि-स्त्री० । उन्नतभाद्रपदनक्षत्राधिपती देवे,
स्था० ।

दो विविद्धी । (सूत्र० ६०+) । स्था० २ ठा० ३ उ० ।

विविह-विविध-त्रि० । अनेकप्रकारे, च० प्र० १८ पादु० ।
आच्चा० । सूत्र० । नि० चू० । दश० । प्रश्न० । पं० चू० ।
ग० । स० । नानाप्रकारे, आच्चा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० ।
ज० । विविधे, आ० म० १ अ० । ग० । " विविहतागरू-
पोवचिया " विविधैस्तारारूपैस्तारिकारैरुपावितानि तार-
णेषु हि शोभायै तारिका निबध्यन्ते इति प्रतीतम् । जी०
३ प्रति० ४ अधि० । " विविहदंसनवन्धगहियवंसे " वि-
विधदेशेनपथ्यगृहीतो वेषो येस्ते विविधदेशेनपथ्य-
गृहीतवेषाः । जी० ३ प्रति० ४ अधि० । " विविहफलहरस-
ण्णाभिर्याचत्तडाले, " विविधफलभरेण सञ्जामितान्यवन-
तीकृतानि चित्राणि विविधानि डालानि शास्त्रा यस्य स
तथा । पञ्चा० १६ वि० । " विविहमुत्तंगविषं " विवि-
धा विविधविच्छिन्नकालिता मुक्ता-मुक्ताफलानि अस्तरेति
अन्तराशप्तो गृहीतवर्णोऽपि सामर्थ्याद् वर्णो गमयति
अन्तरा ' आरोगिया ' आरोगितानि यत्र तानि तथा ।
जी० ३ प्रति० ४ अधि० । " विविहवाहिमयसामिकेयं " इह
संनिकेतं स्थानम् । भ० ६ श० ३ उ० ।

विविहकरणबुद्धि-विविधकरणबुद्धि-त्रि० । विविधचिकीर्षी,
प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

विविहगर-विविधकर-पुं० । ३६ अणभवेवपुत्र, कल्प० १
अधि० ७ क्षण ।

विविहगुणतवारय-विविधगुणतवारय-त्रि० । अनशनाद्यपेक्ष

या अनेकगुणे तर्पास रते, दश० ६ अ० ४ उ० । 'विविह-
गुणतवारय' निबन्ध भवति निरासए' दश० ६ अ० ४ उ० ।

विविहजाह-विविधजाति-स्त्री० । नानाजातीयेषु, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

विविहजोग-विविधयोग-पुं० । बहुविधव्यापारे, पञ्चा० ११
वि० ।

विविहितित्थकल्प-विविधतीर्थकल्प-पुं० । स्वरतरंगच्छालाङ्गा-
रश्रीजिनप्रभसूरिगवर्चिते कल्पप्रदीपाः परपर्यायेऽनेकतीर्थानां
कल्पे, स च "अनुष्टुभां सहस्राणि, त्रीणि नव शतानि च ।
एकोनविंशदन्यस्मात् ३६२६ ग्रन्थमानं विनिश्चितम् ॥१॥" इत्य-
त्प्रमाणः शत्रुजयादितीर्थानां निखिलवृक्षयताप्रतिपक्ष आ-
गमैर्निष्कमूला जिनप्रभसूरिभिर्महता श्रमेण सनदृग्ध-पुरति
वृत्तजिज्ञासुभिर्मन्त्रवश्यं वीक्ष्यः । नापरं-स्माद्वैविध्यो ग्रन्थो
विक्रमार्कसमयाद्यवनसमयं यावद् भारतवर्षादेशक उपल-
भ्यते । ती० ५५ कल्प ।

विविहपाण-विविधपान-न० । द्राक्षापानकादौ, प्रश्न० ५
सं० द्वार ।

विविहप्पगार-विविधप्रकार-त्रि० । अनेकप्रकारेषु, पं० व०
४ द्वार ।

विविहवत्ससंजुत-विविधवत्ससंयुक्त-त्रि० । विचित्राक्षरसंयोगे,
पा० ६ वि० ।

विविहवत्समल्लधारि-(ण)-विविधवत्समालयधारिन्-त्रि० ।
विविधधार्तं शुभतराणि वस्त्राणि मालयानि च धारयन्तीत्ये-
वंशीलाः विविधवत्समालयधारिणः । अनेकविधवत्समालय-
धारकेषु, जी० ४ प्रात० २ उ० ।

विविहविस्तराणुगम-विविधविस्तराणुगम-पुं० । विविधश्वा-
सो सत्पदप्ररूपणाद्यनेकानुयोगद्वाराश्रितत्वेन विस्तराणुग-
मः । विस्तराणुगमनीयानेकजीवादितत्त्वानां विस्तरप्रतिपा-
दनं, स० १३७ सम० ।

विविहवैम-विविधवैश-पुं० । विविधवैश्याजने, औ० ।

विविहमत्त-विविधमत्त-पुं० । विविधा बहुप्रकारा वर्णा-
दिभेदात् सत्त्वा येषामनन्तकार्यकवनस्पतिभेदानां ते तथा ।
अनेकविधमत्तेषु, भ० ७, श० ३ उ० । 'अणेतजीवा विवि-
हमत्ता ।' भ० ७ श० ३ उ० ।

विविहमत्त-विविधशस्त्र-न० । स्वकायपरकायभेदेषु शस्त्रेषु,
प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विवेक-विवेक-पुं० । विवेचनं विवेकः । 'विविर' पृथग्भावे ।
आश्र० । परित्यागे, आच्चा० १ ध्रु० ८ अ० १ उ० । इय० ।
सूत्र० । विवेकस्त्यागः । स्था० १ ठा० । स्वजनसुवर्णादित्या-
गे, आ० म० १ अ० । संसृज्जाप्रपानोपकरणशय्यादिवि-
षये त्यागे, ध० ३ अधि० । अशुद्धमक्तादिविवेचने, ग० १
अधि० । भ० । अनेकणीयमक्तादित्यागे, । पञ्चा० १६
वि० । कायोत्सर्गाऽभिधाने, आव० ५ अ० । ('वृष्वा-
इओ विवेगो—(३६६) इत्यादिपिण्डनिर्धुक्किगाथया विवे-
कव्याख्या ' उगम ' शब्दे द्वितीयभाग ६६४ पृष्ठे कृता ।)

शास्त्रोक्तार्थविवेकस्थानासमर्थे, दर्श० ५ तत्त्व । हेयोपावे-
र्परारक्षणे, अष्ट० १५ अष्ट० । बुद्ध्या पृथक्करणे, औ० ।
स्था० । विनिश्चय, प्रति० । “ स्यात्तत्त्वक्रमसम्बन्ध-स्यमाद्य-
द्विवेकजम् । ज्ञानाज्ञात्यादिभिस्तत्त्व, तुल्ययोः प्रतिपत्तिरुक्त ”
द्रा० २६ द्रा० । (विवेकाष्टकम् ‘ आता ’ शब्द द्वितीयभागे
२०६ पृष्ठे गतम् ।)

विवेकस्वाह-विवेकख्याति-स्त्री० । प्रतिपक्षभावनाबलाद्वि-
द्याप्रावलेये विनिवृत्तज्ञातृत्वाकर्तृत्वाभिमानाया रजस्तमोम-
लानभिभूताया बुद्धरस्तमुखायाश्चिच्छायायाः संक्रान्तौ द्रा०
२५ द्रा० । (‘ विवेकख्यातिरूपणं ’ ‘ मां कल ’ शब्दऽस्मिन्नेव
भाग ४३४ पृष्ठे द्रष्टव्यम् ।)

विवेगदि-विवेकादि-पुं० । तत्त्वज्ञानतत्त्वस्वरमणिरिरी, अष्ट० १५
अष्ट० ।

विवेगपडिमा-विवेकप्रतिमा-स्त्री० । विवेचने विवेकस्याग-
स चान्तराणां कपायादीनां बाह्यानां च गणशरीरानुचिन्ता-
भक्त्यानादीनां तत्प्रतिपत्तिविवेकप्रतिमा । अभिप्रहविशेष,
स्था० २ डा० ३ उ० । सुज्ञातिरिक्तभक्त्यापानवत्शरीरतन्मला-
दित्याग, स्था० ४ डा० १ उ० ।

विवेगभासि (ग्)-विवेकभाविन-त्रि० । भाषासमित्युक्ते,
आचा० २ श्रु० १ चू० ४ अ० २ उ० ।

विवेगविलास-विवेकविलाम-पुं० । स्वनामक्याने श्रावकशौ-
चाचारप्रतिपादक ग्रन्थ, ‘ मौनी वस्त्रावृतः कुर्या-हितसन्ध्या-
द्वयऽपि च । उद्बुधस्यः शक-मूत्र, रात्रौ यास्यानन पुनः॥१॥ ’
ध० २ अधि० ।

विवेगारिह-विवेकार्ह-न० । परित्यागशोध्य, स्था० १० डा०
३ उ० । प्रार्थ्यस्तेभेद, स्था० ६ डा० ३ उ० । अशुद्धभक्तादि-
विवेचने, औ० । स्था० । यस्य चानपणीयग्रहणाद्विधिना
परित्यागेनैव शुद्धिर्भवति । जीत० । व्य० । (विवेकार्हप्राय-
श्चित्तम् ‘ उभयारिह ’ शब्द द्वितीयभागे ८४३ पृष्ठे गतम् ।)

अधुना विवेकार्ह भाष्यते—

पिंडोवहिसिञ्जई, गहियं कडजोगिणोवउनेण ।

पच्छा नायमसुद्धं, सुद्धो विहिणा विगिचित्तो ॥ १६ ॥

पिण्डसंघातोऽशमपानखाद्यस्वाद्यभेदाभिन्नः उपधिराधिक
उपग्रहिकश्च प्रागुरुकूपः शय्या-उपाश्रयः आदिशब्दात्-आप-
धतृणलोपुक्षारमलकादिग्रहः । ततः पिण्डोपाधशय्यादिकं
कृतयोगिना गीतार्थेन सूयतोऽर्थतोऽपि आधिगतशेषतत्त्व-
मयवर्तमानश्रुतेन उपयुक्त-वक्षोपयोगेन गृहीते पश्चाद् ग्रह-
णानन्तरम् उद्गमात्पादनैषणादन्यतरक्षोपदुष्टत्वेनाऽशुद्धमिति
ज्ञाने-निर्णीते विधिना पातासेलोकादौ स्थण्डिले विविचन-
परित्यजनं शुद्धो-निर्दोषो भवति ।

कालद्वाणा इच्छिय-मणुगयन्थमिपगहियमसडेण ।

कारणगहिउव्वरियं, भत्ताइविगिचियं सुद्धो ॥ १७ ॥

कालाध्वानिकान्त-प्रहरत्रयादूर्ध्वं ध्रियमाणं कालातिक्रान्तम्
अर्ह्यो जनान्तिरेकादानीतं चाध्वानिकान्तं, तच्च साधूनामप-
रिभागम् । आह-साधूनामुपयुक्तत्वात्कथं कालातिक्रान्तम्-

संभवः ? सत्यम्, संभवत्येव ग्लानादिहेतोः, तस्यतो वा स्थ-
ण्डिलं न स्यात्, सागारिका वा तत्र स्युश्चौरादिभयं वा
तथा स्यादिति । अथानुष्ठानास्तमितगृहीते अशुद्धत्वेन मेघ-
महिकामहीधरजोगादुभिरावृते भास्वति प्रातःकृतबुद्ध्या
गृहीते पश्चात्काले गृहीतमिति ज्ञानं तथा कारण-
गृहीतोद्धृत्तं बालग्लानाचार्यप्राधूर्णिकदुर्लभद्रव्यसहसालाभा-
दिना कारणेन गृहीतस्य विधिना च भुक्तस्योद्धृत्तं भक्तादि-
अशनपानं स्वाद्यरूपम्-अशठः श्रुतोक्तस्थण्डिले विविचन-
न्यजनं शुद्धः काऽर्थः ? कालातिक्रान्तादीनां सर्वेषां विवेका-
र्हप्रायश्चित्तेनैव शुद्धिर्भवति । उक्तं विवेकार्हम् । जीत० ।

विवेयणा-विवेचना-स्त्री० । निजगयाम्, स्था० ८ डा० ३ उ० ।

विज्वाञ्ज-देशी-अवलोकितविश्रान्तयो, दे० ना० ७ धर्म-८ गाथा ।

विज्वाय-विज्वाक-पुं० । “ इष्टानामर्थानां प्राप्तावभिमानगर्वसं-
भूतः । स्त्रीणामनादृक्कृता, विज्वाकां नाम विलेपः । ” इत्युक्त-
क्षण स्त्रीणां चैष्टाभेद, वृ० १ उ० ३ प्रक० । ग० । द्रा० ।

आचा० । देशीपदं वा ‘ विज्वाय ’ इति । अङ्गजाविकारे, अनु० ।

विज्वायण-देशी-न० । उपधानके, सू० प्र० २० पाहु । दश०

जा० भ० । ‘ विज्वायणा ’ उपधानकान्युच्यन्ते इति जीवाभिग-
ममूलटीकाकारोक्तः । रा० ।

विग-विष-अस्त्री० । गरले, उत्त० १६ अ० । ग० । प्रश्न० । ‘ गरले ।
विसे । ” पाहु० ना० २१० गाथा । प्रथ० । आच० । ध०-

२० । यो० वि० । कालकूटे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार । आच० ।

विषगरलेवद्विग्रहसुतवत्सनाभेति पर्यायाः । है० । विषका-

लकटगरलहालाहलकाकालाः पुनपुंसकाः । है० । (विषव्या-

ख्या ‘ उवभोगपरिभोगपरिणाम ’ शब्द द्वितीयभागे ६०१ पृष्ठे

गता ।) विषं स्थावरजङ्गमभेदाद् द्विधा । स्था० १० डा० ३ उ० ।

यस्मिंभेद, व्य० ४ उ० ।

विष्-स्त्री० । विष्टायाम्, अष्ट० १६ अष्ट० ।

वृष-पुं० । गवि, व्य० १ उ० ।

विम-न० । कमलकन्दे, प्रा० १ पाद ।

विमञ्ज-विषय-पुं० । गोचरे, ‘ गोचरो विसञ्जो । ’ पाहु० ना०

२६१ गाथा ।

विमञ्जोदय-विषयोदय-पुं० । विषयग्रहणेन विपर्यायवयो

मोहः परिगृह्यते, विषयेण विपर्यायोपलक्षणात् । विषय-

विषयमहोदये, व्य० १ उ० ।

विमंखलिय-विशृङ्खलित-त्रि० । निरवग्रहं, को० ।

विमंखलया-विशृङ्खल(लिका)ला-स्त्री० । स्वच्छन्दायाम्,

“ सच्छन्दा उद्दामा, निरगला मुक्ता विमंखलया ” । पाहु०

ना० १३ गाथा ।

विमंथुल-विस्थुल-त्रि० । “ ठो स्थि धिसंस्थुल ” ॥ ८ । २ । ३२ ॥

इति संयुक्तस्य ठः । प्रा० । ‘ लच्छिविसंस्थुलभार्ह । ’ प्रा० ४ पाद ।

विहले, “ विहले विसंस्थुले जाण ” । पाहु० ना० २६४ गाथा ।

विसन्धि-विमन्धि-पुं० । विगलितबन्धेन, सूत्र० २ श्रु० १

अ० । आच० । व्यवस्थितौ, आ० चू० ४ अ० । द्वापञ्चाश-

त्तमे महाप्रहे, स्था० २ डा० ३ उ० ।

दो विसंधी । (सू० ६०+) स्था० २ ठा० ३ उ० कल्प० ।
विसंभ-विश्रम्भ-पु० । विश्वासं, प्रव० २ ठा० ।

विसंभट्टाण-विश्रम्भस्थान-न० । विश्वासस्थाने, प्रव० २ ठा० ।

विसंभोह्य-विसंभोगिक-पु० । विसंभोगो दानादिभिर्मसंव्यवहारः, स यस्यास्ति स विसंभोगिकः । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।
मण्डलीयाह, स्था० ५ ठा० १ उ० । भोजनार्थाभिरसंव्यवहार्यं,

साम्भोगिकस्य विसंभोगीकरणमाह—

तिहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे साहम्मियं संभोगियं विसंभोगियं करमाणेणातिकमति । तं जहा-सयं वा ददुं महुस्म वा निमम्म तच्चं मोसं आउट्टुइ चउत्थं नो आउट्टुइ ।
(सू० १७३)

'साहम्मिय' ति समानेन धर्मेण चरन्तीति साधर्मिकस्तम्, सम—एकत्र भोगो—भोजने संभोगः—साधुनां समानसामाचारिकतया परस्परमुपध्यादिदानग्रहणसंव्यवहारलक्षणः । स धियते यस्य स सांभोगिकस्तं विसंभोगो दानादिभिरसंव्यवहारः स यस्यास्ति स विसंभोगिकस्तं कुर्वन्नाति-कामाति-न लङ्घयत्याज्ञां सामायिकं वा विहितकारिणादि-ति । स्वयमात्मना साक्षात् दृष्ट्वा सांभोगिकेन क्रियमाणा सांभोगिकदानग्रहणादिकामसमाचारी तथा 'महिस्म' ति अज्ञा-अज्ञाने यस्मिन्नास्ति स आज्ञः श्रेयवचनः को-ऽप्यन्य साधुस्तस्य वचनमिति गम्यते निशम्य—अवधार्य, तथा 'तच्चं' ति एक द्वितीय यावत् तृतीये 'मोसं' ति मृगवादिम अकल्पग्रहणपार्श्वस्थदानादिना सावधान-ष्यप्रतिज्ञासङ्गलक्षणमाश्रित्यति गम्यते आचरन्ते—नचरन्तः तमालोचयन्तीत्यर्थः, अनाभोगस्तस्य भावान् प्रायश्चित्ते चाभ्यास्यते दीयते, चतुर्थेनवाधिन्य प्रायो नो आचरन्ते—त नालोचयति, तस्य दर्शते एव भाषादिनां, आलोचनंऽपि प्रायश्चित्तस्यादानमस्याति, अतश्चतुर्थसंभोगकारणकारिणः विसंभोगिकः कुर्वन्नातिकामतीति प्रकृतम् । उक्तं च—“ एगं व दोविं तिस्सि व, आउट्टुत्तस्स दोइ प-च्छित्त । आउट्टुत्तं वि तस्सो, परिणं तिग्गंथे विसंभोगो ॥३॥ ” इति एतच्छृणि—स सम्भोह्यो असुद्धे गिगहंतो चोइओ भणइ—“ सतपडिचोयणा, मिच्छा मि द्दुक्कं, ण पुणो एवं करिस्सामो, ” एवमाउट्टो जमायन्तो ते पायच्छित्तं दाउ संभोगो । एवं दीयवागए वि, एवं तइयवागए वि, तइयवागओ परओ चउत्थवागए तमेवाइयार सेविऊण आउट्टुत्तस्स वि विसंभोगो ” इति । इह चात्र स्थानद्वयं गुरु-तरदापाश्रयम् । यतस्तत्र ज्ञानमात्रे श्रुतमात्रे च विसंभोग क्रियते, तृतीयं न्यल्पतरदापाश्रयं, तत्र हि चतुर्थवेलायां स विधीयते इति । स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

संभोगिकं विसंभोगिकं करोति—

नवाहिं ठाणेहिं समणे निग्गंथे संभोह्यं विसंभोह्यं करमाणेणाइकमइ, तं जहा आयसियपडिणीयं उवज्झायपडिणीयं थरपडिणीयं कुलपडिणीयं । गणपडिणीयं । मंघपडिणीयं । नाणपडिणीयं । दंनणपडिणीयं । चरित्तपडिणीयं । (सू० ६६१) स्था० ६ ठा० ३ उ० ।

विसंभोग-विसंभोग-पु० । दानादिभिरसंव्यवहारः, स्था० ३ ठा० ३ उ० । आर्यमुहस्तिममयाहिसंभोगः । व्य० ।

अधुना भाष्यविस्तरः—

संभे इए ति भणिते, संभोगो छव्विहो उ आदीए ।

भेदप्यभेदतो वि य, ऽणोवविहो हाति नायव्वो ॥ ५१ ॥

संभोगिक इति भाष्येन संभोगो विचार्यते । तत्राद्यौ संभोगः पाक्षेन भवान् भेदप्यभेदतोऽपि च एकैकस्य भेदस्य प्रभेदतः पुनरनेकाविधो भवति ।

तत्र प्रथमतः षड्विधमाह—

ओहं अभिगंहं दाणे, गहणे अणुपलणाए उववाए ।

संवासम्मि य छुट्ठा, संभोगविही मुणयव्वो ॥ ५२ ॥

आद्य-उपध्यादौ अभिग्रहे दानग्रहे अनुपालनायामुपगते एवमेते पञ्च संभोगा भवन्ति, षष्ठसंभोगविधिः संवासे ज्ञातव्यः ।

तत्र यथादेशं निर्देश इति न्यायान् प्रथमतः

आद्यसंभोगमभिधित्सुराह—

आधो पुण वारमहा, उवधिमादिकेण बोधव्वो ।

कायव्व परूवणाया, एतेमि अणुपुव्वीए ॥ ५३ ॥

उवहिमुयभत्तपाणे, अंजली परगंइ वा ।

दायणा य निकाए य, अब्भुट्ठाणे ति आव्वे ॥ ५३ ॥

कितिकम्मस्स (य) करणे, देयावचकरणे इ य ।

संमोसरणमन्निमेज्जा, कहाए य पवंधणे ॥ ५४ ॥

आद्यसंभोगो षाडशप्रकारस्तद्यथा—उपधिविषयः १, श्रुतविषयः २, भक्षणविषयः ३, अञ्जलिग्रहणविषयः ४, 'दायणा' ति दापना-शय्यातरंगविषयाध्यायशिष्यगणानां प्रदापनविषयः ५, 'निकाय' ति निकाचो निकाचन-छुदन नि-मन्त्रणमित्येकार्थास्तद्विषयः ६, 'अब्भुट्ठाणे' ति आवरे 'अपग'ऽऽभ्युत्थानाविषयः ७ 'कितिकम्मस्स य' इत्यादौ कृतिकर्मचन्दनक तत्करणविषयः ८, देयावृत्त्यकरणविषयः ९, समवसरणविषयः १०, सन्निपत्याविषयः ११, कथाप्रबन्धनाविषयश्च ॥ १२ ।

तत्रोपाधिसंभोगः षट्प्रकारस्तथा चाह—

उवहिस्म य छव्वंभया, उग्गमउप्पायणंमणामुट्ठा ।

परिकम्मण परिहरणा, संजोगो छुट्ठाओ होइ ॥ ५५ ॥

उपधेरुपाधिसंभोगस्य षड्भेदा भवन्ति, तद्यथा—उद्गमशुद्धः १, उत्पादनाशुद्धः २, पणणाशुद्धश्च ३, परिकर्मणा—संभोगः ४, परिहरणासंभोगः ५, संयोगविषयः षष्ठः संभोगः ६, तत्र यत्संभोगिकः सांभोगिकेन सममाध्याकस्मादिभिः पो-इशमिरुद्धमदोषं शुद्धमुपाधिसुत्पादयति एव उद्गमशुद्धमुपाधिसंभोगः । अथाशुद्धमुत्पादयति तर्हि येन दोषेण अशुद्धमुत्पादयति तन्निष्पन्नं प्रायाश्चक्षमापद्यते । तत्रापाये व्यवस्था—अशुद्धग्राही सांभोगिकः शिष्यमाणः सति मे प्रतिज्ञादनेऽपि सन्त्यमानो मिथ्यादुक्कनपुरस्सरं न पुनरेव करिष्यामीति वृथाणः प्रत्यावर्तते, तदा यत्प्रायाश्चक्षमापक्षस्तद्वत्त्वा संभोग्यते, एव द्वितीयवारं तृतीयवारमपि चतुर्थवेलायां न्यावृत्तस्यापि न संभोगः । अथ निष्कारणे अन्यसांभोगिकेन सम शुद्धमशुद्धं चोपाधिसुत्पादयति, तर्हि सोऽपि याद शिष्यमाणः व्यावर्तते ततः संभोगावपर्याक्रियते अन्यथा

प्रथमवैलायामपि तस्य विंशभोगः । एवं द्वितीयवारं तृतीय-
वारमपि चतुर्थवारमावृत्त्यापि नियमते विंशभोगः । वार-
त्रयेऽपि तस्य प्रार्थ्याश्चत्त मासलघु, कारणे त्वन्यसांभोगिके-
नापि सममुपधिमुत्पादयन् शुद्धः । एवं पार्श्वस्थादिभिर्गृह-
भिर्यथाकुन्दश्च सह वेदितव्यम् । प्रार्थ्याश्चत्तविधिरपि तथैव
नवरं यथा-कुन्दे मासगुरु चतुर्गुरुकर्मत्वेपरं । योऽपि पार्श्व-
स्थादः संघाटकं प्रयच्छति तस्यापि मासलघु तथा संयती-
भिः संविघ्नाभिरसंविघ्नाभिर्वा सांभोगिकाभिरसांभोगिका-
भिर्वा सममुद्भूतमन शुद्धमशुद्धं वापाद्यमुत्पादयन् चतुर्गुरुकर्म ।
एतत्पाद्यपुरुषवर्गोऽभिहितं संयतीवर्गोऽपि द्रष्टव्यम् । एवं षो-
डशभिरुत्पादनादोषेदशभिर्वर्णादोषैः सांभोगिकेन सममुप-
धिमुत्पादयन् शुद्धः, विपर्यये प्रार्थ्याश्चत्तविधिः पूर्ववत् (२,
३) । 'परिकर्मण' इति परिकर्मणा नाम यदुपधिमुचितप्र-
माणकरणतः संयतप्रार्थ्यास्यं करोति । तत्र भङ्गाश्चत्तारस्तथा-
था-परिकर्मणा कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, नि-
ष्कारणे विधिना ३, निष्कारणेऽविधिना ४, अत्र प्रथमभङ्गः
शुद्धः, द्वितीय मासलघु तपोगुरु, तृतीय मासलघु कालगुरु
कर्म, चतुर्थ मासलघु द्वाभ्यां गुरु । संविघ्नान्यसांभोगिकं
समं चतुर्थेष्वपि भङ्गेषु मासलघु, अत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु
पूर्ववत् । तपःकालविशिष्टता गृहस्थे, पार्श्वस्थादिभिः सम-
प्रत्येकं चतुर्लघु, यथाकुन्दैः समं चतुर्गुरुकर्मत्रापि द्वितीया-
दिषु भङ्गेषु प्राग्वत्, तपःकालविशिष्टता । तथा सांभोगिकी-
नां संयतीनामुपधि विधिना संयतीप्रार्थ्यास्यं गणधरं परिक-
र्मयन् दद्यात्तत्र परिशुद्धः, अविधिना परिकर्मयन् चतुर्गुरु,
पार्श्वस्थादिसंयतीनां गृहस्थानां च कारणे विधिनेत्यादि भ-
ङ्गचतुष्टये प्रत्येकं चतुर्गुरु । द्वितीयादिषु भङ्गेषु तपःकालवि-
शिष्टता प्राग्वत् । तथा पारहरणा नाम परिभोगस्तत्रापि भ-
ङ्गचतुष्टये कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, निष्कारणे
विधिना ३, निष्कारणेऽविधिना ४, तत्र प्रथमभङ्गः सांभोगि-
कैः सममुपकरणे परिभुजान् शुद्धः, शेषेषु द्वितीयादिषु भङ्ग-
ेषु मासलघु तपःकालविशिष्टम्, असांभोगिकैः सममुपकरणे
परिभुजानस्य चतुर्थेऽपि भङ्गेषु मासलघु, द्वितीयादिषु तु
तपःकालविशिष्टता पार्श्वस्थादिभिर्गृहस्थादिभिश्च सममु-
पभुजानस्य भङ्गचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं चतुर्लघु, यथाकुन्दैः संय-
तीभिः गृहस्थाभिश्चतुर्गुरु । उभयत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु
तपःकालविशिष्टता । संयोगो-द्वयादिपदानां मीलनम् । तत्र
भङ्गाः पङ्क्तिशतिः, तद्यथा-वश द्विकसंयोगाः, दश त्रिकसंयो-
गाः, पञ्च चतुष्कसंयोगाः एकः पञ्चसंयोगः । तत्र वश
द्विकसंयोगा इमे-साम्भोगिकेन सममुद्भूतनोत्पादनया च शु-
द्धमुपधिमुत्पादयतीति प्रथमः, उद्भूतनोत्पादनया च द्वितीयः ।
उद्भूतन शुद्धमुत्पादयति परिकर्मयति चेति तृतीयः । उद्भू-
तन शुद्धमुत्पादयति परिहरति चेति चतुर्थः । एते चत्वारो-
ऽपि भङ्गा उद्भूतपदमशुद्धता लब्धाः । एवमुत्पादनापदा-
मोचनेन लभ्यन्ते त्रयः, एषणापदामोचनेन द्वौ, परिकर्मणा-
परिहरणापदयोरेकः । दशत्रिकसंयोगा इमे-साम्भोगिकः
साम्भोगिकेन सममुद्भूतनोत्पादनया एषणया च शुद्धमुत्पा-
दयतीति प्रथमः । उद्भूतनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादयति परि-
कर्मयति चेति द्वितीयः । उद्भूतनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादय-
ति परिहरति चेति तृतीयः । इत्याद्युपयुज्य वक्तव्यम् । एवं प-
ञ्चचतुष्कसंयोगाः । एकः पञ्चकसंयोगश्च वक्तव्यः । एतेषु च

पङ्क्तिशतिभङ्गेषु सांभोगिकेन समं शुद्धः, असांभोगिकादिभिः
सममसांभोगिकादिविषयं ह्यार्थादसंयोगनिष्पन्नं प्रार्थ्याश्च-
त्तम् । तद्यथा-उद्भूतनिष्पन्नमुत्पादनातिगन्तमित्यादि, एव-
मुद्भूतमुपधिसंभोगः ।

सम्प्रति धृतसंभोगादीनां तद्देशान् आह—

एवं जहा निमीषे, पंचमउद्देशे समक्खाता ।

संभोगविही मन्वा, तेहव इह ई पि वत्तन्वा ॥ ५६ ॥

एवमुक्तं प्रकारेण यथा निशाधि—निशाधाध्ययने पञ्चमे
उद्देशकं सर्वश्रुतादिसंयोगनिष्पन्नं प्रायश्चित्तविषयं संभोग-
विधिः समाख्यातस्तथैवार्हापि वक्तव्यः । स च प्रन्थगौरवभ-
यान्न शक्यते लिखितुमिति तत्र एवावधारणीयः ।

एव च संभोगविधिः पूर्वमास्मिन्नेव भर्ते सर्वसंश्रिताना-
मेकरूप आसीत् पश्चात्कालोत्पन्न इमे सांभोगिका इमे त्व-
सांभोगिका इति प्रवृत्तम् । किं कारणमिति चेदत्र आह—

अगटे भाउय तिलतं-दुले मरक्खं य गोणि असिधे य ।

अविण्ठे संभांग, सत्थे संभेइया आमी ॥ ५७ ॥

पूर्वमावतं संभोगे सधे संविघ्नाः सांभोगिका एकसंभोगा
आसीन् । पश्चात् कालोत्पन्नतः सांभोगिकाऽसांभोगिक-
विभागः । तत्र दृष्टान्तोऽवटः १, गाथायां जानावेकवचनम्,
एवमुत्तरत्रापि । तथा द्वौ अतरे २, तिलाः ३, तण्डुलाः ४,
सर्जस्काः ५, गोवर्गश्चाशयाविषयः ६ ।

तत्रावटदृष्टान्तमाधनार्थमाह—

आगंतु तदुत्थेण व, दोसेण विण्ठे कुं तो पुच्छा ।

कुत आणीयं उदयं, अविण्ठे नासि सा पुच्छा ॥ ५८ ॥

"एगस्स नगरस्स एकाए विसाए बह्वे महगंइया कुवा,
तत्थ केइ कुवा आगंतुकण तथा विसाएणा दोसेण केइ तदु-
त्थेण आगंतोणविसपाणियासरासंभयक्खेण विण्ठे । तत्थ
केसु वि कुंवेसु पाणिये पिज्जमाणे कुट्टाएणा सरीरंइसण-
कर इयइ । केइ जीवेतकरा भवति । केइ गहाणायमणाइसु
अविण्ठे, केइ गहाणाइसु विण्ठे । तत्र बहुजणे एय-
होसकुट्टे ने नाउ आणीए पाणीए पुच्छइ, कस्मा आणिये-
तत्थ जइ निहोने तो पाण्भुजेति, अहं सर्वोस तो वज्जति ।
तत्थ वि जइ जाणेतनं सदेसमाणीयं ताहे सो तस्मा पेडि-
ज्जइ ताज्जइ य । अहं अयाणेतणमाणीयं तो वारिज्जइ
मा पुणे आणेज्जसि ।" अक्षरगमनिका त्वयम्-आगन्तुकेन
तदुत्थेन वा दोसेण कूपे कूपसंघाते विनष्टं सति ततस्तद-
नन्तरं यतस्ततो वा समानीति उदके लोकस्य पृच्छा प्राचरेत
कुत आनीतार्तामदमुदकम् ? इति । अविनष्टं कूपसंघाते नासीत्
सा पृच्छा । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः अविनष्टं संभोगे न
सांभोगिकासंभोगिकपृच्छा आसीत्, अधुना तु पमानुभाव-
तः कचिच्छारित्रशरीरसंलग्नदुष्का अभयन, कचिच्छारित्र-
जीवितव्यपरोपकाः । कचित्संशयपरिभोगिनः । कचित्सं-
स्पर्शनाऽपि विवर्जिताः । ततः परीक्षा १ ॥

अधुना अतदृष्टान्तमाह—

भेइकुलमेवि भाउय, दुस्मीलेगे तु जा यतो पुच्छा ।

एमेव सेसएसु वि, होइ विभासा तिलाईसु ॥ ५६ ॥

श्री भानरी भोजिकुलसेवकी राजकुल अभ्यर्हितसेवकी सर्वत्राचारितप्रसारौ, तथाः कनिष्ठोऽन्त पुंर कृतानाचारो जानस्तनो राक्षा प्रवेशो निवारित । ज्येष्ठोऽपि च राज्ञोऽ कथिते प्रवेशे न लभते, प्रतीकारेण तु कथिते राज्ञा पृच्छते क आगतो ज्येष्ठः कनिष्ठो वा । तत्र ज्येष्ठ इति कथित स प्रवेश्यते, एवं तु पृच्छा पूर्व नामीत् । कालक्रमेण च कस्मिन् कनिष्ठे दुःशीले जाते प्रावर्तते । उपनयमाधना प्राग्वत् २ । नि लादृष्टान्तानाह-‘एमेवे’ स्यादि एवमेवातेनच प्रकारेण श- चेष्टपि मिलादिषु दृष्टान्तेषु भवति विभाषा-इत्याख्यानं क- र्त्तव्यम् । तच्चेदम्-पूर्वे सर्वेष्वपि आपणेषु अपूतिकास्तिला अदुष्टजन्मानस्तदुला विक्रयाय प्रसायन्ते स्म, ततः काल- नायास्त एकंन वणिजा निकृतिबहुलेन पूतिकास्तिलाः प्रसारिताः, अपरेण तु दुष्टजन्मानस्तदुलास्तनो लोकस्य पृच्छा प्रावर्तते, कीदृशास्तवापणे तन्दुलाः कीदृशा वा तिला र्जात, पूर्वे तु नामीत् । उपनयः प्राग्वत् (३-४) । तथा एकस्मि- अगरे एकस्यां दिशि बहूनि देवकुलानि तेषु सर्वेषु सरजस्का वसन्ति सुशीलास्तान् सर्वानपि भूयान् जनो निर्विशेषं पूज यति, पञ्चाङ्कपुर्विदेवकुलेषु दुःशीला जाताः, गिमन्त्रणवलायां पृच्छा प्रवृत्ता कतमाश्रमन्ययामि । पूर्वे त्वत्वरूपा पृच्छा ना- सीत् । उपनयः प्राग्वत् ५ । तथा एकस्मिन्नाम महात्मा गोवर्ग- स्त कदाचिद्विश्वेन गृहीतस्ततस्तस्मात् ग्रामादानीनासु गोषु लोकस्य पृच्छा अभवत् । कुतो ग्रामादानीना कस्य गोवर्गस्ययामिति । पूर्वे तु नामीत् ६ । एवमत्रापि विनष्टे सं- भोगे सांभोगकः परीक्ष्य संभोज्यते ।

तथा चाह—

साहम्मिय वद्धम्मिय, निघरिममाणे तहेव कूवे य ।

गावीपुक्खरिणी य, नीयल्लगमेवआगमणे ॥ ६० ॥

सधर्मता-समानधर्मशीलता तां सम्यक् परीक्षया ज्ञात्वा संभुज्जेत, विधर्मता-विगतधर्मशीलता तां ज्ञात्वा परि- व्रजयन्ति । यथा सुवर्णे निघर्णे निकषोपले परीक्ष्य यदि युक्तं ज्ञायते ततः प्रतिगृह्यते, अन्यथा तु परित्यज्यते । एवमज्ञा- तशीलोऽपि भाजनेन परीक्षणीयः । यदि भाजनस्य तलम- बृष्टमुपकरणं वा विधिना संविधे ततः आलयेण विहारे- ण । मित्यादिवचनतः साधर्मिको ज्ञेयः, शिषस्तु वैधर्मि- कः । यथा वा कूपं, यदि वा-गोषु यथा वा पुष्करिणी यथा वा निजकस्य भ्रातुः सेवकस्यागमने परीक्षा तथा अत्रापि परीक्ष्य संभोगविसंभोगौ । उक्तः सप्रपञ्चः संभोगः ।

सम्प्राप्त येनाधिकारस्तमभिधित्सुरिदमाह-

एएसि कयरेणं, सम्भोगेणं तु होइ सम्भोगी ।

समणाणं समणीतो, भसइ अणुपालणाए उ ॥ ६१ ॥

एतेषामनन्तरदिनानां संभोगानां मध्य कतरण सम्भोगेन संभोगिन्यः श्रमणानां श्रमणा भवन्ति ?, सुगिराह-भर्यते अनुपालनया-अनुपालनारूपेण सम्भोगेन, तदेवमुक्तः संभोगः । व्य० ५ उ० । नि० चू० ।

विसंवद-विसंवदित-त्रि० । विसंवादयुक्ते, “विअट्टे विसं- वदअ ।” पाइ० ना० २४६ गाथा ।

विसंवाय-वशी०-मालिं, दे० ना० ७ वर्ग ७२ गाथा ।

विसंवायणा-विसंवादना-स्त्री० । अनाभोगादिना गद्यादिक- मन्वादिं यद्यपि कस्यैचित् अभ्युपगम्य वा यत्न करोति तादृशं मिथ्याप्रत्यये, स्था० ४ ठा० १ उ० ।

विसंकठिया-विसंकठिका-स्त्री० । विसं मृणालमिव क- ण्डोऽस्त्यस्याः उक्तः । बलाकायाम्, स्था० म० १ अ० ।

विसकंद-विसकन्द-पुं० । आद्याविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

विसकल-विशकल-त्रि० । अण्डाकण्डीकृतं, व्य० ८ उ० ।

विसकलिय-विशकलित-त्रि० । अण्डितं, आ० म० १ अ० ।

विसकुंभ-विषकुंभ-पुं० । स्फोटिकाविशेषे, वृ० ३ उ० ।

विषकुंभकुम्भे, ‘विसकुंभे णाममेगे विसप्पिहाणे,’ स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

विसकण-विषकण-न० । शीघ्रविध्या (धमा)पनार्थं ज्वलता- मुष्मुकानामपकषणे, वृ० २ उ० ।

विसगंइस-विषगण्डूष-पुं० । कालकूटधृतगण्डूषे, ‘जह णाम विसगइसं काती घनूण नाम तुण्हकां’ सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० । प्रश्न० ।

विसघाई (गं)-विषघातिन्-त्रि० । गरदोषहननशीले, पञ्चा० १५ त्रिव० । दश० ।

विमघारियजे, गतुल-विषघारितयोगतुन्य-पुं० । हालाहलव्या- सपुरुषव्यापाररुद्धश, अस्पृष्टचेतनत्वादित्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

विसज्जणा-विसर्जना-स्त्री० । मुत्कलनं, व्य० ४ उ० ।

विसज्जिय-विसृष्ट-त्रि० । प्ररिते, हा० १ ध्रु० १३ अ० । नि० चू० । आ० म० । आव० ।

विमट्ट-दलि-धा० । पूर्णीकरणे, विकासे वा “दलि वट्ठोर्विसट्ट- वम्फा” ॥ ८ । ४ । १७६ ॥ इति दलेधानोर्विसट्टदेशः । वि- सट्टइ । विदलति । प्रा० ४ पादः ।

दलित-त्रि० । “विसट्टे विदडिअत्थे ।” पाइ० ना० २४३ गाथा ।

विसट्टमाण-विदलत्-त्रि० । विकर्सात, स्था० ४ ठा० ४ उ० । अ० ।

विसट्टया-विपार्थता-स्त्री० । विषमेवार्थो विपार्थस्तद्भाव- स्तत्ता । विषत्वे, म० ८ श० २ उ० । स्था० ।

विसइ-विषम- । नीरंगे, दे० ना० ७ वर्ग ६२ गाथा । पाइ० ना० २०७ गाथा ।

विसण-विशन-न० । प्रवेशे, व्य० ७ उ० ।

विमणंदि (गं)-विषनन्दिन्-पुं० । प्रथमबलदेवस्याखल- स्य पूर्वमयर्जाय, स० । ति० ।

विमल-विषल-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं सन्नो भग्नो वि- षणः । उक्त० ६ अ० । सूत्र० । विशेषेण सन्नो निमग्नो वि- षणः । उक्त० ८ अ० । आख्या० । विशेषेण द्दिने, उक्त० १२ अ० । सूत्र० । आख्या० । अवसक्ते विषयप्रधाने, सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० । शोकिते, प्रश्न० ३ आध० द्वार । असंयमे, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

विषय-पुं० । विधीयन्ति धर्मे प्रति नोत्सहन्ते पतञ्जलिति
विषयाः, यद्वा-सेवनकाले मधुरत्वेन परिणामे खानिकटुक-
न्येन विषस्यापमां याप्तीति विषयाः । उत्त० ४ अ० ।
विधीयन्ते निश्चयन्ते विषयिणोऽस्मिस्मिन्निति विषयः ।
गोचरं, परिकल्प्ये, रत्ना० ५ परि० । पञ्चा० । ध० । ग्राह्य
अर्थ, भ० दश० २ उ० । 'विषयः प्राप्तिर्गोचर एगदृ' आ० सू०
१ अ० । विधीयन्त्येतस्मिन् सक्ताः प्राणिन इति विषयाः । इन्द्रियगो-
चरे, आव० ४ अ० । शब्दरूपरसगन्धस्पर्शदौ, ग० २ अधि० ।
आत्मा० । व्य० । जी० । भ० । आव० । उत्त० । स्था० । सूत्र० ।
व्य० । प्रव० । का० । सत्परादिप्राह्येषु रूपादिषु, द्वा० २३ द्वा० ।

वश । शब्दादेषु (विषयेषु) जीवाः सज्जन्ति यावद्वस-
न्ते । स्था० ।

पंच कामगुणा पञ्चता , तं जहा-सदा रूपा गंधा रसा
फासा ३, पंचहिं ठाणेहिं जीवा सज्जन्ति, तं जहा-मदेहिं०
जाव फासेहिं ४, एवं रज्जन्ति ५, मुच्छन्ति ६, गिज्जन्ति
७, अज्जोववज्जन्ति ८, (स्था०) पंच ठाणा अपारे-
ष्वात्ता जीवाणं अहिताते अमुभाते अखमाते अणिस्मिताते
अणाणुगामियत्ताते भवंति, तं जहा-सदा० जाव फामा
१०, पंच ठाणा सुपरिष्वात्ता जीवाणं हियाते सुभाते०
जाव आणुगामियत्ताए भवंति, तं जहा-सदा० जाव
फासा ११, (सू० ३६० +)

‘ कामगुणं ’ ति कामस्य-मदनाभिलाषस्य अभिलाषमात्र-
स्य वा संपादका गुणाः—धर्माः पुद्गलानां, काम्यन्त इति
कामाः तं च तं गुणाश्चेति वा कामगुणा इति ३, ‘ पंचहिं
ठाणेहिं ’ ति पञ्चसु पञ्चाभ्यां इन्द्रियैः—स्थानेषु-रागाद्याश्रये-
षु तैर्वा सह रुज्यन्ते-सङ्ग-संबन्धं कुर्यन्तीति ४, ‘ एवं ’ मि-
ति पञ्चैव स्थानेषु रुज्यन्ते-सङ्गकारणं रागे यान्तीति ५,
मुच्छन्ति-तद्वापानवलोकनेन मोहमत्तनत्वमिव यान्ति सं-
क्षानुबन्धवता वा भवन्तीति ६, गृध्यन्ति—प्राप्तस्यासंतोषे
लाभास्तस्यापरापस्याकाङ्क्षावन्ता भवन्तीति ७, अभ्युप-
पन्ते-तदैकचित्ता भवन्तीति तदर्जनाय वाऽधिक्येनोपपद्यन्ते
उपपन्ना घटमाना भवन्तीति ८, (स्था०) (‘ विणिष्ठा—
य ’ शब्दोऽप्यस्मिन्नैव भागे गतम्) ‘ अपरिगणाय ’ ति अपरि-
गृह्या स्वरूपतोऽपरिज्ञातान्यनवगतानि अप्रत्याख्यानपरि-
गृह्या वा प्रत्याख्यातानि अहितायापायायाशुभायापुण्यबन्धा-
यासुखाय वाऽक्षमायानुचितत्वायाऽसमर्थत्वाय वाऽतिश्रे-
यसायाकल्याणायामोक्षाय वा यदुपकारि सत्कालान्तर-
मनुयाति तदनुगामिकं तत्प्रतिषेधोऽननुगामिकं तद्भाव-
स्तरयं तस्मै अननुगामिकत्वाय भवन्ति १० । द्वितीयं
विषयसूत्रम् । १ । स्था० ५ ठा० १ उ० ।

“ विषयस्य विषयाणां च, वृत्तमत्यन्तमन्तरम् ।

उपयुक्तं विष दान्त, विषयाः स्वग्लान्तिः ॥ १ ॥ ”

सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

“ न जातु कामः कामाना—मुपभोगेन शास्यति ।

हविषा कृष्णवर्मेध, भूय एवाभिवर्जते ॥ १ ॥ ”

सम्प० ३ काण्ड ।

यदुक्तं श्रीप्रशमरतो—

“ कर्त्तारिभित्तमधुरगान्ध—वर्तुयैर्योषिष्ठिभूषणरवाद्यैः ।

धोत्रावबन्धद्वया, हरिण इव नाशमुपयानि ॥ १ ॥

गतिविभ्रमं कृत्वाका-रहाभ्यलीलाकटाक्षयिनिमः ।

रूपांशितचक्षुः, शलम इव विपद्यते विवशः ॥ २ ॥

स्नानाङ्गरागवर्जिक—वर्णकधूपाधिवासपटवासैः ।

गन्धधूमितमनस्को, मधुकुर इव नाशमुपयानि ॥ ३ ॥

मिश्राज्जपानमांसौ—दनादिमधुरसविषयगृह्णन्ता ।

गलयन्त्रपाशबद्धो, मीन इव विनाशमुपयानि ॥ ४ ॥

शयनासनसंवाधन—सुरतस्त्रानानुलेपनासक ।

स्पर्शव्याकुलतमति—गंजन् इव बध्यते मूढः ॥ ५ ॥

एवमेतेके दोषाः, प्रनष्टांशेष्टष्टाष्टेष्टानाम् ।

दुर्नियमितान्द्रियाणां, भवन्ति बाधाकरा बहुशः ॥ ६ ॥

एकैकविषयसङ्गा—द्रागद्वेषातुरा विनष्टास्त ।

किं पुनरनियमितात्मा, जीवः पञ्चान्द्रियवशात्तः ॥ ७ ॥

तथा विषयस्तत्त्वोऽपि विगोपिताः, यतः पठ्यते—

पादाहतः प्रमदया विकशत्यशोकः,

शोक जहाति बहुला मधुरीभुसिक्तः ।

आलिङ्गनः कुरवकः कुरते विक्राश—

मालोकितः सतिलकस्तिलको विभर्ति ॥ ८ ॥

ग० ३ अधि० ।

“ उपभोगोपायपणे, वाङ्मृति यः शमयितुं विषयतृष्णाम् ।

धावत्याकमितुमसौ, पुरोऽपराह निजच्छायायाम् ॥ १ ॥ ”

आचा० १ ध्रु० २ अ० ४ उ० ।

अधेन्द्रियविषयमानमाह—

वारसहि जेयणेहिं, सोयं परिगिएहए सहं ॥ ११२१५ ॥

रुधं गिएहइ चवसू, जोयणलक्खाउ साइरेगामो ।

गंधं रसं च फासं, जोयणनवगाउ ससाणि ॥ ११२२ ॥

द्वादशभ्यां योजनेभ्य आगतं घनगर्जितादिशब्दमुक्तुष्टेनो
गृह्णाति श्रांथं, न परतः आगताः खलु ते शब्दपुद्गला-
स्तथा स्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते, येन स्वस्वाव-
ययं श्रांथज्ञानं नोपावयितुमर्थाः, श्रांथेन्द्रियस्य च त-
थाविधमस्य श्रुतं बलं न विद्यते येन परतोऽप्यागतं शब्दं
शृणुयादिति । तथा चक्षुरिन्द्रियमुत्कर्षतः स्फूर्तिरकाद्योजने
लक्ष्मादारभ्य कटकुट्यादिभगव्यवहितं रूपं गृह्णाति-परिच्छि-
नन्ति, परतोऽप्यवहितस्यापि परिच्छेदे चक्षुः शक्यभावात्,
एतन्नाभासुरद्रव्यमधिकृत्योच्यते, भासुरं तु द्रव्यं प्रमाणा-
कृत्तनिष्पन्नं एकविंशतियोजनलक्षेभ्योऽपि परतः पश्यन्ति
यथा पुष्करवर्गीपादमानुषोत्तमगनिकटवर्तिनो नराः क-
कंसक्रान्तीं सूर्यबिम्बम् । उक्तं च—“ इगधीमं खलु लक्ष्मा,
चउतीस जेव तह सहस्साइ । तह पंच सया भणिथा,
सत्तत्तीसार्पे अहरिस्ता ॥ १ ॥ ” इह नयणविसयमाणं, पु-
ष्करदीवद्वयासिमणुआणं । पुण्णं य अवरेण य, पिहं पिहं
होइ नायव्व ॥ २ ॥ ” तथा शेषाणि—आणरसस्पर्शेन्द्रि-
याणि क्रमेण गन्धं रसं स्पर्शं च प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो
योजनेभ्य आगतं गृह्णाति न परतः, परत आगतानां म-
न्दपरिणामत्वभावात् । आणादीन्द्रियाणां च रूपाणामपि
परिच्छेदं कर्तुमशक्त्वात् । प्रथ० १८८ द्वार । देशं, जनपदं, म-
ण्डलं, पञ्चा० ६ विव० ।

विमयंगण-विशयाङ्गण-न० । विशन्त्यस्मिन् विशयो गृहं
तस्याङ्गणम् । गृहाङ्गण, उक्त० ७ अ० ।

विमयंगणा-विषयाङ्गणा-ली० । विषयप्रधानायामङ्गनायाम्,
सूत्र० १ ध्रु० १२ अ० ।

विमयंगाम-विषयग्राम-पुं० । शब्दादिविषयसमूहे, आचा०
१ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

विसयभाग-विषयत्याग-पुं० । भोगसाधनपरिहार, डा० २७ डा० ।

विसयनिरोह-विषयनिरोध-पुं० । आत्मद्रव्यैकाग्रतायाम्, अष्ट० २ अष्ट० ।

विसयतण्डा-विषयतृष्णा-स्त्री० । शब्दार्थविषयलालसायाम्, इदानीं विषयतृष्णालक्षणमाह—

गम्यागम्यविभागं, त्यक्त्वा सर्वत्र वर्तते जन्तुः ।

विषयेष्ववितृष्णात्मा, यतो भृशं विषयतृष्णायम् ॥ १ ॥

‘गम्यं’ त्यादि गम्यागम्ये लोकप्रतीते तयोर्विभाग आसवज-परिहाररूपत्वे त्यक्त्वा विषयानियमेन व्यवस्थितः, सर्वत्र वर्तते जन्तुः सामान्येन सर्वत्र प्रवर्तते जन्तुः, प्राणी विषयेषु-शब्दस्पर्शरसरूपगन्धेष्ववितृष्णात्मा साभिलाष एव यतो यस्या विषयतृष्णायाः सकाशाद् भृशमत्यर्थे विषयतृष्णा इयमाति इयं विषयतृष्णोक्त्या । पा० ४ विष० । सूत्र० ।

विसयधम्मट्टि-(ग)-विषयधर्माधिनु-त्रि० । स्त्रीर्णभोगा-श्रिति, नि० सू० १ उ० ।

विसयपडिकूल-विषयप्रतिकूल-त्रि० । ६ त० । विषयपरिभो-गनिषेधकत्वेन प्रतिलोम, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विसयपडिभाम-विषयप्रतिभाम-पुं० । विषयः भ्रात्रादीन्द्रिय-ज्ञानगोचरः शब्दार्थादन्तर्गम्य न पुनस्तत्प्रवृत्तौ तज्जन्यस्या-त्मनाऽर्थानर्थेभेदायस्य प्रतिभामः प्रतिभासने परिच्छेदो यत्र तद्विषयप्रतिभासम् । ऐहिकामुग्मिकेषु क्वाश्चिद्विषयकज्ञान-विषयेष्वर्थेषु प्रवृत्ताद्यात्मनस्तत्त्वकार्यानर्थप्रतिभासशून्य-ज्ञाने, डा० ६ अष्ट० । (विषयाणां विषयकगटकत्वं ‘गाण’ शब्दे चतुर्थभाग १, २, ३, ४ पृष्ठ व्याख्यातम् ।)

विसयपमाय-विषयप्रमाद-पुं० । शब्दार्थविषयप्रमाद, “वि-षयव्याकुलचित्तो, हितमहिते घा नर्वाच जन्तुर्गम्य । त-स्मादनुचित्तचारी, चरति विर दुःस्वकान्तरे ॥१॥” व्या० ६ डा० ३ उ० ।

विसयपास-विषयपाश पुं० । शब्दार्थरूपेषु रज्जुबन्धनेषु, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विसयभेद-विषयभेद-पुं० । गोचरविशेष, पञ्चा० ६ विष० ।

विसयमन्त्र-विषयमात्र-न० । विषय एव विषयमात्रम् । क्रिया-शून्य अर्थमात्रे, भ० ३ श० १ उ० ।

विसयराग-विषयराग-पुं० । शब्दार्थविषयविषयके रक्तत्वे, आ० सू० १ अ० ।

विसयविगयवोच्छिष्टणकोउहल्ल-विषयविगतव्यवच्छिन्न-कौतूहल-त्रि० । विषयेषु शब्दार्थेषु विगतं व्यवच्छिन्नमत्यन्तं-ज्ञानं कौतूहलं यस्य स तथा । विषयविषयककौतूहलरहिते, भ० ६ श० ३३ उ० ।

विसयविवेग-विषयविवेक पुं० । विषयपरित्यागे, दश० १० अ० ।

विसयवस-विशदवेष-पुं० । भवलाकारे, औ० ।

विसयसारत्त-विषयसारत्त-न० । प्रधानगोचरत्वे, पञ्चा० १ विष० ।

विसयसुह-विषयसुख-न० । विषयेन्द्रियसंसर्गजे सुखे, “वि-सयसुहं दुःखं चित्तं, दुःखस्याप्याह्वयश्चां तिगिच्छेद्व । तं सुहमुषयाराधो, न उ उषयारो विष्ठा तच्छ ॥ १ ॥” अष्ट० ६ अष्ट० । “अगच्छयमरणरुण-रुण यति स्वर्गं पिच्छिज्जगुं संसारं । मुक्तं विसे व विसमे, विमयसुहं जेहि ताण नमो ॥ १ ॥” संघा० १ अधि० १ प्रस्ता० ।

(महाप्रत्याख्यान)-

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो मक्को, तिप्पेउं कामभोगेहि ॥ ५५ ॥

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो मक्को, तिप्पेउं अन्त्यसारेणं ॥ ५६ ॥

तणकट्टेण व अग्गी, लवणजलो वा नईसहस्सेहि ।

न इमो जीवो मक्को, तिप्पेउं भोगणविहीणं ॥ ५७ ॥

वलयाभूहमामाणो, दुपारिवणग्गो अपरिमिजो ।

न इमो जीवो मक्को, तिप्पेउं गंथमल्लेहि ॥ ५८ ॥

अवियत्ताऽयं जीवो, अईयकालम्मि आगमिस्साण ।

महाण य रुवाण य, गंधाण रमाण फासाणं ॥ ५९ ॥

कप्पनरुमंभेवमुं-देवुत्तरकुवमपसूणसु ।

उववाण ण य तित्ता, न य नरविजाहरसुरेसु ॥ ६० ॥

सहणं व पीणं व, न य एमो ताइआं हवइ अप्पा ।

जह दुग्गइ न ववइ, तो मरणे ताइआं होइ ॥ ६१ ॥

देविदचक्काट्टि-त्तणाई रज्जाई उत्तमा भोगा ।

पत्ता अगंतवुत्तो, न य तह तित्ति गओ तेहि ॥ ६२ ॥

स्वीग्दगेच्छुग्गममुं, माऊमु महोदहीसु बहूमोऽवि ।

उववाणो ण य तएहा, छिद्दा भ मीयलजलेणं ॥ ६३ ॥

तिविहेण य सुहमउलं, तम्हा कामरइविमयमुक्खाणं ।

बहूमो सुहमणुभूयं, न य सुहनएहाण ते तित्ती ॥ ६४ ॥

॥१६७॥ द० प० ।

“अगि विस स्वइयं विमयसुह, इक्कासि विसि ण मरोति । विमयामिअ पुण घारिया, गर गारवाइ पडति ॥” सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० । सन्धे, दे० ना ७ धर्म ६२ गाथा ।

विमयारंभय-विषयारंभक-पुं० । विषयाणामारंभोऽस्यां विषयारंभकः । विषयार्थं सावयारंभप्रवृत्ते, आचा० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विमर-विमर-पुं० । मन्थयन्धनविशेष, वि० १ श्रु० ८ अ० ।

विमरण विशरण-न० । परिश्रुते, व्या० १ डा० ।

विमरिया-विमरिका-स्त्री० । मर्ये, नि० सू० १ उ० ।

विमरिम-विसदृश-त्रि० । विजातीय, आ० म० १ अ० ।

विमरिमगम-विसदृशगम-त्रि० । विजातीयज्ञानप्राप्ते, मम्म० ३ काण्ड ।

विसल-विशल-त्रि० । विगतानि शल्यानि मायादीनि य-
स्यासौ विशल्यः । उन्नतशल्ये, आ० ५ अ० ।

विमलकरणी-विशल्यकरणी-स्त्री० । शल्योद्धारकरणे वि-
द्याभेदे, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

विसल्ला-विशल्या-स्त्री० । ओषधिविशेषे, नी० ६ कल्प ।

विमल्लीकरण-विशल्यीकरण-न० । विगतानि शल्यानि मा-
यादीनि यस्यासौ विशल्यः । अविशल्यः विशल्यः क्रियते इति
विशल्यीकरणम् । शल्योद्धारणे, ध० २ अधि० ।

विमवाणिज-विषवाणिज्य-न० । विषं शृङ्गकादि तृक्ष्णपल-
नलम्भेषां जीवघातहेतूनामुपविशालामस्त्रादीनां च तेषां वा-
णिज्यम्, प्रव० ६ द्वार । पञ्चा० जीवघातप्रयोजने विषशस्त्रा-
द्विक्रयणे, "विषास्त्रहलयन्त्रायां हरितालार्द्रवस्तुनः विक्रयो
जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥" इत्युक्तलक्षणे, (उपा०
१ अ० । ध० । आ० सू० । आ० ५ ।) वाणिज्यभेदे, ध० । विषं
शृङ्गकादि, तृक्ष्णपलक्षणं जीवघातहेतूनामस्त्रादीनां, ततो वि-
षशस्त्रकुर्शकुदालादिलोहहलादिविक्रयो विषवाणिज्यम् ।
आस्मिन् शृङ्गकवत्सनाभादेहरितालसोमलक्षारादेश्च विष-
स्य शस्त्रादीनां च जीवितघ्नत्वं प्रतीतमेव । दृश्यन्ते च ज-
लार्द्रहरितालेन महसैव विषघमाणा मल्लिकादयः, सोम-
लक्षारादिना तु भक्षितेन बालादयोऽपि, विषाद्विवाणिज्यं च
परंऽपि निषेधयन्ति, यतः— "कन्याविक्रयिणश्चैव, रसवि-
क्रयिणस्तथा । विषविक्रयिणश्चैव, नरा नरकगामिनः ॥ १ ॥"
इति । अरषद्वाहियन्त्रविक्रयोऽपि योगशास्त्रे विषवाणिज्य-
तयोक्तो, यतः— "विषास्त्रहलयन्त्रायां-हरितालार्द्रवस्तुनः ।
विक्रयो जीवितघ्नस्य, विषवाणिज्यमुच्यते ॥ १ ॥" ध०
२ अधि० ।

विसहर-विषहर-पुं० । सप्रे, "विसहरगह वव चारये, वक्रवि-
वकं महेलाणं" सूत्र० १ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

विमा-विषा-स्त्री० । सागरपुत्रस्य दुहितरि विषाणभार्याया-
म्, आ० सू० ६ अ० ।

विसाह-विषादिन-त्रि० । विषादयुक्तं, अणु० ।

विसाएमाण-विस्वादयत्-त्रि० । विशेषेण स्वादयत् । सर्वा-
ऽऽस्वादके लज्जुरादिविवाल्पत्यक्, कल्प० १ अधि० ५
क्षण । विपा० ।

विसाण-विषाण-न० । शृङ्गे, स्था० ६ ठा० ३ उ० । आ० ५ ।
प्रश्न० । शृङ्गरवन्ते, विषाणशब्दो यद्यापि गजवन्ते रूढस्तथापि
इह शृङ्गरवन्ते प्रतिपत्तव्यः । उपा० ७ अ० । का० । अनु० ।

विसाणच्छेय-विषाणच्छेद-विषाणविशेष, स्त्री० ।

विसाशि(न्)-विषाणिन्-पुं० । शृङ्गरूपेणावयवेनावयविनि,
अनु० ।

विसाद-विषाद-पुं० । परामयगमनं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।
नन्यभावे, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । विषीदति । मयमानु-
ष्ठानात् । शीतलीभवनं, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० १ उ० । किम-
हमत्र प्रवेशे सामायात इति स्वदस्वरूपे, अनु० । स्वमानुभूतदु-

स्वद्वेषलक्षणे, (विशे० ।) स्नेहादिसमत्पन्नमोह, आ० ४ अ० ।
आ० । नपुं० । एकादशदेवलोकस्थविमानभेदे, स० २० सम० ।

विमायणिज-विस्वादनीय-त्रि० । विशेषतस्तद्रसमधिकृत्य
स्वादनीयं, जं० २ वक्त० । विशेषत आस्वादयितुं योग्यं, जी०
३ प्रति० ४ अधि० ।

विसारत्रा-देशी-घृष्टे, दे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

विसारण-विस्तारण-न० । उद्घापनकृते विस्तारणे, ध० २
अधि० ।

विसारय-विशारद्-पुं० । विपश्चिन्ति, विशे० । नं० । आ० म० ।
विषयक्षणे, उत्त० २० अ० । पं० सू० । संथा० । रा० । परिङ्कते,
का० १ श्रु० १ अ० । प्रश्न० । आ० ।

विसारी-देशी-कमलामेन, दे० ना० ७ वर्ग ६ गाथा ।

विसाल-विशाल-त्रि० । विस्तीर्णं, का० १ श्रु० १ अ० । पा० ना० ।
कल्प० । ध० । ज्या० । जं० । संथा० । रा० । आ० म० । आ० ५ ।
स० । बहुले, आ० सू० ५ अ० । पुं० । एकोनार्शतितमं महा-
ग्रहे, स्था० २ ठा० ३ उ० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

दो विसाला । (सू० ६० ×) स्था० २ ठा० ३ उ० ।

नपुं० । अष्टमदेवलोकस्थविमानभेदे, स० १८ सम० । चतुर्थ-
प्रवेयकविमाने, प्रव० १६४ द्वार । पुं० । समुद्रव्यवहारं
जातिविशेषं, सूत्र० १ श्रु० १ अ० ३ उ० । द्वितीये कन्देन्द्रे, स्था०
२ ठा० ३ उ० ।

विसालश्च-देशी-जलधौ, दे० ना० ७ वर्ग ७१ गाथा ।

विसालसिग-विशालशृङ्ग-पुं० । स्वनामख्याते पर्वते, पि० ।

विमाला-विशाला-स्त्री० । नगरीभेदे, आ० क० १ अ० ।
त्रयोविंशतितीर्थकरस्य शिविकाभेदे, स० । पश्चिमाजना-
दिपर्वतस्य दक्षिणादिशि स्वनामख्यातायां पुष्करिण्याम्,
ती० २३ कल्प । शैलप्रभस्य पूर्वोत्त राजधान्याम्, स्त्री० ।
सूत्र० । महावीरस्य जनन्याम्, सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

विसावेग-विषावेग-पुं० । मिथ्यात्वस्य त्वगायाम्, अष्ट०
३२ अष्ट० ।

विमाह-विशाख-पुं० । गणेशे, पा० ना० २२ गाथा । स्था-
मिकान्तिके, वा० ० ।

विसाहनदि(न्)-विशाखनन्दिन्-पुं० । वीरस्य षोडशभयजी-
वस्य विश्वभूतः पितृव्यपुत्र, कल्प० १ अधि० २६ क्षण । आ०
म० । आ० सू० ।

विमाहभूह-विशाखभूति-पुं० । राजगृहं नगरे विश्वनम्बिनो
राज्ञो आन्तरि युवराज, आ० म० १ अ० । आ० सू० ।

"राजा राजगृहं विश्व-नन्दी विश्वाभिनन्दनः ।

पन्न्यां प्रियङ्गुं विशाख-नन्दी तस्य सुतोऽभवत् ॥ १ ॥

विशाखभूतिर्युवराज-उनुजो धारिणी प्रिया ।

मर्गाचजीवस्तस्याभूत्, विश्वभूत्याल्लया सुतः ॥ २ ॥"
आ० क० १ अ० ।

विमाहा-विशाखा-पुं० । इन्द्राग्निदेवताके पञ्चतारे नक्षत्र-

भेदः, स० ५ सम० । सू० प्र० । अनु० । स्था० । उयो० । जं० प्र० । जं० ।

विसि-वृ(व्य)पि-पुं० । "इत्कपादी" ॥ ८॥ १२८ ॥ इति आदेः
अन इत्त्वम् । विसी । अशीणापनयने, प्रा० १ पा० ।

विसिद्ध-विशिष्ट-पुं० । प्रधानं, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।
औ० । जं० । रा० । मनोहरे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । रमणीय,
कल्प० १ अधि० ३ क्षण । अतिशयवति, पञ्चा० १६ विव० ।
शोभने, कल्प० १ अधि० ३ क्षण ।

विसिद्धस्वमग-विशिष्टवपक-पुं० । अष्टमादिनर्पास्त्रि, पञ्चा०
१२ विव० ।

विसिद्धगुणजीवलोक-विशिष्टगुणजीवलोक-पुं० । विशिष्टगु-
णः संसारभिनन्धिसस्त्रापेक्षया मार्गाभिमुखः स चासौ
जीवलोकश्च सस्त्रलोकं विशिष्टगुणजीवलोकः । मुमुक्षौ भ-
व्यजीवलोकं, पञ्चा० १० विव० ।

विसिद्धतर-विशिष्टतर-त्रि० । तीव्रतरशुभाध्यवसायविशेषलो-
कद्वारेषु संयमस्थानकरङ्कषु वर्तमाने, वृ० ६ उ० ।

विसिद्धपुष्पाद-विशिष्टपुष्पादि-पुं० । प्रधानसुमनःप्रभृती, प-
ञ्चा० ४ विव० ।

विसिद्धबुद्धि-विशिष्टबुद्धि-स्त्री० । प्रकारनाविशेष्यतोभयशा-
लिन्यां बुद्धौ, नया० । (नैयायिकास्तु विशेषणं तत्र च विशेष-
णान्तरं १ विशिष्टस्य वैशिष्ट्यम् २ एकविशिष्टेऽपरवैशिष्ट्य-
म् ३ एकत्र द्वयं ४ मिश्रणं चतुर्धा विशिष्टा वैशिष्ट्यबु-
द्धिः ॥ ७ ॥ इति 'ण्य' शब्द चतुर्थभागे १८७१ पृष्ठ
दर्शितम् ।)

विसिद्धय-विशिष्टक-त्रि० । विशिष्टवति, पञ्चा० १६ विव० ।

विमिर्दालिग-विशिष्टलिङ्ग-न० । सांख्यपरिभाषया भूतेषु,
ज्ञा० २० ज्ञा० ।

विमिश्र-दशी-रोमेश, वे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

विमी-वशी-करिशारी, विमी-करिशारिः । वे० ना० ७ वर्ग
१ गाथा ।

विमीयमाण-विषीदत्-त्रि० । संयमे, अवसीदति, आन्त्रा० १
ध्रु० ६ अ० १ उ० ।

विमुज्झमाण-विशुद्ध्यमान-त्रि० । विशुद्धिं गच्छति, भ० १३
श० १ उ० । उत्तरां विशुद्धिमनुभवति, पञ्चा० २ विव० ।

विमुज्झमाणभाव-विशुद्ध्यमानभाव-पुं० । विशुद्ध्यमानो वि-
हितानुष्ठानेन भावो येषां ते विशुद्ध्यमानभावाः । विहितानु-
ष्ठाननर्त्येषु, पं० सू० ४ सूत्र ।

विमुज्झमाणय-विशुद्ध्यमानक-त्रि० । उपशमश्रेणिकपक-
श्रेणी वा समारोहति, भ० २५ श० ७ उ० । स्था० ।

विमुणिय-विशून्य-न० । अतिशून्ये, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

विमुक्तिपा-विश्रोतसिका-स्त्री० । अपघ्याने, आव० ४ अ० ।

विमुद्ध-विशुद्ध-त्रि० । निर्दोषतया संयते, उत्त० १ अ० । नि-
ष्कलङ्के, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० २ उ० । निर्दोषे, औ० ।
जं० । ज्ञा० । निर्मले, आ० म० १ अ० । रा० । संथा० ।
रागादिवोपरहिते, प्रश्न० ४ संव० द्वार । अनवशे, पञ्चा०

६ विव० । विशुद्ध्यमानभावे, पं० सू० ३ सूत्र । प्रशस्ते,
स्था० ३ डा० ४ उ० । विरहिते, औ० । विशुद्धिमुपगते, स० ।
उत्पादनादोपरहिते, आन्त्रा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० । तपु० । ब्रह्म-
लोकस्य स्वनामक्याति प्रसरे, स्था० ६ डा० ३ उ० । "विशु-
द्धकुलवंससन्तानगतं तु यद्गणपगम्भयभाविणीओ," विशुद्ध-
कुलवंश एव सन्ताननन्तुर्विस्तारितन्तुस्तद्वर्णेन पुत्रोत्पा-
दनद्वाराणां तत्त्वज्ञौ प्रगल्भे समर्थे यद् ययो यौवनं तस्य भावः
सत्ता स विद्यते यासां तास्तथा । भ० ६ श० ३३ उ० । "वि-
शुद्धगंधजुतेहि" रा० ।

विमुद्धकिरिया-विशुद्धक्रिया-स्त्री० । अनवधानुष्ठाने, पञ्चा०
१६ विव० ।

विमुद्धकोटि-विशुद्धकोटि-पुं० । क्रीतकृताद्याहारदोषकोटौ,
आन्त्रा० १ ध्रु० ८ अ० २ उ० ।

विमुद्धजाहकुलवंस-विशुद्धजातिकुलवंस-पुं० । विशुद्धे जा-
तिकुले यत्रैवाविधेषु वंशेषु, कल्प० १ अधि० २ क्षण ।

विमुद्धजोग-विशुद्धयोग-पुं० । निरवयवमनोवाकायव्यापारे, प-
ञ्चा० ७ विव० ।

विमुद्धतरग-विशुद्धतरक-पुं० । वितिमिरतरके, अतिशयवि-
शुद्धे, न० ।

विमुद्धधी-विशुद्धधी-स्त्री० । विशुद्धा निर्मला धीर्बुद्धिरिति
विशुद्धधीः । "बुद्धिः कर्मानुत्सारिणी" इति वचनात् । निर्मलबु-
द्धौ, ध० ३ अधि० ।

विमुद्धभाव-विशुद्धभाव-त्रि० । विशुद्धः स्वपरसंसारनिस्तार-
णैकतानतयाऽवदानो भावोऽभिप्रायो यस्य स विशुद्धभा-
वः । व्य० ३ उ० । विशुद्धाध्यवसायिनि, षो० १३ विव० ।

विमुद्धि-विशुद्धि-स्त्री० । विशुद्धः परिशुद्धनिःशङ्कितत्वा-
दिदर्शनाच्चारवागिपूरप्रक्षालितशुद्धादिपङ्क्तया प्रकर्षप्राप्ति-
लक्षणायां सम्यग्दर्शनसत्कायां सम्यक्त्वशुद्धौ, ध० १ अधि० ।

विमुयजस-विश्रुतयशस्-त्रि० । विख्यातकीर्त्तौ, संथा० ।

विमुयण-विश्रुचन-न० । ग्रन्थेन, नि० सू० २ उ० ।

विमुयाविणा-दशी-विशुचीकृत-त्रि० । विशोध्यते, व्य० ६ उ० ।

विमुव-विषुवत्-न० । समरात्रिदिनकालके अयनांशक्रमेण
रवः तुलांशराशिसंक्रान्तिभेदे, ज्यो० ।

संप्रति विषुवत्पनिपादकं पञ्चदशं प्राभूतं विषुवगृह—
आसोयकत्तियाणं, मज्जे वइसाहचिच्चमज्जे य ।

एत्थ सममहोरत्ते, तं विमुवं अयणमज्जेसु ॥ १ ॥

अश्वयुक्कार्तिकयोर्मासयोर्मध्यं तथा वैशाखचैत्रयोर्मध्यं-
ऽस्मिन्नन्तरं सममहोरात्रं भवति, तच्च पूर्वपुरुषपरि-
भाषया विषुवार्मात व्यग्रहियते । तथा चाक्रमभिधानकोशे-
'समरात्रिदिव' कालो, विषुवत् विषुवं च तत् तानीन्धभूता-
नि विषुवार्ण'अयनमध्येषु-अयनमध्यभागेषु भवन्ति । इयमत्र
भावना-अश्वयुग्मास्यानन्तरकार्तिकमासं यथाभागं दाक्षिणा-
यनविषुवार्णं संभवः तथा चैत्रमामानन्तरं वैशाखे यथासंभ-
वमुत्तरायणविषुवसंभवः । तत एतस्मिन्नवकाशे समाहोरात्र-
संभवः । यदा पञ्चदशमुहूर्तप्रमाणं दिवसो भवति तदा पञ्च-

पञ्चमुहूर्त्तप्रमाणा रात्रिः तच्चेत्यभूतं सममहोरात्रमण्डलब-
ध्यभागगत एव रवौ भवति, तद्यथा—सर्वाभ्यन्तरान्तराहृत-
कवर्तितमं मण्डले सर्वथाहोरात्रमण्डलान् द्विनवतिनाम हति
इत्यभूतं च द्विनवतिनाम मण्डले यदा सूर्य उगमकस्य स्था-
वरति तदा सकला व्यवहारतो विषुवामत्याख्यायते, नि-
श्चयतस्तु यस्मिन्महोरात्रे समो दिवसः समा रात्रिस्तस्मिन्म-
न्त्रमात्रे सूर्यो यो रात्रिप्रवेशकालः, सार्द्धद्विनवतिमण्डल-
संभवी स कालो विषुवामर्तातथा चाङ्क मूलटीकायाम्—“र-
विमंडलमज्जं नाम विसुव” इति ।

संप्रति नैश्चायिकमेव विषुवकालप्रमाणमनन्तरोक्तं सूत्रकदुप-
दर्शयति—

पञ्चसमुहूर्त्तदिशो, दिवसेण समा य जा हवइ राई ।

मो हाइ विसुवकालो, दिशराईणं तु संधिम्मि ॥२॥

भवति पञ्चदशमुहूर्त्तप्रमाणदिवसेन समाना रात्रिः पञ्चदश-
मुहूर्त्तप्रमाणा इत्यर्थः । इह ज्ञानवर्तितमं उप मण्डले समौ रा-
त्रिदिवसौ न भवतः कलया न्यूनाधिकभावात् परं साकल्येन
विश्लिष्टानां समौ रात्रिदिवसौ तत्र गणयते इत्यभूतयो रात्रि-
दिवसयोः संधौ यः कालः स विषुवकालः ।

साभ्यन्तं कतिपर्वान्तिकमे कस्यां तिथौ भवति विषुवं भव-
तीति विषुवानयनाय करणमाह—

इच्छियविसुवा दुगुणा—स्वोणा छगुणा मुणेयव्वा ।

पव्वेहो होति तिहा, नायव्वा सव्वविसुवेसु ॥३॥

युगमध्ये ईदिसतानि—विश्लिष्टानि यानि विषुवाणि तानि
धियन्ते, किमुक्तं भवति—तन्मन्त्रा धियत इति धृत्वा च
तानि द्विगुणानि क्रियन्ते, ततो रूपानानि तदनन्तरं च पद-
गुणानि कर्त्तव्यानि पञ्चभिश्च गुणेन यदागच्छन्ति तानि प-
र्वाणि ज्ञातव्यानि । पर्वणां चादौ यद्भवति तास्तथयः
सर्वेषु विषुवेषु ता यथायोगे ज्ञातव्या एव करणगाथाक्षरार्थः ।

संप्रति करणभाषना क्रियते—कतिपर्वान्तिकमे कस्यां
तिथौ प्रथमे विषुवमर्ता जिज्ञासायां रूपमेकं स्थाप्यते, तत्
द्विगुणं क्रियते जाते द्वे रूपे, ते रूपानि क्रियन्ते, स्थितं भूयः
एकं रूपं तस्य पदभिर्गुणेन जाताः षट् ते प्रतिगणयन्ते तेषाम-
र्द्धं क्रियते जानास्यः, आगतं षट्पर्वान्तिकमे तृतीयस्यां तिथौ
प्रथमे विषुवमर्ता १ । तथा द्वितीयं विषुवं कतिपर्वान्तिकमे
कस्यां तिथौ भवतीति याद् जिज्ञासा तदा द्वे रूपे धियन्ते ते
द्विगुणे जानानि चत्वारि तानि रूपानानि क्रियन्ते स्थितानि
पञ्चान् त्रीणि तानि पदभिर्गुणयन्ते जानानि अपादश, तानि
पतिराश्यन्ते तेषां च प्रतिगणितानामर्द्धं तेषां आगतं द्वितीयं
विषुवमप्रादशपर्वान्तिकमे नवम्यां तिथाविति २ । तथा कति-
पर्वान्तिकमे कस्यां तिथौ तृतीयं विषुवमर्ता जिज्ञासायां
त्रीणि रूपाणि धियन्ते तानि च द्वाभ्यां गुणयन्ते जानानि
षट्, तेषामेकरूपापहारं स्थितानि पञ्चान् पञ्च, तानि पदभि-
र्गुणयन्ते जाता त्रिशन्, सा प्रतिगणयते, प्रतिगणितयाश्च
तस्या अर्द्धं पञ्चदश, आगतं त्रिशन्पर्वान्तिकमे पञ्चदश्यां तृतीयं
विषुवमिति । तथा दशमं विषुवं कतिपर्वान्तिकमे कस्यां तिथौ
भवतीति यदि ज्ञानुमिच्छा तदा दशको धियते स द्विगुणयते
जाता विंशतिः, तस्या एकं रूपमपहियते जाता एकोनविंश-

तिः, सा पदभिर्गुणयते जाते चतुर्विंशोत्तरं शतम्, तत् प्रतिग-
णयते तस्या अर्द्धं सप्तपञ्चाशन्, तस्याः पर्वानयनाय पञ्चदशभि-
र्भागा हियते, लब्धानि त्रीणि पर्वानि, तानि पर्वराशौ प्रक्षि-
प्यन्ते पञ्चाव्यतिष्ठन्ते च द्वादश । तत आगतं सप्तदशोत्तरप-
र्वशतान्तिकमे द्वादश्यां दशममिति १० ।

अथैवार्थे करणान्तरमाह—

रुवोणविसुवगुणिण, छलसीसयपक्खिवाहिते णउई ।

पञ्चरस भाइलद्धा, पव्वा सेसा तिही हाइ ॥ ४ ॥

यत् विषुवं ज्ञानुमिष्टं तेन रूपानेन तत्संख्यया—
रूपानया पदशस्यधिकं शतं गुणयते, गुणितं च
तस्मिन् त्रिनवतिप्रक्षेपे ततः पञ्चदशभिर्भाजितं सति ये
अङ्का लब्धास्तानि पर्वानि ज्ञातव्यानि शेषास्वशास्ति-
थयः, एव करणगाथाक्षरार्थः । भावना धियम्—प्रथमे विषुवं
कतिपर्वान्तिकमे कस्यां तिथौ भवतीति जिज्ञासायां रूप-
स्थाप्यते तदेकरूपहीनं क्रियते जातमाकाशम्, तेन पदशस्य-
धिकं शतं गुणयते जाते शून्यं ‘स्वनं गुणं क्षमिति’ यच्चन-
प्रामाण्यात्, ततः शून्यं तस्मिन् त्रिनवतिः प्रक्षिप्यते तस्या-
पञ्चदशभिर्भागे हते लब्धाः षट् शेषाः तिष्ठन्ति त्रीणि, आ-
गतं षट्पर्वान्तिकमे तृतीयस्यां तिथौ प्रथमे विषुवमर्ता । तृती-
यविषुवचिन्तायां त्रीणि, रूपाणि धियन्ते, तेषां रूपापहारं
जाते द्वे रूपे, तस्यां पदशस्यधिकं शतं गुणयते, जानानि
त्रीणि शतानि द्विसप्तत्यधिकानि ३७२ अप्र त्रिनवतिः प्रक्षिप्त्वा
जानानि चत्वारि शतानि पञ्चपञ्चाधिकानि ४६४ एतेषां
पञ्चदशभिर्भागा हियन्ते लब्धा एकत्रिंशन्, आगतं त्रिशन्प-
र्वान्तिकमे पञ्चदश्यां तृतीयं विषुवमर्ता ३ ।

भूयः प्रकारान्तरणाथैवार्थे करणमाह—

इगतीसा आयगुणा, पंचहि भेष व्व तिगुणिआ साउ ।

तिहिओ भवति सव्व-सु चव विसुवेसु नायव्वा ॥५॥

एकत्रिंशन् यथोक्तमोजोगुणाः—विषमगुणाः प्रथमतः कर्त्त-
व्याः, तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायामेकगुणा द्वितीयविषु-
वचिन्तायां त्रिगुणाः, तृतीयविषुवचिन्तायां पञ्चगुणाः, चतु-
र्थविषुवचिन्तायां सप्तगुणाः, पञ्चमविषुवचिन्तायाम् नवगु-
णाः एव यावद्दशमविषुवचिन्तायामेकोनविंशतिगुणाः ततः
पञ्चभिर्भक्तव्याः । तथा च सति यत्प्रक्षेप्यते तानि पर्वान्य-
वसंयानि, शेषास्वशा उद्धारणास्त्रिगुणताः सन्तो यावन्तो
भवन्ति तावन्प्रमाणास्तथयः सर्वेषु विषुवेषु ज्ञातव्याः ।
तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायामेकत्रिंशन् एकं गुणितं
तदेव भवतीति जाता एकत्रिंशदेव, तस्याः पञ्चभिर्भागे
हते लब्धाः षट्, एकः पञ्चावृत्तगतिः स त्रिगुणः क्रियते
जानास्यः, आगतं षट्पर्वान्तिकमे तृतीयस्यां तिथौ प्रथमं
विषुवमर्ता । तृतीयविषुवचिन्तायामेकत्रिंशन् पञ्चभिर्गुणयन्ते
जाते पञ्चपञ्चाशदधिकं शतम्, १५५, तस्य पञ्चभिर्भागा हियन्ते
लब्धा एकत्रिंशन्, आगतं त्रिशन्पर्वान्तिकमे पञ्चदश्यां तृ-
तीयं विषुवमर्ता । तथा दशमविषुवचिन्तायामेकत्रिंशन्
एकोनविंशत्या गुणयन्ते जानानि पञ्च शतानि नवांशस्य-
धिकानि ५८६ तेषां पञ्चदशभिर्भागा हियन्ते लब्धे सप्तद-
शोत्तरं शतं, शेषास्तिष्ठन्ति चत्वारस्ते त्रिभिर्गुणयन्ते जाता द्वा-

वश समदशोत्तरपर्वशतानिक्रमे द्वादश्यां दशमं विषुवमिति ।

पुनरप्यत्रैवार्थे प्रकारान्तरेण करणमाह—

पट्या य छडादिका, दुवारसोऽहिया दसाऽवसाणाउ ।

तिगमाहगा वि य तिही, छदुनरा मध्वविसुवेसु ॥६॥

इह विषुवेषु पर्वचिन्तायां षडादिकानि यथोत्तरं द्वाद-
शाधिकानि तावद् ज्ञेयानि यावद्दशावसानानि—दशसंख्या-
नि विषुवार्थि भवन्तीत्यर्थः । तथा पर्वणामुपरि तिथि-
चिन्तायां त्रिकादिकाः—त्रिप्रभृतिका यथोत्तरं बहुतरास्ति-
थयः सर्वेषु विषुवेषु तावदवसेया गावसानानि विषुवार्थि द्वा-
शसंख्यानि भवन्ति, तद्यथा—प्रथमं विषुवं—षट्पर्वानिक्रमे
तृतीयस्यां तिथौ । द्वितीयविषुवचिन्तायां प्रागुक्तपर्वसंख्या-
ने द्वादश प्रसिध्यन्ते तिथिसंख्यया षट्, तत आगतं द्वितीयं
विषुवम् अष्टादशपर्वानिक्रमे नवम्यां तिथौ । भूयोऽपि तृ-
तीयविषुवचिन्तायाम् अनन्तरात्पर्वसंख्याने द्वादश प्रसिध्य-
न्ते, तिथिचिन्तायां षट्, तत आगतं तृतीयविषुवं त्रिंशत्-
पर्वानिक्रमे पञ्चदश्याम् । चतुर्थविषुवचिन्तायां पुनरप्यनन्तरो-
क्तपर्वसंख्याने द्वादश प्रसिध्यन्ते, तिथिचिन्तायां षट्, ततस्ति-
थय एकविंशतिर्भवन्ति, पञ्चदशमिञ्च गुण्यन्ते लब्धमेकं पर्वं,
तत्पर्वराशौ प्रसिध्यते, आगतं चिन्तित्वात्रिंशत्पर्वानिक्रमे प-
ष्ठ्यां तिथौ चतुर्थं विषुवमिति, एवं पञ्चमार्ध्याप्य दशमप-
र्वन्तानि विषुवार्थि भावनीयानि ।

तत्र पर्वसंख्याने संप्रादिका इयं गाथा—

छक प्वारम तीसा, तेयाला पंचपयण अट्टुडी ।

तह य अमीइ विणउई, पंचाऽहियमयं च सत्तरम ॥ ७ ॥

प्रथमं विषुवं षट्पर्वोत्तरानिक्रम्य, द्वितीयं द्वादश, तृतीयं
त्रिंशत्तमं समदशानं चतुर्थं चिन्तित्वात्रिंशत्, पञ्चमं पञ्चपञ्चा-
शत्, षष्ठं षष्टिः, सप्तममशीतिः, अष्टमे द्विंशतिः नवमे प-
ञ्चाधिकं शतम्, दशमं समदशान्नशतम् ।

संप्रति पर्वोपरि तिथिसंख्यानसंप्रादिकां गाथामाह—

नइया नवमी य तिही, पञ्चरमी छट्टि वारसी चव ।

जुगपुव्वऽद्धे एया, ता चव हवति पच्छऽद्धे ॥ ८ ॥

युगपूर्वाद्धे यानि पञ्च विषुवार्थि तेषु यथाक्रममिमाः प-
र्वोपरि तिथयस्तद्यथा तृतीया नवमी पञ्चदशी षष्ठी द्वादशी-
विषुवस्य पञ्चाद्धवन्ति । तृतीयस्यां प्रथमं विषुवं, द्वितीयं
नवम्यां, तृतीयं पञ्चदश्यां, चतुर्थं षष्ठ्यां, पञ्चमं द्वादश्याम्,
यथा एव तिथयः क्रमेण युगस्य पञ्चाद्धेऽपि भवन्ति ।
तद्यथा—षष्ठं विषुवं तृतीयस्यां, सप्तमं नवम्याम्, अष्टमं
पञ्चदश्यां, नवमं षष्ठ्यां, दशमं द्वादश्यामिति, एवंभूतं
इतिध्यानयनार्थं वाऽमुं प्रकारं पूर्वमूरयः परिभाषन्ते । इ-
त्यायनगतद्विधसंगोशक्यशीत्यधिकशतप्रमाणस्य दश वि-
षुवार्थि किल युगे भवन्ति इति दशभिर्भागो हियते
लब्धा अष्टादश, ते त्यज्यन्ते प्रयोजनाभावात् शेषा उद्धर-
न्ति त्रयस्ते प्रथमविषुवानारभ्य यथोत्तरं द्व्युत्तरेण आजन्मा
गुण्यन्ते, तद्यथा—प्रथमविषुवचिन्तायां त्रय एकेन
गुण्यन्ते द्वितीयविषुवचिन्तायां त्रिभिस्तृतीयविषुवचि-
न्तायां सप्तभिः, एवं यावद्दशमविषुवचिन्तायामेकोनविंशत्या,
गुण्यित्वा च पञ्चदशभिः पर्वानि कृत्वा याः शेषास्तिथयः

उद्धरन्ति ता गुण्यन्ते, ततो यथोक्तास्तिथयो भवन्ति । तद्य-
था—प्रथमविषुवचिन्तायां त्रयः, एकेन गुणितं तद्वद् भव-
तीति, तत आगतं प्रथमं विषुवं तृतीयस्यां तिथौ । द्वितीय-
विषुवचिन्तायां त्रयस्त्रिभिर्गुण्यन्ते जाता नव आगतं द्वि-
तीयां विषुवं नवम्यामिति । तृतीयविषुवचिन्तायां त्रयः प-
ञ्चभिर्गुण्यन्ते जाताः पञ्चदश, आगतं तृतीयं विषुवं पञ्चद-
श्याम् । चतुर्थविषुवचिन्तायां त्रयः सप्तभिर्गुण्यन्ते जाता
एकविंशतिः शेषास्तिष्ठन्ति षट् आगतं चतुर्थं विषुवं षष्ठ्या-
मिति । एवं सर्वत्रापि भाषनीयम् । सम्प्रति केन नक्षत्रेण
सह योगे किं विषुवमिति चिन्त्यते, तत्र यदि दशभिर्विषुवैः
सप्तषष्टिश्च पर्याया लभ्यन्ते ततो द्विभागविषुवेण कति च-
न्द्रपर्याया लभ्यन्ते ? राशित्रयस्थापना-१०—६७—१ अत्रा-
न्येन राशिना एककलक्षणं मध्यमस्य राशेः सप्तषष्टिरूपस्य
गुणेन जाता सप्तषष्टिरेव विषुवं वाऽयनस्य द्विभागरूप-
मिति दश द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता विंशतिः, तथा सप्तषष्टि-
भागो ण्डियते लब्धास्त्रयो नक्षत्रपर्यायाः शेषास्तिष्ठन्ति सप्त,
ते पर्यायरूपं भागं न प्रयच्छन्तीति अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशैः
सप्तषष्टिर्भागैर्गुणायय्याम् इति विंशतिलक्षणच्छद्द्वाराशगतेन
शून्येन सह शून्यस्यापवर्तनायां जाते व्यशीत्यधिकं शतम्
१८३, तेन सम गुण्यन्ते जातानि द्वादश शतानि एकाशी-
त्यधिकानि १५८१, छद्द्वाराशश्च विंशतिलक्षणोऽन्यशून्या-
पवर्तनेन जातो द्विकस्तेन सप्तषष्ट्यादयः सप्तक्षत्राण-
नक्षत्रभागा गुण्यन्ते, जातानि चतुस्त्रिंशदधिकशतादीनि
शोधनकानि, तत्राभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा, स्थितानि
शेषाणि द्वादश शतानि एकोनचत्वारिंशदधिकानि १२३६,
ततः षडभिः शतैः सप्तत्रयधिकैः ६७०, उत्तरभद्रपदान्तानि
पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितानि पञ्चात्पञ्चशतान्येकोनस-
प्तत्यधिकानि ५६६, ततश्चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन रेवती शुद्धा,
स्थितानि चत्वारिंशतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि ४३४, ततोऽपि
चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन अश्विनी शुद्धा, शेषाणि तिष्ठन्ति
त्रीणि शतानि एकोनत्रिंशत्, ३०१, ततः सप्तषष्ट्या भर्त्ता शु-
द्धा, स्थितं पञ्चात् छे शते चतुस्त्रिंशदधिके २३४, ततोऽपि
चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन कृत्तिका शुद्धा, शेषं तिष्ठति शतम्,
आगतं धनुरादीनि कृत्तिकापर्यन्तानि नव नक्षत्राण्यनिक्र-
म्य दशमस्य रोहिणीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां
शतमवगात्रा प्रथमं विषुवं भवतीति । द्वितीयं विषुवं कस्मिन्
चन्द्रनक्षत्रे भवतीति यदि विज्ञातुमिच्छा तदा पूर्वक्रमेण त्रै-
राशिकमनुसर्तव्यम्, तद्यथा—यदि दशभिर्विषुवैः सप्तषष्टि-
चन्द्रनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततो द्वाभ्यां विषुवाभ्यां कति
चन्द्रनक्षत्रपर्यायान् लभामहे ? राशित्रयस्थापना-१०—६७-
३, इह द्वितीयं विषुवं त्रिभिर्गुणनां भभागैर्भवतीत्यतो राशि-
स्त्रिकरूपः स्थाप्यते, तेन चान्येन राशिना त्रिकलक्षणेन म-
ध्यमः सप्तषष्टिरूपा राशिर्गुण्यते जाते एकोनत्रिंशत् शतं
२०१ विषुवं वाऽयनस्य द्विभागरूपमन्याद् राशिदंशकल-
णो द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिः, तथा भागो ण्डियते ल-
ब्धा दश चन्द्रनक्षत्रपर्यायाः, शेषास्तिष्ठन्त्येकः, स पर्याय-
भागं न प्रयच्छन्तीत्यष्टादशभिः शतैस्त्रिंशैः सप्तषष्टिर्भा-
गैर्गुणायय्याम् इति विंशतिलक्षणच्छद्द्वाराशगतेन शून्येन सह
शून्यस्यापवर्तनायां जाते व्यशीत्यधिकं शतं १८३, तेनैकेकेन

विषुव

गुणयते जातम् व्यशीत्याधिकमकशतम्, एकेन गुणिने तदेव भवतीति वचनात् । ततोऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा शेषं तिष्ठत्येकचत्वारिंशदधिकं शतम् १४६, ततोऽपि चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन श्रवणं शुद्धः शेषाः तिष्ठन्ति सप्त, आगतम्—श्रवणनक्षत्रमतिक्रम्य धानिघानक्षत्रस्य वसुवृताकस्य सप्त-चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानवगाह्य द्वितीयं विषुव प्रवर्त्तते इति । तथा चतुर्थं विषुवं कस्मिन् चन्द्रनक्षत्रे भवतीति जिज्ञासायां त्रैराशिकम्, यदि दशभिर्विषुवैः सप्तर्षिपञ्चन्दनक्षत्र-पर्याया लभ्यन्ते ततः सप्तभिर्विषुवद्विभागैः कति पर्याया लभ्यन्ते ? , राशित्रयस्थापना—१०—६७—७, अत्रान्येन राशिना सप्तकलक्षणं भागो ह्रियते मध्यमस्य राशेर्गुणेन जातानि चत्वारि शतानि एकोनसप्तत्यधिकानि ४६६, तेषां विंशत्या भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोविंशतिः पर्यायाः, शेषा उद्धरिता नव, प्रागुक्त्युक्त्या ५ शीत्यधिकेन शतेन गुणयन्ते जातानि षोडश शतानि सप्त-चत्वारिंशदधिकानि १६४७, ततोऽभिजितो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धाः, स्थितानि शेषाणि षोडश शतानि पञ्चोत्तराणि १६०४, तस्यश्चतुर्दशभिः शतैः चतुःसप्तत्याधिकैः १४७४ मृगशिरःपर्यन्तान्येकादश नक्षत्राणि शुद्धानि, स्थितं पञ्चादकत्रिंशदधिकं शत १३१, ततोऽपि सप्तपट्या आर्द्रा शुद्धा, स्थिता शेषा चतुर्षष्टिः । आगतम्—श्रवणादीनि आर्द्रापर्यन्तानि द्वादश नक्षत्राण्यतिक्रम्य पुनर्वसुनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां चतुर्षष्टिस्थानां चतुर्थं विषुव-वर्त्तते इति । एवं सर्वाण्यपि विषुवनक्षत्राणि भावनीयानि ।

तत्संग्राहिका च ये गाथा—

गेहिणि वामव माई, अदिई अभिवड्डि मित पिउ देवा ।

आमिणि वि वीमुंदवा, अजमगा इइ विमुवगिक्खा॥६॥

हतीनि—अमूनि यथाक्रमेण विषुवाणां नक्षत्राणि, तद्यथा—प्रथमस्य विषुवस्य प्रवृत्तावादी नक्षत्रं गेहिणी, द्वितीयस्य वासव-वसुदेवतापलक्षितं धनिघानक्षत्रं, तृतीयस्य स्वातिः, चतुर्थस्य ऽर्द्रादेवतापलक्षितं पुनर्वसुनक्षत्रं, पञ्चमस्याभिवृद्धदेवतापलक्षितमुत्तराभाद्रपदनक्षत्रं, षष्ठस्य मित्रा-मित्रदेवतापलक्षितमनुराधानक्षत्रम्, सप्तमस्य पितृदेवता-मघा, अष्टमस्य आश्विनी, नवमस्य विष्णुदेवा-उत्तराषाढा, दशमस्यार्यमा-अर्यमदेवोपलक्षितमुत्तराफाल्गुनी नक्षत्रमिति ।

संप्रत्येतत्वेव विषुवेषु सूर्यनक्षत्रं प्रतिपपादयिषुगह—

दक्षिणायनस्य मृग, पंच वि विमुवाणि वामुदेवेण ।

जोण्ह उत्तरेणऽपि, आइच्चा आमदेवेण ॥ १० ॥

दक्षिणायने वर्त्तमानः सूर्यः पञ्चापि विषुवाणि वासुदेवेन-स्वातिनक्षत्रेण योजयति, उत्तरेण ऽपि—उत्तरस्यामापि ऽर्द्रा-गच्छन् आदित्यः पञ्चापि विषुवाणि अश्वदेवेन—अश्वदेवोपलक्षितेनाश्विनीनक्षत्रेण योजयति । किमुक्तं भवति—पञ्चापि दक्षिणायनविषुवाणि स्वातिनक्षत्रेण सह योगे प्रवर्त्तन्ते, पञ्चापि चोत्तरायणे विषुवाणि आश्विनीनक्षत्रेण योगे इति । तत्रयं भावना—यदि दशभिर्विषुवैः पञ्च सूर्य-पर्याया लभ्यन्ते ततोऽयनद्विभागरूपे प्रथमे विषुवे किं लभामह ? , राशित्रयस्थापना—१०—४—६, अत्रान्येन राशिना एक-कलक्षणं मध्यमस्य—पञ्चकरूपस्य राशेर्गुणेन जातानि प-

ञ्च, आद्यश्च राशिः विषुवरूपो विषुवं च प्रथममयनद्विभाग इति द्वाभ्यां गुणयते जाता विंशतिः तथा पूर्वराशेर्भागो ह्रियते, लब्धः एकश्चतुर्भागः, एते नियतनक्षत्रपरिमाणानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः गुणयिष्याम इति गुणकार-राशेर्गुणेनापवर्त्तना जातानि नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१४, तैरेकोऽनन्तरोक्तास्त्रयो गुणयन्ते जातानि नान्येव नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि । तेषां ऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पञ्चादृष्टा शतानि सप्तविंशत्याधिकानि ८२७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागो ह्रियते लब्धाः षट् पञ्चात् तिष्ठति त्रयोविंशतिः, आगतमश्रवणादीनि चित्रापर्यन्तानि षट् नक्षत्राण्य—तिक्रम्य स्वातिनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानां त्रयोविंशतिभागानवगाह्य प्रथमं विषुवं सूर्यः प्रवर्त्तयति, यदा तृतीयविषुवविषया चिन्ता क्रियते तदा तृतीयं विषुवं पञ्चानामयनद्विभागानामतिक्रमे भवति तत एव त्रैराशिकं कर्म, यदि दशभिर्विषुवैः पञ्च सूर्यपर्याया लभ्यन्ते ततः पञ्चभिरयनैर्द्विभागैः किं लभ्यते ? , राशित्रयस्थापना—१०—४—४, अत्रान्येन राशिना पञ्चकलक्षणं मध्यमस्य पञ्चकरूपस्य राशेर्गुणेन जातानि पञ्चविंशतिः, ततः पूर्ववदाद्यो राशिर्द्वाभ्यां गुणयते जाता विंशतिः, तथा भागो ह्रियते, लब्धः एक पर्यायः, पञ्चादकश्चतुर्थभागोऽवतिष्ठते, ततः पूर्वक्रमेणात्रापि तृतीयं विषुवं स्वातिनक्षत्रलाभः । एवमुक्तनीत्या परिभाष्यमानानि पञ्चापि दक्षिणायनविषुवाणि स्वातिनक्षत्र एव लभ्यन्ते नान्यत्रति । संप्रत्युत्तरायणविषुवविषयाभावना क्रियते—उत्तरायणविषयाणि च विषुवाण्यमूनि, तद्यथा—द्वितीयं चतुर्थं षष्ठमष्टमं दशमं च । द्वितीयं च विषुवं त्रयाणां मयनद्विभागानामन्ते भवति, चतुर्थं सप्तानां षष्ठमष्टादशानामष्टमं पञ्चदशानां दशममेकानविंशते, तत्रैव त्रैराशिकं कर्म, यदि दशभिर्विषुवैः पञ्चसूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते तर्हि त्रैराशिकं कर्म, किं लभामह ? , राशित्रयस्थापना—१०—४—३, अत्रान्येन राशिना त्रिकलक्षणं मध्यमः पञ्चकलक्षणा राशिर्गुणयते जाताः पञ्चदश, आद्यश्च दशकलक्षणा राशिः पूर्ववत् द्वाभ्यां गुणयते जाता विंशतिस्तया भागो ह्रियते लब्धास्त्रयोऽष्टाशीत्या पुष्यः शुद्धः, स्थितानि पञ्चात् षट् विंशतिशतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि २६४७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन शतेन भागहरेण लब्धा एकोनविंशतिः शेषं तिष्ठत्येकादशोत्तर शतम् १११, तेषां ऽभिजित् द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा, शेषा तिष्ठत्येकोनसप्तति ६६, तत्रैकोनविंशतिमध्यात्त्रयोदशाभरत्वेष्टादीनि उत्तराषाढापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धानि, अभिजितक्षत्रं प्रागेव शोधितम्, ततः पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, एकेन च शेषेण रेवती, आगतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानामेकोनसप्ततिभागानवगाह्य सूर्यो द्वितीयविषुवं प्रवर्त्तयति । तथा चतुर्थविषुवचिन्तायामेव त्रैराशिकं यदि दशभिर्विषुवैः पञ्च सूर्यनक्षत्रपर्याया लभ्यन्ते ततः सप्तभिरयनैर्द्विभागैः किं लभ्यामिति ? , राशित्रयस्थापना—१०—४—७, अत्रान्येन राशिना—सप्तकलक्षणं मध्यमराशेर्गुणेन

जाताः पञ्चविंशत् ३५, तस्याः पूर्वोक्तयुक्त्या विंशत्या भागो ह्रियते लब्धः एकः १ सूर्यनक्षत्रपर्यायः, पञ्चाद-
वतिष्ठन्ते पञ्चदश, ते च त्रयः पर्यायचतुर्भागास्ततस्ते प्रागु-
क्तयुक्त्या नवभिः शतैः पञ्चदशाधिकैर्गुण्यन्ते जातानि सप्त-
विंशतिशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि २७४५, ततः पूर्वो-
क्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावदागतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंश-
दधिकशतभागानामेकानसप्ततिभागानवगाणं सूर्यश्चतुर्थवि-
षुवं प्रवर्तयति, एवमुक्तनीत्या परिभाष्यमानानि पञ्चाप्युत्तरा-
यणविषुवाणि अश्विनीनक्षत्रे एव यथोक्तभागाऽतिक्रम प्र-
वर्तन्ते इति ।

तद्वयं दक्षिणोत्तरायणविषुवेषु नक्षत्राणि प्रतिपाद्य

लग्नं प्रतिपादयति—

लग्नं दक्षिणायणं, विभुवमु वि अस्मत्तरं अयणे ।
लग्नं माई विभुवमु, पंचमु वि दक्षिणं अयणे ॥१२॥
दक्षिणमयणे विभुव, नहयलेऽभिजि रमायले पुंस्म ।
उत्तरअयणे अभिई, रमायले नहयले पुंस्म ॥ १३ ॥

दक्षिणायनगतेषु पञ्चस्वर्ष विषुवेषु अश्वे-अश्वेदशोपलक्ष-
ते अश्विनीनक्षत्रे लग्नं भवति । किमुक्तं भवति-पञ्चापि दक्षि-
णायनविषुवाणि मेषलग्ने प्रवर्तन्ते इति, तथाहि-यदि दश-
भिर्विषुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां
भवन्ति तदाऽयनद्विभागरूपे प्रथमे विषुवे किं लग्नं भवती-
ति ? , राशित्रयस्थापना १०-१८३४-१, अत्रान्येन राशिना
एककलक्षणं मध्ये राशिगुण्यते गुणितश्च सन स तावा-
नेव भवति 'एकेन गुणितं तद्वयं भवतीति' न्यायान् । विषुवे-
चायनद्विभाग रूपे भवतीति विषुवपरिमाणकृदाद्यो रा-
शिर्द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिस्तया भागो ह्रियते लब्धा
एकनवतिपर्यायाः शेषास्तिष्ठन्ति पञ्चदश, तेषां पञ्चकेनापव-
र्त्तनः जातास्त्रयस्ततो नक्षत्रानयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंश-
दधिकैर्गुण्यितव्याम् इति गुणकारगशेरङ्गेनापवर्त्तना जातानि
नव शतानि पञ्चदशाधिकानि ६१५, तैस्त्रयो गुण्यन्ते जाता-
नि सप्तविंशतिशतानि पञ्चचत्वारिंशदधिकानि २७४५, त-
भ्योऽष्टाशीत्या पुण्यं शुद्धः, स्थितानि पश्चात् षड्विंशति-
शतानि सप्तपञ्चाशदधिकानि २६५७ तेषां चतुस्त्रिंशदधिक-
शतेन भागहरणं लब्धा एकोनविंशति शेष तिष्ठत्येकादशो-
त्तर शतम् १११, तस्मादर्भाजतो द्वाचत्वारिंशत् शुद्धा श-
ेषास्तिष्ठन्त्येकानसप्तति, ६६ अत्र एकोनविंशतिमध्यात् त्रयो-
दशभिः श्रेयार्दानि उत्तरभद्रपदापर्यन्तानि नक्षत्राणि शुद्धा-
नि, अभिजिज्ञक्षत्रं प्रागेव शोधितं, ततः पञ्चभिः श्रवणादी-
नि उत्तरभद्रपदापर्यन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, अभि-
जिज्ञक्षत्रं च प्रागेव शोधितं, ततः पञ्चभिः श्रवणादीन्युत्त-
रभद्रपदापर्यन्तानि पञ्च नक्षत्राणि शुद्धानि, एकेन च शेषेण
रेवती शुद्धा, आगतमश्विनीनक्षत्रस्य चतुस्त्रिंशदधिकशत-
भागानामेकानसप्ततिसंख्येषु प्रथमं विषुवं भवति । द्वितीय-
विषुवन्तिन्तायामयं त्रैराशिकम्-यदि दशभिर्विषुवैरष्टादश श-
तानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां लभ्यन्ते ततः प-
ञ्चभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति राशित्रयस्थापना-१०-
१८३५-५, अत्रान्येन राशिना मध्यराशेर्गुणे जातान्येकनव-
तिशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि ६१७५, ततः प्रागुक्तयुक्त्याऽऽ-

द्यो राशिर्द्वाभ्यां गुण्यते, जाता विंशतिः, तथा भागो ह्रियते
लब्धानि लग्नपर्यायाणां चत्वारिंशतानि अष्टपञ्चाशदधिकानि
७४८, न तैः प्रयोजनमशेषाः तिष्ठन्ति पञ्चदश १५, ततः
प्रागुक्तगणितक्रमेणागतमश्विनीनक्षत्रस्य लग्नप्रवर्तकस्य चतु-
स्त्रिंशदधिकशते भागानामेकानसंख्येषु भागेषु द्वितीयं विषुवं
प्रवर्त्तते । एवं पञ्चस्वर्ष दक्षिणायनविषुवेषु लग्नं भावनीयम् ।
साम्प्रतमुत्तरायणविषुवलक्षणावधाना क्रियते-यदि दशभिर्वि-
षुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां भवन्ति
ततस्त्रिभिरयनविभागैः किं लभ्यमिति ? , राशित्रयस्थापना-
१०-१८३४-३, अत्रान्येन राशिना (त्रिकलक्षणेन) राशिगुणेन
जातानि पञ्चपञ्चाशत्शतानि पञ्चासराणि ५५०५, ततः प्रा-
गुक्तयुक्त्या आद्यराशिर्द्वाभ्यां गुण्यते जाता विंशतिस्तया भा-
गो ह्रियते लब्धः ५ शतं पञ्चसप्तत्यधिकं २७५, लग्नपर्यायाणां
न तैः प्रयोजनामिति, शेषाः तिष्ठन्ति पञ्च ५, सच किल, एक-
चतुर्भाग इत्येकः स्थाप्यते ततः प्रागुक्तयुक्त्या स नवभिश्शतैः
पञ्चदशोत्तरैर्गुण्यन्ते जातानि नवशतानि पञ्चदशोत्तराणि
६१५, तभ्योऽष्टाशीत्या पुण्यं शुद्धः, स्थितानि पश्चादष्टा श-
तानि सप्तविंशत्याधिकानि ८२७, तेषां चतुस्त्रिंशदधिकेन श-
तेन भागो ह्रियते लब्धाः षट्, पश्चान् तिष्ठन्ति त्रयाविंशतिः,
षडभिश्चाष्टराशीनि चित्रापर्यन्तानि षट् नक्षत्राणि शुद्धानि,
आगतं स्वातिनक्षत्रस्य लग्नप्रवर्तकस्य चतुस्त्रिंशदधिकशत-
भागानामेकानसप्ततिसंख्येषु भागेषु गतेषु द्वितीयं विषुवं प्र-
वर्त्तते । एवं चतुर्थविषुवन्तिन्तायामयं त्रैराशिकम्-यदि दश-
भिर्विषुवैरष्टादश शतानि पञ्चविंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां
लभ्यन्ते ततः सप्तभिरयनद्विभागैः किं लभ्यमिति ? , राशि-
त्रयस्थापना-१०-१८३४ ७, अत्रान्येन राशिना मध्यराशि
गुण्यते जातानि द्वादश सप्तसराणि अष्टौ शतानि पञ्चचत्वारिं-
शदधिकानि १२८४५, तेषां विंशत्या भागो ह्रियते लब्धानि
षट् शतानि द्विचत्वारिंशदधिकानि लग्नपर्यायाणां ६४८ शेषा-
स्तिष्ठन्ति पञ्च, ततः प्रागुक्तगणितक्रमेण आगतं स्वातिनक्षत्र-
स्य लग्नप्रवर्तकस्य चतुस्त्रिंशदधिकशतभागानामेकानसप्तति-
संख्येषु भागेषु गतेषु चतुर्थं विषुवं प्रवर्त्तते, एवं ५पञ्चस्वर्ष
उत्तरायणे विषुवलक्षणावधाना क्रियते । इह यदा सूर्यो दक्षिणा-
यनविषुवं अश्विन्यां प्रवर्त्तते तदा पाश्चात्यं लग्नं स्वाती स्वा-
त्यश्विन्याश्च मध्येऽभिजिज्ञर्त्तते स भावि द्वितीयाऽङ्केमध्ये च
भावी पुण्यः, ततो दक्षिणायनविषुवेषु पञ्चस्वर्ष अभिजिज्ञभ-
स्तले अतिक्रान्तपाश्चात्याङ्केर्वाङ्केतत्वात् पुण्यो रसान्तले
भाव्युत्तराङ्के मध्यभावेतत्वात्, यदा तु-विषुवत्तरायणे विषुवं
स्वाती वर्त्तते तदा पाश्चात्यं लग्नमश्विन्यां स्वात्यश्विन्याश्च
मध्ये च पुण्यो, भाविर्द्वितीयाङ्के मध्ये भावि लग्नम् अभिजिज्ञ,
ततः उत्तरायणविषुवेषु पञ्चस्वर्ष पुण्यो नभस्तले अतिक्रान्त-
पाश्चात्याङ्के गतत्वात् अभिजिज्ञ रसान्तले भाव्युत्तराङ्के म-
धेर्भावेतत्वात् तद्वयमुक्तं विषुवगतं लग्नम् ।

सम्प्रति कः कालो निश्चयतो विषुवम्येति प्ररूपयति—

मंडलमज्जत्यस्मि य, अचकम्बुविमयं गयस्मि मृगस्मि ।

जो खलु मत्ताकालो, मो कालो होई विभुवस्म ॥१४॥

मण्डलमध्यस्थः सार्द्धद्विनर्वातमण्डलमध्यभागवर्तिनात्य-
थ । अक्षुर्विषयगते कलया चक्षुर्विषयमतीतो व्यवहृ-

स्तश्चतुर्विधयानीति विवक्षितः तस्मिन् सूर्ये यः क्षुलु
मात्राकालो दिवसरात्रिमध्यगतसंधिरूपः स विषुवकालो
वेदितव्यः । तथाहि—यदि दशभिर्विषुवैरष्टादश सूर्योदयशता
नि त्रिंशदधिकानि लभ्यन्ते ततोऽयमष्टिभागरूपे विषुव
किं लभामहे ? राशित्रयस्थापना १०—१८३०—१, अत्रा
न्येन राशिना मध्यराशेर्गुणने जातानि सान्यथाष्टादश शतानि
त्रिंशदधिकानि १८३०, आद्यश्च राशिः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यां
गुण्यते जाता विशतिस्तथा भागो ह्रियते लब्धा एकवति-
रेकश्च द्विभागः अहोरात्रस्य, ततः आगतमर्थोपस्था द्विनव-
तितमे अहोरात्रं त्रिवसस्य रात्रेश्च यः सन्धिरूपः कालः स
मात्राकालः स निश्चयतो विषुवकालः । नन्वत्र संदेहः किमयं
सूर्योदयसन्धिरित्यभिधीयते, किं वा—अस्तमयसन्धिः ?
उच्यते—अस्तमयसंधिर्यतो दिवसादिरहोरात्रं, तथा चोक्तं
“दिवसादिरहोरात्रं” इति । ततो दिवसोऽतिक्रान्तोऽस्तम-
यश्च प्रवर्तते इत्यस्तमयसंधिर्यथाऽभिधीयते ॥ इति श्रीमल-
यगिरिचरित्रनायां ज्योतिष्करगडकटीकायां विषुवप्रतिपाद-
कं पञ्चदशं प्रामृतं समाप्तम् । ज्यो० १५ पादु० ।

विषुवदया- विपूत्रिका- स्त्री० । अजीर्णोद्धते वमनाध्मानविर-
चावसयोमृत्युकुटजि, उत्त० १० अ० । अजीर्णविशेषे, उत्त०
१० अ० ।

विषुवण्य-विशून्य-त्रि० । उत्कृते, सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।
विमृणियंग-विशूनिताङ्ग-त्रि० । उत्कृताङ्गे, अपगतर्वाच,
सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० २ उ० ।

विमृ-स्त्रिद-धा० । द्वेभ्यः, “स्त्रिदजूर-विमृ” ॥ ८ । ४ ।
१३२॥ इति स्त्रिदधिमृदेशः । विमृग् । स्त्रिचने । प्रा०४पाद ।

विमृग-वेदन-न० । चित्तखेदं, प्रश्न० ५ आध्र० द्वार ।

विमृदि-विश्रणि-त्रि० । विरुद्धा विदिगाधिता श्रणिर्यत्र त-
द्विधेर्गण । भ० २ श० १ उ० । विरुद्धादिकस्थितं, न० ।

विमेष-विशेष-पु० । “शपोः सः” ॥ ८ । १ । २६० इति शपोः
स । प्रा० । भेदः पर्याये, व्यक्ती, विशेष० । उत्त० । नि० सू० ।
पर्याये विशेषो धर्म इत्यन्तर्धानम् । स्था० ४ ठा० २ उ० ।
दश० । (“विशेषोऽपि द्विरूपो गुणः पर्यायश्च” ॥ ६ ॥ इति ।
सूत्रम् ‘अणियथा’ शब्दे तृतीयभागे ७०ऽपृष्ठे व्याख्यानम् ।)
विशेषाः—

दमविह विमेषे पप्पत्ते, तं जहा- वधु तजायदामे य, दामे
एगद्वितेति य । कारणे य पडुप्पत्ते, दामे निव्वेहियदुमे । १ ।
अत्तणा उवणीए य, विमेषे ति य ते दम । (सू० ७४३५)

‘वसे’ त्यादि विशेषो भेदो व्यक्तरित्यन्तरान्तरम् ‘वधु’
इत्यादि सार्धः श्लोकः, वस्त्विति प्राक्कनसूत्रस्यान्तोक्ता यः
वत्तः, तज्जानमिति तस्यैवाशुक्रम् । प्रातवाद्यादौ ज्ञान्यादि
तद्विषयो दोषो वस्तुतज्जानदोषस्तत्र वस्तुदोषः पक्षदोष-
स्तज्जानदोषश्च-जात्यादिहीनमनो स विशेषो दोषसामा-
न्यापेक्षया, अथवा-वस्तुदोष-वस्तुदोषावपये विशेषो-भेद
प्रत्यक्षनिराकृतत्वाद् । तत्र प्रत्यक्षनिराकृतो यथा अध्याय-
यः शब्दः, अनुमाननिराकृतो यथा नित्यः शब्दः, प्रतीतिनि-
राकृतो यथा अष्टमः शशी, स्वप्नचननिराकृतो यथा यद्

वक्षि तन्मिथ्येति, लोककृद्विनिराकृतो यथा शुचि नगशिरः-
पालमिति । तज्जानदोषविषयेऽपि भेदो जन्ममर्मकर्मदिभिः,
जन्मदोषो यथा—“कच्छोल्लुयाप घोडीए, जाओ ओ गहेहल
कुंदण । तस्स महायणमउभं, आयाग पायडा होति ॥ १ ॥”
इत्यादिरेकविधः २, स्वकारः समुच्चये । तथा ‘वसे’ सि पूर्वोक्त-
सूत्रे ये दोषा प्रतिभक्तादयोऽष्टाष्टकास्ते दोषाः दोषशब्देनैव
संगृहीतास्ते च दोषसामान्यापेक्षया विशेषा भवन्त्येवेति-
दोषो विशेषः । अथवा—‘वसे’ सि दोषेषु शेषदोषविषये वि-
शेषो भेदः स चानेकविधः स्वयमूहः ३ । (‘एगद्विय’ वक्तव्यता
‘एगद्विय’ शब्दे तृतीयभागे १११० पृष्ठे ।) अथवा दोषशब्द-
इहापि संबध्यते, ततश्च न्यायोद्ग्रहणे शब्दान्तरापेक्षया विशेष
इति ४ । तथा कार्यकारणान्तरे वस्तुसमूहे कारणमिति
विशेषः कार्यमपि विशेषो भवति, न चेदोक्तो दशस्था-
नकानुवृत्तेः । अथवा—कारणे—कारणविषये विशेषो भेदो
यथा परिणामकारणे मृत्पिण्डः, अणुकारणे दिग्देशकाला-
काशपुरुषस्पर्कादि । अथवापादानकारणे मृदादि, निमित्तकारणे
कुलालादि, सहकारिकारणे चक्रचीवरादीत्यनेकधा कारणम् ।
अथवा दोषशब्दसंबन्धान् पूर्वव्याख्यानः कारणदोषो दोषसा-
मान्यापेक्षया विशेष इति ५, समुच्चये तथा प्रत्युत्पन्नो धार्म-
मानिकोऽभूतपूर्व इत्यर्थो दोषो गुणतरः, स चातीतादिदोष-
सामान्यापेक्षया विशेषः । अथवा—प्रत्युत्पन्नं सर्वथा वस्तुन्यभ्यु-
पगते विशेषो यो दोषोऽकृताभ्यागमकृतविप्रलाशादि स दो-
षसामान्यापेक्षया विशेष इति ६, तथा नित्यो यो दोषोऽभव-
व्यानां मिथ्यात्वादिरनाद्यपर्यवसितत्वात् स दोषसामान्यापे-
क्षया विशेषः । अथवा—सर्वथा नित्यं वस्तुनि अभ्युपगते यो
दोषो शालकुमाराद्यवस्थाभावापत्तिलक्षणः स दोषसामान्या-
पेक्षया दोषविशेष इति । तथा ‘हियदुमे’ सि अकारप्रश्लेषा-
दधिक वाक्काले यत् परप्रत्यायनं प्रत्यातिारङ्गं दृष्टान्तनिग-
मनादि तदोपः, तदन्तरैरेव प्रतिपाद्यप्रतीतिस्तदभिधान-
स्यानर्थक्यादिनि । आह च—“जिणवयणे सिद्धं च-व भरणप
कथं उदाहरण । आसज्जउ सोयारं, हेऊ वि कहिंवि भ-
गणेजा ॥ १ ॥” तथा “कथं पंचावयवै, दसहा वा सध्वहा न
पांडकुट्टुमिति । नतद्धाधिका दोषा दोषविशेषत्वाद्विशेष इति
अथवा अधिकं दृष्टान्तादीं सति यो दोषो वृषणं धाविनः सो-
ऽपि दोषविशेष एव अयं चाष्टम आदितो गत्यमान इति ८
॥ ‘अत्तणं’ सि आत्मना कृतमिति शेषस्तथोपनीत प्रापि-
नं परेणेति शेषः, वस्तुसामान्यापेक्षयाऽऽत्मकृतं च विशेषः
परोपनीतं चापरो विशेष इति भावः, स्वकार्योविशेषशब्द-
स्य च प्रयोगो भाषणावाक्ये दर्शितः । अथवा—दोषशब्दानुवृ-
त्तेरान्तरा कृतो दोषः परोपनीतश्च दोष इति दोषसामान्या-
पेक्षया विशेषावेतो इति । एवमेव विशेषो नश भवन्तीति दहा-
दशपुस्तकेषु—“निच्छे हियदुमे” सि दृष्टं न च तथापि पूर्वन्त
इति निच्छे इति व्याख्यातम् । स्था० १० ठा० ३ उ० । शाङ्ग
पयायं शब्द इत्यादिविशेषज्ञाने, विशेष० । सम्म० । सूत्र० ।
तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणां नित्यव्याणां परमाणुका-
शदिगार्वाणामत्यन्तव्यावृत्तिवृद्धिहेतौ पदार्थभेदे, आ० म० ।
अ० । स्था० । अथ विशेषास्ते चात्यन्तव्यावृत्तिवृद्धिहेतुत्वेन
परिगर्भायन्ते, तत्र च चिन्त्यते—या तेषु विशेषवृद्धिः सा नाप-
रविशेषहेतुकाऽऽधायितव्या अनयस्थाभयात् । अतः समाध-

यणे च तद्वद् द्रव्यादिष्वपि विशेषबुद्धिः स्यात्किं द्रव्यादिव्य-
तिरिक्तेर्विशेषगति । द्रव्यादिव्यतिरिक्तास्तु विशेषा अस्माभि-
रप्याधीयन्ते सर्वस्य सामान्याविशेषात्मकत्वादिति । एतन्नु प्र-
क्रियामात्रं, तद्यथा—“नित्यद्रव्यवृत्तयोऽन्या विशेषाः” नित्य-
द्रव्याणि च । चतुर्विधाः परमाणवा मुक्तात्माना मुक्तप्रमांस
चेति निर्युक्तकत्वादपकर्णयितव्यामिति । सूत्र० १ श्रु० १२
अ० । विसेसा बुद्धिः, अतविसेसा अनेतविसेसा य । आ०
चू० १ अ० । अन्या विशेषाः—सकलसाधारणरूपाः, अ-
वान्तरविशेषाश्च पररूपव्यावर्तनक्षमाः । आ० म० १ अ० ।
प्रकर्षे, स० १४६ सम० । रमणीयत्वं, वृ० १ उ० ३ प्रक० ।
विश्लेष—पुं० । विरुद्धीकरणे, पृथक्करणे, विशेषेण कृते स-
ति यद्वर्तनष्ठे तदपि विशेषतः जातव्याद् विश्लेषः । आ-
रोपणाच्छब्दः, व्य० १ उ० ।

विसेमण-विशेषण-न० । भेदः, व्यावर्तनः, संभवद्वयाभवा-
राभ्यां स्याद् विशेषणमर्थवत् । ल० । आ० म० । न० ।

विसेमणविसेमभाव-विशेषणविशेषभाव-पुं० । व्यावर्त्य-
व्यावर्तकत्वं, आ० म० १ अ० ।

विसेमणाण-विशेषज्ञान-न० । आत्मनो गुणदोषाधिरोह-
लक्षणस्य विशेषस्य ज्ञानं, यथा—“प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत्, नर-
श्चरितमात्मनः । किं नु मे गशुभिस्तुल्यं, किन्तु सत्पुनरि-
ति ॥१॥” ध० १ अधि० ।

विसेमणु विशेषज्ञ-पुं० । विशेषं जानातीति विशेषज्ञः ।
यथावांस्थतगुणदोषावेवचनसहे, दृश० २ तस्य । अपक्षपा-
तिवेन गुणदोषाविशेषाविशेषवर्दान, ध० १ अधि० । तादतर-
वस्तुविभागवर्दानि अविशेषस्तु दोषानाप गुणत्वेन गु-
णानपि दोषत्वेनाध्यवस्यति । प्रव० २३३ द्वार ।

साम्प्रतं विशेषज्ञ इति षोडशं गुणं प्रचिकटायबुगह—

वत्पुणं गुणदोषं, लक्षणे अपक्खवायभावेण ।

पाण्ण विसेमणू, उत्तमधम्मसिंहो तेण ॥ २३ ॥

वस्तुनां द्रव्याणां संचेतनाऽचेतनानां धर्माऽधर्महेतूनां वा
गुणान् दोषाश्च लक्षयति—जानात्यपक्षपातभावेन—माध्य-
स्थ्यमुत्थचेतनस्तथा पक्षपातयुक्ता हि दोषानपि गुणान्
गुणानपि दोषानध्यवस्यति समर्थयति च । उक्तञ्च—“आ-
ग्रही चत निर्वापति युक्तिं, तत्र यत्र मतिरस्य निविष्टा ।
पक्षपातगर्हितस्य तु युक्तिर्यत्र तत्र मतिरिति निवेशम् ॥१॥”
अतः प्रायेण बाहुल्येन विशेषज्ञः सारतर्कवेदी उत्तमध-
मोहः प्रधानधर्माचेतना भवति । सुबुद्धिर्मान्त्रवर्दति । ध०
२० १ अधि० १६ गुण । (तद्वृत्तम्—‘सुबुद्धि’ शब्दं वक्ष्यते ।)
वस्तुवस्तुविभागवेदिनि, वृ० ४ उ० ।

जाणाति जो विसेमं, हिताहितादीण सो विसेमणू ।

ण वि होति शिाविसेमो, समचंदणलौद्धिचिक्खल्लो ॥

पं० भा० १ कल्प । विशेषं जानातीति विशेषज्ञः । आ-
चार्यः विशेषं जानाति अनुवर्तविशेषं वा । पं० चू० १ कल्प ।

विसेमपूया-विशेषपूजा-स्त्री० । धर्माचार्यादितदिशेषाचरणा-
याम्, पञ्चा० ८ विव० ।

विसेमपूयापुव-विशेषपूजापूर्व-न० । प्राक्तनदिनापेक्षया वि-
शिष्टतयाचेनपरमं पञ्चा० ८ विव० ।

विसेमबुद्धि-विशेष्यबुद्धि-स्त्री० । विशेष्यताकान्तबुद्धौ, ना-
गृहीतविशेषणाविशेष्यबुद्धिरिति वचनात् । स्या०
विसेससप्ता-विशेषसंज्ञा-स्त्री० । पृथग्भूताभिधाने, सम्म० १
काण्ड ।

विसेसावस्मय-विशेषावश्यक-न० । आवश्यकप्रस्थस्य प्र-
थमाध्ययनमात्र्याविषरणे, विशेषः ।

तच्च—

श्रीमिदार्थनेन्द्रविश्रुतकुलव्यामप्रबुभोवयः,

सद्विधाशुनिरस्तदुस्तरमहामोहान्धकारस्थितिः ।

दत्ताशेषकुर्वादिशैशिककुलप्रीतिप्रणोदक्षमा,

जीयादस्त्वालितप्रतापतरणिः श्रीवर्द्धमानो जिनः ॥१॥

येन क्रमेण कृपया श्रुतधर्मे ण्य,

आर्त्ताय मादृशजनेऽपि हि संप्रणीतः ।

श्रीमत्सुधर्मगणभृत्प्रमुख नताऽस्मि,

त मूर्तिमहमनघं स्वगुरुंश्च भक्त्या ॥ २ ॥

आवश्यकप्रतिनिवृत्तगर्भारभाष्य—

पायपजन्मजलधिगुणैरक्षराणिः ।

स्थान क्षमाश्रमणतागुणतः क्षितौ यः,

सोऽयं गतिर्विजयते जिनभद्रनामा ॥ ३ ॥

यस्याः प्रसादपरिग्रहिनश्चुद्धोधा,

पार व्रजान्त मुधियः श्रुतनोयराशेः ।

मानुषहृदय मयि स्मरिहृतमित्येऽस्तु,

सर्वज्ञशासनरता श्रुतदयताऽसौ ॥ ४ ॥

इह चरणकरणक्रियाकलापतरुमूलकल्प सामर्थ्यकारिष-
डध्ययनात्मकश्रुतस्कन्धरूपमावश्यकं तावदर्थतर्ताशेकरं,
मूत्रतस्तु गणधरैर्विचिन्तितम् । अस्य ज्ञातीव गम्भागत्यां स-
कलमाधुश्रावकवर्गस्य नित्योपयोगितां च विज्ञाय चतु-
र्दशपूर्वधरेण श्रीमद्भद्राहृस्वामिर्नन्दद्रव्याख्यातारुपा “आ-
भिनिबोहिअनाण, सुयनाणे चत्र ओहिनाणे च” इत्यादि-
प्रसिद्धग्रन्थरूपा निर्युक्तिः कृता । तन्मध्ये च सामर्थ्यकाध्यय-
ननिर्युक्तिं विशेषत एवातिवहविचारदुर्विज्ञेयार्थमतिशयोप-
कारिणा चावगम्य केवलासृतरसम्यग्निर्वाण्यलासैः श्रीम-
जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यैस्सद्विद्यारूपाऽऽत्मकमेव ‘कय-
पवयणप्पणामो’ इत्यादिगाथासमूहस्वरूपं भाष्यमकार ।
तस्य च यद्यपि श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यैः, श्रीकोट्या-
चार्यैश्च वृत्तिर्विहिता वर्तते, तथाऽप्यतिगम्भीरवाक्यात्म-
कत्वात्, किञ्चित्संक्षेपरूपत्वाच्च-दुष्पमानुभावनः प्रज्ञादि-
भिरपच्रीयमानानां किमपि विस्तराभिधानरुचीनां शिष्याणां
नास्तीति तथाविधोपकारं सांप्रतमाधानु क्षमाः, इति विचिन्त्य
मुक्ततरवाक्यप्रबन्धरूपा किमपि विस्तरवर्ती च मन्दमति
नाऽपि मया मन्दतममार्ताशण्यावबोधार्थं, श्रुताभ्याससंगा-
दनार्थं च वृत्तिरियमागच्छते । विशेषः ।

अथ प्रकृतापमेहाराधमात्मनः श्रीज्ञत्यपरिहाराय च
श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्याः प्राहुः—

इयं परिममापियमियं, मामाहयमत्थसो ममांसण ।

विन्धरसो केवल्लिणो, पुव्वविद्यो वा पहासति ॥३६०२॥

इत्युक्तप्रकारेण सर्वेणापि भाष्येणावश्यकग्रन्थस्य प्रथमम-
वयने सामर्थ्यं समासेन-संक्षेपेणार्थेन परिसमापित

विसेसावस्सय

विसेसावस्सय

संक्षेपेणास्यार्थः कथितः, संक्षेपभरणमात्रशक्तिरुच्यन्मम ।
विस्तरतस्त्वशेषविस्तरं गान्तिगम्भीरार्थत्वादिदं कर्त्तव्यं नः पू-
र्वविशेषो वा प्रभाषन्त इति ॥ ३६०२ ॥

अथैतद् भाष्यं श्रुत्वा विनेयानां यदिहैव फलं भवति तदुप-
दर्शनार्थमाह—

मञ्जुषुआगमूलं, भामं मामाङ्गमम मोऊण ।

हाड परिकर्मिअमई, जोगो ममाणुआगम ॥ ३६०३ ॥

इदं च सर्वानुयोगमूलं—सर्वानुयोगकारणं सामायिक-
स्य भाष्यं—विवरणं श्रुत्वा—निशम्यतत्परिकर्मितमतिः स-
न् विनेयः शेषशास्त्रानुयोगस्य योग्यः—कुशलं क्षमो भव-
ति । इति चत्वारिंशद्विधार्थः ॥ ३६०३ ॥ पूर्वं चाध्ययमानप-
र्यन्तव्याख्यातगायानाम् ॥ २८०३ ॥ उभय व्याख्यातभाष्यगा-
यानाम् ॥ ३६०३ ॥ शेषाणि तु चतुर्दशाधिकसमशतान्यातिदं-
शेनैव गतानि, न तु व्याख्यातानि, इति नेह गणितानि,
इत्येषा शिष्याहिता नाम विशेषावश्यकवृत्तिः समाप्ता । इ-
ह गम्भीरापारजन्मजरामरणमाललसंचयसंपूर्णं अनवर-
तश्राव्यन्महामोहावर्तभीमं विविधविश्रान्तसिकावेलाव्य-
तिकरवृत्तिक्रमे निःसंख्यकुचिकल्पकलोलमालाकुले, प्र-
सन्नद्विजानमहामेघदुर्दिनान्धकारनिकुरम्बभीषणं अनेकाप-
द्धिर्द्युक्तापातसंघादितमहाभयं रागद्वेषदुर्वातसंततिमंज-
नितद्वयोत्क्रमे अविधान्तसंज्वालितक्रोधातिगौद्रवडवामु-
खं अमानमानशैलस्खलनदुर्गीकृतगमागमव्यातिकरं माया-
सल्लीवितानगुण्यस्सस्वसंघाते विभयसलिलानिदुष्पूरलो-
भमहादरं विविधव्याधिसंबन्धमन्त्यकरुक्षुपपृष्ठपुच्छुच्छु-
टाटोपप्राहनकादिप्रचुरजलचरसंचरणसंजनितविषमसंचा-
रं शरीरमानसानन्तदुःखप्रदापारसंसारवार्गानिधौ मां नि-
मग्नं विकलं निशरणं दीनमवलोक्य कोऽपि करुणाप-
रीतमानसः सदगुणगुरुमहापुरुषः सम्यग्दर्शनानिदृढमहा-
प्रतिष्ठानमष्टादशशालाङ्गसहस्रावन्निप्रफलकनिविडघटना-
विराजितं सम्यग्ज्ञाननिर्यामकान्वितं सुमाधुसं-
गकार्यस्वनिब्रह्मन्धनवज्रं सवर्कीलप्रभमनिःशेषा-
स्त्रवहारं सुप्रितसामायिकचन्द्रोपस्थानीयभेदभिन्नरम्य-
भूमिकाद्वयं तदुपपुष्पकल्पितसाधुसमाचारकरणगण-
मण्डपे समन्ततो गुप्तित्रयप्रस्वरागुप्तम्, असेख्यशुभाध्य-
तसायसनज्जुयौधयोधसहस्रदुरवलोकं, सर्वतो निर्वाशि-
तसद्गुरूपदेशार्थाङ्गकनिकुरम्बं मध्यव्यवस्थापितस्थिर-
तरानिसरलसहोदधकूपस्तम्भ तद्विन्यस्तप्रकृष्टशुभभाव-
मयमहासितपटं तदप्रसमारूढप्रौढसदुपयोगपञ्चवर्चा-
रिकं तद्वचचक्राप्रमाद्वनगरनिकुरसमायुक्ताभित्यादिमर्थाङ्गसंपु-
र्णतया प्रवर्णं चारित्रमयं महायानपात्रं समर्पयामास, भणि-
तवांश्च-भो महाभाग ! समधिगच्छ त्वमस्मिन् यानपात्रे । म-
मारूढश्चात्र मदीयाशिष्टां कुर्वाणस्त्वमलोपणैव दुस्तरमप्यमुं
भयजलधिमुत्तार्य प्राप्स्यसि निःशेषदुःखान्तिक्लान्तमनन्तसुख-
मयं शिवरत्नटीपम् । ततश्च तच्छचननाश्वार्सितोऽहमारूढ-
स्त्वत्र, समर्पितं च मम तेन महापुरुषेण सङ्गावनामञ्जुषायां
प्रक्षिप्य शुभमनोनामकं महारत्नम् । अभिहितं च मां प्रति र-
क्षणीर्यामिव प्रयत्नतो भद्र ! तिष्ठति हस्मिन् महाप्रभावे शुभ-
मनोरत्ने एतद् यानपात्रम्, यथोक्तो निर्यामकः, कूपस्तम्भः, यो
धा, पञ्चद्वैवारिक सर्वं क्रमेणार्वातप्रमाणमभीष्टदेशं त्वां प्रा-

पयति, एतदभावे तु सर्वमेतत् प्रलयमुपयाति । अत एव तव
पृष्ठतः सर्वादेरणैतदपहरणार्थं लग्न्यन्ति ते मोहराजादयो
दुष्टतस्काराः, तेभ्यश्च त्वयदमित्थं रक्षणीयम् । सङ्गावनामञ्जु-
षाङ्गानां चाग्रतो नानाभङ्गसम्भवेऽन्यान्यमृतिं च तदङ्गानि
तस्यां निवेशनीयानि । इत्यादिशिलां प्रयच्छन् मयाऽपि
समं दृग्देशं गत्वा ततोऽन्तर्हितः संजातः । धृतश्चायं सर्वो-
ऽपि व्यतिकरः प्रमादपरताभिधानां महापङ्क्तिं समाश्रितेन
दुष्टतस्कराधिपतिना मोहराजेन । ततो 'रे रे तस्कराधमाः !
हता ययम्, यतः केनाप्यस्मद्वैरिणा निजयानपात्रमारो-
प्याम्यदविषयभूतं शिवरत्नटीपं नेतुमारब्धः सोऽमुकसं-
सारजीवः, स च न केवलं खालतः, किन्त्वन्यानापि यथाह-
शमात्मना सहाऽनेकान् नयन् तिष्ठति । तद् 'यावद्वतस्मदी-
यसंसारनाटकं सर्वशून्यं न करोति तावद् धावत धावत'
इति ब्रुवाणः ससंभ्रममुन्थाय महाह्रष्टो दृष्टुञ्जिनामिकां म-
हानाचमारूढः कुवासनाभिधाननाचुर्वावरूढांशपतस्कर-
निकरसहित एव प्रधावितः सत्यम् । समागतश्च यानपा-
त्रदेशम् । ततः पूजितं पञ्चद्वैवारिकेण-भो भो ! समा-
याता एतास्तास्तस्करचेटिकाः, प्रगुणीभवत यूयम् । तदेतत्
श्रुत्वा निर्यामकोत्साहितास्तदुपदिष्टार्वाधनैव रणमण्डपमा-
रूढाः सज्जीभूताश्चारित्रधर्मवृत्तिमैत्येन सह पूर्वोक्तरूपा
योधाः । गृहीतानि च सर्वैरपि पञ्चद्वैवारिकादिभयथा-
चित्तं जीवादितस्वाचित्तनार्दरूपाणि नागाद्यादिप्रहरणानि ।
मोहराजेनापि निरूपितो मिथ्यादर्शनमन्त्री, उत्साहिताः
कषायचरटाः, गर्जितं हास्यादिपटलुगटाकवृन्दम्, पुर-
स्कृतः पुरुषवेदादिपरिवृतकाममहातस्करः, व्यापारिता नि-
द्रा-तन्द्रादयः, प्रार्गताश्चक्षुर्दर्शनावरणादयः, अप्रसरीकृतं
रागाद्यसातवदनीयसैन्यम्, प्रवर्तिता जराऽन्तरायादयः
स्वयमपि च निजतनयरागकेसरिद्वेषजन्त्रादितलवर्गान्वि-
तेन मोहचरटाधिपेन वेष्टितं समन्ततोऽनन्तगुणपरिपाट्या
यानपात्रम् । प्रहर्तुमारब्धं चाक्षेपणं सर्वैरपि समकालम् ।
ततश्च सदागमसनाधिपोत्साहितेन सम्यग्दर्शनमन्त्रिणा स-
मान्तिता मिथ्यादर्शनमन्त्री, प्रशम—मार्दवा—ऽऽजेवादिम-
हायोधैरपि लालयैव निरूढाः क्रोधादिकषायचरटाः, वैराग्य-
प्रक्षयनादिमहासुभर्तैरपि दूरमुन्त्रासितो हास्यादिनिजत-
लवर्गानुगतः काममहालुगटाकः । अप्रमादमहार्गथनाऽपि
श्रुतोपयोगोद्यमादिनाराचैस्ताहिताः शिर्गसि निन्द्रा—त-
न्द्रादयः, तदावरणस्योपशमवैरिणाप्यधरीकृताश्चक्षुर्दर्शनाव-
रणादयः, सज्जमानुष्ठानोर्हीपितसानोद्यसैनिकेनापि वि-
लक्षीकृतं रागाद्यसातवदनीयसैन्यम्, पुरयोद्यमहाबल-
राजपुत्रेणापि निष्प्रभावीकृता जराऽन्तरायादयः । ए-
धमन्ययामप्यनन्तानां चारित्रधर्मराजसैनिकानां निजनिज-
प्रतिपक्षेण सह महाममरसम्मर्दे प्रवृत्तं निजसैन्यं किञ्चिद-
नश्यमानमवलोक्य 'रे रे तस्कराधमाः ! किमेतदारब्धम्,
स्थिराभूय लगत लगत सर्वात्मना' इति ब्रुवाणो मोहचरट-
चक्रवर्ती ससैन्य एवारब्धो युगपत् प्रहर्तुम् । केचित् त्वनी-
ष लुलघातिनो मोहसैनिकाः केनापि पक्षेण समारोहन्ति तद्
यानपात्रम्, विप्रतार्कयितुमुपक्रमन्ते माम्, प्रविशन्ति रण-
मण्डपस्यान्तः, प्रहरन्ति कुक्षीभूताः, समाहृत्य जर्जरयन्ति
सङ्गावनामञ्जुषाङ्गानि । ततो मया तस्य परमपुरुषस्यापदे-

शं अथा विरचय्य कटिति निवेशितमावश्यकटिपणिका-
भिधानं सद्भावनामञ्जूपाया नूतनफलकम्, ततोऽपरमपि
शतकविचरणनामकम्, अन्यदप्यनुयोगद्वारवृत्तिसंज्ञितम् ।
ततोऽपरमप्युपदेशमालासूत्राभिधानम्, अपरं तु तट्टित्तिना-
मकम्, अन्यच्च जीवसमासविचरणनामधेयम्, अन्यत्तु भव-
भावनासूत्रसंज्ञितम्, अपरं तु तट्टिवरणनामकम्, अन्यच्च
कटिति विरचय्य तस्याः सद्भावनामञ्जूपाया अङ्गभूतं नि-
वेशितं नन्दिटपनकनामधेयं नूतनदण्डफलकम् । एतैश्च नू-
तनफलकैर्निवेशितैर्वज्रमयीष सञ्ज्ञाताऽसौ मञ्जूपा, तेषां पा-
पानामगम्या । ततस्तैरतीवच्छलघाततया सञ्चूर्णयितुमार-
ब्धं तद्द्वारकपाटसम्पुटम् । ततो मया ससंभ्रमेण निपुण
तत्प्रतिविधानोपायं चिन्तयित्वा विरचयितुमारब्धं तद्द्वार-
पिधानहेतोर्विशेषावश्यकविचरणनाभिधानं वज्रमयमिव नूत-
नकपाटसम्पुटम् । ततश्चाभयकुमारगणि-धनद्वर्गगणि जिनभ-
द्रगणलक्ष्मणगणि—विबुधचन्द्रादिमुनिवृन्द—श्रीमहानन्द-
श्रीमहत्तर्गाधीरमतिगणित्यादिमाहाय्याद् 'वे रे' निश्चितमि-
दानीं कृता वयम्, यद्येतद् निष्पद्यते, ततो धायत धावत,
गृहीत गृहीत, लगत लगत, ' इत्यादि पृक्कुर्वतां सर्वात्म-
शक्त्या युगपत् प्रहरतां हा हा एवं कुर्वतां च मोहादिचर्यानां
चिगत् कथं कथमपि विरचय्य तद्द्वारं निवेशितमन्तर्वात ।
ततः शिरो हृदयं च हस्ताभ्यां कुट्टयन् विण्णो मोहमहाच-
र्यः, समस्तमपि विलीनं भूतं तत्सैन्यम्, विलीनं च सना-
यकमेव । ततः क्वचित् क्षमेण शिवरत्नद्वारं प्रतिगन्तु प्रवृत्तं
तद् यानपात्रमिति ।

"क श्रीजिनभद्रगणः, पूज्यस्यैतानि भाष्यवचनानि ।
तर्कव्यतिकरदुर्गा गत्यन्तगम्भीरानि लालनानि ॥ १ ॥
विबुत्तानि स्वयमेव हि, कोट्याचार्यैश्च बुधजनप्रवरैः ।
सङ्कलने क पुनरपि, ममापि वृत्ते, प्रयासोऽत्र ॥ २ ॥
श्रुजुर्भातिर्मिच्छतामिह, तथापि मत्तोऽपि मन्दबुद्धीनाम् ।
उपकारः कयाञ्चित्, समीचयते शिष्टलोकानाम् ॥ ३ ॥
तेनात्मपरोपकृति, संभाव्य मयाऽपि भाष्यवृत्तिरियम् ।
विहिता धृतेऽतिर्भाक्, शुभं विनोदं च चिन्तयता ॥ ४ ॥
यच्छेह किमपि वितथं, लिखितमनाभोगतः कुयोधाद् वा ।
तत् सर्वं मध्यस्थैर्मध्यनुकम्पापरैः शोध्यम् ॥ ५ ॥
कृत्वा च विचरणमिदं, यत् पुण्यमुपाजितं मया किञ्चित् ।
तेनाभयक्षयाद्-स्तु जिनमते प्रीत्याविच्छेदः ॥ ६ ॥"
ग्रन्थान्ते प्रत्यक्षं गणनया सहस्राणि (२८०००)
श्रीमत्संगोपागगना-ङ्गणगणनमणिप्रभैः स्वपुण्यार्थम् ।
विजयानन्दमुनीन्द्रै-भित्तकोशेऽसौ प्रतिमुमुचे ॥ १ ॥"

विशेषावश्यकप्रशस्तिः—

"धीप्रश्नवाहनकुलाम्बुनिधिप्रसूतः,
क्षोणीतलप्रथितकीर्तिकरीणेशास्त्रः ।
विश्वप्रसाधितविकल्पितवस्तुरुचै-
श्लायाश्चितप्रचुरनिर्वृतभयजन्तुः ॥ १ ॥
ज्ञानादिकुसुमनिचितः, फलितः श्रीमन्मुनीन्द्रफलधृन्वैः ।
कल्पद्रुम इव गच्छः, श्रीहर्षपुरीयनामाऽस्ति ॥ २ ॥
एतस्मिन् गुणगन्तराहणगिरिगम्भीर्यपाथोनिधि-
स्तुक्त्वानुकूलक्षमाधरपतिः साध्यत्वतारापतिः ।
सम्यग्ज्ञानविशुद्धसंयमतपःस्वाचारचर्यानिधिः,

शान्तः श्रीजयसिंहमृगि रभवद् निःसङ्कच्छूडामणिः ॥ ३ ॥
रत्नाकरादिवैतस्माद्, शिष्यरत्नं बभूव तत् ।
स बागीशोऽपि नो मन्ये, यद्गुणप्रदणं प्रभुः ॥ ४ ॥
आवीरद्विधुधै, सम्मन्त्राद्यतिशयप्रवर्तायैः ।
द्रुम इव यः संसङ्गः, कस्तद्वृणकीर्तेन विबुधः ? ॥ ५ ॥

तथाहि—

आज्ञा यस्य नरेभ्यैरपि शिष्यस्यारोप्यते सादरं,
यं दृष्ट्वाऽपि मुदं व्रजन्ति परमं प्राप्येतिदुष्टा अपि ।
यद्वक्त्रास्त्रुनिधिर्यतुज्ज्वलधवः पीयूषगानोद्यतै-
र्गीर्वाणैरपि दुग्धसिन्धुमधने तृप्तिं लेभे जनैः ॥ ६ ॥
कृत्वा येन तपः सदुश्चरतरे विश्वे प्रयोध्य प्रमो-
दनीं सर्वविदः प्रभाषितमिदं तैस्तैः स्वकीयैर्गुणैः ।
शुक्लीकुर्वदशेषावश्वकुहरं भव्यैः स्तुत सस्पृहं,
यस्याशास्त्रनिर्वागतं विचरति श्वेतांशुर्गारं यशः ॥ ७ ॥
यमुना प्रवाहाविमल-श्रीमन्मुनिचन्द्रसूरिसम्पर्कात् ।
अमरसर्गितेव सकलं, पवित्रितं येन भुजतलम् ॥ ८ ॥
विस्फूर्जन् कालकालदुस्तरतमः सन्तानलुप्तस्थितिः,
सूर्येणैव विवकभूधराशिरस्यासाद्य येनादयम् ।
सम्यग्ज्ञानकरेश्वरन्तनमुनिगुणैः समुदघातितो,
मार्गः सोऽभयद्वेषसूरिरभवद् तेभ्यः प्रसिद्धो भुवि ॥ ९ ॥
तच्छिष्यलवप्रार्थै-रगीताधैरपि शिष्टजनतुष्टयैः ।
श्रीहमचन्द्रसूरिभि-रियमनुरचिता प्रकृतवृत्तिः ॥ १० ॥
शरदां च पञ्चसप्त-स्याधिकैकादशशतान्तर्गतपु ॥ १७५ ॥
कार्तिकमितपञ्चम्यां, श्रीमज्जयसिंहनृपराज्ये ॥ ११ ॥
विशं ।

विमोह-विशोक-त्रि०। विगतशोके, उत्त० ३२ अ०। आचा०।
विमोहा-विशोका-स्त्री०। योगजसिद्धिभेदे, द्वा० २६ द्वा०।
(विशोका निदिः 'कवल' शब्दे तृतीयभागे ६६८ पृष्ठे
व्याख्याना ।)

विसोत्तिया-विसोत्तिका-स्त्री०। इन्द्रियैर्मनसा संयमस्था-
नसावने, व्य० ६ उ०। स्यादिरूपसन्दर्शनस्मरणापध्यानक-
चवरतिरोधनं ज्ञानध्वजाजलोज्झनेन संयमशस्यशोषफलायां
चित्तविक्रियायाम्, दश० ५ अ० १ उ०। आचा०। विशेष०।
विश्रोतासिका द्विधा-द्रव्यतो, भावतश्च । तत्र द्रव्यतः सारिणी
पानीयं वहमानम् । भावतः-यथा तृणादिकचवरस्थानीयया
चित्तविलुप्त्या निरुद्धे सति चारित्रस्य विनाशो जायते सा
विश्रोतासिकेन्युच्यते । दृ० १ उ० ३ प्रक०। आ०चू०। शङ्का-
याम्.—आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

विमोदस्य-वृषोदन्वत्-पुं०। विधिरुतमात्रप्रतिमापूजाप्ररू-
पके, प्रति०।

वृषोदन्वदनुसारिणो मतमुपन्यस्य दृश्यति—

वन्द्याऽस्तु प्रतिमा तथापि विधिना सा कारिता मृग्यते,
स प्रायो विरलस्तथा च सकलं स्यादिन्द्रजालोपमम् ।
हन्तैव यतिधर्मपौषधमुखश्राद्धक्रियादेर्विधे-
दौर्लभ्येन तदस्ति किं तव न यत् स्यादिन्द्रजालोपमम् ॥ ६८ ॥
प्रति०। 'चिदय' शब्दे तृतीयभागे १२४३ पृष्ठे सापपत्तिकं
व्याख्यातम् ।)

विसोहता-विशोध-अव्य० अपनोयत्यर्थे मू० १३०६ अ० ।

विमोहण-विशोधन-न० । त्यजने, आचा० २ ध्रु० १ चू० ३ अ० ३ उ० । अपगमने, आचा० २ ध्रु० ३ चू० । बहुशो धने, स्था० ५ टा० २ उ० । मताना पुनर्नवाकरणे, स्था० १ ध्रु० १६ अ० । अतिचारकलङ्घस्य शुभभावजलेन शोधने, स्था० ८ टा० ३ उ० । निर्मलत्वाधाने, म० १३७ सम० ।

(कायस्य विशोधनम् ' पराक्रिया' शब्दे पञ्चमभागे ५१५ पृष्ठे उक्तम् ।)

विसोहणा-विशोधना-स्त्री० । प्रमार्जनायाम्, स्था० ६ टा० ३ उ० ।

विसोहि-विशोधि-स्त्री० । पिण्डचरणादीनां निर्दोषतायाम्, स्था० ३ टा० ४ उ० । कर्ममालिनस्यात्मनो विशुद्धिहेतुत्वाद् विशोधः । विशे० । आवश्यकं, अनु० । प्रातक्रमणं, आ० चू० ४ अ० । पङ्क्तिमणं नि वा १, पङ्क्तिरणं नि वा २, पङ्क्तिहरणं नि वा ३, वारणं नि वा ४, गणितं नि वा ५, निर्दिष्टं वा ६, गार्हपत्यं वा ७, विसोहि नि वा ८ । एतेषां पङ्क्तिगणं इमांश्च अट्ट उद्गाहरणाणि—(आ० चू० ४ अ० ।)

विशोधपर्यायोद्गाहरणानि—तन्ध पङ्क्तिमणे अङ्गाण-दिट्ठो-जहा एगो राया गयगवाहिं पासायं काउकामो सोमणे दिणे सुत्ताणि पाडियाणि, रक्खगा णउत्ता, भणिया य-जइ कोइ इत्थं परिमिज्ज सो मांयव्वो, जइ पुण ताणि चैव पर्याणि अक्रमेत्तो पडिओसरइ सो मांयव्वो । तओ तेसि रक्खगाण वक्खित्तचित्ताणं कालहया दो गामिज्जया पुरिसा पविट्ठा, ते लाइदुरं गया रक्खगेहिं दिट्ठा, उक्कगिस्स-यव्वगेहिं य संलत्ता-हा दासा ! कहिं एत्थ पविट्ठा ? तन्धे-गो काकधट्ठो भणइ—को एत्थ दोसो नि इओ तओ पहा-विओ, सो नहिं तन्धेव मांयओ । विंतिओ भीओ तेसु चैव पपसु चैव ठिओ भणइ—सांमि ! अयाणतो अहं पविट्ठा, मा मं मांय, जे भणइ तं करमि नि । तेहिं भणइ—जइ अरण-ओ अणक्रमेत्तो तेहिं चैव पणहिं पडिओसरसि तओ मुच्च-सि । सो भीओ एरेण जसेण तेहिं चैव पणहिं पडिनियत्तो, सो मुक्का । इह लाइयाणं भागणं आभागी जाओ, इयरो मुक्का । एत दव्वपडिक्रमणं । भांधे दिट्ठतस्स उवणओ-रायथाणी-एह तिन्धयंगेहिं पासायथाणीओ मज्जो रक्खयव्वो ति अणत्तं, सो य गामिज्जगथाणीएण एगेण साहुणा अक्क-मिओ, सो रागहोसरक्खगऽव्भाहओ सुत्तिर काले संसारं जाइयव्वमरियव्वणिं पाविहिति । जे पुण किह वि पमाणं असेजमे गओ तओ पडिनियत्तो अपुणक्कणाए पडिक्रमए सो णिव्वाणभागी भयइ । पडिक्रमणे अङ्गाणदिट्ठो गतो १ । (आच०) (प्रातचरणाया उद्गाहरणम् ' पडियरणा ' शब्दे पञ्चमभागे ३३६ पृष्ठे गतम् ।) इयाणि परिहरणाए दुद्धकाएण दिट्ठो भणइ दुद्धकाओ नाम दुद्धघडगमस कावोडी । एगो कुलपुत्तो, तस्स दुव भणिणीओ अणगामसु घमेति । तस्स धूया जाया, भणिणीए पुत्ता तसु वयपत्तसु ताओ वो वि भणिणीओ तस्स समणे चैव धियाओ आगयाओ । सो भणइ—दुग्ध अर्थीणं कयरं पियं करमि, वखेह पुत्ते पेसह, जे खयणो तस्स दाहायि रि, जग्गयो, पेसिय । तेण तेहिं

दोग्ध वि घडगा समप्पिया, वखह गोउलाओ दुद्धं आणेह । ते कावोडीओ गहाय गग्गाते दुद्धघडए भरिऊण कावोडीओ गहाय पडिनियत्ता । तत्थ दोन्नि पंथा-एगो परिहारण सो य समो, विंतिओ उज्जुएण, सो पुण विसमखाणुकंटगबहुलो । तेसि एगो उज्जुएण पडिओ, तस्स पक्खलियस्स एगो घडो भियाओ, तेण पडिणेण इइओ वि भियाओ । सो विरिक्कओ गओ माउलगसगासं । विइओ समणे पंथेण सांणयं सांणयं आगओ अक्खुडियाए दुद्धकावोडीए, एयस्स तुट्ठो । इयरो भणिओ-न मए भणियं को चिंरेण लहुं वा पांइ सि, मए भणियं-दुद्धं आणेह सि, जेण आणीयं तस्स दिरेण, इयरो धाडिओ । एसा दव्वपरिहरणा । भांधे दिट्ठतस्स उवणओ-कुलपुत्तथाणीएहिं तिन्धयंगेराह आणत्तं, दुद्धथाणीयं चारित्तं, अविराहंतेहिं करणगथाणीया सिद्धी पावियव्व सि, गोउलथाणीओ मणुसभयो, तओ चरित्तस्स मग्गो उज्जु-ओ जिणक्कप्पियाण । ते भगवतो सेधयणधियासंपण्णा, दव्व-स्वित्तकालभावावर्धवसमं पि उस्सग्गेण वव्वंति, वको धेर-क्कप्पियाण, स उस्सग्गाववायओऽसमो मग्गो, जे अजोगो जिणक्कप्पस्स ते मग्गं पडिवज्जइ सो दुद्धघडगाणीयं चारि-त्तं विराहिऊण करणगथाणीयाए सिद्धीए अणाभागी भवइ, जे पुण गीयथो दव्वस्वित्तकालभावावर्धसु जयणाए जय-इ सो संजमे आविगधित्ता अचिंरेण सिद्धि पांवइ ३ । (आ-च०) (वारणाया इष्टान्तः ' वारणा ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६६ पृष्ठे गतः ।) इयाणि णियत्तीए दोग्धं कणयाणे, पढमाए कोलियकरणेण दिट्ठो कीरइ—एगमि गयेर कोलओ, तस्स सालाण धुत्ता वसति । तन्धेणो धुत्तो महुरण स-रेण गायइ, तस्स कोलियस्स धूया तेण समं संपलगा । तेण भणइ—तस्सामो जाव ण लज्जामु सि । सा भणइ-मम वयंसिया रायकणगा, तीए समं संगारो जहा दोहि वि एक्कमज्जाहिं होयव्वंति । तोऽहं तीए विणा ण वव्वा-मि । सो भणइ—सा वि आणज्जउ । तीए कहियं, पडि-स्सुयं च कषाण, पहाविथा मइल्लए पच्चूंसं । तत्थ केण वि उग्गीयं—(" जइ फुल्लो कणियारया चूयय ! " इत्यादिगाथा ' चूय ' शब्दे तृतीयभागे १२०४ पृष्ठे सव्याख्या गता ।) एवं च सोऽं रायकणगा चितेइ—एम चूओ वसेतेण उवालदो जइ कणियारो रक्खवाण अंतिमो पुण्फिओ ततो तव किं पुण्फेण उत्तमस्स ? , ण तुमं अहियमानघोसणा मुया ? , अहो ! सुट्ठु भणियं-जइ कोलियणी एवं करइ तो किं मए वि कायव्वं ? , गयणकरंइओ वीमग्गिउ सि एएण ललेण पडिनियत्ता । तदिवसे च सामंतरायपुत्तो दाइयवि-परदो त रायाणं सरणमुधगओ । राणा य से सा दिरेणा इट्ठा जाया । तेण ससुरस्समग्गेण दाइए गिज्जऊण रज्जे लद्धं । सा से महोव्वी जाया । एसा दव्वणियत्ती । भावणि-यत्तीए दिट्ठतस्स उवणओ-करणगथाणीया साहु-धुत्तथा-णीएसु विमएसु आमज्जमाणा गीतथाणीएण आयरएण जे समणुसिट्ठा णियत्ता त सुगइ गया, इयरो दुग्गइ गया । विंतिं उवाहरणे दव्वभाषणियत्तणे—एगमि गच्छे एगो तरुणो गहणधारणासमथो नि काउं तं आयरिया वट्ठावि-ति । अणया सो असुइकम्मोएण पडिगच्छामि सि पहा-विओ, णियच्छेने य जीने सुणेइ । जेण गंगलानियत्तं उव-

आगो दिशो । तथ य नरुणा स्रजुवाणा इमं साहिन्यं
गायन्ति—

“ तयिष्ववा य पशुणा, मरियव्वं वा समरे” समन्धेण ।

असरिस्मज्जणउल्लावा, न इ सुहियव्वा कुलप्पम्पणं ॥१॥ ”

अस्या अक्षरगमानिका-तरितव्या वा-निर्बोद्धव्या वा प्रतिज्ञा
मन्तव्यं वा समरे समधेन, असदृशजनोल्लावा नैव सोढव्याः
कुले प्रसूतन । तथा केनचित्स्महात्मनैतत्संवाद्यक्रम—“ लज्जां
गुणीघजननीं जमनीमिवाऽऽया-मत्यन्तशुद्धदयामनुघर्तमा-
नाः । तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजान्त, सत्यस्थिति-
व्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम ॥ १ ॥ ” गीतियाए भावत्यो-
जहा केइ लज्जजसा सारिमसमाणिया सुभडा गणे पहार-
ओ धिरया भज्जमाणा एणेण सपक्खजसावलंविणा अ-
प्फालिया—ए सोहिस्मह पडिप्पहरा गच्छमाणा स्ति ।
त सोउं पडिनियत्ता, ते य पडिया पडिया पगणीए, भग्गं
व, तेहि पगणीयं, सम्माणिया य पडुणा, पच्छा सुभडवाये
सोमंति वहमाणा । एते गीयत्थं सोउं तस्स साहुणो चिंता
जाया—एमेव संगमन्त्याणीया पव्वज्जा जइ तओ पग-
भज्जामि तो असारस्मज्जणेण हल्लिस्सामि—एस्स समणगो
पञ्चोगल्लिओ स्ति, पडिनियत्ता आलोइयपडिक्कंतेण आय-
रियाण इच्छा पडिपूरिया ५ । इयाणि गिदाए दोगहं करण-
गाण विइथा कणगा चित्तकरदारिया उदाहरणं कीरइ-ए-
गाम्म एयरं राया, अण्णसि रायाणं चित्तसभा आत्थि मम
गात्थि स्ति जाणिऊण महइमहालियं चित्तसभं कोरऊण
चित्तकरसेणीए समण्णइ । ते चित्तान्त । तत्थगस्स चित्तग-
स्स धूया भत्त आणेइ, राया य रायमंगण आसेण वेग-
णमुक्केण वइ । सा भाया पलाया किहमवि फिडिया राया
पिया वि से ताहं सरीरचित्तण गओ, तीए तत्थ कोहिंम य-
णणहिं मोरपच्छं लिहियं । राया वि तत्थेव एगागिओ ख-
कमणियाओ करंति । सा वि अगणचित्तेण अच्छइ । रगणो
तत्थ दिट्ठी राया, गिगहामि स्ति इत्थो पमारिओ गट्ठा दु-
क्खाविथा, तीए हसियं, भणियं च रगणाए—ताहिं पापहिं-
अरसेदओ ग टाह जाव चउत्थ पायं मग्गतीए तुमं सि लज्जा ।
राया पुच्छइ—किह स्ति ? , सा भणइ—अहं च पिउणो-
भत्तं आणमि, एगो य पुरिसो रायमग्गं आसेण वेगणमु-
क्केण वइ, ग से विगणणं किह वि कंचि मारिज्जामि स्ति ।
तत्थाहं सपहिं पुगणहिं जीविया, एस्स एगो पाओ । विओ,
पाओ राया, तेण चित्तकराणं चित्तसभा विरिक्का, तत्थ
इक्किक्के कुटुंबे बहुआ चित्तकरा मम पिया इक्कओ, तस्स
वि तत्तिओ चैव भागो दिशो । तइओ पाओ मम पिया,
तेण राउलियं चित्तसभं चित्तेण पुव्वविहसें गिट्ठिये, सं-
पइ जो वा सो वा आहारो सो य सीयलो केरिसो होइ ?
तो आणीए सरीरचित्ताए जाइ । राया भणइ—अहं किह
चउत्थो पाओ ? , सा भणइ—सव्वो वि ताव चित्तेइ—कुतो
इत्थ आगमो मोराणं ? , जइ वि ताव आणित्सल्लयं होज्ज
तो वि ताव दिट्ठीए गिरिक्खज्जइ, सो भणइ—सव्वयं
मुक्खो, राया गओ । पिउणा जमिए सा घरे गता । रण्णा
वग्गा पेसिया, तीए पिया माया भाणया—देह ममं ति,
भण्णइ य अस्महं वरिहाणि किह रण्णा सपरिवारस्स पूयं
काहामो ? , दव्वस्स से रण्णा अरे भरियं, दासी य रण्णाए

मिक्खाविथा—ममं रयणं संवाहिती अक्खाणयं पुच्छ-
जामि, जाहं राया सोउकामो, जा सारिमाण ! राया पव-
इ किंचि ताव अक्खाणयं कोहि, भणइ, कइमि—एग-
स्स धूया, अलेघणिज्जा य जुगवं तिन्नि वग्गा आगया ,
दक्खिगणं मातिभारिणीहिं तिगह नि दिण्णा, जणत-
ओ आगयाओ । सा य रत्ति अहिणा गइया मया, एगो
तीए समं दहो, एगो अणमणं वइट्ठो, एणं देवो आरा-
हिओ । तेण संजीवणो मंता दिण्णो, उज्जीवाविथा,
ते तिणिण वि उवाट्ठिया, कस्स दायव्वा ? , किं सक्का एक्का
दोगहं तिहं वा दाउ ? , तो अक्खाह स्ति, भणइ—निहाइया
सुवामि, कल्लं कइहामि । तस्स अक्खाणयस्स कोउड-
ल्लं विनियदिवसे तीसं चैव वारं आणत्तो, ताहं सा
पुणो पुच्छइ । भणइ—जेण उज्जयाविथा सो पिया, जेण
समं उज्जीवाविथा सो भाया, जो अणमणं वइट्ठो तस्स
दायव्व स्ति । सा भणइ—अगण कोहि । सा भणइ—एग-
स्स रण्णा सुवग्गकाग भूमिघरे मंगारयणकउज्जोया अ-
णिग्गच्छता अंतउरस्स आभरणगाणं घहाविज्जंति । एगो
भणइ—का उण वला वइइ ? , एगो भणइ—रत्ती वइइ,
सो कहं जाणइ ? , जा ग चंत्वं ग वुरं पिच्छइ, तो अ-
क्खाहि । सा भणइ—निहाइया, विनियदिण कोहि—सो ए-
स्ति अधलणेण जाणइ । अण्णे अक्खाहि स्ति, भणइ—एगो
राया तस्स दुव्वं चोरा उवाट्ठिया, तेण मज्जूसाए पक्खि-
विऊण समुदे छूटा, ते कियच्चिरस्स वि उच्छुल्लिया, ए-
गाण दिट्ठा मज्जूसा, गइया, विहाडिया, मणुस्सं पेच्छइ ।
ताहं पुच्छिया—क इत्थो दिवसो छुट्ठानं ? , एगो भणइ-
वउत्थो दिवसो, सो कहं जाणइ ? , तहव वीयदिणं कोहि-
इ—तस्स चाउत्थजरो तेण जाणेइ । अण्णे कोहि—तो सव-
चिणीओ, एक्काए रयणाण आत्थि, सा इयरीए ग विस्से-
भइ मा हरेज्जा, तओ ऽगणाए जत्थ गिक्खमंती पविसंती
य पिच्छइ तत्थ घडण छोट्टण ठियियाण, ओलित्तो घ-
उओ । इयरीए वि रहं णाउं हरिउं रयणाणि, तहव य घ-
उओ ओलित्तो । इयरीए रायं हरियाणि स्ति, तो कहं
जाणइ, ओलित्तए हरिताणि स्ति ? , विइए दिवसे भणइ-
सो कायमओ घडओ, तत्थ ताणि पडिभासंति हरि-
एसु गात्थि । अण्णे कोहि, भणइ—एगस्स रण्णा चत्तारि
पुग्गसरयणाणि ते जहा—“ नेमिसी रहकारो, सहस्सजो-
ही तेहव विज्जो य । दिण्णा चउरहं कइहा, पारणीया
नवरमेक्केण ॥ १ ॥ ” कथं ? , तस्स रण्णा अइसुदरा धूया ,
सा केण वि विज्जाहरेण हडा, ग गज्जइ कूओऽवि
पिक्खिया, रण्णा भणियं—जो कणगं आणेइ तस्सव सा ।
तओ णीमल्लिण कइयं—अमुगं दिसे गीया, रहकोर-
ण आगामगमणो रहो कओ, तओ चत्तारि वि ते वि-
ल्लिगऊण पहाविथा । अस्मि (भि) ओ विज्जाहरो, सह-
स्सजोहणा सो मारिओ, तेण वि मारिज्जेतण वारि-
याए सीसं छिन्ने, विज्जेण संजीवणोसहीहिं उज्जिया-
विथा, आणीया घरे । रण्णा चउगहं वि दिण्णा । वारिया
भणइ—किह अहं अउगहं वि हामि ? , तो अहं अग्गि
पविमामि, जो मए समं पविमइ तस्साहं, एव होउ-
स्ति, तीए समं को अग्गि पाविसइ ? , कस्स दायव्वा ? ,

वितियदिण भणइ-णिमत्तिण णिमत्तेण णाय जहा ए-
सा ण मरइ ति तेण अभुवणयं । इयरेहि णिच्छयं,
दारियाए चियद्वानस्स हेट्ठा सुग्गा खाणिग्या । तत्थ ता-
णि चियगागुरुवणाणि कट्टाणि दिगणाणि । अग्गी गृष्ठां
जाहे ताहे ताणि सुग्गाण णिस्सिरियाणि, तस्स दिगणा ।
अगणे कहहि, सा भणइ-एक्काए आविइयाए पगग्गे जं-
तिआए कडगा माग्गया, ताहे रुवणहि बेधण दिस्सा,
इयरीण धूयाए आविइया, वत्ते पगग्गे ण चैव अल्लिवइ ।
एवं कहवयाणि वरिस्साणि गयाणि, कडइल्लणहि माग्ग-
या । सा भणइ-देमि स्ति, जाय दारिया महती भूया ण
सक्केति अयणेउं, ताहे ताण कडहसिया भणिग्या अग्गे वि
रुवण देमि, सुयह, ते णेच्छंति । तो कि सक्का हत्था
छिंदेउं ? ताहे भणिये-अगणे एग्गिस्सि चैव कडए घडा-
वेउं देमा, तेऽपि णिच्छन्ति, ते चैव दायव्वा, कहं सेठ-
वयव्वा ? जहा य दारियाए हत्था ण छिंदज्जति, कहं तेमि
मुत्तरे दायव्वे ? आह तीए भणियव्वा अम्ह वि जइ ते चैव
रुवण देह तो अम्हे वि ते चैव कडए देमा, एग्गिस्साणि अक्खा-
णाणि कहेतीए दिवसे दिवसे गया लुम्मासे आणीओ । स-
वत्तिणीओ से छिइणि मग्गीति, सा य चित्तकरदारिया ओ-
वरये पविसिउण एगाणिग्या चिराणण मणिग्यए चीराणि य
पुग्गा काउं अप्पाण णिदइ, तुमे चित्तयभूया सिया,
एगाणि ते पतिवत्तिग्याणि वत्थाणि आभग्गाणि य,
इमा स्मिं रायास्मिं, अगणाओ उदिओादियकुलवत्तणम्-
याओ रायधयाओ मोत्तुं राया तुमे अणुवत्तइ ता गव्वं
मा कार्हिस्सि, एव दिवसे दिवसे दारं ठेक्कउं करइ । स-
वित्तिहि से कह वि णायं, ताओ रायाण पायपाडयाओ वि-
सवित्ति-मार्गिज्जहिस्सि एयाए कम्मणकारियाए । एसा अ-
पघण पविस्सउ कम्मणं करेति, रग्गा जाइय सुयं च ।
तुट्ठण से महादिपट्टा वट्ठा, एसा वृत्ताणवा । भावणि-
वाए साहुणा अप्पा णिदियव्वा-जीव ! तुमे संसारं हिंडं-
तेण निर्यातियगइस्सु कहमवि मारुमत्ते सम्मत्तण-
चारिणाणि लज्जाणि, जेस एसाएण सव्वलोयमाण-
जो पूर्यणिजो य ता मा गव्वं कार्हिस्सि । जहा अहं थह-
स्सुओ उत्तिमचारिणो व ति ६ । द्ववर्गहाए पइमारि-
याए दिट्ठेता-एगा मरुओ अउभावाओ, तस्स तरुणी
महिला, सा बालवहसंदेव कारिती भणइ-अह काकाण
विमोहि स्ति तओ उवउभायनिउत्ता वट्ठा दिवसे दिवसे
धरुणहि गाहणहि रक्खंति, बालवहसंदेव करेति । तत्थ-
गो वट्ठा चित्तउ ण एसा मुट्ठा जा कागाण विमोहि, अस्-
द्विया एसा, सो ते पाडिचरइ । सा य गम्मदाए पर-
कुल पिडारो, तेण समं सपलाग्गया । अगणया ते पड-
णणे गम्मयं तरुती पिडारसगासे वच्चइ । चोरा य उल-
रंति, तस्मिंमगे सुसुमारण गहिओ, सो रइइ, तीए
भणइ-अच्छिं दोहोइ ति, दोहिए मुक्को । तीए भणि-
ओ-किं हत्थ कृतियेण उत्तण्णा ? सो खंडिओ ते सु-
णिता चैव णियत्ता । सा य वित्तियाद्वसे बलि करेइ,
तस्स य वट्ठस्स रक्खणवारओ, तेण भणइ-“ दिया
कागाण बहिस्सि, रत्ति तरसि गम्मयं । कृतियाणि य
जाणांसि, अच्छिं दोहोणिग्याणि य ॥ १ ॥ तीए भणइ-

किं करमि ? तुम्हारिसा मे णिच्छति, सा ते उवयरइ
भणइ-ममं इच्छमु ति । सो भणइ-कहं उवउभायस्स पु-
ग्गा ठाइस्संति ? तीए चित्तियं-मारमि एयं अउभावायं-
तां मे एम भत्ता भविस्सइ ति मारिओ । पेडियाए लुभ-
ऊण अडवीए उविकउमारइ, बाणमंतरीए धेभिया अड-
वीए भांमनुमारइ, लुहं ण सक्के अहियासिउं, ते च मे
कुणिमं गलति उवरि, लोणण हीलज्जइ-पइमारिया हिं-
डइ ति । तीमे पुणरावत्ती जाया, ताहे सा भणइ-देह
अम्मा ! पइमारियाए भिक्ख ति, एवं बहुकालो गग्गा ।
अगणया साहुणीण पाणसु पडेतीए पेडिया पेडिया, पडव-
इया । एव गर्गहयव्वं जं तुच्छयिं ७ । इयाणि सोहीए
वत्थागया दोहण दिट्ठता, तत्थ वत्थादिट्ठता-रायणिं
सेणिओ राया, तेण खामजुगलं णिल्लवगस्स समोपयं,
कोमुदीयवारो य वट्ठइ, तेण दोहं भज्जाणं अणुवरंतेण
दिगणं, सेणिओ अभओ य कोमुदीए पच्छणं हिंडंति,
दिट्ठं, तंभोलेण सित्तं, आगयाओ, रयणं अवाडियाओ,
तेण खारेण सोहियाणि गोसे आणावियाणि । सम्भाव पु-
च्छणं कहियं रयणं । एमं दव्वविसोही । एव साहुणा
वि अहीणकालमाययिस्स आलोपयव्वं, तेण विमोही
कायव्व ति, अगओ जहा णमोक्कां, एवं साहुणाऽवि
णिदाऽगणं अतिचारविस्स ओसारयव्वं, एसा विसुद्धा ।”
उक्कान्येकार्थिकानि । आघ० ४ अ० । प्रायश्चित्तं, व० १ उ० ।
विशेषणं शार्धधिशोधि । शिष्येणालोचितेऽपराधं सति,
तद्योग्यप्रायश्चित्तप्रदानं, आघ० ।

उद्गमादिभिर्दोषैर्विद्यमानतया वा विशुद्धिः—पिण्डचर-
णादीनां निदोषता सा उद्गमादिविशुद्धिः, उद्गमादीनां वा वि-
शुद्धयो सा तथेति । इदमेवानिदिशन्नाह—

तिविहा विमोही पन्नत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही उ-
प्पायणविमोही एमणाविमोही । (सू० १६४X) स्था० ३
ठा० ४ उ० ।

पंचविहा विमोही पप्पत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही १, उ-
प्पायणविमोही २, एमणाविमोही ३, परिकम्मविसोही ४,
परिहरणविमोही ५ । (सू० ४२५X) स्था० ५ ठा० २ उ० ।

दसविहा विमोही पप्पत्ता, तं जहा-उग्गमविसोही उ-
प्पायणविमोही ० जाव मारक्खणविमोही । (सू० ७३८X)
स्था । १० ठा० ३ उ० ।

तत्रोद्गमादिविशुद्धिः १-२-भक्तादिनेरवद्यता, 'जाव' ति कर-
णाम् 'एसणं' ३ त्यागं वाच्यमित्यर्थः, तत्र परिकर्मणा-वसत्या-
विसारवणलक्षणेन क्रियमाणेन विशुद्धिर्या सयमस्य सा परि-
कर्मविशुद्धिः ४ । परिहरणया-वत्त्वाद् शास्त्रीययाऽऽसवनया
विशुद्धिः परिहरणाविमुद्धिः ५, ज्ञानादिभयविशुद्धयस्तदाच्चा-
र्यपरिपालनानां ६-७-८, अचियत्तस्य-अप्रीतकस्य विशो-
धिस्तत्रिवर्तनादचियत्तावशोधिः ९, संरक्षणं संयमार्थम् उप-
ध्यादस्तेन विशुद्धिश्चाग्रिभस्येति संरक्षणविशुद्धिः १०, अथ-
वाद्गमाद्युपाधका दशप्रकाराऽपीयं चेतसा विशुद्धिर्विशुद्ध-
मानता भावनेति । स्था० १० ठा० ३ उ० ।

विमोहिकरण-विशोधिकरण-न० । अतिआगपगमादात्मनो
नैमल्यकरणे, ध० २ अधि० ।

विमोहिकोडि-विशोधिकोटि-स्त्री० । अल्पतरदोषदुष्टाया-
महामाददोषकोटी, दश० ४ अ० १ उ० । नि० चू० ।

विमोहिट्टाण-विशोधिस्थान-न० । कर्ममलापनयनस्थानं, द-
श० ६ अ० १ उ० ।

विमोहित्तए-विशोधयितुम्-अव्य० । उच्चारदिस्वरगणितनाप-
करणादः प्रक्षालने कर्तुमित्यर्थे, स्था० २ ठा० १ उ० । पूयाद्यपने-
तुमित्यर्थे, विपा० १ श्रु० ८ अ० ।

विमोहिय-विशोधित-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं शोधितो वि-
शोधितः । कुमारप्ररूपणापनयनद्वारेण निर्दोषतां नीति, सूत्र०
१ श्रु० १४ अ० ।

विशोध्य-अव्य० । अपनीयत्यर्थे, आचा० २ श्रु० १ चू० १
अ० १ उ० ।

विमोहिया-विशोधिका-स्त्री० । विशुद्धिकारिण्याय, सूत्र० १
श्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विमोहमाण-विशोधयत्-त्रि० । पादादिलभनस्य निस्वयवच्यं
कुर्वन्ति, शौचभावेन शोधयन्ति, स्था० ।

विस्म-विश्व-त्रि० । सर्वशब्दार्थे, स्था० १० ठा० ३ उ० । पो० ।
ऋषभदेवस्य षट्सर्गतितमे ३६ पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण ।
स्वनामख्यातं देवगणे, पुष्पापादानक्षत्रस्य विश्वेदेवा देवताः ।
च० प्र० १० पाहु । अनु० । जं० ।

दा विस्मा । (सू० ६० ×) स्था० ५ ठा० ३ उ० ।

विस्सउर-विश्वपुर-न० । स्वनामख्यातं नगरभेदं, अथ विश्व
पुरे धरणेन्द्रो राजा महेन्द्रः पुत्रः । ग० २ अधि० ।

विस्मओमुह-विश्वतोमुख-न० । प्रतिमुखं चरणानुयोगाद्य-
नुयोगचतुष्टयव्याख्याक्रमे "धम्मो मंगलमुकिट्ट" मित्यादि-
श्लोकां चत्वारोऽनुयोगा व्याख्यायन्ते । अनन्तार्थत्वाद् वा अ-
नेकमुखे, अनु० । विशे० । आ० म० । सर्वतोऽधिष्ठितार्थप्रयच्छ-
के, श्रु० १ उ० १ प्रक० ।

विस्मंता-विश्रान्ता-स्त्री० । योगसमापत्तिभेदे, सा च निर्वि-
चारसमाधिपर्यन्ते प्राह्यममापितरूपा । द्वा० २० द्वा० ।

विस्मंतिअतिथि-विश्रान्तिकतीर्थ-न० । मधुगस्थतीर्थभेदं,
ती० ८ कल्प ।

विस्मंदण-विस्मन्दन-न० । कणिकानिष्पन्नद्रव्यविशेषं, ध०
२ अधि० ।

विस्मंभ-विश्रमभ-पुं० । विश्वासे, व्य० ३ उ० ।

विस्मंभघाइ-विश्रमभघातिन्-त्रि० । विश्वासघातके, द्वा० १
श्रु० २ अ० ।

विस्मंभण-विश्रमभण-न० । विश्वासे, आचा० १ श्रु० ८
अ० ६ उ० ।

विस्मंभर-विश्वम्भर-पुं० । भुजपरिस्पर्शभेदं, सूत्र० २ श्रु० ३
अ० । ने० । प्रज्ञा० ।

विस्मंभिय-विश्वभूत्-पुं० । विन्दुरलक्षणिकः विश्वे-जगत
पिभर्ति-पूयति काचत्कदाचिदुत्पत्त्या सर्वजगद्व्यापनेनानं
विश्वभूत् । जीव, एकैकेन जीवेन विश्वस्मिन्नेकशो भ्रान्त-
त्वात्, उक्तं च-"गच्छि किं सो पणो, लोणं बालग्यकोडि-
मेत्तोऽपि । जम्मणमरणं वाहा, जत्थ जिण्हि न संपत्ता" उक्तं
३ अ० ।

विस्सकप्पलया-विश्वकल्पलता-स्त्री० । फलवर्द्धिकास्थानं
पार्श्वेनाथप्रतिमायाम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्मकम्म-विश्वकर्मन्-पुं० । देवत्वश्रितं ऋषभदेवस्य चतुर्थे
पुत्रे, कल्प० १ अधि० ७ क्षण । स्वनामख्यातं नटभेदं, पि० ।
विस्मगय-विश्वगज-पुं० । कुकुटेश्वरतीर्थे पार्श्वेनाथप्रतिमा-
याम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्सतिलग-विश्वतिलक-पुं० । चम्पायां वासुपूज्यजिनप्र-
तिमायाम्, ती० ४३ कल्प ।

विस्मभूइ-विश्वभूति-स्त्री० । धीराजनसत्कपोदशभवीयजीव-
विश्वनान्दधान्दधिशालनान्दयुवराजपुत्रं, कल्प० १ अधि० २
क्षण । ती० । आ० म० । आ० चू० । ('मरीइ' शब्दे ६ भाग
विशेषः)

विस्पर-विस्वर-त्रि० । विहृतशब्दे, प्रश्न० १ आध० द्वार ।
विरूपणशब्दस्वरूपं, द्वा० १ श्रु० ६ अ० ।

विस्मरूव-विश्वरूप-त्रि० । नानाविधं, विशेष० ।

विस्मवन्धु-विश्ववस्तु-न० । कालत्रयवर्तिसामान्यविशेषात्म
कपदार्थे, रत्ना० १ परि० ।

विस्सवाइ-विश्ववादिन्-पुं० । सर्ववादिनि, धीराजनन्द्रवा-
दिनामन्यतमं, स्था० १ ठा० ३ उ० ।

विस्समेण-विश्वमेन-पुं० । ऋषभदेवस्य चतुःषष्टितमे पुत्रे, क-
ल्प० १ अधि० ७ क्षण । शान्तिनाथस्य पितरि, प्रव० १२ द्वार ।
जम्बुद्वीपे भरतक्षेत्रे जातस्य पञ्चमचक्रवर्तिनः पितरि, स० ।
अहोरात्रस्यैकानविंशतितमे मुहूर्ते, सू० प्र० १० पाहु० ।

विस्माणण-विश्रामण-न० । दानं, आ० म० १ अ० । आचा० ।

विस्माम-विश्राम-पुं० । विधम्यन्ते-विधम्यन्ते गलमेतपु,
इति विधामाः । प्रणिपातदण्डकादिसंपत्सु विधमणस्थानेषु,
प्रव० १ द्वार । चित्तस्याश्वासने, स्था० ४ ठा० ३ उ० ।

विस्सामणा-विश्रामणा-स्त्री० । श्रमापनयनसंवाधनादिरूपा-
यां (ध० २ अधि०) शीतोदकादिना (नि० चू० ३ उ० ।)
अङ्गसंवाधनायाम्, प्रव० ३८ द्वार ।

विस्सुय-विश्रुत-त्रि० । विख्याते, संघा० । औ० ।

विस्सुयकित्तिय-विश्रुतकीर्तिक-त्रि० । प्रतीतरूपांतके, द्वा०
१ श्रु० १ अ० ।

विस्सुयजम-विश्रुतयशस्-त्रि० । ख्यातकीर्त्ती, द्वा० १ श्रु०
१६ अ० । प्रति० ।

विस्मोअ(सि)स्सिआ-विश्रोतमिका-स्त्री० । संयमम्पशंमङ्गी-
कृत्याध्यवसायमालिलस्य विश्रोतागमेन, आ० (प्र०) अप-
व्यागं, दर्श० ३ चत्त ।

भवान्त भविष्यन्ति भूतवन्तश्चेति भावाः, अथवा—भ-
वन्त्येतेषु स्वगता उत्पादधिगमभ्रान्द्वयाख्याः परिणामवि-
शेषा इति भावाः—अस्तिकायास्तेषां गतिः—तथा परि-
णामवृत्तिर्भाषगतिः, तथा कर्मगतिरित्यत्र क्रियत इति
कर्म—ज्ञानावरणादि पारिभाषिकम् . क्रिया वा । कर्म स
नष्टतिच्चासौ कर्मगतिः, गमने गच्छत्यनया चेति गतिः,

तत्र 'भावगतिं प्राप्य अस्तिकायास्तु' इति अत्र भाव-
गतिः पूर्ववत्तां प्राप्य—अभ्युपगम्याश्चित्य, किम् ? 'अस्ति-
कायास्तु' धर्मादयः, तुशब्द एवकारार्थः, स चावधार-
ण, तस्य च व्यवहितः प्रयोगः, भावगतिमेव प्राप्य न
पुनः कर्मगतिं, सर्वे विहङ्गमाः खलु सर्वे—सन्धारः ना-
काशमाधारणात् । विहङ्गमा इति—विहं गच्छन्त्यवतिष्ठ-
न्ते स्वमत्तां विभज्यन्ति विहङ्गमाः । खलुशब्दाऽवधारणे,
विहङ्गमा एव, न कदाचिच्च विहङ्गमा इति, कर्मगतः—
प्राप्तिरूपितशब्दार्थायाः, किम् ?—इमां भवो—वक्ष्यमाण-
लक्षणार्थ इति गार्थार्थः ॥ ११६ ॥

तावद्योपदर्शयन्नाह—

विहंगगई चलणगई, कम्मगई उ य समामओ दुविहा ।

तदुदयवेयपजीवा, विहंगमा पप्प विहंगगई ॥ १२० ॥

इह गम्यतेऽनया नामकर्मान्तर्गतया प्रकृत्या प्राणिभि-
रिति गतिः, विहायामि—आकाशे गतिविहायोगातः,
कर्मप्रकृतिरित्यर्थः, तथा चलनगतिरिति, चलिगये परि-
स्पन्दनं वर्त्तते, चलने स्पन्दनमित्येकोऽर्थः, चलने च न-
द्गतिश्च सा चलनगतिः—गमनाक्रियेति भावः । कर्मगति-
स्तु समासतो द्विविधेत्यत्र तुशब्द एवकारार्थः, स चा-
वधारणे, कर्मगतितरेष द्विविधा न भावगतिः, तस्या
एकरूपत्वेन व्याख्यातव्यानां, तत्र 'तदुदयवेदकजीवा'
इति । अत्र तादन्त्येनानन्तर्गन्निर्दिष्टां विहायोगतिं निर्दि-
शति, तस्या—विहायोगतः उदयस्तदुदया विपाक इत्य-
र्थः, तथा वेदयन्ति—निर्जगन्त्यन्ति उपभुञ्जन्तीति वेदका-
तदुदयस्य वेदकाश्च न जीवाश्चेति समासः । आह—त-
दुदयवेदका जीवा एव भवन्तीति विशेषणानर्थक्यम्, न-
जीवानां वेदकत्वावेदकत्वयोगान् सफलत्वात्, अवेदकाश्च
सिद्धा इति । विहङ्गमा, प्राप्य विहायोगतिं मिति अत्र विहं
विहायोगनरुदयादुदगच्छन्तीति विहङ्गमा, प्राप्य—आश्र-
य, किं प्राप्य ?—विहायोगतिम्—विहायोगतिरुक्ता तां,
विषयस्तान्यल्लगण्येव तु द्रष्टव्यानि—विहायोगतिं प्राप्य
तदुदयवेदकजीवा विहङ्गमा इति गार्थार्थः ॥ १२० ॥

अधुना द्वितीयकर्मगतिभेदमधिकृत्याह—

चलनं कम्मगई खलु, पडुच्च संसारिणो भवे जीवा ।

पोगलदच्चाई वा, विहंगमा एम गुणमिद्धी ॥ १२१ ॥

चलनं—स्पन्दनं, तेन कर्मगतिर्विशेष्यते, कथम् ?—च-
लनाख्या या कर्मगतिः सा चलनकर्मगतिः, एतदुक्तं भ-
वति—कर्मशब्देन क्रियाऽभिधीयते' सैव गतिशब्देन सैव
चलनशब्देन च । तत्र गतिविशेषणं क्रिया क्रियाविशेषणं
चलनम् । कुत ?—व्यभिचाराद्, इह गतिस्त्वावच्छादिका-
का भवति अतः क्रियया विशेष्यते, क्रियाऽप्यनेकरूपा
भोजनादिका तनञ्चलनं विशेष्यते, अतश्चलनाख्या क-
र्मगतिश्चलनकर्मगतिस्त्वाम्, अनुस्वारेऽल्लक्षणिकं, खलु-
शब्द एवकारार्थः, स चावधारणे, चलनकर्मगतिमेव, न
विहायोगतिं, प्रतीत्य—आश्रित्य, किम् ?—संस्मरणं—संस्मरः,
संस्मरणं—ज्ञानवरणादिकर्मयुक्तानां गमने, स एवामस्ती-
ति संस्मरिणः, अनेन निदानां व्युदासः, भवे इति—अथ

शब्दो भवेयुरित्यस्यायं प्रयुक्तः, जीवा—उपयोगादलक्षणाः
ततश्चायं वाक्यार्थः—चलनकर्मगतिमेव प्रतीत्य संस्मरिणो
भवेयुर्जीवा विहङ्गमा इति, विहं गच्छन्ति—चलन्ति सर्वे-
गत्यप्रदेशैरिति विहङ्गमाः । तथा 'पुद्गलद्रव्याणि वे' त्या-
दि, पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, पुद्गलाश्च ते द्रव्याणि च ता-
नि पुद्गलद्रव्याणि, द्रव्यमहणं विप्रतिपत्तिनिरासार्थम्, तथा
चैते पुद्गलाः कैश्चिद्द्रव्याः सन्तोऽभ्युपगम्यन्ते, 'सर्वे भावा
निगन्मान' इत्यादिवचनाद्, अतः पुद्गलानां परमार्थस-
ङ्गताख्यापनार्थं द्रव्यग्रहणम्, शशब्दा विकल्पवाची, पु-
द्गलद्रव्याणि वा संस्मरिणा वा जीवा विहङ्गमा इति ।
तत्र जीवानाधिकृत्यान्वर्थो निर्दिष्टः, पुद्गलास्तु विहं गच्छ-
न्तीति विहङ्गमाः, तच्च गमनमेषां स्वतः परमं च संभवति,
अत्र स्वतः परिगृह्यते, विहङ्गमा इति च प्राकृतशैल्या जी-
वापेक्षया बोद्धम्, अन्यथा द्रव्यपक्षे विहङ्गमातीति धक्क्य-
म्, एव भावविहङ्गमः, कथम् ?—गुणसिद्ध्या—अन्वर्थसम्ब-
न्धेन, प्राकृतशैल्या वाऽन्यथापन्यास इति गार्थार्थः ॥ १२१ ॥
एव गुणसिद्ध्या भावविहङ्गम उक्तः, साम्प्रतं संज्ञासि-
द्ध्या अभिधानुकाम आह—

मञ्जासिद्धि पप्पा, विहंगमा होति पक्खिणो मज्जे ॥ (१२२)

संज्ञानं संज्ञा नाम रुद्धिर्गतिं पर्यायाः तथा सिद्धिः संज्ञा-
सिद्धिः, संज्ञासंघश्च इति यावत्, तां संज्ञासिद्धिं प्राप्य-
आश्रित्य, किम् ?—विहं गच्छन्तीति विहङ्गमा भवन्ति, के-
पक्षा येषां सन्ति ते पक्षिणः, सर्वे—समस्ता हंसादयः,
पुद्गलादीनां विहङ्गमत्वे सत्यप्यमीषामेव लोके प्रतीतत्वात् ।
दश० १ अ० ।

विहंग—विहंग—पु० । पक्षिणि, अनु० । व्य० । तं० । कल्प० ।

स्था० । रा० । " विहंग इव सत्त्वो विष्णुमुक्ता, " विहंग
इव सर्वतो विष्णुमुक्तः निष्पत्तिग्रह इत्यर्थः । प्रश्न० ५
सत्त्व० द्वा० ।

विहंगगई विहायोगति—स्त्री० । गमन गतिः सा पुनरत्र पा-
दादिवहङ्गणामिका देशान्तरप्राप्तिहेतुर्हान्दियादीनां प्रवृ-
त्तिर्गम्यार्थेन नैकान्दियाणां, पादाद्वर्भावात् । कर्म० १
कर्म० । विहायसा—आकाशेन भातिविहायोगतः । आकाश-
गमने, कर्म० १ कर्म० । सा द्विधा—शुभा प्रशस्ता, अशुभा-
अप्रशस्ता । क्रमे गोदाहरणमाह—'वसुह' ति वृषो, वृषभः सां-
रभयो बर्त्तावेद इति यावत् ततो वृषस्य उपलक्षणत्वाद्-
अकलभराजहेमादीनां प्रशस्ता विहायोगतिः, उष्ट्रः—कर्मः
क्रमलक इति यावत्ततः उष्ट्रस्य उपलक्षणत्वात् खरातडा-
दीनामप्रशस्ता विहायोगतिर्गतिः । कर्म० १ कर्म० ।

विहंगगङ्गणाम—विहायोगतिनामन्—न० । विहायोगतिनिबन्ध-
नं नामकर्म । नामकर्मभेदः, यतः शुभेतरगमनयुक्तो भवति ।
स० २ सम० । कर्म० । विहायसा गतिगमने विहायोगतिः ।
ननु सवगतत्वाद्ब्रह्मायस्त्वतोऽन्यत्र गतिरेव न संभव-
तीति किमर्थं विहायसा विशेषणम् ? सत्यमेतत्, किं तु यदि
गतिरित्येवोच्येत तर्हि नाम्नः प्रथमप्रकृतिर्गतिं गतिरस्तीति
पौनरुक्त्याशङ्का स्यान्ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं विहायसा विशेष-
णम्, विहायसा गतिः, न तु नायकत्वादप्यप्यप्यप्यप्यप्यप्यप्य-
या गतिः विहायोगतिस्तावन्नन्धनं नाम विहायोगतिनाम,

तत् द्विधिधे-प्रशस्ताविहायोगतिनाम. अप्रशस्ताविहायोगति-
नाम । तत्र यदुदयाज्जन्तोः प्रशस्ता विहायोगतिर्भवति. य-
था हसादीनां तत् प्रशस्ताविहायोगतिनाम. यदुदयान्पुनरप्र-
शस्ता विहायोगतिर्भवति यथा खगोष्टमहिषादीनां तदप्रश-
स्ताविहायोगतिनाम । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।

विहगगहपञ्चजा-विहगगतिप्रव्रज्या-स्त्री०। पञ्चन्यायन परि-
वारत्रिवियोगनेकार्कानो देशान्तरगमनं च या सा विहग-
गतिप्रव्रज्या । प्रव्रज्याभेद, व्या० ४ ठा० ३ उ० ।

विहस्य-देशी-पिङ्गन, दे० ना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

विहस्य-विहस्य-अव्य०। नाशयित्वेत्यर्थे, 'अदुसु पक्व्या य वि-
हस्य दह' । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

विहस्य-विहस्य-स्त्री० । 'विहस्य-वसति-भरत-कातर-
मातुलिङ्ग हः' ॥ ८ । १ । २१४॥ इति तस्य हः । प्रा० । वि-
हस्य-विहस्य-स्त्री० । सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । 'वारस अगुलाह
विहस्य' ॥ ४० ६ श० ७ उ० । द्वादशाङ्गुलप्रमाणा विह-
स्यः । प्रव० २४४ द्वार । द्वादशाङ्गुलानि विहस्यः । ठा० पादौ
विहस्यः । अनु० । जे० ।

विहस्यमाण-विहस्यमान-त्रि० । विविधे पर्यापहापमर्गेहस्य-
माने, आचा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

विहस्यमाण-विहस्यमान-त्रि० । स्वाचारभ्रष्टान् कुर्वन्, वि-
पा० १ ध्रु० १ अ० ।

विहस्य-विहस्य-त्रि०। विशेषतस्तुडिते, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विहस्य-विहस्य-न०। विचरणे, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार । क्रीडने,
'धातवोऽर्थान्तेऽर्पाति' विपुर्वो हर्गतिः क्रीडायाम् । प्रा० ।
विजनेत्येव, विपा० १ ध्रु० ६ अ० ।

विहस्य-विहस्य-त्रि० । निःप्रतिबन्धकत्वेनानियते विचरति,
उत्त० २ अ० । 'विहस्यता वि य दुविहा, गच्छुभया गच्छुनि-
गया चैव' आघ० ।

विहस्यपञ्चजा-विहस्यप्रव्रज्या-स्त्री० । दार्द्र्यादिभिर्गर्भिणां
विहस्य प्रव्रज्यायाम्, व्या० ४ ठा० ४ उ० ।

विहस्य-देशी-सुरते, दे० ना० ७ वर्ग ७० गाथा ।

विहस्यपञ्च-विहस्य-त्रि० । साधुना अस्तिव्ये, प्रश्न० ३ सं-
य० द्वार ।

विहस्यमाण-विहस्यमान-त्रि० । विहायस्य प्रमादिषु अवर्तितप्रमा-
ने, ग० ।

विहस्य-विहस्य-त्रि०। अप्रामादित्वार्थे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
विहस्य-त्रि० । "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" ।
॥ १११७३॥ इति वलोपः । "रहोः" ॥ २११३॥ इति हस्य द्वित्वं
न । विधाने, प्रा० २ पाद ।

विहस्य-विहस्य-पुं० । मगधराजश्रीणकस्य चेल्लणागर्भजे हस्ते
न सह यमलजे पुत्रे, भ० ७ श० ३ उ० । आच० । आ० ।
ब० । आ० सू० । (स च श्रीगान्तिके प्रवत्य द्वादश वर्षाणि

धामायं परिपाल्य मृत्या विजये कल्पे देवत्वोपपद्य महा-
विदेहे वर्षे संत्यजतीति अनुसंगोपातिकदशमां प्रथमे वर्गे
अष्टमेऽध्ययने सूचितम् ।)

विहस्य-विहस्य-न० । विनाशे, व्या० १ ध्रु० १ अ० ।

विहस्य-विहस्य-स्त्री० । धर्मो मनुष्यः स विहस्यो यस्या इति
समासः । आघ०। मृतपतिकार्या नार्याम्, व्य० ३ उ० । व्या०।

विहस्य-विहस्य-न० । अर्द्धहस्तादौ, व्या०, ध्रु० ६ अ० ।

विहस्य-विहस्य-देशी-विकसिते, दे० ना० ७ वर्ग ६१ गाथा ।

विहा-विहा-स्त्री०। विधाने विधा । उपसर्गोदात्तः । ४।३।११०।
इत्यङ् प्रत्ययः । न० । विधाने, भेदे, विशे० । प्रकारे, अनु० ।
सूत्र० । आचा० । स्था० । व्या० ।

विहाड-विहाड-त्रि० । विकटे, व्य० १ उ० ।

विहाड-विहाड-त्रि० । चूर्णके, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

विहाडजणपञ्जुवामण-विहाडजनपर्युपामन-न० । विहाडय-
ति दीप्यमानाञ्जुवामणौ प्रकाशमानानर्थान् दीपयति प्रका-
शयतीति विहाडः । विहाडश्चासौ जनश्चतुर्दशपूर्वावदादितो-
कः, तस्य पर्युपामनम्—'कारणे कार्योपचारात्' सवाञ्च-
निततठ्याख्यानम् । वहागमव्याख्यानं, मर्म० ३ काण्ड ।

विहाड-देशी-अनर्थे, दे० ना० ७ वर्ग ७१ गाथा ।

विहाड-देशी-विनाशो, जी० १ प्रति० ।

विहाड-विधान-न० । भेदे, आघ० ४ अ० । प्रकारे, आघ० ४-
अ० । विशे० । नि० सू० । पं० व० । आचा० । प्रश्न० ।
सम्पादने, यो० ६ विष० । स्था० । विविधमिन्नव्यवस्थितं
धानं पोषणे स्वरूपस्य यत्नं प्रतीत्य सामान्यचिन्तामाश्र-
त्येति शेषः, कृष्णो नील इत्यादिप्रतिनियता वर्णविशेष इति
यावत् । इतरव्यवच्छेदकतयाऽर्थपोषणे, जी० १ प्रति० ।
विधि-प्रमातयोः, दे० ना० ७ वर्ग ६० गाथा ।

विहान-न०। परित्यागे, व्या० ३ ठा० ३ उ० ।

विहाण-विधान-न०। स्वार्थे कः । भेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

विहाण-विधान-पुं० । भेदप्रकारे, भ० २४ श० ४
उ० । समुत्पन्नानामप्येकैकस्यादेशेन, भ० २४ श० ३ उ० ।

विहाण-विधान-न० । प्रातःकाले, "शीघ्रादीनां विहाणायः"
॥ ८४४२२॥ इति विधानस्थाने विहाण इत्यादेशः । "दोला
महं तुह वाग्निआ, मा कर दीहामाणु । निहर्णे गमिही रत्तडी,
दडवड होइ विहाणु ।" प्रा० ४ पाद ।

विहाय-विहाय-अव्य० । विमुच्येत्यर्थे, पञ्चा० ६ विष० । त्य-
क्त्वेत्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० १४ अ० ।

विहाय-न० । आकाशे, आ० ।

विहाय-विहाय-स्त्री० । स्पृशत्यादिके गर्भभेदे, भ०
८ श० ७ उ० । प्रव० ।

विहाय-विहाय-पुं० । मगधराजश्रीणकमहाराजस्य चेल्ल-
णागर्भजस्य भूते स्वनामख्याते राक्षि, अणु०। (स च श्रीगान्ति-

के प्रसज्य द्वादश वर्षाणि आमरणं परिपाल्य विजये वेयलोके
उपपद्य महाविद्वह संत्स्यतीत्यनुक्तरोपपातिकदशानां
प्रथमे धर्मे षष्ठ्यध्यायने सूचितम् ।)

विहार-विहार-पुं० । विहरणे विहारः । मनुष्यत्वेनावस्थाने,
उक्त० १४ अ० । क्रीडायाम्, स्था० ८ टा० ३ उ० । एकरा-
त्रादिना विचित्रक्रीडायाम्, प्रश्न० १ म्व० द्वार । सूत्र० ।
स्था० । विचरणे, स्था० ७ टा० ३ उ० । मुनिचर्यायाम्,
ग० १ अधि० । द्य० । मासकल्पादौ, आच० ४ अ० । सूत्र० ।

(१) विहारनित्यमाह—

नामं ठवणा दविण, भावे य चउविहो विहारो होह ।

विचिहपगारेहि रयं, हरई जम्हा विहारो उ ॥२१॥

नामविहारः, स्थापनाविहारः, द्रव्ये—द्रव्यानिमित्तं द्रव्य-
भूतो विहारो द्रव्याविहारः, भावे-भावविहारः, एवमेव वि-
हारश्चतुर्विधो भवति । इह च नोआगमतो भावविहारो
गीतार्थेनाऽधिकारः, न शेषः, तन्मन्मथिद्वयं व्युत्पत्ति-
माह—यस्माद्विविधैर्नैकैः प्रकारै रजः-कर्म हरति तस्मा-
द्विहार इत्युच्यते । विविधे हियते रजः-कर्मनिनेति विहारः,
अकृतेरि घातिरि व्युत्पत्तेः सप्रति नामादिभेदा व्याख्येयाः ।
तत्र यस्य विहार इति नाम स नामविहारः स्थापनाविहारश्च
त्रकर्मण्यन्यत्र वा आलिख्यमानः स्थापनाविहारः । द्रव्य-
विहारो द्विधा—आगमतो, नोआगमतश्च । तत्रागमता
विहारशब्दार्थज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः । नोआगमताश्चिधा-अ-
शरीर-भव्यशरीर-तद्व्यतिरिक्तभेदात् । तत्र अशरीर-भव्यशरीर
प्राग्वत् ।

तद्व्यतिरिक्तमाह—

आहारादीण्डा, जो उ विहारो अगीयपामन्थे ।

जो याऽवि अणुवउत्तो, विहरइ दव्वे विहारो उ ॥२२॥

यो नाम आहारादीनामाहारेणधिप्रभृतीनामर्थोयोऽपाद-
नाय अगीतानाम-अगीतार्थानां पार्थस्थानां च, गाथायां
च समाहारद्वन्द्वः षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदाच्च सप्तम्या निर्दे-
शः, तथा-योऽप्यनुपयुक्तः सन् विहरति एव सर्वोऽपि द्रव्य-
विहारः, आद्यो द्रव्यानिमित्तत्वात् द्रव्यविहारः । द्वितीयोऽ-
नुपयुक्तत्वादिति उक्ता द्रव्यविहारः । भावविहारो द्विधा-
आगमतो, नोआगमतश्च । तत्राऽऽगमतो विहारशब्दार्थज्ञाता
तत्र चानुपयुक्तः, नोआगमतो भावविहारो द्विधा—गीतार्थो,
निश्चितश्च ।

तथा चाह—

गीयन्थो य विहारो, बीओ गीयन्थनिस्मितो होह ।

एत्तो तइयविहारो, नाऽणुस्मातो जिणवरेहि ॥२३॥

विहारः प्रथमो भवति गीतार्थः—गीतार्थसाध्यात्मको,
द्वितीयो गीतार्थनिश्चितः—गीतार्थस्य निश्चा—सं-
अयणं गीतार्थनिश्चा, सा सञ्जाताऽभ्येति । पाठान्तरं गीतार्थ-
मिश्रित इति, तत्र गीतार्थमयुक्त इति व्याख्येयम् । इतः—आभ्यां
गीतार्थ-गीतार्थनिश्चिताभ्यामन्यस्तृतीयो विहारो नानुक्तातो
जिनवरेन्द्रैः ।

(२) तत्र गीतार्थं गीतार्थनिश्चितं च विहारमाह—

जिणकप्पितो गीयन्थो, परिहारविसुद्धितो वि गीयन्थो ।

गीयन्थे इद्धिदुगं, सेमं गीयन्थनिस्साए ॥ २४ ॥

गीतार्थो द्विविधास्तद्यथा—गच्छुगता, गच्छुनिर्गताश्च ।
तत्र ' गच्छुनिर्गता इमे ' जिनकल्पिको गीतार्थः, परिहारवि-
शुद्धिकोऽपि गीतार्थः, अपिशब्दाद्यधालन्कल्पिकः प्रति-
माप्रतिपन्नोऽपि च गीतार्थः, अमीषां विहारो गीतार्थः । ग-
च्छुवासे गीतार्थे गीतार्थविषयं श्रुतिद्विकम्, तद्यथा आचार्य,
उपाध्यायश्च । अथवा—आचार्यः शेषं चतुष्टयम्—उपाध्याय-
प्रवृत्ति-स्थविर-गणावच्छेदिकरूपमनश्च द्विकं स्थाननियुक्त-
मिति । व्यवहियते स्वस्वव्यापारे तेषां नियुक्तत्वात्, शेषाः
सर्वे अनियुक्ताः । ते यदि गीतार्थाः, यदिवा-अगीतार्थाः सर्व-
गीतार्थानिश्चया विहनन्त्यम् ।

अत्र पर आह—

चोणइ अगीयन्थे, किं कारणं मो निसिज्झइ विहारो ।

गुण दिट्ठतो चायग, मिद्धिकरं निरहवे एसि ॥ २५ ॥

चादर्थान्—प्रश्नं करोति, अगीतार्थे अगीतार्थस्य किं का-
रणं—किं निमित्तं ' मो ' इति पादपूर्वणे निषेध्यते विहारः ? ।
सुसंग्रह-इ चादक ! त्रयाणामप्येतेषां गीतार्थोऽगीतार्थनि-
श्चितानां सिद्धिकरं दृष्टान्ते शृणु ।

तमेवाह—

तिविहे संगिज्झमि, जाणंते निस्मए अजाणंते ।

पाणंधि छित्तकरणं, अडवि जले सावणं तेणा ॥२६॥

संगिज्ञा नाम—गोसमुदायस्मिन् रत्तणीये विविधो रत्न-
क दृष्टान्तः, तद्यथा—जानन् निश्चिनोऽजानंश्च, एषोऽज्जरायः ।
भावार्थस्त्ययम्—' एषो रत्नखणो नगरस्स गावीणं, सो
निजहि आगासेहि गावीतो जताप तीओ य खत्ताईणं अव-
रोहं न करोति । तेहि आगासेहि नेह आणंइ य । जत्थ य ते-
णाइभयं नऽतिथ तत्थ चणंइ । अन्नया दो पुरिसा गावीओ
रत्न्यामि सि उवाट्टया । अग्गे भइयाए गावो रत्न्यामो सि
नागरगा चित्तन्ति—सो एषो न तरइ सव्वनगरस्स गावीओ
रत्नखउं । तम्हा एए विनिजुजंतु सि भणिया—रत्नखइ । तत्थ
एषो तस्स पुगाणस्स संखेडिपालस्स निस्साए गावीओ नेह
आणंइ य । अजाणतो सि काउ तस्स मएण चंक्रमइ । विनि-
ओ संखेडिपालओ चित्तेति—अहमन्नस्म निस्साए न चारंमि
सयंमव अहं रत्नखउं समन्थो । सो चारीओ एतो अजाणतो
इमाणि ठाणाणि न याणाइ । ' पाणंधी ' ति वेशीपदेमतन् वत्स-
नीवाचकम् । ततोऽयमर्थः क्षेत्रं क्षेत्रं क्षेत्रसङ्कुलेषु प्रदेशेषु नगर-
प्रदेशानिगमयोग्या चर्चन्यः क्षेत्रपाणंधयः ताञ्च जानाति, अ-
जानंश्च ताभिर्गा नयति आनयति च यत्र क्षेत्रेषु शाल्यादय उ-
त्तास्तिष्ठन्ति, गावश्च गच्छन्त्य आगच्छन्त्यश्च रक्ष्यमाणा अपि
शाल्यादि खरन्ति । ततः क्षेत्रस्वामिभिः क्षेत्रोपद्रवमूल्यं या-
च्यते । एवं करणेऽपि दोषा वाच्याः । करणं नाम—राजकीय-
मन्यदीयं वा वीतम् । तथा—अडधिति सो वराकोऽजानन् गा
अटथीमाए प्रवेशयाति, तत्र पुलिन्दादिभिर्गोषां मार्यन्ते, तथा
' जले ' ति सोऽजानन् नद्यादिषु तत्र प्रदेशे गा पाययति यत्र
प्राहादिभिर्जलचरैर्गाव आकृष्यन्ते ' सावण ' ति स मूढो-
वराकस्तत्र प्रदेशे नयति यत्र व्याघ्रादयो दुष्टस्वापदास्तश्च
गाव उपश्र्यन्ते, ' नेणं ' ति तेषु च निकुञ्जादिषु नयति यत्र

विहार

स्तनानां प्रसरस्तनस्तनस्ता अपहरन्ति, एवं सोऽजानन्
णा चिनाशयति । इतरस्तु जानन् एतानि सर्वाण्यपस्थानानि
परिहरति, योऽपि निश्चितस्तमपि परिहारयति, एष ह्यन्तः ।
अयमर्थोपनयः—यो गीतार्थः स सर्वानपि दोषान् स्वयं परि-
हरति, यस्तु निश्चितस्तं परिहारयति । यः पुनः स्वयमर्गीता-
र्थो यश्च अर्गीतार्थनिश्चितस्तयोरात्मविराधना संयमविराध-
ना च भवति ।

(३) तानिवात्मविराधनादिदोषान् विवक्षुर्ज्ञात्वागमाह—

मग्ने मेहविहारे, मिच्छते एसणादिविसमे य ।

सोही गिलाणमादी, तेणा दुविहा व तिविहा वा ॥२७॥

मार्गे-मार्गावपेय तथा शैले-शैलकुलविषेय एवं विहारं मि-
थ्यान्व एषणाऽऽदौ विषये शोधो ग्लानादौ दोषाः, स्तेना द्विवि-
धास्त्रिविधा वा ये भवन्ति तेभ्योऽपि दोषा भवेयुः, एष हा-
रणाशंसत्पार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव द्वारगाथां विवर्गेषुः प्रथमतो
मार्गद्वारं शैलद्वारं चाह—

मग्ने मद्द्व रीपद्, पाउस उम्मग्गगहणजयणाण ।

मेहकुलेसु य विहरद्, अणुयत्तति ग गाहेद् ॥ २८ ॥

मार्गे-पन्थाने सेवते सोऽजानन् अर्गीतार्थः सन् द्वयवार्-
तया रीयते—गच्छति । तत्र संयमायराधना कुन्ध्यादिमस्त्वो-
पमर्देनात्, आत्मविराधना पादादिस्त्वलनात् । तथा अ-
न्यतया 'पाउस' इति प्रावृत्त्यापि काले गच्छति तत्राऽपि सं-
यमविराधना आत्मविराधना च । तथा मार्गे-मार्गावपेय-
तया उन्मार्गेऽपि गच्छति, तत्र प्याणुकण्टकादिभिरात्मविरा-
धना, साक्षत्पृथिव्याद्युपमर्देनात्संयमाविराधना च । तथा
प्रदण्णशिक्षायाम्, आसेवनाशिक्षायां वा अप्रवीणत्वात्, अय-
तनया वा गच्छति अयतनया च संयमाविराधना । गते
मार्गद्वारम् । शैलद्वारमाह—'मेह' त्याद शैलकुलानि-अभिन-
वप्रपन्नानि तेष्वजतया स विहरति-तेभ्यो यतनया भ-
रूपानादिकमुत्पादयतीति भावः । तथा न तानि अनुवर्त्त-
यति-नानुवर्त्तनागुणतः वर्त्तमानतर्धमश्रद्धाकानि करोति
अनुवर्त्तनाया अपरिज्ञानात् । तथा न प्राद्वर्त्तति तानि प्र-
दण्णशिक्षामासेवनाशिक्षां वा आवश्यकस्मोचिताम् उभयो-
रपि शिक्षयोस्तस्याकुशलत्वात् । गते शैलद्वारम् ।

अधुना विहारद्वारं मिथ्यात्वद्वारं चाह—

दस्सुदे से पच्चने, वड्यादिविहारपाणवहूले य ।

अप्पाणे च परं वा, न मुणद् मिच्छनसंकंते ॥ २९ ॥

सोऽज्ञतया दस्यदेशे-चौरदेशे विहारं करोति, यदि चा-
प्रत्यन्ते—बहुले इल्लुआकले, अथवा—सुधनया ब्राजकादौ
आदिशब्दान्-स्वप्नान्तकादिकुलपरिग्रहः, यदि वा-प्राणिवहु-
ले जीवसंसृष्टदेशे एतेषु यथायागमात्मयिराधना संयमविरा-
धना च भूयसीति । गते विहारद्वारम् । अधुना मिथ्यात्वद्वार-
माह—'अप्पाणे च' त्यादि. स घराकाऽजानन् आत्मानमपि
कुप्रकृपाणादिभिर्मिथ्यात्वशङ्कासंज्ञाने न जानाति, नाऽपि
परम् । ततः आत्मनः परस्य च मिथ्यात्व प्रवर्त्तयतीत्युभये
पामोप संसारप्रवर्द्धकः । गते मिथ्यात्वद्वारम् ।

अधुना एषणाद्वारमाह—

आहार उवद्दि सेआ, णुग्गमउप्पापणेसरणकडिप्पे ।

लग्गद् अविपाणतो, दोसे एएसु सव्वेसुं ॥ ३० ॥

आहारो-भक्षणानादिरूपः, उपधिः-कल्पादिलक्षणः, शय्या-
वसतिः, एतेषां ग्रहणे इति गम्यते । किं विशिष्टं ? इत्याह—
उद्गमेन-उद्गमवापैः षोडशभिर्गधाकर्मप्रभृतिभिरुत्पादनया उ-
त्पादनादीर्घार्थाद्यादिभिः षोडशभिरेषणया—गन्धेषणादिदोषैः
शङ्कितप्रक्षितप्रभृतिभिः संयोजनाप्रमाणाङ्कारधूमैः काकभृगा-
लादिभक्षितैश्च 'काडङ्ग' इति महागहने सति सोऽविजानन्
एतेष्वनन्तगोदिनेषु दोषेषु सर्वेषु लगति । द्वारगाथायामेष-
णादाविति य आदिशब्दः स समस्तोद्गमादिदोषपरिग्रहार्थः ।
तथा 'विस्समे' इति विषये च पथतजलादौ या यतना तां स न
जानाति, अजानन्वात्मविराधनां संयमविराधनां चाप्नोति ।

सम्प्रति शोधिद्वारमाह—

मूलगुण उत्तरगुणे, आवसस्स य न जाणद् सोहिं ।

पडिसिद्धे त्ति न कुणति, गिलाणमादीण तेगिच्छं ॥ ३१ ॥

मूलगुणविषये उत्तरगुणविषये च प्रायश्चित्तमात्रस्य
यस्य यादृशी यस्मिन्नपराधे दातव्या शोधिस्तस्य तादृशी
तस्मिन्नपराधे न जानाति, अजानानश्चाप्रायश्चित्तेऽपि अ-
तिप्रभूतं प्रायश्चित्तं वृद्धादिति महत्याशानना भवेत् । गते
शोधिद्वारम् । अधुना ग्लानादिद्वारमाह—'पडिसिद्धे' त्यादि
प्रतिषेधा खलु चिकित्सा पक्षजीवनिकायाविराधनोपपत्त-
रिति वचनमेकान्तेनाङ्गीकृत्य न ग्लानादीनाम् आदिशब्दः स्व-
गतानेकभेदमुचकः आगाढानागाढसहस्रशालनकणग्लाना-
दीनां चिकित्सां न करोति, न च तद्विषयो यतनां जाना-
ति । ततः चिकित्साया यतनायाश्च अकरणे भूयांसा दोषा-
स्तं च प्रागेव प्रथमोद्देशकेऽभिहितः ।

सम्प्रति 'तेणा दुविहा व तिषिहा वा' इत्यादि
व्याख्यानयति—

अप्पसुय त्ति य काउं, वुग्गाहेउं हरंति खुडादी ।

तेणा मपक्ख इयेरे, मल्लिगिगिहिअज्झहा तिविहा ॥ ३२ ॥

स्तेना द्विविधा—स्वपत्ताः, परपत्ताश्च । तत्र स्वपत्ता द्वि-
विधाः—गीतार्थाः, पार्श्वस्थादयश्च । तत्र गीतार्था इदं चि-
न्तयन्ति-अमी अल्पश्रुता अल्पश्रुतत्वाच्च अर्गीतार्थाः ; तत्रा-
गीतार्थानां क्षेत्रमस्ति । ततः एवं चिन्तयित्वा तेषां संचिन्ता-
दि गीतार्था अपहरन्ति । पार्श्वस्थादयः पुनः क्षुल्लकादीन् व्यु-
द्ग्राहयन्ति, तथा दुष्करा चर्याऽमीयां न च दुष्करचर्यायाः
सम्प्रति देशकालौ तस्माद्वागच्छन्तेति । एवं व्युद्ग्राह्य
क्षुल्लकादीन् आदिशब्दात्तरुणादिपरिग्रहः, अपहरन्ति । पर-
पत्ता-मिथ्यादृष्टयस्तेऽपि क्षुल्लकादीन् व्युद्ग्राह्य अपहरन्ति ।
अथवा—प्रतिषेधास्तेनास्तद्यथा—स्वलिङ्गाः, पार्श्वस्थादयः
तेऽपि पूर्ववत्, गृहणस्तस्करास्ते उपाधप्रभृतीन्परहरन्ति ।
अन्ये वा-स्वलिङ्गगृह्यो व्यतिर्गह्नास्ते च भिक्षुकादयोऽ-
वगन्तव्यास्ते क्षुल्लकादीन् व्युद्ग्राह्याऽपरहरन्ति ।

एए चेव य ठाणे, गीयत्थो निस्सितो उ वज्जद् ।

भावविहारो एसो, दुविहो उ समासओ भणिओ ॥ ३२ ॥

एतान्येवानन्तरोदितानि स्थानानि गीतार्थो गीतार्थनि-
श्चितश्च वर्जयति । तत्र गीतार्थः स्वयं कुशलत्वाद्, गी-
तार्थनिश्चितश्च गीतार्थोपदेशेन एष भावविहारो द्विवि-
धो भणितः समासतः—संक्षेपेण ।

मा पुन हौर्द्विहो, समत्तकृपां तद्वै असमत्तो ।

तन्व ममत्तो ह्युमां, जहम्मुक्तामत्तो होह ॥ ३३ ॥

स पुनः—भावविहारे द्विविधोऽपि भूयो द्विविधो भव-
ति, तद्यथा—समासकल्पः . तथैवासमासो—ऽसमासक-
ल्पः । तत्र यः समासकल्पः स द्विविधो भवति । तद्यथा—
जघन्य, उच्छृष्टश्च ।

अनयोरेव प्रमाणमाह—

गीयन्थाणं दिण्हं, ममत्तकृपां जहम्मतो होह ।

वत्तीममहस्माई, हवन्ति उक्तामओ एम ॥ ३४ ॥

गीतार्थानां (निगहं) त्रयाणां विहारः समासकल्पो जघन्यो
भवति, उच्छृष्टस्त्वेष समासकल्पो द्वाविंशत्यहस्त्राणि भवन्ति ।

निगह ममत्तो कृपां, जहम्मओ दांणि उज्जुया विहोर ।

गीयन्थाण वि लहूओ, अगीणं गुरुगा इमे दांमा ॥ ३५ ॥

त्रयाणां किल समासकल्पो जघन्यो भवति । तत्र यदा
हौ विहरतस्तदा द्वयोर्गीतार्थयोर्विहरतोलेषुको मास-
प्रार्थाश्चतस्रः, अगीतार्थयोश्चत्वारो गुणकाः । द्वयोश्च
विहरतोर्भिधेय्यमाणा दोषाः ।

तानवाह—

दोएह वि विहरताणं, सलिगमिहिलिगअञ्जलिगे य ।

होइ बहुदासवमही, गिलाणमरणं य मल्ल य ॥ ३६ ॥

द्वयोर्विहरतोः सलिङ्गगृहिलिङ्गानाधिकृत्य भूयांसा दोषाः .
तथा एको वसन्तिपालकः, एको भिक्षार्थं गतस्तत्र यो
भिक्षार्थं गतस्तस्य स्वलिङ्गं स्वयस्या शालायादिकं
गृह्णन्त्या आत्मपरोभयसम्पत्त्या दोषाः, परलिङ्गं चरका-
दिकायाः, गृहिलिङ्गं स्त्रियाः प्रापितभर्तृकादिकायाः, 'होइ
बहुदासवमही' चि द्विगडमानान् वसन्तिर्बहुदोषा भवन्ति ।
किमुक्तं भवति—वसन्तिपालस्य द्विगडमानापेक्षया भूयांसा
दोषाः । एकान्तमार्गं कृत्वा स्वलिङ्गान्यादीनामुपपातसम्भ-
वात्, प्रदीपनेकं च लेप्ता एकाकी स कथं करोति ? ।
अर्थेन दोषा मा भूवन्ति शून्या वसन्ति कृत्वा निर्ग-
च्छ्रुतः, तदानीं वक्ष्यमाणा वक्ष्ये दोषास्तद्यथा—द्वयो-
र्विहरतोर्दोषको ग्लानो भवति तदा तस्य ग्लानस्य एका-
किनेन मोक्षेन पिपासादिसम्भवः, तथा मरणे—मरणका-
लं शल्यं नोद्धृतमिति शल्येन तथाऽर्वास्थितं सति गर्ग-
याभो दोषाः । व्य० । (वसन्तः सर्वा विषयः 'वसद्दि' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे ६३८ पृष्ठे गतः ।)

अत्रापसंहायमाह—

जम्हा एते दांमा, तम्हा दुएहं न कृप्पति विहारो ।

एयं मुत्तं विफलं, अहं सफलं निरन्थओ अन्था ॥ ३७ ॥

यस्माद् द्वयोर्विहारं एते-अनन्तरोदिता दोषास्तस्माच्च
कल्पते द्वयोर्विहारः । अत्र पर आह—तन्वैतस्म्यसफलं द्वयो-

र्विहारस्यैवासम्भवात् । अथ सफलं तर्हि द्वयोर्विहारः सूत्रे
नानुज्ञान इति योऽयमर्थः प्रतीत्यजो भवद्भविहारः सा-
ऽर्थो निरर्थकः सूत्रेणाऽप्यश्रितत्वात् ।

आचार्य आह—

मा वयं मुत्तनिगन्धं, न निरन्थगवाहणो जतो थेरा ।

कारणियं पुण मुत्तं, इमे य ते कारणा हुंति ॥ ५० ॥

मा चद्-मा ब्रूहि त्वं चोदक ! यन्मूत्रं निरर्थकम्, यतः स्थ-
विरो भगवन्तो निरर्थकयादिनो न भवन्ति तेषां धृतकेव-
लित्वान् । यद्येवमर्थतः प्रतीत्यजो द्वयोर्विहारः, अथ च सूत्रे
प्रतिपादित इति कथम् ? अत्र आह—मूत्रं पुनः कारणेषु भवे
कारणेन निर्वृत्तं वा कारणिकं कारणान्याधिकृत्य प्रवृत्तमिति
भावः । तानि च कारणानि अमूनि-वक्ष्यमाणलक्षणानि ।

तान्यथाह—

अमिव ओमोयणि, गयामंदमणे जयंता वा ।

अज्जाण गुरुनयोगा, पव्दज्जा नानिवग्गदुगे ॥ ५१ ॥

अशियं-क्षुद्रद्वन्धाकृत उपद्रवः तस्मिन् द्वयोर्विहारः, तथा
अयमोदय-दुर्भिल तस्मिन्, अयवा-राजा प्राड्डा भवेत्
ततो द्वयोर्विहारः । मंदमणे च-आचार्यप्रेषणेन हौ वि-
हरयाताम् 'जयन्ता वा' इति यतमाना नाम ज्ञाननिमित्तं दर्श-
ननिमित्तं वा प्रयत्नवन्तः । इयमत्र भावना-विषयशास्त्राणि
सम्प्रति कालगृहीतानि च याद नाभ्यस्तानि क्रियन्ते ततो
विस्मृतमुपगच्छन्ति । गच्छन्तं सवालपृडाकुले भिक्षाचर्या-
दिना व्यापातस्तत्र आचार्यानापृच्छ तैर्विस्मृतां द्वाविंशत्यह-
गच्छयाताम् । एवं दर्शनप्रभावकशास्त्रनिमित्तमपि द्वयोर्वि-
हारो भावनीयः । आचार्याणां वा एकस्मान् क्षेत्रात्, अन्य-
स्मिन् क्षेत्रे नयनं संघाटस्य गुरुनयोगान् द्वयोर्विहारो भवेत्,
यदि वा-प्रवृत्त्याभिमुख्यं कोऽपि सञ्ज्ञातस्तत्तस्य स्थिती-
करणार्थं सङ्घाटकः प्रप्यः, यदि वा—ज्ञानवर्गः—स्यजनवर्गः
कस्याऽपि साधार्थेन्द्रापनीयो जनः, ततस्तद्वन्धागतार्थो हौ
विहरयातामिति ।

तत्र यतनामाह—

समयं भिक्खवग्गहणं, निक्खमणपवमणं अलुप्पवणं ।

एको कहमावमो, एको व कहं न आवमो ॥ ५२ ॥

यदि नाम प्रागुक्तकारणवशान् तौ विहरन्तौ द्वावपि स-
मकं-युगपत् भिक्षाग्रहणं कुरुतः, समकं भिक्षानिमित्तं हि-
गंडेन इत्यर्थः । एयं समकमेव शेषप्रयाजननिमित्तमपि
निष्कामतो व्रजतः, समकमेव च प्रविशतः—गत्वा प्रत्या-
गच्छन्तः, तथा समकमेवाऽनुज्ञापने कुरुतः । किमुक्तं भव-
ति—समकमेव नैर्वाधिक्यादिकं शय्यातर्गादिकमनुज्ञापयतः
ततः एकाकिनः सतो ये प्रागुक्ता दोषाः ते प्रायो न सम्भ-
वन्ति । पर आह—यत्रैव समकभिक्षाग्रहणादिकरणं कथमेकः
प्राप्तः-प्रार्थाश्चत्तस्थानमापन्नः, एको वा कथं नाऽऽपन्नः ? इति ।

सगिगह—

एगस्मं वमणमाण-स्म धोवणं बहियहंदियज्जेहिं ।

एण्हिं कारणहिं, आवमो वा अणावमो ॥ ५३ ॥

एकस्य क्षणमभिक्रान्ताऽभयन्-एकेन तु क्षणं न कृतम्,
तत्र यदि क्षणकार्यं शक्नोति ततो द्वावपि समकं भिक्षा-

निमित्तं द्विष्टे । अथ क्षणकालं न शक्नोति । तत एको भिक्षार्थं गच्छति, एकस्मिन्प्राथम्य एव तिष्ठति, एवं ह्येकस्मिन्प्राथम्यसम्भवः । तथा—‘माणस्स धोवणं’ ति अथ धावनार्थमुपाश्रयाद्विनिर्गतं एकस्मिन्प्राथम्यस्यैवान्त-
न्तिष्ठति एवमेकार्कनो जानी । ततो यो भिक्षागतो यो वा भान्तनप्रक्षालनार्थं बहिर्विनिर्गतो यो वा वसताववतिष्ठते स इन्द्रियार्थं रूपरसादिभांगान्प्राप्यैः समापन्नं रागेद्वेष वा-
प्रयाति रागेद्वेषमगमनाच्च प्रायश्चित्तस्थानमापद्यते । तत एवम-
नन्तरोदितैः कार्गणैकैः प्रायश्चित्तस्थानमापन्नो भवत्येकस्मिन्-
मापन्न इति । अथवा—यद्यपि नाम भिक्षाप्रदणानिर्नामस-
ममकं द्विष्टे तथाप्येक आपद्यते प्रायश्चित्तस्थानमपरो-
नैव । व्य० २ उ० ।

ततः समर्काद्विष्टेऽप्येको घटते प्रायश्चित्तमापन्नोऽप-
रं नेतिः इति च विषया न प्रमाणम् ।

यत आह—

मणमा उवेति विमण, मणमा वि य सभियत्ति एतंमुं ।

इय वि हु अज्झत्थममो, वंधो विमया न उ पमाणं ॥ ५५ ॥

इह विषयापत्तिविषयनिर्गतेणाऽपि मनसा—अन्तःकरणेन विषयान्-रूपादीन् उपैति—अध्यवस्यन्तान् भावः । मनसैव च नेभ्यो—विषयेभ्यः सन्नवर्तते; विरज्यते इत्यर्थः । इत्यापि—ए-
वमपि हु—निश्चितमध्यात्मसमोऽध्यात्मानुरूपः, परिणामानु-
सारी इत्यर्थः, बन्धः—कर्मबन्धः तस्मान्न विषयाः प्रमाणम् ।
तेषु सत्त्वापि कर्माश्च द्वागद्वयाऽममवान्, तदभावेऽपि च-
कर्माश्चिन्मनसा तत्सम्भवादिति ।

एवं खलु आवणं, तस्मिन् अलोयणा उ गीयम्मि ।

ठवणिजं ठवत्तिता, वेयावडियं को वितिओ ॥ ५६ ॥

एवम्—उक्तं प्रकारेण अनु—निश्चितमेकास्मिन् प्रायश्चित्त-
स्थानमापन्नं तेन तत्क्षणमेव—तत्कालमेव गीतार्थस्य पुरत आलोचना दातव्या । तत्र यदि द्वावपि गीतार्थौ विहरतस्त-
तः स्थापनीयं प्रागुक्तस्वरूपं स्थापयित्वा यः प्रायश्चित्त-
नस्थानमापन्नं स परिहारतपः प्रतिपद्यते । द्वितीयः कल्प-
स्थितो भवति स पय चानुपरिहारिक इति तस्य वैयावृत्त्यं-
कराति । व्य० २ उ० ।

इदानीं गिज्जुत्तिविधये । गाहा—

मेहाण वुड्ढवामी, वयमाणा सवविकप्पवहारी ।

द्विजंता दुविहा, गिक्कारणिया य कारणिया ॥ २६७ ॥

कारणनिष्कारणं वदयान् । शप गताथमय । इमं कारणाया-
आयारियसाहुंचेवयाण य वदणाणामितं गच्छति, सणाणं वंस-
णऽन्धं भोयणवत्थाराण वा लभिमस्स ति गच्छति, अपुव्वंमद-
सण्णंथ वातताविस्सु वा खीरजं लभिमस्सामाति गच्छति ।

गाहा—

आयारिय साधुवंदण, चेतियणीयल्लगा तहा सप्पी ।

गमणं च देमदंमण, गिक्कारणिणं य वडगादी ॥ २६८ ॥

अपुव्वविचित्तं बहु—स्मृता य परिवारवंद आयारिया ।

परिवारवजसाधू, चेति अपुव्वा अभिनवा वा ॥ २६९ ॥

अपुव्वा इमं आयारिया विविक्ता गिरनिचारचरित्ता बहुस्सु-
पा विचित्तसुया य यहुसाहुण्युड्डा य परिसं आयारिय

वेदामि साहुस्स वि एते खव गुणा एवणं परिवारो व-
ज्जिज्जति । चेतिया चिरायतणा अपुव्वा य अहवा अभि-
णवा कया ।

गाहा—

दच्छीहामि व सीए, सप्पीसु व भोयणादि लब्भामो ।

दोसांवेम अपुव्वो, वडगादिसु खीरमादीणि ॥ २७० ॥

कण्ठा । गिक्कारणं विहरंतस्म इमे दोसा ।

गाहा—

अद्धाणे वचन्ता, भिक्खुवधितेणसाणपडिणीए ।

ओमाणं अमोअवरे, वययंडिलमती य जे तत्थ ॥ २७१ ॥

अद्धाणो असमो भवति भिक्षुा वसहिं ण लब्भति, एतेसु-
परिणतवणादिगिक्कारणं । उवाह—सरीरा तेणा भवति साण-
पडिणीएसु खुजणं हम्मए वा हिंडताणं सपक्खपरपक्खो-
माणं भवति, अमोअवरे पवयणहीलणा य भवति । असति-
थोडिलस्स पुढियमादीर्जाविराहंति जे दोसा जे च पच्छि-
त्तं सव्व उवउज्जि यत्तव्य ।

गाहा—

संजमतो छक्काया, आत कंदट्टि वायग्लु वाया य ।

उवधिअलेव हरावण, परिहाणी जा य तेण विणा ॥ २७२ ॥

गिक्कारणं आत कंदट्टि वायग्लु वाया य । एतं संजम-
विहाणा । कंदट्टि वावज्जति वायग्लुवाया भवति । एत-
आयाविराहणा । सागारिभया पांगस्सतो वा पमादण वा-
उवाहं ण पांडलेहंति, हरावड वा । उवाहंस्म अवहारि-
जा तेण विणा परिहाणी तेण अग्गिगहणसंवरणादि जं कार-
स्सति तं सव्व पांचुत्तं यत्तव्य ।

गाहा—

वेलातिकमपत्ता, अणसणादातुरा नु लेविजा ।

पडिणीयसाणमादी, पच्छाकम्मं चऽचेलम्मि ॥ २७३ ॥

भिक्षुा वेलातिकं पत्ता अपुच्छंता अणसणे (प) लेविज्जा-
तागणप्फणं पांचुत्तं । पदमार्वातेसु वा पारसंहसु वा आ-
उरा जं संवतं तगिणप्फणं, पडिणीतेण हंतं साणेण वा ख-
विणं आयाविराहणादिगिक्कारणं । अचेलं भिक्षुनस्स हिंडत-
स्स पच्छाकम्मदोसा भवति, संकानिया य दोसा तेणऽट्ठे-
महुणऽट्ठे वा भवति । नि० खू० २ उ० । अनु० । पञ्चा० । ध० ।
वृ० । प० । व० । म० ।

(४) संप्रति विहारकल्पिकमाह—

गीयत्थो य विहारो, वीओ गीयत्थनिस्सिओ भणिओ ।

इनो नइयविहारो, नाणुक्काओ जिणवरेहि ॥ ६६२ ॥

गीतः—परिज्ञातोऽर्थो येस्तं गीतार्थो जिनकल्पिकाद्यस्तं पां-
स्वातन्त्र्येण यद्विहरणं स गीतार्थो नाम प्रथमो विहारः । त-
था गीतार्थस्याऽऽचार्योपाध्यायलक्षणस्य निश्चिताः—परतन्त्रा-
यप्रच्छन्नासिनो विहरन्ति स गीतार्थनिश्चिता नाम द्वितीयो-
विहारो भणितः । इत ऊर्ध्वमगीतार्थस्य स्वच्छन्नाविहारिण-
स्मृतीयो विहारो तानुज्ञातो जिनवर्गभगवान्स्तीर्थङ्करैरिति ।
वृ० १ उ० १ प्रक० । (गीतार्थविषयः ‘गीयत्थ’ शब्दे तृती-
यभागे ६०२ पृष्ठे गतः, तत्स्वरूपप्रतिपादिका गाथा च त-

त्रैध गता-तद्व्याख्याऽत्र)-इह सूत्रार्थधरत्वे चतुर्मेकाः । तद्यथा-सूत्रधरो नामैकोऽन्यधरः १, अर्थधरो नामैकोऽन सूत्रधरः २, एकस्मृत्रधरोऽन्यधरोऽपि ३, अपरो न सूत्रधरो नाप्यर्थधरः ४, अयं सतुर्थो भङ्ग उभयशून्यत्वादधस्तुभूतः । शेष-भङ्गत्रयमधिकृत्याह-गीतित सूत्रेण केवलं सम्यक्पठितं न गीतमस्यास्तीति गीतो भवति । अर्थेन केवलं सम्यग्गर्धगतेनार्थो भवति, ज्ञातव्यम् अर्थधरः इत्युक्तं भवति । यस्तु गीतेन चार्थेन चोभयनाऽपि युक्तं गीतार्थं विजानीहि इति । इदमत्र तात्पर्यम्-तृतीयभङ्गवत्येव तत्त्वतो गीतार्थशब्दमधिकृतमुद्वादुर्भातं न प्रथमद्वितीयभङ्गवर्तिनार्थात् ।

(५) अथ येषां गीतार्थानां तन्निश्चितानां वा विहारो भवति तान् दशयति-

जिनकल्पिभ्यो गीयत्यो, परिहारविमुद्धिभ्योऽपि गीयत्यो ।

गीयत्ये इङ्किदुर्गं, मेमा गीयन्थनीसाए ॥६६५॥

जिनकल्पको नियमाद्वितीयः परिहारघण्टिकः, अपिशब्दान्तरातिमाप्रतिपन्नको यथातन्त्रकल्पिकश्चाथयनया गीतार्थः जघन्यतोऽप्यर्थानन्वयपूर्वान्तर्गीताचारनामकर्तृतीयवस्तुकाद्यादेवामिति । तथा गच्छे गीतार्थविषयमुद्धमनोराचार्योपाध्याययोऽङ्किदुर्गमम् । सूत्र अनुलोमः प्राकृतत्वात् आचार्योपाध्यायो वा नियमाद्वितीयः । एष सदेवामपि स्थानेन विहारो विज्ञेयः, शेषाः साधवो गीतार्थनिश्चया आचार्योपाध्यायलक्षणगीतार्थप्राप्तये विहरन्ति ।

इदमेव पञ्चाङ्गे भाषयति-

आयरियगणी इङ्की, मेमा गीता वि होंति तर्हीमा ।

गच्छगयनिगया वा, ठाणनिउत्ता ऽनिउत्ता वा ॥६६६॥

आचार्यः-सूरिगणी-उपाध्यायः एतां यत् ऋद्धिमन्तौ सातिशयज्ञानादिश्रद्धासम्पन्नाः अतिशयनेऽत्र मन्वर्थीयः, यथा रूपवता कन्यत्यादी अतः शेषाः साधवो गीतार्थो अपि तन्निश्चया आचार्योपाध्यायपरतन्त्रतया विहरन्ति । अथ केन शेषाः ? इत्याह-गच्छगता, गच्छनिगता वा । तत्र गच्छगता गच्छमध्यवर्तिनः, गच्छनिगता " आमेवे आमोयारिण " इत्यादिभिः कारणैरकाकीभूताः । अथवा-स्थाननियुक्ता-स्थानाऽनियुक्ता वा । स्थाने-पदे नियुक्ता व्यापारिताः स्थाननियुक्ताः-प्रवर्त्तकस्थायिरगणावच्छेदकाभ्याः पदस्थगीतार्थो इत्यर्थः । तादृशरीता-स्थानाऽनियुक्ताः, सामान्यसाधव इत्यर्थः । एते सर्वेऽप्याचार्योपाध्यायनिश्चया विहरन्ति ।

कर्तुमत्याह-

आयारपकपधरा, चउदसपुव्वी अ जे य तम्मज्झा ।

तर्हीमाए विहारो, सवालवुद्धस्म गच्छस्म ॥ ६६७ ॥

आचारप्रकल्पधरा निशीथाध्ययनधारिणो जघन्यगीतार्थः, चतुर्दशपूर्विकः पुनरुत्कृष्टाः, तन्मध्यवर्तिनः कल्पव्यवहारवशात्पुनरुत्कृष्टधराद्या मध्यमाः तेषां जघन्यमध्यमात्कृष्टानां गीतार्थानामनिश्चया बालवृद्धस्याऽपि गच्छस्य विहारो न भवति ।

(६) न पुनरगीतार्थस्य स्वच्छन्मेकाकिविहारः कर्तुं युक्तः

कुत इति चेदुच्यते-

एगविहारी य अजा-यकपिभ्यो जो मवे चवणकप्ये ।

उवसंपन्नो मंदो, होहिइ वोसट्ठतिट्ठाणो ॥ ६६८ ॥

एकः सन् विहरतात्येवं शील एकाकिहारी, स च अजातकल्पिकोऽपीतिार्थः, तथा व्यवने-चार्त्तान् प्रतिपत्तये तस्य कल्पः-प्रकारश्चयवनकल्पः-पार्थिव्यादिविहार इत्यर्थः, तस्मिन् यो भवेत् स एकाकित्वमुपसम्पन्नः प्रातिपन्नः सन् मन्दः-सद्वृत्तिशैथिल्यो भविष्यति, व्यवस्था-पत्रस्थानः-व्युत्सृष्टानि-परित्यक्तानि त्रीणि स्थानानि-ज्ञानाद्विरूपाणि येन स व्यवस्थापत्रस्थानः, एषा निर्युक्ताया ।

अर्थनामेव विवृणोति-

पुत्तूण गच्छनिगते, गीयस्स वि एकगस्स मामो उ ।

अविणीए चउ गुरुगा, चवणे लहुगा, य भेगट्ठा ॥६६९॥

मुक्त्वा गच्छनिगतान्-जिनकल्पकादीन् गीतार्थस्याऽपि एकस्य एकाकिविहारं कुर्वतो मासलघु, आवर्तते गीतार्थे एकाकिविहारिणि चत्वारो गुरुकाः, व्यवने-पार्थिव्यादिविहारो यदि मनसाऽपि सकलं कुर्वते तदा चत्वारो लघुकाः, ' भेगट्ठा ' इति अष्टौ भङ्गा अत्र कर्त्तव्याः । तद्यथा-एकाकी अजातकल्पिकः व्यवनेकल्पिकश्च १, एकाकी जातकल्पिकः व्यवनेकल्पिकश्च २, एकाकी अजातकल्पिको न व्यवनेकल्पिकः ३, एकाकी जातकल्पिको न व्यवनेकल्पिकः ४, एवमेकाकिपदेन चत्वारो भङ्गा लब्धाः, नैकाकिपदेनार्प चत्वारो ताप्यन्ते । सत्यया अष्टौ भङ्गाः । अत्राऽष्टमो भङ्गस्त्रिषु पदेषु शून्यत्वात्प्रायाश्चर्यादतः । शेषेषु तु यथायथमनन्तराङ्गप्रायाश्चर्यम् । एतेषु समेष्वपि भङ्गेषु यत्तमानस्य दोषमुपदेशायतुमुपसम्पन्नपदं व्याचष्ट-

एगागितमणट्ठा, उवसंपज्जइ चुओ व जो कप्पो ।

मो खलु मोच्चे मंदो, मंदो पुण दव्वभावेण ॥७००॥

य एकाकित्वम् अनर्थात् ज्ञानादिप्रयोजनाभावादुपसम्पद्यते-अङ्काकरोति, यो वा व्युत्, प्रातिपत्तितः कल्पान्-संविज्ञाविहारान् स खलु वराकः द्रव्यजीविनेन जीवन्नापि शोच्य-शोचनीयः सयमजीविताभावात्, मन्दश्चासौ (मन्दस्वरूपं 'मंद' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २५ पृष्ठ गतम् ।) वृ० १ उ० १ प्र-क० । अथ यदुक्तं निर्युक्तायाया ' होहिइ वोसट्ठतिट्ठाणो ' इति तत्र कानि पुनस्ताति त्रीणि स्थानानि यानि तेन परित्यक्तानि । उच्यते-

नाणाई तिट्ठाणं, अइव ए चरणप्पओ पवयणं च ।

मुत्तथ तदुभयाणि व, उगमउप्पायणाओ वा ॥७०२॥

एकाकी-ज्ञानादीनि ज्ञानदर्शनचार्त्तानि त्रीणि स्थानानि वक्ष्यमाणनीत्या परित्यजतीति ' अइवण ' इति अखण्डमव्ययमथवाऽर्थे चरणमान्मा प्रवचने चेति वा त्रीणि स्थानानि । तत्र गीतार्थतयाऽसौ षट्कार्यावगमनया चरणम्, अतिप्रचुराहारलक्षणदिना ग्लानत्वाद्यापश्चा वाऽऽत्मानम् अयतनया संज्ञाव्युत्सर्गादिना प्रवचने च परित्यजति । अथवा-सु-प्रार्थतदुभयानि त्रीणि स्थानानि, तत्रासावैकाकितया कदाचित्सूत्रं विस्मारयति, कदाचिदर्थं, कदाचित्तदुभयम् । यद्वा-उद्गमोत्पादने वाशब्दादेषणा चेति त्रीणि स्थानानि च निरङ्कुशत्वादेकाकी परित्यजतीति प्रकटमेव ।

अथ यथाऽसौ ज्ञानदर्शनचरित्राणि परिहरति, तथाऽभि-
धानसूत्राह—

अपूर्वमुयस्म य गहगं, न य संकिंयं पुच्छणा न सारणया ।
गुणयंतोऽपर ददं, सीदह एगस्म उच्छाहो ॥ ७०३ ॥

अपूर्वस्य श्रुतस्याग्रहणमेकांकितया पाठयितुर्भावात् । न
च शाङ्कते सूत्रेऽर्थे वा कस्याऽपि पार्श्वे प्रच्छन्नम् । न वा सूत्र-
मर्थे वा विकृष्टयतः सारणा—शिक्षणा मैवे पाठयित्यादिका
भवति । तथा अपगम गुणयंतो दृष्टा सीदति—परिहीयते
एकस्यैकाकिन उच्छाहः । सूत्रार्थपरायसंनयासमभियोग इत्यु-
क्ता ज्ञानपरिहारः ।

सम्प्रति दर्शनचरणयोः परिहारमाह—

चरगाऽऽहुगुहेणं, न य वच्छल्लाह दंमगासंका ।

यी सोहि अणुजमया, निष्पग्माहिया य चरगास्मि ॥ ७०४ ॥

चरकादिभिः—कणादसौगतसाल्यप्रभृतिभिः—पापगिडभिः
कृत्यक्रियुक्ताभिर्युद्धेण सोऽर्गतायतया तस्य भवेत् ।
न चागावकांकितया साधमिकाणां यात्मन्यमाविश-
त्वादुपबृंहणं—स्मिरीकरणे तीर्थप्रभावतां वा कुर्यात्, शङ्का-
दया वा दाया देशनं सनेता वा तस्य भवत्यर्थित्वेव दर्शनम-
सौ परिहरति, तथा 'यी' इत्येकाकिन्या स्मिन् सम्यापणाद-
नाऽऽत्मपरेभ्यसमन्था दाया भवेयुः । सोहि' इति सोऽर्थः—
गार्वाश्च तदपराधमापन्नस्य तस्य को नाम ददातु । अनु-
यगता च तस्य सारणादीनां निष्पग्मादित्येति भवेत् नियन्त्र-
णा गुर्वीक्षति यान्, निर्गतः प्रयत्नादिति निष्प्रग्रहस्तस्य
भावो निष्प्रग्रहता, गुवालाया अत्रावात्पार्श्वपादमुखधारणा-
दिति शङ्क करान्तायर्थः । एव चरगावयवपरिहारा इति ।

किञ्च—

गामन्नयत्तोराणं, वज्जो गिहिसममंथुओ होह ।

दंमगनाणचरित्ता-ण महलगं पावडे एक्को ॥ ७०५ ॥

न एकाको आमगयभाघना चित्तयैवावृत्त्यप्रभृतीनां यो-
गानां बाहो नाऽऽसौ भवति । गृहिणामगारणां संज्ञा समा-
चारस्तस्या संस्तुतः—परिचययात्र भवति । दर्शनज्ञानचरि-
त्राणां च मालिन्यमकं मनः प्राप्नोति । तत्र योद्वादाभिधि-
पारणाभिमतसदृहाऽसौपम्यं दर्शने निपुणो य परिदृष्टा-
न्तमेवामेत समोच्चीनामथ शान्तमासेत इत्यादना चित्त-
यप्लवेनागमप्रकरणया वा दर्शनमालिन्यं विशाखल-
यात्स्यायनार्द्रपापश्रुतान्यभ्यस्यनस्तपु बहमानमुद्धि कुर्वतो
ज्ञानमालिन्यं पुनरेकाकिनः सुप्रतीतेभव ।

अथ गृहमेधासंस्तुतः कथं भवतीत्युच्यते—

कयमकण गिहिकंज, मंतप्पह पुच्छह तिहि वसई ।

मंथवमिणहोसा, भाभा हियनहुमंगो य ॥ ७०६ ॥

गृहकार्ये क्रयवक्रयवाचनमित्येतं कृतं, अभिमतं वा अ-
कृतं स संनयत-सन्तापमनुभवति, यथा अशाभने सम-
ज्ञानं यदेतत्तागारिणा अमुकं घस्तु व्यनहन्तम्, अमुकं न
व्यनहन्तिमित्यादि । तथा 'पुच्छह' इति मुसलाभालाभादि-
कां वार्ता च तस्य पार्श्वे पुच्छति, 'तिहि वसई' इति तत्र
तेषां गृहस्थानां मध्य एवारां वसति, तत्र च वसतां नि-

वस्तुं यस्मैः सह संस्तवस्तेनात्यन्तिकः स्नेहस्तेषु समु-
ल्लसति, तद्वशात् तदायपन्त्या यत् कीडापनं यच्चात्तरगणि-
तादिशिक्षापणं यच्च तदुपगोधतः कृण्टलाविण्टलाविकरणं
तदेवमादयो दाषा द्रष्टव्याः, तथा भाषा—सावद्यामसावगी-
तायतया ब्रूयात्, हे आश्रक ! गम्यतामागम्यतामुपविश्यता-
मित्यादि गृहिसन्के च वस्तुजाते केनचिच्छांरादिना हते स्वयं
वा नष्टे तस्य स्नेहातिरेकतः शोकः—परिदेवनादिरूपः स्या-
दिति, यत एवमिदं देशोपनिपातस्तत एकाकिविहारापरिहरेण
गच्छुषासमध्यासीनेन साधुना यावज्जीवं विहरणीयम् ।
७०१ उ० १ प्रक० । (कीदृशस्य गच्छो नीयते ? अयोग्यस्य
वा गच्छं प्रयच्छन् अयोग्यो वा गच्छं धारयन् कीदृशं प्राय-
श्चित्तं प्राप्नोति इति 'गणह' शब्देऽं भागे ८२० पृष्ठे ।) (प्राय-
श्चित्तविषयः 'पच्छित्त' शब्देऽपि पञ्चमभागे २०३ पृष्ठे गतः ।)

(७) आचार्यस्योपाध्यायस्यैकाकिनो विहारो न कल्पते—

नो कप्पइ आयरियउवज्झायस्म एगाणियस्म हेमंत-
गिम्हासु चरिण ॥ १ ॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्म
अप्पविडयस्म हेमंतगिम्हासु चरिण ॥ २ ॥ गो कप्पइ
गणावच्छेइयस्म अप्पवीयस्म हेमंतगिम्हासु चरिण ॥ ३ ॥
कप्पइ गणावच्छेइयस्म अप्पतइयस्म हेमंतगिम्हासु चरिण
॥ ४ ॥ गो कप्पइ आयरियउवज्झायस्म अप्पवीयस्म
वामावासं वन्थण ॥ ५ ॥ कप्पइ आयरियउवज्झायस्म
अप्पतइयस्म वामावासं वन्थण ॥ ६ ॥ गो कप्पइ गणा-
वच्छेइयस्म अप्पतइयस्म वामावासं वन्थण ॥ ७ ॥ कप्पइ
गणावच्छेइयस्म अप्पचउन्थस्म वामावासं वन्थण ॥ ८ ॥
मे गामंमि वा० जाव मंनिवेमंमि वा बहणं आयरिय-
उवज्झायणं अप्पविडयाणं, गणावच्छेइयाणं अप्पतइया-
याणं, कप्पइ हेमंतगिम्हासु चरिण अन्नमणं गिम्हाए
॥ ९ ॥ मे गामंमि वा० जाव मंनिवेमंमि वा बहणं
आयरियउवज्झायणं अप्पतइयाणं बहणं गणावच्छेइया-
णं अप्पचउन्थाणं कप्पइ वामावासं वन्थण अन्नमन्नं नि-
स्माए ॥ १० ॥ (व्य०)

न कल्पते आचार्यस्योपाध्यायश्च समाहारो ब्रह्मः आ-
चार्योपाध्याय तस्य आचार्योपाध्यायस्य चेत्यर्थः, एकाकि-
नो हेमन्तर्ग्रीष्मयोः शीतकाले उष्णकाले चेत्यर्थः, चरितुं-
विहृतुम् ॥ १ ॥ कल्पते आचार्यस्योपाध्यायस्यात्महितीयस्य
हेमन्तर्ग्रीष्मयोश्चरितुम् ॥ २ ॥ एवं च सूत्रे गणावच्छेदकस्य
भावतीति । नवरमप्रथमसूत्रे—(३) आत्महितीयस्य—प्रतिषेधः,
हितीयसूत्रे—(४) स्वात्महितीयस्यानुज्ञा । एवमसीषां चत्वारि
सूत्राणि वर्णाविषयागपि बहिर्विधानि, नवरमप्रथमसूत्रे—
(५) आचार्यस्योपाध्यायस्य चाऽऽत्महितीयस्य प्रतिषेधो,
हितीयसूत्रे—(६) स्वात्महितीयस्यानुज्ञा, तृतीयसूत्रे—(७)
गणावच्छेदकस्याऽऽत्महितीयस्य प्रतिषेधः, चतुर्थसूत्रे—(८)
स्वात्मचतुर्थस्यानुज्ञाति । इहोत्सर्गतो ब्रूयात्प्रयाणां वा जघ-
न्यतोऽपि विहारा न कल्पते यत इदं जघन्यादिभक्तो
विहारपरिमाणम् ।

पखण्डो व सत्तणो वा, कासदुगे सलु जहसुतो गच्छो ।
वसीसाहसहसो, उकोसो सेसओ मज्झो ॥ ४ ॥

कालाधिक-श्रुतबजे काले, वर्षाकाले च जघन्यतः सलु यथाक्रमं गच्छो भवति । पञ्चकः सप्तकश्च । पञ्च परिमाण-स्य पञ्चकः, एवं सप्तकः, वाशब्दः समुच्चयः । किमुक्तं भवति—श्रुतबजे काले पञ्चको वर्षाकाले सप्तकः । कथ-मिति चेत् ? उच्यते—श्रुतबजे काले आचार्य आत्महि-नीया गणावच्छेदकस्वात्मतृतीयः, एवं पञ्चकः । वर्षाकाले जघन्यत आचार्य आत्मतृतीयः, गणावच्छेदकः आत्मच-तुर्थः, एवं सप्तक इति । उक्त्यन्तः कालाधिकेऽपि ऋषि-सहस्राणि । तथा च भगवत श्रुतप्रवामिनो ज्येष्ठस्य गण-धरस्य पुण्डरीकनाम्नो ऋषिसहस्राणि गच्छोऽभूत् । शेषकः-शेषपरिमाणो गच्छो मध्यमः ।

(८) सम्प्रति जघन्यतः पञ्चकसप्तकाभ्यां हीनतायाः

प्रार्थयिष्यमाह—

उवासे लहुलहुगा, एण गीते अगीते गुरुगुरुगा ।
अकयसुयाण बहुण वि, लहुओ लहुया वसंताण ॥ ५ ॥

'उउ' स्ति श्रुतकाले पञ्चकात् हीनानां गीतार्थानां वि-हरता प्रार्थयिष्यन् लघुका मासः । 'वासे' स्ति वर्षाकाले स-प्तकात् हीनानां गीतार्थानां विहरता चत्वारो लघुका मासः, एते लघुलघुका गीत—गीतार्थविषया द्रष्टव्याः । अगीते-अगीतार्थविषयाः पुनर्गुरुगुरुकाः । किमुक्तं भवति-श्रुतकाले पञ्चकात् हीनानामगीतार्थानां वसतां प्रार्थयिष्यन् गुरुका मासः, वर्षाकाले सप्तकात् हीनानामगीतार्थानां च चत्वारो गुरुका मासः । अकृतधृतानामगृहीतोचित-सूत्रार्थतदुभयानां बहुनामपि पञ्चकसप्तकादीनामपि वसतां यथाक्रमश्रुतकाले प्रार्थयिष्यन् लघुका मासः, वर्षाकाले च-त्वारो लघुकाः ।

अत्र चादक आह—

१ वं सुचविरोहो, अत्थे वा उभयतो भो दोसो ।
कारणियं पुण सुचं, इमे य तहिं कारणा हुति ॥ ६ ॥

यदि नामैतद् जघन्यादिभेदेन गच्छपरिमाणं तत एवं सति सूत्रतोऽर्थतस्तदुभयतश्च विरोधि दोषो भवेत् सू-त्रेऽन्यथा विहारानुष्ठानात् । अत्राचार्यः प्राह—कारणिकं कारणैर्निवृत्तं पुनरिदं सूत्रमतो न दोषः । तानि च कार-णानि पुनरिमानि-वक्ष्यमाणानि तत्राधिकृतसूत्रप्रवर्तनतो भवन्ति ।

तान्येवाह—

संघयणे वाउलणा, नवमे पुव्वम्मि गमलामसिवादी ।
सागरजाये जयणा, उउवदे लोयणा भणि ॥ ७ ॥

या इयं कारणविषया शेषवक्ष्यविषया च सूत्रागाथा ततोऽयं संक्षेपार्थः—संहनने यद्युत्तमं भवति, व्याकुल-ता वा व्याकुलीभवेन वा गच्छेत् । नवमे वा पूर्वे, उपलक्षण-मेतत् दशमं वा सूत्रमधिनवगृहीतं सम्यक् स्मर्त्तव्यम-स्ति, गमने वा अशियादिभिः-अशियाऽवमौदर्यादिभिः संप-

जम्. 'सागर' स्ति स्वयम्भूतमणसदृशमतिप्रभूतमनेकानि-शयसम्पन्नम् नवमे पूर्वं परावर्त्तनीयमास्त, ततः एतैः का-रणैर्वापि विहरयाताम् । तथा—'जाते' स्ति जातादिक-र्या वक्ष्यः, तत्रापि भक्तचतुष्टये प्रथमवर्जेषु शेषेषु त्रिषु भक्तषु यतना वक्ष्य्या । तथा श्रुतबजे काले आगच्छ-प्रच्छिन्नैर्वावर्गहने तत् स्थानं कर्तव्यं गणिनाऽप्यवलोक-ना स्वयं करणीया कारणीया वा । एतानि कारणाभ्याधिकृत-सूत्रप्रवृत्तौ भाणतानि ।

साम्प्रतमनामेष गाथां व्याख्येय्यासुः प्रथमतः

संहननमिति पदं व्याख्यायन्ति—

आयरिण उवज्झाया, संघयणधितिण उ उववेया ।

सुचं अत्थो य बहु, गहितो गच्छं य वाधातो ॥ ८ ॥

आचार्या वा उपाध्याया वा ये संहननेन प्रथमेन वज्झ-श्रु-भ-नागच्छलक्षणेन धृत्या च वज्झकुण्डलमानया उपेता-युक्ताः सूत्रमर्थो वा बहु-प्रभूतो गृहीता गच्छं च सूत्रार्थस्मरण-स्याघातः ।

(९) कुतो व्याघात इति चेत् ? उच्यते—व्याकुलनातः ।

तानमेव व्याकुलनामाह—

धम्मकहि महिहूण, आत्तस्सयनिसिहिया य आलोण ।

पडिपुच्छ वादि पटुण्ण, रोगी तह दुल्लभं भिक्खं ॥ ९ ॥

वाउलणा सा भणिगा, जह उदमम्मि पंचमे कप्पे ।

नवम दममाउ पुव्वा, अभिगवगहिया उ नासेज्जा ॥ १० ॥

न हि धर्मकथी लब्धिसम्पन्नस्ततो भूयान् जनः श्रोतु-मागच्छतीति धर्मकथया व्याकुलता, तथा महद्विको राजादिः धर्मश्रवणाय तस्य समीपमुपागच्छति, ततस्तस्य विशेषतः कथनीयं तदावर्जनं भूयसामायजनादभ्यया व्या-कुलनातः सम्यग् धर्मग्रहणाभावे तस्य रोषः स्यात् । त-स्मिन्नेह भूयासां दोषाः । अथवा—अन्य कश्चनापि मह-द्विकाय कथयति, तदानीमपि तृणीकर्मयितव्यं, मा भूत् कोलाहलतस्तस्य सम्यग्धर्माप्रतिपात्तिरिति कृत्वा । तथा महति गच्छे बहव आवश्यकैः निगच्छन्तः कुर्वन्ति, बहवः प्रविशन्तो नैषधिकीं ते सम्यग्प्रोक्षणीयाः, अन्यथा तथोर-कारणे उपलक्षणमेतदन्यस्या अपि सामाचार्याः प्रत्युपलक्षाऽ-ऽदेः सम्यक्करणे यदि स्मरणं न करोति तत उपलक्षणप्रत्यय-प्रार्थयिष्यन्सम्भवस्तत आवश्यकार्तनिरीक्षणयां व्या-घातः । तथा भिक्षामटित्वा समागतस्य तस्य सहाटक-स्थालोचयतो यदि पठ्यते तदा विकटनायामप्रतनस्य पश्चात्तनस्य च सम्मोहः, सम्मोहाच्च सम्यगनालोचना, तद्वाचाश्रयणस्याघात इति तदाऽऽलोचनायां न पठनीयम् । तथा च गच्छे वसतो बहवः प्रतिपृच्छानिमित्तमागच्छन्ति, ततस्तेषामपि प्रत्युत्तरदाने व्याघातः । तथा ते बहुश्रुते तत्र स्थितं भूत्वा वादिनः समागच्छन्ति ततस्तेऽपि नि-ग्रहीतव्याः, अन्यथा प्रवचनोपघातस्ततस्तन्निग्रहणेऽपि व्याकुलता । तथा महति गच्छे बहवः प्राधूनाः समागच्छ-न्ति ततस्तेषां विश्रामण्या पयुषामनया च व्याघातः । तथा बहवः सलु महति गच्छे ग्लानास्तेषां यावदालोचना भूयते तावद्याकुलता, तथा महति गच्छे भूयसां प्राधूण्या-

कादीनां प्रायोग्यं दुर्लभमिति साधवः केऽपि कुत्राप्यन्य-
त्र प्रेषणीया इति व्याघातः । 'वाउलणा सा' इत्यादि, एषा
व्याकुलना यथा कल्पे-कल्पाध्ययने पञ्चम उद्देशे साविस्तरं
भणित्वा तथाऽत्रापि दृष्टव्या । 'नवमदशमाउ पुण्ये' ति व्या-
ख्यानयति, नवमं दशमे पूर्वे अभिनेवे गृहीते यत्र सततं न
स्मर्यते ततो नश्येनामतोऽर्थे द्वयोर्विहारः ।

“गमणमसिवादी” ति व्याख्यानार्थमाह—

असिवादिकारणेहि, उम्मुगनायं ति होज जा दोस्मि ।

मागरसरिमं नवमं, अतिसयनयभंगगहणता ॥ ११ ॥

अशिवं नाम-मारिः सा उपस्थिता तत्र च ज्ञातमुत्सुकं
यथा उत्सुकानि बह्व्येकत्राह्वानि उज्ज्वलन्ति एकं द्वौ वा
न उज्ज्वलतः, एवं त्रिप्रभृतिषु बहुषु मारिः प्रभवति नैकस्मिन्
द्वयोर्षा । तत एवमाशिवकारणेनादिशब्दावयवमोदयेण राज-
प्रक्षेप्तो वा गणभेदस्तावद्भवति यावत् पृथक् पृथक् हा-
वपि भवेतामतो नानुपपन्नो द्वयोर्विहारः । 'सागरं' ति व्या-
ख्यानयति सागरस्मरणं-स्वयम्भूरमणजलाधितुर्यं नव-
ममुपलक्षणमेतत्, दशमं च पूर्वम् । कस्मादित्याह—अतिशय-
नयभङ्गादेनैकैरतिशयैरनेकैरन्यैरनेकैर्भङ्गश्च गुणिलत्वात्, ततो
ऽ-गीतार्थानामतिशयाकर्णणेन मा भून्, नयबहुलतया भङ्ग-
बहुलतया वा बहुनां मध्ये परावर्तने दुष्करमिति द्वयो-
र्विहारः ।

अन्यथा—

पाण्डुविजातिसया, निमित्तमादी सुहं वं पहरिके ।

द्वेदसुयमि व गुणणा, अगीयबहुलमि गच्छमि ॥ १२ ॥

प्राभुतं-उपेतिप्राभुतं गुणयितव्यं विद्यातिशया नाम विद्या-
विशेषा यैराकाशगमादीनि भवन्ति ते वा परावर्तनीया च-
रन्ते । निमित्तम-अर्थादिभावप्रकरणम्, आदिशब्दान्-
योगा मन्त्राश्च परिगृह्णन्ते । एते सर्वेऽपि सुखे-सुखेन प्रति-
रिक्त-विविक्ते प्रदेशे अभ्यस्यन्त, न अर्गातबहुले-अर्गातार्थ-
सकुले गच्छे द्वेदश्रुतस्य व्यवहारादेर्गोधायां सप्तमी वृष्टयर्थे
गुणना-परावर्तनम् कर्तुं शक्यम्, मा तेषामर्गातार्थानां क-
र्णाभ्युदयतः श्रुत्या विपरिणामतो गच्छाम्निर्गमनमभूति
संरुपाध्यायस्य चात्माद्वितीयस्यान्यत्र गमनम् ।

(१०) स्मर्यति यादृशे द्वयोरन्यत्र गमनमुचितं तादृशमाह—

कयकरणिजा थेग, सुत्तथविमारया सुयरहस्मा ।

जे य ममत्था वोदुं, कालगयाणं उवहिदहं ॥ १३ ॥

कृतकरणानामर्गातार्थतया—परिणामकतया चान्यदापि
अन्यैः सहानेकशः इदानीं कार्याणि कृतवन्त । यदापि च
कदाचित् द्वितीयं सहायं न कृतवान् तथाऽपि योग्यतया
सकृत्करणीय इव द्रष्टव्यः । स्थावराः श्रुतेन पर्यायेण च, तथा
सूत्रार्थयोर्विशारदा सूत्रार्थविशारदाः, तथा श्रुतानि गहस्या-
नि अनेकान्यनेकशो येन श्रुतगहस्या इति सहायं प्रति विशे-
षणं संरुपाध्यायस्य वा पृथगतसूत्रार्थधारिणोऽधिगतच्छे-
दश्रुतस्य च श्रुतगहस्यान्याभिचारात्, तथा द्वयोर-
कतस्मिन् कालगते अपरेण शरीरपरिस्थापनकां कर्तुं ग-
च्छता द्वयोर्गण्यपि श्रुत्यायां वसन्तो न माक्रव्यो न व-

स्यवस्तमपहारुर्गति कृत्वा द्वयोरत्युपपत्तिमृतकशरीरं वा-
स्यतरेण धोदव्यं ततो ये कालगतानां देहं द्वयोरुपधि वा
वोदुं समर्थास्ते अधिकृतसूत्रविषयाः ।

तथा वाऽऽह—

एयगुणसंपउत्ता, कारणजाएण ते दुयग्गाऽवि ।

उउबद्धमि विहारो, एरिसयाणं अणुमातो ॥ १४ ॥

एतैरनन्तरगाथोक्तैर्गुणैः सम्प्रयुक्ता एतद्गुणसम्प्रयुक्ताः, का-
रणजातनानन्तरादितेन केनचित्कारणविशेषेण तावाचा-
र्यादिकावुपाध्यायादिकौ वा श्रुतुष्वे काले विहरतो न क-
श्चित् वाचोऽधिकृतसूत्रेणानुज्ञायात्, तथा वाऽऽह-इदृशयो-
श्रुतुष्वे काले अधिकृतसूत्रेण विहारोऽनुज्ञातो वाचाभा-
वात्कारणविशेषस्य च गरीयस्त्वात् जातंति स्वत्वारः कल्पाः
सूचिताः ।

तानेवाऽऽह—

जातो य अजातो वा, दुविहो कप्पो उ होति नायव्वो ।

एकेको वि य दुविहो, समत्तकप्पो य असमतो ॥ १५ ॥

द्विविधः खलु कल्पो भवति ज्ञातव्यस्तद्यथा-जातोऽजा-
तश्च । एकैकोऽपि च द्विधा—समाप्तकल्पः, असमाप्तकल्पश्च ।

एतानेव चतुरो व्याख्यानयति—

गीयत्थो जायकप्पो-ऽगीतो खलु भवे अजातो तु ।

पणगं समत्तकप्पो, तदम्भुगो होति असमतो ॥ १६ ॥

जातकल्पो नाम-यो गीतार्थः सूत्रार्थतदुभयकुशलः, अर्गातः-
अगीतार्थः खलु भवेदजातो-ऽजातकल्पः । समाप्तकल्पो नाम
परिपूर्णसहायः, स च जघन्येन पञ्चकं-पञ्चकपरिमाणं श्रुतु-
बद्ध काल-वर्षाकाल सप्तपरिमाणः तदुक्तस्तस्मात्पञ्चकात्स-
प्तकाद्या हीनतरः कल्पो भवत्यसमाप्तोऽपरिपूर्णसहायत्वात् ।

अत्र भङ्गचतुष्टयं तद्व्याह—

अहव जातो समत्तो, जातो चेव य तहेव असमतो ।

असमतो जातो य, असमतो चेव उ अजातो ॥ १७ ॥

अथर्वति प्रकारान्तरं पूर्वं कल्पचतुष्टयं सामान्यतः प्रह-
पितमिदानीं संयोगतः प्रकृत्यते । जातकल्पोऽपि समाप्तक-
ल्पोऽपीत्येका भङ्गः । जातकल्पोऽसमाप्तकल्प इति द्वितीयः ।
अजातकल्पः समाप्तकल्प इति तृतीयः । अजातकल्पोऽसमा-
प्तकल्प इति चतुर्थः । अत्र प्रथमभङ्गः शुद्धः, शेषेषु तु त्रि-
षु भङ्गेषु यतना कर्त्तव्या ।

‘तस्मिं जयणं’ति सूत्रागार्थाक्तं पदं व्याख्यानयन् प्राह—

तस्मिं जयणा इणमो, भिक्खुगहनिक्खमप्पवेमे य ।

ऽणुमवणं पिव समगं, वेति य गिहे दिअहोहारं ॥ १८ ॥

तेषामाद्यवर्जानां त्रयाणां भङ्गानामयं यतना-समकमेक-
काले भिक्षाग्रहाय उपलक्षणमेतत् विचाराय च निष्क्रमः,
समकमेव चावप्रहस्यानुज्ञापनम् । इयमत्र भावना-भिज्ञाप्र-
हणाय विचाराय वा सर्वमुपकरणमादाय समकमेव निष्क्रा-
मतः समकमेव च प्रविशतः, तथा वसति प्रथमं याचमा-
नो समकमेव शय्यातरमनुज्ञापयतः, तथा निर्गच्छन्तो स-
मकमेव शय्यातरमस्मीपमुपगम्य बुधाते, यथा-गृहे-गृहस्य
प्रतिश्रयस्य उपधाने-स्थगने दद्यादिति ।

‘उडुवदे’ स्ति पदव्याख्यानार्थमाह—

उडुवदे अविरहियं, एतं जं तेहि होइ साहूहि ।

कारेइ कुणइ व सयं, गखी वि ओलोयणमभिकलं । १६ ।

अनुषङ्ग काले तयोः कारणवशात्स्थायित्वयोस्तत्-
स्थानमागच्छन्निमित्तार्थं प्राप्तं प्रविशन्निविचारार्थं वा नि-
गन्त्य मिलनार्थमायन्निर्गच्छन्निश्च पुनः स्वस्थानं प्रति प्र-
चलन्निः साधुभिर्गिरहितं भवति । ‘ओलोयण’ स्ति पदं
व्याख्यानयति—योऽसौ गखी आचार्यः सोऽपि तयोर्द्वयोर्जन-
योरवलोकना-गवेषणामभीष्टं द्वितीये तृतीये वा दिने स्वयं
करोति अन्यैर्वा कारयति ।

उपसंहारमाह—

एएहिं कारणेहिं, हेमंते गिम्हे अप्पवीयाणं ।

धिइदेहमकंपाणं, कप्पति वासो दुवेणं पि ॥ २० ॥

एतैरनन्तगविनैर्व्याकुलनादिभिः कारणैर्हेमन्ते—शीतकाले
प्राप्ते—धर्मकाले द्वयोरप्यात्मद्वितीययोराचार्योपाध्याययो-
र्द्वयोर्देहेन चाकम्पयोरचाह्वययोर्धनेर्वज्रकुण्डलसमानत्वात्,
वहस्य च प्रथमसंहननात्मकत्वात् कल्पते वासस्तदेवमनुष्य-
कालविषयाणि सूत्राणि भाष्यकृता प्रपञ्चतानि । (व्य० ४
उ० ।) (वसतिविषयः ‘वसहि’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६६
पृष्ठादारभ्य दृश्यः)

अस्य (१) सूत्रस्य सम्बन्धमभिधिसुराह—

इति पत्तेया सुत्ता, पिण्डगसुत्ता इमे पुण गुरुणं ।

दुप्पभिइ तिप्पभिइ, बहुत्तमिह मग्गणा खेत्ते । ६६ ॥

इत्यवमुपदर्शितं प्रकारेणाऽष्टौ प्रत्येकानि—इत्येकभाषीति
सूत्राण्युक्तानि प्रत्येकानन्तरं च समुदाय इति, इमं पुनर्द्वे व-
क्ष्यमाणे पिण्डकसूत्रं । केषां पिण्डक इत्याह—गुरुणामाचा-
र्योदीनाम्, आचार्यान्निस्समुदायविषये इत्यर्थः । अनेन सम्ब-
न्धनायातस्यास्य (सू० ६) व्याख्या—‘सं’ शब्दोऽयं शब्दार्थः । अथ
प्राप्ते वा यावत्करणान्—मगरंसि वा पट्ठांसि वा मडंवांसि
वा’ इत्यादिपरिग्रहः, सर्वावशे वा बहुनां द्वित्रिप्रभृतीनामाचा-
र्योपाध्यायानामात्मद्वितीयाणां बहुनां द्वित्रिप्रभृतीनां गणाव-
च्छेदकानामात्मतृतीयाणां हेमन्तप्रीत्यर्थोद्धारितुं कल्पते अ-
न्योन्यानिश्चया परस्परौपसंपदा । अथ प्राप्ते वा यावत्सर्वा-
वशे वा बहुनामाचार्योपाध्यायानामात्मतृतीयाणां बहुनां ग-
णावच्छेदकानामात्मचतुर्थानां च वर्गावासे वस्तु कल्पते
अन्यान्यानिश्चयस्य सूत्रसंज्ञेपार्थः ॥ ६६ ॥ अत्र बहुत्वव्याख्या-
नार्थमाह—‘दुप्पभिइ’ इत्यादि द्विप्रभृति त्रिप्रभृति वा अत्र
बहुत्वमवगन्तव्यम् । किमर्थमिदं सूत्रमिति चेत्, उच्यते—इह
मार्गेणा क्षेत्रं कर्त्तव्येत्यतदर्थम् एकास्मिन् क्षेत्रे स्थितानां क-
स्य क्षेत्रमाभावात् कस्य नति चिन्तायां य परस्परानिश्चयाऽ-
समाप्तकल्पा वर्त्तन्ते तेषामाभवति, अन्येषां नित्यवमर्थमित्यर्थः ।

एतदवाक्षेपपुरस्सरमाह—

हेट्ठा दोणइ विहारो, भणितो किं पुण इयाणि बहुयाणं ।

एगक्खित्ठट्टियाणं, तु मग्गणा खेत्त अक्खेत्ते ॥ ६७ ॥

अनुषङ्ग काले द्वयोर्विहारेष्वप्युक्तपूर्वे द्वितीयसूत्रे उपलक्ष-
णमतत् वर्षासु षष्ठसूत्रेण त्रयाणां तत्तस्तेनैवेदं गतार्थमिति
किम्—किमर्थं पुनरिदानीं बहुकानामाचार्यादीनां ? सूत्रम्, सू-

त्रिगह—एकक्षेत्रस्थितानां मार्गेणा कर्त्तव्या, कस्य क्षेत्रे भवति
कस्याक्षेत्रे; कस्य नाऽऽभवति क्षेत्रमित्यर्थः ।

तत्र परस्परौपसंपदा समाप्तकल्पभूतानां भवत्यन्येषां न
भवतीत्यवमर्थं तथा क्षेत्रेदेव निर्युक्तिरुक्तं सविस्तरमाह—

उडुवदे समत्ताणं, उग्गहो एगदुगपिडियाणं पि ।

साधारणपत्तेगे, संकमति पडिच्छए पुच्छा ॥ ६८ ॥

एष जनाः समाप्तकल्पा ऊना असमाप्तकल्पा, अनुषङ्ग काले
बहुनामाचार्याणां परस्परौपसंपदा समाप्तकल्पानामकर्त्तिक-
पिण्डतानामपि पञ्चाप्येककाः सन्तः पिण्डिताः एकपि-
ण्डिताः । अथवा—द्विकेन वर्गेद्वयेन एकः—एकाकी एकश्च-
तुर्वर्गः । अथवा—एका द्विवर्गोऽपरस्परौपसंपदा इत्येवंप्रकारेण पि-
ण्डिता द्विकपिण्डितास्तेषांमकर्त्तिकपिण्डितानामपिशब्दा-
त्—त्रिवर्गोपिण्डितानां चतुर्वर्गोपिण्डितानामपि तत्र त्रिवर्गपि-
ण्डिता द्वावप्येककिनावर्कस्त्रिवर्गः, चतुर्वर्गोपिण्डिताश्च
एकाकिन एका द्विवर्गः अवग्रह आभवति । न शेषाणामस-
माप्तकल्पस्थितानां यदि पुनर्द्वौ गच्छौ समाप्तकल्पावकत्र क्षे-
त्रे समं स्थिता स्यातां तदा तत् क्षेत्रमाभवति, द्वयोरपि
तयोः साधारणम् । तच्च साधारणं क्षेत्रं तेषां समाप्तकल्पत-
या प्रत्येकं स्थितानां मध्ये ये सूत्रार्थनिमित्तं यानुपसम्पद्यन्ते
तत्र उत्तीर्य तेषामुपसम्पद्विषयाणामाभाव्यतया संक्रामति ।
तथा चाह—साधारणं क्षेत्रं प्रत्येकं व्यवस्थितमपि प्रतीच्छुके
प्रतीच्छुकादुत्तीर्य तेषां संक्रामति ते हि प्रतीच्छुकास्तस्मिन्-
भामुपपन्नास्तत्तस्यां क्षेत्रमितरेषां संक्रामति । अथ प्रतीच्छु-
का नापसम्पद्यन्ते केवलं ‘पुच्छ’ स्ति पृच्छामात्रं सूत्रार्थवि-
षया कियते तदा ‘पुच्छ’ स्ति इत्यादिना मार्गेणा कर्त्तव्या ।

अत्रैव विशेषमाह—

अप्पवितियप्पतइय—द्वियाणं खेत्तेसु दोसु दोणं तु ।

उडुवदे होई खेत्तं, गमणागमणं जतो अत्थि ॥ ६९ ॥

एकास्मिन् क्षेत्रे एक आचार्य उपाध्यायो वा आत्मद्वितीयः
स्थितोऽपरस्मिन् क्षेत्रे अपर आचार्य उपाध्यायो गणावच्छे-
दको वाऽऽत्मतृतीयः स्थितः, केवलं परस्परमुपसंपदा ततस्त-
योर्द्वयोरपि क्षेत्रयोरप्यात्मद्वितीयात्मतृतीयस्थितयोः अनुषङ्ग
काले तदुभयमपि क्षेत्रमाभाव्यं भवति । कुत इत्याह—गम-
नागमनं यतः परस्परमस्ति परस्परौपसंपदत्वाद्वातः समा-
प्तकल्पतया भवत्याभाव्यमिति ।

(११) सम्प्रति यैः कारणैरुपसम्पद्यते तान्याह—

खेत्तनिमित्तं सुहदु—स्वतोवसुत्तत्थकारणे वाऽवि ।

असमत्ते उवसंपय—समत्ते सुहदुक्खयं मोत्तु ॥ ७० ॥

असमाप्तस्य असमाप्तकल्पस्यापत्त्यप्युक्तं क्षेत्रनिमित्तं सु-
खदुःखद्वेतावां सूत्रार्थकारणात् । किमुक्तं भवति—अन्यत् ता-
दृशं क्षेत्रं न विद्यते । यदिवा—असमाप्तकल्पतया विहरतां दुः-
खं, समाप्तकल्पतया विहरतां सुखमिति सुखदुःखद्वेताः, अथ-
वा—सूत्रार्थकारणाद्वा असमाप्तकल्पा अन्यं गच्छमुपसम्पद्य-
न्ते इति, समाप्त समाप्तकल्पस्य पुनरुपसम्पद्वि सुखदुःखतां
मुक्त्वा शेषाणि कारणानि द्रष्टव्यानि । समाप्तकल्पा अन्य-
क्षेत्रं तादृशं नास्तीति क्षेत्रनिमित्तं सूत्रनिमित्तं तदुभयनिमित्त-
त्वं वाऽन्यद् गच्छान्तरमुपसम्पद्यन्ते न सुखदुःख-
माप्तकल्पतया तेषां विहरणे दुःखाभाव्यमिति ।

अथ ते कथमेकाकिनोऽसमाप्ता वा जाता इत्यन आह—

षडिभग्वेसु मणसु व, असिवादीकारणेषु फिडिया वा ।

एएण तु एगागी, असमत्ता वा भवे थरा ॥ ७१ ॥

शेषेषु साधुषु वृतात् प्रतिभेदेषु वा मृतेषु वा । अथवा—ये आशवादिभिः कारणैः स्फिटिताः—परस्परं विभुटिता एतेन स्थिषिरा एकाकिनोऽसमाप्ता वा भवेयुः ।

साम्प्रतम् 'एगदुगपिडिया' (६८) इत्यस्य

व्याख्यानार्थमाह—

एगदुगपिडिया वि हु, लम्बति अस्सोस्सिस्सिया खेत्तं ।

असमत्ता बहुया वि हु, न लभन्ति अस्सिस्सिया खेत्तं ॥ ७२ ॥

एककाः पिण्डिता एकपिण्डिताः, द्विकेन-वर्गद्वयेन पिण्डिताः अपि शब्दात्—त्रिकपिण्डिताश्चतुष्कपिण्डिताश्च । अमीषां भाषणा प्राग्वोक्ता हु—निश्चितम्, अन्योऽन्यनिधिताः—परस्परमुपसम्पन्ना लभन्ते क्षेत्रम्, ये पुनरसमाप्ताः परस्परमुपसम्पद्मइणाभावेनोऽसमाप्तकल्पास्तित्वात् न परस्परमनिधिताः, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वोत्सां विभक्तीनां प्रायो दशेन' मिति न्यायादत्र हेतो प्रथमा । ततोऽयमर्थः—परस्परमनिधितत्वात् बहुका अपि सन्तो हु—निश्चितं न लभन्ते क्षेत्रं समाप्तकल्पानामेष क्षेत्रस्याऽऽभवनात् । तथा पूर्वोक्तार्थं निश्चयति ।

जइ पुण समत्तकप्पो, दुहा ठितो तत्थ होअ चउरसं ।

चउरोऽवि अप्पभूतं, लभन्ति दो ते इतरनिस्सा ॥ ७३ ॥

यदि पुनः समाप्तकल्पः पञ्चजनात्मको वसन्तः सङ्कटनाशे-षैकस्मिन् क्षेत्रे द्विधा स्थित एकस्यां वसन्तो द्वौ जनावप-रस्यां त्रयस्तथाऽस्मिन् क्षेत्रे अन्यस्यां वसन्तावन्य चत्वारो जनाः स्थिता भवेयुस्तथाऽपि चत्वारोऽपि तस्य क्षेत्रस्याऽ-प्रभवो न तेषां तत् क्षेत्रमाभाव्य भवति । यौ पुनर्द्वौ तौ तत् क्षेत्रं लभन्ते । कुत इत्याह—इतरनिधौ, अत्राऽपि हेतो प्रथमा । यतस्तानि तत्रार्थान्धातः समाप्तकल्पव्याज्जन्तः ।

अथ कस्मादसमाप्तकल्पानामकार्काकर्ना आभाव्यं क्षेत्रं न भवतीत्यन आह—

एगागिस्स उ दोसा, असमत्ताणं च तेण थेरहिं ।

एम ठविया उ मेरा, इति वि हु मा होअ एगागी ॥ ७४ ॥

यत एकाकिनः सतोऽसमाप्तानां च-असमाप्तकल्पानां च दोषा भूयांसस्तेन कारणेन स्थिषिरिया मर्यादा स्थापिता इत्यापि खलु कारणात् क्षेत्रानामवनलक्षणात् एकाकिनो समाप्तकल्पा वा मा भूयान्ति । ६८ ४ उ० ।

तत्र साधारणशैले चक्रमाह—

अक्खेत्तं जस्सुवठितो, खेत्तं वा समठियाण साहारे ।

वायन्तिवववहारं, कयम्मि जो जस्सुवट्टाह ॥ १०६ ॥

अक्षेत्रे स्नानादप्रयाजनतः काप्यकत्र मिलितानां यो य-स्योपनिष्ठति शैलः स तस्याऽऽभवति । अथवा—समकमेक-काले ये स्थिताः पृथक् पृथक् समाप्तकल्पास्तेषां समकस्थितानां तत्क्षेत्रं साधारणं तस्मिन् साधारणे क्षेत्रे समक-स्थितानाम्, अथवा—पञ्चवादागता अप्येवं व्यवस्थां कृत्वा प्रविष्टाः—यस्योपनिष्ठति तस्याऽऽभवति, तत्र एवं वाचान्तकं व्यवहारं कृतं यो यस्योपनिष्ठति स तस्याऽऽभवति ।

साधारणपट्टियाणं, सेहे पुच्छंतुवस्सए जो उ ।

दूरत्थं पि हु निययं, साहेति उ तस्स मासगुरु ॥ ११० ॥

विचारान्निर्निर्गते साधु इष्टा कांऽपि शैलकः पृच्छति कुत्र साधूनां वसतय इति, एवं साधारणस्थितानाम्-साधारणक्षेत्रावस्थितानामुपाभयान् पृच्छति शैलो यो निजकमा-स्मीयमुपाभयं दूरस्थमपिशब्दान्-प्रत्यासन्नं वा साधयात-कथयति तस्य हु-निश्चितं प्रायश्चित्तं मासगुरु ।

किं कथनीयमित्याह—

सव्वे उहिसियव्वा, (अह)पुच्छइ कयरो य एत्थ आयरितो ।

बहुस्सुय तवस्सि पव्वा—यगो य तत्थ वि कहेयव्वा ॥ १११ ॥

सर्वे यथाकममुपाभया उहिसियाः, यथा—अमुकस्याचार्य-स्योपाभयाऽमुकप्रदेशेऽमुकस्याऽमुक इति, एवं कथिते यत्र याति तेषामभवति । अथ स पृच्छन् कतरोऽत्राचार्यः बहुभु-तो वा तपस्वी वा प्रमाजको वा तत्रापि तस्यामपि पृच्छा-यां तथैव कथनीयमन्यथा कथने मासगुरु ।

सव्वे सुयत्था य बहुस्सुया य,

पव्वावगा आयरिया पहाणा ।

एवं तु वृत्ते समुवेति जस्स,

सिद्धे विसेसो चउरो य किएहा ॥ ११२ ॥

अथ सर्वे धनार्थाः सर्वे बहुभुता सर्वे च प्रमाजकाः सर्वे आ-चार्याः प्रधानास्तनस्तथैव यथाभावं कथनीयाः, एवं तूक्तं यस्य समीपं समुपैति तस्याऽऽभवति । अथाऽऽमीयानां बहु-तरगुणान्कीर्तनतोऽन्येषां बहुतरगुणान्नेन रागद्वेषाऽऽकुलत-या विशेषं कथयति, ततः शिष्टं विशेषं तस्य-विशेषकथकस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो मासाः कृत्वाः—परिपूर्वगुरुका इत्यर्थः ।

अथ सर्वेषां मिलितानां स शैलः समागत एवं वृथात्-धम्ममिच्छामि सोउं जे, पव्वइस्सामि रोइए ।

कहणालवितो हीणो, जो पढमं सो उ साहति ॥ ११३ ॥

धर्मं श्रोतुमिच्छामि यस्याकं पार्थे 'जे' इति पादपूर्वे, ध-ते धर्मं रुचिं—प्रतिभासितं सति प्रवर्जिष्यामि एवमुक्तं कथना सा धर्मस्य भवति । कः कथयतीति चेदत्र आह-यो लब्धिनः कथनलक्षणेहीनः स प्रथमं साधयति-कथयति । अथाऽन्येऽपि द्विप्रभृतयो लब्धितः समानास्तर्हि यो र-त्नाधिकस्तेन कथयितव्यम् ।

पुणो वि कहमिच्छते, तरुद्धं भासते परो ।

एवं तु कहिए जस्स, उवट्ठायति तस्स सो ॥ ११४ ॥

अहं पुनरपि कथां-धर्मकथां श्रोतुमिच्छामीति ततः पुनरपि कथां-धर्मकथां श्रोतुमिच्छामीति प्रवर्तते, ततः पुनरपि कथां-धर्मकथां श्रोतुमिच्छति परोऽन्यो भावतं परं तत्तुल्य तावन्मात्रमेवमपरवलायामग्याऽपि । उक्तं च—'जारिसं पढमं कहियं तारिसं सेसं' इति वि कहियवमिति एवं प्रदीपकथनसदृशता सर्वैः कथिते यस्योपनिष्ठते तस्य स आभवति । अथाऽन्यं विशेषणं विशेषतरेण कथयन्ति तर्हि तेषां न लभन्ते, किं तु-यो रत्नाधिकस्तेषां तस्य स आभवति ।

अणुवसंते च रञ्जेसि, सल्लिकहणा पुण ।

राक्षिवादि उवसंतो, तस्म सो मा य नासउ ॥११५॥

अथ यादृशं प्रथमेन कथितं तादृशमस्यैरपि कथितं न ना-
पशाम्यति-न प्रव्रज्याभिमुखीभूतो भवति ततः तस्मिन्-
मुपशान्ते पुनः कथना धर्मस्य सर्वेषां रत्नाधिकादीनां-र-
त्नाधिकप्रभृतीनां स्थलस्थाना-यथा स्वशक्तितुलनया, एवं च
कथने यस्य समीपे स उपशान्तस्तस्याऽऽभवति । कस्मात्तत्र
कथनार्तं च दत्तं आह-मा सोऽनुपशान्तः सन् नश्यतु
संसार परिधमिति कृत्वा । अथ सर्वे आचार्या एकत्र
मिलितास्तिष्ठन्ति स च शैलक एवं कञ्चन पृच्छति काऽ-
आचार्यस्तत एव कथनीयम्-सर्वे बहुश्रुताः, सर्वे वाऽ-
ऽचार्याः, सर्वे प्रधाना इति, एवमुक्ते यादृ शैलको ब्रूत यं
जानीथ यूयमाचार्ये तं मम दर्शयत ।

तथाऽऽह-

जं जाणह आयसिं, तं देह ममंतिण व भणियम्मि ।

जइ बहुया ते सीसा, दलंति मग्गेमिमैकेकं ॥ ११६ ॥

यं जानीथ यूयमाचार्ये तं मम 'देह' इति दर्शयन्त्येवं भ-
णति यादृ ते शिष्याः शिष्यत्वेनोपस्थिता बहवो भवन्ति,
ततः सर्वेषामेकैकं शिष्यं ते एकत्र मिलिताः परस्परसम्प-
त्त्या ददन्ति-प्रयच्छन्ति ।

अथ एकः शिष्यस्तत्र विधिमाह-

राक्षिग्या धेरा सति, कुलगणमंघे दुगादिगो भेदा ।

एमेव वत्थपाए, तालावर सवगा वणिण ॥ ११७ ॥

यथैक एव शिष्यस्तत्र यस्तेषां सर्वेषामपि रत्निको रत्ना-
धिकस्तस्य तं समर्पयन्ति । अथ सर्वे समस्तनाधिकास्त-
तो यस्तेषां वृद्धतरस्तस्य । अथ भवे वृद्धास्तर्हि यस्य शि-
ष्या न सन्ति तस्य । अथ सर्वेषामपि शिष्या न विद्यन्ते
तत इयं सामाचार्य-सर्वेषां शिष्याणामसत्यभावे 'कुल'
इति यादृ ते सर्वे समानकुलास्ततः कुलस्थविरस्य ते ददन्ति ।
अथान्यकुलसत्त्वा अपि तत्र ते तत आह-'गण' इति गण-
स्थविरस्य समर्पयन्ति । अथान्यगणसत्त्वा अपि तत्र विद्यन्ते,
तत आह-'संघ' इति सङ्घस्थविरस्य ददन्ति । अथवा-स ए-
कः शिष्यः साधारणस्तावत् क्रियते यावदस्य उपनिष्ठन्तं
वर्षास्थितेषु च तेषु यदा सर्वेषां परिपूर्णा भवन्ति तदा
विभज्यन्ते । एवं द्विकाश्याऽपि भेदा वाक्याः-द्विप्रभृती-
नामपि शिष्याणामुपस्थितानामेव विभाषा कर्तव्या । एवं-
मेव-अननैव च प्रकारेण वस्त्रपात्रेऽपि-वस्त्रपात्रादिलाभे-
ऽपि प्रवृत्त्यम् । सच वस्त्रपात्राऽदिकं तालावर वा दधुः सेव-
का वा दाणजा वा एतेषां प्रायेण वेषेषु दानसम्भवात् ।

एनामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः 'रायणिग्या
धेरा सति' इति व्याख्यानयति-

रायणिग्यस्म उ एगं, दलंति तुल्लेमु धेरागतरस्म ।

तुल्लेमु जस्म अयती, तहावि तुल्ला इमा मेरा ॥११८॥

एक शिष्यमुपस्थितं रत्निकस्य-रत्नाधिकस्य ददाति ।
अथ सर्वे समस्तनाधिकास्ततन्तुल्येषु रत्नाधिकेषु यः स्थ-
विरतरस्तस्य, अथ सर्वे स्थविरतरास्तर्हि तुल्येषु स्थविरत-
रेषु यस्य शिष्याणामभावस्तस्य, अथ शिष्याभावनाऽपि सर्वे
तुल्यास्तत इमे प्रयाजा ।

तामंघाह-

समकुलगा कुलंधेरे गणंधेरे, गाणिण्वण्यरा संघे ।

रायणिण् धेरेऽमति, कुलादिधेराण वि तेहव ॥ ११९ ॥

यादृ ते सर्वे समकुलकाः-समानकुलकालतः कुलस्थविरस्य
ददन्ति । अथान्यकुलका अपि विद्यन्ते ततः 'सङ्घ' सङ्घस्थ-
विरस्य, अथवा मध्य मन्त्रकालमेकस्याऽप्यभाषस्तत आह-
'रायणिण' इत्यादि रत्नाधिकस्थविरस्याभावे कुलादिस्था-
राणामपि तथैव अभावो ददन्ति ।

साधारणं व काउं, दोण्ह वि मारेति जाव अणो उ ।

उप्पजइ तिं संहो, एमेव य वत्थपत्तेसुं ॥ १२० ॥

साधारणं वा तं शिष्यं कृत्या द्वावपि तं नावत्सारयतो
यावदन्यशिष्यस्तयोक्तपद्यते । ततो विभजनमिति । अत्र द्वि-
प्रहणं त्रिप्रभृतीनामुपलक्षणं तेन बहुमामप्ययं न्यायो द्रष्ट-
व्यः । एवंमेव वस्त्रपात्रेष्वपि साधारणतया सम्पदेषु विधि-
द्रेष्टव्यः ।

अत्र पर आह-

चोण्ह वत्थपाया, कप्पंते वामवासि धेनुं जे ।

जइ कारणम्मि नेहो, तह तालचरादिमुं वत्था ॥१२१॥

चोदयति शिष्यः वर्षावामं वस्त्रपात्राणि प्रहीतुं कल्पन्ते
काका पाठयति प्रश्नावगमः । सूरिराह-यथा कारणं पूर्वोप-
स्थित इत्येवंलक्षणे अव्यचिच्छित्तकारको भविष्यतीत्येवं
रूपं वा अपवादतः शैलः कल्पते तथाऽपवादतस्तत्कालाच्च
रादिषु वस्त्राणि उपलक्षणमेतन् पात्राणि च कल्पन्ते ।

साधारणा अभिहतो, इयाणि पच्छाकडस्स अवयारो ।

सो उ गणावच्छेदय-पिंडगसुत्तम्मि भमिहिंति । ॥१२२॥

यदुक्तं प्राक् द्विविधं शैलं वक्ष्ये-साधारणं, पश्चात्कृतमिति
च तत्र साधारणः शैलोऽभिहितः, इदानीं पश्चात्कृतस्याऽ-
घनार-प्रस्तावः स तु गणावच्छेदकपिण्डगसूत्रे गणावच्छे-
दकबहुव्यूहसूत्रे भणियते तदेवमाचार्योपाध्यायगतान्येकत्व-
बहुव्यूहसूत्राणि भावितानि ।

संप्रति गणावच्छेदककत्वबहुव्यूहसूत्राणि विभावयिषुमाह-

एमेव गणावच्छे, एगतपुट्टुतदुविहकालाभि ।

जं इत्थं नाणसं, तमहं वुच्छं ममामेणं ॥ १२३ ॥

एवंमेवाचार्योपाध्यायसूत्रगतेन प्रकारेण द्विविधं काले-
ऋतुवर्षे काले वर्षाकाले च गणावच्छेदककत्वपृथक्त्वसूत्रा-
णि भावयितव्यानि । किमुक्तं भवति-यथा आचार्योपा-
ध्यायानामेकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगतानि व्याख्या-
तानि, या वाऽऽभवति अनाभवात् च समाचारी, तथा ग-
णावच्छेदकस्याऽप्येकत्वपृथक्त्वसूत्राणि द्विविधकालगता-
नि भावयितव्यानि, सैव च सामाचार्य आभवत्यनाभव-
तीति, नवरमत्र यन्नानात्वं तदहं समासेन वक्ष्ये । तत्र
ऋतुवर्षे तावद्भगवते यदि गणावच्छेदक आत्माद्वितीयो
वस्ति तदा तस्य प्रार्थित्वत्तं मासलघु ।

इमे च दोषाः-

जहं होति पत्थणिआ, कप्पट्ठी नीलकेमीं सव्वस्स ।

तह चेव गणावच्छेदो, किं कारण जेण तरुणो उ ॥ १२४ ॥

यथा 'कण्वट्टी' इति बालिका नीलकेशी—कृष्णकेशी; तरु-
णीत्यर्थः सर्वस्य तरुणस्य महता वा प्रार्थनीया भवति,
तथा गणावच्छेदकोऽपि । किं कारणम् ? सूर्यगृह—येन-
कारणेन स गणावच्छेदकस्तरुणस्ततस्तर्कतया तरुण्या म-
हत्या वा प्रार्थनीया जायते ।

दोएहं चउकम्मरहसं, हवेअ छकं न मो न संभवति ।

सिद्धं लोके तेण उ, परपञ्चयकारणा तिञ्चि ॥ १२५ ॥

लोके इदं सिद्धं—प्रतीतं यद् द्वयोश्चतुःकर्णं रहस्यं भवति च-
दकर्णं, 'मो' इति पादपूरणे । त्रयाणां रहस्यं न सम्भवति,
तेन कारणेन परप्रत्ययकारणात् त्रयाणां प्रत्ययोत्पादनार्थं त्रया-
विहरन्ति । इतरथा समर्थः स आत्मनिग्रहं कर्तुम् । त्रयोऽपि
चोत्सर्गता न कल्पन्ते तत इदमपि सूत्रं कारणकमवगन्त-
व्यम् ।

कारणतश्च तेषां त्रयाणां तिष्ठतामियं यतना—

जयसा तत्तुदुवडे, समभिक्षाणुणु शिक्खम पवेसो ।

वासासु दोएह चिद्धे, दो हिडेऽसंभरे इयरे ॥ १२६ ॥

तत्र ऋतुवडे काले इयं यतना—समकं भिक्षा, समकं
शय्यानरस्य समीपे वसन्तरनुज्ञा, समकं चिचारार्थं ति-
ष्कमः, समकं वसनौ प्रवेशः । वर्षासु पुनरियम्—द्वौ पश्चात्
तिष्ठतो हिण्डेने एतच्च संस्तरणे. इतरौ द्वौ गणावच्छे-
दकतद्व्यत्यक्तौ वसन्तः प्रत्यासन्नेषु गृहेषु वसन्ति प्रलोकमा-
नौ हिण्डेने यावता न पूर्वं तार्थादतर्गनीतं गृह्णीतः । इद-
मपि वर्षाविषयं कारणिकम् । अकारणे चतुर्णां तिष्ठतां
प्रार्थाश्चतं चतुर्लघु ।

सम्प्रति बहुत्वविषये गणावच्छेदकसूत्रे भाषयति—

एमेव बहूणं पी, जहेव भणिया उ आयरियसुणे ।

जाव य सुओवसंपय, नवरि इमं तत्थ नाणत्तं ॥ १२७ ॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण । किमुक्तं भवति—यथा एक-
त्वे ऋतुवडे वर्षासु च पूर्वं सूत्रमुक्तमेवं बहुनामपि ऋ-
तुवडे वर्षासु च वक्तव्यम् । भावनाऽपि च यथा बहुत्व-
विषये आचार्यसूत्रे भणितं तथैवाऽत्राऽपि भणनीया ।
सा च तावत् यावत् श्रुतोपसम्पत् । तथाहि—तैरपि समा-
प्तकल्पीकरणार्थमन्योऽन्यतिशया वर्णितव्यम् ; परस्परप-
सम्पदा इत्यर्थः । सा च निश्चा द्विविधा—गीतार्थनिश्चा,
ऋतनिश्चा च । तत्र यद्गीतार्थस्य समीपे उपसम्पत्सम्पा-
दनं सा गीतार्थनिश्चा, तथा परस्परपसम्पत्त्वेन समा-
प्तकल्पीभूतयोर्द्वयोः स्त्रियाणां वा वर्गाणां समकमागतानां सा-
धारणं क्षेत्रम् । तथा श्रुतार्थनिश्चा श्रुतनिश्चा, साऽपि च
यथा प्राक् आचार्यसूत्रेऽभिहिता तथा अत्रापि भणितव्या,
नवरिमिदं तत्र निश्चायां नानात्वम् ।

तदेवाऽऽह—

साधारणद्विया उ, सुत्तथाइं परेप्परं गिणेहे ।

वारंवारं तर्हि, जह आसा कंहुयंत उ ॥ १२८ ॥

ते सर्वे द्विवर्गास्त्रिवर्गा वा समाप्तकल्पाः समकमकस्मि-
न् क्षेत्रे यदि स्थितास्ततः साधारणं तत् क्षेत्रम्, ते तस्मिन्

साधारणं क्षेत्रं स्थिता यदि यथा वारंवारं गच्छाः पर-
स्परं कण्टकान्ति एवं वारंवारं परस्परं सूत्रमर्थं वा
गृह्णन्ति. यथाऽहमद्य तत्र पार्श्वे गृह्णामि कलेयं त्वं मम
पार्श्वे ग्रहीष्यसि । अथवा—पौरुषोपमाणेन मुहूर्तैर्वा वा-
रकं कुर्वन्ति तदा यो यदा यस्य पार्श्वे गृह्णाति तस्य ता-
वन्तं कालमाभाव्यमितरः सूत्रस्यार्थस्य वा प्रदाता अपह-
रति ।

अह पुव्वठिए पच्छा, अणो एआहि बहुस्सुतो खेत्ते ।

सो खेत्तुवसंपणो, पुरिमणो खेत्तितो तत्थ ॥ १२९ ॥

अथ पूर्वस्थिते क्षेत्रिके क्षेत्रस्वामिनि गणावच्छेदके
आचार्ये वा पश्चादवस्था बहुभुतस्तस्मिन् क्षेत्रे आगच्छति
तर्हि स तदनुमत्या तत् क्षेत्रमुपसम्पन्न इति तत् क्षेत्रे क्षेत्रि-
कः—क्षेत्रस्वामी पूर्वतनः एव न पश्चात्तनः ।

खेत्तेतो जइ इच्छे—आ सुत्तादी उ किञ्चि गिणेहउं ।

सीसं जइ मेहाविं, पेसे खेत्तं तु तस्सेव ॥ १३० ॥

क्षेत्रिकः—क्षेत्रस्वामी यदि पश्चादागतस्य समीपे किञ्चित्
सूत्रादिग्रहीतुमिच्छति तत्र यदि शिष्यं मेधावीनं प्रेषयति
तर्हि क्षेत्रं तस्यैव पूर्वस्थितस्य न पश्चादागतस्य ।

अमती तव्विहसीसे, अणुखित्तणे उ वायए संकमति ।

अहवा य अगीयत्थे, निकिलवइ गुरुग न य खेत्तं ॥ १३१ ॥

अथ तथाविधो मेधावी शिष्यो नास्ति ततस्तद्विधे शिष्ये
अस्ति—अविद्यमाने अनिर्दिष्टे स्वाशिष्यस्य गीतार्थस्य, गण-
यदि सूत्रादि पश्चादागतस्य समीपे वाचयति, तर्हि तत्क्षेत्रं
पश्चादागते वाचयति संक्रामति । अथागीतार्थे स्वाशिष्ये
गणं निक्षिपति निक्षिप्य च पश्चात्सूत्रादि वाचयति, तर्हि
अगीतार्थे गणं निक्षिपतस्तस्य प्रार्थाश्चतं चत्वारो गुरुकाः,
न च तस्य क्षेत्रं, किं तु सूत्रादिवाचयितुः पश्चादागतस्य ।

अह निक्खवती गीते, होई खेत्तं तु तो गणस्सेव ।

तस्स पुण अत्तलाभो, वायंतं न निगंतो जाव ॥ १३२ ॥

अथ गीत—गीतार्थे शिष्यं गणं निक्षिपति निक्षिप्य च पश्चा-
दागतस्य समीपे सूत्रादि गृह्णाति, 'तो' इति ततः क्षेत्रं गण-
स्यैवाऽऽभवति न पाठयितुः पश्चादागतस्याचार्यस्य । अथ
यदा गणमनिक्षिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति तदा
कियन्तं कालमाभाव्यं तत् क्षेत्रं पाठयितुः ? अत आह—'त-
स्स' इत्यादि, तस्य पुनः पाठयितुः पुनस्तस्मिन् क्षेत्रिके वा-
चयति आत्मलाभः आत्मीयत्वेन क्षेत्रस्यालम्बनं तावत्
यावत् स ततो गच्छान्न निर्गतो भवति, किमुक्तं भवति—
यावत्तस्य समीपे अध्ययनार्थमवतिष्ठत तावत्तस्याध्यापयितुः
पश्चादागतस्याऽऽभवति तत् क्षेत्रम्, यदापि च शिष्यादिकं
तस्य सूत्रादिग्रहीतुमिच्छति तदापि तस्याऽऽभवति, निर्गत-
श्च ततो गच्छात्तस्मिन् भूयस्तस्यैव पूर्वस्थितस्य क्षेत्रं सप्ता-
मतीति ।

आगंतुगोऽवि एवं, ठवेतो खेत्तोवसंपयं लभति ।

साधारणे य दोएहं, एसेव गमो य नायवो ॥ १३३ ॥

आगन्तुकोऽपि एवं पूर्वोक्तं प्रकारेण गच्छे स्थापयन्
क्षेत्रोपसम्पदं लभते । इयमत्र भावना—आगन्तुकोऽपि यदि

पूर्वस्थिते सूत्रादि गृह्णाति अन्यस्यागन्तुकस्य समीपे सूत्रादि जिघृक्षु मेधाविने शिष्ये प्रेषयति, यावद्वा—गीतार्थे गणं निक्षिप्य स्वयं वाचयति तदा तत्क्षेत्रं तस्यैव मूलागन्तुकस्य । अथ गणमनिलिप्य अगीतार्थे वा गणं निक्षिप्य सूत्रादि गृह्णाति तदा ग्राहयितुः क्षेत्रम्, अगीतार्थस्य च गणं निक्षिप्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकमिति । तथा साधारणं च द्वयोरग्राह्ययोः क्षेत्रे सूत्रादिग्रहणं चिन्तायामेव एव गमो ज्ञानस्यस्तथा—द्वयोः साधारणक्षेत्रे एको यद्यपरस्य समीपे सूत्रादिकं प्रदीतुकामः प्राक् विनीतं शिष्यं प्रेषयति, गणं वा गीतार्थे निक्षिप्य स्वयं गृह्णाति तदाभयोरपि साधारणम् । अथ गणमनिलिप्यागीतार्थे वा निक्षिप्य वाचयति तदाऽऽध्यापयितुः क्षेत्रं नेतरस्य, तदपि च तावदावस्थं ततो गच्छ्यान्न निर्गच्छति । निर्गतं उभयोः साधारणम् । अगीतार्थस्य गणाध्याप्ये प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् ।

साधारणो उ भणितो, इयाणि पच्छा कडं तु वोच्छामि ।

सां दुविहो बोधव्यो, गिहत्थसारूपिओ चेव ॥ १३४ ॥

साधारणोऽभिहितः इदानीं पश्चात्कृतं वक्ष्यामि, स च पश्चात्कृतो द्विविधः । तद्यथा—गृहस्थः सारूपिकश्च । गृह-गृहलङ्गे निष्ठतीति गृहस्थः, समानं रूपं मरुते तेन स्मरताति सारूपिकः ।

अनयोरिव स्वरूपमभिधित्सुराह—

अमिहो समिह गिहत्थो, रयहरवज्जो उ होइ सारूवी ।

धोरइ निसिजं तु, एगं आलंबगं चेव ॥ १३५ ॥

गृहस्थः पश्चात्कृतो द्विविधः—अशिक्षः, संशिक्षश्च । तत्र यः केशान् धारयति स संशिक्षाकः, यस्तु मुण्डनेन तिष्ठति सोऽशिक्षाकः भवति, रजोहरणवर्जः, रजोहरण-ग्रहणं दण्डकपात्रादीनामुपलक्षणम् । ततोऽयमर्थः—यः केशं शिरो मुण्डनमात्रं कारयति न च रजोहरणदण्डकपात्रादिकं धरति सोऽशिक्षाक इति । यस्तु सारूपी सारूपिकः स एकनिषद्यामेकनिषद्यापेन रजोहरणम् अवलम्बकं दण्डकमुपलक्षणमेतत् पात्रादिकं च धारयति, शिरश्च मुण्डयति ।

अत्राऽऽभवनमाह—

गिहिलिगं पडिवज्जइ, जो ऊ तद्विसमेव जो तं तु ।

उवसामेती अस्सो, तस्सेव ततो पुरा आसी ॥ १३६ ॥

यो व्रतं मुक्त्वा गृहिलिङ्गे प्रतिपन्नो योऽन्य उपलक्षणेमेतत् मूलाचार्यो वा तद्विसममेव उपशमयति पुनरपि व्रतग्रहणायाभिमुखीकराति येनैव उपशमितस्तस्यैवाऽऽभवति, न मूलाचार्यस्य । उक्तं च—“पच्छाकडो गिहत्थो—भूतो तद्विसं पव्वइउमिच्छइ । जस्स सगाले इच्छइ, तस्सेव य होइ सो चेव ॥” इति एष विधिः पुरा आसीत्, संप्रति पुनर्लिङ्गे परित्यक्तोऽपि त्रिषु वर्षेषु गतेषु तदाभवनपर्यायः परिपूर्णा भवति नाऽऽरतः—(न अर्वाक) ।

किं कारणं केव वाच्यार्थेण मर्यादा स्थापितेति चेदत्र आह—

इहिंइ पुण जीवाणं, उक्कडकलुसत्तणं वियणित्ता ।

तो भइवाहुणा उ, तेवरिसा ठाविया ठवणा ॥ १३७ ॥

इदानीं पुनर्जीवानामुक्कडं कलुषं विहाय ततो भइवाहुना त्रैवर्षिका—त्रियषप्रमाणा स्थापना—मर्यादा स्थापिता । आरिषतद्वोगे सयमोक्कपरिवहनरक्षणार्थं त्रैवर्षिकी मर्यादा पालीकृतेति भावः ।

सम्प्रति त्रैवर्षिक्यामिव स्थापनायां विशेषमभिधित्सुराह—परलिङ्गं निणहवे वा, सम्महंमणजो उ संकते ।

तद्विसमेव इच्छा, सम्मज्जुते समा तिप्पि ॥ १३८ ॥

परलिङ्गं द्विधा—गृहलङ्गं, परतीर्थिकलिङ्गं च । तत्रह परतीर्थिकलिङ्गे गृह्यते तस्मिन्-परतीर्थिकलिङ्गे निहवे वा—त्यक्तस्यगर्शने संक्रान्ते यस्य समीपे तद्विसमगीच्छा तस्य स आभवति । अयमत्र भावः—स भग्नचारित्रपरिणामः सम्यग्दर्शनमपि परित्यज्य पाग्न्याजकादीनां निहवानां मध्ये-गतः, याद तद्विसममेव यस्य समीपे प्रप्राजितुमिच्छति ततः स तस्यैवाऽऽभवति न मूलाचार्यस्य । अथ सम्यक्त्वसहि-तः परलिङ्गादिषु गतस्ततस्तस्मिन् सम्यक्त्वयुत परलिङ्गा-विगते मूलाचार्यमर्यादा तिष्ठः समाः—त्रीणि वर्णाणि त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु पूर्वपर्यायस्त्वुत्पत्ति ।

एवमव देमियम्मि त्रि, सभाभिरणं तु समणुसिद्धम्मि ।

आसत्तेमु नि एवं, अच्चाहसेन पुण एहिं ॥ १३९ ॥

एवमेव—अनेनैव प्रकारेण दाशकऽपि समाभार्यकेण समा-नभाषाव्यवहारिणा समनुशिष्टं ज्ञानस्यम् । किमुक्तं भवति—द्विडाध्यादिदेशाद्भवो इत्येकमुपलक्षणं आर्यभागामजानानो यो विपरिणतः सन् त्यक्तमस्यकत्वा गृहस्थीभूतः परित्याजकादिषु निहवेषु वा मिलितो याद केनाऽपि साभार्यकेण समनुशिष्टः सन् प्रत्यावर्तते तर्हि तस्य समनुशासकस्याऽऽभवान्, नाऽन्यस्य । अथ ससम्यक्त्वः परलिङ्गादिषु गतस्तर्हि मूलाचार्यपर्यायपरिमाणं तिष्ठः समाः । अवस-अप्यपि एवं पूर्वमासीत्, यथा अवसस्त्रीभूतं तद्विसममपि यत्र प्रशमयति स तस्याऽऽभवति । इदानीं पुनः कथयित्वा-कीर्णे नये व्यवस्था, किं तु—त्रीणि वर्णाणि । उक्तो गृहस्थः पश्चात्कृतः

सम्प्रति सारूपिकमधिकृत्याह—

सारूवी जजीवं, पुव्वायरियस्स जे य पव्वावे ।

अपवाविण् सच्छंदो, इच्छाए जस्स सो देइ ॥ १४० ॥

सारूपिको रजोहरणादिधारी स यावज्जीवं पूर्वाचार्यस्याऽऽभवति न तु त्रिवर्षप्रमाणा तस्य मर्यादा । यानि च स सारूपिकः प्रप्राजयितुं मुण्डितानि करोति तान्यपि पूर्वाचार्यस्याऽऽभवन्ति तेन मुण्डितत्वात् । यानि पुनस्तेन न मुण्डितानि किं त्वद्यापि संशिक्षाकारानि वर्त्तन्ते तदायत्तानि च तान्यप्रप्राजितान्यधिकृत्य स्वच्छन्द आत्मच्छा । तथा चाह-यस्यच्छया स इदानीं तस्याऽऽभवान् नाऽन्यस्येति । एत-च्छाऽ-पुत्रादिषु द्रष्टव्यं, पुत्रादीनि पुनः पूर्वाचार्यस्याऽभवन्ति ।

जो पुण गिहत्थमुंडो, अइवा मुंडो उ तिण्ह वरिमाणं ।

अरिणं पव्वावे, सयं च पुव्वायरिणं सव्वं ॥ १४१ ॥

यः पुनर्गृहस्थ इव मुण्डो गृहस्थमुण्डः क्षुण्णं मुण्ड इ-

स्यर्थः । अथवा—मुण्डो लोचनेन मुण्डः एव द्विविधोऽपि मु-
ण्डो गृहस्थत्वे कर्ताति, न तु राजाहरणदण्डपात्रादि धारय-
ति, तेन सारूपिकाद्वय- स त्रयाणां वर्णाणामारतो—ऽथाक-
षान प्रव्रजयति—मुण्डितानि करोति तानि स्वयं च या-
चन्तीणि वर्णाणि न पूर्यन्ते तावत्सर्वे पूर्वाचार्यस्याऽऽभवति ।

अप्याचितं सच्छेदा, तिष्ठं उर्वरि तु जाणि पञ्चावे ।
अपञ्चात्रियाणि जाणि य, सो वि य जस्मिच्छ ए तस्मा ॥१४२॥

यानि पुनस्त्याणां वर्णाणामारतो न प्रव्रजितानि—न मु-
ण्डितानि कृतानि किं तु सशिक्षाकानि वर्तन्ते तानि स्व-
च्छन्दान् यस्मै प्रयच्छन्ति तस्याऽऽभवन्ति. त्रयाणां वर्णाणा-
मुपान् पुनर्यानि प्रव्रजयति—मुण्डितानि करोति यानि वा
प्रव्रजितानि सशिक्षाकानि तिष्ठन्ति सोऽपि च स्वयमात्मना
यस्य सकाशे इच्छति—प्रतिभासते तस्य समीपे प्रव्रजयति
प्रव्रजति च तानि यस्यच्छति तस्याऽऽभवन्ति त्रिवर्षमयांश-
या. परिपूर्णाभूतत्वात् ।

गुणं जह वची, अइयं तुज्जं इमाणि अबस्म ।

एयाणि तुज्जं नाहं, दा वी तुज्जं दुवज्जस्म ॥१४३॥

त्रिवर्षप्रमाणायां मयावायामनिकान्तायां पूजाचार्यस्य
समीपे गत्वा यदि ब्रूते—अहं युष्माकमन्तिके प्रव्रजिष्यामि,
यानि पुनारमान मम समीपे उपस्थितानि तान्यन्यस्याऽ-
मकस्य पार्श्वे प्रव्रजिष्यामि । अथवा—एतानि युष्माकम-
हमन्यस्य, अथवा—ज्ञापयि एतान्यहं च युष्माकं, यदि वा-
हार्वापि एतान्यहं चान्यस्य तदा यदिच्छति तत् प्रमाणम् ।

तदेवाह—

द्विस्मि उ परियाए, उवड्डियंते उ पुच्छिउं विहिणा ।

तस्मैव अणुमण्णं, पुव्वदिमा पच्छिमा वाऽवि ॥१४४॥

द्विस्मै पर्यायः वर्णत्रयमयांशायामनिकान्तायामित्यर्थः तस्मिन्
न स्वयमुपनिष्ठति अन्यांश्चापस्थापयति विधाना, न ह्यु-
तस्यैवापनिष्ठताऽनुमतेनच्छया पूर्वा दिक् पश्चिमा वा दीय-
ते, किमुक्तं भवति—यदि पूर्वाचार्यमिच्छति ततः पूर्वाचा-
र्यस्याऽऽभवति । अथाऽन्ये तद्वान्यस्य शेषतदुपस्थापित-
विषयेऽपि च तस्यच्छा प्रमाणं, सा च प्रागेवापदर्शिता । स
यदि सम्यगुपशान्तः सन् स्वकमाचार्यमाश्रयत तर्हि स प्रव्रा-
जनेन संप्रहातव्यः, यदि पुनरनं गृह्णाति ततः प्रायश्चित्त-
मासकषु । अन्यच्च तेनाऽनेग्रहेण यदि तस्य अद्राभक्तो
भवति, यदपि चान्यस्य समीपे दूर गच्छन् पार्थ स्तेनश्वा-
पदादिभ्योऽनर्थं प्राप्नोति तन्नभिन्नमापि तस्य प्रायश्चित्तं
तस्मादवश्यं संप्रहातव्यः ।

संविग्गमुदिसंतं, पडिसेवंतस्म संथरं गुरुगा ।

किं अस्मं तु परेणं, अहिकरणं जं तु तं तेसि ॥१४५॥

अथान्यस्य समीपे प्रव्रजन् स पूर्वाचार्यमात्मीये संविग्ग-
मुद्दिशति—प्रकाशयति. तस्मिन् संविग्गमुद्दिशति यस्य
समीपे प्रव्रजितुमिच्छति स यदि प्रतिषेधति, यथा—किम-
स्माकं परेण—परकीयं यत् येषामधिकारं न तेनां भव-
न्ति तस्य एवं प्रतिषेधतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ।
एतच्च संस्तरणे सति दृष्टव्यम् । अथासंस्तरन् प्रतिषेधति त-
तः शुद्धः । अथ स पूर्वाचार्यस्यैव पार्श्वे कस्मात्तु न प्र-
तिषेधते ?, उच्यते—आचार्याः, यदि वा—यत्र यत्र ते पूर्वा-

चार्या विहरन्ति तत्र तत्र तस्य सागारिक किमपि अति-
दूरं वा ते उपलभ्यन्ते, ग्लानो वा पूर्वाचार्यो जात इति ।

एवं खलु संविग्गे, ऽसंविग्गे वारणा न उद्दिशणा ।

अच्छुपगतो जं भण्णी, पच्छ भण्णतेण से इच्छा ॥१४६॥

पञ्चमुक्तेन प्रकारेण सांघं पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमानं खलु
विधिः कृतः । अथ स पूर्वाचार्यमात्मीयमसंविग्गमुद्दिशति,
तर्हि तेनाऽसंविग्गे पूर्वाचार्ये उद्दिश्यमानं तस्य वारणा-
प्रतिषेधः कर्तव्यो न दान्तव्यः तस्य प्रव्रज्या गुरुनिन्दक-
त्वादिति भावः । न च स न पूर्वाचार्यमसंविग्गमुद्दिशत्,
एव भगवतां परमगुरुणामुपदेशः । ' न उद्दिशणा ' इ-
त्यादि. अथ स ब्रूते नाहं सांघं प्रव्रजिष्यामि वा पूर्वाचार्य-
मुद्दिशामि. किं तु-त्वमेव ममाचार्य इति, तर्हि यदि पूर्वा-
चार्यस्य नोद्देशना, यं वाऽभ्युपगतस्तं प्रत्येवं भणति, ततः
स प्रव्रजनीयः । अथ स प्रव्रजितः सन् पश्चाद्वदेत् यथा
पूर्वाचार्यस्याऽहं न युष्माकमिति तत आह—पश्चादेवं
भणति, तस्मिन् न ' से ' तस्य इच्छा, किं तु-यमभ्युपगत-
स्तस्यैव सः ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

एमेव निच्छिऊणं, उट्ठतो पच्छ तेसिमाउट्ठो ।

इयंरहि व रोसविती, सच्छेददिसं पुणां न लभे ॥१४७॥

उपनिष्ठन् प्रव्रज्यां जिघृक्षुत्वमेव मे त्वमाचार्य इति निश्चि-
त्य प्रव्रजितः सन् यः पश्चात्तेनां पूर्वाचार्याणामात्मीयानामा-
वृत्ता जायते. इत्येवां यथा समीपे प्रव्रजितस्तेनां गौरवतः सन्
अहं पूर्वाचार्यस्यैव न युष्माकमिति स एव ब्रूयात् पुनः
स्यच्छेदार्थांश्च-स्यच्छया दिशं न लभते, किं तु यमभ्युपगत-
स्तस्यैव स इति ।

यस्तु पश्चात्कृतो न ज्ञातो यस्यानुज्ञातस्याऽपि पूर्वोक्त-
संग्रहेण भावो न जायते तस्य लिङ्गदानं विधायमाह—

अस्मिंते परियाए, पुसे न केहज जो समुट्ठेतो ।

लज्जाए मा य गेज्जति, मा व न दिक्खिज मे भयणा ॥१४८॥

अज्ञातः सन् यः पयाथे पुण्णेऽपि समुपनिष्ठन् आत्मानं
न कथयति यथाहममुकस्याऽऽचार्यस्य पश्चात्कृत इति । क-
स्मात् कथयति इति चेदत आह—लज्जाया, यदि वा-
मा तन्पाप्मकण केनाऽप्यहं ग्रहीष्ये, अथवा—माम् अमी
पश्चात्कृतं ज्ञात्वा न दीक्षयेयुरिति भजनात्—विकल्प-
नात् न कथयति ।

नाते व जस्म भावे, न जज्जे तस्म दिज्जे लिंगे ।

दिस्मिं दिस्सि नाहिति, कालेण व सो सुणंते वा ॥१४९॥

ज्ञाते वा पश्चात्कृततया तस्मिन् प्रव्रज्यार्थमुपस्थिते यस्य
भावो न जायते केनाऽपि कारणेन पूर्वाचार्यसमीपं न
गत इति तस्य ज्ञातस्याज्ञातस्य वा लिङ्गं दीयते. दत्तं च लि-
ङ्गे स आत्मीयां दिशं कालेन पूर्वाचार्यस्य लक्षणं ज्ञास्य-
ति, स वा पूर्वाचार्यः कालेन परम्परया शृण्वन् तं ज्ञा-
स्यति, ततो यस्य समीपे प्रतिभासते तस्य समीप-
मुपगच्छन्तु । द्य० ४ उ० ।

कैः सह विहारं कुर्यात् कैः सह वा न कुर्यात्, तत्राऽपि प्रथमं येन मुनिना छद्मस्थेनापि साकं केवलीं विहरत्, तस्त्वरूपं गाथाद्वयेनाऽऽह—

गीअत्थे जे सुसंविग्गे, अणालस्सी ददव्वए ।

अक्खलियचरिते सययं, रागदोसविवज्जए ॥ ४१ ॥

निट्ठविअअट्टमयठाणे, सोसि(य)कसाए जिइंदिए ।

विहरिआ तेण सद्धिं तु, छउमत्थेण वि केवली ॥ ४२ ॥

अनयाऽप्याख्या—गीतः—परिहातोऽर्थः छेदसूत्रस्य येन स गीतार्थः, यद्वा—गीतार्थावस्य विद्यते इत्यभ्यादिवाद्प्रत्यये गीतार्थः । तत्र गीतम्—सूत्रम् अर्थः—तद्व्याख्यानम् । उक्तं च श्रीबृहत्कल्पभाष्यपीठिकायाम्—

“ गीयं गुणितेगट्टे, विन्दित्ये कलु वयंति गीयत्थं ।

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थो वा सुयं गीयं ॥ १ ॥

गीएण होइ गीई, अत्थी अत्थेण होइ नायव्वो ।

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थं तं धियाणाहि ॥ २ ॥ ”

यः ‘ सुसंविग्गे ’ नि अत्यर्थं संवेगवान् आलस्यमस्यास्तीति आलस्यी न आलस्यी अनालस्यी आलस्यरहित इत्यर्थः, इदानीं—निश्चलानि व्रतानि—नियमा उत्तरगुणा इति यस्यासौ इदमन्तः, अस्खलितम्—अतीचाररहितं चारित्रं मूलगुणरूपं यस्याऽसौ अस्खलितचारित्रः, सततमनवरतं रागद्वेषविषयजितः तत्र मायालोभमदमको रागः कोधनामात्मको द्वेष इति, निष्ठापितानि—क्षयं नीतान्यष्टौ मयस्थानानि—मानभदा जातिकुलरूपबललाभभूततपोविभयमद्राख्या येनाऽसौ निष्ठापिताष्टमदस्थानः, शोषिताः कषायाः सभेदाः कोधमानमायालोभाख्याः, नोकषाया वा येनासौ शोषितकषायाः, जितान्यात्मघशीकृतानीन्द्रियाणि भोगद्वेगनासाजिह्वास्वग्मनोकराणि येनाऽसौ जितेन्द्रियः स्यादिति शेषः । एवंविधेन तेन छद्मस्थेनाऽपि साद्धे केवलमेकं ज्ञानमस्यास्तीति केवलीं विहरत्—विचरत् । तुशब्दादेकत्र वसदपि । यद्वा—तेन छद्मस्थेन साद्धे केवलमपि विहरत् छद्मस्थस्तु तेन साद्धे सुतरा विहरदित्यर्थः । इति विषमाक्षरति लक्षणे गाथासुन्दरी ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ग० २ अधि० । (यैः सह विहारादि न विधीयते ते ‘ अगीयत्थं ’ शब्दं प्रथमभागे १६२ उक्ताः ।) (केन साद्धे केवलीं विहरदिति ‘ परदारगमण ’ शब्दे पञ्चमभागे ५२७ पृष्ठं दर्शितम् ।)

नो खलु कप्पइ देवाणुप्पिया ! समणानं० जाव पमत्ताणं विहरित्तए । (सु० ५८५) ज्ञा० १ श्रु० ५ अ० ।

(१२) वर्षासु न विहरत्—

नो कप्पइ निग्गंथाणं वा निग्गंथीण वा वासावासासु चरित्तए ॥ ३६ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

अहिगरणं काऊण व, गच्छइ तं वाऽवि उवसमेतुं जे ।

पुव्वं च अणुवसंते, खामेस्सं वयति संवेधो ॥ ५६२ ॥

अधिकरणं कृत्वा कषायाभुवज्जमना अन्यत्र प्रामादौ गच्छति, यद्वा—तदाधिकरणमुत्पन्नं भुत्वा कश्चिदमभ्यधायात् त-

पुण्यमयितुमागच्छति । ‘ जे ’ इति पादपूर्णे। यदिवा पूर्वमनुपशान्तः सन्नन्यत्र प्रामादौ गतस्तत्र च स्वयमभ्योपदेशेन वा क्षमयिष्याम्यहं तं साधुमिति, परिणाममुपगतो भूयस्तत्रैव प्रामे व्रजति, तच्च गमनमनेन सूत्रेण वर्षासु प्रतिषिध्यते इत्ययं पूर्वसूत्रेण सहास्य सम्बन्धः ।

अथास्यैव तृतीयं सम्बन्धप्रकारं व्याख्याति—

अहवा अखाभियम्मि, सि कोइ गच्छेज्ज भोसवणकाले ।

सुभमवि तम्मि उ गमणं, वासावासासु चारेउं ॥ ५६३ ॥

अथवा अनुपशान्त एवान्यत्र गतस्तत्र च वर्षासु पर्युपणाकाले समायाति सत्यधिकरणे मया न क्षमितम् । अतः कथं मे सावन्सरिकप्रतिक्रमणं विधीयमानं शुद्धमेव्यतीति परिभाष्य यत्र द्वितीयः साधुश्चतुर्मास्यां स्थितःऽस्ति तत्राधिकरणं क्षमयितुं गच्छति, तच्च तत्र गमनं शुभमपि वर्षावर्षावसनेन सूत्रेण वारयति इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्याऽस्य (सु० ३६) व्याख्या—नो कल्पते निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थीनां वा वर्षोपलक्षिता वर्षा वर्षावर्षास्तासु । ‘ चर ’ गतिभक्षणयोरिति धातुरत्र गत्यर्थो गृह्यते प्रामात् प्राप्ते पर्यटितुमित्यर्थः । यद्वा—भक्षणार्थोऽप्यत्र गृह्यते, तथाहि—भक्षणं—समुद्देशं न तच्च यथा श्रुतबद्धे साधूनां तथा वर्षासु कर्तुं न कल्पते, तदानीं हि चतुर्थभक्षादिप्रत्याख्यानपरायणं भक्षितव्यं विहृतीनां चाभिवर्णं ग्रहणं न कर्तव्यमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः ।

वासावासो दुविधो, पाउसवासो उ पाउसे गुरुगा ।

वासासु होति लहुगा, ते वि प पुष्से अणितस्स ॥ ५६४ ॥

वर्षा एव वासो वर्षावासः, स द्विधा—प्रावृट्, वर्षारात्रश्च । तत्र भावणभाद्रपदमासौ प्रावृच्च्यते, आश्विनकात्तिकौ तु वर्षारात्रः । आह च खूर्णिकृत—“ पाओसो सावणो भद्वओअ, वासारसो आसोओ कत्तिओ अत्थि । ” तत्र याद् प्रावृषि प्रामानुप्रामं चरति तदा चतुर्गुहकाः, वर्षासु विचरन्श्चतुर्गुहकाः, त एव चत्वारो लघुकाः पूर्णै वर्षारात्रे अनिर्गच्छतः प्रायश्चित्तम् ।

तत्र प्रावृषि विहरतस्तस्य दोषानाह—

वासावामविहारे, चउरो मासा इवंतऽणुग्याया ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमायाए ॥ ५६५ ॥

इह वर्षावासः आषणो भाद्रपदश्चाभिधीयते, तत्र विहारं कुर्वन्श्चत्वारो मासा अनुद्धाना गुरवः प्रायश्चित्तं भवति । आकादयश्च दोषाः, विराधना च संयमाऽऽर्मावपया ।

तामेव भाषयति—

छकायण विराहण, आवउणं त्रिसमखाणुकंटेसु ।

वृज्भण अभिहणरुक्खो, ल सावय तेणे गिलाणे य ५६६ वर्षासु विहरतः षट्कायानां विराधना, तथा आपतने वर्षे निगति वर्षाकल्पादिनीममभयाद् वृक्षादिरधस्तिष्ठतः तदीयशास्त्रादिना शिस्त्यभिधानो भवेत्, यद्वा—आपतने कष्टं पिच्छं प्रविश्य लब्धं विषमे च भूप्रदेशे निपतेत्, व्याणुकीलकः स पादयोगास्फालेन कण्टकैर्वा पादतले विक्षेप्य, उक्कवाहेन वा गिरिनद्यां वा वाहनमु-

विहार

स्तिप्याऽन्यत्र नयनं भवेत् । तथा गिग्निदीतटीकया मार्गे गच्छतोऽभिधानां भवेत् । 'रुक्मां ज्ञ' नि यद्यार्द्राकरण-भयाद् वृक्षमालायन् स च वृक्षः प्रथलवातप्रेरिततया पतन् । तत्राऽऽत्मसंयमाविराधना । तथा यस्य वृक्षस्याधस्तिष्ठति-तस्योपरि चित्रकादिकः श्वापदः आरुढो भवेत् तेनानागा-दमागादे वा परिताप्यते 'तण' ति अवहमानेषु मार्गेषु विविधाः स्तेना-विश्वस्ता-संचरयुः, नैरुपधेयां तस्य वा साधारणहारः क्रियते । अकाले वा परिभ्रमन् स्तेनक इति शङ्कते ?- 'गलाणे' ति तीमनादिके चोपभुङ्क्त अजीर्य-माणे श्लानो भवेत् । एवमेतेष्वान्मविराधना संयमाविराधना संयमान्मविराधना वा या यत्र सम्भवति सा तत्र योजनीया ।

अथ षट्कायविराधनां व्याख्यानयति—

अक्वुबेसु पंडसु, पुढवी उदगस्मि होइ उहमो वि ।

उल्लपयावणअगणी, इहरा पणगो हरियकुंधू ॥ ५६७ ॥

अकुम्भा—अमर्दिताः पन्थानः प्रावृषि भवन्ति तेषु विहरन् पृथ्वीकायं विराधयति, तथा द्विविधमापः भौमान्तरिक्षमे-वाद् द्विप्रकारमप्युदकं तदा सम्भवति ततोऽप्यकार्याविराध-ना, वर्षेणाऽऽर्द्राभूतमुषधि यद्यपिना प्रतापयति तदाऽग्निवि-राधना । यत्राऽग्निस्तत्र वायुरवश्यं भवतीति वायुविराधना-ऽपि । इतरथा यदि उपधि न प्रतापयति तदा पनकाः संमू-च्छन्ति, तस्संसक्त चोपधि प्रावृषवतः प्रत्युपलक्षणस्य वा अनन्तकायसङ्कटनादिनिपपन्नं प्रायश्चित्तम् । हरितानि वा दुर्वादीनि तदानीमचिराद्गतानि चिरन्तनानि च भवेयुः ततो घनरूपतिविराधना । अप्रत्युपलक्षणे उपधौ कुन्धुप्रभृतयो-त्तन्तवः सम्मूच्छन्ति, मार्गे गच्छन्तामिन्द्रगोपसिसुनागु-कुत्तिकादयस्सप्राणिनां बहवो भवन्ति, ततः अस-कार्याविराधना, एवं वक्षामपि कायानां विराधना यतः प्रा-वृषि विहरन्तां भवति अतो न विहर्तव्यम् ।

द्वितीयपदं विहर्दपि कथमित्याह—

अमिवे आमोयरिए, रायहुहु भए व गेलसे ।

आवाहादीएसु व, पंचसु ठाणसु रीएजा ॥ ५६८ ॥

अशिवे परपत्तोऽवमौदये वा संजाते असंस्तरन गच्छेत् । राजाद्विष्टे विरोधनाभये वा गच्छेत् । भये वा बोधिकस्तेनस-मुत्थे यद्यमी मां द्रव्यन्ति ततोऽप्यहरिष्यन्तीति मत्वा वा गच्छेत्, श्लानो वा कश्चिदप्यत्र सञ्जातस्तस्य प्रतिचरणार्थं गच्छेत्, आवाधादिषु वा पञ्चसु स्थानेषूपनेषु प्रावृष्यापि रीयत्-प्रामाण्यं गच्छेत् ।

(३) तान्येवावाधादीनि स्थानानानि दर्शयति—

आवाहे व भये वा, दुब्भिकखे वाहवाद्वा होमि ।

पवाहणे व परेहिं, पंचहिं ठाणहिं रीइजा ॥ ५६९ ॥

आवाधे नाम-मानसी पीडा-भयं स्तेनादिसमुत्थं कुर्महे प्र-तीतम् एतेषु समुत्पन्नेषु, अथवा-वाढकं-नौपानीयप्रवाहं प्र-तिश्रये प्रामे वा व्यूढं सति परैवा प्रत्यनीकैरेण्डकादिभिः प्रमथने परिभवे ताडने वा विधीयमाने एतेषु पञ्चसु स्था-नेषु प्रावृष्यपि रीयत् ।

एतं तु पाउसम्मि, भणियं वामासु नवरि चउ लहुगा ।

ते चेव तत्थ दोसा, वितियपदं तं विमुंचंतं ॥ ६०० ॥

एतद्वन्तरोक्तं प्रायश्चित्तदोषजालं द्वितीयपदं च प्रावृषि-भणितम् । अथ वर्षासु-वर्षागात्रं अश्विनकार्तिकरूपे चरति ततश्चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, त एव च षट्कायविराधनादयो दाषाः ।

तदेव च द्वितीयपदमभिधीयते—

असिवे आमोयरिए, रायहुहु भये व गेलसे ।

नाणाइतिगस्सऽट्ठा, वीसुंभण पेसणेणं वा ॥ ६०१ ॥

अशिवे अवमौदये राजाद्विष्टे भये वा श्लानकारणे वा स-मुत्पन्ने वर्षासु प्रामाण्यं गच्छेत्, एतावत्प्रागुक्तमेव द्विती-यपदम् । अथैतदपरमुच्यते-ज्ञानाद्विषयस्याऽपि अर्थे योऽ-न्यत्र वर्षासु गच्छेत् तत्र अपूर्वः कोऽपि श्रुतस्कन्धोऽन्यस्याऽऽचार्यस्य विद्यते, स च भङ्गं प्रत्याख्यातुकामो वर्त्तते स च श्रुतस्कन्धस्तस्मादाचार्यादगृह्यमाणो व्यवच्छिद्यते अनस्त-दध्ययनार्थं वर्षास्वपि गच्छेत् । एवं दर्शनप्रभावकशास्त्राणा-मप्यध्ययनार्थं गच्छेत् । चारित्रार्थं नाम तत्र क्षेत्रे स्त्रीसमु-त्थदापैरेवणादापैर्वा चारित्रं न शुद्ध्यति तन्निमित्तमन्यत्र वर्षासु गच्छेत् 'वीसुंभणं'-मरणं तत्र यस्याऽऽचार्यस्य ते शिष्याः स आचार्यो मरणमुपगतः, तस्मिन् गच्छेत् अपर आचार्यो न विद्यते अतस्ते वर्षास्वप्यन्यं गणमुपसंपन्नं ग-च्छेयुः, अथवा-विश्वगृभवनं नाम कश्चिदुत्तमार्थं प्रतिपत्तु-कामस्तस्य विशेषाधिकरणार्थं गच्छेत् । 'पेसणेणं व' ति कश्चिदाचार्येणान्यतरस्मिन् औत्पत्तिके कारणे वर्षास्वपि प्रापितो भवेत्, स च तस्मिन् कारणे समापते भूयोऽपि गुरु-णां समीपे समागच्छेत् ।

अथ वदं द्वितीयं पदम्—

आऊ तेऊ वाऊ, दुब्बलो संकामिए अ आमोणे ।

पाणाइसपकुंधू, उट्ठण तह थंडिलम्मऽसती ॥ ६०२ ॥

अप्यकार्येन वसतिः प्राविता भवेत्, स्थाण्डिलानि वा व्यूढा-नि, अग्निकार्येन वा प्रतिश्रयो प्रामो वा द्रव्यो, वायुकार्येन वा वसतिभग्ना 'दुब्बले' ति वर्षेण तीम्यमाना वसतिदुर्बला पातितुकामा संजाता 'संकामिय' ति संप्रामो धिगजा-तीयादः कस्याऽपि प्रत्यनीकस्य संक्रामितो दत्त इत्यर्थः । अ-थवा-संकामय' ति तानि धाञ्कुलानि अन्यत्र प्रामे सं-क्रान्तानि 'आमाणे' ति इन्द्रमहादिषु बहवः पाण्डुराङ्ग-प्रभृतयः आगतास्नैरेव मानं संजाते प्राणादिर्वा माकटि-कादेशिकादिभिः वसतिः संसक्ता भवेत्, सर्पो वा वसती स-मागत्य स्थितः, अनुदग्निनामकैर्वा कुन्धुजीर्धैर्वसतिः संसक्ता समुपजायते, प्रामो वा सकलोऽप्युन्वितः सचाहसीभूतः, स्थाण्डिलस्य वा विचारभूमिलक्षणस्य हरितकायादिभिरभा-वः समजति । एवमादिकस्तत्र व्याघातो भवेत् ।

अन एव ते साधवः प्रागेवामुं विधिं विदधति—

मूलगामे तिन्नि तु, पडिवसभेसुं पि तिन्नि वसहीओ ।

ठायांता पेहिंति उ, वियारवाघायमाइट्ठा ॥ ६०३ ॥

मूलग्रामो नाम यत्र साधवः स्थिताः सन्ति तस्मिन् तिन्नो वसतीः प्रत्युपेक्षन्ते, प्रतिवृषभग्रामो नाम येषु भिक्षाचर्यया गम्यन्ते तेष्वपि प्रत्येकं तिन्ना वसतीस्तिष्ठन्ते एव प्राथुप-

क्षन्ते । किमर्थमित्याह—मूलग्रामे यात्र विचारभूमेर्वा व्याघा-
ता भवति ततस्तेषु प्रतिवृषभग्रामेषु तिष्ठन्ति ।

तत्राऽप्यायात्रिव्याघातं समुत्पन्नं
यतनामाह—

उदगागणिवायाइसु, अन्नस्स सती पथं तणुद्वये ।
संक्रामियम्मि भयणा, उदुणयंडिअ अन्नत्थ ॥६०४॥

उत्केन वा अग्निना वा घातेन वा आविशष्टान्-असप्राणात्र-
जन्तुसंसक्त्या व्याघाते समुत्पन्ने अन्यस्यां वसन्तौ तिष्ठन्ति ।
अथ नास्त्यन्या वसतिस्तेन उदकागिवातान् स्तम्भनीवि-
द्यया स्तम्भयन्ति, यत्र च सर्पः समागत्य तिष्ठति तत्र तस्य
सर्पस्यापद्रावणं-विद्यया अन्यत्र नयनं कुर्वन्ति । यत्र च ग्राम-
स्वामी कुलानि वा अन्यानि सक्रान्तानि तत्र भजना कर्त्तव्या ।
यदि न ग्रामस्वामी कुलानि वा भद्रकारिण ततस्तेष्वेव तिष्ठ-
न्ति । अथ ग्रान्तानि ततोऽन्यत्र गच्छन्ति । अथाऽसौ ग्राम
उत्थितः, स्थण्डिलानां व्याघातः समजायत ततोऽन्यग्रामं
गच्छन्ति ।

अवमानशय्यायां यतनामाह—

इंदमहादी वसभा, गंतसु परतिन्थिएसु य जयंति ।
पडिवमभेसु मखेत्ते, दुब्बलसेआ पदे थूणं ॥६०५॥

इन्द्रमहात्मन्वादी वा बहुषु परतीर्थिकेषु समागतेषु स्व-
क्षेत्रे ये प्रतिवृषभग्रामास्तेषु अन्तर्यामिकासु च भिक्षाग्रह-
णाय यतन्ते । अथ तेष्वपि न सस्तर्गन्ति ततोऽन्यत्र गच्छ-
न्ति, दुर्बलशय्यायां यथैव तीक्ष्णमानतया वसन्तौ दुर्बलायां स-
जातायां स्थूणां दद्यात् ।

अथ वसन्तिप्रमार्जने विधिमाह—

दोन्नि तु पमज्जणा उ, उदुम्मि वासासु तइय मज्झणहे ।
वसहि बहुसां पमज्जण, अइव मंघडुणा गच्छे ॥६०६॥

वसन्तरष्टसु ऋतुषड्मासेषु द्वे प्रमार्जने कर्त्तव्ये । तद्यथा-
पूर्वाह्णे अपराह्णे च । वर्षासु पुनः तृतीया प्रमार्जना मध्याह्णे वि-
धेया । अथ कुन्थुप्रभृतिभिस्त्रयप्रणैः संसृज्या वसतिस्ततः
ऋतुषडे वर्षावासे च यथाक्रमेणायतिगिर्कर्मणि बहुशः प्र-
मार्जने कुर्यात् । अथ बहुशः प्रमार्जने तत्र प्राणानामतीक्ष्ण
सहृष्टा भवन्ति अतिषड्वा वा त्रसास्ततोऽन्यत्र ग्रामं ते
गच्छेयुः ।

गच्छतां च मार्गे यतनामाह—

उत्तखससाधयाणि य, गंभीराणि य जलाणि वज्जेता ।
तलियारहिया दिवमं, अब्भामतरे वण खेत्ते ॥६०७॥

उत्तृणानि नाम ऊर्ध्वीभूतानि तृणादीनि दीर्घाणीति यावत्
तानि यत्र मार्गे भवन्ति, सञ्चापदानि च सिंहव्याघ्रादिपक्षो-
पेतानि यत्र तृणानि भवन्ति, गम्भीराणि च अतलानि ज-
लानि यत्र भवन्ति, तान् मार्गान् वर्जयन्तस्तलिकारहिता-
अनुपानत्का दिवसतो गच्छन्ति, न रात्रौ । यथाभ्यासतरम-
तिप्रत्यासन्नं क्षेत्रं तत्र व्रजन्ति । वृ० १ उ० ३ प्रक० । आश्वा० ।

(१४) सारूप्यं सामान्येन शय्यामङ्गीकृत्याऽऽह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा समा वेगया सिजा भविजा

विसमा वेगया सिजा भविजा, पवाया वेगया० निवाया वे-
वाया० ससरक्खा वेगया० अप्पससरक्खा वेगया० सदंस-
मसगा वेगया० अप्पदंसमसगा वेगया० सपरिसाडा वेगया
अपरिसाडा वेगया० सउवसग्गा वेगया० निरुवसग्गा वेग-
या० । तहप्पगाराहिं सिजाहिं मंथिज्जमाणाहिं पग्गहियतरगं
विहारं विहरिजा नो किंचि वि गिलाइजा, एवं खलु० जं
सच्चंहुहिं सहिए सया जए ति वेमि ॥ (सू०-११०)

सुखान्नेय, यावत्तथाप्रकारासु वसतिषु विद्यमानासु 'प्रवृ-
द्दीनतरम्' इति यैव काचिद्विषयसमादिका वसतिः सम्पन्ना
तामेव समचित्तोऽधिवसेत्-न तत्र व्यतीकादिकं कुर्यात् ।
एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यं यत्सर्वार्थैः सहितः सदा यतेत-
ति । आश्वा० २ धृ० १ सू० ३ अ० १ उ० ।

(१५) प्रथमप्रावृषि ग्रामानुग्रामं द्रवति—

जे भिक्खू पढमपाउसंसि गामाणुग्गामं दूइजइ दूइजंतं
वा साइजइ ॥ ४६ ॥

जे भिक्खू वीमाइ वासं पज्जोमविंयंसि गामाणुग्गामं दूइज-
इ दूइजंतं वा साइजइ ॥ ४७ ॥

जेति गिहेसे भिक्खू पुण्वर्वाक्षता पाउसो आसादो साध-
णो य दो मासा । तथ आसादो पढमपाउसो भरणति, अहवा-
छणं उत्तणं जेण पढमो पाउसो वणिणज्जति, तेण पढम-
पाउसो भरणति । तथ जोग्गमणुग्गामं दूइजति । अनु पश्चा-
द्वाव दोसु स्मिस्मिग्गिहेसु रीतज्जेति दूइजति, दोसु वा पा-
पसु रीइजति दूइजति तस्म चउगुं, आणादिणो य दोसा
भर्वाति । एम सुत्तन्था । इयाणि णिज्जुत्ती ।

गाहा—

विहिसुत्ते जो उ गमो, पढमुहेसम्मि आदिओ सुत्ते ।

मो चेव णिरवसेमो, सम्मुहेसम्मि वासासु ॥ ५०६ ॥

विधिसुत्ते सव्वे चेव आयाग । इह तु विसेसेण विधियसुत्त-
कक्षेधे ततियज्झयणं हरिया भरणति तस्स वि पढमुहेसे
तस्स वि आतिसुत्तेसु जो विधी भाणितो सो चेव णिरवसे-
सो णिसीहदसमुहेसे पढमपाउससुत्ते विधी वत्तन्था । सो य
इमो अज्झवगते खलु वासावासे अभिप्पवुट्ठं इमं पाणा अ-
भिसंभूता बह्वे वि य अहुणो भिण्णा अतरा से मग्गा ।
बहुपाणा बहुवीया एते णायव्वा णो गामाणुग्गामं दू-
तिजेज्जा । नि० सू० १० उ० ।

आशियादिकारणेषु वर्षास्वपि विहरेत्—तथा यो नि-
यतमवस्थानलक्षणः सप्ततिदिनमानः पर्युषणाकल्प उक्तः
सोऽपि कारणाभावं एव, कारणे तु तन्मध्येऽपि विहर्तुं
कल्पते । तद्यथा—

“अशिवे १ भोजनाऽप्राप्तौ २, राज ३ रोग ४ पराभवे ।

अनुर्मासकमध्येऽपि, विहर्तुं कल्पतेऽन्यतः ॥ १ ॥

असति स्थाण्डले ५ जीवा-कुले ६ च वसन्तौ ७ तथा ।

कुन्थुष्व = द्वा ६ तथा सर्पे, १० विहर्तुं कल्पतेऽन्यतः ॥२॥”

तथा एभिः कारणैश्चतुर्मासकान्तरतोऽपि स्थान्तुं कल्पते-
“वर्षाद्विगते मघे, मार्गे कर्द्धमदुर्गमे । अतिक्लमंऽपि का-
तिक्या-स्तिष्ठन्ति मुनिसत्तमाः ॥१॥” कल्प० १ अधि० १ क्षण ।

तए शं अहं गोयमा ! अस्मया कयाइ पदमं सरदकल-
समयंसि अप्पुट्टिकायंसि गोसालेणं मंसल्लिपुत्तेणं सद्धि
मिद्धत्थगामाओ शगराओ कुम्मारगामं शयरं संपाट्टिए
विहाराए । (सू० ५४२+) भ० १५ श० ।

('गोसालग' शब्दे तृतीयभागे १०१६ पृष्ठे व्याख्या गता ।)
(वर्षासु साधर्मिकाणामुदन्तवहनाथं वतुः पञ्च योजनानि
गच्छेत् . तत्र वस्त्रप्रदणम् 'उवहि' शब्दे द्वितीयभागे १०६७
पृष्ठे उक्तम् ।)

(१६) वर्षासु ध्यनिक्रान्तासु विहरेत् । साम्प्रतं गतेऽपि
वर्षाकाले यदा यथा च गन्तव्ये तदधिकृत्याह—

अह पुण एवं जाणिजा चत्तारि मासा वासावासाणं वीति-
कंता हेमंताण य पंच दस रायकप्पे परिवुसिते अंतरा से मग्गे
बहु पाणा० जाव ससंताणगा शो जत्थ बहवे० जाव उवा-
गमिस्सन्ति, सेवं नच्चा शो गामाणुग्गामं दूइजिजा ॥
अह पुण एवं जाणिजा चत्तारि मासा वासावासाणं वीतिकं-
ता हेमंताण य पंच दस रायकप्पे परिवुसिए अंतरा से मग्गे
अप्पंडा० जाव ससंताणगा बहवे जत्थ समण० जाव उवा-
गमिस्संति य सेवं णच्चा तओ संजयामेव गामाणुग्गामं दू-
इजिजा । (सू०-११३)

अथैवं जानीयाद् यथा चत्वारोऽपि मासाः प्रावृदका-
लसम्बन्धेनोऽतिक्रान्ताः ; कार्तिकचतुर्मासिकमतिक्रान्त-
मित्यर्थः , तत्रोत्सर्गतो यदि न वृष्टिस्ततः प्रतिपद्यमान्य-
त्र गत्वा पारणके विधेयम् , अथ वृष्टिस्ततो हेमन्तस्य
पञ्चसु दशसु वा दिनेषु पर्युषितेषु—गतेषु गमने विधे-
यम् , तत्राऽपि यद्यन्तरालं पन्थानं साण्डा यावन्मम-
न्तानका भवेयुर्म च तत्र बहवः भ्रमणमाह्वरादयः स-
मागताः समागमिष्यन्ति वा ततः समस्तमेव मार्गशीर्षे
यावत्तत्रैव स्थेयं, तत ऊर्ध्वं यथा तथाऽस्तु न स्थेयमि-
ति । एवमेतद्विपर्ययसूत्रमप्युक्तार्थम् । आचा० २ भु० १ सू०
३ अ० १ उ० । दश० । नि० चू० । आघ० । ग० ।

(१७) हेमन्तप्रोषमयाश्चरितुं कल्पते—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंधीण वा हेमंतगिम्हासु चार-
ए ॥ ३७ ॥

अस्य सम्बन्धमाह—

दुस्संचर बहुपाणा-दि काउं वासासु जं न विहरिंसु ।

तस्स उ विवज्जयम्मि, चरन्ति अह सुसंबंधो ॥ ६० ७ ॥

वर्षासु कर्ममाकुलतया दुस्संचरं बहुपाणद्वारितादिमंजु-
लं वा मोदनीतले भवतीति कृत्वा यत्तदानीं न विहृत-
वन्तः, तत एव तस्य वर्षावासस्य विपर्यये ऋतुवृक्षका-
लेषु संचरमकल्पमाणजानीये वा मत्वा चरन्ति । अथैव
पूर्वसूत्रेण सहास्य सूत्रस्य सम्बन्ध इत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽ-
यानस्याऽस्य (सू० ३७) व्याख्या—कल्पते निग्रन्थानां वा
निग्रन्थीनां वा हेमन्तप्रोषमयारष्टसु ऋतुवृक्षमासेषु चरि-
ष्ट—मामाभुप्रामं पर्याट्टमिति सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

पुणेऽनिग्गमे लहुगा, दोसा ते चेव उग्गमादीया ।

दुब्बलखमगगिलाणे, गोरस उवाहं पडिच्छंति ॥ ६० ८ ॥

यत्र पूर्णे वर्षावासे ततः क्षेत्रान्न निर्गच्छन्ति ततः खत्वा-
रो लघुकाः, त एव चाग्रमाशुद्धिर्मासमुत्थावयो दोषा ये
मासकल्पप्रकृते वर्णिताः । अपरं खामी दोषाः ' दुब्बल ' इ-
त्यादि, ये साधवो वासेन दुर्बलाः—कृशीभूतशरीरास्ते
कदा वर्षावासं परियिष्यन्त इत्येवं निर्गमनं प्रतीकमाणा
यत्परितापनादिकप्रधानुबन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् ।
क्षपका वा त्रिकृष्टनपोनिस्तप्तवपुषो निर्गमनं प्रतीक्षन्ते ग्ला-
ना वा अधुनेतिथितो दुःखं तत्र तिष्ठति तत्र चतुर्मासादूर्ध्व-
मप्ययस्थानं क्षेत्रस्य समहिततया तथाविधपश्वाद्यभावात्,
गोर्गसाऽऽधारको वा कश्चित् सिन्धुदेशीयः प्रव्रजितः, सो-
ऽपि गारसाभावान्न तत्र स्थातुं शक्नोति, उपधिर्वा पूर्वपृही-
तः परिशीलः, अतस्तम् अभिनवमुत्पादयितुं साधवो निर्ग-
मनं प्रतीक्षन्त, ततस्तेन विना यत्परिताप्यन्त. तन्निष्पन्नम-
निर्गच्छतां प्रायश्चित्तम् ।

अथ निर्गच्छन्ति तर्हि किं भवतीत्याह—

एए न होति दोसा, बहिया सुलभं च भिक्ख ओही य ।

भवसिद्धियाउ आणा, बिश्यपय गिलाणमादीसु ॥ ६० ९ ॥

निर्गच्छतामेतं अनन्तरोक्ता दोषा न भवन्ति । बहिःख-
बहिर्गोमेषु विहरतां भैक्षं सुलभं भवति, तेन च दुर्घरुण-
पकाधीनामाप्यायना स्यात्, उपधिश्च बहिः प्राप्यते, भव-
सिद्धिकाञ्च सत्त्वा बोधमासादयन्ति, कश्चिद्वा तदानीमा-
चायाणां दर्शनमभिरुपान्त तेषां च विरत्याद्विप्रतिपत्तिः, आ-
हा च भगवतां—तार्थकृतां कृता भवति, यत एवमतो निर्ग-
न्तव्यम् । द्वितीयपदं ग्लानादिषु कारणेषु निर्गच्छन्ति आदि-
शब्दाद्—अवमौर्द्यादिपरिग्रहः, अत्र च यतना यथा मास-
कल्पे कृता तत्र 'भागतिभागते जयन्ति निच्छे अलम्भे वा'
इत्यादिना वर्णिता तथैव द्रष्टव्या ।

तम्हा उ विहरियव्वं, विहिणा जे मासकप्पिया गामा ।

छेहुइ वंदणादी, तइ लहुगा मग्गणा पच्छा । ६१० ॥

यदि ग्लानादिकारणं न स्यात्ततो अवश्यं विधिना मास-
कल्पः, प्रकृतोक्ता ये मासकल्पप्रायोग्या प्रामास्तेषु विहर्त-
व्यम् । अथ मासकल्पप्रायोग्याणि क्षेत्राणि चैत्यवन्दनादिभिः
कारणैर्विषयमातैः छुर्हयानि तदा यावन्ति क्षेत्राणि परित्यज्य
गच्छन्ति 'तइ' इति तार्थान्तं चतुर्लघुकानि 'मग्गणा पच्छा' इति
द्वितीयपदे मासकल्पप्रायोग्यक्षेत्राणामपि परित्यागे ये गुणा-
स्तेषां मार्गेणा—अन्वेषणा प्रत्याहिता ।

अथ वन्दनाभ्येष कारणानि प्रतिपादयति—

आयरियसाहुवंदण-चेइयनीयल्लए तहा सन्नी ।

गमणं च देवदंसण-वइगासु य एवमाईशि ॥ ६११ ॥

आचार्याणां साधूनां चैत्यानां वा वन्दनार्थं गच्छन्ति, निज-
काः—संज्ञातकाः असंज्ञितः—आवकास्तेषामुभयेषामपि वशी-
नार्थं दशदर्शनार्थं वा गमनं करोति । वज्रिकासु वा क्षीरा-

दिकं लप्स्येऽहमिति कृत्वा गच्छति, एवमादीनि कारणानि मासकल्पयोग्येक्षेत्रं परित्यज्यलम्बते ।

अथ तान्येव व्याख्यानयति—

अपुष्पा विविक्तबहु-स्सुया य परियारवं च आयरिया ।
परियारवजसाह, चेइयपुष्पा अभिनवा वा ॥६१२॥

गाहिस्सामि व नीए, सभा वा भिक्खुमाइवुगाहो ।

बहुगुणअपुष्पदेसे, वइगाइसु खीरमादीणि ॥ ६१३ ॥

अपूर्वा-अदृष्टपूर्वा विविक्ता निरतिचारचारित्रा बहुधृता नाम-युगप्रधानागमा विविक्ताः धृतवन्त उपचारवन्तश्च बहुसाधुसमूहपरिवृता एवंविधा आचार्या अमुके नगरे तिष्ठन्ति तानहं बन्दिष्ये, साधवोऽप्येवंविधगुणोपेता एव नवरं परिचारवर्जस्ते भवन्ति । चैत्यानि अपूर्वाणि वा चिरन्तनानि जीवन्तस्वामिप्रतिमादीनि अभिनवानि वा तत्कालकृतानि एतानि समादृष्टपूर्वाणीति बुद्ध्या तेषां धन्दनाय गच्छन्ति । तथा निजकान् वा संज्ञानकान् प्राहयिष्यामि बांध्यायप्यामीत्यर्थः । संज्ञिनो वा आचकान् भिक्षुकादिः कुप्रावचनिकपरिग्रहाजकादिः परपाषण्डा द्युदप्राहयान्त-तेषां स्थिरीकरणार्थं, देशो वा बहुगुणः सुलभमैक्ष्णनादिगुणोपेताऽपूर्वश्च वर्तते, अजिकायां गोकुले आदिशब्दात्—प्रचुरद्रव्यं प्रतिग्रामादिषु वा क्षीरदधिघृतावगाहिमादीनि लभ्यन्ते एवमादिभिः कारणैर्मासकल्पप्राये, ग्याणि क्षेत्राणि परित्यज्यन्ति ।

अत्र दोषान् दर्शयति—

अद्धाने उक्ताता-भिक्षोवहिमाणतेणपडिणीए ।

आमाण अमोजधरे, थंडिले असती यजे जत्थ ॥६१४॥

ते साधवोऽध्वनिं व्रजन्त उद्घाताः-परिभ्रान्ताः सन्तश्चित्तयान्त-अत्र ग्रामं गुरवः स्थास्यन्ति, आचार्याश्च ते ग्रामं ह्यतीत्याऽप्रतो गतास्ततस्ते द्विजायामाशायां व्रजन्तो यदनागादमागादे वा परितोष्यन्ते तस्मिन्पक्षे प्रायश्चित्तम् । भिक्षा वा तत्र स्फिटितायां वेलायां न प्राप्यते, अत्यन्तपरिभ्रान्ता मार्गं एवोपाधि परित्यज्युः । अकाले पर्यटन्तां ध्यान उपद्रवं कुर्युः, स्तेना वा तेषामुपाधि तानेव वा अगहरन्ति । प्रत्यनीको वा नक्षत्रीं विजने मत्वा इत्याह्वा मारयेद्वा । अपमानं स्वपक्षतः परपक्षता वा भवेत् । अमोज्यगृहेषु वा रजकादि-मृद्वन्धिषु भिक्षां गृहीयुः, तत्रैव वा तिष्ठेयुः, तनश्च प्रवचनधिराधना । स्थानदलानि वा तत्र न भवेयुः, तेषामभावं संयमात्माविराधना । एवं ये यत्र दोषा भवन्ति तेऽत्र योजयितव्याः ।

अथ द्वितीयपदमाह—

वितियपए असिवाई, उवहिस्स व कारण व लेवो वा ।

बहुगुणतरं व गच्छे, आयरियाई व आगादे ॥६१५॥

द्वितीयपदे अशिवादीनि कारणानि विज्ञाय व्यतिव्रज्युरपि तत्र यदपान्तराले क्षेत्रं तदशिवगृहीतम्, आदिशब्दात्-अत्र-मौदर्यराजद्विष्टादिशत्रुक्रूरं स्वाध्यायो वा तत्र न शुद्धयतीत्यादिपरिग्रहः । उपाधिष्वक्षपात्रादिकास्तत्र न लभ्यन्ते, पुनर्वर्तिनि तु प्रामादौ लभ्यन्ते अतस्तस्य कार-कान् लेपो वाऽप्रतोवर्तिनि ग्रामे लभ्यन्ते न तत्र,

गच्छस्य वा बहुगुणतरं तत् क्षेत्रं स्थानप्रत्यनीकाद्यभायान् भिक्षात्रयेवलासङ्गावात्, आचार्यादीनां वा प्रायेण तत्र विद्यते । यद्वा-‘आर्याग्याई व’ इति मन्थकत्वं प्रहीतुकामाः केचिदाचार्याणां दर्शने काङ्क्षन्त आदिशब्दात्परप्रवादी वा कश्चिदुद्योगं कारयेत्, यथा-शून्याः परप्रवादाः, इत्यादि, ते आचार्या वादलब्धिसम्पन्ना अतस्तत्रप्रहाय-मागादयोगवाहिनां वा प्रायेण्यमर्षाकं न प्राप्यन्ते, परस्मिन् ग्रामे तु प्राप्यन्ते । यद्वा-आगादे सप्तधा, तद्यथा-द्रव्या-ऽऽगादे क्षेत्राऽऽगादे कालागादे भावागादे पुरुषागादे चिकित्सागादे सहायागादम् । तत्र द्रव्यागादमेवर्णायं द्रव्यं यत्र न लभ्यते, क्षेत्रागादे नाम-तदतीव क्षलु क्षेत्रं स्वल्पभेदादायकमित्यर्थः, कालागादे तत्क्षेत्रं न श्रुतुक्षमे, भावागादे-ग्लानादीनां प्रायेण्यं तत्र न लभ्यते, पुरुषागादमाचार्यादिपुरुषाणां तदकारकम्, चिकित्सागादे वैद्यास्तत्र न प्राप्यन्ते, सहायागादे सहायास्तत्र न सन्तीति ।

एएहि कारणेहि, एकदुगंतरतिगंतरं वाऽवि ।

संकममाणो खत्तं, पुट्ठो वि जम्भो नऽतिकमइ ॥ ६१६ ॥

पनैरशिवादिभिः कारणैरेकं वा द्वे वा त्रीणि वाऽपान्तरालेक्षेत्राणि अतिक्रम्यापरं क्षेत्रं संक्रामन् पूर्वोक्तयोः स्पृष्टोऽपि न दोषवान् भवति, यता यस्मात्तीर्थकराह्वामसौ नातिक्रामति । यद्वा-यतो नाम यतनायुक्तः ।

निकारणगमणम्मि उ, जं चिय आलंबणाउ पडिक्कहा ।

कजम्मि संकमंतो, तेहि चिय सुजम्भई जयणा ॥६१७॥

निष्कारणे अशिवाद्यभावे यद्-गमनमपान्तरालक्षेत्रपरित्यागेन क्षेत्रान्तरसंक्रमणे तत्र तान्येवाऽऽचार्यसाधुर्चन्य-धन्दनादीनि आलम्बनानि प्रतिकृष्टानि-प्रतिविज्ञानं कार्ये-द्वितीयपदे ज्ञानदर्शनादिविशुद्धिर्ज्ञानमिसं संक्रामन् तैरेवाचार्यादिभिरालम्बनैर्यतनायुक्तेषु शुद्धयति-अशेषभागं भवतीत्युक्ता मासकल्पावहारः । ६० १ ३० ३ प्रक० ।

(१= अथ बिहारद्वारविषयं विधिमभिधित्सुराह—

निष्फत्ति कुणमाणा, थेरा विहरंति तेमिमा मेरा ।

आयरियउवज्झाया, भिक्खू थेरा य खुडा य ॥६१८॥

शिष्याणां निष्फत्ति कुर्वन्तः स्थविरा-गच्छुवासिनः साधवो विहरन्ति-अर्थात्तत्र विहारं विदधति । तेषां चेत्ये विहरतामियं मर्यादा-सामाचारी । तत्र गच्छुवासिनस्ता-वन्पञ्चविधाः-तद्यथा-आचार्यः, उपाध्यायो, भिक्षुः, स्थावराः, लुक्काश्चेति ।

धीरपुरिसपन्नसो, सप्पुरिसनिसेविआं अमासविही ।

तस्म पडिलेहगा पुण, सुत्तन्धविसारणा भविआ ॥६१९॥

धीरपुरुषैस्तीर्थकरगणधरैः प्रहसः, सत्पुरुषैश्च जम्बूप्रभ-वादिभिर्निर्वाप्तुमनुष्ठितो मासकल्पविधिः । तस्य पुनर्मो-सकल्पाधिः प्रत्युपलक्षाः मूत्रार्थविशारदाः साधवो अ-णिता भगवद्भिः । स पुनर्विहारः शरदादिभवेति ।

कर्धामनि सेवुच्यन्ते—

शामावामे ऽतीए, अद्रुसु वारो अतो उ सरदाई ।

पडिलेहसंकमविही, ठिए य मरं परिकहेऽहं ॥ ६२० ॥

वर्षावासे अतीते—अतिक्रान्ते अष्टसु ऋतुषडमासेषु वारो मासे मासे क्षेत्रान्तरगमनलक्षणो विहारो भवति, अतः शरदादिरयं प्रन्तव्यः । तत्र च क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाविधिं क्षेत्रान्तरसंक्रमणविधिं प्रत्युपेक्षिते च क्षेत्रे ' ठिए ' ति स्थितानां सतां या काचिन्मर्यादा तामहं परिकथयिष्यामि ।

प्रतिज्ञातेमव यथाक्रम व्याचिख्यासुराह—

निगमणमि य पुच्छा, पत्तमपत्ते अइत्थिए वाऽवि ।

वाधायमि अपत्ते, अइत्थिए तस्म असतीए ॥ ६२१ ॥

यत्र वर्षावामः कृतस्ततः क्षेत्राभिगमने पुच्छा, किं कार्तिक-चतुर्मासिके निर्गन्तव्यम्, उताऽप्राप्ते आहोस्ववृत्तिक्रान्ते ? उच्यते—यदि कोऽपि व्याघातस्तदा अप्राप्ते वा अतिक्रान्ते वा निर्गच्छन्ति तस्य व्याघातस्याऽसत्यभावे प्राप्ते चा-तुर्मासिकदिने मार्गशीर्षप्रतिपदि निर्गन्तव्यं बहिर्गत्वा पार-यन्ति ।

कः पुनर्व्याघात इत्याह—

पत्तमपत्ते रिक्खं, असाहगं पुन्नमासिणिमहो वा ।

पडिकूल ति य लोको, मा वोच्छिइ तो अईअमि ॥ ६२२ ॥

प्राप्ते-चातुर्मासिकविवसे अप्राप्ते वा यथाऽऽचार्याणाम् ऋक्षं नक्षत्रमसाधकम्-अननुकूलं पूर्वमासीमहो वा तदा भवेत् कार्तिकीमहोत्सव इत्यर्थः । तत्र च लोको निर्गच्छन् साधून् दृष्ट्वा अमङ्गलं मन्यमानः प्रतिकूला आस्मिन्महोत्सवप्रतिप-दिन्तेऽस्मी इत्येवमावक्ष्यति ततोऽनीते निर्गन्तव्यम् ।

पत्ते अइत्थिए वा, अमाहगं तेण णिति अप्पत्ते ।

नाउं निगमकालं, पडिचरण एस षिति तहा ॥ ६२३ ॥

प्राप्ते अतिक्रान्ते वा निर्गमनकाले नक्षत्रमसाधकम्, उप-लक्षणत्वान्मेघो वा वर्षणाश्रोपरस्येन, पन्थान- कहेमदुर्गमा-श्च भविष्यन्तीत्यतिशयज्ञानवशेन परिज्ञाय तेन कारणेना-प्राप्ते चातुर्मासिके निर्गच्छन्ति, निर्गमनकाले ज्ञात्वा प्रति-चरकान्—क्षेत्रप्रत्युपेक्षकान् प्रेषयन्ति । तथा तेष्वार्यातेषु सन्सु निर्गमनकाल उपदोक्तं । तत्र क्षेत्रं द्विधा-दृष्टपूर्वम्, अदृष्टपूर्वं च । उभयमपि नियमेन प्रत्युपेक्षणीयम् ।

कुत इति चेदुच्यते—

अप्पडिलेहिऐं दोमा, वसही भिक्खं च दुल्लहं होआ ।

वालाइगिलाणाण व, पाउगं अहव सज्झाओ ॥ ६२४ ॥

अप्रत्युपेक्षिते क्षेत्रे गच्छतामेन दोषाः । सा पूर्वदृष्टा वसतिः स्फोटिता पतिता वा भवेत्, अन्य वा साधवस्तत्र स्थिता वा भवेयुः, भेदे वा दुर्लभे भवेत्, दुर्भिक्षाऽऽदिभाषात् वा-लादीनां ग्लानानां वा प्रायोग्यं दुर्लभे भवेत्, स्वाध्या-यो वा दुर्लभः स्यात्, मांसशोणितादिभिरस्वाध्यायिकैरा-कारणत्वात् ।

यतश्चैवमतः किं विधेयमित्याह—

तम्हा पुड्वि पडिले-हिऊण पच्छा विहीणं संकमणं ।

पेमेइ जइ अणापु-च्छिउं गणं तन्थिमे दोमा ॥ ६२५ ॥

तस्मात्पूर्वं प्रत्युपेक्ष्य पञ्चाष्टिधिना संक्रमणं तत्र क-संव्यम् । अथाप्रत्युपेक्षिते प्रजान्ति ततश्चतुर्लघु, आहोभञ्ज-चतुर्लघु, अनवस्थायां चतुर्लघु । यद्वा—संयमाविराधनादि-कं प्राप्नुवन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । यदि पुनराचार्यो गणं गच्छमनापृच्छ्य क्षेत्रं प्रत्युपेक्षकान् प्रेषयति तदा मासलघु ।

तत्र च गणमनापृच्छ्य प्रेषणे इमे दोषाः—

तेणा सावए-मसगा,ओम-ऽसिवे सेह-इत्थि-पडिणीए ।

थंडिपवसहि उट्ठा-ण एवमाई भवे दोसा ॥ ६२६ ॥

स्तेना द्विधिधाः-शरीरस्तेना, उपधिस्तेनाश्च । ध्वापदाः-सिंहज्याघादयः मशकाः-प्रतीताः अवधं-दुर्भिक्षम् अशि-धं-व्यन्तरकृतोपद्रवः शैलस्य वा तत्र मारिकं स्थियो वा स्नेहोद्रेकबहुलाः साधूनुपसर्गयन्ति, प्रत्यनीको वा कोऽ-प्युपद्रवति, स्थण्डिलानि वा तत्र न विद्यन्ते, वसतिर्वा नास्ति, ' उट्ठाणे ' ति उत्थितः स देशः पवमादयस्तत्रापा-न्तराले पथि गच्छतां दोषा भवन्ति ।

तत्र स्थाने प्राप्तानां पुनरिमे दोषाः—

पञ्चत तावसीओ, सावय दुब्भिक्षं तेणपउगइ ।

नियगयउप्पच्चायण, फेडणया हरियपत्तीए ॥ ६२७ ॥

स ग्रामः प्रत्यन्तो-म्लेच्छाद्युपद्रवापेन, तापस्थो वा तत्र प्रचुरमाहाः संयमात्परिभ्रंशयन्ति, ध्वापदभयं दुर्भिक्षः, स्तेन-प्रचुराणि च तानि क्षेत्राणि, शिल्पकस्यान्यस्य वा कस्याऽपि साधोस्तत्र निजकाः स्वजनास्ते तमुत्प्रवाजयन्ति, प्र-द्विष्टो वा प्रत्यनीकस्तत्र साधूनुपद्रवति, उत्थितो वा स-ग्रामः, स्फुटिता वा सा वसतिः, स्फुटितानि वा परिणामितानि तानि कुलानि येषां निश्चया तत्र गम्यते । अत्र शूलैरुक्तं—“ फिडियाणि वा ताणि कुलाणि जेसिं नि-स्साए गम्मइ ” ति ' हरियपत्तीए ' ति हरितपत्रशाकं बाहुल्येन तत्र भक्ष्यते । अथवा—तत्र देशे केषुचिद्गृहेषु राक्षा दण्डे वस्वा देशतापहारार्थमागन्तुकः पुरुषो मार्यते, गृहस्य चोपरिष्ठादारद्रवृक्षशाखाचिह्नं क्रियते, एतेन चिह्नाऽस्माभिराख्यातमेवाभवद् यन्मारेणऽप्यस्माकं न दोष इति, यत एतं दोषा अतः सर्वमपि गणमामन्त्र्य क्षेत्रप्रत्युपे-क्षकाः प्रेषणीयाः ।

यदि पुनर्न सर्वमपि गणमामन्त्रयते तत एतं दोषाः ।

सीमे जइ आमंते, पडिच्छगा तेण बाहिरं भावं ।

जइ इअरे तो सीमा, तेऽवि नमत्तमि गच्छंति ॥ ६२८ ॥

तरुणा बाहिरभावं, न य पडिलेहोवाहिं न किइकम्म ।

मूलगपत्तमरिसगा, परिभूया वञ्चिमो थेरा ॥ ६२९ ॥

यथाचार्यः शिष्यान् केवलानामन्त्रयति कस्यां दिशि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेषयितुमुचिता इति ततो मासलघु, आ-होदयश्च दोषाः, प्रतीच्छकाश्च तेन कारणेन बाह्यं भावं गच्छेयुः । अहो अद्य शिष्या एवामीषां सर्वकार्येषु प्रमाणं न धरामित्यतो रागद्वेषदूषितत्वात्को वा नामामीषामुपकण्ठं स्थास्यतीति । यदि इतरान् प्रतीच्छकानामन्त्रयति ततः शिष्याः बहिर्भावं गच्छेयुः, प्रतीच्छका एव तावदमीषां प्र-

सादपात्राणिः अतः किमर्थं वयमेव वैयावृत्यादिप्रयासं कुर्म-
हति, तेऽपि-प्रतीच्छुकाः समाते सूत्रार्थग्रहणे स्वगच्छं
गच्छन्ति । ततश्चाचार्य उभयैरपि प्रतीच्छुकैः शिष्यैः प-
रित्यक्तः सन्नकाकी सञ्जायते । अथ वृद्धानामन्वयते तत-
स्तरुणा बहिर्भावं मन्यन्ते, न च—नेव गुरुणां क्षेत्रप्र-
त्युपेक्षकाणां वा उपकरणं प्रत्युपेक्षन्ते, न वा स्थावरादी-
नामुपधिं वहन्ति, न च कृतिकर्म भक्षणानांऽऽनयनविधाम-
णादिकं कुर्वन्ते, वृद्धा एव सर्वमपि विधास्यन्ति, के पुनर्वयम-
स्यापितमहत्तरा इति । अथैतदोषभयात् तरुणानेष पृच्छन्ति,
ततः स्थावराश्चिन्तयेयुः मौलकपत्रसदृशा—मौलम्—आद्यं
यत्पूर्वं परिपक्वमायम्, यदि वा—मूलकः कन्दविशेषस्तस्य
यत्पत्रं निस्तारं तत्सदृशा वयम्, अत एव परिभूताः-
परिभवपदमायाता इत्यतो ब्रजामो वयं गणान्तरमिति ।

अथाऽकिञ्चित्करत्वात् स्थविराणामनामन्त्रणादपि
का नाम हानिः सम्पद्यते ?, उच्यते—

जुञ्जमिह विहणं, जं जुहं होइ सुदुऽवि महञ्जं ।

तं तरुणरहसपोइय-मयगुम्मइयं सुहं हंतुं ॥ ६३० ॥

जीर्णाः परिणतवयसो ये मृगास्तैर्विहितं यन् यूथं भव-
ति सुष्ठुप्यतिशयेन महत्-महासमूहाऽऽत्मकं तत् यूथम् ।
'तरुण' इति भावप्रधानत्वात् निर्देशस्य तारुण्येन यौवन-
वशेन यद् रभसश्चापलं गोरिगीतध्वणाद्विषयं तेन
'पोतितं' इति देशावचनत्वादितस्ततः स्पन्दितं मद्गुल्मितं
मदेन धूर्क्षितचेतनं तत् सुखं हन्तुं विनाशयितुं सुखेन त-
द्व्यापाद्यत इति भावः । उक्तं च— " अनिरागप्रणीतान्य-नि-
रभसकृतानि च । तापयन्ति नम एषा-त्क्रोधाध्यवमितानि
च ॥१॥ " यतश्चैवमतः सर्व एव मिलिताः सन्तः प्रष्टव्याः ।

अत्रैव प्रायश्चित्तमाह—

आयरिय अवाहरणे, मासे वाहित्तणागमे लहुओ ।

वाहित्तणा य पुच्छा, जाणगसिद्धे तओ गमणं ॥ ६३१ ॥

आचार्या गणं न व्याहरन्ति-नामन्त्रयन्ति मासलघु, शिष्य-
प्रतीच्छुकतरुणस्थविराणामन्यतमानविशेष्याऽऽमन्त्रयन्ति त-
वारिप मासलघु । तेऽपि व्याहृताः सन्तो यदि नागच्छन्ति
तदापि मासलघु । व्याहृत्य च सर्वमपि गणं, पृच्छा कर्त्तव्या ।
अथा-कतरत् क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयम् ?, ततो ह्ययं के क्षेत्रस्वरू-
पे पृष्टे शिष्टेन कथितं सातं गमनं क्षेत्रप्रत्युपेक्षकैः कर्त्तव्यम् ।

आमन्त्रणस्यैव विधिमाह—

युइमंगलमामंतणं-नागच्छइ जो व पुच्छिओ कहई ।

तम्सुवरिं ते दोसा तम्हा मिलिएसु पुच्छिओ ॥ ६३२ ॥

आवश्यकं समापितं स्तुतिमङ्गलं कृत्वा तिस्रः स्तुतीर्वस्वे-
ति भावः, सर्वेषामपि स्नाधूनाम् आमन्त्रणं कर्त्तव्यं, कृते चा
मन्त्रेण च यः कश्चिन्नागच्छति आगतो वा क्षेत्रस्वरूपं पृष्टः
सन्न कथयति तदा मासलघु, तथा तस्यापरि तं वाचाः स्तेन-
श्चापशब्दयोः भवन्ति ये तत्र गतानां भविष्यन्ति। तस्मान्मिलि-
तेषु सर्वेष्वपि पृच्छत्, उपलक्षणत्वात्सर्वेऽपि च कथयेयुः ।

तत्रैव मतान्तरमुपन्यस्य दूषयन्माह—

केई भणंति पुच्चं, पडिलेहिय एवमेव गंतव्यं ।

तं तु न जुजइ वसही, फेडण आगंतु पडिणीए ॥ ६३३ ॥
केचित् भणन्ति पूर्वं प्राक् प्रत्युपेक्षते क्षेत्रं एवमेव गन्तव्यं
न पुनस्तत्र क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः प्रेक्षणीया इति । तत् न युज्यते-
न घटते, कुत इत्याह-वसन्तेः कदाचित् स्फटने कृतं भवेत्,
आगन्तुका वा प्रत्यनीकस्तत्र संघंसत्, अतः पूर्वदृष्टमपि
क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयम् ।

अथ कथं प्रष्टव्यमित्याह—

कयरी दिसा पसत्था, अमुगी सच्चेसि अणुमए गमणं ।

चउदिसितिदुएकं वा, मत्तगपणं तिग जहजे ॥ ६३४ ॥

यदा सर्वेऽपि साधवां मिलिता भवन्ति तदा गुरुवां ब्रुवन्ते-
आर्याः ! पूर्णोऽयमस्माकं मासकल्पः क्षेत्रान्तरं सम्प्रति प्र-
त्युपेक्षणीयम्, अतः कतरा दिक् साम्प्रतं प्रशस्ता ? । ते ब्रुवन्ते-
अमुका पूर्वादीनामन्यतमा, एवं सर्वेषां यद्यभावनुमता अ-
भिरुचिता तदा गमनं कर्त्तव्यम् । प्रथमं चतसृष्वपि दिक्षु-
अथ चतुर्थ्यां कोऽप्यशिवादिरुपद्रवस्ततस्तिस्त्पु दिक्षु, तद-
भावं व्रथादिशोस्तदसत्यैकस्यां दिशि गच्छन्ति । तं वैकैकस्यां
दिक्षुत्कर्षतः सप्त व्रजन्ति । सप्तानामभावे पञ्च जघन्येन तु
त्रय साधवां नियमाग्रच्छन्ति । तत्र च ये आभिप्राहिका-
क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं प्रतिपञ्चाभिप्रहास्ते स्वयमेव गुरुनापृ-
च्छय गच्छन्ति ।

अथ न सन्त्याभिप्राहिकास्ततः को विधिरित्याह—

वैयावच्चगरं वा-लवुहुखमयं वहंतऽणीयत्थं ।

गणवच्छेइअगमणं, तस्स व असती य पडिलोमं ॥ ६३५ ॥

वैयावृत्यकरम् १ बालम् २ वृद्धम् ३ क्षपकम् ४ वहन्तम्-
योगवाहनम् ५ अगीतार्थम् ६ एताञ्च क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय व्या-
पारयत्, किं तु-गणावच्छेदकस्य गमनं भवति । तस्य वाश-
ब्दादपरस्य वा गीतार्थस्यासत्यभावे प्रतिलोमं—प्रतिक्रमेण
पञ्चानुपूर्व्येत्यर्थः, एतान्वाऽगीतार्थानां दि कृत्वा व्यापार-
र्यादिति संग्रहगाथासमासार्थः ।

अथेतामेव विवरीषु प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह—

आइतिण चउगुणा, लहुओ मासो उ होइ चरिमतिण ।

आणाइणो विराहण, आयरियाईसु शेयच्चा ॥ ६३६ ॥

आदित्रिकं वैयावृत्यकरबालवृद्धलक्षणे व्यापार्यमाणे च-
त्वारो गुरुकाः । चरमात्रिके तु क्षपकयोगवाह्यगीतार्थ-
लक्षणे लघुको मासः, आह्लादयश्च दोषाः, विराधना चाऽऽ-
चार्यादीनां ज्ञातव्या ।

तामेव भावयति—

उवणकुले न व साहइ, सिद्धा व न दिति जा विराहणया ।

परितावणमणुकंपण, तिहह समुत्थो भवे खमओ ॥ ६३७ ॥

वैयावृत्यकरः प्रेक्ष्यमाणो रुक्षयति, रुषितश्च यान्या-
चार्यादिप्रायोग्यदायकानि स्थापनाकुलानि तानि न
कथयति, शिष्टानि वा कथितानि परं - तानि न-
स्यैव ददति, नान्यस्य तेन भावितव्यात्तेषां ततोऽलभ्यमा-
नं प्रायोग्ये या काचिदान्मनो ग्लानादीनां वा विगधना
तन्निष्पन्नमाचार्यस्य प्रायश्चित्तम् । अथ क्षपकं प्रपश्यति त-

तोऽसौ शीतातपादिना परिताप्यते तन्निरूप्यम्, देवता वा काचित् क्षापकमनुकम्पमाना खलु क्षेत्रेऽपि भक्त्या नमुत्पादयति. लोका वा क्षापक इति कृत्वा तस्याऽनुकम्पया सर्वमपि ददाति नाऽन्यस्य, तपःक्षामकुसुमाक्षी तिसृणां गो-चरचर्याणामसमर्थ इति ।

बालहारमाह—

हीरेज व खेलेज व, कजाकजं न जाणई बालो ।

सो व अणुकंपणिजो, न दिति वा किंचि बालस्स ॥६३॥

हिंयेत वा स्तब्धदिना, खलयेद्वा चेटकपैः सार्धं, कार्याऽ-कार्यं च-कर्त्तव्याकसंभवं न जानाति बालः । स च बालः स्व-भावन एवाऽनुकम्पनीयो भवति, ततः सर्वोऽपि लोकस्तस्मै भक्त्या प्रयच्छति । स आगत्याचार्याय कथयति, यथा स-र्वमपि प्रायोग्यं तत्र प्राप्यते । ततस्तद्वचनाद्वागमस्तत्र ग-च्छेत्वा यावच्च किञ्चिन्नभते, न ददाति वा किञ्चिद्दालाय लोकः पराभवनीयतया वर्जनात् ।

बृद्धहारमाह—

बुद्धो ऽणुकंपणिजो, चिरेण न य मग्गथंडिले पेहे ।

अहवाऽवि बालबुद्धा, असमत्था गोयरतियस्स ॥६३६॥

बृद्धः-परिणमयया अनुकम्पनीयो लोकस्य भवति, ततश्चा-ऽयं सर्वत्राऽपि लभते नापरः । तथा स मन्द मन्दं गच्छन् चि-रकालेनोपैति, न च मार्गं पन्थानं स्थगिदलानि च प्रत्युपेक्षते । अथवा-बालबुद्धौ असमर्थो गोचरत्रकस्य-त्रिकालाभिला-टनस्येति ।

योगवाहिहारमाह—

दूरतो व न पेहे, गुणणालोभे न य चिरं हिंडे ।

विगई पडिसेहेई, तम्हा जोगिं न पेसिआ ॥ ६४० ॥

योगवाही भुतं मम पठितव्यं वर्त्तत इति चरमाणः स-ञ्जपान्तगले पन्थानं न प्रत्युपेक्षते, गुणना-परावर्त्तना तस्या लोभेन चिरमसौ भिक्षां न हिण्डते, लभ्यमानां विवृतिं घृतादिकमसौ प्रातिषेधयति, तस्माद्योगिनं न प्रेषयत् ।

अर्गीतार्थहारमाह—

पंथं च माम वासं, उवस्सयं एच्चिरेण कालेण ।

एहामो ति न जाणइ, ऽगीतो पडिलोम असतीए ॥६४१॥

अर्गीतार्थपन्थानं-मार्गं मासं-मासकर्त्तव्यविधिं वासं-घर्षावासाविधिम् उपाधयं-वसतिम् एतानि परीक्षितुं न जानाति । तथा शस्यानङ्गं पृष्टं कदा यूयमागमिष्यथ ? ततोऽसौ ब्रवीति-इयता कालनाडेमासादिना वयमेष्याम इत्येव धत्ता यः खल्वर्वाधभाषणजनिता दोषस्तमगीतार्थो न जानाति, यत एवमतः प्रथमतो गणावच्छेदकेन गन्तव्यम् । तस्याऽभावे अपरोऽपि यो गीतार्थः स व्यापारणीयः, त-स्याप्यसत्यभावं प्रतिलोमं पञ्चानुपूर्व्या एतानेव गीतार्थमा-दि कृत्वा प्रेषयत् ।

कन विधिनेत्युच्यते—

सामायारिमगीण, जोगमणागाहस्समग पारावे ।

वेयावञ्चे दामण-जुयलसमत्थं व सहियं वा ॥ ६४२ ॥

अर्गीतार्थं आर्चनयुक्तिसामाचार्यं कथयित्वा प्रेषणीयः । त-

दभावं अनागादयोगी बाह्ययोगवाही योगं निक्षिप्य प्रेषयते । अस्याप्यसत्यभावं क्षापकः तच्च प्रथमं पारयत्-पारणे का-रयेत्, ततो मा क्षापणं कारीरिति शिक्षां दत्त्वा प्रहिणुयात् । तस्याऽप्यभावं वेयावृत्त्यकरः प्रेषयते, 'दामण' इति स वेयावृ-त्त्यकरो वास्तव्यसाधूनां स्थापनाकुलानि दर्शयति-ततो बालवृद्धयुगलं, कथंभूतं ? समर्थ-दृढशरीरं वाशब्दो विक-ल्पार्थः । सहितं वा-वृषभसाधुसमांस्वतम् । इत्थमादिष्टैस्तैः शेषसाधूनां स्वमुपधि समर्थं परस्परं क्षामणं कृत्वा गम-नकालं भूयोऽपि गुरुनापृच्छय गन्तव्यम् । यदि नाऽपृच्छन्ति तदा मासलघु ।

ते खावणिकी कृत्वा निर्गच्छन्ति, कियन्तः कथं वेत्याह-

तिभेव गच्छवासी, इवंतऽहालंदियाण दोभि जणा ।

गमणे चोदक पुच्छा, थंडिलपडिलेह हालंदे ॥ ६४३ ॥

अधन्यतमयो गच्छवांसिनो जना एकैकस्यां विशि ब्र-जन्ति, यथालन्दिकानां तु गच्छप्रतिबद्धानां द्विजनांवक-स्यां विशि क्षेत्रप्रत्युपेक्षकी गच्छतः, शेषास्तु तिसृषु दिक्षु । ग-च्छवांसिनामाचार्या आदिशन्ति, यथा-यथालन्दिकानामपि योग्यं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षणीयं तेषां च गमने प्ररूपिते नादकपृ-च्छा वक्तव्या, स्थण्डिलप्रत्युपेक्षणं यथालन्दिकानां वाच्यम् ।

तत्र गमनद्वारं विवृणोति—

पंथुवारे उदये, ठाणे भिक्खंतारा य वसहीओ ।

तेणा सावयवाला, पञ्चावाया य जाणविही ॥६४४॥

पन्थानं-मार्गम् 'उदय' इति उच्चारप्रभवणभूमिके 'उदय' इति पानकस्थानानि येषु बालादियोग्यं प्राशु-कैवर्णीयं पानकं लभ्यते, 'ठाणे' इति विश्रामस्थानानि 'भिक्ख' इति येषु येषु प्रदेशेषु भिक्षा प्राप्यते न वा अन्तरा-अन्तर्गले च मतपःप्रतिश्रयाः सुलभा दुर्लभा वा स्तेनाः भ्वापदा व्यालाभ्य यत्र सान्त, न वा प्रत्यपायाश्च यत्र दिवा रात्रौ वा भवन्ति, तदेतत्सर्वं सम्यग् निरूपयन्निर्गन्तव्यम् । यानं-गमनं तस्य विधिरयं द्रष्टव्यं इति ।

इदमेव व्याचिख्यासुराह—

वावारियसच्छंदा-ण वावि तेसिं इमो विही गमणे ।

दब्बे खित्तं काले, भावे पंथं सुपडिलेहे ॥ ६४५ ॥

व्यापारिता-आचार्येण नियुक्ताः स्वच्छन्द्या नाम ये आ-भिप्राहकालेणामुभयेणामप्ययं गमने विधिः । तथा-द्र-व्यतः क्षेत्रतः कालतो भाषतश्च पन्थानं प्रत्युपेक्षन्ते ।

कर्त्तव्यमाह—

कंटगतेणा वाला, पडिणीया सावया थ दब्बम्मि ।

समविसमउदगथंडिल-भिक्खायरियंतारा खेत्ते ॥६४६॥

दिय राउ पञ्चावाए, य जाणई सुगमदुग्गमे काले ।

भावे सपक्खपरप-क्खपेच्छणा निणहगाईया ॥६४७॥

द्रव्यतः कण्टकास्तेना व्यालाः प्रत्यनीकाः भ्वापदाश्च प-थि प्रत्युपेक्षणीयाः । क्षेत्रतः-समो-गणिकन्दराप्रपातनिम्नो-त्तरहितः पन्था विषमस्तद्विपरीतः 'उदग' इति पानी-यवहुलो मार्गः स्थण्डिलानि भिक्षाचार्या तथा अन्तरा-अ-

पान्तराले बसन्तयः । कालतो—दिवा रात्रौ वा प्रत्यपायान् जानानि, यथाऽत्र दिवा प्रत्यपाया न रात्रौ, रात्रौ न दिवात यथा दिवा रात्रौ वाऽयं पन्थाः सुगमो दुर्गमो वा । भाषतः—स्वपक्षे परपक्षे वा प्रेरित आक्रान्ताऽयं प्रामः पन्था वा न वेति । अथ कः पुनः स्वपक्षः का वा परपक्ष इत्याह—' निगृहणादय ' इति निहवाः—पार्श्वस्थादयः साधु-लिङ्गधारिणः स्वपक्षाः आदिग्रहणात्-स्वरूपपरिग्रहाजकारयः परपक्षाः एवं प्रत्युपेक्षमाणास्तावद् व्रजन्ति यावत् विवक्षित-क्षेत्रं प्राप्ताः । उक्तं गमनद्वारम् ।

अथ नोदकपृच्छाद्वारमाह—

सुत्तथाणि करिंते, न व ति वसंतगा उ चोएइ ।

न करिंति साहु चोयय, गुरुण निइआइआ दोसा ॥ ६४८ ॥

परो नोदयति—क्षेत्रप्रत्युपेक्षका व्रजन्तः किं सूत्रार्थो कुर्वन्ते न वा ? गुह्यगह-न कुर्वन्ति, मा भूयन् गुरुणां नित्यसा-सादयो शोभाः, अतः सूत्रपौरुषो कुर्वन्ति यदि कुर्वन्ति तत्रा मासलघु । अर्थपौरुष्या मासगुरु ।

'यदिहलपडिलेहलाले' इति पदं व्याख्यानयति—

सुत्तथपेरिसीओ, अपरिहवेता वयंति जहोलंदी ।

थंडिले उवओंग, करिंति रति वसंति जहि ॥ ६४९ ॥

यथालन्दिकाः सूत्रार्थपौरुष्यापरिहृययन्तो विहारं भिक्षाचर्या च तृतीयस्यां पौरुष्यां कुर्वाणा व्रजन्ति । यत्र च रात्रौ वसन्ति तत्र स्थण्डिले—कालग्रहणादियोग्य उपयोग कुर्वन्ति ।

केन विधिना गच्छन्वाग्निस्तत्र क्षेत्रे प्रविशन्तीत्याह—

सुत्तथे अकरेता, भिक्षवं काउं अइंति अवरणहे ।

वितियदिणे सज्झाओ, पोरिसि अइए संधाडो ॥ ६५० ॥

सूत्रार्थावकुर्वन्तः प्रस्तुतक्षेत्रासन्नं ग्रामे भिक्षां कृत्वा समुद्देशगपणेह विचारभूमिं स्थण्डिलानि प्रत्युपेक्षमाणा विवाक्षितं क्षेत्रम् 'अंति' इति प्रविशन्ति, ततो वसन्ति गृहीत्वा, तत्राऽवश्यं कृत्वा, कालं प्रत्युपेक्ष्य, प्रादेशिकं स्वाध्यायं कृत्वा, प्रहरद्वयं शरते । ये तु न शरते ते अर्द्धरात्रिक-धैरात्रिककालद्वयमपि गृह्णन्ति । ततः प्राभातिकं कालं गृह्णन्त्या द्वितीयदिने स्वाध्यायः कर्तव्यः । ततोऽर्द्धायां पौरुष्या-मतिक्रान्तायां संघाटको भिक्षामटति ।

एतदेवाह—

वीयारभिक्षचरिया, वृत्ताण विरुगयम्म पडिलेहा ।

चोयग भिक्षायरिया, कुलाइ तहूवस्सयं चेव ॥ ६५१ ॥

विचारभूमिः प्रथममेषागणे प्रत्युपेक्षणीया, ततो रात्रा-वृत्तानामचरित्रांश्चैव सूयं अर्द्धपौरुष्यां भिक्षाचर्यायाः प्रत्युपेक्षणा भवति । अत्र नोदकः प्रश्नयति, किमिति प्रात-रारभ्य भिक्षाचर्यां चिधीयेत ? स्वरिगभिधधाति-एवं भिक्षा-चर्यां कुर्वीणाः कुलानि—दानकुलादीनि तथोपाश्रयं च दास्यन्तीति समासार्थः ।

अथैतदेव व्याख्येयं—

बाले बुद्धे सेहे, आयरियगिलाणखमगपाहुणए ।

तिभि उ काले जहियं, भिक्षायरिया उ पाउग्मा ॥ ६५२ ॥

पृष्ठीसप्तम्योर्गर्थं प्रत्यभेदात् बालस्य वृद्धस्य शैक्षस्याऽऽचार्यस्य ग्लानस्य क्षणिकस्य प्राधुर्माणिकस्य च प्रायोग्या तदनुकूलमाप्यमाणभक्षणानां त्रीर्णां पूर्वापरगहमध्याह्नसंक्षणां कालान् यत्र भिक्षाचर्या भवति तत्क्षेत्रं गच्छस्य योग्य-मिति गम्यते ।

कथं पुनस्तत्प्रत्युपेक्ष्यत इत्याह—

खेत्तं तिहा करिता, दोर्माणे नीणितम्मि उवयंति ।

अओओ बहुलदो, थोवंदन मा य रूसिआ ॥ ६५३ ॥

क्षेत्रं त्रिधा—त्रीन् भागान् कृत्वा त्रयं विभागं प्रत्युपेक्ष-सि पर्यटन्ति, द्वितीयं मध्याह्नं, तृतीयं सायाह्नं । तत्र यत्र प्रातरव भोजनस्य देशकालस्तत्र प्रथमं पर्यटन्ति । अथ नास्ति प्रातः काऽपि देशकालस्ततो 'दोर्माणे' पर्यटितं आहारं निस्सारिते व्रजन्ति, यथा अन्यान्येषु गृहेषु पर्यटिद् बहु—प्रचुर आहारं लब्धस्तेन च भूत-मिदं भोजनम्, अतः स्तोकं देहि, मा च रुयः-मा रोपं कार्यर्येवेने न गृह्णन्तीति, एतन्नामी परीक्षां कुर्वन्ति कि-मयं दानशीलो न वेति ।

अद्व न दोर्माणं चिय, जाणीमो देहि शे देहि खीरं ।

खीरे व य गुल गोरस-थोवं थोवं च सव्वत्थ ॥ ६५४ ॥

अथत्रा न ययं दोर्माणं मेव जानीमः, किं तु-देहि 'णे' अस्मभ्यं दधि क्षीरं च । क्षीरे लब्धे सति घृतं गुह्यं गोरसे च याचयि-त्वा सर्वत्र स्तोकं स्तोकमेव गृह्णन्ति । एवं तावत्प्रशस्यौ यौ भिक्षाया देशकाली यानि च भद्रककुलानि तानि सम्य-गवधारयन्ति, यथा बालवृद्धक्षणादीनां प्रथमद्वितीय-परीपहादिनामां समाधिसन्धारणार्थं प्रातरव तेषु पेयादीनि यानि खापनीयन्ति एवमेकस्य पर्यायं गृहीत्वा वसतिमाग-म्यालोचनादिर्विधिपुस्तकं समुद्दिश्य मध्याह्नं द्वितीयं भि-क्षां पर्यटन्ति ।

कथमित्याह—

मज्झएहे पउरभिक्षं, परिताविय पेज्ज जूसपयकटियं ।

ओभासिमणोभामिय, लब्भइ जं जत्थ पाउग्मं ॥ ६५५ ॥

मध्याह्ने प्रचुरं भैक्षं तथा परितापितं-परितलितं सुकुमा-लिकादि यत्क्रान्तं, यत्रा-परितापितं कार्यतः कट्टादिकमि-त्यर्थः, पेया—यवागू यूयो-मुद्रास्मः तथा पेया दुग्धं कथि-तं-तापितम् एवमवभाषितमनवभाषितं वा यद्यत्र प्रायोग्य-मान्वप्यतं तत्तत्र यदि लभ्यते तदा प्रशस्तं तत्र क्षेत्रम्, अ-त्राऽप्येकस्य पर्यायं गृहीत्वा प्रतिनिवृत्त्य समुद्दिश्य संज्ञाभू-मिं गन्वा धैकालिकी पात्रादिप्रत्युपेक्षणां कृत्वा सायाह्नं तृ-तीयविभागे भिक्षामटन्ति ।

कथमित्याह—

चरिमे परिताविय पे-ज्जकखीर आएम अतरणऽहु ।

एकेकगमंजुतं, भत्तऽहु एकमेकस्सि ॥ ६५६ ॥

चरमे भिक्षाकाले परिनापितं पेयाक्षीरं येषु प्राप्यते तानि कुलानि सम्यगवधारयन्ति । किमर्थमस्याह—आदेशाय प्राधु-
र्णकास्तथा समागच्छेयुः, अतरेणा ग्लानस्तदानीं पथ्यमुपयु-
जीत तदर्थमुपलक्षणत्वाद्वालाद्यर्थे च । अत्राप्येकस्य पर्याप्तं
गृहीत्वा प्रतिनिवर्त्तन्ते । यत्र आह—‘एकैकं’ इत्यादि एकैकः
साधुरस्यसाधुना संयुक्तो यदिस्मिन्नानयते तदैकैकं संयुक्तं भ-
क्ताधंमुदरपूरमाहारमेकैकस्य साधोरर्थायाऽऽनयन्ति । इवमुक्तं
भवति—प्रातर्हो साधू सहृदकेन पर्यटतः, तृतीयो रक्षपाल
आस्ते । द्वितीयस्यां वलायां तयोर्मध्यादेक आस्ते अपरः प्रथ-
मव्यवस्थितं गृहीत्वा प्रयाति, तृतीयस्यां तु द्वितीयवेलारक्ष-
पालः प्रथमव्यवस्थितरक्षपालेन सह पर्यटति । यस्तु चारुद्वयं-
पर्यटति स तिष्ठति, एवं त्रयाणां जनानां द्वौ द्वौ चारौ पर्यट-
नं योजनीयम् ।

आसहभेसजाहं, काले य कुले य दाणसङ्गाहं ।

सगामे पेहिता, पेहेति तत्रो परगामे ॥ ६५७ ॥

औषधानि-हरीतक्यादीनि, भेषजानि-पेयादीनि, त्रिफलादी-
नि च । ‘काले य’ इति येषु कुलेषु यत्र काले वलायां वा दानआ-
ज्ञादीनि कुलानि एतानि स्वग्रामे प्रत्युपहय ततः परग्रामे प्र-
त्युपेक्षन्ते ।

अत्र चालनां कारणानि—

चोगवयणं दीहं, पणीयगहणं नणु भवे दोसा ।

जुजइ तं गुरुपाहणं-गिलासगट्टा न दप्पट्टा ॥ ६५८ ॥

जइ पुण खद्वपणीए, अकारणे एकमि पि गिहिहजा ।

तहियं दोसा नेण उ, अकारणे खद्वनिद्धाहं ॥ ६५९ ॥

नोटकः—प्रेरकस्तस्य वचने चालनारूपं न तु तेषामित्यर्थं दीर्घा-
भिक्षाचर्यां कुर्वतां प्रणीतस्य च दधिदुग्धादप्रहणं दोषाः सू-
त्रार्थे परिग्रह्यमाहोद्भावाद्यो भवेयुः । मृगिराह—भद्र ! युज्यते
तत्प्रणीतप्रहणं दीर्घाभिक्षाटने च प्राधुर्णकग्लानार्थं न दर्पाय
तन्मनोबलवर्णादिहेतोः, यदि पुनः ‘खद्वं’ प्रचुरं प्रणीतं-स्निग्धं
मधुरमिति अकारणे-गुर्वादिकारणाभावे एकशोऽपि गृही-
यान्न तस्मिन् खद्वप्रणीतप्रहणे भवेयुर्दोषाः । कुत इत्याह—
अकारणे आत्मार्थं यस्मात्तन् ‘खद्वनिद्धाहं’ इति प्रचुरस्निग्धधा-
नि भव्यन्ते इति वाक्यशेषः । अतो गुरुग्लानादिहेतोः तत्र प्र-
त्युपेक्षणे कालं प्रणीतं गृह्णतां चिरे च पर्यटतां न काश्चिद्दोष
इति ।

अथ ‘कुलाह तह तस्स पंचय’ इति परं व्याख्यायते । भिक्षाम-
टन्तः कुलानि जानन्ति, कथमित्याह—

दाणे अभिगममङ्गु, सम्मत्ते खलु तहव मिच्छते ।

मामाए अवियत्ते, कुलाह जाणंति गीयत्था ॥ ६६० ॥

दानअज्ञान-प्रकृत्यैव दानरुचिनि अभिगमअज्ञान-प्राति-
पक्षानुवृत्तानि आचककुलानि सम्यक्त्वअज्ञान—अविगत-
सम्यग्दर्शानि तथैव मिथ्यात्वे-मिथ्यादर्शकुलानि मामका-
नि मा मदीयं गृहं श्रमणाः प्रविशन्तिवातं प्रतिषेधकाराण
‘अवियत्ते’ इति नास्ति प्रीतिः साधुषु गृहमुपागतेषु येषां
तान्यप्रतिफलानि एतानि कुलानि गीतायाः पर्यटन्तः सम्यग-
जानन्ति उपाश्रयांश्च जानन्ति ।

कथमित्याह—

जेहिं कया उवस्सय-समण्णाणं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय सहोसा, परिहरियव्वा पयत्तेखं ॥ ६६१ ॥

इह श्रमणाः पञ्चधा, तद्यथा-शाक्याः, परिवाजका, गेरुका
आजीवकाः, निर्मन्थाश्च । तेषामेव वा कारणात् कारणमुद्दिश्य-
त्यर्थः । कारणमेव व्यनक्ति, वसतिः—श्रवस्थाने तद्वतोस्तत्रि-
मितं यैर्गृहिभिः कृता उपाश्रयास्तेषां समीपे भिक्षामटद्भिः प-
रिपृच्छयोपाश्रयं भूलोत्पत्तिं पर्यनुयुज्य सहोषाः सावधा बो-
धदुष्टास्ते उपाश्रयाः प्रयत्नेन परिहर्तव्याः ।

तथा—

जेहिं कया उवस्सय-समण्णाणं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय निहोसा, परिभोत्तुं जे सुहं होइ ॥ ६६२ ॥

यैः कृता उपाश्रयाः श्रमणानां-निर्मन्थवर्जानां शाक्यादी-
नां कारणाद्वसतिहेतोस्तान् परिपृच्छय निर्दोषाः—निर्ब-
द्यास्ते उपाश्रयाः परिभोक्तुं ‘जे’ इति निपातः पादपूर्वले,
सुखं भवति ; सुखेनैव संयमवाधामन्तरेण ते परिभुज्यन्त
इत्यर्थः ।

जेहिं कया पाहुडिया, समण्णाणं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय सहोसा, परिहरियव्वा पयत्तेखं ॥ ६६३ ॥

यैः कृता प्राधुनिका—उपाश्रयेषु उपलेपनधवलनादिका
श्रमणानां—पञ्चानामपि साधूनामेव वा कारणाद्वस-
तिहेतोस्तान् परिपृच्छय सहोषाः उत्तरगुणैरशुद्धत्वात्,
सावद्यास्ते उपाश्रयाः प्रयत्नेन परिहर्तव्याः—

जेहिं कया पाहुडिया, समण्णाणं कारणा वसहिहेउं ।

परिपुच्छिय निहोसा, परिभोत्तुं जे सुहं होइ ॥ ६६४ ॥

यैः कृता प्राधुनिका श्रमणानां—साधुवर्जितानां तापसा-
दीनां कारणाद्वसतिहेतोः तान् परिपृच्छय निर्दोषा इति
मत्वा परिभोक्तुं ‘जे’ इति प्राग्वत् सुखं भवति—सुखेनैव
परिभुज्यन्त इत्यर्थः ।

अथ कीदृशे स्थाने वसतिगन्धेषणीयाः ?, उच्यते—याव-

न्मात्रं वसितुमाक्रान्तं भवति तावन्मात्रं पूर्वाभिसु-

खवामपाश्र्वोर्पावृष्टवृषभाकारं बुद्ध्या परिकल्प्य

प्रशस्तेषु स्थानेषु वसतिरयुज्यते । अथ

कुत्रावयवस्थानं गृह्णामावसतिः

किफला भवति ?, इति उच्यते—

मिगक्खोडे कलहो, ठाणं पुण नऽत्थि होइ चलणेसु ।

अहिठाणे पोद्दुरोगो, पृच्छम्मि व फडणं जाणे ॥ ६६५ ॥

मुहमूलम्मि य चारी, सिंर अ ककुहे य पूअसकारो ।

खंघे पट्टीह भरो, पुट्टम्मि य घायओ वसहो ॥ ६६६ ॥

शृङ्गकलोडे-शृङ्गप्रदेशे यदि वसति करोति तदा निर-
न्तर साधूनां कलहो भवति, स्थानमवस्थितिः पुनर्नास्ति
चरणेषु गाढप्रदेशेषु अधिष्ठाने आपादप्रदेशे ‘पुट्टं’ इति
उद्वं तस्य रोगो भवति, पृच्छं—पृच्छप्रदेशे स्फोटनमप-
नयनं वसनेर्जानीहि ॥ ६६५ ॥ मुखमूले यदि वसतिः तदा चा-
री भोजनसम्पत्तिः, प्रशस्ता शिरसि शृङ्गयोर्मध्ये ककुद्दि च

वसतिकरणे पूजा च वस्त्रपात्रादिभिः सत्काराभ्यु-
त्थानादिना साधूनां भवति । स्कन्धप्रदेशे पृष्ठदेशे च
वसतौ सत्यां साधुभिरितस्तत आगच्छद्भिर्भरो भवति ।
पौष्ट—उदरप्रदेशे वसतौ गृह्यमाणायां धावतो—नित्यत्-
सो वृषभो वृषभपरिकल्पनागृहीतवसतिनिवासी साधु-
जनो भवतीत्येवं परीक्षा प्रशस्तस्थानव्यवसायेन प्रशस्तेषु
स्थानेषु स्त्रीपशुपण्डकवर्जिता वसतिरन्वेषणीया ।

तदन्वेषणे चाऽयं विधिः—

देउलिय अणुस्रवणा—ऽणुस्रवि ए तम्मि जं च पाउमं ।

भोयणकाले किञ्चि, सागरसरिसा य आपरिया ॥६६७॥

देवकुलिका—यक्षादीनामायतनं तत्पार्श्ववर्तिनो वागताः,
आह—किमर्थं देवकुलिकाया निषन्ध उच्यते, सा प्रायेण
ग्रामादीनां बहिर्भवति, साधुभिश्चात्सर्गतो बहिः स्थातव्यम्,
देवकुलिका च विविक्तावकाशा भवति, अतः प्रथमतस्त-
स्या अनुज्ञापना कर्तव्या । अथ नाऽस्मि देवकुलिका बहिर्वा
सप्रत्यपाया ततो ग्रामादन्तः प्रतिश्रयोऽन्विष्यते यस्तत्र
प्रभुः सान्द्रिष्टो वासप्रायोग्यं वक्ष्यमाणमनुज्ञाप्यते अनुज्ञापिते
सति तस्मिन् यच्च तेन प्रायोग्यमनुज्ञातं तस्य परिभोगः का-
र्यम् । अथाऽसौ नानुजानीते प्रायोग्यं ततो भोजनदृष्टान्तः क-
र्तव्यः । तथा कियञ्चिरे कालं भवन्तः स्थास्यन्तीति पृष्ट अ-
भिधातव्यं यावत् भवतां गुरुणां प्रतिभासते, कियन्तो भवन्त
इहावस्थास्यन्ते इति पृष्ट वक्तव्यं सागरः—समुद्रस्तत्सह-
शा आचार्या भवन्तीति संग्रहगथानमासाधः ।

अथेतामेव व्याचिन्त्यासुः “अविदिन्ने परिभोग, अणुस्र-
वि ए तम्मि” इति पदं । वचुणोति—

जं जंतु अणुस्रायं, परिभोगं तस्स तस्स काहिति ।

अविदिन्ने परिभोगं, जइ काहिति तत्थिमा सोही ॥६६८॥

यद्यनृण्डगलादिकं शय्यातरेणानुज्ञातं तस्य परिभोगमभि-
रुचिंतं क्षेत्रं समायानाः सन्तः करिष्यन्ति, यदि पुनरवतीरणे
शय्यातरेणाऽनुज्ञाते द्रव्यक्षेत्राऽऽसौ परिभोगं कोऽपि
करिष्यति तत्रेयं वक्ष्यमाणा शोधिः ।

तामंवाऽऽह—

इकडकडिणे मासो, चाउम्मासो अ पीढफलएसु ।

कडुकलिंषे पणंगं, वारे तह मल्लगाईसु ॥ ६६९ ॥

कटमयं-कठिनमये च संस्तारकं अदत्ते गृह्यमाणे लघुमा-
साः-चत्वारो मासा लघवः, पीढफलकेषु तथा काष्ठनिम्बयोः
क्षारमल्लकटुण्डगलादिषु च पञ्चकम्, अतः प्रायोग्यमनुज्ञा-
पनीयम् ।

अथाऽसौ ब्रूयात् किं तत्प्रायोग्यं ?, ततो वक्तव्यम्—

दव्वे तण्डगलाई, अच्छणभाणाइ घोवणे सिंसे ।

काले उच्चाराइ, भावे गिलाणाइसु कुरुवमा ॥ ६७० ॥

प्रायोग्यं चतुर्धा-द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भाषतश्च । तत्र
द्रव्यतः-तण्डगलानि, आदिशब्दात्-क्षारमल्लकादीनि च ।
क्षेत्रतः-‘अच्छणं’ इति स्वाध्यायादिहेतोः प्राज्ञाणादिप्रदेशेष्व-
स्थानं भोजनानाम् आदिप्रदेशावाचार्यादिसत्कमलिनवस्त्राणां
आसनं-प्रक्षालनं प्रतिश्रयाद्विधिर्विधीयते कालतो रात्रौ वि-

वा वा अवेलायामुष्णारस्य प्रभवणस्य वा व्युत्सर्जनं भाव-
तो ग्लानस्यापरस्य वा प्राचूर्णकोदोर्निवातप्रवाताद्यवकाश-
स्थापनेन समाधिर्मग्नावनामन्युक्तं यदनुजानीति ततः सु-
न्दरम् । अथ ब्रूयात्—मया युष्मभ्यं वसतिरदत्ता अहमन्यं
युष्मदीयं प्रायोग्यं न जानामि, ततो यः प्राग् भोजनदृष्टान्ते
उद्दिष्टं स उपदिश्यते ‘कुरुवमे’ इति कुरो-भक्तं तस्यापमा
यथा केनचित्कस्याऽपि पार्श्वे कुरः प्रार्थितस्तनं च दत्तः,
ततस्तस्य स्नानासनभोजनादौ केनाद्यगादिमसूपनानाविध-
व्यञ्जनादीन्यपि दीयन्ते, एवं भवताऽपि वसतिं प्रयच्छता
सर्वमाप प्रायोग्यं दत्तमेव भवति, परं तथाऽपि वयं भवन्ते
भूयाऽपि तृतीयप्रभभावनामनुवर्त्तयन्तोऽनुज्ञापयामः । एव-
मुक्तं स सर्वमपि प्रायोग्यमनुजानीयात् ततो यत्र यदुच्चारादि
व्युत्सर्जनमनुज्ञातं तत्तत्र विधेयम् ।

यत आह—

उच्चारे पासवणे, अलाउनिच्छेवणे य अच्छणए ।

करणं तु अणुस्राए, अणुस्राए मवे लहुओ ॥६७१॥

उच्चारस्य प्रभवणस्य अलाउनिच्छेवणस्य पात्रप्रक्षालनस्य
‘अच्छणए’ इति स्वाध्यायाद्यधमवस्थानस्य गाथायां वष्टव-
यं सप्तमी, करणं—समाचरणं शय्यातरेणाऽनुज्ञातं प्रदेशे
कर्तव्यम् । अथाऽनुज्ञाते अवकाशे उच्चारादिकं करोति ।
तदा लघुको मास इति । गतं भोजनद्वारम् ।

अथ कियञ्चिरे कालमिति द्वारं यदि शय्यातरेः

प्रश्नयति कियन्तं कालं यूयं स्थास्यथ

ततो वक्तव्यम्—

जाव गुरुण य तुज्ज य, केवइया तत्थ सागरेणुवमा ।

केवइ काले णेहिह, सागर ठवेति अन्नेऽवि ॥ ६७२ ॥

यावद् गुरुणां च युष्माकं प्रतिभाति तावद्वस्थास्यामः
परं निर्व्याघाते मासमेकं, व्याघाते तु हीनमधिकं वयम-
कत्र तिष्ठामः । अथ मासमेव स्थास्याम इति निर्द्धारितं
ततो मासलघु । अथाऽसौ प्रश्नयत् कियन्तो यूयं तिष्ठथ
ततो वक्तव्यम्—‘सागरेणुवम’ इति सागरः—समुद्रस्तेनापमा
यथा—समुद्रः कदाचित्प्रसरति, कदाचिच्छापसरति, एवमा-
चार्योऽपि कदाचिद्दीप्तामुपसम्पदं वा प्रतिपद्यमानैः साधुभिः
परिवारितः प्रसर्पति कदाचित्क्षेत्रेष्वेवाऽन्यत्र गतस्वपसर्पति,
अत इयन्त इति संख्यां कर्षं न शक्यते, यस्त्वेतावन्तो वय-
मिति निश्चितं ब्रूते तस्य मासलघु । अथासौ पृच्छति—कि-
यता कालेन पश्यथ—आगमिष्यथ ततः साकार सधिकल्पं
वचनं स्थापयन्ति; ब्रुवते इत्यर्थः, यथा अन्यक्षेत्रं प्रत्युपेक्षकाः
अपरासु दिक्षु गताः सन्ति ततस्तैर्निवृत्तं यदा गुरुणां निक-
टे समेष्याति तदा व्याघाताभाव इत्यसु दिवससु, व्याघाते
तु हीने अधिके वा काले वयमेष्याम इति यः पुनर्गयता
कालेनागमिष्याम इति ब्रवीति तस्य मासलघु ।

पुव्वुदिहे दिज्जइ, अहव मणिआ भवंतु एवइआ ।

तत्थ न कप्पइ वासो, असई खेतस्सऽणुस्राओ ॥६७३॥

अथाऽसौ पूर्वदृष्टान् यैः प्राग्मासकल्पा वर्षावासो वा कृत
आसीत् तान्वेच्छति नाम्यान्, भर्णति वा ये साधवो मया
दृष्टपूर्वास्तेषामहं शीलसमाचार सर्वमाप जानामि अतस्त-

एवंह समानतया न शेषाः । अथवा-भणेत्ये वा त वा सा धयो भवन्तु परमेतावन्त एवात्र तिष्ठन्तु तत्र किं कर्तव्य-मित्याह-तत्रैवं शक्यातरेण निर्धारितं सति न कर्तव्यं वा-सां-न युज्यते तस्यां वसतावस्थातुमिति प्रत्ययः । अथ नास्त्यपरं मासकल्पप्रायोग्यं तत्र तत इतरस्या वसनेरलाभे तस्यामिव वसतौ वासाऽनुज्ञातः ।

तत्र च वसतां यदि प्राधुर्गणकः समागच्छति
ततः को विधिः ? इत्याह—

सकारो सम्माणो, भिक्षुगृहणं च होइ पाहुणए ।

जइ वसइ जाणओ तहिं, आवजइ मासियं लहुगं ॥ ६७४ ॥

सकारो-वन्दनाऽभ्युत्थानादिः सम्मानो-विधामणादिः भिक्षाग्रहणमुपविष्टस्य भिक्षाया आनयनम्, एतत्सर्वमपि प्रा-धुर्गणक आगते सति कर्तव्यं, यदि वसतिगेषां वा परिमितानां दत्ता तदा यावन्तः प्राधुर्गणकाः समायाताः तावतां वा-स्तव्यानन्यत्र विसर्ज्य प्राधुर्गणकाः स्थाप्यन्ते । अथ नाम-प्राहं गृहीत्वा नियमितानामिव साधूनां सा दत्ता ततः प्रा-धुर्गणकस्य वसतिस्वरूपं निवेद्यते, निवेदितं च यदि कोऽपि वसतिस्वरूपं जानातोऽपि तत्र वसति तदा आपद्यते मासि-कं लघुकम् ।

ततः—

किहकम्मे भिक्षुगृहणे, कयम्मि जाणाधिओ तहिं वसई ।

हिपनट्टेमुं संका-सुण्हा उव्वामवोच्छेदो ॥ ६७५ ॥

कृतिकर्मण-विधामणादौ भिक्षाग्रहणं च कृतं सति व-सतिस्वरूपं ज्ञापितः सन् रात्रौ बहिर्वसति । यदि ज्ञापि-तोऽपि सन् बहिर्न प्रजति तदा सागारिकस्य केनचित्त्वौ-गाऽऽदिना हृते-नष्टे च एवमेवावश्यमाने कस्मिंश्चिद्वस्तुनि शङ्का भवेत्, नूनं यदयामुक्तं वस्तु न दृश्यते, तदेतेषां यः प्राधुर्गणको रात्रावुपिवा प्रतिगतः तेन हृतं भावयति, स्तुषा वा बधू रात्रावुद्धामकेन सह गता भवेत्, तत्राऽपि यदि प्राधुर्गणकस्य शङ्का सागारिकः करोति तदा तद्द्व्या-न्यद्रव्याणां व्यवच्छेदो भवेत् ।

एवं वसतौ लब्धायां किं विधेयमित्याह—

पडिलेहियं च खित्तं, थंडिलपडिलेहऽमंगलं पुच्छा ।

गामस्म व नगरस्म व, समाणकरणं पदमवर्युं ॥ ६७६ ॥

यदा क्षेत्रं सम्यक् प्रत्युपेक्षितं भवति तदा महास्यारिह-लं-शवपरिष्ठापनभूमिलक्षणं प्रत्युपेक्षणायम्, अमङ्गलेषु पृ-च्छति, भगवन्तो ! यूयं तिष्ठन्त एव किमयम् ? अमङ्गलं-कु-रूपं, स्मिराह-ग्रामस्य वा नगरस्य वा 'समाणकरणं' नि-श्मशानस्थापनायोग्यं प्रथममाद्यं यास्तु प्रत्युपेक्षितं इति वाक्यशेषः । इयमत्र भावना-ग्रामनगरादीनां तत्प्रथमनया निवेद्यमानानां वा वास्तुविद्याऽनुसारेण प्रथमं श्मशान-वास्तु निरूप्य ततः शेषाणं देवकुलसमाधौधादिवास्तूनि निरूप्यन्ते, लोके तथा दृष्टव्यान् न च तदमाङ्गलिकम्, एव-मत्राऽपि महास्यारिहलं प्रथमं प्रत्युपेक्षमाणमस्माकं न अमा-ङ्गलिकं भवतीति ।

तच्छ कस्यां दिशि प्रत्युपेक्षणीयम् ? उच्यते—

दिसा अवरदक्खिण्या, अवर वा दक्खिण्या य पुव्वा वा ।

अरुचरा य पुव्वा, उत्तरपुव्वुत्तरा चेव ॥ ६७७ ॥

पउरअपाणपठमा, वितियाए भत्तपाण न लभंति ।

ततियाए उरहिमादी, चउर्या सज्झायं न करंति ॥ ६७८ ॥

पंचमिआएऽसंखड, छट्ठीए गणस्स भेदणं जाण ।

सत्तमिए गेलखं, मरणं पुण अट्टमीए उ ॥ ६७९ ॥

प्रथमतो महास्यारिहलप्रत्युपेक्षणविषया अपरदक्षिणविष-या अपरदक्षिणा दिक् । अथ तस्यां नदीक्षेत्रं 'अट्टमीए उ' प्रथमा अपरदक्षिणा दिक् प्रक्षुण्णगता भवति; तस्यां प्र-त्युपेक्षमाणायां प्रक्षुरमपानं प्राप्यत इत्यर्थः, यदि तस्यां सत्यां द्वितीयां दक्षिणां प्रत्युपेक्षन्ते तेन भक्षुगानं च लभन्ते । अथ प्रथमायां कोऽपि व्याघातस्ततो द्वितीयामपि प्रत्युपेक्षमाणाः श्रद्धाः । एवमुक्तगत्स्वपि विष्णु भावनीयम् । तथा तृतीयस्याम् 'उरहिमाह' इति उपधिर्विषयाभाविकः स्ते-नैरपहियते तस्मिन्वापहने दण्डप्रहणाप्रतिबंधनादयो दोषाः, चतुर्थ्यां स्वाध्यायं न कुर्वन्ति—स्वाध्यायः कर्तव्यो न भ-वतीत्यर्थः, पञ्चम्यामसंखड—कलहः साधूनां भवति, ष-ष्ठ्यां गणस्य—गच्छस्य भेदनं-द्वेषीभवनं जानीहि, सप्त-म्यां ग्लानं—ग्लानत्वं साधूनां जनयति, अष्टम्यां पुनर्मर-णमपरस्य साधोरुपजायते ।

अमुमेव गाथाद्वयोक्तमसमकगाथया प्रतिपादयति—

समाही य भत्तपाणे, उवगण्ये तुमेतुमा य कलहो उ ।

भेदो गेल्लखं वा, चरिमा पुण कटुतं अभं ॥ ६८० ॥

प्रथमायां भक्षुगानलाभेन साधूनां समाधिः-रुचिर्भवति, द्वितीयायां भक्षुगानं न लभन्त, तृतीयायामुपकरण-मपहियते, चतुर्थ्याम् एकः साधुरपि भणति स्वमेवमपराधं कृतवान्, अपराधे न समापराधः स्वमेवदं विना-शितवानित्येवं तुमेतुमा भवति, तस्याः कारणेन स्वाध्या-यो न भवतीति भावः । पञ्चम्यां कलहो-भगडनं, षष्ठ्यां भेदो-गच्छस्य द्वेषीभावः, सप्तम्यां ग्लानत्वम्, चरमा-अष्टमी पुन-रन्यं साधुं कर्षति-पञ्चत्वं प्रापयतीत्यर्थः ।

एकिकम्मि तु ठाणे, चउरो मासा हवंतऽणुग्वाया ।

आणाहणो य दोसा, विराहणा जा जइ भणिया ॥ ६८१ ॥

एकैकस्मिन् स्थाने यथोक्तक्रमान्तरेण दक्षिणादीनां दिशां प्रत्युपेक्षणं अन्तारा मासा अनुदाताः प्रायश्चित्तं भवति । आणादयश्च दोषाः, विराधना—भक्षुगानलाभापधिहरणा-दिका या यत्र भणता सा तत्र द्रष्टव्या ।

एतेन विधिना यदा क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं भवति तदा किमपरं भवतीत्याह—

पडिलेहियं च खित्तं, अह य अहालंदियाण आगमणं ।

नऽरिथ उवस्मयवालो, मवेहि वि होइ गंतव्वं ॥ ६८२ ॥

एकतो गच्छवासिभिः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं भवति, अथा-त्रान्तरे यथालान्दिकानामागमनं भवति, ते हि सूत्रार्थपौरु-ष्या वा हापयन्तस्तृतीयपौरुष्यां विहारं कुर्वन्तो गच्छ-वासिभिः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं समायान्ति, तेषां च नाऽस्ति

तत्र क्षेत्रस्थापनायोग्य उपाश्रयपालः जनद्वयस्यैवागमना-
दिति कृत्वा सर्वैरपि भवात् गन्तव्यम् ।

अथ ते यथालन्दिकाः कथं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते ? उच्यते—

पुच्छित रुह्यं खेतं, गच्छे पडिबद्ध बाहि पेहिति ।

जं तेसि पाउगं, खितविभागे य पूरिति ॥ ६८३ ॥

ये गच्छप्रतिबद्धा यथालन्दिकास्तैर्गच्छवासिनः पृष्टाः
आर्या ! अभिरुचितं क्षेत्रं भवति ? ततो गच्छवासिनः
प्राहुः—अभिरुचितं, ततो यथालन्दिका गच्छवासिनः प्र-
त्युपेक्षितस्य क्षेत्रस्य ' बाहि ' ति सकाशयोजनाद्विहिः क्षेत्रं
प्रत्युपेक्षन्ते, कथमित्याह—यत्तेषां यथालन्दिकानां प्रायोग्यं
कल्पनीयमलपकृतं भक्षणं, परिकर्मरहिता च वसति-
स्तत्रैव गृह्णन्ति, क्षेत्रविभागाच्च वर्ध्वाधिकरूपास्तानपि पूर-
यन्ति ।

जं पि न वञ्चति दिशि, तत्थ वि गच्छिज्जगासि पेहिति ।

पग्गहिय एसणाए, विगई लेवाजवञ्जई ॥ ६८४ ॥

यामपि दिशं यथालन्दिका न प्रजन्ति तत्रापि—तस्या-
मपि दिशि गच्छवासिनः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः तेषां यथाल-
न्दिकानां योग्यं स्वप्रत्युपेक्षितक्षेत्रस्य सकाशयोजनाद्वि-
हिः क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते, कथमित्याह—प्रगृहीतया—साभिप्रहया
तृतीयपौरुष्या उपरितर्तवण्या विहृतलपकृतवर्जं भक्षणं
गृह्णन्ति, घृतादिकं विकृतीः तक्रनीमनादिकं द्राक्षाणाना-
दिकं वा लेबद्धं वर्जयन्तीत्यर्थः ।

जइ तित्थि सन्वसमणं, एहाणु त्ति लहुओ य आणाई ।

परिकम्मकुडुकरणे, नीहरणं कट्टमाईणं ॥ ६८५ ॥

यावत् ते गच्छवासिनस्तथा जनास्ततः सर्वेषामपि गुरु-
सकाशं गमने, ते गच्छन्तो यावत् सागारिकेण पृच्छ्य-
न्ते—किं धूममागमिष्यथ न वा ? ततो यद्येष्याम—आगमि-
ष्याम इति निवेचनमपेक्षन्ति ततो लघुको मासः, आ-
ह्वयश्च दोषाः । शयानतरश्चिन्तयन्ति—यद्येत एष्यन्ति प्रति-
गतास्तत्र समागमिष्यन्तीति परिभाष्य परिकर्मेऽपि
लपनादिकं वसन्तः कुर्यात्, कुडुस्य वा जीर्णस्योपलक्षण-
त्वात्कपाटस्य वा करणं संस्थापनं विद्ध्यत्, काष्ठानामा-
विग्रहणात्—तृणानां धान्यस्य वा नीहरणं निष्काशनं
कुर्यात् । यद्य—तेषामाचार्याणामपरं किमपि क्षेत्रमभिरुचितं
ततस्तत्र गताः ।

तत्र च क्षेत्रे अपरं साधवः समायातास्ततः किमित्याह—

अद्दाणनिग्गयाई, असिवादिगिलाणओ य जो जत्थ ।

गेहामी त्ति य लहुओ, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ६८६ ॥

अध्वा—विप्रकृष्टो मार्गस्तत्र विद्यते—निष्क्रान्ता अ-
शिवादिभिर्भा कारणैः प्रेरिताः परिश्रान्तास्ते साधवस्त-
त्रायाताः । तत्र चाभ्या वसतिर्नास्ति सा च प्राचीनसाधुप्र-
त्युपेक्षिता वसतिस्तैर्योषिणा । सागारिको भूते—मयेयम-
न्येषां साधूनां दत्ताऽस्ति तेऽप्येष्याम इति भवित्वा गताः
सन्ति, अतो नाऽहं वानुमुत्सहे । अर्षं ते वसतिमलमभा-
माः श्वापवस्तेनकण्टकैः श्रुतिन वा मारभ्यमाकाः प्र-
३२६

तिगमनादीनि कुर्युर्लानो वा यस्तेषां स विहारं कार्यमा-
णो यत्र यत्परितापनादिकं प्राप्नोति तन्निरूप्यन् प्रायश्चि-
त्तम् । यतश्चैवमत एष्याम इति न वक्ष्यम् । न एष्याम इत्य-
पि वदतां मासलघु, तत्राप्याह्वाऽऽव्यो दोषाः ।

अपरो वक्ति—

विकइअ विकएण वि, फेडणवभाइ खुभत्तमावासे ।

नीणिंते अहिकरणं, विराहणा हाणि हिंडंते ॥ ६८७ ॥

नागमिष्यन्ति साधव इति कृत्वा विक्रीय विक्रयेण-
भाटकेन दत्ता सा वसतिः, विक्रयेण वा दत्ता विक्रीत-
त्यर्थः, स्फेडनं वा वसतिकृतं धान्यस्य, आदिशब्दात्—भा-
टकस्यान्यस्य घोषकरणजातस्य क्षपणं तस्यां कृतम् ।
घटुकचारणाव्यो वा तत्र शय्यातरेण धासताः । तेषां च-
आचार्याणां तद्वै क्षेत्रमभिरुचितं ततः तत्रैव समागताः ।
स प्राह—युष्माकं साधुभिरिति कथितं—वयं नैष्यामः,
ततो मयेयमन्येषां दत्ता, धान्यादिना वा भूता । ततो यथा
भद्रकाऽसौ सागारिकस्तान् घटुकादीन्निष्काशयति ततस्ते-
षु निष्काशयमानेष्वधिकरणं प्रविष्टाः सागारिकस्य साधूनां
वा करिष्यन्ति, तन्निरूप्यन् प्रायश्चित्तम् । वसन्ति विना हि-
ण्डमानानाम्, इतस्ततः पर्यटतां या संयमार्दविराधना या
च सूत्राधेयाः परिहाणुस्तन्निरूप्यन्मपि प्रायश्चित्तम् । तस्माच्च
वक्ष्यं नैष्याम इति ।

किं पुनस्तर्हि वक्ष्यम् ? उच्यते—

जह अम्हे तह अम्हे, गुरु जेडुमहाजणस्स अम्हे मां ।

पुव्वभणिया उ दोसा, परिहरिया कुडुमाईया ॥ ६८८ ॥

यथा वयमत्रागतास्तथा अन्येऽपि साधवस्तिसृषु दिक्षु
गताः सन्ति, ततो न जानीमः कीदृशं क्षेत्रं तैः प्रत्युपेक्षि-
तमस्ति, अस्माकं तावदिदं क्षेत्रमभिरुचितं परं गुरुवच्चा-
चार्याः ज्येष्ठमहाजनाश्च—ज्येष्ठार्यसाधुसमुदायो गुरुज्येष्ठम-
हाजने तस्य वयं ' मां ' इति पादपूरणे, परतन्त्रा वसामहे
इति वाक्यशेषः । ततस्तत्र गतानां गुरुणां ज्येष्ठार्याणां वा
यद्विचारे संमर्याति तद्विधास्यामः, एवं धुवाणैः पूर्वभणितः
कुडुपकरणादयो दोषाः परिहृताः ।

इत्थमुक्त्वा सागारिकमापृच्छ, ते किं कुर्वन्तीत्याह—

जइ पंच तिणि चत्ता-रि छस्सु गुत्तस्सु पंच अच्छंति ।

चांदक पुच्छा मज्झा-य करणवञ्चं अच्छंते ॥ ६८९ ॥

यत्र ते पञ्च जनास्ततस्त्रयस्तत्रैवासे, द्वौ गुरुसकाशे ग-
च्छन्तः, अथ पद जनास्ततश्चत्वारस्तद्वन्ति द्वौ गुरुणामभ्यर्क्षे
प्रजतः, अथ सप्त जनास्ततः पञ्च तत्रैवासे द्वौ गुरुणामुप-
करणं गच्छन्तः, यत्र च—पृच्छुः पन्थाः सव्याघातस्ततोऽपरं
पन्थानं प्रत्युपेक्षन्ते । नावकः पृच्छति—ये च गुरुसकाशा
प्रजन्ति ये च तत्र उपाश्रये आसते ते उभयं अपि किं
स्वाध्यायं कुर्वन्ते न वा ? ।

उच्यते—

वञ्चं करण अच्छं-त अकरण लहुओ मामो गुरुओ य ।

जावइ कालं गुरुणो, न इति सर्व्वं अकरणाए ॥ ६९० ॥

ये तावत् प्रजान्ति ते यत्र सूत्रपौरुषी कुर्वन्ति ततो मास-
लघु. अर्थपौरुषी कुर्वन्ति मासगुरु । ये तूराश्रये निवृत्ति
तेषां सूत्रपौरुष्या अकरणे लघु का मासः. अर्थपौरुष्या अ-
करणे गुरु का मासः । यावत्कालं गुरुणां समीपं न याप्ति-
न प्राप्नुवन्ति तावत् ' सर्वे अकरणाप ' ति सर्वमापि सूत्र-
मर्थे च न कुर्वन्ति ।

इदमेव सावशेषमाह—

जह वि अणंतरखेतं, गया तह वि अणुणयंतगा एंति ।

नितियईमागच्छे, इतरत्थे य सिज्जापाओ ॥ ६६१ ॥

यद्यप्यनन्तरमव्यवहितमेव क्षेत्रगतत्वे ततोऽप्यणुणयन्तः
सूत्रार्थवृत्तयताम् आयाप्ति, कुत इत्याह—नित्यवामाश्रयो
वोया गच्छस्य मा भूयन्, इतरत्थे च प्रत्युपेक्षितं क्षेत्रे चि-
रकालं विलम्बयागच्छन्ते शय्याया उपाधयस्य व्याघातो
मा भूत् ।

यत एवमतोऽणुणयन्तः समागम्य ते इदं कुर्वन्ति—

ते पत्त गुरुमगामं, अलोएती जहकमं सत्वे ।

चिंता वीमंसा वा, आयरियाणं समुप्पन्ना ॥ ६६२ ॥

ते क्षेत्रप्रत्युपेक्षका प्राप्ताः सन्तो गुरुनकाशमालोचयान्त
यथाकमे सर्वेऽपि क्षेत्रस्वरूपम्. ततस्तेषामालोचनां भुत्वा
चिन्ता—कस्यां दिशि प्रजाम इत्येव लक्षणा मीमांसा च
शिष्याभिप्रायविचारणा आचार्याणां समुपपन्ना ।

अथैतामेव गाथां भावयन्ति—

गुरुण गुरुमगामं, अलोएता कहिति खेतगुणे ।

न ये मेस कइणमाणो-अ मेखडं रत्ति साहंति ॥ ६६३ ॥

गत्वा गुरुणां सकाशमालोचय गमनागमनान्तरं कथय-
न्ति क्षेत्रगुणान्. ते आचार्यान् विमुच्य, न च—नेव शेषाणां
साधूनां कथयन्ति । कुत इत्याह—मा भूदखंडं स्वस्वक्षेत्रप-
पातनमुत्थम्, यद्यस्यां कथयन्ति तदा मासलघु. तस्मादा-
त्रौ 'साहन्ति' ति कथयन्ति । कथमिति चेत् ? उच्यते—आ-
चार्या आचर्यकं समाप्य मिलितेषु सर्वेष्वपि साधुषु पृच्छ-
न्ति, आर्या ! आलाचयन कीदृशानि क्षेत्राणि ?, तत उत्था-
य गुरुनभिषन्ध बडाञ्जलया यथाज्येष्ठमालोचयन्ति ।

पदमाए नऽत्थि पदमं, तत्थ ये घयसीरकूरदधिमाई ।

चिइएऽवि य तइयाए, दा अवि तेमि च धुलंभो ॥ ६६४ ॥

ओ.म.सिप धुलंभो, पाउगणं चउत्थिए नियमा ।

इहरा वि जहिच्छाए, निकालजोगं च सत्वेमि ॥ ६६५ ॥

प्रथमायां पूर्वस्यां दिशि यदस्माभिः क्षेत्र प्रत्युपेक्षितं तत्र
प्रथमा—सूत्रपौरुषी नास्ति. तस्यामेव भिक्षाटनवलाभमभ-
धात् ; परं तत्र क्षेत्रे च क्षीरकूरदध्यादीनि प्रकामं प्राप्यन्ते ।
द्वितीयाः क्षेत्रप्रत्युपेक्षका वृत्तं—द्वितीयस्यां दिशि द्वितीया
अर्थपौरुषी नास्ति, तस्यामेव भिक्षाटनवलाभायात् घृत-
दुग्धदध्यादीनि तु तथैव लभ्यन्ते । तृतीया वृत्तं—तृतीय-
स्यां दिशि च अपि सूत्रार्थपौरुषी विद्यते, मध्याह्न भिक्षा-
लाभसद्भावात् तेषां च घृतदुग्धादीनां भिक्षा निश्चितता लाभ
रति । तथा चतुर्थाः पुनस्तिथमाहुः—अस्मत्प्रत्युपेक्षिताया

चतुर्थ्यां दिशि प्रायोग्यानामवभाषितानां भवोऽवश्यभावी
लाभः इतरथाऽप्यवभाषणमन्तरेणाऽपि यदच्छया प्रकामं
विकालं पूर्वाह्नमध्याह्नापरार्द्धनक्षत्रं कालत्रयं सर्वेषामपि
यालवृद्धानां योग्यं सामान्यं भक्षणं प्राप्यते । इत्थं सर्वैरपि
स्वस्वक्षेत्रस्वरूपं निश्चितं सत्याचार्याश्चिन्तयन्ति कस्यां दि-
शि गन्तुं युज्यते ।

ततः स्वयमेवाद्यानां निवृत्त्यां दिशां सूत्रार्थद्वान्याविशेष-
जालं परिभाष्य चतुर्थीं दिशमनन्तराङ्करोषगहितत्वेन ग-

न्तव्यतया विनिश्चित्य किं कुर्वन्ति ?, इत्याह—

इच्छागहनं गुरुणो, कहिं वयामो ति तत्थ अेरिया ।

सुहिया भणंति पदमं तं चिय अणुओगतसिद्धा ॥ ६६६ ॥

चिइयं सुत्तगाही, उभयगाही य तइयं स्त्तिनं ।

आयरिओ उ चउत्थं, सो य पमाणं हवइ तत्थ ॥ ६६७ ॥

गुरोः—आचार्यस्य इच्छाग्रहणं शिष्याणामभिप्रायपरीक्षणं
भवति, आर्या ! कथयत—कुत्र कस्यां दिशि प्रजाम ?, इति ।
ततो ये औद्दृष्टिकाः स्वोद्दृष्टरौकक्षिनास्ते क्षुब्धताः संभ्रा-
न्ताः सन्तो भणन्ति—प्रथमां दिशं प्रजामां यत्र प्रथमपौरुष्या-
मेव प्रकामं भोजनप्रयाप्यते; तामेव दिशम् 'अणुओगतसिद्धा'
ति अनुयोगप्रऽल्लेकनिष्ठा-शिष्याः आगच्छन्ति—निवृत्तिं येन
द्वितीयपौरुष्यां निर्व्याघातमर्थग्रहणं भवति ये तु सूत्रप्राप्ति-
णस्तं भणन्ति—द्वितीयां दिशं गच्छामः । यत्र न सूत्रपौरुषी-
व्याघात इति, ये तृतीयप्राप्तिणस्ते तृतीयार्थग्रहणं निश्चयमिच्छ-
न्ति । तत्र हि द्वयोर्व्याघातपौरुष्यानिर्व्याघात सूत्रार्थग्रहणे
भवतः । आचार्यास्तु चतुर्थे क्षेत्रे गन्तुमिच्छन्ति । यतस्तत्र
अथैव कालेषु बालवृद्धाद्यर्थं, सामान्यभक्षं प्राचूर्णकाद्यर्थं
भावभाषितमिति दुग्धादि प्रायोग्यं च प्राप्यते, न च कोऽपि
सूत्रार्थयोर्व्याघात इति स एव आचार्यस्तत्र तेषां मध्ये प्रमा-
णं भवति ।

आह—किं पुनः कारणं येनाचार्यश्चतुर्थक्षेत्रमिच्छन्ती-
त्यत आह—

मोहुब्भओ उ वलिण, दुब्बलंदहो न साहए अत्थं ।

तो मज्झवला साहु, दुहुऽस्सो होइ दिहुंतो ॥ ६६८ ॥

प्रथमाद्वितीयतृतीयेषु क्षेत्रेषु प्रचुरस्निग्धमधुराहारप्राप्तः
शरीरं बलवान् भवति. बलवत्स्वास्थ्यभावी मोहोद्भवः ।
एवं तर्हि यत्र भिक्षा न लभ्यते तत्र गत्या बुभुक्षाक्षामकुक्षय-
स्तिष्ठन्तु. नैव दुर्बलवद्भवः साधु साध्यत्यर्थं क्षामदर्शनचारित्र-
रूपं यत एव ततो मध्यमबला-नातिबलवन्तो न आतिदुर्बलाः
साधव इत्यन्ते । दुष्टाश्चो भवत्यत्र दृष्टान्तः. दुष्टाश्चो गर्भ-
स यथा प्रचुरभक्षणादुर्जयः सन्नुत्प्लुत्य कुम्भकारागोपनानि
भागदानि भिनक्ति भूयस्तेनैव कुम्भकारेण निरुद्धाऽऽहारः
सन भागदानि दोषु न शक्नोति । स एव च गर्भो विमध्यमा-
हारकथया प्रतिचयमाणः सभ्यम् आह्वानं वहति । एवं
साधवोऽपि यदि स्निग्धमधुराभ्यवहारतः शरीरोपचय-
भाजो भवन्ति तत उत्पन्नवुर्मेधारमोहाद्रकनया संयमयो-
गान् बलादुपमर्दयुः. आहाराभावे आतिक्षामवपुषः संयमयो-
गान् वोढुं न शक्नुयुः । मध्यमबलोपेतास्तु व्ययगतान्सु-
क्या अनुद्विग्नपांगणामाः सुखेनैव संयमयोगान् वहन्ती-
ति मत्वा क्षेत्रत्रयं परिहृत्याचार्याश्चतुर्थे क्षेत्रे प्रजान्ति ।

किंच—

पणपणगस्स हाणी, आरेणं जेण तेण वा धरई ।

जइ तरुणा नीरोगा, वच्चंति चउत्थगं ताहे ॥ ६६६ ॥

पञ्चपञ्चाशद्वार्षिकस्य मानुषस्य त्रिशिष्टाहारमन्तरं हा निः-बलपरिहाणिभवति । पञ्चपञ्चाशतो वर्षेभ्यः आरात् वर्तमानो येन वा तेन वा आहारं विन न निवृहति । त-
तो यदि ते साधवः कुरुणास्तथा नीरोगास्ततश्चतुर्थमेव क्षेत्रं व्रजन्ति । न शेषाणि ।

जइ पुण जुष्सा थेरा, रोगविमुक्का य साहुणो तरुणा ।

ते अणुकूलं स्थितं, पेसिति न याऽवि खगूढ ॥ ७०० ॥

यदि पुनर्जीणाः पञ्चपञ्चाशद्वार्षिकाद्य हान भावः, कं ते स्थिरा-वृद्धाः, तथा तरुणा अपि ये रोगेण उवगदिना मु-
कमात्रा अत एव जुष्साऽऽहिस्त्वो न यदपि तद्व्याहार-
जानं परिणमयितुं समर्थास्तान्वेविधास्तु स्थिरतरुणाननु-
कूलं प्रायोग्यलामसंभवेन हितं क्षेत्रं-प्रथमक्षेत्रादिकं गो-
ताथमेकं सप्तहायं समर्थाः प्रेषयन्ति, ये न चाऽपि—नैव खगूढा—अलसाः । अन्धमधुराद्याहारलम्पटाः खगूढा
उच्यन्ते ।

आह—कियता पुनः कालेन ते वृद्धादयश्च पुष्टिं गृह्णन्ति ।

उच्यते—पञ्चाभिर्वसः । तथा च वेद्य कशास्त्र-ध-

सूत्रिकामेवदधेविषयामेव गाथामाह—

एगपणगऽदुमासं, सद्धीसु ण मणुयगोणहत्थीणं ।

राहंदिण्हि उ बलं-पणगं तो एक दो तिन्नि ॥ ७०१ ॥

सौमशरीरस्य शुन-प्राग्यमाणस्यैकेन रात्रिर्निवृत्तं बलमुप-
जायते, एवं मनुष्यस्य रात्रिद्विपञ्चकेन गोशरीरवर्द्धमा-
सेन हस्तिनस्तु सौमवपुषः पुष्टिमागम्यमाणस्य षट्पदा-
द्विचैर्बलमुद्भवति । ततः एव वृद्धादयः प्रथमक्षेत्रं प्राग्यमा-
णाः पञ्चक्रमेकं रात्रिद्विजानां दशवस्थाप्यन्ते, ततश्चतुर्थक्षेत्रं
गीयन्ते । अथ पञ्चक्रमामी न बलं गृहीतवन्तः ततः
द्वे पञ्चके तथाऽपि बलमगृह्णानाः त्रीणि पञ्चक्रानि व्य-
स्थाप्य चतुर्थक्षेत्रं तेनत्याः ।

एवं ते चतुर्थक्षेत्रगमने निर्णीय शय्यान्तरमापृच्छ्य क्षेत्रा-
न्तरं संक्रामन्ति । तद्विषयं विधिर्माभिधिसुगह—

सागारिय आपुच्छण, पाहुडिया जह य वजिता होइ ।

कं वचंते पुग्गं, भिक्खुणो उद हु आयरिया ॥ ७०२ ॥

क्षेत्रान्तरं संक्रामाद्दः सागारिकस्याऽऽपृच्छने कर्त्तव्यं, य-
था च प्राभृतिका हरिततच्छोभायाधिकरणरूपा वज्रिता भ-
वति तथा विधिना आपृच्छनीयं, तथा गच्छतां कं पुरतो
व्रजन्ति, किं भिक्षवः उताहो आचार्या इति निवेद्यनीय-
म् । एव द्वाग्गाथासमासार्थः ।

अर्थनामेव विवरणसुगह—

सागारिअणापुच्छण, लहुआं मासो उ होइ नायव्वो ।

आणाइणो य दोसा, विराहणा इमेहि ठाणेहि ॥ ७०३ ॥

सागारिकमनापृच्छ्य यदि गच्छन्ति तदा लघुको मास-
प्रायश्चित्तं भवति-ज्ञातव्यः । आणाइयश्च दोषा विराघना
वा मातृस्थानं प्रवचनादेर्भवति ।

तान्यथाह—

सागारिऽपुच्छगमण-म्मि बाहिग मिच्छगमणकयनासी ।

गिहिमाहू अभिघारण, तेणगसंका य जं चऽस्मां ॥ ७०४ ॥

सागारिकमनापृच्छ्य यदि गच्छन्ति ततः सागारिकश्च-
न्तेयत्, 'बाहिर' एव बाह्या लोकधर्मस्यामी भिक्षवः । यतः—
" आपुच्छिऊण गम्मइ, कुलं च सीलं च माणिआ होइ ।
अभिजाओ ति अ भन्नइ, सोऽवि जणो माणिआ होइ ॥ ॥ "
एव लोकधर्मः । तथा—' मिच्छगमण ' इति ये लोकधर्ममपि
प्रत्यक्षदृष्टं नावबुध्यन्ते ते कथममीन्द्रियमदृष्टं धर्ममवधो-
त्स्यन्ते, इति सागारिका मिथ्यात्वं गच्छन्तु । तथा कृतना-
शिनः कृतघ्ना एव एकरात्रमपि हि यस्य गृहं स्थाप्यं त-
न्नापृच्छ्य गच्छतां भवत्यौचित्यपरिहाणिः किं पुनर्मी-
यामियान् दिनानि मम गृहं स्थित्वा युक्तं मामनापृच्छ्य
गम्युमिति । तथा अन्यस्य प्रातिवेशिकस्य, अपिशब्दात्-
सागारिकस्य वा इत नष्टे वा कस्मिंश्चिद्वस्तुनि स्तेमकशङ्का
भवत्, यद्मी साधवोऽनापृच्छ्य गतास्तन्ममभिशेषे स्तेनितं
तद् द्रव्यमिति । 'जं चऽस्मं ' इति यद्यान्यद्वस्तुतद्व्यवच्छेदादि
भवति तदापि द्रष्टव्यम् ।

तदेवाऽऽह—

वसहीए वोच्छेदो, अभिघारिताण वाऽवि साहुणं ।

पव्वजाभिमुहाणं, तेणेहि व संकणा होजा ॥ ७०५ ॥

विप्रलम्भनास्तावद्मीभिर्गणवारम् अत ऊर्ध्वं ये केचित्
संयता इति नामाद्वहन्ते तेभ्यो वसति न प्रदास्यामीत्येवं
वसन्त्येवच्छेदो भवत्, अभिघारयन्तो नाम ये साधवस्त-
माचार्यं मनसि कृत्वापसम्पदं प्रातपस्यथं समायातास्ते
सागारिकं प्रश्नयन्ति—आचार्याः कस्मिन् क्षेत्रे विहरन्तः ?,
सागारिक आह—यः कथयित्वा व्रजति स ज्ञायते, यथा अमु-
कत्र गत इति । ये तु प्रथमत एव तावद्गच्छन्ति ते कथं
ज्ञायन्ते ततस्तेषामभिघारयतां साधूनामहो लोकव्यवहार-
बहिर्मुखा अमी आचार्याः को नामासाधुपुण्यकण्ठ उपसम्प-
न्यते इति कृत्वा स्वगच्छं गगान्तरं वा गमनं भवेत् । स
आचार्यस्तथा धृतयाचनादिजन्याया निर्जगया अनाभोगा
भवात् प्रव्रज्याभिमुखानां वा 'नेणाहं' इति स्तनविषया शङ्का
भवत् । किमुक्तं भवति—केचिदगारिणः संसारप्रपञ्चविगच्छन्त-
मस्तदन्तिके प्रव्रज्यां प्रातिपत्सवः समायाताः, सागारिकं
पृच्छन्ति, कं गता आचार्याः ?, स प्राह—वयं न जानेमस्त-
त्स्वरूपमिति । तन्मेतेषां शङ्का जायते—यथा—नूनं किमाप
सागारिकस्य चोचयित्वा गतास्ते, अन्यथा किमर्थमेव प-
रिष्फुटमाचार्याणां गमनवृत्तान्तं न निवेदयतीति । ततश्च
ते प्रव्रज्यामप्रातपद्यमाना यन्त्रणां जीर्वातकायानां विगधनां
कुर्वन्ति । यथा छोटिकनिहवादिषु व्रजन्ति, अपरान्विषय-
जनां विपरिणामयन्ति, क्षीणान्नमाचार्याणां प्रायश्चित्तम् ।
यत एवमतः सागारिकमापृच्छ्य गन्तव्यं सा च पृच्छा द्वि-
विधा—विधायपृच्छा, अविधायपृच्छा च ।

तत्राविधायपृच्छामभिधन्सु प्रायश्चित्तं नायदाह—

अविहीपुच्छेणं लहुआं, तमिं मासो उ दोस आणाइ ।

मिच्छत पुव्वभणिण, विराहणा इमेहि ठाणेहि ॥ ७०६ ॥

अधिधिपृच्छन् तेषामाचार्याणां लघुको मासो, दोषाश्चाश-
दयः, तथा मिथ्यात्वं पूर्वभणितं प्रागुक्तमेव मन्तव्यम् । विरा-
धना एभिः स्थानैर्भवति ।

तान्येवाह—

सहसा ददुं उग्गा-हिएण सिजायरी उ रोविजा ।

सागारियस्स संका, कलहेय सहजिक्खि सिंसणपा ॥७०७॥

अधिधिपृच्छा नाम—ब्रह्मपात्रायुपकरणं विहारार्थमुद्वाह्य
पृच्छन्ति-ययमिदानीं विहारं कुर्महे, ततः सहसा-अकस्मा-
दुद्वाहितं चोपकरणं प्रस्थितान् दृष्ट्वा शय्यातरो रथात्,
तत् दृष्ट्वा सागारिकस्य शङ्का भवेत्, मयि प्रवसति कदा-
चिदप्यस्या अक्षिणी अभूपातं न कुरुतः, अमीषु तु प्रस्थिते-
ष्विन्धमभूणि मुञ्चतः, ततो भवितव्यं कारणेनात मिथ्यात्वं-
गच्छत्, तद्दृष्ट्वा अन्यप्रव्यव्यवच्छेदादयश्च दाषाः । तथा 'स-
हजिक्खि' सि प्रातिषेभिमकी रुदती शय्यातरी दृष्ट्वा पश्चा-
त्कलहं समुत्पन्ने सिंसणां कुर्यात्, किमन्यद्भवदीयं दुष्-
रितमुद्गीयेत यन तदानीमाचार्येषु विहारं कर्तुमुद्यतेषु भ-
वत्या दादतम् । किं वा-आचार्यस्तं पिता भवति यन रोविषी
ति । अथानागतमेव पृच्छन्ति वयममुकदिवसे गमिष्यामः
तत्राप्यमी दाषाः-

हरियच्छेअणुक्खप्पह-यधेवणं किच्चणं च पोताणं ।

गमणं च अमुगदिवसे, भंखडिकरणं विरुवं च ॥७०८॥

तं शय्यातरमनुष्या अन्यद्युः साधवां गांम्यन्तीति कृत्वा
क्षेत्रादौ न गच्छन्ति, ततो यानि ततः महान्तानि तानि धर्मं श्रु-
णुयुः, चेदरुपाणि स्तुषाश्च पुगेदडादिषु हरितच्छदनं, यद्वा-
परस्परं पदपादकानां धेवणं उपमर्दनं 'किच्चणं' इति कर्त्तव्यं
वा विदधुः । पोतानि-वस्त्राणि तेषां प्रक्षालनं कुर्वीरन् ।
यद्वा-अमुकदिवसे गमने करिष्याम इत्युक्तं संयतोऽर्थे सं-
लज्ज्याः करणं भवेत्, तत्र यदि गृह्णन्ति तदाऽऽधाकर्मादयो
दाषाः अगृह्णन्ति तु प्रक्षेपगमनादयः । 'विरुवं' इति विरुपमेनेक-
प्रकारं कुक्ष्यधवलनादिकमपगम्यधिकरणं कुर्युः । यत एत
दाषाः अनोऽधिधिपृच्छा न विंधया ।

कः पुनः पृच्छायां विधिरित्याह-

जत्तो पाए खेतं, गयाउ पडिलेहगा ततो पाए ।

सागारियस्स भावं, तणुहंति गुरु इमेहिं तु ॥७०९॥

यतः प्रगे-यतो दिनादारभ्य क्षेत्रप्रत्युपेक्षका गताः, ततः
प्रगे ततः प्रभृति सागारिकस्य भावं प्रतिबन्धं तनूकुर्वन्ति
तनुं प्रापयन्ति गुरुव आचार्या एभिर्वचनैः ।

तान्येवाह-

उच्छू वोल्लिति वहं, तुवीओ जायपुत्तभंडाओ ।

वसहा जायच्छामण-गामा पम्माणचिक्खल्ला ॥७१०॥

अप्पोदगा य मग्गा, वसुहा वि य पक्कमड्डिया जाया ।

अप्पेहि छुस्सपंथा, विहरणकालो सुविहियाणं ॥७११॥

इदं पूर्वं शरदादिभिर्विहारो भवतीत्युक्तम्, अतः शरत्का-
लमवाङ्गीकृत्याऽभिधीयते-इत्येषां बोलयन्ति-इति क्लामन्ति
वृत्ति-स्वपरिक्षेपरूपां, तुम्यश्च जातपुत्रभायद्वा । समुत्पन्न-

तुम्बकास्तथा वृषभा जातच्छामनप्रामाः प्रस्तामन्त्रिक्खल्ला
अलोपकाश्च मार्गाः, वसुधाऽपि च पक्कमड्डिका जाता । अन्यैः
पाथकादिभिर्हृत्कान्तां सुखाः पन्थानः सम्प्रति वर्त्तन्ते, अतो
विहरणकालः सुविहितानाम्, एतद्वाधादयं शय्यातरस्य
श्रृगवतो गुरुवधक्रमणं कुर्वन्तः पठन्ति, ततः शय्यातरो
ब्रूयात्-भगवन् ! किमिदानीं यूयं गमनात्सुकाः?, गुरुवः प्राहुः-
वाढं गन्तुकामा वयं प्रणिताश्चाऽस्माभिः क्षेत्रान्तरं प्रत्युप-
ेक्षितुं साधवः, इत्यमन्तराऽन्तरा प्रक्षाप्यमानानां शय्यातर-
मनुष्याणां व्यवच्छिद्यते स्नेहानुबन्धः ।

ततः—

आवासगकयनियमा, कल्लं गच्छामु तो उ आयरिया ।

सपरिजणं सागरियं, वाहेउं देति अणुसद्धिं ॥ ७१२ ॥

आवश्यकं प्रतिक्रमणं तदेवावश्यमनुष्ठेयत्वाच्चियमः, स कृतो
यैस्ते कृतावश्यकनियमाः । गाथायां प्राकृतत्वादावश्यकश-
ब्दस्य पूर्वनिपातः 'कल्लं गच्छामु' इति 'वर्त्तमानासञ्च वर्त्त-
मानं' इति वचनात् कल्य-प्रभाते गमिष्याम इति मत्वा तत
आचार्याः सपरिजणं सकुटुम्बं सागारिकं व्याहृत्य इति
अनुशिष्टिः धर्मकथां कुर्वन्तीत्यर्थः ।

ततः—

पव्वज सावओ वा, दंसणसङ्को अहमओ वसहिं ।

जोगम्मि वड्डमाणे, अमुगं वेलं गमिस्सामो ॥ ७१३ ॥

स शय्यातरो धर्मकथां श्रुत्वा कदाचित्प्रव्रज्यां प्रतिपद्येत ।
अथ प्रव्रज्यां प्रतिपन्नमशङ्कस्ततः भावको भवति, देशवि-
रतिं प्रतिपद्येत । अथ तामप्यङ्गीकर्त्तुमक्षमस्ततो दर्शनश्चाङ्को-
ऽविरतसम्यग्दर्शप्रभवति । अथ दर्शनमप्युत्तरीकर्त्तुं नात्सहेत
ततो जघन्यतोऽवश्यतया वसति साधूनां यथा वदति तथा
प्रक्षाप्येत । भूयाऽपि धर्मकथां समाप्याचार्या मुञ्चन्त-योऽसौ
योगो गमनायास्मान् प्रेरयति तस्मिन् वर्त्तमाने सति 'अमुगं
वेलं' इति सप्तम्यर्थे द्वितीया अमुकस्यां बेलायां गमिष्याम
इत्येव विकालबेलायां कथयित्वा प्रत्युपेक्षि व्रजन्ति ।

कथमित्याह—

तदुभयसुत्तं पडिले-हथा य उग्गयमणुग्गए वाऽवि ।

पडिच्छऽहिकरणतेणे, नट्टे खग्गूदसंगारो ॥ ७१४ ॥

तदुभयं सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषी च कृत्वा व्रजन्ति । अथ
दूरं क्षेत्रं गन्तव्यं ततः सूत्रपौरुषी कृत्वा, अथ दूरतरं ततः
पादोनप्रदूरं पात्रप्रत्युपेक्षणं कृत्वा, अथ दूरतमं ततः उद्ग-
तमात्रं सूर्यं, अथ वृषीयान् मार्गो गन्तव्यः गच्छस्य तृणा-
त्रिमिराकान्त उत्सुरं न शक्नोति गन्तुं ततोऽनुव्रजे सूर्ये
प्रचलन्ति 'पडिच्छि' इति निशि निर्गता उपाश्रयाद्वाहिः पर-
स्परं प्रतीक्षन्ते, अन्यथा ये पश्चाच्चिर्गच्छन्ति ते न जानन्ति
केनाऽपि मार्गेण गताः साधवः ततो महता शब्देन अग्रत-
नाम् साधून् व्याहृण्युः, ततश्चाधिकरणमपकाययन्त्रवाहनव-
णिगप्रामान्तरगमनादि भवति 'तेणे नट्टे' इति ते पाश्चात्य-
साधवोऽग्रतनानां नष्टाः स्फिटिताः सन्तः स्तनकैरुपबृण्यन्
अतः प्रतीक्षणायां 'खग्गूद' इति कश्चित्खग्गूदो-मिद्रालु-
रुपलक्षणत्वात्कश्चिद्वा धर्मभ्रष्टालुरिव भूते-न कल्पते सा-
धूनां रात्रौ विहर्तुमिति 'संगारो' इति कथाऽपि संकृतः क्रियते
त्वया अमुकत्राऽऽगन्तव्यमिति ।

अथाऽस्या एव गाथायाः कानिचित् पदानि विवृणोति-
पडिलेहंते वि य वि-टिया उ काउं कुणंति सज्जायं ।
चरिमा उग्गाहउं , सोन्वा मज्झाहि वञ्चंति ॥७१५॥

ते साधवः प्रभाते प्रत्युपेक्षमाणा एव वस्त्राणि विण्टिकां
कुर्वन्ति , विण्टिकां कृत्वा स्वाभ्यायं कुर्वन्ति , ताद्ययावच्छ-
रमा-पादोन्नपौक्यी । ततः पात्रकाणि प्रत्युपेक्षणापूर्वमुद्भास्य
प्रन्थिदानादिना मञ्जीकृत्य ततोऽर्थं धृत्वा मध्याह्नं प्रहर-
द्वयं समाप्य व्रजन्ति ।

कथमित्याह—

तिथिकरणमि पमत्थे, लक्खेते अहिर्विण्ण अणुकूले ।
विचूण गिति वसमा, अक्खे सउणे परिकखंता ॥७१६॥

तिथिश्च-नन्दाभद्रादिका, करणं च-वर्षादिकं, तिथिकरणं
तस्मिन्नुपलक्षणत्वाद्वायुयोगमुहूर्तादिषु प्रशस्तेषु, तत्र च-
ऽधिपतीनामाचार्याणामनुकूल बहमाने सन्ति, किमित्याह-
अज्ञानं गुरुणामुत्कृष्टाधिकरणान् पृहीत्वा वृषभा गीतार्थ-
साधवः शकुनान् परीक्षमाणा ' निति '—निर्गच्छन्ति ।

आह-किमर्थं प्रथममाचार्या न निर्गच्छन्ति ? उच्यते-

वासस्म य आगमणं, अवसउणे पड्डिया नियत्ता य ।

आभावणा उ एवं, आयरियो मग्गआं तम्हा ॥७१७॥

वर्षणं वर्षा वृष्टिस्तस्यागमनं दृष्ट्वा अपशकुने वा दृष्ट्वा वृ-
षभाः प्रस्थिताः सन्तो निवृत्ता अपि न लोकापवादमासा-
दयन्ति सामान्यसाधुत्वात्, यदि पुनराचार्या वृष्टिमपश-
कुनान् वा विज्ञाय निवसन्ते तत एवमपञ्चाजना भवन्ति,
यथा—यदेतद् उपातिषकाणां विज्ञानं तदप्यस्मा आचार्या न
बध्यन्ते, अपरं किमवभोक्तव्यमेतत्, तस्मादाचार्याः मार्गतः-
पृष्ठता निर्गच्छन्ति, न पुरतः । अथ पुरतो गच्छन्ति ततो
मासलषु । एतेन ' के वच्छन्ते पुरआं उ भिक्खुणो उदाहु-
आर्यारय' इति पदं भावितम् । वृ० १, उ० २ प्रक० ।

अथ प्रशस्तेषु शकुनेषु सञ्ज्ञानेषु गुरवः किं कुर्वन्ति ? ,

इत्याह—

सिआयंगऽणुमामइ, आयरियो मेमगा चिलिमिलि तु ।

काउं गिण्हंतुवहिं, सारविय पडिसया पुळ्वि ॥ ७२२ ॥

शर्यातराननुशासन्ते आचार्याः यथा-व्रजामो वयं भर्षाङ्गः
धर्मकर्मण्यप्रमत्तैर्भवितव्यमिति, शेषास्तु साधवः चिलिमि-
लि कृत्वा वज्रा तदन्तरिता सन्तः उपधिं गृह्णन्ति—स-
ञ्जयन्तीत्यर्थः । कथंभूताः ? सारयितः—सम्माजितः प्रतिभ्रयो
यस्ते सारयितप्रतिभ्रयाः पूर्व प्रथमम् ।

अथ कः कियदुपकरणं गृह्णतीत्युच्यते—

वालाईया उवहिं, जं वोढुं तरंति तत्तियं गिण्हं ।

जहम्मंण जहाजायं, सेमं तरुणा विरिंचंति ॥ ७२३ ॥

बालवृजराजप्रव्रजितादयो यावन्मात्रमुपधिं वोढुं शक्नुव-
न्ति तावन्मात्रमेव गृह्णन्ति, यदि च सर्वथैव न शक्नुवन्ति
तदा जघन्येन—सर्वस्तोकतया यथाज्ञानमुपधिं गृह्णन्ति,
प्राये—बालार्दमन्त्रमुपकरणं तरुणाः साधवः विरिञ्चन्ति-

विभज्य गृह्णन्ति, तत्र च यथाऽभिप्राहका बालवृजरादीना-
मुपधिरस्मान्निर्बोध्य इत्येव प्रतिपत्तामिप्रहाः सन्ति तत-
स्ते परस्परं विभज्य गृह्णन्ति ।

अथ न सन्त्याभिप्राहकाः ततः का विधिरित्याह—

आयग्गिओवहिं बाला-इयाण गिण्हंति संघयणजुत्ता ।

दो मुत्ति उप्पिसंथा-ए ए गहणेक्कपासेणं ॥ ७२४ ॥

आचार्योपधिं बालादीनां चापधिं गृह्णन्ति संहननयुक्ताः
अनाभिप्राहका अपि सन्तो ये समर्थाः साधवः । कथमित्या-
ह—हो सौत्रिको कलपोपकः—ऊर्ध्विकाकल्पः संस्तारकः, च-
शप्तादुत्तरपट्टकश्च । एतेयामाचार्यादिसम्बन्धिनां ' गहणेक्क-
पासेणं ' इति समस्यर्थे तृतीया एकस्मिन् वाच्ये एकत्र एकस्थं
ग्रहणं कुर्वन्ति, द्वितीयाऽनुगाभ्यं आत्मीयमुपधिं स्थापयन्ति ।

अथ ' सग्गुद ' इति एवं विवृणोति—

रणि न चेव कप्पइ, नीयदुवारं विराहणा दुविहा ।

पापवणवदुतरगुणा, अणिवीओ व उवही वा ॥७२५॥

काश्चित् धर्मधञ्जालुतया सग्गुदतया वा प्राऽऽह—रात्रौ न
चेव कल्पेन विहर्तुं यत्—नीयदुवारं तमसं कादृगपरिचक्षणं
इति वचनान्, दिवाऽपि तावन्नीचद्वारे कोष्ठके प्राणिनां कण्ट-
कादीनां चापलभ्यमानतया द्विविधा समयमात्मविगमना
भवति, इति कृत्वा प्रवेष्टुं न कल्पते, किं पुनः रात्रौ विहर्तुं
कल्प्यते । इत्थं वृथागम्य तस्य प्रज्ञापना कर्त्तव्या । यथा-
वदुतरगुणस्य गन्तव्यतया बहुतरा गुणसंघा बालवृजस्य
गच्छस्य साम्प्रतं रात्रौ गमनं भवति, इत्थमपि प्रज्ञा-
पितो यदि नेच्छति ततो द्वितीयः सहायो दीयते उपाधवां
तस्य जीम उपहतश्च समर्थते मा सारतस्तदीयोपधिः स्तनै-
र्गृह्यत, मा वा रात्रौ सुप्तस्यापहन्यत इति । तदेवमुक्ताविधाना
ततः क्षेत्राभिर्गत्य सूत्रोक्तनीत्या गच्छन्ति । ग्रामं च ग्रामा-
क्षेत्रप्रत्युपेक्षका यत्र पूर्ववसन्तिः प्रत्युपेक्षिता आसीत् तत्र
प्रथमे स्वयं गत्वा वसन्ति निरूप्य ततो गच्छन् तत्र प्रवेशयन्ति,
तत्र रात्रावुपित्वा प्रभाते ग्रामान्तरं गच्छन्ति ।

एवं वा—

वञ्चंतहि य दिट्ठा, गामो रमणिअभिक्खसज्झाओ ।

जं कालमणुन्नाओ, अणुणुन्नाए भवं लहुओ ॥७२६॥

वर्जाङ्गस्तैः साधुभिः काश्चिद् ग्रामो दृष्टः, कथंभूतो-रमणी-
यं सुखप्राप्यत्वेन मनोह्रमकृपानलाभेन च भक्षम् अत एव
च रमणीयः स्वाध्यायश्च यत्र स रमणीयाभक्षस्वाध्यायः । ए-
वंविधो ग्रामोऽयं यावन्तं कालमकदिवसलक्षणं स्थानव्येनाऽ
तुक्तातः तावन्तं कालं वसन्तो न प्रार्थाभक्षभाजो भवन्ति ।
अनुज्ञानं द्वितीयादिषु दिवसेषु वसतां लघुको मासो भवेत् ।

अथवा—

तवमोसिय उच्चाया, खलु लुक्खाहारदुच्चला वाऽवि ।

एग दुग तिन्नि दिवसे, वयंति अप्पाइया वमिउं ॥७२७॥

तपसा-पश्चाऽष्टमादिना ये शोयिताः, ये वा उद्भाता अतीव
परिधान्ताः, ये च 'खलु' इति कर्कशक्षत्रादायानाः, ये वा रुक्षा-
हारभोजिन्वान् दुर्बलाः एते एकं वा द्वौ वा त्रीन वा दिव-
सान् तस्मिन् ग्रामे उपित्वा स्थित्वा आप्यायिता मनोह्राऽऽ-
हारैः स्वर्थाभूता अपरं ग्रामं व्रजन्ति ।

इदमेव भावयति—

पदमदिने समणुष्मा, सोही बुद्धी अकारणे परतो ।

तिदिम व समणुष्माया, तत्रो परेणं भवे सोही ॥६२८॥

प्रथमदिने तत्र ग्रामे वसतां समनुष्मा प्रथमो दिवसस्तत्राऽ-
नुष्मात इति भावः । ततः पातो द्वितीयादिदिवसेष्वकारणे
वसतां शोधः—प्रायश्चित्तं तस्याऽऽभर्षानः सा चानन्तरगा-
थायां वदयते । अथ तत्र शोधितत्वादिकमनन्तरगाथायां कारणे
वसन्ते तत्र त्रीण्यपि दिनानि समनुष्मातानि ततो दिवसत्रया-
त्परतः शोधः—प्रायश्चित्तं भवेत् ।

नामेषाऽऽह—

मत्तगं तवां हाइ, तत्रो छत्रो पहावई ।

छत्रेण छिन्नपरियाए, तत्रो मूलं तत्रो दुगं ॥७२६॥

समरात्रं यावत्तपो भवति ततः—समरात्रानन्तरं छद्. प्रधा-
यति छद्देनाऽप्यच्छिन्नपरियाये साधो ततो मूलं, ततो द्विकम्-
अनवस्थाप्यपाराञ्चिकद्वयम् ।

इदमेव व्याख्यानयति—

मामो लहुआ गुरुआ, चउरो लहुया य होति गुरुगा य ।

छम्मासा लहुगुरुगा, छत्रो मूलं तह दुगं च ॥७३०॥

इह प्रथमदिवसे वसन्तोऽनुष्माता एव 'पदमदिने समणुष्मं'
ति वचनात्, द्वितीये दिवसे यत्र मनोहाऽऽहारमस्पदतया
तत्र ग्रामे वसन्ति तदा लघुको मासः, तृतीये गुरुकाः, चतुर्थे
चत्वारो लघवः, पञ्चमे चतुर्गुरुवः, षष्ठे षण्मासा लघवः, सप्त-
मे षण्मासा गुरुवः, समरात्रानन्तरमष्टमे दिवसे छद्. नवमे
मूलं, दशमे अनवस्थाप्यम्, एकादशे पाराञ्चिकमिति । अथ त-
पःशोधितशरीरादयस्ते तत्तत्स्त्रीणं दिवसानि वसन्तः प्राय-
श्चित्तं नाऽऽपद्यन्ते "तिष्ठि व समणुष्माय"ति वचनात्, चतु-
र्थे दिवसे वसतां लघुमासः, पञ्चमे गुरुमासः, षष्ठे चतुर्लघवः,
सप्तमे चतुर्गुरुवः, अष्टमे षट् लघवः, नवमे षट् गुरुवः, दशमे
छद्, एकादशे मूलं, द्वादशे अनवस्थाप्यं त्रयोदशे पाराञ्चिक-
मिति विशेषवृत्त्यभिप्रायः । बृहद्भाष्ये पुनरित्यमुक्तम्—
"इच्छिक सप्त वारा मासाहये तवे तु दाऊण । छत्रो वि सप्तम-
नओ"तिष्ठि गमा तस्म पुञ्जुता ॥१॥" पूर्वे पीठिकायाः तस्य
क्षेत्रस्य ये त्रयो गमा उक्ताः तेषांऽपि द्रष्टव्याः । तत्र यतः
स्थानाक्षयः प्रारब्धं तत्र आरभ्य छत्रोऽपि दीयते लघुमासा-
दारभ्येत्यर्थः, इत्येको गमः । लघुपञ्चकादारभ्येति द्वितीयः,
गुरुपञ्चकादारभ्येति तृतीयः । इत् सामान्यतः प्रायश्चित्तम् ।

विशेषत आह—

अणुणुमाणं निक्का-रणे य गुरुगाइये चउरहं पि ।

गुरुगा लहुगा गुरुगा, लहुआ मामो य अञ्छते ॥७३१॥

अननुष्मानं दिवसत्रयादूर्ध्वं निष्कारणे वा—कारणे विना प्रथ-
मदिवसादूर्ध्वं गुर्वीरानां चतुर्णामपि तिष्ठतां यथाक्रमं गुरुका
लघुका गुरुका लघुकश्च मासः । इयमेव भावना—आचार्य-
स्याऽनुष्माने निष्कारणे वा तिष्ठतश्चत्वारो गुरुवः वृषभस्य
चत्वारो लघवः, अभिषेकस्य गुरुमासा, भिक्षोर्लघुमासः ।

आह किं निर्मासमिदं प्रायश्चित्तमापद्यते । उच्यते—

नेहासु ति य दोसा, जे पुञ्जं वमिया कइयमादी ।

ते खेव अणुणुमाणं, अञ्छते कारणे जयणा ॥ ७३२ ॥

नैष्यामो—नो गमिष्याम इत्युक्ते ये पूर्वं क्रीतादयो वसन्तर्भा-
टकसमर्पणविक्रयणादयो दोषा वर्णितास्ते खेव अर्थः—प्रयो-
जने तद्भावाऽनर्थे तेन प्रयोजनमन्तरेणेत्यर्थः । तत्र ग्रामे रस-
गोरसबहुलतया तेषां निष्कर्मता कालविलम्बलग्नानाधिकी-
र्षितमासकले क्षेत्रे वसन्ति शय्यातरो भाटकेन समर्पयेत्, वि-
क्रीणीत वा, धान्यादिना वा विनयात्, बहुकार्शनां वा दद्यात्
ततस्त एषाऽऽत्मविराधनादयो दोषाः । कारणे तु तिष्ठतां य-
तना—एकं द्वौ त्रीन् वा दिवसान् छिन्वा तथा गन्तव्यं यथा
विलम्बमन्तरणं तत् क्षेत्रं प्राप्यत इति भावः ।

एवमेतेन विधिना प्रजन्तस्तावद्वना यावन्मूलक्षेत्रं ततः

किमित्याह—

भक्तऽद्विया वि स्वमगा, पुंस्वि पविमंतु ताव गीयत्था ।

परिपुच्छिय निहोमे, पविमंति गुरुगुणसमिद्धा ॥ ७३३ ॥

ते हि भक्ताधिपः क्षपकाः वसन्तस्तत्र क्षेत्रे प्रविशन्ति
भक्ताधिना—भोक्तुकामाः क्षपकाः—उपोषिताः, तत्र च पूर्व-
तावद्गीतार्थाः प्रविशन्तु, ततस्तैः गीतार्थैः परिपृच्छा शय्या-
तरं प्रति, निर्दोष उपाश्रये सुनिश्चितं सन्ति प्रविशन्ति गुरुवां
गुणसमृद्धाः । साऽभिप्रायकमिदं विशेषणम्—ते हि भगवन्तो
गुरुवां गुणैः समृद्धाः अतो यदि प्रथमे प्रविश्य सव्याघातां
वसन्ति गन्वा प्रनिनिवर्त्तन्ते ततो भवति महानवर्त्तनवादः—
यथेतेषांमनदपि ज्ञानं नाऽस्तीति ततः पश्चात्प्रविशन्ति ।

अथैनामेव गाथां विवर्गीषुगाह—

बाहिरगामे पुच्छा, उज्जाणे ठाणवसहिपडिलेहा ।

इहो उ गहियमंडा, बसहीवाघाय उहुहो ॥ ७३४ ॥

प्रत्यासन्नं बाह्यग्रामं उषिताः प्रत्युपसि विवर्त्तितक्षत्रस्यो-
द्यानमागम्य तत्र उद्याने तिष्ठन्ति । यैः क्षेत्रं प्रत्युपसितं ते व-
सन्तिप्रत्युपसृक्तार्थे प्रत्युपसृक्ते, इतरथा यदि वसन्तिप्रत्यु-
पेक्ष्य प्रविशन्ति ततो मासलघु । सा वसन्तिरन्येषां प्रदत्ता
भवेत्, ततो गृहीतभाण्डाः—गृहीतोपकरणा वसन्तिव्याघातं
सत्यपरां वसन्तिमन्वेचयन्त इतस्ततः पर्यटन्ति, तथाभूतांश्च
इष्टा उहुहो भवेत्, यथा अहो निष्पारिग्रहा निर्ग्रन्था इति ।

ततः किं विधेयमित्याह—

तम्हा पडिलेहिय सा—

हियम्मि पुष्वगतअसति सारविण ।

फुं(फं)हुगफुं(फं)हुपवेमो,

कहणा न य उहुऽणायरिण ॥ ७३५ ॥

तस्माच्चिलिमिलीं प्रोच्छ्वय दण्डकप्रोच्छ्वये गृहीत्वा वसन्ति
प्रत्युपेक्ष्य यदि सा नाभ्येषां प्रदत्ता तदा 'साहियम्मि' ति
शय्यातरस्य आचार्या आगताः सन्तीति कथयन्ति । यदि
पूर्वगताः क्षेत्रप्रत्युपेक्षकास्तत्र सन्ति तदा तैः प्रागेव वस-
न्तिः प्रमाजितैव । अथ न सन्ति ततः स्वयमेव 'सारवि-
ण' ति सम्माजितं प्रतिश्रये द्वारे च चिलिमिलीं धृष्ट्वा
धर्मकथिकमेकं मुक्त्वा व्यावृत्त्य गुरुणां निवेद्यन्ति, ततो वृ-
षभान्नधैवाक्षान् गृहीत्वा शकुनान् परीक्षमाणाः प्रविश-

१—'फहुग' शब्दो जलतरण-वैकल्येयशब्दः । अत्र न सोऽर्थः प्रतीयते ।

२—सार—'फहुग' शब्दः प्रतीयते । ३—तथा—'फहु' शब्दश्च ।

स्ति, तैश्च प्रविष्टैः शेषाः साधवः स्पर्शकस्पर्शकैः प्रविशन्ति न पुनः सर्वेऽपि एकत्र पिण्डीभूयन्ति भावः । यश्च तत्र धर्मकायिकः स्थित आस्ते स सागारिकस्य धर्मकथां करोति. स च--' अणायरिय ' स्ति आचार्यं मुक्त्वाऽशेषसाधूनां ज्येष्ठार्योणामभ्युत्थानं न करोति, मा भूत् धर्मकथाया व्याघात इति ।

अथ वृषभाणां प्रविशतां शकुनाऽपशकुन-
विभागनिरूपणायाह—

महलकुचेले अरुमं-गियल्ल पसखेय खुज वडभे य ।
एयाई अपसत्थाई, होंति उ गामं अइताणं ॥ ७३६ ॥
खेचपडचरण तावस, रोगी विमला य आतुरा विजा ।
कासायवत्थउम्-लिया य कजं न साहन्ति ॥ ७३७ ॥
' नदीतूर ' गाहा-'समणं जयं' गाहा । अतस्त्रोऽपि गाथाः
प्राग्वन्तवरं वक्षिणपार्श्वोद्गमपार्श्वगामी गृह्णन्ति ।

इत्थं वृषभेषु प्रशस्तैः शकुनैः प्राविष्टेषु मूरयः
क्षेत्रं प्रविशन्तः सन्तः किं कुर्वन्तीत्याह—

पविमंते आयरिए, सागारि उ हाइ पुव्वदहुव्वो ।
अइइण पविट्टो, आवज्जइ मामियं लहुयं ॥ ७३८ ॥

' पविमंते आयरिए ' स्ति तृतीयार्थे सप्तमी, वसन्ति प्र-
विशता आचार्येण सागारिकः पूर्वमेव द्रष्टव्यो भवति ।
अथ सागारिकमदृष्ट्वैव प्रविष्ट आचार्यः तत्र आपद्यते मा-
सिकं लघुकम् ।

अथाचार्यमायान्नं दृष्ट्वा धर्मकथां किं करोतीत्याह—
आयरियऽब्बुद्धाणे, ओभावणवाहिरा अदक्खिन्ना ।

कहणं तु वंदसिजा, अणालवन्तेऽपि आलावो ॥ ७३९ ॥
धर्मकायिना आचार्योणामभ्युत्थानं कर्त्तव्यं, यदि न करो-
ति तदा अपभ्राजना साधवमाचार्योणां भवति, नूनं ना-
मधारक एवाऽयमाचार्यो नाऽस्य किमप्याह्वयं विधत्ते ।
यद्वा--लोकव्यवहारस्य बाह्या अमी, यतः पञ्चानामप्यङ्गु-
लीनां तावदंका ज्येष्ठा भवन्ति । तथा-अदक्षिण्याद्-गुरुनपि
प्रति एतेषां दक्षिण्यं नाऽस्तीति शय्यातरश्चिन्तयति-'कहणं
तु ' स्ति शय्यातरस्य धर्मकायिना कथनीयं यथा-वम्बनीया
एन भगवन्त इति । ततो गुरुभिरनालपतोऽपि शय्यातर-
स्याऽऽलापः कर्त्तव्यः ।

अथ न कुर्वन्त्यालपनमाचार्यास्तत एते दाषाः-

खद्धा निरोवयारा, अगगहणं लोकजत्तवोच्छेदो ।

तम्हा खलु आलवणं, समयमेव य तत्थ धम्मकहा ॥ ७४० ॥

शय्यातरश्चिन्तयेत्—अहो आत्माभिमानिन एते वध-
साऽपि नान्यस्य गौरवं प्रयच्छन्ति, निरुपकाराः-कृतमप्यु-
पकारं न बहु मन्यन्ते; कृतप्रा इत्यर्थः । अग्रहणम्-अनादरा
मां प्रत्यर्पणां, लोकयात्रामप्येते न जानन्ति । लोके हि यो
यस्याध्यक्षानादिनांपकारी स ततः स्निग्धदृष्ट्याऽवलोक-
नमधुरसंभाषणादिकां महतीं प्रतिपत्तिमर्हतीति इत्थं कथा-
यितस्तद्द्रव्यस्यान्यद्रव्याणां वा व्यवच्छेदने कुर्यात् । यत ए
वं तस्मान्मनु आलपनमाचार्येण कर्त्तव्यं स्वयमेव च तत्राऽऽ-

चार्येण धर्मकथा कार्या । (७०) (वसतिदानफलम् ' व-
सहिदानफल ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०४१ पृष्ठे गतम् ।)
अथाऽऽचार्याणां धर्मकथने लब्धिर्न भवति तदा शिष्यं—
धर्मकथालब्धिसम्पन्नं व्यापारयेयुः, ततः पञ्चाश्रमायाः
प्रविशन्ति वसन्ति, तत्र च प्रविष्टानां भूयः पुनरियं मर्या-
दा—समाचारी ।

नामेषाऽभिधिन्सुगह—

मजाया पट्टवणं, पवत्तगा तत्थ होंति आयरिया ।

जो उ अमजाइल्लो, आवज्जइ मामियं लहुयं ॥ ७४२ ॥

मर्यादा च सामाचार्यं स्थापना च दानादिकुलानां तयोः
प्रवर्तकास्तत्र क्षेत्र आचार्या भवन्ति । यश्च साधुमर्यादा-
माचार्यैः स्थापितां न पालयति स आपद्यते मासिकं लघु-
कम् ।

मर्यादामेवाह—

पविलहणं संधारण, आयरिए तिप्पि सेसे एक्केकं ।

विंटियउक्खेयणया, पविमइ ताहे व धम्मकही ॥ ७४३ ॥

उच्चारे पासवणे, लाउअशिण्णवणे अ अच्छणए ।

करणं तु अणुमाए, अणुणुमाए भवे लहुओ ॥ ७४४ ॥

संस्कारकभूमिनां प्रत्युपेक्षणाः अवलोकनां कुर्वन्ते, तत्राऽ
ऽचार्यस्य निष्ठाः संस्कारकभूमयो निरूपणीयाः । तद्यथा-
एका निवाता, अपरा प्रवाता, तृतीया निवातप्रवाता ।
शेषाणां साधूनामकंकां संस्कारकभूमि, यथारक्षाधिक-
तया अर्पयन्ति न यथा कथाञ्चिन्ति । नैश्च तदानीमा-
त्मीयाविरटकानामुत्क्षेपणं कर्त्तव्यं येन नास्ति क्षिप्तः सु-
भूमिभागः प्रतिनियतः परिमाणच्छेदेनाऽऽगम्यते तदा च
धर्मकथा संस्कारकग्रहणार्थं धर्मकथामुपसंहृत्य प्रतिभ-
याभ्यन्तरं प्राविशति । तद्यथा—क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः शय्या-
तरानुज्ञानां भुवं ग्लानाद्यर्थं दर्शयन्ति, यथा इयति प्रदेशे
उच्चारणविष्टापनमनुज्ञायते न ऊर्ध्वम् । एवं ' पासवणे ' स्ति
प्रभवणभूमिम् ' अलाउए ' स्ति अलावृत्ति-तुम्बकानि तेषां
कल्पकरणप्रायोग्यं प्रदेशं निर्लेपनं तस्य स्थानम् ' अच्छ-
णए ' स्ति यत्र स्वाध्यायं कुर्वन्निरास्यते, एतानि तथैव दर्-
शयन्ति । ततो य एव शय्यातरैरनुज्ञानां ऽधकाशस्त-
त्रैवोच्छ्वागादीनां करणं भवद्विरादिष्टम्, अननुज्ञानं त्ववका-
शे कुर्वन्तो मासलघु, तद्द्रव्याम्यद्रव्यव्यवच्छेदाद्यश्च
दोषाः । उक्ता मर्यादा । ७० १ उ० २ प्रक० । (स्थापनाकु-
लानि ' ठवणाकुल ' शब्दे तृतीयभागे १६६२ पृष्ठ उक्ता-
नि ।) (पूर्वपाश्चिमानां मासकल्पो नेति ' मासकल्प ' श-
ब्दे ऽस्मिन्नेव भागे २६७ पृष्ठ उक्तम् ।) (निर्मग्धीनां मास-
कल्पः ' शिष्यगंथी ' शब्दे चतुर्थभागे २०४७ पृष्ठ गतः ।)

(१६) मासकल्पादभ्यऽपि विहारः सन्ति-

अप्पडिबद्धो य सया, गुरुवणंसण सव्वभावेसु ।

मासाहविहारेणं, विहरिअ जहोचिअं निअमा ॥ ८६५ ॥

अप्रतिबद्धश्च सदा; अभिष्वङ्गरहित इत्यर्थः, गुरुपदेशन
हेतुभूतन । कन्याह-सर्वधर्मावेषु चेतनाऽचेतनैश्चप्रतिबद्धः ।
किमित्याह-मासादिविहारेण समयप्रसिद्धेन विहारेण, च-

धोचितं सहननार्थान्वित्येन नियमाभिप्रेयमेव विहरंति वि-
गाथार्थः ।

पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहरति-

मोक्षं मासकल्पं, अक्षो सुत्तमि नऽन्धि उ विहारो ।

ता कहमाहगहणं, कजे ऊत्ताहभावाभ्यो ॥ ८६६ ॥

मुक्त्वा मासकल्पं—मासविहारम् अन्यः सूत्र—सिद्धान्तं
नास्त्येव विहारस्तथाध्वयान् ताकथं कस्मादादिप्रहण-
मन्तरगाथायामेतदाशङ्क्याह—कार्यं तथाविधं सति न्य-
माऽऽदिभावात्—न्यूनार्थकभावात्कारणात्तदादिप्रहणमिति
गाथार्थः ।

एवं पि गुरुविहारा—मोविहारो सिद्ध एव एभ्यस्स ।

भेएण कीम भणिआं, मोहजयऽहु धुवो जेण ॥ ८६७ ॥

नन्वेवमपि गुरुविहारमकाशाद्विहारस्मिन्न एव एतस्य
उपस्थापितसाधोभेदेन किमिति भणितो विहार इत्याशङ्क-
क्याह—मोहजयार्थ—चारित्र्यविमलजयाय भूया येन कार-
णेन तस्य विहार इति गाथाऽर्थः ।

एतद्भाषयैवाह-

इयरेमि कारणेणं, नीआवायो वि दन्वओ हुआ ।

भावेण उ गीआणं, न क्याइ वि विहिपरायाणं ॥ ८६८ ॥

इतरेणं—गुर्वोदीनां कारणेन संयमवृद्धिहेतुना नित्यवा-
साऽप्येकत्र बहुकाललक्षणो द्रव्यतो भवेत् । अपरमार्थो-
पस्थानरूपेण भावतस्तु परमार्थेनैव गीतानां गीताथ-
मिच्छाणां न कदाचिदापि नित्यवासो भवति । किं भूतानाम्-
विधिपरायणानां यतनाप्रधानानामिति गाथार्थः ।

अथैव विधिमाह-

गोअरमाईआणं, एत्थं परिअत्तणं तु मामाओ ।

जहसंभवं निआगो, संधारम्मी विही भणिआ ॥ ८६९ ॥

गोअरमादीनामिति—गोअरमाहभूम्यादीनामत्र-विहारविधि-
कारं परावर्तनं तु केषाञ्चित्कदाचिदावित्येन मासादी-
श्रुतुवञ्च मासं वर्गसु च चतुर्षु यथासम्भव सत्सु, गो-
अरादिष्वित्यर्थः, नियोगो—नियम एव संस्कारकपरावर्तनं
विधिर्भावेन इह तीर्थकरादिभिरिति गाथाऽर्थः ।

प्रकृतोपयोगमाह-

एअस्म वि पडिमहा, निअमेणं दन्वओ वि मोहुदए ।

जहणो विहारवावण-फलमित्थ विहारगहणं तु ॥ ८७० ॥

एतस्यापि विधिप्रतिषेधान् प्रतिषेधेन नियमेनावश्यमन्या द्र-
व्यतोऽपि विहारोणापि मोहोदये स्मृतं भवति—भिलोविहारक्या-
पनफलं विहारक्यापनार्थमत्राधिकारं विहारग्रहणं कृतमा-
चार्येणिति गाथाऽर्थः ।

प्रयोजनान्तरमाह-

आईओ चिअ पडिवं-धवजणत्थं व हंदि सेहाणं ।

विहिफामणऽत्थमहवा, महविसेमाहविमयं तु ॥ ८७१ ॥

आदिन एवार्थं प्रतिषेधवृत्तेनार्थं स्वदेवादी इन्द्रि-
श-

ककाणां विहारग्रहणं विधेः स्पर्शनार्थमथवा प्रयोजनान्तर-
मेतद्विषयकविशेषादिविषयमेव, विशेषोऽपरिणामकादिविह-
रलशीलो वेति गाथार्थः । उक्तं विहारद्वारम् । पं० व० ३ द्वार ।

(२०) मार्गयतनामधिकृत्याह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दइअमाणे
पुरओ जुगमायाए पेइमाणे दइअ तसे पाणे उदइ पादं
रीइआ साहइ पायं रीइआ विसिरेच्छं वा कइ पायं रीइ-
आ, सइ परकमे संजयामेव परिकमिआ नो उज्जुयं गच्छि-
आ, तओ संजयामेव गामाणुगामं दइअिआ । से भिक्खु
वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दइअमाणे अंतरा से पाणा-
णि वा वीयाणि वा हरियाणि वा उदए वा मडिआ वा अवि-
दुत्थे सइ परकमे ०जाव नो उज्जुयं गच्छिआ, तओ संज-
यामेव गामाणुगामं दइअिआ । (सू०-११४)

स भिक्षुर्यावत् प्रामाण्यं गच्छन् पुरतः—अग्रतः—युगमात्रम्-
चतुर्हस्तप्रमाणं शकटोर्ध्वस्थितं भूभागं पश्यन् गच्छन्
तत्र च पादं दृष्ट्वा त्रसान्-प्राणिनः पतन्नादीन् 'उदइदु'
ति पादमुज्ज्याप्रतलेन पादपातप्रदेशं वाऽनिकम्प्य गच्छन्
एवं संहत्य-शरीराभिसुखमाक्षिप्य पादं विधत्तपादपात-
प्रदेशादारत एव विन्यस्य उत्क्षिप्य याऽग्रभागं पार्श्विकया
गच्छन्, तथा निरञ्चीनं वा पादं कृत्वा गच्छन्, अयं चा-
न्यमार्गोभावे विधिः । मति त्वन्यस्मिन् पराक्रमे-गमनमार्गे
संयतः सन् तेनैव पराक्रमत्—गच्छन् न श्रुजुनस्यं प्रामा-
ण्यं गच्छन् सर्वोपसंहारेऽयमिति 'मे' इत्यादि, उत्तानार्थम् ।
आन्ना० २ भू० १ सू० ३ अ० १ उ० (पायं पदकायप्रतिलवना
'मूलगुणपडिसवणा' शब्दं पञ्चमभागं ३४३ पृष्ठ उक्ता ।)

(२१) यत्र अन्तरा ग्रामं चौरास्तत्र न विहरंत्—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दइअ-
माणे अंतरा मे विरुवरूवाणि पञ्चतगाणि दसुगायगा-
णि मिलक्खणि अणायरियाणि दुमअप्पाणि दुप्पअवणि-
आणि अकालपडिवोहीणि अकालपरिभेईणि सइ ला-
दे विहाराए संखरमाणेहिं जालावएहिं नो विहारवडियाए
पवज्जिआ गमणाए, केवली बुया-आयासमेयं । तेणं
बाला अयं तेणे अयं उवचए अयं ततो आगए ति
कइ तं भिक्खुं अकोसिज वा ०जाव उदविज वा वत्थं
वा पत्तं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा अच्छिदिज वा धि-
दिज वा अवहरिज वा परिहुविज वा, अह भिक्खुणं पु-
छोवदिहा पतिण्णा०४, जं तहप्पगाराइं विरुवरूवाइं प-
ञ्चतियाणि दसुगायतणाणि ०जाव विहारवत्तियाए नो
पवज्जिज्ज वा गमणाए तओ संजया गामाणुगामं द-
इज्जिज्जा ॥ (सू०-११५) ॥

स भिक्षुप्रामाण्यं गच्छन् यत्पुनरेव जानीयान्, तद्यथा-
अन्तरा—ग्रामान्तराले विरूपरूपाणि—नामाप्रकाराणि प्रा-
त्यनिकानि दक्युनां—चौराणामायतनानि—आमानि 'दि-

लक्ष्मणं ' ति वर्षरशत्रुपुलिन्द्रादिस्लेच्छप्रधानानि अना-
यासि-अर्धयक्षिणजनपदवाहानि दुःसम्हाप्यानि-दुःखेनार्थ-
संज्ञां प्राप्यन्ते , तथा-दुष्प्राप्यानि-दुःखेन धर्मसंज्ञो-
पदेशेनानार्थसंकल्पाज्जिघत्सन्त, अकालप्रतिबोधीनि-न तेषां
कश्चिदपर्यटनकालोऽस्ति , अर्द्धरात्रादावपि मृगयादौ गम-
नसम्भवात् , तथा अकालभोजीभ्यपीति , सत्यन्यस्मिन् प्रा-
मादिके विहारे विद्यमानेषु आन्यन्वार्थजनपदेषु न तेषु स्ले-
च्छस्थानेषु विहरिष्यामीति गमनं न प्रतिपद्येत, किमिति ? ,
यतः केवली ब्रूयात्-कर्मोपादानमेतत् , संयमात्मवि-
राधनातः , तच्चात्मविराधने संयमविराधनाऽपि सम्भ-
वनीत्यात्मविराधनां वक्ष्यति-त-स्लेच्छाः ' यम्
इति वाक्यालङ्कारे , एवमृषुः , तथा-अयं स्तेनः ,
अयमुपचरकः-चरोऽयं तस्मादस्मच्छुब्रुवामात्रागत
इति कृत्वा वात्वा आक्रोशययुः , तथा दरोऽयं ता-
डययुः , यावज्जीविताद्वपरोपयेयुः , तथा ब्रह्मादि आच्छि-
द्युः-अपहरेयुः , ततस्तं साधुं निर्वोदययुरिति । अथ सा-
धूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रतिष्ठादिकं यत्तथाभूतेषु स्लेच्छस्थान-
ेषु गमनार्थं न प्रतिपद्यन्त, ततस्तानि परिहरन् संयत एव
ग्रामाऽन्तरं गच्छन्ति ।

(२२) अराजकादिग्रामेषु न विहरेत्-

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा दूहजमाणे अंतरा से अग्राया-
णि वा गणरायाणि वा जुवरायाणि वा दो रजाणि वा वं-
रजाणि वा विरुद्धराजाणि वा सह लादे विहाराण संथरमा-
खेहि जणवण्णि नो विहारवड्डियाण पवज्जेज गमणाए, केव-
ली ब्रूया-आयाणमेयं, तं थं बाला तं चव० जाव गमणाए
तओ संजयामेव गामाणुगामं दूहजेजा । (सू०-११६)

कण्ठ्यं, नवरम्, अराजानि-यत्र राजा मृतः युवराजानि-
यत्र नाद्यापि राज्याभिषेको भवतीति ।

किञ्च-

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूहजमाणे
अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जागिजा एगाहे-
ण वा दुआहेण वा तिआहेण वा चउआहेण वा पंचाहे-
ण वा पाउणिज्ज वा नो पाउणिज्ज वा तहप्पगारं विहं
अणेगाहगमणिज्जं सह लादे० जाव गमणाए, केवली ब्रू-
या-आयाणमेयं, अंतरा से वासे सिया पाणेसु वा पणए-
सु वा बीएसु वा हरिएसु वा उदएसु वा मड्डियाए वा
अविद्धथाए अह भिक्षू जं तहप्पगारं विहं अणेगाह-
गमणिज्जं० जाव थो पवज्जिज वा गमणाए ततो संजया
गामाणुगामं दूहजेजा ॥ (सू०-११७)

स भिक्षुप्रामांतरं गच्छन् यत्पुनरेव जानीयात् अन्तरा-
ग्रामान्तराले मम गच्छनः ' विहं ' ति अनेकाहगमनीयः
ग्रन्थाः स्यात्-भवेत् , तमेवभूतमन्वानं ज्ञात्वा सत्यन्य-
स्मिन् विहारस्थाने न तत्र गमनाय मति बिद्ध्यादिति,
शेषं सुगमम् । आ० २ भु० १ सू० ३ अ० १ उ० ।

विरुद्धराज्ये गमनादौ प्राथम्यसम्-

नो कप्यह निगंथाण वा निगंथीण वा वेरज्जविरुद्धराजं-
सि सज्जं गमणं सज्जं आगमणं सज्जं गमणाऽऽगमणं करि-
त्तए, जं खलु निगंथे वा निगंथी वा वेरज्जविरुद्धराजंसि
सज्जं गमणं सज्जं आगमणं सज्जं गमणाऽऽगमणं करेह करेह
वा साहज्ज । से दुदओ विहकममाणे आवज्जह चाउम्मा
सियं परिहारहाणं अणुगुणाहयं ॥ ३८ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह-

चोरो ति अहपसंगा, विरुद्धराजे वि मा चरिजाहि ।

इय एसो उवघाओ, वेरज्जविरुद्धसुत्तस्स ॥ ६१६ ॥

अनन्तरसूत्रे हेमन्तप्रीप्पयोप्राप्तानुप्राप्तं विहारो-गमने
कर्तुं कल्पते इत्युक्तोक्तप्रसङ्गात् । विरुद्धराज्येऽपि वर्तमानः
समाचर्यदित्यभिप्रायेण सूत्रमारभ्यते एव वैराज्यविरुद्ध-
राज्यसूत्रस्यापेक्षा ।-सम्बन्धः , अनेनाऽऽयातस्यास्य
(सू०-३८) व्याख्या-नो कल्पने निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां
वा वैराज्ये विरुद्धराज्ये वा सद्यस्तत्कालं गमनं सद्य आग-
मनं सद्यो गमनागमनं कर्तुं यः खलु निर्ग्रन्थो वा निर्ग्रन्थी
वा वैराज्यविरुद्धराज्ये सद्यो गमनं सद्य आगमनं सद्यो
गमनागमनं करोति कुर्वन्ते वा स्थादयति-अनुमोदयति स
विधाऽपि तीर्थहतां राज्यस्य च सम्बन्धिनीमाक्रामनिका-
मन आपद्यन्त-प्राप्नोति चातुर्मासिकं परिहारस्यानमनुदा-
तिकं चतुर्गुरुकमित्यर्थः । इति सूत्रसंक्षेपार्थः ।

अथ विस्तारार्थं भाष्यकृदाह-

वेरं जन्थ उ रजे, वेरं जायं व वेरज्जं वा ।

जं च विरज्जह रजे-थं तेणं विगयरायं वा ॥ ६२० ॥

यत्र राज्ये पूर्वपुरुषपरंपरागतं वैरं तद्वैराज्यमुच्यते-नैव-
ह्ना शब्दनिष्पत्तिः । यद्वा न-पूर्वपुरुषपरंपरागतं परं स-
म्प्रति ययो राज्ययोर्वैरं जातमुत्पन्नं तद्वैराज्यम् । अथवा
परकीयप्रामनगरवाहादीनि कुर्वन् यत्र राजादिवैरे-विरोधे
रज्यते तादृश उमरं विराज्यमुच्यते, यदि वा-यद्राज्यममा-
त्यादिप्रधानपुरुषरूपं ' रज्जेण ' ति विवक्षितेन राज्ञा सह
धिरज्यते-विग्रहा भवति तद्वैराज्यम् , इष्टरूपनिष्पत्तिः स-
र्वथाऽपि निरुक्तिवशात् , यद्वा-विगतो मृतः प्रोपितो वा
राजा यत्र तद्विगतराजकम्-अराजकमित्यर्थः , तत्र वैरा-
ज्यम् । यत्र तु द्वयोरपि राज्ञो राज्ये परस्परं गमनागमनं वि-
रुद्धं तद्विरुद्धराज्यमुच्यते ।

सद्यः प्रभूर्तानि शेषपदानि व्याचष्टे-

सज्जगहणाऽतीयं, अणागयं चैव वागियं वेरं ।

पञ्चवगपडुच्च कयं, होजा गमणं च उभयं वा ॥ ६२१ ॥

सद्यो-वर्तमानकालभावि यद्वैरं तत्र गमनादिकं न
कल्पते , एवं सद्यो ग्रहणादूर्तान्तप्रनागनं च वैरं नि-
वारितं भवति । यत्र वैरं पूर्वोक्तमस्ति यत्र वा भ-
विष्यतया सम्भाव्यमानं तत्राऽपि क्षेत्रे गमनादीनि न
कर्तव्यानीति भावः , तथा प्रज्ञापकं प्रतीत्य गमनमाग-
मनम् उभयं वा-गमनाऽऽगमनमत्र भवति । तत्र यत्र प्रज्ञा-

एकस्तिष्ठति, ततो यदन्यत्र गम्यते तद्वसनम्—अन्यतः स्थानान् प्रज्ञापकसम्मुखं यदागम्यते तदागमनं, गत्वा प्रत्यागमने विधीयमानं गमनाऽऽगमनम् । वृ० ३ उ० ३ प्र० ० ।
अथ वाऽनेनैवाऽधिकारः वैराज्यप्रहणादेनेऽप्यर्थाः सूचिता भवन्तीति दर्शयति—

अणुराणं जुवराणं, ततो वेरजं अ वेरजं ।

एतो एकैकस्मि उ, चाउम्मासा भवे गुरुगा ॥ ६२२ ॥

अगजकं यावराज्यं ततश्च वैराज्यं ततश्च वैराज्यं—
इति चतुर्णां भेदानाम् एकैकस्मिन् गच्छन्तस्तपःकालविशेषिनाश्चतुर्मासा गुरुका भवेयुः । तत्र प्रथमे द्वाभ्यामपि कालाभ्यां लघ्वः, द्वितीये कालगुरुः, तृतीये तपोगुरुः, चतुर्थे द्वाभ्यामपि गुरुः ।

अराजकादीनामेव चतुर्णां व्याख्यानमाह—

अणुराणं ति व मरणे, जुवराया जाव दोवऽणमिभित्तो ।

वेरजं तु परबलं, दाइयकलहो उ वेरजं ॥ ६२३ ॥

यस्य प्राक्तनस्य राज्ञो मरणे सज्जाने सति यावदद्याऽपि राजा युवराजश्चेत्येतां द्वावपि नाभिपक्ता तावदराजक भव्यते, प्राचीननृपतिना यो यावराज्याभिपक्ता आसीत् तेनाधिष्ठितं राज्यं परमेनन यावन्नाद्याऽपि द्वितीयो युवराजोऽभिपक्ता तावद्यावराज्यमुच्यते । यत्र तु परबलं-परचक्रमागत्य विराज्यं करोति तदैराज्यम् । यत्र तु द्वयोर्दायिकयोः संगोत्रयोरकराज्याभिलाषिणोः स्वस्वकटकसन्निधिप्राभ्यां परस्परं कलहो-विप्रदस्तदैराज्यमुच्यते ।

विरुद्धराज्यं व्याख्यानयति—

अविरुद्धा वाणियगा, गमणाऽऽगमणं च होति अविरुद्धं ।

शिस्मंचारविरुद्धं, न कप्पती बंधणादीया ॥ ६२६ ॥

यत्र वैराज्यं वाणिजकाः परस्परं गच्छन्ति अविरुद्धास्तत्र साधूनामपि गमनं विरुद्धं न भवति, कल्पेन तत्र गन्तुमिति भावः । यत्र तु वाणिजां शेषजनपदस्य च निस्संचारं कृतं गमनाऽऽगमननिषेधो विहितः अतस्तदैराज्यं विरुद्धमुच्यते, तस्मिन् विरुद्धं गमनादि न कल्पेन ।

अताणं चोरभेया, वग्गुरभेया पलाइणो पहिया ।

पडिचरगा य सहाया, गमणागमणमि नायच्चा ॥ ६२५ ॥

‘अताणं’ पदव्याख्या ‘अताणं’ शब्दे प्रथममात्रे ५०५ पृष्ठे गता । तथा—चौरा-गयादिहारण-२, भेदा नाम मृदीनचापा दिवा रात्रौ च जीवहिंसापरा स्नेच्छविशेषाः ३, वागुर्गिकाः—पाशप्रयोगेण मृगघातकाः ४, शुनिका—हिताया लुब्धकाः ५, पलायिना नाम-ये भेदादयो राज्ञः पृच्छन्ति विना मकुट्टमाः प्रणश्य राज्यान्तरं गच्छन्ति ६, पथिका—नानाविधनगरग्रामदेशपरिभ्रमणकारिणः ७, प्रतिचरका नाम-ये परराष्ट्राणि स्वयं प्रच्छन्नचारितया गोषयन्ति; हरिका इत्यर्थः ८, एते आत्मादयोऽत्राणादयो वाऽऽभेदा भवन्ति, कदाञ्चिदाचार्याणां वागुर्गिकाः शौनिकाश्च द्वेऽप्येक एव भेदास्तन्मतेनाष्टमा अहिमरका भवन्ति, अहि-सर्पः पूर्वस्मादकृतेऽप्यपकारं परं मारय-

न्तीत्यहिमरकाः, एते सहायाः साधूनां वैराज्यगमनाऽऽगमने ज्ञातव्याः ।

एतेष्वेव भङ्गोपदर्शनायाह—

अताणमाइएसुं, दियपहदिहे य अड्डिया भयणा ।

एतो एगतेरेणं, गमणागमणमि आणाई ॥ ६२६ ॥

आत्मादिभेदेषु अत्राणादिषु वा सहाय्येषु एकैकस्मिन् विधापथदृष्टपदैः सप्रतिपक्षैराष्टिका भजना भवति, अष्टौ भक्ता भवन्तीत्यर्थः । तथाहि—आत्मना सहायविरहिता दिवा मार्गेण राजपुरुषैर्दृष्टा गच्छन्ति १, आत्मना दिवा मार्गेण राजपुरुषैर्दृष्टा २, आत्मना दिवा उन्मार्गेण राजपुरुषैर्दृष्टा ३, आत्मना दिवा उन्मार्गेण वा राजपुरुषैर्दृष्टा ४, आत्मना रात्रौ मार्गेण दृष्टा ५, आत्मना रात्रौ मार्गेण दृष्टा ६, आत्मना रात्राबुन्मार्गेण दृष्टा ७, आत्मना रात्राबुन्मार्गेण दृष्टा गच्छन्ति ८, एवं औगादिभिः द्वितीयव्याख्यानापेक्षया अत्राणादिभिः प्रतिचरकान्तकसहाय्यैरपि साह्यं गच्छतां प्रत्येकमष्टौ भक्ता कल्पेयः, ‘एतो’ इत्यादि पश्चाद्भ्रम । एतन्नामपदानां भेदानां प्रत्येकमष्टविधानां मध्यादकतरेणाऽपि प्रकारेण यो गमनं करोति तस्याऽऽज्ञाऽनवस्थाप्यो दोषा भवन्ति ।

प्रायश्चित्तं चेदम्—

अताणमाइएसुं, दियपहदिहेनु चउलहू होंति ।

रात्रौ अपह अदिहे, चउगुरुगा इकंम मूलं ॥ ६२७ ॥

आत्मादिषु अत्राणादिषु वा पदेषु, ये दिवाविषयाः प्रथमे चत्वारो भक्तास्तेषु दृष्टादृष्टपदाभ्यां सप्रतिपक्षाभ्यामुपलक्षितेषु तपःकालविशेषिताश्चत्वारो लघुकाः ये तु रात्रिविषयाः पाश्चात्याश्चत्वारो भक्तास्तेषु अपथा दृष्टादृष्टपदाभ्यां सप्रतिपक्षाभ्यामुपलक्षितेषु तपःकालावधिनिश्चिताश्चत्वारो गुरुकाः । यतो राज्यान्प्रयाचितस्तस्यातिक्रमेऽतिलङ्घनं कृतं सति मूलम् ।

अथ सर्वभङ्गपरिमाणज्ञापनार्थमाह—

अताणमाइयाणं, अट्टएहज्जुहि पएहि भइयाणं ।

चउसट्टिए पदाणं, विराहणा होइ सा दुविहा ॥ ६२८ ॥

आत्मादीनामत्राणादीनां वा अष्टानां पदानामष्टभिः पदैर्भङ्गैः प्रत्येक भक्तानां गाणितानां चतुःषष्टिं रूपाणि भङ्गरूपदानि भवन्ति । चतुःषष्टिश्च पदानामन्यतरं गच्छन् इयं द्विविधा संयमात्मविराधना भवति ।

तामवाह—

छकायगहगकडुण-पंथिं भित्ठणं चेर अइगमणं ।

सुभम्मि य अइगमणं, विराहणा दुएह वगताणं ॥ ६२९ ॥

अथ शस्त्रोपहृदपृथिव्यां गच्छन् पृथिवीकाय, नद्यादि-सन्तरेण अवश्यायसम्भवे वाऽऽकायं, ध्वानलसम्भवे सार्थिकप्रज्ज्वालनाऽग्निपतापने वा तेजस्कायं, यत्राऽग्निस्तत्र नियमाद्वायुर्मथतीति कृत्वा वायुकायं, हरितारिमर्दनप्रलम्भा-मेव वा वनस्पतिकायं, पृथिव्युदकवनस्पतिसमाश्रितप्रस-नां परितापनादौ त्रसकायम् । एतद्वदकायान् विराधयतीति-संयमविराधना । तथा राजपुरुषा ग्रहणाकर्षणादि विद्वद्भ्युप-

स्यामविगधना। अथ ते साधवः पन्थान-मार्गं भिरग्य च उत्प-
थेन परजनपदेऽभिगमनं-प्रवेशं कुर्वन्ति ततो गाढतरंऽपगमे
नरादिशस्ये वा स्थण्डिलपालिविराहने मार्गेऽतंगमने द्वयो-
रपि वर्गयोः संयतानां सहायानां च विगधना भवतीति ।

अथ वदकायविगधनायां प्रायश्चित्तमाह—

छकायचउसु लहुगा, परितलहुगा य गुरुगसाहोरे ।
संघट्टणपरितावस, लहु गुरुग निवापणं मूलं ॥६३०॥
अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ ग्रहणाऽऽकषणपत्रं व्याचष्टे—

सेजमगिहितदुभय भ-द्गा य तह तदुभयस्स वि य पंता।
चउभंगो गोम्मिणहि, सेजयभद्दा विसज्जेति ॥६३१॥

गौल्मिका नाम-ये राहः पुरुषाः स्थानकं वज्रा पन्थानं वलय-
न्ति तेषु चतुर्भक्ती, संयतभद्रका गृहस्थप्रान्ताः १. गृहस्थभद्र-
काः संयतप्रान्ताः २. संयतभद्रका अपि गृहस्थभद्रका अपि ३,
संयतभद्रकाः न गृहस्थभद्रकाः किं नु तदुभयप्रान्ताः। अथने
संयतभद्रकाः गौल्मिकाः प्रथमतृतीयभक्तवर्तिन इत्यर्थः, ते
साधून् गच्छन्तो विसर्जयन्ति न निरुन्धन्ते ।

सेजयभद्गमुक्ते, बीया धनुं गिही वि गिणहंति ।

जे पुण सेजयपंता, गेणहंति जती गिही मुतुं ॥६३२॥

संयतभद्रकैर्मुक्तानां साधून् द्वितीयाः—द्वितीयभक्तव-
र्तिनः स्थानपालकास्ते संयतप्रान्तवद् गृह्णन्ति ।
गृहीत्वा च ते गृहिणोऽपि प्रथमस्थानपालकान् गृह-
न्ति कस्माद्भवद्भिर्मनी संयता मुक्ता इति कृत्वा यद्वा-
ने साधवो गृहस्थसाहिता गच्छन्तः संयतभद्रकैर्मुक्ता
गृहस्था अपि तैर्मनीषां साधूनामेते सहाया इत्याभिप्रा-
येण मुक्ताः, परं ये द्वितीयभक्तवर्तिनः स्थानपालकास्ते संय-
तप्रान्ततया संयतान् गृहीत्वा गृहस्थानां गृह्णन्ति यस्मा-
द्वर्माभिः समं पूयं गच्छन्त इत्येतां यदमप्यपगाधिनः इति
कृत्वा, ये पुनः संयतप्रान्ताः पुनः शब्दे विशेषणार्थं विशिन-
ष्टि—य गौल्मिका संयतानामवातीव प्रविष्टास्ते गृहिणो मु-
क्ता यतीन् गृह्णन्ति गृहीत्वा बन्धनादिकं कुर्युः ।

पढमतहयमुक्ताणं, रजं दिङ्गाण दोणह वि विणसो ।

परजपवेत्ते वं, जज्जा व शेती तहि वि एयं ॥६३३॥

एवं प्रथमतृतीयभक्तयोः संयतभद्रकैर्मुक्ताः सन्तः साधवः
परराज्यं प्रविष्टा वृष्टाश्च राजपुरुषैः, ततः पृष्टाः—किमुत्पथेना-
याताः ? , यदि साधवो भणन्ति—उत्पथेन, तत
उन्मार्गगामित्यात् चारिका एते इति कृत्वा ग्रहणाकष-
णादिकं प्राप्नुवन्ताः। अथ व्रथं पथा वयमागताः ततो द्वयोर-
पि वर्गयोर्विनाशो भवति, संयतानां स्थानपालकानां चति
भावः एव परराज्यप्रवेशे दोषा अभिहिताः। यतोऽपि राज्या-
भिर्गच्छन्ति तत्राप्येत एव दोषा भवन्ति ।

अथ 'पथं भिन्नूण' इत्यादिपदं व्याख्यानयति—

रक्खिज्जइ वा पंथो, जइ ते भिन्नूण जणवयसयंति ।

गाढतरं अवराहं, सुभे सुत्ते वि दोणहं पि ॥ ६३४ ॥

अथ खोर्गेहिरकादिभयतो गाढतरमपराधो भवति महान्
दोषस्तेषां लगतीति भावः । अत्र साधूनामव दोषा न-स्था-
नपालकानाम् । अथ स्थानपालकाः सुप्ता भवन्ति, शून्यं वा तन्
स्थानकं वस्तेन स्थानपालकानामन्यत्र कुत्राऽपि गमनात् ।
तत्र यदि साधवो गच्छन्ति तदा द्वयोरपि वर्गयोः स्था-
नपालकानां, संयतानां स्वार्थः ग्रहणाकषणादयो दोषाः
भवन्ति ।

तानेव सप्रार्थश्चत्तान् दर्शयति—

गेणहणे गुरुगा छम्मा-स कहुणे छेउ होइ ववहोरे ।

पच्छा कडे य मूलं, उड्डहणविरुम्भणे नवमं ॥६३५॥

उदावणनिव्विसए, एगमणेगं पञ्चास पारंची ।

अणवट्टणो दोसु य, दोसु य पारंचीआ होइ ॥६३६॥

गाथाद्वयस्याऽपि व्याख्या प्राग्वत्, एवमात्मन्यासहायाना-
मव्राणसहायानां वा गच्छतां दोषाः अभिहिताः ।

अथ चौरादिमहाययुक्तानां दोषानतिदिशमाह—

एमेव सेसणमुं, चोराईहिं समं तु गच्छन्तो ।

सविमेमयरा दोसा, पत्थारे जीवमंमणया ॥ ६३७ ॥

एवमेव चौरप्रातचरकादिमहायं शैर्गपि समकं वज्रतां
दोषास्त एव ग्रहणाकषणादयो चक्रवर्त्याः परं सविशेषतयाः ।
तथाह—तेषां साधूनां दोषेण यदन्येषामपि तद्वच्छ्रियाणां
वा कुलस्य वा सङ्घस्य वा ग्रहणाकषणादिकम्, एव प्र-
स्तार उच्यते—स वा भवेत् जीवितस्य वा चरणस्य वा अशने
स्यात्, यावच्छ्रयोपादानान् शरीरधिकर्तनमदा द्रष्टव्याः ।

सविशेषदोषदर्शनार्थमाह—

तेणहुम्मि पपज्जण, निस्मंकिणं मूलं अहिमेरे चरिमं ।

जइ ताव होति भइय, दोसा ते ते चिमं वत्तं ॥६३८॥

स्तेनादिभिः सह गच्छन् स्तेन्यार्थं प्रसजनें करोति स्ते-
न्यादिकं करोति, कारयतिः अनुमन्यते वा इत्यर्थः । याद् स्ते-
नाऽयमिति शङ्क्यते तदा चत्वारो गुरुकाः निःशङ्कते मू-
लम् । अभिमरोऽयमिति निःशङ्कते चरमे पाराश्रिकम् । अपि
च—यदि तावते स्थानपालका भवन्ति तथाऽपि वैराज्यं
संक्रामनः साधून् वृष्टा चिन्तयन्ति—एतेऽपि यदीदृशानि कु-
र्वन्ति तर्हि न किमप्यभीषां मध्ये शोभने, तीर्थकरणे वा
किं न प्रतीपद्व वैराज्यनेक्रमणमित्यादि । एव च तेऽपि-
प्रान्तीभवन्ति । अथवा—यदि ते स्थानपाला भद्रका भव-
न्ति तदा तैर्विनाशितानां परगृष्टप्रावृष्टानां न एव दोषाः, तदेव
चतुर्गुरुकादिकं प्रायश्चित्तम् ।

इदं चान्यत्प्रायश्चित्तायहं दोषजालम्—

आयरिय उवज्झाया, कुलगणमंघो य चइयाई च ।

सत्वं विपरिच्चत्ता, वेरज्जं मेकमेतणं ॥ ६३९ ॥

आचार्या अर्थदातारः उपाध्यायाः—सूत्रप्रदाः कुले—नागे-
न्द्रादि गण-परस्परमापक्षानेककुले स्नेहः समुदायः चैत्यानि-
भगवद्भिर्मानि जिनभवनानि वा। एते आचार्यादयः सर्वाक्षणां
वृत्तानां गच्छन्ति तस्मात्तानि वृत्तानुदातयामः सा फला-
यिनः शकुना आगच्छन्तु, एतेन वृष्टान्तयामध्वेन तानेवाऽऽ-
चार्याऽऽदीनुदातयामां यत तदर्थमद काऽपि ताऽऽगच्छन्त
त एते दोषाः ।

अतः—

एयारिसे विहारो. न कप्पई समणण सुविहियाणं ।
दो सीमंऽतिकमई, जिणसीमं रायसीमं वा ॥ ६४० ॥

एतादृशे वैराज्ये विहारः अमणानां सुविहिनानां न कल्पते, यस्तु करोति स द्वे स्वीमानार्थकामति, तद्यथा-जिनसीमाने-न कल्पते वैराज्यसंक्रमणं कर्तुमिति लक्षणां, राज्यसीमाने-न कर्तव्यो मदीयराज्यात्वरराज्ये गमाऽऽगम इति कणाम् ।

किञ्च—

बंधं बहं च घोरं, शावज्जइ एरिसे विहरमाणे ।
तम्हा उ विवज्जेजा, वेरज्जविरुद्धसंकमणं ॥ ६४१ ॥

बन्धो-निगडादिनियन्त्रणं, बधः—कशाघातादिः, घोरं-भयानकमीदृशे विहरमाणे यत आपद्यते तस्मै वैराज्यसंक्रमणं विषर्जयेत् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

दंमणनाणे माता, भत्तविसोही गिलाणमायरिए ।
अधिकरणवादराय, कुलसंगते कप्पती गंतुं ॥ ६४२ ॥

दर्शनार्थं वा वैराज्यसंक्रमणमपि कुर्यात् 'माय' स्ति मातापितरौ कस्याऽपि प्रव्रजितुकामस्य शोकेन स्त्रियेते 'भत्तविसोही' स्ति कश्चित्साधुर्महं प्रत्याख्यातुकामः स विशोधिमालोचनां दातुकामो गीतार्थस्य पार्श्वे गच्छेत्, अज्ज्ञमस्य तस्य पार्श्वे गीतार्था गच्छन्ति 'गिलाण' स्ति ग्लानस्य वा प्रतिचरणार्थं प्रायोग्यौपध्दंतं वा गच्छन्ति 'आयरिय' स्ति आचार्यसमीपे आचार्याणांमादेशेन वा गच्छन्ति 'अधिकरण' स्ति कस्यापि साधोः केनाऽपि गृहिणा सहाधिकरणमुत्पन्नं स च गृही नोपशमयति, ततः प्रह्वप-मालाधिमान् तस्यापशमनाय गच्छति, 'वाद्' स्ति-अन्यराज्ये परप्रवादी कश्चिदुत्थितस्तस्य निग्रहार्थं वादलाधिपसम्पन्नेन गन्तव्यं 'राय' स्ति राजा वा कश्चित् परराष्ट्रीयः साधू-नामुपरि प्रद्विष्टस्तस्योपशमनार्थं सलाधिपकेन गन्तव्यं 'कुल-संगते' स्ति उपलक्षणत्वान् कुलगणसंघसङ्गते किमपि कार्य-मुत्पन्नं कुलादिष्वप्यमित्यर्थः । अथवा-'राजकुलसंगत' स्ति एकमेव पदं राजकुलेन सह सङ्गते-यत्तं केनाऽपि साधुनाऽधिकृतं तदुपशमनाय गच्छति । एवमादिषु कार्येषु वैराज्य-ऽपि गन्तुं कल्पते ।

अथ दर्शनज्ञानपदद्वयं भाष्यकृद्व्याख्यानयति—

सुत्तत्थतदुभयविमा-रयम्मि पडिविंशे उत्तिमद्वम्मि ।
एतारिसम्मि कप्पइ, वेरज्जविरुद्धे संक्रमणं ॥ ६४३ ॥

दर्शनप्रभावकशास्त्राणामाचार्यादिश्रुतज्ञानस्य वा सम्बन्धिष्वन्यत्राऽपिद्यमानं सूत्रार्थतदुभयं तत्र विशारदः कश्चिदाचार्यः स चोत्तमार्थम् अनशनं प्रतिपन्ना, यस्मिन् क्षेत्रेऽसौ स्थितस्तथापान्तरालं वा वैराज्यं वर्त्तते, तौ च सूत्रार्थौ प्राव्यवच्छेदं प्रापतामिति कृत्वा एतादृशे कारणे वैराज्यविरुद्धे संक्रमणं कर्तुं कल्पते ।

अथ येन विधिना तत्र गन्तव्यं तमभिधित्सुराह—

आपुच्छिय आरक्खिय, सेट्ठि सेणावइ अमच्चरायाणं ।
आइगमणे निग्गमणे, एस विही होइ नायव्वो ॥ ६४४ ॥

आपुच्छयाऽऽरक्षिकं ततः भ्रष्टिने ततः सेनापतिं ततो ग-जानमप्यापुच्छय निर्गन्तव्यं प्रवेष्टव्यं वा, एष विधिरतिगमने निर्गमने च ज्ञातव्यो भवति ।

अमुमेवार्थे प्रकटयन्नाह—

आरक्खितो विसज्जइ, अहव भणिजा स पुच्छइ तु सेट्ठि ।
जाव निवो ता नेयं, सुद्धा पुरिसो व दूतेणं ॥ ६४५ ॥

वैराज्यविरुद्धराज्यं गच्छता प्रथमत एव रक्षिकः प्रष्टव्यः यद्यसौ विसर्जयति ततो लष्टम् । अथाऽसौ भणेत-भ्रष्टिने-धी-देवताध्यासितशिरोवेष्टनावभूषितास्तमाङ्गं पृच्छ, ततः भ्रष्टी प्रष्टव्यः । एवं नृपो यावत् नृपा राजा नेतव्यः वक्त्रव्यमित्यर्थः, तच्चैवं भ्रष्टी पृष्टो यदि विसर्जयति ततः सुन्दरम्, अथाऽसौ ब्रूयात्-अहं न जानामि, सेनापतिं प्रश्नयत, ततः सेनापतिः प्रश्नितो यद्यनुजानीत ततः शोभनम् । अथाऽसौ ब्रूयात्-अमात्यं पृच्छ, ततोऽसाधमात्यः पृष्टो यदि विसर्जयति ततो लष्टम् । अथ ब्रूयात्-राजानं पृच्छ, ततो राजाऽपि प्रष्टव्यः । एतं च राजाद्वयो यदि विसर्जयन्ति तदा मुद्रापट्टकं वृतपुरुषा वा मार्गयितव्याः, येन राजादिना विसर्जिता एते इति स्थानपालकाः प्रत्ययतः प्रथममवतारयन्ति । यो वा वृत्तस्तत्र राज्यं व्रजति तेन सार्द्धं गच्छन्ति एवं तावद्यतो राज्याभिर्गच्छन्ति तत्र विधिरुक्ताः ।

अथ यत्र राज्ये गन्तुकामास्तत्र प्रविशतां विधिमाह—

जन्थ वि य गंतुकामा, तत्थ वि कारिते तेसि णातं तु ।
आरक्खिगाइ ते वि य, तेणैव कमेण पुच्छन्ति ॥ ६४६ ॥

यत्रापि राज्ये गन्तुकामास्तत्राऽपि ये साधवा वर्त्तन्ते तेषां लेखप्रषण्णेन, सन्देशप्रषण्णेन वा आरोपज्ञानं कुर्वन्ति, यथा वयमितो यत्र राज्यास्तत्राऽऽगन्तुकामा अतो भवन्त-स्तत्रारक्षकादीन् पृच्छन्ति, यत्र तैरनुज्ञाता भवन्ति तदा तान् साधून् ज्ञापयन्ति, यथा तैः आरक्षकादिभिरनुज्ञाताः सन्ति, भवद्भिरत्रागन्तव्यम् । एष निर्गमने प्रवेशे च विधिरुक्ताः ।

अथ 'आयरिय स्ति' पदं विशेषतो भाषयन्नाह—

राईण दोणह भंडण, आयरिए आसियावणं होइ ।
कयकरणं करणं वा, निवेद जयणाए संक्रमणा ॥ ६४७ ॥

द्वयो राज्ञोः परस्परं भण्डनं-कलहो वर्त्तते, तत्रैकस्य राज्ञः कोऽप्याचार्योऽतीव पूजासत्कारस्थानं, ततश्च द्वितीयो नृपतिस्तत्परिचायात्मीयवत्तपुरुषैः 'आसिआवणं' इति तस्याऽऽचार्यस्यापहरणं कारयति, आस्मिन् हि गृहीते सम्प्रति पार्थिवा गृहीते एव भवतीति, तत्र च यः करणे-धनुर्वेदादौ गृहवासे कृतपरिभ्रमस्तस्य तत्र करणं भवति, तेनाऽऽचार्यापहारिणा सह युद्धं कर्तुमुपतिष्ठत इत्यर्थः । अथ नास्ति कोऽपि कृतकरणस्ततो यस्य राज्ञः सकाशादपहृत-स्तस्य निवेदनं कृत्वा यतनया शेषसाधवः संक्रमणं कुर्वन्ति ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

अम्बरहियस्स हरणे, उज्जाणाऽऽह्वियस्स गुरुणो उ ।
उव्वइणे समत्थे, दूरगए वाऽवि ते विउलं ॥ ६४८ ॥
पेमवियम्मि अदत्ते, रत्ता जइ वि उ विसज्जिया सिस्सा ।
गुरुणो निवेइयम्मि, हारितगराइणो पुत्वि ॥ ६४९ ॥

अभ्यर्हितस्य-राजमान्यस्य गुरोराचार्यस्थोद्यानसभाप्रगा-
दिषु स्थितस्य हरणं भवति, यदि च कोऽपि युद्धकरणेन वा
तस्यास्त्रसैन्यायां खालनायां समर्थो भवति, ततः स न निवार्या-
ऽऽचार्यं प्रत्याहरति । अथ नास्त्युद्धर्तनासमर्थः ततः क्षणमात्रं
साधयस्तूष्णीका आसते, यदा आचार्यापहारी दूरं गतो भ-
वति तदा सर्वेऽपि साधयां बोलं कुर्वन्ति, अस्माकमाचार्यो
हृतो धावन लोका इति । आसन्नस्थिते तु बोलं न कुर्वन्ति,
मा भूत्परस्परं बहुजनलयकारी युद्धविषय इति । ततश्च रा-
जा साधुभिर्गमधातव्यः—अनाथा वयमाचार्यैर्दिना अन
आचार्या यथा आगच्छन्ति तथा कुरुत । एवमुक्त्वाऽसौ द्वि-
तीयस्य रात्रौ दूनं विसर्जयति । शीघ्रमाचार्यः प्रेषणीय इति ।
यदि प्रेषितस्ततो लघुम् । अथाऽसौ दूनं प्रेषितेऽप्याचार्यं
न ददाति, न विसर्जयतीत्यर्थः । ततः साधवो द्वे त्रीणि वा
दिनानि राजानं दृष्ट्वा प्रयत—अस्मान् विसर्जयत येन गु-
रुणामुपकण्ठं गच्छामः । कीदृशा वयं गुरोर्वर्गहता अत्र
तिष्ठन्तः, स्वाध्यायादिकं चात्र न किमपि निर्वहतीत्यादि
एवमुक्त्वा यद्यपि ते शिष्या न राजा विसर्जितास्तथाऽपि गुरुणां
सन्देशकप्रेषणेन निवेदयन्ति, यथा वयमागच्छामः, ततो
गुरुवः 'हारितगराइणो पुत्वि' नि अग्रहर्तुः रात्रः पूर्वमेव
निवेदयन्ति, अहं शिष्यान्प्यानयामि अतः स्थानपालाना-
मादेशं प्रयच्छत, येन ते ताज्जं गृह्णन्तु, एवं निवेदिते यतनया
संक्रमणं कुर्वन्ति । सू० १ उ० ३ प्र० १ नि० चू० ।

जे भिक्खु वेरजं विरुद्धरज्जं सज्जं गमणं सज्जं आगम-
णं सज्जं गमणाऽऽगमणं करइ करंत वा साइजइ ॥१७७॥

जेभि राईणं परोप्परं वेरजं जेसि राईणं परोप्परं गमणाग-
मणं विरुद्धं तं वेरज्जावद्धरज्जं । सज्जगहणावट्टमाणा काल-
गहणं । अहया-अभिक्षं गमणं करंत पन्नवगं पडुच्च गमणं,
अरण्यट्टाणानां आगमणं, गन्तुपाडियागयस्स गमणाऽऽगमणं ।
एवं जा करइ तस्म आणादिया य दोसा, चउगुलं च से
पाडिउत्त । एसो सुत्तथा । नि० सू० ११ उ० । (नदीसंतर-
णाविधिः 'णईसंतरण' शब्दे चतुर्थभागे १७४२ पृष्ठ उक्तः ।)

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा उदउल्लं वा कायं ससिणि-
द्धं वा कायं णो आमजेज्ज वा नो पमजेज्ज वा, अह पुण
धिगआदए मे काए छिन्नसिणेहे तहप्पगारं कायं आम-
जिज्ज वा० जाव पयाविज्ज वा तआं संजयामेव गामाणु-
गामं दूइजेज्जा । (सू०-१२४×) आवा० २ श्रु० १ चू०
३ अ० २ उ० ।

उदकोत्तारणस्य गमनविधिमाह—

मे भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाऽणुगामं दूइज्जमाणे
३२६

नो मड्डियागएहि पाएहि हरियाणि छिंदिय छिंदिय विकु-
जिय विकुजिय विप्फालिय विप्फालिय उम्मग्गेण हरिय-
वाहाए गच्छिज्जा, जमेयं पाएहि मड्डिपं खिप्पामेव हरिया-
णि अवहरंतु, एवमाइट्ठाणं संफामे नो एवं करिज्जा, से पु-
व्वामेव अप्पहरियं मग्गं पडिल्लहिज्जा तआं संजयामेव गा-
माणुगामं दूइजेज्जा । (सू० १२५)

स भिक्षुस्त्वादुत्तीर्णः सन् कर्ममाविलपादः सन् नो ह-
रितानि भृशं छिन्वा तथा विकुञ्जानि कृत्वा एवं भृशं पाट-
यित्वाग्मार्गेण हरितघघाय गच्छेत् । यथेनां पादमृत्तिकां
हरितान्यपनययुरित्येवं मातृस्थानं संस्पृशत्, न चैतत्कुर्वा-
च्छेषं सुगममिति

(२३) मार्गे यत्रादिकं गमनविधिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे
अंतरा मे वप्पाणि वा फलिहाणि वा पासगाणि वा तोर-
णाणि वा अगगलाणि वा अगगलपासगाणि वा गड्डाओ वा
दरीओ वा सइ परकमे संजयामेव परकमिज्जा, नो उज्जुयं
गच्छेज्जा, केवली बूया-आवाणमयं, से तत्थ परकपमाणे
पयलिज्ज वा पयलिज्ज वा से तत्थ पयलमाणे वा पयल-
माणे वा, रुक्खाणि वा गुच्छाणि वा गुम्माणि वा लया-
आ वा वल्लआ वा तणाणि वा गहणाणि वा हरियाणि
वा अवलंबिय अवलंबिय उत्तरिज्जा, जे तत्थ पाडिपहिया
उवागच्छंति ते पार्था जाइज्जा २, तआं संजयामेव अवलं-
बिय अवलंबिय उत्तरिज्जा तआं संजयामेव गामाणुगामं
दूइजेज्जा । (सू० १२५ ×)

स भिक्षुर्ग्रामान्तर्गतं यदि यत्रादिकं पर्येततः सत्यन्य-
स्मिन् संक्रमेतेन ऋजुना पथा न गच्छेत्, यतस्तत्र ग-
त्तादीं निपतन् सचिन्म घृतादिकमथलभ्यते, तथायुक्तम् ।
अथ कारणिकस्तेनैव गच्छेत्, कथञ्चित्पतितश्च गच्छेत्
वल्ल्यादिकमप्यवलभ्य प्रातिपथिकं हस्तं वा याचित्वा सं-
यत एव गच्छेदिति । आवा० २ श्रु० १ सू० ३ अ० २ उ० ।
(पट्टादिसंक्रममार्गः 'णईसंतरण' शब्दे चतुर्थभागे १७४०
पृष्ठ उक्तः ।)

किञ्च-यवसाऽऽदिसंखण्डे मार्गे विधिमाह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अं-
तरा मे जवसाणि वा सगडाणि वा रहाणि वा मचकाणि
वा परचकाणि वा से णं वा विरुवरूवं संनिरुद्धं पेहाए
सइ परकमे संजयामेव णो उज्जुयं गच्छेज्जा, से णं परो से-
णागआं वइज्जा आउसंतो ! एम णं ममणे मेणाए अभि-
निवारियं करइ, मे णं वाहाए गहाय आगमह, मे णं
परो वाहाहिं गहाय आगमिज्जा, त नो सुमणे मिया०
जाव समाहीए तआं संजयामेव गामाणुगामं दूइजेज्जा ।
(सू०-१२५ ×)

स भिक्षुर्यदि प्रामान्तगले यवसं—गोधूमादिधान्यं श-
कटस्कन्धावारनिवेशादिकं वा भवेत् तत्र बहुपायसम्भवात्-
मध्येन सत्यपरस्मिन् पराक्रमे न गच्छेत्, शेषं सुगममिति ।

(२४) प्रातिपथिकपृच्छायां विधिमाह—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूहजमाणे
अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते शं पाडिवहिया
एवं वइजा आउमंतो ! समणा ! केवइए एस गामे वा०
जाव रायहाणी वा केवइया इत्थ आसा हत्थी गामपिंडो-
लगा मणुस्सा परिवसंति। से बहुभत्ते बहुउदए बहुजणे बहु-
जवसे, से अप्पभत्ते अप्पुदए अप्पजणे अप्पजवसे, एय-
प्पगाराणि पसिणाणि पुच्छिजा, एयप्पगाराणि पुट्टो
वा अपुट्टो वा नो वागरिजा, एवं खलु तस्स भिक्षुस्स
वा भिक्षुणीए वा सामग्गियं जं सव्वट्ठेहिं सहिते सया
जइजासि । (सू०-१२६) ति वेमि ॥

‘से’ तस्य भिक्षोः प्रामान्तगले गच्छतः प्रातिपथिकाः—स-
म्मुखाः पथिका भवेयुः, ते चैवं वंदयुर्यथा—आयुष्मन् ! भ्रम-
न् ! किम्भूतोऽयं ग्रामः ? इत्यादि पृष्ठे न तेषामाचक्षीत,
नापि तान् पृच्छन्ति पिण्डाऽयं, एतत्तस्य भिक्षोः सामग्र्य-
मिति । आवा० २ ध्रु० १ चू० ३ अ० २ उ० ।

(२४) मार्गे वप्रादीनि नाहुत्या दर्शयेत् । इहानन्तरं गमन-
विधिः प्रातिपथिकः, इहाऽपि न एव प्रातिपथ्ये, इत्यनेन
सम्बन्धनायानस्याभ्योदेशकस्याऽऽदिस्त्वम्—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूहजमाणे
अंतरा से वप्पाणि वा० जाव दरीओ वा० जाव कूडागारा-
णि वा पामायाणि वा नूमगिहाणि वा रुक्खगिहाणि वा
पव्वयगिहाणि वा रुक्खं वा चेइयकडं थुमं वा चेइयकडं
आणसणाणि वा ० जाव भवसगिहाणि वा नो बाहाओ
पगिज्झिय पगिज्झिय अंगुलिआए उहिसिय उहिसिय
ओणमिय ओणमिय उअमिय उअमिय निज्झाइजा,
तओ संजयामेव गामाणुगामं दूहजिजा ॥

स भिक्षुप्रांमाद प्रामान्तरं गच्छन् यद्यन्तगले एतत्पश्येत्,
तद्यथा—परिषाः प्राकारान् कूटागान्—पर्वतोपां गृहाणि
नूमगृहाणि—भूमिगृहाणि, वृक्षप्रधानानि तदुपरि वा गृहा-
णि वृक्षगृहाणि, पर्वतगृहाणि—पर्वतगृहाः, ‘रुक्खं वा ख-
इअकडं’ ति वृक्षस्याऽऽधो व्यन्तरादिस्थलकं स्तूवं वा—व्य-
न्तरादिकृत—तद्वर्मादिकं साधुना भृशं बाहु प्रगृह्य—उत्ति-
प्य तथाऽकुलीः प्रसार्य तथा कायमवनम्योन्नम्य वा न दर्श-
नीयं नाप्यवलोकनीयं, दोषाश्चात्र दग्धमुपितार्थं साधुराश-
ङ्क्यन्ताजितेन्द्रिया वा सम्भाव्यन्त, तस्यः पक्षिगणा वा सन्त्रा-
सं गच्छेत्, एतदोषमयान्संयत एव दूयेत्—गच्छन्ति ।

मार्गे, कच्छादीनि नाहुत्या प्रदर्शयेत्, तथा—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूहजमाणे
अंतरा से कच्छाणि वा दवियाणि वा नूमाणि वा वलया-

णि वा गहणाणि वा गहणविदुग्गाणि वा वणाणि वा वण-
विदुग्गाणि वा पव्वयाणि वा पव्वयविदुग्गाणि वा अग-
डाणि वा तलागाणि वा दहाणि वा नईओ वा बावीओ
वा पुक्खरिणीओ वा दीहियाओ वा गुंजालियाओ वा
सराणि वा सरपंतियाणि वा सरसरपंतियाणि वा नो वा-
हाओ पगिज्झिय पगिज्झिय ० जाव निज्झाइजा, केवली
बूया—आदाणमेयं । जे तत्थ मिगा वा पखू वा पक्खी वा सरी-
मिवा वा सीहा वा जलचरा वा थलचरा वा खहचरा वा सत्ता
ते उत्तसिज्ज वा वित्तसिज्ज वा वाडं वा सरडं वा कंखिजा,
चारित्ति मे अयं समणे, अह भिक्षू शं पुव्वोवदिट्ठप-
त्तिस्सा०४ जं नो बाहाओ पगिज्झिय पगिज्झिय निज्झा-
इजा, तओ संजयामेव आयरियउवज्झाएहिं सद्धि गामा-
णुगामं दूहजिजा ॥ (सू०-१२७)

स भिक्षुप्रांमान्तरं गच्छन् तस्य च गच्छन्तो यद्येतानि भवेयुः,
तद्यथा—कच्छाः—नद्यासन्ननिम्नप्रवेशा मूलकवालुकाद्वियाटि-
का वा ‘दवियाण’ ति अटव्यां घातार्थं राजकुलावरुद्धभूमयः
निम्नानि—गर्तादीनि वलयानि—नद्याद्विघाटनभूमिभागाः ग-
हनं—निजलप्रदेशोऽरण्यक्षेत्रं वा गुञ्जालिका—दीर्घा गम्भीराः
कुटिलाः स्तवणाः जलाशयाः सरःपङ्क्तयः—प्रतीताः,
‘सरःसरःपङ्क्तयः’—परस्परसंलग्नानि बहूनि सरांसीति,
एवमादीनि बाह्यादिना न प्रदर्शयेत् नाचलांकयेद्वा, य-
तः केवली बूयात्—कर्मोपादानमेतत्, किमिति ? यतो ये
तस्याः पक्षिमृगसरीसृपाऽऽदयस्ते आसं गच्छेयुः, तदा-
वासिनां वा साधुविषयाऽऽशङ्का समुत्पद्येत । अथ सा-
धूनां पूर्वोपदिष्टमेतत्प्रातिपथिकं यत्तथा न कुर्यात्, आ-
चार्योपाध्यायान्निमित्तं गीतार्थैः सह विहरन्ति ।

(२६) साम्प्रतमाचार्यादिना सह गच्छन्तः साधोर्विधिमाह—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा आयरियउवज्झाएहिं सद्धि
गामाणुगामं दूहजमाणे नो आयरियउवज्झायस्स
हत्थेण वा हत्थं ० जाव अणासायमाणे तओ संजयामेव
आयरियउवज्झाएहिं सद्धि ० जाव दूहजिज्जा । से भिक्षू
वा भिक्षुणी वा आयरियउवज्झाएहिं सद्धि दूहजमा-
णे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिजा, ते शं पाडिवहिया
एवं वइजा—आउमंतो ! समणा ! के तुम्हे ? कओ वा
एह ? कहिं वा गच्छिहिह ? जे तत्थ आयरिए वा उ-
वज्झाए वा से भासिज्ज वा वियागरिज्ज वा, आयरियउव-
ज्झायस्स भासमाणस्स वा वियागरमाणस्स वा नो अंत-
ग भासं करिजा, तओ संजयामेव अहाराइणिएण सद्धि०
जाव वा दूहजिज्जा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा अ-
हाराइणियं गामाणुगामं दूहजमाणो राइणियस्स हत्थेण
हत्थं ० जाव अणासायमाणे तओ संजयामेव अहाराइणि-
यं गामाणुगामं दूहजिज्जा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी

वा अहारहणिअं गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिआ, ते णं पाडिवहिया एवं बइआ आउसंतो ! समणा ! के तुम्हे !, जे तत्थ सव्वराइणिए से भासिअ वा वागरिअ वा, राइणियस्स भासमाणस्स वा वियागंरमाणस्स वा नो अंतरा भासं भासिआ, तन्नो संजयामेव अहाराइणिए गामाणुगामं दूइजिआ । (सू०-१२८)

स भिक्षुगचार्यादिभिः सह गच्छंस्तस्मात्प्राया भूमौ स्थितो गच्छेद्, यथा हस्तादिसंस्पर्शो न भवतीति । तथा-स भिक्षुगचार्यादिभिः साद्धं गच्छन् प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् आचार्यादीनां तेकस्य नोक्तं दद्यात्, नाप्याचार्यादौ जल्पन्त्यन्तरभाषां कुर्यात्, गच्छन् संयत एव युगमात्रया दृष्ट्या यथागन्ताधिकं गच्छेदिति तात्पर्यार्थः । एवमुत्तरस्वद्वयमप्याचार्योपाध्यायैरिवापरंणाऽपि रत्नाधिकेन साधुना सह गच्छता हस्तादिसंस्पर्शोऽन्तरभाषा च वर्जनीयेति द्रष्टव्यमिति ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा दूइजमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिआ, ते णं पाडिवहिया एवं बंदेआ-आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह तं जहा--मणुस्सं वा गोणं वा महिसं वा पसुं वा पक्खिं वा सरीसिवं वा जलयरं वा से आइक्खह दंसह, तं नो आइक्खिआ नो दंसिआ, नो तस्स तं परिजं परिजाणिआ, तुसिणीए उवहिआ, जाणं वा नो जाणं ति वइआ, तन्नो संजयामेव गामाणुगामं दूइजेआ ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजेआ अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिआ, ते णं पाडिवहिया एवं बइज्जा-आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह उदगप-मूयाणि कंदाणि वा मूलाणि वा तथा पत्ता पुष्पा फला बीया हरिया उदगं वा मंनिहियं अगणि वा संनिक्खित्तं से आइक्खह० जाव दूइजिज्जा । से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा से पाडिवहिया उवागच्छिज्जा, ते णं पाडिवहिया एवं आउसंतो ! समणा ! अवियाइं इत्तो पडिवहे पासह जवसाणि वा ० जाव से णं वा विरुवरुवं संनिविट्ठं से आइक्खह० जाव दूइजिज्जा ॥ मे भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइज्जमाणे अंतरा पाडिवहिया० जाव आउसंतो ! समणा ! केवइए इत्तो गामे वा ० जाव रायहाणि वा से आइक्खह० जाव दूइजिज्जा ॥ से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजेज्जा, अंतरा से पाडिवहिया आउसंतो ! समणा ! केवइए इत्तो गामस्स नगरस्स वा० जाव राय-

हाणीए वा मग्गे से आइक्खह, तेहव० जाव दूइजिज्जा ॥ (सू०-१२९)

‘से’ तस्य भिक्षांगच्छन् प्रातिपथिकः कश्चित्संमुखीन एतद् ब्रूयात्, तद्यथा-आयुधम् ! भ्रमण !, अगि च-किं भवता पथ्यागच्छन्ना कश्चिन्मनुष्यादिरुपलब्धः ?, तं त्वैव पृच्छन्तं सु-ष्णीमावेनोपेक्षेत, यदिवा-जानन्नपि नाहं जानामीत्येवं चवे-दिति । अपि च-स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् केनचित्संमुखी-नेन प्रातिपथिकेन पृष्टः सन् उक्कप्रसूतं कम्बमूलात् नैवाव-क्षीत, जानन्नपि नैव जानामीति वा ब्रूयादिति । एवं यवसा-सनादिसूत्रमपि नेयमिति । तथा कियहरे प्रामादप्रभसूत्र-मपि नेयमिति । एवं कियान् पन्थाः ? इत्येतदपि ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से गोणं वियालं पडिवहे पेहाए० जाव चित्तचिहणं वि-यालं पडिवहे पेहाए नो तेमिं भीओ उम्मग्गेणं गच्छिआ, नो मग्गाओ उम्मग्गं संकमिआ, नो गहणं वा वणं वा दु-ग्गं वा अणुपविमिआ, नो रुक्खंसि दुरुहिआ, नो महइ-महालयंमि उदयंसि कायं बिउमिआ, नो बाढं वा सरणं वा भेणं वा मत्थं वा कंखिआ अप्पुम्मुए० जाव समाहीए तन्नो संजयामेव गामाणुगामं दूइजिआ ।

स भिक्षुर्ग्रामान्तरं गच्छन् यद्यन्तराले गां—वृषभं व्यालं दर्पिणं प्रातिपथे पश्येत्, तथा मिहं व्याधं यावच्छिन्नक तद-पत्यं वा व्यालं कुर दृष्ट्वा च तद्भयात्तन्मार्गेण गच्छेत्, न च गहनान्दिकमनुप्राविशेत्, नापि वृक्षादिकमार्गेण न चो-दकं प्राविशेत्, नापि शरणमभिकाङ्क्षेत्, अपि त्वत्प्राप्सु-कोऽविमनस्कः संयत एव गच्छेत् । एतच्च गच्छान्तर्गतवि-धेयं, गच्छान्तर्गतास्तु व्यालादिकं परिहरन्त्यपीन ।

किञ्च—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से विहं सिया, से जं पुण विहं जाणिआ इमंमि खलु विहंसि बहवे आमोसगा उवगरणपडियाए सपिडिया ग-च्छिआ, नो तेमिं भीओ उम्मग्गेण गच्छिआ० जाव समा-हीए तन्नो संजयामेव गामाणुगामं दूइजेआ (सू०-१३०)

‘मे’-तस्य भिक्षांग्रामान्तरालं गच्छन् ‘विह’ इति अटवी-प्रायो दीर्घोऽप्य भवेत्, तत्र च आमोषकाः-स्तेना उपक-रणप्रतिष्ठाया-उपकरणार्थिनः समागच्छन्तुः, न तद्भयादु-न्मार्गेणमात्रं कुर्यादिति ।

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा गामाणुगामं दूइजमाणे अंतरा से आमोसगा मंपिडिया गच्छिआ, ते णं आमोसगा एवं वइआ आउसंतो ! समणा ! आहर एयं वत्थं वा पत्तं वा कंवलं वा पायपुंछणं वा देहि णिक्खवाहि, तं नो दिआ निक्खि-विआ, नो वंदिय वंदिय जाइआ, नो अजलिं कट्ठ जाइआ, नो कलुणपडियाए जाइआ, धम्मियाए जायणाए जाइआ,

विहार

तुमिणीयभावेण वा तेण आमोसगा सयं करिजं ति कट्टु अकोसंति वा० जाव उद्दिगिति वा वत्थं वा पत्तं वा कंबलं वा पायपुंल्लणं वा अच्छिदिज्ज वा० जाव परिट्टुविज्ज वा, तं नो गाममंमारियं कुआ, नो परं उवसंक्रमितु नो रायसंसारियं कुआ बुया-आउसंतां गाहावई एण खलु आमोसगा उवगरणपडियाण सयं करिजं ति कट्टु अकोसंति वा० जाव परिट्टु-बंति वा, एयप्पगारं मणं वा वायं वा नो पुरओ कट्टु विहरिजा, अप्पमए ० जाव समाहिण तओ संजयामेव गामाणुगाणं दूजेजा । एयं खलु तस्स भिक्खुस्स वा भिक्खुणीए वा सामग्गियं जं संघट्टेहिं सहिते सया जइज्जामि ति वेमि । (सू०-१३१)

स भिक्षुप्रामाण्यं गच्छन् यदि स्तनैरुपकरणं याच्येत तत्ते-
पां न समप्येत्, बलाद् गृह्णतां भूमौ निक्षेपन् न च चौरगृ-
हातमुपकरणं वाच्यं वा दीनं वा वादित्वा पुनर्याच्येत. अपि तु
धर्मकथनपूर्वकं गच्छान्तर्गतं याच्येत. तदा गोभावेन वापक्षेप-
ते पुनः स्तनाः स्वकरणीयमिति कृत्वैतत्कुर्यात्, तद्यथा—आ-
क्रान्तिं वाचा, ताडयन्ति दण्डेन याधज्जावतात्ताजयन्ति,
दग्धादकं वाऽऽच्छिन्त्युपसक्तं च प्रतिष्ठापयन्तुः—त्यजेयुः,
तच्च तेपामेवं चेष्टितं न आमो संसारणीयं—कथनीयं, नापि
राजकुलादौ, नापि परं गृहस्थमुपसक्तं च चौरचेष्टितं कथ-
येत्, नाप्यवप्रकारं मनो वाचं वा सङ्कल्पान्यत्र गच्छादिति,
एतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति । आचा० २ ध्रु० १ सू० ३
अ० ३ उ० ।

(२७) पूर्वोक्तगदिग्मानं विहारक्षेत्रस्थाह—

कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा पुरत्थिमेणं ० जाव
अंगमगहाओ एत्तए, दक्खिणेणं ० जाव कोमंवीओ एत्तए
पच्चिच्छिमेणं ० जाव धूणाविसयाओ एत्तए, उत्तरेणं ० जाव
कुणालाविसयाओ एत्तए, एतावता तन्थ कप्पइ एतावता च
आरिणं खेतं, णो से कप्पइ एत्तां वाहिं तेण परं जत्थ
नाणदंमणचरिणां उस्सपंति ति वेमि ॥ ५१ ॥

अथास्य सूत्रस्य क. सम्यन्धः इत्याह—

इति काले पडिसेहो, परुवितो अह इदाणि खेत्तम्मि ।

चउदिसि समणुम्मायं, मात्तूणं परण पडिसेहो ॥ १०६० ॥

इति-अमुना प्रकारेण रात्रिलक्षणे यः कालस्तद्विषयः प्रति-
षेधः प्ररूपितः । अथानन्तरमिदानीं क्षेत्रविषयः प्ररूप्यते, कथ-
मित्याह—चतसृषु दिक्षु यावत् क्षेत्रमत्र सूत्रं समनुज्ञानं ताव-
न्मुक्त्वा परण बाहः क्षेत्रेषु विहारस्य प्रातःपद्यो मन्तव्यः ।

किञ्च—

हेट्ठा वि य पडिसेहो, दब्बादी दब्बे आदिमुत्तं तु ।

घडिमत्तचिलिमिलीण, वत्थादी चेव चत्तारि ॥ १०६१ ॥

वगडा रत्था दगती-रयं च विहचरमं च खित्तम्मि ।

सोरियपाहुडभावे, सेसा काले य भावे य ॥ १०८२ ॥
अधस्तनसूत्रस्यापि द्रव्यक्षेत्रकालभावाविषयप्रतिषेधो म-
न्तव्यः, तत्र द्रव्यप्रतिषेधपरमादिसूत्रं, प्रलम्भप्रकृतमित्यर्थः ।
तथा घटीमात्रसूत्रं चित्तमिलिकासूत्रं च वस्त्रादिप्रतिषेध-
कानि च चत्तारि सूत्राणि एवं तावत् “निग्गंथं च णं गाहा-
वइकुलं अणुप्पविट्ठं कंइ हत्थेण वा पाएण वा ” इत्यादि-
लक्षणं द्वितीयमिदमेव, “ बहिया विहारभूमि वा वि-
यारभूमि वा ” इति विशेषितं तृतीयचतुर्थे त्वयमेव, निग्गं-
थीविषये एतान्यपि द्रव्यप्रतिषेधपरानि । तथा वगडासूत्रं
रथ्यामुखापणगृहादिसूत्रं वृक्षतीरसूत्रम्, एतदेष प्रस्तुतं,
चरमसूत्रम् । एतानि क्षेत्रप्रतिषेधपरानि । तथा योऽन्यतो
विभागान् स्वसागारिकसूत्राणि यत्र प्रभूतमधिकरणं तद्वि-
षयसूत्राणि भावप्रतिषेधपरानि, शेषाणि तु मासकल्पप्रकृत-
प्रभूतानि सर्वाण्यपि सूत्राणि कालं च भावे च उभयोरपि
प्रतिषेधकानि भवन्ति ।

अहव ण सुत्ते सुत्ते, दब्बादीणं चउएहतोतागे ।

सोउ अर्धीणो वत्तरि, सोत्तरि य अतो अणियमो तु ॥ १०६३ ॥

अथान-पृथग् द्रव्यादिविषयाणि सूत्राणि किं तु सूत्रं च-
तुर्णां द्रव्यक्षेत्रकालभावानामवतारः प्रदर्शयन्तव्यः, स चा-
ऽवतारो वक्तरि वाधीन-आयत्तः । यदि वक्ता तथाविधप्रति-
पादनशक्तिरसमन्वितः, श्रोता च ग्रहणधारणालाब्धिसम्प-
न्नः तदा भवति सूत्रं चतुर्णां द्रव्यादीनामवतारः, अन्यथा तु
नेति भावः । अतो नायं नियमो यदवश्यं प्रति सूत्रं द्रव्यादिव-
चतुष्टयमवतारणीयमित्यनेन सम्बन्धनायातव्याऽस्य (सू०
५१) व्याख्या-कल्पितं निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा पूर्व-
स्यां दिशि यावदङ्गमगधात् एतु-विहर्त्तुम्, अङ्गा नाम-च-
म्पाप्रतिबद्धो देशः दक्षिणस्यां दिशि यावत् कौशाश्या, एवं
प्रतीच्यां दिशि स्थूणाविषयं यावदतुम्, उत्तरस्यां दिशि
कुणालाविषयं यावदतुम्, सूत्रं पूर्वोक्तक्षेत्रादिषु यस्तुती-
यानिर्देशो लिङ्गव्यत्ययश्च प्राकृतन्यात् एतावत्तावत्क्षेत्रमव-
धीकृत्य विहर्तुं कल्पते । कुत इत्याह—एतावत्तावदस्मादर्थ-
क्षेत्रं नो ‘से’ तस्य निर्ग्रन्थस्य वा निर्ग्रन्थ्या वा कल्पते, अत
एवविधात् आर्यक्षेत्रात् विहर्तुं ततः परं यदिर्देशेषु यत्र
ज्ञानवर्धनचार्ित्राणि उत्सर्पन्ति-स्फीतिमासादयन्ति तत्र-
विहर्तव्यम् । इतिः परिसमाप्तौ प्रवीमीति तीर्थकरणध-
रोपदेशेन न तु स्वमनीषिकयेति सूत्रार्थः । सू० १ उ० ३
प्रक० ।

(२८) क्वं सूत्रमुक्तम् । अथेवं सूत्रं भगवता यत्र क्षेत्रे ये च
कालं प्रतीत्य प्रकृतं तदवाह—

साएयम्मि पुरवरे, सभूमिभागम्मि वद्धमाणेण ।

सुत्तमिणं पप्पत्तं, पडुच्च तं चेव कालं तु ॥ १११० ॥

साकंते पुरवरे उद्यानं समवसूतनं भगवता वद्धमान-
स्वामिना सूत्रमिव तमेव वर्त्तमानं कालं प्रतीत्य निर्ग्रन्थ-
निर्ग्रन्थीनां पुरतः प्रकृतम् ।

कथमित्याह—

मगहा कोसंधी य, धूणाविसओ कुणालविसओ य ।

एसा विहारभूमि, एतावताऽऽरियं खेतं ॥ ११११ ॥

अस्मात्-सांकेतात् पूर्वस्यां दिशि कौशाम्बीविषयम्, अपरस्यां दिशि स्थूणाविषयम्, उत्तरस्यां दिशि कुणालाविषयं, यावद् ये देशाः एतावदायक्षेत्रं मन्तव्यम् । अत एव साधूनामेषां विहारभूमिः । इतः परं निर्ग्रन्थनिर्ग्रन्थीनां विहृतुं न कल्पते । पृ० १ उ० ३ प्रक० ।

(२४) अथाऽऽयक्षेत्रविहारकारणमाह—

जम्मणनिक्खमणेषु य, तित्थकराणं कर्तेति महिमाओ ।

भवणवइवाणमंतर-जोहमेवमाणिया देवा ॥ १११४ ॥

इहाऽऽयक्षेत्रे भगवतां ताथेकता जन्मनिक्खमणयोश्च शब्दात्-ज्ञानोपत्ता च भवनपतिवाणमन्तरज्यातिक्खमणिना वेद्या महिमाः—सातिशयपूजाः कुर्यान्ति, ताश्च दृष्ट्वा बहवो बुद्धा चिबुध्यन्ते-प्रपञ्चयां प्रतिपद्यन्ते, अचिरप्रयजिताः अपि स्थिरतरा भवन्ति ।

उत्पप्पे गाणवरे, तम्मि अण्ते पहीणकम्माणो ।

तो उवदिसंति धम्मं, जगजीवहिपा य तित्थकरा ॥ १११६ ॥

तस्मिन् देशे अनन्त—अपर्यवसिते ज्ञानवरे—मतिधृता-दिशेषज्ञानप्रधाने केवलाऽऽयक्षेत्रे उत्पप्पे-तदाचारकर्मक्षया-दाविभूते सन्ति प्रहीणकर्माणिः—प्रसारणघातकर्मोपास्तोप-करास्ततो-ज्ञानोपस्यनन्तरं धर्मे-धृतचारित्र्यरूपं जगज्जीव-हितायोपदिशन्ति ।

लोगच्छेरयभूतं, ओवयणं निवयणं च देवाणं ।

संसय वागरणाणिय य, पुच्छंति तेहि जिणवरिदो ॥ १११७ ॥

लोकस्य-मनुष्याणां कस्याऽऽश्चयभूतं । यस्म्यकार-दधाना मुत्पन्नं निपतनं च दृष्ट्वा बहवो जीवाः प्रातिबुध्यन्ते तथा देवमनुष्यतियगरूपाः असङ्ख्ययाः संज्ञिनः स्वस्वसंशयानां व्याकरणानि निवेचनानि जिनवरेन्द्रान् तत्रार्थजनपदे पृच्छन्ति, भगवन्तोऽपि च सातिशयत्वात्तत्रामसंख्येयानामपि य-गपदेश संशयानुन्मूलयन्ति ।

अपि च—

समणगुणविदु त्थ जणो, सुलभो उवधी सततमविरुद्धो ।

आरियधिसयम्मि गुणा, गाणवरणगच्छवुद्धो या ॥ १११८ ॥

धमणगुणा-मूलोत्तरगुणरूपाः, तत्र पञ्च महावर्तानि मूल-गुणाः उद्गमोत्पादनयणादयोः विष्णुश्चन्द्रादशशीलाङ्गमह-स्त्राणि चोत्तरगुणान्ताः, षेत्ति—जामातीति धमणगुणविन् इहोऽत्रार्थजनपदे जनाः—लोकः अत्र चोपाधिर्गौघिक उप-ग्रहिकश्च स्वतन्त्रेण—स्वसिद्धान्तोक्तं प्रकारेण विमुक्तोऽ-दूषितः सुलभः—सुखेनैव लभ्यते, एतं आर्यविषये विहरतां गुणा भवन्ति । तथा ज्ञानस्य खरणस्योपलक्षणत्वाद्दर्शनस्य चात्र वृद्धिर्भवति व्याघाताभावाद् ज्ञानवर्शनचारित्र्याणि स्फु-टिमुपगच्छन्तीति भावः । गच्छस्य चात्र वृद्धिर्भवति बहूनां भव्यजन्तूनां प्रपञ्चयाप्रतिपत्तिः ।

एत्थ किर समि सावग, जाणंति अभिगहे सुविहियाणं ।

एतेहि कारणेहि, विहिगमणो हंतोऽणुगवाया ॥ १११९ ॥

अत्र किलार्थक्षेत्रे संज्ञा—गुरुदेवधर्मपरिज्ञाने सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः—अचिरतस्म्यगदृष्टयः धावकाः प्रतिप-

आऽणुवनाः एतं सुविहितानां—साधूनामभिप्रधानं ज्ञान-न्ति । अभिप्रहा यथा—इत्थमाहारादिकममीषां कल्पते इत्थं च न कल्पते । अथवा—अभिप्रहा द्रव्यक्षेत्रकालभावावि-शेषाः प्रागुक्तस्यरूपास्त्वाम् ज्ञात्वा ते संज्ञिभावकास्तथैव प्रतिपूरयन्ति । एतैः कारणैरार्थजनपदे विहारः कर्तव्य इति वाक्यशेषः । यथार्थक्षेत्राद्विहिततत्त्वान्वारः अनुद्घाता मासाः प्रायश्चित्तम् ।

आणादिणो य दोसा, विगहणा खंदएण दिहुतो ।

एतेण करणेशं, पडुच्च कालं तु पणवणा ॥ ११२० ॥

आणादयश्च दोषा विगहना चागमसंयमविषया । तत्र च स्कन्दकाचार्येण दृष्टान्तः कर्तव्यः । अत्र एतेन कारणेन बहिर्मे गन्तव्यम्, एतद्भगवत्तत्त्वमानस्यामिकालं प्रतीत्यो-क्तम् । इदानीं तु सम्प्रति नृपानकालं प्रतीत्य प्रज्ञापना क्रि-यते, यत्र यत्र ज्ञानदर्शनचारित्र्यागयुःसर्व्यान्त तत्र तत्र वि-हर्तव्यम् ।

अथ स्कन्दकाचार्यदृष्टान्तमाह—

दोच्चेण आगतो खं-दएण वादे पराजितो कुवितो ।

खंदय दिक्खा पुच्छा, णिवारणाऽऽराहपव्वजा ॥ ११२१ ॥

उज्जाणाऽऽयुधरणमण, शिवकहणं केव जंतयं पुच्चं ।

थंभविरिको णिदाणं, केवलदाणे रयोहरणं ॥ ११२२ ॥

अग्गिकुमारववातो, चिंता देवीए चिरहग्यहरणं ।

खेयण सपरिसदिक्खा, जिणसाहर वातडाहो या ॥ ११२३ ॥

कथा—“सावन्थो नयरो जियसलू राया धारणी देवो, तेसि तु पुत्तो खंदतो कुमारो यधगाया, भगिणी से पुरन्दरजसा । सो य खंदतो सावतो अभिगतो, इओ य उत्तगयहे पच्चयंता कुभकारकड नगरं, दंडतो गया तस्म दोहंतो पालतो । सा पुरन्दरजसा दंडांतस्म रजा दिक्षा अन्नया पालयदुतो आगतो खंदयकुमारो रायपरिसाप वाए पराजितो पडुटो । से यि य मावसय गतो । खंदतो पंचहि सएहि सांदि पव्वइओ मुणिसु-व्वयसांमिणा आतए, तस्मेव ते सीसा जाया । अन्नया तित्थ-यणं आपुच्छति-पंचहि सएहि सांदि कुभकारकडं वच्चांमि, भ-गवया वारितो सावसगंति, पुणो पुच्छति-आराहया, तुमं मोलुं मेसा आराहया, एवं सो गतो कुभकारकडं, तस्म उज्जाणे ठितो पालेण य दिट्ठो । तांहे नेण पुच्चवेणं दंडतो वुग्गा-हितो । एम परीसहपराजितो पंचहि सएहि सांदि तय रज्जं पच्छेहिनि, सो य न पतियइ । तांहेऽणेण आउहाणि अणु-ज्जाणे ठवियाणि । दंसेऊण वुग्गाहितो । तन्ना भणति-तुमं खेव से ज जाणमि ते करहि, तेण पुगि सज्जकंठे कय, संव्व आरज्जा पांज्जोखंदएण भणिये ममं गहमं मांगिहाताहं सो भ-गति-तुमं पिच्छाहि ताव सीसे वाहज्जेने, एवं ते संव्व वहि-या, सिद्धे यापच्छा खंदयस्म यद्धस्म महिगविरिक्काहि य सिद्धमाणस्म सीसेसु य खंडिज्जेनेसु असुहा पांरणामो जातो, तेण नियाणयं कयं । अग्गिकुमारसु उवउत्तो, भगिणी-ए से क इलसयणं त्रिंसे । ततोहिने रयहरणं कयं, ते महिग-वालसे, सांणेहि य मंसं ति काउ गहिंयो देवीए अगगतो पाडियं ।

कतो एयं रयहरणं, किं मम भाया मारिओ ? नि । तीए गया भणितो अहो विण्टोऽसि । ताह सो अणिकुमारंसु पञ्जनो जातो । ताह नगरस्स सव्वनो जायणपारमंइले जे किंखि तणं वा कट्टं वा तं साहरिउं दहं सज्जणयं मयरं । सो जण-वओ अणेण सपुत्तवारओ सह सुयणेणं कुम्भीए पडो, पुरं दरजसा य मुणिसुव्वयतिथयरपायमूले साहागिया सपत्ति-मा । अथ गाथाक्षरयाजना-भावस्यां पालको वीत्यमागतः, स ख धोदे स्कन्दकन पराजितः । ततोऽसौ तस्यापारं कुपितः । इतश्च स्कन्दकस्य सुमतस्वामिपार्श्वे दीक्षा अधीतसूत्रार्थस्य तस्यान्यदा भगवतां समीपं पृच्छा, ब्रजाम्यहं कुम्भकारकृतं नगरम्, भगवता तु सोपसर्गोमिति भणित्वा निवारणा कृता । तथा त्वहर्जोः सर्वेऽप्याराधका इति च भणन्ति । तनस्ते कु-म्भकारकृतपुरमागच्छन्तं भुत्वा पालकेन यत्राद्यानेऽसौ स्थितः तत्राऽऽयुज्यानां 'सुमण' सि प्रच्छन्नं स्थापना कृता । ततो नृप-स्य कथना यथैष परीषद्वपराजितस्त्वां मार्गयित्वा स्वदीपं रा-ज्यमधिष्ठास्यनीत्यादि, ततो राज्ञः कोपाऽभवत्, भणितं च । यत्ते रोषत तदमीषां कुरुष्वेति । ततस्तेन पुरुषयन्त्रं कृत्वा पांडायितुमाग्धाः साधवः, स्कन्दकेनोक्तं पूर्वं मां यन्त्रम-ध्ये प्रक्षिप । ततस्तेन पापाऽऽत्मना स्कन्दकस्य स्तरंभे गाढ-तरं बन्धनं कृतं, ततो निपीड्यमानमाधुसम्पन्निनीभिः शो-णितविगृह्णाभिः सिङ्क्रम स्कन्दकेन निदानं कृतम् । अगम्या च तस्य कञ्चलरन्निदानं कृतमासीत्, तेन च रजोहरणं कृतम् । स्कन्दकस्य च विपद्याग्निकुमारो रूपवानः, ततो रजोहरणं शोणितलितं चिह्नमवलोक्य वेद्याश्चिन्ता नूनमपद्रावि-ताः साधवः पापात्मनेति । ततः प्रभूतं राज्ञः पुरतः खवने ततः सपरिषदः सपरियागयास्तस्या वीक्षादापनार्थं जिन-समीपं सहरणं—नयनं संवर्त्तकवानं विकुर्व्य सकलम्याऽपि पुरस्य दाहो-दहनम् । यत एवमादयो दोषाः अतो नाऽनार्थ-संज्ञं विहर्त्तव्यम् । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (यत्र ज्ञानदर्शन-चारित्र्याद्युत्सर्गान्ति तत्र विहर्त्तव्यमिति यदुक्तं तद्विषय-काभिधानं 'संपद' शब्दं वदते ।)

(३०) निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थानां वा राज्ञौ विकाले वा विहारनिषेधः—

नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा राज्ञो वा वि-
पालं वा अद्दाणगमणं पत्तए ॥ ४७ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः सम्बन्ध इत्याह—

हरियाहडिअद्दाए, होज्ज विहे माहयं न वारेमो ।

जे पुण रत्ति गमणं, तदहं अअड्डु वा सुते ॥ ८६४ ॥

विहे-अध्वनि गच्छतां हुताहुतिकार्थमेवमादिकं पक्षागमन-प्रभृतिकं भवेत्, न वयं तद्वारयामः, यत्पुना रात्राध्वनि ग-मनं तदर्थ-हुताहुतकार्त्तानिमित्तम्, अन्यार्थमन्येषां ज्ञानाद्व-कारणानामर्थाय तत्र सूत्रमवतरति, तत्र कल्पने इति भावः ।

अह्वा तत्थ अशया, वञ्चते होज्ज रत्तिचारिस्स ।

जइ वा विहं वि रत्ति, वारिंतिऽविहं किमंग ! पुणो ॥ ८६६ ॥

अथवा तत्राऽ-ध्वनि व्रजतां या रात्रिचारी-रात्रौ गमनशी-लस्तस्य संयमात्मप्रवचनविषया बहवः प्रत्ययाया भवेयुर्गति-रात्रौ गमनं च वार्थं, यदि च-विहमप्यध्वानमपि रात्रौ

गन्तुं वारयति ततः किमङ्ग ! पुनराविहमनध्वानम्, जगपदे-सुतरां रात्रौ गन्तुं न भवतीति भावः । अनेन सम्बन्धना-यातस्यास्य (सू० ४७) व्याख्या नो कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्र-न्थानां वा राज्ञौ विकाले वा अध्वगमनम् एतुमिति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यविस्तरः—

इहरह वि ता न कप्पइ, अद्दाणे किं तु रात्रविसयम्मि ।

अत्थाऽऽवसी संसइ, कप्पइ कजे दिया नूणं ॥ ८६६ ॥

इतरथाऽपि तावच्च कल्पते अध्वानं गन्तुं, किंतु-किं पुना रात्रिविषये तत्र सुतरां न कल्पते । यतश्च सूत्रं रात्रिविषयं प्रतिषेधं विषयते, अतोऽर्थापत्तिः सामर्थ्यगम्या, सा वै शंसति-कथयति, नूनं जायते दिवा कार्ये ज्ञानादौ समुत्पन्नं अध्वानमपि गन्तुं कल्पते ।

अध्वानमेव भेदतः प्ररूपयन्नाह—

अद्दाणं पि य दुविहं, पंथो मग्गो य होइ नायव्वो ।

पंथम्मि नत्थि किंचि वि, मग्गो सग्गामे गुरुआणा ८६७

अध्वा द्विविधस्तथा-पन्थाः, मार्गश्च । पन्थाः नाम-यत्र ग्रामनगरपल्लीप्रजिकानां किञ्चिदन्तरमपि नाऽस्ति, यत्र पुनर्ग्रामानुग्रामपरंपरया वासो भवति स ग्रामो मार्ग इति उच्यते । द्वयोरपि रात्रौ गच्छतश्चत्वारो गुरुकाः, दिवा तु पाथ चतुर्गुरुवः, मार्गे चतुर्लघवः, आश्वादयश्च द्वायाः ।

तं पुण गामिज दिवा, रत्ति वा पंथगमणमग्गो वा ।

रत्ति आएसदुगं, दोसु वि गुरुगा य आणादी ॥ ८६८ ॥

स पुनरध्वा दिवा गम्यंत, रात्रौ वा । तत्रोभयमपि गमनं पथि वा मार्गे वा स्यात् । तत्र रात्रिशब्द आदेशात्त्रयम् । के-चिदाचार्यां मुषते समन्या यतो राजेन-शोभनं तेन निरु-क्तिरीत्या रात्रिरुच्यते, यस्तु संध्याया अपगमः स विकालः । अन्ये तु ब्रूवन्ते-यतः सन्ध्याया अपगमे चोरपारदारिका-दयो रमन्ते ततोऽसौ रात्रिर्गति परिभाष्यते, सन्ध्यायां तु यत एव विरमन्ति ततः स विकालः । पन्थानं वा यदि रात्रा विकाले वा गच्छति तदा द्वयोरपि चत्वारो गुरुवः, आश्वादयश्च द्वौषाः । इयमन्याचार्यपरिपाठ्या गाथा ततो न पौनरुक्त्यम् ।

तत्र मार्गे तावहोषानुपविदंशयिषुराह—

मिच्छते उड्ढाहो, विराहणा होइ संजमाताए ।

रीयाइ संजमम्मि, छक्काय अचक्खुविसयम्मि ॥ ८६८ ॥

रात्रौ मार्गे गच्छतः साधून् दृष्ट्वा कश्चिदभिनवधर्मा मि-थ्यात्वे गच्छेत्, उड्ढाहो वा भवेत्, विराधना संयमाऽऽत्म-विषया भवेत् । तत्र संयमविराधना-गीतार्थाः समितिप्रभृ-तिकाः । इयांसमितीर्णं शोधयन्ति, रात्रौ वा चक्षुर्विषये षड-काया विराध्यते एव द्वारगाथासंक्षेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामव सविस्तरं विवृणोति—

किं मस्से निसि गमणं, जतीण सोहिंति वा कथं हरियं ।

जइवेमेण व तेणा, वडंति गमणाइउड्ढाहो ॥ ८६० ॥

अमीषां-परलोककार्योद्यतानां यतीनां किमर्थं निर्गम-रात्रौ गमनम् । किं मन्ये दुष्टचित्ता अमी, कथं वा राजावटन्तोऽमी

ईयां शोधयन्ति । यथा चैतदसत्यं तथा सर्वमप्यमीषामस-
त्यमिष्यात्वं स्थिरीकृतमुत्पादितं वा भवति, तथा यत्तिव-
येण नूनममी स्तेनाः पर्यटन्तीति कृत्वा ग्रहणाऽऽकर्षणादिव-
ेषु विधीयमानेषु महान् प्रयत्नस्योद्वाहो भवेत् ।

संजमविराहस्यापि, महत्त्वया तत्त्व पदमल्लकाया ।

विष्णु अतेण लेखं, तदपि ऽदिचं तु कंदाई ॥६०१॥

संयमविराधना द्विविधा—मूलगुणविषया, उत्तरगुणविषया
वा । मूलगुणविषयायां व्रतानि विगद्यन्ते, तत्र प्रथमे महाव्रते
रात्रावच्छ्रित्यविषयतया षट्पाद्याः पृथिव्यादयो विनाशमश्नुयते
द्वितीये रजन्यामयं स्तेन इति भाष्यत्, तृतीये कन्दमूलादिकम-
त्सं-स्वामिना अवतीरणं गृह्णीयात् ।

अथवा—

दिय दित्ते वि सचित्ते, जह तेभं किमुय सव्वरीविसए ।

जेसिं च ते सरीरा, अविदिन्ना तेहिं जीवेहिं ॥६०२॥

यद्वा—कन्दान्निकं स्वामिना दत्तं गृह्णाति तथा ऽपि सञ्चित-
मिति कृत्वा जिनैस्तीर्थकरैर्नानुज्ञातमिति दिवा ऽपि स्तेन्यं
भवति, किं पुनः शर्वरी-रात्रिस्तद्विषयं, तदा गोचरी गृह्णातः
'जेसिं' येषां जीवानां तानि कन्दानि शरीराणि तैर्जीवैर-
वितर्णानि गृह्णातः तृतीयव्रतभङ्गो भवति ।

पंचमे अणेसणादी, छंहे कप्पां व पदमविहया वा ।

भगवन्मोक्षि य जातो, अपरिणतो मेहुरणं पि वए ॥६०३॥

पञ्चमे महाव्रते अनपणीयमादिशब्दाद्—आकीर्णविकीर्णं
हिरण्यार्थादिकं च गृह्णातः परिग्रहो भवति, षष्ठे रात्रिभङ्गव्रते
अध्वकल्पे भुञ्जीत 'पदमकाण व' इति प्रथमपरीषदाऽऽतुरो वा
रजन्यां भुञ्जीत वा पिबेद्वा । एवं षष्ठव्रतविराधना । ततश्च-
भगवन्मोक्षमिति बुद्ध्या मैथुनमपि व्रजत्—संवेत । यद्वा—यो
ऽद्याप्यपरिणतः स सायं व्रजति सति कार्याक्यानिर्नामक-
मपसृतः सन् काञ्चिद्विरातकामप्यपसृतां विलोकयत्यहसा-
गारिकं प्रति संवेत । भाविना मूलगुणविराधना ।

उत्तरगुणविषयां वर्दात—

इरियादिमोहि रत्तिं, भासाण उच्चमदवाहरणं ।

न य आदाणुस्सग्गे, सोहण काइ ठाणाई ॥ ६०४ ॥

रात्राधीर्यादीनां सर्गमर्तानामशोधिर्भवति, तत्रावच्छ्रित्यविषय-
त्वेनर्याममितिपथो विप्रनष्टानां साधूनामुच्चशब्देन व्याहरणं
कुर्वन् भाषासमितिमुपलक्षणत्वादुदकाद्वादिमपश्यन्नपणास-
मिति तथा अपत्युपसृति 'ठाणाई' इति-स्थाननिषेधनादीनि
कुर्वन्नादाननिक्षेपसमितिमस्थगिडले 'काइ' इति कार्याकीं
व्युत्सृजन् उस्सर्गसमितिं च न शोधयति । एषा सर्वा संय-
मविराधना ।

अथाऽऽयमविराधनामुपदर्शयति—

वाले तेणे तह सा-वए य विसमे य खाणुकंटे य ।

आकम्ह भय समुत्थे, रत्तिं मग्गे भवे दोसा ॥ ६०५ ॥

रात्रौ मार्गे गच्छतः एते तोषाः, व्यालेन-सर्पादिना दृश्येत,
स्तेनैरुपकरणं संयतो वा हियेत, सिद्धादिभिर्घातं भ्यापदैरुप-
शमं, विषमे वा निम्नोन्नतं प्रपतेत्, स्थाणुना वा कण्टकैर्वा

विध्येत । आत्मसमुत्थं स्तेनादिना वा अहेतुधिराधनस्याचि-
विकल्पेनोत्पन्नमतमकस्माद्भयं रात्रौ मार्गे गच्छतो भवेत् ।

अथात्रैव द्वितीयपदमाह—

कप्पइ गिलाणगट्ठा, रत्तिं मग्गे तहेव संक्राप ।

पंथो य पुव्वदिट्ठो, आरक्खिउ पुव्वमणिओ य ॥६०६॥

ग्लानो—रोगार्त्तः स एकस्माद्भ्रामाद्भ्रामान्तरं नेतव्यो, यद्वा-
ग्लानः कश्चिद्वारत्र भ्रामादौ सञ्जातः, तदर्थं तत्र गन्तव्यम् ।
एवं ग्लानार्थं रात्रौ वा सन्ध्यायां वा मार्गे-गन्तुं कल्पते, येन
च यथागन्तव्यं स च पूर्वमेव दृष्टः प्रत्युपसृतिरिति यथा भवति
तथा कर्त्तव्यम्, आरक्षकश्च पूर्वमेष भणितव्यो यथा वयं
ग्लानकारणेन रात्रौ गमिष्यामः भयङ्गिर्न किमपि छलं
प्रहीतव्यम्, एवमुक्तं तेनानुज्ञाते सति गच्छन्ति । गतं मार्गे-
हारम् ।

अथ पथिवारमाह—

दुविहो य होइ पंथा, छिन्नद्वाराणंतरं अछिन्नं च ।

छिन्नमि नत्थि किंचि, अछिन्नपल्लीहि वइगाहिं ॥६०७॥

द्विविधश्च भवति पन्थाः, तद्यथा—छिन्नाध्वान्तरम्, अ-
च्छिन्नाध्वान्तरं च । छिन्न-प्रामादिरहितमध्वलक्षणं, यदन्त-
रमपान्तरालं, तद्विपरीतमच्छिन्नाध्वान्तरम् । तत्र छिन्नं पथि
प्रामनगरपक्षावजिकानां किञ्चिद्वक्तव्यमात्रं नाऽस्ति सर्वथैव
शून्यत्वात्, यः पुनरच्छिन्नः पन्थाः स पल्लीभिर्मज्जिकाभिर्वा
युक्तो भवति ।

छिन्नेण अछिन्नेण य, रत्तिं गुरुगा य दिवसतो लहुगा ।

उड्डु(ड्डु)हरे पवजण, सुदुपदे सवती जं च ॥ ६०८ ॥

अनन्तराह्णेन छिन्नेन वा अच्छिन्नेन वा पथा व्रजतो रात्रौ
चतुर्गुरुकाः, दिवा गच्छतश्चतुर्लघुकाः, अत एव यत्रोड्डुदराः
पुण्यन्ते तत्र यद्यध्याने प्रतिपद्यन्ते तदा शुद्धपदं ऽप्येतत्
प्रायश्चित्तम्, यथाकल्पनीयादिकं किमपि संवेत तन्निष्पन्नं
पृथक् प्रायश्चित्तमापद्यते ।

इदमेव स्पष्टतरमाह—

उड्डहरे सुभिक्षे, खेमे निरुवहवे सुहविहारे ।

जइ पडिवजइ पंथं, दप्पेण परं न अन्नेण ॥ ६०९ ॥

उड्डुदरे अनन्तराह्णे सुभिक्षे-सुलभक्षे खेमे स्तेनपञ्चक्रा-
त्रिभयरहिते, निरुपद्रवे-अशिवाद्युपद्रववर्जिते सुखविहारे-
सुखेनैव मासकल्पविराधना विहर्तुं शक्ये एषाविधे जनपदे
सति यदि पन्थानं वा प्रतिपद्यते । कथामत्याह-परं केवलं
दप्पेण दशदर्शनादिनिमित्तं न हानादिना पुष्टालम्बनम् ।

ततः किं भवतीत्याह—

आणा न कप्पइ इति य, अणवत्थपसंगताए गणणासा ।

वमणादिसमावसे, मिच्छत्ताऽऽराहणा भणिया ॥६१०॥

आणा—न कल्पनं अध्वानं गन्तुमिति लक्षणा भगवतां नि-
राधिता भवतीति, अनवस्था—यद्येष बहुश्रुतो ऽप्येवमध्वान-
नं प्रतिपद्यते ततः किमहं न प्रतिपद्ये एवमनवस्थानं, न
संज्ञकं—परम्परया सर्वस्याऽपि गणस्य नाशश्चात्र व्ययचक्षु-
दः प्राप्नोति । तथा अध्वानं प्रतिपद्यः मनः खलः व्यासः

विहार

द्रव्याद्यापद्रम् आदिशब्दादपरं वा कमपि प्रत्ययाय समा-
पन्न-प्राप्ता भवन्ति, तथा मिथ्यात्वस्याऽऽगधना-अनुप-
ज्जना भविता, तथाहि-साधून् अध्वनि व्यसनादिसमापन्ना-
न दृष्टा लोको ब्रूयात्-अहो अमीषां नीर्थकरैस्तदपि न-
दृष्टं यद्वैविध्यं बहुप्रत्ययाय-पन्था न प्रातिपत्तयः । अथ विरा-
धन्त भाव्यते । आ च द्विधा-आत्मनि, संयमे च ।

तत्राऽऽर्धविराधनामाह-

वायस्खलुवायकंडग-आवडणं विसमस्त्राणुकंटेमुं ।

वाले मावयंतेणे, एमाह हवंति आयाए ॥ ६११ ॥

अध्वानं गच्छतः खलुका-जानुका, जानुकादिसन्ध्या वा-
तेन गृह्यन्ते 'वायकंडय' स्ति जह्वायां वातेन कण्टका उत्ति-
ष्ठन्ते, विषमं वा स्थायी वा आगतन-प्रस्वलनं भवति, क-
ण्टका वा पादयोरुत्तंगयुः, व्याला वा ध्वापदा वा उपद्रवेयुः ।
एवमात्रिका आत्मविराधना मन्तव्या ।

संयमविराधना नाम-

छकायाण विराहण, उवगरणं बालवुडुमेहा य ।

पदभण व विहण व, मावयतेणा य भिच्छाय ॥ ६१२ ॥

अस्थितिदले स्थानानपदनादि कुर्वन् पृथिव्यादीनां वर्णां
कायानां विराधनां करोति, उपकरणं नन्दीप्रतिप्रहादि गृ-
ह्णाति, तना भारेण ध्वनादयो दोषाः । अथ न गृह्णाति तन
उपकरणेन विना यत्प्राप्नुयन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम् । बाल-
वृद्धशैलाश्च प्रथमेन वा द्वितीयेन वा परीषहेण परिताप्यन्ते,
साधवे वा ध्वापदं भवन्ते, स्तेनरूपकरणमपहियते, स्लेच्छा
वा कुल्लकानपहरेयुर्जं विनावा व्यपरापयेयुः ।

अथापकरणपदं विशेषतो व्याख्यानयति-

उवगरणगेहहणोभा-रवेदणा तेणगम्मि अहिगरणं ।

रीयादिअणुवअं, गो, गोम्मियभरवाहउडुहो ॥ ६१३ ॥

उपकरणं-नन्दीप्रतिप्रहाध्वकल्पगुणकादि यदि गृह्णाति
ततो भारेण महती वदना ज्ञायते, बहुपकरणश्च स्तेनानां
गम्या भवन्ति । हनेषु चापकरणेषु अभ्ययतेन परिभुज्यमा-
नेषु अधिकरणे, भाराक्रान्तानां च, यदि वा-अनुपयागो भ-
वति, बहुपकरणान् वा दृष्ट्वा गौलिमकाः-स्थानपाला उपद्र-
वेयुः, लोको वा ब्रूयात्-अहो बहुलो लोभो भारयहाश्च एते
एवमुद्गाहो भवति ।

(३१) अथैतद्वाचापकरणमुज्झन्ति ततो यत्नेन विना

यत्प्राप्नुयन्ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्-

चम्मकरगमत्थादी, दुल्लिगकपे अ चिलिभिणिअगहणे ।

तमत्रिपरिणमुडुहो, कंदाइवधो य कुच्छाय ॥ ६१४ ॥

पूर्वाक्षेपधारणानां यथासंख्येन योजना कार्या, तद्यथा-
चर्मकरकं यदि न गृह्णाति ततस्त्रस्तानां-पूतरकादीनां वि-
राधना, शस्त्रमोशस्यादिशब्दात्-गुलिकाखोलादीनामग्रहणं
कण्टकादिशल्यविच्छानां शैलादीनां च विपरिणामो भवति,
लिङ्गद्वय-गौर्दालकम्, अन्यपापदिडकलिङ्गं च । तथोरुपक-
रणं अग्रहणमात्रेण स्थलिङ्गैश्च रात्रौ भक्षग्रहणे पिशिताऽऽ-
दिग्रहणे वा उद्गाहः स्यात्, अध्वकल्पे विना कम्पमूलादी-
नां यथा भवति, चिलिमिलिकाया अग्रहणे उज्ज्वलं भु-
ज्जानान् विलोक्य जनो जुगुप्सां कुर्यात् ।

अपरीणामगमरणं, अहपरिणामा य होइ निच्छ त्थका ॥

निगगयगहणे चोइय, भणंति तइया कहं कप्पे ॥ ६१५ ॥

तत्राध्वानं गच्छतामवर्णायाऽलाभे पञ्चकम्, यदि यतनयाऽ-
नपणीयमपि गृह्यते तत्रापरिणामको न गृह्णाति अगृह्णा-
नस्य तस्य मरणं भवेत् । ये पुनरपरिणामकास्ते अकल्पनी-
यग्रहणे दृष्ट्वा 'नि(त्थ)च्छका' मिलिजा भवन्ति, ततश्चाध्व-
नां निर्गताः सन्तोऽकल्पग्रहणं कुर्वाणा गीतार्थः प्रतिनो-
दिता आर्या ! मा गृह्णीष्वमकल्पम् । ततस्ते-मुद्यते तदा अ-
ध्वानं वर्त्तमानानां कथमकल्पन-कल्पनीयमासीत् ।

तेणभयोदककजे, रत्ति मिग्गगतिं दूरगमणे वा ।

वहणावहणे दोसा, बालादी सल्लविद्धं य ॥ ६१६ ॥

स्तेनभये दण्डकचिलिमिलिकां विना उदककार्ये चर्मक-
रकं गुलिकां खोलिकां विना यत् प्राप्नुयन्ति रात्रौ
सार्धवेशेन शीघ्रगतां दूरगमने वा उपस्थितं, तलिकाभि-
र्विना बालवृद्धादयः प्रपन्नान् तान् यदि कापोतिकया
वहन्ति तदा स्वयं परिताप्यन्ते । अथ कापोतिकया न वह-
न्ति ततस्ते परिताप्यन्ते । शल्यविद्धाः शल्यकोशकेन विना
शल्यं अनुब्रियमाणे परितापनादिकं प्राप्नुयन्ति तन्निष्पन्नं
प्रायश्चित्तम् । यत एवमनो निष्कारणे अध्वा न प्रातिपत्तयः ।

कारणे तु प्रतिपद्यमानानामयं क्रमः-

विहयपयगम्ममाणे, मग्गे असती य पंथं जतणाए ।

परिपुच्छिऊण गमणं, अछिसे पल्लीहि वइगाहिं ॥ ६१७ ॥

द्वितीयपदे अध्वनि गम्यमानं प्रथमं मार्गेण, मार्गस्याऽ-
सति पथि, पथाऽपि यतनया गन्तव्यम् । तत्र च जनं परिपृ-
च्छय यः पल्लीभिर्बजिकाभिर्वा अछिन्नः पन्थाः तेन गमनं
विधेयम्, तद्भावं छिन्ननाऽपि । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (आगा
दविषयः ' आगाद ' शब्द द्वितीयभागे ८६ पृष्ठे गतः ।)

अथ आगादविषये कर्तव्यतां स्पष्टयति-

असिंवे अगम्ममाणे, गुरुणा नियमा विराहणा दुविहा ।

तम्हा खलु गंतव्वं, विहिणा जो वणिअं हेट्टा ६२७ ॥

अशिव समुत्पन्नं सति याव न गम्यते ततश्चन्धारे
गुरुः, तत्र च निष्ठतां नियमात् द्विविधा संयमाऽऽमनो
विषया आत्मनः परस्य चेति विराधना । यत एव तस्मा-
त् खलु-निश्चित विधिना गन्तव्यम् । कः पुनर्विधित्याह-
योऽधस्तात्प्रनिर्युक्तौ "संवच्छर वारसप, ए होहि असिंवे
ति ते तस्मै धिति ।" इत्यादि गाथाभिर्वर्णिताः । शवाण्यप्यव-
मौदर्यादीनि निदानानि यथैवोचनिर्युक्तौ तथैव धृक्कव्यानीति ।

उवगरण पुच्चभणियं, अप्पडिलेहिंति चउगुरुअ आणा ।

आमाणपंत सत्थिय, अतिपंतिय अप्पपत्थयणे ॥ ६२१ ॥

उपकरणं पूर्वभणितं चर्मकरकादिकं तदगृह्णानस्य चतु-
र्गुहकाः, साधे वा यदि न प्रत्युपसन्ते तदापि चतुर्गुहवः,
आज्ञादयश्च दोषाः । सार्थः कदाचिद्वर्तमानेन स्वपक्षपरप-
क्षहंतनानीषाद्विजिनो भवेत्, यद्वा-सार्थिका अतिप्र-
मत्तिका वा सार्थचिन्तिकाः प्रान्ताः भवेयुः, अल्पपश्यद्नो
वा-स्वल्पशम्बलः स सार्थः । अत एतद्वापपरिहारार्थं सार्थः
प्रत्युपस्थितव्यः ।

कथं पुनरित्युच्यते—

रागहोसविष्णुको, सत्यं पडिलेहि सो उ पंचविहो ।

भंडी वहिलग भर वह, ओदरिया कप्पडिय मत्थो ॥६२२॥

रागहोसविष्णुको नाम यस्य गन्तव्यं न रागो, यदि वा-न द्वेषः स सार्थः प्रत्युपेक्ष्यते । वृ० १ उ० ३ प्रक० । (स सार्थः पञ्चविधः, इति 'मत्थ' शब्दं वक्ष्यते ।)

अर्थनामेव गार्थां विवृणोति—

गंतव्यदेसरागी, असत्थसत्थं पि जणति जे दोसा ।

इअरो सत्थममत्थं, कोरइ अच्छन्ति जे दोसा ॥ ६२३ ॥

यो गन्तव्यं देशे रागी स सार्थप्रत्युपेक्षकः कृतोऽसार्थ-मपि सार्थं करोति, ततः कुमार्थेन गच्छतां ये दोषास्ते समापद्यन्ते । इतरो नाम—गन्तव्यदेशे दोषवान् स सार्थ-मप्यसार्थं करोति, ततस्तत्राऽशिवांशेषु सान्तिष्ठमानानां ये दोषास्ते प्राप्नुवन्ति ।

उपरिवाडी गुरुगा, तिसु कंजियमादिसंभवं होआ ।

परिवहणं दोसु भवं, बालादी सल्लगल्ले ॥ ६२४ ॥

उपरिपाठ्या यथाक्रममुल्लङ्घय यदि सार्थेन सह गच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकाः । किमक्रं भवति—भगडीसार्थं विद्यमानं यदि बर्हालकसार्थेन गच्छन्ति तदा चतुर्गुरुकाः । अथ भगडीसार्थं न प्राप्यते ततो बर्हालकसार्थेना-ऽपि गन्तव्यं, तत्र विद्यमानं यदि भारवाहसार्थेन गच्छन्ति तदाऽपि चतुर्गुरुकाः । एवं भारवाहसार्थेष्वपि भावनीयम् । तत्र चाद्येषु भगडीबर्हालकभारवाहकसार्थेषु काञ्जिकादिपा-नकानां सम्भवा भवेत्, ह्येवमु भगडीबर्हालकसार्थेषु-बालानामादिशब्दाद्-वृद्धानां ग्लानानां च परिवहनं भवेत् ।

(३२) किं पुनः सार्थं प्रत्युपेक्षणार्थमित्याह—

मत्थं च मत्थवाहं, मत्थविहाणं च आदियत्तं च ।

द्वयं खत्तं कालं, भावो माणं च पडिलेह ॥ ६२५ ॥

सार्थं सार्थवाहं सार्थविधानम् आदियात्रकां द्रव्यं ते-त्र काल भावम् अवमानं च प्रत्युपेक्षत इति द्वारगाथा-संक्षेपार्थः ।

सांप्रतमेनामेव विवृणोति—

मत्थि ति पंचमेया, मत्थाहा अट्ट आहयसीय ।

मत्थस्म विहाणं पुण, गणिमाइ चउव्विहं होइ ॥६२६॥

सार्थं इति एतेन भगडीसार्थाऽऽद्यः पूर्वोक्ताः पञ्च भेदाः गृहीताः । सार्थवाहाः पुनरष्टौ, आदियात्रिका अन्य-ष्टौ, उभयऽप्यन्यत्र वक्ष्यन्ते । सार्थविधानं पुनर्गणि-मार्थं भेदाच्चतुर्विधं भवति । तत्र गणिमं—यदेकद्वयादि-संख्यया गणयित्वा दीयते, यथा हरीतकीपूगफलादि । ध-र्मि—यत्पलायां घृत्वा दीयते, यथा—खण्डशर्करादि, मेय-गन्पलादिना सेतिकादिना वा मीयते यथा—घृतादिकं वा । पारिच्छेद्यं नाम—यच्चक्षुष्या परीक्ष्यते, यथा—वस्त्ररत्नमौक्त-कादि, एतच्चतुर्विधमपि द्रव्यं भगडीसार्थादिषु प्रत्युपेक्ष-णीयम्, तथा द्रव्यक्षेत्रकालभावैरपि सार्थः प्रत्युपेक्ष-णीयः ।

तत्र द्रव्यतः प्रत्युपेक्षणां तावदाह—

अणुरंगाऽऽई जाणे, गुच्छाऽऽई वाहणे अणुभवणा ।

धम्मू ति वा भईय व, बालादि अणिच्छ पडिकुट्टा ६२७

अनुरङ्गाः—धंसिकास्तदादीनि यानानि गवेषणीयानि, आ-दिशब्दात्-शकटादिपरिग्रहः, वाहनानि—गुण्ठादीनि गुण्ठा नाम—घोटको महिषो वा आदिशब्दान्—करभवृषभादि-परिग्रहः । एतेषां यानानां-वाहनानां वा सुज्ञापना कर्तव्या, यथाऽस्माकं कोऽपि बालो वृद्धो दुर्बलो ग्लानः शल्यविद्धो वा गन्तुं न शक्नुयात् स युष्माभिरनुरङ्गादौ वा आरो-हयितव्यः, येषु धम्म इति कृत्वाऽनुजानन्ति ततः सुन्दरम् । अथ नानुजानन्ति ततो वृत्त्या मूढ्येनाऽपि यथाऽऽरोहयन्ति तथा प्रज्ञापयितव्याः । अथ मूढ्येनाऽपि बालादीनामारोहणं नेच्छन्ति ततः प्रतिकुष्टाः—प्रतिषिद्धास्तैः सह न गन्तव्यामित्यर्थः ।

अपि च—

दंतिक गोर—तिष्ठग—गुलमप्ययमादिभंडभरिणसुं ।

अंतरवाधातम्मि व, तं दैति हए उ किं दैति ॥६२८॥

मोदकभण्डिका शकट्यादिकं यद्बहुविधं दन्तवाद्यकं त—इतिकं 'गोर' सि—गोधमाः तैलगुडौ प्रतीतौ सर्पिः—घृतम् एवमादीनां भक्तभण्डानां यत्र शकटानि भृतानि प्राप्यन्ते स सार्थो द्रव्यतः शुद्धः, यत एवमादिभण्डभृ-तेषु शकटादिषु सत्सु यद्यप्यन्तरा-अपान्तराले व्याघाते व-शानशीपूगादिकमुत्पद्यते तथाऽपि तदन्तिकं ते सार्थिकाः स्वयमपि भजयन्ति, साधूनामपि च प्रयच्छन्ति । इतरथा तेषामभावो किं ददति ? न किमपीत्यर्थः ।

व्याघातकारणान्येषु दर्शयति—

बामेण शदीपूरे—ए वाऽत्रि तेण भयहन्तिरोंध य ।

खामो व जत्थ गम्मति, असिंवे वेमादि वाघाता ॥६२९॥

सार्थस्य गच्छतोऽपान्तराले त्वागादवधेण वा नदीपूरेण वा बहुतरदिघमान् व्याघात उपस्थितः, अप्रतो वा स्त-नाना भयमुत्पन्नं, दुष्टहस्तिना वा मार्गो निरुद्धः, यत्र वा नगरादौ गम्यते—गन्तुमिष्यते तत्र राक्षसो राक्षसोभो वा अश्वमुत्पन्नम्, एवमादयो गमनस्य व्याघाता भव-न्ति । ततश्च प्रास्थितेषु यद्यपान्तराले सार्थः सन्निवेशं कृत्वा तिष्ठति, तथा च सति कापि बहुविधस्याद्यद्रव्यभृ-तासु गन्त्रीषु सुखेनैव साधवः संस्तरन्ति, अतस्तेन सह गन्तव्यम् ।

न पुनरीदृशे—

कुंकुमय अगुरुणं, चोयं कथूरिया य हिंगुं वा ।

संखग लोणय भग्ति, ए तेण सन्थेण गंतव्वं ॥६३०॥

कुंकुमम् अगुरु—तगरपत्रे 'चोयं' इति व्यक्तं कस्तूरिकादि-कुंकुमादिकमस्त्राद्यद्रव्यं यत्र भवति यच्च शंखेन लव-णेन वा भूत-पूषः तत्राऽन्तरा व्याघाते समुत्पन्नं तिष्ठन्तः शम्भलसार्थिकाः किं प्रयच्छन्तु ? यत एवमतस्तेन ताद-शेन सार्थेन सह न गन्तव्यम् । गता द्रव्यतः प्रत्युपेक्षणा ।

अथ क्षेत्रकालभावैस्तामाह—

खत्ते अं बालाऽऽदी, अपरिस्संता वयंति अट्ठायां ।

विहार

काले जो पुव्वण्ह, भावे सपक्खवादणोमाणं ॥६३१॥

यावन्मात्रमध्वानं बालवृद्धादयोऽपि गन्तव्यं प्रजन्ति—
गन्तुं शक्नुवन्ति तावन्मात्रं यदि सार्थो व्रजति तदा सार्थः क्षेत्रशुभः, तथा यः सूर्योदयवेलायां प्रस्थितः पूर्वाऽह्ने
तिष्ठति अयं कालतः शुद्धः, यत्र तु स्वपक्षाभिप्ताचरन्-
वमानं स भावतः शुद्धः ।

एकिको सो दुविहो, मुद्धो आमणपेत्तिता चेव ।

मिच्छत्तपरिगृहीतो, गमणे अदणे अ ठाणे य ॥६३२॥

भरणीसार्थवहिलकसार्थयोर्मध्यादिकैको द्विविधः—शुद्धः,
अशुद्धश्च । शुद्धो नाम—योऽनवमानं प्रेरितः, अवमानं प्रेरि-
तोऽशुद्धः । सार्थवाह आदियात्रिका वा यो वा तत्र प्रधानः
स यदि मिथ्यावाहस्तदा समयो मिथ्यात्वपरिगृहीत इति
कृत्वा नाऽनुगन्तव्यः गमणे अदणे य ठाणे य' इति गमने—यः
सार्थो मृदुर्गतः अचिच्छन्नेन वा पथा व्रजति, अदने—भो-
जने तद्वलायां यास्तिष्ठति स्थाने—स्थगिडले यो निवेशं
करोति ईदृशः शुद्धः ।

अथ स्वपक्षपरपक्षाऽवमानं व्याख्यानयति—

समणा समणि सपक्खो, परपक्खो लिंगिणो गिहत्था य ।

आयोमंजमदोमा, अमई य सपक्खवज्जेण ॥६३३॥

स्वपक्षः—अमणा, अमणश्च । परपक्षो—लिंगिणो, गृहस्थाश्च ।
इह लिंगिणोऽन्यतीर्थिकाः प्रष्टव्याः, ईदृशेन भिक्षाचरवर्गेण
आकीर्णे पर्याप्तमलभमानानाम् आत्मसंयमदोषा भवन्ति ।
तत्राऽऽत्मदोषाः परित्यागनादिना, संयमदोषास्तु कन्दाऽऽ-
दिग्रहणेनति । अथवा—अनवमानं सर्वथैव न प्राप्यते ततो-
ऽवमानस्याऽसति स्वपक्षावमानं वर्जयित्वा यत्र परपक्षाऽव-
मानं भवति तेन गन्तव्यम् । तत्र जनो भिक्षाग्रहणे विशे-
षं जानाति इमे अमणा एते तु तच्चानिकादय इति ।

“गमणे, अदणे य, ठाणे य” इति पदत्रयं व्याचष्टे—

गमणं जो जुत्तगती, वड्ढापल्लीहि वा अळिसेण ।

थंडिल्लं तत्थ भवे, भिक्खुगहणे य वमही य ॥६३४॥

आदियणे भोत्तणे, न चलति अवरण्हं तेण गन्तव्वं ।

तेण परं भयणा तु, ठाणे थंडिल्लमाईसु ॥६३५॥

गमनशुद्धो नाम—यः सार्थो युक्तगतिर्मन्दगमनो : न शीघ्रं
गच्छतीत्यर्थः । यो वा व्रजिकापल्लीभिर्गच्छन्नः पन्थास्तेन ग-
च्छति यतस्तत्राच्छिन्नं पार्थ स्थगिडले भवति, व्रजिकादी च
सुखेनैव भिक्षाग्रहणे वर्तमानश्च प्राप्यते । अदने—भोजने
तद्वलायां यास्तिष्ठति, भुक्त्वा चापराह्णं न चलति तेन सह
गन्तव्यम् । ‘तेण परं भयणं’ इति प्राकृतत्वात्पञ्चम्यर्थे तृतीया,
ततो भोजनादनन्तरमपराह्णं यश्चलति तत्र भजना कार्या ।
यदि सर्वेऽपि सार्थवः समर्थास्तदानीं गन्तुं ततः शुद्धः ।
अथ न शक्नुवन्ति ततोऽशुद्ध इति । स्थानं नाम—गमनादुप-
रम्य निवेशं कृत्वा कचिन्पदेषु अवस्थानं, तत्र यः स्थगिड-
लस्थायी स शुद्धः, अस्थगिडले तिष्ठन्नशुद्ध इति । ७० १ उ०
३ प्र० । (अथ यदुक्तम्—अष्टौ सार्थवाहा आदियात्रिकाश्चेति
तदेतन् ‘सन्ध्याह’ शब्दे वक्ष्यामि ।)

(३३) साम्प्रतमध्वानं प्रतीत्य भक्तानुपदर्शयति—

सन्धपणए य मुद्धे, य पेत्तओ कालकालगमभोगी ।

कालमकालट्ठहि, सन्धेहट्ठादियत्ती य ॥ ६३७ ॥

सार्थपञ्चक-भरणीसार्थो, वहिलकसार्थकश्च । अवमाने शु-
द्धो वा स्यात्प्रारता वा । यः शुद्धस्तत्र गन्तव्यम् । तथा काल-
गामिनोऽकालगामिनो वा, कालभोजिनोऽकालभोजिनो
वा, कालानेवाशनोऽकालानेवाशनो वा, स्थगिडलस्थायिनोऽ-
स्थगिडलस्थायिनो वा, एते पञ्चाऽपि सार्था भवेयुः ।

तथा अष्टौ सार्थवाहा अष्टौ वाऽऽदियात्रिकाः एभिः पदैः
क्रियन्तो भक्ता उत्तिष्ठन्ते इत्याह—

एतेनि तु पयाणं, भयणाए मयाई एकपक्कं तु ।

वीमं च गमा नेया, एत्तो य सयग्गसो जयणा ॥६३८॥

एतेषां पदानां संयोगेन भजनायां—भङ्गचरनायां विधीयमा-
नायामेकपञ्चाशत् संख्यानि शतानि विंशतिश्च गमा-भङ्गका
ज्ञेया. ‘एत्तो य सयग्गसो जयण’ इति आपत्त्यादेषु शुद्धाऽ-
शुद्धेषु सार्थवाहाऽऽदियात्रिकेषु भङ्गप्रान्तेषु अल्पबहुत्व-
चिन्तायां शताग्रशः—शतसंख्याभेदा यतना भवति ।

अमुमेवाऽर्थं भाष्यकारः प्रकटयन्नाह—

कालुट्ठोयी कालनिवेमि, ठाणट्ठाती य कालभोगी य ।

उग्गतऽण्णमियथंडिल—मज्झमह धरंतसूरे य ॥६३९॥

इह पूर्वाऽह्नेपश्चाऽह्नेपदानां यथासंख्यं योजना, तद्यथा—
कालोत्थार्या नाम सार्थो—य उद्गते सूर्ये उत्तिष्ठतः चलतीत्यर्थः ।
कालनिवेशी—योऽनवमानं सार्थप्रथमायां पौरुष्यां निवेशं
कृत्वा तिष्ठति, स्थानस्थार्या—यः स्थगिडले व्रजिकादी तिष्ठति,
कालभोजी—यो मध्याह्ने सूर्ये वाऽपि ध्रियमाणे भुङ्क्ते ।

एतेमि तु पयाणं, भयणा मोलमविहा उ कायव्वा ।

सन्धपणएण गुणिया, असीतिभंगा तु गायव्वा ॥६४०॥

एतेषां चतुर्णां पदानां षोडशविधा भजना कलप्या । तद्यथा—
कालोत्थार्या कालनिवेशी स्थानस्थार्या कालभोजी १ । अका-
लोत्थार्या कालनिवेशी स्थानस्थार्या अकालभोजी २ । अकालो-
त्थार्या कालनिवेशी अस्थानस्थार्या कालभोजी, ३ । अकालो-
त्थार्या कालनिवेशी अस्थानस्थार्या अकालभोजी, ४ । एवम-
कालनिवेशपदानां चत्वारो भक्ताः अयाप्यन्ते । लब्धा अष्टौ
भक्ताः । एते कालोत्थार्यपदेनाऽप्यष्टौ प्राप्यन्ते, जाताः षोडश
भक्ताः । एते च सार्थपञ्चकेऽपि प्राप्यन्ते इति पञ्चभिर्गुण्यन्ते,
गुणिताश्च अशीतिर्भक्ता भवन्ति ।

सन्ध्याह अट्टगुणिया, असीति चत्ताल लम्पता होति ।

ते आइयत्तिगुणिया, सत एका पम्पवीमऽहिया ॥६४१॥

पूर्वलोब्धा असीतिर्भक्ताः प्रति सार्थप्रत्युपक्षका आलोच-
यन्ति ।

अथ सार्थवाहस्याऽनुज्ञापनायां विधिमाह—

दुएह वि वियत्तगमणं, एगस्म वियत्ते होइ भयणाओ ।

अप्पत्ताण निमित्तं, पत्ते सत्थम्मि परिमाओ ॥६४२॥

यत्रैकः सार्थवाहः तत्र तमनुज्ञापयन्ति । ये प्रधाना-
नपुरुषास्तेऽनुज्ञापयितव्याः । अथ द्वौ सार्थवाहा तत्र

द्यावप्यनुज्ञापयितव्यौ, यद्वि प्रीतिकं ततो गमने कर्तव्यम् ।
अथैकस्याऽप्रीतिकं भवति ततो यस्तयोः प्रेरकः प्रमाणभू-
तस्तस्य प्रीतिकं गन्तव्यम्, सार्धं च प्राप्तानां निमित्तं शकुन-
ग्रहणे भवति । सार्धं प्राप्ताः पुनः सार्धस्यैव शकुनेन गच्छन्ति,
साधप्राप्ताश्च तिस्रः परिषदः कुर्वन्ति । तद्यथा—पुरतो मृग-
परिषदं, मध्ये सिंहपरिषदं, पृष्ठतो वृषभपरिषदम् ।

अथ 'दोण्ड वि' ति पदं विवृणोति--

दोन्नि वि समागयास-त्थिगो य जस्स य वसेण वञ्चति ।

अणुण्णविते गुरुणा, एमेव य एगतरपेते ॥ ६४३ ॥

सार्धवाह आद्यायात्रिकश्च द्वार्षापि समागतौ मिल-
नौ समकमनुज्ञापयन्ति । अथवा—सार्धिकः सार्धो वि-
रतं यस्मैति व्युत्पत्त्या सार्धवाह एकः पश्चादनुज्ञाप्यते,
यस्य वा वशे सार्धो व्रजति सोऽनुज्ञाप्यः । अथाऽननुज्ञा-
पिते सार्धवाहादौ व्रजन्ति तदा चत्वारो गुरुकाः । अथ
द्वौ सार्धावकत्र मिलितौ स्यातां, तत्र च द्वौ सार्धाधिपती,
द्यावप्यनुज्ञापयितव्यौ । अथैकमनुज्ञापयन्ति तत्रैवमेव चतु-
गुरुकाः । अथैकतरः प्रान्तः तताध्वन्तनीयं स प्रेरको वा ।

यदि प्रेरकस्ततो न गन्तव्यमित्याह—

जो होई पेलंतो, भणंति तुह बाहुछायसंगहिया ।

वञ्चामऽणुगहो ति य, गमण इहरो उ गुरु आणा ॥ ६४४ ॥

यस्तत्र प्रेरकः प्रमाणभूता भवति तं धर्मं लाभयित्वा भणन्ति-
यद्यनुजानीत तता वयं युष्माभिः सह युष्मद्बाहुच्छायासंगृही-
ता व्रजामः, एवमुक्तं यद्यसौ प्रयात्-भगवन्ननुग्रहोऽयं मे अहं
सर्वमपि भगवतामुदन्तमुद्धरामीति, एवमनुज्ञातं गमने विधे-
यम् । इतरथा यद्यसौ तूष्णीकं स्तिष्ठति व्रवीति वा मा समा-
गच्छत, यदि गच्छन्ति ततश्चत्वारो गुरुव, आजादयश्च दोषाः ।

ततो यदि सार्धवाहस्य अपरस्य वा प्रेरकस्याऽप्री-

तिकं गम्यते तत एतं दोषाः—

पडिमहणणिच्छुभणं, उवकरणं बालमादिवाहारे ।

अतिजत्तगुम्मिण्हि, च उद्धमंते ण वारेति ॥ ६४५ ॥

स सार्धवाहादिः प्रान्तः महाऽटधीमध्यप्राप्तानां साधूनां भ-
क्षणान् प्रति सार्धान्पकाशनं विदध्यात्, उपकरणं वा बाला-
दीन् वा अन्येन स्तेनादिना हारयेत्-अपहरणं कारयदित्यर्थः ।
आद्यायात्रिकेर्वा सार्थारत्तिकेर्गीर्त्तिकेर्वा स्थानगृहपातैरु-
ह्यमानान्-मुख्यमाणान् साधून् वारयति--उदासीन आस्ते
इत्यर्थः ।

यत एवं ततः किं कर्तव्यमित्याह--

भद्गवयणे गमणं, भिक्षवे भत्तदुणाएँ वसधीए ।

थंडिद्ध असतिमत्तग-वसभा य पदेसवोसिरणं ॥ ६४६ ॥

सार्धवाहादिर्भद्रको व्रयात्--यद् व्युत्पत्तिश्च तदहं सर्व-
मपि सम्पादयिष्यामि, सिद्धार्थकवस्वम्, एकपुष्पवद्वा शि-
र्गसि स्थितोऽपि भारं न कुर्वे, एवं वचने भणिं सति
गमने कर्तव्यं गच्छद्भिश्चाऽध्वनि भैक्षविषया सार्धनासमुद्-
शने तादृशया धर्मातिविषया च यतना कर्तव्या । संज्ञा-का-
यिका वा स्थण्डिलस्याऽसति मात्रके व्युत्सृज्य तावद्गच्छन्ति

यावत् स्थण्डिलं प्राप्नुवन्ति, एवं वृषभा यतन्ते । यद्वा-वृषभाः
पुरतो गत्वा यत्र स्थण्डिलं तत्र प्रथमत एव तिष्ठन्ति । अथ
सर्वथैव स्थण्डिलं न प्राप्यते धर्माधर्माकाशास्तिकायप्रदे-
शेष्वपि व्युत्सृजन्ति ।

अमुमेवार्थमतिदेशद्वारणाह--

पुवं भणिया जयणा, भिक्षवे भत्तदुवसहिथंडिद्धे ।

सो चेव य होति इहं, णाणत्तं णवरि कप्पम्मि ॥ ६४७ ॥

भिक्षा—भक्षार्थवसतिस्थण्डिलावयया यतना पूर्वमध्वस्तन-
सूत्रेषु, ओघनियुक्ता वा भणिता । संवहाध्वानि वर्त्तमानानां
मन्तव्या, स्थानाशून्यास्तु किञ्चिद्वापि यस्यंत तत्र भैक्षद्वारं
नवरं केवलाह कल्पे अध्वकल्पविषयम् । वृ० १ उ० ३
प्र० ० । (अत्रार्थे 'राहमेयण' शब्दोऽस्मिन्नैव भागे ५१७ पृष्ठे
बहु वक्तव्यं गतम् ।)

(३२) निर्ग्रन्थस्य रात्रौ विकाले वा एकाकिनो गन्तुं न कल्पते-

नो कप्पइ निर्गन्थस्स एगाणियस्स रात्रो वा वियाले वा
बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा । कप्पति स अप्पविहयस्स वा अप्पतइयस्स
वा रात्रो वा वियाले वा बहिया वियारभूमिं वा विहारभू-
मिं वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ ४६ ॥

अथाऽस्य सूत्रस्य सम्बन्धमाह-

आहारो नीहारो, अवस्समेसो तु सुत्तमंबंधो ।

तं पुण ण पडिसिद्धं, वारे एगस्स निक्खमणं ॥ १०५६ ॥

पूर्वसूत्रे संवर्द्धिप्ररूपणाद्वारणाहार उक्तः, तस्मादाहाराद-
वश्यं भवेच्चाहार इत्येतद्विषयो विधिरनेन सूत्रेणापवर्त्यते ।
कथमित्याह--तत्पुनर्नीहारं करणमाहारागन्तव्यमवश्यमावि-
त्यान् प्रतिपादयति । तु-तदर्थं यदेकस्य-एकाकिनो निष्क्रमण
तदेव निवारयतीत्येष सूत्रसम्बन्धः । अनेन सम्बन्धनाया-
तस्याऽस्य (सू० ४६) व्याख्या-नो कल्पते निर्ग्रन्थस्य साधारे-
काकिनो रात्रौ वा विकाले वा बहिवैचारभूमिं वा विहार-
भूमिं वा उद्दिश्य प्रातश्चर्यान्निष्क्रामतु वा प्रवेष्टुं वा । कल्प-
ते 'स' तस्य निर्ग्रन्थस्याऽऽन्तर्गतनीयस्य वा आन्तर्गतनीय-
स्य वा रात्रौ वा विकाले वा बहिवैचारभूमिं वा विहार-
भूमिं वा निष्क्रमितुं वा प्रवेष्टुं वा इति सूत्रसमासार्थः ।

अथ निर्युक्तिवस्तरः--

रत्तिं वियारभूमिं, णिगंथगाणियस्स पडिक्कुट्टा ।

लहुगो य होति मासो, तन्थ वि आणाइणो दोषा ॥ १०६० ॥

रात्रौ विचारभूमिर्निर्ग्रन्थस्यैकाकिनो गन्तव्ये प्रतिष्ठा ।
सा च द्विवधा-कार्यकीभूमिः, उच्चारभूमिश्च । कार्यकी-
भूमिं यदि रात्रावेकाकी गच्छति ततो लघुमासः प्रायश्चि-
त्तम् : तत्राप्याज्ञादयो दोषाः ।

तथा--

तेणाऽऽरक्खियमावय-पडिणीए थीणपुंसंतंरिच्छं ।

आहाणपेहिवेहा-यसे य वाले य मुच्छा य ॥ १०६१ ॥

स्तेनैरुपाधिः संदिश्यते, आरालिका एकाकिनो दृष्टा चौर इति
बुद्ध्या ग्रहणाऽऽकर्षणार्थादकं कुर्ये, ध्यापदा वा सिद्ध्याद्यादयो
भक्षयुः, प्रत्यनीको वा तमेकाकिनं मत्वा प्रतापनादिकं कु-

यात् स्त्री वा नपुंसको वा तमेकाकिनमुदारशरीरं दृष्ट्वा बला-
दपि गृहीयात् । तिर्यञ्चो वा दुष्टगवाद्यस्तमभिघातयेयुः ति-
र्यग्यानि कां वा स एकाकी प्रतिसेवत, या वा अत्रधावन-
प्रेक्षी स एकाकी निर्गतः सन् तत एवमपलायत, स्त्रिया वा
परङ्कन वा प्रतिस्नानितः सन् भग्नवतोऽहं जात इति बुद्ध्या
वैहायसमुद्बन्धनं कुर्यात्, व्यालेन वा-सर्पेण दश्यत् मूर्खो
वा तत्र गतस्य भवेत् तद्वेशन भूमौ प्रपतत् । तस्य परिता-
पमहादुःखप्रभृतयो दोषाः ।

अस्या एव गाथाया लेशतो व्याख्यानमाह—

रथिपंडे तिरिगीसु य, खलितो वेहाणसं च ओधावे ।

तेणोवधीसरीरे, गहणाऽऽदी मारणं जोये ॥ १०६२ ॥

स्त्रियां परङ्कने तिर्यग्यानि कार्या वा स्खलितो-मैथुनप्र-
तिसंवनया अपराधमापन्नः सन् भग्नवतस्य किं मे जी-
विनेनेति बुद्ध्या वैहायसमभ्युपगच्छेत् । या वा अवधा-
वनप्रेक्षी स तत एवावधायेत् । शेषाणि सप्त द्वाराणि तेषु
यथाक्रममेते दोषाः । तद्यथा—स्तेनपूर्वाधशरीरप्रदहनम् ।
आग्निकेषु प्रहणाऽऽकर्षणादि देशेषु तु श्वापदादिमारणमुप-
घातः संयतस्य भवतीति योजयेत्—योजनं कुर्यात् ।

यत एधमतः—

दुष्पभिहो अगम्मा, ण य सहसा साहसं ममापरति ।

वारेति च णं वितिओ, पंच य मक्खी उ धम्मस्मा ॥ १०६३ ॥

दिप्रभृतयः साधवो रात्रौ कार्याकीभूमौ गच्छन्तः स्तेना-
रक्षकादीनामगम्या भवन्ति, न च द्वितीये साधौ नटस्थे
नति सहसा साहसं-मैथुनप्रतिसंवनयवैहायसादि समाच-
रति, समाचरितुकाममपि तमात्मद्वितीयः साधुचार-
यति । यतो धर्मस्य-गच्छमहावनस्य पञ्च सार्द्धाणि भवन्ति ।
तद्यथा—अर्हन्तः मित्राः साधवः सम्यग्दृष्टयो देवा आ-
त्मा चेति । अतः साधौ तृतीयसार्द्धाणि पार्श्ववर्तिनि न
सहसा साहस समाचरति, एवं तावत्कार्याकी भूमिमङ्गी-
कृत्योक्तम् ।

अथाञ्चारभूमिमधिकृत्याह—

एए चेव य दोसा, सविभेसुचारमायरंतस्स ।

सवितिजगणिकस्वमणे, परिहरिया ते भवे दोसा ॥ १०६४ ॥

एत एव स्तेनारक्षिकादयो दोषाः सप्रायश्चिन्ताः सविशेषाः-
समधिका रजन्यामेकाकिन उच्चारमाचरतो मन्तव्याः ।
यदा तु विचारभूमौ गच्छन् सार्द्धाणि प्रतिश्रयाश्चिक्कम-
ण करोति तदा स्तेन्यादयो दोषाः परिहृता भवेयुः ।

कथामन्याह—

जति दोप्पि तिमि वेदितु, णेति तेणभए वातिदोरेको ।

सावयभयम्मि एको, णिमिरति तं रक्खती वितिओ ॥ १०६५ ॥

यदि द्वौ संयतौ कार्याकीभूमौ निर्गच्छन्तः तदा यस्तत्र
जागर्ति तस्य निवेद्य द्वौपि निर्गच्छन्तः । स्तेनभये तु ततो
द्वयमध्यादको द्वारे तिष्ठति । द्वितीयः कार्याकी व्युत्सृज-
ति । अथ श्वापदादिभये एकः तत्र कार्याकी निस्तृजति, द्वि-
तीयो दण्डकहस्तस्तं कार्याकी व्युत्सृजन्तमात्मानं च र-
क्षति ।

(३५) अधैकाकिनो यतना प्रतिपाद्यते—

समया सति मत्तस्स, एको उवञ्चोगदंडओ हत्थे ।

वतिकुड्दंतेण कडि, कुणति य दारोऽपि उवञ्चोगा ॥ १०६६ ॥

यदि सभयं, द्वितीयस्य तत्राऽभावः, ततः मात्रके व्युत्सृज-
नीयम् । अथ मात्रकं न विद्यते तत उपयोगं कृत्वा
दण्डकं हस्ते गृहीत्वा वृत्तया कुक्ष्यस्य वा अन्तेन—पार्श्वेन
कटिं कृत्वा कार्याकी व्युत्सृजति । द्वारोऽपि स्तेनादिप्रवेश-
विषयमुपयोगं करोति ।

वितियपदे तु गिलाख-स्स, कारणा अहव होअ एगागी ।

पुव्वद्वियनिहोमे, जतणाएँ खिवेदि उच्चार ॥ १०६७ ॥

द्वितीयपदे तु ग्लानस्य कारणादंकोऽपि निर्गच्छन् । अथवा
स साधुराशिवादिभिः कारणैरेकाकी भवेत्, यदा-तत्र पूर्वं
निर्दोषं निर्भयमिति मत्वा स्थितः पश्चात्सभयं सञ्जानं तत्रा-
ऽपि यतनया निवेद्य तथैवाञ्चारभूमौ वा गच्छन्ति ।

अथ ग्लानस्य कारणादिति पदं व्याख्यानयति—

एगो गिलाणपासे, वितिओ आपुच्छिऊण तं नीति ।

चिरगतगिलाखमितरो, जग्गंते पुच्छिउं गीति ॥ १०६८ ॥

इह ते त्रया जनाः, तेषां च मध्ये एको ग्लानो विद्यते, एकश्च
तस्य ग्लानस्य पार्श्वे तिष्ठति, द्वितीयस्तमापृच्छ्य कार्याक्या-
दिभूमौ निर्गच्छति । स च यदि चिरगतो भवति तत इतरो
ग्लानस्य पार्श्वे स्थितो ग्लानं जाग्रतमापृच्छ्य निर्गच्छति ।

जहि यं पुण ते दोसा, तेणाऽऽदीया ण होअ पुव्वुत्ता ।

एकोऽपि खिंदेतुं, खितो वि तहि णऽतिकमति ॥ १०६९ ॥

यत्र पुनस्ते पूर्वोक्ताः स्तेनादयो दोषा न भवन्ति तत्रैकोऽपि
साधुनां जाग्रतां निवेद्य निर्गच्छन् भगवदाज्ञां नातिक्रामति ।
एवं विचारभूमिष्वप्यपि विधिरुक्ताः ।

अथ विहारभूमिष्वप्यप्यमाह—

बहिया विहारभूमौ, दोसा ते चेव अहियल्लकाया ।

पुव्वदिदं य कप्पइ, वितियं आगादसंविग्गो ॥ १०७० ॥

प्रतिश्रयाद्विहिविहारभूमौ स्वाध्यायभूमौ रात्रावेकाकिनां
गच्छतस्तत एव स्तेनारक्षिकादयो दोषा भवन्ति, आधिकाश्च
बह्वार्याविराधनानिष्पन्नाः । द्वितीयमपवादपदमत्रोच्यते कल्प-
ते रात्रावपि स्वाध्यायभूमौ पूर्वदृष्टायां-दिवा प्रत्युपसृतायां
गन्तु तत्राप्यागादकारणे यः संविग्नः स गच्छति ।

अथाऽऽगादपदं व्याचष्टे—

ते तिमि दोष्पी अहवेकतूणं

णवं च सुत्तप्पसगासमस्स ।

सज्जातिं णऽत्थि रहस्ससुत्तं,

ण याऽपि पेहाकुसलो स साहू ॥ १०७१ ॥

ते साधवो रात्रौ विहारभूमौ गच्छन्तः उत्सर्गतस्त्रयो जना
गच्छन्ति, त्रयाणामभावे द्वौ गच्छतः । अथ ग्लानादिकाय-
व्यापृततया द्वितीयोऽपि न प्राप्यते एवमेकाक्यपि गच्छेत् ।
किमर्थमित्याह—अस्य-विचक्षितसाधोनेवम्—अधुनाऽधीनं

ससूत्रस्पर्शकरिर्युक्तिरूपेणार्थेन सहितं परावर्त्तनीयं वर्त्तते ।
स्वाध्यायिकं च वसती तवानीं नाऽस्ति । अथवा—गृहस्यसूत्रं
निशीयादिकं तद् यथा द्वितीयो न शृणोति तथा परावर्त्तयि-
नभ्यम् । न चासौ साधुरनुपेक्षाकुशलः । एतेनाऽऽगाढकार-
णेन रात्रावपि बिहारभूमौ गन्तुं कल्पते ।

तत्र कीदृशे गृहे कीदृशेन वा साधुना गन्तव्यमिति
दर्शयति—

आसन्नगोहं दियदिदृभोमे ,
धेत्तुण कालं तहि जाइ दोसं ।
वस्मिदिआ दोसविवजितो य ।

शिदाविकारालसवजितऽप्या ॥ १०७२ ॥

कालं गृहीत्वा दोषं-प्रतिप्रादोषिकं स्वाध्यायं कर्तुमासन्न-
गोहं द्विधा दृष्टभौमे—द्विधा प्रत्युपेक्षितोच्चारप्रथवणभूमिकं
याति-गच्छति । स च वश्येन्द्रियः इष्टाऽनिष्टविषयेषु वर्त्तमाना-
नामिन्द्रियाणां निगृहीता दोषाः—क्रोधादयस्तेर्विधर्जितः
तथा निद्रया विकारेण वा हास्याऽऽदिना आलस्येन वर्जित
आत्मा यस्य स तथा एवंविधस्तत्र गन्तुमर्हति, साऽनीदृशः ।

तब्भावियं तं तु कुलं अदूरं ,
किञ्चा भक्तायं शिसिमेव एति ।

वाघाततो वा अहवा विदूरं,

सोऊण तन्धेव उवेइ पाते ॥ १०७३ ॥

यस्मिन् आश्रयादि कुलं स गच्छति तस्यां बेलायां प्रविश-
द्भिः साधुभिर्भावितं तद्भाषितं तदप्यदूरे-अदूरदेशवर्त्ति
एवंविधं गृहं प्रादोषिकं स्वाध्यायं कृत्वा—परिचर्यं नि-
शायामेव प्रतिश्रयमागच्छति । अथ रजन्यामागच्छतोऽपा-
न्तरालं पुष्टश्वगवादिभिः स्तनादिभिर्व्याघ्रानः, अथवा—दूर-
दूरदेशवर्त्तिनी सा बिहारभूमिः ततस्तत्रैव गृहं सुप्त्वा
प्रातः—प्रभाते प्रतिश्रयमुपैति । वृ० १ उ ३ प्रक० ।

(३६) निर्ग्रन्थ्या रात्रिविहारः—

नो कप्पइ निर्गन्धीए एगाणियाए रात्रो वा वियाले वा
बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा । कप्पइ मे अप्पविइयाए वा अप्पतइयाए वा
अप्पचउन्धीए वा रात्रो वा वियाले वा बहिया वियारभूमिं
वा विहारभूमिं वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ ५० ॥
अस्य व्याख्या प्राग्वत् ।

अथ भाष्यम्—

सो चेव य सम्बन्धो, नवरि पमाणम्मि होइ णाणसं ।

जे य जतीणं दोमा, सविसेसतरा उ अजाणं ॥ १०७४ ॥

स एव निर्ग्रन्थसूत्रोक्तसम्बन्ध इहाऽपि सूत्रे ज्ञातव्यः, न-
खरं केवलं प्रमाणेभ्यां निर्ग्रन्थीनां नामान्वं, निर्ग्रन्थीनां ह-
यास्त्रयाणां निर्गन्तुं कल्पते, निर्ग्रन्थीनां तु द्वयोस्तिसृणां
चतसृणां वा इत्ययं संख्याकृतो विशेष इति भावः । ये च
स्तेनाऽऽरक्षिकाऽऽदयो यतीनामेकाकिर्निर्गमने दोषाः आर्या-

णामपि त एव सविशेषतरा मन्तव्याः, तरुणाद्युपद्रवस-
हिता इति भावः ।

बहिया वियारभूमि, निगन्धंगाणियाए पडिसिद्धा ।

चउगुरुगाऽऽयरियादी, दोसा ते चेव आणादी ॥ १०७५ ॥

रात्रौ बहिर्युच्चारभूमौ गमनेमेकाकिन्या निर्ग्रन्थ्याः प्रति-
षिद्धम्, अत एवेतत्सूत्रमाचार्यः प्रवर्त्तिनीं न कथयति च-
तुर्गुरवः । प्रवर्त्तिनीं भिक्षुणीं कथयति चतुर्गुरवः । भिक्षु-
ण्यो न प्रतिश्टण्वन्ति मामलघु । प्रवर्त्तिनीर्मातृकस्य
भिक्षुण्यो बलामोदिकया एकाकिन्यो निर्गच्छन्ति चतु-
र्गुरवः, दोषाश्च ते एवाऽऽज्ञादयो प्रवृत्त्याः ।

भीरू अकिञ्चे उ अबलाऽबला य,

आसंकितेगागमणी उ रातो ।

मा पुण्णभूयस्म भवे विणामो,

मीलस्म थांवाण ण देति गंतुं ॥ १०७६ ॥

इह स्त्री प्रवृत्त्यैव—स्वभावेनैव भीरुः—अल्पमस्त्रा पुरुषं च
प्राप्य सा अबला—अकिञ्चत्करि, अत एव तस्या अवलोति
नाम । अबला च स्वभावादेव चञ्चलाः अत एकाकिनि भ्रमणी
रात्रौ विचारभूमौ गच्छन्ती आशाङ्कता स्यात्, अवश्यमे-
वाव्यभिचारिणीति । अतो मा पुण्णभूयस्म—शरीरपुण्यसु-
कुमारस्य शीलस्य चिनाशा भवेदिति कृत्वा स्नोकानामप्या-
याणा रात्रौ विचारभूमौ गन्तुं भगवन्तो न ददति—नाऽनुजा-
नन्तीत्यर्थः ।

उपाश्रयेऽपि ताभिरीदृशे वस्तव्यमिति दर्शयति—

गुत्ते गुत्तदुवारं, कुलपुत्ते इत्थ मज्झ निहोमे ।

भीतपरिसमद्विदे, अजा सिजापरे भणिए ॥ १०७७ ॥

गुप्तो-नाम वृत्त्यादिपरिहितः गुप्तद्वारः-सकपाट ईदृशे उपा-
श्रये स्थातव्यं, शय्यातरश्च तासां कुलपुत्रकां गवेषणीयः, त-
स्यैव शय्यातरस्य या भगिनीप्रभृतयस्तासां संबन्धि यद् गृहं
तन्मध्यवर्त्ती संयतीनाम् उपाश्रयो भवति । सोऽपि निर्दोषः-
पुरुषसागारिकादिदापरहितः । कुलपुत्रकश्च भीतपर्यद् मार्द-
विकश्चान्वेषणीयः । भीतपर्यन्तम-यद्वास्तवीयः परिचारो न
कम्पयनाचारं कर्तुमुन्सहते । मार्दविका-मधुरवचनः ईदृश
आर्यायाः शय्यातरं भणितः ।

रात्रौ च प्रतिश्रये ताभिरियं यतना कर्त्तव्या—

पत्थारो अंतोबहिं, अंतो बंधाहि चिलमिली उवरिं ।

तं तह बंधति दारं, जह ते अण्णा ण जाणाई ॥ १०७८ ॥

प्रस्तारः-कटः स एकः प्रतिश्रयाभ्यन्तरे द्वितीयस्तु प्रति-
श्रयाद्वहिः कर्त्तव्यः । अन्तश्चाभ्यन्तरे कटस्योपरि चिलिमि-
लिकां बध्नीत नियन्त्रयेत च । प्रतिहारी तथा बध्नानि द्वारं
यथा तान्—बन्धानन्या संयती मोक्षं न जानाति ।

सन्ध्यागंतारिया, अभिक्खणा आजणा य तरुणीणं ।

पडिहारि दारमूले, मज्जे य पविचिणी होति ॥ १०७९ ॥

संस्तारकमेकान्तरिनां तरुणीवृत्तानां भवति, अभीक्ष्णं
च तरुणीनां यतनया प्रवर्त्तिन्या प्रतिहारिकया चापयो-

जना-सङ्घटना-कर्त्तव्या । प्रतिहारि च द्वारभूते स्थापिते, मध्ये सर्वमध्यवर्तिनी प्रवर्तिनी भवति ।

निकषमणपिडियाणं, अगदारे य होइ पडिहारी ।

दारे पवित्तिणी सा-रणा य फिडिताण जयणाए ॥१०८०॥

रात्रौ विचारभूमौ निष्क्रमणं पिण्डितानां-समुद्भितानां च चतुष्पदप्रभृतीनामत्यर्थः, प्रतिहारी द्वारं समुद्राख्यं प्रथमत एवाग्रद्वारं तिष्ठति । प्रवर्तिनी पुनर्द्वारं स्थिता सयती यदा प्रविशति तां शिरसि कपोलयोर्वर्त्तमानं च स्पृष्ट्वा प्रवेशयति । याश्च तत्र स्फिटिता द्वारविप्रनष्टा इतस्ततः परिभ्रमन्ति तासां यतनया यथा अप्रीतिकं न भवति तथा स्मरणा कर्त्तव्या । आर्यैः ! इहाऽऽगच्छ, इतो न भवति द्वारम् ।

अथ द्वितीयपदमाह—

विहयपदे गिलाणाए, तु कारणा अहव होअ एगागी ।

आगाहं कारणम्मि, गिहिणीमाए वसंतीणं ॥१०८१॥

द्वितीयपदं ग्लानायाः संयत्याः कारणादकार्कान्यपि विचारभूमौ गच्छन्तु, कथमिति चेदुच्यते-इह प्रवर्तिनी यदा आन्मत्तृतीया भवति, तत्राऽप्येका ग्लानायाः पार्श्वे तिष्ठति, द्वितीया तु निवेद्य निर्गच्छति । अथवा—सा अशिवादिभिः कारणैरकार्किकी भवेत्, तत्र आगाह-आत्यन्तिके कारणे गृहनिधया वसन्तीनामकार्किकीनां विध्वंसार्थायते ।

एगा उ कारणाटिया, अधिकारकुलेसु इत्थियहुलेसु ।

तुज्झ वसाऽहं गीमा, अज्जा मेज्जातरं भणति ॥१०८२॥

एका आर्थिका कारणेन पुष्टालम्बेननाऽधिकारकुलेषु—हास्यादिविकारविरहितेषु स्त्रीयहुलेषु स्थिता सती शय्या-नरमित्थं भणति—अहं युष्मन्नश्रया वसामि, ये च मम किञ्चित् क्षणमायान्ति तत्राऽहं भवद्भिः स्मारणीया ।

इदमयं स्फुटतरमाह—

अपुव्वपुंमे अयि देहमार्णा,

वारमि धृताऽऽदि जहव भजं ।

तहाऽवगहंमु ममं पि पेक्ख,

जीवो पमादी किमु जेऽवलाणं ॥ १०८३ ॥

ओ आवक ! यथा न्यमपूर्वपुंसोऽहपुर्वपुरुषान् पश्यन्तीमपि आस्तां तैः सह सभाषणादि कुर्वाणामित्यापशब्दार्थः, दुहितरम्, आदिशब्दाद्-भार्याप्रभृतिकां भार्या वा यथा वार्यासि तथाऽपराधेषु स्थलितेषु-अनुचितमन्वर्शानादिषु मामपि प्रेक्षस्व अहमपि तथैव वारणीया । यतो जीवः सर्वोऽपि प्रायः प्रमादी-अनादभवाम्यस्तप्रमादबहुलः, किं पुनर्योऽवलानां—स्त्रीणां सम्यग्धी, स चपलस्वभावतया सुतरां प्रमादीति भावः ।

पायं सकज्जगहणाऽलमयं,

बुद्धी परन्थेसु अजागरूका ।

तमाउरा पस्सति गहक्का,

दोमं उदामीणजणां तहं तु ॥ १०८४ ॥

येयं प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रत्यक्षा बुद्धिः सा प्रायः स्व-स्व-कीयं यत्कार्यं हिताऽहितप्रवृत्तिरूपं निवृत्तिरूपं वा तदग्रहणं तत्पार्श्वच्छन्दे अलसा-जडा, पगर्थेषु तु—परप्रयोजनेषु जागरूका—जागरणशीला । अत एव तद्दोषमिह-जीवलोके कर्त्ता—आत्मीयकार्यसाधका जनः आतुर-उत्सुकः सन् न पश्यति, यत्कं दोषमुदासीनजना—मध्यस्थलोकः तटस्थः पश्यति, अतोऽहं भवतां पार्श्वोदात्तमानमहितेषु यत्तमानं निवारयामीति प्रक्रमः ।

तेणिच्छिए तस्स जहिं अगम्मा,

वमंति णारीउ तहिं वसेज्जा ।

ता वेति रत्ति सह तुज्झ गीहिं,

अणिच्छमाणीसु बिभेमि वेति ॥ १०८५ ॥

एवमुक्तं सति यद्यसौ आवक इति तदुक्तं प्रतिपद्यते तदा तस्य—शय्यातरस्य यत्रागम्या—माताभगिनीप्रभृतयो नार्यो वसन्ति तत्र सा एकाकिनी संयती वसन्तु । ताश्च स्थितो धृते, रात्रौ युष्माभिः सह कायिकाद्यर्थं निर्गमिष्यामि, अतो यदा भवत्य उत्तिष्ठन्तं तदा मामप्युत्थापयत । यदि ता नच्छन्ति ततोऽहं रात्रावेकाकिनी निर्गच्छन्ती बिभेमि इत्येवं प्रवर्ति ।

एवमप्युक्ता यदि ता द्वितीया नाऽऽगच्छन्ति तदा किं कर्त्तव्यमित्याह—

मत्तामईए अपवत्तणे वा,

सागागिए वा निमि णिक्खमंती ।

तामि णिवेदेतु ममहंदा,

अतीति वा र्णाति व साधुधम्मा ॥ १०८६ ॥

मात्रके कायिकी व्युत्सर्जनीया । अथ मात्रके नास्ति, यद्वा-तस्या मात्रके कायिकयाः प्रवर्तमाने गमने न भवति, सागार्किकबहुलं वा तद्गृहम् । एतैः कारणैः निशि-रात्रावेकाकिनी निष्क्रामन्ती तासां शय्यातराणां निवेद्य शब्द—काशनादिशब्दं कुर्यती दण्डकं हस्ते हत्वा साधुधर्मो—शोभनसमाचारा अतिशयति वा निर्गच्छति वा । एवं तार्थाद्विचारभूमिर्विषयो विधिरुहः ।

(३७) अथ विहारभूमिविषयमाह—

एगहि अणेगाहि व, दिया व गतो व गन्तु पडिसिद्धं ।

चउगुरु आयगियादी, दोसा ते चव जे भणिया ॥१०८६॥

एकाकिनीनाम्, अनेकाकिनीनां वा ब्रह्मीनामपि गाथायां च पष्ठ्यथै तृतीया, दिवा वा रात्रौ वा विहारभूमौ संतीनां गन्तुं प्रतिपद्यते—न कल्पते । अत एव येद्यनमथमाचार्याः प्रवर्तिन्या न कथयन्ति तदा चतुर्गुरुवः, प्रवर्तिनी भिक्षुणीनां न कथयति चतुर्गुरुवः, भिक्षुण्या न प्रतिगृह्णन्ति लघुमा—सः, दोषाश्च न पत्र द्रष्टव्याः ये पूर्व विचारभूमौ भणिताः ।

द्वितीयपदे गन्तव्यमपीति दर्शयति—

गुत्ते गुत्तद्वारे, दुज्जणयजे णिवेसणस्संतो ।

वाड्ढगं मंचधिणियम-मिचित्थि आगाहसंविग्गा १०८८

गुप्तं गुप्तद्वारे बुज्जन्तवर्जं दुःशीलजनरहितं गृहे स्वाध्यायकर-
णार्थं गन्तव्यं, तच्च गृहं यदि निवेशनस्य पाटकस्याभ्यन्तर-
वर्ति भवति । अथ निवेशनान्तरं प्राप्यते ततोऽन्यस्मिन्नपि
पाटके यः संयतीनां पितृभ्रात्रादिरशङ्कनीयः सम्बन्धी, यो वा
शय्यातरेण निजसुहृदादि, यो वा संशी आशको मानापितृस-
मानस्तस्य गृहे गन्तव्यम् । एतच्च द्वितीयपदमागादे संविज्ञाया
आर्थिकाया मन्तव्यम्, किमुक्तं भवति-व्याख्याप्रज्ञतिप्रभृतिभ्यु-
त्तसम्बन्धे तमागादयोगं काचिदार्थिका प्रतिपन्ना, सा च यदि
संविज्ञा हास्यादिबहिष्ता ततस्तस्या आत्मतृतीयया
आत्मचतुर्थया आत्मपञ्चमया वा पूर्वोक्तगुणोपेतं गृहं गत्वा
स्वाध्यायः कर्तुं कल्पते ।

पडिवत्तिकुसलअजा, सज्जायज्जाणकरण उज्जुत्ता ।

मोचूण अम्भरहितं, अजाण ण कप्पती गंतुं ॥ १०८७ ॥

प्रतिपत्तिः—उत्तरप्रदानं तत्र कुशला-निपुणा या काचि-
दार्था सा तस्याः समर्पणीया, तथा या आगादे योगं प्र-
तिपन्ना सा स्वाध्यायस्य यद् ध्यानमेकाग्रतया करणं त-
त्रेश उच्यते भवेत्, 'मोचूण अम्भरहितं' ति येषु कु-
लेषु यथाभद्रकादिषु संयतीनामागमनमभ्यर्हितं गौरवाद्गृ-
हं तानि मुक्त्वा अन्यत्र कुले आर्थिकाणां न कल्पते गन्तुम् ।

एवंविधकुलं गत्वा स्वाध्यायं कुर्वतीनां यद्यस्मीं गृहपतिः

प्रश्नयत्—किमर्थं भवत्य इहाऽऽगताः ?, ततः

प्रतिपत्तिकुशलया वक्तव्यम्—

सज्जाइयं नऽस्थि उवस्मएऽग्घं,

आगादयोगं च इमा पवन्ना ।

तरेण मो भदमिदं च तुज्जं,

संभावणिजा उ ण अस्सहा ते ॥ १०८८ ॥

हे आशक ! योऽयमस्माकमुपाश्रयः तत्र स्वाध्यायिकं नाऽ-
स्ति, इयं संयती आगादयोगं प्रवृत्ता वर्त्तते, 'तरेण' ति
शय्यातरेण सह युष्माकामदमीदृशं सकलजनप्रतीतिं सौ-
हार्दं तन्मत्वा वयमत्र समागताः अतो नाभ्यथा त्वया वयं
सम्भावनीयाः ।

अपि च—

खुदो जणो णऽस्थि ण याऽवि दूरे,

पच्छसभूमी य इहं पकामा ।

तुज्जेहि लेणण य निस्सभेत्तं,

सज्जायसीलेसु जहोज्जा मा णे ॥ १०८९ ॥

खुदो जना—बुज्जन्तलोक इह नास्ति, न चेदं युष्मद्गृहं दूरे
अस्मत्प्रतिश्रयाद् दूरवर्ति पच्छसभूमिभेदं युष्मद्गृहं पकामा-
विस्तृता, अस्माकं स्वाध्यायो निर्व्याधानं निर्वहति । किंच-
युष्माकं लोकस्य च वृत्तं प्रतीतमेतत् यथा—'ण' अस्माकं
स्वाध्यायशीलानां गाढतर उद्यमः—प्रयत्ना भवति । वृ० १ उ०
३ प्रक० ।

इदानीं मार्गद्वारं प्रतिपादयन्नाह निर्युक्तिकारः—

पंथं तु वच्चमाणं, जुगंतरं चक्खुणा व पडिलेहा ।

अइदूरचक्खुपाए, सुहुमतिरिच्छगएँ न पेहे ॥ १२४ ॥

पथि व्रजन् युगान्तरं—चतुर्दशप्रमाणं तन्मात्रान्तरं च-
क्षुषा प्रत्युपेक्षत, किं कारणम् ?, यतोऽतिदूरचक्षुःपाते स-
ति सूक्ष्मास्तिर्यगतान् प्राणिनः 'न पेहे'—न पश्यति, दूरे
दूरतरं प्राहितत्वाच्चक्षुषः ।

अज्ञासन्ननिरोधे, दुक्खं ददं पि पायमंहरणं ।

छकायविओरमणं, सरीर तट भत्तपाणे य ॥ ३२६ ॥

अत्यासन्नं निरोधं करोति चक्षुषस्ततो दृष्ट्वाऽपि प्राणिनां
दुःखेन पादसंहरणं पादं प्राणिनि निपतन्तं धारयतीत्यर्थः,
अतिसन्निकृष्टत्वाच्चक्षुषः । 'छकायविओरमणं' ति षट्काया-
नां विराधनं भवति, शरीराविराधनां तथा भक्षणानविराध-
नां करोतीति ।

इदानीमस्या एव गाथायाः पश्चाद् व्याख्यानयन्नाह
भाष्यकारः—

उड्डुमुहो कहरनो, अवयक्खंतो वियक्खमाणो य ।

बायरकाणं वहए, तसेतरे संजमे दोभा ॥ १०८९ ॥

उड्डुमुहो व्रजन कथासु च रक्तः—सक्तः 'अवयक्ख-
तो' ति पृष्ठतोऽभिमुखं निरूपयन् 'वियक्खमाणो' ति
विधिध सर्वासु दिक्षु पश्यन्, स एवंविधो बाह्यकायान-
पि व्यापादयत्, त्रसितगंक्ष-पृथिव्यादीन् स्थावरकायान्,
ततश्च संयमे-संयमावपया एतं दोषा भवन्तीति ।

इदानीं शरीरविराधनां प्रतिपादयन्नाह—

निरवेक्खो वच्चंतो, आवडिओ खाणुकंटविसभेसु ।

पंचएह इंदियाणं, अन्नतरं सो विराहेजा ॥ १०९० ॥

निर्गपेक्षो व्रजन् आपातितः सन् स्थाणुकण्टकविषमेषु,
विषमम्-उन्नतं, तेष्वपातितः पञ्चानामिन्द्रियाणां चक्षुरादी-
नामन्यतरान् स विराधयत् ।

इदानीं 'भत्तपाणे य' ति अवयवं व्याख्यानयन्नाह—

भत्ते वा पाणे वा, ओवडियणडियस्स भिन्नपाए वा ।

छकायविओरमणं, उड्डाहो अप्पणो हाणी ॥ १०९० ॥

आपातितश्चास्मीं पातितश्च आपातनर्पातितः तस्य साधो, भि-
न्न-भग्न वा पात्रकं सति भक्तं वा प्राजिकृतं पानकं वा, ततः प-
दकायव्युपरमणं भवति, उड्डाहश्च भवति, आत्मनश्च हर्तनः
क्षुधाबाधनं भवति, ततः पुनः षट्कायव्युपरमणमुड्डाहश्च ।

दहि घय तक्कं पयमं—विलं व सन्थं तमेतराण भवे ।

खद्वम्मि य जणवाओ, बहुफोडे जं च परिहासी ॥ १०९१ ॥

तानि गृहीतानि कदाचिदधिघृततत्क्रय-काञ्चिकानि भव-
न्ति, ततश्च तान् शस्त्रम्, केपां?—त्रसानामितरेषां च-पृथिव्या-
दीनां भवेत्, 'खद्वम्मि' ति प्रसुं च तत्र भक्तं लोकन दृष्टे
सति जनापवादा भवति, उड्डाहः—यदुत 'बहुफोडे' ति बहु-
भक्षका एत इति, या चाऽऽत्मपरित्यागपानिकांदका पारहाणः
सा च भवति ।

तथा पात्रविराधनायां याचनादोषान् प्रदर्शयन्नाह निर्यु-
क्तिकारः—

पत्तं च मग्गमाणं, हवेज्ज पंथं विराहणा दुविहा ।

दुविहा य भवे तेणा, परिकम्म सुत्तपरिहाणी ॥ १२५ ॥

पात्रं चान्विषयि सति प्रामादौ भवेत् पथि विराधना वि-
विधा—आत्मविराधना, संयमविराधना च । पथि स्तेनाश्च
द्विप्रकारा भवन्ति—उपधिस्तेनाः, शरीरस्तेनाश्च । लब्धऽपि
कुञ्जोत्पात्रके तत् परिकर्मयतः—तद्व्यापारं लग्नस्य सूत्रार्थ-
परिहाणः । ओघ० । (प्रलम्भार्थं विहारः 'पलंभ' शब्दे पञ्च-
मभागे ७१२ पृष्ठे गतः ।) अध्वद्वारं, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि०
खू० । स्वाध्यायार्थं कन्दोद्यानादौ गमने, जीत० । बौद्धाय-
धये, प्रश्न० १ आध० द्वार । (दुर्भिक्षादौ रात्रिभोजनस्य क-
ल्पनीयता 'रात्रिभोजन' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ५१६ पृष्ठे उक्ता ।)
चरिकाप्रविष्टस्य भिक्षोर्विहारः 'चरियापविष्ट' शब्दे तृतीय-
भागे ११५५ पृष्ठे गतः । (गणादपक्रम्य परपाखण्डप्रतिमामुप-
सम्पद्यते विहरादित् 'उवसंपया' शब्दे द्वितीयभागे १००५
पृष्ठे उक्तम् ।) (एकाकी एकया स्त्रिया सह न विहरेत् इति
'हन्ती' शब्दे द्वितीयभागे ६१४ पृष्ठे गतम् ।) (जिनकल्पक-
स्य विहारः 'धविरकल्प' शब्दे चतुर्थभागे २३८८ पृष्ठे गतम्) ।
शिष्यस्कन्धचर्चितविहारवर्णकः 'संधचर्चितविहार' शब्दे
तृतीयभागे ७०१ पृष्ठे गतः । (एकाकीविहारप्रतिमा 'एगल
विहार' शब्दे तृतीयभागे २० पृष्ठे उक्ता ।) (वीरजिनेन्द्रस्य
विहारः 'वीर' शब्दे वक्ष्यते ।) (छे वर्षागत्र नैकत्र वसन्त,
विहारकालमानं च 'विविन्नचरिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
१२४८ पृष्ठे गतम् ।) (नदीमन्तरणम् 'एरिसंतार' शब्दे
चतुर्थभागे १७३८ पृष्ठे उक्तम् ।)

आधिकारसूची—

- (१) विहारनिक्षेपः ।
- (२) गीतार्थनिश्चया विहारः ।
- (३) आन्मविराधनाद्विहारगाथा ।
- (४) विहारकल्पकः ।
- (५) गीतार्थानां तर्जिथतानां वा विहारः ।
- (६) अगीतार्थस्य स्वच्छन्दमैकाकिनो विहारनिषेधः ।
- (७) आचार्यस्योपाध्यायस्यैकाकिनो विहारो न कल्पते ।
- (८) जघन्यतः पञ्चकसप्तकाभ्यां हीनतायां प्रार्याधसम् ।
- (९) व्याकुलतायां विहारः ।
- (१०) कीदृशे द्वयोरन्यत्र गमनमुचितम् ? ।
- (११) यैः कारणैरुपसंपद्यते तेषां निरूपणम् ।
- (१२) वर्षासु न विहरेत् ।
- (१३) विहार आवाधादार्ति स्थानानि ।
- (१४) सामान्येन शय्यामङ्गीकृत्य विधिः ।
- (१५) प्रथमप्रावृत्ति प्रामाऽनुप्रामविहारे प्रायश्चित्तम् ।
- (१६) वर्षासु व्यतिक्रान्तासु विहरेत् ।
- (१७) हेमन्तघ्रीष्मयोर्विहारः ।
- (१८) विहारद्वारवपया विधिः ।
- (१९) मार्गकल्पादयेऽपि विहाराः ।
- (२०) मार्गयतनमभिमुख्य विहरेत् ।
- (२१) यत्राऽन्तरा ग्रामं चौगस्तत्र न विहरेत् ।
- (२२) अराजकादिग्रामेषु न विहरेत् ।
- (२३) मार्गे वप्रादिके विहारविधिः ।
- (२४) प्रातिपथिकपृच्छायां विहारविधिः ।
- (२५) मार्गे वप्राऽऽदीनि नाऽङ्गुल्या दर्शयेत् ।
- (२६) आचार्यादिना सह गच्छतः साधोर्विधिः ।
- (२७) विहारक्षेत्रस्य पूर्वोत्तरदिग्मानम् ।

(२८) भगवता कुत्र (५१) इदं सूत्रं निरूपितम् ।

(२९) आर्यक्षेत्रविहारकारणम् ।

(३०) निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा रात्रौ विकाले वा
विहारनिषेधः ।

(३१) विहार उपकरणत्यागे प्रायश्चित्तम् ।

(३२) किं पुनः सार्थं प्रत्युपेक्षणीयम् ।

(३३) अध्वानं प्रतीत्य भक्ताः ।

(३४) रात्रौ विकाले वा एकाकिनो विहारनिषेधः ।

(३५) एकाकिनो यतनाप्रतिपादनम् ।

(३६) निर्ग्रन्थ्या रात्रिविहारः ।

(३७) विहारभूमिप्रविषयः ।

विहारकल्प—विहारकल्प—पुं० । विहरणं विहारो वर्त्तनं तस्य
कल्पो व्यवस्था स्थविरकल्पादीनामुच्यते—यत्र ग्रन्थेऽसौ
विहारकल्पः । पा० । उत्कालिकश्रुतभेदे, न० ।

विहारगमण—विहारगमन—न० । विहरणं—क्रीडनं विहारस्तेन
गमनम् । उद्यानादौ क्रीडया गमने, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।

विहारधरय—विहारगृहक—न० । स्वनामक्यान्त उद्यानं, यत्र वा
सुपृथो जिनो निष्क्रान्तः । आ० म० १ अ० ।

विहारचरिआ—विहारचर्या—स्त्री० । विहाररूपायां साधुचर्या-
याम्, दश० २ अ० । ('विविन्नचरिया' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
विलग्नता वर्णिता ।)

विहारजत्ता—विहारयात्रा—स्त्री० । उद्यानक्रीडायाम्, 'विहार-
जत्तं निज्जाओ, मंडिकुंडिमि चेइए' उक्त० २० अ० ।

विहारभूमि—विहारभूमि—स्त्री० । स्थाप्यायभूमौ, आचा० २
ध्रु० १ खू० १ अ० १ उ० । वृ० । नि० खू० । भिक्षार्तामनश्च-
मणभूमौ, व्य० ४ उ० । जिनचैत्यगमने, 'विहारो जिनसद-
मर्त्तानि' वचनात् । कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

विहारवत्तिया—विहारप्रतिज्ञा—स्त्री० । विहारिष्यामीति गमन-
प्रतिज्ञायाम्, आचा० २ ध्रु० १ खू० ३ अ० १ उ० ।

विहारि (न्)—विहारिन्—त्रि० । विहरतीत्येवंशो लो विहारी ।
ध० ३ अधि० । विहरणशीले, आचा० १ ध्रु० ५ अ० ४ उ० ।

विहावरी—विभावरी—स्त्री० । रात्रौ, पा१० ना० ।

विहावसु—विभावसु—पुं० । अग्नौ, पा१० ना० ।

विहि—स्त्री० । विधि—पुं० । विधानं विधिः । प्रकारे, आध० ६ अ० ।

ज्ञा० । दश० । भेदे, व्य० ४ उ० । उपा० । सम्यग्ज्ञानदर्शन-
योग्योपपद्यनामौ, सूत्र० १ ध्रु० ११ अ० । उपोद्घातं, आध०
१ अ० । प्ररूपणे, आ० म० १ अ० । अनुष्ठाने, प्रश्न० ३
आध० द्वार । विधानं, सम्यक्करणे, पञ्चा० ५ विव० । ध० ।
अनुज्ञायाम्, आध० ४ अ० । न्यायः स्थितिर्मर्यादा विधा-
नमित्येकार्थाः । आचारे, व्य० ७ उ० । आ० म० । विस्तरं,
रचनायाम्, नि० खू० १ उ० । सर्वकौशले, आ० म० २ अ० ।
प्रतिपासकक्रमे, पञ्चा० २ विव० । शास्त्रोक्तं न्याये, श्रद्धास-
त्कारकमयोगाऽऽद्यौ, हा० २४ अष्ट० । अस्तित्वाविभावे, न-
या० । विधिर्माभिदधति—'विधिः-सर्वश' इति । सत्सदंशारमनो
वस्तुनो योऽयं सर्वशो भावरूपः स विधिरित्यभिधीयते ।
रत्ना० ३ पार० । विचारे, सम्म० ३ काण्ड । " वेमाञ्जल्या-
द्या स्त्रियाम् " ॥ ८ । १ । ३५ ॥ इति स्त्रीत्वम्—विही । प्रा० ।

एकागाः—

अणुपुष्पी पडिवाडी, कमो य नाः आठिई य मजाया ।
 होइ विह.णं च तहा, विहीएँ एगड्डिया हुंति ॥
 आनुपूर्वी परिपाटी क्रमः न्यायः स्थितः मर्यादा विधान-
 मेकार्थिकानि विधेरतानि । पृ० १ उ० १ प्रक० ।
 विहिंस-विहिंस्य-त्रि० । विहिंस्यन्त इति विहिंस्याः । विधा-
 त्यपु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार ।
 विहिंस्य-विहिंसन-न० । विविधव्यापादने, प्रश्न० १ आ-
 श्र० द्वार ।
 विहिंसमाण-विहिंसत्-त्रि० । विविधैरुपायैर्हितसि, आश्र०
 १ भु० ५ अ० ५ उ० ।
 विहिंसा-विहिंसा-स्त्री० । विविधैरुपायैर्हिंसायाम्, आश्र० १
 भु० ५ अ० ५ उ० । जन्तुघातादौ, अनु० । विधाने, प्रश्न० १
 आश्र० द्वार ।
 विहिंभिय-विहिंभित-त्रि० । हिंसां प्राप्तं हिंभितम्, विरूपे हिं-
 मितं विहिंभितम् । असम्पन्ननिर्जोषीकृते, सूत्र० २ भु० १ अ० ।
 विहिकरण-विहिकरण-न० । आगमोक्तीर्णविधिविधानं, जी०
 १ प्रति० ।
 विहिकारग-विहिकारक-त्रि० । सूत्राज्ञासम्पादके, पं० व० १
 द्वार ।
 विहिगहिय-विधिगृहीत-त्रि० । अनुसन्धेनाद्गमिने, लोभ-
 गाहत्यनोद्गमादिशपदृष्टे, आश्र० ६ अ० ।
 विहिणह-विधिनाथ-पुं० । काटाकारनीये पार्श्वप्रतिमायाम्
 ना० ४३ कल्प ।
 विहिपडिभहजुय-विधिप्रतिषेधयुत-त्रि० । वनस्पत्यादिहिं-
 सारिदृशनेषापारहागन्धिते, पञ्चा० ११ विव० ।
 विहिपडिभहाऽणुग-विधिप्रतिषेधाऽणुग-न० । विधिश्च प्रति-
 षेधश्च तावदनुगच्छति यतत् विधिप्रतिषेधानुगम् । रुचिानर-
 पक्षतया शास्त्रानुसारेण क्रियासु प्रवर्तने, दर्श० ३ नव ।
 विहिपवा-विधिपवा-स्त्री० । स्वनामस्थानं प्रकरणग्रन्थे, अष्ट०
 १६ अष्ट० ।
 विहिपारण-विधिपारण-न० । प्रत्याख्यानस्पर्शनादिविधान-
 युक्तं भोजनं, पञ्चा० १६ विव० ।
 विहिपुव्व-विधिपूर्व-न० । आधिपारहारण (पं० ६ विव०)
 शास्त्रं क्वादिधानपुरःसरे, पं० १२ विव० ।
 विहिप्पओग-विधिप्रयोग-पुं० । दुर्निर्भलप्रणिधानविधानप्र-
 युक्तौ, पञ्चा० १२ विव० ।
 विहिभुत्त-विधिभुत्त-न० । एषणीये गृहीत्या पश्चान्मण्डल्यां
 कृतप्रतरणच्छेदं सिंहस्त्रादितेन विधिना वा भुक्ते, आश्र० ६ अ० ।
 विहिय-विहित-त्रि० । आचरिते, सथा० । चेष्टिते, ज्ञा० १
 भु० १ अ० । अनुष्ठिते, नपुं० । आश्र० ३ अ० । पिञ्जिते, वे०
 ना० ७ वगे २५ गाथा ।
 विहियतव-विहिततपम्-त्रि० । विहितं वत्तं गुरुभिस्तपोरूपं
 प्रयाश्चितं यस्येति । गुरुव्रततपोऽनुष्ठाने, जी० ।
 ३३३

विहिया-विहिता-स्त्री० । “वृद्धयाद्यर्थमसक्तस्य, भ्रमणपमयाऽ
 टनः । गृहहन्त्रोपकाराय, विहितेति शुभाशयात् ॥ १ ॥ ”
 इत्युक्तलक्षणं भिन्नाभेदः, ध० १ आश्र० ।
 विहियाऽणुद्वार-विहिताऽणुद्वार-न० । विहितमासागमे वि-
 धेयतयाऽनुमते यतनुष्ठाने क्रिया तद् विहितानुष्ठानम् । पञ्चा०
 ६ विव० । दोनार्थास्तत्र सममाचारकामदृशे, पञ्चा० २ विव० ।
 आगमोक्तीकृत्यायाम्, पञ्चा० १६ विव० । उचितक्रियायाम्,
 पञ्चा० १८ विव० ।
 विहियाऽणुद्वारपर-विहिताऽणुद्वारपर-त्रि० । आगमोक्तीकृ-
 यानिष्ठे पञ्चा० १५ विव० ।
 विहिवाय-विधिवाद-पुं० । आभिहितं जुहुयात्स्वर्गकामः । इत्या-
 दिकं खादनावाक्यं, आ० म० १ अ० ।
 विहिमार-विधिमार-पुं० । विधिप्रधाने, ध० २० ।
 विहिमारं नियं सेवइ, सद्गलू मत्तिमं अणुद्वारं ।
 दन्वाहोसनिहञ्जे, विपक्खवायं वहइ तस्मि ॥ ६१ ॥
 विधिमार-विधिप्रधाने सेवने-अनुतिष्ठानं श्रद्धालु-श्रद्धा-
 गुणवान् शास्त्रमान-सामर्थ्योपेतः सन्ननुष्ठानं-प्रयुपकर्णय-
 णादिकं श्रद्धालु वस्त्यान्यथानुपपत्तेः, यत्र पुन-शास्त्रमात्र
 स्यात् ततः का वासेत्याह ? —द्रव्याग्राहाग्राहीनि आदिश-
 म्वात् —सत्रकालभावाः परिगृह्यन्ते, तेषां दोषः—प्रतिकूलता
 तेन निहतोऽपि—गाढप्रादिताऽपि पक्षपातं भावप्रतिषेधं
 वहन्ति-धारयन्ति, तस्मिन्नेव—विधनुष्ठानं एव साधारणत्वा-
 द्वाक्यस्येति । ध० २० ३ अधि० २ लक्ष० ।
 विहिसाराऽणुद्वार-विधिमारऽणुद्वार-न० । प्रवचनकुशलमे-
 दः, ध० २० ।

सम्प्रति विधिसारानुष्ठानमिति पञ्चमं भेदं प्रकट-
 यनं गाथापूर्वाजमाह—

वहइ सह पक्खवायं, विहिसारं सर्वधम्मणुद्वारे ॥ (५४X)
 वहानं—धत्ते सदा पक्षपातं—वहुमानं विधिसारं—वि-
 धानप्रधानं सर्वधर्मानुष्ठानं—देवगुरुवन्दनादौ, इदमुक्तं भव-
 ति—विधिकारिणमन्यं बहु मन्यते स्वयमपि सामग्रीसङ्काशे
 यथाशास्त्रं विधिपूर्वकं धर्मानुष्ठानं प्रवर्तते, सामग्र्यभावे पुन-
 दिदृशागधनमनोरथाञ्च मुञ्चत्यवमन्यसावाराधकः स्याद् प्र-
 क्षमेनैवार्थवत् । ध० २० २ अधि० । (तत्कथा ‘ धम्मसेण ’
 शब्दे पञ्चमभागं गता ।)

विहिसाहण-विधिमाधन-न० । अनुष्ठानप्रकाशने, पञ्चा० २ विव० ।
 विहिसुवण-विधिस्वपन-न० । जनार्चनवन्दनविशेषप्रत्याख्या-
 नकरणादिविधिता शयनक्रियायाम्, पञ्चा० १ विव० ।
 विहिमेवणा-विधिमेवना-स्त्री० । नीत्यनुपालनायाम्, पञ्चा०
 ८ विव० ।
 विहिमेवा-विधिमेवा-स्त्री० । आगमाभिमतन्यायसेवायाम्,
 “ विधिमेवा दानादौ ” विधिमेवा-आगमाभिमतन्यायसे-
 वा । पं० ५ विव० ।
 विहिमेम-विधिशेष-पुं० । विहितानुष्ठानस्य उक्तापत्तयाऽनु-
 क्लेशे, पञ्चा० १ विव० ।

विहृणण

विहृणण-विधुनन-न० । वीजनके, वृ० ४ उ० । दशा० । सूत्र० ।
विहृणिय-विधूय-अव्य० । कल्पयित्वन्त्यर्थे, सूत्र० १ ध्रु० २
अ० १ उ० । अपनीयन्त्यर्थे, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । आचा० ।
विध्वस्यन्त्यर्थे, स्था० ३ टा० ३ उ० । सूत्र० ।

विहृय-विधूत-त्रि० । प्रकल्पिते, आच० २ अ० । विविधमने-
कप्रकार धूतमपनीतम् । आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विहृयकल्प-विधूतकल्प-त्रि० । विधूतः कल्प आचारो यस्या-
ऽसा विधूतकल्पः । अपनीताचार, आचा० १ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

विहुर-विधुर-न० । इष्टजनवियोगे, हा० १ ध्रु० २ अ० । आच० ।

विहृण-विहीन-त्रि० । रहित, नि० ।

विहेज-विधेय-त्रि० । विधिविषये, सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० ।

विहेजया-विधेयता-स्त्री० । विषयताविशेषे, प्रति० ।

विहेडन-विहेटयत्-त्रि० । विशेषण हिंसान्, उत्त० १२ अ० ।

विहेडय-विहेठक-त्रि० । विविधमनेकप्रकारं हेडको-बाधकः ।

अकृन्स्थानीये अभिचारमन्त्रे, " पदशतानि नियुज्यन्ते, प-
शुना मध्यमऽहनि । अश्वमधस्य वचना-न्यूनानि पशुभि-
स्त्रिभिः ॥ १ ॥ " इत्यादि । सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

विहेलय-विभेलक-पुं० । प्रामाकप्रामे प्रतिमास्थितस्य धीर-
जनेन्द्रस्य पूजके स्थनामर्थाने यत्नः, आ० चू० १ अ० ।

विहोड-तडि-धा० । आघाते, " तडिगहोड-विहोडौ "
॥ ८ । ४ । २७ ॥ इति तडेः श्यन्तस्य विहोडादेशः । विहो-
डयान् । ताडयान् । प्रा० । जुगुप्सनीय, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

वीअ-देशो-विधुर-तत्कालयोः, दे० ना० ७ वगे ६३ गाथा ।

वीड-वीचि-स्त्री० । महाकल्लानि, ओ० । भ० । पा३० ना० । ऊर्मी ।
आच० ४ अ० । स्थ० । ह्रस्वकल्लानि, विविक्लत्वे, विवचनादि-
विक्रस्वभावाद् वीचिः । आकाश, भ० २० श० २ उ० ।

वीङ्गाल-वीताङ्गार-न० । वीता-गताऽङ्गागे गगो यस्मात्तद्
वीताङ्गारम् । अङ्गागस्य प्राप्तिशब्दादोपगमहन् भिक्षाभेदे,
भ० ७ श० १ उ० ।

वीङ्कत-व्यतिक्रान्त-त्रि० । उल्लाङ्घितवन्ति, भ० १० श० ३ उ० ।

वीङ्कमहत्ता-व्यतिक्रमय-अव्य० । नीत्वंत्यर्थे, भ० ७ श० १ उ० ।

वीङ्पथ-वीचिपथिन्-पुं० । कपायवतो मार्गे, भ० १० श० २
उ० । (अस्य व्याख्या ' अणुगार ' शब्दे प्रथमभागे २७२
पृष्ठे गता ।)

वीङ्धूम-वीतिधूम-न० । धूपरूपदोषगर्हिते, भ० ७ श० १ उ० ।

वीङ्भय-वीतिभय-न० । सिन्धुसौवर्गेषु उदायननृपपालिते
नगरे, भ० १३ श० ६ उ० । आ० चू० । आच० । नि० चू० ।

वीङ्वत्ता-व्यतिव्रज्य-अव्य० । व्यतिक्रम्यन्त्यर्थे, भ० ३ श०
७ उ० ।

वीङ्वयण-व्यतिव्रजन-न० । व्यतिक्रमे, उल्लाङ्घने, भ० ।

अप्पङ्गी रं गं भंते ! देवे से महङ्गियस्म देवस्म मज्झं

मज्झं वीङ्वइजा !, गो तिण्डे समट्ठे समिङ्गीए रं भंते ! देवे
समिङ्गियस्स देवस्स मज्झं मज्झं वीङ्वइजा !, गो ति-
ण्डे समट्ठे, पमत्तं पुण वीङ्वइजा, से रं भंते ! किं वि-
मोहिता पभू अविमोहिता प्रभू !, गोयमा ! विमोहिता पभू
नो अविमोहिता पभू । से भंते ! किं पुत्तिं विमोहिता पच्छा
वीङ्वइजा, पुत्तिं वीङ्वइजा पच्छा विमोहिता !, गोयमा ! ।
पुत्तिं विमोहिता पच्छा वीङ्वइजा, गो पुत्तिं वीङ्वइजा
पच्छा विमोहिता । महिङ्गीए रं भंते ! देवे अप्पङ्गियस्स
देवस्स मज्झं मज्झं वीङ्वइजा !, हंता वीङ्वइजा, से
रं भंते ! किं विमोहिता पभू अविमोहिता पभू !, गोयमा !
विमोहिता वि पभू अविमोहिता वि पभू, से भंते ! किं पुत्तिं
विमोहिता पच्छा वीङ्वइजा पुत्तिं वीङ्वइजा पच्छा
विमोहिता !, गोयमा ! पुत्तिं वा विमोहिता पच्छा वीङ्वइजा
पुत्तिं वा वीङ्वइजा पच्छा विमोहिता । अप्पङ्गिय रं भंते !
अमुरकुमारे महङ्गियस्म अमुरकुमारस्स मज्झं मज्झं
वीङ्वइजा ! गो इण्डे समट्ठे, एवं अमुरकुमारेऽवि तिन्नि
आलावगा भाणियच्चा, जहा ओहिणं देवेणं भाणिया,
एवं० जाव धणियकुमाराणं, वाणमंतरजे हसियेवमाणि रं
एवं चव ॥ अप्पङ्गिय रं भंते ! देवे महिङ्गियाए देवीए मज्झं
मज्झं वीङ्वइजा !, गो इण्डे समट्ठे । समङ्गिय रं भ-
ते ! देवे समिङ्गियाए देवीए मज्झं मज्झं वीङ्वइजा,
एवं तेहव देवेण य देवीण य दंडओ भाणियच्चा० जा-
व वेमाणियाए ॥ अप्पङ्गिया रं भंते ! देवी महङ्गियस्स
देवस्म मज्झं मज्झं एवं एमो वि तइओ दंडओ भा-
णियच्चा० जाव महङ्गिया वेमाणिणी अप्पङ्गियस्स वे-
माणियस्म मज्झं मज्झं वीङ्वइजा !, हंता वीङ्वइजा ।
अप्पङ्गिया रं भंते ! देवी महिङ्गियाए देवीए मज्झं म-
ज्झं वीङ्वइजा !, गो इण्डे समट्ठे, एवं समङ्गिया
देवी समङ्गियाए देवीए, तेहव महङ्गिया वि देवी अप्पङ्गि-
याए देवीए तेहव, एवं एकेके तिन्नि तिन्नि आलाव-
गा भाणियच्चा० जाव महङ्गिया रं भंते ! वेमाणिणी
अप्पङ्गियाए वेमाणिणीए मज्झं मज्झं वीङ्वइजा !,
हंता वीङ्वइजा, सा भंते ! किं विमोहिता पभू तेहव०
जाव पुत्तिं वा वीङ्वइजा पच्छा विमोहिता एए च-
त्तारि दंडगा ॥ (सू० ४०१) भ० १० श० ३ उ० ।
देवे रं भंते ! महाकाए महासरीरे अणुगारस्स भावि-
यण्णो मज्झं मज्झं वीङ्वइजा !, गोयमा ! अत्थे-
गइए वीङ्वइजा अत्थेगतिए नो वीङ्वइजा, मे केण्डे-
रं भंते ! एवं बुद्धि अत्थेगतिए वीङ्वइजा अत्थेगतिए
नो वीङ्वइजा !, गोयमा ! दुविहा देवा पणत्ता । ते

जहा-मायी मिच्छादिद्वौ उववन्नगा य, अमायी सम्मदि-
द्वौ उववन्नगा य । तत्थं खं जे स मायी मिच्छादिद्वौ उ-
ववन्नए देवे स खं अणगारं भावियप्पाणं पासइ पा-
सित्ता नो वंदति नो नमंसति नो सकारेति नो कल्लाणं
मंगलं देवसं चेइयं० जाव पज्जुवामति, मे खं अणगार-
स्स भावियप्पणो मज्झं मज्झेणं वीइवएजा, तत्थं खं
जे मे अमायी सम्मदिद्वौ उववन्नाए देवे मे खं अणगारं
भावियप्पाणं पासइ पामित्ता वंदति नमंसति० जाव
पज्जुवासति । से खं अणगारस्स भावियप्पणो मज्झं म-
ज्झेणं नो वीयीवएजा, से तेणइहेणं ! गोयमा ! एवं
वुच्चइ० जाव नो वीइवएजा । अमुरकुमारं खं भंते ! म-
हाकाये महासरीरे, एवं चेव एवं देवदंडओ भणियव्वो
० जाव वेमाणिण । (सू० ५०६)

'देवे खं' इत्यादि, इह च कचिदियं द्वारगाथा दृश्यते-
"महाकायं सङ्कारं, सत्थेणं वीइवयेति देवा उ । बीमं
खेयं यं ठाणा, नरइयाणं तु परिणामं ॥ १ ॥" इति,
अस्याध्यायं तदंशकार्याधिगमावगम्य एवेति । 'महाकाय-
स्ति महाज-वृहत् प्रशतो वा कायो-निकायो यस्य स
महाकायः, 'महासरीरे' इति वृहत्तनुः । एवं देवदंडओ
भणियव्वो' इति नारकपृथिवीकाशिकादीनामधिकृतव्याति-
करस्याऽसम्भवात् देवानामेव च सम्भवादेवदंडकोऽत्र
व्यतिकरं भणितव्य इति । भ० १४ श० ३ उ० ।

अप्पइहिए खं भंते ! देवे महइयस्स देवस्स मज्झं म-
ज्झेणं वीइवएजा, नो तिणइहे समइहे, मभिइहिए खं भंते !
देवे ममइयस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएजा, णो
इणइहे समइहे, पमसं पुण वीइवएजा, मे खं भंते ! किं
सत्थेणं अकमित्ता पभू अणकमित्ता पभू, गोयमा !
अकमित्ता पभू नो अणकमित्ता पभू, मे खं भंते ! किं
पुडिं सत्थेणं अकमित्ता पच्छा वीयीवएजा पुडिं वीइव-
एजा पच्छा सत्थेणं अकमेजा, एवं एणं अभिलावेणं
जहा दसमसए अइह्दीउहेसिए तहेव निरवसेमं चत्तारि दं-
डगा भणियव्वो० जाव महइया वेमाणिणी अप्पइया
वेमाणिणीए । (सू०-५०८×)

'अप्पइहिए खं' इत्यादि, 'एवं एणं अभिलावेणं' इत्या-
दि, 'आइह्दीउहेसिए' इति दशमशतस्य तृतीयोद्देशके 'नि-
रवसेमं' इति समस्तं प्रथमं दण्डकसूत्रं वाच्यम्, तत्र चाल्पदि-
कमहइिकाऽऽलापकः समइिकालापकश्चेत्यालापकद्वयं सा-
क्षाद्वचं दर्शितम्, केवलं समइिकालापकस्यान्तेऽयं सूत्रशेषो
दृश्यः- 'गोयमा ! पुडिं सत्थेणं अकमित्ता पच्छा वीइवए-
जा नो पुडिं वीइवएजा पच्छा सत्थेणं अकमेजा' इति तृती-
यस्तु महइिकालपदिकालापकः, एवम्- 'महइिए खं भंते !
देवे अप्पइयस्स देवस्स मज्झं मज्झेणं वीइवएजा, इति
वीइवएजा, स खं भंते ! किं सत्थेणं अकमित्ता पभू अणक-

मित्ता पभू !' शब्देण इत्या अहत्या वेत्यर्थः, 'गोयमा ! अक-
मित्ता वि पभू अणकमित्ता वि पभू । स खं भंते ! किं पुडिं
सत्थेणं अकमित्ता पच्छा वीइवएजा पुडिं वीइवएजा पच्छा
सत्थेणं अकमेजा ? गोयमा ! पुडिं वा सत्थेणं अकमित्ता
पच्छा वीइवएजा, पुडिं वा वीइवएजा पच्छा सत्थेणं अक-
मित्ता' इति 'चत्तारि दंडगा भाणियव्वो' इति तत्र प्रथमदण्डक
उक्तालापकत्रयात्मको देवस्य देवस्य च, द्वितीयस्त्वर्थावधे
एव नवरं देवस्य च देव्याश्च, एव तृतीयोऽपि नवरं देव्याश्च
देवस्य च, चतुर्थोऽप्येवं नवरं देव्याश्च देव्याश्चेति, अतः
एवाऽऽह- 'जाव महइया वेमाणिणी अप्पइयाए वेमा-
णिणीए' इति 'मज्झं मज्झेणं' इत्यादि तु पूर्वोक्तानुसारणाद्ये-
यमिति । भ० १४ श० ३ उ० । (व्यतिवृत्तं चिन्तितं परिणा-
ममधिकृत्य 'नेउक्काइय' शब्दं चतुर्थभागे २३४८ पृष्ठं विस्त-
रतः प्रोक्तपादितम् ।)

वीचि(इ)दव्व-वीचिदव्व-न० । वीचिर्विषयज्ञानद्रव्याणां तदव-
यधानां च परस्परं पृथग्भावे 'विचित्र' पृथग्भावे इति वच-
नत् तत्र वीचिप्रधानानि द्रव्याणि वीचिद्रव्याणि । एकादि-
प्रदेशान्युत्पन्नेषु द्रव्येषु, भ० १४ श० ६ उ० । यावता द्रव्यसमुदा-
येनाहारः पृथेन स एकादिप्रदेशानो वीचिद्रव्याण्युच्यन्ते, परं
पूर्वस्त्वर्थावधेयानि टीकाकारः । भ० १४ श० ६ उ० ।
(निरयिकादयो वीचिद्रव्याण्यर्थावधेयानि वा आहार्यमन्ती
ति सस्याख्यम् 'आहार' शब्दं द्वितीयभागे ५०६ पृष्ठं उक्तम्)।

वीचि(इ)वेग-वीचिवेग-पुं० । कल्लालवेग, इय० १ उ० ।

वीची-देश-लघुप्रयामायाम, दे० ना० ७ वगं ७३ गाथा ।

वीण वीणा-स्त्री० । "स्वगणां स्वगः प्रायोऽपभ्रंशः" ॥ ८ ।

४ । ३२६ ॥ इत्याकारस्य इत्थः । प्रा० । विपञ्चयाम्, प्रश्न०
४ सव० द्वार । जी० । आचा० ।

वीणिया-वीणिका-स्त्री० । वाद्यविशेष, स्त्रियां स्वार्ये कः
प्रत्ययः । आचा० २ ध्रु० २ चू० ४ अ० । 'नुवर्वाण्यसहाण
वा' नि० चू० ४ उ० । (अनेकप्रकार वीणिका 'मुहर्वाण्य' शब्देऽस्मिन्नैव भागे गता ।)

वीतगिद्धि-वीतगृद्धि-स्त्री० । विगता गृद्धिर्विषयेषु यस्य स
वीतगृद्धिः । आशंतावोषरहिते, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० ।

वीभावण-विभापन-न० । भयोत्पादने, नि० चू० ।

वीहावेती भिस्सू, भंते लहुगा गुरु मसंतमि ।

आणादी मिच्छन्तं, विराहणा होति सा दुविहा ॥४१॥

नि० चू० ११ उ० । (अस्या व्याख्या-- 'भय' शब्दे पञ्च-
मभागे १३७६ पृष्ठं गता ।)

बीमम-विमर्ष-पुं० । विमर्षेण विमर्षः । अपायात्पूर्वं हहायाश्चोत्तरं
प्रायः शिरःकाष्ठयनादयः पुरुषधर्मा इह घटन्त इति ।
पुरुषोऽयमिति प्रत्यये, विशेष० । आ० म० । ने० ।

विमर्श-पुं० । इत्थमित्येव घटते इत्थं वा तद्गतमित्येव वा
तद्भावीति यथावस्थितधस्तुस्वरूपनिरूपणं, न० । चिन्तान्
ऊर्ध्वं ज्ञापशमविशेषात् स्पष्टतरं सद्गतार्थाविशेषाभिमुखं
एव व्यातरेकधर्मपरित्यागताऽव्ययधर्माऽपरित्यागताऽव्यय-

मंशिमशनं विमशः । इत्यायाम् । न० । आ० चू० । सू० । किं-
मेष साधुः शक्यः क्षामयितुं नवत्ययमादिके विकल्पे , चू० १
उ० ३ प्रक० ।

वीमंसा-मीमांसा-स्त्री० । मानुमिच्छा मीमांसा । प्रमाणजि-
ज्ञासायाम् । विशेषः । न० । आ० म० । परीक्षायाम् । नि०
चू० १ उ० । शैक्षकादिपरीक्षायाम् , " वीमंसा सहमाहर्णं "
स्था० १० ठा० १ उ० ।

वीय-वीत-ति० विगते, स्था० २ ठा० १ उ० । अपगते, विशेषः ।
वीयण वीजन-न० । वंशादिमये अस्तप्रांशदण्डे वायुदीरके,
भ० ६ श० ३३ उ० । वा० ।

व्यजन-न० । चामरादिना वायुकरणे , दश० ४ अ० । सूत्र० ।
आच० । प्रश्न० ।

वीयदोस-वीतदोष-पुं० । द्विष्यतेऽनेनेति द्वेषः द्वेषमो-
हनीयं कर्म आत्मनः क्वचिदज्ञानपरिणामापादनात् द्वेषण
द्वेषः । वेदनीयकर्मोपादिना भावोऽप्रीतिपात्रणाम एव । वीतो
द्वेषो यस्येति । क्षाणद्वेष, पं० सू० १ सूत्र ।

वीयभय-वीतभय-न० । उदयनराजपालिते सिन्धुसौधीर्ये-
शप्रधानतमरे, आ० क० ३ अ० । प्रच० । ती० । प्रज्ञा० आ०
म० । आच० ।

वीयमोह-वीतमोह-पुं० । मुह्यतेऽनेनेति मोहः वेदनीयं कर्म ।
आत्मनः क्वचिदज्ञानपरिणामापादनात् मोहनं वा मोहः ।
मोहनीयकर्मोपादिना भावोऽज्ञानपरिणामः । क्षाणमोह, पं०
सू० १ सूत्र ।

वीयरग-वीतरग-पुं० । धीतो रगो मायालोभकषयोद्य-
रूपो यस्य स वीतरगः । दश० ४ तत्त्व । कर्म० । स्था० ।
व्यपेताभिध्वक्, पञ्चा० ४ विध० । सर्वज्ञ, नि० चू० २० उ० ।

रामो वीयरगाणं (सू० १ +)

' नमो वीतरगोभ्यः ' । तत्र रज्यते अनेनेति रगः रग-
वेदनीयं कर्म, आत्मनः क्वचिदभिध्वक्परिणामापादनात्
रञ्जने वा रगः रगवेदनीयकर्मोपादिना भावोऽभिध्वक्प-
रिणाम एव । वीतोऽपेता रगा येषां तं वीतरगाः , तेषां
नमः । पं० सू० १ सूत्र ।

मुहमं वा वायं वा मणेण वा वायाए वा कण्ण वा कयं वा
काराविश्रं वा अणुमेइश्रं वा रगेण वा दोमेण वा मोहेण
वा इत्थं वा जम्मे जम्मेतरं वा गरहिअमंशं दुक्कडमंशं उ-
ज्झिअयव्वमंशं विआणिअं मए कल्लणमित्तगुरुभगवतवयणा-
ओ एवमंशं ति रोइअं सद्धाए आहंतमिद्धममक्खं गरहामि
अहमिणं दुक्कडमंशं उज्झिअयव्वमंशं इत्थं मिच्छा मि दु-
क्कडं, मिच्छा मि दुक्कडं, मिच्छा मि दुक्कडं ।

सुहमं, वादरं वा, स्वरूपतः । कथमेतदाचरितम् ? इत्याह-
मनसा वाचा कथिन वा कृतं चात्मना १, कारितं चान्यैः २,
अनुमोदितं वा परकृतम् ३ । एतदपि रागेण वा, द्वेषेण वा,

मोहेन वा, । अत्र वा जम्मानि, जम्मान्तरं वा अनीतिषु ग-
तिमंतत्—कुत्सास्पदम् , दुष्कृतमंतत्सद्धर्मबाह्यत्वेन , उ-
ज्झितव्यमेतत् इत्येतया । विज्ञाते मया, कस्याणमिन्द्रगु-
रुभगवद्वचनात् । भगवद्वचनप्राप्तो प्राय इयमानुपूर्वीत्ययमु-
पन्यासः । एवमेतदिति रोचितं अजया तथाविधकर्मक्षयो-
पशमजया । ततः किम् ? इत्याह—अहंस्तिअसमक्ष तानधि-
कृत्य गहं उहमिअं; कुत्सामीत्यर्थः । कथम् ? इत्याह—दुष्क-
तमेतत् , उज्झितव्यमेतत् । अत्र—व्यतिकरे ' मिच्छा मि
दुक्कडं ' वारत्रयं पाठः । व्याख्या अस्य अर्थविशेषत्वात्प्राक-
ताक्षर्येण व्याख्या, निर्युक्तिकारवचनप्रामाण्यात् । आह च
निर्युक्तिकारः—

" मि ति मिउमइवत्ते, छ नि य दोमाण छायेण होइ ।
मि ति य मेरापे ठिओ, दु ति वुगुण्णमि अप्पाणं ॥ ६८६ ॥
क ति कडं मे पायं, उ ति य डेवमि तं उव्वसमंणं ।
एसा मिच्छादुक्कडं—पयक्खरत्था समासेणं ॥ ६८७ ॥ "

अत्रतत्सुन्दरत्वात्ताऽऽभ्यगभिर्मन्यमान आह—

होउ मे एसा सम्भं गरिहा । हो उ मे अकरणमिअतो ।
बहुमयं मेअं ति इच्छामि अणुमहिं । अरहंताणं भगव-
ताणं गुरुणं कल्लणमित्तं ति होउ मे एहिं संजोगं ।
होउ मे एसा सुप्पत्थणा होउ मे इत्थं बहुमाणो । होउ मे
इआं मुक्खवीअं ति ।

भवतु मम एषा—अनन्तरोदिता, सम्यग्गर्हा भावरूपा ।
भवतु मे अकरणाभियमः प्रान्थ्यमव्यक्तव्यन्धरूपः, गदाविष-
य इति सामर्थ्यम् । बहुमत मनेन इत्ययम् , इत्यस्मादच्छामि
अनुशास्तिम्—उदितप्रपञ्च राजभूताम् । केयाम् ? इत्याह—
अहतां भगवतां, तथा गुरुणा कस्याणमिन्द्राणामिति ।
प्रतिपन्नतत्त्वानां गुणाधिकविषयैष प्रवृत्तिन्याय्या, इत्ययमु-
पन्यासः । प्रणिष्पन्नरमाह—भवतु मम एभिः—अहंदादि-
भिः संयोगः ; उचितो योग इत्यर्थः । भवतु ममैषा सुप्रार्थना
अहंदादिमयोगविषया । भवतु ममात्र बहुमानः प्रार्थनाया-
म् । भवतु मम इतः प्रार्थनातो मोक्षरीजं सुवर्णघटसंस्था-
नीयः प्रवाहतः कुशलानुबन्ध कर्मेत्यर्थः ।

तथा—

पत्तेसु एणसु अहं सेवगिहे सिअ आणारिहे सिअ प-
डिविजुते सिअ निरइअरपारगे सिअ ।

प्राप्तपु एतेषु अहंदादिषु अहं सेवार्हः स्यात् । अहंदादी-
नामेवाहार्हो स्यात् । एतयामेव प्रीतिप्राप्तियुक्तः स्यात् । एत-
यामेव निगतिचारपारगः स्यामेतदाज्ञायाः ।

एवं मानुषकां दुष्कृतगर्होर्माभिधाय सुकृतासेवनमाह—
संविग्गो जहामचीए सेवमि सुकडं । अणुमेएभि सव्वे-
मि अरहंताणं अणुहुणं । सव्वेति सिद्धाणं सिद्धभावं ।
सव्वेति अयरिअणं आयारं । सव्वेति उवज्जयणं
सुत्तप्पयाणं । सव्वेति साहुणं स हुकिरिअं । सव्वेति
सावगाणं मुखसाहणजोगे । सव्वेति देवाणं सव्वेति
जीवाणं होउ कामाणं कल्लणाऽऽयाणं मग्गसाहणजोगे ।

संविद्यः सन् यथाशीलं किम् ? इत्याह—सर्वे सुकृतम् एतदेवाह—अनुमोदेऽहमिति प्रक्रमः । सर्वेषामर्हताम् अनुष्ठाने धर्मकथादि । एवं सर्वेषां सिद्धानां सिद्धभावम्—अव्यावाधिविरूपम् । एवं सर्वेषामाचार्याणाम् आचारं—ज्ञानाचारादिलक्षणम् । एवं सर्वेषामुपाध्यायानां सूत्रप्रदानं सद्बोधिवत् । एवं सर्वेषां साधूनां साधुक्रियां सन्स्वाध्यायादिरूपाम् । एवं सर्वेषां धावकाणां मोक्षसाधनयोगान् वैद्याध्यायान् । एवं सर्वेषां देवानाम्—इन्द्रादीनाम्, सर्वेषां जीवानाम्, सामान्येनैव भवितुकामानामासन्नभयानां, कल्याणाऽऽशयानां—शुद्धाशयानाम् एतेशाम् । किं ? इत्याह—मार्गसाधनयोगान् सामान्येन कुशलव्यापाराननुमोदे, इति क्रियानुवृत्तिः । भवन्ति चेतनामपि मार्गसाधनयोगाः, मिथ्याहृष्टीनामपि गुणस्थानकत्वाभ्युपगमात् ।

अनभिप्रेते सति प्रणिधिशुद्धिमाह—

होउ मे एसा अणुमोअणा । सम्मं विहिपुब्बिआ, सम्मं सुद्धाऽऽसया, सम्मं पडिवत्तिरूत्ता, सम्मं निरइआग । परमगुणयुत्तअरहंताहसामन्थओ अचित्तसत्तिजुत्ता हि ते भगवंतो वीअरागा सच्चणू परमकल्लाणा परमकल्लाणहेउ, सत्ताणं भूदं अम्हि पावं अणाइमोहवामिण् अणभिन्ने भावआं हिआऽहिआणं अभिन्ने मिआ अहिअनिवित्ते सिआ हिअपवित्ते मिआ आगहगे मिआ उच्चिअपडिवत्तीए सच्चसत्ताणं सहिअंति । इच्छामि सुकडं, इच्छामि सुकडं, इच्छामि सुक(क)डं ।

भवतु ममैषाऽनुमोदना अनन्तराक्ता । सम्यग्वाधिपूर्विका, सूत्रानुसारेण । सम्यक् शुद्धाशया, कर्मविगमेन । सम्यक् प्रतिपत्तिरूप, क्रियारूपेण । सम्यग्प्रतिपत्तिचारा, सर्वावहेतु-न । कुतो भवतु ? इत्याह—परमगुणयुक्ताहंताहसामन्थेतः । आदिशब्दान्तिस्त्रादिपरिग्रहः । प्रार्थनायाः सविषयतामाह—अचिन्त्यशाक्तयुक्ता हि ते भगवन्तोऽहंताहसामन्थेतः, वीतरागा, सर्वज्ञाः प्राय आचार्यादीनामप्येतद्गीतरागादित्वमस्तीत्येवमाभिधानं तद्दिशेषापक्षं त्वाह—परमकल्याणा आचार्यादयोऽपि परमकल्याणहेतवः सत्त्वानां तैस्तेरुपायैः सर्व एवैतं मूढ-इच्छास्मि पाप एतेषां विशिष्टानां प्रातिपत्तिं प्राति । अनार्ह-मोहवासितः संसारानादित्येन । अनभिज्ञो भावतः परमा-शेतः । हिताहितयोरभिज्ञः स्यामहंमत्तस्वामर्थ्येन । तथा अहितानिवृत्तः स्याः, तथा हितप्रवृत्तः स्याम । एवमागधकः स्यामुचितप्रतिपत्त्या, सर्वसत्त्वानां सम्बन्धिन्या । किम् ? इत्याह—स्वहितमिति । इच्छामि सुकृतम् एवं वारत्रयं पाठः । उच्चममत्तसुकृताऽऽसवनम्, विशेषतः पृथग्गतानां वनच्छेत्तृश्लेष्मन्मृगादाहरणान् परिभाषनीयम् ।

सूत्रपाठे फलमाह—

एवमेअं सम्मं पहमाणस्स सुणमाणस्स अणुपेहमा-णस्स मिटिलीभवति परिहायंति खिज्जंति असुहकम्मा-णुबंधा । निरणुबंधे वा असुहकम्मे भग्गसामन्थे सुहपरि-णामेणं कडगवद्धेऽवि अ विसे अप्पफले सिआ सुहाव-णिजे मिआ अपुणभावे मिआ ।

एवमेतत्सूत्रं सम्यक् पठतः सर्वगसारे, तथा शृण्वतः—आकण्ठयतः अन्यसर्मापात्, तथाऽनुपेक्षमाणस्य अधोनु-स्मरणद्वारेण । किम् ? इत्याह—अधीभवन्ति, मन्दविपाक-तया । तथा परिहीयन्ते, पुद्गलापसरणेन । तथा क्षीयन्ते निर्मूलत एवाशयाविशेषाभ्यासद्वारेण । के ? इत्याह—अशु-भकर्मानुबन्धाभावरूपाः । कर्मविशेषरूपा वा । ततः किम् ? इत्याह—निरनुबन्धे वाऽशुभकर्म यच्छेप्यमाने । भग्नसामर्थ्ये विपाकप्रवाहमङ्गीकृत्य शुभपारिणामेनानन्तरादित्सूत्रप्रभये-न । किमिव ? इत्याह—कटकवज्रमिव विषं मन्त्रसामर्थ्ये-नाल्पफलं स्यात् : अल्पाविपाकमित्यर्थः । तथा सुखापनयं स्यात्, सम्पूर्णस्वरूपेणैव । तथा अपुनर्भावं स्यात्कर्म, पुनस्त-थाऽबन्धकत्वेन । एवमपायपरिहारः फलत्वोक्तः ।

इदानीं सवुपायसिद्धिलक्षणेनदभिधानुमाह—

तहा आमगलिज्जंति परिपोमिअंति निम्मविज्जंति सुह-कम्माणुबंधा । साणुबंधं च सुहकम्मं पगिडं पगिडुभाव-जिअं नियमफलं सुप्पउत्ते (व्व) विअ महाऽगए सुहफले मिआ सुहपवत्तं मिआ परमसुहमाहग मिआ अपडिबंध-मेअं असुहभावनिरोहेणं सुहभाववीअंति सुप्पणिहाणं स-म्मं पडिअव्वं सम्मं सोअव्वं अणुपेहिअव्वं ति ।

तथा आ सकलीक्रियन्ते, आक्षिप्यन्ते इत्यर्थः । तथा परिपो-प्यन्ते, भावापचयन । तथा निर्माप्यन्ते पारसमाप्तिं नीयन्ते । के ? इत्याह—कुशलकर्मानुबन्धा इति भावः । ततः किम् ? इत्याह—सानुबन्धं च शुभकर्म, आत्यन्तिकानुबन्धापेक्षम् । किंविशिष्टम् किम् ? इत्याह—प्रकृष्ट—प्रधानं प्रकृष्टभावा-जित-शुभभावाजितमित्यर्थः । नियमफलं, प्रकृष्टत्वेनैव । त-देवभूतं किम् ? इत्याह—सुप्रयुक्त इव महाऽगदः एकान्तकल्या-णः शुभफले स्यादनन्तरादित् कर्म । तथा शुभप्रवर्तकं स्याद-नुबन्धेन । एवं परमसुखसाधकं स्यात् पारम्पर्येण, निर्वा-णावहमित्यर्थः । यत् एवम्, अतोऽस्मात्कारणात् अप्रति-बन्धम् एतत् प्रतिबन्धरहितम्, अनिदानमित्यर्थः । अशु-भभावानिरोधन—अशुभानुबन्धानिरोधनेत्यर्थः । शुभभावना-बीजमिति कृत्वेतत्सूत्रं सुप्रणिधाने शोभनेन प्रणिधानेन सम्यक् प्रशान्तात्मना पठितव्यम् अभ्यस्तव्यम् । श्रोतव्य-मन्वाग्यानिर्वाधना । अनुप्राप्तित्वं—परिभाषनीयमिति । न च, “ होउ मे एसा अणुमोदना सम्मं विहिपुब्बिआ ” इत्या-दिना निदानपदमर्तादित् मन्तव्यम् । क्लृप्तकर्मबन्धहेतोर्भ-वानुबन्धिनः सर्वगशून्यस्य महर्द्धिभागशुद्धावध्यवसानस्य निदानत्वात् । अस्य च तल्लक्षणायोगान् । अतोऽहस्य ज्ञानि-दानत्वात् । आरोग्यप्रार्थनादेरपि निदानत्वप्रसङ्गात् । तथा चागमविरोधः—“ आत्मगन्धधिलाभं, सर्माधवरमुत्तमं वैतु । ” इत्यादिवचनध्वन्यादित्यलं प्रसङ्गम् ।

सूत्रपरिसमाप्तावयसानमङ्गलमाह—

नमो नमिअनमिआणं परमशुक्वीअरागाणं । नमो सेम-नमुकाराणिहाणं । जयउ सच्चणुसासणं । परमसंवेदीणं सुहिणो भवंतु जीवा, सुहिणो भवन्तु जीवा, सुहिणो भव-न्तु जीवा इति ।

नमो नतननेभ्यः देवर्षिबन्दिनेभ्य इत्यर्थः । केभ्यः ? इत्याह—
परमगुरुवीतरागोभ्य इति यावत् । नमः शेषनमस्कारार्हेभ्य
आचार्यादिभ्यो गुणाधिकेभ्य इति भावः । जयतु सर्वज्ञा-
सने, कुतीर्यापेहेन । परमसन्तोधिना वरवोधिनाभरूपेण
सुखिनो भवन्तु । मिथ्यात्वतोषनिवृत्त्या जीवाः—प्राणिन इति
अस्य वारत्रयं पाठः । पं० सू० १ सूत्र । " प्रशमरसनिमग्नं
दृष्टियुग्मं प्रसन्नं, वदनकमलमङ्कः कामिनीसङ्गश्चन्द्रः ।
करयुगमपि यत्ने शस्त्रसंघन्धयन्ध, तर्क्षति जगति देवो
वीतरागस्त्वमेव ॥ १ ॥ " प्रातः । (वीतरागत्व-
सिद्धिः ' जिण ' शब्दे चतुर्थभागे १४६० पृष्ठे त्रि-
स्तरतो दर्शिता) (अवशिष्टा ' आता ' शब्दे द्वितीयभागे
२११ पृष्ठे दर्शिता) ततोऽर्वाशिष्टा पुनरत्र दृश्यते—स्यादेतत्
न कार्यकारणः क्षणेभ्यः सन्तानः, किन्तु—य एव कार्यकारण-
भावप्रबन्धेन क्षणानां भावः स एव सन्तानः, ततो न क-
श्चिदपि, तदप्ययुक्तम्, भवन्मते कार्यकारणभावस्याप्यघट-
मानत्वात्, तथाहि—प्रतीत्य समुत्पादमात्रं कार्यकारणभा-
वः, ततो यथा विषयविघटनक्षणां नन्तरं घटक्षणः तथा प-
टादिकक्षणोऽपि, यथा च घटक्षणान् प्रागनन्तरो विवक्षितो घ-
टक्षणः तथा पटादिकक्षा अपि, ततः कथं प्रतिनियमकार्य-
कारणभावावगमः ? किञ्च—कारणादुपजायमानं कार्यं स-
तो वा जायत असतो वा ? यदि सतः तर्हि कार्योत्पत्ति-
कालेऽपि कारणं सति कार्यकारणयोः समकालताप्रस-
ङ्गः, न च समकालयोः कार्यकारणभाव इत्येतं, मात्रपस्याद्य-
विशेषाद्, घटपटादीनामपि परस्परं कार्यकारणभावप्रसङ्गः,
अथाऽसत इति पक्षे तदप्ययुक्तम्, असतः कार्योत्पादायोगा-
त्, अन्यथा स्वविषयाणां तदुत्पत्तिप्रसङ्गः, न चात्यऽन्ता
भावप्रबन्धसामाधयो कोऽपि विशेषः, उभयत्रापि वस्तुसत्त्वा-
भावात्, प्रबन्धसामाधौ वस्तुव्यतीतं तेन हेतुर्गति चेत् यदाऽ-
ऽसीत् तदा न हेतुः अन्यथा च हेतुर्गति साध्वी तदप्यव-
स्थितिः । अन्यच्च तद्भावे भाव इत्यवगमे कार्यकारणभावाव-
गमः, स च तद्भावे भावः किं प्रत्यक्षेण प्रतीयते उतानुमानेन ?
न तावत्प्रत्यक्षेण पूर्ववस्तुगतेन हि प्रत्यक्षेण पूर्वं वस्तु परिच्छिन्नं
अमुत्तरवस्तुगतेन नृतर, न चेत् परस्परस्वरूपमवगच्छतां,
नाप्यन्योऽनुसन्धाता, कार्यकारणोऽभ्युपगम्यते, तत एतदन-
न्तरमेतस्य भाव इति कथमवगमः ? नाप्यनुमानेन, तस्य प्र-
त्यक्षपूर्वकत्वात्, तच्च लिङ्गलिङ्गसम्बन्धग्रहणपूर्वकं प्रवर्तते,
लिङ्गलिङ्गसम्बन्धश्च प्रत्यक्षेण ग्राह्यो नानुमानेन अनुमानेन
ग्रहणेऽनवस्थाप्रसङ्गः, न च कार्यकारणभावावगमे प्रत्यक्षं प्रा-
प्यते नतः कथं तत्रानुमानप्रवृत्तिः ? एवं ज्ञानक्षणयोरापि प-
रस्परं कार्यकारणभावावगमः प्रत्यस्तो ध्वित्यः, तत्रापि
स्वैव स्वैव संवेदनेन स्वस्य स्वस्य रूपस्य ग्रहणे परस्परस्व-
रूपानवधारणादेतदनन्तरमभ्युपगमनस्य चाह जनकमित्य-
नवगते, तत्र भवन्मतेन कार्यकारणभावो, नापि तदवगमः, त-
तो यावत्तत्कमण्डनमेतत्—एकसन्ततिपतितत्वादेकाधिकरणं
बन्धमोक्षाधिकमिति । एतेन यदुच्यते—उपादयोपादानक्षणा-
नां परस्परं वास्यवासकभावाद्दुस्यत्तरांशप्रविशप्रवृत्त-
सोपपत्तेः मुक्तिरसम्भव इति, तदापि प्रतिनियममयम्, उपा-
दानोपादेयभावस्यैवाकृतत्वात् अनुपपत्तिमानत्वात्, योऽपि च

वास्यवासकभाव उक्तः, सोऽपि युगपद्भाविनामेवोपलभ्यते,
यथा तिलकुसुमानाम्, उक्तं चान्यैरपि—“अवस्थिता हि वा-
स्यन्ते, भावा भावैरवास्यन्तेः” तत् कथमुपादयोपादानक्षणा-
योर्वास्यवासकभावः ? परस्परमसाहित्यात्, उक्तं च—“वास्य-
वासकयोश्चैव—मसाहित्याच्च वासना । पूर्वक्षणेननुपपन्नो,
वास्यते नातरः क्षणः ॥ १ ॥ उत्तरं विनष्टत्वाच्च च पूर्वस्य
वासना ॥” अपि च—वासना वासकाद्विज्ञा वा स्यादाभवा
वा ? यदि विज्ञा तर्हि तथा शून्यत्वात् नैवान्यं वासयति,
वस्त्वन्तरवद्, अथाऽविज्ञा तर्हि न वास्ये वासनायाः संक्रा-
न्तिः तदभिज्ञत्वात्, तत्स्वरूपवत्, संक्रान्तिश्चेत्तर्हि अ-
न्यप्रसङ्ग इति यत्किञ्चिदेतत् । यदप्ययुक्तं—सक-
लमपि जगद्भागवत्तद्विदुःस्वसंकुलमभिजानानः कथमिदं
सकलमपि जगत् मया दुःखावुद्धतव्यमित्यादि, तद-
पि पूर्वोपगमसंबन्धकीभावनमिव केवलभाष्यसूत्रकं,
यतो भवन्मतेन क्षणा एव पूर्वापरक्षणवृत्तितानुगमाः परमा-
र्थनन्तः, क्षणानां बाधस्थानिकालमानमेकपरमाणुव्यतिक्रम-
मात्रम्, अत एवोत्पत्तिव्यतिरेकेण नाप्ये तेषां क्रिया सकृति-
मुपपद्यते, भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव बोध्यते इति व-
चनात्, ततो ज्ञानक्षणानामुत्पत्त्यनन्तरं न मनागप्यवस्थाने, ना-
पि पूर्वोपरक्षणभ्यामनुगमः, तस्मात् तेषां परस्परस्वरूपावधा-
रणं, नाप्युत्पत्त्यनन्तरं कोऽपि व्यापारः, ततः कथमर्थोऽयं मे पु-
रः साक्षात्प्रातभासते इत्येवमर्थनिश्चयमात्रमप्यनेकक्षणसम्भ-
वि अनुस्यूतमुपपद्यते ? तदभावाच्च कुतः सकलजगतो राग-
द्वेषादिवृत्तिसंकुलतया परिभावनम् ? कुतो वा दीर्घतरकाला-
नुसन्धानेन शास्त्रार्थचिन्तनम् ? यत्प्रभावतः सम्यगुपायमभि-
ज्ञाय कृपाविशेषान् मोक्षाय घटनं भवेदिति । ननु सर्वोऽयं
व्यवहारो ज्ञानक्षणसन्तत्यपेक्षया, नैकक्षणमधिकृत्य, तत्केय-
मनुपपत्तिरुद्भाष्यते ? उच्यते—सुकुमारप्रज्ञो देवानांप्रियः,
सद्यः सप्तघटिकामप्यभिष्टात्रभोजनमनोहरशयनीयशयना-
भ्यासेन सुखैधिनो न वस्तुयाथाभ्यासगमे विस्तपरिक्लेशम-
धिगच्छते, तेनास्माभिरुक्तमपि न सम्यगवधारयसि, ननु ज्ञा-
नक्षणसन्ततायपि तदवस्थैवानुपपत्तिः, तथाहि—वैकल्पिका
अर्धकल्पिका वा ज्ञानक्षणाः परस्परमनुगमाभावान्विधित-
परस्परस्वरूपाः, न च क्षणादुद्भूतमतिप्रसङ्गं, ततः कथमेव
पूर्वोपरानुसन्धानरूपो दीर्घकालिकः सकलजगद्दुःखिताप-
रिभावनशास्त्रविमर्शदिरूपो व्यवहार उपपद्यते ? अक्षिणी
निर्माल्य परिभाष्यतामिदम्, यदप्युच्यते स्वप्नेषु—निर्विक-
ल्पकमर्थकारमुत्पन्नं पूर्वदर्शनादितवासनाप्रबोधात् विकल्पं
जनयति येन पूर्वोपरानुसन्धानात्मकोऽर्थनिश्चयादिव्यवहा-
रः प्रवर्तते, तदप्येतेनापाकृतमवसंशयं, यतो विकल्पोऽप्यने-
कक्षणात्मकः, ततो विकल्पोऽपि यत्पूर्वक्षणे वृत्तं तदपरक्षणो
न वेत्ति, यथापरक्षणे वृत्तं न तत्पूर्वक्षणः, ततः कथमेव दी-
र्घकालिकोऽनुस्यूतैकरूपतया प्रतीक्षमानोऽर्थनिश्चयादिव्यव-
हारो घटते ? अपि च—भवन्मतेन ज्ञानस्यार्थपरिच्छेदव्य-
वस्थाऽपि नोपपद्यते, अर्थभावे ज्ञानस्योत्पादाद्, अर्थकार्य-
तया तस्याभ्युपगमात्, 'नाकारणं विषय' इति वचनात्, न
च वाच्यं तत् उत्पन्नमिति तस्य परिच्छेदकम्, इन्द्रियस्या-
प्यर्थवत्परिच्छेदप्रसङ्गः ततोऽप्युत्पादात्, तदभावेऽभावात् ।
नाऽपि साक्षात्, सर्वस्यापि स्ववैशेषिकरूपाभ्यामयोगात्,

तथाहि—न सर्वात्मना अर्थेन सह सादृश्यं सर्वात्मनाथेन सह सादृश्ये ज्ञानस्य जडरूपताप्रसङ्गे, अन्यथा सर्वात्मना सादृश्ययोगात्, नाप्येकदेशेन, सर्वस्य सर्वाथपरिच्छेदकत्वप्रसङ्गात्, सर्वस्यापि ज्ञानस्य सर्वैरपि वस्तुभिः सह केनचित्शेनान्ततः प्रमेयत्वादिना सादृश्यसम्भवात्, आह च भवशास्त्रार्थोऽपि धर्मकीर्तिज्ञाननयप्रस्थाने—“सर्वात्मना हि सादृश्ये, ज्ञानमज्ञानतां प्रजत् । साम्यं केनचित्देशेन, सर्वं सर्वस्य वेदनम् ॥ १ ॥” न च सादृश्यार्थपरिच्छेदव्यवस्थितावर्थसाक्षात्कारो भवति, परमार्थतोऽर्थस्य परोक्षत्वात्, नतो योऽयं प्रतिप्राप्तिप्रसङ्गः सकलैरपीन्द्रियैर्यथायोगमर्थसाक्षात्कारो यच्च गुरुपदेशप्रवृत्तं शास्त्रनिरीक्षणं वा यद्वा-शास्त्रस्य ज्ञात्या मोक्षाय प्रवृत्तिः तत्सर्वमकाम्निककृत्यापेक्षाभ्युपगमे विरुध्यते, स्यादेतत्—परमार्थत एवैव, तथाहि—न ज्ञानं कस्यचित् परिच्छेदकम्, उक्तनीत्या ग्राहकत्वायोगात्, नाऽपि तत् कस्यचित्परिच्छेदकं, तत्रापि ग्राह्यग्राहकत्वायोगात्, ततो ग्राह्यग्राहकाकारानिरिक्तं ज्ञानमेव केवलं स्वसंविदितरूपत्वात्—स्वयं प्रकाशेन, तेनाद्वैतमेव तत्त्वम्, यस्तु तथाथनिश्चयादिको व्यवहारः सोऽनादिकालसंलीनवासनापरिष्कारमप्यादिना द्रष्टव्यः, तदप्ययुक्तम्, वासनाया अपि विचार्यमाणाया अद्यतमानत्वात्, तथाहि—सा वासना असती, सती वा ? न तावदसती, अमनः स्वरविषाण-स्यैव सकलोपाख्याधिकलनया तथा तथाऽर्थप्रतिभासहेतुत्वायोगाद्, अथ सती तर्हि सा ज्ञानाद् व्यत्ययैक्षीन् न वा ? व्यत्ययैक्षीन्वैतहानिः, इयस्याभ्युपगमात्, अपि च—सा ज्ञानाद् व्यतिरिक्ता सती एकरूपा वा स्यादेकरूपा वा ? न तावदेकरूपा एकरूपत्वे तस्या नीलपीताद्यनेकप्रतिभासहेतुत्वायोगात्, स्वभावभेदेन विना भिन्नभिन्नार्थक्रियाकरणविरोधान्, अथानेका तर्हि नामान्तरणार्थ एव प्रतिपन्नः, तथाहि—सा वासना ज्ञानाद् व्यतिरिक्ता, अनेकरूपा च, अर्थोऽप्येवंरूप एवाति, अथाव्यतिरिक्ता सापि च पूर्वविज्ञानजनिता विशिष्टज्ञानान्तरोत्पादनसमर्था शक्तिः, आह च प्रकाशरगुत्तः—“वासनो न हि पूर्वविज्ञानजनिता शक्तिरामनन्ति वासनास्वरूपायद्.” एवं तर्हि पूर्वपूर्वविज्ञानजनिताः कालभेदेन तत्तद्विशिष्टविशिष्टनरज्ञानोत्पादनसमर्थाः शक्तयोऽनेकाः प्रबन्धेनानुवर्त्तमानाः तिष्ठन्ति, नत एकस्मिन्नपि ज्ञानक्षणेऽनेका वासनाः सन्ति, शक्तीनामेव वासनात्वेनाभ्युपगमात्, तासां च ज्ञानक्षणादव्यतिरेकादेकस्याः प्रबोधे सर्वासामपि प्रबोधः प्राप्नोति, अन्यथा व्यतिरेकायोगात्, ततो युगपदनन्तविज्ञानानामुदयप्रसङ्गः, स चायुक्तः, प्रत्यक्षवाधितत्वात् । अन्यच्च—ज्ञानं विनश्यति तदव्यतिरेकाला अपि निरन्ययमेव विनष्टाः, ततः कथं तत्सामर्थ्यात्कालभेदेन तत्तद्विशिष्टविशिष्टनरज्ञानान्तरप्रसूतिः ? स्यादेतत्—पूर्वमेव विज्ञानं पाटवाधिष्ठितं, वासना तज्जनिता शक्तिः, उक्तदोषप्रसङ्गात्, तच्च पूर्वं विज्ञानं किञ्चिदनन्तरं तथा तथा विशिष्टं ज्ञानं जनयति, किञ्चित् कालान्तरे, यथा आप्रदशाभाविज्ञानं स्वप्न-ज्ञानं, न च व्यवहितानुत्पत्तिरसम्भवात्, दृष्टत्वात्, तथाहि—अनुभवचित्चिरकालातीतादपि स्मृतिरुदयमासाद्यन्ती दृश्यते, तदप्युक्तम्, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, यदि पूर्व-विज्ञानं निरन्वयमेव विनष्टं न तस्य कोऽपि धर्मः क्षणा-

न्तरंऽनुगच्छति, ततः कथं ततोऽनन्तरं कालान्तरे वा विशिष्टं ज्ञानमुदयते ? एवं हि तच्चिद्वैतकमेव परमार्थतो भवेत् । अथ पूर्वं विज्ञानं प्रतीत्य तदुत्पद्यते तत्कथं तच्चिद्वैतकम् ? , कीदृशशीलो देवानां प्रियो यद्वधमेवाऽस्मान् पुनः पुनरायासयति, ननु यथा यत्पूर्वं विज्ञानं न तदा तद्विशिष्टं ज्ञानमुपजायते यदा च तदुपजायते न तदा पूर्वविज्ञानस्य लेशोऽपि तत्कथं तच्च निर्द्वैतकम् ? , यदप्युक्तम्—‘किञ्चित्कालान्तरं’ इति, तदपि न्यायबाह्यं, चिरविनष्टस्य कार्यकरणायोगाद्, अन्यथा चिरविनष्टोऽपि शिखिनि ककायितं भवेत्, ननु चिरविनष्टादप्यनुभवात् स्मृतिरुदयमासाद्यन्ती दृश्यते, न च दृष्टेऽनुपपन्ना, तद्वत् ज्ञानान्तरमपि भविष्यति को दोषः ? , उच्यते—दृश्यते चिरविनष्टादप्यनुभवात् स्मृतिः, केवलं साऽपि भवन्मतेन नोपपद्यते, तत्राप्युक्तदोषप्रसङ्गात्, ततोऽयमपरो भवतो दोषः, न च दृष्टमित्येव यथा कथञ्चिन्परिकल्पनामभिसंहते, किन्तु—प्रमाणोपपन्नं, तत्र यथा भवत्परिकल्पना तथा न किमप्युपपद्यते, ततोऽवश्यमन्वयि ज्ञानमभ्युपगन्तव्यम्, तथा च सति न किञ्चिदोषः, सर्वस्यापि स्मृत्यादेरुपपद्यमानत्वात्, तथाहि—अनुभवेन पटीयसाऽपि-च्युतिरुपधारणासहितेनात्मनि वासनाऽपरिपर्यायः संस्कार आधीयते, स च यावद्व्यतिष्ठेन तावत्तादृशार्थदर्शनाभावाभावा वा स्मृतिरुदयते, संस्काराऽभावे तु न, ततोऽन्वयिज्ञानाभ्युपगमे परमार्थतोऽनुभवात्तुरकस्याभ्युपगमात्कार्यकारणभावावगमां निमित्तजगद्दुःखितापरिभाष्यते शास्त्रपीडापर्यालोचनेन मोक्षोपायसर्वाचीनताविषयनमित्यादि सर्वमुपपद्यते, तत्र नेगात्यादिभावना रागाद्वैकल्यप्रहाणहेतुः तस्या भिध्यारूपत्वात् । यदपि च उक्तम्—आत्मानं परमार्थतया विद्यमाने तत्र स्नेहः प्रवर्त्तते इति तत्रापीचीनावस्थायामतद्विषयत एव, अन्यथा मोक्षायाऽपि प्रवृत्त्यनुपपत्तेः, तथाहि—यत एवात्मनि स्नेहः तत एव प्रज्ञावतामात्मनो दुःखपारजिहीवेया सुखमुपादातुं यतः, तत्र संसारं सर्वत्रापि दुःखमेव केवलम्, तथाहि नरकगतौ कुन्ताप्रभेदकरपत्राशिरःपाटनशून्यारोपकुम्भपाकासिपत्रवनकृतकणैनासिकादिच्छेदे कम्बुवातुलापथगमनादिरूपमनेकप्रकारं दुःखमेव निरन्तरं नास्तिनिमीलनमात्रमपि तत्र सुखम्, निर्यगतावपि अङ्कुशकशाभिघातप्राजनकतोदनवधश्चन्द्रोदगकुत्पिपासादिप्रभवमनेकं दुःखम्, मनुष्यगतावपि परंप्रवृत्तिगृहप्रवेशभनश्चुधियो, गानिष्टसम्प्रयोगो गार्दिजनितं विविधमनकं दुःखम्, देवगतावपि च परगानविशिष्टद्युतिविषयदर्शनात् मात्सर्यमात्मनि तद्विहीने विषाद्, च्युतिसमये चातिरमणीयमानयनवापीस्तूपर्वाङ्गनाविषागजमनिष्टजन्मसन्तापं वाऽवक्ष्यमाणस्य तत्तायोभाजननिक्षिप्तशफराव्यधिकतरं दुःखम्, यदपि च—मनुष्यगतौ देवगतौ वा किमप्यापातरमणीयं कियत्कालमात्रं विषयोपभोगसुखं तदपि विषयस्मिन्धमोजनसुखमिव पर्यन्तदरुणत्वाद्नीच विदुषामनुगाद्यम्, तत्र संसृती कापि विदुषामाश्रोपनिबन्धा युक्तः । यन्तु निःश्रेयस्परदमार्धरुद्धस्य सुखे तत्परमानन्दरूपमपर्यवसानं च, तच्च प्रायो युक्तलेशेन प्रागेवोपदर्शितम्, आगमनो वाऽनुसर्त्तव्यम्, (ने०)(आगमप्रागुक्तलाञ्छि सकलमपि परलोकाऽऽदिस्वरूपं यथावद्वगम्यते, इति ‘आगम’ शब्दं द्वितीयभागं ७८ पृष्ठ उक्तम् ।) तत आगमबलादुक्तस्वरूपमोक्षसुखमवेत्य तत्राऽऽगमे सर्वा-

त्मना निष्कृमानसः संसाराद्विरक्तो यद्यत्संसारहेतुः तत्-
परिजिहीषुर्गच्छतिष्ठः सर्वकर्मनिर्मूलनाय प्रकर्षेण यतते,
तस्य चैव प्रयतमानस्य कालक्रमेण विशिष्टकालादिसाम-
ग्रीसम्प्राप्तौ प्रतनुभूतकर्मणः सकलमोहावकारप्रादुर्भाववि-
निवृत्तेर्गामाद्यैश्चर्यलब्धावपि नान्सुक्यमुपजायते, अत एव
च तस्य मोक्षोऽपि न स्पृहाऽभिष्वङ्गापरपर्याया, तस्या अपि
मोहाविकारत्वात्, केवलं सा संसाराद्विरक्तिहेतुः स्वयमपि
च परंपरानिरनुबन्धिनीत्यर्थाचीनावस्थायां प्रशस्यते, न-
नु यदि मोक्षोऽपि न स्पृहा कथं तर्हि तदर्थे प्रवृत्त्युपपत्तिः ।
न, लाकेऽपि स्पृहाव्यतिरेकेणापि तत्तत्कार्यकरणाय प्रवृ-
त्तिर्दर्शनात्, तथाहि-दृश्यन्ते केचित् गम्भीराशया अभि-
ष्वङ्गात्मिका स्पृहामन्तरणापि यथाकालं भोजनाद्यनुतिष्ठ-
न्तः, तथाविधोऽसुक्यलापटव्याद्यदर्शनाद् । अपि च-यथा
न भोक्षे स्पृहा तथा न संसारोऽपि, संसारादत्यन्तं
विरक्तत्वात्, ततः सकलमपि संसारहेतुं परित्यजन्त-
कथमिव संसारपरित्यजे मोक्षस्पृहाव्यतिरेकेणापि न सु-
क्तिभाजः ? तद्वत् सर्वत्र स्पृहागृहीतस्य सुत्रोक्तनीत्या
ज्ञानादिषु यतमानस्य भावनाप्रकर्षे सत्यंशपरागादिकर्म-
परित्यजता भवति मुक्तिः, एतेन यदुक्तम्—' तत्स्नेहयशा-
स्त्र तत्सुखेषु परितर्षवान् भवति ' इत्यादि, तदपि नि-
धिष्यमवगन्तव्यम्, उक्तनीत्या तत्त्ववेदान्तः परित्यर्षाद्यभा-
वादिति स्थितम् । सांगत्याः पुनराहुः—' प्रकृतिपुरुषान्तर-
परिज्ञानात्मिका ' तथाहि—' शुद्धचैतन्यरूपाऽयं, पुरुषः प-
रमार्थतः । प्रकृत्यन्तरमज्ञात्वा, मोहान्संसारमाधिनः ॥ १ ॥'
ततः प्रकृतेः सुखादिस्वभावाया यावत् न विवेकेन ग्रहणं
तावन्न मुक्तिः, केवलज्ञानादर्थे तु मुक्तिः, तदप्यसद्, आ-
त्मा ह्येकान्तानित्यः सुखादयस्तत्पादव्ययधर्माणः, ततो
चिरञ्जयधर्मसंसर्गादात्मनः प्रकृतेर्भेदः प्रतीत एव, किं न
मुक्तिः ? अर्थतदेव संसारी न पर्यालोचयति ततो न
मुक्तिः, यद्येवं तर्हि सर्वदाऽप्यमुक्तिं च प्राप्तविवेकाध्य-
वसायस्यासंभवात्, तथाहि—यावत् संसारी तावन्न विवे-
कपरिभावनम्, अथ च विवेकपरिभावेन संसारित्वव्यपग-
मः, ततो विवेकाध्यवसायसंभवात् न कदाचिदपि सं-
साराद्विप्रमोक्तः । अपि च-सृष्टरपि प्रागात्मा केवल इष्य-
ते, ततस्तस्य कथं संसारः ? कथं वा मुक्तस्य मनो न
भूयोऽपि ? अथ सृष्टः प्रागात्मनो दिदृक्षा ततो दिद-
क्षावशान्प्रधानेन सहकतामात्मनि पश्यतः संसारः, मु-
क्तिस्तु प्रकृतेर्दृष्टताप्रथमार्थं प्रकृतेर्विगतता भवति, ततो
न पुनः प्रकृतिविषया दिदृक्षेति न भूयः संसारः, तद-
प्युक्तम्, स्वकृतान्ताविरोधात्, तथाहि—दिदृक्षा नाम द्र-
ष्टुमभिलाषः, स च पूर्वदृष्टेयवर्षेषु तथा स्मरणतो भवति,
न च प्रकृतिः पूर्वं कदाचनपि दृष्टा, तत्कथं तद्विषयो
स्मरणाभिलाषो ? अपि च-स्मरणाभिलाषो प्रकृतिविका-
रत्वात् प्रकृतेर्भावितो, स्मरणाभिलाषाभ्यां च प्रकृत्यनुगम-
इत्यन्योऽन्याश्रयः, आह च—' अभिलाषस्मरणयोः, प्रकृते-
रेव वृत्तितः । अभिलाषाश्च तद्वृत्ति-रित्यन्योऽन्यसमाश्रयः
॥ १ ॥ ' अथानादिवासनावशात्प्रकृतिविषयो स्मरणो-
त्पादो, तदप्यसद्, वासनाया अपि प्रकृतिविकारतया

प्रकृतेः पूर्वमभावात्, अथात्मस्वभावरूपा सा वासना तर्हि
तस्याः कदाचनान्यात्मन इवापरमासम्भवात्सर्वदाऽप्यमु-
क्तिरिति । यत्किञ्चिदेतत् । यदप्युक्तम्—' रागादयो धर्माः,
ते च किं धर्मिणो भिक्षा अभिक्षा वा ' इत्यादि, तदप्यु-
क्तं, भेदाभेदपक्षस्य जात्यन्तरस्याभ्युपगमात्, केवलभेदाऽ-
भेदपक्षे धर्मधर्मिभावस्यानुपपद्यमानत्वात्, (न०) (इतो-
ऽप्र ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २६६३ पृष्ठं गतम् ।) ततश्च न
सर्वेषां धीतरागत्वप्रसङ्गः केवलभेदस्यानभ्युपगमात्, ना-
पि दोषक्षयवद्व्यात्मनोऽपि क्षयः केवलभेदस्यानभ्युपगमा-
दिति सर्वं सुस्थम् । ननु येनैव क्रमेण भगवतोऽ-
तिशयलाभः तेनैव क्रमेण तदाभिधानं युक्तिमज्ञाऽप्यथा ।
भगवतश्च प्रथमतोऽपायापगमातिशयस्य लाभः, पश्चात्
ज्ञानातिशयस्य तत्किमर्थं व्युत्क्रमनिर्देशः ? उच्यते—फल-
प्राधानाः समारम्भा इति ज्ञापनार्थम् । न० । दर्श० । गतरा-
गद्वेषमोहः, संथा० ।

वीररागगामि (ग)—वीतरागगामिन्-त्रि० । जिनविषये,
पञ्चा० ५ विव० ।

वीररागन्धय-वीतरागस्तव-पुं० । श्रीहमस्त्रिविचित्रे वीत-
रागस्तोत्रे, ध० २ अधि० ।

वीररागदंशगारिय-वीतरागदर्शनार्थ-पुं० । वीतरागदर्शनार्थे,
प्रज्ञा० १ पद । (ते च द्विविधाः ' आरगिय ' शब्दे द्वितीय-
भागे ३३७ पृष्ठं गताः ।)

वीररागया-वीतरागता-स्त्री० । वीतो रागो यस्मात्स वी-
तरागस्तस्य भावो वीतरागता । रागद्वेषाभावे, उक्त० २६
अ० । रागद्वेषानवगणे, उक्त० २६ अ० ।

वीरग(ग)ययाणं भंते! जीवे किं जणयइ?, वीररायया-
ए णं नेहाऽणुबंधणाणि य तएहाऽणुबंधणाणि य वोच्छि-
न्दइ मणुआऽमणुआसु सहपरिसरसरूवगंधमु चैव विर—
अइ ॥ ४५ ॥

हे भगवन् । वीतरागतया जीवः किं जनयति ? , धीतो-
गतो रागो यस्मात्स वीतरागस्तस्य भावो वीतरागता
तया वीतरागतया—रागद्वेषाभावेन किं फले जनयति ।
गुरुगह-हे शिष्य ! वीतरागतया स्नेहाऽणुबंधनानि स्नेह-
स्य अनुकूलानि बन्धनानि पुत्रमित्रकलत्रादिषु प्रेमपाशान्
तथा तृणानुबन्धनानि द्रव्यादिषु आशापाशान्, व्यध-
च्छिन्नानि विंशपणं प्रोटयति पुनर्मनोक्षेषु-मनोहरं चः-पुनः
अमनोक्षेषु-अमनोहरं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धभ्यो विरज्यत-
विषयेभ्यो विरक्तो भवतीति भावः । उक्त० २६ अ० ।

वीररागसुय-वीतरागश्रुत-न० । सगगव्यपोहेन वीतरागस्व-
रूपं प्रातपाद्यते यत्राध्ययने तद्वीतरागश्रुतम् । वीतरागस्व-
रूपप्रतिपादकेऽध्ययने, न० । पा० ।

वीरमोग-वीतशोक-पुं० । पञ्चमस्तितमे महापदे, कल्प०
१ अधि० ६ क्षण । स्था० । सूत्र० । आ० म० । द्वीपसमु-
द्रविंशगधिपती, द्वी० ।

वीरमोगा-वीतशोका-स्त्री० । जम्बूद्वीपेऽपरविंशे शलिला-
वतीविजयराजधान्याम्, स्था० ७ ठा० ३ उ० । ज्ञा० । आ० म० ।

वीर-वीर-पुं० । विशेषेणैरयति मोक्षं प्रति गच्छति गमयति वा प्राणिनः प्रेरयति वा कर्माणि निगकरोति वीरयति वा रागादि शत्रुन् प्रति पराक्रमयतीति वीरः । निरुक्तिः वा वीरः । यद्वाह—“ विदारयति यत्कर्म , तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ १ ॥ ” स्या० । 'शूर' वीर' विक्रान्तौ । पा० ध० २० । कषायादिशत्रुभैर्यजयाद् (विशेष०) 'ईर' गतौ कियत् क्षपितकर्मसाध्वेपक्षया विशेषत ईरयति—क्षिपति निरस्करोति अंशपात्यपि कर्माणीति वीरः । अथवा-विशेषत ईरयति शिवपदं प्रति भव्यजन्तून् गमयतीति वीरः । यदि वा-विशेषतः शिवपदं स्वयमियति-गच्छतितीति वीरः । अथवा-'ह' विदारणे, विदारयति कर्मरि-पुसंघट्टमिति वीरः । अनन्यानुभूतमहातप-धिया वा विराज-त इति वीरः । अन्तरङ्गमोहमहाबलनिर्दलनार्थमननं तपो-वीर्यं व्यापारयतीति वा वीरः । विशेष० सूत्र० । आ० । आ० म० । 'ईर' गतिप्रणयोरित्यस्य विपूर्वस्याऽजन्तस्य विशेषेण ईरयति कर्म गमयति याति चेह शिवमिति वीरः । आ० ४ अ० । प्रज्ञा० । ग० । प० सं० । घ० । घनघातिकर्मसंघातवि-द्वारणाऽनन्तरं प्राप्तातुलकेवलश्रिया विराजत इति वीरः । तीर्थकृति , आ० १ अ० १ अ० ४ उ० । कर्मविदारणस-मर्थे , सूत्र० १ अ० २ अ० १ उ० । आ० १ । परागपसर्ग-कषायसनाविजयात् (आ० १ अ० १ अ० ३ उ० । सूत्र० १) संग्रामतो वा वीरः, आ० १ अ० १ अ० ४ अ० । सूत्र० । पग-नाकभेदिनि सुभट , सूत्र० १ अ० २ अ० । आ० १ अ० ३ अ० ३ उ० । शुनकद्वितीयं शस्त्राद्यपेक्षारहिते मृगयाखल-के , सूत्र० १ उ० । चतुर्थेऽवलोकस्थे विमानभेदे , नपुं० । स० ६ सम० । तगरायां नगरां पुष्पमित्रादिशिष्यकाष्ठकाचार्यस्य शिष्ये , अ० ३ उ० । वीरयति—कषायान् प्रति विक्राम-तीति वीरः । रा० । आ० म० । विशेषेणैरयति प्रेरयत्यष्ट-प्रकारं कर्मरिपवर्गं वेति वीरः । शक्तिमान् , आ० १ अ० २ अ० ६ उ० । 'ईर' गति-प्रणयोः , विशेषेण ईरयति—गमयति स्फोटयति कर्म प्रापयति वा शिवमिति वीरः । अथवा—'ईर' गतौ आघशेषेण-अपुनर्भावेन ईरयति शिवमिति वीरः । न० । आ० १ । दर्श० । अस्यामवसर्पित्यां भगवत्क्षेत्रे जाते वरमतीर्थकरे, आ० १ । स० । श्रीमहावीर-स्वामिनि, कर्म० २ कर्म० ।

विषयसूची—

- (१) वीरस्य निक्षेपः , स्तुतयश्च ।
- (२) श्रीवीरजिनकथा ।
- (३) विस्तरवाचनया श्रीवीरचरितम् ।
- (४) देवान्भूतयोः स्वप्नदर्शनम् ।
- (५) देवाभूतयोः श्रुतभवेन स्वप्नफलकथनम् ।
- (६) शक्रः श्रीवीरं नमस्करोति ।
- (७) भगवान् कथम् उत्पन्न इत्याह ।
- (८) गर्भव्युत्क्रान्तिः ।
- (९) हरिर्नैगमेरिणं प्रति शक्राऽऽज्ञा ।

- (१०) चतुर्दशमहास्वप्नस्वरूपम् ।
- (११) वीरस्य यौवनाऽवस्था ।
- (१२) स्वप्नसंख्या ।
- (१३) यत्प्रभृति वीरः सिञ्चार्यगृहे संहृतः तत्प्रभृति शक्र-वचनेन जन्मकंद्वैरत्नसंख्य आनीतः सिञ्चार्यगृहे ।
- (१४) भगवतो वीरस्य जन्मकालः । जन्मकुण्डली च ।
- (१५) वीरस्य जन्मनि रात्रिः प्रकाशरूपा ।
- (१६) तीर्थप्रवर्तनार्थं वीरं प्रति प्रणामाः ।
- (१७) संबोधनद्वारम् ।
- (१८) वीरेण वार्षिकदानं दत्तम् ।
- (१९) निष्कृकमणद्वारम् ।
- (२०) शक्रश्च देवराजो हंसलक्षणेन पटशाटकेन केशान् प्र-तीच्छति, भगवतामुपरि दधदुप्यवस्थं च स्थापयति ।
- (२१) तस्य भगवत्प्रतिप्रतिपत्तिसमनन्तरमेव मनः-व-यायज्ञानमुद्गातिः ।
- (२२) शक्रः प्रभुं विज्ञापयामास ।
- (२३) वीरं दीक्षाकालान् कियदन्तरमचेलो जातः ।
- (२४) वीरस्यापसर्गाः ।
- (२५) उपसर्गसहमानन्तरं वीरस्य धमणश्चम् ।
- (२६) वीरस्य केवलज्ञानोत्पत्तिः ।
- (२७) वीरस्य निर्वाणकालः ।
- (२८) वीरस्य धमणाऽऽविर्भावम् ।
- (२९) वीरस्तथाऽध्ययनम् ।
- (३०) प्रकीर्णकवार्ताः ।

(१) वीरस्य निक्षेपः , स्तुतयश्च—

वीरवरस्म भगवतो, जरमरणकिलेसदोसरहियस्स ।
वंदामि त्रिणयपणतो, सोस्सुप्पाए सया पाए ॥६॥

(सू०-१०८ X)

'वीरवरस्म' त्यादि, शूर वीर विक्रान्तौ, वीरयति स्म वीरः, स च नामादिभेदाच्चतुर्धा भिद्यमानो नामवीरः , स्थापनावीरो, द्रव्यवीरो, भाववीरश्च । तत्र यस्य जीवस्य अर्जावस्य वाऽन्व-यार्हाद्वि वीर इति नाम क्रियते स नामवीरो नामनामधनोर-भेदात् नाम चासौ वीरश्च नामवीरः । स्थापनावीरो वीरस्य सुभटस्य, स्थापना वीरवर्द्धमानस्याभिस्थापनान् , द्रव्यवीरो द्विधा-आगमनो, नोआगमनश्च । तत्रागमनो ज्ञाता तत्र चानुपयुक्तः , 'अनुपयोगो द्रव्य' इति वचनात् , नोआग-तस्मिन्ना, तद्यथा-क्षरीरद्रव्यवीरो भव्यक्षरीरद्रव्यवीरस्तस्मा-तिरिक्तश्च । तत्र वीर इति पदार्थज्ञस्य यच्छरीरं जीवाद्यप्रयुक्तं सिञ्जशिलानलादिस्थितं तद् भूतं द्रव्यवीरः, यत्पुनर्बीलकस्य शरीरं वीर इति पदार्थमद्यापि नावबुध्यते , अथ चाव-श्यमायत्यां भोक्तव्ये स तथाविधभाविभावत्वात् भव्य-क्षरीरद्रव्यवीरः, तद्व्यतिरिक्तः स्वशत्रुविदारणसमर्थोऽनेकशः संग्रामशिरसि लब्धजयपताकश्चक्रवर्त्योदिः । भाववीरो द्विधा , तद्यथा—आगमनो , नोआगमनश्च । तत्राऽऽगमनो ज्ञातोपयुक्तश्च वीरपदार्थे, नोआगमनो दुर्जयसमस्तान्तररि-पुर्विशरणसमर्थस्तस्यैकान्तिकात्यन्तिकवीरत्वसद्भावात् । सू० प्र० २० पाहु० । कल्प० । सूत्र० । वीरस्य द्रव्यक्षेत्रकाल-भावभेदाच्चतुर्धा निक्षेपः , तत्र क्षरीरभव्यक्षरीरद्रव्य-तिरिक्तो द्रव्यवीरो द्रव्यार्थे संग्रामादावद्धतकर्मका-

रितया शरः, यदि वा—यत्किञ्चित् वीर्यवद् द्रव्यं तद् द्रव्यवीरेऽन्तर्भवति । तद्यथा—तीर्थहृदनन्तबलवीर्यो लो-
कमलोकं कन्दुकवत् प्रसेप्तुमलम् । तथा मन्त्रं दण्डं कृ-
त्वा रत्नप्रभां पृथिवीं क्षुब्धवाद्भूयात् । तथा चक्रवर्तिना-
ऽपि बलम्—“दो मोला बर्त्तामा” इत्यादि तथा विप्रादी-
नां मोहनादिसामर्थ्यमिति । क्षेत्रवीर्यस्तु यो यस्मिन् क्षेत्रे-
ऽद्भुतकर्मकारी धीरो वा यत्र व्याघर्यते, एवं कालेऽप्या-
योज्यम्, भाववीरो यस्य क्रोधमानमायालोभैः परीषदादि-
भिश्चात्मना जता(सूत्र०) “एका परिभमउ जण, विथडे जि-
णकेसरी सलीलाए । कंदण्डुदुदादो, मयणा विडुआओ
जणं ॥ ३ ॥” तद्वत् वर्धमानस्वास्थ्यं परीषदोपमनै-
रनुकूलप्रतिकूलैरपराजितोऽद्भुतकर्मकारित्येन गुणनिष्पन्न-
त्वात् भावतो महावीर इति भण्यते । यदि वा—द्रव्य-
वीरो व्यतिरिक्त एकर्भाविकाविः, क्षेत्रवीरो यत्र—तिष्ठत्य-
सौ व्याघर्यते वा, कालतोऽप्ययमेव, भाववीरो नोऽग्रा-
मतो धारनामगोत्राणि कर्माण्यनुभवन् स च वीरवर्धमान-
स्वास्थ्यवेति । सूत्र० १ श्रु० ६ अ० ।

“वञ्चन्द्रमरीचिचारुचिरा विश्वम्भग राजते,
कीर्त्तिर्बिष्टपन्नद्रशेस्वरशशी शीतांशुशीनत्वियम् ।

यः शुद्धाशयशुद्धबुद्धिर्विभक्तो धीरोऽधिनोऽनुद्भवः,
वीरं नामि तमसुरासुराशिरा पृष्टांतिर्हविश्वाभरणाः ॥१॥”

दर्श० १ तत्त्व ।

“मुक्ताफलमय करतल-कलितं विश्वं समस्तमपि सततम् ।
यो वेत्ति विगतकर्मो, स जयति नाथो जिनो वीरः ॥१॥”
च० प्र० १ पाहु० ।

“जयति रावणालिङ्गकवल्लय-विर्यामयसयपत्तपत्तलदलच्छा ।
वीरो गह्वरमयगल-सुलालियगयविक्कमो भयवं ॥१॥” सूत्र०
१ श्रु० ६ अ० ।

“नमः शमिततिःशेष-कर्मणं वरशर्मण ।
श्रीधाराय भवाम्भोऽध-लब्धतीराय तायिते” ॥ संथा० यो० ।
“जयति परिष्फुटविमल-ज्ञानविभायितममस्तवस्तुगणः ।
प्रतिहतपर्वताधिमानः, श्रीवीरजितेश्वरो भगवान् ॥ १ ॥”
जी० २ प्रात० ।

“वन्दे वीरं तपोवीरं, तपसा दुस्तरं यः ।
शुद्धं स्वं विदधे स्वर्णं, स्वर्णकार इवाग्निना ॥१॥” जीत० ।
“विष्णोर्गव यस्य विभो, पद्मयी व्यानेश जगन्निखिलम् ।
शतमखशतकप्रणतः, स श्रीवीरो जिनो जयतु ॥ १ ॥” कर्म०
५ कर्म० ।

“जयति विजितान्यतेजाः, सुगमुगधीशमवितः श्रीमान् ।
विमलस्त्रासविर्गहन-स्त्रिलोकचिन्तामणिर्वीरः ॥१॥” दश०
६ अ० ।

“स्पष्टं चराचरं विश्वं, जानति यः प्रतिक्षणम् ।
तस्मै नमो जिनशाय, श्रीवीराय द्वितैपिणे ॥” ज्यो० १ पाहु० ।

“यस्य ज्ञानमन्तवस्तुविषये यः पूज्यते दैवतै-
रित्ये यस्य वचो न दुनयकृतैः कोलाहलमुप्यते ।
रागद्वेषमुखद्विषां च परिपन्तु क्षिता क्षणाद्येन सा ।
स श्रीवीरविभुर्विभूतकलुषां बुद्धिं विधत्तां मया ॥१॥” स्या० ।

(२) श्रीवीरजिकथा—

श्रीवीरचरितं वर्णयन्तः श्रीभद्रबाहुस्वामिनो जघन्यमध्यम-
वाचनात्मकं प्रथमं सूत्रं रचयन्ति—

ते णं काले णं ते णं समए णं समणे भगवं महावीरे
पंचहन्धुत्तरे होत्था ।

‘ते णं काले णं’ तस्मिन् काले—अवसर्पिणीचतुर्थारकपर्य-
न्तलक्षणे, णंकारः सर्वत्र वाक्यालंकारार्थः, ‘ते णं समए णं’
निर्विभाज्यः कालविभागः समयस्तस्मिन् समये ‘समणे
भगवं महावीरे’ ति श्रमणस्तराणिरतः, ‘भगवं’ ति भगवान्
अर्कयोनियजितद्वादशभगशब्दार्थवान्, यदाहुः—“भगोऽर्क-
(१) ज्ञान (२) माहात्म्य (३) यशो (४) वैराग्य (५)
मुक्तिषु (६) । रूप (७) वीर्य (८) प्रयत्न (९) उद्धा-
(१०) श्री (११) धर्म (१२) ध्वज (१३) योनिषु (१४)
॥१॥” अत्र आद्यान्त्यौ अर्थौ वर्जनीयौ । ननु अन्योऽर्थस्तु
वर्ज्य एव, परमर्कः कथं वर्ज्यः । सत्यम्, उपमानतया अर्को
भवति, परं घटप्रत्ययान्तत्वेन अर्कवान् इत्यर्थो न लगतीति
यजितः, ‘महावीरे’ ति, कर्मवैरिणाभयसमर्थः, श्रीवर्धमान-
स्वामीत्यर्थः । (‘पंचहन्धुत्तरे होत्था’ एतद्व्याख्या ‘कल्लाणग’
शब्दे तृतीयभागे ३८४ पृष्ठे गता ।) (कल्प०) ।

कल्याणकारिण पञ्चैव—

तं जहा-हन्धुत्तराहिं चुए चइत्ता गम्भं वक्कंते, हन्धु-
त्तराहिं गम्भाओ गम्भं साहरिण, हन्धुत्तराहिं जाण,
हन्धुत्तराहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्व-
इए, हन्धुत्तराहिं अणंते अणुत्तरं निव्वाधाए निरावरणे
कमिणे पडिपुण्णे केवलवरणाणंदंसे समुप्पजे, साइणा
परिनिव्वुण भयवं । (सू० १५)

‘तं जहा’ ति तद्यथा—पञ्चहस्तोत्तरत्वं भगवतो म-
ध्यमवाचनया दर्शयति—‘हन्धुत्तराहिं चुए’ ति उ-
त्तराफाल्गुनीषु च्युतो देवलोकात् ‘चइत्ता गम्भं वक्कंते’
ति च्युत्वा गम्भं उत्पन्नः । ‘हन्धुत्तराहिं गम्भाओ गम्भं
साहरिण’ ति उत्तराफाल्गुनीषु गर्भात् गम्भं सहतः, देवा-
नन्दागर्भात्प्रिशलागर्भे मुक्त इत्यर्थः । ‘हन्धुत्तराहिं जाण’ ति
उत्तराफाल्गुनीषु जातः ‘हन्धुत्तराहिं मुंडे भवित्ता अगारा-
ओ अणगारिअ पव्वइए’ ति उत्तराफाल्गुनीषु मुण्डो भूत्वा
तत्र द्रव्यतो मुण्डः केशलुञ्जनेन, भावतो मुण्डः रागद्वेषा-
ऽभावेन, अगारात्—गृहात् निक्रम्येति शेषः, अणगारिणां-
(साधुनां) पव्वइए’ ति प्रतिपन्नः, तथा—‘हन्धुत्तराहिं’ ति
उत्तराफाल्गुनीषु ‘अणंते’ ति अनन्तम्—अनन्तवस्तुधि-
पयम् ‘अणुत्तरं’ ति निर्व्याघ्रानं—भित्तिकटादिभिरस्त्र-
लितं ‘निरावरणे’ ति समस्ताऽऽवरणरहितं ‘कमिणे’ ति
कृत्स्नं सर्वपर्यायोपेतवस्तुज्ञापकं ‘पडिपुण्णे’ ति परिपूर्णं
सर्वाययवसंपन्नम्, एवंविधं यत् धरं—प्रधानं ‘केवलवर-
णाणंदंसे समुप्पजे’ ति केवलज्ञानं केवलदर्शनेन च । तत्र उत्त-
राफाल्गुनीषु प्राप्तः, ‘साइणा परिनिव्वुण भयवं’ ति स्वाति-
नक्षत्रं मोक्ष गतो भगवान् ।

(३) अथ विस्तरवाचनया श्रीधीरचरितमाह—

ते शं काले शं ते शं समे शं समणे भगवं महावीरे, जे से
गिम्हाणं चउत्थे मांस अट्टम पक्खे आसाढसुद्धे—तस्स शं
आसाढसुद्धस्स छट्ठिपक्खे शं, महाविजयपुण्णुत्तरपवरपुण्ड-
रियाओ महाविमाणाओ बीमं सागरोमट्टिइयाओ, आउ-
क्खणं भवक्खणं ठिइक्खणं अणंतरं चयं चइत्ता इहेव
जम्बुदीवे दीवे भारहे वासे दाहिणभुरहे, इमीसे ओसप्पि-
णीए सुसमसुममाए समाए विइकंताए, सुसमाए समाए
विइकंताए सुममदुममाए समाए विइकंताए, दुसमसुसमा-
ए बहुविइकंताए सागरोवमकोडाकोडीए बायालीमवास-
सहस्मेहि ऊणिआए पञ्चहत्तरिए वासेहि अट्टनवमेहि य
मामेहि मेसेहि इक्कीसाए तिथ्यरेहि इक्खागकुलसमुप्प-
अहेहि कामवगुत्तेहि, दोहि य हरिवंसकुलसमुप्पअहेहि गो-
यमसगुत्तेहि, तेवीसाए तिथ्यरेहि विइकंतेहि समणे भग-
वं महावीरं चरमतिथ्यरे पुव्वतिथ्यरनिहिट्टे, माहणकुड-
ग्गामं नयरं उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालमगुत्तस्स भा-
रियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए पुव्वरत्ता-
वरत्तकालममयंमि हत्थुत्तराहि नक्खत्तेणं जोगमुवागणं
आहारवकंतीए भववकंतिए सरिरवकंतिए कुच्छिमि गम्भ-
त्ताए वकंते समणे भगवं महावीरे तिन्नाणावगए आऽवि
हुत्था—चइस्सामि ति जाणइ, चयमाणे न जाणइ, चुए
मि ति जाणइ ॥

'ते शं काले शं' ति तस्मिन् काले, 'ते शं समे शं' ति
तस्मिन् समये चतुर्थो मासः, 'अट्टम पक्खे' ति अष्टमः
पक्षः, कोऽर्थः, 'आसाढसुद्धे' ति आषाढशुक्लपक्षः 'तस्स
शं आसाढसुद्धस्स' ति तस्य आषाढशुक्लपक्षस्य 'छट्ठाप-
क्खणे' ति षष्ठो गणः 'महाविजयपुण्णुत्तरपवरपुण्डरीयाओ
महाविमाणाओ' ति महान् विजया यत्र तन्महाविजय,
'पुण्णुत्तर' ति पुण्योत्तरनामकं 'पवरपुण्डरीयाओ' ति
प्रवर्गेषु अन्यथेष्टविमानेषु पुण्डरीकमिव—श्वेतकमलमिव
अतिथेष्टमित्यर्थः, तस्मात्—'महाविमाणाओ' ति महा-
विमानात्, किंविशिष्टात्?,—'वास सागरोवमट्टिइयाओ'
ति विशतिसागरोपमस्थितिकान्, तत्र हि देवानां विश-
तिसागराणि उन्मुष्टा स्थितिर्भवति, भगवतोऽपि एतावन्त्ये
व स्थितिर्गसीत् । अथ तस्माद्विमानात् 'आउक्खणं' ति
देवायु क्षयेण 'भवक्खणं' ति देवगतिनामकमक्षयेण 'ठि
इक्खणं' ति स्थितिवैक्रियशरीरऽवस्थानं तस्याः क्षयेण
पूर्णाकरणेन 'अणन्तरे' ति अन्तरगठितं 'चयं चइत्ता' ति
क्षयं—क्षयनं कृत्वा 'इहेव जम्बुदीवे दीवे' ति अस्मिन्ने-
व जम्बुदीपनाम्नि द्वीपे 'भारहे वासे' ति भरतक्षेत्रे 'दा-
हिणभुरहे' ति दक्षिणार्धभरते 'इमीसे ओसप्पिणीए' ति
यत्र समये समये रूपसादीनां हासिः स्यात् साऽवसर्पिणी,
ततोऽस्यावसर्पिण्यां 'सुसमसुममाए' ति सुषमसुष-

मानास्मि 'समाए विइकंताए' ति चतुःकोटाकोटिसागर-
प्रमाणे प्रथमारके अतिक्रान्ते 'सुसमाए समाए' ति सुष-
मानास्मि त्रिकोटाकोटिसागरप्रमाणे द्वितीयारके, 'विइकंता-
ए' व्यतिक्रान्ते 'सुसमदुसमाए समाए' ति सुषमदुःपमा-
नास्मि द्विकोटाकोटिसागरप्रमाणे तृतीयारके 'विइकंताए'
व्यतिक्रान्ते अतीने 'दुसमसुसमाए समाए' ति दुःपम-
सुषमानास्मि चतुर्थारके 'बहुविइकंताए' ति बहु व्यति-
क्रान्ते किञ्चिदुने, तद्वद्वाह—'सागरोवमकोडाकोडीए बाया-
लीसाए वाससहस्सहे ऊणिआए' ति द्विचत्वारिंशद्वर्षमह-
रुयाना (४२०००) एका सागरकोटाकोटिश्चतुर्थारकप्रमा-
णं, तत्रापि चतुर्थारकस्य 'पञ्चहत्तरिए वासेहि अट्टनवमेहि
य मामेहि मेसेहि' ति पञ्चसप्तात् (७५) वर्षेषु सार्धाष्टवर्षेषु
सार्धाष्टमासाधिकेषु शेषेषु श्रावणाऽवतारः । ग्रामप्रतिवर्षा-
णि च श्रीधीरस्यायुः श्रीधीर्गतिर्यागाश्च त्रिभवंते, सार्धा-
ष्टमासैश्चतुर्थारकसमाप्तिः । ततः पूर्वोक्ता या द्विचत्वारिंश-
द्वर्षमहस्त्री सा एकविंशत्येकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणयाः
पञ्चमारकपष्ठारकयोः सम्प्रान्धनी कथा, 'इक्कीसाए ति-
थ्यरेहि' ति एकविंशतितीर्थकरेषु 'इक्खागकुलसमुप्पअहेहि
ति इक्खागकुलसमुप्पअेषु' कामवगुत्तेहि ति काश्यपगो-
त्रेषु 'दोहि य' ति द्वयोर्मुनिमुञ्जनेभ्योः 'हरिवंसकु-
लसमुप्पअहेहि' ति हरिवंशकुलसमुप्पअगोः 'गोयमसगुत्तेहि
ति गौतमगोत्रयोः, एवं च 'तेवीसाए तिथ्यरेहि विइकं-
तेहि' ति त्रयोविंशती तीर्थकरेषु अतीनेषु 'समणे भगवं
महावीरं' ति श्रमणो भगवान् महावीरः 'विंविशिष्टः
'चरमतिथ्यरे' ति चरमतीर्थङ्करः, पुनः किंविशिष्टः ।
'पुव्वतिथ्यरनिहिट्टे' ति पूर्वतीर्थङ्करनिहिट्टेः श्रावणा
भाविष्यतीत्येवं पूर्वोजनैः कथितः 'माहणकुडग्गामं नयरं'
ति ब्राह्मणकुण्डग्रामनामके नयरं 'उसभदत्तस्स माहणस्स'
ति अपभदत्तस्य ब्राह्मणस्य, किंविशिष्टस्य?,
'कोडालसगुत्तस्स' ति कोडालैः समानं गोत्रं यस्य स
तथा तस्य, कोडालगोत्रस्येत्यर्थः 'भारियाए देवाणंदाए
माहणीए' ति तस्य भार्याया देवानन्दाया ब्राह्मण्याः जा-
लन्धरसगुत्ताए' ति जलन्धरसगोत्रायाः कदा ! 'पुव्वरत्ता-
वरत्तकालममयंमि' पूर्वगत्रापरगत्रकालसमये मध्यरात्रे इ-
त्यर्थः, 'हत्थुत्तराहि नक्खत्तेणं' उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रे 'जा-
गमुवागणं' ति चन्द्रयोगं प्राप्ते सति कथा ! 'आहारव-
कंतिए' ति आहारापक्रान्त्या-दिव्याहारन्यागेन 'भववकं-
तिए' ति दिव्यभवन्यागेन 'सरिरवकंतिए' ति दिव्यशरीर-
न्यागेन 'कुच्छिमि गम्भत्ताए वकंते' कुक्षौ गम्भतया वर्तु-
त्क्रान्त इति सम्बन्धः 'समणे भगवं महावीरं' अथ यदा
श्रमणो भगवान् महावीरः गर्भे उत्पन्नस्तदा 'तिन्नाणा-
वगए आऽवि होन्थे' ति ज्ञानत्रयोपगत आसीत् 'चइस्सामि
ति जाणइ' ततः च्यावण्ये इति जानाति, चयनभवि-
ष्यत्काल जानातीत्यर्थः, 'चयमाणे न जाणइ' चयमानो—
नो जानाति, एकमामायिकत्वात् 'चुए मि ति जाणइ'
च्युतोऽस्मीति च जानाति ।

(४) देवानन्दायाः स्वप्नदर्शनम्—

जं रयणिं च शं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए मा-

हणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंत, तं
रयणिं च शं सा देवाणंदा माहणी सयणिजंमि सुत्त-
जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे उराले
कल्लाणे सिवे धमे मंगले सस्मिरीए चउहम महासुमिणे
पासित्ता शं पडिबुद्धा, तं जहा—“गय--वसह-सीह--अभि-
मेश--दाम--ससि--दिणयरं--भयं--कुंभं । पउमसर--सा-
गर-विमा--ण--भवण--रयणुच्चयसिहिं च॥१॥” तए शं सा-
देवाणंदा माहणी इमे एयारूवे उराले० जाव चउहम म-
हासुमिणे पासित्ता शं पडिबुद्धा समाणी हट्टुहट्टुचित्त-
माणंदिआ पीहमणा परमसोमणसिआ हरिसवसविसप्पमा-
णहिअया धाराहयकयंबपुप्फगं पिव समुस्ससिअरोमकूवा
सुमिणुग्गहं करेइ, सुमिणुग्गहं करित्ता, सयणिजआओ
अब्भुट्टेइ, सय० अब्भुट्टित्ता अतुरियमचवलममंभंताए अ-
विलंबिआए रायहंससरिसीए गईए, जेणेव उमभदत्ते मा-
हणे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, उमभदत्तं माहणं
जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता भहामणवरगया
आसत्था वीमत्था सुहामणवरगया करयलपरिग्गहियं द-
सनहं सिरसावत्तं मत्थए अजलिं कट्टु एवं वयामी(५)-
एवं खलु अहं देवाणुप्पिया ! अज सयणिजंमि-
सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे
उराले० जाव सस्मिरीए चउहम १४ महासुमिणे पासि-
त्ता शं पडिबुद्धा ॥ ६ ॥

‘जं रयणिं च शं समणे भगवं महावीरे’ ति यस्यां
रजन्यां श्रमणां भगवान् महावीरः ‘देवाणंदाए माहणीए’
‘देवानन्दाया ब्राह्मण्या’ ‘जालंधरसगुत्ताए’ जालंधरसगा-
त्रायाः ‘कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कंतं’ कुक्षौ गर्भतया उत्प-
न्नः, ‘तं रयणिं च शं सा देवाणंदा माहणी’ ति तस्यां रज-
न्यां सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘सयणिजंमि’ शयनीय पत्न्य-
ङ्के ‘सुत्तजागर’ ति नातिनिद्रायस्ती नातिजाग्रती, अत ए-
व ‘ओहीरमाणी ओहीरमाणी’ ति अल्पा निद्रां कुर्वन्ती ‘इमे,
‘एयारूवे’ ति एतद्वृत्तान्—वक्ष्यमाणस्वरूपान् ‘उराले’ ति
उदारान्-प्रशस्तान् ‘कल्लाणे’ ति कल्याणहेतून् ‘सिवे’ ति
शिवान्-उपद्रवहरान् ‘धमे’ ति धन्यान्-धनहेतून् ‘मंग-
ले’ ति मङ्गलकारकान् ‘सस्मिरीए’ ति सञ्चिकान् ‘चउह-
ममहासुमिणे’ इहशान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता शं
पडिबुद्धा’ ति दृष्ट्वा जागरिता ‘तं जहा’ ति तद्यथा—गय (१)
वसह (२) सीह (३) अभिमेश (४) दाम (५) ससि
(६) दिणयरं (७) भयं (८) कुंभ (९) ॥ पउमसर (१०)
कागर (११) विमा-णभवण (१२) रयणुच्चय (१३)
निहिअ (१४) ॥ ६ ॥ हस्ती (१) वृषभः (२) ति-
हः (३) अभिवेकः श्रियाः सम्बन्धी (४) पुष्पमाला
(५) चन्द्रः (६) सूर्यः (७) ध्वजः (८) पूर्णकुम्भः (९)
षष्ठापलक्षितं सरः (१०) समुद्रः (११) विमान देवसम्ब-
न्धि, भयने-गृहे, तत्र यः स्वर्गादेवतरति, तन्माता विमानं

पश्यति, यस्तु नरकादायाति तन्माता भयनमिति द्वयोरे-
कतरदर्शनाच्चतुर्दशैव स्वप्नाः (१२) रत्नानामुच्चयो राशिः
(१३) शिल्पी-निर्धूमोऽग्निः (१४) ‘तए शं सा देवाणंदा
माहणी’ ततः सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘इमे’ ति इमान्
‘एयारूवे’ ति एतद्वृत्तान् ‘उराले’ ति उदारान्-प्रशस्तान्
‘जाव’ ति यावच्छब्देन पूर्वपाठोऽनुसर्गतीयः ‘चउहस
महासुमिणे’ ति यथाक्लान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता
शं पडिबुद्धा समाणी’ ति दृष्ट्वा जागरिता सती ‘हट्टा’
हट्टा विस्मयं प्राप्ता, ‘तुट्टा’ संतोषं प्राप्ता ‘चित्तमाणंदिआ’
चित्तमन आनन्दिता, ‘पीहमणा’ प्रीतियुक्ताचित्ता ‘परमसोमण-
सिआ’ परमं सौमनस्यं-सन्तुष्टचित्तत्वं जातं यस्याः सा तथा
‘हरिमवस’ ति हर्षवशेन ‘विसप्पमाण’ ति विस्तारयत् ‘हि-
अय’ ति हृदयं यस्याः सा तथा, पुनः किंभूता ? ‘धाराहयक-
यंबपुप्फगं पिव’ ति धारया-मेघजलधारया निष्क्रमयंविधे
यत्कदम्बतरुकुसुमं तज्जि मेघधारया फुल्लति ततस्तद्वत् ‘स-
मुस्ससिअरोमकूवा’ समुच्छ्वसितानि रांमाणि कूपेषु यस्याः
सा तथा एवंविधा सती ‘सुमिणुग्गहं करेइ करेत्ता’ स्वप्नानां
मयप्रहं स्मरणं करोति, तत्कृत्या च ‘सयणिजजआओ अब्भुट्टेइ’
शय्याया अभ्युत्तिष्ठति, ‘अब्भुट्टित्ता’ अभ्युत्थाय ‘अतुरिअ’
ति अन्वगितया मानसौत्सुक्यरहितया ‘अचवल’ ति अ-
चपलया कायचापल्यवर्जितया, ‘असंभन्ताए’ ति असम्भान-
तया अस्खलन्त्या ‘अविलंबिआए’ ति अविलम्बराहितया
‘रायहंससरिसीए गईए’ राजहंससदृशया गत्या ‘जेणेव उम-
भदत्ते माहणे’ यत्रैव श्रृणुभदत्तो ब्राह्मणः ‘तेणेव उवागच्छइ’
तत्रैवापागच्छति ‘उवागच्छित्ता’ उपागत्य ‘उमभदत्तं माहणे’
श्रृणुभदत्तं ब्राह्मणं जएणं विजएणं यज्जावेइ’ जयन विजयन
वर्धापयति-आशिषं ददाति, तत्र जयः स्वदेशे विजयः परदे-
शे ‘वज्जावित्ता’ वर्धापयित्वा च ‘भहामणवरगया’ भद्रासन्-
वरगता ततश्च ‘आसत्था’ ति आश्रयस्ता श्रमापनयनेन ‘वी-
मत्था’ ति विश्वस्ता तांभाऽभावेन, अत एव ‘सुहामणवरग-
या’ ति सुखेन आसनवरं प्राप्ता, ‘करयलपरिग्गहियं दसनह’
करतलाभ्यां परिगृहीतं कृतं वशनखाः समुदिता यत्र तम्
‘सिरसावत्तं’ ति शिरसि आवर्तनं प्रदक्षिणध्मणं यस्य तम्,
एवंविधं ‘मत्थए अजलिं कट्टु’ अजलिं मस्तके कृत्वा देवान-
न्दा ‘एवं वयामि’ ति एवम् अवादीत्, किं तदिदं—(५)
‘एवं खलु अहं देवाणुप्पिया’ एवं निश्चयेन अहं हे देवानुप्पि-
य ! हे स्वामिन् ! ‘अज सयणिजंमि’ अज शय्यायां ‘सुत्त-
जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी’ ति सुत्तजागरा अल्पनिद्रां
कुर्वन्ती ‘इमे’ ति इमान् ‘एयारूवे’ ति एतद्वृत्तान् ‘उराले’ ति
उदारान् ‘जाव सस्मिरीए’ ति यावत् सञ्चिकान् ‘चउहसम-
हासुमिणे’ ति चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता शं पडिबुद्धा’
ति, दृष्ट्वा जागरिता ॥ ६ ॥

तं जहा—गय० जाव सिहिं च॥१॥ एएसि शं देवाणुप्पि-
अ ! उरालाणं चउहसएहं महासुमिणाणं के मएणे क-
न्लाणे फलवित्तिविमेसे भविस्सइ ? तए शं से उमभ-
दत्ते माहणे देवाणंदाए माहणीए अंतिए एअमहं सुच्चा
निसम्म हट्टुतुट्टु ० जाव हिअ ! धाराहयकयंबपुप्फगं पि-
व समुस्ससिपरोमकूवे सुमिणुग्गहं करेइ करित्ता, ईहं

अणुविनः ईहं अणुविरिता अणुः साहसिणं म-
हपुण्यं बुद्धिविभक्तं तेषां सुमिणां अणुगहं
करेह, अणुगहं करिता देवाणंदं माहसि एवं वया-
सी-उराला णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा, कल्लाणा
णं ० जाव सस्सिरीआ आरोगगतुडिदीहाउकल्लाणमंगल-
कारणा णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा, तं जहा-
अत्थलाभो देवाणुप्पिए !, भोगलाभो देवाणुप्पिए !, पुत्त-
लाभो देवाणुप्पिए !, सुखलाभो देवाणुप्पिए !, एवं खलु
तुमं देवाणुप्पिए !, नवगहं मासाणं बहुपडिपुआणं अद्द-
दुमाणाईदिआणं वडकंताणं सुकुमालपाणिपायं अही-
णपडिपुआणं चिदियसरीरं लक्खणवज्जणगुणाववेअं माणु-
म्माणपमाणपडिपुआणमुजायमव्वंगसुंदरंगं ससिसोमागारं
कंतं पिअदंमाणं सुरुवं दारयं पर्याहसि ॥ ७ ॥

‘तं जहा’ तद्यथा ‘गय ० जाव सिहि च ॥१॥’ नि गय
इत्यादिनः ‘सिहि’ चेति यावत् पूर्वोक्ताः स्वप्ना क्रियाः ‘ए-
मि णं देवाणुप्पिए’ इति एतयां देवानुप्रिये ! ‘उराला-
णं’ इति प्रशस्तानां ‘जाव खउहसगहं महासुमिणाणं’
इति यावत् चतुर्दशानां महास्थानानाम् ‘क मणे’ इति मध्ये
विचारयामि ‘कल्लाणं फलविशेषविभक्तं भविष्यति’ इति
कः कल्याणकारी फलवृत्तविशेषो भविष्यति, तत्र फलं
पुत्रादि, वृत्तिजीवितोपायादि, ‘तए णं स उमभदसे मा-
हणे’ ततः स अणुमदसो ब्राह्मणः ‘देवाणंदं माहसि’
इति देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ‘अतिए’ इति ‘अतिकं पा-
थे’ एअमदु सुत्था ‘एतमर्थं श्रुत्वा कर्णाभ्यां’ निमग्नः
इति निश्चय-चेतसा अध्यायः ‘हट्टुदु ० जाव हियए’
इति हट्टु, तुष्टः यावत् हर्षवशेन विस्मितहृदयः ‘धाराहय-
कयंबपुण्णे पिव समुस्ससिआगोमकुव’ इति मेघधारया
मिहकदम्बवृक्षपुष्पवत् समुच्छ्रितानि गोमाणि कूपेषु यस्य
सः पवाचधः रुन् ‘सुमणुगहं करेह’ इति स्थानधारणं करो-
ति ‘करिन्’ इति तत् कृत्वा च ‘ईहं अणुविमदं ईहाम्-अर्थ-
विचारणां प्रविशति’ ईहं अणुपरिवासात् तां कृत्वा च-
‘अणुणा साहाविणं महपुण्यं बुद्धिविभक्तं’ इति
आत्मनः स्थाननः स्वाभाविकेन मतिपुत्रकेण बुद्धिविज्ञानेन,
तत्र अनागतकालविषया मतिः, वर्तमानकालविषया बुद्धिः,
विज्ञानं चानीतानागतवस्तुविषयं ‘तेसिं सुमिणाणं अणु-
गहं करेह’ इति तत्तत्तयां स्थानानाम् अध्यानधये करोति-
‘अणुगहं करिन्’ तं कृत्वा ‘देवाणंदं माहसि’ देवानन्दा-
ब्राह्मणीम् ‘एवं यथासि’ इति एवमवादीन्, किं तदित्याह-
‘उराला णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा’ उदागस्त्व-
या देवानुप्रिये ! स्वप्ना दृष्टाः, ‘कल्लाणा णं ० जाव स-
स्सिरीय’ इति कल्याणकारिकाः यावत्, सध्रीकाः ‘आरोग’
इति आरोग्य-नीरोगत्वं ‘तुट्ठ’ इति तुष्टः सन्तोषः, ‘दीहा-
उ, इति दीर्घायुश्चरंजीवित्वं ‘कल्लाणं’ इति कल्याणमुपद्रवः
भावः ‘मंगलकारणाणं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा’
मङ्गलं याञ्छितायासि, एतयां वस्तूनां कारकास्त्वया हे दे-
वानुप्रिये ! स्वप्ना दृष्टाः ‘तं जहा’ इति तद्यथा— ‘अथ-

लाभो देवाणुप्पिए’ इति अर्थलाभो भविष्यति हे देवानुप्र-
िये ! ‘भोगलाभो देवाणुप्पिए’ इति भोगानां लाभः हे देवा-
नुप्रिये ! ‘पुत्तलाभो देवाणुप्पिए’ इति पुत्रस्य लाभः हे दे-
वानुप्रिये ! ‘सुखलाभो देवाणुप्पिए’ इति सांख्यलाभो
हे देवानुप्रिये ! भविष्यतीति सर्वत्र योज्यम्, ‘एवं खलु
तुमं देवाणुप्पिए’ इति एवं खलु त्वं देवानुप्रिये ! ‘नवगहं
मासाणं बहुपडिपुआणं’ इति नवसु मासेषु बहुप्रतिपुणेषु
‘अद्ददुमाणा राईदिआणं वडकंताणं’ सादृशसहा-
रात्राधिकेषु अर्गतेषु एतादृशं दारकं पुत्रं ‘पया-
हिमि’ इति प्रजानप्यतीति सम्बन्धः । किंविशिष्टं दारकम् ?,
‘सुकुमालपाणिपायं’ इति सुकुमारं पाणिपादं यस्यैवविधं,
पुनः किंविशिष्टं दारकम् ? ‘अहीणं’ इति अहीनानि लक्षणो-
पेतानि ‘पडिपुआणं चिदियसरीरं’ इति स्वरूपेण प्रतिपूर्णा-
नि पञ्चन्द्रियाणि यत्र तादृशं शरीरं यस्य स तथा तम्,
तथा—‘लक्खणवज्जणगुणाववेअं’ इति तत्र लक्षणानि आक-
र्ताथकृतामष्टोत्तरसहस्रम्, बलदेववासुदेवानामष्टोत्तरश-
तम्, अन्येषां तु भाग्यवतां द्वात्रिंशत् । (कल्प०) । ता-
नि च द्वात्रिंशत् लक्खणवज्जणगुणाववेअं शब्देऽस्मिन्नेव
भागे ५६५ पृष्ठे दर्शितानि ।) व्यञ्जनानि च मर्यादितकर्तृनि
तेषां ये गुणान्तररूपेण तम्, पुनः किं विशिष्टम् ?,
‘माणुम्माणपडिपुआणमुजायमव्वंगसुंदरंगं’ इति, तत्र मानं
जलभृतकुण्डान्तः पुरुषं निर्वाशेन यदि तज्जलं द्रोणमानं
भवेत् तदा स पुरुषो मानप्राप्तः, यदि च तुलागोपितोऽर्ध-
भागमानः स्यात् तदा स उन्मानं प्राप्तः उन्मानप्राप्तः (कल्प०)
कचिद्देशे किञ्चिदुनशत्रयस्यापि मानव्यवहारात्, तथा
‘पमाणं’ इति स्वाकुलेन अष्टोत्तरशताकुलोच्च उत्तमपुरुषः
मध्यहीनपुरुषौ च पणवति (६६) चतुरशीत्यकुलोच्चा म्या-
ताम्, अत्र उत्तमपुरुषोऽपि अन्य पण्य, तीर्थङ्गस्तु द्वादशा-
कुलोष्णीपसद्भावेन विशिष्टाधिकशताकुलोच्चा भवति, तत-
श्च मानोन्मानप्रमाणैः प्रतिपूर्णाणि सुजातानि सर्वाङ्गानि
शिरःप्रमुखाणि यत्र पण्यविधं सुन्दरम् अङ्गं यस्य तथा तं, पुनः
किंविशिष्टम् ‘ससिसोमागारं’ इति शशिवत्सौम्याकारं ‘कन्तं’
इति कमनीयं ‘पियदंमाणं’ इति यल्लभदर्शनं ‘सुरुवं’ इति
शोभनरूपं दारकं पर्याहसि’ इति दारकं प्रजानप्यतीति
ज्ञेयम् ॥ ८ ॥

स वि अ णं दारए उम्मुक्कवालभावे विआयपरिणयमि-
त्ते जुवणगमणुपणे, रिउव्वअ-जउव्वअ-तामव्वअ-अथ-
व्वणव्वअ-इतिहामपंचमाणं निधेदुच्छट्ठाणं मंगोवंगणं
सगहस्साणं चउएवं वअ. णं सारए वारए धारए, महे-
गवी, मड्ढितेविसारए, संखारेणं सिकखारेणं सिकखा-
कणं वागरथं छंदं निरुपे जेहसामयणे अणसु अ
बहुसु बंधणएणसु परिवायएणसु नएणसु सुपरिनिट्ठिए अ. ऽवि
भविस्सइ ॥ १० ॥

‘स वि अ णं दारए’ इति सोऽपि च दारकं एवंविधो भवि-
ष्यति, किंविशिष्टं दारकं ? उम्मुक्कवालभावेति त्यक्कवाहयो
जाताष्टवर्षः, पुनः किंविशिष्टं दारकः—‘विआयपरिणय-
मित्ते’ इति विज्ञाने परिणतमात्रं यस्य स ततः क्रमाच्च, कि-

विशिष्टः दारकः—‘ जेवणमणुपते ’ ति यौवनमनुपातः पुनः किंविशिष्टः दारकः—‘ गिउव्वेअ-जउव्वेअ-सामव्वेअ-अयव्वेअ-अयव्वेअ ’ ति अण्वेद (१) यजुर्वेद (२) सामवेदा (३) अथर्वेण (४) वेदानां, कीदृशानाम् ‘ इतिहासपत्रमाणे ’ ति इतिहासपुगणे पञ्चमे येषां ते तथा तेषां, पुनः कीदृशानां ‘ निघट्टुङ्कट्टाणे ’ ति निघट्टुर्नामसङ्ग्रहः षष्ठो येषां ते तथा तेषां, पुनः कीदृशानां ‘ संगोवंगणे ’ ति अङ्गोपाङ्ग-सहितानां, तत्र अङ्गानि-शिक्षा १ कल्पे २ व्याकरणं ३ छन्दो ४ ज्योति ५ निरुक्तम् ६, उपाङ्गानि अङ्गार्थविस्ताररूपाणि, पुनः कीदृशानां ‘ सरहस्साणे ’ ति तात्पर्ययुक्तानां ‘ खउहं वेयाणं ’ ति ईदृशानां पूर्वोक्तानां चतुर्णां वेदानां ‘ सारए ’ ति स्मारक, अन्येषां विस्मरणे ‘ वारए ’ ति वारकः, अन्येषामशुद्रपाठनिषेधात् ‘ धारए ’ ति धारणसमर्थः, तादृशो दारको भावी, पुनः किंवि० ‘ सङ्गयी ’ ति पूर्वोक्तानि षट् अङ्गानि विचारयतीति षडङ्गवित्, ज्ञानार्थत्वे तु पौनरुक्त्ये स्यात्, पुनः किंवि० ‘ सट्टित्तविस्मरण ’ ति पट्टित्तम् अपितीयं शास्त्रं तत्र विशारदः परिणतः, पुनः किंवि०—‘ संखाणे ’ ति गणितशास्त्रं, यथा—‘ अर्धे तोय कर्त्तुमे द्वादशांशः, षष्ठो भागो घालुकायां निमग्नः ॥ साधो हस्तो हयने यस्य तस्य, स्तम्भस्याशु ब्रह्म मानं विचिन्त्य ॥ १ ॥ ’ स्तम्भो हस्ताः ६ क्वचित् ‘ निक्खलाणे ’ ति पाठः तत्र ‘ निक्खलाणं ’ शब्देन आचारग्रन्थः ‘ निक्खला-कणे ’ ति शिक्षा-अक्षरान्नायग्रन्थः, कल्पश्च यज्ञादिविधिशालं तत्र, तथा ‘ वागरणे ’ ति व्याकरण-शब्दशास्त्रं, तानि च विशानि, (कल्प०) (‘ वागरण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे दर्शितानि) ‘ छुंइ ’ ति छन्दःशास्त्रं ‘ निरुक्तं ’ ति पद-भूतं व्युत्पत्तिकरण टीकादौ इत्यर्थः ‘ जाइसामयणे ’ ति ज्योतिःशास्त्रं ‘ अणसु अणसु ’ ति एषु पूर्वोक्तेषु अन्येषु च बहुषु ‘ बभणहिणसु ’ ति ब्राह्मणहितेषु शास्त्रेषु परित्या-यणसु ति परित्याजकमन्त्रान्धिषु नपसु ति नयेषु-आ-चारशास्त्रेषु ‘ सुपरिनिट्टिए आऽवि भविस्सइ ’ ति अतिनिपु-णा भविष्यतीति योगः ।

(५) देवानन्दायै श्रुतभक्त्येन स्वप्नफलकथनम्—

तं उराला णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा० जाव आरुगत्तुड्ढिदीहाउमंगलकारगा णं तुमे देवाणुप्पिए ! सु-मिणा दिट्ठ ति कट्टु भुज्जो अणुवूहइ ॥११॥ तए णं सा दे-वाणंदा माहणी उमभदत्तस्स माहणस्स अंतिए एअमट्ठं सु-वा निमम्म, दट्टुतुट्टु ० जाव हियया, करयलपरिग्गहिंयं दस-नहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयामी-॥१२॥ एव-मेयं देवाणुप्पिआ ! तहमेयं देवाणुप्पिया ! अविहमेयं दे-वाणुप्पिया ! असंदिद्धमेअं देवाणुप्पिआ ! इच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ! पडिच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ! इच्छियप-डिच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ! सच्चं एम अट्ठं स जहंयं तुम्भे वयह ति कट्टु ने सुमिणे सम्मं पडिच्छइ पडि-

च्छिता उमभदत्तेणं माहणेणं सद्धिं उरालां माणुस्स-गां भोगभोगां भुजमाणी विहरइ ।

‘ तं उराला णं तुमे देवाणुप्पिए ! सुमिणा दिट्ठा ’ तस्मात् कारणात् उदागः त्वया हे देवानुप्रिये ! स्वप्ना दृष्टाः ‘ जाव आरुगत्तुड्ढिदीहाउमंगलकारगा णं ’ ति यावत् आगेत्यनु-ष्टिर्दीर्घायुःकल्याणमङ्गलानां कारकाः ‘ तुमे देवाणुप्पिए ! सु-मिणा दिट्ठ ’ ति स्वया हे देवानुप्रिये ! स्वप्ना दृष्टाः ‘ इति क-ट्टु ’ ति-इति कृत्वा ‘ भुज्जो भुज्जो अणुवूहइ ’ ति भूयो २ वारं वारम् अनुवूहयति-अनुमोदयति ॥११॥ तए णं सा देवानंदा माहणी ’ ति ततः सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘ उमभदत्तस्स माहणस्स अंतिए ’ श्रुतभक्तस्य ब्राह्मणस्य पाश्वे ‘ एयमट्ठं सुव्व ’ ति इममर्थं धृत्वा ‘ निस्सम्म ’ ति चेतसा अवधार्ये ‘ दट्टुतुट्टु ० जाव हियय ’ ति दृष्टा तुष्टा यावत् हर्षपूर्णदृष्ट्या ‘ करयलपरिग्गहिंयं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु ’ करतलाभ्यां कृतं दशनस्वा मिलाता यत्र तं शिगमि आव-तो यस्य तम्, ‘ ईदृशं सूक्तके करमस्पुटं कृत्वा ‘ एवं वया-सी ’ ततः सा देवानन्दा पवमवादीत् ॥१२॥ किमित्याह—‘ एव-मेअं देवाणुप्पिआ ’ ति एवमेतदेव देवानुप्रिये ! ‘ तहमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति तथैवतदेवानुप्रिये ! यथा यथा भवद्भिम-रुक्तम् । ‘ अविहमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति यथा स्थितम् एत-देवानुप्रिये ! ‘ असंदिद्धमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति सन्देह-हितम् एतदेवानुप्रिये ! ‘ इच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति इप्सितम् एतदेवानुप्रिये ! ‘ पडिच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति प्रतीष्टं शुभमनुत्वात् एतदेव गृहात देवानुप्रिये ! ‘ इच्छि-यपडिच्छियमेअं देवाणुप्पिआ ’ ति उभयधर्मोपेतं देवानु-प्रिये ! ‘ सच्चं एम अट्ठं ’ ति सत्यः स एषोऽर्थः ‘ स ’ इति अथ ‘ जहंयं ’ ति येन प्रकारेण इममर्थं ‘ तुम्भे वयह ’ ति यूयं वदथ इति कट्टु इति कृत्वा—इति भाषित्वा ‘ तं सुमिणे सम्मं पडिच्छइ ’ ति तान् स्वप्नान् सम्यग् अङ्गी-करोति ‘ पडिच्छइ ’ ति अङ्गीकृत्य ‘ उमभदत्तेण माहणेणं सद्धिं ’ ति श्रुतभक्तब्राह्मणेन सार्धम् ‘ उरालां माणुस्सगां ’ ति उदारान् मानुष्यान् ‘ भोगभोगां ’ ति भोगार्हभागान् ‘ भुजमाणा विहरइ ’ भुजामा विहरति । (कल्प०) (शकव-ह्वयतामार्तबद्धं चतुर्दश १४ सूत्रम् ‘सङ्ग’ शब्दं वक्ष्यामि ।)

इमं च णं केवलकणं जंबुदीवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाले आभोएमाले विहरइ । तत्थ णं समणं भगवं महावीरं जंबुदीवं दीवं भारहे वामं दाहिणं भुमरं माहण-कुंडगामे नयरं उमभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिसि गन्मत्ताए वक्कंतं पासइ पामित्ता दट्टुतुट्टुचित्तमाणंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिमवसविसप्पमाणहियए धा-राहयकयंत्रसुराहिरुसुमचंचुमालइयऊमसियरोमकूवे विअ-मियवरकमलाणणनयणे पर्यालयवरकडगतुडियकेऊरमउ-डकुंडलहारविरायंतवच्छे पालंबपलंबमाणधोलंतभूसणधरे, ससंभमं तुरिअं चवलं, सुरिंदे सीहासणाआं अण्णहेइ

अभ्युदित्ता पायपीडाभ्यो पञ्चोरुहह पञ्चोरुहहता वेकलि-
यवरिदुरिद्वंजणनिउणोवचिअमिसिमिसितमणिरयणमंडि-
अभ्यो पाउयाभ्यो ओमुअह ओमुइत्ता एगसाडिअं उत्त-
रासंगं करोह करोत्ता अंजलिमउलिअअगहत्थे तित्थयरा-
भिमुदे सत्तऽहुपयाहं अणुगच्छह अणुगच्छित्ता वामं जाणुं
अंचेह अंचित्ता दाहिणं जाणुं धरणिनलंसि साहह ति-
क्खुसो मुद्राणं धरणिनलंसि निवेसेह, निवेसित्ता ईसिं
पच्चुअमह, पच्चुअमहत्ता कडगतुडिअथंभिअभ्यो भुया-
भ्यो साहरह साहरित्ता करयलपरिगह्मिअं दसनहं शिरसा-
वत्तं मत्थए अंजलिं कहु एवं वयासी—

पुनः स किं कुर्वन्नित्याह— इमे च णं ' नि इमं ' केव-
लकणं ' ति सम्पूर्णे ' जंबुदीपं दीपं ' ति, जम्बूदीपं ' वि-
उल्लेखं ' ति विपुलं—विस्तीर्णं ' आदिण ' ति अवधि-
ना ' आभोएमाणे आभोएमाणे विहरह ' ति अवलोकयन्
अवलोकयन् विहरति आस्ते इति सम्बन्धः ' तत्थ णं स-
मणं भगवं महावीरं ' ति तत्र ' समये भ्रमणे भगवन्तं
महावीरं ' जंबुदीपं दीपं ' ति अस्मिन्नेव जम्बूदीपनाम्न
द्वीपं भारहं वासे ' ति भरतक्षेत्रे ' दाहिणह्रभरह ' ति द-
क्षिणार्धभरते ' माहणकुंडगांमं नयरे ' ब्राह्मणकुण्डग्राम-
नामकं नगरं ' उत्तमदत्तस्स ' ति अश्वमेधस्य ' माहण-
स्स ' ति ब्राह्मणस्य, किंविशिष्टस्य ' कोडालसगुत्तस्स ' ति
कोडालैः समानं गोत्रं यस्य स तथा, कोडालगोत्रस्येत्यर्थः,
' भारिआए देवान्दाए माहणीए ' ति तस्य भार्याया
देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ' जालधरसगुत्ताए ' ति जालधरस-
गोत्रायाः ' कुच्छिसि गम्भत्ताए वक्कते ' ति कुक्षौ गम्भ-
त्ता उत्पन्न ' पासह ' पश्यति ' पालित्ता—इप्पू ' हृदुदुद्धि-
जमाणेदिए ' हृष्टः तुष्ट चित्तेन आनन्दितः ' पीडमाणे ' प्री-
तिर्मेनसि यस्य सः—' परमसोमणस्सिए ' परमे सोमनस्ये
प्राप्तः, सोमनस्ये तुष्टचित्तत्वं ' हरिसवसविसप्पमाणहिय-
ए ' हर्षवशेन विसर्पमानं हृदये यस्य सः ' धाराहयक-
यंबसुगंहकुसुम ' ति धाराहतं यत्कदम्बस्य सुगन्धि कुसु-
मे तद्वत् ' चंचुमालह ' ति रोमाञ्जितः, अत एव ' उत्त-
सिअरोमकुंवे ' ति उत्सृष्टरोमकुपः, तथा—' विअसिअव-
रकमलाऽऽणणयणे ' ति विकसिते वरे प्रधानं यत्कमले त-
द्वत् आननं मुखं नयनं च यस्य स तथा, प्रमादपूरितत्वात्,
' पयलिअ ' ति तत्र प्रचलितानि भगवद्दर्शनेन आश्च-
र्यमभ्रमवस्थात् कम्पितानि ' वरकडग ' ति वराणि कट-
कानि कङ्कणानि ' लडिअ ' ति वृटिताश्च बाहुस्तकाः,
' बाहिरत्ता ' इति लोक ' मउडकुंडल ' ति मुकुटं कुण्डलं
प्रसिद्धं, एतानि प्रचलितानि यस्य स तथा । पुनः किं वि०
' हारिधिरयंतवक्के ' ति हारिधिराजमानं ' वक्क ' ति हृ-
दये यस्य स तथा, ततो विशेषणसमासः, पुनः किं वि०
' पालवपलवमाण ' ति प्रलम्बमानं यत्प्रालम्बो भुम्बनकं
' घालेनभूखणधरे ' ति दालायमानानि भूषणानि च तानि
धरति यः स तथा ' ससंभमं ' ति सादरं ' तुरिअं अवलं
सुदिं सीहासणाभ्यो अभ्युदुह ' ति त्वरितं चपलं वेगन
सुरेन्द्र सिंहासनादभ्युत्तिष्ठति ' अभ्युदित्त ' ति अभ्युत्था-

य यावत् ' पादपांढाभ्यो पञ्चोरुहह ' ति यत्र पादौ स्थाप्य-
ते तत्पादपांढं कथ्यते, तस्मात्प्रत्ययवतरति ' पञ्चोरुहह ' ति
प्रत्ययवर्तीयं च पादुके अवमुञ्चति, किंविशिष्टं ते, ' वे-
कलिअ ' ति वैदूर्यं मरकतं नाम नीलरत्नं ' धारदुरिद्वंज-
जण ' ति धरिष्टे प्रधाने रिष्टे अञ्जननाम्नी श्यामरत्नं,
एतै रत्नैः कृत्वा ' निउणोवचिअ ' ति निपुणेन शिल्पिणा
उपचितं इय, पुनः किं वि० ' मिसिमिसित ' ति द्वाप्यमाना-
नि ' मणिरयणमंडिआउ ' ति मणयश्चन्द्रकान्तादयः, र-
त्नानि कर्कतनादीनि, तैर्मण्डितं ' पाउयाभ्यो ओमुअह ' ति
ईदृश्यौ पादुके अवमुञ्चति, ' ओमुअह ' ति अवमु-
ञ्च्य ' एगसाडिअं उत्तरासंगं करोह, करित्त ' ति एकप-
टमुत्तरासङ्गं करोति, तत् कृत्वा च ' अंजलिमउलिअग-
हत्थे ' ति अञ्जलिकरणेन मुकुलीकृतौ योजितौ अग्रहस्तौ
येन स तथाभूतः ' तित्थयराभिमुहं सत्तदुपयाहं अणुग-
च्छह ' ति सप्ताष्टपदानि तीर्थकराभिमुखोऽनुगच्छति ' अ-
णुगच्छित्त ' ति तथा कृत्वा ' वामं जाणुं अंचेह ' ति
वामं जानुमुत्पाटयति, भूमौ अलग्नं स्थापयति ' अंचेह ' ति
तथा नस्थाप्य ' दाहिणं जाणुं धरणिनलंसि ' ति द-
क्षिणं जानुं धरणिनलं ' साहह ' ति निवेश्य ' तिक्खुसो,
ति वागत्रयं मुद्राणं धरणिनलंसि निवेशेह ' ति मस्तकं
धरणिनले निवेशयति ' निवेसित्ता ' तथा कृत्वा ' ईसिं
पच्चुअमह ' ति इयत् प्रत्युन्नमति, उत्तरार्धेन ऊर्ध्वो भ-
यतीत्यर्थः ' पच्चुअमित्त ' ति ऊर्ध्वोभूय ' कडगतुडिअथं-
भिअभ्यो भुआआ साहरह ' ति कटकवृटिकाः कङ्कणबाहु-
स्तकास्ताभः स्ताम्भे भुजं साहरह ' ति बालयति ' साहरि-
त्ता ' ति बालयित्वा ' करयलपरिगह्मिअं दसनहं ' ति कर-
नलपरिगृहीतं हस्तसम्पुटघटितं दश नखाः समुदिता यत्र
स तथा तं ' निरमावत्तं ' ति शिरसि मस्तकं आधत्ते
प्रदक्षिणभ्रमणे यस्य पर्वविधे ' मत्थए अंजलिं कहु ' ति
मस्तकं अञ्जलिं कृत्वा ' एवं वयासि ' ति एवमवार्त्तन् ।

किं तदित्याह—

नमुत्थु णं अरिहंताणं भगवंताणं आहगराणं तित्थयराणं
सयंसंबुद्धाणं पुरिसुत्तमाणं पुरिममीहाणं पुरिसवरपुंडरी-
याणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोमुत्तमाणं लोगनाहाणं
लोगहियाणं लोगपईवाणं लोगपज्जंअगराणं अभय-
दयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जी-
वदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं ध-
म्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं
दीवो-ताणं-मरणं-गई-पइहा—अप्पडिहयवरनाणदंम-
णधराणं विअदुल्लउमाणं जिणाणं जावयाणं तिन्नाणं
तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मांअगाणं सच्चन्नूणं
सच्चदरिसीणं सिवमयलमरुअमणं तमक्खयमच्चावाहमपु-
णराधित्तिसिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं । नमो जि-
णाणं जिअभयाणं ।

(६)शक्रः श्रीवीरं नमस्करोति—

नमुत्थु णं—समणस्स भगवभ्यो महावीरस्स पुच्च-

पुष्पतिथ्यरनिदिद्वस्म ० जाव संपाविउकामस्म । धं-
दाभि एं भगवंतं तत्थ गयं इह गण, पामउ मे भगवं तत्थ
गण इह गयं ति कट्ट सपणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ,
वंदिता नमंसिता सीहासणवरमि पुरन्थाभिमुहे सञ्जिमञ्ज,
तए णं तस्म सकस्म देविदस्म देवरञ्जा अयमेअरुवे
अब्भत्थिए चित्थिए पत्थिए मणोगण संकप्पे समुप्पज्जित्था
॥ १६ ॥ न खलु एयं भूअं, न भव्वं, न भविस्सं, जअं
अरहंता वा चक्खवड्डी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंत-
कुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिदकुलेसु वा कि-
विणकुलेसु वा भिक्षागकुलेसु वा माहणकुलेसु वा, आ-
याइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति वा ॥ १७ ॥

'नमोऽयु णं समणस्स भगवञ्चो महावीरस्स' नमोऽस्तु
धम्मण्य भगवतो महावीरस्य 'पुष्पतिथ्यरनिदिद्वस्म'
पूर्वतीर्थद्वयैः निर्दिष्टस्य 'जाव संपाविउकामस्म' यावत्
सिद्धिर्गतिनामकं स्थानं सम्प्राप्तुकामस्य, श्रीवीरं हि अ-
थ मुक्तिं यास्यतीति एवं विशेषणम्, इमानि सर्वाण्यपि
विशेषणानि चतुर्थैक्यचनान्तानि ज्ञेयानि ॥ 'वंदामि गं
भगवंतं तत्थ गयं इह गण' वन्दामि अहं भगवन्तं तत्र गतं
देवानन्दाकुलं स्थितमित्यर्थः, अत्र स्थितोऽहं 'पामउ मे
भगवं तत्थ गण इह गयं ति कट्टु' पश्यतु मां भगवान् तत्र
स्थितः इह स्थितम् इति उक्त्या 'समणं भगवं महावीरं'
धम्मण भगवन्तं महावीरं 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति
'वंदिता नमंसिता' वन्दित्वा नमस्यत्वा 'सीहासणवरमि पुर-
न्थाभिमुहे सञ्जिमणं' पूजामिमुखः, निहासने सञ्जिमणं उप-
विष्ट इत्यर्थः, 'तए णं तस्म सकस्म देविदस्म देवरञ्जा' तत्तत्स्य
शक्तस्य देवेन्द्रस्य देवानां राज्ञः 'अयमेअरुवे' अयमेतद्वयः
'अब्भत्थिए' आत्मप्रिय इत्यर्थः, 'चित्थिए' चिन्तात्मकः
'पत्थिए' प्रार्थितोऽभिलाषरूपः 'मणोगण' मनोगतो, न
तु घञ्चनन प्रकाशितः, ईदृशः 'संकप्पे' संकल्पो विचारः
'समुप्पज्जित्था' समुत्पन्नः ॥ १६ ॥ १७ ॥ इत्याह—'न खलु एअं
भूअं' न निश्चयन एतद्भूतमतीतकाले 'न भव्वं' न भवति
एतत् वर्तमानकाले, 'न भविस्सं' एतत् न भविष्यति आ-
गामिनि काले । किं तादित्याह—'जअं अरहंता वा' यत् अहं-
न्तो वा 'चक्खवड्डी वा' चक्खवर्तिनो वा 'बलदेवा वा' बल-
देवा वा 'वासुदेवा वा' वासुदेवा वा 'अंतकुलेसु वा'
अन्त्यकुलेषु शूद्रकुलेषु इत्यर्थः, 'पंतकुलेसु वा' प्रान्तकुलेषु-
अधमकुलेषु 'तुच्छकुलेसु वा' तुच्छाः अल्पकुटुम्भाः तेषां
कुलेषु वा 'दरिदकुलेसु वा' दरिद्रा निर्धनास्तेषां कुलेषु वा
'किविणकुलेसु वा' रूपणाः अदानारस्तेषां कुलेषु वा
'भिक्षागकुलेसु वा' भिक्षाकाः—तालाचरास्तेषां कुलेषु
वा 'माहणकुलेसु वा' प्राप्त्रणकुलेषु वा तेषां भिक्षुकत्वान्,
एतेषु 'आयाइंसु वा' आगता अतीतकाले 'आयाइंति
वा' आगच्छन्ति वर्तमानकाले 'आयाइस्संति वा' आग-
मिष्यन्ति—अनागतकाले, एतच्च भूतमित्यादि योगः ।

तर्हि अर्हदावयः चन्धारः कषु कुलेषु उत्पन्न इत्याह—

एवं खलु अरहंता वा चक्खवड्डी वा बलदेवा वा वासु-

देवा वा, उगगकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइअकुलेसु वा इक्खा-
गकुलेसु वा खत्थियकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरसु
वा तहप्पगारसु विसुद्धजः इत्थलवंसेसु आयाइंसु वा आया-
इंति वा आयाइस्संति वा ॥ १८ ॥

'एवं खलु' एवम्—अनेन प्रकारेण खलु निश्चये 'अरहंता
वा' अर्हन्ता वा 'चक्खवड्डी वा' चक्खवर्तिनो वा 'बलदेवा
वा' बलदेवा वा 'वासुदेवा वा' वासुदेवा वा 'उगगकु-
लेसु वा' उग्राः श्रीआदिनाथेन आरक्षकतया स्थापिता
जनाः तेषां कुलेषु 'भोगकुलेसु वा' भोगाः गुरुतया स्था-
पिताः, तेषां कुलेषु 'रायन्नकुलेसु वा' श्रीश्रृषभ-
देवेन मित्रस्थाने स्थापिताः, तेषां कुलेषु 'इक्खागकुलेसु
वा' इक्खाकाः श्रीश्रृषभदेववंशोद्भवाः, तेषां कुलेषु 'हरिवं-
सकुलेसु वा' तत्र 'हरि' ति पूर्वभवेद्वैरिनीतहरिवंश-
त्रयुगलं, तस्य वंशो हरिवंशस्तत्कुलेषु 'अन्नयरसु वा'
अन्नयत्तरेषु वा 'तहप्पगारसु विसुद्धजः इत्थलवंसेसु' वि-
शुद्धजानिकुले यत्र एवंविधेषु वंशेषु तत्र जातिः—मातृप-
क्ष-कुले—पितृपक्ष-ईदृशेषु कुलेषु 'आयाइंसु वा' आग-
ता अतीतकाले 'आयाइंति वा' आगच्छन्ति वर्तमानकाले
'आयाइस्संति वा' आगमिष्यन्ति अनागतकाले, न तु
पूर्वोक्तेषु ।

(७) तर्हि भगवान् कथम् उत्पन्न इत्याह—

अत्थि पुण एमे वि भावे लोगच्छेयभूए अणताहिं
उस्मप्पिणी—आमप्पिणीहिं विइकंताहिं समुप्पज्जइ ।

(सू० १६+)

'अत्थि पुण एमे वि भावे' अस्ति पुनः एषोऽपि भावो भ-
वितावयः 'लोगच्छेयभूए' लोकं आश्चर्यभूतः 'अणताहिं
उस्मप्पिणी' आसप्पिणीहिं अनन्तासु उत्सारणवसर्पिणीषु
'विइकंताहिं समुप्पज्जइ' व्यतीतकालासु ईदृशः काश्चिदपदा-
र्थ उत्पद्यते, तत्रास्यामवसर्पिण्याम् ईदृशान् दश आश्चर्या-
णि जातानि । कल्प० १ अधि० २ क्षण । (तान्याश्चर्याणि
'अच्छुर' शब्दे प्रथमभाग २०० पृष्ठे उक्तानि ।)

समणं भगवं महावीरं वासीइराइंदिएहिं विइकंतेहिं
तेयासीइमे रइंदिए वड्डमाणे गवभञ्जा गवभं साहरिए ।
(सू० ८३×) स० ८३ स० ।

नामगुत्तस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवेइयस्स अ-
ण्णिज्जिअस्स उदएणं जं णं अरहंता वा चक्खवड्डी वा बल-
देवा वा, अंतकुलेसु वा पन्तकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा
दरिदकुलेसु वा भिक्षागकुलेसु वा किविणकुलेसु वा
माहणकुलेसु वा आयाइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति
वा कुल्लिंति गवभन्ताए वक्कमिसु वा वक्कमंति वा
वक्कमिस्संति वा ।

'नामगुत्तस्स कम्मस्स' नाम्ना गोत्रम् इति प्रसिद्धं यत्कर्म गो-
त्राभिधाने कर्मेत्यर्थः, तस्य किञ्चिशिष्टस्य 'अक्खीणस्स' ति
अक्षीणस्य स्थितेः अक्षयण 'अवेइयस्स' ति अवेदिनस्य रस-

स्य अपरिभोगेन 'अणिजिबस्स' स्ति अनिर्जीणस्य जीवप्रदेशेभ्यो परिशटितस्य इदंशस्य गोत्रस्य नीचैर्गोत्रस्य उदयेन भगवान् ब्राह्मणीकुलौ उत्पन्न इति यागः । तच्च नीचैर्गोत्रं भगवता स्थूलसप्तविंशतिभवापेक्षया तृतीयभवे बद्धम् । क-
रुप० १ अधि० २ क्षण । (वीरस्य अष्टाविंशतिभवाः 'मरीच' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १५१ पृष्ठे गताः ।)

(=) गर्भव्युत्क्रान्तिः—

नो चेव शं जोणीजम्मणनिक्खमणेशं निक्खमिंसु वा निक्खमिति वा निक्खमिस्संति वा । अयं च शं समणे भगवं महावीरे जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भारियाण देवाणंदाण माहणीण जालंधरसगुत्ताण कुच्छिमि गम्भत्ताण वक्कंते, तं जीअमेअं तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं सकाणं देविंदाणं देवरायाणं अरिहंते भगवंते तहप्पगारे-
हितो अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्षागकुलेसु वा किविणकुलेहितो माह-
णकुलेहितो तहप्पगारेसु उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारे-
सु विमुद्धजाइकुलवंसेसु जाव रज्जमिंरिं कारमाणं पाले-
माणं साहरावित्तण—तं सेयं खलु मम वि समणं भगवं महावीरं चरमतिथयरं पुच्चतिथयरनिदिट्ठं माहणकुंड-
ग्गामाआ नयराआं उसभदत्तस्स माहणस्स भारियाण देवाणंदाण माहणीण जालंधरसगुत्ताण कुच्छिआ ख-
त्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवगुत्तस्स भारियाण तिमलाण मत्तिया-
णीण वासिड्डमगुत्ताण कुच्छिमि गम्भत्ताण साहरावित्तण, जं वि य शं से तिमलाण खत्तियाणीण गम्भे तं पि य शं देवाणंदाण माहणीण जालंधरसगुत्ताण कुच्छिमि गम्भ-
त्ताण साहरावित्तण—त्ति कट्ठ एवं संपेहइ, संपेहत्ता हरिणगमेसि पायत्ताणीयाहिबइ देवं सहावेइ सहावेत्ता एवं बयासी ॥२१॥ एवं खलु देवाणुप्पिआ ! न एअं भूअं, न एअं भव्वं, न एअं भविस्सं, जं शं अरिहंता वा च-
क्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा, अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा किविणकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा तुच्छकु-
लेसु वा भिक्षागकुलेसु वा आयाइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति वा, एवं खलु अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा उग्गकुलेसु वा, भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा खत्तियकुलेसु वा इक्खा-
गकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु विमुद्धजाइकुलवंसेसु आयाइंसु वा आयाइंति वा आया-
इस्संति वा ॥२२॥ अत्थि पुण एसे वि भावे लोगच्छेरय-

भूए अणंताहिं उस्सप्पिणीआं सप्पिणीहिं विइकंताहिं समुप्पज्जति नामगुत्तस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवे इअस्स अणिजिबस्स उदए शं, जं शं अरिहंता वा चक्कवट्ठी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंत-
कुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा किविणकुलेसु वा दरिद्रकुलेसु वा भिक्षागकुलेसु वा आयाइंसु आयाइंति वा आयाइस्संति वा कुच्छिमि गम्भत्ताण वक्कमिंसु वा वक्कमंति वा वक्कमि-
स्संति वा, नो चेव शं जोणीजम्मणनिक्खमणेशं निक्ख-
मिंसु वा निक्खमिति वा निक्खमिस्संति वा ॥२३॥ अयं च शं समणे भगवं महावीरे जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालस-
गुत्तस्स भारियाण देवाणंदाण माहणीण जालंधरसगुत्ताण कुच्छिमि गम्भत्ताण वक्कंते ॥ २४ ॥ तं जीअमेअं ती-
अपच्चुप्पन्नमणागयाणं सकाणं देविंदाणं देवरायाणं अरिहंते भगवंते तहप्पगारेहितो अंतकुलेहितो पंतकुले-
हितो तुच्छकुलेहितो दरिद्रकुलेहितो किविणकुलेहितो व-
णीमगकुलेहितो माहणकुलेहितो तहप्पगारेसु उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा रायन्नकुलेसु वा नायकुलेसु वा खत्ति-
यकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरे-
सु वा तहप्पगारेसु वा विमुद्धजाइकुलवंसेसु साहरावित्तण ॥ २५ ॥

'तं जीअमेअं' तस्मात् हेतोः जीतम्—एतत्, आचार एव इत्यर्थः, 'कस्मामित्याह—' तीअपच्चुप्पन्नमणागयाणं ' अर्थात् वर्त्तमानाऽनागतानां ' सकाणं देविंदाणं देवराया—
णं ' शक्राणां देवेन्द्राणां देवराजानां, कोऽनौ इत्याह—यत् ' अरिहंते भगवंते ' अर्हन्ते भगवतः ' तहप्पगारेहितो ' तथाप्रकारेभ्यः ' अंतकुलेहितो ' अन्तकुलेभ्यः ' पंतकुले-
हितो ' प्रान्तकुलेभ्यः ' तुच्छकुलेहितो ' तुच्छकुलेभ्यः ' दरिद्रकुलेहितो ' दरिद्रकुलेभ्यः ' भिक्षागकुलेहितो ' भिक्षाचरकुलेभ्यः ' किविणकुलेहितो ' रूपणकुलेभ्यः ' माह-
णकुलेहितो ' ब्राह्मणकुलेभ्यश्चादाय ' तहप्पगारेसु ' तथा-
प्रकारेषु ' उग्गकुलेसु वा ' उग्रकुलेषु वा ' भोगकुलेसु वा ' भोगकुलेषु वा ' रायन्नकुलेसु वा ' राजन्यकुलेसु वा ' नाय-
कुलेसु वा ' क्षात्रकुलेषु वा ' अन्नयरेसु वा ' अन्यतरेषु वा ' तहप्पगारेसु ' तथाप्रकारेषु ' विमुद्धजाइकुलवंसेसु वा ' विमुद्ध जातिकुलं यत्र इदंशेषु वंशेषु ' जाव रज्जमिंरिं ' यावत् राज्याधिक्यं ' कारमाणं ' कुर्वन्सु ' पालेमाणं ' पालय-
त्सु च ' साहरावित्तण ' मोक्षयितुम् इन्द्राणामेव आचारः ' तं सेयं खलु मम वि ' ततः श्रेयः खलु युक्तमेतन्ममापि, किं तदित्याह ' समणं भगवं महावीरं ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं ' चरमतिथयरं ' चरमतीर्थकरं ' पुच्चतिथयर—
निदिट्ठं ' पूर्वतीर्थकरनिदिष्टं ' माहणकुंडग्गामाआ नयराआं ' ब्राह्मणकुण्डग्रामात् नगरात् ' उसभदत्तस्स माहणस्स ' श्रमभदत्तस्य ब्राह्मणस्य ' भारियाणं ' भार्यायाः ' देवाण—

दाए माहणीए ' देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगोत्रा-
ए ' जालंधरसगोत्रायाः ' कुच्छिओ ' कुच्छिमध्यान् ' खत्ति
अकुडगामे नयरे ' क्षत्रियकुडग्रामे नगरे ' नायाण खत्तिआ-
णं ' ज्ञानातां श्रीश्रृयभस्यामिवश्यानां क्षत्रियावशेषाणां मध्य
' सिद्धत्थस्म खत्तिअस्म ' सिद्धाथस्य क्षत्रियस्य ' कामवगु-
त्तस्म ' काश्यपगोत्रस्य ' भार्यायाः ' भार्यायाः ' तिमलाए ' त्रि
शलायाः ' खत्तिआणीए ' क्षत्रियाण्याः ' वामिद्रमगुत्ताए '
वामिद्रमयोत्रायाः ' कुच्छिमि गम्भत्ताए ' कुत्तौ गम्भेनया
' साहरावित्तए ' मोचायतु ' तथा— ' जे वि य गं मे ति-
सलाए खत्तिआणीए गम्भे ' योऽपि च तस्याः त्रिशलायाः
क्षत्रियाण्याः गम्भेः पुत्रिकारूपः, ' त पि य गं देवाणदाए
माहणाए ' तमापि देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगु-
त्ताए ' जालंधरसगोत्रायाः ' कुच्छिमि गम्भत्ताए ' कुत्तौ
गम्भेनया ' साहरावित्तए ' मोचायतु ' ति कट्टु ' इति कृत्वा
' एवं संपेहेइ ' एवं पूर्वोक्तं विचारयति ' संपेहिता ' वि-
चार्य ' हरिणगमसि ' हरिणैगमेषिनामकं ' पाइताणीआहि-
खइ ' पाश्चात्तिकटकाधिपति ' देव सहावेइ ' देवमाकाग्यात
' सहावणा ' आकार्य ' एवं वयासी ' एवम इन्द्रः अवावोत्
॥ २१ ॥ किं नदित्याह-एवं ' खत्तु ' इत्यादिना साहरावित्तए
त्ति पर्यन्ते तेन सूत्रानुष्ठेयन (॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
सर्वे स्वचिन्तितं शक्ते हरिणैगमेषिणमकथयत्, तच्च)
प्राग्वत् । कहण ० १ अधि ० २ क्षण ।

(१) हरिणैगमेषिणं प्रति शकाजामाह-

ते गच्छ गं तुमं देवाणुप्पिया ! ममणं भगवं महावीरं
माहणकुडगामाओ नयराओ उमभदत्तस्म माहणस्म कोडा
लमगुत्तस्म भार्याए देवाणदाए माहणीए जालंधरसगु-
त्ताए कुच्छिओ खत्तियकुडगामे नयरे नायाणं खत्तियाणं
सिद्धत्थस्म खत्तियस्म कामवगुत्तस्म भार्याए तिमला-
ए खत्तियाणीए वामिद्रमगुत्ताए कुच्छिमि गम्भत्ताए मा-
हराहि, जे वि य गं मे तिमलाए खत्तियाणीए गम्भे
तं पि य गं देवाणदाए माहणीए कुच्छिमि गम्भत्ताए
माहराहि माहरित्ता ममयमाणनिअं विप्पामेव पच्च-
प्पिणाहि ॥ २६ ॥ तए गं मे हरिणगमसि पायना-
णीयाहिखइ देवे मक्केणं देविंदणं देवरत्ता ॥ वं वुत्त
समाणे हट्ट ० जाव-- हयहिणए करयल ० जाव ति कट्टु
जे देवो आणवेइ ति आणाए विणएणं वयणं प-
डिमुणेइ पडिमुणिता उत्तरपुरच्छिमं दिमीभामं अवक्कमइ
अवक्कमिता वेउव्विअसमुग्घाणं समोहणइ, समोह-
णित्ता मंखिज्जाइ जोअणाइ दंडं निम्मरइ, तं जहा-रय-
णाणं वयरणं वेरुलियाणं लोहिअक्कवाणं ममारगल्लाणं
हंमगम्भाणं पुलयाणं मोगंधियाणं जेइरमाणं अज-
णाणं अजणपुलयाणं जायस्वाणं सुभमाणं अकाण फ-
लिहाणं रिद्धाणं, अहावायरं पुग्गले पडिमाडइ परिमा-
डित्ता अहामहमे पुग्गले परिआणइ ॥ २७ ॥ परिआ-

इत्ता दुच्चं पि वेउव्विअसमुग्घायाणं समोहणइ समोहणित्ता
उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वए विउव्वित्ता ताए उक्किट्ठाए
तुरिआए चवलाए चंडाए जयणाए उडुआए सिग्घाए
छेआए दिव्वाए देवगईए वीईवयमाणे वीईवयमाणे ति-
रिअमसंखिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव
जंबुईवि दीवे भारह वासे, जेणेव माहणकुडगामे
नयरे, जेणेव उमभदत्तस्म माहणस्म गिहे, जेणेव दे-
वाणंदा माहणी, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता आ-
लोए समणस्स भगवओ महावीरस्स पणामं करइ, प-
णामं करित्ता देवाणंदाए-माहणीए सपरिजणाए ओसो-
वणि दलइ, दलित्ता असुभे पुग्गले अवहरइ, अवह-
रित्ता, सुभे पुग्गले पक्खिवइ, पक्खिवित्ता " अणु-
जाणउ मे भयवं " ति कट्टु ममणं भगवं महावीरं अ-
व्वावाहं अव्वावाहेणं दिव्वेणं पहावेणं करयलसंपुडणं गि-
हइ, गिहित्ता, जेणेव खत्तिअकुडगामे नयरे जेणेव सिद्ध-
त्थस्म, खत्तियस्म गिहे, जेणेव तिमला खत्तियाणी ते-
णेव उवागच्छइ, तिमलाए खत्तिआणीए सपरिअणाए
ओमोवणि दलइ, दलित्ता, असुभे पुग्गले अवहरइ,
अवहरित्ता सुभे पुग्गले पक्खिवइ पक्खिवित्ता ममणं भ-
गवं महावीरं अव्वावाहं अव्वावाहेणं दिव्वेणं पहावेणं
तिमलाए खत्तियाणीए कुच्छिमि गम्भत्ताए माहरइ जे
वि य गं मे तिमलाए खत्तियाणीए गम्भे तं पि य गं दे-
वाणंदाए माहणीए कुच्छिमि गम्भत्ताए माहरइ माह-
णित्ता जामेव दिमि पाउब्भूए तामेव दिसि पडिगए
॥ २८ ॥ ताए उक्किट्ठाए तुरिआए उडुआए चवलाए
चंडाए जयणाए सिग्घाए दिव्वाए देवगईए, तिरिअमसं-
खिज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जोअणसयसाहस्मि-
एहि विग्गहेहि उप्पयमाणे जेणामेव सोहम्मं कप्पे सोह-
म्मवडिमए विमाणे सक्कंमि सीहामणंसि मक्के देविंदे देव-
राया तेणामेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता सक्कस्स देवि-
दस्म देवरओ तमाणत्तिअं विप्पामेव पच्चप्पिणइ ॥ २९ ॥

' ते गच्छ गं देवाणुप्पिया ' यस्मान् कारणात् इन्द्रा-
णामेव आचारः, तस्मात्कारणान् त्वं गच्छ, देवानुप्रिय !
हे हरिणं (नै) गमयिन् ! ' समणं भगव महावीरं ' धमण
भगवन्ते महावीरं ' माहणकुडगामाओ नयराओ ' ब्राह्म-
णकुडग्रामात् नगरात् ' उमभदत्तस्म माहणस्म ' श्रृय-
भदत्तस्म ब्राह्मणस्य ' कोडालसगुत्तस्म ' कोडालसगोत्र-
स्य ' भार्याया ' भार्यायाः ' देवाणंदाए माहणीए ' देवा-
नन्दाया ब्राह्मण्याः ' जालंधरसगुत्ताए ' जालंधरसगो-
त्रायाः ' कुच्छिओ ' कुच्छिः लात्वा ' खत्तियकुडगामे नयरे '
क्षत्रियकुडग्रामे नगरे ' नायाणं खत्तिआणं ' ज्ञानजाती-
यानां क्षत्रियाणां मध्ये ' सिद्धत्थस्म खत्तिअस्म ' सिद्धार्थ-

स्य क्षत्रियस्य 'कासवगुत्तस्म' कश्यपगोत्रस्य 'भारि-
याए' भार्यायाः 'तिसलाए' खन्तिआणीए ' त्रिशलाया-
क्षत्रियागयाः ' यामिहमगुत्ताए ' वाशिष्ठगोत्रायाः ' कु-
च्छिमि गम्भन्ताए ' कुक्षौ गम्भतया ' साहगाहि ' सुञ्च
' जे वि य गे ' योऽपि च ' से तिसलाए ' तस्याः त्रिशला-
याः ' खन्तिआणीए ' क्षत्रियागयाः ' गम्भे ' गम्भे ' तं पि य
गे ' तमपि ' देवागोत्राए माहणीए ' देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः ' कुच्छिसि ' कुक्षौ ' गम्भन्ताए ' गम्भतया ' साहगाहि,
सुञ्चः ' साहगाहि ' सुक्त्वा ' मम एअमाणासिअं ' मम ए-
तामाहमिम्—आहं ' खिप्पामेव ' शीघ्रं ' पञ्चपिणाहि '
प्रत्यपय, कार्यं कृत्वाऽऽगत्य मयैतत् कार्यं कृतम् इति
शीघ्रं निवेदय इत्यर्थः॥२६॥ तए गे से हरिणगमेसी'तनः स
हरिणगमेसी' पायसासीयाहिर्वे देवे ' पादात्यनीकाधिपति-
देवः ' सक्कणं दयिदेणं ' शक्केण देवन्द्रेण ' देवरणा ' देवरा-
जेन ' एव बुत्त समणे ' एवमुक्त्वा सन् ' दट्ट ० जाव '
यावत्—यावत्करणात् ' तुट्टचित्तमाणादिए पीडमणे पम्भ-
सोमणस्मिण हरिस्वसधिसण्णमाणे' इत्यादि सर्वं यक्कयम् ।
' हियए ' हयपूणहृदय, अर्थेयविधः सन् हरिणगमेसी' क-
रयल ' करतलाभ्यां ' जाव ' यावत्, यावत्करणात्— पारि-
गाह्य दमनहं स्मिरसावत्तं मत्थए अज्जलि ' इति प्राग्यत्
वाच्यम् ' कटट्ट ' तथा मस्तके अज्जलि कृत्वा ' जे देवा
आणवेइ ' सि यत् शक. आह्वापयान ' आणाए विणएण
घयण पटिसुण्णइ ' आह्वाया उक्कुराया यक्कचने तट्टिनये-
न प्रतिशृणाति—अह्नीकरोति ' पटिसुण्णिता ' प्रतिश्रुत्य
च—अह्नीकृत्य च ' उत्तरपुरच्छिमं दिमिभाग ' ईशाणकाण-
नामकं दिग्भिभाग इत्यर्थः, तत्र ' अथक्कमइ ' अपक्रामान्ति
गच्छन्तीत्यर्थः अवक्रामिता ' अपक्रम्य गत्वा च ' विउव्व
अममुग्घाएण समोहणइ ' वैक्रियममुग्घातेन समुद्धान्त
वैक्रियशरीरकरणार्थं प्रयत्नविशेषं करोतीत्यर्थः ' समोह-
णिता ' प्रयत्नविशेषं कृत्वा ' सेखिज्जाइ ' जोअणाइ ' सक्यय-
योजनप्रमाणं दण्डे—दण्डाकारं शरीरबाह्वयमृद्धां आ-
याते जीवप्रदंशकमपुद्गलसमूहं ' निस्सरइ ' शरीराद्वाहि नि-
ष्काशयतीत्यर्थः, तत्कुर्वानस्तु एवंविधानं पुद्गलान् आदत्ते
' ते जहा ' तद्यथा—' रयणाणं ' रत्नानां कर्कत-
नार्दानां १, यद्यपि रत्नपुद्गला औदारिका वैक्रियशरीरकर-
णे असमर्थाः, तत्र वैक्रियवर्गणा पुद्गला एव उपयुज्यन्ते,
तथापि रत्नानामिव सारपुद्गला इति ज्ञेयं ' वयराणं ' व-
ज्राणां—हीरकाणां २, ' वेरुलिआणं ' वेदूर्याणां नीलगन्ता-
नाम ३, ' लोहिअक्खणाणं ' लोहिनाक्षणां ४, ' मसारगल्लाणं '
मसारगल्लानां ५, ' हंसगम्भारं ' हंसगम्भारानां ६, ' पुलयाणं '
पुलकानां ७, ' सोमधिआणं ' सोमन्धिकानां ८, ' जोइरसाणं '
ज्यातीरसानां ९, ' अज्जणाणं ' अज्जनानाम् १०, ' अज्जणपु-
लयाणं ' अज्जनपुलकानां ११, ' जायरूवाणं ' जातरूपाणां
१२, ' सुभगाणं ' सुभगानाम् १३, ' अक्काणं ' अक्कानां १४,
' फलिहाणं ' स्फटिकानां १५, ' गिट्ठाणं ' रिष्टानाम् १६ । ए-
ताः षोडश रत्नजातयस्तेषां च ' अहावायेर ' यथावाद्गन्
अत्यन्तम् असागनः स्थूलान् इत्यर्थः ' पुगले ' तान पुद्ग-
लान् ' परिसाइइ' परित्यजति ' परिमाहिता ' परिज्यज्य अहा
सुहुमे' यथा सूक्ष्मानः अत्यन्तं सारान् इत्यर्थः, तान् ' पुगले' पु-

द्गलान् ' परिआणइ ' पर्यादत्ते : गृह्णतीत्यर्थः ॥ २७ ॥
' परिआदत्ता ' पर्यादाय गृहीत्वा ' दुक्खे पि ' द्वितीया-
रमपि ' वेउव्वियसमुग्घाएणं ' वैक्रियसमुग्घातेन ' समो-
हणइ ' पूर्ववत् प्रयत्नविशेषं करोति ' समोहणिता ' प्रय-
त्नविशेषं कृत्वा ' उत्तरवउव्वियरूवं ' उत्तरवैक्रिय, भयघा-
रणीयापत्तया अन्यत् इत्यर्थः, ईदृशं रूपं, ' विउव्वइ ' वि-
कुर्वन्ति करोति ' विउव्वित्ता ' तथा कृत्वा ' ताए ' तथा ' उ-
क्किट्ठाए ' उत्कट्टया, अन्येषां गतिभ्यां मनोहरया ' तुग्गिआए '
त्वरितया, चित्तौत्सुक्यवत्या ' चवलाए ' कायचापल्ययु-
क्त्या ' चेडाए' चण्डया अत्यन्तनीमया ' जयणाए ' शयगति-
जयनशीलया ' उट्टुआए ' उट्टृतया, प्रचण्डपवनोद्धतधूमादग्नि
' सिग्घाए ' अत एव शीघ्रया ' छुआए ' ति कुत्रचित् पाठः,
तत्र छुकया विघ्नपरिहारयुक्तया ' दिव्वाए ' देवयोग्यया, ईदृ-
श्या ' देवगाए ' देवगत्या ' धीइवयमाणं धीइवयमाणं ' गच्छन्,
अधस्तादुत्तरन् अधस्तादुत्तरन् ' तिग्गिअमसेखिज्जाण दी-
वसमुहाणं' तिर्यगसंख्ययानां द्वीपसमुद्राणां ' मज्जे मज्जे-
णं ' मध्ये मध्येन—मध्यभागेन ' जेणव ' जलुहीव शीघ्रं '
यथैव जम्बुद्वीपा द्वीप. ' भग्ग वासे ' भग्नक्षेत्रं ' जेणव मा-
हणकुड्डगामे नयेरं ' यथैव ब्राह्मणकुण्डप्रामे नगरं ' जेणव उस-
भनत्तस्म माहणस्म गिहं ' यथैव अणभदत्तस्य ब्राह्मणस्य गृहं—
' जेणव देवाणंदा माहणी ' यथैव देवानन्दा ब्राह्मणा ' ते-
णव उवागच्छइ ' तत्रैव उपागच्छति ' उवागच्छित्ता '
उपागत्य च ' आलोए ' आलोकं दर्शनमात्रं ' समणस्म
भगवओ महावीरस्म ' भ्रमणस्य भगवतो महावीरस्य
' पणामं करइ ' प्रणामं करोति ' पणामं करित्ता ' प्रणामं
कृत्वा च ' देवाणंशमाहणीए ' देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः
' परिजणाए ' सपरिवारायाः ' ओसोवणि ' अवस्थापनीं
निद्रां ' दलइ ' ददाति ' दलित्ता ' तां दत्त्वा च ' अमुंभे पुगले '
अमुञ्चान् पुद्गलान्, अर्पावर्त्तान् इत्यर्थः ' अवहरइ ' अपहरान्
दुर्गकराति ' अवहरित्ता ' तथा कृत्वा च ' सुंभे पुगले '
शुभान् पुद्गलान् ; पवित्रपुद्गलान् इत्यर्थः, ' पाक्खवइ '
प्राक्षपानं ' पाक्खवित्ता ' प्रतिपद्य च ' अणुजाणउ मे
भयवति कट ' अनुजानानु—आहं ददातु मत्त भगवान्
इति कृत्वा, इत्युक्त्वा ' समण भगवं महावीर ' भ्रमण भग-
वन्त महावीरम् ' अव्वावाह ' व्यावाधारिते भगवन्तम्
' अव्वावाहेण ' अव्यावाधेन, सुखेन ' दिव्वेण ' पहावेण ' दि-
व्येन देवयोग्येन प्रभावेण ' करयलसेपुड्ढेण गिरहइ ' करतल-
सम्पुटे गृह्णाति, न च तेन गृह्यमाणस्यापि गम्भस्य काचिन्
पीडा स्यात्, यदुक्तं भगवत्याम्—' पभू गे भेने ! हरिणगमेसी
सक्कइए इत्थीगम्भे नहसिरंसि वा रोमकूयांसि वा साहगि-
णए वा नीहां गणए वा ? हेता पभू, नो चय गे तस्म गम्भस्म
आवाहं वा वावाहं वा उप्पाएज्जा, छावच्छेअ पुण कांज्जा '
छविच्छेइ त्वच्छेदनम् अकृत्वा गम्भस्य प्रवेशयितुम् अशक्य-
त्वादिति ' करयलसेपुड्ढेण गिरहत्ता ' हस्ततलसम्पुटे गृही-
त्वा च ' जेणव खत्तियकुण्डणामे नयेरं ' यथैव क्षत्रियकु-
ण्डप्रामेनामनगरं ' जेणव सिद्धाथस्म खत्तियस्म गिहं '
यथैव सिद्धार्थस्य क्षत्रियस्य गृहं ' जेणव तिसला खन्ति-
याणीं ' यथैव त्रिशलानाम् क्षत्रियाणीं ' तेणव उवागच्छइ '
तत्रैव उपागच्छति ' तिसलाए खन्तिआणीए ' त्रिशलायाः

क्षत्रियाण्याः 'सपरिअणाय' परिवारसहितायाः 'ओसोव
णि' अयस्वापिनी निद्रां 'दलइ' ददाति 'दलिता' तां
वत्सा च 'असुभे' पुगलं अवहरइ 'अशुभान्' पुद्गलान्
दूरीकरोति 'अवहरिता' तथा कृत्वा 'सुभे' पुगलं पक्खि-
वइ 'शुभान्' पुद्गलान् प्रक्षिपति 'पक्खिविता' प्रक्षिप्य च
'समणे' भगवं महावीरं 'अमणे' भगवन्तं महावीरम्-
'अव्वावाहं' व्यावाधारहितम् 'अव्वावाहेणं' अव्यावाधेन सु-
खेन 'दिव्वेण' पहावणं 'दिव्वेन' प्रभावेन 'तिसलाए' क-
त्तिआणीए 'त्रिशलायाः' क्षत्रियाण्याः 'कुळिअसि' गम्भत्ताए
कुली गम्भतया 'साहरइ' मुञ्चति, अत्र गर्भाशयात् गर्भा-
शये, गर्भाशयात् योनीं, योनेर्गर्भाशये, योनेर्योनी इति गर्भ-
संहरणं चतुर्भङ्गी भवति । तत्र योनिमार्गेण आशय गर्भाशये
मुञ्चतीत्ययं तृतीयो भङ्गोऽनुकृतः, शेषाश्च निषिद्धाः श्रीभग-
वतोन्मूत्रं 'जं वि यं' से तिसलाए कत्तिआणीए गर्भे 'योऽ
पि च तस्याः' त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः गर्भः पुत्रीरूपः तं पि
अं देवाणं दामाहणीए 'तमपि' गर्भं देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः 'कुळिअसि' गम्भत्ताए 'कुळिअिये' गर्भतया 'साह-
रइ' मुञ्चति 'साहरिआ' मुक्त्वा च 'जामव' दिसि-
याउम्भूए 'यस्याः' एव दिशः सकाशात् प्रादुर्भूतः आगतः
'तामेव' दिसि पडिगए 'तस्यामेव' दिशं पश्चाद्गतः, स देव
इति ॥ २८ ॥ 'ताए' उक्किट्टाए 'तया' अन्येषां गतिभ्यो मना-
हरया 'तुरिआए' चित्तोत्सुक्यवत्या 'चवलाए' काय-
चापल्ययुक्त्या 'चंडाए' अत्यन्ततीव्रया 'जयणाए' सक-
लगतिजय्या 'उडुआए' उडूतया 'सिग्घाए' अत एव
शीघ्रया 'दिग्घाए' देवयोग्यया 'देवगए' ईदृश्या देवग-
त्या 'तिग्घमसंखिज्जाणं' तिर्यग् असंख्ययानां दीवस-
मुहाणं मज्झं मव्भेणं द्वीपसमुद्राणां मध्य मध्येन मध्यभाग
न 'जोयणसयसाहास्सपाहं' योजनलक्षप्रमाणार्धः 'वि-
ग्घाहं' विप्रहः पद्व्यासान्तरः 'उण्यमाणं' ऊर्ध्वमुत्प-
तन् 'जोणामव सोहम्मे' कल्पे 'यत्र' स्थाने सौधमे कल्पे
'साहम्मवडिसए' विमाणे 'सौधमावतंसकनामविमान
' सक्कंसि सीहासणसि 'शक्कनामसिहासने' सक्के देविदे
देवराया 'शक्कनामा' देवन्द्रः देवराजोऽस्ति 'तेणामेव' उवा-
गच्छइ 'तत्रैव' स्थाने उपागच्छति 'उवागाच्छुभा' उपा-
गत्य च 'सक्कस्स' देविदस्स देवराजो 'शक्कस्य' देवन्द्रस्य
देवराजस्य 'तमाणसिअं' खिण्णमेव 'तां' पूर्वोक्तामाह्वा शी-
घ्रमेव 'एक्खपिणइ' प्रत्यर्पयति, कृत्वा निवेदयति, स-
वेवः इति ॥ २९ ॥

तेणं कालेणं तेणं ममणं समणे भगवं महावीरे जे मे
वासाणं तच्च मासे पंचमं पक्खे आसोअवहुले, तस्स णं
आसोअवहुलस्स तेस्सीपक्खेणं वासीइराइदिणहिं वीहक्कं-
तेहि तेसीइमस्स राइदिअस्स अंतरा वडुमाणस्स हिआणु-
कंपणं देवेणं हरिणेमसिणा सक्कवयणसंदिट्ठेणं माहण-
कुडगगामाओ नयराओ उमभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगु-
त्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जलंधरसगुत्ताए कु-
ळीओ खत्तियकुंडगामे नयरे नायाणं खत्तिआणं सिद्धत्थ-

स्स खत्तिअस्स कासवगुत्तस्स भारिआए तिसलाए खत्तिया-
णीए वासिडुसगुत्ताए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि इत्थुत्तरा-
हिं नक्खत्तेणं जोगमुवागणं अव्वावाहं अव्वावाहेणं कु-
ळिअसि गम्भत्ताए साहरिआ ॥ ३० ॥ तेणं कालेणं तेणं मम-
णं समणे भगवं महावीरे तिआणोवगए आऽपि हुत्था-
साहरिअस्सामि सि जाणइ, संहरिअमाणे नो जाणाइ,
साहरिअमि सि जाणइ ।

'तेणं कालेणं' तस्मिन् प्रस्तावे 'तेणं' समणं 'तस्मिन्
समणे' समणे भगवं महावीरे 'अमणे' भगवान् महावीरः
'जे से वासाणं तच्च मासे' योऽसौ वर्षाणां वर्षाकाल-
सम्बन्धी तृतीयो मासः 'पंचमं पक्खे' पञ्चमः पक्षः, को-
ऽसौ इत्याह—'आसोअवहुले' आश्विनमासस्य कृष्णपक्षः
'तस्स णं' आसोअवहुलस्स 'तस्स' आश्विनवहुलस्य 'ते-
रसीपक्खेणं' त्रयोदश्याः पक्षः, पश्चार्धरात्रिरित्यर्थः, तस्यां
'वासीइराइदिणहिं' विहक्कंतेहि 'दृश्यतीती' अदोरात्रेण अ-
तिक्रान्तेषु 'तेसीइमस्स' राइदिअस्स 'दृश्यतीति' तिसला-
ऽहारात्रस्य 'अंतरा' वडुमाणस्स 'अन्तरकाले' रात्रिलक्षणे
काले वर्तमाने 'हिआणुकंपणं' स्वस्य इन्द्रस्य च हितेन,
तथा भगवतः अनुकम्पकन भगवतो भक्तेन, अनुकम्पायाश्च
भक्तिवाचित्वम् 'आयरिअणुकंपाए' गच्छो अणुकंपिआ
महाभागा 'इति' वक्कनात् 'हरिणेमसिणा' देवेणं 'ईदृशेन
हरिणेमसिणामेकं देवेन' सक्कवयणसंदिट्ठेणं 'शक्कवचनेन
संदिट्ठेन' प्रवर्तनेन 'माहणकुडगगामाओ' ब्राह्मणकुडगगामात्
'नयराओ' नगरात् 'उमभदत्तस्स' माहणस्स 'अवभदत्त-
स्य' ब्राह्मणस्य 'कोडालसगुत्तस्स' कोडालसगोत्रस्य भारि-
आए देवाणंदाए माहणीए 'भार्याया' देवानन्दायाः ब्राह्म-
ण्याः 'जालंधरसगुत्ताए' जालंधरसगोत्राया 'कुळिअो'
कुलितः 'खत्तिअकुंडगामे' नयरे 'क्षत्रियकुण्डग्रामे' नगरे
'नायाणं' खत्तिआणं 'ज्ञातजातीयानां' क्षत्रियाणां 'सिद्ध-
त्थस्स' खत्तियस्स 'सिद्धार्थस्य' क्षत्रियस्स 'कासवगुत्तस्स'
काश्यपगोत्रस्य 'भारिआए' तिसलाए खत्तिआणीए 'भा-
र्याया' त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः 'वासिडुसगुत्ताए' वाशि-
पुगोत्रायाः 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' मध्यरात्रकालसम-
ये 'इत्थुत्तराहिं' नक्खत्तेणं उत्तराफाल्गुनीनक्षत्रे 'जोगमुवा-
गणं' चन्द्रेण सम्बन्धे उपागते सति 'अव्वावाहं' पी-
डारहितं यथा स्यात्तथा 'अव्वावाहेणं' अव्यावाधेन
दिव्यप्रभावेन 'कुळिअसि' गम्भत्ताए 'साहरिअ' कु-
ळिअिये गर्भतया रुहतः, मुक्त इत्यर्थः । अत्र क-
वेरुत्पत्ता—'सिद्धार्थपार्थिवकुलात्तृहप्रवेशे, मौहूर्तमा-
गमयमान इव क्षणं यः । रात्रिदिवान्युषितवान् भ-
गवान् दृश्यति, विप्रालये स चरमा जिनराट् पुना-
तु ॥ ३० ॥' तेणं कालेणं' तस्मिन् काले 'तेणं' समण-
ं 'तस्मिन्' प्रस्तावे च 'समणे' भगवं महावीरे 'अमणे'
भगवान् महावीरः 'तिआणोवगए' आऽपि हुत्था 'त्रिभि-
क्षाने' उपगतः सहितः अभवत् 'साहरिअस्सामि सि'
जाणइ' संहरिअमाणः, इतः संहरिअमि इति
जानाति 'साहरिअमाणे' नो जाणइ' संहरिअमाणः संहर-
णसमये न जानाति 'साहरिअमि' सि जाणइ' संहृतोऽ

स्मिति जानाति, ननु संहियमाणो न जानातीति कथं युक्तं, संहरणस्य असङ्ख्यसामायिकत्वात्, भगवतश्च विशिष्टज्ञानधरात्, उच्यते—इदं वाक्यं संहरणस्य कौशलज्ञापकं, तथा तेन संहरणं कृतं यथा भगवता ज्ञानमार्गं अज्ञातमिवाभूत्, पीडाऽभावात्, यथा कश्चिद्वदति त्वया मम पादात्तथा कण्टको उद्धतो यथा मया ज्ञात एव नेति, स्वीक्यातिशये च सत्यवधिषो व्यपदेशः सिद्धान्तेऽपि दृश्यते, तथाहि—‘तर्हि देवा वंतिरश्वा वरत-रुणीर्गाश्वाश्चरयेयं निच्छं सुहिम्नपशुश्चा गयं पि कालं न यायेति’ इत्यादि, तथा च ‘साहरिज्जमाणे वि जा-श्व’ इत्याचाराकङ्कितेन विरोधोऽपि न स्यात्, इति मन्तव्यम् ।

जं रयणि च णं समणे भगवं महावीरे—देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तिआणीए वासिदुसगुत्ताए कुच्छीसि गम्भत्ताए साहरिण, तं रयणि च णं सा देवाणंदा माहणी सयणिजंसि सुत्त जागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमेयारूवे उरालं० जाव चउइसमहासुमिणे तिसलाए खत्तिआणीए इडं पासि-त्ता णं पडिबुद्धा, तं जहा, ‘गय-’०गाहा ॥३१॥ जं रय-णि च णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तिआणीए वा-मिदुमगुत्ताए कुच्छीसि गम्भत्ताए साहरिण, तं रयणि च णं सा तिसला खत्तिआणी तंसि तारिसंसि वासघरं-मि अन्भितरओ सचित्तकम्मे बाहिरओ दूमिअधदुभट्टे-विचित्तउल्लोअचिन्निलयतले मणिरयणपणामिअंधयार बहुममगुविभत्तभूमिभागे पंचवन्नमरससुरहिमुक्कपुण्णपुंजो-वयारकलिए कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्झंतधुवमधम-घंतगंधुद्धयाभिरामं सुगंधवरगंधिणं गंधवट्टिभूणं तंसि तारिसंसि सयणिजंसि मालिगणवट्टिए उभओ वि-ज्जोअणं उभओ उअए मज्जेण य गंभीरे गंगापुलि-आवालुआउदालमालिसए—उअवीअवांमिअदुगुल्लपट्टप-मिच्छवे सुविग्इअग्रयत्ताणे गंतसुयसंवुडे सुग्गंम आईण-गरूपवरनवणीअतूलतुल्लफासे सुगंधवरकुसुमचुअसयणो-वयारकलिए, पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओ-हीरमाणी ओहीरमाणी, इमं एयारूवे उराले० जाव चउइस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं जहा—“ गय-वसह-मीह-अभिसेय-दाम-ससि-दिणयरं-अयं-कुंभं । पउम-सर सागर-विमा-ण भवण-रयणुअय मिहिं च ॥ १ ॥”

‘जं रयणि च णं’ यस्यां च रात्रौ ‘समणे भगवं महावीरे’ अमणो भगवान् महावीरः ‘देवाणंदाए माहणीए’ देवानन्दाया ब्राह्मण्याः ‘जालंधरसगु-त्ताए’ जालन्धरसगोत्रायाः ‘कुच्छीओ’ कुक्षितः ‘तिसलाए खत्तिआणीए’ त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः ‘वासि-

दुसगुत्ताए’ वाशिष्ठगोत्रायाः ‘कुच्छीसि गम्भत्ताए साहरि-ण’ कुक्षिविषये गम्भतया मुक्तः ‘तं रयणि च णं’ तस्यांमव रात्रौ ‘सा देवाणंदा माहणी’ सा देवानन्दा ब्राह्मणी ‘सयणि-जंसि’ शय्यायां सुत्तजागरा ‘सुत्तजागरा’ ओहीरमाणी ओ-हीरमाणी अल्पानिद्रां कुर्वती ‘इमं एयारूवे उराले’ इमान् एतदुपान् प्रशस्तान् जाव चउइस महासुमिणे यावन् वतु-र्वश महास्वप्नान् ‘तिसलाए खत्तिआणीए’ इडं पासित्ता णं पडिबुद्धा त्रिशलाया क्षत्रियाण्या इता इति इष्टा जागरिता ‘तं जहा’ तद्यथा—‘ गयसह ०गाहा ’ ‘ गयसह ’ इति गा-थाऽत्र वाच्या ॥ ३१ ॥ ‘जं रयणि च णं’ यस्यां च रात्रौ ‘समणे भगवं महावीरे’ अमणो भगवान् महावीरः ‘दे-वाणंदाए माहणीए’ देवानन्दायाः ब्राह्मण्याः ‘जालंधरस-गुत्ताए’ जालन्धरसगोत्रायाः ‘कुच्छीओ’ कुक्षितः ‘ति-सलाए’ खत्तिआणीए त्रिशलायाः क्षत्रियाण्याः ‘वासि-दुसगुत्ताए’ वाशिष्ठसगोत्रायाः ‘कुच्छीसि गम्भत्ताए सा-हरिण’ कुक्षौ गम्भतया मुक्तः ‘तं रयणि च णं’ तस्यां रज-न्या ‘सा तिसला खत्तिआणी’ सा त्रिशला क्षत्रियाणी ‘तं-सि’ तस्मिन् ‘तारिसंसि’ तादृशं वक्त्रमशक्यस्वरूपे महाभाग्यवतां योग्ये ‘वासघरंसि’ वासगृहं, शयनमन्दिरं इत्यर्थः, किंविशिष्टे वासगृहे—‘अन्भितरओ सचित्तकम्मे’ मध्ये चित्रकर्ममणीयं, पुनः किंविशिष्टे—‘बाहिरओ’ बाह्यभागे ‘दूमिअ’ सुधादिना धवालनं ‘घट्ट’ कोमलपा-यागादिना घृष्टं, अत एव ‘मट्ट’ सुकोमले, पुनः किंविशि-ष्टे—‘विचित्तउल्लोअतले’ विचित्रा विविधचित्रकलित उ-ल्लोक उपरिभागो यत्र तत्तथा ‘चिन्निलयतले’ देदीप्यमान-तले अधोभागो यत्र तत्तथा कर्मधारये विचित्रोल्लोकचि-ह्निततले, पुनः किंविशिष्टे—‘मणिरयणपणामिअंधयार’ मणिरत्नप्रणालितान्धकारं, पुनः किंविशिष्टे—‘बहुसम’ अ-त्यन्तं समोऽविवरितः पञ्चवर्णमणिरत्नवद्धत्वात् ‘सुविभत्त’ सुविभक्तः विविधस्वास्तिकादिचरचामनोहरः, एवंविधो ‘भू-मिभागे’ भूमिभागे यत्र तस्मिन् पुनः किंविशिष्टे—‘पंच-वन्नमरससुरहिमुक्कपुण्णपुंजोवयारकलिए’ पञ्चवर्णेन सरसे-न सुरभिणा ‘मुक्क’ त्ति इतस्ततो विविक्षेन ईदृशेन पुष्प-पुञ्जलक्षणं उपचारं पूजया कलितं, पुनः किंविशिष्टे ‘कालागुरु’ कृष्णागुरु प्रायजं ‘पवरकुंदुरुक’ विशिष्टं चीडाभिधानं गन्धद्रव्यविशेषः ‘तुरुक’ तुरुक्कं सिङ्घका-भिधानं सुगन्धद्रव्यं ‘उज्झंतधुव’ दृश्यमानो धूपो दशा-ङ्गादिरनकसुगन्धद्रव्यसंयोगसमुद्भूतः, एतयां वस्तूनां सम्ब-न्धि यः ‘मधमघंत’ मधमघायमानोऽतिशयेन गन्धवान् ‘गंधुद्धआभिरामं’ उद्धतः—प्रकटीभूतः, एवंविधो गन्धस्तेना-भिरामः, पुनः किंविशिष्टे—‘सुगंधवरगन्धिणं’ सुगन्धाः सुगन्धयो यं वरगन्धाः प्रधानचूर्णानि तेषां गन्धा यत्र तथा तस्मिन्, पुनः किंविशिष्टे—‘गंधवट्टिभूणं’ गन्धवर्तिगन्धद्रव्यगुण्टका तत्सदृशोऽतिसुगन्ध इत्यर्थः, एतादृशे वासभवनं, अथ ‘तं-सि’ तस्मिन् ‘तारिमंसि’ तादृशं वक्तुम् अशक्यस्व-रूपे महाभाग्यवतां योग्ये ‘सयणिजंसि’ शयनीयं, पल्य-इ इत्यर्थः, इष्टं विशेष्यम्, किंविशिष्टे—‘मालिगणवट्टिए’ मालिगणवर्तिकं मालिगणवर्तिका नाम—शरीरप्रमाणं दी-र्घगण्डोपधानं तथा सहितं, पुनः किंविशिष्टे—‘उभओ

उभयतः शिरोऽन्तपादान्तोः ' पिच्छोश्च' उच्छ्विषिके
यत्र तत्तथा तस्मिन्, पुनः किंविशिष्टे— ' उभयो उभय
यत उभयत उच्छ्विषिकयुक्ते, अत एव उभयतः उभये, पुनः
किंविशिष्टे— ' मज्जेण य मज्जेरे ' तत एव मध्ये नते
गम्भीरे च, पुनः किंविशिष्टे ' गंगापुलिनवातुआउहाल-
सालिसए ' तत्र ' उहाल ' स्ति उहालेन पादविन्यासे
अधागमनेन गङ्गातटवालुकासदृशे, अयमर्थ— यथा
गङ्गापुलिनवातुका पादे मुक्तं अधो ब्रजति, तथा अतिको-
मलत्वात् स पत्यङ्कोऽपीति ज्ञेयं, पुनः किं विशिष्टे—
' उयवीअ ' परिकर्मितं, ' स्वामिअ ' लोमम्—अतसीमयं
' युगुल्लपट्ट ' युक्कलं वस्त्रं तस्य यः पट्टो यु-
गलापत्तया एकपट्टः, तेन ' पडिच्छअ ' आच्छादिते, पुनः
किंविशिष्टे— ' सुविरहअग्रयत्तोण ' सुदुर्विरचितं रजसा-
णम्—अपरिभोगावस्थायामाच्छादनं यत्र तस्मिन्,
पुनः किंविशिष्टे— ' रत्तंसुअसबुड ' रत्तांशुकन मशकप्रहा-
भिधानेन रत्नवस्त्रेणाच्छादिते, तथा ' सुरम्मे ' अतिरमणी-
ये, पुनः किंविशिष्टे— ' आइलगरुअबूरनवणीअतुल्लफा-
से ' आञ्जनकं—देशान्तरीयं चर्म, कृतं प्रतीतिं, बुरं—
वनरूपतिविशेषः, नयनीतं—छद्मं तुलम्—अकृतुलम्, ए-
भिः वस्तुभिः तुल्यः समानः स्पर्शो यस्य तथा तस्मिन्-
न, एतद्वस्तुत्वाकामेले इत्यर्थः, पुनः किंविशिष्टे— ' सुगंध-
वरकुसुमचुन्नसयणोवयारकालिए ' सुगन्धवरैः अतिसुग-
न्धैः कुसुमैः चुणी वासादांभय यः शयनोपचारः शय्या-
संस्क्रिया तेन कालितः, कुसुमैः चुणैश्च मनोहर इत्यर्थः,
' पुडवरत्तावरत्तकालसमयोस ' मध्यरात्रकालप्रस्ताव ' सु-
त्तजागरा आहीरमाणी ' आहीरमाणी ' सुप्तजागरा अल्प-
निद्रां कुर्वती ' इमे एयास्वे ' इमान् एतद्रान् ' उगले ' प्रशस्तान्
' जाव चउहस महासुमिणे ' यावत् चतुर्दश महा-
स्वप्नान् ' पासिस्ता ण पडिबुदा ' दृष्ट्वा जागरिता, ' ते ज-
हा ' तद्यथा— ' गय १ वसह २ सीह ३ आभंस-अ ४ दाम
५ ससि ६ दिगयरे ७ अय्यन्कुभ ८ ॥ पउमसर १० सागर ११
विमा-णभवण १२ रयणुअय १३ सिहि च १४ ॥ १ ॥ ' इय
गाथा सुगमा ।

(१०) चतुर्दश महास्वप्नस्वरूपम्—

तए स मा तिमला खित्तिआणी तप्पहमयाए—चउदंतमू-
सिअगलिअविपुलजलहरहारनिकागखीरमागरमसंककिर-
णदगरययमहासेलपंडुरं समागयमहुयरमुगंधदाणवामि-
यकपोलमूलं देवगायकुंजरवरप्पमाणं पिच्छइ मजलघण-
विपुलजलहरगजियगंधीरचारुघोसं इभं मुभं सच्चलक्खण-
कयंबिअं वरारुं १ ॥ ३३ ॥

तत्रो पुणो धवलकमलपत्तपयराइगेगस्वप्पभं पहास-
मुदअवहारहिं सच्चया चव दीवयंतं अइसिरिभरपि-
ल्लणाविमप्यंतकंतसोहंतचारुकुहं तणुमुदसुकुमाल—
लोमनिद्धच्छविं थिरमुवद्वममलावच्चिअलदुमुविभत्तमुंदरंगं
पिच्छइ घणवट्टलदुउकिट्टतुप्पगतिक्खमिगं दंतं सिवं
ममाणसोहंतमुददंतं वमहं अमिअगुणमंगलमूहं २ ॥ ३४ ॥

तत्रो पुणो हारनिकगखीरसागरससंककिरणदगरययम-
हासेलपंडुरतरं रमणिजपिच्छणिजं थिरलदुपउदुवट्टपीव-
रसुसिलिदुविसिदुवितक्खदाढाविडोविअमुहं परिकम्मिअज-
क्खकम्मगलकोमलपमाणसोहंतलदुउदं रत्तुप्पलपत्तमउअमु
कुमालतालुनिल्लालियगजीहं मूसागयपवरकणगतावि-
अआवसायंतवट्टतडियविमलसरिसनयणं विसालपीवरव-
रोरुं पडिपुन्नविमलखंधं मिउविसयमुहुमलक्खणपसत्थ-
वित्थिन्नकेसराडोवसोहिअं ऊसिअसुनिम्मियसुजायअ-
प्फोडिअलंगूलं सोम्मं सोम्माऽऽगारं लीलायंतं नहयलाओ
उवयमाणं नियगवयणमहवयंतं पिच्छइ सा गाढतिक्ख-
ग्ननहं सीहं वयणसिरीपल्लवपत्तचारुजीहं ३ ॥ ३५ ॥

तत्रो पुणो पुन्नचंदवयणा, उच्चागयठाललदुमंठिअं
पसत्थरुवं सुपइदुअकणगमयकुम्ममरिसोवमाणचलणं
अच्चुन्नयपीणरइअमंसलउवचियतणं तवणिद्वनहं कमलप-
लासमुकुमालकरचरणं कोमलवरंगुलिं कुरुविदावत्तवट्टा-
णुपुव्वजंधं निगूहजाणं गयवरकरमरिसपीवरोरुं चामी-
करइअमेहलाजुत्तं कंतवित्थिन्नसोणिचकं जच्चंजणभम-
रजलयपयरउज्जुअसमसंहिअतणुअआइअलडहसुकुमालम-
उअरमणिजरोमराइं नाभिमंडलसुंदरविसालपसत्थजघणं
करयलमाइअपसत्थतिवलियमज्जं नाणामणिकणगरय-
णविमलमहातवणिआभरणभूमणविराडयमंगुवंगं हार-
विरायंतमुंदमालपरिणद्वजलजलंतथणजुअलविमलकलमं
आइयपत्तिअविभूमिणं सुभगजालुजलणं पुत्ताकलाव-
एणं उरन्थदीणारमालविरइएणं कंठमणिमुत्तएणं कुंडलजु-
अलुल्लमंतअसोयसत्तसोभंतमप्पभेणं सोभागुणमपुदएणं-
आणणकुडुविणं कमलामलविमालरमणिअलोअणिं
कमलपजलंतकरगहिअपुक्तोयं लीलावायकयपक्खएणं
मुविमदकमिणघणमणहलंबंतकंसहन्थं पउमइहकमलवा-
सिणिं मिरिं भगवडं पिच्छइ हिमवंतंसेलमिहरे दिसागइदो-
रूपीवरकराभिमिच्चमाणि ४ ॥ ३६ ॥ कल्प० १ अधि० २
क्षण । तत्रो पुणो सरसकुसुममंदारदामरमणिजभूअं चंपगा-
ऽमोगपुआगनागपिअंगुमिरीसमुग्गरमल्लिआजाइअहिअंको-
ल्लकोज्जकोरिंटपत्तदमशयणनवमालिअबउलनिलयवामं-
तिअपउप्पलपाडलकुंदाइमुत्तमहकागरसुरभिगंधिं अणुव-
ममणाहरेण गंधेणं दस वि दिमाओ वि वामयंतं मच्चो-
उअसुरभिकुसुममल्लधवलविलसंतकंतवहुवअभत्तिचित्तं छ-
प्पयमहुअरीभमरगणगुमगुमायंतनिलितगुंजंतदेसभागं दा-
मं पिच्छइ नभंगणतलाओ उवयंतं ५ ॥ ३७ ॥ (कल्प०)
(६) षष्ठस्वप्नस्वरूपम् ' चव ' शब्दं तृतीयभाग १०६४ पृष्ठ
गतम् ।) (सूरदर्शनविशिष्टं सप्तमं स्वप्नम् 'सूर' शब्दं चव्य-

ते ।) (ध्वजदशेनविशिष्टमष्टमं स्वप्नम् 'भय' शब्दे चतु-
र्थभाग १६६० पृष्ठ गतम् ।)

तत्रो पुणो जलकंचणुजलंतरूवं निम्मलजलपुष्पमुत्तमं
दिप्पमाणसोहं कमलकलावपरिरायमाणं पडिपुन्नं सव्व-
मंगलभयसमागमं पवररणपरिरायंतकमलद्वियं नयणभू-
मणकरं पभासमाणं सव्वओ चव दीवयंतं मोमलच्छी-
निभलणं सव्वपावपरिवज्जिअं सुभं भासुरं सिरिवरं सव्वो-
उयसुरभिकुसुमआसत्तमल्लदामं पिच्छइ सा रययपुष्पक-
लसं ६ ॥ ४१ ॥

तत्रो पुणो रविकिरणतरुणबोहियमहस्सपत्तसुर-
भितरपिजरजलं जलचरपहकरपरिहत्थगमच्छपरिभु-
ज्जमाणजलमंचयं महंतं जलंतमिव कमलकुवलयउप्पल-
तामरमपुंडरीओरुसप्पमाणसिग्गिमुदणं रमणिज्जसूव-
सोहं पमुइअंतभमरणमत्तमहुयरिगणुकुगेलिजमाणक-
मलं कायंबगवलाहयचककलहंसमारमगच्चिअसउणगण-
मिहुणमंविज्जमाणमलिलं पउमिणिपत्तोवल्गगजलविंदु-
निचयचित्तं पिच्छइ मा हिययनयणकंतं पउमसरं नाम
सरं सरोरुहाभिरामं १० ॥ ४२ ॥

तत्रो पुणो चंदकिरणरासिमग्गिमरिवच्छमोहं चउग-
मणपवड्डमाणजलमंचयं चवलचंचलुच्चायप्पमाणकल्लाल-
लोलंततायं पडुपवणाहयचलियचवलपागडतरंगरंगंतभं-
गवोरुवभमाणमोभंतनिम्मलुकडउम्मीसहसंबंधधावमाणा-
वनिपत्तभासुरतराभिरामं महामगरमच्छतिमितिमिगिल-
निरुद्धतिलितिलियाभिधायकप्परफेणपमरं महानईरुगिय-
वगममागयभमंगगावत्तगुप्पमाणुच्चलंतपच्चोनियत्तभम-
माणलोलसलिलं पिच्छइ खीरायसायरं सा रयणिकर-
सोमवयणा ११ ॥ ४३ ॥

तत्रो पुणो तरुणसूरमंडलसमप्पहं दिप्पमाणमोभं उत्त-
मकंचमहामणिममूहपवरंतयअड्डमहस्मदिप्पंतनहप्पईवं क-
गगपयरलंबमाणमुत्ताममुजलं जलंतदिव्यदामं ईहामि-
गउमभतुरगनरमगरविहगवालगकिअररुसरभचमरसंसत्त-
कुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं गंधवोपवज्जमाणसंपुष्प-
घांसं निच्चं सजलघणविउलजलहरगज्जियसदाणुणा-
इणा देवदुंदुहिमहारवणं सयलमवि जीवलायं पूरयंतं, का-
लागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्जमाणधूववामंगउत्तममघमघंत-
गंधुज्याभिरामं निच्चालायं सयं सयप्पभं सुरवराभिरामं
पिच्छइ सा साओवभोगं विमाणवरं पुंडरीयं १२ ॥ ४४ ॥

तत्रो पुणो पुलगवेरिदनीलसासगककयणलोहियक्ख-
मरगयममारगल्लपवालफलिहसोगंधियहंसगवभंजणचंद-
प्पहवररणं हिं महीयलपइड्डिअं गगणमंडलंतं पभासयंतं, तुं-

गंभेरुगिरिसंनिभासं पिच्छइ सा रयणनिकररासि १३ ॥ ४५ ॥

सिहिं च सा विउलुज्जलपिंगलमहुधयपरिसिच्चमाणनि-
ज्जमघमघगाहयजलंतजालुज्जलाभिरामं तरतमजोगजुत्तेहिं
न जालापयेरहिं अन्नन्नमिव अणुपाइअं पिच्छइ जालुज-
लगग अवरं व कत्थइ पयंतं अइवेगचंचलं मिहिं ॥ १४ ॥ ४६ ॥

इमे एयारिमे सुभे मोभे पियदंसणे सुरूवे सुविणे दइण
सयणमज्जे पडिबुद्धा अरविंदलोयणा हरिमपुलइअंगी ।
एए चउहम सुमिणे, सव्वा पामइ तिथयरमाया , जं
रयणिं वकमइ कुच्छिसि महायमा अरिहा ॥ ४७ ॥ तए णं
सा तिमला खत्तियाणी इमे एयारूवे चउहम महामुमिणे
पामित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्ट-तुट्ट ० जाव-हियया
धाराहयकयंबपुप्फगं पिव समूससिअगेमकूया सुमिणुग्गहं
करइ करित्ता मयणिजाओ अम्भुट्टइ अम्भुट्टित्ता पायपी-
ठाओ पच्चेरुहइ, पायपीठाओ पच्चोरुहित्ता अतुग्गिअमच-
वलममंभेताए अविलंबियाए रायहंससरिमीए गर्हए जणव
मयणिज्जजणव मिद्धत्थे खत्तिए तणव उवागच्छइ उवा-
गच्छित्ता मिद्धत्थे खत्तिअं ताहिं इट्टाहिं कंताहिं पियाहिं
मणुआहिं मणोरमाहिं ओगलाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं
धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्मिरीयाहिं हिययममणिजाहिं हिय-
यपल्हायणिजाहिं मिअमहुरमंजुलाहिं गिराहिं मेलंयमाणी २
पडिबोहइ ॥ ४८ ॥ तए णं सा तिसला खत्तिआणी मिद्धत्थेणं
रक्षा अम्भणुआया समाणी नाणामणिकणगरयणभत्ति-
चित्तंमि भदासणंमि निसीयइ निमीइत्ता आम्भत्था वीम-
त्था मुहामणवरगया मिद्धत्थे खत्तिअं ताहिं इट्टाहिं
० जाव संलवमाणी संलवमाणी एवं वयामी-॥ ४९ ॥
एवं खलु अहं सामी, अज्ज तंमि तारिगगंसि मयणिज्जंमि
वप्पओ ० जाव-पडिबुद्धा, तं जहा-गयवमह० गाहा, तं
एएमि सामी उरालाण चउहमएहं महामुमिणाणं के
मभे-कल्लाणं फलवित्तिविसेमं भविस्सइ ॥ ५० ॥ तए णं
मे मिद्धत्थे राया तिसलाण खत्तिआणीए अंतिए एय-
मट्टं सुच्चा निमम्म हट्टतुट्ट-० जाव हियए धाराहयनीव-
सुरभिकुसुमचंचुमालइयंगमकूवे ते सुमिणे अंगिणहइ,
ओगिणित्ता इहं अणुपविमइ, इहं अणुपविसत्ता अप्पणा
साहाविएणं मइपुवणं बुद्धिविआणं तंमि सुमिणाणं
अत्थुग्गहं करइ करित्ता तिमलं खत्तिआणि ताहिं इट्ट हिं
० जाव मंगल्लाहिं सस्मिरीयाहिं वग्गूहिं संलवमाणे मेल-
वमाणे एवं वयामी-॥ ५१ ॥ उराला णं तु मे देवाणुप्पिए !
सुमिणा दिट्टा, कल्लाणा णं तु मे देवाणुप्पिए ! सुमिणा
दिट्टा, एवं सिवा धन्ना मंगल्ला सस्मिरीया अरुगतुट्टि-
दीहाउ-कल्लाण-मंगल्लकारणा णं तु मे देवाणुप्पिए ! सु-

मिणा दिङ्गा, अत्थलाभो देवाणुप्पिण ! भोगलाभो देवा-
णुप्पिण ! पुत्तलाभो देवाणुप्पिण ! सुक्खलाभो देवाणुप्पिण !
रज्जलाभो देवाणुप्पिण ! एवं खलु तुमे देवाणुप्पिण !
नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्दुमाणं राहंदिपाणं
विहकंताणं अम्हं कुलकंउं अम्हं कुलदीवं कुलपण्व-
गं कुलबडिसयं कुलतिलयं कुलकितिकरं कुलवित्तिकरं
कुलदिशयरं कुलाऽऽधारं कुलनंदिकरं कुलजमकरं कुलपा-
थवं कुलविवदणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्-
पंचिदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणप्यभा-
णपडिपुन्नमुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमागारं कंतं पिय-
तंसणं सुरूवं दारयं पयाहिसि ॥ ५२ ॥

(११) वीरस्य यौवनावस्था—

से वि अ णं दारए उम्मुक्कवालभावे विन्नायप्प-
रिणयमित्ते जुव्वणमणुपत्ते सूरं वीरं विकंतं वित्थिणवि-
उलबलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ ॥ ५३ ॥ तं उराला
णं० जाव सुमिणा दिङ्गा, दुब्बं पि तच्चं पि अणुवूहइ ॥
तए णं सा तिसला खत्तिआणी सिद्धत्थस्स रत्ता अंतिण
एयमट्ठं सुच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं० जाव-हियया करयलप-
ग्गिगहिअं० जाव मत्थए अंजलिं कट्ठं एवं वयामी-॥ ५४ ॥
एवमयं मामी, तहमयं सामी अवितट्ठमयं मामी, अमंदिद्धमयं
सामी, इच्छियमयं सामी, पडिच्छियमयं सामी, इच्छि-
अपडिच्छियमयं सामी, सच्चं णं एस अट्ठं से जेहयं
तुम्भे वयहं ति कट्ठं ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ पडिच्छिता
मिद्धत्थेणं रत्ता अम्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभ-
त्तिचित्ताओ, भद्दामणाओ अम्भुट्ठइ, अम्भुट्ठिता अतुरियम-
चवलममंभेताए अविलंविआए रायहंससग्गिसीए गईए
जेणव सए मयणिजे, तेणव उवागच्छइ उवागच्छिता,
एवं वयासी-मा मे एए उत्तमा पहाणा मंगल्ला सुमिणा
दिङ्गा अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्संति ति कट्ठं देवय-
गुरुजणसंवद्धाहिं पसन्थाहिं मंगल्लाहिं धम्मियाहिं कहाहिं
सुमिणजागरियं जागरमाणी पडिजागरमाणी विहरइ ॥ ५६ ॥
तए णं मिद्धत्थे खत्तिण पच्चूमकालममयंमि कोट्टुविअ-
पुरिमं सद्दंवेइ महावित्ता एवं वयासी-॥ ५७ ॥ खि-
प्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! अज्ज सविमेमं बाहिरिअं उव-
ट्ठाणमालं गंधोदयमित्तं मुहंसमज्जिओवलित्तं सुगंधवरपं-
चवन्नपुष्पावयारकलित्तं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्जं-
तथ मधमधंतगंधुज्जुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्ठिभूअं
करहं कारवेहं, करित्ता कारवित्ता मीहामणं रयावेहं रयाविहि-
न्ना ममेयमाणनिअं खिप्पामेव पच्चप्पिणह ॥ ५८ ॥ तए णं
कोट्टुविअपुरिसा सिद्धत्थेणं रत्ता एवं बुत्ता समाणा हट्ठ-

तट्ठं० जाव-हियया,० जाव अंजलिं कट्ठं 'एवं सामि' ति
आणाण विणएणं वयणं पडिसुखंति पडिसुखित्ता सिद्धत्थ-
स्स खत्तियस्स अंतिआओ पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता
जेणव बाहिरिआ उवट्ठाणमाला तेणव उवागच्छंति, उ-
वागच्छित्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणमालं
गंधोदयमित्तं मुहं० जाव-सीहासणं रयावित्ति रयावित्ता
जेणव मिद्धत्थे खत्तिण तेणव उवागच्छंति उवागच्छित्ता
करयल० जाव मत्थए अंजलिं कट्ठं सिद्धत्थस्स खत्तिअ-
स्स तमाणसिअं पच्चप्पिणंति ॥ ५६ तए णं सिद्धत्थे ख-
त्तिण कल्लं पाउप्पभाए रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलु-
म्मीलियम्मि अहापंडुरे पभाए रत्तासोगप्पगासकिंसुअसु-
अम्भुगुंजद्वारागबंधुजीवगपारावयचलणनयणपरहुअसुरत्त-
लोअणज सुअकुसुमरासिहिं गुलनिअराइरेगरेहंतसरिमं क-
मलायरमंडविवोहए उट्ठिअम्मि सूरं सहस्सरस्मिम्म दिश-
यरे तंअगा जलंते, तस्स य करपहरापरद्धम्मि अंधयोर वा-
लायवकुंकुमणं खत्तिअव्व जीवलण, मयणिजाओ अम्भु-
ट्ठइ ॥ ६० ॥ अम्भुट्ठिता पायपीढाओ पच्चोरुहइ पच्चो-
रुहित्ता जेणव अट्ठणमाला तेणव उवागच्छइ उवागच्छि-
त्ता अट्ठणमालं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता, अणुगवायाम-
जोगवग्गणवाहुमहणमल्लजुद्धकरणेहिं मंते परिस्संते मयपा-
गमहम्मपगेहिं सुगंधतिल्लमाइएहिं पीणणिजेहिं दीवणिजे-
हिं मयणिजेहिं बिहणिजेहिं दप्पणिजेहिं सव्विदियगायप-
न्हायणिजेहिं अम्भंगिए समाणे तिल्लचम्भंसि निउणेहिं
पडिपुअपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं अम्भंगणपरिमह-
णुव्वलणकरणगुणनिम्माएहिं दक्खेहिं पट्टेहिं कुललेहिं
महावीहिं जिअपरिस्समेहिं पुरिमेहिं अट्ठिसुहाए मंससुहाए
तयासुहाए रोमसुहाए चउच्चिहाए सुहपरिकम्मणाए संवाह-
णाए संवाहिण समाणे अवगयपरिस्समे अट्ठणमालाओ
पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता जेणव मज्जणघरे तेणव
उवागच्छइ उवागच्छित्ता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुपवि-
मित्ता समत्तजालाकुलाभिरामे विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले
मणिजे एहाणमंडवंमि नाणामणिरयणभत्तिचित्तंमि एहा-
णपीढंमि सुहनिसक्खे पुष्फोदणहि अ, गंधोदणहि अ, उणहो-
दणहि अ, सुद्धोदणहि अ, सुहोदणहि य कल्लाणकरण-
पवरमज्जणविहीण मज्जिण तन्थ कोउअसएहिं बहुविहंहिं
कल्लाणगपवरमज्जणाऽवसाणे पम्हलसुकुमालगंधकामाहअ-
लूहिअंग अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंबुडे-सरससुरभिगो-
मीमचंदणाणुलित्तगत्ते सुहमालावन्नगविलेवणे आवि-
द्धमणिमुवन्ने कप्पियहारद्धहारतिभरयपालंबपलंबमाणक-
डिसुत्तमुकयमोहं पिणद्धगेभिक्खे अंगुलिअगललियकया-

भरणे वरकडगतुडिअथंमिअभुए अहिअरूवसस्सिरीए कुं-
डलउओइआणणे मउडदत्तमिरए हाकच्छियसुकयरइअ-
वच्छे मुहिआपिगलंगुलीए पालंबपलंबमाणसुकयपडउत्त-
रिजे नाणामणिकणगरयणविमलमहरिअनिउणोवाचिअ-
मिमिमितितविरइअसुसिलिडुविमिडुलडुअविद्वीरवलए
किं बहुणा कप्परुक्खए विव अलंकिअविभूसिए नरिंदे, स-
कोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिजमाणेणं सैअवरचामराहिं उ-
डुवमाणीहिं मंगलजयसदकवाल्लोए अणंगगणनायगदंड-
नायगराईसरतलवरमाडंविअकोडुंविअमंतिगणगदोवारिय-
मच्चंद पीढमदनगरनिगमसिद्धिमेणावइसत्थवाहदुअमंधि-
वालमद्धि संपरिवुडं धवलमहामहनिगए इव महगणदिप्यं-
तरिक्खतारागणण मज्झं ससि व्व पिअदंमणे नरवई न-
रिंदं नरवसहे नरमीहे अचमहिअरायतेयलच्छीए दिप्य-
माण मज्झणघराओ पडिनिक्खमद, मज्झणघराओ पडिनि-
क्खमिन्ता जेणेव बाहिरिआ उवट्टाणमाला तेणेव उवाग-
च्छइ उवागच्छिता सीहामणंमि पुरन्थाभिमुहं निसीअइ
निसीइत्ता, अप्पणो उत्तरपुरच्छिंमं दिग्गिभाए अट्टमहा-
मणाइं सअवत्थपच्चुत्थयाइं मिद्वत्थकयमंगलंवायाराइं र-
यावइ, रयावत्ता अप्पणो अट्टमामेन नाणामणिरयणमं-
डिअं अहिअपिच्छणिजं महगघवरपट्टणुगयं सएहपट्टभ-
त्तिमयचित्ताणं ईहामअउमभतुरगनरभगरविहगवालग—
किअरुरुमरभचमरकुंजरवल्लयपउमलयमत्तिचित्तं अचिभ
तरिअं जवणिअं अल्लंवाइ, अल्लंविता नाणामणिरयणभ-
त्तिचित्तं अत्थगयमिउमसूरगो(च्छ)त्थयं सअवत्थपच्चुत्थयं
मुमउअं अंगमुहफरिमगं विसिद्धं निमलाए खत्तिआणीए
महामणं रयावइ, रयावत्ता काटुंविअपुरिमे महावेइ, म-
हावेत्ता एवं वयासी—॥६४॥ खिप्पामेव भो देवाणुप्पि-
आ ! अट्टममहानिमित्तमुत्तत्थधारए— विविहसत्थकुमले सु-
विणलक्खणपाटए सहावेह ॥ तए णं ते काटुंविअपुरिसा
सिद्धत्थेणं रत्ता एवं वुत्ता समाणा, हट्ट-तुट्टं जावहि-
यया करयल ० जाव पडिमुणंति ॥६५॥ तए णं पडिमु-
णिता मिद्वत्थस्स खत्तिअस्म अंतिअ.ओ पडिनिक्खमंति
पडिनिक्खमिन्ता कुंडग्गामं नयर मज्झं मज्झेणं जेणेव
सुविणलक्खणपाटगाणं गहाइं तेणेव उवागच्छंति, उ-
वागच्छिता, सुविणलक्खणपाटए महाविति ॥ ६६ ॥
तए णं ते सुविणलक्खणपाटगा मिद्वत्थस्स खत्तियस्स
काटुंविअपुरिसंहिं महाविआ समाणा हट्ट-तुट्टं जाव-
हियया एहाया कयवलिकम्मा कयकोउअमंगलपायच्छि-
त्ता सुदुपवेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवगाइं परिहिआ अ-
प्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा सिद्धत्थयरिआलिआ क-

यमंगलगद्दाणा सण्हिं सण्हिं गेहेहिंतो निग्गच्छंति नि-
ग्गच्छिता, खत्तियकुंडग्गामं नयरं मज्झं मज्झेणं जेणेव
सिद्धत्थस्स रत्तो भवणवरवडिसगपडिदुवारं तेणेव उवाग-
च्छंति, उवागच्छिता भवणवरवडिसगपडिदुवारं एगआ
मिलंति मिलिता जेणेव बाहिरिआ उवट्टाणमाला, जेणेव
सिद्धत्थे खत्तिए, तेणेव उवागच्छंति तेणेव उवागच्छिता
करयल ० जाव अंजलिं कट्ट, मिद्वत्थं खत्तिअं जएणं वि-
जएणं वट्ठाविति ॥ ६७ ॥ कल्पं १ अधि० ३ क्षण ।

तए णं ते सुविणलक्खणपाटगा सिद्धत्थेणं रत्ता वं-
दियपूइअसकारिअसम्माणिआ समाणा पत्तेअं पत्तेअं पु-
व्वनत्थमु भदासणेसु निमीयेति ॥ ६८ ॥ तए णं सि-
द्धत्थे खत्तिए निमलं खत्तियाणिं जवणिअंतरियं ठावेइ
ठाविता पुष्पफलपडिपुन्नहत्थे परेणं विणएणं ते सुवि-
णलक्खणपाटए एवं वयामी—॥ ६९ ॥ एवं खलु देवा
णुप्पिआ ! अज्ज निमला खत्तियाणी तंमि तारिसगंसि०
जाव मुत्तजागग ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमे एयारूवे
चउहम महासुमिणे पामिन्ता णं पडिवुट्ठा ॥ ७० ॥ तं
जहा—‘गयवमहं’ गाहा—तं एएभिं चउहमएहं महासु-
मिणाणं देवाणुप्पिआ ! उगला णं के मन्ने कल्लाणं
फलवित्तिविमं भविस्सइ ॥ ७१ ॥ तए णं ते
सुमिणलक्खणपाटगा मिद्वत्थस्स खत्तियस्स अंतिए
एयमट्टं सुच्चा निमस्स हट्टतुट्टं जाव हियया, ते सुमिणे
सम्मं ओगिएहंति ओगिएइत्ता ईहं अणुपविसंति अणु-
पविमिन्ता अन्नमन्नेणं सट्ठिं संचालितं संचालिता तंमि
सुमिणाणं लट्टइत्ता गहिअइत्ता पुच्छियइत्ता विणिच्छियइत्ता
मिद्वत्थस्स रत्तो पुराओ सुमिणमत्थाइं, उच्चारमाणा
उच्चेरमाणा मिद्वत्थं खत्तियं एवं वयामी—॥ ७२ ॥

‘तए णं ते सुविणलक्खणपाटगा’ ततस्ते स्वप्नलक्षणपाठकाः
‘निद्वत्थेणं रत्ता वदिअ’ मिद्धाथेन राज्ञा वदिताः गुण-
स्तुतिरुत्तरात् ‘पूइअ’ एजिताः पुष्पादाभिः ‘सकारिअ’
सत्कारिताः फलवत्त्वादिदानेन ‘सम्माणआ समाणा’ स-
न्मानिताः अणुत्थानादाभिः, एवंविधाः सन्तः ‘पत्तेयं प-
त्तेयं पुव्वनत्थमु भदासणेसु’ निस्संश्रयं प्रत्येकं प्रत्येकं
पूर्वन्यस्तसु भद्रात्मनेषु निर्यादन्ति ॥ ६८ ॥ ‘तए णं सिद्ध-
त्थे खत्तिए तत’ सिद्धार्थः क्षीप्रयः ‘निमलं खत्तियाणिं’
विशालां क्षत्रियाणां ‘जवणिअंतरियं ठावेइ’ यथार्थकान्त-
रितां स्थापयति ‘ठावेत्ता’ स्थापयित्वा ‘पुष्पफलपडिपुन्न-
हत्थे’ पुष्पे प्रतीतेः फलैर्नालिकेगादिभिः प्रातिपूर्णां हस्तौ
यस्य स तथा, यतः—‘गिरुपाणिने पश्यच्च, राजान
देवतं गुरुम ॥ निमित्तं विशेषेण, फलं फलमादिशत्
॥ १ ॥’ ततः पुष्पफलप्रातिपूर्णाहस्तः सन ‘परेणं विणए-
णं’ उच्छेदेन विनयेन ‘ते सुविणलक्खणपाटए’ तान् स्वप्न-
लक्षणपाठकान् ‘एवं वयामी’ एवमवादीम् ॥ ६९ ॥ कि-

मित्याह—‘एवं खलु देवाणुपिआ !’ एवं निश्चयेन भो दे-
वानुप्रियाः ! ‘अज तिमला खत्तिआणी’ अथ तिसला खत्ति-
याणी ‘तेसि तारिसगंमि’ तस्मिन् तारेश शयनीये ‘जा-
व सुत्तजागरा ओहीरमाणी’ २ यावत् सुत्तजागरा अल्पनि-
द्रां कुर्वन्ती ‘इमे एयाकवे’ इमान् एतद्व्यान् ‘उगले चउ-
इस महासुमिणे’ प्रशस्तान् चतुर्दश महास्वप्नान् ‘पासित्ता
णं पडिबुज्झंति’ हृष्टा जागरिता ॥ ७० ॥ ‘तं जहा’ तद्यथा
‘गयवसहं गाहा’ ‘गयवसह’ इति गाथा आत्र वाच्या, ‘तं
एएसि’ तस्मात् एतेषां ‘चउइसएहं महासुमिणाणं’ च-
तुर्दशानां महास्वप्नानां ‘देवाणुपिया’ देवानुप्रियाः ! ‘उग-
लाणं’ प्रशस्तानां ‘क मञ्ज’ कः विचारयाभि ‘कल्लाणं’
कल्याणकारी फलवित्तवित्तसे भविस्सइ’ फलवृत्तिविशेषः
अविष्याति ॥ ७१ ॥ ‘तए णं ते सुमिणलक्खणपादगा’
नतस्ते स्वप्नलक्षणपादकाः ‘सिद्धत्थस्स खत्तियस्स’ सि-
द्धार्थस्य कर्त्र्यस्य ‘अंतिए एयमहुं मुच्चा’ आश्चर्ये एतम-
र्थं भुत्वा ‘निसम्म’ निशम्य च ‘हट्टुट्टु’ जाव हिअया
‘हट्टा’ तुष्टाः यावत् हर्षपूर्णहृदयाः ‘ते सुमिणे सम्म ओ-
गिलहन्ति’ तान् स्वप्नान् सम्यग्न हृदि धरन्ति ‘आगिगिह-
त्ता’ हृदि धृत्वा ‘इहं अणुयावित्तंति’ अर्थविचारणाम् अनु-
प्रविशन्ति ‘अणुयावित्तंता’ अनुप्रविश्य च ‘अजममेणं
खत्ति संचालित्ति’ अन्योऽन्येन परस्परं सह सञ्चालय-
न्ति—संचादयन्ति; पर्यालोचयन्तीत्यर्थे, ‘संचालित्ता’ सञ्चा-
ल्य च ‘तेसि सुमिणाणं’ तेषां स्वप्नानां ‘लद्धट्टा’ लब्धो
ऽर्थो यैस्ते लब्धार्थाः, स्वप्नद्व्यावगतार्थाः ‘गाहियट्टा’ पर-
स्परतो गृहीतार्थाः ‘पुच्छियट्टा’ सशये सानि परस्परं पृ-
ष्टार्थाः, तत एव ‘विणिच्छियट्टा’ विनिश्चितार्थाः, अत-
एव ‘अहिगयट्टा’ अभिगताः अवधारितार्थाः सन्तः ‘सिद्ध-
त्थस्स रज्जो पुरज्जो’ निश्चार्थस्य राज्ञः पुरतः ‘सुमिणसत्थाइ
उच्चारमाणा उच्चारमाणा’ स्वप्नशास्त्रात्युच्चारयन्तः ‘सिद्ध-
त्थं खत्तियं’ सिद्धार्थे कर्त्र्यम् ‘एवं वयासी’ एवमावादिषुः ।

(१२) स्वप्नमेव—

एवं खलु देवाणुपिया !, अहं सुमिणसत्त्वे बायालीसं
सुमिणा, तीसं महासुमिणा, वावत्तारिं सब्बमुमिणा दिट्ठा,
तत्थं णं देवाणुपिया ! अरहंतमायरो वा चक्रवाट्टिमायरो वा
अरहंतंति वा चक्रहरंसि वा गब्भं वक्कमाणंसि वा, एएमिं
तीसाए महासुमिणाणं, इमे चउइस महासुमिणे पासित्ता
णं पडिबुज्झंति, तं जहा—गयवसहं गाहा ॥ ७३ ॥ वासु-
देवमायरो वा वासुदेवंमि गब्भं वक्कमाणंसि एएसि च—
उइसएहं महासुमिणाणं, अजयरो मत्त महासुमिणे पासि-
त्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ७४ ॥ बलदेवमायरो वा बल-
देवंमि गब्भं वक्कमाणंसि एएसि चउइसएहं महासुमिणाणं
अजयरो चत्तारि, महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति
॥ ७५ ॥ मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कमा-
णंसि एएमिं चउइसएहं महासुमिणाणं अजयरो एगं
महासुमिणं पासित्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ७६ ॥

इमे यं देवाणुपिया ! तिमलाए खत्तिआणीए चउइस
महासुमिणा दिट्ठा, तं उगला णं देवाणुपिया ! तिसलाए
खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा, ० जाव मंगल्लकारणा णं देवा-
णुपिया ! तिसलाए खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा, तं अ-
त्थलाभो देवाणुपिया, भोगलाभो देवाणुपिया पुत्त-
लाभो देवाणुपिया, सुक्खलाभो देवाणुपिया ! रज्जलाभो
देवाणुपिया ! एवं खलु देवाणुपिया ! तिसला खत्ति-
आणी नवएहं मासाणं बहुपडिपुआणं अट्ठमाणं, रारि-
दिआणं विहंताणं, तुमं कुलकेउं कुलदीवं कुलवडि-
सयं कुलपव्वयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं
कुलदिणयरं कुलाऽऽधारं कुलजसकरं कुलपायवं कुलतं-
तुसंताखविशदणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुआणं-
विदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणप्पमा-
णपडिपुआणसुजायसव्वंगसुंदरगं ससिसोमागारं कंतं पिय-
दंसणं सुरूवं दारयं पयाहिसि ॥ ७७ ॥ से वि यं
दारए उम्मुक्कवालभावे विआयपरिखयमिंजं जोव्वखगम-
लुपत्ते, खरे वीरे विकंते विरिथअविपुलबलवाहसे चाउ-
रंतचक्कवट्टी रज्जवई राया मविस्सइ, जिणे वा तिलुक्कना-
यगे धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टी ॥ ७८ ॥ तं उगला णं तुमे
देवाणुपिया, तिमलाए खत्तिआणीए सुमिणा दिट्ठा ०
जाव मंगल्लकारणा णं देवाणुपिया ! तिसलाए खत्तिआणीए
सुमिणा दिट्ठा ॥ ७९ ॥ तए णं सिद्धत्थे राया तेसिं
सुमिणलक्खणपादगाणं अंतिए एयमहुं मुच्चा निसम्म
हट्टुट्टु ० जाव हिअए करयल ० जाव ते सुमिणलक्खण-
पादए एवं वयासी—॥ ८० ॥ एवमेअं देवाणुपिया !
तहमेयं देवाणुपिया ! अत्रितहमेयं देवाणुपिया ! इच्छि-
यमेअं देवाणुपिया ! पडिच्छियमेअं देवाणुपिया !
इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुपिया ! सखे णं एस अट्ठे
से जंहयं तुम्भे वयहं ति कहु, ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ
पडिच्छित्ता ते सुमिणलक्खणपादए विउलंणं असखेणं
पाणेणं खाइमेणं साइमेणं पुप्फवत्तवंगधमल्लालंकारेणं स-
कारेइ सम्माणेइ नकारित्ता सम्माणित्ता विउलं जीवि-
यारिहं पीइदाणं दलइ, विउलं जीविचारिहं पीइदाणं
दलित्ता पडिविसंजइ ॥ ८१ ॥ तए णं सिद्धत्थे खत्तिए
सीहासणाओ अण्णुट्टेइ अण्णुट्टित्ता जेणेव तिमला खत्ति-
आणी जवत्तिअंतरिआ तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
तिसलं खत्तियाणी एवं वयासी—॥ ८२ ॥ एवं खलु दे-
वाणुपिया ! सुमिणसत्त्वंमि बायालीसं सुमिणा तीसं महा-
सुमिणा ० जाव एगं महासुमिणं पासित्ता णं पडिबुज्झंति
॥ ८३ ॥ इमे यं तुमे देवाणुपिया ! चउइस महासुमिणा

दिष्टा । तं उराला णं तुमे ० जाव-जिणे वा तेलुक्कना-
यगे धम्मवरचाउरंतचक्कवद्दी ॥ ८५ ॥ तए णं सा ति-
सला खसिआणी, एअमहं सुखा निसम्म इडुतुडु ० जाव
हियया, करयल ० जाव ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ ॥ ८६ ॥
पडिच्छिता सिद्धत्थेणं रत्ता अम्भणुआया समाणी, ना-
णामखिरयणभत्तिचित्ताओ महासणाओ अम्भुड्डे अम्भु-
ट्टिता अतुरिअं अचवलं ० जाव रायहंससरिसीए गरीए,
जेणेव सए भवणे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छिता
सयं भवणं अणुप्पविट्ठा ॥ ८७ ॥

‘ इमे य णमि ’ त्यादि ‘ तो पयाहिंसि ’ ति पर्यन्ते तत्र
इमे च देवानुप्रिय ! त्रिशलया सात्रयाण्या चतुर्वश महा-
स्वप्ना दृष्टास्ततो महास्वप्नत्वात् महाफलत्वं दर्शयति—‘ तं-
जह ’ त्यादि तद्यथा—अर्थलाभो देवानुप्रिय ! इत्यादि पूर्व-
वत् ॥ ७७ ॥ ‘ से वि अ णमि ’ त्यादितः ‘ चक्कवद्दि ति ’
यावत् तत्र सोऽपि च वारकः उम्मुक्कालभायो यावनाय-
स्थामनुप्राप्ता राज्यपती राजा चक्रवर्त्ती भविष्यति जि-
नो वा त्रैलोक्यनायको धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्त्ती तत्र जि-
नत्वे चतुर्दशानामपि स्वप्नानां पृथक् फलानि इमानि—चतु-
र्वन्तर्हास्तदर्शनाच्चतुर्हा धर्मं कर्थायप्यति १, कृपभर्शना-
द्भरतस्त्रेव बोधिबीजं च यप्स्यति २, सिंहदर्शनान्मदनदि-
दुर्गजभज्यमानं भव्यधनं रक्षिष्यति ३, लक्ष्मीदर्शनाद्वारि-
कदानं दत्त्वा तीर्थकरलक्ष्मीं भाष्यते ४, दामदर्शनात्त्रिभु-
वनस्य मस्तकधार्यं भविष्यति ५, चन्द्रदर्शनात् कुच-
लये मुहं दास्यति ६, सूर्यदर्शनाद्दामरडलभूषितो भवि-
ष्यति ७, ध्वजदर्शनाद्धर्मध्वजभूषितो भविष्यति ८, कलश-
दर्शनाद्धर्मप्रासादांशकरे स्थास्यति ९, पद्मसरोदर्शनात्सुर-
संचारिनकमलस्थापितवरणे भविष्यति १०, रत्नाकर-
दर्शनात्कवलरत्नस्थानं भविष्यति ११, विमानदर्शनाद्देवा-
निकानामपि पूज्यो भविष्यति १२, रत्नराशिदर्शनाद्भूतप्रा-
कारभूषितो भविष्यति १३, निर्द्धमग्निदर्शनात् भव्य-
कनकशुद्धिकारी भविष्यति १४, चतुर्दशानामपि समुद्रि-
तफले तु चतुर्दशरज्यात्मकलोकाप्रस्थायी भविष्यति ॥ ७८ ॥
‘ तं उराला णमि ’ त्यादितः ‘ सुविणा विट्ठे ’ ति यावत् प्रा-
ग्वत् ॥ ८० ॥ ‘ तए णं ’ इत्यादितः ‘ एवं वयासी ’ ति या-
वत् प्राग्वत् ॥ ८१ ॥ ‘ एवंमयं ’ इत्यादितः ‘ पडिचिसज्जे ’
इति यावत् तत्र ‘ तं सुविखलक्कणपाडए ’ इत्यादि तान्
स्वप्नलक्षणपाठकान् विपुलेन अशंभु शाल्यादिना पुण्यैः
अप्राथितैर्जात्यात्रिपुण्यैः यस्त्रैः प्रतीतैर्गन्धैर्वासचूर्णैः मा-
ल्यैर्प्रथितपुण्यैः अलंकारैर्मुकुटादिभिः सत्कारयति सम्मान-
यति च विनयवचनप्रतिपत्त्या विपुलं जीविकाहम् आजन्म-
निर्वाहयोग्यं प्रीतिदानं ददाति प्रीतिदानं दत्त्वा च प्रति-
विसर्जयति ॥ ८२ ॥ ‘ तए णमि ’ त्यादितः ‘ एवं वयासी ’ ति
यावत् प्राग्वत् ॥ ८३ ॥ ‘ एवं खलिव ’ त्यादितो ‘ बुज्झंती ’
ति यावत् पूर्ववत् ॥ ८४ ॥ ‘ इमे य ण मि ’ त्यादितः ‘ ख-
क्कवद्दी ’ ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८५ ॥ ‘ तए णं से ’ इत्यादितः
‘ पडिच्छइ ’ ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८६ ॥ ‘ पडिच्छित्तं ’ त्या-
दितः ‘ अणुप्पविसि ’ ति यावत् प्राग्वत् ॥ ८७ ॥

(१३) यत्प्रभृति धीरः सिद्धार्थगृहे संवृतः तत्प्रभृति शक्रवच-
नेन जम्भकवैवः रत्नधनसंचय आनीतः—सिद्धार्थगृहे—

जप्पभिइं च णं समणे भगवं महावीरे तंसि गयकुलंसि
साहरिए, तप्पभिइं च णं बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरि-
यजंभगा देवा सक्कवपणेणं मे जाइ इमाइं पुरा पोराणाइं
महानिहाणाइं भवंति—तं जहा—पहीणसामिआइं पहीण-
सेउआइं पहीणगोत्तागाराइं उच्छिन्नमामिआइं, उच्छिन्न-
सेउआइं, उच्छिन्नगोत्तागाराइं, गामागरनगरखेडक्कम्बड-
मडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु, सिंघाडणसु वा,
तिणसु वा, चचरेसु वा, चउम्मुहेसु वा, महापंसु वा,
गामट्ठाणेसु वा, नगरट्ठाणेसु वा, गामनिद्धमणेसु वा,
नगरनिद्धमणेसु वा, आवणेसु वा, देशकुलेसु वा, स-
भासु वा, पवामु वा, आरामेसु वा, उज्जाणेसु वा,
वणेसु वा, वणमंडेसु वा, मुसाणसुन्नागारगिरिकंदरमंति-
सेले, पट्टाणभवणगिहेसु वा, सन्निक्खित्ताइं चिट्ठंति, ताइं
सिद्धत्थरायभवणंसि साहरंति ॥ ८८ ॥

‘ जप्पभिइं च णं समणे ’ भगवं महावीरे यतः प्रभृति
यस्माद्दिनादारभ्य अमणो भगवान् महावीरः ‘ तंसि रा-
यकुलंसि साहरिए ’ तस्मिन् राजकुले संवृतः ‘ तप्पभिइं
च णं ’ ततः प्रभृति, तस्माद्दिनादारभ्य ‘ बहवे वेसमणकुं-
डधारिणो ’ बहवः, वैभ्रमणो-घनदः, तस्य कुण्डः—आयत्त-
ता, तस्य धारिणः, अर्थात् वैभ्रमणायत्ताः ‘ तिरियजंभ-
गा देवा ’ तिर्यग्लोकवासिनो जम्भकजातीयाः तिर्यगजम्भ-
काः उच्यन्ते, एवंविधाः देवाः ‘ सक्कवपणेणं ’ शक्रवचनेन
शक्रेण वैभ्रमणाय उक्तं, वैभ्रमणेन तिर्यगजम्भकस्य इति
भावः, ‘ से जाइ इमाइं ’ ‘ से ’ ति अथशब्दार्थे, अथ ते
तिर्यगजम्भका देवा यानि इमानि घट्यमाणस्वरूपाणि ‘ पु-
रा पोराणाइं पुरा पूर्वं निक्षिप्तानि अत एव पुराणानि
चिरस्तनानि ’ महानिहाणाइं भवंति ‘ महानिधानानि भ-
वंति ‘ तं जहा ’ तद्यथा—तानि कीदृशानि ? ‘ पहीणसा-
मिआइं ’ प्रहीणस्वामिकानिः अल्पीभूतस्वामिकानीत्यर्थः, अ-
त एव ‘ पहीणसेउआइं ’ प्रहीणसेकृत्कानि, सेक्का हि उप-
रिधनक्षेप्ता, स तु स्वाभ्येष भवति, पुनः किंविशिष्टानि
‘ पहीणगोत्तागाराइं ’ येषां महानिधानानां धनिकसम्बन्धी-
नि गोत्राणि अगाराणि च प्रहीणानि चिरलीभूतानि भव-
न्ति तानि प्रहीणगोत्राभाराणि ‘ उच्छिन्नसामिआइं ’ उ-
च्छिन्नः सर्वथा अभावं प्राप्तः स्वामी येषां तानि उच्छिन्न-
स्वामिकानि उच्छिन्नसेउआइं उच्छिन्नसेकृत्कानि ‘ उ-
च्छिन्नगोत्तागाराइं ’ उच्छिन्नगोत्रागाराणि, अथ केषु केषु
स्थानेषु तानि वर्तन्ते इत्याह—‘ गामागरनगरखेडक्कम्बड-
मडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु ’ ग्रामाः करवन्तः,
आकराः लाहाद्युत्पत्तिभूमयः, नगराणि करग्रहणानि, खे-
टानि धूलिप्राकारोपेतानि, कवेटानि कुनगराणि मडम्भानि
सर्वतोऽधोयोजनात्परतोऽर्धस्थितग्रामाणि, दोणमुक्कानि यत्र
जलस्थलपथाबुभावपि भवतः, पत्तनानि जलस्थलमार्गयो-

रन्यतरण मार्गेण युक्तानि, आध्रमास्तीर्थस्थानानि तापस-
स्थानानि वा, संवाहाः समभूमौ कृषिं कृत्वा कृषिवला यत्र-
धान्य रत्तार्थं स्थापयन्ति, सन्निवेशा सायकटकादीना-
मुत्तरणस्थानानि, पंतथां द्वन्द्वः, तेषु तथा ' सिघाटपसु वा '
शृङ्गाटपसु शृङ्गाटकफलाकारस्थानेषु वा ' तिपसु वा '
त्रिकपु, मार्गत्रयमिलनस्थानेषु वा ' चत्वरसु वा ' चत्वर-
सु, बहुमार्गमिलनस्थानेषु वा ' अउम्मुहसु वा ' चतुर्मुखेषु
देवकुलच्छत्रिकाविषु वा ' महापहसु वा ' महापथेषु राजमार्गेषु
वा, तथा ' गामट्ठाणसु वा ' ग्रामस्थानानि उद्गसग्रामस्थानानि
तेषु वा ' नगरट्ठाणसु वा ' उद्गसनगरस्थानानि तेषु वा ' गाम-
निष्ठमणसु वा ' ग्रामसम्बन्धीनि निर्धमनानि जलनिर्गमाः
' माल ' इति प्रनिष्ठास्तेषु ' नगरान्दमणसु वा ' एवं नगर
निर्धमनेषु वा ' आधेणसु वा ' आपणा दृष्टास्तेषु ' देवकुलसु
वा ' देवकुलानि यज्ञाद्यायतनानि तेषु ' सभासु वा ' सभासु
जनोपवेशनस्थानेषु ' पवासु वा ' प्रपासु पानीयशालासु
' आगमसु ' आगमेषु कल्यायाच्छादितेषु स्त्रीपुंसयोः
क्रोडास्थानेषु ' उज्जाणसु वा ' उद्यानेषु पुष्पफलापतवृक्षशो-
भितेषु बहुजनमार्गेषु उद्यानिकास्थानेषु इत्यर्थः ' वणसु
वा ' वनेषु एकजातीयवृक्षनमुदायेषु ' वणतंडेसु वा ' वन-
खण्डेषु अनकजातीयान्तमवृक्षनमुदायेषु ' सलाणसुआ-
गारगिरिकंदर ' स्मशानं ' शून्यागारं शून्यगृहं, गिरिकंदरा
प्रताना पवतगृह इत्यर्थः ' सांतसेलोवट्ठाणमवणगिहसु वा '
तत्र गृहशब्दः प्रत्यरु योजयः, शान्तिगृहाः शान्तिकर्मस्था-
नानि, शान्तगृहाः पवतगृहाः पवतमुत्क्राय कृतगृहा इत्यर्थः ।
उपस्थानगृहाः आस्थानसभा, भवनगृहाः कुटुम्बवसन-
स्थानानि, ततः श्मशानादीना द्वन्द्वः, अथ एतेषु ग्रामादिषु
शृङ्गाटकादिषु च यानि महानिधानानि ' सानिक्खिन्नाहं चि
ट्ठति ' पूर्व कृपणपूरुषैः सानिक्खिमानि तिष्ठन्ति, ' ताहं मिद्ध-
त्थगयभवणसि साहरंति ' तानि तिर्यक्जृम्भका देवाः सि-
द्धाथेराजभवेन मेहरान्त-मुञ्चन्तीति योजना ॥ ८८ ॥

जं रयणिं च णं ममणे भगवं महावीरे नायकुलंसि माह-
रिणं, तं रयणिं च णं तं नायकुलं हिरण्येणं वड्ढित्था सुव-
सेणं वड्ढित्था धणेणं धनेणं रज्जेणं रट्टेणं बलेणं वाह-
णेणं कोसणे कोट्टागारेणं पुरेणं अंतउरेणं जणवणेणं जम-
वाणेणं वड्ढित्था विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखमि-
ल्लप्पवालरत्तरयणमाइएणं सेतमारमावइज्जेणं पीइसकार-
समुदएणं अइव अइव अभिवड्ढित्था ॥ तए णं समणस्म
भगवओ महावीरस्म अम्मापिऊणं अयमेयारूवे अब्भत्थि-
ए० जाव मे कप्पे समुप्पज्जित्था ॥ ८९ ॥ जप्पमिहं च
णं अम्हे एम दारए कुच्छिमि गम्भत्ताए वकंते तप्पभि-
इं च णं अम्हे हिरण्येणं वड्ढामो, सुवसेणं, धणेणं धने-
णं० जाव सेतमारमावइज्जेणं पीइसकारेणं अइव अइव
वड्ढामो जया णं अम्हे एस दारए जाए भविस्सइ तथा णं
अम्हे एयस्म दारयस्म एयाणुरूवे गुणे गुणनिष्फन्नं ना-
मधिज्जं करिस्सामो "वड्ढमाणु" चि ॥ ९० ॥

' जं रयणिं च णं ममणे भगवं महावीरे ' तत्र णमिति
धाक्यालङ्कारे यस्यां रात्रौ भ्रमणो भगवान् महावीरः ' नाय-
कुलेमि साहार्णं ज्ञातकुले संवृतः, ' तं रयणिं च णं तं नाय-
कुलं ' तस्यां रात्रौ, ततः प्रभृति इत्यर्थः, तत् ज्ञातकुलं ' हि-
रण्येणं वड्ढित्था ' हिरण्येन रूपेण अघटितसुवर्णेन वा अव-
र्द्धत, ' सुवर्णेणं वड्ढित्था ' सुवर्णेन प्रतीतेन अवर्द्धत, ' एवं ध-
णेणं धनेन (कल्प०) ' धणेणं धान्येन (कल्प०) ' रज्जेणं रा-
ज्येन सत्ताङ्गेन ' रट्टेणं राष्ट्रेण देशेन ' बलेणं बलं चतुरङ्गसैन्यं
तेन ' वाहणेणं वाहनेन औष्ट्रप्रमुखेन ' कोसेणं कोशेन भाण्डा-
गारेण ' कोट्टागारेणं कोष्ठागारेण धान्यगृहेण ' पुरेणं नगरेण
अंतउरेणं अन्तःपुरेण प्रतीतेन ' जणवणेणं जानपदेन देश-
यामिलोकेन ' जमवाणेणं वड्ढित्था ' यशोवादेन साधुवादेन च
अवर्द्धत ' विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखमिल्लप्पवाल-
रत्तरयणमाइएणं ' विपुलं—विस्तीर्णं धनं गवादिकं, कनकं
घाटितार्घाटितप्रकाराभ्यां द्विविधं, रत्नानि कर्कतनादीनि,
मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः, मौक्तिकानि प्रतीतानि शङ्खा दक्षिणा-
वर्त्ता, शिला राजपट्टादिकाः, प्रवालानि विद्रुमणि, रत्नरत्ना-
नि पद्मरागादीनि, आदिशब्दादस्वकम्बलादिपरिग्रहस्तं न-
था ' सेतमारमावइज्जेणं ' सत्—विद्यमानं नत्विन्द्रजाला-
दिवत्स्वरूपतोऽविद्यमानम्, एवंविधं यत् सारस्वापतेय-
प्रधानद्रव्यं, तेन तथा ' पीइसकारसमुदएणं ' प्रीतिमानसी
तुष्टिः, सत्कारो—वस्त्रादीभिः स्वजनकृता भक्तिस्तत्समुदय-
न तद् ज्ञातकुलम् ' अइव अइव अभिवड्ढित्था ' अतीव अतीव
अभ्यवर्द्धत ' तए णं समणस्म भगवओ महावीरस्स ' ततः
भ्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ' अम्मापिऊणं ' मातापित्रोः
' अयमेयारूवे अब्भत्थि० जाव संकप्पे समुप्पज्जित्था '
अयमेतद्रूपः आत्मविषयः, यावत् संकल्पः समुदपद्यत,
॥ ८९ ॥ कोऽसौ इत्याह—' जप्पमिहं च णं ' यतः प्रभृति
' अम्हे एस दारए कुच्छिमि गम्भत्ताए वकंते ' अस्माकम्
एष दारकः कुक्षौ गर्भतया उत्पन्नः ' तप्पमिहं च णं ' ततः
प्रभृति ' अम्हे हिरण्येणं वड्ढामो ' ययं हिरण्येन वर्धामहे ' सुव-
र्णेणं वड्ढामो ' सुवर्णेन वर्धामहे ' धणेणं धनेणं० जाव सं-
तसारमावइज्जेणं धनेन धान्येन यावत् विद्यमानसारस्वाप-
तेयं ' पीइसकारेणं अइव अइव अभिवड्ढामो ' प्रीतिसत्कार-
णं च अतीव अतीव अभिवर्धामहे, ' जया णं अम्हे एस दारए
जाए भविस्सइ ' ' तस्माद् ' यथा अस्माकमेव दारकः जातो
भविष्यति ' तथा णं अम्हे एयस्म दारयस्स ' तदा ययमेतस्य
दारकस्य, ' एयाणुरूवे ' एतदनु रूपं धनार्द्रवृद्धेरनुरूपम् अत
एव ' गुणं गुणनिष्फन्नं नामधिज्जं करिस्सामो ' गुणंभ्य आ-
गतं तत एव गुणनिष्फन्नं नामधेयं करिष्यामः, किं तादित्या-
ह—' वड्ढमाणु ' चि, वर्धमान इति ॥ ९० ॥

तए णं ममणे भगवं महावीरे माउअणुकंपणट्ठाए निच्च-
ले निष्फंदे निरेयणे, अन्लीणपन्लीणगुत्तं आऽवि होत्था
॥ ९१ ॥ तए णं मे तिमलाए खत्तिआणीए अयमेयारू-
वे० जाव संकप्पे णं समुप्पज्जित्था हडे मे से गम्भे, मंड
मे से गम्भे, चुए मे से गम्भे, गलिए मे से गम्भे एस
मे गम्भे, पुत्तिव एयह, इयाणि ने एयइ ति कट्टु, ओहय-

मणसंकप्पा चितासोगसागरं पविट्टा, करपलपन्हत्थमुही,
अहुज्झाणोवगया भूमीगयदिट्ठिया भियाअइ ॥ तं पि य
सिद्धत्थरायवरभरणं उवरयमुहंगतंतीतलतालनाडइज्जण-
मणुण्णं दीणविमणं विहरइ ॥ ६२ ॥ तए णं से समणे
भगवं महावीरे माऊ अ अयमेयारुवे अम्भन्थिअं मणोग-
यं मंकप्पं समुप्पन्नं वियाणिता एगेदेसेणं एयइ ॥ तए णं
सा तिसला खलियाणी हट्ट-तुट्ट० जाव हियया एवं व-
यासी ॥ ६३ ॥ नो खलु मे गम्भे हडे० जाव नो गल्लए
एम मे गम्भे पुव्वि नो एयइ-इयाणि एयइ ति कट्टु हट्ट-
तुट्ट० जाव हियया एवं विहरइ ॥ ६४ ॥

'तए णं समणे भगवं महावीर' ततः भमणो भगवान् महा-
वीरः 'माउअणुकण्णट्टाप' मयि परिस्पन्दमाने मानुः कष्टं मा
भूदिति मानुः अनुकम्पनार्थं-मानुर्भक्त्यर्थं अन्येनापि मानु-
र्भक्तिर्यं कस्तव्या इति दर्शनार्थं च, 'निखले' निश्चलः 'नि-
प्फंद' निष्पन्दः किंचिदपि चलनाऽभावात् 'अत एव' नि-
रयणं निरजना निष्कम्पः 'अल्लीण' आ इषल्लीनः अङ्ग-
गोपनात् 'पल्लीण' प्रकर्षेण लीनः 'उपाङ्गगोपनात्' अत
एव 'गुणे याऽपि होत्था' गुणः ततः पदत्रयस्य कर्मधार-
यः, 'वाऽपि' इति विशेषणसमुच्चयं अभवत्, अत्र कवि-
"एकान्ते किमु मोहगर्जावजय मन्त्र प्रकुर्वन्निव, ध्यानं कि-
ञ्चिदगोचरं विरचयत्येकः परब्रह्मणे ॥ किं कल्याणरसं
प्रसाधयति वा देवो विलुप्यात्मकं, रूपं कामार्थान्नब्रह्म
जननीकुलावसां यः श्रिये ॥ १ ॥" ॥ ६१ ॥ 'तए
णं से तिसलाण खलियाणी' ततो भगवतो निश्चला-
वस्थानन्तरं तस्यास्त्रिशलाक्षत्रियाण्याः 'अयमेयारुवे
० जाव संकप्पं समुप्पज्जित्था' अयमेतद्रूपः यावन्
अध्यवसायः समुपपन्नः, कोऽसौ इत्याह—'हडे मे से
गम्भे' हतः मे स गम्भे 'मडे मे से गम्भे' अथवा—स
मे गम्भे मृतः 'चुण मे से गम्भे' अथवा स मे गम्भे किं च्यु-
तो, गम्भेस्वभावात् परिभ्रष्टः 'गल्लए मे से गम्भे' अथवा
स मे गम्भे किं गलितः—द्रवीभूय क्षरितः, यस्मात्कारणा-
त् 'एस मे गम्भे पुव्वि एयइ' एष मे गम्भे पूर्वमेजते, पूर्व
कम्पमानोऽभूत् 'इयाणि नो एयइ ति कट्टु' इयामी नैजते
न कम्पते, इति कृत्वा इति हेतोः 'ओहयमणसंकप्पा'
उपहतः कलुषीभूतो मनःसंकल्पो यस्याः सा तथा 'चि-
तासोगसागरं पविट्टा' चिन्ता गर्भहरणाद्विकल्पसम्भवा
अतिस्तया यः शोकः स एष सागरः समुद्रस्तत्र प्रविष्टा
वृडिता, अत एव 'करपलपन्हत्थमुही' करतले पर्यस्ते
स्थापितं मुखं यया सा तथा 'अहुज्झाणोवगया' आर्त-
ध्यानापगता 'भूमीगयदिट्ठिया भियाअइ' भूमिगतदृष्टिका
ध्यायति, अथ सा त्रिशला तदानीं यद् ध्यायति, तल्लिख्यते—

"सत्यमिदं यदि भावता, मदीयगर्भस्य कथमपीह तदा ।
निष्पुण्यकजीवाना—मथधिरिति क्यातिमत्यभयम् ॥६॥
यद्वा चिन्तारत्नं, न हि नन्विति भाग्यहीनजनसद्वने ॥
नार्प च रत्ननिधानं, दग्धिपृष्ठसङ्गतीभवति ॥ २ ॥
कल्पतरुमरुभूमौ, न प्रादुर्भवति भूम्यभाग्यवशान् ॥
न हि निष्पुण्यपिपासित—नृणां पीयूषसामग्री ॥ ३ ॥

हा धिग धिग देव प्रति, किं चक्रं तेन सततवक्त्रेण ।
यन्मम मनोरथतरु—मूलादुन्मूलितोऽनेन ॥ ४ ॥
आसं दस्वापि च मे, लोचनयुगलं कलङ्कविकलमलम् ।
वस्वा पुनरुद्दालित—मधमेनानन निधिरत्नम् ॥ ५ ॥
आरोप्य मेरुशिखरं, प्रपातता पापिनाऽमुनाऽहमियम् ।
परिवेष्याप्याकृष्टं, भोजनभाजनमलज्जन ॥ ६ ॥
यद्वा मयाऽपगच्छं, भवान्तेरऽस्मिन् भवेऽपि किं धातः ।
यस्मादेवं कुर्व—स्तुचिताऽनुचितं न चिन्तयसि ॥ ७ ॥
अयं किं कुर्वं क च वा, गच्छामि वदामि कस्य वा पुनरतः ।
तुदैवतं दग्धा, जग्धा मुग्धाधमेन पुनः ॥ ८ ॥
किं राज्येनाप्यमुना, किं वा हृत्रिमसुखेर्धिषयजन्यैः ।
किं वा दुकूलशय्या-शयनोद्भवशर्महर्म्येण ॥ ९ ॥
गजवृषभादिस्वप्नैः, सूचितमुचितं शुचि त्रिजगदर्थम् ।
त्रिभुवनजनासपत्नं, विना जनानन्दि सुतरलम् ॥ १० ॥

युग्मम्—

धिक् संसारमसारं, धिक् तु खव्याप्तविषयसुखलेशान् ।
मधुलिमखङ्गधारा—लेहनतुलितानहो तुलितान् ॥ ११ ॥
यद्वा मयका किंचित्, तथाविधं दुष्कृतं कर्म ।
पूर्वमेव यदपिभिः, प्रोक्तामिदं धर्मशास्त्रेषु ॥ १२ ॥ (कल्प०)
(यैः कर्मभिर्गमनाशो जायते तद् 'गम्भ' शब्दं तृती-
यभागे ३३८ पृष्ठे गतम् ।)

यतः—

कुरंदरंडत्तणदुग्धगाइ, वंभननिदुधिसकलगाइ ।
लहांत जम्मेतरभगमांला, नाऊण कुज्जा ददसीलभावं ॥ २० ॥
एवं चिन्ताक्रान्ता, ध्यायन्तां म्लानकमलसमवधना ।
दृष्टा शिष्टेन सखी-जनेन तत्कारणं पृष्टा ॥ २१ ॥
प्रांवाच साधुलोचन-रचनानिःश्वामर्कालतवचनेन ।
किं मन्त्रभागधया, वदामि यज्जीवितं मेऽगान् ॥ २२ ॥
सख्यो जगुरथ रे सखि !, शान्तममङ्गलमशेषमन्यद्विह ।
गर्भस्य तेऽस्ति कुशलं, न वेति चत् काविंद सत्यम् ॥ २३ ॥
सा प्रांच गर्भस्य च, कुशले किमकुशलमस्ति मे सख्यः ।
इत्याद्युक्त्वा मूर्च्छा—मापन्ना पतति भूर्गटं ॥ २४ ॥
शीतलघातप्रभूतभि-रुपचारैर्बहुतरैः सखीभिः सा ।
संप्रापितचैनन्यो—तिष्ठति विलपति च पुनरेवम् ॥ २५ ॥
गरुप अणोरपरि, इयणनिहाणे अ सायरे पत्ता ।
छिह्ण्डो न भग्जिह्वा, ता किं दोसा जलनिहस्स ॥ २६ ॥
पत्तं वसन्तमासे, रिडि पावन्ति सयलवणगाइ ।
जं न करिं पत्तं, ता किं दोसा वसन्तस्स ॥ २७ ॥
उत्तुगो सरलनक, बहुफलभारणं नामअसव्वेणो ।
कुज्जा फलं न पायइ, ता किं दोसा तरुवरस्स ॥ २८ ॥

सर्माहितं यच्च लभामहे वयं,

प्रभा ! न दोषस्तव कर्मणो मम ।

दिवाप्युल्का यदि नाबलोकते,

तदा स दोषः कथमंशुमालिनः ॥ २९ ॥

अथ मे मरणं शरणं, किं करणं विफलजीवितव्येन ।

तन् ध्रुवति व्यलपत्, सख्यादिः सकलपरिचारः ॥ ३० ॥

हा किमुपस्थितमेतत्, ! निष्कारणवैरिर्विधिनियोगेन ।

हा कुलदेव्यः क गताः, यदुदासीना स्थिता युग्म ॥ ३१ ॥

अथ तच्च प्रपृष्टे, विचक्षणः कारयन्ति कुलवृद्धाः ।

शान्तिकौष्टिकमन्त्रो-पयाचितादीनि कृत्यानि ॥३२॥
 पृच्छन्ति च दैवज्ञानं, निषेधयन्त्यपि च नाटकादीनि ।
 अतिगाढशब्दविरचित-वचनानि निवारयन्त्यपि च ॥३३॥
 राजाऽपि लोककलितः, शाकाकुलितोऽजनिष्ट शिष्टमतिः ।
 किं कर्त्तव्यविमूढाः, सजाता मन्त्रिणः सर्वे ॥ ३४ ॥ ”
 अस्मिन्नवसरे च तत्सिद्धार्थराजभवनं यादृशं जातं, तत्
 सूत्रकृत् स्वयमाह-“ तं पि य सिद्धार्थराजवरभवनं
 तदपि सिद्धार्थराजवरभवनम् ‘ उच्यते मुदंगतंतीनलतालना-
 डरज्जणमणुषे ’ मृदङ्गो-मदलस्तन्त्री-वीणा, तलताला-
 हस्तताला, यद्वा-तला-हस्ताः, तालाः-कंसिकाः नाटकीया
 नाटकहिता जनाः पात्राणीति भावः, एतेषां यत् मनोहृत्यं, तत्
 उपरतं-निवृत्तं यस्मिन्, एवंविधम्. अत एव ‘ वीरविमर्श
 विहरा ’ दीने सत् विमलरक्त-व्यग्रचेतस्कं विहरति आस्ते
 ॥ ३२ ॥ ‘ त एणं से समणे भगवं महावीर ’ तं तथाविधं
 पूर्वोदितं व्यतिकरमवधिना अवधार्य भगवान् चिन्तयति-
 “ किं कुर्मः कस्य वा भूमा, मोहस्य गतिरीदृशी ।
 दुष्वर्थांतरिवास्माकं, दोषनिष्पत्तये गुणः ॥ १ ॥
 मया मातुः प्रमोदाय, कृतं जातं तु खेदकृत् ।
 भाविनः कलिकालस्य, सूचकं लक्षणं ह्यहः ॥ २ ॥
 पञ्चमारे गुणो यस्माद्, भावी दोषकरो नृणाम् ।
 नालिकेराभ्रमि न्यस्तः, कर्पूरे मृतये यथा ॥ ३ ॥ ”
 इत्येवं प्रकारेण स भ्रमणो भगवान् महावीरो ‘ माऊअ अ-
 यंमयाकवे ’ मातुरिममेतदपम् ‘ अभ्रमिथियं पन्थियं मणोग-
 यं ’ आत्मविषयं प्रार्थितं मनोगतं ‘ संकल्पं समुत्पन्नं विजा-
 णित्ता ’ संकल्पं समुत्पन्नं अवधिना विहाय ‘ एगदसेणं ए-
 यइ ’ एकदेशेन अकृत्यादिना एजतं-कम्पते, ‘ त एणं मा
 तिसला खत्तिआणी ’ ततः सा त्रिशला क्षत्रियाणी ‘ हट्ट-
 तुट्टुं जाव-हियया ’ हट्टतुष्टादिविशेषणविशिष्टा यावत्,
 हर्षपूर्णहृदया ‘ एयं वयासी ’ एवमवादीत् ॥ ३३ ॥ अथ
 किमवादीदित्याह-‘ नो खलु मे गम्भे हडे ’ नैव-मिध-
 येन मे गर्भो हुतोऽस्ति ‘ जाव नो गलिण ’ यावत् नैव गलि-
 तः ‘ एस मे गम्भे पुडिं नो एयइ ’ एष मे गर्भः पूर्वं न क-
 म्पमानोऽभूत्, ‘ इयणि एयइ सि कट्टु ’ इदानीं कम्पते इ-
 ति कृत्वा ‘ हट्टतुट्टुं जाव हियया एवं विहरइ ’ हट्टा तु-
 ष्टा यावत् हर्षपूर्णहृदया, ईदृशी मती विहरति । अथ
 हर्षिता त्रिशला वेषी यथाऽचेत तथा लिख्यते-
 “ प्रोज्झसितनयनयुगला, स्मेरकपोला प्रफुल्लमुखकमला ।
 विज्ञातगर्भकुशला, रोमार्ज्जितकञ्चुका त्रिशला ॥ १ ॥
 प्रोधाश्च मधुरवाचा, गर्भे मे विद्यतेऽथ कस्याणम् ।
 हा धिक् मयकाऽनुचित, चिन्तितमतिमोहमतिकतया ॥ २ ॥
 सन्त्यध मम भाग्यानि, त्रिभुवनमाम्या तथा च धन्याऽहम् ।
 श्लाघ्यं च जीयते मे, कृतायतामाय मे जन्म ॥ ३ ॥
 श्रीजिनपदा प्रसेदुः, कृताः प्रसादाश्च गोत्रदेवीभिः ।
 जिनधर्मकल्पवृक्ष-स्त्वाजन्माराधनः फलितः ॥ ४ ॥
 एवं सहर्षचित्ता, देवीमालोक्य वृद्धनारीणाम् ।
 जय जय नन्देत्याद्या-शिषः प्रवृत्ता मुखकजम्भ्यः ॥ ५ ॥
 हर्षात् प्रयतिताम्यथ, कुलनारीभिश्च ललितधवलानि ।
 उत्तम्भिताः पताका, मुक्कानां स्वस्तिका न्यस्ताः ॥ ६ ॥
 ध्यानम्याऽद्वैतमयं, राजकुलं नदभूव सकलमपि ।

आतोद्यगीतनृत्यैः सुरलोकसमं महाशोभम् ॥ ७ ॥

वर्धापनागताधन-कोटी गृह्णन् ददच्च धनकोटीः ।

सुरतहरिष सिद्धार्थः, संजातः परमहर्षभरः ॥ ८ ॥ ”

कल्प० १ अधि० ४ क्षण । (भगवान् वीरः गर्भस्य मासषट्के
 व्यतिक्रान्ते एतद्वपमभिप्रष्टं गृह्णाति स्म-न मम कल्पते
 मानापितृषु जीवित्सु दोक्षा गृहीतुमिति ‘ अभिगगह ’ शब्दे
 प्रथमभागे ७१३ पृष्ठ उक्तम् ।) (सुखन त्रिशला गर्भे परिवर्तति
 रक्षति च इति ‘ गम्भ ’ शब्दे तृतीयभागे ८३८ पृष्ठ उक्तम् ।)

(१४) भगवतो वीरस्य जन्मकालः कुण्डली च-

तेणं कालेणं तेणं समणं समणे भगवं महावीरे जे
 से गिम्हाणं पढमे मासे, दुच्चं पक्खे चित्तसुद्धे तस्म
 णं चित्तसुद्धस्स तेरमीदिवसेणं, नवएहं मासाणं बहुप-
 डिपुन्नाणं अट्टट्टुमाणं राईदियाणं विइकंताणं उच्चट्टा-
 णणसु गहेसु, पढमे चंदजोगे, सोमासु दिसासु
 विनिमिरासु विसुद्धासु जइएसु सच्चसउणेसु, पयाहि-
 णाऽणुकूलंसि भूमिसप्पंसि मारुयंसि पवायंसि, निष्क-
 अमेइणीयंसि कालंसि, पमुइयपकीलिएसु जणवएसु
 पुब्बरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुतराहिं नक्खसेणं चं-
 दणं जोगमुवागएणं आरांगारोगं दारयं पयाया ॥ ६६ ॥

‘ तेणं कालेणं ’ तस्मिन् काले ‘ तेणं समणं ’ तस्मिन्
 समये ‘ समणे भगवं महावीरं ’ भ्रमणो भगवान् महावीरः
 ‘ जे से गिम्हाणं पढमे मासे ’ याऽसौ उष्णकालस्य प्रथमो
 मासः ‘ दुच्चं पक्खे ’ द्वितीयः पक्षः ‘ चित्तसुद्धे ’ चैत्रमासस्य
 शुक्लपक्षः ‘ तस्म णं चित्तसुद्धस्स ’ तस्य चैत्रशुद्धस्य ‘ तेर-
 मीदिवसेणं ’ त्रयोदशीदिवसे ‘ नवएहं मासाणं बहुपडिपु-
 णाणं ’ नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु ‘ अट्टट्टुमाणं राईदिआ-
 णं विइकंताणं ’ अर्धाष्टमरात्रिदिवाधिकषु सार्द्धसप्तदिवा-
 धिकषु नवसु मासेषु व्यतिक्रान्तेषु, इति भावः, तदुक्तम्-

“ दुगहं वरमहिंलाणं, गम्भे वसिऊणं गम्भसुकुमालो ।

नवमासं पडिपुणं, सत्त य त्विसें समहरंणे ” ॥ १ ॥

इदं च गर्भस्थितिमानं न सर्वेषां तुल्यं, तथा चाहुम्-

“ दु १ खउत्थ २ नवम ३ बारस ४,

तेरस ५ पच्चरस ६ सत्त १८ गर्भाठई ।

मासा अइनवतवुव्वार,

उसहाआ कमेणिम दिवसा ॥ १ ॥

खउ १ पणवीसं २ छुहिण ३,

अइवीसं ४ छुच्च ५ छुक्खि ६ गुणवीसं ७ ॥

सग ८ छुच्चीसं ९ छु १० छुय ११,

वीसि १२ गवीसं १३ छु १४ छुच्चीसं १५ ॥ २ ॥

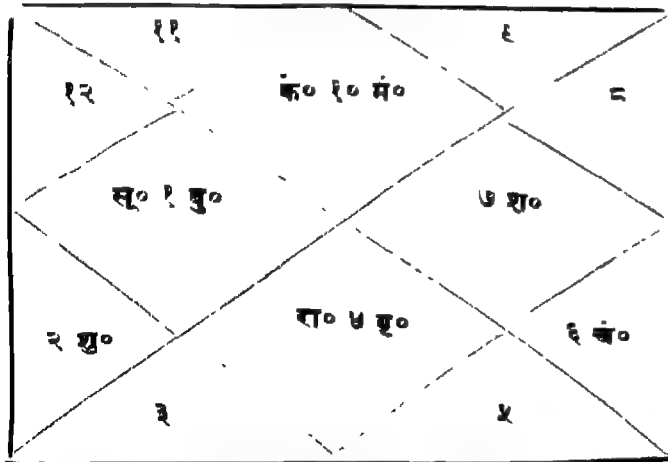
छु १६ पण १७ अइ १८ सत्त १९ दूय २०,

अइ २१ दूय २२ छु २३ सत्त २४ होन्ति गम्भदिणा ॥ ३ ॥ इति ।

सप्ततिशतस्थानके धीसोमतिलकसुरिकृते-“ उच्चट्टाण ग-
 एसु गहेसु ” तदानीं गृहेषु उच्चस्थानस्थितेषु, प्रहाणामुच्चत्वं
 चैवम्-“ अर्द्धाष्टुत्थान्यज १ वृष २, मृग ३ कन्या ४ कर्क
 ५ मीन ६ वणिजोऽ ७ शीः ॥ विष् १० दहना ३ द्वाविंशति
 २८-तिथी १७ पु ५ नक्षत्र २७ विंशतिभिः ॥ १ ॥ अयं
 भावः-मेधादिगशिस्थाः सूर्यादय उच्चाः, तत्रापि दशा-

वीरशान् यावत् परमोच्चाः, एषां फलं तु—“ सुखी १
भागी २ धनी ३ नेता ४, जायते मण्डलाधिपः ५ ॥
नृपति ५ अकवर्ती च ७, क्रमावृत्त्यग्रह फलम् ॥ १ ॥ ति-
हि उच्चैर्हि नरिन्दो, पञ्चहि नह होर अखवकी अ । कुहि
होर् अकवही, सत्तहि तिथ्यङ्करो होर ॥ २ ॥ ” ‘पहमे चं-
वजोए’ प्रथमे प्रधाने चन्द्रयोगे सति ‘सोमासु दितासु’
सौम्यासु रजोवृष्ट्यादिराहितासु दिक्षु वर्तमानासु, पुनः
किंवाशिष्टासु दिक्षु—‘वर्तितामगासु’ अन्धकाररहितासु,
भगवज्जन्मसमये सर्वत्र उद्योतसद्भावात्, पुनः किञ्चि-
‘विसुद्धासु’ विशुद्धासु, दिग्दाहाद्यभावात्, ‘जहएसु’ सव्य-
सउणसु’ सर्वेषु शकुनेषु काकोलुकदुर्गादिषु जयिकेषु जयका-
रकेषु सत्सु ‘पयाहिणायुकलंसि’ प्रदक्षिणे प्रदक्षिणावर्तत्वात्,
अनुकूले शीतत्वात् सुखप्रदेशे ‘भूमिसण्णमि’ मृदुत्वात् भूमि-
सर्पिणी, प्रचण्डो हि वायुः उच्चैः सर्पति, एवंविधे ‘मार-
अंसि’ मारुते-वायौ ‘पवायंसि’ प्रवातुमारब्धे सति ‘नि-
फल्हमेहणीयंसि कालंसि’ निष्पन्ना, काऽर्थः—निष्पन्नस-
र्वशस्या मेदिनी यत्र एवंविधे काले सति ‘पमुहअणकीलिपसु’
जगद्वपसु ‘प्रमुदितेषु सुभिक्षादिना, प्रकीडितेषु प्रकीडि-
तुमारब्धेषु वसन्तोत्पन्नादिना, एवंविधेषु जनपदेषु जनपद-
वासिषु लोकेषु सत्सु ‘पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि’ पूर्वरा-
त्रापररात्रकालसमये ‘इत्थुत्तराहि नक्खसेणं चंदेणं जोग-
मुवागणं’ उत्तरफाल्गुनीभिः समं योगमुपागतं चन्द्र स-
ति ‘आरोग्गारोगं’ आरोग्या आवाधारहिता सा त्रिशला
आरोग्यम्—आवाधारहित ‘दारयं पयाया’ दारकं—पुत्रं
प्रजाता—सुखं इति भावः ॥८६॥ कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

वीरजन्मकुण्डलीचक्रम्—

(१४) वीरजन्मनि रात्रिः प्रकाशरूपा—

जं रयणि च शं समणे भगवं महावीरे जाए, सा शं
रयणी बहुहि देवेहि देवीहि य ओवयंतेहि उप्पयंतेहि
उप्पिजलमाणभूआ कहकहगभूया आऽवि हुत्था ॥८७॥

‘जं रयणि च शं’ यस्यां च रात्रौ ‘समणे भगवं महावीरे
जाए’ भ्रमणे भगवान् महावीरो जातः ‘सा शं रयणी
बहुहि देवेहि देवीहि य’ सा रजनी बहुभिर्वैः शक्रादिभि-
र्बद्धाभिर्वैभिः दिक्कुमार्यादिभिश्च ‘ओवयंतेहि’ अवपत-
न्निजन्मान्स्वायं स्वर्गाद् भुवमागच्छन्निः ‘उप्पयंतेहि’ उत्प-
तन्निरूपं गच्छन्निर्देहाशिरगमनाय, तैः कृत्वा ‘उप्पिजल-

माणभूआ’ शृशमाकुला इव ‘कहकहगभूया याऽवि हुत्था’
दृष्याऽहृदासादिना कहकहकभूतव, अभ्यङ्गवर्णकोलाहलम-
यीव, एवंविधा सा रात्रिरभवत्, अनेन च सूत्रेण सुरकृतः
सविस्तरं जन्मोत्सवः सूचितः ॥ स चायम्—‘अन्वतना अपि
दिशः, प्रसेधुर्मुदिता इव । वायवोऽपि सुखस्पर्शी, मन्वं मन्वं
ववुस्तथा ॥१॥” कल्प० १ अधि० ४ क्षण । (इवकृतः तीर्थकर-
म्याभिषेकोत्सवः ‘तिथ्यय’ शब्दे चतुर्थभागे २२४८-२२५७
पृष्ठे गतः ।)

“ अस्मिन्नवसेर रात्रि, दासी नाम्ना प्रियंवदा ।

तं पुत्रजननोदन्तं, गत्वा शास्त्र न्यबधयत् ॥ १ ॥

सिद्धार्थोऽपि तदाकर्ण्य, प्रमोदभ्रमदुरः ।

हर्षगद्गरोमांघो-द्रमन्तुर्भूधनः ॥ २ ॥

विना किरीटं तस्यै स्वां, सर्वाङ्गालङ्कनि ददौ ।

तां धौतमस्तकां चक्रे, दासत्वापगमाय तः ॥ ३ ॥ ”

जं रयणि च शं समणे भगवं महावीरे जाए, तं रयणि
च शं, बहवे वसमणकुंडधारी तिरियजंभगा देवा सिद्धत्थ-
गयभवणंमि हिण्णवांसं च सुवण्णवामं च वयरवासं च
वत्थवासं च, आभरणवासं च, पत्तवामं च, पुष्पवासं च,
फलवामं च, बीअवासं च, मन्लवासं च, गंधवासं च,
सुन्नवासं च वण्णवासं च, वसुहारवासं च, वामिसु ॥८८॥

‘जं रयणि च शं’ इत्यादिना ‘वासं वामिसु’ ति यावत्
पर्यन्तं तत्र हिरण्यम्—रूप्यम् ‘सुवण्णं’ त्याग्नीनि तु पदानि
प्राग्व्याख्यानां ‘वसुहार’ ति वसु—द्रव्यं तस्य
धारा—निरन्तराणि । शेषं सुगमम् ।

तए शं मे सिद्धत्थे खत्तिण भवणवइवाणमंतरजोइस-
वेमाणिणहि देवेहि तिथ्ययजन्मणाभिसेयमहिमाए क-
याए समाणीए, पच्चूसकालममयंमि नगरगुत्तिए स-
हावेइ सहाविता एवं वयामी ॥ ८९ ॥ खिप्पामेव भो
देवाणुप्पिआ ! खत्तियकुंडगामे नयेर चारगसोहणं क-
रेह, करेत्ता माणुस्साण वदणं करेह, करित्ता कुंडपुरं न-
येर सन्धितरवाहिरियं आभियसम्मज्जिओवलिसं संघाड-
गतिअचउकचच्चरचउम्मुहमहापहपहेसु सिनसुइसंमडुर-
न्थंतरावणवीहियं मचाइमंचकलिअं नाणाविहरागभूसि-
अज्झयपडागमंडिअं लाउल्लोइयमहिअं गोसीससरसत्त-
चंदणदहरदिअपंचंगुलितलं उवाचियचंदणकलसं चंदण-
घडसुकयतोरणपडिदुवारंदेमभागं आसतोवसत्तविपुलवडु-
वग्घारियमल्लदामकलावं पंचवन्नसरससुरहिमुक्कपुष्पपुंजो-
वयारकलिअं कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुकडज्झंतधूवमधम-
घंतगंधुअभिरामं सुगंधवरगंधिअं गंधवट्टिभूअं नडन-
इगजल्लमल्लमुट्टियवेलंबगपवगकहगपादगलासगआरक्खग-
लंखतूणइल्लतुवंवीणियअनेगतालायराणुचरिअं करेह, का-
रवेइत्ता य जूअसहस्सं मुसलसहस्सं च उस्सवेह, उ-
स्सविता ममेयमाणत्तिअं पच्चाप्पिणह ॥ १०० ॥ तए

णं ते कोटुवियपुरिसा सिद्धन्त्येणं रक्षा एवं बुत्ता स-
माणा हट्टुदु० जाव हियया करयल० जाव-पडिसु-
गित्ता खिप्पामेव कुंडपुरे नयरे चारगसोहणं ० जाव उ-
स्मवित्ता, जेणेव सिद्धन्त्ये खत्तिए तेणेव उवागच्छन्ति
जेणेव सिद्धन्त्ये खत्तिए तेणेव उवागच्छित्ता सिद्धत्थस्म
खत्तियस्म तमाणत्तिअं पच्चप्पिणंति ॥ १०१ ॥

‘ तए णं से सिद्धन्त्ये खत्तिए ’ ततोऽनन्तरं स सिद्धा-
र्थः क्षत्रियः, ‘ भवणवववाणमेतरजोइसवेमाणिपहिं दे-
वहिं ’ भवनपतयः, व्यन्तराः, उयातिष्काः, वैमानिकाः,
ततः समासस्तैः एवंविधैः देवैः ‘ तिथयजम्मणाभिमे-
यमहिमाए कयाए समाणीए ’ तीर्थङ्करस्य यो जन्माभि-
षेकस्तस्य महिम्न उत्सवे हुते सति ‘ पच्छूसकालसम-
यंमि ’ प्रभातकालसमये ‘ नगरगुणिए सहावइ ’ नगर-
गोपकान्—आरक्षकान् शब्दयति—आकारयतीत्यर्थः ।
‘ सहावित्ता ’ शब्दयित्वा च ‘ एव वयासी ’ एवमवा-
दात् ॥ ६६ ॥ ‘ खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ’ क्षिप्रमेव भो
देवानुप्रियाः ! ‘ खत्तियकुंडगामे नयरे ’ क्षत्रियकुण्डग्रामे न-
गरे ‘ चारगसोहणे करह ’ चारकशब्देन कारागारमुच्य-
ते, तस्य शोधने—शुद्धिं कुरुतः बन्दिमोचने कुरुत इ-
त्यर्थः । यत उक्तम्—‘ युवराजाभिषेके च, पग्गष्टोपम-
हेन । पुत्रजन्मनि वा मोक्षा, वज्रानां प्रविधायनं ॥ ११ ॥ ’
किञ्च—‘ माणुग्माणवडण करह ’ तत्र माने रमधान्यविष-
यम्, उम्माने तुलारूपं तयोर्वर्जनं कुरुत, ‘ करित्ता ’ हु-
त्वा च ‘ कुंडपुरे नयरे ’ सम्भितरवार्हिरात्रं ‘ अभ्यन्तेर व-
हिश्च यथोक्तावशेषणाविशिष्टे कुण्डपुरनगरे कुरुत, कार-
यत, अथ किंविशिष्टम्—‘ आसिअ ’ आसिक्क सुगन्ध-
जलरुच्युत्पादनेन ‘ सेमजिअवालिअ ’ सेमजितं कचवरा-
पनयनेन, उपलितं जगणाविना, ततः कर्मधारयः, पुनः
किंविशिष्टम्—‘ सिघाडगतिअअउक्कचअअउम्मुहमहापह-
पहसु ’ शृङ्गाटक—त्रिकोणे स्थाने, त्रिक—मार्गत्रयसंग-
मः, चतुक्—मार्गचतुष्टयसङ्गमः, चत्वरम्—अनेकमा-
गंसङ्गमः चतुर्मुखं—द्वयकुलादौ, महापथः—राजमार्गः,
पन्थानः—सामान्यमार्गाः एतेषु स्थानेषु ‘ सित्त ’ सिक्कानि
जलेन, अत एव ‘ सुइ ’ शुचानि पवित्राणि ‘ सेमट्टु ’
सेमृष्टानि कचवरापनयनेन समीकृतानि ‘ रत्थेतरावणवी-
हियं ’ रथ्यान्तराणि, मार्गमध्यानि, तथा आपणवीथ-
यश्च हट्टुमार्गा यस्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम्—‘ मे-
चाइमेचकलिअं ’ मञ्चा—महोत्सवविलोककजनानामुपवे-
शनार्नामत्त मालकाः, अतिमञ्चका—तेषामपि उपारि-
कृत्वा मालकास्तैः कालितं, पुनः किंविशिष्टम्—‘ नाणा-
विहरागभूसिअउक्कयपडागमेडिअं ’ नानाविधे रागैर्विभूषि-
ता ये ध्वजाः सिंहादिरूपेणलक्षिता बृहत्पटाः, पता-
काश्च लक्ष्यस्ताभिर्मण्डिते विभूषिते, पुनः किंविशिष्ट-
म्—‘ लाउल्लोइअमहियं ’ जगणादिना भूमौ लेपने सेदिका-
दिना भिष्यादौ धवलीकरणे, ताभ्यां महितमिव पूजित-
मिव, पुनः किंविशिष्टम्—‘ गोर्साससरसरससंदणवहर-
डिअपंचगुलितले ’ गोर्शाषे चन्दनावशेषः, तथा स-
रसं यत् रक्तचन्दनं, तथा दर्शनार्थं पयनजातव-

न्दनं, तैः दत्ताः पञ्चाङ्गुलितला हस्तकाः कुङ्गादिषु
यत्र तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम्—‘ उवचियचंदणकलसं ’
गृहान्तश्चतुष्केषु ख्यापिताः चन्दनकलशाः यत्र तभ-
या ‘ संदणवडसुकयतोरणपडिदुवारंदसभागं ’ चन्दनघटैः
सुकृतानि रमणीयानि तोरणानि च प्रतिद्वारदेशभागं द्वा-
रस्य द्वारस्य देशभागे यस्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्ट-
म्—‘ आसत्तासत्तविपुलवट्टवग्गारियमज्जदामकलावं ’ आस-
त्ता भूमिलग्न उत्सङ्गश्च उपरि लग्ना विपुला—विस्तीर्णा व-
र्तुलः प्रलम्बितो माल्यदामकलापः—पुष्पमालासमूहो य-
स्मिन् तत्तथा, पुनः किंविशिष्टम्—‘ पंचवक्खसरससुरहि-
मुक्कपुक्कपुंजावयागकलियं ’ पञ्चवर्णाः सरसाः सुरभया
ये मुक्ताः पुष्पपुञ्जास्तैरेव उपचारा—भूमेः पूजा तथा क-
लितं, पुनः किंविशिष्टम्—‘ कालागुरुपवरकुंदुरुकतुरुक-
डक्कमेतधुवमयमघनगंधुदुआभिरामं ’ दक्षमानाः ये कृष्णा-
गरुप्रवरकुन्दुरुकतुरुक्कधूपाः, तेषां मघमघायमानो यो ग-
न्धः, तेन ‘ उदुयाभिरामन्ति ’ अत्यन्तमनोहरम्, पुनः किं-
विशिष्टम्—‘ सुगंधवरगंधियं ’ सुगन्धवराः—सूर्णानि तेषां
गन्धो यत्र तत्तथा त, पुनः किंविशिष्टम्—‘ गंधवट्टिभुयं ’
गन्धवृत्तिभूतं—गन्धद्रव्यगुटिकासमानं, पुनः किंविशिष्टम्—
‘ नडनट्टगजज्जमज्जमुट्टियं ’ नटा—नाटयितारः, नर्तकाः—
स्वयं नृत्यकर्तारः, जल्ला—वस्त्राखेलकाः मल्लाः, प्रतीताः,
मौष्टिका—ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति ये मल्लजानीयाः ‘ यत्ते-
वग ’ विडम्बका विदुषका—जनानां हास्यकारिणः ये स्वमु-
खाविकारमुत्प्लुतयन्ति ते वा ‘ पवग ’ पलवका ये उत्प्ल-
वन्ते गर्तादिकमुल्लङ्घयन्ति, नद्यादिकं वा तरन्ति ‘ कहग ’
सरसकथावक्ताः ‘ पादग ’ सूत्रादीनां पाठकाः ‘ लामग ’
लामका ये रासकान् वदन्ति ‘ आरक्खग ’ आरक्षकाः—
तलवराः ‘ लेख ’ लक्षा वंशाप्रखेलकाः ‘ मेख ’ मखाः—चि-
त्रफलकहस्ता भिक्षुका—गौरीपुत्रा इति प्रसिद्धाः ‘ तृण-
इल्ल ’ तृणाभिधानवार्द्धववाक्काः—भिक्षुविंशयाः ‘ तुंबवी-
णिय ’ तुम्बवीणिका—वीणावाक्काः, तथा ‘ अण्णगताला-
यराणुत्तरियं ’ अनेके ये तालाचरास्तालादानेन प्रज्ञाका-
रिणस्तालान् कुट्टयन्तो वा ये कथां कथयन्ति ‘ तैः अनुच-
रिते मयुक्कम् ’ एवविधं क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे ‘ करह कार-
वह ’ कुरुत स्वयं, कारयत अन्यैः ‘ करित्ता कारयित्ता
य ’ कृत्वा कारयित्वा च, ‘ जूअसहस्सं मुसलसहस्सं च
उम्मेवेइ ’ वृषाः—युगानि तेषां सहस्रं तथा मुशलानि प्र-
तीतानि तेषां सहस्रम् ऊर्ध्वीकुरुत युगमुसलोर्ध्वीकरणेन
च तत्रोत्सवं प्रवर्तमानं शकटखटनखगडनाविनिषेधः प्रती-
यते इति वृद्धाः ‘ उम्मेवित्ता ’ तथा कृत्वा च ‘ मम पय-
माणान्तये पच्चप्पिणह ’ मम एतामाज्ञां प्रत्यर्पयत ‘ कार्यं
कृत्वा कृतम् इति मम कथयन्त्यर्थः ॥ १०० ॥ ’ तए णं
ते कोटुवियपुरिसा ’ ततः ते कोटुमित्रिकपुरुषाः ‘ सिद्धन्त्ये-
णं रक्षा ’ सिद्धार्थेन राज्ञा ‘ एवं बुत्ता समाणा ’ एवमुक्ताः
सन्तः ‘ हट्टुदु० जाव हियया हट्टाः तुष्टाः यावत् हर्षपूर्ण-
हृदयाः ‘ करयल० जाव पडिसुणत्ता ’ करतलाभ्यां या-
वत् अञ्जलिं कृत्वा—प्रतिभृत्य अङ्गीकृत्य ‘ खिप्पामेव कुंड-
पुरे नयरे ’ शीघ्रमेव क्षत्रियकुण्डग्रामे नगरे ‘ चारगसोहं
० जाव उस्मवित्ता ’ बन्दिगृहशोधने बन्दिमोचने यावत्

मुशलसदृशं चोर्ध्वीकृत्य 'जेणेव सिद्धत्थे खल्लिए' य-
त्रैव सिद्धार्थः कर्त्रियः 'तेणेव उवागच्छति' तत्रैव उपा-
गच्छन्ति 'उवागच्छता' उपागत्य च 'सिद्धत्थस्स ख-
ल्लिए' सिद्धार्थस्य कर्त्रियस्य 'तमाणात्तियं पच्छाप्पिण्णि' ता-
माणां प्रत्यर्पयन्ति, कृत्वा निवेदयन्ति ॥ १०१ ॥

तएणं सिद्धत्थे राया जेणेव अट्ठणसाला तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छता ० जाव सव्वोवरोहणं मव्वपुप्फगंधवत्थमल्लालं-
कारविभूसाणं सव्वतुडिअसहनिनाएणं महया इड्डीए मह-
या जुइए महया समुदएणं महया तुडिअजमगममगपवाइ-
एणं संखपणवभेरिअरिखरमुहिहुडुकपुरजमुइंगदुंदुहिनि-
ग्घोसनाइयरेवणं उस्सुकं उकरं उकिट्ठं अदिज्जं अमिजं
अभउप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज-
कलिअं अणगतालायराणुचरिअं अणुअमुइंगं अमिला-
यमल्लदामं पमुइअपकीलियमपुग्जणजाणवयं दमदिवसं
ठिइवडियं करइ ॥ १०२ ॥ तएणं सिद्धत्थे राया दसाहि-
याणं ठिइवडियाए वट्टमाणीए सइए अ साहस्सिए अ सय-
साहस्सिए अ, जाए अ दाए अ भाए अ दलमाणे अ दवा-
वेमाणे अ, महए अ साहास्सिए अ सयसाहस्सिए अ, लंभे
पडिच्छमाणे अ, पडिच्छावेमाणे अ, एवं विहरइ ॥ १०३ ॥

'तएणं सिद्धत्थे राया' ततोऽनन्तरं सिद्धार्थो राजा 'जे-
णेव अट्ठणसाला' यत्रैव अट्ठणशाला—परिभ्रमणस्थानं
'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छन्ति 'उवागच्छता'
उपागत्य 'जाव सव्वोवरोहणं' अत्र यावच्छास्त्रात्—'सव्वि-
ह्वाए, सव्वजुइए, सव्वबलणं, सव्वघाहणेणं, सव्वसमुद-
एणं' इत्येतानि वाक्यानि, तेषां चायमर्थः—'सव्विह्वाए'
स्मि सर्वथा ऋज्या युक्त इति गम्यम्, एवं सर्वेष्वपि
विशेषणेषु वाक्यं, सर्वथा युक्त्या—उचितवस्तुसंयोगेन,
सर्वेण बलेन—सैन्येन, सर्वेण घातेन—शिविकातुरगादि-
ना सर्वेण समुदयेन—परिवारादिसमूहेन, एवं यावच्छास्त्र-
मुचितप्रतिभाय, ततः 'सव्वोवरोहणं' इत्यादि वाक्यम्, तत्र
'सव्वोवरोहणं' ति सर्वावरोधेन सर्वेण अन्तःपुरेणेत्यर्थः ।
'सव्वपुप्फगंधवत्थमल्लालंकारविभूसाणं' सर्वथा पुष्पगन्ध-
वत्समालालङ्काराणां विभूषया युक्तः 'सव्वतुडिअसहनिना-
एणं' सर्वेषां त्रिणां तेषां शब्दे निनादः प्रतिगच्छ, तेन
युक्तः 'महया इड्डीए' महत्या ऋज्या छत्रादिरूपया युक्तः
'महया जुइए' महत्या युक्त्या—उचिताडम्बरेण युक्तः
'महया बलणे' महता बलेन—चतुरङ्गसैन्येन युक्तः 'महया
घाहणेणं' महता घातेन, शिविकादिना युक्तः 'महया
समुदएणं' महता समुदयेन, स्वकीयपरिवारादिसमूहेन
युक्तः 'महया वरतुडिअजमगममगपवाइएणं' महत्—वि-
स्तीर्णं यत् घराणां—प्रधानानां कुटितानां—वादित्राणां ज-
मगसमगं युगपत् प्रघातितः शब्दस्तेन तथा 'संखपणव
भेरिअरिखरमुहिहुडुकपुरजमुइंगदुंदुहिनिग्घोसनाइयरेवणं'
शङ्खः—प्रतीतः, पणवो—मृत्पट्टः, ढक्का—कल्लरी प्रती-
ता, खरमुखी—वृषभः, देवघाघम्, एतेषां यो निघोषो

महाशब्दो, नादितं च प्रतिशब्दस्तद्रूपो यो रघस्तेन, एवं
रूपया सकलसामर्थ्या युक्तः सिद्धार्थो राजा दश दिवसा-
न् यावत् स्थितिपतितां कुलमर्यादां महोत्सवरूपां करो-
तीति योजना ॥ अथ किंविशिष्टां स्थितिपतितामित्याह—
'उस्सुकं' उच्छुल्कां, शुल्कं—विक्रयव्यक्रयाणकं प्रति मण्ड-
पिकायां राजदयं ग्राह्यं 'दाण' इति लोके, तेन रहितां,
पुनः किंविशिष्टाम्—'उकरं' उत्करां करो गवादीन् प्रति
प्रतिवर्षं राजग्राह्यं द्रव्यं, तेन रहिताम्, अत एव 'उकिट्ठं'
'उत्कृष्टां सर्वेषां हर्षहेतुत्वात्, पुनः किंविशिष्टाम्—
'अदिज्जं' अदेयां यन् यस्य युज्यते तत्सर्वं तेन हृततः
ग्राह्यं, न तु मूल्यं देयं, मूल्यं तु तस्य राजा ददातीति
भावः, अत एव 'अमिजं' अमेयाम् अमितामकवस्तुयोगा-
त्, अथवा—अदेयां विक्रयनिषेधान्, अमेयां क्रयविक्रय-
निषेधात्, पुनः किंविशिष्टाम्—'अभउप्पवेसं' नास्ति कस्या-
पि गृहं राजादेशापनार्थं भटानां राजापुरुषाणां प्रवेशो
यत्र सा तथा तां, पुनः किंविशिष्टाम्—'अदंडको-
दंडिमं' वगडा यथाऽपगधराजग्राह्यं धने कुदण्डो मह-
स्यपराधे अल्पं राजग्राह्यं धने, ताभ्यां रहिताम्, पुनः किं-
विशिष्टाम्—'अधरिमं' धरिमम्—ऋणं तेन रहिताम् ऋ-
णस्य राजा दत्तत्वात्, पुनः किंविशिष्टाम्—'गणियावर-
नाडइज्जकलिअं' गणिकावरः—नाटकीयैः नाटकप्रतिबद्धैः
पात्रैः कलितां, पुनः किंविशिष्टाम्—'अणगतालायराणुच-
रिअं' अनेकैस्तालाचरैः प्रेक्षाकारिभिः अनुचरितां—संवितां,
पुनः किंविशिष्टाम्—'अणुअमुइंगं' अनुसुता वादकैः अ-
परित्यक्ता मृदङ्गा यस्यां सा तथा तां, पुनः किं-
विशिष्टाम्—'अमिलायमल्लदामं' अमलानानि माल्य-
वामानानि यस्यां सा तथा तां, पुनः किंविशिष्टाम्—
'पमुइअपकीलियमपुग्जणजाणवयं' प्रमुदिताः प्रमोदवन्तः,
अत एव प्रकीडितुमाग्धाः पुरजनसहिता जानपदा दश-
लोका यत्र सा तथा ताम् 'दसाहियाणं ठिइवडियाए वट्टमाणीए' दशा-
हिकायां—दशदिवसप्रमाणायां स्थितिपतितायां वर्त्तमानायां
'सइए अ' शतपरिमाणान् 'साहास्सिए अ' सहस्रपरिमाणान्
'सयसाहस्सिए अ' लक्षप्रमाणान् 'जाए अ' यागान् अर्हत्प्र-
तिमापूजा, भगवन्मातापित्रोः धीपाश्वनाथसन्तानीयभाव-
कत्वात्, यजघातोश्च देवपूजार्थत्वात् यागशब्देन प्रतिमापूजा
एव ग्राह्या, अन्यस्य यज्ञस्य असम्भवात्, धीपाश्वनाथस-
न्तानीयभावकत्वं चानयोगाचारान्ते प्रतिपादितम् 'दाए अ' दा-
यान् पर्वदिवसादीं दानानि 'भाए अ' लब्धद्रव्यविभागान्
मानितद्रव्यांशान् 'दलमाणे अ' दत्तं स्वयं 'दवावेमाणे अ'
वापयन् सर्वकैः 'सइए य साहास्सिए य सयसाहास्सिए य'
शतप्रमाणान् सहस्रप्रमाणान् लक्षप्रमाणान्, एवंविधान्
'लंभे पडिच्छमाणे अ पडिच्छावेमाणे य' लाभान् 'वधामाणे'
इति लोके प्रतीच्छन् स्वयं गृह्णन्, प्रातिग्राहयन् सर्वकादिभिः
'एवं विहरइ' अनन प्रकारेण च विहरांत—आस्ते ॥ १०३ ॥

तएणं समणस्स भगवन्नो महावीरस्स अम्मापियरो
पदमे दिवसे ठिइवडियं करेति, तद्वदिवसे चंदमूरदंस-

शिञ्चं करेति, छट्टे दिवसे धम्मजागरियं जागरेति, ए-
कारममे दिवसे विहंते निव्वत्तिए असुइजम्मकम्मकरणे,
संपत्ते वारमाहे दिवसे, विउलं अमणं पाणं खाइमं सा-
इमं उवक्खडावित्ति, उवक्खडावित्ता मित्तनाइनियगमय-
णमंबंधिपरिजणं नायए खत्तिए अ आमंतेइ आमंतित्ता,
तआ पच्छा एहाया कयवलिकम्मा कयकाउयमंगल-
पायच्छित्ता सुद्धपावसाइ मंगल्लाइ पवराइ वत्थाइ प-
रिहिया अप्पमहग्घाभरणाऽलंकियसरीरा भोअणवेलाए
भोअणमंडवमि सुहामणवरगया तेणं मित्तनाइनियगमं-
बंधिपरियणं नायएहि खत्तिएहि सद्धिं तं विउलं अम-
णं पाणं खाइमं साइमं आमाएमाणा विसाएमाणा परिभु-
जेमाणा परिभाएमाणा एवं वा विहरंति ॥ १०४ ॥

‘तए णे समणस्स भगवओ महावीरस्स’ तत अमण-
स्य भगवतो महावीरस्य ‘अम्मापियणे एदमे दिवसे’
मातापितरौ प्रथमे दिवसे ‘ठिावडिये करेति’ स्थितप-
तितां कुरुतः, ‘तए दिवसे चंदमूदमणिय करेति’ तृतीये
दिवसे चन्द्रसूर्यदर्शनिकामुत्सवावशेषं कुरुतः। (कल्प०) (तां
धिअ चंदमूरिमणिया’ शब्दे तृतीयभागं १०७१ पृष्ठ दर्शिता।)
(चन्द्रदेवस्वरूपम् ‘चंदमंडल’ शब्दे तस्मिन्नेव भागे १०८४
पृष्ठ दर्शितम्।) (चन्द्रविमानस्वरूपम् ‘चंदविमाण’ शब्दे तस्मि-
न्नेव भागे १०८४ पृष्ठ दर्शितम्।) एवं सूर्यस्यापि दर्शने, नक्ष-
त्रमूर्ति, स्वर्णमयी ताम्रमयी वा मन्त्रश्च-‘ओ अहं सूर्योऽस्मि,
तमाऽपहोऽस्मि सहस्राकरणाऽस्मि जगच्चक्षुर्गम्य प्रसीद ।’
आशीर्वादध्यायम्-‘सर्वसुरासुरवन्द्यः, कारयिताऽपूर्वसर्व-
कार्याणाम्। भूयान्त्रिजगच्चक्षु-मंजुलदन्ते सपुत्राया ॥ १ ॥’
इति सूर्यदर्शनावधिः । साम्प्रतं च तत्स्थानं शिरोदर्प-
णा दर्शने-‘छट्टे दिवसे धम्मजागरियं जागरेति’
ततः षष्ठे दिवसे ‘धम्मजागरियं’ इति धर्मेण कुलधर्मेण प-
च्छा रात्रौ जागरण धर्मेजागरिकां जागृतः, षष्ठे दिने जाग-
रणमहोत्सवं कुरुत इति भावः, एव च ‘एकारममे दिवसे वि-
हंते’ एकादशे दिवसे व्यातक्रान्ते स्मृतं ‘निव्वत्तिए असुइ-
जम्मकम्मकरणे’ अशुचीना जन्मकर्मणां नालच्छेदादीनां
करणे निर्घतिते-समापिते स्मृतं ‘संपत्ते वारमाहे दिवसे’
द्वादशे च दिवसे सम्प्राप्ते स्मृतं भगवन्मातापितरौ ‘विउल
अमणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावित्ति’ विपुलं बहु अ-
शनं पानं खादमं स्वादमं च उपस्कारयतः प्रगुर्णाकारयतः
‘उवक्खडावित्ता’ उपस्कारायत्वा च ‘मित्तनाइनियगमयणस-
बंधिपरिजणं’ मित्राणि-सुहृदादयः ज्ञातयः-सजानयः,
निजकाः-स्वकीयाः पुत्रादयः, स्वजनाः-पितृव्यादयः,
सम्बन्धिनः-पुत्रपुत्रीणां श्वशुरादयः, परिजनाः-दात्रीदा-
सादः ‘नायए खत्तिएय’ ज्ञातज्ञात्रयाः आश्रयभेदवसजाती-
यास्तान् ‘आमंतेइत्ता’ आमन्त्रयन्ति, आमन्त्र्य च ‘तआ पच्छा
एहाया कयवलिकम्मा’ ततः पश्चात् स्नातो, कृते बलिकर्म
पूजा याभ्यां तथा तौ ‘कयकाउअमंगलपायच्छित्ता’ कृता-
नि कौतुकमङ्गलानि, तान्येव प्रायश्चित्तानि याभ्यां तथा तौ
‘सुद्धपावसाइ मंगल्लाइ पवराइ वत्थाइ परिहिया’ शुद्धा-

नि-श्चलानि सभाप्रवेशयोग्यानि, माङ्गल्यानि-उत्सवसूचका-
नि, प्रवराणि-श्रेष्ठानि वस्त्राणि परिहृतौ ‘अप्पमहग्घाभर-
णालंकियसरीरा’ अलङ्काराणि-स्त्रोकाणि महाघ्राणि बहुमल्यानि
यानि आभरणानि, तैः अलङ्कृतं शोभितं शरीरं याभ्यां त-
था तौ, एवंविधौ भगवन्मातापितरौ ‘भोअणवेलाए भोअ-
णमंडवमि’ भोजनवेलायां भोजनमण्डपे ‘सुहामणवरगया’
सुखामनवराणि गतौ सुखासीनौ इत्यर्थः ‘तेणं मित्तनाइनि-
यगमंबंधिपरियणं’ तेन मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धप-
रिजनं ‘नायएहि खत्तिएहि सद्धिं’ ज्ञातजातीयैः क्षत्रियैः सा-
द्धं ‘तं विउलं अमणं पाणं खाइमं साइमं’ तं विपुलमशनं
पानं खादमं स्वादमं च ‘आसाएमाणा’ आ-ईषत् स्वादय-
न्तां बहु त्यजन्तौ, इत्यादेरिव ‘विसाएमाणा’ विशेषेण स्वा-
दयन्तौ, अल्पं त्यजन्तौ, खर्जुगंदगिव ‘परिभुजे माणा’ सर्व-
मपि भुज्जानौ अल्पमपि अत्यजन्तौ भोज्यादेरिव ‘परिभाए-
माणा’ परिभाजयन्तौ परस्परं यच्छन्तौ ‘एवं वा विहरंति’
अनेन प्रकारेण भुज्जानौ तिष्ठत इति भावः ॥ १०४ ॥

जिमिअभुत्तुत्तरागया वि अ णं समाणा आयंता चो-
क्खा परमसुइभूआ तं मित्तनाइनियगमयणसंबंधिपरिय-
णं नायए खत्तिए विउलेणं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं
सक्कारेति समारोति सक्कारित्ता मम्माणित्ता तस्मैव
मित्तनाइनियगमयणसंबंधिपरियणस्स नायाणं खत्तिआण
य पुग्गओ एवं वयासी-॥१०५॥ पुट्ठि पि णं देवाणुप्पिया !
अम्हं एयंमि दाग्गंसि गब्भं वकंतेमि समाणंसि इमे
एयास्से अम्भन्थिए० जाव समुप्पजित्था-जप्पमिइं च णं
अम्हं एम दाए कुच्छिमि गब्भताए वकंते तप्पमिइं
च णं अम्हे हिरक्खेणं वड्डामो, मुवक्खेणं वड्डामो धणं
धक्खेणं रज्जेणं० जाव मावइज्जेणं पीइमक्कारेणं अइव
अइव अभिवड्डामो, मामंतगायाणो वसमागया य ॥१०६॥
तं जया णं अम्हं एम दाए जाए भविस्सइ, तया णं
अम्हं एयस्म दाग्गस्म इमं एयाणुरूवं गुणं गुणनि-
प्फन्ने नामधिज्जं करिस्सामो “वड्डमाणु” त्ति ता अम्हं अ-
ज मणोरहमंपत्ती जाया, तं होउ णं अम्हं कुमारे वड्ड-
माणे नामेणं ॥ १०७ ॥ समणे भगवं महावीरं कासव-
गुत्ते णं, तस्म णं तआ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तं
जहा-अम्मापिउमंतिए वड्डमाणे, महसमुइअए समणे-
अयले भयभग्वाणं परीमहोवमग्गाणं-खंतिखमे-पडि-
माणं पालए-धीमं-अग्गइमहे-दविए-वीरिअमंपणे-दे-
वहिं से नामं कयं समणे भगवं महावीरे ॥ १०८ ॥

‘जिमिय भुत्तुत्तरागया वि य णं समाणा’ ततः जिमितौ
भुक्त्युत्तरं-भोजनानन्तरमागतौ-उपवेशनस्थानं समागतौ,
अपि च निश्चयन एवंविधौ सन्तौ ‘आयंता चोक्खा परमसु-
इभूया’ आचान्तौ शुद्धादिकेन कृताचमनौ सिक्थाद्यपनयनं
चात्तौ, अत एव परमपवित्रीभूतौ सन्तौ ‘तं मित्तनाइनियग-
मयणसंबंधिपरियणं’ तं मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धप-

रिजने 'नायए खल्लिए अ' ज्ञानजानीयांश्च क्षत्रियान्' वि-
उल्लेखे पुण्यवत्थगंधमल्लालंकारेण' विपुलेन पुण्यवत्थगन्धमा-
लालहारादिना 'सक्कोति सम्माणोति' सत्कारयतः सम्मान-
यतः 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' सत्कार्यं सम्मान्य च 'तस्से-
य मित्तनाइनियगसयणसंवेधिपरियणस्स' तस्यैव मित्रहा-
तिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनस्य 'नायाणं खल्लिआण य
पुरस्सा' ज्ञानजानीयांश्च क्षत्रियाणां च पुरतः 'एवं वयासी'
एवमवादिशाम्-॥१०५॥ 'पुणेंव पि णं देवाणुप्पिया !' पूर्वमपि
भो देवानुप्रियाः ! भो स्वजनाः 'अम्हं एयंसि दारगंसि
गम्भं वज्जंतसि समाणंसि' अस्माकमेतस्मिन् दारकं गर्भं
उत्पन्नं सति 'इमं एयारुवे अम्मस्थिए ० जाव समुप्पजि-
त्था' अयंमतव्रतः आत्मविषयः यावत् संकल्पः समुत्प-
न्नोऽभूत्, कोऽसौ इत्याह—'जप्पाभिंरं च ण अम्हं एम
वारए कुट्ठिअसि गम्भत्ताए वज्जंत' यतः प्रभृति अस्मा-
कम् एव दारकः कुत्सो गर्भतया उत्पन्नः 'तप्पाभिंरं च ण
अम्हं' तत्प्रभृति वयं 'हिरण्णेणं वड्डामो' हिरण्येन क-
प्येन वर्धामहे 'सुवण्णेणं वड्डामो' सुवर्णेन वर्धामहे 'ध-
ज्जेणं धण्णेणं रज्जेणं ० जाव सावज्जेणं' धनेन धान्येन
राजपेन यावत् स्वापनेयं द्रव्येण 'पीइस्सक्कारेणं अइयि अ-
इय अभिवड्डामो' प्रीतिस्त्कारेण अतीव अतीव अभिवर्धामहे
'सामंतगायाणो वसमागया य' स्वदेशममीपवर्जिनः ग-
जानः 'सीमा डा राजा' इति च वश्यम्—आयत्तत्वमाग-
ताः ॥ १०६ ॥ 'तं जया णं अम्हं एम दारए जाए भाव-
स्सइ' तस्मान् यदा अस्माकमिव दारको जातो भविष्यति
'तया णं अम्हं एयस्स दारगस्स' तदा वयमतस्य दार-
कस्य 'इमं एयारुवे गुणं गुणानिष्कं' इमम्—एतद्-
द्रव्यं गुणभ्यः आगतं गुणनिष्पन्नं 'नामधिज्जं करिस्सा-
मो वड्डमाणु' सि एवाविधमभिधानं करिष्यामः 'वड्ड-
मान' इति 'ता अम्हं अज्ज मणोअहसंपत्ती जाया' 'ता'
इति सा पूर्वोत्पन्ना अस्माकं अद्य मनोरथस्य सर्पतिः जा-
ता 'तं होउ णं अम्हं कुमार वड्डमाणं नामेणं' तस्मान्
भवतु अस्माकं कुमारः 'वड्डमान' नाम्ना कृत्वा ॥१०७॥
'समणं भगवं महावीर' भ्रमणो भगवान् महावीरः 'का-
सवगुत्तणं काश्यप इति नामकं गोत्रं यस्य स तथा
'तस्स णं तस्मा नामधिज्जा एवमाहिज्जंति' तस्य भ-
गवतः त्रीणि अभिधानानि एवमाख्यायन्ते—'तं जहा'
तद्यथा 'अम्मापउसतिए वड्डमाणं' मातापितृसत्क
मानापितृदत्तं 'वड्डमान' इति प्रथमं नाम १. 'स-
इसमुअयाए समणं' सह समुदिता सह भाविनो तप-
करणादिशक्तिः, तया भ्रमणं इति द्वितीयं नाम २, 'अ-
यलं भयभरवाणं' भयभरवयाविषये अचलो निष्प्रक-
म्यः, तत्र भयम्—अकस्माद्भयं विषुदादिजातं, भयं तु
सिद्धादिकं, तथा 'परिसहोवसगाणं' परिबद्धाः क्षुत्पि-
पात्नादयो द्वाविंशतिः—(२२) उपसर्गाश्च दिव्यादयश्च—
त्वारः, सप्रभेदास्तु षोडश—(१६) तेषां 'खंतिस्समं'
क्षान्त्या क्षमया क्षमते, न त्वसमर्थतया यः स क्षान्ति-
क्षमः 'पडिमाणं पालए' प्रतिमानां भद्रादीनाम् एकरा-
त्रिक्यादीनां वा अभिप्रहविशेषाणां पालकः 'धीमं' धी-
मान् ज्ञानत्रयाभिरामत्वात् 'अरइसहं' अरतिरति स-

हं, न तु तत्र हर्षविषादौ कुरुते इति भावः 'दावए'
द्रव्यं तत्तद्गुणानां भाजनं, रागद्वेषरहितं इति वृद्धाः
'वीरअसंपन्नं' धीर्यं पराक्रमस्तेन संपन्नः, यतो भगवा-
न् एवमविश्वस्तनः 'देवेहिं से णामं कयं समणे भगवं
महावीर' देवैः 'से' इति तस्य भगवतो नाम कृतं
भ्रमणो भगवान् महावीर इति तृतीयम् ३, ॥ १०८ ॥ तदि-
दं नाम देवैः कृतं कथं कृतमित्यत्र वृद्धसंप्रदायः—
अथैवं पूर्वोक्तयुक्त्या सुगसुरनरेश्वरैः कृतजन्मात्सवो भ-
गवान् द्वितीयशरीरं मन्दाराऽदूरं इव वृद्धिं प्राप्नुवन् क्र-
मेण एवविधा जातः—'द्विजगजमुखो गजराजर्गजः, अर-
णोष्ठपुटः सितदन्तततिः । शितिकेशभरोऽम्बुजमञ्जुकः,
सुरभिश्चक्षितः प्रभयोत्क्षितः ॥ १ ॥ मतिमान् भ्रतवान्
प्रथितावधियुक्, पृथुपूर्वभवस्मरणो गमरुक् । मतिका-
न्तिधूर्तिप्रभृतिस्वगुणैः—जगतोऽप्यधिको जगतीतलकः
॥ २ ॥' स चैकदा कौतुकगर्हताऽपि तेषामुपरोधात्
समानवयोभिः कुमारैः सह कीडां कुर्वाण आमलकी-
कीडानिमित्तं पुराद् बहिर्जगाम । तत्र च कुमारा वृद्धा-
रोहणादिप्रकारेण कीदृन्ति स्म । अत्रान्तरं सौधमेन्द्रः
सभायां धीवीरस्य धैर्यगुणं वल्लेख्यमानं, यदुत पश्यत
भो देवा ! सास्त्रं मनुष्यलाकं धीवर्द्धमानकुमारा बालोऽ-
प्यबालपराक्रमः शक्रादिभिर्देवैरपि भाषयितुमशक्यं, कटेर-
बालस्यापि धैर्यं, तदाकर्तव्यं च काञ्चन मिध्याहृ-
द्वर्धन्तयामास—अहो शक्यं प्रभुत्वाभिमाने निरङ्कुशा
विचारा पुष्पिकापातेन तगराकमणमिवाऽध्वज्या च वच-
नचातुरी, यदिमं मनुष्यकीटपरंमाणुमापि हयन्तं प्रकर्षं प्रा-
पयति, तदद्यैव तत्र गत्वा तं धीर्यायत्वा शक्रवचनं वृ-
था करोमि, इति विचिन्त्य मत्स्यलोकमागत्य शिरापामु-
शलस्थलेन लालजिह्वायुगलेन भयङ्करकृत्कारेण क्रूरतरा-
कारेण प्रसरत्कोपेन श्रुजुफटाटोपेन दीप्रमणिना महाफणि-
ना तं क्रोडानकमावोष्टनवान्, तदृशनाच्च गलायितेषु
सर्वेषु बालेषु मनागप्यभीतगताः धीवर्द्धमानकुमार स्वयं
तत्र गत्वा तं फणितं करेण गृहीत्वा दूरं निलिप्तवान्,
ततः पुनः कुमारैः कन्दुककीडारसं प्रस्तुते सति स देवो-
ऽपि कुमाररूपं विकृत्य तां कीडां कर्तुं प्रवृत्तः । तत्र चायं
पण—पराजितेन स्कन्धे आरोपणीय इति, क्षणान्त्र प-
राजितं मया जिते वर्धमानेनेति वदन् धीवीरं स्कन्धं स-
मागप्य भगवद्भाषनाय सप्ततालप्रमाणशरीरः संजातो, भ-
गवानपि तस्यरूपं विज्ञाय वज्रकाठनया मुष्ट्या तत्पृष्ठं
जघान, साऽपि तत्प्रहारवेदनागर्हादिना मशक इव संकाचं
प्राप ॥ ततश्च शक्रवचनं मत्स्य मन्यमानः प्रकटितस्वरूप-
सर्वं पूर्वव्यतिकरं निवेद्य भूयो भूयो निजमपगाध क्षग-
यित्वा स्वस्थानं जगाम स देवः, तदा च सन्तुष्टचित्तेन
शक्रेण 'धीवीरः' इति भगवतो नाम कृतम् । यदुक्तम्—'वा-
लत्तणे वि सरो, पयइए गुरुपरक्रमो भयवं । वीरंति
कयं नाम, सक्केणं तुट्ठचित्तेणं ॥ १ ॥' इत्यामलकीकीडा ।
(कल्प०) (धीरस्य लेखनशालागमनम् 'लेहसाला' शब्दे
ऽस्मिन्नेव भागे १६७ पृष्ठे उक्तम् ।)

समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पिआ कामवगुते-
णं, तस्स णं तओ नामधिजा एवमाहिज्जंति, तं जहा-

सिद्धयेह वा , सिजंसेह वा , जसंसेह वा ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स माया वासिद्धुगुत्तेणं , तीसे तओ नामधिजा एवमाहिजंति , तं जहा-तिसलाइ वा वि-दिन्नाइ वा पीहकारिणीइ वा ॥ समणस्स भगवओ महा-वीरस्स पिच्छे सुपासे , जिहे भाया नंदिवद्धणे भगिणी सुदंसणा , भारिया जसोया कोडिआ गुत्तेणं समणस्स भगवओ महावीरस्स धूआ कासवगोत्तेणं तीसे दो नाम-धिज्जा एवमाहिजंति , तं जहा-अणोज्जाइ वा पियदं-सणाइ वा समणस्स भगवओ महावीरस्स नत्तुई कासव-गुत्तेणं तीसे णं दो नामधिजा एवमाहिजंति , तं जहा-सेसवई वा जसवई वा ॥ १०६ ॥

'समणस्स भगवओ महावीरस्स' भगवतो भगवतो महावीरस्य 'पिया कासवगुत्तेणं' पिता कीदृशः ? का-श्यपः गोत्रेण कृत्वा 'तस्स णं तओ नामधिजा' तस्य त्रीणि नामधेयानि 'एवमाहिजंति' 'एवमाख्यायन्ते'—'तं जहा सिद्धयेह वा सिजंसेह वा जसंसेह वा' तद्यथा-सिद्धार्थे इति वा , भेयांस इति वा , यशस्वी इति वा , 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' भगवतो भगवतो महावीरस्य 'माया वासिद्धुगुत्तेणं' माता वाशिष्ठगोत्रेण 'तीसे तओ नामधिजा' तस्याः त्रीणि नामधेयानि 'एवमाहि-जंति' 'एवमाख्यायन्ते'—'तं जहा तिसला इ वा विदेह-दिआ इ वा पीहकारिणी इ वा' तद्यथा-त्रिशला इति वा , विदेहदिआ इति वा प्रतिकारिणीति वा 'समणस्स भग-वओ महावीरस्स' भगवतो भगवतो महावीरस्य 'पि-च्छे सुपासे' पितृव्यः 'काको' इति सुपाश्वर्यः 'जिहु भाया नंदिवद्धणे' ज्येष्ठो भ्राता नन्दिवर्द्धनः 'भगिणी सुदंसणा' भगिनी सुदर्शना 'भारिया जसोया कोडिआ-गुत्तेणं' भार्या यशोदा सा कीदृशी कीर्तिगुण्या गोत्रेण 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' भगवतो भगवतो महा-वीरस्य 'धूआ कासवगोत्तेणं' पुत्री काश्यपगोत्रेण 'तीसे दो नामधिज्जा एवमाहिजंति' तस्या द्वे नामधेय, एवमाख्या-यन्ते—'तं जहा—अणोज्जाइ वा पियदंसणाइ वा' तद्य-था-अणोज्जा इति वा , प्रियदर्शना इति वा , 'समणस्स भ-गवओ महावीरस्स' भगवतो भगवतो महावीरस्य 'न-त्तुई कासवगुत्तेणं' पुत्र्याः पुत्री-दौहित्री काश्यपगोत्रेण 'तीसे णं दो नामधिज्जा एवमाहिजंति' तस्याः द्वे ना-मधेय एवमाख्यायन्ते—'तं जहा—सेसवई वा जसवई वा' तद्यथा-शेषवती इति वा यशस्वती इति वा ॥ १०६ ॥

समणे भगवं महावीरे दक्खे दक्खपइणे पडिक्खे आ-लीणे भइए विणीए नाए नायपुत्ते नायकुलचंदे विदेहे विदेहदिणे विदेहजणे विदेहसूमाले तीसे वासाई विदेहंसि कहु अम्मापिउहि देवत्तगएहिं गुरुमहत्तरएहिं अम्मणुआए सम्मत्तपइणे पुणरवि लोअंतिएहिं-जीअकप्पिएहिं देवेहिं ताहिं इहुआहिं ० जाव वग्गूहिं अणवरयं अभिनंदमाणा य अभियुव्वमाणा य एवं वयासी ॥ ११० ॥

'समणे भगवं महावीरे' भगवतो भगवान् महावीरः 'द-क्खे' दक्षः—सकलकलाकुशलः 'दक्खपइणे' दक्षा-निपुणा प्रतिष्ठा यस्य स, तथा समीचीनमेष प्रतिष्ठां करोति, तां च सम्यग् निर्वहतीति भावः, 'पडिक्खे' प्रतिरूपः—सुन्दर-रूपवान् 'आलीणे' आलीनः—सर्वगुणैरालिङ्गितः—'भइए' भद्रकः—सरलः 'विणीए' विनीतो—विनयवान् 'नाए' नातः—प्रक्यातः 'नायपुत्ते' नातः—सिद्धार्थस्तस्य पुत्रः, न केवलं पुत्रमात्रः किन्तु—'नायकुलचन्दे' नातकुले चन्द इव 'विदेहे' वज्रभूषभनाराचसंहमनसमचतुरस्रसंस्थानमनोहरत्वात् वि-शिष्टो देहो यस्य स विदेहः 'विदेहदिणे' विदेहदिआ-त्रिशला-तस्या अपत्यं विदेहदिआः 'विदेहजणे' विदेहा-त्रिशला तस्या जातमर्चा—शरीरं यस्य स तथा 'विदेहसूमाले' विदेहशब्देन अत्र गृहवास उच्यते, तत्र सुकुमालः दीप्तायां तु परिषदादिसङ्घेन अकठोरत्वात् तीसे वासाई विदेहंसि कहु त्रिशद् वर्षाणि गृहवासे कृत्वा, त्रिशद्वर्षाणि गृहस्थभावे स्थित्वेत्यर्थः, 'अम्मापिउहि देवत्तगएहिं' मातापित्रोर्देवत्वं गतयोः । 'गुरुमहत्तरएहिं' अम्मणुआए 'गुरुमहत्तरैर्न-न्वियर्जनार्तिभिरभ्यनुज्ञातः । 'सम्मत्तपइणे' समाप्तप्रतिज्ञश्च , "मातापित्रोर्जीवनाः नाहं प्रव्रजिष्यामी" नि गर्भगृहीतायाः प्रतिज्ञायाः पूरणात्, स व्यतिकरन्नेवम्—अष्टाविंशतिवर्षा-तिक्रमे भगवतो मातापितरौ, आवश्यकप्रमाणेण तुर्ये स्वर्गम्, आचाराङ्गाभिप्रायेण तु अनशनेन अच्युतं गतौ, ततो भगवता ज्येष्ठभ्राता वृष्टः, राजन् ! ममाभिग्रहः सम्पूर्णोऽस्ति, ततोऽहं प्रव्रजिष्यामि, ततो नन्दिवर्द्धनः प्रोवाच—भ्रातः ! म-ममातापितृविरहदुःखितस्य अनया वार्तया किं कृते क्षा-न्तिपसि, ततो भगवता प्रोक्तम्—'गिअमाइभाइअणी , भ-ज्जा पुत्तत्तेण सव्वे वि । जीवा जाया बहुसो, जीवस्स उ-एगमेगस्स ॥१॥' ततः कुत्र कुत्र प्रातवन्धः क्रियते इति निश्चयं नन्दिवर्द्धनोऽवाचत्—भ्रातरहमपि इदं जानामि, कि-न्तु—प्राणतोऽपि श्रियस्य तव विरहो मामतितमां पीडयति, ततो मधुपराधावधेयं गृहे तिष्ठ, भगवानपि एवं भवतु, किन्तु—राजन् ! मयर्थं न कोऽपि आरम्भः कार्यः, प्रासुकाश-नपाननाहं स्थास्यामि इत्यवाचत्, राज्ञापि तथा प्रतिपन्नं समधिकं वर्षेभ्यं वस्त्रालङ्कारविभूषणतोऽपि प्रासुकैषणी-याहारः सञ्चित्तजलमपिबन् भगवान् गृहे स्थितः, ततः प्र-भृति भगवता अचित्तजलेनापि सर्वज्ञानं न कृतं, ब्रह्मवैयं च यावज्जीवं पालितं, दीप्तोत्सवे तु सञ्चित्तोदकेनापि ज्ञानं कृतं, तथाकल्पत्वात्, एवं भगवन्त वैराङ्गकं विलोक्य च-तुर्वैश्वप्रसूचितत्वाच्चक्रवर्तिधिया सेवमानाः अणिकच-एउप्रद्योतादयो राजकुमाराः स्वं स्वं स्थानं जग्मुः । 'पुण-रवि लोअंतिएहिं' पुनरपि इति विशेषद्योतने, एकं तावत् समाप्तप्रतिज्ञः स्वयमेव भगवान् वर्त्तते, पुनरपि लोकान्ति-कैर्देवैर्बोधित इति विशेषो द्योत्यते, लोकान्ते—संसारान्ते भवाः लोकान्तिकाः एकावतारत्वात्, अन्यथा ब्रह्मलोक-वासिनां तेषां लोकान्ते भवत्वं विरुद्धयते, ते च नवविधाः, यदुक्तम्—

"सारस्स य १ माइक्खा २, वन्ही

३ अरुणा य ४ मइतोया य ५

तुडिआ ६ अण्वावाहा ७,

अग्निगच्छा च चैव गिद्धा य ६ ॥ ८६ ॥

एष देवनिकाया, भयवं बोहिति जिणवरिदं तु ।

सन्वजगज्जीवहियं, भयवं तित्थं पवत्तेहि ॥ ८७ ॥ "

यद्यपि स्वयम्बुद्धा भगवांस्तदुपदेशं नापत्तौ, तथापि तेषा-
मयमाचारा बर्त्तते, तदेवाह—'जीयकाप्पणीहं देवेहि' जी-
तेन-अवश्यंभावेन कल्प-अचारा जीनकल्पः सोऽस्ति येषां
ते जीनकल्पकास्तेः, एवंविधा देवाः विभक्तिपरगवत्सनात्,
ते देवाः ' ताहि इट्ठाहि' ताभिः इष्टाभिः ' जाव वग्गूहि
यावत्तशब्दात्- ' कताहि मणुआहि' इत्यादि पूर्वोक्तः पाठो
वाच्यः, एवंविधाभिर्वाग्भिः ' अणवरय' निरन्तरं भगवन्तम्
' अभिनन्दमाणा य' अभिनन्दयन्तः समृद्धिमत आचक्षणाः
' अभिधुवमाणा य' अभिधुवन्तः स्तुतिं कुर्वन्तः सन्तः
' एवं वयासी' एवमवादिषुः ॥ ११० ॥

(१६) तीर्थप्रवर्तनार्थं वीरं प्रति प्रेरणा-

जय जय नंदा, जय जय भद्रा, भद्रे ते जय जय खत्तिअव-
रवसहा, बुज्झाहि भगवं लोगनाह सयलजगज्जीवहियं पव-
त्तेहि धम्मतित्थं, हियसुहानिस्सेयसकरं सव्वलाए सव्वजी-
वाणं भविस्सइ ति कट्ठु जय जय मद् पउजंति ॥ १११ ॥

' जय जय नंदा ' जयं लभस्व, सम्भ्रमं द्विवचनं, नन्दति
समृद्धो भवतीति नन्दस्त्वस्य सम्बोधनं इत्यन्तः । दीर्घस्य
प्राकृतत्वात्, एवं ' जय जय भद्रा ' जय जय भद्र !-कल्या-
णवन् ' भद्रे ते ' ते-तव भद्रं भवतु ' जय जय खत्तिअवरव-
सहा ' जय जय क्षाप्रियवग्गृषभ ! ' बुज्झाहि भगवं लोगनाह '
बुद्धयस्व भगवन् ! लोकनाथ ! ' सयलजगज्जीवहियं ' सकल-
जगज्जीवहितं ' पवत्तेहि धम्मतित्थं ' प्रवर्तय धर्मतीर्थं,
यत इदं ' हियसुहानिस्सेयसकरं ' हितं-हितकारकं, सुखं
शर्म, निःश्रेयसं मोक्षस्तत्करं ' सव्वलाए सव्वजीवाणं ' स
येलोकं सर्वजीवानां ' भविस्सइ ति कट्ठु जय जय मद्
पउजंति ' भविष्यतीति कृत्वा इत्युक्त्वा जय जय शब्दं
प्रयुज्जन्ति ॥ १११ ॥ कल्प० १ अधि० ५ लक्ष ।

(१७) अनुना संबोधनद्वारम्-तत्र यदा भगवान् निष्क्रमिष्या-
मीति मनः संप्रधारयति तदा ये लोकान्तिका देवाः सारस्व-
तादयो ब्रह्मलोकं कल्पे रिष्टे विमानप्रसङ्गे स्वकीयविमाने स्व-
र्काये प्रासादावतसके प्रत्येकं चतुर्भिः सामानिकसहस्रैस्ति-
भिः पर्वद्भिः सप्तभिरनीकैः सप्तभिरनीकाधिपतिभिः षोडश-
भिरारक्षकदेवसहस्रैरन्यैश्च स्वस्वविमानवास्तव्यैर्देवैः संपरि-
वृता दिव्यान् भोगान् भुञ्जाना आसते तेषामासनानि प्रच-
लन्ति ततोऽर्वाधि प्रयुज्यान् प्रयुज्य चाभोगयन्ति ततो जान-
न्ति यथा स्वामी निष्क्रमिष्यामीति मनः संप्रधारितवान्
ततश्चिन्तयन्ति-कल्पे एष लोकान्तिकानां देवानां भगवता-
महतां निष्क्रमणकाले संबोधनं कर्तव्यमिति । तत एवं चि-
न्तयित्वा उत्तरपूर्वा दिशमवकम्प्य द्विहृत्वा वैश्रियसमुद्धान्तं
समवहत्योत्तरवैश्रियाणि रूपाणि विकुर्वन्ते विकुर्वित्वा भगव-
तः समीपमागत्याकाशे स्थिता मधुराभिर्वाग्भिरेवमवादिषुः-
" जय जय नन्दा जय जय भद्रा जय जय मुणिवरवसभा
बुज्झाहि भगवं लोगनाह ! पवत्ताहि भयवं धम्मतित्थं हिय-
सुहानिस्सेयसकरं जीवाणमेयं भविस्सइ ति " ततो चन्दन्ते
नमस्यन्ति । वन्दित्वा नमस्यित्वा यत आगतास्तत्र गताः ।

एनेवधाह-

सारस्मयमाइत्ता, वण्ही करुणा य गइतोया य ।

तुसिया अन्वावाहा, अग्निगच्छा चैव गिद्धा य ॥ ८६ ॥

एष देवनिकाया, भयवं बोहिति जिणवरिदं तु ।

सन्वजगज्जीवहियं, भयवं तित्थं पवत्तेहि ॥ ८७ ॥

एवं अभिधुवंतो, बुद्धो बुद्धारविदसगिसमुहा ।

लोगतियदेवेहि, कुण्डग्गामे महावीरो ॥ ८८ ॥

इदमपि गाथात्रयं सुगमत्वाच्च न प्रतन्यते, न तु पूर्वमृष-
भेदेवाधिकारं पूर्वं संबोधनमुक्तं पश्चाद् ' दानसंबोधेण परि-
व्वाए ' इति पाठकमात् इह तु पूर्वं दानं पश्चात्संबोधनं ' दान-
संबोधननिकस्वमणं ' इति वचनात् ततः कथं परस्परं
न विरोधः नैव दाया न भवतीति करणामयं नियमो यवुत
संबोधनोत्तरकालभाविना महादानप्रवृत्तिः किंतु केषाञ्चि-
देवमाप भवति-पूर्वं महादानं पश्चात्संबोधनमिति ' दाने ' इति-
वचनात्, अथवा-भवतु नियमः स च द्विधा घटते पूर्वं
सम्बोधनं पश्चात् महादानम्, अथवा-पूर्वं महादानं पश्चा-
त्संबोधनं, तत्र पूर्वनियमेन संबोधनद्वयन्यासाऽल्पवक्तव्य-
त्वादयं तावत् संबोधनः पक्षा उपन्यस्तास्तत्त्वं विशिष्टधृत-
धियो जानन्तीति कृतं प्रसङ्गः । गतं संबोधनद्वारम् । आ०
म० १ अ० ।

(१८) वीरेण वार्षिकदानं दत्तम्-

पुठ्वि पि णं समणस्स भगवओ महावीरस्स माणुस्स-
गाओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे आभोएए अप्पडिवाई
नाणदंसणे हुत्था-तए णं समणे भगवं महावीरे तेणं
अणुत्तरेणं आभोएएणं नाणदंसणेणं अप्पणो निकस्वमण-
कालं आभोएइ, आभोएत्ता चिच्चा हिरन्तं, चिच्चा सुव्वन्नं,
चिच्चा धणं, चिच्चा रज्जं, चिच्चा रत्तं, एवं वलं-वाहणं-
कोसं-कोट्ठागारं, चिच्चा पुरं, चिच्चा अंतउरं, चिच्चा जल-
वयं, चिच्चा विउलधणकणगरयणमणिमोत्तिपसंखसिल-
प्पवालरत्तरयणमाहयं संतसारसावइजं, विच्छइइत्ता,
विगोवइत्ता दाणं दायारेइ परिभाइत्ता, दाणं दाइयाणं
परिभाइत्ता ॥ ११२ ॥

' पुठ्वि पि णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ' इदं पदं
' गिहत्थधम्माओ ' इत्यस्माद्वेद्यं योज्यं, श्रमणस्य भगवतो
महावीरस्य ' माणुस्सगाओ गिहत्थधम्माओ ' मनुष्ययो-
ग्यात् एवावधात् गृहस्थधर्मात् गृहव्यवहारात् पूर्वमपि ' अ-
णुत्तरे आभोएए ' अनुपममाभागे उपभागः सप्रयोजनं
यस्य तत् आभोगिकम् ' अप्पडिवाइनाणदंसणे हुत्था '
अप्रतिपाति आकेशलोत्पत्तेः स्थिरम् एवावधं ज्ञानदर्शनम्
अर्वाधज्ञानम्, अर्वाधदर्शनं च अभूत् तए णं समणे भगवं
महावीरं ' ततः श्रमणो भगवान् महावीरः तेणं अणुत्तरेणं
आभोएएणं ' तेन अनुत्तरेण आभोगिकेन ' नाणदंसणेणं '
ज्ञानदर्शनेन ' अप्पणो निकस्वमणकालं ' आत्मनो दीक्षाकालं
' आभोएइ ' आभोगयति-धिलोकयति ' आभोइत्ता ' आ-
भोग्यं च ' चिच्चा हिरन्तं ' त्यक्त्या द्विगायं रूपं ' चिच्चा

सुवर्णं 'त्यक्त्वा सुवर्णं' 'चिच्छा धनं' 'त्यक्त्वा धनं' 'चिच्छा रज्जुं' 'त्यक्त्वा राज्यं' 'चिच्छा रट्टं' 'त्यक्त्वा राष्ट्रं' देशम् 'एव बलं वाहनं कांसं कोट्टागारं' 'एव सैन्यं वाहनं कांसं कोट्टागारं' 'चिच्छा पुरं' 'त्यक्त्वा नगरं' 'चिच्छा अनेउरं' 'त्यक्त्वा अन्तःपुरं' 'चिच्छा जगुवयं' 'त्यक्त्वा जनपदं' देश-वासिलोकं 'चिच्छा विपुलधनकणगण्यगणमणिमोक्षयसं-खसिलप्पवालरत्तरयणमाइअं' 'त्यक्त्वा विपुलधनकनकगण-मणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरत्नरत्नप्रमुखं' 'संतसारसा-वइअं' 'सत्सारस्थापतेयम्' 'एतत् सर्वं' 'त्यक्त्वा, पुनः' किं कृत्वा 'विच्छुइत्ता' 'विच्छुयं' विशेषेण 'त्यक्त्वा, पुनः' किं कृत्वा 'विगोवइत्ता' 'विगोप्य' तदेव गुप्त सदानातिशयात् प्रकटीकृत्येति भावः, अथवा-विगोप्य कुन्सनीयमेतदस्थि-रत्वादित्युक्त्वा, पुनः किं कृत्वा 'दाणं' दायारेहि परिभाइ-त्ता' दीयते इति दानं धनं, तत् दायाय दानार्थमाच्छ्रन्ति-आगच्छन्तीति दायारा याचकास्तेभ्यः परिभाज्य विभा-गैर्दत्त्वा, यद्वा-परिभाव्य-आलोच्य इदममुकस्य देयम् इद-ममुकस्यैवं विचार्येत्यर्थः, पुनः किं कृत्वा 'दाणं' दाइयाणं परिभाइत्ता' दानं धनं दायिका गोत्रिकास्तेभ्यः परिभाज्य विभागशो दत्त्वत्यर्थः, अनेन सूत्रेण च वार्षिकं दानं सूचितं तच्चैवम्-भगवान् दीक्षादिवसान् प्राग्वर्षेऽर्वाशप्यमाणे प्रा-प्तकाले वार्षिकं दानं दातुं प्रवर्त्तते, सूर्योदयादारभ्य कल्प-वर्त्तवलापर्यन्तमष्टलक्षाधिकाम् एकां कोटिं सौवर्णिकानां प्रतिदिनं ददाति, वृणुत वरं वृणुत वरम् इत्युद्योपगणापूर्वकं यो यन् मार्गयति तस्मै तदीयते, तच्च सर्वं देवाः शक्राद-शनं पूरयन्ति, एवं च वर्षेण यस्मिन् दत्तं तनुच्यते—

“तिष्ठेव य कोटिसया, अट्टाभीइ य हुंति कोडीओ ।

आसीइ च सहस्से, पयं संवच्छेर दिअ ॥१॥”

तथा च कवयः—

“तत्तट्ठार्षिकदानवर्षविरमहारिद्रुपदावानलाः,

सद्यः सज्जितवर्जाजराजिवसनालङ्कारदुर्लभ्यभाः ।

सम्प्राप्ताः स्वपृष्ठेऽर्थिनः सशपथं प्रत्याययन्तोऽङ्गनाः,

स्वामिन्/स्वीय)पिद्रुजनैर्निरुद्धहसितैः कयूयमिन्यूचिरे ॥१॥”

कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

(१६) अधुना निम्नकृमणहारम्—

मणपरिणामो अकंतो, अभिनिकम्पमणम्मि जिणवरिंदेण ।

देवेहि देवीहि य, समंततो वन्धयं गयणं ॥

मनःपरिणामश्च कृतः 'अभिनिकम्पमणम्मि' अभिनिकम्पमण-विषयो जिनवर्गन्द्रेण, तावत् किं संज्ञानमित्याह-देवैर्देवीभिश्च समन्ततः सर्वासु दिक्षु सर्वमयम्तुने व्याप्तं गगनम् ।

भवणवइवाणमंतर-जोइमयामी विमाणवासी य ।

धरणियले गयणयले, विज्जुज्जोओ कओ सिप्पं ॥

यैर्देवैर्गगने व्याप्तं ते खल्वमी वसन्ते-भवनपतयश्च व्यन्त-राश्च ज्योतिर्वीर्यसन्ध्याति इन्ः समासः, तथा विमानवासि-नश्च अमीभिर्गगच्छद्भिर्धरण्यनले गगनतले च विद्युदन् उद्योतो विद्युदुद्योतः कृतः क्षिप्र-शीघ्रम् ।

जाव य कुंडगामो, जाव य देवाण भवण आवासा ।

देवहि देवीहि य, अविरहियं संचरंतहि ॥

यावत्कुण्डग्रामो यावच्च देवानां भवनाऽऽवासाः अत्रान्तरे

गगनतले धरणितले च देवैर्देवीभिश्च अविरहितं व्याप्तं संच-रन्ति । एतत् सामान्यनोक्तं विशेषप्रक्रिया त्वेवं-यदा भगवान् स्वामी लोकान्तिकदेवैः संबोधितस्तदा नन्विवर्द्धनप्रमुखस्व-जनवर्गसमीपमुपागतवान् उपागत्य शेषमवादीत्-इच्छामि युष्मदनुज्ञातः प्रव्रज्यां ग्रहीतुमिति । आ० म० १ अ० ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं ममणे भगवं महावीरं जे मे हेमंताणं पढमे मासे, पढेम पक्खे, मग्गसिग्गहुले तस्स णं मग्गसिग्गहुलस्स दसमीपक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए पोरिसीए अभिनिविट्ठाए पमाणपत्ताए, सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं मुहुत्तेणं चंदप्पभाए सिबिआए सदेवमणुआसुराए परिसाए समणुगम्मभाणमग्गे संखिय-चक्खियलंगलिअमुहमंगलिअवद्धमाणपूसमाणधंठियगखेहि, ताहि इट्ठाहि ० जाव वग्गूहि अभिणंदमाणा य अभिथु-व्वमाणा य एवं वयासी-॥ ११३ ॥ “ जय जय नंदा, जय जय महा, भंदे ते, अभग्गेहि नाणदंसणचरित्तेहि अजियाइ जिणाहि इंदियाइ, जिअं च पालेहि ममण-धम्मं, जियविग्घोवियवमाहि तं देवसिद्धिमज्जे, निहणाहि गगदोसमन्ते तवणं धिइधणिअवद्धकच्छे, मदाहि अट्ठ-कम्ममत्तू भाणेणं उत्तमेणं, मुक्केणं, अप्पमत्ते हराहि आराहणपडामं च वीर ! तेलुकरंगमज्जे, पावयविनिमिरम-णुत्तरं केवलवरणाणं, गच्छय मुक्खं परं पयं जिणवरोव-इट्ठणं मग्गेण अकुडिलेण हंता परीसहचमुं, जय जय खत्ति-अवरवसहा, वहुइ दिवसाइ बहइ पक्खाइ बहइ मासाइ बहइ उउइ बहइ अयणाइ बहइ संवच्छराइ, अभीए परीमहावस-ग्गाणं संतिखमे मयभेग्वाणं, धम्मे ते अविग्घं भवउ ”

त्ति कट्टु जय जय सहं पउंजंति ॥ ११४ ॥ तए णं स-मणं भगवं महावीरं नयणमालासहस्सेहि पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे, वयणमालासहस्सेहि अभिथुव्वमाणे अभि-थुव्वमाणे, हिययमालासहस्सेहि उअंदिजमाणे उअंदिज-माणे, मणोरहमालासहस्सेहि विच्छिप्पमाणे विच्छिप्पमाणे, कंतिरुवगुणेहि, पत्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे, अंगुलि-मालासहस्सेहि दाइज्जमाणे दाइज्जमाणे दाहिणहन्थेणं बहणं नरनारीसहस्साणं अंजलिमालामहस्साइ पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे, भवणपतिसहस्साइ समइकमाणे समइकमाणे तंतीतलतालतुडियगीयवाइअरवेणं महुरेण य मणहरंणं जयजयसहचोसमीभिणं मंजुमंजुणा धांसिण य पडिबु-ज्जमाणे पडिबुज्जमाणे सव्विड्डीए सव्वजुइए सव्वबलेणं सव्ववाहणेणं सव्वममुदएणं सव्वायरेणं सव्वविभूइए सव्वविभूमाए सव्वसंभमणं सव्वसंगमेणं सव्वपगइएहि सव्वनाडएहि सव्वतालायरेहि सव्ववारोहेणं सव्वपुष्क-गंधमल्लालंकारविभूमाए सव्वतुडियसहसत्रिणाएणं मह-

या इक्षीए महया जुईए महया बलेणं महया वाहणेणं
महया समुदणं महया वरतुडियजमगसमगपवाइएणं
संखपणवपडहभेरिभल्लरिखरमुहिहुडुकदुहिनिग्घासना-
इयरवेणं कुंडपुरं नगरं मज्झं मज्जेणं निग्गच्छइ निग्ग-
च्छित्ता जेणेव नायसंदवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपा-
यवे तेषेव उवागच्छइ ॥११५॥ तेषेव उवागच्छित्ता असो-
गवरपायवस्स अहे सीयं ठावेइ, ठावत्ता, सीयाओ पबोरु-
हइ, पबोरुहिता सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुअइ,
ओमुइत्ता, सयमेव पंचमुडियं लोअं करइ, करित्ता छट्ठेणं
भत्तेणं अयाणएणं हत्थुत्तराहि नक्खत्तेणं चंदेणं जोग-
मुवागएणं एगं देवदममादाय एगे अवीए मुंडे भवित्ता
अगाराओ अणगारिअं पवइए ॥ ११६ ॥

‘तेणं कालेणं’ तस्मिन् काले ‘तेणं समएणं’ तस्मिन् समये
‘समणे भगवं महावीरं’ भमणो भगवान् महावीरः ‘ज से-
हमंताणं’ योऽसौ शीतकालस्य ‘पदंम माने पदंम पक्खं’ प्र-
थमो मानः प्रथमः पक्षः ‘मग्गसिरबहुले’ मार्गशीर्षमासस्य
कृष्णपक्षः ‘तस्स एं मग्गसिरबहुलस्स’ तस्य मार्गशीर्षबहु-
लस्य ‘दसर्मापक्खेणं’ दशमीदिनसे ‘पारिणगमिणीए’ छाया-
ए ‘पूर्वादिग्गामिन्यां’ छायायां ‘पारिमीए अभिनिधिट्टाए’
पौरुष्यां पाश्चात्यपौरुष्यामभिनिवृत्तायां जाताया ‘पमा-
णपत्ताए’ प्रमाणप्राप्तायां, न तु न्यूनाधिकायां ‘सुव्वएणं’
दिवसे सुव्वतस्य दिवसे ‘विजएणं मुहुत्तेणं’ विजयाब्दे
मुहुत्ते ‘चंदपभाए सिधियाए’ चन्द्रप्रभायां पूर्वोक्तायां
शिबिकायां कृतपद्मपत्राः विशुद्धमानलश्याकः पूर्वाभमु-
खः सिंहासनं निपीदति, शिबिकारूढस्य च प्रभादासण-
तः कुलमहत्तरिका हंसलक्षणे पटशटकमादाय, वामपा-
श्वे च प्रभोरम्बधात्री वीक्षोपकरणमादाय पृष्ठे चैका वर-
तरुणी स्फारशुङ्गारा धवलच्छत्रहस्ता, ईशानकोणे चै-
का पूर्णकलशहस्ता, आग्रकोणे चैका मणिमयतालवृन्तह-
स्ता भद्रासने निर्षादति; ततः श्रीनन्दिनृपादिष्टाः पुरुषाः
यावत् शिबिकामुत्पाटयन्ति, तावत् शक्रो दाक्षिणात्यामुप-
रितनी बाहाम्, ईशानेन्द्र औत्तराहामुपरितनी बाहां, चम-
रेन्दो दाक्षिणात्यामधस्तनी बाहां, बलीन्द्र औत्तराहाम् अध-
स्तनी बाहां, शेषाश्च भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिके-
न्द्राश्चञ्चलकुरङ्गलाद्याभरणकिरणरमणीयाः पञ्चवर्णपुष्पवृ-
ष्टिं कुर्वन्ता, दुन्दुभीस्ताडयन्तो यथाहं शिबिकामुत्पाटय-
न्ति । ततः शक्रशानौ तां बाहां त्यक्त्वा भगवतश्चाभरणाणि
धीजयन्तः, तदा च भगवति शिबिकारूढे प्रस्थिते सति श-
र्गवै पञ्चसर इव, पुष्पितम् अतसीवर्णमिव, कर्णिकावन-
मिव, चम्पकवनमिव, तिलकवनमिव, रमणीयं गगनतले
सुरवरेभूतं, किञ्च—निरन्तरं वाद्यमानभम्भाभेरीमृदङ्गदु-
न्दुभिश्चङ्गमाद्यनकवाद्यध्वनिगगनतले भूतले च प्रससार ।
तन्नादं च नगरवासिन्यस्यस्तृप्तस्वकार्या नार्यः समाग-
च्छन्त्यो विविधेष्वष्टाभिर्जनान् विस्माययन्ति स्म । (कल्प०)
(इति ‘काउयवंसण’ शब्द तृतीयभाग ६७० पृष्ठे गतम्) इत्थं
नागरनागरानरीक्ष्यमाणविभवप्रकर्षस्य भगवतः पुरतः प्र-
थमतो रत्नमयान्यष्टौ मङ्गलानि क्रमेण प्रस्थितानि, तद्य-

था—स्वास्तिकः १ ध्मिचत्सो २ नन्द्यावर्तो ३ वर्द्धमानकं ४ भ-
द्रासनं ५ कलशो ६ मत्स्ययुग्मं ७ वर्षेणश्च ८ ॥ ततः क्रमेण
पूर्णकलशभुङ्गारचामराणि, ततो महती वैजयन्ती, ततश्छ-
त्रं, ततो मणिस्वर्णमयं सपादपीठं सिंहासनं, ततोऽष्टशत-
मार्गेहरहितानां वरकुञ्जरतुङ्गाणां, ततस्तावन्तो घण्टाप-
नाकाभिरामाः शस्त्रपूर्णा रथाः, ततस्तावन्तो वरपुरुषाः,
ततः क्रमेण हय १ गज २ रथ ३ पदात्यर्नाकानि ४ ततो
लघुपताकासहस्रपरिमाणतः सहस्रयोजनोच्चो महेन्द्रध्व-
जः, ततः खड्गप्राहाः, कुन्तप्राहाः, पीठफलकप्राहाः, त-
तो हासकारकाः, नर्तनकारकाः कान्दर्पिका जयजयशब्दं प्र-
युज्जानास्तदनन्तरं बहव उम्मा भोगा राजन्याः क्षत्रियास्त-
लवगा माहम्बिकाः कौटुम्बिकाः श्रेष्ठिनः, सार्ध—
वाहाः, देवा देव्यश्च स्वार्चनः पुरतः प्रस्थिताः, तदन-
न्तरं ‘संदवमणुआसुगए’ देवमनुजाऽसुरसहितया
‘परिसाए’ म्यर्गमर्त्यपातालवासिन्या वर्षा ‘समणु—
गम्ममाण’ सम्यग अनुगम्यमानं ‘भग्गे’ अग्रतः ‘सं-
खिय’ शालिकाः शंखवाद्काः ‘चक्रिय’ आश्रिकाश्चक्रप्र-
हरणधारिणः ‘लंगलिय’ लाङ्गलिका गलावर्त्ताम्बतसुव-
र्णादमयलाङ्गलाकारधारिणो भटविशेषाः । ‘मुहमंगलिय’
मुखं प्रियवक्त्राग्नाटुकारिण इत्यर्थः । ‘वज्रमाण’ वर्द्ध-
मानाः स्कन्धारोपिनपुरुषाः पुरुषाः ‘पूसमाण’ पुण्य-
माणा मार्गधाः ‘घोटियणेहि’ घण्टया वरन्तीति घा-
ण्टिकाः ‘राउलिया’ इति लोके प्रसिद्धाः पंतेवां गणैः
परिवृत्तं च भगवन्तं प्रक्रमान् कुलमहत्तरादयः स्वजनाः
‘ताहि इट्ठाहि’ ० जाव वग्गुहि’ ताम्रिष्टादिविशेषणावि-
शिष्टाभिर्वाग्भिः ‘अभिनंदमाणं य अभिधुवमाणं य’ अ-
भिनन्दन्तः अभिप्रवृन्तश्च ‘एवं वयासी’ एवमवार्तादयुः ।
॥ ११३ ॥ ‘जय जय नंदा’ जय जयवान् भव, हे समृज्जि-
मन् ! ‘जय जय भद्रा भद्रं ते’ जय जयवान् भव, हे भद्रा
भद्रकारक ! ते-तुभ्यं भद्रमन्तु । किञ्च—‘अभणेहि’ नाणदं-
सणचरित्तेहि’ अभर्गनैरित्ति चारिणान्दर्शनचारित्रैः ‘अजि-
याइ जिणाहि इन्दियाइ’ अजितानि इन्द्रियाणि जय-वशीकु-
रु’ जितं च पालेहि समणधम्मं’ जितं च स्वधर्माकृतं पाल-
य अभरणधम्मं’ जियविग्घो वि अ वसाहि तं देवसिद्धि-
मज्जे’ जितविघ्नोऽपि च हे देव ! प्रभो ! त्वं वस, कुत्र
सिद्धिमध्ये, अत्र सिद्धिशब्देन धमणधर्मस्य वशीकारस्त-
स्य मध्ये लक्षणया प्रकर्षस्तत्र त्वं निरन्तरायं तिष्ठत्यर्थः ।
‘निहणाहि रागदोसमल्ले’ रागद्वेषमल्लौ निजहि—निगृह्णाण
तयोर्निग्रहं कुरु इत्यर्थः, केन ‘तवणे’ तपसा, बाह्याभ्य-
न्तरेण, तथा ‘धिइधणियवडकच्छे’ धृतौ संतोषे धैर्ये
वा अत्यन्तं बद्धकलः सन् ‘महाहि अट्ट कम्मसत्’ अष्ट क-
मेशशून्यं मर्दय, परं केनत्याह—‘भाणणे उत्तमेणे सुक्खेण’
ध्यानन उत्तमेन शुक्लेत्यर्थः, तथा । ‘अण्णमत्तो हरा-
हि आराहणपडां च वीर तल्लुङ्गं गमज्जे’ हे वीर ! अ-
प्रमत्तः सन् त्रैलोक्यम् एव यो रङ्गो मल्लयुद्धमण्डपस्तस्य
मध्ये आराधनपताकामाहर—गृहाण । यथा—कश्चिन्मल्लः
प्रतिमल्लं विजित्य जयपताकां गृह्णाति, तथा त्वं कर्मशशून्यं
विजित्य आराधनपताकां गृहाण इति भावः ‘पाव-
य विवतिमरणुत्तरं कवसवरमाणं’ प्राप्नुहि च विवतिमिर ति-

मिररहितमनुत्तरमनुपम केवलवरदाने, 'गच्छ य मुक्खं पर' पथं 'गच्छ च मोक्षं परमं पथं', केन 'जिणवरोषट्ठेण मग्गेण अकुटिलेण' जिनवरोषट्ठेण अकुटिलेन मार्गेण, अथ किं हन्वत्याह—'हंता परीसहस्रं' हत्वा कां ? परी-षहस्रेनां 'जय जय खत्तियवरवसहा' जय जय क्षत्रियव-रवृषभ ! 'बहुं दिवसां' 'बहुं दिवसान्' 'बहुं प-क्खां' 'बहुं पत्तान्' 'बहुं मासां' 'बहुं मासान्' 'ब-हुं उऊं' 'बहुं अत्तुन् मासद्वयप्रमितान्' 'बहुं अ-यणां' 'बहुनि अयनान्', पाणमासिकानि दक्षिणात्तरा-यणलक्षणानि 'बहुं संवत्थरां' 'बहुं संवत्सगन् यावत्' 'अभीप परीसहस्रसङ्गाणं' परीषहोपसर्गेभ्याऽभीतः सन् 'खत्तियमे भयभङ्गाणं' भयभैरवाणां विधुत्सिद्धादिकानां क्षान्त्या क्षमा, न त्वसामर्थ्यादिना, एवाविधः सन् त्वं जय, अपरं च 'धम्मं ते अधिगं भवउ त्ति कट्ठु' ते-तथ धर्मे अविघ्नं-विघ्नाभावोऽस्तु, इति कृत्वा इत्युक्त्वा 'जय जय सहं पउज्जाति' जयजयशब्दं प्रयुज्जति ॥ ११४ ॥ 'तए गं समणे भगवं महावीरे' ततः भ्रमणो भगवान् महावीरः क्षत्रियकुण्डप्रामनगरमध्येन भूत्वा यत्र क्षातस्व-रुडवनं, यत्राशोकपादपस्तत्र उपागच्छतीति योजना । अथ किंचिशिष्टः सन् 'नयणमालासहस्रेहि' नयनमालास-हस्रेः 'पिच्छिज्जमाणे पिच्छिज्जमाणे' प्रक्षयमाणः प्रक्षयमा-णः, पुनः पुनः विलोक्यमानसौन्दर्यः, पुनः किंचिशि० 'वयणमालासहस्रेहि' वदनमालासहस्रेः श्रेणिस्थितलो-कानां मुखपङ्क्तिमहस्रेः, 'अभिधुवमाणे अभिधुवमाणे' पुनः पुनः अभिधूयमानः, पुनः किंचिशि० 'हिअयमालास-हस्रेहि' हृदयमालासहस्रेः 'उन्नदिज्जमाणे उन्नदिज्ज-माणे' उन्नद्यमानः २, जयतु जीवतु इत्यादि ध्यानं सम-प्तिं प्राप्यमाणः, पुनः किंचिशि० 'मणोरहमालासहस्रेहि' मनोरथमालासहस्रेः 'विच्छिप्पमाणे २' विक्षेपणं स्पृश्यमा-नं, वयमेतस्य सेवका अपि भवामस्मदापि वरमिति त्रि-न्यमानः, पुनः किंचि०—'कतिरुवगुणेहि' कान्तिरूपगुणैः 'प-त्थिज्जमाणे पत्थिज्जमाणे' प्रार्थ्यमानः प्रार्थ्यमानः स्वामित्वेन-भर्तृत्वेन वाञ्छ्यमान इत्यर्थः, पुनः किंचि० 'अंगुलिमालासह-स्रेहि' अङ्गुलिमालासहस्रेः 'दाहिणहन्धेण बहुणं नरनारीसह-स्माणं' दाक्षिणहस्तेन बहुनां नरनारीसहस्राणाम् 'अञ्जलि-मालासहस्मां' अञ्जलिमालासहस्राणां नमस्कारान् 'प-डिच्छमाणे पडिच्छमाणे' प्रतीच्छन् प्रतीच्छन् गृह्णन्, पुनः किंचि०—'भवनपणितसहस्मां' भवनपङ्क्तिमहस्राणां 'सम-इक्कमाणे समइक्कमाणे' समतिक्रामन् समतिक्रामन्, पुनः किंचि० 'तन्तीतलतालतुडियगीयवाइयरेवणं' तन्त्री-वीणा, तलतालाः-हस्ततालाः, त्रुटितानि वादित्राणि, गानं-गानं, धावितं-वाद्यं, तेषां रवेण शब्देन, पुनः कीदृशे-न—'महुरणं य मणहरेण' महुरणं च मनोहरेण, पुनः कीदृशेन—'जयजयसहस्रोसमीसपणं' जयजयशब्दस्य या घोष उद्घोषणं, तेन मिश्रितेन, पुनः की-दृशेन—'मंजुमज्जुणा घोमेण य' मंजुमज्जुना घोषेण च, अतिक्रमणेन जनस्वरेण 'पडिबुज्जमाणे पडिबुज्जमाणे' सावधानीभवन् सावधानीभवन् सर्वज्ञां स-मस्तच्छत्रादिराजचिह्नरूपया 'सवज्जुं' सर्वद्युत्या आ-भरणादिसम्पन्नित्या कान्त्या 'सववल्ले' सववलेन ह-

स्तितुग्गादिरूपकटकेन 'सववहाहणेणं' सर्ववाहनेन कर-भवेसरशिबिकादिरूपेण 'सववसमुदपणं' सर्वसमुदयेन म-हाजनमेलापकेन 'सववायेणं' सर्वादरेण सर्वोचित्यकरणे-न 'सवविभूषणं' सर्वविभूषया सर्वसंपदा 'सवविभू-साणं' सर्वविभूषया समस्तशोभया 'सवसंभमेणं' सर्व-सम्भरणे प्रमोदजनितौत्सुक्येन 'सवसंगमेणं' सर्वसङ्गमे-न सर्वस्वजननेलापकेन 'सवपगणहिं' सर्वप्रकृतिभिः, अष्टादशभिर्मिगमादिभिः नगरवास्तव्यप्रजाभिः 'सवनाड-पहिं' सर्वनाटकैः 'सवतालायेरहिं' सर्वतालाचरैः 'स-ववावरोहेणं' सर्वावरोधेन सर्वान्तःपुरेण 'सवपुण्णगंधम-ल्लालंकारविभूसाणं' सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारविभूषया प्रतीतया 'सवतुडियसहससिनाणं' सर्वत्रुटितशब्दानां यः शब्दः संनिमादश्च प्रतिगवस्तेन, सर्वत्र च स्तोकानां स-मुदाये स्तोकैरपि स्यात्तत आह—'महया इहाणं' महत्या श्रद्धया 'महया जुं' महत्या द्युत्या 'महया बलेणं' महता बलेन 'महया समुदपणं' महता समुद-येन 'महया वरतुडियजमगसमगणपवाइणं' महता उच्चस्तेरेण वरत्रुटितानि प्रधानवादित्राणि तेषां 'जमग समगं' समकालं प्रयादनं यत्र एवंविधेन 'स-खणवपडहभेरीभल्लरीस्वमुहिहुडकुहुं दुहिनिग्घोसनाइयर-वेणं' शब्दः-प्रतीतः, पणवः—मृत्पटहः, पटहः—काष्ठपटहः, भेरी-डक्का, भल्लरी—प्रतीता, खरमुखी—काहला, हुडुकः त्रि-षलितुस्यवाद्यविशेषः, दुन्दुभिर्देववाद्यं, तेषां निर्घोषः, तस्य नादितः प्रतिशब्दः तद्रूपेण रवेण-शब्देन युक्कम्, एवंरूप-या श्रद्धया व्रताय प्रजन्ते भगवन्ते पृष्ठतश्चतुरङ्गसैन्यपरि-कलितो ललितच्छत्रचामरविराजितो नन्विष्येननृपो ग-च्छति । पूर्वाङ्गाडम्बरेण युक्ता भगवान् 'कुंडपुरं नगरं म-उक्कं मज्जेणं' क्षत्रियकुण्डनगरस्य मध्यभागेन 'निग्गच्छइ' निग्गच्छति 'निग्गच्छिता' निगत्य 'जेणव नायसंडवणे उ-ज्जाणे' यत्रैव क्षातस्वरुडवनम् इति नामकम् उद्यानमस्ति 'जेणव असोगवरपायव' यत्रैव अशोकनामा वरपादपः श्रे-ष्ठतः 'तेणव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति ॥ ११५ ॥ 'उ-वागच्छिता' उपागत्य 'असोगवरपायवस्स' अशोकवर-पादपस्य 'अहं सीयं ठावेइ' अधस्तात् शिबिकां स्थापय-ति 'ठावित्ता' स्थापयित्वा 'सीयाओ पञ्चोरुहइ' शिबि-कातः प्रत्यथतरति 'पञ्चोरुहता' प्रत्यचतीर्थ 'सयमेव आभरणमल्लालङ्कारं आमुयइ' स्वयमेव आभ-रणमाल्यालङ्कारान् उत्तारयति 'आमुइत्ता' उत्तार्य, त-च्चैवम्—'अङ्गुलीभ्यश्च मुद्रावलिं पाणिनो, वीरपलपं भुजाभ्यां कटित्यङ्गै । हारमथ कण्ठतः कण्ठतः कुण्डले, मस्तकान्मुकुटमुमुञ्चति श्रीजिनः ॥ १ ॥' तानि चाभर-णानि कुलमहत्तारका हंसलक्षणपट्टशाटकेन गृह्णाति, गृही-त्वा च भगवन्तमेवमवादीत्—'इक्खागकुलसमुप्पअ सि णं तुम जाया, कासवगुले सि णं तुम जाया, उदिनोदित-नायकुलनइयलमिअङ्गासइत्थजच्चसत्तिससुए सि णं तुम जाया, जच्चसत्तिसाणीए निसलाए सुए सि णं तुम जा-या, वेधिव्द्वान्द्वर्पाहअकिस्ती सि णं तुम जाया, एत्थ सि-ग्घं चेकमिअग्घं, लहअं आलम्बअग्घं असिधारामहव्वयं चरिअग्घं जाया, परिक्कमिअग्घं जाया, अरिस्स च णं अ-

दृष्टं नापमादय्य" इत्यादि उक्त्वा वन्दित्वा नमस्कृत्य एकतोऽपक्रामति । ततश्च भगवान् एकया मुष्ट्या कूर्चं, चतसृभिश्च ताभिः शिरोजान्, एवं 'सयमेव पंचमुष्ट्रियं लोयं करे' स्वयमेव पञ्चमीष्टिकं लोयं करोति । (कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।)

(२०) शक्रश्च देवराजो हंसलक्षणेन पटशाटकेन केशान् प्रतीच्छति भगवतामुपरि देवदूत्यवत्सं च स्थापयति—

जिह्ववरमणुअविता, अंजणधणरुयगविमलसंकासा ।

केसा स्त्रेण नीया, खीरसरिसनामयं उदहिं ॥ १०७ ॥

शक्रेण जिह्ववरं भगवन्तं वर्द्धमानस्यामिनमनुज्ञाप्य अञ्जनं प्रसिद्धं घनं—पद्मः रुचकः—रुष्णमणिविशेषः तेषामिव विमलः संकाशः—छायाविशेषो येषां ते अञ्जनघनरुचकविमलसंकाशः, के ते इत्याह—केशाः किं क्षणेन नीताः खीरसरि-दशनामानमुदधिः खीरादभिमत्यर्थः । आ० म० १ अ० ।

'करिता' तथा कृत्वा च 'लुट्ठेण भत्तेण अपाणपणे' पष्ठेन भङ्गेन अपानकेन 'हन्थुत्तरादि नक्खसेण चंदणे जागमुवागपणे' उत्तराफाल्गुन्यां चन्द्रयोगे सति 'एण देवदुसमादाय' शक्रेण वामस्कन्धे स्थापितम् एकं देवदूत्यमादाय 'एणे' एको रागद्वयसहायविग्रहात्, 'अर्याए' अर्द्धतीयः, यथाहि श्रृणुमश्नुःसहस्र्या राज्ञा, मल्लिपाश्वौ त्रिभिस्त्रिभिः शतैर्वीसुपुज्यः पदशत्या शेषाश्च सहस्रेण सह प्रवर्जितास्तथा भगवान् न केनापि संहत्यतः अर्द्धतीयः, 'मुंडे भविता' द्रव्यतः शिरःकूर्चलोचनेन भावतः क्रोधाद्यपनयनेन मुण्डो भूत्वा 'अगाराआ अणगारियं पव्वए' अगारात्—गृहात् निष्क्रम्य अनगारितां—साधुतां प्रवर्जितः प्रतिपन्नः, तांवाधआयम्—एवं पूर्वोक्तप्रकारेण कृतपञ्चमीष्टिकलोचं भगवान् यदा सामायिकम् उच्चरितुं वाञ्छति तदा शक्रः सकलमपि वाद्यकालाहलं निवारयति, ततः प्रभुः "नमो सिद्धाए" इति कथनपूर्वकं "कराम सामाइअं सव्वं सावज्जं जागे पव्वक्खामी" त्यादि उच्चरति न तु 'भंते' ति भणति, तथाकल्पत्वात् । कल्प० १ अधि० ४ क्षण । चारित्रप्रतिपत्तिकाले स्वभावतो भुवनभूषणस्य भगवतः शक्रो देवदूत्यं वस्त्रमुपनीतवान् । अत्रास्तरं कथानकम्—'एणेण देवदूसेण पव्वए तं जाहे असे करेइ एत्थंतराए उवयं सो धिज्जाइता उवाट्ठता सो य दाणकाले कहि पि य वागते-अज्जा पच्छा आगतो भज्जाए अवाडिते सामिणा एवं दाणे वत्ते तुमं पुण कहि विहिंसिज्जाहि पुण एत्थंतेरे वि ल भज्जासि, ततो सो आगतो भणइ—जहा मम सामी न किञ्चि तु-प्पेहि दिअं इयाणि पि देहि ति ताहे सामिणा तस्स दू-सस्स अज्जं दिअं, सव्वं परिवत्ते ति अज्जं मे नइत्थि तेण तुआगस्स उवणीयं, जहा एयस्स इसिया पंचाहि तेण पु-च्छितो इमं कतो लखं, सो भणइ—भगवता दिअं, तुआ-गो भणइ—ते पि से अज्जं आणेहि, जया पडिहियं भयवता असाता तो णं अहं तुआमि ताहे लक्खं मोल्लं भविस्सइ ति ता तुज्जं वि अज्जं, मज्जं वि अज्जं पडिवत्तं ताहे पउ-लगिन्तो मेसमुअरि भणीहामि ।

(२१) तस्य भगवतश्चारित्रप्रतिपत्तिलमनन्तरमेव मनःपर्या-यज्ञानमुदपाति सर्वतीर्थकृतां वाऽयं क्रमो यत आह

(भाष्यकारः)—

तिहि नाणेहिं समग्गा, तिथ्यरा जाव होंति गिहवांस

पडिवक्खमि चरित्ते, चउनाणी जाव छउमन्था ॥ ११० ॥

त्रिभिर्ज्ञानैः—मार्तश्रुतावधिभिः समग्गाः—सम्पूर्णास्तीर्थक-रा यावद् गृहायासे भवन्ति वसन्तीत्यर्थः, प्रतिपन्ने पुनश्चा-रित्रे चतुर्ज्ञानिनो भवन्ति, कियन्तं कालं यार्याइत्याह—या-वच्छ्रद्धास्थास्तारुचचतुर्ज्ञानिनः । आ० म० १ अ० ।

एवं च चारित्रग्रहणानन्तरमेव भगवतश्चतुर्थं ज्ञानमुत्पद्यते ततः शक्रादयो देवा भगवन्तं वन्दित्वा नन्दीश्वरयात्रां कृत्वा स्व स्वं स्थानं जग्मुः । कल्प० १ अधि० ४ क्षण । ततश्चतुर्ज्ञानो भगवान् बन्धुवर्गमापृच्छ्य च विहारार्थं प्रस्थितो बन्धुवर्गोऽपि दृष्टिविषयं यावत् तत्र स्थित्वा—

"त्यथा विना वीर ! कथं प्रजामो,

गृहं धुना शन्यघनोपमाने ।

गोष्ठासुखे केन महाऽऽनन्दगमो,

भोक्त्यामहे केन महाऽथ बन्धो ! ॥ १ ॥

सर्वेषु कार्येषु च वीरवीर—

त्यामन्त्रणादर्शनतस्तवाऽऽयं ! ।

प्रेमप्रकर्षाद्भजाम दर्प,

निराश्रयाश्चाथ क्रमाश्रयामः ॥ २ ॥

अर्तिप्रयं यान्धवदर्शनं ते,

सुधाञ्जने भावि कदास्मदक्षणाः ।

नीरागचित्तोऽपि कदाचिदस्मान्,

स्मरिष्यसि प्रौढगुणाभिराम ! ॥ ३ ॥ "

इत्यादि वदन् कष्टेन निवृत्त्य साधुलोचनः स्वगृहं जगाम । किञ्च—प्रभुर्दीप्तामहोत्सवे यदेवैगोशीर्षचन्द्रनादिना पुष्पैश्च पूजितोऽभूत्, साधिक्रमामचतुर्कं यावत् तदवस्थेन च गन्धेन आकृष्टा भ्रमरा आगत्य गाढं त्वचं दर्शन्ति, युवा-नश्च गन्धपुटी याचन्ते, मौनव्रति च भगवति कृष्णं वृष्टानु-पसर्गान्-कुर्वन्ति, स्त्रियोऽपि भगवन्तम् अद्भुतरूपं तथा सु-गन्धशरीरं च निरीक्ष्य कामपर्वशो अनुकूलान् उपसर्गान् कुर्वन्ति, भगवांस्तु निष्प्रकम्पः सर्वं सहमानो विहरति । तस्मिन् दिने च सुहृत्तांशेण कुमारग्रामं प्राप्तस्तत्र गर्वा कार्यात्सर्गेण स्थितः, इतश्च तत्र कश्चिद् गोपः सर्वं दिने ह-ले वृष्टान् वाहयित्वा सन्ध्याया तान् प्रभुपाश्वे मुक्त्वा गोदाहाय गृहं गतः, वृषभास्तु चरितुं गताः, स चा-गत्य प्रभु पृष्टवान्—देवार्य ! क मे वृषा ? अजल्पति च प्र-भो अयं न वेत्तीति वने विलोकितुं लग्नः, वृषास्तु रात्रिश-ये स्वयमेव प्रभुपाश्वे आगताः, गोपोऽपि तत्रागतस्तान् द-ष्ट्वा अहो ! जानताऽपि अनेन समग्रं रात्रिमहं भ्रामितः इ-ति कोपात् मेहकमुपाटय प्रहर्तुं धावितः । इतश्च शक्रस्ते वृत्तान्तमवाच्यना ज्ञात्वा गोपं शिक्षितवान् ।

(२२) अथ तत्र शक्रः प्रभुं विप्रपयामास प्रभो ! तवोपसर्गा भूयांसः सन्ति, ततो द्वादश वर्षे यावत् वैया-वृत्यनिमित्तं तवार्चनके तिष्ठामि, ततः प्रभुर्यदाहं चेन्द्र ! कदाप्येतन्न भूतं न भवति न भविष्यति च । यत् कस्यचिद्दे-वन्द्रस्य असुरेन्द्रस्य वा साहाय्येन तीर्थद्वारा केवलज्ञानमु-त्पादयन्ति, किन्तु—स्वपराक्रमेणैव ज्ञानज्ञानमुत्पादयन्ति,

ततः शक्रोऽपि मरुगान्तोपमर्गवारणाय प्रभोर्मतिष्वक्षेयं
व्यस्तरं वैयाधृत्यकरं स्थापयित्वा त्रिविधं जग्मिषान् । ततः
प्रभुः प्रातः कोटलाकसन्निवेशे बहुलब्राह्मणगृहे मया सपात्रो-
धर्मः प्रज्ञापनीय इति प्रथमपात्राणां गृहस्थपात्रे परमान्तेन च-
कार, तदा च-चलोन्तापः (१) गन्धोदकवृष्टिः (२) दुन्दुभि-
नादः (३) अहो दानमहो दानमित्युदघोषणा (४) वसुधारा-
वृष्टिः (५) अति पञ्च दिव्यानि प्रातुर्भूतानि, एषु वसुधारा-
स्वरूपं चेदम्—“अजलेनस कोडी, उकोसा तथ हाइ वसुधा-
रा । अजलेनस लकला, जहाभिआ होइ वसुहाग ॥ १ ॥”
ततः प्रभुर्विहरन् मोराकसन्निवेशे वृहज्जन्ततापसाभ्रमं गन-
न्तत्र सिद्धार्थभूपमित्रः कुलपातः प्रभुमुपस्थितः ‘प्रभुणापि
पूर्वाभ्यासान्मिलनाय बाहु प्रसारितौ, तस्य प्रार्थनया च एकां
रात्रिं तत्र स्थित्वा नीरागाचलोऽपि तस्याग्रहेण तत्र अनुमोसा
ज्वस्थानमङ्गीकृत्य अन्यतो विजहार । अष्टौ मासान् विहृत्य
पुनर्वर्षार्थं तत्रागतः, आगत्य च कुलपतिसमर्पिते तृणकुटीर-
कं तस्थौ तत्र च बहिस्तृणाप्राप्त्या क्षुधिता गाधोऽन्यै-
स्तापसैः स्वस्वकुटीरकाभिचारिताः सत्यः प्रभुभूपते
कुटीरं निःशङ्कं आदन्ति, ततः कुटीरस्वामिना कुलपतेन, पुर-
ता रावाः कृताः, कुलपतिरन्यागत्य भगवन्तमुवाच—हे-
वर्द्धमान ! पक्षिणोऽपि स्वनीडरक्षणे दक्षा भवन्ति, त्वं तावत्
राजपुत्रोऽपि स्वमाश्रये रक्षितुमशक्नोऽसि । ततः प्रभुर्मयि
सति एषामप्रतिरिति विचिन्त्याषाढशुक्लपूर्णिमाया आ-
रभ्य पक्षे अतिक्रान्ते वर्षार्थमेव इमान् पञ्च अभिग्रहान्
अभिगृह्य अस्थिकप्रामं प्रति प्रास्थितः । अभिग्रहाभ्रम-
ना-
प्रीतिमद्गृहं वासः, स्थेये प्रतिमया सदा २ । न गेहविनयः
कार्यो ३, मौने ४ पाणौ च भोजनम् ५ ॥ १ ॥’

(२३) वीरो दीक्षाकालान्क्रियदनन्तरमचेलो जातः—

समये भगवं महावीरं संवच्छ्रं साहियं मासं चीवरधारी
हुत्वा, तेषं परं अचेलए पाणिपडिगहिए ॥ ११७ ॥

‘समये भगवं महावीरं’ भगवतो भगवान् महावीरः ‘संव-
च्छ्रं साहियं मासं’ साधिकं—मासाधिकसंवत्सरं यावत्
‘चीवरधारी हुत्वा’ चीवरधारी अभूत् ‘तेषं परं अचेलए’
तेन परं ततः उर्ध्वं साधिकमासाधिकवर्षादूर्ध्वं च अ-
चेलकः ‘पाणिपडिगहिए’ पाणिपतदग्रहः करपात्राभयत्,
तत्र अचेलकभवेन वैद्यम्—साधिकमासाधिकसंवत्सरादूर्ध्वं
विहरन् दक्षिणघाच्चालपुरासमसुधने बालुकानदीतटे कण्ट-
के धिलम्य देवदुष्याद्धं पातितं मति भगवान् सिद्धावलो-
कनेन तदवदार्क्षत्, ममत्वेनेति केचित्, स्थाण्डिलेऽस्थण्डिले
वा पातितमिति विलोकनायत्यन्ये, असन्सन्ततवस्वपात्रं
सुलभं दुर्लभं वा भावीति विलोकनार्थमिति अपरे, वृद्धा-
स्तु कण्टके वस्त्रधिलगनात् स्वशासनं कण्टकबहुलं भवि-
ष्यतीति विज्ञाय निर्लोभत्वात् तदस्माद्धं न जग्राहति, ततः
पितुर्मित्रेण ब्राह्मणेन गृहीतम् । अर्द्धं तु तस्यैव पूर्वं प्रभुणा
दत्तमभूत् । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

(२४) वीरस्यापसर्गाः—

समये भगवं महावीरं साहेगाइं दुवालसवासाइं निशं
बोसट्टकाए वियत्तंदेहं जे केइ उवसग्गा उपपज्जंति, तं
जहा—दिग्वा वा, माणुस्सा वा, तिरिक्खजोणिआ वा,

अणुलोमा वा, पडिलोमा वा, ते उपपजे सम्मं सहइ खमइ
तितिकस्सइ अहिपासेइ ॥ ११८ ॥

‘समये भगवं महावीरं’ भगवतो भगवान् महावीरः ‘सा-
हेगाइं दुवालसवासाइं’ सातिरेकाणि द्वादश वर्षाणि या-
वत् ‘निशं बोसट्टकाए’ नित्यं दीक्षाग्रहणादनु यावज्जीवं
व्युत्सृष्टकायः ‘परिकर्माणयज्जनात्’ वियत्तंदेहं’ व्यक्तंदेहः
परीषहसहनात्, एवंविधः सन् प्रभुः ‘जे केइ उवसग्गा
उपपज्जंति’ ये केचित् उपसर्गा उत्पद्यन्ते, ‘तं जहा’ तद्यथा
‘दिग्वा वा’ दिग्वाः देवकृताः ‘माणुस्सा वा’ मानुष्याः मनु-
ष्यकृताः ‘तिरिक्खजोणिआ वा’ तैर्यग्योमिकाः तिर्यक्
कृताः ‘अणुलोमा वा’ अनुकूलाः, भोगार्थं प्रार्थनादिकाः
‘पडिलोमा वा’ प्रतिकूलाः प्रतिलोमाः ताडनादिकाः ‘त
उपपजे सम्मं सहइ’ तान् उत्पन्नान् सम्यक् सहते भयाऽ-
भावेन ‘खमइ’ क्षमते क्रोधाभावेन ‘तितिकस्सइ’ तितिक्षते,
दैन्याकर इव ‘अहिपासेहिते’ अभ्यासयति निश्चलतया ॥ ११८ ॥
कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

तत्रो शं समये भगवं महावीरं इमं एयारूवे अभिगहं अ-
भिगिरिहत्ता बोसिट्टचत्तंदेहं दिवसें मुहुत्तसेसे कम्मरगामं
समणुपत्ते तत्रो शं समसें भगवं महावीरं बोसिट्टचत्तंदेहं
अणुत्तरेणं आलएणं अणुत्तरेणं विहारेणं एवं संजमेणं पग्ग-
हेणं संवरणं तवेणं बंभचेरवासेणं खंतीए मुत्तीए समिइए
गुत्तीए तुट्ठीए ठाणेणं कमेणं सुचरियफलनिव्वाणमुत्तिमग्गं
शं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । एवं वा विहरमाणस्स जे केइ
उवसग्गा समुपपज्जंति—दिग्वा वा माणुस्सा वा तिरिच्छिया
वा ते सव्वे उवसग्गे समुपपजे समासे अणाउले अव्वहिए
अदीणमाणमे तिविहमणवयणकायगुत्ते सम्मं सहइ खमइ
तितिकस्सइ अहिपासेइ । (ख० २७६X) आचा० २ श्रु० ३ चू० ।

बहिआ य शायसंडे, आपुच्छित्ताण नायए सव्वे ।

दिवसे मुहुत्तसेसे, कुमारगामं समणुपत्तो ॥ ११९ ॥

बहिर्धा च कुण्डपुरात् ज्ञातकण्डे उद्याने, आपृच्छय
ज्ञातकान्—स्वजनान् सर्वान्—यथासंनिहितान्, त-
स्मात् निर्गतः, कर्मरप्रामगमनायति वाक्यशेषः । तत्र च
पथद्वयम् । तत्र च एका जलेन, अपरः स्थल्याम्, तत्र भग-
वान् स्थल्यां गतवान्, गच्छंश्च विवसे मुहुत्तशयं कर्मा-
प्रामं समनुप्राप्त इति गायार्थः । तत्र प्रतिमया स्थित इति ।
अत्रान्तरं—“तथेगा गोवो, सो विवसे बइल्ले वाहिता
गामसमीवं पत्तो, ताहे चितेइ एए गामसमीवं करंतु, अहं
पि ता गावीआं दुहामि, सोऽवि ताव अन्तो परिकम्मं
करइ, तेऽवि बइल्ला अइवि करन्ता पविट्ठा, सो गोवो
निग्गआं, ताहे सामि पुच्छइ—कहि बइल्ला?, ताहे सामी तु-
णिहको अच्छइ, सो चितेइ—पस न याणइ, तो मग्गिउं प-
वत्ता सव्वरसि पि, तेऽवि बइल्ला सुचिरं भमिस्ता गामस-
मीवमागया माणुसं ददहूण रोमंथता अच्छंति, ताहे सो
आगओ, तं पच्छइ तथेव निविट्ठं, ताहे आसुकत्तो ए-
एण दामपण आइणामि, एएण मम एए हरिआ, पभाए
घत्तूण वच्चिहामि सि । ताहे सको देवराया चितेइ—किं

अज सामी पदमदिवसे करेह ! जाय पेच्छह गोवं धावंतं , नाहे सो तेण थंभिओ , गच्छा आगओ , तं तज्जेति-पुर-
प्पा ! न याणसि सिद्धत्थोयपुत्तो एस पव्वइओ । एय-
म्मि अंतरे सिद्धत्थो सामिस्स माउसियापुत्तो बा-
लतवोकम्मणं बाणमंतरो जायल्लओ , सो आगओ ।
नाहे सको भणइ—भगवं ! तुम्ह उवसग्गवहुलं . अहं
बारस वरिसाणि तुम्ह वेयावच्चं करेमि । ताहं सामिणा भ-
णिअं—न जलु देविआ । एयं भूअं वा (भव्वं वा भविस्सं वा)
जअं अरहंता देविआण वा असुरिदाण वा निस्साप कददु
कवल्लनाणं उप्पाडेंति , सिद्धिं वा वच्चंति , अरहंता स-
एस उट्ठाणवल्लिधिरियपुरिसकारपरक्कमेणं केवल्लनाणं उ-
प्पाडेंति । ताहं सज्जेण सिद्धत्थो भणइ—एस तव नियल्ल-
ओ , पुणो य मम वयणं—सामिस्स ओ परं मारणंतिअं उ-
वसग्ग करेह तं वोरज्जसु , एवमस्तु , तेण पडिस्सुअ स-
ओ पडिगओ सिद्धत्थो ठिओ । तदिवसं सामिस्स छट्ठपा-
रणयं , तओ भगवं विहरमाणो गओ कोल्लागसाणवसे ,
तत्थ य भिक्खुआ पविट्ठो बहुलमाहणंणं , जेणामेव कुल्ला-
व सज्जिवसे बहुले माहणे । तेण महुवयसंजुत्तेण परमणं-
ण पडिलाभिओ । तत्थ पंच दिववाह पाउंभूयाहं ।

अमुमेवार्यमुपसंहरआह—

गोवनिमित्तं सकक-स्स आगमो वागेरइ देविदो ।

कोट्ठावहुले छट्ठ-स्म पारणे पौयस वसुहारा ॥४६१॥

ताडनायोचनगोपनिमित्तं प्रयुक्तावधेः शकस्य देवराजस्य
किम् ? . आगमनम् आगमः अभवत् , विनिवार्य च गो-
वं ' वागेरइ देविदो ' ति भगवन्तमभिवन्द्य , व्याकरोति-
अभिधत्ते देवेन्द्रो-भगवन् ! तवाहं द्वादश वर्षाणि वैपाचू-
स्यं करोमीत्यादि , ' वागारिस्सु ' वा पाठान्तरे ' व्याकृति-
वानिति भावार्थः , सिद्धार्थं वा तत्कालप्राप्तं व्याकृतवान्
देवेन्द्रः—भगवान् त्वया न मोक्षव्य इत्यादि । गंत देव-
राज भगवतोऽपि कोल्लाकसज्जिवेशं बहुलो नाम ब्राह्मणः
ब्रह्मस्य—नपोविशेषस्य पारणके , किम् ? , ' पौयस ' इति
पायसं समुपनीतवान् , वसुधारेति तद्गृहं वसुधारा पति-
तेति गाथासारायः । कथानकम्—“ तओ सामी विहरमाणो
गओ मोगगं सज्जिवसे , तत्थ मोराय दुरज्जंता नाम पास-
डिगिहत्था , तेसि तत्थ आवासो , तेसि कुलवती भग-
वओ पिउमित्तो , ताहं सो सामिस्स सागएण उवट्ठिआ ,
ताहं सामिणा पुव्वपओगेण बाहा पसारिआ , सो भण-
ति अत्थि घरा , एत्थ कुमारवर ! अच्छाहि , तत्थ सा-
मीए एगगाइअं वसिस्ता पच्छा गतो , विहरति , तेण य
भणियं-विधियाओ वसहंओ , जइ वासारणो कीरइ , आ-
गच्छंज्जइ अणुगहंया होज्जामो , ताहं सामी अट्ट उउ-
वळिए माये विहरंता वासावासं उवागते तं चव दूइ-
जंतयगामं एति , तथेगम्मि उइये वासावासं ठिआ । प-
ढमपाउसे य गोरुवाणि चारि अलभंताणि जुगणाणि त-
णाणि खायति , ताणि य घराणि उव्वेज्जेति , पच्छा ते
वारंति , सामी न वारइ , पच्छा दूइजंतगा तस्स कु-
लवहस्स साहंति जहा एस एताणि न णिवारेति ,
ताहे सो कुलवती अणुसासति , भणति—कुमार !

सउली वि ताव अण्णणिअं शेणुं रक्खति , तुमं वारे-
ज्जासि , सण्णिवासं भणति । ताहे सामी अखिय-
सोग्गहो ति काउं निगओ , इमे य तेण पंच अभि-
गहा गहिआ , तं जहा—अखियसोग्गहे न वसियव्वं १,
निअं वोसट्टुकाएण २, मोगेण ३, पाणीसु भोत्तव्वं ४, गिह-
त्थो न वंशियव्वो नऽभुंहुत्तव्वो ५, एते पंच अभिगहा । तत्थ
भगवं अज्जमासे अठ्ठिआ तओ पच्छा अट्ठिनगामं गतो ।
तस्स पुण अट्ठिअगामस्स पढमं वज्जमाणं नाम आसी,
सो य किह अट्ठियगामो जाओ ? , धणवेओ नाम वाणि-
अओ पंचडि धुरसपहि गाणिमधरिमभेज्जस्सभरिणहि ते-
णं तेण आगओ , तस्स समीव य वेगवती नाम नदी , तं
सगडाणि उत्तरंति , तस्स एगो वइल्लो सो मूलधुरे जु-
प्पति , तावक्खएण ताओ गहिआ उतिएणाओ , पच्छा
सो पडिओ छिओ , सो वाणिअओ तस्स तण्णपाणिअं
पुरओ छंहुऊण तं अवहाय गओ । सोऽपि तत्थ बालुगाए
जट्टामूलमासे अतीव उणेण नहाए जुहाप य परित्ताविअ-
इ , वज्जमाणओ य लोगो तेण तेण पाणिअं तणं च वइ-
ति , न य तस्स कोइ वि देइ , सो गोणे तस्स पओस-
माधरणो , अकामतरहाए , जुहाप य मरिऊणं तथेय गामे
अगुज्जाणे सुलपाणी जक्खो उप्परणो , उवउत्तो पासति
तं बलीवहसरीरं , ताहं हसिआ मारि विउव्वति , सो
गामो मरिउमारओ , ततो अट्ठणा कोउगसयाणि करंति ,
तइ वि ण ठाति , ताहे भिणो गामो अण्णगामेसु संकंता ,
तत्थवि न मुचति , १ ताहे तेसि चिंता जाता—अम्हेहि
तत्थ न नज्जइ कोऽपि देवो वा दाणवो वा विराहिओ ,
तम्हा तहिं चव वच्चामो , आगया समाणा नगरं देवया-
ए विउलं असणं पाणं खाइमे साइमे उवक्खइवेति
बलिउवहारे करंता समंतओ उट्टमुहा सरणं सरणं ति
अं अम्हेहि सम्मं न वेडिअं तस्स जमह , ताहे अंतलि-
क्खपांडवणो सो देवो भणति—तुम्हं दुरप्पा निरणुंकाप ।
तेणं तेण य एह जाइ य तस्स गोणस्स तणं वा पा-
णिअं वा न दिणं , अतो नत्थि मे मोक्खो , ततो एहा-
या पुण्णबलिहत्थगया भणात—विट्ठो कावो पसादमिच्छा-
मा , ताहं भणति—एताणि माणुसअट्ठिआणि पुंजं काऊण
उवरि देवउलं करेह , सुलपाणि च तत्थ जक्खं बलिवहं
च एगपासे उवह , अण्णं भणति—तं बल्लकवं करेह , तस्स
य हेट्टा , ताणि से अट्ठिआणि निहणह , तेहि अचिरेण
कयं , तत्थ इइस्समो नाम पडियरणो कओ । ताहं ले-
गो पंधिगादि पेच्छइ , पंडरट्ठिअगामं देवउलं च ताहे पुरुज्जं-
ति अण्णं—कयराओ गामाओ आगता जाइ व स्ति , ताहे
भणति—जत्थ ताणि अट्ठियाणि , एवं अट्ठिअगामो जाओ ,
तत्थ पुण बाणमंतरघरं जो रस्ति परिचमति सो तेण
सुलपाणिणा जक्खेण बाहंता पच्छा रस्ति मारिजइ ,
ताहे तत्थ दिवसं लोगो अच्छति , पच्छा अण्णत्थ गच्छ-
ति , इइस्समोऽपि धूपं दीपगं च वाउं दिवसओ जा-
ति । इतो य तत्थ सामी आगतो , दूतिजंतगामपा-
साओ , तत्थ य सव्वो लोगो एगत्य पिडिओ अच्छइ ,
सामिणा देवकुल्लिगो अणुगणविओ , सो भणति—गामो
जाणति , सामिणा गामो मित्तिआ चेवाणुणविओ , गा-
मो भणति—एत्थ न सकका वसिउं , सामी भणइ—नवरं

तुम्हे अणुजाणह, ते भणति—ठाह, तत्थेकेकको वसहि देह, सामी णुच्छति, जाणति—जंहेसा सबुद्धिहिति ति, ततो एगकुणे पांडमं ठिआ, ताहे सो इदसम्मो सुरे धरे—ते खेव धूवपुणं दाउं कप्पडियकारोडिए सव्वे पलोइसा भणति जाह मा विणस्साहह, तं पि देवज्जयं भणति—तुम्हे वि णीध, मा मारिहज्जिहध, भगवं तुसिणीओ, सो वतरो चित्तेह—देवकुलिपण गामेण य भणतोऽवि न जाति, पेच्छ जं से करेम, ताह संभाए खेव भीमं अट्टहासं मुअतो षीहावेति ।

अभिहितार्थोपसंहारायेदं गाथाद्वयमाह—

दूजंतग पिउणो, वयंस तिच्चा अभिग्गहा पंच ।

अचियत्तुग्गहि न वसणा—१णिच्चं वोसट्टरमोणो॥४६२॥

पाणीपत्तं ४ गिहिवं—दणं च ५, तउ वट्टमालवेगवई ।

धणदेवमूलपाणि—दसम्म वासऽट्टिअग्गामे ॥ ४६३ ॥

विहरतो मोराकसन्निवेशं प्राप्तस्य भगवतः तन्निवासी दु-
हज्जन्तकाभिधानपापगडस्थो दूतिज्जन्तक एवोच्यते, पि-
तुः—सिद्धाथस्य वयस्यः—स्निग्धकः, सोऽभिवाद्य भगवन्ते
वसन्ति दत्तवान् इति वाक्यशेषः । विद्वन् च अन्यत्र
वर्षाकालगमनाय पुनस्तत्रैवागतेन विदितकुलपत्याभ-
प्रायेण, किम् ? , ' तिच्चा अभिग्गहा पंच ' ति
तीक्षाः—रौद्राः अभिग्रहाः, पञ्च गृहीता इति वा-
क्यशेषः । ते चामी ' अचियत्तुग्गहनवसणं ' ति अ-
चियत्तं—देशीयचनम् अप्रीत्यभिधायकं, ततश्च तत्स्वा-
मिनो न प्रीतिर्यस्मिन्नवग्रहे सोऽप्रीत्यवग्रहः तस्मिन् न वसन्तः
न तत्र मया वासतव्यमित्यर्थः, 'णिच्चं वोसट्टमोणो' ति नि-
त्यं—सदा द्युत्सृष्टकान्येन सता मौनेन विहर्तव्यम् 'पाणीपत्तं'
ति पाणिपात्रभोजिना भवितव्यम्, 'गिहिवं दणं च' ति गृ-
हस्थस्य वन्दनं, चण्डावभ्युत्थानं च न कर्त्तव्यमिति । एता-
न अभिग्रहान् गृहीत्वा तथा तस्मान्निर्यत्य ' वासऽट्टिअग्गा-
मे' ति वर्षाकालम् अस्थिग्रामं स्थित इति अध्याहारः । स
चास्थिग्रामः, पूर्वं वर्षमानाभिधः खल्वामीत्, पश्चान् अ-
स्थिग्रामसंज्ञामित्थं प्राप्तः, तत्र हि वेगवतीनदी, तां धनदे-
वाभिधानः सार्थवाहः प्रधानेन गवाऽनेकशकटसहितः
समुत्तार्यः, तस्य च गोरानेकशकटसमुत्तारणतो हव्यच्छं-
दो बभूव, सार्थवाहः तं तत्रैव परित्यज्य गतः, स वर्षमा-
ननिर्वासलोकाप्रतिजागरितो मृत्वा तत्रैव शलपाणिनामा
यक्षोऽभवत्, दृष्टभयलोककारितायतनं स प्रतिष्ठितः, इन्द्र-
शर्मनामा प्रातर्जागरको निरूपित इत्युक्तार्थः । एवमन्या-
सामपि गाथानामक्षरगमनिका स्वबुद्ध्या कार्येति । कथा-
नकशेषम्—' जाहे सो अट्टहासाविणा भगवंते खोभेउं
पवत्ते! ताहे सो सव्वो लोगो तं सहं सोऊण भीओ, अज्ज-
सो देवज्जओ मारिज्ज, तत्थ उप्पलो नाम पक्खाकडओ पा-
सावञ्जिज्जओ परिखायणो अट्टगमहानिमित्तजाणो जण-
पासाओ तं सोऊण मा तित्थकरो हाज्ज आधति करेह, बी-
हेह य रत्ति गंतुं, ताहे सो बाणमंतरा जाहे संहण न बी-
हेति ताहे हत्थिरुवणवसग्गं करंति, पिसायरुवणं नाग-
रुवणं य, एतेहि पि जाहे न तरंति खोभेउं ताहे सत्तविहं ये-
दण उदीरह; तं जहा—सीसवेयणं करणआच्छुनासादेननह-

पट्टिवेदणं च एकेका वेअणा समत्था पागतस्स जीवितं
संकोभेउं, किं पुण सत्त वि समेताओ उज्जलाओ ?, अहि-
यासंति, ताहे सो देवो जाहे न तरंति खोभेउं वा खोभेउं वा
ताहे परितंतो पायवडिनो खोभेति, खमह भट्टारग ति । ता-
हे सिद्धथो उज्जाओ भणति—हंभो सूलपाणी ! अपत्थि-
अपत्थिओ न जाणसि सिद्धथरायपुत्तं भगवंतं तित्थ-
यरं, जइ पयं सका जाणह तो ते निव्विसयं करेह, ताहे
भीओ दुगुणं खोभेह, सिद्धथो से धम्मं कोहेह, तत्थ
उवसंतो महिमं करेह सामिस्स, तत्थ लोगो चित्तेह—
सो तं देवज्जयं मारिस्ता इदासि कीलह, तत्थ सामी दे-
सुणे खल्लारि जामे अतीव परियाविओ पहायकालं मुहुत्तमे-
न निहापमादं गओ, तत्थ इमे दस महासुमिणे पासित्ता
पडिबुद्धो, तं जहा—तालपिसाओ हओ, सेअसउणो चि-
त्तकोइलो अ दोऽवि एते पज्जुवासंता दिट्ठा, दामदुगं च
सुरहिकुसुममयं, गोयणो अ पज्जुवासंतो, पडमसरो विषु-
डपंकओ, सागरो अ मे तिथिओ ति, सूरु अ पणस्सीमं-
डलो उग्गमंतो, अंतेहि य मे माणुसुत्तरो वेदिओ ति, मं-
दं चारुहोमि ति । लोगो पभाए आगओ, उप्पलो अ,
इदसम्मो अ, ते अ अण्णिओ दिव्वगंधवुल्लपुण्णवासं च पा-
संति, भट्टारगं च अकल्लयसव्वं, ताहे सो लोगो सव्वो
सामिस्स उक्किट्ठमिहणायं करंतो पाएमु पडिओ भणति
जहा देवज्जणं देवो उवन्नामिओ, महिमं पगओ, उप्पलो-
ऽवि सामि ददं दुं धंदिअभाणियाओ—सामी ! तुम्हेहि अ-
तिमरातीए दस सुमिणा दिट्ठा, नेसिम फल ति, जो ना
लापसाओ हओ तमचिरेण मोहणिज्जं उम्मूलहिसि, जो
अ सेअसउणो तं सुक्कज्जाणं काहिसि जो विचिंत्तो
कोइलो तं दुवालसंगं पणोव्हिसि, गोवग्गफलं च ते चउ-
व्विहो समणसमणीसावगसाविगासंघो भविस्सह, पडमस-
रा चउव्विहदेवसंघाओ भविस्सह, जं च सागरं तिगणो तं
संसारमुत्तारिहिसि, जो अ सूरु तमचिरा केवलनाणं ते
उप्पज्जिह ति, जं चंतेहि माणुसुत्तरो वेदिओ तं ते नि-
म्मलो जसकत्तिपयावो सयलतिहुअणं भविस्सह ति, जं
च मंदरमारुहोऽसि तं सीहासण्णो सदेवमणुआसुराए
परिस्ताए धम्मं पणोव्हंसि ति, दामदुगं पुण न
याणामि । सामी भणति—हे उप्पल ! जं णं तुमं न
जाणसि तरणं अहं दुविहं सागाराणगारिओ धम्मं पण-
व्हामि ति, ततो उप्पलो वंदित्ता गओ, तत्थ सामी अ-
ज्जमासेण खमाति । एतो पडमो वासारत्तो ! । ततो सरए
निग्गतूण मोरागं नाम सखिंवेसं गओ, तत्थ सामी बाहि उ-
ज्जाणं ठिओ, तत्थ मोराए सण्णोवसे अच्छंवा नाम पासंड-
त्था, तत्थेगो अच्छंवाओ तस्मि सण्णोवसे कौटलवेटलेण जी-
वति, सिद्धथओ अ एकलओ दुक्खं अच्छति वहुसेमोइओ
पूअ च भगवसो अपिच्छंतो, ताहे सो बालंतयं गोष सहायेण
भणति—जहि पचावितो जहि जिमिओ पंथे य जं दिट्ठ, दिट्ठो य
एवंगुणविसिट्ठो सुमिणो, तं वागंरह, सो आउट्ठो गंतुं गामे-
मित्तपार्गविताणं कोहति, सव्वंहि गामे य पणासिअं—एस
देवज्जओ उज्जाणं सीताणायबहुमाणं जाणह, ताहे अण्णो-
ऽवि लोओ आगओ, सव्वस्स वागंरह, लोगो आउट्ठो महि-
मं करेह, लोगेण आविहंतिओ अच्छह, ताहे सो लोगो भ-

णह-पत्थ अचुद्धश्चो नाम जाणश्चो । सिद्धन्थो भणति—सो
ण किंचि जाणह, ताहे लोगो गतुं भणह—तुमं न किंचि जा-
णसि, वेवज्जश्चो जाणह । सो लोयमज्जे अप्पाणं ठावेउकामो
भणति—पह जाओ, जह मज्जे पुरश्चो जाणह तो जाणह । ताह
लोगेण परिवारिओ एह, भगवओ पुरश्चो ठिओ तणं गहाय
भणति—एयं तणे किं छिदिहि ति न वत्ति, सो चिंतह—जह
भणति—न छिदिहि ति तो छिदिस्सं, अह भणह—छि-
दिहि ति तो न छिदिस्सं । ततो सिद्धन्थेण भणिओ—न छि-
दिहि ति, सो छिदिउमादत्तो, सकेण य उवओगो दिओ,
वज्जं पक्खिस्सं, अचुद्धगस्स अंगुलीओ दस वि भूमीए पांड-
आओ, ताहे लोगेण खिसिओ, सिद्धन्थो य से वट्ठो ।

अमुमेवार्थे समासतोऽभिधानसुराह निर्युक्तिकारः—

रोदा य सत्त वेयण, थुइ दस सुभिणुप्पलऽदमासे य ।

मोराए सकारं, सको अचुद्धए कुविओ ॥ ४६४ ॥

समासव्याख्या—रौद्राश्च सप्त वेदना यत्नेन कृताः, स्तु-
तिश्च तनैव कृता, वश स्वप्ना भगवता दृष्टाः, उत्पलः फलं
जगाद्, 'अदमासे य' ति अर्धमासमर्धमासे च क्षणम-
कार्षीत्, मोरायां लोकः सकारं चकार शक्रः अचुद्धकं
तीर्थकरहीलनात् परिकुपित इत्यस्यार्थः । इयं निर्युक्तिगाथा ।

एतास्तु मूलभाष्यकारगाथाः—

भीमऽदृष्टास हत्थी, पिमाय नागे य वेदणा सत्त ।

सिरकसनासदन्ते, नहऽच्छि पट्टी य मत्तमिओ ॥ ११२ ॥

तालपिसायं दो को—इला य रेदामदुगमेव ४ गोवर्गं । ५ ।

सरऽमागऽधूरं तं ह—मन्दरं १० सुविणुप्पले चव । ११३ ।

मोहे य भाग पवयण ३, धम्मे ४ मंघे ५ य देवलोएदय ।

संमारं ७ णाणं जसे ६ धम्मं परिमाणं मज्जमि ॥ ११४ ॥

भीमाऽदृष्टासः हस्ती पिशाचो नागश्च वेदनाः सप्त शिरः क-
र्शनासावन्तनखाक्षिपृष्टौ च सप्तमी, एतद् व्यन्तरेण कृतम् ।
तालपिशाचं द्वौ कांकिलौ च दामद्वयमेव गोवर्गं सरः सागरं
सूर्यम् यन्त्रं मन्दरं, 'सुविणुप्पलं चव' ति, एतान् स्वप्नान्
दृष्टवान्, उत्पलश्चैव फलं कथितवान् इति । तच्चेदम्—मोहं च
ध्यानं प्रवचनं धर्मः सङ्ख्यश्च देवलोकश्च देवजनश्चेत्यर्थः, संसारं
ज्ञानं यशः धर्मं पर्यदो मध्यं, मोहं च निराकारिण्यसीत्या-
दि क्रियायोगैः स्वबुद्ध्या कार्यः ।

मोरागसखिवंसे, बाहिं सिद्धन्थतीतमाईणि ।

साहह जणस्स अचुद्धं—दपओसोछेअणसके ॥ १६ ॥

अर्थोऽस्याः कथानकोक्त एव वेदितव्य इति । इयं गाथा
सर्वपुस्तकेषु नास्ति, सोपयोगा च । कथानकशेषम्—'तओ
सिद्धन्थो तस्स पओसमावओ तो लोगं भणति—एस चोरो'
कस्स एण चोरियं ति भणह, अत्थेत्थ वीरघोसो णाम कम्म-
करो?, सो पावेसु पांडओ अहं ति, अत्थि तुम्भ अमुककाले
वस पलयं वट्ठयं णट्ठपुव्वं?, आमं अत्थि, ते एण हारियं,
त पुण कहिं?, एयस्स पुरोहडे महिसिदुरुक्खस्स पुरात्थि-
मे ण हत्थमिस्सं गंतूणं तत्थ खणितं गेहह । ताहं गता, दिहुं,
आगया कलकलं करमाणा । अमं पि सुगह—अत्थि पत्थं
इदस्समो नाम गिहवह? ताहं भणति—अत्थि, ताहं सो

सयमेव उवाट्ठओ, जहा अहं, आणंघह, अत्थि तुम्भ ओरणओ
अमुयकालाम्म नाट्ठओ?, स आह—आमं अत्थि, सो
एण मारिस्ता खओ, अट्ठियाणि य से वट्ठीए इ-
क्खिणे पासे उक्कुरुडियाए निहयाणि, गया, दिट्ठानि,
उक्कट्टकलयलं करेता आगया, ताहं भणति—एयं वित्तमं' ।

अमुमेवार्थे प्रतिपाद्यन्नाह निर्युक्तिकारः—

तण्णेयंगुलि कम्मा—र वीरघोसं महिमिदु दसपलिओ ।

विइंदसम्म उरण, वयरीए दाहिणुक्कुरुडे ॥ ४६५ ॥

अचुद्धकः कृणु जग्राह, छेदः अङ्गुलीनां कृतः खल्विन्द्रेण,
'कम्मारवीरघोसं' ति कर्मकरा वीरघोषः, तत्संबन्धनेन महि-
सिदुदसपलियं दस पलिकं करोटकं गृहीत्वा महिसेन्दुकृताधः
स्थापितम्, एकं नाववित्रं द्वितीयम् इन्द्रशर्मण उरणकोभन भ-
स्मिन्, तदस्थीनि चाद्यापि तिष्ठन्त्येव वदर्या अथः दक्षिणोत्कु-
रुट इति गार्थः ॥ ४६५ ॥ " ततियं पुण अवचं, अलाहि भ-
णितेण, ते निवधं करेति, पच्छा भणति—वच्चह भज्जा से कहं-
हिह, सा पुण तस्स चव छिड्ढाणि मग्गमाणी अचुद्धि, ताए
सुयं—जहा सो विडविओ ति 'अंगुलीओ से छिड्ढाओ' सा
य तेण तहियं पिट्ठिया 'सा चिंतति—नवरि एउ गामो'
ताहं साहमि 'ने आगया पुच्छंति, सा भणह—मा से नामं
गेहह' भगिणीए पत्नी ममं नेच्छति 'ते उक्किट्ठि करेमाणा
नं भणति—एस पावो 'एवं तस्स उड्ढाहो जाओ' एस पावो,
'जहा न कोह भिक्खं पि देह' ताहं अप्पसागारियं
आगओ भणह—भगवं ! तुम्भे अन्नत्थ वि पुज्जज्जह
'अहं कहिं जांम?' ताहं अचियनोग्गहो ति काउं
सामी निग्गओ । ततो वच्चमागस्स अतरा दो वाचा-
लाओ—दाहणा उत्तरा य 'नासि दाहह वि अतरा दो न-
हओ—सुवण्णवालुगा रूप्पवालुगा य' ताहं सामी वक्खिस्सवा-
चालाओ सन्निवेसाओ उत्तरवाचालं वच्चह 'तत्थ सुवण-
वालुयाए नदीए पुलिणे कांटयाए तं वत्थं विलगं' सामी ग-
तो 'पुणोऽवि अवलोइयं' किं निमित्तं?, केह भणति—मम-
त्तीए, अवर—किं थंइल्ले पांडिओ अथंइले ति 'केह—सहसा-
गारणे' केह—वरं भिस्साणं वत्थपत्तं सुलभं भविस्सह? तं च
तेण धिज्जाइएण गहिओ तुष्ठागस्स उवणीओ सयसहस्समोहं
जायं' एक्कस्स पण्णासे महस्साणि जायाणि ।

अमुमेवार्थमाभिधानसुराह—

तइअमवच्चं भज्जा, कहिही नाहं तओ पिउवयंसो ।

दाहिणवायालसुव—सवालुगाकंटए वत्थं ॥ ४६६ ॥

पदानि—तृतीयमवाच्यं भार्यो कथयिष्यति 'ततः पितुर्वय-
स्यस्तु दक्षिणवाचालसुवण्णवालुकाकण्टके वत्थं' क्रियाऽध्या-
हारतोऽक्षरगमनिका स्वबुद्ध्या कार्येति । ताहं सामी वच्चह
उत्तरवाचालं 'तत्थ अतरा कण्णखलं नाम आसमपयं' तत्थ
दो पंथा—उज्जुगो, वंको य । जो सो उज्जुओ सो कण्णखलं
मज्जेण वच्चह, वंको परिहरंता, सामी उज्जुगण पढाविओ,
तत्थ गोवालीहं वारिओ 'पत्थ दिट्ठविसो सप्पो' मा एण
वच्चह 'सामी जाणति—जहसा भविओ संबुडिहति' त-
ओ गतो जक्खघरमंडवियाए पांडिमं ठिओ । सो पुण को
पुट्ठभवं आमी?, खमगो 'पारणाए गओ वासिगमनस्स'
तेणं महक्कालिया विराड्ढा 'खुडुण्ण पणिओओ' ताहं

सो भणति-किं इमांशोऽपि मय मारिआओ लोयमारिआ-
ओ दुरिसेह, ताह खुइएण नाय-विद्याले आलोहइ सि, सो
आवस्सए आलोएत्ता उवविट्ठा, खुइओ चिंतइ-लूण से
विस्संगियं, ताह सारिअं रुट्ठा आहणांम सि उद्धाओ खुइ-
गस्स, तत्थ थंभे आवाडओ मओ विराहियसामरणो जोहंस-
एसु उववणो, ततो खुओ कणगखले पंचएह तावससयाणं
कुलवइस्स तावसीए उदरे आयाओ, ताह दारगो जाओ, त-
त्थ स "कोसिओ" सि नामं कयं, सो य अतीव तेण सभावेण
खंडकोधो, तत्थ अज्जएवि अत्थ कोसिया तस्स "चंडको-
सिओ" सि नामं कयं, सो कुलवती मओ, ततो य सो कुलवई
जाओ, सो तत्थ वणसंडे मुच्छिओ, तेसि तावसाण ताणि
फलाणि न वइ, ते अलभंता गया दिसो दिसं जोऽपि तत्थ
गोवालादी एति तं पि हंतुं धाडइ, तस्स अदूरे सेयंविद्या ना-
म नयरी, ततो रायपुत्तेहि आगतूणं विरहिए पडिनिवेसेण
भगो विणसिओ य, तस्स गोवालएहिं कहियं, सो कंठि-
याणं, गओ, ताओ छंडूत्ता परसुहत्थो गओ रोसेण धमधमं-
तो, कुमारेहिं दिट्ठा पंतओ, तं वट्ठण पलाया, सोऽपि कुहा-
डहत्थो पहावेत्ता खंडू आवडिऊण पडिओ, सो
कुहाडा अभिमुट्ठा डिओ, तत्थ से सिरं दो भाए कयं, तत्थ
मओ तम्मि चव वणसंडे विट्ठिविसो सणो जाओ, तेण रो-
सेण लोभेण य तं रक्खइ वणसंडे, तओ ते तावसा सव्वं
वट्ठा, जे अवड्ढा ते नट्ठा, सो तिसंभं वणसंडे पारियंविऊणं
जे सउणगमवि पासइ तं उहइ, ताह सामी तेण दिट्ठा, ततो
आसुरुत्तो, ममं न याणांसि ?, सूरं णिज्झाइत्ता पच्छा सामि
पलाएइ, सो न उज्झइ जहा अणं । एवं दो तिण्ण वा-
रा, ताह गंतूण उसइ, उसित्ता अवकमइ-मा मे उवरि प-
डिहिं सि, तह वि न मरइ, एवं तिणि वारं, ताह पलाएत्ता
अच्छति अमरिसेणं, तस्स भगवओ रूवं पेच्छुत्तस्म ताणि
विसभरियाणि अच्छीणि विज्झाइयाणि सामिणो कंतिमो-
म्मयाए । ताह सामिणा भणिअं-उवत्तम भो चंडकोसिया !
ताह तस्स इहापोहमगणगवसणं कंठस्स जातीसरणं
समुप्पणं, ताह तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करत्ता
भत्तं पच्चक्खाइ मणसा । तिथगरो जाणइ, ताह
सो विले तुंडं छोडुं डिओ, माहं रुट्ठा संतो लोगं
मारेहं, सामी तस्स अणुंकाए अच्छइ, सामि वट्ठण गो-
वालवच्छवाला अल्लियंति, रुक्खहिं आवरत्ता अण्णाणं
तस्स सप्पस्स पाहाणं खियंति, न चलंति सि अल्लिणो क-
ट्ठेहिं धट्ठिओ तह वि न फंदति सि । तेहिं लोगस्स सिट्ठं, तो
लोगो आगतूण सामि वंदित्ता तं पि य सणं महेइ । अ-
ण्णाओ य पर्यावकिणियाओ तं सणं मक्खेति, फरुसिंति,
सो पिवीलियाहिं गहओ, तं वेयणं अहियासत्ता अद्धमास-
स्स मओ सहस्सारे उववणो ।

अमुमेवार्यमुपसंहराह-

उत्तरवाचालन्तर-वणसंडे चंडकोसिओ सणो ।

न डहे चिता सरणं, जोइसकोवाऽहि जाओऽहं ॥४६७॥

उत्तरवाचालान्तरवनखण्डं चण्डकौशिकः सर्गः न ददाइ
चिन्ता स्मरणं ज्योतिष्कः क्रोधाद् अहिर्जातोऽहमिति, अ-
क्षरगमनिका स्वनुदया कार्येति ॥ ४६७ ॥

अनुक्तार्थं प्रतिपाद्यन्नाह-

उत्तरवाचाला ना-गमेण खीरेण भोयणं दिट्ठा ।

सेयविद्याएँ पएसी, पंचरहे निजरायाणो ॥ ४६८ ॥

उत्तरवाचाला नागसेनः खीरेण भोजनं विद्यानि श्वेता-
भ्यां प्रवेशी पञ्चरथैः नैयका राजन-नैयका गोत्रतः, प्रदेशे
निजा इत्यपरं । शेषो भावार्थः कथानकावसंयः । तच्चैवम्-
'तस्मा सामी उत्तरवाचालं गओ, तत्थ पक्खक्खमण्णपार-
णेने अतिगओ, तत्थ नागसेणण गिहवइणा खीरभायणं
पडिलाभिओ, पंच विव्वाण पाउम्भूयाणं, ततो सेयंविद्यं
गओ, तत्थ पंचशी राया समणावासओ भगवओ महिमं
करइ, तओ भगवं सुरभिपुरं वक्खइ तत्थंतराए णेज्जगा रा-
याणो पंचहिं रथेहिं एत्ति, पयसिण्णो पासे, तेहिं तत्थ
सामी वंविओ पुरओ य । ततो सामी सुरभिपुरं गओ, तत्थ
गंगा उत्तरियव्वा, तत्थ सिद्धजत्तो नाम नाविओ, खेमल्लो
नाम सउणजाणओ, तत्थ य णावाए लोगो विलगइ, को-
सिएण महासउणण वासियं । कोसिओ नाम उलूका । ततो
खेमिल्लेण भणियं-आरिं सउणं भणियं तारिंसे अमहेहिं
मारणंतिं पावियच्चं, किं पुण ? इमस्स महगिसिस्स पमा-
वेण मुच्चिहामा । सा य णावा पहाविया सुदादेण य णाग-
कुमारराइणा दिट्ठा, भयवं णावाए डिओ । तस्स कांवा जा-
ओ । सो य किर जा सो सीहा वासुदेवत्तणं मारिओ सो
संसारे भमिऊण सुदादो नागो जाओ । सो संवट्ठगवायं वि-
उव्वत्ता णावं ओओलेउं इच्छइ, इओ य कंबलसबलाणं आ-
सणं चलियं । (आब०) (कंबलशबलयावृत्तम् 'कंबल'
शब्द तृतीयभाग १७६ पृष्ठ गतम् ।) णागकुमारसु उव-
वणो, (ते) ओहिं पउंजांत, ० जाव पेच्छंति तत्थग-
रस्स उवसगं कीरमाणं, ताहे तेहिं चितियं अलाहि ता
अणंणं, सामि मोएमो, आगया, पणंण णावा गहिया,
पणो सुदादेण समं जुज्झइ, सो महिहिणो । तस्स पुण
चवणकालो, इमं य अहुणोववणया, सो तेहिं पहाओ,
ताह ते णागकुमारो तत्थगरस्स महिमं करेति, नत्तं रूवं
च गायंति, एवं लोगोऽपि ततो सामी उत्तिणो । तत्थ
देवेहिं सुराहंगंधोदयवासं पुष्पवासं च बुट्ठं, तेऽपि
पडिगया ।

अमुमेवार्यमुपसंहराह-

सुरहिपुर सिद्धजत्तो, गंगा कोसिअ विऊ य खेमिल्लओ ।

नाग सुदादे सीहे, कंबलसबला य जिणमहिमा ॥४६९॥

महुराए जिणदासो, आहीर विवाह गोण उववासे ।

भंडीर भित्तवच्चे, भत्ते णागो हि आगमणं ॥४७०॥

वीरवरस्स भगवओ, नावारूढस्स कासि उवसगं ।

मिच्छादिहिं परदं, कंबलसबला समुत्तारे ॥ ४७१ ॥

पदानि-सुरभिपुरं सिद्धयात्रः गङ्गा कौशिकः विद्वांसं खे-
मिलकः नागः सुदंष्टः सिंहः कंबलसबलौ च जिनमहि-
मा मथुरायां जिनदासः आभीरविवाहः गोः उपवासः भ-
ण्डीरः मित्रम् अपत्यं भक्तं नागौ अवधिः आगमनं वीर-
वरस्य भगवतः नावमारूढस्य कृतवान् उपसर्गं मिथ्याह-

ष्टिः पट्टं-वित्तं भगवन्तं कम्बलसबली समुत्तारितवन्तौ । अक्षरगमनिका स्वधुल्या कार्या । ततो भगवं दगती-
राय हरियावहियं पडिहमह । पत्थिओ ततो , लदीपुल्लिणे
भगवओ पादेसु लक्षणाणि दीसन्ति महुसित्थविकसल्ले ,
तत्थ पूसो नाम सामुहिओ , सो ताणि पासिऊणं चित्ते ,
एस चक्कवट्ठी गतो एगामी , वच्चामि णं वागेरमि , तो
मम एत्तो भागा भविस्सन्ति , सेवामि णं कुमारत्तणे , सा-
मीऽवि धूणागस्स सण्णवेसस्स बाहि पडिमं ठिओ , त-
त्थ सो सामि पिच्छिऊणं चित्ते अहो मय पलालं अहि-
ज्जिअं , एपहि लक्खणं हि जुत्तं , एणं समणं न होउं ।
इओ य सक्को देवराया ओहिणा पलोपह-कहिं अज्ज सा-
मी ? तां सामि पेच्छह , तं च पूसं , आगओ सामि च-
न्दिता भणति-भो पूस ! तुमं लक्खणं न याणसि एसो अ-
परिमिलक्खणो , तां वणेह लक्खणं अभितरणं-गो-
क्षीरगारं कहिं पसत्थं , सत्थं न होह अलिअं , एस ध-
म्मवरचाउरंतचक्कवट्ठी देविन्नरिंदपूरओ भवियजणकुमुया-
खंदकारओ भविस्सह , ततो सामी रायगिह गओ , तत्थ
णालंदाए बाहिरियाए तंतुवागसालाए एगदेसम्मि अहा-
पडिऊवं उगगहं अणुणवत्ता पडमं मासक्खमणं उवसंप-
ज्जिक्का णं विहरह । तेणं कालेण तेणं समयणं मंख-
ली नाम मंखो , तस्स भदा भारिया गुडिणी सत्थणं ना-
म सण्णवेसं गोबहुलस्स माहणस्स गोसालाए पसुआ ,
गोएणं नामं कयं गोसालो त्तं संवहिओ , मंखसिण्यं अ-
हिज्जिओ , चित्तफलं करेह , एकदलओ विहरंतओ रा-
यगिहं तंतुवायसालाए ठिओ , जत्थ सामी ठिओ , तत्थ
वासावासं उषागओ । भगवं मासक्खमणपारणं अभितरि-
याए विजयस्स घरे विउलाए मोयणविहीए पडिलाभि-
ओ । पंच दिव्वाणि पाउभूयाणि , गोभालो सुणंता आग-
ओ , पंच दिव्वाणि पासिऊणं भणति-भगवं ! तु-
ज्जं अहं सीसं ति सामी तुसिणीओ निग्गओ । षितिअ-
मासक्खमणं ठिओ , चित्ति ए आणंदस्स घरे खज्जगविहीए
तत्तिणं सुणंदस्स घरं सव्वकामगुणिणं , ततो खउत्थं मास-
क्खमणं उवसंपज्जिक्का णं विहरह ।

अभिहिताथोपसंग्रहायेदमाह—

यूणाए बहिं पूसो , लक्खणमन्मंतरं च देविदो ।

रायगिहि तंतुसाला , मासक्खमणं च गोसालो ॥४७२॥

मंखलि मंख सुभदा , मरवण गोबहुलमेव गोसालो ।

विजयाणंदसुणंदे , भोअण खजेअ कामगुणे ॥४७३॥

पदानि—स्थूणायां बहिः पुण्यां लक्षणमभ्यन्तरं च देवेन्द्रः
राजगृहं तन्तुवायकशाला मासक्षपणं च गोशालः मंखली
मंखलः सुभद्रा शरवणं गोबहुल एव गोशालो विजयः आनन्दः
सुनन्दः भोजनं खाद्यानि च कामगुणं शरवणं गोशालोत्प-
त्तिस्थानम् । शेषाऽक्षरगमनिका स्वधिया कार्या । गोसालो क-
त्तियदिवसपुष्पिमाय पुच्छह—किमहं अज्ज भत्तं लभिस्सामि ? ,
सिद्धत्थेण भणियं—काइवकूरं अणिलेण कूडकवगं च वक्खि-
णं , सो णयरिं सव्वावरेण पडिहिओ , जहा भंडीसुणए ,
न कहिं वि वि न संभाइयं , तां अवरएहे एककणं कम्मक-
रेण अणिलेण कूरो विओ तां जिमिओ , एगो कवगो दिओ ,

कवगो परिक्रमाविओ० जाव कूडओ , तां भणति—जण
जहा भवियव्वं णं तं भवति अज्जहा , लज्जिओ आगतो । तओ
भगवं खउत्थमासक्खमणपारणं नालंदाओ निग्गओ , कांजा-
कसिअवेसं गओ , तत्थ बहुलो माहणो माहणे भायावति
घयमहुसंजुतेण परमहेण , तां तेणं सामी पडिलाभिओ ,
तत्थ पंच दिव्वाणि । गोसालोऽवि तंतुवागसालाए सामि
अपिच्छुमाणा रायगिहं सम्भंतरबाहिरिअं गवेसति , जां न
पेच्छह तां नियगोवगरणं धायराणं दाउं सउत्तगट्ठं मुंडं
काउं गतो कांजाग , तत्थ भगवतो मिलिओ , तओ भगवं
गोसालेण समं सुवणखलणं वच्चह , एत्थंतरा गोवा गावीहि-
तो क्षीरं गहाय महाक्षिप थालीए णवपहिं तंदुलेहिं पायसं
उवक्खडेति , ततो गोसालो भणति-एह भगवं ! एत्थ भुजामो ,
सिद्धत्थां भणति-एस निम्माणं खव न वच्चह , एस मांजाहति
उल्लिज्जंती । तां सो असहंतां तं गोवं भणति-एस देवज्जगो
तीताणागतजाणओ भणति—एस थाली भांजाहति , तो
पयत्तेण सा रक्खह , तां पयसं करेति वंमविदलेहिं सा बडा
थाली , तहिं अतीव बहुला तंदुला कूडा , सा कुट्टा , पच्छा
गावालाणं जणं जं कल्लं आसाइय सा तत्थ पाजिमिओ , ते-
ण न लजे . तां सुदुत्तरं नियतिं गेहह ।

अमुमेवार्थं कथानकोक्रमुपसंजिहोषुराह—

कुष्ठाग बहुल पायस , दिव्वा गोमाल दट्ठु पव्वजा ।

बाहिं सुवणखलए , पायसथाली नियइगहणं ॥४७४॥

कोष्ठाकः बहुलः पायसं दिव्यानि गोमालः दट्ठु प्रवज्या
बहिः सुवणखलात् पायसस्थाली नियतंग्रहणं च । पदार्थ
उक्त एव ।

बंधणगामे नंदो-वनंद उवणंद तेय पच्चद्वे ।

चंपादुमासखमणे , वासावासं मुणी खमह ॥ ४७५ ॥

ब्राह्मणग्रामे नन्दोपनन्दौ उपनन्दः तेजः प्रत्यर्थं चम्पा द्विमा-
सक्षपणे वर्षावासं मुनिः क्षपयन्तानि । अस्याः पदार्थः कथा-
नकाद्वयसंयः । तच्चद्वयम्—ततो सामी बंधणगामं गतो , तत्थ
नंदो उवणंदो य भायरो , गामस्स दा पाडगा , एको नदस्स
चित्तिओ उवणंदस्स . ततो सामी नदस्स पाडगं पविट्ठा नद-
घरं च , तत्थ दासोऽण्णं पडिलाभिओ नंदेण गोसालो उवन-
दस्स , तेण उवणंदेण संविट्ठं-देहि भिक्खं , तत्थ न ताव वेला
तां सीअलकूरो णीणिओ , सो नं ऐच्छह , पच्छा सा तेण वि-
भणति-दासी ! एयस्स उवोरं लूभसु त्ति , तोए कूडा , अण-
लिणं भणति—जह मज्झ धम्मायरिअस्स अत्थि तओ तेए
वा एयस्स घरं इज्जउ , तत्थ अहासिअहिनेहिं वाणमंतरेहिं
मा भगवतो अलियं भयउ त्ति तेण तं दहं घरं । ततो सामी
अपं गओ , तत्थ वासावासं ठाह , तत्थ रोमासिणं खमणं
खमह , विचित्तं च तवाकम्मं , ठाणादीए पाडम ठाह , ठाणु-
ककुडओ एवमादीणि करेह । एस तां ओ वासारतो ।

कालाए सुणगारे , सीहो विज्जुमई गोडिदासी य ।

खंदो दन्तिलियाए , पत्तालग सुणगारम्मि ॥ ४७६ ॥

पदानि—कालायां शून्यागारं सिंहः विद्युन्मती गोष्ठीदासी
च स्कन्दः दन्तिलिकया पात्रालके शून्यागारे । अक्षरगम-
निका क्रियाध्याहारतः स्वधिया कार्या । पदार्थः कथान-

कादवसेयः, तच्चेदम्—ततो चरिमं दो मासियपारण्यं बा-
हिं पारेत्ता कालायं नाम सन्निवेसं गम्यो गोसालेण समं,
तत्थ भगव सुणणघरे पडिमं ठिओ, गोसालोऽवि तस्स
दारपंहे ठिओ । तत्थ सीहो नाम गामउ(कु)डपुत्तो विज्जुमईए
गोटीदासीए समं नं चव सुणणघरं पविट्ठो, तत्थ तेण भ-
ण्णइ-जइ इत्थ समणो वा माइणो वा पाहको वा कोइ ठिओ
मो साहउ जा अज्जत्थ वच्चाओ, सामी तुरिहकओ अच्छइ,
गोसालोऽवि तुरिहकओ, ताणि अच्छिता णिगयाणि ।
गोसालेण सा महिला छिक्का, सा भणति—एस एत्थ का-
इ, तेण अभिगंतूण पिट्ठिओ, एस धुत्तो अणायारं करेता-
णि देच्छंतो अच्छइ । ताहे सामि भणइ-अहं पक्खिलो पि-
ट्ठिज्जामि, तुम्हे ए वारह । निज्जथो भणइ-कीस सीलं न
रक्खसि ?, किं अम्हेऽवि आहरणामो ?, कीस वा अतो न
अच्छसि, ता वारं ठिओ । ततो निगंतूण सामी पत्तकाल-
यं गम्यो, तत्थ वि तहेव सुणणघरे ठिओ, गोसालो नेण भ-
ण्णं अतो ठिओ, तत्थ खंदओ नाम गामउडपुत्तो अ-
प्पिण्णिच्चयादासीए दन्तिलियाए समं महिलाए लज्जेतो
तमेव सुणणघरं गम्यो, तेऽवि तहेव पुच्छंति, तहेव तुरिह-
का अच्छंति, जाहे ताणि निगच्छंति ताहं गोसालेण ह-
सियं । ताहे पुणोऽवि पिट्ठिओ, ताहे सामि खिसइ-अम्हे
हम्मामो, तुम्हे न थारह, किं अम्हे तुम्हे ओल्लगामो ?,
ताहं निज्जथो भणति—तुमं अप्पवांसण हम्मसि, कीस-
तुं न रक्खसि ?—

मुण्णिचंद कुमाराए, कुवण्य चंपरमणिज्जउज्जाणे ।

चोराए चारि अगडे, सोम जयंती उवममेइ ॥४७७॥

पदानि—मुनिबन्धुः कुमायां कृपनयः चम्परमणीयोद्या-
ने चौगयां चारिकोऽगडे सोमा जयन्ती उपशमयतः । प-
दार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—“ततो भगवं कुमा-
रायं नाम सण्णिवसें गम्यो, तत्थ चंपरमणिज्जे उज्जाणे
भगवं पडिमं ठिओ । इओ य पासावच्चिज्जो मुण्णिचंदो
नाम थेरो बहुत्सुओ बहुसासपावरो तम्मि सन्निवेसे
कुवण्यस्स कुभगारस्स सालाए ठिओ” । सो य जिनकप्प-
पडिमं करेइ सीसं गच्छं उवसा, सो य सत्तभावणाए अ-
ण्णाणं भावेति—“तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगतेण बलेण य ।
तुलणा पंचहा बुत्ता, जिनकप्पं पडिवज्जओ ॥ १ ॥” एओ
ओ भावणाओ, ते पुण सत्त भावणाए भावेति, सा पुण
“पट्टमा उवस्सयाम्म, वितिया, बाहिं ततिय चउज्जमि ।
सुणणघराम्म चउत्थी, तह पंचमिओ मसाणमि ॥ १ ॥”
सो वितियाए भावेइ । गोसालो सामि भणइ-एस देसका-
लो हिडामो । सिज्जथो भणइ-अज्ज अम्ह अन्तरं, पच्छा
सो हिडंतो ते पासावच्चिज्ज पासति, भणति य—के तुम्हे ?,
ते भणति—अम्हे समणा निगंथा, सो भणति अहो नि-
गंथा, इमो भे एत्तिओ गंधो, कहिं तुम्हे निगंथा ?, सो
अप्पणो आयरियं वण्णेइ-परिसो महप्पा, तुम्हे एत्थ के ?,
ताहे तेहि भणइ-जारिसो तुमं तारिसो धम्मायरिओऽवि
ते सयं गहीयलिंगो, ताहे सो रुट्ठो अम्ह धम्मायरियं सब-
हसि, जइ मम धम्मायरियस्स अत्थि तवो ताहे तुम्हे प-
डिस्सओ इज्जउ । ते भणति—तुम्हाणं भणिएण अम्हे न

इज्जामो, ताहे सो गतो साहइ सामिस्स—अज्ज मए
सारभा सपरिग्गहा समणा विट्ठो, तं सव्वं साहइ । ताहे
सिज्जथेण भणियं—ते पासावच्चिज्जो साहवो, न ते इज्जं-
ति । ताहे रत्ती जाया, ते मुण्णिचंदो आयरिया बाहिं उव-
स्सगस्स पडिमं ठिओ, सो कुवण्यो तद्विवसें सेणीए भ-
ने पाऊण वियाले एइ, मत्तेज्जओ जाव पासेइ ते मुण्णि-
चंदे आयरिय, सो वितेइ—एस चोरो सि, तण से गलए ग
हिया, ते निरुस्सासा कया, न य भाणाओ कपिओ, ओहि-
णाणं उप्पणं आउं च णिट्ठिओ, देवलोगं गया । तत्थ अहोसन्निहि-
एहिं वाणमंतरेहिं देवहिं महिमा कया, ताहे गोसालो बा-
हिं ठिओ पेच्छइ, वेवे उव्वंते निव्वयंते अ । सो जाणइ-एस
इज्जओ सो तेसि उवस्सगो, साहेइ सामिस्स, एस तेसि
पडिणीयाणं उवस्सओ इज्जइ, सिज्जथो भणइ—न तेसि
उवस्सओ इज्जइ, तेसि आयरियाणं ओहिणाणं उप्पणं
आउयं च णिट्ठियं, देवलोगं गया, तत्थ अहोसन्निहि-
एहिं वाणमंतरेहिं देवहिं महिमा कया, ताहे गोसालो बाहिं ठि-
ओ पिच्छइ, ताहं गम्यो न पदेसे, जाव देवा महिमं का-
ऊण पडिगया ताहे तस्स न गंधादगवासं पुप्फवासं च द-
दूण अर्भाइअ हरिसो जाओ । ते साहुणो उव्वंइ—अर
तुम्हे न याणइ, परिसगा चव बाडिया हिडइ, उट्ठइ,
आयरियं कालगयं पि न याणइ ?, सुवह रसि सव्वं ताहं
ने जाणंति—सच्चिल्लओ पिसाओ, रसि पि हिडइ ताहं
तेऽवि तस्स सदेण उट्ठिओ, गया आयरियस्स सगास
जाव पेच्छंति—कालगयं । ताहे ते अधितिं करेइ अम्हेहिं
ए णाया आयरिया कालं करेता, सोऽवि चमंदत्ता गम्यो ।
ततो भगवं चोरागे सन्निवेसं गम्यो, तत्थ चारिय सि काऊ-
ण उट्ठवालगा अगडे पक्खिविज्जंति, पुणो य उत्तारिज्जं-
ति, तत्थ पट्टमं गोसालो सामी न, ताव तत्थ सोमा-ज-
यन्तीओ नाम दुवे उप्पलस्स भगिणीओ पासावच्चिज्जो-
ओ जाहे न तरंगं संजमं काउं ताहे परिव्वाइयसं करेति,
ताहिं सुयं—परिसा केऽवि दो जणा उट्ठवालपहिं पक्खि-
विज्जंति, ताओ पुण जाणंति—जहा चरित्तित्थगरो
पव्वइओ, ताहं गयाओ, जाव पेच्छंति, ताहिं मोइओ,
ते उज्जंतिओ अहो विणस्सउकांमेति, तेहिं भएण ख-
माविद्या महिया य ।

पिट्ठी चंपा वासं, तत्थ चउम्मासिएण खमणेणं ।

कयंगल देउलवरिसं, दरिद्वेरा य गोसालो ॥ ४७८ ॥

ततो भगवं पिट्ठीचंपं गम्यो, तत्थ चउत्थं वासारत्तं क-
रेइ, तत्थ सो चउम्मासियं खणं करेतो विचिसं पडि-
मावीहिं करेइ, ततो बाहिं पारिजा कयंगलं गम्यो, तत्थ
दरिद्वेरा नाम पासंइत्था समहिला सारंभा सपरिग्ग-
हा, ताण वाइगस्स मज्जे वेषउलं, तत्थ सामी पडिमं
ठिओ तद्विवसें च फुसिअं सीयं पडति । ता ए च तद्विव-
सें जागरओ, ते समहिला गायंति, तत्थ गोसालो भण-
ति—परिसोऽवि नाम पासंडो भणइ सारंभो समहि-
लो य । सव्वाणि य एगदुणि गायंति, धायंति य । ताहे सो
नेहि णिच्छूदो, सो नहिं माहमासे तण सीएण सतु-
सारण अच्छइ संकुइओ । तेहिं अणुकंपेनेहिं पुणोऽवि

आशिओ , पुणोऽवि भणति , पुणोऽवि लीणिओ , एवं तिणिण वारा णिच्छुदो अतिणिओ य । ततो भणइ-जइ अम्हे कुडं भणामो तो णिच्छुभामो , तत्थऽएणेहिं भणइ एस्स वेवज्जयस्स कोऽवि पट्टिआवाहो कुत्तधारो वा आ-सी तो तुण्हिआणि अरुद्ध , सव्वाउज्जाणि य अडक्कावह जहा से सहो न सुप्पति ।

सावत्थी सिरिभहा, निंदू पिउदत्त पयस सिवदत्ते ।

दारगणी नखवालो, हलिइ पडिमाऽगली पहिआ ॥४७६॥

ततो सामी सावत्थि गओ , तत्थ सामी बाहिं पडिमं ठिओ , तत्थ गोसालो पुच्छति-तुम्हे अतीह ? , सिद्धथो भणति-अज्ज अम्हं अंतरं , सो भणति-अज्ज अम्हं किं लभिमामि आहारं ? , ताहे सिद्धथो भणइ-तुम् अज्ज माणुसमंसं खाइअव्वं ति, सो भणति-तं अज्ज जेममि ज-त्थ मंसंसंभवो नऽत्थि , किमंग ! पुण माणुसमंसं ? सो प-दिडिओ । तत्थ य सावत्थीए नयरीए पिउदत्तो णाम गा-हावह , तस्स सिरिभहा नाम भारिआ , सा य णिंदू , णिंदू नाम मरंतवियाइणी , सा सिवदत्तं नेमित्तमं पुच्छइ-किं हवि मम पुत्तमंडं जीविआ ? , सो भणति-जो सुनवस्सी तस्स तं गम्भं सुसंधितं रंधिऊण पायसं करेसा ताहे देह , तस्स य घरस्स अण्णओ हुत्तं दारं करेआसि , मा सो जाणिआ उडिडि ति , एवं ते थिरा पया भविस्सइ , ताए तहा कयं , गोसालो य हिंडेतो तं घरं पावट्टो , त-स्स सो पायसो महुपयसंजुत्तो दिण्णो , तेण चित्तमं-ए-त्थ मंसं कओ भविस्सइ ति ? ताहे तुट्ठेण भुत्तं , गंतुं भ-णति-चिरं ने नेमित्तियत्तणं करंतस्स अज्जसि एवमि किडिओ , सिद्धथो भणइ-न विमंघयति , जइ न पत्ति-र्यास घमाहि , घमियं दिट्ठा नक्खा विकूए अवयवा य । ताहे तुट्ठो तं घरं मगाइ , तेहिं वि तं बारं ओहाडिथं , तं तेण न जाणति , ओहाडिओ करेइ जाहे न लभइ ताहे भणति-जइ मम धम्मायरियस्स तवत्तओ अत्थि तओ उज्झउ , ताहे सव्वा वहा बाहिरिआ । ताहे सामी हलिदुगो नाम गामो तं गओ , तत्थ महप्पमाणा हलि-दुगुरुक्खा , तत्थ सावत्थीओ गगरीओ निग्गच्छन्तो पयि-संतो य , तत्थ वसइ जणवओ सत्थान्वेसां , सामी तत्थ पडिमं ठिओ , तेहिं सत्थेहिं रत्ति सीयकालए अग्गी जा-लिओ , तं धंउ पभाए उट्टेत्ता गया , सो अग्गी तेहिं न वि-ज्झाविओ , सो उहंतो सामिस्स पासं गओ , सो सामी प-रित्तावेइ , गोसालो भणति-भगवं ! नासइ , एस अग्गी एइ , सामिस्स पाया वहा , गोसालो नट्टो ।

ततो य खंगलाए, डिंभमुणी अच्छिक्कणं चेव ।

आवने मुहतासे, मुणिओ ति अ बाहिं बलदेवो ॥४८०॥

ततो सामी नंगला नाम गामो , तत्थ गतो , सामी वासुदेव-घरं पडिमं ठिओ , तत्थ गोसालो वि ठिओ तत्थ य चडक्काणि खेलंति , सोऽवि कंदाप्पओ ताणि खेडक्काणि अरुद्धाणि कान्हु-ऊण बीहावह , ताहे ताणि धावताणि पडंति , जाणुणि य फोडि-अंति , अप्पेगइयाणं खुण्णुणा भज्जति , पच्छा तेसि अम्मापि-यरो आगतं तं पिहंति , पच्छा भणति-वेवज्जगस्स एसो

वासो नूनं न ठाति ठाणं । अण्णे वारंति-अलाहि , वेवज्ज-यस्स अमियव्वं पच्छा सो भणति-अहं हम्मामि , तुम्हे न वारेइ । सिद्धथो भणति-न ठासि तुमं एकलो अवस्सं पि-ट्टिजसि , ततो सामी आवत्तानाम गामो तत्थ गतो , त-त्थ वि सामी पडिमं ठिओ बलदेवघरे , तत्थ मुहमक्कडिआ-हिं भेसवेइ , पिहंति वि । ततो सामी ताणि खेडक्काणि खवंताणि अम्मापिऊणं साहंति , तेहिं गंतुं घेष्णिओ , मु-णिओ ति काउं मुक्कां , मुणिओ पिसाओ , भणंति य-किं एण्ण इएणं ? , एयं से सामि इणामो जो एयं न वारेइ । ततो सा बलदेवपडिमा इत्थं वाहुणाऽहिक्खियऊणं उट्टि-आ , ततो ताणि य पायपडियाणि सामिं खामेति ।

चोरा मंडव भोजं, गोसालो वहण तेय कामणया ।

मेहो य कालहत्थी, कलंबुयाए उ उवसग्गा ॥ ४८१ ॥

ततो सामी चोरायं नाम सण्णिवेसं गओ , तत्थ गोडिअ-भत्तं रज्जइ पच्छाति य । तत्थ य भगवं पडिमं ठिओ , गो-सालो भणति-अज्ज एत्थ अरियव्वं , सिद्धथो भणइ-अज्ज अम्हे अच्छामो . सोऽवि तत्थ णिउड्कुडियाए पलोएइ-किं देसकालो न व ति , तत्थ य चोरभयं , ताहं ते जाणंति-एस पुणो पुणो पलोएइ , मण्ण एस चारिओ हाज्ज ति , ताहे सो धेण्ण निसट्ठं हम्मइ , सामी पच्छण्णं अरुद्ध , ताहे गो-सालो भणति-मम धम्मायरियस्स जइ तवो अत्थि तो एस मंडवो उज्झउ , उट्टो । ततो सामी कलंबुगा नाम सण्णिवेसो तत्थ गओ , तत्थ पच्छतिअइ दो भायरो-मेहो , कालहत्थी य । सो कालहत्थी , चेरिहिं समं उखाइओ , इमे य पुव्व अग्गे पेरुद्ध , ते भणंति-के तुम्हे ? , सामी तुम्हणीओ अ-रुद्ध , ते तत्थ हम्मंति , न य साहंति तेण ते रंधिऊण मह-लस्स भाउअस्स पेसिआ , तेण जं भगवं दिट्ठो तं उट्टिता पूइओ खामिओ य , तेण कुंडग्गामे सामी त्रिट्ठुप्पवो ।

लादेसु य उवसग्गा, घोरा पुष्पा कलमा य दो तेण ।

वज्जहया सकेणं, भदिअ वासासु चउमासं ॥ ४८२ ॥

ततो सामी चित्तइ-बहुं कम्मं निज्जरेयव्वं , लाढाविसयं व-खामि , ते अणारिया , तत्थ निज्जरेमि । तत्थ भगवं अरुद्धा-रिया दिट्ठं ते हियए करेइ । ततो पधिट्ठो लाढाविसयं कम्मनि-ज्जरातुंगओ , तत्थ हीलणनिदणाहिं बहुं कम्मं निज्जरेइ , पच्छा ततो णीइ । तत्थ पुण्णकलसा नाम अणारियग्गामो , तत्थ-तरा दो तेणा लाढाविसयं पविसउकामा , अवसउणो एयस्स वहाए भवउ ति कट्ठु अंसि कहिऊणं सीसं छिदामु ति पहावि-आ , सकेण ओहिणा आभोइत्ता कोऽवि वज्जेण हया । एवं विहरंता भहिलनयरि पत्ता , तत्थ पंचमो वासारत्तो , तत्थ चाउम्मासियत्तमणेणं अरुद्धाति , विक्षिप्तं च तवोकम्मं ठा-णादीहि ।

कयलिसमागम भोयण, मंखलि दहिकूर भगवओ पडिमा ।

जंबूमंडे गोट्टी, य भोयणं भगवओ पडिमा ॥ ४८३ ॥

ततो बाहिं पारेत्ता विहरंतो गओ , कयलिसमागमो नाम गामो , तत्थ सरयकाले अरुद्धारिपभत्ताणि दहिकूरण निसट्ठं दि-ज्जति , तत्थ गोसालो भणति-वच्छामो , सिद्धथो भणति-असइ

अनरं, सो नहि गओ, भुजइ बहिक्करं सो, बहिफोडो न चव धाइ, तेहि भणियं—यहु भायणं करबैह, करबियं, पच्छा न निन्थर, ताह से उवरि छुटै, ताह उक्किन्तो गच्छइ । ततो भगवं जवूसंडे नाम गामं गओ, तत्थ वि अछुआरिया भत्तं तहेव नवरं तत्थ खीरकुरे, तेहि वि तहेव धरिसिओ जिमिओ अ ।

तवाए नदिमेगो, पडिमा आरक्खि वहरण भय डहणं ।

कृत्रियचारियमोक्खे, विजयपगम्भा य पत्तेअं ॥ ४८४ ॥

ततो भगवं तवाय नाम गामं एइ, तत्थ नदिमेगो नाम धेरा बहुसुआ बहुपरिवारा सामावाञ्जजा, तेऽवि जिणकप्पस्स परिकम्मं करति, इमाऽवि बाहिं पांडिमं ठिओ, गोमालो अतिगओ, तेहव पुच्छइ, खिसति य । ते आयरिया नहि वसें चउके पांडिमं ठायति, पच्छा नहि आगक्खियपुत्तण ओरां सि काउं भल्लण आहओ, ओहिणणं, सेसं जहा मुणि-चंदस्स, जाव गोमालो बोहेत्ता आगतो । ततो सामी कृपि-अं नाम सण्णिवसें गओ, तत्थ तेहि चारिय सि काउं घिप्प ति वज्झंति पिट्ठिजंति य । तत्थ लोगममुल्लाघो-अहो देव-ज्जओ रुवेण जेवणेण य अप्पनिमो चारिउं सि काउं गाह-ओ, तत्थ विजया पगम्भा य दामि पासंनवासिणीओ परि-व्वाइयाओ लोयस्स मूले सोऊण-तिन्थकरो पवइओ, व-खामो ता पलाएमो, का जाणति ? होज्जा, ताह ताहि माइ-ओ दुग्गा ! ए वाणह चरमतिन्थकरो सिद्धत्थरायपुत्तं, अज भे सक्को उवालभाइइ, ताह मुक्को खामिओ या, पत्तेय ति पिहिपिहीभूता सामी गोमालो य, कहं पुण ? तेसि वचंता-णं दो पंथा ताह गोमालो भणति-अह तुम्भाइ समं न वखा मि, तुम्भे ममं हम्ममाणं न वारइ, आधि य-तुम्भेहि समं बहु-वसगं, अस्स च-अह चव पदम हम्मामि, तओ एककल्लओ विहराम । सिद्धओ भणति-तुमं जाणांस, ताह सामी वेसा-लीमुहो पयाओ, इमो य भगवओ पांडिओ अगणओ पट्टि-ओ, अतरा य छिण्णजाणं, तत्थ ओरो रुक्खावल्लगो ओ-लोए ति, तेण दिट्ठो भणति एक्को नगओ, समणओ एइ, ते य भणति—एमो न य बाहइ नत्थ हरियव्वेति, अज्ज से नत्थ फेडओ, जं अहे परिभवति ।

तेणेहि पंह गाहओ, गोमालो माउलो ति वाहणया ।

भगवं वेसालीए, कम्मर धेणण देविदो ॥ ४८५ ॥

आगओ पंचाह वि सण्हि चारिओ माउल ति काऊणं, पच्छा चिंतइ वरं सामिणा समं । अवि य-कोइ मोणइ सामि ? तस्स निम्माए मायण भवइ, ताह सामि माग्गउमारइओ सामी वि वेसालि गओ, तत्थ कम्मकरसालाए अणुणवेषा पांडिमं ठिओ, सा साहारणा, जे लाहीणा तत्थ ते अणुणवा-ओ । अणुणदा तत्थगे कम्मकरो लुम्मासपांडिलगओ आह-ओ सोहाणतिहिकरणं, आउहाणि गहाय आगओ, सामि च पासइ, अमंगल ति सामि आहणाम ति पहावओ घण उ-गिरिऊणं सक्केण य ओही पउतो, जाघ पच्छइ, तेहव निर्मि संतरेण आगओ, तस्सेव उवरि सो घणा सर्गहओ, तह चव मओ, सक्कोऽवि वदिता गओ ।

गामागविहेल्लग ज-क्ख तावमी उवममा वमाण थुई ।

छट्ठेण सालिसीमि, विमुज्झमाणस्स लोगोही ॥ ४८६ ॥

ततो सामी गामायं नाम सखिबेसं गओ, तत्थुज्जाणं विहे-लए विभेलयजक्खो नाम, सो भगवओ पांडिमं ठियस्स महि मं करइ, ततो भगवं सालिसीसयं नाम गामो नहि गतो, त-त्थुज्जाणं पांडिमं ठिओ माहमासो य वट्टइ, तत्थ कडपूयणा नाम वाणमेतरी सामि ददट्ठणं तयं असहमाणी पच्छा तावसी-रुवं विउव्विक्का वक्कलानियत्था जहा भारेण य सव्वं सरीरं पाणिणण ओलेत्ता देहमि उवरि सामिस्स ठाउं धुणति वातं च विउव्वइ, जइ अओ होतो तो कुट्टो होतो, ते तिक्कं वेअणं अहियामितस्स भगवओ ओही विआसिउ व्व लोगं पासउमा रइओ, सेसं कालं गम्भाओ आहवत्ता जाव सालिसीसें ताव एक्कारस्स अंगा सुरलोयपमाणमेत्तो य ओही, जावतियं देव-लोएसु पच्छिताओ । सा वि वंतरी पराजओ, पच्छा सा उवसंता पूअं करइ ।

पुणरवि भड्डिअनगरे, तवं विचित्तं च छट्ठवासम्मि ।

मगहाए निरुवसगं, पुणि उउबट्ठम्मि विहरित्था ॥ ४८७ ॥

ततो भगवं भाइयं नाम नगरिं गतो, तत्थ छट्ठं वासं उ-वागओ, तत्थ वारसारत्ते गोमालेण समं समागमो, छट्ठे मासं गोमालो मिलिओ भगवओ । तत्थ चउमासखमणं विचित्तं य अभिग्गहे कुणइ भगवं ठाणादीहि, बाहि पा-रत्ता ततो पच्छा मगहाविमए बिहरइ निरुवसगं अट्ट उउवज्जिण मासे, विहरिऊणं ।

आलभिआए वामं, कुंडागे (तह) देउले पराहुत्तो ।

मदण देउलसारिअ, मुहमूले दोसु वि मुणि ति ॥ ४८८ ॥

आलभिओ नयारि एइ, तत्थ सत्तमं वासं उवागओ, च-उमासखमणेण तवो, बाहि पांत्ता कुंडाग नाम सन्नि-वेसं तत्थ एति । तत्थ वासुंदवधेरं सामी पांडिमं ठिओ-कोणे, गोमालोऽवि वासुंदवधेपांडिमाए अहिट्ठाणं मुहं का-ऊणं ठिओ, सो य से पांडिचारणो आगओ, ते पच्छइ तहा ठियं, ताह सो चिंतइ-मा भाणाहइ रागदोसओ ध-म्मिओ, गाम जाइत्तु कहइ, एह पच्छइ भाणिहिइ, राइ-तओ ति । ते आगया दिट्ठो पिट्ठिओ य, पच्छा व-धिजइ, अज भणति-एस पिमाओ, ताह मुक्को, तओ नि-गया समाणा मदणा नाम गामो, तत्थ बलदेस्स घेरे सामी अन्तोकोणे पांडिमं ठिओ, गोमालो मुहं तस्स सा-गारिअं दाउ ठिओ, तत्थ वि तहव हओ, मुणिओ सि काऊण मुक्को । मुणिओ नाम पिमाओ ।

बहुमालग मालवणे, कडपूअण पांडिम विग्घणोवसमं ।

लोहगलम्मि चारिय, जिअसत्तु उप्पले मंक्खो ॥ ४८९ ॥

ततो सामी बहुमालगनाम गामो तत्थ गओ, तत्थ साल-वणं नाम उज्जाणं, तत्थ सालज्जा वाणमेतरी, सा भगव-ओ पूअं करइ, अस्स भणति-जहा सा कडपूअणा वाणमे-तरी भगवओ पांडिमागयस्स उवसगं करइ, ताह उवसं-ता माहमं करइ । ततो गिग्गया गया लोहगलं रायहा-णि, तत्थ जियसत्तु राया, सो य अण्णण राइणा समं धि-रइओ, तस्स चारपुरिसेहि गहिओ, पुच्छिज्जता न सह-ति, तत्थ चारिय सि काऊण राणी अन्थानीवगयस्स उ-

घट्टविभ्रा, तत्थ य उप्पलो अट्टिअगामाओ सो पुब्बमेव अतिगतो, सो य ते आणज्जेते ददहूण उट्टिओ, तिकखु-
सो वंदइ, पच्छा सो भणइ-ण एस चारिओ, एस सिद्ध-
त्थरायपुत्तो धम्मवरचक्रयही एस भगवं, लक्खणाणं य
से पच्छइ, तत्थ सक्कागिऊण मुक्का ।

ततो य पुरिमताले, वग्गुर ईसाण अच्चए पडिमा ।

मल्लिजिणायणपडिमा, उप्पाए वंसि बहुगोटी ॥४६०॥

ततो सामी पुरिमताले एइ, तत्थ वग्गुरे नाम सेट्ठी, त-
स्स महा भारिआ, वंभा अविथोउरी जाणुकोप्पग्गमाया, ब-
ह्मिण देवस्स उवादिग्गोणं काउं परिसेता । अणण्या सग-
डमुह उज्जाणं उज्जेणियाए गया, तत्थ पासंति जुणं देव-
उलं सडियपाडयं, तत्थ मल्लिसामिणो पडिमा, तं एमं-
संति, जइ अस्स दारओ वारिआ वा जायति तो एवं चेव
वेउलं करेस्सामो, एय भत्ताणि य होहामो, एवं नमंस्सिता
गयाणि । तत्थ अहासिअहिआए वाणमंतरीए देवयाए पा-
डिहरं कयं, आहूओ गव्भो, जं चेव आहूओ तं चेव देव-
उलं काउमाग्गजाणि, अतीव तिसंभं पूअं करंति, पच्चनियंग
य अल्लियंति, एवं सो सावओ जाओ । इओ य सामी विहर-
माणो सगडमुहस्स उज्जाणस्स नगरस्स य अंतरो पडिमं
ठिओ, वग्गुरो य गहाओ उल्लपडिमाडओ सपग्गिणो म-
हया इहीए विविहकुसुमहत्थगओ ते आययणं अरुअओ
जाइ, ईसाणो य देविंदो पुब्बागओ सामि वंदिता प-
ज्जुयाम्मांति, वग्गुरं च वतीयंतं पासइ, भणति य-भो व-
ग्गुरो ! तुमं पक्खस्सतिथगरस्स माहमं न करंति तो प-
डिमं अरुअओ जांसि, एस महावीरो वज्जमाणो ति, तो
आगआ मिच्छादुक्कं काउं खामंति महिमं च करइ । ततो
सामी उण्णागे वच्चइ, एत्थेतरा वधूवरं सर्पाडहुजे एइ,
ताणि पुण वेणित्तिं वि विरुयाणि दनिलगाणि य तत्थ गो-
सालो भणति-अहो इमो सुसंजो-“ तान्तिज्जा विहिग-
या, जाणति दुं वि जो जहि वमइ । जं जस्स होइ सर्गिस्स,
तं तस्स षड्जय देइ ॥ १ ॥ ” जाहे न ठाइ ताहे तेहि पि-
ट्टिओ, पिट्टिता वंसीकुडंगं लूढो, तत्थ पांडिओ अत्ताण-
ओ अरुअइ, वाहरइ सामि, ताहे सिद्धत्थो भणति-सयं-
कयं ते, ताहे सामी अहुरे, गंतु पांडिअइ, पच्छा ते भण-
ति-नृणं एस एसस्स देवज्जगस्स पीढियावाहगो वा लुत्त-
धरो वा आंसि तेण अवाट्टिओ, ता गं मुयइ, ततो मुक्का ।
अभ भणंति-पहिण्हि उत्तारिओ सामि अरुअंते ददहूण ।

गोभूमिवज्जलादं, गोवक्कंवे य वंसि जिणुवमं ।

रायगिहडुमवासा, वज्जाभूमी बहुवसग्गा ॥ ४६१ ॥

ततो सामी गोभूमं वच्चइ एत्थंतरा अडवी घणा, सदा
गायाओ चरंति तेण गोभूमी, तत्थ गोसालो गोवालए भणइ-
अं वज्जलादो ! एस पथो कहि वच्चइ ? । वज्जलादो नाम
मेच्छा । ताहे ते गोवा भणंति-कीम अक्कोमसि ? , ताहे सो
भणइ-असूयपुत्ता । खउरपुत्ता । सुट्ठु अक्कोसामि, ताहे तेहि
मिलिस्ता पिट्टिता वंधिता वंसीए लूढो, तत्थ असेहि पुणो मो
इओ जिणुवसमेणं । ततो रायगिहं गया, तत्थ अट्टमं वा-
सारत्तं तत्थ आउम्मासखवणं विचिन्ते अभिग्गहे वादि पा-

रेत्ता सरणं दिट्ठुं करंति समतीए, जहा-एगस्स कुटुं-
बियस्स बहुमाली जाओ, ताहे सो पथिए भणति-तुम्भ
हियइच्छिअ भत्तं देमि मम लूणइ, एवं सो उपाएण ल-
णावेइ, एवं चेव मम वि वहुं कम्मं अरुअइ, एते अरुअ-
गिण्हि निज्जरावयव्वं । तेण अणारियदेसेसु लादावज्ज-
भूमी सुद्धभूमी तत्थ विहरिओ, सो अणारिओ हाणइ नि-
वर, जहा बंभचेरेसु, लु लु करंति आहसु समणं कुकुरा
उसंतु ति एवमादि, तत्थ नवमो वासारत्तो कओ, सो य
अलेभडो आसी । वसती वि न लभइ । तत्थ छम्मासे अ-
णिरुअजागरिअं विहरति । एस नवमो वासारत्तो ।

अनिअयवासं सिद्ध-त्थपुरं तिलथंबं पुच्छ निष्फत्ती ।

उप्पाडेइ अणओ, गोसालो वासबहुलाए ॥ ४६२ ॥

ततो निग्गया पडमसरणं सिद्धत्थपुरं गया । तओ सिद्धत्थ-
पुराओ कुम्मगाम सर्पाट्टिओ, तत्थेतरा तिलथंबओ, त दद-
ण गोसालो भणइ-भगवं ! एस तिलथंबओ किं निष्फज्जि-
हति न व ति ? , सामी भणति-निष्फज्जिहति, एए य मत्त
तिलपुण्णजीवा उदाइत्ता एगाए तिलसंगलियाए पच्चायाहि-
ति, ततो गोसालेण असइहनेण ओसागिऊण संलदुगा उपाडि-
ओ एगंते पांडिओ, अहासिअहिण्हि य वाणमंतरो मा भगवं
मिच्छावादी भवउ, वासं वासितं, आसत्था, अहुरिओ
य गावी आगया, ताए खुंणा नाक्खत्तो पडिट्ठो त पुण्णा
य पच्चाजाया ।

मगहा गोवग्गामो, गोमंखी वेमियाण पाणाया ॥

कुम्मगामायवणं, गोमाले गोवण पउट्ट ॥ ४६३ ॥

ताहे कुम्मगामं सर्पत्ता, तस्स बाहो वेसायणो यात्ता थ-
स्सी आयावेति, तस्स का उप्पत्ती ? , चेपाए नथीए पा-
र्यागहस्स य अंतरो गोवग्गामो, तत्थ गोमंखी नाम कु-
टुंबिओ, जो तस्स आधपती आभीरण, तस्स यन्धुत्ती
नाम भज्जा अविथाउरी । इओ य तस्स अदुग्गमामेते गा-
मो चेरिहि इओ, तं हंतण वंदिगहं च काऊण पहाय-
या । एका चिरपसुडया पतिस्म मारिने चेडेण मम गाह-
या, मा ते चेडे लुप्पाविया, सो चेडेओ तेण गोमंखिणा
गोववाणे गणए दिट्ठो गाहओ य, अण्णियाए महित-
याए दिण्णो, तत्थ पगानियं-जहा मम महिला गृहग-
ब्भा आसी, तत्थ य लुगलयं मारत्ता लोहिअगंथे वग्ग-
त्ता मूथानेवत्था टिया । मव्व ज तस्स इतिकत्तव्वं न
कीरइ, सोऽए ताव मवइइ, सावि स माया चेपाए थ-
क्किया, वांसया थरीण गहिया, एस मम धूय ति । ताहे ते न-
णियाणे उवयारे ते मिक्खवाविया, सा तत्थ नाम तिल-
या गणिया जाया । सो य गोमंखियस्स पुत्तो तस्स हो जा-
ओ, धियमगंडणं चंपं गओ सवयंभो, सो ताव पत्तइ
नागरजणं जहिच्छिअ अभिरमंतं, तस्स वि इच्छा जहा
अहमाव ताव रमामि, सो तत्थ गतो वेसावाडयं, ताव ता
चेव माया अभिरुइया, मोल्ले देइ विअति गहायालिया
वच्चइ । तत्थ वच्चं तस्स अंतरो पादो अमंजेक्कणं जिता, जो
न जाणइ केणावि लित्तो । एत्थंतरा तस्स कुलंदया मा
अकिच्चमायरउ वोहेमि ति तत्थ गोदुए गावि सर्पाच्छिय

विजयिञ्जुण डिया, ताहे सो तं पायं, तस्स उधरि फुस-
ति, ताहे सो वच्छओ भणइ—किं अम्मो ! एस ममे उ-
धरि अमेज्जलित्तयं पायं फुसइ ? ताहे सा गाधी माणु-
सियाए वायाए भणइ—' किं तुमं पुत्ता ! अचित्ति करेसि ?,
एसो अज्ज मायाए समं सेवासं गच्छइ, तं एस परिसं
अकिच्चं ववसइ, अन्नं पि किं न काहिति सि । ताहे
तं सोऊणं तस्स चित्ता समुप्पण्णा—गतो पुक्खिइमि,
ताहे पविट्ठो पुच्छइ—का तुज्ज उप्पत्ती ? , ताहे सा भ-
णति—किं तव उप्पत्ती ? महिलाभावं वापर सा, ताहे
सो भणति—अन्नं पि पत्तिअं मोल्लं देमि, साह सम्भावं
ति सवहसावियाए सव्वं सिट्ठति, ताहे सो निग्गओ सग्गा-
मं गओ, अम्मापियरो य पुच्छइ, ताणि न साहेति, ताहे
ताव अणुसिओ ठिओ जाव कहियं । ताहे सो तं मायरं
मोयावेन्ना वेसाओ पच्छा विरातं गओ । एयावत्था वि-
सय नि पाणामाए पवज्जाए पव्वइओ, एस उप्पत्ती ।
विहरंतो य तं कालं कुम्मगामं आयावेइ, तस्स
य जडाहितो छप्पयाओ आइच्चकिरणताविआओ प-
डंति, जीवहियाए पडियाओ चेव सीसे बुभइ ।
तं गोसालो दट्ठण ओसरित्ता तत्थ गओ भणइ—किं ?
भवं मुणी मुणिओ उयाहु जूआसेज्जातरो !, कोऽर्थः,
' मन्' ज्ञाने, ज्ञात्वा प्रवर्जितो नेति, अथवा—किं इत्थी पुरिसं
वा ? , एकसि दो तिण्णि बरं, ताहे वेसिआयणो रुद्धो तेयं
निसिरइ, ताहे तस्स अणुकंपणट्ठाए वेसियायणस्स य
उसिणतेयपडिसाहरणट्ठाए एत्थंतरा सीयलिया तेयलेस्सा
निस्सारिया, सा जंबूदावं भगवओ सीयलिया तेयलेस्सा,
अभिंतरओ वंढेति, इतरा तं पारयंन्वति, सा तत्थेव सी-
यलियाए विज्जाविया, ताहे सो सामिस्स रिद्धि पासित्ता
भणति—सं गयमंवं भगवं ! सं गयमेवं भयवं ? , कोऽर्थः ?—
न याणामि जहा तुम्भ सीसो, जमह, गोसालो पुच्छइ-
सामी ! किं एस जूआसेज्जातरो भणति ? ; सामिणा कहि-
यं, ताहे भीओ पुच्छइ—किह संखिन्नविउलंतयलेस्सो भव-
ति ? , भगवं भणति—जे णं गोसाला ! छुट्टं छुट्टण अणिकि-
सेणं तवोकम्मं आयावेति, पारणए सणहाए कुम्मास,
पिडियाए एगेण य वियडासणं जावेइ जाव कुम्मासा-
ले णं संखिन्नविउलंतयलेस्सो भवति । अणया सामी कु-
म्मगामाओ सिद्धत्थपुरं पत्थिओ, पुणरवि तिलयंबगस्स
अवूरसामेण धातिवयइ, पुच्छइ सामि जहा—न निप्फणो
कहियं जहा णिप्फणो, तं एवं वणस्सईणं पउट्टपरिहारो,
(पउट्टपरिहारो नाम परावर्य परावत्यं तास्मिन्नैव सरी-
रके उववज्जति) तं असइहमाणो गंतुं तिलसेगालयं ह-
त्थेण फोडित्ता ते तिले गणमाणो भणति—एवं सव्वजी-
वाधि पउट्टं परियट्ठति, णियइवात् धणियमवलंबेत्ता तं क-
वेइ जं उवविट्ठं सामिणा जहा संखिन्नविउलंतयलेस्सो भ-
वति, ताहे सो सामिस्स पासाओ फिट्ठो सावत्थीए कुं-
भकारसालाए ठिओ तेयनिसग्गं आयावेइ, छुट्ठि मासेहि
जाओ, कूवतंडे वासीओ धिएणामिओ, पच्छा छुट्ठिसाअरा
आगया, तेहि निमित्तउल्लोगा कहिओ, एवं सो अजिणो
जिण्णलावी विहरइ, एसा से विभूमी संजाया ।

वेसालीए पडिमं, डिंभमुणि(णी) उ त्ति तत्थ गणराया ।

पूए संखनामो, चित्तो नावाए भगिणिसुओ ॥४६४॥

भगवं पि वेसालि नगरि पत्तो, तत्थ पडिमं ठिओ, डिंभहि
मुणित्ति काऊण अलवारिओ, तत्थ "संखो" नाम गणराया,
सिद्धत्थस्स रणो मिन्नो सो तं पूएति । पच्छा वाणियग्गामं
पहाविओ, तत्थंतरा गंडइया नदी, तं सामी णावाए उसिरणो
ते णाविआ सामि भणति—वेहि मोल्लं, एवं वाहंति, तत्थ
संखरणो भाइणिज्जा चित्तो नाम वृष्णाए गण्णओ णावा-
कडण्य पइ, ताहे तेण मोइओ महिओ य ।

वाणियगामायावण, आनंदो ओहिपरीसहसंहिति ।

सावत्थीए वासं, चित्ततवो साणुलट्ठि बहि ॥ ४६५ ॥

तत्तो वाणियग्गामं गओ, तस्स बाहि पडिमं ठिओ, त-
त्थ आण्वो नाम सावओ, छुट्टं छुट्टेण आयावइ, तस्स
ओहिनाणं समुप्पणं, जाव पेच्छइ तित्थंकरं, वंदति भण-
ति—अहो सामिणा परीसहा ओहियासेज्जंति, पवि-
रेण कालेण तुज्जं केवलनाणं उप्पज्झिहिति पूएति य ।
ततो सामी सावत्थि गओ, तत्थ वसमं वासारसं, विविसें च
तवोकम्मं ठाणादिहि । ततो साणुलट्ठियं नाम गामं गओ ।

पडिमा भइ महाम—इ सव्वओभइ पडमिआ चउरो ।

अट्ट य वीसाणंदे, बहुलिय तह उज्झिए दिव्वा ॥४६६॥

तत्थ भइ पडिमं ठाइ, करिसा भइ ? पुव्वाहुत्तो दिव-
सं अच्छइ, पच्छा रत्ति दाहिणहुत्तो, अवरेण दिवसं, उ-
त्तरेण रत्ति, एवं छुट्टभसेण निट्ठिआ, पच्छा न चेव पारेइ
अपारिओ चेव महाभइ पडिमं ठाइ, सा पुण पुव्वाए विसाए
अहोरसं एवं चउसु वि विसासु चत्तारि अहाराणं, एवं
सा वसमेणं निट्ठाइ, ताहे अपारिओ चेव सव्वओभइ पडिमं
ठाइ, सा पुण सव्वतोभइ इदाए अहोरसं एवं अगेणए जामा-
ए नेरए वारुणीए वायव्याए सोम्माए ईसाणीए धिमलाए
जाइ उट्ठलोइयाइ वव्वाणि ताणि निउक्कार्यात, तमाए—हेट्ठि-
ल्लारं, एवमेवेसा वसहि वि विसाहि वाधीसइमंणं समप्पइ ।
'पडमिआ चउरो' ति पुव्वाए विसाए चत्तारि जामा, दाहि
णाए वि चत्तारि जामा, अवराए वि चत्तारि जामा, उत्तराए वि
चत्तारि जामा, वितियाए अट्ट, पुव्वाए वं चउरो जामाणं एवं
दाहिणाए उत्तराए वि अट्ट, एण अट्ट । ततियाए बीसे, पुव्वाए
विसाए वंचउक्कं जामाणं जाव अहो वंचउक्का, एण बीसे
पच्छा तासु समत्तासु आणंदस्स गाहावइस्स घरे बहुलि-
याए दासीए महाणसिणीए भायणाणि कणीकरेतीए दो-
सीणं छुट्टउकामाए सामी पविट्ठा, ताए भणति—किं भ-
गवं ! अट्टा सामिणा पाणी पसारिओ, ताए परमाए स-
द्धाए दिरणं, पंच दिव्वाणि पाउभूआणि ।

दहभूमीए बहिआ, पेढालं नाम होइ उज्जाणं ।

पोलासचेइयम्मी, ठिएगराई महापडिमं ॥ ४६७ ॥

ततो सामी दहभूमि गओ, तीसे बाहि पेढालं नाम उ-
ज्जाणं, तत्थ पोलासं चेइअं, तत्थ अट्टमेणं भसेणं एगरा-
इयं पडिमं ठिओ, वगणंगलमिहउट्ठि अणमिसनयणो, त-
त्थ वि जे अचित्ता पोगला तेसु विट्ठि निवेसेइ, सखि तेहि

विट्ठि अप्पाइज्जइ, जहासंभवं सेसाणि वि भासियम्भाणि,
ईसि पम्भारगओ—ईसि ओणयकाओ ।

सक्को अ देवराया, सभागओ भणइ हरिसिओ वयणं ।

तिप्पि वि लोगसमत्था, जिणवीरमणं न चालेउं ॥४६८॥

इओ य सक्को देवराया, भगवंतं आहिणा आभोएत्ता स-
भाए सुहम्माए अत्थाणीवरगओ हरिसिओ सामिस्स न-
मोक्कारं काऊण भणति—अहो भगवं नेलोकं अभिभूअ ठि-
ओ, न सक्का केणइ देवेण वा दाणयेण वा चालेउं ।

सोहम्मकप्पवासी, देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं ।

सामाणिअ संगमओ, वेइ सुरिंदं पडिनिविट्ठो ॥४६९॥

तेल्लोकं असमत्थं, ति पेहए तस्म चालणं काउं ।

अजेव पासइ इमं, मम वसगं भट्टजोगतवं ॥ ५०० ॥

अह आगमो तुरंतो, देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं ।

कासी य ह उवसगं, मिच्छदिट्ठी पडिनिविट्ठो ॥५०१॥

इओ य संगमओ नाम सोहम्मकप्पवासी देवो सक्कसामा-
णिओ अभवसिद्धिओ, सो भणति—देवराया अहो रांगण
उल्लवइ को माणुसो देवेण न चालिज्जइ?, अहं चाले-
मि, ताहं सक्को ते न बोरेइ, मा जाणिहिइ—परनिस्साए
भगवं तवोक्कम्मं करेइ, एवं सो आगओ ।

धूली पिवीलिआओ, उइसा चेव तह य उएहोला ।

विंक्षुय नउला सप्पा, य मूसगा चेव अट्टमगा ॥५०२॥

हत्थी हन्थिणिआओ, पिसायए घोररूववग्घो य ।

थंगं थरीइ सुओ, आगच्छइ पक्कणो य तहा ॥५०३॥

खरवायकलंकलिया, कालचकं तंहव य ।

पाभाइयउवमग्गे, वीसइमो हाइ अणुलोमो ॥ ५०४ ॥

सामाणिअदेवडि, देवो दावेइ मो विमाणगओ ।

भणइ य वरेइ महरिसि!, निप्फत्ती सग्गमोक्खाणं ॥५०५॥

उवहयमइविष्ठाणो, ताहं वीरं बहूप्य माहंउं ।

ओहीए निज्झाइ, भायइ छज्जीवहियमेव ॥ ५०६ ॥

ताहं सामिस्स उवरि धूलिवरिसं वरिसइ, जाहं अ-
च्छीणि करणा य सव्वसोत्ताणि पूरियाणि, निठस्सासो
जाओ, तेण सामी तिलतुसतिभागमिसं पि भाणाओ
न चलइ, ताहं संतो तंतो साहरिसा ताहं कीडिआओ
विउवइ वज्जतुंडाओ, ताओ समंतओ थिलगाओ खायंति,
अण्णातो सो तेहि अन्तोसरीरगं अणुपधिसित्ता अण्णं
सोएणं अतिनि अण्णं णिति, चालिणी जारिसो कओ,
तह वि भगवं न चालिओ, ताहं उइसे वज्जतुंडं विउवइ, ते
तं उइसा वज्जतुंडा खाइति, जे एगेण पढारण लोहियं नी-
णिति, जाहं तह वि न सक्का ताहं उएहोला विउवइ,
उएहोला तेहपाइआओ, ताओ तिक्खेहि तुंडेहि अतीव
इसंति, जहा जहा उवसगं करेइ तहा तहा सामी अती-
व भाणेण अप्पाणं भावइ, जाहं तेहि न सक्किओ ताहं वि-
च्छुए विउवइ, ताहं खायंति जाहं न सक्का ताहं नउले
विउवइ, ते तिक्खाहि दादाहि इसंति, खंडखंडां च अ-

घणेति, पच्छा सप्पे विसरोसपुंखे उग्गविसे डाहजरकारए,
तेहि वि न सक्का, मूसए विउवइ, ते खंडाणि अवणेत्ता त-
थेव बोभिरंति मुत्तपुरीसं, ततो अनुला वयणा भवति ।
जाहं न सक्का ताहं हत्थिरूवं विउवइ, ते ए हत्थिरूवेण
सुंडाए गहाय सत्तं उट्ठाले आगासं उक्खवित्ता पच्छा दंत-
मुसंलेहि पडिच्छति, पुणो भूमीए विधाति, चलणतलेहि
मलइ, जाहं न सक्को ताहं हत्थिणियारूवं विउवइ, सा
हत्थिणिया सुंडाएहि दंतं विधइ फालइ य पच्छा काइ-
एण सिअइ, ताहं चण्णेहि मलेइ जाहं न सक्का ताहं पि-
सायरूवं विउवइ, जहा कामदेव, तेण उवसगं करेइ । जा-
हं न सक्का ताहं वग्घरूवं विउवइ, सो दादेहि नखेइ य
फालइ, खारकाइएण सिअति, जाहं न सक्का ताहं सिअ-
थरायरूवं विउवइ, सो कट्ठाणि कलुलाणि बिलवइ-
एहि पुत्त ! मा मा उक्काहि, एवमादि विभासा, ततो ति-
सलाए विभासा, ततो सूयं, किह ! सो ततो खंधावरं
विउवइ, सो परिपेरंतसु आवासिओ, तत्थ सूतो पथरे
अलभेता दाह वि पायाण मज्जे अग्निं जालेत्ता पायाण
उवरि उक्खलियं काउं पयइओ, जाहं एएण वि न सक्का
ततो पक्कणं विउवइ, सो ताणि पंजगाणि बाहुसु गलए
कणसुय ओलए, ते सउणगा तं तुंडेहि खायंति विधाति
सखं काइयं च बोभिरंति, ताहं खरघायं विउवइ, जेण सक्का
मंदरं पि चालेउं, न पुण सामी विचलइ, तेण उप्पांडेत्ता
उप्पांडेत्ता पाडेइ, पच्छा कलंकलियवायं विउवइ, जेण जहा
चक्काइदुगं तहा भमाडिज्जइ, नंदिआवत्तो वा, जाहं एवं न
सक्का ताहं कालचकं विउवइ, तं घेणुणं उहं गगणतलं गओ,
एत्ताहं मोरमि सि मुणइ वज्जसंनिभं जं मंदरं पि चूरेज्जा,
तेण पहरेण भगवं ताव णिबुद्धं जाव अग्गनहा हत्थाणं,
जाहं न सक्का तेण वि ताहं चिनेति—न सक्को एस मारुंउं,
अणुलोमं करेमि, ताहं पभायं विउवइ, लोगो सव्वो चं-
मिउं पत्रसो भणति—वज्जगा ! अच्छमि अज्ज वि ?, भ-
यवं पि नाणुण जाणइ जहा न ताव पभाइ जाव सभावओ
पभायंति, एस वीसइमो । अंधं भणति—तुंडेम तुज्झ भ-
गवं ! भण किं देमि ?, सगं वा ते सरीरं नेमि माक्खं वा
नेमि, तिरिण वि लोए तुज्झ पांवेहि पाडेमि ?, जाहं न ती-
रइ ताहं सुदुयरं पडिनिवसें गओ, कलं कादिति, पुणो वि
अणुकइइ ।

वालुयपंथे तेणा, माउलपारणग तत्थ काणच्छी ।

तत्तां सुभोम अजलि, सुच्छित्ताए य विडरूवं ॥ ५०७ ॥

ततो सामी वालुगा नाम गामो तं पहाविओ, पथंनरा
पंथं खोरसए विउवइ, वालुगं च जत्थ खुप्पइ, पच्छा तेहि
माउलोत्ति वाहिओ पव्वयगुरुतेरेहि सागयं च वज्जसरीरा
विनि जहि पव्वयावि फुट्टिज्जा, ताहं वालुयं गओ, तत्थ सा-
मी भिक्खं पडिडिओ, तत्थावरेतुं भगवतो रूवं काणच्छि
अचिरइयाओ णडेइ, जाओ तत्थ तरुणीओ ताओ हम्मति,
ताहं निग्गता ! भगवं सुभोमं वच्चइ, तत्थ वि अतियओ
भिक्खायरियाए, तत्थ वि आवेत्ता महिलानं अजलिं कर-
इ, पच्छा तेहि पिडिज्जति, ताहं भगवं णीति, पच्छा सुच्छे-
त्ता नाम गामो तेहि वच्चइ जाहं आगतो सामी भिक्खाए

ताहे इमो आधेगता विडरुव विउव्वइ, तत्थ हसइ य गायइ
य अट्टहासे य मुंखति, कालुच्छियाओ य जहा विडो तहा
करइ, असिद्धाणि य भणइ, तत्थ वि हम्मइ, ताहे ततो वि
णाति ।

मलए पिसायरुवं, सिवरुवं हत्थिसीसए वेव ।

ओहमणं पडिमाए, मसाण सको जवणपुच्छा ॥५०८॥

ततो मलयं गतो गामं, तत्थ पिसायरुवं विउव्वति, उम्भ-
नयं भगवतो रुवं करइ, तत्थ अविरायाओ अवतासेइ गे-
एइइ, तत्थ वेडरुवंहिं छारकयागेहिं भारज्जइ लेडु (डु)
एहिं च हम्मइ, ताणि य विहावेइ ततो ताणि छोडियापडि-
याणि नासंति, तत्थ कहिंते हम्मति, ततो सामी निगगतो
हत्थिसीसं गामं गतो, तत्थ भिक्षाए अतिगयस्स भगव-
ओ सिवरुवं विउव्वइ सागारियं च से कसाइययं करइ,
जाहे पेच्छइ, अधिरइयं ताहे उट्टेवइ, पेच्छा हम्मति, भय-
वं चिंतेति—एस अतीव गाढं उड्डाहं करइ अणेसणं च, त-
म्हा गामं वेव न पविसामि बाहिं अच्छामि, अणे भणंति-
पंचालेद्वरुवं जहा तहा विउव्वति, तदा किर उप्पण्णो पं-
चालो, ततो बाहिं निग्गओ गामस्स, जओ महिलाजुओ तओ
कसाइतेण अच्छति, ताहे किर ढोंढसिवा पवत्ता, जम्हा
सकेण पूइओ ताहे ठिया, ताहे सामी एगंनं अच्छति, ताहे
संगमओ उट्टेवइ—न सक्का तुमं ठाणाओ चालेउं ?, पेच्छामि
ता गामं अतीह, ताहे सक्को आगतो पुच्छइ—भगवं ! जत्ता
भे जवणजं अव्याबाहं फासुयविहारं ?, वंदित्ता गओ ।

तोमलिकुमीसरुवं, संधिच्छेओ इमो ति वज्झो य ।

मोणइ इंदालिउ, तत्थ महाभूडलो नामं ॥ ५०९ ॥

ताहे सामी तोसलिं गतो, बाहिं पांडमं ठिओ, ताहे सो
देवो चित्ते—एस न पविसइ एत्ताहे एत्थ वि से ठियस्स
करंम उवसग्गं, ततो खुडुगरुवं विउव्वत्ता संधि छिइइ उ-
वकरणेहिं गहिणहिं धाडीए तओ सो गहितो भणति—मा
ममं हणह, अहं किं जाणामि ?, आयरिण अहं पेसिओ,
कहिं सो ?, एस बाहिं अमुए उज्जाणं, तत्थ हम्मति, वज्झ-
ति य, भारज्जउ ति य वज्झो णाणिओ, तत्थ भूडलो नाम
इदजालिओ, तेण सामी कुंडगामं दिडुओ, माहं सो मोणइ,
साहइ य—जहा एस सिद्धत्थगयपुत्तो, मुक्को स्वामिओ खुडु-
ओ मग्गिओ य, न दिट्ठो, नायं जहा से देवो उवसग्गं करइ ।

मोमलि संधि सुमागह, मोणइ रट्ठिओ पिउवयंसा ।

तोमलि य सत्तरज्जु, वावत्ती तोसलीमोक्खो ॥५१०॥

ततो भगवं मोसलिं गओ, तत्थ यि बाहिं पांडमं ठिओ,
तत्थ वि सो देवो खुडुगरुवं विउव्वत्ता संधिमग्गं सोहइ
पडिलेहइ य, सामिस्स पासं सव्याणि उवगरणाणि विउ-
व्वइ, ताहे सो खुडुओ गहिओ, तुमं कांस एत्थ सोहसि ?,
साहइ—मम धम्मयारिओ रत्ति मा कटए भेजिहाति सो
सुहं रत्ति स्वत्तं स्वणिहति, सो कहिं ?, कहिंते गया, दिट्ठो
सामी, ताणि य परिपरत्ते पासंति, गहितो आणीओ, त-
त्थ सुमागहो नाम रट्ठिओ पियमिओ भगवओ सो मोणइ,
ततो सामी तोसलिं गओ, तत्थ यि तहेव गहिओ, नवरं-उ-
क्कलं विज्जउमाढत्ताः तत्थ से रज्जु छिण्णो, एवं सत्त वारा

छिण्णो, ताहे सिद्धं तोमलियस्स कसियस्स, सो भणति—
मुयइ एस अचोरो निहोसो, तं खुडुयं मग्गइ, मग्गिज्जंतो
न वीसइ, नायं जहा देवो ति ।

सिद्धत्थपुरे तेशे, सि कोसिओ आसवाणिओ मोक्खो ।

वयगामहिंउप्पेसण, बिइयदिसो वेइ उवसन्तो ॥५११॥

ततो सामी सिद्धत्थपुरं गतो, तत्थ वि तेण तहा कयं
जहा तेणो ति गहिओ, तत्थ कोसिओ नाम अस्सवा-
णिओ, तेण कुंडपुरे सामी विट्ठिल्लओ, तेण मोयाविओ ।
ततो सामी वयगामं ति गोउलं गओ, तत्थ य तद्विचसं छु-
णो, सव्वत्थ परमाणं उवक्खडियं, चिरं च तस्स देवस्स
ठियस्स उवसग्गे काउं सामी चित्तेइ—गया छुम्मासा, सो
गतो ति अतिगओ जाव अणेसणाओ करेति, ततो सा-
मी उवउत्ता पासति, ताहे अहंहिंविण नियसो, बा-
हिं पडिमं ठिओ, सो य सामि ओहिणा आभोएति—किं भ-
ग्गपरिणामो न व ति ?, ताहे सामी तहेव सुखपरिणामो
ताहे वट्ठं आउट्ठा, न तीरइ खांभेउं, जा छुहिं मासेहिं न
चलिओ एस वीहेणावि कालेण न सक्को चालेउं, ताहे
पावसु पडिओ भणति—सखं जं सक्को भणति, सव्वं खा-
मेइ—भगवं ! अहं भग्गपनिओ तुमं सम्मत्तपतिण्णा ।

वच्चइ हिंउह न करे—मि किंचि इच्छा न किंचि वत्तव्वो ।

तत्थेव वच्छवाली, थेरी परमभवसुहारा ॥ ५१२ ॥

छम्मामे अणुवद्धं, देवो कासी य सो उ उवमग्गं ।

दइण वयगामे, वंदिय वीरं पडिनिबन्तो ॥ ५१३ ॥

जाह एत्ताहे अतीह न करेमि उवसग्गं, सामी भणति—ओ
संगमय ! नाहं कस्सइ वत्तव्वो, इच्छाए अतीमि वा ण
या ताहे सामी वितियदिवसे तत्थेव गोउले हिंडनो व-
च्छवालधेरीए दोसीणेण पायसेण पडिलाभिओ, ततो पंच
दिव्वाणि पाउग्गुयाणि, एगे भणति—जहा तद्विचसं खीरं
न लद्धं ततो वितियदिवसे ऊहारेऊण उवक्खडियं तेण
पडिलाभिओ । इओ य सोहम्मे कप्पे सव्वं देवा तहि-
वसं उन्निग्गमणा अच्छति, संगमओ य सोहम्मे गओ,
तत्थ सक्को तं वट्ठेण परमुहो ठिओ, भणइ—देव भो ! सु-
णइ एस दुरप्पा, ण एण अम्ह वि विस्तावरक्खा कया
अन्नसिं वा देवाणं, जओ तिथकरो आमाइओ, न एए-
ण अम्ह कज्जं, असंभासो निव्विसओ य कीरउ ।

देवो चु(ठि)ओ महिड्ढिओ, वरमंदरचूलियाइसिहरम्मि ।

परिवारिउ सुरवहुहिं, आउम्मि य सागरे सेसे ॥५१४॥

ताहे निच्छुटो सइ देवाहिं मंदरचूलियाए जाणपण विमा-
ण्णागम्म ठिओ, सेसा देवा इवण वारित्ता, तस्स साग-
रोवमठिती सेसा ।

आलभियं हरि विज्जु, जिणस्स भत्तीए वंदओ एइ ।

भगवं पियपुच्छा जिय, उवसग्ग ति थेवमवसेसं ॥५१५॥

हरिसह मेयवियाए, सावत्थी खंदपडिमसक्को य ।

आयरिउं पडिमाए, लोणो आउट्ठिओ वंद ॥ ५१६ ॥

तत्थ सामी आलभियं गओ, तत्थ हरि विज्जुकुमारिंदो
एति, ताहे सो वंदिता भगवओ महिमं काऊण भणति-
भगवं ! पियं पुच्छामो, नित्थिएणा उवसग्गा, बहुं गयं
थावमवसेसं, अचिरेण भे केवलणाणं उप्पडिहिति । ततो
सेयंविं गओ, तत्थ हरिसहो पियपुच्छओ एह, ततो
सार्वन्धि गओ, बाहि पडिमं डिओ, तत्थ खंदगपडिमाए
महिमं लोगो करेह, सक्को ओहि पडेजति, जाव पेच्छुह
खंदपडिमाए पूयं कीरमाणं, सामि गाढायंति, उत्तरणो
सा य अलंकिया रहं विलगिगहिति सि, ताहे सक्को तं प-
डिमं अणुपवासिऊण भगवतेणं पडिओ, लोगो तुटो भण-
ति—देवो सयमेव विलगिगहिति, जाव सामि गंतुणं पं-
नि, ताहे लोगो आउटो, एस देवदेवो सि महिमं करेह जा-
व अच्छओ ।

कोसंबि चंदसुरो—यरणं वाणारमी य सक्को उ ।

रायगिहे ईसाणो, महिला जणओ य धरणो य ॥५१७॥

ततो सामी कोसंबि गतो तत्थ चंदसुरा सविमाणा म-
हिमं करेति, पियं च पुच्छति, वाणारसी य सक्को पियं पु-
च्छह रायगिहे, ईसाणो पियं पुच्छह, मिहिलाए जणो रा-
या पूयं करेति, धरणो य पियपुच्छओ एह ।

वेसालि भूयणंदो, चमरुप्पाओ य सुसुमारपुरे ।

भोगपुरि सिंदकंदग, माहिंदो खत्तिओ कुणति ॥५१८॥

ततो सामी वेसालि नगरि गतो, तत्थकारसमो वानारसो,
तत्थ भूयणंदो पियं पुच्छह नाणं च वागरेह । ततो सामी
सुसुमारपुरं एह, तत्थ चमरो उप्पयति, जहा पञ्चसीए, ततो
भोगपुर एह, तत्थ माहिंदो नाम खत्तिओ सामि ददढण
सादकंदयेण आहणामि सि पहाविता, सिदी—खर्जूरी ।

वारणसणकुमारो, नंदीगामे पिउसहा वंदे ।

मंथियगाम गोवो, वित्तासणयं च देविंदो ॥५१९॥

एत्थंतरे सणकुमारो एति, तेण घाडिओ नासिओ य पियं
च पुच्छह । ततो नंदीगामं गओ, तत्थ गंदीणाम भगवओ पि-
यमित्ता, सो महेह, ताहे मंथिय एह । तत्थ गोवो जहा कुम्मार-
गामे तदेव सक्केण तासिओ बालरज्जुएण आहणतो ।

कोसंबिणं सयौलीओ, अभिगगहो पोसवहुलपाडिवई ।

चाउम्मासमिगावई, विजयसुगुत्तो य नंदा य ॥५२०॥

तच्चावई चंपा, दहिवाहण वसुमई विजयनामा ।

धणवह मूला लोयण, संपुल दाणे य पव्वजा ॥५२१॥

ततो कोसंबि गओ, तत्थ सयाणीओ राया, मियावती वे-
वी, तच्चावानी नामा धम्मपादओ, सुगुत्तो अमओ, गंदा
से भारिया, सा य समणोवासिया, सा य सद्धि सि मियाव-
ईए वयंसिया, तत्थेव नगरं घणावहो सेट्टी, तस्स मूला
भारिया, एवं ते सक्कमसंपउत्ता अच्छंति । तत्थ
सामी पोसवहुलपाडिवए इमं एयाकवं अभिगगहं अ-
भिगगहह चउडिहं—दवओ खत्तिओ, कालओ, भावओ,
दवओ कुम्मासे सुणकोणेणं, खेत्तओ एलुगं विक्खंभ-
इत्ता, कालओ नियसेसु भिक्खायरेसु, भावतो जहा रा-

यधूया दासत्तणं पत्ता नियलवत्ता मुंडियसिग रोवमा-
णी अट्टमभतिया, एवं कप्पति, सेसं न कप्पति, एवं
धेक्खण कोसंबीए अच्छति । दिवसे दिवसे भिक्खायरियं च
फासह, किंनिमित्तं ? बावीसे परीसहा भिक्खायरियाए
उदिज्जन्ति, एवं चत्तारि मासे कोसंबीए हिंडंतस्स सि । ता-
हे नंदाए धरमणुप्पविटो, ताहे सामी गाओ, ताहे
परेण आवरेण भिक्खाणीयिया, सामी निगाओ, सा
अधिति पगया, नाओ दासीओ भणति—एस देवज्जओ
दिवसे दिवसे एत्थ एह—ताहे ताए नायं—नूणं भगवओ
अभिगगहो कोह, ततो निरायं चव अधिती जाया, सु-
गुत्तो य अमओ आगओ, ताहे सो भणति—किं अधिति
करेसि ?, ताहे कहियं, भणति—किं अस्स अमक्कत्तणं ? ,
एवचिरे कालं सामी भिक्ख न लहह, किं च तं वि-
आणेणं ? , जह एयं अभिगगहं न याणसि, तेण सा आ-
सासिया, कज्ज समणे दिवसे जहा लहह तहा करेमि ।
एयाए कहाए बट्टमाणीए विजयानाम पडिहारी मिगाव-
तीए भणिया सा केणह कारणेण आगया, सा तं सोऊ-
ण उल्लावं मियावतीए साहह, मियावती वि तं सोऊण
महया दुक्खेणाऽभिभूया, सा चेडगधूया अतीव अधिति प-
गया, राया य आगओ पुच्छह, नीए भणह—किं तुज्ज-
उज्जं ? मते वा ? , एवं सामिस्स एवतियं कालं हिंडं-
तस्स भिक्खाभिगगहो न नज्जह, न च जाणसि एत्थ विह-
रंतं, तेण आसासिया—तहा करेमि जहा कल्ले लभह, ताहे
सुगुत्तं अमक्कं सहायेह, अवाडेह य—जहा तुमं आगयं सा-
मि न याणसि, अज्ज किं चउटो मासो हिंडंतस्स, ता-
हे तच्चावादी सहावितो, ताहे सो पुच्छिओ सयाणीएण
तुज्जं धम्मसत्थे सव्वपासंडाण आथारा आगया ते तुमं
साह, इमोऽवि भणितो—तुमं पि बुद्धिबलिओ साह, ते
भणति—बहव अभिगगहा, ण गज्जंति को अभिप्पाओ ? ,
दवजुत्ते खेत्तजुत्ते कालजुत्ते भायजुत्ते सत्त पिडेसणाओ स-
त्त पाणसणाओ, ताहे रण्णा सव्वत्थ संदिट्ठाओ लोगे, ते-
ण वि परलोयकंखिणा कयाओ, सामी आगतो, न य
तेहि सव्वेहि पयोरहि, गेहह, एव च ताव एयं । इओ
य सयाणीओ चंपे पहाविओ, दधिवाहणं गेहहामि, ना-
वा कडएणं गतो एगाने रसीतं, अन्नितिया नगरी वंदिता—तत्थ
दाहवाहणो पत्ताओ, रण्णा य जग्गहो घोसिओ, एवं जग्गहे
घुट्टे वहिवाहणस्स रण्णा धारिणी देवी, तीसे धूया वसुमती,
सा सह यूयाए एगेण होडिएण गंहिया, राया य निगाओ,
सो होडिओ भणति एसा मे भज्जा, एयं च दारियं विक्केणि-
स्सं, सा तेण मणोमाणमिएण दुक्खेण एसा मम धूया ण
णज्जह किं पाधिहिति सि अंतरा खेव कालगया, पच्छा
तस्स होडियस्स चिन्ता जाया—दुट्टु मे भणियं—महिला
मम होहि सि, एतं धूयं से ण भणामि, मा एसा वि मरिहि-
ति, ता मे मोल्ले पि ण होहि सि ताहे तेण अणुयत्तेनेण
आणीया विवरीए उडिया, घणावहेण विट्टा, अणलंकियला
वण्णा अवस्सं रण्णा ईसरस्स वा एसा धूया, मा आवई
पावउत्ति, जसियं सो भणह तत्तिएण मोल्लेण गंहिया, वरं
तेण समं मम तस्मि नगरं आगमणं गमणं च होहिति सि,
णीया णिययघरं, कासि तुमं ति पुच्छिया, न साहह, पच्छा

तेण धूय त्ति गहिया, एवं सा एहाधिया, मूला वि तेण भ-
णिया—एस तुज्झ धूया, एवं सा तत्थ जहा नियघरं तहा
सुहं सुहण अच्छति, ताप वि सो सदा सपरियणो लोणो
सीलणं विणएण य सव्वो अप्पणिज्झओ कओ, ताहे ताणि
सव्वानि भणंति—अहो इमा सीलचवण त्ति; ताहे स विति-
यं नाम जायं चंदण त्ति, एवं वव्वति कालो, ताप य धरणी-
ए अवमाणो जायति, मच्छरिज्झइ य, को जाणानि ? कया-
नि एस एवं पडिज्जज्जा, ताहे अहं घरस्स अस्सामिणी भ-
विस्सामि, तीसे य बाला अतीव दीहा रमाणज्जा कएहा-
य, सो सेट्ठी मज्झएहे जणविरहिए आगओ, जाव नत्थि
कोइ जो पांवे सोहे त्ति; ताहे सा पाणियं गहाय निग्गया,
तेण वारिया, सा मड्ढाए एहाधिया, ताहे धोवंतीए बा-
त्ता बजेस्सलया कुट्टा, मा चिक्खिल्ले पडिहिति त्ति तस्स
इत्थे लीलाकट्टयं, तेण धरिया बद्धा य । मूला य ओलाय-
णवरगया पच्छइ, तीए णायं विणसियं कज्जं, जइ
पयं किह वि परिणै तो ममं एस नत्थि जाव तरुणओ
वाही ताव तिगिच्छामि त्ति सिट्ठिम्मि निग्गए ताप एहावियं
सहावसा बाडोविया, नियलेहि बद्धा, पिट्टिया य, वारिओ
णए परिजणो—जो साहइ वारियगस्स सो मम नत्थि, ताहे
सो पिडिलियओ सा घरे छोडूणं बाहिरि कुहडिया, सो कमण
आगओ पुच्छइ—कहिं चंदण ? , न कोइ वि साहइ भयेण,
सा जाणानि—नूणं—रमति उबरि वा । एवं राति पि पुच्छि-
या जाणानि सा सुत्ता नूणं, वितियविषसेऽवि सा न दिट्ठा,
नतियविषसे घणं पुच्छइ साहइ मा भे मांइ, ताहे थर-
वासी एकका; सा चिंतइ—किं मे जीविणए ? । सा जीवउ व-
राइ; ताप कहियं—अमुयघरे; तेण उग्घाडिया, कुहाइयं
पिच्छित्ता कूरं पमगितो, जाव समावर्त्तीए नत्थि ताहे कु-
म्मासा दिट्ठा, तीसे तेः सुप्पकोणं दाऊण लोहारघरं गओ,
जा नियलाणि छिदावमि, ताहे सा इत्थिणी जहा कुलं
संभरिउमारज्जा एलुग, विक्खंभइत्ता, तेहिं पुरओ कपहिं
हिययम्भेतरओ रोवति, सामी य अतियओ, ताप चितियं
सामिस्स देमि, मम एवं अहम्मफलं, भणति—भगवं ! कप्पइ ?
सामिणा पाणी पसारिओ, चउव्वहोऽवि पुणं आभिग्ग-
हो, पंच दिव्वणि ते, बाला तयवत्था चेव जाया, ताणिऽवि
से नियलाणि कुट्टाणि सोवखियाणि नेउगणि जायाणि, दे-
वेहिं य सव्वालंकारा कया, सक्को देवराया आगओ, वसु-
हाग अज्जेतरस्स हिरणकोडिओ पाडियाओ, कोसंबीए य
सव्वओ उग्घुट्ठं—केण पुण पुणमेतेण अज्ज सामी पडिला-
भिओ ? , ताहे राया सेतेउरपरियणो आगओ, ताहे तत्थ
संपुला नाम दहिवाहणस्स कंजुइज्जा सो बंधिना आणिय-
ओ तेण सा णाया, ततो सो पांवसु पडिऊण पणणे, राया
पुच्छइ का एस ! , तेण से कहियं—जहेसा दहिवाहणर-
णो दुहिया, मियावती भणइ—मम भगिणीधूय त्ति, अम-
च्छोऽवि सपत्नीओ आगओ, सामि वंदइ, सामी वि निग्ग-
ओ, ताहे राया तं वसुहारं पगाइओ, सक्केण वारिओ, ज-
स्सेसा देइ तस्साऽऽभयइ, सा पुच्छिया भणइ—मम पिउणो,
ताहे सेट्ठिणा गहियं । ताहे सक्केण सयाणीओ भणिओ—प-
मा चरितसरीरा, एयं सगोवाहिं जाव सामिस्स नाणं

उप्पज्झइ, एस पदमसिस्सिगा, ताहे कज्जेनेउरे लुढा संवह-
ति । छम्मासा तथा पंचहिं दिवसेहिं ऊणा जहिं वसं सा—
मिणा भिक्खा लज्जा । सा मूला लोणणं अवाडिया, ही—
लिया य ।

ततो सुमंगलाए, सखँकुमार सुच्छित्त एइ माहिंदो ।

पालगवाइलवणिए, अमंगलं अप्पणो असिणा ॥५२२॥

सामी ततो निग्गंतूण सुमंगलं नाम गामो तहिं गओ,
तत्थ सखँकुमारो एइ वंत्ति पुच्छति य । ततो भगवं सु-
च्छित्तं गओ, तत्थ माहिंदो पियं पुच्छओ एइ । ततो सा-
मी पालगं नाम गामं गओ, तत्थ वाइलो नाम वारियओ
जत्ताए पहाविओ अमंगलं ति काऊण अस्सि गहाय पहाविओ
एयस्स फलउ त्ति तत्थ सिद्धायेण सहत्थेण सीसं छिएण ।

चंपा वासावासं, जक्खिदे साइदत्तपुच्छा य ।

वागरणदुहपएसण, पच्चक्खाणे य दुविहे उ ॥५२३॥

ततो सामी चंपं नगरिं गओ, तत्थ सातिदत्तमाहणस्स
अग्गिहोत्तसालाए वसहिं उवगओ, तत्थ चाउम्मासं खम-
ति, तत्थ पुरणभइ—माणिभइ दुवे जक्खा रक्खिं पज्जुवासं-
ति, चत्तारि वि मासे पूयं करेति रक्खिं रक्खिं, ताहे सो चि-
तइ—किं जाणानि एस तो देवा मंति ताहे विआसणानि-
मिन्नं पुच्छइ—को ह्यात्मा ? , भगवानाह—योऽहमित्यभि-
मन्यंत । स कीदृशः ? , सूत्रोऽसौ । किं तत् ? सूत्रम्, यत्र
गृहीतः । ननु शब्दगन्धानिलाः, नैते, इन्द्रियग्राह्यास्तं न
ग्रहणमात्मनः, ननु प्राहयिता सः । किं भंते । पदेसणं ? किं
पच्चक्खाणं ? , भगवानाह—सादिदत्त ! दुविहं पदेसणं—घ-
म्मियं, अधम्मियं च । पदेसणं नाम उचएसं । पच्चक्खाणंऽवि
दुविहे—मूलगुणपच्चक्खाणं, उत्तरगुणपच्चक्खाणं य । एयहिं
पयहिं तस्स उवगतं । भगवं ततो निग्गओ ।

जंभियगामे नाण—स्स उप्पया वागरेइ देविंदो ।

मिंदियगामे चमरो, वंदण पियपुच्छणं कुणइ ॥५२४॥

जंभियगामं गओ, तत्थ सज्जा आगओ, वंदिना नट्टविहिं उव-
वंसिना वागरेइ—जहा एत्तएहिं दिवसेहिं कयलनाणं उप्पजि-
हिति । ततो सामी मिंदियगामं गओ, तत्थ चमरओ वंदओ
पियपुच्छओ य एति, वंदिना पुच्छिना य पडिगतो ।

छम्माणि गोव कडसल—पवेसणं मज्झिमाए पावाए ।

खरओ विज्जां सिद्धत्थ, वाणियओ नीहरावेइ ॥५२५॥

ततो भगवं छम्माणि नाम गामं गओ, तस्स बाहिं पडिमं
ठिओ, तत्थ सामिसमीव गोवो गोणे छुट्टेऊण गामे पविट्ठो
वाहणाणं काऊण निग्गओ, ते य गोणा अडवि पविट्ठा
चारियव्वगस्स कज्जे, ताहे सो आगतो पुच्छति—देवजग !
कहिं ते वरज्जा ? , भयवं मोणंण अच्छइ, ताहे सो परिकु-
विओ भगवतो कण्णसु कडसलागाओ लुहति, एगा इमेण
कण्णेण एगा इमेण जाव वोज्झि वि मिलियाओ, ताहे मूले भ-
ग्गाओ मा कोइ उक्खणिति त्ति । केइ भणंति—एक्का खेव
जाव इयरेण कण्णेण निग्गता ताहे भग्गा, ' कण्णसु तउ
तत्तं, गोवस्स कयं ति विट्ठुणा रएणा । कण्णसु वज्जमाण—स्स
तेण लुढा कडसलाया ॥ १ ॥ ' भगवतो न्हारं वयणीयं क-
म्मं उदिएण । ततो सामी मज्झिमं गतो, तत्थ सिद्धत्थो

नाम वाणियगो, तस्स घरे भगवं अतीयओ, तस्स य मित्तो खरगो नाम वेज्जा, ते दो वि सिखायस्स घरे अरुद्धति, सामी भिक्खस्स पविट्ठो वाणियओ वंदनि थुण्णि य, वेज्जा तिथ्यगरं पासिउण्ण भणति—अहो भगवं सव्वलक्खणसंपुरणो किं पुण ससज्जो, ततो सो वाणियओ संभेतो भणति—पलोएहि कहि सज्जो?, तेण पलोएनेण विट्ठो करणसु, तेण वाणियएण भएण—णीणहि एयं महातवस्सिस्स पुणं होहिति सि, तव वि मज्झ वि । भणति—निण्ण्डिकम्मा भगवं नेरुद्धति, ताहं पडियरावितो जाव विट्ठो उज्जाणं पडिमं ठिओ, ते आंसहाणि गहाय गया, तन्थ भगवं तल्लोणीयं निवज्जाविओ मक्खिओ य पच्छा बहुएहि मणूसेहि जंनिओ अकंतो य, पच्छा, संडासंतण गहाय कहियातो, तन्थ सरहिराओ सलागाओ अंछियाओ, तासु य अंछिज्जंतिसु भगवता आरसियं, ते य मणूसे उण्णाडिसा उट्ठिओ, महाभगवं उज्जाणं तन्थ जायं, वेवकुलं च, पच्छा संगहणं ओसहं दिक्कं, जण ताहं चव गउणो, ताहं वंदित्ता खामत्ता य गया । सव्वेसु किर उवसग्गेसु कयं दुव्विस्सहा?, उच्यते—कडपूयणासीयं कालचक्रं एयं चय मल्ल निक्काह्जंनं, अहवा—जहरणगाण उवरि कडपूयणासीयं, मज्झिमगाण उवरि कालचक्रं, उक्कासगाण उवरि सल्लुद्धं । एयं गोवणारद्धा उवसग्गा गोवेण चव निट्ठिता । गोवां अहो सत्तमि पुढविं गग्गा । खरतो सिद्धओ य देवलोमं निव्वमयि उदीर्यता सुजभावा । आव० १ अ० ।

(२४) उपसर्गसहनानन्तरं वीरस्य धमणत्वम्—

तए णं ममणे भगवं महावीरं अणगारे जाए, इरियाममिण् भामासमिण् एसणासमिण् आयाणभंडमत्तनिक्खवणाममिण् उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिण् मणसमिण् वयसमिण् कायसमिण् मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिदिण् गुत्तवंभयारी अकोहे अमाणे अमाए अलोभे संतं पसंते उवसंते परिनिव्वुडे अणामवे अममे अकिंचणे छिन्नगंथे । (सू० १६ ×)

'तए णं समणे भगवं महावीरे' यत एव परीषहान् सहते ततः, 'ए' वाक्यालङ्कार, भ्रमणो भगवान् महावीरः 'अणगारं जाए' अनगारो जातः, किंविशिष्टः—इरिआसमिण् 'इर्या'—गमनागमनं तत्र समितः—सम्यक् प्रवृत्तिमान् 'भासासमिण्' भाषायां समितः 'एसणासमिण्' एषणायां द्विचत्वारिंशदोषवर्जिताया भिक्षाया ग्रहणे सम्यक् प्रवृत्तिमान् 'आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिण्' आदाने ग्रहणे, उपकरणवेदिनि ज्ञेयम्, भारणमात्रायाः वस्त्राद्युपकरणजातस्य, यद्वा—भारणस्य वस्त्रादेर्मन्मयभाजनस्य वा, मात्रस्य च, समितः प्रत्यवेदय-प्रमाज्यं मोचनात् 'उच्चार-वासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिण्', उच्चारः—पुरीषं, प्रभवणम्—मूर्धं, खेलो—निष्ठीवनं, सिंघानो—नासिकानिर्गन्तं श्लेष्म, जल्लो—देहमलः, एतेषां यत् परिष्ठापनं—त्यागस्तत्र समितः—सावधानः, शुद्धस्थितिं परिष्ठापनात् । एतच्च अन्यसमितिद्वयं भगवतो भाण्डसिंघानाद्यसम्बंधेऽपि नामाऽखण्डनार्थमित्यमुक्तम्, एवम्—

'मणसमिण्' मनसः सम्यक् प्रवर्त्तकः 'वयसमिण्' वयसः सम्यक् प्रवर्त्तकः 'कायसमिण्' कायस्य प्रवर्त्तकः 'मणगुत्ते' अशुभपरिणामाश्रितकत्वात् मनसि गुतः 'वयगुत्ते' एव वयसि गुतः 'कायगुत्ते' काये गुतः 'गुत्ते' गुत्तिदिण् अत एव गुतः, गुत्तानि इन्द्रियाणि यस्य सः गुतन्द्रियः 'गुत्तवंभयारी' गुतं वमत्यादिनववृत्तिधिराजितम् एवंविधं ब्रह्मचर्यं चरतीति गुतब्रह्मचारी 'अकोहे' अमाणे अमाए अलोभं क्रोधरहितः मानरहितः मायारहितः लोभरहितः संतं शान्तोऽन्तर्द्वेष्या 'पसंते' प्रशान्तो बहिर्वृत्त्या 'उवसंते' उपशान्तोऽन्तर्बहिर्द्वेषोभयतः शान्तः, अत एव 'परिनिव्वुडे' परिनिवृत्तः—सर्वसन्तापवर्जितः 'अणासंभे' अनाश्रयः पापकर्मवन्धरहितः हिंसायाश्रयद्वारविरतेः 'अममे' ममत्वरहितः 'अकिंचणे' अकिञ्चनः, किञ्चनं—द्रव्यादि नेन गंहितः 'छिन्नगंथे' छिन्नः—त्यक्ता हिरण्यादि ग्रन्थो यतः स तथा । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । ('निरुत्तवं' इत्यादीनि भगवतः विशेषणपदानि 'एणु-वलेव' शब्दं चतुर्थभागे २११५ पृष्ठे गतानि ।)

से अ पडिबंधे चउव्विहे पम्मत्ते, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । दव्वओ सच्चित्ताचित्तमीसिएसु दव्वेसु । खित्तओ गामे वा, नयं वा, अरणे वा, खित्ते वा, घरं वा, अरणं वा, नेह वा । कालओ समए वा, आवलिआए वा, आणपाणुए वा, थोव वा, खणे वा, तंव वा, मुहुत्ते वा, अहोरत्ते वा, पक्खं वा, मांसं वा, उड वा, अयणे वा, संवच्छंरं वा, अन्नयं वा, दीहकालसंजोए । भावओ—कोहे वा, माणे वा मायाए वा, लोभे वा, भए वा, हांस वा, पिज्जे वा, दोसं वा, कलहे वा, अन्नभक्षणाए वा, परपरिवाए वा, अरहरं वा, मायामोसं वा, मिच्छादंसणसज्जे वा, तस्स णं भगवंतस्स नो एवं भवइ ॥ (सू० ११६ ×)

'से य पडिबंधे चउव्विहे पम्मत्ते' स य प्रतिबन्धः चतुर्थिधः प्रकृतः 'तं जहा' तद्यथा 'दव्वओ खित्तओ कालओ भावओ' द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतः भावतश्च 'दव्वओ सच्चित्ताचित्तमीसिएसु दव्वेसु' द्रव्यतस्तु प्रतिबन्धः सच्चित्ताचित्तमीसिएसु द्रव्येषु, सच्चित्तं—चिन्तादि, आचिन्तम्—आभरणादि, मिथं—सालङ्कारचिन्तादि, तेषु तथा 'खित्तओ गामे वा' क्षेत्रतः कापि ग्रामे वा 'नयं वा' नगरे वा 'अरणं वा' अरण्ये वा 'खित्ते वा' क्षेत्र—धान्यनिष्पातस्थानं तत्र वा 'खलं वा' खलं—धान्यतुलपृथक्करणस्थानं, तत्र वा 'घरे वा' गृहे वा 'अरणे वा' अङ्गणं—गृहाग्रभागस्तत्र वा 'नेह वा' नभः—आकाशं तत्र वा, तथा 'कालओ समए वा' कालतः—समयः—सर्वसूक्ष्मकालः उत्पलपत्रशतवधर्जोपट्टशाटिकापाटनादिदृष्टान्तसाध्यस्तत्र वा 'आवलिआए वा' आवलिका—असङ्ख्यातसमयरूपा 'आणपाणुए वा' आनपाणो—उच्छ्वासनिःश्वासकालः 'थोवे वा' स्तोत्रः—सप्ताच्छ्वासमानः 'खणे वा' क्षणे घटिषष्ठभागे वा 'लवे वा' लवः—म

तस्मैकमानः ' मुहुत्से वा ' मुहुत्तः—सप्तसप्ततिलवमानः
' अहोरात्रे वा, पक्षे वा, मासे वा, उज्ज वा, अयणे वा, सं-
वच्छरे वा ' अहोरात्रे वा, पक्षे वा, मासे वा, श्रुतौ वा,
अयने वा, संवत्सरे वा ' अण्यरे वा दीहकालसंज्ञाए ' अ-
न्यतरस्मिन् वा दीर्घकालमयोगे, युगपूर्वार्धपूर्वार्धौ ' भाव-
आ ' भावतः—' कोह वा, माणे वा, मायाए वा, लोभे वा,
भये वा, हासे वा ' कोधे वा, मोने वा, मायायां वा, लोभे वा,
भये वा, हास्ये वा, ' पिज्जे वा, कलेह वा, अभ्यक्षणे वा ' प्र-
मिणे वा, रागे वा, द्वेष-अप्रीतौ, कलेह-वाग्युजे, अभ्या-
ख्यान-मिथ्याकलङ्कदाने, ' पसुजे वा, परपरिवाए वा ' वैश-
न्य-प्रकृत्यदोषप्रकटने, परपरिवादे—विप्रकीर्णपरकीयगुण-
दोषप्रकटने ' अरहरि वा, मायामोसे वा ' मोहनीयोदया-
विस्तोद्वेगः—अरतिः, रतिः—मोहनीयोदयास्वित्तप्रीतिस्तत्र,
मायया युक्ता मृषा मायामृषा तत्र ' मिच्छादंसणसत्त्वे वा ' मिथ्यादर्शने—मिथ्यात्वे, तदेव अनेकदुःखं तु वाच्छ्रुत्यं मि-
थ्यादर्शनशल्यं, तत्र ' तस्मै गं भगवंतस्स नो एवं भवइ ' तस्य भगवतः एवं पूर्वोक्तस्वरूपेषु द्रव्यैस्तत्रकालभावेषु कुत्रा-
पि प्रतिबन्धो नैवास्तीति ।

से गं भगवं वासावासं वज्जं अट्ट गिम्हंमंतिण मासे गा-
मे एगराए नगरे पंचराइए वामीचंदणममाणकप्पे समति-
णमणिलेडुक्कं चणं समसुहदुक्खे इहपरलांगअप्पडिबद्धे,
जीवियमरणे अ निग्वकंत्वे, संसारपाग्गामी कम्मसत्तुनिग्घा-
यणट्टाए अभ्युट्ठिण एवं च गं विहरइ । (सू० ११६५)

' स गं भगवं ' स भगवान् ' वासावासं वज्जं ' वर्षावास-
अनुमोसी तां वर्जयित्वा ' अट्ट गिम्हंमंतिण मासे ' अष्टौ ग्री-
ष्महेमन्तसम्बन्धिनो मासान् ' गामे एगराए ' ग्रामे एक-
रात्रिकः, एकरात्रिवसनस्वभावः ' नगरे पंचराइए ' नगरे
पञ्चरात्रिकः, पुनः किंविशिष्टः—' वामीचंदणममाणकप्पे ' वा-
मी—मूत्रधारस्य काष्ठच्छेदनोपकरणं, चन्दने प्रमिद्धं, त-
थाद्वयोर्विषये समानसङ्कल्पस्तुल्याध्यवसायः, पुनः किं विशि-
ष्टः—' समतिणमणिलेडुक्कं चणं ' तुणादीनि प्रतीतानि नवरं ले-
प्टुः—पाषाणः, समानं तुल्यानि तुणमणिलेप्टुकाञ्चनानि यस्य
स तथा ' समसुहदुक्खं ' समं सुखदुःखं यस्य स तथा ' इह-
परलांगअप्पडिबद्धे ' इहलोके परलोके च अप्रतिबद्धः, अत-
एव ' जीवियमरणे निग्वकंत्वे ' जीवितमरणयोर्विषये निग्व-
काङ्को वाञ्छारहितः ' संसारपाग्गामी ' संसारस्य पार-
गामी ' कम्मसत्तुनिग्घायणट्टाए ' कर्मशत्रुनिर्घातनार्थम्,
' अभ्युट्ठिण ' अभ्युत्थितः—सोद्यमः ' एवं च गं विहरइ ' एवम् अनन क्रमणं भगवान् विहरति—आस्ते ॥ ११६ ॥

तस्मै गं भगवंतस्म अणुत्तरेणं नाणेणं, अणुत्तरेणं दंस-
णं, अणुत्तरेणं चरित्तेणं, अणुत्तरेणं आलणं, अणुत्तरे-
णं विहारं, अणुत्तरेणं वीरिणं, अणुत्तरेणं अज्जेवं, अणु-
त्तरेणं महेवं, अणुत्तरेणं लाघवेणं, अणुत्तराए खंतीए,
अणुत्तराए मुत्तीए, अणुत्तराए गुत्तीए, अणुत्तराए तुट्ठीए,
अणुत्तरेणं सच्चमंजमतवमुचरिअसोवचिअफलनिव्वाणम-
गंणं, अप्पाणं भावेमाणस्स दुवालमं संवच्छराइं विहक्कं-

ताइं । तेरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स, जे से
गिम्हाणं दुच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे तस्स गं
वइसाहसुद्धस्स दसमीपक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए
पोरिसीए अभिनिविट्ठाए पमाणपत्ताए सुव्वणं दिवसेणं
विजणं मुहुत्तेणं जंभियगामस्स नगरस्स बहिआ उज्जु-
नालिआए नईए तीरे वेयावत्तस्स चेइअस्स अदूरसामेते
सामागस्स गाहावइस्स कट्टकरांसि सालपायवस्स अंहे
गोदोहिआए उक्कुडिअनिसिआए आयावणाए आयवे-
माणस्स छेदुणं मत्तेणं अपाणणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं
जोगमुवागणं भाणंतरिआए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्त-
रे निव्वाधाए निरावरणे कसिणे पडिपुणे केवलवरनास-
दंसणे ममुप्पमे ॥ १२० ॥

' तस्मै गं भगवंतस्स ' तस्य भगवतः ' अणुत्तरेणं नाणेणं '
अणुत्तरेण-अनुपमेन ज्ञानेन ' अणुत्तरेणं दंसणेणं ' अनुपमेन द-
शनेन ' अणुत्तरेणं चरित्तेणं ' अनुपमेन चारित्र्येण ' अणुत्तरेणं
आलणं ' अनुपमेन आलयेन स्त्रीषण्डादिरहितवसतिं संवत-
न ' अणुत्तरेणं विहारं ' अनुपमेन विहारं, देशादिषु भ्रम-
णेन ' अणुत्तरेणं वीरिणं ' अनुपमेन वीर्येण-पराक्रमेण ' अणु-
त्तरेणं अज्जेवं ' अनुपमेन आर्जवं-मायाया अभावस्तेन
' अणुत्तरेणं महेवं ' अनुपमेन, मार्दवं—मानाऽभावस्तेन
' अणुत्तरेणं लाघवेणं ' अनुपमेन, लाघवं द्रव्यतः अलोप-
धिन्वं, भावतो गौरवत्रयत्यागस्तेन ' अणुत्तराए खंतीए '
अनुपमया क्षान्त्या-क्रोधाऽभावेन ' अणुत्तराए मुत्तीए ' अनु-
पमया मुक्त्या, लोभाऽभावेन ' अणुत्तराए गुत्तीए ' अनुपम-
या गुप्त्या, मनोगुप्त्याविक्रया ' अणुत्तराए तुट्ठीए ' अनुपमया
तुष्ट्या-मनःप्रसक्त्या ' अणुत्तरेणं सच्चमंजमतवमुचरियं '
अनुपमेन-सत्यं, संयमः—प्राणिदया, तपो-द्वादशप्रकारम्
एतेषां यत्सुचरणं-सदाचरणं तेन कृत्वा ' सोवचियफलान-
व्वाणमगंणं ' सोपचयं-पुष्टं फलं मुक्तिफलं यस्य एवंविधा यः
परिनिर्वाणमार्गो रत्नत्रयरूपस्तेन, एवमुक्तेन सर्वगुणसम्पू-
र्ण ' अप्पाणं भावेमाणस्स ' आत्मानं भावयतो ' दुवालसं संव-
च्छराइं विहक्कंताइं ' द्वादश संवत्सरा इत्यतिक्रान्ताः, ते वैषम्य-
एकं षण्मासक्षपणं, द्वितीयं षण्मासक्षपणं पञ्चद्विन्द्वयं, नव
चतुर्मासक्षपणानि, द्वे त्रिमासक्षपणानि, षट् द्विमासक्षपणानि,
द्वे साद्वैकमासक्षपणं, द्वादश मासक्षपणानि, द्वासप्ततिः पक्ष-
क्षपणानि, भद्रप्रतिमा दिनद्वयमाना, महाभद्रप्रतिमा दिनच-
तुष्कमाना, सर्वतोभद्रप्रतिमा दशदिनमाना, एकोनत्रिंशदधि-
कं शतद्वयं षष्ठाः, द्वादश अष्टमाः, एकोनपञ्चाशदधिकं शत-
त्रय पारणानां, दीक्षादिनम् । अतश्चेद जातम्—' वारसंखेय यः
वासा, मासा लुच्चेव अज्जमासे च ॥ वीरवरस्स भगवओ, एसं
छउमत्थपरिआओ ॥ १॥ ' इदं च ' तेरसमस्स संवच्छरस्स '
त्रयोदशस्य संवत्सरस्य ' अंतरा वट्टमाणस्स ' अन्तरा
वर्त्तमानस्य ' जे से गिम्हाणं ' याऽसौ ग्रीष्मकालस्य ' तु-
च्चे मासे चउत्थे पक्खे ' द्वितीयो मासश्चतुर्थः पक्षः
' वइसाहसुद्धे ' वैशाखस्य शुद्धपक्षः ' तस्मै गं वइसाहसुद्ध-
स्स दसमी पक्खेणं ' तस्य वैशाखशुद्धस्य दशमीविवसे

‘पाईणगामिणीए ज्ञायाए’ पूर्वगामिन्यां ज्ञायायां सत्यां
‘पेरिसीए अभिनिविट्ठाए’ पाश्चात्यपौरुष्याम् अभिनिवृत्तायां
जानायां सत्यां, कीदृशायाम् ‘पमाणपत्ताए’ प्रमाणप्राप्तायां,
न नु न्यूनाधिकायां ‘सुदृष्टणं दिवसेण’ सुव्रतनामके दिवसे
‘विजयणं मुहुत्तेण’ विजयनामके मुहुत्ते ‘जमियगामस्स नग-
रस्स बहिया’ जम्भिकग्रामनामकस्य नगरस्य बहिस्तात् ‘उ-
ज्जुवालुयाए नईए तारे’ अज्जुवालुकायाः नद्यास्तरे ‘वैयाव-
त्तम्म चय्यस्स’ व्यावृत्ते नाम जीर्णम् एवविधं यत्कृत्य व्य-
न्तरायतने तस्य ‘अदूरसामेत्ते’ नातिदूरं नातिसमीपे इत्य-
र्थः ‘सामागस्स गाहायइस्स’ श्यामाकस्य गृहपतेः—कीटु-
म्भिकस्य ‘कट्टकरणंसि’ क्षेत्रे ‘सालपायवस्स अहं’ सालपा-
दपस्य अधः ‘गोदोहियाए’ गोदोहिकया ‘उकुडियनिसि-
ज्जाए’ उकुटिकया निषद्यया ‘आयावणाए आयावेमाण-
स्स’ आतापनया आतापयतः प्रभोः ‘छुट्टणं भत्तेण अपा-
णणं’ घट्टन भक्तम् जलरहितेन ‘हत्थुत्तराहि नक्खसेणं
जोगमुवागणं’ उत्तराफलगुनीनक्षत्रे चन्द्रेण योगमुपाग-
ते सति ‘भाणंतरियाए वट्टमाणस्स’ ध्यानस्य अन्तर-मध्य-
भागं वर्त्तमानस्य, कोऽर्थः—शुक्लध्यानं चतुर्थो-पृथक्स्ववितर्कं
सविचारम् (१) एकत्ववितर्कम् अविचारम् (२) सूक्ष्मक्रियम्
अप्रतिपत्ति (३) उच्छिन्नक्रियमनिवर्त्ति (४) एतेषां
मध्ये आद्यभेदद्वये ध्याते इत्यर्थः, ‘अण्ते’ अनन्तवस्तुविषये
‘अणुत्तरे’ अनुपमे ‘निव्वाघाए’ निर्व्याघाते, भिस्सियादिभर-
स्खलिते ‘निरावरणे’ समस्तावरणरहिते ‘कसिणं’ समस्ते
‘पडिपुण्णे’ सर्वाध्वषोपते ‘कवलवरनाणवेस्सं समुप्पन्ने’
एवविधे कवलवरज्ञानवर्शने समुत्पन्ने ॥ १२० ॥

(२६) वीरस्य कथलज्ञानोत्पत्तिः—

तएणं समणे भगवं महावीरे अग्हा जाए, जिणे, केवली,
मव्वन्नू, सव्वदरिसी, मदेवमणुआसुरस्स लोंगस्स परिआयं
जाणइ, पासइ सव्वलोए सव्वजीवाणं आगइ गइ ठिइ
चवणं उववायं तक्कं मणोभाणसिअं भुत्तं कइ पडिसेवियं
आवीकम्मं रहोकम्मं अग्हा अरहस्स भागी तं तं कालं
मणवयकायजोगे वट्टमाण्णं सव्वलोए सव्वजीवाणं
सव्वभावे जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १२१ ॥

‘तएणं समणे भगवं महावीरं’ ततो ज्ञानोत्पत्त्यनन्तरं
श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अग्हा जाए’ अहं जातः, अ-
शोकादिप्रातिहार्यपूजायोग्यो जातः, पुनः कीदृशः—‘जि-
णे केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी’ जिने—रागद्वेषजता केव-
ली सर्वज्ञः सर्वदर्शी ‘सदेवमणुआसुरस्स लोंगस्स’ दे-
वमनुजाऽसुरसहितस्य लोकस्य ‘परियायं जाणइ पासइ’
पर्यायमित्यत्र जातावेकवचने, ततः पर्यायान् जानाति
पश्यति च—साक्षात् करोति, तर्हि किं देवमनुजाऽसुरा-
णामेव पर्यायमात्रं जानातीत्याह—‘सव्वलोए सव्वजी-
वाणं’ सर्वलोके सर्वजीवानाम् ‘आगइ गइ ठिइ चवणं उ-
ववायं’ आगतिं भवान्तरात्, गतिं च भवान्तरे, स्थितिं
तद्गवसत्कमायुः कायस्थितिं वा, व्यवहारे—देवलोकास्थि-
ग्नरेषु अवतरणम्, उपपत्तौ देवलोके नरकेषु व्योत्पत्तिः
‘तक्कं मणो’ तेषां सर्वजीवानां सम्बन्धि तत्कम्—ईदृशं
यन्मनः ‘माणसियं’ मानसिकं, मनसि चिन्तितं ‘भुत्तं’

भूकम्, अशनफलादि ‘कइ’ कृतं, चौयादि ‘पडिसेवि-
यं’ प्रतिसेधितं-मैथुनादि ‘आविकम्मं’ आविःकर्म—प्रक-
टकृतं ‘रहोकम्मं’ रहःकर्म—प्रच्छन्नं कृतम्, एतत्
सर्वं सर्वजीवानां भगवान् जानातीति योजना । पुनः
किंविशिष्टः प्रभुः—‘अग्हा’ न विद्यते रहः प्रच्छन्नं य-
स्य, त्रिभुवनस्य कगमलकवद् दृष्टत्वात् अग्हाः ‘अग्हस्स
भागी’ रहस्यम्—एकान्तं तत्र भजते इति, ‘तं तं कालं मण-
वयकायजोगे’ तस्मिन् तस्मिन् काले मनोवचनकाययो-
गेषु यथाहं ‘वट्टमाण्णं’ वर्त्तमानानां ‘सव्वलोए सव्व-
जीवाणं’ सर्वलोके सर्वजीवानां ‘सव्वभावे जाणमाणे’
पासमाणे विहरइ ‘सर्वभावान् पर्यायान् जानन् पश्यञ्च
विहरति, ‘सव्वजीवाणं’ इत्यत्र अकारप्रश्लेषात् सर्वाऽ-
जीवानां धर्मास्तिकायादीनामपि सर्वपर्यायान् जानन् प-
श्यञ्च विहरतीति व्याख्येयम् ॥ १२१ ॥

तेणं कालेणं तेणं समणं समणे भगवं महावीरे अट्ठि-
यगामं नीसाए पढमं अंतरावासं वासावासं उवागणं, चंपं
च पिटुचंपं च नीसाए तओ अंतरावासे वासावासं उवा-
गणं, वेसालि नगरिं वाणियगामं च नीसाए दुवालम अं-
तरावासे वासावासं उवागणं . रायगिहं नगरं नालंदं च
बाहिरिअं नीसाए चउहस अंतरावासे वासावासं उवागणं,
छ मिहिलाए, दो भदिआए, एणं आलंभियाए, एणं साव-
त्थीए, एणं पणिअभूमिणं, एणं पावाए मज्झिमाए
हन्थिपालस्स रण्णो रज्जुगमभाए अपच्छिमं अंतरावासं
वासावासं उवागणं ॥ १२२ ॥ तत्थ णं जे से पावाए
मज्झिमाए हन्थिपालस्स रण्णो रज्जुगमभाए अपच्छिमं अं-
तरावासं वासावासं उवागणं ॥ १२३ ॥

‘तेणं कालेणं’ तस्मिन् काले ‘तेणं समणं’ तस्मिन् समये
‘समणे भगवं महावीरं’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अ-
ट्ठियगामं निस्साए’ अस्थिकग्रामस्य निश्रया ‘पढमं अं-
तरावासं’ प्रथमं वर्षागत्रं चतुर्मासीति यावत् ‘वासा-
वासं उवागणं’ वर्षासु वसने वर्षावासाधर्ममुपागतः ‘चंपं
च पिटुचंपं च निस्साए’ ततः चम्पायाः पृष्ठचम्पायाश्च
निश्रया ‘तओ अंतरावासं’ त्रीणि चतुर्मासकानि ‘वा-
सावासं उवागणं’ वर्षावासाधर्ममुपागतः ‘वेसालि नगरिं
वाणिअगामं च निस्साए’ वैशाल्याः नगर्याः वाणिज्य-
ग्रामस्य च निश्रया ‘दुवालम अंतरावासं’ द्वादश च-
तुर्मासकानि ‘वासावासं उवागणं’ वर्षावासाधर्ममुपाग-
तः ‘रायगिहं नगरं नालंदं च बाहिरिअं नीसाए’
राजगृहस्य नगरस्य नालन्दायाश्च बाहिरिकायाः
निश्रया ‘चउहस अंतरावासे’ चतुर्दश चतुर्मास-
कानि ‘वासावासं उवागणं’ वर्षावासाधर्ममुपागतः, तत्र
नालन्दा—राजगृहनगरादुत्तरस्यां द्वाविंश बाहिरिका शाखा
पुरविशेषस्तत्र चतुर्दश वर्षागत्रान् उपागतः ‘छ मिहिलाए’
षट् मिथिलायां नगर्यां ‘दो भदिआए’ द्वे भद्रिकायाम् ‘एणं
आलंभियाए’ एकमालम्भिकायाम् ‘एणं सावत्थीए’ एकं
भावस्थ्याम् ‘एणं पणिअभूमिणं’ एकं प्रणीतभूमौ वज्र-

भूमाख्याऽनार्यवशे इत्यर्थः 'एवं पापाय मज्झिमाय' एकं पापायां मध्यमायां 'इत्थिपालस्स रण्णा' इत्थिपालस्य गणः 'रज्जुगसभाय' रज्जुका—लेखकाः "कारकुण" इति लोके प्रसिद्धास्तेषां शाला-सभा जीर्णा—अपरिभुज्यमाना, तत्र भगवान् 'अपच्छिदं अंतरावासं' अपाधिममन्त्यं चतुर्मासकं 'वासावासं उवागए' वर्षावासासार्थमुपागतः, पूर्वं किल तस्य नगरी अपापेति नामाऽऽसीत्, देवस्तु पापेत्युक्तं तत्र भगवान् कालगत इति ॥ १२२ ॥ 'तत्थ ए' जे स पाचाय मज्झिमाय 'तत्र यस्मिन् वर्षे पापायां मध्यमायां 'इत्थिपालस्स रण्णा' इत्थिपालस्य गणः 'रज्जुगसभाय' लेखकशालायाम् 'अपच्छिदं अंतरावासं' अन्यं चतुर्मासकं 'वासावासं उवागए' वर्षावासासार्थमुपागतः ॥ १२३ ॥

(२७) वीरस्य निर्वाणगमनकालः—

तस्स ए अंतरावासस्स जे से वासाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कस्सिअबहुले तस्स ए कस्सियबहुलस्स पन्नरसीपक्खेणं जा सा चरमा रयणी तं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए विइकंते समुज्जाए छिन्नजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे—चंदे नामे से दोखे संवच्छरे, पीइयइणं मासे, नंदिवइणं पक्खे, अग्गिबसे नामं दिवसे, उवसमे ति पवुच्चइ, देवाणंदा नामं सा रयणी निरति ति पवुच्चइ, अच्चे लेवे, मुहुत्ते पाणू, थोवे सिद्धे, नागं करणे, सव्वदुसिद्धे मुहुत्ते, साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं, कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १२४ ॥

'तस्स ए अंतरावासस्स' तस्य आनुमासकस्य मध्यं 'जे से वासाणं' योऽसौ वर्षाकालस्य 'चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे' चतुर्थः मासः सप्तमः पक्षः 'कस्सिअबहुले' कार्तिकस्य कृष्णपक्षः 'तस्स ए कस्सियबहुलस्स' तस्य कार्तिककृष्णपक्षस्य 'पन्नरसीपक्खेणं' पञ्चदशे दिवसे 'जा सा चरमा रयणी' या सा चरमा रजनी 'तं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरं' तस्यां रजन्यां च भ्रमणो भगवान् महावीरः 'कालगए' कालगतः—कार्यास्थिति—भवस्थिति—कालागतः 'विइकंते' संसाराद् व्यतिक्रान्तः 'समुज्जाए' समुघातः सम्यगपुनरावृत्त्या उर्ध्वं यातः 'छिन्नजाइजरामरणबंधणे' छिन्नानि जातिजरामरणबन्धनानि, जन्म-जगमरणकारणानि कर्माणि येन स तथा 'सिद्धे' सिद्धः—साधितार्थः 'बुद्धे' बुद्धः—तत्त्वार्थज्ञानवान् 'मुत्ते' मुक्तो—भवापमार्हाकर्मभ्यः 'अंतगडे' अन्तकान् सर्वदुःखानां 'परिनिव्वुडे' परिनिवृत्तेः सर्वसन्तापाऽभावात्, तथा च कीदृशो जातः 'सव्वदुक्खप्पहीणे' सर्वाणं दुःखानि शरीर-मानसानि तानि प्रहीणानि यस्य स तथा, अथ भगवतो निर्वाणवर्षादीनां सैद्धान्तिकनामान्याह—'चंदे नामे से दोखे संवच्छरे' अथ यत्र भगवार्हावृत्तः स चन्द्रनामा द्वितीयः संवत्सरः 'पीइयइणं मासे' प्रातिवर्द्धेन इति तस्य मासस्य कार्तिकस्य नाम 'नंदिवइणं पक्खे' नन्दिबर्द्धेन इति तस्य पक्षस्य नाम 'अग्गिबसे नामं दिवसे' अग्निवश्य इति तस्य दिवसस्य नाम 'उवसमे ति पवुच्चइ' उपशम

इति प्रोच्यते, उपशम इति तस्य द्वितीयं नामेत्यर्थः 'देवाणंदा नामं सा रयणी' देवानन्दा नाम्नी सा अमावास्या रजनी 'निरति ति पवुच्चइ' निरतिः इत्यप्युच्यते नामा-न्तरेण 'अच्चे लेवे' अर्चनामा लवः, 'मुहुत्ते पाणू' मुहुर्त्तनामा प्राणः 'थोवे सिद्धे' सिद्धनामा स्तोत्रः 'नागं करणे' नागनामकं करणम्, इदं च शकुन्यादिस्थिरकर-णचतुष्टये तृतीयं करणम्, अमावास्यास्तगाद्धे हि एतदेव भवतीति 'सव्वदुसिद्धे मुहुत्ते' सर्वार्थसिद्धनामा मुहुर्त्तः 'साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं' स्वातिनामनक्षत्रं चन्द्रयोगे उपागतं सति भगवान् 'कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' कालगतः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः ॥ १२४ ॥

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, सा एं रयणी बहूहि देवेहि, देवीहि य उवयमाणेहि उप्पयमाणेहि य उज्जाविया आऽविहुत्था ॥ १२५ ॥ जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सा एं रयणी बहूहि देवेहि देवेहि देवीहि य उवयमाणेहि उप्पयमाणेहि य, उप्पिजलगमाणभूआ कहकहगभूआ आऽविहुत्था ॥ १२६ ॥

'जं रयणिं च एं' इत्यादितः 'उज्जाविया याऽवि होत्थ' नि यावत् सुगमम् ॥ १२५ ॥ 'जं रयणिं च एं' इत्यादितः 'कह-कहगभूआ याऽवि हुत्थ' नि यावत्सूत्रं प्राग्व्याख्यातम् ॥ १२६ ॥

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च एं जिट्ठस्स गोअमस्स ई-दभूइस्स अणगारस्स अन्तेवासिस्स नायए पिज्जबंधणे वु-च्छिन्ने, अणत्ते अणुत्ते ० जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पे ॥ १२७ ॥

'जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे' यस्यां रा-त्रौ भ्रमणो भगवान् महावीरः 'कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' कालगतः यावत् सर्वदुःखप्रक्षीणः 'तं रयणिं च एं जिट्ठस्स' तस्यां च रजन्यां ज्येष्ठस्य किंभूतस्य 'गो-अमस्स' गोत्रेण गौतमस्य 'ईदभूइस्स' इन्द्रभूतिनाम-कस्य 'अणगारस्स' अन्तेवासिस्स 'अनगारस्य' शिष्य-स्य 'नायए पिज्जबंधणे वुच्छिन्ने' ज्ञाने—श्रीमहावीर-रक्षिणे प्रेमबन्धने व्युच्छिन्ने—वृष्टिं सति 'अणन्ते' अन-स्तवस्तुधिषये 'अणुत्ते ० जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पे-न्ने' अनुत्ते यावत् केवलवरज्ञानदर्शने समुत्पन्ने । कल्प ० १ अधि ० ६ क्षण । (भावोद्घोताभाष्ये द्रव्याद्घोतः कृत-स्तत्समयराजभिः, ततः प्रभूतं दीपोत्सवपर्वं प्रवृत्तम् ।)

जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरे कालगए ० जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च एं खुइए भासरासी नाम महग्गं देवाससइस्सिद्धिं समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्भनक्खत्तं संकंते ॥ १२८ ॥

'जं रयणिं च एं समणे भगवं महावीरं' यस्यां रात्रौ भ्रमणो भगवान् महावीरः 'कालगए ० जाव सव्वदुक्ख-

पहरीणे 'कालगतः यावन् सर्वदुःखप्रक्षीणः ' तं रयणिं च
 शं 'तस्यां च रात्रौ ' खुदाए भासरासी नाम महगंह '
 कुदात्मा कृत्स्नभावः पर्यावधौ भस्मराशिनामा त्रिशक्तयो
 ३० महाग्रहः, किम्भूतोऽसौ - 'शेषास्सहस्मद्विह' द्विसहस्रव-
 र्यास्थितिकः २००० एकस्मिन् ऋक्षे एतावन्तं कालमवस्थानात्
 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महा-
 वीरस्य 'जम्भनकखत्तं संकंते, जम्भनक्षत्रम्-उत्तराफाल्गुनी-
 नक्षत्रं संक्रान्तः । कल्प० १ अधि० ६ क्षण । (तत्राष्टांशो-
 तिग्रहाः, ते च 'महगंह' शब्देऽस्मिन्नेव दर्शिताः ।)
 (कार्तिकेकृष्णामावास्यारात्रौ वीरनिर्वाणगमनम् । कार्ति-
 कशुक्लादारभ्य तत्संवत्सरप्रवृत्तिर्याता ४६६ श्रीवीरसं-
 वत्सरे गते सति ततोऽग्रै चैत्रशुक्लादारभ्य विक्रमसं-
 वत्सरे १ प्रथमप्रवृत्तिर्याता ।)

जं रयणिं च शं समणं भगवं महावीरं कालगए ० जाव
 मव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च शं कुंथु अणुदरी नाम स-
 मुप्पन्ना, जा ठिया अचलमाणा छउमन्थाणं निगंथाणं
 निगंथीण य नो चक्खुफामं हव्वमागच्छइ, जा अट्टिया
 चलमाणा छउमन्थाणं निगंथाणं निगंथीण य चक्खु-
 फामं हव्वमागच्छइ ॥१३२॥ जं पामित्ता वह्हि निगं-
 थहिं निगंथीहि य भत्ताइ पच्चक्खायाइ-मे किमाहु भंते !
 अज्जप्पभिइ संजंमं दुगगंह भविस्सइ ॥ १३३ ॥

'जं रयणिं च शं' इत्यादिता 'हव्वमागच्छति' ति प-
 र्यन्तं तत्र यस्यां भगवाप्तिवृत्तस्तस्यां रात्रौ 'कुंथु' ति
 कुंथुः प्राणिजातिः 'अणुदरी' ति योजन्ते न शक्यते
 पर्यावधौ समुत्पन्ना या स्थिता-एकत्र स्थिता अत एव
 अचलन्ती सती छुमन्थानां चक्षु स्पर्श-दर्शप्रपञ्चं 'हव्वं' ति
 शीघ्रं नागच्छति, या च अस्थिता-चलन्ती छुमन्थानां चक्षु-
 स्पर्शं शीघ्रमागच्छति ॥ जं पामित्ता' इत्यादिता 'दुगगंह' भ-
 विस्सइ' ति पर्यन्तं तत्र 'जं पामित्ता' ति यां कुंथुम् अणुदरि द-
 द्वा बह्वाभिः साधुभिः, बह्वाभिः सार्धैर्ब्रह्म भक्तानि प्र-
 त्याख्यातानि अनशनं कृतमित्यर्थः, 'मे किमाहु भंते' ति शि-
 ष्यः पृच्छति-तत् किमाहु भवन्ताः, तत् किं कारणं यद्भ-
 क्तानि प्रत्याख्यातानि, गुरुगह-अथ प्रभृति सेयमो दुग-
 राध्या भावर्प्यान् पृथिव्याः जीवाऽऽकुलत्वात् सेयमयोग्यत्वे-
 न्नाभावात्पारंगुडस्फुराच्च ॥ १३३ ॥

(२८) वीरस्य श्रमणादिसंपत्-

तेणं कालेणं तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स
 इंदभूइपापुक्खाओ चउइस समणमाहस्सीओ उक्कोसिया
 समणसंपया हुत्था ॥ १३४ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादिता 'हुत्थ' ति यावत् सुगमम् ॥१३४॥

समणस्स भगवओ महावीरस्स अज्जचंदणापापुक्खाओ
 छत्तीसं अजियासाहस्सीओ उक्कोसिया अजिया संपया हु-
 त्था ॥१३५॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स संखसयग-
 पापुक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्सीओ अउ-
 णट्ठि च महस्सा उक्कोमिया समणोवासगाणं संपया

हुत्था ॥ १३६ ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स सुल-
 सारवइपापुक्खाणं समणोवासमियाणं तिभि सयसाहस्सी-
 ओ अट्टागम महस्सा उक्कोमिया समणोवासमिया शं संप-
 या हुत्था ॥१३७॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स ति-
 भि सया चउइसपुव्वीणं अजियाणं जियासंकामाणं स-
 व्वक्खरसन्निवाइणं जियां विव अवितहं वागग्माणाणं उ-
 क्कोसिया चउइसपुव्वीणं संपया हुत्था ॥ १३८ ॥ स-
 मणस्स भगवओ महावीरस्स तंम मया ओहिनाणीणं
 अइसेसपत्ताणं उक्कोसिया ओहिनाणीणेषया हुत्था ॥१३९॥
 समणस्स भगवओ महावीरस्स मत्त सया केवलनाणीणं
 संभिक्षवग्गणदंमणधराणं उक्कोमिया केवलवग्गणणीणं
 संपया हुत्था ॥ १४० ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स
 मत्त मया वेउव्वीणं अंदवाणं देविद्विपत्ताणं उक्को-
 मिया वेउव्वियसंपया हुत्था ॥ १४१ ॥ यम-
 णस्स शं भगवओ महावीरस्स पंच सया विउल-
 मइणं अट्टाइजसु दीवसु दांसु अ समुदंसु मन्नीणं पंचि-
 दियाणं पज्जत्ताणं मणोगए भावे जाणमाणाणं उक्को-
 मिया विउलमइणं संपया हुत्था ॥ १४२ ॥

'समणस्स शं' इत्यादिता 'अजिया संपया हुत्थ' ति पर्यन्तं
 सुगमम् ॥ १३५ ॥ एवं पञ्चचत्वारिंशत्सूत्रं यावत् सूत्राणि
 सर्वाणि प्रायः सुगमानि ॥१३७-१३८-१३९-१४०-१४१-१४२॥

समणस्स भगवओ महावीरस्स चत्तारि सया वाइणं स-
 देवमणुआमुराए परिमाणं वाए अपराजियाणं उक्कोमिया
 वाइसंपया हुत्था ॥ १४३ ॥ समणस्स भगवओ महावीर-
 स्स मत्त अंतवामिमयाइ सिद्धाइ, ० जाव सव्वदुक्खप्पही-
 णाइ चउइस अजियामयाइ सिद्धाइ ॥ १४४ ॥ समणस्स
 भगवओ महावीरस्स अट्ट सया अणुत्तरोववाइयाणं गइ-
 कल्लाणाणं ठिइक्कल्लाणाणं आगमेसिभहाणं उक्कोसिया
 अणुत्तरोववाइयाणं संपया हुत्था ॥ १४५ ॥

अनुत्तरोववापतिकक्षेत्रे 'गइक्कल्लाणाणं' ति गर्ता आगामि-
 न्यां मनुष्यगर्ता कल्याणं-मोक्षप्राप्तिलक्षणं येषां ते तथा ते-
 षां 'ठिइक्कल्लाणाणं' ति स्थिता देवभवेऽपि कल्याणं येषां ते
 तथा तेषां चीनरागप्रायत्वात्, अत एव 'आगमेसिभहाणं'
 ति आगमिष्यद्भद्राणाम्, आगामिभवे सेत्स्यमानत्वात् ।

समणस्स शं भगवओ महावीरस्स दुविहा अंतगडभूमी हु-
 त्था, तं जहा-जुगंतगडभूमी य, परियायंतगडभूमी य०
 जाव तच्चाओ पुग्गिजुगाओ जुगंतचउवामपरियाए अंत-
 मकामी ॥ १४६ ॥

'समणस्स' इत्यादिता 'अंतमकामी' ति पर्यन्तम् सुगमम् ।
 तत्र भगवतो द्विविधा अन्तरुद्धभिः अन्तरुद्धो मात्तगामि-
 नस्तेषां भूमिः कालोऽन्तरुद्धभिः, तदेव द्विविधत्वं दर्श-
 यति--'जुगतकइ' इत्यादि युगान्तरुद्धभिः, पर्यायान्तरुद्ध-

मिथ । तत्र युगानि कालमानविशेषास्तानि च क्रमवर्त्ती-
नि तत् साधर्म्याद्ये क्रमवर्त्तीनो गुरुशिष्यप्रशिष्यादिरूपाः
पुरुषास्तऽपि युगानि तैः प्रमिता अन्तर्द्वयमिथो सा युगा-
न्तर्द्वयमिथः । 'परिग्रायंतगडभूमि' इति पर्यायः प्रभोः केवलि-
त्यकालस्तमाश्रित्य अन्तर्द्वयमिथः पर्यायान्तर्द्वयमिथः तत्राद्यां
निर्दिशति—' जाव ' इत्यादि इह पञ्चमी द्वितीयाथे
ततो यावन्तृतीयं पुरुष एव युगं पुरुषयुगम् ' ज-
म्बूस्वामिने यावत् युगान्तर्द्वयमिथः ' चउवासपरिग्राय ' इति
ज्ञानोत्पत्त्यपेक्षया चतुर्वर्षपर्यायं च भगवति ' अन्तमकार्पित ' इति
अन्तमकार्पित् कार्पितकेवली मांक्षमगमत् , प्रभोर्ज्ञा-
मानन्तरं चतुर्षु वर्षेषु गतेषु मुक्तिमार्गो बहमानो जातो
जम्बूस्वामिने यावच्च मुक्तिमार्गो बहमानः स्थित इति भावः ।

तेषां कालेण तेषां समणं समणे भगवं महावीरं तीमं
वामाई अगारवाममज्जे वसित्ता माइरगाई दुवालय वामाई केव-
लिपरियागं पाउणिता देवणाई तीसं वामाई केव-
लिपरियागं पाउणिता वायालीमं वामाई सामन्नपरियागं
पाउणिता वावत्तरिवामाई ७२ सव्वाउअं पालइत्ता स्त्रीणे
वेयणिजाउ नामगोत्ते इमीमे आमपिणीए दुसममुस-
माए ममाए बहुविइक्कताए-तिहि वामेहि अद्वनवमहि य
मासेहि मेसेहि, पावाए मज्झिमाए हत्थिपालस्म रन्ना
रज्जुगमभाए एगं अवीए छेदुणं भत्तेणं अपाणणं सा-
इणा नक्खनेणं जागमुवागणं पच्चूमकालममयंसि मं-
पलियं कनिमसं पणपसं अज्झयणाई कल्लाणफलविवागा-
इ पणपसं अज्झयणाई पावफलविवागाई छत्तीसं च अपु-
ट्टवागणाई वागरित्ता पहाणं णाम अज्झयणं विभावेमाणं
विभावेमाणे कालगए विडक्कंते समुज्जाए छिन्नजाइजराम-
रणबंधणे मिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडं परिनिव्वुडे मव्वदुक्खप्प-
हीणे ॥ १४७ ॥ समणस्स मगवओ महावीरस्स ० जाव
मव्वदुक्खप्पहीनस्स नववासमयाई विइक्कंताई दसमस्स य
वाममयस्स अयं अमीहं संवच्छंरं कालं गच्छइ वायणं-
तरं पुण अयंते णउए संवच्छंरं कालं गच्छइ इति दीसइ
॥ १४८ ॥

'तेषां कालेण' इत्यादिनः 'सव्वदुक्खप्पहीणे' इति पर्यन्तं सुग-
मं, नवरं 'छुडमत्थपरिग्रायं पाउणिता' इति छुडमत्थपर्यायं पुराय-
न्त्यर्थः । ' पणं अवीए ' इति एकः सहायचरिहान् अद्वितीयः
एकाकी एव नत् अष्टपञ्चाशद्विंशसहस्रादिपरिग्राय इति । अथ
कार्यः—'यस्य कश्चन मुनिस्त्वया समं, मुक्तिमार्गं दत्तैर्जिनेरिव ।
इत्थमात्ममयभाषिर्लिङ्गिनां व्याजि तेन गुरुनिर्णयेक्षता' ॥ १२ ॥
'पच्चूमकालसमयसि' इति प्र-यूपकालक्षणो यः समयो ऽव-
सरस्तत्र ' संपालिअकनिमसं ' इति पञ्चासन्ननिधिः पञ्च-
पञ्चाशदध्ययनानि पापफलविपाकानि पञ्चपञ्चाशत् क-
ल्याणफलविपाकानि परविशत् अपृष्ट्याकरणानि व्याहृ-
त्य ' पहाणं ' इति एकं मरुद्वाध्ययनं विभावयन् भग-
वान्निवृत्तः ॥ १४७ ॥ ' समणस्स ण ' इत्यादिनं ' दीसइ '

इति पर्यन्तं तत्र भगवतो निवृत्तस्य नव वर्षशतानि ६०० व्यति-
कान्तानि दशमस्य वर्षशतस्यायमशीतितमः ८० संवत्सरः
कालो गच्छति । कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

(२६) वीरस्तववाध्ययनम्—

पुच्छिस्सु णं समणा माहणा य,

आगारिणो या परतिथिआ य ।

से केइ णेगंतहिंयं धम्ममाहु ,

अणेलिसं साहु समिक्खयाए ॥ १ ॥

कहं च णाणं कहं दंसणं से,

सीलं कहं नायसुतस्स आसी ? ।

जाणासि णं भिक्खु जहातंहरणं,

अहासुतं बूहि जहाणिसंतं ॥ २ ॥

अस्य चान्तरसूत्रेण सहायं सम्बन्धः , तथा-तीर्थक-
रोगाद्वृत्तं मार्गेण भवमात्रं नृत्त्युपकालमुपेक्षतेत्युक्तं । तत्र
किम्भूतोऽसौ तीर्थकः येनोपदिष्टो मार्ग इत्येतत् पृष्टवन्तः
अमणाः—यतय इत्यादि , परम्परसूत्रसम्बन्धस्तु बुध्यत य-
दुक्तं प्रागिति , एतच्च यदुक्तं प्रश्नप्रतिवचनं वच्यते तच्च
बुध्यतेति , अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य सूत्रस्य संह-
तादक्रमेण व्याख्या प्रतन्यते , सा चैयम्—आनन्तराज्ञां बहु-
विधां नरकविभक्तिं श्रुत्वा संसारादुद्दिग्धमनसः केनयं प्र-
तिपादितेत्येतत् सुधर्मस्वामिनम् अप्राप्नुः—पृष्टवन्तः ' णम् ' इति
वाक्यालङ्कारः , यद्विधा—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वा-
मिनमेवाह—यथा केनैवभूतो धर्मः संसारात्तरणस-
मर्थः प्रतिपादित इत्येतद्ब्रह्म मां पृष्टवन्तः , त-
था—अमणा—निर्ग्रन्थादयः , तथा ब्राह्मणा—ब्रह्मच-
र्याद्यनुष्ठाननिरताः , तथा अगारिणः—क्षत्रियादयो ये च
शाक्यादयः परतीर्थिकास्ते सर्वेऽपि पृष्टवन्तः । किं तदिति
दर्शयति—स को योऽसावेनं धर्मं दुर्गातप्रसूतजन्तुधारकमे-
कान्तहितम् आह—उक्तवान् अनीदशम्—अनन्यसदृशम् अ-
तुलमित्यर्थः , तथा—साध्वी खासी समीक्षा च साधुस-
मीक्षा—यथावस्थिततत्त्वपरिच्छिन्नस्तथा , यद्विधा—साधुस-
मीक्षया—समतयोक्तवानिति ॥ १ ॥ तथा तस्यैव ज्ञानादि-
गुणावगतये प्रश्नमाह—कथं केन प्रकारेण भगवान् ज्ञान-
मवाप्तवान् ? , किम्भूतं वा तस्य भगवतो ज्ञानं—विश-
यावबोधकं ? , किम्भूतं च ' से ' तस्य दर्शनं—सामान्यार्थ-
परिच्छेदकं ? ' सीलं च ' यमनियमरूपं कीदृक् ? ज्ञाताः—
क्षत्रियास्तेषां पुत्रो—भगवान् वीरवर्द्धमानस्वामी तस्य आ-
सीद्—अभूदिति , यदन्तर्मया पृष्टं तत् भिक्षो !—सुधर्मस्वा-
मिन् ! याथातथ्येन त्वं जानीषि—सम्यगवगच्छसि ' णम् ' इति
वाक्यालङ्कारं तदन्तस्त्वं यथाश्रुतं त्वया श्रुत्वा च यथा
निशान्तम् इति—अवधारितं यथा दृष्टं तथा सर्वं ब्रूहि—आ-
चक्ष्वेति ॥ २ ॥

स एवं पृष्टः सुधर्मस्वामी श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्याभिगु-
णान् कथयितुमाह—

खेयन्नए मे कुमलाऽऽसुपणे,

अणंतनाणी य अणंतदंसी ।

जसंसिणो चक्षुपहे ठियस्स,
जाणाहि धम्मं च धिहं च पेहि ॥ ३ ॥
उड्डं अहेयं तिरियं दिसासु,
तसा य जे थावर जे य पासा ।
से णिच्चणिवेहि समिक्ख पणे,
दीवे व धम्मं ममियं उदाहु ॥ ४ ॥

सः—भगवान् अनुस्मिन्शदतिशयसंमतः खेदं—संसारान्त-
र्धर्तिनां प्राणिनां कर्मविपाकजे दुःखे जानामीति खेदो
दुःखापनोदनसमर्थोपदेशदानात्, यदि वा—क्षेत्रज्ञा—यथा-
वस्थितात्मस्वरूपपरिज्ञानावात्मज्ञ इति । अथवा—क्षेत्रम्-
आकाशं तज्जानातीति क्षेत्रज्ञा—लोकालोकस्वरूपपरिज्ञाते-
न्यर्थः, तथा भावकुशान्—अर्थावधारकमरूपान् लुनाति—स्मि-
नर्त्तति कुशलः—प्राणिनां कर्मोच्छिद्यत्तयं निपुण इत्यर्थः,
आशु—शीघ्रं प्रज्ञा यस्यासाधारणप्रज्ञः, सर्वत्र सशोपयोगाद्,
न कुत्रस्थ इव विचिन्त्य जानातीति भावः, महर्षिरि-
ति कचित्पाठः, महाश्वासावृषभ महर्षिः अत्यन्तोप-
पञ्चगुणानुष्ठायित्वादतुल्यपरीवहोपसर्गसहनाच्चेति, तथा अ-
नन्तम्—अविनाश्यनन्तपदार्थपरिच्छेदकं वा ज्ञानं—विशेषप्रा-
हकं यस्यासावनन्तज्ञानी, एवं सामान्यार्थपरिच्छेदकत्वं-
नानन्तदर्शी, तद्वधम्भूतस्य भगवतो यशो—नृसुरासुराति-
शाय्यतुलं विद्यते यस्य स यशस्वी तस्य लोकस्य चक्षुःपथ-
लाञ्छनमार्गे भवत्येकव्यवस्थायां स्थितस्य, लोकानां सूक्ष्म-
व्यवहितपदार्थाविर्भावनेन चक्षुर्भूतस्य वा जानीहि—अवग-
च्छ धर्म-संसारोद्धरणस्वभावं, तत्प्रणीतिं वा धृतचारित्राख्यं,
तथा तस्यैव भगवतस्तपोपसर्गितस्यापि निष्प्रकम्पां चारि-
त्राचलनस्वभावां धृति-संयमे गति तत्प्रणीतां वा प्रेक्षन्त्य-स-
म्यकुशाम्रयया बुद्ध्या पर्यालोचयेति, यदि वा—तैरेव भ्रमणा-
दिभिः सुधर्मस्वाभ्यर्थाभिहितो यथा त्वं तस्य भगवतो यश-
स्विनश्चक्षुपथे व्यवस्थितस्य धर्मं धृतिं च जानीषे ततोऽस्मा-
कं 'पेहि' स्ति कथयेति ॥ ३ ॥ साम्प्रतं सुधर्मस्वामी नदगुणान्
कथयितुमाह—ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्षु सर्वत्र चतुर्दशरज्ज्वात्मके
लोके ये कंचन अस्यन्तीति त्रसास्तेजोवायुरूपधिकलेन्द्रियप-
ञ्चन्द्रियभेदात् त्रिधा, तथा ये च 'स्थावराः' पृथिव्यम्बुवन-
रूपति भेदात् त्रिविधा, एत उच्छ्वासादयः प्राणाविद्यन्ते येषां
ने प्राणिन इति, अनेन च शाक्यादिमतनिरासेन पृथिव्याद्ये-
केन्द्रियाणामपि जीवत्वमावेदितं भवति, स भगवांस्तान् प्रा-
णिनः प्रकर्षेण केवलज्ञानिन्यात् जानामीति प्रज्ञः, स एव
प्राज्ञो, नित्यानित्याभ्यां द्रव्यार्थपर्यायार्थाश्रयणान्—समस्त-
केवलज्ञानिनार्थान् परिहाय प्रज्ञापनायोग्यानाहेत्युत्तरं स-
म्यन्धः, तथा स प्राणिनां पदार्थाविर्भावनेन दीपवत् दीपः,
यदिवा—संसारोद्धरणवर्तितानां सनुपदेशप्रदानत आश्वासह-
तुषान् द्वीप इव द्वीपः, स एवम्भूतः संसारोद्धरणसमर्थं
धर्म—धृतचारित्राख्यं सम्यक् इति—गते सवन्तुष्ठानतया रा-
गद्वेषरहितत्वेन समतया वा । तथा चोक्तम्—“जहा पुण-
स्स कथं तथा तुच्छस्स कथं” इत्यादि, समं वा—धर्मम्
उत्त—प्रावर्त्येन आह—उक्तवान् प्राणिनामनुग्रहार्थं न पूजा-
सत्कारार्थमिति ॥ ४ ॥

किञ्चान्यत्—

से सम्बदंसी अभिभूयनाणी,
णिरामगंधे धिहं ठितप्पा ।
अणुत्तरे सम्बजगंसि विजं,
गंथा अतीते अभए अणाऊ ॥ ५ ॥
से भूइपणे अणिए अचारी,
ओहंतरे धीरे अणंतचक्खु ।
अणुत्तरं तप्पति खुरिए वा,
वहोयणिदे व तमं पगामे ॥ ६ ॥

'स-भगवान् सर्व-जगत् चराचरं सामान्येन द्रष्टुं शील-
मस्य स सर्वदर्शी, तथा अभिभूय—पराजित्य मत्याशीनि च-
त्वार्यपि ज्ञानानि यद्वर्तते ज्ञानं केवलाख्यं तेन ज्ञानेन ज्ञानी,
अनेन चापत्तीर्थाधिपाधिकत्वमावेदितं भवति, 'ज्ञानक्रि-
याभ्यां मोक्ष' इति कृत्वा तस्य भगवतो ज्ञानं प्रदर्श्य क्रियां
दर्शयितुमाह—निर्गतः—अपगत आमः—अविशोधिकोत्प्राख्यः
तथा गन्धो—विशोधिकोऽटिरूपो यस्मात् स भवति निराम-
गन्धः, मूलोत्तरगुणभेदभिन्नां चार्त्तिक्रियां कृतवानित्यर्थः,
तथाऽसह्यपरिपहोपसर्गोभूतोऽपि निष्प्रकम्पत्वा चार्त्तिक्रि-
याधृतिमान तथा—स्थितो—व्यवस्थितोऽशेषकर्मविमलमात्म-
स्वरूप आत्मा यस्य स भवति स्थितात्मा, एतच्च ज्ञानक्रि-
याः फलद्वारेण विशेषणम् । तथा नास्योत्तरं—प्रधानं सर्वस्मि-
न्नपि जगति विद्यते (यः) स तथा, विद्वानिति सकलप-
दार्थानां करतलामलकन्यायन वेत्ता, तथा बाह्यग्रन्थान् स-
च्चिन्नादिभेदादान्तगाच्च कर्मरूपाद्, अतीतः—अतिक्रान्तो
ग्रन्थार्थानो—निर्ग्रन्थ इत्यर्थः, तथा न विद्यते सप्तप्रकारमपि
भयं यस्यासावभयः, समस्तभयगहित इत्यर्थः, तथा न वि-
द्यते चतुर्विधमप्यायुर्यस्य स भवत्यनायुः, दग्धकर्मबीज-
त्वेन पुनरुत्पत्तेरसंभवादिति ॥ ५ ॥ अपि च—भूतिमन्त्रो वृ-
द्धौ मङ्गले रक्षायां च वर्त्तते, तत्र भूतिप्रज्ञः—प्रबुद्धप्रज्ञः अ-
नन्तज्ञानवानित्यर्थः, तथा—भूतिप्रज्ञो जगद्रक्षाभूतप्रज्ञः
एवं सर्वमङ्गलभूतप्रज्ञ इति, तथा—अनित्यतम—अप्रतिबद्धं
परिग्रहायोगाच्चरितुं शीलमस्यासावनित्यतचारी तर्थाप-सं-
सारसमुद्रं तरितुं शीलमस्य स तथा, तथा धीः—बुद्धिस्तया
राजत इति धीरः परीवहोपसर्गोद्धोभ्यो वा धीरः, तथा
अनन्तं—ज्ञेयाऽनन्ततया नित्यतया वा चक्षुरिव चक्षुः—केव-
लज्ञानं यस्यानन्तस्य वा लोकस्य पदार्थप्रकाशकतया चक्षु-
र्भूतो यः स भवत्यनन्तचक्षुः, तथा यथा—सूर्यः अनुत्तरं—
सर्वाधिकं तपति न तस्मादधिकस्तापेन काश्चिदस्ति, एव-
मसावपि भगवान् ज्ञानेन सर्वोत्तम इति, तथा वैरोचनः—
अग्निः स एव प्रज्वलितत्वात् इन्द्रो यथाऽसौ तमोऽपनीय
प्रकाशयति, एवमसावपि भगवान्ज्ञानतमोऽपनीय यथावस्थि-
तपदार्थप्रकाशने करोति ॥ ६ ॥

किञ्च—

अणुत्तरं धम्ममिणं जिणाणं,
शेया मुणी कासव आसुपणे ।

इदं देवाण महाणुभावे,
महस्ससेत्ता दिवि णं विमिद्धे ॥७॥
से पन्नया अक्खयसागरं वा,
महोदही वाऽवि अणंतपारं ।
अणाहले वा अकसाइमुक्के,
सकेव देवाहिवई जुईमं ॥ ८ ॥

नास्योत्तरोऽस्तीत्यनुत्तरस्तीममनुत्तरं धर्मं जिनानाम्—
अष्टभावितीर्थकतां सम्बन्धनप्रयं—मुनिः—धीमान् वर्द्ध-
मानाक्यः काश्यपः गोत्रेण, आशुप्रज्ञः केषलज्ञानी—उत्प-
न्नदिव्यज्ञानो नेता—प्रणेता, ताच्छीलिकस्तृन्, तद्योग-
'न लोकाव्ययनिष्ठे' (पा० २-३-६६) त्यादिना षष्ठीप्र-
तिषेधाद्धर्ममिन्यत्र कर्मणि द्वितीयैव, यथा चेन्द्रो दिवि-
स्वर्गे देवसहस्राणां महानुभावो-महाप्रभाववान् ' एवम्
इति वाक्यालङ्कारे, तथा नेता-प्रणायको विशिष्टो-रूप-
लवणादिभिः प्रधानः एवं भगवानपि सर्वेभ्यो विशिष्टः
प्रणायको महानुभावश्चेति ॥ ७ ॥ अपि च—असौ भगवान्
प्रज्ञायंतऽनयेति प्रज्ञा तथा अक्षयः—न तस्य ज्ञानस्यो-
द्युद्धः प्रतिक्षीयते प्रतिहन्यते वा, तस्य हि बुद्धिः केवल-
ज्ञानाभ्यासात् सर्वसाध्येन दृष्टान्ताभावाद्, एकदेशेन त्वाह-
यथा—' सागर ' इति-अस्य चाविशिष्टत्वात् विशेषण-
माह—महोदधिर्दिव-स्वयम्भूरमण इवानन्तपारः यथाऽसौ
चिस्तीर्णो गम्भीरजलोऽक्षोभ्यश्च, एवं तस्यापि भगवतो
चिस्तीर्णो प्रज्ञा स्वयम्भूरमणानन्तगुणा गम्भीराऽक्षोभ्या
च, यथा च असौ सागरः अनावलः—अकलुपजलः, एवं
भगवानपि तथाविधकर्मलेशाभावादकलुपज्ञान इति, तथा-
कषाया विद्यन्ते यस्यासौ कषायी न कषायी अकषायी,
तथा ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धनादियुक्तो-मुक्तः, भिक्षुरिति
क्वचित्पाठः, तस्यायमर्थः—सत्यपि निःशेषान्तरायक्षयं सर्व-
लोकपूज्यत्वं च तथापि भिक्षामात्रजीविन्यात् भिक्षुरेवामसौ,
नास्तीगमहानसादिलिङ्गमुपजीवतीति, तथा शक्र इव देवा-
धिपतिः क्षुतिमान्-दीप्तिमानिति ॥ ८ ॥

किञ्च—

से वीरिणं णं पडिपुन्नवीरिणं,
सुदंसं वा रागसन्वमेद्धं ।
सुरालं वामिमुदागरे मे,
विरायणं शोणगुणोववेण ॥ ९ ॥
मयं महस्माण उ जायणाणं,
तिकंडं पंडगवेजयते ।
से जायणे रावणवंते महस्मं,
उद्धुस्सितो हेट्टमहस्समेगं ॥ १० ॥

स-भगवान् वीर्येण-श्रौरसेन बलेन धृतिसहननादिभिश्च
वीर्यान्तरायस्य निशेषतः क्षयात् प्रतिपूर्णवैर्यः, तथा सुद-
शानो-मरुजम्बूद्वीपनाभि-भूतः स यथा नगानां-पर्वतानां स-
र्वेषां धेष्टः—प्रधानः तथा भगवानपि वीर्येणान्यैश्च गुणैः
सर्वश्रेष्ठ इति, तथा यथा—सुरालयः—स्वर्गस्नाश्रवासिनां

मुदाकरो—हर्षजनकः प्रशस्तवर्णरसगन्धस्पर्शप्रभावादिभि-
र्गुणैरुपेतो विराजते—शोभते, एवं भगवानप्यनेकैर्गुणैरुपेतो
विराजत इति । यद्विद्या—यथा त्रिदशालया मुदाकरोऽन-
कैर्गुणैरुपेतो विराजत इति एवमसार्वापि मेरुरिति ॥ ९ ॥
पुनरपि दृष्टान्तभूतमेरुवर्णनायाह—स-मेरुर्योजनसहस्राणां
शतमुच्चैस्त्वेन, तथा त्रीणां कण्डान्यस्येति त्रिकण्डः, तद्य-
था-भौमं, जाम्बूनदं, वैदूर्यमिति । पुनरप्यसावेव विशेष्यते-
' पण्डकवैजयन्त ' इति पण्डकवने शिरसि व्यवस्थितं वै-
जयन्तीकल्पं—पताकाभूतं यस्य स तथा, तथाऽसावूर्ध्व-
मुच्छिन्ना नवनवतियोजनसहस्राण्यधोऽपि सहस्रमेकम-
वगाढ इति ॥ १० ॥

तथा—

पुंडुणं मे चिद्धं भूमिवद्विणं,
जं सुरिया अणुपरिवद्वयति ।
से हेमवन्ने बहुनंदणे य
जंसी रतिं वेदयतीमहिंदा ॥ ११ ॥
से पव्वणं सद्महप्पगांसं,
विरायती कंचणमद्ववन्ने ।
अणुत्तरे गिरिसु य पव्वदुग्गं,
गिरीवरे से जलिए व भोमं ॥ १२ ॥

नभसि स्पृष्टो-लग्नो नभो व्याप्य तिष्ठति, तथा भूमि
चावगाह्य स्थित इति ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकस्पर्शी, यथा
यं-मेरुं सूर्या—आदित्या ज्योतिष्का अनुपांशवर्त्तयन्ति-
यस्य पार्श्वतो भ्रमन्तीत्यर्थः, तथाऽसौ हेमवर्णो—निष्ठ-
जाम्बूनवाभः, तथा बह्वर्णं चत्वारि नन्दनानि यस्य स
बहुनन्दनघनः, तथाहि-भूमौ भद्रशालघने ततः पञ्चयोजनश-
तान्यारुह्य मेखलायां नन्दनं, ततो द्विषष्टयोजनसहस्राणि प-
ञ्चशताधिकान्यतिक्रम्य सौमनसे, ततः षट्त्रिंशत्सहस्राण्या-
रुह्य शिखरे पण्डकवनमिति । तदयमसौ चतुर्नन्दनघनाद्युपेतो-
विचित्रकीडास्थानसमन्वितः, यस्मिन् मेहन्द्रा अप्यागत्य त्रि-
दशालयाद्रमणीयतरगुणैर्न रतिमुरमणक्रीडां धेद्वयन्ति-अनु-
भवन्तीति ॥ ११ ॥ अपि च—स-मेरुर्योऽयं पर्वतो मन्दरो मेरुः
सुदर्शनः सुरगिरित्येवमादिभिः शब्दैर्महान् प्रकाशः—प्रसि-
द्धिर्यस्य स शब्दमहाप्रकाशो विराजते—शोभते, काञ्चन-
स्येव मृष्टः—श्लक्ष्णः शुद्धो वा वर्णो यस्य स तथा, एवं
न विद्यते उत्तरः—प्रधानो यस्यासावनुत्तरः, तथा गिरिषु
च मध्ये पर्वभिः—मेखलादिभिर्दृष्टापर्वतैर्वा दुर्गो-विषमः
सामान्यजन्तूनां दुरारोहो गिरिवरः—पर्वतप्रधानः तथाऽसौ
मणिभरीवर्धाभिश्च देदीप्यमानतया भौम इव-भूदेश इव
ज्वलित इति ॥ १२ ॥ (त्रयोदशर्मा १३ गाथा ' जम्बूद्वीप '
शब्दे चतुर्थभागे १३७८ पृष्ठे गता ।)

सास्त्रेन मेरुदृष्टान्तोपलक्षणेण दाष्टान्तिकं दर्शयति—

सुदंमणस्मेव जसो गिरिस्म,
पवुच्चई महतो पव्वयस्म ।
एतावमे समणं नायपुत्तं,
जातीजसोदंमणनाणमीले ॥ १४ ॥

एतदन्तराङ्गं यशः—कीर्तने सुदर्शनस्य मेरुगिरेः महापर्व-
नस्य प्रोच्येत, साम्प्रतमेतदेष भगवति दार्ष्टान्तिके योज्यते-
एषा अनन्तराङ्गोपमा यस्य स एतदुपमः, कोऽसौ?—आम्य-
तीति भ्रमणस्तपानिष्टमेवोक्ताः—क्षयिस्तास्तथा पुत्रः क्षीम-
न्महावीरवर्द्धमानस्वामीत्यर्थः, स च जात्या सर्वजानिमद्-
भ्या यशसा अशेषयशस्विभ्यो दर्शनज्ञानाभ्यां सकलदर्शन-
ज्ञानिभ्यः शीलिन समस्तशीलवद्भ्यः श्रेष्ठः—प्रधानः, अक्षर-
घटना तु जात्यादीनां कृतद्वन्द्वानामतिशायने अशेषादि-
त्वाद्व्यप्रत्ययविधानेन विधेयति ॥ १४ ॥

पुनरपि दृष्टान्तद्वारेणैव भगवतो व्याचक्ष्णमाह—

गिरीचरे वा निसहाऽऽययाणं,

रुपए व मेढे वलयायताणं ।

तत्रावमे से जगभूइपणे,

मुणीण मज्जे तपुदाहु पणे ॥ १५ ॥

अणुत्तरं धम्ममुइरइत्ता,

अणुत्तरं भाणवरं भियाइ ।

सुमुकसुकं अपगंडसुकं,

संखिदुएगंतवदातसुकं ॥ १६ ॥

यथा निषधा—गिरिचरे गिरीणामायतानां मध्ये जम्बूद्वीपे
अभ्येषु वा द्वीपेषु दैर्घ्येण श्रेष्ठः प्रधानः तथा—वलयायतानां म-
ध्ये—रुचकः पर्वताऽन्यभ्यो वलयायनत्वेन यथा प्रधानः स
हि रुचकद्वीपान्तर्वर्ती मानुषोत्तरपर्वत इव वृत्तायतः संख्यं
ययोजनानि पारिक्षेपेणानि, तथा स भगवानपि तदुपमः यथा
नायायतवृत्ताभ्यां श्रेष्ठो एवं भगवानपि जगति—संसा-
रे भूतिप्रज्ञः—प्रभूतज्ञानः, प्रज्ञया धेष्ट इत्यर्थः, तथा अपर-
मुनीनां मध्ये प्रकषेण जानार्ताति प्रज्ञः एवं नन्वधरूपावदः
उदाहुः—उदाहृतवन्तः, उक्तवन्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥ किञ्चाभ्य-
नाभ्योत्तरः—प्रधानोऽभ्यो धर्मो विद्यते इत्यनुत्तरः तमेव-
भूतं धर्मम्, उक्तं प्राबल्येन ईरयित्वा—कथयित्वा प्रकाश्य अ-
नुत्तरं प्रधान—ध्यानवरं—ध्यानश्रेष्ठं ध्यायति । तथाहि—उत्पन्न-
ज्ञानो भगवान् योगनिरोधकाले सूक्ष्मं काययोगं निरु-
ब्धन् शुक्लध्यानस्य तृतीयं भवं सूक्ष्मक्रियमप्रातपाताख्यं
तथा निरुजयोगश्चतुर्थं शुक्लध्यानभवं व्युपगतक्रियम्—अनि-
वृताख्यं ध्यायति, एतदेष दर्शयति—सुष्ठु—शुक्लवत् शुक्लं
ध्यानम्, तथा अपगतं गरुडम्—अपद्रव्यं यस्य तदप-
गण्डं निर्दोषार्जुनसुवर्णधत् शुक्लं, यद्विवा—अपगण्डम्—
उदकफने तत्तुल्यमिति भावः । तथा शेषस्त्वुवदेकान्तावदा-
तं—शुभ्रे शुक्लं—शुक्लध्यानोत्तरं भेदद्वयं ध्यायतीति ॥ १६ ॥

अपि च—

अणुत्तरगं परमं महसी,

अमेसकम्मं स विसोहइत्ता ।

सिद्धिं गते साइमसंतपसे,

णाणेण सीलेण य दंसणेण ॥ १७ ॥

रुक्खेसु गाते जह सामसी वा,

३४६

जस्सि रतिं वेययती सुवप्पा ।

वणेसु वा संदणमाहु सेट्ठं,

नाणेण सीलेण य भूतिपणे ॥ १८ ॥

तथा असौ भगवान् शैलशयवस्थापादितशुक्लध्यानचतुर्थ-
भेदानन्तरं साधपर्यवसानां सिद्धिगतिं पञ्चमीं प्राप्तः,
सिद्धिगतिमेव विशिनष्टि—अनुत्तरा खासी सर्वोत्तमत्वाद्-
भ्या च लोकाप्रत्ययवस्थितत्वाद्नुत्तराभ्या तां परमां—प्र-
धानां महर्षिः—असावत्यन्ताग्रतपोर्विशेषनिष्टमेवत्वाद् अ-
शेषं कर्म—ज्ञानावस्थादिकं विशोध्य—अपनीय च विशिष्टेन
ज्ञानेन दर्शनेन शीलिन च क्षाधिकेण सिद्धिगतिं प्राप्त इति
मीलनीयम् ॥ १७ ॥ पुनरपि दृष्टान्तद्वारेण भगवतः स्तुति-
माह—वृत्तेषु मध्ये यथा ज्ञानः—प्रसिद्धो देवकुरुष्यवस्थितः
शास्त्रमालीवृत्तः, स च भवनपातकीडास्थानम् यत्र—व्यव-
स्थिता अन्यतश्चागत्य सुपर्णा—भवनपातविशेषाः रति-
रमणकीडां वेदयन्ति—अनुभवन्ति, वनेषु च मध्ये यथा
मन्दनं वनं देवानां कीडास्थानं प्रधानम्, एवं भगवानपि-
ज्ञानेन—कषलाख्येन समस्तपदार्थाविभाजकेन शीलिन च—
चारित्र्येण—यथाख्यातंन श्रेष्ठः—प्रधानः भूतिप्रज्ञः—प्रवृत्तज्ञा-
नो भगवानिति ॥ १८ ॥

अपि च—

थणियं व सहाण अणुत्तरे उ,

चंदा व ताराण महानुभावे ।

गंधेसु वा चंदणमाहु सेट्ठं,

एवं मुणीणं अपडिक्खमाहु ॥ १९ ॥

जहा सयंभू उदहीण सेट्ठं,

नागेसु वा धरणिदमाहु सेट्ठं ।

खांआदए वा रसवेजयंते,

तवोवहाणे मुखिवेजयंते ॥ २० ॥

यथा शब्दानां मध्ये स्ताननं—भेदगजितं तद् अनुत्तरं—
प्रधानं, तुशब्दो विशेषणार्थः समुच्चयार्थो वा, तारकाणां
च—नक्षत्राणां मध्ये यथा चन्द्रो महानुभावः सकलजन-
निर्वृत्तिकारिण्या कान्त्या मनोरमः श्रेष्ठः, गन्धेषु इति-
गुणगुणिनोरभेदान्मतुषलोपाद्वा गन्धवन्तु मध्ये यथा च-
न्दनं—गोशीर्षिकाख्यं मलयजं वा तज्ज्ञाः श्रेष्ठमाहुः, एवं
मुनीनां—महर्षीणां मध्ये भगवन्तं नास्य प्रतिज्ञा इहलोकप-
रलोकाशंसिनी विद्यते इत्यप्रतिज्ञस्तमेवभूतं श्रेष्ठमाहुर्गि-
ति ॥ १९ ॥ अपि च—स्वयं भवन्तीति स्वयम्भुवा—देवाः ते
तत्रागत्य रमन्तीति स्वयम्भूरमणः तदेवम् उदधीनां—स-
मुद्राणां मध्ये यथा स्वयम्भूरमणः समुद्रः समस्तद्वीपसा-
गरपर्यन्तवर्ती श्रेष्ठः—प्रधानः नागेषु च भवनपातिवि-
शेषेषु मध्ये धरणेन्द्रं खरणी यथा श्रेष्ठमाहुः, तथा 'खां-
आदए' इति इक्षुरस इषादकं यस्य स इक्षुरसोदकः स
यथा रममाभिन्य वैजयन्तः—प्रधानः स्वगुणैरपरममुद्राणां
पताकेषापरि व्यवस्थितः एवं तपउपधानेन—विशिष्टतपो-
विशेषेण मनुजे जगत्त्रिकालावस्थामिति मुनिः—भगवान्
वैजयन्तः—प्रधानः, समस्तलोकस्य महातपसा वैजयन्ती-
वोर्गार व्यवस्थित इति ॥ २० ॥

हन्धीसु एरावणमाहु शाए,
मीहो भिगारुं सलिलाण गंगा ।
पक्खीसु वा गरुलं वेणुदेवा,
निव्वाणवादीणिह शायपुत्तं ॥ २१ ॥
जोहंसु शाए जह वीसमेण,
पुप्फेसु वा जह अरविंदमाहु ।
खसीण सेट्ठे जह दंतवक्क,
इमीण सेट्ठे तह वद्धमाणे ॥ २२ ॥

हस्तिषु—कार्त्तिकेषु मध्ये यथा ऐरावतं-शक्रवाहनं ज्ञातं-
प्रसिद्धं दृष्टान्तभूतं वा प्रधानमाहुस्तज्ज्ञाः, मृगालां—श्वा-
पदानां मध्ये यथा सिंहः—केसरी प्रधानः तथा भगवत्पुत्रा-
पेक्षया सलिलानां—मध्ये यथा गङ्गासलिलं प्रधानभावमनु-
भवति, पक्षिषु—मध्ये यथा गरुडमान् ; वेणुदेवापरनामा
प्राधान्येन व्यवस्थितः, एव निर्वाणं—सिद्धिस्तैत्राण्यं कर्म-
च्युतिलक्षणं वा स्वरूपनस्तदुपायप्रतिहतुतो वा ववितुं शीलं
येषां ते तथा तेषां मध्ये ज्ञाताः—क्षत्रियास्तेषां पुत्रः—अप-
त्यं ज्ञातपुत्रः—श्रीमन्महावीरवर्धमानस्वामी स प्रधान इति,
यथावस्थितनिर्वाणार्थवादिभ्यास्त्रित्यर्थः ॥ २१ ॥ अपि च—
योधेषु मध्ये ज्ञाता—विदितो दृष्टान्तभूतो वा विश्वा-हस्य-
श्वरथपदानिचतुरङ्गबलसेमता सेना यस्य स विश्वसेनः—
चक्रवर्ती यथाऽसौ प्रधानः, पुष्पेषु च मध्ये यथा अरविन्दं
प्रधानमाहुः, तथा ज्ञातां आयन्त इति क्षत्रियाः तेषां
मध्ये दास्ता—उपशान्ता यस्य वाक्येनैव शत्रवः स दास्त-
वाक्यः—चक्रवर्ती यथा असौ भ्रेष्टः तदयं बहुन दृष्टान्तान्
प्रशस्तान् प्रदर्शयितुना भगवन्तं दाष्टान्तिकं स्वनामग्राह-
माह—तथा ऋषीणां मध्ये श्रीमान् वर्धमानस्वामी भ्रेष्ट
इति ॥ २२ ॥

दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं,
सच्चंसु वा अणवज्जं वर्यति ।
तवंसु वा उत्तमवभेचं,
लागुत्तमं ममणं नायपुत्तं ॥ ३३ ॥
ठिईण सेट्ठा लवसत्तमा वा,
मभा मुहम्मा वममाणं सेट्ठा ।
निव्वाण सेट्ठा जह मव्वधम्मा,
ण शायपुत्ता परमत्थि नाणी ॥ २४ ॥

(' दाणाण सेट्ठं अभयप्पयाणं ' अस्य पाठस्य व्याख्या
' अभयप्पयाणं ' शब्दं प्रथमभागं ७०८ पृष्ठं गता ।) तथा
सत्येषु च वाक्येषु यद् अनवयम्—अपापं परपीडानुत्पा-
दकं तत् भ्रेष्टं वदन्ति न पुनः परपीडानुत्पादकं सत्यं,
सद्भ्यो हिनं सत्यमिति कृत्वा, तथा शोकम्—' लोकेऽपि
भ्रूयते वादो, यथा सत्येन कौशिकः । पतिनो वधयुक्तं,
मर्त्ये तीव्रवदेन ॥ १ ॥ " अन्यच्च—' तदेव कारणं कारणं सि,
पंडुगं पंडुगं सि वा । बाहियं वा वि रोगं सि, तेणं चो-
रो सि ना वदं ॥ १ ॥ " तपस्सु मध्ये यथैवोत्तमं नर्वावध-
ब्रह्मगुण्युपपन्नं ब्रह्मवर्धं प्रधानं भवति तथा सर्वलोकोत्तम-

रूपसंपदा—सर्वोतिशायिन्या शक्त्या क्षायािकज्ञानदर्शनाभ्यां
शीलेन च ज्ञातपुत्रो भगवान् भ्रमणः प्रधान इति ॥ २३ ॥
किञ्च—स्थितिमतां यथा लवसत्तमाः—पञ्चानुत्तरविमानयामि-
नो देवाः सर्वोत्कृष्टस्थितिवर्तिनः प्रधानाः, यदि किल तेषां
सत्त लवा आयुष्कर्मप्रविध्यस्ततः सिद्धिगमनप्रविध्य-
वित्यतो लवसत्तमास्तेऽभिधीयन्ते, समानां च पक्षदां च
मध्ये यथा सौधर्माधिपपर्यवृत्त्या बहुभिः कीडास्थानैरुपेत-
त्वास्तथा यथा सर्वेऽपि धर्मा निर्वाणभ्रेष्टाः—मोक्षप्रधाना
भवंति, कुमाधर्मानिका अपि निर्वाणफलमेव स्वदर्शने मु-
च्यन्ते, यतः एव ज्ञातपुत्रात्—वीरवर्धमानस्वामिनः सर्वज्ञान-
सकाशात् परं—प्रधानं अन्यद्विज्ञानं नास्ति, सर्वधैव भगवान्
अपरज्ञानिन्याऽधिकज्ञानो भवतीति भावः ॥ २४ ॥

किञ्चान्यत्—

पुढावमे धुणइ विगयगेही,
न समिहिं कुवति आसुपन्ने ।
तरिउं समुदं व महाभवोषं,
अभयंकरे वीर अणंतवक्ख ॥ २५ ॥

स हि भगवान् यथा पृथिवी सकलाऽऽधारा वर्तते तथा
सर्वसत्त्वानामभयप्रदानतः सत्पुण्यशदानाद्वाऽसाधारण इति,
यत्र वा—यथा पृथ्वी सर्वसहा एव भगवान् परीपहोपस-
गोन् सम्यक् सहते ज्ञात, तथा धुनाति अपनयत्यष्टप्रकारं
कर्मेति शेषः, तथा विगता—प्रलीना सबाह्याभ्यन्तरेषु वस्तु-
षु शूद्रिः गार्ह्यमभिलाषो यस्य स विगतशूद्रिः, (सूत्र०)
(सन्निधिपदव्याख्या ' सणिणहि ' शब्दं कल्पितं ।) तथा
आशुप्रहः सर्वत्र सदापयोगान् न क्षणस्थवस्मत्तया पर्या-
लोच्य पदार्थपरिच्छिन्ति विधत्ते स एवभूतः तर्हिवा स-
मुद्रमिवापारं महाभवौषं चतुर्गतिकं संसारसागरं बहुदय-
सनाकुलं सर्वोत्तमं निर्वाणमास्मादितयान् । पुनरपि तमेव
विशिनष्टि—अभयं प्राणिनां प्राणरक्षारूपं स्वतः परतश्च स-
त्पुण्यशदानात् करोतीत्यभयंकरः, तथाऽष्टप्रकारं कर्म वि-
शेषेणैर्यात प्रयतीति वीरः, तथा अनन्तम्—अपर्यवसानं
नित्यं ज्ञेयानन्तत्वाद्वा अनन्तं चक्षुर्वि चक्षुः केवलज्ञानं य-
स्य स तथेति । (सूत्र० ।) (अभ्यात्मदेशान् न कुर्वन्ति न
कारयन्ति केवलिन इति ' अजकलतेश्वर ' शब्दं प्रथमभा-
गे २२७ पृष्ठं गतम् ।)

किञ्चान्यत्—

किरियाकिरियं येणइयाणुवायं,
अण्णाणियाणं पडियच्च ठाणं ।
स सच्चवायं इति वेयइत्ता,
उवडिण सज्जमदीहरायं ॥ २७ ॥

अपि च—

स दारिया इत्थि सराहभत्तं,
उवहाणत्तं दुक्खसमइयाए ।
लांगं विदिता ज्ञारं वरं च,
सच्चं पभू दारिय सच्चवारं ॥ २८ ॥

तथा स भगवान् क्रियावादिनामक्रियावादिनां वैनीतिज्ञा-

नामज्ञानिकानां च स्थानं—एकमभ्युपगतमित्यर्थः, यदि-
चा—स्थीयेतऽस्मिन्निति स्थानं—दुर्गतिगमनादिकं प्रतीत्य-
परिच्छिद्य सम्यगवबुध्येत्यर्थः, एतेषां च स्वरूपमुत्तरं न्य-
क्षेण व्याख्यास्यामः, लेशतस्त्वित्—क्रियैव परलोकसाध-
नायालमित्येवं वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः, तेषां हि
दीक्षात एव क्रियारूपाया मोक्ष इत्येवमभ्युपगमा, अक्रि-
यावादिनस्तु ज्ञानवादिनः, तेषां हि यथावस्थितवस्तुपरि-
ज्ञानादिव मोक्षः । तथा चोक्तम्—“ पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो, यत्र
तत्राश्रमे रतः । शिखी मुण्डो जटी वापि, सिध्यते नात्र सं-
शयः ॥१॥ ” तथा विनयादिव मोक्ष इत्येवं गोशालकमतानुसा-
रिणो विनयेन खरस्तीति धैर्यायका व्यवस्थिताः, तथा अज्ञान-
मेवैहिकामुष्मिकायालमित्येवमज्ञानिका व्यवस्थिताः, इत्येवं
रूपं तेषामभ्युपगमं परिच्छिद्य—स्वतः सम्यगवबुध्य—सम्यग-
वबोधेन, तथा स एव वीरवर्धमानम्वामी सर्वमन्यमपि बीडा-
दिकं यं कञ्चनवाद्मपरां सखान् यथावस्थिततत्त्वोपदेशेन
वेदयित्वा—परिज्ञात्यापस्थितः सम्यगुत्थानेन संयमे व्यव-
स्थितो न तु यथा अन्य । तदुक्तम्—“ यथा परेषां कथका विद्व-
ग्भाः, शास्त्राणि कृत्वा लघुतामुपेताः । शिष्यैरनुज्ञामलिनाप-
चारै—र्वक्तृत्वदोषास्त्वयि ते न सन्ति ॥ १ ॥ ” इति दीर्घग-
त्रम् । इति यायजीवं संयमोत्थानेनोत्थित इति ॥२७॥ अपि-
च—स भगवान् वारयित्वा—प्रतिषिध्य, किं तद्वित्याह—
' श्वियम् ' इति—स्वापरिभोगं मेयुनमित्यर्थः, सह रात्रिम-
क्लेन वर्तते इति सरात्रिमक्रमं उपलक्षणार्थत्वादित्यान्यदपि
प्राणातिपातानिषेधादिकं द्रष्टव्यम्, तथा उपधानं—तपस्तद्वि-
द्यते यस्यासौ उपधानवान्—तपोनिष्ठमदेहः, किमर्थमिति
दर्शयति—दुःखयतीति दुःखम्—अष्टप्रकारं कर्म तस्य तयः
अपगमस्तदर्थ, किञ्च—लोकं विदित्वा आरम्—इहलोका-
ख्यम्, परं—परलोकाख्यं, यद्विद्वा—आरं—मनुष्यलोके, पर-
मिति—नारकादिकं, स्वरूपतस्तत्प्राप्तिहेतुतश्च विदित्वा
सर्वमतत् प्रभुः—भगवान् सर्ववार—बहुशो निवारितवान्, ए-
तदुक्तं भवति—प्राणातिपातनिषेधादिकं स्वतोऽनुष्ठाय परांश्च
स्थापितवान् । न हि स्वतोऽस्म्यतः परांश्च स्थापयितुमल-
मित्यर्थः, तदुक्तम्—“ ब्रुवाणोऽपि न्याय्यं स्ववचनांश्चरुं
व्यवहरन्, पराञ्चालं कर्तुमर्हमयितुमशक्तः स्वयामिति । भवान्
निश्चिद्यैव मर्नास जगत्प्राप्य सकलं, स्वमात्मानं तावद्म-
यितुमशक्तं व्यवसितः ॥ १ ॥ ” इति, तथा—“ नित्ययरो
खउनाणी, सुरमहिम्ना सिञ्जिष्य व्य धूयमि । अणिगुहिय-
बलविग्ना, सव्वत्थामसु उज्जमई ॥ १ ॥ ” इत्यादि ।

सोश्वा य धम्मं अरहंतभामियं,

ममाहितं अट्टपदावसुद्धं ।

तं सदहाणा य जणा अणाउ,

इंदा व देवाहि व आगमिस्सं ॥ २६ ॥

सि धेमि इति श्रीवीरयुतीनाम् छद्मजम्भयणं ।

(२६) नाथाव्याख्या ' धम्म ' शब्दे चतुर्थभागे २७०८ पृष्ठे
गता ।) इतिशब्दः परिसमाप्तौ प्रतीयमिति पूर्ववत् । इति वीर-
स्तवाख्यं षष्ठमध्ययनं परिसमाप्तमिति । सूत्र० १ भू० ६
अ० । (' गिरहण ' शब्दे चतुर्थभागे २०२४ पृष्ठे वीरतीर्थ-
निहवा दर्शिताः ।)

(३०) प्रकीर्णकवार्ताः—

कल्पकिरणावल्याम्—मरुद्व्यध्ययनं विभावयन् वीरः सि-
द्धिं गतः, तत्र मरुद्व्यध्ययनं कथा रीत्या विभावितम्,
तत्सम्यक् प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—कल्पसूत्रा-
वच्छृणीं मरुद्व्यध्ययनं विभावयन्—प्रकृत्यभित्येव व्याख्या-
तमस्ति, न तु विभावयतीतिरिति ॥ २० ॥ सेन० १ उल्ला० ।
सिन्धुदेशे श्रीवीरस्वामिगमने पञ्चशताधिकसहस्रसाधुभि-
रगमने कृतं तद्वत्पराणि प्रसाद्यानीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—
तद्वत्पराणि निशीथच्छृणीं सन्ति, तथा भूयते च अक्यायम-
चित्तं जानाना आप केवलमनःपर्यायावधिभुतज्ञानिनो न
परिभुजते, अनवस्थाप्रसङ्गभीरुतया, तथा भीरुर्जमान-
स्यामिना धिमलसलिलशैवलपटलत्रसादिरहितो महाद्रहो
व्यपगतांशजलजन्तुकाऽचित्तचारिपरिपूर्णः स्वशिष्याणां
तृष्णाधितानामपि पानाय नानुज्ज, तथा अचित्ततिलश-
कटस्थण्डिलपरिभोगानुज्ञा खानवस्थादोषसंरक्षणाय भग-
वता न कृतति, भुतज्ञानप्रामाण्यज्ञापनार्थं च इत्याचाराक-
प्रथमाध्ययनतृतीयांशकवृत्ताविति ॥७०॥ सेन० ३ उल्ला० ।
हृत्रिमजिनप्रतिमानामुत्कर्षतां जघन्यतश्च किं मानं, यदि
पञ्चधनुःशतान्युत्कृष्टं जघन्यमङ्गुष्ठप्रमाणं तदा भीमरत्नेना-
ष्टापदे स्वस्वशरीरप्रमाणोपेतं धीश्रुपभाविचतुर्विंशति-
जिनविशेषं कारितं पु. उत्संघाकुलेन सप्तहस्तमाना भीवी-
रस्वामिनो मूर्तिर्भग्नस्याङ्गुष्ठप्रमाणाऽपि कथं भवति ? भ-
रतस्यैकस्मिन्नाङ्गुले उत्संघाकुलसत्कारिणो जेडशाकुलाधि-
कानि चत्वारि घनेषु भवन्तीति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—भग्न-
न भीमहावीरशरीरप्रमाणेन तस्याः कारितत्वात् । यद्यपि
सा भरतस्याङ्गुलप्रमाणा न भवति तथाऽपि न किम-
प्यनुपपन्नं, भग्नङ्गुलप्रमाणस्यात्रानधिकृतत्वात्, तस्य च
प्रायिकत्वादिति ॥ २ ॥ सेन० १ उल्ला० । श्रीवीरजन्मपत्री
छूटकपत्रे वैश्वसुविशयोद्गीर्णभौमे उत्तराफाल्गुर्नानक्षत्रे
सिद्धियोगं रात्रिघटी १५ मकरलग्ने सिद्धार्थगजपृष्ठं पुत्रो
जातः, स्कन्धपुराणादुद्धृता इत्येवं लिखिता दृश्येते, परं वीर-
जन्मपत्रीयमेवान्यथा वेति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—वीरजन्मपत्री
तु स्कन्धपुराणनाम्नि छूटकपत्रे लिखिता दृश्यते न तु
ग्रन्थे दृष्टाऽस्तीति ॥ १५४ ॥ सेन० ३ उल्ला० । तथा—भी-
वीरजिनजन्मोत्सवावसरे मेराविन्द्रस्य सन्देशो यः समुत्पन्नः
स सौधमेन्द्रस्य ततः कथं प्रथममच्युतन्द्रः अपयतीति
युक्तिमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—भीवीरजन्माभिषेका-
वसरे सौधमेन्द्रस्य संशयस्समुत्पन्नः तदनु सन्देशापनो-
दात् सौधमेन्द्राक्षया अच्युतन्द्रः प्रथमं स्तपयतीति नायु-
क्तिमत्, भीवीरखरिवादी तथैव दर्शनादिति ॥ १६२ ॥
सेन० ३ उल्ला० । तथा—वीरशासने आचार्याभूयापि किंसं-
ख्याका नरकगाभिनः सूर्य उक्ताः सन्ति? तद्वत्पराणि च कुत्र
ग्रन्थ इति सव्यासं प्रसाद्यमिति ? प्रश्नः, अत्रोत्तरम्—भीवीर-
शासने एतावत्संख्याका आचार्या नरकगाभिनः इति ग्रन्थे
दृष्टं न स्मरति, किञ्च—“ नीआणागयकाले, केइ होंहिति
गोअमा । सूरि । जसि नामगाहणे, नियमेले होइ पक्षिहृत्त
॥ १ ॥ ” इति श्रीगङ्गाचारप्रकीर्णके प्रोक्तमस्तीति ॥३५॥
सेन० ३ उल्ला० ।

वीरंगय

वीरंगय-वीरकूट-पुं० । बलदेवपुत्रस्य रेवतीगर्भसम्भूतस्य निषधकुमारस्य पूर्वभवजीवे, नि० । ('लिसड' शब्दे चतुर्थ-भागे, २१३७ पृष्ठे तत्कथोक्ता ।) चेटकराजस्य रथिनि, आ० क० ४ अ० ।

वीरकण्ह-वीरकृष्ण-पुं० । श्रेणिकमहाराजभार्यायाः वीरकृष्णायाः पुत्रे, नि० । (स च वीरान्तिके प्रसज्य वर्षत्रयं व्रतपर्यायं परिपाल्य महाशुके सप्तमे कल्पे समुत्पद्य सप्तदशसागरोपममायुर्नुपाल्य ततश्च्युतो महाविन्दे से-स्त्यतीति निर्यावलिकायाः सप्तमेऽध्ययने सूचितम् ।)

वीरकण्हा-वीरकृष्णा-स्त्री० । श्रेणिकमहाराजभार्यायां वीरकृष्णकुमारमातरि, नि० । (सा च वीरान्तिके प्रसज्य महतीं सर्वतोभद्रप्रतिमां प्रतिपद्य सिद्धेत्यन्तकृद्दशानामष्टमे वर्गे सप्तमं अध्ययनं सूचितम् ।)

वीरकृष्ण-वीरकृष्ण-पुं० । 'कक्षाण्यणीय' शब्दे तृतीयभागे २१३ पृष्ठे व्याख्यातं भगवतो महावीरस्य कल्पे, ती० ४८ कल्प ।

वीरकूट-वीरकूट-न० । चतुर्थदेवलोकस्थे विमानभेदे, स० ४ सम० ।

वीरग-वीरक-पुं० । द्वारवत्यां वासुदेवभक्ते कौलिके, आव० ३ अ० ।

वीरगणि-वीरगणि-पुं० । श्रीगणेशिष्ये वलभीनाथव्यन्तर-प्रतिबोधके चामुण्डराजपुत्रेदे आचार्ये, अयमाचार्यः ६३८ विक्रमसंवत्सरं जातः, ६८० संवत्सरं दीक्षितः ६६१ संवत्सरं, स्वर्गतः । जै० १० ।

वीरघोस-वीरघोष-पुं० । वीरजिनविहृतं मोराकसन्निवेशं स्वनामक्यान्तं कर्मकरं, आ० म० १ अ० । आ० ख० ।

वीरचरित-वीरचरित्र-न० । हेमचन्द्रविरचिते वीरजिनचरितनिबन्धे ग्रन्थकं, घ० २ अधि० ।

वीरजिण-वीरजिन-पुं० । वीरध्यासौ जिन्ध कषायादिप्रत्यर्थिसार्थजयाद् वीरजिनः । श्रीवर्द्धमानस्वामिनि, कर्म० २ कर्म० । "जयति जगदेकरीप-प्रकटितनिःशेषभावसङ्कावः । कुमत्पतकविनाशी, श्रीवीरजिनेश्वरे भगवान् ॥१॥" आ० म० १ अ० ।

वीरण-वीरण-पुं० । तृणवनस्पतिकायभेदे, यन्मूलमुशीरे भवति । आ० १ अ० १ अ० ५ उ० । सूत्र० । म्लेच्छभेदे, प्रका० १ पद ।

वीरतव-वीरतपस्-न० । वीरप्रभोश्छात्रस्थिके तपसि, आ० म० १ अ० । आव० ।

तपसा केवलमुत्पन्नमिति कृत्वा यद्भगवता तप आसेवितं तदभिधित्तुराह—

जो य तवो अणुचिप्पो, वीरवरेणं महाणुभावेणं ।

छउमथकालियाण, अहकमं कित्तइस्सामि ॥ ५२७ ॥

व्याख्या—यच्च तप आचरितं वीरवरेण महानुभावेन छु-स्थकालं यत्तदेर्निस्सम्बन्धात् तद्यथाक्रमं—यन् क्रमेणानु-चरितं भगवता तथा कीर्तयिष्यामीति गाथार्थः ॥ ५२७ ॥

तच्चदम्—

नव किर चाउम्मासे, छकिर दोमासिए उवासी य ।

बारस य मासियाइ, बावत्तरि अद्धमासाइ ॥ ५२८ ॥

व्याख्या—नव किल चातुर्मासिकानि तथा षट् किल द्वि-मासिकानि उपोषितवान्, किलशब्दः—परोक्षातागमवाक्सं-सूचकः, द्वादश च मासिकानि द्विसप्तत्यद्धमासिकान्युपो-षितवानिति क्रियायोग इति गाथार्थः ॥ ५२८ ॥

एमं किर छम्मासे, दो किर तेमासिए उवासी य

अद्धाइआइ दुवे, दो चेव दिवहुमासाइ ॥ ५२९ ॥

व्याख्या—एकं किल षण्मासं, द्वे किल त्रैमासिकं उपोषि-तवान्, तथा 'अद्धाइआइ दुवे' ति अर्द्धतृतीयमासनिष्पन्नं तपः—क्षपणं वाऽर्धतृतीयं, ते-अर्धतृतीये द्वे, चशब्दः क्रिया-नुकरणार्थः, द्वे एव च 'दिवहुमासाइ' ति सार्धमासे तप-सी क्षपणं वा, क्रियायोगोऽनुवर्त्तत एवेति गाथार्थः ॥ ५२९ ॥

मइं च महाभइं, पडिमं तत्तो य सव्वओमइं ।

दो चत्तारि दसेव य, दिवसे ठासी य अणुवद्धं ॥ ५३० ॥

व्याख्या—भद्रां च महाभद्रां प्रतिमां ततश्च सर्वतोभद्रां स्थितवान्, अनुवद्धमिति योगः, आत्मावेवानुपूर्व्या दिवस-प्रमाणमाह—द्वौ चतुरः दशैव च दिवसान् स्थितवान्, अ-नुवद्धं—सन्ततमेवेति गाथार्थः ॥ ५३० ॥

गोयरमभिग्गहजुयं, खमलं छम्मासियं च कासी य ।

पंचदिवसेहि ऊणं अव्वहिओ वच्छन्नपरीए ॥ ५३१ ॥

व्याख्या—गोचरेऽभिग्रहां गोचराभिग्रहस्तेन युतं क्षपणं षण्मासिकं च कृतवान् पञ्चभिर्दिवसैर्व्यनम्, अव्वहितः—अपीडितो वत्सानगर्या—कौशाभ्यामिति गाथार्थः ॥ ५३१ ॥

दस दो य किर महप्पा, ठाइ मुणी एगराइयं पडिमं ।

अट्टमभत्तेण जई, एकेकं चरमराइयं ॥ ५३२ ॥

व्याख्या—दश द्वे च संख्यया द्वादशेत्यर्थः, किल महात्मा—'ठासि मुणि' ति स्थितवान् मुनिः, एकरात्रिकीं प्रतिमां पाठान्तरं वा 'एकराइए पडिमे' ति एकरात्रिकीः प्रतिमाः, कथमित्याह अष्टमभक्तं—त्रिरात्रोपवासनेति हृदयम्, यतिः—प्रयत्नवान्, एकेकां चरमरात्रिकीं चरमरजनीनि-ष्पन्नमिति गाथार्थः ॥ ५३२ ॥

दो चेव य छट्ठसए, अउणातीमे उवासिया भगवं ।

न कयाइ निषभत्तं, चउत्थभत्तं च से आसि ॥ ५३३ ॥

व्याख्या—द्वे एव च षष्ठशतं एकोविंशदधिकं उपोषितो भगवान्, एवं न कदाचिन्नित्यभक्तं चतुर्थभक्तं वा 'से' त-स्याऽऽसीदिति गाथार्थः ॥ ५३३ ॥

बारस वासे अहिए, छट्ठं भत्तं जहणयं आसि ।

सव्वं च तवोकम्मं, अपाणयं आसि वीरस्स ॥ ५३४ ॥

व्याख्या—द्वादश वर्षाण्यधिकानि भगवत्तश्चक्षुस्थस्य सतः 'षष्ठं भक्तं' द्विरात्रोपवासलक्षणं जघम्यकमासीत्, तथा स-र्वं च तपःकर्म अपानकमासीद्वीरस्य । एतदुक्तं भवति—स्त्री-रादिद्वबाहारभोजनकाललभ्यव्यतिरेकेण पानकपरिभोगो ना-ऽऽसेवित इति गाथार्थः ॥ ५३४ ॥ आव० १ अ० ।

वीरस्थय-वीरस्तव-पुं० । महावीरस्वामिगुणकीर्तनप्रतिबद्धे
पठे सूत्रकृताङ्गाध्ययने, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । प्रश्न० । आ० सू० ।
आव० । (तन्त्राध्ययने ' वीर ' शब्दे ६३६० पृष्ठे दर्शितम् ।)
वीरदेवा-वीरदेवा-स्त्री० । सुधर्मस्वामिनो मातरि, आ० सू०
१ अ० ।

वीरधवल-वीरधवल-पुं० । गुर्जरधार्म्यां धवलकपुरराजे व-
स्तुपालनेजःपालमन्त्रीश्वरे वासलेदधनृपतिपितरि, ती० ४१
कल्प ।

वीरपुर-वीरपुर-न० । नेमिनाथस्य तार्थकरस्य प्रथमभिक्षा-
लाभस्थाने, आ० म० १ अ० ।

वीरभद्र-वीरभद्र-पुं० । कनकपुरादौ पूज्यमाने यक्षभेदे, वि-
पा० २ ध्रु० ६ अ० । आव० । पार्श्वनाथस्य सप्तमे गणधरे, स०
८ सम० । कल्प० । स्था० । आतुरप्रत्याख्यानप्रकीर्णककर्तारि
वीरजिनमाधौ, आनु० ।

वीरगवि-वीरगवि-पुं० । वीरजिनादित्ये, " उद्बोधो विदधेऽ-
ज्ञाना-मिव भव्यशरीरिणाम् । गवां विलासयेत्सा, जी-
याद् वीरगविश्चिरम् ॥ १ ॥ " ग० १ अधि० ।

वीररस-वीररस-पुं० । शूर वीर विक्रान्तो इति वीरर्याति-वि-
क्रामर्याति त्यागतपौर्विर्निग्रहेषु प्रेरर्याति प्राणिनमित्युच्य-
मप्रकृतपुरुषवर्गाग्रथयणादिहनुसमुद्भूते दानाद्युन्साहप्रक-
र्षात्मके काव्यरसभेदे, अनु० ।

तत्थ परिचचार्यमि अ, दाणतवचरणसत्तुजणविणासे ।

अणणुसयधितपरक्रम-लिंगो वीरो रसो हाइ ॥ २ ॥

तत्र तेषु नवसु रसेषु मध्ये परित्यागे दाने तपश्चरणे-
न-
पावधाने शत्रुजनाविनाशे च यथासंख्यमननुशयधृतिपराक्र-
मचिह्ना वीरो रसो भवति । इदमुक्तं भवति-दाने दाने
यदानुशयो-गवेः पश्चात्तापो वा ते न करोति तपमि च
कृतं धृतिं करोति नास्तेष्वाने, शत्रुविनाशे च पराक्रमे
न तु वैक्रम्यमवलम्बते, तदा एतैर्लिङ्गैर्ज्ञेयं तस्य प्राणी वी-
ररसं वृत्तं इत्येवमन्यत्रापि भावना कार्येति ।

उदाहरणानि दर्शयामाह-

वीरो रसो जहा-

सो नाम महावीरो, जो रजं पयहिउण पवइआं ।

कामकोहमहाम-तु पक्खनिग्घायणं कुणई ॥ ३ ॥

वीरो रसो यथा इत्युपदर्शनार्थमनत् ' सो नाम ' गाहा
पाठसिद्धा, नवरं वीररसवत् पुरुषवर्चिषतप्रतिपादनादेवप्र-
कारेषु काव्येषु वीररसः प्रतिपत्तव्य इति भावार्थः । अपरं
चेद्वैतमपुरुषजतव्यकामकोधादभावशत्रुजयनेनैव वीररसो-
दाहरणं मार्गाधिकारिणि प्रस्तुतशास्त्रे इतरजनसाध्यसंसार-
कारणद्वयशत्रुनिग्रहस्याप्रस्तुतवर्धादिति मन्तव्यामिति । एव-
मन्यत्रापि भावार्थोऽवगन्तव्य इति । अनु० ।

वीरल्लसउण-वीरल्लसकुन-पुं० । उत्कृज्जातीयं हुलापकपक्षि-
णि, वृ० ३ उ० । नि० सू० ।

वीरवयण-वीरवचन-न० । भगवन्महावीरवर्जमानस्वामिप्रव-
चने, आव० ६ अ० ।

वीरवर-वीरवर-पुं० । वीरेषु वरः प्रधानो वीरवरः । वर्तमान-
स्वामिनि, सू० म० २० पादु० । प्रश्न० ।

वीरवरनामधिञ्ज-वीरवरनामधेय-पुं० । वीरवरं गतिं प्रशस्त-
नामान, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वीरवल्लय-वीरवल्लय-न० । वीरत्वमेतत्त्वके वल्लये, कल्प० १
आधि० ३ लण । सुमटो हि कश्चिदग्न्योऽप्यस्ति वीरव्रतधारी
यदसौ मां विजित्य मेचयत्वतांनि वल्लयानीति स्पष्टयन्
यानि पाण्डुधाति तानि वीरवल्लयानीत्युच्यन्ते । ज्ञा० १ ध्रु०
१ अ० । औ० ।

वीरसासण-वीरशामन-न० । वर्तमानतीर्थे, न० ।

वीरसूर-वीरशूर-पुं० । वीराणां मध्यऽत्यन्तसाहसधने शूरे,
प्रश्न० ४ सव० द्वार ।

वीरसूरि-वीरसूरि-भक्तामरकर्तृमानतुङ्गसूरी, ग० ३ अधि० ।

वीरभण-वीरभण-पुं० । सम्यक्त्वप्राधान्ये दृष्टान्ततयांक्त उद्-
यमेनराज्ञोऽन्धे पुत्रे, आचा० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । यदुकुल-
प्रसिद्धे वीरे, आ० सू० १ अ० । आ० म० । अन्त० ।

वीरभणिय-वीरभणिक-न० । अतुर्थेदवलोकस्थविमानभेदे,
स० ६ सम० ।

वीराइपुत्तमाउ-वीरादिपुत्रमातृ-स्त्री० । अणहिलपट्टननगरे
वीरादिकानामनेकेषां पुत्राणां जनन्यां धनुर्धर्या आधिका-
याम्, जी० १ प्रात० ।

वीरायमाण-वीरायमाण-त्रि० । वीरमिथ्यामानमाचरति, आ-
चा० १ ध्रु० ६ अ० ४ उ० ।

वीरायरिय-वीराचार्य-पुं० । चन्द्रगच्छस्य शाण्डिल्यशाला-
यां विजयसिंहमृगिशिष्ये सिद्धराजमित्रे बौद्धसाङ्ख्यविग-
म्वगचार्याणां जनारि आचार्ये, स च ६६६० विक्रमसंघसंर
आसीत् । जे० ६० ।

वीरामण-वीरामन-न० । सिंहासनोपायिष्ठस्य भुविन्यस्त-
पादस्यापनीतसिंहासनस्येवाधम्याने, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
वीरामन नाम यथा सिंहासने उपावष्टे भूयस्तपाद् आ-
स्तं तथा तस्यापनयने कृतंऽपि सिंहासने इव निविष्टं मुक्त-
जानुके इव निरालम्बेनऽपि यदास्ते । दुष्करं चैतत्, अत्र एव
वीरस्य-साहायिकस्यासने वीरामनमित्युच्यते । वृ० ५ उ० ।
ज्ञा० । सूत्र० । आचा० । स्था० । (वीरामनविधरणम् ' आ-
मण ' शब्दे द्वितीयभागे ४७० पृष्ठे गतम् ।)

वीरामणिय-वीरामनिक-पुं० । वीरामनमुक्तं तदस्यास्तीति
वीरामनिकः । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । सिंहासने निविष्ट इ-
वासीति, स्था० ७ ठा० ३ उ० । दशा० । पृ० । म० । (नि-
ग्रन्थ्या वीरामनिकया भाषितं न कल्पते इति ' आसण '
शब्दे द्वितीयभागे ४६० पृष्ठे गतम् ।)

वीरिय-वीर्य-न० । विशेषेण र्यते चेष्ट्यतेऽनेनेति वीर्यम् ।
उत्त० ३३ अ० । विशेषेण र्यति प्रवर्त्तयति आत्मानं तासु
तासु क्रियाभ्यां र्यति वीर्यम् । " म्याद्-भय-वैभय-वीर्यसंघेषु

यान् ॥ २ ॥ १०७ ॥ इति संयुक्तस्य यात्पूर्व इदं । प्रा० ।
कर्म० । सामर्थ्यविशेषः, उक्त० ३ अ० । शक्नोति, अर्थक्रिया
सामर्थ्यं, मनसः स्वविषयज्ञानोत्पादने, सूत्र० २ ध्रु० ४
अ० । आ० म० । आन्तरोत्साहे, खं० प्र० २० पाहु० ।
आ० चू० । जीवाधिते, स्था० ३ डा० ३ उ० । पराक्रमे,
कल्प० १ अधि० ६ क्षण । पं० भा० । आ० चू० ।
योगो धीर्यं शक्तिरुत्साहः पराक्रम इति पर्यायाः । कर्म०
२ कर्म० । आ० चू० । आ० । जी० । उक्त० । व्य-
वसाये, पं० चू० १ कल्प । आ० । जं० । उत्साहातिरेके,
स्था० २ डा० ३ उ० । चित्तोत्साहे, पञ्चा० १६ विध० । औरस
बले, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । जीवबले, भ ७ श० ७ उ० । स्था० ।

प्रथमतो धीर्यमव प्ररूपयति-

विरियं तरायदेय-कषण सन्वकषण वा लद्धी ।

अभिसंधिजमियरं वा, ततो विरियं संलसस्स ॥ ३ ॥

वीर्योन्तरायस्य देशक्षेत्रेण सर्वक्षेत्रेण वा लब्धिर्धीर्यलब्धि-
रसुमनामुपजायते । तत्र देशक्षेत्रेण लुप्तस्थानां, सर्वक्षेत्रेण
(च) केषलिनानाम् । तस्याश्च धीर्यलब्धेः सकाशादुपजा-
यमानं धीर्यं संलक्ष्यस्यापि च भवति, अलक्ष्यस्यापि च ।
केवलमिह संलक्ष्यधीर्येणाधिकार इति तद्वोपदर्शयति-
“अभिसंधिजमियरं वा ततो विरियं संलसस्स” ततस्त-
स्याः क्षायाकक्षायापशमिकरूपाया धीर्यलब्धेः सकाशात्
संलक्ष्यस्य धीर्यमभिसंधिजमतर्वा भवति । तत्र यद्वृद्धि-
पूर्वकं धावनवर्गनादिक्रियास्तु नियुज्यते तदाभिसंधिजम् ।
इतरदनभिसंधिजम् । यद्वृद्धकस्याऽऽहारस्य धातुमलत्वरूप-
परिणामापादनकारणमेकान्द्रियाणां वा तत्तत्क्रियानिबन्धनम्,
एतच्च अभिसंधिजमतभिसंधिजं वा धीर्यमवश्यं यथामभवे
सूक्ष्मबाह्वपरिस्पन्दरूपक्रियार्साहते, योगसंज्ञमप्येतदेव । ए-
कार्थिकानि चास्यामृति-“जोगो विरियं धामो, उच्छाह
परिक्रमो महा चिट्ठा । सती सामर्थ्यं चियं, जोगस्स ह-
यंति पञ्चाया ॥ १ ॥” इति ॥ ३ ॥

संप्रत्यस्यैव योगस्य परिणामादिहेतुतां भवे च ; तथा
जीवप्रदेशेष्वस्य वैषम्येणावस्थानं कारणं च प्रतिपिपादयि-
षुर्निर्दिष्टमाह-

परिणामालम्बणगह-ण माहणं तेण लद्धनामतिगं ।

कज्जंभामन्नोन्न-प्पवमविसमीकयपणं ॥ ४ ॥

परिणामं परिणामः । निजन्तान् घञ प्रत्ययः (श्रीम० कृ०
५-३) परिणामापादनमित्यर्थः । आलम्ब्यत इत्यालम्बन,
भावेऽनट (श्रीम० कृ० ६-२) (गृहीतप्रहरणम्) तेषां सा-
धनं साध्यतेऽनेनेति साधनं योगसंज्ञं धीर्यं, करणेऽन-
ट (श्रीम० कृ० ६-४) । तथाहि-तेन धीर्यविशेषेण योगसं-
ज्ञकनादादिकदिशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलान् प्रथमतो गृह्णा-
ति, गृहीत्वा चोदादिकदिरूपतया परिणमयति । तथा
प्राणापानभाषामनोयोग्यान् पुद्गलान् प्रथमतो गृह्णाति,
गृहीत्वा च प्राणापानादिरूपतया परिणमयति । पारणम-
स्य च तांशमगहेतुसामर्थ्यं विशेषसंज्ञये तानेव पुद्गलानव-
लम्बते । यथा मन्दशक्तिः कश्चिन्नगरं परिभ्रमणाय याष्टम-

वलम्बते (मवष्टम्भते) । ततस्तदवष्टम्भतो जातसामर्थ्य-
विशेषः सन् तान् प्राणापानादिविपुद्गलान् विसृजतीति
परिणामालम्बनप्रहरणसाधनं धीर्यम् । तेन च धीर्येण योग-
संज्ञकम मनोवाक्कायावष्टम्भतो जायमानेन ‘लद्धनामति-
गं’ ति लब्धे नामात्रिकम् । तद्यथा-मनोयोगो, वाग्योगः,
काययोगः इति । तत्र मनसा करणभूतेन योगो मनोयोगः,
वाक्चा योगो वाग्योगः, कायेन योगः काययोगः । स्यादेतत्,
सर्वेषु जीवप्रदेशेषु तुल्यक्षायोपशमिक्यादिलब्धिभावेऽपि
किमिति कचित्प्रभूतं कचित् स्तोत्रं कचित्स्तोकतरमित्ये-
वं वैषम्येण धीर्यमुपलभ्यत इत्यत आह-‘कज्जं’ त्यादि,
यदर्थं चष्टे तत्कार्यं, तस्याभ्याशः, अभ्यशनमभ्याशः, अशुद्ध
व्याप्तावित्यस्याभिपूर्वस्य घञन्तस्य प्रयोगः, कार्याभ्याशः-
कार्यस्यासन्नता निकटीभवनामित्यर्थः । तथा जीवप्रदेशाना-
मन्योऽन्यं परस्परं प्रवेशः शृङ्खलावयवानामिव परस्परं स-
म्बन्धविशेषः । ताभ्यां कृत्वा विषयीकृताः प्रभूताल्पाल्पतर-
सद्भावतां विमंस्थुलीकृताः प्रदेशाः-जीवप्रदेशा येन जीव-
वीर्येण तत्कार्याभ्याशान्योऽन्यप्रदेशविषयीकृतप्रदेशम् । त-
थाहि-येषामात्मप्रदेशानां हस्तादिगतानामुत्पाद्यमानघटा-
दिलक्षणकार्यनैककृत्यं तेषां प्रभूततरा चेष्टा, दूरस्थानाम-
शादिगतानां स्वल्पा, दूरतरस्थानां तु पादादिगतानां स्वल्प-
तरा । अनुभवमिजं चेतत् । अपि च-लोपार्थादिनाऽभिधाने
सति यद्यपि सर्वप्रदेशेषु युगपदेदोपजायते, तथापि येषा-
मात्मप्रदेशानामभिघातलोपार्थादिव्यनैककृत्यं तेषां तीव्रतरा
वेदना, शेषाणां तु मन्दा मन्दतरा । तथेहापि जीवप्रदेशेषु परि-
स्पन्दान्मकं धीर्यमुपजायमानं कार्यद्रव्याभ्याशवशतः केषु-
चित्प्रभूतमन्येषु मन्दमपरेषु तु मन्दतमं भवति । एतच्चैव
जीवप्रदेशानां परस्परं संबन्धविशेषं सति भवति, नान्यथा
यथा शृङ्खलावयवानाम् । तथाहि-तेषां शृङ्खलावयवानां पर-
स्परं संबन्धविशेषं सति एकास्मिन्नवयवे परिस्पन्दमानेऽप-
रेऽप्यवयवाः परिस्पन्दन्ते, केवलं कचित् स्तोत्रमपरे स्तो-
कतरमिति । संबन्धविशेषाभावे त्वेकास्मिन् चलति नापर-
स्यावश्यंभावि चलनं, यथा गोपुरुषयोः, तस्मात्कार्यद्रव्याभ्या-
शवशतो जीवप्रदेशानां परस्परं संबन्धविशेषतश्च धीर्यं जीव-
प्रदेशेषु केषुचित्प्रभूतमन्येषु स्तोत्रमपरेषु तु स्तोत्रतरमित्ये-
वं वैषम्येणापजायमानं न विरुध्यत इति ॥ ४ ॥

तदेवं धीर्यं प्रतिपाद्य संप्रत्यस्यैव जघन्याजघन्योत्कृष्टानुत्कृष्ट
त्वपरिष्ठापनाय प्ररूपणां चिकीर्षुर्निमानार्थाधिकारानाह-

अविभागवग्गफड्ग-अंतरठाणं अणंतरोवणिहा ।

जोगं परंपराबु-द्धिममयजीवप्पबहुगं च ॥ ५ ॥

योगे-योगविषये, प्रथमतोऽविभागप्ररूपणा कार्या १ । त-
तो वर्गणाप्ररूपणा २ । ततः स्पर्धकरस्य प्ररूपणा ३ । तदन-
न्तरमन्तरप्ररूपणा ४ । ततः स्थानप्ररूपणा ५ । ततोऽनन्त-
रोपनिधा ६ । ततः परंपरोपनिधा ७ । तदनन्तरं वृद्धिप्ररूपणा-
८ । ततः समयप्ररूपणा ९ । ततो जीवानामल्पबहुत्वप्ररूप-
णानि १० । तत्र यस्यांशस्य प्रज्ञाच्छेदनकेन विभागः कर्तुं न
शक्यते ततोऽंशोऽविभाग उच्यते । किमुक्तं भवति ?-इह
जीवस्य धीर्यं केचालप्रज्ञाच्छेदनकेन क्षियमानं क्षियमानं
यदा विभागं न प्रयच्छति, तदा सोऽन्तिमोऽंशोऽविभाग
इति ॥ ५ ॥

ते चाविभागा एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे यावन्तो भवन्ति
तावत् आह—

पयणाद्येयल्लिप्ता, लोमासंस्तेजगपपससमा ।

अविभागा एकैके, ह्येति पयसं जहमेण ॥ ६ ॥

प्रज्ञाद्येनकेन लिप्ताः सन्तो ये वीर्यस्याविभागा जातास्ते
एकैकस्मिन् जीवप्रदेशे चिन्त्यमाना जघन्यनाप्यसंख्ययलो-
काकाशप्रदेशप्रमाणा भवन्ति । उत्कर्षतोऽप्यसंख्ययलोका-
काशप्रदेशप्रमाणा एव । किं तु—ते जघन्यपदभाविर्वीर्यावि-
भागापेक्षयाऽसंख्ययगुणा द्रष्टव्याः इति ॥ ६ ॥ उक्ताऽवि-
भागप्ररूपणा ।

संप्रति वर्गणाप्ररूपणमाह—

जसिं पयसाण समा, अविभागा सज्वतो य थोवतमा ।

ते वर्गणा जहन्ना, अविभागहिया परंपरआ ॥ ७ ॥

येषां जीवप्रदेशानां सभास्तुल्यसंख्या वीर्याविभागा भव-
न्ति, सर्वतश्च सर्वेभ्योऽपि चान्येभ्योऽपि जीवप्रदेशगतवी-
र्याऽविभागेभ्यः स्तोक्तमाः, ते जीवप्रदेशा घनीकृतलोकासं-
ख्ययभागवत्यसंख्ययप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणाः समुदिता
एका वर्गणा । सा च जघन्या स्तोकाऽविभागयुक्त्या-
न् । अविभागाधिका परंपरत इति । ततः परा वर्गणा एकैक-
नाविभागनाधिका वक्तव्या । तथा—जघन्यवर्गणातः परं
ये जीवप्रदेशा एकैक वीर्याविभागेनाभ्यधिका घनीकृतलो-
कासंख्ययभागवत्यसंख्ययप्रतरगतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्तन्ते,
तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा । ततः परं द्वाभ्यां
वीर्याविभागाभ्यामधिकानामुक्तसंख्याकानामेव जीवप्रदे-
शानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । ततोऽपि त्रिभवी-
र्याविभागेरधिकानां तावत्संख्याकानामेव जीवप्रदेशानां
समुदायश्चतुर्थी वर्गणा । एवमेकैकवीर्याविभागवृद्ध्या
वर्धमानानां तावतां तावतां जीवप्रदेशानां समुदायरूपा
वर्गणा असंख्येया वक्तव्या इति ॥ ७ ॥

ताश्च किवत्य इति तन्निरूपणार्थं स्पर्धकप्ररूपणमाह—

मेदिअसंखिअमित्ता, फडुगमेत्तो अणंतरा नऽत्थि ।

जाव असंखा लोगा, तो वीयाई य पुव्वसमा ॥ ८ ॥

इह घनीकृतस्य लोकस्य या एकैकप्रदेशपङ्क्तिरूपा भेलि-
स्तस्याः श्रेणसंख्येयतमं भागं यावन्त आकाशप्रदेशस्ता-
वन्मात्रास्तावत्प्रमाणा यथाकस्वरूपा वर्गणाः समुदिताः,
एक स्पर्धकं, स्पर्धन्त इवात्तरोत्तरवृद्ध्या वर्गणा अत्राति
स्पर्धकम् । इद्वहुलमिति (धीमं० कु० १-११) वचनादधि-
करणे बुध् । उक्ता स्पर्धकप्ररूपणा । सांप्रतमन्तरप्ररूपणा-
माह—' एतो अणंतरा नत्थि ' इतः पूर्वोक्तस्पर्धकगतचर-
मवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा अनन्तरा न सन्ति । कि-
मुक्तं भवति ?—इत ऊर्ध्वमेकैकवीर्याविभागवृद्ध्या निरन्तर
वर्धमाना जीवप्रदेशा न लभ्यन्ते, किंतु सान्तरा एव ।
तथाहि—पूर्वोक्तस्पर्धकगतचरमवर्गणायाः परतो जीवप्रदेशा
नैकेन वीर्याविभागेनाधिकाः प्राप्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि
त्रिभिः, नापि चतुर्भिः, यावन्नापि संख्येयैः, किं त्वसं-
ख्येयैरेषासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणैरभ्यधिकाः प्राप्यन्ते ।

ततस्तेषां समुदायो द्वितीयस्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा ।
'तो वीयाई य पुव्वसम' इति ततो द्वितीयस्पर्धकप्रथमवर्गणातः
परतो द्वितीयादयो वर्गणाः पूर्वसमाः पूर्वस्पर्धकस्येव व-
क्तव्या इत्यर्थः । तथाहि—प्रथमवर्गणायाः परतो जीवप्र-
देशानामेकेन वीर्याविभागेनाधिकानां समुदायो द्वितीया
वर्गणा । द्वाभ्यां वीर्याविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृ-
तीया वर्गणा । एवं तावद्वाच्यं यावत् श्रग्यसंख्येयभाग-
गतप्रदेशराशिप्रमाणा वर्गणा भवन्ति, तासां च समुदायो
द्वितीयं स्पर्धकम् । ततः परं पुनरप्येकेन वीर्याविभागेना—
धिका जीवप्रदेशा न लभ्यन्ते, नापि द्वाभ्यां, नापि त्रिभिः,
यावन्नापि संख्येयैः, किं त्वसंख्येयैरेषासंख्येयलोकाकाशप्रदे-
शप्रमाणैरभ्यधिकाः प्राप्यन्ते, ततस्तेषां समुदायस्तृतीय-
स्य स्पर्धकस्य प्रथमा वर्गणा । तत एकैकवीर्याविभागवृद्ध्या
द्वितीयादयो वर्गणान्तावद्वाच्यं यावच्छ्रग्यसंख्येयभागगतप्र-
देशराशिप्रमाणा भवन्ति, तासां च समुदायस्तृतीयं स्पर्ध-
कम् । एवमसंख्येयानि स्पर्धकानि वाच्यानीति ॥ ८ ॥
तदेवं कृताऽन्तरप्ररूपणा ।

संप्रति ध्यानप्ररूपणां करोति—

मेदिअसंखियमेत्ता—ई फडुगाई जहन्मयं ठाणं ।

फडुगपरिवुड्डिअओ, अंगुलभगो अमंखतमो ॥ ९ ॥

इह पूर्वोक्तानि स्पर्धकानि श्रग्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशि-
प्रमाणानि जघन्यं योगस्थानं भवन्ति । एतच्च सूचममिणो—
दस्य सर्वात्पर्वीर्यस्य भवप्रथमसमयं वर्तमानस्य प्राप्यते ।
ततोऽन्यस्य जीवस्याधिकतरवीर्यस्य येऽप्यनरवीर्या जीव-
प्रदेशास्तेषां समुदायः प्रथमा वर्गणा । तत एकैक वीर्या—
विभागेन वृद्धानां समुदायो द्वितीया वर्गणा । द्वाभ्यां वी-
र्याविभागाभ्यामधिकानां समुदायस्तृतीया वर्गणा । त्रिभि-
र्वीर्याविभागेरधिकानां समुदायश्चतुर्थी वर्गणा । एवं ताव-
द्वाच्यं यावच्छ्रग्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा भवन्ति ।
तासां समुदायः प्रथमं स्पर्धकम् । तत प्राक्नयोगस्थानप्रद-
र्शितप्रकारेण द्वितीयादीन्यपि स्पर्धकानि वाच्यानि । तानि
च तावद्वाच्यानि यावच्छ्रग्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमा-
णानि भवन्ति, ततस्तेषां समुदायो द्वितीयं योगस्थानम् । ततो-
ऽन्यस्य जीवस्याधिकतरवीर्यस्योपदर्शितप्रकारेण तृतीय
योगस्थानं वाच्यम् । एवमन्यान्यजवापेक्षया तावद् योगस्था-
नानि वाच्यानि यावत्सर्वोत्कृष्टं योगस्थानं भवति । इह द्विती-
यं योगस्थानं प्रथमे स्पर्धके प्रथमवर्गणायां जीवप्रदेशाः प्रथ-
मयोगस्थानचरमस्पर्धकचरमवर्गणागतवीर्याविभागापेक्षया
असंख्येयैर्वीर्याविभागेरधिकाः प्राप्यन्ते । तृतीयेऽपि यो-
गस्थानं प्रथमस्पर्धके प्रथमवर्गणायां जीवप्रदेशा द्वितीय-
योगस्थानचरमस्पर्धकचरमवर्गणागतवीर्याविभागापेक्षयाऽ-
संख्येयैर्वीर्याविभागेरधिकाः प्राप्यन्ते । एवं सर्वेष्वपि द्रष्ट-
व्यम् । तानि च योगस्थानानि—सर्वाण्यपि किर्यान्ति भवन्ती-
ति चेदुच्यते—श्रग्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि ।
ननु जीवानामनन्तत्वात्प्रतिजीवं च योगस्थानस्य प्राप्यमा-
णत्वादनन्तानि योगस्थानानि प्राप्नुवन्ति, कथमुच्यते—श्र-
ग्यसंख्येयभागगतप्रदेशप्रमाणातीति ? नैष दोषः, यतः एकै-

कस्मिन् योगस्थानं सदृशं सदृशं वर्तमानाः स्थावरजीवा
अनन्ताः प्राप्यन्ते, ततः सर्वजीवापेक्षयाऽपि सर्वाणि योग-
स्थानानि कथलिप्रज्ञया परिभाष्यमानानि यथोक्तप्रमाणा-
भ्यव प्राप्यन्ते, नाना (ततो, ना) चिकीर्षन्ति । कृता स्था-
नप्ररूपणा । साम्प्रतमनन्तरोपनिधावसरः, तत्रोपनिधान-
मुपनिधा भान्नामनकार्यत्वाभ्यामर्गमिष्यर्थः, अनन्तरेणो-
पनिधा अनन्तरोपनिधा, अनन्तरं योगस्थानमधिकृत्योत्तर-
स्य योगस्थानस्य स्पर्धकापेक्षया मार्गमिष्यर्थः । तद्वद्वाह-
' फलुगे ' त्यादि । अतः प्रथमाद्योगस्थानात् द्वितीयादिषु
योगस्थानेषु प्रत्येकं स्पर्धकानां परिवृद्धिरङ्गुलभागोऽसंख्ये-
यतमः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रसत्केऽसंख्येयतमे भागे यावान् प्रद-
शराशिस्तावत्प्रमाणानि पूर्वपूर्वयोगस्थानगतस्पर्धकापेक्षया
त्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन् योगस्थाने स्पर्धकान्यधिकानि भवन्ती-
त्यर्थः । कथमेवं ज्ञायत इति चेदुच्यते—इह प्रथमयोगस्था-
नगतवर्गणापेक्षया द्वितीययोगस्थानगतवर्गणा मूलत एव
सर्वा अपि हीनहीनतरजीवप्रवेशा भवन्ति, प्रभूतप्रभूतत-
रवीर्याणां जीवप्रदेशानां स्तोकस्तोकतरतया प्राप्यमाण-
त्वात् । ततोऽत्र विचित्रवर्गणाबाहुल्यसंभवतो यथाहं
स्पर्धकबाहुल्यमुपपद्यत एव । एवमुत्तरोत्तरेष्वपि योगस्था-
नेषु पूर्वपूर्वयोगस्थानगतस्पर्धकापेक्षया स्पर्धकबाहुल्यं परि-
भाषणीयमिति ॥ ६ ॥ तद्वद्वं कृताऽनन्तरोपनिधा ।

साम्प्रतं परम्परोपनिधाया अवसरः, तत्र परम्पराया उप-

निधा मार्गेण परम्परोपनिधा, तां चिकीर्षुराह-

सेदिअसंखियभागं, गंतुं गंतुं हवन्ति दुगुणाई ।

पद्मासंखियभागो, नाणागुणहाणि ठाणाणि ॥ १० ॥

प्रथमाद्योगस्थानादारभ्य भेदोऽसंख्येयतमे भागे या-
वन्त आकाशप्रदेशास्तावन्मात्राणि योगस्थानानि गत्वा-
गत्वा-अतिक्रम्यातिक्रम्य यद्यत्परं योगस्थानं तत्र तल्ल पूर्व-
योगस्थानापेक्षया स्पर्धकानि द्विगुणानि भवन्ति । एतदुक्तं
भवति-प्रथमे योगस्थाने यथान्त स्पर्धकानि भवन्ति तद-
पेक्षया भेदोऽसंख्येयभागगतप्रदेशांशप्रमाणानि योगस्था-
नान्यतिक्रम्यानन्तरे योगस्थानं द्विगुणानि स्पर्धकानि भ-
वन्ति । ततः पुनरपि ततो योगस्थानान्परतस्तार्यन्ति यो-
गस्थानान्युल्लङ्घ्यापरस्मिन् योगस्थानं द्विगुणानि स्पर्धकानि
प्राप्यन्ते । एव भूयो भूयस्तावद्वाच्यं यावदन्तिमं योगस्था-
नम् । कियन्ति पुनर्योगस्थानानि पूर्वपूर्वयोगस्थानापेक्षया
द्विगुणद्विगुणस्पर्धकानि भवन्त्यत आह-'पद्मासंखियभागो'
ति सूक्ष्मस्याऽपल्योपमस्यासंख्येयतमे भागे यावन्तं सम-
यास्तावत्प्रमाणानि द्विगुणवृद्धिस्थानानि भवन्ति । 'नाणागु-
णहाणिठाणाणि' ति नानारूपाणि यानि गुणहानिस्थानानि
द्विगुणहानिस्थानानि ताभ्यपि पल्योपमासंख्येयभागगतस-
मयप्रमाणानि भवन्ति । तथाहि—उत्कृष्टाद्योगस्थानादार-
भ्याधोऽधोऽवतरणे सति यथा भेदोऽसंख्येयभागगतप्रदेशा-
ंशप्रमाणानि योगस्थानान्युल्लङ्घितानि भवन्ति, तदाऽनन्तरेऽ-
धस्तने योगस्थानेऽन्तिमयोगस्थानगतस्पर्धकापेक्षयाऽर्धाणि
स्पर्धकानि प्राप्यन्ते । ततः पुनरपि भेदोऽसंख्येयभागगतप्रद-

शराशिप्रमाणेषु योगस्थानेष्वतिक्रान्तेष्वधस्तने योगस्थाने-
ऽर्धाणि प्राप्यन्ते । एवं तावद्वाच्यं यावज्जघन्यं योगस्थान-
मिति द्विगुणवृद्धिस्थानतुल्यानि द्विगुणहानिस्थानानि ।
यानि चामूनि द्विगुणवृद्धिस्थानानि द्विगुणहानिस्थानानि
वा तानि सर्वस्तोकाः तेष्वपि पुनरेकस्मिन् द्विगुणवृद्धि-
स्थानयोर्द्विगुणहानिस्थानयोर्वाऽन्तरं यानि योगस्थानानि
तान्यसंख्येयगुणानि इति ॥१०॥ तद्वद्वं कृता परंपरोपनिधा ।

साम्प्रतं वृद्धिप्ररूपणां चिकीर्षुराह—

वृद्धीहाणिचउकं तम्हा कालोत्थं अंतिमलीलां ।

अंतोमुहुत्तमावलि, असंखभागो य मेसाणं ॥ ११ ॥

तयोपशमो हि वीर्यान्तगयस्य कश्चित्कदाचित्कर्थाच-
द्वर्ततीति तन्निबन्धनानि योगस्थानानि कदाचित्प्रवर्ध-
मानानि भवन्ति, कदाचित्क्षीयमानानि । तत्र वृद्धिभूत-
यो, तद्यथा—असंख्येयभागवृद्धिः, संख्येयभागवृद्धिः, सं-
ख्येयगुणवृद्धिः, असंख्येयगुणवृद्धिः । एवं हानिरपि चतुर्धा,
तद्यथा—असंख्येयभागहानिः, संख्येयभागहानिः, संख्येयगु-
णहानिः, असंख्येयगुणहानिः । यस्मादेवं वृद्धिहान्योऽभूत-
त्वं वर्तते तस्मादत्र प्रत्येकं कालो नियतो वक्तव्यः । त-
न्नास्तिमयोर्वृद्धिहान्योरसंख्येयगुणलक्षणयोः प्रत्येकं 'कालो'
ति अन्तर्मुहूर्तं शेषाणां त्वाद्यानां तिसृणां वृद्धीनां हानी-
नां आर्वालकाया असंख्येयभागमात्रः । एतदुक्तं भवति-
तथाधिधत्तयोपशमभावतो विवक्षितात् योगस्थानात् प्रति-
समयपरस्मिन्नपरस्मिन्नसंख्येयगुणवृद्धे योगस्थाने यद्वर्त-
ते जीवः साऽसंख्येयगुणवृद्धिः । यत्पुनः तयोपशमस्य म-
न्वमन्वनमभावतः प्रतिसमयमपरस्मिन्नसंख्येयगुणहीनं यो-
गस्थानं वर्तते साऽसंख्येयगुणहानिः । सा चासं-
ख्येयगुणवृद्धिरसंख्येयगुणहानिर्वाक्यतोऽन्तर्मुहूर्तं कालं
यावन्निरन्तरं भवति । आद्याः पुनस्तिक्तो वृद्धयो हा-
नयो वाक्यत आर्वालकाया असंख्येयभागमात्रं कालं, ज-
घन्यतस्तु चतस्रोऽप्येकं द्वौ वा समयौ यावद्वर्तन्ते ॥ ११ ॥
स्यादतत्, कियन्ते कालं यावत्पुनर्यथोक्तवृद्धिहानिरहितौ
जीवा योगस्थानेष्ववस्थिताः प्राप्यन्त इति प्रस्तावकाशमा-
शङ्क्य समयप्ररूपणमाह—

चउराई जावऽद्वग-मित्तो जाव हुगं ति समयाणं ।

पञ्जसजहभाओ, जावुकोसं ति उकांसो ॥ १२ ॥

अन्वार आर्विथस्याः सा अतुरादिः, समयानामव-
स्थितिकालानियामकानां वृद्धिः, सा च तावद्वाच्यं यावद्व-
ष्टकम् । इत ऊर्ध्वं पुनः समयानां हानिर्यद्वक्तव्यं, सा
च तावदावत् द्विकम् । सा च अतुरादिका वृद्धिः, पर्या-
प्तजघन्यान्-पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदसत्कजघन्ययोगस्थानादारभ्य
तावद्वसेया यावद्वष्टकम् ततः परं हानिः, साऽपि तावदा-
वपुत्कृष्टं योगस्थानम् । एव उत्कृष्टोऽवस्थितिकालः । ए-
तदुक्तं भवति—पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदस्य सर्वोत्पदीयस्य स-

स्काञ्चधन्याद्योगस्थानादारभ्य क्रमेण यानि योगस्थानानि
भ्रम्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तान्युत्कर्षतश्चतुरः
समयान् यावद्वर्षस्थितानि प्राप्यन्ते । ततः परं यानि यो-
गस्थानानि भ्रम्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तान्यु-
त्कर्षतः पञ्च समयान्, ततः परं यानि योगस्थानानि पू-
र्वोक्तप्रमाणानि तान्युत्कर्षतः षट् समयान्, ततोऽपराणि
यानि योगस्थानानि पूर्वोक्तप्रमाणानि तान्युत्कर्षतः सप्त स-
मयान्, ततोऽपि पराणि क्रमेण योगस्थानानि पूर्वोक्तसं-
ख्याकानि तान्युत्कर्षतोऽष्टौ समयान्, ततः पराणि पुन-
र्यानि क्रमेण योगस्थानानि भ्रम्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशि-
प्रमाणान्येव तान्युत्कर्षतः सप्त समयान् यावद्वर्षस्थितानि
प्राप्यन्ते । तदनन्तरं यथोक्तसंख्याकान्येव योगस्थानान्यु-
त्कर्षतः षट् समयान्, ततोऽपि पराणि यथोक्तप्रमाणा-
न्येव योगस्थानानि पञ्च समयान्, एवं तावद्वाक्यं याव-
द्वर्षस्थितानि भ्रम्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणान्युत्कर्षतो
द्वौ समयौ यावद्वर्षस्थितानि प्राप्यन्ते ॥ १२ ॥ तदेवमुक्तमु-
क्तष्टमवस्थानकालमानम् ।

सांप्रतं जघन्यमवस्थानकालमानमाह—

एगसमयं जहन्नं, ठाणागुप्पाणि अट्टसमयाणि ।

उभयौ असंख्यगुणिया-णि समयसो ऊणठाणाणि ॥ १३ ॥

सर्वेषामुक्तस्वरूपाणां योगस्थानानां जघन्यत एक-
समयं यावदवस्थानम् । तथा यान्यप्यपराणामुक्तम-
निगोदयोगान्यसंख्येयानि योगस्थानानि पूर्वमनुक्तका-
लनियमानि तेषां जघन्यत उत्कर्षतो वा एक सम-
यं यावदवस्थानम् । यतः सर्वोऽप्यपराणोऽपराणावस्था-
यां वर्तमानः प्रति समयमसंख्येयगुणरूपया योगवृद्धया व-
र्त्तते, ततस्तद्योगस्थानानामजघन्यात्कृष्टकर्मकमव समयं
यावदवस्थानम् । तदेवमुक्ता समयप्ररूपणा ॥ सांप्रतमेतेषा-
मेव चतुर्गादिसमयानां योगस्थानानामल्पबहुत्वमाह—
'ठा-
णाणी' त्याद । अष्टसामयिकानि स्थानानि योगस्थानानि,
अल्पानि शेषसप्तसामयिकादियोगस्थानानि प्रतीत्य स्तो-
कान्येव प्राप्यन्ते इति कृत्वा, तेभ्यः प्रत्येकसमयमसंख्येयगु-
णानि पूर्वोत्तररूपोभयपार्श्ववर्तीनि सप्तसामयिकानि, अल्प-
तरस्थितिकत्वान् स्वस्थाने तु तानि द्वयान्यपि परस्परं तुल्या-
नि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि उभयपार्श्ववर्तीनि षट्साम-
यिकानि, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येय-
गुणानि पञ्च सामयिकानि उभयपार्श्ववर्तीनि, स्वस्थाने तु
परस्परं तुल्यानि । तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि चतुःसामयि-
कानि उभयपार्श्ववर्तीनि, स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि ।
तेभ्योऽप्यसंख्येयगुणानि तिस्रसामयिकानि, तेभ्योऽप्यसं-
ख्येयगुणानि द्विसामयिकानि । 'समयसो ऊणठाणाणि' इति
समयशः समयेन समयेन ऊनानि अष्टसामयिकेभ्यो व्यति-
रिक्तानि सप्तसामयिकादीनि स्थानानि योगस्थानानि ॥ १३ ॥
तदेवमुक्तं चतुर्गादिसमयानां योगस्थानानामल्पबहुत्वम् ।

संप्रति तेषु योगस्थानेषु वर्तमानानां सूक्ष्मबादरैकेन्द्रियद्वी-
न्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाऽसंक्षिप्तक्षिप्रेन्द्रियाणां पर्याप्ताप-
र्याप्तानां जघन्यात्कृष्टयोगविषयेऽल्पबहुत्वमभिहित्युपाह—
सर्वथोवा जोगो, माहारणसुहृमपहमसमयमि ।

बायरवियतियचउरम-णसन्नपजसगजहन्नो ॥ १४ ॥

इहासंख्येयगुण इति उत्तरगाथातः संबध्यते । सा-
धारणस्य सूक्ष्मस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमा-
नस्य जघन्यो योगः सर्वस्तोकः । ततो बादरैकेन्द्रियस्य
लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगो-
ऽसंख्येयगुणः । ततो द्वीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथम-
समये वर्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्री-
न्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो
योगोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य
प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो
ऽसंक्षिप्रेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमान-
स्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततः संक्षिप्रेन्द्रियस्य
लब्धपर्याप्तकस्य प्रथमसमये वर्तमानस्य जघन्यो योगो-
संख्येयगुणः ॥ १४ ॥

आहदुगुकांसो सिं, पजसजहन्नगयेर य कमा ।

उकांसजहन्नियरो, असमत्तियरो असंख्यगुणो ॥ १५ ॥

आदिद्विकमपर्याप्तसूक्ष्मबादरैकेन्द्रियलक्षणं तस्यात्कृष्टो
योगः परिपाट्याऽसंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—
लब्धपर्याप्तकसंक्षिप्रेन्द्रियजघन्ययोगात् सूक्ष्मनिगोदस्य
लब्धपर्याप्तकस्यैवात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो-
ऽपि बादरैकेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्यात्कृष्टोऽसंख्ये-
यगुणः । 'सिं पजसजहन्नगयेर य कमा' अत्रयोः सूक्ष्मबाद-
रैकेन्द्रिययोः पर्याप्तयोजघन्य इतरश्चात्कृष्टः क्रमान् क्रमे-
णासंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—लब्धपर्याप्तकबादरैके-
न्द्रियोत्कृष्टयोगात् सूक्ष्मनिगोदस्य पर्याप्तस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततो बादरैकेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य ज-
घन्ययोगोऽसंख्येयगुणः । ततः सूक्ष्मनिगोदस्य पर्याप्तस्या-
त्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽपि बादरैकेन्द्रियस्य पर्या-
प्तस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । 'उकांसजहन्नियरो अ-
समत्तियरो असंख्यगुणो' इति असमाप्ताऽपर्याप्ता द्वीन्द्रियादि-
स्तांस्त्र्यन्तकृष्ट इतरस्त्रिष्वप्यानि द्वीन्द्रियादी जघन्य इतर-
श्चात्कृष्टः परिपाट्याऽसंख्येयगुणो वक्तव्यः । तद्यथा—पर्या-
प्तकबादरैकेन्द्रियोत्कृष्टयोगात् द्वीन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य लब्धपर्या-
प्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य ल-
ब्धपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽसंक्षिप-
्रेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततोऽपि संक्षिप्रेन्द्रियस्य लब्धपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽ
संख्येयगुणः । ततो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो यो-
गोऽसंख्येयगुणः । ततोऽसंक्षिप्रेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो
योगोऽसंख्येयगुणः । ततः संक्षिप्रेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य
जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः । ततो द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततस्त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तक-
स्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽपि चतुरिन्द्रियस्य
पर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । पर्याप्तकश्च सर्वत्रा-
पि कश्चपर्याप्ता वादस्तव्याः ॥ १५ ॥

अमलाणुत्तरंगवि-अभोगभूमिगय तद्वयतणुगेसु ।

कमयो असंखगुणिश्रो, सेसेसु य जोगु उकोसा ॥ १६ ॥

अमना-असंखी पर्याप्तचतुरिन्द्रियोत्कृष्टयोगात् असं-
क्षिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तकस्यात्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । त-
तोऽनुत्तरंगपपातिनां देवानामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततोऽप्रेवेयकालां देवानामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः ।
ततोऽभोगभूमिजा (गता) नां निर्यङ्गमनुष्याणामु-
त्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततोऽप्याहारकशरीरिणामुत्कृ-
ष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । ततः शेषाणां देवानाक-
निर्यङ्गमनुष्याणामुत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणः । असंख्येयगुण-
कारश्च सर्वत्रापि सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमासंख्येयभागगतप्रदेश-
राशिप्रमाणो द्रष्टव्यः । 'तद्वयतणुगेसु' ति तृतीया तनु-
राहारकशरीरम् ॥ १६ ॥ तद्वे कृता सप्रपञ्चं योगप्ररूपणा ।

सांप्रतमेभिर्गौर्येयंकरोति तदाह-

जोगेहि तयणुरुवं, परिणमई गिणिहउल्ल पंच तरू ।

पाउगे बालंबइ, भासाणुमणत्तणे खंधे ॥ १७ ॥

योगैरनन्तराकृष्टस्वरूपैः प्रायोग्यान् स्कन्धान्-पुद्गलस्क-
न्धान् गृहीत्वा यथायोगं 'पंचतरू' सि पञ्च श-
रीराणि परिणमयति औदारिकादिपञ्चशरीरतया परि-
णमयतीत्यर्थः । कथं पुनर्गृह्णातीति चेदत आह-तदनुरूपं
यागानुरूपम् । तथाहि-अध्वन्ययोगं वर्तमानः स्तोकात् पुद्ग-
लस्कन्धान् गृह्णाति, मध्यमे मध्यमान्, उत्कृष्टं च योगे वर्त-
मानः प्रभूतानिति । उक्तं चान्यत्रापि-"जोगऽणुरुवं जीवा,
परिणामेतीह गिणिहउं दलिये" ति, इति । अथवा-तच्छ-
ब्देन पञ्च शरीराणि संवध्यन्ते । ततश्च तदनुरूपं पञ्चश-
रीरानुरूपं शरीरपञ्चकप्रायोग्यतयेत्यर्थः पुद्गलस्कन्धान् गृ-
ह्णाति । तथा भाषाप्राणापानमनस्त्वप्रायोग्यान् पुद्गलस्कन्धा-
न् प्रथमतो गृह्णाति । गृहीत्वा च भाषादिस्त्वेन परिणमयति ।
परिणमस्य च तत्रसंगेहेतुसामर्थ्याविशेषमिदं तान् पुद्ग-
लस्कन्धानालभ्यते । ततस्तद्वद्वृत्तभूतो जातसामर्थ्याविशेषः
स न विसृजति, नान्यथा । तथाहि-यथा वृषदंशः स्वान्यङ्गान्यु-
ध्वं गमनाय प्रथमतः सकोचव्याजनावलभ्यते, ततस्तद्वद्वृ-
त्तभूतो जातसामर्थ्याविशेषः स न विसृजति, नान्यथा शक्नोति,
'द्रव्यनिमित्तं वीर्यं संसर्गाणामुपजायते'
इति वचनप्रामाण्यात्, तथर्हापि भावनीयमिति ॥ १७ ॥ क०
प्र० १ प्रक० ।

कुशालत्वं सुशालत्वं च संयमवीर्यान्तरायादयान्त्ययोपश-
माच्च भवतीत्यनेन वीर्यप्रतिपादनायदमध्ययनमुपार्कश्यते,
तदनेन संबन्धेनायातव्यास्याध्ययनस्य चत्वार्यनुयागद्वाराण्य
उपक्रमदीनि वक्रव्यानि, तत्राप्युपक्रमान्तर्गतेऽर्थोपकारो-
ऽयं, तद्यथा-बालबालपण्डितपण्डितवीर्यभेदान्निविधमाप
वीर्यं परिह्राय परिहृतवीर्यं यतितव्यमिति, नामनिष्पन्न
तु निक्षेपं वीर्याध्ययनं, वीर्यानिक्षेपाय निर्युक्तिरुदाह-

विरिणं छकं दवे, मच्चित्ताचित्तमीमगे चव ।

दुपयचउप्ययअपयं, एयं तिविहं तु मच्चित्तं ॥ ६१ ॥

वीर्यं नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभवात् षोढा निक्षे-
प, तत्रापि नामस्थापने कुक्षे, द्रव्यवीर्यं द्विधा-आगतं

नोआगतमन्त्र । आगततो जाता तत्र चानुपयुक्तः, नो-
आगतस्तु हशरीरभ्यशरीरव्यतिरिक्तं सच्चित्ताचित्तमि-
श्रंभेदान्निधा वीर्यं, सच्चित्तमणि द्विपक्षतुल्यपदभेदात्
त्रिविधमेव, तत्र द्विपदानामहंत्वकषतिबलदेवादीनां यद्वी-
र्यं स्त्रीरत्नस्य वा यस्य वा यद्वीर्यं तद्विह द्रव्यवीर्यत्वेन
प्राप्तम्, तथा चतुल्यदानामभ्यहस्तिरत्नादीनां सिंहव्याघ्र-
शरमादीनां वा परस्य वा यद्वाहव्ये घाघेन वा वीर्यं त-
दिति, तथा अपदानां गोशीर्षचन्मप्रभृतीनां शीतोष्ण-
कालयोरुष्णशीतवीर्यपरिणाम इति ।

अचित्तवीर्यप्रतिपादनायाह-

अचित्तं पुण विरियं, आहारावरणपहरणादीसु ।

जह ओमहीण भणियं, विरियं रसवीरियविवागो ॥ ६२ ॥

आवरणे कवयादी, चक्रादीयं च पहरणं हौति ।

चित्तमि जमि खेत्ते, काले जं जमि कालमि ॥ ६३ ॥

अचित्तद्रव्यवीर्यं त्वाहारावरणपहरणेषु यद्वीर्यं तदुच्यते,
तत्राऽऽहारवीर्यम् 'सद्यः प्राणकग हृद्या, घृतपूर्णाः कफाऽ-
पहाः' इत्यादि, आपधीनां च शल्योद्धरणसंग्रहणविषा-
पहारमेधाकरणादिकं रसवीर्यं, विपाकवीर्यं च यदुक्तं चि-
त्तसाक्षात्तादी तद्विह प्राप्तमिति । तथा योनिप्राप्तका-
क्षानाविधं द्रव्यवीर्यं द्रष्टव्यमिति । तथा-आवरणे कवचा-
दीनां प्रहरणे चक्रादीनां यद्धर्मानं वीर्यं तदुच्यते इति ।
अधुना क्षेत्रकालवीर्यं गाथापश्चात्तं दर्शयति-क्षेत्रवीर्यं तु
देवकुर्वादि क्षेत्रमाश्रित्य सर्वांग्यपि द्रव्याणि तद्वन्तर्ग-
तान्युत्कृष्टवीर्येष्वन्ति भवन्ति, यद्वा-दुर्गादिकं क्षेत्रमाश्रित्य
कस्याचिद्वीर्योत्पत्त्या भवन्ति, यस्मिन्वा क्षेत्रे वीर्यं व्या-
ख्यायते तत्क्षेत्रवीर्यमिति । एवं कालवीर्यमप्येकान्तसुखमा-
दायायोज्यमिति । तथा चोक्तम्-"वर्षासु लवणममृतं,
शर्दि जलं गोपयश्च हेमन्ते । शिशिरं चामलकरसो, घृतं
वसन्ते गुडश्चान्ते ॥ १ ॥ " तथा-"प्रीप्ते तुल्यगुडां सु-
सैन्धवयुतां मेघावनद्धेऽम्बरे, तुल्यां शर्करया शरद्यमलया
शुण्ठ्या तुपागमने । पिप्पल्या शिशिरं वसन्तसमये क्षौद्रेण
मेघोजितां, पुंसां प्राप्य हर्षितकीमिव गदा नश्यन्तु ते श-
त्रवः ॥ १ ॥ "

भाववीर्यप्रतिपादनायाह-

भावां जीवस्स मवी-रियस्स विरियमि लद्धिऽणेगविहा ।

आरस्मिदिय अज्ज-प्पिएसु बहुसो बहुविहीयं ॥ ६४ ॥

मणवहकाया आणा-पाणू संभव तहा य संभव्वे ।

सात्तादीणं सहा-दिएसु विमएसु गहणं च ॥ ६५ ॥

सर्वायस्य-वीर्यशक्त्युपेतस्य जीवस्य वीर्यं-वीर्यविषये अ-
नैकाविधा लब्धिः, तामेव गाथापश्चात्तं दर्शयति, तद्यथा-
उर्गस भवमौगस्य शरीरबलमित्यर्थः, तथैन्द्रियबलमाध्या-
त्मिकं बलं बहुशो-बहुविधं द्रष्टव्यमिति । एतदेव दर्शयि-
तुमाह-आन्तरं व्यापारेण गृहीत्वा पुद्गलान् मनोयो-
ग्यान् मनस्त्वेन परिणमयति, भाषायोग्यान् भाषात्वेन प-
रिणमयति, काययोग्यान् कायत्वेन, आनापानयोग्यान् त-
द्भावेनेति । तथा मनोवाक्कायादीनां तद्भावपरिणतानां य-

वीर्ये-सामर्थ्ये तद् द्विविधं-सम्भवे, सम्भाव्ये च । सम्भवे तावत्तीर्थकृतामनुत्तरोपपातिकानां च सुराणामतीव पदमि मनोद्वय्याणि भवन्ति । तथाहि-तीर्थकृतानामनुत्तरोपपातिकसुरमनःपर्यायज्ञानिप्रश्नव्याकरणस्य द्रव्यमनसैव करणात् अनुत्तरोपपातिकसुराणां च सर्वव्यापारस्यैव मनसा निष्पादनादिति । सम्भाव्ये तु यो हि यमर्थे पदुप्रतिना प्रोच्यमानं न शक्नोति साम्प्रतं परिणमयितुं सम्भाव्यते त्वेष परि-कर्ममाणः श्रव्यत्यनुमर्थं परिणमयितुमिति । वाग्वीर्यमपि द्विविधम्-सम्भवे, सम्भाव्ये च । तत्र सम्भवे तीर्थकृतां योजनविहंगिणी वाक् सर्वस्वस्वभाषानुगता च, तथाऽन्येषामपि क्षीरमध्वास्त्रवादिलिङ्गमतां वाचः सौभाग्यमिति । तथा हंसकोकिलादीनां सम्भवति स्वरमाधुर्यं, संभाव्ये तु सम्भाव्यते श्यामायाः स्त्रिया गानमाधुर्यम् । तथा चाङ्गम्-“सामा गायति महुरं, काली गायति करं च रुक्मं च” इत्यादि, तथा-सम्भावयामः-एवं भावकदारकम् अकृतमूलसंस्कारमप्यक्षरेषु यथाचदभिलतप्येष्विति, तथा संभावयामः शुक्सारिकादीनां वाचो मानुषभाषापरिणामः । कायवीर्यमप्यौरस्यं यद्यस्य बलं तदपि द्विविधम्-सम्भवे, सम्भाव्ये च । संभवे यथा-जकवर्तिबलद्वेषासुदेवादीनां यद्वाहुबलादि कायबलम्, तद्यथा-कांटेशिला विपृष्ठन शमकरतलेनोद्धृता । यदिवा-‘सोलस रायसहस्रा’ इत्यादि यावदपरिमितबला जिनवरेन्द्रा इति, सम्भाव्ये तु सम्भाव्यते तीर्थकरा लोकमलोकं कन्दुकवत् प्रक्षेप्तुम् । तथा मेत दण्डवद् गृहीत्वा वसुधां क्षुप्रकवक्षर्त्तुमिति । तथा सम्भाव्यते अन्यतरसुराधिपा जम्बूद्वीपं वामहस्तेन क्षुप्रकवक्ष-र्त्तुमयन्तेनैव च मन्दरमिति । तथा सम्भाव्यते अयं दारकः परिवर्धमानः शिलोमनामुद्धर्त्तुं हास्तेन वमयितुमश्वं वाहयितुमित्यादि । इन्द्रियबलमपि श्रोत्रेन्द्रियादि स्वविषयग्रहणसमर्थं पञ्चधा, एकैकं द्विविधं संभवे, सम्भाव्ये च । सम्भवे यथा-श्रोत्रस्य द्वादशयोजनानि विषयः, एवं शेषाणामपि यो यस्य विषय इति । सम्भाव्ये तु यस्य कस्याचिदनुपहतन्द्रियस्य श्रान्तस्य क्रुद्धस्य पिपासितस्य परिणानस्य वा अथग्रहणासमर्थमपि इन्द्रियं सद्यथाङ्गदोषोपशमं तु सति सम्भाव्यते विषयग्रहणार्थम् ।

साम्प्रतमाध्यात्मिकं वीर्यं दर्शयितुमाह-

उज्जमाधितिधीरत्तं, सौडीरत्तं स्वमा य गंभीरं ।

उवओगजोगतवमं-जमादियं होइ अजम्हणो ॥ ६६ ॥

आत्मन्यधीत्यध्यात्मं तत्र भवमाध्यात्मिकम्-आन्तरश-क्लिज्जनितं सान्त्विकमित्यर्थः, तज्ज्ञानेकधा-तत्रोद्यमो ज्ञान-तपोऽनुष्ठानादिषुःसाहः, एतदपि यथायोगं सम्भवे संभाव्ये च योजनीयमिति । धृतिः-संयमं स्थैर्यं, चित्तसमाधानमिति यावत् । धीरत्व-परीषदोपसर्गादोच्यता, शौण्डीर्य-त्यागसम्पन्नता, षट्खण्डमपि भरतं त्यजतश्चकवर्तिनो न मनः कम्पतं, यदिवा-आपद्यविषयता, यदिवा-विषमऽपि कर्तव्यं समुपस्थितं परमभियागमकुर्धन् मयैवैतत्कर्तव्यमित्येवं हर्षा-यमाणोऽविषयं विधत्त इति । क्षमावीर्यं तु परैराकुश्यमा-नोऽपि मनागपि मनसा न क्षोभमुपयाति, भावयति च तत्स्वम् । तच्चेदम्-“आक्रुष्टेन मतिमता, तत्त्वार्थगवेषणे मतिः

कार्यो । वदि सत्यं कः कोपः, स्यादनुत्तं किं नु कोपेन ॥ १ ॥ ” तथा-“ अक्रोसहणमारण-धम्मभंसाणबालसुलभाणं । लाभं मज्झि धीरां, जहुत्तराणं अभाव (लाभ) म्मि ॥ १ ॥ ” गाम्भीर्यवीर्यं नाम परीषदोपसर्गैरघृष्टत्वं, यद्विधा-यत् मन-अमत्कारकारिण्यपि स्वानुष्ठाने अनौद्धत्यम्, उक्तं च-“ सु-ल्लुल्लुले जं होइ, ऊणयं रित्तयं कणकणेइ । भरियाई ण खुम्भंती, सुपुरिसविश्राणभंडाई ॥ १ ॥ ” उपयोगवीर्यं साका-रानाकारभेदात् द्विविधम्-तत्र साकारोपयोगोऽष्टधा, अना-कारश्चतुर्धा, तेन चापयुक्तः स्वविषयस्य द्रव्यक्षेत्रकालभावक-पस्य परिच्छेदं विधत्त इति । तथा योगवीर्यं त्रिविधम्-मनोवा-कायभेदात्, तत्र मनोवीर्यमकुशलमनोभिरोधः, कुशलमनसश्च प्रवर्तनं, मनसो वा एकत्वीभावकरणम् । मनोवीर्येण हि निर्ग्रन्थसंयताः प्रवृद्धपरिणामा अवस्थितपरिणामाश्च भव-न्तीति । वाग्वीर्येण तु भाषमाणोऽपुनरुक्तः निरवयं च भावतं । कायवीर्यं तु यस्तु समाहितपाणिपादः कूर्मवद-बलिष्ठ इति । तपोवीर्यं द्वावशप्रकारं तपो यद्बलाद्वृत्ता-यन् विधत्त इति, एवं सप्तदशविधे संयमे एकत्वाद्यप्य-वसितस्य यद्बलान्प्रवृत्तिस्तत्संयमवीर्यं, कथमद्वमतिचारं संयमे न प्राप्नुयामित्यध्यवसायिनः प्रवृत्तिरित्येवमाद्य-ध्यात्मवीर्यमित्यादि च भाववीर्यमिति । वीर्यप्रवादपूर्वं ज्ञा-नन्तं वीर्यं प्रतिपादितं, किमिति ? , यतोऽनन्तार्थं पूर्वं भवति, तत्र च वीर्यमेव प्रतिपाद्यते, अनन्तार्थना चा-तोऽवगन्तव्या । तद्यथा-“ सव्वण्णं जा हो-ज्ज बालुया गणणमागया सन्ती । तत्तो बहुयतरागो, अत्थो एगस्स पुव्वस्स ॥ १ ॥ सव्वसमुहाण जलं, जह पन्धमियं हवि-ज्ज संकलियं । एत्ता बहुयतरागो, अत्थो एगस्स पुव्वस्स ॥ २ ॥ ” तदेवं पूर्वार्थस्यानन्त्याद्वीर्यस्य च तदर्थत्वादन-न्तता वीर्यस्येति ।

सर्वमप्येतद् वीर्यं त्रिधेति प्रतिपादयितुमाह-

सव्वं पि य तं तिविहं, पंडियबोलविरियं च मीसं च ।

अहवा वि होति दुविहं, अगार अणगारियं चेव ॥ ६७ ॥

सर्वमप्येतद्भाववीर्यं परिणतवानामिश्रभेदात् त्रिविधम्, त-त्रानागाराणां परिणतवीर्यं, बालपरिणतवीर्यं त्वगाराणां-गृ-हस्थानामिति । तत्र यतीनां परिणतवीर्यं सादिसपर्यवसि-तं, सर्वविरतिपरिणतकाले सादिता सिद्धावस्थायां तद्-भावात्मान्तम्, बालपरिणतवीर्यं तु वेशविरतिसद्भावकाले सादि, सर्वविरतिसद्भावं तदंशे वा सपर्यवसानम्, बाल-वीर्यं त्वविरतिलक्षणमवाभव्यानामनाद्यपर्यवसितम्, भव्यानां त्वनादिसपर्यवसितम्, सादिसपर्यवसितं तु विरतिभ्रंशात्, सादिता पुनर्जन्मन्यतोऽन्तमुद्धर्त्तादुत्कृष्टतोऽपाङ्गपुद्गलपराव-र्तात् विरतिसद्भावात् सान्तर्गतम् । साद्यपर्यवसितस्य तृतीयभङ्गकस्य त्वसम्भवे एव । यदिवा-परिणतवीर्यं स-र्वविरतिलक्षणम्, विरतिरपि चाग्रिमोहनीयक्षयक्षयोपश-मोपशमलक्षणा त्रिविधैव, अतो वीर्यमपि त्रिधैव भवति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः ।

तदनु सूत्रानुगमेऽस्खलिताविगुणोपेतं सूत्रमुच्चार-

यितव्यं . तच्चेदम्-

दुहा वेयं गुयक्खायं, वीरियं ति पवुच्चई ।

किं नु वीरस्स वीरत्तं, कहं चेयं पवुच्चई ? ॥ १ ॥

कम्ममेगे पवदेति, अकम्मं वाऽवि सुव्वया ।

एतेहिं दोहि ठाणेहिं, जहिं दीसंति मच्चिया ॥ २ ॥

हे विंध—प्रकाशस्येति विंधिंध—द्विप्रकारम्, प्रत्यक्षा-
सन्नवाचिन्वात् इदमो यदनन्तरं प्रकर्षणोच्यते प्रोच्यते
वीर्यं तद् द्विभेदं सुप्राख्यातं स्वास्थानं तीर्थकरादिभिः, 'वा'-
याक्यालङ्कारे, तत्र 'ईर'-गतिप्रेरणायोः, विशेषेण ईरयति-
प्रेरयति अहितं येन तद्वीर्यं जीवस्य शक्तिधिशेष इत्यर्थः,
तत्र किं नु वीरस्य—सुभटस्य वीरत्वम् ?, केन वा का-
रणेनासौ वीर इत्यभिधीयते ?, नुशब्दो-यितर्कवाची । एत-
द्वितर्कयति—किं तद्वीर्यम् ?, वीरस्य वा किं तद्वीरत्वमिति ?
॥ १ ॥ तत्र भेदद्वारेण वीर्यस्वरूपमाचिख्यासुराह—कर्म-
क्रियानुष्ठानमित्येतदेकं वीर्यमिति प्रवेदयन्ति, यद्विधा-
कर्मप्रकारं कारणे कार्योपचारात् तदेवं वीर्यमिति प्र-
वेदयन्ति । तथाहि—औद्ययिकभावनिष्पन्नं कर्मेत्युपदिश्यते
औद्ययिकोऽपि च भावः कर्मोदयनिष्पन्न एव बालवीर्यम् ।
द्वितीयभेदस्त्वयं—न विद्यते कर्मोदयत्यकर्म—वीर्यान्तराय-
त्तयजनिनं जीवस्य सहजं वीर्यमित्यर्थः । अशब्दात् चा-
रित्रमोहनीयोपशमल्योपशमजनितं च, हे सुमता ! एवम्भूतं
परितवीर्यं जानीत धृयम् । आभ्यामेव द्वाभ्यां स्थानाभ्यां
सकर्मकाऽकर्मकापावितबालपरिणतवीर्याभ्यां व्यवस्थितं वी-
र्यमन्युच्यते । यकाभ्यां च ययोर्वा व्यवस्थिता मर्त्येषु
भवा मर्त्याः 'दिस्संत' इति दृश्यन्तेऽर्पादृश्यन्ते वा ।
तथाहि—नानाविधासु क्रियासु प्रवर्तमानमुत्साहबल-
संपन्नं मर्त्यं दृष्ट्वा वीर्यवानयं मर्त्य इत्येवमपदिश्यते,
तथा तदाचारकर्मणः क्षयावनन्तबलयुक्तोऽयं मर्त्य
इत्येवमपदिश्यते दृश्यते चेति ॥ २ ॥

इह बालवीर्यं कारणे कार्योपचारात्कर्मैव वीर्यत्वेनाभिहितम्,
साम्प्रतं कारणे कार्योपचारादेव प्रमादं कर्मत्वेनापदिशन्नाह—

पमायं कम्ममाहंसु, अप्पमायं तहाऽवरं ।

तम्मावाऽऽदेसओ वाऽवि, बालं पंडियमेव वा ॥ ३ ॥

सत्थमेगे तु सिक्खता, अतिवायाय पाणिणं ।

एगे मंते अहिज्जंति, पाणभूयविहेडिणो ॥ ४ ॥

प्रमाद्यति सद्नुष्ठानरहितता भवन्ति प्राणिनो येन स
प्रमादो—प्रमादिः, तथा चोक्तम्—“मज्झ विमसयक-
साया, णिहा विगहा य पंचमी भणिया । एस पमायप-
माओ, णिहिट्ठो वीयरगेहि ॥ १ ॥” तमवम्भूतं प्रमादं क-
र्मोपादानभूतं कर्म आहुः—उत्क्रवन्तस्तीर्थकरादयः, अ-
प्रमादं च तथा अपरमकर्मकमाहुः । एकदुर्गं भवति—
प्रमादोपहतस्य कर्म वध्यते, सकर्मणश्च यत्क्रियानुष्ठानं त-
द्बालवीर्यम्, तथाऽप्रमत्तस्य कर्मभावो भवति, एवविधस्य
च परिणतवीर्यं भवति, एतच्च बालवीर्यं परिणतवीर्यमिति
वा प्रमादवतः सकर्मणो बालवीर्यमप्रमत्तस्याकर्मणः परिण-
तवीर्यमित्येवमायोज्यम् । 'तम्मावाऽऽदेसओ वादी' ति तस्य
बालवीर्यस्य कर्मणश्च परिणतवीर्यस्य वा भावः—सत्ता स
तद्भावस्तेनाऽऽदेशो-अपदेशः ततः, तद्यथा—बालवीर्यमभ-

व्यानामनादि अपर्यवसितम्, अव्यानामनादि सपर्यवसितं वा
सादि सपर्यवसितं वेति, परिणतवीर्यं तु सादि सपर्यवसित-
मेवेति ॥ ३ ॥ तत्र प्रमादोपहतस्य सकर्मणो यद्बाल-
वीर्यं तद्विशेषितुमाह—शस्त्रं खड्गादिप्रहरणं शस्त्रं वा
धनुर्वेदायुर्वेदादिकं प्राण्युपमर्दकारि तत् सुष्ठु सात-
गौरवगृष्टा एकै—कंचन शिवान्त—उद्यमन गृह—
न्ति । तच्च शिस्तं सत् प्राणिनां जन्तूनां विनाशाय
भवति, तथाहि—तत्रोपादिश्यते एवविधमालीढप्रत्यालीढा-
दिभिर्जीवि व्यापादयितव्ये स्थानं विंधयम् । तदुक्तम्—“मुष्टि-
नाऽऽच्छादयंल्लव्यं, मुष्टौ दृष्टि निवेशयेत् । हतं लव्यं वि-
जानीया—यत् मूर्ध्ना न कम्पते ॥ १ ॥” तथा एवं लावकरसः
क्षयिणं देवोऽभयारिष्टाख्यो मर्षावशेषध्वेति । तथा एवं खौर-
दः शूलारोपणादिको दण्डो विंधयः, तथा खणक्याभिप्रायेण
परो वञ्चयितव्योऽर्थोपादानार्थम्, तथा कामशास्त्रादिकं चोद्य-
मेनाशुभाध्यवसायिनोऽधीयते, तद्वचं शस्त्रस्य धनुर्वेदादः श-
स्त्रस्य वा यदभ्यसनं तत्सर्वं बालवीर्यम् । किञ्च—एकै—
कंचन पापोदयात् मन्त्रानभिचारकानाथर्वणानश्वमेध-
पुरुषमेधसर्वमेधादियागार्थमधीयते । किम्भूतानिति वश-
यनि—प्राणा—द्वीन्द्रियादयः भूतानि—पृथिव्यादीनि तेषां
विविधम्—अनेकप्रकारं हेतुकान्—बाधकान् अक्षसंस्था-
नीयान् मन्त्रान् पठन्तीति । तथा चोक्तम्—“षट् शतानि नि-
युज्यन्ते, पशूनां मध्यमंऽहनि । अश्वमेधस्य वचना—न्यूनानि
पशुभिस्त्वभिः ॥ १ ॥” इत्यादि ॥ ४ ॥

अधुना 'सत्थ' मित्येतत्सूत्रपदं सूत्रस्पाशिकया निर्युक्ति-
कारः स्पर्ष्टयितुमाह—

सत्थं असिमादीयं, विजा मंते य देवकम्मकयं ।

पत्थिववारुणअग्गे—य वाउ तह बीसगं चंव ॥ ६८ ॥

शस्त्रं—प्रहरणं तच्च असिः—खड्गस्तदादिकं, तथा वि-
द्याधिष्ठितं, मन्त्राधिष्ठितं देवकर्मकृतं—दिव्यक्रियानिष्पादितं
तच्च पञ्चविधम्, तद्यथा—पार्थिवं वारुणमग्नेयं वायव्यं त-
थैव द्यादिभिर्भवेति ॥

किञ्चान्यत्—

माइणो कइ माया य, कामभोगे समारभे ।

हंता छेत्ता पगग्भित्ता, आयसायाणुगाभिणो ॥ ५ ॥

मणमा वयमा चंव, कायमा चंव अंतसो ।

आरओ परओ वाऽवि, दुहाऽवि य असंजया ॥ ६ ॥

माया—परवञ्चनावि (निम्) का बुद्धिः सा विद्यते येषां
ते मायाविनस्त एवम्भूता मायाः—परवञ्चनानि कृत्या एकप्र-
हणे तज्जातीयप्रहणादेव क्रोधिना मानिना लोभिनः सन्तः
कामान्—इच्छारूपान् तथा भोगांश्च शब्दादिविषयरूपान्
समारभन्ते—सेवन्ते । पाठान्तरं वा—‘आरंभाय निवहर’
त्रिभिः मनोवाक्कायैरारम्भार्थं वर्तते, बहून् जीवान् व्यापा-
दयन् बध्नन् अपध्वंसयन् आक्षाययन् भोगार्थी; वित्तो-
पार्जनार्थं प्रवर्तन् इत्यर्थः । तदेवम् आत्मसाता-
नुगामिनः—स्वसुखलिप्सवो दुःखद्विषो विषयेषु गृह्णाः
कणायकलुषिणान्तरात्मानं, सन्त एवम्भूता भवन्ति, तद्यथा—

इन्तारः—प्राणिव्यापादयितारस्तथा क्षेत्रारः—कर्णेनासिकादे-
स्तथा प्रकर्तायतारः पृष्ठोदरोदरिणि ॥५॥ तदेतत्कथमित्याह—
तदेतत्प्राण्युपमर्दने मनसा वाचा कायेन कृतकारितानुमति-
मिच्छ अन्तशः—कायेनाशक्नोऽपि तन्दुलमन्त्यवन्मनसंय पा-
पानुष्ठानानुमत्या कर्म बध्नातीति । तथा आरतः परतश्चेति
लौकिकी वाचायुक्तास्त्वयं पर्यालोच्यमाना एहिकामुत्थि-
कयोः द्विधाऽपि—स्वयं करणेन परकरणेन चासंयता—जी-
वोपघातकारिण इत्यर्थः ॥ ६ ॥

साम्प्रतं जीवोपघातविषाकदर्शनार्थमाह—

वेराइं कुवई वेरी, तआ वेरेहि रजती ।

पावोवगा य आरंभा, दुस्स्वफासा य अंतसो ॥ ७ ॥

संपरायं शियच्छंति, अतदुक्कडकारिणो ।

रागदोसस्सिया बाला, पावं कुव्वंति ते बहु ॥ ८ ॥

वैरमस्यास्तीति वैरी, स जीवोपमर्दकारी जन्मशतानुष-
न्धीनि वैराणि करंति, ततोऽपि च वैरादपरैर्वैरैर्गु-
ज्यते—संबध्यते; वैरपरम्परानुषङ्गो भवतीत्यर्थः । किमिति
यतः पापम् उप—सामीप्येन गच्छन्तीति पापोपगाः, क ए-
ते ?—आरम्भाः—सायद्यानुष्ठानरूपाः अन्तशो—विषाककाले
दुःखं स्पृशन्तीति दुःखरूपा—असानादर्यावपाकितो भ-
वन्तीति ॥ ७ ॥ किञ्चान्यत्—'संपरायं शियच्छंति' त्याद,
द्विविधं कर्म—ईयापथं, साम्प्रगायिकं च । तत्र संपराया—
बादरूपायास्तेभ्य आगतं साम्प्रगायिकं तत् जीवोपमर्द-
कृत्येन वैगनुषङ्गतया आत्मदुष्कृतकारिणः—स्वपापावधा-
यिनः सन्तो नियच्छन्ति—वप्रान्त । तानेव विशिनष्टि—राग-
द्वेषाश्रितः—कषायकलुषितान्तरात्मानः सदसद्विवेकविकल-
त्वात् बाला इव बालाः, ते चैवम्भूताः पापम्—असंख्यं बहु-
अनन्तं कुर्वन्ति—विदधाति ॥ ८ ॥

एवं बालवीर्यं प्रदर्शयौपसंजिघृक्षुमाह—

एर्यं मकम्मविरियं, बालाणं तु पवंदितं ।

इतो अकम्मविरियं, पंडियाणं सुणह मे ॥ ९ ॥

दब्धिण् बंधणुम्मुक्कं, सव्वओ छिन्नबंधणे ।

पणोल्ल पावकं कम्मं सल्लं कंतति अंतसो ॥ १० ॥

एतत्—यत् प्राक् प्रदर्शितम्, तद्यथा—प्राणिनामतिपातार्थं
शस्त्रं शास्त्रं वा केचन शिस्तन्ते, तथा परं विद्यामन्त्रान् प्राणि-
बाधकानधीयन्ते, तथाऽन्ये मायाविनो नानाप्रकारां मायां कृ-
त्वा कामभोगार्थमारम्भान् कुर्वन्ते, केचन पुनरपरं वैरिण-
स्तत्कुर्वन्ति; येन वैरैर्गुज्यन्ते (ने) तथाह—जमर्दाग्नना
स्वभावाऽकार्यव्यतिकरे कृतवीर्या विनाशिनः, तत्पुत्रेण तु
कार्तवीर्येण पुनर्जमर्दाग्नः, जमर्दाग्निसुतेन परशुरामेण सप्त
धारान् निःक्षत्रा पृथिवीं कृता, पुनः कार्तवीर्यसुतेन तु
सुभूमेन त्रिःसप्तकुत्वा ब्राह्मणा व्यापादिताः । तथा चोक्त-
म्—'अपकारसंमन कर्मणा, न नरस्तुष्टिमुपैति शक्तिमान् ।
अधिकां कुरुतेऽरियातनां, द्विपतां जातमशेषमुद्धरेत्
॥ १ ॥' तद्वं कषायवशात् प्राणिनस्तत्कुर्वन्ति येन पुत्र-
पौत्रादिव्यपि वैरानुबन्धो भवति । तदेतत्सकर्मणां बालानां
वीर्यं तुशब्दात्प्रमादवशां च प्रकृतेन धेदितं प्रवेदितं प्रति-

प्रादितमिति यावत् । अत ऊर्ध्वमकर्मणां—पण्डितानां यद्वी-
र्यं तन्मे—मम कथयतः शृणुत इत्यमिति ॥ ९ ॥ यथा प्र-
तिज्ञानमेवाह—द्रव्या—अर्था मुक्तिगमनयोग्यः 'द्रव्यं च
अर्थः' इति वचनात् रागद्वेषावहाहा द्रव्यभूतोऽकषा-
यार्थः । यदिवा—वीतराग इव वीतरागोऽल्पकषाय इ-
त्यर्थः । तथा चोक्तम्—'किं सक्का वांनुं जे, सरागधम्म-
मि कोइ अकसार्या । संते वि जां कसाए, निगिणहई सो
ऽपि तत्तुक्का ॥ १ ॥' स च किम्भूतो भवतीति दर्शयति-
बन्धनात् कषायात्मकान्मुक्ता बन्धनोन्मुक्तः, बन्धनत्वं तु
कषायाणां कर्मस्थितिदत्तत्वात् । तथा चोक्तम्—'बंधाद्वै
कसायवसा' कषायवशात् इति, यदिवा—बन्धनोन्मुक्त इव
बन्धनोन्मुक्तः, तथाऽपरः सर्वतः—सर्वप्रकारेण सूक्ष्मबादरूपं
क्षिप्तम् अपनानं बन्धनं—कषायात्मकं येन स क्षिप्तबन्धनः, तथा
प्रणुद्य—प्रयं पापं—कर्मकारणभूतान् वाऽऽश्रयानपनीय शल्य-
वच्छल्य—शेषकं कर्म तत् कृन्तति—अपनयति अन्तशो-
निरवशेषतो विघटयति । पाठान्तरं वा 'सल्लं कंतह अ-
प्पणो' इति शल्यभूतं यदष्टप्रकारं कर्म तदात्मनः सख-
न्धि कृन्तति—क्षिन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

यदुपादाय शल्यमपनयति तद्विशयितुमाह—

नेयाउयं सुयस्खायं, उवादाय समीहए ।

भुजो भुजो दुहावासं, असुहत्तं तहा तहा ॥ ११ ॥

ठाणी विविहठाणाणि, चइस्संति ण मेसओ ।

अणियत्तं अयं वासं, णायएहि सुहीहि ५ ॥ १२ ॥

नयनशीलो नेता, नयनस्ताच्छीसिकस्तृत्, स चात्र सम्यग्-
शेनज्ञानचारित्रात्मको मोक्षमार्गः श्रुतचारित्ररूपो वा ध-
र्मो मोक्षनयनशीलत्वात् गृह्यते, तं मार्गं धर्मं वा मोक्षं
प्रति नेतारं सुष्ठु तीर्थकरादिभिराख्यातं स्वाख्यातं तम्
उपादाय—गृहीत्वा सम्यक् मोक्षाय ईहते—चष्टते ध्यानाध्य-
यनादाबुध्यमे विधत्ते । धर्मध्यानारोहणालम्बनायाह—भूयो
भूयः—पौनःपुन्येन यद्बालवीर्यं तदनीतानागतानन्तभव-
ग्रहणेषु दुःखमावासयतीति दुःखावासं वर्तते । यथा यथा
च बालवीर्यवान् नरकादिषु दुःखावासेषु पर्यटति तथा
तथा चास्याशुभाध्यवसायित्वाद्दुःखमेव प्रवर्धते इत्येवं सं-
सारस्वरूपमनुप्रक्षमाणस्य धर्मध्यानं प्रवर्तते इति ॥ ११ ॥
साम्प्रतमनित्यभावनामधिकृत्याह—स्थानानि विद्यन्ते येषां ते
स्थानिनः, तद्यथा—देवलोके इन्द्रस्तत्सामानिकत्रायस्त्रिशत्पा-
पंघादीनि, मनुष्येष्वपि चक्रवर्तिबलदेयवासुदेवमहामण्डलि-
कादीनि, तिर्यक्वपि यानि कानिचिद्विष्टानि भाग्यभ्यादीं स्था-
नानि तानि सर्वाण्यपि विविधानि—नामाप्रकाराण्युक्तमा-
धममध्यमानि ते स्थानिनस्त्यस्यन्ति, नात्र संक्षयो विधेय
इति । तथा चोक्तम्—'अशाश्वतानि स्थानानि, सर्वाण
दिवि चह च । देवासुरमनुष्याणां—मृदयश्च सुखानि च
॥ १ ॥' तथाऽयं क्षान्तिभिः—बन्धुभिः सार्धं सहायैश्च
मित्रैः सुहृद्भिः संवासः सोऽनित्याऽशाश्वत इति । तथा
चोक्तम्—'सुचिरतरमुपित्वा बान्धवैर्विप्रयोगः, सुचिरम-
पि हि रत्नं नास्ति भोगेषु मृतिः । सुचिरमाप सुपुष्टं
याति नाशं शरीरं, सुचिरमपि विनिम्नो धर्मं एकः सहा-

यः ॥ १ ॥ " इति । चकारौ धनधान्यद्विपदचतुषदशरीरा-
घनित्यत्वभावनाथौ (धम्) अशरणाद्यशयभावनाथं चानुक्तस-
मुच्चयार्थमुपात्ताविति ॥ १२ ॥

अपि च-

एवमादाय मेधावी, अप्पणो गिद्धिमुद्धरे ।

आरियं उवसंपजे, सव्वधम्ममकोविद्यं ॥ १३ ॥

महं मेमहणं गुच्चा, धम्मसारं सुणेत्तु वा ।

समुवड्ढिणं उ अणगारं, पच्चक्खाणं य पावणं ॥ १४ ॥

अनित्यानि सर्वाण्यपि स्थानान्तरेणैवमादाय-अवधा-
यं मेधावी-मर्यादाव्यवस्थितः सत्सङ्घिवेकी वा आत्मनः
सम्यग्धर्मी गृद्धि-गार्ह्ये ममत्वम् उज्जेद्-अपनयेत्, ममे-
वमहमस्य स्वार्थान्येव ममत्वं कर्त्तव्यं न कुर्यात्, तथा आ-
गच्छातः सर्वहेयधर्मेभ्य इत्यार्थो-मोक्षमार्गः सम्यग्दर्शनज्ञा-
नचार्ित्रान्मकः, आर्याणां वा-तीर्थकृद्दार्ढ्यानामयमार्यो मार्ग-
स्वम् उपसम्पद्यत-अर्थातिष्ठेत् समाधेयं इति । किम्भूतं मार्ग-
मित्याह-सर्वैः कर्त्ताधिकधर्मैः अर्कोपितः-अदूषितः स्वमहि-
म्नैव दूषयितुमशक्यत्वात् प्रतिष्ठां गतः (त), यदि वा-
सर्वधर्मैः-स्वभावेनानुष्ठानरूपैर्गोपितं-कुम्भितकलत्राभावा-
त् प्रकटमित्यर्थः ॥ १३ ॥ सुधर्मपरिज्ञानं च यथा भवति
तद्दर्शयितुमाह-धर्मस्य सारः-परमार्थो धर्मसारस्तं ज्ञात्वा-
अवबुध्य कथामिति दर्शयति-सह सन-मत्या स्वमत्या वा
विशिष्टाभिनिर्वाधिकज्ञानेन श्रुतज्ञाननावधिज्ञानेन वा, स्व-
परायणोपधकत्वात् ज्ञानस्यः तन सह, धर्मस्य सारं ज्ञात्वे-
त्यर्थः, अन्येभ्यो वा-तीर्थकरणधराचार्यादभ्यः इलापु-
त्रवन् श्रुत्वा त्विलातपुत्रवद्वा धर्मसारमुपगच्छति, धर्मस्य वा
सारं-चार्ित्रं तत्प्रतिपद्यतं, तत्प्रतिपन्नौ च पूर्वोपा-
नकर्मक्षयार्थं पण्डितवीर्यसम्पन्नो रागादिबन्धनविमुक्तो
बालवीर्यगृहीत उल्लेखगुणसम्पन्नश्च समुपस्थितोऽन-
गारः प्रबोधमानपरिणामः प्रत्याख्यातं-निगृह्यते पापकं
सायद्यानुष्ठानरूपेणानां प्रत्याख्यानपापका भवतीति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत-

जं किंचुवक्कमं जाणे, आउक्खेवम्म अप्पणो ।

तस्सेव अंतरा विप्पं, मिकखं सिकखेज पंडिणं ॥ १५ ॥

जहा कुम्मे सअंगाइं, मणं देहं समाहरे ।

एवं पावाइं मेधावी, अज्झप्पेण ममाहरे ॥ १६ ॥

उपक्रम्यन्त-सर्वत्यंत क्षयमुपनीयते आगुर्येन स उपक्रम-
स्त (यं) वञ्चने जानीयात्, कस्य?—आगुर्येणस्य—स्यागु-
र्य इति । इदमुक्ते भवति-स्यागुर्यस्य येन केनचित्प्रकार-
गोपकमेव भार्या यस्मिन् वा काले तत्परिज्ञाय तस्योप-
क्रमस्य कालस्य वा अन्तर्गते क्षिप्रमेवानाकुलो जीवि-
तानाशंसी पण्डितो विवेकी संलेखनारूपां शिष्टां भक्तप-
रिक्ताङ्गमरणादिकां वा शिञ्चेत्, तत्र ग्रहणशक्त्या यथा
वस्त्रगणविधिं विज्ञायाऽऽसेवनशक्त्या न्यासेवेति ॥ १५ ॥
किञ्चान्यत-यथान उदाहरणप्रदर्शनार्थः, यथा कुर्मः-कच्छपः
स्वान्यङ्गान-शिरोऽधरादीनि स्वके देहे समाहरेद्-गो-
पयद्-अव्यापारं कुर्याद् एवम्-अनयेव प्रकथयामेधा-

वी-मर्यादावान् सदसङ्घिवेकी वा पापानि-पापरूपाण्य-
नुष्ठानानि अध्यात्मना-सम्यग्धर्मध्यानाविभाजनया समा-
हरेत्-उपसंहरेत्, मरणकाले खोपस्थिते सम्यक् संलेखन-
या संलिखितकायः पण्डितमरणनात्मानं समाहरेदिति ॥ १६ ॥

सहस्रप्रकारमाह-

माहरे हत्थपाणं य, मणं पंचिन्द्रियाणि य ।

पावकं च परीणामं, भासादोमं च तारिसं ॥ १७ ॥

अणुमाणं च मायं च, तं पडिष्साय पंडिणं ।

मातागारवणिहूणं, उवसेति णिहं चरे ॥ १८ ॥

पादगोपगमने ईर्ष्यानीमरणे भक्तपरिज्ञायां शेषकाले वा
कुर्मवज्जस्तां पादां च संहरेद्-व्यापाराभावसंयेत्, तथा
मनः-अन्तःकरणं तच्चाकुशलव्यापारंभ्यो निवर्तयेत्, त-
था शब्दादिषण्येभ्योऽनुकूलप्रतिकुलेभ्योऽरक्तद्विष्टतया धो-
त्रिन्द्रियादीनि पञ्चापीन्द्रियाणि । अशब्दः समुच्चये । तथा
पापकं परिणाममहिकामुष्मिकाशंसारकं संहरेत्येव भा-
षादोमं च तादृश-पापरूपं संहरेत्, मनोवाक्कायगुप्तः स-
न् दुर्लभं सत्संयममवाप्य पण्डितमरणं वाऽऽशयकर्मक्षया-
र्थं सम्यगनुपालयेदिति ॥ १७ ॥ तं च संयमे पराक्रममाणं
कश्चित् पूजासत्कारादिना निमन्त्रयेत्, तत्रात्मोत्कर्षो न
कार्य इति दर्शयितुमाह-चक्रवर्त्यादिना सत्कारादिना प-
श्यमानेन अणुरपि-स्तोकोऽपि मानः-अहंकारो न विधे-
यः, किमुत महान्?, यदिवात्तममरणोपस्थिते नोपगतपो-
निष्ठमदेहनं वा अहोऽहमित्येवैव रूपः स्तोकोऽपि गव्यो न
विधेयः, तथा पण्डुरार्येयव स्तोकोऽपि माया न विधेया-
किमुत महती?, इत्येवं क्रोधलोभादपि न विधेयाविति ।
एव द्विविधयाऽपि परिहृया कपायास्तद्विपाकांश्च परिहृया,
तेभ्यो निवृत्तिं कुर्यादिति । पाठान्तरं वा 'अहमाणं च
मायं च, तं परिगणाय पंडिणं' अतीव मानोऽतिमानः
सुभूमादीनामिव त दुःस्वावहमित्येव ज्ञात्वा परिहरेत् ।
इदमुक्ते भवति-यद्यापि सारागस्य कदाचिन्मानोदयः स्या-
त्तथाप्युदयप्राप्तस्य विफलीकरणं कुर्यादित्येव मायायाम-
प्यायोज्यम् । पाठान्तरं वा 'सुयं मे इहमेगेमि, एवं वीरस्स
वीरियं' येन बलेन संग्रामशिर्षसि महति सुभटसंकटे
पराणीकं विजयते तत्परमार्थतो वीर्यं न भवति, अपि तु-
येन कामक्रोधादीन् विजयते तद्वीरस्य-महापुरुषस्य वी-
र्यम् । इहैव-अस्मिन्नेव संसारं मनुष्यजन्मानं वैकृपां तीर्थ-
कगादीनां सर्वान्ध वाक्यं मया श्रुतम्, पाठान्तरं वा
'आयतट्टं सुआदाय, एवं वीरस्स वीरियं' आयतो-मो-
क्षोऽप्येवसिनावस्थानत्वात् स चाभावर्थेभ्य तदर्थो वा-
तत्प्रयोजनो वा सम्यग्दर्शनज्ञानचार्ित्रमार्गः स आयतार्थ-
स्तं सुप्रादाय-गृहीत्वा यो धृतिबलेन कामक्रोधादिजयाय
च पराक्रमेण एतद्वीरस्य वीर्यमिति । यदुक्तमासीत् 'किं(तु)नु
वीरस्य वीरत्वमि' ति तद्यथा भवति तथा व्याख्यातम् ।
किञ्चान्यत्-सातागौरवं नाम सुखशीलता तत्र निभूतः-
तदर्थमनुयुक्त इत्यर्थः, तथा क्रोधाग्निजयादुपशान्तः-
शीतीभूतः शब्दादिषण्येभ्योऽप्यनुकूलप्रतिकुलेभ्योऽरक्त-
द्विष्टतयापशान्तो जितेन्द्रियत्वाच्चेभ्यो निवृत्त इति, तथा

जीवा शं भंत! किं सर्वाश्रिया अश्रिया?, गोयमा! सर्वाश्रि-
या वि, अश्रिया वि । मे कण्डुशं?, गोयमा! जीवा दुवि-
हा पञ्चत्ता, तं जहा-संसारसमावन्नगा य, असंसारसमा-
वन्नगा य । तत्थ शं जे ते असंसारसमावन्नगा ते शं सि-
द्धा, सिद्धा शं अश्रिया, तत्थ शं जे ते संसारसमावन्न-
गा ते दुविहा पञ्चत्ता, तं जहा-संसारसमावन्नगा य, अ-
संसारसमावन्नगा य । तत्थ शं जे ते संसारसमावन्नगा ते
शं लद्धिवीरिणं सर्वाश्रिया, करणवीरिणं अश्रिया । त-
त्थ शं जे ते असंसारसमावन्नगा ते शं लद्धिवीरिणं स-
र्वाश्रिया, करणवीरिणं सर्वाश्रिया वि, अश्रिया वि । से ते-
ण्डुशं गोयमा! एवं वृद्ध-जीवा दुविहा पणत्ता, तं-
जहा-सर्वाश्रिया वि, अश्रिया वि ॥ नेरइया शं भंत! किं
सर्वाश्रिया, अश्रिया?, गोयमा! नेरइया लद्धिवीरिणं
सर्वाश्रिया, करणवीरिणं सर्वाश्रिया वि, अश्रिया वि । मे
कण्डुशं?, गोयमा! जेसि शं नेरइयाणं अन्ति उद्वाणे
कम्मे बले वीरिणं पुरिसकारपारकमे ते शं नेरइया लद्धि-
वीरिणं वि सर्वाश्रिया, करणवीरिणं वि सर्वाश्रिया, जेसि
शं नेरइयाणं नत्थि उद्वाणे० जाव परकमे ते शं नेरइया
लद्धिवीरिणं सर्वाश्रिया, करणवीरिणं अश्रिया । से

तेण्डेणं गोयमा ! जहा नेरह्या एवं जाव पंखिदियतिरि-
क्खजोणिया, मणुम्सा जहा ओहिया जीवा । नवरं सि-
द्धवजा भाणियन्वा, वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा ने-
रह्या । सेवं भेंत ! (सवं) भेंत ! ति । सू०-७१)

‘सिद्धा णं अवीरिय’ ति सकरणवीर्याभावाद्वीर्याः
सिद्धाः, ‘सेलसिपडियन्ना य’ ति शलेशः-सर्वसंवरं-
रूपचरणप्रभुस्तस्येयमवस्था, शैलेशो वा-मेरुस्तस्येव या-
ऽवस्था स्थिरतासाधर्म्यात्सा शैलेशी, सा च सर्वथा
योगनिरोधे पञ्च ह्रस्वाक्षरोच्चारकालमाना तां प्रतिपन्न-
का ये ते तथा, ‘लद्धिवीरियेणं सवीरिय’ ति वीर्या-
न्तरायक्षयक्षयापशमनो या वीर्यस्य लब्धिः सैव
तस्मैतुत्साहोर्ध्वं लब्धिवीर्यं तेन सवीर्याः । एतेषां च
क्षायिकमेव लब्धिवीर्यम्, ‘करणवीरियेणं’ ति लब्धिवीर्य-
कार्यभूता क्रिया करणे तदपे करणवीर्यं, ‘करणवीरियेणं स-
वीरिया वि अवीरिया वि’ ति तत्र सवीर्याः-उत्थानादिक्रिया-
घन्तः अवीर्यास्तुत्थानादिक्रियाविकलाः, ते चापर्याप्त्यादिका-
लेऽवगन्तव्या इति । ‘नवरं सिद्धवजा भाणियन्वा’ ति औ-
धिकर्षणेषु सिद्धाः सन्ति, मनुष्येषु तु नेति, मनुष्यदण्ड-
के वीर्यं प्रति सिद्धस्वरूपं नाभ्येयमिति । भ० १ श० ८ उ० ।

क्रियाधिकार एवेदमाह—

दो भेंते ! पुरिसा सरिसया सरित्तया सरिच्चया सरि-
सभंडमत्तोवगरणा अन्नमन्नेणं सद्धिं संगामं संगामेन्ति,
तत्थ णं एगे पुरिसे पराइणइ, एगे पुरिसे पराइजइ, से
कहमेयं भेंते ! एवं १, गोयमा ! मवीरिए पराइणइ, अवी-
रिए पराइजइ । से केण्डेणं० जाव पराइजइ १, गोयमा !
जस्स णं वीरियवज्झाई कम्माई णो बद्धाई णो पुट्ठाई०
जाव नो अभिसन्नागयाई नो उदिन्नाई उवमंताई भवन्ति
से णं पराइणइ, जस्स णं वीरियवज्झाई कम्माई बद्धाई०
जाव उदिन्नाई नो उवमंताई भवन्ति से णं पुरिसे पराइ-
जइ, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ-सवीरिए पराइण-
इ, अवीरिए पराइजइ । (सू० ७०)

‘सरिसय’ ति सहशकौ कौशलप्रमाणादिना ‘सरिस्स-
य’ ति सहकृत्वचौ-सहशच्छ्रवी ‘सरिस्सयं’ ति सहस्र-
यसौ-समानयौघनाद्यर्थो ‘सरिसभंडमत्तोवगरणा’ ति
भागदं-भाजनं मृन्मयादि मात्रो मात्रया युक्त उपधिः स च
कांस्यभाजनार्द्रभाजनभण्डिका भाण्डमात्रा वा-गणिमा-
त्रिद्रव्यरूपः परिच्छिदः उपकरणानि-अनेकधाऽऽवरणप्रहणा
दीनि ततः सहशानि भाण्डमात्रोपकरणानि ययोस्तौ त-
था, अनेन च समानविभूतिकत्वे तयोर्भिन्नं ‘सवीरिय’
ति सवीर्यः ‘वीरियवज्झाई’ ति वीर्यं पथ्यं येषां तानि
तथा । भ० १ श० ८ उ० । वीर्यप्रतिपादकेऽष्टमे सूत्रकृताङ्का-
ध्ययने, आ० सू० ४ अ० ।

वीरियंतराय-वीर्यान्तराय-न० । अन्तरायपापकर्मभेद, यदु-
यधशब्द बलवान् नीरुजो वयस्योऽपि च तुल्यकुञ्जीकरणेऽ-
प्यनप्रयो भवति । कर्म० १ कर्म० । यदुयधशब्दास्तस्यापि

नीरुजि शरीरे धूनोऽल्पप्राणता भवति । कर्म० ६ कर्म० । स० ।
वीरियद्विवक्ष्य-वीर्यद्विवर्त्तन-न० । प्रकर्षरूपायाः शुद्धावा-
रबलभ्यायास्तीर्थकरणपर्यवसानाया वीर्यद्विवर्त्तने, ध० १
अधि० ।

वीरियता-वीर्यता-स्त्री० । वीर्ययोगाद् वीर्यः प्राणी तस्मादो-
वीर्यता । अथवा-वीर्यमव स्वार्थिकप्रत्ययाद्-वीर्याणां वा
भावो वीर्यता । वीर्यभाव, भ० १ श० ४ उ० ।

वीरियपवाय-वीर्यपवाद-न० । सकर्मेतराणां जीवानामजी-
वानां च वीर्यं प्रवदतीति वीर्यप्रवादम् । कर्मण्यण् प्रत्ययः ।
चतुर्दशपूर्वाणां तृतीयं पूर्वं, तस्य पदपरिमाणं सप्ततिपदशत-
सहस्राणि । न० । स० ।

वीर्याभिधायिनः पूर्वस्य स्वरूपमाह—

वीरियपुव्वस्स णं अडु वत्थु अडु चूलियावत्थु पणत्ता ।

(सू० ६२७)

‘वीरियपुव्वे’ त्यादि वीर्यप्रवादाख्यस्य तृतीयपूर्वस्य वस्तु-
नि-मूलवस्तूनि अध्ययनविशेष आचारं प्रमत्तयोध्ययनवन्
चूलावस्तूनि त्वाचाराप्रवादिति वस्तुवीर्यादेव गतयोऽपि
भवन्तीति । स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वीरियपवायस्स णं पुव्वस्स एकसत्तिं पाहुडा पणत्ता ।

(सू० ७१ ×)

‘वीरियपुव्वस्स’ ति तृतीयपूर्वस्य ‘पाहुड’ ति प्राभृ-
तर्माधिकारविशेषः । स० ७१ सम० ।

वीरियफडुय-वीर्यस्पर्शक-न० । त्रिवेन एकत्र समुदितेषु
असंख्येयवीर्यभागान्वितेषु जीवप्रदेशेषु, कर्म० ५ कर्म० ।

वीरियवल-वीर्यबल-न० । वीर्यमेव बलं वीर्यबलं यत्तथात् गम-
नागमनादिकासु विचित्रासु क्रियासु वर्तते यथापनीय सक-
लकलुषपटलमनवगतानन्दभाजनं भवति । तथाभूते बलभेदं,
स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वीरियलक्खण-वीर्यलक्षण-न० । लक्षणभेदे, विंश० ।
आ० म० । वीर्यलक्षणम् : ‘लक्खण’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे
५६३ पृष्ठे गतम् ।)

वीरियसंपप्प-वीर्यसंपन्न-त्रि० । वीर्यमुन्मादातिरेकस्तेन स-
म्पन्नः । स्था० ८ ठा० ३ उ० । संपराकमे, कल्प० १ अधि०
५ क्षण ।

वीरियसजोगसद्वय्या-वीर्यसजोगसद्वृत्त्यता-स्त्री० । वीर्यं
वीर्यान्तरायक्षयाविकृता शक्तिः योगा-मनःप्रभृतयः सह
योगेर्धनेत इति सयोगः, सन्ति विद्यमानानि द्रव्याणि
तथाविधपुद्गला यस्य जीवस्यास्मौ सद्वृत्त्या वीर्यप्रधानः ।
सयोगो वीर्यसयोगः स चासी सद्वृत्त्यश्चेति विप्रहस्त-
कावस्तत्ता वीर्यसयोगसद्वृत्त्यता । सवीर्यतायां सयो-
गतायां सद्वृत्त्यतायाम्, भ० ८ श० ६ उ० ।
(वीर्यसयोगसद्वृत्त्यता ‘बंधण’ शब्दे पञ्चमभागे १२२५ पृष्ठे
व्याख्याता ।)

वीरियाऽऽता-वीर्यान्मन्-पुं० । वीर्यमुत्थानादि तत्तात्मा । सर्व-
संसारिणां वीर्यरूपं आत्माति, भ० १२ श० १० उ० ।

वीरियाऽऽयार

आभिधानराजेन्द्रः ।

वीसमापरिणय

वीरियाऽऽयार-वीर्याचार-पु० अनिहृतबाह्याभ्यन्तरसामर्थ्य-
स्य सतोऽनन्तरं रूपद्वित्रिशद्विधे ज्ञानदर्शनाद्याचारं, यथा-
शास्त्रप्रतिपत्तिलक्षणं पराक्रमणं, प्रतिपत्तौ च । यथाबलं पाल-
नं, ध० १ अधि० । आ० । आ० ।

इदानीं वीरियायारो—

अणिगूहियबलविरिञ्चां, परकमह जा जहुनमाउत्तो ।

जुजइ य जहाथामं, णायव्वो वीरियायारो ॥ ४३ ॥

वीरियं ति वा बलं ति वा सामर्थ्यं ति वा परक्रमं ति वा
थामो ति वा एगदू । सति बलपरक्रमे अकरणं गृहणं
निगृहणं अगृहणं बले—स्वारीरं संश्रयणोवेयया । वीरियं
णाम—शक्तिः सा हि वीर्यान्तर्गतयोपशमाद्वर्तते ।
अहवा—बल एव वीरियं बलवीरियं परक्रमेण आचरते-
न्यर्थः । जो इति साह यथा उक्ते यथोक्ते अव्यर्थं जुत्तो आ-
जुत्तो वाः अप्रमत्तत्यर्थः । जुजइय—'जुजिग' योगं, जोजयति च,
चशब्दः समुच्चये, कहे जोजयति । अहथाम णाम—जहा
थामं पा (गह) ययलकस्वणेण जगाग्गम वंजणे तुत्तं मंगं ठिते
अहथामे भवति, एवं कमेतस्स णायव्वो वीरियायारो वीरिया-
यारपमाणपासद्धे पच्छिन्नपरवणन्थं च भण्ण ।

णाणे दंमणे चरणे, तावच्छत्ती मती य भेदसु ।

विरियं ण तु होवजा, सट्टाणारोवणा वेत्ते ॥ ४४ ॥

अट्टावट्टो णाणाऽऽयारो, दंमणाऽऽयारो वि अट्टावट्टो, चरि-
त्ताऽऽयारो वि अट्टावट्टो, तवाऽऽयारो आरसावहा, एते समुदि-
ता कृत्तासं भवति । एतेसु कृत्तासमित्सु भेदेसु वीरियं तहा वे-
यव्व जात्र होवतस्स य सट्टाणारोवणा भवति । सट्टाणारोवणा
णाम—सट्टाणारोवणायारं होवतस्स ज णाणायारं पच्छिन्नं
न चैव भवति । एवं सेसेसु वि पच्छिन्नं सट्टाणे । एमा चव
सट्टाणारोवणा । गतो वीरियाऽऽयारो । नि० च० १ उ० ।

वीरुण—वीरुण—पु० । परिक्रमं, प्रज्ञा० २ पद ।

वीरुत्तरवाडिमग—वीरुत्तरावतंमक—त० । चतुर्थेद्वयलोकस्थवि-
मानभेदः, स० ६ सम० ।

वीरुण—देशी—पच्छिन्नं, द० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीरुली—देशी—तर्क, द० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीरुवाह—विवाह—पु० । परिणयनं, जी० ३ प्रति० ४ अधि० । प्रश्न० ।

वीरुदण—विस्मयन्दन—त० । अर्द्धनिर्देशघट्टतमध्यक्षिमतन्तुलनि-
पणं स्वाद्यपदार्थं, बृ० १ उ० २ प्रक० । पं० ब० । सूत्र० । प्र-
व० । 'अस्मा गं पुण वीरुदणं अविगह' ति, बृहत्चूर्णिकत् ।

वीरुभ—विश्रम्भ—पु० । विश्वासे, दश० ४ तन्त्र । 'वीरुभान-
विसिआणं' "लुप्त-य-र-च-श-य-सां श-य-सा वीरुभः" ॥ ८
॥ ४३ ॥ इति आदिः स्वस्य दीर्घः । प्रा० १ पाद ।

वीरुभणवम—विश्रम्भवेप—पु० । सविश्रम्भवेपधार्मिण, बृ० ३ उ० ।

वीरुभर—विश्वम्भर—पु० । जात्रविशेष, आ० ।

वीरुन्थ—विश्वस्त—त्रि० । क्षोभाभावेन (कल्प० १ अधि० १
तण) निर्भयं, अनुत्सुकं, ज्ञा० १ अ० १ अ० । विश्वासयति,
निम्नत्सुकं, ज्ञा० २ अ० २ अ० । आ० । ग० । निमाद्विभे, बृ-
३२३

१ उ० २ प्रक० । स्वपक्षाच्छायाकायेः, परपक्षाद् मिथ्यादृष्ट्या-
दर्शयत्यति प्राणातिपाताद्यकृत्यं संश्रयानं, जी० । स्वपक्षतः
परपक्षतो वा निर्भयं प्राणातिपातादिस्माच्चानं, व्य० १० उ० ।

वीरुन्थ—विश्वस्त—त० । विश्वासे, परस्परगुह्यगोपनावि-
षयं प्रत्यये, सू० १ उ० ३ प्रक० ।

वीरुन्थमंतभेय—विश्वस्तमन्त्रभेद—पु० । विश्वस्ता—विश्वाम-
मुपगता ये मिश्रकलत्रादयस्तेषां मन्त्रा—मन्त्रेण तस्य भेदः—
प्रकाशनम् । स्वडा—मन्त्रभेदनरूपं पञ्चमे—तिचारं, ध० । तस्या-
नुवादरूपत्वेन सत्यत्वाद्यर्थं नातिचारता घटते, तथापि
मान्वताधप्रकाशनजनितलज्जाविना मिश्रकलत्रादिमरणादिसं-
भवेन परमाधतोऽस्याऽसत्यत्वात्कथञ्चिद्भूद्रूपत्वेनातिचार-
तैव, गुह्यभाषणे गुह्यमाकाशादिना विज्ञायाऽनधिकृत एव
गुह्यं प्रकाशयति, इह तु स्वयं मन्त्रायैवेव मन्त्रं भिनत्तान्य-
नयोभेद इति पञ्चमेऽतिचारः । ध० २ अधि० ।

वीरुन्थमुहावामा—विश्वस्तमुहावामा—स्त्री० । विश्वस्ताना
निर्भयानामनुत्सुकानां वा मुखः—मुखस्वरूपः शुभो वा आ-
वासा यस्यां सा तथा । मुखनिवसज्जनायां पुंर, आ० । ग० ।

वीरुदवा—विश्वदेवा—स्त्री० । उत्तगपादायाम्, सू० प्र० १०
पाद० ।

वीरुम—विश्रम—धा० । श्रमापनयने, "विश्रमेणिन्वा" ॥ ८४ । १५६ ॥
विश्रम्यतेणिन्वा इत्यादेश—णिच्वाह । अन्यत्र—वीरुमह । वि-
श्रमानं । प्रा० । प्रश्न० ।

वीरुम—विस्मृ—धा० । अनुभूतविषयकोद्वेधाभावे, "विस्मृः
पट्टुम—विस्मृ—वीरुमः" ॥ ८ । ४ । ७४ ॥ इति विस्मरन्त-
वीरुमदेशः । वीरुमह । विस्मरति । प्रा० ४ पाद ।

विस्वर—त्रि० । विरूपध्वनिपु, विपा० २ ध्रु० ७ अ० । "अ-
व्वायामिव रूपं वीरुमरे भगणह" नि० च० १६ उ० ।

वीरुमणि—व्युत्सर्जन—त० । "योगादयः" ॥ ८ । २ । १७४ ॥
इति व्युत्सर्जनस्थानं वीरुमणिदेशः । त्यागं, प्रा० २ पाद ।

वीरुलदेव—विश्वलदेव—पु० । गुर्जरधार्म्यां धवलकपुरा-
ज्यं वीरधवलनृपानन्तरे वस्तुपालतेजःपालाभ्यां प्रसिद्ध-
मन्त्रिभ्यामर्भापक स्वनामक्याते नृपे, ती० ४६ कल्प ।

वीरुमा—वीरुमा—स्त्री० । विगता स्मरता विस्मृता । आ० च०
१ अ० । स्वभावे, विशेष० । भ० । ज्ञा० । जगयाम्,
जगपर्यायतया लोकं रुद्रस्य स्वभावाधत्वात् । भ० १ श०
३ उ० ।

वीरुमाकरण—विस्मृमाकरण—त० । विगता स्मरता विस्मृता त-
त्करणम् । विगतप्रयोगकरणे करणभेदः, आ० च० १ अ० ।
(इदं च सम्भेदं 'करण' शब्दे तृतीयभागे ३६० पृष्ठे
व्याख्यानम् ।)

वीरुमापरिणय—विस्मृमापरिणय—त्रि० । स्वभावपरिणते, भ०
८ श० १ उ० । विश्वस्तपरिणामेन चाभागाऽपि पुराण-
तयाति विश्रमस्वभावतस्तपरिणता अभ्येन्द्रधनुरादि-
यतिनि । त्या० ३ दा० ६ उ० ।

वीमसाबंध-विस्मयावन्ध-पुं० । स्वभावसंपन्न, पुद्गलाणां क्षा-
यातपत्वादिना रूपेण बन्धे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।
'बध्ण' शब्द पञ्चमभागे १२२३ पृष्ठे वर्णितोऽयम् ।)

वीममिय-वैस्वमिक-पुं० । विस्वसा परिणामसिद्ध संध्याञ्ज-
रागादौ, आ० म० १ अ० ।

वीसमेण-विश्वमेन-पुं० । विश्वा हस्यध्वजपदातिचतुरङ्गव-
लसमेता सेना यस्य स विश्वमेन । स्वकवर्तिनि, सूत्र० १
ध्रु० ७ अ० । शान्तिजिर्जापमार्ग, ति० । आ० म० । अहोरा-
त्रस्याष्टादश मुहूर्ते, ज्या० २ पाद० । ज० ।

वीमाण्माण-विस्वाद्यन्-त्रि० । विशेषेण स्वादयति, भ० ३
ग० १ उ० ।

वीसाण-विश्वाण-पुं० । विश्वण्-गबुल । पत्वणत्वे घलोपे-
" लुप्त-य-र-व-श-व-सां श-व-सां वीघ्रः " ॥ ८ । १ ।
४३ ॥ इति इकारस्य वीघ्रः । विश्वाण् । वीमाणो । भोजने, प्रा० ।

वीसायणिञ्-विस्वादनीय-त्रि० । विशेषतः स्वादनीय, प्र-
जा० १७ पद ४ उ० ।

वीमाम-विश्राम-पुं० । लुप्त-य-र-व-श-व-सां श-व-सां
दार्यः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति दीर्घव्यमिकारस्य । प्रा० ।
अमापनय, आ० म० १ अ० ।

वीसामण-विश्रामण-न० । अमापनयनकरणे, ध० ३ अधि० ।

वीमाल-मिश्रि-धा० । संयोजन, " मिश्रवीमाल-मेलयो "
॥ ८ । ४ । २८ ॥ इति मिश्रयतेत्यन्तस्य वीमालमेलयो इत्या-
दशौ । वीमालः । मिश्रयति । प्रा० ४ पाद ।

वीमास-विश्राम-पुं० । विश्रामयतीति विश्रामः । अयम-
होरे वञ्चनाया अकरणे, व्य० ३ उ० । त्वं मम माता भ-
गिनी दुहिता वा अतो मा भव्यसि वयोऽनुरूपे अविरुद्धे
वचने, वृ० ३ उ० । नि० चू० ।

वीसु-विश्व-अव्य० । " वर्तिनिवश्वचोरः " ॥ ८ । १ । ४२ ॥
इत्यादिरूप उत्त्वम् । प्रा० । " लुप्त-य-र-व-श-व-सां श-
व-सां वीघ्रः " ॥ ८ । १ । ४३ ॥ इति इकारस्य वीघ्रः वा ।
प्रा० । " वा म्वरे मश्च " ॥ ८ । १ । २४ ॥ इत्यन्त्यस्वर
परऽनुस्वारो वा । प्रा० । पृथगर्थे, विश० । व्य० ।
नि० चू० ।

वीसुउवस्मय-विश्वगुपाश्रय-पुं० । विश्वेण भेदेन उपाश्रय
आश्रयः । पृथक् पृथगाश्रये, आश्र० ।

वीसुंकरण-विश्वकरण-न० । विसर्गकरणे, व्य० ७ उ० ।
नि० चू० ।

वीसुंभण-विश्वभवन-न० । मरण, शरीरात् पृथग्भवेन, स्था०
१ डा० २ उ० । वृ० । व्य० ।

वीसुय-देशी-पृथगत्यर्थे, वे० ना० ७ वर्ग ७३ गाथा ।

वीमणि-विश्रेणि-स्त्री० । विषमधरणी, मञ्जा. कोशन्तीति
न्यायाद् विश्रेणिरुपधारयत, विश० । व्य० । स्था० ।

वीहण-भयानक-न० । भयान्पादके, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
आ० म० ।

वीहि-वीथि-स्त्री० । रथ्याविशेष, आ० म० १ अ० । प-
थि, आचा० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० ।

शुकस्य नव वीथयः-

समधर्गणितलादुर्गारणाश्रयोजनशताध्यन्तरचारितो ग्रह-
विशेषस्य व्यतिकरमाह-

शुकस्म एं महागहस्म नव विहीआं पम्पत्ताओ, तं
जहा-हयवीही गयवीही णागवीही बमहवीही गोवीही
उरगवीही अयवीही मियवीही धमाणाववीही । (सू० ६६६)

शुकस्य महाग्रहस्य नव वीथयः-क्षेत्रभागाः प्रायस्त्रिभि-
स्त्रिभिर्नेक्षेत्रैर्वर्तन्ते । तत्र हयमेक्षा वीथी हयवीथीत्येवं स-
र्वत्र । मेक्षा च व्ययहारशेषार्थे या चेह हयवीथी साऽन्यत्र
नागवीथीति रुद्धा, नागवीथी चैरावणपदामत्येतासां च ल-
क्षणं भद्रबाहुप्रसिद्धाभिरार्याभिः क्रमेण लिख्यते-" भरणी
स्वात्याग्नेय, नागाख्या वीथिरुत्तरे मार्गे । रोहिण्यादिर्ग-
भाख्या, चादित्यादिः सूर्यगजाख्या ॥ १ ॥ " (आग्नेयं ह-
त्तिका, आदित्यं पुनर्वसुर्गति) " वृषभाख्या पैद्यादिः
अमृणादिर्मध्यमे जम्बूवाख्या । प्रोष्ठपदादिचतुरके, गोवी-
थिस्तासु मध्यफलम् ॥ २ ॥ " (पैद्यं मघा मध्यमे इति-मार्गे
प्रोष्ठपदा-पूर्वभद्रपदा) " अजवीथी हस्तादि-सूर्यवीथी वैन्द-
देवतादि-स्यात् । दक्षिणमार्गे वैश्वा-नयोपादहयं ग्राहम्यम्
॥ ३ ॥ " (इन्द्रदेवता ज्येष्ठा ग्राहम्यमभिर्जिर्वति) " एतासु
भृगुविचरति, नागगजैरावतीषु वीथिषु चेद । बहु वयैत्यर्ज-
न्यः, सुलभापधयोऽर्थवृद्धिश्च ॥ ४ ॥ पशुमेक्षासु च म-
ध्यम-सम्यफलार्थिदया चन्द्रभृगुजः । अजसूर्यवैश्वानरवी-
थिष्वर्थभयार्थिनो लोकः ॥ ५ ॥ " इति वीथिविशेषचारे-
ण च शुक्रादयो ग्रहा मनुजादीनामनुग्रहोपघातकारिणो
भवन्तीति द्रव्याविसामान्या कर्मणामुदयादिसङ्कावादिनि ।
स्था० ६ डा० ३ उ० । सूत्र० । पं० ब० । उभयोरपि पार्श्व-
योरैकैकैर्भागभावेन ध्रुवद्वये, जी० ३ प्रांत० ४ अधि० ।

वीहिया-वीथिका-स्त्री० । मार्गे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

नुह्य-उक्-त्रि० । स्वरूपतः प्रातिपादिते, सूत्र० २ ध्रु० १ अ० ।
स्था० । भ० ।

वुंद-वृन्द-न० । " उहत्वावौ " ॥ ८ । १ ॥ १३१ ॥ इति ऋत
उत्त्वम् । समूह, प्रा० १ पाद ।

वुंदारअ-वृन्दारक-पुं० । " निवृत्त-वृन्दारके वा " ॥ ८ । १ ।
१३२ ॥ इति ऋत उत्त्वम् । देवते, प्रा० १ पाद ।

वुंदावण-वृन्दावन-न० । " उहत्वावौ " ॥ ८ । १ ॥ १३२ ॥

इति ऋत उत्त्वम् । मथुरासन्निधे स्थनामप्रसिद्ध अरण्ये, प्रा० ।

वुक्ते-व्युत्क्रान्त-त्रि० । परिणते, विश्वस्ते, आचा० २ ध्रु०
१ चू० १ अ० १ उ० ।

वुक्तेजोणिय-व्युत्क्रान्तयोनि-त्रि० । व्युत्क्रान्ता अपगता
योनिरुपस्थितस्थाने यत्र तद्व्युत्क्रान्तयोनि-कम् । प्रासुके, पि० ।

वुक्कंति-व्युत्क्रान्ति-स्त्री० । उत्पत्तौ, न० ।

बुद्धम्-व्युत्क्रम्य-अन्य० । आगत्येत्यर्थे, सूत्र० २ श्रु० ३ अ० ।

बुग्गाह-व्युद्ग्रह-पुं० । विशेषण उद्ग्रहः । वृक्षादिप्रहारजनि-
नं युद्धं व्युद्ग्रहः । उत्त० १७ अ० । संग्रामे प्रवृ० २६७ द्वार ।
व्य० । आ० क० । स्था० । वृक्षादिघातजानते विगोधे, कलहः,
उत्त० १७ अ० । “ बुग्गाहो हि वा कलहो हि वा भंड-
गं हि वा विषादो हि वा एगदं ” नि० चू० १६ उ० । परम्प-
रावग्रहः, व्य० ७ उ० । मिथ्याभिनिवेशः, स्था० ५ डा० ३ उ० ।

बुग्गाहद्वारा-विग्रहस्थान-न० । कलहाश्रये, स्था० ।

आयुरियउवज्जायस्स गं गणंसि पंच बुग्गाहद्वारा प-
रणत्ता । तं जहा-आयुरियउवज्जाए गं गणंसि आणं
वा धारणं वा नो सम्मं पउज्जत्ता भवति १, आयुरियउ-
वज्जाए गं गणंसि आधारातिणियाते कितिकम्मं नो
सम्मं पउज्जत्ता भवति २, आयुरियउवज्जाए गणंसि जे
सुतपज्जवजातं धारंति ते काले काले गो सम्ममणुप्पवा-
नित्ता भवति ३, आयुरियउवज्जाए गणंसि गिलाणसंह-
वेयावच्चं नो सम्ममणुप्पवित्ता भवति ४, आयुरियउवज्जाए
गणंसि अणापुच्छियचारी याऽवि हवइ; नो आपुच्छियचा-
री ५, आयुरियउवज्जायस्स गं गणंसि पंचाऽबुग्गाहद्वारा
परणत्ता, तं जहा-आयुरियउवज्जाए गणंसि आणं
वा धारणं वा सम्मं पउज्जत्ता भवति, एवमाधारायिणि-
याते सम्मं किइकम्मं पउज्जत्ता भवइ, आयुरियउवज्जाए
गं गणंसि जे सुतपज्जवजातं धारंति ते काले काले सम्मं
अणुपवाइत्ता भवइ, आयुरियउवज्जाए गणंसि गि-
लाणमेहवेयावच्चं सम्मं अणुप्पवित्ता भवति, आयुरियउ-
वज्जाए गणंसि आपुच्छियचारी याऽवि भवति; गो अणा-
पुच्छियचारी । (सु० ३६६)

तथा आचार्योपाध्यायस्योक्तं समाहारहन्तः कर्मधारया वा,
ततश्चाचार्यस्योपाध्यायस्य ‘ गणंसि ’ हि गणे विग्रहस्था-
नानि-कलहाश्रयाः, आचार्योपाध्यायौ द्वयं वा गणे-गण-
विषये आक्षा-हे साधो ! भवतेदं विधेयमित्येवंप्रकारमादि-
ष्टि धारणा-न विधेयमित्येवंप्रकारं नो-नैव सम्यग आ-
चित्येन प्रयोक्ता भवतीति साधयः परम्परं कलहायस्ते अस-
म्यक्षिणोगाद् दुर्ध्रियन्वितत्वाच्च । अथवा-अनैचित्यनि-
योक्ताप्रमात्रायादिकमेव कलहायस्ते इत्येवं सर्वत्रेति । अथवा
गूढार्थपदगोताथस्य पुरतो देशान्तरस्थगीतार्थनिवेदनाय
गीतार्थो यदतिचारानिवेदने कर्तेति साऽऽक्षा, असकृदालो-
चनादानेन तत्प्रार्थित्वार्थविशेषावधारणं सा धारणा, तथोक्तं,
सम्यक् प्रयोक्तानि, स कलहभागिति प्रथमम् । तथा स एव
‘ आहाराहणियाए ’ ति रत्नानि द्विधा द्रव्यतो, भावतश्च ।
तत्र द्रव्यतः कर्केतनादीनि, भावतो ज्ञानादीनि । तत्र रत्नैः-
ज्ञानादीर्भिर्यथहरतीति रात्रिकः बृहत्पयायः यो यो रा-
त्रिको यथारात्रिकं तद्भावस्तत्ता तथा यथारात्रिकतया-
यथाज्येष्ठ कृतिकर्म-वन्दनकं विनय एव वैनायिकं तच्छ न

सम्यक् प्रयोक्ता, अन्तर्भूतिकारितार्थत्वाद्वा प्रयोजयिता भवता
ति द्वितीयम् । तथा स एव यानि धृतस्य पर्यवजानानि-सू-
त्रार्थप्रकारान् धारयति-धारणाविषयीकरोति तानि काले
काले-यथायसरं न सम्यगनुप्रवाचयिता भवति-न पाठयती-
त्यर्थः इति तृतीयम् । काले अनुप्रवाचयितेत्युक्तम् ; तत्र गाथाः-

“ कालक्रमेण पत्तं, संवत्सरमाहणा उ जं जम्मि ।
तं तांम चैव धीरा, वाणज्जा सो य कालोऽयं ॥ १ ॥
तिवरिसपरियागस्स उ, आयापकप्पनाममज्जयणं ।
चउवरिसस्स य सम्मं सूयगडं नाम अगे ति ॥ २ ॥
दसकप्पव्यवहारा, संवत्सरपणगादिकित्थयस्सेव ।
ठाणं समवाओऽवि य, अगे ते अट्ठवासस्स ॥ ३ ॥
वसवासस्स विवाहो, एक्कारसवासयस्स य इमे उ ।
खुडियविमाणमाई, अज्जयणा पत्तं नायव्वा ॥ ४ ॥
बारसवासस्स तद्वा, अणुववायाइ पंच अज्जयणा ।
तेरसवासस्स तद्वा, उट्ठाणसुयाइया चउरो ॥ ५ ॥
चोइसवासस्स तद्वा, आसीविसभावणं जिणा विन्ति ।
पन्नरसवासगस्स य, दिट्ठीविसभावणं तद्वा य ॥ ६ ॥
सालसवासमाईसु य, एक्कोत्तरखुडिपसु जट्ठसंख ।
अरणभावणमहासुवि-ण भावणा तेयगनिसग्गा ॥ ७ ॥
इग्गोवासवासगस्स, उ दिट्ठिवाआ दुवालसममं ॥
अपुगणधीसवरिसो, अणुवाइ संवत्सुत्तस्स ॥ ८ ॥ इति,
तथा स एव ग्लानशैलगावृत्त्यं प्रति न सम्यक् स्व-
यमभ्युत्थाना-अभ्युपगन्ता भवतीति चतुर्थम् । तथा स एव
गणमनापृच्छय चर्गातं क्षेत्रान्तरसंक्रमादि करोतीत्येवं शी-
लोऽनापृच्छयचारी । किमुक्तं भवति-नो आपृच्छय चारीति
पञ्चमं विग्रहस्थानम् । स्था० ५ डा० १ उ० ।

व्युद्ग्रहस्थान-न० विप्रतिपत्तौ, स्था० ६ डा० ३ उ० । व्युद्ग्र-
हणं मिथ्याभिनिवेशेन विप्रतिपत्त्यर्थे, स्था० ६ डा० ३ उ० ।

बुग्गाहवर्कत-व्युद्ग्रहव्युत्क्रान्त-पुं० । कलहं कृत्वा निष्क्रान्ते,
नि० चू० १६ उ० ।

बुग्गाहिय-व्युद्ग्रहाहित-त्रि० । प्रतार्गिते, सूत्र० १ श्रु० ३ अ०
१ उ० । कुप्रज्ञापकटीकृतविपर्यासि, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

संप्रानं व्युद्ग्रहितं व्याचिख्यासुः क्षीपजातदृष्टान्तमाह-

पोतविवत्ती आव-स सत्तफलण गाहिया दीयं ।

सुतजम्मवड्ढिभोगा, बुग्गाहणणा व वणिगाए ॥ ३३६ ॥

एषा वणिजा तस्म भज्जा अइव इद्दा, सो वणिज्जेण गंतु-
कामो तं आपुच्छति । तीए भणियं-अहं पि आगच्छा-
मि, तेण सा नीता । सा गुड्विणी समुहप्रज्जे विणट्ठं जा-
णवन्ते । सा फलणं चिलग्गा अतरदीवे पत्ता । तत्थेव पजा-
ता दाग्ग । सो वणिआ समुहं मत्तो । सा महिला तांम चै-
व दाग्ग संपलग्गा । तीए सो बुग्गाहिया-जइ माणुसं पि-
च्छिज्जामि तो नासेज्जामि, ते माणुसकवेण रक्खमा । अन्न-
या बुज्जाहयपाएण वाणया आगया । ते दट्ठं सो नासइ । तहि
नायं बुग्गाहिया केण वि, कहं वि अल्लेणे पुच्छिआ ।
सव्वं कहइ, तहि बहुसो पन्नविआ एयं महापावं परि-
व्वयाइ तद्वा वि गो परिणयति । अथाक्षरार्थः-पोतः प्र-
वहणं तस्य विपत्तिः आपन्नमत्वा च यथा सा फलकेन

द्वीपं प्राहिता सुतस्य च जन्म वृद्धिश्चाभवत् . भोगांश्च तेन सह भोक्तुमारब्धाः व्युद्ग्रहेण च कृतम् , नौवर्णिजश्च विराध-
यन्तः एवावधा व्युद्ग्रहिताः प्रज्ञापनाया अयोग्याः ।

तथा चाह—

पुर्व्वि बुग्गाहिया केह, गरा पंडियमाणिणां ।

शेच्छंति कारणं किंचि, दीवजते जहा गुरे ॥ ३४० ॥

पूर्वं व्युद्ग्रहिता केचिन्नरा परिइतमानिनः नेच्छंति का-
रणं किंचित् (श्रोतुं) द्वीपजातो यथा नरः ।

अथ एवं शीलदृष्टान्तमाह—

चंपा अणंगसेणो, पंचत्थं धेरणयण दुमवलए ।

विहपासणयणसावग, इंगिणिमरणे य उववातो ॥ ३४१ ॥

चम्पायामनङ्गसेनः सुवर्णकारः कुमारनन्दीति तस्य नामान्तरम् ; तस्य च पञ्चशीलद्वीपवास्तव्याभ्यामपसरोभ्यां व्युद्ग्रहितस्य स्थविरेण तत्र नयनम् , प्रमथ्य चटवृत्ताऽपान्त-
गाल दृष्टः तत्रारोहणं स्थावरस्य बलं आवर्ते गत्वा मर-
णम् । 'विहपास' स्ति विहगाः पक्षिणस्तेषां दर्शनं तैः पञ्चशी-
लद्वीपनयनं हासप्रहासाभ्यां भूय इदानीं तस्य आवकेण
च बहुतरं प्रज्ञाप्यमानस्य तस्याङ्गनीमरणप्रतिपत्तिः ततः प-
ञ्चशीले द्वीप उपपात इत्यस्यार्थः । कथानकं तु सु-
प्रतीतं बहुविस्तरं चेति कृत्वा न लिख्यते ।

अन्धदृष्टान्तमाह—

अंधलगभत्तपत्थिव- किमिच्छ सेज्जस्स धुत्तवंचणता ।

अंधलभत्तो देसो , पव्वयसंघाडणा हरणा ॥ ३४२ ॥

अन्धभक्तः—किमर्थाधिष्ठः स किमर्थापसते शय्याऽआ-
दिदानं ददाति । धूर्तेन च तेषां वञ्चना , कथमन्याह—अ-
न्धलभक्ताऽमुको देशः समस्ति तत्र युष्माश्रयाम इत्युक्त्वा
पर्वत संघाटना कृता, परस्परं लग्नयित्वा तत्र आसिता
इत्यर्थः । ततो हरणं नदीयं द्रव्यं हत्वा गता इत्यस्यार्थः ।
भावार्थः पुनरयम्—अन्धपुरं नगरे तथ्य अणंगो गया, सो
य अंधभत्ता । तेण सभ काउं अंधलयाण अग्गाहारे
दिओ । तथ्य खणपाणाएणसु परिग्गाहिया सुस्सुसिज्जेता
अच्छति । तसि सुबहु दव्वं अत्थि । अज्जया य एणण
धुत्तेण दिट्ठा तओ सुस्सुसामि स्ति मिच्छेवयाणेण ते अ-
र्ताय उवचरति । अज्जया तेण अंधलया भणिगा—अहं
अंधलगामो अत्थ अहं वसामो सो सव्वो वि देसो अंधलग-
दत्तो । गया य तथ्य अंधलाणं अम्मापियरे तुज्जे एत्थ
हुविहिया जइ इच्छह तो तथ्य गेमा । तेहि इच्छियं । त-
ओ रातो नाणत्ता नाइदूणं भाणिगा, इहत्थिचोरा जइ भे स-
म भामिया भाणिगा य पत्थरे गणहह , जो किंचि अ-
तरधणं अत्थि तो अप्पह । ते वेमि । वामेभेण अत्थियं । तओ
तेण ते पुरिज्जं माग्गल्लस्स लाइत्ता अओअलगा महंतं मि
ले छिन्नटं डोंगरसंमं जो भे अल्लियइ ते पहाणज्जाह । जइ
लोको भणइ—पमांसयो कण वि अओ डोंगरं भामिय
जो ण दत्ते चोरा स्ति उपहणिज्जाह, एव भणिन्ता पलाणा ।
ते य गावालमाइह दिट्ठा भणीत य—मुद्धा वरागा डोंगरं
भामिया धुत्तेण, तओ पभाते चोरा स्ति काउं पत्थरे
खिचंति , दाय च न दिति ।

सुवर्णकारदृष्टान्तमाह—

लोभेण मोरगाणं, भव्वग ! छिजेज्ज मा हु ते कप्पा ।

छादेमि तंबणं, जति पत्तियसे न लोगस्स ॥ ३४३ ॥

कश्चिद्-बान्धः सुवर्णकारेण भणितो, यथा—भव्यक ! भा-
गिनिय ! 'मोरगाणं' ति कुण्डलानां लोभेन मा ते तव कर्णौ
क्षिप्यताम् , अतो यदि लोकस्य न प्रत्ययसे न तस्त प्रय-
च्छ छादयाम्यहमित्यस्यार्थः । भावार्थस्त्वयम्—“ एगस्स
वोदस्स जच्चसुवन्नघाडियाणि कुंडलानि कनेसु सुवन्नका-
रेण दिट्ठाणि । तओ तेण भणइ—भागिणेज्ज ! अहं तव ऐते
एवं करामि जहा एगाणियस्स वि पंथं वच्चमाणस्स न
कोइ हरइ । अज्जहा ते सुवर्णलोभेण चोरेहिं करणा छि-
जेज्जस्संति । तेण भणियं एवं होउ नि । कलाएण ते कु-
डले घेत्तुं अओ सुवन्नाररीयामया काउं दिएणा , भाणि-
ओ य जणो भणिहिइ कलाएण सुट्ठोवराओ न य ते पत्ति-
ज्जियव्वं, एवं पडियज्जिस्ता निग्गओ । लोगो जो जो पा-
सइ सो सो भणइ सुट्ठो रीगिया । से भणइ सोवन्नयाए
तुज्जे बिसेस न याणह ।

किं च—

जो इत्थं भूतत्थो, तमहं जाणे कलातमामो य ।

बुग्गाहितो न जाणति, हितएहिं हितं पि भमंतो ॥ ३४४ ॥

योऽत्र कांऽपि भूतार्थः—परमार्थः तमहं जाने कलावमामक-
श्च जानाति, एवमसौ तेन सुवर्णकारेण व्युद्ग्रहितो हितैः
पुरुषैः हितमपि भण्यमानो न जानाति । इदं व्युद्ग्रहेण मू-
ढा मन्तव्याः । अज्ञानमूढादयस्तु सुगमत्वात् नाख्याता न
व्याख्याता अत एवास्माभिर्द्वीपगाथायामेव व्याख्याता
इति ।

अथेषां मध्ये के मूढाः के वा व्युद्ग्रहिता इति दर्शयन्नाह—

रायकुमारो वणिओ, एते मूढा कुला य तं दो वि ।

बुग्गाहिया य दीवे, सलंधर भण चव ॥ ३४५ ॥

यो राजकुमारो मातृप्रतिसेवको, यश्च वणिगघटिको बान्धा-
स्यो ये च ते सेनापतिमहत्तरसत्के द्वे अपि कुले एते
मूढा मन्तव्याः । यस्तु द्वीपजातः पञ्चशीलसुवर्णकारो ये
चान्ध्रा यश्च भद्रकः सुवर्णकारभागिनयः उपलक्षणत्वात्
ये च भग्तादिकुशास्त्रेषु भाषिता अज्ञाने मूढा एते व्यु-
द्ग्रहिता मन्तव्याः ।

अथेषां मध्ये के प्रवार्जायतु योग्याः के वा नेत्याह—

मोत्तूण वेदमूढं, अप्पडिमिद्धा उ मेसका पूढा ।

बुग्गाहिता य दूढा, पडिमिद्धा कारणं मोत्तुं ॥ ३४६ ॥

वेदमूढं मुक्त्वा ये शेषा द्रव्यक्षत्रमूढादयस्ते अप्रतिषिद्धाः
प्रवार्जायतुं कल्पन्ते इत्यर्थः । ये तु व्युद्ग्रहिता दुष्टाश्च
कषायदुष्टादयस्ते कारणं मुक्त्वा प्रतिषिद्धाः कारणं तु
कल्पन्ते इति भावः ।

किमर्थमते प्रतिषिद्धा इत्याह—

जे तेहिं अभिग्गहियं, आमरणं ताए तं न मुंचंति ।

सम्पत्तं पि ण लगगनि, तेमिं कत्तो चरित्तगुणा ॥ ३४७ ॥

यत्ते व्युद्ग्राहितादिभिः किमपि शक्यादिदर्शनमन्यद्वा-भा-
रताविकं मिथ्याश्रुतमभिगृहीतमभिमुख्येनोपादेयतया स्वी-
कृतं तदामरणान्तं न मुञ्चन्ति, अत्रैव चैतेषां सम्यक्त्व-
मपि न लगति कुतश्चारित्र्यगुणा इति ।

कथं पुनरमीषां सम्यक्त्वमपि न लगतीत्याह—

सोयमुयधोररणमुह-दारभरणपेयकिच्चमइएमुं ।

सगंमु देवपूयण-चिरजीवणदाणदिदुमु ॥ ३४८ ॥

इच्चवमाइलोइय-कुस्सुइवुग्गाहणा कुटियकभा ।

फुडमवि दाइजंतं, गिएहंति न कारणं केह ॥३४९॥

इह भारतादौ शौचसुतधारणमुखस्वदारभरणप्रेतकृत्यम-
येषु देवपूजनचिरजीवनदानदृष्टेषु च स्वर्गेषु ये भाविता
भवन्ति । तथा शौचविधानात्, पुत्रोत्पादनात्, धारसम-
शिरःप्रवेशात्, धर्मपत्नीपोषणात्, पितृप्रदानादि प्रत्येकं
कर्मविधानात्, वैश्वानरादिदेवपूजनात्, चन्द्रसहस्रादिक-
पचिरकालजीवनात्, धनुःधरिण्याविदानात् स्वर्गा अ-
वाप्यन्ते इत्येवमादिलौकिककुश्रुतिव्युद्ग्राहणाकुथितकर्णाः
मन्तस्तस्याः कुश्रुतेरघटनायां स्फुटमपि दृश्यमाने कारण-
मुपपत्तिं केचिद्विरुद्धकारणं न प्रातिपद्यन्ते ; ते दुःसंज्ञाप्या
मन्तव्याः । ३४९ उ० ।

बुग्गाहिया-वैग्राहिकी-स्त्री० । कलहप्रतिबद्धायां कथायाम्,
दश० १० अ० ।

बुग्गाहेमाण-व्युद्ग्राहयत्-त्रि० । विविधत्वेनाधिक्येन च ग्रा-
हयति । द्वा० १ श्रु० १२ अ० । व्युद्ग्राहे योजयति, श्री० ।
विरुद्धग्रहवन्तं कुर्याति । अ० १ श० ३३ उ० ।

बुब्बमाण-उच्यमान-त्रि० । आकुश्यमाने, सूत्र० १ श्रु०
६ अ० ।

बुच्छिण्णकिरिय-व्युच्छिन्नक्रिय-त्रि० । योगाभावात् क्रिया-
रहितं, 'बुच्छिन्नकिरियं अपाडवाइ परममुक्कज्झाणे क्रियाह'
आव० ४ अ० ।

बुच्छिण्णदोहला व्युच्छिन्नदोहदा-स्त्री० । पूर्णवाङ्मन्याद-
पगतगर्भकालिकमनोरथायाम्, कल्प० १ अधि० ४ लण ।
बुच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । स्थगने, संवरणे, निवृत्ती, आव० ६
अ० । दाने, आव० ६ अ० ।

बुद्धाण-व्युत्थान-न० । आत्ममात्रप्रतिबन्धलक्षणे व्यवहारे,
द्वा० ।

व्युत्थानं व्यवहारश्च-अ ध्यानाप्रतिबन्धतः ।

स्थितं ध्यानान्तरागम्भ, एकध्यानान्तरं पुनः ॥ ३० ॥

व्युत्थानमिति व्यवहार-आत्ममात्रप्रतिबन्धलक्षणे ध्यान-
प्रतिबन्धेन व्युत्थानं चेत्, न, ध्यानाप्रतिबन्धतः सुव्या-
पारलक्षणस्य तस्य कारणनिरोधेऽनुकूलत्वादेव विज्ञावि-
क्षेपाणामिव तत्प्रतिबन्धकत्वात् । एकध्यानान्तरं पुनः
ध्यानान्तरागम्भे मैत्र्यादिपरिकर्मणि स्थितम्, तथा च ता-
वन्मात्रेण व्युत्थानत्वे समाधिप्रारम्भस्यापि व्युत्थानत्वाप-
त्तिरिति न किञ्चिदेतत् । द्वा० २८ द्वा० ।

बुद्धाणवत्ति (ग)-व्युत्थानवर्तिन्-त्रि० । योगप्रतिबन्ध-
शावस्थिते, द्वा० २५ द्वा० ।

बुद्धि-वृष्टि-स्त्री० । वर्षणं वृष्टिः । अधः पतने, स्था० ३ ठा० ३
उ० । महावर्षे, अ० ३ श० ७ उ० । "आदित्याज्जायेत वृष्टि-वृष्टि-
रक्षं ततः प्रजाः ।" दश० १ अ० ।

बुद्धिकाय-वृष्टिकाय-पुं० । वर्षणधर्मयुक्तस्योदकस्य राशौ,
स्था० ३ ठा० ३ उ० ।

अथ वृष्टिकायकरणरूपं तमेव देवेन्द्रादिदेवानां दर्शयन्
प्रस्तावनापूर्वकमाह—

अन्थि णं भंते ! पज्जेअं कालवसी बुद्धिकायं पकरेति ?,
हंता अन्थि । जाहं णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया
बुद्धिकायं काउकामं भवति मे कहमियाणि पकरेति ?, हंता
गोयमा ! ताहे चव णं से सक्के देविंदे देवराया अम्भि-
तरपरिमण देवे सहावेति, तए णं ते अम्भितरपरिसगा द-
वा सहाविया समाणा मज्झिमपरिमण देवे सहावेति । त-
ए णं ते मज्झिमपरिसगा देवा सहाविया समाणा बाहिर-
परिमण देवे सहावेति, तए णं ते बाहिरगा देवा देवा
सहाविया समाणा बाहिरं बाहिरगा देवा सहावेति । त-
ए णं ते बाहिरगा देवा सहाविया समाणा आभिओगिण
देवे सहावेति । तए णं ते ० जाव सहाविया समाणा बुद्धि-
काय देवे सहावेति । तए णं ते बुद्धिकाइया देवा सहावि-
या समाणा बुद्धिकायं पकरेति, एवं खलु गोयमा ! सक्के
देविंदे देवराया बुद्धिकायं पकरेति । अन्थि णं भंते !
असुरकुमारा वि देवा बुद्धिकायं पकरेति ?, हंता अन्थि ।
किं पत्तियच्चं भंते ! असुरकुमारा देवा बुद्धिकायं पकरेति?,
गोयमा ! जे इमे अरहंता भगवंता एएसि णं जम्मणम-
हिमासु वा निक्खमणमहिमासु वा णाणुप्पायमहिमासु वा
परिनिव्वणमहिमासु वा एवं खलु गोयमा ! असुरकुमा-
रा वि देवा बुद्धिकायं पकरेति, एवं नागकुमारा वि एवं
जाव थणियकुमारा वाणमंतरजाइसियवेमाणिय एवं चेव ।
(सू०-५०४)

'अन्थि णं' मित्यादि, 'अन्थि' ति अस्त्येतत् 'पज्जेअं' ति पर्य-
न्यः 'कालवासि' ति काले प्रावृषि वर्षतीत्यवशीलः कालवर्षी,
अथवा-कालश्चासौ वर्षी चेति कालवर्षी, वृष्टिकायं-प्रवर्ष-
णतो जलसमूहं प्रकरोति प्रवर्षतीत्यर्थः । इह स्थाने शक्रोऽपि
तं प्रकरोतीति दृश्यम् । तत्र च पर्जन्यस्य प्रवर्षणाक्रियाया
नत्वाभाव्यतालक्षणे विधिः प्रतीत एव । शक्रप्रवर्षणक्रिया-
विधिस्त्वप्रतीत इति तं दर्शयन्नाह— 'जाहं' इत्यादि, अथ-
वा पर्जन्य इन्द्र एवेत्येतत्, स च कालवर्षी काले-जिन-
जन्मादिमहादौ वर्षतीति कृत्वा, 'जाहं णं' ति यदा 'मे
कहमियाणि पकरेह' ति स शक्रः कथं तदानीं प्रकरो-
ति ?, वृष्टिकायमिति प्रकृतम् । असुरकुमारसूत्रं 'किं प-

स्तिर्यणं 'ति किं प्रत्यय-कारणमाधित्येत्यर्थः 'जम्मणम-
हिमासु व' ति जम्ममहिमासु जन्मोत्सवान् निर्मितीकृत्य-
त्यर्थः । अ० १४ श० २ उ० ।

बुद्ध-बुद्ध-त्रि० । "दग्ध-विदग्ध-वृद्धि-वृद्धे ढः" ॥८॥१४०॥
इति संयुक्तस्य ढः । "द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः" ॥ ८ । २ ।
०० ॥ शान्ति दोषाणि उ० । प्रा० । श्रुतेन पर्यायेण वयसा च मह-
ति, व्य० ५ उ० । सूत्र० । स्थविरं, ग० ३ अधि० । प्रवयसि,
अ० २०१ अधि० १७ गुण । स च-"मध्यमः सप्तति याव-
त्परा वृद्ध उच्यते ।" आचा० १ अ० २ अ० १ उ० । सप्तति-
वर्षेभ्य उपरि वृद्धः । अन्ये त्वाहुः-अर्धागपीन्द्रयादिहानिद-
गनात् पर्यावर्षेभ्याऽप्युपरि वृद्धाऽभिधीयन्ते । ग० १ अधि० ।
अ० । सप्ततिवर्षाणां, मतान्तरापेक्षया षष्टिवर्षाणां वा उपरि
वर्तिनि, पि० । तापस, अनु० । प्रथममुत्पन्नत्वात् प्रायो वृद्ध-
काले दीक्षाप्राप्तपक्षः । ज्ञा० १ अ० १४ अ० । पितृमातुलादीं,
सूत्र० १ अ० २ अ० १ उ० । स्थविरस्यार्यकालकस्य शिष्ययो-
र्मप्रज्वलितार्यभद्रयोः शिष्ये, कल्प० २ अधि० ८ क्षण । "बु-
इति देशी पदत्वादवदग्धम् । विनष्ट, वृ० १ उ० २ प्रक० ।

बुद्धकुमारी-बुद्धकुमारी-स्त्री० । बृहत्स्वादपङ्क्तिगीतत्वाच्च बृह-
कुमारी । अधि० वयः कन्यायाम्, ज्ञा० २ अ० १ अ० १ अ० ।

बुद्धुन-बुद्धन्व-त० । जगयाम्, आचा० ।

"गात्रं मङ्कुचितं गतिर्विगलिता दन्ताश्च नाशं गता,
रूपं भ्रष्टमिति रूपमेव हसन्ते वक्त्रं च लालायते ।
वाक्यं नैव करोति वाग्ध्वजः पत्नी न शुभ्रपते,
भिक्षुश्च जरयाऽभिभूतपुरुष पुत्रोऽप्यवज्ञायते ॥१॥
न विभूषणमस्य युज्यते, न च हास्यं कुत एव विभ्रमः ।
अथ तेषु च वर्ज्यं जनो, ध्रुवमायाति परं विदुष्वनाम् ॥२॥"
"जं जं करो नं तं, न सोहृष्टं जोषणे अतिक्रान्तं ।
परिस्मत्सर्गमहिलयाण, एकं धम्मं पमुत्तुणं ॥१॥" आचा० १
अ० २ अ० १ उ० ।

बुद्धवाहसूरि-बुद्धवादिसूरि पुं० । लाह्वेण भृगुकच्छुनगरे क-
णाटभद्रविवाकरस्य वादजेनार आचार्ये, ती० ४५ कल्प ।

बुद्धवाय-बुद्धवाद-पुं० । प्रवज्यादानादनन्तरं सेलेस्त्रनापर्यन्ते
नाधुधर्मे, आचा० १ अ० २ अ० १ उ० ।

बुद्धमावग-बुद्धभाक्क-पुं० । भगवान्काले भावकाणांमेष
नतां पश्चाद् ब्राह्मणत्वभावाद् । ब्राह्मणेषु, अनु० । ज्ञा० ।

बुद्धमील-बुद्धशील-त्रि० । निभृतशीलं, अवञ्जनशीलं, दशा०
१ अ० ४ अ० ।

बुद्धमीलया-बुद्धशीलता स्त्री० । वपुर्मनसोर्निर्विकारता-
गाम्, स्था० ८ ठा० ३ उ० । येषां मनसि च निभृतस्य-
भावनायाम्, उच्य० १ अ० । दशा० । बुद्धशीलो-निभृतशीलं,
अवञ्जनशीलं इति यावत् । अर्थग्रहणान्-बुद्धेषु ग्लानादिषु
पश्यन् यथावृत्त्यादिकरणकारापणयोरुत्पन्ना भवति पर्याव-
यः, अथवा-बुद्धशीलता च दूषितमर्नास च निभृतस्यभा-
वता-निर्विकारता इति यावत् । दशा० १ अ० ४ अ० । व्य० ।
ज्ञा० म० ।

बुद्धा-बुद्धा-स्त्री० । अतिकान्तयौवनायाम्, ग० २ अधि० ।

बुद्धाऽणुग-बुद्धाऽणुग-त्रि० । बुद्धानुगच्छतीति बुद्धानुगः ।
तत्र बुद्धास्तपःश्रुतपर्यायवयःप्रभृतयस्तदात्सरितानुष्ठायी ।
दर्श० २ तस्य । परिणतमनिपुरुषसेवकं, अ० १
अधि० । बुद्धजनानुगस्या हि प्रवर्त्तमानः पुमान् न जानु-
चिदपि विपदः परं भवति । अ० १ अधि० । प्रव० । बुद्धान
परिणतमतीतानुगच्छति गुरुजनबुद्ध्या सेवत इति बुद्धानुगः ।
प्रव० २३६ छार ।

बुद्धा(कु)वाम-बुद्धा(द्र)वास-पुं० । बुद्धगत आवासो बुद्धावा-
सः । पं० चू० १ कल्प ।

सम्प्रति बुद्धावासशब्दस्य व्युत्पत्तिमाह-

बुद्धस्स उ जां वामो, बुद्धिं पगतो उ कारणेणं तु ।

एसो तु बुद्धवामो, तस्स उ कालो इमो होइ ॥ ५१ ॥

बुद्धस्य-जरसा परिणतस्य परिणीतजङ्घाबलस्य वासो
बुद्धवासः । अथवा-बुद्धः कारणवशेन रोगेण बुद्धिं गतो
वासो बुद्धवासः । एष खलु बुद्धवासो बुद्धवासशब्दार्थः,
तस्य तु बुद्धवासस्य कालोऽयं-वक्ष्यमाणो जघन्यादिभेदभिज्ञो
भवति ।

तमेवाह-

अतोमुहूर्त्तकालं, जहन्ममुक्कामपुण्वकोडीओ ।

मुत्तुं गिहिपगियागं, जं जम्म व आउयं तित्थं ॥ ५२ ॥

बुद्धवासो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तकालम् । कथमिति चेन्?, उच्यते
बुद्धवासबुद्ध्या स्थितस्यान्तर्मुहूर्त्तानन्तरं मरणभावादुत्कर्षतः
पूर्वकोटिगृहिपर्यायं नववर्षलक्षणं मुक्क्या नववर्षाणां पूर्वको-
टी इत्यर्थः । कथमेतावान्कालो बुद्धवासस्य लभ्यते इति चेन्?,
कोऽपि नववर्षप्रमाण एव श्रमणा जातः स च श्रामण्य-
परिग्रहात्तदनन्तरमेव प्रतिफलकर्मोद्यवशतः क्षीणजङ्घा-
बलतया रोगेण वा विहर्तुमसमर्थो जातस्तत एकत्र वासो
यथोक्तकालमानो भवति । इदं चोत्कर्षतो बुद्धवासकालप-
रिमाणे भगवतः शृणुमतीर्थकरतीर्थान्याधिकृत्याह-यस्य धा
तीर्थकरस्य तीर्थे यत् उत्कृष्टमायुःप्रमाणं वर्षेनवकहीनं
तस्य तीर्थे तावान् उत्कृष्टो बुद्धवासकालः । तत्र योऽसौ जग-
परिणामेन बुद्धवासीभूतः स एतादृशः ।

केया विज्जा चरियं लाघवेणं,

ततो तवो देमितो मिद्धिमग्गो ।

अहाविहिं मंजमं पालइत्ता ,

दीहाउणो बुद्धवासम्म कालो ॥ ५३ ॥

विज्या नाम-सूत्रार्थतदुभयग्रहणं तत्कृतम्, तद्यथा-द्वादश
वर्षाणि सूत्रग्रहणं कृते, द्वादश वर्षाण्यर्थग्रहणं, तदनन्तरं
चरितं देशदर्शनाय द्वादश वर्षाणि श्रमणं कृतम् । तथा-सदैव
लाघवेन उपक्रम्यलाघवादिना वर्तितम्, यथापि चतुर्थेयष्टाऽ-
दिरूपे नानाप्रकारे तपः, तथा-अनिर्गृहीतयत्नवीर्येण देशट-
र्शानानन्तरं द्वादश वर्षाण्यव्यवच्छिन्ने कुर्वता ज्ञानादिक
सिद्धिमार्गो दर्शितः सदैव च यथाविधि श्रुतोपदेशेन । सप्त
दर्शावधः संयमः परिपालितस्तं सकलकालं संयमं यथाविधि

पालयित्वा द्वादश वर्षाण्यव्यवच्छिन्ति कुर्वता यदि शिष्यो निष्पात्रितस्ततस्तं गणे स्थापयित्वा स्वयमभ्युद्यताविहारं विहन्तेत्यामति भगवतामहन्तामुपदेशः । अथ न कोऽपि शिष्यो निष्पन्नस्तर्हि गच्छः परिषद्दीप्तीयः, तथा यद्यपि स न निष्पन्नः कोऽपि शिष्यस्तथापि कश्चिदसमर्थो भवत्यभ्युद्यताविहारं विहन्ति सोऽपि नाभ्युद्यताविहारं प्रतिपद्यते, तस्य शिष्यानिष्पत्त्यभावेनाभ्युद्यताविहारप्रतिपत्त्यशक्त्या वा गच्छं परिपालयतां शीघ्राऽऽयुषो वृद्धावामस्य कालः ।

एतामेव गाथां व्याख्यानयति—

सुतागमो बारममा-चरियं देमाण दरिमणं तु गतं ।

उवकरणंदहइदिय-तिविहं पुण लाघवं होइ ॥ ५३१ ॥

विद्या नाम-सूत्रागमः स द्वादश वर्षाणि यावत्, तदुपलक्षणमेतदयामगोऽपि विद्या सोऽपि द्वादश वर्षाणि कृतः, तथा चरितं नाम देशानां दर्शने तदापि द्वादश वर्षाणि कृतम् । लाघवं पुनस्त्रिविधं भवति । तद्यथा-उपकरणलाघवं, देहलाघवं, इन्द्रियलाघवं च । तत्रोपकरणलाघवम्-उपधर्तृपरिचरणं यदतिरिक्तमुपकरणं न गृह्णाति गृहीतं वा ऽऽक्रान्तिष्ठे सन् सूत्रोक्तविधिना परिभुङ्क्ते, देहलाघव यस्यातिरुक्ता नार्तिष्ठलः, शरीरं, इन्द्रियलाघवम्-यदीन्द्रियाणि तस्य यश वर्ज्यन्ते ।

चउत्थ लुद्धादि तवां, कतो उऽवाञ्छितीए होइ मिद्धिपहो ।

मुत्तविहीण मंजम, बुद्धो अह दाहमाइ तु ॥ ५३२ ॥

तपश्चतुषधर्मातिकं कृतं तथा अव्यवस्थितौ क्रियमाणायां सिद्धिपथा-मोक्षमार्गो दर्शितो भवति, तथा सूत्रोक्तविधिना मयमः परिपालितः स च जानो वृद्धोऽप्यथ दीर्घमायुः ।

अब्भुज्जतमत एतो, अगीतमिस्सो व गच्छपडिबद्धो ।

अच्छति जुन्नमहल्लो, कारणतो वा अनुष्णोऽवि ॥ ५३३ ॥

अभ्युद्यताविहारमशक्नुवन् अगीताः शिष्या अद्यापि यस्यामो वा, गच्छप्रतिबद्धो-गच्छपरिपालनप्रवृत्तः सन् ज्ञातो महान् वृद्धावामेतिष्ठति । अजीर्णोऽपि वा-तरुणोऽपि वा कारणतः क्षीणजङ्घाबलतया रोगादना वा वृद्धावाममुपसंवते ।

तदय कारणजानं गाथाद्वयेनाह-

जंघाबलं व स्त्रीणे, गेलस सहाय ताव दुब्बल्ले ।

अहवाऽवि उत्तमंहु, निष्फत्ती चेव तरुणाणं ॥ ५३४ ॥

स्वत्तारं च अलंभे, कयसंलेहेव तरुणपरिकम्मं ।

एएहि कारणेहि, बुद्धावासं वियाणाहि ॥ ५३५ ॥

जङ्घाबलं वा स्त्रीणे, ग्लानत्वं वा तस्यान्यस्य वा जातम्, असहायता वा समुत्पन्ना दौर्बल्य वा शरीरस्यापजातम्, अथवा-उत्तमार्थप्रतिपन्नः, अथवा-तरुणानामात्मपरलक्षणाणां निर्णयः सूत्रतोऽर्थतश्च कर्तव्यः । क्षत्राणां वा संयमस्फीतिहन्तृनामलाभः । कृतसंलेखो वा-प्रतिपन्नसंलेखनाको वर्तते । यात्र वा-तरुणस्य-रोगविमुक्तस्य सतः प्रतिकर्मबलविपूर्वाद्धकरणं समारब्धं ततो वृद्धावासः । तथा चाह-एतः कारणैर्वृद्धावासं विजानीहि ।

तत्र प्रथमद्वारे-जङ्घाबलं परिक्षीणमित्येवंरूपं कियत् क्षुब्धं कियता कालेन गन्तु शक्नुवन् विहरणाहो भवति ।

कियद्वा अशक्नुवन् जङ्घाबलपरिक्षीण इत्येतत्प्रतिपादयति-

दोणिण वि दाऊण दुवे, सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं च ।

दोमी दिवहुमेगं, तु गाउ तंतीसु अणुकंपा ॥ ५३६ ॥

द्वे पौरुष्यौ-सूत्रपौरुषी, अर्थपौरुषी चेत्यर्थः । दस्वा यावद्विज्ञावला भवति तावद्यो द्वे गच्छते प्रजति एव सपराक्रमो विहर्तुम् । 'सुत्तं दाऊण अत्थवज्जं च' इति सूत्रे सूत्रपौरुषी दत्त्वा अर्थवर्जम्-अर्थपौरुषीमवस्था यो भिक्षावेलातः अर्थोद्गच्छे गच्छत प्रजति सोऽपि सपराक्रमो विहर्तुम् । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । स चैतत् सूत्रपौरुषीमर्थ-पौरुषी वा दत्त्वा भिक्षावेलात आगतो यो द्वे गच्छत याति एषोऽपि सपराक्रमो विहर्तुमिति । एवमेतं त्रयः प्रकारः गच्छतद्वयेऽभिहितः । तत्र एव त्रयः प्रकारा द्वयस्य गच्छते त्रयश्च प्रकारा गच्छते द्रष्टव्याः । एतेषु च त्रिष्वपि द्वयस्य गच्छतद्रूपेषु तस्यानुकम्पा विधायनार्थक्या वक्ष्यमाणा कर्तव्या ।

संप्रति चशब्दसूचितं तृतीयं प्रकारमुपदर्शयति-

खंत्तेण अद्धजायण, कालेण जाव भिक्खवेलाओ ।

खंत्तेण य कालेण य, जाणसु सपरकमं थरे ॥ ५३७ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषी वा कृत्वा कालतः प्रातर्बेलात आरभ्य यावद् भिक्षावेला भवति, तावत् यः क्षत्रतोऽर्हयो-जने गच्छतद्वयप्रमाणं प्रजातं न जानीत, क्षत्रतः कालतश्च सपराक्रमं स्थविरम् । तद्वत् गच्छतद्वयविषये चशब्दसूचितः, तृतीयः प्रकारः । प्रकारत्रयदर्शितो एव द्वयस्य गच्छत-र्था च द्रष्टव्याः ।

तथा चैतदर्थव्यापनार्थमेव गच्छतविषये तृतीयं प्रकारमाह-

जो गाउयं समन्थो, सुरादारब्ध भिक्खवेलाओ ।

विहरउ एमो सपर-कमो उ नो विहरते ण परं ॥ ५३८ ॥

यः सुरात्-सुरोद्गमादारभ्य यावद्विज्ञावेला भवति तावत् गच्छते गन्तुं समर्थ एषोऽपि सपराक्रम इति विहर्तुम् । ततः परं गच्छतामति तावता कालेन गन्तुमशक्नो विहरत । इदमुक्तम्-त्रिष्वपि गच्छतद्वयाद्विषयानुकम्पा कर्तव्याति ।

तत्र तामवानुकम्पामाह-

वीसामण उवगरणे, भत्ते पाणं व लंबणे चव ।

गाउयदिवहुदोसुं, अणुकंपेसा तिमुं होइ ॥ ५३९ ॥

अन्तराऽन्तरा यत्र विश्रमणार्थं तिष्ठति तत्र विश्राम्यन्तः उपकरणे-उपकरणविषये अनुकम्पा कर्तव्या, यत्तस्यापकरणं तदन्ये वहन्ति यैश्च तस्य शीतं न भवति तादृशानि धर्माणि देयानि । तथा भिक्षु पात्रे च तन्प्राप्त्यर्थं शुद्धं न लभ्यते, तदा पञ्चकपरिहाग्या तदुत्पादनीयम् । यत्र च विषमं तत्र बाहुप्रवा नादिनाऽवलम्बनं कर्तव्यम् । चशब्दान्-स तेन कालेनाच्छालनीया यस्मिन्नुत्पादादिभिर्न परित्याज्यन्ते । एषोऽनुकम्पा त्रिषु गच्छतद्वयस्य-गच्छत-द्विगच्छतषु भवति-ज्ञातव्या ।

अथवा-त्रिष्वनुकम्पेति प्रकारान्तरं व्याख्यानयति-

अहवा आहारोवहि, सेजा अणुकंप एम तिविहो उ ।

पदमालियाण विस्सा-मणादि उवही य बोधव्वा ॥ ५४० ॥

अथवा आहारे उपधी शय्यायां च या अनुकम्पा एषा त्रिविधाऽनुकम्पा भवति। तत्राहारं-प्रथमास्तिकादानं, शय्यायां-गतस्य विभामणादि, मार्गे चोपधिबोधयः ।

सांप्रतमपराक्रममाह—

स्वेत्तेण अद्गगाउय, कालेण य जाव भिक्खवेला उ ।

स्वेत्तेण य कालेण य, जाणसु अपरकमं थेरं ॥ ५४१ ॥

यः कालतः-सूत्रोद्गमादारभ्य यावद्भिक्खावेला तावत् यः क्षेत्रतोऽर्द्धगव्युतं याति तं क्षेत्रतः कालतश्च जानीत अपराक्रमं स्थविरम् ।

असो जस्स न जायइ, दोसो देहस्स जाव मज्झण्हो ।

सो विहरइ सेसो पुण, अच्छति मा दोएह वि किलेसो ५४२

मातरारभ्य यावन्मध्याह्नस्तावत्तस्य गच्छतो देहस्याम्यो दोषा अभ्यादिलक्षणां 'नोपजायते स विहरति, शेषः पुनस्तिष्ठति । कस्मादित्याह—मा द्वयानामपि तस्य सहायानां च क्लेशो भूयादिति हेतोरन्यो दोषो न जायते इत्युक्तम् ।

तत्रान्यं दोषमाह—

भमो वा पित्तमुच्छा वा, उडुसासो व खुम्मति ।

गतिविरण वि संतम्मि, इवादिमु न रीयति ॥ ५४३ ॥

यस्मिन् गतिविरतेऽपि सति भ्रम-आकास्मिकी भ्रमिः, पित्तमिमित्ता मूर्च्छा पित्तमूर्च्छा ऊर्ज्जुदवासां वा बुध्यति-चलति आदिशब्दात्-शिरोव्यथादिपरिग्रहः, ततो न रीयते-न गच्छति, न विहारक्रमं करोतीति भावः ।

तस्य चापराक्रमस्य वृद्धावासेन तिष्ठतः सहाया दातव्या-स्तेषां परिमाणमाह—

चउभागतिभागऽद्दो, सन्वेमिं गच्छतो परीमाणं ।

संतासंतसतीए, बुद्धावासं वियाणाहि ॥ ५४४ ॥

गच्छतो—गच्छन्माधकृत्य साधूनां परिमाणं कृत्वा सर्वेषां चतुर्भागसहायाऽर्द्धं वा सहायास्तस्य वृद्धावासप्रतिपक्षस्य दीयन्ते । तत्र त्रिभागोऽर्द्धं वा दीयन्ते । 'संतासंतसतीए' सद्भावेन असद्भावेन चेत्यर्थः । तत्र सद्भावे सन्ति साधवो भूयांसः केवलमगीतार्थास्ते सन्तोऽप्यसन्तः । असद्भावा न सन्ति बहवः साधवः । एवं वृद्धावासं ससहायं जानीहि ।

ततो गच्छतां साधूनां परिमाणं ज्ञात्वा सर्वेषां

चतुर्भागसहाया दातव्या इत्युक्तं ततो

गच्छन्परिमाणं जघन्यादिभेदेन आह—

अद्वावीसं जहण्णं, उकोसेण सयग्गसो ।

सहाया तस्स जेसिं तु, उवहाणा न जायति ॥ ५४५ ॥

गच्छस्य परिमाणं जघन्यतोऽष्टाविंशतिरुत्कर्षतः शताग्रशः शतादारभ्य यावत् द्वात्रिंशत्सहस्राणि । तत्राष्टाविंशतिकस्य गच्छस्य चतुर्भागः सप्त एतावन्तः सहायास्तस्य दातव्याः । यैरुपस्थापना-उप-सार्माप्येन सर्वदाऽवस्थानलक्षणेन तिष्ठन्त्यस्यामिति उपस्थापना-शय्या अजाविपाठावाप्त्ययः, नित्यवसतिर्न जायते । इयमत्र भावना—प्रतिमासमन्याऽन्या वसतिर्न लभ्यते, स चालाभो द्विधा—सज्जामः, असज्जामश्च । तत्र सज्जामो नाम-लभ्यन्ते व-

सतयः, किं त्वकल्पिकाः, असल्लाभो मूलत एव न लभ्यन्ते वसतयः । एवं सज्जामेनासल्लाभेन वा प्रतिमसमयमन्यान्यवसत्यलाभे एकस्यामेव वसतो अङ्गावलपरक्षीणो वसति, तस्य च सहाया अष्टाविंशतिः । कस्यांचद् गच्छस्य च चतुर्भागमात्राः सप्त प्रदत्तास्ते ऋतुषडे काले एकं मासं स्थित्वा गच्छं प्रजन्तिः अन्ये सप्त सहायाः स्थविरस्यागच्छन्ति, तेऽपि द्वितीये मासे परिपूर्णे गतास्ततोऽन्ये सप्त समागच्छन्ति, तेऽपि तृतीये मासे पूर्णे गतास्ततोऽन्ये सप्त सहायाः आयायन्ति, तेऽपि चतुर्थे मासे स्थित्वा गच्छं प्रजन्ति ये प्रथमे मासे सप्तागच्छन् न भूयः समागच्छन्ति । एवं त्रिमासान्तरितः सर्वेषां पुनर्वारको भवति । एवं वारेण वारेण गमने तैर्नित्यवसतिवशः परिहृतो भवति । अथ सद्भावेनाष्टाविंशतरूपो गच्छो वर्धते, यावदेकविंशतिकस्तस्य त्रिभागे सप्त, तेषां द्विमासान्तरितो वारको भवति । तथैव सद्भावेनासद्भावेन वा यदि चतुर्विंशको गच्छो भवति, तदा तेषामर्धेन सप्त, तेषामेकमासान्तरितः पुनर्वारकः । एवं प्रतिमासमन्यान्यवसत्यभावे वृद्धस्यैवैकस्य वृद्धावासो भवति, न तु सहायानाम् । अथ सद्भावेन असद्भावेन वा चतुर्दश गच्छे न सन्ति, तदा त एव सप्त जनाः विरकालमपि तिष्ठन्तो यतनया तं वृद्धं परिपालयन्ति ।

अमुमेवार्थमभिधित्सुराह—

चचारि सत्तगा ति-सि दंसि एको व होज असतीए ।

संतासई अगीमा, ऊणा उ असंतओ असती ॥ ५४६ ॥

चत्वारः सप्तका वारेण वारेण वृद्धपरिपालनाय प्रेषणीयाः । असति सद्भावेन वाऽष्टाविंशतिरभावः त्रयः सप्तका वारेण प्रेष्याः । तावतामप्यभावे द्वौ सप्तको वारेण प्रेष्यौ । तयो-रप्यभावः एकः सप्तकः सद्भावेन वा तत्परिपालको भवेत् । सद्भावेनाऽसद्भावेन वा असतीत्युक्तम् । तत्र सद्भावं व्याख्यानयति । 'संतासती' ति सद्भावा नाम यद् अगीतार्थः, ते हि सन्ति भूयांसः परं ते सन्तोऽप्यसन्तो वृद्धस्य सहायकार्येष्वसमर्थेत्वात् । 'असन्तेउ असती' असद्भावः स्वभावतस्तूनाः ।

अथ कस्मात्सप्त सहायाः क्रियन्ते न न्यूना इत्याह—

दो मंघाडा भिक्खं, एकोषहि दो व गेएहए थेरं ।

आलितादिसु जयणा, इहग परिताव दाहादी ॥ ५४७ ॥

द्वौ संघाटौ भिक्षां हिरण्डेते, एको बहिर्वसन्ति स्तिष्ठति रक्षकः द्वौ च स्थावरं गृहीतः, एवं सप्तसु सत्सु आदीप्तादिषु-प्रदीपनादिषु यतना भवति । इतरथा परितापदाहादिकं वृद्धादेरुपजायेत । अथ सद्भावेन असद्भावेन वा सप्तको गच्छो न विद्यते, किं तु षष्ठ्यादिकस्तदापि सर्वेऽपि वृद्धावासिका भवन्ति, यतनया च तं परिपालयन्ति ।

तामेव यतनामाह—

आहारे जयणा बुत्ता, तस्स जोगो य पाणए ।

निवायमउए चैव, ऽक्खविताऽणोसणादिसु ॥ ५४८ ॥

तस्य वृद्धस्य योग्ये आहारं उपाधये निवाते ह्यविस्त्राणं
वस्त्रं तस्मिन् मृदुके च एषणीयानि, तदलाभे पञ्चकर्परि-
हाण्याऽप्युत्पादनीयानि । तदेवमुक्ता चतुर्विधा यतना ।

संप्रति प्रकारान्तरेण चतुर्विधामेव यतनामाह—

बुद्धावासे जयणा, खेत्ते कालं य वसहि—मंथार ।

खेत्तस्मि नवगमादी, परिहाणी एकहिं वसई ॥५४६॥

बुद्धावासं यतना चतुर्विधा, तद्यथा—क्षेत्र, काल, वसतो, संस्तार च । तत्र क्षेत्रं नवकोटिचभागः नवकमादि कृत्या एकैकचिभागं परिहाण्या तावद्वक्तव्यं यावदेकस्मिन्नापि भागं चिरकालं वसति । इयमत्र भावना—क्षेत्रं नव भागान्करोति तत्रैकस्मिन् भागे वसति गृहीत्या तस्मिन्नेव भागे संस्तारकामित्तादीनि निर्दिशति, शेषानष्टौ भागान् परिहरति । ततश्च तावत्परिपूर्णां मार्गशीर्षः । ततो द्वितीयं पौषमासं द्वितीयं भागं वसत्यादि गृह्णाति शेषानष्टौ भागान्परिहरति । एवं तृतीयादिषु विभागेषु माघादप्य आपादान्ता मासा नेतव्याः, वर्षाकालं चतुरां मामान् नवमं भागं वसत्यादि गृह्णाति शेषानष्टौ भागान्परिहरति । तथार्थावधिभित्ताद्यभावे नव वसतयः । अष्टौ भित्तादियोग्या भागाः परिकल्पनीयाः, वसत्यलाभे अष्टौ भागा वसतियोग्या नव भागा भित्तादियोग्याः, वसत्यलाभे भित्ताद्यलाभे चाष्टौ वसतिभागा अष्टौ भित्तादिभागाः, एवं त्रिभिः प्रकारैरेकैकभागपरिहाण्या तावत् क्षेत्रं यावदेकस्मिन् भागे वसति भित्तादीनि च गृह्णाति ।

एतदेव प्रतिनिपादयिषुमाह—

भागं भागं मामं, कालं वी जाव एकहिं मन्वं ।

पुर्बिसु वि सत्तण्हं, अमतीए जाव एकां उ ॥५५०॥

ऋतुवद्धे कालं भागं भागं मामं कुर्यात् । अलाभे वसतिभित्तादीनां च पृथक्प्रकारैरेकैकपरिहाण्या तावद्यतनं यावत् कालं तावत् ऋतुवद्धकालेऽपि सर्वं वसत्यादिकमकस्मिन् भागे गृह्णायात् । पुनरेष्वपि सहायभूतेषु चिन्तायां सप्तानामभावे एकैकपरिहाण्या तावद्यतना विधेया यावदेकोऽपि सहाया भवति त्वान् ।

पुण्यभणिया उ जयणा, वसही भिक्खं विचारमादी य ।

मा चेव य होइ हं, बुद्धावासं वसंताणं ॥ ५५१ ॥

पुर्वम-आद्यानिर्युक्ता, कल्पाध्ययने वा या वसतां भित्तायां विचारो च यतना भणितो महता प्रबन्धेन सैव चेह बुद्धावासं वसतां भवति—ज्ञातव्या । उक्ता क्षेत्रयतना ।

कालयतनामाह—

धीरा कालगच्छेयं, करोति अपरकमा तहिं थरा ।

कालं वा विवरीयं, करोति तिविहं तहिं जयणा ॥५५२॥

धीरा-बुद्धमन्तः संयमकरणोद्यता अप्रमादितोऽपराधमा जङ्घायलपरिहृताः स्थाविरास्तत्र बुद्धावासं कालगच्छेद्वे कुर्वन्ति, ऋतुवद्धे काले अष्टसु मासेषु प्रतिमासमन्यान्यवसति भित्तादिग्रहणतो वर्षासु चतुरां मामान् एकवसत्येकभागभित्तादिग्रहणतस्तद्भागे पृथक्कृतयतना कालवृष्टिं कुर्वन्ति । तथा कालमविपरीतं च कुर्वन्ति । वातुवद्धे काले

वर्षाकालकल्पे वर्षासु ऋतुवद्धकालकल्पे न कुर्वन्तीति भावः । तथा त्रिविधा यतना ऋतुवद्धे कालं च कर्तव्या ।

संप्रतिमाविपरीतमेव कालं व्याख्यानयति—

अविवरीतो नामं, कालं उवठाणदोम परिहरति ।

अमती वसहीए पुण, अविवरीओ उवहुंउवि ॥५५३॥

आविपरीतो नाम कालः क्रियमाणः, एव यत् कालं ऋतुवद्धे प्रतिमासमन्यान्यवसतिभित्तादिग्रहणत उपस्थानदोषान् नित्यवासदोषान्परिहरति । असत्यभावे वसन्तरूपलक्षणमतत् भित्ताद्यभावे च उपस्थेऽपि एकस्यां वसतो सततमवस्थितेऽपि यतना कर्तव्या ।

तिविहा जयणाऽऽहारं, उवहीसेआसु होइ कायव्वा ।

उग्गमसुद्धा तिविहा, अमईए पणगपरिहाणी ॥५५४॥

आहार उपधां शय्यासु च वसतिषु का यतनं त्यत आह-शीर्षायां प्रथमत उद्गमादिशुद्धानि-उद्गमात्पादनपणा-शुद्धानि प्रदीतव्यानि । तेषामसत्यभावे पञ्चकर्परिहाण्याऽपि समुत्पादनायानि । गता कालयतना ।

वसतियतनामाह—

मलियकाणिदुधं, पक्केट्टाऽऽमं य पिंडदारुधं ।

कडंगं कडंगत्तधं, वोच्चन्थं होति चउगुरुगा ॥ ५५५ ॥

शैलिकं नाम पाषाणप्रकारिभः कृते 'कार्णिट्ट' इति लोहमय्य उष्णस्तम्भः कृते कार्णिट्टकागृहे 'पक्केट्ट' इति पक्केट्टकागृहम् । आमेयं इति आमा अपक्कास्तम्भपरिहाण्याः कृते गृहमासेपक्कागृहम् । 'पिण्डदारुधर' इति गृहशब्दः प्रत्येकमाससंबन्धेन पिण्डगृहे चिकम्बल्लापिण्डैर्निर्णयितं दारुगृहे कण्वरुणादितदारुफलकमयं गृहम् 'कडङ्क' इति वशदलनिर्माणितकटात्मकं गृहं कट्टकगृहं, तृणगृह-दर्भादितृणमयम् । एतेषां सति लाभं प्रथमं ग्रहीतव्यं, तदभावे द्वितीयम्, एवं शेषातर्यापिभावनीयानि । यदि पुन सति विपर्यस्तं कुर्यात्, तदा विपर्यस्ते-विपर्यासे प्रायश्चित्तं भवति चत्वारो गुरुकाः । तत्राद्येषु चतुर्षु गृहेषु यां गुणो भवति तमभिर्वाश्रमसुगह—

कोटिमधं वसंतां, आलित्तमवि न डञ्जतीं तेणं ।

मलादीणं गहणं, रक्खति य निवायवमहीओ ॥५५६॥

कोटिमुपरिवद्धभूमिकं गृहं तच्च शिलादमयं तस्मिन्वसन् आदीमेषां प्रदीपनकेऽपि न दहति तत्राग्नः प्रवशाऽ—संभवान्, तेन कारणेन शिलादीनां ग्रहणम् । तथा रक्षति निवाता वसतिः शिलादिकामीन वा शिलादिग्रहणमकारि । उक्ता वसतियतना ।

संप्रति संस्तारकयतनामाह—

धिरमउअम्म उ अमती, अप्पडिहारिम्म चेव वञ्चंति ।

वत्तीमजोयणाणि वि, आरुणं अलब्भमाणम्मि ॥५५७॥

यो वसतां यथा संस्तुतश्चमकपट्टोऽन्यो वा स्थिरमृदुकः संस्तारकोऽप्रतिहार्यः स ग्रहीतव्यः । तस्याभावे वसन्तरेव संवन्धि र्याश्ववशने गृहं तस्माद्वानेतव्यः । तस्याप्यलाभे वा-टकादीनां व्यानतव्यः । तत्राप्यसति स्वभावे वृत्ताऽपि, त-

आप्यलाभे परग्रामादङ्गकोशाक्षयाऽप्यलाभे कोशादपि, ए-
वमङ्गकोशाशुद्ध्या तावद्भन्तव्यं यावदुत्कर्षेनोऽपि द्वात्रिंशतो-
योजनभ्योऽपि । तथा चाह—स्थिरमृदुकस्याप्रतिहार्यस्य सं-
स्तारकस्य वसत्यादावलाभे अप्रतिहार्यस्यैव संस्तारक-
स्थानयनाय परग्रामे व्रजन्ति, तत्र च आगतोऽलभ्यमाने
द्वात्रिंशतयोजनान्यपि यावत् व्रजन्ति ।

एतदेव सुव्यक्तमाह—

वसहिनिर्वमणमाही, दूराणयणं पि जो उ पाउगो ।

अमतीए पडिहारिय, मंगलकरणम्मि नीणेंति ॥५५८॥

वसतो यथासंस्तृतस्थिरमृदुकः संस्तारको मार्गणीयः, त-
वभावे निवेशेन अप्रतिहार्यो गवेषणीयः, तत्राप्यलाभे 'सा-
हि' ति वाटके, तत्राप्यलाभे यः प्रायोग्योऽप्रतिहार्यः सं-
स्तारकस्तस्य दूरादपि द्वात्रिंशदयोजनप्रमाणादानयने कर्त्तव्य-
म् । एवमपि तथारूपस्याप्रतिहार्यस्य संस्तारकस्यासति—अ-
लाभे प्रतिहार्यं मङ्गलकरणे—मङ्गलकरणनिमित्तं धियमाणं
'नीणयन्ति' आनयन्ति ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

ओगालीफलं पुण, मंगलवुद्धीए मारविज्जंतं ।

पुणरवि मंगलदिवसे, अचियमहिये पवमिति ॥५५९॥

ओगालीफलकं नाम—आर्यकप्रायकप्रभृतीनामावल्या समा-
गते चम्पकपट्टादिफलकं मङ्गलबुद्ध्या 'मारविज्जंतं' धिय-
माणम् । तथाहि—ते मङ्गलबुद्ध्या न फलकं धरन्ति, उत्स-
वादिषु च ते फलकं श्रावणद्वारादना अचर्यान्ति, पुष्पादिभिर्म-
हयन्ति न चकोऽपि ते फलकं परिभुङ्क्ते, एवं मङ्गलबुद्ध्या सा-
गप्यमाणं साधये याचन्ते । यथा—अस्माकमाचायाः स्थवि-
रास्तेर्यामिदं फलकं प्रतिहार्यं समर्पयत अस्माकं विगतानां
पूज्यास्ते देवानामपि पूज्या, किं पुनर्युष्माकम् । ते एवमुक्ता-
मन्तो व्रजन्त—सत्यं तत्रः केवलमुत्सवदिवसे आनतव्यो येन
वयं पूजयामः । ततः पुनरपि दास्याम, एवमुक्ते ते नीत्या उ-
त्सवावस तस्यां पूजावलायां प्रवर्षन्ति । येनावष्वक्कणा-
न्वक्कणा दोषा न भवन्ति । ततः पुनरपि तस्मिन् मङ्गल
दिवसे अर्चितमार्हते चम्पकादिपट्टकं वसतो प्रवेशयन्ति ।

पुसम्मि अप्पणंती, आत्तम्म व बुद्धुवामिणो देति ।

मुत्तूण बुद्धुवामि, आवज्जइ चउलहुं मेमे ॥ ५६० ॥

पुणं वृद्धवासे कालगतत्वादिना यश्चास्य सत्कश्चम्पकादिप-
ट्टस्तस्य ते समर्पयन्ति, अन्यस्य वा वृद्धवासिना दर्शितावृद्ध-
वासिने मुक्त्वा यद्यन्यस्य शेषस्य समर्पयन्ति ततः शेष शेष-
स्य समर्पणे तेषां प्रायाश्चत्तमापद्यते चतुर्लघु । ईदृशस्य फल-
कस्यालाभे यदन्यतः अपरार्शादिफलकं तदप्रतिहार्यं मृगय-
न्ते, तदलाभे प्रतिहार्यमपि । एवं क्षेत्रकालवर्षातस्तस्तारक-
तना कर्त्तव्या । एतदयतनाविभागासंभवे त्रिविभागा यतना
कर्त्तव्या तस्या अप्यसंभवे एकविभागाऽपीति । गतं जङ्गावल-
लीणमिति द्वारम् ।

इदानीं ग्लानद्वारमाह—

पडियरति गिलाणं वा, मयं गिलाणां वि तत्थ वि तेहव ।

प्रतिचरति ग्लानम्, यदि वा—स्वयं ग्लानो जातस्ततस्त-
स्य वृद्धावासो भवति, तत्रापि तथैव क्षेत्रकालवर्षातिसंस्था-
रकयतना द्रष्टव्या । गतं ग्लानद्वारम् ।

असहायताद्वारमाह—

भावियकुलेसु अच्छति, अमहाए रीयतो दोसा ॥५६१॥

भावितकुलेषु—संविगतभावितेषु कुलेष्वसहायः—सहायही-
नस्तिप्राति । यतस्तस्य रीयमाणस्य विहरतो बहवो दोषा-
स्त्याविभ्यः । गतमसहायताद्वारम् ।

संप्रति दौर्बल्यद्वारमाह—

ओमादी तवसा वा, अचइतो दुब्बलोऽवि एमव ।

संतासंतसतीए, बलकरदव्वे य जयणाओ ॥ ५६२ ॥

अयमम्—दुर्भितम्, आदिशब्दात्—नगररोधादिपग्निरहः, त-
त्राघमौदरेण दुर्बलीभूतो न शक्नोति विहर्तुं तपसा वा क्षामी-
भूतः । कथमित्याह—'संतासंतसतीए' सङ्गावनाऽसङ्गावन
वा । तत्र सङ्गावो न लभ्यते, प्रायः यथातृप्ति भव्य केवलम-
न्नं प्राप्ते तेन क्षामीभूतः, असङ्गावो—यथातृप्ति भव्यस्यैवा-
भावः । स तथा क्षामीभूतो येन विहर्तुमशक्नुवन् एवमव क्षी-
णजहायलगतेन प्रकारेण तिष्ठति, क्वले तेन बलकरद्वयैय-
तना कर्त्तव्या । प्रथमत उद्गमादिशुद्ध तदुत्पादनीयं, तदभावे
पञ्चकर्परिहाण्यापि—ततो बलीकाभूतो विहरात । गतं दौर्ब-
ल्यद्वारम् ।

सांप्रतमुत्तमार्थद्वारमाह—

पडिवन्न उच्चमंहु, पडियरगा वा वमंति नन्निस्मा ।

प्रतिपन्न उत्तमार्थोऽनशन येन स प्रतिपन्नोत्तमार्थः । स वा
तस्य प्रतिचारकस्तन्निश्चा उत्तमार्थप्रतिपन्नान्ति, मासातीने
वर्षाकालातीने वा तिष्ठन्ति । गतमुत्तमार्थद्वारम् ।

अधुना तरुणनिष्पत्तिद्वारमाह—

आयपरे निष्फनी, कुणमाणो वा वि अत्थेज्जा ॥५६३॥

आत्मनः परस्य च सृत्रार्थतदुभयेन निष्पत्तिं कुर्वन्वा
वृद्धावासेन तिष्ठत् ।

क्रियन्ते—कालमत आह—

मंवच्छरं च स(भ)रण, बारम वामाइ कालियसुयम्मि,

सोलम य दिट्ठिवाए, एमो उक्कोसतो कालो ॥ ५६४ ॥

मंवत्सरं यावत्कालिकथंते श(भ)रति—पराधत्तेर्याति ग्रहणे
पुनः कालिकथंते । कालिकथुतस्य लगन्ति द्वादश वर्षाणि,
दृष्टिवां—दृष्टिवादग्रहणमधिकृत्य षोडश वर्षाणि, एष
एतावान् आत्मपरनिष्पात्तमाधिकृत्यैकत्रायस्थानस्यान्कष्टतः
कालः ।

एतदेव सुव्यक्तमाह—

बारम वामे गहिण, उक्कालियं स(भ)रति वरसमेगं तु ।

सोलम उ दिट्ठिवाए, गहणं स(भ)रणं दस दुव्वे य ॥५६५॥

द्वादश वर्षाणि यावत् यत्परिपूर्णं गृहीतम् उत्कालिकथुते तत्
वर्षमेक श(भ)रति—एकेन वर्षेण पराधत्ते । ग्रहणमधिकृत्य
दृष्टिवां षोडश वर्षाणि लगन्ति । श(भ)रणमधिकृत्य पुनर्दश
इव द्वादश वर्षाणीत्यर्थः । ततो ग्रहणं श(भ)रणं वाऽधिकृत्य
तापन्त कालमेकत्रायतिष्ठते ।

अत्र पर आह—

स(भ)रणं य कालियमुण,
पुण्यं जइ उ एत्तिओ कालो ।आयार (प) कप्पनाम,
कालच्छेद उ कपरेमि ॥ ५६६ ॥

कालिकथने च पूर्वगते च श्रुते श(भ)रणे च शब्दान्—आहके च यदि एतावान् कालो लगति तर्हि आचारप्रकल्पनास्ति निशीथेऽध्ययने योऽसौ कालच्छेदः कृतो यथा श्रुतुयइ मा-
से मासमासितव्यं, वर्षासु चतुरा मासानां स कतरेषां दृष्टव्यः ।

सुग्राह—

सुत्तथ तदुभर्हि, जे उ ममत्ता महिड्डिया थरा ।

एएमि तु पकप्पे, भणितो कालो निययमुत्ते ॥ ५६७ ॥

सुत्रार्थतदुभयै समाप्ता महर्दिकाः स्थावरा एतेषामा-
चारप्रकल्पे नैत्येक सूत्रे भणितः कालो दृष्टव्यः, न तु सू-
त्रार्थप्राहकाणामपि ग्रहेण श(भ)रणे च ।

तावानुत्कृष्टः कालो यथा लगनं संभवति ततोपदर्शयति-
थेरे निम्माणेणं, कारणजातेण एत्तिओ कालो ।

अज्जाणं एमणं पुण, नवगगहणं तु मसाणं ॥ ५६८ ॥

स्थावरे—जहावलपरिच्छीण निश्चयेन—निश्चया कारणजातेन
आत्मपरनिर्णालक्षणेन जातेन कारणेन एतावान्पूर्वो-
क्तप्रमाण एकत्र स्थाने उत्कृष्टः कालो भवति । आचार्याणामा-
र्थ्यकाणां पुनर्वृत्तवासमावृत्तानां पञ्चकं-क्षेत्रपञ्चकं भवति ।
तद्यथा—स बाह्य क्षेत्र द्वौ भागौ बाह्य द्वौ भागावन्न एकः, एक-
स्मिन् क्षेत्रविभाग द्वौ द्वौ गाम्मावस्थाने पञ्चमो वर्षागत्र-
योग्यः क्षेत्रविभागः, शेषाणां साधना पुनः कारणवशत एकत्र
स्थितानां नवकप्रहणे नवभिर्भागेः क्षेत्रकरणम् ।

इह ये जहावलपरिच्छीणाः स्थावरास्तेषां समीपे आ-
त्मपरनिर्णालक्षिता यादृशाः सहाया दातव्या-
स्तादृशानभिधात्सुग्राह—

जे गिरिहउं धारयिउं व जोग्गा,

थेराण ते देति महाबहउं ।

गएहति टाणठिया मुहणं,

किञ्चं च थेराण करेति मच्चं ॥ ५६९ ॥

सूत्रमर्थं च प्रहीतुं धारयितुं च योग्यास्तान्महायकान्
स्थावराणां दर्शित । ततस्ते स्थानस्थिताः कालिकश्रुत, दृष्टि-
वाद वा सुखेन गृह्णन्ति, कृत्यं च सर्वे स्थावराणां कुर्वन्ति ।
एव तेषां ग्रहेण श(भ)रणे च पूर्वोक्त उत्कृष्टः काल एक-
त्रावस्थाने भवति । गते तरुणानिर्णालक्षणां ।

अधुना क्षेत्रालाभद्वारमाह—

आ(सज्ज)भव्वं खेत्तकाले,

बहुपाउग्गा न संति ग्यत्ता वा ।

निच्चं च विमत्ताणं,

सच्छंदादी बहु दोसा ॥ ५७० ॥

आ(सज्ज)भाव्य-प्रतीत्य क्षेत्रकाली, तद्यथा-अन्येषु क्षेत्रेषु
शिवादीनि कारणानि, यदि नास्ति सांप्रतमन्येषु क्षेत्रेषु
तादृशः कालो येन संस्तरन्ति, अथ बहुप्रायोग्यानि महा-
गणप्रायोग्यानि न सन्ति क्षेत्राणि, यदि पुनर्महता गणस्य
विभागः क्रियते ततो विभक्तानामद्याप्यपरिनिष्पन्नत्वना-
गीतार्थानां नित्यप्रवश्यं स्वच्छन्दोद्यो योषा भवन्ति । ए-
तैः कारणैः श्रुतुयजानीते वर्षातीते च कालमेकदेशे य-
तनया तिष्ठन्ति ।

अधुना कृतसंलक्षणां, तरुणप्रतिकर्मकारं चाऽऽह—

जहं चेव उत्तमेट्ठे, कयसंलेहम्मि ठंति तहं चेव ।

तरुणपडिकम्मं पुण, गेगविमुक्कं बलविवड्डी ॥ ५७१ ॥

यथा क्षेत्रमूलमाथे प्रतिपन्नं तिष्ठन्ति, तथा क्षेत्रं कृत-
संलेखेऽपि तिष्ठन्ति । इयमत्र भावना—यथा प्रतिपन्नोक्तमा-
र्थस्तत्प्रतिचारका वा तन्निश्चया एकत्र वसन्ति एव प्रति-
पन्नसंलेखनास्तत्प्रतिचारकाश्चेतस्त्रिधा एकत्र स्थाने वसन्ति ।
तरुणप्रतिकर्म नाम—गेगविमुक्कस्य सनस्तस्य बलविवड्दि-
करणे तान्नामसं मासानीते वर्षातीते च कालं तिष्ठन्ति ।
व्य० ४ उ० । जी० । दर्श० । पं० भा० । आ० च० ।

बुद्धि-वृद्धि-स्त्रो० । 'उदत्तादौ' ॥ ८ १ । १३१ ॥ इति श्रुत उ-
त्तम । प्रा० । "दग्ध-वदग्ध-वृद्धि-वृद्धे दः" ॥ ८ । २ । ४० ॥
इति संयुक्तस्य दः । प्रा० । प्रति० । शरीरस्य वर्द्धने, स्था० ३
टा० २ उ० । सूत्र० । स्फोतां, पञ्चा० ७ विव० । आ० म० ।
बुद्धिहानौ दग्धकः—

जीवा णं भंते ! किं वड्ढंति हायंति अवड्ढिया ?, गोय-
मा ! जीवा णो वड्ढंति नो हायंति अवड्ढिया । नेरइया णं
भंते ! किं वड्ढंति हायंति अवड्ढिया ?, गोयमा ! नेरइया
वड्ढंति वि, हायंति वि, अवड्ढिया वि, जहा नेरइया एवं०
जाव वेमाणिया । सिद्धा णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! सि-
द्धा वड्ढंति, नो हायंति, अवड्ढिया वि । जीवा णं भंते ! के-
वतिये कालं अवड्ढिया [वि] ?, मव्वद्वं, नेरइया णं
भंते ! केवतिये कालं वड्ढंति ?, गोयमा ! जहम्मणं एगं स-
मयं उक्कोमणं आवलियाए अमंवेज्जतिभागं, एवं हायंति ।
नेरइया णं भंते केवतिये कालं अवड्ढिया ?, गोयमा !
जहम्मणं एगं समयं उक्कोमणं चउव्वीमं मुहुत्ता एवं मत्त-
सु वि पुढवीसु वड्ढंति हायंति भाणियच्चं । नवरं अवड्ढि-
सु इमं नागतं, तं जहा-रयणप्पभाणं पुढवीए अडयालीमं
मुहुत्ता, मकरप्पभाणं पुढवीए चांदम रातिंदियाणं, वालु-
यप्पभाणं पुढवीए मामं, पंकप्पभाणं पुढवीए दा मामा,
धूमप्पभाणं पुढवीए चत्तारि मामा, तमए अट्ट मामा, त-
मतमाए बारम मामा । असुगकुमारा वि वड्ढंति हायंति
जहा नेरइया, अवड्ढिया जहम्मणं एगं समयं उक्कोमणं
अट्टचत्तालीमं मुहुत्ता । एवं दसविहा वि, एगिंदिया वड्ढंति
वि हायंति वि अवड्ढिया वि, एएहिं तिहि वि जह—

केण एकं समयं, उक्तमेण आवलियाण असंखेज्जतिभागं, वेहंदिद्या वड्ढंति हायंति तेहव, अवड्ढिया । जहमेण एकं समयं उक्तमेण दा अतोमुहुत्ता, एवं० जाव चउरिंदि-या, अवसेमा मव्व वड्ढंति हायंति तेहव । अवड्ढियाणं णाणत्तं इमं, तं जहा-समुच्छिमपंचिदियतिरिक्खजोणिया णं दा अतोमुहुत्ता; गम्भवकंतियाणं चउव्वीसं मुहुत्ता, सं-मुच्छिममणुस्साणं अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, गम्भवकंतियम-णुस्साणं चउव्वीसं मुहुत्ता, वाणमंतरजोतिससोहम्मीमा-णसु अट्टचत्तालीसं मुहुत्ता, सणंक्रमो अट्टागमरातिदिद्याइ चत्तालीस य मुहुत्ता, माहिंद चउवीसं रातिदिद्याइ वीस य मुहुत्ता, बंभलेण पंचचत्तालीसं रातिदिद्याइ, लेतण नउति रातिदिद्याइ, महामुके सई रातिदियमतं, सहस्सारे दा रा, तिदियमयाइ, आणयपाणयाणं संखेज्जा मामा, आणयचु-याणं संखेज्जाइ वासाइ, एवं गेवेज्जदेवाणं विजयवजयंतज-यंतअपराजियाणं असंखिज्जाइ वाससहस्साइ, सव्वड्ढिसिद्धे य पलिओवमम्म असंखेज्जतिभागो, एवं भाणियव्वं, वड्ढंति हायंति जहमेण एकं समयं उक्तमेण आवलि-याण असंखेज्जतिभागं, अवड्ढियाणं जं भणियं । मिद्धा-णं भंत ! केवतियं कालं वड्ढंति ? , गोयमा ! जहमेण एकं समयं उक्तमेण अट्ट समयो, केवतियं कालं अव-ड्ढिया ?, गोयमा ! जहमेण एकं समयं उक्तमेण लम्मा-मा । (सु० २२२ ×)

' जीवा ण ' मित्यादि, ' नेरइया णं भंत ! केवतियं कालं अवाड्ढिया ?, गोयमा ! जहमेण एकं समयं उक्तमेण च-उव्वीसमुहुत्तं ' ति, कथम ? , समस्वाप पृथग्वाषु द्वादश मु-हूर्त्तान् यावन्न कोऽप्युत्पद्यते उद्भवंति वा, उत्कृष्टतो वि-रहकालस्थैवैरूपत्वात्, अन्येषु पुनर्द्वादशमुहूर्त्तेषु यावन्न उत्पद्यन्ते नावन्त एवाद्वर्त्तन्त इत्येवं चतुर्विंशतिमुहूर्त्तान् यावन्नारकाणामेकपरिमाणत्वादध्वान्तत्वं वृद्धिहान्योरभाव इत्यर्थः । एवं रत्नप्रभादिषु यो यत्रोत्पादोद्भवेनाविरहकाल-श्चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिका व्युत्क्रान्तगद्गर्भादिभित्तः स तत्र तेषु तत्तल्यस्य समसंख्यानामुत्पादोद्भवेनाकालस्य मालनाद् द्वि-गुणितः सन्नवाप्यतकालाऽप्युत्पत्तिर्गच्छन्मुहूर्त्तादिकः सूत्रोक्तो भवति । विरहकालश्च प्रतिपदमवस्थानकालाद्धर्भूतः स्वयमभ्यु-द्भा इति । ' पाणिदिद्या वड्ढंति वि ' ति तेषु विरहाभावोऽपि बहु-तराणामुत्पादादुत्पत्तराणां चोद्भवेनात्, ' हायंति वि ' ति बहुतराणामुद्भवेनादुत्पत्तराणां चोत्पादान्, ' अवाड्ढिया वि ' ति तुल्यानामुत्पादादुद्भवेनात् । ' एतदिं तिहि वि ' ति एतपु निष्वापि एकोन्यवृद्ध्यादिस्वात्रिकाया असंख्येया भागस्ततः परं यथायोगे वृद्ध्यादेरभावान्, ' दा अताम-हुत्तं चि एकमन्तमुहुत्तं विरहकालो द्वितीयं तु समानानामुत्पा-दाद्भवेनाकाल इति । ' आणयपाणयाणं संखेज्जा मामा आ-णयचुयाणं संखेज्जा माय ' ति इह विरहकालस्य संख्या

तमासवर्षरूपस्य द्विगुणितत्वेऽपि संख्यातत्वेमेवेत्यतः सं-ख्याता माया इत्याद्युक्तम्, ' एवं गेवेज्जदेवाणं ' ति इह यद्यपि प्रवेयकाधस्तनत्रये संख्यातानि वर्षाणां शतानि म-ध्यमं सहस्राणि उपरिमं लक्षाणि विरह उच्यते तथाऽपि द्विगुणिनेऽपि च संख्यातवर्षत्वं न विरुध्यते, विजयादिषु त्व-संख्यातकालो विरहः स च द्विगुणितोऽपि स एव, सर्वाधे-मिद्धं पल्यापमसंख्येयभागः सोऽपि द्विगुणितः संख्येयभाग एव स्यादत एवायुक्तम्—' विजयवजयंतजयंतापराजियाणं असंखेज्जाइ वाससहस्साइ ' इत्यादीति । श० ४ श० ८ उ० ।

बुद्धिकर-बुद्धिकर-त्रि० । वर्द्धनकारणि, पञ्चा० ४ विव० । बुद्धिकज-बुद्धिकार्य-न० । पुत्रकार्यादिषु बुद्धिकर्त्तव्येषु, ध० २ आध० ।

बुद्धिधम्मय-बुद्धिधर्मक-न० । वर्द्धनशीलं जीवधर्मादीनां, आत्मा० १ अ० १ अ० ४ उ० ।

बुद्धिपय-बुद्धिपद-न० । बुद्धिस्थानं, " वड्ढंति य गाणवग्गे, जम्हा तम्हा उ तेण बुद्धिपदं । एवमेव पहाणमेत्तं, सव्वाम्मा गायदेवाणं " पं० भा० ४ कल्प ।

बुद्धोबुद्धि-बुद्धयपबुद्धि-स्त्री० । प्रतिमासे मुहूर्त्तानां चन्द्रम-सो बुद्धयपबुद्धौ, सू० प्र० । (चन्द्रमसो बुद्धयपबुद्धौ 'चंद्र' शब्दे तृतीयभागे १०६ पृष्ठे गते ।)

ता कहं ते वट्ठावट्ठी(बुद्धोबुद्धी)मुहुत्ताणं आहितेति वदे-ज्जा ? ता अट्ट एकूणवीसं मुहुत्तमतं मत्तावीसं च मट्ठिभागे मुहुत्तम्म आहितेति वदेज्जा । (सु० ८)

' ता कहं ते वट्ठावट्ठी मुहुत्ताणं ' मित्यादि अत्र ताव-च्छब्दः क्रमार्थः, क्रमश्चायमन्यन्यदपि चन्द्रसूर्यादिष्वप्ये प्रभृतं प्रष्टव्यं, परं तदास्तां सम्प्रत्येतावदेष तावत्पृच्छामि । कथम्—केन प्रकारेण भगवन् ! ते—त्वया मुहूर्त्तानां—दि-वसरात्रिविषयाणां बुद्धयपबुद्धौ आरूपाते इति भगवान् प्रस्तावमाधाय वदेत्—यथावस्थितं वस्तुस्वरूपं कथयेत्, येन मे मशयापगमो भवति, अपगतसशयश्च परंभ्यो ति शङ्क-मुपदिशामीति । अत्राह—ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरस्स-वांल्लग्नसंप्रपानो सभिन्नश्चोनास्सकलप्रज्ञापरिज्ञापनायभाव कुशलः सन्नतश्च प्रयत्नस्य प्रणेता सर्वज्ञेदृशीय एवाउक्त्तं च—'सखाइपि वि भवे, साहइ जं वा पगे उ पुच्छंज्जानियणे अणाइ-संसी, वियाणाइ एसं लुउमन्था ॥ १ ॥' ततः कथं संशयस-म्भयस्तदभावाच्च किमर्थं पृच्छतीति ? , उच्यते—यद्यपि भगवान् गौतमो यथोक्तगुणांवाशिष्टस्तथापि तस्याद्यापि म-तिज्ञानावरणायाद्यदयं वर्त्तमानत्वात् लुब्धस्थता, लुब्धस्य च कदाचित्तनाभोगोऽपि जायते । यत उक्तम्—' न हि ना-मानाभोग-शुद्धस्थस्येह कस्यचिद्धेति । ज्ञानावरणीयं हि, ज्ञानावरणप्रकर्तकम् ॥ १ ॥' ततोऽनाभोगसम्भवात्पुण-एतं भगवतोऽपि संशयः, न चेन्नदानं, यत उक्तमुपासकश्रुते आनन्धमरणोपासकावर्धानीयविषये—'तेणे भंत ! किं आण-तेण समणोवासएणे तस्स ठाणस्स आलोइयव्वं जाव पाडि-क्कामयव्वं उयाधु मणं, ततो णं गोयमाविं समणे भगवं महायी-रे गोयमं एवे कयानो तुय मेव णं तस्स ठाणस्स आलोइयव्वं

जाव पांडिकमाहि, आणंदं च समणोवासस्य एयमट्टं खामेहि । तए णं समणे भगवं गोयमे ! समणस्स भगवओ महावीर-स्स अंतिप एयमट्टं विणपणं पडिसुणं, पांडिसुणित्ता तस्स ठाणस्स आलोणं जाव पांडिकमाहि, आणंदं च समणोवा-सस्य एयमट्टं खामेहि ' इति । अथवा—भगवान् अपगतसे-शयोऽपि शिष्यसम्प्रत्ययार्थं पृच्छति, तथाहि—तमर्थं शिष्ये-भ्यः प्ररूप्य तेषां सम्प्रत्ययार्थं तत्समत्वं भूयोऽपि भगवन्तं पृच्छतीति । यदि वा—इत्येव सूत्ररचनाकल्प इति न क-श्चिद्दोषः । एवं भगवता गौतमेन प्रश्नं कृते सातं भगवान् श्रीवज्रमानस्वामी प्रतिवचनमभिधानुकामः सविशेषो-धनाय प्रथमतो नक्षत्रमासे यावन्तो मुहूर्ताः सम्भवन्ति तावतो निरूपयति—'ता अट्टं' त्यादि, तावदिति शिष्यो-क्तपदानुवादः, न च न्यायमार्गप्रदर्शनार्थम् । तथाहि—सर्वेणपि गुरुणा शिष्येण प्रश्ने कृते सति शिष्यपृष्टस्य पदस्य अन्यस्य वा शिष्योक्तस्य तथाविधस्य पदस्य अनुवावपुरस्सरप्रतिवच-नमभिधातव्यं येन गुरुषु शिष्याणां बहुमानो भवति—यथाऽहं गुरुणां सम्मत इति । शिष्यश्च तावच्छब्दस्यायमर्थः—आस्ता-मन्यप्रतिवक्तव्यमिदानीं तावेदं तथाप्र कथयामि, एतस्मि-न्नक्षत्रमासे अष्टौ मुहूर्तशतानि एकादशानि—एकानविंश-त्यधिकानि एकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टि भा-गानहमाख्याता इति स्वशिष्यभ्यो वदन् । एतेन चैनदाने-दर्यात—इह शिष्येण सम्यग्धातशास्त्रेणापि गुरुनुज्ञातन स-ता तत्त्वोपदेशोऽपरस्मै दातव्यो नान्यर्थात् । अथ कथंम-कार्त्स्न्यनक्षत्रमासे अष्टौ शतान्येकादशविंशत्यधिकानि मुहूर्ता-नामकस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागा इति ? उच्यते—इह युगे—चन्द्र-चन्द्रचन्द्रा-ऽभिषेदित-चन्द्रा-ऽभिषेदित-चन्द्रचन्द्रा-ऽभिषेदितरूपसंवत्सरपञ्चकाऽऽत्म-के सप्तपष्टिनेक्षत्रमासाः, युगे चाक्षस्वरूपे अहोरात्रा-णामष्टादश शतानि त्रिंशदधिकानि १८३०, तत ए-तेषां सप्तपष्ट्या भागो ह्रियते लब्धाः सप्तविंशतिर-होरात्राः, शेषा तिष्ठति एकादशतिः, सा मुहूर्तानय-नार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जानानि पदं शतानि त्रिंशदधिका-नि ६३०, तेषां सप्तपष्ट्या भागो हृतं लब्धा नव मुहूर्ताः ६, शेषाऽर्वातष्टे सप्तविंशतिः । आगतं नक्षत्रमासः—सप्त-विंशतिरहोरात्राः नव मुहूर्ता एकस्य च मुहूर्तस्य सप्त-विंशतिः सप्तपष्टिभागाः, तत्र सप्तविंशतिरहोरात्रा मुहूर्त-करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते जानान्यष्टौ शतानि दशोत्तरा-णि ८१०, तेषां मध्ये उपरितना नव मुहूर्ताः प्रक्षिप्यन्ते, जानान्यष्टौ शतान्येकादशविंशत्यधिकानि, ८१६, आगतं न-क्षत्रमासे मुहूर्तपरिमाणमष्टौ शतान्येकादशविंशत्यधिकानि ए-कस्य च मुहूर्तस्य सप्तविंशतिः सप्तपष्टिभागा इति । इदं च नक्षत्रमासगतमुहूर्तपरिमाणमुपलक्षणम्, तेन सूर्यादमा-सानामप्यहोरात्रसंख्या परिभाष्य मुहूर्तपरिमाणं यथाऽऽ-गमं भावनीयम् । तच्चैवम्—सूर्यमासा युगे षष्टिर्भवन्ति, युगे चाष्टादशशतानि त्रिंशदधिकाहोरात्राणाम्, ततस्तेषां प-ष्ट्या भागो हृतं लब्धाः त्रिंशदहोरात्राः एकस्य चाहोरा-त्रम्याहम्, एतावत्सूर्यमासपरिमाणं त्रिंशन्मुहूर्तहोरात्रा इति त्रिंशत्त्रिंशता गुण्यन्ते, जानानि नव शतानि मुहूर्ता-नाम्, अहोरात्रस्य पञ्चदश मुहूर्ताः । तत आगतं सू-

र्यमासे मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि पञ्चदशोत्तराणि ६१५, तथा युगे द्वापष्टिचन्द्रमासान्स्ततोऽष्टादशशतानां त्रिंशद-धिकानां द्वापष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धा एकादशत्रिंशद-होरात्रा द्वात्रिंशच्च द्वापष्टिभागा अहोरात्रस्य । तत्र द्वा-त्रिंशद् द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य करणार्थं त्रिंशता गुण्यन्ते, जानानि नव शतानि पष्ट्याधिकानि ६६०, तेषां द्वाप-ष्ट्या भागो ह्रियते, लब्धा पञ्चदश मुहूर्ताः, शेषा ति-ष्ठति त्रिंशत् ३०, एकादशत्रिंशद्वाहोरात्रा मुहूर्तकरणार्थं त्रिं-शता गुण्यन्ते, जानान्यष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि ८७०, ततः पाश्चात्याः पञ्चदश मुहूर्ता एषु मध्ये प्रक्षिप्यन्ते, तत आगतं चन्द्रमास मुहूर्तपरिमाणमष्टौ शतानि पञ्चाशीत्य-धिकानि त्रिंशच्च द्वापष्टिभागा मुहूर्तस्य । कर्ममासस्य त्रिं-शदहोरात्रप्रमाणस्ततस्त्र मुहूर्तपरिमाणं नव शतानि प-ष्टिपुणानि । तदेव मासगतं मुहूर्तपरिमाणमुक्तम् । एतदनु-सारणं च चन्द्रार्दमेवत्सरगतं युगगतं च मुहूर्तपरिमाणं स्वयं परिभाषनीयम् । सू० प्र० १ पाहु० ।

वृत्त-उक्त-त्रि० । " विषणोक्त-वर्त्मनो बुध-वृत्त-विषम् " ॥ ८ । ४ । ४२१ ॥ इति 'उक्त' शब्दस्य वृत्तादेशः । प्रा० । अभि-हिते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ३ उ० । आखा० । नि० चू० ।

व्युक्त-त्रि० । विशेषणोक्त, संथा० ।

वृत्त-वृत्तान्त-पुं० । " उदवादी " ॥ ८ । १ । १३१ ॥ इति श्रुत उत्तरम् । प्रा० । समाचारे, आ० म० १ अ० ।

वृत्तपडिवृत्तिया-उक्तप्रत्युक्तिका-स्त्री० । भागतप्रतिभणिते, म० ११ श० ११ उ० ।

वृत्तित्ता-उक्त्वा-अव्य० । पदवाक्यादिकं भणित्वेत्यर्थे, स्त्री० ३ डा० २ उ० ।

वृद्धगुल-वृद्धगुड-पुं० । अद्रे गुड, वृ० २ उ० ।

वृद्ध-विषण-त्रि० । " विषणोक्त-वर्त्मनो बुध-वृत्त-विषम् " ॥ ८ । ४ । ४२१ ॥ विषणस्थाने बुद्धादेशः । प्रा० । भीनोद्विष-योः, दे० ना० ७ वर्ग ६४ गाथा ।

वृष्ण-देशी-शस्त्रे, दे० ना० ७ वर्ग ७४ गाथा ।

व्यावृत्ता-विवाप्य-अव्य० । प्रज्याभेद, स्त्री० ३ डा० २ उ० ।

(विशेषार्थस्तु ' पवजा ' शब्दे पञ्चमभागे ७३१ पृष्ठे गतः ।)

वृमिय-व्युषित-पुं० । अनेकप्रकारं दशविधचक्रवालसामा-चार्या स्थिते, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

वृषी-वृषी-स्त्री० । व्युपन्तः सीदन्त्यस्यामिति वृषी । शृषी-णामामने, क० प्र० १ प्रक० । चारित्रे, सूत्र० १ अ० १४ अ० । संविज्ञे, नि० चू० १६ उ० ।

बुमीमंत-वश्यवत्-त्रि० । वश्य आत्मा इन्द्रियाणि वा वश्या-नि विद्यन्ते येषां ते वश्यवन्तः ' वसेति वा साहसुगुणं हि बुमी-मंतं, अहवा—बुमीमा—संविग्ना तेति ति' उक्त० ५ अ० । आत्मवशेषु वश्येन्द्रियेषु, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । तीर्थहस्तु, सन्त्यमवत्सु, सूत्र० १ ध्रु० ८ अ० । पुं० । एकचत्वारिंश म-हाग्रहे, स्त्री० २ डा० ३ उ० । सू० प्र० । चन्द्रपुत्र ज्योतिष्क-भेद, पञ्चा० ५ पद ।

व्यवसिन्-त्रि० । व्यवसिन्कार्ययुक्ते, " पठकः पाठकश्चैव, ये चान्ये कार्यतत्पराः । सर्वे व्यवसिन्ना राजन् !, यः क्रियावान् स परिहृतः ॥ १ ॥ " स्था० ४ डा० ४ उ० ।

वृह-व्यूह-त्रि० । नीति, वृ० ३ उ० । ' ततो वंसा कुडंगा तं वृहो, ' आ० म० १ अ० ।

वृणक-देशी-पुत्रादौ बालके, व्य० २ उ० ।

वृदल (न)-व्यूदल-पु० । महावाप्राभजे आह्लाभानरि प्रासजे वीरे, ती० ३३ कल्प ।

वृह-व्यूह-पुं० । स्थाणुरवाऽयमिति निश्चये, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । इदमिदंमयंरूपे निश्चये, आ० । सेयोगगिरीषे, सम्म० ३ काण्ड । युयुत्सुनां सैन्यरचनायाम्, यथा स्वक्रयूहे चक्रकृत्तौ तुस्वारकप्रध्यादिषु राजन्यस्थापना । जं० २ वृत्त० १ रा० । नि० ४०० । स्था० । स० । समुद्रांशे, ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० । प्रश्न० ।

वे-वै-अव्य० । अवधारणे, आ० म० १ अ० । निश्चये, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।

वेअड-खच्-धा० । सम्भवे, चुरा० । अदन्तः । " खच्येअडः " ॥ ८ । ४ । ८६ ॥ खच्येअडादेशः । वेअडइ । खचयति । प्रा० ।

वेअड-देशी-भल्लान्तक, वे० ना० ७ वर्ग ६६ गाथा ।

वेअडमाण-वेअमान-त्रि० । अनुभूयमानं कर्मणि, भ० । ' वेअडमाणे वेअए ' तदनं कर्मणामनुभव इत्यर्थस्तत्त्वं वेदने स्थितिस्तथाबुद्ध्याप्तस्य कर्मण उदीरणाकरणेन चादयमुपनीतस्य भवति । तस्य च ' यदनाकालस्याऽस्त्वयस्यसमयत्वादायसमये वेअमानमेव वेदितव्यं भवतीति । भ० १ श० १ उ० ।

व्यज्यमान-त्रि० । कर्मिणे, व्याजित कर्मिणम् । ' एजृ ' कर्मण, इति वचनात् । भ० १ श० १ उ० । (व्यजनमपि तदृपाप-क्षयेत्पाद एवति ' कज्जकारणभाव ' शब्दे तृतीयभागे १६६ पृष्ठ व्याकृतम् ।)

वेइथी-वेदस्त्री-स्त्री० । पुरुषाभिलाषरूपे स्त्रीवेदादेय, सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० ।

वेइय-वेदित-त्रि० । कर्मिणे, आचा० १ ध्रु० २ अ० ३ उ० । स्वन रसविपाकेन प्रतिसमयमनुभूयमाने अपरिसमाप्ते शेषानुभावे, भ० १ श० १ उ० ।

वैदिक-पुं० । वेदे विविक्ता वैदिकाः । त्रैविद्यवृत्तेषु, दश० ४ अ० । आचा० । वैदिकानां हिंसव गनीयस्य धर्मसाधनयज्ञोपदेशात् तस्य च तथा विनाऽभायात् । सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । वेदाश्रितं, स्था० ३ डा० ३ उ० ।

व्येजित-त्रि० । विशेषतः कर्मिणे, जं० १ वृत्त० । जी० ।

वेइया-वेदिका-स्त्री० । देवाचनस्थाने, नि० । जम्बुद्वीपजगत्यादिसम्बन्धिनीषु, प्रका० २ पद । (' वेदिकाप्रमाणं तु ' पुष्करवर्गदीवङ्ग ' शब्दे पञ्चमभागे ६६६ पृष्ठ दृष्टव्यम् ।) उपवेशनयोग्यासु भूमिषु, जं० २ वृत्त० । (जम्बुद्वीपादीनां वेदिकाः ' पदमध्वर्यइया ' शब्दे पञ्चमभागे ७५ पृष्ठ गताः ।) सुगडा प्राकारं, स्था० ३ डा० ३ उ० । प्रत्युपक्षणाप्राकारं, स्था० । वेदिका पञ्चप्रकारा-तत्र ऊर्ध्ववेदिका यत्र जानुनोरुपरि हस्तौ कृत्वा प्रत्युपक्षते, अधोवेदिका जानुनोरुधो हस्तौ निवेश्य ५, एवं तिर्यग्वेदिका जानुनो पार्श्वेता हस्तौ नोय्या ३,

द्विधा वेदिका बाह्योरन्तरे द्वे अपि जानुनो कृत्वा ४, एकतो वेदिका एकं जानुं बाह्योरन्तरे कृत्विति ५, षष्ठो-प्रमादप्रत्युप-क्षणांत प्रक्रमः । स्था० ६ डा० ३ उ० । उक्त० । ओघ० । ध० । पुं० । उपवेशनयोग्यमस्तवारणेषु, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेइयापुड-वेदिकापुट-न० । वेदिकायुग्मे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेइयापुडंतर-वेदिकापुटान्तर-न० । द्वयोर्वेदिकयोरपान्तरांत, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

वेइयाबद्ध-वेदिकाबद्ध-न० । दशमं वन्दनदोषे, वृ० । दशमं दोषमाह-" पंचव वेइयाउ " ति, जानुनोरुपरि हस्तौ नि-वेश्याधो वा पार्श्वयोर्वा उत्सङ्ग वा एकं जानुं दाक्षिणं वा वामं वा करद्वयान्तः कृत्वा वन्दनकं यत्र कर्णांत तद्वेदिकाबद्धम् । वृ० ३ उ० ।

वेइल्ल-विचकिल-पुं० । " स्थाविर-विचकिलायस्कारे " ॥ ८ । १ । १६६ ॥ इत्यादिः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनन सहैत् । प्रा० । तैलादित्वात्तादित्वम् । मदनवृत्ते, प्रा० २ पाद ।

वेउविविध-वैक्रिय-न० । कर्म० । विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तरयां भवं वैक्रियम् । तथाहि-तदेकं भूत्वाऽनेकं भवति अनेकं भूत्वा एकम्, अणु भूत्वा महद्भवति महद्भूत्वा अणुः, तथा-स्वचरं भूत्वा भूमिचरं भवति भूचरं भूत्वा स्वचर-म्, अदृश्यं भूत्वा दृश्यं भवति दृश्यं भूत्वा अदृश्यमित्यादि । शरीरभेदे कर्म० १ कर्म० ।

वैकुण्ठिक-न० । विशिष्टे कुर्वन्ति तदिति वैकुण्ठिकं पृथोदरादित्वादभाषरूपमिदं । कर्म० १ कर्म० । शरीरभेदे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । जी० । प्रका० । स्था० । अनु० । आव० ।

कइविहे णं भेत ! वेउविविधसरीरे पमत्ते !, गोयमा ! दुविहे पमत्ते, एगिदियवेउविविधसरीरे य, पंचिदियवेउ-विविधसरीरे अ । एवं ० जाव सणकुमारे आहत्तं ० जाव अणुत्तराणं भवधारणिजा० जाव तमि रयणीरयणी प-रिहायइ । (सु० १५२५)

' कइविहे ण ' मित्यादि स्पष्टं, त्वरं विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियम् । विविधे विशिष्टे वा कुर्वन्ति तदिति वैकुण्ठिकमिति । वा । तत्रैकेन्द्रियवैक्रिय-शरीरे वायुकायस्य पञ्चेन्द्रियवैक्रियशरीरं नारकादीनाम् ' एवं जावे ' त्यादेरतिदेशादिवं द्रष्टव्यम्, यद्वत् ' जइ एगि-दियवेउविविधसरीरे किं वाउकाइयएगिदियवेउविविधसरी-रए अवाउकाइयएगिदियवेउविविधसरीरए ?, गोयमा ! वा-उकाइयएगिदियसरीरए नो अवाउकाइय ' इत्यादिनाऽभि-लापनायमर्थो दृश्यः । यादं वायाः किं मूढमस्य बादरस्य वा ?, बादरस्यैव । यादं बादरस्य किं पर्याप्तकस्याऽपर्याप्त-कस्य वा ?, पर्याप्तकस्यैव । यादं पञ्चेन्द्रियस्य किं नार-कस्य पञ्चेन्द्रियतिरश्चो मनुजस्य, देवस्य वा ?, गौतम ! सर्वेषाम् । तत्र नारकस्य सप्तविधस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च । यत्र तिरश्च । किं सम्मूर्च्छिमस्य इतरस्य वा ?, इतरस्य, तस्यापि सत्त्वानवर्षायुष एव पर्याप्तस्य, तस्यापि च ज-लचरातिभेदेन त्रिविधस्यापि । तथा मनुष्यस्य गर्भजस्यैव

तस्यापि कर्मभूमिजस्यैव, तस्यापि संख्यातवर्षायुषः पर्याप्तकस्यैव । तथा देवस्य भवनवास्यादेः, तत्रासुरादेर्विशेषस्य पर्याप्तकस्येतरस्य च, एवं व्यन्तरस्याष्टविधस्य ज्योतिष्कस्य पञ्चविधस्य । तथा यदि वैमानिकस्य किं कल्पोपपन्नस्य, कल्पातीतस्य ?, उभयस्यापि पर्याप्तस्या-पर्याप्तस्य चेति । तथा वैक्रियं भवन्त । किं संस्थितम् ? , उच्यते-नानासंस्थितम्, तत्र वायोः पताकासंस्थितं, नारकाणां भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च हृण्डसंस्थितं, पञ्चन्द्रियति-यम्भुण्याणां नानासंस्थितं, देवानां भवधारणीयं समचतुरस्र-संस्थितसंस्थितमुत्तरवैक्रियं नानासंस्थितं, केवलं कल्पानी-नानां भवधारणीयमेव । तथा वैक्रियशरीरावगाहना भव-न्त ! किमहनी ?, गौतम ! जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमु-त्कर्षतः स्मार्तिकं योजनलक्षम् । वायोरुभयथा अङ्गुलासं-ख्येयभागम्, एवं नारकस्य जघन्यतः भवधारणीयम्, उ-त्कर्षतः पञ्चधनुःशतानि, एषा च सप्तस्थां, षष्ठ्यादिषु त्रिष्यमेव अर्द्धाऽर्द्धीति, उत्तरवैक्रिया तु जघन्यतः सर्वे-शामप्यङ्गुलसंख्येयभागमुत्कर्षतश्च नारकस्य भवधारणीय-इङ्गुणोति । पञ्चन्द्रियतिरश्चां योजनशतपृथक्त्वमुत्कर्षतः । मनुष्याणां लक्षतः स्मार्तिकं योजनानां लक्षं, देवानां तु लक्षमेवोत्तरवैक्रियं, भवधारणीया तु भवनपतित्यन्तर-ज्योतिष्कसौधमेशानां सप्त तस्ताः, सनत्कुमारमाहन्द्र-योः पदं, ब्रह्मलान्तकयोः पञ्च, महाशुकसहस्रायाभ्याम्, आनतादिषु त्रयोः प्रवेयकेषु द्वयनुसंगेवैक इति । अनन्त-राकं सूत्रमवाह—'एवं जाव सणकुमारं' न्यादि, एव-मिति—'दुविहं पञ्चनं पांगदिय' इत्यादिना पूर्वदर्शितक्र-मेण प्रज्ञापनाकं वैक्रियावगाहनामानसूत्रं वाच्यम् । क्रियद्-दूरमित्याह—यावत्सनत्कुमारं आरब्धं भवधारणीयवैक्रि-यशरीरपरिहाणिमिति गम्यम्, ततोऽपि यावदनुत्तराणि—अनुत्तरसुरस्वस्थीनि भवधारणीयानि शरीराणि यानि भ-वन्ति तेषां रत्नी रत्निः परिहीयत इति, एतदर्थसूत्रं भवे-त् तावदिति । पुस्तकान्तरे त्विदं वाक्यमन्यथाऽपि दृश्यते, तत्राप्युत्तरघटनैतदनुसारेण कार्येति । स० १५२ सम० । प्रज्ञा० सूत्र० (सूत्राणि 'आगाहणा' शब्दं तृतीयभागे ७८ पृष्ठे उक्ताणि ।)

केवडा एणं भंत ! वेउडिषयसरीरा पसत्ता ?, गोयमा ! दुविहा पसत्ता, तं जहा-बद्धेल्लया य, मुक्केल्लया य । तत्थ णं जे तं बद्धेल्लया ते णं अमंखिजा अमंखेजाहिं उम्म-प्पिणीआमप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, खेनओ-असं-खिजाओ सदीओ पयरस्स अमंखेजइभागो । तत्थ णं जे ते मुक्केल्लया ते णं अणंताअणंताहिं उम्मप्पिणीओसप्पिणीहिं अवहीरंति कालओ, सेसं जहा ओगलिअस्स मुक्केल्लया तहा एए वि भाणिअव्वा ।

तत्र नारकवसानमितानि सर्वदैव बद्धानि संभवन्ति, म-नुष्यतिरश्चां तु वैक्रियलब्धिमतामुत्तरवैक्रियकरणकाले-त-तः सामान्यतः सतुर्गतिकानामपि जीवानाममूनि बद्धान्य-संख्येयानि लभ्यन्ते, तानि च कालतोऽसंख्येयोस्सर्पित-यसर्पिणीसमयप्राप्तितुल्यानि, क्षेत्रस्तु पूर्वोक्तपतरासंख्ये-

यभागवत्संख्येयश्रेणीनां यः प्रदेशराशिस्तत्संख्यानि सं-भवन्ति, मुक्तानि यथैवार्कानि तथैव । अनु० । शरीर-तद्वतोरभेदोपचारात्मत्वार्थोयलोपाद् वा वैक्रियशरीरवति जीव, विश० । 'विकुर्वे विक्रियायामिति धातुगणे धातुः, हल-भ्येति घञि । विकुर्वेण विकुर्वेतेन चरतीति ठकि 'ठस्येक' इति इकादेशे च वैकुर्विकः । प्रव० १ द्वार । वैक्रियलब्धिमति म-नुष्यं, वातादिविक्रियविशेषात्महाप्रमाणे सागारिके, महाग-पृथिव्ये वेगटकप्रक्षेपेण विकृते सागारिके, वृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० सू० । भागाद्यर्थे निष्पादिते विमानभवे, स्था० ३ ठा० ३ उ० । विकृते, स्था० ३ ठा० ३ उ० । विश० ।

वेउडिषयगोवंगणाम-वैक्रियाङ्गोपाङ्गनामन्-त्रि० । अङ्गोपाङ्ग-नामकर्मभेदे, यदुदयाद् वैक्रियशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गला-नामङ्गोपाङ्गविभागपरिणतिरूपजायते तद्वैक्रियाङ्गोपाङ्गनाम । कर्म० ६ कर्म० ।

वेउडिषयल्लक-वैक्रियषट्क-न० । देवगतिदेवानुपूर्वीनरकग-तिनरकानुपूर्वीवैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गमिति वैक्रियापल-क्षिते पट्कं, कर्म० १ कर्म० ।

वेउडिषयऽङ्ग-वैक्रियाष्टक-न० । देवगतिदेवानुपूर्वीदेवायुर्नर-कगतिनरकानुपूर्वीनरकायुर्वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्गोपल-क्षितेऽष्टके, कर्म० १ कर्म० ।

वेउडिषयणाम-वैक्रियनामन्-न० । वैक्रियनिबन्धनं नाम वै-क्रियनाम । यदुदयवशात् वैक्रियशरीरप्रायोग्यान् पुद्गलाना-दाय वैक्रियशरीररूपतया परिणामयति, परिणामय च जी-वप्रदेशे, सहाऽन्याऽन्यानुगमरूपतया संबन्धयति, तथाभूत-नामकर्मभेदे, कर्म० १ कर्म० ।

वेउडिषयदुग-वैक्रियद्विक-न० । वैक्रियशरीरवैक्रियाङ्गोपाङ्ग-मिति वैक्रियापलक्षिते द्वयं, कर्म० १ कर्म० ।

वेउडिषयपरदारगमण-वैक्रियपरदारगमन-न० । देवाङ्गनाग-मनं, आव० ६ अ० ।

वेउडिषयमीसमरीरकायप्पओग-वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोग-पु० । देवनारकेषु उत्पद्यमानस्यापर्याप्तकस्य कायप्रयोगे, वै-क्रियशरीरस्य कामेणैव लब्धः, वैक्रियपरित्यागं त्वैवार्क-प्रवेशाऽऽयायामौदारिकोपादानाय प्रयुक्तं वैक्रियप्राधान्यादौ-दारिकेणापि वैक्रियस्य मिश्रता इति । भ० ८ श० १ उ० ।

वेउडिषयलद्धि-वैक्रियलब्धि-स्त्री० । वैक्रियशरीरकरणशक्तौ, सा चानि रुधा-अणु-व० महस्वरलघुत्व३गुरुत्व४प्राप्त५प्राका-स्ये६शित्व७वांशत्वा८ऽप्रतिघातित्वा९ऽस्तर्धान१०कामरूप-त्वादिभेदात् । तत्राणुत्वम् अणुशरीरविकरणम्, येन घिसाच्छुद्र-मपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते ॥१॥ महस्वम्-म-गेरपि महत्तरकशरीरकरणसामर्थ्यम् ॥२॥ लघुत्वम्-वायोरपि लघुतरशरीरता ॥ ३ ॥ गुरुत्वम्-वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादीभिरपि प्रकृष्टबलदुःसहता ॥ ४ ॥ प्रातिभूमिष्ठस्य अङ्गुल्यग्रं मेरुपर्वतप्रभाकरादिस्पर्शनामर्थ्यम् ॥५॥ प्राका-स्यम्-असु भूमाविव गमनशक्तिः, तथा अपि च-भूमाधुन्मज्ज-ननिमज्जने ॥६॥ ईशित्वम्-त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदश-श्वरश्रद्धाधिकरणम् ॥ ७ ॥ वांशित्वम्-सर्वजीववशीकरणल-ब्धिः ॥८॥ अप्रतिघातित्वम्-अग्निमध्येऽपि निःसङ्गमनम् ॥९॥ अस्तर्धानम्-अदृश्यरूपता ॥१०॥ कामरूपत्वम्-युगप-

वेष नानाकाररूपविकरणशक्तिः ॥११॥ २६॥ ग० २ अधि० ।
पा० । औ० ।

वेडवियसमुग्धाय-वैक्रियसमुद्घात-पुं० । वैक्रियं प्रारभ्यमा-
णे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, यं सं २ द्वार । रा० । वै-
क्रियलब्धमतो वैक्रियोत्पादनाय बहिरात्मप्रदेशप्रक्षेप, आ-
वा० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । वा० । वैक्रियसमुद्घातगतः पु-
नर्जीवः स्वप्रदेशान् शरीरावहित्तिष्काश्य शरीरविक्रमभाह-
त्यमानमायामतः संवेद्ययोजनप्रमाणे वण्डे निस्तृजति, नि-
स्तृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्रा-
ग्वच्छातयति । तथा चाक्रम-“ वेडवियसमुग्धापणे समो-
द्गण समोद्गणसा संवेज्जां ज्ञेयणां दंडं निसिरह निसि-
रित्ता अहाबायरं पुगले परिसाडेह ” इति । प्रज्ञा० १२ पद ।

वेडवियसमुग्धातो जहा कसायसमुग्धातो तहा निरवसे-
सो भाणितव्वो, नवरं जस्स नऽत्थि तस्स न वुद्धति, एत्थ
वि चउवीसं चउवीसा दंडगा भाणियव्वा । (सू० ३३५५)

‘ वेडविय ’ इत्यादि, वैक्रियसमुद्घातो यथा कषायसमुद्-
घातः प्राक् प्रतिपादितः तथा निग्घशेषो भणितव्यः, केवलं
यस्य वैक्रियसमुद्घातो नास्ति वैक्रियलब्धेरेवासम्भवात् त-
स्य मोक्षयते, शेषस्य उच्यते । स वैवम्—एगमेगस्स णं भंते !
नेरइयस्स नेरइयस्स केवइया वेडवियसमुग्धाया अतीता?, गो-
यमा ! अणंता, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि
कस्सइ नऽत्थि, जस्स अत्थि जहणंणं एक्को वा वो वा तिसि वा
उक्कोसेणं सिय संवेज्जा वा सिय असंवेज्जा वा सिय अणंता
वा । एगमेगस्स णं भंते ! नेरइयस्स असुरकुमारस्स केवइया
वेडवियसमुग्धाया अतीता ?, गोयमा ! अणंता, केवइया
पुरेक्खडा ?, गोयमा ! कस्सइ अत्थि कस्सइ नऽत्थि, ज-
स्सत्थि सिय संवेज्जा सिय असंवेज्जा सिय अणंता वा,
एवं नेरइयस्स० जाव थणियकुमारस्स । एगमेगस्स णं भंते !
नेरइयस्स पुढविकाइयस्स केवइया वेडवियसमुग्धाया अ-
तीता ?, गोयमा ! नऽत्थि, केवइया पुरेक्खडा ?, गोयमा !
नऽत्थि, एवं जाव तेउक्काइयस्स, एगमेगस्स णं भंते नेरइय-
स्स वाउकाइयस्स केवइया वेडवियसमुग्धाया अतीता ?,
गोयमा अणंता, केवइया पुरेक्खडा ? गोयमा ! कस्सइ
अत्थि, कस्सइ नऽत्थि, जस्सत्थि जहणंणं एक्को वा वो वा
तिसि वा उक्कोसेणं संवेज्जा वा असंवेज्जा वा अणंता
वा, वणस्सइकाइयस्स० जाव चउरिइयस्स जहा पुढविका-
इयस्स, तिरिक्खपंचिइयस्स मणुस्सस्स जहा वाउकाइय-
स्स, वाणमंतरजाइसियंममाणियस्सस्स जहा असुरकुमारस्स ”
इह यत्र वैक्रियसमुद्घातसम्भवस्तत्र भावना कषायसमु-
द्घातवद् भावनीया, अन्यत्र तु प्रतिषेधः सुप्रतीतः वैक्रि-
यलब्धेरेवासम्भवात्, यथा च नैरयिकस्य चतुर्विंशतिव-
ण्डकक्रमेण सूत्रमुपदर्शितमेवमसुरकुमारादीनामपि चतुर्वि-
ंशतिवण्डकक्रमेण प्रत्येक सूत्रमवगन्तव्यम्, नवरमसुरकु-
मारादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु व्यन्तरादिषु च पर-
स्परं स्वस्थाने एकोत्तरिका परस्थाने संवेद्यादयो
वक्तव्याः, वायुकायिकनिर्यकपञ्चेन्द्रियमनुष्येषु तु परस्परं
स्वस्थाने परस्थाने वा एकोत्तरिका, शेषं नक्षेव । एव-

मेतान्यपि चतुर्विंशतिचतुर्विंशतिवण्डकसूत्राणि भवन्ति ।
तथा चाह—“ एवमेते चउवीसं चउवीसगा दंडगा
भणितव्वा ” एवम्—उपदर्शितेन प्रकारेण अत्रापि—वैक्रि-
यसमुद्घातविषयेऽपि चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिसंख्याः—
‘ चउवीसा ’ इति चतुर्विंशतिः—चतुर्विंशतिस्थानपरिमाणा
वण्डका-वण्डकसूत्राणि भणितव्याः । प्रज्ञा० ३६ पद ।

वेडवियसय-वैक्रियशत-न० । वैक्रियलब्धमति शते, स०
६०० सम० ।

वेडवियसरीर-वैक्रियशरीर-न० । शरीरभेदे, कर्म० ५ कर्म० ।
वेडवियसरीरकायप्यभोग-वैक्रियशरीरकायप्रयोग-पुं० । वै-
क्रियपर्याप्तस्य कायप्रयोगे, भ० ८ श० १ उ० ।

वेडवियसरीरि-वैक्रियशरीरिन्-त्रि० । विभूषितशरीरे, भ० १८
श० ५ उ० । (‘ वण्णत्ता ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७८६ पृष्ठं व्याख्यातम् ।)
वेडविया-वैकुर्विका-स्त्री० । विकुर्वितनानारूपधारिण्याम्,
च० प्र० १६ पादु० ।

वेकुंठ-वैकुण्ठ-पुं० । विकुण्ठाख्यविष्णुलोकाधिपतौ, प्रा० १ पाद ।

वेकुंठतित्थ-वैकुण्ठतर्थि-न० । मथुरायां वैष्णवतीर्थभेदे, ती०
८ कल्प ।

वेकुंथु-वैकुण्थु-पुं० । चमरसुरेन्द्रस्य पीटानीकाधिपतौ, स्था०
५ डा० १ उ० ।

वेग-वेग-पुं० । जंव, तं० । प्रश्न० । गतिविशेषे, औ० । रथे,
आव० ४ अ० । सम्म० ।

वेगच्छ-वैकृत्-न० । उत्तरासंज्ञ, उपा० २ अ० ।

वेगच्छछिण्णग-वैकृच्छच्छिन्नक-पुं० । उत्तरासंज्ञन्यायेन
विदारिते, औ० । सूत्र० ।

वेगच्छिया-वैकृच्छिकी-स्त्री० । संयतीनामुपकरणविशेषे,
सू० १ उ० २ प्रक० । “ वेगच्छिया उ पंडे कंबुकमुक्कच्छियं च
छांदति ” औपकक्षिकीविपरीता वैकृच्छिकीनामकः पटः । स च
कम्बुकमौपक्षिकीं वस्त्रं छादयन् धामपाश्वे परिधीयते ।
सू० ३ उ० । पं० ४० । नि० सू० ।

वेगवई-वेगवती-स्त्री० । अस्थिकग्रामस्य समीपनद्याम्, ती०
३ कल्प । आ० क० । आ० म० । आ० सू० ।

वेगसर-वेगसर-पुं० । अवतरे, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

वेगुस-वैगुस-न० । वैधर्मे, विपरीतभावे, आव० ४ अ० ।

वेजयंत-वैजयन्त-पुं० । ऊर्ध्वलोकंऽनुत्तरोपपत्तिकविमानानां
द्वितीयं धिमानं, स्था० ५ डा० ३ उ० । जी० । प्रज्ञा० ।
अणु० । स० । जम्बूद्वीपस्य लवणसमुद्रस्य धातकील-
ण्डस्य कालोदस्य पुष्करवर्षीपस्य पुष्करोदस्य च वसि-
ष्ठद्वारेषु, स्था० ४ डा० २ उ० । स० ।

वैजयन्तद्वारप्रतिपादनाधमाह-

कहिं णं भंते ! जंबूदीवस्स वेजयंते णामं दारे पस्सते ?
गोयमा ! जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिण्णं पण-
यालीसं जोयणसहस्साइ अवाधाए जंबूदीवदीवदाहिण्णपेरं-
ते लवणममुददाहिण्णस्स उत्तरेणं पत्थ णं जंबूदीवस्स दीव-

स्स वेजयंतं ग्रामं दारे पस्यते । अहं जोयसाहं उहुं उच्च-
लेणं सन्वेव सत्ता वत्तध्वता ० जाव शिखे । कहिं शं भं-
ते ! ० रायहाणी !, दाहिणे शं ० जाव वेजयंते देवे ॥ २ ॥
जी० ३ प्रति० २ उ० ।

वैजयन्तद्वारं जयन्तद्वारवद्वाक्यम्, "समं वेजयंतं पि अप्प-
डिजेणं गमेणं लवणस्स दाहिणेणं रायहाणी ।" (जी० ।)
" कहिं शं भंते ! " इत्यादि क भवन्त ! लवणस्य समुद्रस्य
वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तं, भगवानाह-गौतम ! लवणसमुद्रस्य
दक्षिणपर्यन्ते धातकीखण्डद्वीपदक्षिणार्धस्यात्तरतोऽत्र ल-
वणसमुद्रस्य वैजयन्तं नाम द्वारं प्रज्ञप्तम् । एतद्वक्तव्यता
सर्वाऽपि विजयद्वारवद्वसेया । नवरं राजधानी वैजन्तद्वार-
स्य दक्षिणतो वेदितव्या । जी० ३ प्रति० २ उ० । जं० ।
प्रधाने, स्वगुणैरपरं पताकायामिव व्यवस्थिते, सूत्र० १
भु० ६ अ० ।

वेजयंतकूट-वैजयन्तकूट-न० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्योत्तरे रु-
चकवरपर्वतस्यार्धकूटः, स्था० ८ ठा० ३ उ० ।

वेजयंती-वैजयन्ती-स्त्री० । अद्भारकादीनां महाप्रहाणामप्र-
महिष्याम्, स्था० ४ ठा० १ उ० । जं० । पताकायाम्, सूत्र०
१ भु० ६ अ० । जं० प्र० । पताकाविशेषः, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
रा० । आ० म० । प्रश्न० । आ० चू० । स० । पूर्वरुचकवास्त-
व्यायां स्वनामख्यातायां दिक्कुमार्याम्, नि० । स्था० । आ० म० ।
दो वेजयंती (सूत्र ६२) स्था० २ ठा० ३ उ० ।
आ० क० । जं० । द्वी० । रुचकस्य नैर्ऋतकोणवेद्याम्, ति० । औ-
त्तराद्राक्ष्णविपर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि नन्दापुष्करिण्या-
म्, स्था० ४ ठा० २ उ० । ती० । पश्चिमाक्ष्णाद्वेदिकणतो न-
न्दापुष्करिण्याम्, द्वी० । शक्रस्य त्रायस्त्रिशोत्पातपर्वतराज-
धान्याम्, द्वी० । पक्षस्य पञ्चदश्यां रात्रौ, ज्यो० ४ पाहु० । जं० ।
कल्प० । जम्बूद्वीपे द्वीपे प्रथमवल्लदेवमातरि, स० । वज्रजि-
ननिष्क्रमणशिषिकायाम्, स० ।

वेज-वेद्य-त्रि० । अनुभावनीये (आचा० १ भु० ४ अ० ४ उ० ।)
तत्त्वं, अने० ४ अधि० । मले, वक्खहं ति वा खोमं ति वा कलुमं
ति वा वेजं ति वा वेरं ति वा पंका ति वा मलो ति वा सत्त
पगद्धिता । नि० चू० २० उ० ।

वेद्य-पुं० । " एत एत् " ॥ ८ । १ । १४८ ॥ इत्येकारस्य ए-
कारः । प्रा० । आयुर्वेदके, आ० क० ।

अत्र वेद्येन दृष्टान्तः

"एकस्य नृपतेरेक-स्तनुजोऽर्त्ताव वल्लभः ।
स वध्यो माऽस्य रोगोऽभू-च्छिकित्सां कारयामि तत् ॥ १ ॥
आकार्यं वेद्यानूचे स, चिकित्सत सुतं मम ।
यथाऽस्य नैव रोगः स्या-द्वृचिरे तैः करिष्यते ॥ २ ॥
राजाञ्च कीदृशः कस्य, योगा एकोऽवदत्ततः ।
रोगाः स्युर्ध्वाञ्चवर्त्तन्ते, न स्युर्ध्वेनारयन्ति तम् ॥ ३ ॥
द्वितीयः स्माह रोगञ्च-द्वेवत्तदुपशम्यति ।
नो वेद्यं गुणं वा बोधं वा, न किञ्चिदपि कुर्वते ॥ ४ ॥
तृतीयोऽभिदधे रोगः, स्याञ्चत्तदुपशम्यति ।
न स्याञ्चद्वर्णलावण्य-तया परिणमन्ति ते ॥ ५ ॥

राज्ञा तृतीयवेद्येन, कारिता वैद्यकक्रिया ।
नीरोगः समभूद्दिभ्य-रूपलावण्यवर्णभाक् ॥ १ ॥
एवं प्रतिक्रमोऽपि, स्याद्दोषश्चेद्विशुष्यति ।
न स्याञ्चद्वर्णस्यैव, शुद्धिः शुद्धितरा भवेत् ॥ ३ ॥"
आ० क० ४ अ० ।

वेजगणा(स्था)य-वैद्यकज्ञात-न० । आयुर्वेदोदाहरणे, पञ्चा०
४१ विष० ।

वेजमाण-वेद्यमान-त्रि० । अनुभूयमाने, विश० ।

वेजसंवेज-वेद्यसंवेद्य-त्रि० । वेद्यं संवेद्यते यस्मिन्नपायाविनि-
बन्धने पत्रं तद् वेद्यसंवेद्यपदम्, वेद्यं वेदनीयं वस्तुस्थित्या त-
थाभावयोगिसामान्येनाविकल्पकज्ञानप्राप्तमित्यर्थः, संवे-
द्यते-तयोपशमानुरूपं निश्चयबुद्ध्या विज्ञायते यस्मिन्नाशय-
स्थानेऽपायाविनिबन्धने नरकस्वर्गादिकारणे स्याद्वि तद्वे-
द्यसंवेद्यपदम् अपायाविनिबन्धवेदकं, नपुं० । प्रविधिभेदजनिते-
रुत्तिविशेषे च । ज्ञा० २२ ठा० ।

वेदुणग-वेष्टनक-पुं० । श्रीदेवताध्यासितपट्टे, वृ० ६ उ० । क-
र्णाभरणविशेषे, जं० २ वत्त० ।

वेदुणगवद्ध-वेष्टनकवद्ध-पुं० । श्रीदेवताध्यासितपट्टे वेष्टनक
उच्यते, तद्यस्य राज्ञाऽनुज्ञातं स वेष्टनकवद्धः । भेष्टिनि, वृ०
६ उ० ।

वेड-व्रीड-त्रि० । व्रीडाऽस्यास्तीति व्रीडः भूमापेऽस्त्यर्थप्र-
त्ययः । लज्जाप्रकर्षवति, भ० १५ श० ।

वेडा-व्रीडा-स्त्री० । लज्जायाम्, भ० १५ श० ।

वेडवय-विडम्बक-पुं० । विदूषके, नानावेषाविकारिणि, अ-
नु० ।

वेडिस-वेतस-पुं० । "इः स्वमादौ" ॥ ८ । १ । ४६ ॥ इत्यत इत्त्वम् ।
"इत्वे वेतसे" ॥ ८ । १ । २०७ ॥ वेतसे तस्य डो भवति इत्वे
सति । इति तस्य डः । वेत्रे, प्रा० १ पाद ।

वेड-वेष्ट-धा० । वेष्टने, "वेष्टः" ॥ ८ । ४ । २२१ ॥ इति कृतष-
लोपस्य वेष्टधातोर्नन्त्यस्य डः । वेडह । प्रा० । वेष्टयते कोशि-
कारकीट इव । प्रश्न० ३ आ० द्वार । वेडिज्ज । पत्ते "वेष्टः प-
रिआलः" ॥ ८ । ४ । ५१ ॥ इति परियालादेशे-परियालेह ।
वेडेह । वेष्टयति । प्रा० ४ पाद ।

वेष्ट-पुं० । वेष्टने, स्था० ४ ठा० ४ उ० । छन्दोविशेषः, न० ।

एकार्थप्रतिबद्धवचनसंकलिकायाम्, स० ।

वेदम-वेष्टक-पुं० । एकवस्तुविषयपदपद्धतौ, ज्ञा० १ भु० १६
अ० । वर्णनार्थायां वाक्यपद्धतौ, ज्ञा० १ भु० १६ अ० ।
निक्षेपनिर्गुण्युपोद्धातनिर्गुणिलक्षणे सूत्रव्याख्याने, अनु० ।

वेदिस-वेष्टिम-न० । वेष्टने वेष्टस्तेन निर्वृत्तं वेष्टिमम् । स्था० ४
ठा० ४ उ० । वेष्टनिष्पन्ने पुष्पलम्बसकादौ, भ० ६ श०
३३ उ० । रा० । ज्ञा० । आचा० । दश० । यद् प्राथितं वेष्टयते
यथा पुष्पलम्बसकः । गेन्दुक इत्यर्थः । ज्ञा० १ भु० १
अ० । पुष्पवेष्टनक्रमेण निष्पन्ने आनन्दपुराविप्रतीतरूपे एकं
द्वौ त्रीणि वस्त्राणि वेष्टयित्वा उत्थापिते रूपके, अनु० । नि० चू० ।
वस्त्रादिनिर्वर्तितपुष्पलकादिके, आचा० २ भु० २५ अ० । पुष्प-
मुकुट इव उपर्युपरि शिखरीकृत्य मालास्थापनं, जी० ३ प्रति०

४ अध्यायः । ('आधस्तय' शब्दे द्वितीयभागे ४४६ पृष्ठे विशेषतो व्याख्यातमिवम् ।)

वेदिमा-वेष्टिमा-स्त्री० । माषपिष्टपूरितकण्टिकायाम्, ग्रन्थ० ५ संव० द्वार ।

वेण-पुं० । वीणा-स्त्री० । "स्वराणां स्वराः प्रायोऽपञ्चशे" ॥ ८ । ॥ ३२६ ॥ इत्यपञ्चशे ईकारस्थाने एकारः । वाचनेदे, प्रा० ।

वेणुहय-वैनयिक-न० । विनय एव वैनयिकम् । दश० ६ अ० १ उ० । स्था० । गुरुशुभ्रायाम्, भ० १२ श० ५ उ० । ज्ञानादि-विनये कर्मक्षयादिके विनयफले, न० । भ० । स्था० । त्रि० वि-नयेन चरति वैनयिकः । शिष्य, दश० ३ अ० । विनयमर्हन्तीति वैनयिकाः । आचार्यादिषु, इय० ३ उ० । विनयादेव मोक्ष इत्येवं गोशालकमतानुसारिणि, सूत्र० १ भु० ६ अ० । "वैनयिकमनं वि-नय-भेतोषाकायदानतः कार्यः । सुरनृपतिर्येतिहाति-स्थविरा-धममातृपितृषु सदा" ॥ ११ ॥ इति । स्था० ४ ठा० ४ उ० । न० । पुनः-इदानीं वैनयिकानां विनयादेव केवलात्परलोकमपी-च्छतां द्वात्रिंशदनेन प्रक्रमेण योज्याः । तद्यथा-सुरनृपति-यतिहातिस्थविराधममातृपितृषु मनसा वाचा कायेन दानेन ननुविंधो विनयो विंधेयः । सूत्र० १ भु० १२ अ० ।

अथ वैनयिकत्वात् निराचिकीर्षुः प्रक्रमतः—

सच्चं असच्चं इति चिंतयता, अमाहु साहु त्ति उदाहरंता ।

जे मे जणा वेणुहया अणगे, पुट्टा वि भावं विणहंसु णामा ३

सद्भ्यो हितं सत्यं—परमार्थो यथावस्थितपदार्थनिरूपणं वा मोक्षो वा तदुपायभूतो वा संयमः सत्यः न वसत्यम् इति-एवं विचिन्तयन्ता—मन्यमानाः, एवमसत्यमपि सत्यमिति मन्यमानाः । तथाहि—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राख्यो मोक्षमार्गः सत्यस्तमसत्यत्वेन चिन्तयन्ता विनयादेव मोक्ष इत्येतदस-त्यमपि सत्यत्वेन मन्यमानाः, तथा असाधुमप्यविशिष्टक-र्मकारिणं बन्धनादिकया विनयप्रतिपत्त्या साधुम् इति—एवम् उदाहरन्तः—प्रतिपादयन्ता न सम्यग्यथावस्थित धर्मस्य परीक्षकाः, युक्तिविकलं विनयादेव धर्म इत्येवमभ्युपगमात्, क एते इत्येतदाह—ये इमे-बुद्ध्या प्रत्यक्षासर्गाकृता जना इव-प्राकृतपुरुषा इव जना विनयेन चरन्ति वैनयिकाः विनयादेव केवलात्स्वर्गमाप्तावाप्तिरित्येवं वार्त्तनः अनेक-बहवो द्वात्रिंशद्भेदाभिप्रायसंपादयन् । ते च विनयचारिणः कन-चिदुसमार्थिना पृष्टाः सन्तोऽपिशब्दादपृष्टा वा भावं—पर-मार्थं यथार्थोपलब्धं स्वाभिप्रायं वा विनयादेव स्वर्गमाप्ता-वाप्तिरित्येवं व्यनैषुः—विनीतवन्तः—सर्वदा सर्वस्य सर्वसि-द्धये विनयं प्राहितवन्तः । नामशब्दः संभावनायाम् । संभा-व्यत एव विनयात्स्वकार्यमिच्छिरिति । तदुक्तम्—“तस्मात् कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः इति ॥ ३ ॥”

किं चान्यत्—

अणोवसंखा इति ते उदाहु,

अहे स ओभासह अम्ह एवं ।

लवावसंकी य अणागएहि,

खो किरियमाहंसु अकिरियवादी ॥ ४ ॥

संख्यानं संख्या-परिच्छेदः उप—सामीप्येन संख्या उप-संख्या-सम्यग्यथावस्थितार्थपरिज्ञानं नोपसंख्याऽनुपसंख्या तथाऽनुपसंख्यया-अपरिज्ञानेन व्यामूढमतयस्ते वैनयिकाः स्वाग्रहप्रस्ता इति यत्तद्—यथा विनयादेव केवलात्स्वर्ग-माप्तावाप्तिरित्युदाहृतवन्तः । एतच्च ते महामोहाच्छाविताः 'उदाहुः' उदाहृतवन्तः, यथैवं सर्वस्य विनयप्रतिपत्त्या स्वीयः—स्वर्गमाप्तादिकः, अस्माकम् अवभासते—आधि-भवति प्राप्यते इति यावत्, अनुपसंख्योदाहृतिश्च तेषामे-वमवगन्तव्या । तद्यथा—ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षसंज्ञावे सति तदपास्य विनयादेवैकस्मात्तद्व्याप्यभ्युपगमादिति । यदप्यु-क्तम्—'सर्वकल्याणभाजनं' तदपि सम्यग्दर्शनादिसंभवे स-ति विनयस्य कल्याणभाक्त्वं भवति, नैककस्येति, तद्रहितो हि विनयोपेतः सर्वस्य प्रहृतया न्यत्कारमेवापादयति, तत-श्च विवक्षितार्थावभासनाभावात्तेषामेवंधादिनामज्ञानानाधृत-त्वमेमावशिष्यते, नाभिप्रेतार्थावाप्तिरित्युक्ता वैनयिकाः । सूत्र० १ अ० १२ अ० ।

वेणुहयाह-वैनयिकत्वादिन्-पुं० । विनयेन चरति स वा प्रयोजनमेषामिति वैनयिकाः, ते च ते वादिनश्चेति वैनयि-कवादिनः । विनय एव वा वैनयिकं तदेव यं स्वर्गादिहेतु-तया वदन्त्येवं शीलाश्च ते वैनयिकत्वादिनः । विधूतलिङ्गा-चारशास्त्रविनयप्रतिपत्तिलक्षणेषु त्रादिषु, भ० ३० श० १ उ० । न० । स्था० ।

वेणुहया-वैनयिकी-स्त्री० । विनयो गुरुशुभ्रा सकारणमस्या-स्तत्प्रधाना वैनयिकी । स्था० ४ ठा० ४ उ० । आ० म० । गु-रुविनयलभ्यशास्त्रार्थसंस्कारजन्ये बुद्धिभेदे, ज्ञा० १ भु० १ अ० । आ० क० ।

संप्रति वैनयिक्या लक्षणं प्रतिपादयति—

भरनित्थरणसमत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहिअपेआला ।

उभओ लोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥६४॥

निमित्ते १ अत्थसत्थे अ २,

लेहे ३ गणिण अ ४ कूव ५ अस्से अ ६ ।

गहम ७ लक्खण ८ गंठी ९,

अगण १० रहिए अ ११ गणिआ य १२ ॥६५॥

सीआ सादी दीहं, च तणं अवसव्वयं च कुंचस्स १३ ।

निव्वोदण अ १४ गोणे, षोडगपडणं च रुक्खाओ १५ ॥६६॥

इहाऽतिगुरुकार्यं बुनिवहन्वाङ्गर इव भरन्तश्चिस्तरणे समर्थाः भरनिस्तरणसमर्थाः, त्रयो वर्गास्त्रिर्गः लोक-रू-क्षा चमार्थकामास्तद्वर्जनोपायप्रतिपादकं यत्सूत्रं यच्च तद-र्थस्तौ त्रिवर्गसूत्रार्थौ तयोर्गृहीतं 'पेपालं' प्रमाणं सांगं वा यथा सा तथाचिधा । अत्राह—नन्वभुतनिधिता बु-द्धयो यद्गुमभिप्रेताः, ततो यद्यस्यास्त्रिर्गसूत्रार्थगृहीत-सारत्वं ततोऽभुतनिधितत्वं नोपपद्यते, न हि भुताभ्यास-मन्तरेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवति । अप्रोक्ष्यते—इह प्रायो बुद्धिमाश्रित्याभुतनिधितत्वमुक्तं, ततः स्वल्प-भुतभावेऽपि न कश्चिदोषः । तथा उभयलोकफलयती—

पेहिके आमुष्मिके च लोके फलदायिनी विनयसमुत्था
बुद्धिर्भवति । सम्प्रत्यस्या एव विनयजनानुप्रहार्यमुदाह-
रणैः स्वरूपं दर्शयति । गाथाद्वयार्थः कथानेकभ्योऽवसयः ।
तानि च ग्रन्थगौरवभयास्मत्क्षेपणोच्यन्ते—तत्र 'निमित्तं'
इति—कचित्पुरे कोऽपि सिद्धपुत्रकः, तस्य द्वौ शिष्यौ
निमित्तशास्त्रमधीतवन्तौ, एको बहुमानपुरस्सरं गुरोर्वि-
नयपरायणो यत्किमपि गुरुपदिशति तत्सर्वं तथेति प्र-
तिपद्य स्वचेतसि निरन्तरं विमृशति, विमृशतश्च, यत्र
कादि सन्देह उपजायते तत्र भूयोऽपि विनयेन गुरुपात्र-
मूलमागत्य पृच्छति, एवं निरन्तरं विमर्शपूर्वं शास्त्रार्थे
तस्य चिन्तयतः प्रज्ञाप्रकर्षमुपजगाम । द्वितीयस्त्वेतद्वृत्त-
विकलः । तौ चान्यदा गुरुनिदेशात् कचित्प्रत्यासन्नं ग्रामं
गन्तुं प्रवृत्तौ, पथि च कानिचित् महान्ति पदानि ताव-
दर्शताम्, तत्र विमृश्यकारिणा पृष्ठम्-भोः कस्यामूनि पदा-
नि ?, तेनोक्तम्-किमत्र प्रष्टव्यं हस्तिनोऽमूनि पदानि । त-
तो विमृश्यकारी प्राह—मैवं भाषिष्ठाः, हस्तिन्या अमूनि
पदानि, सा च हस्तिनी वामेन चक्षुषा काणा, तां चा-
धिरुद्धा गच्छति काचिद्राक्षी, सा च सभर्तृका गुरोर्वा च
प्रजने कल्या, अद्य श्वो वा प्रसविष्यति, पुत्रश्च तस्या
अविष्यति । तत एवमुक्ते सोऽविमृश्यकारी ब्रूते—कथमे-
तद्वत्सीयते ?, विमृश्यकारी प्राह—'ज्ञानं प्रत्ययसार' मि-
त्यग्रे प्रत्ययनो व्यक्तं भविष्यति । ततः प्राप्तौ तौ विवक्षितं
ग्रामं, दृष्ट्वा चावाप्तिता तस्य ग्रामस्य बहिः प्रदेशे महा-
सरस्ते राक्षी, परिभाविता च हस्तिनी वामेन चक्षुषा
काणा । अत्रान्तरे च काचिद्वासवेडी महत्तमं प्रत्याह—
यद्वाप्यसे राक्षः पुत्रलाभेनति । ततः शब्दितो विमृश्यका-
रिणा द्वितीयः, परिभाषय दासवेटीवचनमिति, तेनोक्तं-
परिभाषितं मया सर्वं, नान्यथा तव ज्ञानमिति । तत-
स्तौ हस्तपादान् प्रक्षाल्य तस्मिन् महासरस्ते व्यग्रोद्यत-
रोरधो विश्रामाय स्थितौ, दृष्ट्वा च कयाचिच्छिरोन्यस्त-
जलभृतघटिकया वृद्धास्त्रिया, परिभाषिता च तयोगाकृ-
तिः । ततश्चिन्तयामास—नूनमेतौ विद्वांसौ, ततः पृच्छा-
मि देशान्तरगतनिजपुत्रागमनमिति । पृष्टं तथा । प्रश्न-
समकालमेव च शिरसो निपत्य भूमौ घटः शय्यमाणो
भग्नः । ततो ऋटित्वेयाविमृश्यकारिणा प्रोचं—गनस्ते पु-
त्रो घट इव व्यापत्तिमिति । विमृश्यकारी ब्रूते स्म—मा
वयस्यैव वादीः, पुत्रोऽस्या गृहं समागतो वर्तते, याहि
मातृवृद्धे ! त्वि ! स्वपुत्रमुखमवलोकय । तत एवमुक्ता सा
प्रत्युज्जीवितवाशीर्षादशतानि विमृश्यकारिणः प्रयुज्जाना
स्वगृहं जगाम । दृष्ट्वाञ्जलितजङ्घः स्वपुत्रो गृहमागतः ।
ततः प्रणता स्वपुत्रेण, सा वाशीर्षां निजपुत्राय प्रायु-
क्तं, कथयामास च नैमित्तिकवृत्तान्तम् । ततः पुत्रमापू-
रुष्य वस्त्रयुगलं रूपकांश्च कतिपयानादाय विमृश्यका-
रिणः समर्पयामास, अविमृश्यकारी च स्वमावहन्
स्वचेतसि अचिन्तयत्—नूनमहं गुरुणा न सम्यक् परि-
पाठिनः, कथमन्यथाऽहं न जानामि ?, एव जानातीति ।
गुरुप्रयोजनं कृत्वा समागतौ द्वौ गुरोः पार्श्वे । तत्र वि-
मृश्यकारी दर्शनमात्र एव शिरो नमयित्वा कृताञ्जलि-
पुटः सत्रहुमानमानन्दाश्रुप्राधितलोचनो गुरोः पादा-

वन्तरा शिरः प्रक्षिप्य प्रक्षिपपात, द्वितीयोऽपि च
शैलस्तम्भ इव मनागप्यनमितगात्रयष्टिर्मोत्सर्गबहिसम्प-
र्कतो धूमायमानोऽवतिष्ठते । ततो गुरुस्तं प्रत्याह—रे !
किमिति पादयोर्न पतसि ?, स प्राह—य एव सम्यक्
पाठितः स एव पतिष्यति, नाहमिति । गुरुराह—कथं
त्वं न सम्यक् पाठितः ?, ततः स प्राचीनं वृत्तान्तं स-
कलमचीकथन्, यावदेतस्य ज्ञानं सर्वं सत्यं न ममेति ।
ततो गुरुणा विमृश्यकारी पृष्ठः—कथय वत्स ! कथं त्व-
येदं ज्ञातमिति ?, ततः स प्राह—मया युष्मत्पादादेशेन
विमर्शः कर्तुमारब्धो—यथैनानि हस्तिरूपस्य पदानि सु-
प्रतीतान्येव, विशेषचिन्तायां तु किं हस्तिन उत हस्ति-
न्याः ?, तत्र कायिकीं दृष्ट्वा हस्तिन्या इति निश्चिनम्, व-
क्षिणे च पार्श्वे वृत्तिसमारुढवल्लीधितान् आलूनविशीर्णौ
हस्तिनीकृतो दृष्ट्वा न वामपार्श्वे ततो निश्चिन्त्य—नूनं वा-
मेन चक्षुषा काणति । तथा नान्य एवविधपरिकरापेतो
हस्तिन्यामधिरुद्धो गन्तुमर्हति ततोऽवश्यं राजकीयं किम-
पि मानुषं यातीति निश्चितम् । तत्र मानुषं कचिन्प्रदेशे ह-
स्तिन्या उत्तीर्य शरीरचिन्तां कृतवत्, कायिकीं दृष्ट्वा राक्षी-
ति निश्चितम् । वृक्षावलग्नरक्तवस्त्रदशालेशदर्शनात् सभ-
र्तृका । भूमौ हस्तं निवेश्योत्थानाकारदर्शनाद् गुरोर्वी, वक्षिण-
चरणनिस्सहस्रोत्थाननिवेशदर्शनात्प्रजने कल्येति । वृद्धास्त्रियाः
प्रश्नानन्तरं घटनिपाते चैवं विमर्शः कृतो—यथैष घटो
यत उत्पन्नस्तत्रैव मिलितस्तथा पुत्रोऽपीति । तत एवमु-
क्तं गुरुणा स विमृश्यकारी चक्षुषा सानन्दमोक्षितः प्रश-
सितश्च । द्वितीयं प्रष्टुवाच—तव दोषो यत्र विमर्शं करो-
षि, न मम । वयं हि शास्त्रार्थमात्रापदेशेऽधिकृताः विमर्शे
तु यूयमिति । विमृश्यकारिणो वैनयिकी बुद्धिः ॥ १ ॥ 'अ-
त्यसत्येति' अर्थशास्त्रे कल्पको मन्त्री दृष्टान्तः, 'दहि-
कुडगउच्छुकलावन्नो य' इति संविधानके 'लेह सि' लि-
पिपरिज्ञानं, 'गणिप' ति गणितपरिज्ञानम्, एते च द्वे अपि
वैनयिक्यौ बुद्धी २-३-४ । 'कुवे' ति ज्ञातपरिज्ञानकु-
शलं केनाऽप्युक्तं यथैतदूरे जलमिति । ततस्तावत्प्रमाणं
ज्ञातं परं नोत्पन्नं जलम्, ततस्ते ज्ञातपरिज्ञाननिष्णाताय
निवेद्यामासुः—नोत्पन्नं जलमिति । ततस्तेनोक्तं-पार्थिव-
हारेण पार्श्वान्याहत, आहतानि तैः, ततः पार्थिवप्रहार-
समकालमेव समुच्छलितं तत्र जलम्, ज्ञातपरिज्ञानकुशल-
स्य पुंसां वैनयिकी बुद्धिः ५ । 'अस्ते' ति बहुवोऽश्ववणि-
जो द्वारवर्ती जग्मुः, तत्र सर्वे कुमारः स्थूलान् गृहत-
श्वाश्चान् गृह्णन्ति, वासुदेवेन पुनर्यौ लघीयान् दुर्बलो ल-
क्षणसम्पन्नः स गृहीतः, स च कार्यनिर्वाही प्रभूतामवावह-
श्च जातः । वासुदेवस्य वैनयिकी बुद्धिः ६ । 'गहमे' ति
कोऽपि राजा प्रथमयौवनिकामधिरुद्धस्तरुणिमानमेव रम-
णीयं सर्वकार्यक्षमं च मन्यमानस्तरुणानेव निजकटके धा-
रितवान्, वृक्षांस्तु सर्वानपि निवेद्यामास । सोऽन्यदा
कटकेन गच्छन्नपान्तरालेऽदृष्ट्या पतितवान्, तत्र च सम-
स्तोऽपि जनस्तृषा पीड्यते, ततः किंकर्तव्यतामूढचेता रा-
जा केनाप्युक्तो—देव ! न वृक्षपुरुषशमुषीपोतमन्तरणायमा-
पत्समुद्रस्तरीतुं शक्यते, ततो गवेषयन्तु देवपादाः क्वापि-
वृक्षमिति । ततो राजा सर्वस्मिन्नापि कटके पटह उद्धा-

वितः । तत्र चैकेन पितृभोजनं प्रच्छन्नो निजपिता समा-
नीतो वर्त्तते, ततस्तेनोक्तं—मम पिता वृद्धोऽस्तीति । ततो
नीतो राज्ञः पार्श्वे, राज्ञा च सगौरवं पृष्टः—कथय महा-
पुरुष ! कथं मे कटके पानीयं भविष्यति ? , तेनोक्तं देव !
रासभाः स्वैरं मुच्यन्तां, यत्र ते भुवं जिघ्रन्ति तत्र पा-
नीयमतिप्रत्यासन्नमवगन्तव्यम् । तथैव कारितं राज्ञा । समु-
त्पादितं पानीयं, स्वस्थीबभूव च समस्तं कटकमिति ।
स्थविरस्य वैनयिकी बुद्धिः ७ । ' लक्षण ' ति पारसीकः
कोऽप्यम्बस्वामी कस्याप्यश्वरक्तकस्य कालनियमनं कृत्वा
अश्वरक्षणमूल्यं द्वायश्वौ प्रतिपन्नवान्, सोऽपि चाश्वस्वा-
मिनो दुहित्रा समं वर्त्तते । ततः सा तेन पृष्टा—कावश्वौ
भव्याविति ? , तयोक्तम्—अमीषामश्वानां विश्वस्तानां मध्ये
यः पाषाणभृतकुतपानां वृक्षशिखरान्मुक्तानामपि शब्दमाक-
र्ण्य नो अस्यतस्तौ भव्यौ, तेन तथैवेतौ परीक्षितौ । ततो
घेतनप्रदानकाले सोऽभिधत्ते—मह्यममुकममुकं वाऽश्वं वे-
हि । अश्वस्वामी प्राह—सर्वानप्यन्यान् अश्वान् गृहाण,
किमेताभ्यां तवेति ? , स नैच्छति, ततोऽश्वस्वामिना स्व-
भार्यायै स्पष्टं, भणितं च—गृहजामाता क्रियतांमेष इति ।
अन्यथा प्रधानाश्वशेषं गृहीत्वा यास्यति । सा नैच्छत् । ततो
ऽश्वस्वामी प्राह—लक्षणयुक्तेनाश्वेनान्येऽपि बहवोऽशवाः स-
म्पद्यन्ते, कुटुम्बं च परिषर्दन्ते, लक्षणयुक्तौ चमावश्वौ, तस्मा-
न्क्रियतामेताविति । ततः प्रतिपन्नं तथा, दत्ता तस्मै स्वबुद्धिना
कृतो गृहजामानति । अश्वस्वामिनो वैनयिकी बुद्धिः ८ । ' गण्डि'
ति पाटलिपुरं नगरे मुरुण्डो राजा । तत्र परराष्ट्राजेन त्रीणि
कौतुकनिमित्तं प्रेषितानि, तद्यथा—'मूढं सूत्रं, समा यष्टि-
रलक्षितद्वारः समुद्रको जतुना घोलितः' तानि च मुरुण्डे-
न राज्ञा—सर्वेषामप्यात्मपुरुषाणां दर्शितानि, परं केनापि
न ज्ञातानि, तत आकारिताः पादलिताचार्याः । पृष्टं राज्ञा-
भगवन् ! यूयं जानीत ? , सूर्य उक्त्वन्तो—वाढम् । ततः सू-
त्रमुष्णोदके क्षिप्तम्, उष्णोदकमपक्वां च विलीनं मदन-
मिति लब्धः सूत्रस्यान्तः । यष्टिर्गपि पानीये क्षिप्ता, ततो-
गुरुभागो मूलमिति ज्ञातम् । समुद्रकोऽप्युष्णोदके क्षिप्ते जतु
सर्वं गलितमिति द्वारं प्रकटं बभूव । ततो राजा सूरीन् प्र-
त्यवादीत्—भगवन् ! यूयमपि बुर्विक्रयं किमपि कौतुकं कुरु-
त येन तत्र प्रेषयामि । ततः सूरीभिस्तुम्बकमेकस्मिन् प्रदे-
शे खण्डमेकमपहाय रत्नानां भूतम् । ततस्तथा तत्खण्डं सी-
वितं यथा न केनापि लभ्यते, भणितान् परराष्ट्राजकीयाः
पुरुषाः—एतद्भङ्गत्वा इतो रत्नानि प्रहीनव्यानि, न शक्नुते-
रेवं कर्तुम् । पादलिप्तसूरीणां वैनयिकी बुद्धिः ९ । ' अगण्ड'
ति काचिन्पुरे कोऽपि राजा, स च परस्वकेण सर्वतो रो-
जुमारब्धः, ततस्तेन राज्ञा सर्वोपर्यपि पानीयानि विना-
शयितव्यानीति, विषकरः सर्वेषु पानितः । ततः कोऽपि
क्रियद्विषमानयति, तत्रैको वैद्यो यद्यमात्रं विषमानीय राज्ञः
समर्पितवान्—देव ! गृहाण विषमिति । राजा च स्तोकं
विषं दृष्ट्वा चुकोप तस्मै, वैद्यो विज्ञपयामास—देव ! सहस्रवे-
धीवं विषं तस्मादप्रसादं मा कार्षीः, राजाऽवादीत्—कथं—
मेतदवलेप्यम् ? , स उवाच—देव ! आनाय्यतां कोऽपि जीर्णो
हस्ती । आनायितो राज्ञा हस्ती । ततो वैद्येन तस्य हस्ति-
नः पुच्छवशे बाल(क)मेकमुत्पाटय नदीयग्ने विषं सञ्जा-

रितम्, विषं च प्रसरमादधानं यत्र तत्र प्रसरति तत्तत्सर्वं
विषं कुर्वत् दृश्यते । वैद्यश्च राजानमभिधत्ते—देव ! स-
र्वोऽप्येष हस्ती विषमयो जानः । योऽप्येनं भक्षयति सोऽ-
पि विषमयो भवति, एवमेतद्विषं सहस्रवेधि । ततो राज्ञा
हस्तिहानिदूनचेतास्ते प्रत्युवाच—अस्ति कोऽपि हस्तिनः
प्रतीकारविधिः ? , सोऽवादीत्—वाढमस्ति । ततस्तस्मिन्नेव
बालरन्ध्रेऽगदः प्रवृत्तः, ततः सर्वोऽपि ऋटित्वेन प्रशान्तो
विषविकारः, प्रगुणीबभूव हस्ती, ततोच राजा तस्मै वैद्या-
य । वैद्यस्य वैनयिकी बुद्धिः १० । ' रहिप गणिया य ' ति
स्वल्भद्रकथानके रथिकस्य यत् सहकारफलबुद्धिप्रोटनं य-
च्च गणिकायाः सर्वपराशेकरपरि नर्त्तनं ते द्वे अपि वैनयिकी-
बुद्धिफले ११-१२ । ' सीय ' त्यावि, काचिन्पुरे कोऽपि राजा,
तत्पुत्राः केनाप्याचार्येण शिक्षयितुमारब्धाः, ते च तस्मै
आचार्याय प्रभूतं द्रव्यं दत्तवन्तः । राजा च द्रव्यलोभी तं
मारयितुमिच्छति, तैश्च पुत्रैः कथञ्चित्देतज्ज्ञात्वा चिन्ति-
तम्—अस्माकमेष विद्यादायी परमार्थपिता, ततः कथमप्ये-
नमापदो निस्तारयामः । ततो यदा भोजनाय समागतः
स्नानशटिकां याचत तदा ते कुमारः शुक्लामपि छाटीं व-
दन्ति—“ अहो सीया साडी ” द्वारसमुखं च तृणं कृत्वा
वदन्ति—अहो दीर्घं तृणं, पूर्वं च कौञ्जकेन सदैव प्रदक्षि-
णीक्रियते, सम्प्रति तु स तस्यापसव्यं भ्रमितः । तत आ-
चार्येण ज्ञाते—सर्वं मम विरक्तं, केवलमेते कुमारो मम भक्ति-
शशात् ज्ञापयन्ति, ततो यथा न लभ्यते तथा पलाययामास
कुमाराणामाचार्यस्य च वैनयिकी बुद्धिः १३ । ' निष्वाद्य-
ण ' ति काऽपि वणिग्भार्या चिरं प्राणिते भर्त्सरि त्रास्वा
निजसद्भावं निवेद्यति—आनय कमपि पुरुषमिति । तत-
स्तथा समानीतो, नखप्रक्षालनाविकं, च सर्वं तस्य कारितं
रात्रौ च नौ हावपि सम्भोगाय द्वितीयभूमिकामाकरो, मे-
घश्च वृष्टिं कर्तुमारब्धवान् । ततस्तेन तृषापीडितेन पुरुषेण नी-
जोदकं पीतम् । तदपि च स्वविषभुजङ्गसंसृष्टमिति तत्पा-
नेन पञ्चत्वमुपगतः, ततस्तथा वणिग्भार्यया निशार्पश्चम-
याम एव शून्यदेवकुलिकायां मोक्षितः । प्रभाते च दृष्टो वा-
ण्डपाशिकैः, परिभावितं सद्यः तत्तस्य नखादिकर्म, ततः
पृष्टाः सर्वेऽपि नापिताः—केनैवं भोः कृतमस्य नखादिकं
कर्मैति ? , तत एकेन नापितेनोक्तं—मया कृतममुकाभिध-
वणिग्भार्यावासखेटपादेशेन । ततः सा पृष्टा—साऽपि च पूर्वं
न कथितवती, ततो हन्यमाना यथावस्थितं कथयामास ।
वाण्डपाशिकानां वैनयिकी बुद्धिः १४ । ' गोणे घोडगण्डण
च रुक्माग्रो ' कोऽप्यकृतपुण्यो यद्यत्करोति तत्सर्वमापदे प्र-
भवति । ततोऽप्यदा मित्रं बलीवदीं याचित्वा हलं वाहयति,
अन्यथा च विकालवेलायां तावानीय वाटके क्षिप्ती । स
च वयस्यो भोजनं कुर्वन्नास्ते । ततः स तस्य पार्श्वे न गतः
केवलं तेनापि नौ दृष्ट्याऽवलोकनाविति स स्वगृहं गतः ।
नौ च बलीवदीं वारकाभिः श्रुत्याम्यत्र गतौ । ततोऽ-
प्यपहृती तस्करैः । स च बलीवदीस्वामी तमकृतपुण्यं व-
राकं बलिबदीं याचते । स च दातुं न शक्नोति । ततो नी-
यते तेन राजकुलम् । पथि च गच्छतस्तस्य कोऽप्यश्वारूढः
पुरुषः सम्मुखमागच्छति । स चाश्वेन पानितः । अश्वश्च
पलायमानो वर्त्तते । ततस्तेनोक्तम्—आहम्यनामेन व्रण्डेना-

अ इति, तेन वाक्यनपुण्येन सोऽश्वो मम एवाहृतः, ततो मृत्युमुपागमत् । ततस्तेनापि पुरुषेण स वराको गृहीतः । ते च वाक्पुत्रगमायातास्तावत्करणमुत्थितमिति कृत्वा ते नगरादिः प्रवेशे एवावितः । तत्र च बहवो नटाः सुप्ता वर्तन्ते । स वाक्यनपुण्योऽचिन्तयत्-यथा नास्मादापत्समु-
द्राद् मे निस्तारोऽस्तीति कृते गलपाशनात्मानं बद्ध्वा छि-
येयेति तेन तथैव कर्तुमारब्धम् । परं जीर्णवस्त्राणां दण्डेन गले पाशो बद्धः, तच्च दण्डवस्त्राणां दण्डमतिवर्धनमिति बु-
द्धितम् । ततः स वराकोऽघस्तात्सुप्तनटमहत्तरस्योपरि पपा-
त । सोऽपि च नटमहत्तरस्तद्भाराकान्तपलप्रवेशः पञ्चत्व-
मगमत् । ततो नटैरपि स प्रतिगृहीतः । गताः प्रातः स-
र्वेऽपि राजकुलम् । कथितः सर्वैरपि स्वः स्वः व्यतिकरः । ततः
कुमारामात्येन स वराकः पृष्टः, सोऽपि वीनवदनोऽवादीत्
वै । यदेते ब्रुवते तत्सर्वं सत्यमपि । ततः तस्योपरि स-
ञ्जानकृपः कुमारामात्योऽवादीत्-एष बलीवर्दी तुभ्यं दास्य-
ति, तव पुनरक्षिणी-उत्पादयिष्यति, एष न देवान्नशो बभूव
यदा त्वया बभूवर्ष्यामवलोकितौ बलीवर्दी, यदि पुनस्त्वया
बभूवर्ष्या नावलोकितौ बलीवर्दी स्यातां तदैवोऽपि स्वगृहं
न यायात्, न हि यो यस्मै यस्य समर्पणायागतः स
तस्यानिवेदने समर्पणीयमेवमेव मुक्त्वा स्वगृहं याति । तथा
द्वितीयोऽश्वस्वामी शब्दितः, एषोऽश्वं तुभ्यं दास्यति, तव
पुनरेव जिह्वां छेदयति, यदा हि स्वदीपजिह्वयोक्त्रम्-एन-
मश्वं वण्डेन ताडयति तदाऽनेन वण्डेनाहतोऽश्वो, नान्य-
त्वा । तत एव वण्डेनाऽऽहन्ता दण्डयन्ते तव न पुनर्जिह्वानि
कोऽयं नीतिपथः ? , तथा नटान् प्रत्याह-अस्य पार्श्वे न
किमप्यस्ति ततः किं दापयमः ? , एतावत्पुनः कारयामः-
एषोऽघस्तात् स्थास्यति, त्वर्षीयः पुनः कोऽपि प्रचानो
यथैव कृते गलपाशेनात्मानं बद्ध्वा सुकृत्वा तदाऽऽत्मानं
मुञ्चन्विति, ततः सर्वैरपि मुक्तः । कुमारामात्यस्य वैनयिकी
बुद्धिः १५ । नं० । आ० म० । आ० सू० ।

वेणा-वेणा-स्त्री० । आर्यसम्भूतविजयस्य शिष्यायां स्थूल-
भद्रभगिन्याम्, कल्प० २ अधि० ८ कण । आच० । पि० ।
ति० । आ० क० । आभीरविवर्षये कृष्णासङ्गते नदीभेदे, आ०
म० १ अ० । आ० सू० ।

वेणायय-वैनायक-पुं० । आगामिन्यामुत्सर्पिण्यां आविनि
विशतितमे तीर्थकरं, ति० ।

वेणी-वेणी-स्त्री० । वनिताशिरसः केशवन्धविशेषे, आ० १
श्रु० ६ अ० ।

वेणीसंगम-वेणीसंगम-पुं० । गङ्गायमुनयोः सङ्गमे, तत्रावि-
नाथकमण्डलुः पूज्यः । ती० ४३ कल्प ।

वेणु-वेणु-पुं० । वंशे, सू० प्र० १२ पादु० । प्रज्ञा० । नि०
सू० । सूत्र० । रा० । वंशविशेषे, जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
आतोद्यविशेषे, आच० १ श्रु० १ अ० ५ उ० । नि० सू० ।

वेणुदालि-वेणुदालि-पुं० । औत्तराहाणां सुपर्णकुमाराणा-
मिन्द्र, स्था० २ ठा० ३ उ० । म० । प्रज्ञा० । स० । द्वी० ।

वेणुदेव-वेणुदेव-पुं० । गमडापरनामके सुपर्णकुमारजाती-

ये दाक्षिणात्यानां सुपर्णकुमाराणामिन्द्रे, स्था० २ ठा० ३
उ० । सूत्र० । प्रज्ञा० । द्वी० । स० ।

महापौडरीय पंच गरुला वेणुदेवा । (सू० ५६४X)
स्था० १० ठा० ३ ठा० ।

वेणुफल-वेणुफल-न० । वेणुकार्ये करणकपेटिकादौ, सूत्र०
१ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वेणुफलासिया-वेणुफलासिका-स्त्री० । वंशात्मिकायां बलस्य-
त्वक्काष्ठिकायाम्, या वृक्षैर्वामहस्तेन प्रगृह्या दक्षिणहस्तेन
वीणावत् वाद्यते, । सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

वेणुयाणुजाय-वेणुकानुजात-पुं० । वंशसदृशे, सू० प्र० १२
पादु० ।

वेणुलया-वेणुलता-स्त्री० । स्थलवंशलतायाम्, विपा० १
श्रु० ६ अ० ।

वेणुसलागिया-वेणुशलाकिकी-स्त्री० । वेणुवंशस्तस्य
शलाकास्ताभिर्निवृत्ता वेणुशलाकिकी । वेणुशलाक-
निष्पन्नायाम्, रा० ।

वेष्ठा-वेष्ठा-स्त्री० । आभीरविवर्षये अचलपुरासङ्गे कृष्ण-
नदीसंगते नदीभेदे, आ० सू० १ अ० । कल्प० । आ० क० । आ०
म० । नं० ।

वेणू-वेणू-पुं० । ग्रापकं, परमेश्वरं, अमरः । कल्प० ।
आ० क० । स्था० । प्रश्न० । प्रा० ।

वेतंडिय-वैतण्डिक-पुं० । वितण्ड्या चरति वैतण्डिकः । वित-
ण्ड्यावादिनि, अभ्युपेत्य पक्षे यो न स्थापयति स वैतण्डिक
इत्युच्यतेः इति हि म्यायवार्तिकम् । वस्तुनस्तु अपरामृष्टत-
स्यातस्यविचारमोक्ष्यं वितण्डा, तथा वादकर्तारि । स्था० ।

वेतण्ड-वैतण्ड-न० । तृणाविच्छेदे, प्रति० । वैमुख्ये, द्वा०
११ द्वा० ।

वेतस-वेतस-पुं० । "तद्योस्तः" ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥ इति पैशाक्यां
तस्य त एव । वेजे, प्रा० ४ पाद ।

वेताल-वेणी-तटे, प्रज्ञा० १६ पद ।

वेत्त-वेत्त-पुं० । जलवंशे, प्रश्न० ३ आध० द्वार । नि० सू० ।
प्रज्ञा० । स० ।

वेत्तग-वेत्ताग-न० । वेत्ताग्रे, तच्चाङ्गवक्त्रेषु भाजीकृतं मस्य-
ते । आच० २ श्रु० १ सू० १ अ० ८ उ० ।

वेत्तदण्ड-वेत्तदण्ड-पुं० । वेत्तरूपे वण्डे, प्रश्न० ३ आध०
द्वार ।

वेत्तपीडय-वेत्तपीठक-पुं० । वेत्तासने, नि० सू० १२ उ० ।

वेत्तलया-वेत्तलता-स्त्री० । जलवंशलतायाम्, विपा० १ श्रु० ६
अ० । 'कोपयाणं शाहिह, वेत्तलयागुम्भगुविलहिययाणं ।
भावं भग्गासाणं, तत्थुप्पक्कं भण्णीयाणं ॥ १ ॥' सूत्र० १ श्रु० ४
अ० १ उ० ।

वेद-वेद-पुं० । वेद्यतेऽनेन तत्त्वमिति वेदः । सिद्धाभ्ये, उक्त०

१५ अ० । सद्गुणार्थागमे, यो० वि० । इय० । समस्तदर्शनि-
नां सिद्धान्ते, वृ० ३ उ० । विदमि तेन तमिति वा वेदः ।
विद ज्ञाने, अस्माद् घञ् । नि० वृ० १ उ० । वेद्यते जीवादि-
स्वरूपमनेनेति वेदः । आचाराङ्गाद्यागमे, आच्वा० १ ध्रु०
१ अ० १ उ० । वेद्यते सकलं चराचरमनेनेति वेदः । आगमे,
आच्वा० १ ध्रु० ४ अ० ४ उ० । स च लौकिकलोकोत्तरकु-
प्रावचनिकभेदः भुतवद् व्याख्यातव्यः । ज्ञा० १ ध्रु० १ अ० ।
रा० । विदम्यस्माद्वेयोपादेयपदार्थानिति वेदः । आगमे, स च
नामस्थापनाद्रव्यभावभेदाच्चतुर्धा, तत्र नामस्थापनाद्रव्याणि
प्रतीतानि । भावे-त्तायोपशमिकभाववर्त्ययमाचारः । आच्वा०
१ ध्रु० १ अ० १ उ० । श्रुगादौ, स्था० ३ ठा० ४ उ० । 'वत्ता-
रो यथा संगोवंगा' (मिथ्याभुते) सत्त्वारश्च वेदा, श्रुवेद-
यजुर्वेदसामवेदार्थवेदलक्षणाः, साङ्गोपाङ्गाः—शिक्षा १
कल्प २ व्याकरण ३ छन्दो ४ निरुक्त ५ ज्योतिष्कानयन ६
लक्षणानि बहुपाङ्गानि, तद्व्याख्यानरूपाणि तैः सह वर्तन्ते ।
अनु० । विषा० । उक्त० । आ० म० । त्रिविधानि वेदपदानि—कानि-
चित् विधिप्रतिपादकानि यथा—स्वर्गकामोऽग्निहोत्रं जुहुया-
दित्यादीनि, कानिचिदनुवाचपरानि यथा—द्वादश मासाः संव-
त्सर इत्यादीनि, कानिचिन्स्तुतिपरानि, यथा इदं पुरुष एवे-
त्यादीनि । कल्प० १ अधि० ३ सूत्र । (वेदानामपौरुषेयत्वम्, 'आ
गम' शब्दे द्वितीयभागे ४३ पृष्ठे विहितम्) । वेदने, अनुभवे,
सूत्र० १ ध्रु० २ अ० १ उ० । वेद्यते इति वेदः । पं० सं० १
द्वार । मैथुनाभिलाषः सं० ।

कश्चिदेवं सं भंते ! वेदं पश्यन्ते ? गोयमा ! तिविहे वेदं
पश्यन्ते, तं जहा—इत्थीवेदं, पुरिसवेदं, नपुंसगवेदं । (छ०
१५६×)

'कश्चिदे' इत्यादि, तत्र, स्त्रीवेदः—पुंस्कामिता, पुरुषवे-
दः—स्त्रीकामिता, नपुंसकवेदः—स्त्रीपुंस्कामितेति । एते च
पूर्वोक्ता अर्थाः समवसरणस्थितेन भगवता देशिना इति ।
सं० १५६ सम० । सूत्र० । (विरतवेदस्वरूपं 'गोयस्व-
रिया' शब्दे तृतीयभागे १००६ पृष्ठे प्रतिपादितम् ।)

संप्रति वेदत्रिकमाह—

पुरसिद्धिं तदुभयं पदं, अहिलासो जव्वसा हवइ सो उ ।

त्थीनरनपुवेउदमां, कुंफुमतणनगरदाहसमो ॥ २२ ॥

प्रतिशब्दः प्रत्येकं योज्यते, पुरुषं प्रति स्त्रियं प्रति तदुभयं
प्रति; स्त्रीपुरुषं प्रतीत्यर्थः । यद्वशाद्यत्पारतन्त्र्यादभिलाषो-
वाङ्मना भवति—जायते । तुशब्दः परस्परपक्षया पुनरर्थः । स्त्री-
योषित् नरः—पुरुषः 'नपु' स्ति नपुंसकं तैर्वेद्यते—ऽनुभू-
यते स्त्रीनरनपुवेदस्तस्यादयः स्त्रीनरनपुवेदोदयो ज्ञेय इति
शेषः कुंफुमां—करीषं, तृणानि प्रतीतानि नगर—पुरं कुम्फु-
मातृणनगराणि तेषां दाहस्तन समस्तुल्य इति गाथाऽक्ष-
रार्थः । भावार्थस्त्वयम्—यद्वशान् स्त्रियाः पुरुषं प्रत्यभिलाषो
भवति, यथा पित्तवशान् मधुरद्रव्यं प्रति स कुंफुमादाह-
समः, यथा यथा खाल्यते तथा तथा ज्वलति बृंहति च ।
एवमबलाऽपि यथा यथा संस्पृश्यते पुरुषेण तथा तथा अ-
स्या अधिकतंगऽभिलाषो जायते, भुज्यमानायां तु छिन्नक-
रीषदाहस्तुल्योऽभिलाषो मन्व इत्यर्थः इति स्त्रीवेदादयः ।
यद्वशान् पुरुषस्य स्त्रियं प्रत्यभिलाषो भवति, यथा—श्लेष्म-

वशाद्वस्त्रं प्रति स पुनस्तृणदाहसमः, यथा तृणानां दाहे
ज्वलने विध्यापने च भवति एवं पुंवेदोदये स्त्रियाः
सेवने प्रत्युत्सुकोऽभिलाषो भवति, निवर्तते च तस्मिन्ने-
शीप्रमिति नरवेदोदयः । यद्वशाच्चपुंसकस्य तदुभयं प्रत्य-
भिलाषो भवति, यथा पित्तश्लेष्मवशांस्त्रिभिर्भा प्रति स
पुनर्नगरदाहसमः, यथा—नगरं दह्यमानं महता कालेन दह्यते
विध्यापयति च महतैव एवं नपुंसकवेदोदयेऽपि स्त्रीपुरुषयोः
सेवने प्रत्यभिलाषातिरेको महताऽपि कालेन न निवर्तते
नापि सेवने तृप्तिरिति नपुंवेदोदयः । कर्म० १ कर्म० । वृ० ।
प्रव० । प्रज्ञा० । प्रत्येकं त्रिकभङ्गाः—त्रिविधेऽपि प्रत्येकं त्रिक-
भङ्गः कर्तव्यो भवति, कथमिति खतुद्यते—पुरुषः पुरुषवेदं
वेदयति, पुरुषः स्त्रीवेदं वेदयति, पुरुषो नपुंसकवेदं वेदयति
च । एवं स्त्रीनपुंसकयोरपि वेदत्रयो मन्तव्यः । वृ० ४ उ० ।

नैरधिकवण्डकः—

नेरइया सं भंते ! किं इत्थीवेया पुरिसवेया नपुंसग-
वेया पस्यता ? गोयमा ! सो इत्थीवेया, सो पुरिसवेया,
नपुंसगवेया पस्यता । असुरकुमारा सं भंते ! किं इत्थीवे-
या पुरिसवेया नपुंसगवेया ? गोयमा ! इत्थीवेया पुरिस-
वेया, सो नपुंसगवेया० जाव थणियकुमारा । पुढवीआ-
उतेओवाऊवणस्सइषित्तिचउरिदियसंमुच्छिमपंचिदियति—
रिक्खसंमुच्छिममणुस्सा नपुंसगवेया गम्भवकंतिमणुस्सा
पंचिदियतिरिया य तिवेया जहा असुरकुमारा तहा वाक्ख-
मन्तरा, जोइसियवेमाशिया वि । (छ० १५६) सं०
१५७ सम० ।

ते सं भंते ! जीवा किं इत्थीवेया पुरिसवेया नपुंसग-
वेया ? गोयमा ! सो इत्थीवेया, सो पुरिसवेया, नपुं-
सगवेया ।

'ते सं भंते !' इत्यादि 'इत्थीवेयगा' इति स्त्रियाः वेदो
वेषां ते स्त्रीवेदकाः, एवं पुरुषवेदका नपुंसकवेदका इत्यपि
भावनीयम् । तत्र स्त्रियाः पुंस्यभिलाषः स्त्रीवेदः, पुंसः स्त्रिया-
मभिलाषः पुंवेदः, उभयोरप्यभिलाषो नपुंसकवेदः । भगवा-
नाह—गौतम ! न स्त्रीवेदका न पुरुषवेदका नपुंसकवेदकाः
संमूर्च्छिमत्वात् । 'नारकसंमूर्च्छिमा नपुंसका' इति भग-
वद्वचनम् । जी० १ प्रति० । (निर्ग्रन्थानां वेदः 'शि-
गंथ' शब्दे चतुर्थभागे २०३४ पृष्ठे गतः ।) (परि-
हारविशुद्धिकानां वेदः परिहारावसुद्धिय' शब्दे पञ्चमभागे
६६५ पृष्ठे गतः ।)

वनस्पतिजीवानां वेदः—

ते सं भंते ! जीवा किं इत्थीवेदबंधगा पुरिस-
वेदबंधगा नपुंसगवेदबंधगा ? , गोयमा ! इत्थीवेद-
बंधगा वा पुरिसवेदबंधगा वा नपुंसगवेदबंधगा वा, छ-
ब्बीसं भंगा । भ० ११ श० १ उ० ।

१ नपुंसगवेदं नपुंसगवेदगा वा (छ० २३) इति भ० ११ श० १ उ० ।

(कपकभ्रेण्यां वेदत्रयक्षपणं 'जघनसेदि' शब्दे तृतीयभा—
ने ७२८ पृष्ठे गतम् ।)

वेदस्थितिरूपणम्—

पुरिसत्तं सञ्चितं, सयं पुहुत्तं तु होइ अयराणं ।

थीपलियसयपुहुत्तं, नपुंसगत्तं अणुबद्धा ॥ ४६ ॥

पुरुषत्वम्-पुरुषवेदो निरन्तरं भवन् जघन्यतोऽन्तर्मुहुत्तमु-
त्कर्षतोऽन्तराणां-सागरोपमार्णां शतपृथक्त्वं भवति, के-
वलं तुराणस्याऽधिकार्यसंख्यनासदपि सागरोपमशतपृथ-
क्त्वं मनाक् सातिरेकं द्रष्टव्यम्, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायाम्-
'पुरिसवेप णं भंते । पुरिसवेप सि कालओ केव चिरं हो-
इ !, गोयमा । जहंणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवम-
सयपुहुत्तं साहरेणं' तथा सञ्जी-पञ्चन्द्रियो गर्भजो जीवः,
तद्भावः संवित्त्वं, तदप्यवच्छेदेन जघन्यनान्तर्मुहुत्तं का-
लम्, उत्कर्षतः सागरोपमशतपृथक्त्वं भवति । अत्रापि
सागरोपमशतपृथक्त्वं सातिरेकप्रवणन्तव्यम्, तथा प्रज्ञाप-
नायामभिहितत्वात् । तथा च प्रज्ञापनाग्रन्थः-'सञ्जी णं भंतं
सञ्जि सि कालओ केव चिरं होइ !, गोयमा । जहंणेणं अंतो-
मुहुत्तं, उक्कोसेणं सागरोवमसयपुहुत्तं साहरेणं' ति तथा
'थीपलियसयपुहुत्तं' ति स्त्री-स्त्रीवेदो जघन्यत एकसमयम्
उत्कर्षतः पत्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तत्र समयमा-
त्रमावना क्रियते-काचित् युवतिरुपमभ्रेण्यां वेदत्रया-
पशमेनाऽवेवकत्वमनुभूय, ततः भ्रेणः प्रतिपतन्ती स्त्रीवे-
दोव्यमेकं समयमनुभूय द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेषु-
त्पद्यते, तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव, न स्त्रीत्वं, तत एव
जघन्यतः स्त्रीवेदः समयमात्रं भवति । उत्कर्षतः स्त्रीवेदाव-
स्थानचिन्तायां पुनर्भगवता आर्यभ्यामेन पूर्वपूर्वतनसुरि-
मतभेदमुपदर्शयता पञ्चादशाः प्रवृत्ताः, तद्यथा-"इत्थीवेप-
णं भंते । इत्थीवेप सि कालओ केव चिरं होइ !, गोयमा ।
एणेणं आपसेणं जहंणेणं एणं समयं, उक्कोसेणं वसोत्त-
रं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियं १, एणेणं आ-
पसेणं जहंणेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अट्टारस पलिओ-
वमाहं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियाहं २, एणेणं आपसेणं जह-
ंणेणं एणं समयं, उक्कोसेणं ओइसपलिओवमाहं पुव्वको-
डिपुहुत्तमम्भहियाहं ३, एणेणं आपसेणं जहंणेणं एणं स-
मयं उक्कोसेणं पलिओवमसयं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियं ४,
एणेणं आपसेणं जहंणेणं एणं समयं, उक्कोसेणं पलि-
ओवमपुहुत्तं पुव्वकोडिपुहुत्तमम्भहियं ति ५," अमीषां चा-
देशानामियं भावना-कञ्चिजन्तुर्नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वको-
ट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चवान् भवाननुभूय ईशानकल्पे पञ्चपञ्चा-
शत्पत्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु मध्ये दे-
वीत्वेनोत्पन्नः, ततः स्वायुःक्षये ततश्च्युत्वा भूयाऽपि नारी-
षु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये स्त्रीत्वेनोत्पन्नः,
ततो भूया द्वितीयं बारमीशानदेवलोकं पञ्चपञ्चाशत्प-
त्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतासु देवीषु मध्ये दे-
वीत्वेनोत्पन्नः, ततः परमवश्यं वेदान्तरमेव गच्छति ।
एवं दशोत्तरं पत्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्रा-
प्यते । अत्र पर आह-ननु यदि देवकुत्तरकुर्वादिषु
पत्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते, ततोऽ-

धिकोऽपि स्त्रीवेदस्याऽवस्थितिरवाप्यते, ततः किमेताव-
स्येवोपदिष्टा !, तदप्युक्तमभिप्रायाऽपरिधानात्, तथाहि-इह
तावदेवाभ्यश्च्युत्वा असंख्येयवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये स्त्री-
त्वेन नोत्पद्यते, देवयोनेश्च्युतानामसंख्येयवर्षायुष्केषु म-
ध्ये उत्पातप्रतिषेधात्, नाप्यसंख्येयवर्षायुष्का सती यो-
पियुक्तहायुष्कासु देवीषु मध्ये जायते, यत उक्तं प्रज्ञाप-
नाटीकाकृता-'जओ असंखेज्जवासाउया उक्कोसिट्ठिं न
पावेइ' इति, ततो यथोक्तप्रमाणैव स्त्रीवेदस्योत्कृष्टा स्थि-
तिरवाप्यते । द्वितीयादेशवादिनः पुनरेवमाहुः-नारीषु ति-
रश्चीषु वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पञ्चवान् भवाननुभूय
पूर्वप्रकारेणेशानदेवलोकं बारद्वयमुत्कृष्टस्थितिकासु देवीषु
मध्ये समुत्पद्यमाना नियमतः परिगृहीतास्वेवोत्पद्यते, नाऽ
परिगृहीतासु, ततस्तन्मतेन स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानप्रमा-
वशपत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च । तृतीयाऽऽदेशवादि-
नां तु मतेन सौधर्मदेवलोकं परिगृहीतदेवीषु सप्तपत्योप-
मप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु मध्ये बारद्वयं समुत्पद्यते, ततस्त-
न्मतेन चतुर्दशपत्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि
स्त्रीवेदस्य स्थितिः । चतुर्थोऽऽदेशवादिनां तु मतेन सौधर्मदे-
वलोकं पञ्चाशत्पत्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदे-
वीष्वपि मध्ये पूर्वप्रकारेण बारद्वयं देवीत्वेनोत्पद्यते, तत-
स्तन्मतेन पत्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकमवाप्य-
ते, एष एव चाऽऽदेशो ग्रन्थकृता परिगृहीतः, प्रायोऽस्यैव
बहुभिः सुरिभिः परिगृहीतत्वात् । पञ्चमादेशवादिनः पुनरि-
त्यमाहुः-नानाभवचमणद्वारेण यदि स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्था-
नं चिन्त्येत, तर्हि पत्योपमपृथक्त्वमेव पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्य-
धिकं प्राप्यते, न ततोऽभ्यधिकम् । तत्र नारीषु तिरश्चीषु वा
पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्त भवाननुभूयाऽष्टमं भवे देवकुर्वो-
विषु त्रिपत्योपमस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वेन समुत्पद्यते,
ततो मृत्वा सौधर्मदेवलोकं जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये
देवीत्वेनोपजायते तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधिगच्छती-
ति (पं० सं०) तथा नपुंसकं जघन्यत एकं समयमुत्कर्ष-
तोऽनन्ताह । तत्र एकसमयता स्त्रीवेदस्यैव भावनीया अन-
न्ताह च सांख्यावहारिकजीवानधिकृत्याऽसंख्येयपुद्गल-
परावर्त्तस्वरूपा द्रष्टव्या । तथा चोक्तम्-'नपुंसगवेप णं भंते ।
नपुंसकवेप सि कालओ कियचिरं होइ ! गोयमा । जह-
ंणेणं एकं समयं, उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ
उस्सप्पिणीओस्सप्पिणीओ कालओ, केत्तओ-अणंता
लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्ठा आवलियाप असंखेज्ज-
भागो' असांव्यावहारिकजीवानधिकृत्य पुनर्द्विधाऽनन्ता-
ऽह, काञ्चिदधिकृत्याऽनादिरपर्यवसाना, केवलं कदाचिद-
व्यसांव्यावहारिकराशेरुद्भूत्य सांव्यावहारिकराशौ पतिष्य-
मि, काञ्चिदधिकृत्य पुनरनादिसपर्यवसाना । ये असांव्याव-
हारिकराशेरुद्भूत्य सांव्यावहारिकराशावागमिष्यन्ति, आग-
मिष्यन्तीति च प्रज्ञापककालभाविनोऽसांव्यावहारिकराशौ-
वर्त्तमानान् जीवानधिकृत्योच्यते, अन्यथा ये असांव्यावहा-
रिकराशुर्गमित्य सांव्यावहारिकराशावागमन् आगच्छन्ति
आगमिष्यन्ति वा तेषां सर्वेषामपि नपुंसकवेदाऽहऽहनादि-
सपर्यवसाना । पं० सं० २ द्वार । प्रवृत्तिकाले वेदः पुरुषव-
दो वा नपुंसकवेदो वा भवेत्, न स्त्रीवेदः स्त्रियाः परि-

द्वारविशुद्धिकक्षपप्रतिपत्त्यसंभवात्, अनीतनयमधिकृत्य पु-
नः पूर्वप्रतिपत्तिप्रत्ययमानः संवेदो वा मवेदवेदो वा । तत्र
संवेदः भेषिप्रतिपत्त्यभावे उपशमभेषिप्रतिपत्तौ वा, स-
पक्षभेषिप्रतिपत्तौ त्वेव इति । उक्तं च—“ वेदो पविस्ति-
काले, इत्थीवज्जो उ होह एगयरो । पुष्वपडिवज्जो पुण,
होज्ज संवेदो अवेदो वा ॥ १ ॥ ” कर्म० ४ कर्म० । (संवे-
दकानां कायस्थितिः ‘ कायठिह ’ शब्दे तृतीयभागे ४५५
पृष्ठे उक्ता ।)

वेदहृत्वा-वेदयित्वा-अभ्य० । परिहृत्वायेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ६
अ० । हृत्वायेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ५ अ० २ उ० ।

वेदंग-वेदङ्ग-पुं० । इभ्यजातिभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

वेदंत-वेदान्त-पुं० । श्रुगाविवेदजमिते निर्णये, स्या० ३ डा०
५ उ० ।

वेद्यमान-त्रि० । विशेषेण कल्पमाने, स्या० ७ डा० ६ उ० ।

वेदयत्-त्रि० । विपाकेनानुभवति, वश० ३ अ० ।

वेदंतवाह-वेदान्तवादिन्-पुं० । वेदान्तिके, आत्मैक्यवादिनि,
आप्ता० १ भु० ५ अ० ६ उ० ।

वेदंतिय-वेदान्तिक-पुं० । ध्यानाध्ययनसमाधिमार्गानुष्ठाना-
त्सिद्धिसुक्रवति, सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० । एकात्म्यवादि-
नि, विशेष० ।

वेदंग-वेदङ्ग-पुं० । वेद्ययति निर्जरयति उपभुनक्तीति वेदकः ।
वश० १ अ० । प्रकृतिजनितस्य सुकृतजनितस्य सुकृतवु-
ष्कृतस्य च प्रतिविम्बोदयन्यायेन भाङ्गति, प्रश्न० २ आध०
द्वार । वेद्यस्यनुभवति सम्यक्त्वपुद्गलानिति वेदकः । अनु-
भविर्तार, तदनर्थास्तरभूतत्वात्सम्यक्त्वभेदे च । वेद्यत
इति वा वेदकम् । (विशेष० ।) विहितप्रायदर्शनसत्त-
कक्षयेण जन्तुना वेद्यते चरमतपुद्गलप्राप्तमात्रं यत्र तद्वे-
दकम् । विशेष० । सम्यक्त्वपुद्गलवेदनात् ज्ञायापराधिकं
सम्यक्त्वे, कर्म० ४ कर्म० ।

इदानीं वेदकसम्यक्त्वमाह—

जो चरमपोगले पुण, वेदंती वेयगं तयं विंति ।

केसिं वि यमादेशो, वेयगदिद्वी खओवसमो ॥ १२८ ॥

यो दर्शनसत्तकक्षपकां यतोऽनन्तरसमये क्षीणसम्यक्त्वो भ-
विष्यति तस्मिन्समये वर्तमानसम्यग्दर्शनस्य चरमान् पु-
द्गलान् वेद्यते तस्य तच्चरमपुद्गलवेदनं वेदकसम्यक्त्वं पूर्व-
सूरयो ब्रुवते । केषांचित् पुनर्बोष्टिकानामयमादेशो वेदक-
दृष्टिवेदकसम्यग्दर्शनम्, ज्ञायापराधिकं सम्यग्दर्शनमाशः,
तेषामयमनादेशः सम्यक्त्वापरिहानादिति । वृ० १ उ० १
प्रक० । वेदनं वेदः वेद एव वेदकः । वेदोदये, कर्म० ६ कर्म० ।

वेदत्थ-वेदार्थ-पुं० । वैदिकानुष्ठाने, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

वेदपरिणाम-वेदपरिणाम-पुं० । स्वभावभेदात्त्रिधा विधा
भिन्ने परिणामभेदे, स्या० १० डा० ३ उ० ।

वेदपुरिस-वेदपुरुष-पुं० । वेदानुभवनप्रधाने पुरुषो वेदपुरु-
षः, स च स्त्रीपुंसकसंबन्धिषु त्रिविधेषु भवतीति ।

आह च—‘ वेयपुरिसो तिलिंगो वि पुरिसवेयाद्युभयकालमि-
ति ’ । इत्यादिबदानुभवनप्रधाने पुरुषे, स्या० ३ डा० १ उ० ।

वेदरभी-वेदभी-स्त्री० । विदग्धवेशजातायां भीष्मपुत्रदक्षि-
पुत्र्याम्, अन्त० १ भु० ४ वर्ग १ अ० ।

वेदोवेदुरेसग-वेदोवेदोद्देशक-पुं० । वेदे वेदने कर्मप्रकृतेरेके-
स्या वेदो वेदनमन्यासां प्रकृतीनां यदोद्देशकेऽभिधीयते स
वेदोवेदः स एवोद्देशकः । प्रज्ञापनायाः पञ्चविंशतितमे पदे,
भ० १६ श० ३ उ० ।

वेदि-वेदि-स्त्री० । वितर्किकायाम्, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

वेदिग-वैदिक-त्रि० । जात्यार्यभेदे, स्या० ६ डा० ३ उ० ।

वेदी-वेदी-स्त्री० । देवार्चनस्थाने, भ० ११ श० ६ उ० ।

वेदूष-देशी-लज्जायाम्, वे० ना० ७ वर्ग ६५ गाय ।

वेदेसिय-वैदेशिक-त्रि० । विदेशवर्तिनि, व्य० ३ उ० ।

वैफल्य-वैफल्य-न० । निष्फलत्वे, अष्ट० १७ अष्ट० ।

वेभव-वैभव-न० । विभव एव वैभवः प्रज्ञादित्वात्स्वार्थेऽण्,
विभोर्भावः कर्म वेति वा वैभवम् । प्रकर्षे, स्या० ।

वेभार-वैभार-पुं० । स्वनामक्याते राजपृष्ठकीडापर्वते, भ० ३
श० ५ उ० । वृ० । प्रश्न० ।

वैभारकल्पः—

“अथ वैभारकल्पोऽयं, स्ववरूपेण तन्यते ।

संक्षिप्तकवितोषाय, धीजिनप्रभसूरिभिः ॥ १ ॥

वभार वैभारगिरे-गुणप्राग्भारवर्णने ।

निर्भरे भारतां बुद्धि, भारती तत्र के वयम् ॥ २ ॥

तीर्थभक्त्या तरलिता-स्तथापि व्यापिभिर्गुणैः ।

राजन्तं तीर्थराजं तं, स्तुमः किंचिज्जडा अपि ॥ ३ ॥

अत्र दारिद्र्यविद्राधि-रूपकारसकूपिका ।

तप्तशीताम्बुकुण्डानि, कुर्युः कस्य न कौतुकम् ॥ ४ ॥

त्रिकूटर्क्षाण्डकादीनि, शृङ्गाण्यस्य चकासति ।

निःशब्दकरणधाम-स्यावनानि वनानि च ॥ ५ ॥

श्रीचरयो विविधव्याधि-विश्वंसादिगुणांजिताः ।

नयो हयोदकाध्यात्र, सरस्वत्याद्योऽनघाः ॥ ६ ॥

बहुधा लौकिकं तीर्थे, मागधालोचनादिकम् ।

यत्र कैलेषु विम्बानि, अस्तविम्बानि वार्हताम् ॥ ७ ॥

मेरुघाने अतुल्यस्य, पुष्पसंख्यां विवृति ये ।

अमुष्मिन् सर्वतीर्थानां, विदां कुर्वन्तु ते मतिम् ॥ ८ ॥

श्रीशालिभद्रधर्म्यर्षिः, इहातप्तशिलोपरि ।

दृष्टौ कृततनूत्सर्गी, पुसां पापमयो इतः ॥ ९ ॥

आपदाः सिंहशाङ्गल-भस्त्रकगवलादयः ।

न जातुतीर्थमाहात्म्या—विह कुर्वन्त्युपलवम् ॥ १० ॥

प्रतिवेशं विलोक्यन्ते, विहाराध्यात्र सौगताः ।

आरुह्येन च निर्वाणं, प्रापुस्तेऽपि महर्षयः ॥ ११ ॥

रौहिणेयाविबीराणां, प्राणं निवास्तया भुताः ।

निवाच्यन्ते तमस्काण्ड-दुर्विगाह्य गुहा इह ॥ १२ ॥

अपत्यकायामस्याह्ने-भीति राजपृष्ठं पुरम् ।

क्षितिप्रतिष्ठमित्यादि, नामाभ्यन्वभवेत्स्या ॥ १३ ॥

क्षितिप्रतिष्ठच्छणक-पुरर्षभपुराभिधम् ।
कुशाग्रपुरसंहं च, कामाद्राजगृहाह्वयम् ॥ १४ ॥
अत्र चासीद् गुणशिलं, चैत्यं शैत्यकसन्निभम् ।
धीवीरा यत्र समव-सरे गणपतिः प्रभुः ॥ १५ ॥
प्राकारं यत्र मेतार्यः, शान्तकौम्भमखीकरत् ।
सुरेण प्राप्य सुहृदा, मणिं स्वाजीहवच्छगम् ॥ १६ ॥
शालिभद्रादयोऽनेके, महभ्या यत्र अक्षिर ।
जगद्धमन्कारकरी, येषां श्रीभोगशालिनी ॥ १७ ॥
सहस्राः किल पद् त्रिंश-यत्रात्मस्वर्णिजां गृहाः ।
तत्र चार्जाः सौगतानां, मध्ये आर्हतसंक्रिनाम् ॥ १८ ॥
यस्य प्रासादपङ्क्तिनां, श्रियः प्रख्यातिशायिनीम् ।
त्यक्त्वा विमानाख्या-मापुरित्यसुरालयाः ॥ १९ ॥
जगन्मित्रं यत्र मित्र-सुमित्रान्वयपङ्कजे ।
अश्यावबोधनिर्व्यूढ-मताऽभूत्सुवतो जिनः ॥ २० ॥
यत्र श्रीमान् जरासिन्धुः, श्रेष्ठिकः कृणिको भयाः ।
मेघदलविहङ्गः श्री-नन्दिषेणोऽपि चाऽभवत् ॥ २१ ॥
यत्र श्रीमन्महावीर-स्यैकादश गणाधिपाः ।
पादपोषगमान्मासं, सिद्धावासं समासदन् ॥ २२ ॥
जम्बूस्वामिकृतैः पुण्यैः, शय्यभवनपुरस्तराः ।
यद्युत्तीश्वरा यत्र, नन्दाद्याश्च पतिव्रताः ॥ २३ ॥
एकादशो गणधराः, श्रीवीरस्य गणेशितुः ।
प्रभासां नाम पाविष्यं, यस्य चक्रे स्वजन्मना ॥ २४ ॥
नालन्दालङ्किते यत्र, वर्षारान्नाधनुर्दश ।
अवतस्थे प्रभुवीर-स्तत्कथं नास्तु पावनम् ॥ २५ ॥
यस्यां नैकानि तीर्थानि, नालन्दानायनश्रियाम् ।
भङ्गानां जनितानन्दा, नालन्दा नः पुनातु सा ॥ २६ ॥
मेघनादः स्फुरन्नादः, शाश्ववाणां रणाङ्गण ।
सत्रपालाग्रणीः कामान्, कास्तान् पुंसां पिपति न? ॥ २७ ॥
श्रीगौतमस्यायतनं, कदवाणस्तूपसंनिधौ ।
दृष्टमात्रमपि प्रीतिं, पुष्पाति प्रणतात्मनाम् ॥ २८ ॥
यस्यै सिद्धा सरस्वद्वत्सशिखिकुमिन्तं वैक्रमे तीर्थमौलौ,
सेवाहोवाकिनां धीर्वितरसुरतरौ देवता सेवितस्य ।
वेभारक्षान्तिकर्तुर्गुणगणभरणव्यापृता भङ्गियुक्तेः,
सूक्तिर्जनप्रभीयं मृदुविशदपदा धीयतां धीरर्धाभिः ॥ २९ ॥

शतश्रीवेभारगिरिमहातीर्थकल्पः । ती० १० कल्प ।

वेभेल-वेभेल-पुं० । जम्बूद्वीपे भारतं वर्षे विन्ध्यगिरिपाद-
मूलं स्थिते सन्निवेशे, भ० ३ श० २ उ० । ग० ।

वेमणस्स-वेमनस्य-न० । वैश्यं, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वेमवं-वेमवत्-पुं० । तन्तुवाये, "येन रक्तस्फटानागो, निषसन्
वद्रीवने । पातितः क्षतिशस्त्रेण, क्षत्रियः सैव वेमवान् ॥ १ ॥"
प्रव० २ द्वार । आश्र० ।

वेमाणिणी-वैमानिकी-स्त्री० । वैमानिकदेवस्त्रियाम्, जी० ४
प्रति० ३ उ० ।

वेमाणिय-वैमानिक-पुं० । विविधं मन्यन्ते उपभुज्यन्ते पुण्य-
वन्निर्जीवरिति विमानानि, तेषु भवाः वैमानिकाः । देवमे-
वेषु, प्रज्ञा० १ पद ।

से किं तं वेमाणिया ?, वेमाणिया दुविहा पणत्ता, तं
जहा-कप्पोपगा य, कप्पाईया य । प्रज्ञा० १ पद ।

(कल्पोपगा 'कप्पोपग' शब्दे तृतीयभागे २४१ पृष्ठे उक्ताः ।)

से किं तं कप्पाईया ?, कप्पाईया दुविहा पणत्ता, तं
जहा-गेविजगा य, अणुत्तरोववाइया य । से किं तं गेवि-
जगा ?, गेविजगा नवविहा पणत्ता, तं जहा-हिट्टिमहि-
ट्टिमगेविजगा हिट्टिममज्झिमगेविजगा हिट्टिमउवरिमगे-
विजगा, मज्झिमहट्टिमगेविजगा मज्झिममज्झिमगेवि-
जगा मज्झिमउवरिमगेविजगा, उवरिमहट्टिमगेविजगा
उवरिममज्झिमगेविजगा उवरिमउवरिमगेविजगा । तं स-
मासञ्चो दुविहा पणत्ता, तं जहा-पज्जत्ता य, अपज-
त्ता य । सत्तं गेविजगा ॥

'कल्पोपगा कप्पातीय' इति कल्पः आचारः स चेह इन्द्रसा-
मानिकत्रायस्त्रिशादिव्यवहाररूपस्तमुपगाः-प्राप्ताः कल्पो-
पगाः सौधमेशानादिवेवलांकानिवासिनः, यथाङ्गरूपं कल्प-
मर्तानाः-अतिक्रान्ताः कल्पातीताः अधस्तनाधस्तनप्रवेय-
कादिनिवासिनः, ते हि सर्वेऽप्यहमिन्द्रास्ततो भवन्ति कल्पा-
तीताः । प्रज्ञा० १ पद । प्रव० । उक्त० । (अनुत्तरोपपातिकाः
'अणुत्तरोववाइय' शब्दे प्रथमभागे ३८३ पृष्ठे उक्ताः ।)
(' टाण ' शब्दे चतुर्थभागे १७०७ पृष्ठे वैमानिकानां
स्थानानि विमानानि च ।)-(स्थितिरेषां ' ठिइ ' शब्दे
चतुर्थभागे १७२६ पृष्ठे गता ।)

संप्रति कियन्त एकास्मिन् समये उत्पद्यन्ते ?, इति निरूप-
णार्थमाह--

सोहम्मीसाणेषु देवा एगसमणं केवतिया उववज्जंति ?,
गोयमा ! जहेणं एक्को वा दो वा तिप्पि वा उक्कोसेणं
मंखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति, एवं ० जाव स-
हस्सोर, आणतादी गेवेज्जा अणुत्तरा य एक्को वा दो
वा तिप्पि वा उक्कोमेणं मंखेज्जा वा उववज्जंति ?,
सोहम्मीसाणेषु णं भेंत ! देवा समणं समणं अवहीरमा-
णा अवहीरमाणा केवतिएणं कालेणं अवहिया मि-
या ?, गोयमा ! ते णं अमंखेज्जा समणं समणं अ-
वहीरमाणा अवहीरमाणा अमंखेज्जाहिं उम्मप्पिणीहिं
अवहीरंति नो चेव णं अवहिया मिया ० जाव सह-
स्सारे, आणतादिगेषु चउसु वि गेवेज्जेसु अणुत्तरसु य
समणं समणं ० जाव केवतिकालेणं अवहिया मिया ?, गोयमा !
ते णं असंखेज्जा समणं समणं अवहीरमाणा पलिआवमस्स
अमंखेज्जज्जिभागमेत्तेणं अवहीरंति, नो चेव णं अवहिया

सिया । सोहम्मीसाणेषु गं भंते ! कप्पेषु देवाणं के महालया सरीरोगाहणा पणत्ता !, गोयमा ! दुविहा सरीरा पणत्ता, तं जहा-भवधारणिआ य, उत्तरवेउव्विया य । तत्थ गं जे मे भवधारणिआ से जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेअ-तिभागो उक्कोमेणं सत्त रयणीओ । तत्थ गं जे से उत्तरवेउव्विए मे जहण्णं अंगुलसंखेअतिभागो, उक्कोमेणं जायणमतसहस्सं, एवं एकेका ओसारेत्ता गं ० जाव अणुत्तराणं एका रयणी । गेविअणुत्तराणं एगे भवधारणिआ सरीरे उत्तरवेउव्विया नऽन्थि ॥ (सू० २१३) सोहम्मीसाणेषु गं देवाणं सरीरगा किंसंघयणी पणत्ता, गोयमा ! छरहं संघयणाणं असंघयणी पणत्ता, नेवऽड्ढि नेव छिरा न वि एहारू शेव संघयणमन्थि । जे पोग्गला इट्ठा कंता ० जाव ते तेसि मंघातत्ताए परिणमंति ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणेषु देवाणं सरीरगा किंसंठिता पणत्ता !, गोयमा ! दुविहा सरीरा-भवधारणिआ य, उत्तरवेउव्विया य । तत्थ गं जे ते भवधारणिआ ते समचउरंसंठाणमंठिता पणत्ता । तत्थ गं जे ते उत्तरवेउव्विया ते शाणामंठाणमंठिया पणत्ता ० जाव अच्चुओ । अवेउव्विया गेविअणुत्तरा, भवधारणिआ समचउरंसंठाणमंठिता उत्तरवेउव्विया गणऽन्थि । (सू० २१४) सोहम्मीसाणेषु देवा केरिसया वण्णं पणत्ता !, गोयमा ! कण्णगत्तयत्ताऽऽभा वण्णं पणत्ता । सणकुमारमाहिंदेसु गं पउमपम्हगोरा वण्णं पणत्ता । बंभलोगे गं भंते ! गोयमा ! अल्लमधुगवण्णाऽऽभा वण्णं पणत्ता, एवं ० जाव गेवेआ, अणुत्तरोववातिया परमसुकिआ वण्णं पणत्ता ॥ सोहम्मीसाणेषु गं भंते ! कप्पेषु देवाणं सरीरगा केरिसया गंधेणं पणत्ता !, गोयमा ! से जहाणामए—कोट्टुपुडाण वा तहेव सव्वं ० जाव मणामतरता चैव गंधेणं पणत्ता ० जाव अणुत्तरोववाइया ॥ सोहम्मीसाणेषु देवाणं सरीरगा केरिसया फासेणं पणत्ता !, गोयमा ! थिरमउयणिइसुकुमालच्छवि फामेणं पणत्ता, एवं ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं केरिसगा पुग्गला उस्सासत्ताए परिणमंति !, गोयमा ! जे पोग्गला इट्ठा कंता ० जाव ते तेसि उस्सासत्ताए परिणमंति ० जाव अणुत्तरोववातिया, एवं आहारत्ताए वि ० जाव अणुत्तरोववातिया ॥ सोहम्मीसाणदेवाणं कति लेस्साओ पणत्ताओ !, गोयमा ! एगा तेउलेस्सा पणत्ता । सणकुमारमाहिंदेसु एगा पम्हलेस्सा, एवं बंभलोगे वि पम्हा सेमेसु एका सुकलेस्सा । अणुत्तरोववातियाणं एका परमसुकलेस्सा । सोहम्मीसाणदेवा किं सम्महिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छादिट्ठी ! तिप्पि वि, ० जाव

अंतिमगेवेज्जा देवा सम्महिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि सम्मामिच्छादिट्ठी वि । अणुत्तरोववातिया सम्महिट्ठी गो मिच्छादिट्ठी गो सम्मामिच्छादिट्ठी ॥ सोहम्मीसाणा किं शाणी अण्णाणी !, गोयमा ! दो वि तिप्पि शाणा तिप्पि अण्णाणा शियमा ० जाव गेवेआ । अणुत्तरोववातिया नाणी नो अण्णाणी तिप्पि शाणा नियमा तिप्पि जोगे दुविहे उवयोगे सव्वेसि ० जाव अणुत्तरा । (सू० २१५)

‘सोहम्मी’ त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्देवा एकस्मिन् समये, सूत्र तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्, कियन्त उत्पद्यन्ते !, भगवानाह—गौतम ! जघन्येन एको द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षतः संख्येया वाऽसंख्येया वा, तिरश्चामपि गर्भज-पञ्चान्द्रियाणां तत्रोत्पादात्, एवं तावद्वाक्यं यावत्सहस्रारकल्पः । ‘आणयंदेवाणं भंते !’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! जघन्येनैको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येयाः, मनुष्याणामेव तत्रोत्पादात्, तेषां कोटीकोटीप्रमाणत्वात्, एवं निरन्तरं तावद्वाक्यं यावदनुत्तरोपपातिका देवाः । सम्प्रति कालतोऽपहारतः परिमाणमाह—‘सोहम्मी’ त्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्देवाः समये समये एकैकदेवापहारणापह्रियमाणा अपह्रियमाणाः कियता कालेनापह्रियन्ते !, भगवानाह—गौतम ! असंख्येयास्ते देवाः समये समये एकैकदेवापहारणापह्रियमाणा अपह्रियमाणा असंख्येयाभिर्नुत्सर्गित्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते । एतावता किमुक्तं भवति ?—असंख्येयान्त्सर्गित्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणाः सौधर्मेशानदेवा इति । एवमुत्तरत्रापि भावना भावनीया । एतच्च कल्पनामात्रं परिमाणावधारणार्थमुक्तं न पुनस्ते कदाचनपि केनाप्यपहृताः स्युः, तथा चाह—‘नो खेव गं अवहिया सिया’ एवं निरन्तरं तावद्वाक्यं यावत्सहस्रारकल्पाः देवाः, ‘आणयपाणयआरणअच्चुएसु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! आनतप्राणतारणाच्युतेषु कल्पेषु देवा असंख्येयाः, ते च समये समये एकैकापहारणापह्रियमाणाः पत्योपमस्य-क्षेत्रपत्योपमस्य सूक्ष्मस्यासंख्येयभागमात्रेण कालेनापह्रियन्ते । किमुक्तं भवति ?—सूक्ष्मक्षेत्रपत्योपमासंख्येयभागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणास्ते भवन्तीति, एवं प्रैवेयकदेवा अनुत्तरोपपातिनोऽपि वाच्याः । सम्प्रति शरीरावगाहनामानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसाणेषु गं भंते !’ इत्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त । कल्पयोर्देवानां ‘किमहालया’ इति किमहती शरीरावगाहना प्रकृता !, भगवानाह—गौतम ! द्विविधा प्रकृता, तद्यथा-भवधारणीया, उत्तरवैक्रिया च । तत्र या सा भवधारणीया सा जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रा उत्कर्षतः सप्त रत्नयः । तत्र या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयं भागं यावत् न त्वसंख्येयं तथाविधप्रयत्नाभावात्, उत्कर्षत एकं योजनशतसहस्रम्, एवं तावद्वाक्यं यावदच्युतकल्पो, नवरं सनत्कुमारमोहेन्द्रयोर्दत्तकर्षतो भवधारणीया षड् रत्नयः, ब्रह्मलोककालान्तकेषु पञ्च, महाशुकसहस्रारयोश्चत्वारः, आनतप्राणतारणाच्युतेषु त्रयः, ‘गेवेअगदेवाणं भंते !’ इत्यादि, प्रैवेयकदेवानां भवन्त ! किमहती

शरीरावगाहना प्रकृता ? भगवानाह—गौतम ! प्रवेयकदे-
वानामेकं भवधारणीयं शरीरं प्रकृतं न तत्सर्वैकियं, शक्तौ
सत्यामपि प्रयोजनाभावात्तदकरणत्, तदपि च भवधा-
रणीयं जघन्यतोऽङ्गुलासंख्ययभागमात्रमुत्कर्षतो द्वौ रत्नी ।
एवमनुत्तरोपपातसूत्रमपि वक्तव्यं, नवरमुत्कर्षत एका रत्नि-
रिति वाच्यम् । सम्प्रति संहननमाधकृत्याह—‘सोहम्मी’त्यादि,
सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीराणि किंसंहननानि
किं संहननं येषां तानि तथा प्रकृतानि ? भगवानाह—गौतम !
येषां संहननानामन्यतमेनार्पि संहननेनासंहननामीति, संहन-
नस्याऽस्थिरत्वात्तत्कत्वात् तेषां चाऽस्थ्यादीनामसम्भवात् ।
तथा चाह—‘नवऽट्टी’ इत्यादि, नैवास्थि तेषां शरीरेषु नापि
शिराप्रवाधमर्जनापि स्नायुषि शेषं शिराजालम्, किन्तु-ये
युद्धला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोहा मनःप्रापतरा एतेषां
व्याख्यानं प्राग्वत्, ते तेषां सङ्घाततया परिणमन्ति, ततः
संहननाभावः एवं तावद्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां दे-
वानाम् । सम्प्रति संस्थानप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मीसा-
णेषु’ इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! तेषां
शरीरकाणि द्विविधानि प्रकृतानि, तद्यथा-भवधारणीयानि,
उत्तरवैक्रियाणि च । तत्र यद् भवधारणीयं तत्समचतुरस्र-
संस्थानसंस्थितं प्रकृतं देवानां भवप्रत्ययतः, प्रायः शुभना-
मकर्मोदयभावात् । तत्र यदुत्तरवैक्रियं तत् नानासंस्थान-
संस्थितं प्रकृतं, तस्यैच्छया निर्धेयमानत्वात् । एवं तावद्वा-
क्तव्यं यावदनुत्तरोपपातः कल्पः । ‘गविजगदेषाण’ मित्यादि प्रश्न-
सूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! प्रवेयकदेवानामेकं भवधा-
रणीयं शरीरं तच्च समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं प्रकृतम्,
एवमनुत्तरोपपातिसूत्रमपि । अधुना वर्णप्रतिपादनार्थमाह—
‘सोहम्मी’ त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां
शरीरकाणि कीदृशानि वर्णेन प्रकृतानि ? भगवानाह—गौ-
तम ! कनकत्वगुयुक्तानि, कनकत्वगाव रक्ता आभा-छाया येषां
तानि तथा वर्णेन प्रकृतानि, उत्तमकनकवर्णानीति भावः, एवं
शेषसूत्रायपि भावनीयानि, नवरं सनत्कुमारमोहन्द्रयोर्भ्रम-
लोकेऽपि च पद्मपद्मगौराणि, पद्मकेसरतुल्यावशातवर्णानी-
ति भावः, ततः परं लान्तकादिषु यथोत्तरं शुक्लशुक्लतर-
शुक्लतमार्ज, अनुत्तरोपपातिनां परमशुक्लानि । उक्तञ्च—“क-
ण्णसयरत्ताऽऽभा, सुरवसभा दोसु होति कप्पेसु । तिसु होति
पम्हगोरा, तेण परं सुक्किला देवा ॥ १ ॥” सम्प्रति गन्ध-
प्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’ त्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् ।
भगवानाह—गौतम ! ‘से जहानामए—कोट्टपुडाण वा’
इत्यादि, विमानवद्भावनीयम्, एवं तावद्वाक्तव्यं यावदनुत्तरो-
पपातिनाम् । सम्प्रति स्पर्शप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी-
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां शरीरकाणि
कीदृशानि स्पर्शेन प्रकृतानि ? भगवानाह—गौतम ! ‘धि-
रमउयणिद्धसुकुमाला फासेण पणत्ता’ इति स्थिराणि न तु
मनुष्याणामिव विशारदभावं विभ्राणानि मृदुनि-अकठिना-
नि स्निग्धानि-स्निग्धच्छायाणि न तु रुक्ताणि सुकुमाराणि
न तु कर्कशानि ततो विशेषणसमासः, स्पर्शेन प्रकृता-
नि, एवं तावद्वाक्तव्यं यावदनुत्तरोपपातिनां देवानां शरीर-
काणि । साम्प्रतमुच्छ्वासप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’
त्यादि, सौधर्मेशानयोर्भेदन्त कल्पयोर्देवानां कीदृशाः पु-

द्मला उच्छ्वासतया परिणमन्ति ? भगवानाह—गौतम ! ये
युद्धलाः इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोहा मनःप्राप एतेषां व्या-
ख्यानं प्राग्वत्, ते तेषामुच्छ्वासतया परिणमन्ति । एवं ताव-
द्वाच्यं यावदनुत्तरोपपातिकानां देवाः । एवमाहारसूत्रायपि ।
सम्प्रति लेश्याप्रतिपादनार्थमाह—‘सोहम्मी’ त्यादि, सौधर्मै-
शानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवानां कति लेश्याः प्रकृताः ?
भगवानाह—गौतम ! एका तेजालेश्या, इदं प्राशुयमङ्गीकृ-
त्य प्राच्यते, यावता पुनः कर्थाञ्जलयाविघ्नव्यसम्पर्कतोऽ-
न्यापि लेश्या यथासम्भवं प्रतिपन्नव्या । सनत्कुमारमोहन्द्र-
विषयं प्रश्नसूत्रं सुगमम् । भगवानाह—गौतम ! एका पद्म-
लेश्या प्रकृता, एवं ग्रहलोकेऽपि, लान्तकं प्रश्नसूत्रं सुग-
मम् । निर्धेयनं-गौतम ! एका शुक्ललेश्या प्रकृता, एवं याव-
दनुत्तरोपपातिका देवाः । उक्तं च—“किण्वा नीला काऊ,
तेऊलेसा य भवणवतरिया । जोहससुहम्मिसाणा, तेऊलेसा
मुण्येव्वा ॥ १ ॥ कप्पे सण्णकुमारे, माहिदे वेव बंभलोए य ।
एएसु पम्हलसा, तेण परं सुक्कलेसा उ ॥ २ ॥” सम्प्र-
ति वर्णनं विचिन्तयिषुराह—‘सोहम्मी’ त्यादि, सौधर्मै-
शानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवा एमिनि वाक्यालङ्कारं किं स-
म्यगृह्यया मिथ्याहृष्टयः सम्यग्मिथ्याहृष्टयः ? भगवा-
नाह—गौतम ! सम्यगृह्ययोऽपि मिथ्याहृष्टयोऽपि सम्य-
ग्मिथ्याहृष्टयोऽपि । एवं यावद् प्रवेयकदेवाः, अनुत्तरोप-
पातिनः सम्यगृह्य एव वक्तव्याः न मिथ्याहृष्टयो नापि
सम्यग्मिथ्याहृष्टयः तेषां तथास्वभावत्वात् । सम्प्रति ज्ञा-
नाज्ञानचिन्तां चिकीर्षुराह—‘सोहम्मी’ त्यादि प्रश्नसूत्रं सु-
गमम् । भगवानाह—गौतम ! ज्ञानिनोऽप्यज्ञानिनोऽपि, तत्र
यं ज्ञानिनस्ते नियमात्प्रज्ञानिनः, तद्यथा-आभिनिबोधक-
ज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनः । ये अज्ञानिनस्ते नियमात्
व्यज्ञानिनः, तद्यथा-मत्यज्ञानिनः, श्रुताज्ञानिनो, विभक्तज्ञानि-
नश्च, एवं तावद्वाच्यं यावद् प्रवेयकाः । अनुत्तरोपपाति-
नो ज्ञानिन एव वक्तव्याः । योगसूत्राणि पाठसिद्धानि ।

सम्प्रत्यवधिज्ञानपरिमाणप्रतिपादनार्थमाह—

सोहम्मीसाणदेवा ओहिणा केवतियं खेत्तं जाणंति
पासंति ? गोयमा ! जहण्णं अंगुलस्स असंखेज्जति-
भागं उकोसेणं अवही ० जाव रयणप्पभापुदवी, उट्ठं
० जाव साहं विमाणाहं तिरियं ० जाव असंखेजा दी-
वसमुदा एवं—

“सकीसाणा पढमं, दोहं च सण्णकुमारमाहिदा ।

तच्चं च बंभलंतग-सुकसहस्सारगचउत्थी ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पे, देवा पासंति पंचमि पुदवि ।

तं चेव आरणच्चुय, ओहीनाणेण पासंति ॥ २ ॥

छट्ठि हेट्ठिममज्झिम-गेवेजा सत्तमि च उवगिष्ठा ।

संभिण्णलोगनालि, पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥”

(मू० २१६)

‘सोहम्मी’ त्यादि सौधर्मेशानयोर्भेदन्त ! कल्पयोर्देवाः
कियत्क्षेत्रमवधिना जानन्ति ज्ञानेन, पश्यन्ति दर्शनेन ? भ-

गवानाह-गौतम ! जघन्यनाकुलस्यासंख्येयभागम् , अत्र पर
आह—नन्वकुलासंख्येयभागमात्रलेत्रपरिमितोऽवधिः सर्व-
जघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधिस्तिर्यग्ग्रन्थेष्वेव न शेषेषु ।
यत आह भाष्यकारः स्वकृतभाष्यटीकायाम्—“उत्कृष्टो म-
नुष्येष्वेव नान्येषु मनुष्यतिर्यग्यानिष्वयं जघन्यो नान्येषु
शेषाणां मध्यम एवेति ” तत्कथमिह सर्वजघन्य उक्तः ? ,
उच्यते—सौधर्मादिदेवानां पारभाषिकोऽप्युपपानका-
लेऽवधिः संभवति स एव कदाचित्सर्वजघन्योऽपि
उपपानानन्तरं तु तद्भवजः ततो न कश्चिद्विषः । आह
च जिनभद्रगणितमाश्रमणः—“ वेमाणियाणु अंगुल-भाग-
मसंखं जघन्यो हार (ओही) । उचवाए परभाषिओ , त-
भवजो होइ तो पुच्छा ॥१॥ ” ‘ उक्तासेण ’ ति एवं यथाऽ-
वधिपत्रे प्रज्ञापनायां तथा धक्कयम् , तच्चैवम्—‘ उक्तासेण
अहं ० जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते’अध-
स्तनाच्चरमपथेन्ताद् यावदित्यर्थः ‘ तिरियं ० जाव असंखं ज-
घीवसमुहं उहुं ० जाव सगारं विमाणारं’ स्वकीयानि विमाना-
नि स्वकीयविमानस्तूपध्वजादिकं यावदित्यर्थः ‘ जाणंत पा-
संति एवं सणकुमारमाहिंदाऽवि नवरं अहं ० जाव दोच्चाए
सकरप्पभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते , एवं बंभलोगलंतग-
देवा वि , नवरं अहं ० जाव तच्चाए पुढवीए महासुक-
सहस्सारगदेवा, चउत्थीए पंकप्पभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरि-
मंते आणयपाणयआरणचुयदेवा अहं ० जाव पंचमीए पुढ-
वीए धूमप्पभाए हेट्टिल्ले चरिमंते , हेट्टिममाज्झमगेवज्जगंदवा
छुट्टीए तमप्पभाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते , उव्वारमगेवज्ज-
गा देवा अहं ० जाव सत्तमाए पुढवीए हेट्टिल्ले चरिमंते ,
अणुत्तरोववाइयदेवा णं भंते ! केवइयं खलं आहिंणा जाणं-
ति पासंति , गोयमा ! सोमन्न लोगनालिं ‘ पारपूणं चतु-
र्वशरज्जवात्मिकां लोकनाडींमत्यर्थः ‘ आहिंणा जाणति पा-
संति ’ इति । उक्तञ्च—

“ सक्कीसाणा पदमं , दोच्चं च सणकुमारमाहिंदा ।

तच्चं च बंभलंतग-सुकसहस्सारग चउत्थि ॥ १ ॥

आणयपाणयकप्पे , देवा पासंत पंचमिं पुढवि ।

तं चैव आरणचुय , ओहीनाणण पासंति ॥ २ ॥

छुट्टिं हिट्टिममाज्झम-गेविज्जा सत्तमिं च उव्विज्जा ।

संभिन्नलोगनालिं , पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ३ ॥ ”

जी० ३ प्रति० २ उ० । (समुदानादयः समुदानादिशब्देषु)

वेमानिकाना वासस्थानमाह—

केवइया णं भंते ! वेमाणियावामा परणत्ता ? , गोयमा
इमीसे णं रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिजाओ भूमि-
भागाओ उहुं चंदिमसूरियगहगणनखत्तताराख्वाणं वीह-
वइत्ता बहूणि जोयणाणि बहूणि जोयणसयाणि बहूणि
जोयणसहस्साणि बहूणि जोयणमयसहस्माणि बहु-
इओ जोयणकोडीओ बहुइओ जोयणकोडाकोडीओ अ-
संखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ उहुं दूरं वीहवइत्ता
एत्थ णं वेमाणियाणं देवाणं सोहम्मीसाणसणकुमा-
रमाहिंदवंभलंतगसुकसहस्सारआणयपाणयआरणअच्चु-
एसु गोवज्जगमणुत्तरेसु य चउरासीहं विमाणावासस—

यसहस्सा सत्तणउहं च सहस्सा तेवीसं च विमाणा
भवंतीति मक्खाया, ते णं विमाणा अविमालिप्पभा
भासरासिवण्णाऽऽभा अरया नीरया शिम्मला बितिमिरा
विसुद्धा सन्वरयणादया अच्छा सएहा वट्ठा मट्ठा शि-
प्पंका शिकंकाडच्छाया सप्पभा सस्मरीया सउज्जीया पा-
साईया दरिसणिजा अभिरूवा पडिरूवा । (सू० १५०×)

‘ केवइय ’ त्यादि रत्नप्रभायाः पृथिव्या ‘ बहुसमरमणि-
जाओ भूमिभागाओ ’ ति बहुसमरमणीयस्य भूमिभाग-
स्य ऊर्ध्व—उपरि तथा चन्द्रमसः—सूर्यग्रहगणनक्षत्रता-
रारूपाणि णमिन्दलङ्कारे किं ?—‘ वीहवइत्त ’ ति व्यति-
व्रज्य—व्यतिक्रम्येत्यर्थः, तारारूपाणि चह तारका एवेति,
तथा—‘ बहूनी ’ त्यादि, किमित्याह—ऊर्ध्वम्—उपरि दूरम-
त्यर्थं व्यतिव्रज्य चतुर्शीतिविमानलक्षाणि भवन्तीति स-
म्बन्धः ‘ इति मक्खाय ’ ति इति—एवंप्रकारा, अथवा—
यतो भवन्ति तत आख्यानाः सर्वेषां भवेति । ‘ ते णं ’ नि-
तानि विमानानि णमिति वाक्यालङ्कारे ‘ अविमालिप्पभा ’
ति अविमालिः—आवित्यस्तद्वत्प्रभान्ति—शोभन्ते यानि ता-
न्यविमालिप्रभाणि, तथा भासानां—प्रकाशानां राशिः—भा-
सराशिः—आवित्यस्तस्य वर्णस्तद्वद्भावा—छाया वर्णो येषां के-
वांचित्तानि भासराशिवर्णाऽऽभावि, तथा ‘ अरय ’ ति अर-
जांसि स्वाभाविकरजोहरितत्वात् ‘ नीरय ’ ति नीरजांसि
आगन्तुकरजोविरहात् ‘ निम्मल ’ ति निर्मलानि ‘ कक्खड ’ ति
(कर्कश) मलाभावात् ‘ विर्तामर ’ ति बितिमिराणि
आहार्यान्धकाररहितत्वात् विशुद्धानि स्वाभाविकतमोवि-
रहात् सकलदोषधिरामाद्वा सर्वरत्नमयानि; न दावादिद-
लमयानीत्यर्थः, अच्छान्याकाशस्फटिकवत् श्लक्ष्णानि सू-
क्ष्मस्कन्धमयत्वात् घृष्टानीव घृष्टानि खरशाण्या पाषाण-
प्रतिमेव मृष्टानि सुकुमारशाण्या पाषाणप्रतिमेवेति नि-
प्पक्का कलङ्कविकलत्वात् कर्मविशेषरहितत्वाद्वा निष्क-
ङ्कटा—निष्कवचा निरावरण—निरुपघातित्यर्थः, छाया—दीप्ति-
येषां तानि निष्कङ्कटच्छायाणि सप्रभाण—प्रभावन्ति स-
मरीचीनि—संकरणातीत्यर्थः सांघातानि—वस्त्वन्तरप्रका-
शनकारीणीत्यर्थः, ‘ पासाईय ’ त्यादि प्राक्वत् । स० १५० सम० ।
चतुर्निकांयषु विमानाधिपतयः सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्ट-
यां वेति ? प्रश्नोऽत्रोत्तरं विमानाधिपतितया यो देववि-
शेष उत्पद्यते स सम्यग्दृष्टिरेव भवति, न कदापि स मि-
थ्यादृष्टित्यनाविकालीना जगदव्यवस्थितिः, यतो विमा-
नाधिपतितयोत्पद्यमानो देवः ‘ किं मे पुवं करणिज्जं ? किं-
मे पच्छा करणिज्जं ? किं मे पुवं सेयं ? किं मे पच्छा
सेयं ? किं मे पच्छा सेयं किं मे पुवं पि पच्छा वि हियाए
सुद्धाए अमाए निस्सेसाए आणुगामिअत्ताए भविस्सइ ? ’
इत्यादिराजप्रश्नीयाकतशुभाध्यवसायावशेषेण सम्यग्दृष्टिरे-
वावसीयते, सम्यक्त्वमन्तरण तथाध्यवसायरूपपरिणामा-
नुपपत्तेः । न चायं प्रकारो राजप्रश्नीयाद्युपाङ्गं सूर्योभेद-
सम्बन्धित्वाच्चरितानुषावृत्तयोऽतः कथं सर्वेषामप्यन्यवि-
मानाधिपतित्येनोत्पद्यमानानां देवविशेषाणामयमेव प्रकार
इति शङ्कनीयम्, ग्रन्थान्तरे प्रकारान्तरस्यानभिधानाद्, अ-
न्येषामपि विमानाधिपतितयोत्पद्यमानानां तथाप्रकारस्य व-

क्तुमौचित्याद्, अत एव विजयदेवाधिकारे तथाप्रकार एव विजयराजधान्यामुत्पन्नमात्रस्य विजयदेवस्यागमे भणित इति । किञ्च-विमानाधिपतिदेवानां मिथ्यादृष्टिरेवमुपगम्यमाने तद्विमानगतासिद्धायतनजिनप्रतिमानां मिथ्यादृष्टिभावितामेव-सम्यग्दर्ष्टपरिगृहीतानामेवेत्यर्थः, तासां भावप्रामतया प्रवचने प्रतिपादनात्, न तु मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतानामपीति, तथाचोक्तम्—‘ जा सम्मभाविआओ, पडिमा इयरा ए भावगामो उ त्ति ’ बृहत्कल्पनियुक्तौ तद्वृत्त्येकदेशो यथा याः सम्यग्दर्ष्टपरिगृहीताः प्रतिमाः ता भावप्राम उच्यते, नेतरा—मिथ्यादृष्टिपरिगृहीता इत्यादि, किञ्च—विमानाधिपतयो देवाः परैर्मिथ्यादृष्टोऽभिधीयन्ते, ते देवाः किं तीर्थकृतानामाशतनां परिहरन्ति न वा ? यदि परिहरन्तीत्युच्यते, तदा मिथ्यादृष्टित्वं तेषां वृत्ताज्जल्येव सम्भवम् । ‘ आसायणवज्जणाओ सम्मत्त ’ मिति वचनेन सम्यक्त्वस्यैवाभिधानात्, तत्राशाननापरिहारेऽपि, “ अहो देवाण य सीलं, विसयविसमोहआ वि जिणभवे । अरुत्त-रसाईहि ” समं, हासं कीलं च वज्जति ॥ १ ॥ ” इति प्रवचनाभिहित एव, नापरः, तस्यागमोऽनुक्तः, स च मिथ्यादृष्टित्वे सति स्वप्नेऽपि न सम्भवति, किन्तु नियमतः सम्यग्दर्शमवात एव तथाशाननावज्जनेत्यरूपशालिनां देवविशेषाणां वर्णवादाऽर्हतां वर्णवाचस्पत्य सुलभवाधिनाह-तुर्भणितः तथा च स्थानाङ्गसूत्रम्—‘ पंचहि ठाणेहि जीया सुलभवाहिअत्ताए कम्मं पकरोति ’ अरुहताणं एव वयमाणे ० जाव विविक्कनयंभेअराणे देवाणं वरणं वयमाणे ’ वृत्तिदेशो यथा—तत्र देवानां वर्णवादा यथा ‘ अहो देवाण य सीलं ’ इत्यादि । यच्च कैश्चिदाशङ्कते-मिथ्यादृष्टोऽपि स्थावकमाहात्म्यास्तथा तथाशानना वज्जयिष्यन्तीति, तदपि परास्तमवसातव्यं, यतो मिथ्यादृष्टां दूर वर्णवाद्यस्य सुलभवाधिनाहेतुत्वं प्रत्युत सम्यक्त्ववृत्तकत्वमेव तस्यागमोऽभिहितम्, यदुक्तम्—“ शङ्का १ काङ्का २ विचिकित्सा ३, मिथ्यादृष्टप्रशंसनम् ४ । तत्संस्तवञ्च पञ्चापि ५, सम्यक्त्वं वृष्यमत्यमी ॥ १ ॥ ” इति यागशास्त्रं । अथ तं न परिहरन्तीति द्वितीयपक्षः, स नृपक्षणीय एव, आगमं सिद्धायतने-व्याशाननापरिहरणस्यैवाभिधानात्, ‘ बहूणं देवाणं देवीण य वेदीणज्जाओ अरुत्तणिज्जाओ ’ इत्यादिना वयनपूजनदेराशाननापरिहारापूर्वकतयैव भावादिति । आस्तां सिद्धायतनेषु, यत्र सुधर्मोसभासु स्वमाणवकचैत्यत्तम्भेषु धीमदहंवदंष्टालंकृताः समुद्रकास्तिष्ठन्ति तत्रापि देवा नैव मैथुनादिप्रवृत्तिकरणादिनाऽऽशतनां कुर्वन्तीति । तस्मात्सिद्धं सुलभवाधिनाहेतुतीर्थकृदाशाननापरिहारान्धयानुपपत्त्या विमानाधिपतयः सम्यग्दर्शो भवन्तीति । किञ्च-यदि विमानाधिपतिदेवा मिथ्यादृष्टिरपि जिनप्रतिमाः पूजयतीति कल्पस्थितिरिति परं कल्पयन्ति, तथा तदेवानुवृत्त्या परेऽपि तद्विमानवासिनां देवा मिथ्यादृष्टः किं न पूजयन्तीति परिकल्पयन्ति, सम्यग्दर्ष्टयस्तु इमा अर्हन्तिप्रतिमा मोक्षाय भिष्यन्तीति बुद्ध्या पूजयन्ति, (एवं चेत्) ‘ सयंसि देवाणं सयंसि देवीण य अरुत्तणिजे ’ इत्यादिका पाठरचना कृताऽभविष्यत्, परं सा न कृता, प्रत्युत ‘ बहूणं देवाणं देवीण

य अरुत्तणिजे ’ इत्यादिका पाठरचना कृता, ततोऽवसीयते य एव सम्यग्दर्शो देवास्त एव जिनप्रतिमाः पूजयन्ति शक्यत्वं च पठन्तीति सुधीभिः परिभाषनीयम् । यत्तु ‘ एवं खलु देवाण्यपि आणं अनेवासी तीसए णामं अणगारं छुं छुं-ट्टेण ० जाव सकस्स वेविदस्स देवगणा सामाणणा देवा केमहिद्वया ’ इति भगवत्यां तृतीयशतके प्रथमोद्देशके शक-सामानिकानां निजनिजविमानेषूपत्तिभणनात्तवाधिपत्यभणनाच्च सर्वे सामानिकस्तु ग विमानाधिपतयो भणिताः, तथा भणने च तदन्तर्गतः राजमकाऽमरोऽपि विमानाधिपतिरेव भणितोऽवसेयः, स चाभव्यत्वाक्रियमात् मिथ्यादृष्टिरेवेति कथं सम्यग्दर्श एव विमानाधिपतयः सर्वेऽपीति वक्तुं पायते इति विकल्पयन्ति, तदपि न सम्यग्, प्रवचनाभिप्रायस्य तैरनाकलनात्, न हि ‘ सयंसि विमाणंसि ’ इति पाठश्रुतेन विमानाधिपतित्वं सामानिकानां नैत्यसि, तथा पाठस्य विमानाधिपतित्वं विनाऽप्यागम उपलम्भात्, यतो ज्ञानाधर्मकथाङ्गे कालिदेव्याः कालावनेमकविमाने उत्पत्तिर्तर्भाहता । सूरप्रभादेव्याः सूरप्रभं विमानं यावत्पद्मा देव्याः सौधर्मे कल्पे पद्मावतंसकं विमानं तथा कृष्णादेव्या इशानं कल्पे कृष्णावतंसकविमानं उत्पत्तिर्भणिता, देवीनां चाग्रमहिषीणां न भयनानि न विमानानि प्रवचनेऽभिहितानि सन्ति, अपरिगृहीतदेवीनामेव विमानानां भणनान् । अथ च भावा-यथा देवीनां पुराण विमानानि न सन्ति, परं मूलविमानसम्बन्धविमानैकदेशः स्वात्पत्तियोग्यः तद्विमानत्वेन भणितः एवं सामानिकानामपि शक्यविमानसम्बन्धः तद्वैकदेशः तदीयप्रभुतादिना नियमितः तदीयविमानत्वेन भग्यमानो न दोषावह इति । तदाप्रव्यञ्जकः जिनजन्मोत्सवाद् शक्यसिंहासनमण्डनवत्तदग्रमहिषीसिंहासनमण्डनवच्च चतुरशीतिसहस्रसामानिकदेवानामपि तद्वत्सिंहासनमण्डनमवावसयम् । यदि तं सामानिकाः शक्यविमानवासिनो न स्युः ततः कथमिव तेषां सिंहासनानि शक्यविमाने मार्गणानि भवेयुरित्यापि स्वधिया पर्यालोच्यम्, ‘ सयंसि विमाणंसि ’ इत्यादि पाठालोकेनऽपि न कोऽपि व्यामोहः कार्यः, एवं च विमानाधिपतयः सम्यग्दर्शो भवन्तीति आगमिकयुक्तः आगमप्रामाण्यात् तत्सिद्धस्यार्थस्यापि प्रामाणिकत्वं प्रतिपत्तव्यमेव । यदुक्तम्—‘ तद् वक्खणंअव्वं ’ जहा जहा तस्स अवगमो होई । आगमिअमागंणं, जुत्तीगमं तु जुत्तीए ॥ १ ॥ ’ इति, पञ्चवस्तुके यथा, नवरं खन्द्रविमानं चन्द्र उत्पद्यते तत्सामानिकाग्रमण्डकादयश्चेति खन्द्रप्रक्षस्यष्टादशप्राभृतकवृत्तिप्रान्तेऽस्तीति अतोऽपि सङ्गमका न पृथक् विमानाधिपतित्ववसीयते । इति विमानाधिपतयस्सम्यग्दर्ष्ट एवेति व्यवस्थितम् ॥ ३७ ॥

वेमाणियपदेवित्थिया-वैमानिकदेवस्त्रिका-स्त्री० । वैमानिकदेव्याम्, स्त्री० २ प्रति० ।

वेमायण्डितिया-विमात्रस्थितिका-स्त्री० । विमात्रा विषयमात्रा स्थितिरायुर्वेषां ते विमात्रस्थितयः । विषमायुष्केषु, भ० ३४ श० १ उ० ।

वेमायण्डिया-विमात्रस्निग्धता-स्त्री० । विषमा मात्रा यस्याः सा विमात्रा, सा चासौ स्निग्धता चेति विमात्रस्निग्धता । विमात्रस्नेहे, भ० ३४ श० १ उ० ।

वेमाया-विमात्रा-स्त्री० । कदाचित्सानं कदाचिदसातमित्या-
दिरूपायां विविधमात्रायाम्, भ० ६ श० १ उ० । स्या० ।
विविधा मात्रा परिमाणमात्रमिति विमात्रा । विचित्रपरि-
णामायाम्, उत्त० २ अ० । आच० । आ० म० ।

वेयडिय-वैकटिक-त्रि० । सुरामन्धानकारिणि, व्य० ६ उ० ।
वेयडु-वैताड्य-पुं० । पर्वतविशेष, प्रश्न० । वैताड्यसमीपं द्वि-
सप्ततिबिलानि क सन्तीति प्रश्नः ? , अत्रोत्तरं—वैताड्यनि-
धया गङ्गामिन्धोर्द्विसप्ततिबिलानि, तत्र दक्षिणभरतार्जे उ-
त्तरभरतार्जे च तत्तद्व्ययं नव विलसङ्गाधिविति । ८७ ।
सन० ४ उल्ला० ।

वेयण-वेतन-न० । मूल्ये, विपा० १ ध्रु० ३ अ० । उत्त० ।
वेदन-न० । अनुभवे, स्या० ८ डा० ३ उ० । आच० ।
कर्म० । सूत्र० । अघनं गमनं वेदनमिति पर्यायः । आ० म०
१ अ० । न० । स्थितिलयादुदयप्राप्तस्य कर्मण उदीरणाक-
रणेन चोदयभावमुपनीतस्यानुभवनं, स्या० ४ डा० १ उ० ।
दश० । प्रतिममयं स्वनं रसविपाकेनानुभवनं, स्या० ४ डा०
४ उ० । उदयं, दश० ४ अ० ।

वेयणअहियासण-वेदनाध्यामन-न० । कुदादिपीडासहने,
भ० १७ श० ३ उ० ।

वेयणतिया-वेदनान्तिका-स्त्री० । ब्राह्म्या लिपिभेदे, स० १८ सम० ।

वेयणवयावच्च-वेदनवैयावृत्य-न० । वेदना चक्षुर्वेदना वैया-
वृत्यं चान्तर्यादिकृत्यकरणं वेदनवैयावृत्यम् । वेदनोपशम-
नार्थं वैयावृत्यकरणे, स्या० ६ डा० ३ उ० । वेदनावैयावृ-
त्त्यार्थं भुञ्जीत तत्र कुह्वेदोपशमनाय भुञ्जीत यतो नास्ति
कुत्सहशी वेदना । ग० २ अधि० ।

वेयणा-वेदना-स्त्री० । वद्यतेऽनयेति वेदना । योगशास्त्रपरि-
भाषया स्पर्शनेन्द्रियजं ज्ञानं, यत्प्रकर्षाद्व्यस्पर्शविषयं ज्ञान-
मुत्पद्यते । डा० २६ डा० । आच० । वेदनं वेदना स्वभावेनो-
दीरणाकरणेन चोदयावलिकार्प्रवृत्तस्य कर्मणाऽनुभवेन, सं-
घटविशेषं ज्ञायोग्यवस्थारूपं कर्मणां वेदनैव भवति न बन्ध
इति । स्या० ।

वेदनास्वरूपमाह—

एगा वेयणा । (सू० १५)

वेदनं वेदना—स्वभावेनोदीरणाकरणेन चोदयावलिकार्-
प्रवृत्तस्य कर्मणाऽनुभवनमिति भावः । सा च ज्ञानावरणी-
यार्तिकमार्पित्या अप्रावधाऽपि विपाकोदयप्रवेशोदयापेक्ष-
या द्विविधाऽपि आभ्युपगमिकी-शिरोलाञ्छादिका औपक-
मिकी-नेगादिजनितेत्येवं द्विविधाऽपि वेदना सामान्यादिक-
वन्ति । स्या० १ डा० । आ० । स० । स्वशरीराव्यक्तेननायाम्,
आच० १ ध्रु० १ अ० २ उ० । कर्मानुभवे, ' एतन्नि वेयण '
स्ति न संज्ञा निवेशयेत् । सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० । ज्ञानं, साता-
मातरूपे, सूत्र० २ ध्रु० २ अ० । सुखदुःखानुभवस्वभावा वे-
द्यन्त इति वेदनाः । शीतोष्णशालमल्याश्लषणादौ, उत्त० ५ अ० ।
आच० । आच० । नयनादिपीडायाम्, स्या० ७ डा० ३ उ० ।
दुःखे, स्या० ४ डा० १ उ० । उत्त० ।

वेदनावक्त्रयतार्थाधिकारसंप्रभः—

सीता(य)द्वयमरीग, साता तह वेदणा भवति दुःखा ।

अब्धुवगमोवकमिया, निदा य अणिदा य नायव्वा ॥ १ ॥

सायमसायं सव्वे, सुहं च दुक्खं अदुक्खमसुहं च ।

माणसरहियं विगलि-दिया उ सेसा दुविहमेव ॥ २ ॥

' सीया (य) वव्वे ' त्यादि, वेदना प्रथमतः शीता चश-
ब्दादुष्णा शीतोष्णा च वक्त्रय्या, तदनन्तरं द्रव्यक्षेत्रकालभा-
वेवेदना वक्त्रय्या; ततः शारीरी उपलक्षणात्मानसी च वेदना
वाच्या, ततः साता तथा दुःखा वेदना सभेदा वक्त्रय्यतया
ज्ञातव्या भवति, तदनन्तरमाभ्युपगमिकी औपकमिकी च
वेदना वक्त्रय्यतया ज्ञातव्या, ततोऽप्यनन्तरं निदा, चानिदा
चेति । सातसुग्रादीनां विशेषमाभ्युपगमिक्यादशब्दानाम-
र्थं त्वंने वदयामः । सातादिवेदनामधिकृत्य यो विंशो वदयेन
तत्संग्राहिका द्वितीया गाथा—' सायमसाय ' मित्यादि सर्वे
संसारिणः सातामसातां चशब्दात्—सातासातां च वेदनां
वेद्यन्तं, तथा सुखां दुःखाम्, अदुःखासुखां च, तथा विक-
लेन्द्रिया-एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः तुशब्दस्याधिकारार्थसं-
चनार्थत्वादसंक्षिपञ्चन्द्रियाश्च मानसरहितां—मनोविकलां वे-
दनां वदयन्ते, शेषास्तु द्विविधामय शरीरमनोनिबन्धनां,
शारीरी मानसी तदुभयसमुद्भवां चेति भावः, निदाऽनि-
दाद्वयस्तु वेशो न संग्रहीतो, विचित्रत्वान् सूत्रगतः ।

तत्र ' यथादेशं निर्देश ' इति न्यायान् प्रथमतः शीतावि-
वेदनाः प्रतिपादनार्थमाह—

कहविहा णं भंते ! वेदणा पप्पत्ता ? , गोयमा ! तिविहा
वदणा पप्पत्ता, तं जहा—सीता उसिणा सीतोसिणा ।

' कहविहा णं भंते ! ' इत्यादि, शीता—शीतपुद्गलसंपर्क-
समुत्था, एवमुष्णा, या च अवयवभेदेन शीतोष्णपुद्गलसं-
पर्कतः शीता उष्णा च सा शीतोष्णा ।

एनामव त्रिविधां वेदनां नेगयिकादिचतुर्विंशतिदण्ड—
कक्रमणं चिन्तयति—

नेग्गया णं भंते ! किं सीतं वेदणं वेदेति, उसिणं वेदणं
वेदेति, सीतोसिणं वेदणं वेदेति ? , गोयमा ! सीतं पि
वेदणं वेदेति, उसिणं पि वेदणं वेदेति, नो सीतोसिणं
वेदणं वेदेति । केई एकेक्कपुढवीण वेदणां भणंति,
रयणप्पभापुढविनेग्गया णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! नो
सीतं वेदणं वेदेति, उसिणं वेदणं वेदेति, नो सीतोसिणं
वेदणं वेदेति, एवं ० जाव वालुयप्पभापुढविनेग्गया, पंक-
प्पभापुढविनेग्गया णं पुच्छा, गोयमा । सीतं पि वेदणं
वेदेति उसिणं पि वेदणं वेदेति, नो सीतोसिणं वेदणं
वेदेति, ते बहुयतरागा जे उमिणं वेदणं वेदेति, ते थोव-
तरागा जे सीतं वेदणं वेदेति । धूमप्पभाप एवं चेव दुविहा,
नवरं ते बहुयतरागा जे सीतं वेदणं वेदेति, ते थोवतरागा जे
उमिणं वेदणं वेदेति । तमाए य तमतमाए य सीयं वेदणं
वेदेति, नो उसिणं वेदणं वेदेति, नो सीतोसिणं वेदणं
वेदेति । असुरकुमारा णं पुच्छा, गोयमा ! सीतं पि वेदणं
वेदेति उसिणं पि वेदणं वेदेति सीतोसिणं पि वेदणं
वेदेति, एवं ० जाव वेमाणिया । (सू० ३२८×)

‘नेरइयाण’ मित्यादि, तत्राद्यासु तिसृषु पृथिवीषुणां वेदनां वेद्यन्ते, ते हि शीताः ये नरकावासमाश्च तदाश्रयभूताः सर्वतो जगत्प्रसिद्धादिगङ्गातिरिक्तयदुप्रतापोष्णपुद्गलसम्भूताः, चतुर्थ्यां तु पद्मप्रभाभिधानायां पृथिव्यां कश्चिन्नैरयिका उष्णवेदनां केचिच्च शीतवेदनामनुभवन्ति, तत्रत्यनरकावासानां शीतोष्णभेदतो द्विधा भेदात्, केवलं ये उष्णवेदनां वेद्यन्ते ते प्रभूततराः, प्रभूतेषु नरकावासेषु उष्णवेदनासम्भवात् । इतरं शीतवेदनामनुभवन्तः स्तोकाः, स्तोकातरं नरकावासेषु शीतवेदनासम्भवात् । धूमप्रभायामपि पृथिव्यां केचिन् शीतवेदनाकाः, केचिदुष्णवेदनाकाः, नवरं शीतवेदनाकाः प्रभूततराः, प्रभूतेषु नरकावासेषु शीतवेदनासम्भवात्, स्तोका उष्णवेदनाः कतिपयेष्वेव नरकावासेषु उष्णवेदनाभावात् । अधस्तन्योस्तु द्वयोः पृथिव्योः शीतवेदनामेव नैरयिका अनुभवन्ति, तत्रत्यनैरयिकाणां सर्वेषामुष्णयोनिकत्वात्, नरकावासानां त्वनुपमहिमानुपकृत्वात् । एतावत्सूत्रं चिरन्तनैवावप्रतिपत्त्या श्रूयते । केचिदाचार्याः पुनरेतद्विषयमधिकमपि सूत्रं पठान्ति, ततस्तन्मतमाह—‘कइ एक्कइए पुढीए वेद्यणं भणंति’ इति केचिदाचार्या एकैकस्यां पृथिव्यां प्रश्ननिर्वचनरूपतया वेदनां भणन्ति, यथा भणन्ति तथापदर्शयन्ति—‘रयणप्पमे’ त्यादि सुगमम् । तदेव नैरयिकाणां चिन्तिता शीतावेदना । सम्प्रत्यसुरकुमाराणां तां चिन्तितायपुदिमाह—‘असुरकुमाराणं पुच्छा’ असुरकुमाराणां शीतावेदनाविषये पृच्छासूत्रं च वक्तव्यम्, ‘असुरकुमाराणं भेते ! किं सीयं वेदणं वेयंति उंसिणं वेयणं वेयंति सीआंसिणं वेयणं वेयंति ?’, इति भगवानाह—‘गोयमा’ त्यादि, शीतामपि वेदनां वेद्यन्ते, यदा शीतलजलसम्पूर्णहृदादिषु निमज्जनादिकं विदधति, उष्णामपि वेदनां वेद्यन्ते यदा कोऽपि महर्द्धिकस्तज्जातीयोऽन्यजातीयो वा कोपवशान् विरुपतया दृष्ट्याऽवलोकमानः शरीरे सन्तापमुत्पादयति यथा प्रथमोत्पन्नः ईशानेन्द्रो बलिचञ्चाराजधानीवास्तव्यानामसुरकुमाराणामुत्पादितवान्, अन्यथा वा तथाविधोष्णपुद्गलसम्पृक्ताबुष्णवेदनामनुभवन्तो वेदितव्याः । यदा त्वययवभेदेन शीतपुद्गलसम्पर्क उष्णपुद्गलसम्पर्कभोगजायते तदा शीतोष्णां वेदनां वेद्यन्ते । ननु उपयोगः क्रमेण जीवानां भवति तथास्याभाव्यात्, कथमत्र शीतोष्णवेदनानुभवो युगपत् प्रख्याप्यते इति ? उच्यते—इहापि वेदनानुभवः क्रमेणैव, तथाजीवस्वाभाव्यात्, केवलं शीतोष्णवेदनाहेतुपुद्गलसम्पर्को युगपदुपजायते इति सूत्रमाशुसञ्चारिणमुपयोगक्रममनपेक्ष्य यथैव ते वेद्यमाना युगपदभिमन्यन्ते तथैव प्रतिपादितमिति न कश्चिद्दोषः, सामान्यतः सूत्रस्य प्रवृत्तत्वात् । ‘एवं जाव वेमाणिया ति’ एवम्—असुरोक्तं प्रकारेण यावद् धैमानिकास्तावद् सूत्रं वक्तव्यं, तत्रैवम्—‘पुढीघकाइया ण भेते ! किं सीयं वेयणं वेयंति उंसिणं वेयणं वेयंति सीआंसिणं वेयणं वेयंति ?’, गोयमा ! सीयं पि वेयणं वेयंति उंसिणं पि वेयणं वेयंति सीतोसिणं पि वेयणं वेयंति’ इत्यादि । तत्र पृथिवीकायकाद्या मनुष्यपर्यवसानाः शीतवेदनां हिमादिप्रपातेऽभिवेद्यमाना वेदितव्याः, उष्णवेदनामग्न्यादिसम्पर्के शीतोष्णवेदनामवय-

वशः शीतोष्णपुद्गलसम्बन्धे इति, व्यन्तरज्योतिष्कवेमानिकास्त्वसुरकुमारघत् भावनीयाः । उक्ता शीतादिभवावृत्तिविधा वेदना । प्रज्ञा० ३५ पद ।

तिसु णं पुढीसु णेरइयाणं उमिणवेयणा पप्पसा, तं जहा-पढमाए दोष्वाए तच्चाए, तिसु णं पुढीसु णेरइया उमिणवेयणं पच्चणुभवमाणा विहरंति-पढमाए दोष्वाए तच्चाए । (सू० १४७ +)

‘उमिणवेयण’ इति तिसृणामुष्णम्भावत्वात्, तिसृषु नारका उष्णवेदना इत्युक्त्याऽपि यदुच्यते—नैरयिका उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्तीति तत्तद्वेदनासातत्यप्रदर्शनार्थम् । स्था० ३ ठा० १ उ० ।

संप्रति तामेव वेदनां प्रकारान्तरेणाभिधानुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रं आह—

कतिविहा णं भेते ! वेदणा पणत्ता, गोयमा ! च-उच्चिहा वेदणा पणत्ता, तं जहा-दव्वतो, खत्ततो, कालतो, भावतो । नेरइया णं भेते ! किं दव्वतो वेदणं वेदेति ० जाव किं भावतो वेदणं वेदेति ? , गोयमा ! दव्वत्ता वि वेदणं वेदेति ० जाव भावत्ता वि वेदणं वेदेति, एवं ० जाव वेमाणिया ।

‘कइविहा णं भेते !’ इत्यादि, इह वेदना द्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्रीवशादुत्पद्यते, सर्वस्यापि घस्तनो द्रव्यादिसामग्रीवशादुत्पद्यमानत्वात्, तत्र यदाऽस्यैव वेदना पुद्गलद्रव्यसम्बन्धमधिकृत्य चिन्त्यते तदा द्रव्यवेदना, द्रव्यतो वेदना द्रव्यवेदना । नारकाद्युपपातक्षेत्रमधिकृत्य चिन्त्यमाना क्षेत्रवेदना । नारकादिभयकालसम्बन्धेन विवक्ष्यमाना कालवेदना । वेदनीयकमोदयादुपजायमानत्वेन परिभाष्यमाना भाववेदना । एतामेव चतुर्विधां वेदनां चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—‘नेरइया णं भेते ! किं दव्वतो वेयणं वेदेति’ इत्यादि, सकलमपि सुगमम् ।

प्रकारान्तरेण वेदनां प्रतिपिपादयिषु प्रश्ननिर्वचनसूत्रं आह—

कतिविहा णं भेते ! वेदणा पणत्ता, गोयमा ! ति-विहा वेदणा पणत्ता, तं जहा-सारीरा, माणसा, सारीरमाणसा । नेरइया णं भेते ! किं सारीरं वेदणं वेदेति माणसं वेयणं वेदेति सारीरमाणसं वेदणं वेदेति ? , गोयमा !, सारीरं पि वेदणं वेदेति माणसं पि वेदणं वेदेति सारीरमाणसं पि वेदणं वेदेति, एवं ० जाव वेमाणिया । नवरं एगिदियविगल्लिदिया सारीरं वेदणं वेदेति, नो माणसं वेदणं वेदेति, नो सारीरमाणसं वेदणं वेदेति ।

‘कइविहा णं भेते !’ इत्यादि शरीरे भवा शारीरी मनसि भवा मानसी, तदुभयमेवा शारीरमानसी, शारीरी च मानसी च शारीरमानसी ‘पुंवत्कर्मधारय’ इति पुंवद्भावः । एतामेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिन्तयति—‘नेरइया णं भेते ! किं सारीरं वेयणं वेदेति’ इत्यादि, तत्र यदा पर-

स्पर्शोदीरणतः परमाधार्मिकोदीरणतो वा क्षेत्रानुभावतो वा शरीरे पीडामनुभवन्ति तदा शारीरीं वेदनां वेदयन्ते । यदा तु केवलं मनसि दुःखं परिभाषयन्ति पाश्चात्यं वा भवमात्मीयं दुष्कर्मकारिणमनुसृत्य पश्चात्तापमतीव कुर्वते तदा मानसीं वेदनां वेदयन्ते । यदा तु शरीरे मनसि चो-
क्तप्रकारेण युगपत् पीडाम् अनुभवन्ति तदा शारीरमानसी । इहापि वेदानुभवः क्रमेणैव केवलं विवक्षिततावत्कालमध्ये शरीरे च पीडामनुभवन्ति मनसि च एतावन्तं कालमेकं विवक्षित्वा युगपच्छरीरमनःपीडानुभवः प्रति-
पादित इत्युक्तं । ' एवं जाव वेमाणिया ' इत्यादि, एवं-
नैरयिकोक्तं प्रकारेण सूत्रं तावद् धार्यं यावद्वैमानिकाः, नवरमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः शारीरीं वेदनां वेदयन्ते न मानसीं, तेषां मनसाऽभावात्, ततस्तदनुसारेण तद्विषयं सूत्रं धार्यम् ।

प्रकारान्तरेण वेदनामभिधित्तुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—

कइविहा शं भंते ! वेदणा पणत्ता ? , गोयमा ! ति-
विहा वेयणा पणत्ता, तं जहा—साता, असाता, साता
साता । नेरइया शं भंते ! किं सायं वेदणं वेदंति, अ-
सातं वेदणं वेदंति, सायासायं वेदणं वेदंति ? । गोय-
मा ! तिविहं पि वेयणं वेयंति, एवं सच्चजीवा० जा-
व वेमाणिया । कतिविहा शं भंते ! वेदणा पणत्ता ? ,
गोयमा ! तिविहा पणत्ता, तं जहा—दुक्खा, सुहा, अदु-
क्खसुहा । नेरइया शं भंते ! किं दुक्खं वेदणं वेदंति पु-
च्छा, गोयमा ! दुक्खं पि वेदणं वेदंति, सुहं पि वेदणं
वेदंति, अदुक्खमसुहं पि वेदणं वेदंति, एवं० जाव वेमा-
णिया । (सू० ३२८ ॥

' कइविहा शं भंते ! ' इत्यादि, तत्र साता—सुखरूपा अ-
साता—दुःखरूपा साताऽसाता—सुखदुःखात्मिका, एतामेव
नैरयिकाद्वैततुर्विंशतिवर्णकक्रमेण चिन्तयति—' नेरइया शं '
मित्यादि, तत्र तीर्थङ्करजन्मादिकालं सातवेदनां वेदयन्ते,
शेषकालमसातवेदनां वेदयन्ते, यदा तु पूर्वसंस्कृतको वेदो
दानघो वा वचनमृतः सिञ्चति तदा मनसि सातं श-
रीरे तु क्षेत्रानुभावतोऽसातम्, यद्विहा—मनस्येव तद्दर्शनतः
तद्वचनभ्रवणतश्च सातं पश्चात्तापानुभवनतस्त्वसातमिति,
तदा सातासातवेदनामनुभवन्ति । अत्रापि तावन्तं विव-
क्षितकालमेकं विवक्षित्वा सातासातानुभवा युगपत् प्रति-
पादितः, परमार्थनस्तु क्रमेणैव च वेदितव्य इति । ' एवं-
मित्यादि, एवं—नैरयिकोक्तप्रकारेण सर्वे जीवास्तावद्धार्य्या
यावद्वैमानिकाः, तत्र पृथिव्याद्या यावदाद्याप्युग्रवः स
अपि तति तावत् सातवेदनां वेदयन्ते, उपद्रवसम्पानं त्वसा-
तवेदनामवयवभेदेनोपद्रवसम्पातभावं सातासातवेदनाम् ।
व्यन्तरज्यातिष्कवैमानिका वेदाः सुखमनुभवन्तः सातवेद-
नां, व्यधनाविकाले त्वसातवेदनां, परविभूतिदर्शनतो मा-
त्सर्याद्यनुभवे स्वयम्भवेदीपरिण्यङ्गाद्यनुभवे च युगपज्जा-
यमाने सातासातवेदनां वेदयन्ते इति । भूयः प्रकारान्त-
रेण एतामेव प्रतिपादयन् प्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह—' कइ-

विहा शं भंते ! ' इत्यादि, या वेदना नैकान्तेन दुःखा भ-
णितुं शक्यते सुखस्यापि भावात्, नापि सुखा दुःखस्यापि
भावात् ; सा अदुःखसुखा सुखदुःखात्मिका इत्यर्थः । अथ
सातासातयोः सुखदुःखयोश्च परस्परं कः प्रतिविशेषः ? ,
उच्यते—ये क्रमेणोद्यमस्तवेदनीयकर्मपुद्गलानुभवतः साताऽ-
सातं ते साताऽसातं उच्यन्ते, ये पुनः परोक्षीयमाणवेदनारूपे
साताऽसाते ते सुखदुःखे इति । एतामेव खतुर्विंशतिवर्ण-
कक्रमेण चिन्तयति—' नेरइया शं ' मित्यादि ।

वेदनामेव प्रकारान्तरेण चिन्तयन्नाह—

कतिविहा शं भंते ! वेदणा पणत्ता ! , गोयमा ! दु-
विहा वेयणा पणत्ता, तं जहा—अम्भोवगमिया य,
उवकमिया य । नेरइया शं भंते ! अम्भोवगमियं वेदणं
वेदंति उवकमियं वेदणं वेदंति ? , गोयमा ! नो अम्भो-
वगमियं वेदणं वेदंति, उवकमियं वेदणं वेदंति, एवं०
जाव चउरिदिया, पंचिदियतिरिक्खजोणिया मणूसा य
दुविहं पि वेदणं वेयंति, चाणमंतरजोतिमियवेमाणिया ज-
हा नेरइया ॥ (सू० ३२९)

' कतिविहा शं भंते ! ' इत्यादि, तत्राभ्युपगमिकी नाम
या स्वयमभ्युपगम्यते, यथा साधुभिः केशोल्लुञ्जनाताप-
नादिभिः शरीरपीडा, अभ्युपगमन—स्वयमङ्गीकारेण नि-
वृत्ता आभ्युपगमिकीनि व्युत्पत्तेः, उपक्रमणमुपक्रमः—
स्वयमेव समीपे भवनमुदीरणाकरणेन वा समीपानयने
तेन निवृत्ता औपक्रमिकी, स्वयमुदीरणस्य उदीरणाकर-
णेन वा उद्यमुपनीतस्य वेदनीयकर्मणो विपाकानुभवेन
निवृत्ता इत्यर्थः । तत्र पञ्चेन्द्रियतियंश्चो मनुष्याश्च द्विवि-
धामपि वेदनां वेदयन्ते, सम्यग्दर्शां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां म-
नुष्याणां च कर्मक्षणाधर्माभ्युपगमिक्या अपि वेदनायाः
सम्भवात्, शेषास्तवौपक्रमिकीमेव वेदनां वेदयन्ते नाभ्यु-
पगमिकीम्, पृथिव्यंतजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां
मनोविकलतया विवेकाभावतस्तथाप्रतिपक्षरभावात्, ना-
रकभवनपतिव्यन्तरज्यातिष्कवैमानिकानां च तथाभव-
स्वाभाव्यादिति । एतदेव सूत्रकृत् प्रतिपादयति—' नेरइ-
या शं भंते ! ' इत्यादि सुगमम् ।

पुनः प्रकारान्तरेण वेदनामेवाभिधित्तुराह—

कतिविहा शं भंते ! वेदणा पणत्ता ? , गोयमा ! दुवि-
हा वेदना पणत्ता, तं जहा—निदा य, अणिदा य । नेरइया
शं भंते ! किं निदायं वेयणं वेदयंते, अणिदायं वेयणं वेद-
यंते ? , गोयमा ! निदायं पि वेदणं वेदंते, अणिदायं पि
वेदणं वेदयंते । से केणऽहेण भंते ! एवं बुद्धि, नेरइया नि-
दायं पि अनिदायं पि वेयणं वेदंति ? , गोयमा ! नेरइया
दुविहा पणत्ता, तं जहा—सण्णीभूया य, असण्णीभूया
य । तत्थ शं जे ते सण्णीभूया ते शं निदायं पि वेयणं वे-
दंति, तत्थ शं जे ते असण्णीभूया ते शं अणिदायं वेदणं

351

जे देवा उड्डोववन्नगा कप्पोववन्नगा विमाणोववन्नगा
 चारोववन्नगा चारद्वितीया गतिरतिथा गतिसमावन्नगा ,
 तेसिं खं देवाणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्झइ तत्थ

वेयणा

गया वि एगइया वेयणं वेयंति, अन्नत्थ गया वि एगइया वेयणं वेदेंति, शेरइया णं सता समियं जे पावे कम्मे कज्जति तत्थ गता वि एगतिया वेयणं वेदेंति अन्नत्थ गता वि एगतिया वेयणं वेदेंति, ०जाव पंचिदियतिरिक्ख जोणियाणं मणुस्साणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्जइ इह गया वि एगतिया वेयणं वेदेंति अन्नत्थ गया वि एगइया वेयणं वेयंति मणुस्सवज्जा सेसा एकगमा । (मू०७७)

‘ जे देवे ’ त्यादि, अस्य आनन्तरसूत्रेण सहाऽयमभिसंभ-
न्धः—प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रे पादपोपगमनमुक्तम्, तस्माच्च
वेयत्वं कयाश्चिद्भवतीति वेवविशेषभणनेन तत्कर्मवन्ध-
वने प्रतिपादयन्नाह—‘ जे देवे ’ त्यादि ये देवाः—सुराः व-
द्यमानविशेषेभ्यो वैमानिका अनशनादरुत्पन्नाः, किंभू-
ताः ‘ उज्ज ’ सि ऊर्ध्वलोकस्तत्रोपपन्नकाः—उत्पन्ना ऊर्ध्वोप-
पन्नकास्ते च द्विधा—कल्पोपपन्नकाः—सौधमादिदेवलोको-
त्पन्नास्तथा विमानोपपन्नकाः—प्रेवैयकानुत्तरलक्षणविमानोत्प-
न्नाः कल्पातीता इत्यर्थः, तथा परे ‘ चारोवयन्न ’ सि
अरन्ति-भ्रमन्ति ज्योतिष्कविमानानि यत्र स चारो ज्योति-
ष्कक्षेत्रं समस्तमेष, व्युत्पत्त्यर्थमात्रानपेक्षेण शब्दप्रवृत्ति-
निमित्ताभ्येणात्, तत्रोपपन्नकाचारोपपन्नकाः—ज्योतिष्काः,
न च पादपोपगमनादज्योतिष्कत्वं न भवति, परिणामविशेषा-
दिति, तेषां च द्विधैव, तथाहि चारं ज्योतिष्कक्षेत्रं स्थि-
तिरेव येषां ते चारस्थितिकाः—समयक्षेत्रवद्विर्धनं, घ-
ण्टाकृतय इत्यर्थः, तथा गतौ गतिर्येषां ते गतिरतिकाः, स-
मयक्षेत्रवर्तिन इत्यर्थः, गतिरतयश्चाऽसंततगतयोऽपि भव-
न्तीत्यत आह—गति-गमनं समिति—सन्ततमापन्नकाः—
प्राप्ता गतिसमापन्नकाः अनुपगतगतय इत्यर्थः, तेषां देवानां
द्विविधानां पुनर्द्विविधानां सदा नित्यं समितं—सन्ततं य-
त्पापं कर्म-ज्ञानावरणादि, सततबन्धकत्वात् जीवानां, क्रिय-
ते—वर्च्यते, कर्मकर्तृप्रयोगोऽयं, भवति, सम्पद्यत इत्यर्थः,
ते देवास्तस्य—कर्मणः अवाधाकालानि क्रमे सति ‘ तत्थ
गया वि ’ सि अपिरेवकारार्थस्तस्य चैवं प्रयोगः, तत्रैव—
देवमेष एव कल्पातीतानां क्षेत्रान्तराविगमनासम्भवादिह
तत्राम्यत्रशब्दाभ्यां भव एव विवक्षितः, न क्षेत्रशयनासना-
दिति, गताः वर्तमानाः एकै—केचन देवा वेदनाम्—उदयं
विपाकं वेदयन्ति-अनुभवन्ति, ‘ अन्नत्थगया वि ’ सि देव-
भवादन्यत्रैव भवान्तरं गता-उत्पन्ना वेदनामनुभवन्ति, केचि-
न्मयत्रापि, अन्ये विपाकादयोपपन्ना नाभयत्रापीति । एतच्च
विकल्पद्वयं सूत्रं नाश्रितं, द्वित्वाधिकारादिति । सूत्राक्रमेण
विकल्पद्वयं सर्वजीवेषु चतुर्विंशतिदण्डकेन प्ररूपयन्नाह—

‘ नेरइया ’ ण मित्यादि प्रायः सुगमम्, नवरं ‘ तत्थ गया-
वि अन्नत्थ गया वि ’ एवमभिलापेन दण्डको नेयो या-
वत् पञ्चैन्द्रियतिर्यञ्चोऽत एवाह—‘ जावे ’ त्यादि, मनु-
ष्येषु पुनरभिलापविशेषो दृश्यः, यथा—‘ इह गया वि एग-
इया ’ इति सूत्रकारो हि मनुष्योऽतस्तत्रत्येवभूतं परोक्षा-
नासन्ननिर्देशं विमुच्य मनुष्यसूत्रे इहत्येवं निर्दिशति स्म-
मनुष्यमवस्थं स्वीकृत्येन प्रत्यक्षासन्नवाचिन इव—
मृशब्दस्य विषयत्वादात । अत एवाह—‘ मणुस्सवज्जा से-

सा एकगम ’ सि शेषा व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका एक-
गमाः—तुल्याभिलापाः । ननु प्रथमसूत्र एव ज्योतिष्कवैमा-
निकदेवानां विवक्षितार्थस्याभिहितत्वात् किं पुनरिह तद्व्यण-
ननति ? उच्यते—तत्रानुष्ठानफलदर्शनप्रसङ्गेन भवत्तद्भाक्क-
त्वादिह तु दण्डकक्रमेण सामान्यतद्भाक्कत्वादिति न दो-
षः, दृश्यते चेह तत्र तत्र विशेषाक्कावपि सामान्योक्ति-
रितरोक्ती विवक्षिते । स्था० २ ठा० १ उ० । (नेरयिकाः पश-
विधां वेदनां वेदयन्ति इति ‘ खरग ’ शब्दे चतुर्थभागे
१६१८ पृष्ठे उक्तम् ।)

सम्प्रति क्षेत्रस्वभावाज्जां वेदनां प्रतिपादयति—

इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया किं सी-
तोवेदणं वेदंति उसिणवेदणं वेदंति सीओसिणवेदणं वेदे-
ति ? गोयमा ! णो सीयं वेदणं वेदंति उसिणं वेद-
णं वेदंति नो सीतोसिणं, (ते अप्पयरा उयहजोसिया
वेदंति,) एवं ०जाव वालुयप्पभाए, पंकप्पभाए पुच्छा,
गोयमा ! सीयं पि वेदणं वेदंति, उसिणं पि वेयणं वे-
दंति, नो सीओसिणं वेयणं वेदंति, ते बहुतरगा जे
उसिणं वेदणं वेदंति, ते थोवयरगा जे सीतं वेदणं वेदंति ।
धूमप्पभाए पुच्छा, गोयमा ! सीतं पि वेदणं वेदंति
उसिणं पि वेदणं वेदंति णो सीतोसिणं वेदणं वे-
दंति । ते बहुतरगा जे सीयवेदणं वेदंति, ते थोवयरगा जे
उसिणवेदणं वेदंति । तमाए पुच्छा, गोयमा ! सीयं
वेदणं वेदंति, नो उसिणं वेदणं वेदंति, नो मीतोसिणं वे-
दणं वेदंति, एवं अहे सत्तमाए णवरं परमसीयं । इमीसे णं
भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया केरिसयं णिरयभवं
पच्चणुभवमाणा विहरंति ? गोयमा ! ते णं तत्थ णिच्चं
भीता तिच्चं तसिता णिच्चं छुहिया णिच्चं उच्चिग्गा नि-
च्चं उपप्पुआ णिच्चं वहिया निच्चं परममसुभमउलमणुव-
द्धं निरयभवं पच्चणुभवमाणा विहरंति । एवं ०जाव अघे
सत्तमाए णं पुढवीए पंच अणुत्तरा महतिमहालया म-
हाखरगा पप्पत्ता, तं जहा-काले महाकाले रोरुए महा-
रोरुए अप्पत्तिट्ठाणे, तत्थ इमे पंच महापुरिसा अणुत्त-
रेहि दंडसमादाणेहि कालमासे कालं किच्चा अप्पत्तिट्ठाणे
णरए नेरतियत्ताए उववण्णा, तं जहा-रामे १,
जमदग्गिपुत्ते, दढाउ २ लच्छतिपुत्ते, वसु ३ उववि-
खरे, सुभूमे ४ कोरुवे, बंम ५ दत्ते, चुल्लिणसुते ६,
ते णं तत्थ नेरतिया जाया काला (कालो) ०जाव परम-
किण्हं वप्पेणं पप्पत्ता, तं जहा-ते णं तत्थ वेदणं वे-
दंति उज्जलं विउलं ०जाव दुरहियासं । उसिणवेदणिजे-
सु णं भंते ! नेरतिणसु नेरतिया केरिसयं उसिणवेदणं
पच्चणुभवमाणा विहरंति ? गोयमा ! से जहाणामए
कम्मारदारए सितातरुणे बलवं जुगवं अप्पायंके थिर-

गहत्थे ददपाणिपादपासपिडुंतरोरु (संघाय) परिणए
लंघणपवणजवणवगणपमदणसमन्थे तलजमलजुपलव-
हुफलिहणिभवाह घणणिचित्तवलिउववुखंधे चम्मेहुगदुह-
णसुद्धियसमाहयणिचित्तगतगते उरस्सबलसमसागए छेए
दक्खे पडे कुसले शिउणे मेहावी शिउणसिप्पोवगए एगं
महं अपपिडं उदगवारसमाणं गहाय तं ताविय ताविय
कोट्टिय कोट्टिय उम्भिय उम्भिय चुप्पिय चुप्पिय०
जाव एगाहं वा दुयाहं वा तियाहं वा उकोसेणं अद्दमासं
संहेजेजा से णं तं सीतं सीतिभूतं अयोमएणं संदं-
सएणं गहाय असम्भावपट्टवणाए उमिणवेदणिजेसु
खरएसु पक्खिजेजा । से णं तं उम्भिसियणिमिसियंतरे-
णं पुणरवि पच्चुद्धरिस्सामि चि कहु पविरायमेव पा-
सेजा पविलीणमेव पासेजा पविद्धत्थमेव पासेजा-
णो चेव णं संचाएति अत्रिरायं वा अविलीणं वा अवि-
द्धत्थं वा पुणरवि पच्चुद्धरितए । से जहा वा मत्तमातंगे
[पाए] कुंजरे सट्ठिहायणे पदमसरयकालसमयंसि वा
चरमनिदाघकालसमयंसि वा उण्हाभिहए तण्हाभिहए
दवग्गिजालाभिहए आउरे सुसिए पिवासिए दुब्बले कि-
लंते एकं महं पुक्खरिणि पासेजा चाउक्काणं समतीरं
अणुपुव्वसुजापवप्पगंभीरसीतलजलं संछल्लपमत्तभिसमु-
णालं बहुउप्पलकुमुदणल्लिणसुभगसोगंधियपुंडरीय (महा-
पुंडरीय) सयपत्तसहस्मपत्तकेमरफुल्लोवचियं छप्पयपरि-
भुजमाणकमलं अच्छविमलसलिलपुल्लं परिहत्थममंतम-
च्चकच्छमं अयेगमउणगणमिहुणयविरहयसदुभइयमदुर-
सरनाइयं तं पासइ, तं पासित्ता तं ओगाहइ, ओगाहिना
से णं तत्थ उण्हं पि पविणेज्जा तिण्हं पि पविणेज्जा सुहं
पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि पविणेज्जा
णिहाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सतिं वा रतिं वा धितिं वा
मतिं वा उवलमेज्जा । सीए सीयभूए संकसमाणे संकसमा-
णे सायासोक्खबहुले याऽवि विहरिजा, एवामेव गोयमा !
असम्भावपट्टवणाए उमिणवेयणिजेहिं तो खरएहिं तो कुंभा-
रागणीइ वा खरए उव्वट्टिए समाणे जाइ इमाइं मणुस्सलो
यंसि भवंति (गोलियाल्लिगाणि वा सोंडियाल्लिगाणि वा भि-
डियाल्लिगाणि वा) अयाऽऽगराणि वा तंवागराणि वा त-
उयागराणि वा सीसागराणि वा रुप्पागराणि वा सुवष्ठा-
गराणि वा हिरसागराणि वा कुंभारागणीइ वा मुसागणीइ
वा इडुयागणीइ वा कवेन्नुयागणीइ वा लोहारं वरिसेइ वा
जंतवाडचुल्लीइ वा हंडियलित्थाणि वा सोंडियलित्थाणि वा
खलागणीति वा तिलागणीति वा तुसागणीति वा तत्ताइं
समज्जोतिभूयाइं फुल्लिसुयसमाणाइं उकासहस्साइं वि-

खिम्भुयमाणाइं जालासहस्साइं पमुक्खमाणाइं इंगालसह-
स्साइं पविक्खरमाणाइं अंतो अंतो हुहुयमाणाइं चिद्वंति
ताइं पासइ, ताइं पासित्ता ताइं ओगाहइ, ताइं ओगा-
हिता से णं तत्थ उण्हं पि पविणेज्जा तण्हं पि पविणे-
ज्जा सुहं पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि पवि-
णेज्जा णिहाएज्ज वा पयलाएज्ज वा सतिं वा रतिं वा
धितिं वा मतिं वा उवलमेज्जा । सीए सीयभूए संकस-
माणे संकसमाणे सायासोक्खबहुले याऽवि विहरेज्जा, भवे-
यारुवे सिया ?, खो इण्हे समहे, गोयमा ! उमिणवेद-
णिजेसु खरएसु नेरतिया एतो अणिदुतरियं चेव उमि-
णवेदणं पक्खणुभवमाणा विहरंति । सीयवेदणिजेसु णं
भंते ! खिरएसु खरतिया केरियं सीयवेदणं पच्चणुब्भ-
वमाणा विहरंति ?, गोयमा ! से जहाणामए कम्मरदा-
ए सिया तरुणे जुगवं वलवं ० जाव सिप्पोवगते एगं महं
अपपिडं दगवारसमाणं गहाय ताविय ताविय कोट्टिय को-
ट्टिय जहा० एकाहं वा दुआहं वा तियाहं वा उकोसेणं मासं
हणंजा, से णं तं उमिणं उमिणभूतं अयोमएणं संदं-
सएणं गहाय असम्भावपट्टवणाए सीयवेदणिजेसु खरएसु
पक्खिजेजा, से तं [उम्भिसियनिमिसियंतरेण पुणरवि
पच्चुद्धरिस्सामीति कहु पविरायमेव पासेजा , तं चेव
णं ० जाव खो चेव णं संचाएज्जा पुणरवि पच्चुद्धरितए,
से णं से जहाणामए मत्तमायेगे तेहव ० जाव सोक्खबहुले
याऽवि विहरेज्जा] एवामेव गोयमा ! असम्भावपट्टवणाए
सीतवेदणेहिं तो खरएहिं तो नेरतिए उव्वट्टिए समाणे जाइं
इमाइं इहं माणुस्सलोए हवंति, तं जहा-हिमाणि वा-
हिमपुंजाणि वा हिमपडलाणि वा हिमपडलपुंजाणि वा
तुसाराणि वा तुसारपुंजाणि वा हिमकुंडाणि वा हिमकुंड-
पुंजाणि वा सीताणि वा ताइं पासति, पासित्ता ताइं ओगाह-
ति ओगाहिता से णं तत्थ सीतं पि पविणेज्जा तण्हं पि
पविणेज्जा सुहं पि पविणेज्जा जरं पि पविणेज्जा दाहं पि
पविणेज्जा निहाएज्ज वा पयलाएज्ज वा ० जाव उमिणे
उमिणभूए संकसमाणे संकसमाणे सायासोक्खबहुले
याऽवि विहरेजा । गोयमा ! सीयवेयणिजेसु नरएसु नेर-
तिया एतो अणिदुतरियं चेव सीतवेदणं पक्खणुभवमाणा
विहरंति । [सू० ८६५]

'वयणे' त्यादि रत्नप्रभापृथिवीनेरयिका भदन्त ! किं शीतां वे-
दनां वेदयन्ते, उष्णां वेदनां वेदयन्ते, शीतांष्णां वा ? भगवानाह-
गौतम ! न शीतां वेदनां वेदयन्ते किन्तु उष्णां वेदनां वेदयन्ते,
ते हि शीतयोनिंका यानि स्थानानां केवलहिमानी प्रख्यशीत-
प्रदेशात्मकत्वात्, यानि स्थानानि तरेकेण आन्यत् सर्वमपि
भूम्याविकाराद्वारादपि महाप्रतप्तमत्तस्ते उष्णवेदनामनुभ-

अस्ति, नापि शीतोष्णां वेदनां वेदयन्ते, शीतोष्णस्वभावतया वेदनाया नरकेषु मूलतोऽप्यसम्भवात् । एवं शर्कराप्रभावा-
लुकाप्रभावनैरयिका अपि वक्तव्याः । पञ्चप्रभापृथिवीनैरयि-
कपृच्छायां भगवानाह—गौतम ! शीतामपि वेदनां वेदयन्ते नरकावा-
सभेदेनैव, न तु शीतांष्णाम् । तत्र ते बहुतरा ये उष्णां वेदनां वेदयन्ते, प्रभूततराणां शीतयोनित्वात्, ते स्तोकत-
रा ये शीतां वेदनां वेदयन्ते अल्पतराणामुष्णयोनित्वात्, ए-
वं धूमप्रभायामपि वक्तव्यं, नवरं ते बहुतरा ये शीतवेदनां वेद-
यन्ते, बहुनामुष्णयोनित्वात्, ते स्तोकतरा ये उष्णवेदनां वे-
दयन्ते, अल्पतराणां शीतयोनित्वात् । तत्र प्रभापृथिवीनैर-
यिकपृच्छायां भगवानाह—गौतम ! शीतां वेदनां वेदयन्ते, नोष्णां नापि शीतोष्णां, तत्रत्यानां सर्वेषामुष्णयोनित्वात्,
योनित्वात् नित्येकेण चाप्यस्य सर्वस्यापि नरकभूम्यादेर्म,
हाहिमानीप्रकृत्यात्, एवं तमस्तमाप्रभापृथिवीनैरयिका अपि
वक्तव्याः, नवरं परमां शीतवेदनां वेदयन्ते इति वक्तव्यम्, तमः-
प्रभापृथिवीतः तमस्तमः प्रभापृथिवीयां शीतवेदनाया अतिप्र-
बलत्वात् । सम्प्रति भवानुभवप्रतिपादनार्थमाह—‘रत्ये’
त्यादि, रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका भवन्ति ! कीदृशं नरकभवं
प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमानाः विहरन्ति—अवतिष्ठ-
न्ते ! भगवानाह—गौतम ! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिका नित्यं-
सर्वकालं क्षेत्रस्वभावाजमहानिबिडान्धकारदर्शनतो भाताः,
सर्वत उपजातशङ्कत्वात्, तथा नित्यं—सर्वकालं स्वत-
यथाऽपि व्रत्ताः—परमाधार्मिकदेवपरस्परद्वन्द्वितुः स-
ंस्पर्शभयास्त्रासमुपपन्नाः, तथा नित्यं—सर्वकालं परमा-
धार्मिकैः परस्परं वा त्रासिताः—त्रासे प्राहिताः, तथा
नित्यमुद्विग्नाः यथोक्तपदु आनुभवतस्तद्गतावाप्तय-
राकूमखलिताः, तथा नित्यं—सर्वकालम्, उपप्लुताः उप-
प्रवेनोपता न तु मनागपि रतिमासादयन्ति, एवं नित्यं—
सर्वकालं परममशुभम् अतुलम्—अशुभत्वनान्यसदृशम्
अनुब्रूयम्—अशुभत्वेन निरन्तरमुपचितं निरयभवं प्रत्यनु-
भवन्तः—प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति, एवं पृथिव्यां पृथि-
व्यां तावद्वक्तव्यं यावदधः सप्तमी । अस्यां बाधः सप्तम्यां कू-
रकर्मणः पुरुषा उत्पद्यन्ते नाम्ये, तथा चास्यैवाधस्य प्रवृत्ति-
नार्थं पञ्च पुरुषान् उपप्यस्यति—‘अहे सप्तमाप ण’ मि-
त्यादि, अधः सप्तम्यां पृथिव्यामप्रतिष्ठाने नरके हमे-अन-
न्तरवक्ष्यमाणस्वरूपाः पञ्च महापुरुषाः अनुत्तरैः सर्वो-
त्तमप्रकर्षप्राप्तैः दण्डसमादानैः समादीयते कर्म्म पाप्म-
निरिति समादानानि—कर्म्मोपादानहेतवः दण्डा एव—मनो-
बलद्वयः प्राणव्यपरोपणाध्यवसायरूपाः समादानानि द-
ण्डसमादानानि तैः कालमासे कालं कृतवोत्पन्नाः, तथा—
रामा—जमदग्निस्तुतः, परशुराम इत्यर्थः, दादाहालः—छाती-
स्तुतः (जी०) (वसूराजवृत्तम् ‘वसूवरिवर’ शब्देऽस्मिन्नेव
भागे उक्तम् ।) सुभूमोऽष्टमधकावर्त्ती, कौरव्यः—कौ-
रव्यगोत्रो ब्रह्मदत्तप्रभुजनीस्तुतः ‘ते एं तत्थ वेयणं वेयंती’
त्यादि ते परशुरामादयस्तत्र—अप्रतिष्ठाने नरके वेदनां
वेदयन्ते उज्ज्वलां यावद् दुरव्यासामिति प्राणवत् ।
सम्प्रति नरकेषु वेदनायाः स्वरूपमभिहितपुराह—‘उ-
सिण्वद्विजेषु एं भंते ।’ त्यादि, उष्णवेदनेषु

णमिति पूर्ववत्, भद्रम् ! नरकेषु नैरयिकाः कीदृशीमुष्ण-
वेदनां प्रत्यनुभवन्तः—प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्ति !, भग-
वानाह—गौतम ! स यथानामकः—अनिर्विष्टनामकः कश्चि-
त् कर्म्मरदारकः—लोहकारदारकः स्यात्, किंविशिष्ट ! इ-
त्याह—तरुणः—प्रवर्द्धमानवयाः, आह—वारकः प्रवर्द्धमा-
नवयाः एव भवति ततः किमनेन विशेषणेन !, न आ-
सन्नमृत्योः प्रवर्द्धमानवयस्त्वाभावात्, न आसन्नमृत्युः
प्रवर्द्धमानवया भवति, न च तस्य विशिष्टसामर्थ्यसम्भवः
आसन्नमृत्युत्वादेव, विशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थमेव आ-
रम्भस्ततोऽर्थवद्विशेषणम् । अन्ये तु व्याचक्षते—इह यद्द्रव्यं
विशिष्टवर्णादिगुणोपेतमभिनवं च तत्तरुणमिति लोकं प्र-
सिद्धं, यथा तरुणमिदमव्यवस्थपत्रमिति, ततः स कर्म्मर-
दारकस्तदण इति । किमुक्तं भवति !—अभिनवो विशिष्टव-
र्णादिगुणोपेतमेति, बलं—सामर्थ्यं तदस्यास्तीति बलवान्,
तथा युगं—सुखमदुष्णमाविकालाः स स्वेन रूपेण यस्यास्ति
न दोषबुद्धेः स युगवान् । किमुक्तं भवति !—कालोपव्रवोऽपि
सामर्थ्यविश्लेषेण स चास्य नास्तीति प्रतिपत्त्यर्थमतद्विशे-
षणम्, युवा यौवनस्थः, युवावस्थायां हि बलातिशय इत्ये-
तदुपादानम्, ‘अप्यायंक’ इति अल्पशब्दोऽभावशब्दो
अल्पः—सर्वथाऽविद्यमान आतङ्को—ज्वरादियस्यासावल्पात-
ङ्कः, ‘यिरगगदथे’ स्थिरौ अप्रवहस्तौ यस्य स स्थिराप्रव-
हस्तः, ‘वदपाणिपायपासपिद्वंद्वोरुपरिणय’ इति दृढानि—
अनिनिविडवयापन्नानि पाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरि-
णतानि यस्य स दृढपाणिपादपार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणतः,
सुखादिदर्शनात्पाक्षिको निष्ठान्तस्य परनिपातः, तथा घन-
म्—अतिशयेन निचितौ—निबिडतरवयमापन्नौ बलिताचि-
व बलितौ वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स घननिश्चितबलितवृत्त-
स्कन्धः, ‘अम्मेद्वगदुघणमुद्विगसमाहयनिचिचिनायगत्ते’ अ-
मैष्टकेन दुघणेन मुष्टिकया च—मुष्टया च समाहृत्य ये नि-
चिचिनीकृतगात्रास्ते अमैष्टकदुघणमुष्टिकसमाहृतनिचितगा-
त्रास्तेषामिष गात्रं यस्य स अमैष्टकदुघणमुष्टिकसमाहृत-
निचितगात्रगात्रः, ‘उरस्सबलसमन्वागत’ इति उरसि भ-
वमुरस्यं तच्च तद्वत् च उरस्यबलं तच्च समन्वाय-
तः—समनुप्राप्तः उरस्यबलसमन्वागतः, आन्तरोत्साहवर्ध-
युक्त इति भावः, ‘तलजमलजुयलवाह’ इति, तली-
तालवृत्तौ तयोर्यमलजुयलं—समभेदीकं युगलं तलयमल-
युगलं, तद्वद्वतिसरलौ पीवरौ च बाहू यस्य स तलयमल-
युगलबाहुः, ‘लंघणपवणजवणपमणसमत्थे’ इति, लङ्घने-
अतिक्रमणे ध्रुवने—मनाक् पृथुतरविक्रमगतिगमने जघने-
अतिशीघ्रगती प्रमर्दने—कठिनस्यापि वस्तुनश्चूर्णेनकरणे
समर्थः लङ्घनसवनजवनप्रमर्दनसमर्थः, कश्चित् ‘लंघणपव-
णजवणवायामणसमत्थे’ इति पाठस्तत्र व्यायामने—व्या-
यामकरणे इति व्याख्येयम्, ज्वकः—आसन्नतिलकलापिण्डतः
दक्षः—कार्याणामधिलम्बितकारी, प्रष्टुः—धार्मी कुशलः—
सम्पत्क्रियापरिज्ञानवान् मेधावी—परस्परव्याहृतपूर्वापरा-
नुसन्धानवृत्तः, अत एव ‘निपुणसिप्पोवणय’ इति निपु-
णं यथा भवति एवं शिल्प-क्रियासु कौशलमुपगतः—प्राप्तो
निपुणशिल्पोपगतः एकं महान्तमयस्तिष्ठणम् ‘उद्रकवार-
कसमानं’ लघुपानीयघटसमानं गृहीत्वा तम्—अयस्तिष्ठणं—

तापयित्वा तापयित्वा ततो घनेन कुट्टयित्वा कुट्टयित्वा
यावद्काहं वा द्रवहं वा यावदुत्कर्षतोऽहमासं सहस्यत्
ततो णमिति वाक्यालङ्कारे, तम्-अर्यास्पण्ड शीतम्, स च
शीतो बहिर्मात्रमात्रेणापि स्यादत आह-शीतीभूतं-सर्वो-
न्मना शीतत्वेन परिणतं अयामयेन संदशकेन गृहीत्वा अस्-
द्भावस्थापनया-असद्भावकल्पनया नैतदभूत् न भवति भवि-
ष्यति वा केवलमसद्भावमिदं कल्पयत इति, उरण्यवनेषु नर-
केषु प्रक्षिपन्, प्रक्षिप्य च स पुरुषो णमिति वाक्यालङ्कारे,
'उन्मिसियनिर्मामयन्तरण' उन्मिषितनिर्मामितान्तरण याव-
ताऽन्तरण-यावता व्यवधानेन उन्मेषानमपौ क्रियते तावद्-
न्तरप्रमाणेन कालनातिक्रान्तेन पुनरपि प्रत्युद्गरिण्यामीति
कृत्वा यावद् द्रष्टुं प्रवर्तते तावत् प्रवितरमेव-प्रस्फुटित-
मेव, यदि वा-प्रविलीनमेव-नवर्नातामेव सर्वथा गाल-
नमेव, यदि वा-प्रविध्वस्तमेव-सर्वथा भस्मसाद्गतमेव
पश्येत्, न पुनः शक्नुयाद् अचिरात्तम्, अप्रस्फुटितम्
अविलीनं वा अविध्वस्तं वा पुनरपि प्रत्युद्गते, एवं क-
पा नाम तत्राण्यधेना । अस्यैवायस्य स्पष्टतरभावनाय
दृष्टान्तान्तरमाह- 'स जहानाम' इत्यादि, 'स' सकल-
जनप्रसिद्धो यथैति दृष्टान्तत्वापदर्शनं । वाशब्दो विकल्पने ।
अयं वा दृष्टान्तो विवर्जितार्थप्रतिपत्तये बोद्धव्य इति वि-
कल्पनभावना । मत्तः-मदकलितः मातङ्गः-हन्ती, इह मा-
तङ्गाऽन्त्यजोऽपि संभवति ततस्तदाशङ्काव्युदासार्थं नाना-
देशजायेतयजनानुग्रहाय (वा) पर्यायद्वयमाह-द्विपः-
द्वाभ्यां मुखेन करेण चेत्यर्थः पिबतीति द्विपः । "मूलवि-
भुजादयः" ॥१॥१४४॥ इति कप्रत्ययः । कौ जीर्यतीति कुञ्जः,
यदि वा-कुञ्ज-वनगहनं रमति-रतिपावधनातीति कुञ्जः,
'कचिदिति' उपत्ययः, षष्ठिर्जायनाः-संवन्सग यस्य स
षष्ठिहायनः प्रथमशरत्कालसमये-कार्तिकमाससमये, इह
प्राय ऋतवः सूर्यस्तेवो गृह्यन्ते ते चापाहादयो द्विद्विमास-
प्रमाणाः, प्रवचनं च क्रमणवचनामानः । तथा-प्रथमः प्रा-
वृट्, द्वितीया वर्षरात्रः, तृतीयः शरत्, चतुर्थो ह्रमन्तः,
पञ्चमा वसन्तः, षष्ठा ग्रीष्मः, तथा चाह पादलिप्तस्-
ति- "पाउस वासारत्ता, सरश्चो ह्रमन्त वसन्त गिम्हा
य । एण ललु छप्पि रिऊ, जिणवरदिट्ठा मए सिट्ठा ॥ १ ॥"
ततः प्रथमशरत्कालसमयः कार्तिकसमयः इति विवृत्त)तम्,
आह च मूलटीकाकृत्- "प्रथमशरत्-कार्तिकमासः" त-
स्मिन् वाशब्दो विकल्पने, चरमनिदायकालसमये वा-च-
रमनिदायकालसमयो-ज्येष्ठमासपर्यन्तस्मिन्, वाशब्दो
विकल्पने । उष्णाभिहतः-सूर्यधरार्कगणप्रतापाभिभूतः ।
अत एवोष्णैः सूर्यकिरणैः सवेतः प्रतमाङ्गतया शोषभाव-
तस्तृपाभिहतः, तत्रापि पानीयगवेषणार्थमितिस्ततः स्वे-
च्छया परिश्रमतः कथञ्चिद्वाग्निसंख्यासक्तौ गमनतो द्वा-
ग्निज्वालाभिहतः अतः एव आनुरः-कचिदपि स्वास्थ्यमल-
भमानः सन् आकुलः, सवाङ्गपरितापसम्भवेन गलतालु-
शोषभावात् शुषितः, कचित् 'भिज्जिए' इति पाठस्तत्र
क्षितः-क्षीणशरीर इति व्याख्येयम्, असाधारणतृष्णवदना-
समुच्छ्वलनात्पपासितः, अत एव दुर्बलः शारीरमानभाव-
एम्भगीहृतत्वात्, ज्ञान्तः-ग्लानिमुपगतः 'क्रमू' ग्लानौ, इति
वचनात्, एकां महतीं पुष्टीकरणं-पुष्टीकरणस्य विद्यमाने

इति पुष्कारणी ताम्, कि-विशिष्टमित्याह-चतुष्कोणां-
चत्वारः कोणा-अथवा यस्याः सा तथा तां, समं-विष-
मांशनिवर्जितं सुखावतारं तारं-तटं यस्याः सा समती-
रा ताम्, आनुपूर्व्येण-नोचैर्नोचैस्तरभावकेण न त्वेकहेल-
यैव कचिद्भूतारूपा कचिदुन्नतरूपा इति भावः, सुष्ठु-
अतिशयेन यो जाता वप्रः-कदागे जलस्थानं तत्र गम्भी-
रम्-अलब्धस्ताघं शीतलं जले यस्यां सा आनुपूर्व्यसुजा-
तवप्रगम्भीरशीतलजला ताम्, 'संछुरणपक्षाभिसमुणाल'
मिति संछुरणानि-जलेमा-तारतानि पत्रयिसमुणालानि य-
स्यां सा संछुरणपत्रयिसमुणाला ताम्, इह विष-मृणाल-
साहचर्यात् पत्राणि पांशनीपत्राणि द्रष्टव्यानि, विसानि-
कम्पाः मृणालानि-पत्रनालाः, तथा बहुभिहन्तलकुमुदन-
लिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रप-
त्रैः कसरैः कसरप्रधानैः कुलैः विकसितरूपविता बहुपल-
कुमुदनलिनसुभगसौगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्र-
सहस्रपत्रकसरकुल्लोपाविता तां तथा वदपदैः-भ्रमरैः परि-
भुज्यमानानि कमलानि उपलक्षणमेतत् कुमुदादीनि यस्याः
सा वदपदपरिभुज्यमानकमला तां, तथा च्छुरण-स्वरूपतः स्फ-
टिकवच्छुदनं विमलन-आगन्तुकमलरहितेन सलिलेन पूर्णा
अच्छविमलसलिलपूर्णा तां, तथा पांडिहत्या-अतिरक्तः, अ-
तिप्रभूता इत्यर्थः भ्रमन्तो मत्स्यकच्छपा यस्यां सा पांडिहत्या-
भ्रमन्मत्स्यकच्छपा, तथा अनकैः शकुनिगणमिधुनकैः गण-
शब्दस्य प्राकृतत्वादस्यानेऽप्युपनिपातः, शकुनिमिधुनकैर्बि-
चरितः इतस्ततः संच्छुरया प्रवृत्तैः शब्दोन्नतिकम्-उन्नतशब्दं
मधुरस्वर नाद्वतं यस्यां सा अनेकशकुनिगणमिधुनकवि-
चरितशब्दोन्नतिकमधुरस्वरनादिता, ततः पूर्वपदेन विशे-
षणसमासः, तां दृष्ट्वाऽवगाहनं, अवगाह्य च उष्णमपि-
परिदाहमपि शरीरस्य तत्र प्रविनयेत्-प्रक्षेपेण सर्वात्म-
ना स्फोटयेत्, तथा क्षुधामपि प्रविनयेत् प्रत्यासन्नतट-
वर्त्तिशूलक्यादिकिसलयभक्षणान्, तृणमपि प्रविनयेत्
जलपानान्, ज्वरमपि परिमेतापसमुत्थं प्रविनयेत् परि-
दाघक्षुत्पिपासाऽपगमात्, एवं सकलक्षुद्राददोषापगमतः
सुखासिकाभावेन निद्रायेत प्रचलायेत, तत्र अनिद्रावान्
निद्रावान् भवतीति उच्यर्थविषयतायां निद्रादिभ्यां धर्मिणि
क्याचति कर्मणि क्यप्प्रत्ययः, एवं प्रचलाशब्दादपि नि-
द्राद्विराडुक्तिगणत्वात् । निद्राप्रचलयोरुभयं विशेष-सुख-
प्रवाधा स्वापावस्था निद्रा, ऊर्जस्थितस्यापि या पुनश्चै-
तन्यमस्फुटीकुचती समुपजायत निद्रा सा प्रचला । एवं
च क्षणमात्रनिद्रालाभतोऽतिस्वस्थीभूतः स्मृति वा-प-
वानुभूतस्मरणं गति वा-तदवस्थाऽऽसक्तिरूपा धृति वा-
चित्तस्वास्थ्यं मति वा-सम्यग्गीहापोहरूपाम् उपलभेन-
प्राप्नुयात् । ततः शीत-बाह्यशरीरप्रदशशीतीभायात्, शी-
तीभूतः-शरीरान्तराऽपि निर्बृतीभूतः सन् 'संकस्मान्' इति
सम्-पक्षीभावेन कसन्-गच्छन् 'सातसौख्यबहुलश्चापि'
सातम्-आह्लादस्तप्रधानं सौख्यं सातसौख्यं न त्वभि-
मानमात्रजानितमाह्लादविर्गहते सातसौख्येन बहुलो-व्याप्तः
सातसौख्यबहुलश्चापि विहरेत्-स्वेच्छया परिश्रमेत्, ए-
वमेव-अनेनैवानन्तरादितदृष्टान्तप्रकारेण हेर्गातम् ! अस-
द्भावस्थापनया-असद्भावकल्पनया नैव वच्यमाणमभूत्

केवलं नरकगताणवेदनायाथात्म्यप्रतिपत्तये सत्कल्पत इति भावः, उष्णवेदनेभ्यो नरकेभ्यो नैरायिकोऽनन्तरमुद्गति-
तो—विनिर्गतः सन् यानि-हिमानि प्रत्यक्षत उपलभ्यमानानि
इह—मनुष्यलोकं स्थानानि भवन्ति । तद्यथा “गोलियालिंगा-
णि वा, सोडियालिंगाणि वा मिडियालिंगाणि वा, एते अ-
ग्नेरग्न्याविशेषाः । अन्ये तु देशेभ्योऽन्या पिष्टपाचनका-
र्यादिभेदेन तेषां स्वरूपं कथयन्ति, तदप्यावगच्छमेवेति ।
तैलाऽग्निर्गति वा तुषाग्निर्गति वा तुसाग्निर्गति वा न-
डाग्निर्गति वा, नडः—तृणविशेषः, ‘अयागरार्णाति वा’
आर्यत्वात्पुंसकनिर्देशः अयश्चाकर इति वा, येषु निर-
न्तरं महामूषास्वयोदले प्राक्षिप्याऽय उत्पाद्यते ते अयश्चा-
कराः, एवं ताश्चाकरा इति वा त्रयश्चाकरा इति वा सीस-
काकरा इति वा रूप्याकरा इति वा सुवर्णाकरा इति वा
हिरण्यकरा इति वा, सुवर्णेहिरण्ययोरत्र विशेषो वर्णा-
दिकृतो वेदितव्यः, इष्टकापाक इति वा कुम्भकारापाक
इति वा कवेल्लुकापाक इति वा लोहकारास्त्रीष इति
वा, अम्बरीषः—काष्ठकः, यन्त्रवाडचुल्लो इवेति, यन्त्रम्-
इक्षुपीडनयन्त्रं तत्प्रधानः पाटको यन्त्रपाटकः तत्र चुल्ली
यन्त्रक्षुरसः पच्यते, इत्थम्भूतानि यानि मनुष्यलोकं स्था-
नानि तत्तानि—वह्निस्पर्शकैतस्नमीभूतानि, तानि च का-
निचित् अयश्चाकरप्रभृतीनि कदाचिदुष्णस्पर्शमात्रायपि
संभवन्ति ततो विशेषप्रतिपादनायमाह—‘समजोऽभूयाह’
प्राकृतत्वात्समशब्दस्य पृथग्विपातः, ज्योतिःसमभूता-
नि साक्षादभिबर्णानि जातानां भावः, एतदेवोपमया
स्पष्टयति—फुल्लकिशुकसमानानि—प्रफुल्लपलाशुकुसुमकल्पा-
नि ‘उक्तासहस्राह’ इति ये मूलाभिज्ञे विबुध्य विबु-
ध्यभिज्ञेः प्रसर्पन्ति ते उल्का इत्युच्यन्तेः तासां सह-
स्राणि उल्कासहस्राणि मुञ्चन्ति, ज्वालासहस्राणि विनि-
मुञ्चन्ति, अङ्गारसहस्राणि प्रविक्षरन्ति, अन्तरन्तर्द्वयमा-
मानि—अतिशयेन जाज्वल्यमानानि, कञ्चित् ‘अतो अतो
सुहृयदुयासणा’ इति पाठः, अन्तरन्तः सुहृदुनाशनानि-
सुहृदुतो—दुनाशनां येषु तानि तथा तिष्ठन्ति तानि प-
श्यत् दृष्ट्वा चावगाहेत, अवगाह्य च उष्णमपि—नरको-
ष्णवेदनाजनितं वह्निः शरीरस्य परितापमपि प्रविनयेत्,
नरकगतादुष्णस्पर्शादयश्चाकरादुष्णस्पर्शस्यातीव मन्द-
त्वात्, एवं च सुस्वासिकाभावतस्तृणमपि क्षुधमपि
वातमपि अन्तःशरीरसमुत्थं प्राचिनयेत् । तथा च साति
तृडादिदोषापगमता निद्रायेत वा, प्रचलायेत वा, स्मृति
वा रति वा धृति वा उपलभेत । ततः शीतः—शीतोभूतः
सन् संकसन् संकसन्—संक्रामन् संक्रामन् सातसौख्ययहुला
विहरत् । अर्मायां पदानामर्थः प्राग्वद्भाषनीयः । एतावन्त्यु-
क्ते भगवान् गौतमः पृच्छति—‘भवे एयारुवे सिया ?’
स्यात्—संभाव्यते एतद् यथा भवेदुष्णवेदनीयेषु नर-
केषु एतदृषा उष्णवेदना?, भगवानाह—गौतम ! नायमर्थः
समर्थो यदुष्णवेदनीयेषु नरकेषु नैरायिका इति, अनन्तरं
प्रतिपादितस्वरूपाया उष्णवेदनाया, अनिष्टनाशकामेव अ-
प्रियतरिकायैव अमोक्षतरिकायैव अमनश्चापतरिकामेव
वेदनां प्रत्यनुभवन्तः—प्रत्येकं वेद्यमाना विहरन्ति । सप्रति
शीतवेदनीयेषु नरकेषु शीतवेदनास्वरूपं प्रतिपादयति—‘सी-

यवयणिज्जेषु ण’ मित्यादि, शीतवेदनीयेषु भवन्ति ! निर-
येषु नैरायिकाः कीदृशी शीतवेदनां प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति?,
स यथा नामकः कर्मकरदारकः स्यात्, तरुण इत्यादि वि-
शेषणकदम्बकं प्राग्वत्तावद् यावत्संहस्यात्, नवरमुत्कर्षतो
मासमित्यत्र श्रूयात् । ततः सः—कर्मकरदारकः तम्—
अयस्स्पर्शमुष्णम्, स चाष्णो बाह्यप्रदेशमात्रापेक्षयाऽपि
स्यादत आह—उष्णोभूत—सर्वात्मनाऽग्निवर्णीभूतमिति भा-
वः, अयोमयेन संदेशकन गृहीत्वाऽसद्भावप्रस्थापनया शीत-
वेदनीयेषु नरकेषु प्रक्षिपेत्, ततः स—पुरुषः तम्—अय-
स्स्पर्शमित्यादि प्राग्वत्तावद्भाष्यं यावद्विहरति, तच्छेषम्—
‘स णं न उम्मासियां नोमसियं तरं पुणरवि पच्छुजग्गिस्सा-
मि सि कट्ट पावरायमेव पासेज्जा पविलीणमेव पासेज्जा
पविद्धन्थमेव पासेज्जा नो चेष णं संचाएह अवि-
रायं अविलीणं अविद्धन्थं पुणरवि पच्छुजग्गिणं से
जहानामए मत्तमायं ० जाव सायानोक्खवहुले याऽवि
विहरइति’ ‘एवामेव’ इत्यादि, अनेनेयाधिकृतदृष्टान्तोक्ति-
प्रकारेण गौतम ! असद्भावप्रस्थापनया शीतवेदनीयेभ्यो न-
रकेभ्योऽनन्तरमुद्गुतः सन् यानामानि मनुष्यलोकं स्था-
नानि भवन्ति, तद्यथा—हिमानि वा हिमपुञ्जानि वा, सूत्रे,
नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात्, हिमपटलानि वा हिमकुटानि
वा, एतावन्थ पदानि नामादेशजावनेयानुग्रहाय पर्यायैर्वा-
च्यं—‘सीयाणि वा सीयपुञ्जाणि वा’ इत्यादि, तानि पश्येत्
दृष्ट्वा तान्यवगाहेत, अवगाह्य शीतमपि—नरकजनिने
शीतत्वमपि प्राचिनयेत्, ततः सुस्वासिकाभावतस्तृणमपि
क्षुधमपि ज्वरमपि नरकवेदनीयनरकसंपर्कसमुत्थं जाज्वल्य-
मपि प्राचिनयेत्, ततः शीतत्वादिदोषापगमताऽनुत्तरं स्वास्थ्यं
लभमानो निद्रायेत वा प्रचलायेत वा स्मृति वा रति वा धृ-
ति वा लभेत, ततो नरकगतजाड्यापगमाद् उष्णः, स च
वह्निः प्रदेशमात्रतोऽपि स्यात्तत आह—‘उष्णोभूतः अन्तरं
पि नरकगतजाड्यापगमात् जातोऽसाह इत्यर्थः, स एवभूतः
सन् यथास्वसुखे (संकसन्) संक्रामन् सातसौख्ययहुला
विहरत्, एवमुक्तं गौतम आह—‘भवयारुवे सिया ?’ इत्या-
दि प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० २ उ० ।

‘नेरइया णं भेंट ! किं एवंभूयं वेदणं वेदेति, अनेवंभूयं
वेदणं वेदेति ? गोयमा, नेरइया णं एवंभूयं वेदणं वेदेति
अनेवंभूयं पि वेदणं वेदेति । से केणऽड्ढेणं तं चव ? गोय-
मा ! जे णं नेरइया जहा कडा कम्मा तहा वेयणं वेदेति
ते णं नेरइया एवंभूयं वेदणं वेदेति । जे णं नेरतिया जहा
कडा कम्मा णो तहा वेदणं वेदेति ते णं नेरइया अनेवं-
भूयं वेदणं वेदेति, से तेणऽड्ढेणं, एवं० जाव वेमाणिया
संसारमंडलं नेयव्वं । (सू० २०२+)

‘एवंभूयं वेयणं’ इति यथाविधे कर्म नियममेषं प्रकारतयो-
त्पन्नां वेदनाम्—असातादिकर्मोदयं वेदयन्ति—अनुभवांस्त-
मिध्यात्वं चेतद्वादिनामवयम्—न हि यथा बद्ध तथैव सर्वे क-
र्मानुभूयन्ते, आयुःकर्मणा व्यभिचारात् । तथाहि—दीर्घका-
लानुभवनीयस्याप्यायुःकर्मणाऽलपीयसाऽपि कोलनानुभवा-
भवात्, कथमन्यथाऽपसृत्युक्त्यपदेशः सर्वजनप्रसिद्धः स्या-

त् ? , कथं वा महासंयुगादौ जीवलक्षणात्म्यकदैव मृत्यु-
रूपपद्येनेति ? , ' अणवेभूये पि ' ति यथा ब्रह्म कर्म नैवभू-
ता अनवभूता अतस्ताम् , अयन्ते ह्यगमे कर्मणः स्थिति-
विधातरसघातादय इति । ' एवं० जाव वेमाणिया सं-
सारमंडलं नेयव्वं ' ति एवम्—उक्तक्रमेण वैमानिकाय-
सानं संसारिजीववक्रवालेः नेतव्यामत्यर्थः । अयं चह
स्थाने वाचनान्तरे कुलकरनार्थकरादिवक्तव्यता दृश्यते ,
ततश्च संसारमण्डलशब्देन पारिभाषिकसंज्ञया सह सूचितेति
संभाव्यत इति । भ० ५ श० ५ उ० । (करणतोऽकरणतो
वा सानेधवनां वेदयन्ते इति ' करण ' शब्दे तृतीयभागे-
३७० पृष्ठ उक्तम् ।)

महावेदनः—

जीवे णं भंते ! जे भविए नेरहएसु उववजित्तए से णं
भंते ! किं इहगए महावेदणे उववजमाणे महावेदणे उ-
ववजे महावेदणे ? , गोयमा ! इहगए सिय महावेयणे
सिय अप्पवेदणे उववजमाणे सिय महावेदणे सिय अ-
प्पवेदणे अहे णं उववजे भवति तस्मो पच्छा एगंतदु-
क्खं वेयणं वेयंति आहच्च सायं । जीवे णं भंते ! जे भ-
विए असुरकुमारोसु उववजित्तए पुच्छा , गोयमा ! इह-
गए सिय महावेदणे सिय अप्पवेदणे उववजमाणे सिय
महावेदणे सिय अप्पवेदणे अहे णं उववजे भवइ , तस्मो
पच्छा एगंतसायं वेयणं वेदेति आहच्च असायं , एवं
० जाव थणियकुमारसु जीवे णं भंते ! जे भविए पुढ-
विकाणसु उववजित्तए पुच्छा , गोयमा ! इहगए सिय
महावेदणे सिय अप्पवेयणे , एवं उववजमाणे वि , अहे
णं उववजे भवति तस्मो पच्छा वेमायाए वेयणं वेयति
एवं ० जाव मणुस्सेसु , वाणमंतरजोइसियवेमाणिएसु ज-
हा असुरकुमारोसु । (सू० २८३ ×)

तत्र च ' एगं दुक्खं वेयणं ' ति सर्वथा दुःखरूपां वे-
दनीयकर्मानुभूतिम् ' आहच्च सायं ' ति कदाचित्सुख-
रूपां नरकपालादीनामसंयोगकालं , ' एगंतसायं ' ति भव-
प्रत्ययान् ' आहच्च असायं ' ति प्रहाराद्युपनिपातान् । भ०
७ श० ६ उ० ।

सङ्गदृष्ट्याक्रमणभेदोऽत आक्रान्तानां पृथिव्यादीनां यादृशी
वेदना भवति तत्प्ररूपणायामह—

पुढविकाइए णं भंते ! अकंते ममाणे केरिसियं वेदणं
पच्चणुभवमाणे विहरति ? , गोयमा ! से जहानामए—
केइ पुरिमं तरुणे बलवं ० जाव निउणसिप्पोवगए एगं
पुरिमं जुन्नं जराजजरियदेहं ० जाव दुब्बलं किलंतं
जमलपाणिणा मुद्धानंसि अभिहणिज्जं से णं गोयमा !
पुरिमे तेणं पुरिसेणं जमलपाणिणा मुद्धानंसि अभि-
हए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुभवमाणे विहर-
ति ? , अणिदुं समणाउसो ! तस्स णं गोयमा ! पु-

रिसस्स वेदणाहिंनो पुढविकाइए अकंते समाणे एनो
अणिदुतरियं चैव अकंततरियं० जाव अमणामतरियं
चैव वेदणं पच्चणुभवमाणे विहरति । आउयाए णं
भंते ! संघट्टिए समाणे केरिसियं वेदणं पच्चणुभवमा-
णे विहरति ? , गोयमा ! जहा पुढविकाइए एवं चैव ,
एवं तेउयाए वि एवं वाउयाए वि , एवं वणस्सइकाए वि
० जाव विहरति । मेवं भंत ! सेवं भंते ति ॥ (सू० ६५३ ×)

' पुढवी ' त्यादि , ' अकंते समाणे ' ति आक्रमणे सति
' जमलपाणिण ' ति मुष्टिनेति भावः । ' अणिदुं समणाउसो ! '
ति गौतमवचनम् ' एत्तो ' ति उक्कलक्षणाया वेदनायाः स-
काशादिति । भ० १६ श० ३ उ० । (सर्वे जीवाः अनेवभूतां
वेदनां वेदयन्त इत्यत्रान्ययूधिकैः सह विवादः ' अण-
उत्थय ' शब्दे प्रथमभागे ४५७ पृष्ठे दर्शितः) (यो महानिर्जरः स
महावेदः या वेदना सा निर्जरा इति ' णिज्जरा ' शब्द च-
तुर्थभागे २०५७ पृष्ठे दर्शितम् ।) (चरमा आप परमा नैर-
यिकाणां महाक्रियाः महावेदनाः इति ' चरम ' शब्दे तृतीयभागे
११४० पृष्ठे दर्शितम् ।)

मारणान्तिकवेदनोदये दृष्टान्तमाह—

" रोहीडगं च नगरं , ललिआ गुट्टी अ रोहिणी गणिआ ।
धम्मरुहं ककुअ दुद्धिअ , दाणाइ अणेअकमुदये ॥ १ ॥ "

अनेज्जम्य निःकम्पस्य कर्मणामुदये ।

" रोहितकपुंर रोह-हलोलाललितगोष्ठिकाः ।

तथैका जीर्णगणिका , रोहिणीत्यस्ति तत्र च ॥ १ ॥

अनन्यजायनापाया , भक्तं राधनाति तत्कृते ।

अन्यथा कटुकं तुम्बं , पक्व जात विशेषमम् ॥ २ ॥

मा भूवं निन्दिता गोष्ठ्या-स्ततोऽन्यतत्कृते कृतम् ।

आद्यं धर्मरुचिर्दत्तं , मासपारणिके मुनेः ॥ ३ ॥

स गन्धोपाधये साधु—मृन्ममालोचयद् गुणैः ।

गुरुर्धिकाय गन्धन , तमूचेऽमुं परित्यज ॥ ४ ॥

भक्षितं मृत्यवे हत-त्तरयक्तुं स गतोऽष्टवीम् ।

कर्थाचित् पतितो बिन्दुः , पात्रान्तत्रत्य कोटिकाः ॥ ५ ॥

लक्ष्ममात्रान्मृता दृष्ट्वा , वध्यौ मे सुमृतिर्वरम् ।

माऽन्यजीविविघातो भू-दिति त्यक्त्वाऽखिलापधिम् ॥ ६ ॥

एकत्र स्थिराङ्गं स्थित्वा , विधायाराधनाविधिम् ।

तद्भक्त्या वेदनां तीव्रा-मधिसह्य शिव ययौ ॥ ७ ॥ " आ० क०
४ अ० । आ० सू० ।

यथादीरणवेदननिर्जराः कुर्वन्ति देहिनस्तथा प्रतिपादयन्ति—

जीवा णं दोहिं ठाणेहिं पावकम्मं उदीरेइ , तं जहा—अ-
भोवगामियाए चव , वेयणाए , उवकमियाए चव वेयणांते ।
एवं वेदेति एवं णिज्जरेनि अब्भोवगामियाए चव वेयणाए
उवकमिताते चव वेयणांते । (सू० ६६ +)

' जीव ' त्यादि गतार्थम् , नवरम् उदीरयन्ति—अप्राप्तायत्वरं
समुदये प्रवेशयन्ति , अभ्युपगमेन—अङ्गीकरणेन

निवृत्ता तत्र वा भवा आभ्युपगमिकी तथा—शिरोलोचत-
पञ्चरणादिकया वेदनया-पाडया उपक्रमेण-कर्मोदीरणका-
रणेन निवृत्ता तत्र वा भवा औपक्रमिकी तथा—उवराती-
सारादिजन्यया , एवमिति-उक्तप्रकारत एव वेदयन्ति
विपाकतोऽनुभवमनुदीरितं सदिति, निर्जरयन्ति—प्रदेशे-
भ्यः शाटयन्तीति । स्था० २ डा० ४ उ० ।

वेयणासंध-वेदनास्कन्ध-पुं० । सुखाः दुःखा अदुःखसुखा चे-
ति वेदनालक्षणे बौद्धपरिभाषिते पञ्चस्कन्धेष्वन्यतमं स्क-
न्धे, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० ।

वेदणाभय-वेदनाभय-न० । वेदना-पीडा तद्भयं वेदनाभयम् ।
भयभेदे, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

वेयणासमुद्घाय-वेदनासमुद्घात-पुं० । असावद्यकर्माभये
समुद्घातभेदे, स० ६ सम० । स्था० । प्रज्ञा० । तत्र वेदनास-
मुद्घातगत आत्मा असातंवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करो-
ति, तथाहि-वेदनापीडितो जीवः स्वप्रवृत्तान् अनन्तानन्त-
कर्मस्कन्धेष्वष्टान् शरीराद्बहिरपि विलिपति तैश्च प्रवृत्तैर्वेद-
नजडराद्वन्ध्याणि कर्णस्कन्धाद्यपान्तरालानि चापूर्यायाम-
तो विस्तरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावदव-
तिष्ठत, तस्मिन्वान्तर्मुहूर्ते प्रभूतासातावेदनीयकर्मपुद्गलपरि-
शातं करोति । प्रज्ञा० ३६ पद । पं० सं० । ('समुद्घाय' शब्दे
विशेषतो व्याख्या वक्ष्यते ।)

वेयणिज-वेदनीय-न० । वेद्यते आह्लादादिरूपेण यदनुभूयते
तद्वेदनीयम् । कर्मण्यनीयप्रत्ययः । वेदनीये कर्मणि, स्था० २
डा० ४ उ० ।

वेयणिजे कम्मे दुविहे पसत्ते , तं जहा-सायावेयणिजे
चेव, असायावेयणिजे चेव । (सू० १-५ ×)

तथा वेद्यते-अनुभूयते इति वेदनीयं, सातं-सुखं तद्रूपतया वे-
द्यते यत्तथा, दीर्घत्वं प्राकृतत्वात् इतरद् एतद्विपरीतम्, आह
च " महुलित्तनिस्सियकरवा-लधारजोहाए जागिंमं लिहण ।
तारिसयं वेयणियं, सुहदुहउप्पायगं मणह ॥१॥ " इति । (स्था०
२ डा० ४ उ० ।) कर्मभेदे, यद्यापि सर्वकर्माण्यप्येवं तथापि प-
ङ्कजादिशब्दयत् वेदनीयशब्दस्य रुढविप्रयित्वात् साताऽसा-
तरूपमेव कर्म वेदनीयमित्युच्यते । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० ।
जं० । दशा० ।

साप्रतं तृतीयं कर्म वेद्यंवेदनीयापरपर्यायं व्याचिख्यासुराह-
महुलित्तस्वगधारा-लिहणं व दुहा उ वेयणियं ॥१॥

'महुलित्ते' त्याज्, मधुना-मधुरमेन लिप्ता-स्वराण्युक्ता
स्वस्व-करवालस्य धारा-तीक्ष्णाप्ररूपा तस्या जिह्वया ले-
हनमिषास्वादनसदृशं द्विधेय-द्विप्रकारमेव साताऽसातभे-
दात् । तुशब्द एवकारार्थः । वेदनीयं वेद्यं कर्म भवति । इह च
मधुलेहनसंनिभं सातवेदनीयं खल्वधाराच्छ्रवणसममसात-
वेदनीयम् । उक्तं च--"महुआसायणसारिसा , सायावेयस्स
हाइ हु विवागो । जं असिणा ताहं द्विज्जइ, सो उ विवागो
असायस्स ॥ १ ॥ "

अथ गतिचतुष्टये साताऽसानस्वरूपमाह--

ओसन्नं सुरमणुए, सायमसायं तु तिरियणरएसु ।

मज्जं न मोहणीयं, दुविहं दंसणचरणमोहा ॥ ३ ॥

ओसन्नशब्दो देशीवचनो बाहुल्यवाचको, यथा--" ओसन्नं
देवा सायं वेयणं वेयंति " तत्र ' ओसन्नं ' बाहुल्येन-प्राये-
णेत्यर्थः, सुराश्च-देवा मनुजाश्च-मनुष्याः सुरमनुजं समाहा-
रद्वन्द्वस्तस्मिन् सुरमनुजे सुरेषु-मनुजेष्वित्यर्थः, सात-सात-
वेदनीयं भवति । ओसन्नग्रहणाच्चयवनकालेऽन्यदाऽपि सुरा-
णामसातोऽप्यस्ति, चारकनिरोधवधबन्धनशीतातपादि
भिर्मेनुजानामप्यसातमिति नरकभवाः प्राणिनेऽप्युपचा-
रात् नरकाः, ततस्तिर्यञ्चश्च नरकाश्च तिर्यग्नरकास्तेषु ति-
र्यङ्गु नरकेष्वित्यर्थः । ओसन्नशब्दस्येहापि संबन्धादसानम् ।
तुः पुनरर्थे, व्यवहितसंबन्धश्च । स चैवं योज्यते-तिर्यग्नर-
केषु पुनरसानं प्रायो भवति ओसन्नग्रहणात्केषांचित्पट-
हास्तितुरङ्गादीनां तिरश्चां नारकाणामपि जिनजन्मकल्या-
णकादिषु सातमप्यस्तीत्युक्तं द्विविधं वेदनीयम् । कर्म० १
कर्म० (वेदनीयानि अकर्कशवेदनीयानि च कर्माणि स्वस्वस्था-
ने उक्तानि ।)

साताऽसानवेदनीयानि त्रिविध--

अत्थि णं भंते ! जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा कज्जंति
हंता अत्थि । कहम्मं भंते ! जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा
कज्जंति ? , गोयमा ! पाणाणुकंपयाए भूयाणुकंपयाए जी-
वाणुकंपयाए सत्ताणुकंपयाए बहूणं पाणाणं ० जाव स-
त्ताणं अदुक्खयाए असोयणयाए अजूरणयाए अतिप्प-
णयाए अपिडुणयाए अपरियावणयाए एवं खलु गोयमा !
जीवा णं सायावेयणिजा कम्मा कज्जंति एवं नेरइयाण वि
एवं० जाव वेमाणियाणं । अत्थि णं भंते ! जीवा णं असाय-
वेयणिजा कम्मा कज्जंति, हंता अत्थि । कहम्मं भंते ! जीवा णं
असायावेयणिजा कम्मा कज्जंति ? , गोयमा ! परदुक्खण-
याए परमोयणयाए परजूरणयाए परतिप्पणयाए परपिडु-
णयाए परपरितावणयाए ० जाव परियावणयाए एवं ख-
लु गोयमा ! जीवा णं असायावेयणिजा कम्मा कज्जंति
एवं नेरइयाण वि एवं० जाव वेमाणियाणं । (सू० २-६)

'अदुक्खणयाए' ति दुःखस्य कर्णं दुःखनं तदविद्यमानं
यस्यासावदुःखनस्तद्भावस्तत्ता तथा अदुःखनतयाः अदुःख-
कर्णेनेत्यर्थः । एतदेव प्रपञ्च्यते 'असायणयाए' ति दैन्यानु-
त्पादेन, 'अजूरणयाए' ति शरीरपचयकारिणोकाऽनुत्पाद-
नेन, 'अतिप्पणयाए' ति अश्रुलालादस्तरणकारणशाऽकानु-
त्पादेन, 'अपिडुणयाए' ति यष्ट्यादिनाडनपरिहारेण, 'अ-
परितावणयाए' ति शरीरपरितापानुत्पादेन । भ० ७ श० ६
उ० । (वेदनीयस्य बन्धोदयसत्तास्थानानां संबन्धः 'कम्म'
शब्दे तृतीयभागे २७६-२८३ पृष्ठ गतः ।)

वेयणिजजुगल-वेदनीययुगल-न० । सातवेदनीयाऽसानवे-
दनभिरूपं द्विविधं वेदनीयं, कर्म० २ कर्म० ।

वेयतिग-वेदत्रिक-न० । त्रींशद्विंशदनुपुंसकवेदाख्ये वेदत्रये,
कर्म० २ कर्म० ।

वेयदिया-वितर्दिक्का-स्त्री० । वेदिकायाम्, नि० १ भु० १ वर्ग
१ अ० । औ० । झा० ।

वेयधिगरम्-वैयधिकरणम्-न० । विभिन्नमधिकरणमस्येति
व्यधिकरणस्तद्भावां वैयधिकरणम् । परस्परविरोधयोर्ध-
र्मपारेकत्र समावेशे, अने० १ अधि० ।

वेयपय-वेदपद-न० । वैदिकशब्दे, "वेयपयानां अर्थं, न या-
शसी, तेषिमेयदं" इति इन्द्रभूत्यादीन् प्रति वीरजिनः ।
आ० म० १ अ० । विशेषे० । आव० ।

वेयपुरिस-वेदपुरुष-पुं० । वेदः-पुरुषवेदस्तदनुभवमप्रधानः
पुरुषो वेदपुरुषः । पुरुषभेदे, स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वेयबन्ध-वेदबन्धक-पुं० । वेदयते अनुभवतीति वेदः, तस्य
बन्ध एव बन्धकः । कति प्रकृतिवेद्यमानस्य कतिप्रकृतीनां
बन्धो भवतीति तत्र निरूप्यते, ततस्तद्वेदस्य बन्ध इति
प्रज्ञापनायाः षड्विंशतितमे पदे, प्रज्ञा० १ पद । ('कम्प'
शब्दे तृतीयभागे २६३ पृष्ठे व्याख्यातमिदम् ।)

वेयमाख-वेदयत्-त्रि० । अनुभवति, भ० १८ श० ३ उ० ।

वेयमुह-वेदमुस्त-न० । वेदानां मुख्यभागे ओकारे, "न वि-
जायसि वेयमुहं, न वि जजाणजं मुहं" इति त्रयोपविज-
यघोषसंवादः । उक्त० २५ अ० ।

वेयरणी-वैतरणी-स्त्री० । क्षारोष्णरुधिराकारजलवाहिण्यां
नरकनद्याम्, सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । आवा० । आ-
ख० । द्वारवत्यां नगर्यां कृष्णवासुदेवस्य विद्यायाम्, "वार-
वती नगरी तन्ध कण्ठो वासुदेवो तस्स वा विज्ञा, धर्म-
तरी, वेयरणी य । धर्मतरी अभवितो, वेयरणी भवितो ।"
आ० म० १ अ० । आ० चू० । पूरुधिरत्रपुतास्त्रादिभिर-
नितापात्कलकलायमानैर्धूनां विरूपं तरणं प्रयोजनमस्या
इति वैतरणीति, यथार्थो नदीं विकुर्व्यं तन्नामणेन कद-
र्ययति नात्कनिनि (स० १५ सम०) त्रयोदश परमाधा-
मिके, पुं० । सूत्र० ।

तद्वर्णनमाह-

पूरुहिरकेसऽङ्घ्रि-वाहिणी कलकलैतजलसोया ।

वेयरणिशिरयपाला, शेरह ऊ पवाहति ॥ ८२ ॥

'पूरुहरे' त्यादि, वैतरणीनामानो नरकपालाः वैतरणी
नदीं विकुर्वन्ति, सा च पूरुधिरकेशास्त्रिवाहिनी महाभया-
नका कलकलायमानजलधोना तस्यां च क्षारोष्णजलाया-
मतीव भीमत्सदर्शनायां नारकान् प्रधाहयन्तीति । सूत्र० १
भु० ५ अ० १ उ० ।

वेयवं-वेदवत्-पुं० । वेद्यते जीवादिस्वरूपमनेनेति वेदः-आ-
खाराक्षाद्यागमस्तं वेत्तीति वेदवित् । आगमके, आवा० १
भु० ३ अ० १ उ० ।

वेयवक-वेदवाक्य-न० । वैदिकयदसमूहे, त्रिविधानि वेद-
वाक्यानि । कानिचिद् विधिषादपराणि-तन्नामिहोत्रं जुहु-
यान् स्वर्गकाम इत्यादीनि विधिषादपराणि, अर्थेषादस्तु
हिषा-स्तुत्यर्थवाचो निवर्त्यार्थवाद्ध्येत्यादिवेदप्रतिपादितम् ।
आ० म० १ अ० । विशेषे० ।

वेयवत्-वेदव्यक्त-न० । जृम्भिकग्रामस्य बहिर्द्व्युपासिकाया
उत्तरकूले स्वनामख्याते वैत्ये, आवा० २ भु० २ चू० ।

व्यावृत्त-न० । जृम्भिकग्रामस्य बहिः द्युपासिकाया उत्तर-
कूले स्वनामख्याते वैत्ये, आवा० २ भु० ३ चू० ।

वेयवि-वेदविद्-पुं० । वेद्यते जीवादिस्वरूपमनेनेति आवा-
राक्षाद्यागमस्तं वेत्तीति वेदवित् । आवा० १ भु० ३ अ०
उ० । आगमविदि तीर्थकरं, गणधरे, चतुर्वेदपूर्वविदि
च । आवा० १ भु० ५ अ० ५ उ० । आ० म० । सर्वज्ञोप
देशवर्तिनि, आवा० १ भु० ५ अ० ५ उ० ।

राभोवरयं चरिज लोड, विरए वेयवियाऽऽयरविस्वए (२)

वेद्यते अनेन तरवमिति वेदः-सिद्धान्तः तस्य वेद्यं वि-
स्तया आत्मा रक्षितो दुर्गतिपतमात्मातोऽनेनेति वेदविद्याम्-
रक्षितः । यद्वा-वेद्यं वेत्तीति वेदवित्, तथा रक्षिता आया-
सम्यग्दर्शनादिलाभः येनेति रक्षितायो रक्षितशब्दपरमि-
पातः प्राग्वत् । उक्त० १५ अ० ।

वेयवेय-वेदवेद-पुं० । कां प्रकृति वेद्यमानः कति प्रकृतीवे-
द्यते इत्यर्थप्रतिपादके प्रज्ञापनायाः सप्तविंशतितमे पदे,
प्रज्ञा० १ पद ।

वेयाह्य-वेदातीत-पुं० । अवेदके, विशेषे० ।

वेयागरणी-वैयाकरणी-स्त्री० । प्रवमजिषुः सन्देहनिराकर-
णान्प्रमज्यायाम्, "वेयागरणीयं सोमिल, पक्खा जह वा-
यरे भगवं" पं० भा० १ कल्प । पं० चू० ।

वेयाणुवीह-वेदानुवीचि-स्त्री० । वेदः पुंवेदोदयस्तस्यानुवी-
चिः-आनुकूल्यम् । मैथुनाभिलाषे, सूत्र० १ भु० ५ अ०
१ उ० ।

वेयारणि-वेदा(च)(ता)रणी-स्त्री० । विचारणं विचारणं
वितारणं वा स्वाधिकप्रत्ययोपादानाद् वैद्यारणी । क्रियाभेदे,
स्था० २ ठा० १ उ० । आव० ।

वेयाल-वेताल-पुं० । विकृतपिशाचे, प्रश्न० ३ आभ० द्वार ।

वेयालग-विदारक-न० । ह-विदारणे इत्यस्य धातोर्विपूर्व-
स्य छान्दमन्वात् भावे एषुलप्रत्ययान्तस्य विदारकम् ।
विदारणे, सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।

वेयालग-वेदारण-न० । विशेषेण द्वैधीकरणे, सूत्र० १ भु०
२ अ० १ उ० ।

वेयालिय-विदारणीय-न० । विदारणकर्मणि, सूत्र० ।

निरूपः-

वेयालियमि वेया-लगो य वेयालगं वियालियं ।

तिभि वि चउकगाहं, वियालगो एत्थ पुण जीवो ॥३६॥

तत्र प्राकृतशैल्या वेयालियमिति ह-विदारणे इत्यस्य धा-
तोर्विपूर्वस्य छान्दमन्वात् भावे एषुलप्रत्ययान्तस्य विदार-
कमिति क्रियावाचकमिदमध्ययनाभिधानमिति, सर्वत्र च
क्रियायामेतत्त्रयं सन्निहितम्, तथाधा-कर्ता, करणं, कर्म चेति ।
अतस्तद्दर्शयति-विदारको विदारणं विदारणीयं च । तेषां

प्रयाणापि नामस्थापनाद्रव्यभावाभावाच्चतुर्धा निक्षेपेण त्री-
णि चतुष्ककानि द्रष्टव्यानि । अत्र च नामस्थापने क्षुण्णे,
द्रव्याधिदारको यो हि द्रव्यं काष्ठादि विदारयति, भाववि-
दारकस्तु कर्मणो विदारयत्वात् नोच्चागमनो जीवविशेषः
साधुरिति ॥ ३६ ॥

करणमधिकृत्याऽऽह—

द्वयं च परसुमादी, दंसणणाणतवसंजमा भावे ।

द्वयं च दारुणादी, भावं कर्म वियालियं ॥ ३७ ॥

नामस्थापने क्षुण्णे, द्रव्याधिदारणं परश्वादि, भावविदारणं
तु दर्शनज्ञानतपःसंयमाः, तेषामेव कर्मविदारणे सामर्थ्यमि-
त्युक्तं भवति । विदारणीयं तु नामस्थापने अनाहत्य द्रव्यं
दावादि, भावे पुनरष्टप्रकारं कर्मेति ॥ ३७ ॥

साम्प्रतं 'वेयालिय' मित्येतस्य निरुक्तं दर्शयितुमाह—

वेयालियं इह दे-सियं ति वेयालियं तत्रो होइ ।

वेयालियं तहा वि-समत्थि तेणेव य णिबड्डं ॥ ३८ ॥

इहाध्ययनेऽनकधा कर्मणां विदारणमभिहितमिति कुर्वन्तद-
ध्ययनं निरुक्तवशाद्विदारकं नतो भवति । यदि वा-वैतालीय-
मित्यध्ययननाम, अत्रापि प्रवृत्तौ निमित्तं-वैतालीयं कुन्दावि-
शेषरूपं वृत्तमस्ति, तेनैव च वृत्तेन निवृत्तमित्यध्ययनमपि
वैतालीयम्, तस्य चेदं लक्षणम्—'वैतालीयं लेगनैधना. प-
ड युक्तांऽष्टौ समे च लः । न समोऽत्र परेण युज्यते, नेतः
पट् च निरन्तरा युजोः ॥ १ ॥' ॥ ३८ ॥

साम्प्रतमध्ययनस्योपादधानं दर्शयितुमाह—

कामं तु सामयमिणं, कहियं अट्टावयम्मि उसभेणं ।

अट्टाणउतिसुयाणं, सोऊणं तेऽवि पव्वह्या ॥ ३९ ॥

कामशब्दोऽयमभ्युपगमः, तत्र यद्यपि सर्वोऽप्यागमः
शाश्वतः तदन्तर्गतमध्ययनमपि, तथापि भगवताऽऽ-
द्वितीयाधिपेनान्तराद्रव्यज्ञाननाष्टादशपरि व्यवास्थितेन भ-
रताधिपभरतेन चक्रवर्तिनोपहृतैरष्टनवतिभिः पुत्रैः पृष्टेन
यथा भरतोऽस्मान्नाम्नां कार्यन्त्यतः किमस्माभिर्विधेयमि-
त्यतस्तेषामङ्कारदाहकदृष्टान्तं प्रदर्शय न कथञ्चिज्जन्तोर्भो-
गच्छा नियतेन इत्यर्थगर्भमिदमध्ययनं कथितम्—प्रतिपादि-
तम्, तेऽप्येतच्छ्रुत्वा ससारासारतामयगम्य विषयाणां च
कटुविपाकतां निःसारतां च ज्ञात्वा मसकरिकर्णवच्चप-
लमायुर्गिरिर्नदीधगममं यायनमित्यतो भगवदाज्ञैव श्रयस्क-
रीति तदन्तिकं सर्वे प्रव्रज्यां गृहीतवन्त इति । अत्र 'उ-
हंसे निहंस य' इत्यादिः सर्वोऽप्युपाद्घातो भगवनीयः ॥ ३९ ॥

साम्प्रतमुद्देशार्थाधिकारं प्रागुल्लिखितं दर्शयितुमाह—

पढमे संबोहो ऽनि-सया य बीयम्मि माणवज्जणया ।

अहिगारो पुण भणिओ, तहा तहा बहुविहो तत्थ ॥ ४० ॥

उहंमम्मि य तहए, अनाणचियस्स अवचओ भणिओ ।

वज्जेयव्वो य सया, सुहप्पमाओ जइज्जणं ॥ ४१ ॥

तत्र प्रथमोद्देशकं हिताहितप्राप्तिपारिहासलक्षणा बोधा वि-
धेयोऽनित्यता अन्ययमार्थाधिकारः, द्वितीयोद्देशकं माना
वर्जनीय इत्ययमार्थाधिकारः, पुनश्च तथा तथा अनेकप्रकारा

बहुविधे शब्दाभाव्येऽनित्यतादिप्रतिपादकोऽर्थाधिकारो म-
णित इति, तृतीयोद्देशके अज्ञानोपचितस्य कर्मणोऽपच-
यरूपोऽर्थाधिकारो भणित इति यतिजननं च सुखप्रमा-
दो वर्जनीयः संवति ॥ ४१ ॥

संबोधश्च प्रसुप्तस्य सतो भवति, स्वापश्च निद्रादये, नि-
द्रासंबोधयोश्च नामादिश्चतुर्धा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने
अनाहत्य द्रव्यभावाभावाच्च प्रतिपादयितुं निर्युक्तिरुदाह—

द्वयं निद्विओ, दंसणणाणतवसंजमाभावे ।

अहिगारो पुण भणिओ, नाणे तवदंसणचरिते ॥ ४२ ॥

इह च गाथायां द्रव्यनिद्राभावसंबोधश्च दर्शितः,
तत्राद्यन्तग्रहणेन भावनिद्राद्रव्यबोधयोस्तदन्तर्वर्तिनोद्देशकं
द्रष्टव्यम्, तत्र द्रव्यनिद्रा निद्राबोध, वेदनमनुभवः ।
दर्शनाधरणीयावशेषादयं इति यावत् । भावनिद्रा तु ज्ञान-
दर्शनचार्तरश्म्यता । तत्र द्रव्यबोधो द्रव्यनिद्रया सुप्तस्य
बोधनम्, भावे-भावविषये पुनर्बोधो-दर्शनज्ञानचारित्र्यतपः-
संयमा द्रष्टव्याः । इह च भावप्रबोधनाधिकारः स च गाथाप-
श्चाद्धेन सुगमेन प्रदर्शित इति । अत्र च निद्राबोधयोर्द्रव्यभा-
वाभावाच्चतारो भक्ता याजनीया इति ॥ ४२ ॥ सूत्र० १ श्रु०
२ अ० १ उ० ।

सर्वं नच्चा अहिट्टए, धम्मऽट्टी उवहाणवीरिए ।

गुत्ते जुत्ते सदा जए, आयपेर परमायतद्धिते ॥ ४३ ॥

सर्वम्—एतज्जयमुपादयं च ज्ञात्वा सर्वज्ञोक्तं मार्गं सर्व-
स्वरूपम् अधिनिष्ठेत्—आश्रयेत्, धर्मेणार्थो धर्म एव
वाऽर्थः परमार्थेनान्यस्यानर्थरूपत्वात् धर्मार्थः, स विद्यते
यस्यासौ धर्मोर्था-धर्मप्रयोजनवान्, उपधानं-तपस्तत्र धीर्य
यस्य स तथा अनिर्गूहितबलधीर्य इत्यर्थः, तथा मनोवा-
कायगुणः, सुप्रणिहितयोग इत्यर्थः, तथा युक्तो ज्ञानादिभिः
सदा-सर्वकालं येनताऽऽत्मनि परस्मिन् । किंविशिष्टः-
सन् ?, अत आह—परम—उत्कृष्ट आयतो-दीर्घः सर्वका-
लभवनात् मोक्षस्तनार्थिकः—तर्दामलापी पूर्वोक्तविशेषणवि-
शिष्टो भवेदिति ॥ ४३ ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

एतदाह—

अर्माविसु पुरावि भिक्खुओ, आएसा वि भवंति सुव्वता ।
एयाई गुणाई आहुते, कामवस्स अणुधम्मचारिणी ॥ ४४ ॥

ह भिक्षवः!—साधवः!, सर्वज्ञः स्थाश्रयानेवमामन्त्रयति, येऽ-
भूवन्—अतिक्रान्ता जिनाः—सर्वज्ञाः 'आएसाऽवि' इति
आर्गामन्याश्च ये मावश्यन्ति, तान् विशिनष्टि—सुव्रताः—
शोभनयताः, अनेनदमुक्तं भवति—तेषामपि जिनत्वं सुव्रत-
त्वादेवायार्तामति, ते सर्वेऽप्येतान्—अनन्तरादितान् गुणा-
न् आहुः—अभिहितवन्तः, नाऽत्र सर्वज्ञाना काश्चनतमव
इत्युक्तं भवति । न च काश्यपस्य—अप्यमस्वात्मनो वक्ष-
मानस्वात्मनो वा सर्वेऽप्यनुर्वाणधर्मचारिण इति । अनेन च
सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यात्मक एक एव मोक्षमार्ग इत्यावे-
दितं भवतीति ॥ ४४ ॥

अभिहिताश्च गुणानुद्देशत आह—

तिविहण वि पाण मा हणो, आयहिते अणियाण संवुडे ।

एवं सिद्धा अणंतसो, संपद् जे अ अणुगयावरे ॥२१॥

एवं से उदाहु अणुत्तरनाशी अणुत्तरदंसी अणुत्तरना-
णदंसणधरे अरहा नायपुत्ते भगवं वेसालिउ वियाहिए
॥ २२ ॥ त्ति वेमि । इति श्रीवेयालियं वितियमज्झयणं
समत्तं ॥

त्रिविधेन-मनसा वाचा कायेन, यदि वा कृतकारितानुमति-
भिर्वा प्राणिना-दशविधप्राणभाजो मा हन्यादित, प्रथममिदं
महाव्रतम्, अस्य चोपलक्षणार्थत्वात् । एवं शेषाण्यपि द्रष्ट-
व्यानि । तथाऽऽत्मने हित आन्माहितः, तथा नास्य स्वर्गावा-
प्त्यादिलक्षणं निदानमस्तीत्यनित्यतः, तथेन्द्रियनोद्विन्द्यै-
र्मनोवाक्यैर्या संवृतः, त्रिगुणगुण इत्यर्थः, एवम्भूतश्चाध-
र्ये सिद्धिमवाप्नोतीत्यतद्वर्णयति- 'एवम्-अनन्तरं क्रमार्ग-
नुष्ठानेनानन्ताः सिद्धा-अंशेषकर्मक्षयभाजः संवृता विशि-
ष्टस्थानभाजो वा, तथा सस्पति-धर्मेमाने काले सिद्धिग-
मनयोग्ये सिध्यन्ति । अपरे वा अनागतं कालं एतन्मा-
र्गानुष्ठायिन एव सेत्स्यन्ति, नापरः सिद्धिमार्गोऽस्तीति
भावार्थः ॥ २१ ॥ एतच्च सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिप्रभृतिभ्यः
स्वशिष्येभ्यः प्रतिपादयतीत्याह- 'एवं न' इत्यादि, एवम्-उद-
शकप्रयाभिहितनीत्या स-ऋषभस्वामी स्वपुत्रानुदिश्य उदा-
हृतवान्-प्रतिपादितवान्, नास्योत्तरं-प्रधानमस्तीत्यनुत्तरं
तच्च तज्ज्ञानं च अनुत्तरज्ञानं तदस्यास्तीत्यनुत्तरज्ञानी
तथाऽनुत्तरदर्शी- सामान्याविशेषपरिच्छेदकावबोधस्वभाव
इति । यौद्धमतनिगमद्वारेण ज्ञानाधारं जीवं दर्शयितुमाह-
अनुत्तरज्ञानदर्शनधर इति- कथञ्चिद्विज्ञानदर्शनाऽऽधार इ-
त्यर्थः । अहम्-सुन्दरादिपूजाहो ज्ञानपुत्रा वर्द्धमान-
स्वामी ऋषभस्वामी वा भगवान्-एश्वर्यादिगुणयुक्तां
विशाल्यां नगर्यां वर्द्धमानोऽस्माकमाख्यातवान्, ऋषभ-
स्वामी वा विशालकुलोद्भवत्वाद्देशालिकः । तथा चोक्तम्-
" विशाला जननी यस्य, विशालं कुलमेव वा । विशालं
वचनं चास्य, तेन वैशालिको जिनः ॥ १ ॥ " एवमस्मौ
जिन आख्यातवान् । इतिशब्दः परिसमाप्त्यर्थो, ब्रवीमीति
उक्तार्थो, तथा पूर्ववदिति ॥ २२ ॥ समाप्तं द्वितीयं वैताली-
यमध्ययनम् । सूत्रं १ श्रु० २ अ० ३ उ० । (अनित्यता धर्म-
देशना 'परीसदा'ऽऽदिशब्देषु ।)

वैक्रिय-पुं० । नरके परमाधार्मिकनिष्पादिते पर्वते, सूत्रं १
श्रु० ४ अ० ३ उ० ।

वैकालिक-अपगृह्णादौ, विगतकाले जाते, दश० १ अ० ।
('इसवेयालिय' शब्दे चतुर्थभाग १४८० पृष्ठं व्युत्पत्तिरुक्ता ।)

वेयालिया-वैतालिकी-स्त्री० । वितालं तालाभावं च भवतीति
वैतालिकी । वृत्तायाः पुग्तो वाद्यमानायां मङ्गलवीणायाम्,
जी० ३ प्रति० ४ आधि० । जं० ।

वेयाली-वैताली-स्त्री० । नियताक्षप्रतिबद्धं विद्याभवे, सा
च किल कतिभिर्जपैर्दण्डमुत्थापयति । सूत्रं २ श्रु० २ अ० ।

वेयावच्च-वैयावृत्य-न० । व्याविचर्त्ति स्मेति व्यावृत्तस्तस्य भावः
वैयावृत्यम् । प्रव० ६ द्वार । व्यावृत्तस्य शुभस्थापारब्धतो भावः
कर्म वा वैयावृत्यम्, भक्तादिभिर्धर्मोपग्रहकारिवस्तुभिरुपग्र-

हकरणे, स्था० ५ डा० १ उ० । प्रति० । पा० । साधूनामाहा-
राद्यानयनसाहाय्ये, उक्त० २६ अ० । पञ्चा० । नं० । स० ।
औषधपद्यादिनाऽवपृम्भे, ध० २ अधि० । भ० । प्रव० । ग० ।
स्था० । धर्मसाधननिमित्तं व्यावृत्तभावं, दश० १ अ० । व्य० ।
"वेयावच्च वा वडभावा इह धम्मसाहणणिमित्तं" प्रव० ६ द्वार ।

वैयावृत्यभेदानाह-

दमविहे वेयावचे पण्णे, तं जहा-आयरियवेयावचे १,
उवज्झायवेयावचे २, थेरवयावचे ३, तवस्मिवेयावचे ४,
सहवेयावचे ५, गेलम्मवेयावचे ६, साहम्मियवेयावचे ७,
कुलवेयावचे ८, गणवेयावचे ९, संघवेयावचे १०, आयरि-
यवेयावच्चं करेमाणे समणे निग्गन्थे महानिजरे महापज्जव-
साणे भवति ।

अस्याक्षरगमनिका-नवरं वैयावृत्यं त्रयोदशभिः पद्रेस्ता-
न्यत्र वक्ष्यन्ते । महानिजरेः प्रतिसमयमनन्तानन्तकर्मपरमा-
णानिजरेणाद् महापर्यवसानासिग्गमनात् ।

अत्र भाष्यप्रपञ्चः-

दमविहवेयावच्चं, इमं समासेण होइ विज्ञेयं ।

आयरिय उवज्झाण, थेरं य तवस्मिसेहे य ॥१२३॥

अनरंतकुलगणंजा, संघे माहम्मियेयवचे य ।

एतमिं तु दसरहं, कायव्वं तेरसपएहि ॥ १२४॥

दशविधमिदं वक्ष्यमाणं समासेन विज्ञेयम्, तद्यथा आचा-
र्यस्य १, उपाध्यायस्य २, स्थविरस्य ३, तपस्विनः ४, शैलक-
स्य ५, अनरत्-ग्लानस्तस्य ६, साधर्मिकस्य ७, कुलस्य ८,
गणस्य ९, सङ्घस्य १०, वैयावृत्यम् । गाथायां स्वस्मी स्ववच प्र-
तिपत्तव्या एतयां त्वाचार्यादीनां दशानामपि यथायोगं त्र-
योदशभिः पदैर्वैयावृत्यं कर्तव्यम् ।

तान्येव त्रयोदश पदान्याह-

भत्ते पाणे मयणाऽऽमणे (य) एडिलेहपायमच्छिमद्वाणे ।

राया तेणे दंड-ग्गहे य गेलम्मत्ते य ॥ १२५ ॥

भक्तं-भक्तानयनेन वैयावृत्यं कर्तव्यम्, १. पानेन-पानोपान-
यनेन २. शय्यया-सस्तारकेण वा ३. आसनेन-आसनप्रदानेन ४,
प्रतिलेखनेन क्षेत्रस्यापधेयां प्रत्युपलक्षणानि ५, ' पाप ' ति
पापप्रमाजनेन ६, याद वा-औषधपानेन अरुणा- अक्षिरोगि-
णा भयजप्रदानेन ७, अध्वनि-अध्वानं प्रपन्नानामुपग्रहेण ८,
राजद्विष्टे निस्तारणेन ९, ' तण ' ति शरीरोपाधस्तेनेभ्यश्च
सरसणेन १०, तथाऽतिचारादिभ्य आगतानां दण्डग्रह-
णात् ११, ग्लानत्वे जाग्रता यथायोग्यं तत्संपादनेन १२,
' मत्ते य ' ति मात्रिकात्रकदौकनेन १३, एतानि त्रयोदश
पदानि ।

जा जस्स होइ लद्धी, तं तु न हावेइ संतविरियमि ।

एयाणुत्तथाणि य, पयाइ किंचित्थं वुच्छामि ॥१२६॥

या यस्य भवति लब्धिः स तो सति वीर्ये पराक्रमं न हा-
पेयविति । व्याख्यानार्थं त्रयोदश पदान्युपात्तानि एतानि चो-
क्तार्थानि सुप्रतीतानि तथापि किंचिदत्र धनयजनानुग्रहाय
वक्ष्यामि ।

पायपरिक्रमपाए, ओसहभेसज देह अच्छीखं ।

अद्वाखे उवगेणहह, रायहुं य नित्यारे ॥ १२७ ॥

'पाय' सति पायपरिक्रम प्रमाजनादि करोति । यदि वा-
ओषधं पाययति । 'अच्छि' सति अक्षो रोगे समुत्पन्ने
भेषजं दधानि । अक्षनि प्रतिपन्नान् उपगृह्णाति, उपधिग्रह-
णतो विधामणाकरणेन बोधयन्नाति, राजाद्वे समुत्पन्ने त-
तो निस्तारयति ।

सरीरोवहितेखेहि, सारकखति सति बलम्भि संतम्भि ।

दंडगहं कुंखती, गेलखे याऽवि जं जोगं ॥ १२८ ॥

शरीरस्तेनेभ्य उपधिस्तेनभ्यश्च सति—विद्यमाने बले स-
ति रक्षति विचारभूय्यादिव्य आगतानां पर्यायादिवृद्धानां
साधूनां दण्डग्रहणं करोति, ग्लानत्वे च जाते यत् योग्यं
तत्संपादयति ।

उखारे पासवखे, खेखे मत्तयतियं तिविहभेयं ।

सखेसि कायवचं, साहस्मिय तत्खिमो विसेसो ॥ १२९ ॥

उखारं प्रभवत् खेले इलेप्सणि भावकत्रिकमतत् त्रयो-
वशपदात्मकं वैयावृत्यं त्रिविधं मनसा वाचा कायेन च स-
र्वेषामाचार्यादीनां वशानामपि कर्तव्यम् । तत्रायं साधर्मिके
विशेषः ।

तंमवाऽऽह-

होज गिलाखो नियद्वो,

न य तत्थ विसेसं जाणइ जणो उ ।

तुज्जेत्थ प्पव्वतितो,

न तरति किं नू कुणइ तस्स ॥ १३० ॥

ताहे मा उड्ढाहो, होउ ति तस्स फासुएणं तु ।

पडियारणं करेती, चोएती एत्थ अह सीसो ॥ १३१ ॥

ग्लानः कोऽपि निह्वो भवेत्, नच तत्र जनो विशेषं जानाति
एव निह्व एतं च सुसाधव इति । ततो जनां मयात्-युष्मा-
कमत्र प्रमाजितो न तरति-न शक्नोति तस्य किं तु कुत
प्रतिजागरणं ततो माभूत् प्रवचनस्याङ्गाह इति तस्या-
पि प्रासुंकेन प्रत्यवतारेण भक्षणानादिना वैयावृत्यं करोति ।
अथानन्तरमत्र शिष्यश्चोदयति ।

किं तदित्याह-

तिथगरवेजवचं, भण शियमे त्थं तु किं न कायवचं ।

किं वा न होति निज्जर-तदियं अह वेति आयरिते ॥ १३२ ॥

अत्र तीर्थकरवैयावृत्यं कस्माच्च भाषितं किन्तु न कर्तव्यम् ?
किं वा तत्र निज्जरा न भवति ? एवं शिष्येणोदितोऽप्यानन्त-
रमाचार्यो प्रवीति ।

आयरियगहणेणं, तिथयरो तत्थ होइ गहिओ उ ।

किं वा न होयायरिओ, आयारं उवदिसंतो उ ॥ १३३ ॥

किदरिसखस्थ जह क्खं-दएख पुट्ठो य गोयमो भयवं ।

केख उ तुह सिद्धं ता, धम्मायगिण पच्चाह ॥ १३४ ॥

आचार्यग्रहणेन तत्र वशानां मध्ये तीर्थकरे गृहीतो द्र-
व्यः । अथ तीर्थकरस्त्रिलोकाधिपतिराचार्यस्तु सामान्य

इति कथमाचार्यग्रहणेन स गृहीतः ? तत आह-आचारं वा-
नादि पञ्चप्रकारमुपविशन्, किं वा केन वा कारणेन न भव-
त्याचार्यः ? प्रवत्येवेति भावः । स्वयमाचारकरणं परेषामप्या-
चारोपवेशनमित्याचार्यशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्, ततः तीर्थकरो-
ऽपि समस्तीति, भवति तीर्थकरः । आचार्यः अत्र निदर्शनम्-
यथा स्कन्धकेन भगवान् गौतमः पृष्टः, केनेद् तव शिष्टं-क-
थितमिति ? स प्रत्याह-धर्माऽऽचार्येणेति ।

तम्हा सिद्धं एयं, आयरियगहणेण गहिवतितथयरा ।

आयरिपादी दस वी, तेरस गुख होंति कायव्वा ॥ १३५ ॥

तीसुत्तरसयमेणं, ठाखेखं वभियं तु सुत्तम्भि ।

वेयावचे सुविहिय-पप्पं निव्वाणमगगस्स ॥ १३६ ॥

यस्माद्युक्तिर्निदर्शने चास्ति तस्मान्तिथमेतत् आचार्यग्रह-
णेन तीर्थकरा गृहीतः आचार्यादीनि च वशापि पश्यामि
त्रयोदशगुणानि भवन्ति-कर्तव्यानि । एकैकस्मिन्पदे त्रयोदश-
भिः पदेर्वैयावृत्यकरणात् । एवं च सति वैयावृत्ये-वैयावृत्य-
विषयं त्रयंऽपि त्रिशदुत्तरं स्वानानां शतं दार्ष्टेयम् । किं वि-
शिष्टमित्याह-सुविहितानां प्रापके निर्वाणमार्गस्य ।

ववहारे दसमाए, दसविहसाहुस्स जुत्तजोगिस्स ।

एगंतनिज्जरा से, न हु नवरि कयम्भि सज्झाए ॥ १३७ ॥

व्यवहारं दशमे उद्देशके यत् दशविधं वैयावृत्यमुक्तं न-
स्मिन्साधायुक्तयोगस्यैकान्तनिर्जग भवति, 'न हु नवरि' के-
बलं स्वाध्याये कृते 'से' तस्य एकान्तनिर्जरेति । इयं १०
उ० । उत्त० । प्रव० । आ० चू० ।

अनेलेन वैयावृत्यं कारयति-

जे भिक्खू अणलेण वेयावचं करेइ करंतं वा साहज्ज
॥ १३८ ॥

कारवैतस्स वउगुणं पच्छिन्नं आण्णविया य दोसा ।

गाहा-

पुब्बं वि य पडिसिद्धा, दिक्खा अणत्तस्स कहमियाणि तु ।

वेयावचं करे, पिडस्स अकप्पिए सुत्ते ॥ ४७६ ॥

वेयावचं अणलो, चउच्चिहो आणुपुव्वीए ।

सुत्तरथअभिगमेष य, परिहरखाए व नायव्वा ॥ ४८० ॥

वेयावचं प्रति अणलो चउच्चिहो-सुत्ते, अरथे, अभिगमे,
परिहरणं य । सुत्ततो जणं पिडसणाए पिट्ठा अभिगमणे
जो वेयावचं मा सहति, परिहरणं-जो अकप्पियं न परि-
हरति । चात्राह-नणु जो पव्वज्जांत अणलो स वेयावच-
स्स वि अणलो किं पुट्ठो सुकरणं । उच्येत-अं पव्वज्जाए
अणलो स वेयावचस्स नियमा अणलो, जो पुण वेयावच-
स्स अणलो स पव्वज्जाए अलो वा, अनलो वा । अतो पि
हसुत्तकरणं ।

गाहा-

एए सामण्यतरं, अणलं जाणाइ माति करेज्जा ।

वेयावचं भिक्खू, सो पावति आणमादीणि ॥ ४८१ ॥
कंठा ।

गाथा—

वितियप एगागी, गेल्लेऽसहु अल्लिमंते य ।
ओमे य अणहियासे, गिहीसु वा मंदधम्मेषु ॥ ४८२ ॥
गच्छे एको चेव पिडाविकाप्पतो सञ्चसि कानुं न तरति ।
जे कप्पिया ते गिलाणा । असहु वा अल्लिमंता ओमे वा
असंयतंता अणले कारवित्त अणहियासति, अणं जाव
भिक्षाविगया न एति ताव कोऽपि भिक्षुं पुहालु अणलेण
कारवित्तो गिहीसो वा मंदधम्मया उगं न वेति सो य
अणलो लल्लिसंपणा ताह सो ।

गाथा—

एएहिं कारणेहिं, पिडेसुस्सारकप्पियं काउं ।
वेद्यावचमलंभे, कोरजा सो य अणलेणं ॥ ४८३ ॥
एवं असहो कारवेतो सुखो । नि० खू० ११ उ० । (आलो-
यणा ' शब्दे द्वितीयभागे ४१४ पृष्ठे उपसंपदालोचनायां के
कस्य वेद्यावृत्यं कुर्वन्तीत्युक्तम् ।)
वेद्यावचे तिविहे, अप्पाणम्मि य परे तदुभए य ।
अणुसहि उवालंभे, उवग्गेहे चेव तिविहम्मि ॥ ४८४ ॥
व्य० १ उ० । (' परिहार ' शब्दे पञ्चमभागे ६६४ पृष्ठे व्या-
ख्याता ।)

साम्भोगिकानां परस्परं वेद्यावृत्यमाह—

जे निगंथा य शिगंथीओ य संभोइया सिया, नो एहं
कप्पइ अन्नमणस्स संतिए वेद्यावडियं कारवेत्तए । अत्थि
वा इत्थ एहं केइ वेद्यावचकरे, कप्पति एहं तेणं वेद्यावचं
करावित्तए, नऽत्थि याइ एहं केवि वेद्यावचं करे, एवं एहं
कप्पइ अन्नमन्नेणं वेद्यावचं कारवित्तए ॥ २० ॥

ये निघ्नन्था निघ्नन्थश्च सांभोगिकास्तेषां नो, ' एह ' मि-
ति वाक्यालंकारे, कल्पत अन्योऽन्यस्य वेद्यावृत्यं कार-
यितुम् । अस्ति कश्चित् वेद्यावृत्यकरः ततः कल्पत तं वेद्या-
वृत्यं कारयितुम् । नास्ति चेत् कश्चित् वेद्यावृत्यकर एव
सति कल्पते अन्योऽन्यस्य वेद्यावृत्यं कारयितुमिति सूत्र-
संक्षेपार्थः ॥

अधुना भाष्यविस्तरः—

आलोयणाएँ दोसा, वेद्यावचेऽवि हुंति तह चेव ।
नवरं पुण शाणत्तं, वितियपए होइ कायण्वं ॥ ८१ ॥
ये एव विपक्षे आलोचयतां दोषा उक्ताः परस्परं वेद्यावृत्तेऽ-
पि-वेद्यावृत्यकरणेऽपि न एव दोषा भवन्ति, ये चाश्रयधिका-
स्तऽनन्तरगाथया वक्ष्यन्ते, नवरं पुनर्नानात्वं द्वितीयपदे—
अपवावपदे भवति-कर्तव्यम् ।

तत्राश्रयधिकान् दोषानभिधित्सुराह—

उउमजमाणसुहेहिं, देहसहावाणुलोमञ्ज्जेहिं ।
कटिण्हिययाण व मणं, बंधंतऽचिरेण कइयविया ॥ ८२ ॥
श्रुतौ श्रुतौ यैर्भजमानैः-सेवमानैर्भज-सेवायामिति वचनात्,
सुखं जन्यते तानि श्रुतुभजमानसुखानि तैस्तथा देहः-शरी-
३६४

रं तस्य स्वो भावः-स्वरूपं देहसहास्यानुलोमान्यनुकूलानि
यानि तैर्वेद्यावृत्यं कुर्वन्त्यः संयत्योः, ये संयतीभिरानीतं
भुञ्जते तेषां कठिनहृदयानामपि-धृतिबलिष्ठानामपि संयमा-
त्मनोऽचिरेण कालेन बध्नन्ति-बाध्यन्तीत्यर्थः । कथंभूता
इत्याह—कैतविकयः-कैतवेन-कपटेन अन्यन्मनस्यम्यह्राधि
इत्यादिलक्षणेन निर्वृत्ताः कैतविकयः ।

सम्प्रति द्वितीयपदे विपक्षेऽपि वेद्यावृत्यकरणे
युक्तिमुपन्यस्यति—

जह चेव य वितियपदे, लभंति आलोयणं विपक्षेऽवि ।
एमेव य विइयपदे, वेद्यावचं तु असोसं ॥ ८३ ॥

यथा चैव द्वितीयपदे-अपवावपदे विपक्षेऽपि यत्तनया
संयत्यः भ्रमणानां पार्श्वे आलोचनानां वदन्ति एवमेव द्वि-
तीयपदे अन्योऽन्यस्मिन्परस्परं वेद्यावृत्यमपि कुर्वन्ति ।

तद्वचं द्वितीयपदमाह—

भिक्षुभयणच्छेत्रग, एएहि गणो उ होज आवसो ।
वाण पराहओ से, संखडिकरणं च वितियसं ॥ ८४ ॥

भिक्षुपासकः कोऽपि विषमिधं भोजनं वद्यान्, मदनं-मह-
नकोद्रवकूरं वा प्रतिलाभयत् । ' छेत्रग ' इति पार्श्वो सक-
लस्यापि साधुगणस्याप्यभिज्ञा । एतैः कारणेण आपन्नो
विपक्षो भवति । तत्र प्रथमतो भिक्षुपासकस्य प्रतिनिवि-
ष्टस्य विषमिधभोजनदानं भावयान्—कोऽप्युपासको-भि-
क्षुपासको बहुजनमध्यं वात्र पराजितस्तनः स प्रतिनिविष्टो
जातः । स च कैतवेनाचार्याणां सर्पापि सम्यगुपास्थितः, कथ-
यं भगवत्कार्हतं धर्मम् । आचार्येण कथितस्तनः स कैतवेन
व्रतं अथ प्रभृति ममारुतो धर्मो मया युष्मत्समीपे गृहीतः,
एवमुक्त्वा आचार्यान्विहपयति । यथा-मया भिक्षुणामर्थी-
य विस्तीर्णं संखडिकरणं कृतं प्रभूतं परमाणुमुपस्कृतं-का-
रितमित्यर्थः, तन्मा असंयतास्ते भुञ्जीरन्ति साधूनां प्रय-
च्छामि, अनुगृहीत मां यूयमिति । एवमुक्ते साधवश्चित्तय-
न्ति-सत्यमेतन् यदेवं व्रतं ततो गृहीत इति । ततस्ते गतेषु
तस्मिन्परमाणे विषं पित्तं साधूनां पयोसं वक्ष्यम्, तच्छ सा-
धुभिराहारितं तेन सर्वे पातताः । यदि वा—तत्प्रवृत्तं मदन-
कोद्रवकूरं भुक्त्वा पतितः ।

एतदेवाह—

कतिपयधम्मकहाए, आउहो वेति भिक्षुगाणऽहु ।
परमममुवक्खडियं, मा जाउ असंजयमुहाइं ॥ ८५ ॥
तं कुणहऽणुगाहं मे, साह जोग्गेण एसणिज्जेणं ।
पडिलाभणा विसेणं, पडिया पडिती य सञ्चसि ॥ ८६ ॥

कैतवेन धर्मकथायां कथितायामावृत्तौ व्रतं-मया भिक्षु-
काणामर्थीय परमान्नमुपस्कृतं कारितं तन्मा असंयतमु-
खानि यातु तस्मात्कुहत मे साधुयोग्यैर्नैषणीयानुग्रहम्,
एवमुक्ते गतेषु साधुषु तेन पापीयसा विषेण-विषसम्मिश्रेण
परमान्नं प्रतिलाभना कृता । यदेवा-मदनकोद्रवकूरं सा
वसत्यागतानां साधूनां मुखेषु पतितः, ततः सर्वेषां सा-
धूनां पतितिः-मरणमभूत् ।

वेद्यावृत्त्य

आयंभिल खमगा सह, लद्धा य चरंतएण उ विसेण ।

विश्यपदे जयणाए, कुशमाणि इमा उ निहोसा ॥८७॥

न च तत्र कोऽपि कृपक आवाप्तो वा आसीत्, यो विषादुद्धरांत, ततः कृपकानामावाप्तानां आसन्-अभावे तथा च साधूनां चरता-संस्मरणानां विषेण लब्धानां-मृतानामत्यर्थः, भार्या वा समुपास्थितया मृतानां त्रितीय-पदे इयं संयती यतनया वैयावृत्यं कुर्वाणा निर्दोषा ।

कोदरी पुनर्वैयावृत्यकरणे योग्यतया आह-

संबंधिणि गीयत्या, ववसाया थिरतणे य कृपकरणा ।

चिरपव्वइया य बहु-स्तुता य परिणामिया जा य ॥८८॥

गंभीरा मद्विया, मियवादी अप्पकोउहन्ता य ।

साहुं गिलाणं खलु, पडिजगति एरिसी अजा ॥८९॥

या-आयां ग्लानस्य प्रतिजाप्रमाणस्य भगिन्यादिनाऽन्ध-कण संबन्धनी तथा गीतार्थो-एवर्णायानेवर्णीयावधौ स-म्यक् कुशला तथा व्यवसायिनी या च स्थिरत्वे वर्ततेः स्थिरा इत्यर्थः तथा कृतकरणा चिरप्रव्रजिता बहुश्रुता तथा या पारिणीमिकी-गंभीरा मार्दवित्ता-संजातमार्दवा-मिनवादिनी-अल्पकुतूहला ईदरी आर्या गणाभावे ग्लानं खलु प्रतिजागति ।

संप्रति व्यवसायिन्यादिपदानां व्याख्यानार्थमाह-

ववसायिणि कायवे, थिरा उ जा संजमम्मि होइ ददा ।

कयकरणा जा य बहुसो, वेयावव्वाइकुमला य ॥ ९० ॥

या कर्त्तव्यं व्यवसायकारिणी नालस्येनोपहता निष्ठुति सा व्यवसायिनी, या सयम भवति ददा सा स्थिरा, यया बहुशो वैयावृत्यानि कृतानि सा कृतकरणा-कुशला इत्यर्थः ।

चिरपव्वइय समाणं, तिणहुवरि बहुस्तुया एकपधरी ।

परिणामिय परिणामं, जाणइ जा पोग्गलाणं तु ॥९१॥

चिरप्रव्रजिता नाम या तिसृणां समाना वर्षाणामुपरि या प्रकल्पधरी सा बहुश्रुता, तथा पुनः पुद्गलानां विचित्रं परिणामं जानाति सा परिणामिकी ।

काउं न उत्तणेई, गंभीरा मद्विअविम्वइया ।

कजे परिमियभासी, पियवादी होइ अजा उ ॥ ९२ ॥

या वैयावृत्यं कृत्वा 'न उत्तणेई' गर्वबुद्ध्या न प्रकाशयति सा गंभीरा, मर्द्विनी-अविस्मयिता तथा कार्ये परिमित-प्रापिणी-मितवार्दिनी ।

कक्खंतरगुज्झादी, न निरिक्खे अप्पकोउहल्लाए ।

एरिसगुणसंपन्ना, साहुकरणं भवे जोग्गा ॥ ९३ ॥

या कक्षान्तरगुह्यार्थानि न निरीक्षन् सा भवत्यल्पकुतूहला । ईदशगुणसंपन्ना साधुकरणे-साधुवैयावृत्यकरणे भवेद् योग्या ।

संप्रति वैयावृत्यकरणविधानमाह-

पडिपुच्छिऊण विजे, दुल्लभदव्वम्मि होइ जयणा उ ।

विसघाई खलु कणं, निहि-जोणीपाहुडे मज्जे ॥ ९४ ॥

प्रातपृच्छ्य वैद्यान् यदि दुर्लभद्रव्येण प्रयोजनं जातं ततस्तस्मिन् उत्पाद्ये भवति वक्ष्यमाणा यतना. तामेवा-ह- 'विसघाई' इत्यादि विसघाति खलु कनकं, विषेण चो-पहताः साधवस्तितृप्ति, ततः सुवर्णेन प्रयोजनं जातम् । तत्र यदि कानममत्र निधिः-निष्ठातो जायेत तर्हि तमुत्त-म्य यावता प्रयोजनं तावत् शुद्धाति शेषं तथैव स्थापय-ति । अथ निधिपरिज्ञानं नास्ति तर्हि योनिप्राप्तुनोक्तं प्र-कारेणोत्पादयेत् । अथ योनिप्राप्तमपि नास्ति तर्हि आद्यान् आवश्यकान् याचेत ।

असती य अल्लिंगं, तं पि य जयणाए होइ कायव्वं ।

गहणे पल्लवणे वा, आगाडे हंसमादी वि ॥ ९५ ॥

अथ आद्या अपि तादृशा न सन्ति ये सुवर्णं याचितं क-रन्ति ततस्तेषां आद्यानामसान-अभावे आत्मना ग्रहणा-य प्रज्ञापनाय च यत्तत्रान्यद्वर्जितं लिङ्गं तदपि यतनया कर्त्त-व्यम् । सा अयम्-पूर्वमगारस्त्रीलिङ्गेनोत्पादयति तथाऽप्य-नुत्पादायर्जितलिङ्गेन तेनाप्युत्पादनाऽशक्ता हंसादि या यन्त्रमयं कृत्वा तेनोत्पादयेत् । यथा-काकासो यन्त्रमया न्कपोतान् कृत्वा शालिमुत्पादितवान् एवं तार्वाग्रमन्थी निग्रन्थस्य वैयावृत्यं करात्येवं संयतोऽपि संयत्या ग्लानाया वैयावृत्यं कराति ।

त्रयाणां वैयावृत्यम्-

निगंयं च यं रातो वा विद्याले वा दीहपिड्डो लूमेज्जा इत्थी वा पुरिसस्स ओमावेज्जा, पुरिमो वा इत्थीए ओमावे-जा । एं से कप्पति, एवं से चिद्धति, परिहारं च से यं पाउण्णति-एस कप्पे थेरकप्पियाणं; एवं से नो कप्पति, एवं से नो चिद्धति, परिहारं च नो पाउण्णइ-एस कप्पे जिणकप्पियाणं ति वेमि ॥ २१ ॥

अस्य (२१) सूत्रस्य संबन्धप्र-

तिपादनार्थमाह-

पडिसिद्धमणुष्सायं, वेयावव्वं इमं खलु दुपक्खे ।

सो चेव य समणुष्सा, इहं पि कप्पेसु नायत्तं ॥ ९४ ॥

अनन्तरसूत्रे विपक्षे वैयावृत्यकरणं प्रतिषिद्धम् । तत्रैवं वैयावृत्यं खलु पुनर्दिपक्षे-स्वपक्षे, परपक्षे चेत्यर्थः । सूत्रेणैवा-नुज्ञापनात् "अन्धियाइं गह केई वेयावव्वं करे कप्पति गहं वेयावव्वं करावित्थए" इति वचनात्, सा च समनुज्ञा वैयावृत्यसमनुज्ञा, इहापि अस्मिन्नापि सूत्रेऽभिधीयते केवलं कल्पयानां नात्वमधिकमित्येष सूत्रसंबन्धः ।

पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह-

अत्थेण व आगाढं, भणितं इहमपि य होइ आगाढं ।

अहवा अतिप्पसत्तं, तेण निवारोइ जिणकप्पे ॥ ९५ ॥

वाशब्दः पक्षान्तरघातने, पक्षे संयतोऽपि आगाढं भणितम्-सञ्चितम्, तथा आगाढे प्रयोजने समुत्पन्ने संयती संयत-स्य वैयावृत्यं कुर्वती समनुज्ञाता, नान्यथा । इहापि च भ-यत्यागाढं प्रयोजनमाधिकृत्य वैयावृत्यकरणमिति संबन्धः । अथवाऽतिप्रसक्तं खलु वैयावृत्यकरणं तेन जिणकक्षे नि-वारयति ।

सुत्तम्मि कट्टियम्मी, वोवत्थ करेति चउगुरु हुंति ।

आखादिसो य दोसा, विराहसा जा भणियँ पुठ्ठि ॥६६॥

सर्वत्रापि सूत्रं कथिते—उच्चारिते सति संबन्धः प्रदर्शनीयः । तथा अर्थः अमणस्य वैयावृत्यं कर्तव्यम्, अमणीभिः अमण्याः । यत् पुनर्विषयासं करोति तर्हि विषयासं कुर्वतां प्रार्थयितुं अथवा गुरुकाः, न केवलं प्रार्थयितुम्—आज्ञादय-अ-आज्ञानयस्यापेक्षया विराधनाकारणात् शोभाः । तथा या पूर्व वैयावृत्यसूत्रं भणिता विराधना शिलाविराधना सा अत्रापि द्रष्टव्या ।

‘सुत्तम्मि कट्टियम्मि’ इत्येतदेव प्रपञ्चयति—

संबन्धो दरिमिज्झ, उस्सुत्तो खलु न विज्जते अत्थो ।

उच्चारितस्त्रिणपदे, विरगहिण चैव अत्थो उ ॥ ६७ ॥

सूत्रं उच्चारितं सति संबन्धोऽनन्तरसूत्रादभिः सह वर्धयत, यतः संबन्धोऽथवा भवति वणानां स्वतः संबन्धाभावात् । स चाथः खलु उत्सूत्रः—सूत्राहतां न विपते संबन्धश्चोपदर्शने—उच्चारितसूत्रस्य द्वित्राणि पदानि कतव्यानिः पदच्छेदा विधानव्य इत्यर्थः । ततो यानि पदानि विग्रहभाजि तेषु विग्रह उपदर्शनीयः विग्रहीते च सूत्रतांशो व्याख्येयः ।

अकखेवां पुण कीरइ, कथति कथइ विणा वि तस्सिद्धी ।

जत्थ अत्रायनिदरिमणँ, एमेव उ हाइ अकखेवो ॥ ६८ ॥

आक्षेपः पुनः कचित् कथितं, यथा—किं कारणं परपक्षे वैयावृत्यं न कथितं । कुत्रचित्पुर्व्वेनाऽप्याक्षेपं तस्मिन्निरास्य पक्षिणः । कथामत्याह—यत्राप्यनिर्देशनमप्यप्रकटनमेव एव भवत्याक्षेपः आक्षेपेऽप्युक्त्यात्, न खल्वक्षेपमूचामन्तर-लोपायप्रदर्शने विपक्षं भवतीति परिभाषनीयमेतत् ।

संप्रत्याक्षेपप्रसिद्धी एव धैविकत्येनाह—

किं कारणं न कप्पइ, अकखेवो दोसदरिमणं सिद्धी ।

लोए वेदे समए, विरुद्धसेवादयो नाता ॥ ६९ ॥

किं कारणं विपक्षे वैयावृत्यं न कल्पते इत्याक्षेपः, विपक्षे दोषदर्शने सिद्धिः—प्रसिद्धिः । अत्रार्थे लोके वेदे समये च विरुद्धसेवादयो ज्ञातानि । किमुक्तं भवति । यथा—लोके वेद-समये च विरुद्धसेवायामकल्पिकसेवायां च दोषोपदर्शनम्, तदकरणे प्रसिद्धिरपि महापि विपक्षवैयावृत्यकरणेऽप्यप्रदर्शनमेव तदकरणे प्रसिद्धिः ।

तम्हा सपक्खकरणे, परिहरिया पुव्ववणिण्या दोसा ।

कप्पे छट्ठु, तह चैव हं पि दट्ठ्वा ॥ १०० ॥

यस्माद्वै विपक्षे वैयावृत्यकरणे प्रायश्चित्तादयो दोषास्तस्मात् स्वपक्षे वैयावृत्यं कर्तव्यम् । स्वपक्षवैयावृत्यकरणे च ये पूर्व्ववर्णिता दोषास्ते यथा—कल्पाद्ययने षष्ठादेशे परिहृतास्तथा चैव इहापि द्रष्टव्याः ।

अत्र परः प्रश्नमाह—

चोएंती परकरणे, नेच्छामो दोसपरिहरणहेउं ।

किं पुण भेसज्जगणो, धेत्तवो गिलाणरक्खट्ठा ॥ १०१ ॥

चाव्यति—प्रश्नयति शिष्यः, परकरणे—परपक्षे वैयावृत्यकरणे दोषपरिहरणहेतोर्दोषपरिहरणनिमित्तं नेच्छामः किं पुनः केवलं ‘भेसज्जगणो’ औपधसमूहो ग्लानरक्षार्थं प्रहीतव्यः ।

अत्रैव विपक्षे दोषमाह—

पुव्वं तु अहिगएहि, दूरा जा ओसहाई आणैति ।

तावसो उ गिलाणो, दिट्ठतो दंडियाईहि ॥ १०२ ॥

पूर्व्वमण्हीतेषु भेषजेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात् । पाषाणार्था दूरादौषधान्याययति तावत् ग्लानस्य आगाढाविपरिणतापना भवति, तन्नाथे च परमार्थतत्त्वज्ञो भवति । अत्रार्थे च दृष्टान्तो दण्डिकादिभिः ।

तमेव विभाषतिपुनहाह—

उवट्टियम्मि संगामे, रम्मा बलसमागमे ।

णगो वेजोत्थ वारेई, न तुम्भे जुद्धकोविया ॥ १०३ ॥

धेयंतु ओसहाई, वणपट्टी मक्खणाणि विविहाणि ।

सो चैव मंगलाई, मा कुणइ अणागयं चैव ॥ १०४ ॥

अथोर्दण्डिकयोरुपस्थितं संग्रामं मिलितं च द्वयोर्बलंऽपि राक्षाः वैद्या उपस्थिता । तत्र एकं दण्डिकं वैद्यान्तश्च संग्रामप्रस्तावं उपस्थितान् वाग्यति न युय युद्धकोषवास्ततः किं युष्माभिः संग्रामं कर्तव्यम्, एवमुक्तेन वैद्या प्राहुः—यद्यपि न वयं युद्धकोषवास्तथापि प्रहारप्रणिनेषु अस्माकं वैद्य-क्रियापयोगिनीः तस्माद्वयमागच्छामः । गृह्यातां चावधानि, वणपट्टानि, धातवधानि चानकप्रकाराणि च ब्रह्मणाण । एवमुक्तं न दण्डिका ब्रवीत मा कुरुतानागतमेषामङ्गलानि तस्मात्तवन्धेनं युयामति ।

किं धेत्तव्वं रणे जोगं, पुच्छिया इयरेण ते ।

भणंति वणतिष्ठाई धयदव्वोसहाणि य ॥ १०५ ॥

इतरण—द्वितीयं दण्डिकेन ते आत्मीया वैद्याः पृष्टाः, किं कारणे—संग्रामे योग्यं प्रहीतव्यम्, एवमुक्तास्तं भणन्ति—वण-संग्रहकारिणैर्लान् वणनैर्लानि तथा जीर्णं घृतं द्रव्यावधानि च यैरौषधैः संयोजितैस्तैलं घृतं वा निष्पद्यते । वणसंरोहकं खूणं यद्वा—वणसंरोहणाय यानि भवन्ति । तानि द्रव्यौषधानि तना राक्षा पुरुषाः संविष्टा यद्वैद्यैरुपदिष्टं तत्सर्वं प्रहीतव्यम् ।

भगसिन्धियसंसित्त—(वीदिणे) वणा वेजोई जस्स उ ।

सो पारगो उ संगामे, पडिवक्खो विवज्जए ॥ १०६ ॥

ततः संग्रामे वर्तमान यस्य राक्षा ये पुरुषा मुद्रगादिप्रहारहतास्तेषां प्रहारां वेद्यैरौषधैर्भगताः ये च वणिनास्तेषां वणाः संवितास्तत्र औषधैः संसिक्ताः । एवं वणिता प्रहारिता द्वितीये दिवसे युद्धसमया जाताः । एव द्वितीयदिवसे इव तृतीयादिवसेऽपि कृतम् । एवं स राजा वैद्योपदेशनौषधसंग्रहतः संग्रामं पारगोऽभूत् प्रतिपक्षे विषययाः जित इत्यर्थः । एव दृष्टान्तः ।

अयमर्थोपनयः—

एवमेवऽसपेज्जाइ, खजलेज्जाणि जेसि उ ।

भेसजाइ सहीणाई, पारगा ते समाहिण ॥ १०७ ॥

अथवा तत्प्रतिबन्धाद्-औपधनिचयप्रतिबन्धात्तिष्ठन्ति स-
वावस्थाधितया न तु विहारक्रमं कुर्वन्ति । तथा च सति नै-
त्यिकादयो नैत्यिको-नित्यवासी, आदिशब्दात्-पार्थ्व्यादि-
परिग्रहस्तदावयो दोषाः प्रसजन्ति । गते 'समणा चत्ता'
इति द्वारम् । अधुना 'गिहीण अणुकं' स्ति व्याख्या-
नयति—गृहस्थानां सदा साधूनां भेषजादप्रयच्छतामनु—
ग्रहो भवति । स इदानीं परित्यक्तः साधूनां स्वत एव त-
न्निचयभावात् ।

सम्प्रति 'पुष्पायरियऽआणी' त्येतद् व्याख्यानयति—

पडिसिद्धा सन्निही जेहिं, पुष्पायरिएहि ते वि उ ।

अज्ञाणी उ कया एवं, अणवत्थापसगतो ॥ १२० ॥

यैः—पूर्वाचार्यैः प्रतिपिद्धः सन्निधिस्तेऽपि त्वयैवं धृष्टना
अज्ञानीकृताः । अनवस्थाद्वारमाह—अनवस्थाप्रसङ्गतो—
यथा त्वयौषधसंचयः कृतस्तथाऽन्येऽन्यस्यापि करिष्य-
न्तीति प्रसङ्गतः सर्वस्याप्यनवस्था ।

वान्तडारं मिथ्यात्वद्वारे आह—

वंतं निमेवियं होइ, गिएहंता संचयं पुणो ।

मिच्छन्ते न जहावादी, तहाकारी भन्ति तु ॥ १२१ ॥

संचये त्यक्त्वा पुनस्तं गृह्णता वान्तं निषेधितं भवति ।
तथा मिथ्यात्वं यतो न यथावादिन उत्सूत्रप्रकरणान्तेऽपि त-
थाकारिणः संन्ययकरणात् ।

एए अजे य जम्हा उ, दोमा होंति सवित्थरा ।

तम्हा ओसहमादीणं, संचयं तु न कुव्वए ॥ १२२ ॥

यस्मादेते अनन्तरोदिता अन्ये च दोषाः सविस्तरा भव-
न्ति तस्मादौषधादीनां संन्यय न कुर्यात् ।

परस्यावकाशमाह—

जइ दोसा भवंते, किं खु धेत्तव्वयं ततो ।

समाहिद्धावण्डाए, भसती सुण ता इमो ॥ १२३ ॥

यद्येत अनन्तरोदिता दोषा भवन्ति ततः किं 'खु'
समाधिस्थापनाय प्रदीतव्यम्?, आचार्ये आह—भरणे-अत्रा-
खरं दीयते । तदेव तावदितोऽनन्तरमुच्यमाने शृणु ।

तदवाह—

णियमा विजागहणं, ठातव्वं होइ दुविहदव्वं च ।

संजोगदिट्टपाटी, असती गिहिअन्नतिर्थाहिं ॥ १२४ ॥

यथा विद्यया अपमार्जनं क्रियते तस्या अन्यासां च विद्या-
नामाचार्येण नियमात् ग्रहणं कर्त्तव्यम्, तथा यादं करण-
तश्चिन्नमण्डपं स्थातव्यं भवति, ततो दीर्घपृष्ठविषविघाता-
य द्विविधं द्रव्यं प्रहीतव्यम्, तस्मात्प्र वस्यते । तस्मादाचार्यः
संयोगदृष्टपाठी भवेत् । संयोगान्-अनकान् व्यापार्यमाणान्
यो दृष्टवान् यश्च तत्पाठं पठितवान् स संयोगदृष्टपाठी ।
अथ स्वयं संयोगदृष्टपाठी न भवति, तर्हि तस्यासति गृहिभिः
कार्यते चिकित्सा । तेषामप्यसत्यन्यर्थार्थिभिः ।

यदुक्तं द्विविधं द्रव्यं प्रहीतव्यं तदभिधित्सुराह—

चित्तमचित्तपरित्तम—गंतं मंजोइयं च इतरं च ।

थावरजंगमजलजं, थलजं चेमादि दुविहं तु ॥ १२५ ॥

द्विविधं द्रव्यम्-सचित्तम्, अचित्तं वा । यादवा-परीतम्,
अनन्तकारिकं वा । अथवा—संयोगिकम् अनकसंयोगि-
ण्यम्, इतरत्-असंयोगिकम् । अथवा—स्थावरं, जङ्गमम् ।
प्रत्युत्पन्नं कार्यं यदि स्थावरद्रव्यप्रयोगतः कथमपि गुणो न
भवति तदा अनन्यगत्या जङ्गमं द्रव्यं प्रयुज्यते । अथवा-
द्विविधं द्रव्यम्-जलजम्, स्थलजं च । एवमादिद्विविधं द्रव्यं
प्रहीतव्यम् । इयं चिकित्सा दीर्घपृष्ठविषविघातायाभिहिता ।

संप्रत्यतिदेशनाम्यंगेष्वापि नामाह—

जहं चैव दीहपिड्डे, विजा मंता य दुविहदव्वा य ।

एमेव संसणसु वि, विजा दव्वा य रोगेसु ॥ १२६ ॥

यथा चैव दीर्घपृष्ठदेशे । सर्पविषदूरीकरणाय—'मोय' श-
ब्दो दृष्टव्यः । विद्या मन्त्रा द्विविधानि च द्रव्याणि प्रहीत-
व्यानि, एवमेव शेषेष्वपि रांगेषु विद्या द्रव्याणि च प्राश्नाणि ।

संजोगदिट्टपाटी, न य धत्ती तम्मि चउगुरू हुंति ।

आणादिणो य दोसा, विराइणा (ह)महिं ठाणेहिं ॥ १२७ ॥

आचार्येण स्वयं संयोगदृष्टपाठिना भवितव्यम् । यदि पु-
नः सति शक्तिसंभवे संयोगदृष्टपाठं न धरति तर्हि तस्मिन् अ-
धरति प्रार्थितं चत्वारो गुरुकाः, न केचन प्रार्थितं कि-
त्वाह्लादयश्च दोषास्तथा विनाशना एभिर्वच्यमाणैः स्थानैः ।

तान्येवाह—

उप्पणं गेलमे, जो गणधारी न जाणइ तिगिच्छं ।

दीमंततो रिणासो, सुहदुक्खा तेण उ चत्ता ॥ १२८ ॥

उत्पन्नं ग्लानत्वं यो गणधारी चिकित्सां न जानाति त-
स्य पर्यतः सतो ग्लानस्य विनाश इति; तेन सुखदुःखिनः-
सुखदुःखोपसंपन्नकाः स्वशिष्याः प्रतीच्छिकाश्च परित्यक्ताः ।

कथं पर्यतः सतो ग्लानस्य स्वशिष्यकाणां

च विनाश इत्यन आह—

आउरत्तण कापाणं, विसकुंभादिघायए ।

डाहच्छेजं य जे असे, भवंति समुवह्वा ॥ १२९ ॥

एते पावइ दोसे, अणागए अगहियाएँ वज्जाए ।

असमाही सुयलंभं, केवललंभं तु वुक्कजा ॥ १३० ॥

कस्यापि साधोर्विषकुम्भलूना, आदिशब्दाद्वाहादिपरि-
ग्रहस्तस्मिन्नुत्थिते आनुरत्वेनाकुलत्वेन विषकुम्भादिघातकः
कायानामुक्तादीनामुपद्रव्यं कुर्यात् । तथाहि—विषकुम्भं
दाहं वा समुपस्थितं आकुलीभूतः, स तु तं शीतलेनोदकेन
सिञ्चत्, सचित्तन वा कर्मेन लिम्पेत् । तथा दाहच्छेदं च
ये अन्ये भवन्ति समुपद्रवाः, एतान् दोषाननागतायामगृही-
तायां विद्यायां प्राप्नोति । तथा तीव्रायां वेदनायामनुपशान्ता-
यामसमाधिना-असमाधिभरणेन ध्रियते । तथा च सति
दीर्घे संसारमनुपरिवर्त्तेत । चिरं च यत्र जीवति तर्हि भूयां-
सं श्रुतलाभं प्राप्नुयात्, केवलज्ञानं चात्पादयेत् ।

तथा—

इहलोगियाण परलो-गियाण लद्धीण फेडियो होइ ।

इहलोगा मोमादीं, परलोगा णुत्तरादीया ॥ १३१ ॥

असमाधिमरणेन मरणतः स ऐहलौकिकीनां पारलौकिकी-
नां च लब्धीनां स स्फोटितः—त्याजितो भवति । तत्र इहलोक-
ऐहलौकिकयो लब्धयः—आमर्षीयध्यादयः । परलोके पारलौ-
किकयोऽनुत्तरादयोऽनुत्तरा लवसत्तमा देवाः । आदिशब्दात्-
सुकुलप्रत्यायानिधुतलाभादिपरिग्रहः ।

असमाहीमरणेण, एवं सव्वासि फेटितो होइ ।

जह आउगपरिहीणा, देवा लवसत्तमा जाया ॥१३२॥

एवम्—अमुना प्रकारेण सर्वास्माहिकीनां पारथिकीणां
लब्धीनामसमाधिमरणेन स्फोटितो भवति, यथा—आयुष्क-
परिहीणा देवा लवसत्तमा जाता. आयुष्कपरिहाण्या सिद्धि-
लाभतो अष्टाः, यथा देवा लवसत्तमा जाता इत्यर्थः । (व्य०)
(लवसत्तमं देवस्वरूपम् ' लवसत्तम ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे
गतम् ।)

उपसंहारमाह—

तम्हा उ सपक्खेणं, कायव्वं गिलाणगस्स तेगिच्छं ।

विवक्खेण न कोरजा, एवं उदितम्मि चोदेति ॥१३४॥

यस्माद्विपक्षे दोषास्तस्मान्सपक्षेण ग्लानस्य चिकित्साकर्म
कर्तव्यं, विपक्षेण पुनर्न कारयेत् । तदेष सम्बन्धस्ततः सूत्र-
व्याख्यालक्षणं तदन्वाक्षेपपरिहारो तत्प्रसक्त्याऽन्यत्रापि चा-
भिहितम् । सम्प्रति सूत्रव्याख्या क्रियते—निर्ग्रन्थं चशब्दाभि-
प्रेर्यो च रात्रौ वा विकाले वा दीर्घपृष्ठः—सर्पणं लपयेत्—व-
शत्, तत्र स्त्री वा पुरुषस्य हस्तेन तं विषमपमाजयेत् पुरुषो
वा स्त्रिया हस्तेन, एवं ' से ' तस्य स्थविरकल्पिकस्य कल्पते
स्थविरकल्पकस्यापवादबहुलत्वाद् । एवं चामुना प्रकारेणाप-
वादमासेवमानस्य ' से ' तस्य तिष्ठति पर्यायः, न पुनः स्थवि-
रकल्पान् परिग्रहयति येन ह्युदाहृत्यः प्रायश्चित्तविशेषास्तस्य
न सन्ति, परिहारं च तपो न प्राप्नोति कारणेन यतनया प्र-
वृत्तेः, एष कल्पः स्थविरकल्पिकानाम् । एवमुना प्रकारेण
सपक्षेण विपक्षेण वा वैयाचृत्यकागपणं ' से ' तस्य जिन-
कल्पिकस्य न कल्पते केषलात्मगप्रवृत्तत्वात्स्येति भावः ।
एवमपवादसेवनेन ' से ' तस्य जिनकल्पपर्यायो न तिष्ठति,
जिनकल्पात्पतनीत्यर्थः । परिहारं च तपोविशेषं न परिपा-
लयति, एष कल्पो जिनकल्पिकानाम् । एवं सूत्रं व्यवस्थितं
यदाचार्येण प्रागुक्तिं सपक्षेण वैयाचृत्यं कारयितव्यं न पर-
पक्षेणेति तत्र चोदयति—वृत्त ।

परः यदुक्त्वांस्तदाह—

सुत्तम्मि अणुसाइं, इह ई पुण अन्थतो निसेहेइ ।

कायव्व सपक्खेणं, चोयग ! सुत्तं तु कारणियं ॥१३५॥

सूत्रं विपक्षेणापि वैयाचृत्यकागपणमनुज्ञातम्, इह—इहा-
नीम्, इः पादपूरणं, पुनर्यथा यूयं परपक्षेण वैयाचृत्यका-
गपणं निषेधयत ' कर्तव्यं सपक्षेण ' इति वचनात्, ततः सूत्र-
भवद्वयाख्यानयोर्विरोधः । अत्राचार्य आह—न विरोधो यतो
हं चोदक ! सूत्रमिदं कारणिकं—कारणापेक्षम् ।

तद्वच कारणमाह—

विजमपक्खणऽसती, गिहिपरतिथी उ तिविहसंबंधी ।

एमेव असंबंधी, असोयवादतरा सव्वे ॥२३६॥

सपक्षाणां वैयाचानामसति—अभावे गृही तत्पिता भ्राता-
स्वजनो वा स्थविरादिभेदार्थाविधो यः संबन्धी स वै—
याचृत्यं कारणीयः । तदभावे असंबन्धी स्थविरमध्यमतदण-
भेदतस्मिन्नेवः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः, तस्याऽ-
प्यभावे परतीर्थिकः पितृभ्रात्रात्रिसंबन्धेन संबन्धी स्थविरा-
दितस्मिन्नेवः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः । तस्या-
लाभे असंबन्ध्यपि स्थविरादिभेदतस्मिन्नेवः उक्तक्रमेण का-
रयितव्यः । एते सर्वेऽपि द्विविधा अशौचवादा वा इतरे च ।
तत्र प्रथमतः सर्वत्राप्यशौचवाद् कारयितव्यस्तदसंभवे इत-
रोऽपि ।

एएसि असतीए, गिहि(म)गिणिपरतिथिगी तिविहभेया

एएसि अमतीए, समणी तिविहा करे जयणा ॥ १३७ ॥

एतेषां—प्राग्गाथानिर्दिष्टानां सर्वेषामसति अभावे गृहस्था
माता भगिनी, तदभावे स्वजनाः स्थविरमध्यमतदणभेदत-
स्मिन्नेवः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तराः कारयितव्याः । तदभावे
असंबन्धिनी स्थविरादिभेदतस्मिन्नेवः प्राक्क्रमेण काराय-
तव्या । तस्या अलाभे परतीर्थिकाः स्थविरादिभेदतस्मिन्नेवः
काराः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तराः कारयितव्याः । एतेषां च
भेदानां सर्वेषामप्यसत्यलाभे भ्रमणी त्रिविधा—स्थविरादिभे-
दार्थाविधौ पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरा यतनया करोति ।

तामेव यतनामाह—

दूती अहाइ वत्थे, अंतेउरिया य दम्भतो भेया ।

वियणे य तालवेटे, चवेडओ मज्जणा जयणा ॥१३८॥

काचिद् दूतविद्या भवति, तथा च दूतविद्यया यो दूत
आगच्छति तस्य दशस्थानमपमार्जयेत् तेनेतरस्य दशस्था-
नमुपशाम्यति, ' अहाइ ' इति अपरा आदर्शविद्या तथा—
आतुर आदर्श प्रतिबिम्बितः अपमार्जयेत् आतुरः प्रगुणो
जायते । अन्या विद्या वत्तविषया भवति, यया परिजाप-
नेन वत्तेण वाऽपमृज्यमानः आतुरः प्रगुणो भवति । अ-
परा विद्या अन्तःपुरं अन्तःपुरिकी विद्या भवति, यया
आतुरस्य नाम गृहीत्वा आत्मनोऽङ्गमपमार्जयति आतुरश्च
प्रगुणो जायते सा अन्तःपुरिकी । अन्या दर्भे दर्भविषया
भवति विद्या, यया दर्भेऽपमृज्यमान आतुरः प्रगुणो भवति ।
' वियणे ' इति व्यजनविषया विद्या, यया व्यजनमभिममृज्यते ते-
नाऽतुरोऽपमृज्यमानः स्वस्थो भवति सा व्यजनविद्या । एवं
तालवृन्तविद्याऽपि भावनीया । चंपेटी—चापेटी विद्या यया
अन्यस्य चंपेटीयां दीयमानायामातुरः स्वस्थाभवति सा चा-
पेटी । तत्र पूर्वं वृत्त्या विद्ययाऽपमार्जनं कर्तव्यं, तदभावे आ-
दर्शिका, एव तावद्यावदन्त चापेटीया । एषा अपमार्जनाय-
तना ।

एतदेव स्पष्टतरमाह—

दूयस्स पमाइअइ, असती अहागपरिजवित्ताणं ।

परिजवियं वत्थं वा, पाउअइ तेण वोमाए ॥ १३९ ॥

एवं दम्भादीसुं, ओमाएऽसंफुसंतो हत्थेणं ।

चावेडीविजाए, ओमाए चवेडयं देतो ॥ १४० ॥

दृष्ट्या विद्यया दृष्टस्यागतस्याङ्गमपमाज्यते, तस्या विद्याया
अमर्ति आदर्शे संक्रान्तमातुरप्रतिषिद्धं परिजप्यातुरः प्रगु-
णीकरोत्यः । तदभावे वस्त्रावद्यया परिजपिते वस्त्र प्राधा-
र्यते, तेन वा परिजापतेन वस्त्रेणातुरोऽपमाज्यते । एवं दर्भा-
दिभिः परिश्रमविद्यादिभिर्हस्तेनासंस्पृशन्नपमाज्येत । चाप-
टया वा विद्यया; अन्यस्य चपेटां दृष्टन्त्योऽपमाज्यते एता
स्तु विद्याः प्रायः पुरुषेषु भवन्ति । एष यतनागमो निर्ग्रन्थानां
वेदितव्यः । एष एव यतनागमो निर्ग्रन्थीनामपि भवति ।

तथा चाह—

एमेव गमो नियमा, निर्ग्रन्थीणं पि होइ नायचो ।

विज्ञादी मुत्तूणं, सकुसलऽकुसले य करणं वा ॥१४१॥

एष एवानन्तरादतो यतनागमो नियमात् निर्ग्रन्थीनाम-
पि ज्ञातव्यः, तदा निर्ग्रन्थीनां विद्यादि न दातव्यं मुक्त्वा-
पूर्वगृहीतमसाधनं मन्त्रम्, स हि कदाचिद्दीयते न कश्चिदा-
यः । तथा यदि निर्ग्रन्थोऽकुशलो भवति निर्ग्रन्थी च कुशला
तत्र करणं निर्ग्रन्थ्या निर्ग्रन्थी कारयेदित्यर्थः ।

“विज्ञादी मुत्तूण” मित्येतदेव व्याख्यानयति—

मंतो हविज विज्ञा-ओ कोइ ससाहणा न दायव्वा ।

तुच्छा गारवकरणं, पुच्चाहीया उ कोरजा ॥ १४२ ॥

तस्माद्गारवमात्मनोऽपि जायते तेन न कुर्यात् । या तु पूर्वा-
ऽधीता पूर्वगृहीता विद्या तां प्रागुक्तयतनाक्रमेण कुर्यात् ।

अजाणं गेलले, संथरमाणा सयं तु फायव्वं ।

वोच्चऽन्थ मासचउगे, लहुगुरुगा थरए तरुणे ॥१४३॥

आयिका यदि ग्लानप्रयोजने स्वयं समर्थास्ततः स्वयमेव
ताः कुर्वन्ति, एवं निर्ग्रन्था अपि भावनीयाः । यदि पुनर्यिप-
र्यासः क्रियते, यथा—निर्ग्रन्थानां ग्लानत्वे संस्तरति निर्ग्र-
न्थ्यो यदि कुर्वन्ति, निर्ग्रन्थीनां वा यदि निर्ग्रन्था इति तदा
तस्मिन्विपर्यासे स्थाविर कारकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः,
तरुणे चत्वारो गुरुकाः ।

संप्रति कल्पे नानात्वं भावयति—

जिणकप्पिए न कप्पइ, दप्पेणं अजयणाए थेराणं ।

कप्पइ य कारणम्मि, जयणा गच्छे स साविक्खो ॥१४४॥

जिनकल्पिके स्वप्नेण परपक्षेण वा वैद्यावृत्त्यकारणं न
कल्पते, तथाकल्पत्वात् । स्थविराणां—स्थविरकल्पिकानां
पुनर्दप्पेण निष्कारणमयतनया च न कल्पते, कारणं यतनया
पुनः कल्पते. यतो गच्छे स सापेक्ष इति ।

चिद्धि परिआओ मे, तेणं छेदाइया न पावेति ।

परिहारं च न पावइ, परिहारतवो चि एगद्धं ॥ १४५ ॥

यतः ‘स’ तस्य पर्यायस्मिन्निति तेन कारणेन छेदादिका-
स्तस्य न प्राप्नुवन्ति—न भवन्तीत्यर्थः । परिहारमपि च न
प्राप्नोति, कारणं यतनया कारणात् । परिहारः, तप-
इत्येकार्थम् । ४५० ५ उ० । (आचार्यस्यापाध्यायस्य च वैद्या-
वृत्त्यकरणम् इच्छया भवतीति, तत्फलं च ‘अइमेस’ शब्दे
प्रथमभागे १७ पृष्ठे गतम् ।) (ग्लानवैद्ययावैद्यावृत्त्यकरणम् ।
‘गिलाण’ शब्दे द्वितीयभागे ८८ पृष्ठे गतम् ।)

जइ जचवाहलाणं,

अस्माणं जणवएसु जामाणं ।

सयमेव खल्लिणगहणं.

अहवा वि बलाभिओगेणं ॥ आव० १ अ० ।

(इति ‘इच्छुकार’ शब्दे द्वितीयभागे १७ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)
(यादृशं वैद्यावृत्त्यकरं स्थापनाकुले प्रवेशयेत् तादृशः
‘डवणाकुल’ शब्दे चतुर्थभागे १६८ पृष्ठे ।) स्वयमभुञ्जी-
नेनापि आचार्याद्यर्थमाहारो गृहीत्वाऽऽनेतव्यः ।

पुरिमं तस्सुवयारं, अवयारं चऽप्पणो य नाऊणं ।

कुजा वेआवडिअं, आणं काउं निरासेसो ॥५४०॥

पुरुषम्-आचार्यादि तस्यापकारं-स्वाध्यायवृद्धिमत्त्वापेक्ष-
शादिम्, अपकारं च-वीर्यहान्यश्लेष्मत्रयादिम्, आत्मनश्चो-
पकारमपकारं च ज्ञात्वा, उपकारो ज्ञानादेरुपपन्नः गुरुगुरु-
जननियोगाभिर्जराव्यययादपकारः । अथवा-ग्लानाद्यपेक्ष-
योपकारापकारा वाच्यौ । एवं कुर्यात् वैद्यावृत्त्यम् अशनना-
नादि, ‘आणां कृत्वा’-आगमप्रामाण्याभिराशसो-विहितानु-
ष्ठानबद्धो वात गाथार्थः ।

अस्यैव गुणमाह—

भग्हेण वि पुच्चभवे, वेयावच्चं कयं सुविहियाणं ।

तस्म फलविवागेणं, आसी भरहाहिवा राया ॥ ५४१ ॥

भग्ननापि चक्रवर्तिना पूर्वभवे-अन्यजन्मनि वैकाष्ठ्यं कृते
सुर्विहानां—साधूनाम् । तस्य वैद्यावृत्त्यस्य फलविवाकेन
मानवदानीयोदयेन आसीद्भरताधिपो राजा चक्रवर्तीति
गाथार्थः ।

भुंजितु भग्दवासं, सामअमणुत्तरं अणुचरित्ता ।

अडुविहकम्ममुक्का, भग्दहन्दिंदा गओ सिद्धि ॥ ५४२ ॥

स च भरतः भुक्त्या भरतवर्षे षडम्बगडं तदनु—आमण्य-
मनुत्तरं प्रधानमनुचरित्त्वा कवलिविहारेणाष्टविधकर्ममुक्कः
सन चरमकाले भरतनरन्दो महात्मा गतः सिद्धि—सर्वोत्त-
मामिति गाथार्थः ।

पासंगिअओगेणं, वेयावच्चम्मि मोक्खफलमेव ।

आणाअराहणओ, अणुकंशदिति विसयम्मि ॥५४३॥

पासङ्गिकभोगेन हेतुभूतेन वैद्यावृत्त्यविषयमेव मोक्षफलमेव
पारंपर्येण । अत्रापपत्तिः आह्वया आराधनात् तीर्थकावच-
नाऽऽराधनादनुकम्पादय इव, विषये, आदिशब्दादकामनि-
र्जरादिपरिमहः । निवृत्तनमेतदिति गाथार्थः ।

इदं भाषार्थमाह—

सुहतरुद्धायाइजुआ, अह मग्गो होइ कम्मइ पुरस्स ।

एको असो खेवं, सिवपुरमग्गो वि इअ खेओ ॥५४४॥

सुमतुरुद्धायादियुक्तः, आदिशब्दात्पुण्यफलपतिप्रदः, यथा-
मागोः-पन्था भवति कस्यचित्पुरुषस्य-वसन्तपुरादेः-एक एवं-
भूतः, अग्न्या नैवभूतः, आप तु—विषयवचनम् । शिवपुरमा-
गोऽप्येवं द्विविध एव ज्ञेय इति गाथार्थः ।

विशेषतो द्वैविध्यमाह—

अणुकंपा पावित्र्यो पदमत्रो, सुहपरगामीण सोजिणार्हणं ।

तयजस्ततो उ इअरो, सदेव सामअसाहणं ॥ ५४५ ॥

अणुकम्पावैयावच्यप्राप्तो मार्गः शिवपुरस्य प्रथमकः. स च जिनादीनां द्वयः । सुखपरंपरागामिनां तदयत्नस्त्वनुकम्पाद्यत्नेन, इतरो मार्गो—द्वितीयः, स च सदेव सामान्यसाधूनां द्वयः, आत्माधरणाभिनि गाथार्थः । पं० व० २ द्वार ।

वैयावृत्यफलमाह—

वेयावचचेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? वेयावचचेणं ति-
त्थयरनामगोयं कम्मं निबंघेइ ॥ ५३॥

हे भगवन् ! वैयावृत्येन आहारादिसाहाय्येन जीवः किं जनयति ? तदा गुरुराह—इं शिष्य ! वैयावृत्येन तीर्थकरनामगोत्रं कर्म निबध्नाति, वैयावृत्यं कुर्वन् तीर्थकरनामगोत्रं कर्म बध्नातीत्यर्थः । उक्त० २६ अ० । (वैयावृत्ये संभोगो भवतीति ' संभोग ' शब्द वक्ष्यते ।)

वेयावचकम्मपडिमा—वैयावृत्यकर्मप्रतिमा—स्त्री० । भक्तपाना-
विभिरुपष्टम्भक्रियाविषयेषु आभिप्रहविशेषे, स० ।

एकाणउइ परवेयावचकम्मपडिमाओ पणत्ताओ ।
(सु० ६१) ।

तत्र परंपरामात्मव्यतिरिक्तानां वैयावृत्यकर्माणि भक्तपाना-
विभिरुपष्टम्भक्रियास्तद्विषयाः प्रतिमाः—अभिप्रह विंशत्याः
परवैयावृत्यकर्मप्रतिमाः । एतानि च प्रतिमात्वेनाभिहितानि
कचिदपि नापलब्धानि केवलं विनयवेयावृत्यभेदा एते
संभवान्त । स० ६१ सम० ।

वेयावचगर—वैयावृत्यकर—पुं० । प्रवचनार्थं व्यापृतभावे, गोमु-
ख्यज्ञाप्रतिचक्राप्रभृतौ, ध० २ अधि० । “ वेयावचगराणं सं-
तिगराणं सम्मार्हादुसमार्हाद्विराणं करमि काउस्सगं ” ल० ।

वेयावचचुचिय—वैयावृत्योचित—पुं० । भक्ताद्युपष्टम्भयोग्य, ग-
च्छाभ्रतबालग्लानादिके, पञ्चा० १८ वि० ।

वेयावडिय—वैयावृत्य—न० । व्यावृतभावां वैयावृत्यम् । अन्ना-
दिसम्पादनं, दश० ३ अ० । भक्तपानवेषप्रहणतः साधुभ्यो
दानं, स्था० ५ ठा० २ उ० । अङ्गमर्दनादिके, आचा० १ ध्रु०
८ अ० ३ उ० । आव० ।

जक्खा हु वेयावडियं करेति, तम्हा उ एए निहया कुमारा ।
येन यक्ताः वैयावृत्यं—साधुतज्जनिधारणां साधुभक्तिं कुर्व-
न्ति तस्मात् ' हु ' इति निश्चयेन एतं कुमारः यत्निहिताः ।
उक्त० १२ अ० । (गृहिणो वैयावृत्यम् ' अणायार ' शब्दे प्रथम-
भागे ३१२ पृष्ठे व्याख्यातम् ।)

वेयावत्त—वैयावृत्त—चि० । जीर्णे, “ जंभियगामस्स नगरस्स
बहिंया उज्जुवालिंयाए नईए तीरं वेयावत्तस्स चेइयस्स अ-
दूरसामंते ॥ ” कल्प० १ अधि० ६ लण ।

वेर—वैर—न० । धीरस्य भावः अण् । विरोधे, विद्वेषे, वाच० ।
वज्रे, कर्मविरोधे च । सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० । द्वा० । आतु० ।
पूर्वोपार्जितद्वेषबन्धने, उक्त० ५ अ० । प्रश्न० । अनुशयानुव-

न्धे, प्रश्न० २ संव० द्वार । परस्परमसहनतया हिंस्यहिंस-
कभावाध्यवसाये, “ कलुमं ति वा वेज्जं ति वा वेरं ति वा
पंको ति वा मलो ति वा एगट्ठा । ” जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।
प्रघ० । जं० । नि० चू० । मातापित्रादिवधोत्थे राज्यापहारा-
दिभवे (आतु० ।) परस्पररागद्वेषोद्भवे (दश० १ तत्त्व ।) (पुरु-
षादिवधसमुत्थं (आचा० १ ध्रु० ३ अ० २ उ० ।) अभिमानस-
मुत्थं वा अमर्षावेशपरापकाराध्यवसायं, स० ३४ सम० ।
वैरहेतुत्वाद् गौणमैथुने, प्रश्न० ४ आश्र० द्वार ।

वेरंगिय—वैरङ्गिक—पुं० । संविग्ने, “ आवाल्यादपि यः प्रसिख-
महिमा वैरङ्गिकग्रामणीः, पृष्टः शाब्दिकपङ्क्तिषु प्रतिभट्टैर्ज-
न्या न यस्तार्किकैः । ” कल्प० ३ अधि० ६ लण ।

वेरंभाण—वैरध्यान—न० । वैरं मातापित्रादिवधोत्थं राज्याप-
हारादिभवं वा तस्य ध्यानं वैरध्यानम् । पञ्चरामसुभौमादी-
नामिष दुर्ध्यानं, आतु० ।

वेरग—वैराग्य—न० । तथाविधरागाभावो वैराग्यम् । आव० ४
अ० । विरागस्य भावः । अभिष्वङ्गाभावे, अष्ट० १३ अष्ट० (वै-
राग्यस्य ' मुणि ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ३०६ पृष्ठे विशेषतो व्या-
ख्या गता ।) “ या वशीकार० ” (=) इत्यादिश्लोकैः वैरा-
ग्यवक्तव्यता ' जोग ' शब्दे चतुर्थभागे १६२२ पृष्ठे उक्ता ।)
विरागनायाम्, द्वेषाभावाविनाभूतत्वाद् वैराग्यस्य विगतद्वे-
षता । द्वा० २४ अष्ट० । पं० व० । औदासीन्यं, अष्ट० १६ अष्ट० ।
कषायनिग्रहे, औ० ।

वेरगकर—वैराग्यकर—न० । वैराग्यजनके उत्तराध्ययनादौ,
धृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० ।

वेरगकहा—वैराग्यकथा—स्त्री० । विषयेष्वनभिष्वङ्गकारिका-
यां कथायाम्, आव० ४ अ० ।

वेरगभावणा—वैराग्यभावना—स्त्री० । अनित्यत्वादिभावना-
रूपाया विषयेष्वरक्तताभावनायाम्, आचा० २ ध्रु० ३ चू० ।

वेरत्ताग—वैरत्याग—पुं० । सहजविरोधिनामप्यदिनकुलादीनां
हिंस्रत्वपरिहारे, “ अहिंसाप्रतिज्ञायां तत्संनिधौ वैरत्यागः ” ।
द्वा० २१ द्वा० ।

वेरज्ज—वैराज्य—न० । विरुद्धराज्ये, “ वेरं जत्थ उ रज्जे, वेरं जायं
व जत्थ रज्जं वा । जं च विरज्जइ रज्जे, ण विगयरार्यं
च वेरज्जं ॥ ६२० ॥ ” धृ० १ उ० ३ प्रक० । नि० चू० । आचा० ।
(इदं विहार ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३०६ पृष्ठे विरुद्धराज्यं
गमनाऽऽगमनप्रस्तावे उक्तम् ।)

वेरत्तिय—वैरत्तिक—पुं० । कालविशेषे, ध० ३ अधि० । सू०
प्र० ।

वेरदत्त—वैरदत्त—पुं० । अभिनिमाधतीर्थकृतः प्रथमे गणधरे,
नि० ।

वेरदिष्टि-वेरदिष्टि-स्त्री० । वेरप्रधाना द्वावेरदिष्टिः । वेरबुद्धौ,
प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

वेरबहुल-वेरबहुल-त्रि० । वेरानुबन्धप्रश्नं, दशा० ६ अ० ।
सूत्र० ।

वेरमण-वेरमण-न० । सामान्येन रागादिविरती, उत्त० २
अ० । भ० । स० । निवृत्तौ, पा० । औचित्येन रागादिनिवृ-
त्तौ, प्र० २ श० ५ उ० । असंयमादिभ्यो निवृत्तेन, तं० । सस्य-
गृहानध्वजानपूर्वकसंबंधा निवृत्तेन, दशा० ४ अ० । प्रालेभ्यो
जीवस्य व्युपेतौ, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

वेरमणकल्प-वेरमणकल्प-पुं० । द्रव्यतो भावतश्च विरमणस्यै
व नाध्यतायाम्, पं० भा० ।

दंसगणाक्षचरिते, तवपवयससम्भममितिहिं गुप्तो ।

हतरागदंसनिम्भम-खमदमणियमद्वितो शिखं ।

भावकल्पे स्ति गयं ।

द्वार-

तदुभयकल्पो अहुणा, एते श्विय दच्चभावकल्पा तु ।
दोषिह वि मिलिया एते, तदुभयकल्पो इमो सो य ॥

आहोरे अद्विहं, सेज्जोवाहयं च पंचगविमोही ।

दंसगचरित्तगुत्तो, तवसमितिगुणेहिं सोहेति ॥

अमणादीतो चउहा, उवकारि चउव्विहो य तम्मव ।

एमऽडुविहाऽऽहारो, परुवणा तस्सिमा हंति ॥

असणं तु ओदणादी, तम्मसुवकारी उ खीरकुसणादी ।

पाणं तु पाणमव तु, कप्पूराऽऽदी तु उवकारी ॥

खाइम फलाइयं तु, मूलादी होति तदुवकारी तु ।

साइम तंबेलादी, तुण्हादी तदुवकारी तु ॥

एवं आहारादी, उग्गमउप्पायणेमणामुद्धं ।

उप्पाए दंसणादीहिं, जुत्तो अहवा तदद्विए ॥

द्वार-

विरती य अविरती य, विरयाविरती य तिविहकरणं तु ।

एकेकं हंति दुहा, ओहे य अभिगगं चैव ॥

विरतीकरणं ओहे, पंचव महव्वया भवती तु ।

होति अभिगगहकरणं, पिंडविसुद्धादिऽणगविहं ॥

अहवा ओहे संजमो, विभागतो हंति सत्तरसंभेदो ।

द्वार-

अविरतिअमंजमोहे, अट्टारस अभिगगहे इणमो ॥

पाणातिवातमोसे, अदत्तमेहुणपरिगगहे चैव ।

कोहमाणमायलोभे, पेजे दोमे तहेव कलहे य ॥

अब्भक्खाणपं सुभे, अरतिरती चैव मायमोसे वा ।

मिच्छादमणमल्ले, अट्टारस अभिगगहे एम ॥

द्वार-

विरताविरतीण पुण, ओहेण अणुव्वता भवे पंच ।

उत्तरगुण अभिगगहे, हवंति सिक्खावता सत्त ॥

एत्थं पुण अहिगगे, विरतीकरणेण होति दुविहेणं ।

जह तेसु य अतियारा, ण होति तह आययतियव्वं ॥

द्वार-

उज्जमे रक्खियाणं, महव्वयाणं कम्मो हवति पीला ।

भणयतिऽऽहारादीहिं, तिहि पीडा होतिऽसुद्धेहिं ॥

उज्जमउज्जतो खलु, एतेणं रक्खिताण तु वयाणं ।

पीला उवघातो खलु, भवति कहं पुच्छती सीसो ॥

भणति आहारोवाह-मेज्जासंधारण य एतेहिं ।

उग्गमदोमादीहिं तु, पीला संजायति वयाणं ॥

तम्हा तु उग्गमादी-हिं विमुद्धाहाग्गिमादयो कुजा ।

वेरमणकल्पो एमो । पं० भा० ५ कल्प ।

इयाणि वेरमणकल्पो । दुविह वेरमणकल्पं-ओहे,
अभिगगं य । ओहे-अर्वागगं पंच महव्वयाणि ।
अभिगगं-उत्तरगुणे पिडस्स जा विसोही । अविरह ओहेण
असंजमो अभिगगंहेण कोहाहि विरयाविगं । ओहे पंच अ-
णुव्वया, अभिगगं उत्तरगुणा सत्त सिक्खावयाणि गाहा-
उज्जुमनुज्जुणाम-उज्जमः प्रयत्न इत्यर्थः, उज्जमण रक्खियाणं
वयाणं कम्मो पीला भयह ?, उच्यते-आहारसंजोयहीहि य
ताहि असुद्धाहि पीला भयह, उग्गमुप्पायणेमणाहिं सु-
द्धाहि निष्पत्तिः निर्वाणमार्गस्य भवति । एस् वेरमणकल्पो ।
पं० सू० ४ कल्प ।

वेरप्रणा-वेरप्रणा-स्त्री० । नन्वनवने नागराचक्रकटवेद्याम,
स्था० ६ डा० ३ उ० ।

वेराग-वेराकर-पुं० । वज्ररत्नोत्पत्तिभूमौ, द्वा० १ भु० १६ अ० ।

वेराणुगिद्ध-वेरानुगिद्ध-त्रि० । येन केन कर्मणा परंपरापरूप-
ण वेरमनुबध्यते-जन्मान्तरशतानुयायि भवति । तत्र गृहं,
सूत्र० १ भु० १० अ० ।

वेराणुबंधि-वेरानुबन्धिन्-त्रि० । वेरमनुबध्नन्ति तच्छीला-
नि च वेरानुबन्धीनि । जन्मशतसहस्रदुर्मोक्षेषु, सूत्र० १
भु० १० अ० ।

वेराणुबद्ध-वेरानुबद्ध-त्रि० । पूर्वोपाजितद्वयबन्धनबद्धे, उत्त०
४ अ० । स्था० ।

वेरायतण-वेरायतन-न० । वेरानुबन्धे, सूत्र० २ भु० २ अ० ।

वेरि(ण्)-वेरिन्-त्रि० । वेरमस्यास्तीति वेरी । मजीवापमर्त-
कारिणि, सूत्र० १ भु० २ अ० । सानुबन्धशत्रुभावे, द्वा० १
भु० २ अ० ।

वेरियता-वेरिकता-स्त्री० । शत्रुभावानुबन्धयुक्ततायाम्, भ०
२ श० २ उ० ।

वेरुलिय-वैदूर्य-न० । " वैदूर्यस्य वेरुलियम् " ॥ ८ । २ । ३३ ॥
इति वैदूर्यशब्दस्य ' वेरुलिय ' आदेशः । प्रा० । नीलमणौ ,
उत्त० ३४ अ० । कल्प० । सूत्र० । आ० म० । प्रज्ञा० । औ० ।
रा० । द्वी० । संथा० आ० । वैदूर्यरत्नमये , त्रि० । रा० ।
" वेरुलियरुद्रकम्भा " वैदूर्यरत्नमया रुचिराः स्तम्भा यस्य
तद् । वैदूर्यरत्नरुचिरस्तम्भम् । जी० ३ प्रान० ४ अधि० ।
" वेरुलियमणिफलहपडलपञ्चायडाओ य स्ति " वैदूर्यमणि-
मयानि-स्फटिकपटलमयानि प्रत्यवतटानि-तटसमीपवर्ति-
नोऽभ्युन्नतप्रदेशा यामां ता वैदूर्यमणिस्फटिकपटलप्रत्यवत-
टाः । जी० ३ प्रान० ४ अधि० ।

वेरुलियकूड-वैदूर्यकाण्ड-न० । रत्नप्रभायाः पूर्णव्या वज्रम-
ये प्रथमकाण्डे, स्था० १० ठा० ३ उ० ।

वेरुलियकूड-वैदूर्यकूट-न० । महाहिमवतो वर्षधरपर्वतस्य
वैदूर्यमये कूटे, स्था० २ ठा० ३ उ० ।

वेरोज्जा-वैरोद्या-स्त्री० । श्रीमल्लिजनस्य शासनदेश्याम्, सा
च कृष्णवर्णा पद्मासना चतुर्भुजा वरदाक्षसूत्रयुक्तद-
क्षिणपार्श्वद्वया बीजपूरकशाङ्कयुक्तवामपार्श्वद्वया च । प्रव०
२६ द्वार ।

वेरोयण-वैरोचन-पुं० । बलिपालिते भवनपतिविशेषे, आ०
म० १ अ० ।

वेरोवरय-वैरोपरत-पुं० । अभिमानसमुत्थोऽमर्यादेशपरापका-
राध्यवसायो वैरं तस्माद् उपरतः वैरोपरतः । शत्रुभावमती-
ते, आचा० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

वेलंधर-वेलन्धर-पुं० । वेलां लवणसमुद्रशिखामन्तर्विशन्तीं
बहिर्वा यान्तीमप्रशिखां च धारयन्तीति संज्ञान्याद् वेलन्ध-
राः । लवणसमुद्रशिखापातनिवारकेषु नागराजेषु, स्था०
४ ठा० २ उ० । (वेलन्धरवक्रयता ' लवणसमुद्र ' शब्द-
स्मिन्नेव भागे ६४३ पृष्ठे गता)

वेलंधरोववाय-वेलन्धरोपपात-पुं० । संक्षेपितदशानां नवमेऽ
ध्ययनं, स्था० १० ठा० ३ उ० । यत्परावर्त्तयतः धमणस्य
वेलन्धरो नाम नागराज उपतिष्ठते, वरदानाभिमुखश्च भव-
ति । अरुणोपपातशब्दवद्भव भावयितव्यम् । पा० । व्य० ।

वेलंब-वेलम्ब-पुं० । दक्षिणात्यानां वायुकुमाराणामिन्द्रे, भ०
३ श० ८ उ० । द्वी० । स्था० । म० । यूपकाख्यमहा-
पातालकलशत्रये, स्था० ४ ठा० २ उ० । प्रव० ।

वेलंबग-विडम्बक-पुं० । विदुषके, औ० । ज्ञा० । कल्प० । नि
चू० । प्रश्न० । रा० ।

वेलंबगलिग-विडम्बकलिङ्ग-न० । भगडादिलक्षणे, आ०
३ अ० ।

वेलंबसुहय-वेलम्बसुखद-पुं० । न० । वेलम्बस्य वायुकुमारेन्द्र-
स्य संबन्धनि मानुशोत्तरपर्वतस्य दक्षिणापरस्यां दिशि र-
त्नाख्यकूटे, स्था० ४ ठा० २ उ० ।

वेलणअ-व्रीडनक-पुं० । व्रीडयति लज्जामुन्यादयतीति लज्जनाय-
वस्तुदशानां विप्रभने मनोव्यर्त्तकतादिव्यकरणे काव्यरत्ने, अनु० ।

अथ व्रीडारसे वृत्तुनो लक्षणतश्चाऽऽह—

विणम्रोवयारगुञ्जगु-रु दारमेरावइकमुप्पसो ।

वेलणओ नाम रसो, लज्जासंकाकरणलिंगो ॥ १० ॥

वेलणओ रसो जहा—

किं लोइअ करणीओ, लज्जणीअतरं लज्जयामि ।

वारिअम्मि गुरुयणो, परिवंदति जं बहुप्पोत्तं ॥ ११ ॥

विनयोपचारगुह्यगुरुदारमर्यादानां व्यतिक्रमः स्थितिलङ्घनं
तदुत्पन्ना व्रीडनका नाम रसो भवति । तत्र विनयार्हाणां वि-
नयोपचारव्यतिक्रमे शिष्टस्य पश्चात् व्रीडा प्रादुरस्ति,
पश्यत मया कथं पूज्यपूजाव्यतिक्रमः कृत इति । तथा गुह्य-
रहस्यं तस्य च व्यतिक्रमेऽन्यकथनादिलक्षणे व्रीडारसः
प्रादुर्भवति । तथा गुरुवः पितृव्यकलाप्रादुर्भावा-
ध्यायाद्यस्तद्द्वारेण सहाऽब्रह्मसंवादिलक्षणे मर्यादाव्यति-
क्रमे कृतं लज्जारसः प्रादुर्भवतीति, एवमन्योऽपि द्रष्टव्यः ।
किलक्षणः? इत्याह लज्जाशङ्कयोः करणं-विधानं लिङ्गं यस्य स
तथा, नत्र शिरसोऽधोऽधनमनं गात्रसंकाचादिका लज्जा,
मां न कश्चिद् कश्चिद् किञ्चिद्भ्रूणेष्यतीति सर्वत्राभिश्चितत्वं
शङ्केति।अत्रोदाहरणम्—'किं लोइय'गाहा-रह कश्चिद्देशेऽयं स-
माचारो यदुत-अभिनववधाः स्वभ्रा यत्प्रथमयोऽन्युद्भूतं कृते
शोणितचर्चितं तस्मिन्वसनम् अक्षतयोनिरियं न पुनरप्रऽप्यासे-
यितानाचारंति संज्ञापनार्थं प्रतिगृहं भ्राज्यंत, सकलजनस-
मक्षं च श्वश्रुश्वशुरादिस्तवीयगुरुजनः सतीत्वस्यापनार्थं तद्व-
न्दत इति एवं व्यवस्थिता सखीपुरतो वधूर्भणति—'किं लोइय-
करणीओ स्ति-करणी—किया तनअ लौकिककियाया लौकि-
ककर्म्मव्यान्मकाशात् किमन्यलज्जनीयतरं; न किञ्चिदित्यर्थः ।
इत्यनो लज्जिताऽहं भवामि, किमिति यतो 'वांगजो' विवाह-
स्तत्र गुरुजनो वन्दते 'बहुप्पोत्तं'ति—वधूनिवसनमिति ।
अनु० ।

वेलव-उपालभ-उप-आ-लभ-धा० । दूषणे, "उपालम्भेर्भ-
ङ्ग-पञ्चार-वेलवाः" ॥ ८ । ४ । १४५ ॥ उपालम्भेर्वेलवा-
देशः । वेलवइ । उपालभंत । प्रा० ४ पाद ।

वेलव-पञ्च-धा० । वञ्चने, " वञ्चवैहव-वेलव-जूरवो-म-
च्छाः ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति वञ्चनेर्वेलवादेशः । वेलवइ । वञ्च-
इ । वञ्चति । प्रा० ४ पाद ।

वेलवण-वेलपन-न० । आक्रीडने, व्य० ५ उ० ।

वेलवासि (म्)-वेलावासिन्-पुं० । समुद्रवेलासिभिधिवा-
सिनि वानप्रस्थ, भ० ११ श० ६ उ० । नि० । औ० ।

वेला-वेला-स्त्री० । जलवृद्धिलक्षणायां (न० । स्था० ।) उ-
दकशिखायाम्, स्था० १० ठा० ३ उ० । जलप्रवाहे, अ०
४० २२ अष्ट० । लवणसमुद्रशिखायाम्, उत्त० २ अ० । प्र-
ज्ञा० स्वाध्यायकरणप्रस्ताव, उत्त० २ अ० । उच्यते काले,
नि० चू० १ उ० । अवसरे, विपा० २ अ० १ अ० । मर्यादाया-
म्, सूत्र० १ अ० ६ अ० । आचा० । वारायाम्, पञ्चा०
१२ विष० ।

वेलागय-वेलागत-पुं० । लोमपक्षिभेद, जी० १ प्रति० ।

वेलुंक-देशी-विरुपाये, देना० ७ वर्ग ६३ गाथा ।

वेलू-वेणु-पुं० । " वयौ यो वा " ॥ ८ । १ । २०३ ॥ इति ण-
स्थ लः । वेलू । वेणू । प्रा० । स्थलवेश, नि० खू० १ उ० । आ०
खू० । प्रज्ञा० ।

वेलूणा-देशी-लज्जायाम्, दे० मा० ७ वर्ग ६५ गाथा ।

वेलोचिय-वेलोचित-त्रि० । गाकातिशयतो महणकालोचिते,
दश० ७ अ० । आत्मा० ।

वेल्ल-रम्-धा० । क्रीडायाम्, " रमेः संखुडु-लेङ्गेभाष-कि-
र्त्तिकञ्च-कोदट्टुम-मोहय-णीसर-वेल्लाः " ॥ ८ । ४ । १६८ ॥
इति रमधानोवैल्लादेशः । रमइ । रमते । प्रा० ४ पाद ।

वेव-वेप-पुं० । घातसमुत्थे शरीरावयवामां कम्प, " प्रकामं वे
पने यस्तु, कम्पमानस्तु गच्छति । कलापलज्जं तं विद्या-
न्मुक्तमन्धिनवन्धनम् ॥ १ ॥ " इति । आत्मा० १ भु० ६ अ०
१ उ० ।

वेवंत वेपमान-त्रि० । " वेपेगयस्वायज्जौ " ॥ ८ । ४ । १४७ ॥
इति आदेशभावे शतृप्रत्यये । " शत्रानशः " ॥ ८ । ३ ।
१८१ ॥ शतृश्रानश इत्यतयोः । प्रत्येकं न्त माण इत्येतावा-
देशाविति शतुः न्ताऽऽदेशः । प्रा० । कम्पमान, पि० ।

वेवज्झ-वैवाह्य-न० । विवाह एव तत्कर्म वा वैवाह्यम् । परि-
णयनं, ध० १ अधि० ।

वेवस्मय-वैवस्वत-पुं० । विवस्वतः पुत्रे यमे, अहरहर्नेयमा-
नो गामश्वं पुरुषं पशुं वैवस्वतो न तृप्यति, सुगाया इव दु-
र्मर्त्री । गा० ।

वेविय-वेपित-त्रि० । कम्पिते, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

वेवियंजी-वेपिताङ्गी-स्त्री० । कम्पितगात्रायाम्, ज्ञा० १ भु०
१ अ० ।

वेविर-वेपिन्-त्रि० । " शीलाद्यर्थस्येवः " ॥ ८ । २ । १४५ ॥
शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य इव इत्यादेशः । कम्पनशीले, प्रा० ।

वेव्व-अव्य० । आमन्त्रणं, " वेव्व वेव्व च आमन्त्रणे ॥ ८ । २ ॥
१६४ ॥ वेव्व-वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयाङ्गवे । वेव्व गाले । प्रा० ।

वेव्वे-अव्य०-आमन्त्रणे, प्रा० २ पाद ।

वेस-वेश-पुं० । नेपथ्ये, औ० । रा० ।

वेश्य-त्रि० । वेश साधौ, औ० ।

वेश्य-पुं० । शृणभदेवोपदेशाद्व्युत्पत्तावयवस्कारादिशिल्प-
वाणिज्यवृत्त्या वेशनाद् वेश्यः । वाणिज्यवृत्तौ तृतीयवर्गो, आ-
त्मा० ६ भु० १ अ० १ उ० ।

वेश-पुं० । वस्त्राभरणादिभोगे, ध० १ अधि० । स्था० । घ-
बलाकारे, औ० । निर्मलवस्त्रधारणे, जी० १ प्रति० । नेप-
थ्ये, ज्ञा० १ भु० १ अ० । नि० ।

व्येष्य-पुं० । विशेषत एष्यमवर्णीयम् । यलोपे " न वीषानु-
स्वागतम् " ॥ ८ । २ । ६२ ॥ इति शेषस्य वस्य न द्वित्वम् ।
प्रा० । विशेषतोऽभिलषणीये, व्य० ३ उ० । वेपोचिते, भ०
२ श० ५ उ० ।

व्येष्य-त्रि० । अप्रीतिकरे, विश० । आ० म० ।

वेसइय-वैषयिक-पुं० । त्रिव्यरूपं आचारभेदं, मोक्षे इच्छा-
स्तीत्यादीन्यस्यांशहरणानि । आ० म० १ अ० ।

वेसण-वेशन-न० । खणकपिष्टं, वृ० १ उ० २ प्रक० । ल० प्र० ।

वेसता-वेष्यता-स्त्री० । शत्रुभावे, भ० १२ श० ७ उ० ।

वेसमण-वैश्रमण्य-पुं० । इन्द्रादीनामुत्तमनिगलोकपाले, जी०
३ प्रति ४ अधि० । भ० । (वक्रज्यता ' लोमपाल ' शब्देऽ-
स्मिन्नेव भागे ७२० पृष्ठं गता ।) यत्तनायके कुबरे,
अनु० । आ० म० । ज्ञा० । स० । " द्राणसूरे वेसमणे "
स्था० ४ डा० ३ उ० । ब्रह्मदत्तचक्रिभार्यायाः श्रीमत्याः पितरि,
उक्त० १३ अ० । चतुर्दशेऽङ्गारात्रमुहूर्ते, नपुं० । स० ३०
सम० । ज० । च० प्र० । ज्यो० ।

वेसमणकाइय-वैश्रवणकायिक-पुं० । वैश्रवणस्याज्ञावर्ति-
नि देवे, भ० ३ श० ७ उ० ।

वेसमणकुण्डधारि (ण्)-वैश्रवणकुण्डधारिन्-पुं० । वैश्रव-
णस्य-धनदस्य कुण्डम्-आयतता तां धारयन्तीति । कुबेर-
स्वामिकेषु जृम्भकदेवेषु, कल्प० १ अधि० ४ क्षण ।

वेसमणकुमार-वैश्रवणकुमार-पुं० । कनकपुरराजस्य प्रियव-
न्दस्य पुत्र, विगा० २ भु० ६ अ० । (' धणवह ' शब्दे च-
तुर्थभागं २६५७ पृष्ठं वक्रज्यता गता ।)

वेसमणकूड-वैश्रवणकूट-न० । वैश्रवणलोकपालनिवासभूतं
कूटं वैश्रवणकूटम् । ज० १ वक्र० । कुर्दाहमवद्वर्धधरप-
वतस्य वैश्रवणदेवावासे अष्टमकूटं, स्था० २ डा० ३ उ० ।
ज० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य सीताया महानद्या दक्षिणकूले व-
त्तस्कारपवन, स्था० ४ डा० २ उ० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य द-
क्षिणे ठक्कवरपर्वतस्य कूटं, स्था० ८ डा० ३ उ० । सर्वेषां
भग्नैरवतविजयक्षेत्रदीर्घवैताल्यानां वैश्रवणदेवावासकूटेषु,
स्था० ६ डा० ३ उ० ।

वेसमणदत्त-वैश्रवणदत्त-पुं० । रोहीडकनगरराजे पुष्पनन्दी-
कुमारपितरि, विगा० १ भु० ६ अ० ।

वेसमणदास-वैश्रवणदास-पुं० । सिद्धसेनाचार्यदाहकरिष्ठा-
मात्यनामते उज्जयिनीराजे, संथा० ।

वेसमणदेवकाइय-वैश्रवणदेवकायिक-पुं० । वैश्रवणसामा-
निकदेवगणिवान्भूतेषु देवेषु, भ० ३ श० ७ उ० ।

वेसमणप्यम-वैश्रवणप्रभ-पुं० । रतिकरणयंतसमवक्रज्यताके
वैश्रवणदेवावासपर्वते, स्त्री० । स्था० ।

वेसमणभद्र-वैश्रवणभद्र-पुं० । स्वनामस्थानेऽनगारे, (यं प्र-
तिलाभ्य कौशाभ्यां जनपाल उत्तरभवे विजयपुरे वास-
वदत्तस्य नृपस्य पुत्रो भूत्वा सिद्धः।) विपा० २ भु० ४ अ० ।

वेसमणोववाय-वैश्रवणोपपात-पुं० । संक्षेपिकदशानां दशमे-
ऽध्यायने, स्था० १० ठा० ३ उ० । यत्परावर्तयतः भ्रमणस्य
वैश्रवणो देवो वरायमुपतिष्ठते । पा० ।

वेसवण-वैश्रवण-पुं० । यक्षनायके कुवेरे, स्था० १ भु० ८
अ० । रा० ।

वेसवडियगण-वेश्यपाटिकगण-पुं० । स्थविरशास्त्राया अर्द्ध-
निर्गते गणे, कल्प० २ अधि० ८ क्षण ।

वेसविहार-वेश्याविहार-पुं० । वेश्यामन्दिरे, स्था० १ भु०
१६ अ० ।

वेससामंत-वेश्यासामन्त-पुं० । गणिकागृहसमीपे, दश० ५
अ० । (भिक्षुवैश्यागृहसमीपे भिक्षार्थं न गच्छेदिति ' गोय-
वरिया ' शब्दे तृतीयभागे ६८२ पृष्ठे गतम् ।)

वेसा-वेश्या-स्त्री० । वेशजीवायां गणिकायाम्, वेश्येव निरा-
शंसो गृहवासं पालयतीति सप्तदशे भावभावे, घ० २० ।

वेश्येव निराशंसो गृहवासं पालयतीति
सप्तदशे भावे व्याख्यानयन्नाह—

वेस एव निरासंसो-अजं कलं चयामि चिंततो ।

परकीयं पितृ पालइ. गृहवासं सिद्धिलभावो ॥ ७६ ॥

वेश्या-पण्याङ्गना तद्विजराशंसः-परित्यक्तास्थाबुद्धिः । य-
थाहि-वेश्या निर्जनकामुकाद्विशिष्टलाभमसंभावयन्ती कि-
ञ्चिन्नभमाना चाप्य भ्वा वै न त्यजामीति मन्दादरा तमुपचर-
ति-भावभावकोऽप्येवमेवाप्य भ्वा वा मोक्षयोऽयं मयेति म-
नोरधवान् परकीयमिवाम्यस्तस्मिन् पालयति गृहवासं कु-
तोऽपि हेतोः परित्यक्तमशकनुवञ्चपि शिथिलभावा-मन्दादरः
सन् । स हि किल व्रताप्राप्तावपि कल्याणमवाप्नोति वसुध-
ष्ठिसुतसिद्धवत् । घ० २० २ अधि० । (वसुधेष्ठिसुतकथा 'व-
सु' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०५२ पृष्ठे गता ।)

वेसागार-वेश्यागार-न० । वेश्याभवे, स्था० १ भु० २ अ० ।

वेसाणिय-वैशाणिक-पुं० । लवणसमुद्रमध्येऽन्तर्द्वीपभेदे,
"वेसाली ऋष नंगूली" नं० । स्था० । प्रथ० । कर्म० । प्रज्ञा० ।
जी० । उत्त० ।

जंबुद्वीपे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिलेणं चुद्धहि-
मवंतस्स वासहरपव्वयस्स चउसु विदिसासु लवणस-
मुदं तिभि तिभि ज्ञायणसयाई ओगाहत्ता एत्थ णं
वत्तारि अंतरदीवा पणत्ता, तं जहा-एगोरुयदीवे आ-
भासियदीवे वेसाणितदीवे णंगोलियदीवे । तेषु णं दीवे-
सु चउव्विहा मणुस्सा परिवसंति, तं जहा-एगोरुता आ-
भासिता वेसाणिता णंगोलिया । (सू० ३०४ ×)

'चउसु विदिसासु' ति विदिषु पूर्वोत्तराद्यासु लवणसमुद्रं
त्रीणि त्रीणि योजनशतान्यवगाह—उल्लङ्घ्य ये शास्त्राव-
भागा वर्तन्ते 'एत्थ' भि एतेषु शास्त्राविभागेषु अन्तरे-
मध्ये समुद्रस्य द्वीपाः, अथवा-अन्तरं-परस्परविभाग-
स्तत्प्रधाना द्वीपा अन्तरद्वीपाः, तत्र पूर्वोत्तरायामेकोरु-
काभिधानो योजनशतत्रयायामधिकम्भो द्वीपः, एवमाभा-
षिकवैशाणिकलाङ्गलिकद्वीपा अपि क्रमेणग्नेयीनैर्ऋतीवा-
यव्यास्विति, चतुर्विधा इति समुदायोपेत्या न त्वैकै-
स्मिन्निति, अतः क्रमेणैते योज्याः । द्वीपनामतः पुरुषाणां
नामान्येव, ते तु सर्वाङ्गापाङ्गसुन्दरा वशीने मनोरमाः स्व-
रूपतो, नैकोरुकादय एवेति । स्था० ४ ठा० २ उ० । इह
जम्बूद्वीपे भरतस्य हेमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी भूमि-
निमग्नपञ्चविंशतियोजनो योजनशतोऽष्टयपरिमाणो भरत-
क्षेत्रापेत्या द्विगुणविष्कम्भो हेममयश्चीनपट्टवर्णो नानावर्ण-
विशिष्ट्युतिमणिनिकरपरिमण्डितोभयपार्श्वः सर्वत्र तुल्य-
विस्तारो गगनमण्डलोत्सास्त्ररत्नमयैकादशकूटोपशोभितो-
यक्षमयतलविधिमणिकनकमण्डिततटभागदशयोजनाव-
गाढपूर्वपश्चिमयोजनसहस्रायामवक्षिणोत्तरपञ्चयोजनशतवि-
स्तारः पञ्च-इदंशोभितशिरोमध्यभागः सर्वतः कल्पपाद्-
पधेणिरमणीयः पूर्वोपरपर्यन्ताभ्यां लवणोदारुणजलसंस्पर्शी
हिमवन्नामा पर्वतः (प्रज्ञा० १ पद ।) तस्यैव हिमवतः
पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां-नैर्ऋ-
तकोण इत्यर्थः, त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह
दंष्ट्राया उपरि यथाङ्गप्रमाणो वैशाणिकनामा द्वीपः । प्रज्ञा०
१ पद । उत्त० । जी० ।

वेसायण-वेश्यायन-पुं० । वेश्यानामर्षिगोत्रापत्ये, कल्प० ।
प्रभुः कर्मभ्रामगतस्तत्र च वेश्यायनतापसस्य आतापनाप्र-
हणाय मुक्तलमुज्जटास्येय यूकाबाहुल्यवर्शनात् गोशा-
लो यूकाशय्यातर इति तं वारं वारं हासितवान् । ततस्तेन
कुक्षेन नेजालेश्या मुक्ता, तां च हृषारसाभोगधिभगवान् शी-
तलेश्या निवार्य गोशालं रक्षितवान् । कल्प० १ अधि० ६
क्षण । घ० । आ० म० । आ० चू० । वेश्यायनश्लेषकृत्यातिः 'वीर'
शब्देऽस्मिन्नेव भागे १३७६ पृष्ठे गता ।) " पुष्पासाढा वे-
सायणसगोत्ता " सं० प्र० १० पादु० ।

वेसालिय-वैशालिक-त्रि० । विशाल एव वैशालिकः । गृह-
च्छरीरे, सूत्र० । " विशाला जननी यस्य, विशालं कुलमेव
वा । विशालं वचनं चास्य, तेन वैशालिको जिनः ॥ १ ॥ "
इत्युक्तलक्षणे वीरजिने, सूत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० ।

वेसालियसावग-वैशालिकभावक-पुं० । भगवतो महावीर-
स्य भावक, भ० १ श० १० उ० ।

वेसाली-वैशाली-स्त्री० । नगरीभेदे, यत्र वीरजिनेन्द्र एका-
दशे वर्षांरात्रं कृतवान् । आ० म० १ अ० । आ० चू० । कल्प० ।
(" इतो वैशालिकापुरि । " षेटको हैहयकुलः, तमापोऽ-
भ्योभ्यप्रियोद्भवाः ॥ १२ ॥ पुत्रिकाः सप्त तस्यासन् " आ० क०
४ अ० । आव० । आ० म० । ('कुलबालग' शब्दे तृतीयभागे
६३६ पृष्ठे अशोकचन्द्रेण वैशालिकाग्रहणमुक्तम् ।)

वेसासिय-वेश्यासिक-न० । विश्वासः प्रयोजनमस्येति वै-

इवासिकम् । श्री० । विश्वासस्थाने, भ० ६ श० ३३ उ० ।
ज्ञा० । तं० । विश्वासस्थानीकृते, विश्वासे भवानि योग्या-
नि विश्वासिकानीति व्युत्पत्तेः । व्य० ३ उ० । विश्वास-
प्रयोजने, स्था० ५ डा० ३ उ० । विश्वसनीय, नि० १ भु० १
वर्ग १ अ० । विषा० । ज्ञा० । अत्र लप्स्येऽहमिति विश्वासप्र-
योजने । निश्चितं, कल्प० ३ अधि० ६ क्षण ।

वेसाहङ्गाय-वैशाखस्थान-न० । योधस्थानमेवे, यद्धि पा-
ष्णी । अन्त्यन्तराभिमुखं कृत्वा समभ्रंशया करानि अभिमतले
बाहिर्मुखे ततो युध्यते तत् । व्य० १ उ० । नि० ५० ।

वेसाहिल-वैशाखिल-पुं० । काव्यसाहित्यशास्त्रकारे लौकि-
कवी, स्था० ७ डा० ३ उ० ।

वेसिन्धी-वेश्यास्त्री-स्त्री० । सर्वसाधारणवनितायाम्, भ० ४
उ० । (' हृत्थकम् ' शब्दे विस्तरतस्तदागमने तद्वारणे प्रा-
यश्चिन्तावि दर्शयिष्यते ।)

वेसिय-व्येषित-त्रि० । विशेषणं विविधैर्वा प्रकारैरेषितं व्येषि-
तम् । ग्रहणैषणाप्राप्तैषणाविशोधिते, भ० ७ श० १ उ० ।

वैषिक-त्रि० । वेषा-मुनिनेपथ्यं स हेतुर्लोभो यस्य तत्
वैषिकम्, भ० ७ श० १ उ० । राजोहरणादिवेषमात्रा-
ज्ञाप्ये उत्पादनादिदोषरहिते, आचा० २ भु० १ सू० १ अ०
३ उ० । आ० म० । सूत्र० ।

वैशिक-पुं० । मायाप्रधानं कलोपजीविनि वणिजे, सूत्र० १ भु०
६ अ० । आचा० । कामशास्त्रे, नपुं० । सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ० ।

वेसिया-वेश्या-स्त्री० । गणिकायाम्, आ० म० १ अ० ।

वेसियाकरङ्ग-वेश्याकरङ्गक-पुं० । वेश्यासत्कजनुपूर्वितस्व-
र्णाभरणादियुक्ते करङ्गके, स्था० ४ डा० ४ उ० ।

वेसेसिय-वैशेषिक-पुं० । विशेषं वेद वैशेषिकः । कणादाश-
व्ये, स्था० ।

तन्मतम् (स्था०) अथ सत्ताऽभिधानं पदार्थान्तरम्,
आत्मनश्च व्यतिरिक्तं ज्ञानाख्यं गुणम्, आत्मविशेषगुणोच्छे-
दस्वरूपां च मुक्तिम्, अज्ञानादङ्गीकृतवतः परानुपहसन्नाह-
सतामपि स्यात् क्वचिदेव सत्ता ,

चैतन्यमौपाधिकमात्मनोऽन्यत् ।

न संविदानन्दमयी च मुक्तिः ,

सुमूत्रमास्त्रितमत्वदीयेः ॥ ८ ॥

वैशेषिकाणां द्रव्यगुणकर्मसामान्याविशेषसमवायाख्याः षट्
पदार्थान्तरतयाऽभिप्रेताः, तत्र पृथिव्यापस्तजो वायुराकाशः
कालो विगतमा मन इति नव द्रव्याणि । (स्था० ।) (गुणाश्चतुर्वि-
ंशतिस्ते च ' गुण ' शब्दे तृतीयभागे ६०६ पृष्ठे दर्शिताः) कर्माणि
पञ्च, तद्यथा-उत्पन्नपणमवक्षेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति ।
गमनग्रहणाद्-भ्रमणरेचनस्यन्दनाद्यधरोधः । (सामान्यं
' सामख ' शब्दे दर्शयिष्यते ।) (स्था०) तथा विशेषाः-नित्य-
द्रव्यवृत्तयः, अन्त्याः-अत्यन्तव्यावृत्तिहेतवः, ते द्रव्यादि-
वैलक्षण्यतया पदार्थान्तरम् । तथा च प्रशस्तकरः-“अन्ते-
षु भवा अन्त्याः, स्वाभयविशेषकत्वाद् विशेषाः । विना-
शाऽऽरम्भरहितेषु नित्यद्रव्येष्वेवाकाशकालविगाऽऽत्मम-
नस्तु-प्रतिद्रव्यमेकैकशो वर्तमाना अत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहे-

तवः । यथाऽस्मदादीनां गवादिष्वव्यादिभ्यस्तुल्याऽऽकृति-
गुणक्रियाऽवयवोपचयाऽवयवविशेषसंयोगनिर्मिता प्रत्यय-
व्यावृत्तिहेतुः-गौः शुक्रः शीघ्रगतिः पीनः ककुभान् महा-
घण्ट इति, तथाऽस्माद्विशिष्टानां योगिनां नित्येषु तुल्याऽऽ
कृतिगुणक्रियेषु परमाणुषु, मुक्तात्मनःसु चाऽन्यनिमि-
त्ताऽऽसम्भवाद् । येभ्यो निमित्तैर्भ्यः प्रत्याघारं विलक्षणोऽयं
विलक्षणोऽयमिति प्रत्ययव्यावृत्तिः, देशकालविप्रकृष्टं च
परमाणौ स एवायमिति प्रत्याभक्तानं च भवति, तेऽन्या
विशेषाः” इति । अमी च विश्वरूपा एव, न तु द्रव्यत्वा-
विवत् सामान्यविशेषाभयरूपाः, व्यावृत्तेरेव हेतुत्वात् ।
तथा अयुतसिद्धानामाधार्याऽधारभूतानामिह-प्रत्यय-
हेतुः सम्बन्धः समवाय इति । अयुतसिद्ध्योः परस्पर-
परिहारणं पृथगाभयानाभययोरभयभयभयिभयः ‘ इह
तन्तुषु पटः’ इत्यादेः प्रत्ययस्यासाधारणं कारणं समवा-
यः, यद्वाशात् स्वकारणसामर्थ्यादुपजायमानं पटाद्याधार्यं
तन्वाद्याधारे सम्बध्यते; यथा-छिदिक्रिया छेदनेति; सो-
ऽपि द्रव्यादिलक्षणवैधर्म्यात् पदार्थान्तरमिति षट् पदार्थाः ।
साम्प्रतमक्षरार्थो व्याक्रियते-सतामपीत्यादि-सतामपि
सद्वृत्तिव्येद्यतया साधारणानामपि, वरणां पदार्थानां
मध्ये, क्वचिदेव-क्वचिदेव, पदार्थेषु; सत्ता-सामा-
न्ययोगः, स्याद्-भवेत् न सर्वेषु । तयामेषा वाच्यार्थः-
सदिति, यते-‘द्रव्यगुणकर्मसु सा सत्ता’ इति वचनाद्-
यत्रैव सत्प्रत्ययस्तत्रैव सत्ता; सत्प्रत्ययश्च-द्रव्यगुणकर्मस्व-
व, अतस्तेष्वेव सत्तायोगः । सामान्यादिपदार्थत्रयं तु न ;
तद्भावात् । इवमुक्तं भवति-यद्यपि वस्तुस्वरूपम्-अ-
स्तित्वं सामान्यादित्रयेऽपि विद्यते; तथापि तदनुवृत्ति-
प्रत्ययहेतुर्न भवति, य एव चानुवृत्तिप्रत्ययः स एव स-
दिति प्रत्यय इति, तद्भावाद् न सत्तायोगस्तत्र । द्रव्यादी-
नां पुनस्त्रयाणां षट्पदार्थसाधारणं वस्तुस्वरूपम्-अस्ति-
त्वमपि विद्यते, अनुवृत्तिप्रत्ययहेतुः सत्तासम्बन्धोऽप्यस्ति,
निःस्वरूपं शशविषाणादौ सत्तायाः समवायाभावात् । सा-
मान्याऽऽदित्रिके कथं नानुवृत्तिप्रत्ययः?, इति चेद् ; वा-
चकसङ्गावादिनि मूमः । तथाहि-सत्तायामपि सत्तायोगा-
ङ्गीकार-अनवस्था । विशेषेषु पुनस्तदभ्युपगमं-व्यावृत्तिहे-
तुविलक्षणतत्स्वरूपहानिः । समवाये तु तत्कल्पनायां-सम्ब-
न्धाऽभावः, केन हि सम्बन्धेन तत्र सत्ता सम्बध्यते?,
समवायान्तराऽभावात् । तथा च प्रामाणिकप्रकाण्डमुद्रय-
नः-“व्यक्तरभेदस्तुल्यत्वं, सङ्कराऽथानवस्थितिः । रूपहा-
निरसंबन्धो, जातिबाधकसंग्रहः ॥ १ ॥” इति । ततः स्थि-
तमतस्ततामपि स्यात् क्वचिदेव सत्तेति । तथा, चैतन्य-
मित्यादि, स्था० । (चैतन्यं-ज्ञानम्, इति ‘ णाण ’ शब्दे
चतुर्थभागे १६५८ पृष्ठे गतम् ।) (सत्तासमवायादिशब्देषु च
व्याख्यास्यते ।)

वेसेसियगुण-वैशेषिकगुण-पुं० । विशेषे भवा वैशेषिकास्ते च
ते गुणाश्च वैशेषिकगुणाः । बुद्धिसुखदुःखच्छात्रप्रयत्नरूपे-
षु आत्मनोऽसाधारणगुणेषु, “वैशेषिकगुणरहितः, पुरुषो
ऽस्यामेव भवति तस्येव” । यो० १५ धिव० ।

वेस्स-वैश्य-पुं० । वाणिज्योपजीविनि तृतीयवर्णे, सूत्र०
१ भु० २ अ० ।

वेद्य-त्रि० । वेधोन्निते, सू० प्र० २० पातु० ।

वेद्य-त्रि० । अग्निष्टे, “ वेस्सा अकामतो निज्जरा मरिऊण धंतरी जाता ” वृ० ६ उ० । स्था० ।

वेस्साउर-वेस्यापुर-न० । गणिकावासे, आ० क० १ अ० ।

वेहम्म-वैधर्म्य-न० । विपरीतभावे, आच० ४ अ० । वि-
पक्षे, विशेष० ।

वेहल्ल-विहल्ल-पुं० । राजगृहे धर्माणकस्य राज्ञः पुत्रे, अणु० ।
स्था० । (स च धीरान्तिके प्रमज्ज्य एवमासात् आमरणं परि-
पाल्य संलेखनया मृत्वा सिञ्च इति अन्तर्दृष्टानां तृतीयवर्गे
दशमे अध्ययने सूचितम् ।)

वेहव-वञ्ज-धा० । प्रलम्भने, “ वञ्जेवेहव-वेलव-जुग्गोम-
च्छाः ” ॥ ८ । ४ । ६३ ॥ इति वञ्जतेवेहवाऽऽदेशः । वेहवइ ।
वञ्जति । प्रा० ४ पाद ।

वेहव्व-वैधव्य-न० । “ ऐन एत् ” ॥ ८ । १ । १४ ॥ इति ऐ-
कारस्यैत्वम् प्रा० । मृत्तमर्तुकत्वे, पञ्चा० ५ विव० ।

वेहाणस-वैहायस-न० । विहायस्याकाशे भयं वृत्तशास्त्राद्युद्ब-
न्धनेन यत्तन्निवृत्तवशाद् वैहायसम् । बालमरणभेदे, भ० २
श० १ उ० ।

वैहानस-न० । प्राकृतत्वाद् वेहाणसं । स्था० २ ठा० ४ उ० ।
उल्लसञ्चने, व्य० ७ उ० । आचा० । बालमरणभेदे, नि० सू०
११ उ० ।

वेहाणसिग-वैहा(ण)यमिक-त्रि० । विहायसि-आकाशे तरु-
शास्त्रादावात्मन उल्लसञ्चनेन यन्मरणं भवति तदैहानसम् । तत्र
भवाः वैहानसिकाः । “ वेहाणसिया ” वैहायसाख्यबालम-
रणेन मृतेषु, औ० ।

वेहास-विहायस्-न० । आकाशे, भ० १३ श० ३ उ० । स्था० ।
अन्तराले, आ० १ ध्रु० ८ अ० ।

वेहासमरण-वैहायसमरण-न० । वृत्तशास्त्राद्युद्बन्धनेन मर-
णं, स० १७ सम० । (‘ मरण ’ शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०६ पृष्ठे
व्याख्या ।) “ उब्बधणाइ वेहासं ” ति उत्-ऊर्ध्वं वृत्तशास्त्रादौ
बन्धनमुद्बन्धने तदादिर्यस्य तरुगिरिभृगुप्रपातादेरात्मजनि-
तस्य मरणस्य तदुद्बन्धनादौ । ‘ वेहासं ’ ति प्राकृतत्वात्
यलोपे वैहायसम् । उद्बन्धस्य हि विहायस्येव भवनमिति ।
उत्त० ४ अ० ।

वो-युष्मान्-युष्मद्-शस् । “ वो तुज्ज लुब्धे तुच्छे उच्छे भे श
सा ” ॥ ८ । ३ । ६३ ॥ इति शसा सह युष्मदो ‘ वो ’ इत्यादेशो वा ।
वो । लुब्धे । बहुत्वे कर्मतामापन्ने युष्मच्छब्दार्थे, प्रा० ३ पाद ।

वोड-वोएड-न० । अविकसितावस्थं कमले, विशेष० । आ०
म० । कार्पासीफलं, आ० १ ध्रु० १७ अ० । फलं, जी० ३
प्रात० ४ अधि० । तं० । औ० ।

वोडकप्पाम-वोएडकार्पास-न० । वोएड-वनी तस्य फलं प-
रमांशं कल्पनीयानि कार्पासः । कल्पं, नि० सू० ३ उ० ।

वोडय-वोएडज-त्रि० । वोएड वनीफलं तस्माज्जातं वोएड-
जम् । कार्पासिकसूत्रादौ, विशेष० । अनु० ।

वोडसमुग्गय-वोएडसमुद्ग-न० । वोएड-कार्पासीफलं तस्य
समुद्गकं-संपुटमभिप्रायस्थम् । कार्पासीफले, आ० १ ध्रु०
१७ अ० ।

वोक्क-विक्कापि-धा० । निवेदने, विक्कपयोंक्कापुक्को ॥ ८ । ४ । ३८ ॥
इति विपूर्वस्य जानातेत्यन्तस्य वोक्कादेशः । वोक्काइ । विक्क-
पयति । प्रा० ४ पाद ।

वोक्कत-व्युत्क्रान्त-त्रि० । “ ओत्संयोगे ” ॥ ८ । १ । ११६ ॥
इत्यादेरुत्क्रान्त्वम् । निष्कृष्टे, प्रा० १ पाद ।

वोक्कस-वोक्कस-पुं० । अनार्यदेशभेदे, तत्र जाते स्लेच्छभेदे
च । सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० । प्रज्ञा० । प्रव० ।

वोक्कसिजमाण-व्यपकुप्यमाण-त्रि० । अपकर्षं गच्छति, भ०
५ श० ६ उ० । आचा० ।

वोग्गडा-व्याकृता-स्त्री० । प्रकटार्थायाम्, प्रज्ञा० ११ पद ।
लोकप्रतीतशब्दार्थायां भाषायाम्, भ० १० श० ३ उ० ।

वोच्छिदमाण-व्यवच्छिन्दत्-त्रि० । परित्यजति, स्था० ६
ठा० ३ उ० ।

वोच्छिजमाण-व्यवच्छिद्यमान-त्रि० । निवारणं गच्छति,
स्था० ३ ठा० १ उ० ।

वोच्छिन्न-व्यवच्छिन्न-त्रि० । वृद्धिते, कल्प० १ अधि० ६ क्षण ।
आचा० । क्षणिते, आचा० २ ध्रु० १ सू० ७ अ० २ उ० ।
अनुदिनं, भ० ७ श० १ उ० । नि० सू० । जीवगर्हितं, आचा०
२ ध्रु० १ सू० १ अ० १ उ० । सिद्धे, स० ।

वोच्छिन्नमदाहला-व्यवच्छिन्नमदाहला-स्त्री० । वृद्धितवाच्छाया-
म्, भ० ११ श० ११ उ० ।

वोच्छिन्नमडब-व्यवच्छिन्नमडब-न० । ग्रामाभ्यन्तरवासि
ग्रामघोषादिगर्हिते, “ वोच्छिन्नमडबं ग्रामं जत्थं बुजोयण-
म्भनं ग्रामघोसादि त्थंति ” ति० सू० १ उ० ।

वोच्छिस्ति-व्यवच्छिस्ति-स्त्री० । उच्छिस्तौ, पं० सू० १ सूत्र ।
आ० म० । स्था० ।

वोच्छिस्तिणय-व्यवच्छिस्तिनय-पुं० । व्यवच्छिस्तिप्रतिपा-
दनपरा मया व्यवच्छिस्तिनयः । पर्यायास्तिकनये, न० ।

वोच्छेय-व्यवच्छेद-पुं० । उच्छेदे, ति० । (वीरतीर्थे केवल्या-
व्यवच्छेदः ‘ तिथ्युगालिय ’ शब्दे चतुर्थभागे २३१६ पृष्ठे
विशेषत उक्तः ।)

वोज्ज-त्रस्-धा० । उद्भवे, “ त्रसेडेर-वोज्ज-वज्जाः ” ॥ ८ ।
४ । १६८ ॥ इति त्रसधातोः वोज्जादेशः । वोज्जइ । त्रस्य-
ति । प्रा० ४ पाद ।

वीज्झ-उल्ल-त्रि० । नेये, “ खासाणीसासवोज्झं ” आ० १
ध्रु० १ अ० ।

बोत्तक-वक्त्रव्य-त्रि० । “ वचो बोत् ” ॥ ८ । ४ । २११ ॥ इति
वक्त्रधातोस्तव्यप्रत्यये बोदादेशः । कथनीये, प्रा० ४ पाद ।

बोत्तु-वक्तुम्-अव्य० । वक्-तुमुन् । “ वचो बोत् ” ॥ ८ । ४ । २११ ॥
इति वक्त्रधातोर्बोदादेशः । प्रा० । गदित्वेत्स्यर्थे, जीवा०
१४ अधि० ।

बोत्तुण-उक्त्वा-अव्य० । वक्-त्वा । “ वचो बोत् ” ॥ ८ । ४ ।
२११ ॥ इति बोदादेशः । गदित्वेत्स्यर्थे, प्रा० ४ पाद ।

बोदाण-व्यवदान-विशेषण व्यवदानं कर्म शुद्धिव्यवदानम् ।
उत्त० २६ अ० । दाप-लघने, अधवा-दैप् शोधनं, इति वच-
नान् । पूर्वकृतकर्मयनगहनस्य लघने, प्राकृतकर्मकचक्षुरशो-
धनं, भ० २ श० ५ उ० । स्या० । पूर्वकर्मक्षणे, प्रव० २
आर । पञ्चा० । कर्मनिर्जरेण, भ० २ श० ५ उ० । उत्त० ।

बोदाण्यं भंते ! जीवे किं जणयइ ? बोदाण्यं अकि-
रियं जणयइ, अकिरियाए भवित्ता तत्रो पच्छा सि-
ज्झइ बुज्झइ मुच्चइ परिनिव्वायइ सव्वदृक्खाणमंतं क-
रेइ ॥ २८ ॥

हे भदन्त ! व्यवदानेन जीवः किं जनयति ? । गुरुराह-
हे शिष्य ! व्यवदानेन जीवाऽक्रियं जनयति । न विद्यते क्रि-
या यास्मिन् सः अक्रियस्तम्, अक्रिय-व्यपगतक्रियास्य शु-
फलध्यानस्य चतुर्थे भेदे जनयति । आक्रियका भूत्वा-व्य-
पगतक्रियास्य शुफलध्यानवर्ती भूत्वा ततः पश्चात् सिद्धिं
व्रजति । बुध्यते-ज्ञानदर्शनाभ्यां सम्यक् वस्तुवत्ता भवति,
मुच्यते-संसारान् मुक्ता भवति, परिनिर्वाति-परि-सम-
न्तात् निर्वाति कर्माग्निं विध्याप्य शीतलो भवति, सर्वदुः-
खानाम् अन्तं करोति । उत्त० २६ अ० । हरितवनस्पति-
भेदे, प्रा० ।

बोम-व्योमन्-न० । विशेषणावनात्-व्योम । भ० २० श० २
उ० । आकाश, विशेष० । दृश० । आच० । अग्ने,
अनु० । आ० क० । “ बोमाइपरिद्वारेण, ” व्योमादिप्रतिष्ठा-
नमित्यत्र च, प्रतिष्ठितिः प्रातष्ठानं भावे ल्युट् । व्योम-आ-
काशः । आदिशब्दाद् बाह्यादिपरिग्रहः । व्योमाक्षौ प्रतिष्ठा-
नमस्येति व्योमादिप्रतिष्ठानः । दर्श० ४ तत्त्व ।

बोयमिजमाण-व्यवकुप्यमाण-त्रि० । द्वीयमाने, भ० १ श०
७ उ० ।

बोलेट्टमाण-व्युल्लठत्-त्रि० । विशेषत उल्लठनीय । अत्युल्लठे,
जी० ३ प्रति० ४ अधि० ।

बोलित्ता-अतिक्रम्य-अव्य० । उल्लङ्घयत्यर्थे, “ अडवि सप-
ञ्चायं बोलित्ता देसआवपसेणं ” आच० १ अ० ।

बोलीण-अतिक्रान्त-त्रि० । “ क्लेनाफुण्णादयः ” ॥ ८ । ४ ।
२५८ ॥ इत्यानक्रान्तस्थाने बोलीणादेशः । गते, प्रा० ४ पाद ।

बोसट्ट-व्युत्सृष्ट-त्रि० । त्यक्ते, स्या० ६ ठा० ३ उ० । (व्यु-
त्सृष्ट रजःहरणं न धारणीयमिति ' रओहरण ' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे ४७४ पृष्ठे उक्तम् ।)

बोसट्टकाय-व्युत्सृष्टकाय-पुं० । विविधैरुपायैः, विशेषण वा
परीषदोपसंगसहितेषु लक्षणैर्नोत्सृष्टस्यक्तः-कायः शरीरमते-
नेति व्युत्सृष्टकायः । उत्त० १२ अ० । परिकर्मवर्जनतस्तस्य-
कतशरीरं, स्या० ६ ठा० ३ उ० । आ० म० । भ० । कल्प० ।
सूत्र० । आत्मा० । प्रव० । व्य० ।

इदानीं नित्यं ' व्युत्सृष्टकाय ' इति पदं व्याख्यायते ।
निबं दिया व रातो, पडिमा कालो व अत्तिओ भणितो ।
दव्वम्मि व भावम्मि य, बोसट्टं तत्थिमं दव्वे ॥ ६ ॥

नित्यम्-सदा दिवा रात्रौ च । अथ वा यावान् प्रतिमाकालो
भणितस्तावान् कालो व्युत्सृष्टकायः । तच्च व्युत्सृष्टं द्विधा-
द्रव्ये, भावे च । तत्र द्रव्ये इतो वक्ष्यमाणम् ।

तद्वत्त्वाऽऽह-

असिणाण भूमिसयणा, अविभूसाकुलवधू पउत्थववा ।
रक्खइ पतिस्म सेजं, अणिकामा दव्ववोसट्टा ॥ ७ ॥

कुलवधूः-प्राणितधवा अस्त्राना भूमिशयना अकृतविभूषा ।
पवं द्रव्यव्युत्सृष्टा अनिकामा सकामा पत्युः शय्यां रक्षति ।
एतद् द्रव्यव्युत्सृष्टम् ।

भावव्युत्सृष्टमाह-

वातियपित्तियसिभिय-रोगायंकेहिं तत्थ पुट्ठोऽवि ।
न कुणइ परिकम्मं सो, किंचि वि बोसट्टेदो उ ॥ ८ ॥

तत्र यवमध्यायां वज्रमध्यायां वा चन्द्रप्रतिमायां स्थिता वा-
तिकर्षेति रोगैर्मिकरोगातर्हः स्पृष्टोऽपि स व्युत्सृष्टदेहो
न किंचिदपि पारिकम्म करोति । व्य० १० उ० । स्या० ।

निर्ग्रन्ध्या व्युत्सृष्टकायिकया न भवितव्यम्-

नो कप्पति निर्गन्धीए बोसट्टकाइयाए होत्तए ॥ २१ ॥
नो कत्तणे निर्ग्रन्ध्याः व्युत्सृष्टकायिकायाः-परित्यक्तदेह-
या भवितुमिति सूत्रार्थः ।

अत्र भाष्यम्-

बोसट्टकायपेक्षण-तरुणार्ह गहणदोम ते चेव ।
दव्वार्ह अगिणिम्मि य, सावयभयवोहिए वितियं ॥ २६ ॥

व्युत्सृष्टकायिका नाम-दिव्यासुपसर्गा मया सोढव्या इत्य-
भिग्रहं गृहीत्वा शरीरं व्युत्सृज्य समयप्रसिद्धेनाभिभवका-
यात्सर्गेण स्थितायाश्चोदीर्णमाहे-प्रत्युत्तरुणप्रहणादयस्त ए-
व बोधा मन्तव्याः । द्वितीयपदे तु द्रव्याग्नमन्त्रस्तेन स्वापदभ-
ये बोधकमये वा गाढतरे उपास्थिते व्युत्सृष्टकायिकाऽपि
भवत् । पृ० ५ उ० ।

बोसट्टवत्तदेह-व्युत्सृष्टत्यक्तदेह-पुं० । व्युत्सृष्ट-परिकर्माभा-
वेन त्यक्ता ममत्वत्यागन दहः कायो येन स तथा । निष्प्रति-
कर्मशरीरे, निममे, पञ्चा० ५ विष० ।

बोम्भट्टिहारा-व्युत्सृष्टत्रिस्थान-त्रि० । व्युत्सृष्टानि परित्यक्ता
नि त्रीणि स्थानानि ज्ञानाविरूपाणि येन स व्युत्सृष्टात्रस्था-
नः । पार्श्वस्थं, ग० १ अधि० ।

बोसद्वेह-व्युत्सृष्टदेह-पुं० । व्युत्सृष्टो-माद्यप्रतिष्ठाभा-
वेन त्यक्तश्च विभूषाकरणेन वेहः-शरीरं यस्य स तथा ।
ब्रा० २६ ब्रा० । परीषदोपसर्गसद्वेने कश्चित्काये , उत्त० १२
अ० ।

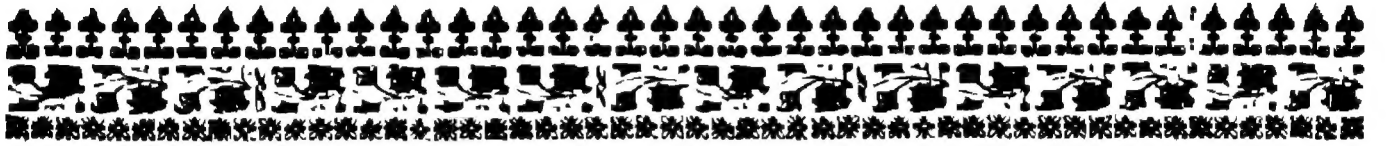
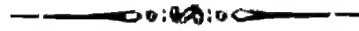
बोसद्वेह-व्युत्सृष्टदेह-त्रि० । जलप्राप्त्यादेव विकसति
स्फारीभवति । वर्द्धमाने , भ १२ अ० ६ उ० । परिपूर्णवृत्त-
या उल्लुङ्गति , जी० ३ प्रति ४ अ० ।

बोसरिष-व्युत्सृष्ट-त्रि० । कृतपुरीषप्रभवोत्सर्गे , ओष० ।

बोसरिष-व्युत्सृष्ट-न० । परित्यागे , आ० ४ अ० । दशा०
संस्काराविष्पापारकारणेन परित्यागे , आ० ४ अ० ।
आत्मनो दुष्टकर्मकारिणस्तदनुमतित्यागे , आ० ३ अ० । ('बो-
सरामि' इत्यस्यार्थः- 'सामादय' शब्दे वच्यते ।) मुहुर्मु-
हुः पुरीषोत्सर्गविधाने , ओष० । पं० ४० ।

बोसरिष-व्युत्सृष्ट-त्रि० । त्यक्त्ये , वृ० ३ उ० ।

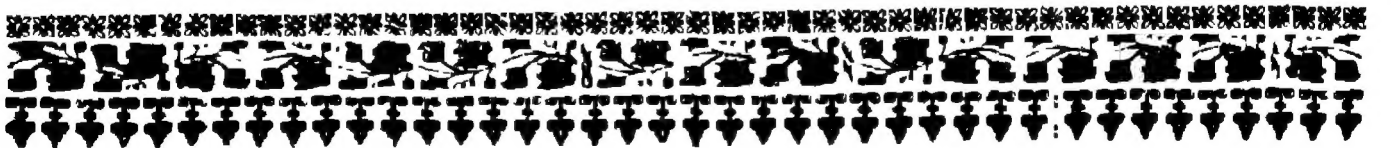
ब्रासु-व्यास-पुं० । "अभूतोऽपि कश्चित्" ॥८॥३६६॥ इत्यपभ्रंशे
रेकाग्रमः । कृष्णद्वैपायने , "ब्रासु महारिसि एउ भण्ण" प्रा० ।

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धसपागच्छीय-कलिकास्तसर्वज्ञकल्प-
धीमन्महारक-जैनश्वेताम्बराऽऽचार्य श्री श्री १००० श्रीम-
द्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरविरचिते 'अभिधानराजेन्द्रे'
वकाराऽऽदिशब्दसङ्ग्रहं समाप्तम् ॥

तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं षष्ठो भागः ।

बोर सेवा मन्दिर

पुस्तकालय

कानि नं०

०३०८

२५/८

७

१-४-